Almira 1
Shelf 3
4

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
अज्ञानमाहात्म्यम्	आ० १२	२८	२
आ.			
आंगिरसोपाख्यानम् (श्रुत्वेमां धर्मसंयुक्तामित्यादि)	३	२२६	१
आचारविधिः	मो० १२	२७	१
आजगरप्रह्लादसंवादः केनवृत्तेन वीतशोकश्चरेदित्येतद्विषयकः	मो० १२	९	२
आजगराख्यानम्(तस्मिन्कृतार्थेइत्यादि)	३	१७४	१
आपद्धर्मकथनोपक्रमः (क्षीणस्यदीर्घसूत्रस्येत्यादिः)	आ० १२	१	१
आयुष्याख्यानम् (शतायुरुक्तःपुरुषइत्यादि)	१३	१८	१
आरणेयाख्यानम्	३	३०३	२
आरामतडागादिकरणमाहात्म्यम्(आरामाणां तडागानामित्यादि)	१३	९२	१
आरुण्यादिधौम्यशिष्योपाख्यानम्	१	२९	२
आस्तीकजरत्कार्वोराख्यानम्	१	४३	१
आस्तीकप्रार्थनया सर्पसत्रसमाप्तिः	१	७६	१
इ.			
इंद्रकाश्यपसंवादः प्रज्ञाश्रैष्ठ्यविषये	मो० १२	११	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
इंद्रद्युम्नोपाख्यानम् (मार्कंडेयमृषयइत्यादि)	३	२०४	१
इंद्रनमुचिसंवादाख्यानम् (अत्रैवोदाहरंतीममित्यादि)अनहंकारत्वविषये.	मो० १२	८१	१
इंद्रप्रह्लादसंवादेतिहासःशीलविषये	रा० १२	१२३	२
इंद्रबलिसंवादाख्यानम्(ययाबुद्ध्येत्यादि).	मो० १२	७६	२
इंद्रलोकगमनमर्जुनस्य (गतेषु लोकपालेष्वित्यादि)	३	४९	२
इंद्रशुकसंवादाख्यानम् आँनृशंस्यविषयकम्(आनृशंस्यस्य धर्मज्ञेत्यादि)	१३	८	१
इंद्रसभावर्णनम्	२	१३	१
उ.			
उग्रसेनवासुदेवसंवादः (प्रियः सर्वस्यलोकस्येत्यादिः	मो० १२	८७	१
उंछवृत्त्युपाख्यानमहिंसात्मकयज्ञविषयम् (बहूनां यज्ञतपसामित्यादि)	मो० १२	१४४	१
उंछवृत्त्युपाख्यानम् (धर्माः पितामहेनोक्ताइत्यादि)	मो० १२	२८४	२
उतथ्यगीता	रा० १२	९२	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
उतथ्योपाख्यानम्	१	१३२	२
उत्तंकस्यगौतमशिष्यस्योपाख्यानम् (तथाप्रयांतं वार्ष्णेयमित्यादि)	१४	४८	२
उत्तंकोपाख्यानम्	१	३३	१
उत्तरगोग्रहणम् (यातेत्रिगर्तानित्यादि)	४	३१	१
उत्तरयायातारंभः(वैशंपायनउवाचेत्यादिः)	१	११२	२
उत्तराविवाहः (उत्तरां प्रतिगृह्णात्वित्यादिः)	४	६१	१
उद्दालकनाचिकेतसंवादेतिहासोगोदानविषयकः (दत्तानां फलसंप्राप्तिमित्यादिः)	१३	१०४	१
उपरिचरराजोपाख्यानम्	१	८०	१
उपवासविधिः (सर्वेषामेव वर्णानामित्यादिः)	१३	१४५	२
उमामहेश्वरसंवादोधर्मविषयकः (ततोनारायणसुहृदित्यादिः)	१३	१७३	१
उलूकदूताभिगमनमेतदंतर्गतं बिडालव्रताख्यानं च	५	१५०	२
उलूप्यर्जुनसमागमः	१	२२९	१

---

* परदुःखेनदुःखित्वम्.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
उष्ट्रग्रीवोपाख्यानम्	रा० १२	११२	१
ऋ			
ऋत्विग्लक्षणम्	रा० १२	८१	१
ऋषभसुमित्रसंवादेतिहासः आशास्वरूपज्ञानविषये	रा० १२	१२४	२
ऋष्यशृंगचरितम् (ऋष्यशृंगइत्यादि)	३	११३	१
ए.			
एकलव्यस्य धनुर्वेदशिक्षार्थं द्रोणं प्रत्यागतस्य चरित्रम्	१	१६१	१
ऐ.			
ऐषीकाख्यानम्. अत्रैवाश्वत्थाम्नोब्रह्मास्त्रमोक्षः, पांडवकृतं तन्मणिहरणं, श्रीकृष्णशापस्तस्य, श्रीकृष्णकथितं महादेवमाहात्म्यं च ··· ···	१०	१३	१
औ			
और्वचरितम् ··· ··· ··· ··· ··· ···	१	२०३	१
क.			
कणिकनीतिः ··· ··· ··· ··· ···	१	१६८	२
कपिलगोसंवादाख्यानम् (अविरोधेनभूतानामित्यादि) ··· ··· ···	मो० १२	१३३	२
कपिलादानमाहात्म्यम् (कस्मात्समाने-इत्यादि) अत्रैव कपिलोत्पत्त्याख्यानम् ··· ··· ··· ··· ···	१३	११०	१
कपोताख्यानं मुचुकुंदभार्गवसंवादरूपम्.	आ० १२	१८	१
कर्णचक्रमज्जनम्(कालोयमदृश्यइत्यादिः).	८	१०८	१
कर्णभीष्मसमागमः (शरतल्पेइत्यादिः).	७	३	२
कर्णवधः (तमब्रवीद्वासुदेवइत्यादिः) ···	८	१०८	२
कर्णशापवृत्तांतोनारदोक्तः··· ··· ···	रा० १२	२	१
कर्णाभिषेकारंभः(हते द्रोणे इत्यादिः)	८	९	१
कल्माषपादराजोपाख्यानम् ··· ···	१	२००	१
कायव्यदस्युसंवादेतिहासः··· ··· ···	आ० १२	३	१
कालकवृक्षीयाख्यनम् ··· ··· ···	रा० १२	८४	१
कालकेयाख्यानम् (भूयएवाहमित्यादि)	३	१०६	१
काश्यपगीतक्षमाप्रशंसा (अत्राप्युदाहरंतीमाइत्यादिः)··· ··· ··· ···	३	३२	१
किर्मीरवधाख्यानम् ··· ··· ··· ···	३	१३	१
कीचकवधाख्यानम् ··· ··· ··· ···	४	१२	२
कीटोपाख्यानं व्यासकीटसंवादरूपम्(अकामाश्चसकामाश्चेत्यादि)··· ···	१३	१५८	२
कुंडधारोपाख्यानं धर्मश्रैष्ठ्यविषयकम् (धर्ममर्थं च कामंचेत्यादि) ···	मो० १२	१४२	२
कुंडलाहरणाख्यानम्··· ··· ··· ···	३	२९६	२
कुंतीकर्णसमागमः (राधेयोहमित्यादिः)	५	१३९	१
कुबेरसभावर्णनम् ··· ··· ··· ··· ···	२	१५	१
कुमाराभिषेकाख्यानमत्रैव तारकासुरवधः	ग० ९	१७	१
कृतघ्नोपाख्यानम् (मित्रद्रोही कृतघ्नश्चेत्यादि (··· ··· ··· ··· ···	आ० १२	३८	१
कृतवीर्योपाख्यानम् ··· ··· ···	१	२०२	२
कृपोत्पत्तिस्तत्प्रसंगेन गौतमशारद्वतोपाख्यानम्	१	१५६	२
कृशमुनिवीरद्युम्नसंवादेतिहासः	रा० १२	१२५	२
कृष्णधर्मसंवादः(इत्युक्ते नृपतौ तस्मिन्नित्यादिः)	१४	८	१
कृष्णयानम् (संजये प्रतियातेत्वित्यादि)	५	८३	१
कैकेयेतिहासः (यस्य स्म विषये राज्ञः स्तेनइत्यादिः)	रा० १२	७९	१
कैराताख्यानम्	३	४५	१
कोशसंचयप्रकारः	रा० १२	९०	२
क्रोधादिप्रभवाख्यानम्	आ० १२	३०	२

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ख			
खड्गोत्पत्त्याख्यानम् आ०	१२	३४	१
खांडवदाहाख्यानम्	१	२३६	१
ग			
गंगासागरसंवादः ... ...रा०	१२	११२	२
गणपत्यावाहनं भारतलेखनार्थम्	१	९	१
गणवृत्तम् अत्रैव गुरोर्मातापित्रोश्च माहात्म्यम् ... ...रा०	१२	१०७	१
गदायुद्धाख्यानम् (एवं तदभवद्युद्धमित्यादि) ग०	९	३०	१
गदायुद्धोपोद्घातः ग०	९	१	१
गयराजाख्यानम्	७	५४	१
गांधार्यादीनां विलापः अत्रैव गांधारीकृतं कृष्णंप्रति शापदानम्	११	१०	२
गालवचरित्रम् (अनर्थे जातनिर्बंधमित्यादि) अत्रैव ययातिचरित्रमिदमादिपर्वण्यपि	५	१०९	२
गालवनारदसंवादेतिहासः (गुरुपूजाच सततमित्यादि)... ... ...मो०	१२	१७३	१
गुरुशिष्यसंवादाख्यानम् (ब्रह्मयत्परमं ज्ञेयमित्यादि)	१४	३०	२
गृध्रजंबूकसंवादाख्यानं मृतस्यपुनरुज्जीवनविषयकम्... ... ...आ०	१२	२३	१
गौतमयमसंवादेतिहासः ... ... रा०	१२	१२६	२
गौतमवासवसंवादेतिहासः (एके लोकाः सुकृतिनइत्यादिः)	१३	१३८	१
गौतमांगिरःसंवादाख्यानम्) तीर्थानां दर्शनं श्रेयइत्यादि)	१३	५७	२
घ.			
घटोत्कचवधः (निहत्यालायुधमित्यादिः)	७	१८०	१
घटोत्कचोत्पत्तिः	१	१८३	२
घोषयात्रा	३	२४३	१
च.			
चतुर्थदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१२२	२
चतुर्वर्णधर्मकथनम् ... ... रा०	१२	६१	२
चार्वाकराक्षसवधाख्यानम् (प्रवेशनेतु पार्थानामित्यादि) ... ...रा०	१२	३९	२
चित्ररथाख्यानम्	१	१९३	२
चित्रांगदावृत्तांतः	१	२३०	१
चिरकार्युपाख्यानम् (कथं कार्यं परीक्षेतेत्यादि) ... ...मो०	१२	१३०	१
च्यवनकुशिकसंवादाख्यानम् (संशयो मे महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	८६	२
च्यवननहुषसंवादोपाख्यानम्(हंत ते कथयिष्यामीत्यादि)	१३	८५	१
छ.			
छत्रोपानहोत्पत्तिस्तद्दानमाहात्म्यंच (यदिदं श्राद्धकृत्येष्वित्यादि) ...	१३	१३२	२
ज			
जटासुरवधाख्यानम्	३	१५४	१
जतुगृहदाहवृत्तांतः	१	१७१	२
जंतूपाख्यानम् (कथं वीर्यइत्यादि) मो०	३	१२५	२
जनकेतिहासः (केन वृत्तज्ञेत्यादिः) मो०	१२	६८	१
जनमेजयशौनकसंवादेतिहासः ... आ०	१२	२१	१
जनमेजयसर्पसत्रप्रतिज्ञा	१	७१	१
जनमेजयस्य स्वपितृदर्शनं व्यासप्रसादेन (अदृष्ट्वा तु नृप पुत्रानित्यादि) ...	१५	२२	१
जनमेजयाभिषेकः	१	६५	१
जंबूखंडवर्णनम् अत्रैव हिमालयादीनां			

---

* अस्यैव सुदर्शनद्वीपइति नामांतरम्

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
सुमेरोस्तच्चतुर्दिग्वर्तिदेशानामैरावतादिवर्षाणां भारतवर्षस्य च वृत्तांताः	६	१	१
जंबूद्वीपादिवृत्तांतः	६	१४	२
जयद्रथमोक्षणम्	३	२६९	१
जयद्रथवधः (श्रुत्वा निनादमित्यादिः)	७	१३७	१
जरासंधवधोपाख्यानम्	२	२५	२
जापकोपाख्यानम् (जापकानांफलावाप्तिरित्यादिः) मो०	१२	३४	२
जामदग्न्यकार्तवीर्यवृत्तांतः (सतत्र तामित्यादिः)	३	११६	२
जामदग्न्याख्यानम् रा०	१२	४७	१
जामदग्न्योपाख्यानं भीष्मोक्तम्	१	१३२	१
जीमूतवधाख्यानम् (अथ मासे चतुर्थइत्यादि)	४	११	२
जैगीषव्यासितदेवलसंवादः (किंशीलः किंसमाचारइत्यादि) मो०	१२	८६	२
ज्येष्ठकनिष्ठवृत्त्याख्यानम् (यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेष्वित्यादिः)	१३	१४५	१
ज्वरोत्पत्त्याख्यानम् (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि) मो०	१२	१६०	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
त			
तपत्याख्यानम्	१	१९५	२
तपोमाहात्म्यम् (आ०	१२	३०	१
तारकवधोपाख्यानम् (उक्ताः पितामहेनेहेत्यादि)	१३	१२१	१
तिलादिदानमाहात्म्यम् एतद्विषयेयमब्राह्मणसंवादेतिहासः	१३	१०२	१
तुलाधारजाजलिसंवादाख्यानं धर्मप्रामाण्यविषये मो०	१२	१२२	२
तृतीयदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	११७	१
अत्रैव कृष्णस्य चक्रधारणम्	६	१२१	१
त्रितोदपानतीर्थवृत्तांतः गं०	९	९	१
त्रिपुरवधाख्यानमर्जुनंप्रति व्यासेन कथितम् (असुराणां पुराण्यासन्नित्यादि)	७	२१२	२
त्रिपुरवधोपाख्यानम् (यथापुरावृत्तमित्यादि)	८	३१	२
दं			
दंडोत्पत्त्याद्याख्यानम् रा०	१२	११८	२
दंपतीसंवादाख्यानम्. इयमेव ब्रह्मगीता			

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
(अत्राप्युदाहरंतीममित्यादि)	१४	१७	२
दंभोद्भवराजचरित्रम्	५	१०३	२
दमप्रशंसा(किंकुर्वन्सुखमाप्नोतीत्यादि) मो०	१२	७४	१
दममाहात्म्यम् आ०	१२	२९	१
दशमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य अत्र शरशय्याशयनमर्जुनकृतमुपधानदानं दिव्यजलदानं कर्णभीष्मसंवादश्च	६	१७०	२
दक्षयज्ञध्वंसवृत्तांतः (प्राचेतसस्य दक्षस्येत्यादिः) मो०	१२	१६२	१
दक्षिणगोग्रहणम् (अथ राजेत्यादि)	४	२६	२
दानपात्रत्वादिनिरूपणम् (किमाहुर्भरतश्रेष्ठेत्यादि)	१३	५२	१
दानमाहात्म्यकथनम् (श्रुत्वा सराजेत्यादि) इंद्रद्युम्नोपाख्यानांतर्गतम्	३	२०४	२
दाशरथिरामाख्यानम्	७	५१	१
दिग्गजोक्तं धर्मरहस्यम् (ततः पद्मप्रतीकाशइत्यादि	१३	१६९	१
दिग्विजयाख्यानम्	२	३१	१
दिलीपाख्यानम्	७	५२	१
दिशाष्टावक्रसंवादेतिहासः (यदिदं सह			

---

* * अनयोराख्यानयोरुभयत्र कश्चिद्विशेषोस्ति।

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
धर्मैतीत्यादिः)	१३	४९	१
दिशास्वस्तिकाख्यानम् (के प्रजानां पतयइत्यादि	मो० १२	५४	१
दुर्गातितरणम्	रा० १२	१०९	२
दुर्गास्तवः	४	६	२
दुर्योधनवधाख्यानम् (संमुदीर्णं ततोदृष्ट्वेत्यादि)	ग०९	३६	२
दुर्योधनसभादर्शनादि (वसन् दुर्योधनइत्यादि)	२	५१	१
दुर्वासउपाख्यानम् (वसत्स्वेवमित्यादि)	३	२६१	२
दुर्वासोभिक्षाख्यानं कृष्णकथितम् (ब्रूहि ब्राह्मणपूजायामित्यादि	१३	१९७	२
दुःशासनवधाख्यानम् (तत्राकरोद्दुष्करं राजपुत्रइत्यादि)	८	९५	२
दुष्यंतशकुंतलोपाख्यानम्	१	९२	१
देवरहस्यम् (केन तेच भवेत् प्रीतिरित्यादि)	१३	१६५	२
देवलजैगीषव्योपाख्यानम्	ग०९	२५	१
देवादीनां मनुष्येषु संभवकथनम्	१	८६	२
दौष्यंतेर्भरतस्याख्यानम्	७	५५	१
द्युमत्सेनसत्यवत्संवादाख्यानम् (कथं राजा प्रजारक्षेदित्यादि)	मो० १२	१३२	२
द्यूताख्यानम् (कथं समभवदित्यादि	२	५४	१
द्रव्यानयनोपक्रमोश्वमेधार्थं युधिष्ठिरकृतः (श्रुत्वैतद्वचनमित्यादिः)	१४	५६	१
द्रुपदनगरयात्रा द्रोणसहितानां पांडवादीनां द्रुपदपराभवश्च	१	१६६	१
द्रोणवधस्य संक्षेपेण कथनारंभः (सैनापत्यमित्यादिः)	७	५	२
द्रोणवधाख्यानम् (व्यासेनैवमथोक्तस्त्वित्यादि)	७	१८५	२
द्रोणस्य द्रुपदसमीपगमनप्रभृति पांडवादिशिष्याध्यापनपर्यंतं वृत्तम्	१	१५८	१
द्रोणस्य द्वितीयदिवसयुद्धारंभः	७	१५	२
द्रोणस्य प्रथमदिवसयुद्धारंभः	७	११	२
द्रोणस्याभिषेकः	७	५	१
द्रोणाचार्योत्पत्त्यादिवृत्तांतस्तत्प्रसंगेन भारद्वाजाख्यानम्	१	१५७	१
द्रौपदीवस्त्राहरणाख्यानम् (धिगस्तु क्षत्तारमित्यादि)	२	६७	२
द्रौपदीसत्यभामासंवादः	३	२४१	१
द्रौपदीसंवादाख्यानम्	१	१९०	२
द्रौपदीस्वयंवराख्यानम्	१	२०५	२
द्रौपदीहरणाख्यानम् (तस्मिन्बहुमृगे इत्यादि)	३	२६३	२
द्रौपद्यादिपतनाख्यानं महाप्रस्थाने हिमवति (ततस्ते नियतात्मानइत्यादि)	१७	२	१
द्वितीयदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१०९	२
द्वैतवनगमनं पांडवानाम्	३	२७	१

ध:

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
धर्मव्याधाख्यानोपक्रमः (कश्चिद्द्विजातिप्रवरइत्यादिः)	३	२१२	१
धुंधुमारचरित्रम्	३	२०८	२
धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादःशीलप्रशंसाविषयः	रा० १२	१२२	२
धृतराष्ट्रपांडुविदुराणामुत्पत्तिः	१	१३५	१
धृतराष्ट्रपुत्रनामकथनम्	१	१४२	१
धृतराष्ट्रपुत्रशतोत्पत्तिविवरणम्	१	१४०	१
धृतराष्ट्रसांत्वनं संजयादिकृतं. अत्रैव विदुरोपदेशः संसारगहनत्वोपदेशपूर्वकस्तथा व्यासकथितोभूभारहरणार्थं देवानां संकेतः	११	१	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
धृतराष्ट्रस्य वनगमनोपक्रमः (युधिष्ठिरस्य नृपतेरित्यादिः)	१५	२	१
धृतराष्ट्रस्यवनगमनम् (कुंत्यास्तु वचनमित्यादि)	१५	११	१
धृतराष्ट्रादिनिर्याणाख्यानम् (द्विवर्षोपनिवृत्तेष्वित्यादि (	१५	२४	१
धृतराष्ट्रादीनां युद्धस्थानगमनं अत्रैव धृतराष्ट्रस्य लोहभीमालिंगनं तच्चूर्णीकरणंच	११	७	१
धृष्टद्युम्नादीनां वधाख्यानमत्रैव द्रौपद्याः पंचपुत्राणां वधः	१०	८	१
धौम्यतीर्थयात्रा (तान् सर्वानित्यादिः)	३	९७	१
धौम्यनीतिः (कर्माण्युक्तानीत्यादिः)	४	३	२
न.			
नकुलदिग्विजयोराजसूयारंभे	२	३५	२
नकुलोपाख्यानम् (पितामहस्य मे यज्ञे इत्यादि) अत्रैव सक्तुप्रस्थाख्यानम्	१४	७३	२
नलोपाख्यानं बृहदश्वकथितम्	३	५८	१
नवमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य अत्रैव भीष्मवधार्थं प्रतोदपाणेः कृष्णस्य धावनम्	६	१६७	२
नहुषागस्त्यभृगुसंवादेतिहासः पुष्पधूपादिदित्यादि)	३	१६४	२
विषयः (श्रुतं मे भरतश्रेष्ठेत्यादिः)	१३	१३६	१
नक्षत्रयोगदानमाहात्म्यम् (श्रुतं मे भवतोवाक्यमित्यादि)	१३	९९	१
नारदनीतिकथनं कच्चिदर्थाइत्यादिप्रश्नमुखेन	२	७	१
नारदपंचचूडासंवादाख्यानं स्त्रीस्वभावविषयकम् (स्त्रीणां स्वभावमिच्छामीत्यादि)	१३	७१	२
नारदवासुदेवसंवादाख्यानम् (के पूज्यावै त्रिलोकेस्मिन्नित्यादि)	१३	६६	१
नारदसमंगसंवादेतिहासः (सुदुःखाच्च सुमृत्योश्चेत्यादिः)	मो०१२	१७१	२
नारदासितदेवलसंवादोब्रह्मप्राप्तिविषयः (अत्रैवोदाहरंतीममित्यादिः)	मो०१२	१४६	१
ना[*]रायणास्त्रमोचनाख्यानम् (छद्मना निहतमित्यादि)	७	१९९	१
नारायणीयाख्यानं नारायणनारदसंवादरूपम् (गृहस्थोब्रह्मचारीवेत्यादि)	मो०१२	२५१	१
निवातकवचवधाख्यानम् (ततःकदाचि-			
नृगोपाख्यानंब्राह्मणस्वापहारविषयम् (अत्रैव कीर्त्यते सद्भिरित्यादि)	१३	१०३	२
नृशंसाख्यानम् (हृतार्थोयक्ष्यमाणश्चेत्यादि)	आ०१२	३१	२
प.			
पंचमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य	६	१३१	१
पंचेंद्रोपाख्यानम् (पुरावै इत्यादि)	१	२१५	२
परशुरामाख्यानम्	७	५६	१
परशुरामोपाख्यानम् (इमंचाप्यपरं भूय इत्यादि)	८	३६	२
पराशरगीतानवाध्यायात्मिका	मो०१२	१७७	२
परिक्षिज्जन्माख्यानम् (एतस्मिन्नेव कालेत्वित्यादि)	१४	५७	२
परिक्षिन्मृगयाद्युपाख्यानम्	१	६१	२
पर्वसंग्रहः	१	१८	१
पर्वानुक्रमणिका	१	१०	१
पवनशाल्मलिसंवादेतिहासः	आ०१२	२६	१
पवनार्जुनसंवादोब्राह्मणप्रशंसाविषयः(कां तु ब्राह्मणपूजायामित्यादिः)	१३	१५२	१

---

[*] द्रोणवधानंतरमश्वत्थाम्नाप्रयोजितमेतत्.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
पशुपत्यादिनामनिर्वचनम् (सर्वथायत्पशूनित्यादि)	७	२१४	२
पांडवसंदेशकथनं संजयस्य (एवं सनत्सुजातेनेत्यादि)	५	६२	२
पांडवादीनां प्राप्तविद्यानां धृतराष्ट्रादिसमीपे द्रोणानुज्ञया स्वविद्याप्रकाशनम्	१	१६२	२
पांडवोत्पत्तिविचारः (जनमेजयउवाचेत्यादिः)	१	१४२	२
पांडोर्दिग्विजयः	१	१३९	१
पांडोर्मृगयादिवर्णनप्रभृतितच्छ्राद्धदानांतं वृत्तम्	१	१४२	२
पांड्यवधाख्यानम्	८	१९	१
पितापुत्रसंवादेतिहासोमोक्षसाधने विलंबाभावविषयकः	मो० १२	५	१
पितापुत्रसंवादः (अतिक्रामति कालेस्मिन्नित्यादिः)	मो० १२	१४९	२
पितृरहस्यम् (जन्ममानुष्यकं प्राप्येत्यादि)	१३	१६३	२
पुरगुप्तिः	रा० १२	८८	२
पुरोहितप्रशंसा. अत्र ऐलमातरिश्वसंवादस्तथा ऐलकश्यपसंवादश्च	रा० १२	७५	१
पुलस्त्यतीर्थयात्रा भीष्मं प्रति पुलस्त्यकथिता (नारदउवाचेत्यादिः)	३	८२	१
पूजनीब्रह्मदत्तराजसंवादः	आ० १२	९	१
पूरुवंशकथनम्	१	१२०	२
पूर्वयायातसमाप्तिः	१	११२	२
पृथावृत्तकथनम्	१	१३८	१
पृथुराजाख्यानम्	७	५५	१
पौरवाख्यानम्	७	५०	१
पौलोमोपाख्यानम्	१	३९	१
पौष्योपाख्यानम्	१	३४	१
प्रतर्दनमैथिलसंवादेतिहासः शूरप्रोत्साहनविषयकः	रा० १२	९९	२
प्रतीपराजोपाख्यानम्	१	१२४	१
प्रभासतीर्थवृत्तांतः अत्रैव चंद्रशापवृत्तांतः	ग० ९	८	१
प्रमथोक्तं धर्मरहस्यम् (ततः सर्वे महाभागाइत्यादि)	१३	१६८	२
प्रह्लादवलिसंवादोद्रौपदीकथितः	३	३०	१
प्रह्लादेंद्रसंवादाख्यानम् (यदिदं कर्मलोकेस्मिन्नित्यादि)	मो० १२	७५	१
प्रायश्चित्ताख्यानम्	आ० १२	३१	२
ब.			
बकदाल्भ्यचरितम्	ग० ९	१४	१
बकासुरवधाख्यानम्	१	१८४	२
बदरपाचनतीर्थाख्यानम्	ग० ९	२३	२
बभ्रुवाहनाख्यानम् (श्रुत्वातु नृपतिः प्राप्तमित्यादि)	१४	६५	२
बलरामतीर्थयात्राख्यानम् (तीर्थयात्रां हलधरइत्यादि)	ग० ९	७	२
बलाककौशिकोपाख्यानम् (पुरा व्याधोभवत्कश्चिदित्यादि)	८	७७	२
बलींद्रसंवादाख्यानम् व्यसने मग्नस्य किंश्रेयइत्येतद्विषयकम्	मो० १२	८२	१
बृहद्रथराजोपाख्यानम् (शृणु राजन्नित्यादि)	२	२३	२
बृहस्पतिवसुमनः संवादः	रा० १२	६९	२
बृहस्पतींद्रसंवादःप्रजासंग्रहणविषयकः	रा० १२	८७	२
बृहस्पतींद्रसंवादेतिहासः	रा० १२	१०२	२
बोध्यनाहुषसंवादः शांतिविषयकः अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः)	मो० १२	९	१

---

* अस्य पूर्वस्य च भेदोमूलदर्शने स्फुटो भविष्यति.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ब्रह्मसभावर्णनम्	२	१६	१
ब्राह्मणप्रशंसा (अत्रैव पृथ्वीवासुदेवसंवादः शक्रशंबरसंवादश्च (किंराज्ञः सर्वकृत्यानामित्यादिः)	१३	६८	१
ब्राह्मणमाहात्म्यकथनारंभः (मार्कंडेयंमहात्मानमित्यादिः)	३	१८४	२
भ			
भगदत्तवधाख्यानारंभः (प्राग्ज्योतिषस्ततोभीममित्यादिः)	७	२६	१
भगवद्गीतारंभः	६	२५	२
भगवद्गीतोपोद्घातः	६	१६	२
भंगास्वनशक्रसंवादेनिहासः स्त्रीपुरुषसंप्रयोगे स्त्रियोविषयसुखस्याधिक्यमित्येतद्विषयकः (स्त्रीपुंसयोः संप्रयोगइत्यादिः)	१३	१५	१
भगीरथब्रह्मसंवादेतिहासेऽनशनविषयकः (दानं बहुविधकारमित्यादिः)	१३	१४	१
भगीरथाख्यानम्	७	५१	२
भारतश्रवणादिविधिफलकथनम् (भगवन्केन विधिनेत्यादि)	१८	६	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
भारद्वाजशत्रुंजयसंवादेतिहासः	आ० १२	१२	१
भार्गववसुमत्संवादेतिहासः (मृगयां विचरन्कश्चिदित्यादिः)	मो० १२	२१३	२
भीमदिग्विजयः	२	३३	१
भीमस्य विषदानपूर्वकं जलप्रक्षेपादिदुर्योधनकृतम्	१	१५४	२
भीष्मवधोपायचिंतनं युधिष्ठिरकृतम्	६	१६८	२
भीष्मस्य काशीपतिकन्याहरणादि	१	१३०	१
भीष्मस्य युद्धारंभः(ततोधनंजयं दृष्ट्वेत्यादिः)	६	९८	१
भीष्मस्वर्गारोहणाख्यानम् (ततः कुंतीसुतोराजेत्यादि)	१३	२०४	२
भूतोत्पत्त्याख्यानम्(पितामहामहाप्राज्ञेत्यादि)	मो० १२	५२	२
भूमिदानमाहात्म्यम् (इदं देयमिदं देयमित्यादि)	१३	९५	२
भूरिश्रवोवधाख्यानम्	७	१३१	१
भृगुभरद्वाजसंवादः सृष्ट्यादिविषयकः	मो० १२	१४	२
म.			
मंकिगीताख्यानं धनाशाभिभूतस्य वैराग्येविषये	मो१२	७	१

	पर्व	पत्रम्	पृष्ठम्
मंडूकोपाख्यानंतत्प्रसंगेनैक्ष्वाकपरिक्षिच्चरितंच	३	१९८	१
मतंगगर्दभीसंवादाख्यानम् (क्षत्रियोयदिंवा वैश्यइत्यादि)	१३	६२	२
मंदपालचरितम्	१	२४३	१
मनुबृहस्पतिसंवादाख्यानम्	मो० १२	४१	१
मनुसुवर्णर्षिसंवादोदीपदानविषयकः- (आलोकदानं नामैतदित्यादिः)अत्रैव शुक्रबलिसंवादः	१३	१३४	२
मयदर्शनाख्यानम्	१	२४२	१
मरुत्ताख्यानम्	७	४९	२
महादेवोक्तं धर्मरहस्यम् (सारमुद्धृत्येत्यादि)	१३	१६९	२
महाभिषराजोपाख्यानम्	१	१२४	१
मांडव्योपाख्यानम्	१	१३६	१
मातलिवरान्वेषणम् (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादि)	५	१०५	१
मांधातुराख्यानम्	७	५२	२
मांधातृचरितम् (मांधातेत्यादि)	३	१२४	२
मांधातृवसुहोमसंवादेतिहासः	रा० १२	१२०	२

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
मांधातृविष्णुसंवादाख्यानम् (चातुराश्रम्यधर्माश्चेत्यादि (.... ....रा०	१२	६५	२
मार्कंडेयस्य मायादर्शनादि (तस्मिन्नेकार्णवेइत्यादि)	३	१९२	२
मार्जारमूषिकसंवादेतिहासः (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः) आ०	१२	५	१
मांसभक्षणनिषेधः(कर्मणा मनुजः कुर्वन्नित्यादिः	१३	१५५	१
मुचुकुंदवैश्रवणसंवादोराजपुरोहितयोः समानयोगक्षेमत्वविषये ....रा०	१२	७७	१
मुसलोत्पत्त्याख्यानम्(षट्त्रिंशे त्वथ संप्राप्ते इत्यादि (… … … … …	१६	१	१
मृगस्वप्नाख्यानम् … … … … …	३	२५८	१
मृतपुत्रादिदर्शनप्रार्थनोपक्रमोव्यासंप्रतिधृतराष्ट्रादीनाम् (वनवासं गते विप्रेत्यादिः) … … … … …	१५	१८	१
मृतपुत्रादिदर्शनं धृतराष्ट्रादीनाम् (ततोनिशायां प्राप्तायामित्यादि) … …	१५	२०	१
मृतानामुदकदानम् … … … … …	११	१९	१
मृत्युगौतमीकाललुब्धकपन्नगसंवादेतिहासः … … … … … …	१३	१	१
मृत्यूत्पत्त्याख्यानमकंपनचरित्रप्रसंगेन-(अत्र मे संशयइत्यादि) … …	७	४६	१
मेघ*वाहनपर्वाख्यानम् (त्वयापगेयनामानीत्यादि (अत्रैव श्रीकृष्णंप्रत्युपमन्युना कथितं स्वचरित्रम् … …	१३	१७	१
मैत्रेयभिक्षा (विद्यातपोभ्यां दानाच्चेत्यादिः)	१३	१६०	२

य

यमसभावर्णनम् … … … … …	२	१३	२
ययातेराख्यानम् … … … … …	७	५३	१
ययात्युपाख्यानम् … … … … …	१	१०२	२
यवक्रीतोपाख्यानम् (एषामधुविलेत्यादि) … … … … … …	३	१३६	१
यक्षप्रश्नाः (किंस्विदादित्यमुन्नयतीत्यादयः) … … … … …	३	३०६	१
यक्षयुद्धं भीमेनसह (भीमसेनं ततइत्यादि)	३	१५९	१
यादवनिर्याणाख्यानम्(काली स्त्री पांडुरैर्दंतैरित्यादि) … … … …	१६	२	१
याज्ञवल्क्यजनकसंवादेतिहासः (धर्माधर्मविमुक्तं यदित्यादिः) … … मो०	१२	२१४	१
युगसंख्यादिकथनम् … … … …	३	१८९	२
युधिष्ठिरनिर्वेदः अत्रैवार्जुनादिकृतस्तदनुनयः… … … … … … रा०	१२	५	१
युधिष्ठिरयौवराज्याभिषेकादि … …	१	१६७	२
युधिष्ठिरराज्याभिषेकः… … … रा०	१२	४०	२
युधिष्ठिरस्य नरकादिदर्शनं धर्मादिवाक्यादिंद्रसभागमनं स्वस्वस्थानस्थितानां भ्रात्रादीनां दर्शनं(स्वर्गं त्रिविष्टपं प्राप्येत्यादि … … … …	१८	१	१
युधिष्ठिरस्वर्गारोहणाख्यानम् (ततः सन्नादयन् शक्रइत्यादि) … … …	१७	२	२
युधिष्ठिरादीनां महाप्रस्थानगमनम् (एवं वृष्ण्यंधकपुरेइत्यादि) … …	१७	१	१

र.

रंतिदेवाख्यानम् … … … … …	७	५४	१
रथातिरथसंख्यानं भीष्मकृतम् … …	५	१५७	२
राजपुरोहितसंवादाख्यानं हीनजातेरमुकदेशविषयकम् (मित्रसौहार्दयोगेनेत्यादि)… … … … …	१२	१३	१

---

* मेघवाहनइंद्ररूपोमहादेवस्तस्य माहात्म्यप्रतिपादकं पर्वेत्यर्थः

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
राजसूयाख्यानारंभः (ऋषेस्तद्वचनमित्यादिः) … … … … …	२	१८	२
राजसूयारंभदीक्षा युधिष्ठिरस्य … …	२	३६	१
राज्यलंभाख्यानम् (एवमेतदित्यादि)	१	२२३	१
राज्योत्पत्तिकारणाख्यानमत्रैव ब्रह्मणोनीतिशास्त्रनिर्माणंपृथुचरित्रंच …रा०	१२	५७	२
रामकृष्णनिर्याणाख्यानम् (ततोययुर्दारुकइत्यादि) … … … …	१६	३	१
रामोपाख्यानम् (एवं हृतायामित्यादि)	३	२७१	२
राष्ट्रगुप्तीराष्ट्रसंग्रहश्च … … … … रा०	१२	८९	२
राज्ञोऽवश्यकर्तव्यकर्माणि (पार्थिवेन विशेषेणेत्यादि) … … … … रा०	१२	७१	१
रुरुचरितम् … … … … … …	१	४१	१
ल			
लोमशतीर्थयात्रा(एवं संभाषमाणे इत्यादिः) … … … … …	३	९९	२
लोमशधर्मरहस्यम्(परदारेषु ये सक्ताइत्यादिः) … … … … …	१३	१६७	२
व			
वरुणसभावर्णनम् … … … … …	२	१४	२
वसिष्ठकरालजनकसंवादेतिहासः (किंतदक्षरमित्युक्तमित्यादिः) … … मो०	१२	१९८	२
वसिष्ठब्रह्मसंवादाख्यानं दैवप्रयत्नविषयकम् (पितामहमहाप्राज्ञेत्यादि) …	१३	९	१
वसिष्ठसौदाससंवादेतिहासः (एतस्मिन्नेव कालेत्वित्यादिः) … … …	१३	११०	२
वसिष्ठाख्यानम् … … … … …	१	१९९	१
वसिष्ठापरपर्यायापवोपाख्यानम् … …	१	१२६	१
वसुदेवनिर्याणं, द्वारकायाः समुद्रेणाप्लावनं, अर्जुनकृतं वृष्णिस्त्रीप्रभृतीनामिंद्रप्रस्थे नयनं, वज्रस्य तत्र राज्याभिषेकादिकंच (एवमुक्तः सबीभत्सुरित्यादि	१६	५	१
वामदेवगीता … … … … …रा०	१२	९४	२
वायूत्पत्त्याद्याख्यानम् (अपृच्छत्पितरं ब्रह्मन्नित्यादिः) … … … मो०	१२	२४४	१
वार्ष्णेयाध्यात्मेतिहासः (योगं मे परमं तातेत्यादिः) … … … … मो०	१२	५६	१
वासुदेवनारदसंवादोज्ञातिषु वर्तनविषयकः रा०	१२	८३	१
वसुदेवपृथ्वीसंवादोगार्हस्थ्यधर्मविषयकः (गार्हस्थ्यधर्ममखिलमित्यादिः …	१३	१३३	२
विचख्नुराजगीतम् … … … … मो०	१२	१२९	१
विजिगीषमाणवृत्तम् … … … … रा०	१२	९६	१
विदुरनिर्याणम् (युधिष्ठिरमहाबाहो इत्यादि) … … … … …	१५	१६	१
विदुरनीतिर्धृतराष्ट्रप्रजागरस्था. … …	५	२८	१
विदुरागमनाख्यानम् (ततोराज्ञामित्यादि	१	२१८	२
विदुलापुत्रसंवादेतिहासः कुंत्या कथितः…	५	१२८	१
विपुलोपाख्यानम् (एवमेव महाबाहो-इत्यादि) … … … … …	१३	७२	२
विराटगृहप्रवेशोवेषांतरेण पांडवानाम् …	४	७	२
विवाहधर्मादिकथनम् (यन्मूलं सर्वधर्माणामित्यादि) अत्रैव रिक्थविभागकथनं, वर्णसंकरकथनम्, पुत्रप्रतिनिधिकथनं च… … … …	१३	७६	१
विश्वरूपदर्शनं धृतराष्ट्रसभायाम् (विदुरेणैवमुक्तस्त्वित्यादि) … … …	५	१२६	२
विश्वामित्रचांडालसंवादेतिहासः … आ०	१२	१४	१
विश्वामित्रोपाख्यानं ब्राह्मण्यप्रशंसाविषयकं (ब्राह्मण्यं यदि दुष्प्रापमित्यादि) … … … … …	१३	६	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
विश्वोपाख्यानं दुर्योधनंप्रति भीष्मेण कथितं (पुरा किल सुराइत्यादि)···	६	१२८	२
विष्णुद्वादशकं द्वादशसु मासेषु द्वादशनामभिर्विष्णोः पूजनादिकं (सर्वेषामुपवासानामित्यादि) ··· ··· ···	१३	१५०	२
विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् (श्रुत्वा धर्मानशेषेणेत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	१३	१८६	२
वीतहव्योपाख्यानम् (श्रुतं मे महदाख्यानमित्यादि) ··· ··· ··· ···	१३	६४	२
वृत्रगीतेतिहासः (अस्मिन्नर्थेइत्यादिः) मो०	१२	१५२	१
वृषसेनवधाख्यानम् (अभ्यापतत्कर्णसुतइत्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	८	९८	२
वृषादर्भिसप्तर्षिसंवादाख्यानम् (द्विजातयोव्रतोपेताइत्यादि) अत्रैव सप्तर्ष्यादीनां नामनिर्वचनम् ··· ···	१३	१२६	१
वैवस्वतमनुचरितम् (ततः सपांडवइत्यादि	३	१८८	१
वैवाहिकाख्यानम् ··· ··· ··· ···	१	२१२	२
व्याघ्रगोमायुसंवादेतिहासः ··· ·······रा०	१२	११०	१
व्यासशुकसंवादेतिहासोगवांपवित्रत्वविषयकः (पवित्राणां पवित्रं यदित्यादिः) ··· ··· ··· ··· ··· ···	१३	११२	२
व्रीहिद्रोणिकाख्यानम् (मुद्गलचरित्रम्)	३	२५८	२

श.

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
शकुनिवधाख्यानम् (तस्मिन्प्रवृत्ते संग्रामे इत्यादि) ··· ··· ··· ···	९	३२	१
शक्रब्रह्मसंवादोगोलोकविषयः (अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिः) ··· ···	१३	१०६	१
शतरुद्रीयाख्यानम् (महांतमेवमर्थं मामित्यादि) ··· ··· ··· ··· ···	७	२०९	१
शपथविधिः, ब्रह्मर्ष्यादितीर्थयात्रा(अत्रैवोदाहरंतीममित्यादिः) ······	१३	१३१	१
शंपाकगीताख्यानं सधननिर्धनयोः सुखदुःखागमविषयम् ··· ··· ···· मो०	१२	६	२
शल्यकर्णयोः परस्पराधिक्षेपोक्तयः सशल्यमाभाष्येत्यादयः) ···· ····	८	३९	२
शल्यपर्वसंक्षेपवृत्तांतः ····· ···· ···· ····	९	१	१
शल्यवधाख्यानम् (वध्यमानेष्वनीकेष्वित्यादि) ···· ···· ···· ···· ···· ····	९	१७	२
शल्याभिषेकः सैनापत्ये (अथ हैमवते प्रस्थे इत्यादिः) ···· ···· ··· ····	९	७	१
शशबिंदोराख्यानम् ···· ···· ···· ····	७	५३	१
शांडिलीसुमनासंवादः सत्स्त्रीसमाचारविषयः (सत्स्त्रीणांसमुदाचारमित्यादिः)	१३	१६२	१
शांतनुभीष्मयोश्चरितम् ···· ···· ····	१	१२७	२
शिब्याख्यानम् ···· ···· ···· ···· ····	७	५०	२
शिलोंछवृत्तिसिद्धसंवादाख्यानम् (केदेशाः केजनपदाइत्यादि) ···· ····	१३	५९	२
शिवसहस्रनामस्तोत्रं तंडिकृतमुपमन्यूपदिष्टम् (ततः सप्रयतोभूत्वेत्यादि)····	१३	३२	१
शिवसहस्रनामस्तोत्रं दक्षकृतम्) यैर्नामधेयैः स्तुतवानित्यादि) ···· ···· मो०	१२	१६२	२
शिशुपालवधाख्य.नम् (ततः सागरेत्यादि) ···· ···· ··· ···· ···· ····	२	४३	१
शिष्यपरीक्षा लक्ष्यभूतभासशिरश्छेदनरूपा (द्रोणः प्रहरणज्ञानेइत्यादिः)	१	१६१	२
शुकानुप्रश्नाख्यानम् (आद्यंतं सर्वभूतानामित्यादि) ···· ···· ···· ···· मो०	१२	८७	२
शुकानुशासनं व्यासकृतम् (कथं निर्वेदमापन्नः शुकइत्यादि) ···· ········ मो०	१२	२३५	१
शुकाभिपतनाख्यानम् (एतस्मिन्नंतरे शू-			

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
ण्येइत्यादि) … … .. मो०	१२	२४५	२
शुकोत्पत्त्याद्याख्यानम् (कथं व्यासस्य धर्मात्मा शुकोजज्ञे इत्यादि) … मो०	१२	२३८	२
शुकोपाख्यानम् (तिष्ठते मे सदा तातेत्यादि) … … … … …मो०	१२	१७६	१
शृगालवानरसंवादेतिहासः प्रतिश्रुत्याप्रदानविषयः (ब्राह्मणानां तु ये लोका इत्यादिः) … … … … …	१३	१२	१
श्येनकपोतीयाख्यानं शरणागतरक्षणविषयं (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि) …	१३	६७	१
श्येनकपोतीयाख्यानम् … … … …	३	१२८	२
श्राद्धकल्पः (चातुर्वर्ण्यस्य धर्मात्मन्नित्यादिः) … … … … …	१३	१२१	२
श्रीगोसंवादेतिहासः (मया गवां पुरीषं वै इत्यादिः) … … … … …	१३	११३	२
श्रीरुक्मिणीसंवादेतिहासः (कीदृशे पुरुषेतातेत्यादिः) … … … …	१३	१४	२
श्रीशक्रसंवादाख्यानम् (पूर्वरूपाणि महाराजन्नित्यादि) … … … मो०	१२	८४	२
श्वर्षिसंवादाख्यानम् … … … …रा०	१२	११४	१

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
श्वेतवधोपाख्यानम् (श्वेतः क्रोधात्मजउज्वालेत्यादि) … … … …	६	१०५	२

ष.

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
षड्गीताख्यानं विदुरस्य धर्मादीनां पंचानां चोक्तिरूपम् … … … … आ०	१२	३५	२
षष्ठदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य … …	६	१३५	२
षोडशराजकीयाख्यानारंभः (श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिमित्यादिः) अभिमन्युवधप्रसंगे व्यासेन कथितम् … …	७	४८	२
षोडशराजकीयाख्यानं संजयनारदसंवादरूपम्. एतत्प्रसंगेन पर्वतनारदोपाख्यानम् … … … … …रा०	१२	२७	१

स.

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
संगराख्यानम् (तानुवाच समेतानित्यादि)	३	१०९	२
सगरारिष्टनेमिसंवादेतिहासः (कथं न युक्तः पृथिवीमित्यादिः) … … … मो०	१२	१७५	१
सचिवादीनां लक्षणम् …… … … रा	१२	८१	२
संजययानम् … … … … ……	५	१४	२
सत्यमाहात्म्यम् … …… … … आ०	१२	३०	१
सत्यासत्यादिव्यवस्था … … … …रा०	१२	१०८	२

	पर्वं.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
संधेयासंधेयपुरुषलक्षणम् (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि) … … … … आ०	१२	३७	१
सनत्सुजातीयम् (ततोराजेत्यादि) ..	५	४६	२
सप्तमदिवसयुद्धारंभोभीष्मस्य … …	६	१४०	२
सप्तसारस्वततीर्थवृत्तांतः अत्रैव मंकणकोपाख्यानम् … … … … … ग०	९	११	२
संभवाख्यानारंभः … … … …	१	८५	१
सभाक्रियाख्यानम् … … … …	२	१	१
सभासदादीनां लक्षणम् … … …रा०	१२	८५	२
समंतपंचकाख्यानम् … … … …	१	१७	१
समुद्रमंथनममृतार्थम् … … … …	१	४५	२
सरोनिर्माणं युद्धभूमावर्जुनकृतमश्वानां जलपानार्थम् … … … …	७	८४	२
सर्पमुखबाणमोक्षेणार्जुनकिरीटपातनम् (कर्णो थपार्थमित्यादि) … …	८	१०५	२
संवर्तमरुत्तीयाख्यानम् (युधिष्ठिर तव प्रज्ञेत्यादि) … … … … …	१४	२	१
संशप्तकवधाख्यानारंभः … … …	७	१६	१
संसारचक्राख्यानं बृहस्पतियुधिष्ठिरसंवादरूपम् (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	१५१	१

	पर्व.	पत्रम्.	पृष्ठम्.
सहदेवदिग्विजयः	२	३४	१
साध्यहंससंवादेतिहासः (सत्यं दमं क्षमां प्रज्ञामित्यादिः)इयमेव हंसगीता मो०	१२	१८९	१
सारस्वताख्यानम् ग०	९	२६	२
सावित्रीजपाख्यानं व्यासोक्तम् (पितामहमहाप्राज्ञेत्यादि)	१३	१८९	२
सावित्र्युपाख्यानम् (नात्मानमित्यादि)	३	२८८	२
सिद्धमनुसंवादः रा०	१२	३७	१
सुदर्शनोपाख्यानं गृहस्थधर्माश्रयेण मृत्युजयविषयकं (पितामह महाप्राज्ञेत्यादि)	१३	४	१
सुंदोपसुंदाख्यानम् (श्रृणु मे इत्यादि)	१	२२५	१
सुद्युम्नोपाख्यानं तत्प्रसंगेन शंखलिखितोपाख्यानम् रा०	१२	२१	१
सुभद्राहरणाख्यानम्	१	२३२	२
सुलभाजनकसंवादेतिहासः (अपरित्यज्य गार्हस्थ्यमित्यादिः) मो०	१२	२२७	१
सुवर्णोत्पत्त्याद्याख्यानं एतद्विषये जामदग्न्यर्षिसंवादः (किं सुवर्णं कथं जातमित्यादि)	१३	११५	२
सुहोत्राख्यानम्	७	५०	१
सूर्याष्टोत्तरशतनामस्तोत्रं धौम्योपदिष्टं तत्प्रभावाद्युधिष्ठिरस्य स्थालीप्राप्तिः	३	६	१
सेनजिद्विप्रसंवादेतिहासोधनादौ नष्टे शोकापनोदविषयः मो०	१२	१	२
सेनानिर्याणं (जनार्दनवचइत्यादि)	५	१४३	१
सेनानीतिः रा९	१२	१००	१
सेनोद्योगः पांडवानाम्	५	१	१
सौकन्याख्यानम् (भृगोर्महर्षेरित्यादि)	३	१२२	१
सौगंधिकाहरणाख्यानोपक्रमस्तत्प्रसंगेन हनुमद्भीमसंवादादि (तत्र ते पुरुषेत्यादि)	३	१४४	२
सौपर्णेयाख्यानम्	१	४७	२
सौप्तिकाख्यानं अत्रैवाश्वत्थाम्नः शिवाराधनादि	१०	१	१
सौभपतिशाल्ववधाख्यानम् (असांनिध्यं कथमित्यादि)	३	१९	१
स्कंदोत्पत्त्याख्यानारंभः (अग्नीनां विविधावंशाइत्यादिः)	३	२३१	२
स्कंदोपदिष्टंधर्मरहस्यम् (ममाप्यनुमतो धर्मइत्यादि)	१३	१६९	२
स्वर्णष्ठीविचरित्रम् रा०	१२	३०	२
ह			
हतवीरसंख्याकथनम्	११	१८	१
हंरिणकृशकाख्यानं सामप्राधान्यविषयम् (साम्नि चापि प्रदानेचेत्यादि)	१३	१६२	२
हंसकाकीयाख्यानम् (मारिषाधिरथेरित्यादि)	८	४३	२
हिडिंबवधाख्यानम्	१	१८०	१
ह्रदप्रवेशाख्यानं दुर्योधनस्य (दुर्योधनो महाराजेत्यादि)	९	३३	२
क्ष			
क्षत्रबंधुचांडालसंवादेतिहासोब्राह्मणस्वापहारविषयकः (ब्राह्मणस्वानि ये मंदाइत्यादिः)	१३	१३७	२
क्षेमदर्शीयेतिहासः रा०	१२	१०४	१

॥ समाप्तेयं वर्णानुक्रमसहितानुक्रमणिका श्रीमहाभारतस्य ॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥अथादिपर्वसूचीपत्रम्॥

विषयाः	अध्या०
१ अनुक्रमणिकापर्व	
ब्रह्मोपदेशेन लेखनार्थं गणपत्यावाहनम्	१
पर्वानुक्रमणिका तत्फलं च	”
२ पर्वसंग्रहपर्व	
स्यमंतपंचकाख्यानम्	२
अक्षौहिण्यादिपरिमाणम्	”
आदि,सभा,वन,विराटो,द्योग,भीष्म,द्रोण,कर्ण,शल्य,सौमिक,स्त्री,शांत्य,नुशासना,श्वमेधिका,श्रमवासिक,मौसल,महाप्रस्थानिक, स्वर्गारोहण,हरिवंशा,ख्यैकोनविंशतिपर्वसंक्षेपवृत्तांताध्यायश्लोकसंख्याकथनं,भारतश्रवणमाहात्म्यफलकथनं च	”
३ पौष्यपर्व	
जनमेजयं प्रति सरमाख्यदेवशुनीशापः	३
शापनिवारणार्थमृषेः सोमश्रवसः पौरोहित्येन वरणम्	”
आरुण्युपमन्युवेदाख्यानां धौम्यशिष्याणामुपाख्यानम्	”
वेदशिष्यस्योऽत्तंकस्योपाख्यानम्	”
पौष्यस्य राज्ञ उपाख्यानम्	”
४पौलोमपर्व	
सौतिशौनकादिसंवादमुखेन कथोपोद्घातः	४
भृगुवंशकथनम्	५
पौलोमोपाख्यानम्	”
पुलोमापहारः	”
पुलोमाग्निसंवादः	”
च्यवनोत्पत्तीरक्षोविनाशश्च	६
अग्नेर्भृगुशापः	”
अग्निकृतः क्रोधेनात्मसंहारः	७
ब्रह्मकृतस्तवेनाग्नेः संतोषः	”
च्यवनसंतत्यंतर्गतस्य रुरोश्चरितम्	८
मेनकाकन्यायाः प्रमद्वरायाः स्थूलकेशपालिताया रुरुणा सह विवाहप्रसंगः	”
प्रमद्वरासर्पदंशेन रुरोर्दुःखम्	”
देवदूतोपदेशेनरुरुकृतस्वायुरर्धप्रदानेनप्रमद्वरा जीवनं तया सह रुरोर्विवाहश्च	९
रुरुडुंडुभसंवादः	१०
डुंडुभचरितम्	११
जनमेजयसर्पसत्रप्रस्तावः	१२
५ आस्तीकपर्व	
आस्तीकजरत्कार्वोराख्यानम्	१३
जरत्कारोस्तत्पितृणां च संवादः	”
वासुकिभगिन्या जरत्कारोर्विवाहः	१४
आस्तीकोत्पत्तिः संक्षेपेण सर्पमोचनवृत्तांतश्च	१५
आस्तीकाख्यानविस्तरः	१६
कद्रूविनतयोः कश्यपाद्वरलाभः	”
कद्रूतः सर्पोत्पत्तिर्विनताया अरुणोत्पत्तिः	”
विनताया अरुणदत्तः शापस्तन्मोक्षोपायश्च	”
अमृतमंथनविषये देवानां भगवदाज्ञया विचारः	१७
अमृतार्थं समुद्रमंथनारंभः	१८
तत्र चंद्रादीनामुत्पत्तिः	”
मोहितैर्दैत्यैरमृतकलशो मोहिन्यै दत्तः	”
देवानाममृतपानम्	१९
देवरूपेणामृतं पिबतो राहोः शिरश्छेदनम्	”
देवदैत्ययोर्युद्धं तत्र दैत्यपराजयः	”
सौपर्णेयाख्यानम्	२०
कद्रूविनतयोः पणबंधः	”
सर्पाणां कद्रूशापः	”
ब्रह्मणा कृतं कश्यपाय विषहरविद्यादानम्	”
उच्चैःश्रवसो दर्शनार्थं कद्रूविनतयोर्गमनम्	२१
सर्पैर्मातृवचनादुच्चैश्रवसः पुच्छं वेष्टितम्	२२
गरुडोत्पत्तिः	२३
देवकृतस्तुत्या गरुडेन कृतं स्वतेजःसंहरणम्	”
राहुणा कृतोपद्रवस्य सूर्यस्य क्रोधः	२४
ब्रह्माज्ञयाऽरुणस्य सूर्यसारथ्यकरणम्	”
विनतायाः कद्रूवहनं गरुडस्य सर्पवहनं च	२५
सूर्यतापतप्तस्वपुत्ररक्षार्थं कद्रूकृत इंद्रस्तवः	”
स्तुत्या तुष्टेनेंद्रेण कृतं जलवर्षणम्	२६
गरुडस्य विनतां प्रति दास्यकारणप्रश्नः	२७
सर्पैः कथितो दास्यमोचनोपायः	”
अमृताहरणार्थं गच्छतो गरुडस्य भक्ष्ययाचनम्	२८
ब्राह्मणवर्जं समुद्रकुक्षिस्थनिषादभक्षणे विनताया अनुज्ञा	”
कंठं दहतो ब्राह्मणस्य निषादीसहितस्य परित्राणम्	२९
गरुडस्य कश्यपेन संवादः	”
गजकच्छपपूर्ववृत्तांतकथनम्	”
कश्यपाज्ञया गरुडस्य गजकच्छपग्रहणम्	”
रोहिणवृक्षशाखाभंगः	”
भग्नशाखाया अधोभागे लंबमानवालखिल्यरक्ष-	

विषयाः .. अध्या०
णार्थं मुखेन शाखाग्रहणम् .. ३०
कश्यपप्रार्थनया वालखिल्यैः परित्यक्तां शाखां गृहीत्वा कश्यपानुज्ञया हिमालयंप्रति गत्वा शाखां परित्यज्य तच्छृंगस्थितेन गरुडेन कृतं गजकच्छपभक्षणम् .. ”
उत्पानदर्शनेन हेतुना देवैः कृतोऽमृतरक्षणोपायः .. ”
वालखिल्यतपसा गरुडोत्पत्तिकथनपूर्वकं तस्य पक्षींद्रत्वेभिषेचनम् .. ३१
देवगरुडयुद्धं तत्र देवानां पराजयः .. ३२
अमृतसमीपे गरुडस्य गमनम् .. ३३
अमृतं गृहीत्वा गच्छतो गरुडस्य विष्णुदर्शनम् .. ”
विष्णुगरुडयोः परस्परं वरदानम् .. ”
इंद्रवज्रसंमाननार्थमेकं पक्षं त्यजतो गरुडस्य सुपर्णनामप्राप्तिरिंद्रेण कृतं सख्ययाचनं च .. ”
इंद्रस्य गरुडसख्यलाभः .. ३४
इंद्राद्गरुडस्य सर्पाहारत्ववरलाभः .. ”
इंद्रकृतं सर्पेभ्योऽमृतहरणम् .. ”
अमृताधिष्ठितदर्भलेहनेन सर्पाणां द्विजिह्वत्वम् .. ”
सर्पनामकथनम् .. ३५
तपस्यतः शेषस्य संतुष्टाद्ब्रह्मणो वरलाभः पृथ्वीधारणाज्ञाच .. ३६
मातृशापपरिहारार्थं सर्पाणां विचारोपक्रमः .. ३७
विषयाः .. अध्या०
विचारप्रस्तावे एलापत्रभाषणं तत्रैव देवानां ब्रह्मणश्च संवादमुखेनास्तीकोत्पत्तिकथनम् .. ३८
एलापत्रोपदेशेन वासुकिभगिन्या जरत्कारुनाम्न्या रक्षणम् .. ३९
जरत्कारुमुनेर्नामव्युत्पत्तिकथनम् .. ४०
शौनकस्यसौतिं प्रत्यास्तीकोत्पत्तिप्रश्नः .. ”
एतत्प्रसंगेन परीक्षिन्मृगयाकथनम् .. ”
परीक्षिता कृतं शमीकस्कंधेमृतसर्पनिधानम् .. ”
मुनिपुत्राच्छृंगिणः परीक्षितः शापः .. ४१
शृंगिशमीकसंवादः .. ४२
शमीकप्रेषितेन गौरमुखाख्य शिष्येण सह परीक्षित्संवादः .. ”
ततो मंत्रिभिः सह राज्ञोविचारः .. ”
तक्षककाश्यपसंवादः .. ”
स्वदष्टन्यग्रोधोज्जीवनेन परीक्षितस्य काश्यपस्य धनं दत्त्वा तक्षकेण कृतं परावर्तनं परीक्षिद्दंशनं च .. ४३
परिक्षिन्मरणोत्तरं तत्पुत्रस्य जनमेजयस्य राज्याभिषेकः .. ४४
जरत्कारोः स्वपितॄणां दर्शनं तद्भाषणं च .. ४५
जरत्कारोः स्वपितृसंवादानंतरं दारान्वेषणम् .. ४६
वासुकिना सह समयबंधेन जरत्कारोरुद्वहनं तस्यां गर्भसंभवश्च .. ४७
विषयाः .. अध्या०
समयोल्लंघनेन क्रुद्धस्य जरत्कारोर्मुनेस्तपस्यार्थं गमनम् .. ”
वासुकेः स्वभगिन्या जरत्कारोः संवादस्तस्यामास्तीकाख्यपुत्रोत्पत्तिः .. ४८
आस्तीकनामनिर्वचनम् .. ”
जनमेजयमंत्रिसंवादमुखेन पुनः परिक्षिच्चरितकथनम् .. ४९
शून्यारण्यभवकाश्यपतक्षकवृत्तांतोपलब्धिर्यथा जाता तथा कथनम् .. ५०
जनमेजयस्य सर्पसत्रप्रतिज्ञा .. ५१
ऋत्विगुपदेशेन सामग्रीसंपादनोत्तरं राज्ञो दीक्षाग्रहणम् .. ”
यज्ञे सर्पपतनम् .. ५२
ऋत्विगादिनामकथनमिंद्रकृतं तक्षकाश्वासनं च .. ५३
वासुकेः स्वभगिन्या सह संवादः .. ”
आस्तीकस्य स्वमात्रा संवादो वासुकेराश्वासनं च .. ५४
आस्तीकस्य सर्पसत्रगमनम् .. ”
आस्तीककृता जनमेजययज्ञप्रशंसा .. ५५
प्रशंसया तुष्टस्य जनमेजयस्य ऋत्विग्भिः संवादः .. ५६
ऋत्विगाह्वानेन सतक्षकस्येंद्रस्यागमनम् .. ”
विषयाः .. अध्या०
भयेनेंद्रे पलायितेऽग्निसमीपे तक्षकागमनम् .. ५६
आस्तीकस्य यज्ञसमाप्तिवरयाचनम् .. ”
सर्पसत्रे हतानांनागानां नामशः कथनम् .. ५७
तक्षकवृत्तांतकथनम् .. ५८
आस्तीकवरप्रदानेन यज्ञसमाप्तिः .. ”
प्रत्यागतस्यास्तीकस्य सर्पेभ्यो वरलाभः .. ”

६ अंशावतरणपर्व

सौतेर्भारतकथनप्रतिज्ञा .. ५९
कथानुबंधः .. ६०
भारतसूत्रम् .. ६१
भारतप्रशंसा तच्छ्रवणादिफलकथनं च .. ६२
उपरिचरस्य राज्ञ उपाख्यानम् .. ६३
इंद्रध्वजोत्सववृत्तांतः .. ”
गिरिकाया उत्पत्तिरुपरिचरस्य तया विवाहश्च .. ”
मृगयार्थं गतेनोपरिचरेण स्वपत्नीस्मरणात्स्कन्नस्य श्येनद्वारा प्रेषितस्य रेतसो यमुनाजले पतनम् .. ”
ब्रह्मशापान्मत्स्यभावं गतयाऽद्रिकया कृतं तद्रेतसः पानम् .. ”
तेन सगर्भायास्तस्या दाशगृहे पुत्रकन्योरुत्पत्तिः .. ”
तयोर्मध्ये पुत्रस्य राज्यप्राप्तिः कन्याया दाशगृहे स्थितिः .. ”

विषयाः	अध्या०
नौकायां सत्यवतीं दृष्ट्वा योजनगंधात्ववरदानपूर्वकं तया संगच्छमानात्पराशरात्तस्यां द्वैपायनोत्पत्तिस्तस्य व्यासनामप्राप्तिश्च	६३
भीष्मादीनां संक्षेपतो जन्मवृत्तांतकथनम्	”
विस्तरश्रवणेच्छया जनमेजयस्य प्रश्नः	६४
ब्राह्मणात्क्षत्रस्य पुनरुत्पत्तिकथनम्	”
भारार्तया पृथ्व्या प्रार्थितस्य ब्रह्मणो देवान्प्रत्यंशावतरणाज्ञा	”
अवतरणार्थमिंद्रकृता नारायणप्रार्थना	”

७ संभवपर्व

अदित्यादिदक्षकन्यानां वंशकथनम्	६५
ऋष्यादीनां वंशकथनम्	६६
पृथिव्यां देवादीनां संभवकथनम्	६७
जरासंधादीनां संभवः	”
द्रोणादीनां संभवः	”
धृतराष्ट्रादीनां संभवः	”
धृतराष्ट्रपुत्राणां संभवस्तन्नामकथनं च	”
युधिष्ठिरादीनां संभवः	”
धृष्टद्युम्नादीनां जन्मकथनम्	”
पृथाचरित्रे तत्रैव कर्णोत्पत्तिः	”
बलरामादीनां संभवः	”
द्रौपदीसंभवः	”
कुंतीमाद्र्योः संभवः	६७
कुरुवंशजिज्ञासोर्जनमेजयस्य प्रश्नः	६८
दुष्यंतशकुंतलोपाख्यानम्	”
मृगयार्थं दुष्यंतस्यारण्यगमनम्	६९
तत्प्रसंगेन दुष्यंतस्य कण्वाश्रमगमनम्	७०
तत्रैव कण्वरहिते शकुंतलां दृष्टवतो दुष्यंतस्य तया सह संवादः	७१
तत्र शकुंतलायाः स्वजन्मवृत्तांतकथनारंभः	”
विश्वामित्रान्मेनकायां शकुंतलाजन्मकथनम्	७२
समयबंधपूर्वकं गांधर्वेण शकुंतलापाणिग्रहणम्	७३
कण्वस्य स्वाश्रमप्रत्यागमनम्	”
कण्वशकुंतलासंवादः कण्वाच्छकुंतलाया वरलाभः	”
शकुंतलायाः पुत्रोत्पत्तिस्तस्य सर्वदमनेतिनाम	७४
सपुत्रायाः शकुंतलाया हस्तिनापुरे दुष्यंतसमीपगमनम्	”
तामनंगीकुर्वतो दुष्यंतस्य शकुंतलायाश्च संवादः	”
आकाशवाणीश्रवणानंतरं सपुत्रायाः शकुंतलाया राज्ञांगीकारः	”
भरतेतिनाम कृत्वा कृतः पुत्रस्य राज्याभिषेकः	”
दक्षप्रजापतेर्वंशः	७५
संक्षेपेण ययात्युपाख्यानम्	”
जनमेजयप्रश्नानुरोधेन ययात्युपाख्यानविस्तरः	७६
संजीवनीलाभार्थं देवैः कृतं शुक्रसमीपे कचप्रेषणम्	”
कचस्य शिष्यत्वेनांगीकारः	”
दैत्यैर्द्वेषेण हतस्य कचस्य प्रत्युज्जीवनम्	”
पुनर्दैत्यदग्धकचभस्मसहितसुरापानेन स्वकुक्षिस्थस्य कचस्य देवयानीप्रार्थनयोज्जीवनं तस्मै विद्यादानं च शुक्रकृतम्	”
शुक्रकुक्षिभेदनं कृत्वा निर्गतेन कचेन कृतं शुक्रस्योज्जीवनम्	”
सुरापानशापः शुक्रदत्तः	”
स्वपाणिग्रहणार्थं प्रार्थितवत्या देवयान्या कचस्य संवादः	७७
कचदेवयान्योः परस्परशापदानम्	”
स्वर्गगतात्कचात्संजीविन्यध्ययनेन देवानां कृतार्थता	७८
शुक्रदैत्ययोर्विरोधोत्पादनार्थमिंद्रकृतं कन्यानां वस्त्रमिश्रणम्	”
वस्त्रविपर्ययेण शर्मिष्ठादेवयान्योर्विरोधः	”
शर्मिष्ठया कूपे प्रक्षिप्ताया देवयान्या ययातिकृतं कूपादुद्धरणम्	”
देवयानीसंदेशेन शुक्रस्य कूपसमीपागमनम्	”
शुक्रकृतं देवयानीसांत्वनम्	७८
देवयानीशुक्रसंवादः	७९
शुक्रवृषपर्वणोः संवादः	८०
शुक्रविरोधपरिहाराय वृषपर्वाज्ञया शर्मिष्ठाकृतं देवयानीदास्यांगीकरणम्	”
देवयानीप्रसादपूर्वकं शुक्रस्य पुरप्रवेशः	”
मृगयाप्रसंगेन पुनर्ययातिदेवयानीसमागमः	८१
शुक्राज्ञया ययातेर्देवयान्या सह विवाहः	”
द्विसहस्रदासीसहितया दासीभूतया शर्मिष्ठया सह देवयानीसहितस्य ययातेः स्वपुरप्रवेशः	”
देवयान्याः पुत्रोत्पत्तिः	८२
अशोकवनिकायां ययातेः शर्मिष्ठया संगताद्ययातेस्तस्यां पुत्रोत्पत्तिः	”
शर्मिष्ठापुत्रं दृष्टवत्यादेवयान्याः शर्मिष्ठया सह संवादः	८३
देवयानीशर्मिष्ठयोरपरपुत्रोत्पत्तिः	”
शर्मिष्ठापुत्रदर्शनेन कुपिताया देवयान्याः शुक्रसमीपे गमनम्	”
ययातेः शुक्रशापाज्जराप्राप्तिः	”
ययातेः स्वपुत्रेषु जरासंक्रमणरूपवरप्राप्तिः	”
स्वजराग्रहणमनंगीकुर्वतां यदुतुर्वसुद्रुह्यूनामनोश्च ययातेः शापः	८४

विषयाः	अध्या०
स्वजराग्रहणमनंगीकुर्वतः पुरार्ययातितः स्वराज्यलाभरूपवरप्राप्तिः	८४
पूरोर्यौवनं गृहीत्वा विषयान्सेवमानस्याप्यतृप्तस्य ययातेर्वैराग्येण गीयमाना गाथाः	८५
पूरोः पुनः स्वजरां गृहीत्वा तद्यौवनं समर्प्य ययातिना कृतस्तस्य राज्याभिषेकः	”
ययातेर्वनगमनं यदुप्रभृतीनां वंशविस्तारश्च	”
उत्तरयायातारंभो वैशंपायनउवाचेत्यादिः	८६
ययातेः स्वर्गगमनम्	”
इंद्रययातिसंवादः	८७
स्वर्गतो ययातेः पतनमष्टकप्रश्नश्च	८८
स्वनामकथनपूर्वकमष्टकययातिसंवादः	८९
पतनविषयकाष्टकप्रश्नपूर्वकं ययातेः पतनवृत्तकथनम्	”
स्वर्गपतनहेतुविषयकाष्टकययातिसंवादः	९०
गर्भकर्मविषयकाष्टकययातिसंवादः	”
आश्रमविषयकाष्टकययातिसंवादः	९१
भूमावागमनहेतुविषयकाष्टकययातिसंवादः	९२
प्रतर्दनययातिसंवादः	”
वसुमतः शिबेश्च ययातिना संवादः	९३
पुनरष्टकययातिसंवादः	”
अष्टकादिभिः सह ययातेः स्वर्गगमनम्	”
अष्टकादीनामग्रे ययातेः पुनःस्वमातामहत्वप्रख्यापनम्	९३
ययात्युपाख्यानसमाप्तिः	”
संक्षेपेण पूरुवंशकथनम्	९४
सविस्तरं पूरुवंशकथनम्	९५
पूरुपुत्रजनमेजयप्रभृतीनां वृत्तांतः	”
इक्ष्वाकुवंशोत्पन्नस्य महाभिषस्य राज्ञउपाख्यानं	९६
वसुगंगयोः संवादः	”
प्रतीपराजोपाख्यानम्	९७
स्त्रीरूपेण दक्षिणांकमारूढाया गंगायाः प्रतीपकृतः स्नुषात्वेन प्रतिग्रहः	”
पुत्रार्थं तपस्यतः प्रतीपस्य शांतनुनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
शांतनुं प्रति स्त्रीरूपाया गंगाया अंगीकारविषये प्रतीपवाक्यम्	”
शांतनुराज्याभिषेकपूर्वकं प्रतीपस्यारण्यवासः	”
मृगयार्थं गतस्य शांतनोः स्त्रीरूपया गंगया सह संवादः	”
स्त्रीरूपया गंगया सह पणबंधेन शांतनोर्विवाहः	९८
जातं जातं पुत्रं गंगाजले प्रक्षिपंतीं स्त्रियं प्रति भीष्मरूपाष्टमपुत्रजननसमये शांतनोर्वाक्यं	”
शांतनुं प्रति गंगायाः पूर्ववृत्तकथनम्	”
आपवस्य वसिष्ठापरपर्यायस्योपाख्यानम्	९९
तपोवनागतानां वसूनामेकेन द्युनाम्ना स्वस्त्रीप्रेरितेन वसिष्ठधेनोर्हरणं	”
क्रुद्धेन वसिष्ठेन वसुभ्यः शापो दत्तः	”
वसुप्रार्थनया तुष्टाद्वसिष्ठाच्छापमोचनवरलाभः	”
एवं वृत्तांतकथनोत्तरं स्त्रीरूपाया गंगाया भीष्मसहिताया अंतर्धानम्	”
शांतनुभीष्मयोश्चरितम्	१००
शांतनोः पुनर्गंगादर्शनं तया सह संवादश्च	”
गंगया दत्तं भीष्मं गृहीतवतः शांतनोः स्वपुरप्रयाणम्	”
भीष्मस्य यौवराज्याभिषेकः	”
शांतनुर्दाशकन्यां दृष्ट्वा दाशसमीपे गत्वा दाशवाक्यं श्रुत्वा स्वपुरमागतः	”
शांतनुवाक्यश्रवणोत्तरं भीष्मो दाशसमीपं गत्वा दाशवचनानुरोधेन प्रतिज्ञां कृत्वा तत्कन्यां गृहीत्वा स्वपित्रे न्यवेदयत्	”
प्रसन्नाच्छांतनोर्भीष्मस्येच्छामरणरूपवरलाभः	”
शांतनोर्दाशकन्यायां चित्रांगदविचित्रवीर्ययोः पुत्रयोरुत्पत्तिः	१०१
शांतनोः स्वर्गगमनोत्तरं चित्रांगदस्य राज्याभिषेकः	”
गंधर्वयुद्धे चित्रांगदे हते विचित्रवीर्यस्य राज्याभिषेकः	१०१
भीष्मस्य काशिपतिकन्याहरणार्थं वाराणसीगमनम्	१०२
राज्ञां समक्षं कन्या हृतवता भीष्मेण युद्धप्रसक्तानां राज्ञां पराजयः कृतः	”
कन्यां गृहीत्वा निर्गच्छता मध्येमार्गं युद्धोद्यतः शाल्वः पराजितः	”
स्वपुरं गत्वा विचित्रवीर्यविवाहोपक्रमं कुर्वंतं भीष्मं प्रति ज्येष्ठकाशिकन्यावाक्यम्	”
अंबिकांबालिकाभ्यां कन्याभ्यां सह विचित्रवीर्यस्य विवाहः	”
यक्ष्मरोगेण विचित्रवीर्यस्य मरणम्	”
सत्यवतीभीष्मसंवादः	१०३
जामदग्न्योपाख्यानं भीष्मेण सत्यवतीसमीपे कथितम्	१०४
उतथ्योपाख्यानम्	”
बृहस्पतेः स्वभ्रातृपत्न्या गर्भिण्या ममतया सह रमणोपक्रमः	”
गर्भस्थेन रेतःपतनमार्गरोधकरणाद्बृहस्पतिरेतसोभूमिपतनम्	”
बृहस्पतिशापाज्जात्यंधस्य दीर्घतमसोऋषेरुत्पत्तिः	”

विषयाः	अध्या०
दीर्घतमसा कृता (एक एव पतिर्नार्या) इत्यवंरूपा मर्यादा	१०४
तत्पुत्रैर्गौतमादिभिः स्वमात्रनुज्ञया दीर्घतमसो गंगाजले प्रक्षेपः कृतः	”
बलिनामकेन राज्ञा पुत्रोत्पादनार्थमंध ऋषिर्गृहीतः	”
राज्ञा पुत्रोत्पत्त्यर्थमंधसंगार्थं प्रेरितया सुदेष्णया प्रेषितायांदास्यां काक्षीवदाद्येकादशपुत्रोत्पत्तिः	”
बलिना पुनरंधेन संगं कर्तुं प्रेरितायाः सुदेष्णाया अंधादंगादिपुत्रोत्पत्तिवरलाभः	”
विचित्रवीर्यकुटुंबिन्योर्नियोगेन पुत्रोत्पत्तिविषये भीष्मप्रेरितया सत्यवत्या कृतं व्यासोत्पत्तिकथनपूर्वकं व्यासाह्वानम्	१०५
व्याससत्यवतीसंवादः	”
सत्यवत्या प्रेरितायामंबिकायां व्यासतेजसा निमीलितनेत्रायामंधस्य धृतराष्ट्रस्योत्पत्तिः	१०६
मात्रा पुनः प्रेरिताद्व्यासादंबालिकायां तत्तेजसा पांडुभूतायां पांडोरुत्पत्तिः	”
पुनर्मात्रा याचिताद्व्यासात् सत्यवतीप्रेरितयाप्यंबिकया भयात्स्वयमगच्छंत्या नियोजितायां स्वसमानवेषायां दास्यां विदुरोत्पत्तिः	”
मांडव्योपाख्यानम्	१०७
आश्रमे लोप्त्रद्दस्युदर्शनेन रक्षिभिर्बद्धस्य दस्युसहितस्य मांडव्यस्य राजाज्ञया शूलारोपणम्	१०७
शकुनभूतानां मुनीनां शूलाग्रे तपस्यतो मांडव्यस्य च प्रश्नप्रतिवचने	”
मांडव्यमुनिसंवादं दूतमुखेन शृण्वता राज्ञा कृतं मांडव्य शूलच्छेदनम्	१०८
मांडव्यस्याणीमांडव्यनामप्राप्तिः	”
यमधर्ममांडव्यसंवादो यमस्य मांडव्यशापश्च	”
मांडव्यशापादेव विदुररूपेण यमस्य शूद्रयोनौ जन्म	”
भीष्मेण किंचित्कालं राज्यं पालयित्वा विद्यासंपन्नस्य पांडोराज्याभिषेकः कृतः	१०९
भीष्मविदुरसंवादो गांधारराजकन्यया गांधार्या धृतराष्ट्रविवाहश्च	११०
पृथावृत्तकथनम्	१११
सेवया प्रसन्नाद्दुर्वाससः कुंत्या मंत्रप्राप्तिः	”
मंत्रप्रभावजिज्ञासया आहूतात्सूर्यात्कुंत्यां कर्णोत्पत्तिः	”
लोकभयात्कुंत्या जले प्रक्षिप्तस्य कर्णस्य राधाभर्त्रा स्वीकारो वसुषेणेतिनामकरणं च	”
याचकायेंद्राय स्वकवचं ददतः कर्णस्येंद्राच्छक्तिप्राप्तिः	”
स्वयंवरे कुंत्या वृतस्य पांडोः कुंत्या सह विवाहः स्वपुरागमनं च	११२
भीष्मेण मद्रदेशं गत्वा याचिताच्छल्यादानीतया तद्भगिन्या माद्र्या सह पांडोर्विवाहः	११३
पांडोर्दिग्विजयार्थं गमनम्	”
दशार्णमगधादीन् जित्वा पांडोः स्वपुरागमनम्	”
पांडोः कुंत्या माद्र्या च सह मृगयार्थं वनगमनं विदुरविवाहश्च	११४
धृतराष्ट्रपुत्रशतोत्पत्तिविवरणम्	११५
तोषिताद्व्यासाद्वरप्राप्त्या गांधार्या गर्भः	”
कुंतीपुत्रोत्पत्त्या दुःखितया गांधार्या घातितात्स्वोदरान्मांसपेशीजननम्	”
तत्कालागतेन व्यासेन मांसपिंडस्य जलसेचनेन शतधा खंडान्विधाय पृथक्पृथक्कुंडेषु निधाय गर्भरक्षणं कृतम्	”
ब्राह्मणादीनां धृतराष्ट्रस्य च संवादः	”
धृतराष्ट्रस्य मासेन पुत्रशतस्योत्पत्तिः कन्यायाश्च	”
अस्मिन्नेव वत्सरे धृतराष्ट्राद्वैश्यायां युयुत्सोरुत्पत्तिः	”
धृतराष्ट्रस्यकन्योत्पत्तिकारणकथनम्	११६
धृतराष्ट्रपुत्राणां ज्येष्ठकनिष्ठभावक्रमेणनामकथनम्	११७
जयद्रथेन सह दुःशलाविवाहः	”
पांडवोत्पत्तिविषये जनमेजयप्रश्नः	११८
मृगयां चरता पांडुना मृगरूपेण मृग्या मैथुनं चरन् किंदमनामा मुनिः शरेण विद्धः	११८
मुनिश्च पांडोर्मैथुननिरोधकं शापं दत्त्वा मृतः	”
पांडोः खेदेन कुंतीमाद्रीसंवादपूर्वकं ताभ्यां सह वनवासः	११९
पांडुर्भ्रमन् शतशृंगपर्वतं गत्वा तपश्चचार	”
ब्रह्मलोकं जिगमिषुभ्यः ऋषिभ्यः स्वस्य पुत्रलाभं श्रुत्वा पांडु शारदंडायन्युपाख्यानकथनपूर्वकं नियोगेन पुत्रोत्पादनार्थं कुंतीं प्रति प्रेरितवान्	१२०
व्युषिताश्वोपाख्यानं कुंत्या पांडुं प्रति कथितम्	१२१
पांडुना कृतं श्वेतकेतुविहितस्त्रीपुरुषमर्यादाकथनं पतिनियोगाकरणे स्त्रीणां प्रत्यवायकथनं सौदासाद्युपाख्यानकथनं च	१२२
दुर्वाससो मंत्रलाभं कुंतीतः श्रुत्वा धर्मराजाह्वानपूर्वकं ततः पुत्रोत्पादनानुज्ञा	”
कुंत्या आहूताद्धर्मराजाद्युधिष्ठिरोत्पत्तिः	१२३
” ” वायोर्भीमोत्पत्तिः	”
” ” अर्जुनोत्पत्तिस्तद्वेलायामाकाशवाण्यादि	”
माद्र्या पुत्रार्थं प्रार्थितस्य पांडोराज्ञया कुंत्या आहूताभ्यामश्विभ्यां माद्र्यां नकुलसहदेवयोरुत्पत्तिः	१२४

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरादीनां नामकरणम्	१२४
सभार्यस्य वने विहरतः पांडोर्माद्र्युद्देशेन कामोत्पत्त्या तया सह मैथुनप्रवृत्तस्य पांडोर्मरणम्	१२५
स्वपुत्रयोः कुंतीसमर्पणपूर्वकं माद्र्याः पत्त्या सहचितान्वारोहणम्	”
पांडुमरणानंतरं युधिष्ठिरादिसहितानामृषीणां हस्तनापुरगमनम्	१२६
ऋषयः पांडुवृत्तांतकथनपूर्वकं युधिष्ठिरादीन् भीष्माय समर्प्यांतर्हिताः	”
धृतराष्ट्रप्रेरितो विदुरो भीष्मेण सहितः पांडोरंत्येष्टिं कृत्वा सर्वैः सहोदकं ददौ	१२७
पांडोः श्राद्धदानम्	१२८
व्यासोपदेशेन सत्यवत्याः स्नुषाभ्यां सहिताया वनगमनं स्वर्गारोहणं च	”
संस्कृतानां पांडवादीनां बालक्रीडाप्रसंगे भीमाद्दुर्योधनादीनां पराभवः	”
दुष्टबुद्ध्या भीमं जले प्रक्षेप्तुमिच्छोर्दुर्योधनस्य विचाराज्जलक्रीडामिषेण सर्वेषां गंगातीरगमनम्	”
स्वदत्तसविषान्नभक्षणेन मोहितस्य दुर्योधनेन जले पातितस्य भीमस्य नागलोकगमनम्	”
सर्पदंशेन हतविषस्य भीमस्य तद्दर्शनसंतुष्टवासुक्याज्ञयाष्टकुंडरसपानम्	”
भीमरहितपांडवसहितानां सर्वेषां पुरप्रत्यागमनानंतरं कुंतीयुधिष्ठिरसंवादः	१२९
कुंतीविदुरयोः संवादः	”
अष्टमे दिवसे प्रतिबुद्धस्य नागैराशिषा सह दत्तानुज्ञस्य भीमस्य मातृसमीपागमनम्	”
कृपात्सर्वेषां धनुर्वेदाध्ययनम्	”
जनमेजयस्य कृपोत्पत्तिजिज्ञासायां गौतमस्य शरद्वत उपाख्यानम्	१३०
तपोविघ्नार्थमिंद्रप्रेषिताया जानपद्याख्यदेवकन्याया दर्शनेन शरस्तंबे पतितागौतमरेतसः कृपकृपीरूपमिथुनोत्पत्तिः	”
शांतनुस्तन्मिथुनं गृहीत्वा स्वसंतानत्वेनांगीकृत्यतस्य संस्कारादिकं चकार	”
गौतम आगत्य नामगोत्रादिकथयित्वा धनुर्वेदादिकमध्यापयामास	”
द्रोणाचार्यस्योत्पत्त्यादिवृत्तांतस्तत्प्रसंगेन भरद्वाजर्षेराख्यानं च	”
विवस्त्रघृताचीदर्शनेन स्नुताद्द्रोणे भरद्वाजेन स्थापितात्स्वरेतसो द्रोणनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
द्रोणस्याग्निवेशादाग्नेयास्त्रादिलाभः	”
भरद्वाजसख्युः पृषतस्य द्रुपदः पुत्रोभूत्तस्य पृषन्मरणानंतरं राज्यप्राप्तिः	”
पितृनियोगेनोढायां कृप्यां द्रोणादश्वत्थाम्न उत्पत्तिः	१३०
महेंद्रपर्वते शिष्यैः सह जामदग्न्यसमीपे गतस्य द्रोणस्य जामदग्न्यादस्त्रलाभः	”
द्रुपदसमीपं गत्वा तेन सह स्वसखित्वं कथयतो द्रोणस्य द्रुपदकृतं भर्त्सनम्	१३१
तद्भर्त्सनकुपितस्य द्रोणस्य हस्तनापुरगमनम्	”
क्रीडतां कुमाराणां कूपपतितवीटोद्धरणे यतमानानां द्रोणकृतोऽधिक्षेपः	”
स्वयं कूपनिक्षिप्ताया मुद्रिकाया वीटायाश्च द्रोणकृतः कूपादुद्धारः	”
कुमारकथितवृत्तांतश्रवणेन द्रोणइति प्रत्यभिजानतो भीष्मस्य द्रोणसमीपागमनम्	”
द्रोणवृत्तांतं श्रुतवतो भीष्मस्य परमादरपुरस्सरं स्वगृहनिवासविषये द्रोणप्रार्थनम्	”
कुरुगृहे विश्रांतेन द्रोणेनास्त्रशिक्षार्थं भीष्मसमर्पितानां पौत्राणां शिष्यत्वेनांगीकरणं कृतम्	१३२
विद्यासमाप्त्यनंतरं मत्कथितं कर्तव्यमिति द्रोणेनोक्तेऽर्जुनस्तत्प्रतिज्ञातवान्	”
आगमनविलंबार्थं कमंडलुना जलाहरणे शिष्यप्रेरणं स्वपुत्रस्य तु शीघ्रागमनार्थं कलशेन जलाहरणप्रेरणम्	”
अर्जुनस्य तु वारुणास्त्रेण कमंडलुं पूरयतो द्रौणिना सह शीघ्रमागमनम्	१३२
द्रोणाज्ञया सूदेन भोजनसमये दीपे निर्वापितेऽर्जुनस्योपदेशः	”
बहुशः परीक्षितस्यार्जुनस्य द्रोणाद्विशेषशिक्षाप्राप्तिः	”
धनुर्वेदशिक्षणार्थमागतस्यैकलव्यस्य द्रोणेनानंगीकारः	”
मृण्मयद्रोणप्रतिमानिकटेऽभ्यस्यत एकलव्यस्य धनुर्वेदप्राप्तिः	”
द्रोणाज्ञया कदाचिन्मृगयार्थं गतेषु सर्वेषु तदीयस्य शुनो नैषादिसमीपं गत्वा भषतो नैषादिना सप्तभिर्बाणैर्मुखपूरणं कृतम्	”
ततः परावृत्यागतं बाणपूर्णमुखं श्वानं दृष्टवद्भिः सर्वैः कृतं नैषादिलाघवप्रशंसनम्	”
पांडवैरेकलव्यं प्रति गत्वा प्रश्नमुखेनोपलब्धस्तद्वृत्तांतो द्रोणं प्रति कथितः	”
अर्जुनप्रार्थनया द्रोण एकलव्यं प्रति गत्वा गुरुदक्षिणार्थं तदंगुष्ठं याचितवान्	”
एकलव्येन तत्कालमेव स्वांगुष्ठश्छित्त्वा द्रोणाय दत्तस्तेनार्जुनस्य तोषः	”
शिष्यपरीक्षा	”

विषयाः	अध्या०
लक्ष्यवेधनपरीक्षायां युधिष्ठिरादीनां सर्वेषां प्रश्नप्रत्युत्तराभ्यामसामर्थ्यं ज्ञात्वा द्रोणेन कृतं निवारणम्	१३२
द्रोणेन प्रश्नप्रत्युत्तराभ्यां परीक्षितोर्जुनो द्रोणाज्ञासमकालमेव भासशिरश्चिच्छेद	१३३
स्नानार्थं गंगायामवतरन्द्रोणो ग्राहेण जंघायां गृहीतः	”
मोचनार्थं शिष्यानाह्वयंतं द्रोणमर्जुनो बाणेन जलस्थं ग्राहं हत्वा मुमोच	”
तेन संतुष्टाद्द्रोणादर्जुनस्य ब्रह्मशिरोऽस्त्रलाभः	”
अस्त्रविद्यादर्शनार्थं द्रोणप्रेरितस्य धृतराष्ट्रस्यानुज्ञया रंगभूमिनिर्माणं प्रेक्षागारनिर्माणं च	१३४
परीक्षादर्शनार्थं भीष्मादीनां गांधार्यादीनां च प्रेक्षागारप्रवेशः	”
रंगप्रविष्टानां युधिष्ठिरादीनां परीक्षा	”
गदाधारिणोर्भीमदुर्योधनयोरंगप्रविष्टयोर्युद्धप्रसंगे द्रोणानुशिष्टेनाश्वत्थाम्ना कृतं तन्निवारणम्	१३५
द्रोणेन कृतप्रशंसस्यार्जुनस्य रंगमवतरतो द्रोणाग्रे स्वास्त्रशिक्षादिप्रदर्शनम्	”
रंगप्रविष्टस्य कर्णस्य द्रोणानुज्ञया परीक्षा	१३६
परस्परं संवदतोः कर्णार्जुनयोर्युद्धप्रसंगः	”
कृपवाक्येनाधिक्षिप्तस्य कर्णस्य दुर्योधनकृतोगराज्याभिषेकः	१३६
कर्णदुर्योधनयोः सख्यम्	”
रंगप्रविष्टस्य सूतस्याधिरथेः कर्णकृतं प्रणामादि	१३७
भीमेन कर्णेऽधिक्षिप्ते क्रोधने वीरोत्पत्त्यनियम विषये दुर्योधनवाक्यम्	”
सूर्यास्तानंतरं सर्वेषां रंगान्निष्क्रमणम्	”
गुरुदक्षिणार्थं जीवतो द्रुपदस्य ग्रहणे द्रोणेन याचिते तदर्थं द्रोणसहितानां सर्वशिष्याणां पांचालपुरगमनम्	१३८
पांचालानां पांडवरहितैः कौरवैर्युद्धप्रसंगे भीताः कौरवयोधा द्रोणानुज्ञयाऽर्धक्रोशांतरे स्थितान्पांडवान्प्रत्याययुः	”
तद्रक्षणार्थं युधिष्ठिररहिताः पांडवारथानारुह्य युद्धाय निर्जग्मुः	”
अर्जुनेन सत्यजिता सह युद्धप्रसंगे तंनिर्जित्य जीवतो द्रुपदस्य ग्रहणं कृतम्	”
भीमार्जुनयोर्द्रुपदसहितयोर्द्रोणसमीपागमनम्	”
द्रोणद्रुपदसंवादः	”
द्रोणस्यार्धराज्यप्रदानेन मुक्तस्य द्रुपदस्य पुत्रोत्पादनार्थं पृथिव्यां संचरणम्	”
यौवराज्ये युधिष्ठिरस्याभिषेकः	१३९
भीमस्य बलरामाद्गदायुद्धशिक्षणम्	”
द्रोणादर्जुनस्य ब्रह्मशिरोस्त्रप्राप्तिरर्जुनेन च गुरुदक्षिणा दत्ता	१३९
अर्जुनकृतचतुर्दिग्विजयेन धृतराष्ट्रचिंता	”
चिंताग्रस्तेन धृतराष्ट्रेणाहूतः कणिको नीतिज्ञजंबुकोपाख्यानकथनपूर्वकं नीतिशास्त्रं कथयतिस्म	१४०

८ जतुगृहपर्व

विषयाः	अध्या०
संक्षेपेण जतुगृहदाहादिकथनम्	१४१
विस्तरेण शुश्रूषोर्जनमेजयस्य प्रश्नानुरोधेन विस्तरेण तत्कथनारंभः	”
युधिष्ठिरे पौरानुरागदर्शनेनानुतप्तस्य दुर्योधनस्य धृतराष्ट्रसमीपे भाषणम्	”
दुर्योधनादीनां चतुर्णां विचारानंतरं धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	१४२
दुर्योधनेन दानादिना वशीकृतानां प्रकृतीनां कथाप्रसंगेन संजातगमनेच्छानां पांडवानां धृतराष्ट्रानुज्ञया वारणावतयात्रार्थं गमनोद्यमः	१४३
वारणावते जतुगृहनिर्माणार्थं दुर्योधनेनादिष्टस्य पुरोचनस्य वारणावतं प्रति गमनं जतुगृहनिर्माणं च	१४४
गमनसमये भीष्मादीन्प्रणम्य ब्राह्मणेभ्य आशिषो गृहीत्वा गच्छतो युधिष्ठिरस्य वाक्यश्रवणेन पौराणां निवर्तनम्	१४५
रहस्यं कथयित्वा निवृत्ते विदुरे कुंतीं प्रति विदुरकथितं रहस्यं कथयित्वा निर्गतस्य युधिष्ठिरस्य समातृभ्रातृकस्य वारणावतसमीपे गमनम्	”
दर्शनार्थमागतैर्नागरैः सह पांडवानां वारणावतप्रवेशः	१४६
दश दिवसानन्यत्रोषितानां पांडवानां पुरोचनेन सह जतुगृहप्रवेशः	”
भीमं प्रति विदुरोक्तरहस्यकथनपूर्वकं सर्वान्प्रति युधिष्ठिरोपदेशः	”
विदुरसुहृदा खनकेन युधिष्ठिरेण सह संभाष्य जतुगृहनिर्गमाय बिलखननं कृतम्	१४७
कुंतीकृतं ब्राह्मणभोजनम्	१४८
अन्नार्थिन्या निषाद्याः पंचपुत्रसहिताया यदृच्छागतायास्तत्र वासः	”
भीमेन समंततोऽग्निदाने कृते मातृसहितानां पांडवानां सुरंगाप्रवेशः	”
भीमस्कंधारूढानां सर्वेषां बहिर्निर्गमनम्	”
विदुरप्रेषितेन दूतेन दर्शितायां नौकायामारुह्य पांडवानां गंगोत्तरणम्	१४९
प्रातः पांडवदर्शनार्थमागतानां नागराणां पुरोच-	

विषयाः अध्या०
नसहितपांडवदाहं निश्चिन्वतां धृतराष्ट्रसमीपे तत्कथनम् १५०
वारणावते तेषां सत्कारार्थं पुरुषान्संप्रेष्य ज्ञातिसहितेन धृतराष्ट्रेण कृतं कुंत्यादीनां जलदानम् ”
रात्रौ दक्षिणदिशि वनं प्रविशतः पांडवानादाय भीमस्य गमनम् .. .. ”
तृष्णार्तकुंतीसहितान् पांडवान्न्यग्रोधमूले स्थापयित्वा जलानयनार्थं भीमस्य गमनम् .. १५१
जलमानीय भूमिसुप्तान् मात्रादीन्दृष्ट्वा दुःखितस्य भीमस्य जलस्थापनपूर्वकं विलपतो जागरणम् ”

९ हिडिंबवधपर्व

हिडिंबवर्णनम् १५२
हिडिंबप्रेरितायास्तद्भगिन्या हिडिंबायाः पांडवसमीपगमनम् .. .. ”
भीमं दृष्ट्वा कामार्ताया हिडिंबायाः स्त्रीरूपधारिण्या भीमं प्रति वाक्यम् .. .. ”
हिडिंबाभीमसंवादः .. .. ”
हिडिंबाया आगमने विलंबं दृष्ट्वा हिडिंबस्य तत्रागमनम् १५३
हिडिंबं दृष्ट्वा भीमेन सह संवदंत्या मानुषरूपधारिण्या हिडिंबाया दर्शनेन क्रुद्धस्य हिडिंबामारणोद्यमः .. .. ”
विषयाः अध्या०
हिडिंबेन युद्धार्थं भीमस्य स्थलांतरगमनम् .. १५३
युद्धशब्दश्रवणेन कुंत्यादीनां निद्राभंगः .. .. ”
युधिष्ठिरादिषु हिडिंबारूपदर्शनेन विस्मितेषु सत्सु कुंतीहिडिंबयोः संवादः १५४
युधिष्ठिरादिषु हिडिंबावाक्यश्रवणेनोत्थितेषु सत्स्वर्जुनप्रोत्साहितेन भीमेन कृतो हिडिंबवधः ”
हिडिंबवधेन हृष्टानां धर्मादीनां हिडिंबया सह गमनम् .. .. ”
हिडिंबावधे प्रवृत्तस्य भीमस्य युधिष्ठिरकृतं निवारणम् १५५
कुंत्याद्यनुमत्या भीमोक्तसमयांगीकारपूर्वकं भीमेन सह हिडिंबागमनम् .. .. ”
रम्यस्थानेषु भीमेन रममाणायां हिडिंबायां भीमात्पुत्रोत्पत्तिस्तद्रूपवर्णनं पुत्रस्य घटोत्कचनामकरणं च .. .. ”
भीमसमयानुसारेण हिडिंबायां गतायां घटोत्कचस्योत्तरदिग्गमनम् .. .. ”
वने भ्रमतां पांडवानां व्यासेन कृतं सांत्वनपूर्वकमेकचक्रानगर्यां ब्राह्मणगृहे स्थापनम् .. १५६
मासपर्यंतं तत्र निवासविषये तानाज्ञाप्य व्यासस्य गमनम् .. .. ”
विषयाः अध्या०

१० बकवधपर्व

तत्र वसतां तेषां कदाचित्कुंतीरक्षणार्थं भीममादिश्य धर्मादीनां भिक्षार्थमटनम् १५७
सभार्यब्राह्मणक्रंदनमकस्माच्छ्रुतवत्याः कुंत्या भीमानुमतेन ब्राह्मणांतर्गृहप्रवेशः .. .. ”
ब्राह्मणस्य स्वपत्नीवाक्यं श्रुतवतः शोकः १५८
कन्यायाः परिदेवितं श्रुत्वा रुदतोरुभयोरग्रे तत्पुत्रवाक्यं श्रुतवत्याः कुंत्या ब्राह्मणादीनामग्रे गमनम् १५९
कुंतीब्राह्मणसंवादः १६०
कुंत्याः स्वपुत्रप्रेषणांगीकारवचनश्रवणेन ब्राह्मणादीनां संतोषः १६१
स्वसमीपागतयोर्मातृविप्रयोरग्रे भीमकृता बकवधप्रतिज्ञा .. .. ”
भिक्षां गृहीत्वाऽऽगतेषु धर्मादिषु संतप्यतो युधिष्ठिरस्य कुंत्या भीमप्रभावकथनेन कृतः प्रबोधः १६२
अन्नमादाय बकसमीपं गतवतो भीमस्य स्वसमीपागतबकमुष्टिप्रहाराद्यनादृत्यान्नभक्षणम् .. १६३
भीमेन युद्धं कर्तुं वृक्षमादायागच्छता राक्षसेन सह बाहुयुद्धं कुर्वता भीमेन ग्रीवादिपीडनाद्राक्षसस्य रुधिरवमनम् .. .. ”
विषयाः अध्या०
भीमहतस्य बकस्य शब्दं श्रुत्वा समागतानां तत्परिजनानां भीमकृतसमयपरिपालनम् .. १६४
नगरद्वारदेशे बकशरीरं निधाय गुप्ततया ब्राह्मणगृहमागत्य भीमेन कथितो बकवृत्तांतः .. ”
कैश्चिन्नागरैस्तद्वृत्तांते कथिते मृतरक्षोदर्शनार्थं राजादीनामेकचक्राया निर्गमनम् .. .. ”
सर्वैर्ब्राह्मणसमीपमागत्य कृतस्य प्रश्नस्य ब्राह्मणमुखादुत्तरं श्रुत्वा कृतो ब्रह्ममहोत्सवः .. ”

११ चैत्ररथपर्व

ब्राह्मणगृहे प्रतिश्रयार्थमागतस्य कस्यचिद्ब्राह्मणस्यमुखाद्द्रौपद्याः स्वयंवरश्रवणम् १६५
धृष्टद्युम्नाद्युत्पत्तिश्रवणोत्तर तद्विषये पांडवानां प्रश्नः .. .. ”
भरद्वाजाद्द्रोणोत्पत्तेः पृषताद्द्रुपदोत्पत्तेः कथनपूर्वकं ब्राह्मणस्य द्रुपदवृत्तांतकथनम् १६६
द्रोणहंतृपुत्रोत्पादनार्थमटतो द्रुपदस्योपयाजोपदेशेन याजसमीपे गमनम् १६७
द्रुपदप्रेरणया याजेनारब्धे यज्ञेऽग्निकुंडात्कुमारोत्पत्तिस्तच्चरितमाकाशवाणी च .. .. ”
वेदीमध्यात्पांचाल्या उत्पत्तिस्तद्रूपवर्णनमाकाशवाणी च .. .. ”
कुमारस्य धृष्टद्युम्नइति पांचाल्याश्च कृष्णेति नाम-

विषयाः	अध्या०
करणमृषिकृतम्	१६७
द्रोणसमीपे धृष्टद्युम्नस्यास्त्रशिक्षणम्	"
द्रौपदीवृत्तांतश्रवणेन चलचित्तानां पांडवानां ब्राह्मणामंत्रणपुरःसरं कुंत्या सह द्रुपदनगरप्रस्थानोपक्रमः	१६८
प्रस्थानसमयागतेन व्यासेन कृतं तुष्टाच्छंकरात्पंचपतिवरलाभादिद्रौपदीवृत्तांतकथनम्	१६९
तस्या लाभो युष्माकं भविष्यतीत्युक्त्वा व्यासस्य गमनम्	"
द्रुपदनगरं प्रयास्यतां दीपिकाहस्तार्जुनपुरःसराणां पांडवानां गंगातीरगमनम्	१७०
स्त्रीभिः सह जलक्रीडां कुर्वता पांडवागमनकुपितेन चित्ररथगंधर्वेण सह युद्धप्रसंगः	"
आग्नेयास्त्रप्रक्षेपेण चित्ररथरथं दग्ध्वाऽर्जुनेन कृतं गंधर्वस्य केशेषु ग्रहणम्	"
गंधर्वपत्न्या प्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञयाऽर्जुनेन कृतं गंधर्वमोचनम्	"
गंधर्वप्रार्थनयाऽऽग्नेयास्त्रपरिवर्तनेनार्जुनस्य तस्माद्गांधर्वास्त्रग्रहणानुमोदनम्	"
गंधर्वराजस्य स्वपराजयकथनपूर्वकं पांडवान्प्रति पुरोहितकरणोपदेशः	"
अर्जुनस्य तापत्येतिसंबोधनकारणप्रश्ने गंधर्वकथितं सूर्यकन्यायास्तपत्या उपाख्यानम्	१७१
रूपवत्यास्तपत्याः स्वकन्यायाः स्वभक्ताय संवरणाय राज्ञे दातुं सवितुर्निश्चयः	"
मृगयां कुर्वतः संवरणस्य गिरौ कन्यादर्शनेन कामोत्पत्तिः	"
कन्यां प्रति वक्तुं प्रवृत्तस्य सतोऽतर्हितायाः कन्यायाः संवरणकृतमन्वेषणम्	"
मोहेन भूमितले पतितं संवरणं दृष्ट्वा प्रत्यागतया कन्यया प्रतिबोधितस्य राज्ञः स्वसमीपे तपतीदर्शनम्	१७२
तपतीसंवरणसंवादः	"
पुनरंतर्हितायां तपत्यां मोहितस्य संवरणस्य समीपे अमात्यादीनामागमनम्	१७३
अमात्यैरुत्थापितस्य सूर्यमाराधयतः संवरणस्य समीपे वसिष्ठागमनम्	"
तपतीयाचितुमागतस्य वसिष्ठस्य वाक्यमंगीकृत्य सूर्येण कृतं वसिष्ठाय तपतीदानम्	"
वसिष्ठेनानीतया तपत्या सह संवरणस्य विवाहः	"
वसिष्ठानुज्ञया तस्मिन्नेव गिरौ बहूनि वर्षाणि रममाणस्य संवरणस्य राज्ये द्वादशवार्षिक्याऽनावृष्ट्या पीडितायाः प्रजायाः पीडावर्णनम्	"
वसिष्ठेन तत्र वर्षणं कृत्वा राष्ट्रे आनीते संवरणे पुनर्वृष्ट्या प्रजानां हर्षः	१७३
तपत्याख्यानोपसंहारः	"
गंधर्वस्य वसिष्ठमाहात्म्यकथनपूर्वकं पांडवान्प्रति पुरोहितकरणोपदेशः	१७४
वसिष्ठाख्यानकथनम्	१७५
गाधिपुत्रस्य विश्वामित्रस्य मृगयां कुर्वतस्तृषार्तस्य वसिष्ठाश्रमगमनम्	"
वसिष्ठपूजया तुष्टस्य नंदिनीनाम्नीं वसिष्ठधेनुं दृष्टवतो विश्वामित्रस्य वसिष्ठसमीपे धेनुयाचनम्	"
वसिष्ठस्य धेनुमददतः सतोबलात्कारेण विश्वामित्रकृतं नंदिनीहरणम्	"
ताडिताया अप्याश्रमादचलंत्या नंदिन्या वसिष्ठस्य च संवादः	"
कशाद्याघातेन ताडितायाः कुपिताया नंदिन्याः पुच्छादिदेशोत्पन्नै म्लेच्छैर्विश्वामित्रसैन्यपराजयः	"
पराजितस्य विश्वामित्रस्य राज्यादित्यागपूर्वकं तपस्यतो ब्राह्मणत्वप्राप्तिकथनम्	"
कल्माषपादराजोपाख्यानम्	१७६
मृगयार्थं चरतः कल्माषपादस्य वसिष्ठपुत्रेण शक्तिनासह मार्गदाननिमित्तं विवादः	१७६
राज्ञा कशया ताडितस्य शक्तेः कल्माषपादं प्रति शापः	"
विश्वामित्रवसिष्ठयोर्राज्यनिमित्तं वैरम्	"
शक्तिं प्रति प्रसादनार्थं राज्ञः शरणगमनम्	"
विश्वामित्रादिष्टस्य राक्षसस्य राजशरीरे प्रवेशस्ततो विश्वामित्रपलायनम्	"
राजानं प्रति मांसभोजनं याचते ब्राह्मणाय सूदद्वारा राज्ञा कृतं नरमांसदानम्	"
नरमांसं पश्यतो ब्राह्मणस्य राज्ञे शापदानम्	"
शक्तिं भक्षयतो राज्ञो विश्वामित्रनिदेशेन सर्वेषां वसिष्ठपुत्राणां भक्षणम्	"
पुत्रशोकेन भृगुपतनाग्निप्रवेशसमुद्रमज्जनादि कुर्वतोपि जीवतो वसिष्ठस्य पुनराश्रमागमनम्	"
पुत्ररहिताश्रमदर्शनेनोद्बुद्धशोकस्य वसिष्ठस्य शरीरबंधनपूर्वकं नदीजले पतनम्	१७७
नद्याः पाशच्छेदनपूर्वकं वसिष्ठस्य तीरे स्थापनाद्विपाशाख्याप्राप्तिः	"
पुनर्वसिष्ठस्य हैमवतीनद्यां मज्जतः शतधा विद्रवणेन रक्षणान्नद्याः शतद्रूनामलाभः	"
पुनराश्रममागच्छतो वसिष्ठस्यादृश्यंतीनाम्न्याः स्नुषाया आश्रममागतस्य वेदाध्ययनश्र-	

विषयाः	अध्या०
वणम्	१७७
स्नुषावाक्यश्रवणेन स्नुषां गर्भवतीं निश्चिन्वतो वसिष्ठस्य मृत्युबुद्धिपरित्यागः	”
वधूसहितस्य गच्छतो वसिष्ठस्य भक्षणार्थमागच्छतः कल्माषपादस्य हुंकारेण निवारणपूर्वकं वसिष्ठेन कृतः शापमोक्षः	”
मुक्तशापस्य स्वस्य पुत्रलाभं प्रार्थयतः कल्माषपादस्य वसिष्ठाद्वरलाभः	”
अयोध्यामागत्याधिष्ठितेन सौदासेन वसिष्ठं प्रति नियुक्तायां राज्ञ्यां वसिष्ठाद्गर्भसंभवः	”
द्वादशवर्षपर्यंतं गर्भे स्थिते राज्ञ्या अश्मना कुक्षिभेदे कृते अश्मकनामकपुत्रोत्पत्तिः	”
वसिष्ठेन संस्कृतस्यादृश्यंतीपुत्रस्य पराशरस्य मातृवाक्यश्रवणेन क्रुद्धस्य लोकविनाशनविषये मतिः	१७८
पराशरस्य निवारणार्थं वसिष्ठेन कथितं कृतवीर्यचरितम्	”
क्षत्रियेषु धनं याचमानेषु तद्भीत्या भूमौ भृगुभिर्गोपितं धनं तद्गृहखननेन प्राप्तवद्भिः क्रुद्धैः क्षत्रियैः कृतो भृगुकुलोच्छेदः	”
क्षत्रियभीत्या पलायमानानां भृगुपत्नीनां मध्ये कांचिदूरुधृतगर्भां गर्भिणीं दृष्ट्वा तद्गर्भहननार्थं क्षत्रियणामागमनम्	”
ब्राह्मण्याऊरुभेदनं कृत्वा निर्गतस्य बालकस्य तेजसांधीभूतानां क्षत्रियाणां ब्राह्मणीं प्रति शरणगमनम्	१७८
ब्राह्मणीवाक्येनौर्वं प्रति शरणागतानां क्षत्रियाणां चक्षुःप्राप्तिः	१७९
लोकविनाशार्थं तपस्यत और्वस्य तत्पितृकृतं निवारणम्	”
पितॄणामुपदेशेनौर्वस्य समुद्रे क्रोधत्यागः	१८०
वसिष्ठवाक्येन लोकविनाशनान्निवृत्तस्य पराशरस्य राक्षसनाशार्थं यज्ञारंभः	१८१
पुलस्त्यप्रार्थनया यज्ञं समापयता पराशरेण कृतं यज्ञाग्नेर्हिमवत्पार्श्वे उत्सर्जनम्	”
सौदासस्य स्वभार्यायावसिष्ठनियोगकरणेऽर्जुनस्य कारणविषये प्रश्नः	१८२
शप्तस्य कल्माषपादस्य पत्न्या सह वनं गच्छतो मिथुनोपसंगतयोर्ब्राह्मणदंपत्योर्दर्शनम्	”
तद्भयात्पलायमानयोर्ब्राह्मणदंपत्योर्मध्ये ब्राह्मणं भक्षयतो राज्ञो ब्राह्मण्याः शापस्तस्या अग्निप्रवेशश्च	”
ऋतुकाले संगमेच्छोः कल्माषपादस्य मदयंत्या निवारितस्य शापस्मरणादनुतापः	”
अर्जुनस्य पुरोहितकरणप्रश्ने गंधर्वस्य धौम्यवरणानुज्ञा	१८३
गंधर्वायार्जुनेन कृतमाग्नेयास्त्रदानम्	”
उत्कोचतीर्थे पांडवकृतं पौरोहित्येन धौम्यवरणम्	”

१२स्वयंवरपर्व

विषयाः	अध्या०
द्रौपदीं द्रष्टुं द्रुपदनगरं प्रस्थितानां पांडवानां मार्गमध्ये मिलितैर्ब्राह्मणैः सह संवादः	१८४
दक्षिणपंचालेषु प्रविष्टानां पांडवानां व्याससमागमांत्तरं नगरप्रवेशः	१८५
कुंभकारगृहे निवसतां पांडवानां ब्राह्मणवेषेण भैक्ष्यवृत्त्याचरणम्	”
नृपपरीक्षार्थं धनुर्यंत्रलक्ष्यादि निर्माय द्रुपदेन कृतां स्वयंवरघोषणां श्रुत्वा राजादीनामागमनम्	”
स्वयंवरदिदृक्षागतानां राज्ञां पौरादीनां च यथास्थानमुपवेशनं पांडवानां ब्राह्मणेषूपवेशनं च	”
द्रौपद्यां रंगेवतीर्णायां लक्ष्यवेधनपणं कथयता धृष्टद्युम्नेन कृतं द्रौपदीं प्रति राज्ञां नामगोत्रादिकथनम्	”
दुर्योधनादीनां नाम कथनम्	१८६
देवदैत्यादीनां स्वयंवरोत्सवदर्शनार्थमागमनम्	१८७
यदुवीरेष्वागतेषु सत्सु पांडवान्प्रत्यभिज्ञाय बलरामं प्रति कृष्णेन कृतं पांडवानां प्रतिवेदनम्	१८७
धनुर्दर्शनेन निराशानां राज्ञां धनुर्ज्यारोपणान्निवृत्तिः	”
राजनिवृत्तिदर्शनेन धनुरारोपयतः कर्णस्य द्रौपद्युक्तिश्रवणेन निवृत्तिः	”
एवमेव शिशुपालप्रभृतीनां सर्वेषां राज्ञां निवृत्तिं दृष्टवतोर्जुनस्येच्छोदयः	”
धनुरारोपणार्थमुत्थितमर्जुन दृष्ट्वा हृष्टानां ब्राह्मणानां शुभाशंसनम्	१८८
प्रदक्षिणापूर्वकं धनुःसज्जीकृत्यार्जुनेन कृतं वेधनपुरःसरं लक्ष्यस्य भूमौ पातनं पुष्पवृष्टिश्च	”
नकुलसहदेवाभ्यां सह युधिष्ठिरे निर्गच्छत्यर्जुनस्य द्रौपद्या सह रंगान्निर्गमनम्	”
क्रुद्धेषु राजसु द्रुपददहननार्थमागतेषु सत्सु द्रुपदस्य ब्राह्मणान्प्रति शरणगमनम्	१८९
राजसंमुखे भीमार्जुनयोः सज्जीभूयावस्थितयोः सतोः कृष्णबलरामसंवादः	”
ब्राह्मणानाश्वास्य युद्धार्थं प्रवृत्तेनार्जुनेन कृतः कर्णपराजयो भीमकृतः शल्यपराजयश्च	१९०
कृष्णेनाश्वासितानां राज्ञां स्वस्वालयगमनम्	”
ब्राह्मणद्रौपदीसहितयोर्भीमार्जुनयोः कुलालगृह-	

विषयाः	अध्या०
प्रवेशः	१९०
भीमार्जुनाभ्यां कुंतीसमीपे भैक्ष्यमिति निवेदिते सर्वैः सह भोजनविषये कुंत्यनुज्ञा	१९१
द्रौपद्या सह गृहं प्रविष्टायाश्चितान्वितायाः कुंत्या युधिष्ठिरार्जुनयोश्च संवादः	"
द्रौपद्युद्देशेन सर्वेषां कामोत्पत्त्युपलब्ध्या व्यासवाक्यस्मरणपूर्वकं सर्वान्प्रति युधिष्ठिरस्याज्ञा	"
पांडवावासमागतस्य कृष्णस्य युधिष्ठिरेण सह संवादानंतरं स्वशिबिरगमनम्	"
पांडवावासं प्रतिगतस्य धृष्टद्युम्नस्य गूढमुपवेशनम्	१९२
भीमाद्यानीतस्य भैक्ष्यस्य कुंत्याज्ञया द्रौपदीकृतं यथाविभागमन्नदानम्	"
पांडवानां कुशशय्याशयनम्	"
निगूढतया अशेषं पांडववृत्तांतमुपलभ्यागतं धृष्टद्युम्नं प्रति द्रुपदप्रश्नः	"

१३ वैवाहिकपर्व.

विषयाः	अध्या०
धृष्टद्युम्नमुखाद्वृत्तांतं श्रुत्वा पांडवसमीपे द्रुपदेन कृतं पुरोहितप्रेषणम्	१९३
आगतस्य पुरोहितस्य धर्मानुज्ञया भीमेन कृतं पूजनादि	"
पुरोहितयुधिष्ठिरयोः संवदतोर्द्रुपदप्रेषितस्यान्नरथादिसहितस्य दूतस्यागमनम्	१९३
दूतेनान्नरथादिके निवेदिते कुंत्यादिसहितानां पांडवानां द्रुपदगृहगमनम्	१९४
परीक्षणार्थं द्रुपदकृतं सर्ववस्तुनिधानम्	"
द्रौपदीसहितायाः कुंत्या द्रुपदांतःपुरगमनम्	"
भोजनानंतरं पांडवानां सांग्रामिकवस्तुनिधानप्रदेशे प्रवेशः	"
द्रुपदप्रश्नोत्तरं युधिष्ठिरस्य पांडववृत्तांतकथनम्	१९५
वृत्तांतश्रवणहृष्टेन द्रुपदेन प्रेरितस्य युधिष्ठिरस्य पंचभिर्विवाहो भवतीति वाक्यश्रवणेनैतादृशविवाहस्याधर्म्यत्वं शंकितवतो द्रुपदस्य युधिष्ठिरेण संवादः	"
व्यासागमनम्	"
द्रुपदेन पृष्टस्य व्यासस्य द्रुपदादीन्प्रति स्वस्वमतकथनाज्ञा	१९६
द्रुपदादीनां स्वस्वमतकथनम्	"
एतद्विवाहस्य धर्म्यत्वकथनपूर्वकं व्यासस्य द्रुपदगृहप्रवेशः	"
व्यासस्य पंचेंद्रोपाख्यानकथनप्रस्तावः (पुरा वै नैमिषारण्ये) इत्यादिः	१९७
नैमिषारण्ये देवैरारब्धे सत्रे यमस्य शामित्रकर्मणि व्यापृतत्वात्प्रजावृद्धिं दृष्ट्वा ताज्जिज्ञासार्थं देवानां ब्रह्मसमीपगमनम्	१९७
ब्रह्माज्ञया पुनर्नैमिषारण्ये गच्छतां देवानां मार्गमध्ये गंगातीरे रुदत्याः स्त्रिया दर्शनम्	"
तया सह गच्छत इंद्रस्य पर्वतविवरे पूर्वेषां चतुर्णामिंद्राणां दर्शनं तैः संभाषणं च	"
बलदेवकेशवयोः पांडवानां द्रौपद्याश्चोत्पत्तिवृत्तांतकथनम्	"
व्यासदत्तया दिव्यदृष्ट्या द्रुपदेन कृतं पांडवानां द्रौपद्याश्च पूर्वरूपदर्शनम्	"
शंकराद्वरलाभादिरूपद्रौपदीपूर्ववृत्तांतकथनम्	"
युधिष्ठिरादीनां क्रमेण द्रौपद्याः पाणिग्रहणम्	१९८
द्रौपदीं प्रति कुंत्या आशीर्वादः कृष्णप्रेषितालंकारादीनां पांडवैः स्वीकरणम्	१९९

१४ विदुरागमन राज्यलंभपर्व

विषयाः	अध्या०
चारद्वारा पांडवविवाहादिवृत्तांतश्रवणेन दुःखितानां दुर्योधनादीनां हस्तनापुरप्रवेशः	२००
विदुरेण पांडववृत्तांते धृतराष्ट्रं प्रति कथिते भूषणसहिताया द्रौपद्या आनयनार्थं धृतराष्ट्रस्य दुर्योधनाज्ञा	"
धृतराष्ट्रसमीपे कर्णदुर्योधनयोर्भाषणम्	"
धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	२०१
दुर्योधनं प्रति कर्णेनोक्तं वाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्य भीष्मादिभिः सह मंत्रणम्	२०२
भीष्मस्य दुर्योधनादिसमीपे स्वाभिप्रायकथनम्	२०३
द्रोणस्य स्वाभिप्रायकथनम्	२०४
कर्णकथितं मगधराजवृत्तांतं श्रुत्वा पुनर्द्रोणेन कथितं वाक्यम्	"
धृतराष्ट्रं प्रति विदुरोक्तिः	२०५
धृतराष्ट्राज्ञया विदुरस्य द्रुपदनगरगमनं पांडवदर्शनपूर्वकं तेभ्यो रत्नादिदानं द्रुपदं प्रति केशवपांडवसमीपे धृतराष्ट्रकथितसंदेशकथनं च	२०६
द्रुपदेनानुज्ञातानां पांडवानां कृष्णादिसहितानां हस्तनापुरगमनम्	२०७
पांडवप्रत्युद्गमनाय धृतराष्ट्रप्रेषितैः कौरवादिभिः सह नगरप्रविष्टानां पांडवानां भीष्मादिपादवंदनपुरःसरं गृहप्रवेशः	"
धृतराष्ट्राज्ञयार्धराज्यस्वीकारपूर्वकं पांडवानां खांडवप्रस्थगमनम्	"
नगरमापनपरिखाकरणब्राह्मणादिनिवासनादिपूर्वकं पांडवानां तत्रनिवासः कृष्णादीनां द्वारकागमनं च	"
द्रौपद्या सह खांडवप्रस्थे रममाणानां स्वराज्यं पालयतां पांडवानां समीपे नारदागमनम्	२०८

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरपूजितस्य नारदस्य स्वपादवंदनं कुर्वत्या द्रौपद्या आशीर्दानपुरःसरं गमनानुज्ञा	२०८
संक्षिप्तसुंदोपसुंदाख्यानकथनपूर्वकं पांडवानुपदिशंतं नारदं प्रति सविस्तरं तच्छ्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	”
निकुंभपुत्रयोः सुंदोपसुंदयोर्विंध्यप्रदेशे तपस्यतोर्ब्रह्मणो वरलाभः	२०९
वरलाभतुष्टयोः सुंदोपसुंदयोर्गृहस्थवेषधारणम्	”
दिग्विजयार्थं निर्गतयोरिंद्रलोकादिजयपूर्वकं महीं जितवतोः कुरुक्षेत्रे निवासः	२१०
देवैः शरणं गत्वा प्रार्थितेन ब्रह्मणा कृतं विश्वकर्माह्वानम्	२११
ब्रह्माज्ञया विश्वकर्मणा निर्मितायास्तिलोत्तमाख्यायाः स्त्रिया ब्रह्माज्ञास्वीकरणम्	”
तिलोत्तमां दृष्ट्वा स्वकार्यसिद्धिं मन्वानानां देवानां यथास्थानगमनम्	”
विंध्यपर्वते तयोर्विहरतोः सतोः पुष्पावचयमिषेण तिलोत्तमाया आगमनम्	२१२
तानुद्दिश्य सकामयोः परस्परं गदायुद्धेन युध्यतोः परस्परप्रहारेणोभयोर्मरणम्	”
तत्तन्मरणोत्तरं विंध्यपर्वते ब्रह्मणा आगत्य कृतं तिलोत्तमाया वरदानमिंद्रस्य त्रैलोक्यराज्यदानं च	२१२
नारदोपदेशेन पांडवानां परस्परं समयकरणम्	”

१५ अर्जुनवनवासपर्व

विषयाः	अध्या०
समयकरणपूर्वकं खांडवप्रस्थे वसत्सु पांडवेषु कश्चिद्ब्राह्मण आगत्य तस्करेण कृतं स्वगोहरणं निवेदयति स्म	२१३
ब्राह्मणमाश्वास्य द्रौपदीयुधिष्ठिराधिष्ठिते आयुधागारेऽर्जुनस्य प्रवेशः	”
चोराद्गां हृत्वा ब्राह्मणाय समर्प्य पुनरर्जुनस्य स्वपुरागमनम्	”
युधिष्ठिरार्जुनसंवादानंतरमर्जुनस्य वनगमनम्	”
ब्राह्मणैः सह तीर्थान्यटतो गंगाद्वारे निवेशं रचयतोर्जुनस्य स्नानार्थं गंगावतरणम्	२१४
जलादुत्तरणसमये उलुपीनाम्न्या नागकन्यया गृहीतस्यार्जुनस्य नागलोकगमनम्	”
कामातुरया उलूप्या सह संवादपूर्वकमर्जुनस्य संगः	”
अर्जुनं गंगाद्वारे स्थापयित्वा तस्मै वरं दत्वा उलूप्याः स्वभवनगमनम्	”
हिमालयपार्श्वे गत्वा तीर्थाटनं कुर्वतोऽर्जुनस्य समुद्रतीरेण मणिपूरगमनम्	२१५
तत्र चित्रांगदां दृष्ट्वा तां कामितवतोर्जुनस्य तत्पितृनिकटे चित्रांगदायाचनम्	२१५
पुत्रिकाधर्मेण तत्पितुः सकाशात्तां स्वीकृत्य तस्यां पुत्रमुत्पाद्यार्जुनस्य पुनस्तीर्थभ्रमणम्	”
अगस्त्यादिपंचतीर्थानि गत्वा सौभद्रतीर्थे स्नानार्थमवतीर्णस्यार्जुनस्य ग्राहेण चरणग्रहणम्	२१६
ग्राहं गृहीत्वा जलादुत्तीर्णस्य ग्राहं नारीरूपं दृष्टवतोऽर्जुनस्य नारीं प्रति प्रश्नः	”
नार्याः स्वस्या वर्गानामप्रसिद्धाप्सरस्त्वं बोधयंत्याः स्ववृत्तांतकथनम्	”
ब्राह्मणतपोविघ्नार्थमागतानां वर्गाप्रभृतीनां पंचाप्सरसां ब्राह्मणशापः	”
ब्राह्मणं प्रसाद्य तस्माच्छापमोक्षोपायं श्रुतवतीनां पंचाप्सरसां नारदोपदेशेनैतत्तीर्थेष्वागमनम्	२१७
अर्जुनेन कृतशापमोक्षाणामप्सरसां पूर्वरूपप्राप्तिः	”
पुनर्मणिपूरमागतस्यार्जुनस्य चित्रांगदादर्शनं तस्यामुत्पन्नस्य बभ्रुवाहनाम्नः पुत्रस्य राज्ञे समर्पणपूर्वकं गोकर्णगमनं च	”
पुनस्तीर्थानि भ्रमतोऽर्जुनस्य प्रभासतीर्थगमनं कृष्णसमागमश्च	२१८
रैवतकपर्वते किंचित्कालं विहृत्य कृष्णार्जुनयोर्द्वारकाप्रवेशः कृष्णगृहेऽर्जुननिवासश्च	”

१६ सुभद्राहरणपर्व.

विषयाः	अध्या०
रैवतकपर्वते उत्सवार्थं वृष्ण्यंधकेषु गतवत्सु कृष्णार्जुनयोस्तत्र गमनम्	२१९
सुभद्रादर्शनेन सकाममर्जुनं प्रति कृष्णस्य सुभद्राप्राप्त्युपायकथनम्	”
कृष्णानुमत्या मृगयामिषेण गतेनार्जुनेन कृतं सुभद्राहरणं तत्सहितस्य तस्य स्वपुरगमनोपक्रमश्च	२२०
सुभद्राहरणं श्रुत्वा युद्धार्थमुद्यतानां यादवानां बलरामवाक्यान्निवृत्तिः	”
बलरामस्य क्रोधः	”

१७ हरणाहरणपर्व.

विषयाः	अध्या०
कृष्णवाक्यादर्जुनस्य निवर्तनपूर्वकं विवाहः	२२१
द्वादशवर्षसमाप्त्यनंतरमर्जुनस्य सुभद्रासहितस्येंद्रप्रस्थप्रवेशः	”
इंद्रप्रस्थे समागतानां बलरामप्रभृतीनां प्रत्युद्गमार्थं युधिष्ठिरप्रेषिताभ्यां नकुलसहदेवाभ्यां सहेंद्रप्रस्थप्रवेशः	”
कृष्णेन वैवाहिके धने युधिष्ठिरादिभ्यो दत्ते यादवानां कृष्णरहितानां द्वारकागमनम्	”
सुभद्रायामभिमन्यूत्पत्तिर्द्रौपद्यां पंचभ्यः पंच पुत्रोत्पत्तिस्तेषां नामादिकथनं च	”

विषयाः	अध्या०
१८ खांडवदाहपर्व	
भीष्माज्ञया राज्यं कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति कृष्णार्जुनयोर्जलक्रीडागमनप्रार्थना	२२२
युधिष्ठिरानुज्ञया यमुनायां जलक्रीडां कृत्वा स्त्रीभिः सहोपविष्टयोः कृष्णार्जुनयोरग्रे ब्राह्मणवेषेणाग्नेरागमनम्	”
ब्राह्मणरूपेण प्रार्थयतोऽग्नेः कृष्णार्जुनाभ्यां संवादः	२२३
जनमेजयपृष्टेन वैशंपायनेन कथितं श्वेतकिराजोपाख्यानम्	”
बहूनि वर्षाण्यविच्छिन्नं यजतः श्वेतकेः श्रांतैर्ऋत्विग्भिर्याजनानंगीकरणम्	”
राज्ञा याजनार्थमाराधितस्य शंकरस्य द्वादशवर्षपर्यंतं संततयाज्यधारयाग्नेस्तोषणाज्ञा	”
द्वादशवर्षानंतरं पुनः प्रार्थितस्य शंकरस्याज्ञया दुर्वाससः साहाय्येन यागं कुर्वतो राज्ञो यागे बहुहविर्भोजनेनाग्नेर्ग्लानिः	”
ब्रह्माज्ञया खांडवप्रविष्टस्याग्नेः खांडवस्थैः कृता शांतिः	२२३
पुनर्ब्रह्माज्ञया- कृष्णार्जुनौ प्रत्यागतमग्निं प्रत्यर्जुनवाक्यम्	२२४
अग्निप्रार्थिताद्वरुणादर्जुनस्याक्षयेषुधिद्वयसहितगांडीवलाभोऽश्वादिसहितरथलाभश्च	२२५
रथधनुषोः प्राप्त्या तुष्टस्यार्जुनस्याग्नेश्चक्रप्राप्त्या वरुणाद्गदाप्राप्त्या तुष्टस्य कृष्णस्य चाज्ञयाग्नेः खांडवदाहारंभः	”
खांडवदहनं दृष्ट्वा त्रस्तैर्देवैः प्रार्थितेनेंद्रेण कृतं बहुतरजलवर्षणम्	२२६
अर्जुने तद्वर्षं निवारयति सत्यात्ममोचनमिच्छंतं तक्षकपुत्रमश्वसेनं निगीर्याकाशमुत्पतंत्यास्तन्मातुरर्जुनेन कृतं शिरश्छेदनम्	२२७
इंद्रकृतवायुवर्षमोहितादर्जुनादश्वसेनमुक्तिः	”
विषवमनपुरःसरमागतानां नागानामर्जुनकृतं छेदनं युद्धार्थमागतानां दैत्यादीनां मारणं च	”
देवसहितस्य क्रुद्धस्येंद्रस्य कृष्णार्जुनाभ्यां युद्धप्रसंगे इंद्रप्रहितस्य मंदरशिखरस्यार्जुनकृतं छेदनम्	२२७
१९ मयदर्शनपर्व	
देवेषु पराजितेष्वाकाशवाणीश्रवणेनेंद्रस्य निवृत्तिः	२२८
पलायनं कुर्वतो मयस्याग्रे चक्रहस्तस्य कृष्णस्यागमनम्	”
अर्जुनं प्रति शरणागतस्य मयस्याभयदानम्	”
अस्मिन्खांडवदाहेऽश्वसेनमययोश्चतुर्णां शार्ङ्गकाणां च मोचनम्	”
शार्ङ्गकमोचनकारणविषये जनमेजयस्य प्रश्ने वैशंपायनकथितं मंदपालर्षेराख्यानम्	२२९
तपसा पितृलोकं गतस्य मंदपालस्य धर्मराजसमीपे देवानां वाक्यं श्रुत्वा शार्ङ्गकपक्षिरूपेण भूमावागतस्य शार्ङ्गिकया जरितया संगः	”
जरितायां पुत्रचतुष्टयमुत्पाद्य पुत्रसहितां तां खांडवे परित्यज्य मंदपालोन्यया लपितया संगतः	”
खांडवेऽग्निप्रवेशं दृष्ट्वा पुत्ररक्षणोद्देशेनाग्निं स्तुनवतो मंदपालस्याग्नेर्वरलाभः	२२९
ज्वलिताग्निदर्शनेन जरितायास्तत्पुत्राणां च संवादः	२३०
जरितातत्पुत्रसंवादानंतरं पुत्रैर्भर्त्सिताया जरितायाः पुत्रत्यागपूर्वकं स्थलांतरगमनम्	२३१
जरितारिसारिसृक्कस्तंबमित्रद्रोणाख्यानां चतुर्णां शार्ङ्गकाणां परस्परसंवादानंतरं तैः स्तुतस्याग्नेः सकाशात्तेषां भयप्राप्तिः	२३२
चिंतां कुर्वतो मंदपालस्य लपितया संवादः	२३३
अग्निशांत्यनंतरं जरितामंदपालयोः पुत्रसमीपागतयोः संवादः	”
मंदपालस्य पुत्राश्वासनपूर्वकं भार्यापुत्रसहितस्यान्यत्र गमनम्	२३४
देवगणैः सहागतस्येंद्रस्य कृष्णार्जुनवरदानपूर्वकं स्वर्गगमनम्	”
अग्न्यनुज्ञातानां कृष्णार्जुनमयानां नदीकूल उपवेशनम्	”

समाप्तमिदमादिपर्वसूचीपत्रम्

॥ सभापर्वसूचीपत्रम् ॥

१ सभाक्रियापर्व

विषयाः	अध्या०
खांडवदाहान्मुक्तस्य मयस्यार्जुनं प्रति प्रत्युपकारप्रार्थना	१
कृष्णार्जुनाभ्यामुक्तस्य मयस्य युधिष्ठिरदर्शनानंतरं सभानिर्माणस्थलमापनादि	”
युधिष्ठिराद्यामंत्रणपुरस्सरं कृष्णस्य द्वारकागमनार्थं निर्गच्छतो युधिष्ठिरादिभिः सारथ्यादिकरणम्	२
अर्धयोजनपर्यंतं गतानां कृष्णपांडवानां परस्परानुज्ञया स्वस्वपुरप्रवेशः	”
अर्जुनानुज्ञया सभानिर्माणसामग्र्यानयनार्थं मैनाकपर्वतस्थबिंदुसरः प्रति मयस्यगमनम्	३
गदाशंखाभ्यां सह द्रव्यादि गृहीत्वा मयस्य खांडवप्रस्थागमनम्	”
भीमाय गदामर्जुनाय शंखं दत्त्वा निर्मितायाः सभाया युधिष्ठिरं प्रति निवेदनम्	”
ब्राह्मणभोजनादिपुरःसरं युधिष्ठिरे सभां प्रविष्टे तत्र ऋषीणां क्षत्रियाणां देवगंधर्वादीनां चोपवेशनम्	४

२ लोकपालसभाख्यानपर्व

विषयाः	अध्या०
सभां प्रविष्टस्य ऋषिसहितस्य युधिष्ठिरसत्कृतस्य नारदस्य युधिष्ठिरं प्रति कच्चिदर्थाइत्यादिप्रश्नमुखेन राजनीतिकथनम्	५
युधिष्ठिरस्य (ईदृशीभविता काचित्) इत्यादिके सभाविषयकेप्रश्ने इंद्रादिसभावर्णने नारदस्य प्रतिज्ञानम्	६
इंद्रसभावर्णनम्	७
यमसभावर्णनम्	८
वरुणसभावर्णनम्	९
कुबेरसभावर्णनम्	१०
ब्रह्मसभावर्णनम्	११
इंद्रसभास्थहरिश्चंद्रचरिते युधिष्ठिरेण पृष्टे हरिश्चंद्रचरितकथनप्रसंगेन नारदकृता राजसूयप्रशंसा	१२
युधिष्ठिरं प्रति पांडोः संदेशकथनपूर्वकं नारदस्य गमनम्	”

३ राजसूयारंभपर्व

विषयाः	अध्या०
राजसूयार्थं चिंतयतो मंत्रिप्रभृतिभिः कृतमंत्रस्य युधिष्ठिरस्य कृष्णं प्रति दूतप्रेषणम्	१३
दूतेन सहेंद्रप्रस्थमागतं कृष्णं प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	१३
युधिष्ठिरं प्रति जरासंधवृत्तकथनरूपं श्रीकृष्णवाक्यम्	१४
युधिष्ठिरभीमकृष्णसंवादः	१५
युधिष्ठिरार्जुनयोर्भाषणानंतरं जरासंधवधविचारः	१६
युधिष्ठिरप्रश्नोत्तरं कृष्णकथितं बृहद्रथराजोपाख्यानम्	१७
यदृच्छागतेनापुत्रबृहद्रथतोषितेन चंडकौशिकमुनिना कृतं बृहद्रथाय पुत्रप्रदाम्रफलदानम्	”
राज्ञा चोभाभ्यां पत्नीभ्यां दत्तं फलमुभाभ्यां विभज्य भक्षितं तत उभयोर्गर्भसंभवः	”
प्रसवकाले उभयोः शरीरखंडद्वये जाते ताभ्यां बहिस्त्यक्तस्य खंडद्वयस्य जराराक्षस्या योजनाज्जरासंधसंभवः	”
बालकं गृहीत्वा आगतया राक्षस्या सह बृहद्रथस्य संवादः	”
गृहदेवीति स्वनामाभिधाय बालकरक्षणार्थं कुड्ये सपुत्रमत्प्रतिमां लिखित्वा पूजनं कार्यमिति राजानं प्रति कथयंत्यास्तत्रैव राक्षस्या अंतर्धानम्	१८
पुनर्यदृच्छागतेन चंडकौशिकेन जरासंधवीर्यादौ कथिते जरासंधराज्याभिषेकपूर्वकं बृहद्रथस्य स्वर्गगमनम्	१९
कंसवधेन निमित्तेन जरासंधस्य कृष्णेन सह जातस्य वैरस्य कथनम्	”

४ जरासंधवधपर्व

विषयाः	अध्या०
कृष्णयुधिष्ठिरसंवादानंतरं भीमार्जुनाभ्यां सह कृष्णस्य मागधपुरगमनार्थं प्रस्थानम्	२०
मागधपुरं प्रविश्य जरासंधसमीपगतानां जरासंधेन सत्कारपूर्वकमग्र्यगार उपवेशितानां जरासंधेन सहोक्तिप्रत्युक्ती	२१
कृष्णजरासंधयोः संवादो जरासंधस्य युद्धोद्यमश्च	२२
जरासंधेन युद्धार्थं भीमे वृते उभयोः स्वस्त्ययनादिपूर्वकं युद्धारंभः	२३
कृष्णप्रोत्साहितस्य भीमस्य जरासंधवधे बुद्धिकरणम्	”
कृष्णवाक्यादुद्बुद्धशक्तिना भीमेन जरासंधस्य भ्रामणपूर्वकं कृतो वधः	२४
बंदीकृतान् राज्ञो मोचयित्वा जरासंधरथारोहपुरःसरं निर्गत्य गिरिव्रजाद्बहिर्भीमार्जुनस-	

विषयाः	अध्या०
हितस्य कृष्णस्य स्थितिः	२४
मोचितानां राज्ञां कृष्णवाक्यस्वीकारपूर्वकं कृष्णाय रत्नादिदानम्	”
जरासंधपुत्रस्य सहदेवस्य राज्याभिषेककरणोत्तरं भीमार्जुनसहितस्य कृष्णस्येंद्रप्रस्थागमनम्	”
वृत्तांतश्रवणहृष्टेन युधिष्ठिरेण पूजितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम्	”

५ दिग्विजयपर्व

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिराज्ञया दिग्विजयार्थं निर्गतानामर्जुनादीनां संक्षेपेण दिग्विजयकथनम्	२५
अर्जुनस्य कुलिंदादिवशीकरणम्	२६
प्राग्ज्योतिषाधिपतेर्भगदत्तस्य युद्धपूर्वकं वशीकरणम्	”
उत्तरस्यां दिशि गच्छतोर्जुनस्य बृहंतादिजयपूर्वकं प्रागुत्तरदिग्विजयं कुर्वतः श्वेतपर्वतं प्रति गमनम्	२७
किंपुरुषाधिपत्यादिजयपुरःसरमुत्तरकुरुभ्यः करं गृहीतवतोऽर्जुनस्येंद्रप्रस्थागमनम्	२८
पूर्वदिग्विजयार्थं गच्छतो भीमस्य पांचालादिसांत्वनपूर्वकं गंडकादीन् जितवतः शिशुपालसत्कृतस्याग्रे गमनम्	२९
श्रेणिमत्प्रभृतीन्म्लेच्छांतान् विजित्य तेभ्यः करग्रहणपुरःसरमिंद्रप्रस्थं प्रति भीमस्यागमनम्	३०
दक्षिणदिग्गमनं कुर्वतः सहदेवस्य शूरसेनादीन् जित्वा माहिष्मत्यां गच्छतोऽग्निसाहाय्यवता नीलेन राज्ञा सह युद्धम्	३१
नीलस्याग्निसाहाय्यकारणजिज्ञासया जनमेजयेन पृष्टेन वैशंपायनेन कथितोऽग्निनीलयोर्वृत्तांतः	”
सहदेवस्तुत्या तुष्टस्याग्नेराज्ञया नीलेनार्चितस्य सहदेवस्य त्रैपुरादिविजयं कुर्वतो बिभीषणात्करग्रहणपूर्वकमिंद्रप्रस्थागमनम्	”
पश्चिमां दिशं गच्छतो नकुलस्य रोहीतकवासिमत्तमयूरादिजयपूर्वकं म्लेच्छादी जित्वा तेभ्यः करग्रहणपूर्वकमिंद्रप्रस्थागमनम्	३२

६ राजसूयिकपर्व

विषयाः	अध्या०
आगतस्य कृष्णस्यानुज्ञया युधिष्ठिरस्य यज्ञसामग्रीसंपादनोद्योगः	३३
युधिष्ठिरप्रार्थनया व्यासकृतमृत्विगानयनम्	”
राज्ञामामंत्रणाय दूतप्रेषणानंतरं ब्राह्मणैर्दत्तदीक्षस्य युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणैः सह यज्ञावसथप्रवेशः	”
भीष्माद्यामंत्रणार्थं हस्तनापुरे नकुलप्रेषणम्	३३
राजादीनां धृतराष्ट्रादीनां शिशुपालादीनां बलरामादीनां चागमनम्	३४
भीष्मादीन् संमान्य दुःशासनादीनां भक्ष्यभोज्याधिकारादिषु नियोजनपूर्वकं युधिष्ठरयागकरणम्	३५

७ अर्घाभिहरणपर्व

विषयाः	अध्या०
अभिषेचनीयदिने राजादीनामंतर्वेदिप्रवेशानंतरं भीष्माज्ञया युधिष्ठिरकृतं कृष्णायार्घदानम्	३६
शिशुपालकृतो भीष्माद्यधिक्षेपः	”
शिशुपालस्य सर्वाधिक्षेपपूर्वकं सभातो निर्गमनम्	३७
शिशुपालसांत्वनं कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोक्तिः	३८
सहदेवनारदोक्त्यनंतरं क्रुद्धानां सुनीथप्रभृतीनां यज्ञोपघातविचारणा	३९

८ शिशुपालवधपर्व

विषयाः	अध्या०
युद्धोद्यतराजसमूहदर्शनानंतरं युधिष्ठिरभीष्मयोः संवादः	४०
शिशुपालकृतं भीष्मकृष्णयोर्निंदादि	४१
शिशुपालवाक्यं श्रुत्वोत्पततो भीमस्य भीष्मकृतनिवारणम्	४२
पुनः शिशुपालवाक्यश्रवणोत्तरं भीष्मस्य भाषणोपक्रमः	”
शिशुपालोत्पत्त्याख्यानं भीष्मकथितम्	४३
भीमं प्रत्युक्तं भीष्मवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धस्य शिशुपालस्य भीष्मं प्रत्युक्तिः	४४
पुनर्भीष्मस्य युद्धार्थं कृष्णाह्वाने शिशुपालप्रेरणम्	”
भीष्मप्रेरणया शिशुपालेन युद्धार्थमाहूतस्य कृष्णस्य शिशुपालापराधकथनम्	४५
कृष्णकथितापराधश्रवणोत्तरं राजभिः कृतां स्वनिंदां श्रुतवतः शिशुपालस्य पुनः कृष्णनिंदावाक्यम्	”
स्वनिंदाश्रवणोत्तरं स्मृतिमात्रसंनिहितचक्रहस्तः कृष्णो राज्ञः प्रत्येतन्मातृवरदानपरिपूर्तिं निवेद्य चक्रेण शिशुपालशिरश्चिच्छेदेति	”
शिशुपालपुत्रस्य राज्याभिषेकः	”
यज्ञसमाप्त्यनंतरं यज्ञं स्तुतवतां राजादीनामनुगमनपूर्वकं पांडवैःकृतं प्रस्थापनम्	”
युधिष्ठिरकुंत्याद्यनुज्ञया कृष्णस्य द्वारकागमनम्	”

९ द्यूतपर्व

विषयाः	अध्या०
समीपमागतं व्यासं प्रति युधिष्ठिरस्योत्पातफलप्रश्ने तत्कथनोत्तरं व्यासस्य कैलासगमनम्	४६
चिंतापूर्वकं भ्रातृन्प्रति वदंतं युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनवाक्यानंतरं युधिष्ठिरसमयकरणम्	”

विषयाः	अध्या०
शकुनिसहितस्य दुर्योधनस्य युधिष्ठिरसभां दृष्टवतो दौर्मनस्येन हस्तनापुरगमनम्	४७
चिंताक्रांतस्य संतप्तस्य दुर्योधनस्य शकुनिं प्रत्युक्तिः	”
शकुनिदुर्योधनसंवादः	४८
शकुनिधृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादानंतरं दूतप्रेषणेनानीतस्य विदुरस्य धृतराष्ट्रेण संवादः.. ..	४९
विदुरभाषणानंतरमेकांते धृतराष्ट्रदुर्योधनयोः संवादः	५०
दुर्योधनस्य स्वसंतापकारणकथनम्	”
दुर्योधनकृतं पांडवधनकथनम्	५१
यज्ञार्थं राजभिर्दत्तस्य करस्य कथनम्	५२
युधिष्ठिराभिषेककथनं तत्कालिकैश्वर्यदर्शनेन स्वसंतापकथनं च	५३
दुर्योधनं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः	५४
दुर्योधनोक्तिः	५५
द्यूतेनैश्वर्यहरणे शकुनिना प्रतिज्ञाते सति धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवादः	५६
द्यूतसभानिर्माणानंतरं विदुरं प्रति धृतराष्ट्रस्य युधिष्ठिरानयनाज्ञा	”
विदुरधृतराष्ट्रसंवादः	५७
धृतराष्ट्राज्ञया पांडवान्प्रति गतस्य विदुरस्य युधिष्ठिरेण संवादः	५८
विदुरेण सह निर्गतस्य युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रगृहगमनाद्यनंतरं द्यूतसभाप्रवेशः..	”
शकुनिना द्यूतार्थं युधिष्ठिरे प्रेरिते शकुनियुधिष्ठिरसंवादः	५९
आरब्धे द्यूते तद्दर्शनार्थमुपविष्टेषु राजसु शकुनिकृतो युधिष्ठिरपराजयः	६०
पुनः पणपूर्वकं क्रीडतो युधिष्ठिरस्य शकुनिकृतपराजयः..	६१
विदुरस्य धृतराष्ट्रं प्रति हितोपदेशः	६२
” ” ” ”	६३
क्रोधपूर्वकं दुर्योधनकृता विदुरभर्त्सना	६४
पुनर्विदुरस्य दुर्योधनभर्त्सनापूर्वकं हितापेदशेः	”
शकुनियुधिष्ठिरसंवादः..	६५
पुनर्द्यूते युधिष्ठिरस्य सर्वस्वहरणम्	”
सर्वस्वहरणानंतरं युधिष्ठिरेण पणीकृतानां स्वपुत्राणामात्मसहितानां भ्रातृणां च शकुनिकृतः पराजयः	”
शकुनिवाक्येन पणीकृताया द्रौपद्या अपि जयः	”
जितायां द्रौपद्यां सभ्यानां शोकादि	”
द्रौपद्यानयने दुर्योधनप्रेरितेन विदुरेण कृतं दुर्योधनभर्त्सनम्	६६
विदुरभर्त्सनापूर्वकं द्रौपद्यानयनार्थं दुर्योधनप्रेषितस्य प्रातिकामिनो द्रौपदीवाक्यश्रवणानंतरं युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम्	६७
पुनर्दुर्योधनप्रेषितस्य प्रातिकामिनो द्रौपदीवाक्यश्रवणोत्तरं सभागमनम्	”
दुर्योधनप्रेषितेन दुःशासनेन कृतं कुरुस्त्रीसमीपे द्रौपदीकेशाकर्षणम्	”
सभामानीय युधिष्ठिरादिसमक्षमपमानिताया द्रौपद्या भीष्मेण संवादः	”
भीमक्रोधोक्त्यनंतरं सभ्यान्प्रति वदंतं विकर्णधिकृत्य दुःशासनं प्रति पांडवद्रौपदीवस्त्राहरणविषयः कर्णस्यादेशः	६८
कर्णाज्ञया द्रौपदीवस्त्राण्याहरति दुःशासने द्रौपद्या स्मृतस्य कृष्णस्य गुप्तरूपेण द्रौपदीसमीपागमनम्	”
कृष्णे नानाविधान्यंतरंतर्वस्त्राण्याविर्भावयति सभायां हलहलाशब्दाविर्भावः	”
भीमस्य दुःशासनरुधिरपानप्रतिज्ञानंतरं सभ्यान्प्रति विदुरकथितः प्रह्लादांगिरससंवादः ..	”
कर्णाज्ञया गृहान्प्रति नेतुं दुःशासनेन कृतं द्रौपद्याकर्षणम्	”
सभायां विलपंतीं द्रौपदीं प्रति भीष्मवाक्यम् ..	६९
द्रौपदीं प्रति दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा क्रुद्धस्य भीमस्य भीष्मादिकृतं सांत्वनम्	७०
कर्णभीमोक्त्यनंतरं दुर्योधनेन युधिष्ठिरं प्रति किंचिदुक्त्वा कृते सव्योरुप्रदर्शने सर्वसमीपे भीमकृता तदूरुभेदप्रतिज्ञा	७१
विदुरदुर्योधनार्जुनानां भाषणानंतरमुत्पातदर्शनं विदुरादिभ्यो विज्ञाय धृतराष्ट्रेण दत्तं द्रौपद्यै पांडवानामदासत्ववरदानम्	”
कर्णभाषणानंतरं भीमार्जुनयोः संवदतोः क्रुद्धं भीमं सांत्वयतो युधिष्ठिरस्य धृतराष्ट्रसमीपागमनम्	७२
धृतराष्ट्रेण हितोपदेशपूर्वकं सांत्वितस्य युधिष्ठिरस्य भ्रात्रादिसहितस्येंद्रप्रस्थगमनम् ..	७३

१० अनुद्यूतपर्व

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्रसमीपगतानां दुर्योधनादीनां वनवासादिपणपूर्वकं पुनर्द्यूतविचारः	७४
द्रोणाद्युपदेशानादरपूर्वकं धृतराष्ट्रेण कृतं पांडवाह्वानाय प्रातिकामिप्रेषणम्	”
गांधारीधृतराष्ट्रसंवादः	७५
धृतराष्ट्राज्ञया अर्धमार्गादागतस्य युधिष्ठिरस्य वनवासादिपणेन पुनर्द्यूतं कुर्वतः पराजयः ..	७६
पांडवानां वनवासोपक्रमे दुःशासने नृत्यति कु-	

विषयाः अध्या०
द्धस्य भीमस्य समयकरणम् ७७
अर्जुनेन कर्णवधे सहदेवेन शकुनिवधे च प्रतिज्ञाते पांडवानां धृतराष्ट्रसमीपगमनम् .. .. ”
धृतराष्ट्रादीनामंत्र्य निर्गच्छतो युधिष्ठिरस्य विदुरवाक्यानुरोधेन विदुरगृहे कुंतीस्थापनस्वीकारः ७८
विरदुरेण सांत्वितानां पांडवानां द्रोणभीष्मवंदनपूर्वकं प्रस्थानम् .. .. ”
स्ववंदनार्थमागतां द्रौपदीं प्रति कुंत्युपदेशः .. ७९
विलपंतीं कुंतीमभिवाद्य पांडवेषु वनं गतेषु विदुरकृतं कुंत्याश्वासनम् ७९
चिंताक्रांतेन धृतराष्ट्रेणाहूतस्य विदुरस्य तत्समीपागमनम् .. .. ”
धृतराष्ट्रेण पृष्टस्य विदुरस्य पांडववनगमनप्रकारकथनपूर्वकं पांडवाभिप्रायकथनं द्रौपदीधौम्ययोर्वाक्यकथनं च ८०
पांडवगमनसमये उत्पातदर्शनानंतरमागतस्य नारदस्य कौरवनाशकथनपूर्वकमंतर्धानम् .. ”
द्रोणवाक्यश्रवणानंतरं विदुरं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः ”
संजयधृतराष्ट्रसंवादः ८१

समाप्तं सभापर्वसूचीपत्रम्

॥ वनपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः अध्या०

१ आरण्यकपर्व

वनगमनसमये आगतानां पौराणामनुनयपूर्वकं युधिष्ठिरकृतं निवर्तनम् १
ब्राह्मणयुधिष्ठिरसंवादानंतरं चिंताक्रांतं युधिष्ठिरं प्रति शौनकस्य ज्ञानोपदेशः २
युधिष्ठिरशौनकसंवादः .. .. ”
युधिष्ठिरप्रार्थितेन धौम्येन कृतं युधिष्ठिरं प्रति सूर्याष्टोत्तरशतनामकथनम् ३
युधिष्ठिरकृतोपासनया तुष्टात्सूर्याद्युधिष्ठिरस्य स्थालीप्राप्त्यनंतरं धौम्यपादवंदनम् .. .. ”
ब्राह्मणसहितानां पांडवानां काम्यकवनगमनम् ”
धृतराष्ट्रप्रश्नोत्तरं विदुरेण समयोचितनीतौ कथितायां धृतराष्ट्रकृतं विदुरभर्त्सनम् ४
धृतराष्ट्रभर्त्सनया काम्यकवने पांडवान्प्रति गतस्य विदुरस्य युधिष्ठिरं प्रति हितोपदेशः .. ५
विदुरगमनात्परितप्तेन धृतराष्ट्रेण कृतं विदुरानयनाय संजयप्रेषणम् ६
संजयाद्धृतराष्ट्रसंदेशं श्रुतवतो विदुरस्य प्रत्यागमनोत्तरं धृतराष्ट्रविदुरसंवादः .. .. .. ”
विदुरागमनश्रवणेन परितप्तस्य दुर्योधनस्य शकुनिना संवादः ७
कर्णानुमत्या पांडवहननार्थं दुर्योधनादीनां वनगमनाय प्रस्थानम् .. .. ”
तत्कालागतेन व्यासेन कृतं सर्वेषां निवारणम् .. ”
धृतराष्ट्रं प्रति व्यासोपदेशः ८
धृतराष्ट्रवाक्यश्रवणोत्तरं व्यासकथित इंद्रसुरभिसंवादः ९
धृतराष्ट्रं प्रत्युपदिश्य व्यासे गते मैत्रेयागमनं तं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नश्च १०
दुर्योधनाय हितमुपदिशति मैत्रेये तमुपदेशं स्वोरुताडनपूर्वकं हास्यं कृत्वा अशृण्वति दुर्योधने तं प्रति मैत्रेयशापः .. .. ”
पांडवपराक्रमकथनप्रसंगे मैत्रेयेण भीमकृते किर्मीरवधे कथिते मैत्रेयं प्रति किर्मीरवधविषयो धृतराष्ट्रप्रश्नः .. .. ”
किर्मीरवधं विदुरः कथयिष्यतीत्युक्तिपूर्वकं मैत्रेयस्य गमनम् .. .. ”

२ किर्मीरवधपर्व

रात्रौ वनं गच्छत्सु पांडवेषु मार्गं निरुध्य स्थितस्य किर्मीरस्य युधिष्ठिरेण संवादः ११
किर्मीरहननोद्यतमर्जुनं निवार्य भीमस्य किर्मीरेण सह युद्धारंभः .. .. ”
उभयोर्बाहुयुद्धप्रसंगे भ्रामणपूर्वकं भीमेन कृतः किर्मीरवधः .. .. ”

३ अर्जुनाभिगमनपर्व

पांडवदर्शनार्थं भोजादिष्वागतेषु दुर्योधनादिमारणोद्यतस्य कृष्णस्यार्जुनेन कृतं केशवपूर्ववृत्तांतकथनपूर्वकं निवारणम् १२
कृष्णास्वरूपकथनपूर्वकं कृष्णाग्रे द्रौपद्या विलापः ”
द्रौपद्या कृतं हिडिंबवधादि भीमवीर्यवर्णनम् .. ”
कृष्णसमीपे शोचंत्या द्रौपद्याः कृष्णादिकृतं सांत्वनम् .. .. ”

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरं प्रति "नाहं द्वारकायामासं" इत्यादिका कृष्णस्योक्तिः	१३
द्वारकायामसंनिधाने सौभवधार्थगमनरूपकारणकथनम्	१४
सविस्तरं सौभवधं श्रोतुं युधिष्ठिरप्रश्ने कृष्णस्य सविस्तरकथनारंभः	१५
शाल्वकृतं द्वारकारोधादि तद्वर्णनं च	”
शाल्वसैन्यं दृष्ट्वा वृष्णिषु युद्धार्थं निर्गतेषु शाल्वसचिवसांबयोर्युध्यतोः सांबाच्छाल्वसचिवपराजयः	१६
सांबेन वेगवति चारुदेष्णेन विविंध्ये च हते सति पुनः शाल्वस्य युद्धोपक्रमः	”
शाल्वप्रद्युम्नयोर्युद्धप्रसंगे शाल्वबाणप्रहारेण प्रद्युम्नमोहः	१७
सारथिना रणादपवाहितस्य लब्धसंज्ञस्य प्रद्युम्नस्य रथनिवर्तने सारथिं प्रत्युपदेशः	१८
सारथिना रथे परावर्तिते पुनः शाल्वप्रद्युम्नयोर्युद्धप्रसंगे प्रद्युम्नबाणेन शाल्वपतनम्	१९
शाल्ववधार्थं प्रद्युम्नेन बाणे गृहीते नारदवाय्वोरुपदेशात् प्रद्युम्नेन बाणे उपसंहृते शाल्वपलायनम्	”
एतस्मिन्नेव समये राजसूयं समाप्य द्वारकामागतस्याहुकादीनामाश्वासनपूर्वकं कृष्णस्य युद्धार्थं निर्गमनम्	२०
शाल्वेन सह युध्यता कृष्णेन दानवानां वधे कृते शाल्वस्य मायायुद्धम्	”
मायामयाहुकपरिचारकवाक्याद्वसुदेवं शाल्वेन हतं श्रुत्वापि मायेयमिति निश्चयः कृष्णस्य	२१
कृष्णे पुनर्युध्यति सौभस्य मायाविर्भावपूर्वकं शिलावर्षणादि	२२
दारुकवाक्यं श्रुत्वा आग्नेयास्त्रेण सौभपाटनपूर्वकं कृष्णकृतचक्रेण शाल्ववधः	”
एतदाख्यानकथनानंतरं युधिष्ठिरानुज्ञया सुभद्रासहितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम्	”
धृष्टद्युम्नादीनां स्वस्य पुरगमनानंतरं धर्मस्य द्वैतवनगमनोपक्रमः	”
दुर्योधनादीन्निंदतां पांडवान्प्रत्यागतानां कुरुजांगलस्थपौराणामर्जुनवाक्यश्रवणोत्तरं निवृत्तिः	२३
भ्रात्रनुमतिपूर्वकं युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणैः सह निवासार्थं द्वैतवनगमनम्	२४
द्वैतवने विहरतः पांडवान्प्रति मार्कंडेयागमनं युधिष्ठिरसंवादानंतरं तस्योत्तरदिग्गमनं च	२५
संध्याकाले युधिष्ठिरं प्रति बकदाल्भ्योक्तिर्द्वैपायनादिकृता युधिष्ठिरप्रशंसा च	२६
परितप्तया द्रौपद्या कौरवापराधस्मारणपूर्वकं कृतो युधिष्ठिरोपदेशः	२७
द्रौपद्या कथितः प्रल्हादबलिसंवादरूप इतिहासः	२८
युधिष्ठिरस्य क्रोधे दोषकथनपूर्वकं द्रौपद्युपदेशः काश्यपगीतगाथाकथनं च	२९
धर्माक्षेपेण युधिष्ठिरोपहासपूर्वकं द्रौपद्या कथितो विधातृचरितेतिहासः	३०
द्रौपदीं प्रति युधिष्ठिरोपदेशः	३१
युधिष्ठिरं प्रत्युक्तिरूपेण द्रौपद्या कृता कर्मप्रशंसा	३२
भीमकृता युधिष्ठिरभर्त्सना	३३
भीमं प्रति युधिष्ठिरकृतः प्रबोधः	३४
युधिष्ठिरक्रोधजननार्थं भीमवाक्यम्	३५
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्य दुर्योधनपक्षीयाणां प्रशंसोक्तिः	३६
पांडवान्प्रत्यागतस्य व्यासस्य धर्मराजाय प्रतिस्मृतिनामकविद्यां दत्त्वांतर्धानम्	”
पांडवानां ब्राह्मणैः सह पुनः काम्यकवनगमनम्	”
एकांते युधिष्ठिरात्प्रतिस्मृतिविद्यां प्राप्य तदाज्ञया शस्त्रसंपादनार्थं प्रस्थितस्यार्जुनस्य ब्राह्मणाद्याशीर्ग्रहणपूर्वकमिंद्रकीलपर्वतगमनम्	३७
इंद्रकीले तपस्विरूपेणेंद्रं दृष्टवतोऽर्जुनस्येंद्राद्वरलाभानंतरमिंद्राज्ञया तपश्चरणम्	”

४ कैरातपर्व

विषयाः	अध्या०
विस्तरेणास्त्रप्राप्तिं शुश्रूषोर्जनमेजयस्य प्रश्नानंतरं वैशंपायनस्य तथा कथनम्	३८
अर्जुनस्येंद्रकीलगमनानंतरं स्वर्गात्पुष्पवृष्ट्यादिः	”
तपस्यंतमर्जुनं दृष्ट्वा महादेवसमीपं गतानां महर्षीणां महादेववाक्यश्रवणोत्तरं निवृत्तिः	”
किरातवेषणोमामहेश्वरयोरिंद्रकीलं प्रत्यागतयोः सतोः स्वसमीपागतं वराहरूपिणं मूकदानवं प्रत्यर्जुनोक्तिः	३९
वराहवधोद्यतस्यार्जुनस्य किरातकृत आक्षेपः	”
उभाभ्यां समकालमेव बाणत्यागे कृते तद्बाणप्रहारेण राक्षसस्य प्राणवियोगः	”
उभयोः संवादानंतरमर्जुनेन कृतः किरातं प्रति बाणप्रहारः	”
उभयोर्युध्यतोः किरातकृतोर्जुनबाणग्रासः	”
धनुष्कोट्या आकृष्य मुष्ट्या प्रहरत्यर्जुने किरातकृतो गांडीवग्रासः	”
खड्गेन प्रहरतोर्जुनस्य खड्गे भग्ने वृक्षादिना युद्धम्	”

विषयाः	अध्या०
बाहुयुद्धप्रसक्तस्यार्जुनस्य किरातेन पीडितस्य भूमौ पतनम्	”
महादेवं पूजयता ऽर्जुनेन स्वार्पितमाल्यानां किरातशिरसि दर्शनेन महादेवबुद्ध्या कृतं तत्पादवंदनम्	”
साक्षादुमामहेश्वरौ दृष्ट्वा ऽर्जुनेन कृतस्तत्स्तवः	”
तुष्टेन महादेवेन गांडिवादौ दत्ते महादेवं प्रत्यर्जुनस्य पाशुपतास्त्रप्राप्तिवरयाचनम्	४०
अर्जुनाय पाशुपतास्त्रं दत्त्वा तद्गात्रस्पर्शनपूर्वकं महादेवस्य प्रस्थानम्	”
इंद्रयमवरुणकुबेरेष्वर्जुनदर्शनार्थमागतेषु तेभ्य इंद्ररहितेभ्योऽर्जुनस्य दिव्यास्त्रप्राप्तिः	४१
अर्जुनं प्रतींद्रेण स्वर्गागमने प्रदिष्टे देवेषु स्वर्गं गतेषु लोकपालदर्शनेनार्जुनस्य संतोषः ..	”

५ इंद्रलोकाभिगमनपर्व

इंद्रप्रेषितं मातलिसहितं रथमारुह्यार्जुनस्य स्वर्गगतस्येंद्रपुरीदर्शनप्रवेशौ	४२
इंद्रेणालिंगनपूर्वकमर्जुने स्वासनउपवेशिते उभयोरग्रे महोत्सवादि	४३
अमरावतीनिवासपूर्वकमस्त्रशिक्षानंतरमिंद्राज्ञया चित्रसेनान्नृत्यादिशिक्षणम्	४४
अर्जुनं प्रति गमनार्थमिंद्रेण चित्रसेनद्वारा प्रेरिताया उर्वश्यास्तद्वाक्यांगीकरणम्	४५
वेषभूषादिकरणपूर्वकमर्जुनसमीपागताया उर्वश्या अर्जुनप्रत्याख्यानेन कुपिताया उर्वश्या अर्जुनं प्रति क्लीबत्वप्राप्तिशापः	४६
चित्रसेनादर्जुनस्योर्वशीशापवृत्तांतश्रवणोत्तरमयं शापोऽज्ञातवासे उपयोगाय भवेदितींद्रेण शापावसाने कथितेऽर्जुनस्य हर्षः ..	”
इंद्रलोकं गतस्य लोमशस्येंद्रासनगतमर्जुनं दृष्ट्वाचिंतयत इंद्रवाक्येनार्जुनवृत्तांतज्ञानम् ..	४७
इंद्राज्ञया पांडवान्प्रतींद्रसंदेशकथनार्थं लोमशस्य काम्यकवनगमनम्	”
इंद्रलोकगतमर्जुनवृत्तांतश्रवणोत्तरं संजयं प्रति धृतराष्ट्रोक्तिः	४८
संजयधृतराष्ट्रसंवादः	४९
जनमेजयवैशंपायनयोः पांडववर्तनविषयः संवादः	५०
संजयेन कृतं चारद्वारा श्रुतस्य कृष्णांगीकृतसारथ्यादिवृत्तांतस्य कथनम्	५१
धृष्टद्युम्नादिकृतं कृष्णसांत्वनं द्रौपदीसांत्वनं च	”

६ नलोपाख्यानपर्व

वैशंपायनकथितोऽर्जुनरहितपांडवानां वृत्तांतः ..	५२
पांडवान् प्रत्यागतस्य बृहदश्वस्य युधिष्ठिरेण संवादः	”
बृहदश्वकथितसविस्तरनलोपाख्यानारंभः ..	५३
नलवर्णनं बृहदश्वकृतं भीमराजाद्दमयंत्युत्पत्त्यादिकथनं च	”
नलेन संगतैर्हंसैर्नलसंवादानंतरं विदर्भनगरं गतैर्दमयंत्यग्रे कृतं नलवृत्तांतकथनम्	”
सखीद्वारा दमयंतीविरहकारणं ज्ञात्वा भीमेन कृतो दमयंतीस्वयंवरोद्योगः	५४
स्वर्गं गतान्नारदात्स्वयंवरवृत्तांतं श्रुत्वा आगतैरिंद्रयमवरुणाग्निभिः कृता पथि दृष्टस्य नलस्याग्रे दौत्यप्रार्थना	”
दौत्यमंगीकृत्य दमयंत्यग्रे गतस्य नलस्य दमयंत्या सह संवादः	५५
दमयंतीकथितमुपायं श्रुत्वा प्रत्यागतस्य नलस्य देवसमीपे दमयंतीवाक्यकथनम्	५६
स्वयंवरमंडपे राजादीनामागमनोत्तरं नलरूपधारणपूर्वकमिंद्रादीनां प्रवेशः	५७
पंचनलदर्शनेन मोहितया दमयंत्या कृतां प्रार्थनां श्रुतवतां देवानां स्वस्वरूपधारणम्	”
दमयंत्या नले वृते नलाय वरान् दत्त्वा देवेषु स्वर्गे गतेषु राजादीनामपि स्वस्वगृहगमनम् ..	”
विवाहानंतरं स्वनगरं गत्वा दमयंत्या सह विहरतो नलाद्दमयंत्यां पुत्रकन्ययोरुत्पत्तिः	”
स्वर्गगमनसमये द्वापरसहितेन कलिना देवानां संवादोत्तरं क्रुद्धस्य कलेर्द्वापरं प्रत्युक्तिः ..	५८
छिद्रान्वेषणपूर्वकं निषधेषु वसतः कलेर्द्वादशवर्षानंतरं नले प्रवेशः	५९
कलिना कृतसंकेतेन पुष्करेणाहूतस्य पणपूर्वकं द्यूतेन क्रीडतो नलस्य पराजयः	५९
नलनिवारणार्थमागतानां पौरादीनां यत्नवैफल्येन निवृत्तिः	”
स्वयत्नवैफल्येन चिंताक्रांतया दमयंत्या कृतं वार्ष्णेयाख्यसूतद्वारा विदर्भान्प्रति स्वपुत्रकन्ययोः प्रेषणम्	६०
वार्ष्णेयस्य विदर्भगृहे नलपुत्रकन्ययोः स्थापनपूर्वकमयोध्यायामृतुपर्णगृहे वासः	”
द्यूते सर्वस्वापहारानंतरं पुष्करवाक्येन कुपितस्यैकवस्त्रस्य दमयंतीसहितस्य नलस्य पुरान्निर्गमनम्	६१
दमयंत्या सह वने वसता नलेन हिरण्यशकुनग्रहणार्थं तदुपर्याच्छादितं वस्त्रं गृहीत्वोत्पतितानां शाकुनानां नलं प्रत्युक्तिः	”
नलदमयंतीसंवादः	”
एकवस्त्रावृतयोर्नलदमयंत्योः रात्रौ सभाप्रवेशा-	

विषयाः	अध्या०
नंतरं दमयंत्यां निद्रितायामर्धवस्त्रखंडनपूर्वकं वने दमयंतीं त्यक्त्वानलस्य गमनम्	६२
निद्रातो व्युथाय विलापपूर्वकं गच्छंत्या दमयंत्या अजगरकृतो ग्रासः	६३
अजगरग्रस्तदमयंतीविलापं श्रुत्वा गतेन व्याधेन कृतं दमयंतीमोचनम्	”
दमयंतीरूपदर्शनेन मोहितस्य बलात्कारं कुर्वतो व्याधस्य दमयंतीशापेन मृत्युः	”
वने विलापपूर्वकं भ्रमणं कुर्वत्या दमयंत्यास्तापसाश्रमप्रवेशः	६४
अभिवादनपूर्वकं तापसाग्रे स्ववृत्तांतं कथयित्वा विलपंतीं दमयंतीमाश्वासयतामृषीणामाश्रमसहितानामंतर्धानम्	”
अंतर्धानदर्शनेन विस्मिताया अनेकपर्वतादिदर्शनपूर्वकं भ्रमंत्या दमयंत्या वणिक्समूहमध्ये प्रवेशः	”
वणिक्समीपे स्ववृत्तांतं कथयंत्या दमयंत्याः सार्थवाहेन संवादः	”
दमयंत्या सह गच्छतो मार्गे निविष्टस्य सार्थस्यार्धरात्रे वनगजैः कृतं मर्दनं	६५
पलायमानसार्थकोलाहलेन प्रतिबुद्धाया दमयंत्याः सार्थानां कोपवाक्यश्रवणेन पलायनम्	”
ब्राह्मणैः सह चेदिराजपुरं गताया दमयंत्या राजमातृप्रेषितया धात्र्या सह राजगृहप्रवेशादिपूर्वकं निवासः	”
दमयंतीं त्यक्त्वा वने भ्रमंतं दावाक्रांतवनगतार्तनादश्रवणेन वह्निं प्रविशंतं नलं प्रति कर्कोटकवाक्यम्	६६
कर्कोटकेन सह वह्नेर्निर्गत्य गच्छतो दशमे पदे कर्कोटकेन दंशनपूर्वकं विरूपितस्य नलस्य कर्कोटककृतं सांत्वपूर्वकं वासोयुगदानम्	”
ऋतुपर्णनगरगतस्य बाहुकेति स्वनामप्रख्यापयतो नलस्य ऋतुपर्णाज्ञया तद्गृहवासः	६७
रात्रौ विलपतो नलस्य जीवलेन संवादः	”
नलदमयंत्यन्वेषणार्थं भीमेन नानादिक्षु प्रेषितानां ब्राह्मणानां मध्यात्सुदेवस्य चेदिराजपुरगमनम्	६८
दमयंतीं दृष्ट्वा तर्कयतः सुदेवस्य दमयंतीं प्रति गमनसंभाषणानंतरं तं प्रति राजमातुरुक्तिः	”
राजमातृप्रेरितेन सुदेवेन दमयंतीवृत्ते कथिते भ्रूमध्यस्थपिप्लुदर्शनेन राजमातुर्दमयंतीप्रत्यभिज्ञा	६९
प्रणामपुरःसरं दमयंतीप्रार्थनया राजमात्रा प्रस्थापिताया दमयंत्याः सुदेवेन सह विदर्भनगरप्रवेशः	६९
दमयंतीप्रेरितया तन्मात्रा प्रेरितेन भीमेन कृतं नलान्वेषणाय ब्राह्मणनियोजनम्	”
नियुक्तानां ब्राह्मणानां दमयंतीतो नलं प्रति वक्तव्यान् (क्वनुत्वमित्यादीन्) सप्तश्लोकान् श्रुत्वा नलान्वेषणाय गमनम्	”
ऋतुपर्णनगरगतेन पर्णादनाम्ना ब्राह्मणेन बाहुकाग्रे दमयंतीकथितश्लोकपठनानंतरं बाहुकात्तदुत्तरभूतान् (वैषम्यमपीत्यादीन्) पंचश्लोकान् श्रुत्वा दमयंत्यग्रे कृतं तत्कथनम्	७०
मात्रनुज्ञया दमयंतीप्रेरितेन सुदेवेन कृतमृतुपर्णराजनिकटे पुनर्भाविदमयंतीस्वयंवरकथनम्	”
ऋतुपर्णाज्ञयैकेन दिवसेन विदर्भनगरगमनं स्वीकुर्वता बाहुकेन योजिते रथे ऋतुपर्णारोहणादि	७१
अश्वगतिदर्शनेन विस्मितस्यर्तुपर्णस्य बाहुकविषये तर्कः	”
वेगेन गच्छतो रथात्पतितोत्तरीयदर्शनानंतरं तद्ग्रहणविषये नलर्तुपर्णसंवादः	७२
मध्येमार्गं दृष्टस्य बिभीतकस्य फलपत्रादिगणने ऋतुपर्णेन कथिते सति रथस्थापनपूर्वकं वृक्षच्छेदनेन फलपत्रादि गणयतो नलस्य विस्मयेन ऋतुपर्णं प्रत्युक्तिः	७२
परस्परविद्याविनिमयेन ऋतुपर्णान्नलस्याक्षविद्याप्राप्तिः	”
लब्धाक्षविद्यस्य नलस्य शरीरान्निर्गतस्य नलक्षमापनपूर्वकं बिभीतकप्रविष्टस्य कलेर्नलरथारोहणादनंतरं स्वगृहगमनम्	”
सायाह्ने विदर्भनगरं प्रविशतो ऋतुपर्णस्य रथध्वनिश्रवणेन नलबुद्ध्या तद्दर्शनार्थं दमयंत्या हर्म्यारोहणम्	७३
ऋतुपर्णादिषु रथादवरूढेषु रथस्थापनादिकुर्वंतं बाहुकं दृष्टवत्या दमयंत्याश्चिंतोत्पत्तिः	”
दमयंत्याज्ञया बाहुकसमीपं गतवत्याः केशिन्या बाहुकेन संवादः	७४
बाहुकाग्रे कथिताया दमयंतीगाथायाः शोकपूर्वकं बाहुकेन दत्तमुत्तरं श्रुत्वा आगतया केशिन्या कृतं दमयंत्यग्रे तत्कथनम्	”
रिक्तघटादिदानरूपनलपरीक्षोपायकथनपूर्वकं पुनर्बाहुकाग्रे केशिनीप्रेषणम्	७५
पुनः केशिन्या नलवृत्ते कथिते नलपक्वं मांसमा-	

विषयाः	अध्या०
नाय्य तद्भक्षणेन दमयंत्या कृतं परीक्षणम्	”
दमयंत्या प्रेषितौ कन्यापुत्रौ दृष्ट्वा रुदतो नलस्य केशिनीं प्रत्युक्तिः	”
केशिन्या कथितं कन्यापुत्रदर्शनोत्तरं जायमानं नलविकारं श्रुत्वा दमयंत्या मातृद्वारा प्रार्थितस्य भीमस्याज्ञया नलस्य स्वसमीपानयनम्	७६
परस्परं दर्शनोत्तरमुभयोः परस्पराक्षेपवाक्यानि	”
दमयंत्यां नलानुनयं कुर्वत्यामाकाशगतवायुवाक्यश्रवणेन पुष्पवृष्टिदर्शनेन च नलस्य दमयंतीदोषशंकानिरासः	”
कर्कोटकदत्तवस्त्रपरिधानेन स्वरूपं प्राप्ते नले दमयंतीनलयोःपरस्परालिंगनादि	”
दमयंतीमात्रा नलदमयंतीवृत्तांते कथिते भीमाज्ञया नलस्य तद्गृहवासः	”
भीमराजसमीपं गत्वाभिवादयतोर्नलदमयंत्योर्भीमकृतमाश्वासनपुरःसरं स्वपुरे महोत्सवादि	७७
नलवृत्तांतं श्रुत्वा नलं क्षमापयंतमृतुपर्णं प्रति नलवाक्यम्	”
नलेन दत्तामश्वहृदयविद्यां गृहीत्वा ऋतुपर्णेन कृतं स्वदेशगमनम्	”
भीमानुज्ञया स्वदेशं गतस्य नलस्य पुष्करेण सह द्यूतक्रीडा	७८
द्यूतजिते पुष्करे नलाभिवादनपूर्वकं स्वपुरं गते नलेन स्वपुरमागत्य कृतं पौरसांत्वनम्	”
दमयंत्यानयनपूर्वकं नलस्य स्वराज्यपालनम्	७९
युधिष्ठिरायाक्षविद्यामश्वविद्यां च दत्त्वा बृहदश्वे गतेऽर्जुनतपःश्रवणेन युधिष्ठिरस्य शोकादि	”

७ तीर्थयात्रा पर्व

विषयाः	अध्या०
अर्जुनगमनानंतरं द्रौपदीभीमनकुलसहदेवैः कृतमर्जुनानुशोचनम्	८०
अर्जुनोत्सुकभ्रात्रादिदर्शनेन चिंताक्रांतस्य युधिष्ठिरस्य नारददर्शनम्	८१
अभ्युत्थानादिना सत्कृतेन नारदेन कृतं तीर्थफलजिज्ञासुं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मपुलस्त्यसमागमादिकथनम्	”
तीर्थयात्राफलविषये भीष्मस्य प्रश्ने पुलस्त्यकृतं तत्कथनम्	८२
पुष्करप्रभृतिस्थाणुतीर्थांततीर्थगमनादिफलकथनम्:	”
नर्मदाप्रभृतिसरस्वतीसंगमांततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
कुरुक्षेत्रगमनादिफलकथनम्	८३
रामह्रदगमनफलं तत्प्रसंगेन रुधिरेण पितृतर्पणादिपरशुरामवृत्तकथनम्	”
वंशमूलादिसप्तसारस्वतांततीर्थगमनादिफलं तत्प्रसंगेन कुशक्षतकरात् शाकरसस्रवणादिमंकणकर्षिवृत्तांतकथम्	”
औशनसतीर्थप्रभृतिकन्याश्रमांतगमनादिफलकथनम्	”
सन्निहतीतीर्थगमनादिफलकथनं तत्प्रसंगेन कुरुक्षेत्रप्रशंसा च	”
धर्मतीर्थप्रभृतिरथावर्ताद्यारोहणांतफलकथनम्	८४
गंगाद्वारादिवैतसिकाद्यंततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
नैमिषक्षेत्रगमनप्रभृतिवाराणस्यादिगमनांतफलकथनम्	”
गयातीर्थादिचंपाद्यंततीर्थगमनादिफलकथनम्	”
संवेद्यादिश्रीपर्वतांतगमनादिफलकथनम्	८५
ऋषभपर्वतादिप्रभृतिवेणानद्यंतगमनादिफलकथनम्	”
गोदावर्यादिनदीप्रभृतिप्रयागांततीर्थनमनादिफलकथनम्	”
युगभेदेन पुण्यतीर्थकथनम्	”
भीष्मं प्रत्युपदिशतः पुलस्त्यस्यांतर्धानं युधिष्ठिरं प्रति कथयतो नारदस्यचांतर्धानम्	”
धौम्यं प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	८६
उत्सुकपांडवाश्वासनपूर्वकं धौम्यकृतं पूर्वदिगवस्थिततीर्थकथनम्	८७
दक्षिणदिगवस्थिततीर्थकथनम्	८८
पश्चिमदिग्गततीर्थकथनम्	८९
उत्तरदिग्गततीर्थकथनम्	९०
धौम्ये भाषमाणेऽकस्मादागतस्य युधिष्ठिरसत्कृतस्य लोमशस्य धर्माग्रे स्वागमनकारणकथनम्	९१
लोमशकृतमर्जुनस्यास्त्रप्राप्त्यादिकथनपूर्वकमिंद्रसंदेशकथनम्	”
अर्जुनसंदेशकथनानंतरं लोमशकृतेनोपदेशेन युधिष्ठिरयात्राप्रवृत्तिः	९२
युधिष्ठिराज्ञया पौरादीनां हस्तिनापुरगमनम्	”
वनवासिब्राह्मणैः सह गमने प्रार्थिते युधिष्ठिरेण तस्मिन्नंगीकृते व्यासादीनामागमनम्	९३
ऋष्युपदिष्टव्रताचरणपूर्वकमृषिसहितानां पांडवानां तीर्थयात्रार्थं पूर्वदिग्गमनम्	”
युधिष्ठिरलोमशयोः प्रश्नप्रत्युत्तरे	९४
पांडवानां नैमिषारण्यगमनोत्तरं गयशिरःपर्वतगमनम्	९५
तत्राक्षय्यवटे वसतां चातुर्मास्येन यजतां पांडवानामग्रे शमठकृतं गययज्ञकथनम्	”

विषयाः	अध्या०
अगस्त्याश्रमगमनानंतरं दुर्जयायां वसतो युधिष्ठिरस्य लोमशं प्रति वातापिहननविषयः प्रश्नः	९६
उत्तरं ददतो लोमशस्य ब्राह्मणहननादिवातापील्वलवृत्तकथनम्	”
स्वपितृप्रेरितेनागस्त्येन स्वार्थनिर्मितायाः स्त्रिया विदर्भराजाय कृतं दानम्	”
अगस्त्यदत्तायाःस्वगृहे उत्पन्नाया लोपामुद्रानाम्न्याः कन्यकाया यौवनं दृष्टवतो विदर्भस्य चिंता	”
विदर्भराजसमीपे भार्यार्थं लोपामुद्रां याचतेऽगस्त्याय स्वदुहितृवाक्याद्विदर्भेण कृतं लोपामुद्रादानम्	९७
पतिवाक्याद्वल्कलादिधृतवत्या लोपामुद्रया सहागस्त्यस्य तपश्चरणम्	”
ऋतुस्नातां लोपामुद्रामाह्वयतोऽगस्त्यस्य लोपामुद्रया संवादः	”
भिक्षार्थं श्रुतर्वराजसमीपं गतस्यागस्त्यस्य तत्पूर्णायव्ययदर्शनेन याचनयोग्योऽयं न भवतीति निश्चयपूर्वकं श्रुतर्वणा सह ब्रध्नश्वसमीपगमनम्	९८
तस्याप्यायव्ययशोधनाद्यनंतरं तेन श्रुतर्वणा च सह त्रसदस्युं प्रत्यगस्त्यगमनम्	”
तस्यापि तथैवायव्ययदर्शनेन चिंताक्रांतस्यागस्त्यस्य नृपाणां वाक्येन तैः सहेल्वलसमीपगमनम्	”
इल्वलेन सत्कारपूर्वकमातिथ्याय संस्कृतं मेषरूपं वातापिं दृष्ट्वा चिंतयतां नृपाणामगस्त्यकृतं सांत्वनम्	९९
भोजनानंतरमगस्त्यभक्षितं वातापिमाह्वयंतमिल्वलं प्रत्यगस्त्यवाक्यम्	”
भीतस्येल्वलस्यागमनकारणप्रश्नोत्तरमगस्त्यस्येल्वलं प्रति धनयाचनम्	”
आश्रमे धनानयनादनंतरं संतुष्टया लोपामुद्रया सहागस्त्यस्य संवादः	”
तया संगतादगस्त्याद्दृढदस्युनामकपुत्रोत्पत्तिस्तस्यैवेध्मवाहनामप्राप्तिः	”
पांडवानां भृगुतीर्थस्नानानंतरं युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन लोमशकथितो जामदग्न्यतेजोभंगादिर्वृत्तांतः	”
पुनरगस्त्यचरितशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्नानुरोधेन तत्कथनप्रसंगेन लोमशकथितः कालकेयगणवृत्तांतः	१००
कालकेयसहितवृत्रोपद्रुतानां देवानां ब्रह्मलोकगतानां ब्रह्माज्ञया दधीचाश्रमगमनम्	”
देवैः प्रणामपूर्वकं दधीचाग्रे तदस्थियाचने कृते तदंगीकृत्य दधीचेन कृतः स्वप्राणत्यागः	”
देवसमर्पितैर्दधीचास्थिभिर्विश्वकर्मणा निर्मितस्य वज्रस्येंद्रेण कृतं ग्रहणम्	”
वृत्रेण युध्यता नारायणकृतबलाधानेनेंद्रेण कृतो वज्रेण वृत्रवधः	१०१
असुरान्मारयत्सु देवेषु भयात्समुद्रप्रविष्टानां कालकेयानां जगद्विनाशविचारः	”
समुद्रान्निर्गत्य रात्रौ मुन्यादिहननपूर्वकं जगत्क्षयं कुर्वत्सु कालकेयेषु देवैर्विष्णुसमीपं गत्वा कृतो विष्णुस्तवस्तत्प्रार्थना च	१०२
विष्णोः सकाशात्कालेयवधार्थं समुद्रशोषणोपायं श्रुत्वागस्त्याश्रममागतैर्देवैः कृतोगस्त्यस्तवः	१०३
अगस्त्यस्तवप्रसंगागतविंध्यवृत्तांतविषये युधिष्ठिरप्रश्ने लोमशकथितोगस्त्यवृत्तांतः	१०४
कालेयवधार्थं देवैः समुद्रपानप्रार्थनायां कृतायां तदंगीकारपूर्वकं देवैः सहागस्त्यस्य समुद्रतीरगमनम्	”
अगस्त्यकृतसमुद्रशोषणानंतरं देवहतावशिष्टानां कालकेयानां पातालप्रवेशः	१०५
स्तवनपूर्वकं देवैः पुनः समुद्रपूरणे प्रार्थितेऽगस्त्यस्य देवान्प्रत्युपायांतरचिंतनाज्ञा	”
विष्णुना सह ब्रह्मसमीपं गतानां देवानां समुद्रपूरणविषये विचारः	”
भगीरथात्समुद्रपूरणं कालांतरे भविष्यतीति पितामहवाक्यश्रवणोत्तरं देवानां स्वस्थानगमनम्	१०६
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन लोमशकथितं सगराख्यानम्	”
पत्नीद्वयसहितस्य कैलासे तपस्यतः सगरस्य महादेवादेकपत्न्यां षष्टिसहस्रपुत्रोत्पत्तिवरलाभोऽपरपत्न्यामेकपुत्रोत्पत्तिवरलाभश्च	”
वैदर्भीनामकपत्न्यामलाबुप्रसवे शैब्यायामेकपुत्रप्रसवेऽलाबुत्यक्तुमुद्यतं सगरं प्रत्याकाशवाणी	”
आकाशवाणीश्रवणोत्तरमलाबुबीजेभ्यः पृथक्कृत्य घृतकुंभनिहितेभ्यः षष्टिसहस्रपुत्रोत्पत्तिः	१०७
सगरपुत्रोपद्रुतानां लोकानां देवसहितानां ब्रह्माणं प्रति शरणगमनं ब्रह्मवाक्यश्रवणोत्तरं यथास्थानगमनं च	”
अश्वमेधदीक्षानंतरं सगरेण मोचितस्याश्वस्य	

विषयाः	अध्या०
निस्तोयसमुद्रेंऽतर्धानम्	"
अश्वान्वेषणं कुर्वतां समुद्रविलखननेन पातालप्रविष्टानां सगरपुत्राणां कपिलक्रोधदृष्ट्यादहनम्	"
नारदाद्भस्मीभूतपुत्रश्रवणानंतरं सगरस्यांशुमंतं पौत्रं प्रति वाक्यम्	"
युधिष्ठिरप्रश्नोत्तरं लोमशकथितोऽसमंजोवृत्तांतः	"
सगरवाक्यान्निर्गत्य कपिलसमीपं गतस्य कपिलाद्वरलाभपूर्वकमश्वेन सहितस्यांशुमत आगमनानंतरं सगरयज्ञसमाप्तिः	"
राज्यं शासतोंशुमतः सकाशाद्दिलीपनामकपुत्रोत्पत्तिः	"
राज्यं प्राप्य गंगावतरणार्थं यत्नं कुर्वता दिलीपेन कृतो भगीरथस्य स्वपुत्रस्य राज्याभिषेकः	"
गंगावतरणार्थं हिमालये तपस्यतो भगीरथस्य सहस्रवर्षानंतरं गंगावाक्यात्कैलासे महादेवतोषणार्थं तपः	१०८
संतुष्टस्य महादेवस्याग्रे भगीरथकृतं गंगावतरणवेगसहनरूपवरप्रार्थनम्	"
भगीरथप्रार्थनमंगीकृत्य महादेवे हिमालयमागते भगीरथप्रार्थनया गंगाया महादेवशिरस्यवतीर्णाया भगीरथेन सह समुद्रगमनादि	१०९
पांडवानां हेमकूटपर्वतगमनानंतरं लोमशकृतमृषभमुनिवृत्तांतकथनपूर्वकं पर्वतवृत्तांतकथनम्	११०
पांडवानां कौशिकीनदीगमनं लोमशकथितः कौशिक्यादिवृत्तांतः	"
ऋष्यशृंगचरितश्रवणार्थं युधिष्ठिरप्रश्नः	"
उर्वशीदर्शनात्सरोवरे पतितेन विभांडकमुनिरेतसा सहितं जलं पीतवत्यां गर्भिण्यां मृग्यामृष्यशृंगोत्पत्तिः	"
अंगराजस्य लोमपादाख्यस्य वृत्तांतः	"
ब्राह्मणवाक्याल्लोमपादेन ऋष्यशृंगानयनार्थं नियोजिताया वेश्यायाः स्त्रीभिः सह वनगमनम्	"
नौकाश्रमादिरचनानंतरं वेश्याप्रेषितया वेश्यया सह ऋष्यशृंगसंवादः	१११
ऋष्यशृंगाय भक्ष्यादि दत्त्वा वेश्यायां गतायां चिंताक्रांतं तं प्रत्याश्रमागतस्य विभांडकस्योक्तिः	"
विभांडकं प्रत्यृष्यशृंगकथितं वेश्याचरितादि	११२
ऋष्यशृंगमुपदिश्य वेश्यां मृगयतोपि तामनुपलभ्य परावृत्तस्य विभांडकस्य फलानयनार्थं वनगमनम्	११३
एतदंतरे पुनरागतया वेश्यया सहर्ष्यशृंगस्यांगदेशगमनम्	"
अंतःपुरं प्रविष्टाय ऋष्यशृंगाय लोमपादेन कृतं स्वकन्यायाः शांताया दानम्	"
फलान्यादायाश्रमागतस्य क्रुद्धस्य विभांडकस्यांगानागच्छतश्चंपापरिसरवर्तिघोषेषु निवसतो घोषवासिभिः संवादः	"
अंगराजपुरं प्रविश्य पुत्रं स्नुषां च दृष्ट्वा शांतकोपस्य विभांडकस्य पुत्रं प्रत्यादेशः	"
पित्राज्ञाकरणपूर्वकमृष्यशृंगस्य शांतया सहस्वाश्रमगमनम्	"
पांडवानां वैतरणीस्नानाद्यनंतरं लोमशकृतस्वस्त्ययनस्य युधिष्ठिरस्य महेंद्राचलवासः	११४
महेंद्राचले परशुरामानुचराकृतव्रणेन युधिष्ठिरस्य संवादोकृतव्रणकृतं जामदग्न्यचरितकथनं च	११५
कार्तवीर्यार्जुनवृत्तांतः	"
कार्तवीर्योपद्रुतैः स्वसमीपं गतैर्देवैः सह कार्तवीर्यवधविचारं कृतवतो विष्णोर्बदरीगमनम्	"
गाधिराजकन्यां वरीतुमागतस्यर्चीकस्य गाधिकथितकन्याशुल्कदानस्वीकारः	"
कन्याशुल्कदानार्थं याचिताद्वरुणात्सहस्रसंख्यांन् श्यामकर्णानानीय कन्याशुल्कार्थं दत्तवतऋचीकस्य गाधिकन्यया सह विवाहः	"
विवाहानंतरमागतस्य भृगोर्वरदानेनर्चीकभार्यायां जमदग्न्युत्पत्तिः	"
जमदग्निनोढायां प्रसेनजिद्राजकन्यायां रेणुकायां तस्मात्पंचपुत्रोत्पत्तिः	११६
सरसि स्नानार्थं गतायास्तत्र चित्ररथगंधर्वदर्शनेनांभसि क्लिन्नाया आश्रमागताया रेणुकाया जमदग्निकृतं भर्त्सनादि	"
मातृहननार्थं जमदग्निकृतामाज्ञामनंगीकुर्वतश्चतुरः पुत्रान्प्रति जमदग्निशापः	"
स्वाज्ञया मातृशिरश्छिंदतः परशुरामस्य जमदग्निवरप्रदानम्	"
जमदग्न्याश्रममागतेन कार्तवीर्येण होमधेनुहरणे कृते जमदग्निवाक्यात्कुपितेन परशुरामेण कृतो बाहुच्छेदनपूर्वकं कार्तवीर्यवधः	"
परशुरामरहितमाश्रममागत्य कार्तवीर्यपुत्रैर्जमदग्नौ हतेऽनंतरमाश्रमागतस्य परशुरामस्य मृतपितृदर्शनम्	"
क्षत्रविनाशप्रतिज्ञापूर्वकं निःक्षत्रां पृथिवीं कृत्वा	

विषयाः	अध्या०
यज्ञे परशुरामेण कृतं कश्यपाय पृथ्वीदानादि	११७
परशुरामदर्शनोत्तरं युधिष्ठिरस्य दक्षिणदिशि प्रस्थानम्	”
युधिष्ठिरस्य प्रशस्तां नदीमारभ्य शूर्पारकपर्यंतं गच्छतः प्रभासतीर्थगमनम्	११८
प्रभासतीर्थे गतस्य युधिष्ठिरस्य वृष्णिभिः समागमादि	”
जनमेजयवैशंपायनयोः प्रश्नोत्तरे	११९
कृष्णं प्रति बलरामोक्तिः	”
सात्यकिकृष्णयुधिष्ठिरभाषणानंतरं वृष्णिषु गतेषु युधिष्ठिरस्य पयोष्णीगमनम्	१२०
पांडवानां पयोष्णीस्नानाद्यनंतरं लोमशकथितवैदूर्यपर्वतादिदर्शनफलकथनप्रसंगेन लोमशं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नः	१२१
लोमशकथितं सौकन्याख्यानं तत्र च्यवनस्य तपस्याकथनम्	१२२
तत्र सरसि क्रीडार्थं स्त्रीभिः सहागतेशर्यातिराजे तत्कन्यया सुकन्यया कृतं वल्मीकस्थस्य च्यवनस्य चक्षुर्भेदनादि	”
भार्गवक्रोधात्सर्वेषां मूत्रपुरीषरोधे जाते सुकन्यावाक्याच्छर्यातेर्वल्मीकसमीपगमनादि	”
च्यवनवाक्याच्छर्यातिना दत्तया सुकन्यया सह च्यवनस्य विवाहः	”
अश्विनीकुमारयोः सुकन्यादर्शनानंतरं तया सह संवादः	१२३
अश्विनीकुमारयोश्च्यवनेन सह सरसि निमज्ज्योत्थितयोः सतोः समानरूपाणां त्रयाणां मध्यात्सुकन्यया कृतं स्वभर्तृवरणम्	”
अश्विनीकुमारयोर्हृष्टच्यवनवाक्यश्रवणानंतरं स्वर्गगमनम्	”
तरुणं च्यवनं द्रष्टुमागतस्य शर्यातेश्च्यवनवाक्याद्यज्ञकरणम्	१२४
अश्विनीकुमारयोरर्थे सोमग्रहं गृहीतवति च्यवने कोपाद्वज्रप्रहारं कर्तुमुद्यतस्येंद्रस्य च्यवनकृतं बाहुस्तंभनम्	”
इंद्रमारणार्थं च्यवनेन होमे कृते यज्ञकुंडान्मदनामकासुरोत्पत्त्यादि	”
मदासुरभीतेंद्रप्रार्थनया च्यवनकृतेंद्रमोचनादि	१२५
लोमशकृतं चंद्रमस्तीर्थवृत्तांतकथनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं लोमशकथितं मांधातृचरितम्	१२६
भृग्वाश्रमगतेन युवनाश्वेन कृतमृषिभिः पुत्रेष्टिं कृत्वा स्थापितजलकुंभस्थजलपानम्	”
जलपानेन सगर्भस्य युवनाश्वस्य वामपार्श्वभेदनपुरःसरं पुत्रनिर्गमनम्	”
इंद्रादिभिरागत्य कृतं मांधातेति नामकरणं मांधातृवृत्तांतश्च	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं लोमशकृतं जंतूपाख्यानप्रसंगेन सोमकवृत्तांतकथनम्	१२७
वृद्धावस्थायां जातस्य जंतुनामकपुत्रस्य यजनविषयक ऋत्विक्सोमकसंवादः	”
जंतुयजनात्सोमकस्य पुत्रशतोत्पत्तिः	१२८
पूर्वं परलोकं गतस्य सोमकगुरोर्नरकगमनानंतरं तत्र गतस्य सोमकस्यापि धर्मराजेन संवादानंतरं नरकवासादि	”
सोमकाश्रमवासफलकथनम्	”
प्रजापत्यादियज्ञस्थानादिवृत्तांतकथनानंतरं पांडवानां प्लक्षतीर्थे स्नानं युधिष्ठिरं प्रतिलोमशवाक्यं च	१२९
सरस्वतीनद्याद्युपजलांततीर्थकथनानंतरं श्येनकपोतीयवृत्तांतकथनं तत्रोशीनरं प्रति कपोतस्य शरणगमनम्	१३०
कपोतार्थं श्येनवाक्यात्स्वमांसं दत्तवंतमुशीनरं प्रति श्येनस्योक्तिः	१३१
श्वेतकेत्वाश्रमादिकथनप्रसंगे लोमशकथितोऽष्टावक्रवृत्तांतः	१३२
उद्दालकस्य स्वशिष्याय कहोडाय स्वकन्यादानम्	”
शिष्यसमीपे पत्नीगर्भस्थेन बालकेनाक्षिप्तस्य कहोडस्य गर्भस्थबालकाय शापदानम्	”
वित्तार्जनार्थं कहोडे जनकसमीपं गतेऽष्टावक्रस्योत्पत्तिः	”
मातुःसकाशात्पितृवृत्तांतं श्रुतवतोऽष्टावक्रस्य मातुलेन श्वेतकेतुना सह जनकनगरगमनम्	”
मार्गविषयेऽष्टावक्रजनकसंवादः	१३३
द्वारपालाष्टवक्रयोः संवादः	”
राजानं प्रत्यष्टावक्रवाक्यम्	”
जनकाष्टावक्रयोः प्रश्नोत्तरादि	”
बंद्यष्टावक्रयोर्विवदमानयोरष्टावक्रकृतो बंदिपराजयः	१३४
अष्टावक्रादीनामुक्त्यनंतरं जनकसमीपे मज्जितब्राह्मणानामुत्थानम्	”
बंदिनः सागरप्रवेशानंतरं श्वेतकेतुना सहाष्टावक्रस्य स्वाश्रमगमनादि	”
लोमशकृतं समंगादिवृत्तांतकथनं तत्प्रसंगेन युधिष्ठिरप्रश्नश्च	१३५
यवक्रीतोपाख्यानकथनप्रसंगेन भरद्वाजरैभ्ययोर्वृत्तांतकथनम्	”
भरद्वाजपुत्रस्य यवक्रीतस्यानुतापपूर्वकं वेदमा-	

विषयाः	अध्या०
स्पर्थं तपस्यत इंद्रेण संवादः	”
वृद्धब्राह्मणरूपेण वालुकामुष्टिभिर्गंगायां सेतुकरणव्यापारं कुर्वतेंद्रेण सह यवक्रीतस्य संवादः	”
इंद्राद्वरलाभानंतरं यवक्रीतस्य पितृसमीपगमनम्	”
भरद्वाजेन यवक्रीतं प्रति कथितो वालधिनामकमुनिवृत्तांतः	”
यवक्रीतकृतः पितृवाक्यांगीकारः	”
रैभ्याश्रमं गत्वा यवक्रीतेन कृतं तत्स्नुषाधर्षणम्	१३६
स्नुषावृत्तांतश्रवणानंतरं क्रुद्धेन रैभ्येण कृतं यवक्रीतवधार्थं कृत्यानिर्माणम्	”
कृत्यारूपस्य रक्षसो यवक्रीतहननं कृत्वा रैभ्यं प्रति पुनर्गमनम्	”
रैभ्यनिर्मितेन राक्षसेन यवक्रीते हते सत्याश्रमागतेन भरद्वाजेन गृहपालात्तद्वृत्तांतश्रवणोत्तरं विलापपूर्वकं कृतौ पुत्रदहनवह्निप्रवेशौ	१३७
बृहद्द्युम्नयज्ञे साहाय्यार्थं पित्राज्ञया अर्वावसुपरावस्वोर्गमनम्	१३८
एकस्मिन् दिने स्वभार्यादर्शनार्थं रात्रावागतेन परावसुना कृतो मृगाजिनसंवृतस्य पितुर्मृगभ्रमेण वधः	”
परावसुवाक्यादर्वावसुना कृतं ब्रह्महत्याप्रायश्चित्ताचरणम्	”
परावसुवाक्यात्सुद्युम्नेन यज्ञदर्शनान्निवारितस्यार्वावसोर्वने तपश्चरणम्	”
तपसा तुष्टान्देवान्प्रत्यर्वावसो रैभ्यभरद्वाजयवक्रीतप्रत्युज्जीवनप्रार्थना	”
देववरदानाद्रैभ्यादीनां जीवनानंतरं देवानां स्वर्गगमनम्	”
लोमशकृततीर्थवृत्तांतकथनानंतरं युधिष्ठिरोक्तिः	१३९
युधिष्ठिरभीमद्रौपदीनामुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं पांडवानां सुबाहुदेशगमनादि	१४०
भीमादीन् प्रति युधिष्ठिरोक्तिः	१४१
लोमशोक्त्यनुरोधेन गच्छतां पांडवानां नरकासुरास्थिदर्शनम्	१४२
लोमशकथितो नरकासुरवृत्तांतः	”
लोमशकथितो वराहवृत्तांतः	”
पांडवानां गंधमादनप्रवेशसमये चंडवातादिवर्णनम्	१४३
मोहिताया द्रौपद्या नकुलेन धारणे कृते युधिष्ठिरकृतं द्रौपदीसमाश्वासनम्	१४४
युधिष्ठिरे शोचति धौम्यप्रभृतीनामागमनोत्तरं युधिष्ठिराज्ञया भीमेन स्मृतस्य घटोत्कचस्य भीमसमीपागमनसंभाषणे	”
युधिष्ठिरवाक्याद्भीमेनादिष्टेन घटोत्कचेन कृतं द्रौपद्यादीनां वहनम्	१४५
पांडवानां नानाविधप्रदेशदर्शनपूर्वकं गंधमादने वासः	”
वाय्वानीतं दिव्यपद्मं दृष्ट्वा द्रौपद्या प्रार्थितस्य भीमस्य पद्मानयनार्थं गमनादि	१४६
पथि गजादिमर्दनपूर्वकं गच्छतो भीमस्य स्वर्गमार्गं रुद्ध्वा स्थितस्य हनूमतो दर्शनम्	”
सिंहनादं कुर्वंतं भीमं प्रति हनुमदुक्तिः	”
भीमहनुमत्संवादमध्ये भीमं प्रति को हनुमानितिहनुमत्प्रश्ने भीमस्योत्तरम्	१४७
मत्पुच्छमुत्सार्य गंतव्यमिति हनुमतोक्ते पुच्छमुत्सारयितुमशक्नुवतो भीमस्य प्रणामपूर्वकं हनुमंतं प्रत्युक्तिः	”
हनूमतो भीमं प्रति स्ववृत्तकथनं तत्रैव रामवृत्तांतकथनारंभः	”
रामाद्वरप्राप्त्यादिकथनानंतरं भीमं प्रति हनुमत उपदेशः	१४८
समुद्रोल्लंघनसामयिकरूपदर्शनार्थं प्रार्थितवंतं भीमं प्रति हनुमद्वाक्यम्	१४९
भीमेन युगसंख्यादिविषये प्रश्ने कृते हनुमत उत्तरम्	”
पूर्वरूपदर्शनार्थं पुनर्भीमप्रार्थनया हनुमता दर्शितं पूर्वरूपं दृष्ट्वा विस्मितस्य भीमस्य हनुमता संवादः	१५०
सौगंधिकवनमार्गं प्रदर्श्य हनूमता कृतो भीमं प्रत्युपदेशः	”
पूर्वरूपोपसंहारानंतरं हनूमतो भीमं प्रति वरयाचनाज्ञा	१५१
भीमानुनयेन भीमसिंहनादबृंहणप्रतिज्ञामर्जुनध्वजस्थितिसमये शत्रुप्राणहरध्वनिकरणप्रतिज्ञां च कृतवतो हनूमतोऽतर्धानम्	”
गंधमादने नानाविधाश्चर्यदर्शनपूर्वकमटतो भीमस्यापराह्णे सौगंधिकवनदर्शनम्	१५२
सौगंधिकसरोरक्षकक्रोधवशनामकराक्षसानां भीमं प्रति प्रश्नः	१५३
भीमस्योत्तरं श्रुतवद्भीराक्षसैः सौगंधिकार्थं कुबेरं याचस्वेत्युपदिष्टे सति भीमकृतस्तदनादरः	१५४
निवारयतो राक्षसान् गदाप्रहारेण हत्वा स्नानपानपूर्वकं भीमेन कृतं पुष्करिणीतः पद्माहरणम्	”
हतशेषैराक्षसैः कुबेरसमीपं गत्वा भीमवृत्ते निवे-	

विषयाः	अध्या०
दिते कुबेरात्पद्माहरणानुज्ञामुपलब्धवतां राक्षसानां भीमसमीपागमनम्	”
एतदवसरे प्रचंडवाय्वाद्युत्पातदर्शनेन चिंतयतो युधिष्ठिरस्य भीममपश्यतो द्रौपदीं प्रति प्रश्नः	१५५
द्रौपद्याः सकाशात्सौगंधिकाहरणाय प्रस्थितं भीमं श्रुत्वा सर्वैः सह युधिष्ठिरस्य सौगंधिकसरोगमनं भीमदर्शनं च	”
भीमं प्रति युधिष्ठिरस्यैतादृशसाहसकरणनिषेधोपदेशः	”
भ्रातॄन्प्रति कृततीर्थकर्माणि कथयतो युधिष्ठिरस्याकाशवाणीश्रवणम्	१५६
धौम्योपदेशेन युधिष्ठिरादीनां पुनर्नरनारायणाश्रमगमनम्	”

८ जटासुरवधपर्व.

विषयाः	अध्या०
कपटब्राह्मणवेषेण जटासुरस्य युधिष्ठिरं प्रत्यागमनम्	१५७
कपटेन शस्त्राण्याहृत्य द्रौपद्यादीन् हरतो जटासुरस्य युधिष्ठिरकृतं भर्त्सनम्	”
जटासुरं प्रति सहदेवे वदति सत्यागतस्य भीमस्य जटासुरेण युद्धम्	”
भीमजटासुरयोर्बाहुयुद्धाद्यनंतरं भीमेन कृतो जटासुरवधः	”

९ यक्षयुद्धपर्व.

विषयाः	अध्या०
नरनारायणाश्रमोषितस्य युधिष्ठिरस्य भ्रातृभिः सह विचारानंतरं ब्राह्मणानुज्ञया तैः सहोत्तरस्यां दिशि गच्छतः कैलासादिदर्शनम् ..	१५८
सप्तभिर्दिवसैर्हिमवत्पृष्ठगतस्य युधिष्ठिरस्य वृषपर्वदर्शनम्	”
वृषपर्वनिकटे सप्तरात्रोषितस्य युधिष्ठिरस्य तदुपदिष्टमार्गेण गंधमादनगमनं तत्रार्ष्टिषेणाश्रमदर्शनं च	”
आर्ष्टिषेणयुधिष्ठिरसंवादः	१५९
आर्ष्टिषेणाज्ञयार्जुनागमनपर्यंतं तत्र वसतां युधिष्ठिरादीनां वृत्तांतकथनम्	१६०
द्रौपदीप्रशंसनाद्गंधमादनोपरिगतस्य भीमस्य कुबेरपुरादिदर्शनम्	”
गंधमादनोपरि गत्वा सिंहनादं कुर्वतो भीमस्य नादश्रवणेनागतैर्यक्षराक्षसगंधर्वैः सह युद्धम्	”
राक्षसादींश्छिन्नभिन्नान्कुर्वंतं भीमं प्रति कुबेरसखस्य मणिमन्नाम्नो राक्षसस्यागमनम् ..	”
युद्धे भीमेन गदया मणिमति हते शेषाणां राक्षसानां प्राग्दिग्गमनम्	”
संग्रामशब्दश्रवणानंतरमार्ष्टिषेणाश्रमे द्रौपदीस्थापनपुरःसरं युधिष्ठिरादीनां संग्रामदेशगमनम्	१६१
संग्रामे भीमं दृष्ट्वा पांडवेष्वालिंगनपुरःसरमुपविष्टेषु सत्सु युधिष्ठिरकृतो भीमाधिक्षेपः	”
हतशेषेभ्यो राक्षसेभ्यो भीमवृत्तं श्रुतवतः कुबेरस्यानुचरैः सह पांडवसमीपागमनम्	”
कुबेरं प्रणम्य परिवार्य स्थितेषु पांडवेषु कुबेरेण स्वस्यागस्त्यशापादिवृत्तांतकथनपूर्वकं कृतं पांडवसांत्वनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं कुबेरेण कृतमगस्त्यशापवृत्तांतकथनम्	”
युधिष्ठिरं प्रति कुबेरकृतनीत्यादिकथनानंतरं प्रणतस्य भीमस्याशीर्दानपूर्वकं कुबेरस्य स्वस्थानगमनम्	१६२
युधिष्ठिरसमीपे धौम्यकृतं मंदरादिवृत्तांतकथनं मेरुपर्वतवृत्तांतकथनं च	१६३
गंधमादनपर्वते वसत्सु पांडवेष्वर्जुनं चिंतयत्सु सत्सु स्वर्गादर्जुनागमनम्	१६४

१० निवातकवचयुद्धपर्व.

विषयाः	अध्या०
इंद्ररथदर्शनेन हृष्यत्सु पांडवेषु रथादवरूढेनार्जुनेन कृतं धौम्यादिपादवंदनादि	१६५
युधिष्ठिरादिपूजितस्य मातलेः स्वर्गगमनानंतरमर्जुनवृत्तांतकथनम्	”
पांडवान्प्रत्यागत्याशीर्दानपूर्वकं पुनः काम्यकवनगमनमुपदिशत इंद्रस्य स्वर्गगमनादि ..	१६६
युधिष्ठिरेण पृष्टस्यार्जुनस्य स्ववृत्तांतकथनम् ..	१६७
अर्जुनकृतं किरातरूपधारिमहादेवेन सह युद्धकथनम्	”
अर्जुनकृतं ब्राह्मणरूपेणागतेंद्रसमागमादिकथनम्	१६८
” ” स्वर्गगमनानंतरमिंद्रसमीपगमनास्त्रप्राप्त्यादिकथनम्	”
” ” इंद्रकथितनिवातकवचवृत्तांतकथनं तद्वधार्थं निर्गतस्य देवाशीर्वादादिकथनं च	”
समुद्रदर्शनानंतरं दानवपुरादि दृष्टवतोर्जुनस्य शंखशब्दं श्रुतवतां निवातकवचानां युद्धार्थं निर्गमनम्	१६९
निवातकवचैर्युद्धार्थं प्रवृत्तस्यार्जुनस्य ब्रह्मर्षिप्रभृतीनामाशीर्वादः	”
अर्जुनकृतं निवातकवचानां युद्धकथनम्	१७०
निवातकवचेषु मायया युध्यत्सु मायासृष्टतमोदर्शनेन भीतयोर्मातल्यर्जुनयोरुक्तिप्रत्युक्ती	१७१
पुनर्निवातकवचानां मायायुद्धप्रवृत्तौ भीतं मां प्रति वज्रास्त्रप्रेरणविषयिण्या मातलिप्रेरणया मया वज्रास्त्रेण कृतो निवातकवचवधः	१७२

विषयाः	अध्या०
मातलिकृतप्रशंसानंतरं मम मातलिसहितस्य निवातकवचनगरगमनानंतरं मातलिकथितस्तन्नगरवृत्तांतः	"
स्वर्गं गंतुं निर्गतस्य मम मध्ये हिरण्यपुरदर्शनं मातलिकृतं तत्पुरवृत्तांतकथनं च	१७३
कालकंजवधार्थं मातलिप्रेरणानंतरं तं प्रत्युक्तवतो मम कालकंजवधार्थं गमनम्	"
युध्यतां कालकंजानां रौद्रास्त्रप्रयोगेण मया कृतो वधः	"
मातलिना स्तुतस्य ममामरावतीं प्रति प्रत्यागमनम्	"
इंद्रसमीपे मातलिना मद्वीर्ये कथिते इंद्रेण कृतमभिनंदनपूर्वकमाशीर्दानम्	"
अर्जुनवाक्यानंतरमस्त्रदर्शनार्थमर्जुनं प्रति युधिष्ठिरवाक्यम्	१७४
युधिष्ठिराज्ञया दिव्यास्त्राणि योजयित्वा प्रदर्शयतोऽर्जुनस्य देवादिभिरागत्य कृतं निवारणम्	१७५

११ आजगरपर्व.

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरं प्रति भीमव्युक्त्यनंतरं द्वैतवनगमनार्थं युधिष्ठिरेण पर्वतामंत्रणे कृते घटोत्कचेनोढेषु सर्वेषु तदामंत्रणपुरःसरं लोमशस्य स्वर्गगमनम्	१७६
प्रत्यागमनसमये कैलासपर्वतदर्शनादि विधाय यथागतेन मार्गेणागच्छतां क्रमेण सुबाहुदेशागमनम्	१७७
सुबाहुनिकटे स्थापितं सूतादिपरिकरं गृहीत्वा घटोत्कचं च विसृज्य गच्छतां विशाखयूपं प्रत्यागमनादि	"
प्रसंगागते आजगरवृत्तांते जनमेजयेन पृष्टे वैशंपायनस्योत्तरम्	१७८
धनुष्पाणेर्भीमस्य वने मृगयादि कुर्वतः केनचिदजगरेण गृहीतस्य तन्मोचनासामर्थ्यम्	"
अजगरं प्रति भीमस्य " कस्त्व " मित्यादिप्रश्ने अजगरस्य स्ववृत्तांतकथनम्	१७९
भीममपश्यतो युधिष्ठिरस्य धौम्येन सह भीमान्वेषणार्थं निर्गतस्य शून्यारण्ये भुजगेंद्रगृहीतस्य भीमस्य दर्शनम्	"
युधिष्ठिरभीमयोः संवादानंतरं भीममोचनार्थमजगरे युधिष्ठिरेण प्रार्थितेऽजगरस्योत्तरम् ..	१८०
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरमजगरेण स्ववृत्तांते कथिते तं प्रति युधिष्ठिरस्य प्रश्नोत्तरकरणार्थं प्रार्थना	"
सर्पकृतस्य प्रश्नत्रयस्य युधिष्ठिरदत्तमुत्तरत्रयम्	"
प्रश्नोत्तरक्रमेण युधिष्ठिराजगरयोःसंवादः	१८१
स्वपूर्ववृत्तांतकथनानंतरं नहुषेऽजगरदेहमोचनपूर्वकं स्वर्गं गते भीमधौम्याभ्यां सह युधिष्ठिरस्य स्वाश्रमागमनम्	"

१२ मार्कंडेयसमास्यापर्व.

विषयाः	अध्या०
वर्षाकालसमाप्तिपर्यंतं द्वैतवने वासानंतरं शरदि धौम्यादिसहितानां पांडवानां काम्यकवनगमनम्	१८२
काम्यके वसतामर्जुनसखब्राह्मणवाक्यं शृण्वतां पांडवानां दर्शनार्थं सत्यभामासहितस्य कृष्णस्यागमनम्	१८३
युधिष्ठिराभिवादनाद्यनंतरं युधिष्ठिरादीन् प्रति कृष्णवाक्यम्	"
कृष्णं प्रति युधिष्ठिरे वदति मार्कंडेयागमनानंतरं पूजादिपूर्वकं मार्कंडेयं प्रति कृष्णोक्तिः ..	"
कृष्णादिसमीपागतस्य नारदस्य पांडवकृतपूजानंतरं मार्कंडेयं प्रति नारदोक्तिः	"
कथासंजनार्थं मार्कंडेयं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्य कथनम्	"
युधिष्ठिरस्य ब्राह्मणमाहात्म्यविषयप्रश्ने मार्कंडेयकथितो हैहयानां वृत्तांतः	१८४
पुनर्मार्कंडेयस्य ब्राह्मणमाहात्म्यकथनप्रस्तावे वैन्ययज्ञे अत्रिगौतमसंवादाद्याख्यानम्	१८५
मार्कंडेयकथितस्तार्क्ष्यसरस्वतीसंवादः	१८६
मार्कंडेयकथितं वैवस्वतमनुचरितम्	१८७
तपस्यंतं मनुं प्रति क्षुद्रमत्स्यवाक्यम्	"
अलिंजरादिषु वर्धमानस्य मत्स्यस्य मनुकृतः समुद्रे प्रक्षेपः	"
समुद्रप्रक्षेपसमये भाविप्रलयकथनपूर्वकं मनुं प्रति मत्स्योपदेशः	"
मत्स्योपदिष्टायां नाव्यारूढेन मनुना कृतं नौकासमीपवर्तिमत्स्यशृंगे नौकाबंधनम्	"
समुद्रे नौकाकर्षणं कुर्वतो मत्स्यस्याज्ञया मनुना हिमालयशृंगे नौकाबंधने कृते स्वपरिचयकथनपूर्वकं मत्स्यस्यांतर्धानादि	"
विष्णुप्रणामपूर्वकं मार्कंडेयकृतं युगसंख्यादिकथनं भाविवृत्तकथनं च	१८८
मार्कंडेयस्य प्रलयवृत्तांतकथनपूर्वकं प्रलयकालिकस्ववृत्तांतकथनम्	"
न्यग्रोधवृक्षे दृष्टस्य बालकस्य मुखे प्रविश्य बहिर्निर्गतस्य मार्कंडेयस्य बालकं प्रति वाक्यम्	"
स्वस्वरूपकथनपूर्वकं नारायणकृतो मार्कंडेयं प्रत्युपदेशः	१८९
मार्कंडेयवाक्यश्रवणानंतरं युधिष्ठिरादिकृतं कृष्णप्रणामादि	"

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन मार्कंडेयस्य युगधर्मादिकथनं कलियुगवृत्तांतकथनं च	१९०
कलियुगधर्मकथनानंतरं कलेरंते शंभलग्रामे विष्णुयशसो गृहे कल्किर्भविष्यतीत्यादिकथनम्	”
स कल्की अश्वमेधयज्ञे द्विजेभ्यः पृथिवीं दास्यति ततोऽधर्मक्षयाद्धर्मवृद्ध्या सत्ययुगधर्मप्रवृत्तिः	१९१
मार्कंडेयोपदिष्टे स्वधर्माचरणे युधिष्ठिरेण स्वीकृते सर्वेषां संतोषः	”
पुनर्ब्राह्मणमाहात्म्यं कथयता मार्कंडेयेन कथयितुमारब्धं मंडूकोपाख्यानं तत्प्रसंगादैक्ष्वाकस्य परिक्षितश्चरितम्	१९२
मृगयाश्रांतस्य सरस्तीर उपविष्टस्य परिक्षितो गीतश्रवणम्	”
गीतमन्विष्यतः परिक्षितः कन्यादर्शनं ततः कन्यां प्रति परिक्षित्प्रार्थनं च	”
उदकादर्शनरूपकन्योक्तसमयांगीकरणपूर्वकं तां विवाहितवतस्तया सह परिक्षितः स्वनगरगमनम्	”
तया सह सर्वदा रहसि स्थिते राजनि प्रधानादिभिर्दर्शिते सुगूढवापीसहिते वने विहरतो राज्ञो वापीदर्शनम्	”
वापीसलिलेऽवतरेति राजवाक्यश्रणोत्तरं गतायां तस्यां तामन्विष्यता राज्ञा गर्तमुखे मंडूकं दृष्टवता कृतं मंडूकानां वधार्थं स्वीयानां प्रेरणम्	”
मंडूकराजेनायुर्नाम्ना मंडूकाऽवधेप्रार्थितेप्यश्रृण्वति परिक्षिति मंडूकराजेन कृतं राज्ञे स्वकन्यायाः सुशोभनाख्याया दानम्	”
कन्यायै दौःशील्याद्द्विजद्वेषिपुत्रप्राप्तिरूपशापदानपुरस्सरं मंडूकराजस्य स्वगृहगमनम्	”
तस्यां शलदलबलाख्यं पुत्रत्रयमभूत्तेषां ज्येष्ठं शलं राज्येऽभिषिच्य परिक्षिद्वनं जगाम	”
मृगयायै गतः शलो धावंतं मृगमन्वेतुं सूतप्रेरणया वामदेवनिकटे वाम्यौ ययाचे	”
प्रतिदानसमयेन वामदेवदत्तवाम्यौ गृहीत्वा मृगमन्वगच्छच्छलः	”
मासानंतरं वामदेवेन वाम्यर्थं शिष्ये प्रेषितेऽप्यददानः शलो वामदेवशापाद्राक्षसैर्हतः	”
शलभ्राता दलोपि वाम्यौ नादात्ततस्तत्सुतो नाशमवाप	”
दलपत्नीप्रार्थनया तुष्टाय वामदेवाय दलो वाम्यौ प्रादात्	”
युधिष्ठिरस्य चिरायुषो बकस्य वृत्तप्रश्ने मार्कंडेयकथिते चिरायुषो दुःखसुखविषये इंद्रबकयोः प्रश्नोत्तरे	१९३
राजन्यधर्मविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकथितं सुहोत्रौशीनरयोर्वृत्तम्	१९४
मार्कंडेयकथितं ययातिवृत्तम्	१९५
वृषदर्भसेदुकयोर्वृत्तांतः	१९६
मार्कंडेयकथितं शिबिचरितम्	१९७
अष्टकप्रतर्दनवसुमनःशिबीनां रथस्थानां नारदेन सह कथाप्रसंगे नारदकथितं शिबिचरितम्	१९८
त्वत्तोपि कश्चिच्चिरजीवीति मार्कंडेयं प्रति युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेय इंद्रद्युम्नाख्यानोपक्रमेणोत्तरोत्तरचिरजीविन उलूकादीनाचष्ट	१९९
निंदितदानानां निंदितजन्मादीनां च कथनम्	२००
कीदृशाः प्रतिग्राहका दातारं तारयंतीति प्रश्ने तदनुरूपं मार्कंडेयोत्तरम्	”
श्राद्धे ग्राह्याग्राह्यब्राह्मणविचारः	”
प्रतिग्रहीतृलक्षणमतिथिभोजनप्रशंसा च	”
गोदानमाहात्म्यं स्वर्णदानफलं च	”
अनडुद्दानफलमन्नदनामकथनान्नदानफलं तत्प्रसंगाज्जलाशयदानफलं च	”
युधिष्ठिरस्य यमलोकपथप्रश्ने तदनुरूपमुत्तरं मार्कंडेयस्य	”
विप्रपादधावनफलमर्धप्रसूतधेनुदानफलं च	”
विप्रशौचविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने वाक्शौचादिरूपं मार्कंडेयस्योत्तरम्	”
सायंप्रातर्गायत्रीजपफलं ब्राह्मणावमाननं नकर्तव्यमित्यादि च	”
चित्तशुद्धींद्रियनिग्रहप्रशंसा यावज्जीवदयावत्प्रशंसा च	”
तपआदिना स्वर्गादिलाभः	”
अयनादिषु दानस्य फलाधिक्यम्	”
स्वर्णगोभूमिदानफलकथनम्	”
युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन धुंधुमारोपाख्यानोपक्रमः	२०१
धुंधुमारोत्पत्तिप्रस्तावे तपस्यत उत्तंकस्य विष्णोर्वरलाभः	”
इक्ष्वाकुवंशकथनप्रस्तावे कुवलाश्ववृत्तांतकथनम्	२०२
वनवासार्थं वनगतं बृहदश्वं प्रत्युत्तंकवाक्यम्	”
क एष भगवन्नित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२०३
एकार्णवे शयानस्य विष्णोर्नाभिकमले ब्रह्मण उत्पत्तौ तत्काले मधुकैटभागमनम्	”

विषयाः	अध्या०
मधुकैटभाभ्यां सह विष्णोः संवादानंतरं विष्णुकृतस्तयोर्वधः	२०३
मधुकैटभपुत्रो धुंधुस्तपसा ब्रह्मणो वरं लब्ध्वा देवादीन्पीडयामास	२०४
वालुकांतर्हिते धुंधावुत्तंकाश्रमं पीडयत्युत्तंकेनैकविंशतिसहस्रसंख्यैः पुत्रैश्च सहितस्य कुवलाश्वस्य धुंधुं प्रति गमनम्	”
कुवलाश्वपुत्रेषु सप्तभिर्दिवसैर्वालुकां खात्वा धुंधुं दृष्ट्वास्त्रैस्ताडयत्सु धुंधुस्तेषामस्त्राणि भक्षयन् स्वमुखनिर्गताग्निना तान्ददाह	”
विष्णुतेजसोपबृंहितः कुवलाश्वो वह्निं प्रशमय्य ब्रह्मास्त्रेण धुंधुं ददाह तेन तस्य धुंधुमाराख्याप्राप्तिः	”
धुंधुवधप्रीतानां देवानां कुवलाश्वं प्रति वरदानम् धुंधुदग्धावशिष्टाः कुवलाश्वस्य त्रयः पुत्रा दृढाश्वकपिलाश्वचंद्राश्वाख्याः	”
युधिष्ठिरस्य मार्कंडेयं प्रति पतिव्रतामाहात्म्यादिप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२०५
मातापित्रोरतिदुःखेन पुत्रं प्रसूय तद्विषयिणीं चिंतां वहतोरिच्छानुरूपश्चेत्पुत्रः स साधुः	”
कौशिकनामा कोपि तपस्वी विप्र आसीत्तस्य वृक्षमूले वेदं पठतः शिरसि कयाचिद्बलाकया पुरीषमुत्सृष्टम्	२०६
क्रुद्धस्य कौशिकस्य दृष्ट्या बलाका मृता तेन तस्यानुतापश्च	”
कस्यचिद्गृहे भिक्षार्थं गत कौशिकं प्रति तद्गृहस्था पतिव्रता तिष्ठेत्युक्त्वा पतिभोजनाद्यनंतरं भिक्षामादायाजगाम	”
क्रुद्धेन कौशिकेन किमिति विलंबः कृत इति पृष्टया साध्व्या पतिशुश्रूषानुरोधेनेत्युत्तरितम्	”
पुनः क्रोधेनोक्तवंतं कौशिकं प्रति नाहं बलाकेत्याद्युक्त्वा धर्मव्याधं गच्छेत्युक्तवत्याः साध्व्या अनुज्ञां गृहीत्वा कौशिकः स्वाश्रमं जगाम	”
कौशिकोऽनुतापपूर्वकं मिथिलायां धर्मव्याधमगच्छत्	२०७
व्याधे ब्राह्मणं दृष्ट्वाभिवादनपूर्वकं पतिव्रतया त्वं प्रेषित इत्यहं जानामीत्युक्तवति कौतुकाविष्टः कौशिको व्याधकृतं सत्कारमंगीचकार	”
स्वधर्माचरणप्रशंसोपक्रमेण व्याधकृतं वर्णधर्मकथनं जनकराजधर्मकथनं च	”
कुलानुरूप्येण परहतपशुमांसविक्रयं करोमि न स्वयं पशून्हन्मीत्याह व्याधः	२०७
शिष्टाचारज्ञानविषये कौशिकप्रश्ने व्याधकथितानि शिष्टलक्षणानि	”
व्याधस्य स्वधर्माचरणानुतापप्रसंगे शिबिरंतिदेवयोः प्रशंसादि	२०८
धर्मगतेः सूक्ष्मत्वनिरूपणम्	२०९
विषमां च दशांप्राप्येत्यादिना दृष्टांतपुरःसरमदृष्टप्राबल्यप्रतिपादनम्	”
यथाश्रुतिरित्यादिना जीवनित्यत्वप्रतिपादनम्	”
शुभाशुभकर्मभिः शुभाशुभयोनिषूत्पत्त्यादिकथनम्	”
इंद्रियनिग्रहो ब्रह्मपदप्राप्तिहेतुरितिव्याधेनोक्ते इंद्रियस्वरूपतन्निग्रहविषये ब्राह्मणजिज्ञासा	”
इंद्रिय निग्रहाभावे दोषकथनम्	२१०
व्याधकृतं ब्राह्म्या विद्यायाः कथनम्	”
पंचभूतगुणजिज्ञासोर्ब्राह्मणस्य प्रश्ने व्याधकृतं तत्कथनम्	२११
इंद्रियनिग्रहवत एव तपो भवति तद्रहितस्य दोषएवेत्यादि	”
ब्राह्मणप्रश्नानुरोधेन सत्वरजस्तमसां गुणकथनम्	२१२
पार्थिवधातावश्यनिलस्थितिविषये ब्राह्मणप्रश्ने व्याधस्योत्तरं मूर्धानमाश्रित इत्यादि	२१३
स्वाचरितधर्मप्रदर्शनार्थं गृहांतः प्रवेशितस्य ब्राह्मणस्य पश्यतो व्याधकृतं स्वपित्रोश्चरणवंदनादि	२१४
वृद्धौ प्रति ब्राह्मणकृतकुशलप्रश्नाद्यनंतरं ब्राह्मणं प्रति व्याधस्य पित्रोश्चरणसेवनादिकमेव सर्वे धर्मा इत्यादिकथनम्	”
एतत्तपोबलादेवेहस्थस्य मम पतिव्रताकृतस्य त्वत्प्रेषणस्य ज्ञानमिति ब्राह्मणं प्रति व्याधस्य कथनम्	२१५
मातापितृसेवां विना तपश्चरणे दोषं कथयंतं व्याधं प्रति प्रशंसापूर्वकं तस्य शूद्रयोनिजन्मकारणप्रश्नः	”
ब्राह्मणशापपर्यंतस्वपूर्वजन्मवृत्तांतकथनं व्याधस्य	”
प्रसादिताद्ब्राह्मणाद्धर्मज्ञत्वजातिस्मरत्वादिलाभादिकथनरूपं व्याधस्योत्तरम्	२१६
ब्राह्मणस्तुत्यनंतरं सांसारिकदुःखादिविषये शोकाद्यकरणसाधने व्याधेनोपदिष्टेऽनंतरं व्याधप्रशंसापूर्वकं ब्राह्मणकृतं स्वगृहगमनं स्वपित्रोः शुश्रूषणादि च	”
मार्कंडेयं प्रत्यग्नेर्वनगमनादिविषये युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरकथनार्थमांगिरसोपाख्यानारंभः	२१७
तपस्यंतमंगिरसं दृष्ट्वा चिंतयंतमग्निं प्रत्यंगिरसा	

विषयाः	अध्या०
कृतं पुत्रत्ववरणम्	२१७
देवान्प्रति बृहस्पतिकथितमंगिरसोऽग्निपुत्रत्वकारणम्	”
अंगिरसः पुत्राणां कन्यानां च नामादिकथनम्	२१८
बृहस्पतिवंशादिकथनं नानाविधाग्नीनां स्थानभेदेन नामभेदाश्च	२१९
काश्यपादीनां पंचाग्नीनां पांचजन्यः पुत्रः पितॄणां पंचसुतानजनयत्	२२०
अन्येषामपि बहूनामग्नीनामुत्पत्त्यादि	”
प्रजाभरणाद्भरतनामाग्निः पुष्टिदः पुष्टिमतिर्नामाग्निर्दुःखिनां शिवकृच्छिवनामाग्निरित्यादयोऽग्नयः	२२१
आपस्य मुदिता भार्येत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतमग्निवंशकथनम्	२२२
युधिष्ठिरं प्रति स्कंदोत्पत्त्याख्यानं वक्तुमुपचक्रमे मार्कंडेयः	२२३
दैत्यजित इंद्रो मानसं शैलं गत्वा कस्याश्चित्स्त्रिया “अभिधावतुमां”इत्यादिकमार्तनादं शुश्राव	”
माभैषीरित्युक्त्वेंद्रः कन्यां हरंतं केशिनं दानवं न्यषेधत्	”
मया वृतेयमित्युक्त्वा युद्धोद्यते केशिनींद्रताडनात्पलायमाने कन्यां प्रतींद्रप्रश्नः	”
प्रजापतिकन्या देवसेनाहमिति कन्ययोक्ते तामुवाचेंद्रो मम मातृष्वस्रेयी त्वं स्वबलं कथयेति	२२४
पितुर्वरदानात्त्वत्सहितानां सर्वेषां जेता बलवान्मेपतिर्भवितेति कन्येंद्रमब्रवीत्	”
अमावास्यायां रौद्रे मुहूर्ते ऋषिषु जुह्वत्सु सोमश्चाग्निश्च यं पुत्रं जनयिष्यतः सोस्याः पतिर्भावीतींद्रचिंतनम्	”
ऋषिपत्नीः कामयमानेऽग्नौ तासामलाभाद्विरहेण वनं गतेतत्पत्न्याः स्वाहाया ऋषिपत्नीस्वरूपेण तत्तोषणं कर्तुं मंत्रणम्	”
स्वाहयांगिरसः पत्न्याः शिवायाः रूपं धृत्वाग्निसमीपं गत्वा तं संतोष्य तस्य रेतो गृहीत्वा गरुडीरूपेण निर्गत्य श्वेतपर्वते कांचनकुंडे तद्रेतः प्रक्षिप्तम्	२२५
एवं षण्णामृषिपत्नीनां रूपं धृत्वाग्निसंतोषादिकरणानंतरं प्रतिपदि कुंडस्थं तद्रेतः पुत्रंजनयामास	”
स द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायां शिशुश्चतुर्थ्यामंगप्रत्यंगसंयुक्तो बभूव	”
कुक्कुटवाहनेन धनुर्बाणादिसहितेन कुमारेण क्रौंचभेदने कृते श्वेतादयः पर्वतास्तं नत्वा पृथिवीं जग्मुः	”
स्कंदोत्पत्त्यनंतरमुत्पातदर्शनेन भीता ऋषयः शांतिं चक्रुः	२२६
केचिदग्निना षडृषिपत्नीसंगतेनायमनर्थः कृत इत्यूचुः केचित्त्वयायमनर्थः कृत इति गरुडीमूचुः	”
सुपर्णी स्कंदमाहाहं तव जननीति स्वाहापि तं तथाहेत्यादि	”
जनवाक्यश्रवणानंतरं षड्भिर्ऋषिभिः षट्सु स्वभार्यासु त्यक्तासु विश्वामित्रः स्तुतिपूर्वकं स्कंदस्य जातकर्मादि कृत्वा ऋषीनाह स्वाहयैतत्कृतं नर्षिपत्नीभिः	”
स्कंदं जहीतींद्रं प्रति देवैरुक्ते तद्भयादिंद्रेण तस्मिन्नंगीकृते स्कंदं हंतुं लोकमातरो ययुः	”
भीताभिर्मातृभिस्त्वमस्माकं पुत्रो भवेति प्रार्थितेन स्कंदेन तथांगीकृते लोकमात्रादयोग्निसहिताः स्कंदं ररक्षुः	”
ग्रहादिषु स्कंदं परिवार्य स्थितेष्वैरावतारूढस्येंद्रस्य स्कंदजिघांसया ऽऽगमनम्	२२७
इंद्रादीन् दृष्ट्वा स्कंदो विनदन्नग्निज्वालाः ससर्ज ताभिर्दह्यमाना देवाः स्तं शरणं ययुः	”
इंद्रत्यक्तवज्राहतात्स्कंददक्षिणपार्श्वाद्विशाखः संबभूव तमिंद्रः शरणं गत इति	”
इंद्रवज्रप्रहारादुत्पन्नाः स्कंदपारिषदाः कुमाराः कुमार्यश्चाद्यापि लोके गर्भस्थानुत्पन्नांश्च शिशून्घ्नंति	२२८
काक्यादिसप्तमातृगणस्तद्वीर्यसंभव एकः शिशुश्छागवक्रश्चेत्येवं नवको गणः	”
स्कंदं लक्ष्मीर्भेजे तत ऋषयो भवानिंद्रोस्त्वित्यूचुस्तै स्तस्य संवाद इंद्रेण च	२२९
इंद्रवाक्यात्स्कंदेन सेनापतित्वेंऽगीकृते स्कंदस्य देवसहितेंद्रकृतः सेनापतित्वाभिषेकः	”
स्कंदस्य रुद्रसूनुत्वाद्युपपत्तिकथनम्	”
केतुस्थानेग्निदत्तकुक्कुटाद्यलंकृतं स्कंदं सहस्रशो देवसेनाः समाजग्मुः	”
इंद्रेण पूर्वं केशितो मोचिताया देवसेनायास्तत्प्रेरणया स्कंदेन कृतं पाणिग्रहणम्	”
पूर्वमृषिपरित्यक्तानामागतानां षण्णामृषिपत्नीनां तत्प्रार्थनया मातृत्वेन परिग्रहः स्कंदकृतः	२३०
रोहिणीज्येष्ठतास्पर्धया अभिजिति स्वाधिकारं त्यक्त्वा गते नक्षत्रसंख्यापूर्त्यर्थमिंद्रप्रार्थनया षट्कृत्तिकानामुपरि गमनम्	”
ब्राह्मयादिस्पर्द्धया आगतानां विनतादिमातॄणां तत्प्रार्थनया स्कंदकृतो मातृत्वेनांगीकारस्ताभिः स्कंदस्य संवादश्च	”

विषयाः | अध्या०

विनतादीनां विशेषसंज्ञा गर्भहरणादि तत्कर्म स्कंदग्रहविशेषाणां विनतादीनां शांतयश्च .. २३०
मनुष्याणां षोडशवर्षादूर्ध्वं ये ग्रहास्तेषां संज्ञाकर्मादिकथनं शिवभक्तानां ग्रहपीडाभावकथनं च.. .. .. ”
आगतया स्वाहया प्रार्थितस्य स्कंदस्य तस्यै वरप्रदानादि २३१
पितरं शिवं प्रति गंतुं ब्रह्मणा प्रेरितस्य स्कंदस्य शिवं प्रति गमनम्.. .. .. ”
धनार्थिभिः स्कंदगणाः पूज्या नमस्याश्चेति कथनम् .. .. ”
अभिषेकसमये आगतस्य शिवस्याज्ञया सप्तममारुतस्कंधरक्षणांगीकरणं स्कंदकृतम् .. ”
कार्येषु मया त्वं दृश्य इत्युक्त्वा शिवेन कृतं स्कंदविसर्जनम् .. .. ”
स्कंदगमनोत्तरं देवदानवयोर्युद्धप्रसंगे देवेषु महिषासुरेण विमुखीकृतेषु तत्रागत्य स्कंदेन शक्त्या कृतो महिषवधस्तत्पारिषदैः कृतो दानववधश्च .. .. ”
स्कंदनामशुश्रूषया युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकथितानि स्कंदनामानि तत्पाठफलं च २३२
मार्कंडेयकथितः स्कंदस्तवस्तत्पाठफलश्रुतिश्च ”

१३ द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व.

एकत्र मिलिते द्रौपदीसत्यभामे कुरुयदुकथा अकथयताम् २३३
केन चरित्रेण पांडवेषु त्वं वर्तसे केन मंत्रादिना तेत्वद्वशगा इत्यादि सत्यभामा द्रौपदीं पप्रच्छ .. .. ”
मंत्रादिना पतिवशीकरणादिकमसत्स्त्रीसमाचरणमनुपृच्छसि नाहमसती येन पांडवा मद्वशवर्तिनस्तत्कथयामि शृण्विति द्रौपदीवाक्यम् .. .. ”
मदुक्तमाचरंत्यास्ते कृष्णो वशगो भविष्यतीति स्त्रीणां सर्वसुखावाप्तिः पत्युः सकाशाद्भवतीत्यादिश्च सत्यभामां प्रति द्रौपद्या उक्तिः .. २३४
ततो द्वारकां गंतु रथमारुरुक्षुणा कृष्णेनाहूतायाः सत्यभामाया द्रौपदीसंतोषणपूर्वकमुक्तिः.. २३५
सत्यभामासहितस्य कृष्णस्य द्वारकागमनम् .. ”

१४ घोषयात्रापर्व.

द्वैतवने गृहादि कृत्वा शैलादिषु विचरंतः पांडवा वने समेतान्वेदविदस्तपोधनान्पूजयामासुः २३६
कदाचित्कुशलो ब्राह्मणो धृतराष्ट्रमेत्य वनस्थानां पांडवानां वृत्तमभाषत .. .. ”
ब्राह्मणवाक्यश्रवणेनातिचिंताक्रांतस्य धृतराष्ट्रस्य विलापः २३६
धृतराष्ट्रविलापं श्रुत्वा कर्णेन सहितः शकुनिर्दुर्योधन प्रति द्वैतवने श्रीभ्रष्टान् पांडवान् प्रति गत्वा स्वैश्वर्यं प्रदर्शयितव्यमित्युपदिदेश २३७
शकुनिकर्णावाह दुर्योधनः पितुराज्ञां विनैतद्दुर्घटमित्युभाभ्यां युवाभ्यां तथोपायो विधेयो यथा द्वैतवनगमने धृतराष्ट्रानुज्ञा भवेदिति २३८
रात्रावागत्य कर्णो दुर्योधनं प्रति द्वैतवनेऽस्मद्घोषा निवसंति ते चास्मदागमनं प्रतीक्षंतेऽतस्तत्र गमनानुज्ञा देयेति प्रार्थितो धृतराष्ट्रः सुखमनुज्ञां दास्यतीत्युवाच.. .. .. .. ”
धृतराष्ट्रसमीपं गतेषु सर्वेषु मध्ये शकुनिर्दुर्योधनो घोषयात्रादि कर्तुं द्वैतवनं जिगमिषतीत्युवाच तम् २३९
दोषदर्शनपूर्वकं निवारयन्नपि धृतराष्ट्रः शकुनिवाक्यादनुजज्ञे ततो दुर्योधनस्य यात्रार्थं प्रस्थानम् .. .. ”
द्वैतवनसमीपे घोषानभितो दुर्योधनस्तत्परिजनाः कर्णादयश्चावसथांश्चक्रुः २४०
तत्र दुर्योधनो गा दृष्ट्वा वत्सांश्चांकयित्वा गोपादिभ्यो गायद्भ्यो धनादि दत्वा मृगयां चकार २४०
द्वैतवनशोभां पश्यता दुर्योधनेन तत्र क्रीडावसथकारणायाज्ञप्तान्सेनाग्रगान् गधर्वा निवारयामासुः .. .. ”
तच्छ्रुत्वा गंधर्वप्रोत्सारणायागत्योक्तवतो दुर्योधनपरिजनान् प्रति गंधर्वा आहुर्यूयं सर्वे मुमूर्षव इति .. .. ”
तैः कथितां गंधर्वोक्तिं श्रुत्वा दुर्योधनेनाज्ञप्तास्तत्सैनिका वारितवतोपि गंधर्वान्प्रमथ्य वनं विविशुः २४१
गंधर्वेभ्यस्तच्छ्रुत्वा चित्रसेनेनाज्ञप्ता गंधर्वा दुर्योधनादीन् प्रत्यभ्यधावन् .. .. ”
अभिधावतो गंधर्वान् दृष्ट्वा सैनिकेषु पलायितेषु सत्सु कर्णो दुर्योधनादयश्च नानास्त्रैस्तान्प्रति प्रजहुः ”
युद्धे कौरवैस्त्रासितान्गंधर्वान्दृष्ट्वा मायायुद्धेन युद्ध्यतश्चित्रसेनस्य मायया मोहिताः कौरवाः पलायनं चक्रुः .. .. ”
पराङ्मुखान् कौरवान्दृष्ट्वा कर्णादिषु युध्यत्सु गंधर्वैर्विरथीकृतः कर्णोप्यपलायत .. .. ”
धैर्येण युध्यंतं दुर्योधनं दुःशासनादींश्च विरथीकृत्य तांश्चित्रसेनो जीवतो जग्राह २४२

विषयाः	अध्या०
पांडवान्प्रति शरणमागतान्दुर्योधनानुयायिनो दृष्ट्वा भीमो युधिष्ठिरमभाषत	२४२
शरणागतं विपक्षमपि नैवं वदेदिति भीममुक्त्वा युधिष्ठिरो दुर्योधनादिमोचनमनुजज्ञे	२४३
भवंतो दुर्योधनादिरथानारुह्य तान्मोचयंत्विति युधिष्ठिराज्ञानंतरं तन्मोचनेर्जुनप्रतिज्ञा	”
युधिष्ठिरादिष्टान्सज्जीभूयागतांश्चतुरः पांडवान्दृष्ट्वा युद्धार्थं परावृत्यागतान्गंधर्वान्प्रत्यर्जुनस्य दुर्योधनादिमोचनाज्ञा	२४४
आज्ञामनंगीकुर्वत्सु गंधर्वेषु दुर्योधनादिमोचनं प्रतिज्ञातवत्यर्जुने च चतुर्भिः पांडवैः सह गंधर्वाणां तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेनैंद्रजालाद्यस्त्रप्रहारेण त्रासितान्गंधर्वान्दृष्ट्वा गदाहस्तश्चित्रसेनोऽर्जुनमधावत्	२४५
अर्जुनेन गदायां छिन्नायां चित्रसेनेन मुक्तानि दिव्यास्त्राण्यर्जुने दिव्यास्त्रैर्निवारयति चित्रसेनोंतरधात्	”
अंतर्हितं चित्रसेनं शब्दवेधिभिर्दिव्यास्त्रैस्ताडितवत्यर्जुने प्रियसखित्वेनात्मानं दर्शयामास चित्रसेनः अर्जुनोपि सखायं दृष्ट्वास्त्राणि संजहार	”
कौरवनिग्रहे त्वं कथं प्रवृत्त इत्यर्जुनेन पृष्टे पांडवान् प्रतिस्वैश्वर्यप्रदर्शनार्थमागतं दुर्योधनं बद्ध्वा आनयेतींद्राज्ञया आगतोहमेनं बद्ध्वा नेष्यामीत्याह स्म चित्रसेनः	२४६
मम भ्रातायं मुच्यतामित्यर्जुने वदति पापोयं नमोचनार्ह इत्युवाच चित्रसेनः	”
ततो युधिष्ठिरसमीपागतेषु सर्वेषु युधिष्ठिरो दुर्योधनादीन्मोचयित्वा गंधर्वान्प्रशशंस	”
युधिष्ठिरानुज्ञया गंधर्वेषु गतेषु साहसमेवं न कार्यं गृहं गच्छेति युधिष्ठिरादिष्टस्य दुर्योधनस्य स्वपुरगमनम्	”
मानी दुर्योधनस्तथावमानितः कथं स्वपुरं जगामेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	२४७
मध्येमार्गं सुतृणजलदेशे विश्राम्यंतं दुर्योधनं प्रति पलायितः कर्ण आगत्य दिष्ट्या त्वं जीवसीत्याद्याह स्म	”
दुर्योधनः स्वपरिभवादिकं सर्वं कर्णं प्रति कथयतिस्म	२४८
अर्जुनचित्रसेनसंवादकथनानंतरमतिशयेनानुनप्तो दुर्योधनो दुःशासनस्य राज्याभिषेकमादिश्य स्वयं प्रायोपवेशनं कर्तुमैच्छत्	२४९
दुर्योधनोक्तं श्रुत्वानुतप्तस्य दुःशासनस्योक्त्यनंतरं कर्णकृतं दुर्योधनाश्वासनम्	”
त्वद्विषयवासिभिस्त्वत्प्रजारूपैः पांडवैः कृतं मोचनं न खेदावहमित्यादि कर्णकृतं दुर्योधनानुरंजनम्	२५०
शकुनिना भ्रात्रादिभिश्च बोधितोपि दुर्योधनस्ताननादृत्य यथाविधि प्रायोपवेशनं चकार	२५१
दुर्योधने प्रायोपविष्टे स्वपक्षक्षयं दृष्ट्वा दानवा अथर्ववेदप्रोक्तक्रियया कृत्यां निर्माय पाताले दुर्योधनानयनाय तामादिदिशुः	”
दानवैरादिष्टा कृत्या निमेषार्धेन दुर्योधनं गृहीत्वा पातालमगच्छत्	”
दानवैर्नानाविधैर्वचोभिराश्वास्य प्रायोपवेशनान्निवर्तितो दुर्योधनस्तयैव कृत्यया पूर्वस्थानमनीयत	२५२
कृत्यायामंतर्हितायां दुर्योधनः स्वमगतं चिंतयन् कर्णेन बोधितःससैन्यो हस्तिनापुरं प्रविवेश	”
पांडवेषु वने वसत्सु धार्तराष्ट्राः किमकुर्वतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	२५३
भीष्मे दुर्योधनभर्त्सनपूर्वकं संधिर्भवत्वित्युपदिशति दुर्योधनोविहस्य शकुनिना सह प्रतस्थे तमनु कर्णादयो निर्जग्मुर्भीष्मोपि स्वगृहं विवेश	”
भीष्मगमनानंतरं मंत्रिभिर्मंत्रयति दुर्योधनेऽहं पृथ्वीं जेष्यामीति प्रतिज्ञातवंतं कर्णं दुर्योधनो दिग्विजयार्थं प्रस्थापयामास	२५३
दिग्विजयार्थं निर्गतः कर्णोऽखिला दिशो जित्वा हस्तिनापुरमाययौ	२५४
दुर्योधनेन कृतप्रशंसः कर्णो दिग्विजयसंपादितं धनं गृहीत्वा धृतराष्ट्रं प्रति जगाम स चालिंगनपुरःसरं तं व्यसर्जयत्	”
स्वस्य राजसूयकरणेच्छां प्रदर्शयंतं दुर्योधनं प्रति कर्ण आहस्म योग्यस्त्वमाह्वयस्व द्विजवरानिति	२५५
राजसूयकरणे प्रार्थितो दुर्योधनपुरोधास्तमब्रवीत्कृतराजसूये युधिष्ठिर जीवति त्वत्कुलेन्यो राजसूयो न भवितातस्तत्तुल्यं विष्णुयागं कुर्विति	”
यज्ञभूमिसंस्काराद्यर्थं लांगलादिकरणे शिल्पिन आज्ञापयामास दुर्योधनः	”
विदुरादिषु विष्णुयागप्रवृत्तं दुर्योधनं धृतराष्ट्राय निवेदयत्सु धृतराष्ट्रादयस्तुतुषुः	२५६
दुर्योधने निमंत्रणाय दूतान्प्रेषयति सति दुःशासनः पांडवान्प्रति दूतं प्रेषयति स्म	”
दुःशासनप्रेषितो दूतो युधिष्ठिरवाक्यं भीमवाक्यं च दुर्योधनाय न्यवेदयत्	”

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्राज्ञया विदुरेण सत्कृतेषु ब्राह्मणादिषु दुर्योधनोपि ब्राह्मणादिसत्कारपूर्वकं पुरं गंतुमियेष	"
बंदिभिर्जनैश्च स्तूयमानो दुर्योधनः पितरौ भीष्मादींश्चाभिवंद्य पुरं विवेश	२५७
त्वामहं राजसूयेन योजयिष्यामीति दुर्योधनं प्रति कर्णे वदति सति कदेदं भविष्यतीत्युक्त्वान्दुर्योधनः	"
अर्जुनवधविषये नियमपूर्वकं प्रतिज्ञां कुर्वति कर्णे धार्तराष्ट्राः पांडवान्जितान्मन्यमानाः स्वस्ववेश्मानि प्रविविशुः	"
पांडवा दूतमुखात्कर्णप्रतिज्ञां श्रुत्वोद्विग्नाः संतो द्वैतवनं त्यक्तुमीषुः	"

१५ मृगस्वप्नोद्भवपर्व

विषयाः	अध्या०
द्वैतवनस्थैर्मृगैः स्वप्ने युधिष्ठिरमागत्यास्माकं वंशक्षयस्तव भ्रातृभिः कृतोऽतस्त्वं स्थानांतरं गच्छेत्युक्ते दयया युधिष्ठिरः काम्यकं जगाम	२५८

१६ व्रीहिद्रौणिकपर्व

विषयाः	अध्या०
दुःखिनं युधिष्ठिरं द्रष्टुमागतो व्यासो दुःखिनः पौत्रान् दृष्ट्वा विमनाः सन्नुवाचः	२५९
दुःखादेरचिरस्थायित्वं तपोमाहात्म्यं च कथतति व्यासे तपोदानयोः किं महदिति युधिष्ठिरप्रश्नः	"
दानान्न दुष्करं तात्ते ह्युक्त्वा व्रीहिद्रोणदानेन मुद्गलो महत्फलमापेत्याह व्यासः	"
विस्तरेण मुद्गलचरितं श्रोतुं युधिष्ठिरप्रश्ने व्यासकथितं मुद्गलचरितम्	२६०
मुद्गल उंछवृत्त्यैकेन पक्षेण व्रीहिद्रोणं संपाद्य तेन दर्शपौर्णमासौ विधाय शेषमतिथिभ्यो दत्वा स्वयं भुंजानः कालमतिवाहयामास	"
एकदा तत्परीक्षार्थमागतो दुर्वासास्तदीयं सर्वमन्नं बुभुजे. एवं षड्वारं भुक्तेप्यन्ने निर्विकारं मुद्गलं दृष्ट्वा तुष्टे तस्मिन् स्वर्गाद्विमानसहितमागतं देवदूतं प्रति मुद्गलप्रश्नः	२६१
देवदूतेन स्वर्गगुणदोषान्कथयित्वा निर्भये विष्णुपदे कथिते स्वर्गमनादृत्य मुद्गलस्तपसा तदेव प्राप	"

१७ द्रौपदीहरणपर्व

विषयाः	अध्या०
पांडवानिष्टं चिंतयता दुर्योधनेनाराधितो दुर्वासास्तुष्टः सन्वरं याचस्वेति तमुवाच	२६२
द्रौपदीभोजनानंतरं सशिष्यस्त्वं वने युधिष्ठिरस्यातिथिर्भवेति दुर्योधनप्रार्थिते दुर्वाससांगीकृते दुर्योधनादीनां हर्षः	"
द्रौपदीभोजनानंतरमतिथित्वेनागतः सशिष्योदुर्वासा युधिष्ठिरोक्त्या स्नानाद्यर्थं गंगां गतः	२६३
द्रौपद्या स्तुतः श्रीकृष्ण आगत्य द्रौपदीदत्तस्थालीस्थं शाकान्नं भक्षयित्वा तुष्टः सन् सहदेवमाह मुनीनाह्वयेति :	"
भगवत्तुष्ट्या तुष्टैः शिष्यैर्वयं सर्वे तृप्ता इति निवेदितेऽबरीषं स्मृत्वा सशिष्यो दुर्वासाः पलायांचक्रे	"
गंगातीरे विचिन्वन् सहदेवस्तापसेभ्यस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा युधिष्ठिरं प्रति न्यवेदयत्	"
कृष्णो दुर्वासश्छलाद्भीतान् पांडवान् पूर्ववृत्तकथनपूर्वकमाश्वास्य जगाम	"
एकदा पांडवेषु द्रौपदीं गृहे स्थापयित्वा मृगयार्थं गतेषु जयद्रथो वने द्रौपदीं दृष्ट्वा तांप्रति कोटिकास्यं प्रैषिषत्	२६४
कोटिकास्यो द्रौपदीमेत्य का त्वमित्यादि पृच्छतिस्म	२६५
कोटिकास्यं प्रति द्रौपद्युक्तिः	२६६
जयद्रथं प्रति कोटिकास्येन द्रौपदीवाक्ये कथिते स स्वयमेव द्रौपदीमेत्य पांडवानां कुशलमपृच्छत्	२६७
द्रौपद्यपि कुशलप्रश्नपूर्वकं पांडवकुशलं कथयित्वा जयद्रथस्यातिथ्यमकृत	"
द्रौपदीं कामयमानं जयद्रथं प्रलोभनवाक्यानिवदंतं प्रति मैवं, लज्जस्वेत्यादि द्रौपदीवाक्यम्	"
उभयोरुत्तरप्रत्युत्तराभ्यामनंतरं बलाद्द्रौपदीं हृत्वा गच्छंतं जयद्रथं प्रति भाषणपूर्वकं धौम्यस्य द्रौपद्यनुगमनम्	२६८
मृगयातः परावृत्तानां मध्येमार्गं दुश्चिह्नदर्शनेन खिद्यमानानां पांडवानामाश्रमागमनम्	२६९
आश्रममागत्य धात्रेयीकां रुदतीं दृष्टवत्सु पांडवेष्विद्रसेनेन पृष्टा धात्रेयिका जयद्रथकृतं द्रौपदीहरणं कथयामास	"
तच्छ्रुत्वा जयद्रथमनुधावंतः पांडवाः पदातिष्वाक्रोशंतं धौम्यं सांत्वयित्वा तमाह्वयंतिस्म	"
पांडवानागतान्दृष्टवतो जयद्रथस्य द्रौपद्या सह संवादः	२७०
युद्धप्रसंगे भीमादिभिः सैन्यवधपूर्वकं कोटिकास्यादिषु हतेषु भयेन द्रौपदीत्यागपूर्वकं जयद्रथस्य पलायनम्	२७१
द्रौपद्या नकुलरथारोहणानंतरमर्जुनयुधिष्ठिरभीमद्रौपदीनामुक्तिप्रत्युक्तयः	"

विषयाः	अध्या०
जयद्रथवधार्थं भीमार्जुनयोर्गतयोः सतोर्द्रौपदीसहितस्य युधिष्ठिरस्याश्रमगमनम्	२७१
पलायमानं जयद्रथं प्रत्यर्जुनवाक्यादि	”

१८ जयद्रथविमोक्षणपर्व

विषयाः	अध्या०
जयद्रथं गृहीत्वा पादप्रहारादि कुर्वंतं भीममर्जुनो न्यवारयत्	२७२
दासोऽस्मीत्युक्तिमंतरा तव मुक्तिर्न भविष्यतीति भीमेनोक्ते तदंगीकुर्वंतं जयद्रथं गृहीत्वा भीमार्जुनौ स्वाश्रमं जग्मतुः	”
युधिष्ठिरानुमत्या मोचितस्य जयद्रथस्य तपस्तोषिताच्छंकरात्पांडवपराभववरप्रार्थनम्	”
एकस्मिन् दिनेऽर्जुनरहितान्पांडवांस्त्वं वारयिष्यसीति वरं दत्त्वा कृष्णार्जुनयोः प्रशंसादि कृत्वा शिवोंतर्दधे	”

१९ रामोपाख्यानपर्व

विषयाः	अध्या०
जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरं मार्कंडेयं प्रति युधिष्ठिरप्रश्नश्च	२७३
मार्कंडेयेन रामवृत्तकथने उपक्रांते युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन मार्कंडेयकृतं रामादिजन्मकथनम्	२७४
रावणजन्मकथनमुपक्रम्य तत्प्रसंगेन कुबेरजन्मादि कथयतिस्म मार्कंडेयः	”
पुष्पोत्कटायां रावणकुंभकर्णयोर्मालिन्यां विभीषणस्य राकायां खरशूर्पणखयोर्जन्मकथनम्	२७५
तपश्चरतो रावणादीन् प्रति वरदित्सया ब्रह्मण आगमनम्	”
रावणस्य मनुष्यातिरिक्तेभ्योऽभयदानं कुंभकर्णस्य निद्रादानं विभीषणस्यामरत्वादिदानं ब्रह्मा विततार	”
पुष्पकं हरंतं रावणं प्रति कुबेरस्य शापादि	”
अग्निपुरस्कारेण ब्रह्मर्ष्यादीनां ब्रह्माणं प्रति गमनम्	२७६
ब्रह्माग्निसंवादानंतरं वानरीषु पुत्रान्जनयितुं ब्रह्मणाज्ञप्तानां देवानां तद्विषये विचारादि	”
रामादिवनवासविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयस्योत्तरम्	२७७
रामस्य राज्याभिषेकार्थं दशरथे मंत्रयति तच्छ्रुत्वा मंथरया बोधितायाः कैकेय्या दशरथस्यचोक्तिप्रत्युक्ती	”
कैकेयीकृतरामवनवासप्रार्थनया सीतालक्ष्मणसहितस्य रामस्य वनगमनम्	”
कैकेयीभरतयोः संवादानंतरं रामानयनार्थं चित्रकूटं गतस्य तत्र रामपादुके गृहीत्वा आगतस्य भरतस्य नंदिग्रामे राज्यकरणम्	२७७
शरभंगाश्रमाद्दंडकारण्यं गतेन रामेण कृतः खरादिराक्षसवधः शूर्पणखाविरूपकरणं च	”
रावणस्य स्वसमीपागतायाः शूर्पणखायाः सांत्वनपूर्वकं मारीचाश्रमगमनम्	”
मारीचरावणयोः संकेतपूर्वकं रामाश्रममागतयोर्मारीचेन कनकमृगरूपेण कृतं सीतामोहनम्	२७८
मोहितसीताप्रेरणेन रामे मारीच प्रति गते मारीचकपटध्वनिश्रवणोत्तरं भीतया सीतया दुर्वाक्यविद्धस्य लक्ष्मणस्यापि ततो गमनम्	”
संन्यासिवेषेणागत्य रावणेन कृतं सीताया हरणम्	”
सीतां हरंतं रावणं दृष्ट्वा तां मोचयितुमुद्यतस्य जटायुषस्तत्कृतः पक्षच्छेदो लंकागमनं च	२७९
जटायुषो दर्शनाद्यनंतरं रामकृतः कबंधवधः	”
कबंधशरीरनिर्गतात्पुरुषात्सीताप्राप्त्युपायं शुश्राव रामः	”
रामलक्ष्मणयोः पंपां गत्वा ऋष्यमूकं गतयोः सतोस्तत्र सुग्रीवेण रामस्य सख्यादि	२८०
रामप्रेरणया सुग्रीवे वालिना सह युध्यमाने रामेण कृतो वालिवधः	”
लंकां गतेन रावणेनाशोकवनिकासमीपे सीतां निवेश्य तद्रक्षणार्थं योजितासु राक्षसीषु तां निर्भर्त्स्य तद्वाक्यं कथयितुं रावणं प्रति गतासु त्रिजटाकृतं सीतासांत्वनम्	”
स्वसमीपागतस्य रावणस्य वाक्यं श्रुत्वातिदुःखितायाः सीताया रावणस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	२८१
माल्यवत्पर्वते वसता रामेण प्रेषिताल्लक्ष्मणाद्रामोक्तिं श्रुत्वा सुग्रीवः सीतान्वेषणार्थं वानरप्रेषणादिकार्यं लक्ष्मणं प्रति निवेदयतिस्म	२८२
लक्ष्मणेन सह रामसमीपमागत्य किंकार्यं निवेदयति सुग्रीवे प्रेषिता वानरा आजग्मुः	”
दक्षिणदिश आगतो हनूमान् रामवाक्यं श्रुत्वा सीतान्वेषणवृत्तांतं कथयामास प्रत्ययार्थं सीतया दत्तं मणिं तत्कथितां कथां च कथयतिस्म	”
आगतानां सुषेणादिवानराणां संख्याकथनानंतरं लंकागमनार्थं निर्गतस्य ससैन्यस्य रामस्य समुद्रतीरे निवासः	२८३
समुद्रलंघनोपायं चिंतयतो रामस्य समुद्रेण संवादानंतरं नलं प्रति समुद्रे सेतुकरणाज्ञा	”
रामं प्रति विभीषणागमनानंतरं रावणसमीपेंगदं प्रेषयामास सः	”

विषयाः	अध्या०
अंगदो रावणेन सुरक्षितां लंकां गत्वा तेन सह संभाष्य रामं प्रत्याजगाम	२८४
लंकाप्राकारभेदनपूर्वकं राक्षसानां वानराणां च युद्धम्	”
युद्धार्थमागतै रावणादिभिः सह रामादीनां युद्धम्	२८५
विभीषणेन प्रहस्ते हते हनुमदादीनां राक्षसैः सह युद्धप्रसंगे हनुमता कृतो धूम्राक्षवधः ..	२८६
रावणः कुंभकर्णमुत्थाप्य युद्धार्थं गंतुं तमादिदेश	”
महायुद्धं कुर्वतः कुंभकर्णस्य लक्ष्मणकृतो वधः	२८७
युद्धार्थं रावणेनाज्ञप्तस्येंद्रजितो लक्ष्मणेन सह युध्यमानस्य मायायुद्धम्	२८८
इंद्रजिदस्त्रेण विसंज्ञौ रामलक्ष्मणौ विभीषणः संज्ञास्त्रेण बोधयांचकार..	२८९
विभीषणकथितोपायकरणानंतरमिंद्रजितं जघान लक्ष्मणः..	”
सीताहननार्थं निर्गतस्य रावणस्याविंध्यकृता क्रोधशांतिः	”
युद्धार्थमागतेन रावणेन प्रवर्तितां मायां लक्ष्मणवाक्यान्निराचकार रामः..	२९०
इंद्रप्रेषितं मातलिसनाथं रथं प्रति मातलिवाक्याद्विभीषणसंमत्यारुरोह रामः..	”
रामरावणयोर्युध्यमानयो रामकृतो रावणवधः	”
रावणवधेन सहर्षैः देवैः पूजितो रामो विभीषणाय लंकां ददौ	२९१
विभीषणाविंध्याभ्यामानीतां सीतां दृष्ट्वा प्रत्याख्यातवति रामे सीताया मूर्छा	”
मूर्छितायां सीतायां विषीदत्सु च वानरेषु रामं प्रति ब्रह्मादीनां दशरथस्य चागमनम् ..	”
रामं प्रति सीतोक्त्यनंतरं वाय्वग्निवरुणानामुक्तयो ब्रह्मणश्च	”
रामदशरथयोः संवादानंतरं श्रीरामः सीतामंगीचकार	”
रामं प्रति ब्रह्मादीनां वरदानानंतरं सीतया हनुमंतं प्रति च वरे दत्ते देवादीनामंतर्धानम्..	”
ससैन्यः सलक्ष्मणो रामः पुष्पकमारुह्य निर्गतो मध्येमार्गे सीतां प्रति वनानि दर्शयन् किष्किंधामागत्यांगदं यौवराज्येऽभिषिषेच ..	”
अयोध्यानगरमागतस्य रामस्य राज्याभिषेकः	”
रामानुज्ञया विभीषणादीनां गमनं रामस्य दशाश्वमेधकरणं च	”
मार्कंडेयकृतं युधिष्ठिराश्वासनम्	२९२

२० पतिव्रतामाहात्म्यपर्व

विषयाः	अध्या०
पतिव्रताविषये युधिष्ठिरप्रश्ने मार्कंडेयकृतः सावित्र्युपाख्यानोपक्रमः	२९३
पुत्रार्थं तपस्यतोऽश्वपतेः सावित्र्याः सकाशात्कन्याप्राप्तिरूपवरलाभः	२९३
सावित्रीवरदानेन लब्धायाः कन्याया अश्वपतिना कृतं सावित्रीति नामकरणम्	”
स्वयमेव पतिवरणार्थमश्वपतिप्रेषितायाः सावित्र्या वरान्वेषणार्थं तपोवनगमनम्	”
नारदाश्वपत्योः संवदतोस्तपोवने वरं वृत्वागतया सावित्र्योभयोः पादवंदनं कृतम्	२९४
नारदप्रश्नानंतरमश्वपतिप्रेरणया सावित्र्याह द्युमत्सेनसुतः सत्यवान्वृत इति	”
नारदेन सत्यवतोऽल्पायुष्ट्वे कथितेऽन्यं वृण्विति वदत्यश्वपतौ सावित्र्यास्तदनंगीकरणम्..	”
वैवाहिकं सज्जीकृत्याश्वपतेर्द्युमत्सेनाश्रमगमनानंतरमुभयोः संवादः	२९५
सत्यवता सह सावित्र्या विवाहं कृत्वाश्वपतौ गते सावित्री वल्कलपरिधानादिपुरःसरमाश्रमेन्यवसत्	”
चतुर्थे दिवसे पत्युर्मरणं निश्चित्य तत्परिहारार्थं सावित्र्यास्त्रिरात्रव्रतकरणम्..	२९६
फलाद्याहरणार्थं सत्यवति वनं गच्छंति श्वश्वाज्ञया पत्या सह सावित्र्या वनगमनम् ..	”
शिरोवेदनाक्रांते सत्यवति सावित्र्यंके शिरो निधाय सुप्ते सति सावित्र्या यमदर्शनम् ..	२९७
सावित्रीसंवादतुष्टाद्यमात्सावित्र्याः पतिजीवनसहितानां चतुर्णां वराणां लाभः	”
यमवरदानेन जीवतः सत्यवतः सावित्र्याश्चोक्तिप्रत्युक्ती	”
पित्रोरदर्शनेन खिन्नस्य सत्यवतः सावित्र्या सह स्वाश्रमं गंतुं प्रस्थानम्..	”
पुत्रमन्विष्यंतं भार्यासहितं द्युमत्सेनं गौतमादिष्वाश्वासयत्सु सत्सु सावित्रीसहितस्य सत्यवत आश्रमागमनम्	२९८
गौतमेन विलंबकारणं पृष्टा सावित्री वनस्थं यमदर्शनादिकं सर्वं वृत्तांतमाचख्यौ	”
द्युमत्सेनं नेतुमागतैः प्रधानैः सह स्वराष्ट्रं गतस्य द्युमत्सेनस्य राज्याभिषेकादिः	२९९

२१ कुंडलाहरणपर्व

विषयाः	अध्या०
जनमेजयप्रश्नानुरोधेन वैशंपायनस्योत्तरम् ..	३००
पांडवहितार्थं कर्णं प्रति कुंडले याचितुमुद्युक्ते शक्रे कुंडलदाननिषेधार्थं ब्राह्मणरूपेणागतस्य सूर्यस्य कर्णं प्रत्युक्तिः	”
कर्णेन कस्त्वमित्युक्ते सूर्योहमिति ब्राह्मणेनोक्ते उभयोः संवदतोः कर्णकृता कीर्तिप्रशंसा..	”
शरीराविरोधेन कीर्तिसंपादनविषये सूर्यस्योक्तिः	३०१

विषयाः	अध्या०
कर्णसूर्ययोः संवदतोः कर्णं प्रति सूर्यस्य शक्ति विनिमयेन कुंडलदानाभ्यनुज्ञा	३०२
किं तद्गुह्यमित्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	३०३
कुंतिभोजं प्रत्यागतस्य ब्राह्मणस्य सेवार्थं पृथांप्रति कुंतिभोजाज्ञा	”
स्वाज्ञामंगीकुर्वतीं कुंतीं कुंतिभोजो ब्राह्मणाय सेवार्थमर्पयतिस्म	३०४
पृथाप्येकाग्रेण मनसा ब्राह्मणमाराधयतिस्म	”
आराधनसंतुष्टाद्ब्राह्मणात्पृथाया देवाकर्षणमंत्रप्राप्तिः	३०५
कुंतिभोजमामंत्र्य ब्राह्मणोंतर्दधे	”
ब्राह्मणेंतर्हिते कुंत्या मंत्रेणाहूतस्य सूर्यस्य तया सह संवादः	३०६
सूर्यदत्तेन दिव्यचक्षुषा देवादीन् दृष्ट्वा सूर्यमनुनयंतीं कुंतीं प्रति तस्यानुनयः	”
चिंताक्रांतया कुंत्या सह सूर्यस्य संवादः	३०७
कुंत्यनुमत्यनंतरं तया सह सूर्यस्य संगमः	”
निगूढं गर्भं धृतवती कुंती दशमे मासे पुत्रं सुषुवे	३०८
जातं गर्भं धात्र्यनुमत्या मंजूषायां निक्षिप्याशीर्दानपूर्वकमश्वनद्यां चिक्षेप कुंती	”
अश्वनदीतो वहंतीं चंपानिकटे गंगायामागतां तां मंजूषां सूतभार्या राधा ददर्श	३०९
अधिरथः सूतो राधया निवेदितां मंजूषामुद्घाट्य तत्र दृष्टं पुत्रं तस्यै दत्त्वा तस्य वसुषेणेतिनाम चकार	”
द्रोणादिभ्योस्त्रविद्यासंपन्नं कर्णं प्रति ब्राह्मणरूपेणेंद्रस्यागमनम्	”
कर्णशक्रयोः संवादः	३१०
शक्रादेकघातिनीं शक्तिं गृहीत्वा कर्ण इंद्राय स्वस्य कुंडले कवचंच ददौ	”
तानि गृहीत्वा शक्रे गते कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनादयोन्वतप्यंत	”

२२ आरणेयपर्व

विषयाः	अध्या०
पांडवानां पुनर्द्वैतवनप्रवेशः	३११
कश्चिद्ब्राह्मणो युधिष्ठिरमागत्य मम वृक्षलंबितमरणीसहितं मंथं गृहीत्वा मृगो गतोऽतस्तमानयेत्युवाच	”
मृगमन्विष्यंतः पांडवास्तमपश्यंतः श्रांतास्तृषिताः संतो न्यग्रोधस्य तल उपाविशंस्ततो नकुलो भ्रातृन्प्रति प्रश्नं कृतवान्	”
युधिष्ठिरादीनां क्रमेणोत्तरदानम्	३१२
जलानयनार्थं सरसि गतस्य नकुलस्य यक्षकृतं निवारणमनादृत्य जलं पीतवतः पतनं तथव सहदेवादीनां क्रमेणागमनं पतनं च	”
अनागच्छतो भ्रातॄनन्वेष्टुं युधिष्ठिरस्य तत्र सरसि गमनम्	”
तत्र भूमिपतितान्भ्रातॄन् दृष्ट्वा युधिष्ठिरस्य विलापपूर्वकं तत्पतनकारणाचिंतनम्	३१३
यक्षयुधिष्ठिरयोः संवादस्तयोः प्रश्नोत्तरे च	”
प्रश्नोत्तरदानतुष्टेन यक्षेण चतुर्णां मध्ये कस्यचिदेकस्य जीवनं वृण्वित्युक्तो युधिष्ठिरो नकुलजीवनं वव्रे	३१३
नकुलजीवनवरणेन तुष्टो यक्षः सर्वजीवनरूपं वरं प्रादात्	”
भीमादीनां जीवनानंतरं को भवानिति युधिष्ठिरेण पृष्टो यक्षो धर्मोहमित्याह	३१४
वरं वृणीष्वेति यक्षनियुक्तेन युधिष्ठिरेण प्रार्थितान्वरान्दत्त्वा यक्षोंतर्दधे	”
पांडवाः स्वाश्रममागत्य धर्मदत्तमरणीसंपुटं ब्राह्मणाय ददुः	”
स्वकर्तव्यमज्ञातवासं तपस्विनः प्रति कथयित्वा चिंतां कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति धौम्योक्तिः	३१५
भीमेनाश्वासिते युधिष्ठिरे ब्राह्मणाः पांडवान्प्रत्याशिषो दत्त्वा स्वान्स्वान्गृहान्ययुः	”
पांडवाः केनचिन्मिषेणद्वैतवनात्क्रोशपरिमितं देशं गत्वैकांते अज्ञातवासार्थं मंत्रयामासुः	”

समाप्तमिदं वनपर्वसूचीपत्रम्

॥ विराटपर्वसूचीपत्रम् ॥

१ पांडवप्रवेशपर्व

विषयाः	अध्या०
पांडवानामज्ञातवासप्रकारविषयके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१
अर्जुनयुधिष्ठिरयोः संवदतोर्विराटगृहवासनिश्चयः	”
युधिष्ठिरो विराटगृहे स्वकर्तव्यं कर्म कथयित्वा भीमं प्रति पप्रच्छ	”
भीमः स्वकर्तव्यं कर्माचख्यौ	२
भीमं प्रत्यर्जुनकर्तव्यकर्मविषयके युधिष्ठिरप्रश्नेऽर्जुनः स्वकर्तव्यं कर्माभिदधे	”
नकुलसहदेवद्रौपदीनां स्वस्वकर्तव्यकर्मकथनम्	३
युधिष्ठिरस्य भ्रातॄन्प्रति स्वाग्निरक्षणसूतादिप्रस्थापनादिविषयिण्युक्तिः	४
धौम्यो युधिष्ठिरादीन्प्रति परगृहवासविषयिणीं नीतिमभ्यधात्	”
वैशंपायनकथितः पांडवानां प्रास्थानिको वृत्तांतः	”
निर्गतानां द्रौपदीसहितानां पांडवानां विराटनगरसमीपागमनम्	५
पांडवाः श्मशानसमीपवर्तिन्यां शम्यामस्त्राणि स्थापयामासुर्गुह्यनामभिश्च व्यवजह्रुः	”
युधिष्ठिरकृतो दुर्गास्तवः प्रसन्नायास्तस्याः सकाशाद्वरलाभश्च	६
अक्षान्कक्षे निक्षिप्य विराटनिकटं गतस्य युधिष्ठिरस्य तेन सह संवदतस्तद्गृहवासः	७
सूदरूपेण विराटं प्रति गतस्य भीमस्य संवादपूर्वकं तद्गृहवासः	८
सैरंध्रीवेषेण नगरं प्रविष्टाया द्रौपद्याः सुदेष्णया संवादानंतरं तद्गृहस्थितिः	९
गोपवेषेण गतस्य सहदेवस्य विराटेन संवदतस्तद्गृहनिवासः	१०
बृहन्नलावेषेण प्रविष्टस्यार्जुनस्य विराटेन सह संवादानंतरं कुमारीपुरे वसतिः	११
अश्वपालवेषेण गतस्य नकुलस्य विराटेन संवदतस्तद्गृहे निवासः	१२

२ समयपालनपर्व

विषयाः	अध्या०
पांडवाचरणविषयके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१३
वसत्सु पांडवेषु चतुर्थे मासे उत्सवप्रसंगेनागतानां मल्लानां मध्ये प्रधानेन जीमूतेन सह युद्धार्थं विराटाज्ञया भीमस्य रंगप्रवेशः	”
युद्धंकुर्वतो जीमूतस्य भीमेन कृतो वधः	”

३ कीचकवधपर्व

विषयाः	अध्या०
सुदेष्णागृहे द्रौपदीं दृष्टवतः कीचकस्य सुदेष्णांप्रत्युक्तिः	१४
सुदेष्णानुज्ञया द्रौपदीं प्रत्युक्तवतः कीचकस्य तया सह संवादः	”
सैरंध्र्या प्रत्याख्यातस्य कीचकस्य प्रार्थनया सुदेष्णया कृतः संकेतः	१५
निग्रहेण कीचकगृहात् सुराहरणार्थं सुदेष्णया प्रेरिता द्रौपदी सूर्योपस्थानादि कृत्वा कीचकगृहं जगाम	”
स्वसमीपागतया सैरंध्र्या सह कीचकस्य संवादः	१६
बलात्कारेणोत्तरीये गृहीतवंतं कीचकमाक्षिप्य तद्भयाद्द्रौपदी सभां प्रति शरणमगच्छत्	”
पादाघातं कुर्वता कीचकेनावमानितां द्रौपदीं दृष्ट्वा क्रुद्धस्य भीमस्य युधिष्ठिरकृतं सांत्वनम्	”
विराटद्रौपदीसंवादानंतरं युधिष्ठिराज्ञया सुदेष्णागृहं गताया द्रौपद्यास्तया सह संवादः	”
रात्रौ महानसे सुप्तं भीमं प्रति गत्वा द्रौपद्या प्रबोधितस्य तस्य तां प्रत्युक्तिः	१७
धर्मराजोपालंभपूर्वकं भीमस्याग्रे द्रौपदीकृतं स्वदुःखनिवेदनम्	१८
विराटगृहस्थभीमादिवृत्तकथनपूर्वकं द्रौपदीपरिदेवनम्	१९
स्वावस्थाकथनपूर्वकं रुदत्या द्रौपद्या हस्तौ स्वमुखे धृत्वा भीमोपि रुरोद	२०
भीमेन सांत्वितया द्रौपद्या कथितः कीचकात्स्वपराभववृत्तांतः	२१
भार्यारक्षणफलकथनादिना भीमस्य क्रोधमुद्दीप्य रुदत्या द्रौपद्या भीमकृतं सांत्वनम्	”
भीमः कीचकवधमंगीकृत्य द्रौपदीं प्रति तदुपायमकथयत्	२२
पुनः प्रार्थितवता कीचकेन द्रौपदीसमयेंगीकृते तं प्रति द्रौपदी संकेतस्थानादि कथयतिस्म	”
पुनर्भीममागत्य द्रौपद्या कीचकमारणोपाये कथिते द्रौपदीभीमयोः संवादः	”
पूर्वमेव भीमे नर्तनागारं प्रविष्टेऽनंतरं द्रौपदीसंगमाशया आगतस्य कीचकस्य पूर्वमागत्य स्थितं भीमं प्रत्युक्तिः	”
उपहासोक्तिपूर्वकं भीमे मारणायोद्यते सत्युभयो-	

विषयाः	अध्या०
बाहुयुद्धम्	”
श्रांतस्य कीचकस्य भ्रामणादिपुरस्सरं भीमो हननादिकं चकार	”
भीमस्तत्राग्निं प्रज्वाल्य मांसपिंडाकृति कीचकशरीरं द्रौपद्यै दर्शयित्वा तामामंत्र्य महानसं ययौ	”
द्रौपद्या निवेदितं कीचकवधं श्रुत्वा सभापाला आगत्य तथाविधं कीचकं ददृशुः	”
रुदंतः कीचकबांधवाः कीचकं संस्कर्तुं बहिर्निनीषंतो द्रौपदीं दृष्ट्वा तां मारयितुमुदयच्छन्	२३
कीचकेन सह द्रौपदीं दग्धुं विराटानुज्ञया तां बद्ध्वा श्मशानाभिमुखं गच्छत्सु कीचकेष्वाक्रोशपूर्वकं सा पतीन् शोधयामास	”
भीमो द्रौपदीवाक्यं श्रुत्वोत्थाय द्रौपद्यभयदानपूर्वकं तद्रक्षार्थं वेषं विपरिवर्त्य श्मशानाभिमुखं जगाम	”
वृक्षमुत्पाट्य तेन हंतुमागतं भीमं दृष्ट्वा पलायमाना न्त्सर्वान् कीचकान् स वृक्षेण जघान	”
द्रौपदीमाश्वास्य भीमो महानसं प्रत्यद्द्वारेण जगाम	”
पौरैर्गंधर्वकृते कीचकवधे कथिते विराटस्तान्दग्धुं भृत्यानाज्ञाप्य द्रौपदीनिर्वासनार्थं सुदेष्णामब्रवीत्	२४
द्रौपदी विराटनगरं प्रत्यागत्य महानसद्वारि स्थितं भीमं प्रति संकेतेनोक्त्वा नर्तनागारेऽर्जुनं ददर्श	”
राजकन्याभिराश्वासितायाः सैरंध्र्याः कटाक्षपूर्वकं बृहन्नलया सह संवादः	”
राजगृहप्रविष्टां द्रौपदीं प्रति सैरंध्रि गच्छ भद्रं त इत्याद्युक्तवंती सुदेष्णां प्रति द्रौपदी त्रयोदशाहपर्यंतं राजा क्षाम्यत्वित्यादि जगाद	”
४ गोहरणपर्व	
पांडवान्वेषणार्थं दुर्योधनप्रेषिताश्चाराः परावृत्यागताः संतस्तंप्रति विराटनगरस्थं गंधर्वहतकीचकवृत्तांतं जगदुः	२५
चारवाक्यं श्रुत्वा सभ्यान्प्रति वदति दुर्योधने चारांतरप्रेषणविषये कर्णदुःशासनयोरुक्तिः	२६
दुर्योधनं प्रति न तादृशा विनश्यंतीत्यादिर्द्रोणोपदेशः	२७
द्रोणकृतोपदेशोपबृंहणपूर्वकं भीष्मोपदेशः	२८
किंचिन्नीत्युपदेशपूर्वकं कृपस्योपदेशः	२९
त्रिगर्तराजसुशर्मप्रेरणया दुर्योधनादिभिर्विराटधनहरणे मंत्रिते प्रथमतः सुशर्मणा विराटनगरगमनम्	३०
सुशर्मकृतं गोधनहरणं गोपवाक्याच्छ्रुतवतो विराटस्य सैन्ययोजनादि	३१
विराटाज्ञया शतानीकेन दत्तं रथादि स्वीकृतवतां पांडवानां गोप्रत्याहरणाय गमनम्	”
मत्स्यानां त्रिगर्तैः सह युद्धे प्रसक्ते शतानीकादिषु युध्यमानेषु सुशर्मविराटयोर्युद्धम्	३२
भ्रातृसहितेन सुशर्मणा पराजित्य विराटे गृहीते पलायमानेषु मत्स्येषु युधिष्ठिराज्ञया युद्धार्थं भीमस्य सुशर्मसमीपगमनम्	३३
युद्धप्रवृत्तं भीमं दृष्ट्वा परावृत्ते विराटसैन्ये युधिष्ठिरादीनां युद्धम्	”
युद्धप्रसंगे पलायमानं भीमवाक्यात्परावृत्त्य युध्यमानं सुशर्माणं गृहीतवति भीमे त्रिगर्तानां पलायनम्	”
बद्धं सुशर्माणं युधिष्ठिरसमीपमानीय तदाज्ञया तं मुमोच भीमः	”
विराटकृतपांडवसत्कारानंतरं युधिष्ठिरानुज्ञया तेनाज्ञप्तादूतास्तन्नगरे जयमघोषयन्	३४
त्रिगर्तान्प्रति मत्स्ये गते विराटनगरं प्रत्यागत्य दुर्योधनादयस्तद्गोधनं जह्रुः	३५
गोपाध्यक्षो नगरमागत्यांतःपुरस्थितमुत्तरं प्रति गोधनहरणं निवेदयामास	”
गोपवाक्यश्रवणानंतरमंतःपुरे सारथ्यभावकथनयुक्तामुत्तरस्य शौर्योक्तिं श्रुतवतोऽर्जुनस्य द्रौपदीं प्रत्युक्तिः	३६
द्रौपद्या बृहन्नलायाः सारथ्यकर्मनिपुणत्वे कथिते भगिनीं प्रत्युत्तरस्य वाक्यम्	”
भ्रातृवाक्येन नर्तनागारमागतयोत्तरयाऽतिनिर्बंधेन भ्रातृसारथ्यकरणे प्रार्थिताया बृहन्नलाया उत्तरसमीपगमनम्	३७
उत्तरप्रार्थनया बृहन्नलया सारथ्येंऽगीकृते युद्धार्थं निर्गच्छत्युत्तरे कुरुवस्त्रानयनार्थं प्रेरयंती उत्तरादिकन्याः प्रत्युदीर्यार्जुन उत्तरहयान्प्रेरयति स्म	”
कुरुसैन्यदर्शनेन भीतमुत्तरं नोत्सहे कुरुभिर्योद्धुमित्याद्युक्तवंतं प्रत्यर्जुनस्योत्तेजनवाक्यम्	३८
कामं हरंतुमत्स्यानामित्याद्युक्त्वा पलायमानमुत्तरं धर्तुमर्जुनो रथादवरुह्य तत्पृष्ठतोन्वधावत्	”
पलायमानोत्तरादिदर्शनेनावहासपूर्वकं तर्कयत्सु कुरुष्वर्जुनो धृतमनुनयंतमुत्तरमाश्वास्य तेन सह रथमारुरोह	”
रथारूढार्जुनदर्शनेन भीष्मादिषु चिंतयत्सूत्पातदर्शनोत्तरं वदन् द्रोणो युद्धार्थं क्लीबवेषेणाग-	

विषयाः	अध्या०
तो यमर्जुनएवेति निश्चिकाय	३९
द्रोणं निर्भर्त्सयंतं कर्णं प्रति यद्येष पार्थ इत्यादिका दुर्योधनोक्तिः	”
अर्जुनः शमीवृक्षसमीपमेत्योत्तरं प्रति शम्यां पांडवास्त्रनिधानायुवाच	४०
शम्यां शवनिधानश्रवणेन तामारोढुं विचारयन्नप्युत्तरोऽर्जुनोपदेशादारुरोह	४१
उत्तरोऽर्जुनवाक्यादस्त्रवेष्टनान्यवमुच्य गांडीवादीनि दृष्ट्वा बिभाय	”
कस्य किमायुधमित्यादिजिज्ञासयाऽर्जुनं प्रत्युत्तरस्य प्रश्नः	४२
शस्त्राणां तत्स्वामिनां च नामनिर्देशकथनपूर्वकमर्जुनस्योत्तरम्	४३
उत्तरस्य क्वनुस्विदर्जुनइत्यादिना पांडववृत्तांतप्रश्ने तथैवार्जुनस्योत्तरम्	४४
उत्तरस्य प्रश्नानुरोधेनार्जुनः स्वीयान्यर्जुनादीनि दशनामानि सहेतुकानि कथयामास	”
अर्जुनसारथ्यमंगीकुर्वन्नर्जुनेनाश्वासित उत्तरोस्त्रैः सह वृक्षादवरुरोह	४५
अर्जुनेन कुरुभिः सह युद्धे प्रतिज्ञातेऽनुनयपूर्वकं षंढत्वविषयकं प्रश्नं कुर्वत्युत्तरेऽर्जुनस्योत्तरम्	”
उत्तरेण नम्रतापर्वकं स्वस्य सारथ्यकौशले कथिते सत्यर्जुनो युद्धोचितवेषादिकं चकार	”
कौरवसैन्यदर्शनोत्तरं स्वविजयं संशयितं मन्यमानस्योत्तरस्यार्जुनकृतमाश्वासनम्	”
उत्तरेण सह युद्धार्थं प्रस्थितेनार्जुनेन स्मृतस्य वानरध्वजस्य रथे प्रादुर्भावः	४६
अर्जुनेन शंखे वादिते तच्छब्दश्रवणेन भीतस्योत्तरस्य तत्कृतमाश्वासनादि	”
पुनरर्जुनेन शंखे वादिते तच्छब्दं श्रुतवतो द्रोणस्योत्पातदर्शनकथनपूर्विका उक्तिः	”
भीष्मद्रोणकृपान्प्रत्यर्जुनोऽज्ञातवाससमाप्तेः पूर्वमेव प्रकटोभूदित्यादिका दुर्योधनोक्तिः	४७
दुर्योधनं प्रति द्रोणाद्याक्षेपपूर्विका कर्णस्योक्तिः	”
सर्वेषां तिरस्कारपूर्वकं कर्णस्य विकत्थनम्	४८
कृपाचार्योर्जुनवीर्यकथनपूर्वकं कर्णं भर्त्सयित्वा सर्वे वयमैकमत्येन युध्यामह इत्याह	४९
द्रोणादिनिंदाश्रवणेन क्रुद्धोश्वत्थामा कर्णमधिचिक्षेप	५०
अश्वत्थामकृपयोर्भीष्मेण सांत्वने कृते तं प्रत्यश्वत्थाम्न उक्तिः	५१
दुर्योधनेन क्षमापितेषु द्रोणादिषु तं प्रति द्रोणवाक्यम्	”
भीष्मः पांडवानां वनवासप्रभृतिकालगणनया प्रतिज्ञापूर्तिमभिधाय दुर्योधनमुपदिदेश	५२
दुर्योधनः स्वमतं प्रकाश्य भीष्माज्ञया सेनाचतुर्थभागेन सह गोधनं गृहीत्वा जगाम	”
दुर्योधने गते भीष्मकृतं व्यूहरचनादि	”
व्यूहसमीपागतस्यार्जुनस्य ध्वजादिदर्शनोत्तरमयमर्जुन एवेति निश्चिन्वतो द्रोणस्य बाणद्वाराऽर्जुनकृतस्वपादवंदनादिकथनम्	५३
दुर्योधनरहितं कुरुसैन्यं दृष्टवतोऽर्जुनस्याज्ञयोत्तरोर्जुनरथं दुर्योधनं प्रति प्रस्थापयामास	”
अर्जुनाभिप्रायं बुद्ध्वा कृपो दुर्योधनं प्रति सर्वेषां गमनं कथयतिस्म	”
दुर्योधनसेनायां बाणवर्षणपूर्वकं शंखं वादयतोर्जुनस्य शंखशब्दं श्रुत्वा गावो विराटनगराभिमुखं जग्मुः	”
दुर्योधनं प्रति प्रयांतमर्जुनं दृष्ट्वा कुरुवीरेष्वागच्छत्सूत्तरोऽर्जुनवाक्यात्कर्णं प्रति रथं प्रेरयामास	५४
चित्रसेनादिभिर्युध्यमानेनाऽर्जुनेन पराजिते विकर्णेपयाते युध्यतः शत्रुंतपस्यार्जुनकृतो वधः	”
कुरुसैन्यं घातयताऽर्जुनेन हतं स्वभ्रातरं श्रुत्वा कर्णोर्जुनमभिययौ	”
कर्णार्जुनयुद्धदर्शनार्थं कुरुष्ववस्थितेष्वर्जुनेन पराजितः कर्णोऽपययौ	”
कर्णेपयाते सत्यागतानां दुर्योधनादीनां सैन्यमाच्छायाश्चर्ययुद्धं कुर्वत्यर्जुने तं सैनिकाः प्रशशंसुः	५५
द्रोणादिताडनपूर्वकं कौरवसैन्यं भक्त्वाऽर्जुनः कृपसैन्यं प्रति रथं नेतुमुत्तरं प्रैरिरत्	”
अर्जुन उत्तरं प्रति द्रोणप्रदक्षिणकरणमादिश्याश्वत्थामादींस्तत्तध्वजादिचिह्नदर्शनपूर्वकमभिज्ञापयांचक्रे	”
कृपार्जुनयोर्युद्धदर्शनार्थं देवसहित इंद्रोवसुमनःप्रभृतयो राजानश्चाययुः	५६
अर्जुनप्रेरणयोत्तरेण कृपं प्रति रथे नीते उभावपि शंखं दध्मतुः	५७
कृपार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनेन विरथीकृतं कृपं योद्धारो रणादन्यत्र निन्युः	”
ततो युद्धार्थमागतं द्रोणं प्रत्यर्जुनाज्ञयोत्तरेण रथे नीते द्रोणः शंखं वादयतिस्म	५८
अर्जुनप्रार्थनं श्रुत्वा पूर्वं द्रोणो बाणांस्तत्याज	”
द्रोणार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनेन द्रोणे पराजिते आगतेनाश्वत्थाम्ना सहार्जुने युध्यमाने तदंतरे द्रोणोपययौ	”
अर्जुनाश्वत्थाम्नोर्युद्धेप्रसक्ते बाणक्षयादश्वत्थाम्नि पराजिते पुनः कर्णो युद्धार्थमर्जुनं प्रत्याययौ	५९
कर्णार्जुनयोः परस्पराधिक्षेपपूर्वकं युद्धारंभः	”
अर्जुनेनाश्वादिहननपूर्वकं बाणेनोरसि विद्धस्य	

विषयाः	अध्या०
कर्णस्य पलायनम्	६०
भीष्मसैन्यं प्रति रथवाहनार्थं प्रेरितस्योत्तरस्यासामर्थ्यसूचकं वाक्यं श्रुत्वाऽर्जुनः पुनस्तमाश्वास्य रथवाहनार्थं प्रेरितवान्	६१
उत्तरेण भीष्मसैन्यं प्रति रथे नीते वारयतो भीष्मस्यार्जुनोध्वजं चिच्छेद	”
दुःशासनादीनामर्जुनेन सह युध्यमानानामर्जुनबाणाघातेन पीडितस्य दुःशासनस्य पलायनम्	”
अर्जुनशरविद्धे विकर्णे रथात्पतिते युध्यमानयोर्विविंशतिदुःसहयोरर्जुनेनाश्वेषु हतेषु तयोः पलायनम्	”
कौरवसैन्येन सह युद्धे तन्नाशयन्नर्जुनः शोणितनदीं प्रावर्तयदित्यादि	६२
पुनर्दुर्योधनादिष्वर्जुनेन संगतेषु मिलितानां कृपादीनां युद्धे प्रसक्तेर्जुनेनैंद्रास्त्रेण रथिषु मोहितेषु सत्सु कौरवसैन्यस्य पलायनम्	६३
प्रभग्नबलदर्शनेन युद्धार्थमागतस्य भीष्मस्यार्जुनेन सह युद्धम्	६४
भीष्मधनुश्छेदनादि कुर्वंतमर्जुनं गंधर्वादयस्तुष्टुवुः	”
अर्जुनबाणाघातेनपीडितस्यभीष्मस्ययुद्धादपयानम्	”
भीष्मापयानानंतरमागतस्य दुर्योधनस्यार्जुनेन सह युद्धम्	६५
हस्तिनमारुह्य युद्धार्थमागतस्य विकर्णस्यार्जुनेन हस्तिनि मारिते तस्य पलायनम्	”
अर्जुनेन पीडिते दुर्योधने पलायमाने सति तं प्रत्यर्जुनवाक्यम्	”
अर्जुनवाक्यात्प्रत्यावृत्ते दुर्योधने तद्रक्षणार्थं कर्णभीष्मद्रोणादीनामपि प्रत्यावृत्तिः	६६
मिलितैः सर्वैः सह युद्धप्रसंगेऽर्जुनः संमोहनास्त्रेण सर्वान्मोहयामास	”
अर्जुनप्रेरितेनोत्तरेण कौरवाणां वस्त्रेषु हृतेषु युद्धान्निर्गमनम्	”
अर्जुनस्य भीष्मेण युद्धप्रसंगे भीष्मस्याश्वान्सारथिं च विद्ध्वा रथसंघान्निर्गत्य स्थितिः	”
चैतन्यं लब्धवत्सु कौरवेषु पुनर्युद्धार्थं प्रवृत्तस्य दुर्योधनस्य भीष्मकृतं निवारणम्	”
युद्धनिवर्तनानुमतिं दत्त्वा प्रस्थितेषु कौरवेषु भीष्मादीन् प्रत्यर्जुनस्य प्रणामः	”
अर्जुनो दुर्योधनमुकुटं छित्त्वा शंखं प्रध्माप्य रथनिवर्तनार्थमुत्तरं प्रेरयतिस्म	”
भीतकुरुसैन्यस्यार्जुनेनाभये दत्ते तं प्रति तस्याशीर्वादादि	६७
अर्जुनेनैतद्वृत्तगोपने कथिते तदंगीकृतवत्युत्तरेऽर्जुनस्य शमीवृक्षं प्रत्यागमनम्	”
आयुधानि वृक्षे संस्थाप्यार्जुनः पुनर्बृहन्नलारूपधारणादि कृतवान्	”
अर्जुनवाक्यादुत्तरो नगरे जयघोषणार्थं दूतान् संप्रेष्य पश्चाद्बृहन्नलया सह नगरं गंतुं प्रतस्थे	”
युधिष्ठिरादिभिः सह स्वपुरमागतस्य विराटस्योत्तरवृत्तांतप्रश्नेऽतःपुरस्थानां तद्वृत्तांतकथनम्	६८
तच्छ्रवणानंतरं मंत्रिणं आज्ञाप्योत्तरसाहाय्यार्थं सैन्यं संप्रेष्याभितप्तं विराटं प्रति युधिष्ठिरस्याश्वासनवाक्यम्	”
उत्तरविजयश्रवणानंतरं नगरशोभां विधाय विराट उत्तरंप्रति मंगलवाद्यादि प्रेषयामास	”
युधिष्ठिरेण सहाक्षक्रीडां कुर्वन्विराटः स्वपुत्रजयं कथयतिस्म	”
तच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरे बृहन्नलाया उत्कर्षं कथयति सति क्रुद्धो विराटोधिक्षेपपूर्वकमक्षेण युधिष्ठिरं मुखे ताडयामास	”
अक्षप्रहारेण नासिकातः स्रुतं युधिष्ठिरस्य रक्तं द्रौपदी जलपूर्णपात्रे धारयामास	”
द्वारपालमुखादुत्तरागमनं श्रुत्वा बृहन्नलासहितस्योत्तरस्यानयनं कथयति विराटे युधिष्ठिरो बृहन्नलां नानयेत्युपांशु द्वारपालमुवाच	”
उत्तरागमनानंतरं विराटोत्तरयोः संवादः	”
उत्तरवाक्यान्क्षमापयंतं विराटं प्रति चिरं क्षांतमिदमित्याद्युवाच युधिष्ठिरः	”
बृहन्नलागमनानंतरं तत्समीपे प्रशंसापूर्वकमुत्तरं प्रति विराटप्रश्नः	”
उत्तरविराटयोः संवादः	६९
५ वैवाहिकपर्व	
तृतीये दिवसे युधिष्ठिरादिषु सभामागत्योपविष्टेषु पश्चादागते विराटे कंकमधिक्षिपति तं प्रति कंकप्रशंसार्थकमर्जुनवाक्यम्	७०
विराटप्रश्नानंतरमर्जुनो भीमादीनभिज्ञापयामास	७१
उत्तरोपि युधिष्ठिरादीनभिज्ञाप्यार्जुनं प्रशशंस	”
विराटोत्तरयोः संवादानंतरं विराटादयो युधिष्ठिरं प्रसादयामासुः	”
युधिष्ठिरं प्रति राज्यादिसमर्पणपूर्वकमर्जुनायोत्तराप्रदानादिविषयकं विराटवाक्यम्	”
अर्जुनः स्नुषात्वेनोत्तरामंगीचकार	”
विराटार्जुनसंवादानंतरमभिमन्युप्रभृतीनामानयनम्	७२
श्रीकृष्णादीनां समागमानंतरमभिमन्युना सहोत्तराया विवाहोत्सवः	”

समाप्तमिदं विराटपर्वसूचीपत्रम्

॥ उद्योगपर्वसूचीपत्रम् ॥

१ सेनोद्योगपर्व

विषयाः	अध्या०
पांडवेषु विराटसभां प्रविश्योपविष्टेषु पांडवसाहाय्यार्थं राज्ञः प्रति श्रीकृष्णोक्तिः	१
बलदेवस्य राज्ञः प्रत्युक्तिः	२
बलदेववाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धस्य सात्यकेः सर्वान्प्रत्युक्तिः	३
सात्यकिवाक्यश्रवणोत्तरं द्रुपदस्य राजाह्वानार्थं दूतप्रेषणाभिप्रायकं धृतराष्ट्रं प्रति स्वपुरोहितप्रेषणाभिप्रायकं च वाक्यम्	४
कृष्णे विराटं प्रति उपपन्नमिदमित्याद्युक्त्वा द्वारकां गते विराटो युद्धोद्योगं चकार	५
प्रशंसापूर्वकं धृतराष्ट्रं प्रति कथनीयमुपदिश्य द्रुपदेन प्रेषितः पुरोहितो हस्तिनापुरं जगाम ..	६
सर्वपार्थिवाह्वानार्थं दूतप्रेषणानंतरमर्जुनो द्वारकां जगाम तस्मिन्नेव दिने दुर्योधनोपि	७
कृष्णगृहं प्रविष्टयोर्द्वयोर्निद्रितस्य कृष्णस्य पाददेशेऽर्जुनस्तस्थौ शिरोदेशे दुर्योधनश्च ..	”
दुर्योधनकृष्णयोः संवादानंतरमर्जुनः कृष्णमेव वव्रे दुर्योधनस्तु नारायणगणानेव	”
बलदेवेनोभयोरपि साहाय्येऽनंगीकृते ससैन्यो दुर्योधनः स्वगृहं जगाम	”
कृष्णार्जुनयोःसंवदतोः सतोरर्जुनप्रार्थनया कृष्णेन तत्सारथ्येंगीकृतेऽर्जुनो युधिष्ठिरं ययौ ..	”
सैन्येन सह युधिष्ठिरं प्रत्यागच्छन् शल्यो मध्ये मार्गे दुर्योधनेन तोषितस्तत्साहाय्यकरणमंगीकृत्य युधिष्ठिरमाययौ	८
मार्गस्थं वृत्तांतं कथयित्वा युधिष्ठिरप्रार्थितं कर्णस्य तेजोवधकरणमंगीचकार	”
कथमिंद्रेण दुःखं प्राप्तमिति युधिष्ठिरेण प्रश्ने कृते शल्यो वृत्रवधाख्यानं कथयितुमुपचक्रमे ..	९
इंद्रद्रोहात्त्वष्ट्रा प्रजापतिना निर्मिते त्रिशिरसि विश्वरूपे तपस्यति तत्तपोभंगार्थमिंद्रोऽप्सरसः प्रेषयति स्म	”
अप्सरस्सु प्रतिहतासु विश्वरूपवधोपायं चिंतयन्निंद्रो वज्रप्रहारेण तं पातयामास	”
तच्छिरश्छेदने इंद्रेणाज्ञप्तेन तक्ष्णा तच्छिरस्सुच्छिन्नेषु तेभ्योंडजानामुत्पत्तिः	”
पुत्रवधं श्रुत्वेंद्रविनाशार्थं त्वष्ट्रा निर्मितो वृत्रः शक्रं प्रत्युद्ययौ ततस्तयोर्युद्धम्	”
वृत्रवधोपायजिज्ञासया विष्णुं प्रति शरणं गतानामृषिगणसहितानामिंद्रादीनां वाक्यम् ..	१०
विष्णुना वृत्रेण सह संधिकरणे आज्ञप्तानां सर्पाणां देवानां तदर्थं वृत्रसमीपगमनम् ..	”
ऋषिभिर्देवादिसख्यार्थं चोदितो वृत्रस्तेभ्यो न शुष्केण न चार्द्रेणेत्यादिवरं गृहीत्वा तदंगीचकार	”
वृत्रवधं चिंतयन्निंद्रः सवज्रफेनप्रहारेण तं हत्वा ब्रह्महत्याभयाज्जले प्रतिच्छन्न उवास ..	”
इंद्रे नष्टे देवादिभिर्वरप्रदानपूर्वकमिंद्रराज्येऽभिषिक्तो नहुषः शचीं दृष्ट्वा इंद्रस्य महीषी कस्मादित्यादिवाक्यं सभ्यान्प्रत्युवाच ..	११
शरणागतायाः शच्या बृहस्पतिना संवादः ..	”
क्रुद्धे नहुषे देवानुनयमशृण्वति तामिंद्राणीमानयिष्याम इत्युक्त्वा बृहस्पतिं प्रत्यागतानां देवानामुक्तिः	१२
शरणागतपरित्यागे दोषकथनपूर्वकं तामददतो बृहस्पतेरिंद्राणीकर्तृककालावधियाचनबोधकवाक्यानंतरं देववाक्यादिंद्राण्या नहुषं प्रति गमनम्	”
शच्या प्रार्थिते समये नहुषेणांगीकृते सति पुनर्बृहस्पतिं प्रति तस्या आगमनम्	१३
शक्रान्वेषणं चिंतयतां देवानां विष्णुसमीपगमनम्	”
इंद्रपावनार्थमश्वमेधकरणे विष्ण्वाज्ञया देवेष्विंद्रसमीपं गतेषु सत्स्वश्वमेधप्रवृत्तिः	”
ब्रह्महत्याविभागानंतरं निष्पापोपींद्रो वरदानादिप्रभावान्नहुषतेजसो दुःसहत्वमालोच्य पुनरंतर्दधे	”
इंद्रेंऽतर्हिते विलापपूर्वकं शच्या कृतमुपश्रुत्याह्वानम्	”
उपश्रुत्या आगत्य तत्पतिदर्शनमंगीकृत्य निर्गतया सह गता शची पद्मनालमध्ये स्थितं शक्रं ददर्श	१४
शची इंद्रंप्रति समयदानपर्यंतं नहुषवृत्तांतादि कथयामास	”
ऋषियानेन मामागच्छेति नहुषं ब्रूहीति शक्रोपदेशं श्रुत्वा शची नहुषमाजगाम	१५
शच्युक्तमाकर्ण्य नहुषो वाहने ऋषीन्योजयामास	”
शचीप्रार्थनयेष्टिं कृत्वा बृहस्पतिनेंद्रशोधनार्थं	

विषयाः	अध्या०
मादिष्टोग्निरुदकवर्जं सर्वं शोधयित्वेंद्रमप्स्य बृहस्पतिमाजगाम	”
पुनर्बृहस्पतिना स्तुतोग्निर्जले इंद्रशोधनं कृत्वा पद्मनालस्थमिंद्रं तं प्रति कथयामास	१६
इंद्रं प्रति गतानां बृहस्पत्यादीनां संवादानंतरमिंद्रः कुबेरादीनां यक्षाधिपत्याद्यधिकारान्ददौ	”
नहुषवधोपायं चिंतयंतमिंद्रं प्रत्यागतेनागस्त्येन नहुषभ्रंशवृत्तांते कथिते देवादयो जहृषुः	१७
शक्रादीनां स्वर्गगमनोत्तरं स्वर्गं पालयन्निंद्रोंगिरसे वरं ददौ	”
शल्यो युधिष्ठिरमाश्वास्य तत्प्रार्थितं कर्णतेजोवधकरणं प्रतिज्ञाय दुर्योधनं प्रति जगाम	१८
सात्यकेर्धृष्टकेत्वादीनां च युधिष्ठिरं प्रत्यागमनं भगदत्तादीनां दुर्योधनं प्रत्यागमनं च	१९
२ संजययानपर्व	
द्रुपदेन प्रेषितः पुरोहितो धृतराष्ट्रादिभिः सत्कृतः सन्भीष्मादीन्प्रति सामकरणविषयकं वाक्यं जगाद	२०
भीष्मे पुरोहितोक्तमभिनंद्योक्तवति कर्णः पुरोहितं प्रति सामाकरणविषयं वाक्यमुवाच	२१
कर्णवाक्यं श्रुत्वा तदधिक्षेपं कुर्वतो भीष्मस्य धृतराष्ट्रकृतोऽनुनयः पांडवान् प्रति प्रेषणार्थं संजयाह्वानं च	”
संजयं प्रति पांडवपक्षीयराजवर्णनपुरःसरं कथनीयार्थविषयकं धृतराष्ट्रवाक्यम्	२२
पांडवान्प्रत्यागत्य धृतराष्ट्रस्यानामयप्रश्नं कथयंतं संजयं प्रति युधिष्ठिरस्य कौरवकुशलप्रश्नो भीमार्जुनादिकृतपराक्रमस्मरणप्रश्नश्च	२३
सर्वेषामनामयकथनपूर्विका युधिष्ठिरं प्रति संजयोक्तिः	२४
युधिष्ठिरप्रश्नानंतरं संजयो धृतराष्ट्रसंदेशमाचचक्षे	२५
दुर्योधनादिकृतापकारविस्मरणपूर्वकमयुद्धेनशमांगीकरणबोधकं युधिष्ठिरस्य संजयं प्रति वाक्यम्	२६
युद्धे भीष्मादीनां हननेन राज्यसंपादनापेक्षया भैक्ष्यचर्यादिकं वरमित्यादिका युधिष्ठिरं प्रति संजयस्योक्तिः	२७
साम्नो युद्धस्य च प्रसंगे कृष्णो यत्कथयिष्यति तदहं कुर्वे इत्यादिका युधिष्ठिरोक्तिः	२८
कृष्णः संजयस्योपदेशं कृत्वा कौरवाणां गर्हितं कर्म कथयित्वा संधिकरणार्थं स्वगमनाभिप्रायं कथयतिस्म	२९
युधिष्ठिरादीननुनयंतं संजयं प्रति तत्प्रशंसापूर्वकं युधिष्ठिरो ब्राह्मणादीन्प्रत्यस्मत्कुशलं वदेत्यब्रवीत्	३०
धृतराष्ट्रभीष्मदुर्योधनान्प्रति यद्यद्वक्तव्यं तत्कथयतिस्म युधिष्ठिरः संजयं प्रति	३१
युधिष्ठिरसकाशात्प्रत्यागतः संजयो द्वारपालद्वारा धृतराष्ट्रानुज्ञां प्राप्य तत्समीपं जगाम	३२
युधिष्ठिरः स्वधर्मेण भवतः सकाशाद्राज्यादिकमिच्छतीत्याद्युक्त्वा तदकरणेऽनर्थं चोक्त्वा संजयो धृतराष्ट्राज्ञया स्वगृहं जगाम	”
३ प्रजागरपर्व	
संजयवाक्येनानुतप्तेन धृतराष्ट्रेण द्वाःस्थद्वाराहूतस्य विदुरस्य तत्समीपागमनम्	३३
उभयोः संवादानंतरं परं धर्म्यं ते वचः श्रोतुमिच्छामीति धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरस्य सदुपदेशः	”
पंडितमूर्खयोर्लक्षणानि कथयित्वा साधारणीं नीतिं कथयन्विदुरोऽसुरेंद्रगीतेतिहासकथनद्वारा राजनीतिं कथयतिस्म	”
जाग्रतो दह्यमानस्येत्यादिके धृतराष्ट्रेणोक्ते विदुरः सर्वोपयोगिनीं सन्नीतिं कथयति स्म	३४
ब्रूहि भूयो महाबुद्धे इत्यादिना पुनर्धृतराष्ट्रेण प्रेरितो विदुर उपदिशन् विरोचनकेशिनीसुधन्वसंवादरूपमितिहासमाह	३५
तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थे नानृतं वक्तुमर्हसीत्याद्युक्त्वा मद्यपानादिवर्जनं साक्ष्ये वर्जनीयान् मनुष्यान् ब्रह्मघ्नसमान्मनुष्यांश्च कथयित्वा विदुरः पुनर्नीतिमुवाच	”
विदुरेणात्रेयसाध्यसंवादरूपे इतिहासे कथिते तं प्रति धृतराष्ट्रस्य महाकुलविषयः प्रश्नः	३६
विदुरो महाकुललक्षणानि कुलदूषणानि वृत्तप्रशंसां च कथयित्वा पुनर्हितवाक्यान्युवाच	”
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्नानंतरं विदुरो ज्ञानमुपदिदेश	”
विदुरेण सप्तदशसु मूर्खेषु कथितेषु तं प्रति धृतराष्ट्रस्यायुःक्षयविषयकः प्रश्नः	३७
अतिमानादीनामायुर्नाशकत्वं कथयित्वा विदुरः पांडवैः सह विग्रहे दोषादिकमाह	”
पुरुषाणां पंचविधं बलं कथयित्वा पुनर्हितमुपदिदेश विदुरः	”
वृद्धानामातिथ्यंचिकित्सकादीनां तदभावप्रविक्रेयद्रव्याणि भिक्षुकलक्षणानि तापसलक्षणानि च कथयित्वा विदुरः पुना राजनीत्यादि कथयामास	३८
विदुरहितोपदेशानंतरं दुर्योधनं त्यक्तुं नोत्सहइत्यादि वदंतं धृतराष्ट्रं प्रति विदुरो दोषिणां वर्जनाद्याह स्म	३९

विषयाः	अध्या०
ज्ञातिविग्रहे दोषकथनपूर्वकं हितमुपदिदेश विदुरः	”
तापसादीनां बलमबादीनामव्रतघ्नत्वं वेदादीनां मलादिकंच कथयित्वा विदुरो दानं प्रशशंस	”
पुनर्हितमुपदिशन् विदुरो विद्याशत्रून् विद्यार्थिनां सप्त दोषानाह स्म	४०
आशादीनां धृतिनाशकत्वं गृहे स्थापनार्हाणि द्रव्याणि वैराग्योत्पादकवाक्यानि चाभ्यधात्	”
धृत्यादिभिः शिश्नोदरादिजयं कथयित्वा ब्राह्मणादिधर्मानभ्याचष्ट	”

४ सनत्सुजातपर्व

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्रविदुरयोः पूर्वकथितावशिष्टकथनविषये संवादः	४१
विदुरस्मृतिमात्रेण संनिहितं सनत्सुजातं प्रति 'मयावक्तुमशक्यं धृतराष्ट्रस्य संशयं वक्तुमर्हसि' इत्यादि विदुरप्रार्थनम्	”
न मृत्युरस्तीति तव प्रमादनित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने प्रमादापेक्षयान्योमृत्युर्नास्तीति सोपपत्तिकं कथयित्वा तन्निवृत्तिर्ब्रह्मज्ञानमंतरा नास्तीत्याह सनत्सुजातः	४२
एतदंते प्रमादात्मकमृत्युप्रतिरोधकत्वेनोक्तानि यानि मौनादीनि तेषामेव धृतराष्ट्रप्रश्नपूर्वकं विवरणम्	४३
एतत्प्रसंगे दोषत्वेन क्रोधादिगणकथनं त्रयोदश नृशंसकथनं धर्मादिगुणकथनं दमादिगुणकथनं च	”
ब्रह्मविद्याप्राप्तिर्ब्रह्मचर्याचार्योपसेवनादिना भवतीत्याह सनत्सुजातः	४४
ब्रह्मविद्याप्राप्तिसाधनं निरूपयितुं पुनः प्रागुक्तानेव दोषान्हेयत्वेन गुणांश्चोपादेयत्वेनाह सनत्सुजातः	४५
ब्रह्मचर्यादिसाधनैः सद्रूपं ब्रह्मैव प्रत्यगभिन्नत्वेन ज्ञेयमित्यस्मिन्नर्थे मंत्रान् योगिप्रत्यक्षं च प्रमाणत्वेनाह स्म सनत्सुजातः	४६

५ यानसंधिपर्व

विषयाः	अध्या०
एवं सनत्सुजातेन विदुरेण च सह कथां कथयतो धृतराष्ट्रस्य रात्र्यामतीतायां प्रभाते तेन सह भीष्मादयो दुर्योधनादयश्च सभामाविविशुः	”
सभां प्रविष्टः संजयो युधिष्ठिरस्य प्रणामादि कथयति स्म	४७
अर्जुनोक्तिश्रवणविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	४८
युधिष्ठिर भीमनकुलसहदेवाभिमन्युप्रभृतीनां स्वस्य च भावियुद्धप्रसंगे दुर्योधनस्यानुतापविषयकमर्जुनवाक्यमाह संजयः	”
श्रीकृष्णप्रशंसापूर्वकमर्जुनेन कृतायाः कौरवनाशप्रतिज्ञायाः कथनम्	”
अर्जुनस्य नरावतारत्वं बोधयितुं भीष्मो दुर्योधनं प्रति नरनारायणवृत्तांतं कथयति स्म	४९
वासुदेवार्जुनयोर्नरनारायणावतारत्वेनाजेयत्वं कथयित्वा भीष्मो दुर्योधनमनुनयतिस्म	”
कर्णस्य प्रगल्भोक्ति श्रुत्वा भीष्मो धृतराष्ट्रं प्रति कर्णनिंदारूपं वाक्यं व्याजहार	”
धृतराष्ट्रं प्रति भीष्मवाक्यानुकूलमेव द्रोणवाक्यम्	”
युधिष्ठिरः किमभाषतेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तं प्रति संजयस्योक्तिः	५०
पांडवसैन्यजिज्ञासया धृतराष्ट्रप्रश्नं श्रुत्वा मूर्छितः संजयश्चेतनां लब्ध्वा तमभाषत	”
संजयो युधिष्ठिरादीनां पंचानां प्रशंसामुक्त्वा शिखंडिप्रभृतीनां राज्ञां साहाय्यकरणादि व्याहरति स्म	”
धृतराष्ट्रो भीमाद्भयं जायते इत्याद्युक्त्वा भीमपराक्रमस्मरणेनात्यंतमन्वतप्त	५१
धृतराष्ट्रोर्जुनपराक्रमं वर्णयामास	५२
धृतराष्ट्रः पांडवपक्षपातिनां पराक्रममुक्त्वा युधिष्ठिरादिक्रोधाद्भय भवतीत्याद्यभिधाय युधिष्ठिरं प्रशस्य स्वस्य युद्धोपरमाभिप्रायमाह स्म	५३
संजयस्य कुरुपांडवसंध्यभिप्रायकं धृतराष्ट्रोपलंभवाक्यमर्जुनादिप्रशंसापूर्वकं दुर्योधननिंदारूपं वाक्यं च	५४
संजयवाक्यश्रवणोत्तरं दुर्योधनो भीष्मादिभिर्दत्तपूर्वं युद्धानुमोदनं कथयित्वा धृतराष्ट्रमाश्वासयामास	५५
दुर्योधन आत्मानं प्रशस्य भीष्मादिसाहाय्यमुक्त्वा कर्णप्रशंसापूर्वकमेकादशाक्षौहिणीबलमभिधाय पुनर्धृतराष्ट्रमाश्वासयामास	”
दुर्योधनसंजयसंवादस्तत्रार्जुनाद्यश्वादिप्रश्ने संजयकृतं तत्कथनं च	५६
पांडवसैन्यजिज्ञासया धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५७
कृष्णादीनां पांडवसाहाय्यार्थमागमनस्य कथनम्	”
पांडवसैनिकैः शिखंडिप्रभृतिभिर्भीष्मादयः स्वस्वभागत्वेन कल्पिता इति कथनम्	”
धृतराष्ट्रः स्वपुत्रनिंदापूर्वकं पांडवबलं प्रशंसन् पांडवसैन्यनेतॄणां नामानि व्याजहार	”
पांडवोद्दीपकः क इति धृतराष्ट्रप्रश्ने धृष्टद्युम्नो-	

विषयाः	अध्या०
त्साहादि कथयतिस्म संजयः	”
युद्धनिवृत्त्यर्थं धृतराष्ट्रेणानुनीतस्य दुर्योधनस्य युद्धप्रतिज्ञा	५८
दुर्योधनं प्रति क्रुद्धस्य धृतराष्ट्रस्य वाक्यम्	”
वासुदेवार्जुनौ यदब्रूतां तत्कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तदभिहितवान्	५९
एकासनस्थितयोः कृष्णार्जुनयोः समीपे स्वप्रवेशमभ्यधात्संजयः	”
भोगदानादिकं विधेयं महद्भोभयमागतमित्याद्यर्जुनप्रशंसासहितं कृष्णसंदेशं संजय आचख्यौ	”
वचसो गुणदोषौ स्वपरयोर्बलाबले च निश्चित्य दुर्योधनं प्रति वदन् धृतराष्ट्रोऽर्जुनप्रशंसापूर्वकमेतैः सह शम एव ममाभिप्रेतइत्याह	६०
क्रुद्धो दुर्योधनो धृतराष्ट्रमाश्वास्यात्मानं श्लाघयामास	६१
दुर्योधनं प्रति प्रागल्भ्येन वदंतं कर्णं भीष्मो गर्हयामास	६२
सक्रोधः कर्णो भीष्मजीवनपर्यंतं शस्त्रन्यासं प्रतिज्ञाय सभातो निर्जगाम	”
भीष्मः सभातो निर्गतं कर्णं विनिंदन् दुर्योधनमुवाच	”
क्रुद्धो दुर्योधनो भीष्मं प्रति स्वप्राबल्यगर्भं वाक्यमुवाच	६३
पुनर्नीतिं कथयन् विदुरो दमप्रशंसां कृत्वा दांतपुरुषलक्षणं चोक्त्वा दमस्य फलमभिदधाति स्म	”
विदुरः शकुनिवृत्तांतकथनेन किरातवृत्तांतकथनेन च दुर्योधनादीनामेव नाशं कथयित्वा पांडवानामजेयत्वादिकं शशंस	६४
युद्धनिवृत्त्यभिप्रायेण पुनर्धृतराष्ट्रो दुर्योधनमुवाच	६५
कृष्णोऽप्यनंतरमर्जुनः किमुवाचेति पृच्छंतं धृतराष्ट्रं प्रति संजयोऽर्जुनोक्तिं शंसति स्म	६६
सभात उत्थितेषु राजस्वेकांते धृतराष्ट्रः संजयं प्रति स्वपरसैन्ययोर्बलाबले पृच्छतिस्म	६७
एकांते त्वामेकं प्रत्येव न कथयामि व्यासं गांधारीं चानय तयोः सान्निध्ये कथयामीति संजयेनोक्ते विदुरस्तावानयामास	”
व्यासः कथयितुं संजयं प्रेरयामास	”
व्यासप्रेरितः संजयो माधवमाहात्म्यकथनपूर्वकं पांडवबलस्य सारत्वं कथयामास	६८
कथं त्वं माधवं वेत्थेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने विद्यया तात जानामीत्यादिना तदुत्तरकथनं संजयश्चक्रे	६९
केशवं शरणं गच्छेति धृतराष्ट्रवाक्यमनादृतवंतं दुर्योधनं प्रति धृतराष्ट्रवाक्याद्गांधार्यधिचिक्षेप	”
व्यासोपदेशानंतरं संजयं प्रति धृतराष्ट्रस्य श्रीकृष्णज्ञानोपायप्रश्ने संजयस्तमाचचक्षे	”
वासुदेवादिनाम्नामर्थज्ञानार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तेषां निर्वचनं कथयांचक्रे	७०
धृतराष्ट्रस्य चक्षुष्मद्भाग्यस्पृहापूर्वकं श्रीकृष्णं प्रति शरणगमनम्	७१

६ भगवद्यानपर्व

विषयाः	अध्या०
आपत्तारणं प्रार्थयंतं युधिष्ठिरं प्रति भगवतस्त्वत्कथितं करिष्यामीत्याद्युक्तिः	७२
धृतराष्ट्रो राज्याप्रदानेन शममिच्छतीत्याद्युक्त्वा स्वप्रार्थनीयानविस्थलादीन् पंच ग्रामान्कथयतिस्म भगवंतं युधिष्ठिरः	”
युधिष्ठिरो लोभादीनां प्रज्ञादिनाशकत्वमभिधाय निर्धनस्यानर्थप्राप्तिक्रमं धनिकस्यार्थप्राप्त्यादि चोक्त्वा स्वस्य युद्धनिवारणाभिप्रायं निवेदयति स्म	”
शूद्रादीनां धर्माद्यभिधाय युद्धे दोषकथनादि कुर्वतो युधिष्ठिरस्य कृष्णेन संवादः	”
कृष्णो युधिष्ठिरं प्रति युद्धकरणोपदेशं कृत्वा दुःशासनादीनां पापाचरणादिकथनपूर्वकं स्वस्य दुर्योधनवधाभिप्रायं प्रकाश्य युद्धानुकूलानि निमित्तान्याचख्यौ	७३
भीमः श्रीकृष्णं प्रति शमकरणप्रधानं वाक्यमुक्त्वा कुलांगारान्राज्ञः कथयित्वा दुर्योधनं निनिंद	७४
कृष्णो भीमस्यानुक्तपूर्वं मार्दवयुतं वाक्यं श्रुत्वा तस्य क्रोधमुद्दीपयन्नुवाच	७५
कृष्णेन तथोक्तो भीमः स्वकीयं बलादिकं प्रशशंस	७६
तव भावजिज्ञासयैतन्मयोक्तं नाक्षेपादित्याद्युवाच भगवान्भीमम्	७७
कृष्णं प्रति शमकरणप्रधानं किंचिदुक्त्वा तदसंभवे यथेच्छं कुर्वित्यभिप्रायकमर्जुन उवाच	७८
श्रीकृष्णो दुर्योधनादिनिंदापूर्वकमर्जुनं प्रोत्साहयन् शमस्याशक्यत्वमाह स्म	७९
कृष्णं प्रति नकुलः प्राप्तकालं कुर्वित्यादि व्याजहार	८०
सहदेवस्य सात्यकेश्च युद्धकरणप्रधानं वाक्यं तच्छ्रवणेन सर्वेषां योधानां हर्षश्च	८१
द्रौपद्याः स्वपरिभवादिकथनपूर्विका श्रीकृष्णं प्रत्युक्तिः	८२
अर्जुनाद्याक्षेपपूर्वक दुःशासनधृतकेशान् दर्शयित्वातिविषादेन भीममाक्षिप्य कृष्णादीनामग्रे रुरोद द्रौपदी	”

विषयाः	अध्या०
श्रीकृणो द्रौपदीं सांत्वयित्वा दुर्योधनादिनाशनं प्रतिजज्ञे	८२
अर्जुनकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं गमनसामयिक मांगल्यकरणपूर्वकं सात्यकिना सज्जीकृते रथे तेन सह श्रीकृष्ण आरुरोह	८३
गमनसमये वाय्वादीनामानुकूल्ये सति वसिष्ठादीन्प्रदक्षिणीकृत्य निर्गत श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरादयोऽनुजग्मुः	„
श्रीकृष्णं प्रति संदेशं कथयित्वा युधिष्ठिरे निवृत्ते सति स्वमभिप्रायं निवेदयतोऽर्जुनस्योक्तिं श्रुत्वा भीमे दृष्टेऽर्जुनादयो निववृतिरे	„
मार्गे ऋषीन् दृष्ट्वाऽभिवंदनपुरःसरं श्रीकृष्णप्रश्ने जामदग्न्यः सभागतस्य तव भाषणादि श्रोतुमागच्छाम इत्युवाच	„
दशभिर्महारथैः सह कृष्णे गते तत्प्रयाणे कानि निमित्तान्यभूवन्निति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनकृतं तेषां कथनम्	८४
मार्गे उपप्लव्यवासिभिः पूजितः कृष्णो वृकस्थलमागत्य रथादवरुह्य संध्यावंदनादि विधाय रात्रौ तत्रैव वसंस्तत्रत्यैर्ब्राह्मणैः सत्कृतस्तानपि पूजयतिस्म	„
दूतद्वारा कृष्णागमनं श्रुत्वा भीष्मादीनामंन्य	
कृष्णसत्कारार्थं सभादिरचने दुर्योधनमाज्ञापयतिस्म स च तत्सर्वं चकार	८५
कृष्णसंमाननार्थं रथादिदानसंकल्परूपा धृतराष्ट्रस्य विदुरं प्रत्युक्तिः	८६
विदुरो धृतराष्ट्रं प्रति प्रशंसापूर्वकं कृष्णाभिप्रेतं शमं कुर्वित्युपदिदेश	८७
धृतराष्ट्रं प्रत्युक्तं कृष्णसत्कारनिवारणाभिप्रायकं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा भीष्मः कृष्णोक्तकरणमुपदिदेश धृतराष्ट्रं प्रति	८८
कृष्णबंधनाभिप्रायकं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा विषण्णो धृतराष्ट्रो दुर्योधनमनुनयतिस्म	„
भीष्मो दुर्योधनं विनिंद्य सभाया निर्जगाम	„
प्रातर्वृकस्थलान्निर्गतः कृष्णः प्रत्युद्गतैर्भीष्मादिभिर्वृतो हस्तिनापुरमेत्य धृतराष्ट्रगृहं प्रविवेश	८९
धृतराष्ट्रादिभिः सत्कृतः श्रीकृष्णो विदुरगृहमाजगाम	„
पूजापूर्वकं विदुरेण पांडवकुशलं पृष्टः श्रीकृष्णस्तं प्रति तत्कथयामास	„
कुंतीगृहं प्रति गतं श्रीकृष्णं प्रति तस्या वने पांडवाः कथमूषुरित्यादि वाक्यम्	९०
युधिष्ठिरादिप्रशंसनपूर्वकं कुंत्या कृतं श्रीकृष्णाग्रे स्वविषादप्रकाशनम्	„
कुंती विदुरं प्रशस्य स्वदुःखं कथयित्वा युधिष्ठिरादीन् प्रति वक्तव्यं स्वसंदेशं कृष्णं प्रति कथयामास	„
कुंती कृष्णं प्रत्यर्जुनोत्पत्तिकालिकं वृत्तांतं कथयति स्म	„
कृष्णेन कुंतीं प्रशस्य पांडवानां युद्धोत्साहमभिधाय पांडवाभिवादने निवेदिते तं प्रति कुंत्युक्तिः	„
कुंतीमापृच्छ्य दुर्योधनगृहं गतः श्रीकृष्णोऽभ्युत्थानादिना सत्कृतो दुर्योधनेन भोजनार्थं निमंत्रितस्तन्नांगीचकार	९१
मत्सत्कारं किं नांगीकरोषीत्यादौ दुर्योधनेन पृष्टे " कृतार्था भुंजते इत्यादि श्रीकृष्णस्योत्तरम्	„
पुनः पूजाग्रहणार्थं दुर्योधनेनोक्तः श्रीकृष्णः पांडवानुग्रहप्रकाशनपूर्वकमुत्तरमुक्त्वा ततो निर्गत्य विदुरगृहं जगाम	„
ततो द्रोणादिभिः सह संभाषणानंतरं विदुरपूजामंगीकृत्य कृष्णस्तदन्नं बुभुजे	„
विदुरो दुर्योधननिंदारूपं वाक्यमुक्त्वा कौरवाणामनभिमतं संधिकरणमित्याह	९२
विदुरः श्रीकृष्णं प्रति संधियत्नवारणाभिप्रायकं सभागमनवारणाभिप्रायकं च वाक्यमुक्त्वा तद्दर्शनजां स्वप्रीतिं निवेदयति स्म	„
श्रीकृष्णो विदुरवाक्यमभिनंद्य स्वागमनप्रयोजनादि कथयित्वा सुष्वाप	९३
प्रभाते सूतादिभिर्बोधितं श्रीकृष्णमावश्यकं कृत्वा संध्यामुपासीनं प्रति शकुनिदुर्योधनावाजग्मतुः	९४
ताभ्यां धृतराष्ट्रादीनां सभाप्रवेशे निवेदिते श्रीकृष्णो ब्राह्मणेभ्यो हिरण्यादि दत्त्वाऽग्निप्रदक्षिणीकृत्य रथमारुरोह विदुरोऽप्यन्वारुरोह	„
दुर्योधनादिभिरनुगतं वाद्यघोषपुरःसरं कौरवसभां प्रविशंतं श्रीकृष्णं प्रति धृतराष्ट्रादयोऽभ्युत्थानादिनार्हयामासुः	„
आकाशे समागतानृषीन् दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितो भीष्मस्तेभ्य आसनानि ददौ दुःशासनादयश्च सात्यकिप्रभृतिभ्यो ददुः	„
श्रीकृष्णः स्वागमनाभिप्रायमुक्त्वा कौरवकुलप्रशंसां विधाय धृतराष्ट्रं प्रति शमविधानार्थकं वाक्यमभिधाय युद्धे दोषानब्रवीत्	९५
श्रीकृष्णः पांडवसंदेशमभिधायाधर्माचरणे सभ्यदोषानुद्भाव्य धृतराष्ट्रं प्रति हितमुपदिश्य युधिष्ठिरादीनां धैर्यादिकमभिदधातिस्म	„

विषयाः	अध्या०
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा सर्वेषु राजसु तूष्णींभूतेषु दंभोद्भवराजवृत्तांतकथनपूर्वकं परशुरामस्योपदेशः	९६
अस्ति कश्चिद्युधि मत्सम इति दर्पात्पृच्छंतं दंभोद्भवं प्रति नरनारायणाभ्यां युद्धं कुर्वित्ति ब्राह्मणौ रुक्ते तयोराश्रमं जगाम सः	”
आतिथ्यादिना सत्कृतो युद्धं याचमानस्ताभ्यां निवारितोपि दंभोद्भवो यदा नाश्रौषीत्तदा नर इषीकामुष्टिमादाय युद्धार्थं प्रवृते	”
इषीकास्त्रेण पराभूतं स्वपादयोः पतंतं दंभोद्भवं प्रति नरस्योपदेशः	”
रामोप्यर्जुनं शरणं गच्छेत्युक्त्वाऽर्जुनस्याजेयत्वकथनपूर्वकं शममुपदिदेश	”
कण्वो दुर्योधनं प्रति कृष्णार्जुनप्रशंसावाक्यमुक्त्वा मातलिवरान्वेषणाख्यानमाचख्यौ	९७
कन्याया वरं चिंतयन् मातलिः कन्याजन्मनिंदापूर्वकं देवादिलोकानन्विष्य तया सह नागलोकं गंतुं प्रतस्थे	”
पथि गच्छतो मातलेर्मार्गमध्ये दृष्टेन नारदेन सहोक्तिप्रत्युक्ती	९८
नारदमातल्योर्वरुणलोकदर्शनाद्यनंतरं नागलोके भ्रमतोः सतोर्नारदो मातलिं प्रति वरुणपुत्रादीनां नामरूपादि व्याजहार	”
नारदकृतं वरुणलोकसंपत्तिकथनम्	”
पातालस्थानवर्णनादिपूर्वकं तद्वृत्तांतं कथयंतं नारदं प्रत्यन्यत्र गमनार्थं मातलिरनुजज्ञे	९९
हिरण्यपुरनिर्माणादिकथनपूर्वकं तत्र कालकंजादिवसत्यादि कथयंतं नारदं प्रत्यन्यत्र गमनाय मातल्यनुज्ञा	१००
सुपर्णलोकं गत्वा तद्वृत्तांतकथनादिपूर्वकं सुवर्णचूडादीनां सुपर्णानां नामानि कथयति स्म नारदः	१०१
रसातलं गत्वा तद्वृत्तांतं कथयंस्तत्रत्यसुरभिप्रशंसादिपूर्वकं तल्लोकं प्रशशंस नारदः	१०२
वासुकिपालितां भोगवतीं गत्वा तद्वृत्तांतं कथयन्वासुक्यादीनां नामान्यभिधाय “ अत्र तेरोचतेकश्चि ” दित्याद्याह मातलिं नारदः	१०३
तत्रार्यकपुत्रं सुमुखं दृष्ट्वा प्रश्नमुखेन नारदात्तज्जन्मवृत्तांतं श्रुत्वा “ एष मेरुचितो वरं ” इत्याद्याह मातलिः	”
आर्यकं प्रति मातलिप्रशंसापूर्वकं सुमुखायायं स्वकन्यां दातुमिच्छतीत्याह नारदः	१०४
मासानंतरमेतद्भक्षणं गरुडेन प्रतिज्ञातमित्याद्यार्यकवाक्यं श्रुत्वा तं प्रति मातलिः सुमुखस्य त्वेन सहेंद्रं प्रति गमनं प्रार्थयतिस्म	”
सुमुखेन सह नारदमातल्योरिंद्रसमीपगमनानंतरं तं प्रति नारदो विवाहादिवृत्तमकथयत्	”
विष्णोरनुमत्येंद्रेण सुमुखायायुषि दत्ते मातलिस्तेन सह स्वकन्याया विवाहाद्यकरोत्	”
एतद्वृत्तांतश्रवणेन क्रुद्धस्य गरुडस्येंद्रं प्रति दर्पोक्तिः	१०५
गरुडवाक्यं श्रुत्वा ममेमं सव्येतरं बाहुं धारयेत्युक्त्वा विष्णुना निहितस्य बाहोर्भारेण गरुडः पपात	”
गतदर्पेण गरुडेन प्रार्थितस्य विष्णोः प्रसादादि	”
गरुडदृष्टांतेन शमं विधातुमुपदिशंतं कण्वं प्रति क्रुद्धस्य दुर्योधनस्य हासपूर्विकोक्तिः	”
जनमेजयप्रश्नानंतरं नारदकृतमुपदेशं कथयां चक्रे वैशंपायनः	१०६
दुर्योधनं प्रति हितमुपदिशन्नारदो गालवचरित्रं कथयति स्म	”
विश्वामित्रो वसिष्ठवेषेण स्वसमीपमागतस्य धर्मस्य कृते चरुं श्रपयतिस्म	”
चरुश्रपणमप्रतीक्ष्यान्यत्र भुक्तवति वसिष्ठे श्रपितं चरुं गृहीत्वा आगतो विश्वामित्रो “ भुक्तं मयान्यत्रत्वं तिष्ठेति “ वसिष्ठेनोक्तस्तथैव शतं वर्षाणि तस्थौ	”
पुनरागते धर्मे भुक्त्वा प्रसन्ने गते सति तत्कालकृतया गालवसेवया तुष्टेन विश्वामित्रेणानुज्ञातो गालव आग्रहपूर्वकं गुरुदक्षिणार्थं प्रार्थितवान्	”
एकतः श्यामकर्णानां हयानामष्टौ शतानि देहीति गालवं प्रत्याह विश्वामित्रः	”
आहारादिपरित्यागपूर्वकं यतमानोपि दक्षिणामलभमानो गालवो विललाप	१०७
विलपंतं गालवं प्रति तत्सखा गरुड आगत्य दक्षिणासंपादनार्थं यत्र यत्र त्वया गंतव्यं तत्र त्वां प्रापयिष्यामीत्युवाच	”
गरुडकृतं पूर्वदिग्वृत्तांतकथनम्	१०८
” ” दक्षिण ” ”	१०९
” ” पश्चिम ” ”	११०
” ” उत्तर ” ”	१११
पूर्वाध्यायांते कामाशां जिगमिषसीत्युक्तवंतं गरुडं प्रति पूर्वां दिशं प्रयाहीति गालव उवाच	११२
गरुडपृष्ठमारुह्य गच्छन् गालवस्तद्वेगमसहमानो “ न मे प्रयोजनं किंचित् ” इत्याद्याह गरुडं प्रति	”
ऋषभपर्वते विश्रांतिं गृहीत्वा निवर्तिष्यावह इत्याद्याहस्म गरुडो गालवम्	”

विषयाः	अध्या०
ऋषभपर्वते शांडिलीं दृष्ट्वा तस्या आश्रमे भुक्त्वा तदनुज्ञया सुप्तयोः पश्चात्प्रतिबुद्धयोर्गालवगरुडयोर्मध्ये गरुडो गलितपक्षो मांसपिंडाकृतिरभूत्	११३
गालवेन तथाविधाकृतिर्गरुडः पृष्टस्तत्कारणं कथयतिस्म	”
प्रार्थनातुष्टायाः शांडिल्याः प्रसादाल्लब्धपक्षबले गरुडेऽलब्धाश्वो गालवः प्रत्याजगाम	”
मध्येमार्गं विश्वामित्रवाक्यं श्रुत्वा गरुडो दक्षिणालाभार्थं मंत्रयिष्याव इत्याह गालवम्	”
ययातिर्ममसखास्ति तन्निकटं गच्छावइति गरुडेनोक्ते तौ ययातिं ययतुः	११४
ययातिं प्रति गरुडेन गालववृत्तांते कथिते गालवो गुरुदक्षिणामयाचत	”
ययातिना “ स्वीयां माधवीं कन्यां दत्त्वाऽनया गुरुदक्षिणासंपादनं कुरु ” इत्युक्त्वा समर्पितां कन्यां गृहीत्वा गालवगरुडौ प्रत्याजग्मतुः	११५
गरुडे स्वभवनं गते गालवः कन्यां गृहीत्वा हर्यश्वराजसमीपं जगाम तं प्रत्युक्तवांश्च	”
शुल्कं कथयित्वाऽर्पितायां कन्यायां हर्यश्वाद्वसुमनोनामकसुतोत्पत्तिः	११६
गालवः पुनर्हर्यश्वमागत्य कन्याशुल्कं तत्रैवस्थापयित्वा कन्यां गृहीत्वा पुनर्बभ्राम	”
गालवो दिवोदाससमीपमागत्य शुल्ककथनपूर्वकं तस्मै कन्यां ददौ	११७
दिवोदासात्तस्यां प्रतर्दननामकपुत्रोत्पत्त्यनंतरं गालवेनागत्य प्रार्थितो दिवोदासस्तस्मै कन्यां निर्यातयतिस्म	”
कन्यया सह गच्छन्गालवो भोजराजस्योशीनरस्य समीपमागत्य शुल्ककथनपूर्वकं कन्यामर्पयतिस्म	११८
उशीनरात्तस्यां शिबिनामकपुत्रोत्पत्त्यनंतरं गालव आगत्य शुल्कं तत्रैव निक्षिप्य कन्यां गृहीत्वा गच्छन् गरुडं ददर्श	”
दिष्ट्या कृतार्थं पश्यामीत्याद्युक्तवंतं गरुडं प्रति गालवेन चतुर्थभागावशेषे कथिते स “ नैष संपत्स्यते ” इत्याद्युक्त्वा कन्यया सह षट्शताश्वान् गुरवे देहीत्युवाच	११९
गालवो गरुडादिभिः सह गत्वा विश्वामित्राय कन्यासहितान् षट्शताश्वान् दक्षिणात्वेन ददौ	”
विश्वामित्रोपि माधव्यामष्टकनामानं पुत्रमुत्पाद्य गालवाय कन्यां समर्प्य वनं ययौ	”
गालवोपि तां कन्यां ययातये समर्प्य कृतार्थः सन् वनं जगाम	”
कन्या माधव्यपि ययातौ स्वयंवरोद्योगं कुर्वति वरत्वेन वनमेव वृत्वा तस्मिंस्तपश्चचार	१२०
कालयोगेन स्वर्गगतं ययातिं दृष्ट्वा देवादयो विचारयांचक्रुः	”
इंद्राज्ञया देवदूतेन पातितो ययातिर्नैमिषारण्यं यजतां दौहित्राणां मध्ये पपात	१२१
प्रश्नद्वारा ययातिं बुद्ध्वा स्वर्गं गंतुं दौहित्रैर्दीयमानं स्वपुण्यं ययातिर्न जगृहे	”
तत्कालागता माधवी “ तवैते दौहित्रास्त्वां तारयिष्यंति ” इत्यादि ययातिमुवाच तथा तत्कालागतो गालवोपि मत्तपसोऽष्टमं भागं गृहाणेत्युवाच	”
मातामहो ययातिर्वसुमनआदयश्चत्वारो दौहित्राः स्वस्वपुण्यदानसंकल्पं यथा यथा चक्रुस्तथातथा स्वर्गमारुरोह	१२२
मम पतनकारणं किमिति ययातिप्रश्नं श्रुत्वा पितामहस्तत्कारणं जगौ	१२३
नारदो गालवययातिदृष्टांतेन दुर्योधनं प्रति मानक्रोधादिवर्जनमुपदिदेश	”
“ नायं मद्वाक्यं शृणोति त्वमेवैनं ब्रूहि ” इतिधृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णः शमार्थं दुर्योधनमुवाच तदग्रे भीममर्जुनं च प्रशशंस	१२४
दुर्योधनं प्रति भीष्मद्रोणयोः केशववाक्यस्वीकारोपदेशानंतरं “ दुर्योधन न शोचामि ” इत्यादि विदुरभाषणं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोपि कृष्णाद्वारा शममुपदिदेश	१२५
पुन र्भीष्मद्रोणयोर्दुर्योधनं प्रति शमार्थमुपदेशः	१२६
क्रुद्धो दुर्योधनः श्रीकृष्णं प्रति “ प्रसमीक्ष्येत्यारभ्य यावद्धितीक्ष्णया सूच्या ” इत्यंतमुवाच	१२७
श्रीकृष्णे पुनः सक्रोधं शमप्रधानमेव वाक्यं वदति दुःशासनोत्तेजितो दुर्योधनः सर्वाननादृत्य सभाया निर्जगाम तं दुःशासनादयोप्यनुनिर्जग्मुः	१२८
गच्छंतं दुर्योधनं समीक्ष्य वदति भीष्मे श्रीकृष्णो भीष्मादीन् प्रति “ दुर्योधनं बद्ध्वा पांडवेभ्यो यदि प्रयच्छथ तदा सर्वेषां शं भविष्यति ” इत्याद्युवाच	”
धृतराष्ट्रप्रेरणया विदुरेणानीतां गांधारीं प्रति धृतराष्ट्रो दुर्योधनस्य सभानिर्गमनादि कथयामास	१२९
गांधारी स्वप्रेरणया विदुरेण सभायामानीतं दुर्योधनं प्रति शमार्थमुपदिदेश	”
गांधारीवाक्यमनादृत्य सभाया निर्गत्य दुर्यो-	

विषयाः	अध्या०
धनः शकुन्यादिभिः सह कृष्णं बद्धुं मंत्रयामास	१३०
सात्यकिना श्रीकृष्णाय निवेदितं दुर्योधनाभिप्रायं श्रुत्वा विदुरो धृतराष्ट्रं प्रति तं निवेदयां चक्रे	”
“ राजन्नेते यदि क्रुद्धा ” इत्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो दुर्योधनमानेतुं विदुरं प्रेरयति स्म	”
विदुरेणानीतं दुर्योधनं धृतराष्ट्रः कर्णादिसमीपे निर्भर्त्स्य श्रीकृष्णविक्रमं कथयामास तदनंतरं विदुरोपि	”
श्रीकृष्णो दुर्योधनं प्रति “ त्वमेकाकिनं मां मन्यसे चेत्सर्वमेतन्मयि पश्य ” इत्याद्युक्त्वा विश्वरूपं दर्शयामास	१३१
तद्दृष्ट्वा सर्वेषु राजसु भयेन निमीलितनेत्रेषु सत्सु द्रोणादयो भगवद्दत्तदिव्यदृष्ट्या तत्पश्यंत एव तस्थुः	”
ततः सभाया निर्गतं कौरवैरनुयातं श्रीकृष्णं प्रति धृतराष्ट्रस्य प्रार्थनोक्तिः	”
धृतराष्ट्रादीनामंत्र्य निर्गतः श्रीकृष्णः कुंतीं द्रष्टुं ययौ	”
कुंतीमभिवाद्य श्रीकृष्णेन निवेदिते सभावृत्ते तदग्रे युधिष्ठिरकथनीयं संदेशं कथयंती कुंती मुचुकुंददृष्टांतेन नीतिं कथयामास	१३२
कुंत्या कथितो विदुलापुत्रसंवादरूप इतिहासः	१३३
सिंधुराजेन जितं निरुद्यमं पुत्रं प्रति विदुलायास्तन्निंदादिरूपं वाक्यम्	”
किं नु ते मामित्यादि पुत्रवाक्यं श्रुत्वा तं प्रति पुनरुपदिदेश विदुला	”
विदुलाया अनुद्यमक्षत्रियनिंदापूर्वकं युद्धार्थं पुत्रं प्रत्युपदेशः	१३४
दरिद्रावस्थानिंदनपूर्वकं विदुलाया युद्धोत्साहजनकं वाक्यम्	”
पुत्रविदुलयोः संवादः	१३५
मात्रा विदुलया उपदिष्टं सर्वमंगीचकार पुत्रः	१३६
जयनामकस्यास्येतिहासस्य श्रवणफलं कुंती जगौ	”
भीमार्जुनद्रौपदीमाद्रीपुत्रान्प्रति वक्तव्यं संदेशं व्याजहार कुंती	१३७
द्रौपदीसभागमनादिप्रयुक्तं खेदं प्रदर्श्य युधिष्ठिरादीन्प्रति कुशलप्रश्नादिकमभिदधतीं कुंतीमभिवाद्य भीष्मादीन् विसृज्य कर्णं स्वरथे गृहीत्वा कृष्णो निर्ययौ	”
कर्णेन किंचिन्मंत्रयित्वा तं विसृज्योपप्लव्ये पांडवान्प्रति जगाम	”
भीष्मद्रोणौ दुर्योधनं प्रत्यर्जुनप्रशंसापूर्वकं शमार्थं युद्धनिवारणार्थं च वाक्यमूचतुः	१३८
तच्छ्रुत्वा तूष्णींभूते दुर्योधने भीष्मद्रोणयोर्विषादवाक्यं द्रोणकृतं दुर्योधनभर्त्सनादि च	१३९
कृष्णः कर्णं किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१४०
कृष्णः कर्णं प्रति “ त्वं कुंतीपुत्रोसि मया सहागच्छ पांडवैः सह राज्यं शाधि ” इत्यादिकमुवाच	”
कर्णः स्ववृत्तांतकथनपूर्वकं यज्ञरूपकेण कुरुपांडवयुद्धं वर्णयामास	१४१
कृष्णः कर्णं प्रति पांडवजयनिश्चयं कथयित्वाऽर्जुन युद्धं प्रशंसन् द्रोणभीष्मादीन् प्रति वक्तव्यं संदेशं कथयामास	१४२
कर्णः श्रीकृष्णं प्रति “ जानन्मां ” इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनपराजयनिमित्तानि कथयन् युधिष्ठिरजये दुर्योधनपराजये च स्वकीयं स्वप्नं जगाद	१४३
कृष्णकर्णयोः संवादानंतरमालिंगनपूर्वकं कृष्णेन विसर्जितः कर्णः कृष्णरथादवतीर्यास्माभिः सह परावृत्ते कृष्णश्च जगाम	”
कौरवनिंदारूपं वाक्यं वदंतं विदुरं प्रति विषादोक्तिपूर्वकं कर्णजन्मवृत्तांतं कथयित्वा गंगासमीपं गतवत्याः कुंत्याः कर्णदर्शनादि	१४४
कर्णवाक्यं श्रुत्वा कुंती तज्जन्मवृत्तांतकथनपूर्वकं पांडवसाहाय्यार्थमुवाच	१४५
कुंतीवाक्यानुमोदकं सूर्यवाक्यं श्रुत्वा कुंत्याक्षेपपूर्वकमर्जुनं विना तव पुत्रान्न हनिष्यामीति कर्णेन प्रतिज्ञाते उभौ यथास्थानं जग्मतुः	१४६
उपप्लव्यमागत्य सर्वं वृत्तांतं संक्षेपेणोक्त्वा विश्रांतं कृष्णं प्रति भानावस्तंगते युधिष्ठिरेण प्रश्ने कृते स दुर्योधनं प्रति स्वोक्तिमाह	१४७
भीष्मादयः किमुक्तवंत इति युधिष्ठिरेण पृष्टे दुर्योधनं प्रति भीष्मेण कथितं शांतनुमारभ्य पांडवपर्यंतं राज्याधिकारिक्रमेण पांडवा एवाधिकारिण इत्यादि वाक्यमाहस्म कृष्णः	”
द्रोणोपि भीष्मोक्तिमेवोपबृंहयन् दुर्योधनं प्रत्युवाच	१४८
दुर्योधननिंदापूर्विका भीष्मं प्रति विदुरोक्तिः	”
क्रुद्धा गांधारी दुर्योधनं प्रति पांडोरेवैतद्राज्यमित्याद्युवाच	”

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्रो दुर्योधनं प्रति वदंश्चंद्रवंशविवरणपूर्वकमात्मनो राज्यानधिकारमुक्त्वा युधिष्ठिरस्यैवैतद्राज्यमित्याद्याहस्म	१४९
भीष्मादिभिरेवं बोधितोप्यबुध्यमानो दुर्योधनः कुरुक्षेत्रगमनार्थं राज्ञ आदिदेश	१५०
श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति बहुप्रकारं स्वकृत्यं कथयामास	”

७ सेनानिर्याणपर्व

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरः सेनाविभागार्थं भ्रातॄनादिश्य द्रुपदादीन् सप्ताक्षौहिणीपतीन्निर्दिश्य सप्तानामपि नियंतारमेकं सेनापतिं ब्रूहीति सहदेवमब्रवीत्	१५१
सेनापतिकरणे सहदेवादीनां मतभेदे युधिष्ठिरप्रेरणया श्रीकृष्णो धृष्टद्युम्नमेवान्वमोदत ..	”
हृष्टानां सैनिकानां संनहनपूर्वकं कुरुक्षेत्रगमनम्	”
युधिष्ठिराज्ञया धृष्टद्युम्नादयः शिबिराणि निर्माय परिखादि चक्रुः	१५२
तत्र काष्ठादीनां संचयादिकं ज्याधनुर्बाणादीनां शिबिरे स्थापनं चाकुर्वन्	”
पांडवसेनां निविष्टां श्रुत्वा किमकार्षीद्दुर्योधन इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम् ..	१५३
दुर्योधनः शिबिरादिनिर्माणार्थं कर्णादीनाज्ञापयामास	”
आसनेभ्य उत्थिता राजानो धार्तराष्ट्राश्च युद्धोत्साहं प्रकाशयांचक्रुः	”
मंदो दुर्योधनः कथमिदमब्रवीदित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तमुवाच श्रीकृष्णः	१५४
भीमार्जुनौ प्रति वदंतं युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनः श्रीकृष्णोक्तं कथयति स्म श्रीकृष्णश्चान्वमोदत	”
युद्धार्थं कृतनिश्चयाः पांडवाः कुरुक्षेत्र ऊषुः ..	”
दुर्योधनेन विभक्तस्य सैन्यस्य वर्णनम्	१५५
सेनादीनां पत्त्यादीनां च लक्षणकथनं कृपादीनां पृथक्पृथगक्षौहिणीपतित्वकथनं च	”
सैनापत्यार्थं दुर्योधनेन प्रार्थितो भीष्मस्तदंगीकृत्य प्रतिदिनमयुतसेनानाशनं प्रतिजज्ञे ..	१५६
भीष्मे कर्णमाक्षिपति स “ यावद्गांगेयो जीवति तावदहं नयोत्स्ये ” इति प्रतिजज्ञे	”
भीष्मस्य सैनापत्याभिषेके कृते दुर्निमित्तान्यभूवन्	”
सर्वैः सैनिकैः सह कुरुक्षेत्रमागतो दुर्योधनः शिबिरादिकं कारयामास	”
भीष्मं युद्धाय दीक्षितं श्रुत्वा युधिष्ठिरादयः किमभाषंतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१५७
भीष्मेण सह युष्माकं युद्धं यतो भावि अतः सप्त सेनानायकान् पश्यतेति भ्रात्रादीन्प्रत्युवाच युधिष्ठिरः	”
श्रीकृष्णानुज्ञया युधिष्ठिरो द्रुपदादीन् सप्त सेनाप्रणेतॄन् विधाय सर्वसेनानायकं धृष्टद्युम्नं कृत्वा सर्वेषां नायकमर्जुनं तस्यापि नेतारं श्रीकृष्णं चकार	”
एतस्मिन्नवसरे अक्रूरादिभिः सहागतो बलदेव उभयोरपि साह्यमकुर्वंस्तीर्थयात्रार्थं जगाम	”
एतस्मिन्नेव काले युद्धे साहाय्यार्थमागतो रुक्मी प्रगल्भवाक्यानि वदन्नर्जुनेन तथा दुर्योधनेन प्रत्याख्यातो यथागतमगच्छत्	१५८
सेनानिवेशकालिकवृत्तकथनादिविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने आत्मदुश्चरितप्राप्तमनर्थं शृण्वित्याद्युवाच संजयः	१५९

८ उलूकदूताभिगमनपर्व

विषयाः	अध्या०
संजयो धृतराष्ट्रं प्रति दुर्योधनस्य कर्णादिभिः संमंत्र्य पांडवान् प्रत्युलूकदूतप्रेषणादि कथयति स्म	१६०
दुर्योधनो बिडालव्रताख्यानं कथयित्वा तद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति वक्तव्यमुलूकं प्रत्याह	”
वासुदेवभीमनकुलसहदेवविराटद्रुपदधृष्टद्युम्नार्जुनान्प्रति वक्तव्यं संदेशमाह स्म दुर्योधनः	”
उलूकः पांडवान् प्रति गत्वा युधिष्ठिरादभयं लब्ध्वा दुर्योधनकथितं संदेशं युधिष्ठिरार्जुनौ प्रत्याह	१६१
उलूकवाक्यश्रवणेन क्रुद्धेषु पांडवेषु श्रीकृष्णः “ प्रयाहि गच्छ ” इत्याद्याहोलूकम्	१६२
कृष्णाधिक्षेपेण क्रुद्धेषु राजसु भीमः सहदेवश्च क्रमेणोलूकं प्रत्यूचतुः	”
भीमं धृष्टद्युम्नादींश्च प्रत्यर्जुनेनोक्तं वाक्यं श्रुत्वा राजानोर्जुनं प्रशशंसुः	”
दुर्योधनं प्रति वक्तव्यमुलूकं प्रत्याहार्जुनः श्रीकृष्णश्च	”
भीष्मं पुरस्कृत्य युद्ध्यमानं दुर्योधनमधिक्षिप्योलूकनिकटे भीमहननप्रतिज्ञादि विधाय वक्तव्यं संदेशमाह	१६३
युधिष्ठिरभीमनकुलसहदेवविराटद्रुपदशिखंडिधृष्टद्युम्ना अपि स्वस्वसंदेशमुलूकं प्रत्याहुः ..	”
पुनर्युधिष्ठिरसंदेशवाक्यं श्रुत्वा तदनुज्ञया ततो निर्गत उलूको दुर्योधनमागत्यार्जुनादिसंदेशान् कथयामास	”
दुर्योधनः सेनाप्रस्थाने कर्णादीनाज्ञापयामास ..	”
उलूकवाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरेण निर्यापितायाः सेनाया अग्रेसरो धृष्टद्युम्नः “ अर्जुनं सूतपुत्राय ” इत्यादिना सर्वेषां योधानां भागान् कल्पयित्वा स्वस्य द्रोणं भागमकल्पयत्	१६४

९ रथातिरथसंख्यानपर्व

विषयाः	अध्या०
संजयं प्रति धृतराष्ट्रप्रश्नः	१६५
अभिषिक्तेन भीष्मेण समाश्वासितो दुर्योधनस्तं प्रत्युभयपक्षीयाणां रथातिरथसंख्यां पप्रच्छ	”
भीष्मः स्वसैन्यगतानां महारथादीनां संख्यां कथयन् रथातिरथविभागकथनपूर्वकं दुर्योधनादीनां पराक्रमं स्वस्य कृतवर्मादीनां सिंधुराजस्य च पराक्रमं कथयामास	”
कांबोजादीनारभ्य कृपपर्यंतानां रथातिरथसंख्यानपूर्वकं पराक्रमकथनम्	१६६
शकुन्यश्वत्थामद्रोणप्रभृतिभगदत्तांतानां संख्यानपूर्वकं पराक्रमकथनम्	१६७
अचलवृषकयोः पराक्रमकथनानंतरं कर्णं निंदापूर्वकं तमर्धरथत्वेन गणयति स्म भीष्मो द्रोणश्च तदेवान्वमोदत	१६८
भीष्मं प्रति सक्रोधं निंदावाक्यमुक्त्वा दुर्योधनं प्रति भीष्मत्यागादिकं कथयंतं कर्णं प्रति भीष्मः सक्रोधमुवाच	”
भीष्मं क्षमापयन्दुर्योधनः परेषां रथातिरथसंख्यां शुश्रूषुः पप्रच्छ	”
पांडवानां रथातिरथसंख्यानं कथयन् भीष्मो युधिष्ठिरादीनामर्जुनस्य च पराक्रमं कथयति स्म	१६९
भीष्मकथितं पांडवपराक्रमं श्रुतवतां योधानां बाहवः शिथिला बभूवुरित्याह वैशंपायनः	”
द्रौपदेयानारभ्य विराटद्रुपदपर्यंतानां पराक्रमं कथयामास भीष्मः	१७०
शिखंडिप्रभृतिकाश्याद्यंतानां पराक्रमकथनम	१७१
कुंतीभोजप्रभृतिघटोत्कचांतानां पराक्रममभिधाय शिखंडिनं नाहं हन्यामित्याद्यभिदधाति स्म भीष्मः	१७२

१० अंबोपाख्यानपर्व.

विषयाः	अध्या०
दुर्योधने भीष्मं प्रति “किमर्थं भरतश्रेष्ठ” इत्यादि पृच्छति भीष्म आह स्म	१७३
विचित्रवीर्यस्य विवाहार्थं भीष्मः काशीं गत्वा काशिपतेस्तिस्रः कन्या आजहार	”
कन्याहरणसमये युध्यमानानां राज्ञां भीष्मात्पराजयः	”
आहृतास्तिस्रः कन्या मात्रे निवेद्य तदनुज्ञया विवाहे उपक्रांते ज्येष्ठा काशिपतेः कन्या “भीष्मस्त्वमसि धर्मज्ञ” इत्याद्युवाच	१७४
भीष्मेणानुज्ञातायाः शाल्वं प्रति गतायास्तेन प्रत्याख्याताया अंबायास्तापसाश्रमे वासः	१७५
तापसान्प्रत्यंबया कथितं स्ववृत्तांतं श्रुत्वा शैखावत्यो मुनिस्तां सांत्वयामास	”
तापसेष्वंबया संवदत्स्वकस्मादागतं होत्रवाहनं प्रति तापसा अंबावृत्तांतं कथयांचक्रुः	१७६
होत्रवाहनस्तापसवाक्यं श्रुत्वा अंबां स्वांकमारोप्य पृष्टयांबया कथितं वृत्तांतं च श्रुत्वा रामसमीपगमनार्थं तामाज्ञापयति स्म	”
एतस्मिन्नेवावसरेऽकस्मादागतेन रामानुचरेणाकृतव्रणेन श्वः प्रभाते रामोत्रागमिष्यतीति कथिते तं प्रति होत्रवाहनोंबावृत्तं निवेदयामास	”
अकृतव्रणांबयोः संवादः	१७७
तत्रागतं रामं प्रति होत्रवाहनेन “अस्या वृत्तं शृणु” इत्युक्ते स्वसमीपे रुदत्यंबा रामेण पृष्टा सती दुःखितां मामुद्धरेति सामान्यत उवाच	”
किमियं वक्ष्यतीति चिंतयंतं रामं प्रत्यंबा विशेषतः स्वं वृत्तं निवेद्य भीष्मवधार्थं प्रार्थयामास	”
रामांबयोः संवदतोरकृतव्रणे आगत्य शरणागतामिमां न त्यजेत्युक्तवति तदंगीकारपूर्वकं तं प्रति राम उवाच	१७८
रामे कन्यया सह कुरुक्षेत्रमागत्य भीष्मं प्रतीमां प्रतिगृह्णीष्वेत्युक्तवति सत्युभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
आक्षेपपूर्वकं स्वस्य युद्धाभिप्रायं प्रकटीकृत्य भर्त्सयमानं भीष्मं प्रति रामः सक्रोधमुवाच	”
भीष्मेण सह युद्धार्थं रामः कुरुक्षेत्रमाजगाम तत उभयोर्युद्धोपक्रमः	”
तदात्वे गंगा युद्धनिवारणार्थं भीष्मं बोधयित्वा तस्मिन्नशृण्वति राममागत्य प्रार्थयित्वा तस्मिन्नप्यशृंण्वति पुनर्भीष्ममाजगाम	”
भीष्मरामयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमुभयोस्तुमुले युद्धे प्रसक्ते बाणप्रहारेण मोहितं रामं दृष्टवतो भीष्मस्य पश्चात्तापः	१७९
पुनर्द्वितीये दिवसे युद्धप्रवृत्त्यनंतरं रामबाणप्रहारेण मोहिते भीष्मे अकृतव्रणादयो जहृषुः	१८०
लब्धसंज्ञस्य भीष्मस्य बाणप्रहारेण रामे मूर्छिते सति तत्समीपागतैरकृतव्रणादिभिः संज्ञां लंभितस्य तस्य भीष्मं प्रति “तिष्ठ भीष्म” इत्यादिवाक्यम्	”
तृतीये दिवसे दिव्यैरस्त्रैर्युध्यमानयोरुभयोः परस्परं बाणैर्गाढविद्धयोः सायं युद्धविरामः	१८१
चतुर्थदिवसे पुनर्युद्धे प्रसक्ते बाणजालविद्धे भीष्मसारथौ मृते रामबाणप्रहारेण मोहितो भीष्मोष्टाभिर्ब्राह्मणैः संज्ञां लंभितः	१८२
सारथिस्थाने स्थित्वा हयान्संगृह्णंतीं स्वमातरं गंगां दृष्ट्वा भीष्मः प्रणामपूर्वकं तां विसृज्य स्वयं रश्मीन् गृहीत्वा युद्धं चकार	”
भीष्मबाणप्रहारमोहिते रामे पतिते सत्यौत्पाति-	

विषयाः	अध्या०
का उल्कापातादयो बभूवुः	”
एवं प्रतिदिनं युध्यमानयोस्तयोस्त्रयोविंशतिदिनान्यतीयुः	”
रात्रौ चिंतयंतं सुप्तं भीष्मं प्रत्यष्टौ ब्राह्मणाः स्वप्न आगत्याश्वासनपूर्वकं प्रस्वापनास्त्रप्रयोगमुपदिदिशुः	१८३
प्रभाते पुनरुभयोर्युद्धे प्रसक्ते रामं प्रति भीष्मेण ब्रह्मास्त्रे प्रयोजिते तत्प्रतिघातार्थं रामेणापि तस्मिन्प्रयोजिते भीष्महृदि प्रस्वापनास्त्रं प्रादुरभूत्	१८४
प्रस्वापास्त्रं प्रयुंजानो भीष्मो देवैर्नारदेन च निवारितः स्वप्नदृष्टब्राह्मणवाक्यात्तत्संजहार	१८५
ऋचीकादिषु रामपितृष्वागत्य भीष्मं रामं च प्रति युद्धान्निवृत्तिमाज्ञापयत्स्वपि यदोभौ नांगीचक्रतुस्तदा भागीरथ्या सह ते सर्वे रणाजिरं प्रतिरुद्ध्य रामं शस्त्रं न्यासयां चक्रिरे	”
स्वप्नदृष्टब्राह्मणवाक्यादहमपि रामस्य पादवंदनाद्यकार्षमित्याह भीष्मः..	”
“त्वं यथेष्टं गच्छ भीष्ममेव प्रपद्यस्व” इत्याद्युक्तवंतं रामं प्रति भीष्मगमनानंगीकारपूर्वकं यत्र स्वयमेव भीष्मं हनिष्यामि तत्र गमिष्यामीत्युक्त्वा तपःसंकल्पं कृत्वा जगामांबा	१८६
तस्यास्तपःसंकल्पं श्रुत्वा चिंतयंतं भीष्मं प्रति व्यासनारदावागत्याश्वासयामासतुः	”
तपश्चरणार्थं वत्सभूमिमागत्य नंदाश्रमादिषु तपश्चरंत्या अंबाया गंगायाश्चोक्तिप्रत्युक्ती ..	”
तापसैः सह संवादानंतरमंबाया स्तपसा तुष्टान्महादेवाद्भीष्मपराजयादिवरप्राप्तिः	१८७
यमुनातीरे अंबाया अग्निप्रवेशेन प्राणत्यागः ..	”
कन्या भूत्वा कथं पुरुषोभवदिति दुर्योधनप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	१८८
अपत्यार्थं तपस्यन् द्रुपदस्तुष्टान्महादेवात् “स्त्रीपुमांस्ते भविष्यति” इति वरं लब्ध्वा स्वभार्यां प्रति कथयामास	”
शिखंडिनो जन्मादिवृत्तांतकथनम्	”
यौवनस्थां कन्यां दृष्ट्वा चिंतयन्द्रुपदो भार्ययाश्वासितः सन् दशार्णकन्यया सह शिखंडिनो विवाहमकरोत्	१८९
शिखंडिनः स्त्रीत्वं ज्ञात्वा दशार्णकन्या स्वधात्रीभ्यो न्यवेदयत्ताश्च स्वदासीद्वारा दशार्णाय निवेदयामासुः	”
तच्छ्रुत्वा क्रुद्धेन दशार्णाधिपतिना प्रेषितो दूतो द्रुपदमागत्य तत्संदेशमेकांते कथयामास ..	”
इदमसदिति दूतद्वारा द्रुपदसंदेशं श्रुत्वा दशार्णाधिपतिः पुनर्निश्चित्य सैन्येन सह द्रुपदमभियास्यन् युद्धाय स्थिरोभवेत्यादि संदेशं दूतद्वारा प्रेषयतिस्म	१९०
दशार्णसंदेशश्रवणेन भीतो द्रुपदो भार्यां प्रति पृच्छति स्म	”
भार्यावाक्यं श्रुत्वा द्रुपदे मंत्रिभिः सह चिंतयति शिखंडिनी प्राणत्यागनिश्चयं कृत्वा वनं जगाम	१९१
वनगतेन स्थूणाकर्णयक्षेण पृष्टा शिखंडिनी तं प्रति स्ववृत्तांतं कथयित्वा दशार्णपरावर्तनपर्यंतं पुंस्त्वं मे देहीति ययाचे	”
समयबंधपूर्वकं यक्षशिखंडिनोरन्योन्यलिंगपरिवर्तनानंतरं शिखंडी पुंस्त्वं लब्ध्वा स्वपुरमाजगाम	१९२
शिखंडिपुंस्त्वसंदेशं द्रुपदप्रेषितदूतमुखाच्छ्रुत्वाप्यविश्वस्तो दशार्णः कांपिल्यनगरमेत्य द्रुपदं प्रति स्वपुरोहितं दूतत्वेन प्रेषयामास ..	”
पुनर्द्रुपदप्रेषितदूतवाक्यं श्रुत्वा दाशार्णः शिखंडिसमीपे परीक्षार्थं युवतीः प्रेषयामास	”
युवतीमुखाच्छिखंडिनः पुंस्त्वं श्रुत्वा दाशार्णो हृष्टः सन्द्रुपदगृहे वसति स्म	”
एतदंतरे वने समागतस्य कुबेरस्य पूर्ववत् प्रत्युद्गमनादिकमकुर्वंतं स्थूणाकर्णं प्रति शिखंडिजीवनपर्यंतं तव स्त्रीत्वं तिष्ठत्विति शशाप कुबेरः..	”
एतदनंतरं पूर्वसंकेतानुरोधेन पुंस्त्वं दातुमागतः शिखंडी स्थूणाकर्णेन कुबेरशापादिकथनपूर्वकं विसर्जितः सन् स्वगृहं प्रत्याजगाम	”
एवं शिखंडिवृत्तं कथयित्वा स्त्रीपूर्वत्वादेनं न हनिष्यामीति प्रतिजज्ञे भीष्मः	”
सर्वां पांडवसेनां कतिदिनैर्हनिष्यसीति भीष्मादीन् प्रति दुर्योधनप्रश्ने भीष्मद्रोणकृपाश्वत्थामानो मासादीनवधीन् कथयामासुः ..	१९३
कर्णेन पंचरात्रावधौ कथिते भीष्मो जहास ..	”
भीष्मप्रतिज्ञां श्रुत्वा युधिष्ठिरेण पृष्टोऽर्जुनः स्वबलं कथयित्वा स्वसैनिकानां पराक्रममुवाच ..	१९४
पांडवान्प्रति गंतुं दुर्योधनेन प्रेरिताः ससैन्या राजानः कुरुक्षेत्रस्य पश्चार्धं आगत्य दुर्योधनेन कारितानि शिबिराणि प्रविविशुः ..	१९५
युधिष्ठिरः प्रथमं धृष्टद्युम्नादीन् अनंतरं भीमादींश्च प्रेषयित्वा विराटादिभिः सह स्वयं निर्जगाम	१९६
भीमादिसैन्यसंबंधिनामश्वादीनां परिगणनम् ..	”

समाप्तमुद्योगपर्वसूचीपत्रम्

॥ भीष्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

१ जंबूखंडविनिर्माणपर्व

विषयाः	अध्या०
“ कथंयुयुधिरे ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१
सैन्यानामभिज्ञानादिषु युधिष्ठिरेण कृतेषु सैन्यानां हर्षं दृष्ट्वा वासुदेवार्जुनौ स्वशंखौ दध्मतुः	”
कुरुपांडवा युद्धार्थं समयं चक्रुः	”
तत्कालागतस्य व्यासस्य धृतराष्ट्रेण संवादानंतरं तेन युद्धश्रवणेच्छायां प्रदर्शितायां युद्धकथनार्थं संजयाय दिव्यां दृष्टिं ददौ व्यासः	२
तत्कालसंजातानि व्यासकथितानि दुर्निमित्तान्याह वैशंपायनः	”
दुर्निमित्तानि कथयन्व्यासो धृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा किंचित्कालं दध्यौ	३
पुनर्युद्धनिवारणार्थमुपदिशति व्यासे धृतराष्ट्रः स्वासामर्थ्यं प्रकाशयति स्म	”
यत्ते मनसि वर्तते तत्कथयेति व्यासेन प्रेरितो धृतराष्ट्रो विजयैषिणां चिह्नानि श्रोतुमिच्छामीत्याह	”
व्यासो भाविविजयचिह्नानि कथयन्नुपायविजयादिभेदेन त्रिविधं विजयं कथयामास	”
व्यासगमनानंतरं किंचित्कालं ध्यात्वा भूमिगुणादिशुश्रूषुर्धृतराष्ट्रः संजयं प्रति पप्रच्छ	४
भौमगुणादिकथनं प्रतिजानानः संजयः स्थिरचरभेदेन भूतानां द्वैविध्याद्याह	”
ग्राम्यारण्यसप्तकद्वयभेदेन चतुर्दशविधानां पशूनां नामानि कथयन्भूमिं प्रशशंस संजयः	”
नद्यादीनां नामधेयादि कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५
संजयः क्षित्यादीनां गुणादि कथयित्वा संक्षेपेण सुदर्शनद्वीपवृत्तांतमाचख्यौ	”
विस्तरेण शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयो हिमालयादिवृत्तांतं कथयित्वा सुमेरोः परिमाणादिकमभिदधाति स्म	६
सुमेरुपार्श्वस्थद्वीपवृत्तांतमुक्त्वा तत्र देवानां वसतिमभिधाय तत्पश्चिमपार्श्वस्थदेशवृत्तांतमाचचक्षे	”
गंधमादनपार्श्वस्थानामायुरादि कथयित्वा ऐरावतादिवर्षवृत्तांतमाख्याय कैलासादिवृत्तांतकथनानंतरं बिंदुसरोमाहात्म्यं वदन् हिमालयादिषु राक्षसादीनां वासमाह	”
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः सुमेरोरुत्तरपार्श्वस्थदेशवृत्तांतं कथयित्वा पूर्वपार्श्वस्थदेशवृत्तांतमकथयत्	७
नीलपर्वतं दक्षिणेन जंबूवृक्षादिवृत्तांतं कथयित्वा माल्यवद्वृत्तांतमाचख्यौ	”
वर्षादीनां नामानि कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयेन कथितंरमणकहिरण्मयैरावतवर्षवृत्तांतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रः पुत्रानुद्दिश्य ध्यानमन्वगमत्	८
भारतवर्षशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयो दुर्योधनादिनिंदापूर्वकं भारतवर्षवृत्तांतं कथयति स्म	९
भारतवर्षस्थानां पर्वतानां नदीनां देशानां च नामानि कथयंस्तद्विषये राज्ञामभिलाषं गदतिस्म संजयः	”
भारतवर्षस्थानामायुःप्रमाणकथनप्रश्ने संजयश्चतुर्युगस्थमनुष्याणामायुः कथयति स्म	१०

२ भूमिपर्व

विषयाः	अध्या०
जंबूखंडस्थशाकद्वीपादीनां च परिमाणादिविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथयामास	११
शाकद्वीपविस्तरं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तद्वृत्तांतकथनम्	”
शाकद्वीपस्थवर्षपर्वतनद्यादीनां नामादिकथनम्	
संजयः कुशद्वीपादिद्वीपानां वृत्तांतं कथयंस्तत्रत्यवर्षपर्वतनद्यादीनां नामादिकमभिदधाति स्म	१२
धृतराष्ट्रप्रश्नानुरोधेन स्वर्भानुचंद्रसूर्याणां परिमाणं कथयंश्चंद्रसूर्ययोर्ग्रहणवृत्तांतमब्रवीत्संजयः	”

३ भगवद्गीतापर्व

विषयाः	अध्या०
भीष्ममरणकथां प्रस्तुवन्संजयो भीष्मस्य शरशय्याशयनकथनपूर्वकं तं प्रशशंस	१३
भीष्मः कथं हत इत्यादि पृच्छंस्तत्प्रशंसापूर्वकं धृतराष्ट्रोन्वतप्यत	१४
हते भीष्मे के योद्धार इत्यादिकं पृच्छन् पुनरनुतप्यमानो धृतराष्ट्रो हते भीष्मे दुर्योधनादयः किमब्रुवन्नित्यादिकं पुनः पप्रच्छ	”
धृतराष्ट्रप्रश्नमभिनंदन्संजयो धृतराष्ट्रं सांत्वयित्वा व्यासं नमस्कृत्य युद्धं विस्तरेण शृण्वित्याद्याह	१५
भीष्मरक्षणार्थं दुःशासनं प्रति दुर्योधनोपदेशः	”

विषयाः	अध्या०
युद्धारंभे शकुनिसौबलादीनां प्रत्येकाक्षौहिणीनेतृत्वं भीष्मस्य सर्वसेनापतित्वमभिधायोभयोः सेनयोः समागमं कथयति स्म संजयः	१६
संजयो “ मघाविषयगः सोम ” इत्यादिना सैन्यसमागमवेलामभिधाय भीष्मद्रोणावहन्यहनि “ जयोस्तु पांडुपुत्राणां इति पांडवशुभाशंसनपूर्वकं त्वदर्थं युयुधाते इत्याह	१७
भीष्मकथितां नीतिं श्रुत्वा कुरुसैन्यानि युद्धार्थं निर्ययुः	”
युद्धार्थं निर्गतां सेनां वर्णयन्नामतो भीष्मादीन्वर्णयामास संजयः	”
पुनः सेनानिर्गमसामयिकीं शोभां वर्णयन् भीष्मस्य पृष्ठगोपादीन्वर्णयति स्म	१८
पांडवव्यूहनिर्माणविषये धृतराष्ट्रेण पृष्टः संजय आह	१९
व्यूढां कौरवसेनां दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तोर्जुनो वज्रव्यूहरचनां प्रतिज्ञाय युद्धार्थं निययौ	”
अर्जुनेन वज्रव्यूहे रचिते सज्जीभूतेषु सैन्येषु निरभ्रे सविंदुवाय्वादीनि निमित्तान्यभूवन्	”
उभयोः सेनयोर्मध्ये के प्राहृष्यंत केषां च दुर्निमित्तसुनिमित्तानीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तदनुरूपं संजयस्योत्तरं भीष्मकृतव्यूहरचनाकथनं च	२०
कुरुसैन्यं दृष्ट्वा विषण्णं युधिष्ठिरमर्जुनः समाश्वासयांचक्रे	२१
समाश्वस्ते युधिष्ठिरे प्रतिव्यूह्य स्थितेऽर्जुनरथवर्णनादि कृत्वाऽर्जुनं प्रति कृष्णोक्तिं कथयामास संजयः	२२
दुर्गास्तोत्रपाठार्थं कृष्णेन प्रेरितोर्जुनो रथादवरुह्य दुर्गास्तवमकरोत्	२३
अर्जुनस्तुत्या तुष्टा दुर्गा जयाशीर्वरं ददौ	”
“ मोहादेतौ न जानंति ” इत्यादिना संजयो दुर्योधनादीन्निनिंद	”
पुनर्धृतराष्ट्रेण “ केषां योधाः प्रहृष्टा ” इत्यादिके पृष्टे उभयोर्योधानां हर्षादिकमकथयत्	२४
धर्मक्षेत्रइत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	२५
दुर्योधनो द्रोणमुपसंगम्य प्राधान्येन पांडवयोधान्स्वयोधांश्च कथयित्वा भीष्मरक्षणार्थं द्रोणादीन्प्रत्युवाच	”
दुर्योधनं हर्षयितुं भीष्मेण शंखे वादिते कृष्णार्जुनादयोपि स्वस्वशंखान्दध्मुः	”
अर्जुनप्रेरणया कृष्णेनोभयसेनयोर्मध्ये रथे स्थापिते युद्धार्थमागतान् पितृव्यादीन्दृष्ट्वा विषण्णस्यार्जुनस्य कृष्णं प्रति वाक्यम्	”
विषण्णोर्जुनः कुलक्षयदोषादीनुक्त्वा सशरं धनुरुत्सृज्य रथोपस्थ उपाविशत्	”
कुतस्त्वाकश्मलमिदमित्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा भीष्मादिभिः कथं योत्स्यामीत्यादि वदन् युद्धभैक्ष्ययोर्मध्ये कतरच्छ्रेयस्तद्ब्रूहीत्युक्त्वा तूष्णीं बभूवार्जुनः	२६
अर्जुनं प्रति तत्त्वमुपदिशन् श्रीकृष्णो देहानामवश्यनाश्यत्वं कथयित्वा विषयानभिभूतस्य मोक्षं कथयति स्म	”
सदसतोर्भावाभावादि कथयित्वा देहानामंतवत्त्वमात्मनो हननकर्तृत्वकर्मत्वाभावं चोपपाद्य जन्मादिषड्भावविकाराभावमुपपादयति स्म	”
वासांसि जीर्णानीत्यादिदृष्टांतेनात्मनो देहांतरप्राप्तिमभिधाय शस्त्राद्यच्छेद्यत्वाद्युक्त्वा जन्यस्य मृत्योरवश्यंभावित्वमाह	”
आत्मनो दुर्ज्ञेयत्वकथनपूर्वकं युद्धस्य धर्मत्वेन तत्परित्यागे दोषं कथयन् सुखदुःखयोः समत्वेन वर्तमानस्य तत्करणे पापाभावमाह	”
श्रीकृष्णोऽर्जुनं प्रति कर्मयोगमुपदिशंस्तस्य निष्कामत्वेन कृतस्य प्राशस्त्यं द्योतयन् निष्कामसकामयोर्वैषम्यमभिदधाति स्म	”
वेदानां त्रैगुण्यविषयत्वकथनपूर्वकं काम्यकर्मणामप्राशस्त्यं वदन् कर्मफलत्यागे फलं कथयति स्म	”
स्थितप्रज्ञलक्षणादिज्ञानार्थमर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णस्तत्कथयामास	”
इंद्रियाणामवशत्वकथनपूर्वकं विषयध्यायिनः संगाद्यनर्थप्राप्तिमुद्भाव्य रागद्वेषरहितानां प्रसादं कथयति स्म	”
प्रसादस्य सर्वदुःखनाशकत्वमभिधाय कामनापरित्यागे शांतिप्राप्तिमाचष्ट	”
ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिरित्याद्यर्जुनप्रश्नेन कर्मणामित्यादिना भगवत उत्तरम्	२७
कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं न भवतीत्याद्युक्त्वा निष्कामकरणमुपदिश्य कर्माकरणे दोषं जगौ.	”
आत्मनस्तद्गतस्य च कार्याभावं कथयित्वा निष्कामकर्मणा भगवत्प्राप्तिमाह	”
श्रेष्ठानामाचारदर्शनेन लोकप्रवृत्तिमभिधाय लोकसंग्रहार्थं स्वस्यापि कर्माचरणमाह	”
सक्तासक्तयोः कर्मविभागादि दर्शयित्वा मयि सर्वाणि कर्माणीत्याद्युपदिश्य परधर्मस्यानाश्रयणीयत्वमभिदधाति स्म	”
केन प्रयुक्तो जीवः पापं चरतीत्यर्जुनप्रश्ने “काम-	

विषयाः	अध्या०
एष क्रोध एष" इत्यादि भगवदुत्तरम् ..	,,
इमं विवस्वत इत्यादिना पूर्वसंप्रदायप्रसिद्ध एव योगो मयोक्त इति भगवतोक्ते संशयानोऽर्जुनोऽपरं भवतइत्युक्तिपूर्वकं पप्रच्छ ..	२८
स्वीयजन्मवृत्तांतं कथयन् यदा यदा हि धर्मस्येत्याद्यवतारप्रयोजनकथनपूर्वकं ये यथा मां प्रपद्यंत इत्याह भगवान्	,,
भगवानात्मतत्त्वमुपदिश्य कर्मणो गहनां गतिं प्रदर्श्य निष्कामकर्मिप्रशंसादिकं चकार ..	,,
द्रव्यादियज्ञान्कथयित्वा कर्मयज्ञापेक्षया ज्ञानयज्ञस्य श्रैष्ठ्यमुपपादयंस्तं प्रशशंस	,,
संन्यासं कर्मणामित्याद्यर्जुनप्रश्ने संन्यासकर्मयोगयोर्मध्ये कर्मयोगस्य वैशिष्ट्यमभिधाय निष्कामयोगिनां प्रशंसापूर्वकं मोक्षमाह ..	२९
ब्राह्मणादिषु पंडितानां समदर्शित्वं कथयित्वेंद्रियभोगानां दुःखदत्वस्येंद्रियवेगसहिष्णूनां सुखस्य च कथनादिपूर्वकमुपदिदेश भगवान्..	,,
योगारूढलक्षणकथनानंतरमात्मन एव शत्रुमित्रत्वादि कथयित्वा युक्तयोगिनो लक्षणं कथयन् योगिनो योगाभ्यासमाह	३०
योगस्य लक्षणं कथयित्वा कामादित्यागपूर्वकेंद्रियसंयमं कथयन् मनःसंयमेन ब्रह्मसुखप्राप्तिमाह	,,
भगवता परमे योगिनि कथिते योयं योगइत्यादिप्रश्नं कुर्वंतमर्जुनं प्रत्युत्तरं वदन्नुपदिदेश भगवान्	,,
योगभ्रष्टस्य गतिविषयेऽर्जुनप्रश्ने भगवान् योगभ्रष्टानां जन्मादि कथयित्वा योगिनं प्रशंसन् युक्ततमस्य लक्षणमब्रवीत्	,,
साकल्येनात्मज्ञानोपायं कथयन् भगवान् सविज्ञानज्ञानोपदेशार्थं प्रतिजज्ञे	३१
भूताद्यष्टविधप्रकृत्यादिकथनानंतरं जलादिष्वात्मनो रसादिस्वरूपतां कथयन् मायापहृतज्ञाना मां न जानंतीत्याह	,,
आर्तादीनां चतुर्णां मध्ये ज्ञानिनो विशिष्टत्वमुक्त्वानाहं प्रकाशः सर्वेषामित्याद्याह भगवान्	,,
किं तद्ब्रह्मेत्याद्यर्जुनप्रश्ने ब्रह्मादिस्वरूपं कथयति स्म भगवान्	३२
जीवो यं यं भावं स्मरन् कलेवरं त्यजति तं तं प्राप्नोतीत्याद्युक्त्वा अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा परमं पुरुषं यातीत्याह	,,
अनन्यचेतसः पुरुषस्याहं सुलभ इत्याद्युक्त्वा ब्रह्मणो दिनरात्र्योः प्रमाणादिकं कथयित्वा तयोर्जीवसृष्टिप्रलयावभिधाय तत्राप्यनश्वरस्य ब्रह्मत्वमाह	,,
आवृत्त्यनावृत्तिफलके उदगयनदक्षिणायनरूपे शुक्लकृष्णे गती अभिधाय पुनर्योगिनं प्रशशंस	,,
भगवान् राजविद्या राजगुह्यकथनं प्रतिज्ञाय मया ततमित्यादिना तदुपदिश्य स्वस्य कृत्वादिरूपतां कामिनां गतिं च कथयामास ..	३३
अन्ययाजिनोपि मामेव यजंतीत्याद्यभिधाय देवव्रतादीनां देवलोकप्राप्तिकथनानंतरं भक्त्यर्पितपत्रपुष्पाद्यहमश्नामीत्युक्त्वा भक्तानामनाश्यत्वकथनपूर्वकं मन्मना भवेत्याह	,,
भगवान्भूय एव महाबाहो इत्याद्युक्त्वा स्वस्य सुरादीनां दुर्ज्ञेयत्वाद्यभिधायाहं सर्वस्य प्रभव इत्याद्याचख्यौ	३४
विभूतियोगज्ञानार्थमनुयुक्तो भगवान्स्वीयाविभूतीरभ्यधात्	,,
विश्वरूपदर्शनार्थमर्जुनेन प्रार्थितो भगवांस्तद्वाक्यमभिनंद्य तस्मै दिव्यदृष्टिं दत्त्वा विश्वरूपं दर्शयामास..	३५
भगवच्छरीरे सर्वं जगद्दृष्ट्वा विस्मितोर्जुनस्तं तुष्टाव	,,
विश्वरूपदर्शनेन भीतोर्जुनः श्रीकृष्णं स्तुत्वा क्षमापनपूर्वकं पूर्वरूपधारणं प्रार्थयति स्म ..	,,
अर्जुनसांत्वनापूर्वकं श्रीकृष्णेन दर्शितं चतुर्भुजं रूपं दृष्ट्वोक्तवंतमर्जुनं प्रति देवादिभिरदृष्टं रूपं त्वं दृष्टवानसीत्याद्याह स्म भगवान्..	,,
योगवित्तमानां ज्ञानार्थमर्जुनप्रश्ने तेषां लक्षणमभिधाय ब्रह्मोपासकानामहमेव प्राप्य इत्याह भगवान्	३६
ब्रह्मोपासकानां दुःखकथनपूर्वकमनन्यभावेन मद्भक्तानामहमुद्धर्तेत्यादि कथयित्वा मय्येव मन आधत्स्वेत्याद्याख्यातवान्	,,
अभ्यासादीनामुत्तरोत्तरं विशेषं कथयित्वा स्वस्य प्रियतमान् भक्तानाह भगवान्	,,
प्रकृत्यादीनां जिज्ञासयाऽर्जुनस्य प्रश्ने क्षेत्रक्षेत्रज्ञादीनां लक्षणानि कथयित्वा प्रकृत्यादीनामनादित्वमभिधाय पुरुषस्वरूपं निरूपयामास भगवान्	३७
पुरुषं जानतां क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्विशेषं जानतां च मोक्ष इत्याह	,,
उत्तमज्ञानोपदेशकरणं प्रतिज्ञाय त्रयाणां सत्त्वादिगुणानां प्रकृतिसंभवत्वकथनपूर्वकं तेषां स्वरूपं कार्यं चाचष्ट भगवान्	३८
सत्वादिषु प्रलयं गतानां गतिं निरूप्य सत्त्वादिफलकथनपूर्वकं सात्त्विकादीनां प्राप्यान्लो-	

विषयाः	अध्या०
कानाह	”
कैर्लिंगैर्गुणातीतो भवतीत्याद्यर्जुनप्रश्ने भगवांस्तल्लक्षणमन्वाचष्ट.	”
संसारं वृक्षरूपकेण निरूप्य तदुच्छेदसाधनत्वेन पुरुषोत्तमयोगमुपदिदेश भगवान्	३९
दैवासुरसंपद्विभागं कथयन् भगवानासुरसंपद्वतां दंभादिकं स्वभावं चाह	४०
कामिनामाशाप्रकारस्य गतेश्च कथनपूर्वकं कामादीनां निरयद्वारत्वमुपपाद्य कामादित्रयत्यागमुपदिदेश	”
ये शास्त्रविधिमित्याद्यर्जुनप्रश्ने श्रद्धायाः सात्विकादिभेदेन त्रैविध्यमाख्याय सात्विकादीनां यजनीयदेवताः प्रियाहारांश्चाकथयद्भगवान्	४१
सात्विकादीन्यज्ञांस्तपस्या दानानि चाभिधाय ओंतत्सदितिनिर्देश इत्याद्युपादिशत्	”
संन्यासतत्त्वजिज्ञासोरर्जुनस्य प्रश्ने संन्यासत्यागयोर्लक्षणकथनपूर्वकं त्याज्यात्याज्यकर्माण्याह भगवान्	४२
सात्विकादिभेदेन ज्ञानस्य कर्मणः कर्तुर्बुद्धेर्धृतेः सुखस्य च त्रैविध्यं कथयन्ब्राह्मणादीनां स्वाभाविकानि कर्माणि कथयति स्म	”
स्वकर्माचरणेन सिद्धस्य ब्रह्मप्राप्तिर्ब्रह्मभूतस्य भक्तिलाभो भक्तस्य नित्यपदप्राप्तिरित्यभिधाय चेतसा सर्वकर्माणीत्यादि मन्मनाभवेत्यादि चोपदिष्टवान्	”
इदं ज्ञानं तपोरहितादिभ्यो न देयमित्युक्त्वा एतदध्ययनेन भगवत्प्रीतिं श्रवणफलं चाभिदधाति स्म	”
अर्जुनस्य भगवद्वचनकरणप्रतिज्ञा धृतराष्ट्रं प्रति “ इत्यहं वासुदेवस्य ” इत्यादि संजयवाक्यं च	”

४ भीष्मवधपर्व.

विषयाः	अध्या०
गीतासुगीतेत्यादिना गीतापठनप्रशंसनं गीताश्लोकसंख्याकथनं च	४३
गीतोपदेशानंतरमर्जुनेन गांडीवे धृते हृष्टाः पांडवादयः शंखान्दध्मुर्देवादयश्च युद्धदर्शनार्थमाजग्मुः	”
युधिष्ठिरे भीष्ममभिप्रेक्ष्य रथादवरुह्य गच्छत्यनुगम्यमानेष्वर्जुनादिषु पृच्छत्स्वपि निरुत्तरे सति तदभिप्रायं श्रीकृष्ण आह	”
कुरुसैन्ये निंदति सति युधिष्ठिरो भीष्मं प्रति चरणौ निपीड्य युद्धानुज्ञामाशिषं च प्रार्थयति स्म.	”
यद्येवमित्यादिना अनागमने दोषमभिधाय प्रीतोहं युध्यस्व त्वं जयमाप्नुहीत्युक्त्वा अस्मत्तो वरो व्रियतामित्याह भीष्मः	”
मदर्थे हितैषी सन् मंत्रयस्व कौरवार्थे च युध्यस्वेति प्रार्थयति युधिष्ठिरे तदंगीकृत्य भीष्मो “ब्रूहि यत्ते विवक्षितं ” इति तं पुनराह	”
कथं जयेयं संग्रामे “ भवंतमपराजितं ” एतत्कथयेति युधिष्ठिरेण याचिते नैनं पश्यामीत्याद्युक्तवति भीष्मे युधिष्ठिरो “ वधोपायं ब्रवीहि त्वं ” इत्याह	”
न तावन्मृत्युकालोपि “ पुनरागमनं कुरु ” इत्युक्तवति भीष्मे युधिष्ठिरस्तद्वाक्यं शिरसा गृहीत्वा तमभिवाद्य द्रोणाचार्यं प्रति ययौ.	”
भीष्मवदेव द्रोणाद्वरादिकं लब्ध्वा कृपशल्यौ प्रति गत्वा तथैव ताभ्यामपि वरादिकं लब्ध्वा प्रत्याववृत्ते	”
कृष्णोपि कर्णं गत्वा “ यावद्भीष्मजीवनं तावदस्मान्वृणु ” इत्युवाच कर्णेन तस्मिन्ननंगीकृते निववृते च	”
युधिष्ठिरे सैन्ययोर्मध्ये स्थित्वा “ योस्मान् वृणोति तमहं वरये ” इत्युक्तवति सत्यागतं युयुत्सुमंगीकृत्य स्वसैन्यमागत्य कवचमग्रहीत्	”
युधिष्ठिरस्येमां कृतिं वीक्ष्य साधुसाध्विति सर्वे राजान ऊचुर्हृष्टाश्च संतो भेरीवादनपुरस्सरं शंखान् दध्मुश्च	”
के पूर्वं प्राहरन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय आह	४४
युद्धारंभे सेनायास्तुमुलं शब्दं श्रुत्वा नदंतं भीमं प्रति बाणवर्षपूर्वकं परिवारयद्भिर्दुर्योधनादिभिः सह द्रौपदीपुत्रादीनां युद्धम्	”
संजयो युद्धारंभसामयिकं सिंहनादादि कथयन् पूर्वं भीष्मार्जुनयोर्द्वंद्वयुद्धं कथयित्वा सात्यकिकृतवर्मप्रभृतीनां द्वंद्वयुद्धान्याह	४५
पितृपुत्रादिसंबंधमविगणय्य युध्यमानानां योधानां संकुलयुद्धं कथयन् संजयो भीष्मदर्शनेन पांडवसेनानां कंपादिकमाह	४६
दुर्योधनप्रेरणया दुर्मुखादिषु भीष्मं रक्षत्सु तस्याभिमन्युना सह युद्धम्	४७
अभिमन्युरक्षार्थमागतेषु पांडवमहारथेषु भीमेन सह भीष्मस्य युद्धम्	”
उत्तरशल्ययोर्युध्यमानयोः शल्यशक्तिप्रहारेणोत्तरे पतिते तद्भ्रात्रा श्वेतेन सह शल्यादीनां युद्धम्	”
शल्यरक्षार्थं भीष्मादिष्वागतेषु भीष्मस्य भीमा-	

विषयाः	अध्या०
दिभिस्तुमुलं युद्धम्	”
शल्यरथं प्रति श्वेते गते भीमादिभिर्भीष्मस्य कुरुभिः सह श्वेतस्य तुमुलं युद्धम्	४८
भीष्मश्वेतयोर्युध्यमानयोः श्वेतो भीष्मस्य धनुरादि चिच्छेद	”
भीष्मरक्षार्थं दुर्योधनेन सैन्ये प्रेरिते श्वेतभीष्मयोस्तुमुलं युध्यमानयोः श्वेतप्रेषितां शक्तिं भीष्मश्चिच्छेद	”
श्वेतप्रेरितया गदया भीष्मे विरथीकृते आकाशवाणीं श्रुत्वा तद्वधे यत्नं कुर्वन्भीष्मो ब्रह्मास्त्रेण तं जघान	”
श्वेतमरणेन शोचंतः पांडवा अवहारं चक्रुः	”
धृतराष्ट्रः श्वेते हते पांडवाः किमकुर्वन्नित्याद्युक्त्वा दुर्योधनाग्रहं निरूप्य धनंजयः किमकरोदित्याद्यभिधायार्जुनं प्रशस्य श्वेते हते धृष्टद्युम्नः किमकरोदिति पप्रच्छ	४९
संजयो धृतराष्ट्रं निर्भर्त्स्य शल्यं प्रति शंखस्य गमनं तद्रक्षार्थं कौरवसैन्यगमनं शंखस्य वधार्थं भीष्मगमनं च निरूप्य शंखरक्षणार्थमागतेनार्जुनेन सह भीष्मस्य महद्युद्धमाह	”
भीष्मे द्रुपदमेत्य पांडवसेनां निघ्नति भीतायां तस्यां पांडवा अवहारमकुर्वन् अयमवहारः प्रथमदिवसीयः	”
युधिष्ठिरो भ्रातृभिः सह कृष्णमेत्यात्मनो विषादप्रकाशकं वाक्यं वदन् भीमं प्रशस्य भीष्मवधोपायं जिज्ञासुरुवाच	५०
कृष्णेनाश्वासितो युधिष्ठिरो धृष्टद्युम्नप्रोत्साहनं कृत्वा क्रौंचव्यूहरचनार्थं तमादिदेश स च तं रचयामास	”
क्रौंचव्यूहं दृष्ट्वा दुर्योधन आचार्यादीन् प्रोत्साहयन् शूरसेनादीन् भीष्मरक्षार्थं नियोजयति स्म	५१
व्यूहं रचयित्वा भीष्मे शंखं वादयति कौरवाः पांडवाश्च शंखवादनं कुर्वंतो युद्धमुपचक्रमिरे	”
कथं प्रहारं चक्रुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५२
दुर्योधनाज्ञयोभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युध्यमानयोर्भीष्मः सौभद्रादीन्प्रति बाणांस्तत्याज	”
भीष्मसमीपगनार्थमर्जुनेन प्रेरितः कृष्णो यत्तो भवेत्याद्युक्त्वा यावद्रथं प्रेरयति तावद्भीष्मोर्जुनसमीपं जगाम	”
भीष्मादिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते सात्यकिप्रभृतयोर्जुनरक्षार्थमाजग्मुः	”
भीष्मार्जुनयोर्युद्धप्रसंगेऽश्वत्थामप्रभृतयो भीष्मं ररक्षुः	”
उभयोर्युध्यमानयोः शरविद्धांगं कृष्ण दृष्ट्वाऽर्जुनश्चुक्रोध देवादयः सर्वे च विस्मयं चक्रुर्योधाश्च परस्परं युयुधिरे द्रोणधृष्टद्युम्नौ च संजग्मिरे.	”
द्रोणधृष्टद्युम्नयोः कथं समागम इति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः पांडवानामजेयत्वकथनपूर्वकं तयोर्युद्धं शशंस	५३
द्रोणेन विरथीकृतं धृष्टद्युम्नं प्रति साह्यार्थमागतो भीमो दुर्योधनप्रेषितेन कालिंगेन सह युयुधे	”
भीमकलिंगयोः कथं युद्धमिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	५४
कलिंगे भीमरथं प्रत्यागते उभयोः सैन्ययोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते भीमः स्वसमीपागतं कलिंगपुत्रं शक्रदेवं गदया जघान	”
पुनः कलिंगभीमयोर्युध्यमानयोः सतोर्भानुमद्भीमयोर्युद्धप्रसंगे भीमो भानुमंतं हत्वा गजादिसैन्यं मारयति स्म	”
भीमयुद्धदर्शनेनान्येषु विस्मितेषु सत्सु भीमो रथमारुह्य कलिंगराजादीन् जघान	”
स्वसमीपागतेषु कलिंगसैन्येषु भीमः सप्तशताधिकद्विसहस्रयोधान्मारयित्वा शंखं दध्मौ	”
धृष्टद्युम्नाज्ञया शिखंडिप्रभृतिष्वागतेषु धृष्टद्युम्नो भीमपार्श्वे स्थित्वा हर्षेण शंखवादनादि चकार	”
भीमधृष्टद्युम्नयोः पार्श्वे सात्यकावागते बहूनि सैन्यानि नाशयंतं भीमं प्रत्यागतेषु भीष्मादिषु भीष्मेण सह सात्यकिप्रभृतीनां महद्युद्धम्	”
सात्यकिकृतं भीमप्रोत्साहनम्	”
गतपूर्वाह्णभूयिष्ठे तस्मिन्नहनि धृष्टद्युम्नेऽश्वत्थामशल्यकृपैर्युध्यमाने तत्साहाय्यार्थमभिमन्युराजगाम	५५
शल्यादिभिर्युध्यमाने सौभद्रे युद्धार्थमागतेन लक्ष्मणेन सह तस्य तुमुले युद्धे प्रसक्ते सौभद्रं प्रति दुर्योधनादय आजग्मुः	”
महारथैर्वेष्टितमभिमन्युं दृष्ट्वा तद्रक्षार्थ मागतस्यार्जुनस्य तुमुलं युद्धं दृष्ट्वा भीष्मोऽवहारं चकार. अयं द्वितीयदिवसावहारः	”
प्रभाते भीष्मेण यानार्थं सेनामादिश्य गारुडव्यूहे रचिते पांडवा अप्यर्द्धचंद्रव्यूहं रचयामासुस्ततो युद्धारंभः	५८
अर्जुने रथानीकं घ्नत्युभयोः सैन्ययोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते नरशोणितैः पृथिवीरजःशांतौ भी-	

विषयाः	अध्या०
ष्नादयः पांडवसेनां जघ्नुर्भीमादयः कौरवसेनाम्	५७
क्रुद्धेषु राजसु बाणादीन्प्रहरत्सु तेषां बाणादीन्निवारयत्यर्जुने देवादयस्तं प्रशशंसुः	५८
सौबलानां सात्यक्यभिमन्युभ्यां युधिष्ठिरादीनां द्रोणभीष्माभ्यां घटोत्कचभीमयोर्दुर्योधनादिभिश्च युद्धे प्रसक्ते दुर्योधनो मुमोह	”
द्रोणभीष्मयोर्निवारणमगणय्य पलायमानं कौरवसैन्यं दुर्योधनं गतमोहं दृष्ट्वा निववृते	”
भीष्ममनुनयन् दुर्योधनः सक्रोधं भीष्मवाक्यं श्रुत्वा हर्षाच्छंखं दध्मौ तच्छ्रुत्वा पांडवा अपि शंखान्दध्मुः	”
तत्र भीष्मः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्नः	५९
कौरवपांडवयोस्तुमुलयुद्धे प्रसक्ते तद्युद्धं प्रशंसन् संजयो योधानां नानाविधान्ध्वनीन् कथयामास	”
आश्चर्ययुद्धं कुर्वतो भीष्मस्य बाणैः पांडवसैन्ये भग्ने कृष्णेनोक्तोर्जुनः सक्रोधमुक्त्वा भीष्मस्य धनुश्चिच्छेद	”
अर्जुनं प्रशस्य भीष्मे कृष्णार्जुनौ प्रति बाणान् क्षिपति तत्पराक्रमं दृष्ट्वा कृष्णश्चिंतयामास.	”
पुनर्भीष्मे बाणैर्दिश आच्छादयति द्रोणादिषु च युगपद्बाणप्रहारान् कुर्वत्सु पलायमानं पांडवसैन्यं प्रति सात्यकिरुवाच	”
कृष्णे सात्यकिं प्रति सक्रोधमुक्त्वा चक्रं धृत्वा भीष्मवधार्थं निर्गते भीष्मस्तं दृष्ट्वा तुष्टाव	”
अर्जुनेन रथादवप्लुत्य पादौ धृत्वानुनीतः श्रीकृष्णो रथमारुरोह	”
कृष्णादिषु शंखान्वादयत्सु भूरिश्रवःप्रभृतिभिर्युगपद्युद्धे प्रसक्तेर्जुनो बहुसैन्यं पातयति स्म	”
अर्जुनप्रेरितैंद्रास्त्रभयेन सभीष्मकौरवेष्वपयातेष्वर्जुनादयोपि शिबिरं जग्मुः तृतीयदिवसावहारः	”
द्रोणादिषु भीष्मेण सह युद्धभूमिं गतेषु सत्स्वर्जुनोपि ससैन्यो निर्जगाम	६०
उभयसैनिकेषु युध्यमानेषु युध्यमानमर्जुनं प्रत्यागतान्भीष्मादीन् दृष्ट्वा साहाय्यार्थमागतोऽभिमन्युर्युयुधे भीष्मार्जुनावपि महद्युद्धं चक्रतुः.	”
द्रौणिप्रभृतिभिर्युध्यमानमभिमन्युं प्रति दुर्योधनः पंचत्रिंशतिसहस्रसंख्यान् योधान्प्रेषयामास.	६१
मद्रानीकादिभिर्युध्यमानो धृष्टद्युम्नः सांयमनि[1]पुत्रं जघान	”
तस्मिन्हते कौरवसैन्येषु हाहाकारं कुर्वत्सु सांयमनिधृष्टद्युम्नौ युयुधाते	”
पुनरनुतप्यमानं धृतराष्ट्रं प्रति संजयोक्तिः	६२
धृष्टद्युम्नशल्ययोर्युद्धानंतरमभिमन्युशल्ययोर्युद्ध्यमानयोः शल्यरक्षणार्थं दुर्योधनादय आजग्मुः	”
दुर्योधनादिभिर्युध्यमानो भीमो यदा गदां जग्राह तदा तं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु दशसहस्रगजानीकसहितं मागधं पुरस्कृत्य दुर्योधन आजगाम	”
भीमरक्षणार्थं द्रौपदीपुत्रादिषु युद्ध्यमानेष्वभिमन्युर्मागधं जघान	”
भीमे गदाप्रहारेण सैन्यं मारयति पीडिता गजाः पलायनं चक्रुः	”
भीमं हतेत्युक्त्वा दुर्योधनेन प्रेषिते सैन्ये भीमपराक्रमं प्रशस्य तस्य महद्युद्धमाह संजयः	६३
भीमस्य गदायुद्धं दृष्ट्वा विषीदत्सु कौरवेषु सैन्यानि ग्रसमाने तस्मिन्भीष्म आजगाम	”
सात्यकिप्रभृतिषु भीष्मं प्रति बाणांस्त्यजत्सु भूरिश्रवा आजगाम	”
सात्यकिभूरिश्रवसोर्युध्यमानयोर्भूरिश्रवसं रक्षितुं दुर्योधनादय आययुः सात्यकिं रक्षितुं पांडवाश्च	६४
दुर्योधनादिभिर्भीमस्य बाणयुद्धे प्रसक्ते दुर्योधनबाणप्रहारेण मूर्छितं भीमं दृष्ट्वाभिमन्युप्रभृतयो युयुधिरे	”
भीमबाणपीडिते दुर्योधने पलायिते युद्धार्थमागतान् सेनापतिसुषेणप्रभृतींस्तद्भ्रातॄन् भीमो जघान	”
भीष्मप्रेरणया आगच्छत्सु महारथेषु भीमसमीपमागतस्य भगदत्तस्याभिमन्युप्रभृतिभिर्युद्धम्	”
बाणप्रहारेण मूर्छितं भीमं दृष्ट्वा भगदत्ते सिंहनादं कुर्वति घटोत्कचो मायया युयुधे	”
आर्तनादं श्रुत्वा भीष्मेण प्रेरिता द्रोणादयो भगदत्तरक्षार्थमाययुस्तान् दृष्ट्वा युधिष्ठिरादयोपि	”
घटोत्कचयुद्धं दृष्टवता भीष्मेण प्रेरितेषु कौरवेषु युद्धान्निवृत्तेषु तान् दृष्ट्वा पांडवा अपि सिंहनादादिपूर्वकं निववृतिरे	”
पराजितेषु कौरवेषु हृष्टेषु पांडवेषु च स्वस्वशिबिरं गतेषु दुर्योधनो भ्रातृवधेन दीनःसंश्चितयामास. चतुर्थदिवसयुद्धसमाप्तिः	”
अनुतप्तस्य धृतराष्ट्रस्य दुर्योधनादयः किं कृतवंतइति प्रश्ने संजयः पांडवान् प्रशस्य कौर-	

---

[1] सांयमनिः शलः

विषयाः	अध्या०
वान्दिन्धृतराष्ट्रभर्त्संनापूर्वकं दुर्योधनभीष्मसंवादमाह	६५
पांडवजयकारणे दुर्योधनेन पृष्टे तं प्रति भीष्मस्तत्कथयन् विश्वोपाख्यानमाह	”
गंधमादनपर्वते ऋषिभिः सहोपविष्टो ब्रह्माऽकस्मादागतं विमानं दृष्ट्वा विश्वरूपं भगवंतं तुष्टाव	”
ब्रह्मस्तवेन तुष्टो भगवान् "विदितं तात योगान्मे" इत्याद्युक्त्वांतर्दधे	६६
देवर्ष्यादिभिः पृष्टो ब्रह्मा तान् प्रति नरनारायणावेताविति कथयित्वा तदवज्ञाकरणे दोषमभिधाय स्वभवनं जगाम	”
भीष्मो दुर्योधनं प्रति युद्धनिवृत्तिकथनपूर्वकं श्रीकृष्णसंमाननाद्युपदिशंस्तदाश्रयादेव पांडवानां जय इत्याह	”
भगवत्तत्त्वज्ञानार्थं दुर्योधनेन पृष्टो भीष्मस्तत्तत्त्व कृष्णप्रसादादिरूपं फलं च कथयति स्म	६७
भीष्मेण नारदादिकृते श्रीकृष्णस्तवे कथिते केशवं बहु मानयंतं दुर्योधनं प्रति पुनः स शमविधानार्थमुवाच	६८
उदिते सूर्ये मकरव्यूहं रचयित्वा भीष्मे युद्धाय निर्गते पांडवा अपि श्येनव्यूहं विरचय्य निर्ययुः	६९
प्रथमं भीमेन बाणैराच्छादिते भीष्मे बाणवर्षेण पांडवसैन्यं मोहयतिसत्यर्जुनः शरसहस्रेण तं विव्याध	”
दुर्योधनप्रार्थितो द्रोणः सात्यकिप्रभृतिभिर्युयुधिरे भीष्मादयश्चाभिमन्युप्रभृतिभिर्युयुधिरे	”
भीष्मे तुमुलं युध्यमाने छिन्नैर्मस्तकादिभिर्युद्धभूमौ व्याप्तायां कुरुपांडवयोस्तुमुलं युद्धम्	७०
भीष्मं प्रत्यागतस्यार्जुनस्य गांडीवध्वनिं श्रुत्वा योधेषु बिभ्यत्सुकांबोजा युद्धार्थमाजग्मुः	७१
भीष्मार्जुनप्रभृतीनां द्वंद्वयुद्धेषु प्रसक्तेषु दुर्निमित्तान्यभूवन्	”
द्रोणदुर्योधनादिभिरर्जुनभीमप्रभृतीनां युद्धे प्रवृत्ते शक्त्याद्यायुधप्रभाभिर्दिशां शोभावर्णनम्	७२
भीष्मभीमयोर्युद्धानंतरं युध्यमानस्य सात्यकेर्भीष्मबाणेन सारथौ पतिते भीष्मादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां युद्धम्	”
भीष्माश्वत्थामप्रभृतिषु विराटार्जुनप्रभृतिभिर्द्वंद्वशो युध्यमानेष्वभिमन्युलक्ष्मणयोर्युद्ध्यमामयोर्लक्ष्मणस्य पलायनम्	७३
तुमुलं युध्यमानेन सात्यकिना सह भूरिश्रवसो युद्धम्	७४
मध्ये आगतैर्दशभिः सात्यकिपुत्रैर्युध्यमानेन भूरिश्रवसा तेषु हतेषु तेन सह सात्यकेर्महद्युद्धम्	”
अर्जुनकृतपंचविंशतिसहस्रमहारथनाशानंतरं भीष्मोऽवहारं चकार. अयंच पंचमदिवससंबंधी	”
शर्वर्यामतीतायां युद्धार्थं कुरुपांडवयोर्निर्गतयोः सतोर्युधिष्ठिरवाक्याद्धृष्टद्युम्नो मकरव्यूहं रचयामास भीष्मश्च क्रौंचव्यूहम्	७५
युद्धारंभे सेनाद्वयशोभावर्णनपुरःसरं भीमद्रोणयोर्युद्धवर्णनम्	”
अनुतापपूर्वकं दुर्योधननिंदारूपा धृतराष्ट्रस्योक्तिः	७६
दुःशासनादीन् दृष्ट्वा क्रुद्धो भीमः कौरवचमूं प्रविवेश	७७
जीवग्राहं गृह्णीम एनमिति वदत्सु दुःशासनादिषु तद्वधं चिंतयन्भीमो रथमुत्सृज्य गदामादाय युद्धमतनोत्	”
भीमरथं शून्यं दृष्ट्वा आगतो धृष्टद्युम्नो विशोकवाक्यं श्रुत्वा कौरवचमूमध्यं प्रविश्य भीममाश्वासयामास	”
दुर्योधनप्रेरणया स्वसमीपागतान् दुःशासनादीन् दृष्ट्वा तान् धृष्टद्युम्नो मोहनास्त्रेणामोहयत्	”
तान् दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु द्रोणो धृष्टद्युम्नमागत्य प्रज्ञास्त्रेण दुःशासनादीनां मोहमपाचकार	”
युधिष्ठिरप्रेरणया साह्यार्थमागतेऽभिमन्यौ भीमधृष्टद्युम्नौ जहृषतुः	”
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणेन विरथीकृतो धृष्टद्युम्नोऽभिमन्युरथमारुरोह	”
भीमदुर्योधनयोर्युद्धे प्रवृत्ते भीमनिग्रहार्थं दुःशासनादिषु यतमानेषु भीमश्चित्रसेनादीन्प्रति बाणान्मुमोच	७८
अभिमन्युविकर्णयोर्द्रौपदेयैर्दुर्योधनस्य च युद्धमभिधाय योधानां युद्धोत्साहमभ्यधात्संजयः	”
युद्धार्थमागतं दुर्योधनं दृष्ट्वा क्रुद्धेन भीमेन "अयं स कालः" इत्याद्युक्त्वा तस्य धनुरादिषु च्छिन्नेषु तद्रक्षणार्थं जयद्रथादय आजग्मुः	७९
विकर्णादिभिरभिमन्युप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धे प्रवृत्ते भीष्मः पांडवसैन्यं नाशयित्वावहारं चक्रे युधिष्ठिरादयश्च शिबिरं जग्मुः अयंच षष्ठदिवससंबंध्यवहारः	”
शूरेषु स्वस्वशिबिराणि गतेषु खिद्यमानेन दुर्योधनेन पृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाह तेन स तुष्टोबभूव दुर्योधनाज्ञया योधानां निर्गमनमभिधाय कौ-	

विषयाः अध्या०

रंवसैन्यशोभां वर्णयति स्म संजयः ८०
भीष्मो दुर्योधनं प्रति पांडवानामजेयत्वाद्यभिधाय " पांडवांश्च रणे जेष्ये " इति प्रतिज्ञाय तस्मै विशल्यकरणीमोषधिं दत्त्वा मातर्मडलव्यूहं रचयामास युधिष्ठिरश्च वज्रव्यूहम् ८१
" भारद्वाजो ययौ मत्स्यं " इत्यादिना योधप्रतियोधयोर्नामतः कथनम् .. .. ”
अर्जुनः श्रीकृष्णं प्रत्युक्त्वा बाणान् ववर्ष .. ”
अर्जुनं प्रति भीष्मगमनानंतरमर्जुनपराक्रमं दृष्ट्वा दुर्योधनप्रेरिताः सुशर्मादयो भीष्ममाजग्मुः ८२
भीष्मार्जुनौ दृष्ट्वा सैन्यानि त्रेसुः .. .. ”
द्रोणविराटयोर्युध्यमानयोर्द्रोणेन शंखे हते विराटोऽपययौ .. .. ”
अलंबुषसात्यक्योर्युध्यमानयोरलंबुषः पलायते स्म .. .. ”
धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोः कृतवर्मभीमयोश्च युद्धम् .. ”
धृतराष्ट्रवाक्यं श्रुत्वा तं भर्त्सयन् संजय इरावदावंत्ययोर्घटोत्कचभगदत्तयोर्युद्धं शशंस .. ८३
भयात्पांडवसैन्ये पलायिते घटोत्कचेप्यपयाते भगदत्तः पांडवसैन्यं नाशयति स्म .. .. ”
नकुलसहदेवयोः शल्येन युद्धे प्रसक्ते सहदेवबाणप्रहारेण शल्ये मोहिते द्वावपि शंखं वादयामासतुः .. .. ”
युधिष्ठिरश्रुतायुषोर्युध्यमानयोर्युधिष्ठिरेण श्रुतायुषो धनुरादिषु च्छिन्नेषु स पलायनं चक्रे ८४
चेकितानकृपयोः सौमदत्तिधृष्टकेत्वोश्चित्रसेनादिभिरभिमन्योश्च युद्धवर्णनम् .. .. .. ”
अभिमन्युं प्रति गच्छंतं भीष्मं दृष्ट्वार्जुनप्रेरितेन श्रीकृष्णेन तत्र रथे नीतेऽर्जुनेनाधिक्षिप्ताः सुशर्मादयस्तमावव्रुः .. .. ”
अर्जुनो महद्युद्धं कृत्वा महारथान्नाशयन् यावद्भीष्मसमीपमागच्छति तावत्त्वसमीपमागतांस्त्रिगर्तादीन्पराजिग्ये ८५
युधिष्ठिरो भीष्मेण सह युद्धार्थं गच्छन्जयद्रथादिभिर्युयुधे .. .. ”
युधिष्ठिरवाक्याद्भीष्मं प्रति गच्छन् शिखंडी शल्येन सह युद्धं चकार .. .. ”
गदां गृहीत्वा जयद्रथं प्रति गच्छन् भीमसेनो गदाप्रहारेण चित्रसेनरथं बभंज .. .. ”
भीष्मयुधिष्ठिरयोर्युध्यमानयोर्भीष्मेणाश्वेषु हतेषु रथं त्यक्त्वा युधिष्ठिरो नकुलरथमारुरोह ८६
महारथान्नाशयन्भीष्मः सृंजयैः सह युयुधे .. ”
विंदानुविंदादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां युद्धम् .. .. ”
अर्जुने सुशर्मादीन् जित्वा स्वशिबिरं गते दुर्योधनादयोपि स्वस्वशिबिराणि जग्मुः सप्तमदिवसावहारः .. .. ”
प्रभाते वीरेषु युद्धाय निर्गतेषु भीष्मो महाव्यूहं रचयामास धृष्टद्युम्नः शृंगाटकव्यूहम् .. ८७
भीष्मादीनां धृष्टद्युम्नादीनां च युद्धार्थमागमनम् ”
भीष्मेण सृंजयादिषु हतेषु तेन सह युध्यमानो भीमस्तस्य सारथिं जघान ८८
सुते हते भीष्मरथे विद्रवति भीमः सुनाभप्रभृतीनष्ट दुर्योधनभ्रातॄन्जघान .. .. ”
हतशेषेषु कौरवेषु पलायितेषु भीमं हतेत्युवाच दुर्योधनः सैनिकान् .. .. ”
विलपंतं दुर्योधनं प्रति भीष्मो भर्त्सयन्नुवाच .. ”
अनुतापपूर्वकं दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं प्रति तन्निंदारूपं संजयवाक्यम् ८९
धृष्टद्युम्नादिषु भीष्मं प्रति गतेष्वर्जुनादिषु च कौरवान्प्रति गतेषु सत्सु सृंजयैः सह द्रोणस्य युद्धम् ”
कौरवसैन्यं निघ्नता भीमेन कृतं हस्तिसमूहनाशनं नकुलसहदेवकृतमश्वसमूहनाशनं च .. ”
संजयः शकुन्यादीनां पांडवान्प्रत्यागमनमुक्त्वाइरावतोऽर्जुनपुत्रस्य तज्जन्मादिवृत्तकथनपूर्वकं युद्धार्थमागमनं शशंस ९०
युद्धार्थमागतैर्गजगवाक्षादिभिर्युद्धं कुर्वन्निरावांस्तेषां मध्यात्पंच जघान .. .. ”
दुर्योधनप्रेरणयागतेनार्ष्यशृंगिणा राक्षसेन युध्यमानमिरावंतं स राक्षसो जघान .. .. ”
पुत्रवधमजानन्नर्जुनो भीष्मरक्षिणो राज्ञ आजघान .. .. ”
द्रोणपराक्रमदर्शनेन भीतानां पांडवानां परस्परं सभयोक्तिः .. .. ”
इरावन्नाशं दृष्ट्वा महांतं शब्दं कृत्वा युद्धार्थमागतं घटोत्कचं दुर्योधनो जगाम ९१
दुर्योधनघटोत्कचयोर्महति युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचः सक्रोधः सन् " अद्यानृण्यं गमिष्यामि " इत्याद्युवाच .. .. ”
दुर्योधनघटोत्कचयोर्युध्यमानयोर्दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतस्य वंगराजस्य गजं घटोत्कचः शक्त्या जघान ९२
घटोत्कचशब्दं श्रुत्वा भीष्मेण प्रेरितानां द्रोणादीनां घटोत्कचसमीपागमनं तेन सह तेषां तुमुलं युद्धं च .. .. ”
दुर्योधनं प्रत्यागतस्य घटोत्कचस्य शब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरेण प्रेरिते सत्यधृतिप्रभृतिभिरनुगम्यमाने भीमे आगते उभयसैन्ययोस्तु-

विषयाः	अध्या०
मुलं युद्धम्	९३
दुर्योधनभीमयोर्युध्यमानयोर्भीमस्य मोहं दृष्ट्वा घटोत्कचादिष्वागतेषु द्रोणप्रेरणया कृपादयोप्याजग्मुः	९४
द्रोणभीमयोर्युद्धे प्रसक्ते भीमबाणप्रहारेण मोहितं द्रोणमवलोक्य दुर्योधने आगते गदां गृहीतवंतं भीमं दृष्ट्वा कौरवा आजग्मुः	”
नीलाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोर्नीलं मुह्यंतं दृष्ट्वा आगतस्य घटोत्कचस्याश्वत्थाम्ना युद्धे प्रसक्ते निवारयत्यपि भीष्मे कौरवसैन्यमपलायत.	”
स्वसमीपागतेन दुर्योधनेन स्वपराजये कथिते भीष्मस्तं निवार्य भगदत्तं प्रेरयति स्म स च घटोत्कचं जगाम	”
आगच्छंतं भगदत्तं दृष्ट्वा आगतानां भीमादीनां महति युद्धे प्रसक्ते भीमो भगदत्तसैन्यं नाशयामास	९५
भीमरथं प्रति भगदत्तेन प्रेषितो गजो भीमादिबाणप्रहारेण पलायमानः पांडवसैन्यममर्दयत्	”
गजनाशार्थं घटोत्कचेन प्रक्षिप्तं शूलं भंक्त्वा भगदत्तेन प्रक्षिप्तां शक्तिं सोपि जानुन्यारोप्य बभंज	”
भगदत्तेन विरथीकृते भीमे गदां गृह्णति तं दृष्ट्वा कौरवा बिभ्युः	”
भगदत्तेन सह युद्धार्थमागतोर्जुनो भीमादिरावद्वधवृत्तांतं शुश्राव	”
इरावद्वधश्रवणेन विषण्णस्यार्जुनस्यानुतापवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णः कौरवान्प्रति रथं प्रेषयति स्म	९६
अर्जुनं प्रति भीष्मादिष्वागतेषु भीमो नव व्युढोरस्कादीन्दुर्योधनभ्रातृन्जघान शेषाश्च पलायनं चक्रुः	”
द्रोणभीमयोर्भीष्मादिभिरर्जुनादीनां च तुमुले युद्धे प्रसक्ते धनुरादिप्रभावर्णनपूर्वकं मृतसैन्याद्यास्तृताया भूमेः शोभां वर्णयति स्म संजयः	”
ततः कुरुपांडवा अवहारं चक्रुः अयं चावहारोऽष्टमदिवसस्य	”
दुर्योधनादिषु मंत्रयत्सु दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा कर्णो भीष्मनिंदापूर्वकं “ भीष्मे रणादपयातेऽहं पांडवान्हनिष्यामि ” इत्याद्युवाच	९७
अनुयायिसज्जीकरणार्थं दुःशासनमाज्ञाप्याहं भीष्ममनुनीयागमिष्यामीत्युक्त्वा गतस्य दुर्योधनस्य भीष्मं प्रत्यनुनयवाक्यम्	”
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो भीष्मोर्जुनप्रशंसादिकथनपूर्वकं दुर्योधनं निर्भर्त्स्य “ अहं तु सोमकानित्याद्युक्त्वा सुखं स्वपिहि गांधारे ” इत्यादि प्रतिजज्ञे	९८
भीष्मवाक्यं श्रुत्वा शिबिरमागतेन दुर्योधनेन सेनासज्जीकरणमाज्ञाप्य भीष्मवाक्यकथनपूर्वकं भीष्मरक्षणार्थं दुःशासनादीनाज्ञापयामास	”
दुर्योधनवाक्यात्तथा कृत्वा भीष्मं पुरस्कृत्य सेनया सहागतं दुःशासनं निरीक्ष्यार्जुनोऽद्य शिखंडिनं भीष्माग्रे कुरु तस्याहं गोप्तेत्याद्युवाच धृष्टद्युम्नम्	”
युद्धार्थं निर्गच्छन्भीष्मः सर्वतोभद्रव्यूहं रचयामास युधिष्ठिरादयश्च महाव्यूहम्	९९
उभयोर्युद्धार्थं समागमे दुर्निमित्तदर्शनम्	”
युद्धारंभे दृढं युध्यमानस्याभिमन्योर्बाणप्रहारेण पीडितानां सैन्यानामार्तनादं श्रुत्वा दुर्योधनेन प्रेरितस्यार्ष्यशृंगेस्तेन सह युद्धम्	१००
द्रौपदेयादीन् पराजितवता राक्षसेन सहाभिमन्योः पुनर्युद्धम्	”
अलंबुषाभिमन्युप्रभृतीनां युद्धविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१०१
अभिमन्युबाणप्रहारेण पीडितोलंबुषो रथं त्यक्त्वा पलायनं चकार	”
भीष्मादिभिः सौभद्रस्य कृपस्यार्जुनसात्यकिभ्यां सात्यकेश्वत्थाम्ना च युद्धम्	”
द्रोणसात्यक्योर्युद्धानंतरमर्जुनद्रोणयोः समागमः	”
द्रोणार्जुनयोर्युद्धविषये धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१०२
द्रोणार्जुनयोर्युध्यमानयोर्दुर्योधनाज्ञया द्रोणसाह्यार्थमागतैः सुशर्मादिभिरर्जुनस्य युद्धम्	”
भीमो गजानीकं दृष्ट्वा गदामादाय रथादवप्लुत्य तज्जघान गजाश्च तद्भयात्पलायनं चक्रुः	”
मध्यंदिने भीष्मे पांडवसेनां घ्नति तेन सह धृष्टद्युम्नादीनां युद्धम्	१०३
भीमादिषु युद्धार्थं भीष्मसमीपमागतेषु कौरवपांडवयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते शोणितनदी प्रावर्तत	”
क्षत्रियेषु दुर्योधनं धृतराष्ट्रं च निंदत्सु दुर्योधनस्य भीष्मादीन् प्रति सक्रोधवाक्यं कथयित्वा संजयो धृतराष्ट्रं निनिंद	”
सुशर्मप्रभृतिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते तद्भयात्सुशर्मसहायभूतेषु महारथेषु पलायितेषु तत्साह्यार्थं दुर्योधन आजगाम	१०४
अर्जुनसाह्यार्थं पांडवेष्वागतेषु भीष्मादीनां संकु-	

विषयाः	अध्या०
लं युद्धम्	”
द्रोणभयाद्द्रुपदे पलायितेऽनंतरं भीमबाह्लिकयोः सात्यकिभीष्मयोश्च युद्धम्	”
क्रुद्धं भीष्मं दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितः ससैन्यो दुःशासनस्तत्साहाय्यार्थं जगाम	१०५
पांडवनिवारणार्थं दुर्योधनेन प्रेषिते सैन्ये युधिष्ठिरादिभिः पराजिते दुर्योधनप्रेरणया आगतेन शल्येन सह तेषां युद्धम्	”
भीमादीन्प्रति बाणांस्त्यजति भीष्मे नकुलादिषु च बाणैः प्रहरत्सु क्रुद्धस्य महायुद्धं कुर्वतस्तस्य भयात्पांडवसेना भंगमवाप	१०६
सैन्यभंगं दृष्ट्वार्जुनं प्रोत्साहयन् श्रीकृष्णस्तद्वाक्यं श्रुत्वा भीष्मसमीपे रथं प्रेषयामास	”
भीष्मेण बाणैराच्छादितेपि रथेर्जुनस्य मृदुयुद्धतां संप्रेक्ष्य क्रुद्धः कृष्णः प्रतोदं गृहीत्वा रथादवप्लुत्य भीष्मं प्रत्यधावत	”
आगच्छंतं श्रीकृष्णं प्रति “ एह्येहि पुंडरीकाक्ष ” इत्यादिनानुनयति भीष्मेर्जुनेन यथाकथंचिन्निगृह्य “ निवर्तस्व ” इत्याद्युक्त्वा भीष्मवधे प्रतिज्ञाते स पुनारथमारुरोह	”
भीष्मे शरवृष्टिं कुर्वति तद्भयेन सैन्यं पलायते स्म	”
सूर्येस्तमुपागते युधिष्ठिरोऽवहारं चकार. अयं नवमदिवसावहारः	१०७
भीष्मपराक्रमं दृष्ट्वा चिंतापूर्वकं मंत्रयत्सु पांडवेषु श्रीकृष्णेन सांत्वितो युधिष्ठिरस्तदनुमत्या वधोपायजिज्ञासया भीष्मं प्रति कृष्णादिभिः सह जगाम	”
युधिष्ठिरादीन् प्रति भीष्मेण स्वागतप्रश्ने कृते युधिष्ठिरस्तद्वधोपायं पप्रच्छ	”
भीष्मकथितमात्मवधोपायं श्रुत्वा युधिष्ठिरादिषु स्वशिबिरमागतेषु भीष्मेण सह युद्धमनिच्छंतमर्जुनं प्रति श्रीकृष्ण उपदिदेश	”
शिखंडिनं पुरस्कृत्येत्याद्यर्जुनवाक्यं श्रुत्वा सर्वे हृष्टाः संतः स्वानि स्वानि शयनानि भेजिरे.	”
युद्धार्थं निर्गतैः पांडवैर्व्यूहे रचिते कौरवेषु चागतेषु भीष्मस्य महद्युद्धम्	१०८
बाणांस्त्यजंतं शिखंडिनं प्रति भीष्मेण “ त्वया नाहं योत्स्ये ” इत्युक्ते शिखंडी “ ध्रुवं च त्वां हनिष्यामि ” इत्याद्युक्त्वा बाणान् मुमोच	”
अर्जुनः शिखंडिनं प्रति “ अहं त्वामनुयास्यामि” इत्याद्युक्त्वा भीष्मं प्रति गंतुं ” प्रेरयामास	”
कथं शिखंडीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१०९
भीष्मे महायुद्धं कुर्वत्यर्जुन आगत्य बाणान् विसृजन्कालवच्चचार तद्भयात्कौरवसैन्यं दुद्राव च	”
तद्दृष्ट्वा दुर्योधनेनोक्तो भीष्मः “ अहं त्वाद्य हतः शेषे ” इत्यादि प्रतिज्ञाय पांडवसैन्यं नाशयामास	”
अर्जुनप्रेरितः शिखंडी भीष्मं प्रति जगाम तमनु धृष्टद्युम्नादयोपि	११०
योधप्रतियोधानां द्वंद्वयुद्धानि	”
धृष्टद्युम्नोर्जुनप्रशंसापूर्वकं सर्वान्सैनिकान् भीष्मं गंतुं प्रेरयति स्म	”
दुःशासनार्जुनयोर्युद्धम्	”
अलंबुषसात्यक्योर्युध्यमानयोरागतेन भगदत्तेन सह सात्यकेर्युद्धम्	१११
दुर्योधनप्रेरितानां तद्भ्रातॄणां सात्यकिना सह युद्धम्	”
अभिमन्युकांबोजप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धम्	”
युध्यमानो द्रोणो दुर्निमित्तानि दृष्ट्वाऽश्वत्थामानं प्रति तत्कथनपूर्वकमर्जुनाजेयत्वादिकं कथयामास	११२
भगदत्तादिभिर्दशभिर्भीमस्य युद्धे प्रसक्ते तत्साहाय्यार्थमर्जुने आगते सति दुर्योधनप्रेरितः सुशर्मा तौ प्रत्याजगाम	११३
भीमार्जुनयोः कौरवैः सह युध्यमानयोरर्जुनपराक्रमं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु भीष्मसमीपं गतेषूभौ कौरवसैन्यं नाशयामासतुः	११४
शल्यार्जुनयोर्भीममागधयोर्द्रोणभीमयोश्च युद्धम्	”
भीष्मादीनां पांडवादीनां च परस्परसमीपगमनोत्तरं महायुद्धम्	”
भीष्मयुद्धजिज्ञासोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तत्कथनप्रतिज्ञा	११५
भीष्मोऽयुतशो योधान्हत्वा निर्विण्णः स्वात्मनाशाय समीपस्थं युधिष्ठिरं प्रति प्रेरयति स्म	”
तच्छ्रुत्वा शिखंडिनं पुरस्कृत्य पांडवेषु भीष्मं प्रति गतेषु दुर्योधनाज्ञया दुःशासनादयोर्जुनं प्रत्याजग्मुः	”
सात्यकिप्रभृतिभिरश्वत्थामप्रभृतीनां युद्धम्	”
अभिमन्युदुर्योधनप्रभृतीनां द्वंद्वशो युद्धवर्णनं द्रोणधृष्टद्युम्नयोः सविस्तरं युद्धवर्णनंच	११६
योद्धुं भीष्मं प्रति गच्छन्नर्जुनो मध्ये युद्धायागतस्य भगदत्तस्य गजं प्रति बाणान्वर्षन् शिखंडिनं प्रति “ याहि भीष्मं जहि ”	

विषयाः	अध्या०
इत्युवाच	”
भगदत्ते द्रुपदं प्रति गते शिखंडिनं पुरस्कृत्य युद्धं प्रवर्तयन्नर्जुनः स्वसमीपागतान् कौरववीरान्निजग्राह	”
शिखंडिनि बाणान् वर्षति क्रुद्धो भीष्मोऽस्त्राणि क्षिप्त्वा सोमकान्निघ्नन् घोरं युद्धं चकार	”
शिखंडिना दशभिर्भल्लैर्हृदि ताडितोपि भीष्मस्तस्य स्त्रीत्वं बुद्ध्वा न प्रतिप्रजह्रे	११७
अर्जुनप्रेरणया शिखंडिनि बाणान् वर्षत्यपि भीष्मस्तमनादृत्यार्जुनं प्रति बाणांश्चिक्षेप	”
अर्जुनदुःशासनयोर्युध्यमानयोरर्जुनेन विजितस्यापि दुःशासनस्य पुनर्युद्धम्	”
शिखंडिनो बाणवृष्टिं सहमाने भीष्मेऽर्जुनो दुर्योधनप्रेरणया स्वसमीपागतान् योधान् प्रति बाणान्ववर्ष	”
अर्जुनो बाणप्रहारेण नानाविधान्योधान्नाशयित्वा दुःशासनमागत्य तस्य हयान्सारथिं च जघान	”
अर्जुनेन विरथीकृताः कृपादयो युद्धात्संप्राद्रवन्	”
संजयो युध्यमानस्यार्जुनस्य स्वरूपं वर्णयन् शोणितनद्यादिकं युद्धभूमिं च वर्णयामास	”
अभिमुखमायांतं भीष्मं प्रति शिखंडिनि गतेऽर्जुनो भीष्ममोहनपूर्वकं सैन्यं मारयति स्म	”
निर्मर्यादे युद्धे प्रवृत्ते शल्यादिभिर्विद्धानां भीष्मेण निकृत्तानां पांडवसैनिकानां वर्णनम्	११८
पार्थे सेनां मारयति पराक्रांतं भीष्ममालोक्य धार्तराष्ट्राः पांडवान्प्रति जग्मुः	”
दुर्योधनकृतक्लेशान् स्मृत्वा पांडवेषु निर्भयं युध्यमानेषु सेनापतेर्धृष्टद्युम्नस्य प्रेरणया योधा भीष्मं प्रति गत्वा शरान् ववृषुः	”
भीष्मो रामात्प्राप्तामस्त्रशिक्षां स्मृत्वा गजाश्वादीन् निघ्नन् शतानीकं जघान	”
पराक्रांतं भीष्मं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितस्यार्जुनस्य बाणान् स खंडयामास	”
भीष्मबाणैः पीड्यमानेषु पांचालराजादिष्वर्जुनेन रक्ष्यमाणे शिखंडिनि भीष्मं प्रति गते सात्यकिप्रभृतयोपि तमभिदुद्रुवुः	”
सात्यकिप्रभृतीनां बाणान् विधूय सेनां प्रविशति शिखंडिनमुपेक्षमाणे भीष्मे मत्स्यादिभिर्बाणैराच्छन्नेर्जुनस्य शिखंडिपुरस्कारेण तत्समीपगमनम्	”
पांडवैर्बाणैस्ताडितोपि भीष्मोऽव्यथमानो युगांताग्निसमो बभौ	११९
पंचालराजादीनवमत्य सेनामध्यं प्राप्य सात्यक्यादीन् विध्यति भीष्मे तद्बाणान्निवार्य ते बाणांस्तत्यजुः	”
शिखंडिपुरस्कारेण युध्यमानेनार्जुनेन भीष्मधनुषि च्छिन्ने तदसहमाना द्रोणादयोर्जुनाभिमुखं जग्मुः	”
अर्जुनसाहाय्यार्थमागतेषु सात्यकिप्रमुखेषूभयोः सेनयोर्युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनरक्षितः शिखंडी भीष्मस्य धनुरादिकं चिच्छेद	”
पुनर्भीष्मेण धृतं धनुरर्जुनश्चिच्छेद एवमेवात्तमात्तधनुः पुनःपुनश्छिंदन् स भीष्मप्रेषितां शक्तिमपि चिच्छेद	”
छिन्नशक्तिदर्शनेन चिंताक्रांतो भीष्मो यदा स्वमृत्युं बहु मेने तदा वियत्स्था ऋषयो वसवश्चानुमतिं ददुर्दुंदुभिनादपूर्वकं देवाश्च पुष्पाणि ववृषुः	”
शिखंडिबाणप्रहारैरचलस्य भीष्मस्यार्जुनो मर्माणि विद्ध्वा ध्वजादिकं चिच्छेद	”
अर्जुनबाणेनातिविद्धो भीष्मो दुःशासनं प्रति तस्याजेयत्वं कथयित्वा तद्बाणप्रहारवेदनामभिनयपूर्वकं प्रदर्श्य तं प्रति शक्तिं चिक्षेप.	”
अर्जुनेन शक्तौ च्छिन्नायां भीष्मः खड्गचर्मणी गृहीत्वा यावद्रथादनवरूढस्तावत्तच्चर्म शतधा चिच्छेद सः	”
युधिष्ठिरप्रेरितेषु सैनिकेषु भीष्मं प्रत्यागतेषु तज्जयेप्सया धार्तराष्ट्रेषु चागतेषूभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेन निशितैर्बाणैर्निरंतरं सर्वांगेषु विद्धो भीष्मः प्राक्शिरा रथात्पपात	”
दिव्यभावं गतो भीष्मो दैवीं वाचं श्रुत्वोत्तरायणप्रवृत्तिं यावत्प्राणान्धारयति स्म	”
गंगया प्रेषितान् हंसरूपेणागतान्महर्षीन् प्रति भीष्मो नाहं दक्षिणायने गंतेत्याद्युक्त्वा शरशय्यामधिशिश्ये	”
भीष्मे पतिते पांडवेषु सिंहनादं नदत्सु रुदति च दुर्योधने शंखान् वादयत्सु तेषु भीमो ननर्त.	
ऋषिषु पितृषु च प्रशंसत्सु भीष्मो महोपनिषदं जपन्नुत्तरायणं प्रतीक्षमाणस्तस्थौ	”
कथमासंस्तदा योधा इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१२०
मेदिनीस्पर्शं वर्जयित्वा भीष्मे शयाने भूतानि हाहाशब्दपूर्वकं “ अयं ब्रह्मविदां श्रेष्ठः ” इत्यादिना तं प्रशशंसुः	”
पतितं भीष्मं दृष्ट्वा दुःशासनो द्रोणसमीपं गत्वा तद्वधं निवेदयति स्म तच्छ्रुत्वा द्रोणो मोहं	

विषयाः	अध्या०
प्राप्य पुनः संज्ञां लब्ध्वा सेनां निवारयामास	”
सर्वेषु योधेषु भीष्मसमीपमागत्याभिवंदनपूर्वकमुपविष्टेषु भीष्मः स्वागतप्रश्नं कृत्वा लंबमाने शिरस्युपधानं प्रार्थयामास	”
मृदून्युपधानानि समर्पयतो राज्ञः प्रति “ नैतानि वीरशय्यासु” इत्याद्युक्त्वा भीष्मेण तदर्थमाज्ञप्तोर्जुनस्त्रिभिर्बाणैरुपधानं ददौ ..	”
तादृगुपधानेन तुष्टो भीष्मोर्जुनं प्रशस्य “ शयनस्यानुरूपं मे ” इत्याद्युक्त्वा सर्वान्प्रति “ पश्यध्वमुपधानं मे ” इत्याद्यभिधाय रक्षणार्थं मां परितः परिखा खन्यतामित्युवाच	”
आगतेषु शल्योद्धरणवैद्येषु भीष्मवाक्याद्दुर्योधनेन विसर्जितेषु कौरवाः पांडवाश्च भीष्मरक्षां विधाय स्वस्वनिवेशनानि जग्मुः..	”
भीष्मपतनेन हृष्टान्पांडवानभ्यागतस्य श्रीकृष्णस्य युधिष्ठिरेण संवादः..	”
व्युष्टायां निशि पुनः स्वसमीपमागतान्सर्वान्प्रति पिपासाक्रांतो भीष्मो जलमयाचत ..	१२१
राजभिर्जलकुंभेष्वानीतेषु तदनिच्छन्भीष्मोऽखिलान्विनिंदन्नर्जुनं द्रष्टुमिच्छामीत्यब्रवीत् ..	”
समीपमागतोर्जुनो भीष्मेण जले प्रार्थिते रथमारुह्य गांडीवमाकृष्य भीष्मदक्षिणपार्श्वभूमिं पर्जन्यास्त्रेण बिभेद	”
अर्जुनबाणविद्धाया भूमेर्निर्गतया वारिधारया भीष्मस्तुतोष तद्दृष्ट्वा सर्वेषु विस्मितेषु कौरवाश्चकंपिरे च	”
तेन कर्मणा तुष्टो भीष्मोर्जुनप्रशंसां विधाय दुर्योधनमाचिक्षेप..	”
तच्छ्रुत्वा दीनमनसं दुर्योधनं प्रति भीष्मः पांडवानामजेयत्वकथनपूर्वकं तेभ्यो राज्यार्धं दीयतामित्याद्युक्त्वा तूष्णींबभूव	”
तूष्णींभूते भीष्मे राजसु स्वस्वालयेषु गतेषु भीष्मं हतं श्रुत्वा कर्णस्तत्समीपमाजगाम	१२२
राधेयोहं कुरुश्रेष्ठेत्यादि कर्णवाक्यं श्रुत्वा नेत्रे उन्मील्य भीष्म एह्येहीत्याद्युक्त्वा प्रशंसापूर्वकं पांडवास्ते भ्रातरस्तैः संगच्छस्वेत्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा कर्णः कुंत्याहं त्यक्त इत्याद्यभिधाय “ धनंजयेनाहं योत्स्ये, मामनुजानीहि, मद्दोषो नालोचनीयः ” इत्याह	”
भीष्मो नचेच्छक्यमवस्रष्टुमित्याद्युक्त्वा युद्धानुज्ञां दत्त्वा क्षत्रियस्य युद्धादन्यच्छ्रेयो नास्तीत्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा कर्णो दुर्योधनं प्रति जगाम	”

समाप्तमिदं भीष्मपर्वसूचीपत्रम्

॥ द्रोणपर्वसूचीपत्रम् ॥

१ द्रोणाभिषेकपर्व

विषयाः	अध्या०
भीष्महननानंतरं धृतराष्ट्रादयः किमकार्षुरिति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१
निशि शिबिराद्धस्तिनापुरमागतं संजयं प्रति विलापपूर्वकं भीष्मं संशोच्य कुरवः किमकार्षुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	”
स्वधर्ममनुसरंतो राजानो भीष्माय शरैरुपधानादिकं प्रकल्प्य वाद्यवादनपूर्वकं युद्धस्थानमाजग्मुः	”
भीष्मरहितानामागतानां कौरवाणां भीष्मसादृश्येन कर्णं स्मृतवतां कर्णकर्णेत्याक्रोशः ..	”
अर्धरथः कर्ण इत्यादिभीष्मोक्त्यनुवादपूर्वकं कर्णकृतयुद्धत्यागादिप्रतिज्ञानुवादः कौरवकृतः. पुनर्धार्तराष्ट्रकृतं कर्णस्मरणादिकं कथयंतं संजयं प्रति धृतराष्ट्रवाक्यम्	”
हतं भीष्मं श्रुत्वा आगत्य भीष्मप्रशंसादिकं कुर्वंति कर्णे कौरवा आक्रोशपूर्वकमश्रु मुमुचुः.	२
कर्णः कौरवानुपहसन् भवन्तु तिष्ठन्तु कथं भीष्मो निपातित इत्याद्युक्त्वा “ समाहितं चात्मनि भारमीदृशं” इत्याद्युवाच	”
कर्णो युधिष्ठिरादीनामजेयत्वादि कथयित्वा स्वसारथिं प्रति “ मित्रद्रोहो न मर्षणीय ” इत्याद्यभिधाय शत्रून् हत्वा दुर्योधनाय राज्यं दास्यामीत्युवाच	”

विषयाः	अध्या०
सूतं प्रति " निबध्यतां मे कवचं " इत्यादिना युद्धसामग्रीसज्जीकरणपूर्वकं रथसज्जीकरणमादिश्य रथमारुह्य भीष्मं प्रति जगाम कर्णः.	”
कर्णः शरतल्पस्थं भीष्मं दृष्ट्वा रथादवरुह्य तत्समीपं गत्वा स्तुतिभिस्तं प्रसादयामास	३
अद्यप्रभृति संक्रुद्धा इत्यादिनार्जुनं प्रशस्य तं जेतुं त्वां विना कः समर्थ. इत्याद्यभिधाय " तमद्याहं पांडवं " इत्यादिनात्मशूरत्वं ख्यापयति स्म कर्णः	”
एवं प्रलपंतं कर्णं प्रति देशकालानुगुणं वदन्भीष्मस्तत्कृतनग्नजिदादिपराजयकथनपूर्वकं दुर्योधनवत्त्वमपि कौरवाणां गतिर्भवेत्याह.	४
भीष्मकथितं गच्छ शत्रुभिः सह युध्यस्वेत्यादेशादि	”
भीष्मवचनं श्रुत्वा आगतं कर्णं कौरवाः सिंहनादादिना पूजयांचक्रुः	”
कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधने त्वया सनाथमेतद्बलमित्युक्तवति तं प्रोत्साहयन् कर्णो वयं तव वचः श्रोतुकामा इत्युवाच	५
दुर्योधनोपि सेनापतौ भीष्मे दिवं गते मामकेषु सर्वेष्वन्यं सेनापतिं पश्येति कर्णमुवाच	”
कर्णोपि सर्वेषां राज्ञां सेनापतित्वयोग्यतामुद्धाव्य सर्वयोधानामाचार्यो द्रोणः सेनापतिः कर्तव्य इत्याह	”
कर्णोपदेशाद्दुर्योधनो द्रोणं गत्वा तदुत्साहजनकानि वाक्यान्युक्त्वा त्वयि सेनापतावहं युधिष्ठिरं जेष्यामीत्युवाच	६
इति दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा सर्वे द्रोणं प्रति जयेत्यूचुः	”
द्रोणः स्वगुणान् ख्यापयन् पांडवान् योधयिष्यामीत्युक्त्वा मद्वधार्थं सृष्टं धृष्टद्युम्नं न हनिष्यामीति चाभिधाय सर्वसोमकान्नाशयन्सैन्यानि योधयिष्यामीन्युवाच	७
दुर्योधनेन सैनापत्येऽभिषिक्तो द्रोणः सैन्यं व्यूह्य युद्धार्थं निर्जगाम तमनु सैंधवादयस्तद्दक्षिणपार्श्वादौ स्थिताः संतो निर्ययुः	”
सर्वधन्विनामग्रे चलंतं कर्णं दृष्ट्वा सर्वे योधाः " पांडवा रणे न स्थास्यंति "इत्यादिवचनेन तं संमानयामासुः	”
द्रोणेन शकटव्यूहे रचिते धर्मराजः क्रौंचव्यूहं चकार तदग्रे कृष्णार्जुनौ तस्थतुः अत्रैव कर्णार्जुनौ परस्परं ददृशतुः	”
आगते द्रोणे योधानामार्तनादं संजातानुत्पातान् युद्धारंभंचाह संजयः	”
सेनां प्रहरंतं द्रोणं दृष्ट्वा पांडवेषु बाणान् वर्षत्स्वपि तेन क्षोभ्यमाणा पांडवमहाचमूर्व्यशीर्यत	”
द्रोणसेनां मारयतो धृष्टद्युम्नस्य द्रोणेन सह संग्रामः.	”
घ्नंतं द्रोणं दृष्ट्वा पांडवेषु व्यथितेषु युधिष्ठिरवाक्यादर्जुनादिषु युध्यमानेषु स क्रुद्धः सन्युयुधे.	८
क्रुद्धो द्रोणः स्वनाम श्रावयन् रौद्रं रूपं प्रकाशयन् समीपागतान् सकुंजरपत्त्यश्वान् पंचालान् जघान	”
भीमादिभिः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् द्रोणो धृष्टद्युम्नेन निपातितः स्वर्गं जगाम	”
" किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जग्मुः पांडवसृंजयाः" इति संजयं प्रति पृच्छन् धृतराष्ट्रो रथभंगोबभूवास्येत्यादिवितर्कादिकं द्रोणप्रशंसादिकं च चकार	९
एवं पृच्छन्मूर्छितो धृतराष्ट्रः परिचारकादिभिर्जलसेचनादिना संज्ञां लंभितः पुनः पृच्छन् युधिष्ठिरादीनां घटोत्कचांतानां प्रशंसादिपूर्वकमेकैकमुद्दिश्य " कस्तं द्रोणादवारयत् " इत्युवाच	१०
कृष्णसाहाय्येन पांडवानामजेयत्वमभिधाय तस्य दिव्यकर्माण्यभिधातुं प्रतिजज्ञे	”
कथनीयत्वेन प्रतिज्ञातानि केशिवधमारभ्य पारिजातहरणाद्यंतानि श्रीकृष्णचरितानि कथयित्वा गदादीनां युद्धार्थमाह्वानादि संभावयति स्म	११
श्रीकृष्णस्यार्जुनेन सहैकात्मतादिकथनम्	”
विस्तरेण द्रोणवधमभिधातुमुपचक्रमे संजयः	१२
अभिषिक्तेन द्रोणेन यथेच्छं वरं वृणीष्वेत्युक्तो दुर्योधनो जीवतो युधिष्ठिरस्य ग्रहणं वव्रे	”
एतदभिप्रायजिज्ञासया द्रोणेन पृष्टो दुर्योधनः पुनर्द्यूतक्रीडाकरणादिरूपं स्वाभिप्रायमाविश्चकार	”
अर्जुनासंनिधौ युधिष्ठिरमहं ग्रहीष्यामीति द्रोणेन प्रतिज्ञाते युधिष्ठिरं धृतमिव मत्वा तां प्रतिज्ञां सैन्येष्ववघोषयत्	”
द्रोणप्रतिज्ञामाकर्ण्य कौरवसैन्येषु सिंहनादं नदत्सु युधिष्ठिर आप्तमुखात्तां श्रुत्वाऽर्जुनाय निवेदयति स्म	१३
जीवति मयि द्रोणो न गृह्णीयात्त्वामित्यर्जुनेन प्रतिज्ञाते पांडवाः शंखादीन्वादयामासुः	”
उभयोः सैन्ययोरुपगतयोर्युद्धे प्रसक्ते बाणैः पांडवांस्त्रासयतो द्रोणस्य स्वरूपवर्णनम्	”
तुमुलं युद्धं कुर्वंतं द्रोणं प्रति युधिष्ठिरादिष्वागते-	

विषयाः	अध्या०
पु तान्प्रति कुरुसेनानामागमनम्	१४
शकुनिसहदेवप्रभृतीनां चेकितानानुविंदांतानां द्वंद्वयुद्धवर्णनम्	”
पौरवसौभद्रयोर्युध्यमानयोः सौभद्रेण पराभूतं पौरवं दृष्ट्वा आगतेन जयद्रथेन सह स युयुधे जयद्रथेनच्छिन्नखड्गेऽभिमन्यौ स्वरथमारुह्य नदति सति तं प्रति शल्यः शक्तिं चिक्षेप ..	”
अभिमन्युरुत्प्लुत्य तां शक्तिं गृहीत्वा प्रक्षिप्तया तयैव शल्यसारथिं जघान तद्दृष्ट्वा विराटादयस्तं प्रशशंसुः	”
शल्यसौभद्रयोर्युद्धं कथयेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१५
गदां गृहीत्वा रथादवप्लुत्याभिधावंतं शल्यं प्रति गदाहस्तो भीम आगत्य गदाग्रहणपूर्वकं शल्यमाह्वयंतमभिमन्युं निवारयामास ..	”
गदायुद्धं कुर्वतोर्भीमशल्ययोः परस्पराघातेन पतितयोः सतोर्मूर्छितं शल्यं गृहीत्वा कृतवर्मापययौ	”
भीम उत्थिते पांडवैरर्धमाना कौरवसेना पलायते स्म	”
वृषसेने रथिनः पातयति सति तेन सह युध्यमानस्य शतानीकस्य साहाय्यार्थं द्रौपदेयेष्वागतेषूभयोः सेनयोस्तुमुलं युद्धम्	१६
युधिष्ठिरं प्रति गच्छन् द्रोणो मध्ये पांचालेन कुमारेण निवारितः शिखंडिप्रभृतीन्प्रति बाणांस्तत्याज	”
युधिष्ठिरपरीप्सया विराटादिषु बाणान्प्रक्षिपत्सु द्रोणः सिंहसेनव्याघ्रदत्तयोः शिरसी छित्त्वा युधिष्ठिररथसमीपे तस्थौ	”
द्रोणपराक्रमं दृष्टवतीनां पांडवसेनानामार्तनादं श्रुत्वाऽऽगतेऽर्जुने बाणैर्दिश आच्छादयति द्रोणादयोऽवहारं चक्रुः अयं प्रथमदिवससंबंधी	”

२ संशप्तकवधपर्व

विषयाः	अध्या०
उभयसेनानां शिबिरगमनानंतरं “अर्जुनसंनिधौ युधिष्ठिरग्रहणमशक्यमित्युक्त्वा कश्चिदाहूयार्जुनं प्रकर्षतु” इत्याद्युवाच द्रोणः	१७
द्रोणवाक्यं श्रुत्वा त्रिगर्तादयस्तदंगीकृत्यार्जुनवधार्थं शपथं कृत्वा तमाह्वयामासुः	”
संशप्तकैराहूतोर्जुनो युधिष्ठिरानुज्ञां प्रार्थयन् “श्रुतं ते” इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा “अयं वै सत्यजिद्राजन्” इत्याद्युवाच	”
युधिष्ठिरानुज्ञयाऽर्जुने संशप्तकान् प्रति गते दुर्योधनसैन्यानि जहृषुः	”
अर्धचंद्राकारं व्यूहं रचयतां त्रिगर्तादीनां हर्षं दृष्ट्वा अर्जुनेन शंखे वादिते त्रिगर्तसैन्यानि त्रेसुः	१८
संशप्तकार्जुनयोर्महति युद्धे प्रवृत्ते ऽर्जुनबाणप्रहारेण सुधन्वनो नाशे पलायमाना त्रिगर्तस्य सेना तद्वाक्यात्पराववृते	”
त्रिगर्तान्पुरागतान् दृष्टवतार्जुनेन प्रेरिते श्रीकृष्णे तान् प्रति रथं नीतवति पुनस्तैः सह तस्य युद्धम्	१९
दुःखितस्य श्रीकृष्णस्य वाक्यादर्जुनो वायव्यास्त्रेण तान् जघान	”
एनदंतरे द्रोणो युधिष्ठिरग्रहणार्थं यत्नमकरोत्	”
प्रभातायां शर्वर्यां द्रोणेन रचितं सुपर्णव्यूहं दृष्ट्वा युधिष्ठिरोऽर्धमंडलव्यूहं रचयामास ..	२०
कौरवव्यूहं दृष्ट्वा “ ब्राह्मणस्य वशं नाहं ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरमाश्वास्य धृष्टद्युम्नो द्रोणं प्रति जगाम	”
धृष्टद्युम्नदुर्मुखयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणो निर्मर्यादं युद्धं कृत्वा युधिष्ठिरमधावत्	”
द्रोणे युधिष्ठिरं प्रति बाणांस्त्यजति तद्रक्षणार्थमागतेन सत्यजिता सह द्रोणस्य युद्धम् ..	२१
द्रोणो मध्ये युद्धार्थमागतं वृकं हत्वा पुनर्युध्यमानं सत्यजितमपि जघान	”
सत्यजिन्नाशानंतरं युधिष्ठिरे पलायमाने तद्रक्षणार्थं पंचालादय आजग्मुः	”
द्रोणे युद्धार्थमागतं विराटभ्रातरं शतानीकं हत्वा मत्स्यादीन् जित्वा पांडवसैन्यं नाशयन् शोणितनदीं प्रावर्तयत्	”
बाणांस्त्यजत्सु शिखंडिप्रभृतिषु द्रोणेन जितेषु युधिष्ठिरे च पलायमाने स पांचाल्यं राजपुत्रं जघान	”
पंचालादिषु जितेषु हर्षेण “पश्यराधेय” इत्याद्युक्तवंतं दुर्योधनं प्रति भीमादिप्रशंसारूपं कर्णवाक्यम्	२२
पुनर्निवृत्य युध्यमानान्भीमादीन् दृष्ट्वा कर्णवाक्याद्दुर्योधनो द्रोणरथं जगाम	”
पांडवानां रथहयध्वजजिज्ञासोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयकृतं तत्कथनम्	२३
भीमादीनां शिखिंडिप्रभृतीनां च पांड्यद्रोणसहितानां रथादिचिह्नान्यभिधाय युधिष्ठिरादीनां धनुर्लक्षणानि कथयति स्म संजयः ..	”
धृतराष्ट्रः पांडवसेनापराक्रमं कथयन्ननुतापपूर्वकं दुर्योधनं निंदित्वा युद्धवृत्तांतश्रवणार्थं पुनः पप्रच्छ	२४
भीमदुर्मर्षणप्रभृतिघटोत्कचालंबुषांतानां द्वंद्वशो युद्धं कथयन्संजयस्तत्प्रशशंस	२५

विषयाः	अध्या०
गजानीकैः सहागतस्य दुर्योधनस्य बाणैर्नागानीकं पीडयता भीमेन सह युद्धम्	२६
दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतेंऽगराजे गजसहिते भीमेन हते कौरवसैन्यस्य पलायनम्	”
सैन्यभंगं दृष्ट्वा आगतस्य भगदत्तस्य हस्तिना व्याकुलीकृते भीमेऽपयाते तं हतं मत्वा युधिष्ठिराद्य आगत्य बाणान्ववृषुः	”
सात्यकिं प्रति भगदत्तेन प्रेरितो हस्ती यदा तद्रथं चिक्षेप तदा तस्मिन् पलायिते पांडवसैन्येषु च भग्नेषु पुनर्भगदत्तं प्रति भीमस्यागमनम्	”
भगदत्तेन रुचिपर्वणि हते तं प्रत्यागतान्सौभद्रादीन् क्षिपंस्तद्धस्ती पांडवांस्त्रासयामास	”
गजशब्दं श्रुत्वाऽर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णो भगदत्तयुद्धस्थाने यावद्रथं प्रेरयति तावत्संशप्तका आह्वयंति स्म	२७
उभयकार्यप्रसंगव्याकुलोर्जुनः परावृत्य संशप्तकैः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् सहस्रशस्तान्हत्वा भगदत्तं याहीत्युवाच श्रीकृष्णम्	”
द्रोणानीकं प्रति रथं प्रेरयति श्रीकृष्णे मध्ये आगतं सुशर्माणं दृष्ट्वार्जुनप्रेरणया रथं पुनः परावर्तयति च सुशर्मप्रभृतिभिः पुनरर्जुनस्य युद्धम्	२८
सुशर्माणं मोहयित्वा कौरवान् प्रत्यागत्य भगदत्तसमीपं गतस्यार्जुनस्य तेन सह युद्धम्	”
अर्जुनकृष्णयोर्नाशार्थं भगदत्तेन प्रेरितो हस्ती यदा पांडवगजादीन्नाशयामास तदा चुक्रोधार्जुनः	”
क्रुद्धोर्जुनः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भगदत्तार्जुनयोर्युद्धं कथयति स्म संजयः	२९
उभयोर्युध्यमानयोर्भगदत्तेन प्रेरितं वैष्णवास्त्रं श्रीकृष्णो वक्षसि दधार	”
तद्दृष्ट्वार्जुनेनाक्षिप्तः श्रीकृष्णो वैष्णवास्त्रवृत्तांतमकथयत्	”
श्रीकृष्णवाक्याद्बाणवृष्टिं कुर्वन्नर्जुनो बाणेन हस्तिनं निपात्यापरेण बाणेन हृदि भगदत्तं विव्याध. स च भिन्नहृदयो गतासुः पपात.	”
गांधारराजसुताभ्यां युध्यमानोर्जुनः पंचशतगांधारवीरान्नाशयित्वा वृषकाचलावप्यनाशयत्	३०
वृषकाचलौ हतौ दृष्ट्वा शकुनिना माययोत्पाद्य प्रेषितान्खरोष्ट्रादीन् जघानार्जुनः	”
मायाविना शकुनिना युध्यमानेऽर्जुने तद्भयात्पलायिते शकुनौ कौरवसैन्यं भग्नमभूत्	”
संजयः कौरवाणामसामर्थ्यं कथयन्नर्जुनपराक्रमप्रशंसापूर्वकं युद्धभूमिशोभां वर्णयति स्म.	”
भग्नस्य सैन्यस्यावस्थानविषयके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	३१
द्रोणमुद्दिश्योभयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते तद्युद्धं प्रशशांस संजयः	”
कौरवसैन्यनाशार्थमागते नीलेऽश्वत्थाम्ना हते “ कथमस्मानर्जुनो रक्षिष्यति ” इति पांडवसैन्यान्यचिंतयन्	”
द्रोणकर्णौ प्रति बाणान्वर्षन् भीमो युगपद्द्रोणादिभिस्त्यक्तान् बाणान्निवार्य तान् प्रति बाणांस्तत्याज.	३२
भीमरक्षणार्थं युधिष्ठिरेण सैन्ये प्रेषिते सात्यकिप्रभृतिभिर्द्रोणादीनां निर्मर्यादं युद्धमवर्तत.	”
सेनापतिवाक्यादागतं पांडवसैन्यं निवार्य नाशयति द्रोणेऽर्जुनः संशप्तकान्विजित्य तमभ्ययात्	”
कौरवसैन्यं नाशयत्यर्जुने आर्तस्य तस्य कर्ण कर्णेत्याद्याक्रोशं श्रुत्वा कर्णः संमुखमाजगाम	”
कर्णार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनः शत्रुंजयादींस्त्रीन् कर्णभ्रातॄन्जघान भीमश्च तत्पक्षीयान् पंचदश.	”
धृष्टद्युम्नेन चंद्रवर्मबृहत्क्षत्रयोर्निहतयोः सतोः कर्णसाहाय्यार्थमागतैर्दुर्योधनादिभिर्धृष्टद्युम्नादीनां संकुलं युद्धम्. द्वि० द्वि०यु० समाप्तम्	”

३ अभिमन्युवधपर्व.

विषयाः	अध्या०
अवहारानंतरं प्रभाते दुर्योधनवाक्येन क्षुब्धो द्रोणोर्जुननिस्सारणकथनपूर्वकमेकस्य महारथस्य हननादिकं प्रतिज्ञाय चक्रव्यूहं रचयामास.	३३
संक्षेपेणाभिमन्युवधवृत्तांतकथनानंतरं तद्विक्रीडितशुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे	”
क्रमेण पांडवाननुवर्ण्याभिमन्युं वर्णयन् संजयो धृतराष्ट्रेण पुनः पृष्ट उत्तरं वदन् द्रोणस्य चक्रव्यूहनिर्माणप्रकारमभिदधाति स्म	३४
चक्रव्यूहभेदनार्थं युधिष्ठिरेणोक्तेऽभिमन्यौ “ प्रवेशं जानामि न निर्गमं ” इत्युक्तवति तं प्रति युधिष्ठिरभीमौ “ त्वं द्वारं जनय वयमनुयास्यामः ” इत्यूचतुः	३५
तच्छ्रुत्वा शत्रुक्षयकरणं प्रतिज्ञातवंतमभिमन्युं युधिष्ठिरः प्रोत्साहयति स्म	”
व्यूहं भेत्तुमुद्यतोभिमन्युः “ अतिभारोयमायुष्म-	

विषयाः	अध्या०
न् ” इत्याद्युक्तवंतं स्वसारथिं प्रति “ सारथे कोन्वयं द्रोणः ” इत्याद्युक्त्वा द्रोणानीकं याहीत्युवाच	३६
अभियांतमभिमन्युं प्रति द्रोणादिष्वागतेषूभयोः सैन्ययोस्तुमुलं युद्धम्	”
पश्यति द्रोणे व्यूहं भित्त्वा प्रविष्टोऽभिमन्युःकौरवसैन्यं ममंथ	”
भग्नां चमूं दृष्ट्वा आगतं दुर्योधनमन्वागतेषु द्रोणादिष्वभिमन्युः कौरवसेनां प्रति शरान्प्रक्षिपन्नश्मकेश्वरं जघान	३७
पुनः कर्णादिभिर्युध्यमानः सुषेणादींस्त्रीन् हत्वा शल्यं मोहयति स्म	”
शल्यं मोहितं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरं हत्वा तत्सैन्यं मर्दयति स्म	३८
युध्यमानमभिमन्युं दृष्ट्वा हर्षेण कृपं प्रत्युक्तं द्रोणवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेन कर्णं प्रत्युक्तं वाक्यमाकर्ण्य दुःशासनोऽभिमन्युहननप्रतिज्ञाबाधकं वाक्यमुक्त्वा तेन सह योद्धुं जगाम	३९
“ दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे ” इत्याद्युक्तवताभिमन्युना सह दुःशासनस्य युद्धे प्रसक्ते भिमन्युबाणेन मूर्छितं दुःशासनं सारथिरपोवाह	४०
पांडवसैनिकेषु द्रोणानीकं प्रति गतेष्वभिमन्युकर्णयोर्युद्धे प्रसक्तेऽभिमन्युना व्याकुलीकृतं कर्णं दृष्ट्वा तद्भ्राता आजगाम	”
कर्णभ्रातुः शिरश्छित्त्वा कर्णं विमुखीकृत्य कौरवसैन्यं बभंजाभिमन्युः	४१
अभिमन्युसाहाय्यार्थं गच्छंतीं पांडवसेनां दृष्ट्वा जयद्रथस्तां रुरोध	४२
जयद्रथः किं बलमाश्रित्य पांडवान् रुरोधेति धृतराष्ट्रप्रश्ने तस्य तपश्चर्याकरणेन तुष्टाच्छिवाद्वरलाभादिवृत्तकथनरूपं संजयोत्तरम् ..	”
पांडवसेनां रुंधन् जयद्रथो यो यो व्यूहं भेत्तुं यत्नमकरोत्तं तं रुरोध	४३
अभिमन्युः कौरवसेनां विलोड्य तुमुलं युद्धं कुर्वन्वसातीयं जघान	४४
सत्यश्रवसमाक्षिप्य बलं विलोडयत्यभिमन्यौ युद्धार्थमागतः शल्यपुत्रो रुक्मरथस्तेनाहन्यत.	४५
रुक्मरथवयस्यान् शतं राजपुत्रान्निहत्याभिमन्युना विलोड्यमानं स्वबलं दृष्ट्वा आगतो दुर्योधनस्तच्छरताडितो विमुखो बभूव ..	”
स्वबलं भग्नमवलोक्यागतेषु द्रोणादिषु युध्यमानोभिमन्युर्दुर्योधनपुत्रं लक्ष्मणं क्राथपुत्रं च जघान	४६
द्रोणादिभिः सह विपुलं युद्धं कुर्वन्नभिमन्युर्वृंदारकं बृहद्बलं चावधीत्	४७
कर्णेन सह युध्यमानोभिमन्युस्तस्य षट् सचिवान् हत्वाऽश्वकेत्वादीन् जघान	४८
युध्यमानं दौःशासनिं शल्यं च विमुखीकृत्य शत्रुंजयादीन्पंच हत्वा सौबलं बाणैर्विव्याध.	”
अभिमन्युवधोपायं चिंतयितुं शकुनौ दुर्योधनं प्रति वदति कर्णो द्रोणं प्रत्युवाच	”
द्रोणेनाभिमन्युप्रशंसापूर्वकं कथितं तद्वधोपायमवलंब्य प्रथमं कर्णेन तस्य धनुषि च्छिन्ने भोजोश्वानवधीत् कृपश्च पार्ष्णिसारथी जघान	”
ततः खड्गचर्मणी गृहीत्वा विचरत्यभिमन्यौ द्रोणः खड्गं कर्णश्च चर्म चिच्छेद	”
ततश्चक्रं गृहीत्वा द्रोणमभ्यधावदभिमन्युः .	”
बहुभीराजभिर्मिलित्वा चक्रे छिन्नेऽभिमन्युर्गदां गृहीत्वा तया ऽश्वत्थाम्नो रथादीन्प्रमथ्य कालिकेयादीन्हत्वा दौःशासनिं विरथं चकार.	४९
सगदेन दौःशासनिना सह गदायुद्धं कुर्वत्यभिमन्यावुभयोरपि परस्परगदाघातात्पतितयोः प्रथममुत्थितो दौःशासनिरुत्तिष्ठंतमभिमन्युं मूर्ध्न्यताडयत्	”
दौःशासनिना ताडितोभिमन्युर्गतचेताः पपात.	”
पतितेऽभिमन्यौ शोकाकुलं स्वबलं तत्पराक्रमवर्णनपुरःसरमाश्वासयामास युधिष्ठिरः ..	”
अभिमन्युहननानंतरं शरपीडितानां कौरवाणां शिबिरगमनमभिधाय युद्धभूमिं वर्णयामास संजयः. तृतीयदिवसयुद्धं समाप्तम्	५०
अभिमन्युमुद्दिश्य युधिष्ठिरस्य विलापः	५१
विलपंतं युधिष्ठिरमालक्ष्यागतेन द्वैपायनेन कृतं तत्प्रबोधनम्	५२
युधिष्ठिरेण कस्य मृत्युरित्यादौ प्रश्ने कृते तदुत्तरं वदन्व्यासोऽकंपनराजवृत्तांतमभिधातुमुपचक्रमे.	”
युद्धे शत्रुभिर्हतं पुत्रमुद्दिश्य शोचंतमकंपनमवेत्यागतं नारदं प्रति तेन मृत्युस्वरूपे पृष्टे सत्युत्तरमाह	”
असंवृतं जगद्दृष्ट्वा रुष्टस्य ब्रह्मण इंद्रियेभ्य उत्पन्नेनाग्निना जगति दह्यमाने तद्विरक्षया आगतं शिवं प्रति किं कुर्म इत्याद्युवाच सः	”
ब्रह्मणाग्न्युत्पत्तिकारणे कथिते शिवप्रार्थनयाग्नि	

विषयाः	अध्या०
शमयति तस्मिंस्तदिंद्रियेभ्यो निर्गता स्त्री विस्मिता सती दक्षिणां दिशमाशिश्रिये.	५३
तां मृत्यो इत्याहूय प्रजासंहारं कर्तुमाज्ञापयति ब्रह्मणि रुदत्यास्तस्या अश्रूण्यंजलौ धृत्वा पुनस्तामनुनयति स्म सः	”
प्रजासंहारकातरा मृत्युर्विनयपूर्वकं धेनुकाश्रमं गंतुं प्रार्थयंती प्रजापतिप्रसादानंतरं धेनुकाश्रमादौ गत्वा परमं तपश्चचार	५४
तपसा तुष्टः प्रजापतिः संहारमनिच्छंतीं तां प्रति तत्प्रकारमुपदिशति स्म. सा च तमंगीचकार.	”
एवं मृत्यूपाख्यानं कथयित्वाऽकंपनं परिसांत्व्य नारदो जगाम.	”
व्यासोपीममितिहासमुक्त्वा युधिष्ठिरं युद्धार्थमुद्योजयति स्म	”
प्राचीनराजचरितशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने व्यासस्तत्कथयन्नादौ शैब्यपुत्रस्य सृंजयस्य चरितमभिदधाति स्म.	५५
नारदपर्वताभ्यां सहासीने सृंजये वराभिलाषेण समीपागतां तत्कन्यां दृष्ट्वा पर्वतेन कस्येयमिति सवितर्कं पृष्टः स ममेयमित्याह	”
तदवसरे विवाहार्थं कन्यां याचितवति नारदे राजा तद्दानमंगीचकार	”
नारदपर्वतयोः परस्परं शापं दत्त्वा तत्रैव स्थितयोः सतोः सृंजयेन पुत्रकामनया पूजितानां ब्राह्मणानामनुज्ञया नारदवरदानात्तस्य स्वर्णष्ठीविपुत्रलाभः	”
पुत्रमूलिकां राजसंपत्तिं दृष्ट्वा चौरैर्हतस्य स्वर्णष्ठीविनो नाशे कृते विलपंतं सृंजयं प्रति नारदस्य शोकापनयार्थमुक्तिः	”
नारदकथितो मरुत्तवृत्तांतः	”
” ” सुहोत्रराजवृत्तांतः	५६
” ” पौरवराजवृत्तांतः	५७
” ” शिबिराजवृत्तांतः	५८
” ” रामस्य दाशरथेर्वृत्तांतः	५९
” ” भगीरथवृत्तांतः	६०
” ” दिलीपस्यैलविलस्य वृत्तांतः	६१
” ” मांधातृवृत्तांतः	६२
” ” ययातिवृत्तांतः	६३
” ” अंबरीषवृत्तांतः	६४
” ” शशबिंदुवृत्तांतः	६५
” ” गयराजवृत्तांतः	६६
” ” रंतिदेववृत्तांतः	६७
” ” भरतस्य दौष्यंतेर्वृत्तांतः	६८
” ” पृथुराजवृत्तांतः	६९
” ” परशुरामवृत्तांतः	७०
एतच्छ्रुत्वा तूष्णींभूतः सृंजयो वरं वृणीष्वेति नारदेनोक्त “एतेनैव प्रतीतोहं” इत्याद्युवाच	७१
मृतं पुत्रं ददानीत्युक्तवति नारदे तत्कालाविर्भूतस्य पुत्रस्य संगेन प्रीतिमानभूत्सृंजयः	”
अभिमन्युना प्राप्तान्लोकान् कथयित्वा युधिष्ठिरमाश्वास्योपदिश्य चांतर्दधे व्यासः	”

४ प्रतिज्ञापर्व

विषयाः	अध्या०
संशप्तकान्हत्वा शिबिरमागच्छन्नर्जुनः श्रीकृष्णं प्रत्याकस्मिकानि दुश्चिह्नानि कथयंस्तेनाश्वासितः शिबिरं प्रविवेश.	७२
शिबिरस्थान् सर्वान्निरुत्साहान् दृष्ट्वा सौभद्रमपश्यन् विषण्णोर्जुनस्तद्वधमाशंकमानः “स्वर्गतोऽभिमुखः संख्ये” इत्यादि विललाप	”
पुत्रशोकार्दितोर्जुनः श्रीकृष्णेन “सर्वेषामेष वैपंथा” इत्यादिनाश्वासितस्तद्वधवृत्तांतं शुश्रूषुः पांडवानधिचिक्षेप	”
अभिमन्युवधवृत्तांतं कथयन् युधिष्ठिरः स्वीयानां द्रोणनिवारणासामर्थ्यमभिधायास्मद्वाक्याद्व्यूहं प्रविष्टमभिमन्युमनुप्रविशत्स्वस्मासु जयद्रथेन रुद्रवरप्रभावाद्वारितेषु द्रोणादयः सप्त महारथा मिलित्वा तमभ्यघ्नन्निति कथयति स्म	७३
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा हा पुत्रेत्यादि वदन्मूर्छां प्राप्य पुनर्लब्धसंज्ञोर्जुनः शपथकरणपूर्वकं जयद्रथवधं प्रतिजज्ञे श्रीकृष्णोपि पांचजन्यं दध्मौ	”
अर्जुनप्रतिज्ञां श्रुत्वा भीतो जयद्रथः सभामागत्य तां कथयित्वा आत्मरक्षां प्रार्थयन् गंतुमियेष.	७४
दुर्योधनेनाश्वासितो जयद्रथस्तेन सह द्रोणं प्रति गतस्तेनाप्याश्वासितो निर्भयो बभूव कौरवसैन्यानि च जहृषुः	”
श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “भ्रातृणां मतमज्ञाय” इत्याद्युक्त्वा कौरवाणां सिंहनादादिकथनपूर्वकं द्रोणकृताश्वासनं कर्णादीनामविषह्यत्वं चाह	७५
अर्जुनः स्वपराक्रमं कथयन् पुनः प्रतिज्ञां विधाय गांडीवादिकं प्रशंसन् रथसज्जीकरणाद्यर्थं कृष्णमादिदेश	७६
रात्रौ निर्निद्रौ क्रुद्धौ वासुदेवार्जुनौ ज्ञात्वा देवेषु चिंतयत्सु रुक्षवातादीनि दुर्निमित्तान्यभूवन्	७७

विषयाः	अध्या०
सुभद्राश्वासनार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णस्तद्गृहं गत्वा तां समाश्वासयामास.	”
विलपंती सुभद्रा भीमबलाद्याक्षेपपूर्वकं स्नुषामुद्दिश्य विलपंती सती पुत्रस्योत्तमलोकमामिमाशास्ते स्म	७८
वैराटीसहिताया द्रौपद्या आगताया दर्शनेन मूर्छितां सुभद्रामाश्वास्य श्रीकृष्णोर्जुनसमीपमाजगाम	”
श्रीकृष्णे गृहमागतेर्जुनः श्रीकृष्णपूजापूर्वकं त्र्यंबकाय नैशं बलिमर्पयामास. श्रीकृष्णश्चार्जुनरक्षां विधाय दारुकेण सह स्वशिबिरं जगाम.	७९
रात्रौ प्रतिबुद्धः श्रीकृष्णो दारुकायार्जुनप्रतिज्ञां कथयित्वा युद्धोचितसामग्रीसंपादनपूर्वकं स्वरथसज्जीकरणार्थं तमादिदेश	”
स्वप्रतिज्ञां स्मरन् शोकसंतप्तोर्जुनः स्वप्ने स्वसमीपागतस्य कृष्णस्योपदेशेन शिवं मनसा चिंतयामास.	८०
कृष्णार्जुनौ हिमालयैकदेशगमनाद्यनंतरं पर्वतशृंगे ध्यानस्थं शंकरं दृष्ट्वा प्रणामपूर्वकं स्तुत्वा पुनरस्त्रप्राप्तये प्रसादयामासतुः	”
अर्जुनेन पाशुपतास्त्रे प्रार्थिते शिववाक्याद्धनुर्बाणानयनार्थं तन्निर्दिष्टं सरः प्रति कृष्णार्जुनौ जग्मतुः	८१
सरसि गतौ कृष्णार्जुनौ प्रथमं नागरूपौ पश्चाच्छिवप्रभावाद्धनुर्बाणौ गृहीत्वा शिवाय ददतुः	”
ततो महादेवादर्जुनस्य पाशुपतास्त्रलाभपूर्वकं वरलाभानंतरं कृष्णार्जुनौ स्वशिबिरमाजग्मतुः	”
प्रातर्मागधादिभिर्बोधितो युधिष्ठिर आवश्यकं कृत्वा स्नातोऽग्न्यगारं प्रविश्य होमं विधाय ब्राह्मणेभ्यः कांचनादीनि ददौ	८२
बाह्यकक्षायामासन उपविश्य भूषणग्रहणादिकं युधिष्ठिरो यावत्करोति तावद्द्वारपालेन कृष्णागमने निवेदिते तमानयामास	”
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरयोः परस्परं कुशलप्रश्नानंतरं विराटादिष्वागतेषु तत्समक्षमुभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	८३
सभायामागतो युधिष्ठिरेणालिंगितोर्जुनः स्वप्ने शिवदर्शनपूर्वकं पुनः पाशुपतास्त्रप्राप्तिवृत्तांतं कथयामास	८४
युधिष्ठिरानुज्ञया सर्वेषु युद्धार्थं निर्गतेषु सात्यकिकृष्णयोरर्जुनेन सह तद्गृहमागतयोः सतोः कृष्णेन सज्जीकृतं रथं त्रिष्वप्यारूढेषु शुभनिमित्तानि दृष्टवतार्जुनेन प्रेरितः सात्यकिर्युधिष्ठिररक्षणार्थं गच्छति स्म	”

५ जयद्रथवधपर्व

विषयाः	अध्या०
धृतराष्ट्रः संजयं प्रति हतपुत्रार्जुनदर्शनानंतरं मदीयाः किमकुर्वन्नित्यादीन्प्रश्नान्कृत्वानुतप्यमानो भीमार्जुनादीन् प्रशशंस	८५
पांडवानामजेयत्वं कथयन् पुत्राणां च शोकमाशंसमानो धृतराष्ट्रो दुर्योधननिंदापूर्वकं पुनः पृच्छति स्म..	”
हतं ते संप्रवक्ष्यामीति प्रतिजानानः संजयो धृतराष्ट्रनिंदापूर्वकं पांडवान्प्रशशंस..	८६
स्वसेनां व्यूहितुं द्रोणे प्रवृत्ते उभयसैन्येषु परस्परं प्रति गर्जनादि कुर्वत्सु द्रोणो जयद्रथमाश्वासयामास..	८७
द्रोणे रचितं शकटचक्रपद्मसूच्याख्यव्यूहचतुष्टयात्मकं महाव्यूहं दृष्ट्वा कौरवादयो त्वष्टाबभूवुः	”
युद्धभूमावर्जुने आगच्छति शतानीकधृष्टद्युम्नौ व्यूहं रचयामासतुः..	८८
सर्वसेनाग्रे दुर्मर्षणे स्वशौर्यगर्भं वाक्यं ब्रुवति कृष्णार्जुनाभ्यां शंखवादने कृते तद्ध्वनिश्रवणेन कौरवाणां त्रासादि.	”
अर्जुनवाक्याच्छ्रीकृष्णेन तद्रथे दुर्मर्षणसमीपं नीते युद्धमारभमाणोर्जुनः स्वबाणच्छिन्नैः शत्रुशिरोभिः पृथ्वीमाच्छादयामास.	८९
भयेन सर्वत्रार्जुनमेव पश्यतां तद्बाणपीडितानां तं द्रष्टुमसमर्थानां कौरवाणां पलायनम् ..	”
भग्ने सैन्ये के वीरा धनंजयं प्रत्युदीयुरिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोऽर्जुनं प्रति दुःशासनगमनादि कथयति स्म.	९०
दुःशासनेन सहार्जुनस्तुमुलं युद्धं कुर्वन् गजादींश्छित्त्वा सैन्यानि पातयन्युद्धभूमिं यावच्छोभयति तावत्तद्भयाद्दुःशासनो द्रोणसमीपं जगाम.	”
द्रोणानीकं प्रति गतोर्जुनो द्रोणं प्रति विनयपूर्वकं “ शिवेन ध्याहि मां ” इत्यादि वदन् “ मामजित्वा न बीभत्सो ” इत्यादिना तेनोत्तरितस्तेन सह महायुद्धं चकार ..	९१
उभयोर्युध्यमानयोः श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनो द्रोणं प्रदक्षिणीकृत्य युधामन्यूत्तमौजोभ्यामनुगम्यमानो जयकृतवर्मादिभिर्महायुद्धं चकार.	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनोश्वादीन् पातयन्युध्यमानं द्रोणं परित्यज्य कृतवर्मादीन् प्रति गतः कृ-	

विषयाः	अध्या०
तवर्मणा युयुधे.	९२
श्रीकृष्णवाक्यात्कृतवर्माणं मोहयित्वार्जुने कांबोजान्प्रति गते युधामन्यूत्तमौजसौ कृतवर्मणा युयुधाते	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनः श्रुतायुधेन युध्यमानस्तस्याश्वान् सारथिं च जघान.	”
अयुध्यमाने श्रीकृष्णे श्रुतायुधेन परित्यक्ता वरुणदत्ता गदा परावृत्ता सती तमेव जघान.	”
श्रुतायुधे हते हाहाकृत्वा कौरवसैन्ये पलायमाने आगत्य युध्यमानं कांबोजपुत्रं सुदक्षिणं जघानार्जुनः	”
आगतया कौरवसेनया सह युध्यमानोर्जुनो युध्यमानानामभीषाहादीनां शिरोभिर्महीं तस्तार.	९३
अर्जुनस्य श्रुतायुरच्युतायुर्भ्यां महति युद्धे प्रसक्ते श्रुतायुषा परित्यक्तेन तोमरेण मोहितमर्जुनं प्रत्यच्युतायुः शूलं चिक्षेप.	”
कृष्णेन प्रत्याश्वासितोर्जुनः श्रुतायुरच्युतायुर्भ्यां महद्युद्धं कुर्वंस्तौ जघान	”
पुनरग्रे गच्छन्नर्जुनो युद्धार्थमागतौ तत्पुत्रौ नियतायुर्दीर्घायुषौ हत्वा हतैः सैन्यैः पृथ्वीं तस्तार	”
बाणान् वर्षतो यवनपारदादीन् हत्वार्जुनो रुधिरनदीं प्रावर्तयत्	”
पुनः सेनां प्रविशन्नर्जुनो युद्धार्थमागताभ्यां श्रुयुतायुरंबष्ठाभ्यां सह युध्यमानःसन्नुभौ जघान.	”
सुदक्षिणादिषु हतेषु दुर्योधनो द्रोणमागत्याक्षेपपूर्वकमुवाच	९४
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वार्जुनस्याजेयत्वकथनादिपूर्वकं व्यूहमुखे संप्राप्तां पांडववाहिनीं त्यक्त्वा नाहमर्जुनेन योत्स्ये त्वमेव गत्वा तेन सह युध्यस्वेत्याद्युवाच द्रोणः	”
अर्जुनेन सह युद्धार्थं स्वस्यासामर्थ्यमुद्भावयति दुर्योधने कवचबंधनं प्रतिज्ञाय तद्वृत्तांतकथनपूर्वकं तत्प्राप्तिपरंपरां कथयित्वा दुर्योधनशरीरे तत्कवचं बबंध	”
कवचं बद्ध्वा द्रोणेन प्रेरितो दुर्योधनोर्जुनसमीपं जगाम.	”
कुरुपांडवसेनयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नः कौरवसेनां द्रोणः पांडवसेनांच मोहयति स्म	९५
भीमनिवारणार्थं विविंशतिप्रभृतिषु यत्नं कुर्वत्सु बाल्हीकराजद्रौपदेयादयो द्वंद्वशो युयुधिरे.	”
कृपादीनां जयद्रथरक्षित्वकथनम्	”
संजय उभययुद्धकथनं प्रतिज्ञाय विंदानुविंदविराटप्रभृतीन् द्वंद्वशो युद्धं कथयामास	९६
जलसंधादीनां भीमादिभिर्युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नो द्रोणमधावत्	९७
द्रोणेन सह युध्यमानो धृष्टद्युम्नो द्रोणरथेन सह स्वरथं संयोज्य खड्गं गृहीत्वा द्रोणरथस्य युगमारुरोह	”
धृष्टद्युम्नस्य खड्गं छित्त्वाऽश्वादींश्च विद्ध्वा तद्धननार्थं द्रोणेन प्रेरितं बाणं सात्यकिश्चिच्छेद.	”
सात्यकिद्रोणयोर्युद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	९८
क्रुद्धं द्रोणमागतं दृष्ट्वा सात्यकिः स्वसूतं प्रेरयित्वा तत्समीपमाजगाम	”
उभयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते तद्दर्शनार्थमन्येषां योधानां युद्धादुपरमो ब्रह्मादीनामागमनं च.	”
सात्यकिना धनुषां शते छिन्ने द्रोणो मनसा तं प्रशशंस	”
क्रुद्धस्य द्रोणस्य सात्यकिना सह दिव्यास्त्रयुद्धे प्रवृत्ते सर्वेषु विषण्णेषु युधिष्ठिरादयः सात्यकिरक्षार्थं यत्नं चक्रुर्दुःशासनादयश्च द्रोणरक्षार्थम्	”
अवतरति दिवसे जयद्रथवधार्थमर्जुनवासुदेवयोर्गच्छतोरागताभ्यामावंत्याभ्यां विंदानुविंदाभ्यां सह युध्यमानोर्जुनो द्वावपि जघान	९९
जयद्रथं दूरस्थं दृष्ट्वा हयानां विशल्यकरणाद्यर्थमर्जुनेन प्रार्थितः श्रीकृष्णस्तदंगीचकार	”
“ अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि ” इति प्रतिज्ञाय रथादवरूढमर्जुनं प्रति कौरवयोधेषु बाणान्वर्षत्सु तान् सर्वान्स्वभुजबलेन निवारयामास	”
अश्वानां पानादियोग्यं जलमत्र नास्तीति श्रीकृष्णेनाभिहितोर्जुनो बाणेन मेदिनीं भित्त्वा सरो निर्ममे तत्परितः शरगृहं च चकार	”
अदृष्टपूर्वं सरो दृष्ट्वा सिद्धादिषु साधुवादं वदत्सु बाणान् वर्षतः सर्वे राजानोर्जुनमव्यथितं दृष्ट्वा प्रशशंसुः	१००
श्रीकृष्णेन विशल्यकरणपूर्वकं जलपानादि कारयित्वा योजितेष्वश्वेषु पुना रथमारुह्य यांतमर्जुनं दृष्ट्वा कौरवा विमनस्काः संतो “धिगस्मान् गतोर्जुनः” इत्याद्यूचुः	”
दुर्योधनं निंदत्सु कौरवसैन्येष्वश्वान्प्रेरयित्वा श्रीकृष्णेन पांचजन्ये वादितेऽर्जुनं प्रति दुर्यो-	

विषयाः	अध्या०
धनादय आजग्मुः	”
श्रांतानामपि कौरवबलानां धैर्येणार्जुनाभिमुखं गतानां पुनरनिवर्तनं कृष्णार्जुनौ दृष्टवता मन्येषां जयद्रथजीवितनिराशत्वं चाह संजयः	१०१
जयद्रथं दृष्ट्वा कृष्णार्जुनयोर्नदतोः सतोस्तौ प्रत्यागतं दुर्योधनं दृष्ट्वा कौरवसैन्यानि जहृषुः	”
दुर्योधनं दृष्ट्वा तन्निंदापूर्वकं “ यथायं जीवितं जह्यात्तथा कुरु” इति श्रीकृष्णवाक्येर्जुनेनांगीकृते तौ दुर्योधनं प्रति रथं प्रेषयामासतुः	१०२
निर्भयमर्जुनसमीपं गतं दुर्योधनं दृष्ट्वाऽऽलपतां सैन्यानां तत्कृतमाश्वासनमर्जुनं प्रति तस्य प्रौढिवादश्च	”
दुर्योधनार्जुनयोः परस्परं बाणप्रहारे प्रवृत्तेर्जुनबाणानां नैष्फल्यं दृष्ट्वा कृष्णेन पृष्टः स द्रोणदत्ताभेद्यकवचवृत्तांतं कथयति स्म	१०३
स्वबाणानां नैष्फल्यं दृष्टवानर्जुनः कवचानावृतं दुर्योधनाङ्गं नीर्णीय तस्य हयान्हत्वा हस्तावापं च छित्त्वा हस्ततलयोर्नखमांसांतरे च विव्याध	”
तथा विद्धे दुर्योधने पलायनपरे सति तद्रक्षिभिरावृतोर्जुनस्तत्सैन्यं नाशयति स्म	”
आगच्छंतमर्जुनं दृष्ट्वा जयद्रथरक्षिणः सिंहनादादिकं चक्रुः	”
कौरववीरेष्वर्जुनं प्रत्यागतेषु भूरिश्रवःप्रभृतिभिः शंखवादने कृते कृष्णार्जुनावपि शंखवादनं चक्रुः	१०४
दुर्योधनद्रौणिकर्णादिभिरर्जुनस्य तुमुलं युद्धम्	”
ध्वजानां विशेषज्ञानार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोर्जुनादीनां ध्वजलक्षणानि कथयित्वा धृतराष्ट्राक्षेपपूर्वकमर्जुनं प्रशशंस	१०५
“ पंचालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत ” इति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१०६
द्रोणादिभिः पंचालानां तुमुले युद्धे प्रवृत्ते बृहत्क्षत्रक्षेमधूर्त्यादीनां युद्धं तत्र विशेषेण द्रोणयुधिष्ठिरयोर्युध्यमानयोर्विरथो युधिष्ठिरः सहदेवरथमारुह्यापायात्	”
बृहत्क्षत्रक्षेमधूर्त्योर्युध्यमानयोर्बृहत्क्षत्रः क्षेमधूर्तिं जघान	१०७
धृष्टकेतुवीरधन्वनोर्युध्यमानयोर्धृष्टकेतुः शक्त्या वीरधन्वानं जघान	”
सहदेवदुर्मुखयोर्युद्धं कुर्वतोर्विरथे दुर्मुखे निरमित्ररथारूढे सहदेवो निरमित्रं हतवान्	”
सात्यकिव्याघ्रदत्तयोर्युद्धे सात्यकिना व्याघ्रदत्ते हते तं प्रति मागधा आजग्मुः	”
मागधैः सह युद्धं कुर्वता सात्यकिना सैन्ये विद्राविते तं प्रति द्रोण आजगाम	”
द्रौपदेयैः सौमदत्तेर्युद्धे प्रसक्ते साहदेविः सौमदत्तिं जघान	१०८
भीमालंबुषयोर्युद्धे प्रवृत्ते मायया शस्त्रवृष्टिं कुर्वन्नलंबुषो भीमप्रेरितेन त्वाष्ट्रास्त्रेण पीडितः पलायनं चकार	”
अलंबुषघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते भीमादिष्वागतेषु सर्वैः सह युद्धं कुर्वंतमलंबुषं घटोत्कचो न्यवधीत्	१०९
तस्मिन्हते पांडवाः सिंहनादादि कृत्वा घटोत्कचं संमानयामासुः	”
सात्यकिर्द्रोणं कथं न्यवारयदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	११०
द्रोणसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिं विषण्णं दृष्ट्वा कौरवा हर्षेण सिंहवद्व्यनदन्	”
कौरवनादं श्रुत्वा युधिष्ठिरः सैन्यं धृष्टद्युम्नं च संप्रेर्य सात्यकिरक्षणार्थमाययौ	”
द्रोणस्तैः सह युद्धं कुर्वन्पंचालादीन जिगाय	”
एतदंतरे पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा गांडीवशब्दमश्रृण्वन् व्याकुलो युधिष्ठिरः सात्यकिं प्रति तत्प्रशंसादिपूर्वकमर्जुनसाहाय्यार्थं प्रेरयति स्म	”
युधिष्ठिरेण प्रेरितः सात्यकिर्दुर्योधनबलजयं प्रतिज्ञायार्जुनं प्रशंसंस्तमाश्वास्य तं प्रति “ कस्ते गोप्ता गते मयि ” इत्यादि पप्रच्छ	१११
युधिष्ठिरः स्वसंरक्षिणः कथयित्वा धृष्टद्युम्नं प्रशशंस	”
युधिष्ठिरोक्तं श्रुत्वा चिंतयन्सात्यकिरर्जुनसमीपगमनं प्रतिज्ञाय कौरवसैन्यमारणं तदंतर्गतकिरातादिमारणं च प्रतिज्ञाय रथसज्जीकरणमभिदधाति स्म	११२
सज्जीकृतं रथमारूढः सात्यकिः सहागच्छंतं भीमं परावर्त्य कौरवसैन्यं प्रविवेश	”
सात्यकौ गते धृष्टद्युम्नादयो द्रोणं प्रति जग्मुः	११३
कौरवसैन्यनाशनपूर्वकमर्जुनं जिगमिषुः सात्यकिर्द्रोणेन वारितः संस्तेन सह युयुधे	”
द्रोणेन सक्रोधमुक्तः सात्यकिर्विनयेनार्जुनकृतिमवलंब्य द्रोणं प्रदक्षिणीकृत्य स्वसारथिं प्रेरयन् भारतीं सेनां प्रविवेश	”
प्रविष्टः सात्यकिरागतेन कृतवर्मणा युध्यमानस्तं बाणैराच्छाद्य तत्सारथिं हत्वा कांबोजसैन्यं जगाम.	”

विषयाः	अध्या०
सात्यकिं प्रति जिगमिषुं द्रोणं पांडवसेना निवारयामास	”
संजयं प्रति धृतराष्ट्रो विस्मयपूर्वकं वदन्नर्जुनसात्यक्योः प्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा तावुभौ सेनाप्रविष्टौ दृष्ट्वा दुर्योधनः किमकरोदिति पप्रच्छ	११४
पुनर्धृतराष्ट्रः पुत्राणां शोकं संभावयन्नर्जुनसात्यक्योः सेनाप्रवेशेनानुतप्यमानः सन् द्रोणयुद्धं जयद्रथवधवृत्तांतं च शुश्रूषुः पृच्छति स्म.	”
आगतैर्भीमादिभिः सह युध्यमानः कृतवर्मा शिखंडिना युद्धं कुर्वंस्तं बाणैर्मोहयामास	”
शिखंडिनं मोहितं दृष्ट्वा कौरवेषु कृतवर्माणं पूजयत्सु शिखंडिसारथिस्तमपोवाह	”
कृतवर्मणा पराजिताः पांडवसैनिका विमुखाः समपद्यंत	”
कौरवाणां निनादं श्रुत्वा सात्यकिः कृतवर्माणमेत्य युध्यमानस्तं विरथं कृत्वा सारथिं प्रेरयंस्त्रिगर्तसैन्यसमीपं जगाम	११५
त्रिगर्तैः सह युद्धं कुर्वतः सात्यकेर्बाणप्रहारैः पीडिते गजसैन्ये पलायिते तं प्रति जलसंध आजगाम	”
जलसंधेन सह युध्यमानः सात्यकिस्तस्य बाहुद्वयं छित्त्वा शिरश्चिच्छेद	”
जलसंधे हते भग्नं सैन्यं दृष्ट्वा कौरवसहितो द्रोणः सात्यकिमाजगाम.	”
द्रोणादिषु समस्तु महारथेषु युगपद्बाणान्वर्षत्सु तान् प्रति सात्यकिर्बाणान्ववर्ष	११६
सात्यकिर्दुर्योधनेन युद्धं कुर्वंस्तस्य सारथिं जघान ततस्तस्मिंश्चित्रसेनरथमारुह्य पलायिते आर्तनादं श्रुत्वा कृतवर्मा पुनराजगाम	”
सात्यकिः कृतवर्मणा युद्धं कुर्वंस्तं विजित्यार्जुनदर्शनार्थं गच्छति स्म.	”
सात्यकिना सैन्ये पीड्यमाने द्रोणः सात्यकिं प्रति बाणान्समवाकिरत्	११७
सात्यकिना द्रोणस्य सारथौ हते विद्रवंतं तद्धयं प्रति सैन्ये गते स व्यूहद्वारमागत्य तस्थौ.	”
द्रोणादीन् जित्वा सात्यकिः सैन्यमध्ये गच्छन् सुदर्शनेन युयुधे	११८
सात्यकिः सुदर्शनस्य हयादीन्निहत्य तं च हत्वाऽर्जुनमार्गेणाजगाम.	”
सात्यकिः स्वसारथिं प्रत्यर्जुनहतसैन्यं दर्शयित्वा दुर्योधनादीन्प्रति रथं नेतुमाज्ञापयन् प्रथमं मुंडनाशार्थं तान् प्रत्यश्वान् प्रेरयेत्याज्ञापयति स्म.	११९
रथे प्रेरिते यवनैः सह युध्यमानः सात्यकिस्तान् हत्वा कांबोजादीन् जघान.	”
अर्जुनसमीपं गच्छन् सात्यकिर्मध्ये दुर्योधनादिभिर्वारितस्तैः सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् दुर्योधनस्य सारथिं जघान.	१२०
हतसारथौ दुर्योधने पलायिते तमनु तत्सैन्येपि द्रुते सात्यकिरर्जुनरथं जगाम.	”
यांतं सात्यकिं दृष्ट्वा मत्पुत्राः किमकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः शृणुष्वावहितो राजन्नित्याद्युवाच.	१२१
आगतैर्दुर्योधनादिभिः सह युद्धं कुर्वन् सात्यकिस्तद्बलं नाशयन् हस्त्यश्वादीन् जघान.	”
दुःशासनप्रेरितैः पाषाणयोधिभिः पार्वतीयैर्युद्धं कुर्वन्सात्यकिस्तान्हतवान्.	”
कौरवबलस्यार्तध्वनिं श्रुत्वा यावद्द्रोणस्तत्सारथी संवदतस्तावद्भीतं कौरवबलं द्रोणरथं प्रत्याययौ.	”
आगते सैन्ये दुःशासनरथं दृष्ट्वा दुःशासनं प्रत्याक्षेपवचनपूर्वकं पांडवैः शमकरणार्थं वदंतं द्रोणं प्रत्युत्तरमदत्त्वा स सात्यकिं जगाम.	१२२
पांडवसैन्ये प्रविष्टो द्रोणो युद्धार्थमागतं पंचालपुत्रं वीरकेतुं जघान तद्दृष्ट्वा आगतांस्तद्भ्रातॄंश्चित्रकेतुप्रभृतीनपि जघान.	”
पंचालान् हतान् दृष्ट्वा आगतस्य धृष्टद्युम्नस्य द्रोणेन सह महति युद्धे प्रवृत्ते द्रोणबाणेन सूते हते धृष्टद्युम्ने च पलायिते द्रोणः पुनर्व्यूहद्वारमाययौ.	”
सात्यकिं प्रति गते दुःशासने उभयोस्तुमुलेयुद्धे प्रवृत्ते दुःशासनसाहाय्यार्थं त्रिगर्ता आजग्मुः	१२३
आगतैस्त्रिगर्तैः सह युध्यमानः सात्यकिस्तदीयान्पंचशतवीरान्निहत्य गच्छन्मध्ये निवारयंतं दुःशासनमपि जित्वार्जुनरथं प्रति जगाम.	”
किं मत्सेनायां सात्यकेर्निवारयिता कोपि नास्तीत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१२४
सेनासमूहं द्रोणव्यूहं च प्रशस्य सेनासंबधिनं तुमुलं शब्दं च शंसन् भीमादीनामाक्रंदनमाह संजयः	”
अर्जुनसात्यक्योः सुखेन जयद्रथसमीपगमनार्थं युधिष्ठिरादिभिः प्रेरितायां पांडवसेनायां कौरवबलं नाशयंत्यां दुर्योधन आजगाम.	”

विषयाः	अध्या०
भीमादिभिः सह युध्यमानस्य दुर्योधनस्य युधिष्ठिरेण सह युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरं प्रत्यागतैः पंचालैः सह द्रोणस्य संकुलं युद्धम्	”
पराक्रमं प्रकाशयन् द्रोणो युद्धार्थमागतं बृहत्क्षत्रं हत्वा शिशुपालपुत्रं धृष्टकेतुं जघान.	१२५
द्रोणो धृष्टकेतौ हते आगतं तत्पुत्रं हत्वा जारासंधिं च निहत्य पांडवसैन्यं यावन्नाशयति तावत्पंचालादयस्तमाजग्मुः	”
द्रोणेन चेदिश्रेष्ठेषु हतेषु भीतानां पंचालानां द्रोणप्रशंसारूपं वाक्यं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा तं प्रत्याजगाम.	”
क्षत्रधर्मणि हते कंपमानेषु पंचालेषु चेकितानेन सह युध्यमानेन द्रोणेन तत्सारथौ हते तद्धयेषु त्वपलायमानेषु द्रुपदस्तमाजगाम.	”
व्यूहं भित्त्वा पार्थेषु प्रविष्टेषु शरणमपश्यंश्चितयानो युधिष्ठिरो गांडिवशब्दमशृण्वन् सात्यकिं चापश्यन् भीमसमीपमागत्य "यः सदेवान्" इत्याद्युवाच.	१२६
सांत्वनं कुर्वंतं भीमं युधिष्ठिरोर्जुनं हतमाशंक्य तत्समीपगमनार्थं प्रेरयित्वा सात्यक्यर्जुनौ दृष्ट्वा संविदं कुर्वित्याह.	”
युधिष्ठिरमनुनीय तद्वाक्यमंगीकृत्यार्जुनसमीपं गच्छन् भीमो धृष्टद्युम्नं तद्रक्षार्थमादिश्य निर्जगाम.	१२७
पांचजन्यध्वनिं श्रुत्वा पुनर्युधिष्ठिरेण प्रेरितः पंचालादिभिरनुगम्यमानो भीमो मध्ये प्राप्तान् दुःशलादीनतीत्य द्रोणसमीपं गतो गजानीकमवधीत्.	”
अर्जुनसरणिमालंब्य गच्छेति द्रोणेनोक्तो भीमस्तदनंगीकुर्वन् गदया तद्रथं चूर्णयामास.	”
अन्यं रथमास्थाय द्रोणे व्यूहद्वारि स्थिते दुःशलादिभिर्युध्यमानो भीमो वृंदारकादींस्त्वत्पुत्रान् हत्वा सिंहनादादिकं चकार	”
द्रोणे निवारयितुमिच्छति स भीमो गदया युध्यमानः कौरवान्विद्राव्य चमूं प्रविष्टः सन्द्रोणेन महद्युद्धमकरोत्.	१२८
द्रोणस्य रथं क्षिप्त्वा व्यूहं प्रविष्टो भीमो भोजानीकं प्रमथ्य दरदादीनतीत्य गच्छन् सात्यक्यर्जुनौ दृष्ट्वा सिंहनादं चकार.	”
भीमनादं श्रुत्वा कृष्णार्जुनसात्यकिष्वपि नदत्सु सर्वेषां शब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरो हृष्टः सन् मनसा भीमादीन्प्रशशंस.	”
नर्दंतं भीमं के पर्यवारयन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१२९
गमनमार्गं रुंधता कर्णेन सह तुमुलयुद्धे प्रसक्ते भीमस्तस्य सारथ्यादीन् हत्वा तं निर्जित्य सिंहनादं चकार तच्छ्रवणाद्युधिष्ठिरो जहर्ष.	”
दुर्योधनेन शीघ्रमागत्याक्षिप्तो द्रोणो द्यूताद्यनुवादपूर्वकं तं तिरस्कृत्य जयद्रथरक्षणार्थं गच्छेत्यादिदेश.	१३०
द्रोणेनादिष्टो दुर्योधनो युधामन्यूत्तमौजोभ्यां युध्यमानस्ताभ्यां विरथीकृतो गदया तयोरपि रथौ भंक्त्वा शल्यरथमारुरोह. तावप्यन्यरथारूढावर्जुनं जग्मतुः	”
कर्णे भीमं प्रति पुनरागते तद्युद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१३१
कर्णं त्यक्त्वार्जुनं गंतुकामो भीम आक्षेपयुक्तं तदाह्वानमसहमानः कर्णेन युद्धं कुर्वंस्तत्सारथ्यादीन् हत्वा तं पराजिग्ये.	”
विमुखं कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनः किमब्रवीदित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१३२
रथांतरमारुह्य पुनरागतस्य कर्णस्य भीमेन सह तुमुलयुद्धे प्रसक्ते द्यूतादिसंभवान्क्लेशान्स्मृत्वा सक्रोधो भीमः कर्णं प्रत्यधावत्.	”
कर्णभीमौ परस्परपराक्रमप्रदर्शनपूर्वकमुभावप्युभयसैन्यं व्यनाशयताम्.	”
भीमयुद्धश्रवणेन विस्मितो धृतराष्ट्रः कर्णपराजयं श्रुत्वानुतप्तो दुर्योधनमाक्षिपन्भीमकर्णयोर्युद्धशुश्रूषुः प्रश्नं चकार.	१३३
पुनः कर्णभीमयोर्युध्यमानयोर्भीमेन कर्णस्य सारथ्यादिहनने कृते विरथः स मुमोह	”
मोहिते कर्णे दुर्योधनेन प्रेरितः स्वभ्राता दुर्जयो भीमेन युध्यमानस्तेन हतः	”
रथांतरमारुह्य पुनरागतं कर्णं युध्यमानो भीमो विरथं चकार	१३४
दुर्योधनप्रेरणया आगतेन तद्भ्रात्रा दुर्मुखेन युद्धं कुर्वन्भीमस्तं जघान.	”
हतं दुर्मुखं प्रदक्षिणीकृत्य कर्णस्तद्रथमारुह्य शोचन् भीमबाणपीडितो रणादपायात्.	”
कर्णपलायनं श्रुत्वानुतप्यमानं दुर्योधनोक्तकर्णप्रशंसादिस्मरणपूर्वकं भीमं स्तुत्वा दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं संजयो भर्त्सयांचक्रे.	१३५
कर्णेपयाते आगतान् दुर्मर्षणादीन् पंच दुर्योधनभ्रातॄन् पुनरागतस्य कर्णस्य समक्षं भीमो जघान.	”
दुर्मर्षणादिहननेनाधिकं क्रुद्धः कर्णो भीमेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वंस्तद्भयात्पुनः पलायनं चक्रे.	१३६
कर्णेपयाते दुर्योधनेन प्रेषितांश्चित्रोपचित्रादीन् षट्	”

विषयाः	अध्या०
स्वभ्रातॄन् भीम एकैकेन बाणेन जघ्निवान्.	”
तान्निहतान्दृष्ट्वा पुनरागते कर्णे पुनरुभयोर्युद्धे प्रसक्ते भीमपराक्रमदर्शनेन कौरवा विमनसोऽभूवन्	”
भीमज्यातलनिःस्वनं श्रुत्वा क्रुद्धः कर्णः पुनर्युयुधे.	१३७
तुमुलशब्दं श्रुतवता दुर्योधनेन सेनया सह प्रेषितेषु सप्तसु भ्रातृषु सर्वे कर्णरक्षणार्थं यत्नं चक्रुः	”
भीमसेनः कर्णसमक्षं शत्रुंजयादीन् सप्त दुर्योधनभ्रातॄन् हत्वा तन्मध्ये हतं विकर्णमनुशोचन् सिंहनादं चकार. तं श्रुत्वा युधिष्ठिरस्तुतोष.	”
एकत्रिंशद्भ्रातृहननानंतरं विदुरवाक्यं स्मृतवतो दुर्योधनस्य मूकीभावं कथयित्वा दुर्योधनादीन्निंदन् धृतराष्ट्रमाचिक्षेप संजयः	”
पुनः शोकसंतप्ते धृतराष्ट्रे पृच्छति संजयः कर्णभीमयोर्युद्धं शशंस.	१३८
भीमबाणपीडिते सैन्ये पलायमाने योधा बाणपातमतिक्रम्य युद्धदर्शनार्थं तस्थुः	”
संजयो रुधिरनदीप्रवहणं हतैर्मनुष्यादिभिर्युद्धभूमिशोभां चारणादीनां हर्षं च कथयति स्म.	”
कर्णभीमयोः पुनर्युद्धे प्रवृत्ते भीमबाणप्रहारेण मोहितः कर्णः संज्ञां लब्ध्वा पुनर्युयुधे.	१३९
बाणवर्षणेनाकाशं छादयित्वा नादं कुर्वंतावुभौ प्रति देवर्ष्यादयः पुष्पवृष्ट्यादि चक्रुः	”
कर्णेन भीमस्य धनुरादिषुच्छिन्नेषु भीमत्यक्तां शक्तिं छिच्छेद कर्णः	”
भीमः खड्गप्रक्षेपेण कर्णस्य धनुश्छित्त्वा विशस्त्रो मृतहस्त्यादींस्तं प्रति क्षिपन्नर्जुनप्रतिज्ञां स्मृत्वा तं न जघान कर्णोपि कुंतीवाक्यं स्मृत्वा तं न जघान.	”
धनुष्कोट्या कर्णेन स्पृष्टस्य भीमस्य तस्य च परस्पराधिक्षेपपूर्वकमुक्तिप्रत्युक्ती.	”
भीमस्य बाहुयुद्धविषयकं मतमाज्ञाय युद्धान्निवृत्तं विकत्थमानं कर्णं प्रत्यर्जुने बाणान् क्षिपति तद्बाणपीडितः सोऽपयानं चक्रे.	”
कर्णं प्रत्यर्जुनमुक्तान् बाणांश्छिदन् द्रोणपुत्रोर्जुनबाणपीडितः सन्सैन्यमध्यं प्रविवेश.	”
विलापपूर्वकं सात्यकियुद्धशुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरम्.	१४०
सैन्यमध्यं प्रविशन्ननिवार्यः सात्यकिरागतेनालंबुषेण युद्धं कुर्वंस्तं जघान.	”
दुःशासनमग्रतः कृत्वा आगतान् दुर्योधनभ्रातॄन्निवार्य गच्छंतं सात्यकिं दृष्ट्वार्जुनो जहर्ष.	”
दुःशासनरथं प्रति गच्छन् सात्यकिस्त्रिगर्तराजप्रभृतिभिर्निवारितस्तान् जित्वा भारतीं सेनां प्रविवेश	१४१
युद्धविशारदः सात्यकिः शूरसेनसेनां जित्वा कलिंगसैन्यं जिगाय.	”
सात्यकिं दृष्ट्वा तं प्रशंसंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्कृतयुधिष्ठिरत्यागेन दुःखितस्यार्जुनस्योक्तिः	”
आगच्छंतं सात्यकिं प्रति भूरिश्रवस्यागते उभयोरुत्तरप्रत्युत्तरपूर्वकं युद्धं कर्तुं प्रवृत्तयोस्तत्सर्वे सैनिका ददृशुः	१४२
परस्परहयनाशनेन विरथावुभावसियुद्धं कुर्वंतौ परस्परमसिचर्मणी छित्त्वा बाहुयुद्धं चक्रतुः	”
कृष्णार्जुनयोः पश्यतोर्भूरिश्रवसा सात्यकावास्फाल्य भूमौ पातिते एनं रक्षेत्युवाचार्जुनं कृष्णः	”
उरसि पादप्रहारं कृत्वा केशान् धृत्वा शिरश्छेत्तुं प्रवृत्तस्य भूरिश्रवसः सासिं बाहुं श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनश्चिच्छेद.	”
भूरिश्रवा अर्जुनं निंदंस्तस्य प्रत्युत्तरं श्रुत्वा प्रायोपवेशनं चकार.	१४३
निंदां कुर्वतः कौरवान्प्रत्याक्षेपवाक्यं वदन्नर्जुनो भूरिश्रवस उत्तमलोकप्राप्तिमाशास्ते स्म श्रीकृष्णश्च स्वसारूप्यप्राप्तिमनुजज्ञे.	”
उत्थितः सात्यकिः कृष्णादिभिर्वार्यमाणोपि भूरिश्रवसः शिरश्चिच्छेद.	”
देवेषु भूरिश्रवसं स्तुवत्सु सात्यकिं निंदंतः कौरवाः सात्यकिवाक्यंश्रुत्वा निरुत्तरा बभूवुः	”
द्रोणादिभिरनिगृहीतः सात्यकिर्भूरिश्रवसा कथं निगृहीत इति धृतराष्ट्रप्रश्ने सात्यकिभूरिश्रवसोरुत्पत्तिं कथयन्संजयः शिनिपर्यंतं चंद्रवंशपरंपरामाह.	१४४
देवक्यर्थं स्वयंवरे वसुदेवार्थं शिनिना देवक्यां हृतायां तदसहमानो युध्यमानः सोमदत्तस्तेन पराभूतो महादेवं प्रसाद्य तस्माच्छिनिपुत्रहंतारं भूरिश्रवसं पुत्रमवाप.	”
भूरिश्रवसो जन्म कथयित्वा सात्यकेरजेयत्वं कथयन् वृष्णीन् प्रशशंस संजयः	”
पुनर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्.	१४५
अश्वप्रेषणार्थं श्रीकृष्णं प्रेरयत्यर्जुने तन्निवारणार्थं दुर्योधनादय आजग्मुः	”
जयद्रथवधायोद्यतमर्जुनं दृष्ट्वा सैंधवरक्षणार्थं वदंतं दुर्योधनमाश्वासयति स्म कर्णः	”
कौरवसैन्यं निघ्नन्नर्जुनो दुर्योधनादिभिर्वारितो	

विषयाः	अध्या०
श्वत्थामप्रभृतिभिर्युद्धं कुर्वन्कर्णं विरथं चकार. स च द्रौणिरथमारुरोह	”
पुनः कर्णादिभिरर्जुनस्य संकुलं युद्धम्	”
गांडीवशब्दं श्रुत्वा क्षुब्धे कौरवसैन्येऽर्जुन ऐंद्रास्त्रेण कौरवसैन्यं नाशयञ्शोणितनदीं प्रावर्तयत्	१४६
अर्जुनः कौरवमहारथानतिक्रम्य द्रौण्यादीन्प्रति बाणान् वर्षन् जयद्रथेन युध्यमानस्तत्सारथिं नाशयामास	”
सूर्याच्छादनार्थं तमः सृष्ट्वा “ पश्य सिंधुपतिं वीरं इत्याद्युक्तवति श्रीकृष्णेऽर्जुनः कृपादीन्प्रति बाणवर्षं कृत्वा जयद्रथमधावत् ..	”
अर्जुनमुक्तशरजालेन जयद्रथरक्षिषु पलायमानेषु पुनरर्जुनः कृपादीन् व्याकुलीकृत्य जयद्रथं हंतुमस्त्रं जग्राह	”
श्रीकृष्णकथितं जयद्रथवृत्तांतं श्रुत्वार्जुनो बाणेन जयद्रथशिरश्छित्त्वा बाणैरूर्ध्वमुत्क्षिपंस्तत्पितुरुत्संगे तत्पातयामास	”
उत्संगादधः पतिते शिरसि तत्पितुः शिरोपि शतधा बिभेद	”
तदर्जुनस्य कर्म दृष्ट्वा सैन्येषु विस्मितेषु कृष्णस्तत्तमः संजहार	”
जयद्रथनाशं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु दुःखितेषु वासुदेवादीनां शंखशब्दं श्रुत्वा युधिष्ठिरो जहर्ष. सोमकाश्चद्रोणेन सह युयुधिरे	”
जयद्रथे हते मामका यदकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	१४७
जयद्रथे हते कृपद्रौणिभ्यामर्जुनस्य युद्धे प्रसक्ते बाणप्रहारेण मूर्छितं कृपं दृष्ट्वा विलपंतमर्जुनं प्रति कर्ण आद्रवत्	”
कर्णं प्रति पांचाल्याभ्यां सह सात्यकावागतेर्जुनकृष्णयोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
सात्यकिकर्णयोर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने तदुत्तरं वदन् संजयः श्रीकृष्णार्जुनौ प्रशशंस	”
विरथसात्यकिदर्शनानंतरं श्रीकृष्णेन शंखे वादिते तद्ध्वनिं श्रुत्वा दारुकेणानीतं रथमारुह्य सात्यकिः कर्णं प्रति जगाम	”
कर्णसात्यक्योस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते सात्यकिना विरथीकृतं कर्णं दृष्ट्वा वृषसेनादय आययुर्विव्हलः कर्णश्च दुर्योधनरथमारुरोह	”
सात्यकिर्द्रौणिप्रभृतीन्विजित्य दारुकभ्रात्रा आनीतमन्यं रथमारुह्य कौरवसैन्यं प्रत्युपाद्रवत्	”
कर्णोपि रथांतरमारुह्य रिपुसैन्यं प्रत्यधावत् ..	”
भीमः किमकार्षीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भीमयुद्धवृत्तांतं कथयति स्म संजयः	१४८
भीमेन निवेदितं कर्णवाग्बाणप्रहारादि श्रुत्वार्जुनेन कर्णसमीपे तत्सुतवधे प्रतिज्ञाते रथिनस्तुमुलं शब्दं चक्रुः	”
अस्तं गते सूर्येऽर्जुनं प्रशंसंस्तेन च स्तुतः श्रीकृष्णस्तस्मै तद्धतसैन्यानि युद्धभूमिं च प्रदर्श्य शंखं वादयित्वा युधिष्ठिरमागत्य जयद्रथवधं कथयति स्म	”
पादवंदनपूर्वकं “ दिष्ट्या वर्धसि राजेंद्र ” इत्याद्युक्तवति श्रीकृष्णे युधिष्ठिरो रथादवप्लुत्योभावालिंग्य “ प्रियमेतदुपश्रुत्य ” इत्याद्युक्त्वा श्रीकृष्णं तुष्टाव तौ च तं तुष्टुवतुः	१४९
अभिवंदनं कुर्वंतौ सात्यकिभीमौ प्रति “ दिष्ट्या पश्यामि वां” इत्याद्युवाच युधिष्ठिरः.. ..	”
सैंधवे निहते शोचन्दुर्योधनो मनसाऽर्जुनं प्रशस्य कौरवान्प्रति विलापवाक्यमुक्त्वा द्रोणं प्रत्यप्युवाच	१५०
दुर्योधनेनोक्तो द्रोणः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय उत्तरं जगाद	१५१
दुर्योधनोक्तं श्रुत्वा दुःखितो द्रोणो द्यूताद्यनुवादपूर्वकं तं प्रत्याक्षेपवाक्यान्युक्त्वा “ नाहत्वा सर्वपंचालान् कवचस्य विमोक्षणं” इत्यादि प्रतिजज्ञे	”
आश्वत्थामानं प्रति वक्तव्यं संदेशं दुर्योधनं प्रत्युक्त्वा पांडवसृंजयान् जगाम द्रोणः ..	”
पुनर्युद्धोद्योगं कुर्वन् दुर्योधनः कर्णं प्रति द्रोणनिंदारूपं वाक्यमब्रवीत्	१५२
कर्णोपि द्रोणस्य निर्दोषत्वं कथयित्वा दुर्योधनमाक्षिपति तावकानां परेषां च पुनर्युद्धारंभ इत्याह स्म संजयः	”

६ घटोत्कचवधपर्व.

विषयाः	अध्या०
पंचालैः कौरवाणां युद्धे प्रसक्ते जयद्रथवधसंतप्तो दुर्योधनः पांडवसैन्यमवजगाहे ..	१५३
भीमादीन् प्रति बाणान्वर्षन् दुर्योधनो युधिष्ठिरेण युयुधे	”
सायाह्ने द्रोणं प्रत्यर्जुनादिषु गतेषु रात्रावुभयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते द्रोणः पांडवसैन्यं विमुखं चकार:	१५४
तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१५५
द्रोणं प्रति पांडवेषु गतेषु स कैकयादीन् हत्वा सैन्यानि नाशयन् शिबिराजं जघान	”
युध्यमानो भीमो मुष्टिना कलिंगसुतान् हत्वा कौरवसैन्यं नाशयन् युद्धार्थमागतौ दुर्मु-	

विषयाः	अध्या०
खदुष्कर्णौ दुर्योधनभ्रातरौ जघान	”
पुत्रशोकसंतप्ते क्रुद्धे सोमदत्ते सात्यकिं प्रत्यागत्याधिक्षेपवाक्यमुक्त्वा तद्वधार्थं शपथं कुर्वति सात्यकिरपि तमधिक्षिप्य तद्वधार्थं शपथं चकार	१५६
सोमदत्तसाहाय्यार्थं दुर्योधनादिष्वागतेषु सात्यकिसाहाय्यार्थं ससैन्ये धृष्टद्युम्ने चागते उभयोस्तुमुलं युद्धम्	”
सात्यकिबाणप्रहारेण सोमदत्ते मोहिते तत्सारथिनापवाहिते सात्यकिं प्रत्यायांतं द्रोणं युधिष्ठिरादय आजग्मुः	”
द्रोणे बाणान् वर्षति विद्रुतं सैन्यं दृष्ट्वार्जुने आगते पांडवैः सार्धं तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते पंचालादय आजग्मुः	”
सात्यकिं प्रत्यायांतमश्वत्थामानं प्रत्यागतस्य घटोत्कचस्य युद्धं दृष्ट्वा सकर्णाः कौरवाः प्रदुद्रुवुः	”
द्रौणिघटोत्कचयोर्युद्धे प्रसक्ते युध्यमानं घटोत्कचपुत्रं द्रौणिर्जघान	”
पुत्रवधं दृष्ट्वा आगतस्य शोकसंतप्तस्य घटोत्कचस्याश्वत्थाम्ना सहोक्तिप्रत्युक्ती	”
द्रौणिं प्रति सक्रोधवाक्यमुक्त्वा तेन सह युध्यमानस्य मायाविनो घटोत्कचस्य युद्धं दृष्ट्वा दुर्योधनो विषसाद	”
अश्वत्थाम्ना समाश्वासितस्य दुर्योधनस्य प्रेरणया शकुनिः ससैन्यः पांडवान् जगाम	”
द्रौणिघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचप्रेरितैराक्षसैः सह युद्धं कुर्वन् द्रौणिरद्भुतं पराक्रमं प्रकटयति स्म	”
द्रौणिं प्रति घटोत्कचेन प्रेरिता अशनिर्द्रौणिनोत्प्लुत्य गृहीत्वा प्रक्षिप्ता सैव घटोत्कचरथं नाशयामास	”
विरथे घटोत्कचे धृष्टद्युम्नरथमारूढे उभयोर्बाणान्वर्षतोर्द्रौणीराक्षसादीन् पातयन् युद्धभूमिं शोभयित्वा शोणितनदीं प्रावर्तयत्	”
भीमादीन् प्रति बाणान् वर्षन्नश्वत्थामा द्रुपदपुत्रान् सुरथादीन् श्रुताह्वयादीनन्यांश्च जघान	”
अश्वत्थाम्ना घटोत्कचे पराजिते धृष्टद्युम्नादिषु च विमुखेषु सिद्धादयोश्वत्थामानं प्रशशंसुः	”
द्रुपदपुत्रादीनां नाशं दृष्ट्वा युधिष्ठिरादिषु संकुलं युद्धं कुर्वत्सु सात्यक्यादीनां बाणैः सोमदत्तो मोहितोभूत्	१५७
सोमदत्तं मोहितं दृष्ट्वा आगतेन बाह्लीकेन सह युद्धं कुर्वन्भीमस्तं जघान	”
नागदत्तप्रभृतिभिर्दशभिर्दुर्योधनभ्रातृभिर्युध्यमानो भीमस्तान्जघान	”
सैन्यानि नाशयतो युधिष्ठिरस्य द्रोणेन सह युद्धे प्रवृत्ते सैनिकास्तत्प्रशशंसुः	”
युधिष्ठिरं विमुच्य पंचालान् गच्छंतं द्रोणं प्रत्यागतयोर्भीमार्जुनयोर्बाणैर्व्यथिता कौरवसेना व्यशीर्यत	”
दुर्योधनेन युद्धकरणार्थं प्रार्थितः कर्णस्तमाश्वासयति स्म	१५८
कर्णवाक्यं श्रुत्वा तन्निर्भर्त्सनां कुर्वंतं कृपं प्रति कर्णः स्वप्रागल्भ्यं प्रकाशयन्नुवाच	”
पुनः कर्णाक्षेपपूर्वकं पांडवान् प्रशंसंतं कृपं कौरवप्रशंसापूर्वकमधिचिक्षेप कर्णः	”
कृपाधिक्षेपेण क्रुद्धं कर्णाधिक्षेपं कुर्वंतमश्वत्थामानं दुर्योधनो निवारयति स्म	१५९
कर्णाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं दुर्योधनेन प्रार्थितोश्वत्थामा प्रससाद	”
युद्धार्थमागतस्य कर्णस्य पांडवैः सह युध्यमानस्य पराक्रमं दृष्ट्वा तुष्टो दुर्योधनोश्वत्थामानं प्रति कर्णं प्रशंसन्नुवाच	”
कर्णरक्षणार्थमश्वत्थामप्रभृतिष्वागतेषु सत्सु पंचालैः सहार्जुने चागते उभयोस्तुमुलं युद्धम्	”
अर्जुनेन धनुरादिच्छित्त्वा विरथीकृते कर्णे कृपरथमारूढे सैन्ये च पलायमाने तदाश्वासनं कृत्वात्मश्लाघापूर्वकं युद्धार्थं गच्छंतं दुर्योधनं कृपप्रेरितोश्वत्थामा निवारयति स्म	”
दुर्योधनोश्वत्थामानं प्रति सखेदवाक्यमुक्त्वा पांडवसेनानाशार्थं प्रेरयंस्तं प्रशशंस	”
पांडवसेनां नाशयितुं यत्नं कुर्वतोश्वत्थाम्नो दुर्योधनमधिक्षिप्य कैकयपंचालादिभिः सह युद्धकरणं प्रतिज्ञातवतस्तैः सह तुमुलं युद्धम्	१६०
द्रवतः पंचालादीन् दृष्ट्वा आगतस्य धृष्टद्युम्नस्याश्वत्थाम्ना सह सक्रोधोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तुमुलं युद्धम्	”
उभयोर्युद्धदर्शनेन हृष्टेषु सैन्येष्वश्वत्थामा धृष्टद्युम्नस्य ध्वजादिकं छित्त्वा ननाद	”
अश्वत्थामानं प्रत्यागतानां युधिष्ठिरादीनां दुर्योधनादिभिः सह युद्धे प्रवृत्ते भीमार्जुनाभ्यामंबष्ठादिषु हतेषु द्रोणे च पंचालान् प्रति भीमार्जुनभयेन कौरवसैन्यं पलायति स्म	१६१
सोमदत्तेन सह तुमुलं युध्यमानः सात्यकिर्बाणेन तं जघान. तं दृष्ट्वा कौरवयोधा आजग्मुः	१६२
द्रोणयुधिष्ठिरयोस्तुमुले युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरः श्रीकृष्णवाक्यात्स्थानांतरं जगाम	”

विषयाः	अध्या०
रात्रियुद्धवृत्तांतं कथयंतं संजयं प्रति " कथं प्रकाशस्तेषां वा " इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने स कौरवव्यूहरचनाकथनपूर्वकं दीपादीनां व्यवस्थामाह	१६३
सर्वत्र दीपप्रकाशे सति परस्परवधेच्छया आगतेषु योधेषु दीपादिभिः शोभितायां युद्धभूमावर्जुनः कौरवसैन्यं व्यधमत्	१६४
" तस्मिन् प्रविष्टे " इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	,,
दुर्योधनेन द्रोणरक्षणार्थं भ्रातृप्रभृतिषु प्रेरितेषूभयोस्तुमुलं युद्धम्	,,
द्रोणसमीपगमनार्थं युधिष्ठिरेण सैन्ये प्रेरिते योद्धॄणां परस्परं द्वंद्वशो युद्धे प्रवृत्ते कृतवर्मशरैः पीडितस्य युधिष्ठिरस्य रणादपयानम्	१६५
भूरिसात्यक्योस्तुमुलं युध्यमानयोः सात्यकिः शक्त्या भूरिं जघान. तं हतं दृष्ट्वा आगच्छतोऽश्वत्थाम्नो घटोत्कचेन युद्धे प्रसक्ते तच्छराहतोऽश्वत्थामा मुमोह	१६६
पुनर्लब्धसंज्ञस्य द्रौणेः शराघातेन घटोत्कचेपयाते भीमदुर्योधनयोस्तुमुलयुद्धे प्रसक्ते भीमगदया चूर्णितरथो दुर्योधनो नंदकरथमारुरोह.	,,
सहदेवकर्णयोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते कर्णेन पराजितस्तद्वाक्शल्यपीडितः सहदेवो जनमेजयरथमारुरोह	१६७
विराटशल्ययोस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते शल्येन विरथीकृतं विराटं दृष्ट्वा आगतं शतानीकं तद्भ्रातरं शल्यो जघान	,,
शतानीकरथमारुह्य युध्यमाने विराटे शल्यबाणपीडिते युद्धादपयाते कृष्णार्जुनौ शल्यसमीपमाजग्मतुः	,,
अलंबुषार्जुनयोर्युद्धे प्रसक्तेऽर्जुनोऽलंबुषं विजित्य द्रोणांतिकं जगाम	,,
शतानीकचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते विरथश्चित्रसेनो हार्दिक्यरथमारुरोह	१६८
द्रुपदवृषसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते वृषसेनबाणप्रहारेण मोहिते द्रुपदे तत्सारथिनापवाहिते पांडवसैन्यं निर्जित्य वृषसेनो युधिष्ठिरं जगाम	,,
प्रतिविंध्यदुःशासनयोर्युध्यमानयोर्दुःशासनेन विरथीकृतं प्रतिविंध्यं दृष्ट्वा तद्भ्रातर आजग्मुः	,,
नकुलसौबलयोर्युध्यमानयोर्नकुलबाणपीडिते सौबलेपयाते नकुलो द्रोणसमीपमाजगाम	१६९
शिखंडिकृपयोस्तद्रक्षणार्थमागतयोरुभयसैन्ययोश्च तुमुलं युद्धम्	,,
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रवृत्ते द्रोणरक्षणार्थमागतैः कर्णादिभिर्धृष्टद्युम्नस्य युद्धम्	१७०
द्रुमसेनेन युध्यमानो धृष्टद्युम्नस्तं हत्वा कर्णादिभिर्युयुधे. तदा तं प्रति सात्यकिराजगाम	,,
सात्यकिना सह तुमुलं युद्धं कुर्वतो गांडीवध्वानिं श्रुतवतः कर्णस्य वाक्याद्दुर्योधनेन प्रेरितः शकुनिः ससैन्योर्जुनं प्रति जगाम	,,
शकुनौ प्रयाते कर्णादयो बाणान् वर्षंतः सात्यकिमावव्रुः	,,
कर्णादिभिर्युध्यमानः सात्यकिर्यावत्कौरवबलं नाशयति तावदागतो दुर्योधनो युद्धं कुर्वंस्तेन विरथीकृतः कृतवर्मरथमारुरोह	१७१
शकुनिधनंजययोर्युध्यमानयोः स्वबाणच्छिन्नसैन्यभुजादिभिर्भूमिमाच्छादयता धनंजयेन विरथीकृते शकुनावुलूकरथमारूढे सैन्यं पलायति स्म	,,
धृष्टद्युम्नद्रोणयोर्युद्धे प्रचलिते धृष्टद्युम्नो द्रोणं निवार्य तत्सेनां व्यधमत् तदा तदादयः सर्वे शंखान्दध्मुः	,,
स्वबलं विद्रुतं दृष्ट्वा क्रुद्धेन दुर्योधनेन प्रेरितौ द्रोणकर्णौ पांडवान् प्रत्याजग्मतुः	१७२
द्रोणादिषु सात्यकिं प्रति बाणान्वर्षत्सु द्रोणं प्रत्यागतेषु पंचालादिषु तेन भग्नेषु दीनमनाः श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति वदति स्म	,,
पलायमानां स्वसेनां यावत्कृष्णार्जुनावाश्वासयतस्तावदागच्छंतं भीमं दृष्ट्वा उभावपि द्रोणकर्णौ न जग्मतुस्तदाश्वस्ता युधिष्ठिरादयोभ्याजग्मुः	,,
ततः पुनरुभयोः सेनयोः संकुलं युद्धम्	,,
धृष्टद्युम्नकर्णयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते कर्णेन पराजितं धृष्टद्युम्नं दृष्ट्वा आगताः पंचालादयो द्रोणकर्णाभ्यां पीडिताः प्रदुद्रुवुः	१७३
स्वसैन्यं विद्रुतं दृष्टवतो युधिष्ठिरस्य " पश्य कर्णं महेष्वासं " इत्यादि वाक्यं श्रुत्वा अर्जुनः श्रीकृष्णं प्रति " भीतः कुंतीसुतो राजा " इत्याद्युवाच	,,
कर्णं प्रति घटोत्कचप्रेषणार्थं श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तमाजुहाव	,,
कर्णं प्रति गमनार्थं कृष्णार्जुनाभ्यां प्रेरितो घटोत्कच उभावाश्वास्य कर्णं प्रति जगाम	,,
कर्णसमीपे राक्षसं दृष्ट्वा दुर्योधनो यावद्दुःशासनं प्रेरयति तावत्पांडवान्हंतुं प्रार्थयमानो जटासुरिरलंबुषो दुर्योधनवाक्यात् घटोत्कचं जगाम	१७४

विषयाः	अध्या०
कर्णालंबुषाभ्यां युद्धं कुर्वन्घटोत्कचोलंबुषं हत्वा दुर्योधनं प्रति “ एष ते निहतो बंधुः ” इत्याद्युक्त्वा कर्णं जगाम	”
कर्णघटोत्कचयोर्युद्धं शुश्रूषोर्धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयो घटोत्कचरूपादि वर्णयन् कर्णं प्रति तस्य गमनमाह	१७५
आगतेन घटोत्कचेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वन्कर्णस्तस्य प्रगल्भवाक्यानि श्रुत्वा पुनर्युध्यमानस्तत्सेनां नाशयन् दुर्निरीक्ष्यः शुशुभे	”
मायानिर्मितं रथमारुह्यागते घटोत्कचे नानारूपाणि धृत्वा तुमुलं युद्धं कुर्वति कर्णः स्वास्त्रेण तस्य मायां नाशयति स्म. स च पुनरंतर्दधे	”
एतदंतरे अलायुध आगत्य “ विदितं ते महाराज” इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनेनानुमोदितो भीमेन सह युद्धार्थं गच्छति स्म. तदा घटोत्कचसदृशः स बभौ	१७६
राक्षसं दृष्ट्वा हृष्टेषु दुर्योधनादिषु कर्णघटोत्कचयोर्युध्यमानयोरार्त्तं कर्णं दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितोलायुधो घटोत्कचं जगाम	१७७
अलायुधघटोत्कचयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते घटोत्कचसाहाय्यार्थमागतस्य भीमस्यालायुधेन सह तुमुलं युद्धम्	”
उभयोर्घोरं युद्धं दृष्टवता श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनो यथायथं सैनिकान्योजयति स्म पुनरलायुधभीमौ तुमुलं युयुधाते	”
अलायुधग्रस्तं भीमं दृष्टवता श्रीकृष्णेन प्रेरितो घटोत्कचोलायुधेन युयुधे	१७८
अलायुधसैन्येन सह सात्यक्यादिषु युध्यमानेषु तेन सह तुमुलं युद्धं कुर्वन् घटोत्कचोऽलायुधं हत्वा तच्छिरो दुर्योधनसमीपे चिक्षेप	”
अलायुधं हतं दृष्ट्वा पंचालादिषु सिंहवन्नदत्सु दुर्योधन उद्विविजे	”
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वता कर्णेन स्वबलं भग्नं दृष्ट्वा आगतो घटोत्कचस्तेन सह तुमुलं युद्धं कृत्वांतर्दधे	१७९
ततो मदीयैः किं कृतमिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः “ घटोत्कचनाशार्थं कौरवा मंत्रयामासुः ” इत्याह	”
घटोत्कचस्य मायायुद्धं दृष्ट्वा दुर्योधनादिषु भीतेषु सैन्ये च भग्ने सत्यपि कर्णो धैर्येणामोहितस्तस्थौ	”
घटोत्कचं हंतुं शक्तिं प्रेरयेत्यतिनिर्बंधपूर्वकं कौरवैः प्रेरितः कर्णस्तं प्रतींद्रदत्तां शक्तिं चिक्षेप	”
शक्त्या हतो घटोत्कचः पतन् स्वदेहेन कौरवाणामेकामक्षौहिणीं सेनां नाशयति स्म. तदा कौरवा हृष्टाः सिंहवन्निनेदुः	”
घटोत्कचे हते पांडवेषु शोचत्सु हृष्टं श्रीकृष्णमालोक्यार्जुनस्तं प्रति “ किमित्ययमस्थाने तव हर्षः ” इत्याह	१८०
श्रीकृष्णो हर्षकारणं कथयन् शक्तिसहितस्य कर्णस्याजेयत्वं तत्पराक्रमं च कथयित्वा तद्वधोपायादिकमाचख्यौ	”
जरासंधादयः कथं हता इत्याद्यर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णो “ युष्माकं जयोपकाराय ” इत्याद्युक्त्वा जरासंधादिपराक्रममाख्यातवान्	१८१
“ कर्णोर्जुनं परित्यज्य घटोत्कचे कथं शक्तिं मुमोच ” इति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	१८२
प्रतिदिनं रात्रावस्माभिरर्जुने शक्तिप्रक्षेपार्थं प्रेरितः कर्णस्तत्प्रक्षेपं निश्चित्य प्रातर्युद्धार्थं गतः संस्तद्विस्मरणमवाप	”
“सति प्रत्यये कर्णेनार्जुनं प्रति शक्तिः कथं नमुक्ता”इति सात्यकिना पृष्टः श्रीकृष्णो “दुःशासनादिभिः प्रेरितोऽपि कर्णो मया मोहितत्वान्न चिक्षेप ” इत्याद्याह	”
कृष्णेर्जुने वा शक्तिः कथं न त्यक्तेति पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः शक्तित्यागविषये सर्वेषां विस्मृतिमुत्तरमाह	१८३
अनुतप्तस्य धृतराष्ट्रस्य युद्धशुश्रूषया पुनः प्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	”
कर्णपराक्रमभयात्कौरवसैन्यनिवारणार्थं भीममादिश्य दुःखितं युधिष्ठिरं श्रीकृष्ण आश्वासयामास	”
कृष्णेनाश्वासितोपि घटोत्कचवधेनाभिमन्युवधस्मरणेन चानुतप्यमानो युधिष्ठिरो द्रोणकर्णयोर्वधविषये तं प्रत्युक्त्वा कर्णं हंतुं स्वयं निर्जगाम	”
कर्णेन सह योद्धुं गच्छंतं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितेऽर्जुने तमनुधावति व्यास आगत्य युधिष्ठिरमाश्वासयति स्म	”

७ द्रोणवधपर्व॰

विषयाः	अध्या०
व्यासोपदेशात्कर्णवधान्निवृत्तस्य द्रोणवधार्थं धृष्टद्युम्नमादिशतो युधिष्ठिरस्य प्रेरणया द्रोणवधार्थं निर्गतेषु पांडवसैन्येषूभयसेनयोस्तुमुलं युद्धम्	१८४
रात्रियुद्धेन श्रांता निद्राव्याकुलाः सैनिका अर्जु-	

विषयाः	अध्या०
नेन दत्तानुज्ञाः शयनं कुर्वंतस्तमाशिषाभ्यनंदन्	”
सर्वेषां निद्रास्थानवर्णनपूर्वकं चंद्रोदयं वर्णयति स्म संजयः	”
अधिक्षिपंतं दुर्योधनं प्रति क्रुद्धो द्रोणोऽर्जुनं प्रशंसन्नुवाच	१८५
अर्जुनप्रशंसया क्रुद्धं विकत्थनवाक्यानि वदंतं दुर्योधनं प्रत्युपहासपूर्वकं भर्त्सनारूपं द्रोणवाक्यम्	”
रात्रिशेषेऽरुणोदयसमये सर्वेषां जपाद्यनंतरं द्वैधीभूतं सैन्यमालोक्य द्रोणकर्णयोरपसव्यकरणार्थं कृष्णेन प्रेरितो भीमेन च तथैवानुमोदितोर्जुनस्तावतिचक्राम	१८६
दुर्योधनादिभिरर्जुनस्य युद्धे प्रवृत्ते द्रोणदर्शनेन त्रस्ते पांडवसैन्ये आगतयोर्विराटद्रुपदयोर्द्रोणेन सह महद्युद्धम्	”
द्रोणं दृष्ट्वा तद्वधार्थं धृष्टद्युम्नेन शपथे कृते भीमेन सक्रोधमुक्तः स तेन सह द्रोणेन युद्धं कर्तुं जगाम	”
सूर्योदये युद्धप्रवृत्तौ दुर्योधनादिषु चतुर्षु चतुर्भिः पांडवैर्युध्यमानेषु नकुलदुर्योधनयोर्युद्धम्	१८७
सहदेवदुःशासनयोर्भीमकर्णयोश्च युद्धम्. द्रोणार्जुनयोर्युध्यमानयोस्तद्दर्शनार्थं देवेष्वागतेषु सिद्धादिषु च विस्मितेषूभयोरुभौ प्रति ब्रह्मास्त्रप्रक्षेपः	१८८
दुःशासनधृष्टद्युम्नयोर्युध्यमामयोर्दुःशासनं पराजित्य द्रोणं प्रति गच्छंतं धृष्टद्युम्नं प्रति युद्धार्थमागतस्य कृतवर्मणस्तेन तत्सोदराभ्यां च सह छलादिरहितं तुमुलं युद्धम्	१८९
युद्धार्थं संगतयोर्दुर्योधनसात्यक्योः संवदतोः प्रियवाक्यानि वदंतं दुर्योधनं प्रति “ एवंवृत्तं सदा क्षात्रं ” इत्याद्युवाच सात्यकिः	”
दुर्योधनसात्यक्योस्तुमुलयुद्धे प्रवृत्ते दुर्योधनसाहाय्यार्थमागतेन कर्णेन सह भीमस्य युद्धम्	”
युधिष्ठिरप्रेरिताः सैनिका द्रोणं प्रत्यागत्य युयुधिरे	”
पंचालैः सह द्रोणस्य युद्धे प्रवृत्ते द्रोणवाणपीडितांस्तान् दृष्ट्वा श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “ नैष युद्धेन संग्रामे ” इत्याद्युवाच	१९०
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा भीमो मालवेंद्रगजमश्वत्थामनामानं हत्वा द्रोणस्याग्रे “ अश्वत्थामा हत इत्याह ”	”
भीमवाक्येन क्रुद्धं युध्यमानं द्रोणं प्रति विश्वामित्रादय आगत्य “ अधर्मतः कृतं युद्धं ” इत्याद्यूचु.	”
ऋषिवाक्यं भीमवाक्यं च श्रुत्वा सत्यवादित्वविश्वासात् स्वपुत्रं हतं वाऽहतं वेति युधिष्ठिरं प्रति पप्रच्छ	”
श्रीकृष्णवाक्याद्भीमवाक्याच्च युधिष्ठिरेणोक्तमश्वत्थामा हत इति व्यक्तं गज इत्यव्यक्तं वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो विषण्णोभूत्	”
विषण्णेन द्रोणेन सह धृष्टम्नस्य तुमुले युद्धे प्रसक्ते धृष्टद्युम्नहननार्थं द्रोणेन प्रेषितं बाणं सात्यकिश्छित्त्वा धृष्टद्युम्नं मोचयति स्म	१९१
आगतैर्दुर्योधनादिभिः सात्यकेर्युद्धे प्रसक्ते युधिष्ठिरः “ स्वसेनां प्रति अभिद्रवत संयत्ताः ” इत्याद्युवाच	१९२
युद्धार्थं प्रवृत्ते द्रोणे भूकंपादिषु दुर्निमित्तेषु जातेषु भीमप्रोत्साहितेन धृष्टद्युम्नेन सह युध्यमानं द्रोणं प्रति भीमो “ यदि नाम न युध्येरन् ” इत्याद्युवाच	”
भीमवाक्यं श्रुत्वा कर्णादीनाहूयास्त्राणि त्यक्त्वा रथोपस्थ उपविश्य सर्वभूतेभ्योऽभयं दत्त्वा योगधारणां चकार द्रोणः	”
योगधारणया ब्रह्मलोकं गतस्य द्रोणस्य धृष्टद्युम्नेन शिरसिच्छिन्ने कौरवेषु पलायमानेषु पांडवेषु च सिंहवन्नदत्सु भीमस्तं प्रशशंस	”

८ नारायणास्त्रमोक्षपर्व

विषयाः	अध्या०
हते द्रोणे शकुनिकर्णादिषु पलायमानेषु भग्नं बलं दृष्ट्वाश्वत्थामा दुर्योधनं पप्रच्छ	१९३
पितृवधकथनार्थं दुर्योधनेन प्रेरितः कृपोश्वत्थामानं प्रति द्रोणवधवृत्तांतं कथयति स्म स च तच्छ्रुत्वा चुक्रोध	”
द्रोणं प्रशंसन् धृतराष्ट्रो धृष्टद्युम्नेनाधर्महतं पितरं श्रुत्वाश्वत्थामा किमब्रवीदिति पप्रच्छ संजयं प्रति	१९४
पितृवधेन शोचन्नश्वत्थामा दुर्योधनसमीपे युधिष्ठिरवधविषये शपथं कृत्वा आत्मानं श्लाघयन् नारायणास्त्रप्राप्तिवृत्तांतं कथयित्वा तत्प्रयुयोज	१९५
नारायणास्त्रेश्वत्थाम्ना प्रयुक्ते दुर्निमित्तान्यभूवन्	१९६
धृष्टद्युम्नं रक्षितुं पांडवाः किं मंत्रयामासुरित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	”
पुनर्युद्धं श्रुत्वोक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रत्यश्वत्थामप्रशंसापूर्वकं द्रोणवधेन दुःखितस्यार्जुनस्याधिक्षेपवाक्यम्	”
अर्जुनवाक्यं श्रुत्वा महारथेषु तूष्णींभूतेषु क्रुद्धो भीमो धृष्टद्युम्नश्चार्जुनमधिचिक्षेप	१९७
क्षत्रधर्मनिंदापूर्वकं धृनराष्ट्रे पृच्छति संजय आह	१९८

विषयाः	अध्या०
धृष्टद्युम्नवाक्यं श्रुत्वा सर्वेषु तूष्णींभूतेष्वर्जुने च क्रुद्धे धृष्टद्युम्नं निनिंद सात्यकिः	”
सात्यकिमाक्षिप्य कौरवनिंदावाक्यं वदति धृष्टद्युम्ने स गदामादाय तं गच्छति स्म	”
श्रीकृष्णप्रेरितेन भीमेन निवारितं सात्यकिं प्रति सहदेवः सविनयमुवाच	”
सात्यकिं क्षमापयंतं भीमं प्रति सोपहासं वाक्यं वदति धृष्टद्युम्ने कृष्णयुधिष्ठिरावुभावपि निवारयामासतुः	”
सैन्यनाशपूर्वकं दुर्योधनसमीपे पुनः प्रतिज्ञां कुर्वत्यश्वत्थाम्नि कुरुपांडवसेनयोः समागमं कथयन् संजयो नारायणास्त्रप्रभावं कथयति स्म	१९९
नारायणास्त्रभयात्पलायमानं सैन्यं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नादीन् प्रति विलापपूर्वकं युधिष्ठिरे वदति श्रीकृष्णः सर्वान्प्रत्यस्त्रत्यागरूपं प्रतीकारमुपदिशति स्म.	”
श्रीकृष्णवाक्यादस्त्राण्युत्स्रष्टुकामान् निवारयन् भीमोर्जुनमपि निवारयंस्तेन कथितं स्वकीयं व्रतं श्रुत्वा ऽश्वत्थाम्ना तुमुलं युयुधे सर्वे चास्त्राणि मुमुचुः	”
नारायणास्त्रव्याप्तं भीमं दृष्ट्वार्जुनो वारुणास्त्रं तत्याज	२००
कृष्णार्जुनौ रथादवप्लुत्य बलात्कारेण भीमं भूमाववतार्य न्यस्तशस्त्रं चक्रतुस्तदा तदस्त्रं शशाम	”
संजयेन दुर्योधनाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्योः कथितयोरनंतरं “ तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते ” इत्यादि पप्रच्छ धृतराष्ट्रस्तम्..	”
धृष्टद्युम्नाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नं पीडितं दृष्ट्वा आगतः सात्यकिः कृपादिभिर्युद्धं कुर्वन्नश्वत्थामसहितान् सर्वान्विरथांश्चकार ..	”
रथांतरमारुह्यागतेनाश्वत्थाम्ना सर्वपंचालवधं प्रतिज्ञाय बाणेन विद्धः सात्यकिर्मुमोह तं च रणादपोवाह सारथिः	”
द्रौणिबाणप्रहारेण मूर्छितं धृष्टद्युम्नमालोक्यागतैरर्जुनादिभिस्तस्य युद्धम्	”
पौरवादीनां नाशं दृष्ट्वा क्रुद्धस्य भीमस्याश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वतस्तद्बाणप्रहारेण हयेषु प्रद्रुतेषु तदपयानं दृष्ट्वा पंचालादयोपि प्रदुद्रुवुः ..	”
प्रद्रुतं बलं निवार्य सक्रोधं वाक्यमुक्तवतोर्जुनस्य वाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धोश्वत्थामा आग्नेयास्त्रं प्रयुयोज	२०१
तदस्त्रेण पांडवसैन्येषु पतत्स्वर्जुनो ब्रह्मास्त्रेण तदस्त्रं शमयामास तदाश्वत्थामास्त्राणि त्यक्त्वा पलायमानो मार्गे दृष्टं व्यासं प्रति स्वास्त्रवैयर्थ्यकारणं पप्रच्छ	”
द्रौणिना पृष्टो व्यासो नरनारायणाख्यानं कथयंस्तत्प्रसंगेन शतरुद्रीयं कथयित्वा तं प्रत्युपदिदेश	”
व्यासवाक्यं श्रुत्वा द्रौणिना सैन्यावहारे कृते पांडवा अपि स्वसैन्यान्यवजह्रुः	”
द्रोणे हते मामकाः पांडवाश्च किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रेण पृष्टः संजय आह..	२०२
यदृच्छागतं व्यासं प्रत्यर्जुनो “ युद्धे योयं मदग्रे शूलहस्तोतितेजस्वी पुरुषो गच्छन् दृश्यते स कः ” इति पप्रच्छ	”
तदुत्तरं वदन् व्यासो महादेवस्वरूपं तत्पारिषदानां नामानि महादेवस्य स्तोत्रं च कथयित्वा त्रिपुरजयवृत्तांतं कथयति स्म	”
पार्वती स्वांके बालं धृत्वा कोयमिति देवान् पप्रच्छ तदा असूयया तं प्रति वज्रं प्रहरिष्यत इंद्रस्य वाहू स्तंभयामास प्रभुः	”
इंद्रमोचनार्थं ब्रह्मणा स्तुतो महादेवः प्रससाद..	”
पशुपतिप्रभृतीनां नाम्नां निर्वचनान्यभिधाय महादेवस्तवश्रवणादिफलं च कथयित्वा व्यासो जगाम	”
संजयकथितो द्रोणपर्वकथोपसंहारस्तत्फलकथनं च	”

समाप्तमिदं द्रोणपर्वसूचीपत्रम्

॥ कर्णपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
ततो द्रोणे हते इत्यादिना कर्णस्य सैनापत्याभिषेकानंतरं विनिर्गतेषु कौरवेषु पांडवकौरवयोर्दिनद्वयं यावद्युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनेन कर्णो हत इत्यादिकमाचष्टे जनमेजयं वैशंपायनः ..	१
कर्णं हतं श्रुत्वा धृतराष्ट्रः कथं प्राणानधारयदित्यादिको जनमेजयप्रश्नः	”
कर्णहननानंतरं संजयो धृतराष्ट्रं प्रत्यागत्य तं तिरश्चकार	२
भीष्मादीनां मरणेन विलपतो धृतराष्ट्रस्य नारायणास्त्रनिवारणानंतरं मदीयैः किं कृतमिति पृच्छतः संजयेन सहोक्तिप्रत्युक्ती	”
द्रोणे हते शोचतो योधानाश्वास्य दुर्योधनेन सैनापत्येभिषिक्तः कर्णो युद्धं कुर्वन्नर्जुनेन निपातित इत्याह संजयः	३
हतकर्णश्रवणेन धृतराष्ट्रस्य विषादादिकमाह वैशंपायनः	४
संजयधृतराष्ट्रयोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
के जीवंति के च मृता इति धृतराष्ट्रप्रश्ने मृतानां भीष्मादीनां नामानि निगदन्नानाविधोपमानपूर्वकं कर्णनिधनमाह संजयः	५
हतानां पांडवसंबंधिनां नामान्याख्याहीति धृतराष्ट्रप्रश्ने तान्याह संजयः	६
के जीवंतीति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयेन कथितान् जीवतो द्रोणपुत्रादीन् श्रुत्वा स मुमोह ..	७
कर्णवधमसंभावितं मन्यमानो धृतराष्ट्रश्चिंतातुरो विललापेत्याह वैशंपायनो जनमेजयप्रश्नानुरोधेन	८
संजयेन समाश्वासितोपि धृतराष्ट्रः पुनर्विलप्य कर्णप्रशंसापूर्वकं तद्वधमविश्वसन् कर्णवधं दृष्ट्वा दुर्योधनः किंचिदब्रवीत्यादि पप्रच्छ	९
द्रोणहननाद्यनंतरं दुर्योधनोऽवहारं कृत्वा शिबिरमागत्य राज्ञां मतानि जिज्ञासुस्तान् पप्रच्छेत्याह संजयः	१०
राज्ञामिंगितादिना युद्धाभिप्रायं बुद्ध्वा ऽश्वत्थामा कर्णं सैनापत्येभिषेक्तुं दुर्योधनं प्रत्युवाच	”
अश्वत्थामवाक्याद्दुर्योधनेनाभिषेकार्थं प्रार्थितः कर्णस्तदंगीचकार.	”
ततो दुर्योधनकृतं कर्णाभिषेकं कथयित्वा तत्कालिकीं कर्णस्य प्रभां वर्णयति स्म संजयः	”
सैनापत्यं प्राप्य कर्णः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्.	११
कर्णमतेन तव पुत्रेषु योगमाज्ञापयत्सु कर्णो मकरव्यूहं रचयामास	”
तं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेण प्रेरितोर्जुनोप्यर्द्धचंद्रव्यूहमरीरचत्तदोभये सैनिकाः शंखादीन्वादयामासुः	”
उभयसैन्ययोर्युद्धारंभे गजारूढयोर्भीमक्षेमधूर्त्योर्युध्यमानयोर्भीमः क्षेमधूर्तिं जघान. ..	१२
कर्णस्य पांडवानां च परस्परसैन्यनाशने प्रसक्ते कर्णादीन् प्रति नकुलादिषु चागतेषु कैकेयाभ्यां विंदानुविंदाभ्यां सह युद्धं कुर्वन्सात्यकिस्तौ जघान..	१३
श्रुतकर्माभिसाराधिपतिचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते श्रुतकर्मा चित्रसेनं जघान.	१४
प्रतिविंध्यचित्रयोर्युध्यमानयोः प्रतिविंध्यश्चित्रं धृतराष्ट्रपौत्रं जघान	”
चित्रे हते प्रतिविंध्यं प्रति सर्वेषु गतेषु द्रौणिर्भीममाजगाम.	”
द्रौणिभीमयोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्ते सिद्धादिषु प्रशंसत्सु परस्परबाणप्रहारेण मूर्छितावुभावुभयसारथी रणादपोहतुः	१५
अर्जुनादियुद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथनं प्रतिजज्ञे.	१६
संशप्तकान्नाशयंतमर्जुनं सिद्धादिषु स्तुवत्सु श्रीकृष्णार्जुनप्रशंसारूपामाकाशवाणीं श्रुत्वाप्यश्वत्थामा तौ प्रत्यागच्छति स्म	”
अश्वत्थाम्नो युद्धार्थमाह्वानं श्रुत्वार्जुनेनोक्तः श्रीकृष्णोश्वत्थामानं प्रति स्थिरो भव युध्यस्वेत्याद्याह	”
केशवार्जुनौ बाणैराच्छाद्य सिंहवन्नदतोश्वत्थाम्नो बाणजालं छित्त्वा पुनः संशप्तकैर्युध्यमानमर्जुनं प्रति स पुनर्बाणान्ववर्ष	”
अश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वन्नर्जुनः साश्वध्वजं तमाच्छाद्य संशप्तकान् गत्वा तेषां धनुरादींश्चिच्छेद	१७
पुनरागत्ययुध्यमानस्य द्रौणेः पराक्रमं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तद्रश्मींश्चिच्छेद ततो श्रांतानश्वान्स्वयमेव निवार्य कर्णसैन्यं प्राविशदश्वत्थामा.	”
पुनरर्जुनः संशप्तकान् गच्छति स्म	”
उत्तरतः पांडुसेनाध्वनिं श्रुत्वा श्रीकृष्णेन प्रे-	

विषयाः	अध्या०
रितोर्जुनस्तत्र गतो मागधराजेन दंडधारेण तुमुलयुद्धं कुर्वंस्तं जघान	१८
दंडधारं हतं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरं दंडमप्यर्धचंद्रेण बाणेनावधीदर्जुनस्तदा सैनिकास्तं प्रशशंसुः	„
अर्जुनः पुनः संशप्तकान् प्राप्य तैः सह मंदमंदं युद्धं कुर्वन् श्रीकृष्णप्रेरणया सत्वरं तान् हत्वा दुर्योधनसैन्यमागतस्तन्नाशयंतं पांड्यं ददर्श	१९
पांड्ययुद्धशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्पराक्रमवर्णनपुरस्सरं तद्युद्धं वर्णयति स्म	२०
पांड्यपराक्रमं दृष्ट्वा आगतस्याश्वत्थाम्नस्तेन सह महद्युद्धम्	„
अश्वत्थामा पांड्यस्य केतुं छित्त्वा सारथ्यादीन्हत्वा तदनुचरैर्युध्यमानस्तं जघान	„
पांड्ये हतेऽर्जुनः किमकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तत्कथयति स्म	२१
कर्णेन हन्यमानां सेनां विलोक्य श्रीकृष्णेन प्रेरितोर्जुनस्तत्समीपमाजगाम ततस्तस्य पांडवानां च तुमुलं युद्धमभूत्	„
कर्णं प्रत्यागतानां पंचालराजादीनां संकुलं युद्धम्	„
धृष्टद्युम्नं प्रति प्राच्यादिष्वागतेषु तत्साहाय्यं कर्तुं पांडुपंचालेषु चागतेषूभयोः संकुलं युद्धम्	२२
सहदेवं प्रत्यागतो दुःशासनस्तेन सह युद्धं कुर्वंस्तद्बाणेन मोहितः सूतेनापवाहितस्तदा सहदेवः कौरवसैन्यं ममर्द	२३
नकुलं प्रत्यागते कर्णे उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तुमुलं युद्धं कुर्वतौ द्वावपि परस्परस्य सैन्यं हत्वा द्रावयतः स्म	२४
कर्णेन सारथ्यादिहननपूर्वकं पराजित्य वशीकृतोपि नकुलः कुंतीवाक्यं स्मृत्वा विसर्जितः सव्रीडो युधिष्ठिररथमारुरोह	„
पंचालान् प्रविश्य गजानां नाशादि कुर्वतः कर्णस्य बाणप्रहारेण पीडितानां योधानां महान्व्यतिकरोभूत्	„
युयुत्सूलूकयोर्युद्धे प्रवृत्ते उलूकोश्वादिहननपूर्वकं युयुत्सुं निर्जित्य पंचालादीन् जगाम	२५
शतानीकश्रुतकर्मणोः शकुनिसुतसोमयोश्च युद्धम्	„
कृपधृष्टद्युम्नसमागमे योधेष्वार्तवाक्यं ब्रुवत्सु कृपबाणप्रहारेण मोहितं धृष्टद्युम्नं तस्य सभयं वाक्यं श्रुत्वा तत्सारथिरपोवाह	२६
शिखंडिकृतवर्मणोर्युद्धे प्रवृत्ते कृतवर्मबाणाभिघातेन मोहितं शिखंडिनं तत्सारथिरपोवाह	„
आगतैस्त्रिगर्तादिभिर्युद्धं कुर्वन्नर्जुनः शत्रुंजयादीन् जघान	२७
सत्यसेनास्त्रविद्धस्य कृष्णस्य हस्तात्प्रतोदं पतितं दृष्ट्वा क्रुद्धोर्जुनः सत्यसेनादीन् जघान	„
पुनः संशप्तकैरावृतोर्जुन ऐंद्रास्त्रेण तेषां ध्वजादींश्छित्त्वा तान् पराजिग्ये	„
युधिष्ठिरदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्युधिष्ठिरेण विरथीकृतं दुर्योधनं दृष्ट्वा कर्णादिष्वागतेषु युधिष्ठिरसाहाय्यार्थं पांडवादिषु चागतेषु सैन्यद्वयस्य द्वंद्वयुद्धपूर्वकं संकुलं युद्धम्	२८
युधिष्ठिरदुर्योधनयोर्युद्धं श्रोतुं धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्योत्तरकथनम्	२९
रथांतरमारुह्यागत्य युद्धं कुर्वन् दुर्योधनो युधिष्ठिरशक्तिप्रहारेण मुमोह	„
मुग्धं दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमेन प्रतिबोधितो युधिष्ठिरस्तद्वधान्निववृते ततः कृतवर्मभीमौ संजग्मतुः	„
कर्णं पुरस्कृत्य युध्यमानेषु कौरवेषु सात्यकिप्रत्यागतेषु सत्सु तेन सह कर्णस्य युद्धम्	३०
केशवार्जुनयोः कौरवबलमागतयोः सतोरागते च दुर्योधनेर्जुनस्तदादीनां धनुरादीनि चिच्छेद	„
सात्यकिं हित्वाऽर्जुनं प्रति गच्छंतं कर्णं प्रति सात्यकिप्रभृतिषु बाणान्वर्षत्सु तान्निवार्य पांडवीं सेनां नाशयति स्म कर्णः	„
अर्जुनास्त्रप्रतापेन मोहितेषु कौरवसैन्येष्वपयातेषु पांडवाः स्वशिबिरं जग्मुः प्र० दि० यु०	„
धृतराष्ट्रोर्जुनं प्रशस्य दुर्योधनः किमकरोदिति पप्रच्छ संजयश्च तद्वक्तुमुपचक्रमे	३१
शिबिरं गत्वा कौरवेषु विचारयत्सु " श्वोर्जुन संकल्पं हंता " इति कर्णस्य सक्रोधं वाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेनानुज्ञाताः सर्वे योधाः स्वस्वभवनानि गत्वा प्रातर्युद्धाय निर्जग्मुः	„
कर्णयुद्धविषये प्रश्नं कृत्वा दुर्योधनं निंदंतं धृतराष्ट्रं प्रति तन्निंदारूपं संजयवाक्यम्	„
कर्णोर्जुनवधप्रतिज्ञापूर्वकमात्मानं श्लाघयन् शल्यं सारथ्यकर्मणि नियोक्तुं दुर्योधनं प्रति प्रार्थयित्वात्मानं शल्यं च प्रशशंस	„
कर्णवाक्यं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदुक्तं सर्वमंगीचकार	„
दुर्योधनः शल्यसमीपं गत्वा सविनयं कर्णस्य सारथ्यं भवान् करोत्वित्याह	३२
दुर्योधनवाक्येन क्रुद्धः शल्य आत्मानं श्लाघयन् " कथं युनक्षि सारथ्ये " इत्याद्युक्त्वा सभाया निर्जगाम	„

विषयाः	अध्या०
क्रोधात्सभायां निर्गच्छन् दुर्योधनेन निगृहीतः शल्यो विनयपूर्विकां " भवानभ्यधिकः कृष्णात् " इत्यादिकां तद्वाणीं श्रुत्वा हृष्टः सन् कर्णसारथ्यं स्वीकृत्य स्वसमयमाह दुर्योधनश्च तमंगीचकार	”
पुनर्दुर्योधनो " यथा पुरावृत्तमिदं " इत्याद्युक्त्वा त्रिपुरवधाख्यानं कथयति स्म	३३
युद्धे निर्जितास्तारकासुरपुत्रास्ताराक्षकमलाक्षविद्युन्मालिनामानोऽवध्यत्वसंपादनार्थं तपश्चेरुः	”
तपसा तुष्टेन ब्रह्मणा तैः प्रार्थितमवध्यत्वमनंगीकृत्य वरांतरं याचध्वमित्युक्तास्ते त्रीणि पुराण्ययाचंत येषु स्थित्वा महीं विचरिष्याम इत्याद्याहुश्च	”
ब्रह्मणा तथेत्यंगीकृते प्रार्थितेन मयेन निर्मितानि कांचनरौप्यकार्ष्णायसमयानि त्रीणि पुराण्यवाप्य तारकाक्षपुत्रेण हरिणा तपसा ब्रह्मणः संपादितामसृतवापीं च प्रापुः	”
पुराण्यास्थाय लोकान्बाधमानेषु तेषु तन्नाशोपायजिज्ञासवो देवा ब्रह्मसमीपं प्राप्य तेन सह महादेवं गत्वा स्तुत्या तं प्रसादयामासुः	”
प्रसन्नेन महादेवेनाभये दत्ते ब्रह्मा त्रिपुरवधं प्रार्थयामास	३४
महादेवेन मत्तेजोर्द्धं गृहीत्वा यूयमेवैकमत्येन तान्हतेत्यादिष्टैर्देवैस्तदनंगीकृत्यास्मत्तेजोर्द्धसाहाय्येन भवानेवैतान् हंत्विति प्रार्थितः स तदंगीचकार	”
रथादिकल्पनार्थमाज्ञप्तैर्देवैः कल्पितं रथमारूढः सिद्धादिभिः स्तुतः शिवः कः सारथिर्भवेदित्याद्याह	”
देवैः प्रार्थितेन ब्रह्मणा सारथ्येंऽगीकृते महादेवो रथमारुह्य देवानाश्वास्य त्रिपुरवधार्थं निर्जगाम	”
गवादीनां सुरद्वैधीभावेश्वानां स्तनाभावे च कारणं कथयित्वा त्रिपुरवधप्रकारं चाभिधाय प्रकृतिमापन्नानां देवानां स्वस्थानगमनमभ्यधाद्दुर्योधनः	”
शिवस्य सारथ्यं यथा ब्रह्मणा कृतं तथा त्वमपि कर्णस्य सारथ्यं कुर्वित्युक्त्वा पुनर्दुर्योधनः शल्यं प्रति परशुरामवृत्तांतं कथयति स्म ..	”
जामदग्न्यो रामोऽस्त्रप्राप्त्यर्थं तपः कुर्वंस्तुष्टेन महादेवेनाज्ञप्तः पुनस्तपश्चचार	”
पुनस्तत्तपसा तुष्टेन महादेवेन दैत्यान् जहीत्याज्ञप्तः सतैः सह युद्धं कृत्वा तान् हतवान्	”
दैत्यैः क्षतगात्रो महादेवस्पर्शेन निर्व्रणोभूत् ततस्तस्मै शिवो वरदानपूर्वकमस्त्राण्यदात्स च लब्धास्त्रः शिवं प्रणम्य तदनुज्ञया जगाम	”
ततो दुर्योधनः कर्णं प्रशंसन् रामेण दत्तास्त्रस्तच्छिष्य इत्याह शल्यं प्रति	”
दृष्टांतपूर्वकं सारथ्यकरणार्थं प्रार्थयंतं दुर्योधनं प्रति " मयाप्येतन्नरश्रेष्ठः " इत्याद्युवाच शल्यः	३५
कर्णशल्यौ प्रशंसंतं दुर्योधनं प्रति शल्यो " यन्मां ब्रवीषि " इत्याद्युवाच	”
शल्योक्तमंगीकृत्यागतस्य दुर्योधनस्यालिंगनपूर्वकं कर्णेन सह संभाषणम्	”
कर्णप्रेरणया पुनरागतं दुर्योधनं शल्य आलिंगनपूर्वकं " एवं चेन्मन्यसे " इत्याद्युवाच ..	”
कर्णशल्ययोरुक्तिप्रत्युक्ती	”
कर्णं प्रति शल्यप्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा हयसंयमनार्थं शल्यं प्रेरयति दुर्योधने शल्यकर्णौ रथमारुरुहतुः	३६
रथारूढे कर्णेश्वान् प्रेषयितुं प्रेरयति शल्यः पांडवप्रशंसारूपं वाक्यमुवाच	”
कर्णं दृष्ट्वा हृष्टानां कौरवाणां दुंदुभिनिर्घोषादिकं कथयित्वा युद्धार्थं निर्गमसमये संजातानि दुर्निमित्तान्याह संजयः	३७
शल्यं संबोध्य कौरवान् प्रति किंचिदुक्त्वा तं प्रत्यप्यात्मानं श्लाघयन्नुवाच कर्णः	”
अवहासपूर्वकं प्रत्युत्तरं भाषमाणः शल्योर्जुनं प्रशस्य कर्णनिर्भर्त्सनं कुर्वन् परुषं कर्णवाक्यं श्रुत्वा निरुत्तरो बभूव	”
कर्णस्य पांडवानुद्दिश्य प्रत्येकविषयं प्रश्नमाख्यातिस्म संजयः	३८
" योमामद्यमहात्मानं दर्शयेच्छ्वेतवाहनम् । तस्मै दद्यामभिप्रेतं धनं यन्मनसेच्छति " इत्यादिकर्णवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनादयो जहृषुः	”
" मासूतपुत्रदानेन " इत्यादिना शल्येन कर्णाभर्त्सने कृते उभयोरुक्तिप्रत्युक्ती	३९
क्रुद्धः कर्णः शल्यं निर्भर्त्स्यात्मश्लाघां कुर्वन् मद्रदेशोद्भवान् विनिंद्य पुनः शल्यं निनिंद	४०
कर्णवाक्यं श्रुत्वा निदर्शनं कथयन् शल्यः प्रथमं कर्णमधिक्षिप्यात्मनो योग्यतां प्रकाश्य हंसकाकीयोपाख्यानमाह	४१
समुद्रतीरे वसतो धनिकस्य वैश्यस्य कुमारैः पालितः काकस्तेषामुच्छिष्टभक्षणेन मत्तः सन्नितरान्पक्षिणोधिचिक्षेप	”
ते कुमाराः कदाचित्तत्रागतान् हंसान् दृष्ट्वा काकं	

विषयाः	अध्या०
प्रति "भवानेव विशिष्टोहि" इत्याद्यूचुः	,,
कुमारवाक्येनोत्पतनार्थं हंसानाह्वयंतं काकं प्रति ते स्वस्वरूपं कथयित्वा गतिप्रकारं पप्रच्छुः	,,
स्वस्योड्डीनादिगतीः कथयित्वात्मश्लाघां कुर्वंतं काकं प्रति तन्मध्यवर्ती कश्चिद्धंसः "शतमेकं च पातानां" इत्याद्युवाच	,,
स्पर्धयोत्पततोः काकहंसयोः समुद्रमतिक्रामंतं हंसं दृष्ट्वा भयेन समुद्रमध्ये पतंतं काकं प्रति हंसस्य सोपहासं वाक्यम्	,,
आर्तः काको जलं स्पृशन्नात्मरक्षार्थं सभयं यावत् प्रार्थयति तावत्तं पृष्ठे धृत्वोत्पतनप्रदेशे निक्षिप्य हंसो यथेष्टं देशं जगाम	,,
एतद्दृष्टांतेन कर्णमधिक्षिप्य पुनरुत्तरगोग्रहणादिवृत्तांताननूद्य तिरश्चकार	,,
शल्यवाक्यं श्रुत्वा विकत्थमानः कर्णः परशुरामदत्तशापकारणादि कथयित्वा भीमादिपराजयमाशासानश्चक्रपातरूपब्राह्मणशापांतरादिकं शशंस	४२
कर्णस्य शल्याधिक्षेपरूपं वाक्यम्	४३
शल्यवाक्यं श्रुत्वा द्विगुणं परुषं वदन् कर्णो वाहीकादिदेशनिंदाविषये धृतराष्ट्रब्राह्मणसंवादरूपमितिहासं कथयन् शल्यं तिरश्चकार	४४
"वाहीकेष्वविनीतेषु" इत्यारभ्य "वसातिसिंधुसौवीरा इति प्रायोतिकुत्सिताः" इत्यंतेन पुनर्वाहीकादीन्निनिंद	,,
पुनर्वदन् कर्णः स्वगृहागतब्राह्मणमुखाच्छ्रुतानां वाहीकादिदेशानां निंदां कुर्वन्यत्र देशे दस्युभिर्हृतायाः सत्याः शापात्सर्वा बंधक्य इत्याद्याह स्म	४५
अन्येतिहासमिषेण शल्यं तिरस्कुर्वन् कल्माषपादसरसि निमज्जतो राक्षसस्य वाक्यमभिदधाति स्म	,,
पुनः प्राच्यादिदेशप्रशंसापूर्वकं मद्रदेशं निंदति कर्णे शल्योप्यंगदेशनिंदापूर्वकं तं तिरश्चकार	,,
दुर्योधने सखिभावेन कर्णमंजलिकर्मणा शल्यं च निवारयत्युभयोस्तूष्णीं स्थितयोः कर्णः प्रहस्याश्वान् प्रेषयितुं शल्यमचोदयत्	,,
संजयेन कर्णस्य पांडवव्यूहदर्शनादौ कथिते व्यूहरचनादिप्रकारे धृतराष्ट्रेण पृष्टे स तं कथयति स्म	४६
सेनामुखे कर्णं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणोक्तोर्जुनस्तदुक्तमंगीचकार	,,
कर्णादिभिर्योद्धमर्जुनादिषु युधिष्ठिरेणाज्ञप्तेष्वर्जुनस्तदनुरोधेन सर्वानादिश्य स्वयं चमूमुखं जगाम	,,
अर्जुनरथं दृष्ट्वा "अयं स रथः" इत्याद्युक्त्वा दुर्निमित्तानि कथयित्वार्जुनं प्रशंसंतं शल्यं प्रति क्रुद्धस्य कर्णस्य वाक्यम्	,,
शल्योर्जुनस्याजेयत्वं कथयित्वा भीमादीन्प्रशशंस	,,
कर्णार्जुनयोः सविस्तरयुद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयोर्जुनकृतव्यूहरचनादिकं कथयति स्म	४७
संसप्तकैरर्जुनस्य कौरवैः पांचाल्यादीनां च दारुणं युद्धम्	,,
कर्णयुद्धं श्रोतुं धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयः पंचालान् प्रति कर्णस्य गमनं शशंस	४८
पंचालैर्युध्यमानः कर्णो भानुदेवादीन् पंच जघान	
कर्णरक्षकेषु तत्पुत्रेषु सुषेणादिषु युध्यमानेषु कर्णेन सह युद्धार्थं भीमाद्यागमनम्	,,
सुषेणादिभिर्युद्धं कुर्वन्भीमो भानुसेनं कर्णपुत्रं जघान	,,
वृषसेनसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतो दुःशासनेनापवाहितो वृषसेनः पुनरागत्य द्रौपदेयादिभिः सह युयुधे	,,
धृष्टद्युम्नादिभिः कर्णस्य युद्धम्	,,
कर्णो युधिष्ठिरमागत्य द्रविडादिसैन्यं नाशयति स्म	४९
"कर्ण कर्ण वृथादृष्टे" इत्यादि सक्रोधमुक्त्वा युद्धं कुर्वतो युधिष्ठिरस्य बाणप्रहारेण कर्णो मुमोह	,,
पुनर्युधिष्ठिरकर्णयोर्युद्धे प्रवृत्ते युधिष्ठिरसाहाय्यार्थमागतैः सात्यक्यादिभिर्युयुधे कर्णः	,,
भयेन पराङ्मुखं युधिष्ठिरं ग्रहीतुमिच्छंतं कर्णं शल्यो निवारयामास	,,
युधिष्ठिरं प्रागल्भ्येनाधिक्षिप्य युध्यमाने कर्णे पांडवसैन्ये पराङ्मुखे कौरवा जहृषुः	,,
युधिष्ठिराज्ञया पुनर्भीमादिष्वागतेषूभयोः सैन्ययोः संकुलं युद्धम्	,,
आगच्छतो भीमादीन् दृष्ट्वा कौरवसैन्ये पलायमाने भीमो युधिष्ठिररक्षार्थं सात्यक्यादीनादिश्य कर्णं प्रत्याजगाम	५०
आगच्छंतं भीमं दृष्ट्वा तत्प्रशंसागर्भं वाक्यं ब्रुवतः शल्यस्य कर्णस्यचोक्तिप्रत्युक्ती	,,
भीमकर्णयोस्तुमुलं युध्यमानयोर्भीमबाणप्रहारेण मूर्छितं कर्णं गृहीत्वा शल्योऽपययौ	,,
कर्णापयानं श्रुत्वा विस्मयपूर्वकमपयाते कर्णे दुर्योधनः किमकरोदिति पृष्टवति धृतराष्ट्रे संजयस्योत्तरम्	५१

विषयाः	अध्या०
दुर्योधनाज्ञया आगतैस्तद्भ्रातृभिः श्रुतर्वप्रभृतिभिर्युध्यमानो भीमस्तेषां मध्ये विवित्सुप्रभृतीन्षट् जघान	”
हतांस्तान् दृष्ट्वा आगतेन कर्णेन युद्धं कुर्वंस्तेन विरथीकृतो गदायुद्धं कुर्वन्सैन्यं ममर्द ..	”
अन्यं रथमास्थायागतस्य भीमस्य कर्णस्य च तुमुले युद्धे प्रवृत्ते उभे सेने अपि संकुलं युयुधाते	”
संजयः परस्परवधैषिणां सैन्यानां युद्धं कथयित्वा हतसैन्यादिभिर्युद्धभूमिशोभां वर्णयन्परस्परभीतानां सैन्यानां पलायनं कथयन् शोणितनद्यादिकमाह स्म	५२
गांडीवशब्दश्रवणाद्युक्त्वा संशप्तकैरर्जुनस्य युद्धं वर्णयति स्म संजयः	५३
संशप्तकानां पराक्रमं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रत्यभिधायार्जुनो देवदत्तं दध्मौ श्रीकृष्णश्च पांचजन्यम्	”
उभयोः शंखशब्देन भीतान् योधान्नागपाशेन पादबंधनपूर्वकं नाशयामासार्जुनः	”
सुशर्मप्रयुक्तसौपर्णास्त्रेण मुक्तबंधेषु योधेष्वस्त्रवृष्टिं कुर्वत्सु सुशर्मबाणप्रहारेण मोहितोऽर्जुनो लब्धसंज्ञः सन्नैंद्रास्त्रेण तान्नाशयामास	”
सैन्यं विद्रुतं दृष्ट्वा आगतानां कृपादीनां युद्धे प्रवृत्ते शिखंडिकृपौ युयुधाते	५४
कृपेण पराभूतं शिखंडिनं दृष्ट्वा आगच्छंतं धृष्टद्युम्नं कृतवर्मा निवारयामास	”
आगच्छत्सु युधिष्ठिरादिषु द्रौणिप्रभृतिभिर्निवारितेषु पुनः शिखंडिकृपयोर्युध्यमानयोः कृपपराक्रमदर्शनेन शिखंड्यपययौ ..	”
सुकेतुकृपयोर्युध्यमानयोः कृपः सुकेतुं जघान धृष्टद्युम्नकृतवर्मणोर्युध्यमानयोर्धृष्टद्युम्नः कृतवर्माणं पराजिग्ये	”
युधिष्ठिरं प्रत्यागत्याश्वत्थाम्ना बाणैराकाशे आच्छादिते तत्पराक्रमं दृष्ट्वा आगतैः सात्यक्यादिभिस्तस्य महद्युद्धम्	५५
“नैव नाम तव प्रीतिः” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रत्यनुक्त्वैव बाणान्वर्षत्यश्वत्थाम्नि स रणादपयानं चक्रे	”
भीमादीनावृत्य तेषां समक्षं कर्णेन चेदिराजप्रभृतिषु हतेषु भीमः कर्णं विहाय कौरवसेनां नाशयितुं जगाम	५६
दुर्योधनेन बाणैर्नकुलसहदेवावाच्छादितौ दृष्ट्वा आगतेन धृष्टद्युम्नेन तस्य धनुरादिष्वुच्छिन्नेषु तद्भ्रातरो ररक्षुर्दंडधारश्च तमपाहरत्	”
कर्णः सात्यकिं जित्वा धृष्टद्युम्नमागत्य पंचालैः सह युद्धं कुर्वन् जिष्ण्वादीन् जघान ..	”
पंचालान् हतवंतं कर्णं दृष्ट्वा आगतैर्युधिष्ठिरादिभिः सह स युयुधे	”
भीमे कौरवसेनां नाशयति ते सर्वे निरुत्साहा बभूवुः	”
कर्णपराक्रमदर्शनानंतरमर्जुनप्रेरितेन श्रीकृष्णेन रथे प्रेषिते ते सेनां नाशयंतं तं प्रति दुर्योधनः संशप्तकान्प्रेषयामास	”
अर्जुनः संशप्तकैर्युद्धं कुर्वंस्तेषां दशसहस्रं पार्थिवान्हत्वा यावत्कांबोजबलं नाशयति तावदश्वत्थामा आजगाम	”
अर्जुनकृष्णयोर्द्रौणिना बाणैराच्छादितयोरर्जुनस्य शैथिल्यं दृष्ट्वा श्रीकृष्णेन सक्रोधमुक्तः स द्रौणिं धनुरादिच्छेदनपूर्वकं विसंज्ञं चकार तं च तत्सारथिरपोवाह	”
प्रहारैर्गाढं व्यथितो युधिष्ठिरः क्रोशमात्रमपक्रम्य तस्थौ	”
दुर्योधनवाक्याद्धृष्टेषु योधेषु तत्समक्षमश्वत्थामा धृष्टद्युम्नं नाशयितुं प्रतिजज्ञे	५७
द्रवंतीं सेनां दृष्ट्वा “न च पश्यामि दाशार्ह धर्मराजं” इत्याद्युक्तवतोर्जुनस्य प्रेरणया श्रीकृष्णो युधिष्ठिरसमीपगमनार्थं रथं प्रेषयति स्म	५८
युधिष्ठिरादीन् दृष्ट्वार्जुनं प्रत्याह श्रीकृष्णः	”
कुरुसृंजयादीनां संकुलयुद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नसात्यक्योः कर्णेन सह युध्यमानयोरागतस्य क्रुद्धस्याश्वत्थाम्नो धृष्टद्युम्नस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	५९
श्रीकृष्णप्रेरणया धृष्टद्युम्नं रक्षितुं बाणान्वर्षंतमर्जुनं प्रत्यश्वत्थाम्न आगमनम्	”
अर्जुनाश्वत्थाम्नोर्युध्यमानयोरर्जुनबाणप्रहारेण मुग्धं द्रौणिं गृहीत्वा तत्सारथिरपययौ ..	”
श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति युधिष्ठिरनाशार्थं दुर्योधनादीनां चेष्टादिकमभिधाय कर्णकृतपांडवसेनानाशादिकथनपूर्वकं कर्णेन सह युद्धं कर्तुं प्रेरयति स्म	६०
भीमेन कृतं धार्तराष्ट्रसेनाविद्रावणादिकं गजादीनां नाशादिकं च कथयति श्रीकृष्णेर्जुनोपि भीमस्य तत्कर्म दृष्ट्वा शत्रुसेनां नाशयितुं प्रववृते	”
मदीये सैन्ये द्रवति कुरवः किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने भीमं प्रति कर्णस्यागमनादिकं शा-	

विषयाः	अध्या०
शंस संजयः	६१
कर्णादीन् प्रति शिखंडिप्रभृतिष्वागतेषु कर्णशिखंडिनोर्धृष्टद्युम्नदुःशासनयोश्च युद्धे प्रवृत्ते धृष्टद्युम्नरक्षणार्थं पंचालानां गमनादि	”
नकुलवृषसेनयोर्युद्धं तथा सहदेवोलूकयोर्युध्यमानयोः सहदेवकृतमुलूकस्याश्वनाशनं च सात्यकिशकुन्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतः शकुनिरपयानं चक्रे	”
भीमदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्भीमेन विरथीकृतो दुर्योधनस्तत्समीपादपययौ	”
युधामन्युकृपयोर्युध्यमानयोः कृपेण हतसूतो युधामन्युरपायात्	”
हार्दिक्योत्तमौजसोर्युद्धे प्रवृत्ते हार्दिक्येन मूर्छाप्रापितमुत्तमौजसं तत्सारथिरपवाहयामास	
दुर्योधनं विजित्य गजानीकं निघ्नति भीमे तद्भयाद्गजानां पलायनादि	”
अर्जुनगमनानंतरमुभयसेनयोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते सहदेवास्त्रविद्धं दुर्योधनं दृष्टवतः कर्णस्यास्त्रत्यागादि	६२
कर्णयुधिष्ठिरयोर्युद्धं कुर्वतोः कर्णेनोरसि विद्धे युधिष्ठिरे सूतं प्रति याहीत्युक्तवति पंचालादय आगत्य धार्तराष्ट्रान्निवारयामासुः	”
कैकेयैः सह युद्धं कुर्वन् कर्णस्तेषां पंचशतं वीरान् हत्वैकरथेन युधिष्ठिरं प्रत्याजगाम	६३
कर्णबाणेन विरथौ युधिष्ठिरनकुलौ सहदेवरथारूढौ दृष्टवतः कृपाविष्टस्य शल्यस्य कर्णं प्रति वचनम्	”
अर्जुनेन युद्धं कर्तुं तथा भीमग्रस्तं दुर्योधनं मोचयितुं शल्येन प्रेरिते कर्णे भीमं प्रति गते युधिष्ठिरादयोपायासिषुः	”
भीमसाहाय्यार्थं युधिष्ठिरेण प्रेरितौ नकुलसहदेवौ भीमं प्रति जग्मतुः	”
आगतनाश्वत्थाम्ना युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तस्याश्वान् हत्वा कौरवबलं नाशयति स्म	”
पुनरागतोश्वत्थामार्जुनेन हतसूतोपि स्वयमेव रश्मीन् गृहीत्वा यदा युयुधे तदार्जुनोपि रश्मींश्छित्त्वा तं पराजेष्ट	”
पांडवभयात्सैन्यं पलायमानं दृष्टवतो दुर्योधनस्य वाक्यं श्रुत्वा कर्णः शल्यं प्रति स्वपराक्रमप्रशंसावाक्यमुक्त्वा भार्गवास्त्रेण पंचालान्नाशयामास	”
भार्गवास्त्रभीतं स्वबलं दृष्टवता श्रीकृष्णेन बोधितोर्जुनो युधिष्ठिरं द्रष्टुं निर्गतः स्वसैन्यमवलोकयन् भीममागत्य “अपयात इतो राजा” इत्यादिकं तद्वाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिरं प्रति गंतुं श्रीकृष्णं प्रेरयामास	६५
एवमर्जुनप्रेरितः श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति जगाम.	”
स्वपादवंदनं कुर्वतोः कृष्णार्जुनयोः कर्णं हतं मत्वा तावभ्यनंदद्युधिष्ठिरः	”
युधिष्ठिरो हतः कर्ण इत्याद्युक्त्वा कर्णपराक्रमं वर्णयन् “स कथं त्वया हतः” इत्याद्युक्त्वा चिंताक्रांतः कर्णकृतपराजयप्रयुक्तं खेदमुद्भाव्य कर्णमरणं निश्चित्य कर्णप्रतिज्ञाकथनपूर्वकं पुनः स कथं त्वया हत इत्याद्यवाच	६६
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वार्जुनोश्वत्थाम्ना सह कृतं युद्धं कर्णादीनां पराक्रमं च कथयन् कर्णं हंतुं प्रतिजज्ञे	६७
जीवंतं कर्णं श्रुत्वा क्रुद्धो युधिष्ठिरोर्जुनं तिरस्कुर्वंस्तज्जन्मकालभवामाकाशवाणीमनूद्य धिक् ते गांडीवादिकमित्युवाच	६८
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा तं हंतुमसिं गृह्णंतमर्जुनं दृष्ट्वा तं प्रति श्रीकृष्णः “इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया” इत्याद्युवाच	६९
“अन्यस्मै देहि गांडीवं” इत्यादिना स्वव्रतं कथयंतमर्जुनं धिक्कृत्य तस्मै धर्मरहस्यं कथयन् श्रीकृष्णः सत्यानृताभ्यां पुण्यपापप्रतिविषये बलाककौशिकौ दृष्टांतत्वेनाह	”
तयोराख्यानं शुश्रूषोरर्जुनस्य प्रश्ने श्रीकृष्णो बलाकोपाख्यानं कौशिकोपाख्यानं चाकथयत्	”
धर्मपदार्थमुपदिशंतं श्रीकृष्णं प्रशंसन्नर्जुनो “मम व्रतं जानासि” इत्याद्युवाच	”
अर्जुनप्रतिज्ञारक्षणार्थमुपायं ब्रुवन् श्रीकृष्णो “मानार्हं प्रति त्वमित्युक्ते तस्य मरणं” इत्याद्युपदिदेश	”
श्रीकृष्णवाक्यं प्रशस्य युधिष्ठिरं भर्त्सयन् भीमं च प्रशंसन् पुनः परुषवाक्यानि श्रावयित्वानुतप्तोर्जुनः पुनरसिं जग्राह	७०
किमिदमित्यादिकृष्णप्रश्नानंतरं “अहं हनिष्ये स्वशरीरमेव” इत्याद्युक्तवंतमर्जुनं प्रति जीवतोप्यात्मवधोपायं कथयन् श्रीकृष्णः “अत्मप्रशंसां कुरु” इत्याद्याह	”
कृष्णोपदेशेनात्मश्लाघां कृत्वा कर्णवधं प्रतिज्ञाय शस्त्राणि परित्यज्य प्रांजलिः सन् युधिष्ठिरं प्रति प्रसीद राजन्नित्याद्युवाच	”
अर्जुनं प्रति सखेदवाक्यान्युक्त्वा वनाय गंतुमुद्यतं युधिष्ठिरं प्रति श्रीकृष्णः प्रणामपूर्वकं वि-	

विषयाः	अध्या०
नयवाक्यान्युक्त्वा कर्णवधार्थं प्रतिजज्ञे	”
युधिष्ठिरः प्रणतं कृष्णमुत्थाप्यानुनयवाक्यान्यब्रवीत्	”
श्रीकृष्णोपदेशात्पादौ गृहीत्वा प्रसीदेत्यादि वदन्नर्जुनो युधिष्ठिरेणोत्थापनालिंगनपूर्वकमनुनीतस्तत्समीपे पुनः कर्णवधं प्रतिजज्ञे	७१
श्रीकृष्णवाक्यात्पुनः पादग्रहणादि कुर्वंतमर्जुनमुत्थाप्य युधिष्ठिरो युद्धार्थमनुज्ञां दत्त्वाशिषो ददौ	”
रथसज्जीकरणार्थं प्रेरितेन श्रीकृष्णेन सज्जीकृते रथे आरुह्य गच्छन्नर्जुनः स्वशरीरे खेदं दृष्ट्वा चिंतयामास	७२
चिंतयंतमर्जुनं प्रशस्य कर्णमपि प्रशंसन्नेवंविधमप्येनं जहीत्युवाच	”
पुनरर्जुनं प्रति वदन् श्रीकृष्णो भीष्मयुद्धादिकमनूद्य तं प्रशंसन् कर्णनिंदां विधाय पुनरभिमन्युवधाद्यनुवादेन तस्य क्रोधं संजनयन् कर्णवधार्थमुपदिश्य कर्णार्णवात्पंचालानुद्धरेत्याद्याह स्म	७३
श्रीकृष्णवाक्येन विशोको हृष्टश्चार्जुनः कर्णवधं प्रतिज्ञाय सक्रोधवाक्यान्युक्त्वात्मानं श्लाघयन् भीमं मुमोचयिषुः कर्णशिरो जिहीर्षुश्च प्रययौ	७४
कर्णयुद्धश्रवणार्थं धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः पांडवसेनासमृद्धिं वर्णयित्वा संकुलं युद्धं वर्णयामास	७५
कौरवबलैर्युद्धं कुर्वन्भीमः सारथिं प्रति स्वस्य स्वपरज्ञानाभावं कथयित्वा युधिष्ठिरार्जुनयोरदर्शनप्रयुक्तं दुःखं प्रकाशयन् युद्धसामग्रीशेषं पप्रच्छ	७६
विशोकाख्यसारथिभीमयोः संवादः	”
रथप्रेषणार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णो यत्र भीमस्तत्र गच्छामीत्युवाचेत्यादि	७७
कुरुसैन्यमध्ये प्रविश्य युद्धं कुर्वतोर्जुनस्य भयात्कौरवसैन्ये पलायिते स सूतानीकं प्रति जगाम	”
अर्जुनागमनं श्रुत्वा कौरवसैन्यं मर्दयति भीमे तं प्रति दुर्योधनप्रेरितानि सैन्यान्याववुः	”
भीमनाशितसैन्यसंख्यां कथयन् संजयस्तत्कृतां शोणितनदीं वर्णयामास	”
भीमस्य कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनेन प्रेरितः शकुनिस्तेन सह युद्धं कुर्वंस्तद्बाणेन मूर्छितो धृतराष्ट्रपुत्रेणापवाहितः	”
तस्मिन्निर्जिते दुर्योधनोप्यपयानं चक्रे तं दृष्ट्वा कुरुसैन्यमपि व्यद्रवत्	”
भग्नेषु सैन्येषु दुर्योधनादयः किमब्रुवन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	७८
सोमकैः सह युद्धं कुर्वन्कर्णः पंचालान् प्रति गंतुं शल्यं संप्रेर्य रथध्वनिना सर्वान्संत्रास्य पांडवसैन्यं नाशयति स्म	”
आगतान् शिखंडिसात्यकिप्रभृतीन् विमुखीकृत्य पंचालादिभिर्युध्यमानस्य कर्णस्य पराक्रमं देवादयः प्रशशंसुः	”
पांडवसेनाभंगं दृष्टवतां दुर्योधनादीनां हर्षं तत्कृतपांडवसैन्यनाशनं च कथयति स्म संजयः	
संजयो रणेर्जुनप्रवर्तितां शोणितनदीमवर्णयत्	७९
कर्णस्य रथकेतुं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति “एष केतू रणे पार्थ” इत्याद्युवाचार्जुनः	”
कर्णसमीपगमनार्थं कृष्णप्रेरितरथोर्जुनः कौरवसेनां निर्जयन्नभ्ययात्	”
अर्जुनरथकेतुं दृष्ट्वा शल्यः कर्णं प्रति “अयं सरथ आयाति” इत्याद्युक्त्वार्जुनं प्रति गंतुं प्रशंसापूर्वकं तं प्रोत्साहयामास	”
आत्मश्लाघां कुर्वन्कर्णोऽर्जुनस्याजेयत्वविषयकं शल्यवाक्यं श्रुत्वा खांडवदाहाद्यनुवादपूर्वकमर्जुनं कृष्णं च प्रशस्य “एतौ च हत्वा” इत्याद्युवाच	”
अर्जुनः कर्णप्रेरणया वारयितुमागतैः कौरवैः सह युद्धं कुर्वन्नश्वत्थामप्रभृतिभिः संकुलं युद्धं चकार	”
शिखंडिप्रभृतयश्च कौरवैर्युयुधिरे	”
सैन्यसागरमध्यस्थं भीममुज्जिहीर्षुणार्जुनेन कृतं सैन्यनाशादिकं हतसैन्यादिभिर्युद्धभूमिशोभादिकं च कथयति स्म संजयः	८०
कुरुषु भग्नेष्वर्जुनो भीमेन सह संमंत्र्य तदनुज्ञां गृहीत्वाग्रे जगाम	”
आवरीतुमागतान्संशप्तकान्नवतिवीरान्निहत्यार्जुनो गजयोधिभिर्म्लेच्छैः सह युयुधे	८१
अर्जुनसाहाय्यार्थमागतो भीमो गदया कौरवसैन्यं नाशयन् गजानीकं जघान	”
अर्जुनबाणपीडितानार्तनादं कृत्वा पलायमानान् कौरवानाश्वास्य कर्णः पंचालान् जगाम	”
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वतः कर्णस्य पुत्रे प्रसेने सात्यकिना हते क्रुद्धः स धृष्टद्युम्नपुत्रं जघान.	८२
धृष्टद्युम्नपुत्रं हतं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रेरयन्नर्जुनः कर्णसमीपं जगाम तमनु भीमसेनोपि	”
उत्तमौजःप्रभृतिभिः कर्णस्य कृपादिभिः सात्यकेर्दुःशासनेन भीमस्य च युद्धम्	”
संजयकृतं दुःशासनभीमयोर्युद्धवर्णनम्	८३

विषयाः	अध्या०
दुःशासनेन प्रेषितां शक्तिं निहंतुं भीमेन प्रेषिता गदा तच्छक्तिं भंक्त्वा तं मूर्ध्नि ताडयामास	”
पुनर्भीमप्रेषितया गदया ताडितो दुःशासनो विह्वलः सन् भूमौ पपात	”
पतितं दुःशासनं दृष्ट्वा पंचालादिषु सिंहवन्नदत्सु भीमो रथादवप्लुत्य द्रौपदीकेशग्रहणादिकं स्मृत्वा क्रुद्धः सन् कर्णादीनाह्वयन् “ निहन्मि दुःशासनमद्य ” इत्याद्युवाच	”
भीमो दुःशासनं प्रत्याक्षेपवाक्यान्युक्त्वा तद्वक्षः पाटयित्वा पूर्वप्रतिज्ञातं तद्रुधिरपानमकरोत्	”
गतासुं दुःशासनं प्रति क्रोधवाक्यानि ब्रुवंतं भीमं राक्षसं मत्वा कौरवसैन्यानि पलायनं चक्रुः	”
भीमो दुःशासनं हत्वा प्रमाणकोट्यां कालकूटभक्षणादिकमनूद्य कौरवानधिक्षिप्य कृष्णार्जुनसमीपे पूर्वसभायां कृतायाः प्रतिज्ञायाः सत्यत्वं कथयामास	”
आवृण्वानान्निषंगिप्रभृतीन् दश धृतराष्ट्रपुत्रानवधीद्भीमः	८४
भीमपराक्रमं दृष्ट्वा भीतं कर्णं प्रत्युपदिशतः शल्यस्य वाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो वृषसेनो युद्धार्थं भीमं प्रति जगाम	”
नकुलवृषसेनयोर्युध्यमानयोर्विरथे नकुले भीमरथमारूढे उभाभ्यां सह वृषसेनस्य युद्धम्	”
वृषसेनेन युद्धं कर्तुमर्जुनं प्रति भीमस्योक्तिः	”
उभयसैन्ययोस्तुमुले युद्धे प्रवृत्तेऽर्जुनादीन् प्रति वृषसेने बाणान् वर्षति पीडितान्नकुलादीन् दृष्ट्वा धावतार्जुनेन सह तस्य युद्धम्	८५
क्रुद्धोर्जुनो दुर्योधनादिसहितं कर्णं प्रति “ भवत्समक्षमेनं हनिष्यामि” इत्याद्युक्त्वा कर्णादिषु पश्यत्सु वृषसेनं जघान	”
पुत्रवधं दृष्ट्वाभितप्तः कर्णः कृष्णार्जुनौ प्रत्यधावत्	”
आगच्छंतं कर्णं दृष्ट्वा श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “ अयं सरथ आयाति ” इत्याद्युक्त्वा कर्णेन सह युद्धं कर्तुं तं प्रशशंस	८६
कर्णस्य वधं प्रतिज्ञाय तं प्रति गंतुमर्जुनेन प्रेरितः कृष्णो हयान् संचोद्य क्षणेन तत्समीपमाजगाम	”
पुत्रवधाभितप्तः कर्णोर्जुनमाहूय तदभिमुखं ययावित्याह संजयः	८७
कर्णार्जुनसमागमं दृष्ट्वा सैन्यानां विस्मयादिकमुभयसैन्ययोर्वाद्यवादनं कर्णार्जुनयोरूपं पराक्रममुभयोः साहाय्यार्थमुभयसैन्ययोरागमनं चाह संजयः	”
कर्णार्जुनसमागमदर्शनार्थमागतानां देवादीनां पक्षप्रतिपक्षभावे सतींद्रसूर्ययोर्विवादः	”
उभयोः समागमे त्रिलोक्याः कंपादिकं दृष्ट्वा देवेषूभयोर्जयसाम्यार्थं ब्रह्माणं प्रति प्रार्थयत्सु सत्स्विंद्रेणार्जुनजये प्रार्थिते ब्रह्मेशानावर्जुनस्य विजयध्रौव्यमभिधाय कृष्णार्जुनौ प्रशशंसतुः	”
इंद्रवाक्यश्रवणेन सर्वभूतानां विस्मयादिकं कर्णार्जुनयोर्ध्वजादीनां परस्परं युद्धं चाभ्यधात्संजयः	”
कर्णेन मयि हते त्वं किं करिष्यसीतिपृष्टः शल्यः कृष्णार्जुनवधं प्रतिजज्ञे	”
“ पतेद्दिवाकरः स्थानात् ” इत्यादिवाक्यं वदति श्रीकृष्णोर्जुन आत्मानं श्लाघयामास	”
युद्धदर्शनार्थं देवनागासुरादिष्वागतेषूभयसैन्ययोर्वादित्रादीनि वादयतोः कर्णार्जुनौ स्वस्वास्त्रैर्दिगादिकं प्रावृणुताम्	८८
बाणान्वर्षतां दुर्योधनादीनां धनुरादिष्वर्जुनेन च्छिन्नेष्वश्वत्थामा दुर्योधनं प्रति पांडवैः शमं कुर्वित्युवाच	”
दुर्योधनोश्वत्थामवाक्यमनंगीकृत्य कर्णं प्रशंसन्सैन्यमादिदेश	”
संजयः कर्णार्जुनयोः समागमं तत्काले तयोरूपादिकमुभयपक्षपातिनां वाक्यानि तयोर्युद्धारंभं च कथयामास	८९
पंचालादिभिर्युद्धं कुर्वंत. कर्णस्य पराक्रमं दृष्ट्वा पूर्वं सभायामुक्तं कर्णवाक्यं स्मृत्वा भीमे एनं जहीत्युक्तवति श्रीकृष्णोपि तथैवाब्रवीत्	”
अर्जुनेन श्रीकृष्णमामंत्र्य प्रयुक्ते ब्रह्मास्त्रे कर्णेन निवारिते सति क्रुद्धेन भीमेन प्रेरितोर्जुनस्तेन सह तुमुलं युद्धमकरोत्	”
अर्जुनबाणपीडितेषु कौरवेष्वर्जुनं हंतुं प्रेरयत्सूभयोः परस्परं प्रति बाणान्वर्षतोः सतोरर्जुनास्त्रभयात्कर्णं त्यक्त्वा कौरवाः पलायनं चक्रुः	”
संजयः कौरवप्रयाणमुभयोर्मध्ये क्वचित्कस्यचिदाधिक्यमाकाशस्थितैः कृतमुभयोः प्रशंसनं चाचीकथत्	९०
अर्जुनेन कृतवैरोश्वसेननामा नागः पातालादागत्य कर्णेनाज्ञातस्तत्तूणीरे तस्थौ	”
शराभितप्तः कर्णोर्जुनवधार्थं बहुदिनपर्यंतं पूजितं सर्पमुखमश्वसेनेन कृतप्रवेशं बाणं	

विषयाः	अध्या०
धनुषि संदधे	”
कर्णस्य धनुषि प्रविष्टनागं बाणं दृष्ट्वा देवादिषु हाहाकारं कुर्वत्सु “हतोसि फाल्गुन” इत्युक्त्वा तं बाणं मुमोच कर्णः	”
कर्णसंधितं बाणं दृष्ट्वा पूर्वमेव श्रीकृष्णेन पृथिव्यां रथे मज्जिते सति स बाणोर्जुनस्य किरीटं चिच्छेद	”
पुनरागतोऽश्वसेनस्तूणं प्रविशन् कर्णेन प्रत्याख्यातः स्वयमेव घोरं रूपं कृत्वार्जुनं हंतुं प्रययौ	”
आगच्छंतं नागं दृष्ट्वा तन्नाशं कर्तुमादिशता कृष्णेन तत्प्रत्यभिज्ञायां दत्तायामश्वसेनं नाशयति स्मार्जुनः	”
कर्णार्जुनयोः परस्परं बाणान्वर्षतोर्बाणप्रहारेण मोहितं कर्णं प्रति बाणांस्त्यक्तुमनिच्छन्नप्यर्जुनः श्रीकृष्णवाक्यात्पुनर्बाणान् ववर्ष	”
धैर्यं धृत्वा बाणान्वर्षतः कर्णस्य भार्गवशापादस्त्रविस्मरणमभूत्. ब्राह्मणशापाद्रथचक्रं च भूमौ ममज्ज	”
पुनरर्जुने बाणान् वर्षति चक्रमुद्दिधीर्षुः कर्णो युद्धधर्मं कथयन् मुहूर्तं प्रतिपालयेति तमुवाच	”
श्रीकृष्णः परुषवाक्यानि वदन् यदा द्रौपदीवस्त्राहरणाद्यनूद्य “ क्व ते धर्मस्तदा गतः ” इत्याद्युक्तवांस्तदा सलज्जः कर्णो निरुत्तरो बभूव	९१
त्वरां कर्तुं श्रीकृष्णे प्रेरयति पुनरुभयोर्युद्धे प्रवृत्ते मोहितमर्जुनं दृष्ट्वा चक्रोद्धरणार्थं यत्नं कुर्वति कर्णे लब्धसंज्ञोर्जुनस्तस्य रथध्वजं चिच्छेद	”
कर्णवधार्थमर्जुनेन धनुषि संहितस्य शरस्य प्रभामर्जुनशपथं च कथयंस्तेन कृतं कर्णशिरश्छेदनं पांडवानां शंखादिवादनं छिन्नमस्तकस्य कर्णशरीरस्य शोभां चास्यधात्संजयः	”
कर्णे हते शल्ये च गते कौरवाः पलायनं चक्रुः	”
संजयः शल्यस्य गमनं दुर्योधनादीनां शोकादिकं भीमादीनां नादेन रोदस्योः कंपनं दुःखितदुर्योधननिकटे शल्यवाक्यं च कथयति स्म	९२
कर्णार्जुनयुद्धे कुरुसृंजयानां रूपं कीदृगिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयः कुरुपांडवयोर्बलक्षयं कथयति स्म	९३
कर्णे हते कौरवबले पलायमाने शोकाकुलो दुर्योधनः शल्यं प्रति प्रागल्भ्यगर्भं वाक्यमुवाच	”
भीमो गदायुद्धं कुर्वन् गदया पंचविंशतिसहस्रं सैनिकान् जघान	”
आयांतमर्जुनं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु संकुलयुद्धे च प्रवृत्ते स्वसैन्यं भज्यमानं दृष्ट्वा पांडवैः सह युध्यमानो दुर्योधनो योधान् प्रत्युवाच	”
दुर्योधनेन परावर्त्यमानं सैन्यं दृष्ट्वा शल्यस्तं प्रति वदन् बलक्षयादिकं कथयित्वा हतैर्नरादिभिरगम्यरूपां पृथ्वीं वर्णयित्वा युद्धावहारं कुर्वित्याह	९४
द्रौणिप्रभृतिभिर्दुर्योधनस्याश्वासने कृतेऽर्जुनभीतानां कौरवाणां शिबिरगमनादि	”
संजयो मृतस्य कर्णस्य शरीरप्रभां कथयित्वा तं प्रशंसन् नद्यादीनां प्रस्रवणाभावादिकं कृष्णार्जुनयोः शंखध्वनिं तयोरूपं च वर्णयामास	”
अर्जुनभयात्कौरवसैन्येषु पलायमानेषु तद्दिवसीययुद्धावहारे कृते कृतवर्मादयः स्वस्वशिबिराणि जग्मुः	९५
हृष्टः श्रीकृष्णोर्जुनं प्रति “ हतो वज्रभृता वृत्रः” इत्याद्युक्त्वा सैनिकान्प्रति परानभिमुखा यत्ता इत्याद्युक्त्वा युधिष्ठिरं प्रति गत्वा अर्जुनेन सह तत्पादवंदनं कृत्वा कर्णवधादिवृत्तांतं कथयति स्म	९६
हृष्टो युधिष्ठिरः श्रीकृष्णं प्रति “ त्वया सारथिना पार्थः” इत्याद्युक्त्वा कृष्णार्जुनौ स्तुत्वा च युद्धभूमिदर्शनार्थं जगाम	”
कर्णं दृष्ट्वा श्रीकृष्णं प्रति “ अद्य राजास्मि गोविंद ” इत्याद्युवाच युधिष्ठिरः	”
हृष्टा नकुलादयः कृष्णार्जुनौ स्तुत्वा स्वशिबिराणि जग्मुः	”
जनमेजयं प्रति वैशंपायनः कर्णनिधनप्रयुक्तं धृतराष्ट्रविलापादिकं कर्णार्जुनयुद्धश्रवणफलं कर्णपर्वश्रवणफलं च कथयामास	”

समाप्तमिदं कर्णपर्वसूचीपत्रम्

॥ शल्यपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
शल्यपर्व	
कर्णे निपातितेऽल्पावशिष्टाः कुरवः किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रप्रश्ने तदुत्तरं वदन्वैशंपायनो दुर्योधनस्य शिबिरगमनादिकं शल्यं सेनापतिं कृत्वा युद्धाय निर्गमनं युधिष्ठिरकृतशल्यवधादिकं च कथयामास ·· ·· ··	१
दुःखितः संजयः पुरं प्रविश्य धृतराष्ट्रं प्रत्यनुतापवाक्यानि वदन् शल्यादीनां दुर्योधनस्य च नाशं कथयंस्तत्पक्ष्याणामश्वत्थामकृपकृतवर्मणां पांडवपक्षीयाणां पंचपांडवकृष्णसात्यकीनां च शेषमभिदधाति स्म ·· ··	”
संजयवाक्येन धृतराष्ट्रादिषु मूर्छितेषु लब्धसंज्ञो धृतराष्ट्रो विदुरं प्रति “ विद्वन्क्षत्तर्महाप्राज्ञ ” इत्याद्युक्त्वा पुनर्मुमूर्छ ·· ·· ·· ··	”
राजानमातुरं दृष्ट्वा संजयादिषु रुदत्सु पुनर्लब्धसंज्ञस्य धृतराष्ट्रस्य विदुरं प्रति स्त्रीणां विसर्जनार्थमाज्ञाकरणादि ·· ·· ·· ··	”
दुर्योधनस्य नाशं श्रुत्वा तद्वाक्यं भीष्मादीनां वधं चानूद्य विलपन् धृतराष्ट्रः “ अहं वनं गमिष्यामि” इत्याद्युक्त्वा पुनर्दुर्योधनादिवधमनूद्य विललाप ·· ·· ·· ·· ·· ··	२
शोकसंतप्तो विलपन्धृतराष्ट्रः संजयं प्रति “ कर्णे पतिते कं सेनापतिमकुर्वत ” इति पप्रच्छ	”
विदुरवाक्यं स्मृत्वानुतप्तो धृतराष्ट्रः संजयं प्रति पुनः “ को वा मुखमनीकानां ” इत्यादिकं पप्रच्छ ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कौरवाणां क्षयं कथयन् संजयः कर्णे हते कौरवाः कर्तव्यमूढाः संतः सर्वत्र भीमार्जुनौ पश्यंतोन्योन्यं निघ्नंतः पलायनपरा बभूवुरित्याद्याह ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	३
भीमभयात्सैन्ये द्रवमाणे प्रेरितेन सारथिना नीतं रथमारुह्य पंचविंशतिसहस्रसंख्यैः पदातिभिः सह भीमादिभिर्योद्धुमाजगाम दुर्योधनः	”
कौरवसैन्यैः सह युध्यमानयोः पार्षतभीमयोर्भीमो गदामादाय रथादवप्लुत्य पंचविंशतिसहस्रवीरान् हत्वान्यानपि जघान ·· ··	”
उभयसैन्ययोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते पांडवान्योद्धुमाह्वयन् पलायमानं कौरवबलं दुर्योधन आश्वासयामास ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
रणभूमौ पतितान् रथादीन् दृष्ट्वा विमुखं दुर्योधनं प्रति कृपाविष्टः कृपो वदन्नर्जुनादीन् प्रशशंस ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	४
कृपः पुनः “ क नु ते सूतपुत्रोभूत् ” इत्याद्युक्त्वार्जुनस्याजेयत्वं कथयन् संधिकरणमुपदिदेश ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कृपवाक्यं श्रुत्वा दुःखितो दुर्योधनो “ यत्किंचित्सुहृदा वाच्यं ” इत्याद्युक्त्वा संधिमनिच्छन् क्षत्रियस्य युद्धमरणं कीर्त्यावहमिति वदन् भीष्मादिप्राप्तमार्गस्य श्रेयस्त्वं जगाद ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	५
एतद्दुर्योधनवाक्यं सर्वे क्षत्रिया अभिनंदंत ऊनद्वियोजने गत्वा अरुणासरस्वत्यां स्नानपानादि विधाय पुनर्युद्धाय सज्जा बभूवुः ··	”
पुनर्युद्धोद्यनेषु योधेषु शल्यसमक्षं “ सेनापतिं कृत्वा योद्धुमर्हसि ” इत्याद्युक्तवत्सु दुर्योधनोश्वत्थामानं प्रति कः सेनापतिर्भवेदिति पप्रच्छ ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	६
शल्यः सेनापतिः कर्तव्य इत्यश्वत्थामवाक्यं श्रुत्वा दुर्योधनेन प्रार्थितः शल्यस्तदंगीचकार ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ यावेतौ मन्यसे कृष्णौ ” इत्यादिकं शल्यस्यात्मश्लाघावाक्यं श्रुत्वाऽभिषिक्ते तस्मिंस्तं प्रशंसंतो योधाः सिंहनादादि चक्रुः ··	७
कौरवाणां शब्दं श्रुत्वा “ शल्यः सेनापतिः कृतः ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति “ त्वमेवैनं जहि ” इत्याद्युक्त्वा श्रीकृष्णः शिबिरं जगाम ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
प्रभाते दुर्योधनेन प्रेरिता योधा “ न न एकेन योद्धव्यं ” इत्यादिसमयं कृत्वा शल्यं पुरस्कृत्य युद्धाय निर्जग्मुः ·· ·· ·· ··	८
शल्यः कथं हत इति धृतराष्ट्रप्रश्ने शल्ययुद्धवृत्तांतं कथयंस्तत्कृतं सर्वतोभद्रव्यूहं कथयति स्म संजयः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
धृष्टद्युम्नादिषु शल्यानीकं प्रति गतेषु सेनावृतो युधिष्ठिरः शल्यं जागामार्जुनादयश्च कृतवर्मादीन् प्रति ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कुरुपांडवयोरवशिष्टबलशुश्रूषया धृतराष्ट्रप्रश्ने संजय उभयोरवशिष्टबलसंख्यां कथयति स्म	”
कुरुसृंजयानां संकुलयुद्धे प्रवृत्ते भीमार्जुनौ योधान्मोहयित्वा शंखवादनादि चक्रतुः पां-	

विषयाः	अध्या०
डवशरपीडिता योधाश्च प्रदुद्रुवुः	९
प्रभग्नं बलं दृष्ट्वा शल्यः सारथिं प्रेरयित्वा युधिष्ठिरं प्रति जगाम	१०
युधिष्ठिरं प्रति गच्छंतं शल्यं दृष्ट्वा योधेषु पुनरागतेषु सत्सु नकुलचित्रसेनयोर्युद्धे प्रवृत्ते नकुलश्चित्रसेनं जघान	”
नकुलस्य सुषेणसत्यसेनाभ्यां कर्णपुत्राभ्यां युद्धे प्रवृत्ते नकुलः सत्यसेनं जघान	”
भ्रातृवधं दृष्ट्वा युध्यमानेन सुषेणेन विरथीकृते नकुले सुतसोमरथमारूढे उभाभ्यां युद्धं कुर्वन् सुषेणो नकुलेन हतः	”
उभयोः संकुलं युद्धम्	”
संजय उभयोः सेनयोर्युद्धं कथयित्वा पांडवान्प्रत्यागत्य युद्धं कुर्वति शल्ये जातानि दुर्निमित्तानि कथयति स्म	११
शल्ययुधिष्ठिरयोर्युद्धे प्रवृत्ते युधिष्ठिरसाहाय्यार्थं भीमादीनामागमनं शल्यसाहाय्यार्थं कृतवर्मादीनां च	”
उभयसैन्ययोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते गदया युद्धं कुर्वन्भीमः शल्यस्याश्वान् सारथिं च हतवान्	”
सारथिं पतितं दृष्ट्वा गदां गृहीत्वा भीमेन सह गदायुद्धं कुर्वन् शल्यो भीमगदाप्रहारपीडितः कृपेणापवाहितः	१२
पांडवान्प्रत्यागतेषु कौरवेषु दुर्योधनेन चेकिताने हते पुनः शल्ययुधिष्ठिरयोर्युद्धम्	”
संजयो युधिष्ठिरे शल्येन पीडिते सात्यक्यादीनामागमनं भीमादिभिर्युद्धं कुर्वतः शल्यस्य पराक्रमदर्शनेन दुर्योधनस्य पांडवादिहननमाननादिकं च कथयति स्म	१३
द्रौण्यर्जुनयोर्युद्धं कथयन्नर्जुनकृतं कौरवबलनाशनादिकं वर्णयामास	१४
द्रौणिः पांचाल्येन सुरथेन युद्धं कुर्वंस्तं हत्वा पुनरर्जुनं प्रति गत्वा तेन सह युयुधे	”
संजयो धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोर्युद्धं कथयित्वा युधिष्ठिरादिभिर्युद्धं कुर्वतः शल्यस्य सात्यकिना सह युद्धादिकं शशंस	१५
मद्रराजं पुरस्कृत्य पांडवान् प्रत्यागतेषु कौरवेषु कृपादीन् प्रत्यर्जुने बाणान्वर्षत्युभयसैन्ययोः संकुलं युद्धम्	१६
शल्यपराक्रमं दृष्ट्वा क्रुद्धो युधिष्ठिरोर्जुनादीनाहूय तत्समक्षं शल्यहननादिकं प्रतिजज्ञे	”
पंचालादिषु शंखवादनादिकं कुर्वन्सु शल्यं प्रत्यागतस्य युधिष्ठिरस्य तुमुलं युद्धम्	”
भीमदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्भीमेन दुर्योधनं मोहयित्वा तत्सारथौ हते साहाय्यार्थं द्रौण्यादय आजग्मुः	”
कौरवसैन्यं नाशयता युधिष्ठिरेण शल्यस्याश्वादिषु हतेषु तं गृहीत्वाश्वत्थाम्न्यपयाते रथांतरमारुह्य स पुनराजगाम	”
संजयो युधिष्ठिरादिभिः सह शल्यस्य युद्धं वर्णयति स्म	१७
युधिष्ठिरो गोविंदवाक्यं विचिंत्य शल्यवधार्थं शक्तिं जग्राह	”
संजयो युधिष्ठिरगृहीतायाः शक्तेः प्रभावं वर्णयति स्म	”
शक्तिं प्रक्षिप्य शल्यं हत्वा कौरवसैन्यं नाशयन्युधिष्ठिरो भ्रातृवधं दृष्ट्वा आगतं तद्भ्रातरमपि जघान	”
शल्यानुजं हतं दृष्ट्वा पलायमाने कौरवसैन्ये कृतवर्मसात्यक्योर्युध्यमानयोः सात्यकिना विरथीकृतं कृतवर्माणं स्वरथआरोप्य कृपोऽपययौ	”
पराङ्मुखं स्वबलं दृष्ट्वा दुर्योधनआगते पुनरागतं कृतवर्माणं युधिष्ठिरबाणपीडितं गृहीत्वाश्वत्थाम्न्यपयाते पांडवाः शंखवादनादि चक्रुः	”
युधिष्ठिरं हंतुं शल्यानुगेषु सप्तशतवीरेष्वागतेषु युधिष्ठिरं रक्षितुमर्जुनादिषु चागतेषु पंचालादयः शल्यबलं नाशयामासुः	१८
बलक्षयं दृष्ट्वा शकुनिना प्रेरिते दुर्योधने युद्धार्थमागते संकुलं युद्धम्	”
शल्ये हते कौरवाणां विमुखत्वादिकं पांडवानामभिगमनादिकं परस्परालापादिकं चाकथयत्संजयः	१९
पलायमानान् योधान्दृष्ट्वा दुर्योधनः सारथिं संप्रेर्यैकविंशतिसहस्रपदातिभिर्भीमं प्रत्याजगाम	
भीमेन तावत्सु पदातिषु हतेषु पलायनोद्यतानि सैन्यानि दुर्योधनवाक्येन परावव्रृतिरे	”
पांडवान्प्रत्यागते शाल्वे तद्भयात्सैन्येषु पलायमानेषु कौरवाः शंखादिवादनं चक्रुः	२०
कौरवशंखध्वनिं श्रुत्वा आगतो धृष्टद्युम्नः शाल्वेन युद्धं कुर्वन्यदा तद्गजेनानिपीडितस्तदा भीमादिष्वागतेषु गदया शाल्वगजमनाशयत् सात्यकिश्च बाणेन शाल्वं जघान	”
सैन्यभंगं दृष्ट्वा आगतं कृतवर्माणं सात्यकिना विरथीकृतं गृहीत्वा कृपोपयानं चक्रे	२१
कौरवबले पलायमाने दुर्योधनः पांडवान्प्रति जगाम	”

विषयाः	अध्या०
संजयो युधिष्ठिरादिभिर्दुर्योधनस्य युद्धमश्वत्थामभीमयोः शकुनियुधिष्ठिरयोः कृतवर्मादिभिः सात्यक्यादीनां च युद्धं कथयामास	२२
संजयः कौरवसैन्यभंगं युधिष्ठिरस्य युद्धं तत्साहाय्यार्थं शिखंड्यादीनामागमनमुभयोः संकुलयुद्धे प्रवृत्ते जातान्दैविकाद्युत्पातांश्च कथयामास	२३
सैनिकान्परावर्त्य युद्धं कुर्वतः शकुनेर्बाणैर्भग्नं स्वबलं दृष्ट्वा युधिष्ठिरेण प्रेरितः सहदेवः शकुनिं प्रति जगाम	”
शकुनिसैन्यैः सह सहदेवसैन्यानां युद्धे प्रवृत्ते पांडवीयां सेनां निघ्नन् शकुनिर्धृष्टद्युम्नमाजगाम. तत उभयोः संकुलं युद्धं बभूव	”
पांडवबलैः कौरवबले नाश्यमानेऽवशिष्टैः सप्तशताश्वैः सहागतः शकुनिर्योधान् प्रति “ क्क नु राजा ” इत्यादि पृष्ट्वा दुर्योधनं जगाम	२४
दुर्योधनं प्रति शकुनिनोक्तं वाक्यं श्रुत्वा आगतानुद्यतकार्मुकान्योधान् दृष्ट्वार्जुनः श्रीकृष्णं प्रति दुर्योधनादीन्निदन्याहीत्युवाच	”
अर्जुनो दुर्योधनसैन्यं प्रविश्य बाणौर्दश आच्छादयंस्तन्नाशयामास	”
युद्धं कुर्वत्यर्जुने तद्भयात्कौरवसैन्ये पलायमाने धृष्टद्युम्नदुर्योधनयोर्युध्यमानयोर्विरथो दुर्योधनोश्वमारुह्यापयानं चकार	२५
भीमे युधिष्ठिरादिषु च गजानीकं निघ्नत्सु दुर्योधनमपश्यतां कौरवाणां भाषणानि श्रुत्वाश्वत्थामादयः शकुनिं जग्मुः	”
कौरवबलं नाशयतां धृष्टद्युम्नादीनां संकुलयुद्धे प्रचलितेश्वत्थामादयो दुर्योधनमन्वेषयामासुः	”
अर्जुनादिषु गजानीकं निघ्नत्सु समागतैर्दुर्मर्षणप्रभृतिभिरेकादशदुर्योधनभ्रातृभिर्युद्धं कुर्वन्भीमः क्रमेण सर्वानवधीत्	२६
श्रुतवर्मवधानंतरं कौरवकृतं भीमावरणं भीमहतानां योधानां संख्यादिकं चाभिदधाति स्म संजयः	”
दुर्योधनसुदर्शनयोर्भ्रात्रोरश्वसेनायां स्थितयोर्दुर्योधनं दृष्ट्वार्जुनेन श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा प्रतिवदता अवशिष्टकौरवबलसंख्यां कथयित्वा तद्वधे प्रतिज्ञाते श्रीकृष्णो रथं प्रेषयामास	२७
सुदर्शनादिभिर्भीमादीनां युद्धे प्रवृत्ते सुशर्मार्जुनयोर्युध्यमानयोरर्जुनः सुशर्माणं तदीयानन्यांश्च जघान	”
सुदर्शनादिभिर्युद्धं कुर्वन्भीमः सुदर्शनं तत्पदानुगांश्च निजघान	”
संजयः सहदेवं प्रति शकुनेरागमनं भीमसहदेवाभ्यामुलूकस्य युद्धं हतसैन्यैर्युद्धभूम्याच्छादनं चाभिदधाति स्म	२८
सहदेवं शकुनिबाणपीडितं दृष्ट्वा कौरवसैन्यं निवारयति भीमे तद्भयाद्द्रावत्सु योधेषु दुर्योधनवाक्यात्प्रत्यागतेषु सत्सूभयोः संकुलं युद्धम्	”
सहदेवेनोलूके हते विदुरवाक्यं स्मरन् शकुनिः सहदेवेन युयुधे	”
भीतं शकुनिं दृष्ट्वा कौरवेषु पलायमानेषु सहदेवो द्यूतवृत्तमनूद्य परुषमुक्त्वा तं जघान	”
हतं शकुनिं दृष्टवतां कौरवाणां पलायनं पांडवानां शंखवादनादि च	”

२ ह्रदप्रवेशपर्व.

विषयाः	अध्या०
पांडवान्प्रत्यागतं शकुनिसैन्यमर्जुनो नाशयति स्म	२९
दुर्योधनवाक्येनागतेष्ववशिष्टयोधेषु पांडवैर्निःशेषं नाशितेषु दुर्योधनो मुग्धः सन्नपयाने बुद्धिं चकार	”
पांडवानां बलशेषजिज्ञासया धृतराष्ट्रस्य प्रश्ने संजयस्तेषामवशिष्टं बलं कथयित्वा दुर्योधनस्य ह्रदप्रवेशाभिप्रायं कथयन्नात्मानं प्रति तदुक्तिं कथयामास	”
दुर्योधने ह्रदं प्रविष्टे कृपाश्वत्थामकृतवर्माणो मत्तस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा भृशं विलप्य प्राद्रवन्	”
सर्वसैन्यवधानंतरं योषित्सु विलपंतीषु दुर्योधनामात्या राजदारान् गृहीत्वा नगरं गंतुं निर्जग्मुः	”
सर्वान्विद्रवतो दृष्ट्वा चिंतातुरो युयुत्सुर्युधिष्ठिरानुज्ञया पूर्वप्रस्थितैराजदारैः सह हस्तिनापुरं जगाम	”
विदुरेण पृष्टो युयुत्सुर्दुर्योधनापक्रमणमारभ्य स्वस्य हस्तिनापुरप्रवेशपर्यंतं वृत्तं कथयति स्म	”
विदुरो युयुत्सुं प्रति “ प्राप्तकालमिदं ” इत्याद्युक्त्वा राजगृहं प्रविश्य निरानंदं शून्यरूपं च तद्दृष्ट्वातिदुःखितः सन् शनैः शनैः श्वासान्मुमोच	”
युयुत्सुरपि स्वकीयैर्वंद्यमानोपि ताननभिनंदन् भरतानां क्षयं चिंतयंस्तां रात्रिं स्वगृहे न्यवसत्	”

३ गदायुद्धपर्व.

विषयाः	अध्या०
अवशिष्टाः कृतवर्मादयः किमकुर्वन्निति धृतराष्ट्रप्रश्नेऽश्वत्थामादीनां त्रयाणां ह्रदसमीपगमनादिकं युधिष्ठिरादीनां दुर्योधनान्वेषणं चाह स्म	३०
ह्रदे प्रविष्टं दुर्योधनं प्रति कृपादिष्वागतेषु तान्प्र-	

विषयाः	अध्या०
ति तस्मिन् “ दिष्ट्या पश्यामि वो मुक्तान् ” इत्याद्युक्तवत्यश्वत्थामा “ उत्तिष्ठ राजन् भद्रं ते ” इत्याद्युवाच	”
एतदंतरे तस्मिन् ह्रदे जलपानार्थमागता व्याधास्तेषां रहोवचनं श्रुत्वा पांडवशिबिरमागत्य भीमसेनं प्रति तं दुर्योधनवृत्तांतं कथयामासुः	”
भीमसेनेन कथिततद्वृत्तांतो युधिष्ठिरो द्वैपायनह्रदं जगाम तेषां शब्दं श्रुत्वा कृपादयोपि दुर्योधनं विज्ञाप्यापययुः	”
अपयातेषु कृपादिषु “ पश्येमां धार्तराष्ट्रेण ” इत्याद्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति	”
श्रीकृष्णो “ मायाविन इमां मायां ” इत्यादिना दुर्योधनवधोपायमब्रवीत्	३१
श्रीकृष्णप्रेरणया आक्षेपवाक्यानि वदंतं युधिष्ठिरं प्रति “ नैतच्चित्रं महाराज ” इत्याद्युत्तरं वदति दुर्योधने पुनरुभयोः संवादः	”
युधिष्ठिरेण कृतभर्त्सनो दुर्योधनः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने दुर्योधनस्य ह्रदे निमग्नस्य भाषणाद्याह स्म	३२
दुर्योधनो ह्रदस्थ एव “ यूयं ससुहृदः ” इत्याद्युक्त्वा “ अद्य वः सरथान् ” इत्यादिविकत्थनं कृत्वा विरराम	”
“ एकैकेन युध्यस्व यच्चाभीष्टमायुधं तद्गृहाण ” इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा गदां गृहीत्वा जलादुत्थाय क्रुद्धो दुर्योधनः पांडवानुवाच	”
संजयो गृहीतगदस्य दुर्योधनस्य शोभां कथयन् युधिष्ठिरेण सह तस्योक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय वर्मग्रहणपूर्वकमात्मविकत्थनमाह स्म	”
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धे श्रीकृष्णे “ यदि नाम ह्ययं युद्धे ” इत्याद्युक्तवति भीमः “ अद्य पारं गमिष्यामि ” इत्याद्यभिनिवेशपूर्वकमुवाच	३३
श्रीकृष्णेन स्तुतो भीमो युधिष्ठिरं प्रति “ अहमेतेन संगम्य ” इत्याद्युवाच	”
गृहीतगदयोर्भीमदुर्योधनयोः समागमे परस्परमुक्तिप्रत्युक्ती	”
एतदंतरे गदायुद्धस्थले आगतो बलरामो युधिष्ठिरादिभिः प्रार्थितः श्रीकृष्णं प्रति स्वस्य युद्धदर्शनाभिप्रायं कथयति स्म	३४
भीमदुर्योधनयोर्युद्धभूमिमागतयोर्युधिष्ठिरादयो बलरामं प्रत्यालिंगनपूर्वकं “ पश्य युद्धं महाबाहो ” इत्याद्यूचुः	”
बलरामागमनविषये जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्य तत्कथनरूपमुत्तरम्	३५
शमार्थं धृतराष्ट्रं प्रति गत्वा प्रत्यागते श्रीकृष्णे पांडवबलविभागं कुर्वति दुर्योधनस्यापि साहाय्यं क्रियतामित्याह	”
तस्मिन्कृष्णेनानंगीकृते क्रुद्धो बलदेवस्तीर्थयात्रागमनं निश्चित्याज्ञप्तैः प्रेष्यैस्तदुपकरणेष्वानीतेषु निर्गतस्तीर्थेषु नानाविधानि द्रव्याणि ददौ	”
सारस्वतादितीर्थानां गुणोत्पत्तिशुश्रूषया जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे	”
प्रभासतीर्थस्नानेन यक्ष्मिणश्चंद्रस्य शापमोचनादिके कथिते पुनर्जनमेजयेन कथमिति पृष्टस्तद्वृत्तांतं कथयति स्म वैशंपायनः	”
सप्तविंशतिपत्नीषु मध्ये रोहिण्यामासक्तं चंद्रं दृष्ट्वा अन्यास्तत्पत्न्यः स्वपितरं दक्षं प्रति गत्वा तन्निवेदयामासुः	”
कन्याभिः प्रार्थितेन दक्षेण सर्वासु पत्नीषु समं वर्तस्वेत्याज्ञप्तेपि तदकुर्वति चंद्रे पुनस्तत्पत्नीभिः प्रार्थितो दक्षो रोषाद्यक्ष्माणं ससर्ज स च सोममाविशत्	”
यक्ष्मणा क्षीयमाणे चंद्रे ओषधीनां चाभावे देवैः पृष्टः स दक्षशापवृत्तांतमाचचक्षे	”
तं वृत्तांतं श्रुत्वा देवैः प्रार्थितेन दक्षेण कथितं प्रभासतीर्थस्नानं कृत्वा शापान्मुक्तं चंद्रं प्रति स पुनः “ मावमंस्थाः स्त्रियः ” इत्याद्युवाच	”
ततश्चमसोद्भेदतीर्थगमनादिकं शशंस संजयः	”
ततस्त्रितोदपानतीर्थगमने कथिते तद्वृत्तांतं श्रोतुं जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तं कथयति स्म	३६
एकतद्वितत्रितेषु त्रिषु भ्रातृषु स्वयाज्येभ्यो बहून् पशून् लब्ध्वा प्राच्यां दिशि गच्छत्सु त्रितस्य कर्मठत्वेनोद्विग्नावेकतद्वितौ वृकभयात्कूपपतितं त्रितं त्यक्त्वा ययतुः	”
कूपमध्ये यज्ञं कुर्वतस्त्रितस्य शब्दं श्रुत्वोद्विग्ना अपि देवा बृहस्पतिवाक्यात्तत्समीपमागत्य कूपात्तमुद्धृत्य वरान्ददुः स चोभौ भ्रातरौ शशाप	”
विनशनादितीर्थप्रभृतिप्राग्दिग्भवबहुतीर्थगमनादिकं शशंस वैशंपायनः	३७
“ सरस्वती कथं प्राङ्मुखी निवृत्ता ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः सरस्वतीनिवृत्तिवृत्तांत्तं कथयित्वा नैमिषीयतीर्थदर्शनानंतरं सरस्वतीतीर्थान्यवर्णयत्	”
“ सप्तसारस्वतं कस्मात्कश्च मंकणको मुनिः ”	

विषयाः	अध्या०
इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने सप्तसरस्वतीवृत्तांतं कथयन् वैशंपायनः सरस्वत्या सुप्रभादीनि सप्तनामान्याचख्यौ	३८
पुष्करतीर्थे सत्रं कुर्वतो ब्रह्मणः स्मरणादागतायाः सुप्रभाया नैमिषादिषु स्थितानां कांचनाक्ष्यादीनां षण्णां च हिमालये संगमात्सप्तसारस्वतं तीर्थं तत्र मंकणकस्य सिद्धिं चाकथयद्वैशंपायनः	”
स्त्रीदर्शनात् स्कन्नस्य मंकणकरेतसः सकाशाद्वायुवेगादिसप्तपुत्रोद्भवः	”
कुशविद्धात्करात्प्रवहंतं शाकरसं दृष्ट्वा हर्षान्नृत्यं कुर्वति मंकणके तन्निवारणार्थं देवप्रार्थनया आगतस्य महादेवस्य तस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
शिवांगुष्ठात्ताडितान्निर्गतं शुभ्रं भस्म दृष्ट्वा व्रीडितो मंकणको महादेवं स्तुत्वा तस्माद्वरदानाद्यवाप	”
रामस्य सारस्वततीर्थे एकरात्रवासानंतरं कपालमोचनाख्यौशनसतीर्थगमनं कथयित्वा जनमेजयप्रश्नानुरोधेन कपालमोचननामप्राप्तिकारणमाह वैशंपायनः	३९
रामस्य रुषंगोराश्रमगमनादिकं रुषंगुतनुत्यागवृत्तांतादिकं चाचीकथत्	”
आर्ष्टिषेणः कथं तपस्तप्तवानित्यादिके जनमेजयप्रश्ने आर्ष्टिषेणतपोवृत्तांतमाख्याय सिंधुद्वीपदेवाप्योर्विश्वामित्रस्य च ब्राह्मणत्वप्राप्तिवृत्तांतं चाचष्ट वैशंपायनः	४०
बकदाल्भ्यस्याश्रमगमनादिकमुक्त्वा तद्वृत्तांतं कथयति स्म वैशंपायनः	४१
पशून् याचितुं धृतराष्ट्रराजं प्रति गतो दाल्भ्यो मृतान्पशून्ददतस्तस्य राज्ञो राज्यं नाशयितुं मृतपशूनां मांसेन होममकरोत्तेन तस्य राज्यं क्षयोन्मुखमभूत्	”
प्राश्निकै राज्यनाशकारणे कथिते धृतराष्ट्रेण प्रसादितो दाल्भ्यस्तस्य राज्यं मोचयित्वा पशून् गृहीत्वा नैमिषारण्यं जगाम	”
तस्मिन्नेव तीर्थेऽसुरक्षयार्थं बृहस्पतेस्तपश्चर्यादिकं ययातियज्ञादिकं चाभिधाय वसिष्ठापवाहतीर्थं प्रति रामगमनमकथयद्वैशंपायनः	”
“ वसिष्ठस्यापवाहोसौ ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरकथनम्	४२
विश्वामित्रवसिष्ठयोस्तपःस्पर्धाप्रयुक्ते वैरे वसिष्ठानयनार्थं चिंतयन्विश्वामित्रः सरस्वतीं सस्मार	”
वसिष्ठानयनार्थं विश्वामित्रेणाज्ञप्ता चिंतयंती सरस्वती वसिष्ठवाक्येन तं वाहयंती तेन स्तुता विश्वामित्राश्रममागत्य तस्मै आनीतं तं निवेदयति स्म	”
आनीतं वसिष्ठं हंतुं खड्गमन्वेषयति विश्वामित्रे सरस्वती तं प्राचीं दिशमपोवाह	”
वसिष्ठमपवहंतीं सरस्वतीं प्रति क्रुद्धो विश्वामित्रः “ शोणितं वह ” इति शशाप	”
विश्वामित्रशापेन रुधिरं वहंतीं नदीं दृष्ट्वा ऋषिभिः प्रश्नमुखेन तस्याः सकाशात्तत्कारणं ज्ञात्वा शापमोचनार्थमाराधितो महादेवस्तस्याः शापं मोचयामास	४३
रुधिरनाशनेन क्षुधितैराक्षसैः प्रार्थितानां मुनीनां वाक्यात्प्रसन्ना सरस्वती राक्षसानुद्दधार	”
अत्रैव तीर्थे स्नात्वेंद्रो ब्रह्महत्यायामुक्तोभूत्	”
इंद्रस्य ब्रह्महत्या कथमभूदिति जनमेजयप्रश्ने तत्कारणं कथयन्वैशंपायनो नमुचिवधाख्यानमाचख्यौ	”
एतस्मिंस्तीर्थे बलरामागमनादि कथयित्वा अत्रैव कुमारस्याभिषेकादिकमाख्यातवान्वैशंपायनः	”
कुमाराभिषेकादिश्रवणार्थं जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्य तत्कथनरूपमुत्तरम्	४४
कार्तिकेयजन्मवृत्तांतः	”
कार्तिकेयं दृष्ट्वा महादेवप्रभृतिष्वागतेषु “ कं नु पूर्वमयं बालः ” इत्यादिवितर्कं कुर्वाणे महादेवे कुमारश्चतुर्भी रूपै रुद्रादीन् प्रति जगाम	”
कुमारस्याधिपत्यं दातुं महादेवादिभिः प्रार्थितो ब्रह्मा चिंतयन्कुमारं गृहीत्वा तैः सह हिमालयं जगाम	”
अभिषेकमहोत्सवेऽभिषेकसामग्रीं गृहीत्वा आगतैर्देवादिभिरभिषिक्ते कुमारे ब्रह्मादयस्तस्मै पारिषदान्ददुः	४५
वैशंपायनोन्येषां स्कंदसैनिकानां तदायुधानां च नामानि कथयित्वाऽभिषेकं दृष्टवतां सैन्यानां नृत्यादिकमाचचक्षे	”
मातृगणकथनं प्रतिजानानो वैशंपायनो मातॄणां प्रभावत्यादिनामानि विकृतिरूपादीनि च वर्णयति स्म	४६
इंद्रेण कृतं शक्त्यस्त्रादिदानं महादेवकृतं सेनादानं विष्ण्वादिकृतं वैजयंत्यादिदानमभिधाय देवसेनाः प्राप्तवतः स्कंदस्य प्रभां वर्णयामास वैशंपायनः	”

विषयाः	अध्या०
दैत्यान् हंतुं निर्गतः कार्तिकेयो देवादिभिः स्तुतस्तारकादीन् जघान	”
भयात् क्रौंचपर्वते निलीनं बाणासुरं ज्ञात्वा शक्तिप्रहारेण क्रौंचं भित्त्वा तं जघान ..	”
तैजसतीर्थे बलरामगमनाद्यभिधाय तत्रैव वरुणस्याभिषेकमाह वैशंपायनः	”
वरुणाभिषेकं श्रोतुं जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनो वरुणस्य जलाधिपत्याभिषेकवृत्तांतमब्रवीत्	४७
बलरामस्याग्नितीर्थगमनमाख्यायाग्निनाशविषये जनमेजयप्रश्ने तन्नाशवृत्तांतमभिधाय ब्रह्मयोनितीर्थवृत्तांतमाह	”
रामस्य बदरपाचनतीर्थगमनमभिधाय तद्वृत्तांतं कथयन् भरद्वाजसुतायाः श्रुतावत्या भर्तृत्वेनेंद्रवरणार्थं तपश्चरणमाख्यातवान्वैशंपायनः	४८
वसिष्ठरूपेणेंद्रः कन्यासमीपमागत्य तद्वाक्यं श्रुत्वा पंच बदराणि पाचयितुं दत्त्वा जगाम	”
बदराणि पाचयंती कन्या बहुभिर्दिनैः सर्वस्मिन्काष्ठभारे दग्धेप्यपक्वानि तान्यालोच्य स्वशरीरमग्नौ निधायापचत्	”
स्वशरीरे दह्यमानेप्यविकृतां कन्यामवलोक्य तुष्ट इंद्रः प्रत्यक्षमागत्य तस्यै वरान्दत्त्वा अरुंधतीवृत्तांतं कथयित्वा तत्तीर्थवासफलमभिधाय प्रययौ	”
श्रुतावतीजन्मवृत्तांतं श्रोतुं जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तं कथयति स्म	”
रामस्यैंद्रतीर्थगमनमभिधाय रामतीर्थवृत्तांतमादित्यतीर्थवृत्तांतं चाह स्म वैशंपायनः ..	४९
आदित्यतीर्थे वसंतं देवलं प्रशस्य तदाश्रमे जैगीषव्यस्यागमनमाचख्यौ	५०
बहूनि वर्षाणि वसंतमप्यब्रुवंतं जैगीषव्यमालोक्य चिंतयन्देवलो जलमानेतुं समुद्रं गतस्तत्रापि तं दृष्ट्वा पुनराश्रममागतस्तत्रापि तं तथैव ददर्श	”
ततस्तत्परीक्षार्थमुपरितनेषु लोकेषु गच्छन् देवलस्तत्र तत्र जैगीषव्यं दृष्ट्वा पुनः पतिव्रतालोकपर्यंतं गत्वा ततोग्रे जैगीषव्योंतर्दधे ..	”
ततः प्रश्नमुखेन सिद्धेभ्यो जैगीषव्यस्य ब्रह्मलोकगमनं श्रुत्वा तत्र गंतुं प्रवृत्तो देवलः सिद्धैर्निवारितः स्वाश्रममाजगाम	”
तत्रापि दृष्टो जैगीषव्यो देवलेन प्रार्थितस्तस्मै मोक्षधर्मं योगविधिं चोपदिदेश	”
संन्यासोद्यतदेवलदर्शनेन भूतादीनां रोदनादिकं सोमतीर्थगमनं चाख्यातवान्वैशंपायनः ..	”
वैशंपायनो रामस्य सारस्वततीर्थगमनमभिदधाति स्म	५१
“ कथं द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	”
अत्र तपः कुर्वतो दधीचस्य ऋषेस्तपोभंगार्थमिंद्रेण प्रेषितामलंबुषामप्सरसं दृष्टवतस्तस्य वीर्यं सुस्राव सरस्वत्याम्	”
तद्रेतस उत्पन्नं पुत्रमादाय दधीचमागत्य सरस्वती “ ब्रह्मर्षे तव पुत्रोयं ” इत्याद्युवाच	”
पुत्रं लब्धवता दधीचेन स्तुता सरस्वती तस्माद्वरान् लब्ध्वा पुत्रमादाय प्रययौ	”
एतदंतरे देवदानवविरोधे समुत्पन्ने दानववधार्थमस्त्राणि कर्तुमिंद्रेण देवद्वारास्थिलाभार्थं याचितो दधीचः प्राणान् विसृज्यास्थीनि ददौ	”
तैरस्थिभिरस्त्राणि विधायेंद्रो दानवान् जघान ..	”
कस्मिंश्चित्कालेतिक्रांते द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां प्रवृत्तेष्वृषिषु गंतुं प्रवृत्तः सारस्वतो मुनिः सरस्वत्याश्वासितो वेदानधीयानस्तत्रैव तस्थौ	”
अनावृष्ट्यामतीतायामागतानां वेदाध्यापनाय प्रार्थयतामृषीणां सारस्वतस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
सारस्वते तीर्थे स्नानादि विधाय रामो यत्र वृद्धकन्यास्थितिस्तत्तीर्थं जगाम	”
“ कथं कुमारी भगवंतस्तपोयुक्ता ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तद्वृत्तांतमाख्याय तत्तीर्थवासफलमाख्याति स्म	५२
अत्र दानानि दत्त्वा ब्राह्मणमुखाच्छल्यहननं श्रुत्वा ततो निर्गतो रामो मुनीन्प्रति कुरुक्षेत्रवृत्तांतं पप्रच्छ	”
मुनिभिः कुरुक्षेत्रवृत्तांते कथिते “ किमर्थं कुरुणा कृष्टं ” इत्यादिके रामेण पृष्टे मुनयस्तदकथयन्	५३
बहूनि वर्षाणि कर्षतः कुरोरिंद्रस्य चोक्तिप्रत्युक्ती देववाक्यादागत्येंद्रेण “ अलं खेदेन भवतः” इत्याद्युक्तः कुरुस्तदंगीचकार	”
मुनयः कुरुक्षेत्रमाहात्म्यं कथयित्वा तन्मर्यादादिकमिंद्रोक्तमाचख्युः	”
रामः कुरुक्षेत्रं दृष्ट्वा दानानि दत्त्वा तत्रस्थमाश्रमं जगाम	५४
आश्रमवृत्तांतजिज्ञासया रामेण पृष्टा मुनयस्तमूचुः	”
रामो मित्रावरुणाश्रममागत्य तत्रागतं नारदं प्रति कुरुक्षेत्रयुद्धवृत्तांतं पप्रच्छ	”
नारदस्तं वृत्तांतं कथयन् भीष्मादीनां मरणं कौरवबलात्कृपादीनां त्रयाणामवशेषमुक्त्वा य-	

विषयाः	अध्या०
दीच्छा तर्हि दुर्योधनभीमयोर्युद्धस्थलं व्रजेत्युवाच रामम्	”
ततो रामोऽनुयायिनो विसृज्य सरस्वतीमाहात्म्यमुक्त्वा गदायुद्धं द्रष्टुमाजगाम	”
रामसंनिधौ दुर्योधनो भीमेन सह कथमयुध्यतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयो रामदर्शनेन दुर्योधनहर्षादिकमाह	५५
युधिष्ठिरं प्रति बलरामेणोक्तं वाक्यं श्रुत्वा सर्वे स्यमंतपंचकमाययुः	”
संजयो गदाधारिणोर्दुर्योधनभीमयोः प्रभां परस्पराह्वानादिकं तयो रूपं दुर्योधनवाक्यात्सर्वेषां युद्धदर्शनार्थमुपवेशनं चाह	”
उभयोर्वाग्युद्धं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्यानुतापपूर्विकोक्तिः	५६
दुर्योधनेन युद्धार्थमाहूते भीमे सनिर्घातवातादीनि दुर्निमित्तान्यभूवन्	”
भीमो युधिष्ठिरं प्रति “ नैष शक्तो रणे जेतुं ” इत्याद्युक्त्वा द्रौपदीसभानयनाद्यनूद्य दुर्योधनं प्रति क्रुद्धः सन् “ राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य ” इत्याद्युवाच	”
ततो भीमं प्रति “ किं कत्थनेन बहुना ” इत्याद्युक्तं दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा सर्वे प्रशशंसुः	”
संजय उभयोर्युद्धारंभं मंडलादिगतीरुभयोस्तुमुलं गदायुद्धं चावर्णयत्	५७
अर्जुनेन “ अनयोर्वीरयोर्युद्धे ” इत्यादिनोभयोर्बलाबलविषये पृष्टः श्रीकृष्णस्तदाख्याय स्वस्य मायायुद्धाभिप्रायं प्रकाश्य युधिष्ठिरापराधादिदं भयमागतमित्याद्याह	५८
श्रीकृष्णवाक्यादर्जुनः स्ववामोरुताडनेन भीमाय संज्ञां ददाति स्म	”
उभयोर्मंडलादिगतिपूर्वकं युध्यमानयोर्भीमेन गदया दुर्योधनस्योरौ भग्ने स पपात	”
दुर्योधने पतिते उल्कापातादिकं यक्षादीनां महानादं भेर्यादीनां ध्वनिमद्भुतोत्पातदर्शनेन पंचालादीनामुद्वेगं देवादीनां स्वस्थानगमनादिकं चाह संजयः	”
दुर्योधनं पतितं दृष्ट्वा पांडवेषु हृष्टेषु भीमस्तं प्रति परुषवाक्यान्युक्त्वा पतितस्य तस्य शिरः पादेन समलोडयत्	५९
पुनर्भीमो दुर्योधनं प्रति “ येस्मान्पुरोपनृत्यंत ” इत्याद्युक्त्वा युधिष्ठिरादीन् प्रति “ रजस्वलां द्रौपदीमानयन्ये ” इत्यादि सहर्षमुवाच	”
युधिष्ठिरो भीमं प्रति “ गतोसि वैरस्यानृण्यं ” इत्याद्युक्त्वानुतप्तः सन् दुर्योधनं प्रति “ तातमन्युर्न ते कार्यः ” इत्यादि कथयन् विललाप	”
अधर्मेण हतं राजानं दृष्ट्वा रामः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्योत्तरम्	६०
राजानं पादेन शिरस्यभिहतं दृष्ट्वा क्रुद्धो बलरामो भीमं विनिंदन्लांगलं गृहीत्वाभ्यद्रवत्	”
कृष्णेन बाहुभ्यामावार्य “ आत्मवृद्धिर्मित्रवृद्धिः ” इत्याद्युक्तो रामस्तं प्रति “ धर्मः सुचरितः सद्भिः ” इत्याद्युवाच	”
क्रोधं निवारयितुं ब्रुवंतं श्रीकृष्णं प्रति बलरामो “ हत्वाऽधर्मेण राजानं ” इत्याद्युक्त्वा रथमारुह्य द्वारकां जगाम	”
चिंतयन् युधिष्ठिरो “ धर्मराज किमर्थं त्वं ” इत्यादिकं श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा राजमूर्ध्नि पादस्स्पर्शमसहमानो “न ममैतत्प्रियं कृष्ण” इत्याद्युवाच	”
युधिष्ठिरोक्ते श्रीकृष्णेनानुमोदिते हृष्टस्य भीमस्योक्तिमन्वमोदत युधिष्ठिरः	”
दुर्योधनं हतं दृष्ट्वा पांडवाः किमकुर्वतेति धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्य तत्कथनम्	६१
पांडवेषु हृष्टेषु वीरेषु भीमं प्रशंसत्स्वसदृशं वदतः पंचालान् प्रति श्रीकृष्णो दुर्योधननिंदारूपं वाक्यमुवाच	”
कृष्णस्याधिक्षेपवाक्यं श्रुत्वोत्थितो दुर्योधनस्तं प्रति “ कंसदासस्य दायाद ” इत्यादिकं परुषं वाक्यमुवाच	”
पुनः “ हतस्त्वमसि गांधारे ” इत्यादि वदंतं श्रीकृष्णं प्रति “ अधीतं विधिवद्दत्तं ” इत्याद्युक्तवंतं दुर्योधनं प्रति पुष्पवर्षादिकमभूत्	”
दुर्योधनपूजां दृष्ट्वा व्रीडिताश्चिंतयंतः पांडवाः “नैष शक्योतिशीघ्रास्त्रः ” इत्यादि श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा जहृषुः	”
निवासार्थं निर्गताः पांडवा दुर्योधनशिबिरसमीपमागत्य रथादवतीर्णास्तदा गांडीवावरोपणपूर्वकं रथादवतरितुं श्रीकृष्णेनाज्ञप्तोर्जुनस्तथाकरोत्	६२
रथादवतीर्णेर्जुने पश्चाच्छ्रीकृष्णे चावतीर्णे यदा ध्वजस्थः कपिरंतर्दधे तदैव साश्वोर्जुनरथो दग्धो भस्मसादभूत्	”
अर्जुनेन रथदाहकारणे पृष्टे श्रीकृष्णस्तदाचख्यौ	”
“ दिष्ट्या जयसि कौंतेय ” इत्याद्युक्तवंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्प्रशंसारूपं वाक्यं ब्रुवन् यु-	

विषयाः	अध्या०
धिष्ठिरः “अस्माभिर्मंगलार्थाय वस्तव्यं शिबिराद्वहिः” इति श्रीकृष्णप्रेरणया स्वबंधुभिः कृष्णेन सात्यकिना च सह शिबिरान्निर्गत्यौघवतीतीरे न्यवसत •• •• ••	”
युधिष्ठिराज्ञया गांधारीसांत्वनार्थं श्रीकृष्णो हस्तिनापुरं जगाम •• •• •• •• •• ••	”
“किमर्थं श्रीकृष्णः प्रेषितः” इति जनमेजयप्रश्ने तदभिनंदनपूर्वकमुत्तरं वैशंपायनस्य ••	६३
अन्यायहतं दुर्योधनं दृष्ट्वा गांधारीशापाद्भीतेन युधिष्ठिरेण प्रार्थितः श्रीकृष्णो हस्तिनापुरं गत्वा धृतराष्ट्रसमीपमागत्य सुस्वरं रुरोद ••	”
धृतराष्ट्रं गांधारीं च प्रत्युपदेशवाक्यानि वदंतं श्रीकृष्णं प्रति गांधारी “एवमेतन्महाबाहो” इत्याद्युक्त्वा “धृतराष्ट्रस्य त्वमेव गतिः” इत्याद्यभिधाय रुरोद •• •• ••	”
श्रीकृष्णो धृतराष्ट्रं प्रति द्रौणेर्दुष्टमभिप्रायं निवेद्य हस्तिनापुरान्निर्गत्य शिबिरमाजगाम ••	”
भग्नसक्थो दुर्योधनः किमब्रवीदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने तदुत्तरं कथयन्संजयो दुःखितस्य दुर्योधनस्य विलापवाक्यादिकं ततः पलायमानैर्जनैरश्वत्थामानं प्रति निवेदितं दुर्योधनहननवृत्तांतं चाकथयत् •• •• •• •• ••	६४
दुर्योधनं हतं श्रुत्वाश्वत्थामादिषु युद्धभूमिमागतेषु विलापपूर्वकमश्वत्थामा “न नूनं विद्यते सत्यं” इत्याद्युवाच दुर्योधनं प्रति ••	६५
दुर्योधनोपि कृपादीन् प्रति “ईदृशो लोकधर्मोयं” इत्यादि समयोचितमुक्त्वा ‘मा भवंतोत्र तप्यंतां” इत्याद्युवाच •• •• ••	”
दुर्योधनवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धेनाश्वत्थाम्ना कृतां सर्वपंचालवधप्रतिज्ञां श्रुतवतो दुर्योधनस्य प्रेरणया आनीतेन जलकुंभेन कृपाचार्योश्वत्थामानं सैनापत्येभिषिषेच •• •• ••	”

समाप्तमिदं शल्यपर्वसूचीपत्रम्

॥ सौप्तिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ सौप्तिकपर्व.	
अश्वत्थामादीनां शिबिराभ्याशगमनादिकं शशंस संजयः •• •• •• •• •• •• •• ••	१
विलपन् धृतराष्ट्रोऽधर्मेण हते दुर्योधने कृतवर्मादयः किमकुर्वन्निति पप्रच्छ. •• •• ••	”
पांडवेभ्यो भीताः कृतवर्मादयो वनं गत्वा न्यग्रोधमूले उपविष्टाः संतो वृत्तं कुरुपांडवक्षयं चिंतयामासुः •• •• •• •• •• •• ••	”
कृपकृतवर्मणोर्निद्रितयोर्जागरितोश्वत्थामा तस्मिन्नेव वने बहुवायसावृते न्यग्रोधे वायसेषु सुप्तेष्वेकेनोलूकेनागत्य कृतं बहुवायसनाशादिकं ददर्श •• •• •• •• ••	”
उलूककृतं सोपधं कर्म दृष्ट्वा चिंतयन्नश्वत्थामा रात्रौ सुप्तानां पांडवानां नाशकरणं निश्चित्य कृपकृतवर्माणौ प्रबोध्य तौ प्रति “हतो दुर्योधनः” इत्याद्युवाच •• •• ••	”
अश्वत्थामानं प्रत्युपदिशन् कृपो दुर्योधनं विनिंदन् “धृतराष्ट्रादीन्प्रति गत्वा ते यथा कथयिष्यंति तथा कुर्मः” इत्याह •• ••	२
कृपवाक्यं श्रुत्वा शोचन्द्रौणिः कृपकृतवर्माणौ प्रति “पुरुषे पुरुषे बुद्धिः” इत्याद्युक्त्वा क्षत्रधर्मावलंबिनमात्मानं विनिंदन्सुप्तान् पंचालादीन्हनिष्यामीत्याह स्म •• •• ••	३
“अद्य रात्रौ विश्रमस्व” इत्याद्युक्त्वा प्रशंसति कृपेऽश्वत्थामा क्रुद्धः सन् दुर्योधनोरुभंगमनूद्यात्मानं विकत्थयामास •• •• ••	४
सुप्तानां विश्वस्तानां पंचालादीनां वधनिवारणायोपदिशति कृपेऽश्वत्थामा पांडवकृतान्याय्यवधमनूद्य तेषां नाशार्थं निर्गतः सन् स्वाभिप्रायं कथयामास •• •• •• ••	५
कृपकृतवर्मभ्यामनुगतोऽश्वत्थामा पांडवशिबिरद्वारि तस्थौ •• •• •• •• •• •• ••	”
द्रौणिमवस्थितं दृष्ट्वा कृपकृतवर्माणौ किमकुर्वतामिति धृतराष्ट्रप्रश्नः •• •• •• •• ••	६
कृपकृतवर्माणावामंत्र्य गच्छन् द्रौणिः शिबिरद्वारमाश्रित्य स्थितं महादेवं ददर्श •• ••	”

विषयाः	अध्या०
अश्वत्थामा स्वप्रेरितेष्वस्त्रेषु महादेवेन ग्रस्तेषु निरायुधः कृपवाक्यमनुस्मृत्य "ब्रुवतामप्रियं पथ्यं" इत्याद्युक्त्वा महादेवं शरणं गंतुं चिंतयामास	”
रथादवतीर्य महादेवं स्तुवत्यश्वत्थाम्नि तत्समीपे कांचनवेदिः प्रादुरभूत्तस्याश्चोत्पन्ना महाभूतगणास्तं प्रत्यधावंत	७
धावतो भूतगणान् दृष्ट्वाप्यव्यथमानोश्वत्थामा स्वदेहमेवोपहारत्वेन दास्यामीति निश्चित्य "इममात्मानमद्याहं" इत्याद्युवाच महादेवं प्रति	”
ततो महादेवोश्वत्थामानं प्रति "सत्यशौचार्जवत्यागैः" इत्याद्युक्त्वा तच्छरीरे आविश्य तस्मै खड्गं च ददौ	”
अश्वत्थाम्नि प्रयाते कृपकृतवर्माणौ भयार्तौ न व्यवर्ततामित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संजयस्तयोः शिबिरद्वारस्थितिं कथयनि स्म ..	८
द्वारस्थितौ कृपकृतवर्माणौ प्रति "शिबिरात्पलायमानो न कश्चिदपि मोचनीयः" इत्याद्यादिश्य शिबिरं प्रविष्टोश्वत्थामा प्रथमं धृष्टद्युम्नगृहं प्रविश्य पादताडनेन तमबोधयत्.	”
उत्तिष्ठंतं धृष्टद्युम्नं पाणिभ्यां पिंषन् शस्त्रेण मां जहीति तेन प्रार्थितोऽप्यश्वत्थामा "आचार्यघातिनां लोकाः इत्याद्युक्त्वा तं पशुवन्मारयित्वा शिबिरांतरं जगाम	”
एवमुत्तमौजसं युधामन्युं च हत्वा सुप्तान् योधान् प्रति धावन्नश्वत्थामा द्रौपदीपुत्रान् दृष्ट्वा बाणान्वर्षतस्तानपि हत्वा शिखंडिनं जघान.	”
संजयोऽश्वत्थामकृतं पांडवीयबहुसैन्यानां नाशनं निद्रांधानां तेषां व्याकुलत्वं द्वाःस्थादीनां पलायनादिकं चाचष्ट	”
द्वारि स्थितौ कृपकृतवर्माणौ पलायमानान् हत्वा शिबिरस्य प्रदेशत्रयेग्निं ददतुस्तस्मिन्नेव प्रकाशेश्वत्थामा खड्गेन बहून्वीरान्नाशयामास	”
संजयो हतैर्वीरैः पृथिव्यावरणं भयार्तानामाक्रोशादिकं रुधिरेण पृथ्वीरजःशांतिं नरमांसभोजनार्थं रक्षःपिशाचानामागमनं चाब्रवीत्	”
अश्वत्थामा शिबिरस्थान् सर्वान् हत्वा बहिरागत्य कृपकृतवर्माणौ प्रति तत्सर्वं कथयामास	”
द्रौणिः पूर्वमेवैतत् कुतो नाकरोदिति धृतराष्ट्रप्रश्ने भयात् पांडवानामसांनिध्ये कृतवानेतदित्याद्याह संजयः	”
कृपादीनां परस्परालिंगनानंतरमश्वत्थामा स्वकीयं कार्तार्थ्यं कथयति स्म	”
संजयो दुर्योधनसमीपे कृपादीनामागमनं तात्कालिकीं दुर्योधनस्यावस्थां चाकथयत् ..	९
दुर्योधननिकटे कृपविलापानंतरमश्वत्थामा विलापपूर्वकमर्जुनं विनिंदन् दुर्योधनं प्रशस्यात्मानमपि निंदन् सौप्तिके धृष्टद्युम्नादीनां नाशवृत्तांतं कथयतिस्म	”
द्रौणिवाक्यश्रवणानंतरं तत्प्रशंसावाक्यं ब्रुवतो दुर्योधनस्य प्राणत्यागादिकं तत्समकालं स्वस्य दिव्यदर्शित्वनाशं च जगाद संजयः	”
पुत्रवधं श्रुतवतो धृतराष्ट्रस्य चिंतां चागदद्द्वैपायनः	”

ऐषीकपर्व

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरः सौप्तिकवृत्तांतं कथयतो धृष्टद्युम्नसारथेः सकाशाद्द्रौपदेयादीनां नाशं श्रुत्वा पतितः पुनर्लब्धसंज्ञो विलपन् द्रौपदीमानेतुं नकुलमाज्ञाप्य शिबिरमागत्य हतान् पुत्रादीन् दृष्ट्वा पुनर्मूर्छितः सन् पपात	१०
शोकाकुलं युधिष्ठिरं सुहृत्सु सांत्वयत्सु नकुलेनानीता द्रौपदी पुत्रादिनाशं श्रुत्वा शोकार्ता सती भूमौ न्यपतत्	११
भीमेनाश्वासिताया द्रौपद्या अश्वत्थामनाशार्थकं वाक्यं श्रुत्वा "दूरगतमश्वत्थामानं हतं त्वं कथं ज्ञास्यसि" इति युधिष्ठिरेणानुयुक्ता सा "द्रौणिं हत्वा प्रत्यभिज्ञार्थं तस्य मणिमाहर" इत्याह स्म	”
"त्रातुमर्हसि मां भीम" इत्यादिकं द्रौपदीवाक्यं श्रुत्वा भीमोश्वत्थामानं हंतुं जगाम..	”
भीमनिवारणार्थं युधिष्ठिरं प्रति वदन् श्रीकृष्णोश्वत्थाम्नो ब्रह्मशिरोस्त्रप्राप्तिवृत्तांतं स्वनिकटे चक्रयाचनवृत्तांतं चाकथयत्	१२
निर्गतं भीमं वारयितुं रथमारुह्य पृष्ठतो धावत्स्वपि कृष्णादिषु तं वारयितुमशक्नुवत्सु वेगवद्भिरश्वैर्गच्छन् स गंगातीरे व्यासेन सहितं स्थितमश्वत्थामानं दृष्ट्वा तं प्रति सशरं धनुर्गृहीत्वाऽधावत्	१३
आगच्छंतं भीमं तत्पृष्ठत आगच्छंतौ कृष्णार्जुनौ च दृष्ट्वोपायांतरमनालोचयन्नश्वत्थामा पांडवाभावायेषीकामादाय तस्यां ब्रह्मशिरोस्त्रमुदीरयंश्चिक्षेप	”
अश्वत्थाम्नोभिप्रायं ज्ञातवता कृष्णेन प्रेरितोर्जुनोपि तदेव दिव्यास्त्रं प्राक्षिपत्	१४

विषयाः	अध्या०
उभयोरस्त्रतेजसा त्रस्ते त्रैलोक्ये तत्रागतौ व्यासनारदावश्वत्थामार्जुनौ प्रति “नानाशस्त्रविदः पूर्वे” इत्याद्यूचतुः	”
व्यासनारदयोर्वाक्यं श्रुत्वार्जुनः “प्रमुक्तमस्त्रमस्त्रेण” इत्याद्युक्त्वा स्वास्त्रमुपसंजहार	१५
अस्त्रं संहर्तुमसमर्थेन द्रौणिना “उत्तमव्यसनार्तेन” इत्याद्युक्तो व्यासः “अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तातेत्यारभ्य मणिं चैव प्रयच्छाद्य” इत्याद्यंतमुवाच	”
पुनरश्वत्थाम्नो मणिप्रशंसापूर्वकं तद्दानमंगीकृतवतोऽमोघमेतदस्त्रं पांडवगर्भे विसृजामीति वाक्यमनुजज्ञे व्यासस्ततः स तदस्त्रमुत्तरागर्भे व्यसृजत्	”
श्रीकृष्णाश्वत्थाम्नोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं श्रीकृष्णोश्वत्थाम्ने शापं दत्त्वोत्तरागर्भरक्षणं प्रतिजज्ञे व्यासश्च तदन्वमोदत	१६
मणिं दत्त्वाश्वत्थाम्नि वनं गते शिबिरमागतेषु पांडवेषु भीमद्रौपद्योरुक्तिप्रत्युक्ती	”
सौप्तिके हतेषु सैन्येषु शोचन् युधिष्ठिरः श्रीकृष्णं प्रति मम पुत्रा द्रौणिना कथं हता इत्यादि पप्रच्छ	१७
श्रीकृष्णोऽपि महादेवस्य प्रसादं कथयंस्तं प्रशंसन् सृष्टिकरणार्थं ब्रह्मकृततत्प्रेरणादिवृत्तांतं कथयामास	”
पुनर्महादेवप्रभावं कथयन् श्रीकृष्णो देवानां यज्ञकल्पनं तत्र स्वभागमदृष्टवतो रुद्रस्य कोपं तद्भयाद्यज्ञस्य मृगरूपेण पलायनं देववाक्येन महादेवप्रसादादिकं चाह स्म	१८

समाप्तमिदं सौप्तिकपर्वसूचीपत्रम्

॥ स्त्रीपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ जलप्रदानिकपर्व	
दुर्योधने हते धृतराष्ट्रः किमकरोदितिजनमेजयप्रश्ने धृतराष्ट्रस्य संतापादिकं संजयकृतं तत्सांत्वनं पुनः शोकार्दितस्य तस्य पतनं चाह स्म वैशंपायनः	१
विलपतो धृतराष्ट्रस्य शोकं निवारयन् संजयो दुर्योधनं तं च विनिंदन्नाश्वासयति स्म	”
विदुरस्य धृतराष्ट्रं प्रति “उत्तिष्ठ राजन् किं शेषे” इत्यादिकं प्रबोधवाक्यम्	२
विदुरवाक्येन विशोको धृतराष्ट्रः “कथं नु मानसैर्दुःखैः प्रमुच्यंते तु पंडिताः” इति पप्रच्छ	३
विदुरो “यतो यतो मनो दुःखात्” इत्यादिना तत्त्वमुपदिदेश	”
कथं संसारगहनमित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरस्तदुत्तरत्वेन भूतानां जन्मप्रभृति मरणपर्यंतं वृत्तांतं कथयित्वा धर्मपालनेन परमगतिप्राप्तिमाह स्म	४
“यदिदं धर्मगहनं” इत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने संसारगहनकथनं प्रतिज्ञाय वनोपमानकथनेन तत्सूत्रयन्नाह विदुरः	५
अहो खलु महद्दुःखमित्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरो मोक्षवित्कल्पितोपमानभूतकांतारादिशब्दानामर्थं विवृणोति स्म	६
पुनर्धृतराष्ट्रप्रश्ने विदुरः संसारगहनान्निवृत्तये तत्त्वमुपदिदेश	७
पुनः शोकसंतप्तो धृतराष्ट्रः पतित्वा पुनर्लब्धसंज्ञो यदा विललाप तदा व्यासस्तं प्रति दैवकृतेरपरिहार्यत्वं कथयित्वा प्रत्यक्षतः श्रुतं देवानां कार्यं कथयितुं प्रतिजज्ञे	८
इंद्रसभायां भारसंहारं प्रार्थयंतीं पृथ्वीं प्रति “धृतराष्ट्रस्य ज्येष्ठः पुत्रस्ते कार्यकरिष्यति” इत्यादिकं विष्णुवाक्यं कलेरंशेन दुर्योधनजन्मादिकं राजसूये नारदोक्तं चाभिधाय धृतराष्ट्रं सांत्वयामास व्यासः	”
एतदुपदेशेन समाश्वस्तं धृतराष्ट्रमालक्ष्य व्यासोंतर्दधे	”
व्यासे गते धृतराष्ट्रः किमकरोदिति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	९

विषयाः	अध्या०
आगतस्य संजयस्य प्रेतकार्यकरणविषयकं वाक्यं श्रुत्वा पतितं धृतराष्ट्रं प्रति विदुरः पुनरुपदिदेश	”
विदुरवाक्यं श्रुत्वा गांधार्यादीनामानयनार्थमाज्ञाप्य धृतराष्ट्रो यानमारुरोह	१०
आज्ञानुरोधेन कुंत्यादिभिः सहागतायां गांधार्यां रुदतीभिः स्त्रीभिः परिवृतो धृतराष्ट्रो युद्धस्थानं गंतुं निर्जगाम	”
नगराद्बहिः क्रोशमात्रे प्रदेशे मिलिताः कृपाश्वत्थामकृतवर्माणो धृतराष्ट्राय वृत्तांतं निवेद्य गांधार्यै च पुत्राणां निधनं सौप्तिकवृत्तांतं चावेद्य पांडवभयात्स्वस्वस्थानानि जग्मुः	११
नगरान्निर्गतं धृतराष्ट्रं श्रुत्वा भ्रातृसहितो युधिष्ठिरः स्त्रीभिः सहिता द्रौपदी च प्रत्युद्गम्य धृतराष्ट्रवंदनादि चक्रतुः	१२
युधिष्ठिरमालिंग्यालिंगनच्छलेन भीमनाशेच्छया तमालिंगितुं प्रवृत्तो धृतराष्ट्रस्तदभिप्रायज्ञेन श्रीकृष्णेन भीममाक्षिप्य पुरस्कृतां लौहीं भीमप्रतिमामालिंग्य तां चूर्णीकृत्य पपात	”
ततो गतक्रोधं धृतराष्ट्रं प्रति “ माशुचो धृतराष्ट्र त्वं” इत्याद्युवाच श्रीकृष्णः	”
कृतशौचो धृतराष्ट्रो “ राजन्नधीता वेदास्ते ” इत्यादिकं श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा तदनुमान्य भीमादीन् स्वगात्रैः स्पृष्ट्वा कल्याणमुवाच	१३
ततो गांधारीं प्रति गतेषु पांडवेषु तस्याः पांडवशापदानाभिप्रायं ज्ञात्वा तत्कालमागतेन व्यासेन सांत्विता सा “भगवन्नाभ्यसूयामि ” इत्याद्युवाच तं प्रति	१४
गांधार्या वाक्यं श्रुत्वा तां सांत्वयतो भीमस्य तस्याश्चोक्तिप्रत्युक्ती	१५
युधिष्ठिरमन्विष्यंतीं गांधारीं प्रति शापभीतः स आत्मानं विनिंदन्नुवाच	”
अंगुल्यग्रे गांधारीदृष्टिपातेन कुनखित्वं प्राप्तो युधिष्ठिरस्तदनुज्ञया कुंतीसमीपमाजगाम	”
विलपंतीं द्रौपदीमाश्वास्य तया सहागतां कुंतीं प्रति “मैवं पुत्रीति शोकार्ता ” इत्याद्युवाच गांधारी	”

२ स्त्रीविलापपर्वजलप्रदानिक पर्वांतर्ग०

विषयाः	अध्या०
व्यासप्रसादलब्धया दिव्यदृष्ट्या गांधारी युद्धस्थानं ददर्श	१६
धृतराष्ट्रादिष्वप्यायोधनं द्रष्टुमागतेषु विलपंती गांधारी कृष्णं प्रति “ पश्यैताः पुंडरीकाक्ष” इत्याद्युवाच	”
हतं दुर्योधनं दृष्ट्वा पतिता गांधारी पुनर्लब्धसंज्ञा सती दुर्योधनमालिंग्य विलपंती सती श्रीकृष्णं प्रति “ उपस्थितेस्मिन्संग्रामे ” इत्याद्युक्त्वा दुर्योधनपत्नीं दृष्ट्वा पुनर्विललाप	१७
निहतान्पुत्रान् दृष्ट्वा गांधारी श्रीष्णं प्रति ‘ पश्य माधव पुत्रान्मे ” इत्युक्त्वा विलपंतीः स्त्रियो दुःशासनं च दृष्ट्वा पुनर्विललाप	१८
विकर्णं दुर्मुखादींश्च दृष्टवत्या गांधार्या विलापः	१९
अभिमन्युं दृष्ट्वा विलपंती गांधारी श्रीकृष्णं प्रति विलपंतीमुत्तरां विराटे हते विलपंतीस्तत्स्त्रियश्च दर्शयामास	२०
कर्णं दृष्टवत्या गांधार्या विलापः	२१
आवंत्यं जयद्रथं च दृष्टवत्या गांधार्या विलापः	२२
भगदत्तभीष्मद्रोणानां दर्शनेन गांधारीविलापः	२३
भूरिश्रवसं दृष्ट्वा विलपंती गांधारी सोमदत्तोद्देशेन विलपंतीस्तत्पत्नीर्यूपध्वजमुद्दिश्य विलपंतीस्तत्पत्नीश्च श्रीकृष्णं प्रति दर्शयित्वा शकुनिदर्शनेन विलपतिस्म	२४
कांबोज मागधं धृष्टद्युम्नपुत्रादीन् विंदानुविंदादींश्च सर्वान् हतान् दृष्ट्वा विलापवाक्यानि वदंती गांधारी शोकेन मूर्छिता सती पपात	२५
पुनर्लब्धसंज्ञा गांधारी मरणोन्मुखानामेषां समर्थेनापि त्वयोपेक्षा कृतेत्यादिना सर्वं दोषं कृष्णे आरोप्य “त्वमपि सर्वान्स्वज्ञातीन्हत्वा कुत्सितं मरणं प्राप्स्यसि ” इति तं शशाप	”
श्रीकृष्णो “ जाने ह्येतदप्येवं ” इत्यादिना गांधारीदत्तं शापमनुमनुते स्म	”

श्राद्धपर्व

विषयाः	अध्या०
कृष्णेन प्रबोधिता गांधारी तूष्णीं बभूव	२६
धृतराष्ट्रेण हतानां संख्यायां पृष्टायां युधिष्ठिरस्तां कथयित्वा मृतानां गतिं च कथयति स्म	”
पुनः “ केन ज्ञानबलेनैवं पुत्र पश्यसि सिद्धवत्” इति धृतराष्ट्रेण पृष्टो युधिष्ठिरो वनवासे लोमशाल्लब्धाया अनुस्मृतिविद्याया बलेनेत्याद्याह स्म	”
हतानां प्रेतकार्यकरणार्थं धृतराष्ट्रेणाज्ञप्तो युधिष्ठिरस्तदर्थं धौम्यादीनादिश्य दुर्योधनादीनां तानि कारयति स्म	”
धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य गंगातीर आगत्य युधिष्ठिरादयः सर्वेषामुदकदानं चक्रुः	२७
उदकदानसमये कुंत्या “सूर्यात्सकाशान्मय्युत्पन्नस्तव ज्येष्ठो भ्राता कर्णइति तस्मै त्वमेवोदकदानं कुरु ” इत्यादिष्टो युधिष्ठिरो भ्रातरं कर्णं ज्ञात्वा विलपंस्तस्मा उदकदानं चकार	”

समाप्तमिदं स्त्रीपर्वसूचीपत्रम्

॥ शांतिपर्वांतर्गतराजधर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

१ राजधर्मपर्व

विषयाः	अध्या०
कृतोदकेषु पांडवेषु गंगातीरे निवसत्सु तान्प्रत्यागतेषु व्यासनारदादिषु नारदो "भवता बाहुवीर्येण" इत्याद्युवाच युधिष्ठिरं प्रति	१
असंतुष्टो युधिष्ठिरो नारदं प्रति कुंतीकृतमंत्रसंवरणवृत्तांतं पूर्वोक्तं कुंतीकर्णसंवादं च कथयित्वा कर्णाज्ञानेनानुतप्तः सन् कर्णाभिशापवृत्तांतशुश्रूषया पप्रच्छ	”
उत्तरं वदन्नारदो द्रोणसमीपे कर्णकृतं ब्रह्मास्त्रयाचनं द्रोणकृतं तत्प्रत्याख्यानं च कथयति स्म	२
द्रोणेन प्रत्याख्यातः कर्णः परशुरामं प्रति गत्वा ब्राह्मणोहमित्युक्त्वा तत्र वसंस्तस्मादस्त्रशिक्षामवाप	”
कदाचित्कर्णः समुद्रतीरे विचरन्नज्ञानाद्ब्राह्मणधेनुं हत्वा तं ब्राह्मणमनुनयन्नपि क्रुद्धात्तस्मान्मरणकाले चक्रमज्जनादिरूपं शापमवाप	”
कर्णस्य वीर्यादिकं दृष्ट्वा तुष्टो रामस्तस्मै ब्रह्मास्त्रं ददौ	३
कदाचित्कर्णोत्संगे शिरो निधाय सुप्तो रामः केनचित्कीटेन भग्नात्कर्णोरोर्निर्गतेन रुधिरेण स्पष्टः प्रबुद्धःसन् कर्णोरुभेदकं कीटं ददर्श	”
कीटको रामस्य दृष्टिपातेन तत्कीटकरूपं त्यक्त्वा राक्षसरूपः सन् स्वस्य कीटत्वप्राप्तिकारणवृत्तांतमाचख्यौ	”
"नैतादृशं ब्राह्मणस्य धैर्यं तस्मात्तथ्यं कथय" इति परशुरामेण सक्रोधमुक्तः कर्णः स्वस्य यथार्थं वृत्तांतं कथयामास	”
तच्छ्रुत्वा क्रुद्धेन रामेण "यस्मान्मिथ्योपचरितः" इत्यादिना मरणकाले ब्रह्मास्त्रास्फुरणरूपं शापं दत्त्वा विसर्जितः कर्णः पादवंदनादिपूर्वकं स्वदेशं जगाम	”
दुर्योधनेन सह कर्णस्य सख्ये जाते कदाचित्स्वयंवरदर्शनार्थं कलिंगदेशं प्रत्युभौ जग्मतुः	४
तत्र दुर्योधनेन कलिंगराजकन्यायां हृतायां राजभिः सह कर्णदुर्योधनयोर्युद्धम्.	”
मागधेन युद्धार्थमाहूतः कर्णस्तं पराजिग्ये पराजितश्च स कर्णाय मालिनीनगरं ददौ.	५
देवमायाविमोहितः कर्ण इंद्राय सहजं कवचं कुंडले च ददौ	”
इत्युक्त्वा विरते नारदे शोचन् युधिष्ठिरो "यातितः स मया पूर्वं" इत्यादिना कर्णेन सह जातं स्वसंवादं कथयंतीं कुंतीं प्रति "तव मंत्रसंवरणे नाहं पीडितः" इत्याद्युक्त्वा "न गुह्यं धारयिष्यंति" इति सर्वाः स्त्रियः शशाप	६
कर्ण स्मृत्वा संतप्तो युधिष्ठिरो हतान् ज्ञातीननुस्मृत्यदुर्योधनं विनिंदन् पापभीतोर्जुनं प्रत्यात्मनो वनवासाभिप्रायं कथयति स्म	७
युधिष्ठिरं प्रत्युत्तरं वदन्नर्जुनोर्थं प्रशंसन्नर्थहीनान्विनिंदन् भूमित्यागरूपं कुपथं मा स्म गम इत्याह	८
युधिष्ठिरो वनवासप्रशंसापूर्वकं तद्धर्मान् यतिधर्मांश्चाख्याय संसारालंबने दुःखं तत्त्यागे सुखं च वर्णयति स्म	९
युधिष्ठिरं प्रति भीमस्य "श्रोत्रियस्येव ते राजन्" इत्याद्युपदेशवाक्यम्	१०
अर्जुनो युधिष्ठिरं प्रति गार्हस्थ्यालंबनस्य श्रेयस्त्वं प्रतिपादयंस्तापसेंद्रसंवादरूपमितिहासं कथयामास	११
युधिष्ठिरं प्रत्यर्जुनोक्त्युपबृंहकं "विशाखयूपे देवानां" इत्यादिकं नकुलस्योपदेशवाक्यम्	१२
सहदेवो युधिष्ठिरं प्रति "न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य" इत्याद्युवाच	१३
भ्रातृभिर्बोधितमपि तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं प्रति सर्वैः प्रकारै राज्योपभोगसमर्थनरूपा द्रौपद्युक्तिः	१४
द्रौपदीवाक्यं श्रुत्वा पुनरर्जुनो दंडं प्रशस्य तस्यार्थाधीनत्वं प्रतिपादयन्नंतरात्मनोऽवध्यत्वं कथयन् भ्रूणहत्यादिदोषाभावं वर्णयति स्म	१५
अर्जुनवाक्यं श्रुत्वा भीमो युधिष्ठिरमाक्षिपन् शारीरादीन् व्याधीनभिधाय द्रौपदीसभानयनाद्यनूद्य राज्यं शाधीत्याह	१६
युधिष्ठिरो राज्यं विनिंदन् वनवासिनः प्रशस्य जनकोक्तां गाथां जगाद	१७
तूष्णींभूते युधिष्ठिरे पुनरर्जुनो राज्यत्यागिनो जनकस्य तत्पत्न्या सह संवादं कथयित्वा तद्दृष्टांतेन "त्वं मोहं मास्मगमः" इत्याह-	१८
पुनर्युधिष्ठिरो राज्यत्यागमभिप्रेत्य वनवासिनः	

विषयाः	अध्या०
प्रशशंस	१९
युधिष्ठिरं प्रत्युपदिशन् देवस्थानऋषिर्यज्ञं प्रशशंस	२०
पुनर्देवस्थान इंद्रबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासमुक्त्वा भूतानां नानाविधानि मतान्युपन्यस्य राज्यं पालयितुमुपदिदेश	२१
पुनरर्जुनो युधिष्ठिरं प्रति "क्षत्रधर्मेण धर्मज्ञ प्राप्य राज्यं सुदुर्लभं" इत्याद्युवाच ..	२२
अर्जुनोक्तिं श्रुत्वा तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं प्रति व्यासो गृहस्थाश्रमं प्रशस्य ब्राह्मणक्षत्रियधर्मावुपदिश्य तदुद्देशेन बृहस्पतिगीतां "ब्राह्मणं चाविरोद्धारं" इत्यादिरूपां गाथामाह स्म	२३
सुद्युम्नः केन कर्मणा सिद्धिमवापेति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् व्यासः शंखलिखितवृत्तांतं कथयति स्म	”
कदाचिल्लिखितः शंखाश्रमं गत्वा फलान्यभुंक्त तं चाह शंखो मदनुज्ञां विना फलानि भक्षितवता त्वया स्तेयं कृतमिति सुद्युम्नं राजानं प्रति गच्छेति	”
शंखानुज्ञया सुद्युम्नं प्रति गत्वा "स्तेनं मां मत्वा दंडं धारय" इत्युक्तवंतं लिखितं प्रति स राजा "प्रमाणं चेन्मतो राजा" इत्याद्युवाच ..	”
पुनर्दंडमेव कुर्विति प्रार्थितेन सुद्युम्नेन हस्तद्वयच्छेदनरूपे दंडे विहिते धृतदंडो लिखितः शंखवाक्याद्बाहुदानद्यां स्नात्वा हस्ताववाप तेन स राजापि सिद्धिं प्राप	”
व्यासः पुनर्युधिष्ठिरं प्रति राजधर्माननुपदिदेश ..	२४
प्रत्युत्तरं वदन्युधिष्ठिरो यदा "न पार्थिवमिदं राज्यं" इत्याद्युवाच तदा व्यासः "कालप्रभावात्सर्वं भवति" इत्युक्त्वा तदुपष्टंभकत्वेन सेनजित्कथिता गाथा अभिधाय पुनाराजधर्मानभ्यधात्..	२५
पुनर्युधिष्ठिरोऽर्जुनं प्रति वनवासप्रशंसारूपं वाक्यमुक्त्वा ययातिगीतागाथाः कथयित्वा धनं विनिंदन्नुवाच	२६
अभिमन्युवधादिकं भीष्मपराक्रमं द्रोणवाक्यं चानूद्य विलपंतं बंधुशोकविह्वलं युधिष्ठिरं प्रति व्यासः "संयोगा विप्रयोगांताः" इत्याद्युपदिदेश.	२७
पुनर्युधिष्ठिरस्य शोकमपनुदन् व्यासोऽश्मर्षिजनकसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	२८
"आगमे यदि वापाये ज्ञातीनां द्रविणस्य च" इत्यादिके जनकप्रश्ने उत्तरं वदन्नश्मर्षिः सर्वेषां कालाधीनत्वं भूतसमागमस्यानित्यत्वं च कथयन्नुपदिदेश..	”
अश्मोपदेशेन विशोकस्य जनकस्य स्वगृहगमनमाख्याय "जनकवत्त्वमपि शोकं मुंच" इत्याद्याह व्यासः	”
युधिष्ठिरशोकापनोदार्थमर्जुनेन प्रेरितः श्रीकृष्णस्तदर्थं सृंजयनारदसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	२९
पुत्रशोकसंतप्तं सृंजयं प्रति नारदो मरुत्तप्रभृतीनां षोडशानां मरणकथनेन तस्य शोकमपनुद्य राज्ञः पुत्रयाचनमंगीकृत्य पुनस्तं दातुं प्रतिजज्ञे	”
सृंजयस्य स्वर्णष्ठीवी पुत्रः कथं जात इति धृतराष्ट्रप्रश्ने श्रीकृष्णस्तदुत्तरं वदन्नारदपर्वतवृत्तांतं कथयति स्म	३०
नारदपर्वतयोः प्रार्थनापूर्वकं सृंजयगृहे निवसतोः सृंजयेनोभयोः सेवार्थं नियुक्तायाः कन्यायाः परिचर्यया मदनाक्रांतं नारदं दृष्ट्वा पर्वतस्तस्मै वानराकृतिप्राप्तिरूपं शापं विततार नारदश्च पर्वताय स्वर्गगतिरोधरूपम्	”
परस्परशापदानानंतरं गते पर्वते नारदो राजकन्यां लब्ध्वा निवसन् कस्मिंश्चित्काले पर्वतं जगाम	”
तत्र नारदं दृष्ट्वा शापमोचनार्थं पर्वतेन प्रार्थनायां कृतायामुभावपि परस्परं शापमोचनं चक्रतुः	”
शापमोचनेन रूपांतरवंतं नारदं दृष्ट्वा परपुरुषशंकया विद्रवंती राजकन्या पर्वतोपदेशेन प्रकृतिमापेदे	”
इत उत्तरं वृत्तांतमेव नारदो वक्ष्यतीत्युवाच श्रीकृष्णो युधिष्ठिरम्	”
युधिष्ठिरेण पृष्टो नारदोऽवशिष्टं वृत्तांतं कथयितुं प्रतिजज्ञे	३१
राजगृहे बहुदिनवासेन तुष्टयोर्नारदपर्वतयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं पर्वतेन वरयाचनार्थमुक्तः सृंजयो देवराजसमद्युतिं पुत्रं ययाचे ..	”
तच्छ्रुत्वा पर्वतो "यतस्त्वयेंद्रस्पर्धया पुत्रः प्रार्थितोऽतस्तव स्वर्णष्ठीवी पुत्रो भविष्यति परंत्वल्पायुर्भविष्यति" इत्युवाच राजानम्	”
पुनर्दीर्घायुषं पुत्रं प्रार्थितवंति राजनि नारदो "भवत्वल्पायुर्मां स्मरेः ते पुत्रं दर्शयिष्यामि" इत्यवादीत्	”
पर्वतप्रसादात्पुत्रे स्वर्णष्ठीविनि जाते सति तन्नाशार्थमिंद्रेण प्रेषितं स्वकीयं वज्रं व्याघ्ररूपेण राजपुत्रं जघान	”
तदा स्मृतो नारद आगत्य तं पुत्रं जीवयामास	

विषयाः	अध्या०
राजा च तुष्टः सन् राज्यं पालयामास	”
एवं कथयित्वा नारदो युधिष्ठिरं प्रति शोकं परित्यज्य राज्यं पालयेत्युवाच	”
तूष्णींभूतं युधिष्ठिरं “ प्रजानां पालनं धर्मः ” इत्यादिकं व्यासवाक्यं श्रुत्वा “ न तेऽभिशंके वचनं ” इत्यादिना “ अवध्यानां हननं मां दहति ” इत्यादि वदंतं प्रति व्यास “ ईश्वरप्रयुक्तेन पुरुषेण साध्वसाधु क्रियते ” इत्याद्युवाच	३२
पुनर्विलपतं युधिष्ठिरमाश्वासयितुं उपदिशन् व्यासो देवासुरसंग्रामवृत्तांतमाख्याय प्रायश्चित्तार्थमश्वमेधकरणमुपदिदेश	३३
“ कानि कृत्वेह कर्माणि प्रायश्चित्तीयते नरः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरं कथयन् व्यासो विहिताकरणादिना प्रायश्चित्तार्हत्वमभिधाय प्रायश्चित्तार्हाणां स्वरूपं निरूप्य येषु क्रियमाणेष्वपि दोषाभावस्तान्यप्यभिदधाति स्म	३४
ब्रह्महसुरापगुरुतल्पगपरदाराभिमर्शिपरिवेत्तृप्रभृतीनां प्रायश्चित्तान्यभिदधाति स्म व्यासः	३५
ब्राह्मणादीनां प्रायश्चित्ते गौरवलाघवे निरूप्यागम्यागमनप्रायश्चित्तं भक्ष्याभक्ष्येष्वज्ञानिनः स्वल्पप्रायश्चित्तादिकं चाचष्ट	”
भक्ष्याभक्ष्यादिज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्ने तन्निरूपणार्थं सिद्धमनुसंवादरूपमितिहासं वर्णयति स्म व्यासः	३६
सिद्धैः कार्याकार्यविषये पृष्टो मनुः “ अनादेशे जपो होमः ” इत्याद्युक्त्वाब्राह्मणानामभक्ष्याणि कथयित्वा प्रतान्नादिभक्षणे दोषं चाभिधाय गृहस्थानां देवादिपूजनपूर्वकं भोजनादिनियमं दाननियमं चाख्यातवान्	”
राजधर्मादीन् श्रोतुं प्रार्थयंतं युधिष्ठिरं प्रति व्यासो “ भीष्मं गच्छ स ते सर्वं कथयिष्यति ” इत्युक्त्वा भीष्मं प्रशशंस	३७
भीष्मं प्रति गंतुं लज्जमानो युधिष्ठिरः श्रीकृष्णेन बोधितः सन् षोडशगवं रथमारुह्य तत्कालोचितपरिकरसमेतः पुरं प्रविवेश	”
पुरप्रवेशसमये दिदृक्षूणां जनानामागमने स्त्रीषु द्रौपदीं स्तुतवतीषु प्रकृतिषु च राजानं प्रशंसत्सु प्रविष्टो युधिष्ठिरो ब्राह्मणपूजादिकमाचचार	३८
पुरे पुण्याहघोषादिके प्रवृत्ते दुर्योधनसखश्चार्वाको नाम राक्षसो भिक्षुरूपेणागत्य युधिष्ठिरं निनिंद	”
तदवसरे युधिष्ठिरेण प्रार्थिता ब्राह्मणास्तत्प्रत्यभिज्ञां दत्त्वा हुंकारैः पापराक्षसं चार्वाकं जघ्नुः	”
श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति चार्वाकराक्षसस्य ब्रह्मणो वरदानं देवप्रार्थनया ब्रह्मादिष्टं तद्वधोपायं चाकथयत्	३९
वैशंपायनो युधिष्ठिरादीनामासनोपवेशनमाभिषेचनिकसामग्रीं युधिष्ठिरस्य राज्याभिषेकं ब्राह्मणानां स्तुतिपूर्वकाशीर्वादांश्चाभिदधाति स्म	४०
युधिष्ठिरोऽमात्यादीन् प्रति धृतराष्ट्राज्ञानुवर्तनाद्यभिधाय भीमं यौवराज्येऽभिषिच्य मंत्रणादिषु धृतराष्ट्रसंमानने च विदुरादीन् विनियुयोज	४१
युधिष्ठिरादिभिः कृतानि मृतानां श्राद्धान्यकथयद्वैशंपायनः	४२
अभिषेकोत्तरं युधिष्ठिरकृतः श्रीकृष्णस्तवः	४३
विसर्जितेष्वमात्यादिषु स्वस्वगृहगतेषु युधिष्ठिरो भीमादीन्सांत्वयित्वा भीमार्जुननकुलसहदेवान् प्रति दुर्योधनदुःशासनदुर्मर्षणदुर्मुखगृहेषु निवसितुं यथाक्रममनुजज्ञे	४४
“ प्राप्य राज्यं युधिष्ठिरो यदकरोत्तत्कथय ” इति जनमेजयस्य प्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	४५
युधिष्ठिरश्चातुर्वर्ण्यं यथायोग्यं स्वे स्वे स्थाने निवेश्य धौम्यादिभ्यो धनं दत्त्वा श्रीकृष्णसमीपं गत्वा “ सुखेन ते निशा कच्चित् ” इत्याद्युवाच	”
उत्तरमददानं ध्यायंतं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा विस्मितो युधिष्ठिरः “ किमिदं परमाश्चर्यं ” इत्याद्युवाच तं प्रति	४६
“ भीष्मो मां ध्यायति तद्गतं मम मनः ” इत्युक्त्वा तं प्रशस्य राजधर्मादीन् श्रोतुं तं प्रति गच्छेति श्रीकृष्णेनोक्तो युधिष्ठिरस्त्वां पुरस्कृत्य गमिष्यामीत्युवाच	”
तच्छ्रुत्वा श्रीकृष्णेन रथयोजनार्थं सात्यकिद्वाराज्ञप्तो दारुको रथं सज्जीकृत्याजगाम	”
भीष्मः कथं देहमुत्सृष्टवानिति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	४७
शरतल्पगतो भीष्मो व्यासनारदादिषु समीपस्थितेषु श्रीकृष्णस्य स्तवराजं कृतवान्	”
स्तवेन तुष्टः श्रीकृष्णो रूपांतरेण भीष्माय दिव्यं ज्ञानं दत्त्वा शयनस्थाने स्वं देहमागतो युधिष्ठिरेण प्रबोधितो रथमारुह्य युधिष्ठिरादिभिः सह कुरुक्षेत्रदर्शनार्थं निर्जगाम	”

विषयाः	अध्या०
श्रीकृष्णादिषु कुरुक्षेत्रमवतीर्य तद्दर्शनं कुर्वत्सु श्रीकृष्णो युधिष्ठिरं प्रति संक्षेपेण जामदग्न्यस्य रामस्य पराक्रममकथयत्	४८
रामपराक्रमज्ञानार्थं युधिष्ठिरप्रश्ने श्रीकृष्णः सविस्तरं तं कथयन् रामस्य जन्मवृत्तांतं कथयति स्म	४९
ऋचीको गाधिकन्यां सत्यवतीं परिणीय प्रसन्नः संस्तस्या गाधेश्च पुत्रोत्पत्त्यर्थं चरुद्वयं निर्माय “ त्वच्चरुर्ब्राह्मणं पुत्रं त्वन्मातृचरुः क्षत्रियं पुत्रं जनयिष्यतीति यथायोग्यमनयोरुपयोगः कर्तव्यः ” इत्युक्त्वा वनं जगाम	”
एतस्मिन्नवसरे तीर्थयात्रां कुर्वन्गाधिराश्रममाजगाम तेन सहागताया मातुरुपदेशेन विनिमयपूर्वकं चरोरुपयोगं सत्यवतीतन्मातरौ चक्रतुः	”
चरुव्यत्ययेन गर्भव्यत्ययं दृष्ट्वा ऋचीकः सत्यवतीं प्राह “ तव पुत्रः क्रूरकर्मा क्षत्रियो भविष्यति त्वन्मातुश्च तपोरतो ब्राह्मणः पुत्रः ” इति	”
“ मम पौत्रस्तथा भवतु पुत्रश्च शमात्मको ब्राह्मणो भवतु ” इति सत्यवत्या प्रार्थित ऋचीकस्तथांगीचकार ततः सत्यवती जमदग्निं तन्माता च विश्वामित्रं जनयामास	”
जमदग्नेरुत्पन्नो रामो महादेवादस्त्राणि परशुं चावाप	”
दत्तात्रेयप्रसादाल्लब्धबाहुसहस्रो हैहयाधिपतिरर्जुनोग्निना भिक्षितस्तस्मै पुरराष्ट्रादीनि ददौ स च तानि ददाह	”
दग्धवताग्निनाऽऽपवस्याश्रमे दग्धे क्रुद्धः सोर्जुनं प्रति “ तव बाहुसहस्रं रामश्छेत्स्यति ” इति शशाप	”
कदाचिदर्जुनपुत्रैर्जमदग्निहोमधेनोर्वत्से हृते तन्निमित्तकेऽर्जुनरामयोर्युद्धे प्रसक्ते रामोर्जुनस्य बाहुसहस्रमच्छिनत्	”
आश्रमं रामरहितं दृष्ट्वा तत्रागत्यार्जुनपुत्रैर्जमदग्नौ हते क्रुद्धो रामः पृथिवीं निःक्षत्रियां कर्तुं प्रतिज्ञाय तथा कृत्वा वनं जगाम	”
पुनः परावसोराक्षेपवाक्यात्क्रुद्धो राम एकविंशतिवारं क्षत्रियान् हत्वा निःक्षत्रियां पृथिवीं कश्यपाय दत्त्वा समुद्रतीरे वासमकरोत्	”
अराजके प्रजानां दुःखं पृथिव्या उर्वीतिनाम्नोवृत्तांतं निगूढतया स्थितैः क्षत्रियैरात्मरक्षार्थं कश्यपं प्रति पृथ्वीप्रार्थनं तद्वाक्यात्कश्यपकृतं क्षत्रियाणां राज्याभिषेकं चाभिधाय युधिष्ठिरादीनां कुरुक्षेत्रदर्शनं चाभिदधाति स्म वैशंपायनः	”
विस्मितेन युधिष्ठिरेण रामपराक्रमेऽभिनंदिते तदादयः सर्वे भीष्मसमीपमाजग्मुः	५०
आगतेषु सर्वेषु श्रीकृष्णो भीष्मं प्रति “ कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि ” इत्याद्युक्त्वा तं प्रशस्य युधिष्ठिरस्य शोकमपनुद ” इत्याह	”
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुत्वा तं स्तुत्वा उत्तमां गतिं प्रार्थयंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णः “ उदगयने त्वमिष्टां गतिं प्राप्स्यसीत्युक्त्वा सर्वधर्मोपदेशपूर्वकं युधिष्ठिरस्य शोकमपाकुरु ” इत्याह	५१
“ शरवेदनाक्रांतोऽनवस्थितमनाः कथं वक्ष्यामि ” इत्युक्तवंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णो ग्लानिमूर्च्छादिनिवृत्तये वरं ददौ	५२
तदा व्यासादिषु श्रीकृष्णसंमाननं कृत्वा भीष्ममामंत्र्य “ श्वः समेष्यामः ” इत्युक्त्वा गतेषु युधिष्ठिरादयोपि स्वस्वगृहाणि जग्मुः	”
रात्रौ सुप्तः श्रीकृष्णोर्धयामशेषायां रात्रावुत्थाय प्रातःकृत्यं कृत्वा युधिष्ठिरं प्रति सात्यकिं प्रेषयामास सच “ कृष्णः सज्जो भूत्वा त्वां प्रतीक्षते इत उत्तरं यत्कर्तव्यं तत्कुरु ” इत्युवाच युधिष्ठिरम्	५३
सात्यकिवाक्यं श्रुत्वा युधिष्ठिराज्ञयार्जुनेनानीतं रथमारुह्य सर्वे कृष्णं प्रति गत्वा तेन सह भीष्मसमीपं जग्मुः	”
“ शरतल्पगते भीष्मे काः कथाः समवर्तत ” इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायन आह	५४
ऋषिप्रभृतिषु सर्वेष्वागतेषु भीष्मात्सकाशाद्धर्मश्रवणार्थं नारदेन प्रेरितेषु पांडवेषु प्रश्नकरणार्थं श्रीकृष्णं प्रत्याह युधिष्ठिरः	”
श्रीकृष्णेन कुशलप्रश्ने कृते भीष्मस्तं प्रति “ त्वत्प्रसादान्मे ग्लान्यादिकं नास्ति, श्रेयो वक्तुमहं समर्थोस्मि, परंतु त्वमेव कुतो न कथयसि मां किमिति प्रेरयसि ” इत्याद्याह स्म	”
भीष्मवाक्यं श्रुत्वा श्रीकृष्णस्तं प्रशस्य “ मया धर्मेषु कथितेषु नाश्चर्यं परंतु तव यशः प्रख्यापयितुं त्वां प्रेरयामि ” इत्याद्युक्त्वा प्रथमं राजधर्मान्ब्रूहीत्याह	”
“ युधिष्ठिरो मां पृच्छतु ” इत्युक्तवंतं भीष्मं प्रति श्रीकृष्णो “युद्धे गुरुवधादिप्रयुक्तलज्जया व्रीडितो युधिष्ठिरस्त्वां न पृच्छति ” इत्युवाच	५५
युद्धे गुर्वादिहननं राज्ञां धर्मः “ इत्यादि भीष्म-	

विषयाः	अध्या०
वाक्यं श्रुत्वा पादयोः पततं युधिष्ठिरं प्रति " मां पृच्छ तात विस्रब्धं माभैस्त्वं कुरुसत्तम " इत्युवाच भीष्मः	५५
राजनीतिं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तां कथयन् प्रथमं देवब्राह्मणार्चनमभिधाय सर्वथा क्षमाशीलस्य भृत्यैः सह सोपहासभाषणशीलस्य च दोषानाचष्ट	५६
राज्ञा नित्यमुद्योगवता भवितव्यमित्याद्युक्त्वा " द्वाविमौ ग्रसते भूमिः " इत्यादिकमुशनोगीतमभिधाय मरुत्ताद्याचारनिदर्शनपूर्वकं राजधर्मानाख्यातवान् भीष्मः	५७
बृहस्पत्याद्युक्तप्रजारक्षणरूपं राजधर्मं चारादिसाधनं चाख्याय राजधर्मविषयिणीं बृहस्पतिगाथामाह स्म भीष्मः	५८
व्यासादिषु भीष्मं प्रशंसत्सु श्वः प्रष्टास्मीत्युक्तवति युधिष्ठिरे ब्राह्मणादीनभिवाद्य कृष्णादयो गृहं जग्मुः	"
पुनर्युधिष्ठिरादिषु भीष्मसमीपमागतेषु युधिष्ठिरो " य एष राजन् राजेति " इत्यादिना राजशब्दोत्पत्त्यादिकं पप्रच्छ	५९
राज्यस्य कारणमभिदधानो भीष्मः कृतयुगे प्रजानां धर्मेणैव परस्पररक्षणमभिधाय कालांतरे तासु मोहाद्युत्पत्तिक्रमेण वेदनाशमभ्यधात्	"
वेदे नष्टे देवैः प्रार्थितो ब्रह्मा " श्रेयोहं चिंतयिष्यामि " इत्याद्युक्त्वा लक्षाध्यायात्मकं नीतिशास्त्रं कृत्वा देवान् प्रति " उपकाराय लोकस्य " इत्याद्युवाच	"
तदेव नीतिशास्त्रं प्रजानामायुर्ह्रासाद्यालोच्य शिवादय उत्तरोत्तरं संचिक्षिपुः	"
विष्णुं प्रति गत्वा सर्वे मनुष्येभ्यः श्रेष्ठं दिशेत्युक्तवत्सु देवेषु स मानसं पुत्रं विरजसनामानं जनयामास	"
विरजसः कीर्तिमांस्ततः कर्दमस्ततोंगापरनामानंगस्ततोतिबलस्ततो मृत्युकन्यायां संभूतो वेनो यदा प्रजासु विधर्मेण वर्तनं चकार तदा तमृषयो जघ्नुः	"
मृतस्य वेनस्य दक्षिणमूरुमृषयो प्रमंथुस्ततो निषादेषूत्पन्नेषु पुनस्तस्य दक्षिणबाहोस्तैरेव मथितात्पृथुरुत्पद्य तान् प्रति " सुसूक्ष्मा मे समुत्पन्ना " इत्याद्युवाच	"
पृथुं प्रति देवादयो " नियतो यत्र धर्मो वै " इत्याद्युक्त्वा " पालयिष्याम्यहं भौमं " इत्यादिकं प्रतिजानीहीत्यूचुः	"
भीष्मो वैन्यस्य पुरोधःप्रभृतीनां नामानि निरूप्य तस्य राज्याभिषेकादिकं तत्कृतपृथ्वीदोहनादिकं राजादिशब्दानां निर्वचनं राजदेहे विष्णोराविर्भावादिकं चाब्रवीत् ..	"
युधिष्ठिरेण चातुर्वर्ण्यधर्मान् पृष्टो भीष्मो धर्मादीन् प्रणम्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां धर्मानाख्याय शूद्रवृत्तिं निरूप्य श्रद्धां प्रशंसंस्तद्विषये यज्ञगाथा आचख्यौ	६०
आश्रमधर्मान् कथयन् भीष्मो वानप्रस्थधर्मान् यतिधर्मान् गृहस्थधर्मांस्तद्विषयिणीं नारायणगीतां ब्रह्मचारिधर्मांश्च निजगाद	६१
" शिवान् सुखान् महोदर्कान् " इत्यादिविशेषणविशिष्टान् धर्मान्ब्रूहीति युधिष्ठिरप्रश्ने उक्तविशेषणविशिष्टधर्माधिकारित्वं ब्राह्मणस्यैवेत्यभिप्रायेण ब्राह्मणानामेव चतुराश्रमोधिकारमुक्त्वा तेषां क्षत्रियादिवृत्तिकरणे दोषं स्वकर्मकरणे प्रशंसां चाह स्म भीष्मः ..	६२
ब्राह्मणानामविहितं कर्माख्याय विहितं च प्रतिपाद्य क्षत्रधर्माश्रयिकं सर्वधर्मस्थितिमाचष्ट	६३
सर्वधर्माणां क्षत्रधर्माधीनत्वमभिधाय दंडनीतिं प्रशस्य धर्मनिश्चयार्थं मांधातृचरितमाह भीष्मः	६४
विष्णुदर्शनार्थं मांधात्रारब्धे यज्ञे इंद्ररूपेणाविर्भूतस्य विष्णोस्तेन सह संवाद इंद्रकृता क्षत्रधर्मप्रशंसा च	"
पुनः क्षत्रधर्मं प्रशस्य स्वस्वकर्मपरित्यागिनां दोषमभिधाय विकर्मस्थान् ब्राह्मणान्निनिंदेंद्रः	६५
यवनादिधर्मान् श्रोतुं मांधात्रा पृष्ट इंद्रस्तानभिदधाति स्म	"
पुनर्मांधात्रा " दृश्यंते मानुषे लोके सर्ववर्णेषु दस्यवः " इति प्रश्ने कृते तदुत्तरमभिधाय तमुपदिश्येंद्ररूपो विष्णुर्जगाम	"
त्वत्कथिता मनुष्यमात्रस्याश्रमधर्मा मया श्रुताः परं तेषामेव स्पष्टीकरणं सविस्तरमाचक्ष्वेति युधिष्ठिरप्रश्नः	६६
अस्योत्तरं कथयन् भीष्मः " चातुराश्रम्यकारिणां यानि लिंगानि तानि राज्ञां धर्मे एव वर्तंते " इत्यभिधाय " अकामद्वेषयुक्तस्य दंडनीत्या युधिष्ठिर समदर्शिश्चन भूतेषु भैक्ष्याश्रमपदं भवेत् " इत्यादिनाऽऽश्रमांतरे आश्रमांतरस्यासाधारणं धर्ममप्याचरंस्तदाश्रमफलं प्राप्नोतीति विवरणपूर्वकमाह	"
एतत्सर्वमभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति राजधर्मे	

विषयाः	अध्या०
प्रजापालनमुपदिदेश	”
“राष्ट्रवासिनो जनस्य यत्कृत्यतमं तद्ब्रूहि” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तत्कथयन् “प्रजानां राज्ञोभिषेचनं कृत्यतमं” इत्यभिधाय तदकरणे दोषं चाख्याय पूर्वमराजके दुःखितानां प्रजानां ब्रह्माणंप्रति शरणगमनमाचष्ट	६७
प्रजापालने ब्रह्मकृतमादेशमनंगीकुर्वंतं मनुं प्रति सर्वाः प्रजाः “कर्तृनेनो गमिष्यति” इत्याद्यभिधाय “पशूनामधिपंचाशत्” इत्यादिना तद्वृत्तिं कल्पयामासुः	”
राजानं किं दैवतमाहुरित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो बृहस्पतिवसुमनसोः संवादरूपमितिहासमाह स्म	६८
“केन भूतानि वर्धंते” इत्यादि पृष्टवंतं वसुमनसं राजानं प्रति बृहस्पतिर्धर्मो राजमूल इत्याद्यभिधाय राज्ञोभावे प्रजानां दोषं, प्रजारक्षणे राज्ञो गुणं, प्रशंसापूर्वकं राज्ञोऽग्न्यादिरूपतां, तद्योगेन प्रजानां हितादिकं चादिदेश	”
पार्थिवेन किं कार्यं, जनपदः कथं रक्षणीयः, शत्रवश्च कथं जेया इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो राज्ञां कर्तव्यकर्माण्याह	६९
मनःसहितेंद्रियजयकरणं दुर्गादिषु गुल्मन्यासममात्यादिषु गूढचारनियोजनमापणादिषु परप्रेषितचारान्वेषणमात्मनो हीनतादशायां संधिकरणादिकं चाह	”
प्रजाभ्यो बलिग्रहणादिकमाकरादिष्वमात्यादिन्यासं चाभिधाय सम्यग्दंडधरत्वादीन् राजगुणान् बलवता पीडितस्य दुर्गाश्रयणादिकं दुर्गादिरक्षणोपायादींश्चाह	”
भिक्षुकादीनां बहिष्करणादिकमर्थानां तैलवसादिद्रव्याणां च संग्रहं रक्षणीयमात्मादिसप्तकं षाड्गुण्यादिकं त्रिवर्गमनयोर्लक्षणं प्रजापालने बृहस्पतिगीतश्लोकद्वयं चाह	”
दंडनीतिं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तां कथयंस्तद्गुणानाह	”
दंडनीत्यां सम्यग्वर्तमाने राज्ञि कृतयुगप्रवृत्तिमंशत्रयेणवर्तमाने त्रेतायुगप्रवृत्तिमर्द्धांशेनानुवर्तमाने द्वापरयुगप्रवृत्तिं तां परित्यज्य वर्तमाने कलियुगप्रवृत्तिं चाभिधाय राज्ञश्चतुर्युगप्रवृत्तिकारणत्वं सत्यादियुगप्रवर्तनेन गुणदोषौ चाभ्यधात्	”
केन वृत्तेन राज्ञा सुखमित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो राज्ञः षट्त्रिंशद्गुणानाचष्ट	७०
“कथं राजा प्रजा रक्षन्” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः संक्षेपेण राजधर्मानाख्याय लोभत्यागं कर्तुमुपदिश्य प्रजारक्षणे राज्ञः फलं कथयति स्म	७१
“यएव तु सतो रक्षेदसतश्च निवर्तयेत् ॥ स एव राज्ञा कर्तव्यो राजन् राजपुरोहितः” इत्यभिधाय तद्विषये पुरूरवसो मातरिश्वनश्च संवादरूपमितिहासमाह	७२
कुतः स्विद्ब्राह्मणो जात इत्यादिके पुरूरवसः प्रश्ने मातरिश्वा ब्राह्मणादीनां जन्मवृत्तांतमाचख्यौ	”
“द्विजक्षत्रिययोर्मध्ये कस्येयं पृथिवी” इति पुरूरवसः प्रश्ने “विप्रस्य सर्वमेवैतत्” इत्यादिना ज्येष्ठत्वाद्ब्राह्मणस्यैव सर्वमित्यभिधाय राजा तदनुशिष्टं यं धर्ममाचरति तस्य सर्वस्य भागी राजपुरोहित इत्याद्याह स्म मातरिश्वा	”
भीष्मः पुरोहितलक्षणान्युक्त्वा “ब्रह्मक्षत्रं हि सर्वेषां वर्णानां मूलमुच्यते” इत्यभिधायै तद्विषये ऐलकश्यपसंवादरूपमितिहासमाह स्म	७३
“यदा हि ब्रह्म प्रजहाति क्षत्रं” इत्यादिके ऐलस्य प्रश्ने कश्यपो ब्रह्मक्षत्रिययोः परस्पररक्षणं कथयति स्म	”
ऐलकश्यपयोः संवादः	”
भीष्मो राजपुरोहितयोः समानयोगक्षेमत्वं निरूप्य तद्विषये मुचुकुंदवैश्रवणयोः संवादं जगाद	७४
मुचुकुंदः पृथिवीं जित्वा स्वबलपरीक्षार्थं धनदं प्रति जगाम तेन च स्वाङ्गभैर्राक्षसैः पराभूतो राजा पुरोहितं वसिष्ठं गर्हयामास	”
गर्हितेन पुरोहितेन तपस्तप्त्वा राक्षसेषु हतेषु मुचुकुंदं धनद आचिक्षेप	”
ततः क्रुद्धस्य मुचुकुंदस्य धनदस्य चोक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय क्षत्रधर्मस्थितमुचुकुंददर्शनेन धनदस्य विस्मयादिकमभ्यधासीद्भीष्मः	”
“कृतपुरोहितो राजा कथं प्रजावृद्ध्या परलोकं जयेत्” इति युधिष्ठिरप्रश्ने “दानशीलो भवेद्राजा” इत्यादिना भीष्मस्योत्तरम्	७५
राज्यकरणमनिच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति तद्विषये भीष्मस्योपदेशः	”
“किं तात परमं स्वर्ग्यं” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने “यस्मिन्भयार्दितः सम्यक् क्षेमं विंदत्यपि क्षणम् ॥ स स्वर्गजित्तमः” इत्यादिकं भीष्मस्योत्तरम्	”
स्वकर्मरतानां विकर्मरतानां च विशेषमभिधत्स्वेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः स्वकर्माचरतां ब्रा	

विषयाः	अध्या०
ह्मणानां प्रशंसां विकर्मकृतां निंदां चाकरोत्	७६
राजा केषां वित्तस्य प्रभुः कया च वृत्त्या वर्तेतेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ अब्राह्मणादीनां धनाधिकारी राजा ” इत्याद्युक्त्वा राज्ये स्तेनसत्ता राजदोष इति चाभिधाय तद्विषये केकयराजस्येतिहासमुपन्यास्थत्	७७
कदाचिदरण्ये केकयं निगृह्णन् राक्षसो “ न मे स्तेनो जनपदे ” इत्यादिकं केकयवाक्यं श्रुत्वा तमुन्मुच्य “ स्वस्ति प्राप्नुहि गृहं गच्छ ” इत्युक्त्वा स्वयं जगाम	”
इममितिहासमुक्त्वा भीष्मो ब्राह्मणादिरक्षणरूपं धर्ममाचष्ट	”
ब्राह्मणस्यापदि क्षत्रियवृत्त्याश्रयणवद्वैश्यवृत्त्याश्रयणमस्ति न वेति युधिष्ठिरप्रश्ने वैश्यवृत्त्यापिजीवनविषये भीष्मस्याभ्यनुज्ञा	७८
ब्राह्मणानामापदि विक्रेयद्रव्यजिज्ञासया युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरं वदन्भीष्मो ब्राह्मणस्याविक्रेयाणि सुरालवणादिद्रव्याण्याह	”
“ यदा तु सर्वे शस्त्रधारिणः स्वधर्मं व्युत्क्रामंति तदा क्षीणबलो राजा कथं प्रजारक्षकः स्यात् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने दानादिना ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः क्षेममिच्छेयुरित्युक्त्वा ब्राह्मणेनावर्धितबलो राजा प्रजारक्षेदित्याद्याह स्म	”
ब्राह्मणान् दूषयतः क्षत्रियस्य कथं ब्राह्मणस्त्रातेति प्रश्ने भीष्मः “तपआद्युपायेन ब्राह्मणेनैव क्षत्रं नियंतव्यं ” इत्याद्युक्त्वा ब्राह्मणरक्षिणां गतिमाचष्ट	”
यदि ब्राह्मणो वैश्यः शूद्रो वा दस्यूत्थाने शस्त्रं गृहीत्वा प्रजारक्षेत्तर्हि तेन राजकार्यं कर्तव्यं न वा स च स्वामी भवेन्नवेति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो य एवं कुर्यात्स माननीय एवेत्युक्त्वा प्रजारक्षणासमर्थं राजानं निनिंद भीष्मः	”
ऋत्विजां लक्षणानि ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तानि कथयामास	७९
पुनर्युधिष्ठिरेण ऋत्विग्देयदक्षिणाविषये कृतप्रश्नो भीष्मो “ न वेदानां परिभवात् ” इत्यादिना तदुत्तरमकथयत्	”
सचिवस्य लक्षणं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मश्चतुर्विधमित्राणां विशेषमाख्यायामित्रस्योत्तममित्रस्यामात्यानां च लक्षणानि निरूप्य राज्ञो ज्ञातिभिः सह व्यवहाररीतिमाह	८०
ज्ञातिप्रभृतिषु राज्ञा कीदृशो भावः कर्तव्य इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तद्विषये वासुदेवनारदसंवादेतिहासमाह स्म	८१
ज्ञातिवाक्शल्यपीडितस्य वासुदेवस्य “ नासुहृत्परमं मंत्रं” इत्यादिना सर्वेषां चित्तवशीकारः कथं कर्तव्य इत्यभिप्रायके प्रश्ने नारदस्य “ आपदो द्विविधाः कृष्ण ” इत्याद्युत्तरम्	”
“ अनायसेन शस्त्रेण जिह्वामुद्धर ” इति कथयन्नारदः “ अनायसं मुने शस्त्रं मृदु विद्यामहं कथं ” इत्यादिपृष्टवंतं श्रीकृष्णं प्रति तत्स्वरूपमाह	”
“ कोशवृद्धिकरोऽमात्यादिभ्योपि विशेषेण संमाननीयः ” इत्युक्त्वा तद्विषये कालकवृक्षीयमुनेः कौसल्यस्य च संवादमाह भीष्मः	८२
सर्वज्ञः कालकवृक्षीयो मुनिः पंजरनिहितं काकं गृहीत्वा कौशल्यराजसमीपमागत्य तवामात्यादयः सर्वेपि कोशं हरंतीति सत्यवाद्ययं काकः कथयति तद्विचारयेत्याह स्म	”
एतच्छ्रुतवद्भिरमात्यादिभिरीर्ष्यया निशि काके बाणेन विद्धे मुनिः कौसल्यं प्रत्यभयं ययाचे	”
राज्ञाभये दत्ते तं प्रत्यमात्यानां दोषान् कथयित्वा दुष्टानां तेषां भयादन्यत्र गच्छामीत्यभिधायोपदेशं चकार कालकवृक्षीयः	”
राज्ञा रक्षणप्रतिज्ञापूर्वकं स्वगृहे निवासितो मुनिर्दुष्टामात्यगणनाशपूर्वकं राज्यरक्षणमादिश्यात्मनः प्रत्यभिज्ञानं दत्त्वा “ व्यापन्ने भवतो राज्ये ” इत्याद्युक्तवान्	”
“ कीदृशाः सभासदादयः ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तेषां लक्षणं कथयन् भीष्मो राज्ञः श्रेयोलक्षणममात्यानां गुणदोषान् मंत्रिलक्षणं मंत्रश्रवणे योग्यायोग्ययोर्लक्षणादिकमभ्यधात्	८३
मंत्रमूलभूतप्रजासंग्रहणविषये बृहस्पतिशक्रसंवादरूपमितिहासमवोचद्भीष्मः	८४
“ किमाचरन्सर्वभूतप्रियो भवति ” इति शक्रस्य प्रश्ने “ सांत्वमेकपदं शक्र ” इत्यादि बृहस्पतेः प्रत्युत्तरम्	”
“ प्रजाः पालयन् राजा कथं कीर्तिमाप्नोति ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने “ व्यवहारेण शुद्धेन ” इत्याद्याह भीष्मः	८५
“ कीदृशैर्व्यवहारैस्तु कैश्च व्यवहरेन्नृपः ” इत्यादिके पुनर्युधिष्ठिरप्रश्ने राज्ञोऽमात्यादिकरणरीतिं दंडविधानरीतिं दूतादीनां लक्षणं च जगाद भीष्मः	”
“ कथंविधं पुरं राजा स्वयमावस्तुमर्हति ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः षड्विधदुर्गनिर्माणादिकं पुरे स्थापनीयद्रव्यसंचयं चाभिधाय तत्र स्थितस्य राज्ञः कर्तव्यं व्याजहार	८६

विषयाः	अध्या०
राष्ट्रगुप्तिराष्ट्रसंग्रहयोर्जिज्ञासया युधिष्ठिरप्रश्ने राष्ट्रगुप्तिप्रकारं करादानरीत्युपन्यासेन राष्ट्रसंग्रहप्रकारं चावभाषे :	८७
कोशार्थी राजा प्रजासु कथं वर्तेतेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः प्रजानुशासनरीतिं पानागारादीनां नियमनं कोशसंग्रहोपायांश्चाभाषत	८८
“ वनस्पतीन्भक्ष्यफलान् ” इत्यादिना राष्ट्रपालनरीतिमुपदिशन् भीष्मः “ तुल्यबाहुबलानां च ” इत्यादिना कथमितर इतरं भुंजीतेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति “ यच्चगाह्यचरानद्युः ” इत्यादिना बलवानेव दुर्बलं भुंजीत तुल्यास्त्वात्मानं रक्षेदित्यभिप्रायकमुत्तरमाह	८९
प्रकीर्णकान् धर्मान् वक्तुमुतथ्यगीतमाह भीष्मः	९०
मांधातारं प्रति राजधर्ममुपदिशन्नुतथ्यः “ उच्छिद्यते धर्मवृत्तं ” इत्यादिना पापनिवारणार्थं राज्ञा यत्नः करणीय इत्याद्युपदिश्य धर्मस्य श्रैष्ठ्यमुक्त्वा तत्स्वरूपाद्याह स्म ..	”
पुनरुतथ्यो बलिदृष्टांतेनासूयादित्यागमुपदिश्य प्रमत्ते राज्ञि सर्वत्राधर्मोत्थानादिकमाह ..	”
“ अकालवर्षी पर्जन्यः ” इत्यादिना राज्ञोऽप्रमादे प्रजानां सुखमभिधाय प्रमाद्यति तस्मिन् सर्वेषां प्रमादं “दुर्बलार्थं बलं सृष्टं” इत्यादिना दुर्बलावमानने दोषं चाहोतथ्यः	९१
“ राज्ञो यदा जनपदे ” इत्यादिनाऽन्यायवर्तिनां राजपुरुषाणामदंडने दोषं “ यदा राजा शास्ति ” इत्यादिनाऽशिष्टानां दंडने राज्यवृद्धिं चाभिधाय राज्ञोऽवश्यकर्तव्यमुपदिश्यैतद्राजवृत्तमप्रमादेन त्वमप्याचरेति मांधातारमुपदिदेशोतथ्यः	”
मांधातृदृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्य वाक्यम्	”
धर्मे स्थातुमिच्छन् राजा कथं वर्तेतेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो वामदेवगीतां व्याजहार ..	९२
वसुमनसा पृष्टो वामदेवो “ धर्ममेवानुवर्तस्व ” इत्याद्युक्त्वा राज्ञे विनाशकारणान्याख्याय सुखकारणमप्याह स्म	”
पुनरपि “ यत्राधर्मं प्रणयते ” इत्यादिना किंचिन्नाशकारणमभिधाय राज्ञोवश्यकरणीयमादिदेश	९३
पुनर्वामदेवेन “ अयुद्धेनैव विजय ” इत्यादिनोपदिष्टं राजधर्ममाख्याय भीष्मो वसुमनसं दृष्टांतीकृत्य युधिष्ठिरं प्रति त्वमप्येतत्कुर्वित्याह स्म	९४
विजिगीषुविजयधर्मजिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मस्तं कथयति स्म	९५
क्षत्रियेण क्षत्रियः कथं योद्धव्य इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो युद्धरीतिं व्याजहार	”
अधर्मेण युद्धे दोषमाख्याय राज्ञो वर्तनप्रकारमाह स्म भीष्मः	९६
क्षत्रियधर्मजिज्ञासया पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तं कथयित्वाऽयुद्धेन मरणे क्षत्रियस्य निंदामाह	९७
युद्धमृतानां के लोका भवंतीति युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मोंऽबरीषशक्रसंवादेतिहासमाह	९८
अंबरीषः स्वर्गं गत्वाऽऽत्मनो मात्यं सुदेवमिंद्रसमीपस्थं दृष्ट्वा विस्मितः सन्निंद्रं प्रति “ ममायममात्यो मदपेक्षया कुतोधिकः ” इत्याद्याह स्म	”
अमात्यस्याधिक्यकारणभूतं युद्धयज्ञं कथयंतमिंद्रं प्रति तत्प्रकारं पृच्छति स्मांबरीषः ..	”
इंद्रो युद्धयज्ञे ऋत्विगादीन्निरूप्य युद्धे मृतादीनां लोकप्राप्तिं चाख्याय युद्धमृतानामशोच्यत्वादिकमाह	”
भीष्मः शूरप्रोत्साहनविषये प्रतर्दनमैथिलसंग्रामेतिहासमाख्याय शूरं प्रशशंस	९९
जयार्थिनो योधान् यथानयंति तत्कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने सेनानीतिमवादीद्भीष्मः	११०
अश्वादीनां युद्धार्थं भूम्यादीन्निरूप्य सैन्याधिपतिसंख्यादिकमाख्याय युद्धसमये योधान् प्रति यद्वक्तव्यं तदाह भीष्मः	”
“ किंशीलाः किंसमाचाराः ” इत्यादिना कीदृशा योद्धारः संग्रामे क्षमा इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मोऽस्त्रविशेषयुद्धकुशलान्गांधारादीन्निरूप्य “ सिंहशार्दूलवाङ्नेत्राः ” इत्यादिना योधानां लक्षणान्यभिदधाति स्म	१०१
“ जयिन्याः कानि रूपाणि ” इत्यादिना जयिन्याः सेनाया लक्षणेषु युधिष्ठिरेण पृष्टेषु भीष्मस्तान्यभिधाय युद्धसरणिमुपदिदेश	१०२
मृदौ तीक्ष्णे च शत्रौ राज्ञा आदौ कथं वर्तितव्यमिति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो बृहस्पतींद्रसंवादेतिहासं बभाषे	१०३
“ अहितेषु कथं ब्रह्मन् वर्तेयं ” इतींद्रेण पृष्टो बृहस्पतिः शत्रौ वर्तनरीतिं प्रदर्शयति स्म	”
“ कानि लिंगानि दुष्टस्य ” इतींद्रेण पृष्टो बृहस्पतिस्तान्यभ्यधात्	”
“ कोशदंडाभ्यां च्युतोऽमात्यैः प्रबाधितो धार्मिको राजा सुखमिच्छन् कथं चरेत् ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः क्षेमदर्शीयेतिहासमभाषत	१०४
वैदेहेन राज्याद्भ्रंशितः क्षेमदर्शी कालकवृक्षीयंमुनिंप्रति “ अर्थेषु भागी पुरुषः ” इत्यादिना यत्नवतोप्यलब्धराज्यस्य कर्तव्यं	

विषयाः	अध्या०
किं, विषयविरक्तस्य च सुखं किमित्यादिकं पप्रच्छ	”
मुनिरपि निवृत्तिरतं तं दृष्ट्वा "पुरस्तादेव ते बुद्धिः" इत्यादिना दुर्बलस्य हीनसंपदः परैर्निर्जितस्य निवृत्तिधर्म एव श्रेयानित्युपदिदेश ..	”
हीनसंपदः परैर्जितस्य प्रबलस्य तु "अथचेत्पौरुषं किंचित्" इत्यादिना निकृतिप्रधानां राजनीतिमुपदिदेश कालकवृक्षीयः	१०५
"न निकृत्या न दंभेन" इत्यादिना निकृतिं कर्तुमनिच्छतः क्षेमदर्शिनो विदेहस्य च परस्परसंधिकरणेनैतादृशस्य धर्मिष्ठस्य साम्राज्यं जयोपायमुपदिशति स्म कालकवृक्षीयः	१०६
कथितं ब्राह्मणादिधर्माणां वृत्तमनूद्य गणानां वृत्तं पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तदाख्यातवान्	१०७
अनेकविधानां धर्माणां मध्ये किमनुष्ठेयतरमिति युधिष्ठिरप्रश्ने मात्रादिपूजनरूपधर्मस्य बहुमतत्वमभिधायाचार्यादीनामुत्तरोत्तरगुरुत्वं पित्रादिभक्तस्य फलमाचार्यादिद्रोहिणामनिष्कृतिं चोवाच भीष्मः	१०८
धर्मे स्थातुमिच्छन्नरः कथं वर्तेतेत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मः सत्यासत्ययोर्व्यवस्थां धर्मांधर्मव्यवस्थां प्राणात्ययादावसत्ये दोषाभावं स्वधर्मविरोधेनोपजीवितुर्दंडं चाचख्यौ	१०९
येन दुर्गाण्यतितरेत्तत्कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने "आश्रमेषु यथोक्तेषु" इत्यादिना दुर्गातितरणमुपदिदेश भीष्मः	११०
"असौम्याः सौम्यरूपेण सौम्याश्चासौम्यदर्शनाः ॥ ईदृशान् पुरुषांस्तात कथं विद्यामहे वयं" इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो व्याघ्रगोमायुसंवादेतिहासमाह स्म	१११
पौरिकाख्यो नृपः प्राक्कर्मदोषेण गोमायुत्वं प्राप्य श्मशाने वसन्नपि शुद्धाचारेण वर्तमानसजातीयैः स्वसदृशाचागार्थमुपदिष्टोपि तान् शुद्धाचारेण वर्तयितुमुपदिदेश	”
कदाचिच्छुद्धाचारो गोमायुः शार्दूलेनामात्यत्वेन वृत्वा "सौम्य विज्ञातरूपस्त्वं गच्छ यात्रां मया सह" इत्युक्तः संस्तं प्रति "सदृशं मृगराजैतत्" इत्याद्युवाच..	”
शार्दूलस्य पूर्वामात्यैः स्पर्धया गोमायौ मांसचौर्यारोपं कृत्वा तद्विषये विज्ञापितः शार्दूलो गोमायुं हंतुमुद्यतः स्वमात्रा बोधितस्तं मुमोच	”
गोमायोः प्रायोपवेशनाभिप्रायं ज्ञात्वा सांत्वयंतं व्याघ्रं प्रति गोमायुः "पूजितोहं त्वया पूर्वं" इत्यादिना प्रसादयित्वा वनं प्रविश्य प्रायोपवेशेन स्वं देहं तत्याज	”
"राज्ञा किं कर्तव्यं किं कृत्वा सुखी भवेत्" इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो राज्ञः कर्तव्यमुपदिशन्नुष्ट्रवृत्तांतं व्याजहार	११२
कश्चिदुष्ट्रो ब्रह्मणो वरप्रदानाद्योजनशतदीर्घां ग्रीवामुपलभ्यालस्येनैकत्र स्थित्वेतस्ततो ग्रीवां चालयन् कदाचिद्वातवर्षाभ्यां पीडितस्तां गुहायां प्रवेश्य स्थितो जंबुकेन भक्षितग्रीवो ममार	”
इत्युक्त्वा राज्ञ आलस्यवर्जनमुपदिश्य बुद्धिमूलत्वं विजयस्यावोचद्भीष्मः	”
अमित्रेण सहासाधनेन राज्ञा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः सागरगंगयोरितिहासमाख्याय तं प्रति "यो हि शत्रोर्विवृद्धस्य" इत्याद्युवाच	११३
मूर्खेण सह विदुषा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाचख्यौ	११४
"यद्धितं राज्यतंत्रस्य" इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मो राजधर्मानुपदिदेश	११५
उत्तमस्थाने नीचो न योज्य इत्युपदेशार्थं श्वदृष्टांतरूपमितिहासमाह स्म भीष्मः	११६
कस्मिंश्चिदाश्रमे तपस्यंतं शांतं मुनिं प्रति व्याघ्रादयः सत्त्वाः प्रति दिनमागत्य सुखप्रश्नादिकं कृत्वा जग्मुरित्येवं प्रचलिते क्रमे तन्निकटे कश्चिच्छ्वा अवात्सीत्	”
स श्वा कदाचित्क्षुद्रव्याघ्रं दृष्ट्वा भीतो मुनिवाक्यात्तद्रूपोभूत् पुनर्महाव्याघ्रं दृष्ट्वा भीतो मुनिवाक्यादेव तद्रूपोऽभूत्	”
पुनः स मुनिर्हस्तिनं दृष्ट्वा भीतं श्वानं हस्तिनं सिंहं दृष्टवंतं सिंहं शरभं दृष्टवंतं शरभं च चक्रे..	११७
स श्वा शरभो भूत्वा यदा मुनिं हंतुं प्रवृत्तस्तदा मुनिवाक्यात्पुनः श्वैवाभवत्	”
मुनिना तपोवनाद्बहिष्कृतः श्वातिदैन्यमवापेत्युक्त्वा भीष्म एतद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरं प्रति यथायोग्यं भृत्यनियोजनं सचिवलक्षणं राजगुणान्योधगुणांश्चाचष्ट	११८
भीष्मः पुन श्वदृष्टांतेन यथाधिकारं नीचादीनां तत्तत्स्थाने नियोजनं कोशरक्षणादिकं चाभ्यधात्	११९
एतावत्पर्यंतं विस्तरेण कथितं राजधर्मं पुनः संक्षिप्तं कथयेत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति प्रजारक्षणादिकं राजधर्मं राजनीतिं धनवृद्धिकारणं निंदापूर्वकं लुब्धस्यासंग्रहं चाब्रवीत्	१२०

विषयाः	अध्या०
“ को दंडः कीदृशो दंडः ” इत्यादिना दंडविषये एकादश प्रश्नान्कुर्वंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः सर्वप्रश्नोत्तराणि वदन् दंडस्य सामान्यनामानि बहुरूपतां प्रयोजनवत्तां विशेषनामाष्टकं चाख्यायाष्टांगबलं मात्रादीनामपि दंडार्हत्वं च व्याहरति स्म	१२१
दंडोत्पत्तिविषयेऽगराजस्य वसुहोमस्येतिहासं जगाद भीष्मः	१२२
मुंजपृष्ठं गतं वसुहोमं प्रति यदृच्छागतो मांधाता दंडोत्पत्तिप्रकारं पप्रच्छ	”
दंडोत्पत्तिप्रकारं कथयन् वसुहोमो ब्रह्मणा प्रारब्धे यज्ञे प्रजानियमनरूपस्य दंडस्यांतर्धानं जगाद	”
ततोनिर्मर्यादासु प्रजासु ब्रह्मणा केशवं संपूज्य प्रार्थितो महादेवो दंडं निर्मायेंद्रादीन् देवाद्याधिपत्ये नियोज्य धर्मगोप्तारं दंडं विष्णवे ददौ	”
“ विष्णुरंगिरसे प्रादात् ” इत्यादिना दंडप्राप्तिपरंपरामाख्याय सर्वेषां जागरणे दंडस्यादिकारणत्वं चाभिधाय वसुहोमेतिहासश्रवणफलमाचष्ट युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः	”
“ तात धर्मार्थकामानां श्रोतुमिच्छामि निश्चयं ” इत्यादिना धर्मादयः किमुद्दिश्य क्रियंते, किमेषामुत्पत्तिस्थानं, कथं तेषां साहित्यं, कथं च पृथक्त्वं, इति चतुरः प्रश्नांश्चकार युधिष्ठिरः	१२३
तत्र “ यदाते ” इत्यादिनाद्यानां त्रयाणां व्युत्क्रमेणोत्तरमभिधाय चतुर्थस्योत्तरमभिदधानो भीष्म आंगरिष्ठकामंदकयोरितिहासं निजगाद	”
“ मर्यादाभंगं कृत्वा यः पापं कुरुते राजा ” इत्यादिके आंगरिष्ठप्रश्ने यो धर्मार्थौ परित्यज्य ” इत्यादिकं कामंदकस्योत्तरम्	”
“ धर्मस्य मूलकारणं शीलं वदंति जनास्तत्कथं प्राप्यते तल्लक्षणं च किं ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तदुत्तरं वक्तुं दुर्योधनधृतराष्ट्रसंवादरूपमितिहासमाह स्म	१२४
किमर्थं तप्यसे पुत्रेत्यादिके धृतराष्ट्रप्रश्ने तापकारणभूतां युधिष्ठिरसंपत्तिमभिदधानं दुर्योधनं प्रति स “ युधिष्ठिरसदृशसंपत्प्राप्तिकारणं शीलं संपादय ” इत्याह	”
” तच्छीलं कथं प्राप्यते ” इनि दुर्योधनेन पृष्टो धृतराष्ट्रः शीलेन प्रह्लादस्य राज्यप्राप्तिरूपमितिहासमाचष्ट	”
इंद्रो बृहस्पतेः सकाशाच्छ्रेयः श्रुत्वा तदनुज्ञया भार्गवं गतस्तस्मादपि तच्छ्रुत्वा तस्याप्यनुज्ञया शिष्यत्वं पुरस्कृत्य ब्राह्मणरूपेण प्रह्लादं गत्वा “ त्रैलोक्यराज्यं त्वया कथं प्राप्तं ” इति पप्रच्छ	”
“ नासूयामि द्विजान् विप्र ” इत्यादिना स्वेनाचीर्णं श्रेयोभिधाय प्रह्लादो ब्राह्मणरूपमिंद्रं प्रति वरं याचस्वेत्युवाच	”
वरं दत्त्वा चिंतयन् प्रह्लादः स्वशरीरान्निर्गतं शीलं प्रति को भवानिति प्रपच्छ तच्च “ शीलमहमस्मि त्वया त्यक्तं ब्राह्मणशरीरं गच्छामि ” इत्युवाच	”
एवमेव तमनुधर्मसत्यवृत्तबलेषु गतेषु स्वशरीरान्निर्गता श्रीः प्रह्लादेन का त्वमिति पृष्टा सती “ श्रीरहं यत्र शीलादीनि तत्र गच्छामि ” इत्याद्युक्त्वा ब्राह्मणस्येंद्रत्वेन प्रत्यभिज्ञां दत्त्वा शीलं प्रशस्य शीलादिसहिता श्रीरिंद्रं प्रति जगाम	”
शीलप्राप्त्युपायं कथयेति दुर्योधनेन पृष्टो धृतराष्ट्रस्तत्प्राप्त्युपायमभिदधाति स्म	”
आशायाः स्वरूपं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म ऋषभसुमित्रयोः संवादरूपमितिहासं कथयन्सुमित्रस्य मृगयां संवर्ण्य तद्बाणविद्धस्य मृगस्य महारण्यप्रवेशमाख्यातवान्	१२५
मृगमन्वेषितुमरण्यगतो मुनिभिः “ कस्त्वं कुत आयातः ” इति पृष्टः सुमित्रः स्ववृत्तं कथयित्वा तान् प्रत्याशाविवरणज्ञानार्थं पप्रच्छ	१२६
मुनीनां मध्ये श्रेष्ठ ऋषभः कृशस्य मुनेरितिहासं कथयन् वीरद्युम्नस्यागमनादिकमाचख्यौ	१२७
मुनीन् प्रति स्वप्रत्यभिज्ञादानपूर्वकं स्वपुत्रनाशादिकं कथयतो वीरद्युम्नस्य वाक्यं श्रुत्वा प्रत्युत्तरमददानं कृशनामानं मुनिं प्रति आशावृत्तांतं ज्ञातुं स राजा पुनः पप्रच्छ	१२८
ततः कृशवीरद्युम्नयोरुक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति “ एवं त्वमपि कौंतेय ” इत्याद्युवाच	”
पुनर्धर्मान् श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो गौतमयमसंवादेतिहासं वर्णयंस्तयोरुक्तिप्रत्युक्ती अभ्यधात्	१२९
“ मित्रैर्हीनस्य बद्धमित्रस्य राज्ञः का गतिः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तमुपदिशन् भीष्म आपदि कोशसंचयरूपं प्रशस्तमुपायमाख्याय धर्मादीनां तन्मूलकत्वमाचख्यौ	१३०

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतराजधर्मसूचीपत्रम्

॥ शांतिपर्वांतर्गतआपद्धर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
२ आपद्धर्मपर्व	
क्षीणत्वदीर्घसूत्रत्वादिविशिष्टस्य किं कार्यमवशिष्यते इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म आपद्धर्मान् कथयति स्म	१३१
अभ्यंतरप्रकुपितादेः किं कार्यमिति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	”
“हीने परमके धर्मे” इत्यादिना आपद्बहुले काले ब्राह्मणं कथं रक्षेदिति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो ब्राह्मणरक्षणप्रकारमभिदधाति स्म	१३२
आपन्नस्य कोशादिसंग्रहकरणमुपदिश्य तद्विषकमुपायं कथयन् दस्यूनामाश्रयणं तत्कर्मकरणं चानुजज्ञे भीष्मः	१३३
पुनर्भीष्मस्य पुराविद्वाक्यकथनेन युधिष्ठिरं प्रत्युपदेशः	१३४
दस्यूनामपि सिद्धिविषये कायव्यदस्युसंवादेतिहासं प्रावोचद्भीष्मः	१३५
त्वमस्माकं ग्रामणीभवेति दस्युभिः प्रार्थितः कायव्यस्तान् प्रति “मावधीस्त्वं स्त्रियं भीरुं” इत्यादीन् धर्मानुपदिदेश तैश्च तस्मिन्नंगीकृते उभयेपि सिद्धिमवापुः	”
राज्ञां कोशसंग्रहमार्गं कथयितुं ब्रह्मगीतागाथाः प्रोवाच भीष्मः	१३६
अनागतविधातुः प्रत्युत्पन्नमतेश्च सुखं दीर्घसूत्रस्य तु तन्नास्तीत्येतद्विषये अनागतविधातृप्रत्युत्पन्नमतिदीर्घसूत्राणां मत्स्यानामितिहासमुपन्यास्थद्भीष्मः	१३७
“शत्रुपरिवारितो राजा यथा न मुह्येत्तथा कथय” इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्म आपद्धर्मानुपदिशन्मार्जारमूषिकसंवादेतिहासमाचष्ट ..	१३८
एकस्मिन्वने महांतं वटमाश्रित्य पलिताख्यमूषिकलोमशाख्यमार्जारयोर्वसतोः कदाचित्प्रमत्ते मार्जारे व्याधप्रसारितेन जालेन निबद्धे सति निःशंको मूषिकस्तत्स्थं मांसं भक्षयति स्म	”
एतदंतरे वटस्याधोबिलस्थितं नकुलमुपरिस्थितमुलूकं च दृष्ट्वा भीतो मूषिक आपदि शत्रुरपि संधेय इति मनसि निधाय मार्जारं प्रति “सौहृदेनाभिभाषे त्वां” इत्याद्युवाच	”
उभयोः संवादानंतरमाश्वस्तो मूषिको मार्जारक्रोडे निःशंकं स्थितो मार्जारेण जालतंतुच्छेदने त्वरां कुर्वित्युक्तो “माभैस्त्वरां मा कुरु” इत्याद्युवाच तं प्रति	”
यमदूताभं चांडालं दृष्ट्वा भीतेन मार्जारेण “किमिदानीं करिष्यसि” इत्युक्तेन मूषिकेन चांडालभयादुलूकनकुलौ पलायितौ दृष्ट्वा जालतंतौ छिन्ने मार्जारो वटोपरि जगाम मूषिकश्च स्वबिलम्	”
वटोपरि स्थितस्य मार्जारस्य बिलस्थितस्य मूषिकस्य च संवादे प्रवृत्ते मूषिको मार्जारं प्रति मित्रताकारणमाख्यायात्मरक्षार्थं यत्नः करणीय इत्याद्युपदिदेश	”
“सत्यं शपे त्वयाहं वै” इत्यादिकं मार्जारोक्तिं प्रत्याख्यायोशनसा कृते “शत्रुसाधारणे कृत्ये” इत्यादिके द्वे गाथे अभिधाय “त्वत्तो मयात्मा रक्ष्यस्त्वमपि चांडालादात्मानं रक्ष” इति मूषिकेनोक्तो मार्जारो वटं हित्वान्यत्र जगाम मूषिकोपि स्वबिलं हित्वा बिलांतरमगात्	”
विश्वासं विना राज्ञा कथं वर्तितव्यमिति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः पूजनी[1]ब्रह्मदत्त[2]संवादकथनपूर्वकं प्रत्युत्तरमब्रवीत्	१३९
राजपुत्रेण हतं स्वपुत्रं दृष्ट्वा क्षत्रियनिंदां विधाय चरणाभ्यां राजपुत्रस्य नेत्रे भित्त्वाऽऽकाशे स्थिता सती ब्रह्मदत्तं प्रति “इच्छयेह कृतं पापं” इत्याद्युवाच पूजनी	”
उभयोः संवादानंतरं पूजनी ब्रह्मदत्तं प्रति “यस्येह व्रणिनौ पादौ” इत्यादिदृष्टांतमुखेन कृतापराधाहं त्वयि न वत्स्यामीति स्वाभिप्रायं प्रकटय्य दिगंतरं जगाम	”
“युगक्षयात्परिक्षीणे” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो भारद्वाजशत्रुंजयसंवादेतिहासोपन्यासपूर्वकमुत्तरमाह स्म	१४०
“अलब्धस्य कथं लिप्सा” इत्यादिके शत्रुंजयप्रश्ने भारद्वाजो “नित्यमुद्यतदंडः स्यात्” इत्यादिनाध्यायसमाप्तिपर्यंतं राजनीतिमुपदिदेश	”
“हीने परमके धर्मे” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने	

---

१ चटका २ राजा

विषयाः	अध्या०
योगक्षेमादीनां राजमूलत्वमभिधाय विश्वामित्रचांडालसंवादरूपमितिहासमकथयद्भीष्मः	१४१
कदाचिद्द्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यां नष्टप्रायासु प्रजासु क्षुधापीडितो विश्वामित्रः कुत्राप्यन्नादिकमलभमानः कस्यचिच्छ्वपचस्य गृहं प्रविवेश	”
तत्र प्रविष्टो विश्वामित्रः श्वमांसयुतां दंडिकां दृष्ट्वा “ आपदि ब्राह्मणेन चौर्यमपि कर्तव्यं” इत्यादि विचार्य श्वजंघां चोरयितुमुद्युक्तः श्वपचेनाधिचिक्षिपे	”
श्वपचविश्वामित्रयोः संवादानंतरं श्वजंघां गृहीत्वा निर्गते विश्वामित्रे विधिना भागान् परिकल्प्यैंद्रादीनाव्हयति सतींद्रः सर्वत्र वृष्टिं चकार	”
वृष्ट्या सर्वत्र सुभिक्षे विश्वामित्रः श्वमांसं परित्यज्य तपसा सिद्धिमवाप	”
“ यदि घोरं समुद्दिष्टं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्म आपत्कालिकं राजधर्मं कथयंस्तद्विषये बृहस्पतेर्भार्गवस्यचानुमतिमाह स्म	१४२
“ अस्तिचेदिह मर्यादा ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरकथनम्	”
“ शरणागतरक्षकस्य यो धर्मस्तं ब्रूहि ” इत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मस्तं कथयंस्तद्विषये कपोताख्यानं मुदा जहार	१४३
विस्तरेण कपोतवृत्तं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो मुचुकुंदभार्गवसंवादमुखेन सविस्तरं तदाख्यातुमुपचक्रमे	”
कश्चिच्छकुनिलुब्धकः शकुनान्हंतुं निर्गतो वातवर्षादिना क्लांतः स्थातुं गंतुमशक्नुवन्नप्यकस्माद्वृक्षात्पतितां कपोतीं स्वपंजरके क्षिप्त्वा वातवर्षनिवृत्तावपि गंतुमसमर्थो महांतमेकं वृक्षं दृष्ट्वा तत्प्रार्थनापूर्वकं तदधः सुष्वाप रात्रौ	”
तस्य वृक्षस्य शाखायां समुत्पन्नो दीर्घकालं निवसन्कपोतः प्रातर्गतायां भार्यायां रात्रावनागतायां तामुद्दिश्य बहु विललाप	१४४
लुब्धकपंजरके स्थिता कपोती कपोतस्य विलापवाक्यं श्रुत्वा हृष्टा सती तं प्रति“ शरणागतत्राता भव इत्युक्त्वा शरणागतरक्षणमाहात्म्यमाख्याय लुब्धकसत्कारकरणमुपदिदेश	१४५
कपोतीवाक्यं श्रुत्वा कपोतो लुब्धकमागत्य स्वागतप्रश्नपूर्वकमतिथिपूजनं प्रशस्य किमहं ते करोमीत्यादि पप्रच्छ	१४६
शरीरतापनार्थं शीतार्तस्य व्याधस्य प्रार्थनां श्रुत्वा तदर्थमग्निमादीप्य “शरीरं तापयित्वा सुखी भव ” इत्युवाच तं प्रति कपोतः	”
तापितशरीरेण स्वस्थेन लुब्धकेनाहारे याचिते कपोतः स्वनिकटे तत्पर्याप्तसामग्र्यभावादात्मप्रदानेन तस्याहारं दित्सुः पूर्वप्रज्वालितमग्निं प्रविवेश तं दृष्ट्वा विषण्णो लुब्धकमात्मानं जगर्हे	”
क्रूरकर्मापि लुब्धकः “किमीदृशंनृशंसेन” इत्याद्युक्त्वा स्वकीयं मृगयापरिकरं कपोतीं च विसृज्य महाप्रस्थानगमनं चकार	१४७
भर्तारं स्मृत्वा विलपंती कपोती तच्छोकेनाग्निं प्रविवेश तत आगतं विमानं कपोतः कपोत्यासहारुह्य स्वर्गं गतो रेमे	१४८
विमानस्थौ तौ दृष्ट्वा चिंतयन् लुब्धको महारण्यं प्रविश्य दावदग्धः सन्स्वर्गमगच्छत्	१४९
“अबुद्धिपूर्वकं पापं कुर्वन्कथं मुच्यते” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जनमेजयशौनकसंवादोपन्यासेनोत्तरं कथयति स्म	१५०
अबुद्धिपूर्वकं ब्रह्महत्यां प्राप्तो जनमेजयो वनं जगाम तं च शौनको भर्त्सयांचक्रे	”
“ गर्हसे भवान् गर्हयते ” इत्यादि ब्रुवतो जनमेजयस्य शौनकेन सह संवादः	१५१
शौनको “ यज्ञो दानं दया वेदाः ” इत्यादिना यज्ञादीनि पापनिवृत्तिसाधनान्युपदिश्याबुद्धिपूर्वकपापनाशविषये बृहस्पतिवाक्यं चोदाहृत्य जनमेजयमश्वमेधेन याजयामास स च निष्कल्मषः स्वं राज्यं विवेश	१५२
“ कच्चित्पितामहेनासीच्छ्रुतं वा दृष्टमेव च ॥ कश्चिन्मर्त्यो मृतो राजन् पुनरुज्जीवितो भवत्” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गृध्रजंबुकसंवादेतिहासमुदाहृत्योत्तरयामास	१५३
कस्य चिद्ब्राह्मणस्य बालग्रहेण मृतं पुत्रमादाय श्मशानमागतान् शोकेन तं परित्यज्य गंतुमसमर्थान्ब्राह्मणान्प्रति श्मशानवासी कश्चिद्गृध्रो “ यद्येनं त्यक्त्वैते दिवैव गृहं गमिष्यंति तदा मम कार्यं भविष्यति ” इत्यभिप्रायेण “ मृतं बालमिह त्यक्त्वा गृहं गच्छत ” इत्युपदिदेश	”
गृध्रवाक्येन गंतुमुद्यतान् प्रति श्मशानवासी कश्चिज्जंबुको “ यद्येते सायंकालपर्यंतमत्र स्थित्वा गमिष्यंति तदा मम कार्यसिद्धिर्भविष्यति ” इत्यभिप्रायेण “ निर्घृणाः खलु मानुषाः ” इत्यादिना तेषां गमनं न्यषेधीत्	”

विषयाः	अध्या०
एवं स्वस्वाभिप्रायेण बोधयतोर्गृध्रजंबुकयोर्वाक्याद्गंतुं स्थातुं चानिश्चितबुद्धींस्तान् व्याकुलान् ब्राह्मणान् दृष्ट्वा करुणाविष्टः शंकरः प्रादुरभूत्	”
शंकरेण वरदोस्मीत्युक्ते मृतपुत्रजीवनरूपं वरं प्रार्थयंतो ब्राह्मणास्ते सजीवितं पुत्रमादाय हृष्टाः संतो जग्मुः	”
“ बलिनः प्रत्यमित्रस्य ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो “ यद्यापन्नो राजा दैवेन नानुगृह्यते तर्हिशत्रुमेव शरणीकुर्याद्यदितु वाक्शूरत्वात्तेन सह वैरं करोति तदा कृत्स्नं स्वपरिग्रहं स्वयमेव त्यक्त्वा स्वात्ममात्रं रक्षेत्” इत्यर्थबोधिकां पवनशाल्मलिसंवादाख्यायिकामुद्घाटयत्	१५४
हिमालयस्थं महांतं शाल्मलिवृक्षं दृष्ट्वा तन्निकट आगत्य नारदस्तं प्रति “ अहो नु रमणीयस्त्वं” इत्याद्युवाच	”
“ बंधुत्वादथवा सख्यात्त्वां पवनो रक्षति ” इत्यादिकां नारदोक्तिमाकर्ण्य न मे वायुः सखा ब्रह्मन् ” इत्याद्युक्तवंतं शाल्मलिं प्रति नारदः “ शाल्मले विपरीतं ते ” इत्याद्युवाच	१५५
शाल्मलिवाक्यं श्रुत्वा नारदो वायुसमीपमागत्य तं प्रति शाल्मलेरहंकारं नाशयितुं “ हिमवत्पृष्ठजः कश्चित् ” इत्याद्युवाच	१५६
नारदवाक्यं श्रुत्वा क्रुद्धो वायुः शाल्मलिसमीपमागत्य ‘ यतो नारदसमीपे मां निंदितवानस्यतस्तथा प्रभावं दर्शयामि यथा त्वं पुनर्नावामन्यथाः ” इत्याद्युवाच	”
वायुवाक्यं श्रुत्वा “ पवन त्वं च मे क्रुद्धः ” इत्याद्युक्तवंतं शाल्मलिं प्रति “ श्वोदर्शयिष्यामि ते तेजः ” इत्याद्यभिदधे पवनः	”
प्रातरागनो वायुः शाखापर्णस्कंधादिरहितं शाल्मलिं दृष्ट्वा तं प्रति “ अहमप्येवमेव त्वां ” इत्याद्युवाच	१५७
शाल्मलिं दृष्टांतीकृत्य भीष्मः “ एवं हि राजशार्दूल ” इत्याद्युपदिदेश युधिष्ठिरं प्रति	”
“ पापस्य यदधिष्ठानं इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ एको लोभो महाग्राहः ” इत्यादिना तत्कथयति स्म	१५८
अज्ञानं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदाचष्ट	१५९
अज्ञानप्रवृत्त्यादिविषये युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तदब्रवीत्	”
“ स्वाध्याये कृतयत्नस्य धर्मकामस्य किं श्रेयः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दमस्य श्रेयस्त्वमभ्यधात्	१६०
भीष्मः “ सर्वमेतत्तपोमूलं ” इत्यादिना तपः प्रशशंस	१६१
सत्यस्य स्वरूपादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मः सत्यस्य लक्षणादिकथनपूर्वकं तत्प्रशशंस	१६२
“यतः क्रोधादीनां प्रभवस्तत्कथय ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः क्रोधादीनां दुर्जयत्वमाख्याय तेषामुत्पत्तिप्रकारं व्याजहार	१६३
“ आनृशंस्यं विजानामि ” इत्यादिना नृशंसधर्मान् पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तान् कथयामास	१६४
भीष्मः प्रथमं दानयोग्यत्वप्रतिपादनपुरःसरं ब्राह्मणान् प्रशस्य सर्वापन्मूलभूतपापनिवृत्तये प्रायश्चित्तान्यभ्यधात्	१६५
“धनुःखड्गयोर्मध्ये युद्धे श्रेष्ठतरं किं” इत्यापृच्छ्य स्वाभिमतस्य खड्गस्योत्पत्त्यादिकं पप्रच्छ खड्गयुद्धनिपुणो नकुलो भीष्मं प्रति	१६६
एतदुत्तरं वदन् भीष्मः सृष्टिप्रकारमभिधाय ब्रह्मणो यज्ञप्रस्तावे खड्गोत्पत्तिप्रकारं रुद्रादारभ्य नकुलपर्यंतं तत्प्राप्तिपरंपरां चाख्याय “ असिर्विशसनः ” इत्यादीनि तन्नामानि चोक्त्वा धनुषोप्युत्पत्तिमाचष्ट	”
इत्युक्त्वा तूष्णींभूते भीष्मे युधिष्ठिरो गृहं गत्वा विदुरसहितान् भ्रातॄन् प्रति कामादीनां मध्ये को गरीयान् कश्च मध्यमः कश्च कनीयानिति पप्रच्छ	१६७
युधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा विदुरो “ बाहुश्रुत्यं तपस्त्यागः ” इत्यादिना धर्मस्य प्राधान्यमर्थस्य मध्यमत्वं कामस्य कनीयस्त्वं जगाद	”
एवमेवार्जुनोर्थस्य ज्यायस्त्वमवोचत् नकुलसहदेवौ धर्मार्थयोर्गरीयस्त्वमवोचतां, भीमश्च कामस्य प्राधान्यमभ्यधात्	”
सर्वेषां वचनानि श्रुत्वा युधिष्ठिरो “ यो वै न पापे निरतो न पुण्ये ” इत्यादिना मोक्षाख्यपुरुषार्थस्यैवाभ्यर्हितत्वं व्याजहार. तच्छ्रुत्वा सर्वे जहृषुः	”
“ कीदृशामानवाः सौम्याः ”इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः संधेयानसंधेयांश्च पुरुषान् लक्षणतः कथयतिस्म	१६८
मित्रद्रोहिणः कृतघ्नस्य वृत्तं जिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्नं श्रुत्वा भीष्मो दुर्जनसंबंधे दोषानभि-	

---

१ इयं षड्गीतित्याचक्षते

विषयाः	अध्या०
धातुं गौतमस्येतिहासमाह स्म	”
दस्युगृहे भिक्षार्थमागतो गौतमनामा ब्राह्मणो दस्युना द्रव्यदानेन स्त्रीसमर्पणेन च सत्कृतस्तद्गृहे निवसंस्तत्समतामवाप	”
कदाचिद्गौतमस्य गृहमागतस्तस्य सब्रह्मचारी कश्चिद्ब्राह्मणस्तस्याचारवैपरीत्यं दृष्ट्वा “ किमिदं कुरुषे मोहात् ” इत्याद्युवाच. तच्छ्रुत्वा सोपि स्ववृत्तभ्रंशप्रकारादिकं व्याजहार	”
ब्राह्मणोपदेशेन दस्युगृहान्निर्गतो गौतमः समुद्रं गच्छता सार्थेन सह जगाम	१६९
मार्गमध्ये मत्तेन द्विरदेन सार्थे निहते गौतम एकाकी भ्रमन् कस्मिंश्चिद्वने न्यग्रोधवृक्षं दृष्ट्वा तन्मूले सुखं सुष्वाप	”
तस्मिन्वृक्षे निवसन् कश्यपस्य पुत्रो ब्रह्मणः सखा नाडीजंघाख्यो राजधर्मापरनामा बकः सूर्यास्तानंतरं तत्रागत्य ब्राह्मणं दृष्ट्वा तं सभाजयामास	”
ततो राजधर्मा गौतमायात्मवृत्तांतकथनपूर्वकं सत्कारोपयोग्यासनादिकं ददाति स्म	१७०
तत उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमर्थार्थी गौतमो राजधर्मवाक्याद्विरूपाक्षराक्षसनगरसमीपं गतस्तत्प्रेषितैः प्रेष्यैः सह तद्भवनं प्रविवेश	”
सत्कारपूर्वकमासने उपवेशितेन गौतमेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं जन्ममात्रेणायं ब्राह्मण इति जानन् विरूपाक्षो राक्षसो “ मम सख्या प्रेषितोयमस्मै किं देयं ” इत्यादि चिंतयामास	१७१
कार्तिकीमहोत्सवे मिलितेषु ब्राह्मणेषु विरूपाक्षेणानुज्ञातं द्रव्यं स्वस्वशक्त्यनुरोधेन गृहीत्वा गतेषु गौतमोपि स्वर्णभारं गृहीत्वा निर्गतो राजधर्मसमीपमाजगाम	”
तत्रागत्य विश्रांतो गौतमो “ महांतमेनं स्वर्णभारं गृहीत्वा गंतव्यं, मार्गश्च दूरतरो मार्गमध्ये भक्ष्यं किमपि नास्ति तस्मादेनं महांतं मांसराशिभूतं राजधर्माणं हत्वैतन्मांसेन प्राणधारणं कार्यं ” इत्यादि चिंतयामास	”
ततो विश्वस्तं राजधर्माणं हत्वा तन्मांसं गृहीत्वा गते गौतमे प्रतिदिनमागच्छंतं स्वसखायं राजधर्माणमदृष्ट्वा साशंको विरूपाक्षस्तच्छोधनार्थं स्वपुत्रं प्रेषयामास	१७२
राजाज्ञया निर्गतस्तत्पुत्रो न्यग्रोधमागत्य हतस्य बकस्य कंकालं दृष्ट्वा रुदन् गौतमं गृहीत्वा बककंकालं चादाय विरूपाक्षसमीपमाजगाम	”
गौतमं हंतुमाज्ञप्तो राजपुत्रः खंडशश्छित्त्वा तन्मांसं मांसादेभ्यो ददौ. ते च कृतघ्नमांसमेतदिति बुद्ध्या तन्न जजक्षुः	”
विरूपाक्षे राजधर्मणो दाहादिसंस्कारं कुर्वति चितायां सुरभिमुखाच्च्युतः फेनो राजधर्माणमुदजीवयत्	१७३
सुरभ्योज्जीवितो राजधर्मा यावद्विरूपाक्षमागच्छति तावदिंद्रोप्यागत्य तस्य ब्रह्मशापादिवृत्तांतमाचष्ट	”
गौतमस्याज्जीवनार्थं राजधर्मणा प्रार्थित इंद्रस्तं जीवयामास. ततो राजधर्मा तमालिंग्य ब्रह्मणः सदनं ययौ. गौतमश्च स्वगृहं देवाश्चैनं शेपुः	”
भीष्मो नारदेनैतदाख्यानं मम कथितमित्यभिधाय “ कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ” इत्याद्युक्त्वा “ कृतज्ञेन सर्वदा भाव्यं मित्रद्रोहश्च न कर्तव्यः ” इत्याद्याह स्म तच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरः प्रीतमना बभूव	”

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतापद्धर्मपर्वसूचीपत्रम्

---

१ कृतघ्नोपाख्यानमेतत्.

॥ शांतिपर्वांतर्गतमोक्षधर्मपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
३ मोक्षधर्मपर्व.	
मोक्षधर्मं ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तमुपदिदेश	१७४
धनादौ नष्टे पुरुषो यया बुद्ध्या शोकमपनुदेत्तद्ब्रूहीति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः सेनजिद्विप्रसंवादरूपमितिहासमाचष्टे स्म	”
"का बुद्धिः किं तपो विप्र" इत्यादि पृच्छंतं सेनजितं प्रत्युपदिशन् विप्र आशाया दुर्जयत्वमाख्याय तद्विषये पिंगलागीतागाथा अकथयत्	”
"अतिक्रामति काले श्रेयः किं" इति युधिष्ठिरप्रश्ने तद्विषये पितापुत्रसंवादेतिहासं व्याजहार भीष्मः	१७५
पितापुत्रयोः संवादमाख्याय पुत्रोपदेशेन पित्रा यत्कृतं तत्त्वमप्याचरेत्याह युधिष्ठिरं भीष्मः	”
"धनिनश्चाधना ये च वर्तयंते स्वतंत्रिणः ॥ सुखदुःखागमस्तेषां कः कथं वा पितामह" इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः केनचिद् ब्राह्मणेन कथितां शंपाकगीतामाह स्म ..	१७६
"धनतृष्णाभिभूतः किं कुर्वन् सुखी भवेत्" इति युधिष्ठिरप्रश्ने सुखिनं निरूप्य मंकिगीतं कथयति स्म	१७७
मंकिगीतोपष्टंभकत्वेन जनकगीतमाख्याय बोध्यनाहुषसंवादेतिहासं कथयन् भीष्मो बोध्योक्तानां पिंगलादीनां षण्णां गुरूणां वृत्तं व्याजहार भीष्मः	१७८
वीतशोकः केन वृत्तेन चरेदित्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः प्रह्लादाजगरसंवादेतिहासमाचख्यौ	१७९
"स्वस्थः शक्तो मृदुर्दांतः" इत्यादिके प्रह्लादप्रश्ने आजगरो मुनिः स्वाभाविकप्रवृत्त्यादिकमाख्यायाजगरव्रतस्वरूपं कथयति स्म	”
इदमाजगरचरितं योनुचरेत्स सुखी भवेदित्याह भीष्मः	”
आजगरव्रतरूपां स्वास्थ्यलक्षणां निष्ठां बांधवोपलक्षिता जातिरेवसमर्पयति किंवा मणिमंत्रौषधिसाधनादिकर्म किंवा वित्तसाध्यं यज्ञादि उत प्रज्ञैवेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः प्रज्ञैव समर्पयतीत्युक्त्वा तद्विषये इंद्रकाश्यपसंवादरूपमितिहासमाह स्म	१८०
मत्तेन वैश्येन पातितः काश्यपो धनहीनत्वान्मर्तुं यदा प्रववृते तदा शृगालरूपेणेंद्र आगत्य "मनुष्ययोनिमिच्छंति" इत्यादिना ब्राह्मणत्वलाभेप्यसंतोषमभिधाय "न तृप्तिः प्रियलाभेस्ति" इत्यादिना जीवानां दुःखहेतुमाशाप्रशमनाभावाद्याह स्म	”
एतच्छ्रुत्वा विगतशोको ब्राह्मणः प्रत्यक्षमिंद्रं दृष्ट्वा तं संपूज्य स्वमालयं जगाम	”
"यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः "आत्मनानर्थयुक्तेन" इत्यादिनोपदिदेश	१८१
"कुतः सृष्टमिदं विश्वं" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तद्विषये भृगुभरद्वाजसंवादरूपमितिहासं व्याहृतवान्	१८२
सृष्टिविषये प्रश्नं कुर्वंतं भरद्वाजं प्रति भृगुर्मानसस्याव्यक्तस्य महत्तत्त्वादिसृष्टिकर्तृत्वमाख्यातवान्	”
गगनादिपरिमाणजिज्ञासुं भरद्वाजं प्रति भृगुर्गगनादीनामपरिमेयत्वं व्याचख्यौ	”
"पुष्कराद्यदि ब्रह्मा संभूतस्तर्हि पुष्करं ज्येष्ठं भवेत्, भवांस्तु ब्रह्माणं पूर्वजमाह; कथमेतत्" इति पृच्छंतं भरद्वाजं प्रति भृगुर्ब्रह्मण एव ज्येष्ठत्वमभिधाय तस्य पुष्करे प्रादुर्भूतत्वात्तत्संभूतत्वमित्याह स्म	”
सृष्टिविषये भृगुभरद्वाजयोः संवादः	१८३
"ब्रह्मणा सहस्रशो भूतानां सर्जनात्कथं पंचानामेव भूतत्वं" इति भरद्वाजप्रश्ने भृगुः सर्वभूतव्यापनादेतेषामेव महाभूतत्वमित्याह	१८४
"स्थावरजंगमा यदि पंचभूतयुक्तास्तर्हि स्थावराणां कथं पांचभौतिकत्वं" इत्यनुयुंजानं भरद्वाजं प्रत्युत्तरं वदन् भृगुः स्थावरेषु तत्सत्तां प्रकाश्य दृष्टांतत्वेन जंगमेष्वपि तत्सत्तामाख्याय पृथिव्यादीनां गुणविभागादिकमपि स्फुटयति स्म	”
शारीरयोरग्निवायोर्गतिं ज्ञातुं भरद्वाजेन पृष्टो भृगुः "वायोर्गतिमहं ब्रह्मन्" इत्यादिना तां कथयति स्म	१८५
"यदि प्राणयते वायुस्तदा जीवो निरर्थकः" इत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतं भरद्वाजप्रश्नः	१८६
"न प्रणाशोस्ति जीवस्य" इत्यादिना तदुत्तरं वदन् भृगुः "यद्यग्निमारुतौ भूमिः" इ-	

विषयाः	अध्या०
त्यादीनां जीवस्वरूपजिज्ञासया भरद्वाजेन पृष्टस्तत्कथयति स्म	१८७
ब्राह्मणादिवर्णभेदेन सृष्ट्यादिकमभिधाय ब्राह्मणादीनां सितादीन् वर्णानभिदधद्भृगुः "चातुर्वर्ण्यस्य वर्णेन यदि वर्णो विभिद्यते" इत्यादिना भरद्वाजेनाक्षिप्तस्तद्विभागे कारणादिकमभ्यधात्	१८८
"ब्राह्मणः केन भवति" इत्यादिके भरद्वाजप्रश्ने भृगुर्ब्राह्मणस्य लक्षणाद्याचष्टे स्म	१८९
भृगुः सत्यस्य ब्रह्मादिरूपत्वमनृतस्य तमोरूपत्वं प्रतिपाद्योभयोर्धर्माधर्मरूपत्वं सुखदुःखरूपत्वं चाभिधायैतदेव "यदेतद्भवताभिहितं" इत्यादिभरद्वाजप्रश्नद्वारा दृढीचकार	१९०
"दानस्य किं फलं प्राहुः" इत्यादौ भरद्वाजप्रश्ने भृगुर्व्युत्क्रमेण होमादीनां फलं प्रत्यपादयत्	१९१
भृगुभरद्वाजयोराश्रमविषये प्रश्नोत्तरे	”
वानप्रस्थवृत्तांतं परिव्राजकाचारं चाख्याय परलोकजिज्ञासोर्भरद्वाजस्य प्रश्नमुत्तरयन्भृगुस्तेन तदक्रियत	१९२
आचारविधिजिज्ञासयानुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म आचारं प्रतिपादयति स्म	१९३
"अध्यात्मं नाम यदिदं" इत्यादिनाध्यात्मविषयके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मस्तन्निरूप्य सत्त्वादीनां गुणानां लक्षणानि व्याकरोत्	१९४
भीष्मकथितश्चतुर्विधो ध्यानयोगः	१९५
"जापकानां फलावाप्तिं" इत्यादिना जापकानां फलावाप्त्यादिविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन्भीष्मो यमब्राह्मणसंवादेतिहासं व्याजहार	१९६
जापकानां ब्रह्मलोकप्राप्त्यादिरूपगत्यपेक्षयान्या गतिरस्ति वा नेति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मस्तेषां गतिविशेषमाचष्टे स्म	१९७
जापकः कीदृशं निरयं यातीति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जापकस्य निरयान्निरूपयतिस्म	१९८
"कालमृत्युयमानामिक्ष्वाकोर्ब्राह्मणस्य च यद्वृत्तं" तत्कथयेति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तेषां संवादरूपमितिहासं जगाद	१९९
पैप्पलादिः कौशिकनामा जापकः संतुष्टां सावित्रीं प्रति "जप्ये मे रमतां मनः" इत्यूचे	”
सावित्री तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणं प्रति "सर्वं तत्ते भविष्यति" इत्युक्त्वा कालमृत्युयमानां त्वया संवादोभविष्यतीति चाभिधाय जगाम	”
ततो जापके दिव्यं वर्षशतं जपति तत्रागतस्य प्रसन्नस्य धर्मस्य संवादे प्रचलति सत्यागतानां कालमृत्युयमानां जापकस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
तस्मिन् स्थाने आगतमिक्ष्वाकुं प्रति सत्कारपूर्वकं "अहं किं करोमि" इत्युवाच ब्राह्मणः	”
इक्ष्वाकुराजब्राह्मणयोर्विवदतोः सतोस्तौ प्रति "युवयोरविवादोस्तु" इत्याद्युवाच धर्मः	”
साक्षादागतः स्वर्ग उभौ प्रति "अविषादोस्तु युवयोरुभौ तुल्यफलौ युवां" इत्युवाच	”
स्वर्गं प्रत्याख्याय "यदीच्छा तर्हि ब्राह्मणो मेफलं गृह्णातु" इत्युक्तवत इक्ष्वाकोर्ब्राह्मणस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
एतदंतरे विवदमानौ विकृतविरूपाख्यौ द्वौ पुरुषावागत्य राजानं प्रति स्वस्ववृत्तं निवेदयामासतुः	”
"विरूप किं धारयसे" इत्यादिना राज्ञा पृष्टेन विरूपेण विवादवृत्तांते कथिते इक्ष्वाकुविकृतविरूपाणां परस्परमुक्तिप्रत्युक्तयः	”
तद्विवादं श्रुतवतो ब्राह्मणस्येक्ष्वाकोश्चोक्तिप्रत्युक्ती	”
विरूपः "कामक्रोधौ विद्धि नौ त्वं" इत्याद्युक्त्वा "गच्छ लोकान् जितान् स्वेन कर्मणा यत्र वांछसि" इत्युवाच राजानं प्रति	”
भीष्मो जापकानां गत्यादिकमाख्यायोपसंजहार	”
इक्ष्वाकुराजब्राह्मणौ किं चक्रतुरिति युधिष्ठिरप्रश्ने उत्तरमकथयद्भीष्मः	२००
राजब्राह्मणयोरुक्तिप्रत्युक्तिद्वारा सहैवोभयोर्गमनं निश्चिन्वतोस्तत्रागतेषु ब्रह्मादिषु तत्समक्षं योगधारणया प्राणांस्त्यजतोस्तयोः शरीरान्निर्गते तेजसि ब्रह्माणं प्रति प्रविष्टे सर्वे देवा ब्रह्मणो वाक्यं श्रुत्वा स्वं स्वं स्थानं जग्मुः	”
"किं फलं ज्ञानयोगस्य" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् भीष्मो मनुबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासमाह स्म	२०१
"यत्कारणं यत्र विधिः प्रवृत्तः" इत्यादिकेषु बृहस्पतिप्रश्नेषु मनुः कर्मविध्यादिप्रवृत्तिकारणान्याख्यायांतेऽक्षरस्वरूपमभ्यधात्	”
अक्षरात्खमित्यादिना सृष्टिक्रमं तैः शरीरैरित्यादिना संहारक्रमं नोष्णमित्यादिनाक्षरस्वरूपं न चक्षुषेत्यादिना तस्यासंगत्वं च प्रतिपाद्य यथा समीप इत्यादिना धीतादात्म्यभ्रांत्या संसारप्रतीत्यादिकमाह स्म मनुः	२०२
यदिंद्रियैरित्यादिना बुद्धिप्रकाशकत्वेन चेतनस्य	

विषयाः	अध्या०
तस्य तदन्यत्वं न चक्षुषेत्यादिनेंद्रियागोचरत्वं च प्रतिपाद्यादृष्टस्यापि तस्यानुमानेन ज्ञेयत्वं दृष्टांतपुरःसरमाह स्म मनुः	२०३
यथाव्यक्तमित्यादिना देहसंबंधनिवृत्त्युपायं वदन्निद्रियमनआदिनां लयमभिधातुमिंद्रियेभ्य- इत्यादिना तेषां कार्यकारणभावमाख्याय- विषया विनिवर्तंत इत्यादिना प्रवृत्तिनिवृत्तिधर्मावभ्यधान्मनुः	२०४
शारीरे मानसे च दुःखे प्राप्ते तन्निवृत्त्युपायतया तदनुचिंतनाभावरूपं वैराग्यं साधनत्वेनाभिधाय ज्ञानं ज्ञेयमित्यादिना सुखप्राप्त्युपायभूतं ब्रह्मात्मज्ञानमाह	२०५
शब्दादिविषयैः सहितानि पंचेंद्रियाणि मनसा सह यदा निगृहीतानि भवंति तदा सर्वत्र ब्रह्मव्याप्तिं पश्यतीत्याद्यभिधायाध्यायांते नागतमित्यनेन प्रकरणार्थमुपसंजहार मनुः	२०६
“पितामह महाप्राज्ञ” इत्यादिना नारायणं तत्त्वेन श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरप्रश्ने तत्कथनं प्रतिजज्ञे भीष्मः	२०७
उदकेशयानस्य विष्णोर्नाभिपद्मे ब्रह्मण उत्पत्त्यनंतरमुत्पन्नस्य मधोर्महासुरस्य नाशनाद्भगवान्मधुसूदन इत्यभिहितो देवादिभिः ..	”
ब्रह्मणः सकाशान्मरीच्यादीनां सप्तानां जन्मप्रकारमदित्यां देवादीनां जन्म श्रीकृष्णस्य मुखादितो ब्राह्मणादीनां सृष्ट्यादिकं चावर्णयद्भीष्मः	”
के[1]मेजानां पतय आसन्निति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्य तदुत्तरकथनम्	२०८
ब्रह्मणो मरीच्यादीन् पुत्रान् दक्षादीनां तथा देवानां च नामानि च निरूप्य देवेषु ब्राह्मणादींश्चतुरो वर्णान् प्रदर्श्य प्राच्यादिचतुर्दिक्षु पृथक्पृथगवस्थितान् सप्तर्षींश्च नामतो व्याचख्यौ	”
कार्त्स्न्येन[2] कृष्णं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरप्रश्ने कश्यपकथितां श्रीकृष्णकथां व्याजहार भीष्मः	२०९
दानवपीडितेषु देवेषु ब्रह्माणं प्रति गतेषु “वराहरूपेण भगवानंतर्भूमिगतान्दानवान्हनिष्यति” इति ब्रह्मवाक्यं श्रुतवत्सु तत्कालाविर्भूतो वराहरूपधारी भगवानंतर्भूमिगतो दैत्यदानवान् क्षोभयन् महांतं नादं चकार	”
वराहनादं श्रुत्वा मुग्धैर्देवैः “कोसौ हि कस्य वा नादः” इति पृष्टो ब्रह्मा “दानवपतीन्निहत्य भगवता वराहेण मुक्तोयं नाद इति न कार्या भीर्भवद्भिः” इत्याद्युवाच	”
मोक्षेयोगशुश्रूषोर्युधिष्ठिरस्यानुयोगे भीष्मो गुरुशिष्यसंवादरूपेतिहासकथनद्वारा तमुपदिदेश	२१०
गुरुं प्रति शिष्यस्य “कुतश्चाहं कुतश्च त्वं” इत्यादिकेऽनुयोगे गुरुर्ब्रह्मवार्ष्णेयाख्येतिहासकथनमुखेनोपदिदेश	”
युगांतेंर्हितानां वेदानां लाभादिकं, विज्ञेयं व्यापकं चित्तमित्यादिकं, अग्निर्दारुगतोयद्वदित्यादिकं, कर्मणा बाध्यते रूपं, इत्यादिकं चोपदिदेश गुरुः	”
चतुर्विधानि भूतानीत्यादिना जीवस्य प्राग्वासनावशात्कर्मणि प्रवृत्तिमभिधाय “येनैतद्वर्तते चक्रं” इत्यादिना वासनावशात्कर्म कर्मवशाच्च वासनेत्यादिकं चक्रं प्रतिपाद्य तादात्म्याभ्यासात् शुद्धस्वरूपं न जानीयादित्याद्याह स्म भीष्मः	२११
पुनर्भीष्मो निवृत्तिरूपं मोक्षमार्गं बुद्धिमंत इच्छंतीति “प्रवृत्तिलक्षणो धर्मः” इत्यादिनाभिधाय “नाशुद्धमाचरेत्” इत्यादिना चित्तशुद्ध्यर्थं निष्कामकर्माचरणं चोक्त्वा “पंचभूतात्मके देहे” इत्यादिना देहस्य मृद्विकारत्वं चाख्यायाहंकारत्यागमुपदिश्य गुणत्रयमूलकान्दोषांश्चिंतयेदित्याह स्म	२१२
“के दोषा मनसा त्यक्ताः” इत्यादिना संशयं निरसितुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तदुत्तरं वदन् “दोषैर्मूलादवच्छिन्नैः” इत्यादिना दोषाणां समूलं नाशनमाख्याय “रजसाऽधर्मयुक्तानि” इत्यादिना श्लोकत्रयेण त्याज्यत्वेन राजसतामसकर्माण्युक्त्वा ग्राह्यत्वेन सात्विकान्यप्याह	”
पूर्वाध्यायांतिमश्लोकत्रयार्थं विवृण्वन् भीष्मः क्रोधादिपरित्यागाच्छुचित्वं तत्फलं चाभिधाय मायामोहितानां क्रोधाद्युद्भवप्रणालिकया गर्भवासादिदुःखं निरूप्य तन्निरासार्थमिंद्रियनिग्रहाद्याह स्म	२१३
इंद्रियनिग्रहविषये उपायं कथयन् भीष्मः “सर्वेषामेव भूतानां” इत्यादिना ज्ञानहीनापेक्षया ज्ञानिनोधिकत्वमभिधाय “तांस्तानुपासते धर्मान्” इत्यादिना धर्मज्ञानां	

---

१ अयं भूतोत्पत्त्यध्यायः

[1] दिशास्वस्तिकंनामाध्यायोयम्. [2] अंतर्भूमिविक्रीडनंनामायमध्यायः

१ वार्ष्णेयाध्यात्मं.

विषयाः	अध्या०
शुभगुणज्ञापकत्वमभ्यधात् ·· ·· ·· ··	२१४
ब्रह्मचर्यस्य दुष्करत्वमाख्याय “ संप्रदीप्तमुदीर्णंच ” इत्याद्युपदिश्य “ त्रिबीजामिंद्रदैवत्यं” इतींद्रियलक्षणं निरूप्य “ भविता मनसो ज्ञानं ” इत्याद्युपदिदेश ·· ·· ·· ·· ··	,,
वशीकृतेंद्रियाणां परपदप्राप्त्याद्यभिधाय पापनाशकं शुभं कर्म कुर्यादित्याह भीष्मः ·· ··	२१५
“ अहिंसा सत्यवचनं ” इत्यादिनाऽहिंसादिविशिष्टस्य सुखित्वं “ सत्यां वाचं ” इत्यादिना सत्यादिगुणविशिष्टां वाचं वदेदिति चाभिधाय “ रजोभूतैर्हि करणैः ” इत्यादिना राजसतामसकर्मवर्जनमुपदिश्य “ निःसंदिग्धमनीहो वै ” इत्यादिना ब्रह्मप्राप्त्युपायमाह स्म ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	,,
ब्रह्मचर्यं चरतो निद्रावर्जनं निद्रायां दोषांश्चाख्यायैतत्प्रसंगेन जाग्रदाद्यवस्थात्रयं चाभिधाय सर्वेषां मनोगतत्वमुपदिश्य देवासुरेभ्यः प्रजापतिना गोपितं ब्रह्मेंद्रियनिग्रहेण वेदितुं शक्यमित्याह भीष्मः·· ·· ··	११६
पुनर्भीष्मः प्रधानपुरुषजीवेश्वररूपं चतुष्टयं न वेद सपरं ब्रह्म न वेदेत्युक्त्वा प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणौ धर्मौ चाख्याय “ अनाद्यंतावुभावेतौ ” इत्यादिना पुंप्रकृत्योर्जीवेश्वरयोश्च साधर्म्यवैधर्म्ये निरूप्य “ श्रियं दिव्यां ” इत्यादिना शारीरमानसे तपसी कर्तव्यत्वेनाह	२१७
अंतकाले इत्यादिना साधनांतराण्यभिधाय तैः परपदप्राप्तिं चाख्याय “ तृष्णाबद्धं ” इत्यादिना तृष्णात्यागं चाभिदधाति स्म ··	,,
“ केन वृत्तेन वृत्तज्ञ ” इत्यादिना जनकः कथं मोक्षमवाप्तेति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो जनकस्येतिहासमाह स्म ·· ·· ·· ·· ··	२१८
भीष्मो मिथिलायां पंचशिखस्य मुनेरागमनं तस्य पंचशिखइति कापिलेयइतिच संज्ञाद्वयप्राप्तिकारणं चाभिधाय “ एतन्मे भगवानाह ” इत्याद्युवाच ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	,,
पंचशिखं दृष्ट्वा गुरुशतं विहायानुसरंतं जनकं प्रति स “ जातिनिर्वेदं ” इत्यादिना जन्मादिनिर्वेदमाख्याय कर्मादिप्रवृत्तिकारणं मोहं विवरीतुं “ दृश्यमाने ” इत्यादिना लोकायतमतमुपन्यासपूर्वकं निरस्य तथैव सौगतमतं तार्किकमतं च निरस्यार्थलिप्सूनां दुःखं तदनिच्छूनां सुखं चाचख्यौ ·· ·· ··	,,
“ भगवन्यदि न प्रेत्य संज्ञा भवति कस्य चित्” इत्यादिना प्रेत्यसंज्ञाभावे सति ज्ञानाज्ञानकृतो न कश्चिद्विशेष इत्याद्याक्षेपान् कुर्वंतं जनकं प्रत्युपदिशन् पंचशिखो “धातवः पंचभूतेषु ” इत्यादिना शरीरादीनामनात्मत्वं बोधयितुं तत्प्रकृतीराह स्म·· ·· ·· ··	२१९
एतेषामात्मन्यारोपमुक्त्वा “ अनात्मेतिच यद्दृष्टं” इत्यादिनापवादं चाभिधाय “अत्रसम्यग्विधोनाम ” इत्यादिना त्यागप्रधानं सांख्यशास्त्रमुपदिश्य जनककृतानाक्षेपान्निरस्य “ इमां च यो वेद ” इत्यादिना विद्याफलं प्रतिपादयति स्म ·· ·· ·· ·· ·· ··	,,
“ किं कुर्वन् सुखमाप्नोति किं कुर्वन् दुःखमाप्नुयात् ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दमं प्रशस्य “ तेषां लिंगानि ” इत्यादिना दमवतां लक्षणान्यभिधाय फलतो दमं कुर्वन् सुखी भवत्यकुर्वंश्च दुःखीत्याह स्म ·· ··	२२०
“ द्विजातयो व्रतोपेनाः ” इत्यादिना वैदिकं तांत्रिकं च विधिमाश्रित्य त्रैवर्णिका हविर्देवताशेषं च मांसमद्यादि भुंजते तद्युक्तमयुक्तं वेति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः अवेदोक्तेत्याद्युत्तरमाह·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२२१
यदिदं तप इत्यादिना उपवासात्मकमेव तप उतान्यदपीति पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो मासपक्षोपवासेनेत्याद्युत्तरमाह ·· ·· ··	,,
“ कथं सदोपवासी स्यात् ” इत्यादिषु चतुर्षु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मः “ अंतरा प्रातराशं च ” इत्यादिना क्रमेणोत्तराण्याख्यातवान् ··	,,
“ यदिदं कर्म लोकेस्मिन् ” इत्यादिना शुभाशुभकर्मणां पुरुषः कर्तास्ति न वेति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रत्येतद्विषये इंद्रप्रह्लादसंवादरूपमितिहासं व्याजहार भीष्मः ·· ·· ··	२२२
“ यैः कश्चित्संमतो लोके ” इत्यादिके इंद्रप्रश्ने प्रह्लादः “ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च ” इत्यादिना स्वस्य कर्तृत्वं सोपपत्तिकं निरस्य शुभाशुभकर्मणां स्वभावादेव प्राप्तिमुक्त्वा सर्वस्यानित्यतां जानन्नहं न शोचामीत्याह·· ··	,,
“ येनैषा लभ्यते प्रज्ञा ” इत्यादिनैतादृशप्रज्ञालाभोपायं पृच्छंतमिंद्रं प्रति प्रह्लादः “ आर्जवेनाप्रमादेन ” इत्यादिना तं कथयति स्म ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	,,
“ यया बुद्ध्या महीपालः ” इत्यादिना भ्रष्टश्रीर्नृपः पृथ्व्यां कथं चरेदित्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म एतद्विषये इंद्रबलिसंवादरूपमितिहासमब्रवीत् ·· ·· ·· ·· ··	२२३
सर्वानसुरान् जित्वेंद्रो बलिमपश्यन् ब्रह्माणं प्रति	

विषयाः	अध्या०
गत्वा "बलिं नाधिगच्छामि तं कथय" इति पप्रच्छ तच्छ्रुत्वा ब्रह्मा "उष्ट्रेषु यदि वा गोषु" इत्यादिना तेजस्विपशुरूपेण शून्यागारे तिष्ठतीत्याह	”
शून्यागार उपलब्धं तमहं हन्यां न वेति पृच्छन्निंद्रो "मा स्म शक्र बलिं हिंसीः न्यायस्तु शक्र प्रष्टव्यः" इति ब्रह्मवाक्यं श्रुत्वा तं गवेषयन् शून्यागारे खररूपेण स्थितं ददर्श	”
"खरयोनिमनुप्राप्तः" इत्यादीन् प्रश्नान् कुर्वंतमिंद्रं प्रति बलिः "न त्वं पश्यसि भृंगारं" इत्याद्युवाच	”
पुनर्हासपूर्वकमिंद्रस्य "यत्तद्यानसहस्रेण" इत्याद्युक्तिं श्रुत्वा बलिः "अनित्यमुपलक्ष्येह" इत्यादिना सर्वस्यांतवत्त्वादनित्यत्वं बुद्ध्वा न शोचामीत्युक्त्वा "सर्वं कालः समादत्ते" इत्यादिना सर्वस्य कालकृतत्वं "मासमासार्धवेश्मानं" इत्यादिना कालस्वरूपं चाख्याय तस्यानिवर्त्यत्वकथनपूर्वकं श्रियश्चांचल्यमभ्यधात्	२२४
बलिदेहनिर्गतां श्रियं दृष्ट्वा बलिवाक्यात्तां प्रति का त्वमिति पृच्छंतमिंद्रं प्रति श्रीः स्वनामाद्याख्यानपूर्वकं स्वस्य दुर्ज्ञेयत्वमाचख्यौ ..	२२५
उभयोरुक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं "तिष्ठेथा मयि नित्यं त्वं" इत्यादि प्रार्थयन्निंद्रः "स्थास्यामि नित्यं देवेंद्र" इत्यादि श्रीवाक्यं श्रुत्वेंद्रः स्वकथितेषु पृथ्वीजलाग्निसाधुषु चतुर्षु निहितपादां श्रियं रक्षितुं प्रतिजज्ञे	”
ततो बलिना "यावत्पुरस्तात्प्रतपेत्" इत्यादिना स्वपराक्रमकाले कथिते इंद्रेण ब्रह्माज्ञया त्वयि वज्रं न मुंचामीत्युक्तो बलिर्दक्षिणां दिशं जगाम. इंद्रश्चोदीचीं गतोऽनहंकारसंज्ञितबलिगीतश्रवणेन खमारुरोह ..	”
भीष्मोऽनहंकारत्वविषये इंद्रनमुचिसंवादाख्यमितिहासमकथयत्	२२६
"मग्नस्य व्यसने कृच्छ्रे" इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्म उत्तरं वदन् "धृतिः श्रेयस्करा इत्युक्त्वैतद्विषये पुनर्बलिवासवसंवादेतिहासमाह स्म	२२७
विजयींद्र ऐरावतारूढः संचरन् समुद्रांते गिरिगह्वरे बलिमविकारं निर्भयं च दृष्ट्वा तं प्रति "दैत्य न व्यथसे शौर्यात्" इत्यादि पप्रच्छ	”
बलिरुत्तरं वदन् "नैतदस्मत्कृतं शक्र" इत्याद्युक्त्वा "कालः काले नयति मां" इत्यादिना सर्वस्य कालकृतत्वमभिधाय "नच कालेन कालज्ञः" इत्यादिनात्मनः शोकाभावं प्रतिपादयामास	”
पुनरिंद्रो बलिं प्रति "सवज्रमुद्यतं बाहुं" इत्यादि "स्वस्थचेता निरामयः" इत्यंतमुक्त्वा स्वर्गं प्राप्य मुमोद	१२८
"पूर्वरूपाणि मे राजन् पुरुषस्य भविष्यतः ॥ पराभविष्यतश्चैव तन्मे ब्रूहि पितामह" इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो "मनएवं मनुष्यस्य" इत्याद्यभिधाय श्रीशक्रसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ	१२९
कदाचिदिंद्रनारदयोर्गंगातीरे वार्ताः कुर्वतोः सूर्यमुपतिष्ठमानयोः सतोरग्रत उपस्थितां श्रियं दृष्ट्वेंद्रस्तां प्रति का त्वमित्यादि पप्रच्छ ..	”
श्रिया "पुण्येषु त्रिषु लोकेषु" इत्यादिना स्ववृत्तांतमाख्याय "त्वयि वासमरोचयं" इत्युक्तः शक्रस्तां प्रति "कथं वृत्तेषु दैत्येषु" इत्यादि पप्रच्छ	”
एवमिंद्रेण पृष्टा श्रीः "स्वधर्ममनुतिष्ठत्सु" इत्यादिना स्वनिवासयोग्यान् गुणान् "ततः कालविपर्यासे" इत्यादिना स्वनिवासायोग्यान् दोषांश्चाभिधाय "नाहं देवेंद्र वत्स्यामि" इत्याद्याचष्टे स्म	”
श्रीवाक्येन तुष्टाविंद्रनारदौ स्वर्गं जग्मतुः	”
"किंशीलः किंसमाचारः" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो जैगीषव्यासितदेवलसंवादकथनमुखेनोत्तरमाह स्म	२३०
"प्रियः सर्वस्य लोकस्य" इत्यादिना सर्वस्य प्रियः सर्वलोकाभिनंदिता, सर्वैर्गुणैरुपेतो भुवि कोस्तीति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रत्युत्तरं वदन् भीष्मो नारदोद्देशेनोग्रसेनवासुदेवसंवादरूपमितिहासं व्याचख्यौ	२३१
"आद्यंतं सर्वभूतानां ज्ञातुमिच्छामि कौरव" इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो व्यासशुकसंवादेतिहासं न्यरूपयत्	२३२
भूतग्रामस्य कर्तारं" इत्यादिके शुकप्रश्ने व्यासः "अनाद्यंतमजं दिव्यं" इत्यादिना प्रश्नद्वयोत्तरमभ्यधात्	”
पुनः शुकं प्रत्युपदिशन् व्यासो "ब्रह्म तेजोमयं शुक्रं" इत्यादिना ब्रह्मतो मनो मनस्त आकाश इत्यादिक्रमेण वेदपर्यंतां सृष्टिमभिधाय "ऋषयस्तपसा वेदान्" इत्यादिना ऋषीणां वेदप्राप्त्यादिकमभ्यधात्	२३३
व्यासः "प्रत्याहारं तु वक्ष्यामि" इत्यादिनाध्या-	

विषयाः	अध्या०
यसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन क्रमप्राप्तं प्रलयं न्यरूपयत्	२३४
" ब्राह्मणस्यतु यत्कृत्यं तत्ते वक्ष्यामि तच्छृणु " इत्युक्त्वा व्यासो ब्राह्मणस्य कृत्यान्यभिधाय " देवार्षिपितृगुर्वर्थे " इत्यादिना दानस्यावश्यकत्वं निरूप्य रंतिदेवादिदृष्टांतविवरणेन तदेव दृढयति स्म	२३५
" त्रयीं विद्यामवेक्षेत " इत्यादिना ब्राह्मणस्यावश्यकर्तव्यमुपदिश्य ज्ञानपूर्वकमुक्तकर्माणि कुर्वतः सिद्धिं चाभिधाय " पंचेंद्रियजलां घोरां " इत्यादिना रूपकेण संसारनदीं प्रदर्श्य तत्तरणाय प्रज्ञाप्लवमभिधाय तत्संपादनाय साधनान्यभ्यधाद्व्यासः	२३६
" अथचेद्रोचयेदेतत् " इत्यादिना मोक्षकामो ज्ञानवान् भवेदित्यभिधाय देशकर्मादिद्वादशनियमनपूर्वकं " यच्छेद्वाङ्मनसी " इत्यादिना मनोवाङ्नियमनं चोक्त्वा " धर्मोपस्थो ह्रीनिषेवः " इत्यादिना रथरूपकेण योगमुपायमुपदिशन् बाह्यानि तदंगान्याचख्यौ	२३७
ततः पृथिव्यादीनां जयमभिधाय " पंचविंशतितत्त्वानि " इत्यादिना तद्विषये योगसांख्ययोर्विशेषं व्याचख्यौ	”
" अथ ज्ञानप्लवं धीरः " इत्यादि वदंतं व्यासं प्रति शुकः " किं तज्ज्ञानमथो विद्यां " इत्यादि पप्रच्छ	२३८
संशयकारणभूतानि शून्यवादिप्रभृतीनां मतान्युपन्यासपूर्वकं यस्त्वित्यादिना निरस्य " स्थावरेभ्यो विशिष्टानि " इत्यादिना विदुषो ब्रह्मनिष्ठस्य श्रैष्ठ्यमाह व्यासः	”
" एषा पूर्वतरा वृत्तिः " इत्यादिना ब्राह्मणस्य नित्यां वृत्तिमभिधाय " पौरुषं कारणं केचित् " इत्यादिना मतांतराण्युपन्यासपूर्वकं निरस्य ज्ञानस्वरूपं निर्णीतवान् व्यासः	२३९
एवं व्यासोक्तं प्रशस्य शुकः " प्रज्ञावान् श्रोत्रियो यज्वा " इत्यादिना ब्रह्मप्राप्तिः कथं भवति, केन प्रकारेण भवति, सांख्ये वा योगे वा, इति पप्रच्छ	२४०
अत्रोत्तरं वदन् व्यासो " नान्यत्र विद्यातपसोः " इत्याद्यभिधाय " क्रांते विष्णुर्बले " इत्यादिनाऽध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन सांख्यस्यैव सिद्धांततत्त्वं प्रतिपादयति स्म	”
योगकृत्यं कथयितुं प्रतिजानन् व्यासो योगकारिणां कामादित्यागं, सत्त्वगुणाश्रयेण निद्रोच्छेदनं, दोषजयादिकं, मनसि पंचेंद्रियाणां स्थापनं, मनसः स्थिरीकरणं चाह स्म	२४१
" यदिदं वेदवचनं कुरु कर्म त्यजेतिच ॥ कां दिशं विद्यया यांति कां च गच्छंति कर्मणा " इति शुकेन पृष्टो व्यासः " कर्मणा बध्यते जंतुः " इत्यादिना कर्मणा बंधं विद्यया तन्मोचनं चाभिधायोभयप्राप्ये गती अभिदधाति स्म	२४२
पुनरुक्तानुवादपूर्वकं " वेदे वचनमुक्तं तु " इत्यनेन कर्मकरणतत्त्यागयोर्व्यवस्थां पृच्छति शुके व्यासो " यथावै " इत्यादिना तामाह स्म	”
" कुरु कर्म त्यजेति विरुद्धयोर्वाक्ययोः शास्त्रता कथं " इत्यादिनाऽशास्त्रत्वात्प्रामाण्याभावे प्रसक्ते प्रामाण्यमुभयोः कथमिति पृच्छंतं शुकं प्रति व्यासः कर्मणां चित्तशुद्ध्यर्थत्वं मनसि निधाय चातुराश्रम्यधर्मान्वदन्प्रथमं ब्रह्मचारिधर्मानाह	२४३
" द्वितीयमायुषो भागं " इत्यादिना क्रमप्राप्तान्गृहस्थधर्मानाख्यायांते " अतः परं " इत्यादिना वानप्रस्थाश्रमो विधेय इति व्याजहार व्यासः	२४४
भीष्मस्य युधिष्ठिरं प्रत्युक्तिः	२४५
" गृहस्थस्तु यदा पश्येत् " इत्यादिना व्यासो वानप्रस्थधर्मानभिधाय " चतुर्थे चायुषः शेषे " इत्यादिना संन्यासं कुर्यादित्याह	”
" वर्तमानस्तथैवात्र " इति शुकप्रश्ने व्यासः " प्राप्य संस्कारमेताभ्यां " इत्यादिनाऽध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन यतिधर्मानाह	२४६
" प्रकृत्यास्तु विकारा ये " इत्यादिना चक्षुरादय आत्मानं न पश्यंति तांस्त्वयं पश्यतीत्याख्याय " इंद्रियेभ्यः परे ह्यर्थाः " इत्यादिना आत्मनो भूतेषु गूढत्वं " दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या " इत्यादिनाऽऽत्मनः सत्त्वे मानं च प्रदर्श्य ध्यानेनोपरतस्यामृतत्वमिंद्रियवश्यस्य मृत्युं चाभिधाय " आहृत्य " इत्यादिना सत्त्वे निवेशितस्य चेतसः प्रसादमुक्त्वा " अतोगुह्यतरार्थं " इत्यादिनाध्यात्मकथनं प्रतिजज्ञे व्यासः	२४७
" अध्यात्मं विस्तरेणेह " इत्यादि पृच्छंतं शुकं प्रति व्यासः सविस्तरमध्यात्ममाचचक्षे	२४८
" मनो विसृजते भावं " इत्यादिना मनो बुद्ध्यहंकाराणां स्वरूपादिकमभिधाय जगतो बुद्धिमात्रकल्पितत्वं जानतः " एवं स्वभाव-	

विषयाः	अध्या०
मेवेदं ” इत्यादिना शोकाभावं फलमभिधाय मनसेंद्रियनियमने आत्मा प्रकाशते इत्याद्याह स्म व्यासः	२४९
“ सृजते तु गुणान् सत्त्वं ” इत्यादिना बुद्धेर्गुणस्रष्टृत्वं क्षेत्रज्ञस्याधिष्ठातृत्वादुदासीनत्वं संवर्ण्य “अनादिनिधनो ह्यात्मा ” इत्यादिनात्मानं बुद्ध्वा विचरतः शमप्राप्त्यादिकमाह स्म व्यासः	२५०
“ यस्माद्धर्मात्परो धर्मः ” इत्यादिना विद्याप्रापकं धर्मं पृच्छति शुके व्यासो “ धर्मं ते संप्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना तान्धर्मानाख्यास्यन् “ दृष्ट्वा त्वमात्मनात्मानं ” इत्यादिनात्मानं ज्ञात्वा “ सर्वतः स्रोतसं ” इत्यादिना निरूपितां संसारनदीं तीर्त्वा ब्रह्मैव भविष्यसीत्याद्याह स्म	२५१
“ गंधान् रसान् ” इत्यादिना ब्रह्मप्राप्तिसाधनान्याख्याय जीवन्मुक्तस्य लक्षणान्यप्यवादीद्यासः	२५२
एतावत्पर्यंतं विस्तरेण निरूपितमध्यात्मं “ द्वंद्वानीमानि जिज्ञासुः ” इत्याद्यध्यायेन सुखसंग्रहार्थं संक्षेपेणाख्यातवान् व्यासः ..	२५३
“ शरीराद्विप्रमुक्तं हि ” इत्यादिना स्थूलशरीरांतर्गतं लिंगशरीरं तद्विषये विदुषां योगिनामनुभवं प्रदर्श्य तमेतमित्यादिना रजस्तमोभ्यामाविष्टानामात्मदर्शनाभावं “ योगशास्त्रपरा भूत्वा ” इत्यादिना योगेन तद्दर्शनं चाभ्यधाद्यासः	२५४
“ हृदि कामद्रुमश्चित्रः ” इत्यादिना हृदयक्षेत्रस्थं कामद्रुमं रूपकेण निरूप्य तन्निवृत्तस्य दुःखाभावं “ शरीरं पुरमित्याहुः ” इत्यादिना संसारं कुराज्यरूपकेण चाभिधाय तत्सक्तस्यानर्थमभिदधाति स्म व्यासः ..	२५५
“ भूतानां परिसंख्यानं ” इत्यादिना व्यासोक्तमुपायं वक्तुं प्रतिजानानो भीष्मो युधिष्ठिरं प्रत्युपदिशन् “ भूमेः स्थैर्यं ” इत्यादिना प्रत्येकस्य दशदशेत्येवं क्रमेण पंचभूतानां मिलितान् पंचाशद्गुणानभिधाय मनसो बुद्धेश्च गुणानाख्याति स्म	२५६
“ कथं पंचगुणा बुद्धिः ” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति “ आहुः षष्टिं बुद्धिगुणान् ” इत्यादिनोत्तरमाह भीष्मः	”
“ यइमे पृथिवीपालाः” इत्यारभ्य “ कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः ” इत्यंतेन मृत्युविषयकं प्रश्नं कुर्वाणं युधिष्ठिरं प्रत्यकंपनराजचरितकथनद्वारोत्तरमाह स्म भीष्मः	२५७
पुत्रशोकार्तमकंपनं प्रति नारदस्योक्तिः	”
स्वसृष्टाभिः प्रजाभिर्वर्द्धमानाभिस्त्रिलोक्यां निरुच्छ्वासायां तत्संजिहीर्षया प्रजापतिर्यदा क्रुद्धस्तदा तदिंद्रियेभ्यो निर्गतेग्नौ प्रजा दहति सति स्थाणुः पितामहं प्रति शरणं जगाम	”
स्थाणुप्रजापत्योः संवादानंतरं स्थाणुवाक्यात्तेजः संहरतोब्रह्मणः खेभ्यः प्रजासंहारकारिणी नार्युदपद्यत	२५८
उत्पद्य दक्षिणां दिशं गच्छंती नारी “ मृत्यो ” इत्याहूय ब्रह्मणा “ प्रजाः संहर ” इत्युक्ता सती चिंतयाऽश्रूण्यमुंचत्तानि च प्रजापतिर्लोकानां हितायांजलावधारयत् ”	”
“ त्वया सृष्टा कथं नारी ” इत्यादिना संहारमनिच्छंतीं नारीं प्रति “ मृत्यो संकल्पिता मे त्वं ” इत्यादिना ब्रह्मा पुनः प्रेरयामास	२५९
एवं पुनः पुनर्नियुज्य प्रजापतौ गतरोषे सति सा नारी धेनुकाश्रमादौ गत्वा तपश्चचार ..	”
तपसा तुष्टेन ब्रह्मणा पुनः संहारे नियुज्यमाना तदनिच्छंत्यपि “ अधर्मो नास्ति ते मृत्यो” इत्याद्युक्त्वा “ ये तवाश्रुबिंदवो मयांजलौ धृतास्ते प्राणिनो मारयिष्यंति ” इत्यभिहिता सती शापभयात्तन्नियोगमंगीचकार	”
इत्यभिधाय “ अथो प्राणान् प्राणिनामंतकाले ” इत्यादिना राजानं सांत्वयन्नारदः “ तस्मात्पुत्रं माशुचो राजसिंह ” इत्याह स्म ..	”
“ कोयं धर्मः कुतो धर्मः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो धर्मस्वरूपं निरूप्य “ तस्मादनार्जवे बुद्धिर्न ते कार्या ” इत्याद्याह स्म	२६०
“ सूक्ष्मं साधुसमाचारं ” इत्यारभ्याध्यायसमाप्तिपर्यंतेन ग्रंथेन धर्मतत्त्वस्य दुर्ज्ञेयत्वमाचाराणामनैकाग्र्यं व्यभिचारित्वं च प्रतिपाद्य स्वभावेनैव सुखदुःखादिव्यवस्था न श्रुत्यादिप्रमाणकेन धर्मेणेत्याचिक्षेप युधिष्ठिरः	२६१
युधिष्ठिरेणैवमुक्तो भीष्मो धर्मे प्रमाणभूतं तुलाधारजाजलिसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	२६२
वनचरो जाजलिनामा कश्चिद्ब्राह्मणः समुद्रतीरे जले तपः कुर्वन् जलएव सर्वां महीं पश्यन् दूरदर्शित्वसिद्धिप्राप्त्या गर्वितः सन् “ न मया सदृशोस्तीह ” इत्याद्युवाच	”
तदा पिशाचैः “ नैवं त्वं वक्तुमर्हसि ” इत्यादिना उक्तस्तैरेव बहिर्निष्कास्य दर्शितमार्गो वाराणस्यां तुलाधारं प्रति जगाम	”
“ केन कर्मणा जाजलिः सिद्धिं प्राप ” इति यु-	

विषयाः	अध्या०
धिष्ठिरप्रश्ने सिद्धिकारणं तपश्चर्यादिकमाख्याय गर्वितस्य जाजलेराकाशवाणीश्रवणेन वाराणस्यां तुलाधारं प्रति गमनं तं प्रति तुलाधारवाक्यं चाचष्ट भीष्मः ·· ··	”
“ विक्रीणतः सर्वरसान् “ इत्यादिना जाजलिनाक्षिप्तस्तुलाधारो “ वेदाहं जाजले धर्मं ” इत्यादिना हिंसाप्रधानयज्ञकृष्यादिवर्जितान् निवृत्तिधर्मानेवाचख्यौ ·· ·· ·· ·· ··	२६३
“ अयं प्रवर्तितो धर्मः ” इत्यादिना जाजलिना पुनराक्षिप्तस्तुलाधारो हिंसाप्रधानान्धर्मान्निरस्याहिंसाप्रधानान्धर्मानेवोपदिदेश ··	२६४
“ न वै मुनीनां शृणुमः ” इत्यादिके जाजलिप्रश्ने तुलाधारस्य “ उत यज्ञा उतायज्ञा ” इत्यादि तदुत्तरकथनम् ·· ·· ·· ··	”
स्वोक्ते अहिंसाधर्मे प्रत्ययोत्पादनार्थं तुलाधारेणादिष्टेन जाजलिनाऽऽहूताः पक्षिणोऽप्यहिंसाहिंसात्मकधर्मयोरिह परत्र च प्रत्यक्षं फलमित्यभिधाय हिंसायाः श्रद्धाविघातकत्वं चाख्याय श्रद्धामेव प्रशशंसुः ·· ··	२६५
भीष्मस्तुलाधारस्य जाजलेश्च स्वर्गगमनमभिधायोपसंजहार ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
एतावत्पर्यंतमुपपादितमहिंसाधर्ममेव प्रशंसितुं विचख्नुगीतं कथयन् भीष्मो हिंसाधर्मं निनिंद ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२६६
“ शरीरमापदश्चापि ” इत्यादिना हिंसाशून्यस्य कथं शरीरनिर्वाह इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः शरीराविरोधेन धर्माचरणं कर्तव्यमित्युपदिदेश ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ कथं कार्यं परीक्षेत ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः किमपि कार्यं चिरेण विचार्य कर्तव्यमित्येतत्तात्पर्यकं चिरकार्युपाख्यानं व्याजहार ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२६७
अहल्यायाः कस्मिंश्चित्काले व्यभिचाररूपमपचारं दृष्ट्वा चिरकारिणं पुत्रं प्रति “ इमां जननीं जहि” इत्युक्त्वा गौतमे वनं गते सति विचारयन् पित्राज्ञानुल्लंघने हेतुभूतं पितृगौरवमुपपाद्य तथैव मातृगौरवमुद्भाव्य स्त्रीणां निरपराधत्वं पुरुषाणां सापराधत्वं च व्यचिंतयत् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
एवं विचारयति चिरकारिणि बहुकालातिक्रमानंतरमाश्रममागतो गौतमः पश्चात्तापं कुर्वंश्चिरकारिणं पुत्रं स्वस्त्रियमहल्यां च दृष्ट्वा “ चिरकारिक भद्रं ते ” इत्यादिना चिरकारिणं प्रशंसतिस्म ·· ·· ·· ·· ··	”
“ कथं राजा प्रजा रक्षेत् ” इत्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो द्युमत्सेनसत्यवत्संवादरूपमितिहासमब्रवीत् ·· ·· ·· ·· ··	२६८
“ अविरोधेन भूतानां ” इत्यादिना गार्हस्थ्ययोगधर्मयोः किं श्रेय इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्म उभयोरपि धर्मयोर्महाफलत्वं सदाचरितत्वं चाभिधाय कपिलगोसंवादरूपमितिहासमभ्यधात् ·· ·· ·· ··	२६९
गृहमागताय त्वष्ट्रे मधुपर्के नहुषेणालब्धुं नियुक्तां गां दृष्ट्वा “ वेदा ३ ” इत्युक्तवंतं कपिलं प्रति योगबलेन गवि प्रविष्टः स्यूमरश्मिः “ हंहो वेदा ३ यदि मता ” इत्याद्युवाच	”
स्यूमरश्मिवाक्यं श्रुत्वा कपिलो नाहं वेदान्विनिंदामि ” इत्यादिना चतुर्णामाश्रमाणां फलेषु ज्यायस्त्वकनीयस्त्वे उपपाद्यानारंभेऽदोषमारंभे दोषं चाभ्यधात् ·· ·· ··	”
कपिलवाक्यं श्रुत्वा स्यूमरश्मिः “ स्वर्गकामोयजेतेति सततं श्रूयते श्रुतिः ” इत्यादिना यागीयहिंसाया हिंसात्वाभावं प्रतिपाद्य हिंसारंभयोरदोषत्वादिकमाह स्म ·· ·· ··	”
कपिलः “ एतावदनुपश्यंति यतयः ” इत्यादिना निर्द्वंद्वादिविशेषणविशिष्टानां सनातनलोकप्राप्तिमाख्याय “गार्हस्थ्ये किं प्रयोजनं” इत्याह ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२७०
स्यूमरश्मिर्जनकादीनां गार्हस्थ्ये एव विद्वत्त्वदर्शनात्कर्मसमुच्चितैव विद्या फलदेत्यभिप्रेत्य “ यद्येषा परमा काष्ठा ” इत्यादिना गार्हस्थ्यस्य सर्वाश्रमाधारत्वं विश्वोत्पत्त्यादिहेतुत्वादिकं प्रतिपाद्य मोक्षो गार्हस्थ्ये एव सिध्यतीत्याह ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
कपिलो “दर्शं च पौर्णमासं च ” इत्यादिना चित्तशुद्ध्यर्थं चातुर्मास्यांतानां कर्मणां कर्तव्यत्वमभिधाय नाक्षैर्दीव्येदित्यादिना पाणिवागुदरोपस्थगुप्तिमाख्याय यज्ञादीनामंतवत्फलत्वं जानन् ज्ञाननिष्ठामेवाश्रयस्वेत्याह ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ यथार्चं वेदप्रामाण्यं ” इत्यादि पृच्छंतं स्यूमरश्मिं प्रति “ प्रत्यक्षमिह ” इत्यादिनोत्तरमाह कपिलः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
“ स्यूमरश्मिरहं ब्रह्मन् ” इत्यादिना स्वप्रत्यभिज्ञां दत्त्वा “ इमं च संशयं ” इत्यारभ्य “निर्णये किं निरामयं ” इत्यंतेन ग्रंथेन पुनः पृच्छंतं स्यूमरश्मिं प्रति “ यद्यदाचरते शास्त्रं ” इत्यादिनोत्तरमाह कपिलः	”

विषयाः	अध्या०
“ सर्वमेतन्मया ब्रह्मन् ” इत्यारभ्य “ यथा ते विदितो मोक्षस्तथेच्छाम्यनुशिक्षितुं ” इत्यंतेन पुनः प्रश्नं कृतवान् स्यूमरश्मिः	”
“ वेदाः प्रमाणं लोकानां ” इत्यादिना कपिलः कर्मकांडस्य ज्ञानांगत्वं प्रतिपादयन् सदाचारं प्रशस्य “ निरापद्धर्मआचारः ” इतितल्लक्षणमाख्याय तस्यैकस्यैव चतुर्धा विभागं प्रदर्श्य प्रश्नप्रत्युत्तरभावेनात्मविद्यामुपदिदेश	२७१
“ धर्ममर्थं च कामं च ” इत्यादित्रिवर्गमध्ये कस्य लाभः श्रेयान् इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः कुंडधारोपाख्यानं प्रतिपादयन्नुत्तरमाह स्म	२७२
धनार्थी कश्चिद्ब्राह्मणो बह्वीर्देवता आराध्य धनमप्राप्नुवन् देवानुचरं कुंडधाराख्यं मेघमन्यैर्मानुषैरनावृतं दृष्ट्वा तमाराधयति स्म	”
ब्राह्मणतपसा तुष्टे कुंडधारे उपकारप्रवर्तिकां वाचमुदीरयति तत्तेजःप्रभावाद्ब्राह्मणः स्वप्ने सर्वभूतानि पश्यन् देवाज्ञया याचकेभ्यः फलानि समर्पयंतं मणिभद्रमपश्यत्	”
कुंडधारं भूमिपतनपूर्वकं “ यदि प्रसन्ना देवा मे ” इत्याद्युक्तवंतं प्रति मणिभद्रो धनार्थिने ऽस्मै ब्राह्मणाय धनं दीयतामित्युवाच	”
एतच्छ्रुत्वा ब्राह्मणस्य धर्मे प्रवृत्त्यर्थं पुनः पुनः प्रार्थयति कुंडधारे मणिभद्रः “ प्रीतास्ते देवताः सर्वाः ” इत्यादिना तदनुजज्ञे	”
देवताप्रसादान्निर्विण्णे ब्राह्मणे वनं गत्वा तपश्चरति सति तत्प्रभावाल्लब्धदिव्यचक्षुषि च सति पुनः कुंडधारस्तमागत्य निरयस्थान् राज्ञः स्वरूपेण स्थितान् क्रोधादींश्च दर्शयित्वा “एतैर्लोकाः सुसंरुद्धाः” इत्याह स्म	”
प्रणामादिपूर्वकं सत्कृते कुंडधारेंतर्हिते ब्राह्मणस्तत्प्रसादात्सिद्धिं प्राप्य विचचार यथेच्छम्	”
“ बहूनां यज्ञतपसां ” इत्यादिनाऽहिंसायज्ञस्वरूपं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो नारदकथितमुंछवृत्त्युपाख्यानं कथयन् हिंसात्मकं यज्ञं निनिंद[1]	२७३
“ कथं भवति पापात्मा ” इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतानां चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि क्रमेणाह भीष्मः	२७४
मोक्षोपायजिज्ञासया युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो मोक्षोपायानादिदेश	२७५
ब्रह्मपदप्राप्तिविषये नारदासितदेवलसंवादं कथयति स्म भीष्मः	२७६
“ कुतः सृष्टमिदंविश्वं ” इत्यादिके नारदप्रश्नेऽसितः सृष्टिवृत्तांतं सविस्तरमाचचक्षे	”
“ भ्रातरः पितरः पौत्राः ” इत्यादिना तृष्णानिवृत्तिप्रकारं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तद्विषये जनकगीतं कथयति स्म	२७७
“ अतिक्रामति काले किं श्रेयः” इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः पूर्वोक्तं पितापुत्रसंवादमाह स्म	२७८
“ धीरः किं स्वित्तात कुर्यात् ” इत्यादिके पुत्रप्रश्ने पिता ब्रह्मचर्याद्याश्रमधर्मान् कथयति स्म	”
“ एवमभ्याहते लोके ” इत्यादि ब्रुवंतं पुत्रं प्रति “ कथमभ्याहतो लोकः” इत्यादि पितृप्रश्नः	”
“ मृत्युनाभ्याहतो लोकः ” इत्यादेः पुत्रस्योपदेशात्पितुर्ज्ञानमुदेति स्म	”
“ किंशीलः[1] किंसमाचारः ” इत्यादिना मोक्षसाधनानि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो “ मोक्षधर्मेषु निरतः ” इत्यादिना हारितकथितानि तान्याचष्ट	२७९
“ धन्याधन्याइति जनाः ” इत्यादिके राज्यविरक्तस्य युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मो दुःखानामंतवत्त्वमभिधाय भ्रष्टराज्यवृत्रगीतं कथयन्नुपदिदेश	२८०
भ्रष्टैश्वर्यो वृत्रासुर उशनसा “ काचित्पराजितस्याद्य न व्यथा तेस्ति दानव ” इति पृष्टः सन् “ सत्येन तपसा चैव ” इत्यादिना संसारमोक्षौ विदित्वा नाहं शोचामीत्याह	”
तच्छ्रुत्वा तद्बुद्धिपरीक्षार्थं “ धीमन्दुष्टप्रलापांस्त्वं तात कस्मात्प्रभाषसे ” इति पृच्छंतमुशनसं प्रति वृत्रः “ प्रत्यक्षमेतद्भवतः ” इत्यादिना स्वकर्मानुरोधेनैश्वर्यप्राप्तिभ्रंशौ युद्धकाले विष्णुदर्शनं चाख्याय “ऐश्वर्यं वै महद्ब्रह्म” इत्यादिकं पप्रच्छ	”
वृत्रप्रश्नं श्रुत्वा तं प्रति विष्णुमाहात्म्यं कथयितुं प्रतिज्ञातवत्युशनसि तत्कालागतः सनत्कुमारस्तत्प्रेरितः सन् “ शृणु सर्वमिदं दैत्य ” इत्यादिना तत्कथयति स्म	२८१
वृत्रः सनत्कुमारोक्तं विष्णुमाहात्म्यं श्रुत्वा “एवं गते मे न विषादोस्ति कश्चित्” इत्याद्युक्त्वा प्राणानुत्सृज्य परमं स्थानमवाप	”
“ अयं सभगवान्देवः “ इत्यादिना पुरोवर्तिनं श्रीकृष्णं निर्दिशति युधिष्ठिरे तत्तत्त्वमुपदि-	

---

[1] अयं यज्ञनिंदानामाध्यायः

[1] अयं हारितगीताध्यायः

विषयाः	अध्या०
देश भीष्मः	”
“ वृत्रेण परमार्थज्ञ ” इत्यादिना वृत्रासुरगतिमनूद्य स्वगतिविषये संदेहमुद्भाव्य भीतं युधिष्ठिरं “ शुद्धाभिजनसंपन्नाः” इत्यादिनाश्वासयति स्म भीष्मः..	”
“ अहो धर्मिष्ठता तात ” इत्यादिना वृत्रप्रशंसापूर्वकं तद्वधप्रकारं ज्ञातुं पृच्छति युधिष्ठिरे तं कथयन् भीष्म इंद्रवृत्रयोर्युद्धं वर्णयति स्म	२८२
युद्धे मोहित इंद्रो वसिष्ठप्रोत्साहितो विवृद्धतेजाः सन् वृत्रप्रणीतां मायां व्यपाकर्षत्	”
बृहस्पत्यादिभिः प्रार्थितस्य महेश्वरस्य तेजो ज्वररूपेण वृत्रशरीरमविशत् विष्णुश्चेंद्रवज्रम्	”
महेश्वरेण “ एष वृत्रो महान् शक्र ” इत्याद्यभिधाय “ एतत्त्वां मामकं तेजः ” इत्यादि व्याजहार ततो देवा जहृषुः	”
माहेश्वरज्वराविष्टो गात्रकंपादियुक्तो वृत्रासुर इंद्रप्रेषितेन वज्रेण हतः पपात	२८३
वृत्रशरीरान्निर्गतया ब्रह्महत्यया गृहीत इंद्रो ब्रह्माणं शरणं जगाम तेन चेंद्रं मोचयितुमाज्ञप्ता सा स्वनिवासस्थानमयाचत..	”
ब्रह्मणा ब्रह्महत्यायाश्चतुर्धा विभागं कृत्वा प्रथमभागग्रहणार्थमाज्ञप्तोग्निस्तत्कथितं तन्निवृत्त्युपायं श्रुत्वैकं भागं जग्राह	”
एवमेव ब्रह्माज्ञया वृक्षौषधिभिरप्सरोभिरद्भिश्च भागत्रितये गृहीते मुक्त इंद्रो ब्रह्माज्ञयाश्वमेधं कृत्वा श्रिया युक्तः प्रहर्षं लेभे	”
ज्वरोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामीति युधिष्ठिरेणानुपृष्टो भीष्मो ज्वरोत्पत्तिकथनं प्रतिजज्ञे	२८४
पुरा देवादिभिरुपास्यमाने महादेवे कैलासे स्थिते सति कदाचिद्दक्षयज्ञं गच्छतो देवान् दृष्ट्वा पार्वत्या पृष्टेन शंकरेण “ दक्षयज्ञं प्रति गच्छंति इत्युक्ते पुनस्तया त्वं कस्मान्न गच्छसीति पृष्टेन स्वभागाभावान्नगच्छामीत्युक्ता सा तूष्णींबभूव	”
पार्वत्या अभिप्रायं ज्ञात्वानुचरैः सह दक्षयज्ञं ध्वंसितुं प्रवृत्ते महादेवे तद्भयान्मृगरूपं धृत्वा पलायमानं यज्ञमनुसरति तस्मिंस्तल्ललाटनिर्गतस्वेदबिंदोरुत्पन्नः क्रूरः पुरुषो यज्ञमदहत्. देवादयश्च तद्भयादपलायंत ..	”
ब्रह्मणा “ भवतोपि सुराः सर्वे ” इत्यादिना यज्ञे भागदानं प्रकल्प्य त्वया सृष्टोयं पुरुषो ज्वरनामा लोके प्रचरिष्यतीत्युक्त्वैतस्य विभागं कुर्वित्युक्ते महादेवस्तुष्टः सन् शीर्षाभितापादिभेदेन ज्वरस्य विभागं चकार	”
भीष्मः “ एतन्माहेश्वरं तेजः ” इत्यादिनोपसंहारं कृत्वा ज्वरोत्पत्तिश्रवणपठनफलमभ्यधात्..	”
“ दक्षस्याश्वमेधः कथं नष्टः ” इति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनस्तद्वृत्तांतं व्याजहार ..	२८५
यज्ञे शिवमदृष्ट्वा क्रुद्धस्य दधीचेर्दक्षस्य चोक्तिप्रत्युक्ती	”
पार्वत्योत्तेजितः शिवो वीरभद्रमुत्पाद्य तं पार्वतीमन्यूद्भवया भद्रकाल्या सह दक्षयज्ञं विहंतुं प्रेषयामास	”
यज्ञनाशं कुर्वन् वीरभद्रो ब्रह्मादिभिः प्रार्थितः स्वस्योत्पत्तिं तत्प्रयोजनं चाख्याय शिवं शरणं गच्छेत्युवाच दक्षं प्रति..	”
वीरभद्रवाक्याच्छिवं स्तुतवति दक्षेऽग्निकुंडात्समुद्भूतः शिवस्तत्प्रार्थनया यज्ञसमाप्तिं तथास्त्वित्यनुजज्ञे दक्षश्च तमष्टोत्तरसहस्रनामभिस्तुष्टाव	”
सहस्रनामशुश्रूषया युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो नाम्नां सहस्रं तेन तुष्टस्य शंकरस्य वरदानं चाख्याय तत्पाठफलमाचष्ट..	”
“ अध्यात्मं नाम यदिदं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्तत्कथयन् पृथिव्यादिभूतानि तेषां गुणांश्चाख्याय “ इंद्रियाणि नरे पंच ” इत्यादिना बुद्धेः सप्तरूपत्वमभिधाय “ प्रहर्षः प्रीतिरारंभः ” इत्यादिना सत्त्वादीनां गुणादिकं व्याख्याय “ सत्त्वक्षेत्रज्ञयोः ” इत्यादिना तद्भेदं प्रदर्श्य वस्तुतत्वमुपदिदेश	२८६
“ सुदुःखाच्च सुमृत्योश्च ” इत्यादिना सुखं वा दुःखं वा यथास्माक न स्यात्तथा कथयेति युधिष्ठिरप्रश्ने नारदसमंगसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ भीष्मः	२८७
“ उरसैव प्रणमसे ” इत्यादिना सर्वदा विशोकत्वे हृष्टत्वे च कारणं पृच्छति नारदे समंगस्तत्कथयति स्म	”
“ शास्त्रतत्त्वानभिज्ञस्य संशयात्मनोऽकृतव्यवसायस्य च श्रेयो ब्रूहि ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो गुरुपूजादिना तस्य श्रेयोभिधाय तद्विषये गालवनारदसंवादरूपमितिहासमब्रवीत्	२८८
“ यैः कश्चित्संमतो लोके ” इत्यादिनात्मश्रेयसि संदिहानेन गालवेन पृष्टो नारदः “ आश्रमास्तात चत्वारः ” इत्यादिना श्रेयःसाध-	

विषयाः	अध्या०
नानि कथयित्वा “ यत्रागमयमानानां ” इत्यादिना गुरुशिष्यधर्माद्याख्यातवान्	”
“ कथं नु युक्तः पुरुषः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः सगरारिष्टनेमिसंवादरूपमितिहासं व्याचचक्षे	२८९
“ किं श्रेयः परमं ब्रह्मन् ” इत्यादिके सगरप्रश्ने अरिष्टनेमिः “ सुखं मोक्षसुखं लोके ” इत्यादि तदुत्तरमाचचक्षे	”
“ उशना देवर्षिरसुराणां प्रियकरः सुराणां चाप्रियकरः कथमभूत् ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो देवानामप्रियकरत्वे कारणमभ्यधात्	२९०
“ किमर्थमुशना महादेवजठरे व्यचरत् ” इति युधिष्ठिरानुयोगे तदुत्तरं वदन् भीष्मो महादेवजठरे तस्य स्थितिकारणमभ्यधात्	”
स्वजीवितं प्रार्थयन्नुशना महादेववाक्याच्छिश्नद्वारा निर्गतः शुक्रेति नाम प्राप्य देव्या वचनाच्छिवेन मुक्तस्तं प्रणम्य जगाम	”
“ किं कर्म पुरुषः कृत्वा श्रेयः प्रामोति ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो जनकपराशरसंवादरूपेतिहासकथनेन तदुत्तरमाह	२९१
“ किं श्रेयः सर्वभूतानां ” इत्यादिके जनकप्रश्ने “ धर्म एव कृतः श्रेयान् ” इत्यादिना तदुत्तरं वदति स्म पराशरः	”
“ मनोरथरथं प्राप्य ” इत्यादिना देहं प्राप्यायुषो दौर्लभ्यं च बुद्ध्वा ब्रह्मभावेन विश्वं पश्यन्मुच्यते इत्याद्यभिधाय “ स्वयंकृत्वा तु ” इत्यादिना बुद्धिपूर्वकृतानां पापानां नाशाभावं प्रदर्श्य “ राज्ञा जेतव्याः शत्रवः” इत्यादिना राज्ञां विशेषधर्मानाचष्ट	२९२
“ कः कस्य चोपकुरुते ” इत्यादिना सर्वः प्राणी यत्कर्म कुरुते तदात्मार्थमेव कुरुते न परार्थमित्याख्याय विशिष्टस्येत्यादिना निर्धनस्य विशिष्टात्परिग्रहो दानेन तुल्यः सधनस्य तु दानं पुण्यतरमित्याद्यात्महितमनुशासन् रंतिदेवादीनुदाहरणत्वेन प्रदर्श्याढ्यादीनां सेवादिकमभ्यधात् पराशरः	२९३
“ वृत्तिः सकाशाद्वर्णेभ्यः ” इत्यादिना वृद्धसेवां प्रशस्य ब्राह्मणादीनां धर्मान्व्याख्याय “ प्राणसंतापनिर्दिष्टाः ” इत्यादिना दानमेव प्रशशंस	२९४
“ प्रतिग्रहागता विप्रे ” इत्यादिना दानार्थमर्थार्जनं नियम्य प्रासंगिकानि वृत्त्यंतराण्यभिधाय “ श्रूयंते हि पुराणेषु ” इत्यादिना कामक्रोधादिद्वारेण प्रजानां बंधनं प्रदर्श्य “ एतस्मिन्नेव काले तु ” इत्यादिना तन्निवृत्त्युपायं व्याजहार पराशरः	२९५
“ एष धर्मविधिः ” इत्यादिना तपोविधिकथनं प्रतिज्ञाय “ प्रायेण ” इत्यादिना गृहस्थधर्मं विनिंद्य तपसः प्रशंसामकरोत् पराशरः	२९६
“ वर्णो विशेषवर्णानां ” इत्यादिनोत्तरोत्तरमुत्कर्षः कथमिति पृच्छंतं जनकं प्रति पराशरः “ एवमेतन्महाराज ” इत्यादिना ईश्वरस्य वक्त्रादितश्चतुर्णां वर्णानां तेभ्यश्च संकरजातीयानामुत्पत्तिं चाभ्यधात्	२९७
“ ब्रह्मणैकेन जातानां नानात्वं गोत्रतः कथं ” इत्याद्यनुयुंजानं जनकं प्रति पराशरो “ राजन्नैतद्भवेद्ग्राह्यं ” इत्यादिना तेषां दुर्ज्ञेयत्वं व्याकुर्वन् “ मूलगोत्राणि चत्वारि, कर्मतोन्यानि गोत्राणि ” इत्याद्याह स्म	”
“ वर्णानां विशेषधर्मान्सामान्यधर्मांश्चाभिधेहि ” इति जनकेन पृष्टः पराशरस्तान् व्याजहार	”
“ किं कर्म दूषयत्येनं ” इत्यादिके जनकप्रश्ने कर्म जातिश्चेत्युभयं दोषकारकमित्याह पराशरः	”
“ कानि धर्म्याणि कर्माणि ” इति राजप्रश्ने तानि न्यरूपयत्पराशरः	”
“ पिता सखायो गुरवः ” इत्यादिना धर्मकार्याण्युपादिक्षत्पराशरः	२९८
“ किं श्रेयः का गतिर्ब्रह्मन् इत्यादिके जनकप्रश्ने पराशरः “ असंगः श्रेयसो मूलं ” इत्याद्युपदिदेश	२९९
एवं पराशरेणाभिहितं सर्वं श्रुतवतो जनकस्य हर्षप्राप्तिमाचष्ट भीष्मः	”
“ सत्यं दमं क्षमां प्रज्ञां ” इत्यादिना पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मोन्नाद्यर्थं यत्नमकुर्वतो यत्कर्तव्यं तन्निरूपयितुं साध्यहंससंवादरूपां हंसगीतामाचचक्षे	३००
“ शकुने वयं स्म देवा वै ” इत्यादिना मोक्षधर्मे पृच्छत्सु साध्येषु हंसरूपेणाविर्भूतः प्रजापतिः “ इदं कार्यममृताशाः शृणोमि ” इत्यादिना तदुपदिदेश	”
“ केनायमावृतो लोकः ” इति साध्यैः पृष्टो हंसः “ अज्ञानेनावृतो लोकः ” इत्यादिनोत्तरं जगाद	”
भीष्मः साध्यानां हंसस्य चोक्तिप्रत्युक्ती अभिधाय “ संवादइत्ययं श्रेष्ठः ” इत्यादिनोपसंजहार	”

---

१ इत आरभ्य पराशरगीता.

विषयाः	अध्या०
सांख्ययोगयोर्विशेषजिज्ञासया युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “सांख्याः सांख्यं प्रशंसंति” इत्यादिना तयोर्विशेषमभ्यधात्	३०१
“यदि तुल्यं व्रतं शौचं” इत्याद्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो “रागं मोहं तथा स्नेहं” इत्याद्युपदिदेश	”
“आहारान् कीदृशान्कृत्वा” इत्यादिना कीदृशमाहारं कृत्वा योगी बलमाप्नोतीति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः “कणानां भक्षणे युक्तः” इत्यादिना बलाधायकानि भक्ष्याणि निगद्य कामक्रोधादिजयादिकमप्यभ्यधात्	”
“सम्यक्त्वयायं नृपते” इत्यादिना सांख्यविधिं जिज्ञासुना युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः “शृणु मे त्वमित्यारभ्य तथा विज्ञायचाशुभान्” इत्यंतेन ग्रंथेन तमाख्यातवान्	३०२
“कान् त्वगात्रोद्भवान् दोषान् पश्यसि” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो देहस्य कामादीन् दोषांस्तच्छेदनोपायांश्चाभिधाय “ततोदुःखोदकं घोरं” इत्यादिना संसारसमुद्रतरणादिकमाख्याय मोक्षमार्गं चाभ्यधात्	”
“स्थानमुत्तममासाद्य” इत्यादिना मोक्षे विशेषविज्ञानमस्ति नवेत्येतत्तात्पर्यकं युधिष्ठिरप्रश्नमाकर्ण्य भीष्मस्तदभिनंदनपुरस्सरं “यथान्यायं त्वया तात” इत्यादिना तदुत्तरमभिधाय “ज्ञानं महद्यद्धि” इत्यादिना सांख्यज्ञानं प्रशशंस	”
अक्षरक्षरयोर्विवेकं ज्ञातुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो वसिष्ठकरालजनकसंवादरूपेतिहासकथनमुखेनोत्तरमाह	३०३
“भगवान् श्रोतुमिच्छामि परं ब्रह्म सनातनं” इत्यादिना क्षराक्षरविषयकं प्रश्नं कुर्वंति जनके क्षराक्षरयोर्विवेकं कथयन् वसिष्ठश्चतुर्विंशतितत्त्वात्मकं क्षरमुपदिश्य पंचविंशमक्षरत्वेनोपदिदेश	”
प्रकृतिसंयोगात्पुरुषस्तामेवानुवर्ततइति पूर्वाध्यायोक्तमेवाभिनयपूर्वकं विस्तरेण व्याचख्यौ वसिष्ठः	३०४
पूर्वोक्तं व्याख्यानं समाप्यांते “तत्क्षयान्मोक्ष उच्यते” इत्यनेन प्रकृतिक्षयान्मोक्ष इत्याह	३०५
प्रकृतिक्षयान्मोक्षइति श्रुत्वा प्रकृतिपुरुषयोस्तुल्यत्वेन निवृत्त्यसंभवं मन्वानस्य जनकस्य “अक्षरक्षरयोरेषः” इत्याद्याक्षेपे वसिष्ठो ‘यदेतदुक्तं भवता” इत्यादिना आक्षेपं निरस्यांते “एकत्वमक्षरं प्राहुर्नानात्वं क्षरमुच्यते” इत्याद्याह	३०६
नानात्वैकत्वविषये संदेहपूर्वकं “तदेतच्छ्रोतुमिच्छामि” इत्यादिना जनकेन कृतानां प्रश्नानामुत्तराणि वदन् वसिष्ठो “हंत ते संप्रवक्ष्यामि” इत्यारभ्य “योगदर्शनमेतावत्” इत्यंतेन योगदर्शनमुक्त्वा सांख्यज्ञानमित्यादिना सांख्यदर्शनं व्याचष्टे स्म	३०७
“विद्याविद्ये त्विदानीं मे” इत्यारभ्य “विद्याविद्यार्थतत्त्वेन” इत्यंतेन विद्याविद्ये अभिधाय “अक्षरं च क्षरं चैव” इत्यारभ्य “अक्षरक्षरयोरेतत्” इत्यंतेन क्षराक्षरौ निरूप्य “यदेव शास्त्रं” इत्यादिना सांख्ययोगयोरैक्यं बोधयति स्म वसिष्ठः	३०८
“अथ बुद्धमथाबुद्धमित्यारभ्यप्रोक्तोबुद्धश्च तत्त्वेन” इत्यंतेन बुद्धाबुद्धबुध्यमानान् प्रदर्श्य “नानात्वैकत्वं” इत्यादिनैकत्वनानात्वे निरूप्य “एतावदेतत्कथितं” इत्यादिनोपसंजहार वसिष्ठः	३०९
भीष्म इमं वसिष्ठकरालजनकसंवादमुपदिश्य “एतदुक्तं परंब्रह्म” इत्यादिनैतत्प्राप्तिपरंपरामाख्याय “माशुचः” इत्याद्युपदिदेश	”
अक्षराधिगमेऽधिकारहेतून्कांश्चिद्धर्मान्वक्तुं भीष्मो “मृगयां विचरन् कश्चित्” इत्यादिना भार्गववसुमत्संवादेतिहासं व्याजहार	३१०
“धर्माधर्मविमुक्तं यत्” इत्यादिके युधिष्ठिरेण पृष्टे भीष्मो जनकयाज्ञवल्क्यसंवादेतिहासकथनद्वारोत्तरमवदत्	३११
“कतींद्रियाणि विप्रर्षे” इत्यादिना जनकेन कृतानां प्रश्नानामुत्तराणि वदन याज्ञवल्क्यः “श्रूयतामवनीपाल” इत्यादिना जनकं प्रशस्याष्टौ प्रकृतीः, षोडश विकारान् महदादीन्नव सर्गांश्चाभ्यधात्	”
“अव्यक्तस्य नरश्रेष्ठ” इत्यादिना कालसंख्यां वर्णयति स्म याज्ञवल्क्यः	३१२
तत्त्वसंख्यानकालसंख्यानकथनमनूद्य “यथा संहरते” इत्यादिना संहारं व्याजहार याज्ञवल्क्यः	३१३
पूर्वाध्यायांते “अध्यात्ममधिभूतं च” इत्यादिना कथनीयत्वेन प्रतिज्ञातान्यध्यात्माधिभूताधिदैवानि “पादावध्यात्ममित्याहुः” इत्यादिनानिर्दिश्य “प्रकृतिः स्वच्छंदेन गुणान् विकुरुते इत्याह याज्ञवल्क्यः	३१४
“एते प्रधानस्य गुणाः” इत्यादिना सात्विकादीनां प्राप्याणि स्थानान्याख्यायाचेतनायाः प्रकृतेश्चेतनपुरुषाधिष्ठितायाः सर्गादिकर्तृत्वमाह याज्ञवल्क्यः	३१५

विषयाः	अध्या०
“ अनादिनिधनावंतौ ” इत्यादिना प्रकृतेरचेतनत्वमाक्षिप्य “ अस्तित्वं केवलत्वं च ” इत्यादीन्प्रश्नांश्चकार जनकः	”
तेषां प्रश्नानामुत्तराणि व्युत्क्रमेण वदन् याज्ञवल्क्यो “ न शक्यो निर्गुणस्तात ” इत्यादिना सांख्यं प्रावोचत्	३१६
योगं कथयन् याज्ञवल्क्यः सांख्ययोगयोरेकत्वमुपपाद्य मनोधारणादिकं चाख्याय युक्तयुंजानयोर्योगिनोर्लक्षणे अभिदधाति स्म	३१७
“ तथैवोत्क्रममाणं तु ” इत्यादिनोत्क्रममाणस्य स्थानान्यभिधाय “ अरिष्टानि प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना रिष्टानि चोक्त्वा सांख्ययोगयोर्मुख्यं फलमाख्यातवान् याज्ञवल्क्यः	३१८
“ अव्यक्तस्थं परं यत्तत् ” इत्यादिनोत्तरकथनं प्रतिज्ञाय सूर्यात्सकाशात्स्वस्य वेदप्राप्त्यादिकमभिधाय विश्वावसुगंधर्वकृतानां “विश्वाविश्वं तथाश्वाश्वं ” इत्यादीनां चतुर्विंशतिप्रश्नानां स्वेन दत्तानि तावंत्युत्तराणि चाख्याय “ पंचविंशं ” इत्यादिना पुनर्विश्वावसुकृते प्रश्ने तदुत्तरं चाभिधाय एवमित्यादिनोपसंजहार याज्ञवल्क्यः	३१९
एवमुपदिश्य याज्ञवल्क्ये गते जनकेन कृतं गोकोटिदानादिकमभिधाय युधिष्ठिरमुपदिदेश भीष्मः	”
ऐश्वर्यादिकमवाप्य कथं मृत्युमतिक्रामेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः पंचशिखजनकसंवादमाचख्यौ. स्वधर्ममाचरन्निवृत्तिमार्गनिष्ठो जरांतकावतिक्रामतीत्यध्यायतात्पर्यम्	३२०
“ अपरित्यज्य गार्हस्थ्यं ” इत्यादिना गार्हस्थ्यमपरित्यजतो मोक्षः कथमिति पृष्टो भीष्मस्तद्विषये सुलभाजनकसंवादरूपमितिहासमुदीरयति स्म	३२१
कदाचिज्जगत्यटंती सुलभा संन्यासिनां मुखाज्जनकस्य मोक्षशास्त्रनिष्णातत्वं श्रुत्वा संदिहाना तत्परीक्षार्थं रूपांतरेण मिथिलामागता राज्ञा सत्कृता सती योगबलेन तच्छरीरं प्रविश्य तस्य चित्तं बबंध	”
सुलभयैवं निबद्धचित्तो जनकस्तां प्रति “ भगवत्याः क्व चर्येयं कृता क्व च गमिष्यसि ” इत्यादीन् प्रश्नान् कुर्वन् जीवन्मुक्तत्वमाख्यातुं स्वस्य पंचशिखशिष्यत्वं तत्कृतमुपदेशं चोदीर्य स्वस्यासंगत्वं प्रकाश्य “ सौकुमार्यं तथा रूपं ” इत्यादिना तस्याः संन्यासविरुद्धाचारप्रदर्शनाय परशरीरप्रवेशेनाश्रमसंकरादिकरत्वमुद्भाव्य “ सा त्वं जातिं श्रुतं वृत्तं ” इत्याद्यब्रवीत्	”
जनकवाक्यं श्रुत्वा वक्तुं प्रवृत्ता सुलभा प्रथमं “ नवभिर्नवभिश्चैव ” इत्यादिना वाक्यलक्षणं वाक्यस्य गुणदोषांश्चाख्याय “ यथा जतु च काष्ठं च ” इत्यादिना जतुकाष्ठादिसंयोगवच्चिदचित्संघातात्मके शरीरे तदंतर्वर्तिनि चिदंशे च भेदाभावादिकं प्रतिपादयितुं “ विंशतिर्दशचैवं हि ” इत्यादिना शरीरस्वरूपं “ बिंदुन्यासादयोवस्थाः ” इत्यादिना तदवस्था अभिधाय “ यद्यात्मनि ” इत्यादिना कासि कस्यासीति प्रश्नासंभवमुद्भाव्य रिपौ मित्रे चेत्यादिना मुक्तामुक्तलक्षणानि चाख्याय तानि तानीत्यादिना राज्ञोऽस्वतंत्रत्वं राज्ये दुःखानि चोक्त्वा ननु नाम त्वयेत्यादिना राजानमधिक्षिप्य तदुद्भावितान्याश्रमसंकरादीनि निरस्य प्रधानो नाम राजर्षिरित्यादिना स्वस्य वृत्तांतमुदीर्य त्वज्जिज्ञासार्थमहमागतेत्युक्त्वा तव शरीरे अद्य स्थित्वा श्वो गमिष्यामीत्युवाच	”
सुलभावाक्यं श्रुत्वा जनकस्तूष्णीमासीदित्याह भीष्मः तूष्णींभावे तात्पर्यं तु गार्हस्थ्ये मुक्तेर्दौर्लभ्यात्संन्यास एव श्रेयानिति सुलभामतमत्र सिद्धांत इति	”
“ [1]कथं निर्वेदमापन्नः शुको वैयासकिः पुरा ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः पूर्वाख्याने श्रेष्ठत्वेनाभिहितस्य संन्यासस्य धर्मानुपदेष्टुं व्यासेन कृतं शुकानुशासनं व्याकुर्वन्नुत्तरमाह	३२२
व्यासः शुकं पुत्रमध्याप्य “ धर्मं पुत्र निषेवस्व ” इत्यादिना “ धनेन किं यत्र ददाति नाश्नुते ” इत्यंतेन मोक्षसाधनत्वेन संन्यासधर्मानुपादिक्षत् शुकोप्येतच्छ्रुत्वा व्यासं परित्यज्य जगाम	”
“ [2]यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा ” इत्याद्यनुयुंजानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः “ आत्मनानर्थयुक्तेन ” इत्यादिना पुरा कृतस्य कर्मणो जन्मजन्मन्यनुवर्तनमाचख्यौ	३२३
“ कथं व्यासस्य धर्मात्मा ” इत्यादिना शुकोत्पत्त्यादिविषये युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तत्कथयन् मेरुशृंगे पुत्रप्राप्त्यर्थं कर्णिकारवने विहरंतं महादेवं तोषयितुं तत्र शतं वर्षाणि तपो विधाय तुष्टान्महादेवात्पुत्रप्राप्तिरूपं वरमलभत व्यासः	३२४

---

[1] पावकस्य धर्मस्याध्ययनमिति पावकाध्ययनं नामाध्यायोयम्. [2] धर्ममूलिकनामायमध्यायः

विषयाः	अध्या०
कदाचिद्घृताचीदर्शनेन क्षुभितमनसो, व्यासस्यारण्यां स्खलिताद्रेतसः समुत्पन्नः शुको महादेवेनोपनीत इंद्रग कमण्डल्वादिना संभावितो बृहस्पतेः सकाशाद्वेदानधीत्य गुरवे दक्षिणां दत्त्वा समावृतस्तपश्चचार	३२५
मोक्षार्थिनः शुकस्य प्रश्ने व्यासस्तस्मै कापिलं योगं चोपदिश्य मोक्षधर्मज्ञानार्थं जनकं गच्छेत्युवाच	३२६
व्यासवाक्यान्निर्गतः शुको मिथिलां गत्वा जनकस्य प्रमदावने तां रात्रिमुवास	”
द्वितीयेहनि जनकेन संमानपुरःसरं कुशलप्रश्नादिना संभावितः शुकः पित्राज्ञया मोक्षधर्मान्प्रष्टुं समागतोस्मीत्युक्त्वा “ किं कार्यं ब्राह्मणेनेह ” इत्यादीन् प्रश्नांश्चकार तं प्रति	३२७
एवं कृतप्रश्नो जनको “ यत्कार्यं ब्राह्मणेनेह ” इत्यादिनोत्तरमाह	”
“ उत्पन्ने ज्ञानविज्ञाने त्रिष्वाश्रमेष्ववश्यं वस्तव्यं न वा ” इति शुकेनानुयुक्तो जनको ज्ञानविज्ञानप्राप्त्यर्थं ब्रह्मचर्यस्यावश्यकत्वमभिधाय ततः प्रागेव वा तदुत्पत्तौ लोकसंग्रहार्थं तदावश्यकत्वं चाख्याय चित्तशुद्ध्यर्थमाश्रमधर्माचरणं तच्छुद्धौ तेषां वैयर्थ्यं चोदीर्य शुकस्याधिकारं निरूप्यांते “ किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि ” इत्युवाच	”
भीष्मो जनकवाक्यश्रवणानंतरं शुकस्य हिमालयं प्रति गमनं तद्वर्णनपुरःसरं कार्तिकेयस्य शक्तिप्रक्षेपादिवृत्तांतमुत्तरस्यां दिशि व्यासस्याश्रमं तत्र गतस्य शुकस्य व्यासवंदनपुरःसरं जनकसमागमवृत्तांतनिवेदनं चाचष्ट	३२८
“ षष्ठः शिष्यो न ते ख्यातिं ” इत्यादि प्रार्थयंतो व्यासशिष्या व्यासेन कथितं वेदोपदेशादिविधिं श्रुत्वा जहृषुः	”
हृष्टा व्यासशिष्याः शाखाविभागादिना वेदानेकधा कर्तुं व्यासानुज्ञां गृहीत्वा पृथिवीमवतीर्य चातुर्होत्रमचीकॢपन्	३२९
शिष्येषु गतेष्वनधीयानो व्यासो “ भोभो ब्रह्मर्षिवासिष्ठ ” इत्यादिना नारदेन पृष्टोनध्ययनकारणं शिष्यगमनमभिदधानः पुनर्नारदेनानभ्यासस्य वेदमलत्वे कथिते तदुपदेशाच्छुकेन सह वेदाध्ययनं प्रारभत ..	”
अधीयानयोर्द्वयोरकस्मान्महति वाते प्रवृत्तेऽनध्यायं कुर्वन्व्यासः शुकेन वायूत्पत्त्यादिविषयेऽनुयुक्तः स तत्सर्वमकथयत्	”
व्यासाश्रमे पुनरागतो नारदः शुकेन सत्कृतः “ केन त्वां श्रेयसा वत्स ” इत्याद्युवाच तं प्रति..	३३०
“ अस्मिन् लोके हितं यत्स्यात्तेन मां योक्तुमर्हसि ” इति शुकेन प्रार्थितो नारदस्तं प्रति “ तत्त्वं जिज्ञासतां पूर्वमृषीणां भावितात्मनाम् ॥ सनत्कुमारो भगवानिदं वचनमब्रवीत् ” इत्यारभ्य द्वात्रिंशदधिकत्रिशततमाध्यायस्थैतत्तेपरमंगुह्यमित्यादिपंचचत्वारिंशत्तमश्लोकपर्यंतेन हितमुपदिदेश	”
” ” ” ” ” ” ..	३३१
“ नारदस्य वचः श्रुत्वा ” इत्यादिषट्चत्वारिंशत्तमश्लोकपर्यंतेन ग्रंथेन नारदवाक्यश्रवणानंतरं दीप्ततेजसमादित्यं गत्वा सुखं वत्स्यामीति निश्चित्य तत्रत्यान्नगादीनापृच्छय नारदानुज्ञामादाय पितरं नमस्कृत्य तत्त्यागपूर्वकं कैलासपृष्ठं जगाम शुकः इत्याह स्म भीष्मः	३३२
गिरिशृंगमारुह्य समे विविक्ते देशे उपविश्य योगधारणयात्मानं सर्वसंगविनिर्मुक्तं दृष्ट्वा हासं कुर्वाणो नारदेनाभ्यनुज्ञातो विहायसा गच्छन् सर्वैर्भूतैर्विस्मयपूर्वकमालोकितो मलयपर्वते उर्वश्यादिभिः स्तुतो दिगादीनालोकयतान्प्रति “ मत्पृष्ठतः शुकेत्याह्वानपूर्वकमागच्छंतं मत्पितरं प्रति प्रत्युत्तरं देयं सर्वैः ” इत्युवाच ते च तद्वचनमंगीचक्रुः	३३३
भीष्मः शुकस्य सिद्धिप्राप्तिं तत्समये उल्कापातादिकं पर्वतभेदनपूर्वकं तस्य गमनं तत्समये देवादीनां कोलाहलादिकं तस्य मंदाकिनीदर्शनं तत्रत्यानामप्सरसां तद्दर्शने लज्जाभावं तस्य ब्रह्मप्राप्तिं चाभ्यधात्.. ..	३३४
पुत्रस्य पृष्ठत आह्वानपूर्वकं गच्छन् व्यासः पर्वतादिभिर्दत्तप्रतिवचनः स्वदर्शनेन लज्जिता अप्सरसो दृष्ट्वा पुत्रप्रभावं निश्चित्य प्रीतो व्रीडितश्च तत्कालागतेन महादेवेनच्छायाशुकदर्शनरूपे वरे दत्ते तत्प्रभावाच्छुकच्छायां सर्वत्र पश्यन्मुमोद	”
“ गृहस्थो ब्रह्मचारी वा ” इत्यादिना सिद्धिप्राप्तीच्छुः कां देवतां यजेतेत्यादीन्प्रश्नान्कुर्वति युधिष्ठिरे भीष्मो “ गूढं मां प्रश्नवित्प्रश्नं ” इत्युक्त्वा नारायणनारदसंवादरूपमितिहासं वर्णयन्नुत्तरमाह स्म	३३५
नारायणस्य जन्मादिवृत्तांतमाख्याय बदर्याश्रमे नारदागमनमाचष्ट भीष्मः	”
“वेदेषु सपुराणेषु” इत्यादिना जगद्गुरुस्त्वं कं देवं यजसे इत्यादि पृच्छंतं नारदं प्रति “ अवा-	

---

१ एतमध्यायमारभ्याध्यायपंचकेन शुकाभिपतनाख्यानम्.

१ इतआरभ्यनारायणीयाख्यानम्.

विषयाः	अध्या०
च्यमेतद्वक्तव्यं ” इत्यादिनोत्तरमुदैरयन्नारायणः	”
“ यदर्थमात्मप्रभवेण जन्म ” इत्यादिना श्वेतद्वीपस्थामाद्यां मूर्तिं द्रष्टुं प्रार्थयन्नारदो नारायणानुज्ञया श्वेतद्वीपं जगाम भीष्मश्च तत्रत्यान् लोकान् वर्णयति स्म	३३६
“ अनिंद्रिया निराहाराः ” इत्यादिना तत्रस्थाः पुरुषा निरिंद्रियत्वादिविशिष्टाः कथं जाता इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति तदुत्तरं कथयन् भीष्म उपरिचरराजवृत्तांतं व्याजहार	”
उपरिचरराजस्य राज्यस्थितिं संवर्ण्य मरीच्यादयः स्वायंभुवसहिताः स्वनिर्मितं शास्त्रमशरीरस्य भगवतो वाक्याद्बृहस्पतौ स्थापयित्वा यथेप्सितं देशं जग्मुरित्याह भीष्मः	”
पुनर्भीष्मः “ ततोतीते महाकल्पे ” इत्यादिना बृहस्पतेरुत्पत्त्या देवानां मुखं तन्नामनिर्वचनं चाख्यायोपरिचरवसोरश्वमेधयज्ञवृत्तांतमुदीरयन्यज्ञेऽदृश्येन भगवता भागे गृहीते क्रुद्धस्य बृहस्पतेः स्रुचा आकाशताडनाद्यभिदधाति स्म	३३७
“ किमर्थमिह न प्राप्तो दर्शनं स हरिः ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मस्योत्तरम्	”
क्रुद्धस्य बृहस्पतेः सांत्वनं कुर्वंतएकतद्वितत्रितादय ऋषयो भगवद्दर्शनार्थं स्वतपश्चरणं भगवदाज्ञया श्वेतद्वीपगमनं “पुनस्तत्र एतेषां दर्शनेन भगवद्दर्शनं ” इत्याद्यदृश्यपुरुषवाक्यश्रवणं चाचख्युः	”
बृहस्पतिना समापितयज्ञ उपरिचरो वसुर्ब्रह्मशापादंतर्भूमिगतो भगवत्प्रसादादुपर्यागत्य ब्रह्मलोकं जगामेत्याह भीष्मः	”
भागवतो राजा कथं स्वर्गाद् भ्रष्ट इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो देवानामृषीणां च संवादरूपमितिहासमाचष्ट	३३८
अजेन यष्टव्यमिति प्रतिपादयत्सु देवेषु बीजैर्यष्टव्यं न पशुनेति प्रतिपादयत्स्वृषिषु उभयोर्विवादनिर्णयार्थमुभाभ्यां पृष्टे उपरिचरे देवपक्षपातेन पशुना यष्टव्यमित्युक्तवति तमृषयो “ दिवः पत ” इत्यादि शेपुः	”
शापमोचनार्थं देवैरुपदिष्टो वसुर्भूमिविवरगतोपि भगवंतमर्चयंस्तुष्टेन भगवता गरुडेनोपर्यानायितो ब्रह्मलोकं जगाम. भीष्मस्तु नारदस्य श्वेतद्वीपगमनमाख्यातुं प्रतिजज्ञे	”
नारदः श्वेतद्वीपं गत्वा “ नमस्ते देवदेवेश ” इत्यादिभिः शतनामभिर्भगवंतं तुष्टाव	३३९
स्तवेन तुष्टे नारायणे प्रादुर्भूय वरं याचस्वेत्युक्तवति नारदो भगवतः साक्षाद्दर्शनमभूदेतावानेव वरो नान्यो याचनीय इत्याह	३४०
नारायणो नारदं प्रति स्वमाहात्म्यप्रदर्शनपूर्वकमात्मतत्त्वमुपदिशन्नात्मनः सकाशाद्ब्रह्मादिसृष्टिं ब्रह्मणे स्वदत्तान्वराननिरुद्धादिचतुर्व्यूहकार्याणि स्वकर्तव्यकर्माणि चाख्यायांतर्धानमयासीत्	”
ब्रह्मा नारायणमाहात्म्यं कथं नाज्ञासीदित्याश्चर्यपूर्वकं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तदुत्तरमभिधाय नारायणीयोपाख्यानप्राप्तिपरंपराप्रगादीत्	”
वैशंपायनस्य भीष्मस्य सौतेश्च जनमेजययुधिष्ठिरर्षीन्प्रत्युक्तयः	”
“ कथं स भगवान्देवो यज्ञेष्वग्रहरः प्रभुः ” इत्यादिषु शौनकप्रश्नेषु सौतेस्तदुत्तरकथनप्रतिज्ञा	३४१
“ इमे सब्रह्मका देवाः ” इत्यादि पृच्छंतं जनमेजयं प्रति वैशंपायनो व्यासोक्तिकथनेनोत्तरं वक्तुं प्रतिजज्ञे	”
व्यासः सुमंतुप्रभृतीन् शिष्यान्प्रति त्रैकालिकज्ञानं कथयितुं प्रतिज्ञाय पृथिव्यादिसृष्टिप्रकारमुदैरयत्	”
रुद्रादिभिर्देवैः “ किमस्माकं हितं ” इति पृष्टो ब्रह्मा तेषां हितोपायमुपदिश्य तैः सह क्षीरसमुद्रं गत्वा तपश्चचार	”
तपसा तुष्टेन भगवता यज्ञकरणार्थमाज्ञप्ता देवा वैष्णवयज्ञानुष्ठानमारभ्य स्वं स्वं भागं परिकल्पयांचक्रुः	”
कल्पितयज्ञभागान् देवान्प्रति “ येन यः कल्पितो भागः ” इत्याद्युक्त्वा सत्यादियुगधर्मानाचष्ट भगवान्	”
“ कलियुगे किंकर्तव्यमस्माभिः ” इति देवैः पृष्टेन भगवता “ यत्र धर्माश्च वेदाश्च ” इत्यादिना सेव्यदेशे कथिते ते सर्वे स्वस्वस्थानान्यभ्ययुः	”
देवेषु गतेष्वेकाकी स्थितो ब्रह्मा हयग्रीवं भगवंतं दृष्ट्वा प्रणनाम भगवांश्च तमालिंग्योपदिश्य चांतरधात्	”
वैशंपायनो व्यासकृतं भगवत्स्तवं तच्छ्रवणादिफलं चोदीर्योपसंजहार	”
भगवन्नामनिरुक्तीः श्रोतुं जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनः श्रीकृष्णार्जुनयोः प्रश्नोत्तरकथनेनता व्याख्याय हृषीकेशनामनिर्वचनप्रसंगेनाग्नीषोमयोरेकयोनित्वमाचख्यौ	३४२
“ अग्नीषोमौ कथं पूर्वमेकयोनी प्रवर्तितौ ” इत्यर्जुनेन पृष्टः श्रीकृष्णस्तदुत्तरं कथयन् “ संप्रक्षालनकाले ” इत्यादिना प्रलयांते	

विषयाः	अध्या०
तमसः प्रादुर्भूतस्य हरेः प्रजाः सिसृक्षमाणस्य नेत्राभ्यामग्नीषोमोत्पत्तिमभिधाय "यः सोमस्तद्ब्रह्म इत्यादिना ब्राह्मणश्रैष्ठ्यमाचष्ट	३४३
ब्राह्मणश्रैष्ठ्ये एवोदाहरणान्यभिधास्यन् "अहल्याधर्षणनिमित्तं हि" इत्यादिना अहल्याधर्षणादीन्याख्यायैतत्प्रसंगादेव "विश्वरूपोहि वै त्वाष्ट्रः" इत्यादिना त्वाष्ट्रवधादिकर्मिंद्रवृत्तांतादिकमुक्त्वा "एवंविधं माहात्म्यं ब्राह्मणानां" इति व्याहृत्य हृषीकेशपदनिर्वचनं निगमय्य हर्यादिपदानां निर्वचनान्यभिदधदंते खंडपरशुनामनिर्वचनप्रसंगेनार्जुनप्रश्नमुखेन रुद्रनारायणयोर्युद्धवृत्तांतमभिधाय रुद्रमाहात्म्यमुपदिशति स्मार्जुनं कृष्णः	"
शौनकस्य सौतेश्च प्रश्नोत्तरानंतरं "भगवद्वाक्यं ध्यायता नारदेन किमाचरितं" इत्यादिषु जनमेजयप्रश्नेषूत्तरं वदन् वैशंपायनो भगवत्तत्त्वमाचष्ट	३४४
नारदस्य बदर्याश्रमगमनादिविषये पृच्छंतं जनमेजयं प्रति वैशंपायन उत्तरं वदन् नारदस्य बदर्याश्रमागमनं कथयित्वा नरनारायणयो रूपं वर्णयति स्म	"
"अपीदानीं स भगवान्" इत्यादिना श्वेतद्वीपे आवयोः प्रकृतिर्दृष्टा किमिति नरनारायणाभ्यां पृष्टो नारदः श्वेतद्वीपस्थं वृत्तांतमभिदधातिस्म	"
नारदः स्वप्रशंसासहितं नरनारायणवाक्यं श्रुत्वा जपादिकं कुर्वन् बदर्याश्रमएवावसत् ..	३४५
नारदो दैवं पित्र्यं च कर्म कुर्वन् "क इज्यते द्विजश्रेष्ठ" इति पृच्छंतं नारायणं प्रति "त्वयैतत्कथितं" इत्यादिनोत्तरमभिधाय "त्रीन् पिंडान्यस्य वै पृथ्व्यां" इत्यादि पप्रच्छ	३४६
एवं पृच्छंतं नारदं प्रति नरनारायणौ "इमां हि धरणीं पूर्वं" इत्यादिनोत्तरमभिदधानौ पृथिव्युद्धरणानंतरं दंष्ट्रालग्नांस्त्रीन् पिंडान्भूमौ निधाय लोकमर्यादास्थापनार्थं "अहंहि पितरः स्रष्टुं" इत्यादिकां तदुक्तिमभ्यधाताम्.	"
नरनारायणोपदेशलब्धभक्तिर्नारदस्तयोराश्रमे सहस्रं वर्षाणि निरुष्य हिमालयस्थं स्वमाश्रमं जगाम	३४७
सौतिर्नारायणीयोपाख्यानमुपसंहृत्य नरनारायणमाहात्म्यकथनपूर्वकमाशिषमाह स्म ..	"
हयग्रीवावतारशुश्रूषया शौनकेन पृष्टः सौतिस्तत्कथनं प्रतिजज्ञे	३४८
हयग्रीवावतारविषयके जनमेजयप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् वैशंपायनो "यत्किंचिदिह लोके वै" इत्यादिना सर्वेषां पंचभूतात्मकत्वं प्रलयं चाभिधाय तदवसानेऽनिरुद्धात्पद्मे ब्रह्मणः प्रादुर्भावं मधुकैटभयोरुत्पत्तिं चाकथयत्	"
मधुकैटभयोर्वेदानाहृत्य रसातलं गतयोर्ब्रह्मणो विलापपूर्विकया स्तुत्या तुष्टो भगवान् हयग्रीवरूपेणाविर्भूय विगाह्य रसातलं ततो वेदानाहृत्य ब्रह्मणे समर्प्य स्वप्रकृतिस्थो बभूव	"
मधुकैटभौ वेदस्थानं शून्यं दृष्ट्वा तान् शोधयंतौ शेषतल्पशायिनं भगवंतं दृष्ट्वा अयमेव वेदहर्तेति निश्चित्य तं प्रबोधयामासतुः स च ताभ्यां युद्धं कुर्वंस्तौ हत्वा ब्रह्मणे लोकसर्जनमतिं दत्त्वांतर्दधे	"
हयग्रीवावतारवृत्तांतश्रवणफलं निर्दिश्य नारायणमाहात्म्यं जगाद वैशंपायनः	"
"अहो ह्यैकांतिनः[1] सर्वान्" इत्यादिना एकांतधर्मिणः प्रशस्य "केनैष[2] धर्मः कथितः" इत्यादिना तद्विषयकान् प्रश्नान् कुर्वंति जनमेजये वैशंपायनः "समुपोढेष्वनीकेषु" इत्यादिना कृष्णभीष्मसमीपे पार्थं प्रति नारदोक्तस्य कथनं प्रतिजज्ञे	३४९
"यदासीन्मानसं जन्म" इत्यारभ्य "यत्र चैकांतिनो यांति नारायणपरायणाः" इत्यंतेन मानस, चाक्षुष, वाचिक, श्रावण, नासत्यां,डज, पाद्माख्यानि ब्रह्मणः सप्त जन्मानि, प्रतिजन्मनि; नारायणादेतद्धर्मप्राप्तिपरंपरादिकं च विवृत्य प्रशंसापूर्वकं तद्धर्मप्राप्यां गतिमाचष्ट	"
"एवं बहुविधं धर्मं" इत्यादिना जनमेजयवैशंपायनयोरुत्तरप्रत्युत्तरे	"
"सांख्यं योगः पांचरात्रं" इत्यादिना सांख्ययोगपांचरात्रोपनिषदामेकनिष्ठत्वं पृथक्स्थित्वं वेति संदेहपूर्वके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरं वदन् प्रथमं नारायणो व्यासं ससर्जेत्यवोचत्	३५०
"त्वयैव कथितं पूर्वं" इत्यादिना नारायणो व्यासं ससर्जेत्युक्तिमाक्षिप्य पृच्छति जनमेजये वैशंपायनस्तत्समाधानं वदन्नुत्तरमाह	"
मत्सहितैः सुमंतुप्रभृतिभिः पंचभिः शिष्यैः सह हिमवत्पादे सांगान्वेदान् भारतार्थांश्चावर्तयन् स्थितो व्यासो नारायणाद्यज्जन्म त-	

---

[1] निष्कामभक्तिमतः [2] निष्कामभक्तिः अयमेवसात्वतोधर्मः

विषयाः	अध्या०
द्विषये शिष्यैरनुयुक्तः सन् भगवतः प्रथमं ब्रह्मणो निर्माणं तस्य प्रजासर्गविषये तत्प्रवर्तनं चाख्याय वाचः सकाशादवांतरतमनाम्नः पुत्रस्य निर्माणं तत्कृतं वेदविभागं च प्रतिपाद्य कलियुगे पराशरात्ते जन्म भविष्यति तदा पुनर्वेदान् विभजेति भगवदाज्ञां चाभिधाय स्वजन्मवृत्तांतमुपसंजहारेत्याह वैशंपायनः	”
एतदाख्याय सांख्ययोगपांचरात्रादीनां तत्तद्वक्तृप्रशंसापूर्वकं प्रामाण्यं प्रतिपाद्य सर्वेषामवांतरतात्पर्यभेदेपि परमतात्पर्यं त्वेकमेवेत्यभिप्रायेण तेषां नारायणनिष्ठत्वमवादीद्वैशंपायनः	”
“ बहवः पुरुषा ब्रह्मन् ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने तदुत्तरं व्याहरन् वैशंपायनो “ बहवः पुरुषा लोके ” इत्यादिना सांख्ययोगमते पुरुषबहुत्वं स्वमतेन पुरुषैकत्वं च प्रतिपाद्यैतद्विषये ब्रह्मरुद्रसंवादरूपमितिहासमाचचक्षे	३५१
वैजयंतपर्वतमधिष्ठितो ब्रह्मा स्वसमीपागतं रुद्रं स्वागतप्रश्नादिना सदकार्षीत् ततो रुद्रेण “ कोह्यसौ चिन्त्यते ब्रह्मंस्त्वयैकः पुरुषोत्तम” इत्यनुयुक्तो ब्रह्मा एकं पुरुषं प्रत्यपादयत्	”
ब्रह्मा पुनः पुरुषस्य वस्तुत एकत्वमुपाधिभेदाद्बहुरूपत्वं चाख्याय तदनुसंदधानो “ मंता मंतव्यं प्राशिता प्राशितव्यं ” इत्यादिना भेदं निरूपयामास	३५२
“ धर्माः पितामहेनोक्ताः ” इत्यादिना आश्रमिणां श्रेष्ठं धर्मं वक्तुमर्हसीति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “ सर्वत्र विहितो धर्मः ” इत्यादिना गृहस्थधर्मस्य श्रैष्ठ्यं प्रतिपादयितुमिदं प्रति नारदकथितमुंछवृत्त्युपाख्यानमाह स्म	३५३
गंगादक्षिणतीरे महापद्मनगरे अत्रिगोत्रसमुत्पन्नः कश्चिद्ब्राह्मण आसीत्स च धर्मविषये निश्चयमलभमानो यावच्चिंतयति तावदागतमतिथिं सत्कृत्यतमपृच्छत्	३५४
“ समुत्पन्नाभिधानोस्मि ” इत्यादिकं ब्राह्मणवाक्यमाकर्ण्यातिथिः “ अहमप्यत्र मुह्यामि ” इत्यादिना मोक्षधर्मादिप्राशस्त्यबोधकानि मतांतराण्युपन्यस्य स्वस्याप्यनिश्चयमुद्भावयति स्म	३५५
पुनरतिथिः “ उपदेशं तु ते ” इत्यादिना गोमतीतीरस्थनैमिषारण्यगतनागाह्वये पुरे स्थितं पद्मनाभाख्यं नागं गच्छ स ते परमं धर्मं वक्ष्यति इत्याह ब्राह्मणं प्रति	३५६
ब्राह्मणोऽतिथिनोक्तं श्रुत्वाभिनंद्याद्य रात्रावत्र निरुष्य प्रभाते गमिष्यसीति प्रार्थितोतिथिस्तथाकरोत् ब्राह्मणश्च प्रभातेऽतिथिं पूजयित्वा तत्कथितस्य भुजगेंद्रस्य गृहं जगाम	३५७
नागगृहं गतो ब्राह्मणो नागपत्न्या सत्कारपूर्वकं “ सूर्यरथं वोढुं नागो गतः सप्ताष्टभिर्दिवसैरागमिष्यति ” इत्युक्ते “ अहं तदागमनावधि स्थास्यामि, ममागमनं तस्मै निवेदय” इति तामादिश्य गोमतीपुलिने न्यवात्सीत् ..	३५८
गोमतीतीरे निराहारतया स्थितो ब्राह्मणो नागबंधुभिराहारार्थं प्रेरितो“ नागदर्शनार्थं ममैतद्व्रतमस्ति तदागमनोत्तरमाहारं ग्रहीष्यामि ” इत्यवाच तान् प्रति, ते च तच्छ्रुत्वा स्वस्वगृहाणि जग्मुः	३५९
गृहमागतं नागं प्रति तद्भार्या “ भवद्दर्शनार्थी कश्चिद्ब्राह्मण आगत्य सप्ताष्टदिनानि गोमतीतीरे निराहारस्तिष्ठति तं प्रति गत्वा स्वात्मानं दर्शय ” इत्युवाच	३६०
नागनागभार्ययोरुक्तिप्रत्युक्ती	३६१
भार्यावाक्यात्तत्रागतस्य नागस्य ब्राह्मणस्य च प्रश्नोत्तरयोः प्रचलतोर्ब्राह्मणो नागं प्रति “ मत्प्रश्नस्योत्तरं वद तदनंतरमागमनकारणं कथयिष्यामि ” इत्युवाच	३६२
“ सूर्यरथं वोढुं गतेन भवता तत्र किमाश्चर्यं दृष्टं तत्कथय ” इति ब्राह्मणेन पृष्टो नागो नानाविधान्याश्चर्याण्यभिधायांते “ मध्याह्ने कश्चित्स्वतेजसा सर्वान् लोकानवभासयन् सूर्येण दत्तहस्तो रश्मिमंडलप्रविष्टः सूर्येणैकीभावमवाप तद्दृष्टवंतो वयं कोयमिति सूर्यमपृच्छाम ” इत्युवाच	३६३
अस्माभिः पृष्टः सूर्यः “ उंछवृत्तिव्रते सिद्धो मुनिरेष दिवं गतः ” इत्याद्युवाच एतदाश्चर्यं दृष्टमिति कथयति स्म नागः	३६४
“ एतदाश्चर्यं कथयता भवता ममाभीष्टः पंथा दर्शितः” इत्युक्त्वा गतुमुद्यतो ब्राह्मणो “ भवता प्रतिज्ञातं स्वागमनकारणमनुक्त्वा कथं गच्छसि” इति नागेनाक्षिप्तः सन् पुण्यसंशयमापद्य त्वत्समीपागतोहं त्वत्कथितेन वृत्तेनोंछवृत्तिं पुण्यसाधनभूतां चरिष्यामि इत्युक्त्वा तमामंत्रयति स्म	३६५
“ नागमापृच्छ्य निर्गतो ब्राह्मणश्च्यवनभार्गवाद्दीक्षामवाप्योंछवृत्त्याश्रयणेन धर्मं चचार ” इत्यभिधाय एतत्कथाप्राप्तिपरंपरामुद्भाव्योंछवृत्त्युपाख्यानमुपसंजहार भीष्मः	३६६

समाप्तमिदं शांतिपर्वांतर्गतमोक्षधर्मपर्वसूचीपत्रम्

॥ अनुशासनपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
१ आनुशासनिकपर्व	
“ शमो बहुविधाकारः ” इत्यादिना हतान्भीष्मादीनुद्दिश्य विलपता युधिष्ठिरेण “ नूनं हि पापकर्माणः ” इत्यादिना “ किल्बिषाद्यथा मुच्येम तथानुशाधि ” इत्यनुयुक्तो भीष्मो मृत्युगौतमीकाललुब्धकपन्नगसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	१
कस्याश्चिद्गौतम्याः पुत्रं घातितवंतं सर्पं पाशेन बद्ध्वा तेन सह गौतमीसमीपमागत्य लुब्धकः “ अयं ते पुत्रहा पन्नगाधमः ” इत्याद्युवाच	”
गौतमीलुब्धकयोः संवदतोर्गौतमी स्वस्य सर्पहननाभावाभिप्रायं प्रकटीचकार	”
सर्पलुब्धकयोः संवदतोर्गौतमीलुब्धकपन्नगसमीपमागतो मृत्युः पन्नगं प्रति “ प्रचोदितोहं कालेन ” इत्याद्युवाच, सर्पश्च “ निर्दोषं दोषवतंतं वा ” इति मृत्युं प्रत्युक्त्वा लुब्धकं प्रति “ श्रुतं ते मृत्युभाषितं” इत्याद्यभ्यधात्	”
मृत्युसर्पौ प्रति “ मृत्यो श्रुतं मे वचनं ” इत्याद्युक्तवतो लुब्धकस्य मृत्युना सह संवादे प्रवृत्ते समागतः कालो लुब्धकादीन् प्रति “ नह्ययं नाप्ययं मृत्युः ” इत्याद्याचष्ट ..	”
कालवाक्यं श्रुत्वा लुब्धकं प्रति “ नैव कालो न भुजगः ” इत्याद्युक्तवत्या गौतम्या वाक्यं श्रुत्वा मृत्युप्रभृतयः सर्वे स्वस्वस्थानानि जग्मुः	”
“ धर्ममाश्रित्य केन मृत्युर्निर्जितः ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्म इक्ष्वाकुवंशविस्तारमभिधाय तद्वंश्याद्दुर्योधनात्सुदर्शनानाम्न्याः कन्याया जन्मादिवृत्तांतं बभाषे	२
सुदर्शनारूपेण मोहितोग्निर्ब्राह्मणरूपेण तां याचमानो दुर्योधनेन प्रत्याख्यातो विततेस्य यज्ञे नाशमवाप	”
नष्टेग्नौ राजप्रार्थनयाग्निं शरणं गतैर्ब्राह्मणैस्तस्याभिप्रायमवबुद्ध्य ज्ञापितो राजा हृष्टः सन्नग्नेर्नित्यसांनिध्यरूपं शुल्कमवाप्य विधिपूर्वं तस्मै कन्यां विततार	”
अग्नेः सकाशात्सुदर्शनायामुत्पन्नः सुदर्शन ओघवतो नृपस्यौघवतीं कन्यां परिणीय गृहस्थधर्मानाचरन् कदाचित् “ गृहस्थश्चावजेष्यानि मृत्युं ” इति प्रतिज्ञायौघवतीं प्रति “ अतिथेः प्रतिकूलं ते ” इत्याद्यादिश्य समिदाहरणार्थं जगाम	”
सुदर्शनप्रतिज्ञाश्रवणेन तद्रंध्रान्वेषिणि मृत्यौ तस्मिन्समिदाहरणार्थं गते धर्मो ब्राह्मणरूपेण तद्गृहमागत्य “ प्रदानेनात्मनो राज्ञि कर्तुमर्हसि मे प्रियं ” इत्युवाच सा च भर्तृवाक्यं स्मृत्वा तथाऽकरोत्	”
समिधो गृहीत्वा गृहमागत्यौघवतीमाह्वयति सुदर्शने लज्जया प्रत्युत्तरमददत्यां तस्या प्रतिथिना निःशंकं तल्लज्जाकारणे निवेदितेपि ईर्ष्यारहितं यथा स्यात्तथा तस्मिंस्तदभिनंदति सति तं प्रति धर्मः “ धर्मोहमस्मि भद्रं ते ” इत्यादिना स्वप्रत्यभिज्ञाकथनपूर्वकं “ विजितश्च त्वया मृत्युरित्याद्युवाच	”
भीष्म “ एतत्ते कथितं पुत्र ” इत्यादिना गृहस्थस्यातिथिसत्कारं विनानान्यत् किमप्याचरणीयमित्याद्युवाच	”
त्रिभिर्वर्णैर्यदि दुष्प्रापं ब्राह्मण्यं तर्हि विश्वामित्रेण कथं तत्प्राप्तं ” इत्यादीन् प्रश्नांश्चकार युधिष्ठिरः	३
“ श्रूयतां पार्थ तत्त्वेन ” इत्यारभ्य “ क्षत्रियः सोप्यथ तथा ब्रह्मवंशस्य कारकः ” इत्यंतेन ग्रंथेन विश्वामित्रोपाख्यानमाख्याय “ तस्यपुत्राः ” इत्यादिना गोत्रप्रवर्तकान्मधुच्छंदःप्रभृतींस्तत्पुत्रान्नामतोऽकथयद्भीष्मः	४
“ आनृशंस्यस्य भक्तजनस्य गुणान् श्रोतुमिच्छामि ” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो वासवशुकसंवादेतिहासकथनेनोत्तरमाह स्म.	५
काशिराजविषयस्थेन लुब्धकेन सविषबाणन विद्धे महति वृक्षे शोषमाप्नुवत्यपि तत्कोटरस्थः शुको यदा भक्त्या तं नाजहात्तदा तेन सह शुष्यंतं तं दृष्ट्वा चिंतयन्निंद्रो ब्राह्मणवेषेणागत्य “ कस्मादेनं न त्यजसि ” इति पप्रच्छ	”
उत्तरं ददतः शुकस्य “ अनतिक्रमणीयानि ” इत्यादिकं वाक्यं श्रुत्वा तुष्टेनेंद्रेणोज्जीवितो वृक्षः श्रीमत्तामवाप शुकोप्यायुषोंते स्वर्ग-	

विषयाः	अध्या०
प्रवाप	”
“ दैवे पुरुषकारे च किं स्विच्छ्रेष्ठतरं भवेत् ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः पुरुषकारस्य श्रैष्ठ्यं प्रतिपादयितुं वसिष्ठब्रह्मणोः संवादरूपमितिहासं व्याजहार	६
दैवपुरुषकारयोः श्रेष्ठत्वविषये वसिष्ठेन पृष्टो ब्रह्मा “ नाबीजं जायते किंचित् ” इत्यादिना कर्मणः श्रेष्ठत्वमभिधाय पुण्यपापकर्मणोर्गतिं ययातिप्रभृतिनिदर्शनं दर्शयित्वा कर्मव्यतिरेकेण धनाद्युपभोगाभावमभिदधाति स्म	”
“ शुभानां कर्मणां फलानि कथय ” इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तान्युपदिश्य “ यादुस्त्यजा दुर्मतिभिः ” इत्यादिना आशात्यागमादिदेश	७
“ के पूज्याः के नमस्कार्याः ” इत्यादिके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मः “ स्पृहयामि द्विजातिभ्यः ” इत्यादिना ब्राह्मणानां पूज्यत्वादिकमभ्यभाषत	८
“ ब्राह्मणेभ्यः प्रति श्रुत्य ये न ददति तेषां का गतिः ” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति प्रतिश्रुत्यादातुर्गतिमभिधातुं शृगालवानरसंवादरूपमितिहासमुदैरयत्	९
पूर्वजन्मनि सखिभावापन्नयोः केनचित्कर्मणा शृगालवानरयोनी प्राप्तवतोः कदाचित् श्मशाने मृतमांसं भक्षयन् शृगालो वानरेण “ किं त्वया पापकं पूर्वं ” इत्यादि पृष्टः सन् “ ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य न मया तदुपाहृतं ” इत्याद्युवाच	”
एवमेव शृगालेन पृष्टो वानरः “ सदाचाहं पलाहारी ब्राह्मणानां प्लवंगमः ” इत्याद्याख्याय ब्राह्मणस्वं कदापि न हर्तव्यमित्याह स्म	”
इत्यभिधाय भीष्मो युधिष्ठिरं प्रति “ न हर्तव्यं विप्रधनं ” इत्याद्युपदिदेश	”
“ हीनजातेरुपदेशं कुर्वतो दोषो भवति नवा ” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति राजपुरोहितसंवादरूपमितिहासं व्याहरन्नुत्तरमाह स्म भीष्मः	१०
हिमालयस्य पार्श्वे ब्रह्माश्रमे तपस्यंतं कुलपतिं प्रति कश्चिच्छूद्र आगत्य “ त्वं मां प्रति धर्मान्वक्तुं प्रव्राजयितुं चार्हसि ” इत्युवाच. ततः कुलपतिना “ न शक्यमिह शूद्रेण ” इत्यादिना प्रत्याख्यातः शूद्रः स्थानांतरे आश्रमं निर्माय तत्र तपश्चचार	”
ततः कदाचिदर्षिरेकस्तदाश्रमआजगाम शूद्रेणाहं श्राद्धं करोम्यनुगृहाणेति प्रार्थितः स ऋषिः पित्र्ये कर्मणि तमुपदिदेश कालांतरेण तपःप्रभावात्स शूद्रो राजाभूत् ब्राह्मणश्च तत्पुरोहितोभूत्	”
राजपुरोहितभावेन वर्तमानयोस्तयोः पुण्याहकर्मणि पुरोहितं दृष्ट्वा सर्वदा हसन् राजा पुरोहितेनैकांते पृष्टः पूर्वजन्मवृत्तांतमाख्याय “ पुरोहितत्वमुत्सृज्य ” इत्याद्युपाशिक्षत	”
एवमुपशिक्षितो बहुधनं दत्त्वा राज्ञा विसर्जितः पुरोहितस्तीर्थादिषु ब्राह्मणेभ्यो गवादीनि दत्त्वा तपः कुर्वन् सिद्धिमवाप	”
इममितिहासमाख्याय भीष्मोऽधमं प्रत्युपदेशो न कर्तव्य इत्याद्युपदिदेश	”
“ कीदृशे पुरुषे कीदृश्यां स्त्रियां वा लक्ष्मीर्वसति ” इति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः श्रीरुक्मिणीसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म	११
श्रीकृष्णांकगता श्रीः रुक्मिण्या “ कानीह भूतान्युपसेवसे त्वं ” इत्यादि पृष्टा सती “ वसामि नित्यं सुभगे प्रगल्भे ” इत्यादिना स्वनिवासयोग्यानि स्थानान्याचख्यौ	”
“ स्त्रीपुंसयोः संयोगे कस्य स्पर्शोधिकः ” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो भंगास्वनशक्रसंवादरूपमितिहासं व्याहरन्नुत्तरमाह स्म	१२
शक्रमायया स्त्रीत्वं प्राप्तो भंगास्वनश्चिंतयन् पौरान्प्रति स्त्रीत्वप्राप्तिवृत्तांतमाख्याय पुत्रेषु राज्यं न्यस्य वनं जगाम	”
राज्यं भुक्तवत्सु भंगास्वनपुत्रेषु वैरमुत्पाद्य तान्नाशयामासेंद्रस्तच्छ्रुत्वा शोचंती तापसी ब्राह्मणरूपिणा तेन पृष्टा स्वस्य पूर्ववृत्तांतं कथयति स्म	”
पूर्ववृत्तांतं कथयित्वा प्रणामपूर्वकं क्षमां याचित इंद्रः प्रसन्नः सन् “ स्त्रीभावे जातान् पुत्रान् जीवयाम्युत पुरुषभावे जातान् ” इति पृष्टा स्त्रीभावे जातान् पुत्रान् संजीवयेत्युवाच तापसी	”
“ स्त्रीभावे जातेषु पुत्रेषु कथमप्यधिकः स्नेहः ” इतींद्रेण पृष्टा तापसी “ स्त्रियास्त्वभ्यधिकः स्नेहो न तथा पुरुषस्य वै ” इत्युवाच	”
तापसीवाक्येन तुष्ट इंद्रः सर्वान्पुत्रान्संजीव्य पुनः “ स्त्रीत्वं वा पुरुषत्वं वा वृणु ” इत्युक्ता सा स्त्रीत्वमेव वव्रे. ततः इंद्रे “ पुरुषत्वं कथं त्यक्त्वा स्त्रीत्वं चोदयसे विभो ” इति पृष्टा सा “ स्त्रियाः पुरुषसंयोगे प्रीतिरभ्यधिका ”	

विषयाः	अध्या०
इत्युवाच	”
“ लोकयात्राहितार्थिना पुरुषेण किं कर्तव्यं ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ कायवाङ्मनोभिरशुभं कदापि न विधेयं ” इत्याद्युपादिक्षत्	१३
“ त्वयोपगेय नामानि ” इत्यादिना महादेवस्य नामानि कथयेत्यनुयुक्तो भीष्मः स्वस्य महादेवगुणकथनासामर्थ्यमुद्भाव्य तत्कथनार्थं श्रीकृष्णं प्रेरयति स्म	१४
भीष्मेण प्रेरितः श्रीकृष्णो महादेवस्य माहात्म्यं कथयन् जांबवत्या पुत्रार्थं प्रार्थितस्य स्वस्योपमन्योराश्रमे गमनं कथयति स्म	”
तत्र गतं मां प्रत्युपमन्युर्महादेवमाराधय तत्प्रसादात्ते पुत्रो भविष्यतीत्युक्त्वा तस्य माहात्म्यं कथयन् महादेवाराधनाद्धिरण्यकशिपुप्रभृतीनां वरलाभादिकमाख्याय “ पुराकृतयुगे तात ” इत्यारभ्य “ ईशानः स वरान् दत्त्वा तत्रैवांतरधीयत ” इत्यंतेन जनन्युपदेशात्स्वस्य महादेवाराधनं तत्स्तवनं तुष्टात्तस्माद्वरलाभादिकं चोदीर्य त्वमपि षष्ठ मासि षोडशवरान् सपत्नीकात्तस्मात्प्राप्स्यसि जप्यमुदेक्ष्यामीत्युक्त्वा मां दीक्षयामास	”
उपमन्युना दत्तदीक्षस्य मम तपसा तुष्टः प्रत्यक्षमागतो महादेवो “ नमोस्तु ते शाश्वत सर्वयोने ” इत्यादिना स्तुतः सन् “ वृणीष्वाष्टौ वरान्कृष्ण ” इत्याद्यभ्यधान्माम्	”
“ धर्मे दृढत्वं ” इत्यादिषु मत्प्रार्थितेष्वष्टसु वरेषु शिवेन दत्तेषु तदनंतरमुमापि मत्प्रार्थितान् “ द्विजेष्वकोपं ” इत्यादीनष्टवरान् दत्त्वा स्वेच्छया पुनरन्यान् “ एवं भविष्यत्यमरप्रभाव ” इत्यादीनष्टौ वरानदात्. तत उभयोरंतर्हितयोः सतोरुपमन्युर्मत्कथितं वरवृत्तं श्रुत्वा “ नास्ति पूर्वसमो देवः ” इत्याद्युवाच	१५
पूर्वं जप्यमुपदेक्ष्यामीत्यनेन प्रतिज्ञातं शिवसहस्रनामस्तोत्रमाख्यातुमुपोद्घाततया तंडिनस्तपःकरणं “ पवित्राणां पवित्रस्त्वं ” इत्यारभ्य “यत्पुरा लोककृज्जगौ” इत्यंतेन तत्कृतं स्तवमभिधाय शेषेण शिवदत्तवरादिकं चाचष्टोपमन्युः	१६
उपमन्युः सहस्रनाम्नां वेदसारत्वं ब्रह्मलोकात्प्रथमं तंडिना प्राप्तत्वात्तंडिकृतत्वादिकं चोदीर्य “ स्थिरः स्थाणुः ” इत्यारभ्य “ श्रीवर्धनो जगत् ” इत्यंतेन तान्युपदिश्यैतत्प्रशंसापूर्वकं प्राप्तिपरंपरां चाख्यायैतत्पाठफलमन्वाचष्ट	१७
“ महायोगी ततः प्राह कृष्णद्वैपायनो मुनिः ” इत्यादिनाध्यायेन व्यासादीनां शिवमाहात्म्यकथनं कृष्णस्य च तत्कथनपूर्वकं सहस्रनामपाठफलकथनं चाख्यातवान्वैशंपायनः	१८
“ यदिदं सह धर्मेति प्रोच्यते भरतर्षभ ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दिशाष्टावक्रसंवादरूपमितिहासमभिददुत्तरमाह स्म	१९
वदान्यनामकः कश्चिदृषिः स्वकन्यां याचितुमागतायाष्टावक्राय “ उत्तरां दिशं गत्वा तत्रस्थितां वृद्धां स्त्रियं दृष्ट्वा ततो विनिवृत्तो मत्कन्यायाः पाणिं ग्रहीष्यसि ” इत्यभ्यभाषत	”
वदान्यवाक्यान्निर्गतोष्टावक्र उत्तरस्यां हिमालयमारभ्य कैरातस्थानपर्यंतं गत्वा ततोधस्ताद्रमणीये वनोद्देशे कांचनगृहमपश्यत्	”
कुत्र मम वासो भवेदिति चिंतनपूर्वं कांचनगृहद्वार्यागतस्याष्टावक्रस्य “ अतिथिं समनुप्राप्तं ” इत्यादिकं वाक्यं श्रुत्वा पूर्वोक्ताद्गृहान्निर्गताः सप्त कन्या गृहं प्रविशेत्यूचुस्तं प्रति	”
ततोंतर्गृहगतोष्टावक्रः स्ववाक्यान्निर्गतासु कन्यासु निद्रां कुर्वंस्तत्र स्थितामेकाकिनीं वृद्धां प्रति “ रजन्यतिवर्तते त्वमपि स्वपिहि ” इत्युवाच तच्छ्रुत्वा सापि द्वितीये शयने सुष्वाप	”
रात्रौ शीतजामार्तिं व्यपदिश्याष्टावक्रशयनमारुह्य तमालिंग्य मां भजस्वेत्याद्युक्तवतीं “ परदारानहं भद्रे ” इत्यादिना प्रत्याख्याय “ वत्स्येहं यावदुत्साहं ” इत्यादिना तत्रनिवासमंगीकृत्य “ देवतेयं गृहस्यास्य ” इत्यादि चिंतयंस्तां रात्रिमतिवाहयति स्म	”
ततः प्रभाते स्त्रिया आनीतेनोदकादिना स्नानादि विधाय रात्रौ शयने सुप्तेष्टावक्रे पुनस्तच्छयनमागताया वृद्धायास्तस्य चोक्तिप्रत्युक्तयः	२०
“ न बिभेति कथं सा स्त्री ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरमाह भीष्मः	२१

---

१ इत अरभ्य पंचाध्यायपर्यंतं मेघवाहनपर्वाख्यानम् मेघवाहन इंद्ररूपो महादेवस्तस्यमाहात्म्यप्रतिपादकं पर्वेति तदर्थः

विषयाः	अध्या०
" रूपं विकुरुषे कथं " इत्यष्टावक्रेण पृष्टा वृद्धा " जिज्ञासेयं प्रवृत्ता मे "इत्यादिना त्वद्बुद्धिस्थिरीकरणार्थमहमागता मामुत्तरां दिशं विद्धि, स्त्रीणां चापलं त्वया दृष्टं, कन्यापित्रा प्रेषिताहं त्वामुपदिष्टवती, गच्छ, इत्याद्युवाच	"
तच्छ्रुत्वा परावृत्तोऽष्टावक्रो वदान्यकन्यां परिणीय स्वाश्रमे सुखं वसति स्म	"
" किमाहुर्भरतश्रेष्ठ पात्रं विप्राः सनातनाः " इत्यादि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः " स्ववृत्तिमभिपन्नाय " इत्यादिना ब्राह्मणानां पात्रत्वं तद्विषये पृथ्वीकाश्यपाग्निमार्कंडेयानां मतं व्याजहार	२२
" यदि ते ब्राह्मणा लोके " इत्यादिनाध्यायशेषेण युधिष्ठिरभीष्मयोः प्रश्नोत्तराणि	"
" श्राद्धकाले दैवे पित्र्ये च सुरर्षिविहितं विशेषं श्रोतुमिच्छामि " इत्युक्तवति युधिष्ठिरे भीष्मो दैवादिकर्मणां कालं, श्राद्धे योग्यायोग्यब्राह्मणान् श्राद्धे अदेयं द्रव्यं श्राद्धावसाने ब्राह्मणदेयप्रतिवचने विशेषं, दातृप्रतिग्रहीत्रोर्धर्माधर्मौ च निरूपयति स्म ..	२३
" दैवं पित्र्यं वा केषु दत्तं महाफलं " इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मो दानयोग्यं पात्रं, निरयस्वर्गयोः साधनभूतानि कर्माणि चाचष्ट	"
" हिंसां विना केन कर्मणा ब्रह्महत्या भवति " इति पृच्छति युधिष्ठिरे ब्रह्मघातिनो जनान्यरूपयद्भीष्मः	२४
" पृथिव्यां यानि तीर्थानि तानि त्वंवक्तुमर्हसि " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गौतमांगिरःसंवादमुखेन तान्यभ्यधात्	२५
शरशय्याधिष्ठितं भीष्मं द्रष्टुमागतानत्रिवसिष्ठप्रभृतीनृषीनभिवाद्य युधिष्ठिरः " के देशाः के जनपदाः " इत्यादि पप्रच्छ भीष्मं प्रति ..	२६
भीष्मः शिलोंछवृत्तिसिद्धयोः संवादमुखेन सर्वप्रश्नोत्तराण्यभिधाय तद्दृष्टांतेन युधिष्ठिरमुपदिदेश	"
युधिष्ठिरो भीष्मं प्रशस्य " ब्राह्मण्यं प्राप्नुयाद्येन" इति पप्रच्छ	२७
भीष्मो ब्राह्मणस्य दुष्प्राप्यत्वमाख्याय बहुषु योनिषु भ्रमतः कस्मिंश्चिज्जन्मनि तत्प्राप्यते इत्येतद्विषये मतंगगर्दभीसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	"
गर्दभयुक्ते रथे स्थित्वा गच्छन् मतंगो गर्दभं नासिकायां प्रतोदेनातुदत्तदा दुःखव्याकुला गर्दभी " माशुचः पुत्र चांडालस्त्वधितिष्ठति " इत्याद्युवाच गर्दभं प्रति. मतंगः प्रश्नमुखेन स्वजन्मवृत्तांतं तस्याः श्रुत्वा स्वगृहमागत्य स्वपित्रे तन्निवेद्य तपश्चचार. तपसा तुष्ट इंद्रो ब्राह्मण्यं वृण्वानं तं प्रत्याचख्यौ	"
पुनर्ब्राह्मण्यप्रेप्सया कठोरं तपः कुर्वंतं मतंगं प्रति पुनरिंद्र आगत्य ब्राह्मण्यप्राप्तेर्दौर्लभ्यं प्रत्यपादयत्	२८
पुनस्तपः कुर्वन् मतंगः " चांडालयोनौ जातेन नावाप्यं वै कथंचन " इतींद्रेणोक्तस्तं प्रति " किं मां तुदसि दुःखार्तं " इत्याद्युवाच	२९
वरार्थं प्रार्थितेनेंद्रेण वृणीष्वेत्युक्तो मतंगः " यथाकामविहारी स्यां" इत्यादिकं वरं ययाचे	"
" छंदोदेव इति ख्यातः " इत्यादिना छंदोदेवनाम्ना प्रसिद्धः स्त्रीणां पूज्यो भविष्यसीति वरं दत्त्वेंद्रोंतर्दधे	"
" वीतहव्येन कथं ब्राह्मण्यं प्राप्तं इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तत्कथयति स्म भीष्मः.. ..	३०
मनुवंशे शर्यातिमारभ्य प्रचलिते तत्र सुदेवस्य तनयो दिवोदासो राज्येभिषिक्तो वैतहव्यैः पराजितः पलायमानो भरद्वाजाश्रमं जगाम	"
तत्र गत्वा दिवोदासेन " भगवन्वैतहव्यैर्मे युद्धे वंशः प्रणाशितः " इत्युक्तो भरद्वाजः पुत्रेष्टिं चकार. तत्प्रसादाद्दिवोदासादुत्पन्नः प्रतर्दननामा पुत्रो जातमात्रस्त्रयोदशवर्षवयस्को वैतहव्यैः सह युद्धार्थं जगाम ..	"
वैतहव्यैः सह युद्धे प्रवृत्ते प्रतर्दनेन पराजितो वीतहव्यो भृगोराश्रमं जगाम. तमनुगच्छता प्रतर्दनेन " विसृज वीतहव्यं " इत्युक्तो भृगुः नात्र कश्चित्क्षत्रियः " इत्युवाच. ..	"
भृगुवाक्यं श्रुत्वा " मया स्वजातिं त्याजितो वीतहव्यः " इति सहर्षं वदन् प्रतर्दनो भृगुणानुमोदितो यथागतमगच्छत्	"
भृगुवचनात्प्राप्तब्राह्मण्याद्वीतहव्याद्गृत्समदमारभ्य शौनकपर्यंतां ब्राह्मणसृष्टिमभिधायैवमित्यादिनोपसंजहार भीष्मः	"
कैः पूज्या वै त्रिलोकेऽस्मिन् " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो नारदवासुदेवसंवादानुवादमुखेनोत्तरमभ्याचष्ट	३१
ब्राह्मणान्संपूजयन् बद्धांजलिर्नारदः श्रीकृष्णेन " भगवन्कान्नमस्यसि " इति पृष्टो नमस्करणयोग्यान् निर्दिश्य तेषां पूजनार्थमुपदिदेश	"

विषयाः	अध्या०
“ शरणागतं ये रक्षंति ” इत्यनेन शरणागतरक्षकस्य किं फलमिति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः श्येनकपोतीयाख्यानं विवृण्वन्नुत्तरमुदैरयत्	३२
श्येन भयात्स्वसमीपे शरणागतं कपोतं मोचयितुं वृषदर्भे राजनि श्येनं प्रार्थयति स तं प्रति “एतत्तुल्यं तुलया धृतं स्वमांसं देहि ” इत्युवाच तथा कर्तुं प्रवृत्तो राजा यदा स्वमांसं तत्पर्याप्तं नाभवत्तदा स्वं देहं तुलायामधृत. तेन तुष्टैरिंद्रादिभिरमृतवर्षणेनोज्जीवितो राजा विमानमारुह्य स्वर्गं जगाम ..	”
एतद्दृष्टांतेनान्यस्यापि शरणागतरक्षकस्यैवं फलं भविष्यतीत्युक्त्वैतदाख्यानश्रवणपठनफलमपि व्यादिशत् भीष्मः	”
“ किं राज्ञः सर्वकृत्यानां गरीयः स्यात्पितामह” इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो ब्राह्मणपूजायाः कृत्यतमत्वं वक्तुं ब्राह्मणानांपूज्यत्वं विवृण्वन् प्रशंसामाह स्म	३३
पुनर्ब्राह्मणानां माहात्म्यं कथयन् भीष्मो “मातरं सर्वभूतानां ” इत्यादिनाऽध्यायशेषेण वासुदेवपृथ्वीसंवादरूपमितिहासमाख्यायैतन्निदर्शनेन “त्वमपि ब्राह्मणान् पूजयेथाः ” इत्युपदिदेश	३४
“ जन्मनैव महाभागो ब्राह्मणो नाम जायते ॥ नमस्यः सर्वभूतानामतिथिः प्रसृताग्रभुक्” इत्यादिनाऽध्यायेन ब्राह्मणानेव प्रशशंस भीष्मः	३५
पुनर्ब्राह्मणप्रशंसामेव कुर्वन्नसुराणामपि श्रीर्ब्राह्मणप्रसादलभ्येत्यभिप्रायेण शक्रशंबरसंवादरूपमितिहासं व्याजहार भीष्मः	३६
“ अपूर्वश्च भवेत्पात्रं ” इत्यादिना पात्रविशेषं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः “ क्रिया भवति केषांचित् ” इत्यादिना अपूर्वादीनां सर्वेषां पात्रत्वमाख्यातवान्	३७
“ अपीडया च भूतानां ” इत्यादिना दीयमानद्रव्याभिमानिनी देवता न दुःखं कुर्यात्तादृशं पात्रं किमिति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः “ ऋत्विक्पुरोहिताचार्याः ” इत्यनेनमुख्यं तथाविधं पात्रमभिधाय “ अतोन्यथा वर्तमानाः ” इत्यादिना अपात्रताबीजंच विवृत्य “ एवं नरो वर्तमानः ” इत्यादिनोपसंजहार	”
“ स्त्रीणां स्वभावं श्रोतुमिच्छामि ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं वदन् भीष्मो नारदपंचचूडासंवादमुदीरयति स्म	३८
स्त्रीस्वभावं परिज्ञातुं नारदेन पृष्टा पंचचूडा स्त्रीणां स्वभावमचकथत्	”
“ इमे वै मानवा लोके ” इत्यादिना स्त्रीनिंदापूर्वकं “ कस्ताः शक्तो रक्षितुं स्यात् ” इति युधिष्ठिरप्रश्नः	३९
प्रश्नोत्तरं वदन् भीष्मः स्त्रीणां स्वभावादिकं विवृत्य “ प्रमदाश्च यथा सृष्टाः ” इत्यादिना तासां सर्जनादिविधानं सकारणमभिधाय तद्रक्षणस्याशक्यत्वं निरूप्य “ यथा रक्षा कृता पूर्वं ” इत्यादिना विपुलकृतगुरुस्त्रीरक्षणाख्यानमाचख्यौ	४०
देवशर्मा कश्चिदृषिर्यज्ञार्थमन्यत्र गच्छन् स्वभार्यां रुचिनाम्नीमिंद्राद्रक्षितुं स्वशिष्यं विपुलमादिश्येंद्रस्य वंचकत्वस्फुटीकरणार्थं तस्यानेकविधानि रूपाणि व्याचख्यौ ..	”
गुरुवाक्यं श्रुत्वा रुचिरक्षणोपायं चिंतयन् विपुलो योगधारणया तस्याः शरीरमर्लक्षितः प्रविश्य सर्वाण्यंगान्यरुणत्	”
देवशर्मण आश्रममागत इंद्रो विपुलयोगबलेन रुद्धाया रुच्या उत्थानाद्यसामर्थ्यं दृष्ट्वा दिव्यचक्षुषा तच्छरीरे विपुलमालोच्य शापभीतः “ अजितेंद्रिय दुर्बुद्धे ” इत्यादिकं विपुलवाक्यं श्रुत्वांतर्धानमवाप	४१
इंद्रे गते मुहूर्तानंतरं यज्ञं निर्वर्त्याश्रममागताय देवशर्मणे शरीरप्रवेशवर्ज्यं सर्वमिंद्रवृत्तं निवेद्य भार्यामनिंदितां न्यवेदयद्विपुलः	”
तुष्टेन गुरुणा वरदानपूर्वकमनुज्ञातोऽनुत्तमं तपश्चचार	”
अथ कदाचिद्रुचिभगिन्या चित्ररथपत्न्या प्रभावत्या विवाहोत्सवार्थमाहूता रुचिर्गच्छंती मध्येमार्गं कस्याश्चिद्विहायसा गच्छंत्या अप्सरसः शरीरात्पतितानि दिव्यपुष्पाणि धृत्वा तद्गृहमगमत् तया धृतानि पुष्पाणि दृष्टवत्या भगिन्या प्रेरिता सा भर्तारं व्यजिज्ञपत् तद्वाक्याद्देवशर्मा पुष्पाण्यानेतुं स्वशिष्यं विपुलमादिदेश	४२
गुरुणा प्रेरितो विपुलः पुष्पपतनदेशं गत्वा स्वतपःप्रभावात्पुष्पाण्यादाय परावृत्तः पथि विवदमानस्य मिथुनस्य “ यद्यावयोर्मध्ये योनृतं ब्रूयात्सविपुलप्राप्यां गतिं गच्छेत् ” इति शपथं श्रुत्वाग्रे गच्छन्नक्षैर्दीव्यमानानां षण्णां पुरुषाणां तथैव शपथं श्रुत्वाऽनुतप्तश्चंपानगरीमेत्य गुरवे पुष्पाणि ददातिस्म	”

विषयाः	अध्या०
मार्गे त्वया किं दृष्टमिति गुरुणा पृष्टो विपुलो "ब्रह्मर्षे मिथुनं किं तत् के च ते पुरुषा विभो" ये मां जानंति तत्त्वेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि" इत्युवाच	४३
शिष्योक्तिं श्रुत्वा देवशर्मा "यद्वैतन्मिथुनं ते रात्र्यहनी, ये च ते षट् पुरुषास्ते ऋतवः, एते पुरुषस्य रहस्यकृतं कर्म जानंति" इत्याद्याख्याय भार्यया शिष्येण च सह स्वर्गमास्थाय मुमोद	”
भीष्म इदमाख्यानं मार्कंडेयेन मां प्रति कथितमित्युक्त्वा स्त्रीणां रक्षणस्यावश्यकर्तव्यत्वमुपदिश्य पुनः स्त्रीरक्षणस्याशक्यत्वमभिदधाति स्म	”
"यन्मूलं सर्वधर्माणां" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः शीलवृत्तादिसंपन्नाय कन्या देयेति प्रतिपाद्य ब्राह्मादीन् विवाहभेदान् ब्राह्मणादिवर्णानां विवाहसंख्यादिकं चाचष्ट	४४
"शुल्कमन्येन दत्तं स्यात्" इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने "यत्किंचित्कर्म मानुष्यं" इत्यादिनोत्तरं व्याजहार भीष्मः	”
"कन्यायां प्राप्तशुल्कायां" इत्यादि पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति "नैव निष्ठाकरं शुल्कं" इत्यादिना विवाहनिष्ठां प्रतिपाद्य "अहंविचित्रवीर्यस्य" इत्यादिना वीर्यस्यापि शुल्कत्वं निरूप्य बाल्हीकेनोक्तं सत्यवज्जनंसंवादं कथयति स्म भीष्मः	”
"कन्यायाः शुल्कं दत्त्वा तत्पतिर्नागतश्चेत्तदा तस्याः का गतिः" इति युधिष्ठिरप्रश्ने "या पुत्रकस्य ऋद्धस्य" इत्यादिना तदुत्तरमभ्यभाषत भीष्मः	४५
"अथ केन प्रमाणेन" इत्यादिना कन्यायाः पितृधनहारित्वविषयके युधिष्ठिरप्रश्ने "यथैवात्मा तथा पुत्रः" इत्यादिना तदुत्तरं कथयन् भीष्मः कन्यायाः पुत्रतुल्यत्वेन तस्यास्तत्पुत्रस्य दौहित्रस्य च धनहारित्वं प्रतिपाद्य विक्रयपूर्वकमासुरेण विधिना परिणीतायां कन्यायां तत्पुत्रो धनहारी नेत्युक्त्वा आसुरविवाहनिंदाविषये यमगीतां गाथामाह स्म	”
"प्राचेतसस्य वचनं" इत्यादिना कन्याज्ञातयो धनं स्वयं न गृह्णंति किंतु कन्यालंकारार्थं विनियुंजते स न विक्रय इति प्रतिपाद्य "पितृभिर्भ्रातृभिश्चैव" इत्यादिना स्त्रियं प्रशशंस भीष्मः	४६
"यथा नरेण कर्तव्यं" इत्यादिना ब्राह्मणस्य वर्णचतुष्टयसंबंधिनीषु चतसृषु भार्यासूत्पन्नानां पुत्राणां कथं दायभागित्वमिति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तत्प्रकारं कथयित्वा तत्र शूद्रापुत्रस्य दशमभागहारित्वमाख्याय स्त्रीणां भर्तृदाय उपभोगफल इत्याद्याह स्म	४७
"शूद्रायां जातस्य कथं दशमो भागः इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो "दारा इत्युच्यते" इत्यादिना शूद्र्या अपि दारत्वाविशेषात्तत्पुत्रस्य दशमभागहारित्वमिति फलतोभिधाय युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन क्षत्रियादीनामपि विभागनियमं व्याजहार	”
"अर्थाल्लोभाद्वा कामाद्वा" इत्यादिना वर्णसंकरकारणकथनपूर्वकं संकरजातानां धर्मकर्मविषयेनुयुंजाने युधिष्ठिरे भीष्मो "भार्याश्चतस्रः" इत्यादिना पारशवादिनामकथनपूर्वकं संकरजातीयानाख्याय तद्धर्माणामनियतत्वं प्रदर्श्य "आनृशंस्यमनुक्रोशः" इत्यादिना तेषां साधारणधर्मानाभाष्य स्त्रीषु प्रसंगवर्जनमुपदिशति स्म	४८
"संकरयोनिजो नरः कथं ज्ञेयः" इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः कर्मानुरोधेन योनिशुद्ध्यादिकं जानीयादित्याचष्ट	”
"ब्रूहि तात कुरुश्रेष्ठ वर्णानां त्वं पृथक् पृथक्॥ कीदृश्याः कीदृशाश्चापि पुत्राः कस्य च के च ते" इति पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्म "आत्मा पुत्रश्च विज्ञेयः" इत्यादिना विंशतिप्रकारान् पुत्रान् प्रदर्श्य पुनः प्रश्नोत्तरभावेन तेषां स्वरूपादिकं वर्णयति स्म	४९
"दर्शने कीदृशः स्नेहः" इत्यादिना परपीडादर्शने परैः सह संवासे च कीदृशः स्नेह आनृशंस्यं च कर्तव्यं तत् गवां माहात्म्यं चेति युधिष्ठिरेण कृते प्रश्नद्वये तंत्रेणोभयोरुत्तरं वदन्नहुषच्यवनसंवादरूपमितिहासं व्याहरद्भीष्मः	५०
द्वादशवर्षपर्यंतं जले निरुध्य तपः कुर्वंश्च्यवनः कदाचिन्निषादैर्जालं प्रसार्य मत्स्यैः सहाकृष्टो व्याकुलान्मत्स्यानालोक्य कृपाविष्टो बभूव	”
च्यवनं दृष्ट्वा प्रसादं प्रार्थयंतो निषादाः "प्राणोत्सर्गं विसर्गं वा मत्स्यैर्यास्याम्यहं सह" इत्यादिकं तद्वाक्यं श्रुत्वा नहुषाय राज्ञे न्यवेदयन्	”

विषयाः	अध्या०
निषादवाक्यं श्रुत्वा च्यवनसमीपमागत्य "करवाणि प्रियं किं ते" इत्याद्यभिदधानो नहुषो "मूल्यं दत्त्वा निषादेभ्यो मां मोचय" इति तेनोक्तो मूल्यत्वेन स्वराज्यं सर्वं कल्पयति स्म	५१
"समग्रमपि ते राज्यं न मम मूल्यमतोपि भूयः प्रकल्पय" इत्युक्तवति च्यवने तद्वाक्यं श्रुत्वा चिंतयति नहुषे तं प्रति गवि जातो वनचरो मुनिरागत्य गां मूल्यत्वेन कल्पयेत्यब्रवीत्	"
गविजातस्य मुनेरुपदेशाद्धृष्टेन नहुषेणागत्य "उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे गत्वा क्रीतोसि भार्गव" इत्युक्तश्च्यवनस्तदंगीकृत्य गोमाहात्म्यं वर्णयामास	"
च्यवनप्रसादान्मत्स्यैः सह निषादेषु स्वर्गं गतेषु विस्मितो नहुषश्च्यवनगविजाभ्यां वरं लब्ध्वा स्वकीयं पुरं जगाम	"
"संशयोमे महाप्राज्ञ" इत्यादिना परशुरामविश्वामित्रयोरुत्पत्तिविषये पृष्टो भीष्मश्च्यवनकुशिकसंवादरूपमितिहासं कथयितुमारेभे	५२
च्यवनः स्ववंशे क्षत्रधर्मणो रामस्य जननं कुशिकवंशे ब्राह्मणस्य विश्वामित्रस्य जननं च पूर्वमेवावगत्य कुशिकवंशं दग्धुकामः कुशिकमागत्य त्वद्गृहे वस्तुमिच्छामीत्यवादीत्	"
तच्छ्रुत्वा कुशिकेन मधुपर्कसमर्पणादिना सत्कृत्य प्रार्थितश्च्यवनः "अहं कंचिन्नियममारप्स्ये युवाभ्यां दंपतिभ्यामहंपरिचर्यः" इत्युवाच	"
दंपतिभ्यां तदंगीकृत्य निवेदिते गृहोद्देशे प्रवेशितश्च्यवनो रात्रौ स्वाभिलषितमन्नं भुक्त्वा "स्वप्स्याम्यहं युवाभ्यां पादसंवाहनं कार्यं नचाहं बोधयितव्यः" इत्युक्त्वा सुष्वाप. तौ च यथाज्ञप्तिमकुरुताम्	"
एवमेकविंशतिदिनान्येकपार्श्वे सुप्तो निराहाराभ्यां दंपतिभ्यां सेव्यमानोऽकस्मादुत्थाय गृहान्निष्क्रम्य ताभ्यामनुगतो गच्छन्नकस्मादंतर्हितो बभूव	"
च्यवनेंतर्हिते राजा किमकरोदिति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मस्तदुत्तरमाह	५३
अंतर्हिते च्यवने तं गवेषयंतौ दंपती श्रांतौ यदा स्वगृहमागत्य पश्यतस्तदा शयनस्थं तं दृष्ट्वा पूर्ववदेव तत्पादसंवाहनं चक्रतुः	"
पुनः प्रतिबुद्धश्च्यवनः स्वाज्ञया राजानीतामभ्यंगसामग्रीमनादृत्यांतर्धाय पुनः स्नातं सिंहासनारूढमात्मानं दर्शयन् राज्ञा प्रार्थनापूर्वकं समानीतान्नानाविधान्भोज्यपदार्थान् शयनासनादिभिः सह दाहयामास	"
एवमप्यविकृतौ दंपती दृष्ट्वा "भार्यया सह त्वं मां सांग्रामिकरथेन वह" इत्याज्ञप्तेन राज्ञा सज्जीकृते रथे आरुह्य तौ दंपती धुर्यस्थाने संयोज्य गच्छन् कशाप्रहारादिकं सहंतावपिं निर्विकारौ तावालोच्य राज्ञोनेकविधं वसु विततार	"
एवमप्यविकृतौ तावालोक्य प्रसन्नश्च्यवनो "रमणीये गंगातीरेद्य वसामि त्वं गृहं गच्छ श्वो मामत्रैव द्रक्ष्यसि" इत्युक्तो राजा भार्यया सह गृहं गत्वा सुखं सुष्वाप	"
प्रातरुत्थितो राजा भार्यया सह पूर्वसंकेतिते वने यावदागच्छति तावत्तस्मिन्वने दिव्यं प्रासादं पर्वतसरिद्वृक्षप्रभृतीन् दिव्यभावसमन्वितान् दृष्ट्वा भार्यायै तत्रत्यमाश्चर्यं कथयतिस्म अनेकेषु स्थलेषु दृश्यमानं पुनर्वनादिना सहांतर्हितमालोच्य विस्मितं राजानमाहूय वरं याचस्वेत्युवाच च्यवनः	५४
कुशिकस्तु "अग्निमध्यइव त्वत्सन्निधौ वसन्नदग्धो यच्च मे कुलं तत्त्वया त्रातं अयमेव मे वरः" इत्यभिधाय यदि प्रसन्नस्त्वं तर्हि मे कश्चित्संशयोस्ति तं व्याख्यातुमर्हसीत्युवाच	"
"वरश्च गृह्यतां मत्तः" इत्यादि च्यवनवाक्यं श्रुत्वा "यदि प्रीतोसि भगवन्" इत्यादिना स्वगृहवासादिविषये कारणं पृच्छति कुशिके च्यवनः "शृणु सर्वमशेषेण" इत्यादिना तत्कथयित्वा "एवमेतद्यथात्थ त्वं" इत्यादिना त्वत्तस्तृतीयो ब्राह्मणो भविष्यतीत्याह	५५
मे कुलं विप्रत्वं कथमेष्यतीति पप्रच्छ कुशिकश्च्यवनम्	"
"अवश्यं कथनीयं मे" इत्यादिना च्यवनस्तत्सर्वं कथयति स्म	५६
"मुह्यामीव निशम्याद्य" इत्यादिना अनुतापपूर्वकं "शरीरं योक्तुमिच्छामि" इत्यादियुधिष्ठिरवाक्यं श्रुत्वा भीष्मो "रहस्यमद्भुतं चैव" इत्यादिना मरणानंतरं यत्फलं येन साधनेन प्राप्यते तत्कथयामीति प्रतिजज्ञे.	५७
"तपसा प्राप्यते स्वर्गः" इत्यादिना तपःफलं	

विषयाः	अध्या०
“ पानीयस्य प्रदानेन ” इत्यादिना पानीयदानादिफलं “ सुवर्णशृंगैस्तु ” इत्यादिना गवादिदानफलं चाभ्यधाद्भीष्मः	”
“ आरामाणां तडागानां ” इत्यादिना आरामतडागादिकरणे फलं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मस्तडागकरणफलमभिधाय “ अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना षड्विधवृक्षजातीनां रोपणे फलं चोक्त्वा तडागारामयज्ञानांकरणस्य स्वर्गात्रामिरूपं फलमुपदिदेश	५८
“ यानीमानि बहिर्वेद्यां ” इत्यादिना दानानां मध्ये श्रेष्ठतमं दानं किमिति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः “ अभयं सर्व भूतेभ्यः इत्यादिना श्रेष्ठानि दानान्यभिधाय दानपात्रत्वेन ब्राह्मणानां श्रैष्ठ्यं वर्णत्रयपूज्यत्वं चाभ्यभाषत	५९
आचरणादिना तुल्ययोर्याचमानायाचमानयोर्मध्ये कस्मै दानं श्रेष्ठमिति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मोऽयाचमानाय यद्दानं तच्छ्रेष्ठमित्याचख्यौ	६०
“ दानयज्ञयोर्मध्ये परलोके महाफलं किं” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो दानश्रैष्ठ्यकथनपूर्वकं “ समृद्धः संप्रयच्छ त्वं ” इत्यादिना देयानि दानान्याख्याय राज्ञोवश्यकर्तव्यं चोपदिश्यारक्षतो राज्ञः पापचतुर्थांशभागित्वं जगाद	६१
“ इदं देयमिदं देयं ” इत्यादिना बहुदेयानां राज्ञां किंस्विच्छ्रेष्ठं दानमिति युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो भूमिदानस्य श्रेष्ठत्वमभिदधत्तद्विषये भूमिगीतागाथाः शक्रबृहस्पतिसंवादरूपमितिहासं भूमिदानफलादिकं चाचष्ट	६२
“ कानि दानानि लोकेस्मिन् ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो नारदोपदिष्टमन्नदानस्य श्रेष्ठत्वमुपदिश्य त्वमप्येतत्कुर्वित्यभिधायान्नदानप्राप्यान् लोकान् कथयति स्म	६३
“ नक्षत्रयोगस्येदानीं दानकल्पं ब्रवीहि मे ” इति पृछंतं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मो देवकीनारदसंवादेतिहासकथनमुखेन तमुपादिक्षत्	६४
सुवर्णादिदानानां फलमब्रवीद्भीष्मः	६५
उपानद्दानफलविषये युधिष्ठिरप्रश्ने तत्फलमभिधाय पुनर्युधिष्ठिरप्रश्नानुरोधेन तिलोत्पत्तिकथनपूर्वकं तिलदानफलं, ब्रह्मदत्तभूमिभागे देवानां यज्ञकरणकथनपूर्वकं भूमिदानफलं, गोदानफलमन्नदानफलं चाभ्यधाद्भीष्मः	६६
विस्तरेणान्नादिदानफलं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदब्रवीत्	६७
तिलादीनां दानफलश्रवणार्थं पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तद्विषये यमब्राह्मणसंवादरूपमितिहासमाचख्यौ	६८
“ मध्यदेशे गंगायमुनयोर्मध्ये पर्णशालाख्यग्रामे निवसंतं शर्मिनामानं ब्राह्मणमानय तन्निकटवासिनं तत्सदृशं तन्नामानं नानय ” इति यमाज्ञां गृहीत्वा निर्गतेन दूतेनाज्ञाविपरीतमानीतं ब्राह्मणं संपूज्य तत्प्रश्नानुरोधेन तिलदानादिमाहात्म्यमुपदिश्य तं विसर्जयति स्म यमः	”
पुनरानीतमभीष्टं शर्मिणं प्रतिपूज्य तथैवोपदिश्य विसर्जयित्वा दीपादिदानं प्रशशंस यमः	”
भूय उत्तमं दानानां विधिं ब्रूहि ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने गोभूमिसरस्वतीनां दाने तुल्यफलत्वमभिधाय गोदानं प्रशशंस	६९
“ देयाः किंलक्षणा गावः” इत्यादिना किंलक्षणा देयाः, का वर्जनीयाः, कीदृशाय देयाः कीदृशाय न देया इत्यनुयुंजाने युधिष्ठिरे भीष्मः “ असद्वृत्ताय ” इत्यादिनांत्ययोरुत्तरमभिधाय ब्राह्मणस्वापहारे दोषमाह स्म	”
ब्राह्मणस्वापहारविषये नृगोपाख्यानमाख्यायांते यादवान् प्रति “ ब्राह्मणस्वं न हर्तव्यं ” इत्यादिकं श्रीकृष्णेन कृतमुपदेशं कथयति स्म भीष्मः	७०
विस्तरेण गोदानफलं श्रोतुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्म उद्दालकनाचिकेतसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	७१
कदाचिदुद्दालको नियमं समाप्य “ नदीतीरे विस्मृतं मदीयमिध्मादिकमानय ” इत्यज्ञापयत्स्वपुत्रं नाचिकेतं स च नद्याप्लावितं तदनुपलभ्यागत्य तत्र तन्न पश्यामीत्युवाच पितरं. ततः स क्रुद्धेन पित्रा यमं पश्येत्याज्ञप्तो तं जगाम. ततः पितानुतप्तः सन् यावदश्रूण्यमुंचत्तावद्यमेन सत्कारपूर्वकं विसर्जितो नाचिकेत आजगाम. ततः पित्रा पृष्टस्तत्रत्यं यमसंवादादिकं तत्र यमेनोक्तं गोदानमाहात्म्यं गवामभावे घृतधेन्वादिदानादिकं च व्याजहार नाचिकेतः	”
“ उक्तं ते गोप्रदानं वै ” इत्यादिनोक्तानुवादपूर्वकं गोप्रदातॄणां प्राप्यान् लोकान् ज्ञातुं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः शक्रब्रह्मसंवादरूपमितिहासमाख्यत्	७२
“ स्वर्लोकवासिनां लक्ष्मीं ” इत्यादिना कीदृशा	

विषयाः	अध्या०
गवां लोका इत्यादीन् प्रश्नांश्चकारेंद्रः ·· ··	”
एतत्प्रश्नाभिनंदनपूर्वकमुत्तरं ददद्ब्रह्मा गोलोकं तत्र वसतां सुखं च निरूप्य तत्र गमनागमनाधिकारिणो गोप्रदानफलं, गोदानपात्रमनडुद्दानं तत्फलं चाख्यातवान् ·· ·· ··	७३
“ जानन् यो गामपहरेत् ” इति शक्रप्रश्ने ब्रह्मा गवामपहारादौ दोषमभिधाय गोदाने दक्षिणात्वेन सुवर्णं देयमित्यब्रवीत् ·· ·· ··	७४
भीष्म एतदाख्यानप्राप्तिपरंपरामाख्यायैतत्पठनफलं कथयति स्म युधिष्ठिरं प्रति ·· ··	”
“ व्रतानां किं फलं प्रोक्तं ” इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतानां प्रश्नानां भीष्मेण दत्तान्युत्तराणि	७५
गोदानविधिश्रवणार्थं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो गोदानं प्रशस्य तद्विधिमाख्याय गोदातुः फलं तद्विषये निदर्शनार्थमुशीनरादीनां गोदानेन स्वर्गप्राप्तिं चाभ्याचष्ट ·· ·· ··	७६
“ गोप्रदानगुणान्सम्यक् पुनर्मे ब्रूहि भारत ” इति युधिष्ठिरेण पुनः पृष्टो भीष्मो “ वत्सलां गुणसंपन्नां ” इत्यादिनोत्तरं वदन् कपिलादानस्य श्रैष्ठ्यमाह ·· ·· ·· ··	७७
कपिलादानस्य विशेषफलश्रवणार्थं युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मस्तत्कथयन् कपिलाया गोरुत्पत्त्यादिविषये वृद्धकथितमितिहासमाह ··	”
अमृतं पिबता प्रजापतिना निर्मितया सुरभ्या सौरभेयीषु निर्मितासु तद्वत्समुखनिर्गते फेने महादेवस्य शिरसि पतिते क्रुद्धं तं ध्वजवाहनयोर्वृषप्रदानेन पशुपतिं चक्रे प्रजापतिः	”
“ एवमव्यग्रवर्णानां ” इत्यादिना कपिलादानमाहात्म्यमाख्यायोत्पत्त्याख्यानपठने फलं व्याजहार भीष्मः ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
एतद्विषयएव भीष्मो वसिष्ठसौदाससंवादरूपमितिहासमाचष्ट ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	७८
“त्रैलोक्ये परमं पवित्रं किं ” इति सौदासेन पृष्टो वसिष्ठो गवां परमपवित्रत्वं व्याहृत्य तद्दानफलमभिदधाति स्म ·· ·· ·· ·· ··	”
श्रेष्ठत्वप्राप्त्यर्थं गवां तपश्चरणं ताभ्यः प्रजापतेर्वरदानं चाख्याय कपिलादिगोदानफलं कथयति स्म वसिष्ठः ·· ·· ·· ·· ·· ··	७९
“ घृतक्षीरप्रदा गावः ” इत्यादिना पुनर्वसिष्ठेन कथितं गोदानमाहात्म्यं श्रुत्वा सौदासो ब्राह्मणेभ्यो बहु गोधनं दत्त्वा लोकानवापेत्याह भीष्मः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	८०
“ पवित्राणां पवित्रं यत् ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो गवां परमपवित्रत्वं प्रतिपाद्य तद्विषये व्यासशुकसंवादरूपमितिहासं व्याजहार ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	८१
गवां पुरीषस्य पावित्र्यमुद्दिश्य युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मो गोभिः श्रियाः संवादरूपमितिहासमभ्यधात् ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	८२
गोभिः “ कासि देवि कुतो वा त्वं ” इति पृष्टा श्रीः स्ववृत्तांतमाख्याय स्वनिवासार्थं स्थानमयाचत ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
गवां श्रियाश्चोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमस्मच्छकृन्मूत्रयोर्निवसेति गोभिरुक्ता श्रीः सहर्षं तदंगीचकार ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
भीष्मः पुनर्गोदानं प्रशस्य गवां परमपवित्रत्वविषये पितामहशक्रसंवादरूपमितिहासमाचष्ट	८३
“ गवां लोको देवानामुपरिष्टात्कुतः ” इति शक्रेण पृष्टो ब्रह्मा दक्षदुहितुः सुरभ्यास्तपश्चरणं वरप्रदानादिकं चाचख्यौ तच्छ्रुत्वेंद्रोपि गाः संमानयति स्म ·· ·· ·· ··	”
“ उक्तं पितामहेनेदं ” इत्यादिना पूर्वोक्तानुवादपूर्वकं सुवर्णस्योत्पत्त्यादिविषयके युधिष्ठिरानुयोगे भीष्मः सुवर्णोत्पत्तिकथनं प्रतिज्ञाय स्वस्य शांतनौ मृते तत्पिंडदानार्थं गंगाद्वारगमनं पिंडग्रहणार्थं भुवं भित्त्वा पित्रा निष्कासितं हस्तं शास्त्रविचारेणानादृत्य कृतं दर्भेषु पिंडदानं तेन तुष्टानां पितॄणां स्वप्ने दर्शनं तत्कथितं पित्रुद्धारफलकं स्वर्णदानं च कथयित्वा तदुपदेशेनाहं तथाकरवमित्युक्त्वैतद्विषयएव जामदग्न्यर्षिसंवादेतिहासमाह ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	८४
जामदग्न्य एकविंशतिवारं निःक्षत्रियां पृथ्वीं विधाय पावनार्थं हयमेधेनेष्ट्वाप्यात्मनोऽपावित्र्यं मन्वानो मुनीनापृच्छ्य तदनुज्ञया वसिष्ठादीन् प्रति स्वपावित्र्यसाधनं पप्रच्छ	”
वसिष्ठादयः प्रशंसापूर्वकं सर्वदानेभ्यः श्रेष्ठं सुवर्णदानं पावित्र्यहेतुत्वेनाभिधाय सुवर्णमाहात्म्यविषये इतिहासं कथयंतो हिमालये शिवपार्वत्योर्विवाहे निर्वृत्ते तत उभयोः समागमे उत्पद्यमानादपत्यात्पराभवमाशंकमानैर्देवैः प्रार्थिते रुद्रे उर्ध्वरेतसि संपन्ने प्रजोत्पादननिरोधेन कुपितायाः पार्वत्या अग्निरहितान् देवान् प्रति प्रजोच्छेदरूपं शापं चाभ्यधुः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
रुद्रेण धृतं रेतः किंचिद्भुवि स्कन्नमग्नौ पतितं सद्ववृधे एतस्मिन् काले तारकासुरतापिता देवा ब्रह्माणं शरणं जग्मुः ·· ·· ·· ··	”

विषयाः	अध्या०
तारकासुरवृत्तांतं श्रुतवता ब्रह्मणा " हुताशनो न तत्रासीत् " इत्यादिना पार्वतीशापकालेऽग्निस्तत्र नासीदिति सोपत्यमुत्पाद्य युष्माकं कार्यं करिष्यतीति कथितं श्रुत्वाऽग्निशोधनार्थं निर्जग्मुर्देवाः	८५
अग्निमन्विष्यंतो देवा जलेऽश्वत्थे शमीगर्भे चाग्निस्थितिं क्रमेणाख्यातवतोऽग्निशमान् मंडूकद्विरदशुकान्वरदानेनानुगृह्य शमीगर्भेंग्नि ददृशुः	"
" ब्रूत यद्भवतां कार्यं " इत्याद्यग्निवाक्यं श्रुत्वा दैत्यवधसमर्थापत्योत्पादनार्थं देवैः प्रार्थितेनाग्निना गंगयामिश्रीभूय निहितं गर्भं सोढुमसमर्था सा मेरुपर्वते तमुत्सृज्याग्निप्रश्नानुरोधेन " जातरूपः सगर्भो वै " इत्यादिना तद्वृत्तांतमाख्यायांतरधात् अग्निरपि देवकार्यं विधायेष्टं देशं जगाम	"
स एव गर्भः शरवणं प्राप्य वृद्धः सन् स्कन्नत्वात्स्कंद इति, कृत्तिकाभिः पोषितत्वात्कार्त्तिकेयइति गुहावासाद्गुहइति, नामान्यवापेत्याद्यभिधाय " एवं सुवर्णमुत्पन्नं " इत्यादिना सुवर्णोत्पत्तिमुपसंजहार वसिष्ठः	"
" अपिचेदं पुरा राम श्रुतं मे ब्रह्मदर्शनं " इत्यादिना वारुणीं तनुं बिभ्रतो रुद्रस्य यज्ञवृत्तांतं तत्र प्रकारांतरेणाग्नेः सकाशात्सुवर्णोत्पत्तिं चाभिधाय सुवर्णदानं प्रशस्य कार्तिकेयस्य सेनापतित्वेन वरणं तत्कृतं तारकासुरवधं चाचष्ट वसिष्ठः	"
एवं वसिष्ठेनोपदिष्टं सुवर्णदानं विधाय जामदग्न्यो निष्किल्बिषोभवदित्याह भीष्मः ..	"
तारकारसुरवधप्रकारं श्रोतुं युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मस्तं कथयति स्म	८६
श्राद्धविधिशुश्रूषया युधिष्ठिरेणापृष्टो भीष्मः श्राद्धविधिं प्रशस्य प्रतिपदादितिथिषु श्राद्धकरणे फलानि कथयति स्म	८७
" किं स्विद्दत्तं पितृभ्यो वै भवत्यक्षयमीश्वर " इतियुधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो द्रव्यविशेषेण पितॄणां तृप्तिविशेषमाख्याय "अपि नः स्वकुले" इत्यादिकाः पितृगीता गाथाः कथयति स्म	८८
भीष्मो यमेन शशबिंदवे कथितानि कृत्तिकादिभरण्यंतेषु नक्षत्रेषु कर्तव्यानि काम्यानि श्राद्धानि व्याजहार	८९
" कीदृशेभ्यः प्रदातव्यं " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने श्राद्धे वर्जनीयत्वेनापांक्तेयान् ब्राह्मणानुक्त्वा " इमे तु भरतश्रेष्ठ " इत्यादिना पंक्तिपावनान् ब्राह्मणांश्चाभिधायोभयोः श्राद्धे नियोजनेदोषादोषावभ्यधाद्भीष्मः ..	९०
" केन संकल्पितं श्राद्धं " इत्याविके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः श्राद्धोत्पत्तिं कथयति स्म ..	९१
स्वायंभुवस्यात्रेः पुत्रस्य दत्तात्रेयस्य पुत्रो निमिः श्रीमन्नामानं स्वपुत्रं मृतमुद्दिश्य शोचन् फलमूलादिभिरमावास्यायां श्राद्धं चकार कृत्वा चैतद्यावधि ऋषिभिरनाचीर्णं मयाचरितमिति चिंतयानं तं प्रत्यत्रिरागत्य श्राद्धविधिं श्राद्धभागार्हाणां देवानां नामान्यश्राद्धेयानि धान्यादीनि चाकथयत्	"
निमिप्रवर्तितं श्राद्धविधिं कुर्वाणेषु मुनिषु निवापान्नं निषेव्याजीर्णेन पीडिता देवाः पितरश्च सोमप्रेरणया ब्रह्माणं गत्वा " निवापान्नेन वयं पीड्यामहे इत्यूचुः ततोऽग्निर्युष्मच्छ्रेयो विधास्यतीति तद्वाक्यं श्रुतवतोग्नेः " सहितास्तात भोक्ष्यामः " इत्यादिवाक्यं श्रुत्वा सर्वे विज्वरा अभवन् ..	९२
" अतो हेतोः पूर्वमग्नये ददति " इत्यभिधाय पिंडदानक्रमं चान्वाख्याय " रजस्वला च या नारी " इत्यादिना रजस्वलादर्शननिषेधादिकं कथयति स्म भीष्मः	"
" द्विजातयो व्रतोपेताः " इत्यादिना युधिष्ठिरभीष्मयोरुक्तिप्रत्युक्तयोः प्रवृत्तयोः " दातृप्रतिग्रहीत्रोर्वै को विशेषः पितामह " इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं वदन् भीष्मो वृषादर्भे राज्ञः सप्तर्षीणां च संवादरूपमितिहासमाचष्ट	९३
कश्यपात्रिवसिष्ठभरद्वाजगौतमविश्वामित्रजमदग्नयः सप्तर्षयोऽरुंधती चेत्येते गंडानाम्न्या दास्या पशुसखनामकपतिसहितया सह महत्यामनावृष्ट्यां क्षुधापीडिता भ्रमंतः पूर्वं कस्मिंश्चिद्यज्ञे शैब्येन दक्षिणात्वेन दत्तं पुत्रं मृतं परिवार्य स्वशरीराणि रक्षितुं तमपचंत	"
एतस्मिन् काले शैब्यो राजा वृषादर्भिरागत्य " प्रतिग्रहस्तारयति पुष्टिर्वै प्रतिगृह्णतां ॥ मयि यद्विद्यते वित्तं तच्छृणुध्वं तपोधनाः " इत्याद्युवाच तच्छ्रुत्वा राजप्रतिग्रहं विनिंद्य " कुशलं सहदानेन " इत्यादिना राजोक्तं प्रत्याख्यायापक्वं राजपुत्रमांसं परित्यज्याहारकांक्षिणो निर्जग्मुः	"
राजाज्ञया तन्मंत्रिषु हिरण्यगर्भाण्युदुंबरफलान्यर्पयत्सु तानि गुरूणि दृष्ट्वा इमान्युपधियुक्तानीत्युक्त्वा तानि परित्यज्य ययुः राजा च	

विषयाः	अध्या०
मंत्रिभिराख्यातमिमं वृत्तांतं श्रुत्वा क्रुद्धः सन्नभिचारेण कृत्यां निर्माय तेषां नामानि ज्ञात्वा सर्वान्मारयेत्यादिदेश तां प्रति सा च राजाज्ञया यत्र वने सप्तर्षयो विचेरुस्तद्वनं जगाम	”
वने विचरतो मुनीन् प्रति कश्चित्परिव्राट् पीवाशुना सहित आजगाम. तं दृष्ट्वाऽरुंधत्या पृष्टास्ते तस्य पीनत्वकारणान्याख्याय तेन प्रार्थितां स्वपरिचर्यामंगीकृत्य भ्रमंतो घनवृक्षमध्यस्थां पद्मयुतां पद्मिनीं दृष्ट्वा तत्रागत्य तद्रक्षणकर्त्रीं राक्षसीं दृष्ट्वा कात्वमित्यादिप्रश्नपूर्वकं बिसान्ययाचंत	”
तया राक्षस्या “ स्वस्वनामानि कथयित्वा यथेच्छं बिसान्याहरत ” इत्युक्तास्ते सर्वे गंडातत्पतिपशुसखसहिताः स्वस्वनामनिर्वचनान्याचख्युः सा च नामार्थमनवबुध्यानुजज्ञे. एवं शुनःसखेनापि स्वनाम्नि कथिते सत्यपि पुनः कथयेत्युक्तवतीं राक्षसीं त्रिदंडप्रहारेण घातयति स्म सः	”
तत ऋषयो बिसान्याहृत्य तीरे निक्षिप्य तर्पणं कृत्वा बहिरागतास्तान्यपश्यंतोऽभिशंकमानाः शपथांश्चक्रुः तथैव शुनःसखस्य शपथं श्रुत्वा तस्मिन् बिसस्तैन्यमारोपयामासुः	”
सोपि तदंगीकृत्य “ अहं युष्मत्परीक्षार्थमागतो वृषादर्भिप्रयुक्तां कृत्यामहनं, मां वासवं वित्त, लोभपरित्यागेन संपादितान् लोकानवामुत ” इत्याद्युवाच. ते चेंद्रेण सह स्वर्गं जग्मुः	”
स्वधर्मनिष्ठः कुमतिग्रहपराङ्मुखो निषिद्धवर्जितो मुख्यं पात्रमित्यध्यायतात्पर्यम्	”
शपथेन[1] निषिद्धार्थप्रकाशनविषये ब्रह्मर्षिराजर्ष्यादितीर्थयात्रेतिहासमकथयद्भीष्मः	९४
प्रभासक्षेत्रे मिलिताः शुक्रांगिरःप्रभृतयो ब्रह्मर्षयो नारदप्रभृतयो देवर्षयः शिबिप्रभृतयो राजर्षयश्च पृथ्वीतीर्थयात्रां संकल्प्य निर्गतास्तीर्थान्यटंतो ब्रह्मसर एत्य तत्र बिसादीनि भुक्त्वाऽगस्त्याहृतं पुष्करमिंद्रेण ह्रियमाणं ददृशुः	”
पुष्करमपश्यतागस्त्येनापहारशंकयाऽऽक्षिप्तेषु शुक्रप्रभृतिषु देवर्षिब्रह्मर्षिराजर्षिषु शपथान्विदधत्सु तुष्ट इंद्रः “ अध्वर्यवे दुहितरं ददातु ” इत्याशीरूपं शपथमकरोत्	”
“ आशीर्वादस्त्वयाप्रोक्तः ” इत्यादिनागस्त्येन पुष्करं याच्यमान इंद्रो “ न मया भगवन्लोभात् ” इत्यादिना क्षमापनपूर्वकं तस्मै तद्ददाति स्म पुष्करमाप्त्या तुष्टेऽगस्त्ये ते सर्वे तीर्थानि जग्मुः	”
श्राद्धादिषुच्छत्रोपानहदानं केन प्रवर्तितमित्यादिकेषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मस्तदुत्तराभिधानं प्रतिज्ञाय जमदग्निसूर्यसंवादरूपमितिहासमुवाच	९५
पुरा किल जमदग्निर्धनुषा क्रीडन् संधाय संधाय शरान्मुमोच रेणुका च क्षिप्तान् क्षिप्तान् शरानानीय तस्मै प्रादात् एवं क्रीडायां प्रवृत्तायां शरानानयंती रेणुका सूर्यतापव्याकुला किंचिच्छायायां विश्रम्यागता क्रुद्धेन तेनाक्षिप्ता सती “ सूर्यतापतप्ताहं किंचिद्विश्राममकरवं ” इत्युवाच	”
ततः क्रुद्धो जमदग्निः सूर्यं हंतुं बाणं यावत्संदधे तावद्भीतः सूर्यो ब्राह्मणरूपेणागत्य “ किं ते सूर्योपराध्यते ” इत्यादिना तं प्रसादयामास	”
जमदग्निसूर्ययोरुक्तिप्रत्युक्तयोः प्रचलितयोःसूर्यस्य “ अपकारिणं मां विद्धि ” इति वाक्यं श्रुत्वा प्रसन्नेन जमदग्निना “ यथा सुखगमः पंथाः ” इत्यादिना तापनिवृत्त्युपाययोजने प्रेरितः सूर्यस्तस्मै छत्रं चर्मपादुके च दत्त्वा तद्दानं प्रशशंस	९६
भीष्मश्चैतदाख्याय त्वमपिच्छत्रोपानहदानं कुर्वित्युपदिदेश युधिष्ठिरं प्रति	”
गृहस्थधर्मं जिज्ञासोर्युधिष्ठिरस्य प्रश्ने भीष्मो वासुदेवपृथ्वीसंवादरूपेतिहासं व्याहृत्य तमुपदिदेश	९७
आलोकदानस्योत्पत्त्यादिशुश्रूषया युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मस्तदुत्तरं कथयन् मनुसुवर्णर्षिसंवादरूपमितिहासमाचचक्षे	९८
“ सुमनोभिर्देवतार्चनं कथमुत्पन्नं ” इति सुवर्णर्षिणा पृष्टो मनुः शुक्रबलिसंवादरूपेतिहासनिदर्शनेन तदुत्तरमाह स्म	”
“ सुमनोधूपदीपानां प्रदाने किं फलं ” इति बलिनानुयुक्तः शुक्रः सुमनसामुत्पत्त्यादिकमसुरादिप्रियत्वेन तद्भेदान् धूपानां नानाप्रकारान् दीपदानस्य फलादिकं बलिकर्मगुणांश्चाब्रवीत्	”
पुनः पुष्पादिदानफलशुश्रूषया युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मोऽगस्त्यनहुषसंवादेतिहासं कथयन्नुत्तरमाह स्म	९९

---

[1] अयं शपथविध्यध्यायः

विषयाः	अध्या०
स्वर्गं गत्वा देवराज्यमनुप्राप्तो नहुषो दैवीर्मानुषीश्च क्रिया दीपदानादिकं च कुर्वन् देवेंद्रोहमित्यभिमानमावहन् सर्वक्रियाभ्यो भ्रंशं प्राप्त ऋषीन्वाहयामास	”
ऋषिवाहनक्रमेणागस्त्यस्य पर्याये प्राप्ते भृगुस्तदाश्रममागत्य “ एवं वयमसत्कारं ” इत्याद्युवाच अगस्त्येन नहुषस्य वरप्रदानादिकथनपूर्वकं तद्भ्रंशस्याशक्यत्वेऽभिहिते ततो भृगुः पुनस्तद्भ्रंशकरणं प्रतिजज्ञे	”
“ कथं वै स विपन्नश्च ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो नहुषभ्रंशप्रकारं ब्रवीति स्म	१००
वाहनार्थं नहुषेणाहूतोऽगस्त्यः स्वजटानिविष्टभृगुस्तं प्रत्यागत्य क्षिप्रं मां योजयेत्युवाच. ततो योजितेगस्त्ये तेन शिरसि पादेन ताडिते तत्रस्थो भृगुः “ सर्पोभूत्वा महीं गच्छ ” इति तं शशाप. ततोगस्त्यद्वारा तेन प्रसादितो भृगुः शापांतमभिधाय ब्रह्माणं प्रति जगाम. स च तच्छ्रुत्वेंद्रं स्वाराज्येऽभिषिषे च	”
“ ब्राह्मणस्वहारिणां का गतिः ” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः क्षत्रबंधुचांडालसंवादेतिहासकथनेन तदुत्तरमाह स्म	१०१
“ श्वखररजोव्याप्तशरीरस्त्वं गोरजोव्याप्तं शरीरं किमिति क्षालयसि” इति राजन्येन पृष्टश्चांडालो गोग्रहे हृतानां ब्राह्मणगवीनां दुग्धेन मिश्रीभूतेन रजसा व्याप्तं सोमं पिबतामृत्विजां दीक्षितस्य राज्ञश्च नरकपातं गोहर्तृपुरे वसतां दुग्धभोक्तृणामल्पायुष्ट्वादिकं तत्र स्थितस्य ब्रह्मचारिणः स्वस्य तद्रजोमिश्रभिक्षाभक्षणेन चांडालत्वप्राप्तिं चाख्याय ब्रह्मस्वहरणदोषानुद्भाव्य चांडालयोनितः स्वमुक्त्युपायं प्रश्नमुखेन राज्ञः सकाशाच्छ्रुत्वा ब्राह्मणार्थे स्वशरीरं परित्यज्येष्टां गतिमवाप	”
“[1] सुकृतिनामेके लोका उत भिन्नाभिन्नाः” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः कर्मानुरोधेन लोकानां नानात्वमभिधाय तदेव विवरीतुं गौतमवासवसंवादरूपमितिहासमाख्याय तन्मुखेन ब्रह्मलोकं गतमपि ब्राह्मणस्वं न मुंचतीति तात्पर्यविषयाह	१०२
“ दानं बहुविधाकारं ” इत्यादिनोक्तानुवादपूर्वकं तपसां मध्ये यत्परं तत्कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मोऽनशनस्य परमतपस्त्वमाख्याय तद्विषये भगीरथब्रह्मणोः संवादं कथयति स्म	१०३
ब्रह्मलोकं गतो भगीरथः “ केन साधनेनात्र त्वमगाः ” इति पृष्टो “ निष्काणां वै ह्यददं ” इत्यादिना साधनांतराणि निरस्यांतेऽनशनं परमं तपः साधनं जगाद	”
एतदाख्याय भीष्मस्तस्मादनशनैरित्यादिना युधिष्ठिरमुपदिदेश	”
“ शतायुरुक्तः पुरुषः ”[1] इत्यादिना आयुष्मान् केन भवत्यल्पायुः केन भवतीत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः “ आचाराल्लभते ह्यायुः ” इत्यादिना आचारस्यायुःश्रीकीर्तिलाभहेतुत्वमनाचारस्यायुरादिनाशकत्वं चाभिधाय “ ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्यते ” इत्यादिना आचारलक्षणं प्रतिपादयन् मध्ये आयुरादिनाशहेतूनप्याख्यायांते “ एष ते लक्षणोद्देश आयुष्याणां प्रकीर्तितः ” इत्यादिनोपसंजहार	१०४
“ यथा ज्येष्ठः कनिष्ठेषु वर्तेत भरतर्षभ ॥ कनिष्ठाश्च यथाज्येष्ठे वर्तेरंस्तद्ब्रवीहि मे ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने “ ज्येष्ठवत्तात वर्तस्व ” इत्यादिना ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वर्तनमभिदधाति स्म. भीष्मः	१०५
“ सर्वेषामेव वर्णानां ” इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मोंगिरसा कथितमुपवासविधिं व्याजहार	१०६
“ पितामहेन विधिवद्यज्ञाः प्रोक्ता महात्मना ” इत्यादिनोक्तयज्ञानुवादपूर्वकं दरिद्राणामर्थन्यूनत्वादिविशिष्टानांकर्तुयोग्यं यज्ञतुल्यफलकं विधिं कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो “ यस्तु कल्यं तथा सायं भुंजानो नांतरा पिबेत् ” इत्यादिनाध्यायशेषेण तथाविधमुपवासविधिं व्याजहार	१०७
“[1] यद्वरं सर्वतीर्थानां, यत्र चैव परं शौचं ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः “ अगाधे विमले शुद्धे ” इत्यादिना प्रश्नद्वयस्योत्तरं जगाद	१०८
“[2] सर्वेषामुपवासानां यच्छ्रेयः सुमहत्फलं ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरमभिधास्यन् भीष्मः स्वयंभुगीतकथनमुखेन मार्गशीर्षप्रभृतिद्वादशमासेषु केशवादिद्वादशनामभिरर्चनादि कथयित्वा “ अतः परं नोपवासः ” इत्यादिनोपसंजहार	१०९

---

[1] अयं हस्तिकूटनामाध्यायः

[1] इदमायुष्याख्यानम्

[1] शौचानुपृच्छानामायमध्यायः [2] विष्णुद्वादशकं नामायमध्यायः

विषयाः	अध्या०
" अंगानां रूपसौभाग्यं " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने तदुत्तरं कथयन् भीष्मो " मार्गशीर्षस्य मासस्य " इत्यादिना चांद्रव्रतमुपदिदेश	११०
" श्रोतुमिच्छामि मर्त्यानां संसारविधिमुत्तमं "इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्नेषु भीष्मस्तत्कालमागच्छंतं बृहस्पतिं दृष्ट्वैनमनुयुंक्ष्वेत्यब्रवीत्	१११
तत आगतं बृहस्पतिं संपूज्य " मर्त्यस्य कः सहायो वै " इत्यादिना मर्त्यस्य कः सहायः कोवैनं मृतमनुगच्छतीति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति सः " एकः प्रसूयते राजन् इत्यादिनाऽसहायत्वं प्रतिपाद्य धर्म एकोनुगच्छति " इत्युवाच	"
" शरीरनिचयं ज्ञातुं बुद्धिस्तु मम जायते " इत्यादिना धर्मानुगमनमाक्षिपति युधिष्ठिरे " पृथिवी वायुराकाशं इत्यादिना तदुपपत्तिं व्याजहार बृहस्पतिः	"
" कथं रेतः प्रवर्तते " इति युधिष्ठिरेणापृष्टो बृहस्पतिः " अन्नमश्नंति यद्देवाः" इत्यादिना रेतःप्रादुर्भावादिकमाचचक्षे	"
" जातः पुरुषो यथा प्रपद्यते तदुच्यतां " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः " आसन्नमात्रः पुरुषः " इत्यादिना तदुत्तरमाह स्म	"
" जीवः स भगवन्कस्थः सुखदुःखे समश्नुते " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः " कर्मणा येन येनेह यस्यां योनौ प्रजायते ॥ जीवो मोहसमायुक्तस्तन्मे निगदतः शृणु " इत्यादिना जीवस्य सुखदुःखभागित्वमाख्याय कर्मानुरोधेन प्राप्यान् गतिविशेषानप्याचष्ट	"
" धर्मस्य गतिं श्रोतुमिच्छामि " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो बृहस्पतिः " कृत्वा पापानि कर्माणि " इत्यादिनाऽधर्मगतिमनूद्य धर्मगतिं प्रदर्श्य दानप्रशंसापूर्वकमन्नदानादिना शुभगतिप्राप्त्यादिकं व्याहार्षीत्	११२
अहिंसादीनां मध्ये किं श्रेय इति पृच्छंतं युधिष्ठिरं प्रति " सर्वाण्येतानि धर्म्याणि " इत्याद्यभिधाय स्वर्गं जगाम बृहस्पतिः	११३
" कर्मणा मनसा वाचा हिंसां कुर्वन् कथं दुःखान्मुच्यते " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः " चतुर्विधेयं निर्दिष्टा " इत्यादिना अहिंसाधर्ममाख्याय मांसभक्षणनिषेधं तद्भक्षणे दोषं चाभ्यधात्	११४
" अहिंसा परमो धर्मः " इत्यादिना इदानीमहिंसाधर्मं प्रतिपादयतः पूर्वं मांसैर्बहुविधैः श्राद्धविधिं प्रतिपादितवतश्च विरोधमुद्भाव्य " दोषो भक्षयतः कः स्यात्कश्चाद्भक्षयतो गुणः इत्यादि पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः " मांसस्याभक्षणाद्राजन् " इत्यादिना अहिंसाधर्मं प्रतिपादयन्मांसभक्षणाभक्षणयोर्दोषगुणावभ्यधात्	११५
" इमे वै मानवा लोके " इत्यादिना मांसाभक्षणे ये गुणास्तद्भक्षणे ये च दोषास्तान् कथयेति पुनर्युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः " न मांसात्परमं किंचित् " इत्यादिना मांसस्य गुणान् " विवर्जिते तु बहवः " इत्यादिना तद्विवर्जने गुणांस्तद्भक्षणे बहून् दोषांश्चाभिधाय मृगयायां क्षत्रियाणां तद्भक्षणे दोषाभावं सर्वेषु दयावतः प्रशंसापूर्वकं मांसमभक्षयतः स्वर्गादिफलं च प्रतिपाद्य " अहिंसा परमो धर्मः " इत्याद्युपदिदेश	११६
युद्धे मृतानां गतिज्ञानार्थं युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः "समृद्धौ वा समृद्धौ वा" इत्यादिना अस्मिन्संसारे समायाताः प्राणिनो येन भावेन शुभे वा अशुभे वा निरतास्तत्र कारणं कथयामीति प्रतिज्ञायैतद्विषये व्यासकीटसंवादरूपमितिहासमाह स्म	११७
शकटमार्गे संत्रस्तो धावन् कीटः सर्वज्ञेन व्यासेन " कीट संत्रस्तरूपोसि " इति पृष्टः " शकटो मां न हन्यादितिभयेन पलायनं करोमि " इत्युवाच पुनः " कीटयोनौ तव कुतः सुखं " इति व्यासेन पृष्टः स तद्योनावपि सुखं प्रतिपाद्य स्वस्य पूर्वजन्मनो वृत्तांतं तत्स्मृतिकारणं चाख्याय स्वस्यागामिसुखं पप्रच्छ	"
" शुभेन कर्मणा यद्वै " इत्यादिना व्यासेनोपदिष्टः कीटश्चक्रेण भिन्नशरीरः क्षत्रियकुले जन्म प्राप तत्रापि पुनर्व्यास आगत्य " गोब्राह्मणकृते संग्रामे प्राणांस्त्यक्त्वा ब्राह्मण्यं प्राप्य ब्रह्मभूतो भविष्यसि " इत्युवाच	११८
व्यासप्रसादाद्राजत्वं प्राप्तः कीटस्तपस्यंस्तुष्टेन व्यासेन प्रजापालने नियुक्तस्तत्कुर्वंस्ततो वनं गतः प्रेत्य ब्राह्मण्यमवाप तत्रापि व्यासोपदेशाद्धर्माचरणं कुर्वन् सनातनं ब्रह्म प्राप	११९
" विद्यातपोदानानां किं विशिष्यते" इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो मैत्रेयव्याससंवादरूपेतिहासकथनमुखेनोत्तरमाह स्म	१२०
यदृच्छया चरन्व्यासः कदाचिद्वाराणस्यां मैत्रेयमागत्य तेन सत्कारपूर्वकं दत्तमन्नं भुक्त्वा विस्मितः सन्प्रातिष्ठत तदा तेन विस्मयकारणं पृष्टस्तदाख्याय दानं प्रशशंस	"

---

१ इतआरभ्याध्यायत्रयात्मकं मैत्रेयभिक्षाख्यानम्

विषयाः	अध्या०
व्यासादनुज्ञां संप्रार्थ्य भाषमाणो मैत्रेयो " निर्दोषं निर्मलं चैवं " इत्यादिना पात्रगुणाधीनत्वं दानफलस्याभिधाय " तपः श्रुतं च योनिश्च " इत्यादिना तात्पर्यविषया तपः श्रुते प्रशशंस	१२१
व्यासो मैत्रेयप्रशंसापूर्वकं"अहं दानं प्रशंसामि भवानपि तपः श्रुते " इत्यादिना तपोविद्ये अपि प्रशस्य दानप्रशंसापूर्वकं पुनरुपदिदेश मैत्रेयश्च तं प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य च गमनमनुजज्ञे	१२२
" सत्स्त्रीणां समुदाचारं " इत्यादिना सत्स्त्रीसमुदाचारं पृच्छति युधिष्ठिरे भीष्मः सुमनानाम्न्याः कैकेय्याः शांडिल्याश्च संवादं द्वारीकृत्य तं व्याजहार	१२३
" सामदानयोर्मध्ये किं ज्यायः " इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मः साम्नो गुणानभिधाय तद्विषये केनचिद्रक्षसा धृतस्य साम प्रयोजयतो ब्राह्मणस्य " केनास्मि हरिणः कृशः" इति राक्षसप्रश्नोत्तरदानाख्यानमाख्यातिस्म	१२४
श्रेयोर्थिना दरिद्रेण किं कर्तव्यं पितामह " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मः " शृगुष्वावहितो राजन् " इत्यादिना धर्मगुह्यानि कथयन् देवदूतपितृसंवादमुखेन श्राद्धविधिं शक्रविद्युत्प्रभबृहस्पतिवाक्यानि तथा देवर्षिपितृसंवादमुखेन पितृतृप्तिप्रदं नीलवृषोत्सर्गं तद्विधिं चाचष्ट	१२५
" केन ते च भवेत्प्रीतिः " इत्यादिनेंद्रविष्णुसंवादमुखेन ब्राह्मणादिपूजनस्य विष्णुतुष्टिहेतुत्वं, बलदेववाक्यात्प्रातर्गवादिस्पर्शस्य पापनाशहेतुत्वं, देवानां वाक्यादुपवासग्रहणव्रतसंकल्पादिविधिं, धर्मवाक्याद‍तिथिपूजनं, अग्निवाक्याद्गोब्राह्मणाग्नीनां पादस्पर्शनिषेधं, विश्वामित्रवाक्याद्गजच्छायाश्राद्धमाहात्म्यं, गोवाक्यात् " बहुले समंगे " इति मंत्रेण गोवंदनादिकं, सप्तर्षिब्रह्मसंवादमुखेन दरिद्रस्य यज्ञफलप्राप्तिसाधनं चाभिदधाति स्म भीष्मः	१२६
विभावसुवाक्येन सोमस्यार्घ्यदानादिकं, श्रीवाक्येन प्रकीर्णभाजनादिवर्जनं, अंगिरोवाक्येन सुवर्चलामूलहस्तेन करंजके संवत्सरं दीपदानस्य प्रजावर्धकत्वं, गार्ग्यवाक्येनातिथ्यदीपदानादिकं, धौम्यवाक्येन भिन्नभांडादिवर्जनं, जमदग्निवाक्येन हृदयशुद्धे कर्मफलसिद्धिहेतुत्वं चाभ्यधाद्भीष्मः ..	१२७
" किंचिद्धर्मं प्रवक्ष्यामि " इत्यादिना वायूक्तं मनुष्यसुखावहं धर्मरहस्यमब्रवीद्भीष्मः ..	१२८
लोमशोक्तं परदारवर्जनादिकं धर्मरहस्यम् ..	१२९
अरुंधतीकथितं कपिलादानादिकं धर्मरहस्यम्	१३०
ऋषीन् प्रति यमेनाभिहितं चित्रगुप्तोक्तधर्मरहस्यम्	"
देवर्षिपितृप्रश्नानुरोधेन प्रमथैः कथितं धर्मरहस्यम्	१३१
रेणुकप्रश्नानुरोधेन दिग्गजैः कथितं धर्मरहस्यम्	१३२
महादेवाभिहितं धर्मरहस्यम्	१३३
स्कंदेनोपदिष्टं धर्मरहस्यं विष्णुकथितं सर्वधर्मरहस्यश्रवणफलं च	१३४
" के भोज्या ब्राह्मणस्येह के भोज्याः क्षत्रियस्य ह ॥ तथा वैश्यस्य के भोज्याः के शूद्रस्य च भारत " इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मो ब्राह्मणादीनां भोज्यानाख्याय शूद्राद्यन्नभोजने दोषानप्यभ्यधात्	१३५
ब्राह्मणस्य हव्यकव्ययोः प्रतिग्रहे भोज्ये च प्रायश्चित्तानि शुश्रूषुर्युधिष्ठिरो यदपृच्छत्तस्योत्तरं वदन् भीष्मो घृतादिप्रतिग्रहप्रायश्चित्तान्याख्याय मृतकस्य तृतीयदिनभोजनादीनां तान्याचष्ट	१३६
" दानेन वर्ततेत्याह " इत्यादिना दानतपसोर्मध्ये किं श्रेष्ठमित्यभिप्रायके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मः " शृणु यैर्धर्मनिरतैः इत्यादिना दानं प्रशंसंस्तेनात्रेयादीनामुत्तमलोकावाप्तिमाख्यत्	१३७
" दानं कतिविधं देयं " इत्यादिना युधिष्ठिरेण कृतेषु प्रश्नेषु भीष्मः " शृण तत्त्वेन कौंतेय" इत्यादिना दानस्य पंचविधत्वकथनपूर्वकं तत्फलादिकं व्याजहार	१३८
पितामह महाप्राज्ञ " इत्यादिना प्रशंसापूर्वकं युधिष्ठिरेणोक्तो भीष्मस्तद्वाक्यं श्रुत्वा " अस्य विष्णोः शंकरस्य च प्रभावं रुद्ररुद्राणीसंवादं च कथयामि " शृणु इति प्रतिजज्ञे	१३९
द्वादशवार्षिकं व्रतं चरंतं श्रीकृष्णं द्रष्टुं नारदादय आजग्मुः ते च श्रीकृष्णेन सत्कृतास्तत्समीपउपविश्य मधुरा धर्मसहिताः कथाश्चक्रुः	"
एतदंतरेऽकस्माद्भगवन्नेत्रनिर्गतो वह्निः सर्वं पर्वतं दग्ध्वा भगवत्पादावस्पृशत् भगवांश्चाग्निना दग्धं पर्वतं सौम्यैर्दृष्टिपातैः पुनः प्रकृतिस्थं चकार. एतदाश्चर्यदर्शनेन विस्मिता मुनयो भगवता विस्मयकारणं पृष्टाः संतः " प्रथमं वह्निर्निर्गमनादिकं ब्रूहि पश्चाद्य-	

---

१ हरिणकृशकाख्यानं नामायमध्यायः २ पितृरहस्यनामाध्यायोयम्.

१ इतआरम्याध्याय त्रयंदेवरहस्यंनाम.

विषयाः	अध्या०
च्छ्रुतं यच्च दृष्टं तद्वक्ष्यामहे ” इत्यूचुः	”
भगवान् “व्रतचर्यापरीतस्य” इत्यादिना आत्मसमपुत्रलाभार्थं व्रतं चरितवतो ममायमात्मा मद्वक्त्रादग्निरूपेण निःसृत्य ब्रह्माणं द्रष्टुं गतस्तेन “ तेजसोर्धेन पुत्रस्ते भवितेति वृषध्वजः ” इत्युक्तो ममांतिकमागत्य शांतोभूदित्याख्याय तान्प्रति यच्छ्रुतं यच्च वोदृष्टं तद्ब्रुवंतु भवंत इत्युवाच तैश्च तत्कथयितुं प्रेरितो नारदो वक्तुमुपचक्रमे	”
पुण्ये हिमवति गिरौ तपश्चरन् महादेवो महर्षिभिरभिवंदितचरणः सभायामुपविवेश तदोमा पार्श्वत आगत्य नर्मार्थं महादेवस्य नेत्रे पाणिभ्यां समावृणोत् तदा सर्वस्मिन्लोके नष्टालोकेऽकस्मात्तस्य ललाटे तृतीयं नेत्रं समभूत् तत्तेजसा दग्धं हिमालयं पुनरुमाप्रार्थनया भगवान् प्रकृतिस्थं चक्रे तत उमाप्रश्नानुरोधेन तृतीयनेत्रोत्पत्तिकारणादिकमभिधाय “ भगवन् केन ते वक्त्रं ” इत्यादिना पुनरुमयानुयुक्तो महादेवस्तदाख्यातुमुपचक्रमे	१४०
उमया पृष्टो महादेवः “ तिलोत्तमा नाम पुरा ” इत्यादिना स्वस्य वक्त्रचतुष्टयप्रादुर्भावकारणं, जटिलत्वनीलकंठत्वकारणे, वृषभध्वजत्वकारणंचाख्यातवान्	१४१
“ निवासा बहुरूपास्ते ” इत्यादिनोमया श्मशाननिवासकारणे पृष्टे महादेवो “ मेध्यान्वेषी ” इत्यादिना तदब्रवीत्	”
“ धर्मः किंलक्षणः प्रोक्तः ” इत्यादिना धर्मलक्षणे उमया पृष्टे महादेव. “ अहिंसा सत्यवचनं ” इत्यादिना धर्मस्य पंचविधत्वमाख्याय पुनरुमाप्रश्नानुरोधेन “ रहस्यश्रवणं धर्मः ” इत्यादिना चातुर्वर्ण्यधर्मानाचष्ट	”
सर्वसाधारणं धर्मं श्रोतुमुमया पृष्टो महेश्वरो “ ब्राह्मणा लोकसारेण ” इत्यादिना ब्राह्मणधर्मकथनपुरस्सरं त्रिवर्गसाधारणं धर्ममाख्याय मोक्षसाधनभूतं निवृत्तिधर्मं “निवृत्तिलक्षणस्त्वन्यः ” इत्यादिना बभाषे	”
ऋषिधर्मं ज्ञातुमुमया पृष्टो महेश्वरो “ हंत तेहं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना तमब्रवीत्	”
“ देशेषु रमणीयेषु ” इत्यादिना वानप्रस्थधर्मेषूमया पृष्टेषु महादेवो “ वानप्रस्थेषु यो धर्मः ” इत्यादिना तमुदैरयत्	१४२
“ ज्ञानगोष्ठीषु ये संसिद्धा वनवासिनः स्वैरिणो दारसंयुक्ता स्तेषां धर्मं कथय ” इत्युमयानुयुक्तो महेश्वरः “ स्वैरिणस्तपसा देवि” इत्यादिना तमभ्यधात्	”
“ आश्रमाभिरतास्तापसादयः केन कर्मणा फलं प्राप्नुवंति ” इत्यादिके उमाप्रश्ने “ उपवासव्रतैर्दांताः ” इत्यादिनोत्तरमाह स्म महादेवः	”
“ केन कर्मविपाकेन ” इत्यादिना केन कर्मविपाकेन वैश्यः शूद्रतां क्षत्रियो वैश्यतां द्विजः क्षत्रियतां विप्रः शूद्रतां क्षत्रियश्च शूद्रतां यातीत्यादिके उमाप्रश्ने “ ब्राह्मण्यं देवि दुष्प्राप्यं ” इत्यादिना ब्राह्मणादिकर्मकथनपूर्वकं तत्तत्कर्मव्यत्ययादिना तत्तदन्नभक्षणादिना च प्रातिलोम्यं भवतीत्याह स्म महादेवः	१४३
“ धर्माधर्मौ नृणां ब्रूहि ” इत्यादिनोमया कृतेषु प्रश्नेषु तदुत्तरं वदन् महादेवो “ देवि धर्मार्थतत्त्वज्ञे ” इत्यादिना कर्मबंधनिवृत्तिहेतूनि कर्माण्यभिदधदर्थात्तद्विपरीतानि बंधहेतूनीत्यभ्यधात्	१४४
“ वाचा तु ” इत्यादिनोमया पृष्टो महादेवः “ आत्महेतोः ” इत्यादिना बंधनिवृत्तिहेतुं वाचमभिदधदर्थात्तद्विपरीतां बंधहेतुं व्याजहार	”
“ मनसा बध्यते येन ” इत्यादिनोमया पृष्टो महादेवो “ मानसेनेह धर्मेण ” इत्यादिना बंधनिवृत्तिहेतून्मानसव्यापारानभिदधदर्थात्तद्विपरीतान्बंधहेतूनवोचत्	”
“ केनायुर्लभते दीर्घं” इत्यादिना दीर्घायुष्ट्वाल्पायुष्ट्वकारणे उमया पृष्टे महादेवो “ हंत तेहं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना तत्कथयति स्म	”
“ किंशीलः किंसमाचारः पुरुषः कैश्च कर्मभिः ॥ स्वर्गं समभिगच्छेत संप्रदानेन केन वा ” इति पार्वत्या पृष्टो महादेवो “ दाता ब्राह्मणसत्कर्ता ” इत्यादिना स्वर्गगामिनस्तत्प्रसंगेन निरयगामिनश्चाचष्ट	१४५
“ इमे मनुष्या दृश्यंते ” इत्यादिना केन कर्मविशेषेण प्रज्ञावदादयो भवंतीति पार्वतीप्रश्ने महादेवो “ ब्राह्मणान्वेदविदुषः ” इत्यादिना तदुत्तरमाख्याय “ सावद्यं किं तु ” इत्यादिपार्वतीप्रश्ने पुनस्तदुत्तरं पुनः “ अपरे स्वल्पविज्ञानाः ” इत्यादिप्रश्ने तदुत्तरं चाचख्यौ	”
स्त्रीधर्मान् ज्ञातुं महादेवेन पृष्टा पार्वती “ त्वद्दर्शनार्थमागताभिर्गंगादिभिः सह विचार्य कथयामि ” इत्यभिधाय ततो गंगयानुज्ञाता सती स्त्रीधर्मान्कथयति स्म	१४६
“ वासुदेवस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामः ” इति मुनिभिः पृष्टो महादेवो ब्रह्माणमारभ्य वसुदेवपर्यंतं वंशपरंपरामभिधाय वसुदेवात्कृ-	

विषयाः	अध्या०
ण्याजन्मादिवृत्तांतं चाख्याय " तस्मात्स वाग्मी धर्मज्ञः " इत्यादिना नमस्यत्वादिकमवादीत्	१४७
" अथ व्योम्नि महाञ्छब्दः " इत्यादिना नारदेन शिवपार्वतीसंवादकथनोपसंहारे कृते मुनयः श्रीकृष्णं प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य जग्मुः	१४८
भीष्म एतत्सर्वमाख्याय " सोयं नारायणः " इत्यादिना श्रीकृष्णमाहात्म्यमभिधाय " भवांश्चाप्यार्जवपरः" इत्यादिना युधिष्ठिरमुपदिश्य " एतदत्यद्भुतं " इत्यादिनोपसंजहार. एतदाकर्ण्य धृतराष्ट्रादयो जहृषुः.. ..	"
" किमेकं दैवतं लोके " इत्यादिषु युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो " जगत्प्रभुं देवदेवं " इत्यादिनोत्तराण्यभिधाय " विष्णोर्नामसहस्रं मे " इत्याद्युक्त्वा "विश्वंविष्णुर्वषट्कारः" इत्यादिना विष्णुसहस्रनामान्याख्याय तच्छ्रवणादिफलं चाचख्यौ	१४९
" किं जप्यं जपतो नित्यं भवेद्धर्मफलं महत् " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो " व्यासप्रोक्तां सावित्रीं शृणु " इत्युक्त्वा " नमो वसिष्ठाय " इत्यारभ्य " पापस्य सुकृतस्य च " इत्यंतेन सावित्रीमुपदिश्य " एतान्वै " इत्यादिना तत्पाठफलमब्रवीत्	१५१
" के पूज्याः के नमस्कार्याः कथं वर्तेत केषु च ॥ किमाचारः कीदृशेषु पितामह नरिष्यते " इति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो भीष्मो " ब्राह्मणानां परिभवः " इत्यादिना प्रशंसापूर्वकं ब्राह्मणानां पूज्यत्वादिकमनुजगाद	१५२
" कां तु ब्राह्मणपूजायां " इत्यादिना किं फलं कं च कर्मोदयं दृष्ट्वा ब्राह्मणानर्चयसीति युधिष्ठिरस्यानुयोगे भीष्मः " अत्राप्युदाहरंतीमं " इत्यादिना ब्राह्मणानां पूज्यत्वे पवनार्जुनसंवादेतिहासं कथयति स्म	१५३
दत्तात्रेयवरप्रदानेन लब्धसहस्रबाहुरर्जुनो वीर्यमदात् " कोवास्ति सदृशो मम " इत्याद्युवाच. तद्वाक्यांते " न त्वं मूढ विजानीषे " इत्याद्याकाशवाणीं श्रुत्वा पुनः " कुर्यां भूतानि तुष्टोहं " इत्यादिना तामाक्षिपंतं तं प्रत्यंतरिक्षस्थो वायुः " त्यजैतं कलुषं भावं " इत्याद्युवाच. तेन पुनः कस्त्वमित्युक्तो वायुरात्मानं कथयति स्म स च पुनस्तं पप्रच्छ	"
" शृणु मूढ गुणान् कांश्चित्" इत्यादिना कश्यपादिनिदर्शनकथनपूर्वकं ब्राह्मणान् प्रशशंस वायुः	१५४
इमां भूमिमित्यादिना " अंगराजेन द्विजातिभ्यो दक्षिणात्वेन दीयमाना पृथ्वी क्रुद्धा सती स्थूलं स्वशरीरं त्यक्त्वा यदा ब्रह्मलोकं जगाम तदा कश्यपो मह्या त्यक्तं देहं योगबलेन प्रविश्य दिव्यानि त्रिंशद्वर्षसहस्राणि स्वयं भूमिरभूत् ततः प्रभृति भूः काश्यपी जज्ञे " इत्याख्यायिकामाह वायुः	१५५
पुनर्वायुरुतथ्यकथां कथयन् वरुणकृतमुतथ्यभार्याहरणमुतथ्यप्रेषितस्य नारदस्य वरुणकृतं प्रत्याख्यानमुतथ्यदत्तं वरुणशापं शापभीतेन वरुणेन कृतमुतथ्याय तद्भार्यासमर्पणमुतथ्यकृतवरुणमोचनादिकं चाख्यायोतथ्यो वरः क्षत्रियो वा वर इति ब्रूहीत्युवाच	"
तूष्णींभूते सहस्रार्जुने वायुर्देवप्रार्थनयागस्त्येन स्वतेजसा कृतं दानवहननं तथा इंद्रप्रार्थितेन वसिष्ठेन कृतं खलिदानवहननादिकं चाभिधाय वसिष्ठो वरः क्षत्रियो वा वरइति वदेत्यवादीत्	१५६
तूष्णींभूतेर्जुने पुनर्वायुस्तमसि प्रवृत्ते दानवैर्युध्यमाना देवा यदा पराबभूवुस्तदेंद्रप्रार्थनयाऽत्रिः सोमसूर्यात्मकौ भूत्वा दानवान् ददाह तत्तेजसा देवा अपि तान् जघ्नुरित्युक्त्वा च्यवने अश्विनोः सोमग्रहं दातुं प्रवृत्ते तं हंतुमिंद्रेणोद्यतं वज्रं स्तंभयित्वेंद्रपराभवार्थं तत्कृतं मदासुरनिर्माणादिकं चाख्याय " ब्रवीम्यहं ब्रूहि वा त्वं क्षत्रियं ब्राह्मणाद्वरं " इत्युवाच..	१५७
तूष्णींभूतेर्जुने पुनर्वायुः " मदास्यगतेषु देवेषु तत्काले च्यवनेन भूमौ हृतायां देवा ब्रह्माणं शरणं गत्वा द्यौः कपैराक्रांताभूश्च च्यवनेनाक्रांता इत्याचख्युः ततो ब्राह्मणान् शरणं गच्छतेति ब्रह्माज्ञया शरणमागत्य देवैः कपहननार्थं प्रार्थिता ब्राह्मणा ज्वलितानग्नीन् सृष्ट्वा कपान् जघ्नुरित्याद्याह स्म..	१५८
वायूपदेशादर्जुनो " जीवाम्यहं ब्राह्मणार्थं " इत्याद्युवाच. वायुश्च तं प्रति " ब्राह्मणान् क्षात्रधर्मेण " इत्याद्युवाच	"
" ब्राह्मणानर्चसे राजन् " इत्यादिके युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्म " एष ते केशवः सर्वमाख्यास्यति महामतिः" इत्याद्युक्त्वा भगवन्माहात्म्यं व्याजहार	१५९
" ब्रूहि ब्राह्मणपूजायां[2] व्युष्टिं त्वं मधुसूदन " इति युधिष्ठिरेण पृष्टः कृष्णः " प्रद्युम्नं प्रति यदहमब्रुवं तत्कथयामि " इत्याह स्म	१६०
" किं फलं ब्राह्मणेष्वस्ति " इन्यादि पृच्छंतं	

---

१ सावित्रीव्रतोपाख्यानं नामायमध्यायः

१ असुरविशेषाः २ अयदुर्वासोभिक्षानामाध्यायः ३ फलं.

विषयाः	अध्या०
प्रद्युम्नं प्रति “ व्युष्टिं ब्राह्मणपूजायां ” इत्युक्त्वा ब्राह्मणान् प्रशस्य “ अवसन्मद्गृहे तात ” इत्याद्यवोचम्	”
“ दुर्वाससं वासयेत्को ब्राह्मणं सत्कृतं गृहे ” इत्यादिगाथागायंतं दुर्वाससमहं स्वगृहेऽवासयं. स च कदाचिद्बहूनां सहस्राणामन्नं बुभुजे कदाचित्स्वल्पं कदाचिद्गृहान्निर्गतो न पुनराजगाम. कदाचिद्गृहमागत्य सशय्यास्तरणं गृहं दग्ध्वा निर्गतः पुनरागत्य “ कृष्णपायसमिच्छामि ” इत्युवाच	”
ततो मया निवेदितं पायसं भुक्त्वा ‘ अवशिष्टेन पायसेनांगानि लिंपस्व ” इति तेनाज्ञप्तोऽविमृश्यांगान्यलेपयं तदनुज्ञया त्वन्मातूरुक्मिण्या अप्यंगान्यलेपयम्	”
उभावप्यावां रथे धुर्यवद्योजयित्वा स्वयं रथारूढो रुक्मिणीं प्रतोदेन तुदन् राजमार्गेण निर्जगाम. व्रजति तस्मिन् श्रमाद्रुक्मिण्यां स्खलितायां रथात्प्रस्कंद्योत्पथेन धावंतं तमन्वहमप्यधावं. तदा जितक्रोधं मां दृष्ट्वा सुप्रसन्नो मह्यं रुक्मिण्यै च वरान्दत्त्वांतर्दधे अहं च “ यत्किंचिद्ब्राह्मणो ब्रूयात्तत्सर्वं कुर्यां ” इत्येतद्व्रतं कृत्वा गृहं प्राविशम्	”
“ दुर्वाससः प्रसादाद्यद्विज्ञानं प्राप्तं तदाख्यातुमर्हसि ” इति युधिष्ठिरप्रश्ने प्रातः स्वेन क्रियमाणं शतरुद्रीयजपं दक्षयज्ञविध्वंसनप्रकारं त्रिपुरहननप्रकारं चाचष्ट श्रीकृष्णः	१६१
पुनः श्रीकृष्णो “ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्यादिना रुद्रस्य महाभाग्यं निबोधेत्युक्त्वा तस्य घोरसौम्ये तनू निरूप्येश्वरादिनाम्नां निर्वचनादिकं व्यवृणोत्	१६२
निर्णयविषये प्रत्यक्षागमयोर्मध्ये किं कारणमिति युधिष्ठिरानुयोगे “ नास्त्यत्र संशयः कश्चित् ” इत्यादिनागमबलीयस्त्वतात्पर्यकमुत्तरं जगाद	१६३
प्रत्यक्षानुमानागमानां मध्ये किं प्रबलं प्रमाणमिति युधिष्ठिरप्रश्ने भीष्मो “ धर्मस्य ह्रियमाणस्य ” इत्यादिना वेदस्यैव मुख्यं प्रामाण्यं प्रत्यक्षानुमानयोर्व्यभिचारित्वादित्येतत्तात्पर्यकमुत्तरमब्रवीत्	”
“ वेदप्रत्यक्षाचाररूपप्रमाणत्रैविध्ये धर्मस्यैकत्वं कथं ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टो भीष्मो “ धर्मस्य ह्रियमाणस्य ” इत्यादिना एक एव धर्मः प्रमाणत्रितयसंवादेन परीक्षणीय इत्येतत्तात्पर्यकमुत्तरमदात्	”
धर्ममसूयतां तत्पर्युपासकानां च गतिं पृष्टो भीष्मो “ रजसा तमसा चैव ” इत्यादिना तां कथयति स्म	”
युधिष्ठिरस्यासाधुसाधुरूपादिजिज्ञासया प्रश्ने “ दुराचाराश्च दुर्धर्षाः ” इत्यादिनोत्तरमभिदधदसाधून् साधूंश्चाख्याय तेषामाचरणं चाह भीष्मः	”
“ नाभागधेयः प्राप्नोति धनं सुबलवानपि ” इत्याद्यभिदधानं युधिष्ठिरं प्रति भीष्मः “ ईहमानः समारंभान् ” इत्यादिना सुखाद्याप्तौ प्रमाणं कर्मैवेति बुद्ध्वा स्थिरो भवेत्युवाच	१६४
“ कार्यते यच्च क्रियते ” इत्यादिनाध्यायेन धर्मप्रशंसापूर्वकं भीष्मस्योपदेशः	१६५
“ किं श्रेयः पुरुषस्येह किं कुर्वन्सुखमेधते ॥ विपाप्मा स भवेत्केन किंवा कल्मषनाशनम्” इति युधिष्ठिरानुयुक्तो भीष्मः “ अयं दैवतवंशो वै ” इत्यादिना त्रिसंध्यं पठनात्कल्मषहरं दैवतवंशं गंगादिनदीर्हिमवदादिपर्वतान् पूर्वादिदिगवस्थितान् यवक्रीतादिऋषीन् नृगादीन् राजर्षींश्चाकथयत्	१६६
जनमेजयस्य “ शरतल्पगते ” इत्यादिके प्रश्ने वैशंपायनः अभून्मुहूर्तं स्तिमितं ” इत्यादिना सर्वेषु तूष्णींभूतेषु व्यासप्रेरितेन भीष्मेणानुज्ञातो युधिष्ठिरो धृतराष्ट्रादीन् पुरस्कृत्य हस्तिनापुरं जगामेत्याह स्म	१६७

भीष्मस्वर्गारोहणपर्व.

विषयाः	अध्या०
युधिष्ठिरो हस्तिनापुरमागत्य नारीः सांत्वयित्वा उदगयने प्रवृत्ते भीष्मसंस्कारार्थसामग्रीसहितो निर्गत्य भीष्मं प्रति “ युधिष्ठिरोहं नृपते ” इत्याद्युवाच	१६८
भीष्मो भारतादीन् दृष्ट्वा युधिष्ठिरं प्रति “ दिष्ट्या प्राप्तोसि कौंतेय ” इत्याद्यभिधाय धृतराष्ट्रं प्रति “ राजन् विदितधर्मोसि ” इत्याद्युपदिश्य श्रीकृष्णं प्रति “ भगवन् देवदेवेश ” इत्यादि “त्वयाहं समनुज्ञातो गच्छेयं परमां गतिं ” इत्यंतमभ्यधात्	”
वसुलोकप्राप्त्यर्थं श्रीकृष्णेन प्रशंसापूर्वकमनुज्ञातो भीष्मः पांडवान्प्रति “ प्राणानुत्स्रष्टुमिच्छामि ” इत्याद्युवाच	”
योगेन प्राणधारणां कृत्वा भीष्मे स्वर्गमारूढे युधिष्ठिरादयश्चंदनादिना भीष्मशरीरं दाहेन संस्कृत्योदकदानार्थं गंगां जग्मुः	१६९
युधिष्ठिरादिभिरुदकदाने कृते उदकान्निर्गत्य भीष्मपराक्रमकथनपूर्वकं विलापं कुर्वती गंगा कृष्णव्यासाभ्यां बोधिता विशोका सती पुनर्जलं प्रविवेश	”
गंगयानुज्ञाताः सर्वे न्यवर्तंत	”

समाप्तमिदमनुशासनपर्वसूचीपत्रम्

॥ अश्वमेधिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
आश्वमेधिकपर्व.	
भीष्मायोदकं दत्त्वोत्तीर्य शोकेन पतितं कृष्णमेरितेन भीमेनाश्वासितं युधिष्ठिरं प्रति घृतराष्ट्रस्य विलापवाक्यम्	१
“ अतीव मनसा शोकः ” इत्यादिनाश्वासयंतं श्रीकृष्णं प्रति युधिष्ठिरे “ गोविंद मयि या प्रीतिः ” इत्याद्युक्त्वा “ यदिमां ” इत्यादिना वनं गंतुमनुज्ञां प्रार्थयति तं सांत्वयन् व्यासः “ अकृता ते मतिस्तात ” इत्याद्युवाच	२
“ युधिष्ठिर तव प्रज्ञा ” इत्यादिना पुरुषस्येश्वराधीनत्वं प्रतिपाद्य पापनिवृत्त्यर्थमश्वमेधेन यजस्वेति व्यासेनोक्तं श्रुत्वा युधिष्ठिरः कोशाद्यभावमूलकं स्वासामर्थ्यं प्रकटयति स्म	३
युधिष्ठिरोक्तं श्रुतवता व्यासेन “ मरुत्तयज्ञे ब्राह्मणैरुत्सृष्टं द्रव्यं हिमालये बहु वर्तते तदानय तत्पर्याप्तं भविष्यति ” इति कथितं श्रुत्वा “ कथं यज्ञे मरुत्तस्य ” इति युधिष्ठिरेण पृष्टः स तत्कथयितुं प्रतिजज्ञे ..	”
मरुत्तकथां कथयेति युधिष्ठिरेणानुयुक्तो व्यासो मरुत्तोपाख्यानं कथयन् मनुप्रभृतिवंशपरंपरायामुत्पन्नं करंधमपुत्रमविक्षितं संवर्ण्य तत्पुत्रेण मरुत्तेन मेरुशिखरे कृतं यज्ञं स्वर्णमयीं तत्सामग्रीं च कथयति स्म ..	४
“ कथंवीर्यः समभवत् ” इत्यादिना राजवीर्यविषयकं यज्ञविषयकं च प्रश्नं कुर्वति युधिष्ठिरे तदुत्तरं कथयन् व्यासः करंधमं तत्पुत्रमविक्षितं च संवर्ण्य तत्पुत्रं मरुत्तं वर्णयंस्तत्कर्माण्याचख्यौ	५
स्पर्धयेंद्रेण मरुत्तं याज्यमपि त्यजेति प्रेरितो बृहस्पतिस्त्यक्तुं प्रतिजज्ञे तेनेंद्रो हृष्टः सन् गुरुं प्रशस्य स्वभवनं ययौ	”
व्यासो बृहस्पतिमरुत्तसंवादरूपमितिहासं व्याजहार	६
मरुत्तेन यज्ञार्थं याचितो बृहस्पतिर्यदा तं प्रत्याचचक्षे तदा व्रीडितो गच्छन्स मध्येमार्गं संगतेन नारदेन पृष्टो. बृहस्पतिवृत्तमुक्त्वा “गुरुणा प्रत्याख्यातो जीवितुं नोत्सहे ” इत्युवाच	”
“ आंगिरसं संवर्तं गच्छ स त्वां याजयिष्यति ” इति नारद उपदिदेश. तच्छ्रुत्वा मरुत्तस्तस्य स्थितिं पप्रच्छ. ततो वाराणस्यामुन्मत्तवेषेण शिवदर्शनार्थं चंक्रमीति. त्वं वाराणसीद्वारि कुणपं निधेहि. तं दृष्ट्वा यो निवर्तेत तं संवर्तं बुद्ध्वा शरणं गच्छ. तेन “ तवाहं केनाख्यातः ” इति पृष्टस्त्वं नारदस्त्वामाख्यायाग्निं प्रविवेशेति ब्रूही त्याहनारदः ..	”
मरुत्तो वाराणसीं गत्वा नारदोपदिष्टेनोपायेन संवर्तं ज्ञात्वा तत्पृष्टो गच्छंस्तेन कृतान् पांसुवर्षणादीन् प्रकारान् सहमानो यदा निववृते तदा संवर्तः परावृत्य वटच्छायायां निविवेश	”
“ कथमस्मि त्वया ज्ञातः ” इत्यादिके संवर्तप्रश्ने नारदोपदिष्टमुत्तरमभ्यधान्मरुत्तः, तच्छ्रुत्वा तेन “ बृहस्पत्यनुज्ञामंतरा नाहं त्वां याजयिष्यामि तं गत्वानुज्ञां प्रार्थय ” इत्युक्तो मरुत्तः पूर्ववृत्तं निवेद्य नाहं तं गच्छामीत्युवाच. “ मया याज्यमानं त्वां बृहस्पतिपुरंदरौ द्विषेतां, कथं ते बुद्धिस्थैर्यं भविष्यति ” इति संवर्तेनाक्षिप्तो मरुत्तो “ यावत्तपेत्सहस्रांशुः ” इत्यादिशपथपूर्वकं संगतत्यागाभावं प्रतिजज्ञे तेन संतुष्टः संवर्तो “ गमयिष्यामि शक्रेण समतां ” इत्याद्युवाच	७
“ गिरेर्हिमवतः पृष्ठे ” इत्यादिना तपस्यंतं महादेवमाख्याय सुवर्णप्राप्तये तमाराधयितुं “ तस्मै भगवते कृत्वा ” इत्यारभ्य “ तत्सुवर्णमवाप्स्यसि ” इत्यंतं महादेवस्तोत्रमुपदिश्य सुवर्णानयनार्थं ते नरा गच्छंतु ” इत्याह संवर्तो मरुत्तम्	८
मरुत्तस्संवर्तोपदिष्टस्तोत्रपाठेनातुलं धनं संपाद्यातिमानुषं यज्ञसंविधिं चक्रे तां संमृद्धिं दृष्ट्वा संतप्तं बृहस्पतिं प्रतींद्र आगत्योवाच ..	”
इंद्रबृहस्पत्योः संवदतोर्बृहस्पतिना “ सर्वोपायैर्मघवन्सन्नियच्छ संवर्तं वा पार्थिवं वा मरुत्तं ” इत्युक्त इंद्रो मरुत्तंप्रति “ अयं बृहस्पतिस्त्वां याजयिष्यति तथामरं च करिष्यति ” इत्यभिधातुमग्निं प्रेषयति स्म	९
इंद्राज्ञया गतोग्निर्मरुत्तेन प्रत्याख्यात इंद्रमागत्य	

विषयाः	अध्या०
मरुत्तकथितं न्यवेदयत् तच्छ्रुतवतेंद्रेण “पुनर्गच्छ मत्संदेशं यदि स न करिष्यति तदा तं वज्रेण प्रहरिष्यामि ” इत्युक्तोग्निः “ गंधर्वराजो गच्छत्वहं राज्ञो बिभेमि ” इत्युक्त्वा च्यवननिदर्शनेन ब्राह्मणतेजः प्रशशंस	”
“ एवमेतद्ब्रह्मबलं गरीयः ” इत्युक्त्वेंद्रेण प्रेषितो गंधर्वो धृतराष्ट्रो मरुत्तं प्रति आगत्य “ बृहस्पतिं याजकं त्वं वृणीष्व ” इत्यादिकमिंद्रसंदेशं कथयन् मरुत्तेन प्रत्याख्यातो “ घोरो नादः श्रूयतां वासवस्य ” इत्याद्युवाच	१०
नदतो वासवस्य नादं श्रुत्वा मरुत्तेन प्रार्थितः संवर्तो “ भयं शक्राद्व्येतु ते राजसिंह ” इत्यादिनाश्वास्यान्यं वरं वृणीष्वेत्युवाच	”
“ साक्षादिंद्र आगत्य मम यज्ञे हविर्गृह्णातु” इत्यादिकं वरं प्रार्थयति मरुत्ते संवर्तेनाहूत इंद्रो मरुत्तेन सत्कृतः संवर्ताज्ञयेंद्रेण सभादिनिर्माणे आज्ञप्ता देवाः सर्वं चक्रुः इंद्रादयः सर्वे देवाः सोमपानं विधाय राज्ञानुज्ञाता प्रययुः	”
युधिष्ठिरः “ ततो राजा जातरूपस्य राशीन् ” इत्यादिकं व्यासवाक्यं श्रुत्वा हृष्टः संस्तेन वित्तेन यष्टुममात्यैर्मंत्रयामास	”
व्यासेन बोधितमपि हतज्ञातिबांधवत्वान्निर्विण्णं युधिष्ठिरं सांत्वयन् वासुदेवः “ सर्वं जिह्मं मृत्युपदं” इत्यादिना शरीरस्थशत्रुजयमुपदिशन्निंद्रवृत्रयोर्युद्धं वृत्रग्रहणमोहितेन वसिष्ठोपदेशेन निर्मोहेनेंद्रेण कृतमदृश्यवज्रेण वृत्रहननं च कथयति स्म	११
“ द्विविधो जायते व्याधिः ” इत्यादिना शारीरमानसे दुःखे निरूप्यैतदवधि यज्जातं द्रोणादिभिर्युद्धपर्यंतं तत्सर्वं विस्मृत्य प्रसक्तं मनसा सह युद्धं कुर्वित्युपदिदेश वासुदेवः	१२
“ न बाह्यं द्रव्यमुत्सृज्य “ इत्यादिना मनोजयोपायं कामत्यागमुपदिशंस्तद्विषये पुराविद्गीताः “ नाहं शक्योनुपायेन ” इत्याद्या गाथा अभिधाय निष्कामानश्वमेधादीन्यज्ञान् कुर्वित्यादिदेश	१३
वासुदेवोपदेशेनाश्वस्तो युधिष्ठिरः शोकं परित्यज्य व्यासादीनात्मकर्तव्यनिवेदनपूर्वकमनुनयति स्म ते च युधिष्ठिरं कृष्णधनंजयौ चानुज्ञाप्यांतर्दधिरे. युधिष्ठिरश्च भीष्मादीनामौर्ध्वदेहिकं विधाय धृतराष्ट्रं पुरस्कृत्य हस्तिनापुरं जगाम	१४
“ पांडवैर्जिते राष्ट्रे वासुदेवधनंजयौ किं चक्रतुः इति जनमेजयप्रश्ने वासुदेवार्जुनयोः कार्यमभिदधाति स्म वैशंपायनः	१५
वासुदेवोर्जुनं प्रति “ विजितेयं धरा कृत्स्ना ” इत्याद्युक्त्वा द्वारकां गंतुमनुज्ञामयाचत अर्जुनस्तु दुःखादनुजज्ञे	”
१ अनुगीतापर्व.	
“ सभायां वसतोः केशवार्जुनयोः का कथाऽवर्तत ” इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्योत्तरम्	१६
सभां पश्यन्नर्जुनः कंचिद्रमणीयं सभोद्देशमागत्य “ विदितं मे महाबाहो ” इत्यादिना “ पूर्वं युद्धारंभे भवता यदुक्तं तत्सर्वं मे नष्टं कौतूहलं तु तच्छ्रवणेऽस्ति ” इत्युवाच श्रीकृष्णस्तु तं प्रति “ नच शक्यं पुनर्वक्तुं ” इत्याद्याख्याय “ कश्चिद्ब्राह्मणो ब्रह्मलोकादागतोऽस्माभिः सत्कारपूर्वकं पृष्टो यदाह तत्कथयामि ” इत्याद्याह स्म	”
अस्माभिः पृष्टो ब्राह्मणो “ मोक्षधर्ममाश्रित्य यदपृच्छस्तत्कथयामि ” इति प्रतिज्ञाय काश्यपसिद्धसंवादरूपमितिहासं कथयन् कश्यपं प्रति सिद्धेन कथितं स्वसिद्धिप्राप्तौ साधनादिकमाचष्ट	”
काश्यपः सिद्धस्य पादावुपसंगृह्य “ कथं शरीरं च्यवते ” इत्यादीन्सप्त प्रश्नांश्चकार	१७
क्रमेणोत्तराणि वदन् सिद्धः कथं शरीरं च्यवतइत्यस्योत्तरं “ आयुः कीर्तिकराणीह ” इत्यादिनाभिधायांते “ उपपत्तिं तु ” इत्यनेन “ कथं चै वोपपद्यते ” इति द्वितीयस्योत्तरमाख्यातुं प्रतिजज्ञे	”
“ शुभानामशुभानां च इत्यादिना पूर्वकृतशुभाशुभकर्मपरीतस्य गर्भप्रवेशादिकं प्रतिपाद्य “ शरीरग्रहणं चास्य केन पूर्वं प्रकल्पितं ” इति संशयं “ शरीरमात्मनः कृत्वा ” इत्यादिना निवर्तयामास ब्राह्मणः	१८
“ यः स्यादेकायने लीनः ” इत्यादिना संसारतरणोपायमुपदिशन् “ अतःपरं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना योगशास्त्रं योगसाधनानि चोपदिशति स्म ब्राह्मणः	१९
“ भुक्तंभुक्तमिदं कोष्ठे ” इत्यादिषु शिष्यप्रश्नेषु “ यथास्वकोष्ठे प्रक्षिप्य ” इत्यादिनोत्तरमभिधाय “ इदं सर्वरहस्यं ते ” इत्यादि-	

मनोजयं कुर्वित्यर्थः

विषयाः	अध्या०
नोपसंहृत्य शिष्यं विसृज्य स्वयमप्यगच्छद्ब्राह्मणः	”
श्रीवासुदेवोर्जुनं प्रत्येतदभिधाय “ कच्चिदेतत्त्वया पार्थ श्रुतमेकाग्रचेतसा ” इत्याद्युवाच	”
“ भुक्तंभुक्त मिदं कोष्ठे ” इतिप्रश्नोत्तरं विवृण्वन् वासुदेवो दंपत्योः संवादरूपमितिहासं व्याजहार	२०
“ कं नु लोकं गमिष्यामि ” इत्यादिके ब्राह्मणीप्रश्ने “ सुभगे नाभ्यसूयामि ” इत्यादिनोत्तरमभ्यधाद्ब्राह्मणः	”
पूर्वोक्तोत्तरविषये दशहोतृविधानं कथयन् ब्राह्मणो मनसः प्राक् वागुत्पत्तिमभ्यधात्	२१
“ कस्माद्वागभवत्पूर्वं कस्मात्पश्चान्मनोऽभवत् ” इति ब्राह्मणीप्रश्ने ब्राह्मणो वाङ्मनसोर्भूतात्मनश्च संवादं कथयन्नुत्तरमभ्यधात्	”
“ अनुत्पन्नेषु वाक्येषु ” इत्यादिके ब्राह्मणीप्रश्ने ब्राह्मणस्तदुत्तरं वदन् वाङ्मनसयोरुभयोरपि विशिष्टत्वमविशेषादाह	”
एतद्विषये “ अत्राप्युदाहरंतीमं” इत्यादिना सप्तहोतॄणां विधानकथनपूर्वकं ब्राह्मणो ब्राह्मण्याः “ सूक्ष्मेवकाशे संतस्ते ” इति प्रश्नोत्तरंकथयन् घ्राणादीनां सप्तानामितरेतरकार्यकारित्वाभावं प्रतिपाद्य घ्राणादीनां मनोधीनत्वं मनसोप्यर्थप्रकाशकत्वं घ्राणाद्यधीनमितींद्रियमनःसंवादेतिहासमुखेनाह स्म	२२
“ अत्राप्युदाहरंतीमं” इत्यादिना पंचहोतॄणां विधानं कथयन् “ स्वभावात्सप्तहोतारः ” इति ब्राह्मण्याक्षिप्तो ब्राह्मणः स्वस्वश्रैष्ठ्यविषये विवदतां प्राणादीनां पंचानां ब्रह्मणा सह संवादं कथयन् ब्रह्मोक्तं सर्वेषामन्योन्याश्रयत्वेन समं प्राधान्यमाह स्म	२३
अत्र ब्राह्मणकथितो नारददेवमतसंवादः, तत्र “ संजायमानस्य जंतोः प्राणादीनां पंचानां मध्ये कः पूर्वं प्रवर्तते ” इति देवमतप्रश्ने “येन संजायते ” इत्युत्तरं वदन्नारदः “ केनायं सृज्यते जंतुः ” इति देवमतेन पृष्टः “ संकल्पाज्जायते हर्षः ” इत्याद्याह स्म	२४
पुनः “ अत्राप्युदाहरंतीमं ” इत्यादिना चातुर्होत्रविधानकथनं प्रतिज्ञाय “ करणं कर्म कर्ता च मोक्ष इत्येव भामिनि ” इत्यादिना तत्सर्वं कथयित्वांते यज्ज्ञानायेंद्रियजयो यस्मिन्ज्ञाते सामानि गायंति तं नरायणं विद्धीत्याह ब्राह्मणः	२५
“ एकः शास्ता न द्वितीयोस्ति ” इत्यादिना नारायणस्वरूपं तस्यैव गुरुत्वेन शास्तृत्वं चाख्याय गुरुकथितमेकमेवोपदेशमात्मबुद्ध्या यथायथं गृह्णंतीत्येतद्विषये पन्नगदेवर्षिप्रभृतीनां ब्रह्मोपदेशाख्यानं कथयति स्म ब्राह्मणः	२६
ब्रह्मणोऽसंगत्वं प्रतिपादयितुं “ संकल्पदंशमशकं ” इत्यादिविशेषणविशिष्टं वनं प्रविष्टोस्मीति वदन् ब्राह्मणः “ क्व तद्वनं महाप्राज्ञ ” इत्यादिना ब्राह्मण्या पृष्टो “ नैतदस्ति पृथग्भावः ” इत्यादिनोत्तराण्यभिधाय “ एतदेवेदृशं पुण्यं ” इत्यादिनोपसंजहार	२७
“ गंधान्न जिघ्रामि रसान्न वेद्मि ” इत्यादिनाविदुषः स्वस्य कर्तृत्वाभावात्कृतेनापि कर्मणा बंधो नास्तीति प्रतिपाद्य तद्विषयेऽध्वर्युयतिसंवादं व्याजहार ब्राह्मणः	२८
इंद्रियजय एव महच्छौर्यमिति प्रतिपादयितुं कार्तवीर्यसमुद्रसंवादमब्रवीद्ब्राह्मणः	२९
कदाचित्समुद्रतीरे विचरन् कार्तवीर्यः समुद्रं प्रति बाणान्ववर्ष तदा समुद्रेण “ मा मुंच नाराचान् ” इति प्रार्थितः संग्रामे मत्सदृशं वीरं कथयेत्युवाच	”
समुद्रेण कथितं जामदग्न्यं राममागत्य प्रतिकूलान्याचरतस्तस्य बाहुसहस्रच्छेदनपूर्वकं पराभवं चकार रामः	”
एवं क्षत्रियान् वारंवारं निघ्नंतं रामं प्रत्येकविंशतितमे युद्धे ऋचीकमुखास्तत्पितर आगत्य निवारयामासुः	”
हिंसाया अकर्तव्यत्वे अलर्कस्येतिहासं कथयामासुर्जामदग्न्यपितरः	३०
अलर्को महीं जित्वा सूक्ष्मं विचारं कुर्वन्निंद्रियाणि जिगीषुर्मनःप्रभृतिषु बाणान्मुंचंस्तैः “ नेमे बाणास्तरिष्यंति मामलर्क कथंचन ॥ तवैव मर्म भेत्स्यंति” इत्यादिना प्रत्याख्यातस्तपश्चर्यां कृत्वा योगाख्येन बाणेनेंद्रियाणि जित्वा सिद्धिमवाप. एवं पितृभिर्बोधितो रामस्तपश्चचार	”
हृदयबंधहेतुभूतं गुणत्रयं मुमुक्षुणा हेयमिति “ त्रयो वै रिपवः ” इत्यादिना प्रतिपाद्य “ अत्र गाथाः कीर्तयंति ” इत्यादिनांबरीषकथिता “ भूयिष्ठं विजिता दोषाः ” इत्यादिका गाथा अभ्यभाषत ब्राह्मणः	३१
पूर्वोक्तांबरीषगीतायां लोभनिकृंतनमुक्तं तद्विषये ब्राह्मणजनकसंवादरूपमितिहासं कथयति स्म ब्राह्मणो ब्राह्मणीं प्रति	३२

विषयाः	अध्या०
कस्मिंश्चिदपराधे “ विषये मे न वस्तव्यं ” इति जनकेनोक्तः कश्चिद्ब्राह्मणस्तं प्रति “ आचक्ष्व विषयं राजन् ” इत्युवाच. तच्छ्रुनवतो जनकस्य “ पितृपैतामहे राज्ये वश्येजनपदे सति ॥ विषयं नाधिगच्छामि विचिन्वन्पृथिवीमहं ” इत्याद्युक्तिं तथा प्रश्नमुखेन “ अंतवंत्य इहावस्थाः ” इति वाक्यं च श्रुत्वा संतुष्टो ब्राह्मणः “त्वज्जिज्ञासार्थमद्येह विद्धि मां धर्ममागतं ” इत्याद्युवाच	”
“ नाहं तथा भीरु चरामि लोके” इत्यादिना स्वस्य सर्वात्मकत्वादिकमभिधाय “ तस्मात्ते सुभगे नास्ति” इत्याद्युपदिदेश	३३
“ नेदमल्पात्मना शक्यं ” इत्यादिनाक्षेपपूर्वकं येनैषा मतिर्लभ्यते तमुपायं वदेति ब्राह्मणीप्रश्ने “ अरणीं ब्राह्मणीं विद्धि ” इत्यादिना ज्ञानाग्न्युत्पत्तिसाधनं कथयति स्म ब्राह्मणः	३४
“ यदिदं ब्रह्मणो लिंगं ” इत्यादिके पुनर्ब्राह्मणीप्रश्ने “ अलिंगो निर्गुणश्चैव ” इत्यादिनोत्तरमाह ब्राह्मणः	”
“ ततस्तु तस्याः ” इत्यादिकां भगवदुक्तिं श्रुत्वार्जुनः “ क्व नु सा ब्राह्मणी ” इत्याद्यपृच्छत्, भगवांश्च “मनो मे ब्राह्मणं विद्धि ” इत्याद्यादिदेश	”
“ ब्रह्म यत्परमं ज्ञेयं तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ” इत्यर्जुनप्रश्ने श्रीकृष्णो गुरुशिष्यसंवादकथनमुखेनोत्तरमाचचक्षे	३५
“ कुतश्चाहं कुतश्च त्वं ” इत्यादिषु शिष्यप्रश्नेषु गुरुः “ ब्रह्मणोक्तं ” इत्यारभ्य “ जहाति मृत्युजन्मनी ” इत्यंतेनोपदिश्य “ प्रवक्ष्येहं ” इत्यादिना प्रजापतिभरद्वाजाद्यैः “कथं कर्मक्रियात्साधु ” इत्यादि पृष्टो ब्रह्मा यदुवाच तदभिधास्ये इति प्रतिजज्ञे	”
प्रजापत्यादिभिः पृष्टो ब्रह्मा “ सत्याद्भूतानि जातानि ” इत्यादिनाऽध्यायशेषेण सर्वप्रश्नानामुत्तराण्यभिधाय पंचविंशतितत्त्वाम्यभिदधाति स्म	”
“ तदव्यक्तमनुद्रिक्तं ” इत्यादिना उक्तान्येव तत्त्वानि विवृण्वन् ब्रह्मा “ तमसो मिथुनं ” इत्यादिना गुणानां मिथुनान्याख्याय “ संमोहोऽज्ञानमत्यागः ” इत्यादिना तमसो गुणादिकं व्यवृणोत्	३६
“ रजोहं वः प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिनाध्यायेन रजसो विवरणमकरोद्ब्रह्मा	३७
“ अतः परं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिनाध्यायेन सत्त्वगुणं विवृणुते स्म ब्रह्मा	३८
“ नैव शक्या गुणा वक्तुं ” इत्यादिनाध्यायेन गुणानामन्योन्याश्रयत्वमुद्रेकादितारतम्येन गत्यादिकं “ तमः शूद्रे ” इत्यादिना शूद्रादिषु तमआदिसत्त्वं स्थावरादिष्वपि तत्सत्त्वं तथा दानादीनामपि गुणभेदेन त्रैविध्यं प्रतिपाद्य “ यत्किंचिदिह लोकेस्मिन्” इत्यादिना सर्वस्य गुणत्रयव्याप्तत्वं कथयति स्म ब्रह्मा	३९
“ अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नः ” इत्यादिनाध्यायेनाव्यक्तान्महत्तत्त्वोत्पत्तिं तत्स्वरूपं चाभ्यधाद्ब्रह्मा	४०
“ य उत्पन्नो महान् पूर्वं ” इत्यादिना महतोहंकारोत्पत्तिं तत्स्वरूपादिकं चाह स्म ब्रह्मा	४१
“ अहंकारात्प्रसूतानि ” इत्यादिनाध्यायेनाहंकारात्पंचभूतोत्पत्त्यादिकमेकादशेंद्रियाणामुत्पत्तिं चाख्याय तेषामध्यात्माधिभूताधिदैवतादीन्यभिधाय तज्जयेन ब्रह्मप्राप्तिं प्राप्तब्रह्मभावस्य सर्वस्तुत्यत्वं चाभ्यधाद्ब्रह्मा	४२
प्राप्तब्रह्मभावस्येश्वरत्वं समर्थयितुं “मनुष्याणां तु राजन्यः ” इत्यारभ्य “ ब्राह्मणा धर्मसेतवः ” इत्यंतेन विभूतीराख्याय “ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना नियतं धर्म लक्षणमुक्त्वा “ गुणानां ग्रहणं ” इत्यादिना घ्राणादींद्रियैर्गंधादिगुणग्रहणमाख्याय “ अलिंगग्रहणः ” इत्यादिनेंद्रियाग्राह्यो नित्यः क्षेत्रज्ञ इत्याद्यादिदेश ब्रह्मा	४३
“ यदादिमध्यपर्यंतं ” इत्यादिना जन्मादियुक्तं ग्राह्यं कर्मसाध्यं च निरूप्य “ सर्वे क्षयांता निचयाः ” इत्यादिना सर्वस्यांतवत्त्वं ज्ञानस्यानंतत्वं च प्रतिपाद्य ज्ञानेन सर्वपापमुक्तत्वमभ्यधाद्ब्रह्मा	४४
“ बुद्धिसारं मनःस्तंभं ” इत्यादिना कालचक्रं निरूप्य तन्निवृत्त्युपायमाख्यास्यन् गृहस्थादींश्चतुरआश्रमाननुक्रम्य “ संस्कारैः संस्कृतः” इत्यादिना गृहस्थधर्मानाचष्ट ब्रह्मा	४५
“ एवमेतेन मार्गेण ” इत्यादिना ब्रह्मचर्यधर्मान् “ एवंयुक्तो जयेल्लोकान् ” इत्यादिना वानप्रस्थधर्मान् “ गृहस्थो ब्रह्मचारी च ” इत्यादिना संन्यासिधर्मांश्चादिदेश ब्रह्मा	४६
“ संन्यासं तप इत्याहुः ” इत्यादिना संन्यासिधर्माननूद्य “ अव्यक्तयोनिप्रभवः ” इत्यादिना रूपकेण ब्रह्मवृक्षं प्रदर्श्य ज्ञानासिना	

विषयाः	अध्या०
तच्छेदनान्मुच्यते इत्याह ब्रह्मा	४७
“ केचिद्ब्रह्ममयं वृक्षं ” इत्यादिनोक्तमेवोपदेशं पुनरनुनदति स्म ब्रह्मा	४८
संशयापन्नानामृषीणां “ को वा स्विदिह धर्माणां ” इत्यादिनाध्यायेन प्रश्नः	४९
“ हंत वः संप्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना ज्ञानमार्गस्यैव श्रैष्ठ्यमभिदधानो हिंसापराणां नरकमार्गं सकामकर्मकारिणां जन्मादिमत्त्वं चाभिधाय “ अतः परं प्रवक्ष्यामि ” इत्यादिना सत्त्वक्षेत्रज्ञयोः संयोगवियोगौ प्रतिपाद्य “ यथाध्वानमपाथेयः ” इत्यादिना कर्मणां फलप्राप्तौ संदेहमुद्भाव्य “ यथार्णवं महाघोरं ” इत्यादिना संसारसमुद्रतरणसाधनत्वेन गुरुरूपनौकाश्रयणं प्रतिपाद्य “ यन्नैव गंधि ” इत्यादिना ज्ञेयस्वरूपं निरूपयन् महदाद्याकाशांतानां स्वरूपगुणादिकं संवर्ण्य पुरुषस्य सर्वेभ्यः परत्वादिकमभ्यधाद्ब्रह्मा	५०
“ भूतानामथ पंचानां ” इत्यादिना क्षेत्रज्ञपर्यंतरूपत्वं मनसोभिधाय मनोनियम्येंद्रियाश्वादियुतं ब्रह्मरथं “ अव्यक्तादि विशेषांत” इत्यादिना ब्रह्मवनं तत्र क्षेत्रविदः संचारं चाख्याय ब्रह्मज्ञाने सति त्रसादीनां सर्वेषां लयं प्रदर्श्य “ प्रजापतिरिदं सर्वं ” इत्यादिनेंद्रियमनसामैकाग्र्यरूपेण तपसा देवादीनां प्रजापतिकर्तृकं सर्जनं “ ध्यानयोगेन शुद्धेन ” इत्यादिना प्रसन्नांतःकरणस्य सुखोपचय (अखंडानंद) प्राप्त्यादिकं च प्रतिपाद्य “ एतद्वः सर्वमाख्यातं ”इत्यादिनोपसंहृत्य गुरुः “ इत्युक्तास्तेतु ” इत्यादिना ब्रह्मणोपदिष्टं कृतवतां मुनीनां लोकप्राप्तिमभिधाय स्वशिष्यमपि “ त्वमप्येतदाचर ” इत्युपदिशति स्म	५१
एतत्कथयंतं वासुदेवं प्रति “ कोन्वसौ ब्राह्मणः कृष्ण ” इति पप्रच्छार्जुनः वासुदेवस्तु “ अहं गुरुर्महाबाहो ” इत्याद्युक्त्वा “ यदि तव मयि श्रद्धा तर्हि मदुक्तं सम्यगाचर मोक्षं प्राप्स्यसि ” इत्यभिधायेदमेव गीतारूपेण मया प्रागुपदिष्टमिति प्रतिपाद्य द्वारकां गंतुमिच्छामीत्युवाच अर्जुनस्तु हस्तिनापुरं गत्वा युधिष्ठिरानुज्ञया गंतुमर्हसीत्यब्रवीत्	”
स्वाज्ञया दारुकेण योजितं रथमारुह्य कृष्णार्जुनौ हस्तिनापुरमागत्य धृतराष्ट्रादीनभिवाद्यार्जुनगृहे निरुष्य प्रातर्युधिष्ठिरमागत्य प्रीयमाणेन तेनानुज्ञातौ निषेदतुः ततोर्जुनप्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञया द्वारकां गंतुं प्रस्थितः श्रीकृष्णोऽनुयातान् विदुरादीन्निवर्त्य सुभद्रासहितो जगाम	५२
पथि गच्छन्श्रीकृष्णो मध्ये मिलितेनोत्तंकेन “ कच्चिच्छौरे त्वया गत्वा कुरुपांडवसद्म तत् ॥ कृतं सौभ्रात्रमचलं इत्यादि पृष्टः “ कृतो यत्नो मया पूर्वं ” इत्याद्युवाच	५३
तच्छ्रुत्वा क्रोधेन शापं दातुं प्रवृत्तमुत्तंकं प्रति “ शृणु मे विस्तरेणेदं ” इत्याद्याह स्म श्रीकृष्णः	”
“ ब्रूहि केशव तत्त्वेन त्वमध्यात्ममनिंदितं ॥ श्रुत्वा श्रेयोऽभिधास्यामि शापं वा ते जनार्दन ॥ इत्युत्तंकेनोक्तः श्रीकृष्णः “ तमो रजश्च सत्त्वं च विद्धि भावान्मदात्मकान् ” इत्यादिनाध्यात्मतत्त्वमुपदिदेश	५४
“ अभिजानामि जगतः कर्तारं त्वां जनार्दन ” इत्याद्युक्त्वा विश्वरूपदर्शनार्थमुत्तंकेन प्रार्थितो भगवांस्तद्दर्शयामास उत्तंकस्तु तद्दृष्ट्वा भीतः सन् पूर्वरूपदर्शनं प्रार्थयति स्म ततः प्रसन्नेन भगवता वरं याचस्वेत्युक्तेनोत्तंकेन मरुदेशे जले याचिते विश्वरूपमुपसंहृत्य यदा तव जलेच्छा भवेत्तदा मच्चिंतनं कुर्वित्युक्त्वा द्वारकामगाच्छ्रीकृष्णः	५५
मरुदेशे भ्रमन्नुत्तंकस्तृषितःसन्नच्युतं सस्मार तदा कश्चिन्मातंग आगत्य मत्तो जलं गृहाणेति वदंस्तेन प्रत्याख्यातोंतर्दधे ततउत्तंकः कृष्णेनाहं वंचित इति यावद्विचारयति तावदाविर्भूतो विष्णुर्मातंगहस्तेनोदकं दातुं तव न योग्यमिति तेनोक्तं इंद्रवृत्तांतमभिधाय यस्मिन्नहनि तवेच्छा भवेत्तस्मिन्नहनि जलपूर्णाः पयोधरा भविष्यंति तेचोत्तंकमेघा इति नाम्ना ख्याता भविष्यंतीत्यभ्यधात् तच्छ्रुत्वोत्तंकस्तुतोष	”
“ उत्तंकः केन तपसा ” इत्यादिके जनमेजयेन पृष्टे वैशंपायन उत्तंकस्य तपआदि कथयति स्म	५६
गौतमशिष्य उत्तंको बहून्यहानि गुरुगृहे वासं कुर्वन् कदाचिद्वनात्काष्ठभारं शिरसा धृत्वा गृहमागत्य यावत्काष्ठभारं त्यजति तावत्काष्ठलग्नां धवलां स्वजटां दृष्ट्वा स्वस्य जरां ज्ञात्वा विलपन् गुरुणा गौतमेन गृहगमनार्थमनुज्ञातो “ गुर्वर्थं कं प्रयच्छामि ” इत्यु-	

विषयाः	अध्या०
वाच	”
तुष्टेन गुरुणा “ दक्षिणा गुरुतोषो वै इत्यनेन गुरुसंतोषमेव दक्षिणात्वेनांगीकृत्य “ यदि त्वं युवा भविष्यसि तदा मत्कन्यां पत्नीत्वेन ददामि ” इत्युक्तो युवा भूत्वा तत्कन्यां प्रतिगृह्य गुरुदक्षिणार्थं प्रार्थितया गुरुपत्न्याहल्यया “ सौदासपत्न्या विधृते कुंडले आनय ” इत्युक्तस्ते आनेतुं सौदासं राक्षसभावापन्नं प्रति जगामोत्तंकः	”
अहल्यातस्तद्वृत्तांतं श्रुत्वा चिंतयन् गौतमस्तया प्रार्थितस्तद्रक्षणं प्रतिजज्ञे	”
सौदासं प्रति गत उत्तंकस्तेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं तत्पत्नीं मदयंतीं प्रत्यागत्य मणिकुंडले याचितवान् सा च राज्ञोभिज्ञानमानयेत्युवाच	५७
मदयंतीवाक्यादुत्तंकः पुनरागत्य सौदासात् “ नचैवैषा गतिः क्षेम्या ” इति श्लोकरूपमभिज्ञानमादाय तस्यै निवेदयति स्म तदभिज्ञानं श्रुत्वा तया दत्ते कुंडले गृहीत्वा पुनः सौदासमागत्य तेन सहोक्तिप्रत्युक्त्यनंतरं निर्गतो मध्येमार्गं केनचित्पन्नगेन कुंडलहरणे विहिते नागलोकं गंतुं दंडेन वल्मीकविदारणे प्रववृते	५८
ब्राह्मणरूपेणेंद्रेण बोधितो यदा न निववृते तदा तन्निश्चयं ज्ञात्वेंद्रेण दंडे वज्रास्त्रे योजिते झटिति संजातेन मार्गेण नागलोकं गतो यदा कुंडलप्राप्तौ निराशो भवत्तदा कश्चिदश्वस्तत्रागत्य “ धमस्वापानमेतन्मे ” इत्युवाच	”
अश्ववाक्यात्तदपानं धमति तस्मिंस्तद्रोमकूपेभ्यो निर्गतेन धूमेन व्याकुलैर्नागैः सत्कारपूर्वकमर्पिते कुंडले गृहीत्वा गुरुपत्न्यै निवेदयति स्म	”
“ उत्तंकस्य वरं दत्त्वा ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः श्रीकृष्णस्य द्वारकागमनादिकमभ्यधात्	५९
युद्धवृत्तांतज्ञानार्थं वसुदेवेन पृष्टः श्रीकृष्णोऽभिमन्युवधवर्जं सर्वं कथयति स्म	६०
अभिमन्युवधं कथयेत्युक्त्वा मूर्छितायां सुभद्रायां दुःखितेन वसुदेवेन पृष्टः श्रीकृष्णोऽभिमन्युयुद्धकथनपूर्वकं तमभिधाय कुंतीकृतं सुभद्राश्वासनमुत्तराश्वासनादिकं चाकथयत्	६१
वैशंपायनो वसुदेवादिकृतमभिमन्युश्राद्धादिकमभिधाय व्यासेन कृतं कुंत्या उत्तराया अर्जुनस्य चाश्वासनं धर्मराजं प्रत्यश्वमेधकरणाज्ञाकरणादिकं चाचष्ट	६२
“ श्रुत्वैतद्वचनं ”इत्यादिना व्यासवाक्यश्रवणोत्तरं युधिष्ठिरः किमकरोत् मरुत्तेन मह्यां निक्षिप्तं धनं च कथमवापेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायन उत्तरमाचख्यौ	६३
“ श्रुतं वो वचनं वीराः ” इत्यादिना युधिष्ठिरेण व्यासोपदिष्टमरुत्तनिहितधनानयनाद्यर्थं कथं कर्तव्यमिति भ्रातृषु पृष्टेषु सत्सु “ रोचते मे महाबाहो ” इत्यादिकं सोत्साहं भीमवाक्यं श्रुत्वा हृष्टे युधिष्ठिरेऽर्जुनादिभिरपि तथैवेत्युक्ते सर्वे पांडवाः सुमुहूर्ते स्वस्तिवाचनादिपुरःसरं ब्राह्मणादीन् प्रदक्षिणीकृत्य निर्ययुः	”
ससैन्येषु पांडवेषु निर्गतेषु तन्मध्ये विराजमानो युधिष्ठिरो द्रव्यदेशमागत्य समे शुभे देशे सेनाया निवेशं चकार ततः सर्वे पांडवा ब्राह्मणाज्ञया जलमात्रं पीत्वा तां रात्रिं कुशसंस्तरेषूषुः	६४
“ क्रियतामुपहारोद्य ” इत्यादिना ब्राह्मणैरुपदिष्टं रुद्रबलिदानादिविधिं कृत्वा तद्धनं खानयित्वा नानाविधानि पात्रादीनि धनानि च गृहीत्वा हस्तिनापुरमाजगाम युधिष्ठिरः	६५
अश्वमेधदर्शनार्थं श्रीकृष्णादिषु हस्तिनापुरमागतेषु सत्सु प्रसूताया उत्तरायाः सकाशादश्वत्थामशस्त्रपीडितः शवभूतः परीक्षिज्जज्ञे तत्र जनकोलाहलं श्रुत्वांतःपुरं प्रविष्टं श्रीकृष्णं प्रति कुंती ” वासुदेव महाबाहो ” इत्यादिना भवता पूर्वप्रतिज्ञातमश्वत्थामहतस्यैतस्योज्जीवनं कुर्वित्याद्याह स्म एवमुक्त्वा भूमौ पतितां तां प्रति कृष्ण आश्वासयामास	६६
श्रीकृष्णं दृष्ट्वा सुभद्रा दुःखार्ता सती “ पुंडरीकाक्ष पश्य त्वं ” इत्याद्युवाच	६७
सुभद्रावाक्यमंगीकृत्य परिक्षिज्जन्मगृहप्रविष्टं द्रौपद्या प्रदर्शितं श्रीकृष्णं प्रति “ पुंडरीकाक्ष पश्यावां ” इत्याद्युवाचोत्तरा	६८
एवं विलप्य भूमौ पतित्वा पुनरुत्थाय स्वांके पुत्रमारोप्य पुनर्विलपंत्या उत्तराया विलापवाक्यानि श्रुत्वा श्रीकृष्णोऽप उपस्पृश्य ब्रह्मास्त्रं प्रतिसंहृत्य परिक्षिज्जीवनार्थं प्रतिजज्ञे तत्प्रभावाद्बालकः शनैःशनैः प्रास्पंदत	६९
“ ब्रह्मास्त्रं तु यदा राजन् ” इत्यादिना परिक्षि-	

विषयाः	अध्या०
जन्मवृत्तांतमाख्याय प्रासजाते परिक्षिति रत्नान्यादायागतान् पांडवान्प्रति यदूनां प्रत्युद्गमनादिकमभ्यधाद्वैशंपायनः	७०
कृष्णेन प्रत्युद्गता पांडवा हस्तिनापुरं प्रविश्य परिक्षिज्जीवनादिवृत्तांतं श्रुत्वा श्रीकृष्णं पूजयामासुः ततः केनचित्कालेनागतो व्यासो युधिष्ठिरेण “ भवत्प्रसादाद्भगवन् ” इत्यादिना प्रार्थितोऽश्वमेधं कर्तुमनुजज्ञे	७१
व्यासवाक्यादश्वमेधकरणे मतिं कृत्वा युधिष्ठिरेण “ देवकी सुप्रजा देवी ” इत्यादिना प्रार्थितः श्रीकृष्णो “ यजस्व मदनुज्ञातः ” इत्याद्युवाच	”
युधिष्ठिरेण यज्ञदीक्षाग्रहणार्थं प्रार्थितो व्यासः “ चैत्र्यां पौर्णमास्यां तव दीक्षा भविष्यति. यज्ञसंभाराः संभ्रियंतां ” इत्याज्ञप्तः सयज्ञसंभारानाहृत्याश्वरक्षार्थमर्जुनं पुररक्षार्थं भीमं च न्ययोजयत्	७२
दीक्षाकाले व्यासादयो युधिष्ठिरं दीक्षयित्वाऽश्वं मुमुचुः. तं रक्षितुमर्जुनः पौरादिभिराशास्यमानविजयस्तत्पृष्ठतो निर्जगाम	७३
अर्जुनस्य बहुभिर्जातानां युद्धानां मध्ये महांति युद्धानि वक्ष्यामीति प्रतिजज्ञे वैशंपायनः	”
अश्वोद्देशेनार्जुनस्य त्रिगर्तैः सूर्यवर्मणा धृतवर्मणा च सह जातं युद्धं वर्णयति स्म वैशंपायनः	७४
प्राग्ज्योतिषपुरं गतेश्वे तत्र भगदत्तपुत्रेण वज्रदत्तेन सहार्जुनस्य दारुणं युद्धमभूत्	७५
दिनत्रयपर्यंतं प्रचलिते युद्धे चतुर्थेहनि क्रुद्धो वज्रदत्तोर्जुनमधिक्षिप्य गजारूढो युयुधे अर्जुनश्च तदीयं गजं हत्वा तं पराजित्य चैत्र्यामश्वमेधार्थं त्वमागच्छेत्याज्ञापयति स्म	७६
सैंधवैः सह युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तद्बाणवृष्ट्या मोहं प्राप्तो देवर्ष्यादिभिर्वर्द्धिततेजाः पुनर्युयुधे	७७
सैंधवार्जुनयोर्युद्धे प्रवृत्तेर्जुनो “ युद्धे राजानो न हंतव्याः किंतु केवलं जेतव्याः ” इत्यादि युधिष्ठिरवाक्यं स्मृत्वा चिंतयन्नर्जुनः सैंधवान् प्रति “ श्रेयो वदामि युष्माकं ” इत्याद्युवाच. ते च तच्छ्रुत्वा क्रुद्धाः संतः पुनर्युयुधिरे	७८
युद्धं निवारयितुं पौत्रं पुरस्कृत्यागताया दुःशलाया उक्तिप्रत्युक्त्यनंतरमर्जुनेन विसर्जिता सा योधान्निवर्त्य स्वगृहं जगाम अर्जुनोपि सैंधवान् जित्वाऽश्वमनुययौ. अश्वश्चार्जुनसहितो मणिपूरपतेर्देशं जगाम	”
स्वपितरं प्रति विनयेनागतो बभ्रुवाहनः “ प्रक्रियेयं न ते युक्ता ” इत्यादिनाधिक्षिप्तो यदा चिंतयति स्म तदा तदसहमानया महीं भित्त्वाऽऽगतया नागकन्ययोलूप्या प्रतिबोधितो युद्धं कुर्वन्नर्जुनबाणपीडितस्तं हृदये भित्त्वा निपात्य स्वयमपि पपात तदा चित्रांगदा रणाजिरमागत्य निहतं पतिं ददर्श	७९
चित्रांगदा बहु विलप्य मूर्छिता पुनः संज्ञां लब्ध्वा तत्रोलूपीं दृष्ट्वा तां प्रति “ उलूपि पश्य भर्तारं ” इत्याद्यभिधाय भर्तारं प्रति “ उत्तिष्ठ कुरुमुख्यस्य ” इत्याद्युक्त्वा पुनरुलूपीं प्रति “ उलूपि साधु पश्येमं ” इत्याद्युदीर्य पतिचरणसमीपे प्रायोपवेशनमकरोत्	८०
लब्धसंज्ञो बभ्रुवाहनः पतिचरणानुशायिनीं मातरं दृष्ट्वा विलप्योलूपीं प्रति “ पश्य नागोत्तमसुते ” इत्याद्यभिधाय प्रायोपवेशनं चकार	”
उलूपी स्मरणमात्रेण संनिहितं संजीवनमणिं गृहीत्वा बभ्रुवाहनं प्रति “उत्तिष्ठ मा शुचः पुत्र ” इत्याद्यभिधाय तस्मै संजीवनं मणिमदात्	”
बभ्रुवाहननिहितेन मणिना हृदि स्पृष्टोर्जुनो लब्धसंज्ञो बभ्रुवाहनमालिंग्य “ किमिदं लक्ष्यते सर्वं ” इति पप्रच्छ. एवं पृष्टः सउलूपी पृच्छ्यतामित्यब्रवीत्	”
“ किमागमनकृत्यं ते ” इत्यर्जुनेनानुयुक्तोलूपी “ न मे त्वपराद्धोसि ” इत्यादिना युद्धेऽधर्मेण भीष्महननात् क्रुद्धानां वसूनां शापं स्वपितृप्रार्थितेभ्यस्तेभ्यः शापमोचनप्रकारं चाभिधाय तदनुरूपो मयायं यत्नो विहित इत्याद्याह स्म	८१
एतच्छ्रुत्वार्जुनः प्रीतः सन् “ सर्वं मे सुप्रियं देवि ” इत्युलूपीं प्रत्युक्त्वा “ चैत्र्यां पौर्णमास्यामश्वमेधं द्रष्टुं मातृभ्यां सहागच्छ ” इति बभ्रुवाहनमादिश्य भार्याभ्यामनुज्ञातः प्रययौ	”
राजगृहपुरमागतेश्वे तदधिपतिना सहदेवपुत्रेण मेघसंधिना सह युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तं पराजित्य यज्ञार्थमागमनमादिशति स्म	८२
मागधेनार्चितोर्जुनो दक्षिणां दिशं गत्वा तत्र शिशुपालसुतशरभप्रभृतीन् जित्वा सौराष्ट्रदेशमागतो द्वारवत्यामुग्रसेनादिभिः सत्कृतो	

विषयाः	अध्या०
विचरन् गंधारानगच्छत्	८३
गांधारदेशाधिपतिना शकुनिपुत्रेण युद्धं कुर्वन्नर्जुनस्तं पराजित्य यज्ञार्थमागमनमादिशति स्म	८४
हस्तिनापुरमागंतुं प्रावृत्तमश्वं चारमुखाच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तो भीमोब्राह्मणान्पुरस्कृत्य प्राज्ञैः शिल्पिभिर्यज्ञवाटं ब्राह्मणानां राज्ञां च निवासयोग्यानि गृहाणि च निर्माय राज्ञामाकारणार्थं दूतान् प्रेषयामास	८५
आगतानां राज्ञां सत्कारार्थमन्नपानादिप्रेषणार्थं दूतानादिश्य समागतान् मुनिगणान् सत्कर्तुं युधिष्ठिरः स्वयमेव दंभं परित्यज्य ययौ	
“ तस्मिन्यज्ञे प्रवृत्ते तु ” इत्यादिना प्रवृत्ते यज्ञे संभारादिकं वर्णयति स्म वैशंपायनः	”
समागतान् राज्ञो दृष्ट्वा युधिष्ठिरेणाज्ञप्तो भीमः सर्वान् पूजयामास अथ गोविंदो वृष्णिभिः सह बलदेवं पुरस्कृत्यागतो धर्मेण सत्कारपूर्वकं कृतप्रश्नो दूतद्वारा श्रुतमर्जुनसंदेशं “ यथाचात्ययिकं कार्यं ” इत्यादिकं कथयति स्म	” ८६
श्रीकृष्णवाक्यं श्रुतवता युधिष्ठिरेण “ अयमर्जुनः किंनिमित्तं सदासुखवर्जितः ” इति पृष्टः श्रीकृष्णोर्जुनस्य सदा दुःखभागित्वे सदा प्रवासित्वेच हेतुभूतमनिष्टलक्षणं कथयति स्म एवं परस्परभाषणादिके प्रचलिते तत्रागताद्दूतादर्जुनागमनं श्रुत्वोपयातैर्युधिष्ठिरादिभिः सह कर्णमुखाः “ दिष्ट्यासि पार्थ कुशली ” इत्यादिका नराणां वाचः शृण्वन्नर्जुनो यज्ञवाटं प्रविवेश एतस्मिन्नेव काले मातृभ्यां सहितो बभ्रुवाहन आगत्य वृद्धाभिवादनपुरःसरं कुंत्या गृहं प्रविवेश	८७
द्रौपद्यादिभिः सत्कृते उलूपीचित्रांगदे कुंतीगृहऊषतुः बभ्रुवाहनश्च धृतराष्ट्रादीन् प्रत्युपतस्थे ते च तं संमानयामासुः	८८
तृतीये दिवसे व्यासेन “ दक्षिणादिषु त्रैगुण्यं कुरुतेनाश्वमेधत्रयं भविष्यति ” इत्युपदिष्टो युधिष्ठिरो यज्ञदीक्षां जग्राह याजकाश्चोक्तं यज्ञक्रममस्खलितं कुर्वंतो यूपादिकं कल्पयांचक्रुः यूपे च त्रिशतीं पशूनां बबंधुः	”
अश्वमालभ्य तस्य वपामन्यान्यंगानि चाग्नौ हुत्वा यज्ञं समापयामासुः षोडशर्त्विजः युधिष्ठिरोपि ब्राह्मणेभ्यो निष्काणि कोटिशो दत्त्वा व्यासादिभ्यऋत्विग्भ्यो वसुंधरां दक्षिणात्वेन ददौ. ततो व्यासवाक्याच्छ्रीकृष्णवाक्याच्च वसुंधरामूल्यं त्रिगुणं हिरण्यं विततार ब्राह्मणाश्च मुदिताः संतः स्वान् स्वानालयान् जग्मुः राजभ्योपि रत्नादीनि ददद्युधिष्ठिरो बभ्रुवाहनं विपुलेन वित्तेन सत्कृत्य प्रास्थापयत् दुःशलापौत्रं च स्वराज्येंभ्यषेचयत् कृष्णादीन् वृष्णिवीरानपि सत्कारपूर्वकं विसर्जयति स्म	८९
“ एवं बभूव यज्ञः सः ” इत्यादिना यज्ञं प्रशशंस वैशंपायनः	”
“ पितामहस्य यज्ञे यत्किंचिदाश्चर्यमभूत्तत्कथय ” इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदाख्यातुमुपचक्रमे	९०
अश्वमेधे निवृत्ते तत्र कश्चिन्नकुल आगत्य मनुष्यवाचा “ सक्तुप्रस्थेन वो नायं ” इत्यादिनाऽधिचिक्षेप तदा ब्राह्मणैः कृतप्रश्नः स सक्तुप्रस्थं विवरीतुमुंछवृत्तेराख्यायिकामाचख्यौ.	”
कुरुक्षेत्र निवसन्नुंछवृत्तिर्भार्यापुत्रस्नुषाभिः सहित उंछमप्यप्राप्नुवन् क्षुधापीडित एकदा यवप्रस्थं संपाद्य तस्य सक्तून् विधायाग्नौ हुत्वा यावद्व्यभजत तावदेकः कश्चिदतिथिराजगाम. तं दृष्ट्वा हृष्टास्ते सत्कारपूर्वकमेकं भागं तस्मै वितेरुः. तेनासंतुष्टं तमालक्ष्य क्रमशः सर्वे स्वस्वभागान् संतुष्टाः संतो ददुः तदा संतुष्टेनातिथिरूपेण धर्मेण “ अहो दानं घुष्यते ते ” इत्यादिना तत्प्रशंसापूर्वकं दानं प्रशस्य “ आरोहत यथाकामं ” इत्याद्युक्तो भार्यया पुत्रेण स्नुषया सह सदिवं जगाम	”
तस्य सक्तुगंधेनोदकक्लेदेन दिव्यपुष्पविमर्देन च मम शरीरार्धं स्वर्णमयमभूत् अपरमपि शरीरार्धं तथाविधं भूयादित्याशास्यात्रागतो नाहं तथाभूवमिति सक्तुप्रस्थेन वोनाय तित्यब्रुवमित्युक्त्वा नकुलोंतर्दधे	”
“ यज्ञे सक्ता नृपतयः ” इत्यादिना यज्ञकरणं फलप्रदर्शनेन स्तुत्वा स नकुलो युधिष्ठिरस्याश्वमेधं कस्माद्गर्हयामासेति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनो “ यज्ञस्य विधिमग्र्यं वै ” इत्यादिना तदुत्तरमाचष्ट	९१
पुराकिलेंद्रे यष्टुं प्रवृत्ते तत्रालभ्यमानेषु पशुषु दीनान् पशून् दृष्ट्वा दयाविष्टा महर्षय इंद्रमागत्य “ अपरिज्ञानमेतत्ते ” इत्यादिना हिंसामाचिक्षिपुः तदशृण्वति शक्रे विवादं निर्णेतुं तैरापृष्टो वसुः “ यथोपनीतै-	

विषयाः	अध्या०
यष्टव्यं ” इत्यनेन हिंसाहिंसयज्ञयोस्तुल्यत्वापादनरूपं वितथमुत्तरं ददद्रसातलं जगाम	९१
इत्याख्याय वैशंपायनः “ तस्मान्न वाच्यं ह्येकेन ” इत्यादिनाऽहिंसाधर्मं प्रशंसन् दानरूपं धर्ममेव प्रशशंस	”
“ धर्मागतेन त्यागेन ” इत्यादिना सर्वयज्ञेषु परमो निश्चयः कथमिति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनोगस्त्येतिहासं कथयन्नुत्तरमाह स्म	९२
द्वादशवार्षिकीं सत्रदीक्षां प्रविष्टेऽगस्त्ये महांतोग्निकल्पा ऋषयस्तं यज्ञमुपातिष्ठंत एवंविधे यज्ञे प्रवृत्ते यदेंद्रो न ववर्ष तदा कर्मांतरे “ अगस्त्यो यजमानो सौ ” इत्यादिकायां कथायां प्रवृत्तायां “ यदि द्वादशवर्षाणि ” इत्यादिकामगस्त्योक्तिं तदनुरूपां स्थितिं च दृष्ट्वा “ प्रीताः स्म ” इत्याद्युक्तवत्सु ऋषिषु पुरंदरो ववर्षागस्त्यं च प्रसादयामास	”
“ कोसौ नकुलरूपेण ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनउत्तरमाह स्म	”
पुरा किल जमदग्निः श्राद्धं संकल्प्य समीपागतां होमधेनुं दुग्ध्वा तद्दुग्धं दृढे भांडे स्थापयामास तदा धर्मः क्रोधरूपेण भांडं प्रविश्य दुग्धं पीतवान् एवमप्यक्रुद्धं मुनिं दृष्ट्वा क्रोधो ब्राह्मणरूपेणागत्य जितोस्मीत्याद्यभिधाय तपसो बिभेमीत्युवाच जमदग्निना तु “ न त्वया मे किंचिदपकृतं येषामर्थे पयः संकल्पितं तान् पितॄन् गच्छ ” इत्युक्तः क्रोधः पितॄणामभिषंगान्नकुलत्वं प्राप्तः पितॄन् प्रसाद्य तेभ्यः “ सक्तुप्रस्थनिदर्शनेन धर्मपुत्रमाक्षिपतः शापांतो भविष्यति ” इति शापांतं लेभे..	”
वैशंपायन एतदाख्याय “ एवमेतत्तदावृत्तं ?” इत्यादिनोपसंजहार..	”
समाप्तमिदमाश्वमेधिकपर्वसूचीपत्रम्.	

॥ आश्रमवासिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
आश्रमवासपर्व.	
“ पांडवा राज्यं प्राप्य धृतराष्ट्रे कथमासन् ” इत्यादिषु जनमेजयप्रश्नेषु तदुत्तरं वदन् वैशंपायनः पांडवानां पृथ्वीपालनादिकं धृतराष्ट्राय राजभोग्यद्रव्यदानादिकं कुंत्यादिकर्तृकं गांधारीपर्युपासनं च कथयति स्म ..	१
“ एवं संपूजितो राजा ” इत्यादिना युधिष्ठिरादिकर्तृकं धृतराष्ट्रपर्युपासनं तेन तत्संतोषं पांडवानां तदनुकूलवृत्त्या वर्तनं चाभ्यधाद्वैशंपायनः	२
सुहृन्मध्ये भीमस्य बाहुशब्दं परुषाणि वचनानि च श्रुत्वा निर्विण्णो धृतराष्ट्रः सुहृदः समानीय तान् प्रति “ विदितं भवतां ” इत्याद्यभिधाय युधिष्ठिरं प्रति भद्रं ते यादवीमातः ” इत्याद्याख्याय वनगमनमयाचत	३
“ न मां प्रीणयते राजन् ” इत्यादिकं युधिष्ठिरानुनयं श्रुत्वा पुनः “ तापस्ये मे मनस्तात” इति तमुक्त्वा संजयादीन् प्रति च “ म्लायते मे मनो हीदं ” इत्यभिधाय मोहं जगाम. तं च युधिष्ठिरः पाणिना पस्पर्श.. ..	”
युधिष्ठिरेण “ यस्य नागसहस्रेण ” इत्यादिनानुनयपूर्वकं भोजनार्थं प्रेरितो धृतराष्ट्रो यावदंगीकरोति तावद्यास आगत्य तमवोचत्	”
“ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्यादिना व्यासकथितं धृतराष्ट्रस्य वनगमनमंगीकृत्याहारं कृत्वा श्रमं गच्छेत्युवाच युधिष्ठिरो धृतराष्ट्रं प्रति	४
युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातो धृतराष्ट्रो गृहं गत्वाऽऽहारं कृत्वा विदुरादिषु सर्वेषु शृण्वत्सु युधिष्ठिरं पृष्ठे पाणिना संस्पृश्य “ अप्रमादस्त्वया कार्यः ” इत्यादिना राजनीतिमुपदिदेश ..	५
” ” ” ” ” ” ..	६
” ” ” ” ” ” ..	७
“ एवमेतत्करिष्यामि ” इत्यादिना युधिष्ठिरेणांगीकृते गांधार्या गृहं प्रविश्य तया पृष्टो “ व्यासाद्यनुज्ञातो गंतास्मि ” इत्युक्त्वा सर्वासां प्रकृतीनां सांनिध्यमिच्छामि तथा पुत्राणां प्रेतभावानुगं वसु च दातुमिच्छामीति निश्चित्य युधिष्ठिरमाज्ञापयति स्म ..	८
युधिष्ठिरेणानीते सर्वस्मिन् ब्राह्मणादिषु सर्वेषु संनिहितेषु प्रार्थनापूर्वकं “ अरण्यगमने	

विषयाः	अध्या०
बुद्धिर्गांधारीसहितस्य मे ” इत्याद्युवाच धृतराष्ट्रः तच्छ्रुत्वा शोकाक्रांतेषु सर्वेषु पुनरुवाच सः	”
“ शांतनुः पालयामास ” इत्यादिना पुनर्याचिताः प्रकृतयो बाष्पव्याकुलाः परस्परं वीक्षांचक्रिरे	९
धृतराष्ट्रवाक्यश्रवणेन मोहितांस्तूर्णींभूतान् सर्वान्प्रति वनगमनार्थमनुज्ञां याचति धृतराष्ट्रे सर्वैरुत्तरं दातुं योजितो बह्वृचः सांबो नाम ब्राह्मणो “ यथा वदसि राजेंद्र ” इत्यादिना धर्मराजपर्यंतानां प्रजापालनशैलीमतिगुणामुपपाद्य युद्धादिना जातस्य क्षयस्य दैवकृतत्वं प्रतिपाद्य तमनुज्ञाप्य पांडवान्प्रशस्य “ मानसं दुःखमपनीय कार्याणि कुरुष्व ” इत्याह	१०
तद्वचनं श्रुत्वा धृतराष्ट्रोऽभिपूज्य सर्वाः प्रकृतीर्विसर्जयामास	”
मृतोद्देशेन श्राद्धदानं कर्तुं द्रव्ययाचनार्थं धृतराष्ट्रेण प्रेषितस्य विदुरस्य वाक्यमनुमोदमाने युधिष्ठिरे क्रुद्धो भीमः “ वयं भीष्मस्य दास्यामः ” इत्यादिकं वाक्यमुवाच	११
“ भीम ज्येष्ठो गुरुर्मे त्वं ” इत्यादिकां भीमं प्रत्यर्जुनस्योक्तिं श्रुत्वा युधिष्ठिरो विदुरं प्रति “ यावदिच्छसि दातुं तावदहं ददामि मत्कोशादिति बहु परिक्लिष्टो भीमो यन्मात्सर्यं करोति तन्मनसि नानेयं ममार्जुनस्य च गृहे यद्वित्तं तस्य सर्वस्य किंबहुना मच्छरीरस्य च स्वामीभवानिति च मद्वचनाद्धृतराष्ट्रंब्रूहि ” इत्युवाच	१२
विदुरेण कथितं युधिष्ठिरसंदेशं श्रुत्वा धृतराष्ट्रस्तमभिनंद्य कार्तिक्यां दानानि कर्तुं मनश्चक्रे	१३
प्रीतो धृतराष्ट्रो भीष्माद्युद्देशेन दानानि विधाय पुत्रपौत्राणामात्मनो गांधार्याश्चौर्ध्वदेहिकं दत्त्वा दानानि ददद्यदा परिश्रांतो बभूव, तदा युधिष्ठिरो दानयज्ञं निवर्तयति स्म	१४
कार्तिक्यामिष्टिं कृत्वाग्निहोत्रं पुरस्कृत्य गांधार्या सहितो वधूजनैः परिवृतो धृतराष्ट्रो वनं गंतुं भवनान्निर्जगाम तदा कौरवस्त्रीणामार्तनादो बभूव युधिष्ठिरादयश्चानुययुः	१५
नगराद्वर्धमानद्वारेण निर्गतो धृतराष्ट्रो जनौघान् कृपं युयुत्सुं च निवर्त्य विदुरेण संजयेन सह जगाम धृतराष्ट्राज्ञया निवृत्तो युधिष्ठिरः कुंतीं प्रति “ अहं राजानमन्विष्ये ” इत्याद्युवाच. तच्छ्रुत्वा “ सहदेवे महाराज ” इत्याद्युक्तवतीं तां प्रति युधिष्ठिरः किमिदं ते व्यवसितं ” इत्यादिना विदुलापुत्रसंवादाख्यायिकाकथनपूर्वकमस्मान्प्रोत्साह्यैतावत्कारयित्वेदानीं कथं गच्छसीत्याद्युवाच	१६
“ यदा राज्यमिदं ” इत्याद्युक्तवंतं भीमं सुभद्रया सहानुगच्छतीं द्रौपदीं रुदतः पुत्रांश्च केवलमीक्षमाणा कुंती वनवासकृतनिश्चया जगामैव एवमप्यनुयातान्पुत्रान् प्रत्यब्रवीत्	”
“ एवमेतन्महाबाहो ” इत्यादिना विदुलापुत्रसंवादकथनादिना कृतस्य प्रोत्साहनस्य कारणं प्रदर्श्य “ नाहं राज्यफलं पुत्राः ” इत्यादिना स्वस्य वैराग्यं प्रदर्शयति स्म कुंती	१७
कुंतीवाक्यं श्रुत्वा पांडवेषु निवृत्तेषु धृतराष्ट्रानुज्ञातया गांधार्या बोधितायामप्यनिवृत्तायां कुंत्यां पांडवेषु पुरं प्रविष्टेषु गच्छन् धृतराष्ट्रो भागीरथीतीरे प्रथमं निवासमकरोत्	१८
द्वितीयेऽहनि सर्वमाह्निकं निर्वर्त्य भागीरथीतीरान्निर्गत्य कुरुक्षेत्रे व्यासाश्रममागत्य व्यासानुमत्या कैकयराजेन शतयूपेनारण्यकं विधिं प्रत्युपदिष्टो गांधार्या सहितो धृतराष्ट्रस्तपश्चचार	१९
धृतराष्ट्रं प्रति नारदपर्वतदेवलादिष्वृषिष्वागतेषु नारदः सहस्रचित्यप्रभृतीनां राज्ञां तपश्चर्यया स्वर्गगमनं तत्प्रसंगेन धृतराष्ट्रादीनां सामान्यतो गतिं कथयन् शतयूपप्रश्नानुरोधेन वर्षत्रयावधिकथनपूर्वकं धृतराष्ट्रस्य कुबेरलोकगमनरूपां विशेषतो गतिं कथयति स्म	२०
धृतराष्ट्रे वनं गते पांडवेषु पौरजनेषु च शोचत्सु ब्राह्मणेषु च “कथं नु राजा वृद्धः सः ” इत्यादितर्कपूर्वकं शोचत्सु सत्सु हतान् वीरान् संस्मृत्य नातिप्रमनसोपि पांडवाः परीक्षितं दृष्ट्वा प्राणान् धारयंति स्मेत्याह वैशंपायनः	२१
कुंत्यादिस्मरणपूर्वकं शोचन् युधिष्ठिरः सहदेवेन द्रौपद्या चानुज्ञातो धृतराष्ट्रादिदिदृक्षया वनं गंतुमुद्यतः सेनापत्यादीनादिश्य नगराद्बहिः पंच दिनानि न्यवसत्	२२
ततो निर्गतो युधिष्ठिरो नगररक्षणार्थं युयुत्सुं धौम्यसहितं नियोज्य यमुनामुत्तीर्य धृतराष्ट्रस्याश्रमं जगाम	२३
तत्र धृतराष्ट्रादीनपश्यंतो युधिष्ठिरादयस्तत्रत्यैस्ता-	

विषयाः	अध्या०
पसैः कथितेन पथा यमुनां प्रति स्नानाद्यर्थंगतान्द्रष्टुं पादचारिणो गत्वा कुंत्याद्यभिवादनानंतरं तैः सह पुनराश्रममाजग्मुः ..	२४
पांडवैः सह धृतराष्ट्रे स्थिते पांडवान् द्रष्टुमागतैस्तापसैः “ कतमो युधिष्ठिरः कतमौ भीमार्जुनौ ” इत्यादि पृष्टः संजयो “ य एषजांबूनदशुद्धगौरः ” इत्यादिना स्वरूपकथनपूर्वकं सर्वानाचख्यौ तान् बुद्ध्वा गतेषु तापसेषु धृतराष्ट्रः सर्वान्प्रति कुशलं पप्रच्छ	२५
“ युधिष्ठिर महबाहो ” इत्यादिना धृतराष्ट्रस्य कुशलप्रश्नानंतरं युधिष्ठिरः “ कच्चित्ते वर्धते राजन् ” इत्यादिना कुशलं पृच्छन् ” क चासौ विदुरो राजन्नेमं पश्यामहे वयं ” इति पप्रच्छ	२६
धृतराष्ट्रे विदुरस्य स्थितिं कथयति तत्कथितलक्षणैर्युतं तमालक्ष्य तत्पृष्ठतो गच्छन्युधिष्ठिर एकांते वृक्षमूलमाश्रितस्य तस्याग्रे “ युधिष्ठिरोहमस्मि ” इत्युक्त्वा तस्थौ ..	”
स्वाग्रवर्तिनं युधिष्ठिरं दृष्ट्वा योगधारणया तच्छरीरं प्रविश्य स्थूलं शरीरं तत्याज विदुरः युधिष्ठिरोपि तत्प्रवेशेनात्मानं बलवंतं बुद्ध्वा मृतं तच्छरीरं संस्कर्तुमुद्यतोऽशरीरिण्या वाण्या निवारितो धृतराष्ट्रमागत्य तस्मै वृत्तं कथयति स्म ततस्तेन दत्तं फलमूलादि भुक्त्वा सर्वे न्यवसन्	”
विचित्रा धर्मार्थलक्षणाः कथाः कथयंतः पांडवाः कुंतीमभितस्तस्यां रात्र्यां सुषुपुः उत्थितो युधिष्ठिरः प्रातराह्निकं विधायाश्रमं पश्यन् ब्राह्मणेभ्यो धनं वितीर्य कृताह्निकं धृतराष्ट्रं मात्रादींश्च दृष्ट्वा तदनुज्ञात उपविवेश एवं भीमादयोप्युपविविशुः एवमुपविष्टेषु सर्वेषु शतयूपप्रभृतयो महर्षयः सशिष्यो व्यासश्च समाजग्मुः	२७
व्यासाज्ञया पांडवेषु समुपविष्टेषु सत्यवतीपुत्रो व्यासो “ धृतराष्ट्र महाबाहो ” इत्याद्यभिधाय विदुरस्य युधिष्ठिरशरीरप्रवेशादिकं चाख्याय “ त्वां चापि श्रेयसा योक्ष्ये ” इत्याद्युक्त्वा “ न कृतं यैः पुरा कैश्चित् ” इत्याद्युवाच	२८

२ पुत्रदर्शनपर्व.

विषयाः	अध्या०
“ वनवासं गतेविप्र ” इत्यादिना व्यासेन प्रतिज्ञातमाश्चर्यप्रदर्शनं कथय तथा युधिष्ठिरस्य कतिदिनानि वने निवास इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनः “ तेनुज्ञातास्तदा राजन् ” इत्यादिनोत्तरं कथयति स्म ..	२९
नारदपर्वतप्रभृतिष्वागतेषु पांडवसहिते धृतराष्ट्रे स्थिते गांधारीप्रभृतिषु स्त्रीषु च स्थितासु धर्मिष्ठासु कथासु च प्रवृत्तासु तदंते व्यासो “ विदितं मम राजेंद्र ” इत्याद्यभिधाय “ संशयच्छेदनार्थमहमागतोस्मि, देवगंधर्वादयो मत्तपसो वीर्यं पश्यंतु, कं ते कामं प्रददामि ब्रूहि ” इत्युवाच	”
व्यासवाक्यं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो “ ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत् ” इत्यादिना मम परलोकभयं नास्तीत्युक्त्वा दुर्योधनापनयेन हतान् सर्वाननुस्मृत्य “ न शांतिमधिगच्छामि ” इत्याद्युवाच एतच्छ्रवणेनोद्बुद्धशोका गांधार्यपि षोडशेमानि वर्षाणि ” इत्यादिना धृतराष्ट्रस्थितिं प्रदर्श्य “ तपसा सर्वान् लोकान् स्रष्टुं समर्थस्य तव लोकांतरगतान् राज्ञो दर्शयितुं किं दुःशकं ” इत्याद्युवाच तच्छ्रुत्वा प्रच्छन्नजातं पुत्रं कर्णं स्मरंती कुंती व्यासेनानुज्ञाता प्रवक्तुमुपचक्रमे	”
“ भगवन् श्वशुरो मेसि ” इत्यादिना दुर्वासोवरदानप्रभृतिकर्णविसर्जनांतं कन्यावस्थासंबंधि वृत्तमनूद्य कर्णदर्शनं प्रार्थयति स्म कुंती. व्यासः “ साधु सर्वमिदं भाव्यमेवमेतद्यथात्थ मां ” इत्यादिना समाश्वासयति स्म ताम्	३०
“ हे गांधारि त्वं पुत्रादीन् पतिभिः संगता वधूश्च द्रक्ष्यसि कुंती च कर्णं ” इत्याद्यभिधाय “ अवतेरुस्ततः सर्वे देवभागा महीतलं ” इत्यादिनांशावतरणमाख्याय सर्वे भवंतो भागीरथीं गच्छंत्विति व्यासेनाज्ञप्ताः सर्वे गंगातीरं गत्वा सायंकालपर्यंतं तत्र निवासं चक्रुः	३१
ततो निशायां प्राप्तायां पांडवैः सहितो धृतराष्ट्रः सर्वस्त्रीसहिता गांधारी, इतरे पौरजानपदाश्च व्याससंनिधिमाजग्मुः व्यासश्च गंगाजलमवगाह्य सर्वानाव्हयति स्म व्यासेनाहूता भीष्मद्रोणपुरोगमाविराटद्रुपदादयः कर्णदुर्योधनादयोऽन्ये च राजानो राजपुत्राश्च स्वस्ववेषादिसहिता निर्वैराः संतः समुत्तस्थुः ततो व्यासदत्तदिव्यदृष्टिर्धृतराष्ट्रो गांधारी चान्ये जनाश्च तान् दृष्ट्वाश्चर्यवंतो मुमुदिरे	३२
निर्गतास्ते परस्परं संगम्य मुदिताः संतो रात्रौ यथेच्छं विहृत्यान्योन्यमामंत्र्य व्यासेन वि-	

विषयाः	अध्या०
सर्जिताः स्वस्वलोकं जग्मुः जलस्थितस्य व्यासस्याज्ञया मृतपतिकाः स्त्रियो जाह्नवीजलमवगाह्य पतिलोकं जग्मुः	३३
एतच्छ्रुत्वा हृष्टेन जनमेजयेन "कथं नु त्यक्तदेहानां पुनस्तद्रूपदर्शनं" इति पृष्टो वैशंपायनः "अविप्रणाशः सर्वेषां" इत्यादिनाऽध्यायशेषेण तदुत्तरं कथयति स्म	३४
"अदृष्ट्वा तु नृपः पुत्रान्" इत्यादिना विदुरस्तपोबलात्सिद्धिं प्राप्तो धृतराष्ट्रश्च व्यासप्रसादादिति वैशंपायनेनोक्ते जनमेजयो "व्यासो यदि मम पितरं दर्शयेत्तर्हि तव वचनं श्रद्धेयं जानीयां" इत्युवाच	३५
इत्युक्तवान् जनमेजयो व्यासेन प्रदर्शितं परिक्षितं दृष्ट्वाऽवभृथस्नानं विधाय "ऋषिर्द्वैपायनो यत्र" इत्याद्यास्तीकवाक्यं श्रुत्वा वैशंपायनं संपूज्य वनवासकथावशेषं पप्रच्छ	”
"पुत्रान् पौत्रान् दृष्ट्वा धृतराष्ट्रः किमकरोत् युधिष्ठिरश्च किमकरोत्" इति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरमाचख्यौ	३६
आश्रममागतो धृतराष्ट्रो युधिष्ठिरविसर्जनार्थं व्यासेन प्रेरितो युधिष्ठिरं प्रति "अजातशत्रो भद्रं ते" इत्याद्यब्रवीत् युधिष्ठिरश्च "नमामर्हसि धर्मज्ञ परित्यक्तुं" इत्याद्युवाच गांधार्या च गम्यतामित्युक्तः कुंतीं प्रति "विसर्जयति मां राजा" इत्याद्यवादीत् ..	”
सहदेवेन युधिष्ठिरं प्रति "नोत्सहेहं परित्यक्तुं मातरं भरतर्षभ" इत्याद्युक्ते श्रुतवत्या कुंत्या "गम्यतां पुत्र मैवं त्वं" इत्यादिना बोधिते तस्मिन् गंतुमुद्यतेन युधिष्ठिरेणाभिवादनपुरःसरमनुज्ञां याचितो धृतराष्ट्रः सर्वानालिंगनपूर्वकं सांत्वयन्ननुजज्ञे तथैव गांधारीकुंतीभ्यामनुज्ञातो युधिष्ठिरो भ्रातृभिर्द्रौपदीप्रभृतिभिर्योषिद्भिश्च सह हास्तिनपुरं जगाम	”

३ नारदागमनपर्व.

विषयाः	अध्या०
निवृत्तेषु पांडवेषु वर्षद्वयानंतरमागतो नारदो युधिष्ठिरेण सत्कारपूर्वकं धृतराष्ट्रवृत्तांतं पृष्टः "स्थिरीभूय महाराज यथावृत्तं शृणुष्व तत्" इत्यभिधाय तं कथयति स्म	३७
भवत्सु निवृत्तेषु गंगाद्वारं गतो धृतराष्ट्रो गांधारीकुंतीसंजयैः सहितस्तपस्यन् कदाचिद्गंगायामाप्लुत्य निवृत्तोग्रे दावाग्निना दह्यमाने वने निराहारतया ततो निर्गंतुमसमर्थः संजयं प्रति दावाग्निरहितं प्रदेशं गच्छेत्यनुज्ञाप्य संजयोपदेशेनेंद्रियग्रामं निरुध्य काष्ठोपमः स्थितो दावाग्निना दग्धोऽभूत् तमनु गांधारी कुंती च दग्धे बभूवतुः संजयश्च ततो निर्गतो हिमालयं जगाम	”
एतच्छ्रुत्वा युधिष्ठिरादिष्वाक्रोशपूर्वकं रुदत्सु महान् स्वन आसीत् तस्मिन्मुहूर्त्तान्निवृत्ते सति धर्मराजो नारदमब्रवीत्	”
"तथा महात्मनस्तस्य" इत्यादिकं युधिष्ठिरस्य विलापवाक्यम्	३८
"नासौ वृथाग्निना दग्धः" इत्यादिना वनं गच्छता धृतराष्ट्रेणोत्सर्गेष्टिं कारयित्वोत्सृष्टा अग्नयो याजकैर्वने परित्यक्तास्तएव दावरूपेण वनं दहंतस्तं देहुरित्याद्यभिधाय नारदेनोदकदानादि कर्तुं प्रेरितो युधिष्ठिरो गंगाद्वारे नरान् संप्रेष्य द्वादशेहनि गंगातीरे श्राद्धादीनि विधाय नगरं प्रविवेश नारदश्च युधिष्ठिरमाश्वास्य यथेप्सितं देशं जगाम	३९

समाप्तमिदमाश्रमवासिकपर्वसूचीपत्रम्

॥ मौसलपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
राज्यप्राप्त्यनंतरं षट्त्रिंशत्तमे वर्षे सनिर्घातवात्यादीनि दुर्निमित्तान्यालोच्य चिंतयन् युधिष्ठिरो मौसले रामकृष्णरहितानां वृष्णीनां कदनं रामकृष्णयोर्निधनं च श्रुत्वा भ्रातॄनानीय किं करिष्यामि इत्यवादीत् ततः सर्वे दुःखशोकसमन्विताः समुपाविशन् ··	१
“ कथं विनष्टा भगवन् ” इत्यादिके जनमेजयप्रश्ने “ षट्त्रिंशेथ ततो वर्षे ” इत्यादिनोत्तरमभिधाय “ केनानुशप्तास्ते वीराः ” इत्यादिके पुनर्जनमेजयप्रश्ने “ विश्वामित्रं च कण्वं च ” इत्यादिना तदुत्तरमभिदधद्वैशंपायनो यदुकुमारकृतं विश्वामित्राद्युपहासं तद्दत्तं शापं मुसलस्य चूर्णीकरणपूर्वकं समुद्रे प्रक्षेपं सुरापानवर्जनविषये घोषणं च कथयति स्म ·· ·· ·· ·· ··	”
यादवगृहेषु कालपुरुषचंक्रमणादीनि दुर्निमित्तान्यालोच्य गांधारीशापं सत्यं चिकीर्षुः श्रीकृष्णः सर्वान्प्रति समुद्रयात्रामाज्ञापयति स्म ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	२
काल्याः स्त्रिया द्वारकाधावनादिषु दुर्निमित्तेषु प्रादुर्भूतेषु कृष्णस्य चक्रादिषु च दिवं गतेषु वृष्ण्यंधकादयो भक्ष्यभोज्यादिसंग्रहपूर्वकं निर्गत्य प्रभासे न्यवसन् तत्र कालपरीतास्ते मद्यपानं विधाय मत्ता बभूवुस्तदा प्रथमं सात्यकिकृतवर्मणोः परस्परमर्माण्युद्घाटयतोः सात्यकिना कृतवर्मणि हते क्षुब्धेषु सर्वेषु सात्यकिप्रभृतीनां नाशेऽवशिष्टान् निघ्नंतं केशवं बभ्रुदारुकौ “ रामस्य पदमन्विच्छ तत्र गच्छाम यत्र सः ” इत्यूचतुः ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	३
बभ्रुदारुकसहितः कृष्णो राममन्विच्छन् वृक्षमूले स्थितं चिंतयंतं तमेकांते दृष्ट्वा अर्जुनानयनार्थं दारुकमादिश्य मदागमनं प्रतीक्षस्वेति बलरामं प्रत्युक्त्वा द्वारकामेत्यार्जुनागमनपर्यंतं स्त्रियो रक्षणीया इति पितरमभिधाय रामसंनिधावागतो नागरूपेण समुद्रं प्रविष्टं तं दृष्ट्वा चिंतयन्नेकांते इंद्रियादिनिरोधपूर्वकं शयितो जराव्याधेन मृगबुद्ध्या पादे विद्धस्तमाश्वास्य दिवं जगाम. ·· ·· ··	४
दारुकमुखेन वृष्णीनां निधनं श्रुत्वा निर्गतोर्जुनो द्वारकामेत्य निरानंदां तां दृष्ट्वा शोचन् कृष्णस्त्रीभिराक्रोशपूर्वकं परिवारितो मूर्छितः सत्यभामादिभिराश्वास्यासने उपवेशितस्ता आश्वास्य मातुलं द्रष्टुमभ्यगात् ··	५
अर्जुनः शयानं वसुदेवं दृष्ट्वा तत्पादौ जग्राह वसुदेवश्च तं मूर्ध्न्युपाघ्राय विलप्य श्रीकृष्णोक्तं कथयित्वा “ यदुक्तं पार्थ कृष्णेन” इत्याद्युवाच ·· ·· ·· ·· ·· ··	६
अर्जुनो दुःखितं वसुदेवं प्रति “ नाहं वृष्णिप्रवीरेण ” इत्यादिना वृष्णिदारा बालान् वृद्धांश्चेंद्रप्रस्थं नेष्यामीत्युक्त्वा दारुकं प्रति अमात्यान् द्रष्टुमिच्छामीत्यभिधाय सुधर्माख्यां यादवीं सभां प्रविष्टस्तत्रागतानमात्यादीन् प्रति यानादिसज्जीकरणमादिश्य “ अयं वो राजा वज्र इंद्रप्रस्थे भविष्यति इतः सप्तमे दिवसे समुद्र इमां पुरीं प्लावयिष्यत्यतो बहिर्वत्स्यामः ” इत्याज्ञापयामास ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	७
अर्जुनादिष्टैस्तैः सर्वस्मिन् सज्जीकृते श्वोभूते वसुदेवेनोत्सृष्टेषु प्राणेषु तस्यानु चतसृषु तस्त्रीष्वन्वारूढासु सर्वं तदौर्ध्वदेहिकं विधाय वृष्णीनां कदनस्थानमागत्य केशवरामयोः शरीरे संस्कृत्य सर्वेषामन्येषां दाहादि विधाय वृष्णिवीराणां स्त्रियः षोडशसहस्रं श्रीकृष्णभार्या वज्रपुरःसरा गृहीत्वार्जुनो निर्जगाम ·· ·· ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
सर्वेष्वेवं निर्गतेषु समुद्रेण प्लावितायां द्वारकायां निर्गतोर्जुनः पंचनदे निवासमकरोत् तत्र लुब्धेषु दस्युप्रायेषु गोपेषु वृष्णिस्त्रियो हर्तुं प्रवृत्तेषु तैर्युद्धं कुर्वत्यर्जुने स्वबाणक्षयादिके जातेपि धनुष्कोट्या तान् प्रहरत्यपि ते तमनादृत्य वृष्णिस्त्रिय आहृत्य जग्मुः ततोर्जुनो दैवमित्युक्त्वा हृतशेषाः स्त्रिय आदाय कुरुक्षेत्रमवातरत् ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
ततो मार्तिकावते कृतवर्मतनयं सरस्वत्यां सात्यकितनयं निवेश्येंद्रप्रस्थे वज्राय राज्यं ददौ रुक्मिण्यादयोग्निं सत्यभामादयश्च वनं प्रविविशुः एवं कृत्वार्जुनो व्यासस्याश्रममागत्य तं ददर्श. ·· ·· ·· ·· ·· ··	”
आगत्याभिवादनं कुर्वन्निर्विण्णमानसोर्जुनो “ न-	

विषयाः	अध्या०
खकेशदशाकुंभ इत्यादिना व्यासेन पृष्टः कृष्णादीनां निधनादिकं गोपकृतं स्वपराभवं बाणक्षयादिकं चाख्याय "उपदेष्टुं मम श्रेयो भवानर्हति सत्तम" इत्युवाच ..	८
"ब्रह्मशापविनिर्दग्धा" इत्यादिना व्यासेनोपदिष्टोर्जुनो हस्तिनापुरमागत्य युधिष्ठिराय सर्वं वृत्तं शशंस	"

समाप्तमिदं मौसलपर्वसूचीपत्रम्.

॥ महाप्रस्थानिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
एवं मौसले हतेषु वृष्ण्यंधकेषु दिवं गते कृष्णे च पांडवाः किमकुर्वतेति जनमेजयप्रश्ने वैशंपायनस्तदुत्तरमाचष्ट	१
युधिष्ठिरो महाप्रस्थानगमनं निश्चित्य "कालः पचति भूतानि" इत्यादिकथनपूर्वकमर्जुनसंमत्या स्वराज्ये परिक्षितमभिषिच्य सुभद्रां प्रति "एष पुत्रस्य पुत्रस्ते" इत्याद्यादिश्य श्रीकृष्णप्रभृतीनामुकदानपूर्वक श्राद्धानि दत्त्वा परिक्षितं शिष्यत्वेन कृपाचार्याय समर्प्यौत्सर्गेष्टिपूर्वकमग्नीनुत्सृज्य भ्रातृभिर्द्रौपद्या शुना च सह प्रस्थितो लौहित्यं सलिलार्णवं ययौ	"
तत्र पुरुषविग्रहमग्निं दृष्ट्वा तदाज्ञयार्जुनेनाक्षय्येषुधिसहिते गांडीवे त्यक्ते दक्षिणामुखा निर्गताः पृथिवीं प्रदक्षिणीकृत्योत्तरांदिशं ययुः पांडवाः	"
उदीच्यां दिशि हिमालयं प्राप्य तमप्यतिक्रामत्सु तेषु प्रथमं भूमौ पतितां द्रौपदीं दृष्ट्वा भीमेन तत्पतनकारणं पृष्टो युधिष्ठिरोर्जुने तस्या विशेषेण पक्षपातं कारणत्वेनाचख्यौ ..	२
एवं क्रमेण सहदेवादिषु पतत्सु भीमप्रश्नानुरोधेन तत्तत्पतनकारणान्यभिदधानो युधिष्ठिरो भीमपतनानंतरमेकेन शुना सहाग्रे जगाम.	"
युधिष्ठिरः स्वर्गं नेतुं रथेन सहागतं रथमारोहेत्युक्तवंतमिंद्रं प्रति "भ्रातॄन् विना स्वर्गगमनं नेच्छामि" इत्युवाच. तच्छ्रुत्वेंद्र आह "मानुषं देहं त्यक्त्वा स्वर्गं गतान्भ्रातॄंस्त्वमनेनैव शरीरेण तत्र गतो द्रक्ष्यसि" इति	३
शुना सह स्वर्गं जिगमिषोर्युधिष्ठिरस्येंद्रेण सहोक्तिप्रत्युक्त्योः प्रचलितयोः श्वानं त्यक्त्वा स्वर्गमनिच्छतो युधिष्ठिरस्य निश्चयं दृष्ट्वा सुप्रसन्नः साक्षाद्धर्मो युधिष्ठिरं प्रशस्य "अभिजातोसि राजेंद्र" इत्याद्युवाच	"
ततो धर्मादयो युधिष्ठिरं रथमारोप्य स्वैःस्वैर्विमानैर्ययुर्युधिष्ठिरोपि स्वर्गं गतो नारदेन स्तुतो भ्रातॄंस्तत्रापश्यन् देवानामंत्र्य "यत्र मे भ्रातरो द्रौपदीच गतास्तत्रैव गंतुमिच्छामि" इत्यब्रवीत्	"

समाप्तमिदं महाप्रस्थानिकपर्वसूचीपत्रम्.

॥ स्वर्गारोहणिकपर्वसूचीपत्रम् ॥

विषयाः	अध्या०
“ स्वर्गं प्राप्य पांडवा धार्तराष्ट्राश्च कानि स्थानानि भेजिरे ” इति जनमेजयेन पृष्टो वैशंपायनः “ स्वर्गं प्राप्य युधिष्ठिरादयो यदकुर्वंत तच्छृणु ” इत्याह स्म	१
स्वर्गं गतो युधिष्ठिरो दुर्योधनं श्रियाजुष्टं दृष्ट्वा “ नाहमनेन सह वस्तुमिच्छामि किंतु यत्र मे भ्रातरस्तत्र गंतुमिच्छामि ” इति वदन् “ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्याद्युपदिशंतं नारदं प्रति भ्रातृणां कर्णधृष्टद्युम्नादीनां च के लोका इत्यपृच्छत्	”
“ नेह पश्यामि विबुधा राधेयममितौजसं” इत्याद्युक्त्वा “ नचेह स्थातुमिच्छामि ” इत्युक्तवंतं युधिष्ठिरं प्रति “ यदि वै तत्र ते श्रद्धा” इत्याद्युक्त्वा “ युधिष्ठिरस्य सुहृदो दर्शय” इति दूतमाज्ञापयामासुर्देवाः	२
देवदूतेन सह निर्गतो युधिष्ठिरः पापकर्मभिः सेवितेन पथा गच्छन्नानाविधान्नरकान् पापकर्मिणां यातनाश्च पश्यंस्तत्रत्यदुर्गंधेन व्याकुलो देवदूतं प्रति “ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिममीदृशं ” इत्याद्युवाच ..	”
देवदूतवाक्यान्निवर्तितुमना युधिष्ठिरो “ भो भो धर्मज्ञ राजर्षे ” इत्याद्या नारकिवाचः श्रुत्वा के यूयमिति पृच्छन् “ कर्णोहं भीमसेनोहं ” इत्याद्यास्तदुक्तीराकर्ण्य “ किंतु तत्कलुषं ” इत्यादिकं चिंतयन् क्रुद्धो देवान् धर्मं च विगर्ह्य देवदूतं प्रति “ गम्यतां तत्र येषां त्वं ” इत्याद्युवाच स च गत्वा धर्मपुत्रोक्तं सर्वं देवान्प्रति निवेदयामास ..	”
दूतवाक्यं श्रुत्वेंद्रपुरोगमा देवा युधिष्ठिरमाजग्मुः तत इंद्रो “ युधिष्ठिर महाबाहो ” इत्यादिना त्वया सिद्धिः प्राप्ता लोकाश्चाक्षयास्तव, तव व्याजेन नरकादिदर्शनं, एह्येहि भ्रातॄन् स्वपक्ष्यांश्च स्वस्थाननिविष्टान् पश्य, स्वर्गगामाप्लुतस्य तव मानुषो भावो गमिष्यति, इत्याद्यभिदधाति स्म	३
इंद्रोक्त्यनंतरं साक्षाद्धर्मेण ” भोभो राजन् महाप्राज्ञ ” इत्यादिना द्वैतवने प्रश्नद्वारा प्रथमा परीक्षा तव, द्वितीया च स्वर्गगमनकाले श्वरूपधारिणा कृता, तृतीया चेयं, इत्युक्त्वा “ नच ते भ्रातरः पार्थ नरकार्हा विशांपते” इत्यादिना बोधितो युधिष्ठिरो गंगामवगाह्य दिव्यवपुर्भूत्वा धर्मेण सहितो महर्षिभिः स्तूयमानो निवरो यत्र दुर्योधनादयः स्वानि स्थानानि भेजिरे तत्र जगाम	”
सभायां गतो युधिष्ठिरोऽर्जुनेन सेव्यमानं गोविंदं, द्वादशादित्यसहितं कर्णं, मरुद्गणसहितं भीमं, अश्विभ्यां सहितौ नकुलसहदेवौ, द्रौपदीं च कमलमालिनीं स्वर्गमाक्रम्य तिष्ठंतीं ददर्श. दृष्ट्वा च तेन पृष्ट इंद्रः “ श्रीरेषा द्रौपदीरूपा ” इत्यादिना प्रत्येकं सर्वान् व्याजहार	४
“ भीष्मद्रोणौ महात्मानौ ” इत्यादिना भीष्मादीनामनुक्तानामन्येषां च स्वर्गे कियंतं कालं स्थितिराहोस्वित्तेषां तत्र शाश्वतं स्थानं कर्मणामंते वा कां गतिं प्राप्ता इति जनमेजयप्रश्ने व्यासेनानुज्ञातो वैशंपायनस्तत्प्रश्नमभिनंद्य कर्मणामंते स्वैः स्वैरंशिभिस्तादात्म्यं प्राप्तुं योग्यान् भीष्मादीन् “ वसूनेव महातेजाः ” इत्यादिनाऽऽख्याय “ एतत्ते सर्वमाख्यातं ” इत्यादिना कौरवपांडवचरितकथनमुपसंजहार	५
सौतिः शौनकादीन्प्रति “ एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठाः” इत्यादिना वैशंपायनकथितामेतां कथां श्रुतवतो जनमेजयस्य यज्ञसमाप्तिपूर्वकं हस्तिनापुरगमनमाख्याय “ एतत्ते सर्वमाख्यातं ” इत्यादिनोपसंहृत्य महाभारतश्रावणश्रवणपठनानां फलानि तच्छ्लोकसंख्यादिकं पठनयोग्यं भारतसारसंग्रहं “मातापितृसहस्राणि ” इत्यादिश्लोकचतुष्टयात्मकभारतसावित्रीरूपं चाख्याय तन्माहात्म्यं व्याजहार	”
“ भगवन्केन विधिना ” इत्यादिना केन विधिना श्रोतव्यं, किं फलं, के च देवाः पूज्याः, पर्वणि पर्वणि समाप्ते किं देयं, वाचकः कीदृशः, इति पप्रच्छ जनमेजयः	६
“ शृणु राजन् विधिमिमं ” इत्यादिना श्रवणविधिं कथयन् वैशंपायनः “ अत्र रुद्रास्तथा साध्याः ” इत्यादिना भारतस्था देवताः, श्रवणानंतरं देयानि महादानानि तथा गवादीनां दानानि चाख्याय “ सत्या-	

विषयाः	अध्या०
जंवरतो दांतः" इत्यादिना वाचकस्य लक्षणान्यभ्यधात्	"
"पारणं प्रथमं प्राप्य" इत्यादिना दशपर्यंतानां पारायणानां प्रत्येकं फलानि प्राप्यान् लोकांश्चाख्याय वाचकस्य गुरुवत्पूजनं तस्मै हस्त्यश्वादिदानानि तस्य देववत्पूजनं चाचष्ट	"
प्रतिपर्वसमाप्तौ भोज्यविशेषेण ब्राह्मणभोजनं वाचकपूजनादिकं, सर्वसमाप्तौ क्षौमवस्त्रवेष्टितस्य भारतस्य पूजनं, वाचकपूजनं, ब्राह्मणभोजनादिकं, ससुवर्णपुस्तकदानादिकं चाकथयद्वैशंपायनः	"
"इत्येष विधिरुद्दिष्टः" इत्यादिना उपसंहृत्य महाभारतप्रशंसापूर्वकं तच्छ्रवणफलादिकं च श्रद्धोत्पादनार्थं पुनर्व्याजहार वैशंपायनः	"

समाप्तमिदं स्वर्गारोहणिकपर्वसूचीपत्रम्.

इदमनुक्रमणिकाद्वयं गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालये तदध्यक्षेणात्माराम
कान्होबाभिख्येनांकितम् शकाब्दाः १८१०

॥ अथवर्णक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकासहिताध्यायक्रमानुरोध्यनुक्रमणिकासमाप्ता. ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आदिपर्व प्रारभ्यते ॥

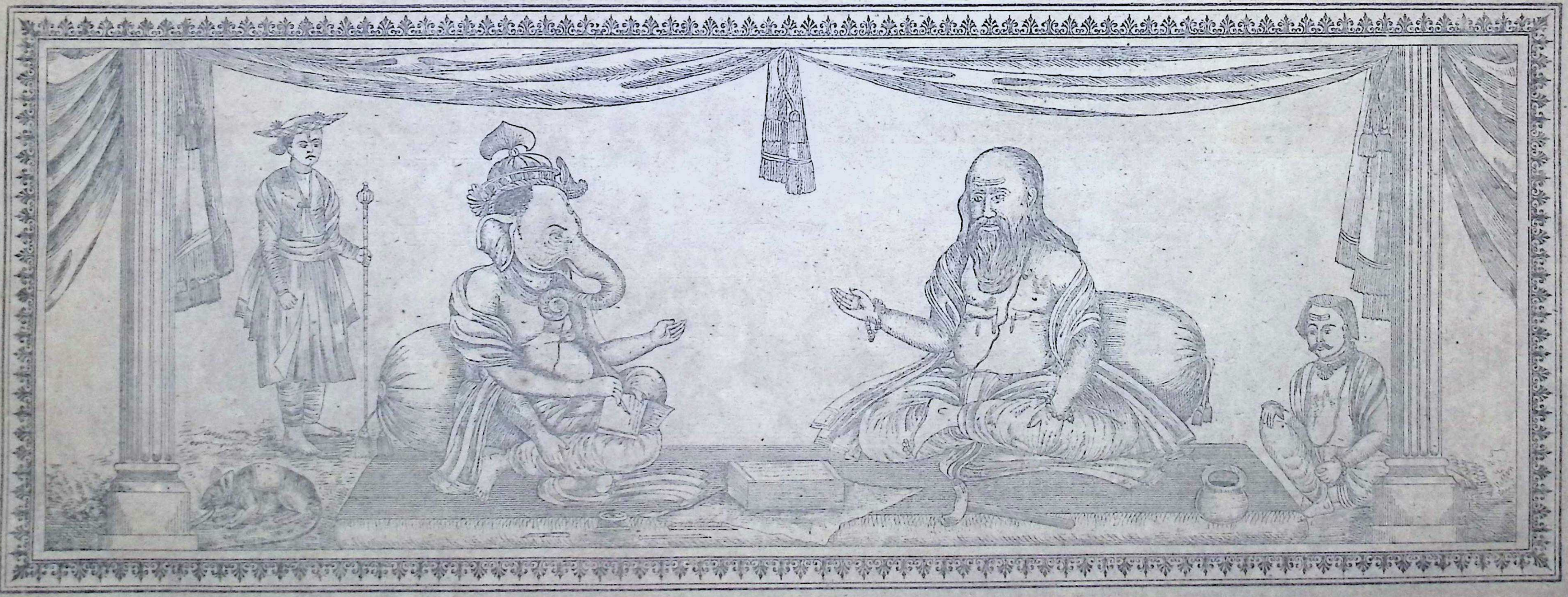

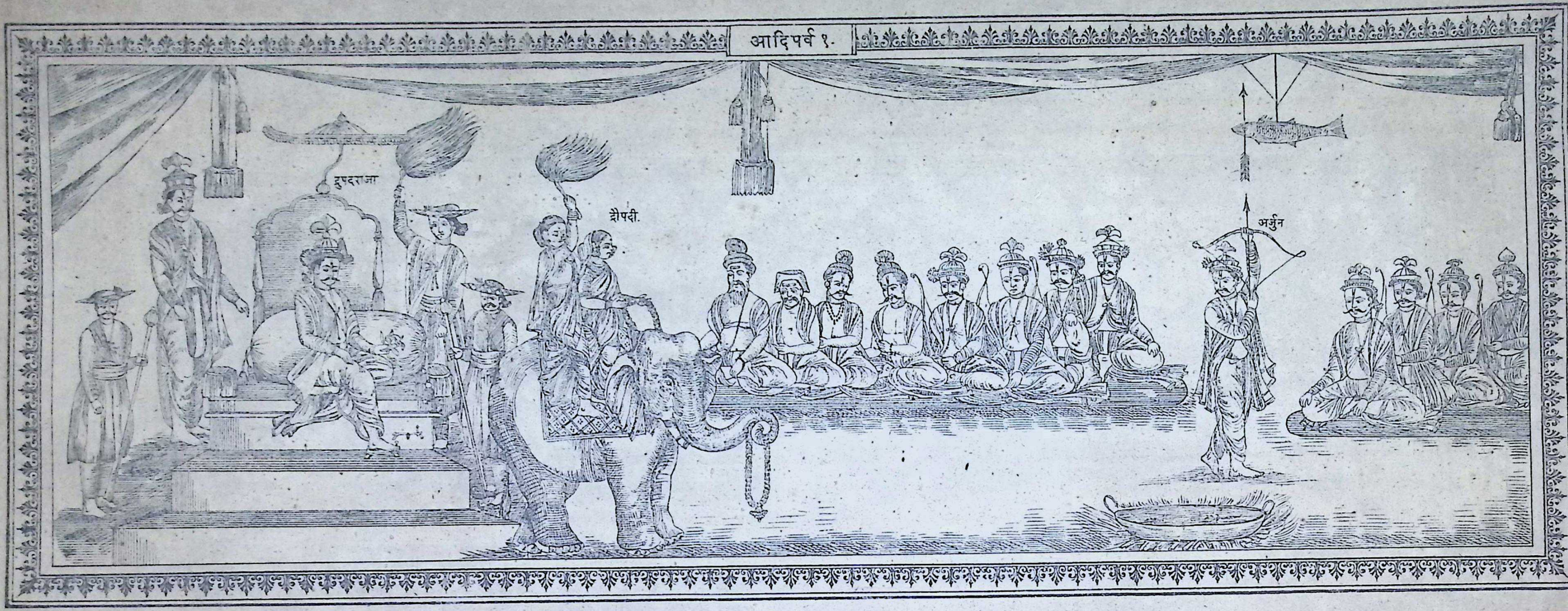
आदिपर्व १.

द्रुपदराजा
द्रौपदी.
अर्जुन

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ ॥ यंवक्रंमुकुराइवेंद्रियमनोमायाःपराग्दृश्यतांनिन्युस्तत्स्थविम्रादिनापिचविराट्सूत्रेशभावंगतं ॥ तंप्रत्यग्दृगदृश्यमक्षरमणुंत्यक्तोपनेत्रत्रयाः श्रीगोपालमुपास्महेश्रुतिशिरोवंशीरवैर्दर्शितं ॥ १ ॥ बाह्यःस्तेनाभिभाषीबहिरुद्वेवसितंपातितकौंप्रतिष्ठोमीमांसाप्रातिहार्यंभजतिगुणगणंयस्यसंख्यातिसांख्यः ॥ हृत्पीठेयोगशुद्धेनिहितमुपनिषद्वाहद्वंदैःपरं मेभाग्यंश्रीलक्ष्मणार्यौजगतिविजयतेयस्यलेशाःशिवाद्याः ॥ २ ॥ हरिविधिवसिष्ठशक्तिपराशरव्यासशुकदेवान् ॥ वैशंपायनमुग्रश्रवसंचनुमःपुराणगुरुमुख्यान् ॥३॥ कणभक्षमक्षचरणंजैमिनिकपिलौ पतंजलिंचनुमः ॥ श्रीमद्व्यासवचोंबुधिनयसीकरवर्षिणोमुं[2]दिरान् ॥४॥ सर्वविद्येशतामाविश्चिकीर्षूपूर्वपूरुषौ ॥ श्रीनारायणधीरेशरूपौहरिहरौनुमः ॥५॥ बहून्समाहृत्यविभिन्नदेश्यान्कोशान्विनिश्चित्यच पाठमग्र्यं ॥ प्राचांगुरूणामनुसृत्यवाचमारभ्यतेभारतभावदीपः ॥ ६ ॥ टीकांतरार्णांदुरविप्रभाणिबाह्यार्थरत्नानिचकासयंतु ॥ अंतर्निगूढार्थचयप्रकाशेदीपःक्षमोभारतमंदिरेऽस्मिन् ॥७॥ ईशप्रसादादवितुं स्ववंश्यान्भगीरथेनेवमयाप्रणीता ॥ एषामहाभारततीर्थगंगालोकत्रयीजाड्यमलंधुनोतु ॥ ८ ॥ उत्तानेष्विहकोशान्नियहबलंपद्येषुनैवाश्रितंगंभीरेषुनसेतवोनविहिताःकूटाननस्फोटिताः ॥ नच्छिन्नानतमश्वराननतिर्भक्तानानाह्लादितान्नोद्दीनानविभीषणाश्चविहिताःश्रीलक्ष्मणार्यश्रितैः ॥ ९ ॥ इहखलुभगवान्पाराशर्यःपरमकारुणिकोमंदमध्यममतीननुग्रहीतुंचतुर्दशविद्यास्थानरहस्यान्येकत्रप्रदिदर्शयिषुर्महाभारताख्यमितिहासंप्रणेष्यन्प्रारिप्सितस्यग्रंथस्यनिष्प्रत्यूहपरिपूरणायप्रचयगमनायचकृतंमंगलंशिष्यशिक्षायैश्लोकरूपेणनिबध्नन्नर्थात्तत्रप्रेक्षावत्प्रवृत्त्यंगमभिधेयादिदर्शयति नारायणमिति नरो

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥

ऽविद्यावच्छिन्नंचैतन्यंजीवःतेनविषयीकृतेऽनवच्छिन्नचैतन्यरूपेब्रह्मणिशुक्तौरजतवत्कल्पितंचराचरमप्शब्दवाच्यंनारंतदेवायनंशुक्तीदमंशस्यरजतमिवप्रवेशस्थानंयस्यसनारायणः स्वस्मिन्जीवकल्पितस्यप्रपंचस्यसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनकारणीभूतइत्यर्थः यथोक्तं आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति तंनारायणंनमस्कृत्यतथानरमुक्तरूपंनमस्कृत्य एनंविशिनष्टि नरोत्तममिति जीवोहिचेतनत्वेनजडवर्गादुत्कृष्टस्ततउत्कृष्टतरःकारणात्मानारायणस्ततोप्युत्कृष्टतमंनिरुपाधिचैतन्यंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्मेत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धंतदेवनरोत्तमस्यनिरस्ताविद्यस्य जीवस्यनिष्प्रपंचंपारमार्थिकंरूपमितियुक्तंतत्रोत्तमत्वविशेषणं यथोक्तं पिंडब्रह्मांडनेतृत्वान्नरौजीवेश्वरावुभौ तयोश्चनयनाच्छुद्धंब्रह्मापिनरउच्यते नरजानामपांकार्यंनारंब्रह्मांडमिष्यते तद्यस्यवसतिस्थानंतेननारायणोविभुः स्वाविद्यासृष्टपिंडेनतादात्म्यंयोगतोनरः सजीवःसपरंब्रह्मनरोत्तमपदाभिधं तद्द्योतिकांगिरंनत्वाततोव्यासस्तथैवसन् संसारजयिनंग्रंथंजयनामानमीरयेदिति एवंचजीवाविद्याकल्पितत्वाज्जगतोमिथ्यात्वंब्रह्मणश्चतत्रसत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनसत्यत्वंजीवस्यतदभिन्नत्वंचेतिविषयोदर्शितः अविद्यानिवृत्तौतत्कृतस्यप्रपंचस्यत्रैकालिकबाधादात्यंतिक्यनर्थनिवृत्तिःप्रयोजनं अर्थात्तत्कामोधिकारी ग्रंथस्योक्तविषयस्यचज्ञाप्यज्ञापकभावःसंबंधइतिचदर्शितं देवींनरनारायणनरोत्तमतत्त्वप्रद्योतनींसरस्वतींचनमस्कृत्यैवततोव्यासस्तथैवसरस्वत्यापरमकारुणिकयाजनबोधायाविष्टोजयंजयोनामेति

[1] गृहं [2] मेघान्

हासोयमितिवक्ष्यमाणत्वाज्जयसंज्ञंभारताख्यमितिहासंवा अष्टादशपुराणानिरामस्यचरितंतथा कार्ष्णंवेदंपंचमंचयन्महाभारतंविदुः तथैवविष्णुधर्माश्चशिवधर्माश्चशाश्वताः जयेतिनामतेषांचप्रवदंतिम
नीषिणइतिभविष्यवचनात्पुराणादिकंवा चतुर्णांपुरुषार्थानामपिहेतौजयोस्त्रियामितिकोशादन्यंवासर्वपुरुषार्थप्रतिपादकंग्रंथंशारीरकसूत्रभाष्यादिरूपमुदीरयेदुच्चारयेत् अत्रलिङामंगलाचरणस्यग्रंथ
पाठेप्यावश्यकत्वंदर्शयतारचनारंभेसुतरांतद्दर्शितं नन्वेतन्नपठनीयंनव्याख्येयंचपौरुषेयत्वात्पुरुषेषुचभ्रमविप्रलंभकत्वयोःसंभवादितिचेन्न सर्वज्ञेषुवेदैकप्रमाणेषुमन्वादिषुतदसंभवात् पूर्वतंत्रेचस्मृत्यादिधर्मे
प्रामाण्यस्यसिद्धत्वात् यस्यांतुस्मृतौलोभमूलकत्वंप्रत्यक्षंदृश्यतेयथावैसर्जनहोमीयंवासोऽध्वर्युःपरिगृह्णातीतितत्रास्त्वप्रामाण्यंनत्वष्टकाःकर्तव्याःप्रपाःकर्तव्याऊर्ध्वपुंड्रंमृदाकुर्यादित्यादीनां तासांलोभ
मूलकत्वादर्शनात् यांजनाःप्रतिनंदंति धन्वन्निवप्रपाअसित्वमग्नेश्रोणामेकउदकंगामवाजतीतिमंत्रलिंगानुमितविधिमूलकत्वाच्च धन्वन्धन्वनिनिरुदकप्रदेशे किमुश्रेष्ठःषळूनाआर्भवंत्रिष्टुबंतमित्यनुक्रम
णिकायांकिमुश्रेष्ठइतिसूक्तस्यचतुर्दशर्चस्यऋभुदैवत्यस्यनवमदशम्यावेतेऋचौ आपोभूयिष्ठाइत्येकोअब्रवीदग्निर्भूयिष्ठइत्यन्योअब्रवीत् वधर्यंतींबहुभ्यःप्रैकोअब्रवीदृतावदंतश्चमसाँअपिंशत १ श्रोणामे
कउदकंगामवाजतिमांसमेकःपिंशतिसूनयाभृतं आनिम्रुचःशकृदेकोअपाभरत्किंस्वित्पुत्रेभ्यःपितरावुपावतुः२ अत्रऋभ्वाख्यदेवतास्तुतिव्याजेनश्रेयःसाधनानिविधीयंते हेऋभवःभवतांमध्येएकःकश्चि
त्तीर्थाश्रयेणैवप्राप्तदेवताभावआपएवभूयिष्ठाउत्कृष्टतमाइत्यब्रवीदेवंयज्ञादिनाप्राप्तदेवताभावोऽन्योऽग्निर्भूयिष्ठइत्यब्रवीत् वधर्यंतीं अवपूर्वाद्धृञोविच्प्रत्ययेभागुरिमतेनाकारलोपेचेदंरूपं स्वरादिपाठाद
व्ययत्वंनिपातत्वादाद्युदात्तत्वंच वधरित्यव्ययंपालनार्थे अवगत्यधारयतीतियोगात् तदर्थंयंतींगच्छंतींचेतोवृत्तिंदयांबहुभ्यःप्रमाणेभ्योनिश्चित्यैकोदययैवप्राप्तदेवताभावःप्रकर्षेणाब्रवीत् तेयूयंऋताऋ
तानिसत्यान्येवैतान्यबादीनिदेवताभावप्राप्तिसाधनानिवदंतउपदिशंतोयज्ञेषुचमसान्सोमयुक्तान्अपिंशतव्यभजंत अत्रस्त्वेवमुपाख्यायते ऋभवोनामत्रयोदेवाएकंचमसमासेदुस्तत्रवह्निरपितद्रूपंगृहीत्वा
आगतस्तेतमतिसारूप्यात्पृथग्ज्ञातुमशक्ताएकंचमसंचतुर्धाव्यभजंतेति यद्वा सत्यवादिनामेवतीर्थादिफलदमितिऋतावदंतइत्यस्यार्थः श्रोणामेकः हेऋभवःभवतांमध्येएकःश्रोणांश्लक्ष्णांगांमृदंगोपीचंद
नादिरूपांतीर्थनिकटस्थांमुख्यकर्मभूतांप्रत्युदकंजलंगौणंकर्मअवाजत्यवगमयति अंतर्भावितण्यर्थोयं श्रोणांगामुदकेनमिश्रयतीत्यर्थः श्रोणांगांरक्तचंदनादिरूपांवा तथाएकःसूनयाहिंसयातत्कर्त्राआ
भृतमाहृतंमांसंगोरोचनाख्यंपिंशतिपिनष्टिउदकेनसहेतिशेषः निम्रुचःनितरामस्तंगच्छतोदग्धेंधनस्याग्नेःसंबंधिशकृत्गोमयं शुष्कगोमयोत्थंभस्मेतियावत् अपाभरदपाहृतवान् अत्राप्युदकेनसहेतिशेषः
व्यवहिताश्चेतिच्छंदसिव्यवहितेनाप्युपसर्गेणक्रियायाःसंबंधः हृग्रहोर्भश्छंदसीतिहस्यभः एतानिमंत्रपदान्यसंपूर्णार्थत्वात्स्वार्थलाभायब्राह्मणमपेक्षंते इषेत्वोर्जेत्वेत्यादिमंत्रवत् तत्रयथा इषेत्वेतिशा
खामाच्छिनत्तिऊर्जेत्वेत्यनुमार्ष्टीतिब्राह्मणानुसारात्हेशाखेत्वात्वामिषेअन्नायछिनद्मीतिऊर्जेपशुभ्यःअनुमार्ज्मीतिव्याख्यातं एवमिहापिवासुदेवोपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारादूर्ध्वपुंड्रार्थंश्ल
क्ष्णांमृदंजलेनमिश्रयेदितिव्याख्येयं तथाकालाग्निरुद्रबृहज्जाबालाद्युपनिषद्ब्राह्मणतंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात्त्रिपुंड्रंकर्तुंनिम्रुचःशकृदपाभरदितिचव्याख्येयं एवमितरस्यापिपादस्यब्राह्मणमंत्रलिंगादुप
वृंहणस्मृतिभ्यश्चाष्टकाप्रपाविधिवदनुमेयं तथाचश्रोणामितिपदस्यरक्तामितिव्याख्यानेसौरशाक्तगाणेशानांरक्तमेवपार्थिवंद्रव्यंपुंड्रार्थंतत्तत्तंत्रेविधीयते वैष्णवानांपीतंशैवानांभस्मेति अनेनतत्तत्पुंड्रविशे
षोपलक्षिततत्तद्देवताभजनेनापिदेवताभावंप्राप्नुवंतीतिविधीयते केवलवैदिकानांतुश्रोणांश्लक्ष्णामितिव्याख्यानेनत्रितयस्यापिसमुच्चयः स्नात्वापुंड्रंमृदाकुर्याद्धुत्वाचैवतुभस्मना देवान्विप्रान्समभ्यर्च्यचंद
नेनसमाचरेदितिस्मृतिभ्यः अत्रगोरोचनाग्रहणंचंदनाद्यष्टगंधोपलक्षणार्थं एतेषांविकल्पसमुच्चयपक्षाणांपितृपैतामहपरंपराक्रमेणव्यवस्थामाह किंस्वित्पुत्रेभ्यःपितरावुपावतुरितिपुत्रहितार्थंयत्किंचिद्व्रतं

ओंनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ ओंनमःपितामहाय ॥ ओंनमःप्रजापतिभ्यः ॥ ओंनमःकृष्णद्वैपायनाय ॥ ओंनमःसर्वविघ्नविनायकेभ्यः ॥ लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रे ॥ १ ॥ सुखासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान् ॥ विनयावनतोभूत्वाकदाचित्सूतनंदनः ॥ २ ॥ तमाश्रममनुप्राप्तंनैमिषारण्यवासिनाम् ॥ चित्राःश्रोतुंकथास्तत्रपरिवव्रुस्तपस्विनः ॥ ३ ॥

पितरौमातापितरौपितृपितामहौवाउपेत्यस्वीकृत्यअवतुःव्रतंसम्यक्परिपालयामासतुः तदेवतस्यपुत्रस्यश्रेयःसाधनमित्यर्थः एवंसत्यवादिनांतीर्थानियज्ञादयस्तंत्रमार्गेणसूर्याद्यन्यतमोपास्तिःकेवलवैदिकताचेतिदेवताभावप्राप्तिसाधनानीतिमंत्रद्वयतात्पर्यंसिद्धं तस्मादस्मदादिभिरल्पज्ञैर्दृष्टमूलमदृष्टमूलंवामनुव्यासादिसर्वज्ञप्रणीतंस्मृतिजातंवेदवद्वेदविदांवचनमितिन्यायेनागमयितव्यंपठनीयंव्याख्येयंचेतिसर्वमनवद्यं ॥ १ ॥ महतःशास्त्रस्यारंभेबहुविघ्नसंभावनयास्वोपास्यंवासुदेवंद्वादशाक्षरेणप्रणम्ययस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइत्युक्तेरीश्वरवत्परात्परगुरुंपितामहंपरमगुरून्वसिष्ठमरीच्यादीन्प्रजापतींश्चप्रणम्याहंमनुरभवंसूर्यश्चेत्यादिनावामदेवइवस्वकीयंब्रह्मभावमयमात्माब्रह्मेतिशास्त्रमनुसंदधानःप्रत्यगात्मानमेवनमस्करोति ओंनमःकृष्णद्वैपायनायेति ततोविघ्नविनायकान्नमस्कृत्यसुखासीनानितिभारतारंभश्लोकेऽपेक्षितंपूरयतिगद्येन लोमहर्षणपुत्रइति लोमानिहर्षयांचक्रेश्रोतॄणांयःस्वभाषितैः कर्मणाप्रथितस्तेनलोमहर्षणसंज्ञयेतिकौर्मेनिरुक्तार्थनाम्नःपुत्रउग्रश्रवाः उग्रस्यनृसिंहतापनीयोपनिषत्प्रतिपाद्यस्यवस्तुनःश्रवःश्रवणंयस्यसः अधिगतोपनिषद्रहस्यइत्यर्थः सौतिःसूतजातेरुत्पत्तिरुक्तावायुपुराणे वैन्यस्यतुपृथोर्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः सुत्यायामभवत्सूतःप्रथमंवर्णवैकृतं ऐंद्रेणहविषातत्रहविःपृक्तंबृहस्पतेः जुहावेंद्रायदेवेनततःसूतोव्यजायत शिष्यहव्येनसंपृक्तमभिभूतंगुरोर्हविः अधरोत्तरचारेणजज्ञेतद्वर्णवैकृतमिति वर्णवैकृतमितिब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतियाज्ञवल्क्योक्तंविलोमजत्वं तस्यसूतस्यापत्यंसौतिःपौराणिकःपुराणेकृतश्रमः नैमिषारण्ये वाराहे एवंकृत्वाततोदेवोमुनिंगौरमुखंतदा उवाचनिमिषेणेदंनिहतंदानवंबलं अरण्येऽस्मिंस्ततस्त्वेतन्नैमिषारण्यसंज्ञितमित्युक्तरूपे नैमिशेतिपाठेतुवायवीये एतन्मनोमयंचक्रंमयासृष्टंविसृज्यते यत्रास्यशीर्यतेनेमिःसदेशस्तपसःशुभः इत्युक्त्वासूर्यसंकाशंचक्रंसृष्ट्वामनोमयं प्रणिपत्यमहादेवंविससर्जपितामहः तेऽपिहृष्टतराविप्राःप्रणम्यजगतांप्रभुं प्रययुस्तस्यचक्रस्ययत्रनेमिर्व्यशीर्यत तद्वनंतेनविख्यातंनैमिशंमुनिपूजितमितितन्निर्वचनंद्रष्टव्यं शौनकस्य शौनःसर्वविवेकदृगितिलीलावत्यां शौनएवशौनकस्तस्यकुलपतेः एकोदशसहस्राणियोन्नदानादिनाभरेत् सवैकुलपतिरित्युक्तलक्षणस्यसत्रेयेयजमानास्तएवऋत्विजोयस्मिन्बहुकर्तृकेक्रतौससत्रसंज्ञः यथोक्तं बहुभ्योदीयतेयत्रतृप्यंतिप्राणिनोबहु कर्तारोबहवोयत्रतत्सत्रमभिधीयतइति ॥ १ ॥ सुखासीनानितिकर्मच्छिद्रेषुसुखंस्वरूपानंदंविचारयितुमासीनान् अभ्यगच्छत्आभिमुख्येनस्वयमेवतेषांपुरःकथांवक्तुंकौतूहलितयागतवान् नानाहूतोध्वरंगच्छेदन्यत्रतुकुतूहलादित्युक्तेः संशितव्रतान्सम्यक्शितंतीक्ष्णंखड्गधारावदनास्कंदनीयंव्रतंब्रह्मचर्यादिकंयेषांतान् ॥ २ ॥ नैमिषारण्यवासिनामाश्रममनुप्राप्तंतंतपस्विनःपरिवव्रुरितिसंबंधः अनुप्राप्तइतिपाठेनूक्तरार्धेतमित्यध्याहार्यं ॥ ३ ॥

---

१ सौतिरित्यनेनायंभारतेतिहासःसूतपुत्रेणशौनकादीन्प्रतिकथितइतिगम्यते अतएवसर्वत्रसौतिरुवाचेत्युपलभ्यते यच्चक्वचित्सूतउवाचेत्यपिदृश्यतेतच्च (अ० ८ श्लो० ४) किंसूततेषांविप्राणामित्यादौशौनकदत्तसूतेतिसंबोधनवत्सूतपुत्रेप्यौपचारिकंबोध्यम्

तपोधनानांतपोवृद्धिरेवप्रष्टव्यातस्तांस्तपोवृद्धिमपृच्छत् पृच्छेर्द्विकर्मकत्वात् तपोवृद्धानितिपाठेतपोपृच्छदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ निर्दिष्टमिहोपविश्यतामितिदर्शितं ॥ ५ ॥ प्रस्तावयन्नुपोद्घातयन् प्राप्तवयाइति
पाठेवृद्धइत्यर्थः ॥ ६ ॥ उपोद्घातमेवाह कुतइति विहृतोनीतः ॥ ७ ॥ एवमिति सम्यक्शब्दतःशुद्धं यथावदर्थतःशुद्धं वचनसंपन्नःशब्दप्रयोगकौशलयुक्तः तेषांचरिताश्रयंतेषांमुनीनांचादन्येषांरा
जादीनांचसंबंधीनियानिचरितानितेषामाश्रयभूतंवचनं ॥ ८ ॥ भावितात्मनांविशोधितचित्तानां सौतिरुवाच जनमेजयस्यराजर्षेरित्यक्षराधिक्यमार्षं यत्तुजन्मनैवातिशुद्धेनशत्रूनेजितवान्यतः एजृकं
पनेधातुर्हिजन्मेजयइतिश्रुतइतिनिरुच्यचतुरक्षरंनामेत्याहुस्तन्निर्मूलं जनमेजयःपारिक्षितइतिश्रौताक्षरसंख्याविरोधात् जन्मशब्दस्यानुपसर्गत्वाच्चैङिपररूपंदुर्लभंच युक्तंतुजनशब्दपूर्वादेजृभेजृभ्राजृदी

अभिवाद्यमुनींस्तांस्तुसर्वानेवकृतांजलिः॥ अपृच्छत्सतपोवृद्धिंसद्भिश्चैवाभिपूजितः॥ ४॥ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवतपस्विषु॥ निर्दिष्टमासनंभेजेविनयाल्लौम
हर्षणिः॥ ५॥ सुखासीनंततस्तंतुविश्रांतमुपलक्ष्यच॥ अथापृच्छदृषिस्तत्रकश्चित्प्रस्तावयन्कथाः॥ ६॥ कुतआगम्यतेसौतेक्वचायंविहृतस्त्वया॥ कालःकमल
पत्राक्षशंसैतत्पृच्छतोमम॥ ७॥ एवंपृष्टोब्रवीत्सम्यग्यथावल्लौमहर्षणिः॥ वाक्यंवचनसंपन्नस्तेषांचचरिताश्रयम्॥ ८॥ तस्मिन्सदसिविस्तीर्णेमुनीनांभावि
तात्मनाम्॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःसर्पसत्रेमहात्मनः॥ ९॥ समीपेपार्थिवेंद्रस्यसम्यक्पारिक्षितस्यच॥ कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताःसुपुण्याविवि
धाःकथाः॥ १०॥ कथिताश्चापिविधिवद्यावैशंपायनेनवै॥ श्रुत्वाऽहंताविचित्रार्थामहाभारतसंश्रिताः॥ ११॥ बहूनिसंपरिक्रम्यतीर्थान्यायतनानिच॥ सम
तपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितम्॥ १२॥ गतवानस्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरा॥ कुरूणांपांडवानांचसर्वेषांचमहीक्षितां॥ १३॥ दिदृक्षुरागतस्तस्मात्समीपंभव
तामिह॥ आयुष्मंतःसर्वएवब्रह्मभूताहिमेमताः॥ अस्मिन्यज्ञेमहाभागाःसूर्यपावकवर्चसः॥ १४॥ कृताभिषेकाःशुचयःकृतजप्याहुताग्नयः॥ भवंतआसने
स्वस्थाब्रवीमिकिमहंद्विजाः॥ १५॥

प्तावितिदीप्त्यर्थाण्ण्यंतादेजेःखशितिखशिमुमागमेजनमेजयइति ॥ ९ ॥ पार्थिवेंद्रस्यसमीपेकृष्णद्वैपायनप्रोक्तावैशंपायनेनकथिताश्चेतिसंबंधः ॥ १० ॥ विशंप्रजांपातीतिविशंपोजनमेजयस्तस्यायनं
गुरुत्वेनाश्रयभूतोविशंपायनःसएववैशंपायनः स्वार्थेतद्धितः यद्वाविरिवविर्जीवः पक्षिवद्देहांतरसंक्रमणात् शंपःसुखस्यपालकईशः तयोरयनमधिष्ठानंशुद्धंब्रह्म तदधीतेतद्वेदेतिवावैशंपायनस्तेनवैशंपा
यनेनताःश्रुत्वातंदेशंगतवानस्मीतिसंबंधः महाभारतं चत्वारएकतोवेदामहाभारतमेकतः महर्षिभिःसमागत्यतुलामारोपितंपुरा महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यतइत्युक्तलक्षणं तत्रसंश्रिताःसम्यक्श्रि
ताः सर्ववेदार्थगर्भाइत्यर्थः तप्पर्वमरुद्भामित्यन्यत्रस्मृतोमत्वर्थीयस्तप्प्रत्ययोबाहुलकाद्भारशब्दादपीतिज्ञेयं ॥ ११ ॥ तीर्थानिजलप्राधान्यात्पुष्करादीनि आयतनानिस्थलप्राधान्यान्नैमिषादीनि
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृतेति आसनेस्वस्थाभवंतोभवंत्वितिशेषः आसतेइतिपाठेस्वास्थ्यंपृच्छतिकथांप्रस्तोतुमित्यर्थः अहंचपुराणादिष्वन्यतमंकिंब्रवीमीत्याज्ञापयतेतिशेषः ॥ १५ ॥

पुराणेति सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच वंशानुचरितंचेतिपुराणंपंचलक्षणमितिस्मृत्युक्तंपुराणंपुरापिनवं वर्णपदानुपूर्वीविभ्रंशेपिप्रतिकल्पंतदर्थानांसर्गादीनांसमाननामरूपत्वात् सूर्याचंद्रमसौधाताय
थापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेःपुराणस्यसंहिताःधर्माश्रिताःकथादानमोक्षधर्माद्याः अर्थाश्रिताराजधर्माद्याः नरेंद्राणांनलरामादीनामितिवृत्तमाचारप्रकारं ऋषीणांभृग्वादीनांचात्पतिव्रतादीनां ॥ १६ ॥ सुरै
र्ब्रह्मर्षिभिश्चयदभिपूजितंस्वस्वलोकेइतिशेषः ॥ १७ ॥ विचित्राणिस्वरूपतोऽर्थतश्चरम्याणिपदानि वाक्यादेरुपलक्षणं पर्वाणिपौष्यपौलोमादीन्यादिसभादीनिवायत्रतस्य सूक्ष्माअतर्क्याअर्थाआ

पुराणसंहिताःपुण्याःकथाधर्मार्थसंश्रिताः ॥ इतिवृत्तंनरेंद्राणामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ १६ ॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥द्वैपायनेनयत्प्रोक्तंपुराणंपरमर्षिणा ॥ सुरै
र्ब्रह्मर्षिभिश्चैवश्रुत्वायदभिपूजितम् ॥ १७ ॥ तस्याख्यानवरिष्ठस्यविचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच ॥ १८ ॥ भारतस्येतिहासस्यपुण्यां
ग्रंथार्थसंयुताम् ॥ संस्कारोपगतांब्राह्मींनानाशास्त्रोपबृंहिताम् ॥ १९ ॥ जनमेजयस्ययांराज्ञोवैशंपायनउक्तवान् ॥ यथावत्सऋषिस्तुष्ट्यासत्रेद्वैपायनाज्ञया ॥
॥ २० ॥ वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तांव्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥ संहितांश्रोतुमिच्छामःपुण्यांपापभयापहाम् ॥ २१ ॥

त्मतत्त्वादयः अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत् नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयः नैषातर्केणमतिरापनेयेतिस्मृतिभ्यां न्यायस्तत्प्रतीत्यनुकूलायुक्तिःवेदार्थैर्वेदतात्पर्यविषयभूतैरर्थैश्चभूषित
स्य ॥ १८ ॥ संस्कारोपगतांपदादिव्युत्पत्तिमतीं ब्राह्मींवाचं ब्राह्मीगौर्भारतीभाषेत्यमरः नानाशास्त्रैरुपबृंहितामुद्दीपितां शास्त्रांतराविरुद्धामित्यर्थः ॥ १९ ॥ राज्ञोग्रेइतिशेषः ॥ २० ॥ वेदैश्चतुर्भिःसंयुक्तां
चतुर्वेदार्थवतीं समितामितिपाठेतुल्यामित्यर्थः पुण्यांश्रेयोवर्धिनीं पापभयापहांचित्तशोधिकां ॥ २१ ॥

॥सौतिरुवाच॥ ॥आद्यंपुरुषमीशानंपुरुहूतंपुरुष्टुतम्॥ ऋतमेकाक्षरंब्रह्मव्यक्ताव्यक्तंसनातनम्॥ २२॥

मंगलाचरणपूर्वकंमुनिभिःप्रार्थितमर्थंवक्तुंप्रतिजानीते आद्यमित्यादिचतुर्भिःहरिंनमस्कृत्यमहर्षेर्मतंप्रवक्ष्यामीतितृतीयचतुर्थयोरन्वयः अत्रभूबीजांकुरतरुफलोपमाःपंचईश्वरपुरुषाःशुद्धशबलसूत्रविराड्विष्णुसंज्ञाःनिरुपाधिमायोपाधिमायाकार्यापंचीकृतमहाभूतोपाधिपंचीकृतमहाभूतोपाधिपुरुषाकारमूर्त्युपाधिविशिष्टचैतन्यरूपाः तत्रत्रीनत्रोद्दिशतिनमस्कार्यत्वेन आद्यंपुरुषंनिरुपाधिचैतन्यमीशानंमायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतिप्रसिद्धं पुरुहूतंयज्ञेषुपुरुभिर्बहुभिर्होतृभिर्हूतमाहूतं पुरुभिःसामगैःस्तुतं अध्वर्युभिरिष्टंचेत्यपिद्रष्टव्यं तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिरितिहिरण्यगर्भाख्येसूत्रेसर्वंयष्टव्यदेवतात्मत्वश्रुतेःयदेनमृग्भिःशंसंतियजुर्भिर्यजंतिसामभिःस्तुवंतीतिस्मृतेश्च पुरुहंपुरुभूयिष्ठमित्यमरः एतदेवत्रयंव्युत्क्रमेणविशिनष्टि व्यक्ताव्यक्तंसनातनमिति व्यक्तंसूत्रात्माहविर्भोक्तृत्वफलप्रदातृत्वादियोगात् अव्यक्तंईशानःसुप्तिप्रलययोःसर्वलयात्मत्वात् सनातनमखंडदंडायमानं एतेनतस्माद्व्यक्तमुत्पन्नमितिस्मृतेश्चेतरयोरुत्पत्तिमत्त्वेनलयोदर्शितः ऋतंयथाभूतं यथास्फटिकेस्वतःशुद्धेहिंगुलाश्रयत्वेनरक्तत्वंतत्रैवस्फटिकांशप्रमोषेपद्मरागत्वंतत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वंचाध्यस्यते तथाचैतन्येमायायोगादीशत्वमीशेप्यविद्यायोगात्सूत्रत्वंसूत्रेप्यविद्यादार्ढ्याद्विराट्त्वंचाध्यस्यते तत्रोत्तरोत्तरापेक्षयापूर्वपूर्वंऋतं परमंतत्वाद्यःपुरुषएव एकमितिमायाद्युपाधिकृतभेदनिरासः अक्षरं अशेःसरः व्यापकं तंनआकाशात्पृथिव्यादेरिवनास्मात्पृथगुपाधेरपिसत्त्वमस्तीतिदर्शितं अतएवब्रह्मनिरवधिकबृहत्त्वाद्देशतःकालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदशून्यं ॥ २२ ॥

चतुर्थंविराजमाह असच्चेति यत्सदसत्परंसदसद्भ्यांकार्यकारणाभ्यांसूत्रेशाभ्यांपरमन्यत्सनातनाख्यंतदेववस्तुविश्वंविराड्रूपमित्यर्थः ब्रह्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतेः किंभूतंविश्वं सत्दृश्यमानत्वात् असच्च नेह नानास्तिकिंचनेतितत्त्वज्ञानबाध्यत्वश्रुतेः नन्वाद्यंतयोरसत्मध्येचसत्घटादिकंदृष्टंनेत्याह असच्चेति रज्जूरगवत्प्रतिभासमानमपिकालत्रयेपिनास्तीत्यर्थः फलोपमंपंचमंविष्णुमाह परेति परेसूत्रात्मानःअवरेविराडादिघटांताः बहुत्वमनंतशक्तित्वसूचनार्थं तेषांस्रष्टारं नन्वंडांतरुत्पन्नस्यकथंपरादिस्रष्टृत्वमतआह पुराणमिति पुरापिनवं अनादिरेवसन्ब्रह्मांडांतश्चतुर्भुजेनरूपेणाविर्भूतोनंतशक्तिःपरिणतबीजगर्भफलमंकुरादीनामिवपरावराणांस्रष्टाभवतीत्यर्थः अतएवपरमव्ययमत्यंतंव्ययशून्यं संसारस्यानंत्यात्तत्कारणीभूतस्यतस्यव्ययोनयुज्यतइत्यर्थः ननुसोयमात्माचतुष्पादित्यादिनानिरुपाधितुर्यप्रतिपत्तयेपरमात्मनस्त्रीण्येवसोपाधिकानिरूपाणिविश्वतैजसप्राज्ञसंज्ञानिमांडूक्यादिषुश्रूयंतेनतुचतुर्थमितिचेत् सत्यं तथापियएषोंतरादित्येहिरणमयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशः अरश्चण्यश्चार्णवौतृतीयस्यामितोदिवीत्यादिप्रभुमितंहिरणमयंवेश्मेतिच्छांदोग्येपुरुषाकृतेर्ब्रह्मणस्तल्लोकादेश्चश्रवणात् कौषीतकिब्राह्मणेचपर्यंकस्थस्यब्रह्मणस्तेनसहसंवादादेश्चश्रवणात्तदप्यस्तीतिगम्यते आरण्यकेपिगंधमादनप्रवेशेधौम्यवाक्येमहामेरुर्महाभागेत्यादिनामेरुपृष्ठेब्रह्मलोकादन्यंविष्णुलोकंप्राच्यांनारायणस्थानंमेरावतिविराजतेइत्यादिनास्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययमित्यंतेनग्रंथेनोक्तविशेषणमामनंति तत्रैवचतत्प्राप्तानामनावृत्तिःस्मृता तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारतेति स्थानांतरेभ्यश्चावृत्तिर्गीतासूक्ता आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्तिनोर्जुनेति इमावेवब्रह्मविष्णुलोकावभिप्रेत्यचिंतितंचतुर्थंकार्यं

असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परम्॥ परावराणांस्रष्टारंपुराणंपरमव्ययम्॥ २३॥

बादरिरित्यत्रछांदोग्येर्चिरादिमार्गंप्रकृत्यश्रूयते सएतान्ब्रह्मगमयतीत्यत्रमानवःपुरुषउपासकान्कार्यंब्रह्मप्रापयत्युतविष्ण्वाख्यंपरमिति प्राणोब्रह्मकंब्रह्मखंब्रह्मेतिप्रकृत्ययद्वावकंतदेवखंयदेवखंतदेवकमिति कखयोरभेदमुक्त्वाप्राणंचहास्मैतदाकाशंचोचुरितिप्राणाकाशाख्ययोःकार्यकारणब्रह्मणोरुपास्यत्वेनोपसंहारात्संशयःतत्रपरस्मिन्ब्रह्मणिनतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंपारमार्थिकं गत्यभावमभिप्रेत्यकार्यंब्रह्मैवगतिप्राप्यमितिपूर्वःपक्षः दृश्यतेपरमितिसिद्धांतः अस्मिन्पक्षेश्रुतिसूत्रयोःस्वारस्यंकतकेवगंतव्यं ईक्षतिकर्माधिकरणेभाष्येपिहिएवंविधौपूर्वोत्तरपक्षौसर्वत्रदृश्येते यत्तूक्तंपरमेश्वरेहिरण्यश्मश्रुत्वादिरूपश्रवणंनोपपद्यतेइति तत्रब्रूमः स्यात्परमेश्वरस्यापीच्छावशान्मायामयंरूपंसाधकानुग्रहार्थमित्यादिनातद्वदिहापिज्ञेयं तत्रपूर्वपक्षेफलंइमंमानवमावर्तंनावर्तंतइत्यंतेइममितिविशेषणान्मानवांतरेआवृत्तिरिति सिद्धांतेतुनचपुनरावर्ततइतिश्रुत्यंतरात्यतोवाइमानिभूतानिजायंतइतिवदिदंशब्दउपप्रदर्शनार्थइत्यनावृत्तिरिति कथंतर्हिभाष्येसूत्रक्रममुल्लंघ्यपरंगतिप्राप्यमितिप्रापय्यकार्यमेवगतिप्राप्यमितिसिद्धांतितं शृणु नोव्योमापरोयदितिपरव्योमाख्यस्याव्याकृताकाशस्यसर्वजगत्कारणस्यापिस्रष्टेःप्राङ्निषेधश्रवणात्तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिश्रुतेर्हिरण्यश्मश्रुत्वादिमतोपिकारणब्रह्मणःशुद्धापेक्षयाकार्यत्वंविवक्षित्वातद्विषयत्वंगतिश्रुतीनांवर्णितं परशब्देनचशुद्धंविवक्षित्वातत्रगत्ययोगश्चदर्शितइति नचहिरण्यश्मश्रुत्वादिश्रवणंकार्यब्रह्मविषयमेवेतिवाच्यं अंतस्तद्धर्मोपदेशात्दहरउत्तरेभ्यइत्यादिन्यायैस्तस्यजगत्कारणत्वसिद्धेः इयमेवर्गग्निःसामवागेवर्क्प्राणःसामेत्यादिनाऋक्सामात्मकत्वेननिरूपितस्यकृत्स्नस्याधिदैविकाध्यात्मिकप्रपंचस्यतस्यर्क्सामचगेष्णावितितदंगुलिपर्व

मात्रत्वोक्तेश्चतस्माच्छास्त्रांत्यन्यायेनयदधीनंजगद्व्यापारवर्जमितरेषामुपासनासिद्धानांहिरण्यगर्भादीनामैश्वर्यंयेनसहतेषांभोगसाम्यंयथैतांदेवतांसर्वाणिभूतान्यवंत्येवंहैवंविदंसर्वाणिभूतान्यवंतीतिलिंगाद्वस्यने यस्यसभूमिंसर्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमितिघटादिभ्योमृदइवइंद्रजालादैंद्रजालिकस्येवचविकारवर्तितद्वर्तिचरूपंस्थितिश्चश्रूयते यल्लोकंप्राप्तानामनावृत्तिस्तद्भृत्यभूतचतुर्वक्त्रेणसहमुक्तिराधिकारिकाणामभुक्तविद्याफलानांतल्लोकगतानामपियावदधिकारंकल्पांतरेप्यवस्थितिश्चेतिश्रूयते तस्यविग्रहादिकंसर्वंशास्त्रप्रामाण्यादभ्युपेयं अयमेवभगवत्पादीयेवेदांतसारेवनवृक्षदृष्टांतेनस्थूलसूक्ष्मकारणोपाधिभेदेनत्रिविधेसमष्टिव्यष्टीप्रतिपाद्यसमष्टिर्वनदृष्टांतेनप्रतिपादितः किंचशुद्धेब्रह्मणिप्रणिधीयमानंचित्तंस्थूलसूक्ष्मक्रमात्सर्वंचिदात्मनिप्रविलापयेदितिपंचीकरणोक्तक्रमेणस्वाभाविकपरिच्छेदाभिमानंत्यक्त्वाऽहमेवेदंसर्वोऽस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकइतिशास्त्रीयसार्वात्म्याभिमानयुक्तंव्यक्तभावनामंतरेणसहसाकर्तुमशक्यं अव्यक्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यतइत्युक्तेः देहवद्भिर्देहाभिमानवद्भिः तस्मात्भावनामयंप्रणिधानमयंचेतिद्विविधमपिध्यानंशुद्धंवस्तुप्रपित्सोरावश्यकं तत्राद्यंनष्टवनितावदसंनिहितविषयंपुरुषव्यापारतंत्रं तेनवशीकृतंचित्तंक्रमशोमूर्त्याकारतःप्रच्याव्याव्यक्तमात्रालंबनोभूत्वाविराडादौकारणेब्रह्मणिचित्तंप्रणिदध्यात् अयमेवध्यानक्रमःश्रीमद्भागवतादिसर्वपुराणेषूक्तः प्रणिधानंचवस्तुतत्त्वविषयंपूर्वोक्तस्फटिकदृष्टांतेनआत्मन्यध्यस्तस्यविराडादित्रयस्यरज्जुसर्पस्येवचित्तस्थिरीकरणेनाधिष्ठानभूतशुद्धवस्तुदर्शनेनप्रविलापनकरणं तच्चदर्शनंदग्धेंधनानलवत्स्वयमुपशांतंचेत्सुषुप्तिसरूपाकाचिदानंदावस्थाविर्भवति साचश्रूयते यथानिरिंधनोवह्निःस्वयोनावुपशाम्यति एवंवृत्तिक्षयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति तत्रमांडूक्यादौयद्यपिप्रणिधानगोचरमेवरूपत्रयमुक्तंतथापिमंदाधिकारिणांभावनागोचरमपिचतुर्थंसोपाधिकमैश्वरंरूपंश्रुत्युक्तंप्रत्याख्येयं नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादिकमपिनित्यं वाच्यं तथाचसृष्टेःप्राक्सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितित्रिविधभेदशून्यसन्मात्रसद्भावावधारणंविरुध्येतेतिचेन्न व्यवहारपरमार्थदृष्टिभ्यामुभयोपपत्तेः तथाहि नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतो नचादिर्नचसंप्रतिष्ठा अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनछित्त्वा अस्यार्थः नरूपमस्यनांतोस्यच्छित्त्वैनमितिचेश्वरः इंद्रजालोपमत्वेनभवाश्वत्थंन्यरूपयत् १ सम्यग्दृशावीक्ष्यमाणंरूपंनास्योपलभ्यते एतत्प्रयोक्तुर्नित्यत्वादयमाद्यंतवर्जितः २ रज्जुसर्पसमस्यास्यतुच्छाज्ञानोद्भवत्वतः प्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंनास्तिकुंभस्यमृद्यथा ३ अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यते ४ इत्येवंवार्तिकाचार्यैरुपचारात्परात्मनः उक्तोपादानतातस्मादप्रतिष्ठोभवद्रुमः ५ दुःस्वमइवसंसारःसंगमात्रेणदुःखदः तमसंगासिनाच्छित्त्वाप्रयाहिपरमंपदं ६ नित्यंबद्धदृशामिंद्रजालंशुद्धदृशांत्विदं कालत्रयेऽपिनास्तीतिन्यायमत्रापियोजयेत् ७ प्रवाहनित्यंजगदित्याहुर्मीमांसकाःस्फुटं व्यवहारेभाट्टनयोऽस्माकमपिसंमतः ८ नकार्यत्वादनित्योयंनंदनंदनविग्रहः उपचाराद्धिकार्यत्वंतत्रपौराणिकाजगुः ९ देवानांकार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवतिसायदा उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयते १० दुर्गाविनायकोविष्णुर्भवोभानुरितीहहि नामरूपांतराण्यस्यशृणुमःपार्थसारथेः ११ वेदांतेष्वपिनित्यत्वंख्यादीनांव्यावहारिकं सिद्धवत्कृत्यदृष्टांतेकीर्त्यतेहिपरिस्फुटं १२ तथाह्याकाशवत्सर्वगतश्चनित्यइत्याकाशात्मनोर्दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोःसर्वगतत्वनित्यत्वेसंगच्छेते अन्यथाद्वयोरपिसत्यत्वेसर्वगतत्वस्यैवासंभव इत्यास्तांतावत् ततश्चयथाऽस्मदादिसुप्तिकालेसयदास्वपितितदैवंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतीत्यादिनाश्रूयमाणेपिसर्वनामरूपप्रलयेइतरेषांव्यवहारोनविच्छिद्यते एवंब्राह्मप्रलयकालेपिवैकुंठवासिनामिति सदेवसोम्येत्यादिकमपिआदावंतेचयन्नास्तिवर्तमानेपितत्तथेतिन्यायेननेहनानास्तिकिंचनेतिश्रूयमाणस्यव्यवहारकालेपिप्रपंचासत्त्वस्यप्रदर्शनार्थंनतुकादाचित्कस्यतदसत्त्वस्यज्ञापनार्थं नासतोविद्यतेभावइत्यसदुत्पत्तिनिषेधात् नांतोनचादिरितिगीताविरोधाच्च तस्मादखंडदंडायमानेंद्रजालतुल्यस्यजगतोदर्शनादर्शनेएवोदयलयावित्यभिप्रायेणसृष्टिश्रुतयइत्याकाशवद्व्यावहारिकं

विष्णुमूर्त्यादेरपिनित्यत्वमितिसिद्धं परमार्थतस्तुननिर्विशेषचिन्मात्रादन्यत्कालत्रयेप्यस्तीतिदिक् रज्ज्वज्ञानात्सर्पभीतिपातक्षतमिवक्रमात् आत्माज्ञानादहंसंगक्रियादेहंसमुत्थितं १ घृतवल्लीयतेसुप्तौवास
नामात्रदेहकः बोधेसहन्यतेचैवपुनःपुनरहंभ्रमः २ अहंतद्वासनाधारानाज्ञानेसतिशाम्यति संगक्रियादेहचक्रंनानष्टेहंविनश्यति ३ रज्जुज्ञानाद्भयंनश्येन्नतुपातोद्भवंक्षतं आत्मज्ञानात्तथासंगोनतुकर्मोद्भवंवपुः
४ यावत्कर्मवपुस्तावद्यावद्देहश्चतिष्ठति तावत्कर्माहंभ्रमश्चवर्तेतेदग्धवस्त्रवत् ५ तत्रैवंसतिकर्मोत्थंकर्मनाशात्प्रणश्यति अकर्मजंतुबोधेनबाध्यतेनतुनश्यति ६ एवंश्रीकृष्णदेहोयमकर्मोत्थोननश्यति बोधेन
बाध्यतेचैवस्वप्नेदृष्टइवेश्वरः ७ अन्योन्यबाधकौजाग्रत्स्वप्नावात्मनिकल्पितौ नोत्पद्येतेननश्येतेरज्ज्वांसर्पस्रजाविव ८ आत्मैवहीश्वरोस्माकंधीदर्पणपृथक्कृतः धीनाशएवतद्बाधःकार्यत्वाद्धीश्चनश्यति ९
नन्वैश्वर्यमकार्यत्वान्ननश्येत्प्रत्यगात्मनः बाढंबाधस्तुतस्यस्यान्मायाबाधेनसर्वथा १० अत्रोक्तंवार्तिकसारे ब्रह्मत्वादेवजीवस्यभ्रांतजीवत्ववारणात् वशित्वाद्याब्रह्मधर्माःशिष्यंतेऽतोऽयमीश्वरः ११ निवृ
त्त्वाज्जीवधर्माभासंतेनैवकस्यचित् अनिवृत्ताईशधर्माअकर्मापादितत्वतः १२ भ्रांतितत्वीश्वरस्यापिबुद्धानांचस्वबुद्धितः ईश्वरस्यततोधर्माःसंतुनत्विहविस्मयः १३ तिष्ठत्स्वपीशधर्मेषुधर्माणांमायिकत्व
तः ईशोनिर्धर्मकोबोध्योविमुक्त्यर्थंमुमुक्षुभिरिति प्रपंचस्तुतत्रैवद्रष्टव्यः कस्यचिद्विदेहमुक्तादेः अयंचेश्वरोयमधर्मवत्स्वस्वबुद्धिभेदाद्वर्णइवलिपिभेदादाकारभेदेनविष्णुरितिसांबइतिचशास्त्राद्गम्यते एवंत
ल्लोकोपिवैकुंठइतिकैलासइतिच एकंसंतंबहुधाकल्पयंतियोदेवानांनामधाएकएवेत्यादिश्रुतिभ्यः तंयथायथोपासतेतथेतःप्रेत्यभवंतीतिश्रुतेस्तद्भावनावतांतत्सारूप्यप्राप्तिःकीटभृंगन्यायेनभवतिनतुतदैक्य
प्राप्तिरितिव्युत्पादितंवेदांतकतके केचित्तुपूर्वोक्तमनःप्रणिधानात्मकध्यानसंप्रदायानभिज्ञाएतल्लोकप्राप्तिरेवमुक्तिरयमेवेश्वरोनसमष्ट्याख्योन्यईश्वरोस्तीतिवदंति तेसर्वशास्त्रप्रसिद्धंमुक्तौद्वैतादर्शनंबाधमानाः
स्वाप्ययसंपत्त्योरित्यादिन्यायेननहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्यद्विभक्तंपश्येदितिसुप्तिकैवल्ययोरविशेषाद्द्वैतादर्शनश्रवणेनचविरुध्यंते अनयैवचश्रुत्याद्वितीयाभावा
देवद्वैतादर्शनंनतुदृग्लोपादितिवदंत्याद्वैतस्येंद्रजालतुल्यत्वंदर्शितं तेनविष्णुःसर्वोत्तमःशिवोजीवःशिवःसर्वोत्तमोविष्णुर्जीवइत्युपासकानामाग्रहोविष्ण्वाद्युत्कर्षप्रतिपादकश्रीभागवतसूतसंहितादीनामनार्ष
त्वासुरत्वादिवचनैर्दूषणंचशास्त्रमर्यादानवबोधमूलमेव विकल्पोविशिष्टफलत्वादितिन्यायेनऐकात्म्येचित्तावतारार्थंयस्यकस्यचिदप्याकारस्यालंबनीयत्वात् यत्तुशैववैष्णवपुराणेष्वितरनिंदास्मरणंतन्न
हिनिंदानिंद्यंनिंदितुंप्रवर्ततेअपितुविधेयंस्तोतुमितिन्यायेनविधेयस्तुत्यर्थं यथाउद्यन्नुखलुवाआदित्यआहवनीयेनरश्मीन्संदधातीत्युपक्रम्यप्रातःप्रातरनृतंतेवदंतिपुरोदयाज्जुह्वतियेग्निहोत्रं दिवाकीर्त्यमदि
वाकीर्तयंतःसूर्योज्योतिर्नतदाज्योतिरेषामिति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतिमुपजीव्ययदुदितेसूर्येप्रातर्जुहुयात् यथातिथयेप्रद्रुतायशून्यायावसथायाहार्यंहरंतितादृगेवतदित्युदितानुदितहो
मयोःप्रकरणेइतरनिंदाविधेयस्तुत्यर्थैवतद्वन्नतुतत्रनिंदायांतात्पर्यमस्ति उभयस्यापित्याज्यत्वापत्तेः नहिविष्णुभजनंशिवभजनंवातदंगमूर्ध्वपुंड्रत्रिपुंड्रादिवासुरापानादिवद्रागतःप्राप्तं येननिंदार्थवादानुमित
निषेधशास्त्रबलादनर्थकरंस्यात् यद्वा सत्यपिनिषेधेशास्त्रतःप्राप्तत्वादतिरात्रेषोडशिनंगृह्णातिनातिरात्रेषोडशिनंगृह्णातीतिविहितप्रतिषिद्धत्वात्षोडशिग्रहणाग्रहणवद्विकल्प्यतां विशिष्टफलत्वेनाविरोधे
वासमुच्चीयतांनतुतद्विधायकशास्त्राप्रामाण्यमध्यवसातुंशक्यं इतरस्यापितथात्वापत्तेःसर्वपुराणोच्छेदप्रसंगः तस्मात्स्यालशुनकन्यायेनशिवविष्णुगोचरेनिंदास्तुतीसंकेतभेदमाश्रित्यकार्यकारणब्रह्मगोच
रतयाव्याख्येये यथाहिकश्चित्कुतुकीमुग्धांभार्यांकोपयितुंगृहशुनकंस्यालनाम्नासंकेत्यगालयति साचमद्भ्रातरमयंगालयतीतिकुप्यति तद्वच्छैवेविष्णुशब्देनकार्यंब्रह्मविवक्षित्वातद्भजनाद्भावनातारतम्ये
नैश्वर्यतारतम्यवत्तयाहीनसंपदांपुंसांदुःखकरत्वान्नरकशब्दोदितस्यब्रह्मलोकस्यप्राप्तिरिष्यते एवंपक्षांतरेपि तथाचव्याख्यातंमोक्षधर्मेषुजापकोपाख्याने अमूनियानिस्थानानिदेवानांपरमात्मनामित्यादि

नातस्यस्थानवरस्येहसर्वैनिरयसंज्ञिताइत्यंतेन तमिमंपौराणंभाषाभेदमजानंतःपामराःशैववैष्णवापसदाः ब्रह्माणंकेशवंरुद्रंभेदभावेनमोहिताः पश्यंत्येकंनजानंतिपाखंडोपहताजनाइतितत्रैवस्मर्यमाणंशिव
विष्णवोर्भेददर्शनेदोषमुदाहृत्याभेदश्रुतीश्चापश्यंतोमूलकारणमेवांत्यात्कार्यान्नटइवतत्तद्रूपेणभासतइतिशास्त्रतत्त्वमजानंतोऽन्यतररूपपरिग्रहेणेतरंनिंदंतःपरस्परंकलहायमानाःस्वामिद्रोहान्नरकायैवसज्जं
तइत्यलंप्रसक्तानुप्रसक्तोक्त्या तस्मादस्तिचतुर्भ्यआत्मनःपादेभ्योतिरिक्तोविष्ण्वाख्यःपंचमःपुरुषःसोयंप्रतिपाद्यते परावराणांस्रष्टारमित्यादिना नन्वयंनंदनंदनोयदिपरावराणामुच्चनीचानांस्रष्टातर्हिवैषम्यनै
र्घृण्यभागीस्यात् नचतत्तत्प्राणिकर्मापेक्षोविषमानर्थान्सृजतीतिवाच्यं कर्मणएवमुख्यत्वेनतस्याकिंचित्करत्वात् कर्मणश्चकृष्यादेःसर्वांगोपसंहारवतोविनैवेश्वरानुग्रहंफलसाधनत्वदृष्टेः तस्मादुपासनार्थ
त्वेनकल्पनामात्रंतद्विग्रहादिकमितिचेत्सत्यं देवताधिकरणन्यायेनोपासनायामद्वैतेवाशास्त्रस्यपरमतात्पर्यवत्त्वेपितत्प्रतिपत्त्युपायतयाश्रुतस्येश्वरस्यावांतरतात्पर्यविषयतयांगविधीनामिवदेवताविग्रहादिवि
धीनांप्रामाण्यंसिद्धं मानांतराविरोधात् नचवैषम्यादिदोषः दाशतय्यांनिरस्तत्वात् तथाहि नसस्वोदक्षोवरुणध्रुतिःसासुरामन्युर्विभीदकोअचित्तिः अस्तिज्यायान्कनीयसउपारेस्वप्नश्चनेदनृतस्यप्रयोते
तिमंत्रे सःस्वोदक्षोनयेनमहद्यशस्यंकर्मकृतंतत्स्वसामर्थ्यंनभवतिकिंतुहेवरुणपरमेश्वर सातवैवध्रुतिस्तत्त्वदीयमेवाधिष्ठानृत्वंतवैवमाहात्म्यंतदित्यर्थः नन्वन्यसामर्थ्येनान्यःकरोतीत्ययुक्तमितिचेत्तत्राह सुरे
ति यथासुरामद्यं मन्युःक्रोधः विभीदकोबिभीतकस्तत्स्थःकलिःअचित्तिर्भूतावेशपित्ताद्युद्रेकजन्माउन्मादः एतेअशक्तमपिपुरुषंवशीकृत्यमहाशक्तसाध्यमपिकदर्यंकर्मकारयंति तद्वदीश्वरोपिसर्वस्मिन्य
शस्येकर्मणिजीवंप्रवर्तयतीत्यर्थः अयंभावः नहित्वदारेनिमिषश्चनेशेइतिश्रुतेरीश्वरानुग्रहंविनानिमिषोपिस्वयंचलितुंनईष्टइतिसर्वापिसात्त्विकीराजसीतामसीवाप्रवृत्तिरीश्वरायत्तैव तथापियथासर्वरसप्र
कृतेर्मधुरैकस्वभावस्यजलस्येक्षुरसातिशयेनमाधुर्यमभिव्यक्तं जंबीरमरीचरसयोस्तुस्वाभाविकंतदभिभूतमौपाधिकमम्लत्वंकटुत्वंचाभिव्यक्तं एवंसर्वजगत्प्रकृतेःसत्त्वैकस्वभावस्येश्वरस्यनंदनंदनविग्रहेति
शयेनसत्त्वमभिव्यक्तं अतएवतस्मिन्निरतिशयंधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादिकमस्ति कामक्रोधाभिमानिदेवताविग्रहेसत्त्वंतिरोभूतं औपाधिकंलोभप्रवृत्त्यादिकंप्रमादमोहादिकंचाविर्भूतं तथाचयथागोधूमादि
चूर्णमिक्षुरसाद्यनुग्रहात्तत्तद्रसवद्भवति एवंजीवांतःकरणमपिईश्वरानुग्रहाद्धर्मोपगंकामाद्यनुग्रहाल्लोभोपगंचभवति अतएवभगवद्गीतासूक्तं ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढा
निमाययेतिसर्वभूतांतर्यामिणंप्रकृत्य तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत तत्प्रसादात्परांशांतिंमत्संस्थामधिगच्छसीतितदनुग्रहफलंशांत्यादिकमित्युक्तं तथा अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः अनिच्छन्नपिवा
र्ष्णेयबलादिवनियोजितइतिप्रश्नस्योत्तरं कामएषक्रोधएषइत्यादिनाकामक्रोधलोभाएवपुरुषंपापेप्रवर्तयंतिनत्वीश्वरइत्युक्तं एषह्येवासाधुकर्मकारयति ईश्वरप्रेरितोगच्छेच्छ्वभ्रंवास्वर्गमेववेत्यादिश्रुतिस्मृ
तिजातंतुपर्जन्यवदीश्वरस्यासाधारणकारणत्वमित्याह नचतावताजलवत्सर्वांतर्यामिणोपीश्वरस्यवैषम्यादिगंधोस्ति कल्पादयश्चाचारव्यभिचारएवाभिभवंतीतिपरंपरयाकर्मापेक्षत्वमपीश्वरस्ययुज्यतेअं
कुरादिजननस्यकार्यत्वेनाकर्तृकत्वानुपपत्तेश्चतत्कर्ताईश्वरःसिद्धएवास्ति क्वतर्हिसावित्यतआह अस्तिज्यायान्कनीयसउपारइति उभावप्येकत्वादनुपाधिनारूपेणज्येष्ठौसोपाधिनाकनिष्ठौतथाप्युपाधि
शुद्ध्यशुद्ध्यतिशयादीश्वरोज्यायान्जीवःकनीयान्तस्यसंघाताभिमानिनउपारेसमीपेअंतर्यामितयास्ति अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वात्मेत्यादिश्रुत्यंतरप्रसिद्धेः केनलिंगेनतर्हिसौज्ञेयइत्यतआह स्वप्नश्चनेद
नृतस्यप्रयोतेति स्वप्नश्चनस्वप्नइवइत्एव अनृतस्यमिथ्याभूतस्यैवाऽहंकारादिघटांतस्यप्रपंचस्यप्रयोता युमिश्रणामिश्रणयोः प्रकर्षेणभूयोभूयःसंयोजयितावियोजयिताच योदृष्टिसमयांसृष्टिमिंद्रजाल
वदाविर्भावयतितिरोभावयतिसभगवान्महामायावीसमस्तपापसंछेदनकामैराराधनीयइतिभावः १ नन्वमूर्तस्यांतर्यामिणस्तस्यकथमाराधनंकर्तव्यमित्यतआह अरंदासोनमीढुषेकराण्यहंदेवायभूर्णयेना

गाः अचेतयदचितोदेवोअर्योगृत्संरायेकवितरोजुनातीति नशब्दइवार्थः अहंमीढुषेभूयसींधनस्यदृष्टिंकृतवतेस्वामिनेदासोनदासइवदेवायचतुर्भुजमूर्तयेअरंकराणिअलंकरवाणि प्रार्थनायांलोट् यथा दासाःस्वामिनंस्रक्चंदनमुकुटादिनालंकुर्वंत्येवमहंपार्थिवंनंदनंदनविग्रहंभूषयेयमित्यर्थः अनागाःनिषिद्धाचरणवर्जितः ननुचेतनोह्यलंक्रियमाणःसद्यःफलंददातिकिमचेतनायालंकरणेनेत्यतआह भूर्णये भूरिमनुष्यराजाद्यपेक्षयाअधिकंद्रव्यादिकंनयतिभक्तायप्रापयतीतिभूर्णिस्तस्मैभूर्णये अचेतनोप्ययंसर्वान्कामान्दास्यतीतिभावः ननुदृष्टविरुद्धमेतत् नहिप्रतिमाराधनेनधनंप्रतिमातःप्राप्यतइत्यतआह अचेतयदिति अर्यःभुक्तिमुक्तिकामैरभिगम्यःस्वामीदेवःप्रतिमादिरूपःअचितश्चेतनारहितान्सर्वान्पिंडानचेतयच्चेतनायुक्तान्करोति अहल्यावत् भूतनिर्देशश्छांदसः अयंभावः देहइवप्रतिमायामपितीव्रभावनावताचैतन्यंस्पष्टमुपलभ्यते प्रसिद्धंचैतत्प्रतिमोन्मेषणंमंत्रशास्त्रे उपाख्यायतेचपुराणादौ तस्मात्प्रतिमायाश्चेतनाधिष्ठितत्वेनचेतनस्यचसर्वपुरुषप्रवर्तकत्वेनततःफलसंभावनास्तीति एवंपरमेश्वरेश्रीमाधवादिप्रतिमारूपेसर्वपुरुषार्थप्रदेसत्यपिकवितरोबुद्धिमत्तरोजनोगृत्संप्राणं प्राणोवैगृत्सइतिश्रुतेःप्राणवंतंजीवंतंराजादिंरायेधनार्थंजुनातिअनुसरति नानाविधैःकाव्यैःक्षुद्रंप्रभुंप्रस्तौत्यहोदौर्भाग्यमस्येतिश्रुतिरुरस्ताडंमंदानाक्रोशति कवितमस्तुपरमेश्वरमेवनंदनंदनापरपर्यायंसमस्तपुरुषार्थकामःशरणीकुर्यादितिभावः तस्माद्युक्तमुक्तंपरावराणांस्रष्टारमिति ॥ २३ ॥ मंगल्यंमंगलावहं मंगलंस्वरूपेणैव एषह्ये

मंगल्यंमंगलंविष्णुंवरेण्यमनघंशुचिम्॥नमस्कृत्यहृषीकेशंचराचरगुरुंहरिम्॥ २४ ॥ महर्षेःपूजितस्येहसर्वलोकैर्महात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंपुण्यंव्यासस्याद्भुत
कर्मणः॥ २५॥ आचख्युःकवयःकेचित्संप्रत्याचक्षतेपरे॥ आख्यास्यंतितथैवान्येइतिहासमिमंभुवि ॥ २६ ॥ इदंतुत्रिषुलोकेषुमहज्ज्ञानंप्रतिष्ठितम्॥ विस्तरैश्च
समासैश्चधार्यतेयद्द्विजातिभिः॥ २७॥ अलंकृतंशुभैःशब्दैःसमयैर्दिव्यमानुषैः॥ छंदोवृत्तैश्चविविधैरन्वितंविदुषांप्रियम्॥ २८॥

वानंदयातीतिआनंदोब्रह्मेतिचश्रुतिभ्यां विष्णुंयज्ञात्मानं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेः वरेण्यंवरणीयंभोगमोक्षकांक्षिभिरवश्यमादरणीयं अनघमागंतुकदोषास्पर्शिनं शुचिंस्वभावशुद्धं शिवमितिपाठेशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंनिर्गुणं हृषीकेशंहृषीकाणामिंद्रियाणामीशितारं चराचरगुरुंचराचराणांगुरुंविद्याप्रदमतएवहरिंसंसारहरणं॥२४॥ ईदृशंहरिंनमस्कृत्यव्यासस्यमतमथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यादिसूत्रैर्निर्णीतंयद्ब्रह्माद्वैतंतत्प्रकर्षेणनानोपाख्यानोपबृंहणेनवक्ष्यामि तत्रश्रद्धोत्पादनार्थंमहर्षेरित्यादिव्यासविशेषणं ऋषीणांमंत्रद्रष्टॄणांमहतइतितन्मतस्यश्रौतत्वमुक्तं अद्भुतकर्मणइतिब्रह्माद्वैतप्रतिपत्त्युपायभूतेननानाख्यानदृष्टांतप्रणयनेनविचित्रग्रंथकारित्वमुक्तं॥२५॥आचख्युरिति कवयःक्रांतदर्शिनः॥२६॥त्रैकालिकानामपिकवीनामेतदाख्यानेगुणमाह इदमिति ज्ञानंज्ञानसाधनंत्रयीरूपंद्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैर्यद्धार्यतेतदिदमितिहासरूपेणत्रिषुलोकेषुजातितउत्तममध्यमाधमजनेषुप्रतिष्ठितंज्ञानकरत्वेनेत्यर्थः ॥ २७ ॥ समयैःसंकेतैः समयाःशपथाचारकालसिद्धांतसंविदइत्यमरः दिव्यमानुषैर्वैदिकलौकिकैः संस्कृतप्राकृतैर्वा तथाह्यमृतमंथनादौजलादिषुघृतादिपदप्रयोगोवेदनिघंटुप्रसिद्धोदृश्यतेतथाजतुगृहदाहेपार्श्वचरादिषुकक्षघ्नादिशब्दाम्लेच्छप्रसिद्धादृश्यंते छंदोवृत्तैस्त्रिष्टुबादिच्छंदोंतर्गतैरिंद्रवज्रादिभिर्वृत्तैः ॥ २८ ॥

निष्प्रभेइति यत्प्रजानांवीजंजगदुपादानमेकंनिमित्तांतरानपेक्षमव्ययमपरिणामिकूटस्थंवस्तुतद्बृहदंडंब्रह्मांडरूपमभूत् तदात्मानंस्वयमकुरुत सच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुतिभ्योब्रह्मणएवसर्वभावावगमात् कदांडमभूदित्याकांक्षायामस्मिन्प्रजानांवीजेनिष्प्रभेप्रकर्षेणभानंविशेषविज्ञानंरूपाद्याकारंतद्रहितेसति प्रलयकालेबुद्धिबोद्धव्ययोरभावात् निरालोकेआलोक्यतेऽनेनेत्यालोकःसत्त्वमीश्वरोपाधिभूतं विक्षेपशक्तिमन्मायाख्यंतद्रहिते मायायाअप्यभावेकुतोंऽडोत्पत्तिरतआह सर्वतस्तमसावृतइति मायायाआवरणशक्तिरूपात्तुच्छात्तमसएवस्वमप्रपंचवदंडमुत्पन्नमित्यर्थः तथाचश्रुतिः नोव्योमापरोयदितिसृष्टेःप्रागव्याकृताख्यमायायाअपिसत्त्वंनिषिध्यतुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाजायतैकमितितमोमात्रात्सृष्टिंदर्शयति ॥ २९ ॥ युगस्यब्रह्मकल्पस्यादौजातंतन्निमित्तंचतुर्विधभूतग्रामोपादानं यस्मिन्नंडेब्रह्मप्रविष्टमितिशेषः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः किंतत्सत्यंविकारत्वहीनं वाचारंभणंविकारइतिविकारस्यानृतत्वश्रुतेः किंजडप्रकृतिरूपं न ज्योतिश्चिद्रूपं सनातनंसततैकरूपं

निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोकेसर्वतस्तमसावृते ॥ बृहदंडमभूदेकंप्रजानांबीजमव्ययम् ॥ २९ ॥ युगस्यादौनिमित्तंतन्महद्दिव्यंप्रचक्षते ॥ यस्मिन्संश्रूयतेसत्यंज्योतिर्ब्रह्मसनातनम् ॥ ३० ॥ अद्भुतंचाप्यचिंत्यंचसर्वत्रसमतांगतम् ॥ अव्यक्तंकारणंसूक्ष्मंयत्तत्सदसदात्मकम् ॥ ३१ ॥ यस्मात्पितामहोजज्ञेप्रभुरेकःप्रजापतिः ॥ ब्रह्मासुरगुरुःस्थाणुर्मनुःकःपरमेष्ठ्यथ ॥ ३२ ॥ प्राचेतसस्तथादक्षोदक्षपुत्राश्चसप्तवै ॥ ततःप्रजानांपतयःप्राभवन्नेकविंशतिः ॥ ३३ ॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्मायंसर्वंऋषयोविदुः ॥ विश्वेदेवास्तथादित्यावसवोथाश्विनावपि ॥ ३४ ॥ यक्षाःसाध्याःपिशाचाश्चगुह्यकाःपितरस्तथा ॥ ततःप्रसूताविद्वांसःशिष्टाब्रह्मर्षिसत्तमाः ॥ ३५ ॥ राजर्षयश्चबहवःसर्वैःसमुदितागुणैः ॥ आपोद्यौःपृथिवीवायुरंतरिक्षंदिशस्तथा ॥ ३६ ॥

॥ ३० ॥ अद्भुतं प्रत्यगात्मत्वेपिदुर्ज्ञेयत्वात् अचिंत्यंवाङ्मनसातीतत्वात् सर्वत्रदेशेकालेवस्तुनिचसमतांसाम्यंऐक्यमितियावत् गतंप्राप्तं अव्यक्तमव्याकृतं कारणंहेतुः सूक्ष्मंबाह्येंद्रियाविषयत्वात् सदसदात्मकंतुच्छातुच्छव्यावृत्तस्वरूपं अनिर्वचनीयमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ यस्मादंडात्पितामहः सर्वैशरीरीप्रथमः हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धः अस्यरजःसत्त्वतमोगुणप्रधानानित्रीणिरूपाण्याह ब्रह्मा सुरगुरुर्विष्णुः स्थाणूरुद्रः ब्रह्मणोविभूतीःसृष्टिकर्मप्रधानाआह मनुरित्यादिना ॥ ३२ ॥ दक्षपुत्राःसप्त क्रोधस्तमोदमश्चैवविक्रीतोथांगिरास्तथा कर्दमोश्वश्चसप्तैतेदक्षपुत्राःप्रकीर्तिताइत्यन्यत्रोक्ताः एकविंशतिर्मरीच्यादयःसप्तमनवश्चतुर्दशेति यथोक्तंब्रह्मांडपुराणे ऋषयःसप्तपूर्वेयेमनवश्चचतुर्दश एतेप्रजानांपतयएभिःकल्पःसमाप्यतइति ॥ ३३ ॥ विष्णोर्विभूतिंपालनकर्मप्रधानामश्व्यंतामाह पुरुषश्चेति यंमत्स्यकूर्ममैरालादिविग्रहं ॥ ३४ ॥ स्थाणोर्विभूतीःसंहारकर्मप्रधानाआह यक्षाइति ततोब्रह्मांडाद्ब्रह्मर्ष्याद्याःकृत्स्नसंसारसंहारकज्ञानप्रधानाः ॥ ३५ ॥ आपइत्यादिकंषट्कंवह्निपुरुषयोरप्युपलक्षणं दिशःद्यौरित्येताभ्यांतदभिमानिनौचंद्रसूर्यौगृह्येते अंतरिक्षमाकाशः एतच्चमूर्त्यष्टकंस्थाणोरेवविभूतिः ॥ ३६ ॥

संवत्सरादिःकालोपिसंहारकत्वात्स्थाणोरेवविभूतिः यच्चान्यदपिदृष्टंश्रुतंवातत्सर्वंततएवांडात्संभूतमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३७ ॥ यदिदंदृश्यते बाह्यंरूपादि आंतरंचाहंकारतद्धर्मसुखदुःखादिसाक्षिदृश्यं तत्सर्वं युगक्षयेकल्पांतेपुनःसंक्षिप्यतेकूर्मांगवत्तिरोभवतिस्वाधिष्ठानेब्रह्मण्येवशुक्ताविवरजतं ॥ ३८ ॥ प्रतिकल्पंसृष्टेःसमाननामरूपत्वमाह यथेति ॥ ३९ ॥ कल्पानामानंत्यमाह एवमिति अनाद्यंतंपरमात्मावगत्यवसानं ॥ ४० ॥ एवंपिंडब्रह्मांडात्मिकांजडसृष्टिमुक्त्वातदभिमानिचेतनसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति शाकल्यब्राह्मणेत्रयश्चत्रीचशतात्रयश्चत्रीचसहस्रेत्याद्युपक्रम्यमहिमानएवैषामेतेत्रयस्त्रिंशदेवदेवा इत्युक्तेस्त्रयस्त्रिंशदेवदेवास्तावंतिशतानिसहस्राणिवातेषामेवविभूतिरित्यर्थः तेचाष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याः इंद्रःप्रजापतिश्च तत्रवसवःपृथिव्यग्नीअंतरिक्षवायू आदित्यदिवौ चंद्रोनक्षत्राणिच रुद्रा एकादशेंद्रियाणि आदित्याद्वादशमासाः इंद्रःपर्जन्यः प्रजापतिर्यज्ञः एतेषामभिमानिनश्चेतनाअत्रविवक्षिताः शरीरसृष्टेःप्रागुक्तत्वात् सोयंसृष्टिसंक्षेपः विस्तरस्त्वन्यत्रोक्तः तिस्रःकोट्यस्तुरुद्राणामादित्या

संवत्सरर्तवोमासाःपक्षाहोरात्रयःक्रमात्॥ यच्चान्यदपितत्सर्वंसंभूतंलोकसाक्षिकम्॥ ३७॥ यदिदंदृश्यतेकिंचिद्भूतंस्थावरजंगमम्॥
पुनःसंक्षिप्यतेसर्वंजगत्प्राप्तेयुगक्षये॥ ३८॥ यथर्तावृतुलिंगानिनानारूपाणिपर्यये॥ दृश्यंतेतानितान्येवतथाभावायुगादिषु॥ ३९॥
एवमेतदनाद्यंतंभूतसंहारकारकम्॥ अनादिनिधनंलोकेचक्रंसंपरिवर्तते॥ ४०॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणित्रयस्त्रिंशच्छतानिच॥ त्रयस्त्रिं
शच्चदेवानांसृष्टिःसंक्षेपलक्षणा॥ ४१॥ दिवःपुत्रोबृहद्भानुश्चक्षुरात्माविभावसुः॥ सवितासऋचीकोऽर्कोभानुराशावहोरविः॥ ४२॥

नांदशस्मृताः अग्नीनांपुत्रपौत्रंतुसंख्यातुंनैवशक्यतइति ॥ ४१ ॥ कतमएकादेवतेतिप्राणइतिसब्रह्मेत्युपसंहारेतत्रैवोक्तमेकंसूत्रात्मानंचेतनंविवक्षित्वातद्विभूतयोन्येचेतनाइत्याह दिवःपुत्रइत्यादिनासुविस्तराइत्यंतेन दिवोनानारूपेणद्योतमानायामायायाःपुत्रइवपुत्रोगर्भस्थत्वात् मायायांचित्प्रतिबिंबःसूत्रात्मेत्यर्थः तस्यैवावयवाबृहद्भान्वादयएकादशसमनस्केंद्रियाधिष्ठातृदेवताः दिग्वातार्कप्रचेतोश्विवह्नींद्रोपेंद्रमित्रप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाअप्यत्रसूर्यपर्यायैरेवाभिधीयंते सूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेस्तद्विभूतयोन्यादेवताइतिस्मृतेश्चदिगादीनांसूर्यविभूतित्वात् सबृहत्सभानुःसचक्षुरितिप्रत्येकंतच्छब्दःसंबध्यते अत्रबृहदादिपदार्थस्तु बृहद्व्योममयत्वेनश्रोत्रमिंद्रियमुच्यते द्रव्याणांभासनाद्भानुशब्देनोक्तंत्वगिंद्रियं १ चक्षुःप्रसिद्धमात्मातुप्रेयस्त्वाद्रसनेंद्रियं वागग्निदैवतत्वेनविभावसुपदोदिता २ कर्मणांप्रसवात्पाणीमतौसवितृशब्दितौ विशिष्टगतिमत्त्वादप्यर्कःपादेंद्रियंमतं ३ उपस्थःस्यादृचीकाख्यऋचांसर्वांगतेजसां संगमोरतिकालेत्रेत्येवमेवमरीचिकः ४ वायुराशावहःप्रोक्तोभासनादवनाच्चसः भानूरविश्चोच्यतेतौघ्राणपायुपदोदिताविति ५ ॥ ४२ ॥

पुत्राःप्रतिबिंबाः विवस्वतःसूर्यवत्सर्वावभासकस्यचैतन्यस्य यद्वाविशेषेणवस्तेआच्छादयतिसर्वंज्ञेयंव्याप्नोतीतिविवोज्ञानंतद्वान् आजानसिद्धज्ञानवान्ब्रह्मा ज्ञानमप्रतिमंयस्यवैराग्यंचजगत्पतेः ऐश्वर्यंचैवधर्मश्चसहसिद्धंचतुष्टयमितिस्मृतेः तस्यपुत्र्यपिभार्याभूताद्यौः प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुरितिश्रुतेस्तस्यामुत्पन्नाबृहद्भान्वादयइतिज्ञेयं पुराविवस्वतइतिपाठेविवस्वतःसंबंधीदिवःपुत्रइतियोज्यं महानेवमह्योमनुः स्वार्थेड्यत् तेषांमध्येवरःश्रेष्ठोबुद्धितत्त्वाभिमानीत्यर्थः तस्यतनयोदेवभ्राट्देवैरिंद्रियैर्भ्राजतेदीप्यतेइत्यहंकारोदेवभ्राट् अहमिदंपश्याम्यहमिदंशृणोमीत्याद्यनुभवात् तस्यपुत्रःसुभ्राट्भौतिकंमनस्तद्धिसंकल्पविकल्पात्मकंसत्सर्वविषयप्रकल्पकंतत्तद्विषयरूपेणसुतरांस्पष्टंभ्राजतेइतिसुभ्राट्पदवाच्यं यथोक्तमक्षपादैः रूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति रत्नगर्भस्तुतत्रसृज्यसंहार्ययोरतिबाहुल्यंवक्तुंतन्मध्येसंक्षेपतोदेवानांसृष्टिमाह त्रयस्त्रिंशदिति त्रयस्त्रिंशद्यानितान्येवशतानिबिंदुत्रययुक्तानिपुनस्तान्येवत्रयस्त्रिंशत्सहस्राणिचबिंदुचतुष्टययुतानितदात्रयस्त्रिंशत्कोटयइत्यर्थः देवानांसृष्टिःसृज्यमानादेवाः कृदभिहितोभावोद्रव्यवत्प्रकाशतइतिन्यायात् यद्वात्रयस्त्रिंशाधिकशतत्रययुक्तषट्त्रिंशत्सहस्राणिदेवानांसंक्षेपतः तत्रतावद्ब्रह्मणोजन्मसमनंतरमेवप्रथमकल्पेसृष्टिक्रममाहदिवःपुत्रइत्यादिना अतएवैतत्कल्पीयसूर्यवंशसृष्टिक्रमविरोधोनाशंकनीयः दिवःपुत्रइत्येकंनाम दिवःपुत्रादयोद्वादशविवस्वंतःसूर्याजाताः नकारलोपश्छांदसः तेषांसह्योऽवरःकनिष्ठः मह्यइतिचपाठः तस्यपृथङ्निर्देशोवंशकरत्वात् तेभ्यःसह्यवंश्येभ्यएवायमेतत्कल्पीयकुरुवंशादिसदृशस्तस्मिन्कल्पेप्येषांवंशानांसंभवात् अतएवयदुभरतययातिवंशानांपृथगुपादानं यद्वातेभ्यएवेदानीमिहोत्पन्नेभ्यःकुरुवंशादयइत्यर्थः विमलबोधव्याख्यात्रदिवःपुत्रइत्यारभ्यसंभूताबहवोवंशाइत्यंतेन ननुद्वौवंशौराज्ञामिहोक्तौसूर्यवंशश्चंद्रवंशश्च तत्रादित्यवंशस्तावद्ब्रह्मणोमरीचिर्मरीचेःकश्यपःकश्यपाद्विवस्वान्विवस्वतोमनुर्मनोरिक्ष्वाकुरिक्ष्वाकोर्विकुक्षिःसएवशशादस्ततःकाकुत्स्थस्तस्मादनेनास्ततःपृथुःपृथोरार्द्रस्ततोबृहदश्वस्तस्माद्धुंधुमारादयोयावन्मरुत्तइतितावदादित्यवंशः सोमवंशस्तावत् ब्रह्मणोत्रिरत्रेःसोमःसोमाद्बुधस्ततःपुरूरवाःपुरूरवसआयुरायोर्नहुषस्ततोययातिर्ययातेःपुरुप्रभृतयोयावदेववज्रपुत्रइति एतौद्वौराजवंशौ ततःकेमीदिवःपुत्रादयोराजानः तथापुराविवस्वतश्चेतिनसंगतं विवस्वतःपूर्वंकश्यपस्ततःपूर्वंब्रह्मातातश्चकथमुच्यतेपुराविवस्वतश्चेति तथासुभ्राजश्चत्रयःपुत्रादशज्योतिरादयइत्यपिनसंगतं तेहिदशज्योतिरादयःपार्थिवाउभयोरपिवंशयोःपुराणेतिहासादिषुनश्रूयंते अत्रोच्यते काचिदसंगतिर्नात्र तत्रदिवःपुत्रस्तावदादित्यएव स्वरश्मिभिर्दिवःपूरणात् बृहद्भानुरपिसएव बृहंतोविश्वव्यापकाभानवोऽस्येति चक्षुर्विश्वप्रकाशकत्वादात्माचसएव सहिब्रह्मज्योतिरित्यागमप्रामाण्याद्विभावसुश्चसएव ऋतुषुविविधप्रकारारश्मयोयस्य सविताचसएवऋतुक्रमेणलोकोपकारार्थंसलिलगर्भप्रसवात् मरीचिकःसएव लोकोपकारार्थंमरीचीन्कायतिकीर्तयतिप्रकाशयतीतियावत् मरीचिभिःसहस्ररश्मिभिःकीर्त्यतइतिवा अर्कः ऋस्तृगतौस्मृतोधातुरस्यकप्रत्ययेगुणः आहच ऋस्तृगतौस्मृतोधातुस्तस्मात्कप्रत्ययःस्मृतः गतौयस्मात्परोनास्तितस्मादर्कःसउच्यते भानुःसएवलोकोपकारार्थंभाःनौतिप्रस्तौतीति आशावहइतिलोकानामा

पुत्राविवस्वतःसर्वेसह्यस्तेषांतथावरः॥देवभ्राट्तनयस्तस्यसुभ्राडितिततःस्मृतः॥ ४३ ॥

---

१ बाहुलकात्

शामावहत्याराध्यमानःसफलीकरोति रविरिति अवेतिरक्षणेधातुःप्रत्ययेस्यरुडागमः अवतित्रीनिमाँह्लोकांस्तेनासौरविरुच्यतइति पुरेतिपुराकल्पेएतेदिवःपुत्रादयःपुंशब्दाविवस्वतोवाचकाःपर्यंतेपुराकल्पविद्धिः तेषांशब्दानांमध्येऽवरोजघन्योमह्यशब्दः मह्यशब्दोपिगर्भधारकवाचकतयापावनाद्वाअनघतयापठ्यते मह्योमहीगर्भाधायकत्वात् उक्तंच पौषस्यकृष्णसप्तम्यांमह्यासहभवेद्रविः देवभ्राट्तनयस्तस्येति तस्यमह्यानंतरंदेवान्भ्राजयतिरश्मिभिः तनयोविस्तारकःतस्मादनंतरंसुभ्राडितिसुष्ठुशीलःपुत्रः सुभ्राजसोनंतरंत्रयःपुत्रादशज्योतिरादयोग्रहनक्षत्रतारकाप्रकाशकारश्मयःप्रादुरासन् तेचपूरणाज्जगतस्त्राणाद्वापावनाद्वाऽनघयोनित्वात्पुत्राउच्यंते बहुशश्चास्यवामीयेसूक्तेपुत्रशब्दोरश्मिषुदृष्टोविस्तरातिशयान्नपठ्यते अत्रदशशतसहस्रशब्दारश्मिबहुत्ववाचकास्तेभ्योयंकुरुवंशश्चेत्याद्युच्चावचोभयवंशप्रभवराजाभिधानमस्तुसूर्यस्यैवोभयवंशहेतुत्वकथनपरं तथाहि आदित्यान्मनुर्मनोरिक्ष्वाकुरित्यादिपौत्रःसूर्यवंशःतथादित्यान्मनुर्मनोरिडाइडातःपुरूरवाइत्यादिनादौहित्रःसोमवंशइति अतएभिःश्लोकैरादित्यस्तुतिभिस्तन्मूलकत्वंकथितं उक्तंच आदित्यमूलमखिलंत्रैलोक्यंयदुनंदन भवत्यस्माज्जगत्सर्वंसदेवासुरमानुषमित्यादिसर्वमवदातं ॥ ४३ ॥ दशज्योतींषि धूम्रार्चिरूष्माज्वलिनीज्वालिनीविस्फुलिंगिनीसुश्रीःसुरूपाकपिलाहव्यकव्यवहातथेतिदशकलारूपाणियस्यसदशज्योतिरग्निः शतज्योतिश्चंद्रःसहिहृदयायतनः चंद्रमामनसोभूत्वाहृदयंप्राविशदितिश्रुतेः हृदयस्यचशतंचैकाचनाड्यस्तासां

सुभ्राजस्तुत्रयःपुत्राःप्रजावंतोबहुश्रुताः॥दशज्योतिःशतज्योतिःसहस्रज्योतिरेवच॥ ४४॥दशपुत्रसहस्राणिदशज्योतेर्महात्मनः॥
ततोदशगुणाश्चान्येशतज्योतेरिहात्मजाः॥ ४५॥ भूयस्ततोदशगुणाःसहस्रज्योतिषःसुताः॥ तेभ्योऽयंकुरुवंशश्चयदूनांभरतस्यच॥ ४६॥
ययातीक्ष्वाकुवंशश्चराजर्षीणांचसर्वशः॥संभूताबहवोवंशाभूतसर्गाःसुविस्तराः॥ ४७॥भूतस्थानानिसर्वाणिरहस्यंत्रिविधंचयत्॥
वेदायोगःसविज्ञानोधर्मोऽर्थःकामएवच॥ ४८॥ धर्मकामार्थयुक्तानिशास्त्राणिविविधानिच॥लोकयात्राविधानंचसर्वंतदृष्टवानृषिः॥ ४९॥

मूर्धन्यासौरीक्रममुक्तिस्थानप्रापिकाइतराःशतंजन्मांतरहेतुगतिप्रदास्तासांप्रकाशकत्वाच्चंद्रःशतज्योतिः सहस्रज्योतिःसूर्यः ॥ ४४ ॥ ज्योतेरितीदंतत्वमार्षं ॥ ४५ ॥ तेभ्यःसमष्टिमनःकल्पितेभ्योग्निचंद्रसूर्येभ्यःक्रमादयंपुरोवर्तीब्राह्मणवंशःकुर्वादिवंशइक्ष्वाकुवंशश्चसंभूताइतियोज्यं तादृशादग्नेर्ब्राह्मणउत्पन्नइतिचकाराद्वालभ्यते आग्नेयोवैब्राह्मणइतिश्रुतेर्ब्राह्मणस्याग्निवंश्यत्वं इतरेषांचंद्रसूर्यवंश्यत्वंप्रसिद्धमेव ॥ ४६॥ राजर्षीणां राज्ञामृषीणांचेतिद्वंद्वः भूतसर्गाःजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जसृष्टयः ॥ ४७ ॥ भूतस्थानानीति नृणांवासस्थानानिराजकृतानिदुर्गनगरादीनि ब्राह्मणकृतानितीर्थक्षेत्रादीनित्रिविधंरहस्यंधर्मरहस्यं कृष्णद्रोहिणोपिशिशुपालस्यकृष्णैकत्वप्राप्तिस्तत्ररहस्यंयथाकथंचित्तीव्राभिनिवेशेनध्यानमेवश्रेयइतिसोऽधर्माभासोपिधर्मएव तथाहिंसाफलोधर्मोप्यधर्मएव यथासत्यवादिनश्चोरेभ्यःकार्पटिकमार्गतत्त्वेनोपदिशतइति एवमर्थकामयोरपिरहस्यमूह्यं वेदाःकर्मकांडःयोगउपासनाकांडःसविज्ञानोज्ञानकांडसहितः धर्मःस्मार्तः अर्थकामौलोकप्रसिद्धौ ॥ ४८ ॥ धर्मेति एतत्त्रयप्रतिपादकानिशास्त्राणिमीमांसाकोकमंदकानि लोकयात्राविधानंचलोकयात्रायेननिर्वहतितस्याऽऽयुर्वेदधनुर्वेदगांधर्ववेदादेर्विधानंज्ञापनंच एतत्सर्वंतेभ्यःसंभूतमितिपूर्वेणसंबंधः सर्वंतदृष्टवानृयोगबलेनऋषिर्व्यासः ॥ ४९ ॥

सवैयाख्याःव्याख्यामधिकृत्यकृतोग्रंथोवैयाख्यस्तद्युक्ताःयथाब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिसूत्रस्यव्याख्यासत्यंज्ञानमितिमंत्रःअनुव्याख्यानंतस्माद्वाएतस्मादित्यादिब्राह्मणं एवमत्रापिप्रथमेध्यायेसूत्रितस्यार्थस्यद्वितीयतृतीयाभ्यांव्याख्यानमुत्तरग्रंथेनानुव्याख्यानंच विविधाःलिंगादिनार्थप्रत्यायकाःप्रपाःकर्तव्याइत्यादिस्मृतिमूलभूताधन्वन्निवप्रपाअसित्वमग्नेइत्यादयः हेअग्नेत्वंधन्वनूनिरुदकेप्रदेशेप्रपेवलोकतृप्तिकरोसीनितदर्थः प्रपाअसीत्यत्रासंधिश्छांदसः इहेति अनुक्रांतमनुक्रमेणोक्तमिदमेवयथोक्तंग्रंथस्यलक्षणं विषयःप्रतिपाद्योर्थः ॥५०॥ समासःसंक्षेपःव्यासोविस्तरः ॥५१॥ वर्णानुपूर्वीभेदेऽपिप्रति

इतिहासाःसवैयाख्याविविधाःश्रुतयोऽपिच ॥ इहसर्वमनुक्रांतमुक्तंग्रंथस्यलक्षणम् ॥ ५० ॥ विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिःसंक्षिप्यचाब्रवीत् ॥ इष्टंहिविदुषांलोकेसमासव्यासधारणम् ॥ ५१ ॥ मन्वादिभारतंकेचिदास्तीकादितथापरे ॥ तथोपरिचराद्यन्येविप्राःसम्यगधीयते ॥ ५२ ॥ विविधंसंहिताज्ञानंदीपयंतिमनीषिणः ॥ व्याख्यातुंकुशलाःकेचिद्ग्रंथान्धारयितुंपरे ॥ ५३ ॥ तपसाब्रह्मचर्येणव्यस्यवेदंसनातनम् ॥ इतिहासमिमंचक्रेपुण्यंसत्यवतीसुतः ॥ ५४ ॥ पराशरात्मजोविद्वान्ब्रह्मर्षिःसंशितव्रतः ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसकृत्वाद्वैपायनःप्रभुः ॥५५॥ कथमध्यापयानीहशिष्यानित्यन्वचिंतयत् ॥ तस्यतच्चिंतितंज्ञात्वाऋषेर्द्वैपायनस्यच ॥ ५६ ॥ तत्राजगामभगवान्ब्रह्मालोकगुरुःस्वयम् ॥ प्रीत्यर्थंतस्यचैवर्षेर्लोकानांहितकाम्यया ॥ ५७ ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोभूत्वाप्रांजलिःप्रणतःस्थितः ॥ आसनंकल्पयामाससर्वैर्मुनिगणैर्वृतः ॥ ५८ ॥ हिरण्यगर्भमासीनंतस्मिंस्तुपरमासने ॥ परिवृत्यासनाभ्याशेवासवेयःस्थितोऽभवत् ॥ ५९ ॥ अनुज्ञातोऽथकृष्णस्तुब्रह्मणापरमेष्ठिना ॥ निषसादासनाभ्याशेप्रीयमाणःशुचिस्मितः ॥६०॥ उवाचसमहातेजाब्रह्माणंपरमेष्ठिनम् ॥ कृतंमयेदंभगवन्काव्यंपरमपूजितम् ॥६१॥ ब्रह्मन्वेदरहस्यंचयच्चान्यत्स्थापितंमया ॥ सांगोपनिषदांचैववेदानांविस्तरक्रिया ॥ ६२ ॥ इतिहासपुराणानामुन्मेषंनिर्मितंचयत् ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचत्रिविधंकालसंज्ञितं ॥ ६३ ॥ जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ॥ विविधस्यचधर्मस्यह्याश्रमाणांचलक्षणम् ॥ ६४ ॥

कल्पमर्थानांसमाननामरूपक्रमत्वाद्भारतारंभेमतभेदमाह मन्वादीति मनुर्मंत्रोनारायणंनमस्कृत्येति ओंनमोभगवतेवासुदेवायेतिवातदादिइतिप्राञ्चः दिवःपुत्रोवैवस्वतमन्वसंज्ञोमनुस्तदादीतितत्त्वं आस्तीकमास्तीकचरितंतदादि उपरिचरोवसुस्तच्चरितादिवा ॥ ५२ ॥ बह्वर्थत्वाद्विविधंज्ञानंदीपयंतिप्रकाशयंति ॥ ५३ ॥ व्यस्यवेदमाध्वर्यवादिकांडशोविभज्य तेनवेदार्थोत्रसंगृहीतइतिदर्शितं ॥ ५४ ॥ तदाख्यानवरिष्ठंसइत्यादिअच्छेद्यममरैरपीत्यंतोग्रंथःस्पष्टार्थः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अभ्याशेसमीपे वसुरुपरिचरस्तस्यकन्यावासवीसत्यवतीतस्याःपुत्रोवासवेयोव्यासः ॥ ५९ ॥ कृष्णोव्यासः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ उन्मेषमुपबृंहणं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ पाशुपतंपशूनांजीवानांपत्युरंतर्यामिणइदंमाहात्म्यंपाशुपतं हेतुनासात्त्विकादिकर्मणासमंतुल्यं ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ कल्पानांधनुर्वेदोक्तशस्त्रादिविधीनांदुर्गसेनाव्यूहरचनादिविधीनांवा कल्पःशास्त्रेविधौन्यायेसंवर्तेब्रह्मणोदिनेइतिमेदिनी वाक्यजातिविशेषाःराजामात्यचेटादिवक्तृविशेषप्रयुक्तवैलक्षण्यानिस्तुतिनिंदान्यायदेशादयोवापरकृत्यादिरूपार्थवादभेदावा लोकयात्राक्रमोनीतिशा

चातुर्वर्ण्यविधानंचपुराणानांचकृत्स्नशः ॥ तपसोब्रह्मचर्यस्यपृथिव्याश्चंद्रसूर्ययोः ॥ ६५ ॥ ग्रहनक्षत्रताराणांप्रमाणंचयुगैःसह ॥ ऋचोयजूंषिसामानिवेदाध्यात्मंतथैवच ॥ ६६ ॥ न्यायशिक्षाचिकित्साचदानंपाशुपतंतथा ॥ हेतुनैवसमंजन्मदिव्यमानुषसंज्ञितम् ॥ ६७ ॥ तीर्थानांचैवपुण्यानांदेशानांचैवकीर्तनम् ॥ नदीनांपर्वतानांचवनानांसागरस्यच ॥ ६८ ॥ पुराणांचैवदिव्यानांकल्पानांयुद्धकौशलम् ॥ वाक्यजातिविशेषाश्चलोकयात्राक्रमश्चयः ॥ ६९ ॥ यच्चापिसर्वगंवस्तुतच्चैवप्रतिपादितम् ॥ परंनलेखकःकश्चिदेतस्यभुविविद्यते ॥ ७० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तपोविशिष्टादपिवैविशिष्टान्मुनिसंचयात् ॥ मन्येश्रेष्ठतरंत्वांवैरहस्यज्ञानवेदनात् ॥ ७१ ॥ जन्मप्रभृतिसत्यांतेवेद्मिगांब्रह्मवादिनीम् ॥ त्वयाचकाव्यमित्युक्तंतस्मात्काव्यंभविष्यति ॥ ७२ ॥ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे ॥ विशेषणेगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवाश्रमाः ॥ ७३ ॥ काव्यस्यलेखनार्थायगणेशःस्मर्यतांमुने ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवमाभाष्यतंब्रह्माजगामस्वंनिवेशनम् ॥ ७४ ॥ ततःसस्मारहेरंबंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ स्मृतमात्रोगणेशानोभक्तचिंतितपूरकः ॥ ७५ ॥ तत्राजगामविघ्नेशोवेदव्यासोयतःस्थितः ॥ पूजितश्चोपविष्टश्चव्यासेनोक्तस्तदाऽनघ ॥ ७६ ॥ लेखकोभारतस्यास्यभवत्वंगणनायक ॥ मयैवप्रोच्यमानस्यमनसाकल्पितस्यच ॥ ७७ ॥ श्रुत्वैतत्प्राहविघ्नेशोयदिमेलेखनीक्षणम् ॥ लिखतोनावतिष्ठेततदास्यांलेखकोह्यहम् ॥ ७८ ॥ व्यासोऽप्युवाचतंदेवमबुद्धामालिखक्वचित् ॥ ओमित्युक्त्वागणेशोपिबभूवकिललेखकः ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथिंतदाचक्रेमुनिर्गूढंकुतूहलात् ॥ यस्मिन्प्रतिज्ञयाप्राहमुनिर्द्वैपायनस्त्विदम् ॥ ८० ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ अहंवेद्मिशुकोवेत्तिसंजयोवेत्तिवानवा ॥ ८१ ॥ तच्छ्लोककूटमद्यापिग्रथितंसुदृढंमुने ॥ भेत्तुंनशक्यतेऽर्थस्यगूढत्वात्प्रश्रितस्यच ॥ ८२ ॥ सर्वज्ञोपिगणेशोयत्क्षणमास्तेविचारयन् ॥ तावच्चकारव्यासोपिश्लोकानन्यान्बहूनपि ॥ ८३ ॥

स्त्रं ॥ ६९ ॥ ७० ॥ मुनिसंचयान्मुनिसमूहात् विशिष्टात्कुलेन ॥ ७१ ॥ गांवाचं ब्रह्मवादिनींवेदवादिनीं ॥ ७२ ॥ विशेषणेअतिशायने ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यतोयत्रदेशे ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अबुद्धाअर्थमितिशेषः ओमित्यंगीकारे ॥ ७९ ॥ ग्रंथग्रंथिंग्रंथेदुर्भेद्यस्थानं ॥ ८० ॥ ८१ ॥ श्लोककूटंश्लोकेषुगूढार्थं अन्यार्थत्वेसत्यर्थांतरप्रत्यायकत्वमित्यर्थः अर्थस्यप्रमेयस्यगूढत्वात् प्रश्रितस्यप्रमेये णस्वप्रकाशार्थंश्रितंशब्दप्रमाणंतस्यापिगौण्यादिवृत्तिभेदेनगूढत्वं यथामत्स्यःस्वमङ्गनिमिषतीति ॥ ८२ ॥ यद्यदायावत् ॥ ८३ ॥

कारकमिति तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुलानेत्रोन्मीलनंकर्तुमित्यर्थः एतत्प्रकाशनंकृतमितितृतीयेनान्वयः ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ प्रकाशनंविकसनं ॥ ८६ ॥ ८७ विटंकाःपक्ष्युपवेशनस्थानानि
कपोतपालिकायांतुविटंकंपुंनपुंसकमित्यमरः ॥ ८८ ॥ सारोमज्जा ॥ ८९ ॥ विश्रमंत्यस्यामितिविश्रामश्छाया ॥ ९० ॥ आश्रमेति आश्रमवासिकस्थंडिलः मौसलादिग्रंथःश्रुतिस्थानीयदीर्घशाखांतः
॥ ९१ ॥ ९२ ॥ पुष्पंधर्मःफलंमोक्षस्तदुभयंसत्याख्यं पुष्पंहिफलंवाचःसत्यमितिश्रुतेः अतएवक्रमात्स्वादुचाच्छेद्यंच ॥ ९३ ॥ भारतसूत्रभूतश्लोकत्रयमाह मातुरिति मातुःसत्यवत्यागांगेयस्यभीष्मस्य

अज्ञानतिमिरांधस्यलोकस्यतुविचेष्टतः ॥ ज्ञानांजनशलाकाभिर्नेत्रोन्मीलनकारकम् ॥ ८४ ॥ धर्मार्थकाममोक्षार्थैःसमासव्यासकीर्तनैः ॥ तथाभारतसूर्येणनृ
णांविनिहतंतमः ॥ ८५ ॥ पुराणपूर्णचंद्रेणश्रुतिज्योत्स्नाःप्रकाशिताः ॥ नृबुद्धिकैरवाणांचकृतमेतत्प्रकाशनम् ॥ ८६ ॥ इतिहासप्रदीपेनमोहावरणघातिना ॥ लो
कगर्भगृहंकृत्स्नंयथावत्संप्रकाशितम् ॥ ८७ ॥ संग्रहाध्यायबीजोवैपौलोमास्तीकमूलवान् ॥ संभवस्कंधविस्तारःसभारण्यविटंकवान् ॥ ८८ ॥ अरणीपर्वरूपा
ढ्योविराटोद्योगसारवान् ॥ भीष्मपर्वमहाशाखोद्रोणपर्वपलाशवान् ॥ ८९ ॥ कर्णपर्वसितैःपुष्पैःशल्यपर्वसुगंधिभिः ॥ स्त्रीपर्वैषीकविश्रामःशांतिपर्वमहाफ
लः ॥ ९० ॥ अश्वमेधामृतरसस्त्वाश्रमस्थानसंश्रयः ॥ मौसलःश्रुतिसंक्षेपःशिष्टद्विजनिषेवितः ॥ ९१ ॥ सर्वेषांकविमुख्यानामुपजीव्योभविष्यति ॥ पर्जन्यइवभू
तानामक्षयोभारतद्रुमः ॥ ९२ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तस्यवृक्षस्यवक्ष्यामिशश्वत्पुष्पफलोदयम् ॥ स्वादुमेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ॥ ९३ ॥ मातुर्नियोगा
द्धर्मात्मागांगेयस्यचधीमतः ॥ क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यकृष्णद्वैपायनःपुरा ॥ ९४ ॥ त्रीनग्नीनिवकौरव्यान्जनयामासवीर्यवान् ॥ उत्पाद्यधृतराष्ट्रंचपांडुंविदुरमेवच
॥ ९५ ॥ जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ॥ तेषुजातेषुवृद्धेषुगतेषुपरमांगतिम् ॥ ९६ ॥ अब्रवीद्भारतंलोकेमानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥ जनमेजयेनपृष्टःसन्ब्रा
ह्मणैश्चसहस्रशः ॥ ९७ ॥ शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके ॥ ससदस्यैःसहासीनःश्रावयामासभारतम् ॥ ९८ ॥ कर्मांतरेषुयज्ञस्यचोद्यमानःपुनःपुनः ॥ वि
स्तरंकुरुवंशस्यगांधार्याधर्मशीलताम् ॥ ९९ ॥ क्षत्तुःप्रज्ञांधृतिंकुंत्याःसम्यग्द्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यमाहात्म्यंपांडवानांचसत्यताम् ॥ १०० ॥ दुर्वृत्तंधार्तरा
ष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥ इदंशतसहस्रंतुलोकानांपुण्यकर्मणाम् ॥ १०१ ॥ उपाख्यानैःसहज्ञेयमाद्यंभारतमुत्तमम् ॥ चतुर्विंशतिसाहस्रींचक्रेभारतसंहिताम्
॥ १०२ ॥

चनियोगान्नतुकामतःक्षेत्रेअंबिकादिषुक्रमेणधृतराष्ट्रादीन्जनयामास ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ तेषुधृतराष्ट्रादिषुजातेषुपुत्रपौत्रादिरूपेणप्रादुर्भूतेषु प्रवृद्धेषुराज्यभागिषु पुत्रपौत्रादीनांराज्यार्थिनांपरमांगतिंमृत्युं
गतेषु ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ शशासत्वमेतान्भारतंश्रावयेत्याज्ञापितवान् ॥ ९८ ॥ कर्मांतरेषुकर्मच्छिद्रेषु ॥ ९९ ॥ क्षत्तुर्विदुरस्य ॥ १०० ॥ धार्तराष्ट्राणांदुर्योधनादीनां ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

तावत्तावत्संख्याकं अध्यर्धशतंसार्धशतं ॥ ३ ॥ शुकग्रहणंतत्सदृशायैवदेयमितिज्ञापनार्थं ॥ ४ ॥ षष्टिंशतसहस्राणिषष्टिलक्षाणिश्लोकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥८॥ मयोच्यमानंवैशंपायनेनोक्तंनिबोधत अर्थतोबुध्यध्वं ॥ ९ ॥ इदानींभारततात्पर्यसंग्राहकौद्वौश्लोकौपठति दुर्योधनइति मन्युःक्रोधःतेनद्वेषेर्ष्यासूयादिकमपिग्राह्यं तन्मयोमहाननुच्छेद्योद्रुमोदुर्योधनस्तेनसहात्यंतमैक्यंप्राप्ताःकर्णशकुनिदुःशासनास्तस्यस्कंधशाखापुष्पादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंराजाधृतराष्ट्रः सचामनीषीमनोनिग्रहासमर्थः तेनैवहिपुत्रस्नेहांधेनदत्तावसरोदुर्योधनोदृढमूलोऽभवत् अन्यथाबाल्यएवविदुरादिवचसातस्यत्यागेकृतेसतिगराग्निदानद्रौपदीकचग्रहणादिमूलःकुलक्षयोनजातःस्यात् एतेनदृढाज्ञानमूलोदैन्यतरुःक्रोधलोभादिस्कंधोहिंसास्तेयादिशाखोवधबंधनरकादिफलपुष्पःपुरुषार्थकामैर्मूलाज्ञानच्छेदेननाशनीयइतिसूचितं मन्युःपुमान्क्रुधि दैन्येशोकेचयज्ञेचेतिमेदिनीकोशः ॥ ११० ॥ युधिष्ठिरइति धर्मःपुण्यं तेनतत्कारणीभूतशमदमसत्याहिंसादिकंग्राह्यं तन्मयोमहाद्रुमोयुधिष्ठिरः तदेकात्मानोर्जुन

उपाख्यानैर्विनातावद्भारतंप्रोच्यतेबुधैः ॥ ततोध्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिः ॥ ३ ॥ अनुक्रमणिकाध्यायंवृत्तांतानांसपर्वणाम् ॥ इदंद्वैपायनःपूर्वंपुत्रमध्या
पयच्छुकम् ॥४॥ ततोऽन्येभ्योनुरूपेभ्यःशिष्येभ्यःप्रददौविभुः॥षष्टिंशतसहस्राणिचकारान्यांससंहिताम्॥५॥ त्रिंशच्छतसहस्रंचदेवलोकेप्रतिष्ठितम् ॥ पित्र्येपंच
दशप्रोक्तंगंधर्वेषुचतुर्दश ॥ ६ ॥ एकंशतसहस्रंतुमानुषेषुप्रतिष्ठितम् ॥ नारदोश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ॥ ७ ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसिश्रावयामासवैशुकः ॥
अस्मिंस्तुमानुषेलोकेवैशंपायनउक्तवान् ॥ ८ ॥ शिष्योव्यासस्यधर्मात्मासर्ववेदविदांवरः ॥ एकंशतसहस्रंतुमयोक्तंवैनिबोधत ॥ ९ ॥ दुर्योधनोमन्युमयोम
हाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखाः ॥ दुःशासनःफलपुष्पेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोऽमनीषी ॥ ११० ॥ युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोऽर्जुनोभीमसे
नोऽस्यशाखाः ॥ माद्रीसुतौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ ११ ॥ पांडुर्जित्वाबहून्देशान्बुद्ध्याविक्रमणेनच ॥ अरण्येमृगयाशीलोन्यवसन्मुनि
भिःसह ॥ १२ ॥

भीममाद्रेयास्तस्यस्कंधादितुल्यास्तादृशाएव तस्यमूलंकृष्णःशुद्धसत्त्वमयज्ञानविग्रहःपरमात्मा तेनहिदृढंज्ञातेनधर्मोदृढमूलोभवेदन्यथाकामादिभिरुपहतःस्यात् योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्मिँल्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिवहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतीतिश्रुतेः ज्ञानस्यमूलंब्रह्मवेदः वेदाद्धियोगकृत्वाख्यपरापरधर्मज्ञानंजायते धर्मस्यशब्दमूलत्वादितिन्यायात् वेदस्यापिमूलंब्राह्मणास्तत्संप्रदायप्रवर्तकत्वात् एवंचब्राह्मणानामुपदेष्टृत्वेनवेदस्यप्रमाणत्वेनपरमात्मनोनुग्राहकत्वेनचधर्ममूलत्वं एतेनवेदब्राह्मणभक्तेनसंपाद्यमानोवेदोक्तोयोगादिधर्मवृक्षोऽहिंसासत्यादिस्कंधोधारणाध्यानादिशाखस्तत्त्वसाक्षात्कारफलःपुरुषार्थकामेनभगवदाराधनबलेनसंपादनीयइतिसूचितं ॥ ११ ॥ मातुर्नियोगादितिपूर्वोक्तस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकत्रयस्यवृत्तिरूपोध्यायशेषस्तत्रदुर्योधनस्यमन्युमयत्वादिकंयुधिष्ठिरस्यधर्ममयत्वादिकंचव्याख्यायते पांडुर्जित्वेत्यादि ॥ १२ ॥

मृगव्यवायनिधनान्मृगरूपिणोऋषेर्व्यवायनिधनंमैथुनकालेमारणंतस्माद्धेतोः कृच्छ्रामतिकष्टामापदंप्रजोत्पत्तिप्रतिबंधकत्वमपिव्यवायकालेमरिष्यसीतिशापंप्राप तत्रापदिएवंसत्यामपिपार्थानांपांडवा
नांजन्मप्रभृति जातकर्मादिसंस्कारःप्रभृतिशब्दार्थः तत्राऽऽचारविधेःक्रमश्चशीलरक्षाख्योभूदितिशेषः ॥ ११३ ॥ नचैतद्द्वयंविरुद्धमित्याह मात्रोरिति चशब्दोहेतौ यस्माद्धर्मौपनिषदंप्रतिधर्मःकुलस्त्रीभि
रापद्यपत्यार्थेविशिष्टःपुमान्प्रार्थनीयइत्येवंरूपोव्यासवसिष्ठादिभ्योऽपत्यवत्सुविचित्रवीर्यकल्माषपादादिराजदारेषुदृष्टस्तस्यसंरक्षणार्थाउपनिषद्दुर्वाससादत्ताविद्यातामावर्तितां प्रतिप्रतीत्य धर्मादीनांमा
त्रोःमातरौप्रति अभ्युपपत्तिःरेतःसेकार्थंगमनमुपपन्नं तस्मात्सत्यामप्यापदिपांडोःपुत्रजन्मादिकंनविरुद्धमेतदित्यर्थः ॥ ११४ ॥ अत्रमातृभ्यामित्यनेनपितुर्मरणंसूच्यते ॥ ११५ ॥ ऋषिभिरिति यत्य
दासंवृद्धाइतिपूर्वेणान्वयः तदाधार्तराष्ट्रान्धृतराष्ट्रसंबंधिगृहान्प्रत्यानीताइत्यर्थः॥ ११६॥ पुत्राश्चेत्यादिधृतराष्ट्रादीन्प्रतियथायोग्यंयोज्यं पांडवाःपांडोःपुत्राएते ॥ ११७॥ तानिति शिष्टाःसाधवः॥ ११८॥

मृगव्यवायनिधनात्कृच्छ्रांप्रापसआपदम्॥जन्मप्रभृतिपार्थानांतत्राचारविधिक्रमः॥ १३॥ मात्रोरभ्युपपत्तिश्चधर्मौपनिषदंप्रति ॥ धर्मस्यवायोःशक्रस्यदेव
योश्चतथाश्विनोः ॥ १४ ॥ तापसैःसहसंवृद्धामातृभ्यांपरिरक्षिताः॥ मेध्यारण्येषुपुण्येषुमहतामाश्रमेषुच॥ १५॥ ऋषिभिर्यत्तदानीताधार्तराष्ट्रान्प्रतिस्वयम्॥
शिशवश्चाभिरूपाश्चजटिलाब्रह्मचारिणः॥ १६॥ पुत्राश्चभ्रातरश्चेमेशिष्याश्चसुहृदश्चवः॥ पांडवाएतइत्युक्त्वामुनयोऽतर्हितास्ततः॥ १७॥ तांस्तैर्निवेदितान्दृ
ष्ट्वापांडवान्कौरवास्तदा॥ शिष्टाश्चवर्णाःपौरायेतेहर्षाच्चुक्रुशुर्भृशम् ॥ १८॥ आहुःकेचिन्नतस्यैतेतस्यैतइतिचापरे॥यदाचिरमृतःपांडुःकथंतस्येतिचापरे॥ १९॥
स्वागतंसर्वथादिष्ट्यापांडोःपश्यामसंततिं ॥ उच्यतांस्वागतमितिवाचोऽश्रूयंतसर्वशः ॥ २० ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देदिशःसर्वानिनादयन् ॥ अंतर्हितानांभूतानां
निःस्वनस्तुमुलोऽभवत्॥ २१ ॥पुष्पवृष्टिःशुभागंधाःशंखदुंदुभिनिःस्वनाः॥आसन्प्रवेशेपार्थानांतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २२ ॥ तत्प्रीत्याचैवसर्वेषांपौराणांहर्षसं
भवः॥शब्दआसीन्महांस्तत्रदिवस्पृक्कीर्तिवर्धनः॥ २३ ॥ तेऽधीत्यनिखिलान्वेदान्शास्त्राणिविविधानिच॥न्यवसन्पांडवास्तत्रपूजिताअकुतोभयाः ॥ २४ ॥

नतस्यैतइतिपित्रपेक्षयाअत्युदारमूर्तित्वात् तस्यैतइतिमात्रोःसतीत्वात् अतिदुष्टानामुक्तिर्यदेति चिरमृतश्चिरंशापदग्धोऽल्पकालाश्चशिशवइतिसंदेहबीजं यद्वाचिरंकृतोदीप्तःकामेनेतिशेषः विप्रशापात् ऋ
तमुंछशिलेजले सत्येदीप्तेपूजितेस्यादितिमेदिनी यद्वा ऋतात्सत्यमुपैमीतिव्रतोपायनीयमंत्रलिंगादृतंब्रह्मचर्याख्यंसत्यंतद्वान् ॥ ११९ ॥ स्वागतंशोभनमागमनंयुष्माकंयतोवयंदिष्ट्याभाग्येनपांडोःसंततिंप
श्यामेतिपौरैरुक्तेस्वागतंसम्यगागतमस्माभिर्युष्मान्प्रतीतिउच्यतांवदतांपांडवानामपिवाचोऽश्रूयंत सर्वशःसर्वैः ॥ १२० ॥ संदिग्धानांसंदेहापनोदकंतदादेवचेष्टितमाहद्वाभ्यां तस्मिन्निति निःस्वनोनिश्चित
स्वनःपांडवाएतइत्येवंरूपःशब्दः ॥ १२१ ॥ अद्भुतंदिव्यपुष्पवृष्ट्यादिअत्याश्चर्यं ॥ १२२ ॥ तत्प्रीत्यातेषुपांडवेषुप्रेम्णा हर्षसंभवःसाधुशब्दः दिवस्पृक्स्पष्टा ॥ १२३ ॥ अकुतोभयानिर्भयाः ॥ १२४ ॥

शौचेनेति आचारापरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिंदितैः आचारेचव्यवस्थानंशौचमित्यभिधीयते शीलेनेतिपाठेशीलमप्येतदेव इष्टानिष्टार्थसंपत्तौचित्तस्याविकृतिर्धृतिः सर्वातिशयसामर्थ्यंविक्रमंपरिचक्षते ॥ २५ ॥ वृत्तानुवृत्तिःशुश्रूषाक्षांतिरागस्यविक्रिया जितेंद्रियत्वंविनयोऽथवानुद्धतशीलता शौर्यमध्यवसायःस्याद्धलिनोपिपराभवे ॥ २६ ॥ समवायेसमाजे भर्त्तारंस्वयमेववृणुतइतिभर्तृस्वयंवरां कर्म अधोमुखेनोपरिस्थस्यभ्रमतोमत्स्यस्यवेधनं ॥ २७ ॥ पूज्यःसमरेषुदुष्प्रेक्ष्योपिचाभवदित्यन्वयः ॥ २८ ॥ पार्थिवान्एकैकशःगणान्संघीभूतांश्चजित्वा आजहारसंपादितवान् ॥ २९ ॥ गुणैःऋत्विगालधनजायाबुद्ध्यादिभिः ॥ ३० ॥ जरासंधंभीमेनचैद्यंशिशुपालंकृष्णेनचघातयित्वायुधिष्ठिरेणराजसूयःप्राप्तइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३१ ॥ अर्हणानिउपायनानि मणयोविषरोगादिहरादिव्योपलाः रत्ना

युधिष्ठिरस्यशौचेनप्रीताःप्रकृतयोऽभवन् ॥ धृत्याचभीमसेनस्यविक्रमेणार्जुनस्यच ॥ २५ ॥ गुरुशुश्रूषयाक्षांत्यायमयोर्विनयेनच ॥ तुतोषलोकःसकलस्तेषांशौर्यगुणेनच ॥ २६ ॥ समवायेततोराज्ञांकन्यांभर्तृस्वयंवराम् ॥ प्राप्तवानर्जुनःकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ २७ ॥ ततःप्रभृतिलोकेस्मिन्पूज्यःसर्वधनुष्मताम् ॥ आदित्यइवदुष्प्रेक्ष्यःसमरेष्वपिचाभवत् ॥ २८ ॥ ससर्वान्पार्थिवान्जित्वासर्वांश्चमहतोगणान् ॥ आजहारार्जुनोराज्ञोराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ २९ ॥ अन्नवान्दक्षिणावांश्चसर्वैःसमुदितोगुणैः ॥ युधिष्ठिरेणसंप्राप्तोराजसूयोमहाक्रतुः ॥ ३० ॥ सुनयाद्वासुदेवस्यभीमार्जुनबलेनच ॥ घातयित्वाजरासंधंचैद्यंचबलगर्वितम् ॥ ३१ ॥ दुर्योधनंसमागच्छन्नर्हणानिततस्ततः ॥ मणिकांचनरत्नानिगोहस्त्यश्वधनानिच ॥ ३२ ॥ विचित्राणिचवासांसिप्रावारावरणानिच ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ॥ ३३ ॥ समृद्धांतांतथादृष्ट्वापांडवानांतदाश्रियम् ॥ ईर्ष्यासमुत्थःसुमहांस्तस्यमन्युरजायत ॥ ३४ ॥ विमानप्रतिमांतत्रमयेनसुकृतांसभाम् ॥ पांडवानामुपहृतांसदृष्ट्वापर्यतप्यत ॥ ३५ ॥ तत्रावहसितश्चासीत्प्रस्कंदन्निवसंभ्रमात् ॥ प्रत्यक्षंवासुदेवस्यभीमेनानभिजातवत् ॥ ३६ ॥ सभोगान्विविधान्भुंजन्रत्नानिविविधानिच ॥ कथितोधृतराष्ट्रस्यविवर्णोहरिणःकृशः ॥ ३७ ॥

निवज्रवैदूर्यादीनि ॥ ३२ ॥ प्रावाराण्युपरिवस्त्राणि आवरणानिपरिधानीयानि यद्वावासःशब्देनैवतेषांग्रहणात्प्रावाराणिशिबिराणि आवरणानिजवनिकाः कंबलरत्नानिअजिनरत्नानिचकंबलादिष्वत्युत्कृष्टानि जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमितिकोशात् रांकवास्तरणानि रंकुःपशुविशेषस्तल्लोमजानिपक्ष्मलान्यास्तरणानि ॥ ३३ ॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वंतदुत्थोमन्युःक्रोधः सुमहान्यावद्देहभावी ॥ ३४ ॥ सुकृतांपुण्यकृतां ॥ ३५ ॥ अनभिजातवत्ग्रामीणवदवहसितः जलेस्थलभ्रमात्स्थलेजलभ्रमादद्वारेद्वारभ्रमाच्चप्रस्कंदन्स्खलन् किंकृत्वेव संभ्रमादिवसंभ्रमंभ्रमियंत्रंप्राप्येव ॥ ३६ ॥ हरिणःपांडुरः हरिणःपांडुरःपांडुरित्यमरः ॥ ३७ ॥

ततःपुत्रकार्श्यादिज्ञानानंतरंसुतप्रियःनतुधर्मप्रियः ॥ ३८ ॥ नातीति यत्तुविवादानन्वमोदतयच्चानयानुपैक्षत तत्रहेतुः दहन्क्षत्रंपरस्परमित्युत्तरेणसंबंधः हेतौशतृप्रत्ययः क्षत्रस्यदाहायेत्यर्थः दुष्टसंहारार्थत्वात्तदवतारस्य ॥ ३९ ॥ निरस्यअवगणय्य प्रवृत्तेसतीतिशेषः ॥ ४० ॥ दुर्योधनमतंजयोमृत्युर्वाऽस्तुनतुराज्यार्धंदेयमिति ॥ ४१ ॥ ध्यात्वावृत्तमर्थमनुस्मृत्यअसूयितुंमदीयंप्रज्ञाचक्षुष्ट्वंदूषयितुंनार्हसि ॥ ४२ ॥ तत्रहेतुः श्रुतवानसीति श्रुतवान्अधीती मेधावीपाठतोर्थतश्चग्रंथधारकः बुद्धिमान्ऊहापोहकुशलः अतएवप्राज्ञानांपंडितानांसंमतः नचप्रीयेनैवप्रीतिमानस्मि ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अचक्षुः कार्पण्यात्आंध्येनदीनत्वात्पुत्रप्रीत्याचतत्सहामिसहे अचेतनंअल्पबुद्धिं ॥ ४५ ॥ सभायामारोहणेदर्शनेच ॥ ४६ ॥ अमर्षणःअशांतःनिरुत्साहोभूदितिशेषः सुश्रियंशोभनाश्रीर्यस्यतंयुधिष्ठिरंसंप्राप्तुं

अन्वजानात्ततोद्यूतंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यकोपःसमभवन्महान् ॥ ३८ ॥ नातिप्रीतमनाश्चासीद्विवादांश्चान्वमोदत ॥ द्यूतादीननयान्घो
रान्विविधांश्चाप्युपैक्षत॥ ३९ ॥निरस्यविदुरंभीष्मंद्रोणंशारद्वतंकृपम्॥ विग्रहेतुमुलेतस्मिन्दहन्क्षत्रंपरस्परम्॥ ४० ॥ जयत्सुपांडुपुत्रेषुश्रुत्वासुमहदप्रियम्॥
दुर्योधनमतंज्ञात्वाकर्णस्यशकुनेस्तथा ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रश्चिरंध्यात्वासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुसंजयसर्वंमेनचासूयितुमर्हसि ॥ ४२ ॥ श्रुतवानसिमेधा
वीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ नविग्रहेमममतिर्नचप्रीयेकुलक्षये ॥ ४३ ॥ नमेविशेषःपुत्रेषुस्वेषुपांडुसुतेषुवा ॥ वृद्धंमामभ्यसूयंतिपुत्रामन्युपरायणाः ॥ ४४ ॥
अहंत्वचक्षुःकार्पण्यात्पुत्रप्रीत्यासहामितत्॥ मुह्यंतंचानुमुह्यामिदुर्योधनमचेतनम् ॥ ४५ ॥राजसूयेश्रियंदृष्ट्वापांडवस्यमहौजसः॥ तच्चावहसनंप्राप्यसभा
रोहणदर्शने ॥ ४६ ॥ अमर्षणःस्वयंजेतुमशक्तःपांडवान्रणे ॥ निरुत्साहश्चसंप्राप्तुंसुश्रियंक्षत्रियोऽपिसन् ॥ ४७ ॥ गांधारराजसहितश्छद्मद्यूतममंत्रयत् ॥
तत्रयद्यद्यथाज्ञातंमयासंजयतच्छृणु ॥ ४८ ॥श्रुत्वातुममवाक्यानिबुद्धियुक्तानितत्त्वतः॥ ततोज्ञास्यसिमांसौतेप्रज्ञाचक्षुषमित्युत॥ ४९ ॥

वशेकर्तुं श्रियमक्षत्रियोयथेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ४७ ॥ गांधारराजःशकुनिः तत्रतस्मिन्द्यूतेमंत्रितेसतिपूर्वंपश्चाच्चयद्यज्जातंजयाशाप्रतिरोधकंतत्सर्वंमयानिगद्यमानंशृणु ॥ ४८ ॥ लोकद्वयहितज्ञानाभावेपिमूढालौकिकवृत्तार्थस्मृतिमात्रेणस्वात्मानंस्तुवंतीतिधृतराष्ट्रोक्तिव्याजेनदर्शयति श्रुत्वेति केचित्तुप्रज्ञाचक्षुषमितिविशेषणादनागतार्थकथनंधृतराष्ट्रेणक्रियतेयदाश्रौषमित्यादिनेत्याहुस्तन्न अश्रौषमितिभूतार्थेलुङ्प्रयोगानुपपत्तेः ॥ ४९ ॥

सकृदपिकेनचिन्निमित्तेनस्थालीपुलाकन्यायेनपरप्राबल्येनिश्चितेप्राकृताअपिबलवतासहप्रसंगंनकुर्वंतिधृतराष्ट्रपुत्रस्तुजयाशाविच्छेदकेष्वनेकेषुनिमित्तेषुदृष्टेष्वपितांनजहौ अहोमोहस्यमाहात्म्यमिति वर्णयन्अर्थाद्भारतार्थंचसंगृह्णाति यदाश्रौषंधनुरित्यादिभिःसप्तषष्ट्याश्लोकैः प्रेक्षतांप्रेक्षमाणानांताननादृत्यलक्ष्यंपातितं तथैवद्रुपदेनप्रतिज्ञातत्वात् विजयायविजयार्थं तदातदारभ्यनाशंसेआशांनकरोमि ॥ ५० ॥ माधवींमधुवंशजां प्रसह्ययदूनप्यभिभाव्य वृष्णिवीरौरामकृष्णौ महत्यप्यपराधेयेनसौहार्दंगतौतत्रकास्माकंजयाशेतिभावः ॥ ५१ ॥ प्रवृष्टंवर्षणेप्रवृत्तं कर्तरिक्तः ॥ ५२ ॥ जातुषात्लाक्षा

यदाश्रौषंधनुरायम्यचित्रंविद्धंलक्ष्यंपातितंवैपृथिव्याम् ॥ कृष्णांहृतांप्रेक्षतांसर्वराज्ञांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५० ॥ यदाश्रौषंद्वारकायांसुभद्रांप्रसह्योढांमाधवीमर्जुनेन ॥ इंद्रप्रस्थंवृष्णिवीरौचयातौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५१ ॥ यदाश्रौषंदेवराजंप्रवृष्टंशरैर्दिव्यैर्वारितंचार्जुनेन ॥ अग्निंतथातर्पितंखांडवेचतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५२ ॥ यदाश्रौषंजातुषाद्वेश्मनस्तान्मुक्तान्पार्थान्पंचकुंत्यासमेतान् ॥ युक्तंचैषांविदुरंस्वार्थसिद्धौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५३ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदींरंगमध्येलक्ष्यंभित्त्वानिर्जितामर्जुनेन ॥ शूरान्पंचालान्पांडवेयांश्चयुक्तांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५४ ॥ यदाश्रौषंमागधानांवरिष्ठंजरासंधंक्षत्रमध्येज्वलंतम् ॥ दोर्भ्यांहतंभीमसेनेनगत्वातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५५ ॥ यदाश्रौषंदिग्जयेपांडुपुत्रैर्वशीकृतान्भूमिपालान्प्रसह्य ॥ महाक्रतुंराजसूयंकृतंचतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५६ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदीमश्रुकंठींसभांनीतांदुःखितामेकवस्त्राम् ॥ रजस्वलांनाथवतीमनाथवत्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५७ ॥ यदाश्रौषंवाससांतत्रराशिंसमाक्षिपत्कितवोमंदबुद्धिः ॥ दुःशासनोगतवान्नैवचांतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ५८ ॥ यदाश्रौषंहृतराज्यंयुधिष्ठिरंपराजितंसौबलेनाक्षवत्याम् ॥ अन्वागतंभ्रातृभिरप्रमेयैस्तदानाशंसेविजायायसंजय ॥ ५९ ॥ यदाश्रौषंविविधास्तत्रचेष्टाधर्मात्मनांप्रस्थितानांवनाय ॥ ज्येष्ठप्रीत्याक्लिश्यतांपांडवानांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६० ॥ यदाश्रौषंस्नातकानांसहस्रैरन्वागतंधर्मराजंवनस्थम् ॥ भिक्षाभुजांब्राह्मणानांमहात्मनांतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६१ ॥

मयात्विदुरंचैषांपांडवानांस्वार्थसिद्धौयुक्तंयदाश्रौषं॥ ५३ ॥केवलाअप्यस्माकमजेयाःपांडवाःकिमुतपंचालैरतिशूरैःसमेताइतिभावः ॥ ५४ ॥ज्वलंतंभासमानंदोर्भ्यामेवनशस्त्रेण ॥ ५५ ॥ प्रसह्यदंडेनैवनतुभेदादिना ॥ ५६ ॥ यदाश्रौषंद्रौपदीमिति पतिव्रताकोपात्पांडवानांक्षोभाच्चनष्टाजयाशेत्यर्थः ॥ ५७ ॥ यदावाससामितिअचिंत्यमहिमत्वाद्द्रौपद्यानास्माकंजयः कितवःआक्षिकोधूर्तः ॥ ५८ ॥ अक्षवत्यां पाशवत्यांद्यूतक्रीडायां सौबलेनशकुनिनाअन्वागतंअनुगतं॥ ५९ ॥चेष्टाःबाहुवीक्षणाद्याः॥ ६० ॥ब्राह्मणानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाश्रौषंस्नातकानामितिद्वाभ्यां स्नातकाःसमापितविद्याव्रताः॥ ६१ ॥

यदाश्रौषमर्जुनमित्यादिचतुर्भिरर्जुनस्यामानुषीशक्तिर्दर्शिता ॥ ६२ ॥ शंसितंप्रशंस्यं सत्यसंधंअवितथप्रतिज्ञं ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ यदाश्रौषंघोषेति वल्कलधारिभ्यःपांडवेभ्यःस्वैश्व
र्यंप्रकाशयितुंवत्सांकनव्याजेनघोषयात्रागतानांधार्त्तराष्ट्राणां यैर्मत्सुतावद्धास्तेषामपिजेतॄन्मत्सुताजेतुंशक्ताइत्यर्थः ॥६७॥ धर्मानुग्रहादपितेषामेवजयइत्याह यदाश्रौषंयक्षेति ॥ ६८ ॥ कृष्णायाद्रौ

यदाश्रौषमर्जुनंदेवदेवंकिरातरूपंत्र्यंबकंतोष्ययुद्धे ॥ अवाप्तवंतंपाशुपतंमहास्त्रंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६२ ॥ यदाश्रौषंत्रिदिवस्थंधनंजयंशक्रात्साक्षा
द्दिव्यमस्त्रंयथावत्॥ अधीयानंशंसितंसत्यसंधंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६३ ॥ यदाश्रौषंकालकेयास्ततस्तेपौलोमानोवरदानाच्चदृप्ताः॥ देवैरजेयानिर्जि
ताश्चार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६४ ॥ यदाश्रौषमसुराणांवधार्थेकिरीटिनंयांतममित्रकर्शनम्॥कृतार्थंचाप्यागतंशक्रलोकात्तदानाशंसेविजयाय
संजय ॥ ६५ ॥ यदाश्रौषंवैश्रवणेनसार्धंसमागतंभीममन्यांश्चपार्थान्॥ तस्मिन्देशेमानुषाणामगम्येतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६६ ॥ यदाश्रौषंघोषयात्रा
गतानांबंधंगंधर्वैर्मोक्षणंचार्जुनेन॥ स्वेषांसुतानांकर्णबुद्धौरतानांतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ६७॥ यदाश्रौषंयक्षरूपेणधर्मंसमागतंधर्मराजेनसूत ॥ प्रश्ना
न्कांश्चिद्विब्रुवाणंचसम्यक्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६८ ॥ यदाश्रौषंनविदुर्मामकास्तान्प्रच्छन्नरूपान्वसतःपांडवेयान् ॥ विराटराष्ट्रेसहकृष्णयाचत
दानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६९ ॥ यदाश्रौषंमामकानांवरिष्ठान्धनंजयेनैकरथेनभग्नान् ॥ विराटराष्ट्रेवसतामहात्मनातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७० ॥
यदाश्रौषंसत्कृतांमत्स्यराज्ञासुतांदत्तामुत्तरामर्जुनाय ॥ तांचार्जुनःप्रत्यगृह्णात्सुतार्थेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७१ ॥ यदाश्रौषंनिर्जितस्याधनस्यप्रव्रा
जितस्यस्वजनात्प्रच्युतस्य ॥ अक्षौहिणीःसप्तयुधिष्ठिरस्यतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७२ ॥ यदाश्रौषंमाधवंवासुदेवंसर्वात्मनापांडवार्थेनिविष्टम् ॥ यस्ये
मांगांविक्रममेकमाहुस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७३ ॥ यदाश्रौषंनरनारायणौतौकृष्णार्जुनौवदतोनारदस्य ॥ अहंद्रष्टाब्रह्मलोकेचसम्यक्तदानाशंसे
विजयायसंजय॥ ७४॥ यदाश्रौषंलोकहितायकृष्णंशमार्थिनमुपयातंकुरूणाम् ॥ शमंकुर्वाणमकृतार्थंचयातंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७५ ॥ यदाश्रौ
षंकर्णदुर्योधनाभ्यांबुद्धिंकृतांनिग्रहेकेशवस्य॥ तंचात्मानंबहुधादर्शयानंतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ७६ ॥

पद्यावेदनेपुनर्द्वादशवर्षाणिवनवासस्त्रयोदशेप्रच्छन्नचर्यै
तिप्रतिज्ञानात् ॥ ६९ ॥ विराटराष्ट्रेगोग्रहे ॥ ७० ॥ मत्स्यराज्ञाविराटेन समासांतविधेरनित्यत्वान्नटच् ॥ ७१ ॥ निर्जितत्वादिनात्यंतपराभूतस्यापिसप्ताक्षौहिणीसंपत्तेर्दैवानुकूल्यात्तेषामजय्यत्वंदृढमि
त्यर्थः ॥ ७२ ॥ इमांगांपृथिवींयस्यएकंविक्रमंपदमात्रमाहुः यस्येंद्राद्याइतिपाठेविक्रमंपराक्रमं एकंअसाधारणं ॥ ७३ ॥ वदतोनारदस्यमुखादितिशेषः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ बहुधावैश्वरूप्येण ॥ ७६ ॥

पृथांकुंतीं ॥ ७७ ॥ तेषांपांडवानां ॥ ७८ ॥ स्वयूथ्यकलहोपिपराजयावहइत्याह यदाश्रौषंकर्णइति ॥ ७९ ॥ गंडोस्यास्तीतिगंडीखड्गमृगः गंडःस्यात्पुंसिखड्गिनीतिमेदिनी तेनसहवातिगच्छतीतिगंडि
वंतस्यपृष्ठवंशंतद्विकारोगांडिवं दीर्घमध्योप्ययंशब्दःक्वचिदस्तितदार्षं ॥ १८० ॥ कश्मलेनमोहेन ॥ ८१ ॥ अयुतंदशसहस्राणि ॥ ८२ ॥ आपगेयेनभीष्मेणविहितंप्रकाशितं तच्चमृत्युप्रापकंद्वारं ॥८३॥

यदाश्रौषंवासुदेवेप्रयातेरथस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम् ॥ आर्तांपृथांसांत्वितांकेशवेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७७ ॥ यदाश्रौषंमंत्रिणंवासुदेवंतथाभीष्मं
शांतनवंचतेषाम् ॥ भारद्वाजंचाशिषोऽनुब्रुवाणंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७८ ॥ यदाश्रौषंकर्णउवाचवाक्यंनाहंयोत्स्येयुध्यमानेत्वयीति ॥ हित्वासेनाम
पचक्रामचापितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७९ ॥ यदाश्रौषंवासुदेवार्जुनौतौतथाधनुर्गांडिवमप्रमेयम् ॥ त्रीण्युग्रवीर्याणिसमागतानितदानाशंसेविजयाय
संजय ॥ १८० ॥ यदाश्रौषंकश्मलेनाभिपन्नेरथोपस्थेसीदमानेऽर्जुनेवै ॥ कृष्णंलोकान्दर्शयानंशरीरेतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८१ ॥ यदाश्रौषंभीष्मममि
त्रकर्शनंनिघ्नंतमाजावयुतंरथानाम् ॥ नैषांकश्चिद्वध्यतेख्यातरूपस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८२ ॥ यदाश्रौषंचापगेयेनसंख्येस्वयंमृत्युंविहितंधार्मिकेण ॥
तच्चाकार्षुःपांडवेयाःप्रहृष्टास्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८३ ॥ यदाश्रौषंभीष्ममत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ॥ शिखंडिनंपुरतःस्थापयित्वातदानाशंसे
विजयायसंजय ॥ ८४ ॥ यदाश्रौषंशरतल्पेशयानंवृद्धंवीरंसादितंचित्रपुंखैः ॥ भीष्मंकृत्वासोमकानल्पशेषांस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८५ ॥ यदाश्रौषं
शांतनवेशयानेपानीयार्थेचोदितेनार्जुनेन ॥ भूमिंभित्त्वातर्पितंतत्रभीष्मंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८६ ॥ यदावायुश्चंद्रसूर्यौचयुक्तौकौंतेयानामनुलोमा
जयाय ॥ नित्यंचास्मान्श्वापदाभीषयंतितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८७ ॥ यदाद्रोणोविविधानस्त्रमार्गान्निदर्शयन्समरेचित्रयोधी ॥ नपांडवान्श्रेष्ठतरान्नि
हंतितदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ८८ ॥ यदाश्रौषंचास्मदीयान्महारथान्व्यवस्थितानर्जुनस्यांतकाय ॥ संशप्तकान्निहतानर्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंज
य ॥८९॥ यदाश्रौषंव्यूहमभेद्यमन्यैर्भारद्वाजेनात्तशस्त्रेणगुप्तम् ॥ भित्त्वासौभद्रंवीरमेकंप्रविष्टंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥१९०॥ यदाऽभिमन्युंपरिवार्यबालं
सर्वेहत्वाहृष्टरूपावभूवुः ॥ महारथाःपार्थमशक्नुवंतस्तदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९१ ॥

तदेवाह यदाश्रौषंभीष्ममिति ॥ ८४ ॥ सोमकानेवाल्पशेषान्कृत्वानत्वन्यान् ॥८५॥ भूमिंभित्त्वेत्यलौकिकंकर्म ॥८६॥ वायोरानुलोम्यंदक्षिणपृष्ठवाहित्वंचंद्रसूर्ययोर्लाभस्थानस्थत्वेन शक्रसूर्याविति
पाठेशक्रस्यानुकूल्यंपरेषांसैन्येऽशनिपातादिना श्वापदाःश्वकपिक्रोष्ट्रादयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥१९०॥ पार्थमशक्नुवंतोहंतुमितिशेषः तेनअर्जुनकोपाग्नेरत्यंतंप्रदीपनान्नास्माकंजयाशेत्यर्थः॥ ९१॥

मूढाननेनस्वेषांक्षयएवभविष्यतीतिजयोप्ययंपराजयएवेत्यजानतः सैंधवेजयद्रथेउक्तमयैनंनहनिष्यामिचेदग्निंप्रवेक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातं ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ युयुधानंयुध्यमानंवार्ष्णेयंसात्य
किं ॥ ९६ ॥ कर्णमासाद्यापिवधान्मुक्तमप्राप्तमृत्युंभीमंयदाश्रौषमित्यन्वयः आतुद्यसर्वतोव्यथयित्वावचोभिर्नतुमनसाकुत्सयित्वामूढऔदरिकेत्यादिशब्दैर्निंदित्वोपेक्षितमितिशेषः ॥ ९७ ॥ अमर्षयन्

यदाश्रौषमभिमन्युंनिहत्यहर्षान्मूढान्क्रोशतोधार्तराष्ट्रान् ॥ क्रोधादुक्तंसैंधवेचार्जुनेनतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९२ ॥ यदाश्रौषंसैंधवार्थेप्रतिज्ञांप्रति
ज्ञातांतद्वधायार्जुनेन॥सत्यांतीर्णांशत्रुमध्येचतेनतदानाशंसेविजयायसंजय॥ ९३॥ यदाश्रौषंश्रांतहयेधनंजयेमुक्त्वाहयान्पाययित्वोपवृत्तान्॥पुनर्युक्त्वा
वासुदेवंप्रयातंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९४ ॥ यदाश्रौषंवाहनेष्वक्षमेषुरथोपस्थेतिष्ठतापांडवेन ॥सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेनतदानाशंसेविजयायसं
जय ॥ ९५ ॥ यदाश्रौषंनागबलैःसुदुःसहंद्रोणानीकंयुयुधानंप्रमथ्य ॥ यातंवार्ष्णेयंयत्रतौकृष्णपार्थौतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९६ ॥ यदाश्रौषंकर्णमा
साद्यमुक्तंवधाद्भीमंकुत्सयित्वावचोभिः ॥ धनुष्कोट्यातुद्यकर्णेनवीरंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९७ ॥ यदाद्रोणःकृतवर्माकृपश्चकर्णोद्रौणिर्मद्रराजश्च
शूरः ॥ अमर्षयन्सैंधवंवध्यमानंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९८॥ यदाश्रौषंदेवराजेनदत्तांदिव्यांशक्तिंव्यंसितांमाधवेन ॥ घटोत्कचेराक्षसेघोररूपेतदाना
शंसेविजयायसंजय ॥ ९९ ॥ यदाश्रौषंकर्णघटोत्कचाभ्यांयुद्धेमुक्तांसूतपुत्रेणशक्तिम् ॥ ययावध्यःसमरेसव्यसाचीतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ २०० ॥
यदाश्रौषंद्रोणमाचार्यमेकंधृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्यधर्मम् ॥ रथोपस्थेप्रायगतंविशस्तंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १ ॥ यदाश्रौषंद्रौणिनाद्वैरथस्थंमाद्रीसुतंनकु
लंलोकमध्ये ॥ समंयुद्धेमंडलेभ्यश्चरंतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ २ ॥ यदाद्रोणेनिहतेद्रोणपुत्रोनारायणंदिव्यमस्त्रंविकुर्वन् ॥ नैषामंतंगतवान्पांडवानांतदा
नाशंसेविजयायसंजय ॥ ३ ॥ यदाश्रौषंभीमसेनेनपीतंरक्तंभ्रातुर्युधिदुःशासनस्य ॥ निवारितंनान्यतमेनभीमंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ४ ॥ यदाश्रौषं
कर्णमत्यंतशूरंहतंपार्थेनाहवेष्वप्रधृष्यम् ॥ तस्मिन्भ्रातॄणांविग्रहेदेवगुह्येतदानाशंसेविजयायसंजय ॥५॥

मर्षणंसहनंकृतवंतःअशक्त्या ॥ ९८ ॥ व्यंसितांव्यर्थीकृतां माधवेनकर्णस्यापिधियःप्रवर्तकेन घोररूपेइति घटोत्कचस्यापिवध्यत्वेनतद्वधेनापिकृष्णस्यहर्षएवनक्षतिरितिभावः ॥ ९९ ॥ यदाकर्णघटो
त्कचाभ्यां युद्धेक्रियमाणेइतिशेषः अर्जुनस्यावध्यत्वेसिद्धेकाजयाशेतिभावः ॥ २०० ॥ प्रायगतंमरणार्थमनशनंप्रायस्तत्रगतंतदर्थंनिश्चलंस्थितं विशस्तंछिन्नं ॥ १ ॥ द्रौणिनानकुलमितिद्रौणेर्निकृष्टत्व
मुक्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ देवगुह्येपार्थानांकर्णेसोदर्यत्वाज्ञानात्प्रवृत्तेविग्रहेयुद्धे ॥ ५ ॥

युधिष्ठिरंद्रोणपुत्रादीनूजयंतमित्यन्वयः ॥६॥ मद्रराजंशल्यंस्पर्धतेजेतुमिच्छतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ यदाश्रौषंकलहेति पुनर्द्यूतप्रसंजनेनापिजयाशानास्तीतिभावः ॥८॥ भग्नाशक्तिर्मंत्रोत्साहादिजंसामर्थ्यंयस्य
॥ ९ ॥ प्रच्छन्नोपिपरैरदृष्टश्चेद्दैवात्कालांतरेपिजयाशास्यात्सापिनास्तीत्याह यदाश्रौषंपांडवानिति अमर्षणं अशक्तस्यातितिक्षोर्मरणमवश्यंभावीतिभावः॥२१०॥ मिथ्याहतंनाभेरधःप्रहारात्कपटेनहतं
तस्मिनूहतेजयाशानास्तिमूलोच्छेदादितिभावः ॥ ११ ॥ यदाश्रौषंद्रोणेति दुष्कर्मकारिणोदुर्योधनस्यदारेषुकश्चिन्महानुभावःपुत्रमपिनोत्पादयिष्यत्यतस्तद्वारापिजयाशानास्तीतिभावः॥ १२ ॥अनुया

यदाश्रौषंद्रोणपुत्रंचशूरंदुःशासनंकृतवर्माणमुग्रम्॥ युधिष्ठिरंधर्मराजंजयंतंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ६ ॥ यदाश्रौषंनिहतंमद्रराजंरणेशूरंधर्मराजेनसू
त॥ सदासंग्रामेस्पर्धतेयस्तुकृष्णंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ७ ॥ यदाश्रौषंकलहद्यूतमूलंमायाबलंसौबलंपांडवेन ॥ हतंसंग्रामेसहदेवेनपापंतदानाशंसेवि
जयायसंजय ॥ ८ ॥ यदाश्रौषंश्रांतमेकंशयानंह्रदंगत्वास्तंभयित्वातदंभः॥ दुर्योधनंविरथंभग्नशक्तिंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ९ ॥ यदाश्रौषंपांडवांस्तिष्ठ
मानान्गत्वाह्रदेवासुदेवेनसार्धम्॥ अमर्षणंधर्षयतःसुतंमेतदानाशंसेविजयायसंजय॥ २१० ॥ यदाश्रौषंविविधांश्चित्रमार्गान्गदायुद्धेमंडलशश्चरंतम्॥ मि
थ्याहतंवासुदेवस्यबुद्ध्यातदानाशंसेविजयायसंजय ॥ ११ ॥ यदाश्रौषंद्रोणपुत्रादिभिस्तैर्हतान्पंचालान्द्रौपदेयांश्चसुप्तान्॥ कृतंबीभत्समयशस्यंचकर्मतदा
नाशंसेविजयायसंजय॥ १२ ॥ यदाश्रौषंभीमसेनानुयातेनाश्वत्थाम्नापरमास्त्रंप्रयुक्तम् ॥ क्रुद्धेनैषीकमवधीद्येनगर्भंतदानाशंसेविजयायसंजय॥ १३ ॥ यदा
श्रौषंब्रह्मशिरोऽर्जुनेनस्वस्तीत्युक्त्वास्त्रमस्त्रेणशांतम्॥ अश्वत्थाम्नामणिरत्नंचदत्तंतदानाशंसेविजयायसंजय ॥ १४॥ यदाश्रौषंद्रोणपुत्रेणगर्भेवैराट्यावैपात्य
मानेमहास्त्रैः॥द्वैपायनःकेशवोद्रोणपुत्रंपरस्परेणाभिशापैःशशाप॥१५॥शोच्यागांधारीपुत्रपौत्रैर्विहीनातथाबंधुभिःपितृभिर्भ्रातृभिश्च॥कृतंकार्यंदुष्करंपांडवे
यैःप्राप्तंराज्यमसपत्नंपुनस्तैः॥१६॥कष्टंयुद्धेदशशेषाःश्रुतामेत्रयोस्माकंपांडवानांचसप्त॥ द्व्यूनाविंशतिराहताऽक्षौहिणीनांतस्मिन्संग्रामेभैरवेक्षत्रियाणाम्॥१७

तेनहंतुमनुद्रुतेन अग्रिमश्लोकत्रयेणस्वीयस्याप्यश्वत्थाम्नोतिजुगुप्सितकर्मत्वान्मणिहीनत्वाद्वह्वुशापग्रस्तत्वाच्चदुर्योधनक्षेत्रेषुपुत्रजननद्वाराराज्यलाभरूपजयाशंसापिनास्तीतिसूच्यते यदाशशापतदाना
शंसेविजयायेत्यंतिमश्लोकेपूर्वानुकर्षेणान्वयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शोच्यागांधारी अहंतुतामपिशोचनूशोच्यतरइतिभावः यद्वागांधार्य्येवशोच्यानत्वहमुदासीनत्वात् नमेविशेषइतिप्रागुक्तेःअतःपां
डवानांजयोपिममैवजयइतिभावः ॥ १६ ॥ त्रयःकृपोश्वत्थामाकृतवर्माच सप्तकृष्णसात्यकीपंचपांडवाश्च ॥ १७ ॥

तमःशोकावेशाच्चक्षुरावरणंबाह्यं मोहःकार्याकार्ययोरप्रतिपत्तिः अतएवसंज्ञांविशेषविज्ञानंनोपलभे विह्वलतिशोकेनाकुलीभवति ॥ १८ ॥ अतएवमूर्छितोऽतःसंज्ञाशून्यः ॥ १९ ॥ २२० ॥ २१ ॥ गव

तमस्त्वतीवविस्तीर्णंमोहआविशतीवमाम्॥संज्ञांनोपलभेसूतमनोविह्वलतीवमे॥१८॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इत्युक्त्वाधृतराष्ट्रोथविलप्यबहुदुःखितः॥ मूर्छितःपुनराश्वस्तःसंजयंवाक्यमब्रवीत्॥१९॥ ॥धृराष्ट्रउवाच॥ ॥संजयैवंगतप्राणांस्त्यक्तुमिच्छामिमाचिरम्॥स्तोकंह्यपिनपश्यामिफलंजीवितधारणे॥ ॥२२०॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तंतथावादिनंदीनंविलपंतंमहीपतिम्॥निःश्वसंतंयथानागंमुह्यमानंपुनःपुनः॥२१॥गावल्गणिरिदंधीमान्महार्थंवाक्यमब्रवीत् ॥संजयउवाच॥ ॥श्रुतवानसिवैराजन्महोत्साहान्महाबलान्॥ २२ ॥ द्वैपायनस्यवदतोनारदस्यचधीमतः॥ महत्सुराजवंशेषुगुणैःसमुदितेषुच ॥ २३ ॥ जातान्दिव्यास्त्रविदुषःशक्रप्रतिमतेजसः॥ धर्मेणपृथिवींजित्वायज्ञैरिष्ट्वाप्तदक्षिणैः॥ २४ ॥अस्मिँल्लोकेयशःप्राप्यततःकालवशंगतान्॥शैब्यंमहारथंवीरंसृंजयंजयतांवरम्॥२५॥सुहोत्रंरंतिदेवंचकाक्षीवंतमथौशिजम्॥बाल्हीकंदमनंचैद्यंशर्यातिमजितंनलम्॥२६॥विश्वामित्रममित्रघ्नमंबरीषंमहाबलम्॥मरुत्तंमनुमिक्ष्वाकुंगयंभरतमेवच॥२७॥रामंदाशरथिंचैवशशबिंदुंभगीरथम्॥कृतवीर्यंमहाभागंतथैवजनमेजयम्॥२८॥ययातिंशुभकर्माणंदेवैर्योयाजितः स्वयम्॥चैत्ययूपांकिताभूमिर्यस्येयंसवनाकरा॥ २९ ॥इतिराज्ञांचतुर्विंशन्नारदेनसुरर्षिणा॥पुत्रशोकाभितप्तायपुराश्वैत्यायकीर्तितम्॥ २३० ॥तेभ्यश्चान्ये गताःपूर्वंराजानोबलवत्तराः॥ महारथामहात्मानःसर्वैःसमुदितागुणैः॥ ३१ ॥ पूरुःकुरुर्यदुःशूरोविष्वगश्वोमहाद्युतिः॥अणुहोयुवनाश्वश्चककुत्स्थोविक्रमीरघुः॥ ३२ ॥ विजयोवीतिहोत्रोंऽगोभवःश्वेतोबृहद्गुरुः॥उशीनरःशतरथःकंकोदुलिदुहोद्रुमः॥ ३३ ॥ दंभोद्भवःपरोवेनःसगरःसंकृतिर्निमिः॥अजेयःपरशुःपुंड्रः शंभुर्देवावृधोऽनघः॥ ३४ ॥देवाह्वयःसुप्रतिमःसुप्रतीकोबृहद्रथः॥महोत्साहोविनीतात्मासुक्रतुर्नैषधोनलः॥ ३५ ॥ सत्यव्रतःशांतभयःसुमित्रःसुबलःप्रभुः॥ जानुजंघोऽनरण्योऽर्कःप्रियभृत्यःशुचिव्रतः॥३६॥ बलबंधुर्निरामर्दःकेतुश्रृंगोबृहद्बलः॥धृष्टकेतुर्बृहत्केतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः॥३७॥अविक्षिच्चपलोधूर्तःकृतबंधुर्दृढेषुधिः॥महापुराणसंभाव्यःप्रत्यंगःपरहाश्रुतिः॥ २३८॥

ल्गणस्यापत्यंगावल्गणिःसंजयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चित्येचयनवतिक्रतौविहिताश्चैत्यास्तेचतेयूपाश्चतैरंकिता ॥ २९ ॥ चतुर्विंशदितीकारलोपस्त्वार्षः ॥ २३० ॥ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ २३८ ॥

॥ ३९ ॥तवपुत्राइवेतिनिधनेदृष्टांतः अतएवतवपुत्रादुरात्मानइत्युच्यते ॥ ४० ॥ त्यागोदानं आस्तिक्यंगुरुवेदवाक्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयः सत्यंभूतद्रोहवर्जितंयथार्थभाषणं दयापरदुःखप्रहाणेच्छा आर्जवमकौटिल्यं ॥ ४१ ॥ तेचापितथाविधाअपि ॥ ४२ ॥ दुरात्मानोदुष्टचित्ताः प्रतप्तास्तीक्ष्णाः दुर्वृत्तमेवभूयिष्ठंयेषांतेतथा ॥ ४३ ॥ स्वयंकृतेनर्थेकिंशोकेनेत्याह श्रुतवानसीत्यादिना ॥ ४४ ॥ निग्रहःपांडवेषु अनुग्रहःस्वपुत्रेषुतौत्वत्कृतौतवैवविदितावतःस्वपुत्राणांरक्षणेत्वयानुवृत्तिर्ध्यानंनकार्यं श्रूयतइतिपाठेअन्यैःकृतेतिनश्रूयतेऽतस्त्वयापिनकार्या गराग्निदानादिपापकृतांनाशस्यावश्यंभावित्वादितिभावः ॥ ४५ ॥ बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिन्यायेनप्राक्कृतस्यकर्मणोदुर्निवारत्वाच्चस्वकृतेपिनात्यंतंपश्चात्तापेनशोकःकर्तव्यइत्याह भवितव्यमिति ॥ ४६ ॥ मार्गमवश्यमेवभोक्तव्यंकृतंकर्मशुभाशुभमित्येवंरूपांपद्धतिं ननुप्राक्कृतमेवशोचामीतिचेन्नेत्याह कालेति यथातरुषुफलपुष्पाद्युद्गमःकालैकहेतुस्तथापुरुषेषुसदसद्बुद्ध्युद्गमोपीत्यर्थः भावाभावौवस्तूनामुद्भवानुद्भवावैश्वर्यानैश्वर्येवा ॥ ४७ ॥ कालोनि

एतेचान्येचराजानःशतशोऽथसहस्रशः ॥ श्रूयंतेशतशश्चान्येसंख्याताश्चैवपद्मशः ॥ ३९ ॥ हित्वासुविपुलान्भोगान्बुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ राजानोनिधनंप्राप्तास्तवपुत्राइवप्रभो ॥ ४० ॥ येषांदिव्यानिकर्माणिविक्रमस्त्यागएवच ॥ माहात्म्यमपिचास्तिक्यंसत्यंशौचंदयार्जवम् ॥ ४१ ॥ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविसत्तमैः ॥ सर्वर्द्धिगुणसंपन्नास्तेचापिनिधनंगताः ॥ ४२ ॥ तवपुत्रादुरात्मानःप्रतप्ताश्चैवमन्युना ॥ लुब्धादुर्वृत्तभूयिष्ठानतान्छोचितुमर्हसि ॥ ४३ ॥ श्रुतवानसिमेधावीबुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ॥ येषांशास्त्रानुगाबुद्धिर्नतेमुह्यंतिभारत ॥ ४४ ॥ निग्रहानुग्रहौचापिविदितौतेनराधिप ॥ नात्यंतमेवानुवृत्तिःकार्यातेपुत्ररक्षणे ॥ ४५ ॥ भवितव्यंतथातच्चनानुशोचितुमर्हसि ॥ दैवंप्रज्ञाविशेषेणकोनिवर्त्तितुमर्हति ॥ ४६ ॥ विधातृविहितंमार्गंनकश्चिदतिवर्तते ॥ कालमूलमिदंसर्वंभावाभावौसुखासुखे ॥ ४७ ॥ कालःसृजतिभूतानिकालःसंहरतेप्रजाः ॥ संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयतेपुनः ॥ ४८ ॥ कालोहिकुरुतेभावान्सर्वलोकेशुभाशुभान् ॥ कालःसंक्षिपतेसर्वाःप्रजाविसृजतेपुनः ॥ ४९ ॥

मेषादिर्वत्सरांतोभूतानिजरायुजादीनिसृजतिसंहरतेचप्रजास्ताएव एवंशोचंतंधृतराष्ट्रंतरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेरात्मज्ञानप्रदानेननिःशोकंकर्तुंप्रथमंजीवानांकालादृष्टादिपारतंत्र्यप्रदर्शनेनाकिंचित्करत्वप्रबोधनेनचतस्यवैराग्यमुत्पाद्यात्मानमुपदिशति संहरंतंप्रजाःकालंकालःशमयतेपुनरिति मृत्युमृत्युंनमाम्यहमितिश्रुतेःकालस्यापिकालःपरमात्मास्तीत्यर्थःनिर्दहतिप्रजाःकालइतिपाठेतुयोनिर्दहतिकालस्तमपिकालःशमयतइतियत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं ॥ ४८ ॥ कालोहीति अयंमहाकालोह्यतिप्रसिद्धोवेदे एषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइत्यादौ कुरुतेभावानर्थान्क्वचित्प्रयोजकत्वेनक्वचित्प्रयोज्यत्वेन ईशानीशरूपोयमेवेत्यर्थः प्रजाअव्यक्तमहदादयः ॥ ४९ ॥

सुप्तेषुतेष्वेवलीनेषुजागर्ति सुप्तौप्रलयेमोक्षेचालुप्तदृक्शक्तिरास्ते नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोदृश्यतेऽविनाशित्वादितिश्रुतेः कालोहिप्रसिद्धंदुरतिक्रमोऽलंघनीयः पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिरितिश्रुतेः चरतिशास्यशास्तृभावेन अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानांसर्वात्मेतिश्रुतेः अविधृतोनकेनचित्विधृतः सर्वाधिष्ठानत्वात् अतएवसमआत्मा समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिप्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि समशब्दप्रयोगात् ॥ ५० ॥ सर्वमात्मप्रभवमितिबुद्ध्वासंज्ञांज्ञाननिष्ठांनत्यक्तुमर्हसि इतोन्यस्यशोकतरणोपायस्याभावादित्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्वस्थंशोकहेतुंदेहाद्यभिमानंत्याजयित्वानिरुपाधौस्वस्वरूपेप्रतिष्ठितमकरोदित्यर्थः ॥ ५२ ॥ अत्रशोकार्त्तानांस्वास्थ्यकरणेविषयेउपनिषदं उपनीयेममात्मानंब्रह्मापास्तद्वयंयतः निहंत्यविद्यांतज्जंचतस्मादुपनिषद्भवेदिति यथोक्तविद्याहेतुत्वाद्ग्रंथोप्युपनिषद्भवेदितिचवचनात् ब्रह्मात्मैकत्वविद्याप्रतिपादकंग्रंथंसूत्रवृत्त्योःप्रागुक्तयोर्वार्त्तिकस्थानीयमुपनिषच्छब्दवाच्यमब्रवीत् यद्यप्यत्रपुरुषार्थचतुष्टयप्रतिपादनंदृश्यतेतथाप्यर्थकामयोर्लोकप्रसिद्धयोरेवस्वरूपव्या

कालःसुप्तेषुजागर्तिकालोहिदुरतिक्रमः॥कालःसर्वेषुभूतेषुचरत्यविधृतःसमः॥ ५० ॥ अतीतानागताभावायेचवर्ततिसांप्रतम् ॥ तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्वानसंज्ञांहातुमर्हसि ॥ ५१ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इत्येवंपुत्रशोकार्तंधृतराष्ट्रंजनेश्वरम्॥ आश्वास्यस्वस्थमकरोत्सूतोगावल्गणिस्तदा ॥ ५२ ॥ अत्रोपनिषदंपुण्यांकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ विद्वद्भिःकथ्यतेलोकेपुराणेकविसत्तमैः ॥ ५३ ॥ भारताध्ययनंपुण्यमपिपादमधीयतः ॥ श्रद्दधानस्यपूयंतेसर्वपापान्यशेषतः ॥ ५४ ॥ देवादेवर्षयोह्यत्रतथाब्रह्मर्षयोऽमलाः ॥ कीर्त्यंतेशुभकर्माणस्तथायक्षामहोरगाः॥ ५५ ॥

क्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनहानार्थमनुवादाद्धर्मस्यचविविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुत्याविद्याशेषत्वस्यदर्शितत्वात्परमतात्पर्यंविद्यायामेवेतिध्येयं अस्याःसांप्रदायिकत्वमाह विद्वद्भिरिति कथ्यतेअनादिसिद्धमेवकीर्त्यतेनतुकादंबर्यादिवदभिनवकथाकल्प्यते कविसत्तमैःपूर्वपूर्वकल्पीयैर्व्यासादिभिः एवंचव्यासादिशब्दानांसेनापत्यादिशब्दवदधिकारिकवचनत्वेनव्यक्त्यनित्यत्वेपितदर्थानांनित्यत्वान्नपुराणानांसकर्तृकत्वमात्रादनित्यत्वं अतएवसुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्याइतिमंत्रस्यपुराणादिप्रणेत्राचार्यसंग्रहवतोनित्येनतर्पणविधिनासंयोगःसंगच्छते अन्यथानित्यानित्यसंयोगविरोधोदुर्वारःस्यात् अतएवपुराणेपुरापिनवे ॥ ५३ ॥ भारतेति नित्येब्रह्मयज्ञेऋचोधीतेपयआहुतिभिरेवदेवतास्तर्पयतीत्यृगादीनामिवइतिहासपुराणानीत्यमृताहुतिभिरितितदध्ययनफलश्रुतिरपियुज्यतइत्यभिप्रेत्याह पुण्यमितिपूयंतेनश्यंति अस्यश्लोकस्यचतुर्थांशोच्चारणमात्रादपिसर्वपापनाशःकिंवाच्यंकृत्स्नाध्ययनात्तदर्थस्यज्ञानात्साक्षात्काराद्वेतिभावः ॥ ५४ ॥ एवंग्रंथस्यस्वास्थ्यंमुख्यंफलंपापक्षयंगुणफलंचोक्त्वात्रप्रतिपाद्यंविषयमाह देवाइति देवादीनांशुभकर्माणइतिविशेषणेनतेषांशुभंकर्मैवोपादेयंविवक्षितं तस्यैवपरंपरयापरमपुरुषार्थहेतुत्वात् ॥ ५५ ॥

मुख्यंविषयमाह भगवानिति ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगनेत्युक्तरूपषड्गुणैश्वर्यवान्परमात्मावासुदेवोवसुदेवोत्पन्नशरीरोपाधिःसर्वशरीरोपाधिरपितेनशरीरेणातिमानुषाणिवह्निपानादीनिकर्माणिकृतवानितितदुपादानं तथाहि ब्रह्माणंप्रतिभगवद्वाक्यं विधेहंसर्वोस्मिव्रजपृथुकगोवत्सवदहंबिभर्मिब्रह्मांडंगिरिवदहमग्निज्वलनवत् सृजामिद्रौपद्यावसनवदहंप्राणभृदहंयदत्राहंतृप्तोमुनिरितिमदन्यन्नकिमपीति तस्यवास्तवंरूपमाह सनातनइति आकाशादिवत्प्रवाहनित्यतयावामायायाआद्यंतशून्यत्वाद्वातन्मयस्यभगवच्छरीरस्यनित्यत्वापरपर्यायंसनातनत्वंयुज्यतइत्यर्थः सवासुदेवोहिप्रसिद्धं सत्यमनुष्ठीयमानंकर्म ऋतंतदेववेदात्ज्ञायमानं पवित्रंपापनाशकं पुण्यंअभ्युदयहेतुः सर्वंकर्मफलभूतंब्रह्मांडंसएवेतिभावः ॥५६॥ अस्यैवनिर्विशेषत्वमाह शाश्वतंशश्वन्निरंतरंभवंशाश्वतंतेनवस्तुतोदेशतश्चापरिच्छिन्नं अतएवब्रह्मबृहत् परमंकार्यकारणातीतं ध्रुवंकूटस्थं ज्योतिश्चिन्मात्रं सनातनंकालतोपरिच्छिन्नं यस्येदृशस्यापिमाययाविग्रहवतः॥५७॥ईदृशादपियस्मादसदनिर्वचनीयंसदसच्चकार्यकारणंचतदुभयात्मकंविश्वंजातं संततिर्ब्रह्मादिः प्रवृत्तिर्यज्ञादिः ॥ ५८॥ आत्मनीत्यध्यात्मंदेहे यत्पंचभूतकार्यरूपागुणाःश्रोत्रादयस्तदात्मकं सप्राणन्नेवप्राणोनामभवतिवदन्वा

भगवान्वासुदेवश्चकीर्त्यतेऽत्रसनातनः॥ सहिसत्यमृतंचैवपवित्रंपुण्यमेवच ॥५६॥ शाश्वतंब्रह्मपरमंध्रुवंज्योतिःसनातनम् ॥ यस्यदिव्यानिकर्माणिकथयंतिमनीषिणः॥५७॥ असच्चसदसच्चैवयस्माद्विश्वंप्रवर्तते॥ संततिश्चप्रवृत्तिश्चजन्ममृत्युपुनर्भवाः॥५८॥ अध्यात्मंश्रूयतेयच्चपंचभूतगुणात्मकम्॥ अव्यक्तादिपरंयच्चसएवपरिगीयते॥५९॥ यत्तद्यतिवरामुक्ताध्यानयोगबलान्विताः॥ प्रतिबिंबमिवादर्शेपश्यंत्यात्मन्यवस्थितम् ॥२६०॥ श्रद्दधानःसदायुक्तःसदाधर्मपरायणः॥ आसेवन्निममध्यायंनरःपापात्प्रमुच्यते ॥६१॥ अनुक्रमणिकाध्यायंभारतस्येममादितः ॥ आस्तिकःसततंशृण्वन्नकृच्छ्रेष्ववसीदति ॥६२॥ उभेसंध्येजपन्किंचित्सद्योमुच्येतकिल्बिषात्॥ अनुक्रमण्यायावत्स्यादह्नारात्र्याचसंचितं॥६३॥

कपश्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनइत्यादिश्रुतौयच्छ्रूयतेजीवरूपमितित्वंपदार्थमनूद्यतत्पदार्थमाह अव्यक्तादि अव्यक्तस्याऽऽदिभूतंयत्परंनिर्विशेषंच तयोरभेदमाह सएवेति परिगीयतेवेदेअयमात्माब्रह्मअहंब्रह्मास्मीत्यादौ नन्वंतःप्रविष्टःशास्ताजनानामितिशास्तृशास्यभावेनश्रुतयोरीशजीवयोराजभृत्यवदभेदऔपचारिकोनतुतात्त्विकइतिचेन्न अंतःप्रविष्टइतिश्रुतेःकिंजीवोणुर्विभुर्वा नाद्यः अणूदरेशास्तुःप्रवेशायोगात् प्रवेशेचसांतरालस्याणुत्वायोगात् मध्यमस्यचसावयवत्वेनघटादिवदनित्यत्वावश्यंभावात् नद्वितीयः विभुनोश्चतयोःकालाकाशादेरिवतुल्यत्वेनमिथःशास्यशास्तृत्वायोगात् तस्मादुपादानोपादेयभावेनवाधिष्ठानाध्यस्तभावेनवाईशजीवयोःप्रवेष्टृप्रवेश्यभावेनशास्तृशास्यभावस्तेनेशस्यांतःप्रविष्टत्वंसंगच्छते तथाचतयोरभेदोपितात्त्विकएव ॥ ५९॥ अत्रविद्वदनुभवंप्रमाणति यत्तदिति आत्मनिहार्दाकाशेपश्यंतिप्रत्यगभेदेन प्रतिबिंबमिवआदर्शइत्यसंदिग्धत्वेदृष्टांतोनतुदृश्यत्वे अन्यथादृश्यस्यजडत्वापत्त्यावाङ्मनसातीतत्वश्रुतिव्याकोपएव ॥ ६० ॥ युक्तोनियमवान् आसेवन्जपन् ॥ ६१ ॥ आदितःनारायणंनमस्कृत्येत्यारभ्यानेनभारतकथांशमात्रंपराशरात्मजोविद्वानित्यतएवारभ्यतद्वक्तव्यमितिनादर्तव्यमितिभावः ॥६२॥जपन्किंचिदनुक्रमण्याःकांश्चिदपिश्लोकान् ॥ ६३॥

एतद्भारतस्यवपुःशरीरं सत्यंब्रह्मअमृतंदेवभावश्चात्रैवास्तीत्यर्थः उत्तरमंथस्त्वस्यराज्ञइवपरिवारस्थानीयःतत्त्वंत्वत्रैवसूत्रितमित्यर्थः॥६४॥आरण्यकमुपनिषत् ओषधिभ्योयवादिभ्यः अमृतंयज्ञशेषं॥६५॥
इतिहासानांशिवरहस्यादीनांमध्ये ॥६६॥ इतिहासेति यद्धत्यंमायिनंमृगंतमुत्वंमाययावधीतीतिमंत्रावयवोहिरामायणीयमारीचवधंज्ञैनैवोपबृंहितुंशक्योनत्वन्येनातस्तस्मादल्पश्रुताद्वेदस्यभयमुचितमेव
वेदार्थजिज्ञासुनेदमवश्यमध्येतव्यमित्यर्थः ॥६७॥ कार्ष्णंकृष्णेनव्यासेनप्रोक्तं वेदंपुरुषार्थचतुष्कंवेदयंतं ॥६८॥६९॥७०॥७१॥तुलयाधृतंन्यूनाधिकभावेनपरीक्षितं सरहस्येभ्यःसोपनिषत्केभ्यः अधिक
मर्थगौरवयुक्तं ॥ ७२ ॥ महत्त्वेग्रंथतआधिक्ये गुरुत्वेअर्थतआधिक्ये ॥७३॥७४॥ नन्वत्रानर्थकोयुद्धादिप्रलापोभूयान्दृश्यतेकणिकनीत्यादिश्चाधर्मप्रवर्तकोपिग्रंथोस्ति ततश्चकचिद्धर्मादिकथनेसत्यपि
विषसंपृक्तान्नवत्कृत्स्नमप्येतद्धेयमेवस्यादित्याशंक्याह तपइति तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि कल्कःपापंतदभावोनकल्कः कल्कोस्त्रीशमलैनसोरित्यमरः नभ्राडादिवन्नञःप्रकृतिभावः तपोनिर्मलंनैर्मल्यसाधन

भारतस्यवपुर्ह्येतत्सत्यंचामृतमेवच ॥ नवनीतंयथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा ॥ ६४ ॥ आरण्यकंचवेदेभ्यओषधिभ्योऽमृतंतथा ॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठोगौर्वरि
ष्ठाचतुष्पदाम् ॥ ६५ ॥ यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ॥ ६६ ॥ अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इति
हासपुराणाभ्यांवेदंसमुपबृंहयेत् ॥ ६७ ॥ बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयंप्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ॥ ६८ ॥ भ्रूणहत्यादिकंचापिपापं
जह्याद्संशयम् ॥ यइमंशुचिरध्यायंपठेत्पर्वणिपर्वणि ॥ ६९ ॥ अधीतंभारतंतेनकृत्स्नंस्यादितिमेमतिः ॥ यश्चैनंशृणुयान्नित्यमार्षंश्रद्धासमन्वितः ॥ २७० ॥ सदी
र्घमायुःकीर्तिंचस्वर्गतिंचाप्नुयान्नरः ॥ एकतश्चतुरोवेदाभारतंचैतदेकतः ॥ ७१ ॥ पुराकिलसुरैःसर्वैःसमेत्यतुलयाधृतम् ॥ चतुर्भ्यःसरहस्येभ्योवेदेभ्योह्यधिकंयदा
॥ ७२ ॥ तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्त्वेचगुरुत्वेचध्रियमाणंयतोऽधिकम् ॥ ७३ ॥ महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदस
र्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ७४ ॥ तपोनकल्कोऽध्ययनंनकल्कःस्वाभाविकोवेदविधिर्नकल्कः ॥ प्रसह्यवित्ताहरणंनकल्कस्तान्येवभावोपहतानिकल्कः ॥ २७५ ॥ ॥ इति
श्रीम० आदिप० अनुक्रमणिकाप० प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ अनुक्रमणीपर्वसमाप्तम् ॥

मित्यर्थः विरोधित्वंवानञर्थःतेनतपःपापनाशकमित्यर्थः अध्ययनंवेदस्य
स्वाभाविकःस्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्कारेणविहितःशमोदमस्तपःशौचमित्यादिर्वेदविधिर्वेदोक्तोविधिरग्निहोत्रसंध्योपासनादिः प्रसह्यप्रकर्षेणसोढ्वाक्षुधादिदुःखमपिसोढ्वावित्तस्यआहरणंशिलोंछादिनाअ
र्जनंतदपिनकल्कोनैर्मल्यसाधनं तान्येवतपआदीनिभावेनचित्ताभिप्रायेणोपहतानिकल्कःपापंपापहेतुर्भवंति यथाशीतादिसहनंवानप्रस्थैःकटकस्थैश्चतुल्यवत्क्रियतेतथापिभावभेदात्तदेकस्यस्वर्गायान्य
स्यनरकायभवति वक्ष्यतिच चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञइति एवंशिलोंछादिकमपिदंभेनकृतंपापायान्यथाश्रेयसेभवति एवं
भारतेपिधर्मब्रह्मप्रतिपादनेएवपरमतात्पर्यं अर्थवादजातमपियुधिष्ठिरादिवद्व्यवहर्तव्यंनदुर्योधनादिवदित्याशयेनोक्तं तत्रहीनंपक्षमुपाददानःस्वार्थाद्भ्रश्यतितेनाधीतमपिभारतंपापायैवभवतीत्यर्थः तथाचस
र्वस्मादपिग्रंथात्सारमेवादेयमितरत्त्याज्यमितिश्रूयते ग्रंथमभ्यस्यमेधावीज्ञानविज्ञानतत्परः पलालमिवधान्यार्थीत्यजेद्ग्रंथमशेषतइति ॥ २७५ ॥ ॥ इ० आ० नै० भा० भा० प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

एवंप्रथमेध्यायेसूत्रितानामर्थानांप्रकरणशोविभागंशिष्याणामवधानायप्रदर्शयिष्यन्वैराग्यमुत्पादयितुंकुरुषुपरशुरामकृतंक्षत्रक्षयंप्रसंगात्प्रदर्शयति समंतेति समंतपंचकंनामपुण्यंद्विजनिषेवितं गतवान
स्मितंदेशंयुद्धंयत्राभवत्पुरेत्यादिनायदुक्तमेतत्सर्वंतंदेशंतद्युद्धंचश्रोतुमिच्छामहेवयं ॥ १ ॥ मममत्तः कथाअन्याः ॥ २ ॥ क्षत्रंक्षत्रियजातिं अमर्षःस्वपितुःक्षत्रियेणहतत्वाज्जातस्यक्रोधस्यासहनंतेनचो
दितःप्रेरितः ॥ ३ ॥ रौधिरान्रुधिरपूर्णान् ॥ ४ ॥ नोऽस्माभिः रुधिरेणपितॄणांतर्पणात्सर्वाहिंसापितृतृप्त्याद्युद्देशेनैवकर्तव्यानकामकारेणेतिसूचितं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यदितिसाधनेनक्रोधकृतंसर्वंपापायै

अथपर्वसंग्रहपर्व॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥समंतपंचकमितियदुक्तंसूतनंदन॥ एतत्सर्वंयथातत्त्वंश्रोतुमिच्छामहेवयम्॥ १॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥शृणुध्वंममभो
विप्राब्रुवतश्चकथाःशुभाः॥ समंतपंचकाख्यंचश्रोतुमर्हथसत्तमाः॥ २॥ त्रेताद्वापरयोःसंधौरामःशस्त्रभृतांवरः॥ असकृत्पार्थिवंक्षत्रंजघानामर्षचोदितः॥ ३॥
ससर्वंक्षत्रमुत्साद्यस्ववीर्येणानलद्युतिः॥ समंतपंचकेपंचचकाररौधिरान्ह्रदान्॥ ४॥ सतेषुरुधिरांभःसुह्रदेषुक्रोधमूर्च्छितः॥ पितॄन्संतर्पयामासरुधिरेणेति
नःश्रुतम्॥ ५॥ अथर्चीकादयोऽभ्येत्यपितरोराममब्रुवन्॥ रामराममहाभागप्रीताःस्मतवभार्गव॥ ६॥ अनयापितृभक्त्याचविक्रमेणतवप्रभो॥ वरंवृणीष्वभ
द्रंतेयमिच्छसिमहाद्युते॥ ७॥ ॥रामउवाच॥ ॥यदिमेपितरःप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया॥ ८॥ अतश्चपापान्मुच्येहमे
षमेप्रार्थितोवरः॥ ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः॥ ९॥ एवंभविष्यतीत्येवंपितरस्तमथाब्रुवन्॥ तंक्षमस्वेतिनिषिषिधुस्ततःसविररामह॥ १०॥ तेषांस
मीपेयोदेशोह्रदानांरुधिरांभसाम्॥ समंतपंचकमितिपुण्यंतत्परिकीर्तितम्॥ ११॥ येनलिंगेनयोदेशोयुक्तःसमुपलक्ष्यते॥ तेनैवनाम्नातंदेशंवाच्यमाहुर्मनीषि
णः॥ १२॥ अंतरेचैवसंप्राप्तेकलिद्वापरयोरभूत्॥ समंतपंचकेयुद्धंकुरुपांडवसेनयोः॥ १३॥ तस्मिन्परमधर्मिष्ठेदेशेभूदोषवर्जिते॥ अष्टादशसमाजग्मुरक्षौ
हिण्योयुयुत्सया॥ १४॥ समेत्यतंद्विजास्ताश्चतत्रैवनिधनंगताः॥ एतन्नामाभिनिर्वृत्तंतस्यदेशस्यवैद्विजाः॥ १५॥ पुण्यश्चरमणीयश्चसदेशोवःप्रकीर्तितः॥
तदेतत्कथितंसर्वंमयाब्राह्मणसत्तमाः॥ यथादेशःसविख्यातस्त्रिषुलोकेषुसुव्रताः॥ १६॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥अक्षौहिण्यइतिप्रोक्तंयत्त्वयासूतनंदन॥ एतदि
च्छामहेश्रोतुंसर्वमेवयथातथम्॥ १७॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंनराश्वरथदंतिनाम्॥ यथावच्चैवनोब्रूहिसर्वंहिविदितंतव॥ १८॥

वहीनबलेषुशस्त्रनिक्षेपादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ निषिषिधुर्निषिद्धवंतः अक्षराधिक्यमार्षं अभ्यासलोपोवाआर्षः सिषिधुरितिपाठेशशासुः हिंसातोविरमस्वेतिशिक्षितवंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥
॥ १३ ॥ भूदोषाःनिम्नोन्नतकंटकित्वादयस्तद्रहिते ॥ १४ ॥ समंतेह्रदानांपंचकंसमंतपंचकं तत्परिसरवर्त्तीदेशोपितन्नामेत्युक्तं तत्रसमंतशब्दस्यावयवार्थंदर्शयति समेत्येति समेतानामंतोनाशोयस्मिन्नि
तिसमंतइत्यर्थः अभिनिर्वृत्तंनिर्व्यूढं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

पदातयइतिरथादिगतानांनराणांव्युदासः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अक्षौहिण्याःपरीमाणंखाद्रिधृत्यक्षिभिर्गजैः २१८७० रथैरेतै २१८७० हयैस्त्रिघ्नैः ६५६१० पंचघ्नै १०९३५० श्वपदातिभिरितिसंग्रहः ॥ २७ ॥ पिंडिताएकीभूताः संधिरार्षः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ द्रौणिरश्वत्थामा हार्दिक्यःकृतवर्मा गौतमःकृपाचार्यः ॥ ३२ ॥ पर्वसंग्रहंवक्तुंप्रस्तौति यत्तुशौनकेत्यादिना हेशौनकहेवृद्धतम श्वयतेर्वृद्ध्यर्थान्निष्ठायांशूनाद्वृद्धास्तेषुवृद्धतरत्वेनविदितःशौनकः वुंञ्छणादिसूत्रेणारीहणादिर्वुञ् तेतवसत्रेयद्भारताख्यानंमत्तःप्रवृत्तंतज्जनमेजयस्यसत्रेव्यासशिष्येणकथितमित्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३३ ॥ ननुसर्पसत्रेजनमेजयंप्रतियद्वैशंपायनेनोक्तंतदेवशौनकंप्रतिसूतेनवक्तुंप्रतिज्ञातं तत्रपौष्यंपौलोममास्तीकंचकिमित्यप्रतिज्ञातमप्युच्यतेसूतेनेतिचेत्तत्राह कथि

॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एकोरथोगजश्चैकोनराःपंचपदातयः ॥ त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयते ॥ १९ ॥ पत्तिंतुत्रिगुणामेतामाहुःसेनामुखंबुधाः ॥ त्रीणिसेनामुखान्येकोगुल्मइत्यभिधीयते ॥ २० ॥ त्रयोगुल्मागणोनामवाहिनीतुगणास्त्रयः ॥ स्मृतास्तिस्रस्तुवाहिन्यःपृतनेतिविचक्षणैः ॥ २१ ॥ चमूस्तुपृतनास्तिस्रस्तिस्रश्चम्वस्त्वनीकिनी ॥ अनीकिनींदशगुणांप्राहुरक्षौहिणींबुधाः ॥ २२ ॥ अक्षौहिण्याःप्रसंख्यातारथानांद्विजसत्तमाः ॥ संख्यागणिततत्त्वज्ञैःसहस्राण्येकविंशतिः ॥ २३ ॥ शतान्युपरिचैवाष्टौतथाभूयश्चसप्ततिः ॥ गजानांचपरीमाणमेतदेवविनिर्दिशेत् ॥ २४ ॥ ज्ञेयंशतसहस्रंतुसहस्राणिनवैवतु ॥ नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणिचानघाः ॥ २५ ॥ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानांशतानिच ॥ दशोत्तराणिषट्प्राहुर्यथावदिहसंख्यया ॥ २६ ॥ एतामक्षौहिणींप्राहुःसंख्यातत्त्वविदोजनाः ॥ यांवःकथितवानस्मिविस्तरेणतपोधनाः ॥ २७ ॥ एतयासंख्ययाह्यासन्कुरुपांडवसेनयोः ॥ अक्षौहिण्योद्विजश्रेष्ठाःपिंडिताष्टादशैवतु ॥ २८ ॥ समेतास्तत्रवैदेशेतत्रैवनिधनंगताः ॥ कौरवान्कारणंकृत्वाकालेनाद्भुतकर्मणा ॥ २९ ॥ अहानियुयुधेभीष्मोदशैवपरमास्त्रवित् ॥ अहानिपंचद्रोणस्तुररक्षकुरुवाहिनीम् ॥ ३० ॥ अहनीयुयुधेद्वेतुकर्णःपरबलार्दनः ॥ शल्योर्धदिवसंचैवगदायुद्धमतःपरम् ॥ ३१ ॥ तस्यैवदिवसस्यांतेद्रौणिहार्दिक्यगौतमाः ॥ प्रसुप्तंनिशिविश्वस्तंजघ्नुर्यौधिष्ठिरंबलम् ॥ ३२ ॥ यत्तुशौनकसत्रेतेभारताख्यानमुत्तमम् ॥ जनमेजयस्यतत्सत्रेव्यासशिष्येणधीमता ॥ ३३ ॥ कथितंविस्तरार्थंचयशोवीर्यंमहीक्षिताम् ॥ पौष्यंतत्रचपौलोममास्तीकंचादितःस्मृतम् ॥ ३४ ॥

तमिति सत्रेव्यासशिष्येणयत्कथितंतत्रभारतेपौष्यंपौलोममास्तीकंचमहीक्षितांयशोवीर्यंचवक्तुमितिशेषः आदितःस्मृतमितियोजना स्मरणंतुविस्तरार्थं अयंभावः तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिःश्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठंअविद्ययामृत्युंतीर्त्वेत्यादिश्रुतेर्गुरुसेवामाहात्म्यंगुरूणांचमाहात्म्यंयज्ञादीनांविद्यार्थत्वंचनिरूपणीयंतेष्वन्यतमाभावेपिविद्यानैवोदेतुमर्हतीतितदर्थमत्राचार्येणाख्यायिकामुखेनैव पौष्येगुरुशुश्रूषामाहात्म्यंपौलोमेभार्गवाणांगुरूणांमहाभाग्यमुक्तं आस्तीकेजरत्कारोरप्रतिपन्नगार्हस्थ्यस्याकृतार्थत्वदर्शनेनयज्ञादीनामाविद्यकानामपिविद्यांगत्वमुक्तं विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेःतस्मान्महोपनिषदारंभेएतत्त्रयकथनमावश्यकमित्याख्यायिकामुखेनकथ्यमानगहनोप्यर्थःसुग्रहोभवतीत्यभिप्रेत्यमहीभृतांयशोवीर्यंचोक्तमिति ॥ ३४ ॥

मोक्षिभिर्मोक्षार्थिभिर्नरैः प्रतिपन्नंशरणीकृतंवैराग्यमिव यथापरवैराग्यस्यनांतरीयकंफलंकैवल्यमेवमेतच्छ्रवणस्यापीतिभावः॥ ३५ ॥ आत्मेति आत्मज्ञानमेवस्वतःपुरुषार्थइत्यात्मैवमुख्यंवेदितव्यं त
त्प्रमाणस्यतत्त्वावेदकत्वात् अन्यत्ज्ञानंतुसर्वंपुरुषसंस्कारद्वाराकर्मांगं यथोक्तंभट्टपादैः सर्वत्रैवहिविज्ञानंसंस्कारत्वेनगम्यते परांगंचात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामिति प्रधानार्थोब्रह्मावाप्तिप्रयोजनः
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कविभिःकाव्यकर्तृभिः व्यासोच्छिष्टंजगत्सर्वमितिप्रसिद्धेस्तेषामद्भुतकाव्यरचनेइदमेवालंबनमित्यर्थः अभिजातःकुलीनः ॥ ३८ ॥ उत्तमाचरमाबुद्धिर्ब्रह्मविद्याख्यांतःकरणवृत्तिः
॥ ३९ ॥ प्रज्ञयाभिपन्नंप्राप्तंतस्य ॥ ४० ॥ पर्वणामुपक्रमोपसंहारैकरूप्यादिनाएकमर्थंपूरयंतिकार्त्स्न्येनप्रतिपादयंतितानिपर्वाणिप्रकरणानितेषांसंग्रहःसम्यक्विविच्यग्रहोयस्मिन्सपर्वसंग्रहोद्वितीयं
पर्व ॥ ४१ ॥ अत्रकेवलस्यसोपाख्यानस्यचभारतस्यस्मरणेआद्ययोःपर्वणोस्तात्पर्यंपौष्यादित्रयस्यतूक्तमेवेतिपर्वपंचकतात्पर्यमुक्तं तत्रास्तीकेकर्मप्राधान्यमुक्तंतत्कर्मिणोदेवभावंप्राप्यापीहजन्मलभंते

विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम् ॥ प्रतिपन्नंनरैःप्राज्ञैर्वैराग्यमिवमोक्षिभिः ॥ ३५ ॥ आत्मैववेदितव्येषुप्रियेष्विवहिजीवितम् ॥ इतिहासःप्रधानार्थःश्रे
ष्ठःसर्वागमेष्वयम् ॥ ३६ ॥ अनाश्रित्येदमाख्यानंकथाभुविनविद्यते ॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणम् ॥ ३७ ॥ तदेतद्भारतंनामकविभिस्तूपजीव्यते ॥
उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजातइवेश्वरः ॥ ३८ ॥ इतिहासोत्तमेयस्मिन्नर्पिताबुद्धिरुत्तमा ॥ स्वरव्यंजनयोःकृत्स्नालोकवेदाश्रयेववाक् ॥ ३९ ॥ तस्यप्रज्ञाभिपन्नस्य
विचित्रपदपर्वणः ॥ सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्यवेदार्थैर्भूषितस्यच ॥ ४० ॥ भारतस्येतिहासस्यश्रूयतांपर्वसंग्रहः ॥ पर्वानुक्रमणीपूर्वंद्वितीयःपर्वसंग्रहः ॥ ४१ ॥ पौ
ष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ॥ ततःसंभवपर्वोक्तमद्भुतंरोमहर्षणम् ॥ ४२ ॥ दाहोजतुगृहस्यात्रहैडिंबंपर्वचोच्यते ॥ ततोबकवधःपर्वपर्वचैत्ररथं
ततः ॥ ४३ ॥ ततःस्वयंवरोदेव्याःपांचाल्याःपर्वचोच्यते ॥ क्षात्रधर्मेणनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतम् ॥ ४४ ॥ विदुरागमनंपर्वराज्यलंभस्तथैवच ॥ अर्जुनस्यव
नेवासःसुभद्राहरणंततः ॥ ४५ ॥ सुभद्राहरणादूर्ध्वंज्ञेयाहरणहारिका ॥ ततःखांडवदाहाख्यंतत्रैवमयदर्शनम् ॥ ४६ ॥

इत्यादावंशावतरणमुक्तंषष्ठे अंशावतारणंदेवानांभूमौभागशोवतरणमादिःप्रथमंपर्वेत्यर्थः तेनपूर्वोक्तासूतप्रतिज्ञासंगच्छते संभवेअत्रलब्धजन्मनामपिनतेषांनियमेनस्वर्गतिःकिंतुसर्पनागादितामसयोनि
प्राप्तिरपिकर्मवशाद्भवतीत्युक्तंसप्तमे तत्राप्यर्थार्थिनोबंधूनप्यन्यायेनघ्नंतीतिजातुषेदर्शितमष्टमे तथाकामुकाःस्त्रियोबंधूनपिघातयंतीत्यविश्वसनीयास्ताइतिहैडिंबेनवमेदर्शितं श्वशूकरभक्ष्यस्यापिशरीर
स्यार्थेपरप्राणानपिपामराःप्रत्यहमाददतइतिबकवधेदशमेसूचितं ततःकष्टतरांगतिंतमःप्रधानाःप्राणिनःप्राप्नुवंतीतिप्रबंधेनपरीक्ष्यलोकान्कर्मचितान्ब्राह्मणोनिर्वेदमायान्नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुत्यर्थउपबृंहि
तः एवमग्रेपितत्तदाख्यानतात्पर्योन्नयनेनराजसानांसात्त्विकानांचगतिःपरीक्षणीया अग्रेप्रतिप्रकरणंवक्ष्यमाणत्वादिहग्रंथविस्तरभयान्नप्रपंच्यते ॥ ४२ ॥ चैत्ररथमंगारपर्णचरितंपर्व ॥ ४३ ॥ ४४ ॥वि
दुरागमनंराज्यलंभश्चैकंपर्व लंभोलाभः ॥ ४५ ॥ हरणंदायःपारिबर्हमितियावत् तस्यहारिकासमानयनं खांडवदाहोमयदर्शनंचैकैकंपर्व ॥ ४६ ॥

सभापर्वसभारचनंपर्व मंत्रोराजसूयार्थमंत्रणं ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अनुद्यूतंपुनर्द्यूतं ॥ ४९ ॥ अभिगमनंतपसेगमनं ॥ ५० ॥ यक्षयुद्धंभीमेन ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ समास्यासहावस्थानं ॥ ५३ ॥ घोषया
त्राकौरवाणां मृगस्वप्नोधर्मराजस्य ॥ ५४ ॥ ऐंद्रद्युम्नमित्यत्रक्रमोनविवक्षितःसंख्यायांतात्पर्यात् समास्यांतर्गतंचेदंपर्व ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणंकर्णस्य आरणेयमरणीहरणंब्राह्मणस्य धर्मेणप्रवे

सभापर्वततःप्रोक्तंमंत्रपर्वततःपरम् ॥ जरासंधवधःपर्वपर्वदिग्विजयंतथा ॥ ४७ ॥ पर्वदिग्विजयादूर्ध्वंराजसूयिकमुच्यते ॥ ततश्चार्घाभिहरणंशिशुपालवध
स्ततः ॥ ४८ ॥ द्यूतपर्वततःप्रोक्तमनुद्यूतमतःपरम् ॥ ततआरण्यकंपर्वकिर्मीरवधउच्यते ॥ ४९ ॥ अर्जुनस्याभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ ईश्वरार्जुनयोर्युद्धंपर्वकैरा
तसंज्ञितम् ॥ ५० ॥ इंद्रलोकाभिगमनंपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ नलोपाख्यानमपिचधार्मिकंकरुणोदयम् ॥ ५१ ॥ तीर्थयात्राततःपर्वकुरुराजस्यधीमतः ॥ जटासुरवधः
पर्वयक्षयुद्धमतःपरम् ॥ ५२ ॥ निवातकवचैर्युद्धंपर्वचाजगरंततः ॥ मार्कंडेयसमास्याचपर्वानंतरमुच्यते ॥ ५३ ॥ संवादश्चततःपर्वद्रौपदीसत्यभामयोः ॥ घोष
यात्राततःपर्वमृगस्वप्नोद्भवंततः ॥ ५४ ॥ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमैंद्रद्युम्नंतथैवच ॥ द्रौपदीहरणंपर्वजयद्रथविमोक्षणम् ॥ ५५ ॥ पतिव्रतायामाहात्म्यंसावित्र्या
श्चैवमद्भुतम् ॥ रामोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ ५६ ॥ कुंडलाहरणपर्वततःपरमिहोच्यते ॥ आरणेयंततःपर्ववैराटंतदनंतरम् ॥ पांडवानांप्रवेशश्चसमय
स्यचपालनम् ॥ ५७ ॥ कीचकानांवधःपर्वपर्वगोग्रहणंततः ॥ अभिमन्योश्चवैराट्याःपर्ववैवाहिकंस्मृतम् ॥ ५८ ॥ उद्योगपर्वविज्ञेयमतऊर्ध्वंमहाद्भुतम् ॥ ततःसं
जययानाख्यंपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ ५९ ॥ प्रजागरंतथापर्वधृतराष्ट्रस्यचिंतया ॥ पर्वसानत्सुजातंवैगुह्यमध्यात्मदर्शनम् ॥ ६० ॥ यानसंधिस्ततःपर्वभगवद्यानमेव
च ॥ मातलीयमुपाख्यानंचरितंगालवस्यच ॥ ६१ ॥ सावित्रंवामदेव्यंचवैन्योपाख्यानमेवच ॥ जामदग्न्यमुपाख्यानंपर्वषोडशराजकम् ॥ ६२ ॥ सभाप्रवेशः
कृष्णस्यविदुलापुत्रशासनम् ॥ उद्योगःसैन्यनिर्याणंविश्वोपाख्यानमेवच ॥ ६३ ॥ ज्ञेयंविवादपर्वात्रकर्णस्यापिमहात्मनः ॥ निर्याणंचततःपर्वकुरुपांडवसेनयोः
॥ ६४ ॥ रथातिरथसंख्याचपर्वोक्तंतदनंतरम् ॥ उलूकदूतागमनंपर्वामर्षविवर्धनम् ॥ ६५ ॥ अंबोपाख्यानमत्रैवपर्वज्ञेयमतःपरम् ॥ भीष्माभिषेचनंपर्वततश्चा
द्भुतमुच्यते ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणंपूर्वोक्तंतदनंतरम् ॥ भूमिपर्वततःप्रोक्तंद्वीपविस्तारकीर्तनम् ॥ ६७ ॥

शोविराटनगरे समयस्यप्रतिज्ञातस्यप्राक्प्रवेशाद्यर्थस्य ॥ ५७ ॥ अभिमन्योरर्जुनपुत्रस्य ॥ ५८ ॥ संजययानंपांडवान्प्रति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ भगवद्यानंकौरवान्प्रति ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ विवादपर्व
कृष्णकर्णसंवादरूपंपर्व ॥ ६४ ॥ संख्याभीष्मकृता उलूकदूतस्यपांडवान्प्रत्यागमनं ॥ ६५ ॥ अभिषेचनंसैनापत्ये ॥ ६६ ॥ जंबूखंडविनिर्माणंजंबूद्वीपसंनिवेशः भूमिपर्वण्येवद्वीपविस्तारकीर्तनं ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ प्रतिज्ञाजयद्रथवधार्थं ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ह्रदप्रवेशनंदुर्योधनस्य गदायुद्धंतस्यैवभीमेन ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ जलप्रदानिकेएवस्त्रीविलापनं ॥ ७३ ॥ कुरूणामौर्ध्वदेहिकंश्राद्धंपर्व चार्वाकस्यब्रह्मरू
पिणोराक्षसस्यविप्रक्षोभान्निग्रहःपर्व ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वाहृद्भाभ्यां शांतीति ॥ ७६ ॥ भ्रामयेतिपाठांतरं उभयत्रापिसुलभयेत्यर्थः ॥ ७७ ॥ अनुशासनंधर्माधर्मोपदेशस्तत्संबद्धमानुशासनिकं
॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ हरिवंशःपुराणंप्राक्प्रवृत्तंपर्वखिलसंज्ञितं शाखांतरस्थंशाखांतरेयदपेक्षावशात्पठ्यतेतत्खिलमितिवैदिकीप्रसिद्धिः यथाबह्वृचानांश्रीसूक्तमेधासूक्तादीनांसंहिताकालेपाठो

पूर्वोक्तंभगवद्गीतापर्वभीष्मवधस्ततः॥ द्रोणाभिषेचनंपर्वसंशप्तकवधस्ततः ॥ ६८ ॥ अभिमन्युवधःपर्वप्रतिज्ञापर्वचोच्यते ॥ जयद्रथवधःपर्वघटोत्कचवधस्त
तः ॥ ६९ ॥ ततोद्रोणवधःपर्वविज्ञेयंलोमहर्षणम् ॥ मोक्षोनारायणास्त्रस्यपर्वानंतरमुच्यते ॥ ७० ॥ कर्णपर्वततोज्ञेयंशल्यपर्वततःपरम् ॥ ह्रदप्रवेशनंपर्वगदायुद्ध
मतःपरम् ॥ ७१ ॥ सारस्वतंततःपर्वतीर्थवंशानुकीर्तनम् ॥ अतऊर्ध्वंसुबीभत्संपर्वसौप्तिकमुच्यते ॥ ७२॥ ऐषीकंपर्वचोद्दिष्टमतऊर्ध्वंसुदारुणम् ॥ जलप्रदानिकं
पर्वस्त्रीविलापस्ततःपरम् ॥ ७३ ॥ श्राद्धपर्वततोज्ञेयंकुरूणामौर्ध्वदेहिकम् ॥ चार्वाकनिग्रहःपर्वरक्षसोब्रह्मरूपिणः ॥ ७४॥ आभिषेचनिकंपर्वधर्मराजस्यधीमतः॥
प्रविभागोगृहाणांचपर्वोक्तंतदनंतरम् ॥ ७५ ॥ शांतिपर्वततोयत्रराजधर्मानुशासनम् ॥ आपद्धर्मश्चपर्वोक्तंमोक्षधर्मस्ततःपरम् ॥ ७६ ॥ शुकप्रश्नाभिगमनंब्रह्म
प्रश्नानुशासनम् ॥ प्रादुर्भावश्चदुर्वासःसंवादश्चैवमायया ॥७७॥ ततःपर्वपरिज्ञेयमानुशासनिकंपरम्॥ स्वर्गारोहणिकंचैवततोभीष्मस्यधीमतः॥७८॥ ततोऽश्व
मेधिकंपर्वसर्वपापप्रणाशनम्॥ अनुगीताततःपर्वज्ञेयमध्यात्मवाचकम्॥७९॥ पर्वचाश्रमवासाख्यंपुत्रदर्शनमेवच ॥ नारदागमनंपर्वततःपरमिहोच्यते॥८०॥
मौसलंपर्वचोद्दिष्टंततोघोरंसुदारुणम् ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वस्वर्गारोहणिकंततः॥८१॥ हरिवंशस्ततःपर्वपुराणंखिलसंज्ञितम्॥ विष्णुपर्वशिशोश्चर्याविष्णोःकंस
वधस्तथा ॥ ८२ ॥ भविष्यपर्वचाप्युक्तंखिलेष्वेवाद्भुतंमहत् ॥ एतत्पर्वशतंपूर्णंव्यासेनोक्तंमहात्मना ॥ ८३ ॥ यथावत्सूतपुत्रेणलौमहर्षणिनाततः ॥ उक्तानिनैमि
षारण्येपर्वाण्यष्टादशैवतु ॥ ८४ ॥

दृश्यते एवमस्मिन्नितिहासेयत्पुराणांतरस्थमाकांक्षावशात्पठ्यतेतत्खिलंहरिवंशाख्यमित्याह हरिवंशइति अतएवास्यखिलस्यपुराणमितिविशेषणं तथाहि अत्रविष्णुचर्याविष्णुपुराणोक्तासाकल्येनदृश्य
ते ॥ ८२ ॥ एवंभविष्यपुराणकथाच खिलेष्वेवाद्भुतंमहदितिपृथग्वाक्यं अद्भुतंपुष्करवाराहनारसिंहवामनप्रादुर्भावादिकैलासयात्रात्रिपुरवधांतं एतदेवपर्वशतं एकैकस्मिन्महाप्रकरणेअवांतरप्रकरणाना
मंतर्भावविवक्षयाऽष्टादशसंख्यात्वेनलौमहर्षणिनोक्तं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

तत्रकस्मिन्महापर्वणिकत्यवांतरपर्वाणितेषुचकेकेऽर्थाःप्रतिपाद्याएकैकस्मिन्महापर्वणिश्लोकसंख्याचकाइत्येतद्वक्तुमुपक्रमते समासइति अयंबुद्धिस्थोऽनुक्रमण्यध्यायःसचभारतस्यसमासःसंक्षेपपर्वे
त्यर्थः अत्रप्रस्तुतेद्वितीयेध्यायेपर्वसंग्रहः एवंपौष्यादिभिश्चमयदर्शनांतैःसप्तदशभिश्चैवमेकोनविंशत्यापर्वभिरादिपर्व आदित्वंचास्यनप्राथम्यात्किंतुसर्वेषामादिरुत्पत्तिरिहकीर्त्यतइति एवंसभादीनामपि
संज्ञातत्तदेकैकार्थप्राधान्याद्बोध्या अत्रायंसंग्रहः आदौसभारण्यविराटउद्यमेभीष्मेगुरौसूर्यजशल्यसौप्तिके स्त्रीशांतिदानाश्वमखाश्रमस्थितौमौसल्ययानद्युगमेखिलेषुच पर्वाणिधृ १८ त्यंक९नृप१६
वार्धी४ट्११धी५भै८क१केट्४त्रि२धीः५वार्द्धी४दु१द्वि२त्रि२भू१भू१भू१यामा२श्चेतिशतंक्रमादिति ॥८५॥८६॥८७॥८८॥ अत्रप्राधान्यतस्तत्तदाख्यानतात्पर्याणिगाणेश्यांसंगृहीतानिकुड्यवद्दृषव
द्भूत्वाव्यन्नोयःसेवंतेगुरुं तंविद्यादेवताश्चानुगृह्णंतीत्याहपौष्यकृत् खलोनप्रार्थनासाध्यःसचदैवेनताडितः अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा ॥८९॥ शास्त्रोल्लंघनतोवह्निपुलोमानाववापतुः शापमृत्यूइ

समासोभारतस्यायमत्रोक्तःपर्वसंग्रहः ॥ पौष्यंपौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ॥ ८५ ॥ संभवोजतुवेश्माख्यंहिडिंबबकयोर्वधः ॥ तथाचैत्ररथंदेव्याःपां
चाल्याश्चस्वयंवरः ॥ ८६ ॥ क्षात्रधर्मेणनिर्जित्यततोवैवाहिकंस्मृतम् ॥ विदुरागमनंचैवराज्यलंभस्तथैवच ॥ ८७ ॥ वनवासोऽर्जुनस्यापिसुभद्राहरणंततः ॥ हर
णाहरणंचैवदहनंखांडवस्यच ॥ ८८ ॥ मयस्यदर्शनंचैवआदिपर्वणिकथ्यते ॥ पौष्येपर्वणिमाहात्म्यमुत्तंकस्योपवर्णितम् ॥ ८९ ॥ पौलोमेभृगुवंशस्यविस्तारः
परिकीर्तितः ॥ आस्तीकेसर्वनागानांगरुडस्यचसंभवः ॥ ९० ॥ क्षीरोदमथनंचैवजन्मोच्चैःश्रवसस्तथा ॥ यजतःसर्पसत्रेणराज्ञःपारिक्षितस्यच ॥ ९१ ॥ कथेय
मभिनिर्वृत्ताभरतानांमहात्मनाम् ॥ विविधाःसंभवाराज्ञामुक्ताःसंभवपर्वणि ॥ ९२ ॥ अन्येषांचैवशूराणामृषेर्द्वैपायनस्यच ॥ अंशावतरणंचात्रदेवानांपरिकी
र्तितम् ॥ ९३ ॥ दैत्यानांदानवानांचयक्षाणांचमहौजसाम् ॥ नागानामथसर्पाणांगंधर्वाणांपतत्रिणाम् ॥ ९४ ॥ अन्येषांचैवभूतानांविविधानांसमुद्भवः ॥ महर्षे
राश्रमपदेकण्वस्यचतपस्विनः ॥ ९५ ॥ शकुंतलायांदुष्यंताद्भरतश्चापिजज्ञिवान् ॥ यस्यलोकेषुनाम्नेदंप्रथितंभारतंकुलम् ॥ ९६ ॥

तिपुनःपौलोमेतुर्यईरितं लोकान्मंत्रान्महेंद्राच्चब्राह्मणेवीर्यमद्भुतं तक्षकोयेनखेतस्थावित्यास्तीकेऽनुवर्णितं अन्याय्यमपिमात्रोक्तंसद्योयोनानुतिष्ठति तंभस्मीकुर्वतेविप्रावेदाश्चाहिगणंयथा मिथ्यावादेनये
दासीकृतास्तत्संततिःस्वकां संततिंनाशयत्येवगरुत्मानिवपन्नगान् आयुर्हानिर्महान्शोकोहिंसायांचातिसंभ्रमः रुरोरिवभवंत्येवदारसक्तस्यदुर्मतेः प्रजयापैतृकमृणंछेत्तुंदारान्करोतिचेत् तदाजरत्कारुरिव
कार्यंतेप्रव्रजेद्गृहात् ॥९०॥ तत्त्वामृतंशास्त्रसिंधोःसमंलब्धंसुरासुरैः आस्वादितंविष्णुभक्तैःसुरैर्नान्यैःस्त्रियाजितैः देवपंक्तौसुधांलेभेदैत्योदेहच्छिदासमं सूचितश्चित्तचक्षुर्भ्यांकाश्यामिवमहेश्वरात् ॥ ९१॥
॥ ९२ ॥ स्त्रियामाद्यंतिसंतोपीत्युक्तंव्यासस्यजन्मनि देवासुरनरेष्वेवंसंतीत्यंशावतारणे ॥ ९३ ॥ अत्यल्पस्यापिपापस्यविपाकमतिदारुणं अन्वभूतांचिरंब्रह्मन्नणीमांडव्यडुंडुभौ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ शिष्टा
नांचेतसस्तुष्टिर्धर्मेप्रामाण्यमश्नुते शकुंतलामीहमानंदुष्यंतस्यमनोयथा ॥ ९६ ॥

१ अयंसंग्रहःप्राचीनरीत्या स्वमतानुरोधेनत्वग्रेवक्ष्यतेइति अग्रेबहुशआदिपर्वण्येकोनविंशतिपर्वाणिहरिवंशेपर्वद्वयंचेतिगणनायाःकृतत्वात्

पितुर्दुःखंहरन्पुत्रःश्रेयोलक्ष्मींचविंदति भीष्मवत्पूरुवन्मानात्संततिचययातिवत् ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ क्षेत्रबीजेविनाद्रोणधृष्टद्युम्नवपुर्जनिः केवलात्कर्मणइतिप्रोक्तंसंभवपर्वणि ॥ १ ॥ विष
वार्यग्निभिर्लब्धाघातयंतिस्मबांधवान् ईश्वरस्तानवत्येवेत्युक्तंजातुषपर्वणि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अविश्वास्याःस्त्रियःकामाद्घातयंत्यपिबांधवान् इतिदर्शितवान्व्यासोहिडिंबवधपर्वणि ॥ ६ ॥ ७ ॥ य
स्मिन्गेहेपुरेवापिवसेत्पुण्यतमोजनः उपकुर्यात्तमित्येवमुक्तंबकवधेपिच ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ब्राह्मणानुग्रहादेवक्षत्रंजयतिनान्यथा इतितापसदृष्टांतादाहचैत्ररथेमुनिः ॥ ११ ॥ सूर्यस्यकन्यांतपतींन

वसूनांपुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यांमहात्मनाम् ॥ शांतनोर्वेश्मनिपुनस्तेषांचारोहणंदिवि ॥ ९७ ॥ तेजोंशानांचसंपातोभीष्मस्याप्यत्रसंभवः ॥ राज्यान्निवर्तनंतस्य
ब्रह्मचर्यव्रतेस्थितिः ॥ ९८ ॥ प्रतिज्ञापालनंचैवरक्षाचित्रांगदस्यच ॥ हतेचित्रांगदेचैवरक्षाभ्रातुर्यवीयसः ॥ ९९ ॥ विचित्रवीर्यस्यतथाराज्येसंप्रतिपादनम् ॥ ध
र्मस्यनृपुसंभूतिरणीमांडव्यशापजा ॥ १०० ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवप्रसूतिर्वरदानजा ॥ धृतराष्ट्रस्यपांडोश्चपांडवानांचसंभवः ॥ १ ॥ वारणावतयात्रायांमंत्रो
दुर्योधनस्यच ॥ कूटस्यधार्तराष्ट्रेणप्रेषणंपांडवान्प्रति ॥ २ ॥ हितोपदेशश्चपथिधर्मराजस्यधीमतः ॥ विदुरेणकृतोयत्रहितार्थंम्लेच्छभाषया ॥ ३ ॥ विदुर
स्यचवाक्येनसुरुंगोपक्रमक्रिया ॥ निषाद्याःपंचपुत्रायाःसुप्तायाजतुवेश्मनि ॥ ४ ॥ पुरोचनस्यचात्रैवदहनंसंप्रकीर्तितम् ॥ पांडवानांवनेघोरेहिडिंबायाश्चदर्श
नम् ॥ ५ ॥ तत्रैवचहिडिंबस्यवधोभीमान्महाबलात् ॥ घटोत्कचस्यचोत्पत्तिरत्रैवपरिकीर्तिता ॥ ६ ॥ महर्षेर्दर्शनंचैवव्यासस्यामिततेजसः ॥ तदाज्ञयैकचक्रायां
ब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ ७ ॥ अज्ञातचर्ययावासोयत्रतेषांप्रकीर्तितः ॥ बकस्यनिधनंचैवनागराणांचविस्मयः ॥ ८ ॥ संभवश्चैवकृष्णायाधृष्टद्युम्नस्यचैवह ॥ ब्रा
ह्मणात्समुपश्रुत्यव्यासवाक्यप्रचोदिताः ॥ ९ ॥ द्रौपदींप्रार्थयंतस्तेस्वयंवरदिदृक्षया ॥ पंचालानभितोजग्मुर्यत्रकौतूहलान्विताः ॥ १० ॥ अंगारपर्णंनिर्जित्यगं
गाकूलेऽर्जुनस्तदा ॥ सख्यंकृत्वाततस्तेनतस्मादेवचशुश्रुवे ॥ ११ ॥ तापत्यमथवासिष्ठमौर्वंचाख्यानमुत्तमम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःपंचालानभितोययौ ॥ १२ ॥

दंराज्यंचलब्धवान् वसिष्ठस्यप्रसादेनराजासंवरणोयथा वसिष्ठस्यशतंपुत्रान्नाशयामासकौशिकः नैनंवव्राधिरेब्रह्महत्यास्तास्तपसोबलात् प्राज्ञःखलार्दितोदेहंसंत्यक्ष्यतिनतुक्षमां नशशापवसिष्ठोहिपुत्रघ्न
मपिकौशिकं कौशिकेक्रौर्यंतपसीराधेयेशौर्यभीरुते खलेचवाचिमाधुर्यंबीजसंस्कारसंकरात् ब्राह्मणोगर्भसंस्थोपिमाननीयोमनीषिणां औवोंहिमातुरूरुस्थःक्षत्रमंधमचीकरत् ॥ १२ ॥

लोकवेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यांरेमिरेमीपंचेत्युक्तंस्वयंवरे ननुवेदविरुद्धेयमेकस्याबहुभर्तृता नैकस्यैबहवोनैकाद्बौपतीइतिचश्रुती नैकस्यैबहवःसहपतयइति तस्मान्नैकाद्बौपतीविंदेतेइति चश्रुतिविशेषः अग्नीन्पंचकमात्प्राप्यहव्यमेतिमनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरर्कःक्ष्मापुरुषोयोषिदित्यपि अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाः द्रोणोवह्निचतुष्कोत्थोयो षिदग्नेरभावतः अग्नित्रयोत्थितासीताभूत्थापित्रोरभावतः अग्निद्वयोत्थितादेवानस्पृशंतिक्षितिंहिते देवजाःपार्थमाद्रेयाभूपुमग्निविवर्जिताः क्षिप्रमात्रंहविर्वह्नौमिथुनत्वमुपागतं एकाग्निजावतःपुत्रौद्रुपदस्य सुराधिकौ सर्वेसर्वात्मकादेवाविरजोवयवायतः सर्वेएवसमाःसर्वेनंताइतिहिवेदगीः नतेषांव्यभिचारोस्तिनचेत्सूर्ययमौकथं पितापुत्रौसतींकुंतीमुपेयातांसुरोत्तमौ द्रौपदींदेवजांपार्थादेवजायदिभुंजते नते

पांचालनगरेचापिलक्ष्यंभित्त्वाधनंजयः॥ द्रौपदींलब्धवानत्रमध्येसर्वमहीक्षिताम्॥ १३ ॥ भीमसेनार्जुनौयत्रसंरब्धान्पृथिवीपतीन्॥ शल्यकर्णौचतरसाजि तवंतौमहामृधे ॥ १४ ॥ दृष्ट्वातयोश्चतद्वीर्यमप्रमेयममानुषम्॥ शंकमानौपांडवांस्तान्रामकृष्णौमहामती ॥ १५ ॥ जग्मतुस्तैःसमागंतुंशालांभार्गववेश्मनि॥ पंचानामेकपत्नीत्वेविमर्शोद्रुपदस्यच ॥ १६ ॥ पंचेंद्राणामुपाख्यानमत्रैवाद्भुतमुच्यते॥ द्रौपद्यादेवविहितोविवाहश्चाप्यमानुषः॥ १७ ॥ क्षत्तुश्चधार्तराष्ट्रेणप्रे षणंपांडवान्प्रति॥ विदुरस्यचसंप्राप्तिर्दर्शनंकेशवस्यच॥ १८ ॥ खांडवप्रस्थवासश्चतथाराज्यार्धसर्जनम्॥ नारदस्याज्ञयाचैवद्रौपद्याःसमयक्रिया ॥ १८ ॥ सुं दोपसुंदयोस्तद्वदाख्यानंपरिकीर्तितम्॥ अनंतरंचद्रौपद्यासहासीनंयुधिष्ठिरम्॥ २० ॥ अनुप्रविश्यविप्रार्थेफाल्गुनोगृह्यचायुधम्॥ मोक्षयित्वागृहंगत्वाविप्रा र्थेकृतनिश्चयः॥ २१ ॥ समयंपालयन्वीरोवनंयत्रजगामह॥ पार्थस्यवनवासेचउलूप्यापथिसंगमः ॥ २२ ॥ पुण्यतीर्थानुसंयानंबभ्रुवाहनजन्मच॥ तत्रैवमो क्षयामासपंचसोऽप्सरसःशुभाः॥ २३ ॥ शापाद्ग्राहत्वमापन्नाब्राह्मणस्यतपस्विनः॥ प्रभासतीर्थेपार्थेनकृष्णस्यचसमागमः॥ २४ ॥

षामत्रदोषोस्तिदेवाएवहितेस्वयं श्रूयतेनहिवैदेवान्पापंगच्छतिसर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावंप्रार्थयीतनिरेनसं एतद्वैवाहिकेव्यासोनानाख्यानोपबृंहणैः दर्शयामासलोकानांसंशयस्यापनुत्तये ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रणमंतिजिघांसंतोप्यनुकूलेविधातरि पांडुपुत्रान्धार्तराष्ट्राइत्युक्तंविदुरागमे यान्खलादग्धुमिच्छंतितान्वर्द्धयतिकेशवः निरस्ताःपांडवादारान्राज्यंकीर्तिचलेभिरे ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ एकात्मानोपिभिद्यंतेस्त्रीभिःसुंदोपसुंदवत् तस्मात्सख्युरपिस्त्रीभिर्नसंभाषेतबुद्धिमान् विप्रार्थान्पालयेज्ज्ञात्वाप्यापदंद्वादशाब्दिकीं इतिदर्शितवान्व्यासआर्जुन्यातीर्थयात्रया॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

नज्ञातीनांवचःप्रेक्ष्यंवरेश्रेयस्युपागते इतीवकृष्णोविजयंस्वस्वसारमहारयत् मातुलस्यसुतांपार्थोधर्मतोभगिनींसतीं कथंजहारधर्मात्मापीतिचेत्तच्छृणुष्वमे भ्रातृस्वस्रोःसुतौभ्रातृस्वसारौयदिशौनक सप्तमादूर्ध्वमप्येषसंबंधश्छिद्यतांकथं तस्मात्तयोःस्वस्तृभ्रातृभावोभाक्तोविगोत्रयोः दांपत्यभावस्तुतयोर्मंत्रलिंगात्परिस्फुटः आयाहींद्रपथिभिरीळितेभिर्यज्ञमिमंनोभागधेयंजुषस्व तृप्तांजहुर्मातुलस्येवयोषाभागस्तेपैतृष्वसेयीवपामिव योषापत्यंमातुलीयंयथाभागःपितृष्वसुः पुत्रस्यैवंवपांतेंऽशंजुषस्वेंद्रेत्यृषिर्जगौ ॥ २५ ॥ मानघ्नस्यापिजामातुर्मानंसंवर्द्धयेद्बुधः स्वसुर्हर्त्रेऽर्जुनायापिददुर्वित्तानिवृष्णयः ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ अग्निमप्यग्निमांद्यार्त्तंनरनारायणावृषी खांडवौषधिदानेननीरोगंचक्रतुर्यथा देवोपिदैन्यदुःखार्त्तोमानुषादेस्तुकाकथा शरणीकरणीयोतःसर्वदुःखापहोहरिः भुजंगस्याश्वसेनस्य ॥ २८ ॥ विन्ध्यादृणादमुक्तस्यसकलंसुकृतंयथा वियोनावप्यतःपुत्रान्जनयेन्मंदपालवत् शार्ङ्गकान्स्वतपोरक्षन्नागंमातार्जुनोमयं भवाग्निंतर्तुकामोतस्त्रीनेतान्शरणंव्रजेत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ चतुराशीतीतिदैर्घ्यमार्षं इत्यादि

द्वारकायांसुभद्राचकामयानेनभामिनी ॥ वासुदेवस्यानुमतेप्राप्ताचैवकिरीटिना ॥ २५ ॥ गृहीत्वाहरणंप्राप्तेकृष्णेदेवकिनंदने ॥ अभिमन्योःसुभद्रायांजन्मचोत्तमतेजसः ॥ २६ ॥ द्रौपद्यास्तनयानांचसंभवोनुप्रकीर्तितः ॥ विहारार्थंचगतयोःकृष्णयोर्यमुनामनु ॥ २७ ॥ संप्राप्तिश्चक्रधनुषोःखांडवस्यचदाहनम् ॥ मयस्यमोक्षोज्वलनाद्भुजंगस्यचमोक्षणम् ॥ २८ ॥ महर्षेर्मंदपालस्यशार्ङ्ग्यांतनयसंभवः ॥ इत्येतदादिपर्वोक्तंप्रथमंबहुविस्तरम् ॥ २९ ॥ अध्यायानांशतेद्वेतुसंख्यातेपरमर्षिणा ॥ सप्तविंशतिरध्यायाव्यासेनोत्तमतेजसा ॥ ३० ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणिअष्टौश्लोकशतानिच ॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिर्मुनिनोक्तामहात्मना ॥ ३१ ॥ द्वितीयंतुसभापर्वबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सभाक्रियापांडवानांकिंकराणांचदर्शनम् ॥ ३२ ॥ लोकपालसभाख्यानंनारदाद्देवदर्शिनः ॥ राजसूयस्यचारंभोजरासंधवधस्तथा ॥ ३३ ॥ गिरिव्रजेनिरुद्धानांराज्ञांकृष्णेनमोक्षणम् ॥ तथादिग्विजयोऽत्रैवपांडवानांप्रकीर्तितः ॥ ३४ ॥ राज्ञामागमनंचैवसार्हणानांमहाक्रतौ ॥ राजसूयेऽर्घसंवादेशिशुपालवधस्तथा ॥ ३५ ॥ यज्ञेविभूतिंतांदृष्ट्वादुःखामर्षान्वितस्यच ॥ दुर्योधनस्यावहासोभीमेनचसभातले ॥ ३६ ॥ यत्रास्यमन्युरुद्भूतोयेनद्यूतमकारयत् ॥ यत्रधर्मसुतंद्यूतेशकुनिःकितवोजयत् ॥ ३७ ॥

पर्वतात्पर्यंसंक्षेपेणोपवर्णितं ॥ ३१ ॥ सभापर्वादितात्पर्यंमुख्यतःकथ्यतेधुना दानवेंद्रेणतुष्टेनसभादत्ताद्भुताभुवि दिविदैवीसभायज्ञप्राप्यातस्याःशताधिका ॥ ३२ ॥ ततःशतगुणाब्राह्मीलभ्याविष्णोःसमर्च पणा [illegible]क्यानारदःपार्थंयज्ञेशार्चामचीकरत् बहूनांयोवधेयत्तस्तंछलेनापिनिर्दहेत् जरासंधवधेनैतद्दर्शितंमुनिनामुने ॥ ३३ ॥ वित्तार्जनंमखायैवमहतामितिदर्शयत् ऊचेदिग्विजयादूर्ध्वंराजसूयक्र सेवानीतियुद्धादिहेतुकं शोकभोगफले[illegible]विष्णाद्दैवनरर्षिषु आदौपूज्योथतद्द्वेष्टासद्योनश्येदितीरितं गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः तीव्रध्यानाद्धरेःसाम्यंलेभिरेकीटभृंगवत् ॥ ३५ ॥ नतथाशूलयक्ष्मा [illegible] ष्टवत् ॥ ३६ ॥ कितवोद्यूतकारः ॥ ३७

लोकवेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यांगेपिधेर्तिभंगवज्जनं क्रोधदुःशासनौकृष्णामापक्ष्यनतेरतुः ॥ ३८ ॥ ज्ञात्वापिपरमाहात्म्यंनखलःखलतांत्यजेत् दृष्ट्वापिकृष्णमाहात्म्यंनैवाशाम्यत्सुयोध
चश्रुतिविशेषः अग्नीन्पंचकमात्यसतामहान्पाशोयेनबद्धाःपदात्पदं वंचिताअपिनोचेलुःसमर्थाअपिपांडवाः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पौरानुगमनंपौरकर्तृकमनुगमनं ॥ ४३ ॥ विप्रार्थंभास्करंभेजेनतुरा

ष्पिदग्रेद्यूतार्णवेमग्नांद्रौपदींनौरिवार्णवात् ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःस्नुषांपरमदुःखिताम् ॥ ३८ ॥ तारयामासतांस्तीर्णान्ज्ञात्वादुर्योधनोनृपः ॥ पुनरेवततोद्यूतेसमा
ह्वयतपांडवान् ॥ ३९ ॥ जित्वासवनवासायप्रेषयामासतांस्ततः ॥ एतत्सर्वंसभापर्वसमाख्यातंमहात्मना ॥ ४० ॥ अध्यायाःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाचाष्टौप्रसंख्य
या ॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुपंचश्लोकशतानिच ॥ ४१ ॥ श्लोकाश्चैकादशज्ञेयाःपर्वण्यस्मिन्द्विजोत्तमाः ॥ अतःपरंतृतीयंतुज्ञेयमारण्यकंमहत् ॥ ४२ ॥ वनवा
संप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पौरानुगमनंचैवधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ ४३ ॥ अन्नौषधीनांचकृतेपांडवेनमहात्मना ॥ द्विजानांभरणार्थंचकृतमाराधनंरवेः ॥
॥ ४४ ॥ धौम्योपदेशात्तिग्मांशुप्रसादादन्नसंभवः ॥ हितंचब्रुवतःक्षत्तुःपरित्यागोंऽबिकासुतात् ॥ ४५ ॥ त्यक्तस्यपांडुपुत्राणांसमीपगमनंतथा ॥ पुनरागमनं
चैवधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ४६ ॥ कर्णप्रोत्साहनाच्चैवधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ वनस्थान्पांडवान्हंतुंमंत्रोदुर्योधनस्यच ॥ ४७ ॥ तंदुष्टभावंविज्ञायव्यासस्यागमनं
द्रुतम् ॥ निर्याणप्रतिषेधश्चसुरभ्याख्यानमेवच ॥ ४८ ॥ मैत्रेयागमनंचात्रराज्ञश्चैवानुशासनम् ॥ शापोत्सर्गश्चतेनैवराज्ञोदुर्योधनस्यच ॥ ४९ ॥ किर्मीरस्यव
धश्चात्रभीमसेनेनसंयुगे ॥ वृष्णीनामागमश्चात्रपंचालानांचसर्वशः ॥ ५० ॥ श्रुत्वाशकुनिनाद्यूतेनिकृत्यानिर्जितांश्चतान् ॥ क्रुद्धस्यानुप्रशमनंहरेश्चैवकिरी
टिना ॥ ५१ ॥ परिदेवनंचपांचाल्यावासुदेवस्यसंनिधौ ॥ आश्वासनंचकृष्णेनदुःखार्तायाःप्रकीर्तितम् ॥ ५२ ॥ तथासौभवधाख्यानमत्रैवोक्तंमहर्षिणा ॥ सुभ
द्रायाःसपुत्रायाःकृष्णेनद्वारकांपुरीम् ॥ ५३ ॥ नयनंद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नेनचैवह ॥ प्रवेशःपांडवेयानांरम्येद्वैतवनेततः ॥ ५४ ॥ धर्मराजस्यचात्रैवसंवादःकृष्णया
सह ॥ संवादश्चतथाराज्ञाभीमस्यापिप्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ समीपंपांडुपुत्राणांव्यासस्यागमनंतथा ॥ प्रतिस्मृत्याथविद्यायादानंराज्ञोमहर्षिणा ॥ ५६ ॥ गमनंका
म्यकेचापिव्यासेप्रतिगतेततः ॥ अस्त्रहेतोर्विवासश्चपार्थस्यामिततेजसः ॥ ५७ ॥

ज्यायधर्मराट् धर्मायाभ्यर्चयेद्देवंनराज्यायेतिदर्शयन् प्रव्राजितःपथिरिपुंयद्धन्यान्मंगलायतत् पांडवानांप्रवसतांकिर्मीरोन्मथनंयथा ॥ ४४ ॥ उपदेशोहिमूर्खाणांप्रकोपायनशांतये भ्रातरंपथ्यवक्तारंधृ
तराष्ट्रोव्यवासयत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ शत्रुस्तवऊरूभेत्स्यतीतिशापोत्सर्गः ॥ ४९ ॥ अत्रधृतराष्ट्रसमीपेकथितइतिशेषः ॥ ५० ॥ निकृत्याच्छलेन ॥ ५१ ॥ परिदेवनंविलापः ॥ ५२ ॥ म
हर्षिणाकृष्णेन ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

देवतासुप्रसन्नासुदेवशत्रून्विनाशयेत् इतीवदेवैर्दत्तास्त्रोनिर्जघानार्जुनोऽसुरान् अकामेकामिनीशापोदेहगुप्त्यैकचिद्भवेत् पार्थस्येवोर्वशीशापःप्रच्छन्नंवासमीप्सतः ॥५८ ॥५९ ॥ व्यसनंद्यूतजमनर्थं ॥६०॥
स्थितिर्विपद्यपिसतांमर्यादाप्रतिपालनं दुःखेदुःखाधिकान्पश्येत्तेनशोकोपनीयते इतीवश्राविताराजानलोपाख्यानमद्भुतं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ स्वर्गप्रवृत्तिःस्वर्गीयवृत्तांतः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

महादेवेनयुद्धंचकिरातवपुषासह ॥ दर्शनंलोकपालानामस्त्रप्राप्तिस्तथैवच ॥ ५८ ॥ महेंद्रलोकगमनमस्त्रार्थेचकिरीटिनः ॥ यत्रचिंतासमुत्पन्नाधृतराष्ट्रस्यभूय
सी ॥ ५९ ॥ दर्शनंबृहदश्वस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ युधिष्ठिरस्यचार्तस्यव्यसनंपरिदेवनम् ॥ ६० ॥ नलोपाख्यानमत्रैवधर्मिष्ठंकरुणोदयम् ॥ दमयंत्याःस्थितिर्य
त्रनलस्यचरितंतथा ॥ ६१ ॥ तथाऽक्षहृदयप्राप्तिस्तस्मादेवमहर्षितः ॥ लोमशस्यागमस्तत्रस्वर्गात्पांडुसुतान्प्रति ॥ ६२ ॥ वनवासगतानांचपांडवानांमहात्मनाम् ॥
स्वर्गेप्रवृत्तिराख्यातालोमशेनार्जुनस्यवै ॥ ६३ ॥ संदेशादर्जुनस्यात्रतीर्थाभिगमनक्रिया ॥ तीर्थानांचफलप्राप्तिःपुण्यत्वंचापिकीर्तितम् ॥ ६४ ॥ पुलस्त्यतीर्थया
त्राचनारदेनमहर्षिणा ॥ तीर्थयात्राचतत्रैवपांडवानांमहात्मनाम् ॥ ६५ ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् ॥ तथायज्ञविभूतिश्चगयस्यात्रप्रकीर्तिता
॥ ६६ ॥ आगस्त्यमपिचाख्यानंयत्रवातापिभक्षणम् ॥ लोपामुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेस्तथा ॥ ६७ ॥ ऋश्यशृंगस्यचरितंकौमारब्रह्मचारिणः ॥ जामदग्न्यस्य
रामस्यचरितंभूरितेजसः ॥ ६८ ॥ कार्तवीर्यवधोयत्रहैहयानांचवर्ण्यते ॥ प्रभासतीर्थेपांडूनांवृष्णिभिश्चसमागमः ॥ ६९ ॥ सौकन्यमपिचाख्यानंच्यवनोयत्र
भार्गवः ॥ शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपीतिनौ ॥ ७० ॥ ताभ्यांचयत्रसमुनिर्यौवनंप्रतिपादितः ॥ मांधातुश्चाप्युपाख्यानंराज्ञोऽत्रैवप्रकीर्तितम् ॥ ७१ ॥ जं
तूपाख्यानमत्रैवयत्रपुत्रेणसोमकः ॥ पुत्रार्थमयजद्राजालेभेपुत्रशतंचसः ॥ ७२ ॥ ततःश्येनकपोतीयमुपाख्यानमनुत्तमम् ॥ इंद्राग्नीयत्रधर्मश्चाप्यजिज्ञासन्छि
विंनृपम् ॥ ७३ ॥ अष्टावक्रीयमत्रैवविवादोयत्रवंदिना ॥ अष्टावक्रस्यविप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत् ॥ ७४ ॥ नैयायिकानांमुख्येनवरुणस्यात्मजेनच ॥ पराजि
तोयत्रवंदीविवादेनमहात्मना ॥ ७५ ॥

पिणा सर्वत्रचोदिताथा क्रोधीपुत्रान्कलत्रंचहंतिलोकांश्चभूरिशः जमदग्निःसपुत्रोत्रनिदर्शनमुदीरितं ॥६८॥६९॥ देवत्वंदेवतानांहिब्राह्मण्याच्च्यवनोयतः शर्यातियज्ञेनासत्यौकृतवान्सोमपायिनौ सोमस्य
सेवानीनियुद्धादिहेतुकं शोकभोगफलंचाथ ॥ पुत्रेणपशुभूतेन याजकोनरकंयातिनयाज्यःपापमाचरन् जंतुंहत्वासोमकायशतंपुत्रान्ददद्यथा ॥७२॥ अजिज्ञासत्परीक्षितवान् उत्कृत्यापिस्वमांसानिदत्त्वा
॥ ७३ ॥ ७४ ॥ नैयायिकानांमुख्ये बलीयसीनतुश्रुतिरितिमन्यमानेन ॥ ७५ ॥

लोकवेदविरोधेपिमातुर्वाक्यंनलंघयेत् इत्येकस्यपक्षस्ययुक्तितोलभ्यंनचवेदोगुरुंविना अष्टावक्रयवक्रीतकथाभ्यामेतदीरितं ॥७६ ॥ निर्गुणःपरमात्मायंदेहंव्याप्यावतिष्ठते इत्युक्त्वाहकर्पींद्रायनावमन्येन
चश्रुतिविशेषः अग्नीन्पंचकमप्यह्लाराच[illegible]गंधिकंतुकह्लारेपद्मरागेपिकत्तृणेइतिमेदिनी नलिनींपुष्करिणीं अधर्षयदाकुलीकृतवान् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ तीर्थयात्राखलवधौसमानावितिदर्शयन् पपाठतीर्थ
फिनोतजटार्णवेमस्तक ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ राज्ञोयइतिशेषः तेनैवार्जुनेनैव एषांदानवानांवधआख्यातः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ शारीराद्बलतोब्रह्मन्बलंवैद्यंमहत्तमं भीमंह्यजगर

विजित्यसागरंप्राप्तंपितरंलब्धवानृषिः ॥ यवक्रीतस्यचाख्यानंरैभ्यस्यचमहात्मनः ॥ गंधमादनयात्राचवासोनारायणाश्रमे ॥ ७६ ॥ नियुक्तोभीमसेनश्चद्रौप
द्यागंधमादने ॥ व्रजन्पथिमहाबाहुर्दृष्टवान्पवनात्मजम् ॥ ७७ ॥ कदलीषंडमध्यस्थंहनूमंतंमहाबलम् ॥ यत्रसौगंधिकार्थेऽसौनलिनींतामधर्षयत् ॥ ७८ ॥ यत्रा
स्ययुद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैःसह ॥ यक्षैश्चैवमहावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ॥ ७९ ॥ जटासुरस्यचवधोराक्षसस्यवृकोदरात् ॥ वृषपर्वणोराजर्षेस्ततोऽभिगमनंस्मृतं
॥ ८० ॥ आर्ष्टिषेणाश्रमेचैषांगमनंवासएवच ॥ प्रोत्साहनंचपांचाल्याभीमस्यात्रमहात्मनः ॥ ८१ ॥ कैलासारोहणंप्रोक्तंयत्रयक्षैर्बलोत्कटैः ॥ युद्धमासीन्महा
घोरंमणिमत्प्रमुखैःसह ॥ ८२ ॥ समागमश्चपांडूनांयत्रवैश्रवणेनच ॥ समागमश्चार्जुनस्यतत्रैवभ्रातृभिःसह ॥ ८३ ॥ अवाप्यदिव्यान्यस्त्राणिगुर्वर्थंसव्यसाचि
ना ॥ निवातकवचैर्युद्धंहिरण्यपुरवासिभिः ॥ ८४ ॥ निवातकवचैर्घोरैर्दानवैःसुरशत्रुभिः ॥ पौलोमैःकालकेयैश्चयत्रयुद्धंकिरीटिनः ॥ ८५ ॥ वधश्चैषांसमाख्यातो
राज्ञस्तेनैवधीमता ॥ अस्त्रसंदर्शनारंभोधर्मराजस्यसंनिधौ ॥ ८६ ॥ पार्थस्यप्रतिषेधश्चनारदेनसुरर्षिणा ॥ अवरोहणंपुनश्चैवपंडूनांगंधमादनात् ॥ ८७ ॥ भी
मस्यग्रहणंचात्रपर्वताभोगवर्ष्मणा ॥ भुजगेंद्रेणबलिनातस्मिन्सुगहनेवने ॥ ८८ ॥ अमोक्षयद्यत्रचैनंप्रश्नानुक्त्वायुधिष्ठिरः ॥ काम्यकागमनंचैवपुनस्तेषांम
हात्मनाम् ॥ ८९ ॥ तत्रस्थांश्चपुनर्द्रष्टुंपांडवान्पुरुषर्षभान् ॥ वासुदेवस्यागमनमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ ९० ॥ मार्कंडेयसमास्यायामुपाख्यानानिसर्वशः ॥ पृथोर्वै
न्यस्ययत्रोक्तमाख्यानंपरमर्षिणा ॥ ९१ ॥ संवादश्चसरस्वत्यास्तार्क्ष्यर्षेःसुमहात्मनः ॥ मत्स्योपाख्यानमत्रैवप्रोच्यतेतदनंतरम् ॥ ९२ ॥ मार्कंडेयसमास्याचपुरा
णंपरिकीर्त्यते ॥ ऐंद्रद्युम्नमुपाख्यानंधौंधुमारंतथैवच ॥ ९३ ॥ पतिव्रतायाश्चाख्यानंतथैवांगिरसंस्मृतम् ॥ द्रौपद्याःकीर्तितश्चात्रसंवादःसत्यभामया ॥ ९४ ॥

ग्रस्तंधर्मराजोह्यमोचयत् पर्वतवत्आभोगःपरिपूर्णत्वंयस्यतादृशंवर्ष्मशरीरंयस्यतेन पर्वततुल्येनेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ समास्यायांसहोपवेशने ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ यावत्कीर्तिरकीर्तिर्वातावत्स्वर्नर
केथवा पुमानस्तीतिजानीयादिंद्रद्युम्ननिदर्शनात् ॥ ९३ ॥ पित्रोःशुश्रूषयाव्याधःसिद्धःपत्युःपतिव्रता सिध्यंतिब्राह्मणावह्नेर्योगिनस्त्वात्मसेवया पतिव्रतानांधर्माश्चद्रौपदीसत्यभामयोः संवादादधिगंतव्याःसे
व्यास्तासांसुखावहाः ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ साधूनभिबुभूषुर्हिस्वयमेवाभिभूयते इतिसंदर्शयन्नाहघोषयात्रांमहामुनिः नदेवब्राह्मणार्थेऽपिहिंसाबह्वीप्रशस्यते इतिसंदर्शयन्नाहमृगस्वप्ननिदर्शनं ॥ ९६ ॥ व्रीहिद्रौणिकदृष्टांताद्वृत्तिशुद्धोऽति
थिप्रियः अत्यल्पेनापिदानेनसिध्यतीत्येतदीरितं ॥ ९७ ॥ दौर्वाससेतुसार्वात्म्यंकारुण्यंचेरितंहरेः तत्तृप्त्याहिजगत्तृप्तमत्यल्पेनापितृप्यतः ॥ ९८ ॥ भीमोभयंकरः भीमःपांडवः पंचसटमितिपाठेपिसएवा
र्थः परस्त्रीस्पर्शमात्रेणजयद्रथदशास्ययोः आद्यःपंचसटोजातःसकुटुंबोहतःपरः ॥ ९९ ॥ कार्यार्थीमित्रमन्विच्छन्नृशंसःस्यान्महानपि जघानवालिनंरामोनिर्दोषमपिसाहसात् ॥२००॥ पतिव्रतायामा

पुनर्द्वैतवनंचैवपांडवाःसमुपागताः ॥ घोषयात्राचगंधर्वैर्यत्रबद्धःसुयोधनः ॥ ९५ ॥ ह्रियमाणस्तुमंदात्मामोक्षितोऽसौकिरीटिना ॥ धर्मराजस्यचात्रैवमृग
स्वप्ननिदर्शनात् ॥ ९६ ॥ काम्यकेकाननश्रेष्ठेपुनर्गमनमुच्यते ॥ व्रीहिद्रौणिकमाख्यानमत्रैवबहुविस्तरम् ॥ ९७ ॥ दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ ज
यद्रथेनापहारोद्रौपद्याश्चाश्रमांतरात् ॥ ९८ ॥ यत्रैनमन्वयाद्भीमोवायुवेगसमोजवे ॥ चक्रेचैनंपंचशिखंयत्रभीमोमहाबलः ॥ ९९ ॥ रामायणमुपाख्यानम
त्रैवबहुविस्तरम् ॥ यत्ररामेणविक्रम्यनिहतोरावणोयुधि ॥२००॥ सावित्र्याश्चाप्युपाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम् ॥ कर्णस्यपरिमोक्षोऽत्रकुंडलाभ्यांपुरंदरात् ॥ १ ॥
यत्रास्यशक्तितुष्टोऽसावदादेकवधायच ॥ आरणेयमुपाख्यानंयत्रधर्मोऽन्वशात्सुतम् ॥ २ ॥ जग्मुर्लब्धवरायत्रपांडवाःपश्चिमांदिशम् ॥ एतदारण्यकंपर्वतृतीयं
परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥ अत्राध्यायशतेद्वेतुसंख्ययापरिकीर्तिते ॥ एकोनसप्ततिश्चैवतथाध्यायाःप्रकीर्तिताः ॥ ४ ॥ एकादशसहस्राणिश्लोकानांषट्शतानिच ॥ चतु
षष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ ५ ॥ अतःपरंनिबोधेदंवैराटंपर्वविस्तरम् ॥ विराटनगरेगत्वाश्मशानेविपुलांशमीम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वासंनिदधुस्तत्रपांडवाआ
युधान्युत ॥ यत्रप्रविश्यनगरंछद्मनान्यवसंस्तुते ॥ ७ ॥ पांचालींप्रार्थयानस्यकामोपहतचेतसः ॥ दुष्टात्मनोवधोयत्रकीचकस्यवृकोदरात् ॥ ८ ॥ पांडवान्वेष
णार्थंचराज्ञोदुर्योधनस्यच ॥ चाराःप्रस्थापिताश्चात्रनिपुणाःसर्वतोदिशम् ॥ ९ ॥ नचप्रवृत्तिस्तैर्लब्धापांडवानांमहात्मनाम् ॥ गोग्रहश्चविराटस्यत्रिगर्तैःप्रथमंकृ
तः ॥ १० ॥ यत्रास्ययुद्धंसुमहत्तैरासील्लोमहर्षणम् ॥ ह्रियमाणश्चयत्रासौभीमसेनेनमोक्षितः ॥ ११ ॥

हात्म्यंकुलद्वयसुखावहं भर्तृमृत्युहरंचैवसावित्रीहनिदर्शनं परिमोक्षोवियोगः ॥ १ ॥ कर्णोदातापात्रमिंद्रोदेयंस्वात्मसमंधनं शक्त्याविनिमयात्तज्जोधर्मोनाभ्यभवद्रिपुं आरणेयंअरणीहरणं धर्मेणमृगरू
पिणा सर्वत्रचोदितार्थानामुपसंहारवर्णनं आरणेयेधर्मपार्थसंवादव्याजतःकृतं ॥ २ ॥ आदिरेकोनविंशत्यापर्वभिर्नवभिःसभा आरण्यकंषोडशभिर्धर्ममेवन्यरूपयत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ धर्मउक्तस्त्रिभिः
सेवानीतियुद्धादिहेतुकं शोकभोगफलंचार्थंवक्तिपर्वभिरष्टभिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ विराटेप्रथमंप्रोक्तःसेवाधर्मःप्रवेशने तत्रापिखलबाधास्तीत्युक्तंकीचकदारणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

गोधनंचविराटस्यमोक्षितंयत्रपांडवैः॥ अनंतरंचकुरुभिस्तस्यगोग्रहणंकृतम्॥ १२॥ समस्तायत्रपार्थेननिर्जिताःकुरवोयुधि ॥ प्रत्याहृतंगोधनंचविक्रमेणकिरीटिना॥ १३॥ विराटेनोत्तरादत्तास्नुषायत्रकिरीटिनः॥ अभिमन्युंसमुद्दिश्यसौभद्रमरिघातिनम्॥ १४॥ चतुर्थमेतद्विपुलंवैराटंपर्ववर्णितम्॥ अत्रापिपरिसंख्याताअध्यायाःपरमर्षिणा॥ १५॥ सप्तषष्टिरथोपूर्णाश्लोकानामपिमेशृणु॥ श्लोकानांद्वेसहस्रेतुश्लोकाःपंचाशदेवतु॥ १६॥ उक्तानिवेदविदुषापर्वण्यस्मिन्महर्षिणा॥ उद्योगपर्वविज्ञेयंपंचमंशृण्वतःपरम्॥ १७॥ उपप्लव्येनिविष्टेषुपांडवेषुजिगीषया॥ दुर्योधनोऽर्जुनश्चैववासुदेवमुपस्थितौ॥ १८॥ साहाय्यमस्मिन्समरेभवान्नौकर्तुमर्हति॥ इत्युक्तेवचनेकृष्णोयत्रोवाचमहामतिः॥ १९॥ अयुध्यमानमात्मानंमंत्रिणंपुरुषर्षभौ॥ अक्षौहिणींवासैन्यस्यकस्यकिंवाददाम्यहं॥ २०॥ वव्रेदुर्योधनःसैन्यंमंदात्मायत्रदुर्मतिः॥ अयुध्यमानंसचिवंवव्रेकृष्णंधनंजयः॥ २१॥ मद्रराजंचराजानमायांतंपांडवान्प्रति॥ उपहारैर्वंचयित्वावर्त्मन्येवसुयोधनः॥ २२॥ वरदंतंवरंवव्रेसाहाय्यंक्रियतांमम॥ शल्यस्तस्मैप्रतिश्रुत्यजगामोद्दिश्यपांडवान्॥ २३॥ शांतिपूर्वंचाकथयद्यत्रेंद्रविजयंनृपः॥ पुरोहितप्रेषणंचपांडवैःकौरवान्प्रति॥ २४॥ वैचित्रवीर्यस्यवचःसमादायपुरोधसः॥ तथेंद्रविजयंचापियानंचैवपुरोधसः॥ २५॥ संजयंप्रेषयामासशमार्थीपांडवान्प्रति॥ यत्रदूतंमहाराजोधृतराष्ट्रःप्रतापवान्॥ २६॥ श्रुत्वाचपांडवान्यत्रवासुदेवपुरोगमान्॥ प्रजागरःसंप्रजज्ञेधृतराष्ट्रस्यचिंतया॥ २७॥ विदुरोयत्रवाक्यानिविचित्राणिहितानिच॥ श्रावयामासराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणम्॥ २८॥ तथासनत्सुजातेनयत्राध्यात्ममनुत्तमम्॥ मनस्तापान्वितोराजाश्रावितःशोकलालसः॥ २९॥

पौरुषंदर्शयित्वैवस्वामिनेगोत्रनामनी प्रकीर्तयेदितिप्रोचेमुनिर्गोग्रहपर्वणि ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मेणैवापदंतीर्त्वापरंसौभाग्यमश्नुते अभिमन्योर्विवाहाख्येपर्वण्येतत्प्रदर्शितं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ मंदात्मास्वार्थानभिज्ञः दुर्मतिर्विक्षिप्तचित्तः एकएवसहायोऽलमीशःकिंसैन्यकोटिभिः इतिवव्रेर्जुनःकृष्णंनसैन्यंधार्तराष्ट्रवत् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ वैचित्रवीर्यस्यपांडवस्यपुरोधसःसकाशात्वचःइंद्रविजयतात्पर्यंपुरोहितप्रेषणौचित्यंचसमादायाभ्युपेत्यसंजयंप्रेषयामासेत्युत्तरेणसंबंधः भवेत्सहायवान्पूर्वंसाम्नाशत्रुमथार्थयेत् उद्योगसंजयप्रेष्यपर्वभ्यामेतदीरितं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ शोकेलालसाआसक्तिर्यस्यसतथाभूतस्तापहरमध्यात्मंश्रावितोपितापंनजहावितिभावः ननिद्रातिपरार्थार्थीनचबुध्यतिबोधितः इतिप्रजागरेसानत्सुजातेचापिवर्णितं ॥ २९ ॥

समितौसभायां ऐकात्म्यमेकचित्तत्वं वस्तुतस्तुयत्रकुत्रचित्प्रसंगेवासुदेवार्जुनयोर्जीवेशयोरैकात्म्यमभेदमेवशास्तिसंजयः तज्ज्ञानंविनाराज्ञःशोकतरणासंभवात् राजातुमौढ्याद्धिलोकपरतयैवतमर्थं
निगृह्णातीतिनास्यशोकोनश्यतीतिशास्त्रहृदयं ॥ ३० ॥ संधिमविरोधं नागोहस्तीतेनसमानसंज्ञं हस्तिनापुरमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ दुष्टंकृष्णनिग्रहरूपं योगेश्वरत्वंवैश्वरूप्यं ऐश्वर्यंवै
श्वरूप्यंचहरेःश्रुत्वावलोक्यच दुर्योधनोनमेनेस्यवाक्यंम्लेच्छःश्रुतेरिव ॥३५॥ अनुमंत्रितउपजापितः उपायपूर्वंभेदपूर्वं शौटीर्यात्गर्वात् अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोर्विश्वस्तमाश्रितं नत्यजेद्देहनाशेपीत्यु

प्रभातेराजसमितौसंजयोयत्रवाविभो॥ ऐकात्म्यंवासुदेवस्यप्रोक्तवानर्जुनस्यच॥ ३० ॥ यत्रकृष्णोदयापन्नःसंधिमिच्छन्महामतिः ॥ स्वयमागाच्छमंकर्तुंन
गरंनागसाह्वयम्॥३१॥ प्रत्याख्यानंचकृष्णस्यराज्ञादुर्योधनेनवै॥ शमार्थंयाचमानस्यपक्षयोरुभयोर्हितम्॥ ३२॥ दंभोद्भवस्यचाख्यानमत्रैवपरिकीर्तितम्॥
वरान्वेषणमत्रैवमातलेश्चमहात्मनः॥ ३३ ॥ महर्षेश्चापिचरितंकथितंगालवस्यवै॥ विदुलायाश्चपुत्रस्यप्रोक्तंचाप्यनुशासनम्॥ ३४॥ कर्णदुर्योधनादीनांदुष्टं
विज्ञायमंत्रितम्॥ योगेश्वरत्वंकृष्णेनयत्रराज्ञांप्रदर्शितम् ॥ ३५ ॥ रथमारोप्यकृष्णेनयत्रकर्णोऽनुमंत्रितः ॥ उपायपूर्वंशौटीर्यात्प्रत्याख्यातश्चतेनसः॥ ३६॥
आगम्यहास्तिनपुराद्उपप्लव्यमरिंदमः॥ पांडवानांयथावृत्तंसर्वमाख्यातवान्हरिः॥ ३७॥ तेतस्यवचनंश्रुत्वामंत्रयित्वाचयद्धितम्॥ सांग्रामिकंततःसर्वंसज्जंच
क्रुःपरंतपाः ॥ ३८ ॥ ततोयुद्धायनिर्यातानराश्वरथदंतिनः ॥ नगराद्धास्तिनपुराद्बलसंख्यानमेवच॥ ३९ ॥ यत्रराज्ञात्युलूकस्यप्रेषणंपांडवान्प्रति॥ श्वोभावि
निमहायुद्धेदौत्येनकृतवान्प्रभुः॥ २४० ॥ रथातिरथसंख्यानमंबोपाख्यानमेवच॥ एतत्सुबहुवृत्तांतंपंचमंपर्वभारते॥ ४१ ॥ उद्योगपर्वनिर्दिष्टंसंधिविग्रहमिश्रि
तम्॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंषडशीतिर्महर्षिणा॥ ४२॥ श्लोकानांषट्सहस्राणितावंत्येवशतानिच॥ श्लोकाश्चनवतिःप्रोक्तास्तथैवाष्टौमहात्मना॥ ४३॥ व्यासे
नोदारमतिनापर्वण्यस्मिंस्तपोधनाः ॥ अतःपरंविचित्रार्थंभीष्मपर्वप्रचक्षते ॥ ४४ ॥ जंबूखंडविनिर्माणंयत्रोक्तंसंजयेनह॥ यत्रयौधिष्ठिरंसैन्यंविषादमगम
त्परम्॥ ४५॥ यत्रयुद्धमभूद्घोरंदशाहानिसुदारुणम्॥ कश्मलंयत्रपार्थस्यवासुदेवोमहामतिः॥ ४६॥

क्तंकर्णोपजापतः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ निंद्यंत्यसंतोपिसतोबैडालव्रतिकाइति युधिष्ठिरमिवोलूकइत्यूचेबादरायणः ॥ ४० ॥ यद्बलाज्जयमाशास्तेधार्तराष्ट्रस्तमर्कजं प्राहार्द्धरथइत्युच्चैर्भीष्म
स्तेजोवधेप्सया नकिंचित्तपसोऽसाध्यंयतोजन्मांतरंविना पुंस्त्वंशिखंडिनीप्रापेत्यंबोपाख्यानईरितं ॥ ४१ ॥ संधिविग्रहमिश्रितंकृष्णदौत्येनसंधिरुलूकदौत्येनविग्रहस्ताभ्यांमिश्रितं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४॥
॥ ४५ ॥ नश्येत्पतिंविनासेनाकूर्मामलकमुष्टिवत् इतिसेनापतिंभीष्मंचक्रेकौरवनंदनः वैराजदर्शनादूर्ध्वंपरब्रह्मान्ववेक्षणं इतीवजंबूखंडादिगीतायाःपूर्वमीरितं कश्मलंविषादं ॥ ४६ ॥

मोहजंममतोत्थंसमीक्ष्यभीष्मस्यदुर्जयत्वमितिशेषः ॥४७॥ स्मृतिःस्मृतेर्बलवतीभक्तौत्वेतद्विपर्ययः भीष्मंजिघांसतापार्थसूतेनैतत्प्रदर्शितं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥५० ॥ नदेहमनुशीर्यंतेवैष्णवाजितमृत्यवः भीष्मः
कालांतराकांक्षीशरतल्पेऽवसच्चिरं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ क्षात्राद्ब्राह्मंमहःश्रेष्ठमितिमत्वासुयोधनः जयाशयास्वमाचार्यंसैनापत्येभ्यषेचयत् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ संशप्तकास्तुयेसंख्येसर्वथाप्यनिवर्तिनस्तेऽप

मोहजंनाशयामासहेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः ॥ समीक्ष्याधोक्षजःक्षिप्रंयुधिष्ठिरहितेरतः ॥ ४७ ॥ रथादाप्लुत्यवेगेनस्वयंकृष्णउदारधीः ॥ प्रतोदपाणिराधावद्भीष्मं
हंतुंव्यपेतभीः ॥ ४८ ॥वाक्यप्रतोदाभिहतोयत्रकृष्णेनपांडवः ॥ गांडीवधन्वासमरेसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ४९ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्ययत्रपार्थोमहाधनुः ॥ विनिघ्न
न्निशितैर्बाणैरथाद्भीष्ममपातयत्॥ २५० ॥शरतल्पगतश्चैवभीष्मोयत्रबभूवह ॥षष्ठमेतत्समाख्यातंभारतेपर्वविस्तृतम्॥ ५१ ॥ अध्यायानांशतंप्रोक्तंतथास
प्तदशापरे ॥ पंचश्लोकसहस्राणिसंख्ययाष्टौशतानिच ॥ ५२ ॥ श्लोकाश्चचतुराशीतिरस्मिन्पर्वणिकीर्तिताः॥ व्यासेनवेदविदुषासंख्याताभीष्मपर्वणि ॥५३॥
द्रोणपर्वततश्चित्रंबहुवृत्तांतमुच्यते ॥ सैनापत्येऽभिषिक्तोऽथयत्राचार्यःप्रतापवान् ५४ ॥ दुर्योधनस्यप्रीत्यर्थंप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित् ॥ ग्रहणंधर्मराजस्यपांडुपु
त्रस्यधीमतः॥ ५५॥ यत्रसंशप्तकाःपार्थमपनिन्यूरणाजिरात् ॥भगदत्तोमहाराजोयत्रशक्रसमोयुधि ॥ ५६ ॥सुप्रतीकेननागेनसहिशांतःकिरीटिना॥ यत्रा
भिमन्युंबहवोजघ्नुरेकंमहारथाः॥ ५७॥ जयद्रथमुखाबालंशूरमप्राप्तयौवनम्॥ हतेऽभिमन्यौक्रुद्धेनयत्रपार्थेनसंयुगे॥ ५८॥ अक्षौहिणीःसप्तहत्वाहतोराजा
जयद्रथः ॥ यत्रभीमोमहाबाहुःसात्यकिश्चमहारथः ॥ ५९ ॥ अन्वेषणार्थंपार्थस्ययुधिष्ठिरनृपाज्ञया॥ प्रविष्टौभारतींसेनामप्रधृष्यांसुरैरपि ॥ १६० ॥संशप्त
कावशेषंचकृतंनिःशेषमाहवे ॥ संशप्तकानांवीराणांकोट्योनवमहात्मनाम्॥ ६१ ॥ किरीटिनाभिनिष्क्रम्यप्रापितायमसादनम्॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राश्चतथापाषाण
योधिनः॥ ६२ ॥नारायणाश्चगोपालाःसमरेचित्रयोधिनः ॥ अलंबुषःश्रुतायुश्चजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ ६३ ॥ सौमदत्तिर्विराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ घटोत्क
चादयश्चान्येनिहताद्रोणपर्वणि ॥ ६४ ॥ अश्वत्थामाऽपिचात्रैवद्रोणेयुधिनिपातिते॥ अस्त्रंप्रादुश्चकारोग्रंनारायणममर्षितः॥ ६५॥

निन्युरपहृतवंतः रणाजिराद्रणस्थानात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ संशप्तकवधोत्साहीजिष्णुःपुत्रवधार्दितः प्रतिज्ञांमहतींकृत्वातीर्णःश्रीपतिमायया ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ संतोप्य
साधुतांयांतिप्रतिकूलेविधातरि द्रोणस्यमृत्युकालेहिधर्मोप्यनृतभागभूत् अनृतेनहतोद्रोणोनत्यानारायणास्त्रकं नानोपायैररीन्हत्वास्वीयान्रक्षितवान्हरिः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ २७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ मिषतांपश्यतां ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ कार्याकार्यविचारंहिक्रोधाविष्टानकुर्वते अपिबच्छोणितंभ्रातुर्भीमसेनोहिसंयुगे ॥ ७६ ॥ सौरिरैंद्रिर्निज

आग्नेयंकीर्त्यतेयत्ररुद्रमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ व्यासस्यचाप्यागमनंमाहात्म्यंकृष्णपार्थयोः ॥ ६६ ॥ सप्तमंभारतेपर्वमहदेतदुदाहृतम् ॥ यत्रतेपृथिवीपालाःप्रायशो
निधनंगताः ॥ ६७ ॥ द्रोणपर्वणियेशूरानिर्दिष्टाःपुरुषर्षभाः ॥ अत्राध्यायशतंप्रोक्तंतथाध्यायाश्चसप्ततिः ॥ ६८ ॥ अष्टौश्लोकसहस्राणितथानवशतानिच ॥
श्लोकानवतथैवात्रसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥ पाराशर्येणमुनिनासंचिंत्यद्रोणपर्वणि ॥ अतःपरंकर्णपर्वप्रोच्यतेपरमाद्भुतम् ॥ २७० ॥ सारथ्येविनियोग
श्चमद्रराजस्यधीमतः ॥ आख्यातंयत्रपौराणंत्रिपुरस्यनिपातनम् ॥ ७१ ॥ प्रयाणेपरुषश्चात्रसंवादःकर्णशल्ययोः ॥ हंसकाकीयमाख्यानंतत्रैवाक्षेपसंहितम् ॥ ७२ ॥
वधःपांड्यस्यचतथाअश्वत्थाम्नामहात्मना ॥ दंडसेनस्यचततोदंडस्यचवधस्तथा ॥ ७३ ॥ द्वैरथेयत्रकर्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संशयंगमितोयुद्धेमिषतांसर्व
धन्विनाम् ॥ ७४ ॥ अन्योन्यंप्रतिचक्रोधोयुधिष्ठिरकिरीटिनोः ॥ यत्रैवानुनयःप्रोक्तोमाधवेनार्जुनस्यहि ॥ ७५ ॥ प्रतिज्ञापूर्वकंचापिवक्षोदुःशासनस्यच ॥ भित्त्वा
वृकोदरोरक्तंपीतवान्यत्रसंयुगे ॥ ७६ ॥ द्वैरथेयत्रपार्थेनहतःकर्णोमहारथः ॥ अष्टमंपर्वनिर्दिष्टमेतद्भारतचिंतकैः ॥ ७७ ॥ एकोनसप्ततिःप्रोक्ताअध्यायाःकर्ण
पर्वणि ॥ चत्वार्यैवसहस्राणिनवश्लोकशतानिच ॥ ७८ ॥ चतुःषष्टिस्तथाश्लोकाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ अतःपरंविचित्रार्थंशल्यपर्वप्रकीर्तितम् ॥ ७९ ॥ हत
प्रवीरेसैन्येतुनेतामद्रेश्वरोऽभवत् ॥ यत्रकौमारमाख्यानमभिषेकस्यकर्मच ॥ २८० ॥ वृत्तानिरथयुद्धानिकीर्त्यंतेयत्रभागशः ॥ विनाशःकुरुमुख्यानांशल्यपर्व
णिकीर्त्यते ॥ ८१ ॥ शल्यस्यनिधनंचात्रधर्मराजान्महात्मनः ॥ शकुनेश्चवधोऽत्रैवसहदेवेनसंयुगे ॥ ८२ ॥ सैन्येचहतभूयिष्ठेकिंचिच्छिष्टेसुयोधनः ॥ ह्रदंप्रवि
श्ययत्रासौसंस्तभ्यापोव्यवस्थितः ॥ ८३ ॥ प्रवृत्तिस्तत्रचाख्यातायत्रभीमस्यलुब्धकैः ॥ क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्चधर्मराजस्यधीमतः ॥ ८४ ॥ ह्रदात्समुत्थितोयत्र
धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ भीमेनगदयायुद्धंयत्रासौकृतवान्सह ॥ ८५ ॥ समवायेचयुद्धस्यरामस्यागमनंस्मृतम् ॥ सरस्वत्याश्चतीर्थानांपुण्यतापरिकीर्तिता ॥ ८६ ॥

भ्रेप्रागिदानींतद्विपर्ययः सहायोहंतुरीशानःपक्षपातविवर्जितः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ २८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ जयाशाजीविताशाचसुक्षीणस्यापिदुस्त्यजा शल्यंह्रदंचशरणंकृतवान्यत्सुयोधनः ॥ ८३ ॥
॥ ८४ ॥ ८५ ॥ समवायेसमये युद्धांतेतीर्थयात्रांयत्प्रब्रूतेबादरायणः तेनजानीमहेहिंसाधर्म्यापिदुरितप्रदा ॥ ८६ ॥

नाधर्मेणविनाशत्रुःशक्योनिर्जेतुमुल्बणः भीमसेनोह्यधोनाभेःप्रजहारसुयोधनं ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ दंशनंकवचं ॥ ९४ ॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९ ॥ विदु

गदायुद्धंचतुमुलमत्रैवपरिकीर्तितम्॥ दुर्योधनस्यराज्ञोऽथयत्रभीमेनसंयुगे॥ ८७ ॥ ऊरूभग्नौप्रसह्याजौगदयाभीमवेगया॥ नवमंपर्वनिर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थ
वत्॥ ८८ ॥ एकोनषष्टिरध्यायाःपर्वण्यत्रप्रकीर्तिताः ॥ संख्याताबहुवृत्तांताःश्लोकसंख्याऽत्रकथ्यते ॥ ८९ ॥ त्रीणिश्लोकसहस्राणिद्वेशतेविंशतिस्तथा॥ मु
निनासंप्रणीतानिकौरवाणांयशोभृता॥ २९० ॥अतःपरंप्रवक्ष्यामिसौप्तिकंपर्वदारुणम्॥ भग्नोरुंयत्रराजानंदुर्योधनममर्षणम् ॥ ९१ ॥ अपयातेषुपार्थेषुत्रय
स्तेऽभ्याययूरथाः॥ कृतवर्माकृपोद्रौणिःसायाह्नेरुधिरोक्षितम्॥ ९२ ॥समेत्यददृशुर्भूमौपतितंरणमूर्धनि ॥प्रतिजज्ञेदृढक्रोधोद्रौणिर्यत्रमहारथः॥ ९३ ॥अह
त्वासर्वपंचालान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान्॥ पांडवांश्चसहामात्यान्नविमोक्ष्यामिदंशनम्॥९४॥ यत्रैवमुक्त्वाराजानमपक्रम्यत्रयोरथाः॥ सूर्यास्तमनवेलायामासेदु
स्तेमहद्वनम्॥ ९५॥ न्यग्रोधस्याथमहतोयत्राधस्तद्व्यवस्थिताः ॥ ततःकाकान्बहून्रात्रौदृष्ट्वोलूकेनहिंसितान् ॥ ९६ ॥ द्रौणिःक्रोधसमाविष्टःपितुर्वधमनुस्मर
न्॥ पंचालानांप्रसुप्तानांवधंप्रतिमनोदधे॥ ९७॥ गत्वाचशिबिरद्वारिदुर्दर्शंतत्रराक्षसम्॥घोररूपमपश्यत्सदिवमावृत्यधिष्ठितम्॥ ९८ ॥तेनव्याघातमस्त्राणां
क्रियमाणमवेक्ष्यच ॥ द्रौणिर्यत्रविरूपाक्षंरुद्रमाराध्यसत्वरः॥ ९९ ॥ प्रसुप्तान्निशिविश्वस्तान्धृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ पंचालान्सपरीवारान्द्रौपदेयांश्चसर्वशः
॥ ३०० ॥ कृतवर्मणाचसहितःकृपेणचनिजघ्निवान्॥ यत्रामुच्यंततेपार्थाःपंचकृष्णबलाश्रयात् ॥ १ ॥ सात्यकिश्चमहेष्वासःशेषाश्चनिधनंगताः॥ पंचालानां
प्रसुप्तानांयत्रद्रोणसुताद्वधः॥ २॥ धृष्टद्युम्नस्यसूतेनपांडवेषुनिवेदितः ॥ द्रौपदीपुत्रशोकार्तापितृभ्रातृवधार्दिता ॥ ३ ॥ कृतानशनसंकल्पायत्रभर्तॄनुपाविश
त्॥ द्रौपदीवचनाद्यत्रभीमोभीमपराक्रमः॥४॥प्रियंतस्याश्चिकीर्षन्वैगदामादायवीर्यवान्॥ अन्वधावत्सुसंक्रुद्धोभारद्वाजंगुरोःसुतम्॥५॥भीमसेनभयाद्यत्रदै
वेनाभिप्रचोदितः॥ अपांडवायेतिरुषाद्रौणिरस्त्रमवासृजत् ॥ ६ ॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णःशमयंस्तस्यतद्वचः ॥ यत्रास्त्रमस्त्रेणचतच्छमयामासफाल्गुनः॥ ७ ॥
द्रौणेश्चद्रोहबुद्धित्वंवीक्ष्यपापात्मनस्तदा॥ द्रौणिद्वैपायनादीनांशापाश्चान्योन्यकारिताः॥ ८ ॥

योब्राह्मणस्यापिदैन्यात्स्याद्दारुणामतिः अश्वत्थामापियत्सुप्तानर्भांश्चन्यवधीद्रुषा ॥ ३०० ॥ कृतवर्मणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ उपाविशद्भर्तॄनुपरुद्धवती ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

जितकाशिनोजयश्लाघिनः ॥ ९ ॥ ३१० ॥११॥ सौप्तिकैषीकेआख्यानेअत्रपर्वणिसंबद्धेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ आयोधनंयुद्धस्थानं ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्षत्रियाःक्षत्रियस्त्रियः ॥१८॥ ॥ १९ ॥ ३२० ॥ अर्थार्थीवधमाप्नोतिविलपंतिचतत्स्त्रियः तस्मादर्थंनलिप्सेतश्रेयोर्थीधार्त्तराष्ट्रवत् द्विनवाक्षौहिणीर्हत्वालेभेराज्यंयुधिष्ठिरः एवंभूतक्षयेणैवभवत्यर्थःसतामपि बंधूनपिनयेद्युद्धेस्वर्गंश्रा

मणिंतथासमादायद्रोणपुत्रान्महारथात् ॥ पांडवाःप्रददुर्हृष्टाद्रौपद्यैजितकाशिनः ॥ ९ ॥ एतद्दैदशमंपर्वसौप्तिकंसमुदाहृतम् ॥ अष्टादशास्मिन्नध्यायाःपर्वण्युक्तामहात्मना ॥ ३१० ॥ श्लोकानांकथितान्यत्रशतान्यष्टौप्रसंख्यया ॥ श्लोकाश्चसप्ततिःप्रोक्तामुनिनाब्रह्मवादिना ॥ ११ ॥ सौप्तिकैषीकेसंबद्धेपर्वण्युत्तमतेजसी ॥ अतऊर्ध्वमिदंप्राहुःस्त्रीपर्वकरुणोदयम् ॥ १२ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः ॥ कृष्णोपनीतांयत्रासावायसींप्रतिमांदृढाम् ॥ १३ ॥ भीमसेनद्रोहवुद्धिर्धृतराष्ट्रोवभंजह ॥ तथाशोकाभितप्तस्यधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥१४॥ संसारगहनंबुद्ध्याहेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ॥ विदुरेणचयत्रास्यराज्ञआश्वासनंकृतम् ॥१५॥ धृतराष्ट्रस्यचात्रैवकौरवायोधनंतथा ॥ सांतःपुरस्यगमनंशोकार्तस्यप्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ विलापोवीरपत्नीनांयत्रातिकरुणःस्मृतः ॥ क्रोधावेशःप्रमोहश्चगांधारीधृतराष्ट्रयोः ॥ १७ ॥ यत्रतान्क्षत्रियाःशूरान्संग्रामेष्वनिवर्तिनः ॥ पुत्रान्भ्रातॄन्पितॄंश्चैवददृशुर्निहतान्रणे ॥ १८ ॥ पुत्रपौत्रवधार्तायास्तथात्रैवप्रकीर्तिता ॥ गांधार्याश्चापिकृष्णेनक्रोधोपशमनक्रिया ॥१९॥ यत्रराजामहाप्राज्ञःसर्वधर्मभृतांवरः ॥ राज्ञांतानिशरीराणिदाहयामासशास्त्रतः ॥ ३२० ॥ तोयकर्मणिचारब्धेराज्ञामुदकदानिके ॥ गूढोत्पन्नस्यचाख्यानंकर्णस्यपृथयात्मनः ॥ २१ ॥ सुतस्यैतदिहप्रोक्तंव्यासेनपरमर्षिणा ॥ एतदेकादशंपर्वशोकवैक्लव्यकारणम् ॥ २२ ॥ प्रणीतंसज्जनमनोवैक्लव्याश्रुप्रवर्तकम् ॥ सप्तविंशतिरध्यायाःपर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ २३ ॥ श्लोकसप्तशतीचापिपंचसप्ततिसंयुता ॥ संख्ययाभारताख्यानमुक्तंव्यासेनधीमता ॥ २४ ॥ अतःपरंशांतिपर्वद्वादशंवुद्धिवर्धनम् ॥ यत्रनिर्वेदमापन्नोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ घातयित्वापितॄन्भ्रातॄन्पुत्रान्संबंधिमातुलान् ॥ शांतिपर्वणिधर्माश्चव्याख्याताःशारतल्पिकाः ॥ २६ ॥

द्धैश्चतर्पयेत् इत्येवंनिर्मलंक्षात्रंकर्मोक्तंतोयकर्मणि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थान्मौक्त्यादियोगेवायत्सुखंकामशब्दितं तदापुःपांडवाःक्लेशैर्लब्धराज्याःपृथग्गृहाः चतुर्भिरेवंवैराटमेकादशभिरुद्यमं पंचभिर्भीष्ममष्टाभिर्द्रोणमेकेनसूर्यजं चतुस्त्रिपंचभिःशल्यसौषुप्तस्त्र्यभिधानिच पर्वभिर्दीपयंत्यर्थंशांत्यादिःकामदीपिका निर्वेदंदुःखं ॥ २५ ॥ शारतल्पिकाःशराएवतल्पोयस्यतेनभीष्मेणव्याख्याता इत्यर्थः ॥ २६ ॥

यथोक्तंदंडयन्दंड्यान्धर्ममक्षयमश्नुते भूपइत्येवतद्धर्माःसापद्धर्मानिरूपिताः कालहेतुप्रदर्शिनःकालोदुर्भिक्षादिर्हेतुर्वैररोगादिश्चतत्प्रदर्शिनःदेशकालाद्यपेक्षयावर्तितव्यमित्यर्थः ॥२७॥ सर्वज्ञत्वंकार्याकार्यविभागज्ञत्वं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३३० ॥ ३१ ॥ प्रकृतिंस्वाभाविकीमवस्थां सर्वाधिकारिकामोक्षधर्माःसम्यगुदीरिताः तत्राधिकारसिद्ध्यर्थंदानधर्माश्चकीर्तिताः ॥३२॥ व्यवहारआचारःधर्मार्थीयोधर्मार्थयोर्हितः ॥ ३३ ॥ सत्यस्यहिंसाशून्यस्ययथार्थभाषणस्यपरागतिःपराकाष्ठा ॥ ३४ ॥ महाभाग्यंमाहात्म्यं रहस्यमल्पायासेनापिमहाफलप्रदत्वं देशकालोपसंहिततीर्थपर्वोपधानात् ॥ ३५ ॥ स्वच्छंद

राजभिर्वेदितव्यास्तेसम्यग्ज्ञानबुभुत्सुभिः॥आपद्धर्माश्चतत्रैवकालहेतुप्रदर्शिनः ॥ २७॥ यान्बुद्ध्वापुरुषःसम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ॥ मोक्षधर्माश्चकथिता
विचित्राबहुविस्तराः॥ २८॥ द्वादशंपर्वनिर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम्॥अत्रपर्वणिविज्ञेयमध्यायानांशतत्रयम् ॥ २९॥ विंशच्चैवतथाध्यायानवचैवतपोधनाः॥
चतुर्दशसहस्राणितथासप्तशतानिच॥ ३३०॥सप्तश्लोकास्तथैवात्रपंचविंशतिसंख्यया ॥ अतऊर्ध्वंचविज्ञेयमनुशासनमुत्तमम्॥ ३१ ॥यत्रप्रकृतिमापन्नः
श्रुत्वाधर्मविनिश्चयम्॥भीष्माद्भागीरथीपुत्रात्कुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ ३२॥व्यवहारोऽत्रकार्त्स्न्येनधर्मार्थीयःप्रकीर्तितः ॥ विविधानांचदानानांफलयोगाःप्रकी
र्तिताः॥ ३३॥तथापात्रविशेषाश्चदानानांचपरोविधिः॥आचारविधियोगश्चसत्यस्यचपरागतिः ॥ ३४॥ महाभाग्यंगवांचैवब्राह्मणानांतथैवच ॥रहस्यंचैव
धर्माणांदेशकालोपसंहितम्॥ ३५॥एतत्सुबहुवृत्तांतमुत्तमंचानुशासनम्॥ भीष्मस्यात्रैवसंप्राप्तिःस्वर्गस्यपरिकीर्तिता॥ ३६॥एतत्त्रयोदशंपर्वधर्मनिश्चयका
रकम्॥अध्यायानांशतंत्वत्रषट्चत्वारिंशदेवतु॥ ३७॥ श्लोकानांतुसहस्राणिप्रोक्तान्यष्टौप्रसंख्यया ॥ ततोऽश्वमेधिकंनामपर्वप्रोक्तंचतुर्दशम्॥ ३८॥तत्संव
र्तमरुत्तीयंयत्राख्यानमनुत्तमम्॥सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्मचोक्तंपरीक्षितः॥ ३९ ॥ दग्धस्यास्त्राग्निनापूर्वंकृष्णात्संजीवनंपुनः॥ चर्यायांहयमुत्सृष्टंपांडवस्यानु
गच्छतः॥ ३४०॥तत्रतत्रचयुद्धानिराजपुत्रैरमर्षणैः॥ चित्रांगदायाःपुत्रेणपुंत्रिकायाधनंजयः॥४१॥

मरणःसर्वोयोगीभीष्मसमोभवेत् इतिप्रदर्शयन्भीष्मनिर्याणंचाप्यवर्णयत् ॥ ३६ ॥३७॥३८ ॥ वाराणस्यामविज्ञातोवसेद्विघ्नभयात्सुधीः व्यासमैत्रेयसंवर्तैरेतत्सम्यक्प्रदर्शितं काश्यांमृतस्यकुणपंशिवलिंगत्वमृच्छति अपूर्वमेतत्संवर्तमरुत्तीयेप्रकाशितं क्रममुक्तिप्रसिद्ध्यर्थमश्वमेधोपिकीर्तितः तत्त्वस्यदुर्ग्रहत्वाच्चपुनरध्यात्ममीरितं तत्पुराणप्रसिद्धंसंवर्तमरुत्तीयं ॥ ३९ ॥ चर्यायांपर्यटने ॥ ३४० ॥ ४१ ॥

१ पुत्रिकायाःपुत्रत्वेनकल्पितायाः

संशयंप्राणांतं गंगाशापमोक्षार्थंधनंजयोदर्शितः कृशेनश्रद्धयादत्तमत्यल्पमपिसज्जने अश्वमेधाधिकंपुण्यंततइत्याहनाकुले ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोश्रमपदमित्यत्राकारस्यपूर्वरूपमार्षं तपोहिततमंनॄणांभोगानरकयोनयः इतीवकुंतीपुत्राणांराज्यंत्यक्त्वावनंययौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मायामात्रंसुतादीनिविज्ञायाश्चर्यपर्वतः धृतराष्ट्रइवत्यक्त्वाशोकंमोक्षंसमाश्रयेत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संजयश्च

संग्रामेबभ्रुवाहेनसंशयंचात्रदर्शितः ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेनकुलाख्यानमेवच ॥ ४२ ॥ इत्याश्वमेधिकंपर्वप्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ॥ अध्यायानांशतंचैवत्रयोऽध्यायाश्चकीर्तिताः ॥ ४३ ॥ त्रीणिश्लोकसहस्राणितावंत्येवशतानिच ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ४४ ॥ ततस्त्वाश्रमवासाख्यंपर्वपंचदशंस्मृतं ॥ यत्रराज्यंसमुत्सृज्यगांधार्यासहितोनृपः ॥ ४५ ॥ धृतराष्ट्रोश्रमपदंविदुरश्चजगामह ॥ यंदृष्ट्वाप्रस्थितंसाध्वीपृथाप्यनुययौतदा ॥ ४६ ॥ पुत्रराज्यंपरित्यज्यगुरुशुश्रूषणेरता ॥ यत्रराजाहतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्चपार्थिवान् ॥ ४७ ॥ लोकांतरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ॥ ऋषेःप्रसादात्कृष्णस्यदृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमं ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वाशोकंसदारश्चसिद्धिंपरमिकांगतः ॥ यत्रधर्मंसमाश्रित्यविदुरःसुगतिंगतः ॥ ४९ ॥ संजयश्चसहामात्योविद्वान्गावल्गणिर्वशी ॥ ददर्शनारदंयत्रधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३५० ॥ नारदाच्चैवशुश्रावदृष्णीनांकदनंमहत् ॥ एतदाश्रमवासाख्यंपर्वोक्तंमहदद्भुतम् ॥ ५१ ॥ द्विचत्वारिंशदध्यायाःपर्वैतदभिसंख्यया ॥ सहस्रमेकंश्लोकानांपंचश्लोकशतानिच ॥ ५२ ॥ षडेवचतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ अतःपरंनिबोधेदंमौसलंपर्वदारुणम् ॥ ५३ ॥ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशस्त्रस्पर्शहतायुधि ॥ ब्रह्मदंडविनिष्पिष्टाःसमीपेलवणांभसः ॥ ५४ ॥ आपानेपानकलितादैवेनाभिप्रचोदिताः ॥ एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्नुरितरेतरम् ॥ ५५ ॥ यत्रसर्वक्षयंकृत्वातावुभौरामकेशवौ ॥ नातिचक्रामतुःकालंप्राप्तंसर्वहरंमहत् ॥ ५६ ॥ यत्रार्जुनोद्वारवतीमेत्यदृष्णिविनाकृताम् ॥ दृष्ट्वाविषादमगमत्परांचार्त्तिनरर्षभः ॥ ५७ ॥ ससंस्कृत्यनरश्रेष्ठंमातुलंशौरिमात्मनः ॥ ददर्शयदुवीराणामापानेवैशसंमहत् ॥ ५८ ॥ शरीरंवासुदेवस्यरामस्यचमहात्मनः ॥ संस्कारंलंभयामासदृष्णीनांचप्रधानतः ॥ ५९ ॥

सुगतिंगतइत्यनुवर्तते ॥ ३५० ॥ ५१ ॥ पंचश्लोकशतानिचेत्यत्रपंचचश्लोकशतंचेतिसमासः पंचाधिकंशतमित्यर्थः तेनात्रएकादशशतीहश्लोकसंख्याज्ञेया तावत्याएवपुस्तकेषूपलंभात् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ आपानेसुरापानस्थाने पानकलिताःसुरापानेनवशीकृताः एरकानिर्ग्रंथितृणं ॥ ५५ ॥ रामकृष्णौमहत्परंब्रह्मापिसंतौकालंनातिचक्रामतुः समर्थावपिमर्यादांनोल्लंघितवंतावित्यर्थः ब्राह्मक्षोभात्सुरापानाद्विनष्टाःसर्वयादवाः तस्मादेतद्द्वयंसद्भिर्नैवकार्यंकदाचन ॥ ५६ ॥ आर्तिपीडां ॥ ५७ ॥ वैशसंपरस्परंविशसनं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

सर्वेक्षयांतानिचयात्वृष्णीनामपिसंक्षयात् पराभवादर्जुनस्यपतनांताःसमुच्छ्रयाः ॥ ३६० ॥ अप्रसन्नतामस्फुरणं ॥ ६१ ॥ संन्यासंराज्यत्यागं ॥ ६२ ॥ अध्यायाष्टौसंधिरार्षः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ महाप्र
स्थानंदेहत्यागार्थमुद्गगमनं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ स्वस्यमृत्युंविनिश्चित्यपरंशोचेतकःपुमान् युधिष्ठिरइवोपेक्षांकुर्याद्बंधोर्मुमूर्षतः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ शतंचत्रयंचेतिसमासेशतत्रयमित्यस्यत्र्यधिकंशतमित्यर्थः

सवृद्धबालमादायद्वारवत्यास्ततोजनम् ॥ ददर्शापदिकष्टायांगांडीवस्यपराभवम् ॥ ३६० ॥ सर्वेषांचैवदिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ नाशंवृष्णिकलत्राणां
प्रभावानामनित्यताम् ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वानिर्वेदमापन्नोव्यासवाक्यप्रचोदितः ॥ धर्मराजंसमासाद्यसंन्यासंसमरोचयत् ॥ ६२ ॥ इत्येतन्मौसलंपर्वषोडशंपरिकीर्ति
तम् ॥ अध्यायाष्टौसमाख्याताःश्लोकानांचशतत्रयम् ॥ ६३॥ श्लोकानांविंशतिश्चैवसंख्यातातत्त्वदर्शिना ॥ महाप्रस्थानिकंतस्मादूर्ध्वंसप्तदशंस्मृतम्॥६४॥
यत्रराज्यंपरित्यज्यपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ द्रौपद्यासहितादेव्यामहाप्रस्थानमास्थिताः ॥ ६५ ॥ यत्रतेऽग्निंददृशिरेलौहित्यंप्राप्यसागरम् ॥ यत्राग्निनाचोदितश्च
पार्थस्तस्मैमहात्मने ॥ ६६ ॥ ददौसंपूज्यतद्दिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमम् ॥ यत्रभ्रातॄन्निपतितान्द्रौपदींचयुधिष्ठिरः ॥ ६७॥ दृष्ट्वाहित्वाजगामैवसर्वाननवलोकयन् ॥
एतत्सप्तदशंपर्वमहाप्रस्थानिकंस्मृतम् ॥ ६८ ॥ यत्राध्यायास्त्रयःप्रोक्ताःश्लोकानांचशतत्रयम् ॥ विंशतिश्चतथाश्लोकाःसंख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥ ६९ ॥ स्वर्ग
पर्वततोज्ञेयंदिव्यंयत्तदमानुषम् ॥ प्राप्तंदैवरथंस्वर्गान्नेष्टवान्यत्रधर्मराट् ॥ ३७० ॥ आरोढुंसुमहाप्राज्ञआनृशंस्याच्छुनाविना ॥ तामस्याविचलांज्ञात्वास्थितिं
धर्मेमहात्मनः ॥ ७१ ॥ श्वरूपंयत्रतत्त्यक्त्वाधर्मेणासौसमन्वितः ॥ स्वर्गंप्राप्तःसचतथायातनाविपुलाभृशम् ॥ ७२ ॥ देवदूतेननरकंयत्रव्याजेनदर्शितम् ॥ शुश्रा
वयत्रधर्मात्माभ्रातॄणांकरुणागिरः ॥ ७३ ॥ निदेशेवर्तमानानांदेशेतत्रैववर्तताम् ॥ अनुदर्शितश्चधर्मेणदेवराज्ञाचपांडवः ॥ ७४ ॥ आप्लुत्याकाशगंगायांदे
हंत्यक्त्वासमानुषम् ॥ स्वधर्मनिर्जितंस्थानंस्वर्गेप्राप्यसधर्मराट् ॥ ७५ ॥

ततश्चत्रयोविंशत्यधिकंशतंश्लोकाइत्यर्थः तावतामेवोपलंभात् ॥ ६९ ॥ ३७० ॥ आनृशंस्यात्कारुण्यात् आनृशंस्यंपरोधर्मोयेनराजायुधिष्ठिरः श्वानंभ्रातॄन्विनादैवरथंस्वर्गंचनारुहत् ॥ ७१ ॥ एवं
सर्वत्रतात्पर्यंकथायामुन्नयेद्यतः नप्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यांविनावाचःकृतार्थता अर्थोधर्मायभोगायधर्मःस्वर्गायमुक्तये कामोधर्मार्थनाशायमोक्षःस्वार्थस्त्रिवर्गजित् स्वर्गमिति राज्यांतेमहतामपियातनाप्राप्ति
रस्तीतिदर्शितमितिभावः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निदेशेयमस्यशासनेयातनायामित्यर्थः अनुदर्शितः ईदृक्फलमैश्वर्यसुखमस्तीतिबोधितः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥

॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ खिलेषुआख्यानांतरेषुसत्स्वपिहरिवंशभविष्ययोर्ग्रहणंतयोरभ्यर्हितत्वप्रदर्शनार्थं दशश्लोकसहस्राणीति हरिवंशेभविष्यांतग्रंथस्यद्वादशसहस्रोन्मितत्वंनतुकृत्स्नहरिवंशस्य
अधिकस्यग्रंथस्यदर्शनात्तावन्मात्रविवक्षायांचलक्षपूर्तेरयोगात् तथाह्यत्रकंठोक्तायाःसंख्यायाःसंकलनेषण्णवतिःसहस्राणिद्वेशतेषोडशचश्लोकाः परिशेषात्पुष्करप्रादुर्भावाद्युपरितनग्रंथेकैलासया
त्रासहितेकिंचिदूनंसहस्रचतुष्टयंज्ञेयं तेनततोप्यर्धशतंभूयःसंक्षेपंकृतवानृषिःअनुक्रमणिकाध्यायमित्यादौभूयःशब्दादध्यर्धशताधिकंलक्षंपरिपूर्णंज्ञेयं अष्टादशसहस्राणीत्यादयोविगीतपाठास्त्विष्टसंख्या

मुमुदेपूजितःसर्वैःसेंद्रैःसुरगणैःसह॥ एतदष्टादशंपर्वप्रोक्तंव्यासेनधीमता ॥ ७६ ॥ अध्यायाःपंचसंख्याताःपर्वण्यस्मिन्महात्मना ॥ श्लोकानांद्वेशतेचैवप्रसं
ख्याततपोधनाः॥ ७७॥ नवश्लोकास्तथैवान्येसंख्याताःपरमर्षिणा॥ अष्टादशैवमेतानिपर्वाण्येतान्यशेषतः ॥ ७८ ॥ खिलेषुहरिवंशश्चभविष्यंचप्रकीर्तितम्
दशश्लोकसहस्राणिविंशच्छ्लोकशतानिच ॥ ७९ ॥ खिलेषुहरिवंशेचसंख्यातानिमहर्षिणा॥ एतत्सर्वंसमाख्यातंभारतेपर्वसंग्रहः॥ ३८० ॥ अष्टादशसमाज
ग्मुरक्षौहिण्योयुयुत्सया ॥ तन्महादारुणंयुद्धमहान्यष्टादशाभवत् ॥ ८१ ॥ योविद्याच्चतुरोवेदान्सांगोपनिषदोद्विजः ॥ नचाख्यानमिदंविद्यान्नैवसस्याद्विचक्ष
णः॥ ८२ ॥ अर्थशास्त्रमिदंप्रोक्तंधर्मशास्त्रमिदंमहत् ॥ कामशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना ॥ ८३ ॥ श्रुत्वात्विदमुपाख्यानंश्राव्यमन्यन्नरोचते॥ पुंस्को
किलगिरंश्रुत्वारूक्षाध्वांक्षस्यवागिव ॥ ८४ ॥ इतिहासोत्तमादस्माज्जायंतेकविबुद्धयः॥ पंचभ्यइवभूतेभ्योलोकसंविधयस्त्रयः॥ ८५ ॥ अस्याख्यानस्यविष
येपुराणंवर्ततेद्विजाः ॥ अंतरिक्षस्यविषयेप्रजाइवचतुर्विधाः ॥ ८६ ॥ क्रियागुणानांसर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ॥ इंद्रियाणांसमस्तानांचित्राइवमनःक्रियाः
॥८७॥ अनाश्रित्यैतदाख्यानंकथाभुविनविद्यते॥ आहारमनपाश्रित्यशरीरस्येवधारणम्॥८८॥ इदंकविवरैःसर्वैराख्यानमुपजीव्यते ॥ उदयप्रेप्सुभिर्भृत्यैरभि
जातइवेश्वरः॥ ८९॥ अस्यकाव्यस्यकवयोनसमर्थाविशेषणे॥ साधोरिवगृहस्थस्यशेषास्त्रयइवाश्रमाः॥ ३९० ॥

प्रातिकूल्यादुपेक्षणीयाः ॥ ७९ ॥ ३८० ॥ युयुत्सयायोद्धुमिच्छया ॥ ८१ ॥ अंगानिशिक्षाकल्पादीनि उपनिषदोरहस्यविद्यास्तत्सहितान्सांगोपनिषदः विचक्षणःस्वार्थज्ञः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ध्वांक्षस्य
काकस्य ॥ ८४ ॥ लोकसंविधयस्त्रयआध्यात्माधिभूताधिदैवानांसम्यग्विधयोरचनाः ॥ ८५ ॥ विषयेदेशेअंतरित्यर्थः पुराणमष्टादशभेदंपाद्मादि चतुर्विधाजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जाः ॥ ८६ ॥ क्रि
यालौकिक्योवैदिक्यश्चतासांगुणाउत्कृष्टफलसाधनानि अथवाक्रियादानध्यानादयःगुणाःशमादयःमनसिइंद्रियाणीवात्रसर्वेशास्त्रार्थाःप्रतिष्ठिताइत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ इदंकविभिरुपजीव्यते एतच्छा
याहरणेनैवकाव्यनिर्वाहात् ॥ ८९ ॥ विशेषणेअतिशयकरणे अनेनग्रंथस्यसर्वोत्कृष्टत्वमुक्तं ॥ ३९० ॥

भारतसंप्रदायप्रवर्तकान्वाचकानाशिषाऽभिनंदति. धर्मेइति ॥ ९१ ॥ श्रोतॄन्प्रोत्साहयति द्वैपायनेति अप्रमेयंनास्तिप्रकृष्टंमेयंविज्ञेयंयस्मादित्यप्रमेयं अवश्यंश्राव्यमित्यर्थः पुण्यंपुण्यहेतुः पवित्रंपविरिव
पविर्वज्रतुल्योमृत्युस्तस्मात्त्रायतइतिपवित्रं मृत्युतरणमित्यर्थः यस्मात्पापहरं पुण्यहेतुत्वादेवशिवंकल्याणं समधिगच्छतिशब्दतोर्थतश्चजानाति यद्वा अप्रमेयमाशयस्यगंभीरत्वादगाधं पुण्यंज्योतिष्टो
मादिवत्स्वर्ग्यं पवित्रंसंध्योपासनादिवच्चित्तशुद्धिकरं पापहरंप्रायश्चित्तवद्ब्रह्महत्यादिदोषघ्नं शिवंयोगाभ्यासवत्सर्वकल्याणप्रदं पुष्करमादितीर्थंशुंडाग्रंवातदुपाहृतजलैः एतच्छृण्वंतस्तीर्थफलंसाम्राज्यफ
लंचानायाससिद्धंभवतीतिभावः ॥ ९२ ॥ संध्यांसंध्यायां अत्यंतसंयोगेद्वितीया आख्यायपठित्वाप्रमुच्यते तस्मात्पापादितिशेषः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ आख्यानमिति इदमाख्यानंपर्वसंग्रहेणकृतेन
सुखावगाहंसुखग्राह्यंभवतीतिशेषः द्विन्याय्यमितिपाठेद्वौशब्दार्थौन्याय्यौन्यायादनपेतौयस्मिंस्तद्विन्याय्यं अन्येतुद्वाभ्यांसंक्षेपविस्तराभ्यांकृतेनपर्वसंग्रहेणशतपर्वाष्टादशपर्वरूपेणन्याय्यं एतच्छ्रवणेन
कृत्स्नग्रंथार्थावधारणादितिव्याचख्युः तत्रपर्वसंग्रहोवररुचिप्रोक्तयाकादिनवटादिनवपादिपंचयाद्यष्टावितिपरिभाषयाक्रियते आदिध्यान १९ सभाधनं ९ वनचयं १६ वैराटभू ४ द्योगयुक् ११

धर्मेमतिर्भवतुवःसततोत्थितानांसह्येकएवपरलोकगतस्यबंधुः ॥ अर्थाःस्त्रियश्चनिपुणैरपिसेव्यमानानैवाप्तभावमुपयांतिनचस्थिरत्वम् ॥ ९१ ॥ द्वैपायनौष्ठपु
टनिःसृतमप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ९२ ॥ यदह्नाकुरुतेपापंब्राह्मणस्त्विंद्रि
यैश्चरन् ॥ महाभारतमाख्यायसंध्यांमुच्यतिपश्चिमाम् ॥ ९३ ॥ यद्रात्रौकुरुतेपापंकर्मणामनसागिरा ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते ॥ ९४ ॥ योगोश
तंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवेदविदुषेचबहुश्रुताय ॥ पुण्यांचभारतकथांशृणुयाच्चनित्यंतुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ॥ ९५ ॥ आख्यानंतदिदमनुत्तमंम
हार्थंविज्ञेयंमहदिहपर्वसंग्रहेण ॥ श्रुत्वादौभवतिनृणांसुखावगाहंविस्तीर्णंलवणजलंयथाप्लवेन ॥ ३९६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपर्वसंग्रहपर्व
णिद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंपर्वसंग्रहपर्व ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

भीष्मद्रोणम ५ जं ८ चकर्णकु १ तथाशल्येभ ४ सौषुप्तगम् ३ ॥ स्त्रीशं ५ शांतिभ ४ दानधर्मकु १ हयेज्यारा २ श्रमावासगं ३ कं १ कं १ मौसलयानयोर्द्युगतिकं १ वंशेख २ मेतच्छतं आदिप
र्वणिएकोनविंशतिःपर्वाणीत्यर्थः एवमग्रेपि भीष्मेम ५ द्रोणेज ८ हयेज्याआश्वमेधिकंर २ यानंमहाप्रस्थानिकं द्युगतिःस्वर्गारोहणं वंशेहरिवंशे एतच्छतंपर्वणामितिशेषः शेषंस्पष्टं श्लोकसंख्यापि
प्रागुक्तैवज्ञेया अथसर्वपर्वतात्पर्यसंग्रहः आदौसर्वेद्वयोःकृत्स्नतधृतिगुरुसत्तीर्थसेवोत्थधर्मःसेवानीत्यार्यहत्याप्रमुखदुरितजःशोकदोर्थोष्टसूक्तः एकस्मिन्काममोक्षावसुखमयसुखौषट्सुमुक्त्यैददीज्यातापो
वैराग्यहानेस्त्वरपिनिखिलकृत्कृष्णभक्तिःखिलेषु ददिर्दानं तापःकृच्छ्रादिकं तापआश्रमवासेउक्तइतिसर्वत्रानुषज्जते हानंत्यागः स्वःस्वर्गतिरपिक्रममुक्त्यैभवतीत्यर्थः यःसर्गप्रतिसर्गवंशतइदंचियोनिचि
त्कर्तृकंचिद्रूपंजडमात्थतंतुपटवज्जूतोर्णवद्बीजवत् सत्वास्यैमनुभेदपूर्वचरितैर्वैराग्ययोगौदिशन्भोःपंचांगपुराणकर्तरमलंव्यासस्वहृद्देहिमे ॥३९६॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै०भा०भा०द्वितीयोऽध्यायः॥२॥

जनमेजयस्यसर्पसत्रेकथेयंप्रवृत्तेत्युक्तंतदुपोद्घातत्वेनजनमेजयस्यसरमाशापादिकमाह जनमेजयःपारिक्षितइत्यादिना दीर्घसत्रंबहुवार्षिकंसत्रमुपास्तेअनुतिष्ठति सारमेयःश्वा ॥ १ ॥ रोरूयमाणोभृशं
रुदन् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नावेक्षेहविषामवेक्षणमपिनकृतंतत्रावलेहनंदूरतोपास्तमित्यर्थः कुक्कुटःपक्षवातेनश्वादृष्ट्वान्नंप्रदूषयेदितिवचनाच्छुनादृष्टमपिहविर्दुष्यतीत्याहुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सातानु

॥अथपौष्यपर्व॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥जनमेजयःपारिक्षितःसहभ्रातृभिःकुरुक्षेत्रेदीर्घसत्रमुपास्ते॥तस्यभ्रातरस्त्रयःश्रुतसेनउग्रसेनोभीमसेनइति॥ तेषुतत्स
त्रमुपासीनेष्वागच्छत्सारमेयः ॥ १ ॥ जनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोरोरूयमाणोमातुःसमीपमुपागच्छत्॥ २ ॥ तंमातारोरूयमाणमुवाच॥ किंरोदिषिकेना
स्यभिहतइति ॥ ३ ॥ सएवमुक्तोमातरंप्रत्युवाचजनमेजयस्यभ्रातृभिरभिहतोस्मीति ॥ ४ ॥ तंमाताप्रत्युवाचव्यक्तंत्वयातत्रापराद्धंयेनास्यभिहतइति ॥ ५ ॥
सतांपुनरुवाचनापराध्यामिकिंचिन्नावेक्षेहवींषिनावलिहइति ॥ ६ ॥ तच्छुत्वातस्यमातासरमापुत्रदुःखार्तातत्सत्रमुपागच्छद्यत्रसजनमेजयःसहभ्रातृभिर्दी
र्घसत्रमुपास्ते॥७॥सतयाक्रुद्धयातत्रोक्तोऽयंमेपुत्रोनकिंचिदपराध्यतिनावेक्षतेहवींषिनावलेढिकिमर्थमभिहतइति॥८॥नकिंचिदुक्तवंतस्तेसातानुवाचयस्मा
दयमभिहतोऽनपकारीतस्माददृष्टंत्वांभयमागमिष्यतीति ॥ ९ ॥ जनमेजयएवमुक्तोदेवशुन्यासरमयाभृशंसंभ्रांतोविषण्णश्चासीत् ॥ १० ॥ सतस्मिन्सत्रेस
माप्तेहास्तिनपुरंप्रत्येत्यपुरोहितमनुरूपमन्विष्यमाणःपरंयत्नमकरोद्योमेपापकृत्यांशमयेदिति ॥ ११ ॥ सकदाचिन्मृगयांगतःपारिक्षितोजनमेजयःकस्मिंश्चि
त्स्वविषयआश्रममपश्यत्॥ १२ ॥ तत्रकश्चिदृषिरासांचक्रेश्रुतश्रवानाम॥तस्यतपस्यभिरतःपुत्रआस्तेसोमश्रवानाम॥ १३ ॥तस्यतंपुत्रमभिगम्यजनमेजयः
पारिक्षितःपौरोहित्यायवव्रे॥ १४ ॥ सनमस्कृत्यतमृषिमुवाचभगवन्नयंतवपुत्रोममपुरोहितोऽस्त्विति ॥ १५ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचजनमेजयंभोजनमेजयपु
त्रोऽयंममसर्प्यांजातोमहातपस्वीस्वाध्यायसंपन्नोमत्तपोवीर्यसंभृतोमच्छुक्रंपीतवत्यास्तस्याःकुक्षौजातः ॥ १६ ॥ समर्थोयंभवतःसर्वाःपापकृत्याःशमयितु
मंतरेणमहादेवकृत्याम्॥ १७ ॥

वाच साशुनीतानभिलक्ष्यजनमेजयंप्रत्युवाचेत्यर्थः अदृष्टमतर्कितं ॥ ९ ॥ संभ्रांतोऽत्यंतंभीतः विषण्णोवाङ्मनःकायक्रियाविकलः एतेननिरपराधिनांहिंसाहिंसकस्यसद्योदुःखावहेतिदर्शितं ॥ १० ॥
पापकृत्यांशापरूपांबलायुःप्राणनिकृंतनींदेवतां शमयेदक्रोधनांकुर्यात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥सर्प्यांसर्पजातीयायांजातत्वाद्विचित्रोत्पत्तिमत्त्वादलौकिकशक्तिमानितिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥

उपांशुव्रतंनिगूढवन्नियमः ॥ १८ ॥ १९ ॥ उपावृत्तःस्वदेशंप्रत्यागतः तक्षशिलांदेशविशेषंविजेतुमितिशेषः ॥ २० ॥ एतस्मिन्निति एवंगुरुप्रसादादपेतभयोविजयीउत्तंकेनप्रोत्साहितःसर्पसत्रंकृतवानितिवक्तुंतद्गुरोर्वेदस्यप्रशंसाप्रसंगादितरात्रपितत्सहाध्यायिनावारुण्युपमन्यूप्रस्तौतितेनचगुरुभक्तिमाहात्म्यमत्रमुख्यंप्रमेयंज्ञेयं धौम्योनामतः अपोऽत्तीत्यपोदःअब्भक्षस्तस्यापत्यमापोदः अयोदइतिपाठे अयोदोलोहदंतः दच्छब्दात्समासांतोडट् उपाध्यायस्यतेकाष्णार्यसादंताइतिवाक्यशेषात् क्रूरवचाइत्यर्थः ॥ २१ ॥ केदारोमहाक्षेत्रांतर्गतंचतुरस्रंतस्यखंडोजलनिरोधभित्तिस्तांबधानबध्नीहि केदारेबद्धुं

अस्यत्वेकमुपांशुव्रतंयदेनंकश्चिद्ब्राह्मणःकंचिदर्थमभियाचेत्तंतस्मैदद्यादयंयद्येतद्उत्सहसेततोनयस्वैनमिति ॥ १८॥ तेनैवमुक्तोजनमेजयस्तंप्रत्युवाचभगवंस्तत्तथाभविष्यतीति ॥ १९ ॥ सतंपुरोहितमुपादायोपावृत्तोभ्रातृनुवाचमयाऽयंवृतउपाध्यायोयदयंब्रूयात्तत्कार्यमविचारयद्भिर्भवद्भिरिति ॥ तेनैवमुक्ताभ्रातरस्तस्यतथाचक्रुःसतथाभ्रातृन्संदिश्यतक्षशिलांप्रत्यभिप्रतस्थेतंचदेशंवशेस्थापयामास॥२०॥एतस्मिन्नंतरेकश्चिदृषिर्धौम्योनामापोदस्तस्यशिष्यास्त्रयोबभूवुः ॥ २१ ॥ उपमन्युरारुणिर्वेदश्चेतिसएकंशिष्यमारुणिंपांचाल्यंप्रेषयामासगच्छकेदारखंडंबधानेति ॥ २२ ॥ सउपाध्यायेनसंदिष्टआरुणिःपांचाल्यस्तत्रगत्वातत्केदारखंडंबद्धुंनाशकत् ॥ सक्लिश्यमानोपश्यदुपायंभवत्वेवंकरिष्यामि ॥ २३ ॥ सतत्रसंविवेशकेदारखंडेशयानेचतथातस्मिंस्तदुदकंतस्थौ ॥ २४ ॥ ततः कदाचिदुपाध्यायआपोदोधौम्यःशिष्यानपृच्छत्क्वआरुणिःपांचाल्योगतइति ॥ २५ ॥ तेतंप्रत्यूचुर्भगवंस्त्वयैवप्रेषितोगच्छकेदारखंडंबधानेति॥ सएवमुक्तस्तान्शिष्यान्प्रत्युवाचतस्मात्तत्रसर्वेगच्छामोयत्रसगतइति ॥ २६ ॥ सतत्रगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकार ॥ भोआरुणेपांचाल्यक्वासिवत्सैहीति ॥ २७ ॥ सतच्छ्रुत्वाआरुणिरुपाध्यायवाक्यंतस्मात्केदारखंडात्सहसोत्थायतमुपाध्यायमुपतस्थे ॥ २८ ॥ प्रोवाचचैनमयमस्म्यत्रकेदारखंडेनिःसरमाणमुदकमवारणीयंसंरोद्धुंसंविष्टोभगवच्छब्दंश्रुत्वैवसहसाविदार्यकेदारखंडंभवंतमुपस्थितः॥ २९॥ तदभिवादयेभगवंतमाज्ञापयतुभवान्कमर्थंकरवाणीति॥३०॥सएवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचयस्माद्भवान्केदारखंडंविदार्योत्थितस्तस्मादुद्दालकएवनाम्नाभवान्भविष्यतीत्युपाध्यायेनानुगृहीतः ॥ ३१ ॥ यस्माच्चत्वयामद्वचनमनुष्ठितंतस्माच्छ्रेयोऽवाप्स्यसि ॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति॥ ३२॥

जलप्रवेशेनबीजनाशोमाभूदितिभावः ॥ २२ ॥ नाशकत् शिष्यपरीक्षार्थंगुरुणायोगबलेनजलप्रवाहस्यदुर्वारत्वसंपादनादित्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्ऊर्ध्वंदारयतीत्युद्दालकः रलयोरभेदादुद्दालकइतिनिरुक्तिः ण्वुल् ॥ ३१ ॥ श्रेयऐहिकामुष्मिकसुखमपवर्गश्च सर्वेचेति विनाप्यध्ययनमैकाग्र्येणगुरुमाराधयतासर्वापिविद्यालभ्यतइतिभावः ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पीवानंपुष्टं भूयोन्नादिरसंपीतवंतमित्यर्थः वृत्तिंजीविकां॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वृत्त्युपरोधोवृत्तिप्रतिबंधः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ चरसिभक्षयसि

सएवमुक्तउपाध्यायेनेष्टंदेशंजगाम ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यैवापोदस्यधौम्यस्योपमन्युर्नाम ॥ ३३ ॥ तंचोपाध्यायःप्रेषयामासवत्सोपमन्योगारक्षस्वेति॥ ॥ ३४ ॥ सउपाध्यायवचनादरक्षद्गाःसचाहनिगारक्षित्वादिवसक्षयेगुरुगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३५॥ तमुपाध्यायःपीवानमपश्यदुवाचचैनंवत्सोपमन्योकेनवृत्तिंकल्पयसिपीवानसिदृढमिति ॥ ३६ ॥ सउपाध्यायंप्रत्युवाचभोभैक्ष्येणवृत्तिंकल्पयामीतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ३७ ॥ मय्यनिवेद्यभैक्ष्यंनोपयोक्तव्यमिति ॥ सतथेत्युक्तोभैक्ष्यंचरित्वोपाध्यायायन्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ सतस्मादुपाध्यायःसर्वमेवभैक्ष्यमगृह्णात् ॥ सतथेत्युक्तःपुनररक्षद्गाअहनिरक्षित्वानिशामुखेगुरुकुलमागम्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ३९ ॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योसर्वमशेषतस्तेभैक्ष्यंगृह्णामिकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४० ॥ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भगवतेनिवेद्यपूर्वमपरंचरामितेनवृत्तिंकल्पयामीतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ४१ ॥ नैषान्याय्यागुरुवृत्तिरन्येषामपिभैक्ष्योपजीविनांवृत्त्युपरोधंकरोषिइत्येवंवर्तमानोलुब्धोऽसीति ॥ ४२ ॥ सतथेत्युक्त्वागाअरक्षद्रक्षित्वाचपुनरुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ४३ ॥ तमुपाध्यायस्तथापिपीवानमेवदृष्ट्वापुनरुवाच ॥ वत्सोपमन्योअहंतेसर्वंभैक्ष्यंगृह्णामिनचान्यच्चरसिपीवानसिभृशंकेनवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४४ ॥ सएवमुक्तस्तमुपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोएतासांगवांपयसावृत्तिंकल्पयामीति ॥ तमुवाचोपाध्यायोनैतन्न्याय्यंपयउपयोक्तुंभवतोमयानाभ्यनुज्ञातमिति ॥ ४५ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायगारक्षित्वापुनरुपाध्यायगृहमेत्यगुरोरग्रतःस्थित्वानमश्चक्रे ॥ ४५ ॥ तमुपाध्यायःपीवानमेवदृष्ट्वोवाच ॥ वत्सोपमन्योभैक्ष्यंनाश्नासिनचान्यच्चरसिपयोनपिबसिपीवानसिभृशंकेनेदानींवृत्तिंकल्पयसीति ॥ ४७ ॥ सएवमुक्तउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोःफेनंपिबामियमिमेवत्सामातॄणांस्तनात्पिबंतउद्गिरंति ॥ ४८ ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ एतेत्वदनुकंपयागुणवंतोवत्साःप्रभूततरंफेनमुद्गिरंति॥ तदेषामपिवत्सानांवृत्त्युपरोधंकरोष्येवंवर्तमानःफेनमपिभवान्नपातुमर्हतीतिसतथेतिप्रतिश्रुत्यपुनररक्षद्गाः ॥ ४९ ॥ तथाप्रतिषिद्धोभैक्ष्यंनाश्नातिनचान्यच्चरतिपयोनपिबतिफेनंनोपयुंक्तेसकदाचिदरण्येक्षुधार्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ॥ ५० ॥

॥ ४४ ॥ उपयोक्तुंभोक्तुं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अर्कपत्राण्यर्कवृक्षपत्राणि ॥ ५० ॥

क्षारेति अन्यदपिक्षारादिरूपंद्रव्यंचक्षुरुपघातकमेवेतिभावः तीक्ष्णविपाकैःपाककालेउदरेऽग्निज्वालोत्थापकैः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कर्तारावितिलुडंतं तौत्वांचक्षुष्मंतंकरिष्यतइत्यर्थः
अत्रगुर्वनुज्ञातउपमन्युर्ऋग्भिरश्विनौतुष्टावेतिस्मर्यते एतासामृचांकर्मसमवेतार्थप्रकाशकत्वंतत्तत्समानार्थर्क्गंतरोदाहरणपूर्वकंकर्ममीमांसकाःप्राहुः तदनुरागबलेनचानंतत्वादीनिब्रह्मलिंगान्यन्यथानिन्यु
स्तन्मंदं आसांकर्मणिविनियोगस्यादर्शनात् प्रत्यक्षब्रह्मलिंगैरर्थवत्त्वोपपत्तौलिंगमात्रात्कर्मणस्तत्रर्क्ग्विनियोगस्यचकल्पनायाअनुदयात् किंच समारोप्यस्यरूपेणविषयोरूपवान्भवेत् विषयस्यतुरूपेण
समारोप्यंनरूपवदितिन्यायेनयथारोपितभुजंगधर्मेणभीषणत्वादिनारज्जुर्विशेष्यतेनतुरज्जुधर्मेणाभिगम्यत्वादिनाभुजंगोविशेष्टुंशक्यः तत्स्वरूपलोपप्रसंगात् एवंब्रह्माध्यस्ताश्विदेवताधर्मेणविग्रहवत्त्वादि
नाब्रह्मविशेष्टुंशक्यंनतुब्रह्मधर्मेणास्थूलत्वादिनादेवताविशेष्टुंशक्या तत्स्वरूपलोपप्रसंगात् अतएवाकाशश्रुतिः सर्वाणिहवाइमानिभूतान्याकाशादेवसमुत्पद्यंतइत्यनन्यथासिद्धभूतोपादानत्वप्रकाशन

सतैरर्कपत्रैर्भक्षितैःक्षारतिक्तकटुरूक्षैस्तीक्ष्णविपाकैश्चक्षुष्युपहतोऽधोबभूव ॥ ततःसोंधोऽपिचंक्रम्यमाणःकूपेपपात ॥ ५१ ॥ अथतस्मिन्ननागच्छतिसूर्ये
चास्ताचलावलंबिनिउपाध्यायःशिष्यानवोचत् ॥ नायात्युपमन्युःतऊचुर्वनंगतोगारक्षितुमितितानाहउपाध्यायः ॥ ५२ ॥ मयोपमन्युःसर्वतःप्रतिषिद्धःसनिय
तंकुपितस्ततोनागच्छतिचिरम् ॥ ततोऽन्वेष्यइत्येवमुक्त्वाशिष्यैःसार्धमरण्यंगत्वातस्याह्वानायशब्दंचकारभोउपमन्योक्वासिवत्सैहीति ॥ ५३ ॥ सउपाध्यायवच
नंश्रुत्वाप्रत्युवाचोच्चैरयमस्मिन्कूपेपतितोऽहमितितमुपाध्यायःप्रत्युवाचकथंत्वमस्मिन्कूपेपतितइति ॥ ५४ ॥ सउपाध्यायंप्रत्युवाचअर्कपत्राणिभक्षयित्वांऽ
धीभूतोऽस्म्यतःकूपेपतितइतितमुपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ५५ ॥ अश्विनौस्तुहितौदेवभिषजौत्वांचक्षुष्मंतंकर्ताराविति ॥ सएवमुक्तउपाध्यायेनोपमन्युरश्विनौस्तो
तुमुपचक्रमेदेवावश्विनौवाग्भिर्ऋग्भिः ॥ ५६ ॥

सामर्थ्यरूपब्रह्मलिंगाद्ब्रह्मपरतयानीताआकाशस्तल्लिंगादित्यत्र दृश्यतेचउभाउनूनमितिमंत्रेवितन्वातेधियइत्यश्विनोरंतर्यामित्वंतच्चधियोयोनःप्रचोदयादित्यनेनतुल्यार्थंब्रह्मलिंगं सृण्येवेतिमंत्रेजर्भरीतुर्फ
रीतुइतिभर्तृत्वहंतृत्वेब्रह्मलिंगे जर्भरीभर्ताराविल्यर्थस्तुर्फरीतूहंताराविितियास्कीयनिर्वचनात् नचैतान्यसतिबाधकेसंकोचयितुंशक्यानि शास्त्रदृष्टिन्यायेनाश्विविग्रहोपलक्षितब्रह्मोपदेशार्थत्वोपपत्तेः अत्र
हींद्रेणप्रतर्दनंप्रतिमामेवविजानीहीत्युक्तेदैवतात्मनएववेद्यत्वापत्तौयच्छास्त्रदृष्टंशुद्धंब्रह्मतदभिप्रायेणायमुपदेशोनदेवतात्माभिप्रायेणेतिस्थितं अश्विनाविितिद्वित्वंतुद्वासुपर्णेत्यस्यामृचितयोरन्यःपिप्पलंस्वा
द्वत्तीतिसत्वमनश्नन्नन्योऽभिपश्यतिज्ञइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातप्रकारेणोपाध्युपधेयभूतसत्त्वचैतन्यभेदाभिप्रायेण तेनात्रमायोपाधिकंजगत्कारणंब्रह्मप्रतिपाद्यते तज्ज्ञानस्यपरमपुरुषार्थहेतुत्वात् चक्षुःप्रा
प्तिस्तुतस्माअक्षीनासत्याविचक्षआधत्तंदस्राभिषजावनर्वन्निितिमंत्रेऽश्विनोश्चक्षुःप्रदत्वदर्शनादवांतरफलं विचक्षेविचक्षुषे आधत्तंदत्तवंतौ अनर्वन्वाहनशून्येकुंठितगतावपिभिषजौभैषज्यकरणेनानुग्राह
कौअतएवलिंगात्सूर्यचंद्रपरत्वमस्याःस्तुतेर्विरुद्धं आख्यायिकातुगुरुदेवताभक्तेर्विद्याप्राप्त्यर्थत्वसूचनार्था भिषक्तमंत्वाभिषजांश्रृणोमीतिपरमेश्वरेभिषक्त्वश्रवणाद्देवभिषजावित्युक्तं शेषंस्पष्टार्थं ॥ ५६ ॥

ऋग्भिरित्युक्तंताऋचःपठति प्रपूर्वगौसृष्टेःप्राग्विद्यमानौ सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः पूर्वजौतावेवहिरण्यगर्भात्मकतांगतौपूर्वोत्पन्नौ सवैशरीरीप्रथमइतिश्रुतेः चित्रभानूविचित्रप्रपंचाकारेणभासमानौ ऐतदात्म्यमिदंसर्वमितिश्रुतेः गिराश्रवणजज्ञानेन वाशब्दश्चार्थे तपसामननध्यानात्मकेनालोचनेन आशंसामिप्रत्यगात्मत्वेनप्राप्तुमिच्छामि हियस्मादनंतौदेशकालवस्तुभिरपरिच्छिन्नौ एतेनसत्त्वस्यावस्तुत्वमुक्तमन्यथाचितोवस्तुपरिच्छेदापत्तेः यस्मादनंतौतस्मादाशंसाम्यभयाय ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः तज्ज्ञानादहमप्यनंतःस्यामित्यर्थः अन्यथाद्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेःसंसारभयानिवृत्तिप्रसंगः दिव्यौवृत्तितदुपारूढचैतन्यरूपेणद्योतमानौ सुपर्णौपक्षिवच्छरीरवृक्षारूढौ अधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वासत्त्वगतविक्षेपशक्त्यासर्वाणिभुवनानिविक्षिपंतौ तदेतत्सत्त्वंयेनस्वप्नंपश्यतीतिश्रुतेः विश्वाविश्वानि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः विरजौरजःशब्दिताःपरमाणवोवारजःप्रधानंसांख्याभिमतंगुणत्रयंवातद्रहितौ सृष्टौतदनपेक्षावित्यर्थः बहुस्यांप्रजायेयेति तदात्मानꣳस्वयमकुरुतेतिस्वस्यैवबहुभवनाशंसनकरणश्रवणात् विमानौविगतंमानंप्रमासाधनंयतस्तौ तुच्छ्येनाभ्वपिहितंयदासीदितिसत्त्वस्यतुच्छत्वान्मानासहिष्णुत्वेनविमानत्वं चितस्तुयतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वादमानत्वं ॥ ५७ ॥ अस्यैवसूत्रभूतस्यविवरणार्थाउत्तरश्लोकाः प्रपूर्वगाविति सृष्टेःप्राक्पूर्वशब्देनकालसत्ताप्रतीयतेतांनिराचष्टेकालस्यैवाश्विप्रवर्त्यत्वंवदन् हिरणमयाविति हिरणमयौशकुनी

प्रपूर्वगौपूर्वजौचित्रभानूगिरावाशंसामितपसाह्यनंतौ॥ दिव्यौसुपर्णौविरजौविमानावधिक्षिपंतौभुवनानिविश्वा॥ १ ॥ ५७ ॥ हिरण्मयौशकुनीसांपरायौ
नासत्यदस्रौसुनसौवैजयंतौ ॥ शुक्लंवयंतौतरसासुवेमावधिव्ययंतावसितंविवस्वतः ॥ २ ॥ ५८ ॥ ग्रस्तांसुपर्णस्यबलेनवर्तिकाममुंचतामश्विनौसौभगाय॥
तावत्सुवृत्तावनमंतमाययावसत्तमागाअरुणाउदावहन्॥ ३ ॥ ५९ ॥

हिरण्मयःशकुनिर्ब्रह्मनामेतिश्रुतेः रमणीयावसंगौचेत्यर्थः सांपरायौसर्वस्यलयाधिष्ठानभूतौ स्वयंचनासत्यदस्रौ असत्यंरज्जुभुजंगादिदस्रमुपक्षयधर्मकंघटादि तदुभयाभावरूपौ सुनसौशोभननासिकौ विग्रहधर्मोयं वैनिश्चितं जयंतौकालं एतदेवाह विवस्वतः ल्यब्लोपेपंचमी विवस्वंतंसूर्यंस्वक्षात्तद्वाराअसितंकृष्णंरात्रिजातंशुक्लंदिनजातंचतंतुस्थानीयंतेनसंवत्सररूपंपटंवयंतौतंतुवायाविव तेनचपटेनतरसावेगेनसुवेमौसुमार्गौ वेतिलोकोयेनससुवेमः वेतेरौणादिकोमन् तौदेवपितृयाणावधिव्ययंतावुपस्थापयंतौ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमतेइतिभगवद्वचनात् एतावेवकर्मफलोपभोगायतत्तल्लोकमार्गप्रदौकालस्यचप्रवर्तकौ तस्मान्नाद्वितत्त्वक्षतिरितिभावः ॥ ५८ ॥ एवंब्रह्माद्वैतंप्रसाध्यैतदेववीतरागैर्ज्ञातंसन्मुक्तयेऽन्यथाबंधायभवतीत्याह सुपर्णस्यपरमात्मनोबलेनकालशक्त्याग्रस्तांवर्त्तिकांसुपर्णसरूपांजीवपक्षिणीं अश्विनौदेवौसौभगायमहतेभाग्यायकैवल्याय अमुंचतांमोचितवंतौ मुक्त्युपायविदमित्यर्थः व्यतिरेकमुखेनमुक्त्युपायमाह तावदिति माययाअज्ञानेनसहवसत्तमाअतिशयेनवसंतोऽत्यंतंमूढाःपुरुषाः अरुणारागादिविषयाक्रांताः गाइंद्रियाणिप्रतियावत् अनमंतनतवंतः इंद्रियकैंकर्यंयावदासीदित्यर्थः तावत्सुवृत्तावनात्मदोषास्पर्शिनौ युवांजीवात्मरूपौकर्मीभूतौ उदाउदकप्रधानेनशरीरेण आपःपुरुषवचसइतिश्रुतेः उंदीक्लेदनेइत्यस्मात्क्विप्यनिदितामितिनलोपेउदितिरूपं इत्थंभावेतृतीया तद्रूपेणाऽवहन्नूढवंतः रागादिग्रस्तायावद्भवंत्यात्मानंदेहमेवतावन्मन्यंतेततश्चसंसरंतितस्माद्रागादिजयोमुक्त्युपायइत्युक्तंभवति ॥ ५९ ॥

कालेकृतंकर्मापिमुक्त्युपायइत्याह धेनवोऽभिमतफलदोग्ध्योगावोऽहोरात्ररूपाषष्टिश्चत्रिशताश्चसंख्याताएकंवत्संसंवत्सरंसुवतेनिर्वर्तयंतितंवत्संगौणकर्मभूतंनानागोष्ठाः पृथक्फलाअपिविहिताःक्रियामुख्यकर्मभूताएकदोहनाएकमेवविविदिषाख्यंदुग्धंतेतद्दोहनंदोग्धंयेषांते अकर्तरिचकारकेइतिकर्मणिल्युट् दुहंतिविविदिषवः विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः यथोक्तंयज्ञेनेत्यादिवाक्यंशतपथविहितंकर्मदृष्टंदंगृहीत्वास्वोत्पत्त्याम्नानसिद्धंपुरुषंविविदिषामात्रसाध्येयुनक्तीति एकदोहनायंवत्संदुहंतितंतावश्विनौप्रसिद्धौगोस्थानीयौदुहतः अश्विनावेवकालंप्रसुवातेइत्यर्थः एतच्चयुवांदिशोजनयथइत्यत्रस्पष्टीकरिष्यते कीदृशंवत्सं घर्मंतापकंसंहर्तारमितियावत् उक्थ्यंउत्तिष्ठत्यस्मात्कार्यजातं उत्पादकमित्यर्थः ॥ ६० ॥ एतत्कालचक्रमजरंसर्वान्देवमनुष्यान्क्षिणोतीत्याह चक्रस्यांतरमध्यमबाह्यवलयानिनाभिप्रधिनेमयःतेषांसंभेदकाष्ठानितिर्यंचिअराः एवंसतिएकांनाभिंसंवत्सराख्यांसप्तशताअराविंशतिश्चाराः तेचार्धशोहानिरात्रयश्चश्रितानाभिंप्रधिषुचमध्यमवलयखंडेषुतेचद्वादशमाससंज्ञाः द्वादशप्रध

षष्टिश्चगावस्त्रिशताश्चधेनवएकंवत्संसुवतेतंदुहंति॥नानागोष्ठाविहिताएकदोहनास्तावश्विनौदुहतोघर्ममुक्थ्यम्॥४॥६०॥ एकांनाभिंसप्तशताअराःश्रिता प्रधिष्वन्याविंशतिरर्पिताअराः॥ अनेमिचक्रंपरिवर्ततेऽजरंमायाऽश्विनौसमनक्तिचर्षणी ॥ ५ ॥ ६१ ॥ एकंचक्रंवर्ततेद्वादशारंषण्णाभिमेकाक्षममृतस्यधारणम्॥यस्मिन्देवाअधिविश्वेविषक्तास्तावश्विनौमुंचतंमाविषीदतम्॥६॥६२॥

यश्चक्रमितिश्रुतेः तेष्वर्पिताः नेमिचक्रंनियतप्रचारमिदंतुनतथाप्रत्यहंदिनमानभेदेनपरिवर्तते अजरंअक्षयं मायामायामयं हेअश्विनौयुवाभ्यांप्रवर्तितमित्यर्थात्समनक्तिस्पृशति के चर्षणीऐहिक्यामुष्मिक्यौप्रजे ततश्चद्विविधमपिभोगंनेच्छेत्क्षयिष्णुत्वादितिभावः ॥ ६१ ॥ एवंभचक्रस्यषष्टिघटिकात्मकैकाहोरात्रंनिर्वर्त्यप्रदक्षिणप्रक्रमैःषष्ट्यधिकशतत्रयसंमितैःसावनाख्यंसंवत्सरचक्रंजगदायुःक्षेपणमुक्तंद्वाभ्यां इदानींप्रदक्षिणावर्तेभचक्रेसूर्यचंद्रयोरप्रदक्षिणप्रक्रमेणनिर्वर्त्येसौरचांद्रसंवत्सरचक्रेकर्मोपयोगिनीआह तत्रैकस्मिन्शंकौप्रोताःषट्शलाकाःपृथगंताश्चेद्द्वादशारंषण्णाभिएकंचक्रंभवति तत्रसंवत्सरोक्षः मेषाद्याराशयोद्वादशाराः षड्ऋतवोनाभयः तच्चक्रंऋतस्यकर्मफलस्यधारणंध्रियतेऽस्मिन्निति तथा अत्रहेतुः यस्मिन्विश्वेदेवाःकालाभिमानिनोऽधिविषक्ताः व्यवहिताश्चेतिच्छंदसिव्यवहितक्रिययाप्युपसर्गाणांसंबंधस्मरणात् तावश्विनौमामांमुंचतंमोचयतं अस्माच्चक्रादितिशेषः किंभूतंमां विषीदतंजन्मादिदुःखेनविषादंप्राप्नुवंतं नुमभावश्छांदसः ततःकालोचितकर्मकरणोचिताःकालाभिमानिन्योदेवतास्तृप्यंतीष्टंफलंचयजमानायप्रयच्छंत्यन्यथाविपरीतंकुर्वंतीतिभावः ॥ ६२ ॥

एवंकर्मणांविविदिषोत्पादनद्वाराविद्याहेतुत्वमुक्त्वासर्वंखल्विदंब्रह्मतज्जलानितिशांतउपासीतेतिश्रुत्युक्तांब्रह्मोपास्तिमाहचित्तैकाग्र्याय अश्विनौवृत्तभूयौवृत्तंनिर्वृत्तमुत्पन्नंवियदादितस्यभूयंभावः भुवोभावेइतिक्यप् अश्विनौकृत्स्नप्रपंचात्मकावित्यर्थः एतदेवाश्विनोर्लयकारणप्रदर्शनेनद्रढयति अश्विनौइंदुंसोमंतदुपलक्षितानिकर्माणि अमृतंतत्फलभूतमैहिकामुष्मिकंभोग्यजातं दासपत्नी सुपांसुलुगितिपूर्वसवर्णः अपःनैरुक्तप्रसिद्धेः अबुपलक्षितंवियदादिचतिरोधत्तांरज्जुरिवस्वाध्यस्तभुजंगमंतर्हितंकुरुतः अश्विनावेवसर्वात्मरूपेणोपास्याविति भावः एवमुपासनालब्धचित्तैकाग्र्यस्यप्रत्यक्तत्त्वख्यापनायब्रह्मणएवतावद्बंधप्रसक्तिमाह हित्वेति अश्विनौस्वरूपेणब्रह्मैवसंतौबलस्यगिरिसाधनसंपत्तेरुच्छ्रायमनाद्यविद्ययाहित्वागाःइंद्रियाणिमुदाविषयेंद्रियसंयोगजहर्षेणचरंतौचारयंतौविषयभूमिषु तद्वृष्टिमह्नातस्यामुदोवृष्टिस्तद्वृष्टिस्तन्माहात्म्येनप्रस्थितौविषयजसुखवर्धिमाहात्म्यात्पराक्प्रावण्यमेवप्राप्तौ अत्रनायमात्माबलहीनेनलभ्यइत्यत्रबलशब्दस्यबोधसाधनसंपद्वाचित्वंदृष्टं गिरिशब्दस्यापिगिरतिहवैद्विषंतंपाप्मानमितिश्रौतनिर्वचनबलात्साधनसंपदुच्छ्रायपरतयाव्याख्यानंकृतं एवंचानादिविषयवासनावशाद्ब्रह्मैवबद्धमितिदर्शितं॥ ६३॥अस्यजीवस्यब्रह्मात्मतावबोधार्थंतत्पदार्थस्वरूपंतावदाह हेअश्विनौयुवां

अश्विनाविंदुममृतंवृत्तभूयौतिरोधत्तामश्विनौदासपत्नी ॥ हित्वागिरिमश्विनौगामुदाचरंतौतद्वृष्टिमह्नाप्रस्थितौबलस्य ॥ ७ ॥ ६३ ॥ युवांदिशोजनयथोदशा
ग्रेसमानंमूर्ध्निरथयानंवियंति ॥ तासांयातमृषयोऽनुप्रयांतिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ॥ ८ ॥ ६४ ॥ युवांवर्णान्विकुरुथोविश्वरूपांस्तेऽधिक्षियंतेभुवनानिवि
श्वा ॥ तेभानवोऽप्यनुसृताश्चरंतिदेवामनुष्याःक्षितिमाचरंति ॥ ९ ॥ ६५ ॥

अग्रेसृष्टेःप्राक्दशदिशःप्राच्याद्याजनयथः अत्राकाशेएवसूर्योपाधिकीदिक्कल्पनातस्तत्स्रष्टृत्वमप्याह मूर्ध्निअर्थाद्दिशांअंतरिक्षेइत्यर्थः रथयानंरथेनयानंगमनमस्यतंसूर्यंसमानंसर्वेषामेकंतथावियंतिव्योमानिकल्पभेदात्सृष्टिभेदाद्वाबहुत्वं जनयथइत्यनुवर्तते तासांदिशांयातं अर्थात्तत्संबंधिनःसूर्यस्ययातंगमनमनुसूर्यकृतदिक्कालावनुलक्ष्यऋषयःप्रयांतिकर्मभिःप्रचरंति तथादेवामनुष्याश्चयथाधिकारंक्षितिमैश्वर्यमाचरंतिआसमंताद्भुंजते ॥ ६४ ॥ एवंभूतसृष्टिमुक्त्वाभौतिकींसृष्टिमाह भोअश्विनौयुवांवर्णान्तेजोबन्नानिलोहितशुक्लकृष्णवर्णवंतिविकुरुथःपरस्परमिश्रणेनविविधाकारान्कुरुथःसेयंदेवतैक्षतहंताहमिमास्तिस्रोदेवताअनेनजीवेनात्मनानुप्रविश्यनामरूपेव्याकरवाणितासांत्रिवृतंत्रिवृतमेकैकांकरवाणीतिश्रुतेः विश्वरूपान् त्रीणिरूपाणीत्येवसत्यमितिश्रुतेःसर्वेषांरूपाणांत्रिष्वेवांतर्भावाद्वर्णानांविश्वरूप्यंतेवर्णाअधियंतेजनयंतिभुवनानिचतुर्दशभौतिकानि विश्वासर्वाणि तेप्रसिद्धाजीवाःअर्थाद्भानवोंशाइवांशाअपिविश्वानिभूतान्यनुसृताःदेहेंद्रियबुद्धिरूपविकारानुसारिणोभूत्वाचरंतिविषयान्भुंजतेतएतेदेवामनुष्याअन्येपिपश्वादयःक्षितिंभूमिमाश्रित्यचरंतिवर्तंते अत्राद्यश्लोकेनतस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइत्यादिश्रुतेरर्थोदर्शितः द्वितीयेईक्षणादिप्रवेशांतासृष्टिरीशेनकल्पितेत्येतत्प्रदर्शनेनतत्पदार्थतत्त्वंसर्वभूतस्रष्टृत्वंसर्वांतःप्रविष्टत्वंचेत्येवंलक्षणंप्रदर्शितं ॥ ६५ ॥

उक्तविधंतत्पदार्थमनूद्यसएवसंघातप्रवर्त्तकोजीवोनान्यस्ततोस्तीत्याह तौप्रसिद्धौनासत्यावश्विनौवांयुवांमहेपूजयेऽहं वांयुवांपुष्करस्यव्योमपुष्करमंबरं आकाशोऽव्याकृतमव्यक्तमित्यनर्थांतरंतस्यस्रजं सृज्यतेइतिस्रक्कार्यजातंबिभृथःप्रविश्यधारयथस्तदपिमहेइत्यनुषज्यते तौनासत्यौ अमृतौनित्यमुक्तौ ऋतावृधौऋतस्यकर्मफलस्योपबृंहकौ नहिवृतिवृधीत्यादिनादीर्घः ऋतेविनादेवावागाद्यभिमानिनोग्न्यादयः तत्प्रपदेतेषांवागादिविषयाणांवचनादीनांप्रपदेशप्राप्तयेनसूतेनसुवतेनसमर्थाभवंति सूतेइतिच्छांदसोव्यत्ययः कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः नचेतनंप्रवर्तकमृतेशकटवदचेतनःसंघातःप्रवर्ततइतिभावः तदेवंनान्योतोस्तिद्रष्टेतिचेतनांतरनिषेधात्तत्त्वमसीतिजीवेशयोरभेदश्रवणात्प्रपंचस्यचवाचारंभणंविकारोनामधेयमित्यनृतत्वश्रवणाच्चाद्वैतंब्रह्मशास्त्रसिद्धमत्रापिअश्विनोर्जगदुपादानत्वोक्त्यातौनासत्यावितिपदद्वयेनतत्त्वंपदार्थयोःपूर्वापरार्धयोस्तुल्यशब्दोपादानेनजीवेशाभेदप्रतिपादनेनचप्रसाधितं॥६६॥ एवंब्रह्मविद्यांसमाप्यकेषांचिन्मतेसंघातएवचेतयतेनान्यस्ततश्चेतनोस्तीतितद्दूषणपूर्वकंस्वस्यचक्षुःप्रार्थयते युवानौमातापितरौ अन्नात्पुरुषइतिश्रुतेः मुखेनान्नरूपंगर्भंप्रथमंलभेतांततएतदेतंगर्भं छांदसंक्लीबत्वं पुंसिरेतोरूपेणयोषितिशोणितरूपेणपरिणतंगतासुरचेतनोदेहःप्रपदेनप्रकर्षेणपद्यतेसुखमनेनेतिप्रपदमुपस्थेंद्रियं सर्वेषामानंदानामुपस्थएकायनमितिश्रुतेः तेनपूर्वंरेतःसिक्सूतेपश्चात्स्त्री अतःसंघातस्यमलपिंडवदचेतनत्वंसिद्धं सद्योजातउत्पन्नमात्रोगर्भोबालोमातरमत्तिस्तनपानेप्रवर्त्ततइत्यर्थः तदेतज्जन्मांतरीयानुभवाहितसंस्कारमंतरेणनसंभवतीत्यस्तिपूर्वसिद्धःसंघातादन्यश्चेतनस्तत्प्रवर्तकइतिसिद्धं तावश्विनौस्तः अश्व्युपलक्षितंब्रह्म तावितिविधेयापेक्षयाद्वित्वं शैत्यंहियत्साप्रकृतिर्जलस्येतिवत् एतेनतत्त्वमसीतिवाक्यार्थउक्तः जीवसेजीवनाय गाश्चक्षूंषिमुंचथश्चक्षुःप्रतिबंधापनयनंक्रियास्तामित्यर्थः ॥६७॥६८॥ अपूपोबहुच्छिद्रंस्नेहपक्वंभक्ष्यं यावंत्यपूपच्छिद्राणीतिव्रतविशेषेप्रसिद्धेः मधुविद्यायांमध्वपूपशब्देनमधुपेश्याबहुबिलायाग्रहणात्तत्सदृशेनैवापूपद्रव्येणभवितव्यमितिच अशानभक्षय ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

तौनासत्यावश्विनौवांमहेऽहंस्रजंचयांबिभृथःपुष्करस्य ॥ तौनासत्यावमृतावृतावृधावृतेदेवास्तत्प्रपदेनसूते ॥ १०॥ ६६ ॥ मुखेनगर्भंलभेतांयुवानौगतासुरेतत्प्रपदेनसूते॥ सद्योजातोमातरमत्तिगर्भस्तावश्विनौमुंचथोजीवसेगाः॥ ११ ॥ ६७ ॥स्तोतुंनशक्नोमिगुणैर्भवंतौचक्षुर्विहीनःपथिसंप्रमोहः॥दुर्गेहमस्मिन्पतितोस्मिकूपेयुवांशरण्यौशरणंप्रपद्ये ॥ १२ ॥ ६८ ॥ इत्येवंतेनाभिष्टुतावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनंप्रीतौस्वएषतेऽपूपोऽशानैनमिति ॥ ६९ ॥सएवमुक्तःप्रत्युवाचनानृतमूचतुर्भगवंतौनत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहेगुरवेऽनिवेद्येति॥ ७०॥ततस्तमश्विनावूचतुः॥ आवाभ्यांपुरस्ताद्भवतउपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपोदत्तउपयुक्तःसतेनानिवेद्यगुरवेत्वमपितथैवकुरुष्वयथाकृतमुपाध्यायेनेति ॥ ७१ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचएतत्प्रत्यनुनयेभवंतावश्विनौनोत्सहेऽहमनिवेद्यगुरवेऽपूपमुपयोक्तुमिति॥ ७२॥

दंताइवदंताःसुखदुःखभोजकत्वात्कर्माणि कृष्णमयोमलिनत्वाद्बंधकत्वाच्चाविद्यातन्मयाः उपाध्यायःकेवलकर्मार्जितेएवसुखदुःखेभुंक्तेइत्यर्थः तवतुहरतीतिहिरण्यंसंकल्पस्तन्मयास्तत्प्रधानादंताअतस्त्वंसयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेःसंकल्पमात्रसिद्धविषयोपनीतंसुखंभोक्ष्यसिब्रह्मविच्वादित्यर्थः एतेनानात्मज्ञस्यापिगुरोराराधनादात्मज्ञानंभक्तस्यभवति एकलव्यस्येवमृन्मयद्रोणाराधनादितिदर्शितं श्रेयोज्ञानं ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ यथाश्विनावित्युक्त्यास्वस्यतादृक्श्रेयःप्रदानेसामर्थ्याभावःसूचितउपाध्यायेन ॥ ७६ ॥ एषातस्येतिसूतवाक्यं ॥ ७७ ॥ शुश्रूषु

तमश्विनावाहतुःप्रीतौस्वस्तवानयागुरुभक्त्या ॥ उपाध्यायस्यतेकार्ष्णायसादंताभवतोऽपिहिरणमयाभविष्यंतिचक्षुष्मांश्चभविष्यसीतिश्रेयश्चावाप्स्यसीति ॥ ७३ ॥ सएवमुक्तोऽश्विभ्यांलब्धचक्षुरुपाध्यायसकाशमागम्याभ्यवादयत् ॥ ७४ ॥ आचचक्षेचसचास्यप्रीतिमान्बभूव ॥ ७५ ॥ आहचैनंयथाऽश्विनावाहतुस्तथात्वंश्रेयोऽवाप्स्यसि ॥ ७६ ॥ सर्वेचतेवेदाःप्रतिभास्यंतिसर्वाणिचधर्मशास्त्राणीति ॥ एषातस्यापिपरीक्षोपमन्योः ॥ ७७ ॥ अथापरःशिष्यस्तस्यैवापोदस्यधौम्यस्यवेदोनामतमुपाध्यायःसमादिदेशवत्सवेदइहास्यतांतावन्ममगृहेकंचित्कालंशुश्रूषुणाचभवितव्यंश्रेयस्तेभविष्यतीति ॥ ७८ ॥ सतथेत्युक्त्वागुरुकुलेदीर्घकालंगुरुशुश्रूषणपरोऽवसत् ॥ गौरिवनित्यंगुरुणाधूर्षुनियोज्यमानःशीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहःसर्वत्राप्रतिकूलस्तस्यमहताकालेनगुरुःपरितोषंजगाम ॥ ७९ ॥ तत्परितोषाच्चश्रेयःसर्वज्ञतांचावाप ॥ एषातस्यापिपरीक्षावेदस्य ॥ ८० ॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातःसमावृत्तस्तस्माद्गुरुकुलवासाद्गृहाश्रमंप्रत्यपद्यत तस्यापिस्वगृहेवसतस्त्रयःशिष्याबभूवुःसशिष्यान्नकिंचिदुवाचकर्मवाक्रियतांगुरुशुश्रूषाचेति ॥ दुःखाभिज्ञोहिगुरुकुलवासस्यशिष्यान्परिक्लेशेनयोजयितुंनेयेष ॥ ८१ ॥ अथकस्मिंश्चित्कालेवेदंब्राह्मणंजनमेजयःपौष्यश्चक्षत्रियावुपेत्यवरयित्वोपाध्यायंचक्रतुः ॥ ८२ ॥ सकदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रस्थितउत्तंकनामानंशिष्यंनियोजयामास ॥ ८३ ॥

णासेवापरेण ॥ ७८ ॥ गौर्बलीवर्दः ॥ ७९ ॥ अत्रोद्दालकपरीक्षायास्तात्पर्यमत्यल्पमपिगुरुकार्यंदेहत्यागेनापिकर्त्तव्यं उपमन्युपरीक्षायाअत्यावश्यकमप्याहारादिकंगुरुणाप्रतिषिद्धंचेत्त्यक्तव्यमेवेति वेदपरीक्षायाअनर्हेपिकर्मणिगुरुणानियुक्तःशीतोष्णादिनाबाध्यमानोपिनविषीदेदनुग्रहइत्येवमत्वातिष्ठेदिति एवमग्रेप्याख्यायिकातात्पर्याण्यूह्यानि ॥ ८० ॥ अथसेवामनिच्छंतंगुरुमर्थेनतोषयेत् गुर्वर्थेयतमानंतमनुगृह्णंतिदेवताइत्येतद्दर्शयितुमुत्तंकाख्यायिकामाह सउपाध्यायेनेत्यादिना सवेदःसमावृत्तोमेखलाजिनादिब्रह्मचर्याश्रमलिंगंत्यक्त्वास्नातकत्वंप्राप्तः नेयेषनकामितवान् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ नियोजयामासअग्निशुश्रूषादावितिशेषः ॥ ८३ ॥

---

१ यथाश्रुतेकार्ष्णायसादंताइत्युपाध्यायस्यनिर्दयत्वंसूचितं तवहिरणमयाइतित्वंशिष्येषुदयावान्भविष्यसीति तेनानुपताप्यैवानुग्राह्यमनुगृह्णीयादित्युक्तंभवति

॥ ८४ ॥ वसमानोवसन् उपाध्यायस्त्रीभिरुपाध्यायाश्रमस्थाभिः ॥ ८५ ॥ वंध्यउपागमशून्यः पाठांतरेएतत्कर्म विषीदतिपरिहीयते ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ आहुर्वृद्धाः ॥ ९० ॥ यश्चेति या
जनेहिददतंवैतेतमयाजयंस्तस्माद्दद्याज्यःप्रतिगृह्णंनोवैतेतमयाजयंस्तस्मात्प्रतिगृह्णनायाज्यामुभयेराध्नुवंतीतिश्रूयते तद्वदध्यापनेपियाजनेप्रतिग्रहवज्जीविकारूपेददेवाध्याप्यःप्रतिगृह्णंतैवाध्याप्यमितिध

भोयत्किंचिदस्मद्गृहेपरिहीयतेतदिच्छाम्यहमपरिहीयमानंभवताक्रियमाणमितिसएवंप्रतिसंदिश्योत्तंकंवेदःप्रवासंजगाम ॥ ८४ ॥ अथोत्तंकःशुश्रूषुर्गुरुनि
योगमनुतिष्ठमानोगुरुकुलेवसतिस्म ॥ सतत्रवसमानउपाध्यायस्त्रीभिःसहिताभिराहूयोक्तः ॥ ८५ ॥ उपाध्यायिनीतेऋतुमतीउपाध्यायश्चप्रोषितोऽस्यायथा
ऽयमृतुर्वंध्योनभवतितथाक्रियतामेषाविषीदतीति ॥ ८६ ॥ एवमुक्तस्ताःस्त्रियःप्रत्युवाच ॥ नमयास्त्रीणांवचनादिदमकार्यंकरणीयम् ॥ नत्यहमुपाध्यायेनसंदिष्टो
ऽकार्यमपित्वयाकार्यमिति ॥ ८७ ॥ तस्यपुनरुपाध्यायःकालांतरेणगृहमाजगामतस्मात्प्रवासात् ॥ सतुतद्वृत्तंतस्याशेषमुपलभ्यप्रीतिमानभूत् ॥ ८८ ॥ उ
वाचचैनंवत्सोत्तंककिंतेप्रियंकरवाणीति ॥ धर्मतोहिशुश्रूषितोऽस्मिभवतातेनप्रीतिःपरस्परेणनौसंवृद्धातदनुजानेभवंतंसर्वानेवकामानवाप्स्यसिगम्यता
मिति ॥ ८९ ॥ सएवमुक्तःप्रत्युवाचकिंतेप्रियंकरवाणीतिएवमाहुः ॥ ९० ॥ यश्चाधर्मेणवैब्रूयाद्यश्चाधर्मेणपृच्छति ॥ तयोरन्यतरःप्रैतिविद्वेषंचाधिगच्छति
॥ ९१ ॥ सोहमनुज्ञातोभवताइच्छामीष्टंगुर्वर्थमुपहर्तुमिति ॥ तेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकउष्यतांतावदिति ॥ ९२ ॥ सकदाचिदुपाध्यायमाहोत्तं
कआज्ञापयतुभवान्किंतेप्रियमुपाहरामिगुर्वर्थमिति ॥ ९३ ॥ तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकबहुशोमांचोदयसिगुर्वर्थमुपाहरामीतितद्गच्छैनांप्रविश्योपा
ध्यायिनींपृच्छकिमुपाहरामीति ॥ ९४ ॥ एषायद्ब्रवीतितदुपाहरस्वेति ॥ सएवमुक्तउपाध्यायेनोपाध्यायिनीमपृच्छद्भगवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातोगृहंगंतुमि
च्छामीष्टंतेगुर्वर्थमुपहृत्यानृणोगंतुमिति ॥ ९५ ॥ तदाज्ञापयतुभवतीकिमुपाहरामिगुर्वर्थमिति ॥ सैवमुक्तोपाध्यायिनीतमुत्तंकंप्रत्युवाच ॥ गच्छपौष्यंप्रतिरा
जानंकुंडलेभिक्षितुंतस्यक्षत्रिययापिनद्धे ॥ ९६ ॥

र्मः तत्रयोदक्षिणायाअग्रहणेनाधर्मेणयोब्रूयादध्यापयेत् यश्चाधर्मेणतस्याअसमर्पणेनपृच्छत्यधीते अन्यतरःअदाताअप्रतिग्रहीतावा प्रैतिम्रियते विद्वेषंचान्यतरोऽदानादप्रतिग्रहाद्वाधिगच्छतिमद्दत्तद
क्षिणायाअग्रहेतवअधर्मःस्यान्ममचत्वयिद्वेषःस्यादहमनेनकृतार्थोनकृतइतिभावः ॥ ९१ ॥ उष्यतामिति कालांतरेएतस्यगुरुदक्षिणादाननिर्बंधमपनेष्यामीतिभावः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥
पिनद्धेपरिहिते ॥ ९६ ॥

पुण्यकंव्रतविशेषः परिवेषणमन्नादिदानं ॥ ९७ ॥ ऋषभोवृषभःस्वाध्यायाध्ययनजोधर्मः तमधिरूढःपुमांस्तदधिष्ठातापरमेश्वरः ॥ ९८ ॥ तेनप्रेरितउत्तंकःपुरीषंधर्मफलममृतंमरणभयनिवृत्तयेभक्षयस्वां
गीकुरुष्व ॥ ९९ ॥ सतदनिच्छन्नपिबलादिंद्रेणधर्मफलंग्राहितः ॥ १०० ॥ सतुपुरीषमेवेदमितिमत्वाभक्षयित्वाउत्थितोऽनुपविश्यैवापउपस्पृश्यकार्यशैघ्र्यात्प्रतस्थे अत्रऋषभादिरूपकेणधर्मबलादनिष्टनि

आनयस्वचतुर्थेऽहनिपुण्यकंभवितातातभ्यामाबद्धाभ्यांशोभमानाब्राह्मणान्परिवेष्टुमिच्छामि ॥ तत्संपादयस्वएवंहिकुर्वतःश्रेयोभविताऽन्यथाकुतःश्रेयइति॥
॥ ९७ ॥ सएवमुक्तस्तयाप्रातिष्ठतोत्तंकःसपथिगच्छन्नपश्यदृषभमतिप्रमाणंतमधिरूढंचपुरुषमतिप्रमाणमेवसपुरुषउत्तंकमभ्यभाषत ॥ ९८ ॥ भोउत्तंकैत
त्पुरीषमस्यऋषभस्यभक्षयस्वेतिसएवमुक्तोनैच्छत् ॥ ९९ ॥ तमाहपुरुषोभूयोभक्षयस्वोत्तंकमाविचारयोपाध्यायेनापितेभक्षितंपूर्वमिति ॥ १०० ॥ सएवमु
क्तोबाढमित्युक्त्वातदातदृषभस्यमूत्रंपुरीषंचभक्षयित्वोत्तंकःसंभ्रमादुत्थितएवापउपस्पृश्यप्रतस्थे ॥ १ ॥ यत्रसक्षत्रियःपौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदुत्तंकः ॥
सउत्तंकस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनंद्योवाच ॥ २ ॥ अर्थीभवंतमुपागतोऽस्मीतिसएनमभिवाद्योवाच ॥ भगवन्पौष्यःखल्वहंकिंकरवाणीति ॥ ३ ॥ तमुवाचगुर्वर्थं
कुंडलयोरर्थेनाभ्यागतोऽस्मीति ॥ येवैतेक्षत्रिययापिनद्धेकुंडलेतेभवान्दातुमर्हतीति ॥ ४ ॥ तंप्रत्युवाचपौष्यःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियायाच्यतामिति ॥ सतेनैव
मुक्तःप्रविश्यांतःपुरंक्षत्रियांनापश्यत् ॥ ५ ॥ सपौष्यंपुनरुवाचनयुक्तंभवताऽहमनृतेनोपचरितुंनहितेंऽतःपुरेक्षत्रियासंनिहितानैनांपश्यामि ॥ ६ ॥ सएवमुक्तःपौ
ष्यःक्षणमात्रंविमृश्योत्तंकंप्रत्युवाच ॥ नियतंभवानुच्छिष्टःस्मरतावन्नहिसाक्षत्रियाउच्छिष्टेनाशुचिनाशक्याद्रष्टुंपतिव्रतात्वात्सैषानाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ॥ ७ ॥
अथैवमुक्तउत्तंकःस्मृत्वोवाचास्तिखलुमयोत्थितेनोपस्पृष्टंगच्छताचेति ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचएषतेव्यतिक्रमोनोत्थितेनोपस्पृष्टंभवतीतिशीघ्रंगच्छताचेति ॥ ८ ॥
अथोत्तंकस्तंतथेत्युक्त्वाप्राङ्मुखउपविश्यसुप्रक्षालितपाणिपादवदनोनिःशब्दाभिरफेनाभिरनुष्णाभिर्हृद्गताभिरद्भिस्त्रिःपीत्वाद्भिःपरिमृज्यखान्यद्भिरुपस्पृश्या
चांतःपुरंप्रविवेश ॥ ९ ॥

वृत्तिरिष्टप्राप्तिश्चभवतीतिदर्शितं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तावतैवापराधेनक्षत्रियांनापश्यत् अशुचित्वदोषादेवेदानींतनानांदेवर्षिदर्शनादिकंनजायतइतिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ पतिव्रतात्वादिति पातिव्रत्याद्दे
वतावदल्पापराधेपिस्त्रियोदुर्लक्ष्याभवंतीतितद्धर्ममाहात्म्यंदर्शितं ॥ ७ ॥ अथेति तिष्ठतागच्छताचोपस्पृष्टमाचमनंकृतं तदकृतमेवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ खानिइंद्रियाणि ॥ ९ ॥

॥ ११० ॥ सद्भावेनगुरुभक्त्या ॥ ११ ॥ हेभगवतित्वंनिर्वृतानिश्चिंताभवइत्युवाचेतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अत्रसर्वत्रशापव्याजेनसत्पात्रेकेशकीटाद्युपपन्न

ततस्तांक्षत्रियामपश्यत्साचदृष्ट्वैवोत्तंकंप्रत्युत्थायाभिवाद्योवाचस्वागतंतेभगवन्नाज्ञापयकिंकरवाणीति ॥ ११० ॥ सतामुवाचैतेकुंडलेगुर्वर्थंमेभिक्षितेदा
तुमर्हसीति ॥ साप्रीतातेनतस्यसद्भावेनपात्रमयमनतिक्रमणीयश्चेतिमत्वातेकुंडलेऽवमुच्यास्मैप्रायच्छदाहचैनमेतेकुंडलेतक्षकोनागराजःसुभृशंप्रार्थयत्यप्र
मत्तोनेतुमर्हसीति॥ ११ ॥सएवमुक्तस्तांक्षत्रियांप्रत्युवाचभगवतिसुनिर्वृताभव ॥ नमांशक्तस्तक्षकोनागराजोधर्षयितुमिति ॥ १२ ॥ सएवमुक्त्वातांक्षत्रि
यामामंत्र्यपौष्यसकाशमागच्छत्॥ आहचैनंभोःपौष्यप्रीतोऽस्मीतितमुत्तंकंपौष्यःप्रत्युवाच ॥ १३ ॥ भगवंश्चिरेणपात्रमासाद्यतेभवांश्चगुणवानतिथिस्तदि
च्छेश्राद्धंकर्तुंक्रियतांक्षणइति॥ १४ ॥तमुत्तंकःप्रत्युवाचकृतक्षणएवास्मिशीघ्रमिच्छामि॥ यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतंभवतेतिसतथेत्युक्त्वायथोपपन्नेनान्नेनै
नंभोजयामास ॥ १५ ॥ अथोत्तंकःसकेशंशीतमन्नंदृष्ट्वाअशुच्येतदितिमत्वातंपौष्यमुवाच ॥ यस्मान्मेअशुच्यन्नंददासितस्मादंधोभविष्यसीति ॥ १६ ॥
तंपौष्यःप्रत्युवाच ॥ यस्मात्त्वमप्यदुष्टमन्नंदूषयसितस्मात्त्वमनपत्योभविष्यसीतितमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ १७ ॥ नयुक्तंभवताऽन्नमशुचिदत्त्वाप्रतिशापंदातुंतस्मा
दन्नमेवप्रत्यक्षीकुरु ॥ ततःपौष्यस्तदन्नमशुचिदृष्ट्वातस्याशुचिभावमपरोक्षयामास ॥ १८ ॥ अथतदन्नंमुक्तकेश्यास्त्रियायत्कृतमनुष्णंसकेशंचाशुच्येतदिति
मत्त्वातमृषिमुत्तंकंप्रसादयामास॥ १९॥ भगवन्नेतदज्ञानादन्नंसकेशमुपाहृतंशीतंतत्क्षामयेभवंतंनभवेयमंधइति ॥ तमुत्तंकःप्रत्युवाच ॥ १२० ॥ नमृषाब्रवी
मिभूत्वात्वमंधोनचिरादनंधोभविष्यसीति॥ ममापिशापोभवतादत्तोनभवेदिति ॥ २१ ॥ तंपौष्यःप्रत्युवाचनचाहंशक्तःशापंप्रत्यादातुंनहिमेमन्युरद्याप्युपश
मंगच्छतिकिंचैतद्भवतानज्ञायतेतथा ॥ २२ ॥ नवनीतंहृदयंब्राह्मणस्यवाचिक्षुरोनिशितस्तीक्ष्णधारः ॥ तदुभयमेतद्विपरीतंक्षत्रियस्यवाङ्नवनीतंहृदयंती
क्ष्णधारमिति॥ २३ ॥तदेवंगतेनशक्तोऽहंतीक्ष्णहृदयत्वात्तंशापमन्यथाकर्तुंगम्यतामितितमुत्तंकःप्रत्युवाच॥ भवताऽहमन्नस्याशुचिभावमालक्ष्यप्रत्यनुनीतः
प्राक्चतेऽभिहितम्॥ २४ ॥

मन्नंददद्धंधोभवतीतिदर्शितं तस्मात्परीक्ष्यदेयमितिभावः विनापराधंदत्तःशापोपिनिष्फलोभवतीत्यप्युन्नेयं राज्ञादत्तस्यशापस्यवैयर्थ्यदर्शनात् ॥ १२० ॥ नचिराच्छीघ्रं ॥ २१ ॥ प्रत्यादातुमुपसंहर्तुं
॥ २२ ॥ नवनीतवत्शीघ्रद्रावि वाक्क्षुरवत्सद्योविच्छेदिकासुखजीवितादेरित्यर्थः ॥ २३ ॥ गम्यतांत्वयेतिशेषः तेत्वया ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ साधयामःशापाभावंनिश्चिनुमः क्षपणकंपाखंडभिक्षुकं ॥ २६ ॥ उदकार्थंशौचाचमनादिप्रचक्रमे कर्तुमितिशेषः ॥ २७ ॥ नमस्कृत्वेतिसंबंधः ॥ २८ ॥ दृढमासन्नःअत्यंतसंनिहितः ॥ २९ ॥
अन्वगच्छदाज्ञातवान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रासादादेवनृदेवगृहाणि हर्म्याणिधनिकानांगृहाणि वलभ्योमध्योच्छ्रिताउभयतोनमत्पक्षागृहविशेषाः निर्यूहाःपट्टशालाः ॥ ३३ ॥ ऐरावतोराजाये

यस्माद्दुष्टमन्नंदूषयसितस्मादनपत्योभविष्यसीति ॥ दुष्टेचान्नेनैषममशापोभविष्यतीति ॥ २५ ॥ साधयामस्तावदित्युक्त्वाप्रातिष्ठतोत्तंकस्तेकुंडलेगृहीत्वासो
ऽपश्यदथपथिनग्नंक्षपणकमागच्छंतंमुहुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानंच ॥ २६ ॥ अथोत्तंकस्तेकुंडलेसंन्यस्यभूमावुदकार्थंप्रचक्रमे ॥ एतस्मिन्नंतरेसक्षपणक
स्त्वरमाणउपसृत्यतेकुंडलेगृहीत्वाप्राद्रवत् ॥ २७ ॥ तमुत्तंकोऽभिसृत्यकृतोदककार्यःशुचिःप्रयतोनमोदेवेभ्योगुरुभ्यश्चकृत्वामहताजवेनतमन्वयात् ॥ २८ ॥ त
स्यतक्षकोदृढमासन्नःसतंजग्राहगृहीतमात्रःसतद्रूपंविहायतक्षकस्वरूपंकृत्वासहसाधरण्यांविवृतंमहाबिलंप्रविवेश ॥ २९ ॥ प्रविश्यचनागलोकंस्वभवनमग
च्छत् ॥ अथोत्तंकस्तस्याःक्षत्रियायावचःस्मृत्वातंतक्षकमन्वगच्छत् ॥ ३० ॥ सतद्बिलंदंडकाष्ठेनचखानननचाशकत् ॥ तंक्लिश्यमानमिंद्रोऽपश्यत्सवज्रंप्रेषयामा
स ॥ ३१ ॥ गच्छास्यब्राह्मणस्यसाहाय्यंकुरुष्वेति ॥ अथवज्रंदंडकाष्ठमनुप्रविश्यतद्बिलमदारयत् ॥ ३२ ॥ तमुत्तंकोऽनुविवेशतेनैवबिलेनप्रविश्यचतंनागलो
कमपर्यंतमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभीनिर्यूहशतसंकुलमुच्चावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्णमपश्यत् ॥ ३३ ॥ सतत्रनागांस्तानस्तुवदेभिःश्लोकैः ॥ यऐरावत
राजानःसर्पाःसमितिशोभनाः ॥ क्षरंतइवजीमूताःसविद्युत्पवनेरिताः ॥ ३४ ॥ सुरूपाबहुरूपाश्चतथाकल्माषकुंडलाः ॥ आदित्यवन्नाकपृष्ठेरेजुरैरावतोद्भवाः
॥ ३५ ॥ बहूनिनागवेश्मानिगंगायास्तीरउत्तरे ॥ तत्रस्थानपिसंस्तौमिमहतःपन्नगानहम् ॥ ३६ ॥ इच्छेत्कोऽर्कांशुसेनायांचर्तुमैरावतंविना ॥ शतान्यशीतिरष्टौ
चसहस्राणिचविंशतिः ॥ ३७ ॥ सर्पाणांप्रग्रहायांतिधृतराष्ट्रोऽयदैजति ॥ येचैनमुपसर्पंतियेचदूरपथंगताः ॥ ३८ ॥ अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकरवंनमः ॥ य
स्यवासःकुरुक्षेत्रेखांडवेचाभवत्पुरा ॥ ३९ ॥

पांते समितौरणेशोभनाःश्लाघिनः जीमूताइवशस्त्रधाराःक्षरंतः सविद्युतःपवनस्येवईरितंगमनंयासांताःशीघ्राःसफालाश्च शस्त्रधाराइत्यध्याहारः ॥ ३४ ॥ कल्माषकुंडलाश्चित्रकुंडलाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥
अर्कांशूनामतितीक्ष्णानां अयंधृतराष्ट्रऐरावतभ्रातायदाएजतिदीप्यते एजृभ्रेजृभ्राजृदीप्तावित्यस्यधातोरूपं तदाष्टाधिकान्यष्टाविंशतिसहस्राणिसर्पाणांप्रग्रहाःसूर्यहयरश्मिभूतानागायांति सौरंतेजोपि
यत्तेजसानिरुद्धंप्रग्रहसर्पान्चदग्धुमीष्टेइत्यर्थः सार्धः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ महद्युम्नितीर्थविशेषइतिप्राञ्चः महद्युम्निसूर्यैतत्समीपेनागमुख्यतांप्रार्थयन्कुरुक्षेत्रेऽवसदितिपूर्वेणसंबंधः कुरुक्षेत्रवासमात्रादेवमहत्स्थानंप्राप्यतइत्याशयः द्युमानित्यत्रेमनिचआदिलोप
आर्षः अत्रायमाख्यायिकातात्पर्यार्थः कुंडलरत्नंवस्तुतत्त्वंतक्षकेणेवपाखंडिनाअपहृतंपरमेश्वरप्रसादलब्धविवेकवज्रबलेनपाखंडमतबिलमवदार्यविवेकमनुनागराजबिलतुल्यमांतरमांतरंकोशंपूर्वंपूर्वंकों
शाद्रमणीयतरंप्रविश्यतत्रत्यांसत्यसंकल्पत्वादिसंपदंदृष्ट्वातदभिमानिनांसर्पतुल्यानामिंद्रियबुद्ध्यादिस्थानीयानामनुनयेनापितत्त्वरत्नंयदानप्राप्तंतदासंकटस्थःस्वयमेवपूर्वार्जितसांगाध्ययनधर्मबलादालो
चितवानिति तत्रवेदेपिच्छांदोग्यादौगुरुशुश्रूषयातुष्टःपरमात्मास्वयमेवानुगृह्णातीतिदृष्टं यथासत्यकामस्यउपाध्यायगवीरभिरक्षतोऽमानुषेभ्यऋषभादिभ्योविद्यालाभः तथाउपकोसलस्यगुरोरग्नीन्सेव
मानस्याग्निभ्यएवविद्यालाभः एवमुत्तंकस्यापिब्रह्मचर्यदार्ढ्यात्प्रजापतेरिवस्वतएवज्ञानमुद्बभावितियुज्यतएवेति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तत्रसंवत्सरात्मकपटरूपकेणप्रपंचस्वरूपमत्रनिरूप्यते तत्रस्त्रियौचितिर्मा

तंनागराजमस्तौषंकुडलार्थायतक्षकम् ॥ तक्षकश्चाश्वसेनश्चनित्यंसहचरावुभौ ॥ ४० ॥ कुरुक्षेत्रंचवसतांनदीमिक्षुमतीमनु ॥ जघन्यजस्तक्षकश्चश्रुतसेनेति
यःसुतः ॥ ४१ ॥ अवसद्योमहद्युम्निप्रार्थयन्नागमुख्यताम् ॥ करवाणिसदाचाहंनमस्तस्मैमहात्मने ॥ ४२ ॥ एवंस्तुत्वासविप्रर्षिरुत्तंकोभुजगोत्तमान् ॥ नैवतेकुं
डलेलेभेततश्चिंतामुपागमत् ॥ ४३ ॥ एवंस्तुवन्नपिनागान्यदातेकुंडलेनालभत्तदाऽपश्यत्स्त्रियौतंत्रेअधिरोप्यसुवेमेपटंवयंत्यौ ॥ तस्मिंस्तंत्रेकृष्णाःसिताश्चतं
तवश्चक्रंचापश्यद्द्वादशारंषड्भिःकुमारैःपरिवर्त्यमानंपुरुषंचापश्यदश्वंचदर्शनीयम् ॥ ४४ ॥ सतान्सर्वांस्तुष्टावएभिर्मंत्रवदेवश्लोकैः ॥ १४५ ॥

याच तंत्रंयत्रदीर्घतंतवःप्रोताभवंतितत्स्थानीयमविद्याकामकर्मात्मकंवासनाजालंतत्रह्येतत्सर्वंप्रतिष्ठितं पटःसंसारस्तंवयंत्यावविच्छिन्नतंतुसंतानेननिर्वर्तयंत्यौ प्रकाशाप्रकाशाभ्यामेवरज्जूरगादिजायतेनत्व
न्यतरेणतादृशत्वात्संसारस्यचिदचिद्रूपयुवतीद्वयनिर्वर्त्यत्वंयुक्तं तस्मिंस्तंत्रेसुवेमेशोभनेवेमेतिर्यक्तंतुविक्षेपणेतत्तुल्येपुण्यपापे तत्प्रयोज्येसितकृष्णतंतुस्थानीयेसुखदुःखे चक्रंतत्स्थूलशरीरं षड्भिर्वक्ष्यमाणैः ॥३५॥
कुमारैःपरिवर्त्यमानंसंचार्यमाणंपुरुषंचतदधिष्ठातारमंतर्यामिणंमायाविनं अश्वंचाध्रुवस्वभावंबुद्धिवशवर्तित्वात्तिरोहितासंगस्वभावंजीवं चात्दर्शनीयमहंप्रत्ययगोचरंचापश्यत् ॥ ४४ ॥ सतान्सर्वांस्तु
ष्टावएभिर्वक्ष्यमाणैःश्लोकैः मंत्रवद्वेदगतऋग्भागवत् तत्त्वार्थप्रकाशकैरितिशेषः मंत्रवादेतिपाठेमंत्रवादोमंत्रस्वरूपं ॥ १४५ ॥

त्रीण्यर्पितान्यत्रशतानिमध्येषष्टिश्चनित्यंचरतिध्रुवेऽस्मिन्॥ चक्रेचतुर्विंशतिपर्वयोगेषड्वैकुमाराःपरिवर्तयंति॥ १ ॥ ४६॥ तंत्रंचेदंविश्वरूपेयुवत्यौवयतस्तंतून्सततंवर्तयंत्यौ ॥ कृष्णान्सितांश्चैवविवर्तयंत्यौभूतान्यजस्रंभुवनानिचैव ॥ २ ॥ ४७॥

श्लोकानेवाह त्रीणीति अत्रसंवत्सरःप्रजापतिरितिश्रुतेःसंवत्सररूपकेणप्रजापतिंविश्वात्मानंकृत्स्नसंसाराभिमानिनंसमष्टिजीवंस्तौति तत्रसंवत्सरस्यषष्ट्यधिकशतत्रयमहोरात्रादर्शपूर्णमासाख्यानिचतुर्विशतिपर्वाणिषड्ऋतवश्चेत्यवयवाः एवंप्रजापतेरपिचतुर्विंशतेस्तत्त्वानांयोगेसंघातरूपेचक्रेस्थूलसूक्ष्मशरीरात्मके तत्त्वानिचमूलप्रकृतिर्महान्अहंकारःपंचतन्मात्राणिएकादशेंद्रियाणिपंचमहाभूतानीति तत्रध्रुवेयावन्मोक्षस्थायिनि चक्रेचक्रवदनिशंभ्राम्यमाणे मध्येअंतर्योनित्यंचरतिविषयान्भुंक्तेभोक्तात्मा अत्रास्मिन्नेवप्रत्यग्रूपेत्रीणिशतानिषष्टिश्चवासनातंतुयूथानिसमर्पितानि तथाहृदयस्यहितानाड्योद्वासप्ततिःसहस्राणीतिश्रूयमाणसंख्याकानाड्यस्तत्तल्लोकगतिप्रदाःसंति तासांचैकैकस्मिँल्लोकेशब्दादीनांपंचानामपिसत्त्वात्प्रत्येकंपंचविधत्वं तथाचविस्तरेणतावत्सहस्रसंख्याकाअपिसंक्षेपात्त्रीणिशतानिषष्टिश्चोच्यंते एवंचास्मिन्भोक्तरितावत्योवासनाअर्पिताइत्यर्थः षट्कुमाराःजीवगताअविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाख्याःतमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितःअविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनइति स्मृत्युक्तमआद्याख्यावापंचक्लेशाः अनित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिदुःखात्मधीरविद्या अहमेवमहानस्मीतिधीरस्मिता शेषाःप्रसिद्धाः षष्ठीऐश्वरीमायाच एतेषट्कुमाराइवविवेकवैराग्यबलवतासुजेयाअपितेपरिवर्तयंतिजन्ममरणप्रबंधंघटीयंत्रवदनिशंचालयंतीत्यर्थः १ ॥ ४६ ॥ तंत्रंचेदमिति इदंतंत्रंवासनाजालंविश्वरूपेविश्वरूपातावन्मायैवतामनुचितिरपिविश्वरूपा इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयते रूपंरूपंप्रतिरूपोवभूवेत्यादिश्रुतिभ्यः युवत्यौबाल्यवार्धक्यकृतापकर्षशून्ये वयतःसंतनुतः कथंसततंतंतून्वासनामयान्वर्तयंत्यौचालयंत्यौ तंतुवायाविवइमेएवबुद्धिचिदाभासरूपाभ्यांघटादिकंकवलीकृत्यतद्विषयांवासनांद्रढयतइत्यर्थः यद्वायुवत्यौधाताविधातारौ तत्रधातामायोपाधिरीश्वरःपर्जन्यवत्साधारणंकारणं विधाताविविधवासनामयत्वेनविचित्ररूपःसन्कर्ताजीवस्तत्तद्बीजवदसाधारणंकारणं तावेतौप्रयोज्यप्रयोजकरूपेणेदंतंत्रंसंसाराख्यंवयतइत्यादियथायोग्यंव्याख्येयं कृष्णान्दुःखरूपान्सितान्सुखमयान् विवर्तयंत्यौवैपरीत्येनसुखेदुःखबुद्धिंदुःखेसुखबुद्धिंचसंपादयंत्यौ तथाजस्रंभूतानिजरायुजादीनिभुवनानितदाश्रयरूपाणिचतुर्दशतानिसर्वाणिविवर्तयंत्यावित्यनुकृष्यते ऊर्ध्वाधरीभावेनचालयंत्यावित्यर्थः २ ॥ ४७ ॥

एवंबंधस्वरूपंप्रदर्श्यतस्याज्ञानकार्यत्वेनज्ञानमात्रापनोद्यत्वमाह वज्रस्येति योयंचक्रेचरतिमौढ्यदशायांसएवसाधकदशायांवज्रस्यविवेकस्यभर्ताभवति शास्त्रश्रवणेनगुर्वाद्यनुग्रहात् अतएवभुवनस्यगोप्ताविवेकवत्त्वादेवसर्वभूताभयदायी वृत्रस्यस्वरूपावरकस्याज्ञानस्यनिहंता सर्वत्रेंद्रवृत्रवज्रशब्दानामात्ममायाविवेकवाचित्वमाश्वमेधिकेस्पष्टीभविष्यति अनयैवदिशाकृत्स्नोवेदार्थोपिनिर्वोढव्यः नमुचेःनमुंचतीत्यावरणापगमेसत्यपिप्रतिबिंबभ्रमवदित्यज्ञानगतविक्षेपशक्तिर्नमुचिस्तस्यापिनिहंता भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिसत्यपिविद्ययाऽविद्योच्छेदेतद्विक्षेपशक्तेर्देहांतएवनाशश्रवणात् कृष्णेविद्याविद्येमायाकार्यत्वादुभेअपिकृष्णे यथोक्तंश्रीमद्भागवते विद्याविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणां मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मितेइति वसनेवसनवदावरके वसानऊरीकृतवान् उभेअपिस्वरूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः अतएवमहात्माव्यापकस्तेनत्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं अस्यचिद्रूपत्वमाह सत्यानृतेसत्यमबाधितंप्रत्यगात्मतत्त्वंअनृतमहंकारादितदुभयंयोविविनक्तिपृथक्करोतियस्तस्मैनमइत्युत्तरेणसंबंधः स्थूलसूक्ष्मकारणाख्योपाधित्रयंनिरस्यस्वमहिमप्रतिष्ठोभवतीत्यर्थः एतेनदृश्यस्याहंकारादेःपृथक्करणेनदृङ्मात्रमात्मतत्त्वमितिदर्शितं ३ ॥ ४८ ॥ अस्यैवंभूतस्यचिदात्मनःसमष्टिव्यष्टिपिंडांतःप्रविष्टत्वंदर्श

वज्रस्यभर्ताभुवनस्यगोप्तावृत्रस्यहंतानमुचेर्निहंता ॥ कृष्णेवसानोवसनेमहात्मासत्यानृतेयोविविनक्तिलोके ॥ ३ ॥ ४८ ॥ योवाजिनंगर्भमपांपुराणंवैश्वानरंवाहनमभ्युपैति ॥ नमोऽस्तुतस्मैजगदीश्वरायलोकत्रयेशायपुरंदराय ४ ॥ ४९ ॥ ततःसएनंपुरुषःप्राहप्रीतोऽस्मितेहमनेनस्तोत्रेणकिंतेप्रियंकरवाणीतिसतमुवाच ॥ १५० ॥ नागामेवशमीयुरितिसचैनंपुरुषःपुनरुवाचएतमश्वमपानेधमस्वेति ॥ ५१ ॥ ततोऽश्वस्यापानमधमत्ततोऽश्वाद्धम्यमानात्सर्वस्रोतोभ्यःपावकार्चिषःसधूमानिष्पेतुः ॥ ५२ ॥

यति यइति यआत्मापूर्वोक्तोवैश्वानरंविराजंविश्वंवावाहनंस्वारोहणस्थानमभ्युपैतिअभितउपैत्युपगच्छति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः उपाध्यात्मतांधत्तेइत्यर्थः आकस्मिकत्वमभ्युपगंतव्याभ्युपगमयोर्वारयति पुराणमिति कार्यरूपेणक्षयिष्णुमपिकारणरूपेणसततंसंतमित्यर्थः अपांगर्भमिवगर्भंप्रतिबिंबभूतंनतुब्रह्मैकदेशभूतं तस्यासंगत्वादनंशत्वाच्च वाजिनंइंद्रियंवैवीर्यंवाजिनमितिश्रुतेश्चिदात्मनोजडशक्तिरूपं यएवंभूतोपिजीवत्वंमिथ्यैवप्रतिबिंबरूपेणापद्यतेतस्मैनमोस्तु जगदीश्वरायचतुर्दशभुवननियंत्रे लोकत्रयंजाग्रत्स्वप्नसुषुप्तानितेषामीशाय एवंतत्त्वंपदवाच्यार्थरूपित्वमुक्तंतल्लक्ष्यार्थरूपित्वमाह पुरंदरायेति पुराणिव्यष्टिसमष्ट्यात्मकानित्रीणित्रीणिशरीराणिदारयतिविद्ययाऽविद्योच्छेदेनसमूलमुन्मूलयतीतितथा सर्वोपाधिशून्यचिन्मात्रायेत्यर्थः पुंराणिदारयतीतिस्थितेवाचंयमपुरंदरौचेतिखश्मुमागमश्चनिपात्येते ४ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ एतमश्वमपानेधमस्वेतिवैराजमैश्वर्यंप्रदर्शयेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ स्रोतोभ्यःशरीररंध्रेभ्यः ॥ ५२ ॥

उपधूपितेधूमेनव्याप्ते ततएवसर्वैश्वरत्वाविर्भावात्तक्षकःशरणागतोबभूवेतितात्पर्यं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ततएवसत्यसंकल्पत्वाख्यंवैराजंभावमारूढःक्षणेनगुरुकुलंप्राप आवापयंतीदंतपत्रिकया वेणीरूपेणसंग्रथनंकेशानांकारयंती ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ यदिक्षणंनागतःस्यास्तर्ह्यनागसिअपराधाभावेपिमयाशप्तःस्याइत्यर्थः श्रेयस्तत्त्वज्ञानं सिद्धिमणिमाद्यैश्वर्यं ॥ ५९॥१६०॥६१ ॥ इदानींस्वयमपरो

ताभिर्नागलोकउपधूपितेऽथसंभ्रांतस्तक्षकोऽग्नेस्तेजोभयाद्विषण्णःकुंडलेगृहीत्वासहसाभवनान्निष्क्रम्योत्तंकमुवाच ॥ ५३ ॥ इमेकुंडलेगृह्णातुभवानितिसतेप्रतिजग्राहोत्तंकःप्रतिगृह्यचकुंडलेऽचिंतयत् ॥ ५४ ॥ अद्यतत्पुण्यकमुपाध्यायिन्यादूरंचाहमभ्यागतःसकथंसंभावयेयमितिततएनंचिंतयानमेवसपुरुषउवाच ॥ ५५ ॥ उत्तंकएनमेवाश्वमधिरोहत्वांक्षणेनैवोपाध्यायकुलंप्रापयिष्यतीति ॥ ५६ ॥ सतथेत्युक्त्वातमश्वमधिरुह्यप्रत्याजगामोपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीचस्नाताकेशानावापयंत्युपविष्टोत्तंकोनागच्छतीतिशापायास्यमनोदधे ॥ ५७ ॥ अथैतस्मिन्नंतरेसउत्तंकःप्रविश्यउपाध्यायकुलंउपाध्यायिनीमभ्यवादयत्तेचास्यैकुंडलेप्रायच्छत्साचैनंप्रत्युवाच ॥ ५८ ॥ उत्तंकदेशेकालेऽभ्यागतःस्वागतंतेवत्सत्वमनागसिमयानशप्तःश्रेयस्तवोपस्थितंसिद्धिमाप्नुहीति ॥ ५९ ॥ अथोत्तंकउपाध्यायमभ्यवादयत्॥तमुपाध्यायःप्रत्युवाचवत्सोत्तंकस्वागतंतेकिंचिरंकृतमिति॥ १६० ॥ तमुत्तंकउपाध्यायंप्रत्युवाच ॥ भोस्तक्षकेणमेनागराजेनविघ्नःकृतोऽस्मिन्कर्मणितेनास्मिनागलोकंगतः ॥ ६१ ॥ तत्रचमयादृष्टेस्त्रियौतंत्रेऽधिरोप्यपटंवयंत्यौतस्मिंश्चकृष्णाःसिताश्चतंतवःकिंतत् ॥ ६२ ॥ तत्रचमयाचक्रंदृष्टंद्वादशारंषड्वैनंकुमाराःपरिवर्तयंतितदपिकिम्॥पुरुषश्चापिमयादृष्टःसचापिकः॥ अश्वश्चातिप्रमाणोदृष्टःसचापिकः ॥ ६३ ॥ पथिगच्छताचमयाऋषभोदृष्टस्तंचपुरुषोऽधिरूढस्तेनास्मिसोपचारमुक्तउत्तंकास्यऋषभस्यपुरीषंभक्षयउपाध्यायेनापितेभक्षितमिति ॥ ४६ ॥ ततस्तस्यवचनान्मयातदृषभस्यपुरीषमुपयुक्तंसचापिकः ॥ तदेतद्भवतोपदिष्टमिच्छेयंश्रोतुंकिंतदिति ॥ सतेनैवमुक्तउपाध्यायःप्रत्युवाच ॥ ६५ ॥

क्षीकृतमर्थंगुरुमुखेनाधिगंतुमुत्तंकःपृच्छति तत्रचेत्यादिना ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सोपचारंसानुनयं ॥ ६४ ॥ आचार्याद्धैवविद्याविदितासाधिष्ठंप्रापदितिश्रुतेरमानुषैरुक्तापिविद्यागुरुमुखेनदृढीकृताबाढंफलवती भवतीतिभावः ॥ ६५ ॥

स्त्रियौधाताविधाताचेति दधातिसत्तास्फूर्तीकार्येष्विति धाताचितिः विविधरूपेणदधातिधारयत्यात्मानमित्यनेकविकारवतीमायाविधाता रात्रिवद्यामोहकत्वाद्दुःखंरात्रिः अहर्वत्प्रसादकत्वात्सुखमहः ऋ
तुवदनिशंभ्रममाणत्वादृतुशब्देनाविद्यादिपंचकंमायाचेतिपूर्वोक्तमेवषट्कं संवत्सरःप्रजापतिः सर्वोपाधित्वसाम्यादुदाहृतश्रुतेश्च नहिसंवत्सराख्यःकालोनामाकिंचित्सूर्यादिपरिस्पंदाल्पत्वबहुत्वादिनानुमेयं
वस्तुनिजीर्णत्वनूतनत्वादिव्यवहारहेतुतयासिद्धमिदानींतदानीमित्यादिव्यवहारालंबनंद्रव्यमस्ति घटादिद्रव्यस्यैवपूर्वापरदेशसंबंधेननूतनत्वातीतत्वाद्यवस्थाभेदेनचतदुपपत्तेःकिमंतर्गडुनाकालेनेतिप्रजा

येतेस्त्रियौधाताविधाताचयेचतेकृष्णाःसितास्तंतवस्तेरात्र्यहनी॥ यदपितच्चक्रंद्वादशारंषड्वैकुमाराःपरिवर्तयंतितेपिषड्ऋतवःसंवत्सरश्चक्रम्॥ ६६ ॥ यःपुरुषः
सपर्जन्यःयोश्वःसोग्निःयऋषभस्त्वयापथिगच्छतादृष्टःसऐरावतोनागराट् ॥ ६७ ॥ यश्चैनमधिरूढःपुरुषःसचेंद्रःयदपितेभक्षितंतस्यऋषभस्यपुरीषंतदमृतंते
नखल्वसितास्मिन्नागभवनेनव्यापन्नस्त्वम्॥ ६८ ॥ सहिभगवानिंद्रोममसखात्वदनुक्रोशादिममनुग्रहंकृतवान्॥ तस्मात्कुंडलेगृहीत्वापुनरागतोऽसि॥ ६९ ॥
तत्सौम्यगम्यतामनुजानेभवंतंश्रेयोऽवाप्स्यसीति॥ सउपाध्यायेनानुज्ञातोभगवानुत्तंकःक्रुद्धस्तक्षकंप्रतिचिकीर्षमाणोहास्तिनपुरंप्रतस्थे ॥ १७० ॥ सहास्ति
नपुरंप्राप्यनचिराद्विप्रसत्तमः॥ समागच्छतराजानमुत्तंकोजनमेजयम् ॥ ७१ ॥ पुरातक्षशिलासंस्थंनिवृत्तमपराजितम् ॥ सम्यग्विजयिनंदृष्ट्वासमंतान्मंत्रि
भिर्वृतम्॥ ७२ ॥ तस्मैजयाशिषःपूर्वंयथान्यायंप्रयुज्यसः॥ उवाचैनंवचःकालेशब्दसंपन्नयागिरा॥ ७३ ॥ ॥उत्तंकउवाच॥ ॥अन्यस्मिन्करणीयेतुकार्येपा
र्थिवसत्तम॥ बाल्यादिवान्यदेवत्वंकुरुषेनृपसत्तम॥ ७४॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमुक्तस्तुविप्रेणसराजाजनमेजयः॥ अर्चयित्वायथान्यायंप्रत्युवाचद्विजो
त्तमम्॥ ७५॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥आसांप्रजानांपरिपालनेनस्वंक्षत्रधर्मंपरिपालयामि॥ प्रब्रूहिमेकिंकरणीयमद्ययेनासिकार्येणसमागतस्त्वम्॥ ७६॥
॥सौतिरुवाच॥ ॥सएवमुक्तस्तुनृपोत्तमेनद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः॥ उवाचराजानमदीनसत्त्वंस्वमेवकार्यंनृपतेकुरुष्व॥ ७७॥

पतिरेवसंवत्सरशब्दार्थः ॥६६॥ यःपुरुषःसपर्जन्यः पर्जन्यवत्तापनाशकत्वादाचार्यरूपीईश्वरः योश्वःसोग्निर्भोक्ताजीवइत्यर्थः इराअन्नंतद्वानिरावानृकतुस्ततउत्पन्नऐरावतोधर्मः नागराडिवाप्रकंप्यः शे
षमुक्तार्थं ॥ ६७ ॥ नव्यापन्नोनमृतः ॥ ६८ ॥ सहीति ममजीवस्यसखा परमेश्वरोह्यंतरात्मत्वात्सर्वेषांसखा द्वासुपर्णासयुजासखायेतिमंत्रवर्णात् सहिसर्वान्स्वधर्मस्थाननुगृह्णाति तत्प्रतिकूलस्यतक्षक
स्येवकुलक्षयंचकरोतीत्याख्यायिकातात्पर्यं खलोनप्रार्थनासाध्यःसचैदेवेनदंडितः अभ्येतिमृदुतांपश्चादुत्तंकेतक्षकोयथा ॥ ६९ ॥ प्रतिचिकीर्षमाणः हेतौशानच् तक्षकंबाधितुमित्यर्थः ॥१७०॥ हर्षका
लेराजानमर्थयेतेतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ शब्द्यतइतिशब्दोर्थस्तेनसंपन्नयाविशिष्टार्थवत्या ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ योस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंहन्मीतिमंत्रलिंगानुमितेशत्रुर्हंतव्यएवेत्यस्मिन्विधौसाध्येदृष्टंयत्कर्मसर्पसत्राख्यंतस्यकार्यस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्तव्यतायावाकालंमन्ये अपचितिंप्रतिक्रियां ॥ ७९ ॥ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ मुख्यमपराधमाह यियासुमिति विषहरणायजिगमिषुमर्थदानेनन्यवर्तयत् पिपासुमितिपाठेरिरक्षिषुमित्यर्थः ॥ ८२॥ ८३॥८४॥८५॥ वाक्यहविषावाक्यरूपेणोद्दीपकेनहविषाघृतादिना ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ वृत्तंमृतं वृत्तोतीतेदृढेख्यातेवर्तुलेपिमृतेवृतेइतिविश्वः तक्षकविषेणेतिशेषः धर्मोद्यमेऽनुकूलाःस्युर्देवास्तत्प्रतिबध्नतः तक्षकस्येवदुःखानिरितिपौष्येव्यवस्थितमितिरत्नगर्भः ॥१८८॥

॥उत्तंकउवाच ॥ ॥तक्षकेणमहींद्रेंद्रयेनतेहिंसितःपिता॥तस्मैप्रतिकुरुष्वत्वंपन्नगायदुरात्मने ॥ ७८ ॥ कार्यकालंहिमन्येऽहंविधिदृष्टस्यकर्मणः ॥ तद्गच्छापचितिंराजन्पितुस्तस्यमहात्मनः॥ ७९ ॥ तेनह्यनपराधीसदष्टोदुष्टांतरात्मना ॥ पंचत्वमगमद्राजावज्राहतइवद्रुमः ॥ १८० ॥ बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकःपन्नगाधमः ॥ अकार्यंकृतवान्पापोयोऽदशत्पितरंतव ॥ ८१ ॥ राजर्षिवंशगोप्तारममरप्रतिमंनृपम्॥ यियासुंकश्यपंचैवन्यवर्तयतपापकृत् ॥८२ ॥होतुमर्हसितंपापंज्वलितेहव्यवाहने॥सर्पसत्रेमहाराजत्वरितंतद्विधीयताम्॥८३॥एवंपितुश्चापचितिंकृतवांस्त्वंभविष्यसि॥ ममप्रियंचसुमहत्कृतंराजन्भविष्यति ॥८४॥कर्मणःपृथिवीपालममयेनदुरात्मना॥ विघ्नःकृतोमहाराजगुर्वर्थंचरतोऽनघ॥८५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वातुनृपतिस्तक्षकायचुकोपह॥ उत्तंकवाक्यहविषादीप्तोऽग्निर्हविषायथा ॥ ८६ ॥ अपृच्छत्सतदाराजामंत्रिणस्तान्सुदुःखितः ॥ उत्तंकस्यैवसांनिध्येपितुःस्वर्गगतिंप्रति ॥८७॥ तदैवहिसराजेंद्रोदुःखशोकाप्लुतोऽभवत्॥यदैववृत्तंपितरमुत्तंकादश्रृणोत्तदा ॥ १८८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौष्यपर्वणिपौष्याख्यानेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥

॥समाप्तंचपौष्यपर्व॥ ॥अथपौलोमपर्व॥ ॥लोमहर्षणपुत्रउग्रश्रवाःसौतिःपौराणिकोनैमिषारण्येशौनकस्यकुलपतेर्द्वादशवार्षिकेसत्रेऋषीनभ्यागतानुपतस्थे॥ १ ॥

॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवंकृतोपोद्घातंभारतमारभतेलोमहर्षणेत्यादिपूर्ववद्व्याख्येयं अत्रसौतिरुवाचेतिपाठेलोमहर्षणपुत्रादीनांसृष्टिप्रवाहानादितयाप्रतिकल्पंसमाननामरूपाधिकारपुरुषविशेषवचनानांसूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयदित्यादिश्रुतिभ्यः स्थानपतिसेनापत्यादिशब्दवदधिकारविशेषवाचित्वादेतत्कल्पीयसौतिवचनंपूर्वकल्पीयलोमहर्षणपुत्रादिपरमिति एवंसर्पसत्रादिकथापिकृतत्रेतादियुगस्थानुरुरुप्रभृतीन्प्रत्युच्यमानापूर्वकल्पीयसर्पसत्रादिपरेतिध्येयं ॥ १ ॥

पौराणिकःपुराणेकृतश्रमःसत्कृतांजलिस्तानुवाच ॥ किंभवंतःश्रोतुमिच्छंतिकिमहंब्रवाणीति ॥ २ ॥ ॥ तमृषयऊचुः॥ ॥परमंलौमहर्षणेवक्ष्यामस्त्वांनःप्रतिवक्ष्यसिवचःशुश्रूषतांकथायोगंनःकथायोगे ॥ ३ ॥ तत्रभगवान्कुलपतिस्तुशौनकोऽग्निशरणमध्यास्ते ॥ ४ ॥ योऽसौदिव्याःकथावेददेवतासुरसंश्रिताः ॥ मनुष्योरगगंधर्वकथावेदचसर्वशः॥५॥सचाप्यस्मिन्मखेसौतेविद्वान्कुलपतिर्द्विजः॥दक्षोधृतव्रतोधीमान्शास्त्रेचारण्यकेगुरुः ॥ ६ ॥ सत्यवादीशमपरस्तपस्वीनियतव्रतः ॥ सर्वेषामेवनोमान्यःसतावत्प्रतिपाल्यताम् ॥ ७ ॥ तस्मिन्नध्यासतिगुरावासनंपरमार्चितम् ॥ ततोवक्ष्यसियत्त्वांसप्रक्ष्यतिद्विजसत्तमः॥८॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमस्तुगुरौतस्मिन्नुपविष्टेमहात्मनि ॥ तेनपृष्टःकथाःपुण्यावक्ष्यामिविविधाश्रयाः ॥ ९ ॥ सोऽथविप्रर्षभःसर्वंकृत्वाकार्यंयथाविधि ॥ देवान्वाग्भिःपितॄनद्भिस्तर्पयित्वाजगामह ॥ १० ॥ यत्रब्रह्मर्षयःसिद्धाःसुखासीनाधृतव्रताः ॥ यज्ञायतनमाश्रित्यसूतपुत्रपुरःसराः॥ ११ ॥ ऋत्विक्ष्वथसदस्येषुसवैगृहपतिस्तदा॥ उपविष्टेषूपविष्टःशौनकोऽथाब्रवीदिदम्॥ १२॥ ॥इ०श्रीम०आदिपर्वणिपौलोमपर्वणिकथाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥ ॥छ॥

पौराणिकःपुराणंपण्यंजीविकास्येतिव्युत्पत्तिंनिराकरोति पुराणेकृतश्रमइति अत्रब्राह्मण्यांक्षत्रियात्सूतइतिस्मृत्युक्तोविलोमजोजातिसूतःसंजयाधिरथादिरन्यः यस्यजीविकासारथ्यंवापुराणराज्ञांशौर्यौदार्यादिवर्णनेनस्वामिप्रोत्साहनंच अतएवास्यपौराणिकइतिसंज्ञा उग्रश्रवास्तुसौतिरेवनजातिसूतःतथात्वेतत्रापिसूतशब्दप्रयोगोपपत्तेःसौतिरित्यपत्यार्थस्यतद्धितस्यानर्थक्यंस्यात् किंतर्हि अग्निकुंडसमुद्भूतसूतनिर्मलमानसेतिरोमहर्षणंप्रतिशौनकवचनस्यपुराणांतरेदर्शनादग्निजोरोमहर्षणःसूतस्तस्यचब्राह्मणसंकल्पाद्ब्रह्मासनार्हत्वं धृष्टद्युम्नस्यक्षत्रियत्ववत् ब्रह्मासनंचवैशंपायनशांतव्रतमार्कंडेयादितुल्यस्तत्सजातीयएवार्हतिनहीनः नहिमहांतःशौनकादयोहीनात्परंरहस्यंअगृह्णुरितिवक्तुंयुक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतेत्यत्रैवतन्निषेधात् नीचादप्युत्तमाविद्याग्राह्येतित्वापद्विषयमेतत् अतएवतद्वधाद्बलरामेणब्रह्महत्याव्रतंचीर्णमितिस्मर्यते तत्रसूतशब्दस्तुकथाप्रवक्तृत्वसामान्यात् तस्माद्ब्राह्मणएवपुराणप्रवक्तृत्वेनवरणीयःश्रोतुकामैर्नहीनः पौराणिकपदंनजातिसूतपरमपितुपुराणाध्येतृब्राह्मणपरमिति॥ २ ॥ परममिति हेलौमहर्षणेत्वांपरमंवचोवक्ष्यामः परमंब्रह्मवक्ष्यामस्त्वत्प्रयोजकत्वेनवाचयिष्यामः शौनकेसमागतेइतिशेषः कथायोगंकथासमुदायं शुश्रूषतांनः त्वंप्रतिवक्ष्यसीतिज्ञात्वेतिशेषः नोऽस्माकंकथायोगेकथाप्रसंगेइतिव्यवहितान्वयेनयोज्यं ॥ ३ ॥ अग्निशरणमग्निगृहं ॥ ४ ॥ वेदतात्पर्यंबोद्धुमितिशेषः ॥ ५ ॥ शास्त्रेविधिनिषेधप्रधानेकर्मकांडे आरण्यकेउपनिषद्विज्ञानकांडे ॥ ६ ॥ प्रतिपाल्यतांप्रतीक्ष्यतां ॥ ७॥ ततःतत् प्रथमार्थेतसिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ वाग्भिर्ब्रह्मयज्ञीयाभिः यदृचोधीतेपयआहुतिभिरेवतद्देवतास्तर्पयतीत्यादिवचनात् आजगामेतिच्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

पुराणमिति पुराणंपुरावृत्तं ॥ १ ॥ २ ॥ कल्याःसमर्थाः तवत्त्वत्तःश्रोतुमितिसंबंधः ॥ ३ ॥ कथितंमह्यमितिशेषः ॥ ४ ॥ ततोमयेति पितुःसकाशान्मयाऽधीतमित्यावर्तनीयं ॥५ ॥ ६ ॥ पुराणस्याश्रयःउपोद्घातस्तत्संयुतं ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ पूर्वपितामहःकुलप्रधानपुरुषः ॥ १० ॥ नियतःशमादिमान् नियताशनःहितंमितंमेध्यंवाश्नाति नत्वनशनमेवेतिभावः नियतेंद्रियइतिपाठेयमनियमयुक्तः ॥११ ॥१२॥

शौनकउवाच॥ ॥पुराणमखिलंतातपितातेऽधीतवान्पुरा॥ कच्चित्त्वमपितत्सर्वमधीषेलौमहर्षणे ॥ १॥पुराणेहिकथादिव्याआदिवंशाश्चधीमताम्॥ कथ्यंते
येपुराऽस्माभिःश्रुतपूर्वाःपितुस्तव॥ २॥तत्रवंशमहंपूर्वंश्रोतुमिच्छामिभार्गवम्॥ कथयस्वकथामेतांकल्याःस्मश्रवणेतव॥ ३॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥यदधीतं
पुरासम्यक्द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥ वैशंपायनविप्राग्र्यैस्तैश्चापिकथितंयथा ॥ ४ ॥ यदधीतंचपित्रामेसम्यक्चैवततोमया ॥ तावच्छृणुष्वयोदेवैःसेंद्रैःसर्षिमरुद्ग
णैः॥ ५॥पूजितःप्रवरोवंशोभार्गवोभृगुनंदन॥इमंवंशमहंपूर्वंभार्गवंतेमहामुने ॥ ६॥निगदामियथायुक्तंपुराणाश्रयसंयुतम् ॥ भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मणावै
स्वयंभुवा॥ ७॥ वरुणस्यक्रतौजातःपावकादितिनःश्रुतम्॥ भृगोःसुदयितःपुत्रश्च्यवनोनामभार्गवः॥ ८॥ च्यवनस्यचदायादःप्रमतिर्नामधार्मिकः ॥ प्रमतेर
प्यभूत्पुत्रोघृताच्यांरुरुरित्युत॥ ९ ॥रुरोरपिसुतोजज्ञेशुनकोवेदपारगः ॥प्रमद्वरायांधर्मात्मातवपूर्वपितामहः ॥ १० ॥ तपस्वीचयशस्वीचश्रुतवान्ब्रह्मवि
त्तमः॥ धार्मिकःसत्यवादीचनियतोनियताशनः॥ ११॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥सूतपुत्रयथातस्यभार्गवस्यमहात्मनः॥ च्यवनत्वंपरिख्यातंतन्ममाचक्ष्वपृ
च्छतः॥ १२ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥भृगोःसुदयिताभार्यापुलोमेत्यभिविश्रुता॥ तस्यांसमभवद्गर्भोभृगुवीर्यसमुद्भवः॥ १३॥ तस्मिन्गर्भेऽथसंभूतेपुलोमा
यांभृगूद्वह ॥ समयेसमशीलिन्यांधर्मपत्न्यांयशस्विनः ॥ १४ ॥ अभिषेकायनिष्क्रांतेभृगौधर्मभृतांवरे ॥ आश्रमंतस्यरक्षोऽथपुलोमाभ्याजगामह ॥ १५ ॥
तंप्रविश्याश्रमंदृष्ट्वाभृगोर्भार्यामनिंदिताम् ॥ हृच्छयेनसमाविष्टोविचेताःसमपद्यत ॥ १६॥ अभ्यागतंतुतद्रक्षःपुलोमाचारुदर्शना॥ न्यमंत्रयतवन्येनफलमू
लादिनातदा॥ १७॥ तांतुरक्षस्तदाब्रह्मन्हृच्छयेनाभिपीडितम्॥ दृष्ट्वाहृष्टमभूद्राजन्जिहीर्षुस्तामनिंदिताम्॥ १८॥ जातमित्यब्रवीत्कार्यंजिहीर्षुर्मुदितःशुभाम्॥
साहिपूर्ववृतातेनपुलोम्नातुशुचिस्मिता॥ १९ ॥ तांतुप्रादात्पितापश्चाद्भृगवेशास्त्रवत्तदा ॥ तस्यतत्किल्बिषंनित्यंहृदिवर्ततिभार्गव ॥ २०॥ इदमंतरमित्येवंहर्तुं
चक्रेमनस्तदा॥ अथाग्निशरणेपश्यज्ज्वलंतंजातवेदसम्॥ २१॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ हृच्छयेनकामेन ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कथंपरदारेपुकामइत्यतआह साहीति बाल्येकिलरुदतींकन्यांरोदननिवृत्त्यर्थंभीषयितुंपित्राउक्तंरेरक्षएनांगृहाणेतितावत्तैवगृहेसंनिहितेनरक्षसावृताममेयंभार्येतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ अतएवतस्याःपिताअनृतकारकः अनृतकारिणेइतिपाठेतुभृगोरेवविशेषणं परिहासेनापिददामीत्युक्त्वानदत्तंचेद्दोषोभवतीतिभावः वरारोहाश्रेष्ठनितंबा ॥ २४ ॥ २५ ॥ शंकमानंछलव
चनेनपूर्वमस्यैदत्तापश्चाद्विधिपूर्वकंभृगवेदत्तातोममवाइयंभृगोर्वेतिसंदिहानं ॥ २६ ॥ कवेसर्वज्ञ ॥ २७ ॥ यदितथेति मत्पूर्वासाचेद्भृगुश्चानृतकारीचेत्तर्हिसत्यंब्रूहि ॥ २८ ॥ २९ ॥ भृगोरित्युक्तेऽनृतंपूर्वं

तमपृच्छत्ततोरक्षःपावकंज्वलितंतदा॥ शंसमेकस्यभार्येयमग्नेपृच्छेऋतेनवै ॥ २२ ॥ मुखंत्वमसिदेवानांवदपावकपृच्छते ॥ मयाहीयंवृतापूर्वंभार्यार्थेवरव
र्णिनी ॥ २३ ॥ पश्चादिमांपिताप्रादाद्भृगवेऽनृतकारकः॥ सेयंयदिवरारोहाभृगोर्भार्यारहोगता ॥ २४ ॥ तथासत्यंसमाख्याहिजिहीर्षाम्याश्रमादिमाम्॥ सम
न्युस्तत्रहृदयंप्रदहन्निवतिष्ठति॥ मत्पूर्वभार्यांयदिमांभृगुरापसुमध्यमाम्॥ २५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवंरक्षस्तमामंत्र्यज्वलितंजातवेदसम् ॥ शंकमानंभृगो
र्भार्यांपुनःपुनरपृच्छत ॥ २६ ॥ त्वमग्नेसर्वभूतानामंतश्चरसिनित्यदा॥ साक्षिवत्पुण्यपापेषुसत्यंब्रूहिकवेवचः॥ २७ ॥ मत्पूर्वापहृताभार्याभृगुणाऽनृतकारि
णा ॥ सेयंयदितथामेत्वंसत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ २८ ॥ श्रुत्वात्वत्तोभृगोर्भार्यांहरिष्याम्याश्रमादिमाम्॥ जातवेदःपश्यतस्तेवदसत्यांगिरंमम ॥ २९ ॥ ॥सौतिरु
वाच॥ ॥तस्यैतद्वचनंश्रुत्वासप्तार्चिर्दुःखितोऽभवत् ॥ भीतोऽनृताच्चशापाच्चभृगोरित्यब्रवीच्छनैः॥ ३० ॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥ त्वयावृतापुलोमेयंपूर्वंदान
वनंदन॥ किंत्वियंविधिनापूर्वंमंत्रवन्नवृतात्वया॥ ३१ ॥ पित्रातुभृगवेदत्तापुलोमेयंयशस्विनी ॥ ददातिनपितातुभ्यंवरलोभान्महायशाः॥ ३२ ॥ अथेमांवेद
दृष्टेनकर्मणाविधिपूर्वकम्॥ भार्यामृषिर्भृगुःप्रापमांपुरस्कृत्यदानव॥ ३३ ॥ सेयमित्यवगच्छामिनानृतंवक्तुमुत्सहे ॥ नानृतंहिसदालोकेपूज्यतेदानवोत्तम॥ ३४॥
॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिपुलोमाग्निसंवादेपंचमोऽध्यायः॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥अग्नेरथवचःश्रुत्वातद्रक्षःप्रज
हारताम्॥ ब्रह्मन्वराहरूपेणमनोमारुतरंहसा ॥ १ ॥ ततःसगर्भोनिवसन्कुक्षौभृगुकुलोद्वह॥ रोषान्मातुश्च्युतःकुक्षेश्च्यवनस्तेनसोऽभवत्॥ २ ॥ तंदृष्ट्वामातुरुद
राच्च्युतमादित्यवर्चसम्॥ तद्रक्षोभस्मसाद्भूतंपपातपरिमुच्यताम्॥ ३॥ सातमादायसुश्रोणीससारभृगुनंदनम्॥ च्यवनंभार्गवंपुत्रंपुलोमादुःखमूर्च्छिता॥ ४॥ तां
ददर्शस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामहः॥ रुदतींबाष्पपूर्णाक्षींभृगोर्भार्यामनिंदिताम्॥ ५ ॥

रक्षःपरिग्रहत्वात्तस्याः रक्षसइत्युक्तेभृगुतःशापभयं॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ सेयमिति यात्वयापूर्वंवृतासेयंत्वदीयैवेयमित्यर्थः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥५॥
छलवचनाद्वैधएवविधिःश्रेयान् तयोःसाम्यंपश्यन्नग्निःशापंप्राप आद्यस्यप्राबल्यंमन्वानोराक्षसोनाशंचप्रापेतिषष्ठाध्यायतात्पर्यं अग्नेरथेति ॥ १ ॥ तेनचुच्यावेतियोगेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ सृतिंमार्गं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मद्भार्यामियंममैवभार्यानतुभृगोरित्येवंरूपेणत्वांरक्षोनवेदेत्यर्थः तवेयंभार्यैतिकेनकथितासि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ ॥७॥ ॥ शप्तस्त्विति ॥ १ ॥ सत्यंचवदतःसमं सत्यंयथार्थं समंपक्षपातहीनं व्यभिचारःअपराधः ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ योगेनयोगसिद्धिबलेन मूर्तिषुगार्हपत्यद

सांत्वयामासभगवान्वधूंब्रह्मापितामहः॥ अश्रुबिंदूद्भवातस्याःप्रावर्ततमहानदी॥ ६॥ आवर्तंतीसृतिंतस्याभृगोःपत्न्यास्तपस्विनः॥ तस्यामार्गंसृतवतींदृष्ट्वातु सरितंतदा॥ ७॥ नामतस्यास्तदानद्याश्चक्रेलोकपितामहः॥ वधूसरेतिभगवांश्च्यवनस्याश्रमंप्रति॥ ८॥ सएवंच्यवनोजज्ञेभृगोःपुत्रःप्रतापवान्॥ तंददर्श पितातत्रच्यवनंतांचभाविनीम्॥ सपुलोमांततोभार्यांपप्रच्छकुपितोभृगुः॥ ९॥ ॥भृगुरुवाच॥ ॥केनासिरक्षसेतस्मैकथितात्वंजिहीर्षते॥ नहित्वांवेदतद्रक्षो मद्भार्यांचारुहासिनीम्॥ १०॥ तत्त्वमाख्याहितंह्यद्यशप्तुमिच्छाम्यहंरुषा॥ बिभेतिकोनशापान्मेकस्यचायंव्यतिक्रमः॥ ११॥ ॥पुलोमोवाच॥ ॥अग्निना भगवंस्तस्मैरक्षसेहंनिवेदिता॥ ततोमामनयद्रक्षःक्रोशंतींकुररीमिव॥ १२॥ साऽहंतवसुतस्यास्यतेजसापरिमोक्षिता॥ भस्मीभूतंचतद्रक्षोमामुत्सृज्यपपात वै॥ १३॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इतिश्रुत्वापुलोमायाभृगुःपरममन्युमान्॥ शशापाग्निमतिक्रुद्धःसर्वभक्षोभविष्यसि॥ १४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिअग्निशापेषष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥शप्तस्तुभृगुणावह्निःक्रुद्धोवाक्यमथाब्रवीत्॥ किमिदंसाहसंब्रह्मन्कृतवानसिमांप्रति॥ १॥ धर्मेप्रयतमानस्यसत्यंचवदतःसमम्॥ पृष्टोयदब्रुवंसत्यंव्यभिचारोऽत्रकोमम॥ २॥ पृष्टोहिसाक्षीयःसाक्ष्यंजानानोऽप्यन्यथावदेत्॥ सपूर्वानात्मनःसप्तकुलेहन्यात्तथापरान्॥ ३॥ यश्चकार्यार्थतत्त्वज्ञोजानानोऽपिनभाषते॥ सोऽपितेनैवपापेनलिप्यतेनात्रसंशयः॥ ४॥ शक्तोऽहमपिशप्तुंत्वांमान्यास्तुब्राह्मणाममम॥ जानतोऽपिचतेब्रह्मन्कथयिष्येनिबोधतत्॥ ५॥ योगेनबहुधात्मानंकृत्वातिष्ठामिमूर्तिषु॥ अग्निहोत्रेषुसत्रेषुक्रियासुचमखेषुच ॥ ६॥ वेदोक्तेनविधानेनमयियद्धूयतेहविः॥ देवताःपितरश्चैवतेनतृप्ताभवंतिवै॥ ७॥ आपोदेवगणाःसर्वेआपःपितृगणास्तथा॥ दर्शश्चपौर्णमासश्चदेवानांपितृभिःसह॥ ८॥ देवताःपितरस्तस्मात्पितरश्चापिदेवताः॥ एकीभूताश्चदृश्यंतेपृथक्त्वेनचपर्वसु॥ ९॥

क्षिणाग्न्यादिषु सत्रेष्वनेककर्तृकेषुगवामयनादिषु क्रियासुस्मार्तासुगर्भाधानादिषु मखेज्योतिष्टोमादौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आपःसोमाज्यपयःप्रभृतयोग्नौहूयमानादेवपितृरूपाः आपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेरग्नौहुताआपएवदेवताशरीररूपेणपरिणमंतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ देवादिभावस्यापिकर्मप्राप्यत्वाद्देवानांपितॄणांचमिथोभेदोनास्त्येवतुल्यहेतुकत्वादित्याह देवताइति ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ अमावास्याममावास्यायां हूयंतेइज्यंते ॥ ११ ॥ संहारंतिरोभावं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियाभ्रंशादग्निहोत्रादिलोपात् भ्रांताःकर्तव्याकर्तव्यविमूढाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥
भूतभावनंजरायुजादिभूतकर्त्तारं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्ष्यंतिभक्षयिष्यंतिशिखिन्अग्ने ॥ २२ ॥ क्रव्यादामनुष्याद्यमेध्यमांसभक्षिणी ॥ २३ ॥ स्वप्रभावाद्विनिर्गतंशापंसत्यंकुर्विंतिभावः यथोक्तं

देवताःपितरश्चैवभुंजतेमयियद्धुतम्॥देवतानांपितॄणांचमुखमेतदहंस्मृतम्॥ १०॥अमावास्यांहिपितरःपौर्णमास्यांहिदेवताः॥ मन्मुखेनैवहूयंतेभुंजतेचहुतंह
विः ॥ ११ ॥ सर्वभक्षःकथंत्वेषांभविष्यामिमुखंत्वहम्॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥चिंतयित्वाततोवह्निश्चक्रेसंहारमात्मनः॥ १२ ॥ द्विजानामग्निहोत्रेषुयज्ञसत्रक्रि
यासुच॥निरोंकारवषट्काराःस्वधास्वाहाविवर्जिताः॥ १३॥ विनाग्निनाप्रजाःसर्वास्ततआसन्सुदुःखिताः॥ अथर्षयःसमुद्विग्नादेवान्गत्वाब्रुवन्वचः॥ १४॥अ
ग्निनाशात्क्रियाभ्रंशाद्भ्रांतालोकास्त्रयोऽनघाः॥ विधध्वमत्रयत्कार्यंनस्यात्कालात्ययोयथा ॥ १५ ॥ अथर्षयश्चदेवाश्चब्रह्माणमुपगम्यतु ॥ अग्नेरावेदयन्
शापंक्रियासंहारमेवच ॥ १६ ॥ भृगुणावैमहाभागशप्तोऽग्निःकारणांतरे॥ कथंदेवमुखोभूत्वायज्ञभागाग्रभुक्तथा॥ १७॥ हुतभुक्सर्वलोकेषुसर्वभक्षत्वमे
ष्यति॥श्रुत्वातुतद्वचस्तेषामग्निमाहूयविश्वकृत्॥ १८॥ उवाचवचनंश्लक्ष्णंभूतभावनमव्ययम्॥ लोकानामिहसर्वेषांत्वंकर्ताचांतएवच ॥ १९॥ त्वंधारयसि
लोकांस्त्रीन्क्रियाणांचप्रवर्तकः॥ सतथाकुरुलोकेशनोच्छिद्येरन्यथाक्रियाः॥ २० ॥ कस्मादेवंविमूढस्त्वमीश्वरःसन्हुताशन ॥ त्वंपवित्रंसदालोकेसर्वभूतग
तिश्चह॥ २१ ॥ नत्वंसर्वशरीरेणसर्वभक्षत्वमेष्यसि॥ अपानेह्यर्चिषोयास्तेसर्वंभक्ष्यंतिताःशिखिन्॥ २२ ॥ क्रव्यादाचतनुर्यातेसासर्वंभक्षयिष्यति॥यथासू
र्यांशुभिःस्पृष्टंसर्वंशुचिविभाव्यते॥ २३ ॥ तथात्वदर्चिर्निर्दग्धंसर्वंशुचिभविष्यति॥ त्वमग्नेपरमंतेजःस्वप्रभावाद्विनिर्गतम्॥ २४॥ स्वतेजसैवतंशापंकुरुसत्य
मृषेर्विभो॥देवानांचात्मनोभागंगृहाणत्वंमुखेहुतम्॥ २५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमस्त्वितितंवह्निःप्रत्युवाचपितामहम्॥ जगामशासनंकर्तुंदेवस्यपरमे
ष्ठिनः॥ २६ ॥देवर्षयश्चमुदितास्ततोजग्मुर्यथागतम्॥ ऋषयश्चयथापूर्वंक्रियाःसर्वाःप्रचक्रिरे ॥ २७॥ दिविदेवामुमुदिरेभूतसंघाश्चलौकिकाः ॥ अग्निश्चपर
मांप्रीतिमवापहतकल्मषः॥ २८॥

शिक्षायां आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतं मारुतस्तूरसिचरन्मंद्रंजनयतिस्वरमित्याद्युक्तत्वादग्नेर्वागधिष्ठातृत्वाच्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ब्राह्मणै
रनपराधबाधितोपिनतेषुप्रतीकारंप्रयुंजीतेत्यध्यायतात्पर्यं ॥ २८ ॥

॥ २१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७॥८॥ ॥सचापीति ॥१॥२॥३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रजज्ञिवानुत्पादितवान्॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ १३॥ १४ ॥ १५ ॥ भगदै

एवंसभगवाञ्छापंलेभेग्निर्भृगुतःपुरा ॥ एवमेषपुरावृत्तइतिहासोऽग्निशापजः ॥ पुलोम्नश्चविनाशोऽयंच्यवनस्यचसंभवः ॥ २९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिअग्निशापमोचनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥सचापिच्यवनोब्रह्मन्भार्गवोजनयत्सुतम् ॥ सुकन्यायांमहात्मानंप्रमतिंदीप्ततेजसम् ॥ १ ॥ प्रमतिस्तुरुरुंनामघृताच्यांसमजीजनत् ॥ रुरुःप्रमद्वरायांतुशुनकंसमजीजनत् ॥ २ ॥ शुनकस्तुमहासत्त्वःसर्वभार्गवनंदनः ॥ जातस्तपसितीव्रेचस्थितःस्थिरयशास्ततः ॥ ३ ॥ तस्यब्रह्मन्रुरोःसर्वंचरितंभूरितेजसः ॥ विस्तरेणप्रवक्ष्यामितच्छृणुत्वमशेषतः ॥ ४ ॥ ऋषिरासीन्महान्पूर्वंतपोविद्यासमन्वितः ॥ स्थूलकेशइतिख्यातःसर्वभूतहितेरतः ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमेनकायांप्रजज्ञिवान् ॥ गंधर्वराजोविप्रर्षेविश्वावसुरितिस्मृतः ॥ ६ ॥ अप्सरामेनकातस्यतंगर्भंभृगुनंदन ॥ उत्ससर्जयथाकालंस्थूलकेशाश्रमंप्रति ॥ ७ ॥ उत्सृज्यचैवतंगर्भंनद्यास्तीरेजगामसा ॥ अप्सरामेनकाब्रह्मन्निर्दयानिरपत्रपा ॥ ८ ॥ कन्याममरगर्भाभांज्वलंतीमिवचश्रिया ॥ तांददर्शसमुत्सृष्टांनदीतीरेमहानृषिः ॥ ९ ॥ स्थूलकेशःसतेजस्वीविजनेबंधुवर्जिताम् ॥ सतांदृष्ट्वातदाकन्यांस्थूलकेशोमहाद्विजः ॥ १० ॥ जग्राहचमुनिश्रेष्ठःकृपाविष्टःपुपोषच ॥ ववृधेसावरारोहातस्याश्रमपदेशुभे ॥ ११ ॥ जातकाद्याःक्रियाश्चास्याविधिपूर्वंयथाक्रमम् ॥ स्थूलकेशोमहाभागश्चकारसुमहानृषिः ॥ १२ ॥ प्रमदाभ्योवरासातुसत्त्वरूपगुणान्विता ॥ ततःप्रमद्वरेत्यस्यानामचक्रेमहानृषिः ॥ १३ ॥ तामाश्रमपदेतस्यरुरुर्दृष्ट्वाप्रमद्वराम् ॥ बभूवकिलधर्मात्मामदनोपहतस्तदा ॥ १४ ॥ पितरंसखिभिःसोऽथश्रावयामासभार्गवम् ॥ प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तांस्थूलकेशंयशस्विनम् ॥ १५ ॥ ततःप्रादात्पिताकन्यांरुरवेतांप्रमद्वराम् ॥ विवाहंस्थापयित्वाग्रेनक्षत्रेभगदैवते ॥ १६ ॥ ततःकतिपयाहस्यविवाहेसमुपस्थिते ॥ सखीभिःक्रीडतीसार्धंसाकन्यावरवर्णिनी ॥ १७ ॥ नापश्यत्संप्रसुप्तंवैभुजंगंतिर्यगायतम् ॥ पदाचैनंसमाक्रामन्मुमूर्षुःकालचोदिता ॥ १८ ॥ सतस्याःसंप्रमत्तायाश्चोदितःकालधर्मणा ॥ विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमंगेन्यपातयत् ॥ १९ ॥ सादष्टातेनसर्पेणपपातसहसाभुवि ॥ विवर्णाविगतश्रीकाभ्रष्टाभरणचेतना ॥ २० ॥

वतेपूर्वयोःफल्गुन्योरितिलौकिकाः फल्गुनीनक्षत्रमर्यमादेवताफल्गुनीनक्षत्रंभगोदेवतेतिश्रुतेरुत्तराफल्गुन्योर्वाविवाहंस्थापयित्वानिश्चित्य ॥ १६ ॥ विवाहेसमुपस्थितेप्रागेवविवाहाच्छब्दतःपरिग्रहमात्रेणभार्यात्वेनकल्पितायाअपिनाशेरुरोर्दुरंतदुःखावाप्तिरितिपरिग्रहस्यदुःखदत्वंव्यक्तं ॥ १७ ॥ १८ ॥ कालधर्मणामृत्युना विषोपलिप्तान्सविषान् ॥ १९ ॥ २० ॥

व्यसुर्विगतप्राणा ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६॥२७॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ॥ ९ ॥ ॥ महामहिम्नाप्यायुषःक्षणोपिदुर्लभइत्यर्थमध्याय

निरानंदकरीतेषांबंधूनांमुक्तमूर्धजा॥ व्यसुरप्रेक्षणीयासाप्रेक्षणीयतमाऽभवत् ॥ २१ ॥ प्रसुप्तेवाभवच्चापिभुविसर्पविषार्दिता ॥ भूयोमनोहरतराबभूवतनुम
ध्यमा॥ २२ ॥ददर्शतांपिताचैवयेचैवान्येतपस्विनः ॥ विचेष्टमानांपतितांभूतलेपद्मवर्चसम् ॥ २३ ॥ ततःसर्वेद्विजवराःसमाजग्मुःकृपान्विताः ॥ स्वस्त्यात्रेयोम
हाजानुःकुशिकःशंखमेखलः॥ २४ ॥ उद्दालकःकठश्चैवश्वेतश्चैवमहायशाः ॥ भरद्वाजःकौणकुत्स्यआर्ष्टिषेणोऽथगौतमः ॥ २५ ॥ प्रमतिःसहपुत्रेणतथान्येवन
वासिनः॥ तांतेकन्यांव्यसुंदृष्ट्वाभुजंगस्यविषार्दिताम्॥ २६ ॥ रुरुदुःकृपयाविष्टारुरुस्त्वार्तोबहिर्ययौ॥ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशंस्तदा ॥ २७॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिप्रमद्वरासर्पदंशेअष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥९॥ ॥९॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तेषुतत्रोपविष्टेषुब्राह्मणेषुमहात्म
सु॥ रुरुश्चुक्रोशगहनंवनंगत्वाऽतिदुःखितः ॥ १ ॥ शोकेनाभिहतःसोऽथविलपन्करुणंबहु ॥ अब्रवीद्वचनंशोचन्प्रियांस्मृत्वाप्रमद्वराम्॥ २ ॥शेतेसाभुवितन्वं
गीममशोकविवर्धिनी ॥ बांधवानांचसर्वेषांकिंनुदुःखमतःपरम् ॥ ३ ॥ यदिदत्तंतपस्तप्तंगुरवोवामयायदि ॥सम्यगाराधितास्तेनसंजीवतुममप्रिया॥ ४ ॥य
थाचजन्मप्रभृतियतात्माऽहंधृतव्रतः॥ प्रमद्वरातथाद्यैषासमुत्तिष्ठतुभामिनी ॥ ५ ॥ एवंलालप्यतस्तस्यभार्यार्थेदुःखितस्यच॥ देवदूतस्तदाऽभ्येत्यवाक्यमाहरु
रुंवने॥६॥ ॥देवदूतउवाच॥ ॥अभिधत्सेहयद्वाचारुरोदुःखेनतन्मृषा ॥ यतोमर्त्यस्यधर्मात्मन्नायुरस्तिगतायुषः ॥ ७ ॥ गतायुरेषाकृपणागंधर्वाप्सरसोः
सुता॥तस्माच्छोकेमनस्तातमाकृथास्त्वंकथंचन॥८॥ उपायश्चात्रविहितःपूर्वंदेवैर्महात्मभिः॥तंयदीच्छसिकर्तुंत्वंप्राप्स्यसीहप्रमद्वराम्॥ ९ ॥ ॥रुरुरुवाच॥
कउपायःकृतोदेवैर्ब्रूहितत्त्वेनखेचर ॥ करिष्येहंतथाश्रुत्वात्रातुमर्हतिमांभवान्॥ १० ॥ ॥देवदूतउवाच॥ ॥आयुषोर्धंप्रयच्छत्वंकन्यायैभृगुनंदन ॥एवमुत्था
स्यतिरुरोतवभार्याप्रमद्वरा॥ ११ ॥ ॥रुरुरुवाच॥ ॥आयुषोऽर्धंप्रयच्छामिकन्यायैखेचरोत्तम॥शृंगाररूपाभरणासमुत्तिष्ठतुमेप्रिया॥ १२ ॥ ॥सौतिरुवा
च॥ ॥ततोगंधर्वराजश्चदेवदूतश्चसत्तमौ॥ धर्मराजमुपेत्येदंवचनंप्रत्यभाषताम्॥ १३ ॥धर्मराजायुषोर्धेनरुरोर्भार्याप्रमद्वरा॥समुत्तिष्ठतुकल्याणीमृतैवंय
दिमन्यसे॥ १४ ॥ ॥धर्मराजउवाच॥ ॥प्रमद्वरांरुरोर्भार्यांदेवदूतयदीच्छसि॥ उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्धेनरुरोरेवसमन्विता॥ १५॥

आरभ्यते तेषुतत्रेत्यादिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ गतायुषआयुर्लाभोनास्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ रुरोरेवनान्यस्य दंपत्योरेकात्मकत्वात् ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नचैवमायुषोऽर्धप्रदानेनेतरेषामप्यायुर्लाभोभवतीत्याह भविष्येरुरोरेवजातकेइदंदृष्टंनान्यत्रेत्यर्थः ॥ १७ ॥१८ ॥ एवंकामप्रतीघातेक्रोधावेशादविवेकेनाधर्ममपिमहांतोनुतिष्ठंतीत्याह व्रतमिति व्रतंनियमं जिह्मगानांसर्पाणां ॥१९॥ गृह्यगृहीत्वा ॥२०॥ डुंडुभंनिर्विषंस्थूलसर्पंवयसान्वितंवृद्धं ॥२१॥२२॥ संरंभादावेशात्॥२४॥ ॥इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः॥९॥

॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमुक्तेततःकन्यासोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ॥ रुरोस्तस्यायुषोर्धेनसुप्तेववरवर्णिनी ॥ १६ ॥ एतद्दृष्टंभविष्येहिरुरोरुत्तमतेजसः ॥ आयुषोऽतिप्रवृद्धस्यभार्यार्थेऽर्धमलुप्यत ॥१७॥ ततइष्टेऽहनितयोःपितरौचक्रतुर्मुदा ॥ विवाहंतौचरेमातेपरस्परहितैषिणौ ॥१८॥ सलब्ध्वादुर्लभांभार्यांपद्मकिंजल्कसुप्रभाम् ॥ व्रतंचक्रेविनाशायजिह्मगानांधृतव्रतः ॥ १९ ॥ सदृष्ट्वाजिह्मगान्सर्वांस्तीव्रकोपसमन्वितः ॥ अभिहंतियथासत्त्वंगृह्यप्रहरणंसदा ॥ २० ॥ सकदाचिद्वनंविप्रोरुरुरभ्यागमन्महत् ॥ शयानंतत्रचापश्यत्डुंडुभंवयसाऽन्वितम् ॥ २१ ॥ ततउद्यम्यदंडंसकालदंडोपमंतदा ॥ जिघांसुःकुपितोविप्रस्तमुवाचाऽथडुंडुभः ॥ २२॥ नापराध्यामितेकिंचिदहमद्यतपोधन ॥ संरंभाच्चकिमर्थंमामभिहंसिरुषाऽन्वितः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिप्रमद्वराजीवनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥रुरुरुवाच॥ ॥ममप्राणसमाभार्यादष्टासीद्भुजगेनह ॥ तत्रमेसमयोघोरआत्मनोरगवैकृतः ॥ १ ॥ भुजंगंवैसदाहन्यांयंयंपश्येयमित्युत ॥ ततोऽहंत्वांजिघांसामिजीवितेनाद्यमोक्ष्यसे ॥ २ ॥ ॥डुंडुभउवाच॥ ॥ अन्येतेभुजगाब्रह्मन्येदशंतीहमानवान् ॥ डुंडुभानहिगंधेननत्वंहिंसितुमर्हसि ॥ ३ ॥ एकानर्थान्पृथगर्थानेकदुःखान्पृथक्सुखान् ॥ डुंडुभान्धर्मविद्भूत्वानत्वंहिंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ इतिश्रुत्वावचस्तस्यभुजगस्यरुरुस्तदा ॥ नावधीद्भयसंविग्नमृषिंमत्वाऽथडुंडुभम् ॥ ५ ॥ उवाचचैनंभगवान्रुरुःसंशमयन्निव ॥ कामंमांभुजगब्रूहिकोऽसीमांविक्रियांगतः ॥ ६ ॥ ॥डुंडुभउवाच॥ ॥अहंपुरारुरोनाम्नाऋषिरासंसहस्रपात् ॥ सोऽहंशापेनविप्रस्यभुजगत्वमुपागतः ॥ ७ ॥ ॥रुरुरुवाच॥ ॥किमर्थंशप्तवान्क्रुद्धोद्विजस्त्वांभुजगोत्तम ॥ कियंतंचैवकालंतेवपुरेतद्भविष्यति ॥८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिरुरुडुंडुभसंवादेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ममेति ॥१॥२॥ अहिगंधेनसर्पसादृश्यमात्रेण॥३॥अत्राध्यायेविधेयांशमाह एकानर्थानिति अनर्थोहानिः अर्थोलाभः तत्रार्थःसुखंचकर्तुर्भोक्तुश्चभवति अनर्थोदुःखंचैकस्यापराधेनसर्वेषांतत्सजातीयानांभवतीत्यर्थः धर्मवित्यस्यापराधःसएवदंड्योनान्यइतिधर्मस्तज्ज्ञः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥

नर्मपूर्विकापिपरपीडानकर्तव्याकिमुतवास्तवीसाप्यधर्मणेत्याहाध्यायेन सखावभूवेत्यादिना खगमोनामवाडवइतिपाठे वाडवोब्राह्मणः संशितवाक्तीक्ष्णवचनः ॥ १ ॥ तार्णंतृणमयं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ संभ्रमाद्भयात् पुरइत्यपेक्षितेपुरतइत्यार्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सौम्योऽतीक्ष्णस्वभावः ॥ १४ ॥ अहिंसाअविधिस्पृष्टहिंसायाअभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ डुंडुभउवाच ॥ ॥ सखावभूवमेपूर्वंखगमोनामवैद्विजः ॥ भृशंसंशितवाक्तातत‌पोबलसमन्वितः ॥ १ ॥ समयाक्रीडताबाल्येकृत्वातार्णंभुजंगमम् ॥ अग्निहो
त्रेप्रसक्तस्तुभीषितःप्रमुमोहवै ॥ २ ॥ लब्ध्वासचपुनःसंज्ञांमामुवाचतपोधनः ॥ निर्दहन्निवकोपेनसत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ३ ॥ यथावीर्यस्त्वयासर्पःकृतोऽयंमद्वि
भीषया ॥ तथावीर्योभुजंगस्त्वंममशापाद्भविष्यसि ॥ ४ ॥ तस्याहंतपसोवीर्यंजानन्नासंतपोधन ॥ भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचमहंतदा ॥ ५ ॥ प्रणतःसंभ्रमाच्चै
वप्रांजलिःपुरतःस्थितः ॥ सखेतिसहसेदंतेनर्मार्थंवैकृतंमया ॥ ६ ॥ क्षंतुमर्हसिमेब्रह्मन्शापोऽयंविनिवर्त्यताम् ॥ सोऽथमामब्रवीद्दृष्ट्वाभृशमुद्विग्नचेतसम् ॥ ७ ॥
मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यसुसंभ्रांतस्तपोधनः ॥ नानृतंवैमयाप्रोक्तंभवितेदंकथंचन ॥ ८ ॥ यत्तुवक्ष्यामितेवाक्यंशृणुतन्मेतपोधन ॥ श्रुत्वाचहृदितेवाक्यमिदमस्तुस
दाऽनघ ॥ ९ ॥ उत्पत्स्यतिरुरुर्नामप्रमतेरात्मजःशुचिः ॥ तंदृष्ट्वाशापमोक्षस्तेभवितानचिरादिव ॥ १० ॥ सत्वंरुरुरितिख्यातःप्रमतेरात्मजोऽपिच ॥ स्वरूपंप्र
तिपद्याहमद्यवक्ष्यामितेहितम् ॥ ११ ॥ सडौंडुभंपरित्यज्यरूपंविप्रर्षभस्तदा ॥ स्वरूपंभास्वरंभूयःप्रतिपेदेमहायशाः ॥ १२ ॥ इदंचोवाचवचनंरुरुमप्रतिमौजसम् ॥
अहिंसापरमोधर्मःसर्वप्राणभृतांवर ॥ १३ ॥ तस्मात्प्राणभृतःसर्वान्नहिंस्याद्ब्राह्मणःक्वचित् ॥ ब्राह्मणःसौम्यएवेहभवतीतिपराश्रुतिः ॥ १४ ॥ वेदवेदांगविन्नामस
र्वभूताभयप्रदः ॥ अहिंसासत्यवचनंक्षमाचेतिविनिश्चितम् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणस्यपरोधर्मोवेदानांधारणापिच ॥ क्षत्रियस्यहियोधर्मःसहिनेष्येतवैतव ॥ १६ ॥ दंड
धारणमुग्रत्वंप्रजानांपरिपालनम् ॥ तदिदंक्षत्रियस्यासीत्कर्मवैशृणुमेरुरो ॥ १७ ॥ जनमेजयस्ययज्ञेस्मिन्सर्पाणांहिंसनंपुरा ॥ परित्राणंचभीतानांसर्पाणांब्रा
ह्मणादपि ॥ १८ ॥ तपोवीर्यबलोपेताद्वेदवेदांगपारगात् ॥ आस्तीकाद्द्विजमुख्याद्वैसर्पसत्रेद्विजोत्तम ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिपौलोमपर्वणिडुंडुभ
शापमोक्षेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ रुरुरुवाच ॥ ॥ कथंहिंसितवान्सर्पान्सराजाजनमेजयः ॥ सर्पावाहिंसितास्तत्रकिमर्थंद्विजसत्तम ॥ १ ॥

परित्राणंदृष्टमितिशेषः परैर्हिंस्यमानस्यब्राह्मणेनत्राणंकर्तव्यंनतुहिंसेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ नष्टमंतर्हितं ॥४॥५ ॥ सद्रोहंसत्यवचनमतिरागश्चयोषिति अनागसामपिद्रोहःपौलोमेर्थाद्विनिंदितइतिरत्नगर्भः ॥ ६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥
पौलोमेदारपरिग्रहस्यमहाद्रोहहेतुत्वमुक्त्वासंततिमात्रार्थंसआवश्यकोनतुभोगार्थमितिदर्शयितुमास्तीकाख्यानमारभते किमर्थमिति अंतमंतकरत्वं ॥१॥ जयतांजितेंद्रियाणां यद्वाअराजासन्विद्ययास
मंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परीयायेतिब्राह्मणाद्विद्ययैवजयतामितिव्याख्येयं जपतामित्यपिकेचित्पठंति ॥ २ ॥ वसुरेतसोऽग्नेःआहरत्कृतवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ परिचक्षतेमादृशाइतिशेषः ॥ ६ ॥ तदेवाह

किमर्थंमोक्षिताश्चैवपन्नगास्तेनधीमता॥ आस्तीकेनद्विजश्रेष्ठश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥श्रोष्यसित्वंरुरोसर्वमास्तीकचरितंमहत्॥ब्रा
ह्मणानांकथयतामित्युक्त्वांतरधीयत॥ ३ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥रुरुश्चापिवनंसर्वंपर्यधावत्समंततः॥ तमृषिंनष्टमन्विच्छन्संश्रांतोन्यपतद्भुवि॥४॥समोहंपर
मंगत्वानष्टसंज्ञइवाभवत्॥ तदृषेर्वचनंतथ्यंचिंतयानःपुनःपुनः ॥५॥ लब्धसंज्ञोरुरुश्चायात्तदाचख्यौपितुस्तदा॥ पिताचास्यतदाख्यानंपृष्टःसर्वंन्यवेदयत्॥ ६॥
॥इतिश्रीम०आदि०पौलोम०सर्पसत्रप्रस्तावनायांद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ ॥समाप्तंपौलोमपर्व॥ ४॥ ॥अथास्तीकपर्व॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥किमर्थंरा
जशार्दूलःसराजाजनमेजयः॥ सर्पसत्रेणसर्पाणांगतोऽतंतद्वदस्वमे॥ १॥ निखिलेनयथातत्त्वंसौतेसर्वमशेषतः॥ आस्तीकश्चद्विजश्रेष्ठःकिमर्थंजयतांवरः॥२॥
मोक्षयामासभुजगान्प्रदीप्ताद्वसुरेतसः॥ कस्यपुत्रःसराजासीत्सर्पसत्रंयआहरत्॥ ३॥ सचद्विजातिप्रवरःकस्यपुत्रोऽभिधत्स्वमे॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥महदा
ख्यानमास्तीकंयथैतत्प्रोच्यतेद्विज॥४॥ सर्वमेतदशेषेणशृणुमेवदतांवर॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥श्रोतुमिच्छाम्यशेषेणकथामेतांमनोरमाम्॥५॥ आस्तीकस्य
पुराणर्षेर्ब्राह्मणस्ययशस्विनः॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इतिहासमिमंविप्राःपुराणंपरिचक्षते॥ ६॥ कृष्णद्वैपायनप्रोक्तंनैमिषारण्यवासिषु॥ पूर्वंप्रचोदितःसूतः
पितामेलोमहर्षणः॥ ७॥ शिष्योव्यासस्यमेधावीब्राह्मणेष्विदमुक्तवान्॥ तस्मादहमुपश्रुत्यप्रवक्ष्यामियथातथम्॥८॥ इदमास्तीकमाख्यानंतुभ्यंशौनकपृच्छ
ते॥ कथयिष्याम्यशेषेणसर्वपापप्रणाशनम्॥ ९॥ आस्तीकस्यपिताह्यासीत्प्रजापतिसमःप्रभुः॥ ब्रह्मचारीयताहारस्तपस्युग्रेरतःसदा॥ १०॥ जरत्कारुरिति
ख्यातऊर्ध्वरेतामहातपाः॥ यायावराणांप्रवरोधर्मज्ञःसंशितव्रतः॥ ११॥ सकदाचिन्महाभागस्तपोबलसमन्वितः॥ चचारपृथिवींसर्वांयत्रसायंगृहोमुनिः
॥ १२॥ तीर्थेषुचसमाप्लावंकुर्वन्नटतिसर्वशः॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः॥ १३॥

पूर्वमिति ॥ ७ ॥ तस्मादित्यनेनस्वस्यसंप्रदायवित्त्वंस्फुटीकृतं ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मचारीअकृतदारत्वान्नित्यंवेदाध्ययनमात्रपरः ॥१०॥ यायावराणांग्रामैकरात्रवासिनांगृहस्थानां येभ्योयंपक्षहोमसंप्रदायः
प्रवृत्तः तथाचभरद्वाजः यायावरानामब्राह्मणाआसंस्तेऽर्धमासायाग्निहोत्रमजुहवन्निति ॥ ११ ॥ यत्रसायंगृहइत्येकंपदं यत्रैवसायंकालस्तत्रैवगृहमस्येतिसतथा ॥ १२ ॥ दीक्षांव्रतनियमंचरन्॥१३॥

वायुभक्षोजितपवनः आहरणमाहारोविषयभोगस्तच्छून्योनिराहारः अनिमिषोजितनिद्रः इतस्ततोवृक्षादिभ्यःशीर्णपर्णादिकंपरितःकालेसर्वदाचरन्नश्नन् ॥ १४ ॥ अटमानोनित्यंपर्यटनकरः अत्रभक्षी
णसंतानस्यवंशस्यगतिमनेनरूपकेणप्रदर्शयति लंबमानानित्यादिना ॥ १५ ॥ १६ ॥ वीरणस्तंबकेतृणस्तंबे अत्रगर्तोभूलोकःऊर्ध्वपादत्वाधोमुखत्वाभ्यांस्वर्गस्थत्वेपिपातभयेनव्याकुलत्वमुक्तं वीरणस्तं
बोवंशस्तोमः मूषकःकालः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नःस्थितोऽस्माकंस्वामीवेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ नदारानित्यध्यायतात्पर्यमुक्तं भोगायधनदारसंग्रहोनकार्यः

वायुभक्षोनिराहारःशुष्यन्ननिमिषोमुनिः ॥ इतस्ततःपरिचरन्दीप्तपावकसप्रभः ॥ १४ ॥ अटमानःकदाचित्स्वान्सददर्शपितामहान् ॥ लंबमानान्महागर्तेपादैरू
र्ध्वैरवाङ्मुखान् ॥ १५ ॥ तानब्रवीत्सदृष्ट्वैवजरत्कारुःपितामहान् ॥ केभवंतोऽवलंबंतेगर्तेह्यस्मिन्नधोमुखाः ॥ १६ ॥ वीरणस्तंबकेलग्नाःसर्वतःपरिभक्षिते ॥ मू
षकेननिगूढेनगर्तेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥ १७ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्नधोगच्छाममेदिनीम् ॥ १८ ॥
अस्माकंसंततिस्त्वेकोजरत्कारुरितिस्मृतः ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएकंसमास्थितः ॥ १९ ॥ नसपुत्राञ्जनयितुंदारान्मूढश्चिकीर्षति ॥ तेनलंबामहेगर्तेसं
तानस्यक्षयादिह ॥ २० ॥ अनाथास्तेननाथेनयथादुष्कृतिनस्तथा ॥ कस्त्वंबंधुरिवास्माकमनुशोचसिसत्तम ॥ २१ ॥ ज्ञातुमिच्छामहेब्रह्मन्कोभवानिहनःस्थि
तः ॥ किमर्थंचैवनःशोच्याननुशोचसिसत्तम ॥ २२ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ ॥ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः ॥ ब्रूतकिंकरवाण्यद्यजरत्कारुरहंस्वयम्
॥ २३ ॥ ॥पितरऊचुः ॥ ॥यतस्वयत्नवांस्तातसंतानायकुलस्यनः ॥ आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थेचधर्मइत्येववाविभो ॥ २४ ॥ नहिधर्मफलैस्तातनतपोभिःसुसंचि
तैः ॥ तांगतिंप्राप्नुवंतीहपुत्रिणोयांव्रजंतिवै ॥ २५ ॥ तद्दारग्रहणेयत्नंसंतत्यांचमनःकुरु ॥ पुत्रकास्मन्नियोगात्त्वमेतन्नःपरमंहितम् ॥ २६ ॥ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥
नदारान्वैकरिष्येहंनधनंजीवितार्थतः ॥ भवतांतुहितार्थायकरिष्येदारसंग्रहम् ॥ २७ ॥ समयेनचकर्ताऽहमनेनविधिपूर्वकम् ॥ यथायद्युपलप्स्यामिकरिष्येनान्य
थात्वहम् ॥ २८ ॥ सनाम्नीयाभवित्रीमेदित्सिताचैवबंधुभिः ॥ भैक्ष्यवत्तामहंकन्यामुपयंस्येविधानतः ॥ २९ ॥

किंतुपुत्रकर्त्वोरेवार्थेइतिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सनाम्नीति प्रायेणवस्तूनांयथार्थनामत्वाज्जरत्कारुशब्देनतपसाजीर्यमाणशरीरत्वंविवक्षितं तादृशोऽहंसदृशीमेवभार्यांस्वीकरिष्यामि बंधुभिर्दित्सिता
मितिऋत्विजेविततेकर्मणिदद्यादलंकृत्यसदैवोगोमिथुनंदत्त्वोपयच्छेतसआर्षइत्यार्त्विज्यगोमिथुनपूर्वयोर्दैवार्षयोर्विवाहयोर्व्यावृत्तिर्दर्शिता भैक्ष्यवदितितस्याब्राह्मप्राजापत्यविधिनाअलंकृतायाअन
लंकृतायावालाभेप्यन्नवस्त्रादिनाभरणेममधनादिकंनास्तीतिचदर्शितं उपयंस्येपरिणेष्ये ॥ २९ ॥

१ तपोविषये

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति निवेशायदारसंग्रहाय पाठांतरेयतिर्ब्रह्मचारी ॥ १ ॥ तिस्रोवाचःकन्या
भिक्षांदेहीत्येवंरूपाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रतीच्छप्रतिगृह्णीष्व ॥ ६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ॥ ॥ एवमास्तीकोत्पत्तिप्र

दरिद्रायहिमेभार्याकोदास्यतिविशेषतः॥ प्रतिग्रहीष्येभिक्षांतुयदिकश्चित्प्रदास्यति ॥ ३० ॥ एवंदारक्रियाहेतोःप्रयतिष्येपितामहाः॥ अनेनविधिनाशश्वन्नक
रिष्येऽहमन्यथा ॥ ३१ ॥ तत्रचोत्पत्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै॥ शाश्वतंस्थानमासाद्यमोदंतांपितरोमम ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्ती
कपर्वणिजरत्कारुतत्पितृसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ ततोनिवेशायतदासविप्रःसंशितव्रतः॥ महींचचारदा
रार्थीनचदारानविंदत ॥ १ ॥ सकदाचिद्वनंगत्वाविप्रःपितृवचःस्मरन्॥ चुक्रोशकन्याभिक्षार्थीतिस्रोवाचःशनैरिव ॥ २ ॥ तंवासुकिःप्रत्यगृह्णादुद्यम्यभगिनीं
तदा॥ नसतांप्रतिजग्राहनसनाम्नीतिचिंतयन्॥ ३ ॥ सनाम्नींचोद्यतांभार्यांगृह्णीयामितितस्यहि॥ मनोनिविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः॥ ४ ॥ तमुवाचमहा
प्राज्ञोजरत्कारुर्महातपाः॥ किंनाम्नीभगिनीयंतेब्रूहिसत्यंभुजंगम॥ ५ ॥ ॥ वासुकिरुवाच॥ ॥ जरत्कारोजरत्कारुःस्वसेयमनुजामम ॥ प्रतिगृह्णीष्वभार्या
र्थेमयादत्तांसुमध्यमाम्॥ त्वदर्थंरक्षितापूर्वंप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम॥ ६ ॥ एवमुक्त्वाततःप्रादाद्भार्यार्थेवरवर्णिनीम्॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिवासुकिस्वसृवरणेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ मात्राहिभुजगाःश
प्ताःपूर्वंब्रह्मविदांवर॥ जनमेजयस्यवोयज्ञेधक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ १ ॥ तस्यशापस्यशांत्यर्थंप्रददौपन्नगोत्तमः॥ स्वसारमृषयेतस्मैसुव्रतायमहात्मने ॥ २ ॥
सचतांप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ आस्तीकोनामपुत्रश्चतस्यांजज्ञेमहामनाः ॥ ३ ॥ तपस्वीचमहात्माचवेदवेदांगपारगः॥ समःसर्वस्यलोकस्यपितृमातृ
भयापहः॥ ४ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यपांडवेयोनराधिपः॥ आजहारमहायज्ञंसर्पसत्रमितिश्रुतिः ॥ ५ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेसत्रेतुसर्पाणामंतकायवै ॥ मोचयामास
तान्नागानास्तीकःसुमहातपाः ॥ ६ ॥

कारमुक्त्वासर्पसत्रनिमित्तंसर्पाणांमातृशापमुपक्षिपति मात्राहीत्यादिना अनिलसारथिर्वह्निः धक्ष्यतिदाहंकरिष्यति ॥ १ ॥ २ ॥ जज्ञेजातः ॥ ३ ॥ पितृमातृपक्षीयाणांभयापहःपितृमातृभयापहइति
मध्यमपदलोपः ॥ ४ ॥ आजहारचक्रे ॥ ५ ॥ ६ ॥

भ्रातॄन्मातुलपुत्रान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौतेइति शुश्रूषाश्रोतुमिच्छा ॥ १ ॥ २ ॥ अस्मच्छु
श्रूषणेअस्माकंश्रावणे आचष्टसाकल्येनव्यक्तंकथितवान् ॥ ३ ॥ कथयतःपितुःसकाशात् ॥ ४ ॥ देवयुगेसत्ययुगे रूपेणप्रकाशेनाद्भुतेइतिसंबंधः रूपंस्वभावेसौंदर्येआलोकेपशुद्वंद्वयोरितिमेदिनी अद्भु

भ्रातॄंश्चमातुलांश्चैवतथैवान्यान्सपन्नगान् ॥ पितॄंश्चतारयामाससंतत्यातपसातथा ॥ ७ ॥ व्रतैश्चविविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ॥ देवांश्चतर्पयामासय
ज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ ८ ॥ ऋषींश्चब्रह्मचर्येणसंतत्याचपितामहान् ॥ अपहृत्यगुरुंभारंपितॄणांसंशितव्रतः ॥ ९ ॥ जरत्कारुर्गतःस्वर्गंसहितःस्वैःपितामहैः ॥ आ
स्तीकंचसुतंप्राप्यधर्मंचानुत्तमंमुनिः ॥ १० ॥ जरत्कारुःसुमहताकालेनस्वर्गमेयिवान् ॥ एतदाख्यानमास्तीकंयथावत्कथितंमया ॥ प्रब्रूहिभृगुशार्दूलकिमन्य
त्कथयामिते ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पाणांमातृशापप्रस्तावेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शौन
कउवाच ॥ ॥ सौतेत्वंकथयस्वेमांविस्तरेणकथांपुनः ॥ आस्तीकस्यकवेःसाधोःशुश्रूषापरमाहिनः ॥ १ ॥ मधुरंकथ्यतेसौम्यश्लक्ष्णाक्षरपदंत्वया ॥ प्रीयामहे
भृशंतातपितेवेदंप्रभाषसे ॥ २ ॥ अस्मच्छुश्रूषणेनित्यंपिताहिनिरतस्तव ॥ आचष्टैतद्यथाख्यानंपितातेत्वंतथावद ॥ ३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ आयुष्मन्निद
माख्यानमास्तीकंकथयामिते ॥ यथाश्रुतंकथयतःसकाशाद्वैपितुर्मया ॥ ४ ॥ पुरादेवयुगेब्रह्मन्प्रजापतिसुतेशुभे ॥ आस्तांभगिन्यौरूपेणसमुपेतेद्भुतेऽनघ ॥
॥ ५ ॥ तेभार्येकश्यपस्यास्तांकद्रूश्चविनताचह ॥ प्रादात्ताभ्यांवरंप्रीतःप्रजापतिसमःपतिः ॥ ६ ॥ कश्यपोधर्मपत्नीभ्यांमुदापरमयायुतः ॥ वरातिसर्गंश्रुत्वैवंक
श्यपादुत्तमंचते ॥ ७ ॥ हर्षादप्रतिमांप्रीतिंप्रापतुःस्मवरस्त्रियौ ॥ वव्रेकद्रूःसुतान्नागान्सहस्रंतुल्यवर्चसः ॥ ८ ॥ द्वौपुत्रौविनतावव्रेकद्रूपुत्राधिकौबले ॥ तेजसाव
पुषाचैवविक्रमेणाधिकौचतौ ॥ ९ ॥ तस्यैभर्तावरंप्रादादत्यर्थंपुत्रमीप्सितम् ॥ एवमस्त्वितितंचाहकश्यपंविनतातदा ॥ १० ॥ यथावत्प्रार्थितंलब्ध्वावरंतुष्टाभ
वत्तदा ॥ कृतकृत्यातुविनतालब्ध्वावीर्याधिकौसुतौ ॥ ११ ॥ कद्रूश्चलब्ध्वापुत्राणांसहस्रंतुल्यवर्चसाम् ॥ धार्यौप्रयत्नतोगर्भावित्युक्त्वासमहातपाः ॥ १२ ॥ ते
भार्येवरसंतुष्टेकश्यपोवनमाविशत् ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ कालेनमहताकद्रूरंडानांदशतीर्दश ॥ १३ ॥

तइत्यादेःपूर्वरूपमार्षं ॥ ५ ॥ ६ ॥ वरातिसर्गंवरदानं ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजसादीप्त्या विक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन ओजसातेजसेतिपाठेओजसाइंद्रियबलेन ॥ ९ ॥ पुत्रंपुनातीतितंपवित्रंवरंदिव्यपुत्रद्वयलाभ
रूपं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यथादशावृत्तानवनवतिः तथादशावृत्तादशदशतिः शतमित्यर्थः दशदशतीर्दशशतानीत्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषुऊष्मवत्सु तत्रह्यंडांतर्जलमूष्मण्णाशीघ्रंघनीभवतीति पंचशतेपंचशत्याःपूरणेकालेसंवत्सरेपूर्णेसतीतिशेषः॥१५॥ मिथुनंनिःसृतंसत् नव्यदृश्यतनदृष्टं स्वरूपेणेतिशेषः व्रीडितासपत्न्याः
पुत्रसमृद्ध्यालज्जिता ॥ १६ ॥ अपश्यतअपश्यत् अध्यर्धेतिचचरणादारभ्याऽर्धादुपरितनेनदेहेनकृत्स्नोन्येनाकृत्स्नइत्यर्थः पूर्वार्धेतिपाठःसुगमः ॥ १७ ॥ क्रोधसंरब्धःक्रोधेनद्वेषेणसंरब्धोऽभिनिवि

जनयामासविप्रेंद्रद्वेचांडेविनतातदा॥ तयोरंडानिनिदधुःप्रहृष्टाःपरिचारिकाः ॥ १४ ॥ सोपस्वेदेषुभांडेषुपंचवर्षशतानिच॥ ततःपंचशतेकालेकद्रूपुत्राविनिःसृ
ताः॥ १५॥ अंडाभ्यांविनतायास्तुमिथुनंनव्यदृश्यत॥ ततःपुत्रार्थिनीदेवीव्रीडिताचतपस्विनी॥१६॥ अंडंबिभेदविनतातत्रपुत्रमपश्यत॥ अध्यर्धकायसंपन्नमि
तरेणाप्रकाशता॥ १७॥ सपुत्रःक्रोधसंरब्धःशशापैनामितिश्रुतिः॥ योऽहमेवंकृतोमातस्त्वयालोभपरीतया॥ १८ ॥ शरीरेणासमग्रेणतस्माद्दासीभविष्यसि॥
पंचवर्षशतान्यस्यायथाविस्पर्धसेसह॥ १९॥ एषचत्वांसुतोमातर्दासीत्वान्मोचयिष्यति॥ यद्येनमपिमातस्त्वंमामिवांडविभेदनात्॥ २०॥ नकरिष्यस्यनंगंवा
व्यंगंवापितपस्विनम्॥ प्रतिपालयितव्यस्तेजन्मकालोऽस्यधीरया॥ २१ ॥ विशिष्टंबलमीप्संत्यापंचवर्षशतात्परः॥ एवंशप्त्वाततःपुत्रोविनतामंतरिक्षगः॥ २२॥
अरुणोदृश्यतेब्रह्मन्प्रभातसमयेयदा॥ आदित्यरथमध्यास्तेसारथ्यंसमकल्पयत्॥ २३॥ गरुडोऽपियथाकालंजज्ञेपन्नगभोजनः॥ सजातमात्रोविनतांपरित्य
ज्यखमाविशत्॥ २४ ॥ आदास्यन्नात्मनोभोज्यमन्नंविहितमस्ययत्॥ विधात्राभृगुशार्दूलक्षुधितःपतगेश्वरः॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआ
स्तीकपर्वणिसर्पादीनामुत्पत्तौषोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुभगिन्यौतेतपोधन ॥ अपश्यतांसमा
यातेउच्चैःश्रवसमंतिकात्॥ १ ॥ यंतंदेवगणाःसर्वेहृष्टरूपमपूजयन्॥ मथ्यमानेमृतेजातमश्वरत्नमनुत्तमम्॥ २॥ अमोघबलमश्वानामुत्तमंजगतांवरम्॥ श्री
मंतमजरंदिव्यंसर्वलक्षणपूजितम्॥ ३ ॥ ॥शौनकउवाच ॥ ॥ कथंतदमृतंदेवैर्मथितंक्वचशंसमे ॥ यत्रजज्ञेमहावीर्यःसोऽश्वराजोमहाद्युतिः ॥ ४ ॥
॥सौतिरुवाच॥ ॥ज्वलंतमचलंमेरुंतेजोराशिमनुत्तमम्॥ आक्षिपंतंप्रभांभानोःस्वशृंगैःकांचनोज्ज्वलैः॥ ५ ॥ कनकाभरणंचित्रंदेवगंधर्वसेवितम्॥ अप्र
मेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः॥ ६ ॥

ष्टः॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अनंगंमामिववाव्यंगमदृढावयवंप्रतिपालयितव्यःप्रतीक्षणीयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ भर्तृशुश्रूषयेवनारीणांमनोरथसिद्धिरीर्ष्ययाचसिद्धमपिसुखंहीयतइत्यध्या
यतात्पर्यं विधात्राविहितमितियोजना ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतस्मिन्निति समायातेएकीभूते ॥ १ ॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥ ज्वलंतंमे
रुंसमागम्यदिवौकसोऽमृतायमंत्रयितुमारब्धाइतिषष्ठेनान्वयः किंकृत्वातस्यमेरोःशृंगमुपारुह्येतिसंबंधः ॥ ५ ॥ अप्रमेयमतिमनोहरत्वान्मनसावाचावाकलयितुमशक्यं ॥ ६ ॥

आवारितमाचीर्णं ॥ ७ ॥ अगम्यमप्राप्यंअन्यैःप्राकृतैः ॥ ८ ॥ अनंतकल्पंअनंतोविष्णुराकाशोवाततईषन्न्यूनं बहुगुणाढ्यत्वादतिप्रमाणत्वाच्च ईषदसमाप्तौकल्पप् उद्विद्धमुच्चं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कलशइवकलशोमंथनाधारत्वादुदधिः समुद्रःकलशोदधिः क्षीरसमुद्रइतिकेचित् कलाःपाषाणमयाःपर्वतामैनाकादयःशेरतेऽस्मिन्निति कलशःसमुद्रःसचोदधिः उदकानिधीयंतेस्मिन्नितियोगाज्जलसमुद्र

व्यालैरावारितंघोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम्॥नाकमावृत्यतिष्ठंतमुच्छ्रयेणमहागिरिम्॥ ७॥ अगम्यंमनसाऽप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम्॥नानापतगसंघैश्चनादितंसुमनोहरैः॥८॥ तस्यशृंगमुपारुह्यबहुरत्नाचितंशुभम्॥ अनंतकल्पमुद्विद्धंसुराःसर्वेमहौजसः॥ ९॥तेमंत्रयितुमारब्धास्तत्रासीनादिवौकसः ॥ अमृतायसमागम्यतपोनियमसंयुताः॥ १०॥तत्रनारायणोदेवोब्रह्माणमिदमब्रवीत्॥ चिंतयत्सुसुरेष्वेवंमंत्रयत्सुचसर्वशः॥११॥देवैरसुरसंघैश्चमथ्यतांकलशोदधिः॥ भविष्यत्यमृतंतत्रमथ्यमानेमहोदधौ॥ १२॥सर्वौषधीःसमावाप्यसर्वरत्नानिचैवह॥मंथध्वमुदधिंदेवावेत्स्यध्वममृतंततः॥ १३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनेसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ ॥छ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ततोऽभ्रशिखराकारैर्गिरिशृंगैरलंकृतम्॥ मंदरंपर्वतवरंलताजालसमाकुलम्॥ १॥नानाविहंगसंघुष्टंनानादंष्ट्रिसमाकुलम्॥किन्नरैरप्सरोभिश्चदेवैरपिचसेवितम्॥ २ ॥ एकादशसहस्राणियोजनानांसमुच्छ्रितम्॥ अधोभूमेःसहस्रेषुतावत्स्वेवप्रतिष्ठितम्॥ ३॥तमुद्धर्तुमशक्तावैसर्वेदेवगणास्तदा॥ विष्णुमासीनमभ्येत्यब्रह्माणंचेदमब्रुवन्॥ ४॥ भवंतावत्रकुर्वीतांबुद्धिंनैःश्रेयसींपराम्॥ मंदरोद्धरणेयत्नःक्रियतांचहितायनः॥ ५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तथेतिचाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणासहभार्गव ॥ अचोदयदमेयात्माफणींद्रंपद्मलोचनः॥ ६॥ ततोऽनंतःसमुत्थायब्रह्मणापरिचोदितः॥ नारायणेनचाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणिवीर्यवान्॥७॥अथपर्वतराजानंतमनंतोमहाबलः॥उज्जहारबलाद्ब्रह्मन्सवनंसवनौकसम्॥ ८॥ततस्तेनसुराःसार्धंसमुद्रमुपतस्थिरे॥ तमूचुरमृतस्यार्थेनिर्मथिष्यामहेजलम्॥ ९ ॥ अपांपतिरथोवाचममाप्यंशोभवेत्ततः॥ सोढाऽस्मिविपुलंमर्दंमंदरभ्रमणादिति॥ १०॥

इत्यर्थः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासः कलशब्दोदृषदिरूढोलाटेषु क्षोभ्यतांकलशःसर्वैरितिवाक्यशेषात् आर्यप्रसिद्ध्यभावेम्लेच्छप्रसिद्ध्याप्यर्थनिर्णयाभ्युपगमात् ॥ १२ ॥ वेत्स्यध्वंलप्स्यध्वं ॥ १३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनंतःशेषः ॥ ७ ॥ पर्वतराजानं अनित्यत्वात्समासांतष्टच् सवनंसूतेनेनेत्यमृतप्रसवसाधनं वनैःसहितंवा ॥ ८ ॥ तेनपर्वतभृतानंतेन तंसमुद्रमूचुः जलंतवेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥

अकूपारेसमुद्रसमीपे द्वितीयांतपाठेउपेत्येत्यध्याहारः अधिष्ठानंगौरवात्तलंजिगमिषतोमंदरस्याधारः ॥ ११ ॥ १२ ॥ मंथानंमंथनदंडं नेत्रंमंथनरज्जुं ॥ १३ ॥ एकमंतंएकंप्रदेशंमुखभागंउपाश्लिष्टाः
दृढंधृतवंतः ॥ १४ ॥ अनंतइतिशेषोविष्णुपक्षीयः वासुके.शिरउत्क्षिप्योत्क्षिप्यभूमावाक्षिपंस्तन्मुखनिःसृतंविषंस्वयंसोढवानितिभावः ॥ १५ ॥ वासुकिमुखोत्थंवाय्वादिदेवोपकारायाभूदित्याह वासुके

ऊचुश्चकूर्मराजानमकूपारेसुरासुराः॥ अधिष्ठानंगिरेरस्यभवान्भवितुमर्हति ॥ ११ ॥ कूर्मेणतुतथेत्युक्त्वापृष्ठमस्यसमर्पितम् ॥ तंशैलंतस्यपृष्ठस्थंयंत्रेणेंद्रोन्य
पीडयत् ॥ १२ ॥ मंथानंमंदरंकृत्वातथानेत्रंचवासुकिम् ॥ देवामथितुमारब्धाःसमुद्रंनिधिमंभसाम् ॥ १३॥ अमृतार्थेपुराब्रह्मंस्तथैवासुरदानवाः ॥ एकमंतमुपा
श्लिष्टानागराज्ञोमहासुराः ॥ १४ ॥ विबुधाःसहिताःसर्वेयतःपुच्छंततःस्थिताः ॥ अनंतोभगवान्देवोयतोनारायणस्ततः ॥ शिरउत्क्षिप्यनागस्यपुनःपुनरवा
क्षिपत् ॥ १५॥ वासुकेरथनागस्यसहसाक्षिप्यतःसुरैः ॥ सधूमाःसार्चिषोवातानिष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥ १६ ॥ तेधूमसंघाःसंभूतामेघसंघाःसविद्युतः॥ अभ्यव
र्षन्सुरगणान्श्रमसंतापकर्शितान् ॥ १७॥ तस्माच्चगिरिकूटाग्रात्प्रच्युताःपुष्पवृष्टयः ॥ सुरासुरगणान्सर्वान्समंतात्समवाकिरन् ॥ १८ ॥ बभूवात्रमहानादोमहा
मेघरवोपमः ॥ उदधेर्मथ्यमानस्यमंदरेणसुरासुरैः ॥ १९ ॥ तत्रनानाजलचराविनिष्पिष्टामहाद्रिणा ॥ विलयंसमुपाजग्मुःशतशोलवणांभसि ॥ २० ॥ वारु
णानिचभूतानिविविधानिमहीधरः ॥ पातालतलवासीनिविलयंसमुपानयत् ॥ २१ ॥ तस्मिंश्चभ्राम्यमाणेद्रौसंघृष्यंतःपरस्परम् ॥ न्यपतन्पतगोपेताःपर्वताग्रा
न्महाद्रुमाः ॥ २२ ॥ तेषांसंघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिःप्रज्वलन्मुहुः ॥ विद्युद्भिरिवनीलाभ्रमावृणोन्मंदरंगिरिम् ॥ २३ ॥ ददाहकुंजरांस्तत्रसिंहांश्चैवविनिर्गतान् ॥ विग
तासूनिसर्वाणिसत्त्वानिविविधानिच ॥ २४ ॥ तमग्निममरश्रेष्ठःप्रदहंतमितस्ततः ॥ वारिणामेघजेनेंद्रःशमयामाससर्वशः ॥ २५ ॥ ततोनानाविधास्तत्रसुस्रुवुः
सागरांभसि ॥ महाद्रुमाणांनिर्यासाबहवश्चौषधीरसाः ॥ २६ ॥ तेषाममृतवीर्याणांरसानांपयसैवच ॥ अमरत्वंसुराजग्मुःकांचनस्यचनिःस्रवात् ॥ २७ ॥

रितिद्वाभ्यां आक्षिप्यतआक्षिप्यमाणस्य एतेनमेघस्यधूमज्योतिर्वातवारिमयत्वमुक्तं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जलचरामत्स्यादयः अस्मदादिवत्पार्थिवांशप्रधानशरीराः ॥ २० ॥ वारुणानिव
रुणलोकस्थानिआप्यांशप्रधानदेहानि ॥ २१ ॥ पर्वताग्रात्पतमानानांद्रुमाणांसंघर्षाज्जातोग्निःपर्वतंव्यामुवंस्तत्रस्थानूपश्वादीन्ददाहेत्याह त्रिभिस्तस्मिन्नित्यादिभिः॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥
तेषांद्रुमौषधीनांयेऽमृतवीर्यारसास्तज्जेनपयसाक्षीरेणकांचनस्वर्णमयस्यपर्वतस्यनिःस्रवात्दिव्यप्रभावानेकमणिभ्योनिःसृतात्जलाच्च सुराअमृतत्वंजग्मुः ॥ २७ ॥

ततःपयोनिःस्रवंप्राप्य समुद्रस्यतत्क्षारंउदकं लवणांभसीत्युपक्रमात् पयःक्षीरंजातं यथाक्षारमक्षारंवाजलंगवितृणादिरसंप्राप्यक्षीरंभवतितद्वदित्यर्थः पयोपिरसोत्तमैर्वीर्विमिश्रमस्ति ततोहेतोःक्षीरादभूद्धृ
तम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शतसहस्रंलक्षंअनंताअंशवःआप्यायनीयौषधिभेदात्रश्मयोयस्यशतसहस्रांशुः शतसहस्रांतइतिपाठेअंतशब्दोगम्यप्रदेशपरः ॥ ३४ ॥ घृतेनद्यावापृ

ततस्तस्यसमुद्रस्यतज्जातमुदकंपयः॥रसोत्तमैर्वीर्विमिश्रंचततःक्षीरादभूद्धृतम्॥ २८॥ततोब्रह्माणमासीनंदेवावरदमब्रुवन्॥ श्रांताःस्मसुभृशंब्रह्मन्नोद्भवत्यमृ
तंचतत्॥ २९॥ विनानारायणंदेवंसर्वेऽन्येदेवदानवाः॥ चिरारब्धमिदंचापिसागरस्यापिमंथनम् ॥ ३० ॥ ततोनारायणंदेवंब्रह्मावचनमब्रवीत्॥ विधत्स्वैषांब
लंविष्णोभवानत्रपरायणम्॥ ३१॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥बलंददामिसर्वेषांकर्मैतद्येसमास्थिताः॥क्षोभ्यतांकलशःसर्वैर्मंदरःपरिवर्त्यताम्॥ ३२॥ ॥सौ
तिरुवाच॥ ॥नारायणवचःश्रुत्वाबलिनस्तेमहोदधेः॥तत्पयःसहिताभूयश्चक्रिरेभृशमाकुलम्॥ ३३॥ततःशतसहस्रांशुर्मथ्यमानात्तुसागरात्॥प्रसन्नात्मास
मुत्पन्नःसोमःशीतांशुरुज्वलः॥ ३४॥श्रीरनंतरमुत्पन्नाघृतात्पांडुरवासिनी॥ सुरादेवीसमुत्पन्नातुरगःपांडुरस्तथा॥ ३५॥ कौस्तुभस्तुमणिर्दिव्यउत्पन्नोघृतसं
भवः ॥ मरीचिविकचःश्रीमान्नारायणउरोगतः ॥ ३६ ॥ श्रीःसुराचैवसोमश्चतुरगश्चमनोजवः॥ यतोदेवास्ततोजग्मुरादित्यपथमाश्रिताः ॥ ३७ ॥ धन्वंतरि
स्ततोदेवोवपुष्मानुदतिष्ठत॥ श्वेतंकमंडलुंबिभ्रदमृतंयत्रतिष्ठति ॥३८॥ एतदत्यद्भुतंदृष्ट्वादानवानांसमुत्थितः॥ अमृतार्थेमहान्नादोममेदमितिजल्पताम्॥३९॥
श्वेतैर्दंतैश्चतुर्भिस्तुमहाकायस्ततःपरम्॥ ऐरावणोमहानागोऽभवद्वज्रभृताधृतः॥ ४० ॥अतिनिर्मथनादेवकालकूटस्ततःपरः ॥जगदावृत्यसहसासधूमोऽग्निरि
वज्वलन्॥ ४१ ॥त्रैलोक्यंमोहितंयस्यगंधमाघ्रायतद्विषम्॥प्राग्रसल्लोकरक्षार्थंब्रह्मणोवचनाच्छिवः॥ ४२ ॥दधारभगवान्कंठेमंत्रमूर्त्तिर्महेश्वरः॥तदाप्रभृति
देवस्तुनीलकंठइतिश्रुतिः॥ ४३॥ एतत्तदद्भुतंदृष्ट्वानिराशादानवाःस्थिताः ॥ अमृतार्थेचलक्ष्म्यर्थेमहांतंवैरमाश्रिताः॥ ४४॥ ततोनारायणोमायांमोहिनींसमुपा
श्रितः॥ स्त्रीरूपमद्भुतंकृत्वादानवानभिसंश्रितः॥ ४५॥

थिवीव्युंधीतिपार्जन्येदर्शनान्नैघंटुकप्रसिद्धेश्चघृतंजलंतस्मात्श्रीरुत्पन्नाद्रुमौषधीरसाज्जलस्यक्षीरत्वंततोघृतमितिक्रमेसारत्वमात्रंविवक्षितं ॥ २५ ॥ मरीचिविकचःरश्मिभिरुज्ज्वलः नारायणउरोगतइ
त्यसंधिरार्षः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ऐरावणऐरावतः महानागोमहाहस्ती ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ निराशाः विषमप्येतैर्गृहीतमस्माभिस्तुतद्ग्रहणासमर्थैःकथममृतंलब्धुंशक्यमितिभा
वः महानूअंतःसंहारोयेनतन्महांतं ॥ ४४ ॥ अभिसंश्रितःसंमुखः मोहनार्थमित्यर्थः ॥ ४५॥ ॥

अमृतादपिविभ्रंशःसंगमात्रेणयोषितां दधतामोहिनीरूपंहरिणैवंप्रकाशितमितिरत्नगर्भः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥॥छ॥ ॥ अथेति आवरणमु
ख्यानिकवचाग्र्याणि प्रहरणान्यायुधानि ॥ १ ॥ २ ॥ संभ्रमेउभयेषाममृतादरेसति ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ प्रासाहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्येकरकाडीतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडास्तएवा

ततस्तदमृतंतस्यैददुस्तेमूढचेतसः ॥ स्त्रियैदानवदैतेयाःसर्वेतद्गतमानसाः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनेअष्टादशो
ऽध्यायः॥ १८॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥अथावरणमुख्यानिनानाप्रहरणानिच ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवन्देवान्सहितादैत्यदानवाः ॥ १ ॥ ततस्त
दमृतंदेवोविष्णुरादायवीर्यवान्॥ जहारदानवेंद्रेभ्योनरेणसहितःप्रभुः॥ २ ॥ ततोदेवगणाःसर्वेपपुस्तदमृतंतदा ॥ विष्णोःसकाशात्संप्राप्यसंभ्रमेतुमुलेसति ॥
॥ ३ ॥ततःपिबत्सुतत्कालंदेवेष्वमृतमीप्सितम्॥ राहुर्विबुधरूपेणदानवःप्रापिबत्तदा ॥४॥ तस्यकंठमनुप्राप्तेदानवस्यामृतेतदा ॥ आख्यातंचंद्रसूर्याभ्यांसुराणां
हितकाम्यया॥ ५॥ ततोभगवतातस्यशिरश्छिन्नमलंकृतम्॥ चक्रायुधेनचक्रेणपिबतोऽमृतमोजसा॥ ६॥ तच्छैलशृंगप्रतिमंदानवस्यशिरोमहत्॥ चक्रच्छि
न्नंखमुत्पत्यननादातिभयंकरम्॥ ७॥ तत्कबंधंपपातास्यविस्फुरद्धरणीतले॥ सपर्वतवनद्वीपांदैत्यस्याकंपयन्महीम्॥८॥ ततोवैरविनिर्बंधःकृतोराहुमुखेनवै॥
शाश्वतश्चंद्रसूर्याभ्यांग्रसत्यद्यापिचैवतौ॥९॥ विहायभगवांश्चापिस्त्रीरूपमतुलंहरिः॥ नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकंपयत् ॥ १० ॥ ततःप्रवृत्तःसंग्रामःसमीपे
लवणांभसः॥ सुराणामसुराणांचसर्वघोरतरोमहान्॥ ११ ॥ प्रासाश्चविपुलास्तीक्ष्णान्यपतंतसहस्रशः॥ तोमराश्चसुतीक्ष्णाग्राःशस्त्राणिविविधानिच॥ १२॥
ततोऽसुराश्चक्रभिन्नावमंतोरुधिरंबहु॥ असिशक्तिगदारुग्णानिपेतुर्धरणीतले ॥ १३ ॥ छिन्नानिपट्टिशैश्चैवशिरांसियुधिदारुणैः ॥ तप्तकांचनमालीनिनिपे
तुरनिशंतदा॥ १४॥ रुधिरेणानुलिप्तांगानिहताश्चमहासुराः॥ अद्रीणामिवकूटानिधातुरक्तानिशेरते ॥ १५॥ हाहाकारःसमभवत्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ अन्योन्यं
छिंदतांशस्त्रैरादित्येलोहितायति ॥ १६॥ परिघैरायसैस्तीक्ष्णैःसंनिकर्षेचमुष्टिभिः ॥ निघ्नतांसमरेऽन्योन्यंशब्दोदिवमिवास्पृशत् ॥ १७॥ छिंधिभिंधिप्रधावत्वं
पातयाभिसरेतिच॥ व्यश्रूयंतमहाघोराःशब्दास्तत्रसमंततः॥ १८॥

क्षेप्यालाटेप्विटाइतिप्रसिद्धाः विविधानिशस्त्राणियमदंष्ट्रादीनिलोकप्रसिद्धानिजमधडइत्यादीनि ॥ १२॥ असिःखड्गः शक्तिर्हस्तक्षेप्योलोहदंडः पृथुबुध्नोगदासरलःसएव ॥१३ ॥ पट्टिशःखड्गविशेषउभ
यतोधारस्तीक्ष्णाग्रःपट्टाइतिप्रसिद्धः॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ परिघःपरितोहंतीतितथासर्वतःकंटकितोलोहदंडः एवमग्रेपिलोकप्रसिद्ध्यनुसारेणयोगबलेनचायुधवाचिनांशब्दानामर्थोबोध्यः ॥ १७॥१८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ संयतियुद्धे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रवेरितंप्रेरितं अवोपसर्गस्यभागुरिमतेनाकारलोपः ॥ २४ ॥ विगलितारिक्तामेघास्तत्तुल्यदीप्तयः श्वेतभास्वराइत्यर्थः ॥ २५ ॥ बहुविधानीलपीतादिधातुमत्त्वात् मेघरूपित्वंगगनगामित्वात् ॥ २६ ॥ गणशब्दितारुद्रानुचरोपलक्षितादेवाः असुराश्चगणाश्चतेषांविग्रहे गणःप्रमथसंख्यौघेइतिमेदिनी ॥ २७ ॥ निशम्यविज्ञाय तेअसुराः ॥ २९ ॥

एवंसुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ नरनारायणौदेवौसमाजग्मतुराहवम् ॥ १९ ॥ तत्रदिव्यंधनुर्दृष्ट्वानरस्यभगवानपि ॥ चिंतयामासतच्चक्रंविष्णुर्दानवसूदनम् ॥ २० ॥ ततोंऽबराच्चिंतितमात्रमागतंमहाप्रभंचक्रममित्रतापनम् ॥ विभावसोस्तुल्यमकुंठमंडलंसुदर्शनंसंयतिभीमदर्शनम् ॥ २१ ॥ तदागतंज्वलितहुताशनप्रभंभयंकरंकरिकरबाहुरच्युतः ॥ मुमोचवैप्रबलवदुग्रवेगवान्महाप्रभंपरनगरावदारणम् ॥ २२ ॥ तदंतकज्वलनसमानवर्चसंपुनःपुनर्न्यपततवेगवत्तदा ॥ विदारयद्दितिदनुजान्सहस्रशःकरेरितंपुरुषवरेणसंयुगे ॥ २३ ॥ दहत्क्वचिज्ज्वलनइवावलेलिहत्प्रसह्यतानसुरगणान्न्यकृंतत ॥ प्रवेरितंवियतिमुहुःक्षितौतथापपौरणेरुधिरमथोपिशाचवत् ॥ २४ ॥ तथाऽसुरागिरिभिरदीनचेतसोमुहुर्मुहुःसुरगणमार्दयंस्तदा ॥ महाबलाविगलितमेघवर्चसःसहस्रशोगगनमभिप्रपद्यह ॥ २५ ॥ अथांबराद्भयजननाःप्रपेदिरेसपादपाबहुविधमेघरूपिणः ॥ महाद्रयःपरिगलिताग्रसानवःपरस्परंद्रुतमभिहत्यसस्वनाः ॥ २६ ॥ ततोमहीप्रविचलितासकाननामहाद्रिपाताभिहतासमंततः ॥ परस्परंभृशमभिगर्जतांमुहूरणाजिरेभृशमभिसंप्रवर्तिते ॥ २७ ॥ नरस्ततोवरकनकाग्रभूषणैर्महेषुभिर्गगनपथंसमावृणोत् ॥ विदारयन्गिरिशिखराणिपत्रिभिर्महाभयेऽसुरगणविग्रहेतदा ॥ २८ ॥ ततोमहींलवणजलंचसागरंमहासुराःप्रविविशुरर्दिताःसुरैः ॥ वियद्गतंज्वलितहुताशनप्रभंसुदर्शनंपरिकुपितंनिशम्यते ॥ २९ ॥ ततःसुरैर्विजयमवाप्यमंदरःस्वमेवदेशंगमितःसुपूजितः ॥ विनाद्यखंदिवमपिचैवसर्वशस्ततोगताःसलिलधरायथागतम् ॥ ३० ॥ ततोऽमृतंसुनिहितमेवचक्रिरेसुराःपरांमुदमभिगम्यपुष्कलाम् ॥ ददौचतंनिधिममृतस्यरक्षितुंकिरीटिनेबलभिदथामरैःसह ॥ ३१ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिअमृतमंथनसमाप्तिर्नामएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतत्तेकथितंसर्वममृतंमथितंयथा ॥ यत्रसोऽश्वःसमुत्पन्नःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ १ ॥

सलिलधराअमृतभृतोदेवाः ॥ ३० ॥ किरीटिनेनराय तुल्यायासेप्यविबुधानाब्धिजंविमुखाहरेः देवास्तुवशगाविष्णोःप्रापुरेतदिहोच्यतेइतिरत्नगर्भः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ विपणावहेपणंकुर्वहे ॥ ३ ॥ दीव्यविजिगीषस्व दासीभावायमांवादासीकर्तुंत्वंवादासीभवितुंब्रूहीत्यर्थः॥ ४ ॥ ५ ॥ जिह्मंकौटिल्यं ॥ ६ ॥ नावपद्यंतनानुमोदितवंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ दंद

यंनिशम्यतदाकद्रूर्विनतामिदमब्रवीत् ॥ उच्चैःश्रवाहिकिंवर्णोभद्रेप्रब्रूहिमाचिरम् ॥ २ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ श्वेतएवाश्वराजोऽयंकिंवात्वंमन्यसेशुभे ॥ ब्रूहिव
र्णंत्वमप्यस्यततोऽत्रविपणावहे ॥ ३ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ कृष्णवालमहंमन्येहयमेनंशुचिस्मिते ॥ एहिसार्धंमयादीव्यदासीभावायभामिनि ॥ ४ ॥ ॥ सौति
रुवाच ॥ ॥ एवंतेसमयंकृत्वादासीभावायवैमिथः ॥ जग्मतुःस्वगृहानेवश्वोद्रक्ष्यावइतिस्मह ॥ ५ ॥ ततःपुत्रसहस्रंतुकद्रूर्जिह्मंचिकीर्षती ॥ आज्ञापयामासत
दावालाभूत्वांऽजनप्रभाः ॥ ६ ॥ आविशध्वंहयंक्षिप्रंदासीनस्यामहंयथा ॥ नावपद्यंतयेवाक्यंतान्शशापभुजंगमान् ॥ ७ ॥ सर्पसत्रेवर्तमानेपावकोवःप्रधक्ष्य
ति ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःपांडवेयस्यधीमतः ॥ ८ ॥ शापमेनंतुशुश्रावस्वयमेवपितामहः ॥ अतिक्रूरंसमुत्सृष्टंकद्र्वादैवादतीवहि ॥ ९ ॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्वाचं
तामन्वमोदत ॥ बहुत्वंप्रेक्ष्यसर्पाणांप्रजानांहितकाम्यया ॥ १० ॥ तिग्मवीर्यविषाह्येतेदंदशूकामहाबलाः ॥ तेषांतीक्ष्णविषत्वाद्धिप्रजानांचहितायच ॥ ११ ॥
युक्तंमात्राकृतंतेषांपरपीडोपसर्पिणाम् ॥ अन्येषामपिसत्त्वानांनित्यंदोषपरास्तुये ॥ १२ ॥ तेषांप्राणांतिकोदंडोदैवेनविनिपात्यते ॥ एवंसंभाष्यदेवस्तुपूज्यकद्रूंच
तांतदा ॥ १३ ॥ आहूयकश्यपंदेवइदंवचनमब्रवीत् ॥ यदेतेदंदशूकाश्चसर्पाजातास्त्वयानघ ॥ १४ ॥ विषोल्बणामहाभोगामात्राशप्ताःपरंतप ॥ तत्रमन्युस्त्व
यातातनकर्तव्यःकथंचन ॥ १५ ॥ दृष्टंपुरातनंह्येतद्यज्ञेसर्पविनाशनम् ॥ इत्युक्त्वासृष्टिकृद्देवस्तंप्रसाद्यप्रजापतिम् ॥ प्रादाद्विषहरींविद्यांकश्यपायमहात्मने ॥ १६ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टा
यांप्रभातेऽभ्युदितेरवौ ॥ कद्रूश्चविनताचैवभगिन्यौतेतपोधन ॥ १ ॥ अमर्षितेसुसंरब्धेदास्येकृतपणेतदा ॥ जग्मतुस्तुरगंद्रष्टुमुच्चैःश्रवसमंतिकात् ॥ २ ॥ ददृशा
तेऽथतेतत्रसमुद्रंनिधिमंभसाम् ॥ महांतमुदकागाधंक्षोभ्यमाणंमहास्वनम् ॥ ३ ॥ तिमिंगिलझषाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ॥ सत्त्वैश्चबहुसाहस्रैर्नानारूपैःसमावृत
म् ॥ ४ ॥ भीषणैर्विकृतैरन्यैर्घोरैर्जलचरैस्तथा ॥ उग्रैर्नित्यमनाधृष्यंकूर्मग्राहसमाकुलम् ॥ ५ ॥

शूकाःभृशंदंशनशीलाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ महाभोगामहाशरीराः ॥ १५ ॥ विषहरींविषघ्नीं विषहरामितिपाठः ॥ १६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥
ततइति व्युष्टायांव्यतीतायां ॥ १ ॥ दास्येविषये ॥ २ ॥ उदकेनागाधंतलस्पर्शशून्यं क्षोभ्यमाणंमकरादिभिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ पातालज्वलनोवाडवाग्निस्तस्यावासं बांधवंशरणं बंधनमितिपाठेकारागारं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वेलायादोलआंदोलनंतज्जेनानिलेनचलं ॥ १० ॥ ११ ॥ गांपृथ्वीं विंदतालंभमानेन हेतौशतृप्रत्य
यः तेनहेतुनाविक्षोभितेनजलेनाविलंव्याप्तं ॥ १२ ॥ अत्रिणातलान्वेषिणेतिशेषः गाधंतलं पातालस्यापितलमधःस्थं अव्ययंपातालादिव्ययेप्यविनाशं ॥१३॥ सेवतःसेवमानस्य युगादिकालंशयनंयुगं
कृतादिकंतस्यआदिभूतोयुगादिकालस्तस्मिन् शयनंतल्पभूतं ॥ १४ ॥ डिंबाहवेडिंबोभयवतामाक्रंदस्तद्वतिआहवे डिंबोभयध्वनावंडेइतिमेदिनी तिग्माहवइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ १५ ॥ वडवाअश्वातस्या

आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंरम्यमुत्तमंसरितांपतिम् ॥६॥ पातालज्वलनावासमसुराणांचबांधवम् ॥ भयंकरंचसत्त्वानांपयसांनिधि
मर्णवम् ॥ ७॥ शुभंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरम् ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलमद्भुतम् ॥८॥ घोरंजलचरारावरौद्रंभैरवनिःस्वनम् ॥ गंभीरावर्तकलिलं
सर्वभूतभयंकरम् ॥९॥ वेलादोलानिलचलंक्षोभोद्वेगसमुच्छ्रितम् ॥ वीचीहस्तैःप्रचलितैर्नृत्यंतमिवसर्वतः ॥१०॥ चंद्रवृद्धिक्षयवशादुद्वृत्तोर्मिसमाकुलम् ॥पांच
जन्यस्यजननंरत्नाकरमनुत्तमम् ॥११॥ गांविंदताभगवतागोविंदेनामितौजसा ॥ वराहरूपिणाचांतर्विक्षोभितजलाविलम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मर्षिणाव्रतवतावर्षाणां
शतमत्रिणा ॥ अनासादितगाधंचपातालतलमव्ययम् ॥ १३ ॥ अध्यात्मयोगनिद्रांचपद्मनाभस्यसेवतः ॥ युगादिकालशयनंविष्णोरमिततेजसः ॥ १४॥ वज्र
पातनसंत्रस्तमैनाकस्याभयप्रदम् ॥ डिंबाहवार्दितानांचअसुराणांपरायणम् ॥१५॥ वडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदंशिवम् ॥ अगाधपारंविस्तीर्णमप्रमेयंसरि
त्पतिम् ॥ १६ ॥ महानदीभिर्बह्वीभिःस्पर्धयेवसहस्रशः ॥ अभिसार्यमानमनिशंददृशातेमहार्णवम् ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यमानमिवोर्मिभिः ॥ १७॥ गंभीरंति
मिमकरोग्रसंकुलंतंगर्जंतंजलचररावरौद्रनादैः ॥ विस्तीर्णंददृशतुरंबरप्रकाशंतेऽगाधंनिधिमुरुमंभसामनंतम् ॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्ती
कपर्वणिसौपर्णेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ नागाश्वसंविदंकृत्वाकर्तव्यमितितद्वचः ॥ निःस्नेहावैदहेन्माता
असंप्राप्तमनोरथा ॥ १ ॥ प्रसन्नामोक्षयेदस्मांस्तस्माच्छापाच्चभामिनी ॥ कृष्णंपुच्छंकरिष्यामस्तुरगस्यनसंशयः ॥ २ ॥

मुखाद्दुत्पन्नोदीप्तोयोऽग्निस्तस्मैतोयहव्यप्रदं गाधःपारश्चनास्तियस्यसोऽगाधपारस्तं अतएवविस्तीर्णं विशेषेणस्तीर्णंसमंततआस्तीर्णं ॥ १६ ॥ अभिसार्यमाणमभितोगम्यमानं ॥ १७ ॥ तेकद्रूविनते
अगाधंपूर्वरूपमार्षं ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नागाश्वसंविदंकृत्वेतिद्वादशश्लोकमध्यायंकेचिन्नपठंति कांश्चिदत्र
त्यान्श्लोकान्पूर्वत्रैवचपठंति अन्येतुपंचषान्पठंत्यपीत्यत्रकोशशुद्धिंनप्रतीमः संविदंमिथआलोचनं ॥ १ ॥ २ ॥

पणितेपणंकृतवत्यौ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उक्तानुक्तविशेषणैःपुनःस्तौतिसमुद्रं अक्षोभ्यमित्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥११ ॥ १२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः

तथाहिगत्वातेतस्यपुच्छेवालाइतिस्मृताः ॥ एतस्मिन्नंतरेतेतुसपत्न्यौपणितेतदा ॥ ३ ॥ ततस्तेपणितंकृत्वाभगिन्यौद्विजसत्तम ॥ जग्मतुःपरयाप्रीत्यापरंपारंमहोदधेः ॥ ४ ॥ कद्रूश्चविनताचैवदाक्षायण्यौविहायसा ॥ आलोकयंत्यावक्षोभ्यंसमुद्रंनिधिमंभसाम् ॥ ५ ॥ वायुनाऽतीवसहसाक्षोभ्यमाणंमहास्वनम् ॥ तिमिंगिलसमाकीर्णंमकरैरावृतंतथा ॥ ६ ॥ संयुतंबहुसाहस्रैःसत्त्वैर्नानाविधैरपि ॥ घोरैर्घोरमनाधृष्यंगंभीरमतिभैरवम् ॥ ७ ॥ आकरंसर्वरत्नानामालयंवरुणस्यच ॥ नागानामालयंचापिसुरम्यंसरितांपतिम् ॥ ८ ॥ पातालज्वलनावासमसुराणांतथालयम् ॥ भयंकराणांसत्त्वानांपयसोनिधिमव्ययम् ॥ ९ ॥ शुभ्रंदिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरंपरम् ॥ अप्रमेयमचिंत्यंचसुपुण्यजलसंमितम् ॥ १० ॥ महानदीभिर्बह्वीभिस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ आपूर्यमाणमत्यर्थंनृत्यंतमिवचोर्मिभिः ॥ ११ ॥ इत्येवंतरलतरोर्मिसंकुलंतेगंभीरंविकसितमंबरप्रकाशम् ॥ पातालज्वलनशिखाविदीपितांगंगर्जंतंद्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते ॥ १२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेसमुद्रदर्शनंनामद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥सौतिरुवाच ॥ ॥ तंसमुद्रमतिक्रम्यकद्रूर्विनतयासह ॥ न्यपतत्तुरगाभ्याशेनचिरादिवशीघ्रगा ॥ १ ॥ ततस्तेतंहयश्रेष्ठंददृशातेमहाजवम् ॥ शशांककिरणप्रख्यंकालवालमुभेतदा ॥ २ ॥ निशम्यचबहून्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ॥ विषण्णरूपांविनतांकद्रूर्दास्येन्ययोजयत् ॥ ३ ॥ ततःसाविनतातस्मिन्पणितेनपराजिता ॥ अभवद्दुःखसंतप्तादासीभावंसमास्थिता ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरेचापिगरुडःकालआगते ॥ विनामात्रामहातेजाविदार्यांडमजायत ॥ ५ ॥ महासत्त्वबलोपेतःसर्वाविद्योतयन्दिशः ॥ कामरूपःकामगमःकामवीर्योविहंगमः ॥ ६ ॥ अग्निराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ॥ विद्युद्विस्पष्टपिंगाक्षोयुगांताग्निसमप्रभः ॥ ७ ॥ प्रवृद्धःसहसापक्षीमहाकायोनभोगतः ॥ घोरोघोरस्वनोरौद्रोवह्निरौर्वइवापरः ॥ ८ ॥ तंदृष्ट्वाशरणंजग्मुर्देवाःसर्वेविभावसुम् ॥ प्रणिपत्याब्रुवंश्चैनमासीनंविश्वरूपिणम् ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वंप्रवर्धिष्ठाःकच्चिन्नोनदिधक्षसि ॥ असौहिराशिःसुमहान्समिद्धस्तववसर्पति ॥ १० ॥

॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तमिति ॥ १ ॥ शशांककिरणवत्प्रख्यादीप्तिर्यस्यतंतादृशमपिकालवालंकृष्णकेशं ॥ २ ॥ निशम्यदृष्ट्वा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कामरूपःइच्छाकृतमेवरूपंयस्यसतथा ॥ ६ ॥ उद्भासन्नुत्कर्षेणभासमानः ॥ ७ ॥ और्वोवाडवः ॥ ८ ॥ विभावसुंवह्निं ॥ ९ ॥ अग्नेमात्वमितिदेवानांभ्रमवर्णनमग्निगरुडयोरतिसादृश्यकथनार्थं ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रापिपूर्ववत्सुपर्णोपाधिकंब्रह्मैवस्तूयते नहिविष्णुवाहनेपक्षिमात्रेप्रकृतानिसर्वाणिविशेषणान्यंजसासंगच्छंते इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोगरुत्मान् एकं
सद्विप्राबहुधावदंत्यग्निंयमंमातरिश्वानमाहुरितिश्रुतेरिंद्रादिबहुप्रकारेणसदेवैकमुच्यतइत्यवगमात् ऋषिःप्रणवरूपोमंत्रः मंत्राणांसर्वेषांद्रष्टामधुच्छंदआदिरूपोवा महाभागःकृत्स्नस्ययज्ञस्यभोक्ता देवोद्यो
तमानः पतगानांजीवपक्षिणामीश्वरोऽतिशीघ्रगोवा तद्धावतोन्यानत्येतिशश्वदितिश्रुतेः॥ १५ ॥ प्रभुश्चेतनाचेतनस्यकृत्स्नस्याधिष्ठाता तपनस्तपतीतितपनोंऽतकर्ता सूर्यःसूतेइतिसूर्यउत्पादकः उपादा
नमित्यर्थः परमेष्ठीहिरण्यगर्भरूपेण प्रजापतिर्दक्षादिरूपेणचनिमित्तमपीत्यर्थः त्वमिंद्रोदेवराजः हयमुखोहयग्रीवावतारः त्वंशरोमहादेवस्यत्रिपुरवधेबाणभूतोविष्णुः॥ १६ ॥ त्वंमुखं ब्राह्मणोऽस्यमुख
मासीदितिश्रुतेः पद्मजश्चतुर्मुखः विप्रोविज्ञानवान् अग्निर्वायुश्चेत्यादिसर्वदेवतात्मा धाताचितिः विधातामायेतिप्राग्व्याख्यातमेव विष्णुर्व्यापकः सुरसत्तमोदेवेश्वरः॥ १७ ॥ महान्महत्तत्वं अभिभूःअ

॥अग्निरुवाच॥ ॥नैतदेवंयथायूयंमन्यध्वमसुरार्दनाः॥ गरुडोबलवानेषममतुल्यश्चतेजसा ॥ ११ ॥ जातःपरमतेजस्वीविनतानंदवर्धनः॥ तेजोराशिमिमं
दृष्ट्वायुष्मान्मोहःसमाविशत्॥ १२ ॥नागक्षयकरश्चैवकाश्यपेयोमहाबलः॥देवानांचहितेयुक्तस्त्वहितोदैत्यरक्षसाम्॥ १३ ॥नभीःकार्याकथंचात्रपश्यध्वंस
हितामम ॥ एवमुक्तास्तदागत्वागरुडंवाग्भिरस्तुवन्॥ १४ ॥ तेदूरादभ्युपेत्यैनंदेवाःसर्षिगणास्तदा॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥त्वमृषिस्त्वंमहाभागस्त्वंदेवःपतगेश्व
रः॥ १५ ॥त्वंप्रभुस्तपनःसूर्यःपरमेष्ठीप्रजापतिः॥ त्वमिंद्रस्त्वंहयमुखस्त्वंशरस्त्वंजगत्पतिः॥ १६ ॥ त्वंमुखंपद्मजोविप्रस्त्वमग्निःपवनस्तथा॥ त्वंहिधाताविधा
ताचत्वंविष्णुःसुरसत्तमः॥ १७॥ त्वंमहानभिभूःशश्वदमृतंत्वंमहद्यशः॥ त्वंप्रभास्त्वमभिप्रेतंत्वंनस्त्राणमनुत्तमम्॥ १८॥ बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वःसमृद्धिमा
न्दुर्विषहस्त्वमेव॥ त्वत्तःसृतंसर्वमहीनकीर्तेह्यनागतंचोपगतंचसर्वम् ॥ १९ ॥त्वमुत्तमःसर्वमिदंचराचरंगभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे॥ समाक्षिपन्भानुमतः
प्रभांमुहुस्त्वमंतकःसर्वमिदंध्रुवाध्रुवम्॥ २० ॥ दिवाकरःपरिकुपितोयथादहेत्प्रजास्तथादहसिहुताशनप्रभ॥ भयंकरःप्रलयइवाग्निरुत्थितोविनाशयन्युगपरिव
र्तनांतकृत्॥ २१ ॥खगेश्वरंशरणमुपागतावयंमहौजसंज्वलनसमानवर्चसम्॥ तडित्प्रभंवितिमिरमभ्रगोचरंमहाबलंगरुडमुपेत्यखेचरम् ॥ २२ ॥

भितोभवतीत्यभिभूरभिमानोहंकारइत्यर्थः शश्वत्सर्वदा अमृतमविकृतं महद्यशः तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतेर्निर्गुणंब्रह्म त्वंप्रभाःसूर्यादीनांतेजांसि त्वमभिप्रेतंबुद्धिवृत्तिः त्राणंरक्षणं ॥१८॥ बलस्यपुण्यस्य
ऊर्मिमान्सागरः अतएवादीनंरजआदिनाऽनुपक्षीणंसत्त्वंयस्यसः अतएवसमृद्धिरैश्वर्यंतद्वान् दुर्विषहोयुद्धे त्वत्तःसृतंनिर्गतंसर्वं अहीनकीर्तेपुण्यश्लोक अनागतादिचत्वमेव॥१९॥ उत्तमश्चिन्मात्रः चराच
रंचेतनाचेतनंस्थावरजंगमंवा गभस्तिभिर्वृत्तिज्ञानैः भानुरिवकिरणैः अवभाससेघटादिज्ञानरूपेण यथोक्तं परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहमेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति भानुमतःसूर्यस्य
अंतकोमृत्युः ध्रुवाध्रुवंक्षराक्षरंप्रधानपुरुषात्मकं ॥२०॥ युगपरिवर्तनंसहस्रकृत्वोजायमानंतस्यांतस्तत्कर्ता कालस्यापिकालइत्यर्थः ॥ २१ ॥ खगेश्वरमुपेत्यसमीपेगत्वावयंशरणमुपागताइतिसंबंधः॥२२॥

परावरंकारणंकार्यंच अजय्योजेतुमशक्योविक्रमोयस्यतं ॥ २३ ॥ विमानगामिनोदेवाः विमानिताःपराजिताः विपथगतिंहीनमार्गानुसृतिं ॥ २४ ॥ सत्वंमाक्रुधःक्रोधंमाकार्षीः महाशनेःस्फुरितंतेनसमस्तुल्यःस्वनःशब्दस्तेनदिशश्चलंतीत्युत्तरादपकृष्यते ॥ २५ ॥ निगृह्यतांसंक्षिप्तंक्रियतां अव्यवस्थितमितिच्छेदः व्याकुलमित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सइति ससुपर्णःस्तुतिव्याजेनदेवैर्बोधितस्तेभ्यआत्मनोदेहंस्वरूपंश्रुत्वाप्रेक्ष्यानुभूयचसर्वभूताभयायसौम्योबभूवेत्यर्थः ॥ १ ॥ समुद्विग्नाजनाइति

परावरंवरदमजय्यविक्रमंतवौजसासर्वमिदंप्रतापितम् ॥ जगत्प्रभोतप्तसुवर्णवर्चसात्वंपाहिसर्वांश्चसुरान्महात्मनः ॥ २३ ॥ भयान्वितानभसिविमानगामिनोविमानिताविपथगतिंप्रयांतिते ॥ ऋषेःसुतस्त्वमसिदयावतःप्रभोमहात्मनःखगवरकश्यपस्यह ॥ २४ ॥ समाक्रुधःकुरुजगतोदयांपरांत्वमीश्वरःप्रशममुपैहिपाहिनः ॥ महाशनिस्फुरितसमस्वनेनतेदिशोऽवरंत्रिदिवमियंचमेदिनी ॥ २५ ॥ चलंतिनःखगहृदयानिचानिशंनिगृह्यतांवपुरिदमग्निसंनिभम् ॥ तवद्युतिंकुपितकृतांतसंनिभांनिशम्यनश्चलतिमनोऽव्यवस्थितम् ॥ प्रसीदनःपतगपतेप्रयाचतांशिवश्चनोभवभगवन्सुखावहः ॥ २६ ॥ एवंस्तुतःसुपर्णस्तुदेवैःसर्षिगणैस्तदा ॥ तेजसःप्रतिसंहारमात्मनःसचकारह ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सौतिरुवाच ॥ ॥ सश्रुत्वाऽथात्मनोदेहंसुपर्णःप्रेक्ष्यचस्वयम् ॥ शरीरप्रतिसंहारमात्मनःसंप्रचक्रमे ॥ १ ॥ ॥ सुपर्णउवाच ॥ ॥ नमेसर्वाणिभूतानिबिभियुर्देहदर्शनात् ॥ भीमरूपात्समुद्विग्नास्तस्मात्तेजस्तुसंहरे ॥ २ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततःकामगमःपक्षीकामवीर्योविहंगमः ॥ अरुणंचात्मनःपृष्ठमारोप्यसपितुर्गृहात् ॥ ३ ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंतीरंमहोदधेः ॥ तत्रारुणश्चनिक्षिप्तोदिशंपूर्वांमहाद्युतिः ॥ ४ ॥ सूर्यस्तेजोभिरत्युग्रैर्लोकान्दग्धुमनायदा ॥ ॥ रुरुरुवाच ॥ किमर्थंभगवान्सूर्योलोकान्दग्धुमनास्तदा ॥ ५ ॥ किमस्यापहृतंदेवैर्येनेमंमन्युराविशत् ॥ ॥ प्रमतिरुवाच ॥ ॥ चंद्रादित्यैर्यदाराहुराख्यातोह्यमृतंपिबन् ॥ ६ ॥ वैरानुबंधंकृतवांश्चंद्रादित्येतदाऽनघ ॥ वध्यमानेग्रहेणाथआदित्येमन्युराविशत् ॥ ७ ॥ सुरार्थायसमुत्पन्नोरोषोराहोस्तुमांप्रति ॥ बह्वनर्थकरंपापमेकोऽहंसमवाप्नुयाम् ॥ ८ ॥ सहायएवकार्येषुनचकृच्छ्रेषुदृश्यते ॥ पश्यंतिग्रस्यमानंमांसहंतेवैदिवौकसः ॥ ९ ॥

शेषः ॥ २ ॥ अरुणंमातुर्विवशतयायत्रकुत्रापिस्थितं ॥ ३ ॥ सूर्योदग्धुमनायदाऽभूत्तदापूर्वांदिशंगत्वातत्रसूर्यस्याग्रेऽरुणोनिक्षिप्तइतियोज्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ आदित्यस्यमूर्त्तिबहुत्वेनचंद्रादित्यैरितिबहुवचनं ॥ ६ ॥ चंद्रादित्येइत्येकत्वंचसमाहारात् ग्रहेणराहुणाग्रहणेनवा ॥ ७ ॥ सुराणामर्थायहिताय ॥ ८ ॥ सहंतेमर्षयंति सहदेवैरितिपाठेदिवौकसउपदेवामरीच्यादयःप्रजापतयः ॥ ९ ॥

तस्मादस्ताचलंगत्वेतिल्यब्लोपेपंचमी ॥ १० ॥ संतापयतसमतापयत अडभावआर्षः तिरोभूतएवसन्नेवंदहत्युदयेतुभस्मीकरिष्यतिलोकानित्याह ततइत्यादिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृश्य

तस्माल्लोकविनाशार्थंह्यवतिष्ठेनसंशयः ॥ एवंकृतमतिःसूर्योह्यस्तमभ्यगमद्गिरिम् ॥ १० ॥ तस्माल्लोकविनाशायसंतापयतभास्करः ॥ ततोदेवानुपागम्यप्रोचु
रेवंमहर्षयः ॥ ११ ॥ अद्यार्धरात्रसमयेसर्वलोकभयावहः ॥ उत्पत्स्यतेमहान्दाहस्त्रैलोक्यस्यविनाशनः ॥ १२ ॥ ततोदेवाःसर्षिगणाउपगम्यपितामहम् ॥ अब्रुव
न्किमिवेहाद्यमहद्दाहकृतंभयम् ॥ १३ ॥ नतावद्दृश्यतेसूर्यःक्षयोऽयंप्रतिभातिच ॥ उदितेभगवन्भानौकथमेतद्भविष्यति ॥ १४ ॥ ॥ पितामहउवाच ॥ ॥ एषलो
कविनाशायरविरुद्यंतुमुद्यतः ॥ दृश्यन्नेवहिलोकान्सभस्मराशीकरिष्यति ॥ १५ ॥ तस्यप्रतिविधानंचविहितंपूर्वमेवहि ॥ कश्यपस्यसुतोधीमानरुणेत्यभिवि
श्रुतः ॥ १६ ॥ महाकायोमहातेजाःसस्थास्यतिपुरोरवेः ॥ करिष्यतिचसारथ्यंतेजश्चास्यहरिष्यति ॥ १७ ॥ लोकानांस्वस्तिचैवंस्यादृषीणांचदिवौकसाम् ॥ ॥ प्र
मतिरुवाच ॥ ॥ ततःपितामहाज्ञातःसर्वंचक्रेतदाऽरुणः ॥ १८ ॥ उदितश्चैवसविताह्यरुणेनसमावृतः ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयत्सूर्यंमन्युराविशत् ॥ १९ ॥ अरु
णश्चयथैवास्यसारथ्यमकरोत्प्रभुः ॥ भूयएवापरंप्रश्नंशृणुपूर्वमुदाहृतम् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेचतुर्विंशोऽध्यायः
॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततःकामगमःपक्षीमहावीर्योमहाबलः ॥ मातुरंतिकमागच्छत्परंपारंमहोदधेः ॥ १ ॥ यत्रसाविनतातस्मि
न्पणितेनपराजिता ॥ अतीवदुःखसंतप्तादासीभावमुपागता ॥ २ ॥ ततःकदाचिद्विनतांप्रणतांपुत्रसंनिधौ ॥ कालेचाहूयवचनंकद्रूरिदमभाषत ॥ ३ ॥ नागाना
मालयंभद्रेसुरम्यंचारुदर्शनम् ॥ समुद्रकुक्षावेकांतेतत्रमांविनतेनय ॥ ४ ॥ ततःसुपर्णमातातामवहत्सर्पमातरम् ॥ पन्नगान्गरुडश्चापिमातुर्वचनचोदितः ॥ ५ ॥
ससूर्यमभितोयातिवैनतेयोविहंगमः ॥ सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्चमूर्छिताःपन्नगाऽभवन् ॥ ६ ॥ तदवस्थान्सुतान्दृष्ट्वाकद्रूःशक्रमथास्तुवत् ॥ नमस्तेसर्वदेवेशनमस्ते
वलसूदन ॥ ७ ॥ नमुचिघ्ननमस्तेस्तुसहस्राक्षशचीपते ॥ सर्पाणांसूर्यतप्तानांवारिणात्वंप्लवोभव ॥ ८ ॥ त्वमेवपरमंत्राणमस्माकममरोत्तम ॥ ईशोह्यसिपयः
स्स्रष्टुंत्वमनल्पंपुरंदर ॥ ९ ॥

न्पश्यन् कंड्वादेराकृतिगणत्वाद्दृशेरपिस्वार्थेयक् ॥ १५ ॥ प्रतिविधानंप्रतीकारः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अभितःसंमुखं पन्नगाअभवन् संधिरार्षः ॥ ६ ॥ अत्रापींद्रोपाधिकंब्रह्मस्तूयते नमस्तेइत्यादिना लोकस्रष्टृत्वसंहर्तृत्वादेस्तल्लिंगदर्शनात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ ज्योतिश्चिद्रूपं ॥ १२ ॥ सर्वममृतंमोक्षःआपेक्षिकेह्यमृतत्वेसर्वत्वंनास्ति मोक्षेवशिष्यमाणंयद्रूपंतत्त्वमेवेत्यर्थः सोमईश्वरः परमैःश्रेष्ठैरर्चितः सोमःपवतेजनितामतीनांजनितादिवोजनिता
पृथिव्याः जनिताग्नेर्जनितासूर्यस्यजनितेंद्रस्यजनितोतविष्णोरितिश्रुतिप्रसिद्धः ॥ १३ ॥ बहुलःकृष्णपक्षः ॥ १४॥ कालोपादानत्वात्तद्रूपत्वमुक्त्वाभूव्योमांबुरूपत्वमाह त्वमुत्तमेति ॥ १५ ॥ यज्ञभोक्ता
पित्वमेवेत्याह महायशाइति ॥ १६ ॥ यज्ञफलदोपित्वमेवेत्याह त्वंविप्रैरिति त्वद्धेतोस्त्वत्प्राप्तये विविदिषंतियज्ञेनेत्यादिश्रुतेः वेदांगानिषट्यज्ञसाद्गुण्यार्थं तत्रशिक्षापाठशुद्ध्यर्थं कल्पःप्रयोगज्ञानार्थं व्या

त्वमेवमेघस्त्वंवायुस्त्वमग्निर्विद्युतोंबरे ॥ त्वमभ्रगणविक्षेप्तात्वामेवाहुर्महाघनम् ॥ १० ॥ त्वंवज्रमतुलंघोरंघोषवांस्त्वंबलाहकः ॥ स्रष्टात्वमेवलोकानांसंहर्ता
चापराजितः॥ ११ ॥ त्वंज्योतिःसर्वभूतानांत्वमादित्योविभावसुः॥ त्वंमहद्भूतमाश्चर्यंत्वंराजात्वंसुरोत्तमः॥ १२॥ त्वंविष्णुस्त्वंसहस्राक्षस्त्वंदेवस्त्वंपरायणम्॥
त्वंसर्वममृतंदेवत्वंसोमःपरमार्चितः ॥ १३ ॥ त्वंमुहूर्तस्तिथिस्त्वंचत्वंलवस्त्वंपुनःक्षणः॥ शुक्लस्त्वंबहुलस्त्वंचकलाकाष्ठात्रुटिस्तथा ॥ संवत्सरर्त्तवोमासारजन्य
श्चदिनानिच॥ १४॥ त्वमुत्तमासगिरिवनावसुंधरासभास्करंवितिमिरमंबरंतथा ॥ महोदधिःसतिमितिमिंगिलस्तथामहोर्मिमान्बहुमकरोझषाकुलः॥ १५॥
महायशास्त्वमितिसदाऽभिपूज्यसेमनीषिभिर्मुदितमनामहर्षिभिः ॥ अभिष्टुतःपिबसिचसोममध्वरेवषट्कृतान्यपिचहवींषिभूतये ॥ १६ ॥ त्वंविप्रैःसततमिह
ज्यसेफलार्थंवेदांगेष्वतुलबलौघगीयसेच ॥ त्वद्धेतोर्यजनपरायणाद्विजेंद्रावेदांगान्यभिगमयंतिसर्वयत्नैः ॥ १७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्ती
कपर्वणिसौपर्णेपंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवंस्तुतस्तदाकद्र्वाभगवान्हरिवाहनः॥ नीलजीमूतसंघा
तैःसर्वमंबरमावृणोत्॥ १ ॥ मेघानाज्ञापयामासवर्षध्वममृतंशुभम् ॥ तेमेघामुमुचुस्तोयंप्रभूतंविद्युदुज्ज्वलाः॥ २॥ परस्परमिवात्यर्थंगर्जंतःसततंदिवि॥ संव
र्तितमिवाकाशंजलदैःसुमहाद्भुतैः॥ ३॥ सृजद्भिरतुलंतोयमजस्रंसुमहारवैः॥ संप्रनृत्तमिवाकाशंधारोर्मिभिरनेकशः॥ ४॥ मेघस्तनितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकं
पितैः॥ तैर्मेघैःसततासारंवर्षद्भिरनिशंतदा॥ ५॥ नष्टचंद्रार्ककिरणमंबरंसमपद्यत॥ नागानामुत्तमोहर्षस्तथावर्षतिवासवे॥ ६॥

करणमूहादिसिद्ध्यर्थं छंदोगायत्र्योयाज्यानुवाक्याभवंतीतिविध्यपेक्षितगायत्र्यादिज्ञानार्थं निरुक्तंवेदार्थज्ञानार्थं ज्योतिषंकर्मकालज्ञानार्थमिति एतान्येववेदांगानि ॥ १७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैल
कंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति हरयोऽश्वावाहनेरथेयस्यहरिवाहनः ॥ १ ॥ २ ॥ संवर्तितंसंवर्तःकल्पांतःसंजातोऽस्मिन्निितिसंवर्तितमिव ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ सततासारमनवच्छिन्नधारासंपातंयथास्यात्तथा ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ रामणीयकंद्वीपविशेषं ॥ ८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ ॥ संप्रहृष्टाइति तंद्वीपंरामणीयकमेव ॥ १ ॥ लवणंलवणासुरंपूर्वंददृशुः पुनर्ग
मनेसनास्तीतिभावः ॥ २ ॥ ३ ॥ पद्माकरैःसरोभिः ॥ ४ ॥ ह्रदैर्नदीषुगंभीरप्रदेशैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनःसंहर्षायजातंमनःसंहर्षजं जनेःसर्वविभक्त्युपपदाड्डः प्रजापतेर्योमनःसंहर्षःसंकल्पोल्लासस्तज्जंवा

आपूर्यतमहीचापिसलिलेनसमंततः॥रसातलमनुप्राप्तंशीतलंविमलंजलम्॥ ७ ॥तदाभूरभवच्छन्नाजलोर्मिभिरनेकशः॥रामणीयकमागच्छन्मात्रासहभु
जंगमाः॥ ८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥सं
प्रहृष्टास्ततोनागाजलधाराप्लुतास्तदा ॥ सुपर्णेनोह्यमानास्तेजग्मुस्तंद्वीपमाशुवै ॥ १ ॥ तंद्वीपंमकरावासंविहितंविश्वकर्मणा ॥तत्रतेलवणंघोरंददृशुःपूर्वमा
गताः॥ २ ॥ सुपर्णसहिताःसर्पाःकाननंचमनोरमम्॥सागरांबुपरिक्षिप्तंपक्षिसंघनिनादितम्॥३॥विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम्॥भवनैरावृतंरम्यैस्त
थापद्माकरैरपि॥४॥प्रसन्नसलिलैश्चापिह्रदैर्दिव्यैर्विभूषितम्॥ दिव्यगंधवहैःपुण्यैर्मारुतैरुपवीजितम्॥५॥उत्पतद्भिरिवाकाशंवृक्षैर्मलयजैरपि॥शोभितंपुष्प
वर्षाणिमुंचद्भिर्मारुतोद्धतैः॥ ६॥वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपिपादपैः॥ किरद्भिरिवतत्रस्थान्नागान्पुष्पांबुवृष्टिभिः॥ ७॥ मनःसंहर्षजंदिव्यंगंधर्वाप्सरसां
प्रियम्॥मत्तभ्रमरसंघुष्टंमनोज्ञाकृतिदर्शनम्॥८॥रमणीयंशिवंपुण्यंसर्वैर्जनमनोहरैः॥नानापक्षिरुतंरम्यंकद्रूपुत्रप्रहर्षणम्॥९॥ तत्तेवनंसमासाद्यविजह्रुःपन्न
गास्तदा॥अब्रुवंश्चमहावीर्यंसुपर्णंपतगेश्वरम्॥१०॥वहास्मानपरंद्वीपंसुरम्यंविमलोदकम्॥त्वंहिदेशान्बहून्रम्यान्व्रजन्पश्यसिखेचर॥११॥सविचिंत्याब्रवीत्प
क्षीमातरंविनतांतदा॥किंकारणंमयामातःकर्तव्यंसर्पभाषितम्॥१२॥ ॥विनतोवाच॥ ॥दासीभूतास्मिदुर्योगात्सपत्न्याःपतगोत्तम॥पणंवितथमास्थायस
पैरुपधिनाकृतम् ॥ १३ ॥तस्मिंस्तुकथितेमात्राकारणेगगनेचरः॥उवाचवचनंसर्पांस्तेनदुःखेनदुःखितः॥१४॥किमाहृत्यविदित्वावाकिंवाकृत्वेहपौरुषम्॥दा
स्याद्वोविप्रमुच्येयंतथ्यंवदतलेलिहाः॥ १५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥श्रुत्वातमब्रुवन्सर्पाआहरामृतमोजसा ॥ ततोदास्याद्विप्रमोक्षोभवितातवखेचर॥ १६॥
॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ ८ ॥ सर्वैर्गुणैरितिशेषः ॥९॥१०॥ सुरम्यमितोपिरमणीयं ॥११॥१२॥ दुर्योगाद्दुष्टभावात् वितथंशुक्लेपिकृष्णत्वंदृष्ट्वा सर्पैर्वालभूतैः उपधिनाछलेन ॥१३॥१४॥ धनक्रीतोविद्यार्थीपणजितोवादास्यंक
रोतितेषांमुक्तिर्दानेनविद्यालाभेनपणांतरजयेनवाभवतीतिकिमेतेषुमयाकर्तव्यमित्याह किमिति लेलिहाःभोसर्पाः ॥१५॥१६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥

इत्युक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बडिशंमत्स्यादिधरणार्थोगलग्रहः ॥ १० ॥ ११ ॥ हार्दात्स्नेहात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकृतावंचिता ॥ १४ ॥ १५ ॥ इहासतीतिपाठेआसी

॥सौतिरुवाच॥ ॥इत्युक्तोगरुडःसर्पैस्ततोमातरमब्रवीत् ॥गच्छाम्यमृतमाहर्तुंभक्ष्यमिच्छामिवेदितुम्॥ १॥ ॥विनतोवाच॥ ॥समुद्रकुक्षावेकांतेनि
षादालयमुत्तमम्॥ निषादानांसहस्राणितान्भुक्त्वाऽमृतमानय॥२॥ नचतेब्राह्मणंहंतुंकार्याबुद्धिःकथंचन ॥अवध्यःसर्वभूतानांब्राह्मणोह्यनलोपमः॥३॥अ
ग्निरर्कोविषंशस्त्रंविप्रोभवतिकोपितः॥ गुरुर्हिसर्वभूतानांब्राह्मणःपरिकीर्तितः॥ ४ ॥ एवमादिभीरूपैस्तुसतांवैब्राह्मणोमतः॥ सतेतातनहंतव्यःसंक्रुद्धेनापिस
र्वथा॥५॥ ब्राह्मणानामभिद्रोहोनकर्तव्यःकथंचन ॥ नह्येवमग्निर्नादित्योभस्मकुर्यात्तथानघ ॥ ६ ॥ यथाकुर्यादभिक्रुद्धोब्राह्मणःसंशितव्रतः॥तदेतैर्विविधै
र्लिंगैस्त्वंविद्यास्तंद्विजोत्तमम्॥७॥ भूतानामग्रभूर्विप्रोवर्णश्रेष्ठःपितागुरुः॥ ॥गरुडउवाच॥ ॥किंरूपोब्राह्मणोमातःकिंशीलःकिंपराक्रमः॥८॥ किंस्वि
दग्निनिभोभातिकिंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः॥यथाहमभिजानीयांब्राह्मणंलक्षणैःशुभैः॥ ९॥तन्मेकारणतोमातःपृच्छतोवक्तुमर्हसि॥ ॥विनतोवाच॥ ॥यस्तेकं
ठमनुप्राप्तोनिगीर्णंबडिशंयथा॥ १०॥ दहेदंगारवत्पुत्रतंविद्याद्ब्राह्मणर्षभम्॥विप्रस्त्वयानहंतव्यःसंक्रुद्धेनापिसर्वदा॥ ११॥ प्रोवाचचैनंविनतापुत्रहार्दादिदं
वचः॥ जठरेनचजीर्येद्यस्तंजानीहिद्विजोत्तमम्॥ १२॥पुनःप्रोवाचविनतापुत्रहार्दादिदंवचः॥ जानंत्यप्यतुलंवीर्यमाशीर्वादपरायणा॥ १३॥ प्रीतापरमदुः
खार्तानागैर्विप्रकृतासती॥ ॥विनतोवाच॥ ॥पक्षौतेमारुतःपातुचंद्रसूर्यौचपृष्ठतः॥ १४॥ शिरश्चपातुवह्निस्तेवसवःसर्वतस्तनुम्॥ अहंचतेसदापुत्रशां
तिस्वस्तिपरायणा॥ १५॥ इहासीनाभविष्यामिस्वस्तिकारेरतासदा॥अरिष्टंव्रजपंथानंपुत्रकार्यार्थसिद्धये॥ १६॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ततःसमातुर्वच
नंनिशम्यवितत्यपक्षौनभउत्पपात॥ ततोनिषादान्बलवानुपागतोबुभुक्षितःकालइवांतकोऽपरः॥ १७॥ सतान्निषादानुपसंहरंस्तदारजःसमुद्धूयनभःस्पृशंम
हत्॥समुद्रकुक्षौचविशोषयन्पयःसमीपजान्भूधरजान्विचालयन्॥ १८॥ ततःसचक्रेमहदाननंतदानिषादमार्गंप्रतिरुध्यपक्षिराट्॥ ततोनिषादास्त्वरिताः
प्रवव्रजुर्यतोमुखंतस्यभुजंगभोजिनः॥ १९॥

ना चक्षिङोङित्करणाज्ज्ञापकादनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यानित्यत्वादासेःशतृप्रत्ययः स्वस्तिकारेकल्याणकरणे अरिष्टंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ कालेसमये ॥ १७॥ भूधरजान्पर्वतजान्
वृक्षान् ॥ १८ ॥ भुजंगभोजिनोगरुडस्य ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ परिचपलस्तेषांग्रहणायसर्वतोभ्रमन् ॥ २१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ ॥ तस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

तदाननंविवृतमतिप्रमाणवत्समभ्ययुर्गगनमिवार्दिताःखगाः ॥ सहस्रशःपवनरजोविमोहितायथाऽनिलप्रचलितपादपेवने ॥ २० ॥ ततःखगोवदनममित्र
तापनःसमाहरत्परिचपलोमहाबलः ॥ निषूदयन्बहुविधमत्स्यजीविनोबुभुक्षितोगगनचरेश्वरस्तदा ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्व
णिसौपर्णेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तस्यकंठमनुप्राप्तोब्राह्मणःसहभार्यया ॥ दहन्दीप्तइवांगारस्तमुवाचां
तरिक्षगः ॥ १ ॥ द्विजोत्तमविनिर्गच्छतूर्णमास्यादपावृतात् ॥ नहिमेब्राह्मणोवध्यःपापेष्वपिरतःसदा ॥ २ ॥ ब्रुवाणमेवंगरुडंब्राह्मणःप्रत्यभाषत ॥ निषादीमम
भार्येयंनिर्गच्छतुमयासह ॥ ३ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ एतामपिनिषादींत्वंपरिगृह्याशुनिष्पत ॥ तूर्णंसंभावयात्मानमजीर्णंममतेजसा ॥ ४ ॥ ॥ सौति
रुवाच ॥ ॥ ततःसविप्रोनिष्क्रांतोनिषादीसहितस्तदा ॥ वर्धयित्वाचगरुडमिष्टंदेशंजगामह ॥ ५ ॥ सहभार्येविनिष्क्रांतेतस्मिन्विप्रेचपक्षिराट् ॥ वितत्यपक्षा
वाकाशमुत्पपातमनोजवः ॥ ६ ॥ ततोऽपश्यत्सपितरंपृष्टश्चाख्यातवान्पितुः ॥ यथान्यायममेयात्मातंचोवाचमहानृषिः ॥ ७ ॥ ॥ कश्यपउवाच ॥ ॥ क
च्चिद्वःकुशलंनित्यंभोजनेबहुलंसुत ॥ कच्चिच्चमानुषेलोकेतवान्नंविद्यतेबहु ॥ ८ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ मातामेकुशलाशश्वत्तथाभ्राततथाप्यहम् ॥ नहिमे
कुशलंतातभोजनेबहुलेसदा ॥ ९ ॥ अहंहिसर्पैःप्रहितःसोममाहर्तुमुत्तमम् ॥ मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्येतमद्यवै ॥ १० ॥ मात्राचात्रसमादिष्टोनिषादान्भक्ष
येतिह ॥ नचमेतृप्तिरभवद्भक्षयित्वासहस्रशः ॥ ११ ॥ तस्माद्भक्ष्यंत्वमपरंभगवन्प्रदिशस्वमे ॥ यद्भुक्त्वाऽमृतमाहर्तुंसमर्थःस्यामहंप्रभो ॥ १२ ॥ क्षुत्पिपासाविघा
तार्थंभक्ष्यमाख्यातुमेभवान् ॥ ॥ कश्यपउवाच ॥ ॥ इदंसरोमहापुण्यंदेवलोकेपिविश्रुतम् ॥ १३ ॥ यत्रकूर्माग्रजंहस्तीसदाकर्षत्यवाङ्मुखः ॥ तयोर्जन्मांत
रेवैरंसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १४ ॥ तन्मेतत्त्वंनिबोधस्वयत्प्रमाणौचतावुभौ ॥ आसीद्विभावसुर्नाममहर्षिःकोपनोभृशम् ॥ १५ ॥ भ्रातातस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको
महातपाः ॥ सनेच्छतिधनंभ्रातासहैकस्थंमहामुनिः ॥ १६ ॥

संभावयसंजीवय ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पृष्टआख्यातवांश्चवक्ष्यमाणरीत्या ॥ ७ ॥ वोयुष्माकं मातृभ्रात्रपेक्षयाबहुत्वं ॥ ८ ॥ भोजनेबहुलेविषयेममकुशलंनहि पूर्णाहारस्याभावात् ॥ ९ ॥ सोममम्हृतं
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कूर्माग्रजंकूर्मभूतंज्येष्ठभ्रातरं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

विभागंकरिष्यामीतिकीर्त्तयत्येवनतुकृतवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अंतरेषुछिद्रेषुपतंति अन्योन्यस्यछिद्राणिबहुलीकृत्यनाशहेतुंवैरमुद्दीपयंतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ कनिष्ठान्पुत्रवत्पश्येज्ज्येष्ठोभ्रातापितुः

विभागंकीर्तयत्येवसुप्रतीकोहिनित्यशः॥ अथाब्रवीच्चतंभ्रातासुप्रतीकंविभावसुः ॥ १७ ॥ विभागंबहवोमोहात्कर्तुमिच्छंतिनित्यशः ॥ ततोविभक्तास्त्वन्यो
ऽन्यंविक्रुध्यंतेऽर्थमोहिताः॥ १८ ॥ ततःस्वार्थपरान्मूढान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः॥ विदित्वाभेदयंत्येतानमित्रामित्ररूपिणः॥ १९ ॥ विदित्वाचापरेभिन्नानंतरेषुपतं
त्यथ॥ भिन्नानामतुलोनाशःक्षिप्रमेवप्रवर्तते॥ २० ॥ तस्माद्विभागंभ्रातॄणांनप्रशंसंतिसाधवः॥ गुरुशास्त्रेनिबद्धानामन्योन्येनाभिशंकिनाम् ॥ २१ ॥ नियंतुं
नहिशक्यस्त्वंभेदतोधनमिच्छसि ॥ यस्मात्तस्मात्सुप्रतीकहस्तित्वंसमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ शप्तस्त्वेवंसुप्रतीकोविभावसुमथाब्रवीत्॥ त्वमप्यंतर्जलचरःकच्छ
पःसंभविष्यसि ॥ २३ ॥ एवमन्योन्यशापात्तौसुप्रतीकविभावसू॥ गजकच्छपतांप्राप्तावर्थार्थंमूढचेतसौ॥ २४ ॥ रोषदोषानुषंगेणतिर्यग्योनिगतावुभौ ॥ पर
स्परद्वेपरतौप्रमाणबलदर्पितौ॥ २५ ॥ सरस्यस्मिन्महाकायौपूर्ववैरानुसारिणौ ॥ तयोरन्यतरःश्रीमान्समुपैतिमहागजः ॥ २६ ॥ यस्यबृंहितशब्देनकूर्मोऽप्यं
तर्जलेशयः॥ उत्थितोसौमहाकायःकृत्स्नंविक्षोभयन्सरः॥ २७ ॥ यंदृष्ट्वावेष्टितकरःपतत्येषगजोजलम्॥ दंतहस्ताग्रलांगूलपादवेगेनवीर्यवान्॥ २८ ॥ विक्षोभ
यंस्ततोनागःसरोबहुरुषाकुलम्॥ कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरायुद्धायाभ्येतिवीर्यवान्॥ २९ ॥ षडुच्छ्रितोयोजनानिगजस्तद्द्विगुणायतः ॥ कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधोदशयो
जनमंडलः॥ ३० ॥ तावुभौयुद्धसंमत्तौपरस्परवधैषिणौ॥ उपयुज्याशुकर्मैदंसाधयेहितमात्मनः ॥ ३१ ॥ महाभ्रघनसंकाशंतंभुक्त्वामृतमानय॥ महागिरिस
मप्रख्यंघोररूपंचहस्तिनम्॥ ३२॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ इत्युक्त्वागरुडंसोऽथमांगल्यमकरोत्तदा॥ युध्यतःसहदेवैस्तेयुद्धेभवतुमंगलम्॥ ३३ ॥ पूर्णकुंभोद्वि
जागावोयच्चान्यत्किंचिदुत्तमम्॥ शुभंस्वस्त्ययनंचापिभविष्यतितवांडज ॥ ३४ ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेदेवैःसार्धमहाबल ॥ ऋचोयजूंषिसामानिपवित्राणिह
वींषिच॥ ३५ ॥ रहस्यानिचसर्वाणिसर्वेवेदाश्चतेबलम्॥ इत्युक्तोगरुडःपित्रागतस्तंह्रदमंतिकात् ॥ ३६ ॥ अपश्यन्निर्मलजलंनानापक्षिसमाकुलम्॥ सतत्स्मृ
त्वापितुर्वाक्यंभीमवेगोंऽतरिक्षगः॥ ३७॥

समइतिगुरुशास्त्रेऽलंघनीयेशासनेऽनिबद्धानामतिशंकिनांमर्यादाभंगभयेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आख्यानतात्पर्यमाह एवमिति लोभात्तामर्षीयोनिंगच्छंतीतिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
आवेष्टितकरःकुंडलीकृतशुंडादंडः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उपयुज्य भुक्त्वा ईहितमीप्सितं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तेतुभ्यंबलंदास्यंतीतिशेषः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ सोलंबं सःअलंवंनिरालंबंयथास्यात्तथा गगनमार्गेणतीर्थंभक्षणार्थंमेरुशृंगंक्षेत्रमासाद्यदृक्षानारोढुं ॥ ३९ ॥ कंनकेकनकाचलेस्थिताःशाखिनःकनकशाखिनः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रोह्येवरौहि
णोवटः स्वार्थेतद्धितः राक्षसवायसादिवत् रोहीरोहितकेश्वत्थवटपादपयोःपुमानितिमेदिनी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९॥ ॥छ॥

नखेनगजमेकेनकूर्ममेकेनचाक्षिपत् ॥ समुत्पपातचाकाशंततउच्चैर्विहंगमः ॥ ३८ ॥ सोऽलंबंतीर्थमासाद्यदेववृक्षानुपागमत् ॥ तेभीताःसमकंपंतत्स्यपक्षानि
लाहताः॥ ३९ ॥ ननोभंज्यादितितदादिव्याःकनकशाखिनः ॥ प्रचलांगान्सतान्दृष्ट्वामनोरथफलद्रुमान् ॥ ४० ॥ अन्यानतुलरूपांगानुपचक्रामखेचरः॥ कांच
नैराजतैश्चैवफलैर्वैदूर्यशाखिनः॥ सागरांबुपरिक्षिप्तान्भ्राजमानान्महाद्रुमान् ॥ ४१ ॥ तमुवाचखगश्रेष्ठंतत्ररौहिणपादपः ॥ अतिप्रवृद्धःसुमहानापतंतंमनो
जवम्॥ ४२॥ ॥ रौहिणउवाच॥ ॥ यैषाममममहाशाखाशतयोजनमायता ॥ एतामास्थायशाखांत्वंखादेमौगजकच्छपौ॥ ४३॥ ततोद्रुमंपतगसहस्रसे
वितंमहीधरप्रतिमवपुःप्रकंपयन्॥ खगोत्तमोद्रुतमभिपत्यवेगवान्बभंजतामविरलपत्रसंचयाम्॥ ४४॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि
सौपर्णेऊनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ स्पृष्टमात्रातुपद्भ्यांसागरुडेनबलीयसा ॥ अभज्यततरोःशाखाभग्नांचैकाम
धारयत्॥ १ ॥ तांभंक्त्वासमहाशाखांस्मयमानोविलोकयन्॥ अथात्रलंबतोपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् ॥ २ ॥ ऋषयोह्यत्रलंबंतेनहन्यामितितानृषीन्॥
तपोरतान्लंबमानान्ब्रह्मर्षीनभिवीक्ष्यसः॥ ३ ॥ हन्यादेतान्संपतंतीशाखेत्यथविचिंत्यसः॥ नखैर्दृढतरंवीरःसंगृह्यगजकच्छपौ ॥ ४॥ सतद्विनाशसंत्रासादभि
पत्यखगाधिपः॥ शाखामास्येनजग्राहतेषामेवान्ववेक्षया॥ ५॥ अतिदैवंतुतत्तस्यकर्मदृष्ट्वामहर्षयः ॥ विस्मयोत्कंपहृदयानामचक्रुर्महाखगे ॥ ६ ॥ गुरुंभारं
समासाद्योड्डीनएषविहंगमः॥ गरुडस्तुखगश्रेष्ठस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७ ॥ ततःशनैःपर्यपतत्पक्षैःशैलान्प्रकंपयन् ॥ एवंसोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकच्छपः
॥ ८ ॥ दयार्थंवालखिल्यानांनचस्थानमविंदत॥ सगत्वापर्वतश्रेष्ठंगंधमादनमंजसा ॥ ९ ॥ ददर्शकश्यपंतत्रपितरंतपसिस्थितम्॥ ददर्शतंपिताचापिदिव्यरूपं
विहंगमम्॥ १० ॥ तेजोवीर्यबलोपेतंमनोमारुतरंहसम्॥ शैलशृंगप्रतीकाशंब्रह्मदंडमिवोद्यतम्॥ ११ ॥

स्पृष्टमात्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिदैवंदेवैरपिकर्तुमशक्यं ॥ ६ ॥ गुरुमिति गुरुशब्दपूर्वाड्डीङ्विहायसागतावस्माड्डः आदेरकारश्चपृषोदरादित्वात्गरुडशब्दोनिष्पन्नइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अचिंत्यमद्भुताकारत्वात् अनभिध्येयंक्रूरमूर्तित्वात् तदेवाह सर्वेति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वालखिल्यानामतःमरीचिपाःसूर्यमरीचीनेवपीत्वातृप्यंति असौवाआदित्योदेवमधुरइत्यादिनाछांदोग्यप्रसिद्धमधुविद्याविदइत्यर्थः ॥ १५ ॥ शाखांमुक्त्वागिरिंसमभ्ययुरितिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शाखयामुखस्थयाव्याक्षिप्तंविकलंवदनंवचनक्रियायंस्यसतथा अव्यक्तवर्णंयथास्यात्तथाऽपृच्छदि

अचिंत्यमनभिध्येयंसर्वभूतभयंकरम् ॥ महावीर्यधरंरौद्रंसाक्षादग्निमिवोद्यतम् ॥ १२ ॥ अप्रधृष्यमजेयंचदेवदानवराक्षसैः ॥ भेत्तारंगिरिशृंगाणांसमुद्रजलशोषणम् ॥ १३ ॥ लोकसंलोडनंघोरंकृतांतसमदर्शनम् ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यभगवान्कश्यपस्तदा ॥ विदित्वाचास्यसंकल्पमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥कश्यपउवाच ॥ ॥पुत्रमासाहसंकार्षीर्मासद्योलप्स्यसेव्यथाम् ॥ मात्वांदहेयुःसंक्रुद्धावालखिल्यामरीचिपाः ॥ १५ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥ततःप्रसादयामासकश्यपःपुत्रकारणात् ॥ वालखिल्यान्महाभागांस्तपसाहतकल्मषान् ॥ १६ ॥ ॥कश्यपउवाच ॥ ॥प्रजाहितार्थमारंभोगरुडस्यतपोधनाः ॥ चिकीर्षतिमहत्कर्मतदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १७ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥एवमुक्ताभगवतामुनयस्तेसमभ्ययुः ॥ मुक्त्वाशाखांगिरिंपुण्यंहिमवंतंतपोऽर्थिनः ॥ १८ ॥ ततस्तेष्वपयातेषुपितरंविनतासुतः ॥ शाखाव्याक्षिप्तवदनःपर्यपृच्छतकश्यपम् ॥ १९ ॥ भगवन्क्वविमुंचामितरोःशाखामिमामहम् ॥ वर्जितंमानुषैर्देशमाख्यातुभगवान्मम ॥ २० ॥ ततोनिःपुरुषंशैलंहिमसंरुद्धकंदरम् ॥ अगम्यंमनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौसकश्यपः ॥ २१ ॥ तंपर्वतंमहाकुक्षिमुद्दिश्यसमहाखगः ॥ जवेनाभ्यपतत्तार्क्ष्यःसशाखागजकच्छपः ॥ २२ ॥ नतांवध्रीपरिणहेच्छतचर्मामहातनुम् ॥ शाखिनोमहतींशाखांयांप्रगृह्यययौखगः ॥ २३ ॥ सततःशतसाहस्रंयोजनांतरमागतः ॥ कालेननातिमहतागरुडःपतगेश्वरः ॥ २४ ॥ सतंगत्वाक्षणेनैवपर्वतंवचनात्पितुः ॥ अमुंचन्महतींशाखांसस्वनंतत्रखेचरः ॥ २५ ॥ पक्षानिलहतश्चास्यप्राकंपतसशैलराट् ॥ मुमोचपुष्पवर्षंचसमागलितपादपः ॥ २६ ॥ शृंगाणिचव्यशीर्यंतगिरेस्तस्यसमंततः ॥ मणिकांचनचित्राणिशोभयंतिमहागिरिम् ॥ २७ ॥ शाखिनोबहवश्चापिशाखयाऽभिहतास्तया ॥ कांचनैःकुसुमैर्भांतिविद्युत्त्वंतइवांबुदाः ॥ २८ ॥

त्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गजकच्छपयोःपरिमाणमुक्तंशाखायास्तदाह नतामिति परिणहेत्परितोबध्नीयाद्वेष्टयेत् वध्रीएकतंतुकाचर्मरज्जुः शतचर्माएकेनगोचर्मणाकृतयारज्ज्वाआक्रांताभूगोचर्ममात्राइयंतुशतगोचर्मरज्ज्वाप्यनाक्रमणीयेत्यतिपुष्टत्वमुक्तंशाखायाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

हेमविकचाःहेमवदुज्ज्वलाः॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सधूमेति दिवाअह्नि॥ ३३ ॥ अभूतपूर्वंयथास्यात्तथाप्राद्रवत् प्रहरणमायुधं जात्यभिप्रायेणैकवचनं॥ ३४ ॥ सनिर्घाताअशनिनिर्घातस

तेहेमविकचाभूमौयुताःपर्वतधातुभिः॥ व्यराजञ्छाखिनस्तत्रसूर्यांशुप्रतिरंजिताः॥ २९ ॥ततस्तस्यगिरेःशृंगमास्थायसखगोत्तमः ॥ भक्षयामासगरुडस्तावु
भौगजकच्छपौ॥ ३० ॥तावुभौभक्षयित्वातुसतार्क्ष्यःकूर्मकुंजरौ॥ ततःपर्वतकूटाग्रादुत्पपातमहाजवः॥ ३१ ॥ प्रावर्तंताथदेवानामुत्पाताभयशंसिनः॥ इंद्रस्य
वज्रंदयितंप्रजज्वालभयात्ततः॥ ३२ ॥ सधूमान्यपतत्सार्चिर्दिवोल्कानभसश्च्युता॥ तथावसूनांरुद्राणामादित्यानांचसर्वशः॥ ३३ ॥ साध्यानांमरुतांचैवये
चान्येदेवतागणाः॥ स्वंस्वंप्रहरणंतेषांपरस्परमुपाद्रवत्॥ ३४ ॥ अभूतपूर्वंसंग्रामेतदादेवासुरेऽपिच॥ ववुर्वातासनिर्घाताःपेतुरुल्काःसहस्रशः॥ ३५॥ निरभ्रमे
वचाकाशंप्रजगर्जमहास्वनम्॥ देवानामपियोदेवःसोऽप्यवर्षतशोणितम्॥ ३६॥ मम्लुर्माल्यानिदेवानांनेशुस्तेजांसिचैवहि॥ उत्पातमेघारौद्राश्चववृषुःशोणि
तंबहु॥ ३७॥ रजांसिमुकुटान्येषामुत्थितानिव्यधर्षयन्॥ ततस्त्राससमुद्विग्नःसहदेवैःशतक्रतुः॥ उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाचबृहस्पतिम्॥ ३८॥ ॥इंद्रउवा
च॥ ॥किमर्थंभगवन्घोराउत्पाताःसहसोत्थिताः॥ नचशत्रुंप्रपश्यामियुधियोनःप्रधर्षयेत्॥ ३९॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥तवापराधाद्देवेंद्रप्रमादाच्चशतक्र
तो॥ तपसावालखिल्यानांमहर्षीणांमहात्मनाम्॥ ४०॥ कश्यपस्यमुनेःपुत्रोविनतायाश्चखेचरः॥ हर्तुंसोममभिप्राप्तोबलवान्कामरूपधृक्॥ ४१॥ समर्थोबलि
नांश्रेष्ठोहर्तुंसोमंविहंगमः॥ सर्वंसंभावयाम्यस्मिन्नसाध्यमपिसाधयेत्॥ ४२॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥श्रुत्वैतद्वचनंशक्रःप्रोवाचामृतरक्षिणः॥ महावीर्यबलः
पक्षीहर्तुंसोममिहोद्यतः॥ ४३॥ युष्मान्संबोधयाम्येषयथानसहरेद्बलात्॥ अतुलंहिबलंतस्यबृहस्पतिरुवाचह॥ ४४॥ तच्छ्रुत्वाविबुधावाक्यंविस्मितायत्नमा
स्थिताः॥ परिवार्यामृतंतस्थुर्वज्रीचेंद्रःप्रतापवान्॥ ४५॥ धारयंतोविचित्राणिकांचनानिमनस्विनः॥ कवचानिमहार्हाणिवैदूर्यविकृतानिच॥ ४६॥ चर्माण्य
पिचगात्रेषुभानुमंतिदृढानिच॥ विविधानिचशस्त्राणिघोररूपाण्यनेकशः॥ ४७॥ शिततीक्ष्णाग्रधाराणिसमुद्यम्यसुरोत्तमाः॥ सविस्फुलिंगज्वालानिसधूमा
निचसर्वशः॥ ४८॥

हिताः उल्काःवह्निविस्फुलिंगसंघाः॥ ३५॥ देवानांदेवःपर्जन्यः॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अपराधाद्वालखिल्यावमानात् प्रमादात्स्वबलदर्पेणानवधानात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ असाध्यमन्येषां
साधयेत्॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कवचानिधातुमयानिकंठादिनाभित्राणानि॥ ४६ ॥ चर्माणिचर्ममयानिहस्तावापोर्ध्वमुखीप्रभृतीनि भानुमंतिदीप्तिमंति॥ ४७॥ ४८॥

स्वदेहरूपाणिस्वदेहानुरूपाणि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ज्वलनवत्समिद्धैर्दीप्यमानैर्वपुर्भिःप्रकाशिनः ॥ ५१ ॥ विगलितमिवाकस्मादागतमिव ॥ ५२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ कोपराधइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यजतोयजमानस्य वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः यियक्षमाणस्येत्यर्थः ॥ ५ ॥ इध्मान्यग्निसमिंधनार्थाःसमि

चक्राणिपरिघांश्चैवत्रिशूलानिपरश्वधान्॥शक्तीश्चविविधास्तीक्ष्णाःकरवालांश्चनिर्मलान् ॥ स्वदेहरूपाण्यादायगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ ४९॥ तैःशस्त्रैर्भानुमद्भिस्तेदिव्याभरणभूषिताः॥भानुमंतःसुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ॥ ५० ॥ अनुपमबलवीर्यतेजसोधृतमनसःपरिरक्षणेमृतस्य ॥ असुरपुरविदारणाःसुराज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः॥५१॥ इतिसमरवरंसुराःस्थितास्तेपरिघसहस्रशतैःसमाकुलम्॥विगलितमिवचांबरांतरंतपनमरीचिविकाशितंबभासे ॥५२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रिंशोऽध्यायः॥३०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥ कोपराधोमहेंद्रस्यकःप्रमादश्चसूतज ॥तपसावालखिल्यानांसंभूतोगरुडःकथम्॥ १ ॥कश्यपस्यद्विजातेश्चकथंवैपक्षिराट्सुतः॥अधृष्यःसर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् ॥ २ ॥ कथंचकामचारीसकामवीर्यश्चखेचरः॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपुराणेयदिपठ्यते ॥ ३॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ विषयोऽयंपुराणस्ययन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ शृणुमेवदतःसर्वमेतत्संक्षेपतोद्विज ॥ ४ ॥ यजतःपुत्रकामस्यकश्यपस्यप्रजापतेः॥ साहाय्यमृषयोदेवागंधर्वाश्चददुःकिल ॥ ५ ॥ तत्रेध्मानयनेशक्रोनियुक्तःकश्यपेनह ॥ मुनयोवालखिल्याश्चयेचान्येदेवतागणाः ॥ ६ ॥ शक्रस्तुवीर्यसदृशमिध्मभारंगिरिप्रभम् ॥ समुद्यम्यानयामासनातिकृच्छ्रादिवप्रभुः ॥ ७ ॥ अथापश्यदृषीन्ह्रस्वानंगुष्ठोदरवर्ष्मणः॥ पलाशवर्तिकामेकांवहतःसंहतान्पथि ॥ ८ ॥ प्रलीनान्स्वेष्विवांगेषुनिराहारांस्तपोधनान् ॥ क्लिश्यमानान्मंदबलान्गोष्पदेसंप्लुतोदके ॥ ९ ॥ तान्सर्वान्विस्मयाविष्टोवीर्योन्मत्तःपुरंदरः॥ अवहस्याभ्यगाच्छीघ्रंलंघयित्वावमन्यच ॥ १० ॥ तेऽथरोषसमाविष्टाःसुभृशंजातमन्यवः ॥ आरेभिरेमहत्कर्मतदाशक्रभयंकरम्॥ ११ ॥ जुहुवुस्तेसुतपसोविधिवज्जातवेदसम्॥ मंत्रैरुच्चावचैर्विप्रायेनकामेनतच्छृणु ॥ १२ ॥ कामवीर्यःकामगमोदेवराजभयप्रदः॥ इंद्रोन्यःसर्वदेवानांभवेदितियतव्रताः॥ १३॥

धः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अंगुष्ठोदरप्रमाणंवर्ष्मशरीरंयेषांतान् वर्तिकांदीर्घयष्टिं संहतान्एकीभूतान् ॥ ८ ॥ स्वेष्वंगेषुप्रलीनानिवातिकृशानित्यर्थः क्लिश्यमानानिति गोष्पदमात्रेपिजलेमज्जनेनेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १०॥ जातमन्यवोदीनाः मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीतिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ यावदिच्छितंवीर्यंगतिश्चयस्येतिकामवीर्यःकामगमश्च ॥ १३ ॥

दारुणःइंद्रंप्रत्येव ॥ १४ ॥ १५ ॥ कर्मसिद्धिमपृच्छत सिद्धंवःकर्मेत्यपृच्छदित्यर्थः ॥ १६ ॥ एवमस्तुसिद्धमस्तु ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पतत्रीणांपक्षिणां पतेरत्रिनूइत्यौणादिकत्रिन्प्रत्ययांतोयं विवि

इंद्राच्छतगुणःशौर्यवीर्यैचैवमनोजवः ॥ तपसोनःफलेनाद्यदारुणःसंभवत्विति ॥ १४ ॥ तद्बुद्धाभृशसंतप्तोदेवराजःशतक्रतुः॥ जगामशरणंतत्रकश्यपंसंशि
तव्रतम् ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वादेवराजस्यकश्यपोऽथप्रजापतिः॥ वालखिल्यानुपागम्यकर्मसिद्धिमपृच्छत ॥ १६ ॥ एवमस्त्वितितंचापिप्रत्यूचुःसत्यवादिनः ॥ ता
न्कश्यपउवाचेदंसांत्वपूर्वंप्रजापतिः॥ १७॥ अयमिंद्रस्त्रिभुवनेनियोगाद्ब्रह्मणःकृतः ॥ इंद्रार्थेचभवंतोऽपियत्नवंतस्तपोधनाः ॥ १८ ॥ नमिथ्याब्रह्मणोवाक्यंक
र्तुमर्हथसत्तमाः ॥ भवतांहिनमिथ्याऽयंसंकल्पोवैचिकीर्षितः ॥ १९ ॥ भवत्वेषपतत्रीणामिंद्रोऽतिबलसत्त्ववान् ॥ प्रसादःक्रियतामस्यदेवराजस्ययाचतः ॥
॥ २० ॥ एवमुक्ताःकश्यपेनवालखिल्यास्तपोधनाः॥ प्रत्यूचुरभिसंपूज्यमुनिश्रेष्ठंप्रजापतिम्॥ २१ ॥ ॥वालखिल्याऊचुः॥ ॥इंद्रार्थोऽयंसमारंभःसर्वेषांनःप्र
जापते॥ अपत्यार्थसमारंभोभवतश्चायमीप्सितः॥ २२ ॥ तदिदंसफलंकर्मत्वयैवप्रतिगृह्यताम् ॥ तथाचैवंविधत्स्वात्रयथाश्रेयोऽनुपश्यसि॥ २३॥ ॥सौतिरु
वाच॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुदेवीदाक्षायणीशुभा ॥ विनतानामकल्याणीपुत्रकामायशस्विनी ॥ २४ ॥ तपस्तप्त्वाव्रतपरास्नातापुंसवनेशुचिः ॥ उपचक्रा
मभर्तारंतामुवाचाथकश्यपः॥ २५॥ आरंभःसफलोदेविभवितायस्त्वयेप्सितः ॥ जनयिष्यसिपुत्रौद्वौवीरौत्रिभुवनेश्वरौ ॥ २६॥ तपसावालखिल्यानांममसं
कल्पजौतथा॥ भविष्यतोमहाभागौपुत्रौत्रैलोक्यपूजितौ॥ २७॥ उवाचचैनांभगवान्कश्यपःपुनरेवह ॥ धार्यतामप्रमादेनगर्भोयंसुमहोदयः ॥ २८॥ एतौस
र्वपतत्रीणामिंद्रत्वंकारयिष्यतः॥ लोकसंभावितौवीरौकामरूपौविहंगमौ ॥ २९ ॥ शतक्रतुमथोवाचप्रीयमाणःप्रजापतिः॥ त्वत्सहायौमहावीर्यौभ्रातरौतेभ
विष्यतः ॥ ३० ॥ नैताभ्यांभवितादोषःसकाशात्तेपुरंदर ॥ व्येतुतेशक्रसंतापस्त्वमेवेंद्रोभविष्यसि ॥ ३१ ॥ नचाप्येवंत्वयाभूयःक्षेप्तव्याब्रह्मवादिनः ॥ नचाव
मान्यादर्पात्तेवाग्वज्राभृशकोपनाः॥ ३२ ॥ एवमुक्तोजगामेंद्रोनिर्विशंकस्त्रिविष्टपम् ॥ विनताचापिसिद्धार्थाबभूवमुदितातथा ॥ ३३ ॥ जनयामासपुत्रौद्वा
वरुणंगरुडंतथा ॥ विकलांगोरुणस्तत्रभास्करस्यपुरःसरः॥ ३४ ॥

ष्किरपतत्रयइत्यमरः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पुंसवनेऋतुकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ कारयिष्यतइतिस्वार्थेणिच् रामोराज्यमचीकरदितिवत् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ दर्पात्ते
त्वया ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

गरुडंइंद्रत्वेनानरः हिरण्यगर्भःअभ्यषिंचत गरुडइंद्रत्वेनाभ्यषिच्यतेतिपाठेहिरण्यगर्भेणेतिशेषः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ततइ
ति तस्मिन्देवानीकेतथाविधेनानायुधाद्युपेते समुदीर्णेसंग्रामायोद्धतेसति ॥ १ ॥ ततस्तेषां षष्ठ्यर्थेतसिः ॥ २ ॥ भौमनःविश्वकर्मा ॥ ३ ॥ विनिहतोमृतकल्पःकृतः ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥ संलोडयामासआकु

पतत्रीणांचगरुडमिंद्रत्वेनाभ्यषिंचत ॥ तस्यैतत्कर्मसुमहच्छ्रूयतांभृगुनंदन ॥ ३५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेएकत्रिंशोऽध्या
यः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततस्तस्मिन्द्विजश्रेष्ठसमुदीर्णेतथाविधे ॥ गरुडःपक्षिराट्तूर्णंसंप्राप्तोविबुधान्प्रति ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वातिब
लंचैवप्राकंपंतसुरास्ततः ॥ परस्परंचप्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्युत ॥ २ ॥ तत्रचासीदमेयात्माविद्युदग्निसमप्रभः ॥ भौमनःसुमहावीर्यःसोमस्यपरिरक्षिता ॥ ३ ॥ सते
नपतगेंद्रेणपक्षतुंडनखक्षतः ॥ मुहूर्तमतुलंयुद्धंकृत्वाविनिहतोयुधि ॥ ४ ॥ रजश्चोद्धूयसुमहत्पक्षवातेनखेचरः ॥ कृत्वालोकान्निरालोकांस्तेनदेवानवाकिरत् ॥ ५ ॥
तेनावकीर्णारजसादेवामोहमुपागमन् ॥ नचैवंददृशुश्छन्नारजसाऽमृतरक्षिणः ॥ ६ ॥ एवंसंलोडयामासगरुडस्त्रिदिवालयम् ॥ पक्षतुंडप्रहारैस्तुदेवान्सविददा
रह ॥ ७ ॥ ततोदेवःसहस्राक्षस्तूर्णंवायुमचोदयत् ॥ विक्षिपेमांरजोवृष्टिंतवेदंकर्ममारुत ॥ ८ ॥ अथवायुरपोवाहतद्रजस्तरसाबली ॥ ततोवितिमिरेजातेदेवाः
शकुनिमार्दयन् ॥ ९ ॥ ननादोच्चैःसबलवान्महामेघइवांबरे ॥ वध्यमानःसुरगणैःसर्वभूतानिभीषयन् ॥ १० ॥ उत्पपातमहावीर्यःपक्षिराट्परवीरहा ॥ समुत्पत्यां
तरिक्षस्थंदेवानामुपरिस्थितम् ॥ ११ ॥ वर्मिणोविबुधाःसर्वेनानाशस्त्रैरवाकिरन् ॥ पट्टिशैःपरिघैःशूलैर्गदाभिश्चसवासवाः ॥ १२ ॥ क्षुरप्रैर्ज्वलितैश्चापिचक्रैरादि
त्यरूपिभिः ॥ नानाशस्त्रविसर्गैस्तैर्वध्यमानःसमंततः ॥ १३ ॥ कुर्वन्सुतुमुलंयुद्धंपक्षिराण्नव्यकंपत ॥ निर्दहन्निवचाकाशेवैनतेयःप्रतापवान् ॥ पक्षाभ्यामुरसा
चैवसमंताद्व्यक्षिपत्सुरान् ॥ १४ ॥ तेविक्षिप्तास्ततोदेवादुद्रुवुर्गरुडार्दिताः ॥ नखतुंडक्षताश्चैवसुस्रुवुःशोणितंबहु ॥ १५ ॥ साध्याःप्राचींसगंधर्वावसवोदक्षिणां
दिशम् ॥ प्रजग्मुःसहितारुद्राःपतगेंद्रप्रधर्षिताः ॥ १६ ॥ दिशंप्रतीचीमादित्यानासत्यावुत्तरांदिशम् ॥ मुहुर्मुहुःप्रेक्षमाणायुध्यमानामहौजसः ॥ १७ ॥ अश्वक्रंदे
नवीरेणरेणुकेनचपक्षिराट् ॥ क्रथनेनचशूरेणतपनेनचखेचरः ॥ १८ ॥ उलूकश्वसनाभ्यांचनिमेषेणचपक्षिराट् ॥ प्ररुजेनचसंग्रामंचकारपुलिनेनच ॥ १९ ॥

लीचकार ॥ ७॥८॥ अपोवाहअपसारितवान् ॥९॥१०॥ अंतरिक्षस्थंगरुडमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥ व्यक्षिपत्विशेषेणक्षिप्तवान् ॥ १४ ॥१५॥१६ ॥१७ ॥ अश्वक्रंदादयोनवयक्षाः ॥ १८॥१९॥

॥ २० ॥ २१ ॥ अतएवउत्क्रांतजीवितान्कृत्वेत्याह ॥ २२ ॥२३ ॥ नवत्याःनवतीःशताधिकाष्टसाहस्री नवतीरितिबहुवचनात्साप्यनेकगुणा ततश्चानंतैर्मुखैरित्यर्थः नवत्योनवतीरितिपाठेङितामाडभाव
आर्षः ॥ २४ ॥ समास्तरत्आच्छादितवान् शामितवान् अग्निमभिप्रशाम्यप्रवेष्टुकामः सोमसमीपमितिशेषः ॥२५॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥ ॥ ७ ॥
जांबूनदमयइति प्रविवेशचक्रमित्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥ चक्रंयंत्रं क्षुरपर्यंतंसमंततःकदंबमुकुलवत्क्षुरसहस्रयुतं चक्रवद्वेगेनबंभ्रम्यमाणं यत्रप्रविष्टोमशकोपिसहस्रधाच्छिद्यते परिभ्रमंतमितिपुंस्त्वमार्षं अय

तान्पक्षनखतुंडाग्रैरभिनद्विनतासुतः॥ युगांतकालेसंक्रुद्धःपिनाकीवपरंतप ॥ २० ॥ महाबलामहोत्साहास्तेनतेबहुधाक्षताः ॥ रेजुरभ्रघनप्रख्यारुधिरौघप्रव
र्षिणः॥ २१ ॥ तान्कृत्वापतगश्रेष्ठःसर्वानुत्क्रांतजीवितान्॥अतिक्रांतोऽमृतस्यार्थेसर्वतोऽग्निमपश्यत॥२२॥आवृण्वानंमहाज्वालमर्चिर्भिःसर्वतोंऽबरम्॥दहंत
मिवतीक्ष्णांशुंचंडवायुसमीरितम्॥ २३ ॥ ततोनवत्यानवतीर्मुखानांकृत्वामहात्मागरुडस्तपस्वी॥ नदीःसमापीयमुखैस्ततस्तैःसुशीघ्रमागम्यपुनर्जवेन॥ २४॥
ज्वलंतमग्निंतममित्रतापनःसमास्तरत्पत्ररथोनदीभिः ॥ ततःप्रचक्रेवपुरन्यदल्पंप्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशाम्य॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआ
स्तीकपर्वणिसौपर्णेद्वात्रिंशोध्यायः॥३२॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥जांबूनदमयोभूत्वामरीचिनिकरोज्ज्वलः॥ प्रविवेशबलात्पक्षीवारि
वेगइवार्णवम्॥ १ ॥सचक्रंक्षुरपर्यंतमपश्यदमृतांतिके॥परिभ्रमंतमनिशंतीक्ष्णधारमयस्मयम्॥ २ ॥ ज्वलनार्कप्रभंघोरंछेदनंसोमहारिणाम् ॥ घोररूपंतद
त्यर्थंयंत्रंदेवैःसुनिर्मितम्॥३॥तस्यांतरंसदृष्ट्वैवपर्यवर्ततखेचरः॥अरांतरेणाभ्यपतत्संक्षिप्यांगंक्षणेनह॥४॥ अधश्चक्रस्यचैवात्रदीप्तानलसमद्युती॥विद्युज्जिह्वौ
महावीर्यौदीप्तास्यौदीप्तलोचनौ॥ ५ ॥ चक्षुर्विषौमहाघोरौनित्यंक्रुद्धौतरस्विनौ॥रक्षार्थमेवामृतस्यददर्शभुजगोत्तमौ॥६॥ सदासंरब्धनयनौसदाचानिमिषे
क्षणौ॥तयोरेकोऽपियंपश्येत्सतूर्णंभस्मसाद्भवेत् ॥ ७ ॥ तयोश्चक्षूंषिरजसासुपर्णःसहसावृणोत् ॥ ताभ्यामदृष्टरूपोऽसौसर्वतःसमताडयत् ॥८ ॥ तयोरंगेस
माक्रम्यवैनतेयोंऽतरिक्षगः ॥ आच्छिनत्तरसामध्येसोममभ्यद्रवत्ततः ॥ ९ ॥ समुत्पाट्यामृतंतत्रवैनतेयस्ततोबली ॥ उत्पपातजवेनैवयंत्रमुन्मथ्यवीर्यवान्
॥ १० ॥अपीत्वैवामृतंपक्षीपरिगृह्याशुनिःसृतः॥ आगच्छदपरिश्रांतआवार्यार्कप्रभांततः॥ ११ ॥

स्मयंलोहमयं अयस्मयादीनिछंदसीतिभत्वमार्षं ॥ २ ॥ ३ ॥ अराःचक्रस्यनाभिनेम्योःसंभेदकाष्ठानितेषामंतरेणमध्यतः अंगंसंक्षिप्याणुतरंकृत्वा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तयोःअंगेदेहौ आच्छि
नत्खंडशःकृतवान् ॥ ९ ॥ यंत्रमुन्मथ्य अमृतंअमृतकुंभंसमुत्पाट्यउत्पपातेत्यन्वयः ॥ १० ॥ आवार्यवारयित्वा तिरस्कृत्वेत्यर्थः ॥ ११ ॥

समेयिवान्संगतः अलौल्येनामृतपानलोभराहित्येन ॥ १२ ॥ उपरिध्वजेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्पर्धावानिवाचरतीतिस्पर्धन् वायुंजेतुमिच्छन्नित्यर्थः ॥ १८ ॥ आक्रंदेकलक
ले ॥ १९ ॥ ऋषेःदधीचेः ॥ २० ॥ पत्रंपक्षं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सुपर्णशब्दंनिर्वक्ति सुरूपमिति ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ सख्य

विष्णुनाचतदाकाशेवैनतेयःसमेयिवान् ॥ तस्यनारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येनकर्मणा ॥ १२ ॥ तमुवाचाव्ययोदेवोवरदोऽस्मीतिखेचरम् ॥ सवव्रेतवतिष्ठेयमुपरी
त्यंतरिक्षगः ॥ १३ ॥ उवाचचैनंभूयोपिनारायणमिदंवचः ॥ अजरश्चामरश्चस्याममृतेनविनाऽप्यहम् ॥ १४ ॥ एवमस्त्वितितंविष्णुरुवाचविनतासुतम् ॥ प्रतिगृ
ह्यवरौतौचगरुडोविष्णुमब्रवीत् ॥ १५ ॥ भवतेपिवरंदद्यांवृणोतुभगवानपि ॥ तंवव्रेवाहनंविष्णुर्गरुत्मंतंमहाबलम् ॥ १६ ॥ ध्वजंचचक्रेभगवानुपरिस्थास्यसी
तितम् ॥ एवमस्त्वितितंदेवमुक्त्वानारायणंखगः ॥ १७ ॥ वव्राजतरसावेगाद्वायुंस्पर्धन्महाजवः ॥ तंव्रजंतंखगश्रेष्ठंवज्रेणेंद्रोऽभ्यताडयत् ॥ १८ ॥ हरंतममृतंरोषा
द्गरुडंपक्षिणांवरम् ॥ तमुवाचेंद्रमाक्रंदेगरुडःपततांवरः ॥ १९ ॥ प्रहसन्श्लक्ष्णयावाचातथावज्रसमाहतः ॥ ऋषेर्मानंकरिष्यामिवज्रंयस्यास्थिसंभवम् ॥ २० ॥
वज्रस्यचकरिष्यामितवैवचशतक्रतो ॥ एतत्पत्रंत्यजाम्येकंयस्यांतंनोपलप्स्यसे ॥ २१ ॥ नचवज्रनिपातेनरुजामेऽस्तीहकाचन ॥ एवमुक्त्वाततःपत्रमुत्ससर्ज
सपक्षिराट् ॥ २२ ॥ तदुत्सृष्टमभिप्रेक्ष्यतस्यपर्णमनुत्तमम् ॥ हृष्टानिसर्वभूतानिनामचक्रुर्गरुत्मतः ॥ २३ ॥ सुरूपंपत्रमालक्ष्यसुपर्णोऽयंभवत्विति ॥ तद्दृष्ट्वामह
दाश्चर्यंसहस्राक्षःपुरंदरः ॥ खगोमहदिदंभूतमितिमत्वाऽभ्यभाषत ॥ २४ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ बलंविज्ञातुमिच्छामियत्तेपरमनुत्तमम् ॥ सख्यंचानंतमिच्छा
मित्वयासहखगोत्तम ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ स
ख्यंमेस्तुत्वयादेवयथेच्छसिपुरंदर ॥ बलंतुममजानीहिमहच्चासह्यमेवच ॥ १ ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवम् ॥ गुणसंकीर्तनंचापिस्वयमेवशतक्रतो
॥ २ ॥ सखेतिकृत्वातुसखेपृष्टोवक्ष्याम्यहंत्वया ॥ नह्यात्मस्तवसंयुक्तंवक्तव्यमनिमित्ततः ॥ ३ ॥ सपर्वतवनामुर्वींससागरजलामिमाम् ॥ वहेपक्षेणवैशक्रत्वा
मप्यत्रावलंबिनम् ॥ ४ ॥ सर्वान्संपिंडितान्वापिलोकान्सस्थाणुजंगमान् ॥ वहेयमपरिश्रांतोविद्धीदंमेमहद्बलम् ॥ ५ ॥

मिति ॥ १ ॥ कामंस्वेच्छया बलंशारीरसामर्थ्यं गुणोबुद्धिसामर्थ्यंज्ञानौदार्यादि ॥ २ ॥ निमित्तेरणभूमौशत्रोःपुरस्तादात्मस्तवोपिकर्त्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ संपिंडितान्एकीकृतान् संपीडितानित्य
पपाठः स्थाणुस्थावरं ॥ ५ ॥

किरीटीइंद्रः सर्वलोकहितः ॥ सर्वेभ्योऽमृतंदातुमनिच्छत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ नकार्यमिति विष्णुनामृतंविनाप्यमरत्वस्यदत्तत्वात् ॥ ८ ॥ किंचित्कारणंमातुर्दास्यविमोक्षरूपमितिभावः समादातुंपातुंनहिम
मकश्चिद्देवेभ्यआप्नोस्तीतिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपधिकृतंछलकृतं दास्यनिमित्ततः निमित्तमिंद्राश्वस्यकृष्णकेशत्वं दास्यमितिपाठेनिमित्ततोऽरुणशापात् ॥ १२ ॥ ईशःसमर्थः अर्थितांअन्य

॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवचनंवीरंकिरीटीश्रीमतांवरः ॥ आहशौनकदेवेंद्रःसर्वलोकहितःप्रभुः ॥ ६ ॥ एवमेवयथात्थत्वंसर्वंसंभाव्यतेत्वयि ॥ संगृह्यतामि
दानींमेसख्यमत्यंतमुत्तमम् ॥७॥ नकार्यंयदिसोमेनममसोमःप्रदीयताम् ॥ अस्मांस्तेहिप्रबाधेयुर्येभ्योदद्याद्भवानिमम् ॥८॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ किंचित्कार
णमुद्दिश्यसोमोऽयंनीयतेमया ॥ नदास्यामिसमादातुंसोमंकस्मैचिदप्यहम् ॥९॥ यत्रेमंतुसहस्राक्षनिक्षिपेयमहंस्वयम् ॥ त्वमादायततस्तूर्णंहरेथास्त्रिदिवेश्वर ॥
॥ १० ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ वाक्येनानेनतुष्टोऽहंयत्त्वयोक्तमिहांडज ॥ यमिच्छसिवरंमत्तस्तंगृहाणखगोत्तम ॥ ११ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदं
कद्रूपुत्राननुस्मरन् ॥ स्मृत्वाचैवोपधिकृतंमातुर्दास्यनिमित्ततः ॥ १२ ॥ ईशोऽहमपिसर्वस्यकरिष्यामितुतेऽर्थिताम् ॥ भवेयुर्भुजगाःशक्रममभक्ष्यामहाबलाः ॥ १३ ॥
तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत्तंततोदानवसूदनः ॥ देवदेवंमहात्मानंयोगिनामीश्वरंहरिम् ॥ १४ ॥ सचान्वमोदत्तंचार्थंयथोक्तंगरुडेनवै ॥ इदंभूयोवचःप्राहभगवांस्त्रिदशे
श्वरः ॥ १५ ॥ हरिष्यामिविनिक्षिप्तंसोममित्यनुभाष्यतम् ॥ आजगामततस्तूर्णंसुपर्णोमातुरंतिकम् ॥ १६ ॥ अथसर्पानुवाचेदंसर्वान्परमहृष्टवत् ॥ इदमानीतम
मृतंनिक्षेप्स्यामिकुशेषुवः ॥ १७ ॥ स्नातामंगलसंयुक्तास्ततःप्राश्नीतपन्नगाः ॥ भवद्भिरिदमासीनैर्यदुक्तंतद्वचस्तदा ॥ १८ ॥ अदासीचैवमातेयमद्यप्रभृतिचास्तु
मे ॥ यथोक्तंभवतामेतद्वचोमेप्रतिपादितम् ॥ १९ ॥ ततःस्नातुंगताःसर्पाःप्रत्युक्त्वातंतथेत्युत ॥ शक्रोप्यमृतमाक्षिप्यजगामत्रिदिवंपुनः ॥ २० ॥ अथागतास्तमुद्दे
शंसर्पाःसोमार्थिनस्तदा ॥ स्नाताश्चकृतजप्याश्चप्रहृष्टाःकृतमंगलाः ॥ २१ ॥ यत्रैतदमृतंचापिस्थापितंकुशसंस्तरे ॥ तद्विज्ञायहृतंसर्पाःप्रतिमायाकृतंचतत् ॥ २२ ॥
सोमस्थानमिदंचेतिदर्भांस्तेलिलिहुस्तदा ॥ ततोद्विधाकृताजिह्वाःसर्पाणांतेनकर्मणा ॥ २३ ॥ अभवंश्चामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथपवित्रिणः ॥ एवंतदमृतंतेनहृतमा
हृतमेवच ॥ द्विजिह्वाश्चकृताःसर्पागरुडेनमहात्मना ॥ २४ ॥

स्मैअमृतंनदेयमित्यर्थेप्सुतां ॥ १३ ॥ तंगरुडंतथेत्युक्त्वाहरिमन्वगच्छदनुसृतवान् स्वोक्तिनिर्वाहार्थमितिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विनिक्षिप्तंत्वयेतिशेषः अनुभाष्यहेगरुडेतिसंबोध्य ॥ १६ ॥ इदंवःयुष्मा
कममृतंनतुमम कुशेषुनिक्षेप्स्यामिगृह्णीतेतिभावः ॥ १७ ॥ १८ ॥ भवतांभवद्भिः मेमया ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रतिमायाकृतं मायाकृतंयथादास्यंतथाऽमृतदानमपीतरेणकृतमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥
पवित्रममृतंविद्यतेयेषुतेपवित्रिणः हृतंदेवलोकादाहृतंसर्पसमीपे ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ पदंमहत्प्राप्तुमिच्छुर्नीचोनीचतरंव्रजेत् अमृतप्रेप्सवोयातभुजंगास्तार्क्ष्यभक्ष्यतां रत्नगर्भस्तु विप्रस्यावज्ञयाशक्रोमातुःसर्पाविपद्गताः सुपर्णस्त्वभयःप्रीत्याहरेरप्युपरिस्थितः ॥ २६ ॥ ॥इतिआ

ततःसुपर्णःपरमप्रहर्षवान्विहृत्यमात्रासहतत्रकानने ॥ भुजंगभक्षःपरमार्चितःखगैरहीनकीर्तिर्विनतामनंदयत् ॥ २५ ॥ इमांकथांयःशृणुयान्नरःसदापठेतवा
द्विजगणमुख्यसंसदि ॥ असंशयंत्रिदिवमियात्सपुण्यभाङ्महात्मनःपतगपतेःप्रकीर्तनात् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसौपर्णेच
तुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥ ॥ छ ॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥भुजंगमानांशापस्यमात्राचैवसुतेनच ॥ विनतायास्त्वयाप्रोक्तंकारणंसूतनंदन ॥ १ ॥ वरप्रदानंभर्त्रा
चकद्रूविनतयोस्तथा ॥ नामनीचैवतेप्रोक्तेपक्षिणोर्वैनतेययोः ॥ २ ॥ पन्नगानांतुनामानिनकीर्तयसिसूतज ॥ प्राधान्येनापिनामानिश्रोतुमिच्छामहेवयम् ॥
॥ ३ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥बहुत्वान्नामधेयानिपन्नगानांतपोधन ॥ नकीर्तयिष्येसर्वेषांप्राधान्येनतुमेशृणु ॥ ४ ॥ शेषःप्रथमतोजातोवासुकिस्तदनंतरम् ॥ ऐ
रावतस्तक्षकश्चकर्कोटकधनंजयौ ॥ ५ ॥ कालियोमणिनागश्चनागश्चापूरणस्तथा ॥ नागस्तथापिंजरकएलापत्रोऽथवामनः ॥ ६ ॥ नीलानीलौतथानागौक
ल्माषशबलौतथा ॥ आर्यकश्चोग्रकश्चैवनागःकलशपोतकः ॥ ७ ॥ सुमनाख्योदधिमुखस्तथाविमलपिंडकः ॥ आप्तःकर्कोटकश्चैवशंखोवालिशिखस्तथा ॥
॥ ८ ॥ निष्टानकोहेमगुहोनहुषःपिंगलस्तथा ॥ बाह्यकर्णोहस्तिपदस्तथामुद्गरपिंडकः ॥ ९ ॥ कंबलाश्वतरौचापिनागःकालीयकस्तथा ॥ वृत्तसंवर्तकौनागौद्वौ
चपद्मावितिश्रुतौ ॥ १० ॥ नागःशंखमुखश्चैवतथाकूश्मांडकोऽपरः ॥ क्षेमकश्चतथानागोनागःपिंडारकस्तथा ॥ ११ ॥ करवीरःपुष्पदंष्ट्रोबिल्वकोबिल्वपांडुरः
मूषकादःशंखशिराःपूर्णभद्रोहरिद्रकः ॥ १२ ॥ अपराजितोज्योतिकश्चपन्नगःश्रीवहस्तथा ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चशंखपिंडश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ विरजाश्चसुबा
हुश्चशालिपिंडश्चवीर्यवान् ॥ हस्तिपिंडःपिठरकःसुमुखःकौणपाशनः ॥ १४ ॥ कुठरःकुंजरश्चैवतथानागःप्रभाकरः ॥ कुमुदःकुमुदाक्षश्चतित्तिरिर्हलिकस्तथा
॥ १५ ॥ कर्दमश्चमहानागोनागश्चबहुमूलकः ॥ कर्कराकर्करौनागौकुंडोदरमहोदरौ ॥ १६ ॥ एतेप्राधान्यतोनागाःकीर्तिताद्विजसत्तम ॥ बहुत्वान्नामधेयाना
मितरेनानुकीर्तिताः ॥ १७ ॥ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः ॥ असंख्येयेतिमत्वातान्नब्रवीमितपोधन ॥ १८ ॥

दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भुजंगमानामिति भुजंगमानांमात्राशापोदत्तस्तस्यकारणंअवज्ञयामातुराज्ञाकारित्वं विनतायाःसुतेन
शापोदत्तस्तस्यकारणंसपत्नीर्ष्या ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अशक्यान्येवसंख्यातुंपन्नगानांतपोधन ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पनामकथने
पंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥ ॥७॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥आख्याताभुजगास्तातवीर्यवंतोदुरासदाः ॥ शापंतंतेऽभिविज्ञायकृतवंतःकिमुत्त
रम्॥ १॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तेषांतुभगवाञ्छेषःकद्रूंत्यक्त्वामहायशाः॥उग्रंतपःसमातस्थेवायुभक्षोयतव्रतः॥ २ ॥गंधमादनमासाद्यबदर्यांचतपोरतः॥
गोकर्णेपुष्करारण्येतथाहिमवतस्तटे ॥ ३ ॥ तेषुतेषुचपुण्येषुतीर्थेष्वायतनेषुच ॥ एकांतशीलोनियतःसततंविजितेंद्रियः ॥ ४ ॥ तप्यमानंतपोघोरंतंददर्शपिता
महः॥संशुष्कमांसत्वक्स्नायुंजटाचीरधरंमुनिम् ॥ ५ ॥ तमब्रवीत्सत्यधृतिंतप्यमानंपितामहः॥किमिदंकुरुषेशेषप्रजानांस्वस्तिवैकुरु॥ ६ ॥ त्वंहितीव्रेणतपसा
प्रजास्तापयसेनघ ॥ ब्रूहिकामंचमेशेषयस्तेहृदिव्यवस्थितः ॥ ७ ॥ ॥शेषउवाच ॥ ॥सोदर्याममसर्वेहिभ्रातरोमंदचेतसः ॥ सहतैर्नोत्सहेवस्तुंतद्भवान
नुमन्यताम्॥ १८ ॥ अभ्यसूयंतिसततंपरस्परममित्रवत्॥ततोहंतपआतिष्ठंनैतान्पश्येयमित्युत॥९॥नमर्षयंतिससुतांसततंविनतांचते॥अस्माकंचापरोभ्रा
तावैनतेयोंतरिक्षगः ॥ १० ॥ तंचद्विषंतिसततंसचापिबलवत्तरः ॥ वरप्रदानात्सपितुःकश्यपस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥सोऽहंतपःसमास्थायमोक्ष्यामीदंकलेवरम्॥
कथंमेप्रेत्यभावेऽपिनतैःस्यात्सहसंगमः ॥ १२ ॥ तमेवंवादिनंशेषंपितामहउवाचह ॥ जानामिशेषसर्वेषांभ्रातॄणांतेविचेष्टितम् ॥ १३ ॥ मातुश्चाप्यपराधाद्वै
भ्रातॄणांतेमहद्भयम्॥कृतोऽत्रपरिहारश्चपूर्वमेवभुजंगम॥ १४ ॥भ्रातॄणांतवसर्वेषांनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ वृणीष्वचवरंमत्तःशेषयत्तेऽभिकांक्षितम् ॥ १५ ॥ दा
स्यामिहिवरंतेद्यप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ दिष्ट्याबुद्धिश्चतेधर्मेनिविष्टापन्नगोत्तम॥भूयोभूयश्चतेबुद्धिर्धर्मेभवतुसुस्थिरा॥ १६ ॥ ॥शेषउवाच॥ ॥एषएववरोदे
वकांक्षितोमेपितामह॥धर्मेमेरमतांबुद्धिःशमेतपसिचेश्वर॥ १७॥

॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पित्राचार्यादिभ्यःपूज्यतमापिमाताऽनृताभिसंधिनीचेत्त्याज्यैवेतिदर्शयितुंशेषो[1]ध्यायमारभते आख्याताइत्यादिना उत्तरमनंतरं ॥१॥२॥३॥४॥ स्नायुःशिरा ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ प्रेत्यभावेपिदेहांतरेऽपि ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ धर्मेवेदबोधितेर्थे शमेमनोजये तपसितत्त्वालोचने ॥ १७॥

[1] शेषवृत्तकथनादयंशेषाध्यायः

दमेनबाह्येंद्रियजयेन प्रश्रयेणचेतिपाठेप्रश्रयोविनयः ॥ १८ ॥ तिष्ठस्व प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् ॥ १९ ॥ प्रयच्छतामुत्थाप्यभवानितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अनंतभोगैःफणाभिः ॥ २३॥
॥ २४ ॥ सहायंमित्रं ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मातुरिति पत्यतेवशीक्रियतेनगोत्तमोयेनपन्नगोत्तमः अमृतमं

॥ब्रह्मोवाच॥ ॥प्रीतोऽस्म्यनेनतेशेषदमेनचशमेनच ॥त्वयात्विदंवचःकार्यमन्नियोगात्प्रजाहितम् ॥ १८॥इमांमहींशैलवनोपपन्नांससागरग्रामविहारपत्त
नाम् ॥त्वंशेषसम्यक्चलितांयथावत्संगृह्यतिष्ठस्वयथाऽचलास्यात्॥ १९॥ ॥शेषउवाच॥ ॥यथाहदेवोवरदःप्रजापतिर्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ॥ तथाम
हींधारयितास्मिनिश्चलांप्रयच्छतांमेशिरसिप्रजापते॥ २०॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ अधोमहींगच्छभुजंगमोत्तमस्वयंतवैषाविवरंप्रदास्यति ॥ इमांधरांधारय
तात्वयाहिमेमहत्प्रियंशेषकृतंभविष्यति ॥ २१ ॥ ॥ सौतिरुवाच॥ ॥ तथैवकृत्वाविवरंप्रविश्यसप्रभुर्भुवोभुजगवराग्रजःस्थितः ॥ बिभर्तिदेवींशिरसामही
मिमांसमुद्रनेमिंपरिगृह्यसर्वतः ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शेषोऽसिनागोत्तमधर्मदेवोमहीमिमांधारयसेयदेकः ॥ अनंतभोगैःपरिगृह्यसर्वांयथाऽहमेवं
बलभिद्यथावा॥ २३॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥अधोभूमौवसत्येवंनागोऽनंतःप्रतापवान् ॥ धारयन्वसुधामेकःशासनाद्ब्रह्मणोविभुः ॥ २४ ॥ सुपर्णंचसहायंवै
भगवानमरोत्तमः॥प्रादादनंतायतदावैनतेयंपितामहः॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिशेषवृत्तकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥
॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥मातुःसकाशात्तंशापंश्रुत्वावैपन्नगोत्तमः॥ वासुकिश्चिंतयामासशापोऽयंनभवेत्कथम्॥१॥ततःसमंत्रयामासभ्रातृ
भिःसहसर्वशः॥ ऐरावतप्रभृतिभिःसर्वैर्धर्मपरायणैः॥ २॥ ॥ वासुकिरुवाच॥ ॥अयंशापोयथोद्दिष्टोविदितंवस्तथाऽनघाः ॥ तस्यशापस्यमोक्षार्थंमंत्रयि
त्वायतामहे ॥ ३ ॥सर्वेषामेवशापानांप्रतिघातोहिविद्यते॥ नतुमात्राभिशप्तानांमोक्षःक्वचनविद्यते ॥ ४ ॥

थनकालेमंदरंपरिवर्तयन्वासुकिःपूर्वोक्तरूपंमातुःशापंश्रुत्वा ॥ १ ॥ ततोयोगबलेनशरीरांतरमादायसमंत्रयामास अयंभावः मंथनव्यापृतेनागराजेप्रथमोत्पन्नमश्वंनिमित्तीकृत्यकद्रूःपुत्रानृशशाप तंचशा
पंनिवर्तयितुंमंत्रयत्सुसर्पेष्वेलापत्रेणतत्प्रतीकारोपायेउक्तेपिकार्यगौरवादप्रत्ययाच्चामृतमंथनांतेवासुकिर्ब्रह्माणंगतवान् तेनचएलापत्रोक्तमेववचनमुक्त्वासांत्वितः अतएवाथदेवासुराःसर्वेइत्यादिरग्रिमा
ध्यायस्याविचारानंतरमप्यमृतमंथनकथासंगच्छते ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ अभिशप्तानांसाक्षाच्छप्तानां ॥ ४ ॥

अव्ययस्याप्रमेयस्यसत्यस्यचतथाग्रतः ॥ शप्ताइत्येवमेश्रुत्वाजायतेहृदिवेपथुः ॥ ५ ॥ नूनंसर्वविनाशोऽयमस्माकंसमुपागतः ॥ नह्येतांसोव्ययोदेवःशपंतीं
प्रत्यषेधयत् ॥ ६ ॥ तस्मात्संमंत्रयामोऽद्यभुजंगानामनामयम् ॥ यथाभवेद्धिसर्वेषांमानःकालोऽत्यगादयम् ॥७॥ सर्वएवहिनस्तावद्बुद्धिमंतोविचक्षणाः ॥ अपि
मंत्रयमाणाहिहेतुंपश्याममोक्षणे ॥८॥ यथानष्टंपुरादेवागूढमग्निंगुहागतम् ॥ यथासयज्ञोनभवेद्यथावापिपराभवः ॥ जनमेजयस्यसर्पाणांविनाशकरणायवै
॥ ९ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वाततःसर्वेकाद्रवेयाःसमागताः ॥ समयंचक्रिरेतत्रमंत्रबुद्धिविशारदाः ॥ १० ॥ एकेतत्राब्रुवन्नागावयंभूत्वाद्विजर्षभाः ॥
जनमेजयंतुभिक्षामोयज्ञस्तेनभवेदिति ॥ ११ ॥ अपरेत्वब्रुवन्नागास्तत्रपंडितमानिनः ॥ मंत्रिणोऽस्यवयंसर्वेभविष्यामःसुसंमताः ॥ १२ ॥ सनःप्रक्ष्यतिसर्वेषु
कार्येष्वर्थविनिश्चयम् ॥ तत्रबुद्धिंप्रदास्यामोयथायज्ञोनिवर्त्स्यति ॥ १३ ॥ सनोबहुमतान्राजाबुद्ध्वाबुद्धिमतांवरः ॥ यज्ञार्थंप्रक्ष्यतिव्यक्तंनेतिवक्ष्यामहेवयं
॥ १४ ॥ दर्शयंतोबहून्दोषान्प्रेत्यचेहचदारुणान् ॥ हेतुभिःकारणैश्चैवयथायज्ञोभवेन्नसः ॥ १५ ॥ अथवाऽयमुपाध्यायःक्रतोस्तस्यभविष्यति ॥ सर्पसत्रविधा
नज्ञोराजकार्यहितेरतः ॥ १६ ॥ तंगत्वादशतांकश्चिद्भुजंगःसमरिष्यति ॥ तस्मिन्मृतेयज्ञकारेक्रतुःसनभविष्यति ॥ १७ ॥ येचान्येसर्पसत्रज्ञाभविष्यंत्यस्यच
र्त्विजः ॥ तांश्चसर्वान्दशिष्यामःकृतमेवंभविष्यति ॥ १८ ॥ अपरेत्वब्रुवन्नागाधर्मात्मानोदयालवः ॥ अबुद्धिरेषाभवतांब्रह्महत्यानशोभनम् ॥ १९ ॥ सम्यक्सद्ध
र्ममूलावैव्यसनेशांतिरुत्तमा ॥ अधर्मोत्तरतानामकृत्स्नंव्यापादयेज्जगत् ॥ २० ॥

सत्यस्यसत्यलोकपतेरग्रतः अव्ययस्यजरामरणवर्जितस्य अप्रमेयस्यानंतमाहात्म्यस्य ब्रह्मणोयेशप्ताइतिश्रुत्वा ॥ ५ ॥ सोऽव्ययोदेवोब्रह्मा ॥ ६ ॥ अनामयंकुशलं मानःकालोत्यगात्प्राक्सत्रारंभात्प्रतीकारःकर्तव्यइत्यर्थः ॥७॥ अपीति यथागूढमग्निंमंत्रेणदेवाअपश्यन्नेवंमोक्षणेहेतुंपश्यामेत्यर्थः ॥ ८ ॥ गुहागतंस्वकारणेवायौलीनमतएवनष्टमदर्शनंगतं जनमेजयस्यसयज्ञोयथानभवेद्यथावायज्ञस्यपराभवःस्यात्तथापश्यामेत्यनुषज्यते विनाशकरणायप्रवृत्तइतिशेषः ॥९ ॥ समयंऐकमत्यं मंत्रबुद्धिविशारदानीतिनिश्चयनिपुणाः ॥ १० ॥ भिक्षामोयाचयामहे ॥ ११ ॥ १२ ॥ निवर्त्स्यतिनिवृत्तोभविष्यति ॥१३॥१४॥ प्रेत्यदोषाःहिंसाकृतानरकाः इहदोषाःपुरराष्ट्रदंशादयः हेतुभिर्विप्रशापामोघत्वादिभिःकारणैस्तन्मूलैर्विप्रावज्ञादिभिःप्रदर्शितैरितिशेषः तथाचनसर्पस्यापराधोस्तीत्युक्त्यायज्ञंनिषेत्स्यामइत्यर्थः ॥ १५ ॥१६ ॥१७॥ १८॥ १९॥ सम्यगिति सम्यगविकलःसतांधर्मोदेवब्राह्मणप्रार्थनातन्मूला व्यसनेआपदि शांतिरापन्नाशःएकभूपहत्यादोषोऽनेकर्त्विगादिवधेनमार्ज्यतेचेत्तावद्दोषापमार्जनेकृत्स्न जगद्वधःकर्तव्योभविष्यतीत्याह अधर्मेति सधर्ममूलेतिपाठेमूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेत्युक्तेर्विष्णुवेदब्राह्मणरूपंधर्ममूलंसमानमविरुद्धंयस्यांसासधर्ममूलेत्यर्थः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ स्रुग्भांडंस्रुगादियज्ञपात्रं प्रमत्तानांव्यग्राणां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नोस्माकं नैष्ठिकीपार्यंतिकी ईक्षणमेवश्रवःश्रोत्रंयस्यतथाभूतहेवासुके ॥ २९ ॥ ३० ॥ नैषेति नमतानसंमताममेतिशेषः ॥ ३१ ॥ किंतत्रेति अत्यापदिब्राह्मणएवशरणीकरणीयइतिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मयेति ज्ञातिरक्षानाशनिमित्तौगुणदोषौमदाश्रयौज्येष्ठत्वान्ममेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ॥ इति

अपरेत्वब्रुवन्नागाःसमिद्धंजातवेदसम्॥ वर्षैर्निर्वापयिष्यामोमेघाभूत्वासविद्युतः ॥ २१ ॥ स्रुग्भांडंनिशिगत्वाचअपरेभुजगोत्तमाः ॥ प्रमत्तानांहरंत्वाशुविघ्नएवंभविष्यति ॥ २२॥ यज्ञेवाभुजगास्तस्मिन्शतशोऽथसहस्रशः ॥ जनान्दशंतुवैसर्वैनैवंत्रासोभविष्यति ॥ २३ ॥ अथवासंस्कृतंभोज्यंदूषयंतुभुजंगमाः ॥ स्वेनमूत्रपुरीषेणसर्वभोज्यविनाशिना ॥ २४॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रऋत्विजोऽस्यभवामहे ॥ यज्ञविघ्नंकरिष्यामोदीयतांदक्षिणाइति ॥ २५॥ वश्यतांचगतोऽसौनःकरिष्यतियथेप्सितम्॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रजलेप्रक्रीडितंनृपम्॥ २६॥ गृहमानीयबध्नीमःक्रतुरेवंभवेन्नसः॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रनागाःपंडितमानिनः॥ २७॥ दशामस्तंप्रगृह्याशुकृतमेवंभविष्यति॥ छिन्नंमूलमनर्थानांमृतेतस्मिन्भविष्यति ॥ २८ ॥ एषानोनैष्ठिकीबुद्धिःसर्वैषामीक्षणश्रवः ॥ अथयन्मन्यसेराजन्हुतंतत्संविधीयताम्॥२९॥इत्युक्त्वासमुदैक्षंतवासुकिंपन्नगोत्तमम्॥ वासुकिश्चापिसंचिंत्यतानुवाचभुजंगमान्॥३०॥नैषावोनैष्ठिकीबुद्धिर्मताकर्तुंभुजंगमाः॥ सर्वेषामेवमेबुद्धिःपन्नगानांनरोचते॥ ३१ ॥ किंतत्रसंविधातव्यंभवतांस्याद्धितंतुयत् ॥ श्रेयःप्रसादनंमन्येकश्यपस्यमहात्मनः ॥ ३२ ॥ ज्ञातिवर्गस्यसौहार्दादात्मनश्चभुजंगमाः ॥ नचजानातिमेबुद्धिःकिंचित्कर्तुंवचोहिवः ॥ ३३ ॥ मयाहीदंविधातव्यंभवतांयद्धितंभवेत् ॥ अनेनाहंभृशंतप्येगुणदोषौमदाश्रयौ ॥ ३४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिवासुक्यादिमंत्रणेसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥सौतिरुवाच॥

॥ सर्पाणांतुवचःश्रुत्वासर्वेषामितिचेतिच ॥ वासुकेश्चवचःश्रुत्वाएलापत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १ ॥ नसयज्ञोनभवितानसराजातथाविधः॥ जनमेजयःपांडवेयोयतोऽस्माकंमहद्भयम् ॥ २ ॥ दैवेनोपहतोराजन्योभवेदिहपूरुषः ॥ सदैवमेवाश्रयतेनान्यत्तत्रपरायणम् ॥३॥ तदिदंचैवमस्माकंभयंपन्नगसत्तमाः ॥ दैवमेवाश्रयामोऽत्रश्रृणुध्वंचवचोमम ॥४॥

आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्पाणामिति इतिचेतिचेतितद्वचनाभिनयप्रदर्शनं ॥ १ ॥ नेति भवितैवेत्यर्थः नतथाविधोयस्यराष्ट्रमृत्विजःस्वरूपंवाद्रष्टुंशक्यंतादृशंनभवति मंत्रवीर्यसंपन्नत्वात् ॥ २ ॥ दैवेनेति दृष्टदोषाभावेप्यागताविपन्नदृष्टोपायपरिहार्यैत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

अहमितियुग्मं वक्तुर्व्याकुलत्वात्समानार्थसंबोधनद्वयं देवानांवचःसमश्रौषमितिसंबंधः वचएवाह तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइति स्त्रियंइतिशेषः पुत्रमपिशपंतीनांस्त्रीणांदौष्ट्यमालक्ष्यहाकष्टंकथंस्त्रीसंगिनांसुखंस्या
दितिचिंतयादुःखार्तानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तथेति त्वयाप्येतन्नोपेक्षणीयमितिभावः ॥ ८ ॥ उपेक्षाकारणंब्रह्मोवाच बहवइति ॥ ९ ॥ दंदशूकाःदंशनशीलाः क्षुद्राअल्पेपिनिमित्तेप्राणग्राहकाः पापाचा

अहंशापेसमुत्सृष्टेसमश्रौषंवचस्तदा॥ मातुरुत्संगमारूढोभयात्पन्नगसत्तमाः ॥५॥ देवानांपन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णाइतिप्रभो ॥ पितामहमुपागम्यदुःखा
र्तानांमहाद्युते॥६॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥काहिलब्ध्वाप्रियान्पुत्रान्शपेदेवंपितामह ॥ ऋतेकद्रूंतीक्ष्णरूपांदेवदेवतवाग्रतः ॥ ७ ॥ तथेतिचवचस्तस्यास्त्वयाप्यु
क्तंपितामह॥ एतदिच्छामिविज्ञातुंकारणंयन्नवारिता ॥८॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ बहवःपन्नगास्तीक्ष्णाघोररूपाविषोल्बणाः॥ प्रजानांहितकामोहंनचवारित
वांस्तदा॥ ९ ॥ येदंदशूकाःक्षुद्राश्चपापाचाराविषोल्बणाः ॥ तेषांविनाशोभवितानतुयेधर्मचारिणः ॥ १० ॥ यन्निमित्तंचभवितामोक्षस्तेषांमहाभयात् ॥ पन्न
गानांनिबोधध्वंतस्मिन्कालेसमागते ॥ ११ ॥ यायावरकुलेधीमान्भविष्यतिमहानृषिः॥ जरत्कारुरितिख्यातस्तपस्वीनियतेंद्रियः॥ १२॥ तस्यपुत्रोजरत्कारो
र्भविष्यतितपोधनः॥ आस्तीकोनामयज्ञंसप्रतिषेत्स्यतितंतदा ॥ तत्रमोक्ष्यंतिभुजगायेभविष्यंतिधार्मिकाः ॥ १३ ॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥ समुनिप्रवरोब्रह्मन्ज
रत्कारुर्महातपाः॥ कस्यांपुत्रंमहात्मानंजनयिष्यतिवीर्यवान् ॥ १४॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥सनामायांसनामासकन्यायांद्विजसत्तमः॥ अपत्यंवीर्यसंपन्नंवी
र्यवान्जनयिष्यति॥ १५॥ वासुकेःसर्पराजस्यजरत्कारुःस्वसाकिल ॥ सतस्यांभवितापुत्रःशापान्नागांश्चमोक्ष्यति॥ १६ ॥ ॥ एलापत्रउवाच॥ ॥एवम
स्त्वितितंदेवाःपितामहमथाब्रुवन् ॥ उक्त्वैवंवचनंदेवान्विरिंचिस्त्रिदिवंययौ ॥ १७ ॥ सोऽहमेवंप्रपश्यामिवासुकेभगिनींतव ॥ जरत्कारुरितिख्यातांतांतस्मैप्र
तिपादय॥ १८॥ भैक्षवद्भिक्षमाणायनागानांभयशांतये॥ ऋषयेसुव्रतायैनामेषमोक्षःश्रुतोमया ॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणि
एलापत्रवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥३८॥ ॥छ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एलापत्रवचःश्रुत्वातेनागाद्विजसत्तम॥ सर्वेप्रहृष्टमनसःसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन्॥१॥

रानिर्निमित्तंहिंसकाः मातापितापिष्ठान्हंतिकिमुतान्येइतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वसाभगिनी मोक्ष्यतिमोक्षयिष्यति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एलापत्रेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ समतीतइवअत्यल्पत्वात् शापात्प्राक्हयोत्पत्तिस्ततोपिप्राक्प्रवृत्तंमंथनमनुवदतिशापमोक्षोपायंप्रदर्शयितुं अथेत्यादिना ॥ ३ ॥ नेत्रंरज्जुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ शल्यंशापजं ॥ ६ ॥ प्रियकारीप्रतिकल्पं
नेत्रीभूयमंथनोपयोगित्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जरत्कारौजरत्कारुनिमित्तंतदन्वेषणायेत्यर्थः समादधत्सम्यक्नियोजितवान् ॥ १३ ॥ अन्वेषणफलमाह जरत्कारुरिति ॥ १४ ॥

ततःप्रभृतितांकन्यांवासुकिःपर्यरक्षत ॥ जरत्कारुंस्वसारंवैपरंहर्षमवापच ॥ २ ॥ ततोनातिमहान्कालःसमतीतइवाभवत् ॥ अथदेवासुराःसर्वेममंथुर्वरुणाल
यम् ॥ ३ ॥ तत्रनेत्रमभून्नागोवासुकिर्बलिनांवरः ॥ समाप्यैवचतत्कर्मपितामहमुपागमन् ॥ ४ ॥ देवावासुकिनासार्धंपितामहमथाब्रुवन् ॥ भगवन्शापभीतो
यंवासुकिस्तप्यतेभृशम् ॥ ५ ॥ अस्यैतन्मानसंशल्यंसमुद्धर्तुंत्वमर्हसि ॥ जनन्याःशापजंदेवज्ञातीनांहितमिच्छतः ॥ ६ ॥ हितोह्ययंसदास्माकंप्रियकारीचनागरा
ट् ॥ प्रसादंकुरुदेवेशशमयास्यमनोज्वरम् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मयैवतद्वितीर्णंवैवचनंमनसाऽमराः ॥ एलापत्रेणनागेनयदस्याभिहितंपुरा ॥ ८ ॥ त
त्करोत्वेषनागेंद्रःप्राप्तकालंवचःस्वयम् ॥ विनशिष्यंतियेपापानतुयेधर्मचारिणः ॥ ९ ॥ उत्पन्नःसजरत्कारुस्तपस्युग्रेरतोद्विजः ॥ तस्यैषभगिनींकालेजरत्कारुंप्र
यच्छतु ॥ १० ॥ एलापत्रेणयत्प्रोक्तंवचनंभुजगेनह ॥ पन्नगानांहितंदेवास्तत्तथानतदन्यथा ॥ ११ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुनागेंद्रःपितामहव
चस्तदा ॥ संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःशापमोहितः ॥ १२ ॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ सर्पान्बहून्जरत्कारौनित्ययुक्तान्समादधत् ॥ १३ ॥ ज
रत्कारुर्यदाभार्यामिच्छेद्वरयितुंप्रभुः ॥ शीघ्रमेत्यतदाख्येयंतन्नःश्रेयोभविष्यति ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कार्वन्वेष
णेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ जरत्कारुरितिख्यातोयस्त्वयासूतनंदन ॥ इच्छामितदहंश्रोतुंकृ
पेस्तस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ किंकारणंजरत्कारोर्नामैतत्प्रथितंभुवि ॥ जरत्कारुनिरुक्तिंत्वंयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ जरेतिक्षयमाहुर्वैदारुणं
कारुसञ्ज्ञितम् ॥ शरीरंकारुतस्यासीत्तत्सधीमान्शनैःशनैः ॥ ३ ॥ क्षपयामासतीव्रेणतपसेत्यतउच्यते ॥ जरत्कारुरितिब्रह्मन्वासुकेर्भगिनीतथा ॥ ४ ॥ एवमुक्त
स्तुधर्मात्माशौनकःप्राहसत्तदा ॥ उग्रश्रवसमामंत्र्यउपपन्नमितिब्रुवन् ॥ ५ ॥

॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जरत्कारुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ जरत्कारुनामनिर्वक्ति जरेति जरच्छब्दःक्षयवाचीकारुशब्दोदा
रुणवाची तस्यास्तीकपितुः शरीरंकारुकामाद्युद्भवमूलत्वात्दारुणमासीत्तस्यतेनतपसाक्षेपणंकृतमतोसौजरत्कारुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ वासुकेर्भगिनीतथेतितादृश्येव अभर्तृकायायुवत्याःशरीरक्षेपणमेवश्रेयस्क
रमितिभावः ॥ ४ ॥ प्राहसत् अतिजीर्णयोरपिब्रह्मचर्यविनाशःप्रसक्तइत्याश्चर्यंमत्वेतिभावः आमंत्र्यहेउग्रश्रवइतिसंबोध्य उपपन्नंयुक्तं यत्तुल्यवयोरूपयोर्विवाहइतिभावः ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ सर्पसत्रकारणंवक्तुमाह ततइत्यादिना ततोवासुकेराश्वासनानंतरंअपरस्मिन्पश्चाद्भूतेकस्मिंश्चित्काले अमंगलत्वान्नामाप्यवाच्यंकलेस्तदादौइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ पूर्वरूपमिति परिक्षितःतूर्णंस्वर्गगतिंप्रतिततःमृगस्यादर्शनंपूर्वरूपंकारणंसराजाअगात्प्राप्तवान्ततएवहिमूढोराजाविप्रावमाननांशापमूलभूतांकृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रचारेषुगोष्ठेषु॥ १७॥

॥शौनकउवाच॥ ॥उक्तंनामयथापूर्वंसर्वंतच्छ्रुतवानहम्॥ यथातुजातोह्यास्तीकएतदिच्छामिवेदितुम्॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यसूतःप्रोवाचशास्त्रतः॥६॥ ॥सौ
तिरुवाच॥ ॥संदिश्यपन्नगान्सर्वान्वासुकिःसुसमाहितः॥ स्वसारमुद्यम्यतदाजरत्कारुमृषिंप्रति ॥ ७ ॥ अथकालस्यमहतःसमुनिःसंशितव्रतः ॥तपस्यभि
रतोधीमान्सदारान्नाभ्यकांक्षत ॥ ८ ॥ सतूर्ध्वरेतास्तपसिप्रसक्तःस्वाध्यायवान्वीतभयःकृतात्मा ॥ चचारसर्वांपृथिवींमहात्मानचापिदारान्मनसाध्यकांक्षत्
॥ ९ ॥ततोपरस्मिन्संप्राप्तेकालेकस्मिंश्चिदेवतु ॥ परिक्षिन्नामराजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः ॥ १० ॥ यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ बभूवमृगयाशीलःपु
रास्यप्रपितामहः॥ ११ ॥मृगान्विध्यन्वराहांश्चतरक्षून्महिषांस्तथा ॥ अन्यांश्चविविधान्वन्यांश्चचारपृथिवीपतिः ॥ १२ ॥सकदाचिन्मृगंविद्ध्वाबाणेनानतपर्व
णा॥ पृष्ठतोधनुरादायससारगहनेवने ॥ १३ ॥यथैवभगवान्रुद्रोविद्ध्वायज्ञमृगंदिवि ॥ अन्वगच्छद्धनुष्पाणिःपर्यन्वेष्टुमितस्ततः ॥ १४॥ नहितेनमृगोविद्धो
जीवन्गच्छतिवैवने॥ पूर्वरूपंतुतत्तूर्णंसोऽगात्स्वर्गगतिंप्रति॥ १५॥परिक्षितोनरेंद्रस्यविद्धोयन्नष्टवान्मृगः॥ दूरंचापहृतस्तेनमृगेणसमहीपतिः॥१६॥परिश्रां
तःपिपासार्तआससादमुनिंवने॥ गवांप्रचारेष्वासीनंवत्सानांमुखनिःसृतम् ॥ १७ ॥ भूयिष्ठमुपयुंजानंफेनमापिबतांपयः ॥ तमभिद्रुत्यवेगेनसराजासंशित
व्रतम्॥ १८ ॥अपृच्छद्धनुरुद्यम्यतंमुनिंक्षुच्छ्रमान्वितः॥ भोभोब्रह्मन्नहंराजापरीक्षिदभिमन्युजः ॥ १९ ॥ मयाविद्धोमृगोनष्टःकच्चित्तंदृष्टवानसि॥समुनिस्तं
तुनोवाचकिंचिन्मौनव्रतेस्थितः॥ २० ॥तस्यस्कंधेमृतंसर्पंक्रुद्धोराजासमासजत् ॥ समुत्क्षिप्यधनुष्कोट्यासचैनंसमुपैक्षत ॥ २१ ॥ नसकिंचिदुवाचैनंशुभं
वायदिवाऽशुभम्॥सराजाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितस्तंतथागतम्॥दृष्ट्वाजगामनगरमृषिस्त्वासीत्तथैवसः॥ २२॥

उपयुंजानंभक्षयंतं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ समासजत्आरोपयमास धनुष्कोट्याधनुष्प्रांतेन ॥ २१ ॥ सराजेति तंतथागतंदृढसमाधिंदृष्ट्वाक्रोधमुत्सृज्यव्यथितःसन्जगामनगरं व्यथितेनापिसर्पापसार
णंनकृतंदीर्घद्रोहित्वात्क्षत्रस्याकिंचित्क्रोधोनुवर्ततएवेतिज्ञेयं तथोक्तंपौष्येण क्षत्रियस्यवाक्सूनृताहृदयंतीक्ष्णधारमिति ॥ २२ ॥

तदिदमुक्तं स्वधर्मनिरतमिति स्वधर्मस्तीक्ष्णहृदयत्वंतन्निरतं जातिस्वभावज्ञोमुनिःसमाक्षिप्तोप्यधर्षयत् धृष्टत्वंकोपस्यनिग्रहंधैर्यमकरोत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥ २७ ॥ संरंभात्क्रोधावेशात्कोपनस्तीक्ष्णः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥ पित्राचेति तत्तत्रधर्षणेविषयेअपराधाख्यंचतवपित्रानकृतंयेनतवपितुर्धर्षणेनाहंभृशंदुःखितोस्मि आत्मनइवदृष्टांतः विनापराधंतवपितुर्धर्षणादृष्टामत्पितुर्धर्ष

नहितंराजशार्दूलंक्षमाशीलोमहामुनिः॥ स्वधर्मनिरतंभूपंसमाक्षिप्तोऽप्यधर्षयत्॥२३॥ नहितंराजशार्दूलस्तथाधर्मपरायणम् ॥ जानातिभरतश्रेष्ठस्ततएनमधर्षयत्॥ २४ ॥ तरुणस्तस्यपुत्रोऽभूत्तिग्मतेजामहातपाः॥ श्रृंगीनाममहाक्रोधोदुष्प्रसादोमहाव्रतः॥ २५॥ सदेवंपरमासीनंसर्वभूतहितेरतम् ॥ ब्रह्माणमुपतस्थेवैकालेकालेसुसंयतः ॥ २६॥ सतेनसमनुज्ञातोब्रह्मणागृहमेयिवान्॥ सख्योक्तःक्रीडमानेनसतत्रहसताकिल॥ २७ ॥ संरंभात्कोपनोऽतीवविषकल्पोमुनेःसुतः ॥ उद्दिश्यपितरंतस्ययच्छ्रुत्वारोषमाहरत्॥ ऋषिपुत्रेणधर्मार्थेकृशेनद्विजसत्तम॥ २८॥ ॥कृशउवाच॥ ॥तेजस्विनस्तवपितातथैवचतपस्विनः॥ शवंस्कंधेनवहतिमाश्रृंगिन्गर्वितोभव॥ २९ ॥ व्याहरत्स्वृषिपुत्रेषुमास्मकिंचिद्वचोवद ॥ अस्मद्विधेषुसिद्धेषुब्रह्मवित्सुतपस्विषु ॥ ३० ॥ क्वतेपुरुषमानित्वंक्वतेवाचस्तथाविधाः॥ दर्पजाःपितरंद्रष्टायस्त्वंशवधरंतथा ॥ ३१ ॥ पित्राचतवतत्कर्मनानुरूपमिवात्मनः॥ कृतंमुनिजनश्रेष्ठयेनाहंभृशदुःखितः ॥ ३२॥ ॥इति श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिपरिक्षिदुपाख्यानेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥एवमुक्तःसतेजस्वीश्रृंगीकोपसमन्वितः॥ मृतधारंगुरुंश्रुत्वापर्यतप्यतमन्युना ॥ १ ॥ सतंकृशमभिप्रेक्ष्यसूनृतांवाचमुत्सृजन्॥ अपृच्छत्तंकथंतातःसमेऽद्यमृतधारकः ॥ २ ॥ कृशउवाच॥ ॥राज्ञापरिक्षितातातमृगयांपरिधावता॥ अवसक्तःपितुस्तेऽद्यमृतःस्कंधेभुजंगमः ॥ ३ ॥ ॥श्रृंग्युवाच॥ ॥ किंमेपित्राकृतंतस्यराज्ञोऽनिष्टंदुरात्मनः॥ ब्रूहितत्कृशतत्त्वेनपश्यमेतपसोबलम्॥ ४॥ ॥कृशउवाच॥ ॥सराजामृगयांयातःपरिक्षिदभिमन्युजः॥ ससारमृगमेकाकीविद्धाबाणेनशीघ्रगं ॥५॥ नचापश्यन्मृगंराजाचरंस्तस्मिन्महावने॥ पितरंतेसदृष्ट्वैवपप्रच्छानभिभाषिणम् ॥६ ॥ तंस्थाणुभूतंतिष्ठंतंक्षुत्पिपासाश्रमातुरः॥ पुनःपुनर्मृगंनष्टंपप्रच्छपितरंतव॥७॥ सचमौनव्रतोपेतोनैवतंप्रत्यभाषत॥ तस्यराजाधनुष्कोट्यासर्पंस्कंधेसमासजत् ॥ ८ ॥ श्रृंगिंस्तवपितासोऽपितथैवास्तेयतव्रतः॥ सोऽपिराजास्वनगरंप्रस्थितोगजसाह्वयम्॥ ९॥

णयेवाहंभृशंदुःखितोऽस्मीत्यर्थः ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४०॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमुक्तइति मन्युनाक्रोधेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनभिभाषिणंमौनशीलं ॥ ६ ॥ नष्टंपलायनेनादर्शनंगतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ गजसाह्वयंहस्तिनापुरं ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ क्रोधवेगबलात्कृतःक्रोधावेशपरवशः ॥ ११ ॥ कृच्छ्रगतस्यमौनव्रतधरस्य राजाचासौकिल्बिषीचराजकिल्बिषी॥ १२ ॥ आशीविषोदंष्ट्राविषः ॥ १३ ॥ नेतानेष्यति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥

सौतिरुवाच॥ ॥श्रुत्वैवमृषिपुत्रस्तुशवंस्कंधेप्रतिष्ठितम्॥कोपसंरक्तनयनःप्रज्वलन्निवमन्युना॥ १० ॥ आविष्टःसहिकोपेनशशापनृपतिंतदा॥ वार्युपस्पृश्य
तेजस्वीक्रोधवेगबलात्कृतः॥ ११॥ ॥शृंग्युवाच॥ ॥योऽसौवृद्धस्यतातस्यतथाकृच्छ्रगतस्यह ॥ स्कंधेमृतंसमास्राक्षीत्पन्नगंराजकिल्बिषी ॥ १२ ॥ तंपाप
मतिसंक्रुद्धस्तक्षकःपन्नगेश्वरः॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ १३ ॥ सप्तरात्रादितोनेतायमस्यसदनंप्रति ॥ द्विजानामवमंतारंकुरूणामयश
स्करम्॥ १४॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इतिशप्त्वाऽतिसंक्रुद्धःशृंगीपितरमभ्यगात्॥आसीनंगोव्रजेतस्मिन्वहंतंशवपन्नगम्॥ १५॥सतमालक्ष्यपितरंशृंगीस्कंध
गतेनवै॥शवेनभुजगेनासीद्भूयःक्रोधसमाकुलः ॥ १६ ॥दुःखाच्चाश्रूणिमुमुचेपितरंचेदमब्रवीत्॥ श्रुत्वेमांधर्षणांतातंतवतेनदुरात्मना॥ १७॥ राज्ञापरिक्षि
ताकोपादशपंतमहंनृपम्॥यथार्हतिसएवोग्रंशापंकुरुकुलाधमः॥सप्तमेहनितंपापंतक्षकःपन्नगोत्तमः॥ १८॥ वैवस्वतस्यसदनंनेतापरमदारुणम् ॥ तमब्रवी
त्पिताब्रह्मंस्तथाकोपसमन्वितम्॥ १९॥ ॥शमीकउवाच॥ ॥नमेप्रियंकृतंतातनैषधर्मस्तपस्विनाम्॥वयंतस्यनरेंद्रस्यविषयेनिवसामहे॥ २०॥न्यायतोरक्षि
तास्तेनतस्यपापंनरोचये ॥सर्वथावर्तमानस्यराज्ञोह्यस्मद्विधैःसदा॥ २१ ॥क्षंतव्यंपुत्रधर्मोहिहतोहंतिनसंशयः॥यदिराजानसंरक्षेत्पीडानःपरमाभवेत्॥ २२॥
नशक्नुयामचरितुंधर्मंपुत्रयथासुखम्॥ रक्षमाणावयंतातराजभिर्धर्मदृष्टिभिः ॥ २३ ॥ चरामोविपुलंधर्मंतेषांभागोऽस्तिधर्मतः॥सर्वथावर्तमानस्यराज्ञःक्षंत
व्यमेवहि ॥ २४ ॥ परिक्षित्तुविशेषेणयथाऽस्यप्रपितामहः ॥ रक्षत्यस्मांस्तथाराज्ञारक्षितव्याःप्रजाविभो॥ २५॥ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना॥अजा
नताकृतंमन्येव्रतमेतदिदंमम॥ २६ ॥ अराजकेजनपदेदोषाजायंतिवैसदा ॥ उद्वृत्तंसततंलोकंराजादंडेनशास्तिवै ॥ २७॥ दंडात्प्रतिभयंभूयःशांतिरुत्पद्यतेत
दा॥नोद्विग्नश्चरतेधर्मंनोद्विग्नश्चरतेक्रियाम्॥ २८॥राज्ञाप्रतिष्ठितोधर्मोधर्मात्स्वर्गःप्रतिष्ठितः॥ राज्ञोयज्ञक्रियाःसर्वायज्ञाद्देवाःप्रतिष्ठिताः ॥ २९॥देवाद्वृष्टिःप्र
वर्ततेवृष्टेरोषधयःस्मृताः॥ ओषधिभ्योमनुष्याणांधारयन्सततंहितम्॥ ३० ॥

॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ विषयेदेशे ॥ २० ॥ तस्यपापंद्रोहं सर्वथा अस्मास्वपराधेनापिवर्तमानस्य ॥ २१ ॥ हतोनाशितोधर्मोहंत्येव धर्मनाशमेवाह यदीत्यादिना ॥ २२ ॥२३ ॥ २४ ॥ राज्ञापरिक्षि
तारक्षितव्याः अस्यनाशेप्रजोच्छेदकृतंपापंतवेतिभावः ॥ २५ ॥ व्रतमजानतेतिसंबंधः ॥ २६ ॥ दोषादस्युपीडादयः जायंत्युद्भवंति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धारयन्कुर्वन्मनुष्याणांहितं ॥ ३० ॥

धातापोषकः श्रोत्रियोवेदाध्यायी अक्षराधिक्यमार्षं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ बाल्यादविवेकात् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥
यद्येतदिति ॥ १ ॥ स्वैरेष्वपिपरिहासादिष्वपि ॥ २ ॥ ३ ॥ वयस्थोऽपिप्रौढोऽपिवाच्यःशास्यः ॥ ४ ॥ प्रभवतांयोगैश्वर्यवतांकोपोऽतीववर्धते ॥ ५ ॥ सचतपोनाशकइतिशिक्षणीयएवत्वंमयेत्याशयेनाह

मनुष्याणांचयोधाताराजाराज्यकरःपुनः ॥ दशश्रोत्रियसमोराजाइत्येवंमनुरब्रवीत् ॥ ३१ ॥ तेनेहक्षुधितेनाद्यश्रांतेनचतपस्विना ॥ अजानताकृतंमन्येव्रतमे
तदिदंमम ॥ ३२ ॥ कस्मादिदंत्वयाबाल्यात्सहसादुष्कृतंकृतम् ॥ नह्यर्हतिनृपःशापमस्मत्तःपुत्रसर्वथा ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकप
र्वणिपरिक्षिच्छापेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शृंग्युवाच ॥ ॥ यद्येतत्साहसंतातयदिवादुष्कृतंकृतम् ॥ प्रियंवाऽप्यप्रियंवा
तेवागुक्तानमृषाभवेत् ॥ १ ॥ नैवान्यथेदंभवितापितरेषब्रवीमिते ॥ नाहंमृषाब्रवीम्येवंस्वैरेष्वपिकुतःशपन् ॥ २ ॥ ॥ शमीकउवाच ॥ ॥ जानाम्युग्रप्रभावंत्वां
तातसत्यगिरंतथा ॥ नानृतंचोक्तपूर्वंतेनैतन्मिथ्याभविष्यति ॥ ३ ॥ पित्रापुत्रोवयस्थोऽपिससतंवाच्यएवतु ॥ यथास्याद्गुणसंयुक्तःप्राप्नुयाच्चमहद्यशः ॥ ४ ॥
किंपुनर्बालएवत्वंतपसाभावितःसदा ॥ वर्धतेचप्रभवतांकोपोऽतीवमहात्मनाम् ॥ ५ ॥ सोऽहंपश्यामिवक्तव्यंत्वयिधर्मभृतांवर ॥ पुत्रत्वंबालतांचैवतवावेक्ष्यच
साहसम् ॥ ६ ॥ सत्वंशमपरोभूत्वावन्यमाहारमाचरन् ॥ चरक्रोधमिमंहत्वानैवंधर्मंप्रहास्यसि ॥ ७ ॥ क्रोधोहिधर्मंहरतियतीनांदुःखसंचितम् ॥ ततोधर्मविहीना
नांगतिरिष्टानविद्यते ॥ ८ ॥ शमएवयतीनांहिक्षमिणांसिद्धिकारकः ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावताम् ॥ ९ ॥ तस्माच्चरेथाःसततंक्षमाशीलोजितेंद्रियः ॥
क्षमयाप्राप्स्यसेलोकान्ब्रह्मणःसमनंतरान् ॥ १० ॥ मयातुशममास्थाययच्छक्यंकर्तुमद्यवै ॥ तत्करिष्याम्यहंतातप्रेषयिष्येनृपायवै ॥ ११ ॥ ममपुत्रेणशप्तो
ऽसिबालेनकृशबुद्धिना ॥ ममेमांधर्षणांत्वत्तःप्रेक्ष्यराजन्नमर्षिणा ॥ १२ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवमादिश्यशिष्यंसप्रेषयामाससुव्रतः ॥ परिक्षितेनृपतयेदया
पन्नोमहातपाः ॥ १३ ॥ संदिश्यकुशलप्रश्नंकार्यवृत्तांतमेवच ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंसमाहितम् ॥ १४ ॥ सोऽभिगम्यततःशीघ्रंनरेंद्रंकुरुवर्धनम् ॥ विवेश
भवनंराज्ञःपूर्वंद्वास्थैर्निवेदितः ॥ १५ ॥

सोऽहमिति बालतांविवेकशून्यतांसाहसमाकस्मिकमकार्यकारित्वंपुत्रत्वंचावेक्ष्यत्वयिवक्तव्यमुपदेश्यत्वंपश्यामि ॥ ६ ॥ सत्वमिति क्रोधाहननेधर्मंहास्यस्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ यतीनामामुष्मिकहितार्थंयत
मानानां ॥ ८ ॥ ९ ॥ ब्रह्मणःसमनंतरान्प्रत्यासन्नान्क्रममुक्तिप्रदानित्यर्थः ॥ १० ॥ प्रेषयिष्येसंदेशहरमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

परिश्रांतः परिवर्जने श्रमहीनः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचक्षमेनक्षांतवान् ॥ १९ ॥ तेनचपितुरज्ञातंयथास्यात्तथाशप्तोऽसि ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पापंकृत्वैवपर्यतप्यतनतुमृत्युंश्रुत्वा ॥ २३ ॥ ब्राह्म
णस्यावज्ञातत्रापिमौनिनस्तत्रापिमयिदयालोरित्यालोच्यशोकोतीवतस्यवहृधेइत्याह तंचेत्यादिना ॥ २४ ॥ अनुक्रोशात्मतांदयालुतां ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सर्वतएवात्मानंगोपायेदितिशास्त्रा

पूजितस्तुनरेंद्रेणद्विजोगौरमुखस्तदा ॥ आचख्यौचपरिश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ १६ ॥ शमीकवचनंघोरंयथोक्तंमंत्रिसंनिधौ ॥ ॥गौरमुखउवाच॥ ॥श
मीकोनामराजेंद्रवर्ततेविषयेतव ॥ १७॥ ऋषिःपरमधर्मात्मादांतःशांतोमहातपाः ॥तस्यत्वयानरव्याघ्रसर्पःप्राणैर्वियोजितः ॥ १८ ॥ अवसक्तोधनुष्कोट्या
स्कंधेमौनान्वितस्यच ॥क्षांतवांस्तवतत्कर्मपुत्रस्तस्यनचक्षमे ॥ १९ ॥ तेनशप्तोसिराजेंद्रपितुरज्ञातमद्यवै ॥ तक्षकःसप्तरात्रेणमृत्युस्तवभविष्यति ॥ २० ॥त
त्ररक्षांकुरुष्वेतिपुनःपुनरथाऽब्रवीत् ॥तदन्यथानशक्यंचकर्तुंकेनचिदप्युत ॥ २१ ॥ नहिशक्नोतितंयंतुंपुत्रंकोपसमन्वितम् ॥ततोऽहंप्रेषितस्तेनतवराजन्हितार्थि
ना॥ २२॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इतिश्रुत्वावचोघोरंसराजाकुरुनंदनः ॥ पर्यतप्यततत्पापंकृत्वाराजामहातपाः॥ २३॥ तंचमौनव्रतंश्रुत्वावनेमुनिवरंतदा ॥
भूयएवाभवद्राजाशोकसंतप्तमानसः ॥२४॥अनुक्रोशात्मतांतस्यशमीकस्यावधार्यच॥पर्यतप्यतभूयोऽपिकृत्वातत्किल्बिषंमुनेः॥२५॥ नहिमृत्युंतथाराजा
श्रुत्वावैसोऽन्वतप्यत॥अशोचदमरप्रख्योयथाकृत्वेहकर्मतत्॥ २६॥ततस्तंप्रेषयामासराजागौरमुखंतदा॥भूयःप्रसादंभगवान्करोत्विहममेतिवै ॥ २७॥त
स्मिंश्चगतमात्रेऽथराजागौरमुखेतदा॥ मंत्रिभिर्मंत्रयामाससहसंविग्नमानसः ॥ २८ ॥संमंत्र्यमंत्रिभिश्चैवसतथामंत्रतत्त्ववित् ॥प्रासादंकारयामासएकस्तं
भंसुरक्षितम्॥ २९॥रक्षांचविदधेतत्रभिषजश्चौषधानिच॥ब्राह्मणान्मंत्रसिद्धांश्चसर्वतोवैन्ययोजयत्॥ ३० ॥राजकार्याणितत्रस्थःसर्वाण्येवाकरोच्चसः॥ मं
त्रिभिःसहधर्मज्ञःसमंतात्परिरक्षितः ॥ ३१ ॥नचैनंकश्चिदारूढंलभतेराजसत्तमम्॥वातोऽपिनिश्चरंस्तत्रप्रवेशेविनिवार्यते ॥ ३२॥प्राप्तेचदिवसेतस्मिन्सप्तमे
द्विजसत्तमः॥ काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांस्तंराजानंचिकित्सितुम्॥ ३३॥श्रुतंहितेनतद्भूद्यथातंराजसत्तमम्॥तक्षकःपन्नगश्रेष्ठोनेष्यतेयमसादनम् ॥ ३४॥

दात्मरक्षार्थंयत्नंकृतवानित्याह प्रासादमित्यादिना ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आरूढंप्रासादारूढं नलभतेद्रष्टुमपिनशक्नोति आरोढुमितिपाठेएनंप्रासादमितिद्रष्टव्यं राजसत्तमंराज्ञःसमीचीनतमं ॥ ३२ ॥
चकित्सितुंनिर्विषंकर्तुं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अर्थःस्पष्टएवभविता धर्मोंपिसर्वलोकोपकारकस्यराज्ञोजीवनेन एतेनभृत्यस्यापिनिष्कपटंमहत्सेवांकुर्वतोधर्मवृद्धिरस्तीतिज्ञेयं ॥३५॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणि

तंदष्टंपन्नगेंद्रेणकरिष्येऽहमपज्वरम् ॥ तत्रमेऽर्थश्चधर्मश्चभवितेतिविचिंतयन् ॥ ३५ ॥ तंददर्शसनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंपथि ॥ गच्छंतमेकमनसंद्विजोभूत्वावयोऽतिगः ॥३६॥ तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंमुनिपुंगवम् ॥ क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति ॥ ३७॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥नृपंकुरुकुलोत्पन्नंपरिक्षितमरिंदमम्॥तक्षकःपन्नगश्रेष्ठस्तेजसाऽद्यप्रधक्ष्यति॥३८॥तंदष्टंपन्नगेंद्रेणतेनाग्निसमतेजसम्॥पांडवानांकुलकरंराजानममितौजसम् ॥ गच्छामित्वरितंसौम्यसद्यःकर्तुमपज्वरम्॥३९॥ ॥तक्षकउवाच॥ ॥अहंसतक्षकोब्रह्मंस्तंधक्ष्यामिमहीपतिम्॥निवर्तस्वनशक्तस्त्वंमयादष्टंचिकित्सितुम्॥४०॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥अहंतंनृपतिंगत्वात्वयादष्टमपज्वरम् ॥ करिष्यामीतिमेबुद्धिर्विद्याबलसमन्विता ॥ ४१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिकाश्यपागमनेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥तक्षकउवाच॥ ॥ यदिदष्टंमयेहत्वंशक्तःकिंचिच्चिकित्सितुम् ॥ ततोवृक्षंमयादष्टमिमंजीवयकाश्यप ॥ १ ॥ परंमंत्रबलंयत्तेतद्दर्शययतस्वच ॥ न्यग्रोधमेनंधक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम ॥ २ ॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥ दशनागेंद्रवृक्षंत्वंयद्येतदभिमन्यसे ॥ अहमेनंत्वयादष्टंजीवयिष्येभुजंगम ॥ ३ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमुक्तःसनागेंद्रःकाश्यपेनमहात्मना ॥ अदशद्वृक्षमभ्येत्यन्यग्रोधंपन्नगोत्तमः ॥ ४ ॥ सवृक्षस्तेनदष्टस्तुपन्नगेनमहात्मना ॥ आशीविषविषोपेतःप्रजज्वालसमंततः ॥ ५ ॥ तंदग्ध्वासनगंनागःकाश्यपंपुनरब्रवीत् ॥ कुरुयत्नंद्विजश्रेष्ठजीवयैनंवनस्पतिम् ॥ ६ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ भस्मीभूतंततोवृक्षंपन्नगेंद्रस्यतेजसा ॥ भस्मसर्वंसमाहृत्यकाश्यपोवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ विद्याबलंपन्नगेंद्रपश्यमेऽद्यवनस्पतौ ॥ अहंसंजीवयाम्येनंपश्यतस्तेभुजंगम ॥ ८ ॥ ततःसभगवान्विद्वान्काश्यपोद्विजसत्तमः ॥ भस्मराशीकृतंवृक्षंविद्ययासमजीवयत् ॥ ९ ॥ अंकुरंकृतवांस्तत्रततःपर्णद्वयान्वितम् ॥ पलाशिनंशाखिनंचतथाविटपिनंपुनः ॥ १० ॥ तंदृष्ट्वाजीवितंवृक्षंकाश्यपेनमहात्मना ॥ उवाचतक्षकोब्रह्मन्नैतदित्यद्भुतंत्वयि ॥ ११ ॥ द्विजेंद्रयद्विषंहन्याममवामद्विधस्यवा ॥ कंत्वमर्थमभिप्रेप्सुर्यासितत्रतपोधन ॥ १२ ॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ यदीति ॥ १ ॥ २ ॥ दशदंशंकुरु ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नगंवृक्षं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नैतदिति हेब्रह्मन्त्वयिसर्वशक्तिमतिब्रह्मीभूतेएतदद्भुतंन एतदितिपाठेयथाश्रुतोऽर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्राप्तुमभिलषितंफलमित्यन्वयः घटमानस्यसज्जमानस्य ॥१३॥१४॥ निरंशुःराह्वादिनाहृतप्रभः॥१५॥स्वापतेयंहिरण्यं स्वंधनंतस्यपतिः अग्निर्भुवद्रयिपतीरयीणामितिलिंगाद्रयिरितिधननाम स्वपतेरिदं स्वापतेयं आग्नेयंवैहिरण्यमितिश्रुतेश्च द्रव्यंवित्तंस्वापतेयमित्यमरः ॥१६॥१७॥ प्रदध्यौध्यानंचक्रेराजानंप्रतिराज्ञोमृत्युमुद्दिश्येत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ समयेनकालेनसंकेतविशेषेणगुप्तवेषेणेतिवा ॥२०॥

यत्तेभिलषितंप्राप्तुंफलंतस्मान्नृपोत्तमात् ॥ अहमेवप्रदास्यामितत्तेयद्यपिदुर्लभम् ॥ १३ ॥ विप्रशापाभिभूतेचक्षीणायुषिनराधिपे ॥ घटमानस्यतेविप्रसिद्धिःसंशयिताभवेत् ॥ १४ ॥ ततोयशःप्रदीप्तंतेत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ निरंशुरिवघर्मांशुरंतर्धानमितोव्रजेत् ॥१५॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥धनार्थीयाम्यहंतत्रतन्मेदेहिभुजंगम ॥ ततोऽहंविनिवर्तिष्येस्वापतेयंप्रगृह्यवै ॥ १६ ॥ ॥तक्षकउवाच ॥ यावद्धनंप्रार्थयसेतस्माद्राज्ञस्ततोऽधिकम् ॥ अहमेवप्रदास्यामिनिवर्तस्वद्विजोत्तम ॥ १७ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तक्षकस्यवचःश्रुत्वाकाश्यपोद्विजसत्तमः ॥प्रदध्यौसुमहातेजाराजानंप्रतिबुद्धिमान् ॥१८॥ दिव्यज्ञानःसतेजस्वीज्ञात्वातंनृपतिंतदा ॥ क्षीणायुषंपांडवेयमपावर्ततकाश्यपः ॥ १९ ॥ लब्ध्वावित्तंमुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् ॥ निवृत्तेकाश्यपेतस्मिन्समयेनमहात्मनि ॥२०॥ जगामतक्षकस्तूर्णंनगरंनागसाह्वयम् ॥ अथशुश्रावगच्छन्सतक्षकोजगतीपतिम् ॥ २१ ॥ मंत्रैर्गदैर्विषहरैरक्ष्यमाणंप्रयत्नतः ॥ ॥सौतिरुवाच॥ सचिंतयामासतदामायायोगेनपार्थिवः ॥ २२ ॥ मयावंचयितव्योऽसौकउपायोभवेदिति ॥ ततस्तापसरूपेणप्राहिणोत्सभुजंगमान् ॥ २३ ॥ फलदर्भोदकंगृह्यराज्ञेनागोथतक्षकः ॥ ॥तक्षकउवाच॥ ॥गच्छध्वंयूयमव्यग्राराजानंकार्यवत्तया ॥ २४ ॥ फलपुष्पोदकंनामप्रतिग्राहयितुंनृपम् ॥ ॥सौतिरुवाच॥ तेतक्षकसमादिष्टास्तथाचक्रुर्भुजंगमाः ॥ २५ ॥ उपनिन्युस्तथाराज्ञेदर्भानापःफलानिच ॥ तच्चसर्वंसराजेंद्रःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ २६ ॥ कृत्वातेषांचकार्याणिगम्यतामित्युवाचतान् ॥ गतेषुतेषुनागेषुतापसच्छद्मरूपिषु ॥ २७ ॥ अमात्यान्सुहृदश्चैवप्रोवाचसनराधिपः ॥ भक्षयंतुभवंतोवैस्वादूनीमानिसर्वशः ॥ २८ ॥ तापसैरुपनीतानिफलानिसहितामया ॥ ततोराजाससचिवःफलान्यादातुमैच्छत ॥ २९ ॥ विधिनासंप्रयुक्तोवैऋषिवाक्येनतेनतु ॥ यस्मिन्नेवफलेनागस्तमेवाभक्षयत्स्वयम् ॥ ३० ॥ ततोभक्षयतस्तस्यफलात्कृमिरभूदणुः ॥ ह्रस्वकःकृष्णनयनस्ताम्रवर्णोऽथशौनक ॥ ३१ ॥

॥ २१ ॥ गदैर्दंशस्थानेक्षुरेणोत्कीर्णेमर्द्यमानैरौषधविशेषैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आपःअपः ॥ २६ ॥ तेषांकार्याणिपारितोषिकदानानि ॥ २७ ॥ २८ ॥ आदातुंभक्षितुं ॥ २९॥विधिनादैवेनतमेवतदेव ॥ ३० ॥ ह्रस्वकःकुत्सितोह्रस्वः ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ परिहृतंपरिहारःब्राह्मणावमाननादोषस्यभवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेतथेति

सतंगृह्यनृपश्रेष्ठःसचिवानिदमब्रवीत् ॥ अस्तमभ्येतिसविताविषादद्यनमेभयम्॥३२॥सत्यवागस्तुसमुनिःकृमिर्मांदशतामयम्॥ तक्षकोनामभूत्वावैतथापरि
हृतंभवेत्॥ ३३॥तेचैनमन्ववर्तंतमंत्रिणःकालचोदिताः॥ एवमुक्त्वासराजेंद्रोग्रीवायांसंनिवेश्यह॥ ३४॥ कृमिकंप्राहसत्तूर्णंमुमूर्षुर्नष्टचेतनः ॥ प्रहसन्नेवभो
गेनतक्षकेणत्ववेष्ट्यत ॥ ३५ ॥तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्ययत्तद्राज्ञेनिवेदितम् ॥ वेष्टयित्वाचवेगेनविनद्यचमहास्वनम् ॥ अदशत्पृथिवीपालंतक्षकःपन्नगेश्वरः ॥
॥ ३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणितक्षकदंशेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥छ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥तेत
थामंत्रिणोदृष्ट्वाभोगेनपरिवेष्टितम्॥ विषण्णवदनाःसर्वेरुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १ ॥ तंतुंनादंततःश्रुत्वामंत्रिणस्तेप्रदुद्रुवुः॥ अपश्यंततथायांतमाकाशेनागमद्भुत
म् ॥ २ ॥ सीमंतमिवकुर्वाणंनभसःपद्मवर्चसम् ॥ तक्षकंपन्नगश्रेष्ठंभृशंशोकपरायणाः॥ ३ ॥ ततस्तुतेतद्गृहमग्निनावृतंप्रदीप्यमानंविषजेनभोगिनः ॥ भयात्प
रित्यज्यदिशःप्रपेदिरेपपातराजाऽशनिताडितोयथा ॥ ४ ॥ ततोनृपेतक्षकतेजसाहतेप्रयुज्यसर्वाःपरलोकसत्क्रियाः॥ शुचिर्द्विजोराजपुरोहितस्तदातथैवतेतस्य
नृपस्यमंत्रिणः ॥ ५ ॥ नृपंशिशुंतस्यसुतंप्रचक्रिरेसमेत्यसर्वेपुरवासिनोजनाः ॥ नृपंयमाहुस्तममित्रघातिनंकुरुप्रवीरंजनमेजयंजनाः ॥ ६ ॥ सबालएवार्य
मतिर्नृपोत्तमःसहैवतैर्मंत्रिपुरोहितैस्तदा॥शशासराज्यंकुरुपुंगवाग्रजोयथाऽस्यवीरःप्रपितामहस्तथा ॥ ७ ॥ ततस्तुराजानममित्रतापनंसमीक्ष्यतेतस्यनृपस्य
मंत्रिणः॥ सुवर्णवर्माणमुपेत्यकाशिपंवपुष्टमार्थंवरयांप्रचक्रमुः॥ ८॥ ततःसराजाप्रददौवपुष्टमांकुरुप्रवीरायपरीक्ष्यधर्मतः ॥ सचापितांप्राप्यमुदायुतोऽभव
न्नचान्यनारीषुमनोदधेक्वचित्॥ ९॥ सरःसुफुल्लेषुवनेषुचैवप्रसन्नचेताविजहारवीर्यवान्॥तथासराजन्यवरोविजह्निवान्यथोर्वशींप्राप्यपुरापुरूरवाः॥१०॥

॥ १ ॥ २ ॥ सीमंतःस्त्रीणांद्विफालवद्धेषुकेशेषुमध्येसिंदूररेखातंकुर्वाणं पद्मवत्रक्तवर्णत्वात् आकाशस्यचनीलत्वात् ॥ ३ ॥ अशनिताडितोवज्राहतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रपितामहोयुधिष्ठिरः ॥ ७ ॥
वपुष्टमाकाशिराजकन्या ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

वरंवरणीयं प्रतीतरूपाहृष्टरूपा प्रतीतंप्रख्यातंरूपंसौंदर्यंयस्याइतिवा भावेनानुरागातिशयेन अनुभूतमिहाकूतंमृगयापदमापदां विष्णुरातोपियद्रागादगात्तक्षकभक्ष्यतामितिरत्नगर्भः ॥११॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्वत्राणंस्वरक्षां दीनरूपः करुणापीडितत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

वपुष्टमाचापिवरंपतिव्रताप्रतीतरूपासमवाप्यभूपतिम् ॥ भावेनरामारमयांबभूवतंविहारकालेष्ववरोधसुंदरी ॥ ११॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि आस्तीकपर्वणिजनमेजयराज्याभिषेकेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४॥ ॥ ❀ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुजरत्कारुर्महातपाः चचारपृथिवींकृत्स्नांयत्रसायंगृहोमुनिः ॥ १ ॥ चरन्दीक्षांमहातेजादुश्चरामकृतात्मभिः ॥ तीर्थेष्वाप्लुवनंकृत्वापुण्येषुविचचारह ॥ २ ॥ वायुभक्षोनिराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः॥ सददर्शपितॄन्गर्तेलंबमानानधोमुखान् ॥ ३ ॥ एकतंत्ववशिष्टंवैवीरणस्तंबमाश्रितान् ॥ तंतंतुंचशनैराखुमाददानंबिलेशयम् ॥ ४॥ निराहारान्कृशान्दीनान्गर्तेस्वत्राणमिच्छतः ॥ उपसृत्यसतान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥ ५॥ केभवंतोऽवलंबंतेवीरणस्तंबमाश्रिताः ॥ दुर्बलंखादितैर्मूलैराखुनाबिलवासिना ॥ ६ ॥ वीरणस्तंबकेमूलंयदप्येकमिहस्थितम् ॥ तदप्ययंशनैराखुरादत्तेदशनैःशितैः ॥ ७ ॥ छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ॥ ततस्तुपतितारोऽत्रगर्तेव्यक्तमधोमुखाः॥ ८ ॥ तस्यमेदुःखमुत्पन्नंदृष्ट्वायुष्मानधोमुखान् ॥ कृच्छ्रमापदमापन्नान्प्रियंकिंकरवाणिवः ॥ ९ ॥ तपसोऽस्यचतुर्थेनतृतीयेनाथवापुनः॥ अर्धेनवापिनिस्तर्तुमापदंब्रूतमाचिरम् ॥ १० ॥ अथवाऽपिसमग्रेणतरंतुतपसामम ॥ भवंतःसर्वएवेहकाममेवंविधीयताम् ॥ ११॥ ॥पितरऊचुः॥ ॥ वृद्धोभवान्ब्रह्मचारीयोनस्त्रातुमिहेच्छसि ॥ नतुविप्राग्र्यतपसाशक्यतेतद्व्यपोहितुम् ॥ १२ ॥ अस्तिनस्ताततपसःफलंप्रवदतांवर ॥ संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामनिरयेशुचौ ॥ १३ ॥ संतानंहिपरोधर्मएवमाहपितामहः ॥ लंबतामिहनस्तातनज्ञानंप्रतिभातिवै ॥ १४॥ येनत्वांनाभिजानीमोलोकेविख्यातपौरुषम् ॥ वृद्धोभवान्महाभागोयोनःशोच्यान्सुदुःखितान् ॥ १५ ॥ शोचतेचैवकारुण्याच्छृणुयेवैवयंद्विज ॥ यायावरानामवयमृषयःसंशितव्रताः ॥ १६॥ लोकात्पुण्यादिहभ्रष्टाःसंतानप्रक्षयान्मुने ॥ प्रनष्टंनस्तपस्तीव्रंनहिनस्तंतुरस्तिवै ॥ १७॥

पतितारःपतिष्यथ ॥ ८ ॥ कृच्छ्रंदुस्तरंयथास्यात्तथाआपदंआपन्नान्प्राप्तान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्व्यपोहितुंअस्मदीयंकृच्छ्रंअपनेतुं ॥ १२ ॥ प्रवदतांप्रवक्तॄणांअध्यापकानां ॥ १३ ॥ ज्ञानंसंज्ञायासंज्ञयात्वांजानीमः मूर्च्छितकल्पाःस्मइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ नियतात्माजितचित्तः महात्मामहामतिः ॥ १९ ॥ कृच्छ्रंसंकटं आपादिताःप्राविताः ॥ २० ॥ नाथवत्तयादययापरवशतया ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ मंदात्मानमदीर्घद
र्शिनं अचेतसंपाषाणतुल्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अपरंज्ञानादर्वाचीनं किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्मायंलोकइतिश्रुतेः किमर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थांवयंयक्ष्यामहेवाचिहिप्राणंजुहुम

अस्तित्वेकोऽद्यनस्तंतुःसोऽपिनास्तियथातथा ॥ मंदभाग्योऽल्पभाग्यानांतपएकंसमास्थितः ॥ १८ ॥ जरत्कारुरितिख्यातोवेदवेदांगपारगः ॥ नियतात्मामहा
त्माचसुव्रतःसुमहातपाः ॥ १९ ॥ तेनस्मतपसोलोभात्कृच्छ्रमापादितावयम् ॥ नतस्यभार्यापुत्रोवाबांधवोवाऽस्तिकश्चन ॥ २० ॥ तस्माल्लंबामहेगर्तेनष्टसंज्ञा
ह्यनाथवत् ॥ सवक्तव्यस्त्वयादृष्टोह्यस्माकंनाथवत्तया ॥ २१ ॥ पितरस्तेऽवलंबंतेगर्तेदीनाअधोमुखाः ॥ साधुदारान्कुरुष्वेतिप्रजामुत्पादयेतिच ॥ २२ ॥ कुल
तंतुर्हिनःशिष्टस्त्वमेवैकस्तपोधन ॥ यस्त्वंपश्यसिनोब्रह्मन्वीरणस्तंबमाश्रितान् ॥ २३ ॥ एषोऽस्माकंकुलस्तंबआस्तेस्वकुलवर्धनः ॥ यानिपश्यसिवैब्रह्मन्मूलानी
हास्यवीरुधः ॥ २४ ॥ एतेनस्तंतवस्तातकालेनपरिभक्षिताः ॥ यत्त्वेतत्पश्यसिब्रह्मन्मूलमस्यार्धभक्षितम् ॥ २५ ॥ यत्रलंबामहेगर्तेसोऽप्येकस्तपआस्थितः ॥ य
माखुंपश्यसिब्रह्मन्कालएषमहाबलः ॥ २६ ॥ सतंतपोरतंमंदंशनैःक्षपयतेतुदन् ॥ जरत्कारुंतपोलुब्धंमंदात्मानमचेतसम् ॥ २७ ॥ नहिनस्तत्तपस्तस्यतारयिष्यति
सत्तम ॥ छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः ॥ २८ ॥ अधःप्रविष्टान्पश्यास्मान्यथादुष्कृतिनस्तथा ॥ अस्मासुपतितेष्वत्रसहसर्वैःसबांधवैः ॥ २९ ॥ छिन्नः
कालेनसोऽप्यत्रगंतावैनरकंततः ॥ तपोवाऽप्यथवायज्ञोयच्चान्यत्पावनंमहत् ॥ ३० ॥ तत्सर्वमपरंतातनसंतत्यासमंमतम् ॥ सतातदृष्ट्वाब्रूयास्तंजरत्कारुंतपोध
न ॥ ३१ ॥ यथादृष्टमिदंचात्रत्वयाख्येयमशेषतः ॥ यथादारान्प्रकुर्यात्सपुत्रानुत्पादयेद्यथा ॥ ३२ ॥ तथाब्रह्मंस्त्वयावाच्यःसोऽस्माकंनाथवत्तया ॥ बांधवानां
हितस्येहयथाचात्मकुलंतथा ॥ ३३ ॥ कस्त्वंबंधुमिवास्माकमनुशोचसिसत्तम ॥ श्रोतुमिच्छामसर्वेषांकोभवानिहतिष्ठति ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कारुपितृदर्शनेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाजरत्कारुर्भृ
शंशोकपरायणः ॥ उवाचतान्पितॄन्दुःखाद्बाष्पसंदिग्धयागिरा ॥ १ ॥

इत्यादिश्रुतेश्चपित्राद्यृणमज्ञानामेवेतिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ बांधवानामित्यादिसार्धःश्लोकः तस्यबांधवानामस्माकंसर्वेषांमध्येकस्त्वं यथाआत्मकुलंतथाबंधुमिववाअस्मान्अनुशोचसितत्तस्माच्छ्रोतु
मिच्छामःकोभवानिहतिष्ठतीतियोजना ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतदिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ दुष्टाकृतिर्यस्यतस्यदुष्कृतेः ॥ ३ ॥ दिष्ट्याभाग्येन ॥ ४ ॥ ५ ॥ भावितंभावयुक्तं ॥६॥ निवेक्ष्येनिवेशंविवाहंकरिष्ये ॥ ७ ॥८॥ नभरेयं धारणपोषणेनकुर्यां ॥९॥ शाश्वतानित्याः अव्ययाअपक्ष

॥जरत्कारुरुवाच॥ ॥ममपूर्वेभवंतोवैपितरःसपितामहाः॥ तद्ब्रूतयन्मयाकार्यंभवतांप्रियकाम्यया॥ २ ॥ अहमेवजरत्कारुःकिल्बिषीभवतांसुतः॥ तेदंडंधार
यतमेदुष्कृतेरकृतात्मनः॥ ३॥ ॥पितरऊचुः॥ ॥पुत्रदिष्ट्याऽसिसंप्राप्तइमंदेशंयदृच्छया॥ किमर्थंचत्वयाब्रह्मन्नकृतोदारसंग्रहः ॥ ४ ॥ ॥जरत्कारुरुवाच॥
ममायंपितरोनित्यंहृद्यर्थःपरिवर्तते॥ ऊर्ध्वरेताःशरीरंवैप्रापयेयममुत्रवै ॥ ५॥ नदारान्वैकरिष्येहमितिमेभावितंमनः॥ एवंदृष्ट्वातुभवतःशकुंतानिवलंबतः॥६॥
मयानिवर्तिताबुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः॥ करिष्येवःप्रियंकामंनिवेक्ष्येऽहमसंशयम्॥ ७॥ सनाम्नींयद्यहंकन्यामुपलप्स्येकदाचन॥ भविष्यतिचयाकाचिद्भैक्ष्य
वत्स्वयमुद्यता॥ ८॥ प्रतिग्रहीतातामस्मिनभरेयंचयामहम्॥ एवंविधमहंकुर्यांनिवेशंप्राप्नुयांयदि॥ अन्यथानकरिष्येऽहंसत्यमेतत्पितामहाः ॥ ९ ॥ तत्रचोत्प
त्स्यतेजंतुर्भवतांतारणायवै॥ शाश्वताश्चाव्ययाश्चैवतिष्ठंतुपितरोमम ॥ १० ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमुक्त्वातुसपितॄंश्चचारपृथिवींमुनिः ॥ नचस्मलभते
भार्यांवृद्धोऽयमितिशौनक ॥ ११ ॥ यदानिर्वेदमापन्नःपितृभिश्चोदितस्तथा ॥ तदाऽरण्यंसगत्वोच्चैश्चुक्रोशभृशदुःखितः ॥ १२॥ सत्वरण्यगतःप्राज्ञःपितॄणां
हितकाम्यया॥ उवाचकन्यांयाचामितिस्रोवाचःशनैरिमाः॥ १३॥ यानिभूतानिसंतीहस्थावराणिचराणिच॥ अंतर्हितानिवायानितानिशृण्वंतुमेवचः॥ १४॥
उग्रेतपसिवर्ततेपितरश्चोदयंतिमाम्॥ निविशस्वेतिदुःखार्ताःसंतानस्यचिकीर्षया॥१५॥ निवेशायाखिलांभूमिंकन्याभैक्ष्यंचरामिभोः॥ दरिद्रोदुःखशीलश्चपि
तृभिःसंनियोजितः॥ १६॥ यस्यकन्यास्तिभूतस्ययेमयेहप्रकीर्तिताः॥ तेमेकन्यांप्रयच्छंतुचरतःसर्वतोदिशम्॥ १७॥ ममकन्यासनाम्नीयाभैक्ष्यवच्चोदिताभ
वेत्॥ भरेयंचैवयांनाहंतांमेकन्यांप्रयच्छत॥ १८॥ ततस्तेपन्नगायेवैजरत्कारौसमाहिताः॥ तामादायप्रवृत्तिंतेवासुकेःप्रत्यवेदयन्॥ १९ ॥ तेषांश्रुत्वासनागें
द्रस्तांकन्यांसमलंकृताम्॥ प्रगृह्यारण्यमगमत्समीपंतस्यपन्नगः॥२०॥ तत्रतांभैक्ष्यवत्कन्यांप्रादात्तस्मैमहात्मने॥ नागेंद्रोवासुकिर्ब्रह्मन्नसतांप्रत्यगृह्णत॥२१॥
असनामेतिवैमत्वाभरणेचाविचारिते॥ मोक्षभावेस्थितश्चापिद्वंद्वभूतःपरिग्रहे॥ २२॥

यशून्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ याचामियाचे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ जरत्कारौसमाहिताःजरत्कारोरन्वेषणेयत्ताः ॥ १९ ॥ २० ॥२१ ॥ असनामेतिमोक्षेस्थितस्यपरिग्रहोदुः
खायेतिपितृप्रयोजनमात्रंकार्यमित्याशयः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुकिरिति ॥१॥ प्रतीच्छप्रतिगृहाण ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्पर्ध्यंबहुमूल्यंतूलिका
यास्तरणंतेनसंयुतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ विप्रियेकृतेत्वांतत्रगृहेवासंचत्यजेयं ॥ ९ ॥ १० ॥ दुःखशीलंदुःखप्रदस्वभावं श्वेतकाकीयैःश्वाचएतश्चकाकश्चतेषामिमेश्वेतकाकीयास्तैः नित्यजागरूकत्वभयचकित

ततोनामसकन्यायाःपप्रच्छभृगुनंदन ॥ वासुकिंभरणंचास्यानकुर्यामित्युवाचह ॥ २३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व० आस्तीकपर्वणिवासुकिजरत्का
रुसमागमेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यंजरत्कारुमृषिंतदा ॥ सनाम्नीतवकन्येयंस्वसामे
तपसान्विता ॥ १ ॥ भरिष्यामिचतेभार्यांप्रतीच्छेमांद्विजोत्तम ॥ रक्षणंचकरिष्येस्याःसर्वशक्त्यातपोधन ॥ त्वदर्थंरक्ष्यतेचैषामयामुनिवरोत्तम ॥ २ ॥ ॥ऋ
षिरुवाच॥ ॥नभरिष्येहमेतांवैएषमेसमयःकृतः॥ अप्रियंचनकर्तव्यंकृतेचैनांत्यजाम्यहम् ॥ ३ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥प्रतिश्रुतेतुनागेनभरिष्येभगिनीमि
ति ॥ जरत्कारुस्तदावेश्मभुजगस्यजगामह ॥ ४ ॥ तत्रमंत्रविदांश्रेष्ठस्तपोवृद्धोमहाव्रतः ॥ जग्राहपाणिंधर्मात्माविधिमंत्रपुरस्कृतम् ॥ ५ ॥ ततोवासगृहंरम्यंप
न्नगेंद्रस्यसंमतम् ॥ जगामभार्यामादायस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥ ६ ॥ शयनंतत्रसंकॢप्तंस्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ॥ तत्रभार्यासहायोवैजरत्कारुरुवासह ॥ ७ ॥ सतत्र
समयंचक्रेभार्ययासहसत्तमः ॥ विप्रियंमेनकर्तव्यंनचवाच्यंकदाचन ॥ ८ ॥ त्यजेयंविप्रियेचत्वांकृतेवासंचतेगृहे ॥ एतद्गृहाणवचनंमयायत्समुदीरितम् ॥ ९ ॥
ततःपरमसंविग्नास्वसानागपतेस्तदा ॥ अतिदुःखान्वितावाक्यंतमुवाचैवमस्त्विति ॥ १० ॥ तथैवसाचभर्तारंदुःखशीलमुपाचरत् ॥ उपायैःश्वेतकाकीयैःप्रि
यकामायशस्विनी ॥ ११ ॥ ऋतुकालेततःस्नाताकदाचिद्वासुकेःस्वसा ॥ भर्तारंवैयथान्यायमुपतस्थेमहामुनिम् ॥ १२ ॥ तत्रतस्याःसमभवद्गर्भोज्वलनसंनि
भः ॥ अतीवतेजसायुक्तोवैश्वानरसमद्युतिः ॥ १३ ॥ शुक्लपक्षेयथासोमोव्यवर्धततथैवसः ॥ ततःकतिपयाहस्यजरत्कारुर्महायशाः ॥ १४ ॥ उत्संगेऽस्याःशि
रःकृत्वासुष्वापपरिखिन्नवत् ॥ तस्मिंश्चसुप्तेविप्रेंद्रेसवितास्तमियाद्गिरिम् ॥ १५ ॥ अह्नःपरिक्षयेब्रह्मंस्ततःसाऽचिंतयत्तदा ॥ वासुकेर्भगिनीभीताधर्मलोपान्म
नस्विनी ॥ १६ ॥ किंनुमेसुकृतंभूयाद्भर्तुरुत्थापनंनवा ॥ दुःखशीलोहिधर्मात्माकथंनास्यापराध्नुयाम् ॥ १७ ॥

त्वेंगितज्ञत्वैः उपाचरदाराधितवती एतःकर्बुरआगतेइतिमेदिनीकोशाद्वर्णवाच्यपिएतशब्दस्तद्वतिमृगेवर्ततेशोणादिपदवत् श्वेतइत्यत्रओमाङोश्चेतिपररूपं अन्येतुश्वेतकाकोबकस्तदीयैः तंहिवर्षासुनीड
स्थंवक्येवपुष्णातितद्वदिति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्संगेअंके ॥ १५ ॥ १६ ॥ दुःखशीलोदुःखप्रदशीलोधर्मात्माचकथंकेनप्रकारेणापराधिनीनभवेयमित्यर्थः ॥ १७ ॥

कर्तव्यकोटिद्वयमुपन्यस्यधर्मलोपमेवगुरूकरोति कोपोवेति १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रादुष्कृतोऽग्निहोत्रोवह्निर्यस्मिन्सप्रादुष्कृताग्निहोत्रः अग्निहोत्रोऽग्निहविषोरितिमेदिनी रम्योधर्मसाधनत्वा

कोपोवाधर्मशीलस्यधर्मलोपोऽथवापुनः॥ धर्मलोपोगरीयान्वैस्यादित्यत्राकरोन्मतिम् ॥ १८ ॥ उत्थापयिष्येयद्येनंध्रुवंकोपंकरिष्यति ॥ धर्मलोपोभवेदस्यसंध्यातिक्रमणेध्रुवम्॥१९॥ इतिनिश्चित्यमनसाजरत्कारुर्भुजंगमा॥ तमृषिंदीप्ततपसंशयानमनलोपमम्॥२०॥उवाचेदंवचःश्लक्ष्णंततोमधुरभाषिणी॥ उत्तिष्ठत्वंमहाभागसूर्योऽस्तमुपगच्छति॥ २१॥ संध्यामुपास्वभगवन्नपःस्पृष्ट्वायतव्रतः॥ प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयंमुहूर्तोरम्यदारुणः ॥ २२॥ संध्याप्रवर्ततेचेयंपश्चिमायांदिशिप्रभो ॥ एवमुक्तःसभगवान्जरत्कारुर्महातपाः ॥ २३ ॥ भार्यांप्रस्फुरमाणौष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ अवमानःप्रयुक्तोयंत्वयाममभुजंगमे॥ २४॥ समीपेतेनवत्स्यामिगमिष्यामियथागतम्॥ शक्तिरस्तिनवामोरुमयिसुप्तेविभावसोः॥ २५॥ अस्तंगंतुंयथाकालमितिमेहृदिवर्तते ॥ नचाप्यवमतस्येहवासोरोचेतकस्यचित्॥ २६॥ किंपुनर्धर्मशीलस्यममवामद्विधस्यवा ॥एवमुक्ताजरत्कारुर्भर्त्राहृदयकंपनम् ॥ २७ ॥ अब्रवीद्भगिनीतत्रवासुकेःसंनिवेशने ॥ नावमानात्कृतवतीतवाहंविप्रबोधनम्॥ २८॥ धर्मलोपोनतेविप्रस्यादित्येतन्मयाकृतम्॥उवाचभार्यामित्युक्तोजरत्कारुर्महातपाः॥ २९॥ ऋषिःकोपसमाविष्टस्त्यक्तुकामोभुजंगमाम्॥ नमेवागनृतंप्राहगमिष्येऽहंभुजंगमे ॥ ३० ॥ समयोह्येषमेपूर्वंत्वयासहमिथःकृतः॥ सुखमस्म्युषितोभद्रेब्रूयास्त्वंभ्रातरंशुभे ॥ ३१ ॥ इतोमयिगतेभीरुगतःसभगवानिति ॥ त्वंचापिमयिनिष्क्रांतेनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥ इत्युक्तासाऽनवद्यांगीप्रत्युवाचमुनिंतदा ॥ जरत्कारुंजरत्कारुश्चिंताशोकपरायणा ॥ ३३ ॥ वाष्पगद्गदयावाचामुखेनपरिशुष्यता ॥ कृतांजलिर्वरारोहापर्यश्रुनयनाततः ॥ ३४ ॥ धैर्यमालंब्यवामोरूर्हृदयेनप्रवेपता॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमनागसम्॥ ३५॥ धर्मेस्थितांस्थितोधर्मेसदाप्रियहितेरताम्॥ प्रदानेकारणंयच्चममतुभ्यंद्विजोत्तम॥३६॥ तदलब्धवतींमंदांकिंमांवक्ष्यतिवासुकिः॥ मातृशापाभिभूतानांज्ञातीनांममसत्तम ॥ ३७ ॥ अपत्यमीप्सितंत्वत्तस्तच्चतावन्नदृश्यते॥ त्वत्तोह्यपत्यलाभेनज्ञातीनांमेशिवंभवेत् ॥ ३८॥ संप्रयोगोभवेन्नायंमममोघस्त्वयाद्विज॥ज्ञातीनांहितमिच्छंतीभगवंस्त्वांप्रसादये॥ ३९॥

त् दारुणोभूतादिप्रचारात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विभावसोःसूर्यस्य ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मिथोन्योन्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ चिंताभ्रातृकार्यविषयिणी शोकोभर्तृवियोगजः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ संप्रयोगःसंबंधः मोघोनिष्फलः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गतमात्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अचूचुदंकार्यसि
द्धिंवक्तुंप्रेरितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषतेतिवाक्यंवचनीयंमयोच्यतइतिशेषः इत्युक्त्वाप्रत्यभाषतगुह्यवचनारंभेह्येवंवक्तारोभवंतिपश्चात्संदेशंवदंति यथोक्तंब्रह्मवैवर्ते

इममव्यक्तरूपंमेगर्भमाधायसत्तम ॥ कथंत्यक्त्वामहात्मासनूगंतुमिच्छस्यनागसम् ॥ ४० ॥ एवमुक्तस्तुसमुनिर्भार्यांवचनमब्रवीत् ॥ यद्युक्तमनुरूपंचजरत्कारुं
तपोधनः ॥ ४१ ॥ अस्त्ययंसुभगेगर्भस्तववैश्वानरोपमः ॥ ऋषिःपरमधर्मात्मावेदवेदांगपारगः ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्माजरत्कारुर्महानृषिः ॥ उग्रायतप
सेभूयोजगामकृतनिश्चयः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिजरत्कारुनिर्गमेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ गतमात्रंतुभर्तारंजरत्कारुरवेदयत् ॥ भ्रातुःसकाशमागत्ययाथातथ्यंतपोधन ॥ १ ॥ ततःसभुजगश्रेष्ठःश्रुत्वासुमहदप्रियम् ॥ उवाचभगि
नींदीनांतदादीनतरःस्वयम् ॥ २ ॥ ॥ वासुकिरुवाच ॥ ॥ जानासिभद्रेयत्कार्यंप्रदानेकारणंचयत् ॥ पन्नगानांहितार्थायपुत्रस्तेस्यात्ततोयदि ॥ ३ ॥ ससर्पसत्रा
त्किलनोमोक्षयिष्यतिवीर्यवान् ॥ एवंपितामहःपूर्वमुक्तवांस्तुसुरैःसह ॥ ४ ॥ अप्यस्तिगर्भःसुभगेतस्मात्तेमुनिसत्तमात् ॥ नचेच्छाम्यफलंतस्यदारकर्ममनीषि
णः ॥ ५ ॥ कामंचममनन्याय्यंप्रष्टुंत्वांकार्यमीदृशम् ॥ किंतुकार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाहमचूचुदम् ॥ ६ ॥ दुर्वार्यतांविदित्वाचभर्तुस्तेऽतितपस्विनः ॥ नैनमन्वागमिष्या
मिकदाचिद्धिशपेत्समाम् ॥ ७ ॥ आचक्ष्वभद्रेभर्तुःस्वंसर्वमेवविचेष्टितम् ॥ उद्धरस्वचशल्यंमेघोरंहृदिचिरस्थितम् ॥ ८ ॥ जरत्कारुस्ततोवाक्यमित्युक्त्वाप्रत्यभाषत ॥
आश्वासयंतीसंतप्तंवासुकिंपन्नगेश्वरम् ॥ ९ ॥ ॥ जरत्कारुरुवाच ॥ ॥ पृष्टोमयाऽपत्यहेतोःसमहात्मामहातपाः ॥ अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्यममेदंगतवांश्वसः
॥ १० ॥ स्वैरेष्वपिनतेनाहंस्मरामिवितथंवचः ॥ उक्तपूर्वंकुतोराजन्सांपरायेसवक्ष्यति ॥ ११ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःकार्यंप्रतिभुजंगमे ॥ उत्पत्स्यतिचतेपुत्रो
ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वासहिमांभ्रातर्गतोभर्तातपोधनः ॥ तस्माद्व्येतुपरंदुःखंतवेदंमनसिस्थितम् ॥ १३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वासनागें
द्रोवासुकिःपरयामुदा ॥ एवमस्त्वितितद्वाक्यंभगिन्याःप्रत्यगृह्णत ॥ १४ ॥

इदंवचनमुक्त्वाथेवाक्यंवाक्यविशारदः चकारावश्यकंकर्मनर्मदातीरमाश्रितइति ॥ ९ ॥ ममेदंकार्यमुद्दिश्यअस्तीत्युत्तरंदत्तवानितिशेषः ॥ १० ॥ वितथंतेनउक्तपूर्वंनस्मरामि सांपरायेसंकटे सांपरायो
रणापदोरितिकोशः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रजज्ञेजनयामास ॥ १७ ॥ १८ ॥ बुद्धिःकार्यनिष्ठा सत्त्वगुणइतिसत्त्वकार्याणिधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याणितैरन्वितः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ हिरण्मयःदीप्तिमान् ॥ २२ ॥ ॥ इतिआदि
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्पसत्रंप्रस्तावयन्शौनकउवाच यदपृच्छदिति ॥ १ ॥ निधनंमरणं ॥२॥३॥ कल्याणंसर्वलोकहितंचेत्प्रतिपत्स्यामिप्र

सांत्वमानार्थदानैश्चपूजयाचारुरूपया ॥ सोदर्यांपूजयामासस्वसारंपन्नगोत्तमः ॥ १५ ॥ ततःप्रववृधेगर्भोमहातेजामहाप्रभः ॥ यथासोमोद्विजश्रेष्ठशुक्लपक्षो
दितोदिवि ॥ १६ ॥ अथकालेतुसाब्रह्मन्प्रजज्ञेभुजगस्वसा ॥ कुमारंदेवगर्भाभंपितृमातृभयापहम् ॥ १७ ॥ ववृधेसतुतत्रैवनागराजनिवेशने ॥ वेदांश्चाधिजगे
सांगान्भार्गवाच्च्यवनान्मुने ॥ १८ ॥ चीर्णव्रतोबालएवबुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ॥ नामचास्याभवत्ख्यातंलोकेष्वास्तीकइत्युत ॥ १९ ॥ अस्तीत्युक्त्वागतोयस्मा
त्पितागर्भस्थमेवतम् ॥ वनंतस्मादिदंतस्यनामास्तीकेतिविश्रुतम् ॥ २० ॥ सबालएवतत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ॥ गृहेपन्नगराजस्यप्रयत्नात्परिरक्षितः ॥ २१ ॥
भगवानिवदेवेशःशूलपाणिर्हिरण्मयः ॥ विवर्धमानःसर्वांस्तान्पन्नगानभ्यहर्षयत् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिआस्तीकोत्पत्तौ
अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ यदपृच्छत्तदाराजामंत्रिणोजनमेजयः ॥ पितुःस्वर्गगतिंतन्मेवि
स्तरेणपुनर्वद ॥ १ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ शृणुब्रह्मन्यथापृच्छन्मंत्रिणोनृपतिस्तदा ॥ यथाचाख्यातवंतस्तेनिधनंतत्परिक्षितः ॥ २ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥
जानंतिस्मभवंतस्तद्यथावृत्तंपितुर्मम ॥ आसीद्यथासनिधनंगतःकालेमहायशाः ॥ ३ ॥ श्रुत्वाभवत्सकाशाद्धिपितुर्वृत्तमशेषतः ॥ कल्याणंप्रतिपत्स्यामिविप
रीतंनजातुचित् ॥ ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ मंत्रिणोथाब्रुवन्वाक्यंपृष्टास्तेनमहात्मना ॥ सर्वेधर्मविदःप्राज्ञाराजानंजनमेजयम् ॥ ५ ॥ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ ॥ शृणुपा
र्थिवयद्ब्रूषेपितुस्तवमहात्मनः ॥ चरितंपार्थिवेंद्रस्ययथानिष्ठांगतश्चसः ॥ ६ ॥ धर्मात्माचमहात्माचप्रजापालःपितातव ॥ आसीदिहयथावृत्तःसमहात्माशृणुष्व
तत् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मस्थंसकृत्वापर्यरक्षत ॥ धर्मतोधर्मविद्राजाधर्मोविग्रहवानिव ॥ ८ ॥ ररक्षपृथिवींदेवींश्रीमानतुलविक्रमः ॥ द्वेष्टारस्तस्यनैवासन्स
चद्वेष्टिनकंचन ॥ ९ ॥ समःसर्वेषुभूतेषुप्रजापतिरिवाभवत् ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवस्वकर्मसु ॥ १० ॥ स्थिताःसुमनसोराजंस्तेनराज्ञास्वधिष्ठिताः ॥
विधवानाथविकलान्कृपणांश्चबभारसः ॥ ११ ॥

तीकारंकरिष्यामिनान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्रूषेपृच्छसि निष्ठांसमा
प्तिं ॥ ६ ॥ धर्मात्माउदारचित्तः महात्मामहानुभावः कलिनिग्राहकत्वात् ॥ ७ ॥ चातुर्वर्ण्यंचतुरोवर्णान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ स्वधिष्ठिताःसुष्ठुपालिताः बभारपोषितवान् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ शारद्वतस्यकृपाचार्यस्य ॥ १३ ॥ सोत्तरायामितिपादपूरणार्थःसंधिः अजीजनज्जातः ॥ १४ ॥ राजधर्मोग्रंथस्तस्यार्थःफलंतदुक्तानुष्ठानं शाब्दभावनायांप्रवृत्तेरेवभाव्यत्वात् तत्रकुशलोद
क्षः ॥ १५॥ आत्मवान्बुद्धिमान् मेधावीबहुग्रंथधारणसमर्थः षड्वर्गःकामादिस्तस्यजेताषड्वर्गजित् नीतिशास्त्रंकामंदकीयपालकाव्यादि ॥ १६ ॥ षष्टिवर्षाणिजन्मतःषष्टिवर्षपर्यंतंनतुराज्यलाभात् अ

सुदर्शःसर्वभूतानामासीत्सोमइवापरः ॥ तुष्टपुष्टजनःश्रीमान्सत्यवाग्दृढविक्रमः ॥ १२ ॥ धनुर्वेदेतुशिष्योऽभून्नृपःशारद्वतस्यसः ॥ गोविंदस्यप्रियश्चासीत्पिता
तेजनमेजय ॥ १३ ॥ लोकस्यचैवसर्वस्यप्रियआसीन्महायशाः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुसोत्तरायामजीजनत् ॥ १४ ॥ परिक्षिदभवत्तेनसौभद्रस्यात्मजोबली ॥ रा
जधर्मार्थकुशलोयुक्तःसर्वगुणैर्वृतः ॥ १५ ॥ जितेंद्रियश्चात्मवांश्चमेधावीधर्मसेविता ॥ षड्वर्गजिन्महाबुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः ॥ १६ ॥ प्रजाइमास्तवपिताष
ष्टिवर्षाण्यपालयत् ॥ ततोदिष्टांतमापन्नःसर्वेषांदुःखमावहन् ॥ १७ ॥ ततस्त्वंपुरुषश्रेष्ठधर्मेणप्रतिपेदिवान् ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकुरुकुलागतम् ॥ बालएवाभि
षिक्तस्त्वंसर्वभूतानुपालकः ॥ १८ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ नास्मिन्कुलेजातुबभूवराजायोनप्रजानांप्रियकृत्प्रियश्च ॥ विशेषतःप्रेक्ष्यपितामहानांवृत्तंमहद्वृ
त्तपरायणानाम् ॥ १९ ॥ कथंनिधनमापन्नःपितामममतथाविधः ॥ आचक्षध्वंयथावन्मेश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ २० ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवंसंचोदितारा
ज्ञामंत्रिणस्तेनराधिपम् ॥ ऊचुःसर्वेयथावृत्तंराज्ञःप्रियहितैषिणः ॥ २१ ॥ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ ॥ सराजापृथिवीपालःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ बभूवमृगयाशीलस्तव
राजन्पितासदा ॥ २२ ॥ यथापांडुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरोयुधि ॥ अस्मास्वासज्यसर्वाणिराजकार्याण्यशेषतः ॥ २३ ॥ सकदाचिद्वनगतोमृगंविव्याधपत्रिणा ॥
विद्ध्वाचान्वसरत्तूर्णंतंमृगंगहनेवने ॥ २४ ॥ पदातिर्बद्धनिस्त्रिंशस्ततायुधकलापवान् ॥ नचाससादगहनेमृगंनष्टंपितातव ॥ २५ ॥ परिश्रांतोवयस्थश्चषष्टिव
र्षोजरान्वितः ॥ क्षुधितःसमहारण्येददर्शमुनिसत्तमम् ॥ २६ ॥ सतंपप्रच्छराजेंद्रोमुनिंमौनव्रतेस्थितम् ॥ नचकिंचिदुवाचेदंपृष्टोऽपिसमुनिस्तदा ॥ २७ ॥ ततोरा
जाक्षुच्छ्रमार्तस्तंमुनिंस्थाणुवत्स्थितम् ॥ मौनव्रतधरंशांतंसद्योमन्युवशंगतः ॥ २८ ॥

पालयत्पालितवान् षट्त्रिंशेवर्षेलब्धराज्यश्चतुर्विंशतिवर्षपर्यंतंतत्पालनस्यदृष्टत्वादित्यर्थः दिष्टंधर्माधर्मौतयोरंतमवसानंविदेहकैवल्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पितामहानांपांडवानां ॥ १९ ॥ आच
क्षध्वं श्वादेराकृतिगणत्वाच्छपोलुङ्न ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ गहनेदुर्गमे ॥ २४ ॥ निस्त्रिंशःखड्गः ततायुधकलापवान्ततोविस्तीर्णआयुधानांबाणादीनांकलापस्तूणस्तद्वान् कलापःसंहतौबर्हे
कांचीभूषणतूणयोरितिमेदिनी ॥ २५ ॥ वयस्थोवृद्धः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ब्रह्माणमाचार्यं पूजांतस्यैवचकार तेनानुज्ञातस्त

नबुबोधचतंराजामौनव्रतधरंमुनिम् ॥ सतंक्रोधसमाविष्टोधर्षयामासतेपिता ॥ २९ ॥ मृतंसर्पंधनुष्कोट्यासमुत्क्षिप्यधरातलात् ॥ तस्यशुद्धात्मनःप्रादात्स्कंधे
भरतसत्तम ॥ ३० ॥ नचोवाचसमेधावीतमथोसाध्वसाधुवा ॥ तस्थौतथैवचाक्रुद्धःसर्पंस्कंधेनधारयन् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकप
र्वणिपारिक्षितीयेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ५० ॥ ॥ मंत्रिणऊचुः ॥ ॥ ततःसराजाराजेंद्रस्कंधेतस्यभुजंगमम् ॥ मुनेःक्षुत्क्षामआसज्जयस्वपुरं
प्रययौपुनः ॥ १ ॥ ऋषेस्तस्यतुपुत्रोऽभूद्गविजातोमहायशाः ॥ शृंगीनाममहातेजास्तिग्मवीर्योतिकोपनः ॥ २ ॥ ब्रह्माणंसमुपागम्यमुनिःपूजांचकारह ॥ सोऽनुज्ञा
तस्ततस्तत्रशृंगीशुश्रावतंतदा ॥ ३ ॥ सख्युःसकाशात्पितरंपित्रातेधर्षितंपुरा ॥ मृतंसर्पंसमासक्तंस्थाणुभूतस्यतस्यतम् ॥ ४ ॥ वहंतंराजशार्दूलस्कंधेनानपकारि
णम् ॥ तपस्विनमतीवाथतंमुनिप्रवरंनृप ॥ ५ ॥ जितेंद्रियंविशुद्धंचस्थितंकर्मण्यथाद्भुतम् ॥ तपसाद्योतितात्मानंस्वेष्वंगेषुयतंतदा ॥ ६ ॥ शुभाचारंशुभकथंसुस्थि
तंतमलोलुपम् ॥ अक्षुद्रमनसूयंचवृद्धंमौनव्रतेस्थितम् ॥ शरण्यंसर्वभूतानांपित्राविनिकृतंतव ॥ ७ ॥ शशापाथमहातेजाःपितरंतेरुषान्वितः ॥ ऋषेःपुत्रोमहातेजा
बालोऽपिस्थविरद्युतिः ॥ ८ ॥ सक्षिप्रमुदकंस्पृष्ट्वारोषादिदमुवाचह ॥ पितरंतेऽभिसंधायतेजसाप्रज्वलन्निव ॥ ९ ॥ अनागसिगुरौयोमेमृतंसर्पमवासृजत् ॥ तं
नागस्तक्षकःक्रुद्धस्तेजसाप्रदहिष्यति ॥ १० ॥ आशीविषस्तिग्मतेजामद्वाक्यबलचोदितः ॥ सप्तरात्रादितःपापंपश्यमेतपसोबलम् ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौतत्रपिता
यत्राऽस्यसोऽभवत् ॥ दृष्ट्वाचपितरंतस्मैतंशापंप्रत्यवेदयत् ॥ १२ ॥ सचापिमुनिशार्दूलःप्रेरयामासतेपितुः ॥ शिष्यंगौरमुखंनामशीलवंतंगुणान्वितम् ॥ १३ ॥
आचख्यौसचविश्रांतोराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ शप्तोऽसिममपुत्रेणयत्तोभवमहीपते ॥ १४ ॥ तक्षकस्त्वांमहाराजतेजसाऽसौदहिष्यति ॥ श्रुत्वाचतद्वचोघोरंपिताते
जनमेजय ॥ १५ ॥ यत्तोऽभवत्परित्रस्तस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ॥ ततस्तस्मिंस्तुदिवसेसप्तमेसमुपस्थिते ॥ १६ ॥ राज्ञःसमीपंब्रह्मर्षिःकाश्यपोगंतुमैच्छत ॥ तंदद
र्शाथनागेंद्रस्तक्षकःकाश्यपंतदा ॥ १७ ॥

त्राऽऽचार्यगृहेतंसर्पधरंस्वपितरंसख्युःसहाध्यायिनःसकाशाच्छ्रुत्वेतिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंगेषुवागादिषुयतंनियतंशमदमवंतमित्यर्थः ॥ ६ ॥ अक्षुद्रंगंभीरं अनसूयंपरगुणेषुदोषाविष्करणशून्यं तव
पित्राविनिकृतमपकृतं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रदहिष्यतिप्रधक्ष्यति ॥ १० ॥ पश्यहेमत्पितृद्रोहिन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दहिष्यतिधक्ष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिपन्नंत्रातं धर्षयिष्यत्यभिभविष्यति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कामंकाम्यमानमर्थं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विपदांपुरुषाणां निववृतेनिवृत्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

तमब्रवीत्पन्नगेंद्रःकाश्यपंत्वरितंद्विजम्॥क्वभवांस्त्वरितोयातिकिंचकार्यंचिकीर्षति॥ १८॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥यत्रराजाकुरुश्रेष्ठःपरिक्षिन्नामवैद्विज॥तक्षकेणभुजंगेनधक्ष्यतेकिलसोऽद्यवै॥१९॥गच्छाम्यहंतंत्वरितःसद्यःकर्तुमपज्वरम्॥मयाऽभिपन्नंतंचापिनसर्पोधर्षयिष्यति॥ २०॥ ॥तक्षकउवाच॥ ॥किमर्थंतंमयादष्टंसंजीवयितुमिच्छसि॥अहंसतक्षकोब्रह्मन्पश्यमेवीर्यमद्भुतम्॥२१॥नशक्तस्त्वंमयादष्टंतंसंजीवयितुंनृपम्॥इत्युक्त्वातक्षकस्तत्रसोऽदशद्वैवनस्पतिम्॥ २२॥सदष्टमात्रोनागेनभस्मीभूतोऽभवन्नगः॥काश्यपश्चततोराजन्नजीवयततंनगम्॥२३॥ततस्तंलोभयामासकामंब्रूहीतितक्षकः॥सएवमुक्तस्तंप्राहकाश्यपस्तक्षकंपुनः॥ २४॥धनलिप्सुरहंतत्रयामीत्युक्तश्चतेनसः॥तमुवाचमहात्मानंतक्षकःश्लक्ष्णयागिरा ॥ २५॥ यावद्धनंप्रार्थयसेराज्ञस्तस्मात्ततोधिकम्॥गृहाणमत्तएवत्वंसन्निवर्तस्वचानघ॥ २६॥ सएवमुक्तोनागेनकाश्यपोद्विपदांवरः॥ लब्ध्वावित्तंनिववृतेतक्षकाद्यावदीप्सितम्॥२७॥तस्मिन्प्रतिगतेविप्रेछद्मनोपेत्यतक्षकः॥ तंनृपंनृपतिश्रेष्ठंपितरंधार्मिकंतव॥ २८॥ प्रासादस्थंयत्तमपिदग्धवान्विषवह्निना॥ ततस्त्वंपुरुषव्याघ्रविजयायाभिषेचितः॥ २९॥ एतद्दृष्टंश्रुतंचापियथावन्नृपसत्तम॥अस्माभिर्निखिलंसर्वंकथितंतेऽतिदारुणम्॥ ३०॥श्रुत्वाचैतंनरश्रेष्ठपार्थिवस्यपराभवम्॥अस्यचर्षेरुत्तंकस्यविधत्स्वयदनंतरम्॥ ३१॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुसराजाजनमेजयः॥उवाचमंत्रिणःसर्वानिदंवाक्यमरिंदमः॥ ३२॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥अथतत्कथितंकेनयद्वृत्तंतद्वनस्पतौ॥ आश्चर्यभूतंलोकस्यभस्मराशीकृतंतदा॥ ३३॥ यद्वृक्षंजीवयामासकाश्यपस्तक्षकेणवै॥ नूनंमंत्रैर्हतविषोनप्रणश्येतकाश्यपात्॥ ३४॥ चिंतयामासपापात्मामनसापन्नगाधमः॥दष्टंयदिमयाविप्रःपार्थिवंजीवयिष्यति॥ ३५॥तक्षकःसंहतविषोलोकेयास्यतिहास्यताम्॥विचिंत्यैवंकृतातेनध्रुवंतुष्टिर्द्विजस्यवै॥ ३६॥भविष्यतिह्युपायेनयस्यदास्यामियातनाम्॥एकंतुश्रोतुमिच्छामितद्वृत्तंनिर्जनेवने॥ ३७॥संवादंपन्नगेंद्रस्यकाश्यपस्यचकस्तदा॥श्रुतवान्दृष्टवांश्चापिभवत्सुकथमागतम्॥श्रुत्वातस्यविधास्येऽहंपन्नगांतकरींमतिम्॥ ३८॥

॥ ३० ॥ एवंपार्थिवस्योत्तंकस्यचपराभवंश्रुत्वा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संहतविषःसम्यक्हृतंनष्टंविषंयस्यसतथा संहृतविषइतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ३६ ॥ यस्यदास्यामियातनां यस्यप्रयासंकृत्वा यसुप्रयत्नेअस्मादसमासेप्यार्षत्वात्क्त्वोल्यप् यातनांप्रतिक्रियां ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

समागतंसमागमं भावेनिष्ठा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुरुषंद्विजावितिपाठे द्विजावंडजःसर्पोविप्रश्च दंतविप्रांडजाद्विजाइत्युक्तेः अर्थभेदेपिसरूपत्वादेकशेषः ॥ ४१ ॥ व्यजीवत्विशेषेणात्युल्लसितेनरूपेणजीवितवान् आगम्यआगत्य वाल्यपीतिपक्षेऽनुनासिकलोपाभावः द्विजश्रेष्ठपुंसाब्राह्मणदासेन ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ करंकरेनिधायप्रत्यपिंषत् क्रोधावेशात्घर्षितवानित्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अ

॥मंत्रिणऊचुः॥ ॥श्रृणुराजन्यथास्माकंयेनतत्कथितंपुरा॥समागतंद्विजेंद्रस्यतन्नगेंद्रस्यचाध्वनि ॥ ३९ ॥ तस्मिन्वृक्षेनरःकश्चिदिंधनार्थायपार्थिव॥ वि
चिन्वन्पूर्वमारूढःशुष्कशाखावनस्पतौ ॥ ४० ॥ नबुध्येतामुभौतौचनगस्थंपन्नगद्विजौ ॥ सहतेनैववृक्षेणभस्मीभूतोभवन्नृप ॥ ४१ ॥ द्विजप्रभावाद्राजेंद्रव्य
जीवत्सवनस्पतिः॥तेनागम्यद्विजश्रेष्ठपुंसास्मासुनिवेदितम्॥ ४२ ॥ यथावृत्तंतुतत्सर्वंतक्षकस्यद्विजस्यच॥एतत्तेकथितंराजन्यथादृष्टंश्रुतंचयत्॥श्रुत्वाचनृप
शार्दूलविधत्स्वयदनंतरम् ॥ ४३ ॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥मंत्रिणांतुवचःश्रुत्वासराजाजनमेजयः ॥ पर्यतप्यतदुःखार्तःप्रत्यपिंषत्करंकरे ॥ ४४॥ निःश्वासमुष्ण
मसकृद्दीर्घंराजीवलोचनः ॥ मुमोचाश्रूणिचतदानेत्राभ्यांप्ररुदन्नृपः ॥ ४५ ॥ उवाचचमहीपालोदुःखशोकसमन्वितः ॥ [१]दुर्धरंबाष्पमुत्सृज्यस्पृष्ट्वाचापोयथा
विधि ॥ ४६॥ मुहूर्तमिवचध्यात्वानिश्चित्यमनसानृपः॥अमर्षीमंत्रिणःसर्वानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥श्रुत्वैतद्भवतांवाक्यंपितु
र्मेस्वर्गतिंप्रति ॥ निश्चितेयंममममतिर्याचतांमेनिबोधत ॥ अनंतरंचमन्येहंतक्षकायदुरात्मने ॥ ४८ ॥ प्रतिकर्तव्यमित्येवंयेनमेहिंसितःपिता॥श्रृंगिणंहेतुमात्रं
यःकृत्वादग्ध्वाचपार्थिवम् ॥ ४९ ॥ इयंदुरात्मतातस्यकाश्यपंयोन्यवर्तयत्॥यद्यागच्छेत्सवैविप्रोननुजीवेत्पितामम॥५०॥परिहीयेतकिंतस्ययदिजीवेत्सपा
र्थिवः॥काश्यपस्यप्रसादेनमंत्रिणांविनयेनच॥५१॥सतुवारितवान्मोहात्काश्यपंद्विजसत्तमम्॥संजिजीवयिषुंप्राप्तंराजानमपराजितम्॥५२॥ महानतिक्र
मोह्येषतक्षकस्यदुरात्मनः॥द्विजस्ययोऽददद्द्रव्यंमानृपंजीवयेदिति॥५३॥

नंतरमव्यवहितंयथास्यात्तथा ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मोहान्मदीयसामर्थ्याज्ञानात्॥ ५२ ॥ यदिक्षितायुर्यदिवापरेतोयदिमृत्योरंतिकंनीतएव तमाहरामिनिर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनंशतशारदायेति मंत्रवर्णाद्ब्राह्मणस्यायुःप्रदानेपिसामर्थ्यमस्यतस्तंबहुधनदानेननिवर्त्तयतस्तक्षकस्यैवापराधोयमित्याह महानिति ददिदितिहेतौशतृप्रत्ययः द्रव्यंदत्त्वापितेनैवनृपोबलान्मारितइत्यर्थः ॥ ५३ ॥

---

[१] दुर्धरमित्यादिःसार्द्धःश्लोकःक्षिप्तइतिभाति उवाचअब्रवीदितिपौनरुक्त्यात् केषुचित्पुस्तकेष्वदर्शनाच्च

अपचितिंवैरनिर्यातनं ॥ ५४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमुक्त्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मह्यंमम ॥ ५ ॥ ६ ॥

उत्तंकस्यप्रियंकर्तुमात्मनश्चमहत्प्रियम् ॥ भवतांचैवसर्वेषांगच्छाम्यपचितिंपितुः ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिपारिक्षितमंत्रिसं
वादेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाततःश्रीमान्मंत्रिभिश्चानुमोदितः ॥ आरुरोहप्रतिज्ञां
ससर्पसत्रायपार्थिवः ॥ १ ॥ ब्रह्मन्भरतशार्दूलोराजापारिक्षितस्तदा ॥ पुरोहितमथाहूयऋत्विजोवसुधाधिपः ॥ २ ॥ अब्रवीद्वाक्यसंपन्नःकार्यसंपत्करंवचः ॥
योमेहिंसितवांस्तातंतक्षकःसदुरात्मवान् ॥ ३ ॥ प्रतिकुर्यांतथातस्यतद्भवंतोब्रुवंतुमे ॥ अपितत्कर्मविदितंभवतांयेनपन्नगम् ॥ ४ ॥ तक्षकंसंप्रदीप्तेऽग्नौप्रक्षिपेयं
सबांधवम् ॥ यथातेनपितामह्यंपूर्वंदग्धोविषाग्निना ॥ तथाऽहमपितंपापंदग्धुमिच्छामिपन्नगम् ॥ ५ ॥ ॥ ऋत्विजऊचुः ॥ ॥ अस्तिराजन्महत्सत्रंत्वदर्थंदेव
निर्मितम् ॥ सर्पसत्रमितिख्यातंपुराणेपरिपठ्यते ॥ ६ ॥ आहर्तातस्यसत्रस्यत्वन्नान्योऽस्तिनराधिप ॥ इतिपौराणिकाःप्राहुरस्माकंचास्तिसक्रतुः ॥ ७ ॥ एवमुक्तःस
राजर्षिर्मेनेदग्धंहितक्षकम् ॥ हुताशनमुखेदीप्तेप्रविष्टमितिसत्तम ॥ ८ ॥ ततोऽब्रवीन्मंत्रविदस्तान्राजाब्राह्मणांस्तदा ॥ आहरिष्यामितत्सत्रंसंभाराःसंभ्रियंतु
मे ॥ ९ ॥ ततस्तऋत्विजस्तस्यशास्त्रतोद्विजसत्तम ॥ तंदेशंमापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥ १० ॥ यथावद्वेदविद्वांसःसर्वेबुद्धेःपरंगताः ॥ ऋद्ध्यापरमयायु
क्तमिष्टंद्विजगणैर्युतम् ॥ ११ ॥ प्रभूतधनधान्याढ्यमृत्विग्भिःसुनिषेवितम् ॥ निर्मायचापिविधिवद्यज्ञायतनमीप्सितम् ॥ १२ ॥ राजानंदीक्षयामासुःसर्पसत्राप्त
येतदा ॥ इदंचासीत्तत्रपूर्वंसर्पसत्रेभविष्यति ॥ १३ ॥ निमित्तंमहदुत्पन्नंयज्ञविघ्नकरंतदा ॥ यज्ञस्यायतनेतस्मिन्क्रियमाणेवचोऽब्रवीत् ॥ १४ ॥ स्थपतिर्बुद्धिसंप
न्नोवास्तुविद्याविशारदः ॥ इत्यब्रवीत्सूत्रधारःसूतःपौराणिकस्तदा ॥ १५ ॥ यस्मिन्देशेचकालेचमापनेयंप्रवर्तिता ॥ ब्राह्मणंकारणंकृत्वानायंसंस्थास्य
तेक्रतुः ॥ १६ ॥

त्वन्नान्यस्त्वमेवनान्यः यद्वात्वत्तत्त्वत्तोनान्योस्ति ॥ ७ ॥ ८ ॥ आहरिष्यामिकरिष्यामि संभ्रियंतुसंभ्रियंतां ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दीक्षयामासुर्दीक्षांग्राहितवंतः सर्पसत्राप्तयेसर्पसत्रफलाप्तये भ
विष्यतिज्ञाविनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिवक्ष्यमाणंयस्मिन्देशेइत्यादि सूतोजात्या पौराणिकःशिल्पागमवेत्ता ॥ १५ ॥ नायंसंस्थास्यतेनसमाप्स्यते ॥ १६ ॥

दीक्षाकालस्यप्रागितिप्राग्दीक्षाकालं क्षत्तारंद्वाःस्थं ॥ १७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति पर्यक्रामनूपराक्रां
तवंतः ॥ १ ॥ मंत्रवन्मंत्रयुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २ ॥ आजुहुवुःआहूतवंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ चित्रभानुमग्निं ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रमाणतःप्रमाणंप्राप्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ परिघोमहाद्वारार्गलादंडस्तत्तुल्याः मातृ

एतच्छ्रुत्वातुराजासौप्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ॥ क्षत्तारंनहिमेकश्चिदज्ञातःप्रविशेदिति ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रोप
क्रमेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ ततःकर्मप्रववृतेसर्पसत्रविधानतः ॥ पर्यक्रामंश्चविधिवत्स्वेस्वेकर्मणियाजकाः ॥
॥ १ ॥ प्रावृत्यकृष्णवासांसिधूम्रसंरक्तलोचनाः ॥ जुहुवुर्मंत्रवच्चैवसमिद्धंजातवेदसम् ॥ २ ॥ कंपयंतश्चसर्वेषामुरगाणांमनांसिच ॥ सर्पानाजुहुवुस्तत्रसर्वान
ग्निमुखेतदा ॥ ३ ॥ ततःसर्पाःसमापेतुःप्रदीप्तेहव्यवाहने ॥ विचेष्टमानाःकृपणमाह्वयंतःपरस्परम् ॥ ४ ॥ विस्फुरंतःश्वसंतश्चवेष्टयंतःपरस्परम् ॥ पुच्छैःशिरोभिश्च
भृशंचित्रभानुंप्रपेदिरे ॥ ५ ॥ श्वेताःकृष्णाश्चनीलाश्चस्थविराःशिशवस्तथा ॥ नदंतोविविधान्नादान्पेतुर्दीप्तेविभावसौ ॥ ६ ॥ क्रोशयोजनमात्राहिगोकर्णस्यप्र
माणतः ॥ पतंत्यजस्रंवेगेनवह्नावग्निमतांवर ॥ ७ ॥ एवंशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ अवशानिविनष्टानिपन्नगानांतुतत्रवै ॥ ८ ॥ तुरगाइवतत्रान्येह
स्तिहस्ताइवापरे ॥ मत्ताइवचमातंगामहाकायामहाबलाः ॥ ९ ॥ उच्चावचाश्चबहवोनानावर्णाविषोल्बणाः ॥ घोराश्चपरिघप्रख्यादंदशूकामहाबलाः ॥ प्रपे
तुरग्नावुरगामातृवाग्दंडपीडिताः ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रोपक्रमेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
॥ शौनकउवाच ॥ ॥ सर्पसत्रेतदाराज्ञःपांडवेयस्यधीमतः ॥ जनमेजयस्यकेत्वासन्नृत्विजःपरमर्षयः ॥ १ ॥ केसदस्याबभूवुश्चसर्पसत्रेसुदारुणे ॥ विषादज
ननेऽत्यर्थंपन्नगानांमहाभये ॥ २ ॥ सर्वंविस्तरशस्तातभवाञ्छंसितुमर्हति ॥ सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाःकेचसूतज ॥ ३ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ हंततेकथयि
ष्यामिनामानीहमनीषिणाम् ॥ येऋत्विजःसदस्याश्चतस्यासन्नृपतेस्तदा ॥ ४ ॥ तत्रहोताबभूवाथब्राह्मणश्चंडभार्गवः ॥ च्यवनस्यान्वयेख्यातोजातोवेदविदांव
रः ॥ ५ ॥ उद्गाताब्राह्मणोवृद्धोविद्वान्कौत्सोऽथजैमिनिः ॥ ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्गरवोथाध्वर्युश्चापिपिंगलः ॥ ६ ॥

वाग्दंडपीडिताइतियैर्मातुर्वचनंनानुष्ठितंतएवपेतुरित्यर्थः ॥ १० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सर्पसत्रइति ऋत्वि
जोयज्ञेकर्मकराः ॥ १ ॥ सदस्याउपद्रष्टारः ॥ २ ॥ विधानज्ञेषुविज्ञेयाःश्रेष्ठाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पच्यतांपच्यमानानां ॥ १३ ॥ १४ ॥ आगःअपराधंकृत्वा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इति

सदस्यश्चाभवद्व्यासःपुत्रशिष्यसहायवान् ॥ उद्दालकःप्रमतकःश्वेतकेतुश्चपिंगलः ॥ ७ ॥ असितोदेवलश्चैवनारदःपर्वतस्तथा ॥ आत्रेयःकुंडजठरौद्विजःकाल
घटस्तथा ॥ ८ ॥ वात्स्यःश्रुतश्रवावृद्धोजपस्वाध्यायशीलवान्॥ कोहलोदेवशर्माचमौद्गल्यःसमसौरभः ॥ ९ ॥ एतेचान्येचबहवोब्राह्मणावेदपारगाः॥ सदस्या
श्चाभवंस्तत्रसत्रेपारिक्षितस्यह ॥ १० ॥ जुह्वत्स्वृत्विक्ष्वथतदासर्पसत्रेमहाक्रतौ ॥ अहयःप्रापतंस्तत्रघोराःप्राणिभयावहाः ॥ ११ ॥ वसामेदोवहाःकुल्याना
गानांसंप्रवर्तिताः॥ ववौगंधश्चतुमुलोदह्यतामनिशंतदा ॥ १२ ॥ पततांचैवनागानांधिष्ठितानांतथांबरे ॥ अश्रूयतानिशंशब्दःपच्यतांचाग्निनाभृशम्॥ १३ ॥
तक्षकस्तुसनागेंद्रःपुरंदरनिवेशनम् ॥ गतःश्रुत्वैवराजानंदीक्षितंजनमेजयम्॥ १४॥ ततःसर्वंयथावृत्तमाख्यायभुजगोत्तमः॥ अगच्छच्छरणंभीतआगस्कृत्वा
पुरंदरम्॥ १५॥ तमिंद्रःप्राहसुप्रीतोनतवास्तीहतक्षक॥ भयंनागेंद्रतस्माद्वैसर्पसत्रात्कदाचन॥ १६॥ प्रसादितोमयापूर्वंतवार्थायपितामहः॥ तस्मात्तवभयंना
स्तिव्येतुतेमानसोज्वरः॥ १७॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एवमाश्वासितस्तेनततःसभुजगोत्तमः॥ उवासभवनेतस्मिन्शक्रस्यमुदितःसुखी॥ १८॥ अजस्रंनिप
तत्स्वग्नौनागेषुभृशदुःखितः॥ अल्पशेषपरीवारोवासुकिःपर्यतप्यत॥ १९॥ कश्मलंचाविशद्घोरंवासुकिंपन्नगोत्तमम् ॥ सघूर्णमानहृदयोभगिनीमिदमब्रवीत्
॥ २० ॥ दह्यंत्यंगानिमेभद्रेनदिशःप्रतिभांतिच ॥ सीदामीवचसंमोहात्घूर्णतीवचमेमनः॥ २१ ॥ दृष्टिर्भ्राम्यतिमेतीवहृदयंदीर्यतीवच ॥ पतिष्याम्यवशोऽद्या
हंतस्मिन्दीप्तेविभावसौ॥ २२॥ पारिक्षितस्ययज्ञोऽसौवर्ततेऽस्मज्जिघांसया॥ व्यक्तंमयाऽपिगंतव्यंप्रेतराजनिवेशनम्॥ २३॥ अयंसकालःसंप्राप्तोयदर्थमसि
मेस्वसः ॥ जरत्कारौमयादत्तात्रायस्वास्मान्सबांधवान्॥ २४ ॥ आस्तीकःकिलयज्ञंतंवर्तंतंभुजगोत्तमे॥ प्रतिषेत्स्यतिमांपूर्वंस्वयमाहपितामहः॥ २५॥ तद्वत्से
ब्रूहिवत्सस्वंकुमारंवृद्धसंमतम् ॥ ममाद्यत्वंसभृत्यस्यमोक्षार्थंवेदवित्तमम्॥ २६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेवासुकिवाक्ये
त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥ततआहूयपुत्रंस्वंजरत्कारुर्भुजंगमा ॥ वासुकेर्नागराजस्यवचनादि
दमब्रवीत्॥ १ ॥ अहंतवपितुःपुत्रभ्रात्रादत्तानिमित्ततः॥ कालःसचायंसंप्राप्तस्तत्कुरुष्वयथातथम्॥ २॥

आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततआहूयेति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ आचष्टव्यक्तंकथितवती अविक्लवाअनाकुला अविप्लवेतिपाठेसाध्वी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिशापःशापः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सास्तीकइतिपा

॥आस्तीकउवाच॥ ॥किंनिमित्तंममपितुर्दत्तात्वंमातुलेनमे ॥ तन्ममाचक्ष्वतत्त्वेनश्रुत्वाकर्ताऽस्मितत्तथा॥ ३॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ततआचष्टसातस्मै
बांधवानांहितैषिणी॥भगिनीनागराजस्यजरत्कारुरविक्लवा॥ ४ ॥ ॥जरत्कारुरुवाच॥ ॥ पन्नगानामशेषाणांमाताकद्रूरितिश्रुता ॥ तयाशप्तारुषितयासु
तायस्मान्निबोधतत्॥ ५॥ उच्चैःश्रवाःसोऽश्वराजोयन्मिथ्यानकृतोमम ॥ विनतार्थायपणितेदासभावायपुत्रकाः ॥ ६ ॥ जनमेजयस्यवोयज्ञेधक्ष्यत्यनिलसा
रथिः॥ तत्रपंचत्वमापन्नाःप्रेतलोकंगमिष्यथ ॥ ७॥ तांचशप्तवतींदेवःसाक्षाल्लोकपितामहः ॥एवमस्त्वितितद्वाक्यंप्रोवाचानुमुमोदच ॥ ८ ॥ वासुकिश्चापित
च्छ्रुत्वापितामहवचस्तदा॥ अमृतेमथितेतातदेवाञ्छरणमीयिवान्॥ ९ ॥ सिद्धार्थाश्चसुराःसर्वेप्राप्यामृतमनुत्तमम्॥ भ्रातरंमेपुरस्कृत्यपितामहमुपागमन्॥
॥ १०॥ तेतंप्रसादयामासुःसुराःसर्वेब्जसंभवम्॥ राज्ञावासुकिनासार्धंशापोऽसौनभवेदिति ॥ ११ ॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥वासुकिर्नागराजोऽयंदुःखितोज्ञाति
कारणात्॥ अभिशापःसमातुस्तुभगवन्नभवेत्कथम्॥ १२॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥जरत्कारुर्जरत्कारुंयांभार्यांसमवाप्स्यति ॥ तत्रजातोद्विजःशापान्मोक्षयिष्य
तिपन्नगान्॥ १३॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंवासुकिःपन्नगोत्तमः॥ प्रादान्माममरप्रख्यतवपित्रेमहात्मने ॥ १४॥ प्रागेवानागतेकालेतस्मात्त्वंमय्यजायथाः॥ अयं
सकालःसंप्राप्तोभयान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ १५ ॥ भ्रातरंचापिमेतस्मात्त्रातुमर्हसिपावकात्॥ नमोघंतुकृतंतत्स्याद्यदहंतवधीमते ॥ पित्रेदत्ताविमोक्षार्थंकथंवापुत्र
मन्यसे॥ १६॥॥सौतिरुवाच॥॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासास्तीकोमातरंतदा॥ अब्रवीद्दुःखसंतप्तंवासुकिंजीवयन्निव ॥१७॥ अहंत्वांमोक्षयिष्यामिवासुकेपन्न
गोत्तम॥ तस्माच्छापान्महासत्त्वसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १८॥ भवस्वस्थमनानागनहितेविद्यतेभयम् ॥ प्रयतिष्येतथाराजन्यथाश्रेयोभविष्यति ॥ १९ ॥ नमेवाग
नृतंप्राहस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा॥ तंवैनृपवरंगत्वादीक्षितंजनमेजयम् ॥ २० ॥वाग्भिर्मंगलयुक्ताभिस्तोषयिष्येद्यमातुल॥ यथासयज्ञोनृपतेर्निवर्तिष्यतिसत्तम॥
॥ २१ ॥ससंभावयनागेंद्रमयिसर्वंमहामते॥ नतेमयिमनोजातुमिथ्याभवितुमर्हति ॥ २२॥

दपूरणार्थःसुलोपः सोस्तीकइत्यपपाठः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मयिअयमस्मान्मोचयिष्यत्येवंरूपोमनःसंकल्पोजातुकदाचिन्मिथ्यान्यथान ॥ २२ ॥

ब्रह्मवेदः मातृदेवोभवेतिमातुराज्ञाकरत्वविधानपरस्तदन्यकरणप्रयुक्तोदंडोमातृशापरूपोब्रह्मदंडः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ततःसइति वासुकेश्चिताज्वरंस्वयंगृहीत्वेत्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सोमस्येति स्वस्तिनोस्तुप्रियेभ्यः नइतियजमानादीन्वासुकिप्रभृतींश्चात्मीयत्वेना

॥वासुकिरुवाच॥ ॥आस्तीकपरिघूर्णामिहृदयंमेविदीर्यते ॥ दिशोनप्रतिजानामिब्रह्मदंडनिपीडितः ॥२३॥ ॥आस्तीकउवाच॥ ॥नसंतापस्त्वयाकार्यःकथंचित्पन्नगोत्तम ॥ प्रदीप्ताग्नेःसमुत्पन्नंनाशयिष्यामितेभयम् ॥ २४॥ ब्रह्मदंडंमहाघोरंकालाग्निसमतेजसम् ॥ नाशयिष्यामिमात्रत्वंभयंकार्षीःकथंचन ॥२५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥ततःसवासुकेर्घोरमपनीयमनोज्वरम् ॥आधायचात्मनोंऽगेषुजगामत्वरितोभृशम् ॥२६॥ जनमेजयस्यतंयज्ञंसर्वैःसमुदितंगुणैः॥मोक्षायभुजगेंद्राणामास्तीकोद्विजसत्तमः॥ २७॥ सगत्वापश्यदास्तीकोयज्ञायतनमुत्तमम् ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिःसूर्यवह्निसमप्रभैः॥ २८ ॥ सतत्रवारितोद्वास्थैःप्रविशन्द्विजसत्तमः ॥ अभितुष्टावतंयज्ञंप्रवेशार्थीपरंतपः ॥ २९ ॥ सप्राप्ययज्ञायतनंवरिष्ठंद्विजोत्तमःपुण्यकृतांवरिष्ठः ॥ तुष्टावराजानमनंतकीर्तिमृत्विक्सदस्यांश्चतथैवचाग्निं ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेआस्तीकागमनेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥७॥ ॥७॥

॥आस्तीकउवाच॥ ॥सोमस्ययज्ञोवरुणस्ययज्ञःप्रजापतेर्यज्ञआसीत्प्रयागे ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः॥ १ ॥शक्रस्ययज्ञःशतसंख्यउक्तस्तथापरंतुल्यसंख्यंशतंवै ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ २ ॥ यमस्ययज्ञोहरिमेधसश्चयथायज्ञोरंतिदेवस्यराज्ञः ॥ तथायज्ञोयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ ३ ॥ गयस्ययज्ञःशशबिंदोश्चराज्ञोयज्ञस्तथावैश्रवणस्यराज्ञः ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ ४ ॥ नृगस्ययज्ञस्त्वजमीढस्यचासीद्यथायज्ञोदाशरथेश्चराज्ञः ॥ तथायज्ञोयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ ५॥ यज्ञःश्रुतोदिविदेवस्यसूनोर्युधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः॥तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः ॥ ६ ॥ कृष्णस्ययज्ञःसत्यवत्याःसुतस्यस्वयंचकर्मप्रचकारयत्र ॥ तथायज्ञोऽयंतवभारताग्र्यपारिक्षितस्वस्तिनोऽस्तुप्रियेभ्यः॥ ७॥

भिसंधायतेभ्यःस्वस्तिकल्याणमस्त्वित्याशास्ते ॥ १ ॥शक्रस्येति यथाशतंशतक्रतोर्यज्ञाःयथावाततोऽपिपरंतुल्यसंख्यंशतंशतक्रतवोवातथायंतवयज्ञोऽयुतक्रतुतुल्यइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ देवस्यधर्मराजस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥

नैषामिति ज्ञानशब्दःकर्मव्युत्पन्नोज्ञेयवचनः अद्यसंप्रतिज्ञातुंज्ञेयंनविद्यतेसर्वस्यज्ञातत्वादित्यर्थः अतएवतेभ्योदत्तंसाक्षाद्ब्रह्मण्येवार्पितमतस्तस्यकदाचिदपिदानजपुण्यस्यनाशोनास्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ लोके
षुपरलोकसाधनेषु दीक्षाःदीक्षावंतःकुशलाः दक्षाइत्यपिपाठः ॥ ९ ॥ अग्निंस्तौति विभावसुरिति वष्टिकामयते वष्टिदेवानितिपाठेप्रापयितुमितिशेषः ॥ १० ॥ त्वंवावरुणइत्यत्रत्वंवाराजेत्यपिपाठः
॥ ११ ॥ नचत्वदन्यस्त्राताभूपतिरस्तिइदानीं नचजज्ञेप्रागपि अस्तियज्ञेइत्यपिपाठः तथासति यज्ञेत्रातास्तीतियोज्यं तेनप्रकृतहिंसानिवृत्तिःकर्तव्येतिव्यज्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ निभृतंगुप्तं नियतोनिगृही

इमेचतेसूर्यसमानवर्चसःसमासतेवृत्रहणःक्रतुंयथा ॥ नैषांज्ञातुंविद्यतेज्ञानमद्यदत्तंयेभ्योनप्रणश्येत्कदाचित् ॥ ८ ॥ ऋत्विक्सनोनास्तिलोकेषुचैवद्वैपायनेने
तिविनिश्चितंमे॥एतस्यशिष्याहिक्षितिंसंचरंतिसर्वर्त्विजःकर्मसुस्वेषुदीक्षाः ॥ ९ ॥विभावसुश्चित्रभानुर्महात्माहिरण्यरेताहुतभुक्कृष्णवर्त्मा ॥ प्रदक्षिणावर्तशि
खःप्रदीप्तोहव्यंतवेदंहुतभुग्वष्टिदेवः ॥ १० ॥नेहत्वदन्योविद्यतेजीवलोकेसमोनृपःपालयिताप्रजानाम् ॥ धृत्याचतेप्रीतमनाःसदाहंत्वंवावरुणोधर्मराजोयमो
वा॥ ११ ॥शक्रःसाक्षाद्वज्रपाणिर्यथेहत्रातालोकेऽस्मिंस्त्वंतथेहप्रजानाम् ॥ मतस्त्वंनःपुरुषेंद्रेहलोकेनचत्वदन्योभूपतिरस्तिजज्ञे ॥ १२॥ खट्वांगनाभागदिली
पकल्पययातिमांधातृसमप्रभाव॥ आदित्यतेजःप्रतिमानतेजाभीष्मोयथाराजसिसुव्रतस्त्वम् ॥ १३ ॥ वाल्मीकिवत्तेनिभृतंस्ववीर्यंवसिष्ठवत्तेनियतश्चकोपः॥
प्रभुत्वमिंद्रत्वसमंमतंमेद्युतिश्चनारायणवद्विभाति ॥ १४ ॥ यमोयथाधर्मविनिश्चयज्ञःकृष्णोयथासर्वगुणोपपन्नः ॥श्रियांनिवासोऽसियथावसूनांनिधानभू
तोऽसितथाक्रतूनाम् ॥ १५ ॥ दंभोद्भवेनासिसमोबलेनरामोयथाशास्त्रविदस्त्रविच्च ॥ और्वत्रिताभ्यामसितुल्यतेजादुष्प्रेक्षणीयोऽसिभगीरथेन ॥ १६ ॥ ॥सौ
तिरुवाच॥ ॥एवंस्तुताःसर्वएवप्रसन्नाराजासदस्याऋत्विजोहव्यवाहः ॥ तेषांदृष्ट्वाभावितानींगितानिप्रोवाचराजाजनमेजयोऽथ ॥ १७॥ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेआस्तीककृतराजस्तवेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५५॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥बा
लोऽप्ययंस्थविरइवावभाषतेनायंबालःस्थविरोऽयंमतोमे॥ इच्छाम्यहंवरमस्मैप्रदातुंतन्मेविप्राःसंविदध्वंयथावत् ॥ १ ॥ ॥ सदस्याऊचुः॥ ॥बालोऽपिवि
प्रोमान्यएवेहराज्ञांविद्वान्योवैसपुनर्वैयथावत् ॥ सर्वान्कामांस्त्वत्तएवार्हतेऽद्ययथाचनस्तक्षकएतिशीघ्रम् ॥ २ ॥

तः ॥ १४ ॥ वसूनांश्रियांनिवासोसि वसवोष्टौतत्संबंधिनीनांश्रियां ॥ १५ ॥ रामोभार्गवः और्वत्रितावृषी ॥ १६ ॥ तेषामृत्विगादीनांभावितानिमनसिसंकल्पितानि इंगितानिबहिश्चेष्टितानिवक्त्रादिचिह्ना
निआस्तीकातिथ्यविषयाणि भारतस्त्विंगितानीतिपाठेभारतोराजाभरतवंशजत्वात् ॥१७॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
बालोपीति संविदध्वमैकमत्यंकुरुध्वं ॥ १ ॥ एतिशीघ्रंप्राग्वरदानादितितथाकर्तव्यमितिभावः॥ २ ॥

तक्षकस्तावन्नैतीतिवाक्यंहोताउवाचेतिसंबंधः तावद्वरोनदेयइतिभावः ॥ ३ ॥ विद्विषाणःद्वेषंकृतवान् लिटःकानच् अभ्यासलोपआर्षः दिद्विषाणइतिवापाठः ॥ ४ ॥ शस्त्राणिशंसनमंत्रदेवताः शास्त्राणी

॥सौतिरुवाच॥ ॥व्याहर्तुकामेवरदेनृपेद्विजंवरंवृणीष्वेतिततोऽभ्युवाच॥ होतावाक्यंनातिहृष्टांतरात्माकर्मण्यस्मिंस्तक्षकोनैतितावत्॥३॥ ॥जनमेजय
उवाच॥ ॥यथाचेदंकर्मसमाप्यतेमेयथाचवैतक्षकएतिशीघ्रम्॥ तथाभवंतःप्रयतंतुसर्वेपरंशक्त्यासहिमेविद्विषाणः॥ ४॥ ॥ऋत्विजऊचुः॥ ॥यथाशास्त्रा
णिनःप्राहुर्यथाशंसतिपावकः॥इंद्रस्यभवनेराजंस्तक्षकोभयपीडितः॥ ५॥ यथासूतोलोहिताक्षोमहात्मापौराणिकोवेदितवान्पुरस्तात् ॥ सराजानंप्राहपृष्टस्त
दानींयथाहुर्विप्रास्तद्वदेतन्नृदेव ॥ ६ ॥ पुराणमागम्यततोब्रवीम्यहंदत्तंतस्मैवरमिंद्रेणराजन्॥ वसेहत्वंमत्सकाशेसुगुप्तोनपावकस्त्वांप्रदहिष्यतीति ॥ ७॥ एत
च्छ्रुत्वादीक्षितस्तप्यमानआस्तेहोतारंचोदयन्कर्मकाले ॥ होताचयत्तोस्याजुहावाथमंत्रैरथोमहेंद्रःस्वयमाजगाम ॥ ८ ॥ विमानमारुह्यमहानुभावःसर्वैर्देवैः
परिसंस्तूयमानः॥ बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानोविद्याधरैरप्सरसांगणैश्च ॥ ९ ॥ तस्योत्तरीयेनिहितःसनागोभयोद्विग्नःशर्मनैवाभ्यगच्छत्॥ ततोराजामंत्रवि
दोऽब्रवीत्पुनःक्रुद्धोवाक्यंतक्षकस्यांतमिच्छन् ॥ १० ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ इंद्रस्यभवनेविप्रायदिनागःसतक्षकः ॥ तमिंद्रेणैवसहितंपातयध्वंविभाव
सौ ॥ ११ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ जनमेजयेनराज्ञातुनोदितस्तक्षकंप्रति॥ होताजुहावतत्रस्थंतक्षकंपन्नगंतथा॥ १२ ॥ हूयमानेतथाचैवतक्षकःसपुरंदरः
आकाशेददृशेचैवक्षणेनव्यथितस्तदा ॥ १३ ॥ पुरंदरस्तुतंयज्ञंदृष्ट्वोरुभयमाविशत् ॥ हित्वातुतक्षकंत्रस्तःस्वमेवभवनंययौ ॥ १४ ॥इंद्रेगतेतुराजेंद्रतक्षकोभ
यमोहितः॥ मंत्रशक्त्यापावकार्चिःसमीपमवशोगतः ॥ १५॥ ॥ ऋत्विजऊचुः ॥ ॥ वर्ततेतवराजेंद्रकर्मैतद्विधिवत्प्रभो ॥ अस्मैतुद्विजमुख्यायवरंत्वंदातुम
र्हसि॥१६॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥बालाभिरूपस्यतवाप्रमेयवरंप्रयच्छामियथानुरूपम्॥ वृणीष्वयत्तेऽभिमतंहृदिस्थितंतत्तेप्रदास्याम्यपिचेददेयम्॥१७॥
॥ऋत्विजऊचुः॥ ॥अयमायातितूर्णंसतक्षकस्तेवशंनृप॥ श्रूयतेऽस्यमहान्नादोनदतोभैरवंरवम् ॥ १८॥ नूनंमुक्तोवज्रभृतासनागोभ्रष्टोनाकान्मंत्रविस्रस्त
कायः॥ घूर्णन्नाकाशेनष्टसंज्ञोऽभ्युपैतितीव्रान्निःश्वासान्निःश्वसन्पन्नगेंद्रः॥ १९॥

निपाठेपुराकल्परूपाअर्थवादाः ॥ ५ ॥ ६ ॥पुराणंपूर्वकल्पीयवृत्तांतं आगम्यज्ञात्वातेनास्मिन्नपिकल्पेतथैवभवितेतिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विभावसौवह्नौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ भयंआ
विशत्प्राप्तवान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ इंद्रादपिब्राह्मणसामर्थ्यमधिकंतथापिब्राह्मणैर्देवहेलनंनकर्तव्यमित्याशयेनऋत्विजऊचुः वर्ततइति ॥ १६ ॥ हेबाल ॥ १७ ॥ १८ ॥ नाकात्स्वर्गात् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥सौतिरुवाच॥ ॥पतिष्यमाणेनागेंद्रेतक्षकेजातवेदसि॥ इदमंतरमित्येवंतदास्तीकोऽभ्यचोदयत्॥ २० ॥ ॥आस्तीकउवाच॥ ॥वरंददासिचेन्मह्यंवृणो
मिजनमेजय॥सत्रंतेविरमत्वेतन्नपतेयुरिहोरगाः॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तदातेनब्रह्मन्पारिक्षितस्तुसः॥नातिहृष्टमनाश्चेदमास्तीकंवाक्यमब्रवीत् ॥ २२ ॥ सुवर्णंर
जतंगाश्चयच्चान्यन्मन्यसेविभो॥तत्तेदद्यांवरंविप्रननिवर्तेत्क्रतुर्मम॥ २३॥ ॥आस्तीकउवाच ॥ ॥सुवर्णंरजतंगाश्चनत्वांराजन्वृणोम्यहम्॥ सत्रंतेविरमत्वे
तन्स्वस्तिमातृकुलस्यनः॥ २४॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥आस्तीकेनैवमुक्तस्तुराजापारिक्षितस्तदा ॥पुनःपुनरुवाचेदमास्तीकंवदतांवरः ॥ २५ ॥ अन्यंवरयभद्रं
तेवरंद्विजवरोत्तम॥ अयाचतनचाप्यन्यंवरंसभृगुनंदन॥ २६ ॥ततोवेदविदस्तातसदस्याःसर्वएवतम्॥राजानमूचुःसहितालभतांब्राह्मणोवरम् ॥ २७॥ इति
श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिआस्तीकवरप्रदानंनामषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५६॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥शौनकउवाच॥ ॥येस
र्पाःसर्पसत्रेऽस्मिन्पतिताहव्यवाहने॥तेषांनामानिसर्वेषांश्रोतुमिच्छामिसूतज ॥ १ ॥ ॥सौतिरुवाच ॥ ॥सहस्राणिबहून्यस्मिन्प्रयुतान्यर्बुदानिच॥नशक्यं
परिसंख्यातुंबहुत्वाद्द्विजसत्तम॥ २ ॥ यथास्मृतितुनामानिपन्नगानांनिबोधमे ॥ उच्यमानानिमुख्यानांहुतानांजातवेदसि ॥ ३ ॥ वासुकेःकुलजातांस्तुप्राधा
न्येननिबोधमे ॥ नीलरक्तान्सितान्घोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ॥ ४ ॥ अवशान्मातृवाग्दंडपीडितान्कृपणान्हुतान् ॥कोटिशोमानसःपूर्णःशलःपालोहली
मकः ॥ ५ ॥ पिच्छलःकौणपश्चक्रःकालवेगःप्रकालनः ॥ हिरण्यबाहुःशरणःकक्षकःकालदंतकः॥६॥एतेवासुकिजानागाःप्रविष्टाहव्यवाहने॥अन्येचबह
वोविप्रतथावैकुलसंभवाः॥ प्रदीप्ताग्नौहुताःसर्वेघोररूपामहाबलाः ॥ ७ ॥ तक्षकस्यकुलेजातान्प्रवक्ष्यामिनिबोधतान्॥ पुच्छांडकोमंडलकःपिंडसेक्तारभेण
कः॥ ८ ॥उच्छिखःशरभोभंगोबिल्वतेजाविरोहणः॥ शिलीशलकरोमूकःसुकुमारःप्रवेपनः ॥ ९ ॥ मुद्गरःशिशुरोमाचसुरोमाचमहाहनुः ॥ एतेतक्षकजाना
गाःप्रविष्टाहव्यवाहनम्॥ १० ॥ पारावतःपारियातःपांडरोहरिणःकृशः ॥ विहंगःशरभोमेदःप्रमोदःसंहतापनः ॥ ११ ॥ऐरावतकुलादेतेप्रविष्टाहव्यवाहनम्॥
कौरव्यकुलजान्नागाञ्शृणुमेत्वंद्विजोत्तम॥ १२ ॥

येसर्पाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योजनायामविस्ताराअपिमंत्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाः अगस्त्यकरगतसमुद्रवद्वह्नौप्रवेशयोग्याभवंति ॥ २३ ॥ ब्रह्मवेदस्तत्तु

एरकःकुंडलोवेणीवेणीस्कंधःकुमारकः ॥ बाहुकःशृंगवेरश्चधूर्तकःप्रातरातकौ ॥ १३ ॥ कौरव्यकुलजास्त्वेतेप्रविष्टाहव्यवाहनम् ॥ धृतराष्ट्रकुलेजातान्शृणुना
गान्यथातथम् ॥ १४ ॥ कीर्त्यमानान्मयाब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ॥ शंकुकर्णःपिठरकःकुठारमुखसेचकौ ॥ १५ ॥ पूर्णांगदःपूर्णमुखःप्रहासःशकुनिर्दरिः ॥ अ
माहठःकामठकःसुषेणोमानसोऽव्ययः ॥ १६ ॥ भैरवोमुंडवेदांगःपिशंगश्चोद्रपारकः ॥ ऋषभोवेगवान्नागःपिंडारकमहाहनू ॥ १७ ॥ रक्तांगःसर्वसारंगःसमृ
द्धपटवासकौ ॥ वराहकोवीरणकःसुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ १८ ॥ पराशरस्तरुणकोमणिःस्कंधस्तथारुणिः ॥ इतिनागामयाब्रह्मन्कीर्तिताःकीर्तिवर्धनाः ॥ १९ ॥
प्राधान्येनबहुत्वात्तुनसर्वेपरिकीर्तिताः ॥ एतेषांप्रसवोयश्चप्रसवस्यचसंततिः ॥ २० ॥ नशक्यंपरिसंख्यातुंयेदीप्तंपावकंगताः ॥ त्रिशीर्षाःसप्तशीर्षाश्चदशशी
र्षास्तथाऽपरे ॥ २१ ॥ कालानलविषाघोराहुताःशतसहस्रशः ॥ महाकायामहावेगाःशैलशृंगसमुच्छ्रयाः ॥ २२ ॥ योजनायामविस्ताराद्वियोजनसमायताः ॥
कामरूपाःकामबलादीप्तानलविषोल्बणाः ॥ २३ ॥ दग्धास्तत्रमहासत्रेब्रह्मदंडनिपीडिताः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्प
नामकथनेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥छ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ इदमत्यद्भुतंचान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुम ॥ तथावरैश्छंद्यमानेराज्ञापारिक्षिते
नहि ॥ १ ॥ इंद्रहस्താच्च्युतोनागःखएवयदतिष्ठत ॥ ततश्चिंतापरोराजाबभूवजनमेजयः ॥ २ ॥ हूयमानेभृशंदीप्तेविधिवद्वसुरेतसि ॥ नस्मसप्रापतद्वह्नौतक्षको
भयपीडितः ॥ ३ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ किंसूततेषांविप्राणांमंत्रग्रामोमनीषिणाम् ॥ नप्रत्यभात्तदाऽग्नौयत्सपपातनतक्षकः ॥ ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ तमिं
द्रहस्ताद्विस्त्रस्तंविसंज्ञंपन्नगोत्तमम् ॥ आस्तीकस्तिष्ठतिष्ठेतिवाचस्तिस्रोऽभ्युदैरयत् ॥ ५ ॥ वितस्थेसोंऽतरिक्षेचहृदयेनविदूयता ॥ यथातिष्ठतिवैकश्चित्खंचगांचां
तरानरः ॥ ६ ॥ ततोराजाऽब्रवीद्वाक्यंसदस्यैश्चोदितोभृशम् ॥ काममेतद्भवत्वेवंयथास्तीकस्यभाषितम् ॥ ७ ॥ समाप्यतामिदंकर्मपन्नगाःसंत्वनामयाः ॥ प्रीयताम
यमास्तीकःसत्यंसूतवचोऽस्तुतत् ॥ ८ ॥ ततोहलहलाशब्दःप्रीतिदःसमजायत ॥ आस्तीकस्यवरेदत्तेतथैवोपरराम च ॥ ९ ॥

ल्यंमातृवाक्यंनद्रूपोदंडोब्रह्मदंडस्तेननिपीडिताः ॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥छ॥ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
खंचगांचांतराद्यावापृथिव्योर्मध्येअंतरिक्षइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सयज्ञउपररामेत्यन्वयः॥१०॥११॥स्थपतयेशिल्पिने॥१२॥१३॥ अवभृथंयज्ञसमाप्तिं॥१४॥सुसंस्कृतंवस्त्रालंकरणादिभिःशोभितं ॥ १५॥ १६॥प्रदुद्रावशीघ्रंमातुलायहर्षमाख्यातुं ॥ १७ ॥ १८॥१९ ॥

सयज्ञःपांडवेयस्यराज्ञःपारिक्षितस्यह ॥ प्रीतिमांश्चाभवद्राजाभारतोजनमेजयः ॥ १० ॥ ऋत्विग्भ्यःससदस्येभ्योयेतत्रासन्समागताः॥ तेभ्यश्चप्रददौवित्तं
शतशोऽथसहस्रशः॥ ११ ॥ लोहिताक्षायसूतायतथास्थपतयेविभुः ॥ येनोक्तंतस्यतत्राग्रेसर्पसत्रनिवर्तने ॥ १२ ॥ निमित्तंब्राह्मणइतितस्मैवित्तंददौबहु॥ द
त्वाद्रव्यंयथान्यायंभोजनाच्छादनान्वितम् ॥ १३ ॥ प्रीतस्तस्मैनरपतिरप्रमेयपराक्रमः ॥ ततश्चकारावभृथंविधिदृष्टेनकर्मणा॥ १४ ॥ आस्तीकंप्रेषयामासगृ
हानेवसुसंस्कृतम्॥ राजाप्रीतमनाःप्रीतंकृतकृत्यंमनीषिणम्॥१५॥ पुनरागमनंकार्यमितिचैनंवचोब्रवीत्॥ भविष्यसिसदस्योमेवाजिमेधेमहाक्रतौ ॥१६॥ त
थेत्युक्त्वाप्रदुद्रावतदास्तीकोमुदायुतः॥ कृत्वास्वकार्यमतुलंतोषयित्वाचपार्थिवम्॥१७॥ सगत्वापरमप्रीतोमातुलंमातरंचताम्॥ अभिगम्योपसंगृह्यतथावृत्तं
न्यवेदयत्॥ १८॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणाःसमेतायेतत्रासन्पन्नगावीतमोहाः ॥ आस्तीकेवैप्रीतिमंतोबभूवुरूचुश्चैनंवरमिष्टंवृणीष्व
॥ १९॥ भूयोभूयःसर्वशस्तेऽब्रुवंस्तंकिंतेप्रियंकरवामाद्यविद्वन् ॥ प्रीतावयंमोक्षिताश्चैवसर्वेकामंकिंतेकरवामाद्यवत्स ॥ २० ॥ ॥आस्तीकउवाच॥ ॥सा
यंप्रातर्येप्रसन्नात्मरूपालोकेविप्रामानवायेपरेऽपि ॥ धर्माख्यानंयेपठेयुर्ममेदंतेषांयुष्मन्नैवकिंचिद्भयंस्यात्॥ २१ ॥तैश्चाप्युक्तोभागिनेयःप्रसन्नैरेतत्सत्यंका
ममेवंवरंते ॥ प्रीत्यायुक्ताःकामितंसर्वशस्तेकर्तारःस्मप्रवणाभागिनेय ॥ २२ ॥ असितंचार्तिमंतंचसुनीथंचापियःस्मरेत् ॥ दिवावायदिवारात्रौनास्यसर्पभ
यंभवेत्॥ २३॥ योजरत्कारुणाजातोजरत्कारौमहायशाः ॥ आस्तीकःसर्पसत्रेवःपन्नगान्योऽभ्यरक्षत ॥ तंस्मरंतंमहाभागानमांहिंसितुमर्हथ॥ २४॥ सर्पा
पसर्पभद्रंतेगच्छसर्पमहाविष ॥ जनमेजयस्ययज्ञांतेआस्तीकवचनंस्मर ॥ २५॥ आस्तीकस्यवचःश्रुत्वायःसर्पोननिवर्तते ॥ शतधाभिद्यतेमूर्ध्निशिंशवृक्षफ
लंयथा॥ २६॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥सएवमुक्तस्तुतदाद्विजेंद्रःसमागतैस्तैर्भुजगेंद्रमुख्यैः ॥ संप्राप्यप्रीतिंविपुलांमहात्माततोमनोगमनायाथदध्रे॥ २७॥ मो
क्षयित्वातुभुजगान्सर्पसत्राद्द्विजोत्तमः॥ जगामकालेधर्मात्मादिष्टांतंपुत्रपौत्रवान् ॥ २८ ॥ इत्याऽख्यानंमयास्तीकंयथावत्तवकीर्तितम् ॥ यत्कीर्तयित्वासर्पे
भ्योनभयंविद्यतेक्वचित्॥ २९॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥यथाकथितवान्ब्रह्मन्प्रमतिःपूर्वजस्तव ॥ पुत्रायरुरवेप्रीतःपृच्छतेभार्गवोत्तम॥ ३०॥

॥ २० ॥ २१ ॥ प्रवणानम्राः ॥ २२ ॥ प्रसंगात्सर्पभयनिवर्तकान्मंत्रान्पठति असितमित्यादीन् तत्रद्वितीयःषट्पादः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ दिष्टांतंमोक्षं॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

यद्वाक्यंश्रुतवांश्चाहंतथाचकथितंमया ॥ आस्तीकस्यकवेर्विप्रश्रीमच्चरितमादितः ॥ ३१ ॥ श्रुत्वाधर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकंपुण्यवर्धनम् ॥ यन्मांत्वंपृष्टवान्ब्रह्मन्श्रुत्वाडुंडुभभाषितम् ॥ व्येतुतेसुमहद्ब्रह्मन्कौतूहलमरिंदम ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिआस्तीकपर्वणिसर्पसत्रेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ समाप्तंचास्तीकपर्व ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथांशावतरणपर्व ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ भृगुवंशात्प्रभृत्येवत्वयामेकीर्तितंमहत् ॥ आख्यानमखिलंतातसौतेप्रीतोस्मितेनते ॥ १ ॥ वक्ष्यामिचैवभूयस्त्वांयथावत्सूतनंदन ॥ याःकथाव्याससंपन्नास्ताश्चभूयोविचक्ष्वमे ॥ २ ॥ तस्मिन्परमदुष्पारेसर्पसत्रेमहात्मनाम् ॥ कर्मांतरेषुयज्ञस्यसदस्यानांतथाध्वरे ॥ ३ ॥ याबभूवुःकथाश्चित्रायेष्वर्थेषुयथातथम् ॥ त्वत्तइच्छामहेश्रोतुंसौतेत्वंवैप्रचक्ष्वनः ॥ ४ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ कर्मांतरेष्वकथयन्द्विजावेदाश्रयाःकथाः ॥ व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानंभारतंमहत् ॥ ५ ॥ ॥ शौनकउवाच ॥ ॥ महाभारतमाख्यानंपांडवानांयशस्करम् ॥ जनमेजयेनपृष्टःसन्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ६ ॥ श्रावयामासविधिवत्तदाकर्मांतरेतुसः ॥ तामहंविधिवत्पुण्यांश्रोतुमिच्छामिवैकथाम् ॥ ७ ॥ मनःसागरसंभूतांमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ कथयस्वसतांश्रेष्ठसर्वरत्नमयीमिमाम् ॥ ८ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमम् ॥ कृष्णद्वैपायनमतंमहाभारतमादितः ॥ ९ ॥ शृणुसर्वमशेषेणकथ्यमानंमयाद्विज ॥ शंसितुंतन्महान्हर्षोममापीहप्रवर्तते ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिकथानुबंधेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुसर्पसत्रायदीक्षितंजनमेजयम् ॥ अभ्यगच्छदृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ १ ॥ जनयामासयंकालीशक्तेःपुत्रात्पराशरात् ॥ कन्यैवयमुनाद्वीपेपांडवानांपितामहम् ॥ २ ॥

॥ ३१ ॥ कौतूहलंकीदृक्सर्पसत्रमित्याश्चर्यं रहस्यंसौपर्णेकुमतिसुमतीकद्रुविनतेभुजंगाःकामाद्याःसुकृतमरुणस्तापशमनः सुपर्णःप्रत्यग्धीःकृतकममृतंनेच्छतिफणीतदिच्छन्वंध्याशोस्यजनिहरिशक्रौपरनरौ ॥ १ ॥ अमृतमथनगुह्यंयत्नतौल्येपिदेवैरमृतमसुरसंघःस्त्रीमनस्कोनलेभे अपिफणिमखगोप्यंसाध्वसाध्वोरपिस्तोभयमभयमवश्यंविप्रहेलाश्रयाभ्यां ॥ २ ॥ रत्नगर्भस्तु संततिस्तुतिरास्तीकेतथासर्वांपदामपि निवृत्तिर्ब्राह्मणात्तस्यशक्तिश्चातीवकथ्यते ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भृग्विति ॥ १ ॥ विचक्ष्वविशेषेणस्पष्टंकथय ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कर्मांतरेष्विति वेदाश्रयाःशौनःशेपाख्यानादयः अकथयद्वैशंपायनंकथाः कथयितुंप्रयोजितवान् वेदाश्रयाभ्योपिकथाभ्यएताःकथाःश्रेष्ठतराइतिभावः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भावितःयोगसंस्कृतआत्मामनोयस्यसभावितात्मातस्य पाठांतरे नहित्वत्प्रामिकथ्यतित्वयिकथयतिसति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ कालीसत्यवती ॥ २ ॥

इष्ट्याइच्छयादेहंसद्योऽवीवृधत्वर्धितवान् देवीमितिपाठे देवींमातरंवरदानेनवासरस्वतींवाउपबृंहणैरवीवृधत्वर्धितवान् देवीवृद्धिमेवाह वेदानिति चाद्वेदार्थान् अधिजगेअधिगतवान् ॥ ३॥ यन्नैतीति य
त्तपआदिनाकश्चिन्नैतिनात्येतिनातिशेतेइतिप्राञ्चः यद्वस्तुतपआदिनाकश्चिन्नैतिनप्राप्नोतितंदप्यात्मतत्त्वमधिजगेइतिपूर्वेणसंबंधः तथाचनकर्मणानप्रजयाधनेन नायमात्माप्रवचनेनलभ्योनमेधयानबहु
नाश्रुतेनेत्यादिश्रुतिभ्यस्तपआदिनापिदुष्प्रापमात्मतत्त्वंजातमात्रएवाधिगतवानित्यर्थः मन्युनायज्ञेन ॥ ४ ॥ विव्यासविभक्तवान् हौत्राध्वर्यवौद्गात्राणिकांडानित्रेतानुपयुक्तंकांडंचपृथक्कृतवानित्यर्थः परा
वरेनिरुपाधिसोपाधिब्रह्मणीजानातीतिपरावरज्ञःब्रह्मर्षिःब्राह्मणश्चासौमंत्रद्रष्टाचेत्यर्थः कविःक्रांतंअतीतादितद्दर्शी ॥५॥ पुण्यकीर्तिर्महायशाः योगुणौघःश्रूयमाणस्तादृशगुणार्जनेपुरुषंव्यापारयतिसाकी

जातमात्रश्चयःसद्यइष्ट्यादेहमवीवृधत् ॥ वेदांश्चाधिजगेसांगान्सेतिहासान्महायशाः ॥ ३ ॥ यन्नैतितपसाकश्चिन्नवेदाध्ययनेनच ॥ नव्रतैर्नोपवासैश्चनप्रसू
त्यानमन्युना ॥ ४ ॥ विव्यासैकंचतुर्धायोवेदंवेदविदांवरः॥ परावरज्ञोब्रह्मर्षिःकविःसत्यव्रतःशुचिः॥ ५॥ यःपांडुंधृतराष्ट्रंचविदुरंचाप्यजीजनत् ॥शांतनोःसं
ततिंतन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ॥ ६ ॥ जनमेजयस्यराजर्षेःसमहात्मासदस्तथा॥ विवेशसहितःशिष्यैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ ७ ॥ तत्रराजानमासीनंददर्शजनमे
जयम्॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्देवैरिवपुरंदरम्॥ ८ ॥ तथामूर्धाभिषिक्तैश्चनानाजनपदेश्वरैः॥ ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्चकुशलैर्यज्ञसंस्तरे॥ ९ ॥ जनमेजयस्तुराजर्षिर्दृ
ष्ट्वातमृषिमागतम्॥ सगणोभ्युद्ययौतूर्णंप्रीत्याभरतसत्तमः ॥ १० ॥ कांचनंविष्टरंतस्मैसदस्यानुमतःप्रभुः॥ आसनंकल्पयामासयथाशक्रोबृहस्पतेः॥ ११ ॥
तत्रोपविष्टंवरदंदेवर्षिगणपूजितम्॥ पूजयामासराजेंद्रःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ १२ ॥ पाद्यमाचमनीयंचअर्घ्यंगांचविधानतः ॥ पितामहायकृष्णायतदर्हायन्य
वेदयत्॥ १३॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजांपांडवाज्जनमेजयात्॥ गांचैवसमनुज्ञाप्यव्यासःप्रीतोभवत्तदा॥ १४ ॥

र्तिः यथायुधिष्ठिरस्यधर्मनिष्ठत्वं कृविक्षेपेऽस्मात्संज्ञायांक्तिच् यश्चगुणौघोगृह्यमाणःपुरुषमाह्लादयत्येवनप्रवर्तयतिसयशः यथाज्योत्स्नाचंद्रस्य यथाविष्णोर्लोकत्रयाक्रमणंपदत्रयेणवसिष्ठस्यवाक्षमाराम
स्यसेतुर्यशः ॥६॥ सदःयज्ञमंडपं ॥७॥ देवैरित्यत्रमेधैरितिपाठेमेधाशब्दान्मत्वर्थीयोऽर्शआद्यच् मेधावद्भिर्बहुभिर्बृहस्पतिभिरिवेत्यभूतोपमा बृहस्पतेरेकत्वात् ॥ ८ ॥ मूर्ध्निपट्टस्थानेऽभिषिक्तैर्मूर्धाभिषिक्तैःय
ज्ञसंस्तरेयज्ञांगानांरचनानुष्ठानेइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पितामहायब्रह्मतुल्याय कृष्णायव्यासाय ॥ १३ ॥ विष्टरादिभिर्मधुपर्कार्चनंदर्शितं तत्रनिवेदितांगांसमनुज्ञापितवान्व्यासोमागामना
गामितिमंत्रलिंगात्तस्याअवध्यत्वंमन्यमानः तद्यथैवादोमनुष्यराजआगतेऽन्यस्मिन्वार्हत्युक्षाणंवावेहतंवाक्षदंतेइत्यर्थवादस्तुरागप्राप्तानुवादसरूपोनविधायकः मावधिष्टेतिनिषेधलिंगस्यअनागामिति
निरपराधत्वहेतूपोद्बलितस्यप्रबलतरत्वात् वेहतंवंध्यांगां क्षदंतेहिंसंति ॥ १४ ॥

उपोपविश्यसमीपेउपविश्य ॥ १५ ॥ प्रतिवेद्यप्रतिख्याप्य अत्रपूजास्तुतिरेव ॥ १६ ॥ इदंवक्ष्यमाणं ॥ १७ ॥ प्रत्यक्षदर्शिवान्प्रत्यक्षदर्शी अन्येभ्योऽपिदृश्यंतइतिवनिप् ॥ १८ ॥ भेदोवैरं अक्लिष्टंरागद्वेषादिशून्यंकर्मयेषांतेषामक्लिष्टकर्मणां ॥ १९ ॥ पितामहानांप्रपितामहानां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥ भेदंवैरमूलंसर्वविनाशंचतत्फलं ॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमो

तथाचपूजयित्वातंप्रणयात्सपितामहम्॥ उपोपविश्यप्रीतात्मापर्यपृच्छदनामयम्॥१५॥ भगवानपितंदृष्ट्वाकुशलंप्रतिवेद्यच॥सदस्यैःपूजितःसर्वैःसदस्यान्प्रत्यपूजयत्॥ १६॥ततस्तुसहितःसर्वैःसदस्यैर्जनमेजयः॥इदंपश्चाद्द्विजश्रेष्ठंपर्यपृच्छत्कृतांजलिः ॥ १७॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥कुरूणांपांडवानांचभवान्प्रत्यक्षदर्शिवान्॥ तेषांचरितमिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज॥ १८॥कथंसमभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम्॥ तच्चयुद्धंकथंवृत्तंभूतांतकरणंमहत्॥ १९ ॥पितामहानांसर्वेषांदैवेनानिष्टचेतसाम्॥कार्त्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्वयथावृत्तंद्विजोत्तम॥ २०॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकृष्णद्वैपायनस्तदा॥शशासशिष्यमासीनंवैशंपायनमंतिके॥ २१॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥कुरूणांपांडवानांचयथाभेदोभवत्पुरा॥ तदस्मैसर्वमाचक्ष्वयन्मत्तःश्रुतवानसि ॥ २२॥गुरोर्वचनमाज्ञायसतुविप्रर्षभस्तदा॥ आचचक्षेततःसर्वमितिहासंपुरातनम्॥ २३॥ राज्ञेतस्मैसदस्येभ्यःपार्थिवेभ्यश्चसर्वशः ॥ भेदंसर्वविनाशंचकुरुपांडवयोस्तदा ॥ ॥ २४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिकथानुबंधेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ ॥६१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥गुरवेप्राङ्नमस्कृत्यमनोबुद्धिसमाधिभिः॥संपूज्यचद्विजान्सर्वांस्तथान्यान्विदुषोजनान् ॥ १॥ महर्षेर्विश्रुतस्येहसर्वलोकेषुधीमतः॥ प्रवक्ष्यामिमतंकृत्स्नंव्यासस्यास्यमहात्मनः॥ २॥ श्रोतुंपात्रंचराजंस्त्वंप्राप्येमांभारतींकथाम्॥गुरोर्वक्रपरिस्पंदोमनःप्रोत्साहतीवमे ॥ ३॥ शृणुराजन्यथाभेदःकुरुपांडवयोरभूत्॥ राज्यार्थेद्यूतसंभूतोवनवासस्तथैवच ॥ ४॥यथाचयुद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम्॥ तत्तेऽहंकथयिष्यामिपृच्छतेभरतर्षभ ॥५॥ मृतेपितरितेवीरावनादेत्यस्वमंदिरम्॥ नचिरादेवविद्वांसोवेदेधनुषिचाभवन्॥६॥तांस्तथासत्त्ववीर्यौजःसंपन्नान्पौरसंमतान्॥नामृष्यन्कुरवोदृष्ट्वापांडवान्श्रीयशोभृतः॥७॥

ऽध्यायः ॥ ६० ॥ गुरवइति मनोबुद्धिसमाधिभिः मनइत्यष्टांगोपलक्षणं बुद्धीतिभक्तिश्रद्धयोः समाधिश्चित्तैकाग्र्यं संपूज्यनमस्कारादिनामानयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ प्रोत्साहतीवप्रोत्साहयतीव परिस्पंदंमुत्प्रोत्साहयतीवमेइतिपाठेपरिस्पंदशब्देक्लीबत्वमार्षं गुरोर्वक्रपरिस्पंदस्त्वंकथांकथयेत्याज्ञावचनंतज्जन्यामुत्प्रीतिःसाप्रोत्साहयति ॥ ३॥४ ॥ ५ ॥ नचिरात्शीघ्रंविद्वांसोभवन् ॥ ६ ॥ सत्त्वंदेहबलं वीर्यमुत्साहः ओजश्चित्तेंद्रियबलं ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ कुलिंगस्यपक्षिणोमतेसाहसेसहिसिंहदंष्ट्रांतर्गतंमांसमादातुंयतते कलिंगस्येत्यपपाठः ॥ ९ ॥ साहसमेवाह ददावित्यादिना ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायास्तीर्थविशेषे वृकनामाबहुभक्षोऽग्निरुद
रेयस्यसवृकोदरः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विप्रकारेष्वपकारेषु मोक्षणेप्राप्तापन्निवारणे प्रतिकारेप्रातिभव्येनशत्रोरप्यापद्विनिपातने ॥ १४ ॥ १५ ॥ संवृतैर्गुप्तैः विवृतैःप्रकाशैः दैवभाव्यर्थरक्षितान्दैवे

ततोदुर्योधनःक्रूरःकर्णश्चसहसौबलः ॥ तेषांनिग्रहनिर्वासान्विविधांस्तेसमारभन् ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनःशूरःकुलिंगस्यमतेस्थितः ॥ पांडवान्विविधोपायैराज्य
हेतोरपीडयत् ॥ ९ ॥ ददावथविषंपापोभीमायधृतराष्ट्रजः ॥ जरयामासतद्वीरःसहान्नेनवृकोदरः ॥ १० ॥ प्रमाणकोट्यांसंसुप्तंपुनर्बद्ध्वावृकोदरम् ॥ तोयेषुभीमं
गंगायाःप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ॥ ११ ॥ यदाविबुद्धःकौंतेयस्तदासंछिद्यबंधनम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोगतव्यथः ॥ १२ ॥ आशीविषैःकृष्णसर्पैःसुप्तंचैनम
दंशयत् ॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ॥ १३ ॥ तेषांतुविप्रकारेषुतेषुतेषुमहामतिः ॥ मोक्षणेप्रतिकारेचविदुरोमहितोऽभवत् ॥ १४ ॥ स्वर्गस्थोजीवलोक
स्ययथाशक्रःसुखावहः ॥ पांडवानांतथानित्यंविदुरोपिसुखावहः ॥ १५ ॥ यदातुविविधोपायैःसंवृतैर्विवृतैरपि ॥ नाशकद्विनिहंतुंतान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् ॥
॥ १६ ॥ ततःसंमंत्र्यसचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः ॥ धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्यजातुषंगृहमादिशत् ॥ १७ ॥ सुतप्रियैषीतान्राजापांडवानंबिकासुतः ॥ ततोविवासया
मासराज्यभोगबुभुक्षया ॥ १८ ॥ तेप्रातिष्ठंतसहितानगरान्नागसाह्वयात् ॥ प्रस्थानेचाभवन्मंत्रीक्षत्तातेषांमहात्मनाम् ॥ १९ ॥ तेनमुक्ताजतुगृहान्निशीथेप्राद्र
वन्वनम् ॥ ततःसंप्राप्यकौंतेयानगरंवारणावतम् ॥ २० ॥ न्यवसंतमहात्मानोमात्रासहपरंतपाः ॥ धृतराष्ट्रेणचाज्ञप्ताउषिताजातुषेगृहे ॥ २१ ॥ पुरोचनाद्रक्षमा
णाःसंवत्सरमतंद्रिताः ॥ सुरुंगांकारयित्वातुविदुरेणप्रचोदिताः ॥ २२ ॥ आदीप्यजातुषंवेश्मदग्ध्वाचैवपुरोचनम् ॥ प्राद्रवन्भयसंविग्नामात्रासहपरंतपाः ॥
॥ २३ ॥ ददृशुर्दारुणंरक्षोहिडिंबंवननिर्झरे ॥ हत्वाचतंराक्षसेंद्रंभीताःसमवबोधनात् ॥ २४ ॥ निशिसंप्राद्रवन्पार्थाधार्तराष्ट्रभयार्दिताः ॥ प्राप्ताहिडिंबाभीमेनयत्र
जातोघटोत्कचः ॥ २५ ॥ एकचक्रांततोगत्वापांडवाःसंशितव्रताः ॥ वेदाध्ययनसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः ॥ २६ ॥ तेतत्रनियताःकालंकंचिदूषुर्नरर्षभाः ॥ मा
त्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २७॥

नादृष्टेनभावीकुरुक्षयपांडवराज्यलाभादिरर्थस्तस्मैरक्षितान् ॥ १६ ॥ वृषःकर्णः जातुषंलाक्षामयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ क्षत्ताविदुरः ॥ १९ ॥ तेनक्षत्तुर्मंत्रणेन ॥ २० ॥ २१ ॥ पुरोचनादात्मानंरक्षमाणाः
रक्षंतः सुरुंगामुभयतोविलंविवरं ॥ २२ ॥ २३ ॥ वननिर्झरेवननिर्झरसमीपे अवबोधनात्प्राकट्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ निहत्यनागराणांशोकमपनीतवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ स्वयंवृणुतेइतिस्वयंवरातां ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शांतनवेनभीष्मेण ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥३७॥३८॥३९॥ ४०॥४१॥सवैसंवत्सरंपूर्णमासंचैकंवनेवसदिति दशसंख्यापूरकत्वात्पूर्णशब्देनदशगुणमुच्यते संवत्सरंपूर्णंएकंचतथामासंपूर्णमेव तेनएकादशसंवत्सरादशमासाश्चभवंति तेषांचसौराणांप्रत्यब्दंसपादपंचदिनवृद्ध्यासावनाद्वाद

तत्रासससादक्षुधितंपुरुषादंवृकोदरः॥भीमसेनोमहाबाहुर्बकंनाममहाबलम्॥ २८ ॥तंचापिपुरुषव्याघ्रोबाहुवीर्येणपांडवः॥निहत्यतरसावीरोनागरान्पर्यसांत्वयत्॥ २९ ॥ततस्तेशुश्रुवुःकृष्णांपंचालेषुस्वयंवराम्॥श्रुत्वाचैवाभ्यगच्छंतगत्वाचैवालभंतताम्॥ ३०॥तेतत्रद्रौपदींलब्ध्वापरिसंवत्सरोषिताः॥विदिताहास्तिनपुरंप्रत्याजग्मुररिंदमाः॥ ३१ ॥तेउक्ताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच॥भ्रातृभिर्विग्रहस्तातकथंवोनभवेदिति ॥ ३२ ॥ अस्माभिःखांडवप्रस्थेयुष्मद्वासोऽनुचिंतितः ॥तस्माज्जनपदोपेतंसुविभक्तमहापथम्॥ ३३ ॥ वासायखांडवप्रस्थंव्रजध्वंगतमत्सराः ॥ तयोस्तेवचनाज्जग्मुःसहसर्वैःसुहृज्जनैः॥ ३४ ॥ नगरंखांडवप्रस्थंरत्नान्यादायसर्वशः ॥ तत्रतेन्यवसन्पार्थाःसंवत्सरगणान्बहून्॥ ३५ ॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोन्यान्महीभृतः ॥ एवंधर्मप्रधानास्तेसत्यव्रतपरायणाः॥ ३६ ॥ अप्रमत्तोत्थिताःक्षांताःप्रतपंतोऽहितान्बहून्॥अजयद्भीमसेनस्तुदिशंप्राचींमहायशाः॥ ३७॥उदीचीमर्जुनोवीरःप्रतीचींनकुलस्तथा॥दक्षिणांसहदेवस्तुविजिग्येपरवीरहा॥ ३८॥एवंचक्रुरिमांसर्वेवशेकृत्स्नांवसुंधराम्॥पंचभिःसूर्यसंकाशैःसूर्येणचविराजता॥ ३९ ॥षट्सूर्येवाभवत्पृथ्वीपांडवैःसत्यविक्रमैः॥ततोनिमित्तेकस्मिंश्चिद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ४० ॥ वनंप्रस्थापयामासतेजस्वीसत्यविक्रमः ॥ प्राणेभ्योपिप्रियतरंभ्रातरंसव्यसाचिनम्॥ ४१ ॥अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंस्थिरात्मानंगुणैर्युतम्॥सवैसंवत्सरंपूर्णंमासंचैकंवनेवसन् ॥ ४२ ॥ततोगच्छद्धृषीकेशंद्वारवत्यांकदाचन॥लब्धवांस्तत्रबीभत्सुर्भार्यांराजीवलोचनाम्॥ ४३॥अनुजांवासुदेवस्यसुभद्रांभद्रभाषिणीम्॥साशचीवमहेंद्रेणश्रीःकृष्णेनेवसंगता॥ ४४॥सुभद्रायुयुजेप्रीत्यापांडवेनार्जुनेनह॥ अतर्पयच्चकौंतेयःखांडवेहव्यवाहनम्॥ ४५ ॥बीभत्सुर्वासुदेवेनसहितोनृपसत्तम॥नातिभारोहिपार्थस्यकेशवेनसहाभवत्॥ ४६ ॥ व्यवसायसहायस्यविष्णोःशत्रुवधेष्विव॥पार्थायाग्निर्ददौचापिगांडीवंधनुरुत्तमम्॥ ४७॥

शाब्दाभवंति अन्येतुमासशब्देनद्वादशसंख्यांलक्षयंतएकशब्दवैयर्थ्यमेकवचनानुपपत्तिंचनेक्षंते वनेइत्युपलक्षणंनगरस्यापि ॥ ४२ ॥ ४३ ॥४४ ॥४५॥ नातीति खांडवदाहइतिशेषः॥ ४६॥व्यवसाय एवमेवेदंकरिष्यामीतिनिश्चयः ॥ ४७ ॥

बाणैर्युक्ताविति शेषः कपिलक्षणंवानरध्वजं यत्रखांडवदाहे ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अक्षैःपाशैर्द्यूतेनेत्यर्थः ॥ ५०॥५१॥५२ ॥ विहतभूयिष्ठंनष्टप्रायं ॥ ५३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेए

इषुधीचाक्षयैर्बाणैरथंचकपिलक्षणम् ॥ मोक्षयामासबीभत्सुर्मयंयत्रमहासुरम्॥४८॥ सचकारसभांदिव्यांसर्वरत्नसमाचिताम् ॥ तस्यांदुर्योधनोमंदोलोभंच
क्रेसुदुर्मतिः॥ ४९ ॥ ततोक्षैर्वंचयित्वाचसौबलेनयुधिष्ठिरम् ॥ वनंप्रस्थापयामाससप्तवर्षाणिपंचच ॥ ५० ॥ अज्ञातमेकंराष्ट्रेचततोवर्षंत्रयोदशम् ॥ ततश्चतुर्दशे
वर्षेयाचमानाःस्वकंवसु ॥ ५१ ॥ नालभंतमहाराजततोयुद्धमवर्तत ॥ ततस्तेक्षत्रमुत्साद्यहत्वादुर्योधनंनृपम् ॥५२॥ राज्यंविहतभूयिष्ठंप्रत्यपद्यंतपांडवाः॥ एवमे
तत्पुरावृत्तंतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ भेदोराज्यविनाशायजयश्चजयतांवर ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिभारतसूत्रंनामएकषष्टि
तमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथितंवैसमासेनत्वयासर्वंद्विजोत्तम ॥ महाभारतमाख्यानंकुरूणांचरि
तंमहत् ॥ १ ॥ कथांत्वनघचित्रार्थांकथयस्वतपोधन ॥ विस्तरश्रवणेजातंकौतूहलमतीवमे ॥ २ ॥ सभवान्विस्तरेणेमांपुनराख्यातुमर्हति ॥ नहितृप्यामिपूर्वेषां
शृण्वानश्चरितंमहत् ॥ ३ ॥ नतत्कारणमल्पंवैधर्मज्ञायत्रपांडवाः॥ अवध्यान्सर्वशोजघ्नुःप्रशस्यंतेचमानवैः ॥ ४ ॥ किमर्थंतेनरव्याघ्राःशक्ताःसंतोह्यनागसः॥
प्रयुज्यमानान्संक्लेशान्क्षांतवंतोदुरात्मनाम् ॥ ५ ॥ कथंनागायुतप्राणोबाहुशालीवृकोदरः ॥ परिक्लिशन्नपिक्रोधंधृतवान्वैद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ कथंसाद्रौपदीकृ
ष्णाक्लिश्यमानादुरात्मभिः॥ शक्तासतीधार्तराष्ट्रान्नादहत्क्रोधचक्षुषा ॥ ७ ॥ कथंव्यसनिनंद्यूतेपार्थौमाद्रीसुतौतदा ॥ अन्वयुस्तेनरव्याघ्राबाध्यमानादुरात्म
भिः॥ ८ ॥ कथंधर्मभृतांश्रेष्ठःसुतोधर्मस्यधर्मवित् ॥ अनर्हःपरमंक्लेशंसोढवान्सयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ कथंचबहुलाःसेनाःपांडवःकृष्णसारथिः ॥ अस्यन्नेकोऽनयत्स
र्वाःपितृलोकंधनंजयः ॥ १० ॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वंयथावृत्तंतपोधन ॥ यद्यच्चकृतवंतस्तेतत्रतत्रमहारथाः॥ ११॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥क्षणंकुरुमहाराज
विपुलोयमनुक्रमः॥पुण्याख्यानस्यवक्तव्यःकृष्णद्वैपायनेरितः॥ १२ ॥

कषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ कथितमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अवध्यान्भीष्मद्रोणादीन् ॥ ४ ॥ ५ ॥ बाहुशालीबाहुबलवान् कथंक्रोधंधृतवान्निरुद्धवान् ॥६॥ शक्तादग्धुमितिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्यन्शरान्क्षिपन् सकथंक्लेशंसोढवानित्यनुषज्यते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ऋषिभिर्मंत्रैस्तद्दृष्टृभिर्वासंस्तुतंसमंस्तुतंवा ॥ १६ ॥ परिनैष्ठिकीपरिनिष्ठामोक्षस्तदुचिता ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ पुंसवनंपुमांसःसूयंतेऽस्मिन्नृश्नुते ॥ २१ ॥ महिषीपट्टराज्ञी

महर्षेःसर्वलोकेषुपूजितस्यमहात्मनः ॥ प्रवक्ष्यामिमतंकृत्स्नंव्यासस्यामिततेजसः ॥ १३ ॥ इदंशतसहस्रंहिश्लोकानांपुण्यकर्मणाम् ॥ सत्यवत्यात्मजेनेहव्या
ख्यातममितौजसा ॥१४॥यइदंश्रावयेद्विद्वान्येचेदंशृणुयुर्नराः॥ तेब्रह्मणःस्थानमेत्यप्राप्नुयुर्देवतुल्यताम् ॥१५॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम् ॥ श्राव्या
णामुत्तमंचेदंपुराणमृषिसंस्तुतम् ॥ १६ ॥ अस्मिन्नर्थश्चकामश्चनिखिलेनोपदेक्ष्यते ॥ इतिहासेमहापुण्येबुद्धिश्चपरिनैष्ठिकी ॥ १७॥ अक्षुद्रान्दानशीलांश्चसत्य
शीलाननास्तिकान् ॥ कार्ष्णंवेदमिमंविद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते ॥ १८ ॥ भ्रूणहत्याकृतंचापिपापंजह्यादसंशयम् ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वापुरुषोऽपिसुदारुणः॥
॥ १९ ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योराहुणाचंद्रमायथा ॥ जयोनामेतिहासोऽयंश्रोतव्योविजिगीषुणा ॥ २० ॥ महींविजयतेराजाशत्रूंश्चापिपराजयेत् ॥ इदंपुंसवनं
श्रेष्ठमिदंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ २१ ॥ महिषीयुवराजाभ्यांश्रोतव्यंबहुशस्तथा ॥ वीरंजनयतेपुत्रंकन्यांवाराज्यभागिनीं ॥ २२ ॥ धर्मशास्त्रमिदंपुण्यमर्थशास्त्रमिदं
परम् ॥ मोक्षशास्त्रमिदंप्रोक्तंव्यासेनामितबुद्धिना ॥ २३ ॥ संप्रत्याचक्षतेचेदंतथाश्रोष्यंतिचापरे ॥ पुत्राःशुश्रूषवःसंतिप्रेष्याश्चप्रियकारिणः ॥ २४ ॥ शरीरेणकृ
तंपापंवाचाचमनसैवच ॥ सर्वंसंत्यजतिक्षिप्रंयइदंशृणुयान्नरः॥२५॥ भरतानांमहज्जन्मशृण्वतामनसूयताम् ॥ नास्तिव्याधिभयंतेषांपरलोकभयंकुतः ॥२६॥
धन्यंयशस्यमायुष्यंपुण्यंस्वर्ग्यंतथैवच ॥ कृष्णद्वैपायनेनेदंकृतंपुण्यचिकीर्षुणा ॥ २७ ॥ कीर्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचभूरिद्र
विणतेजसाम्॥२८॥सर्वविद्यावदातानांलोकेप्रथितकर्मणाम्॥यइदंमानवोलोकेपुण्यार्थेब्राह्मणाञ्छुचीन्॥ २९ ॥ श्रावयेतमहापुण्यंतस्यधर्मःसनातनः॥कु
रूणांप्रथितंवंशंकीर्तयन्सततंशुचिः ॥ ३० ॥ वंशमाप्नोतिविपुलंलोकेपूज्यतमोभवेत् ॥ योऽधीतेभारतंपुण्यंब्राह्मणोनियतव्रतः॥ ३१ ॥ चतुरोवार्षिकान्मासा
न्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ विज्ञेयःसचवेदानांपारगोभारतंपठन् ॥ ३२ ॥ देवाराजर्षयोह्यत्रपुण्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ कीर्त्यंतेधूतपाप्मानःकीर्त्यंतेकेशवस्तथा ॥ ३३॥
भगवांश्चापिदेवेशोयत्रदेवीचकीर्त्यते ॥ अनेकजननोयत्रकार्तिकेयस्यसंभवः॥ ३४॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनसूयतांगुणेषुदोषारोपमकुर्वतां ॥२६॥२७॥२८ ॥२९॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥३३ ॥ अनेकजननःअनेकेभ्यःषड्भ्यःकृत्तिकाभ्योजननमुत्पत्तिरस्मिन्निति तथा ॥ ३४॥

सर्वश्रुतिसमूहःसर्वासांश्रुतीनांकर्मब्रह्मपराणांसमूहएवायं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सर्वथासाधुनाऽसाधुनावावर्त्मनावर्त्तमानाअपिकृताकृतैःक्रमेणपापपुण्यै

ब्राह्मणानांगवांचैवमाहात्म्यंयत्रकीर्त्यते॥ सर्वश्रुतिसमूहोऽयंश्रोतव्योधर्मबुद्धिभिः॥ ३५॥ यइदंश्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणानिहपर्वसु ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गोब्रह्मग
च्छतिशाश्वतम् ॥ ३६॥ श्रावयेद्ब्राह्मणान्श्राद्धेयश्चेमंपादमंततः॥ अक्षय्यंतस्यतच्छ्राद्धमुपावर्तेत्पितॄनिह॥३७॥ अह्नायदेनःक्रियतेइंद्रियैर्मनसाऽपिवा॥ ज्ञा
नादज्ञानतोवापिप्रकरोतिनरश्चयत्॥ ३८ ॥ तन्महाभारताख्यानंश्रुत्वैवप्रविलीयते ॥भरतानांमहज्जन्ममहाभारतमुच्यते॥ ३९ ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपा
पैःप्रमुच्यते ॥ भरतानांयतश्चायमितिहासोमहाद्भुतः ॥ ४० ॥ महतोह्येनसोमर्त्यान्मोचयेदनुकीर्तितः ॥ त्रिभिर्वर्षैर्लब्धकामःकृष्णद्वैपायनोमुनिः॥ ४१ ॥ नि
त्योत्थितःशुचिःशक्तोमहाभारतमादितः॥ तपोनियममास्थायकृतमेतन्महर्षिणा ॥ ४२ ॥ तस्मान्नियमसंयुक्तैःश्रोतव्यंब्राह्मणैरिदम् ॥ कृष्णप्रोक्तामिमांपुण्यां
भारतीमुत्तमांकथाम्॥ ४३ ॥ श्रावयिष्यंतियेविप्रायेचश्रोष्यंतिमानवाः ॥ सर्वथावर्तमानावैनतेशोच्याःकृताकृतैः ॥ ४४ ॥ नरेणधर्मकामेनसर्वःश्रोतव्यइत्य
पि ॥ निखिलेनेतिहासोऽयंततःसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४५ ॥ नतांस्वर्गगतिंप्राप्यतुष्टिंप्राप्नोतिमानवः ॥ यांश्रुत्वैवमहापुण्यमितिहासमुपाश्नुते ॥४६॥ शृण्वन्श्रा
द्धःपुण्यशीलःश्रावयंश्चेदमद्भुतम्॥ नरःफलमवाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः॥ ४७ ॥ यथासमुद्रोभगवान्यथामेरुर्महागिरिः॥ उभौख्यातौरत्ननिधीतथाभारतमु
च्यते॥ ४८ ॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम्॥ श्रव्यंश्रुतिसुखंचैवपावनंशीलवर्धनम्॥४९॥ यइदंभारतंराजन्वाचकायप्रयच्छति॥ तेनसर्वामहीदत्ता
भवेत्सागरमेखला॥५०॥ पारिक्षितकथांदिव्यांपुण्यायविजयायच ॥ कथ्यमानांमयाकृत्स्नांशृणुहर्षकरीमिमाम् ॥५१॥ त्रिभिर्वर्षैःसदोत्थायीकृष्णद्वैपायनो
मुनिः॥ महाभारतमाख्यानंकृतवानिदमद्भुतम् ॥५२॥

स्तेनशोच्याः एतच्छ्रवणादेवसर्वप्रत्यवायपरिहारोभवतीतिभावः ॥ ४४ ॥ सिद्धिर्धर्मफलंचित्तशुद्ध्यादिः ॥ ४५ ॥ नतामिति स्वर्गादप्येतच्छ्रवणंसुखकरंमुक्तिहेतुत्वादितिभावः ॥ ४६ ॥ श्राद्धःश्रद्धावान्
॥ ४७ ॥ ४८ ॥ श्रव्यमर्थतोरम्यं ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ सदोत्थायीसदोद्युक्तः ॥५२॥

१ लब्धकामोऽभूदितिशेषः २ नित्योत्थितइत्यादिपूर्वान्वयि एतन्महाभारतंमहर्षिणाकृतमित्यन्वयः

अद्भुतत्वमेवाह धर्मेचेति धर्मादिचतुष्टयेउपादेयेचकारचतुष्टयोक्तेअधर्मानर्थदुःखसंसाररूपेचतुष्केहातव्येचविषयेहेयमुपादेयंचकृत्स्नमत्रैवनिरूपितं इतोधिकंग्रंथांतरेनास्तीतिकात्स्न्येनसर्वेषांशास्त्राणा
मर्थंज्ञातुकामेनैतदेवादर्तव्यमित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥राजेति रंजकत्वाद्राजा महीपतिःपृथ्वीपालकः ॥१॥
वसुःउपरिचरः ॥ २ ॥ ३ ॥ साक्षात्प्रत्यक्षीभूय ॥ ४ ॥ नसंकीर्येतनिर्नायकत्वात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पशव्यःपशुभ्योहितः स्वारक्ष्यःस्वःस्वर्गस्तत्तुल्यःअतएवरक्ष्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ गावलीवर्दान् देशोऽ

धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तितदन्यत्रयन्नेहास्तिनतत्क्वचित् ॥ ५३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिमहाभारत
प्रशंसायांद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥राजोपरिचरोनामधर्मनित्योमहीपतिः ॥ बभूवमृगयांगंतुंसदाकिल
धृतव्रतः ॥ १ ॥ सचेदिविषयंरम्यंवसुःपौरवनंदनः ॥ इंद्रोपदेशाज्जग्राहरमणीयंमहीपतिः ॥ २ ॥ तमाश्रमेन्यस्तशस्त्रंनिवसंतंतपोनिधिम् ॥ देवाःशक्रपुरोगावैरा
जानमुपतस्थिरे ॥ ३ ॥ इंद्रत्वमर्होराजायंतपसेत्यनुचिंत्यवै ॥ तंसांत्वेननृपंसाक्षात्तपसःसंन्यवर्तयन् ॥ ४ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ नसंकीर्येतधर्मोयंपृथिव्यांपृ
थिवीपते ॥ त्वयाहिधर्मोविधृतःकृत्स्नंधारयतेजगत् ॥ ५ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ लोकेधर्मंपालयत्वंनित्ययुक्तःसमाहितः ॥ धर्मयुक्तस्ततोलोकान्पुण्यान्पश्यसि
शाश्वतान् ॥ ६ ॥ दिविष्ठस्यभुविष्ठस्त्वंसखाभूतोममप्रियः ॥ रम्यःपृथिव्यांयोदेशस्तमावसनराधिप ॥ ७ ॥ पशव्यश्चैवपुण्यश्चप्रभूतधनधान्यवान् ॥ स्वारक्ष्य
श्चैवसौम्यश्चभोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ॥ ८ ॥ अर्थवानेषदेशोहिधनरत्नादिभिर्युतः ॥ वसुपूर्णाचवसुधावसचेदिषुचेदिप ॥ ९ ॥ धर्मशीलाजनपदाःसुसंतोषाश्चसा
धवः ॥ नचमिथ्याप्रलापोत्रस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ १० ॥ नचपित्राविभज्यंतेपुत्रागुरुहितेरताः ॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशान्संधुक्षयंतिच ॥ ११ ॥ सर्वेवर्णाःस्व
धर्मस्थाःसदाचेदिषुमानद ॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुयद्भवेत् ॥ १२ ॥ दैवोपभोग्यंदिव्यंत्वामाकाशेस्फाटिकंमहत् ॥ आकाशगंत्वांमद्दत्तंविमानमुप
पत्स्यते ॥ १३ ॥ त्वमेकःसर्वमर्त्येषुविमानवरमास्थितः ॥ चरिष्यस्युपरिस्थोहिदेवोविग्रहवानिव ॥ १४ ॥ ददामितेवैजयंतींमालामम्लानपंकजाम् ॥ धारयिष्य
तिसंग्रामेयात्वांशस्त्रैरविक्षतम् ॥ १५ ॥

कृष्टपच्यइनिहलधुरिनयुंजतेनापिशकटधुरि पृष्ठवाहैरेवतत्कार्यसिद्धेरितिभावः कृशान्दीनानाथादीन्संधुक्षयंतिपुष्टान्कुर्वंति यद्वा वृषभान्कृशान्नधुरियुंजतेप्रत्युतसंधुक्षयंतीति अन्येतुगाःस्त्रीगवीःतासा
मप्यांध्रादिदुर्देशेषुधुरियोजनंदृष्टंतदिहनास्तीत्याहुः ॥ ११ ॥ नतइति आत्मज्ञानात्सर्वज्ञोभविष्यसीत्यर्थः ॥ १२ ॥ उपपत्स्यतेउपस्थास्यते ॥ १३ ॥ १४ ॥ वैजयंतींविजयहेतुं अविक्षतमेवधारयिष्यतिपा
लयिष्यतिनतुविक्षतं अनयाशस्त्रमेवत्वांनवाधिष्यतइतिभावः ॥ १५ ॥

लक्षणंचिह्नं ॥ १६ ॥ इष्टप्रदानंप्रीतिदानमुद्दिश्ययष्टिंददौ ॥ १७ ॥ शक्रस्यपूजार्थंमानार्थं तस्यायष्टेः गतेसंवत्सरेसंवत्सरांतेयष्टिप्रवेशोद्यापिमहाराष्ट्रादिषुदृश्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ अपरेद्युःप्रतिपदिद्वितीयसंवत्सरादौ अत्युच्छ्रयऊर्ध्वंस्थापनं पिटकैःमंजूषारूपैर्वस्त्रमयैःकोशैः यद्वाकांच्यामिवपिटकाःस्वर्णादिमयावेष्टकाःपेट्यइतिभाषायांप्रसिद्धायाम्नाः पिटकःपेटकःपेटामंजूषाथविहंगिकेत्यमरः॥२० ॥

लक्षणंचैतदेवेहभवितातेनराधिप॥इंद्रमालेतिविख्यातंधन्यमप्रतिमंमहत्॥ १६ ॥ यष्टिंचवैणवींतस्मैददौवृत्रनिषूदनः ॥ इष्टप्रदानमुद्दिश्यशिष्टानांप्रतिपालि
नीम्॥ १७॥ तस्याःशक्रस्यपूजार्थंभूमौभूमिपतिस्तदा॥ प्रवेशंकारयामासगतेसंवत्सरेतदा॥ १८॥ ततःप्रभृतिचाद्यापियष्टेःक्षितिपसत्तमैः॥ प्रवेशःक्रियतेरा
जन्यथातेनप्रवर्तितः ॥ १९ ॥ अपरेद्युस्ततस्तस्याःक्रियतेऽत्युच्छ्रयोनृपैः ॥ अलंकृतायाःपिटकैर्गंधमाल्यैश्चभूषणैः ॥ २० ॥ माल्यदामपरिक्षिप्ताविधिवत्क्रि
यतेऽपिच॥ भगवान्पूज्यतेचात्रहंसरूपेणचेश्वरः॥ २१ ॥ स्वयमेवगृहीतेनवसोःप्रीत्यामहात्मनः ॥ सतांपूजांमहेंद्रस्तुदृष्ट्वादेवःकृतांशुभाम् ॥ २२ ॥ वसुनारा
जमुख्येनप्रीतिमानब्रवीत्प्रभुः ॥ येपूजयिष्यंतिनराराजानश्चमहंमम ॥ २३॥ कारयिष्यंतिचमुदायथाचेदिपतिर्नृपः ॥ तेषांश्रीर्विजयश्चैवसराष्ट्राणांभविष्य
ति॥ २४॥ तथास्फीतोजनपदोमुदितश्चभविष्यति॥ एवंमहात्मनातेनमहेंद्रेणनराधिप॥ २५॥ वसुःप्रीत्यामघवतामहाराजोऽभिसत्कृतः॥ उत्सवंकारयिष्यंति
सदाशक्रस्ययेनराः ॥ २६॥ भूमिरत्नादिभिर्दानैस्तथापूज्याभवंतिते॥ वरदानमहायज्ञैस्तथाशक्रोत्सवेनच॥२७॥ संपूजितोमघवतावसुश्चेदीश्वरोनृपः॥पाल
यामासधर्मेणचेदिस्थःपृथिवीमिमाम्॥ २८॥इंद्रप्रीत्याचेदिपतिश्चकारेंद्रमहंवसुः॥पुत्राश्चास्यमहावीर्याःपंचासन्नमितौजसः ॥ २९ ॥ नानाराज्येषुचसुता
न्ससम्राडभ्यषेचयत्॥ महारथोमागधानांविश्रुतोयोबृहद्रथः॥ ३० ॥ प्रत्यग्रहःकुशांबश्चयमाहुर्मणिवाहनम्॥ मावेल्लश्चयदुश्चैवराजन्यश्चापराजितः॥ ३१॥
एतेतस्यसुताराजन्राजर्षेर्भूरितेजसः॥ न्यवेशयन्नामभिःस्वैस्तेदेशांश्चपुराणिच॥ ३२॥ वासवाःपंचराजानःपृथग्वंशाश्चशाश्वताः॥ वसंतमिंद्रप्रासादेआका
शेस्फाटिकेचतम्॥ ३३॥ उपतस्थुर्महात्मानंगंधर्वाप्सरसोनृपम्॥ राजोपरिचरेत्येवंनामतस्याथविश्रुतम्॥ ३४॥

हंसरूपेणयुक्तोऽहंसरूपी तस्यैवबुद्धिस्थस्यरूपस्यविशेषणंस्वयमेवगृहीतेनेति हंसरूपेणवासवइतिपाठेस्पष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥ देवःकृतामितिपाठः विसर्गाभावेतुदेवेतिजनमेजयसंबोधनं ॥ २२ ॥ महमुत्सवं महउद्धवउत्सवइत्यमरः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥वरदानंचमहायज्ञाश्चतैः ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वासवावसुपुत्राः इंद्रप्रासादेइंद्रदत्तेविमाने ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

पुरोपवाहिनींपुरसमीपेवहंतीमरौत्सीद्दात्मन्येवावरुरोध ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ नदीराज्ञेन्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषज्यते ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पुंसवनेपुंप्रसवयोग्येकाले तदहस्तस्मिन्दिने ॥ ४० ॥ ४१ ॥

पुरोपवाहिनींतस्यनदींशुक्तिमतींगिरिः ॥ अरौत्सीच्चेतनायुक्तःकामात्कोलाहलःकिल ॥ ३५ ॥ गिरिंकोलाहलंतंतुपदावसुरताडयत् ॥ निश्चक्रामततस्तेनप्र
हारविवरेणसा ॥ ३६ ॥ तस्यांनद्यांसजनयन्मिथुनंपर्वतःस्वयम् ॥ तस्माद्विमोक्षणात्प्रीतानदीराज्ञेन्यवेदयत् ॥ ३७ ॥ यःपुमानभवत्तत्रतंसराजर्षिसत्तमः ॥ व
सुर्वसुप्रदश्चक्रेसेनापतिमरिंदमः ॥ ३८ ॥ चकारपत्नींकन्यांतुतथातांगिरिकांनृपः ॥ वसोःपत्नीतुगिरिकाकामकालंन्यवेदयत् ॥ ३९ ॥ ऋतुकालमनुप्राप्तास्ना
तापुंसवनेशुचिः ॥ तदहःपितरश्चैनमूचुर्जहिमृगानिति ॥ ४० ॥ तंराजसत्तमंप्रीतास्तदामतिमतांवर ॥ सपितॄणांनियोगंतमनतिक्रम्यपार्थिवः ॥ ४१ ॥ चकार
मृगयांकामीगिरिकामेवसंस्मरन् ॥ अतीवरूपसंपन्नांसाक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥ ४२ ॥ अशोकैश्चंपकैश्चूतैरनेकैरतिमुक्तकैः ॥ पुन्नागैःकर्णिकारैश्चबकुलैर्दिव्य
पाटलैः ॥ ४३ ॥ पाटलैर्नारिकेलैश्चचंदनैश्चार्जुनैस्तथा ॥ एतैरम्यैर्महावृक्षैःपुण्यैःस्वादुफलैर्युतम् ॥ ४४ ॥ कोकिलाकुलसंनादंमत्तभ्रमरनादितम् ॥ वसंतकालेतत्त
स्यवनंचैत्ररथोपमम् ॥ ४५ ॥ मन्मथाभिपरीतात्मानापश्यद्गिरिकांतदा ॥ अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणोयदृच्छया ॥ ४६ ॥ पुष्पसंछन्नशाखाग्रंपल्लवैरुपशोभि
तम् ॥ अशोकंस्तबकैश्छन्नंरमणीयमपश्यत ॥ ४७ ॥ अधस्तात्तस्यच्छायायांसुखासीनोनराधिपः ॥ मधुगंधैश्चसंयुक्तंपुष्पगंधमनोहरम् ॥ ४८ ॥ वायुनाप्रेर्यमा
णस्तुधूम्रायमुदमन्वगात् ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंदचरतोगहनेवने ॥ ४९ ॥ स्कन्नमात्रंचतद्रेतोवृक्षपत्रेणभूमिपः ॥ प्रतिजग्राहमिथ्यामेनपतेद्रेतइत्युत ॥ ५० ॥ इ
दंमिथ्यापरिस्कन्नंरेतोमेनभवेदिति ॥ ऋतुश्चतस्याःपत्न्यामेनमोघःस्यादितिप्रभुः ॥ ५१ ॥ संचिंत्यैवंतदाराजाविचार्यचपुनःपुनः ॥ अमोघत्वंचविज्ञायरेतसो
राजसत्तमः ॥ ५२ ॥ शुक्रप्रस्थापनेकालंमहिष्याःप्रसमीक्ष्यवै ॥ अभिमंत्र्याथतच्छुक्रमारात्तिष्ठंतमाशुगम् ॥ ५३ ॥ सूक्ष्मधर्मार्थतत्त्वज्ञोगत्वाश्येनंततोऽब्रवी
त् ॥ मत्प्रियार्थमिदंसौम्यशुक्रंममगृहंनय ॥ ५४ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ सिंहावलोकनेनाशोकमेवविशिनष्टि मधुगंधैरिति ॥ ४८ ॥ वायुनाकामोद्दीपकेन धूम्रंमलिनंरतिकर्मतदर्थं मुदंस्त्रीविषयांप्रीतिमनुस्मृत्यतामेवमनसाऽगात्
तयासहमानसंसुरतमकरोदित्यर्थः प्रचस्कंदपपात ॥ ४९ ॥ मिथ्याप्रसवशून्यत्वेनालीकप्रायं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अभिमंत्र्यपुत्रोत्पत्तिलिंगैर्मंत्रैःस्पृष्ट्वा आरात्विमानैकदेशसमीपे ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

आर्तवमृतुकालीनंस्नानं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युध्यतोःसतोः अद्रिकागिरिकेतिनामसाम्यादेकस्याएवाप्सरसोव्यूहभेदेनदेहद्वयंज्ञेयं अन्यथाराज्ञोमिथ्यासंकल्पत्वापत्तेः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

गिरिकायाःप्रयच्छाशुतस्याह्यार्तवमद्यवै ॥ गृहीत्वातत्तदाश्येनस्तूर्णमुत्पत्यवेगवान् ॥ ५५ ॥ जवंपरममास्थायप्रदुद्रावविहंगमः ॥ तमपश्यदथायांतंश्येनं
श्येनस्तथापरः ॥ ५६ ॥ अभ्यद्रवच्चतंसद्योदृष्ट्वैवामिषशंकया ॥ तुंडयुद्धमथाकाशेतावुभौसंप्रचक्रतुः ॥ ५७ ॥ युध्यतोरपतद्रेतस्तच्चापियमुनांभसि ॥ तत्राद्रि
केतिविख्याताब्रह्मशापाद्वराप्सराः ॥ ५८ ॥ मीनभावमनुप्राप्ताबभूवयमुनाचरी ॥ श्येनपादपरिभ्रष्टंतद्वीर्यमथवासवम् ॥ ५९ ॥ जग्राहतरसोपेत्यसाद्रिकाम
त्स्यरूपिणी ॥ कदाचिदपिमत्सींतांबबंधुर्मत्स्यजीविनः ॥ ६० ॥ मासेचदशमेप्राप्तेतदाभरतसत्तम ॥ उज्जह्रुरुदरात्तस्याःस्त्रींपुमांसंचमानुषम् ॥ ६१ ॥ आश्चर्य
भूतंतद्गत्वाराज्ञेऽथप्रत्यवेदयन् ॥ कायेमत्स्याइमौराजन्संभूतौमानुषाविति ॥ ६२ ॥ तयोःपुमांसंजग्राहराजोपरिचरस्तदा ॥ समत्स्योनामराजासीद्धार्मिकः
सत्यसंगरः ॥ ६३ ॥ साप्सरामुक्तशापाचक्षणेनसमपद्यत ॥ यापुरोक्ताभगवतातिर्यग्योनिगताशुभा ॥ ६४ ॥ मानुषौजनयित्वात्वंशापमोक्षमवाप्स्यसि ॥
ततःसाजनयित्वातौविशस्तामत्स्यघातिना ॥ ६५ ॥ संत्यज्यमत्स्यरूपंसादिव्यंरूपमवाप्यच ॥ सिद्धर्षिचारणपथंजगामाथवराप्सराः ॥ ६६ ॥ साकन्यादुहि
तातस्यामत्स्यामत्स्यसगंधिनी ॥ राज्ञादत्ताचदाशायकन्येयंतेभवत्विति ॥ ६७ ॥ रूपसत्त्वसमायुक्तासर्वैःसमुदितागुणैः ॥ सातुसत्यवतीनाममत्स्यघात्यभिसं
श्रयात् ॥ ६८ ॥ आसीत्सामत्स्यगंधैवकंचित्कालंशुचिस्मिता ॥ शुश्रूषार्थंपितुर्नावंवाहयंतींजलेचताम् ॥ ६९ ॥ तीर्थयात्रांपरिक्रामन्नपश्यद्वैपराशरः ॥ अतीव
रूपसंपन्नांसिद्धानामपिकांक्षिताम् ॥ ७० ॥ दृष्ट्वैवसचतांधीमांश्चकमेचारुहासिनीम् ॥ दिव्यांतांवासवींकन्यांरंभोरुंमुनिपुंगवः ॥ ७१ ॥ संगमंममकल्याणिकु
रुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ साब्रवीत्पश्यभगवन्पारावारेस्थितानृषीन् ॥ ७२ ॥ आवयोर्दृष्टयोरेभिःकथंतुस्यात्समागमः ॥ एवंतयोक्तोभगवान्नीहारमसृजत्प्रभुः ॥ ७३ ॥
येनदेशःससर्वस्तुतमोभूतइवाभवत् ॥ दृष्ट्वासृष्टंतुनीहारंततस्तंपरमर्षिणा ॥ ७४ ॥ विस्मितासाऽभवत्कन्याव्रीडिताचतपस्विनी ॥ ॥ सत्यवत्युवाच ॥ ॥ वि
द्धिमांभगवन्कन्यांसदापितृवशानुगाम् ॥ ७५ ॥ त्वत्संयोगाच्चदुष्येतकन्याभावोममाऽनघ ॥ कन्यात्वेदूषितेवापिकथंशक्ष्येद्विजोत्तम ॥ ७६ ॥

मासेदशमेप्राप्तेबबंधुरितिसंबंधः उज्जह्रुःउद्धृतवंतः ॥ ६१ ॥ कायेदेहे मत्स्याःमत्स्ययोषायाः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मत्स्यसगंधिनीमत्स्यसमानगंधा दाशायकैवर्त्ताय ॥ ६७ ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ चकमेकामितवान् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नीहारंधूमिकां ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पितुर्वशइच्छातदनुसारिणींपितृवशानुगां ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

नस्थातुंजीवितुंनोत्सहे कन्यात्वदूषणादित्यर्थः ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ स्त्रीभावेयोगुणःपुष्पवत्त्वातेनभूषिता सद्यःपुष्पंत्रत्यभूदित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वरंकन्याभावेसौगंध्यंचलब्ध्वासद्योगर्भंच
सुषावेतिसंबंधः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ द्वीपमेवाऽयनंन्यासस्थानंयस्यद्वीपायनंः स्वार्थेतद्धितः द्वीपायनएवद्वैपायनइतिनामनिर्वक्ति न्यस्तइति ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंयुगेयुगेपादशःक्षीयमाणं कले

गृहंगंतुमृषेचाहंधीमन्नस्थातुमुत्सहे ॥ एतत्संचिंत्यभगवन्विधत्स्वयदनंतरम् ॥ ७७ ॥ एवमुक्तवतींतांतुप्रीतिमानृषिसत्तमः ॥ उवाचमत्प्रियंकृत्वाकन्यैवत्वंभवि
प्यसि ॥ ७८ ॥ वृणीष्वचवरंभीरुयंत्वमिच्छसिभाविनि ॥ वृथाहिनप्रसादोमेभूतपूर्वःशुचिस्मिते ॥ ७९ ॥ एवमुक्तावरंवव्रेगात्रसौगंध्यमुत्तमम् ॥ सचास्यैभग
वान्प्रादान्मनसःकांक्षितंभुवि ॥ ८० ॥ ततोलब्धवराप्रीतास्त्रीभावगुणभूषिता ॥ जगामसहसंसर्गमृषिणाद्भुतकर्मणा ॥ ८१ ॥ तेनगंधवतीत्येवंनामास्याःप्रथि
तंभुवि ॥ तस्यास्तुयोजनाद्गंधमाजिघ्रंतनराभुवि ॥ ८२ ॥ तस्यायोजनगंधेतिततोनामापरंस्मृतम् ॥ इतिसत्यवतीहृष्टालब्ध्वावरमनुत्तमम् ॥ ८३ ॥ पराशरेणसं
युक्तासद्योगर्भंसुषावसा ॥ जज्ञेचयमुनाद्वीपपाराशर्यःसवीर्यवान् ॥ ८४ ॥ समातरमनुज्ञाप्यतपस्येवमनोदधे ॥ स्मृतोऽहंदर्शयिष्यामिकृत्येष्वितिचसोऽब्र
वीत् ॥ ८५ ॥ एवंद्वैपायनोजज्ञेसत्यवत्यांपराशरात् ॥ न्यस्तोद्वीपेसयद्बालस्तस्माद्द्वैपायनःस्मृतः ॥ ८६ ॥ पादापसारिणंधर्मंसतुविद्वान्युगेयुगे ॥ आयुःशक्तिंच
मर्त्यानांयुगावस्थामवेक्ष्यच ॥ ८७ ॥ ब्रह्मणोब्राह्मणानांचतथानुग्रहकांक्षया ॥ विव्यासवेदान्यस्मात्सतस्माद्व्यासइतिस्मृतः ॥ ८८ ॥ वेदानध्यापयामाससम
हाभारतपंचमान् ॥ सुमंतुंजैमिनिंपैलंशुकंचैवस्वमात्मजम् ॥ ८९ ॥ प्रभुर्वरिष्ठोवरदोवैशंपायनमेवच ॥ संहितास्तैःपृथक्त्वेनभारतस्यप्रकाशिताः ॥ ९० ॥ तथा
भीष्मःशांतनवोगंगायाममितद्युतिः ॥ वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्योमहायशाः ॥ ९१ ॥ वेदार्थविच्चभगवानृषिर्विप्रोमहायशाः ॥ शूलेप्रोतःपुराणर्षिरचौर
श्चौरशंकया ॥ ९२ ॥ अणीमांडव्यइत्येवंविख्यातःसमहायशाः ॥ सधर्ममाहूयपुरामहर्षिरिदमुक्तवान् ॥ ९३ ॥

रादौपादमात्रमवशिष्टमित्यर्थः एवमायुरादिह्रासंचावेक्ष्य ॥ ८७ ॥ ब्रह्मणोवेदस्य अनुग्रहोरक्षणं विव्यासशाखाभेदेनविस्तारितवान् अतोव्यासइत्यपितस्यनामेत्यर्थः ॥ ८८ ॥ महाभारतपंचमानितिभा
रतंपंचमोवेदः सर्वश्रुतिसमूहोयमित्यसकृदुक्तेः इतरपुराणवदिदंनमंतव्यमित्यर्थः ॥ ८९ ॥ भारतस्यमूलभूताःसंहितामंत्रब्राह्मणरूपावेदाः तैःसुमंतुप्रभृतिभिः प्रकाशिताइदमस्यमूलमिदमस्यमूलमितिस्प
ष्टीकृतास्तेनप्रत्यक्षवेदमूलमेतदितिभावः ॥ ९० ॥ वसुवीर्यादष्टानांवसूनामंशात् ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ आहूयसमीपमानीय आहत्येतिपाठेअधिक्षिप्य ॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥ वधःपीडाऽपमानोवा ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ कुंतिभोजस्यकन्यायांकुंत्यां ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ अनादिनिधनइतिस्थूलदेहधर्मयोर्जन्ममरणयोर्व्यावृत्तिः देवोदीव्यमानोजगत्कर्ता किंतैजसोन प्र
भुर्जीवस्यस्वप्नेपिजगत्कर्तृत्वाभावात् अन्यथास्वप्नेप्रतिकूलसृष्ट्यनुपपत्तिः एतेनकर्मद्वारापिजगत्कर्तृत्वंजीवस्यलांगलंगवादीनुद्वहतीतिवन्निमित्तत्वमात्रेणनत्वीश्वरत्वेनेतिदर्शितं अव्यक्तमव्याकृतं किंसौ
षुप्तंकारणं यथोक्तं सुषुप्ताख्यंतमोज्ञानंयद्बीजंस्वप्नबोधयोरितितद्व्यावर्तयति अक्षरमिति नक्षरत्यपरिणामित्वात् तत्तुक्षयोद्भवयुक्तं एतेनव्यष्टिस्थूलसूक्ष्मकारणदेहव्यावर्तनेनत्वंपदार्थशोधउक्तः अन्य
थाभगवतिजन्माद्यप्रसक्तेस्तद्वारकमनादिनिधनइतिविशेषणमनुपपन्नं तत्पदार्थमाह ब्रह्मबृहत् प्रधानंप्रधीयतेस्मिन्सर्वमितिलयस्थानं त्रिगुणात्मकंसत्त्वरजस्तमोमयं ॥ १०० ॥ अस्यसांख्याभिमतमना
त्मत्वंपरिणामित्वंचवारयत्यात्मानमव्ययमितिविशेषणाभ्यां प्रधानत्वादेवप्रकृतिमुपादानं प्रभवमुत्पत्तिनिमित्तं प्रभुमधिष्ठातारं ननुघटादेर्मृदुपादानंचक्रंनिमित्तंकुलालःकर्ता अत्रतुत्रयमपिदेवएवेत्युक्तं

इषीकयामयाबाल्याद्विद्धाह्येकाशकुंतिका ॥ तत्किल्बिषंस्मरेधर्मनान्यत्पापमहंस्मरे ॥ ९४ ॥ तन्मेसहस्रममितंकस्मान्नेहाजयत्तपः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधःसर्वभूत
वधाद्यतः ॥ ९५ ॥ तस्मात्त्वंकिल्बिषीधर्मशूद्रयोनौजनिष्यसि ॥ तेनशापेनधर्मोपिशूद्रयोनावजायत ॥ ९६ ॥ विद्वान्विदुररूपेणधार्मीतनुरकिल्बिषी ॥ संजयो
मुनिकल्पस्तुजज्ञेसूतोगवल्गणात् ॥ ९७ ॥ सूर्याच्चकुंतिकन्यायांजज्ञेकर्णोमहाबलः ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ ९८ ॥ अनुग्रहार्थंलोकानांविष्णु
र्लोकनमस्कृतः ॥ वसुदेवात्तुदेवक्यांप्रादुर्भूतोमहायशाः ॥ ९९ ॥ अनादिनिधनोदेवःसकर्ताजगतःप्रभुः ॥ अव्यक्तमक्षरंब्रह्मप्रधानंत्रिगुणात्मकम् ॥ १०० ॥ आ
त्मानमव्ययंचैवप्रकृतिंप्रभवंप्रभुम् ॥ पुरुषंविश्वकर्माणंसत्त्वयोगंध्रुवाक्षरम् ॥ १०१ ॥

तत्कथमित्याशंक्यतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुत्यर्थमाह पुरुषंपूर्षुवसतीतिपुरुषः पुरश्च ज्ञानेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिकर्मेंद्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंचकामश्चकर्म
चतमःपुनरष्टमीपूरित्युक्ताः आत्मानमेवस्वाविद्ययापुर्यष्टकाकारंकृत्वातत्रप्रविष्टइत्यर्थः एवमैश्वरींप्रवेशांतांसृष्टिमुक्त्वाजाग्रदादिविमोक्षांतांजैवींसृष्टिंतदनुप्रविश्यसच्चत्यच्चाभवदितिश्रुत्युक्तांसंगृह्णाति
विश्वकर्माणमिति विश्वंपृथिव्यप्तेजोरूपंसच्छब्दवाच्यंवाय्वाकाशादिरूपंत्यच्छब्दवाच्यंचेत्येवमादिरूपंकर्मघटादिर्वाक्रियाफलभूतंयस्येतिविश्वकर्मातं एवंविशेषणैरेवब्रह्मणएवजीवभावंप्रदर्श्यतन्निवृत्त्यु
पायमर्पितैरेवप्रत्याययति सत्त्वयोगंसत्त्वेनैवधर्मज्ञानवैराग्यमूलेनयोगःप्राप्तिरस्यतं सत्त्ववतोब्रह्मभावप्राप्तावालंबनमाह ध्रुवाक्षरंप्रणवाख्यवर्णस्वरूपं वाच्यवाचकयोरभेदात्प्रणवमात्राभिरकारोकारम
कारार्धमात्राभिरुपासिताभिस्तदर्थभूताविराट्सूत्रांतर्यामितुरीयाख्याःप्राप्यंतइतिभावः ॥ १०१

एतेषुकतमोमुख्यःप्राप्यइत्यतआह अनंतमिति देशतःकालतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नंतुरीयमित्यर्थः ननुतत्तद्‌वस्थायांसर्वेषामानंत्यमविशिष्टमित्याशंक्याह अचलमबाधितं इतरेषांबाधोस्तीत्यापेक्षिकमनंतत्वमितिभावः नन्वेवंकारणत्वादिनिषेधेशून्यमेवस्यान्नेत्याह देवंद्योतमानंचिद्रूपमित्यर्थः एवंतर्वंकुरवीजद्वाराभुवइवविराट्सूत्रेशद्वारातुरीयप्राप्तिमुक्त्वातत्रैवद्वारांतरमाह हंसंसंन्यासाश्रमरूपं तत्रह्यविक्षेपेणश्रवणादिकंसिध्यतीतिसोपिद्वारं नारायणंफलस्थानीयंपंचमंमहाविष्णुं एतद्विग्रहध्यानद्वारैवहिविराडादिभावमारोहंतिध्यायिनः फलगर्भेबीजानीवास्यगर्भेऽनंतानिकारणानिसंतीत्येनंतुरीयविशेषणैरेवविशिनष्टि प्रभुंप्रभवत्यस्मात्कार्यमितिजगद्भ्रमाधिष्ठानं धातारंकार्येसत्तास्फूर्त्योःसमर्पकं अजमुरगोपादानभूतरज्जुवदजातं अव्यक्तमप्रकटं अधिष्ठानव्यक्तौह्यध्यस्तमेवलुप्येतातोऽव्यक्तं परंआदित्य

अनंतमचलंदेवंहंसंनारायणंप्रभुम्॥ धातारमजमव्यक्तंयमाहुःपरमव्ययम्॥२॥ कैवल्यंनिर्गुणंविश्वमनादिमजमव्ययम्॥ पुरुषःसविभुःकर्तासर्वभूतपितामहः॥३॥ धर्मसंवर्धनार्थायप्रजज्ञेंऽधकवृष्णिषु॥ अस्त्रज्ञौतुमहावीर्यौसर्वशास्त्रविशारदौ॥४॥ सात्यकिःकृतवर्माचनारायणमनुव्रतौ॥ सत्यकाद्धृदिकाच्चैव जज्ञातेऽस्त्रविशारदौ॥५॥ भरद्वाजस्यचस्कन्नंद्रोण्यांशुक्रमवर्धत॥ महर्षेरुग्रतपसस्तस्माद्द्रोणोव्यजायत॥६॥ गौतमान्मिथुनंजज्ञेशरस्तंबाच्छरद्वतः॥ अश्वत्थाम्नश्चजननीकृपश्चैवमहाबलः॥७॥ अश्वत्थामाततोजज्ञेद्रोणादेवमहाबलः॥ तथैवधृष्टद्युम्नोपिसाक्षादग्निसमद्युतिः॥८॥ वैतानेकर्मणिततेपावकात्समजायत॥ वीरोद्रोणविनाशायधनुरादायवीर्यवान्॥९॥ तत्रैववेद्यांकृष्णापिजज्ञेतेजस्विनीशुभा॥ विभ्राजमानावपुषाबिभ्रतीरूपमुत्तमम्॥१०॥ प्रह्लादशिष्योनग्नजित्सुबलश्चाभवत्ततः॥ तस्यप्रजाधर्महंत्रीजज्ञेदेवप्रकोपनात्॥११॥ गांधारराजपुत्रोभूच्छकुनिःसौबलस्तथा॥ दुर्योधनस्यजननीजज्ञातेऽर्थविशारदौ॥१२॥ कृष्णद्वैपायनाज्जज्ञेधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ क्षेत्रेविचित्रवीर्यस्यपांडुश्चैवमहाबलः॥१३॥ धर्मार्थकुशलोधीमान्मेधावीधूतकल्मषः॥ विदुरःशूद्रयोनौतुजज्ञेद्वैपायनादपि॥१४॥

वर्णंतमसःपरस्तादित्यादयोमंत्रायंकारणात्परंप्राहुः अतएवाव्ययंनाशबाधाभ्यांहीनं॥ २ ॥ कैवल्यंकेवलमेवकैवल्यमसंगं निर्गुणंरूपादिभिश्चक्षुरादिभिश्चहीनं अत्रविग्रहवत्त्वात्प्रसक्तंपरिच्छिन्नत्वंकारणवत्त्वंजन्ममरणंचेतितच्चतुष्कंक्रमेणव्यावर्त्तयति विश्वमनादिमजमव्ययमिति मायिकत्वाद्विग्रहस्यनतत्कृतपरिच्छेदादयोऽस्मिन्संभवंतीत्यर्थः यएवंरूपोनारायणःसएवदेवकीसूनुरित्याह पुरुषइत्यादिसार्धेन सएवंभूतोऽस्त्रज्ञौरामकृष्णौजज्ञे तदुभयरूपेणजातइत्यर्थः॥ ३ ॥ ४ ॥ विशारदौप्रयोगकुशलौ ॥ ५ ॥ द्रोण्यांगिरिदर्यां ॥ ६ ॥ शरस्तंबाच्छरस्तंबस्कन्नाद्द्वैधीभूताद्रेतसः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वैतानेत्रेताग्निसाध्ये ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्यसुबलस्यप्रजापुंरूपैवशकुनिरूपा दुर्योधनमातुर्धर्महंतृत्वंपुत्रद्वारैव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रसंगात्पुनर्विदुरजन्मोक्तिः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ युयुत्सुःशताधिकः करणस्तुवैश्यायांक्षत्रियाज्जातःकरणःपरिकीर्तितंइतिस्मृत्युक्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थूणोनाम्ना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पांडोस्तुजज्ञिरेपंचपुत्रादेवसमाःपृथक् ॥ द्वयोःस्त्रियोर्गुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ धर्माद्युधिष्ठिरोजज्ञेमारुताच्चवृकोदरः ॥ इंद्राद्धनंजयःश्रीमान्सर्वश
स्त्रभृतांवरः ॥ १६ ॥ जज्ञातेरूपसंपन्नावश्विभ्यांचयमावपि ॥ नकुलःसहदेवश्चगुरुशुश्रूषणेरतौ ॥ १७ ॥ तथापुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ दुर्योधनप्रभृत
योयुयुत्सुःकरणस्तथा ॥ १८ ॥ ततोदुःशासनश्चैवदुःसहश्चापिभारत ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ १९ ॥ जयःसत्यव्रतश्चैवपुरुमित्रश्चभारत ॥
वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चएकादशमहारथाः ॥ २० ॥ अभिमन्युःसुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यपौत्रःपांडोर्महात्मनः ॥ २१ ॥ पांडवेभ्योहिपां
चाल्यांद्रौपद्यांपंचजज्ञिरे ॥ कुमारारूपसंपन्नाःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ २२ ॥ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तुशतानीकस्तुनां
कुलिः ॥ २३ ॥ तथैवसहदेवाच्चश्रुतसेनःप्रतापवान् ॥ हिडिंबायांचभीमेनवनेजज्ञेघटोत्कचः ॥ २४ ॥ शिखंडीद्रुपदाज्जज्ञेकन्यापुत्रत्वमागता ॥ यांयक्षःपुरुषं
चक्रेस्थूणःप्रियचिकीर्षया ॥ २५ ॥ कुरूणांविग्रहेतस्मिन्समागच्छन्बहून्यथ ॥ राज्ञांशतसहस्राणियोत्स्यमानानिसंयुगे ॥ २६ ॥ तेषामपरिमेयानांनामधेया
निसर्वशः ॥ नशक्यानिसमाख्यातुंवर्षाणामयुतैरपि ॥ एतेतुकीर्तितामुख्यायैराख्यानमिदंततम् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणि
व्यासाद्युत्पत्तौत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ यएतेकीर्तिताब्रह्मन्येचान्येनानुकीर्तिताः ॥ सम्यक्तान्
श्रोतुमिच्छामिराज्ञश्चान्यान्सहस्रशः ॥ १ ॥ यदर्थमिहसंभूतादेवकल्पामहारथाः ॥ भुवितन्मेमहाभागसम्यगाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
रहस्यंखल्विदंराजन्देवानामितिनःश्रुतम् ॥ तत्तुतेकथयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांपुरा ॥ जामदग्न्यस्तपस्तेपेमहेंद्रेपर्व
तोत्तमे ॥ ४ ॥ तदानिःक्षत्रियेलोकेभार्गवेणकृतेसति ॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियाराजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः ॥ ५ ॥ ताभिःसहसमापेतुर्ब्राह्मणाःसंशितव्रताः ॥ ऋता
वृतौनरव्याघ्रनकामान्नानृतौतथा ॥ ६ ॥ तेभ्यश्चलेभिरेगर्भंक्षत्रियास्ताःसहस्रशः ॥ ततःसुषुविरेराजन्क्षत्रियान्वीर्यवत्तरान् ॥ ७ ॥ कुमारांश्चकुमारीश्चपुनःक्ष
त्राभिवृद्धये ॥ एवंतद्ब्राह्मणैःक्षत्रंक्षत्रियासुतपस्विभिः ॥ ८ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यएतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिःसप्तकृत्वएकविंशतिवारान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

ब्राह्मणोत्तराःब्राह्मणप्रधानाः ॥ ९ ॥ १० ॥ जीविनोजीविन्यः ॥ ११ ॥ आधिभिःशोकादिभिः व्याधिभिर्ज्वरादिभिः ॥ १२ ॥ अपांगइवापांगःप्रांतःसागरांतामित्यर्थः अध्यतिष्ठदधिष्ठितवान् हेगजें
द्रगत ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ स्वादुरोचकंयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्रह्मवेदंनविक्रीणते भृतकाध्यापनंनकुर्वतइत्यर्थः ॥ २० ॥ वैश्याःस्वयंधुरिगाबलीवर्दान्नयुंजते ॥ २१ ॥ फे

जातंवृद्धंचधर्मेणसुदीर्घेणायुषान्वितम् ॥ चत्वारोऽपिततोवर्णाबभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥ ९ ॥ अभ्यगच्छन्ऋतौनारींनकामान्नानृतौतथा ॥ तथैवान्यानिभूतानिति
र्यग्योनिगतान्यपि ॥ १० ॥ ऋतौदारांश्चगच्छंतितत्तथाभरतर्षभ ॥ ततोवर्धंतधर्मेणसहस्रशतजीविनः ॥ ११ ॥ ताःप्रजाःपृथिवीपालधर्मव्रतपरायणाः ॥ आधि
भिर्व्याधिभिश्चैवविमुक्ताःसर्वशोनराः ॥ १२ ॥ अथेमांसागरापांगींगांगजेंद्रगताखिलाम् ॥ अध्यतिष्ठत्पुनःक्षत्रंसशैलवनपत्तनाम् ॥ १३ ॥ प्रशासतिपुनःक्षत्रे
धर्मेणेमांवसुंधराम् ॥ ब्राह्मणाद्यास्ततोवर्णालेभिरेमुदमुत्तमाम् ॥ १४ ॥ कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्यचनराधिपाः ॥ धर्मेणदंडंदंड्येषुप्रणयंतोऽन्वपालयन् ॥
॥ १५ ॥ तथाधर्मपरेक्षत्रेसहस्राक्षःशतक्रतुः ॥ स्वादुदेशेचकालेचववर्षेणापालयत्प्रजाः ॥ १६ ॥ नबालएवम्रियतेतदाकश्चिज्जनाधिप ॥ नचस्त्रियंप्रजानातिकश्चि
दप्राप्तयौवनः ॥ १७ ॥ एवमायुष्मतीभिस्तुप्रजाभिर्भरतर्षभ ॥ इयंसागरपर्यंतासमापूर्यतमेदिनी ॥ १८ ॥ ईजिरेचमहायज्ञैःक्षत्रियाबहुदक्षिणैः ॥ सांगोपनिष
दान्वेदान्विप्राश्चाधीयतेतदा ॥ १९ ॥ नचविक्रीणतेब्रह्मब्राह्मणाश्चतदानृप ॥ नचशूद्रसमभ्यासेवेदानुच्चारयंत्युत ॥ २० ॥ कारयंतःकृषिंगोभिस्तथावैश्याः
क्षिताविह ॥ युंजतेधुरिनोगाश्चकृशांगांश्चाप्यजीवयन् ॥ २१ ॥ फेनपांश्चतथावत्सान्नदुहंतिस्ममानवाः ॥ नकूटमानैर्वणिजःपण्यंविक्रीणतेतदा ॥ २२ ॥ क
र्माणिचनरव्याघ्रधर्मोपेतानिमानवाः ॥ धर्ममेवानुपश्यंतश्चक्रुर्धर्मपरायणाः ॥ २३ ॥ स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वेवर्णानराधिप ॥ एवंतदानरव्याघ्रधर्मोनह्रस
तेक्कचित् ॥ २४ ॥ कालेगावःप्रसूयंतेनार्यश्चभरतर्षभ ॥ भवंत्यृतुषुवृक्षाणांपुष्पाणिचफलानिच ॥ २५ ॥ एवंकृतयुगेसम्यग्वर्तमानेतदानृप ॥ आपूर्यतमहीकृ
त्स्नाप्राणिभिर्बहुभिर्भृशम् ॥ २६ ॥ एवंसमुदितेलोकेमानुषेभरतर्षभ ॥ असुराजज्ञिरेक्षेत्रेराज्ञांतुमनुजेश्वर ॥ २७ ॥ आदित्यैर्हितदादैत्याबहुशोनिर्जितायुधि ॥
ऐश्वर्याद्भ्रंशिताःस्वर्गात्संबभूवुःक्षिताविह ॥ २८ ॥ इहदेवत्वमिच्छंतोमानुषेषुमनस्विनः ॥ जज्ञिरेभुविभूतेषुतेषुतेष्वसुराविभो ॥ २९ ॥ गोष्वश्वेषुचराजेंद्रखरोष्ट्र
महिषेषुच ॥ क्रव्यात्सुचैवभूतेषुगजेषुचमृगेषुच ॥ ३० ॥

नपान्अतृणादानभिलक्ष्यनदुहंतिधेनु
तिशेषः कूटमानैःकपटतुलाप्रस्थादिभिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ऋतुषुवसंतादिषुस्वस्वकाले ॥ २५ ॥ २६ ॥ समुदितेमुदितयाप्रीत्यासहिते ॥ २७ ॥ २८ ॥ देवत्वंराज्यंदेवभावंवा ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ महीउपचक्रमेगंतुमितिशेषः महाराजेतिपाठांतरेतुमहीतिशेषः ॥३७॥ नत्वमीइति भूतसत्त्वौघाः भूतानांशेषकूर्मदिग्गजानांधराभृतांसत्त्वौघाबलसंघाः पन्नगाःशेषाः बहुवचनंतेषांप्रत्येकंबहूनामप्यसामर्थ्यंकिंपुनरेकैकस्येतिसूचनार्थं नक्षेनामितिपाठेएनांबुद्धिस्थांभूमिं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अव्ययमजरत्वादपक्षयशून्यं ॥४०॥ एनंब्रह्माणं सापृथ्वी ॥ ४१॥४२॥

जातैरिहमहीपालजायमानैश्चतैर्मही ॥ नशशाकात्मनात्मानमियंधारयितुंधरा ॥ ३१ ॥ अथजातामहीपालाःकेचिद्बहुमदान्विताः ॥ दितेःपुत्रादनोश्चैवतदालोकइहाच्युताः॥ ३२ ॥वीर्यवंतोऽवलिप्तास्तेनानारूपधरामहीम्॥इमांसागरपर्यंतांपरीयुररिमर्दनाः॥३३॥ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्यान्शूद्रांश्चैवाप्यपीडयन्॥ अन्यानिचैवसत्त्वानिपीडयामासुरोजसा ॥ ३४ ॥ त्रासयंतोऽभिनिघ्नंतःसर्वभूतगणांश्चते ॥ विचेरुःसर्वशोराजन्महींशतसहस्रशः ॥ ३५ ॥ आश्रमस्थान्महर्षींश्चधर्षयंतस्ततस्ततः॥ अब्रह्मण्यावीर्यमदामत्तामदबलेनच ॥३६॥एवंवीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियत्नैर्महासुरैः॥ पीड्यमानामहीराजन्ब्रह्माणमुपचक्रमे ॥ ३७॥ नत्वमीभूतसत्त्वौघाःपन्नगाःसनगांमहीम्॥तदाधारयितुंशेकुःसंक्रातांदानवैर्बलात् ॥ ३८॥ ततोमहीमहीपालभारार्ताभयपीडिता ॥ जगामशरणंदेवंसर्वभूतपितामहम् ॥ ३९ ॥सासंवृतंमहाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः॥ददर्शदेवंब्रह्माणंलोककर्तारमव्ययम्॥ ४० ॥गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवकर्मसुनिष्ठितैः॥वंद्यमानंमुदापेतैर्ववंदेचैनमेत्यसा ॥ ४१ ॥ अथविज्ञापयामासभूमिस्तंशरणार्थिनी ॥ संनिधौलोकपालानांसर्वेषामेवभारत ॥ ४२॥ तत्प्रधानात्मनस्तस्यभूमेःकृत्यंस्वयंभुवः॥ पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितंपरमेष्ठिनः॥ ४३ ॥ स्रष्टाहिजगतःकस्मान्नसंबुध्येतभारत॥ ससुरासुरलोकानामशेषेणमनोगतम्॥४४॥तामुवाचमहाराजभूमिंभूमिपतिःप्रभुः ॥ प्रभवःसर्वभूतानामीशःशंभुःप्रजापतिः॥४५ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यदर्थमभिसंप्राप्तामत्सकाशंवसुंधरे ॥ तदर्थंसंनियोक्ष्यामिसर्वानेवदिवौकसः॥ ४६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासमहींदेवोब्रह्माराजन्विसृज्यच ॥ आदिदेशतदासर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥ ४७ ॥ अस्याभूमेर्निरसितुंभारंभागैःपृथक्पृथक्॥अस्यामेवप्रसूयध्वंविरोधायेतिचाब्रवीत् ॥ ४८ ॥ तथैवचसमानीयगंधर्वाप्सरसांगणान् ॥ उवाचभगवान्सर्वानिदंवचनमर्थवत्॥ ४९ ॥

तद्भूमेःकृत्यं प्रधानात्मनःप्रधानजयीआत्मामनोयस्यतस्य सांख्ययोगानांहिप्रधानजयिनःसर्वज्ञत्वंसर्वशक्तित्वंचभवतीतिप्रसिद्धं सर्वज्ञस्यनाविदितंकिंचिदस्तीत्यर्थः प्रधानात्मनःकारणात्मनस्तद्भूमेःकृत्यमितिवार्थः ॥ ४३ ॥ तदेवाह स्रष्टाहीति ॥ ४४ ॥ अस्यत्रिमूर्तित्वमाह प्रभवइति ईशोविष्णुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विरोधायविरोधमूलकाय भूभारनाशायेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

तथ्यंयथार्थं अर्थ्यंप्रार्थनीयं पथ्यंहितकरं ॥ ५० ॥ कृतक्षणाःकृतनियमाः ॥ ५१ ॥ पृथुचार्वंचितेक्षणःपृथुनीचार्वंचितेसदयनिपातेईक्षणेयस्यसः पृथुवक्षांचितेक्षणइतिपाठेवक्षःशब्दोऽकारांतः पृथुनिवक्षेवक्षस्यंचितंगमनंययोस्तेध्यानारूढनयाईक्षणेयस्यसः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ शोधनायकंटकभूतखलोन्मूलनाय ॥ ५४ ॥ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्वैःस्वैरंशैःप्रसूयध्वंयथेष्टंमानुषेषुच ॥ अथशक्रादयःसर्वेश्रुत्वासुरगुरोर्वचः ॥ तथ्यमर्थ्यंचपथ्यंचतस्यतेजगृहुस्तदा ॥ ५० ॥ अथतेसर्वशोंशैःस्वैर्गंतुंभूमिंकृतक्षणाः ॥ नारायणममित्रघ्नंवैकुंठमुपचक्रमुः ॥ ५१ ॥ यःसचक्रगदापाणिःपीतवासाःशितिप्रभः ॥ पद्मनाभःसुरारिघ्नःपृथुचार्वंचितेक्षणः ॥ ५२ ॥ प्रजापतिपतिर्देवःसुरनाथोमहाबलः ॥ श्रीवत्सांकोहृषीकेशःसर्वदैवतपूजितः ॥ ५३ ॥ तंभुवःशोधनायेंद्रउवाचपुरुषोत्तमम् ॥ अंशेनावतरेत्येवंतथेत्याहचतंहरिः ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअंशावतरणपर्वणिचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ समाप्तमंशावतरणपर्व ॥ ॥ ६५ ॥

अथसंभवपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथनारायणेनेंद्रश्चकारसहसंविदम् ॥ अवतर्तुंमहींस्वर्गादंशतःसहितःसुरैः ॥ १ ॥ आदिश्यचस्वयंशक्रःसर्वानेवदिवौकसः ॥ निर्जगामपुनस्तस्मात्क्षयान्नारायणस्यह ॥ २ ॥ तेऽमरारिविनाशायसर्वलोकहितायच ॥ अवतेरुःक्रमेणैवमहींस्वर्गाद्दिवौकसः ॥ ३ ॥ ततोब्रह्मर्षिवंशेषुपार्थिवर्षिकुलेषुच ॥ जज्ञिरेराजशार्दूलयथाकामंदिवौकसः ॥ ४ ॥ दानवान्राक्षसांश्चैवगंधर्वान्पन्नगांस्तथा ॥ पुरुषादानिचान्यानिजघ्नुःसत्त्वान्यनेकशः ॥ ५ ॥ दानवाराक्षसाश्चैवगंधर्वाःपन्नगास्तथा ॥ नतान्बलस्थान्बाल्येपिजघ्नुर्भरतसत्तम ॥ ६ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ देवदानवसंघानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ मानवानांचसर्वेषांतथावैयक्षरक्षसाम् ॥ ७ ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनसंभवंकृत्स्नमादितः ॥ प्राणिनांचैवसर्वेषांसंभवंवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामिनमस्कृत्यस्वयंभुवे ॥ सुरादीनामहंसम्यग्लोकानांप्रभवाप्ययम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ १० ॥ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपात्तुइमाःप्रजाः ॥ प्रजज्ञिरेमहाभागादक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ११ ॥ अदितिर्दितिर्दनुःकालादनायुःसिंहिकातथा ॥ क्रोधाप्राधाचविश्वाचविनताकपिलामुनिः ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ क्षयात्स्थानात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दानवादयोबाल्येएवदेवान्कुतोनहतवंतइत्याशंक्याह दानवाइति बाल्येपिबलिनएवदेवाइतितेषामवध्याएवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हंततेतिवाक्यारंभे प्रभवाप्ययमुत्पत्तिप्रलयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जघन्यजःपश्चाज्जातः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ क्रूरायाःक्रोधायाः॥३२॥३३॥३४॥३५॥

कद्रूश्चमनुजव्याघ्रदक्षकन्यैवभारत॥एतासांवीर्यसंपन्नंपुत्रपौत्रमनंतकम् ॥ १३ ॥ अदित्यांद्वादशादित्याःसंभूताभुवनेश्वराः ॥ येराजन्नामतस्तांस्तेकीर्तयि
ष्यामिभारत॥ १४॥ धातामित्रोर्यमाशक्रोवरुणस्त्वंशएवच॥ भगोविवस्वान्पूषाचसविताद्दशमस्तथा॥ १५ ॥ एकादशस्तथात्वष्टाद्वादशोविष्णुरुच्यते॥ ज
घन्यजस्तुसर्वेषामादित्यानांगुणाधिकः॥ १६ ॥ एकएवदितेःपुत्रोहिरण्यकशिपुःस्मृतः ॥ नाम्नाख्यातास्तुतस्येमेपंचपुत्रामहात्मनः ॥ १७ ॥ प्रह्लादःपूर्वजस्तेषां
संह्लादस्तदनंतरम्॥ अनुह्लादस्तृतीयोभूत्तस्माच्चशिबिबाष्कलौ॥ १८॥ प्रह्लादस्यत्रयःपुत्राःख्याताःसर्वत्रभारत॥ विरोचनश्चकुंभश्चनिकुंभश्चेतिभारत॥१९॥
विरोचनस्यपुत्रोभूद्बलिरेकःप्रतापवान्॥ बलेश्चप्रथितःपुत्रोबाणोनाममहासुरः॥ २० ॥ रुद्रस्यानुचरःश्रीमान्महाकालेतियंविदुः ॥ [1]चत्वारिंशद्दनोःपुत्राःख्या
ताःसर्वत्रभारत॥ २१ ॥ तेषांप्रथमजोराजाविप्रचित्तिर्महायशाः॥ शंबरोनमुचिश्चैवपुलोमाचेतिविश्रुतः ॥ २२ ॥ असिलोमाचकेशीचदुर्जयश्चैवदानवः॥
अयःशिराअश्वशिराअश्वशंकुश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवान्केतुमांश्चसः ॥ स्वर्भानुरश्वोऽश्वपतिर्वृषपर्वाजकस्तथा॥ २४॥ अश्वग्रीवश्चसू
क्ष्मश्चतुहुंडश्चमहाबलः॥ इषुपादेकचक्रश्चविरूपाक्षहराहरौ॥ २५॥ निचंद्रश्चनिकुंभश्चकुपटःकपटस्तथा॥ शरभःशलभश्चैवसूर्याचंद्रमसौतथा॥एतेख्यातादं
नोर्वंशेदानवाःपरिकीर्त्तिताः॥ २६॥ अन्यौतुखलुदेवानांसूर्याचंद्रमसौस्मृतौ॥ अन्यौदानवमुख्यानांसूर्याचंद्रमसौतथा ॥ २७॥ इमेचवंशाःप्रथिताःसत्त्वव
तोमहाबलाः॥ दनुपुत्रामहाराजदशदानववंशजाः ॥ २८ ॥ एकाक्षोमृतपावीरःप्रलंबनरकावपि ॥ वातापीशत्रुतपनःशठश्चैवमहासुरः ॥ २९ ॥ गविष्ठश्च
वनायुश्चदीर्घजिह्वश्चदानवः॥ असंख्येयाःस्मृतास्तेषांपुत्राःपौत्राश्चभारत ॥ ३० ॥ सिंहिकासुषुवेपुत्रंराहुंचंद्रार्कमर्दनम् ॥ सुचंद्रंचंद्रहर्तारंतथाचंद्रप्रमर्दनं
॥ ३१ ॥ क्रूरस्वभावंक्रूरायाःपुत्रपौत्रमनंतकम्॥ गणःक्रोधवशोनामक्रूरकर्माऽरिमर्दनः॥ ३२ ॥ दनायुषःपुनःपुत्राश्चत्वारोसुरपुंगवाः॥विक्षरोबलवीरौचवृत्र
श्चैवमहासुरः॥ ३३ ॥ कालायाःप्रथिताःपुत्राःकालकल्पाःप्रहारिणः॥ प्रविख्यातामहावीर्यादानवेषुपरंतपाः॥ ३४॥ विनाशनश्चक्रोधश्चक्रोधहंतातथैवच॥
क्रोधशत्रुस्तथैवान्येकालकेयाइतिश्रुताः॥ ३५॥

---

[1] अमेत्रयस्त्रिंशतामेवनामतोगणनात्पाठभ्रंशोवाचत्वारिंशदित्यत्रत्रयस्त्रिंशतिपाठोवेतिनज्ञायते अत्रैवप्रकरणेविश्वायावंशोनोपलभ्यते

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ गुणभूतमप्रधानरूपं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणवैद्यसंनिधावितिपा

असुराणामुपाध्यायःशुक्रस्त्वृषिसुतोभवत् ॥ ख्याताश्चोशनसःपुत्राश्चत्वारोसुरयाजकाः ॥ ३६ ॥ त्वष्टाधरस्तथात्रिश्चद्वावन्यौरौद्रकर्मिणौ ॥ तेजसासूर्यसं
काशाब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ३७ ॥ इत्येषवंशप्रभवःकथितस्तेतरस्विनाम् ॥ असुराणांसुराणांचपुराणेसंश्रुतोमया ॥ ३८ ॥ एतेषांयदपत्यंतुनशक्यंतदशेषतः ॥
प्रसंख्यातुंमहीपालगुणभूतमनंतकम् ॥ ३९ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चतथैवगरुडारुणौ ॥ आरुणिर्वारुणिश्चैववैनतेयाःप्रकीर्तिताः ॥ ४० ॥ शेषोनंतोवासुकिश्च
तक्षकश्चभुजंगमः ॥ कूर्मश्चकुलिकश्चैवकाद्रवेयाःप्रकीर्तिताः ॥ ४१ ॥ भीमसेनोग्रसेनौचसुपर्णोवरुणस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चाश्चसप्तमः ॥ ४२ ॥
सत्यवागर्कपर्णश्चप्रयुतश्चापिविश्रुतः ॥ भीमश्चित्ररथश्चैवविख्यातःसर्वविद्वशी ॥ ४३ ॥ तथाशालिशिराराजन्पर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ कलिःपंचदशस्तेषांनार
दश्चैवषोडशः ॥ इत्येतेदेवगंधर्वामौनेयाःपरिकीर्तिताः ॥ ४४ ॥ अथप्रभूतान्यन्यानिकीर्तयिष्यामिभारत ॥ अनवद्यांमनुंवंशामसुरांमार्गणप्रियाम् ॥ ४५ ॥ अ
रूपांसुभगांभासीमितिप्राधाव्यजायत ॥ सिद्धःपूर्णश्चबर्हिश्चपूर्णायुश्चमहायशाः ॥ ४६ ॥ ब्रह्मचारीरतिगुणःसुपर्णश्चैवसप्तमः ॥ विश्वावसुश्चभानुश्चसुचंद्रो
दशमस्तथा ॥ ४७ ॥ इत्येतेदेवगंधर्वाःप्राधायाःपरिकीर्तिताः ॥ इमंत्वप्सरसांवंशंविदितंपुण्यलक्षणम् ॥ ४८ ॥ प्राधाऽसूतमहाभागादेवीदेवर्षितःपुरा ॥ अलंबुषा
मिश्रकेशीविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ ४९ ॥ अरुणारक्षिताचैवरंभातद्वन्मनोरमा ॥ केशिनीचसुबाहुश्चसुरतासुरजातथा ॥ ५० ॥ सुप्रियाचातिबाहुश्चविख्या
तौचहाहाहूहूः ॥ तुंबुरुश्चेतिचत्वारःस्मृतागंधर्वसत्तमाः ॥ ५१ ॥ अमृतंब्राह्मणागावोगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ अपत्यंकपिलायास्तुपुराणेपरिकीर्तितम् ॥ ५२ ॥ इति
तेसर्वभूतानांसंभवःकथितोमया ॥ यथावत्संपरिख्यातोगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ ५३ ॥ भुजंगानांसुपर्णानांरुद्राणांमरुतांतथा ॥ गवांचब्राह्मणानांचश्रीमतांपु
ण्यकर्मणाम् ॥ ५४ ॥ आयुष्यश्चैवपुण्यश्चधन्यःश्रुतिसुखावहः ॥ श्रोतव्यश्चैवसततंश्राव्यश्चैवानसूयता ॥ ५५ ॥ इमंतुवंशंनियमेनयःपठेन्महात्मनांब्राह्मणदे
वसंनिधौ ॥ अपत्यलाभंलभतेसपुष्कलंश्रियंयशःप्रेत्यचशोभनांगतिम् ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिआदित्यादिवंशकथनेपंच
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ठे ब्राह्मणेपुवैद्योविद्यावानूतत्संनिधौ ॥ ५६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ७ ॥

ब्रह्मणइति षण्महर्षयःस्थाणुश्चसप्तमइतिबोध्यं तत्रादौस्थाणुसंततिमेवाह एकादशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ईहाम्टगाःवृकाः ॥ ८ ॥ पतंगसहचारिणःसूर्यसहचरावालखिल्याः ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ बुद्धिर्निश्चयः मतिःपरामर्शः कीर्त्यादयोदशधर्मद्वाराणिधर्मप्रवेशमार्गाः ॥ १५ ॥ नयनेज्ञापने ॥ १६ ॥ नक्षत्रयोगिन्योनक्षत्रनामयुक्ताः विधानतःविधानार्थम

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ब्रह्मणोमानसाःपुत्राविदिताःषण्महर्षयः ॥ एकादशसुताःस्थाणोःख्याताःपरमतेजसः ॥ १ ॥ म्टगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहाय
शाः॥अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपरंतपः ॥ २ ॥ दहनोथेश्वरश्चैवकपालीचमहाद्युतिः॥स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्राएकादशस्मृताः॥ ३ ॥ मरीचिरंगिराअ
त्रिःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ षडेतेब्रह्मणःपुत्रावीर्यवंतोमहर्षयः ॥ ४ ॥ त्रयस्त्वंगिरसःपुत्रालोकेसर्वत्रविश्रुताः ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चसंवर्तश्चधृतव्रताः ॥ ५॥ अत्रे
स्तुबहवःपुत्राःश्रूयंतेमनुजाधिप ॥ सर्ववेदविदःसिद्धाःशांतात्मानोमहर्षयः ॥ ६ ॥ राक्षसाश्चपुलस्त्यस्यवानराःकिन्नरास्तथा ॥ यक्षाश्चमनुजव्याघ्रपुत्रास्तस्य
चधीमतः॥ ७॥ पुलहस्यसुताराजन्शलभाश्चप्रकीर्तिताः ॥ सिंहाःकिंपुरुषाव्याघ्रायक्षाईहाम्टगास्तथा ॥ ८ ॥ क्रतोःक्रतुसमाःपुत्राःपतंगसहचारिणः ॥ विश्रु
तास्त्रिषुलोकेषुसत्यव्रतपरायणाः॥ ९ ॥ दक्षस्त्वजायतांगुष्ठाद्दक्षिणाद्भगवानृषिः ॥ ब्रह्मणःपृथिवीपालशांतात्मासुमहातपाः ॥ १० ॥ वामादजायतांगुष्ठाद्भा
र्यातस्यमहात्मनः ॥ तस्यांपंचाशतंकन्याःसएवाजनयन्मुनिः ॥ ११ ॥ ताःसर्वास्त्वनवद्यांग्यःकन्याःकमललोचनाः ॥ पुत्रिकाःस्थापयामासनष्टपुत्रःप्रजाप
तिः॥ १२ ॥ ददौसदशधर्मायसप्तविंशतिमिंदवे ॥ दिव्येनविधिनाराजन्कश्यपायत्रयोदश ॥ १३ ॥ नामतोधर्मपत्न्यस्ताःकीर्त्यमानानिबोधमे ॥ कीर्तिर्लक्ष्मी
र्धृतिर्मेधापुष्टिःश्रद्धाक्रियातथा॥ १४ ॥बुद्धिर्लज्जामतिश्चैवपत्न्योधर्मस्यतादश ॥ द्वाराण्येतानिधर्मस्यविहितानिस्वयंभुवा ॥ १५॥ सप्तविंशतिःसोमस्यपत्न्यो
लोकस्यविश्रुताः ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसोमपत्न्यःशुचिव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वानक्षत्रयोगिन्योलोकयात्राविधानतः ॥ पैतामहोमुनिर्देवस्तस्यपुत्रःप्रजापतिः ॥
तस्याष्टौवसवःपुत्रास्तेषांवक्ष्यामिविस्तरम् ॥ १७ ॥ धरोध्रुवश्चसोमश्चअहश्चैवानिलोनलः॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोऽष्टौप्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥ धूम्रायास्तुधरः
पुत्रोब्रह्मविद्योध्रुवस्तथा॥ चंद्रमास्तुमनस्विन्याःश्वासायाःश्वसनस्तथा ॥ १९ ॥

भवन् पैतामहोदेवोधर्मःपितामहस्तनाज्जातत्वात् तस्यपितामहस्यपुत्रोदक्षःतदंगुष्ठाज्जातत्वात् तस्यसंबंधिनीवसुनाम्नीकन्यातस्यांधर्माद्वसवोष्टौजाताइत्यर्थः वसोस्तुवसवःपुत्राइत्यन्यत्रोक्तेः ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ धूम्रायाइति वसोरेवधूम्रादीनिनामांतराणिकल्पभेदात् अन्याएतानदक्षकन्याइतिवा ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कृत्तिकानांषण्णांमातृत्वेनाभ्युपपत्तेरंगीकारात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ त्रयइति अत्रधर्मसंतानानांसर्वेषांनामान्यन्वर्थकानि ॥ ३२ ॥

स्तायाश्चाप्यहःपुत्रःशांडिल्याश्चहुताशनः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चप्रभातायाःसुतौस्मृतौ ॥ २० ॥ धरस्यपुत्रोद्रविणोहुतहव्यवहस्तथा ॥ ध्रुवस्यपुत्रोभगवान्का
लोलोकप्रकालनः ॥ २१ ॥ सोमस्यतुसुतोवर्चावर्चस्वीयेनजायते ॥ मनोहरायाःशिशिरःप्राणोथरमणस्तथा ॥ २२ ॥ अह्नःसुतस्तथाज्योतिःशमःशांतस्तथा
मुनिः ॥ अग्नेःपुत्रःकुमारस्तुश्रीमाञ्छरवणालयः ॥ २३ ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजः ॥ कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्चकार्तिकेयइतिस्मृतः ॥ २४ ॥ अनिलस्य
शिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु ॥ २५ ॥ प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिंनाम्नाऽथदेवलम् ॥ द्वौपुत्रौदेवलस्यापिक्षमावंतौमनी
षिणौ ॥ वृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीब्रह्मवादिनी ॥ २६ ॥ योगसक्ताजगत्कृत्स्नमसक्ताविचचारह ॥ प्रभासस्यतुभार्यासावसूनामष्टमस्यह ॥ २७ ॥ विश्वकर्माम
हाभागोजज्ञेशिल्पप्रजापतिः ॥ कर्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवर्धकिः ॥ २८ ॥ भूषणानांचसर्वेषांकर्ताशिल्पवतांवरः ॥ योदिव्यानिविमानानित्रिदशानांच
कारह ॥ २९ ॥ मनुष्याश्चोपजीवंतियस्यशिल्पंमहात्मनः ॥ पूजयंतिचयंनित्यंविश्वकर्माणमव्ययम् ॥ ३० ॥ स्तनंतुदक्षिणंभित्त्वाब्रह्मणोनरविग्रहः ॥ निःसृतोभगवा
न्धर्मःसर्वलोकसुखावहः ॥ ३१ ॥ त्रयस्तस्यवराःपुत्राःसर्वभूतमनोहराः ॥ शमःकामश्चहर्षश्चतेजसालोकधारिणः ॥ ३२ ॥ कामस्यतुरतिर्भार्याशमस्यप्राप्तिरंग
ना ॥ नंदातुभार्याहर्षस्ययासुलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ ३३ ॥ मरीचेःकश्यपःपुत्रःकश्यपस्यसुरासुराः ॥ जज्ञिरेनृपशार्दूललोकानांप्रभवस्तुसः ॥ ३४ ॥ त्वाष्ट्रीतुसवि
तुर्भार्यावडवारूपधारिणी ॥ असूयतमहाभागासांऽतरिक्षेश्विनावुभौ ॥ ३५ ॥ द्वादशैवादितेःपुत्राःशक्रमुख्यानराधिप ॥ तेषामवरजोविष्णुर्यत्रलोकाःप्रति
ष्ठिताः ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशतइत्येतेदेवास्तेषामहंतव ॥ अन्वयंसंप्रवक्ष्यामिपक्षैश्चकुलतोगणान् ॥ ३७ ॥ रुद्राणामपरःपक्षःसाध्यानांमरुतांतथा ॥ वसूनांभार्ग
वंविद्याद्विश्वेदेवांस्तथैवच ॥ ३८ ॥ वैनतेयस्तुगरुडोबलवानरुणस्तथा ॥ वृहस्पतिश्चभगवानादित्येष्वेवगण्यते ॥ ३९ ॥ अश्विनौगुह्यकान्विद्धिसर्वौषध्यस्तथा
पशून् ॥ एतेदेवगणाराजन्कीर्तितास्तेनुपूर्वशः ॥ ४० ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वडवाअश्वा अंतरिक्षेअश्विनावसूत नासिकयाशुक्रप्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्च ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ शुक्रोमहत्वादेवलोकानांप्राणयात्रायांवर्षाऽवर्षादिकायनियुक्तः ॥४२॥ योगाचार्यइति चापीव्यस्तौ सुराणामपिचगुरुरितिसंबंधः देवानांगुरुरेवयोगाचार्योयोगबलेनकायद्वयंकृत्वादेवानामप्याचार्योभवदित्यर्थः तथाचमैत्रायणीयेसमाम्नातं वृहस्पतिर्हिशुक्रोभूत्वेंद्रस्याभयायासुरेभ्यःक्षयायेमामविद्यामसृजदिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥४९॥ धर्मप्रधानासृष्टिरुक्ताथाधर्मप्रधानांविवक्षुस्तत्रश्रोतॄणामनादरनिवृत्त्यर्थमुभयसाधारणींसृष्टिंमध्येप्राह द्वाविति ययोर्लक्षणंलोकेतिष्ठतितावन्यौधर्माधर्ममयात्कार्यात्परावुदासीनौब्रह्मणःपुत्रौयौधाताविधाताचेतिसंज्ञावंतौमनुनासह नित्यंस्थितावितियोजना इयमत्रप्रक्रिया वृत्तितत्स्थचिदाभासावुभौव्याप्नुवतोघटं तत्राज्ञानंधियानश्येदाभासेनघटःस्फुरेत् अस्यार्थः यथादीपप्रभाचक्षुर्भ्यांयुगपद्घटोव्याप्यतेतत्रप्रभयाघटावरकंतमो

यान्कीर्तयित्वामनुजःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ब्रह्मणोहृदयंभित्त्वानिःसृतोभगवान्भृगुः ॥ ४१ ॥ भृगोःपुत्रःकविर्विद्वाञ्छुक्रःकविसुतोग्रहः ॥ त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थंवर्षावर्षेभयाभये ॥ स्वयंभुवानियुक्तःसन्भुवनंपरिधावति ॥ ४२ ॥ योगाचार्योमहाबुद्धिर्दैत्यानामभवद्गुरुः ॥ सुराणांचापिमेधावीब्रह्मचारीयतव्रतः ॥ ४३ ॥ तस्मिन्नियुक्तेविधिनायोगक्षेमायभार्गवे ॥ अन्यमुत्पादयामासपुत्रंभृगुरनिंदितम् ॥ ४४ ॥ च्यवनंदीप्ततपसंधर्मात्मानंयशस्विनम् ॥ यःसरोषाच्च्युतोगर्भान्मातुर्मोक्षायंभारत ॥ ४५ ॥ आरुषीतुमनोःकन्यातस्यपत्नीमनीषिणः ॥ और्वस्तस्यांसमभवदूरुंभित्त्वामहायशाः ॥ ४६ ॥ महातेजामहावीर्योबालएवगुणैर्युतः ॥ ऋचीकस्तस्यपुत्रस्तुजमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ४७ ॥ जमदग्नेस्तुचत्वारआसन्पुत्रामहात्मनः ॥ रामस्तेषांजघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः ॥ सर्वशस्त्रेषुकुशलःक्षत्रियांतकरोवशी ॥ ४८ ॥ और्वस्यासीत्पुत्रशतंजमदग्निपुरोगमम् ॥ तेषांपुत्रसहस्राणिवभूवुर्भुविविस्तरः ॥ ४९ ॥ द्वौपुत्रौब्रह्मणस्त्वन्यौययोस्तिष्ठतिलक्षणम् ॥ लोकेधाताविधाताचयौस्थितौमनुनासह ॥ ५० ॥

नश्यतिचक्षुषाघटःप्रकाशतेतद्वद्वृत्तितत्स्थचिदाभासाभ्यांघटाज्ञाननाशघटस्फुरणेक्रियेतेइति तेअत्रक्रमाद्धातृविधातृसंज्ञे तयोर्लक्षणंजाड्यंस्फुरणात्मकंलोकेदृश्यते जडोघटःस्फुरतिघटइतिस्फुरणजन्यहर्षविषादयोर्मंताजीवोमनुस्तेनसहनित्यसंबद्धौधाताविधातारौ सुषुप्तावपिसूक्ष्मवृत्तिस्फुरणयोःसत्त्वात् आनंदभुक्चेतोमुखइतिश्रुतेः सुखमहमस्वाप्समित्यनुभूतसौषुप्तसुखपरामर्शाच्च ततश्चसर्वंदृष्टंश्रुतंब्रह्मपुत्राभ्यांव्याप्तंब्रह्मैव तत्रदीपवदुदासीनोपिचिदात्माबुद्धितादात्म्याध्यासात्तदीयदोषाक्रांतोरागद्वेषादिमानिवभवति विद्वांस्तुसर्वस्यचिद्विलासत्वंमत्वाअधर्मादिकथादिभ्योपिनोद्विजेतेतिभावः ॥ ५० ॥

ननुकेयंविद्यायया सर्वंचिन्मात्रमित्येवपश्यतितस्याःकर्मजन्यत्वेउपासनाजन्यत्वेवाऽनित्यत्वापत्तिःप्रकारांतरस्यचासंभवादित्याशंक्याह तयोरेवेति यथाधीस्फुरणेप्रमाणपरतंत्रेनकर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुंवाशक्येनथैवेयंविद्येतिसादृश्यंस्वसृशब्देनलक्ष्यते देवीद्योतमानाशुद्धसत्त्वमयीअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याधीवृत्तिर्दशमस्त्वमितिवाक्यजावृत्तिर्दशमत्वमिवब्रह्मभावंजीवस्यगोचरयंती लक्ष्मीःपरब्रह्मोपलक्षकत्वात् पद्मगृहाहृदयगुहायामेवस्फुरंती शुभाबंधनिवर्तकत्वात् नचैवंवृत्तिविषयत्वेब्रह्मणोनात्मत्वंघटादिवत्स्यादितिवाच्यं वृत्तिव्याप्यत्वेपिफलव्याप्यत्वानंगीकारात् यथोक्तं फलव्याप्यत्वमेवास्यशास्त्रकृद्भिर्निराकृतं ब्रह्मण्यज्ञाननाशायवृत्तिव्याप्तिरपेक्ष्यतइति तथाचवस्तुतत्त्वविषयिण्येवविद्याअविद्योन्मूलिकानकर्मोपास्तिरूपायेनानित्यास्यादितिभावः अस्याःफलमाह तस्याइति तस्याविद्यायाः

तयोरेवस्वसादेवीलक्ष्मीःपद्मगृहाशुभा ॥ तस्यास्तुमानसाःपुत्रास्तुरगाव्योमचारिणः ॥ ५१ ॥ वरुणस्यभार्यायाज्येष्ठाशुक्राद्देवीव्यजायत ॥ तस्याःपुत्रंबलंविद्धिसुरांचसुरनंदिनीम् ॥ ५२ ॥ प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ॥ अधर्मस्तत्रसंजातःसर्वभूतविनाशकः ॥ ५३ ॥ तस्यापिनिर्ऋतिर्भार्यानैर्ऋतायेनराक्षसाः ॥ घोरास्तस्यास्त्रयःपुत्राःपापकर्मरताःसदा ॥ ५४ ॥ भयोमहाभयश्चैवमृत्युर्भूतांतकस्तथा ॥ नतस्यभार्यापुत्रोवाकश्चिदस्त्यंतकोहिसः ॥ ५५ ॥ काकींश्येनींतथाभासींधृतराष्ट्रींतथाशुकीम् ॥ ताम्रातुसुषुवेदेवीपंचैतालोकविश्रुताः ॥ ५६ ॥ उलूकान्सुषुवेकाकीश्येनीश्येनान्व्यजायत ॥ भासीभासानजनयद्गृध्रांश्चैवजनाधिप ॥ ५७ ॥ धृतराष्ट्रीतुहंसांश्चकलहंसांश्चसर्वशः ॥ चक्रवाकांश्चभद्रातुजनयामाससैवतु ॥ ५८ ॥ शुकीचजनयामासशुकानेवयशस्विनी ॥ कल्याणगुणसंपन्नासर्वलक्षणपूजिता ॥ ५९ ॥ नवक्रोधवशानारीःप्रजज्ञेक्रोधसंभवाः ॥ मृगीचमृगमंदाचहरीभद्रमनाअपि ॥ ६० ॥ मातंगीत्वथशार्दूलीश्वेतासुरभिरेवच ॥ सर्वलक्षणसंपन्नासुरसाचैवभामिनी ॥ ६१ ॥ अपत्यंतुमृगाःसर्वेमृग्यानरवरोत्तम ॥ ऋक्षाश्चमृगमंदायाःसृमराश्चपरंतप ॥ ६२ ॥ ततस्त्वैरावतंनागंजज्ञेभद्रमनाःसुतम् ॥ ऐरावतःसुतस्तस्यादेवनागोमहागजः ॥ ६३ ॥

पुत्राइवपुत्राःफलानि मानसामनःसंकल्पमात्रजन्याःपित्रादयः संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेः अस्यहार्दब्रह्मविदः तुरगाःतुरंगच्छंतितेतुरगाःसद्योमनःसंहार्याएव यतोव्योमचारिणः व्योम्निहार्दाकाशेचारिणः यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेर्ब्रह्मज्ञानात्सार्वात्म्यंस्वीयमवगच्छतःसर्वप्राप्तिरस्तीत्यर्थः तस्मादधर्मप्रभवसृष्टिश्रवणेपिनविगानंकार्यंसर्वस्यब्रह्ममात्रत्वात् ॥ ५१ ॥ एवमुपपादितारंभःसृष्ट्यंतरंवक्तुमुपक्रमते वरुणस्येत्यादिना वरुणस्यशुक्रात्ज्येष्ठाबलंपुत्रंसुरांचपुत्रींव्यजायतेतिसंबंधः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ पिंडफलान्सप्त खर्जूरतालहिंतालौतालीखर्जूरिकातथा गुवाकानारिकेलश्चसप्तपिंडफलाद्रुमाइत्युक्तरूपान् इहपुराणांतरविरोधोनामभेदात्कल्पभेदाद्वापनेयः ॥ ६८ ॥

हर्याश्चहरयोऽपत्यंवानराश्चतरस्विनः॥ गोलांगूलांश्चभद्रंतेहर्याःपुत्रान्प्रचक्षते॥ ६४ ॥ प्रजज्ञेत्वथशार्दूलीसिंहान्व्याघ्राननेकशः ॥ द्वीपिनश्चमहासत्त्वान्सर्वा
नेवनसंशयः॥ ६५ ॥ मातंग्यपिचमातंगानपत्यानिनराधिप ॥ दिशांगजंतुश्वेताख्यंश्वेताऽजनयदाशुगम्॥ ६६ ॥ तथादुहितरौराजन्सुरभिर्वैव्यजायत ॥ रोहि
णीचैवभद्रंतेगंधर्वीतुयशस्विनी ॥ ६७॥ विमलामपिभद्रंतेअनलामपिभारत ॥ रोहिण्यांजज्ञिरेगावोगंधर्व्यांवाजिनःसुताः ॥ सप्तपिंडफलान्वृक्षाननलापि
व्यजायत ॥ ६८ ॥ अनलायाःशुकीपुत्रीकंकस्तुसुरसासुतः॥ अरुणस्यभार्यास्येनीतुवीर्यवंतौमहाबलौ॥ ६९ ॥ संपातिंजनयामासवीर्यवंतंजटायुषम् ॥ सुर
साऽजनयन्नागान्कद्रूःपुत्रांस्तुपन्नगान्॥ ७० ॥ द्वौपुत्रौविनतायास्तुविख्यातौगरुडारुणौ ॥ इत्येषसर्वभूतानांमहतांमनुजाधिप ॥ प्रभवःकीर्त्तितःसम्यङ्मया
मतिमतांवर ॥ ७१ ॥ यंश्रुत्वापुरुषःसम्यङ्मुक्तोभवतिपाप्मनः॥ सर्वज्ञतांचलभतेगतिमग्र्यांचविंदति॥ ७२॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि
षट्षष्टितमोऽध्यायः॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥ देवानांदानवानांचगंधर्वोरगरक्षसाम्॥ सिंहव्याघ्र
मृगाणांचपन्नगानांपतत्रिणाम्॥ १ ॥ सर्वेषांचैवभूतानांसंभवंभगवन्नहम् ॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनमानुषेषुमहात्मनाम् ॥ जन्मकर्मचभूतानामेतेषामनुपूर्व
शः॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ मानुषेषुमनुष्येंद्रसंभूतायेदिवौकसः ॥ प्रथमंदानवांश्चैवतांस्तेवक्ष्यामिसर्वशः ॥ ३ ॥ विप्रचित्तिरितिख्यातोयआसी
द्दानवर्षभः॥ जरासंधइतिख्यातःसआसीन्मनुजर्षभः॥ ४ ॥ दितेःपुत्रस्तुयोराजन्हिरण्यकशिपुःस्मृतः॥ सजज्ञेमानुषेलोकेशिशुपालोनरर्षभः॥ ५ ॥ संह्रादइति
विख्यातःप्रह्लादस्यानुजस्तुयः॥ सशल्यइतिविख्यातोजज्ञेवाह्लीकपुंगवः॥६॥ अनुह्लादस्तुतेजस्वीयोऽभूत्ख्यातोजघन्यजः॥ धृष्टकेतुरितिख्यातःसबभूवनरेश्वरः
॥ ७ ॥ यस्तुराजन्शिबिर्नामदैतेयःपरिकीर्त्तितः॥ द्रुमइत्यभिविख्यातःसआसीद्भुविपार्थिवः॥८॥ बाष्कलोनामयस्तेषामासीदसुरसत्तमः॥ भगदत्तइतिख्यातः
सजज्ञेपुरुषर्षभः॥ ९ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ देवानामिति अध्यायोनिगदव्या
ख्यातः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अयःशिराअश्वशिराअयःशंकुश्चवीर्यवान् ॥ तथागगनमूर्धाचवेगवांश्चात्रपंचमः ॥ १० ॥ पंचैतेजज्ञिरेराजन्वीर्यवंतोमहासुराः ॥ केकयेषुमहात्मानःपार्थि
वर्षभसत्तमाः ॥ केतुमानितिविख्यातोयस्ततोऽन्यःप्रतापवान् ॥ ११ ॥ अमितौजाइतिख्यातःसोग्रकर्मानराधिपः ॥ स्वर्भानुरितिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासु
रः ॥ १२ ॥ उग्रसेनइतिख्यातउग्रकर्मानराधिपः ॥ यस्त्वश्वइतिविख्यातःश्रीमानासीन्महासुरः ॥ १३ ॥ अशोकोनामराजाऽभून्महावीर्योऽपराजितः ॥ तस्माद्व
रजोयस्तुराजन्नश्वपतिःस्मृतः ॥ १४ ॥ दैतेयःसोऽभवद्राजाहार्दिक्योमनुजर्षभः ॥ वृषपर्वेतिविख्यातःश्रीमान्यस्तुमहासुरः ॥ १५ ॥ दीर्घप्रज्ञइतिख्यातःपृथिव्यां
सोऽभवन्नृपः ॥ अजकस्त्ववरोराजन्यआसीद्वृषपर्वणः ॥ १६ ॥ सशाल्वइतिविख्यातःपृथिव्यामभवन्नृपः ॥ अश्वग्रीवइतिख्यातःसत्त्ववान्योमहासुरः ॥ १७ ॥
रोचमानइतिख्यातःपृथिव्यांसोऽभवन्नृपः ॥ सूक्ष्मस्तुमतिमान्राजन्कीर्तिमान्यःप्रकीर्तितः ॥ १८ ॥ बृहद्रथइतिख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ तुहुंडइतिविख्या
तोयआसीदसुरोत्तमः ॥ १९ ॥ सेनाबिंदुरितिख्यातःसबभूवनराधिपः ॥ इषुपान्नामयस्तेषामसुराणांबलाधिकः ॥ २० ॥ नग्नजिन्नामराजासीद्भुविविख्यातवि
क्रमः ॥ एकचक्रइतिख्यातआसीद्यस्तुमहासुरः ॥ २१ ॥ प्रतिविंध्यइतिख्यातोबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ विरूपाक्षस्तुदैतेयश्चित्रयोधीमहासुरः ॥ २२ ॥ चित्रधर्मेति
विख्यातःक्षितावासीत्सपार्थिवः ॥ हरस्त्वरिहरोवीरआसीद्योदानवोत्तमः ॥ २३ ॥ सुबाहुरितिविख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ अहरस्तुमहातेजाःशत्रुपक्ष
क्षयंकरः ॥ २४ ॥ बाह्लिकोनामराजासबभूवप्रथितःक्षितौ ॥ निचंद्रश्चंद्रवक्रस्तुयआसीदसुरोत्तमः ॥ २५ ॥ मुंजकेशइतिख्यातःश्रीमानासीत्सपार्थिवः ॥ नि
कुंभस्त्वजितःसंख्येमहामतिरजायत ॥ २६ ॥ भूमौभूमिपतिश्रेष्ठोदेवाधिपइतिस्मृतः ॥ शरभोनामयस्तेषांदैतेयानांमहासुरः ॥ २७ ॥ पौरवोनामराजर्षिःसब
भूवनरोत्तमः ॥ कुपटस्तुमहावीर्यःश्रीमान्राजन्महासुरः ॥ २८ ॥ सुपार्श्वइतिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ कपटस्तुराजन्राजर्षिःक्षितौजज्ञेमहासुरः ॥ २९ ॥
पार्वतेयइतिख्यातःकांचनाचलसंनिभः ॥ द्वितीयःशलभस्तेषामसुराणांबभूवह ॥ ३० ॥ प्रह्लादोनामबाह्लीकःसबभूवनराधिपः ॥ चंद्रस्तुदितिजश्रेष्ठोलोकेता
राधिपोपमः ॥ ३१ ॥ चंद्रवर्मेतिविख्यातःकांबोजानांनराधिपः ॥ अर्कइत्यभिविख्यातोयस्तुदानवपुंगवः ॥ ३२ ॥ ऋषिकोनामराजर्षिर्बभूवनृपसत्तमः ॥ मृ
तपाइतिविख्यातोयआसीदसुरोत्तमः ॥ ३३ ॥

पश्चिमानूपकंविद्धितंनृपंनृपसत्तम ॥ गविष्ठस्तुमहातेजायःप्रख्यातोमहासुरः ॥ ३४ ॥ द्रुमसेनइतिख्यातःपृथिव्यांसोभवन्नृपः ॥ मयूरइतिविख्यातःश्रीमान्य
स्तुमहासुरः॥ ३५ ॥ सविश्वइतिविख्यातोबभूवपृथिवीपतिः॥ सुपर्णइतिविख्यातस्तस्मादवरजस्तुयः॥ ३६॥ कालकीर्तिरितिख्यातःपृथिव्यांसोभवन्नृपः ॥
चंद्रहंतेतियस्तेषांकीर्तितःप्रवरोऽसुरः ॥ ३७ ॥ शुनकोनामराजर्षिःसबभूवनराधिपः ॥ विनाशनस्तुचंद्रस्ययआख्यातोमहासुरः॥ ३८॥ जानकिर्नामविख्या
तःसोभवन्मनुजाधिपः ॥ दीर्घजिह्वस्तुकौरव्ययउक्तोदानवर्षभः॥ ३९ ॥ काशिराजःसविख्यातःपृथिव्यांपृथिवीपते॥ ग्रहंतुसुषुवेयंतुसिंहिकार्केंदुमर्दनम् ॥ स
क्राथइतिविख्यातोबभूवमनुजाधिपः ॥ ४० ॥ दनायुषस्तुपुत्राणांचतुर्णांप्रवरोसुरः॥ विक्षरोनामतेजस्वीवसुमित्रोनृपःस्मृतः॥ ४१ ॥ द्वितीयोविक्षराद्यस्तुन
राधिपमहासुरः॥ पांड्यराष्ट्राधिपइतिविख्यातःसोऽभवन्नृपः॥ ४२॥ बलीवीरइतिख्यातोयस्त्वासीदसुरोत्तमः ॥ पौंड्रमात्स्यकइत्येवंबभूवसनराधिपः॥ ४३॥
वृत्रइत्यभिविख्यातोयस्तुराजन्महासुरः॥ मणिमान्नामराजर्षिःसबभूवनराधिपः॥ ४४ ॥ क्रोधहंतेतियस्तस्यबभूवावरजोऽसुरः ॥ दंडइत्यभिविख्यातःसआ
सीन्नृपतिःक्षितौ ॥ ४५॥ क्रोधवर्धनइत्येवंयस्त्वन्यःपरिकीर्तितः ॥ दंडधारइतिख्यातःसोभवन्मनुजर्षभः॥ ४६॥ कालेयानांतुयेपुत्रास्तेषामष्टौनराधिपाः ॥ ज
ज्ञिरेराजशार्दूलशार्दूलसमविक्रमाः ॥ ४७॥ मगधेषुजयत्सेनस्तेषामासीत्सपार्थिवः॥ अष्टानांप्रवरस्तेषांकालेयानांमहासुरः ॥ ४८ ॥ द्वितीयस्तुततस्तेषांश्री
मान्हरिहयोपमः॥ अपराजितइत्येवंसबभूवनराधिपः॥ ४९॥ तृतीयस्तुमहातेजामहामायोमहासुरः ॥ निषादाधिपतिर्जज्ञेभुविभीमपराक्रमः॥ ५० ॥ तेषाम
न्यतमोयस्तुचतुर्थःपरिकीर्तितः ॥ श्रेणिमानितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः ॥ ५१ ॥ पंचमस्त्वभवत्तेषांप्रवरोयोमहासुरः॥ महौजाइतिविख्यातोबभूवेहप
रंतपः ॥ ५२ ॥ षष्ठस्तुमतिमान्योवैतेषामासीन्महासुरः॥ अभीरुरितिविख्यातःक्षितौराजर्षिसत्तमः॥ ५३॥ समुद्रसेनस्तुनृपस्तेषामेवाभवद्गुणात् ॥ विश्रुतःसा
गरांतायांक्षितौधर्मार्थतत्त्ववित्॥ ५४॥ बृहन्नामाष्टमस्तेषांकालेयानांनराधिप ॥ बभूवराजाधर्मात्मासर्वभूतहितेरतः ॥ ५५॥ कुक्षिस्तुराजन्विख्यातोदानवानां
महाबलः॥ पार्वतीयइतिख्यातःकांचनाचलसंनिभः ॥ ५६ ॥ क्रथनश्चमहावीर्यःश्रीमान्राजामहासुरः॥ सूर्याक्षइतिविख्यातःक्षितौजज्ञेमहीपतिः ॥ ५७॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

असुराणांतुयःसूर्यःश्रीमांश्चैवमहासुरः॥ दरदोनामबाल्हीकोवरःसर्वमहीक्षिताम् ॥ ५८ ॥ गणःक्रोधवशोनामयस्तेराजन्प्रकीर्तितः॥ ततःसंजज्ञिरेवीराःक्षि
ताविहनराधिपाः॥ ५९ ॥ मद्रकःकर्णवेष्टश्चसिद्धार्थःकीटकस्तथा॥ सुवीरश्चसुबाहुश्चमहावीरोऽथबाह्लिकः ॥ ६० ॥ क्रथोविचित्रःसुरथःश्रीमान्नीलश्चभूमि
पः॥ चीरवासाश्चकौरव्यभूमिपालश्चनामतः॥ ६१ ॥ दंतवक्रश्चनामासीद्दुर्जयश्चैवदानवः॥ रुक्मीचनृपशार्दूलोराजाचजनमेजयः॥ ६२ ॥ आषाढोवायुवे
गश्चभूरितेजास्तथैवच॥ एकलव्यःसुमित्रश्चवाटधानोऽथगोमुखः॥ ६३ ॥ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्तिस्तथैवच॥ श्रुतायुरुद्वहश्चैवबृहत्सेनस्तथैवच ॥ ६४॥
क्षेमोग्रतीर्थःकुहरःकलिंगेषुनराधिपः ॥ मतिमांश्चमनुष्येंद्रईश्वरश्चेतिविश्रुतः ॥ ६५ ॥ गणात्क्रोधवशादेषराजपूगोऽभवत्क्षितौ ॥ जातःपुरामहाभागोमहा
कीर्त्तिर्महाबलः॥ ६६ ॥ कालनेमिरितिख्यातोदानवानांमहाबलः ॥ सकंसइतिविख्यातउग्रसेनसुतोबली ॥ ६७ ॥ यस्त्वासीद्देवकोनामदेवराजसमद्युतिः ॥
सगंधर्वपतिर्मुख्यःक्षितौजज्ञेनराधिपः॥ ६८ ॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धिभारत ॥ अंशाद्द्रोणंसमुत्पन्नंभारद्वाजमयोनिजम् ॥ ६९ ॥ धन्विनांनृपशार्दूलयः
सर्वास्त्रविदुत्तमः॥ महाकीर्तिर्महातेजाःसजज्ञेमनुजेश्वर ॥ ७० ॥ धनुर्वेदेचवेदेचयंतंवेदविदोविदुः ॥ वरिष्ठंचित्रकर्माणंद्रोणंस्वकुलवर्धनम् ॥ ७१ ॥ महादेवां
तकाभ्यांचकामात्क्रोधाच्चभारत ॥ एकत्वमुपपन्नानांजज्ञेशूरःपरंतपः ॥ ७२ ॥ अश्वत्थामामहावीर्यःशत्रुपक्षभयावहः ॥ वीरःकमलपत्राक्षःक्षितावासीन्न
राधिपः॥ ७३ ॥ जज्ञिरेवसवस्त्वष्टौगंगायांशांतनोःसुताः ॥ वसिष्ठस्यचशापेननियोगाद्वासवस्यच ॥ ७४ ॥ तेषामवरजोभीष्मःकुरूणामभयंकरः ॥ मतिमा
न्वेदविद्वाग्मीशत्रुपक्षक्षयंकरः॥ ७५ ॥ जामदग्न्येनरामेणसर्वास्त्रविदुषांवरः॥ योयुध्यतमहातेजाभार्गवेणमहात्मना ॥ ७६ ॥ यस्तुराजन्कृपोनामब्रह्मर्षिरभ
वत्क्षितौ ॥ रुद्राणांतुगणाद्विद्धिसंभूतमतिपौरुषम् ॥ ७७ ॥ शकुनिर्नामयस्त्वासीद्राजालोकेमहारथः ॥ द्वापरंविद्धितंराजन्संभूतमरिमर्दनम् ॥ ७८ ॥ सात्य
किःसत्यसंधश्चयोऽसौवाष्णिकुलोद्वहः॥ पक्षात्सजज्ञेमरुतांदेवानामरिमर्दनः॥ ७९ ॥ द्रुपदश्चैवराजर्षिस्ततएवाभवद्गणात्॥ मानुषेनृपलोकेस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां
वरः॥ ८० ॥ ततश्चकृतवर्माणंविद्धिराजन्जनाधिपम्॥ तमप्रतिमकर्माणंक्षत्रियर्षभसत्तमम्॥ ८१ ॥ मरुतांतुगणाद्विद्धिसंजातमरिमर्दनम् ॥ विराटंनामराजा
नंपरराष्ट्रप्रतापनम् ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अत्रेरिति यश्चोदितोभास्करेभूत्वनष्टेसोप्यत्रात्रिर्भगवानाजगामेत्यत्रेर्भास्करकार्यकारित्वस्मरणादत्रिशब्देनसूर्योंगृह्यते तस्यपुत्रंधर्मंविदुरंविद्धीत्यर्थः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

अरिष्टायास्तुयःपुत्रोहंसइत्यभिविश्रुतः॥सगंधर्वपतिर्जज्ञेकुरुवंशविवर्धनः॥८३॥धृतराष्ट्रइतिख्यातःकृष्णद्वैपायनात्मजः॥दीर्घबाहुर्महातेजाःप्रज्ञाचक्षुर्नराधि
पः॥८५॥मातुर्दोषादृषेःकोपादंधएवव्यजायत॥तस्यैवावरजोभ्रातामहासत्त्वोमहाबलः ॥ ८५ ॥ सपांडुरितिविख्यातःसत्यधर्मरतःशुचिः॥ अत्रेस्तुसुमहा
भागंपुत्रंपुत्रवतांवरम्॥विदुरंविद्धितंलोकेजातंबुद्धिमतांवरम्॥८६॥ कलेरंशस्तुसंजज्ञेभुविदुर्योधनोनृपः॥ दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैवकुरूणामयशस्करः॥८७॥ज
गतोयस्तुसर्वस्यविद्विष्टःकलिपूरुषः॥यःसर्वांघातयामासपृथिवींपृथिवीपते॥८८॥उद्दीपितंयेनवैरंभूतांतकरणंमहत्॥ पौलस्त्याभ्रातरश्चास्यजज्ञिरेमनुजेष्वि
ह॥८९॥शतंदुःशासनादीनांसर्वेषांक्रूरकर्मणाम्॥दुर्मुखोदुःसहश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः॥ ९० ॥दुर्योधनसहायास्तेपौलस्त्याभरतर्षभ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सु
श्चधार्तराष्ट्रःशताधिकः॥९१॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषांनामधेयानिवाविभो॥धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामानुपूर्व्येणकीर्तय॥९२॥ ॥वैशंपायन
उवाच॥ ॥दुर्योधनोयुयुत्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा॥दुःसहोदुःशलश्चैवदुर्मुखश्चतथापरः॥९३॥ विविंशतिर्विकर्णश्चजलसंधःसुलोचनः॥ विंदानुविंदौदुर्ध
र्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः॥ ९४ ॥दुर्मर्षणोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच॥चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रांगदश्चह ॥ ९५ ॥ दुर्मदोदुष्प्रहर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः॥
ऊर्णनाभःपद्मनाभस्तथानंदोपनंदकौ॥ ९६ ॥सेनापतिःसुषेणश्चकुंडोदरमहोदरौ॥चित्रबाहुश्चित्रवर्मासुवर्मादुर्विरोचनः॥ ९७ ॥ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्र
चापसुकुंडलौ॥भीमवेगोभीमवलोबलाकीभीमविक्रमः॥ ९८ ॥उग्रायुधोभीमशरःकनकायुर्दृढायुधः॥ दृढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्तिरनूदरः॥ ९९ ॥जरासंधो
दृढसंधःसत्यसंधःसहस्रवाक्॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःक्षेममूर्तिस्तथैवच ॥ १०० ॥ अपराजितःपंडितकोविशालाक्षोदुराधनः ॥ १ ॥ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुव
र्चसौ॥आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तानुयायिनौ॥ २ ॥कवचीनिषंगीदंडीदंडधारोधनुर्ग्रहः॥उग्रोभीमरथोवीरोवीरबाहुरलोलुपः ॥ ३ ॥ अभयोरौद्रकर्माचत
थादृढरथश्चयः॥अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीदीर्घलोचनः॥ ४ ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुःकनकांगदः॥ कुंडजश्चित्रकश्चैवदुःशलाचशताधिका॥ ५ ॥ वैश्यापु
त्रोयुयुत्सुश्चधार्तराष्ट्रःशताधिकः॥एतदेकशतंराजन्कन्याचैकाप्रकीर्तिता ॥ ६ ॥

॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ १०६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥

नामधेयानुपूर्व्याच्चज्येष्ठानुज्येष्ठतांविदुः ॥ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ७ ॥ सर्वेवेदविदश्चैवराजन्शास्त्रेचपारगाः ॥ सर्वेसंग्रामविद्यासुविद्याभि
जनशोभिनः ॥ ८ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ दुःशलांसमयेराजन्सिंधुराजायकौरवः ॥ ९ ॥ जयद्रथायप्रददौसौबलानुमतेतदा ॥ धर्मस्यांशंतुरा
जानंविद्धिराजन्युधिष्ठिरम् ॥ ११० ॥ भीमसेनंतुवातस्यदेवराजस्यचार्जुनम् ॥ अश्विनोस्तुतथैवांशौरूपेणाप्रतिमौभुवि ॥ ११ ॥ नकुलःसहदेवश्चसर्वभूतमनो
हरौ ॥ यस्तुवर्चाइतिख्यातःसोमपुत्रःप्रतापवान् ॥ १२ ॥ सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्तिरर्जुनस्यसुतोभवत् ॥ यस्यावतरणेराजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदम् ॥ १३ ॥ नाहंद
द्यांप्रियंपुत्रंममप्राणैर्गरीयसम् ॥ समयःक्रियतामेषनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ १४ ॥ सुरकार्यंहिनःकार्यमसुराणांक्षितौवधः ॥ तत्रयास्यत्ययंवर्चानचस्थास्यतिवै
चिरम् ॥ १५ ॥ ऐंद्रिर्नरस्तुभवितायस्यनारायणःसखा ॥ सोर्जुनेत्यभिविख्यातःपांडोःपुत्रःप्रतापवान् ॥ १६ ॥ तस्यायंभवितापुत्रोबालोभुविमहारथः ॥ ततःषोड
शवर्षाणिस्थास्यत्यमरसत्तमाः ॥ १७ ॥ अस्यषोडशवर्षस्यससंग्रामोभविष्यति ॥ यत्रांशावःकरिष्यंतिकर्मवीरनिषूदनम् ॥ १८ ॥ नरनारायणाभ्यांतुससंग्रामो
विनाकृतः ॥ चक्रव्यूहंसमास्थाययोधयिष्यंतिवःसुराः ॥ १९ ॥ विमुखाञ्छात्रवान्सर्वान्कारयिष्यतिमेसुतः ॥ बालःप्रविश्यचव्यूहमभेद्यंविचरिष्यति ॥ १२० ॥
महारथानांवीराणांकदनंचकरिष्यति ॥ सर्वेषामेवशत्रूणांचतुर्थांशंनयिष्यति ॥ २१ ॥ दिनार्धेनमहाबाहुःप्रेतराजपुरंप्रति ॥ ततोमहारथैर्वीरैःसमेत्यबहुशो
रणे ॥ २२ ॥ दिनक्षयेमहाबाहुर्मयाभूयःसमेष्यति ॥ एकंवंशकरंपुत्रंवीरंवैजनयिष्यति ॥ २३ ॥ प्रनष्टंभारतंवंशंसभूयोधारयिष्यति ॥ एतत्सोमवचःश्रुत्वात
थास्त्वितिदिवौकसः ॥ २४ ॥ प्रत्यूचुःसहिताःसर्वेताराधिपमपूजयन् ॥ एवंतेकथितंराजंस्तवजन्मपितुःपितुः ॥ २५ ॥ अग्नेर्भागंतुविद्धित्वंधृष्टद्युम्नंमहारथम् ॥ शि
खंडिनमथोराजंस्त्रीपूर्वंविद्धिराक्षसम् ॥ २६ ॥ द्रौपदेयाश्चयेपंचबभूवुर्भरतर्षभ ॥ विश्वान्देवगणान्विद्धिसंजातान्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ प्रतिविंध्यःसुतसोमःश्रुतकी
र्तिस्तथापरः ॥ नाकुलिस्तुशतानीकःश्रुतसेनश्चवीर्यवान् ॥ २८ ॥ शूरोनामयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्यकन्यापृथानामरूपेणासदृशीभुवि ॥ २९ ॥ पि
तुःस्वस्रीयपुत्रायसोऽनपत्यायवीर्यवान् ॥ अग्रमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यस्यवैतदा ॥ १३० ॥ अग्रजातेतितांकन्यांशूरोनुग्रहकांक्षया ॥ अददत्कुंतिभोजायस
तांदुहितरंतदा ॥ ३१ ॥

सानियुक्तापितुर्गेहेब्राह्मणातिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरद्घोरंब्राह्मणंसंशितव्रतम् ॥ ३२ ॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंशंसितात्मानंसर्वयत्नैरतोषय
त् ॥ ३३ ॥ तुष्टोभिचारसंयुक्तमाचचक्षेयथाविधि ॥ उवाचचैनांभगवान्प्रीतोस्मिसुभगेतव ॥ ३४ ॥ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रसादा
त्त्वंदेविपुत्रान्जनिष्यसि ॥ ३५ ॥ एवमुक्ताचसाबालातदाकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहावयशस्विनी ॥ ३६ ॥ प्रकाशकर्ताभगवांस्तस्यांगर्भंद
धौतदा ॥ अजीजनत्सुतंचास्यांसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ ३७ ॥ सकुंडलंसकवचंदेवगर्भंश्रियान्वितम् ॥ दिवाकरसमंदीप्त्याचारुसर्वांगभूषितम् ॥ ३८ ॥ निगूहमाना
जातंवैबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जजलेकुंतीतंकुमारंयशस्विनम् ॥ ३९ ॥ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्तामहायशाः ॥ राधायाःकल्पयामासपुत्रंसोऽधिरथस्तदा ॥
॥ १४० ॥ चक्रतुर्नामधेयंचतस्यबालस्यतावुभौ ॥ दंपतीवसुषेणेतिदिक्षुसर्वासुविश्रुतम् ॥ ४१ ॥ संवर्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूत्तमोऽभवत् ॥ वेदांगानिचसर्वाणि
जजापजयतांवरः ॥ ४२ ॥ यस्मिन्कालेजपन्नास्तेधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्तस्मिन्कालेमहात्मनः ॥ ४३ ॥ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वापुत्रार्थेभूतभा
वनः ॥ ययाचेकुंडलेवीरंकवचंचसहांगजम् ॥ ४४ ॥ उत्कृत्यकर्णोह्यददत्कवचंकुंडलेतथा ॥ शक्तिंशक्रोददौतस्मैविस्मितश्चेदमब्रवीत् ॥ ४५ ॥ देवासुरमनुष्या
णांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ यस्मिन्क्षेप्स्यसिदुर्धर्षसएकोनभविष्यति ॥ ४६ ॥ पुरानामचतस्यासीद्वसुषेणइतिक्षितौ ॥ ततोवैकर्तनःकर्णःकर्मणातेनसोऽभवत् ॥ ४७ ॥
आमुक्तकवचोवीरोयस्तुजज्ञेमहायशाः ॥ सकर्णइतिविख्यातःपृथायाःप्रथमःसुतः ॥ ४८ ॥ सतुसूतकुलेवीरोववृधेराजसत्तम ॥ कर्णंनरवरश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांव
रम् ॥ ४९ ॥ दुर्योधनस्यसचिवंमित्रंशत्रुविनाशनम् ॥ दिवाकरस्यतंविद्धिराजन्नंशमनुत्तमम् ॥ १५० ॥ यस्तुनारायणोनामदेवदेवःसनातनः ॥ तस्यांशोमानुषे ॥ ९३ ॥
ष्वासीद्वासुदेवःप्रतापवान् ॥ ५१ ॥ शेषस्यांशश्चनागस्यबलदेवोमहाबलः ॥ सनत्कुमारंप्रद्युम्नंविद्धिराजन्महौजसम् ॥ ५२ ॥ एवमन्येमनुष्येंद्राबहवोंशादिवौ
कसाम् ॥ जज्ञिरेवसुदेवस्यकुलेकुलविवर्धनाः ॥ ५३ ॥ गणस्त्वप्सरसांयोवैमयाराजन्प्रकीर्तितः ॥ तस्यभागःक्षितौजज्ञेनियोगाद्वासवस्यह ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ सुबलात्मजागांधारी ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ धन्यंधनप्रदं यशस्यंयशस्करं ॥ ६३ ॥ प्रभवाप्ययःपरमात्मा विश्वोत्पत्तिप्रलयाधिष्ठानत्वात् तंवेत्तीतिप्रभवाप्य
यविद्भूत्वेतिशेषः कृच्छ्रेषुसंसारगहनेषु अयंभावः यथाशास्त्रेवियदादिसृष्टिर्ब्रह्मोपादानिकाब्रह्माद्वैतप्रतिपत्तयेकीर्त्यते वियत्प्राणपादयोःसृष्टिश्रुतीनांपरस्परविरोधपरिहारश्चकीर्त्यते तथापिसृष्टौतात्पर्यं

तानिषोडशदेवीनांसहस्राणिनराधिप ॥ बभूवुर्मानुषेलोकेवासुदेवपरिग्रहः ॥ ५५ ॥ श्रियस्तुभागःसंजज्ञेरत्यर्थंपृथिवीतले ॥ भीष्मकस्यकुलेसाध्वीरुक्मिणी
नामनामतः ॥ ५६ ॥ द्रौपदीत्वथसंजज्ञेशचीभागादनिंदिता ॥ द्रुपदस्यकुलेकन्यावेदिमध्यादनिंदिता ॥ ५७ ॥ नातिह्रस्वानमहतीनीलोत्पलसुगंधिनी ॥ पद्मा
यताक्षीसुश्रोणीस्वसितांचितमूर्धजा ॥ ५८ ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णावैदूर्यमणिसंनिभा ॥ पंचानांपुरुषेंद्राणांचित्तप्रमथनीरहः ॥ ५९ ॥ सिद्धिर्धृतिश्चयेदेव्यौपंचा
नांमातरौतुते ॥ कुंतीमाद्रीचजज्ञातेमतिस्तुसुबलात्मजा ॥ १६० ॥ इतिदेवासुराणांतेगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ अंशावतरणंराजन्राक्षसानांचकीर्तितम् ॥ ६१ ॥ येपृ
थिव्यांसमुद्भूताराजानोयुद्धदुर्मदाः ॥ महात्मानोयदूनांचयेजाताविपुलेकुले ॥ ६२ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यामयातेपरिकीर्तिताः ॥ धन्यंयशस्यंपुत्रीयमायुष्यं
विजयावहं ॥ इदमंशावतरणंश्रोतव्यमनसूयता ॥ ६३ ॥ अंशावतरणंश्रुत्वादेवगंधर्वरक्षसाम् ॥ प्रभवाप्ययविस्राज्ञोनकृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ १६४ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यंशावतरणसमाप्तौसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ त्वत्तःश्रुत
मिदंब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम् ॥ अंशावतरणंसम्यग्गंधर्वाप्सरसांतथा ॥ १ ॥ इमंतुभूयइच्छामिकुरूणांवंशमादितः ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रविप्रर्षिगणसंनिधौ
॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पौरवाणांवंशकरोदुष्यंतोनामवीर्यवान् ॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताभरतसत्तम ॥ ३ ॥ चतुर्भागंभुवःकृत्स्नंयोभुंक्तेमनुजेश्वरः ॥
समुद्रावरणांश्चापिदेशान्ससमितिंजयः ॥ ४ ॥

नास्ति एवमिहापिनांशावतरणेतात्पर्यमस्ति किंतुतद्वाराब्रह्माद्वैतप्रतिपत्तावेव तथाचसृष्टिस्मृतीनामविरोधःकल्पभेदाभिप्रायेणवावर्णनीयउपेक्षणीयोवास्वार्थेतात्पर्याभावादितिदिक् ॥ १६४ ॥ ॥ इतिआ
दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ त्वत्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छिन्नायाः
॥ ३ ॥ चतुर्भागंभागचतुष्कंसर्वामितियावत् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ नकृष्याकरकृत्कर्षिकृन्न भुवोःकृष्टपच्यत्वात् आकरःसुवर्णादिधातूत्पत्तिस्थानं तत्रापियत्नंनकरोति पृथिव्यारत्नैर्धातुभिश्चपूर्णत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ दैवेकर्मणिदृष्ट्याद्यर्थेकारीर्यादिकाम्यकर्मणि ॥ ९॥ तदेवाह कालेति वसुमतीतिपाठेधनवती ॥१०॥ वज्रसंहननोदृढदेहः ॥११ ॥ सवनकाननं वनंजलमुपवनंवा चत्वारःप्रक्षेपविक्षेपपरिक्षेपाभिक्षेपाख्याःपंथानोयस्यतद्गदायुद्धं प्रक्षेपोदूरस्थेशत्रौ

आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्सभुंक्तेरिपुमर्दनः॥ रत्नाकरसमुद्रांतांश्चातुर्वर्ण्यजनावृतान् ॥ ५ ॥ नवर्णसंकरकरोनकृष्याकरकृज्जनः॥ नपापकृत्कश्चिदासीत्तस्मि
न्राजनिशासति॥ ६॥ धर्मैरतिंसेवमानाधर्मार्थावभिपेदिरे॥ तदानरानरव्याघ्रतस्मिन्जनपदेश्वरे ॥ ७ ॥ नासीच्चौरभयंतातनक्षुधाभयमण्वपि ॥नासीद्व्या
धिभयंचापितस्मिन्जनपदेश्वरे॥ ८॥ स्वधर्मैरेमिरेवर्णादैवेकर्मणिनिःस्पृहाः॥ तमाश्रित्यमहीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ॥ ९ ॥ कालवर्षीचपर्जन्यःसस्यानिर
सवंतिच॥ सर्वरत्नसमृद्धाचमहीपशुमतीतथा॥ १० ॥ स्वकर्मनिरताविप्रानानृतंतेषुविद्यते॥ सचाद्भुतमहावीर्योवज्रसंहननोयुवा ॥ ११ ॥ उद्यम्यमंदरंदोर्भ्यांव
हेत्सवनकाननम्॥ चतुष्पथगदायुद्धेसर्वप्रहरणेषुच ॥ १२ ॥ नागपृष्ठेश्वपृष्ठेचबभूवपरिनिष्ठितः॥ बलेविष्णुसमश्चासीत्तेजसाभास्करोपमः ॥ १३॥ अक्षोभ्य
त्वेऽर्णवसमःसहिष्णुत्वेधरासमः॥ संमतःसमहीपालःप्रसन्नपुरराष्ट्रवान् ॥ १४॥ भूयोधर्मपरैर्भावैर्मुदितंजनमादिशत्॥ १५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिसंभवपर्वणिशाकुंतलोपाख्यानेअष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥जनमेजयउवाच ॥ ॥संभवंभरतस्याहंचरितंचमहाम
तेः॥शकुंतलायाश्चोत्पत्तिंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ १ ॥दुष्यंतेनचवीरेणयथाप्राप्ताशकुंतला॥ तंवैपुरुषसिंहस्यभगवन्विस्तरंत्वहम्॥ २ ॥श्रोतुमिच्छामितत्त्वज्ञ
सर्वंमतिमतांवर॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सकदाचिन्महाबाहुःप्रभूतबलवाहनः ॥ ३ ॥ वनंजगामगहनंहयनागशतैर्वृतः॥ बलेनचतुरंगेणवृतःपरमवल्गु
ना॥ ४॥ खड्गशक्तिधरैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः॥ प्रासतोमरहस्तैश्चययौयोधशतैर्वृतः॥ ५॥ सिंहनादैश्चयोधानांशंखदुंदुभिनिःस्वनैः ॥ रथनेमिस्वनैश्चैवसना
गवरबृंहितैः॥ ६॥ नानायुधधरैश्चापिनानावेषधरैस्तथा॥ ह्रेषितस्वनमिश्रैश्चक्ष्वेडितास्फोटितस्वनैः॥७॥

त्यागः विक्षेपःसमीपस्थेकोट्याप्रहारः परिक्षेपोबहुषुसमंतात्परिभ्रमणेनशत्रूणांक्षेपः अभिक्षेपोऽग्रेणताडनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदिशत्शशास ॥ १५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ संभवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ चतुरंगेणहस्त्यश्वरथपादातवता वल्गुरम्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ परवारणवारणंशत्रुगजानांनिवारकंसिंहं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ धूर्गतंस्कंधारूढं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अथरथेनपौरपरावृत्त्यनंतरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छतिपार्थिवे ॥ प्रासादवरशृंगस्थाःपरयान्टपशोभया ॥ ८ ॥ ददृशुस्तंस्त्रियस्तत्रशूरमात्मयशस्करम् ॥ शक्रोपममभित्रघ्नंपर
वारणवारणम् ॥ ९ ॥ पश्यंतःस्त्रीगणास्तत्रवज्रपाणिंस्ममेनिरे ॥ अयंसपुरुषव्याघ्रोरणेवसुपराक्रमः ॥ १० ॥ यस्यबाहुबलंप्राप्यनभवंत्यसुहृद्गणाः ॥ इतिवा
चोब्रुवंत्यस्ताःस्त्रियःप्रेम्णानराधिपम् ॥ ११ ॥ तुष्टुवुःपुष्पवृष्टीश्चससृजुस्तस्यमूर्धनि ॥ तत्रतत्रचविप्रेंद्रैःस्तूयमानःसमंततः ॥ १२ ॥ निर्ययौपरमप्रीत्यावनंमृगजि
घांसया ॥ तंदेवराजप्रतिमंमत्तवारणधूर्गतम् ॥ १३ ॥ द्विजक्षत्रियविट्शूद्रानिर्यांतमनुजग्मिरे ॥ ददृशुर्वर्धमानास्तेआशीर्भिश्चजयेनच ॥ १४ ॥ सुदूरमनुज
ग्मुस्तंपौरजानपदास्तथा ॥ न्यवर्तंततःपश्चादनुज्ञातान्टपेणह ॥ १५ ॥ सुपर्णप्रतिमेनाथरथेनवसुधाधिपः ॥ महीमापूरयामासघोषेणत्रिदिवंतथा ॥ १६ ॥ स
गच्छन्ददृशेधीमान्नंदनप्रतिमंवनम् ॥ बिल्वार्कखदिराकीर्णंकपित्थधवसंकुलम् ॥ १७ ॥ विषमंपर्वतस्रस्तैरश्मभिश्चसमावृतम् ॥ निर्जलंनिर्मनुष्यंचबहुयोजनमा
यतम् ॥ १८ ॥ मृगसिंहैर्वृतंघोरैरन्यैश्चापिवनेचरैः ॥ तद्वनंमनुजव्याघ्रःसभृत्यबलवाहनः ॥ १९ ॥ लोडयामासदुष्यंतःसूदयन्विविधान्मृगान् ॥ बाणगोचरसं
प्राप्तांस्तत्रव्याघ्रगणान्बहून् ॥ २० ॥ पातयामासदुष्यंतोनिर्बिभेदचसायकैः ॥ दूरस्थान्सायकैःकांश्चिदभिनत्सनराधिपः ॥ २१ ॥ अभ्याशमागतांश्चान्यान्ख
ड्गेननिरकृंतत ॥ कांश्चिदेणान्समाजघ्नेशक्त्याशक्तिमतांवरः ॥ २२ ॥ गदामंडलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ॥ तोमरैरसिभिश्चापिगदामुसलकंपनैः ॥ २३ ॥ च
चारसविनिघ्नन्वैवन्यांस्तत्रमृगद्विजान् ॥ राज्ञाचाद्भुतवीर्येणयोधैश्चसमरप्रियैः ॥ २४ ॥ लोड्यमानंमहारण्यंतत्यजुःस्ममृगाधिपाः ॥ तत्रविद्रुतयूथानिहतयूथ
पतीनिच ॥ २५ ॥ मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दंचक्रुस्ततस्ततः ॥ शुष्कांश्चापिनदीर्गत्वाजलनैराश्यकर्शिताः ॥ २६ ॥ व्यायामक्लांतहृदयाःपतंतिस्मविचेतसः ॥ क्षुत्पि
पासापरीताश्चश्रांताश्चपतिताभुवि ॥ २७ ॥ केचित्तत्रनरव्याघ्रैरभक्ष्यंतबुभुक्षितैः ॥ केचिदग्निमथोत्पाद्यसंसाध्यचवनेचराः ॥ २८ ॥ भक्षयंतिस्ममांसानिप्रकुट्य
विधिवत्तदा ॥ तत्रकेचिद्गजामत्तावलिनःशस्त्रविक्षताः ॥ २९ ॥ संकोच्याग्रकरान्भीताःप्राद्रवंतिस्मवेगिताः ॥ शकृन्मूत्रंसृजंतश्चक्षरंतःशोणितंबहु ॥ ३० ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ औत्सुक्यान्वैयग्र्यात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ संसाध्यपाकादिनासंस्कृत्य ॥ २८ ॥ प्रकुट्यचूर्णीकृत्य गजावनगजाः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ शून्यंवृक्षादिरहितमूषरं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ लक्ष्म्याशोभया

वन्यागजवरास्तत्रमम्रुदुर्मनुजान्बहून् ॥ तद्वनंबलमेघेनशरधारेणसंवृतम् ॥ व्यरोचतमृगाकीर्णंराज्ञाहतमृगाधिपम् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
संभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोमृगसहस्राणिहत्वासबलवाहनः ॥ रा
जामृगप्रसंगेनवनमन्यद्विवेशह ॥ १ ॥ एकएवोत्तमबलःक्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ॥ सवनस्यांतमासाद्यमहच्छून्यंसमासदत् ॥ २ ॥ तच्चाप्यतीत्यनृपतिरुत्तमाश्र
मसंयुतम् ॥ मनःप्रह्लादजननंदृष्टिकांतमतीवच ॥ ३ ॥ शीतमारुतसंयुक्तंजगामान्यन्महद्वनम् ॥ पुष्पितैःपादपैःकीर्णमतीवसुखशाद्वलम् ॥ ४ ॥ विपुलंमधुरारावैर्नादि
तंविहगैस्तथा ॥ पुंस्कोकिलनिनादैश्चझिल्लीकगणनादितम् ॥ ५ ॥ प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमावृतम् ॥ षट्पदाघूर्णिततलंलक्ष्म्यापरमयायुतम् ॥ ६ ॥ नापुष्पःपा
दपःकश्चिन्नाफलोनापिकंटकी ॥ षट्पदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन्वैकाननेऽभवत् ॥ ७ ॥ विहगैर्नादितंपुष्पैरलंकृतमतीवच ॥ सर्वर्तुकुसुमैर्वृक्षैःसुखच्छायैःसमा
वृतम् ॥ ८ ॥ मनोरमंमहेष्वासोविवेशवनमुत्तमम् ॥ मारुताकलितास्तत्रद्रुमाःकुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ पुष्पवृष्टिंविचित्रांतुव्यसृजंस्तेपुनःपुनः ॥ दिवस्पृशोऽथसंघु
ष्टाःपक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ १० ॥ विरेजुःपादपास्तत्रविचित्रकुसुमांबराः ॥ तेषांतत्रप्रवालेषुपुष्पभारावनामिषु ॥ ११ ॥ रुवंतिरावान्मधुरान्षट्पदामधुलिप्सवः ॥
तत्रप्रदेशांश्चबहून्कुसुमोत्करमंडितान् ॥ १२ ॥ लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसःप्रीतिवर्धनान् ॥ संपश्यन्सुमहातेजाबभूवमुदितस्तदा ॥ १३ ॥ परस्पराश्लिष्टशाखैः
पादपैःकुसुमान्वितैः ॥ अशोभतवनंतत्तुमहेंद्रध्वजसंनिभैः ॥ १४ ॥ सिद्धचारणसंघैश्चगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ सेवितंवनमत्यर्थंमत्तवानरकिन्नरम् ॥ १५ ॥ सुख
शीतःसुगंधीचपुष्परेणुवहोऽनिलः ॥ परिक्रामन्वनेवृक्षानुपैतीवरिरंसया ॥ १६ ॥ एवंगुणसमायुक्तंददर्शसवनंनृपः ॥ नदीकच्छोद्भवंकांतमुच्छ्रितध्वजसंनि
भम् ॥ १७ ॥ प्रेक्षमाणोवनंतत्तुसुप्रहृष्टविहंगमम् ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंददर्शचमनोरमम् ॥ १८ ॥ नानावृक्षसमाकीर्णंसंप्रज्वलितपावकम् ॥ तंतदाऽप्रतिमंश्रीमा
नाश्रमंप्रत्यपूजयत् ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ नाप्यपाकीर्णःअनावृतोन ॥ ७ ॥ ८ ॥ कुसुमवच्छाखावंतःकुसुमशाखिनः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महेंद्रपर्वतेध्वजाइवध्वजाउच्चतरावृक्षास्तंतुल्यैरिंद्रध्वजवदत्युच्चैर्वा ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ रिरंसयारमयितुमिच्छया ॥ १६ ॥ नदीकच्छोद्भवं कच्छःसजलोऽनूपप्रदेशः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ महाकच्छैःमहातुन्नकैः बृहद्भिःपुष्टैः अथकच्छःस्यादनूपेतुन्नकद्रुमइतिमेदिनी मालिनीमभितआश्रममध्येनैवमालिनीगच्छतिनतुप्रांतेन ॥ २१ ॥ २२ ॥ अप्रतिरथःअप्रतिमः ॥ २३ ॥ २४ ॥

यतिभिर्वालखिल्यैश्चवृतंमुनिगणान्वितम् ॥ अग्न्यगारैश्चबहुभिःपुष्पसंस्तरसंस्तृतम् ॥ २० ॥ महाकच्छैर्बृहद्भिश्चविभ्राजितमतीवच ॥ मालिनीमभितोराजन्न
दींपुण्यांसुखोदकाम् ॥ २१ ॥ नैकपक्षिगणाकीर्णांतपोवनमनोरमाम् ॥ तत्रव्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवापसः ॥ २२ ॥ तंचाप्रतिरथःश्रीमानाश्रमंप्रत्यपद्य
त ॥ देवलोकप्रतीकाशंसर्वतःसुमनोहरम् ॥ २३ ॥ नदींचाश्रमसंश्लिष्टांपुण्यतोयांददर्शसः ॥ सर्वप्राणभृतांतत्रजननीमिवधिष्ठिताम् ॥ २४ ॥ सचक्रवाकपुलि
नांपुष्पफेनप्रवाहिनीम् ॥ सकिन्नरगणावासांवानरर्क्षनिषेविताम् ॥ २५ ॥ पुण्यस्वाध्यायसंघुष्टांपुलिनैरुपशोभिताम् ॥ मत्तवारणशार्दूलभुजगेंद्रनिषेविताम्
॥ २६ ॥ तस्यास्तीरेभगवतःकाश्यपस्यमहात्मनः ॥ आश्रमप्रवरंरम्यंमहर्षिगणसेवितम् ॥ २७ ॥ नदीमाश्रमसंबद्धांदृष्ट्वाश्रमपदंतथा ॥ चकाराभिप्रवेशायमतिं
सनृपतिस्तदा ॥ २८ ॥ अलंकृतंद्वीपवत्यामालिन्यारम्यतीरया ॥ नरनारायणस्थानंगंगयेवोपशोभितम् ॥ २९ ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टंप्रविवेशमहद्वनम् ॥ तत्सचैत्ररथप्र
ख्यंसमुपेत्यनरर्षभः ॥ ३० ॥ अतीवगुणसंपन्नमनिर्देश्यंचवर्चसा ॥ महर्षिंकाश्यपंद्रष्टुमथकण्वंतपोधनम् ॥ ३१ ॥ ध्वजिनीमश्वसंबाधांपदातिगजसंकुलाम् ॥
अवस्थाप्यवनद्वारिसेनामिदमुवाचसः ॥ ३२ ॥ मुनिंविरजसंद्रष्टुंगमिष्यामितपोधनम् ॥ काश्यपंस्थीयतामत्रयावदागमनंमम ॥ ३३ ॥ तद्वनंनंदनप्रख्यमासा
द्यमनुजेश्वरः ॥ क्षुत्पिपासेजहौराजामुदंचावापपुष्कलाम् ॥ ३४ ॥ सामात्योराजलिंगानिसोपनीयनराधिपः ॥ पुरोहितसहायश्चजगामाश्रममुत्तमम् ॥ ३५ ॥ दि
दृक्षुस्तत्रतमृषिंतपोराशिमथाव्ययम् ॥ ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमंसोऽभिवीक्ष्यह ॥ षट्पदोद्गीतसंघुष्टंनानाद्विजगणायुतम् ॥ ३६ ॥ ऋचोबह्वृचमुख्यैश्चप्रेर्यमा
णाःपदक्रमैः ॥ शुश्रावमनुजव्याघ्रोविततेष्विहकर्मसु ॥ ३७ ॥ यज्ञविद्यांगविद्भिश्चयजुर्विद्भिश्चशोभितम् ॥ मधुरैःसामगीतैश्चऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥ ३८ ॥ भा
रुंडसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ॥ यतात्मभिःसुनियतैःशुशुभेसतदाश्रमः ॥ ३९ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ काश्यपस्यकश्यपगोत्रस्यकण्वस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विततेषुवैतानिकेषुइष्टिपशुसोमादिषुप्रवर्तमानेषु ॥ ३७ ॥ यज्ञविद्यायामंगभूतानिकल्पसूत्रादीनि ॥ ३८ ॥ भारुंडसामानिपूगर्याज्ञियसामानिचसाम्नामवांतरभेदाः ॥ ३९ ॥

१ नांदरुखीतिप्रसिद्धैः

॥ ४० ॥ शब्दसंस्कारःयथास्थानकरणप्रयत्नमुच्चारणं स्थानंताल्वादि करणंजिह्वाग्रादि प्रयत्नोघोषादिः ॥ ४१ ॥ यज्ञसंस्तरःइष्टकाद्युपधानक्रमः न्यायतत्त्वंयुक्तेर्मर्यादा आत्मविज्ञानंस्वानुभवः॥ ४२॥ नानावाक्यानामेकशाखागतानांसमिधोयजतीत्यादिप्रयाजाद्यंगविधिपराणांप्रयोगविधिपराणांप्रयोगविधिनादर्शपौर्णमासाभ्यांयजेतेत्यादिनाएकवाक्यत्वंसमाहारः भिन्नशाखास्थानांगुणविधीनामेकस्यांशाखायामुपसंहारःसमवायः तत्रविशारदैःविशेषकार्यमुपासनाब्रह्मलोकफला कर्मभ्योविशिष्टत्वात्तस्याः मोक्षधर्मेतिपृथगुपादानेनमोक्षस्यविशेषकार्यत्वंनिरस्तं ॥ ४३ ॥ स्थापनंप्रथमंस्वसिद्धांतव्यवस्था ततस्तत्रशंकाक्षेपःतस्याःपरिहारःसिद्धांतस्तैर्यापरमार्थज्ञतातांगतैः शब्दोव्याकरणं कालेतिज्यौतिषं शिक्षाकल्पावप्येतैरेवोपलक्षणीयौ ॥४४॥ द्रव्यंव्रीह्यादि कर्मनिर्वापादि गुणोऽष्टाकपा

अथर्ववेदप्रवराःपूगयज्ञियसागमाः ॥ संहितामीरयंतिस्मपदंक्रमयुतांतुते ॥ ४० ॥ शब्दसंस्कारसंयुक्तैर्ब्रुवद्भिश्चापरैर्द्विजैः॥ नादितःसवभौश्रीमान्ब्रह्मलोक इवापरः॥ ४१ ॥ यज्ञसंस्तरविद्भिश्चक्रमशिक्षाविशारदैः॥ न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ॥ ४२ ॥ नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः॥ विशेषकार्यविद्भिश्चमोक्षधर्मपरायणैः ॥ ४३ ॥ स्थापनाक्षेपसिद्धांतपरमार्थज्ञतांगतैः ॥ शब्दच्छंदोनिरुक्तज्ञैःकालज्ञानविशारदैः॥ ४४ ॥ द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्चकार्यकारणवेदिभिः॥ पक्षिवानररुतज्ञैश्चव्यासग्रंथसमाश्रितैः॥४५॥ नानाशास्त्रेषुमुख्यैश्चशुश्रावस्वनमीरितम्॥ लोकायतिकमुख्यैश्चसमंतादनुनादितम्॥४६॥ तत्रतत्रचविप्रेंद्रान्नियतान्संशितव्रतान्॥ जपहोमपरान्विप्रान्ददर्शपरवीरहा॥ ४७॥ आसनानिविचित्राणिरुचिराणिमहीपतिः ॥ प्रयत्नोपहितानिस्मदृष्ट्वाविस्मयमागमत्॥ ४८ ॥ देवतायतनानांचप्रेक्ष्यपूजांकृतांद्विजैः॥ ब्रह्मलोकस्थमात्मानंमेनेसनृपसत्तमः॥ ४९ ॥ सकाश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरंशुभम्॥ नातृप्यत्प्रेक्षमाणोवैतपोवनगुणैर्युतम् ॥ ५० ॥ सकाश्यपस्यायतनंमहाव्रतैर्वृतंसमंतादृषिभिस्तपोधनैः॥ विवेशसामात्यपुरोहितोऽरिहाविविक्तमत्यर्थमनोहरंशुभम् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७० ॥ ॥७१॥ ॥७१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोगच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्यतान्॥ नापश्यच्चाश्रमेतस्मिंस्तमृषिंसंशितव्रतम्॥ १ ॥

लत्वादिः कार्यंफलंस्वर्गादि कारणंयागादि पक्षीनि द्रव्यादीनांप्रकाशकंइषेत्वेत्यादिवाक्यं पक्षिवानररुतमिवाव्यक्तार्थंमंत्रादिरूपंतदर्थाभिज्ञैः व्यासग्रंथोविस्तृतप्रबंधइषेत्वेतिशाखामाच्छिनत्तीतितदीयब्राह्मणादिस्तंसम्यगाश्रितैःननुस्वकपोलकल्पितैःप्रकारैर्मंत्रान्व्याचक्षतइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ लोकेएवआयतंतेतेलोकायतिकाःतेषुलोकरंजनपरेषुमुख्यैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥७१॥ ॥७१॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

॥२॥३॥४॥ अनामयमारोग्यं कुशलंराष्ट्रादिक्षेमं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्रष्टासिद्रक्ष्यसि ॥ ९ ॥ अपश्यमानइति तथाचस्वागतादिप्रकारेणविजनेसंलापरूपाभ्यांसतयामोहितइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ दर्शनादेवेति शुभेकल्याणावहे एतेनस्वस्यतत्परिग्रहाधिकारोस्तीतिदर्शितंतत्रप्रमाणंस्वचेतसःप्रवृत्तिरेव यथोक्तमभियुक्तैः असंशयंक्षत्रपरिग्रहक्षमायदार्यमस्यामभिलाषिमेमनः सतांहिसंदेहप

सोऽपश्यमानस्तमृषिंशून्यंदृष्ट्वातथाश्रमम् ॥ उवाचकइहेत्युच्चैर्वनंसनादयन्निव ॥ २ ॥ श्रुत्वाऽथतस्यतंशब्दंकन्याश्रीरिवरूपिणी ॥ निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्ता
पसीवेषधारिणी ॥ ३ ॥ सातंदृष्ट्वैवराजानंदुष्यंतमसितेक्षणा ॥ स्वागतंतइतिक्षिप्रमुवाचप्रतिपूज्यच ॥ ४ ॥ आसनेनार्चयित्वाचपाद्येनार्घ्येणचैवहि ॥ पप्र
च्छानामयंराजन्कुशलंचनराधिपम् ॥ ५ ॥ यथावदर्चयित्वाथपृष्ट्वाचानामयंतदा ॥ उवाचस्मयमानेवकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ ६ ॥ तामब्रवीत्ततोराजाकन्यां
मधुरभाषिणीम् ॥ दृष्ट्वाचैवानवद्यांगींयथावत्प्रतिपूजितः ॥ ७ ॥ आगतोऽहंमहाभागमृषिंकण्वमुपासितुम् ॥ क्वगतोभगवान्भद्रेतन्ममाचक्ष्वशोभने ॥ ८ ॥ श
कुंतलोवाच ॥ ॥ गतःपितामेभगवान्फलान्याहर्तुमाश्रमात् ॥ मुहूर्तंसंप्रतीक्षस्वद्रष्टास्येनमुपागतम् ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अपश्यमानस्तमृषिंतथा
चोक्तस्तयाचसः ॥ तांदृष्ट्वाचवरारोहांश्रीमतींचारुहासिनीं ॥ १० ॥ विभ्राजमानांवपुषातपसाचदमेनच ॥ रूपयौवनसंपन्नामित्युवाचमहीपतिः ॥ ११ ॥ का
त्वंकस्यासिसुश्रोणिकिमर्थंचागतावनम् ॥ एवंरूपगुणोपेताकुतस्त्वमसिशोभने ॥ १२ ॥ दर्शनादेवहिशुभेत्वयामेपहृतंमनः ॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंतन्ममाच
क्ष्वशोभने ॥ १३ ॥ एवमुक्तातुसाकन्यातेनराज्ञातमाश्रमे ॥ उवाचहसतीवाक्यमिदंसुमधुराक्षरम् ॥ १४ ॥ कण्वस्याहंभगवतोदुष्यंतदुहितामता ॥ तपस्विनो
धृतिमतोधर्मज्ञस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ ॥ दुष्यंतउवाच ॥ ॥ ऊर्ध्वरेतामहाभागेभगवाँल्लोकपूजितः ॥ चलेद्धिवृत्ताद्धर्मोपिनचलेत्संशितव्रतः ॥ १६ ॥ कथंत्वंत
स्यदुहितासंभूतावरवर्णिनी ॥ संशयोमेमहानत्रतन्मेछेत्तुमिहार्हसि ॥ १७ ॥ ॥ शकुंतलोवाच ॥ ॥ यथाऽयमागमोमह्यंयथाचेदमभूत्पुरा ॥ शृणुराजन्यथा
तत्त्वंयथाऽस्मिदुहितामुनेः ॥ १८ ॥ ऋषिःकश्चिदिहागम्यममजन्माभ्यचोदयत् ॥ तस्मैप्रोवाचभगवान्यथातच्छृणुपार्थिव ॥ १९ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ त
प्यमानःकिलपुराविश्वामित्रोमहत्तपः ॥ सुभृशंतापयामासशक्रंसुरगणेश्वरम् ॥ २० ॥

देपुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइति ॥ १३ ॥ हसतीहसंती ॥१४॥१५॥१६॥१७॥ आगमोगुरूपदेशः इदंमज्जन्मादिपुरायथाभूत्तथाशृणुइत्युत्तरेणान्वयः ॥१८॥ अभ्यचोदयत्पृष्टवान् ॥१९॥२०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मेअविघ्नमितिच्छेदः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ बभारपोषितवान् मतंगस्त्रिशंकुः व्याधतांगतः विवाहविघ्नदोषदर्शिनःपितुःकोपादितिशेषः ॥ ३१ ॥ आश्रममभ्येत्यतपस्तप्त्वेतिशेषः नद्याःकौशिक्याः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ शरणंत्राणं त्रिशंकोःत्रीणिपितुःकोपोवसिष्ठधेनोर्वधोवृथागोमांसभक्षणंचेतिशंकूनिशंकुतुल्यानिपापानियस्यसत्रिशंकुस्तस्य यथोक्तं

तपसादीप्तवीर्योऽयंस्थानान्मांच्यावयेदिति ॥ भीतःपुरंदरस्तस्मान्मेनकामिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ गुणैरप्सरसांदिव्यैर्मेनकेत्वंविशिष्यसे ॥ श्रेयोमेकुरुकल्याणियत्त्वांवक्ष्यामितच्छृणु ॥ २२ ॥ असावादित्यसंकाशोविश्वामित्रोमहातपाः ॥ तप्यमानस्तपोघोरंममकंपयतेमनः ॥ २३ ॥ मेनकेतवभारोऽयंविश्वामित्रःसुमध्यमे ॥ शंसितात्मासुदुर्धर्षउग्रेतपसिवर्तते ॥ २४ ॥ समांनच्यावयेत्स्थानात्तंवैगत्वाप्रलोभय ॥ चरतस्यतपोविघ्नंकुरुमेऽविघ्नमुत्तमम् ॥ २५ ॥ रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः ॥ लोभयित्वावरारोहेतपसस्तंनिवर्तय ॥ २६ ॥ ॥ मेनकोवाच ॥ ॥ महातेजाःसभगवांस्तथैवचमहातपाः ॥ कोपनश्चतथात्येनंजानाति भगवानपि ॥ २७ ॥ तेजसस्तपसश्चैवकोपस्यचमहात्मनः ॥ त्वमप्युद्विजसेयस्यनोद्विजेयमहंकथम् ॥ २८ ॥ महाभागंवसिष्ठंयःपुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ॥ क्षत्रजातश्चयःपूर्वमभवद्ब्राह्मणोबलात् ॥ २९ ॥ शौचार्थयोनदींचक्रेदुर्गमांबहुभिर्जलैः ॥ यांतांपुण्यतमांलोकेकौशिकीतिविदुर्जनाः ॥ ३० ॥ बभारयत्रास्यपुरा कालेदुर्गेमहात्मनः ॥ दारान्मतंगोधर्मात्माराजर्षिर्व्याधतांगतः ॥ ३१ ॥ अतीतकालेदुर्भिक्षेअभ्येत्यपुनराश्रमम् ॥ मुनिःपारेतिनद्यावैनामचक्रेतदाप्रभुः ॥ ३२ ॥ मतंगंयाजयांचक्रेयत्रप्रीतमनाःस्वयम् ॥ त्वंचसोमंभयाद्यस्यगतःपातुंसुरेश्वर ॥ ३३ ॥ चकारान्यंचलोकंवैक्रुद्धोनक्षत्रसंपदा ॥ प्रतिश्रवणपूर्वाणिनक्षत्राणि चकारयः ॥ गुरुशापहतस्यापित्रिशंकोःशरणंददौ ॥ ३४ ॥ एतानियस्यकर्माणितस्याहंभृशमुद्विजे ॥ यथाऽसौनदहेत्क्रुद्धस्तथाज्ञापयमांविभो ॥ ३५ ॥ तेजसा निर्दहेल्लोकान्कंपयेद्धरणींपदा ॥ संक्षिपेच्चमहामेरुंतूर्णमावर्तयेद्दिशः ॥ ३६ ॥ तादृशंतपसायुक्तंप्रदीप्तमिवपावकम् ॥ कथमस्मद्विधानारीजितेंद्रियमभिस्पृशेत् ॥ ३७ ॥ हुताशनमुखंदीप्तंसूर्यचंद्राक्षितारकम् ॥ कालजिह्वंसुरश्रेष्ठकथमस्मद्विधास्पृशेत् ॥ ३८ ॥

हरिवंशेत्रिशंकुंप्रतिवसिष्ठेन पितुश्चपरिरोषेणगुरोर्दोग्ध्रीवधेनच अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमइति ॥ ३४ ॥ तस्यतस्मात् ॥ ३५ ॥ आवर्तयेदेकीकुर्यात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सूर्यचंद्रावेवाक्ष्णोःसंबंधिनीतारकेयस्य तावपिभ्रूभंगमात्रेणस्रष्टुंसमर्थइत्यर्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रक्रीडितायाःप्रकृष्टंक्रीडितंयस्याः विवृणोत्वपसारयतु ॥ ४१ ॥ तस्मिन्कामवायुसाहाय्यकेइंद्रेणविहितेसंदिष्टेसति ॥ ४२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तति

यमश्चसोमश्चमहर्षयश्चसाध्याविश्वेवालखिल्याश्चसर्वे ॥ एतेपियस्योद्विजंतेप्रभावात्तस्मात्कस्मान्मादृशीनोद्विजेत ॥ ३९ ॥ त्वयैवमुक्ताचकथंसमीपमृषेर्न
गच्छेयमहंसुरेंद्र ॥ रक्षांतुमेचिंतयदेवराजयथात्वदर्थंरक्षिताऽहंचरेयम् ॥ ४० ॥ कामंतुमेमारुतस्तत्रवासःप्रक्रीडितायाविवृणोतुदेव ॥ भवेच्चमेमन्मथस्तत्रका
र्येसहायभूतस्तुतवप्रसादात् ॥ ४१ ॥ वनाच्चवायुःसुरभिःप्रवायात्तस्मिन्कालेतमृषिंलोभयंत्याः ॥ तथेत्युक्त्वाविहितेचैवतस्मिंस्ततोययौसाश्रमंकौशिकस्य
॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तयाश
क्रःसंदिदेशसदागतिम् ॥ प्रातिष्ठततदाकालेमेनकावायुनासह ॥ १ ॥ अथापश्यद्वरारोहातपसादग्धकिल्बिषम् ॥ विश्वामित्रंतप्यमानंमेनकाभीरुराश्रमे ॥ २ ॥
अभिवाद्यततःसातंप्राक्रीडदृषिसंनिधौ ॥ अपोवाहचवासोऽस्यामारुतःशशिसंनिभम् ॥ ३ ॥ साऽगच्छत्त्वरिताभूमिंवासस्तदभिलिप्सती ॥ स्मयमानेवसव्री
डंमारुतंवरवर्णिनी ॥ ४ ॥ पश्यतस्तत्रतत्रर्षेरप्यग्निसमतेजसः ॥ विश्वामित्रस्ततस्तांतुविषमस्थामनिंदिताम् ॥ ५ ॥ गृद्धांवाससिसंभ्रांतांमेनकांमुनिसत्तमः ॥
अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतांतदा ॥ ६ ॥ तस्यारूपगुणान्दृष्ट्वासतुविप्रर्षभस्तदा ॥ चकारभावंसंसर्गात्तयाकामवशंगतः ॥ ७ ॥ न्यमंत्रयतचाप्येनांसाचा
प्यैच्छदनिंदिता ॥ तौतत्रसुचिरंकालमुभौव्यहरतांतदा ॥ ८ ॥ रममाणौयथाकामंयथैकदिवसंतथा ॥ जनयामाससमुनिर्मेनकायांशकुंतलाम् ॥ ९ ॥ प्रस्थेहिम
वतोरम्येमालिनीमभितोनदीम् ॥ जातमुत्सृज्यतंगर्भंमेनकामालिनीमनु ॥ १० ॥ कृतकार्याततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ॥ तंवनेविजनेगर्भंसिंहव्याघ्रसमाकुले
॥ ११ ॥ दृष्ट्वाशयानंशकुनाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ नेमांहिंस्युर्वनेबालांक्रव्यादामांसगृद्धिनः ॥ १२ ॥ पर्यरक्षंततांतत्रशकुंतामेनकात्मजाम् ॥ उपस्प्रष्टुंगतश्चाह
मपश्यंशयितामिमाम् ॥ १३ ॥ निर्जनेविपिनेरम्येशकुंतैःपरिवारिताम् ॥ आनयित्वाततश्चैनांदुहितृत्वेन्यवेशयम् ॥ १४ ॥

तमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ एवमुक्तइति सदागतिंवायुं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गृद्धांसक्तां विवृतामनाच्छादितां ॥ ६ ॥ भावंसंसर्गात्संदर्शनात्तस्यांमनश्चकार तयाहेतुभू
तया ॥ ७ ॥ न्यमंत्रयतएहीत्याकारितवान् व्यहरतांविहारंचक्रतुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपस्प्रष्टुमाह्निकंजलकार्यंकर्तुं ॥ १३ ॥ १४ ॥

शरीरकृन्निषेक्ता प्राणदाताऽभयप्रदः ॥ १५ ॥ निर्जनइति शकुंतैःपरिवारिताउपात्तेति लाआदानेऽस्मात्कप्रत्ययेशकुंतलेतिनामनिर्वचनं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठी
येभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ सुव्यक्तमिति गोत्रप्रवर्तकोपितपसाब्राह्मणोपिजातितःक्षत्रियएवविश्वामित्रइतिभावः इतऊर्ध्वंवातस्यब्राह्मणत्वमितिक

शरीरकृत्प्राणदातायस्यचान्नानिभुंजते॥ क्रमेणैतेत्रयोऽप्युक्ताःपितरोधर्मशासने ॥ १५॥ निर्जनेतुवनेयस्माच्छकुंतैःपरिवारिता॥ शकुंतलेतिनामास्याःकृतं
चापिततोमया॥ १६॥ एवंदुहितरंविद्धिममविप्रशंकुतलाम्॥शकुंतलाचपितरंमन्यतेमामनिंदिता॥ १७॥ ॥शकुंतलोवाच॥ ॥ एतदाचष्टपृष्टःसन्ममजन्म
महर्षये॥ सुतांकण्वस्यमामेवंविद्धित्वंमनुजाधिप॥ १८॥ कण्वंहिपितरंमन्येपितरंस्वमजानती॥ इतितेकथितंराजन्यथावृत्तंश्रुतंमया॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥ ७३॥ ॥ ७३ ॥ ॥दुष्यंतउवाच॥ ॥ सुव्यक्तंराजपुत्रीत्वं
यथाकल्याणिभाषसे॥ भार्यामेभवसुश्रोणिब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ १ ॥ सुवर्णमालांवासांसिकुंडलेपरिहाटके ॥ नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नेचशोभने ॥ २ ॥
आहरामितवाद्याहंनिष्कादीन्यजिनानिच ॥ सर्वंराज्यंतवाद्यास्तुभार्यामेभवशोभने॥ ३॥ गांधर्वेणचमांभीरुविवाहेनैहिसुंदरि ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांधर्वः
श्रेष्ठउच्यते॥ ४॥ ॥शकुंतलोवाच॥ ॥फलाहारोगतोराजन्पितामेइतआश्रमात्॥ मुहूर्तंसंप्रतीक्षस्वसमांतुभ्यंप्रदास्यति॥ ५॥ ॥दुष्यंतउवाच॥ ॥ इच्छा
मित्वांवरारोहेभजमानामनिंदिते ॥ त्वदर्थंमांस्थितंविद्धित्वद्गतंहिमनोमम ॥ ६ ॥ आत्मनोबंधुरात्मैवगतिरात्मैवचात्मनः ॥ आत्मनैवात्मनोदानंकर्तुमर्हसि
धर्मतः ॥ ७ ॥ अष्टावेवसमासेनविवाहाधर्मतःस्मृताः ॥ ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः॥ ८॥ गांधर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमःस्मृतः ॥ तेषांधर्म्या
न्यथापूर्वंमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत्॥ ९॥ प्रशस्तांश्चतुरःपूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय॥ षडानुपूर्व्याक्षत्रस्यविद्धिधर्म्याननिंदिते॥ १०॥

ल्प्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गांधर्वोवरवध्वोरैकमत्येनकृतः ॥ ४ ॥ फलाहारःफलान्याहर्तुंगतः ॥ ५ ॥ ६ ॥ नस्त्रीस्वातंत्र्यमर्हतीतिन्यायविरोधमाशंक्याह आत्मनइति ॥ ७ ॥ पूर्वोक्तगांधर्वविवाहस्यकर्त
व्यतांवक्तुंविवाहभेदानाह अष्टाविति ब्राह्मोऽलंकृत्यकन्यादानं तद्वद्देवयज्ञांतेऋत्विजेदानंदैवः सहोभौधर्मंचरतामितिबुद्ध्यादानंप्राजापत्यः वराद्गोमिथुनंशुल्कंगृहीत्वादानमार्षः बहुधनंगृहीत्वादानमा
सुरः ॥ ८ ॥ गांधर्वोव्याख्यातः सुप्तानांप्रमत्तानांवापहरेत्सपैशाचोहत्वाभित्त्वाचशीर्षाणिरुदतींरुदद्भ्योहरेत्सराक्षसइत्येतेष्टौक्रमाद्व्याख्याताः ॥ ९ ॥ १० ॥

पंचानांब्राह्मादीनांत्रयोब्राह्मदैवप्राजापत्याधर्म्याः द्वावार्षासुरौकन्याशुल्कग्रहणादधर्म्यौ ॥११॥ तयोरप्यासुरःपैशाचवदत्यंतंहेयइत्याह पैशाचइति ॥ १२ ॥ परिशेषाद्गांधर्वराक्षसौक्षत्रियस्यधर्म्यावि
त्याह गांधर्वेति मिश्रौरुक्मिणीविवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥ उवाससंगंकृतवान् अत्राधिको मूकाश्चैवकिराताश्चकुब्जवामनकैःसह सहिताकंचुकिवरैर्वाहिनीसूतमागधैरिति

राज्ञांतुराक्षसोप्युक्तोविट्शूद्रेष्वासुरःस्मृतः ॥ पंचानांतुत्रयोधर्म्याअधर्म्यौद्वौस्मृताविह ॥ ११ ॥पैशाचआसुरश्चैवनकर्त्तव्यौकदाचन ॥ अनेनविधिनाकां
यौधर्मस्यैषागतिःस्मृता ॥ १२ ॥गांधर्वराक्षसौक्षत्रेधर्म्यौतौमाविशंकिथाः ॥ पृथग्वायदिवामिश्रौकर्तव्यौनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ सात्वंममसकामस्यसकामा
वरवर्णिनी॥गांधर्वेणविवाहेनभार्याभवितुमर्हसि ॥ १४ ॥ ॥शकुंतलोवाच ॥ ॥यदिधर्मपथस्त्वेषयदिचात्माप्रभुर्मम ॥प्रदानेपौरवश्रेष्ठश्रृणुमेसमयं
प्रभो ॥ १५ ॥ सत्यंमेप्रतिजानीहियथावक्ष्याम्यहंरहः॥मयिजायेतयःपुत्रःसभवेत्त्वदनंतरः॥ १६ ॥युवराजोमहाराजसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥यद्येतदेवंदुष्यंतअ
स्तुमेसंगमस्त्वया ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमस्त्वितितांराजाप्रत्युवाचाविचारयन् ॥ अपिचत्वांहिनेष्यामिनगरंस्वंशुचिस्मिते ॥ १८ ॥ यथा
त्वमर्हासुश्रोणिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ एवमुक्त्वासराजर्षिस्तामनिंदितगामिनीम्॥ १९ ॥जग्राहविधिवत्पाणावुवासचतयासह॥विश्वास्यचैनांसप्रायादब्रवी
च्चपुनःपुनः ॥ २० ॥प्रेषयिष्येतवार्थायवाहिनींचतुरंगिणीम्॥तयात्वानाययिष्यामिनिवासंस्वंशुचिस्मिते॥ २१ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इतितस्याःप्र
तिश्रुत्यसनृपोजनमेजय॥मनसाचिंतयन्प्रायात्काश्यपंप्रतिपार्थिवः ॥ २२ ॥ भगवांस्तपसायुक्तःश्रुत्वाकिंनुकरिष्यति ॥एवंसचिंतयन्नेवप्रविवेशस्वकंपुरम्
॥ २३ ॥मुहूर्तयातेतस्मिंस्तुकण्वोऽप्याश्रममागमत् ॥ शकुंतलाचपितरंह्रियानोपजगामतम्॥ २४ ॥ विज्ञायाथचतांकण्वोदिव्यज्ञानोमहातपाः॥उवाचभ
गवान्प्रीतःपश्यन्दिव्येनचक्षुषा ॥ २५ ॥ त्वयाऽद्यभद्रेरहसिमामनादृत्ययःकृतः ॥ पुंसासहसमायोगोनसधर्मोपघातकः॥ २६ ॥क्षत्रियस्यहिगांधर्वोविवाहः
श्रेष्ठउच्यते॥सकामायाःसकामेननिर्मंत्रोरहसिस्मृतः॥ २७ ॥

श्लोकःपठ्यते तस्यार्थः मूकाःअंतःपुररक्षणयोग्याहितमितभाषिणः किराताश्चामरवाहिन्यःस्त्रियः किरातोम्लेच्छभेदेस्याद्भूनिंबेल्पतनावपि स्त्रियांचामरवाहिन्यांकुट्टनीदुर्गयोरपीतिमेदिनी कुब्जवामनका
श्चंदनपुष्पोदकादिकराश्चेट्यश्चेटाश्च कंचुकिनःअंतःपुराध्यक्षाः कंचुक्यंतःपुराध्यक्षेइतिमेदिनी वाहिनीप्रेष्याइतिशेषः ॥ २० ॥ तयावाहिन्या ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

धर्मात्माचमहात्माचदुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ अभ्यगच्छःपतिंयत्त्वंभजमानंशकुंतले ॥ २८ ॥ महात्माजनितालोकेपुत्रस्तवमहाबलः ॥ यइमांसागरापांगींकृत्स्नांभोक्ष्यतिमेदिनीम् ॥ २९ ॥ परंचाभिप्रयातस्यचक्रंतस्यमहात्मनः ॥ भविष्यत्यप्रतिहतंसततंचक्रवर्तिनः ॥ ३० ॥ ततःप्रक्षाल्यपादौसाविश्रांतंमुनिमब्रवीत् ॥ विनिधायततोभारंसंनिधायफलानिच ॥ ३१ ॥ ॥ शकुंतलोवाच ॥ ॥ मयापतिर्वृतोराजादुष्यंतःपुरुषोत्तमः ॥ तस्मैससचिवायत्वंप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ प्रसन्नएवतस्याहंत्वत्कृतेवरवर्णिनि ॥ गृहाणचवरंमत्तस्त्वंशुभेयदभीप्सितम् ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोधर्मिष्ठतांवव्रेराज्याच्चास्खलनंतथा ॥ शकुंतलापौरवाणांदुष्यंतहितकाम्यया ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशकुंतलोपाख्यानेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रतिज्ञायतुदुष्यंतेप्रतियातेशकुंतलाम् ॥ गर्भंसुषाववामोरूःकुमारममितौजसम् ॥ १ ॥ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुदीप्तानलसमद्युतिम् ॥ रूपौदार्यगुणोपेतंदौष्यंतिंजनमेजय ॥ २ ॥ जातकर्मादिसंस्कारंकण्वःपुण्यकृतांवरः ॥ विधिवत्कारयामासवर्धमानस्यधीमतः ॥ ३ ॥ दंतैःशुक्लैःशिखरिभिःसिंहसंहननोमहान् ॥ चक्रांकितकरःश्रीमान्महामूर्धामहाबलः ॥ ४ ॥ कुमारोदेवगर्भाभःसतत्राशुव्यवर्धत ॥ षड्वर्षएवबालःसकण्वाश्रमपदंप्रति ॥ ५ ॥ सिंहव्याघ्रान्वराहांश्चमहिषांश्चगजांस्तथा ॥ बबंधवृक्षेबलवानाश्रमस्यसमीपतः ॥ ६ ॥ आरोहन्दमयंश्चैवक्रीडंश्चपरिधावति ॥ ततोऽस्यनामचक्रुस्तेकण्वाश्रमनिवासिनः ॥ ७ ॥ अस्त्वयंसर्वदमनःसर्वंहिदमयत्यसौ ॥ ससर्वदमनोनामकुमारःसमपद्यत ॥ ८ ॥ विक्रमेणौजसाचैवबलेनचसमन्वितः ॥ तंकुमारमृषिर्दृष्ट्वाकर्मचास्यातिमानुषम् ॥ ९ ॥ समयोयौवराज्यायेत्यब्रवीच्चशकुंतलाम् ॥ तस्यतद्बलमाज्ञायकण्वःशिष्यानुवाचह ॥ १० ॥ शकुंतलामिमांशीघ्रंसहपुत्रामितोगृहात् ॥ भर्तुःप्रापयतागारंसर्वलक्षणपूजिताम् ॥ ११ ॥ नारीणांचिरवासोहिबांधवेषुनरोचते ॥ कीर्तिचारित्रधर्मघ्नस्तस्मान्नयतमाचिरम् ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेप्रातिष्ठंतमहौजसः ॥ शकुंतलांपुरस्कृत्यसपुत्रांगजसाह्वयम् ॥ १३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ परंशत्रुं चक्रंसैन्यं चक्रःकोकेपुमान्क्लीबंव्रजेसैन्यरथांगयोरितिमेदिनी इदमेवचक्रवर्त्तिशब्दप्रवृत्तिनिमित्तं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥३४॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रतिज्ञायेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विक्रमःपराभिभवसामर्थ्यं ओजःकांतिः बलंशारीरं ॥ ९ ॥ ॥१० ॥ ११ ॥ नरोचतेनशोभते चारित्रंशीलं धर्मःपातिव्रत्यं ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ धर्मार्थकामसंबंधं धर्मेचार्थेचकामेचनातिचरितव्यात्वयेयंनातिचरामीतिविवाहमंत्रप्रकाशितंवैवाहिकंसंबंधं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥२५॥

गृहीत्वाऽमरगर्भाभंपुत्रंकमललोचनम्॥ आजगामततःसुभ्रूर्दुष्यंतंविदिताद्वनात्॥ १४॥ अभिसृत्यचराजानंविदिताचप्रवेशिता ॥सहतेनैवपुत्रेणबालार्कस
मतेजसा॥ १५॥ निवेदयित्वातेसर्वेआश्रमंपुनरागताः॥ पूजयित्वायथान्यायमब्रवीच्चशकुंतला ॥ १६॥ अयंपुत्रस्त्वयाराजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम्॥ त्व
याह्ययंसुतोराजन्मय्युत्पन्नःसुरोपमः ॥ यथासमयमेतस्मिन्वर्तस्वपुरुषोत्तम ॥ १७ ॥ यथामत्संगमेपूर्वंयःकृतःसमयस्तथा॥ तंस्मरस्वमहाभागकण्वाश्रम
पदंप्रति ॥ १८॥ सोऽथश्रुत्वैवतद्वाक्यंतस्याराजास्मरन्नपि ॥अब्रवीन्नस्मरामीतिकस्यत्वंदुष्टतापसि॥ १९॥ धर्मकामार्थसंबंधंनस्मरामित्वयासह॥ गच्छ
वातिष्ठवाकामंयद्वापीच्छसितत्कुरु॥ २०॥ सैवमुक्त्वावरारोहाव्रीडितेवतपस्विनी॥ निःसंज्ञेवचदुःखेनतस्थौस्थूणेवनिश्चला॥ २१॥ संरंभामर्षताम्राक्षीस्फु
रमाणौष्ठसंपुटा॥ कटाक्षैर्निर्दहंतीवतिर्यग्राजानमैक्षत॥ २२॥ आकारंगूहमानाचमन्युनाचसमीरिता॥ तपसासंभृतंतेजोधारयामासवैतदा॥ २३॥ सामु
हूर्तमिवध्यात्वादुःखामर्षसमन्विता॥ भर्तारमभिसंप्रेक्ष्यक्रुद्धावचनमब्रवीत्॥ २४॥ जानन्नपिमहाराजकस्मादेवंप्रभाषसे ॥ नजानामीतिनिःशंकंयथान्यः
प्राकृतोजनः॥ २५॥ अत्रतेहृदयंवेदसत्यस्यैवानृतस्यच॥ कल्याणंवदसाक्ष्येणमात्मानमवमन्यथाः॥ २६॥ योऽन्यथासंतमात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते॥ किं
तेननकृतंपापंचौरेणात्मापहारिणा॥ २७॥ एकोहमस्मीतिचमन्यसेत्वंनहृच्छयंवेत्सिमुनिंपुराणम्॥ योवेदिताकर्मणःपापकस्यतस्यांतिकेत्वंवृजिनंकरोषि
॥ २८॥ मन्यतेपापकंकृत्वानकश्चिद्वेत्तिमामिति॥ विदंतिचैनंदेवाश्चयश्चैवांतरपूरुषः॥ २९॥ आदित्यचंद्रावनिलानलौचद्यौर्भूमिरापोहृदयंयमश्च॥ अहश्च
रात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तम्॥ ३०॥ यमोवैवस्वतस्तस्यनिर्यातयतिदुष्कृतम्॥ हृदिस्थितःकर्मसाक्षीक्षेत्रज्ञोयस्यतुष्यति॥ ३१॥ नतुतुष्यतियस्यै
षपुरुषस्यदुरात्मनः॥ तंयमःपापकर्माणंवियातयतिदुष्कृतम्॥ ३२॥ योवमन्यात्मनात्मानमन्यथाप्रतिपद्यते॥ नतस्यदेवाःश्रेयांसोयस्यात्माऽपिनकारणम्॥ ३३॥

साक्ष्येणसाक्षिधर्मेणौदासीन्यबोधरूपेण ॥ २६ ॥ २७ ॥ हृच्छयमंतर्यामिणं मुनिंनारायणं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निर्यातयतिपरिहरति दुष्कृतंपापं ॥ ३१ ॥ वियातयतिविशेषेणयातनांपीडांकरोति
दुष्कृतंदुष्टंकृतमस्यतं ॥ ३२ ॥ नकारणंश्रेयसेइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पौराणाःकवयोवैदिकास्तज्जायाजायाभवतियदस्यांजायतेपुनरित्यादिमंत्रविदः ॥ ३७ ॥ आगमवतोवेदोक्तमंथादिकर्मविदोयत्तदमितप्रभावमपत्यंजायतेतत्तारयति ॥ ३८ ॥
पुन्नाम्नइत्यतःपरं पौत्रेणलोकानृजयतेपौत्रेणानंत्यमश्नुते अथपौत्रस्यपुत्रेणमोदंतेप्रपितामहाइतिपठंति तत्रपुत्रेणनरकादुद्धृतःपौत्रेणस्वर्गंनीयतेप्रपौत्रेणततोप्युपरिनीयते पुत्रेणैवस्वर्गंनीतःपौत्रेणब्रह्मलोके

स्वयंप्राप्तेतिमामेवंमाऽवमंस्थाःपतिव्रताम् ॥ अर्चार्हांनार्चयसिमांस्वयंभार्यामुपस्थिताम् ॥ ३४ ॥ किमर्थंमांप्राकृतवदुपप्रेक्षसिसंसदि ॥ नखल्वहमिदंशून्येरौ
मिकिंनश्शृणोषिमे ॥ ३५ ॥ यदिमेयाचमानायावचनंनकरिष्यसि ॥ दुष्यंतशतधामूर्धाततस्तेऽद्यस्फुटिष्यति ॥ ३६ ॥ भार्यांपतिःसंप्रविश्यसयस्माज्जायतेपु
नः ॥ जायायास्तद्धिजायात्वंपौराणाःकवयोविदुः ॥ ३७ ॥ यदागमवतःपुंसस्तदपत्यंप्रजायते ॥ तत्तारयतिसंतत्यापूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ ३८ ॥ पुन्नाम्नोनर
काद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः ॥ तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवा ॥ ३९ ॥ साभार्यायागृहेदक्षासाभार्यायाप्रजावती ॥ साभार्यायापतिप्राणासाभार्याया
पतिव्रता ॥ ४० ॥ अर्धंभार्यामनुष्यस्यभार्याश्रेष्ठतमःसखा ॥ भार्यामूलंत्रिवर्गस्यभार्यामूलंतरिष्यतः ॥ ४१ ॥ भार्यावंतःक्रियावंतःसभार्यागृहमेधिनः ॥ भा
र्यावंतःप्रमोदंतेभार्यावंतःश्रियान्विताः ॥ ४२ ॥ सखायःप्रविविक्तेषुभवंत्येताःप्रियंवदाः ॥ पितरोधर्मकार्येषुभवंत्यार्तस्यमातरः ॥ ४३ ॥ कांतारेष्वपिविश्रा
मोजनस्याध्वनिकस्यवै ॥ यःसदारःसविश्वास्यस्तस्माद्दाराःपरागतिः ॥ ४४ ॥ संसरंतमपिप्रेतंविषमेष्वेकपातिनम् ॥ भार्यैवान्वेतिभर्तारंसततंयापतिव्रता ॥ ४५ ॥
प्रथमंसंस्थिताभार्यापतिंप्रेत्यप्रतीक्षते ॥ पूर्वंमृतंचभर्तारंपश्चात्साध्व्यनुगच्छति ॥ ४६ ॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्पाणिग्रहणमिष्यते ॥ यदाप्नोतिपतिर्भार्यामि
हलोकेपरत्रच ॥ ४७ ॥ आत्मात्मनैवजनितःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ॥ तस्माद्भार्यांनरःपश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ॥ ४८ ॥ भार्यायांजनितंपुत्रमादर्शेष्विवचाननम् ॥ ह्ला
दतेजनिताप्रेक्ष्यस्वर्गंप्राप्येवपुण्यकृत् ॥ ४९ ॥ दह्यमानामनोदुःखैर्व्याधिभिश्चातुरानराः ॥ ह्लादंतेस्वेषुदारेषुघर्मार्ताःसलिलेष्विव ॥ ५० ॥ सुसंरब्धोऽपिरा
माणांनकुर्यादप्रियंनरः ॥ रतिंप्रीतिंचधर्मंचतास्वायत्तमवेक्ष्यहि ॥ ५१ ॥ आत्मनोजन्मनःक्षेत्रंपुण्यंरामाःसनातनम् ॥ ऋषीणामपिकाशक्तिःस्रष्टुंरामामृते
प्रजाम् ॥ ५२ ॥

प्रापितआनंत्यंमोक्षंलभते तेनासौप्रपौत्रमपेक्षतइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पितरःपितृवद्धितैषिण्यः मातरोमातृवद्दुःखहंत्र्यः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ विषमेषुनरकेष्वेकएवपततीतितमेकपातिनम
प्यनुगमनंकरोतिभर्तारंनरकादुद्धर्तुं यथोक्तं व्यालग्राहीयथाव्यालंबलादुद्धरतेबिलात् नरकस्थंपतिंतद्वत्पतिप्राणानुगासतीति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ मातृवज्जन्मभूमिवत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सुसं
रब्धोप्यतिक्रुद्धोपि रामाणांरम्यस्त्रीणां ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

प्रतिपद्यप्रत्येत्य ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शिशोरजातदंतस्यसूनोः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मंत्रग्राममेवपठति अंगादिति शरदोवर्षाणि ॥ ६३ ॥ ६४॥ त्मानमात्मानंद्वितीयं

प्रतिपद्ययदासूनुर्धरणीरेणुगुंठितः॥ पितुराश्लिष्यतेऽगानिकिमस्त्यभ्यधिकंततः॥५३॥ सत्वंस्वयमभिप्राप्तंसाभिलाषमिमंसुतम् ॥ प्रेक्षमाणंकटाक्षेणकिमर्थमवमन्यसे॥ ५४ ॥ अंडानिबिभ्रतिस्वानिनभिंदंतिपिपीलिकाः॥ नभरेथाःकथंनुत्वंधर्मज्ञःसन्स्वमात्मजम्॥ ५५ ॥ नवाससांनरामाणांनापांस्पर्शस्तथाविधः॥ शिशोरालिंग्यमानस्यस्पर्शःसूनोर्यथासुखः॥ ५६ ॥ ब्राह्मणोद्विपदांश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदाम्॥ गुरुर्गरीयसांश्रेष्ठःपुत्रःस्पर्शवतांवरः ॥ ५७॥ स्पृशतुत्वांसमाश्लिष्यपुत्रोऽयंप्रियदर्शनः॥ पुत्रस्पर्शात्सुखतरःस्पर्शोलोकेनविद्यते॥ ५८॥ त्रिषुवर्षेषुपूर्णेषुप्रजाताऽहमरिंदम॥ इमंकुमारंराजेंद्रतवशोकविनाशनम्॥ ५९॥ आहर्तावाजिमेधस्यशतसंख्यस्यपौरव ॥ इतिवागंतरिक्षेमांसूतकेऽभ्यवदत्पुरा ॥ ६० ॥ ननुनामांकमारोप्यस्नेहाद्ग्रामांतरंगताः ॥ मूर्ध्निपुत्रानुपाघ्रायप्रतिनंदंतिमानवाः॥ ६१ ॥ वेदेष्वपिवदंतीमंमंत्रग्रामंद्विजातयः ॥ जातकर्मणिपुत्राणांतवापिविदितंतथा ॥ ६२ ॥ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे॥ आत्मावैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतम्॥६३॥ जीवितंत्वदधीनंमेसंतानमपिचाक्षयम्॥ तस्मात्त्वंजीवमेपुत्रसुसुखीशरदांशतम्॥६४॥ त्वदंगेभ्यःप्रसूतोऽयंपुरुषात्पुरुषोपरः॥ सरसीवामलेत्मानंद्वितीयंपश्यवैसुतम्॥ ६५ ॥ यथाह्याहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यात्प्रणीयते ॥ तथात्वत्तःप्रसूतोऽयंत्वमेकःसन्द्विधाकृतः॥ ६६ ॥ मृगावकृष्टेनपुरामृगयांपरिधावता ॥ अहमासादिताराजन्कुमारीपितुराश्रमे ॥ ६७ ॥ उर्वशीपूर्वचित्तिश्चसहजन्याचमेनका ॥ विश्वाचीचघृताचीचषडेवाप्सरसांवराः॥ ६८ ॥ तासांसामेनकानामब्रह्मयोनिर्वराप्सराः॥ दिवःसंप्राप्यजगतींविश्वामित्रादजीजनत् ॥ ६९ ॥ सामांहिमवतःप्रस्थेसुषुवेमेनकाऽप्सराः ॥ अवकीर्यचमांयातापरात्मजमिवासती ॥ ७० ॥ किंनुकर्माशुभंपूर्वंकृतवत्यन्यजन्मनि ॥ यदहंबांधवैस्त्यक्ताबाल्येसंप्रतिचत्वया ॥ ७१ ॥ कामंत्वयापरित्यक्तागमिष्यामिस्वमाश्रमम् ॥ इमंतुबालंसंत्यक्तुंनार्हस्यात्मजमात्मनः ॥ ७२ ॥ ॥दुष्यंतउवाच॥ ॥नपुत्रमभिजानामित्वयिजातंशकुंतले ॥ असत्यवचनानार्यःकस्तेश्रद्धास्यतेवचः॥ ७३ ॥

प्रतिर्बिंबेइवतवसादृश्यमत्रपश्येतिभावः ॥ ६५ ॥ एकःसन्पुत्रेजातेयोगीवद्द्विधाकृतोद्वैरूप्यंगतः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ साप्रसिद्धा अजीजनत्मामितिशेषः ॥ ६९ ॥ अवकीर्याऽधस्त्यक्त्वा असतीअपत्यस्नेहहीना ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

॥७४॥ तवपितरौनीचौ उच्चौचेत्कथंत्वमेवंभाषसइत्याहद्वाभ्यां सचेति॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥ परोक्षमविश्वसनीयं ॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥ विहेठकोनिंदकःपरोपतापको

मेनकानिरनुक्रोशाबंधकीजननीतव ॥ययाहिमवतःपृष्ठेनिर्माल्यमिवचोज्झिता ॥ ७४ ॥ सचापिनिरनुक्रोशःक्षत्रयोनिःपितातव॥ विश्वामित्रोब्राह्मणत्वेलु
ब्धःकामवशंगतः॥ ७५॥ मेनकाऽप्सरसांश्रेष्ठामहर्षीणांपिताचते॥ तयोरपत्यंकस्मात्त्वंपुंश्चलीवप्रभाषसे॥ ७६ ॥ अश्रद्धेयमिदंवाक्यंकथयंतीनलज्जसे॥ वि
शेषतोमत्सकाशेदुष्टतापसिगम्यताम्॥ ७७॥ क्वमहर्षिःसचैवाग्र्यःसाऽप्सराक्वचमेनका॥ क्वचत्वमेवंकृपणातापसीवेषधारिणी॥ ७८॥ अतिकायश्चतेपुत्रोबा
लोऽतिबलवानयम्॥ कथमल्पेनकालेनशालस्तंभइवोद्गतः॥ ७९॥ सुनिकृष्टाचतेयोनिःपुंश्चलीवप्रभाषसे॥ यदृच्छयाकामरागाज्जातामेनकयाह्यसि ॥ ८० ॥
सर्वमेतत्परोक्षंमेयत्त्वंवदसितापसि ॥ नाहंत्वामभिजानामियथेष्टंगम्यतांत्वया ॥ ८१ ॥ ॥शकुंतलोवाच ॥ ॥ राजन्सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्य
सि॥ आत्मनोबिल्वमात्राणिपश्यन्नपिनपश्यसि॥ ८२॥ मेनकात्रिदशेष्वेवत्रिदशाश्चानुमेनकाम्॥ ममैवोद्रिच्यतेजन्मदुष्यंततवजन्मनः॥ ८३॥ क्षितावट
सिराजेंद्रअंतरिक्षेचराम्यहम्॥ आवयोरंतरंपश्यमेरुसर्षपयोरिव ॥ ८४ ॥ महेंद्रस्यकुबेरस्ययमस्यवरुणस्यच ॥भवनान्यनुसंयामिप्रभावंपश्यमेनृप ॥ ८५॥
सत्यश्चापिप्रवादोयंयंप्रवक्ष्यामितेऽनघ॥ निदर्शनार्थंनद्वेषाच्छ्रुत्वातंक्षंतुमर्हसि॥ ८६ ॥ विरूपोयावदादर्शेनात्मनःपश्यतेमुखम्॥ मन्यतेतावदात्मानमन्येभ्यो
रूपवत्तरम्॥ ८७॥ यदास्वमुखमादर्शेविकृतंसोऽभिवीक्षते॥ तदांतरंविजानीतेआत्मानंचेतरंजनम्॥ ८८॥ अतीवरूपसंपन्नोनकंचिदवमन्यते॥ अतीवजल्प
न्दुर्वाचोभवतीहविहेठकः॥ ८९॥ मूर्खोहिजल्पतांपुंसांश्रुत्वावाचःशुभाशुभाः ॥ अशुभंवाक्यमादत्तेपुरीषमिवसूकरः॥ ९० ॥ प्राज्ञस्तुजल्पतांपुंसांश्रुत्वावा
चःशुभाशुभाः॥ गुणवद्वाक्यमादत्तेहंसःक्षीरमिवांभसः ॥ ९१॥ अन्यान्परिवदन्साधुर्यथाहिपरितप्यते ॥ तथापरिवदन्नन्यांस्तुष्टोभवतिदुर्जनः॥ ९२॥ अभि
वाद्ययथावृद्धान्संतोगच्छंतिनिर्वृतिम्॥ एवंसज्जनमाक्रुश्यमूर्खोभवतिनिर्वृतः ॥ ९३ ॥सुखंजीवंत्यदोषज्ञामूर्खादोषानुदर्शिनः ॥ यत्रवाच्याःपरैःसंतःपराना
हुस्तथाविधान्॥ ९४॥ अतोहास्यतरंलोकेकिंचिदन्यन्नविद्यते ॥यत्रदुर्जनमित्याहदुर्जनःसज्जनंस्वयम्॥ ९५॥ सत्यधर्मच्युतात्पुंसःक्रुद्धादाशीविषादिव॥ अ
नास्तिकोऽप्युद्विजतेजनःकिंपुनरास्तिकः॥ ९६॥

वा हेठविबाधायां ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ निर्वृतःसुखी ॥ ९३ ॥ यत्रविषयेपरैःसद्भिर्वाच्यानिंद्याःसंतोदुरात्मानःपरान्साधून्निंद्यानाहुः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अनास्तिकःआस्तिकाद्भिन्नः ॥ ९६ ॥

इहश्रियंघ्नंति लोकानमुत्र ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ स्वपत्नीप्रभवानन्यासुचोत्पन्नांश्चतुर्विधानेवंपंचपुत्रान्प्रचक्षते कृतान्उपनयनादिनासंस्कृतान् ॥ ९९ ॥ १०० ॥ आत्मानंपालयन्पालनहेतोः ॥ १ ॥ २ ॥
॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ समयोनियमः संगतंसख्यं ॥ ६ ॥ ७॥ अत्र ऋतेपिगर्दभीक्षीरात्पयःपास्यतिमेसुतइतिक्वचित्पठ्यते तस्यायंभावः गर्दभीक्षीरवत्त्वयादत्तमपिराज्यंपरित्यज्यस्वभुजबलेनैवमत्पुत्रोराज्यं

स्वयमुत्पाद्यवैपुत्रंसदृशंयोनमन्यते ॥ तस्यदेवाःश्रियंघ्नंतिनचलोकानुपाश्नुते ॥ ९७॥ कुलवंशप्रतिष्ठांहिपितरःपुत्रमब्रुवन् ॥ उत्तमंसर्वधर्माणांतस्मात्पुत्रंनसं
त्यजेत्॥ ९८॥ स्वपत्नीप्रभवान्पंचलब्धान्क्रीतान्विवर्धितान् ॥ कृतानन्यासुचोत्पन्नान्पुत्रान्वैमनुरब्रवीत् ॥ ९९ ॥ धर्मकीर्त्यावहान्नृणांमनसःप्रीतिवर्धनाः ॥
त्रायंतेनरकाज्जाताःपुत्राधर्मप्लवाःपितॄन् ॥ १०० ॥ सत्वंनृपतिशार्दूलपुत्रंनत्यक्तुमर्हसि ॥ आत्मानंसत्यधर्मौचपालयन्पृथिवीपते ॥ नरेंद्रसिंहकपटंनवोढुंत्व
मिहार्हसि ॥१॥ वरंकूपशताद्वापीवरंवापीशतात्क्रतुः ॥ वरंक्रतुशतात्पुत्रःसत्यंपुत्रशताद्वरम् ॥ २॥ अश्वमेधसहस्रंचसत्यंचतुलयाधृतम् ॥ अश्वमेधसहस्राद्धिस
त्यमेवविशिष्यते ॥ ३ ॥ सर्ववेदाधिगमनंसर्वतीर्थावगाहनम् ॥ सत्यंचवचनंराजन्समंवास्यान्नवासमम् ॥४॥ नास्तिसत्यसमोधर्मोनसत्याद्विद्यतेपरम् ॥ नहि
तीव्रतरंकिंचिदनृतादिहविद्यते ॥ ५॥ राजन्सत्यंपरंब्रह्मसत्यंचसमयःपरः ॥ मात्याक्षीःसमयंराजन्सत्यंसंगतमस्तुते ॥६॥ अनृतेचेत्प्रसंगस्तेश्रद्दधासिनचेत्स्वय
म् ॥ आत्मनाहंतगच्छामित्वादृशेनास्तिसंगतम् ॥ ७॥ त्वामृतेपिहिदुष्यंतशैलराजावतंसकाम् ॥ चतुरंतामिमामुर्वींपुत्रोमेपालयिष्यति ॥ ८॥ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥ एतावदुक्त्वाराजानंप्रातिष्ठतशकुंतला ॥ अथांतरिक्षाद्दुष्यंतंवागुवाचाशरीरिणी ॥ ९॥ ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैर्मंत्रिभिश्चवृतंतदा ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रो
येनजातःसएवसः ॥ ११० ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलाम् ॥ रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ ११॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ॥
जायाजनयतेपुत्रमात्मनोंगंद्विधाकृतम् ॥ १२॥ तस्माद्भरस्वदुष्यंतपुत्रंशाकुंतलंनृप ॥ अभूतिरेषायत्त्यक्त्वाजीवेज्जीवंतमात्मजम् ॥ १३॥ शाकुंतलंमहात्मानंदौष्यं
तिंभरपौरव ॥ भर्तव्योऽयंत्वयायस्मादस्माकंवचनादपि ॥ १४ ॥ तस्माद्भवत्वयंनाम्नाभरतोनामतेसुतः ॥ तच्छ्रुत्वापौरवोराजाव्याहृतंत्रिदिवौकसाम् ॥ १५॥

करिष्यतीति त्वामिति चतुरंतांचतुःसमुद्रांतां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भस्त्राचर्मकोशस्तत्रनिहितंबीजंयथातदीयंनभवतिएवंमातापिभस्त्रेव येनहेतुनायोजातःसएवसकार्यस्यकारणानन्यत्वात् ॥ ११० ॥ भरस्वधार
यस्वपोषयस्ववा रेतोधाःरेतःसेक्तायःसएवपुत्रःपितुरनन्यएवेत्यर्थः उन्नयत्यूर्ध्वंनयति यमक्षयान्नरकात्पितॄनितिशेषः ॥ ११ ॥ धातानिषेक्ता ॥ १२ ॥ अभूतिरभाग्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ गृह्णीयामिगृह्णीयां ईतोलोपाभावआर्षः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पितृकर्माणिपित्राकर्तव्यान्युपनयनादीनि ॥ १९ ॥ सभाज्यमानःपूज्यमानः ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

पुरोहितममात्यांश्चसंप्रहृष्टोब्रवीदिदम्॥ शृण्वंत्वेतद्भवंतोऽस्यदेवदूतस्यभाषितम्॥ १६॥ अहंचाप्येवमेवैनंजानामिस्वयमात्मजम्॥ यद्यहंवचनादेवगृह्णीयामि १
स्वमात्मजम्॥ १७॥ भवेद्धिशंक्योलोकस्यनैवशुद्धोभवेदयम्॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ तंविशोध्यतदाराजादेवदूतेनभारत ॥ हृष्टःप्रमुदितश्चापिप्रतिज
॥१००॥ ग्राहतंसुतम्॥ १८॥ ततस्तस्यतदाराजापितृकर्माणिसर्वशः॥ कारयामाससमुदितःप्रीतिमानात्मजस्यह ॥ १९ ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायसस्नेहंपरिषस्वजे॥ सभाज्य
मानोविप्रैश्चस्तूयमानश्चवंदिभिः ॥ समुदंपरमांलेभेपुत्रसंस्पर्शजांनृपः॥ १२० ॥ तांचैवभार्यांदुष्यंतःपूजयामासधर्मतः॥ अब्रवीच्चैवतांराजासांत्वपूर्वमिदं
वचः॥ २१ ॥ कृतोलोकपरोक्षोऽयंसंबंधोयंत्वयासह ॥ तस्मादेतन्मयादेवित्वच्छुद्ध्यर्थंविचारितम्॥ २२॥ मन्यतेचैवलोकस्तेस्त्रीभावान्मयिसंगतम्॥ पुत्रश्चायं
वृतोराज्येमयातस्माद्विचारितम्॥ २३ ॥ यच्चकोपितयात्यर्थंत्वयोक्तोऽस्म्यप्रियंप्रिये॥ प्रणयिन्याविशालाक्षितत्क्षांतंतेमयाशुभे॥ २४ ॥ तामेवमुक्त्वाराजर्षि
र्दुष्यंतोमहिषींप्रियाम्॥ वासोभिरन्नपानैश्चपूजयामासभारत॥ २५॥ दुष्यंतस्तुतदाराजापुत्रंशाकुंतलंतदा॥ भरतंनामतःकृत्वायौवराज्येऽभ्यषेचयत्॥ २६॥
तस्यतत्प्रथितंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः ॥ भास्वरंदिव्यमजितंलोकसंनादनंमहत् ॥ २७ ॥ सविजित्यमहीपालांश्चकारवशवर्तिनः ॥ चचारचसतांधर्मंप्रापचानु
त्तमंयशः॥ २८॥ सराजाचक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमःप्रतापवान् ॥ ईजेचबहुभिर्यज्ञैर्यथाशक्रोमरुत्पतिः ॥ २९ ॥ याजयामासतंकण्वोविधिवद्भूरिदक्षिणम्॥
श्रीमान्गोविततंनामवाजिमेधमवापसः॥ यस्मिन्सहस्रंपद्मानांकण्वायभरतोददौ॥ १३०॥ भरताद्भारतीकीर्तिर्येनेदंभारतंकुलम् ॥ अपरेयेचपूर्वेवैभारताइ
तिविश्रुताः॥ ३१॥ भरतस्यान्ववायेहिदेवकल्पामहौजसः॥ बभूवुर्ब्रह्मकल्पाश्चबहवोराजसत्तमाः ॥ ३२॥ येषामपरिमेयानिनामधेयानिसर्वशः॥ तेषांतुतेय
थामुख्यंकीर्तयिष्यामिभारत॥ महाभागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान्॥ १३३॥ ॥इतिश्रीम०आदिप०संभवप०शकुंतलोपाख्यानेचतुःसप्तति
मोऽध्यायः॥ ७४॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ चक्रंरथचक्रंआज्ञावा अन्यतरेणसर्वंव्याप्नोतीतिचक्रवर्ती सार्वभौमःसर्वभूमीश्वरः ॥ २९ ॥
पद्मानांकोटिशतानां ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सत्यंब्रह्म आर्जवंधर्मः तेएवपरमयनंप्राप्यंयेषांतान् ॥ १३३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ६३ ॥

१ अमादेशाभावआर्षइतिवक्तव्यं

वंशस्यभारतत्वेनिमित्तमुक्त्वातमेवाह प्रजापतेरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्राचेतसःप्राचेदेशाययज्ञक्रिययाअततिसततंगच्छतीतिप्राचेताः चतुर्थ्याअलुक् अतसातत्यगमनेऽस्मात्समरेअतमानाइत्यादौ यज्ञसातत्यार्थत्वेनदृष्टादसुन् तस्यप्राचेतसःप्राचीनबर्हिषः यद्वा प्राचेअतसंतृणमस्येतिप्राचेतसः नीचातंधक्ष्यतसन्नशुष्कमित्यादौतृणेप्यतसशब्दोदृष्टः अविमृष्टविधेयांशत्वदोषमाश्रित्यप्रचेतसामयंपिता प्राचेतसइतिवा अस्मिन्पक्षद्वयेसुपांसुलुगितिषष्ठ्याःसुः अन्येतुप्रचेतसइतिपाठंप्रकल्प्यप्राचीनबर्हिषइत्यध्याहरंति पुण्यजनाःपुण्योत्पादकास्तपःशीलाइत्यर्थः यैस्तेमहौजसोमहाप्रभावाद्वृक्षौषधयोद

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रजापतेस्तुदक्षस्यमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ भरतस्यकुरोःपूरोराजमीढस्यचानघ ॥ १ ॥ यादवानामिमंवंशंकौरवाणांचसर्वशः ॥ तथैवभरतानांचपुण्यंस्वस्त्ययनंमहत् ॥ २ ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंकीर्तयिष्यामितेनघ ॥ तेजोभिरुदिताःसर्वेमहर्षिसमतेजसः ॥ ३ ॥ दशप्राचेतसःपुत्राःसंतःपुण्यजनाःस्मृताः ॥ मुखजेनाग्निनायैस्तेपूर्वंदग्धामहौजसः ॥ ४ ॥ तेभ्यःप्राचेतसोजज्ञेदक्षोदक्षादिमाःप्रजाः ॥ संभूताःपुरुषव्याघ्रसहिलोकपितामहः ॥ ५ ॥ वीरिण्यासहसंगम्यदक्षःप्राचेतसोमुनिः ॥ आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रंसंशितव्रतान् ॥ ६ ॥ सहस्रसंख्यान्संभूतान्दक्षपुत्रांश्चनारदः ॥ मोक्षमध्यापयामाससांख्यज्ञानमनुत्तमम् ॥ ७ ॥ ततःपंचाशतंकन्याःपुत्रिकाअभिसंदधे ॥ प्रजापतिःप्रजादक्षःसिसृक्षुर्जनमेजय ॥ ८ ॥ ददौदशसधर्मायकश्यपायत्रयोदश ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसप्तविंशतिमिंदवे ॥ ९ ॥ त्रयोदशानांपत्नीनांयातुदाक्षायणीवरा ॥ मारीचःकश्यपस्त्वस्यामादित्यान्समजीजनत् ॥ १० ॥ इंद्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वंतमथापिच ॥ विवस्वतःसुतोजज्ञेयमोवैवस्वतःप्रभुः ॥ ११ ॥ मार्तंडस्यमनुर्धीमानजायतसुतःप्रभुः ॥ यमश्चापिसुतोजज्ञेख्यातस्तस्यानुजःप्रभुः ॥ १२ ॥ धर्मात्मासमनुर्धीमान्यत्रवंशःप्रतिष्ठितः ॥ मनोर्वंशोमानवानांततोऽयंप्रथितोऽभवत् ॥ १३ ॥ ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्मान्मनोर्जातास्तुमानवाः ॥ ततोभवन्महाराजब्रह्मक्षत्रेणसंगतम् ॥ १४ ॥ ब्राह्मणामानवास्तेषांसांगंवेदमधारयन् ॥ वेनंधृष्णुंनरिष्यंतंनाभागेक्ष्वाकुमेवच ॥ १५ ॥ कारूषमथशर्यातिंतथाचैवाष्टमीमिलाम् ॥ पृषध्रंनवमंप्राहुःक्षत्रधर्मपरायणम् ॥ १६ ॥

ग्धाःयेतेपूर्वमितिपाठेतुयेपूर्वंपुण्यजनाराक्षसाःस्मृतास्तेमीमहौजसोवृक्षाभूमिमावृत्यप्राणिनांपीडाकरादग्धायैरितिशेषः ॥ ४॥५॥ वीरिण्यावीरणपुत्र्या ॥ ६ ॥ मोक्षंमोक्षहेतुं सांख्यज्ञानंविवेकजंविज्ञानं एतेनज्ञाततत्त्वाःप्रजानकामयंतइतिदर्शितं तथाचश्रुतिः किंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोयमात्माऽयंलोकइति ॥७॥ ततइति स्त्रियःप्रायेणज्ञानानर्हाइतिभावः तथाचश्रुतिः स्त्रियाअशास्यंमनइति अभिसंदधेपुत्रिकाएवदौहित्रद्वाराममपुत्राइतिमेनेसंकल्पितवान्वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मार्तंडस्यविवस्वतः यमश्चेतिपुनरुक्तिर्मनुतःकनिष्ठत्वप्रख्यापनार्था ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

चतुर्थान्नाभागादन्योयंनाभागारिष्टोदशमः ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्परस्परवैरात् ॥१८॥ मातैवलब्धपुंभावाराज्यदानात्पिताप्यभूत् मुख्यःपितातुबुधएव त्रयोदशद्वीपाः अवांतरभेदात् तेचस्वर्णप्रस्थश्चं
द्रशुक्कआवर्तनोरमणकोमंदरहरिणःपांचजन्यःसिंहलोलंकारोमकपत्तनंसिद्धपुरंयमकोटिरित्येकादशजंबूद्वीपस्योपद्वीपाः द्वादशोजंबूद्वीपःप्लक्षादिषट्कंचेत्यष्टादशद्वीपाः प्लक्षादिषट्कस्यैकत्वविवक्षयात्र
योदश ॥१९॥२०॥ २१ ॥ अनुदर्शीदर्शोदर्शनंसपश्चाद्यस्यश्रुतियुक्त्युपदेशोऽनुदर्शस्तं ततस्तदुपदेशमित्यर्थः पाठांतरेतुअनुदर्शयांचक्रेपूर्वराजचरितमितिशेषः तंपातयांप्रथममासपपातपश्चादित्यादौदर्शने

नाभागारिष्टदशमान्मनोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ पंचाशत्तुमनोःपुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ॥ १७ ॥ अन्योन्यभेदात्तेसर्वेविनेशुरितिनःश्रुतम् ॥ पुरूरवास्ततोविद्वानि
लायांसमपद्यत ॥ १८ ॥ सावैतस्याभवन्मातापिताचैवेतिनःश्रुतम् ॥ त्रयोदशसमुद्रस्यद्वीपानश्नन्पुरूरवाः ॥१९ ॥ अमानुषैर्वृतःसत्त्वैर्मानुषःसन्महायशाः ॥ वि
प्रैःसविग्रहंचक्रेवीर्योन्मत्तःपुरूरवा. ॥ २० ॥ जहारचसविप्राणांरत्नान्युत्क्रोशतामपि ॥ सनत्कुमारस्तंराजन्ब्रह्मलोकादुपेत्यह ॥ २१ ॥ अनुदर्शंततश्चक्रेप्रत्य
गृह्णान्नचाप्यसौ ॥ ततोमहर्षिभिःक्रुद्धैःसद्यःशप्तोव्यनश्यत ॥२२ ॥ लोभान्वितोबलमदान्नष्टसंज्ञोनराधिपः ॥ सहिगंधर्वलोकस्थानुर्वश्यासहितोविराट् ॥२३ ॥
आनिनायक्रियार्थेऽग्नीन्यथावद्विहितांस्त्रिधा ॥ षट्सुताजज्ञिरेचैलादायुर्धीमानमावसुः ॥ २४ ॥ दृढायुश्चवनायुश्चशतायुश्चोर्वशीसुताः ॥ नहुषंवृद्धशर्माणंर
जिंगयमनेनसम् ॥ २५ ॥ स्वर्भानवीसुतानेतानायोःपुत्रान्प्रचक्षते ॥ आयुषोनहुषःपुत्रोधीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २६ ॥ राज्यंशशाससुमहद्धर्मेणपृथिवीपते ॥ पि
तॄन्देवानृषीन्विप्रान्गंधर्वोरगराक्षसान् ॥ २७ ॥ नहुषःपालयामासब्रह्मक्षत्रमथोविशः ॥ सहत्वादस्युसंघातानृषीन्करमदापयत् ॥ २८ ॥ पशुवच्चैवतान्पृष्ठे
वाहयामासवीर्यवान् ॥ कारयामासचेंद्रत्वमभिभूयदिवौकसः ॥ २९ ॥ तेजसातपसाचैवविक्रमेणौजसातथा ॥ यतिंययातिंसंयातिमायातिमयतिंध्रुवम् ॥
॥ ३० ॥ नहुषोजनयामासषट्सुतान्प्रियवादिनः ॥ यतिस्तुयोगमास्थायब्रह्मभूतोभवन्मुनिः ॥ ३१ ॥ ययातिर्नाहुषःसम्राडासीत्सत्यपराक्रमः ॥ सपालयामास
महीमीजेचबहुभिर्मखैः ॥ ३२ ॥ अतिभक्त्यापितॄनर्चन्देवांश्चप्रयतःसदा ॥ अन्वगृह्णात्प्रजाःसर्वाययातिरपराजितः ॥ ३३ ॥ तस्यपुत्रामहेष्वासाःसर्वैःसमुदि
तागुणैः ॥ देवयान्यांमहाराजशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ॥ ३४ ॥

नामंतानुप्रयोगयोस्ततइतिव्यवधानेपिनदोषः ॥ २२ ॥ विराड्विराजमानः ॥ २३ ॥ त्रिधागार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयभेदेन आयुःशब्दउकारांतःसांतश्च ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सहत्वेति ऋषि
भ्यःकरंजग्राहेत्यर्थः ॥ २८ ॥ कारयामासचकार स्वार्थेणिच् ॥ २९ ॥ तेजसादेहकांत्या विक्रमेणपराभिभवसामर्थ्येन ओजसाबुद्धींद्रियबलेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ शाश्वतीर्बह्वीःसमावर्षाणि आर्च्छत्प्राप्तवान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ साह्यंसोढुंमर्षितुंयोग्यं जराग्रहणजंदुःखंकुरुत अंगीकुरुत साह्यंसाहायकंवा ॥ ३८ ॥ कार्यंप्रयोजनं कार्यंकर्तव्यं ॥ ३९ ॥ ४० ॥
व्रतनिर्बंधाच्छुक्रशापाच्चकामरूपःपुरुषार्थोहीनः ॥ ४१ ॥ शरीरेणशरीरस्थजरयायुक्तइतिशेषः वोयुष्माकंमध्ये कामंकामसुखं ॥ ४२ ॥ ४३॥ तेज्ञयातवआज्ञया पूर्वरूपमाकारलोपोवार्षः ॥ ४४ ॥
॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कामानांकामभोगेन अवेत्यकामसेवयातृप्त्यभावंज्ञात्वा ॥ ४९ ॥ हविषासमिदाज्यादिना ॥ ५० ॥ एकस्यकामिनः सर्वंनालमपर्याप्तं शमंकामशांतिं ॥ ५१ ॥ सर्वथा

देवयान्यामजायेतांयदुस्तुर्वसुरेवच ॥ द्रुह्युश्चानुश्चपूरुश्चशर्मिष्ठायांचजज्ञिरे ॥ ३५ ॥ सशाश्वतीःसमाराजन्प्रजाधर्मेणपालयन् ॥ जरामार्च्छन्महाघोरांना
हुषोरूपनाशिनीम् ॥ ३६ ॥ जराऽभिभूतःपुत्रान्सराजावचनमब्रवीत् ॥ यदुंपूरुंतुर्वसुंचद्रुह्युंचानुंचभारत ॥ ३७ ॥ यौवनेनचरन्कामान्युवायुवतिभिःसह ॥ वि
हर्तुमहमिच्छामिसाह्यंकुरुतपुत्रकाः ॥ ३८ ॥ तंपुत्रोदेवयानेयःपूर्वजोवाक्यमब्रवीत् ॥ किंकार्यंभवतःकार्यमस्माकंयौवनेनते ॥ ३९ ॥ ययातिरब्रवीत्तंवैजरा
मेप्रतिगृह्यताम् ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहम् ॥ ४० ॥ यजतोदीर्घसत्रैर्मेशापाच्चोशनसोमुनेः ॥ कामार्थःपरिहीणोऽयंतप्येयंतेनपुत्रकाः ॥ ४१ ॥ मामके
नशरीरेणराज्यमेकःप्रशास्तुवः ॥ अहंतन्वाऽभिनवयायुवाकाममवाप्नुयाम् ॥ ४२ ॥ तेनतस्यप्रत्यगृह्णन्यदुप्रभृतयोजराम् ॥ तमब्रवीत्ततःपूरुःकनीयान्सत्यविक्र
मः ॥ ४३ ॥ राजंश्चराभिनवयातन्वायौवनगोचरः ॥ अहंजरांसमादायराज्येस्थास्यामितेज्ञया ॥ ४४ ॥ एवमुक्तःसराजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ॥ संचारया
मासजरांतदापुत्रेमहात्मनि ॥ ४५ ॥ पौरवेणाथवयसाराजायौवनमास्थितः ॥ यायातेनापिवयसाराज्यंपूरुरकारयत् ॥ ४६ ॥ ततोवर्षसहस्रांतेययातिरपरा
जितः ॥ स्थितःसन्नृपशार्दूलःशार्दूलसमविक्रमः ॥ ४७ ॥ ययातिरपिपत्नीभ्यांदीर्घकालंविहृत्यच ॥ विश्वाच्यासहितोरेमेपुनश्चैत्ररथेवने ॥ ४८ ॥ नाध्यगच्छ
त्तदातृप्तिंकामानांसमहायशाः ॥ अवेत्यमनसाराजन्निमांगाथांतदाजगौ ॥ ४९ ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभि
वर्धते ॥ ५० ॥ पृथिवीरत्नसंपूर्णाहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेत् ॥ ५१ ॥ यदानकुरुतेपापंसर्वभूतेषुकर्हिंचित् ॥ कर्मणामनसा
वाचाब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ५२ ॥

कामशमेब्रह्मैवभवतीत्याह यदेति पापंकामं भूतेषुपंचभूतात्मकेषुस्त्र्यादिषुविषयेषु चतस्रोहिकामस्यावस्थाः प्रसुप्तातन्वीविच्छिन्नाउदाराच तत्रसुप्तिप्रलययोर्बीजमात्रावशेषाप्रसुप्तावासनामात्रशेषेमन
सिस्थिता तन्वीतुलब्धवृत्तिकेमनसिरूपादिदर्शनेनोद्भूतामनोरथात्मिका विच्छिन्नाचसमाधिकाले तदामूलाज्ञानस्याभावात् उदाराभोगकाले तत्रकर्मणेतिउदारायाव्यावृत्तिः वाचेतितन्व्याः मनसेतिप्र
सुप्तायाः यदैवंतदैवब्रह्मसंपद्यतेसमाधौविदेहकैवल्यंच तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेऽस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति सर्वेउदाराद्याः ॥ ५२ ॥

अयमेवकामःकिंचिद्विघ्नितःक्रोधोभवतिसोऽपित्वपरभयदायीनाशनीयइत्याह यदाचेति भयेच्छाद्वेषराहित्यादेवब्रह्मसंपद्यतइत्यर्थः ॥५३॥ कामप्रवणंमनोबुद्ध्याकामतुच्छत्वनिश्चयेनसमाधायनिगृह्य
॥ ५४ ॥ अतृप्तइति द्विधाहिकामनिवृत्तिः दोषदृष्ट्यातृप्त्याच तेचविवेकविज्ञानोत्थेइतिविवेकवतोराज्ञोदोषदृष्ट्याकामेभ्योनिवृत्तावपिब्रह्मज्ञानाभावादतृप्तिरितिभावः ॥ ५५ ॥ दायादवान्पुत्रवान्

यदाचायंनबिभेतियदाचास्मान्नबिभ्यति ॥ यदानेच्छतिनद्वेष्टिब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ५३ ॥ इत्यवेक्ष्यमहाप्राज्ञःकामानांफल्गुतांनृप ॥ समाधायमनोबुद्ध्याप्रत्य
गृह्णाज्जरांसुतात् ॥ ५४ ॥ दत्त्वाचयौवनंराजापूरुंराज्येऽभिषिच्यच ॥ अतृप्तएवकामानांपूरुंपुत्रमुवाचह ॥ ५५ ॥ त्वयादायादवानस्मित्वंमेवंशकरःसुतः ॥ पौ
रवोवंशइतितेख्यातिंलोकेगमिष्यति ॥ ५६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसनृपशार्दूलपूरुंराज्येभिषिच्यच ॥ ततःसुचरितंकृत्वाभृगुतुंगेमहातपाः ॥ ५७ ॥
कालेनमहतापश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ कारयित्वात्वनशनंसदारःस्वर्गमाप्तवान् ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्या
नेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ ययातिःपूर्वजोऽस्माकंदशमोयःप्रजापतेः ॥ कथंसशुक्रतनयां
लेभेपरमदुर्लभाम् ॥ १ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ आनुपूर्व्याचमेशंसराज्ञोवंशकरान्पृथक् ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ययातिरासीन्नृ
पतिर्देवराजसमद्युतिः ॥ तंशुक्रवृषपर्वाणौवव्रातेवैयथापुरा ॥ ३ ॥ तत्तेऽहंसंप्रवक्ष्यामिपृच्छतेजनमेजय ॥ देवयान्याश्चसंयोगंययातेर्नाहुषस्यच ॥ ४ ॥ सुरा
णामसुराणांचसमजायतवैमिथः ॥ ऐश्वर्यंप्रतिसंघर्षस्त्रैलोक्येसचराचरे ॥ ५ ॥ जिगीषयाततोदेवावव्रिरेऽङ्गिरसंमुनिम् ॥ पौरोहित्येनयाज्यार्थेकाव्यंतूशनसंप
रे ॥ ६ ॥ ब्राह्मणौतावुभौनित्यमन्योन्यस्पर्धिनौभृशम् ॥ तत्रदेवानिजघ्नुर्यान्दानवान्युधिसंगतान् ॥ ७ ॥ तान्पुनर्जीवयामासकाव्योविद्याबलाश्रयात् ॥ ततस्तेपु
नरुत्थाययोधयांचक्रिरेसुरान् ॥ ८ ॥ असुरास्तुनिजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ॥ नतान्संजीवयामासबृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९ ॥ नहिवेदसतांविद्यांयांकाव्योवे
त्तिवीर्यवान् ॥ संजीविनींततोदेवाविषादमगमन्परम् ॥ १० ॥

॥ ५६ ॥ सुचरितंसत्कर्म भृगुतुंगेपर्वतविशेषे ॥ ५७ ॥ कारयित्वाकृत्वा पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ॥ ५८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥७५॥
ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रदानवौवव्रातेजामातृत्वेनेतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुराणामिति त्रैलोक्यैश्वर्येविषये प्रतिसंघर्षोवयमीश्वराभविष्यामोवयमीश्वराभविष्यामइतिस्पर्धा ॥५॥ जिगीषयेतिसार्ध
श्लोकः याज्यार्थेऽन्योन्यस्पर्धिनावितिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रक्षते कर्मव्यतिहारेतङ् शुक्रंहिदानवारक्षंत्ययमस्मत्तोमागादिति शुक्रस्तुतान्रक्षत्येव अदानवान्देवान् मृतसंजीविन्यानरक्षति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

तेतुदेवाभयोद्विग्नाःकाव्यादुशनसस्तदा॥ ऊचुःकचमुपागम्यज्येष्ठंपुत्रंबृहस्पतेः ॥ ११ ॥भजमानान्भजस्वास्मान्कुरुनःसाह्यमुत्तमम्॥ यासाविद्यानिवसति
ब्राह्मणेऽमिततेजसि॥ १२॥ शुक्रेतामाहरक्षिप्रंभागभाङ्नोभविष्यसि॥ वृषपर्वसमीपेहिशक्योद्रष्टुंत्वयाद्विजः॥ १३ ॥ रक्षतेदानवांस्तत्रनसरक्षत्यदानवान्॥
तमाराधयितुंशक्तोभवान्पूर्ववयाःकविम्॥ १४॥ देवयानींचदयितांसुतांतस्यमहात्मनः॥ त्वमाराधयितुंशक्तोनान्यःकश्चनविद्यते॥ १५॥ शीलदाक्षिण्यमाधु
र्यैराचारेणदमेनच॥ देवयान्यांहितुष्टायांविद्यांतांप्राप्स्यसिध्रुवम्॥ १६॥तथेत्युक्त्वाततःप्रायाद्बृहस्पतिसुतःकचः॥ तदाऽभिपूजितोदेवैःसमीपेवृषपर्वणः॥ १७॥
सगत्वात्वरितोराजन्देवैःसंप्रेषितःकचः॥ असुरेंद्रपुरेशुक्रंदृष्ट्वावाक्यमुवाचह॥ १८॥ ऋषेरंगिरसःपौत्रंपुत्रंसाक्षाद्बृहस्पतेः॥ नाम्नाकचमितिख्यातंशिष्यंगृह्णा
तुमांभवान्॥ १९॥ब्रह्मचर्यंचरिष्यामित्वय्यहंपरमंगुरौ॥ अनुमन्यस्वमांब्रह्मन्सहस्रंपरिवत्सरान्॥ २०॥ ॥शुक्रउवाच॥ ॥कचसुस्वागतंतेऽस्तुप्रतिगृह्णा
मितेवचः॥ अर्चयिष्येहमर्च्यंत्वामर्चितोऽस्तुबृहस्पतिः॥ २१ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कचस्तुतंतथेत्युक्त्वाप्रतिजग्राहतद्व्रतम्॥ आदिष्टंकविपुत्रेणशुक्रेणो
शनसास्वयम्॥ २२॥व्रतस्यप्राप्तकालंसयथोक्तंप्रत्यगृह्णत॥ आराधयन्नुपाध्यायंदेवयानींचभारत॥ २३॥ नित्यमाराधयिष्यंस्तौयुवायौवनगोचरे॥ गायन्नृ
त्यन्वादयंश्चदेवयानीमतोषयत्॥ २४॥ सशीलयन्देवयानींकन्यांसंप्राप्तयौवनाम्॥पुष्पैःफलैःप्रेषणैश्चतोषयामासभारत॥ २५॥देवयान्यपितंविप्रंनियमव्र
तधारिणम्॥गायंतीचललंतीचरहःपर्यचरत्तथा॥ २६॥पंचवर्षशतान्येवंकचस्यचरतोव्रतम्॥ तत्रातीयुरथोबुद्ध्वादानवास्तंततःकचम्॥ २७॥ गारक्षंतंवनेदृष्ट्वा
रहस्येकममर्षिताः॥ जघ्नुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेवच॥ २८॥हत्वाशालावृकेभ्यश्चप्रायच्छँल्लवशःकृतम्॥ततोगावोनिवृत्तास्ताअगोपाःस्वंनिवेशनम्॥ २९॥
सादृष्ट्वारहितागाश्चकचेनाभ्यागतावनात्॥ उवाचवचनंकालेदेवयान्यथभारत॥ ३०॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ आहुतंचाग्निहोत्रंतेसूर्यश्चास्तंगतःप्रभो॥
अगोपाश्चागतागावःकचस्तातनदृश्यते॥ ३१॥

॥ २० ॥ २१ ॥ भृगोःपुत्रःकविस्तत्पुत्रःशुक्रःकाव्यः सकविरित्यप्युपचारादुच्यते शुक्रेणरुद्रशुक्ररूपेण ॥ २२ ॥ प्राप्तःकालं प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः प्राप्तकालंकचं ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रेषणैःप्रे
ष्यत्वादिभिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अतीयुःब्राह्मणस्यावध्यत्वमतिक्रांतवंतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ उवाचशुक्रंप्रति ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ संशब्ध्यशब्दंकृत्वा ॥ ३३ ॥३४॥ भाविनिहेशुद्धभाववति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पेषःपिष्टं पिष्टीकृत्येत्यर्थः पेषीकृत्वेतिसमासेपिक्त्वोल्यबादेशाभावआर्षः ॥३८॥समंसंपूर्णंजीवितंयस्यसः

व्यक्तंहतोमृतोवापिकचस्तातभविष्यति॥ तंविनानचजीवेयमितिसत्यंब्रवीमिते॥३२॥ ॥शुक्रउवाच॥ ॥अयमेहीतिसंशब्ध्यमृतंसंजीवयाम्यहम्॥ततःसंजी
विनींविद्यांप्रयुज्यकचमाह्वयत्॥ ३३ ॥भित्त्वाभित्त्वाशरीराणिवृकाणांसविनिर्गतः॥ आहूतःप्रादुरभवत्कचोहृष्टोऽथविद्यया॥ ३४॥कस्माच्चिरायितोऽसीति
पृष्टस्तामाहभार्गवीम् ॥समिधश्चकुशादीनिकाष्ठभारंचभाविनि॥ ३५॥गृहीत्वाश्रममारात्तंवटवृक्षंसमाश्रितः॥ गावश्चसहिताःसर्वावृक्षच्छायामुपाश्रिताः
॥ ३६॥ असुरास्तत्रमांदृष्ट्वाकस्त्वमित्यभ्यचोदयन्॥ बृहस्पतिसुतश्चाहंकचइत्यभिविश्रुतः॥ ३७॥ इत्युक्तमात्रेमांहत्वापेषीकृत्वातुदानवाः॥दत्त्वाशालावृके
भ्यस्तुसुखंजग्मुःस्वमालयम्॥ ३८॥ आहूतोविद्ययाभद्रेभार्गवेणमहात्मना॥ त्वत्समीपमिहायातःकथंचित्समजीवितः॥३९॥ हतोऽहमितिचाचख्यौपृष्टोब्राह्म
णकन्यया॥सपुनर्देवयान्योक्तःपुष्पाहारोयदृच्छया ॥ ४० ॥ वनंययौकचोविप्रोददृशुर्दानवाश्चतम्॥पुनस्तंपेषयित्वातुसमुद्रांभस्यमिश्रयन् ॥ ४१ ॥ चिरंगतं
पुनःकन्यापित्रेतंसंन्यवेदयत्॥ विप्रेणपुनराहूतोविद्ययागुरुदेहजः॥ पुनरावृत्यतद्वृत्तंन्यवेदयततद्यथा ॥ ४२ ॥ ततस्तृतीयंहत्वातंदग्ध्वाकृत्वाचचूर्णशः॥प्राय
च्छन्ब्राह्मणायैवसुरायामसुरास्तथा॥ ४३ ॥देवयान्यथभूयोपिपितरंवाक्यमब्रवीत्॥पुष्पाहारःप्रेषणकृत्कचस्तातनदृश्यते॥ ४४ ॥व्यक्तंहतोमृतोवापिकच
स्तातभविष्यति॥तंविनानचजीवेयंकचंसत्यंब्रवीमिते ॥ ४५ ॥ ॥शुक्रउवाच॥ ॥ बृहस्पतेःसुतःपुत्रिकचःप्रेतगतिंगतः॥ विद्ययाजीवितोऽप्येवंहन्यतेक
रवाम्किम्॥ ४६॥मैवंशुचोमारुददेवयानिनत्वादृशीमर्त्यमनुप्रशोचते॥ यस्यास्तवब्रह्मचब्राह्मणाश्चसेंद्रादेवावसवोऽथाश्विनौच॥ ४७ ॥ सुरद्विषश्चैवजग
च्चसर्वमुपस्थानेसंनमंतिप्रभावात्॥ अशक्योऽसौजीवयितुंद्विजातिःसंजीवितोवध्यतेचैवभूयः॥ ४८ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥यस्यांगिरावृद्धतमःपिताम
होबृहस्पतिश्चापिपितातपोनिधिः॥ ऋषेःपुत्रंतमथोवापिपौत्रंकथंनशोचेयमहंनरुद्याम्॥४९॥सब्रह्मचारीचतपोधनश्चसदोत्थितःकर्मसुचैवदक्षः॥ कचस्यमा
र्गंप्रतिपत्स्येनभोक्ष्येप्रियोहिमेतातकचोभिरूपः॥ ५० ॥

अंतरामरणेह्यप्राप्तविद्यत्वाद्यर्थंजीवनमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ गुरुदेहजःकचः आवृत्यआगत्य तद्वृत्तमसुरचेष्टितं ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणायशुक्राय॥ ४३ ॥प्रेषणकृत्कार्यकर्ता ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ मर्त्यं त्वंतुमत्प्रभावादमरकल्पासि ब्रह्मवेदः तस्यनमनंस्वार्थप्रकाशेन ॥ ४७ ॥ प्रभावान्ममेतिशेषः उपस्थानेसंध्योपस्थानकाले त्रिसंध्यमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

समाह्वयदाक्रोशंकृतवान् संरंभात्क्रोधात् सर्वान्दैत्यानेकत्राहूयोपालब्धवानित्यर्थः उपालंभमेवाह असंशयमिति द्विषंतीतिमध्यमपुरुषाप्रयोगःक्रोधावेशसूचनार्थः ॥ ५१ ॥ मामब्राह्मणमुदरेक
चस्यपाकेनब्रह्महत्याप्रसंजनेनकर्तुमिच्छंति व्यभिचरंतिविरुद्धमाचरंतिमदुदरेब्राह्मणप्रवेशनेन अंतःपरिपाकः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तपसःसंक्षयोगुरूदरविदारणात् क्लेशंसंकीर्णोदरेवासजं ॥ ५४ ॥ चाद्दैवींमा

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सपीडितोदेवयान्यामहर्षिःसमाह्वयत्संरंभाच्चैवकाव्यः ॥ असंशयंमामसुराद्विषंतियेमेशिष्यानागतान्सूदयंति ॥ ५१ ॥ अब्राह्मणंक
र्तुमिच्छंतिरौद्रास्तेमांयथाव्यभिचरंतिनित्यम् ॥ अप्यस्यपापस्यभवेदिहांतःकंब्रह्महत्यानदहेदपींद्रम् ॥ ५२ ॥ गुरोर्हिभीतोविद्ययाचोपहूतःशनैर्वाक्यंजठरेव्याज
हार ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमब्रवीत्केनपथोपनीतस्त्वंचोदरेतिष्ठसिब्रूहिविप्र ॥ ५३ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ तवप्रसादान्नजहातिमांस्मृतिःस्मरा
मिसर्वंयच्चयथाचवृत्तम् ॥ नत्वेवंस्यात्तपसःसंक्षयोमेततःक्लेशंघोरमिमंसहामि ॥ ५४ ॥ असुरैःसुरायांभवतोऽस्मिदत्तोहत्वादग्ध्वाचूर्णयित्वाचकाव्य ॥ ब्राह्मीं
मायांचासुरींविप्रमायांत्वयिस्थितेकथमेवातिवर्तेत् ॥ ५५ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ किंतेप्रियंकरवाण्यद्यवत्सेवधेनमेजीवितंस्यात्कचस्य ॥ नान्यत्रकुक्षे
र्ममभेदनेनदृश्येत्कचोमद्गतोदेवयानि ॥ ५६ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ द्वौमांशोकावग्निकल्पौदहेतांकचस्यनाशस्तवचैवोपघातः ॥ कचस्यनाशेममशर्म
नास्तितवोपघातेजीवितुंनास्मिशक्ता ॥ ५७ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ संसिद्धरूपोसिबृहस्पतेःसुतयत्त्वांभक्तंभजतेदेवयानी ॥ विद्यामिमांप्राप्नुहिजीवनींत्वं
नचेदिंद्रःकचरूपीत्वमद्य ॥ ५८ ॥ ननिवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्योममोदरात् ॥ ब्राह्मणंवर्जयित्वैकंतस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥ ५९ ॥ पुत्रोभूत्वाभावयभावितोमामस्म
देहादुपनिष्क्रम्यतात ॥ समीक्षेथाधर्मवतीमवेक्षांगुरोःसकाशात्प्राप्यविद्यांसविद्यः ॥ ६० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गुरोःसकाशात्समवाप्यविद्यांभि
त्त्वाकुक्षिंनिर्विचक्रामविप्रः ॥ कचोऽभिरूपस्तत्क्षणाद्ब्राह्मणस्यशुक्लात्ययेपौर्णमास्यामिवेंदुः ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वाचतंपतितंब्रह्मराशिमुत्थापयामासमृतंकचोपि ॥
विद्यांसिद्धांतामवाप्याभिवाद्यततःकचस्तंगुरुमित्युवाच ॥ ६२ ॥

यां मायात्रयविदित्वयिसतिकोदेवोऽसुरोब्राह्मणोवाऽतिक्रामेदतस्त्वदुदरभेदनंममदुःसाध्यमेवेतिभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ नचेदिंद्रः इंद्रश्चेत्त्वंतर्हित्वामुदरेजीर्णंकरिष्याम्येवेतिभावः ॥ ५८ ॥ नेति
त्वंतुब्राह्मणत्वादवध्योममेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ भावयजीवय भावितोमयाजीवितःकृतघ्नोमाभूरितिभावः ॥ ६० ॥ शुक्लस्याह्नोरवेर्वाअत्ययेशुक्लात्यये ॥ ६१ ॥ ब्रह्मराशिवेदराशि ॥ ६२ ॥

१

यःश्रोत्रयोरिति यथाममश्रोत्रयोरयंशुक्रोऽमृतममरणसाधनींविद्यांनिषिक्तवान्तथान्योपियोमेममनविद्यस्यविद्याशून्यस्य समासेपिनञोनभाडादिवत्प्रकृतिभावःश्रोत्रयोःसद्वस्तुनिर्षिचेत् योयत्सत् पुंस्त्व
मार्षं अमृतंमोक्षरूपं तंनिषेक्तारमहंपितरंमातरंचमन्ये तस्मैनिषेक्रेनद्रुह्येत् अस्यकृतमनेनोपकृतंजानन्नद्रुह्येहं क्रुधद्रुहेर्ष्यैतिसंप्रदानत्वं ॥ ६३ ॥ ऋतस्यकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकस्यवेदस्य निधीनांवि
द्यानांनिधिमाश्रयं विद्यायानिधित्वंगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मीतिविद्यावचनात् मामां शेवधिर्निधिः प्रतिष्ठाविद्याफलंतच्छून्याअप्रतिष्ठाः निधीनांचतुरन्वयानामितिपाठेअध्ययनमर्थज्ञानमनुष्ठानंशिष्ये

यःश्रोत्रयोरमृतंसंनिषिंचेद्योमेनविद्यस्ययथाममायम् ॥ तंमन्येहंपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन् ॥ ६३ ॥ ऋतस्यदातारमनुत्तमस्यनिधिंनिधीना
मपिलब्धविद्याः ॥ येनाद्रियंतेगुरुमर्चनीयंपापाँल्लोकांस्तेव्रजंत्यप्रतिष्ठाः ॥ ६४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सुरापानाद्वंचनांप्राप्यविद्वान्संज्ञानाशंचैवम
हातिघोरम् ॥ दृष्ट्वाकचंचापितथाभिरूपंपीतंतदासुरयामोहितेन ॥ ६५ ॥ समन्युरुत्थायमहानुभावस्तदोशनाविप्रहितंचिकीर्षुः ॥ सुरापानंप्रतिसंजातमन्युः
काव्यःस्वयंवाक्यमिदंजगाद ॥ ६६ ॥ योब्राह्मणोद्यप्रभृतीहकश्चिन्मोहात्सुरांपास्यतिमंदबुद्धिः ॥ अपेतधर्माब्रह्महाचैवसस्यादस्मिँल्लोकेगर्हितःस्यात्परेच ॥ ६७ ॥
मयाचैतांविप्रधर्मोक्तिसीमांमर्यादांवैस्थापितांसर्वलोके ॥ संतोविप्राःशुश्रुवांसोगुरूणांदेवालोकाश्चोपशृण्वंतुसर्वे ॥ ६८ ॥ इतीदमुक्त्वासमहानुभावस्तपो
निधीनांनिधिरप्रमेयः ॥ तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धीनिदंसमाहूयवचोऽभ्युवाच ॥ ६९ ॥ आचक्षेवोदानवाबालिशाःस्थसिद्धःकचोवत्स्यतिमत्सकाशे ॥ संजी
विनींप्राप्यविद्यांमहात्मातुल्यप्रभावोब्राह्मणोब्रह्मभूतः ॥ ७० ॥ एतावदुक्त्वावचनंविरराससभार्गवः ॥ दानवाविस्मयाविष्टाःप्रययुःस्वंनिवेशनम् ॥ ७१ ॥ गुरो
रुष्यसकाशेतुदशवर्षशतानिसः ॥ अनुज्ञातःकचोगंतुमियेषत्रिदशालयम् ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेषट्सप्तति
मोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ समावृत्तव्रतंतंतुविसृष्टंगुरुणातदा ॥ प्रस्थितंत्रिदशावासंदेवयान्यब्रवीदि
दम् ॥ १ ॥ ऋषेरंगिरसःपौत्रवृत्तेनाभिजनेनच ॥ भ्राजसेविद्ययाचैवतपसाचदमेनच ॥ २ ॥

भ्यःप्रतिपादनंचेतिचत्वारिकर्माणितेष्वन्वयःसंबंधोयेषांनिधीनांविद्यानामित्यर्थः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ बालिशाममोदरेकचंपातयित्वाशीघ्रंतत्कार्यंसिद्धंकृतवंतः ॥ ७० ॥ ७१ ॥
उष्यउषित्वा ॥ ७२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ समावृत्तव्रतमिति समावृत्तव्रतंसमाप्तव्रतं ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गुरुःपुत्रोयस्यअंगिरसःपुत्रःपौत्रः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्थिताअनलसा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अननुज्ञातस्त्वदुक्तकार्ये ॥ १७ ॥ आर्षमृषिप्रणीतं

ऋषिर्यथांगिरामान्यःपितुर्ममहायशाः ॥ तथामान्यश्चपूज्यश्चममभूयोबृहस्पतिः ॥ ३ ॥ एवंज्ञात्वाविजानीहियद्ब्रवीमितपोधन ॥ व्रतस्थेनियमोपेतेयथाव
र्ताम्यहंत्वयि ॥ ४ ॥ ससमावृत्तविद्योमांभक्तांभजितुमर्हसि ॥ गृहाणपाणिंविधिवन्ममंत्रपुरस्कृतम् ॥ ५ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ पूज्योमान्यश्चभगवान्यथातव
पितामम ॥ तथात्वमनवद्यांगिपूजनीयतरामम ॥ ६ ॥ प्राणेभ्योपिप्रियतराभार्गवस्यमहात्मनः ॥ त्वंभद्रेधर्मतःपूज्यागुरुपुत्रीसदामम ॥ ७ ॥ यथाममगुरुर्नि
त्यंमान्यःशुक्रःपितातव ॥ देवयानितथैवत्वंनैवंमांवक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ गुरुपुत्रस्यपुत्रोवैनत्वंपुत्रश्चमेपितुः ॥ तस्मात्पूज्यश्चमान्यश्चममा
पित्वंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ असुरैर्हन्यमानेचकचत्वयिपुनःपुनः ॥ तदाप्रभृतियाप्रीतिस्तांत्वमद्यस्मरस्वमे ॥ १० ॥ सौहार्देचानुरागेचवेत्थमेभक्तिमुत्तमाम् ॥ नमामर्ह
सिधर्मज्ञत्यक्तुंभक्तामनागसम् ॥ ११ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ अनियोज्येनियोगेमांनियुनंक्षिशुभव्रते ॥ प्रसीदसुभ्रुत्वंमह्यंगुरोर्गुरुतराशुभे ॥ १२ ॥ यत्रोषितं
विशालाक्षित्वयाचंद्रनिभानने ॥ तत्राहमुषितोभद्रेकुक्षौकाव्यस्यभाविनि ॥ १३ ॥ भगिनीधर्मतोमेत्वंमैवंवोचःसुमध्यमे ॥ सुखमस्म्युषितोभद्रेनमन्युर्विद्यते
मम ॥ १४ ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिशिवमाशंसमेपथि ॥ अविरोधेनधर्मस्यस्मर्तव्योस्मिकथांतरे ॥ अप्रमत्तोत्थितानित्यमाराधयगुरुंमम ॥ १५ ॥ ॥ देवया
न्युवाच ॥ ॥ यदिमांधर्मकामार्थेप्रत्याख्यास्यसियाचितः ॥ ततःकचनतेविद्यासिद्धिमेषागमिष्यति ॥ १६ ॥ ॥ कचउवाच ॥ ॥ गुरुपुत्रीतिकृत्वाहंप्रत्याचक्षे
नदोषतः ॥ गुरुणाचाननुज्ञातःकाममेवंशपस्वमाम् ॥ १७ ॥ आर्षधर्मंब्रुवाणोहंदेवयानियथात्वया ॥ शप्तोनार्होऽस्मिशापस्यकामतोद्यनधर्मतः ॥ १८ ॥ तस्मा
द्भवत्यायःकामोनतथासभविष्यति ॥ ऋषिपुत्रोनतेकश्चिज्जातुपाणिंग्रहीष्यति ॥ १९ ॥ फलिष्यतिनतेविद्यायत्त्वंमामात्थतत्तथा ॥ अध्यापयिष्यामितुयंतस्य
विद्याफलिष्यति ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाद्विजश्रेष्ठोदेवयानींकचस्तदा ॥ त्रिदशेशालयंशीघ्रंजगामद्विजसत्तमः ॥ २१ ॥ तमागतमभिप्रे
क्ष्यदेवाइंद्रपुरोगमाः ॥ बृहस्पतिंसभाज्येदंकचंवचनमब्रुवन् ॥ २२ ॥

सोदरयोरविवाहं कामतःशप्तोस्मिनधर्मतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रणशिताप्रणंक्ष्यति भागभाक्भागोऽयमेवकचोवेदेशंयुशब्देनोच्यते यदेवब्राह्मणोक्तोश्रद्दधानोयजातैशंयुमेवतस्यबार्हस्पत्यंयज्ञस्याशीर्गच्छतिएतन्मेमेत्यब्रवीत्किंमेप्रजायाइतियोपगुरातैशतेनयातयां
योनिहनत्सहस्रेणयातयाद्योलोहितंकरवद्यावतःप्रस्कंद्यपांसून्संगृह्णात्तावतःसंवत्सरान्पितृलोकंनप्राजानादितितस्माद्ब्राह्मणायनापगुरेतननिहन्यान्नलोहितंकुर्यादितिश्रुतोवरस्तद्भाक् अपगुरेतनगालयेत्
शतादयोनरकविशेषाः ॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृतविद्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ मघवानिंद्रःमखेषुमघवानसाविति भ

॥ देवाऊचुः ॥ ॥ यत्त्वयास्मद्धितंकर्मकृतंवैपरमाद्भुतम् ॥ नतेयशःप्रणशिताभागभाक्भविष्यसि ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणियया
त्युपाख्यानेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कृतविद्येकचेप्राप्तेहृष्टरूपादिवौकसः ॥ कचादधीत्यतांविद्यांकृतार्था
भरतर्षभ ॥ १ ॥ सर्वएवसमागम्यशतक्रतुमथाब्रुवन् ॥ कालस्तेविक्रमस्याद्यजहिशत्रून्पुरंदर ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुसहितैस्त्रिदशैर्मघवांस्तदा ॥ तथेत्युक्त्वाप्रचक्रा
मसोऽपश्यतवनेस्त्रियः ॥ ३ ॥ क्रीडंतीनांतुकन्यानांवनेचैत्ररथोपमे ॥ वायुभूतःसवस्त्राणिसर्वाण्येवव्यमिश्रयत् ॥ ४ ॥ ततोजलात्समुत्तीर्यकन्यास्ताःसहितास्त
दा ॥ वस्त्राणिजगृहुस्तानियथासन्नान्यनेकशः ॥ ५ ॥ तत्रवासोदेवयान्याःशर्मिष्ठाजगृहेतदा ॥ व्यतिमिश्रमजानंतीदुहितावृषपर्वणः ॥ ६ ॥ ततस्तयोर्मिथस्तत्र
विरोधःसमजायत ॥ देवयान्याश्चराजेंद्रशर्मिष्ठायाश्चतत्कृते ॥ ७ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ कस्माद्गृह्णासिमेवस्त्रंशिष्याभूत्वाममासुरि ॥ समुदाचारहीनायान
तेसाधुभविष्यति ॥ ८ ॥ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ ॥ आसीनंचशयानंचपितातेपितरंमम ॥ स्तौतिवंदीवचाभीक्ष्णंनीचैःस्थित्वाविनीतवत् ॥ ९ ॥ याचतस्त्वंहिदुहिता
स्तुवतःप्रतिगृह्णतः ॥ सुताहंस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ १० ॥ आदुन्वस्वविदुन्वस्वद्रुह्यकुप्यस्वयाचकि ॥ अनायुधासायुधायारिक्ताक्षुभ्यसिभिक्षुकि ॥
॥ ११ ॥ लप्स्यसेप्रतियोद्धारंनहित्वांगणयाम्यहम् ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ समुच्छ्रयंदेवयानींगतांसक्तांचवाससि ॥ १२ ॥ शर्मिष्ठाप्राक्षिपत्कूपेततःस्वपु
रमागमत् ॥ हतेयमितिविज्ञायशर्मिष्ठापापनिश्चया ॥ १३ ॥

द्भिः प्रचक्रामभूतलंप्रतीतिशेषः ॥ ३ ॥ वायुभूतइंद्रः कन्याद्वयद्वाराशुक्रदानवयोर्विरोधोत्पादनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ समुदाचारःसदाचारः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ आदुन्वस्वेति अत्रयथाइंद्रेणयुजात
रुषेमदत्रमित्यत्रउःसिप्शप्चेतिबहुलंछंदसीतिबाहुलकाद्विकरणत्रयमेवमिहाप्यार्षत्वात्श्नुःशप्चेतिविकरणद्वयं आदुन्वस्वआभिमुख्येनवक्षस्ताडनादिनासंतापंप्राप्नुहि विदुन्वस्वपांसुषुलुंठनादिना द्रुह्य
द्रोहंचिरकालिकंक्रोधंकुरु कुप्यस्वसद्यःपरानिष्टफलोयतःकोपस्तंकुरु रिक्तादरिद्रा ॥ ११ ॥ प्रतियोद्धारंप्रहर्तारंशत्रुंमामेव समुच्छ्रयंसत्यवचनेनमहत्त्वं ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ युग्यारथवाहकाः हयाःकेवलाश्वाः उद्कंपीयतेस्मादित्युद्पानंकूपं ॥ १५ ॥ १६ ॥ वल्गुनामंजुना श्यामाषोडशवार्षिकीयौवनारूढा सुमृष्टानिदिव्यानि ॥ १७ ॥ वीरुधोलताः ॥ १८ ॥

अनवेक्ष्यययौवेश्मक्रोधवेगपरायणा॥ अथतंदेशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १४॥ श्रांतयुग्यःश्रांतहयोमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ सनाहुषःप्रेक्षमाणउदपानंगतोदकम्॥ १५॥ ददर्शराजातांतत्रकन्यामग्निशिखामिव॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्याममरवर्णिनीं॥ १६॥ सांत्वयित्वानृपश्रेष्ठःसाम्नापरमवल्गुना॥ कात्वंताम्रनखीश्यामासुमृष्टमणिकुंडला ॥ १७॥ दीर्घंध्यायसिचात्यर्थंकस्माच्छोचसिचातुरा ॥ कथंचपतिताऽस्यस्मिन्कूपेवीरुत्तृणावृते ॥ १८॥ दुहिताचैवकस्यत्वंवदसत्यंसुमध्यमे॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥योसौदेवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयतिविद्यया॥ १९ ॥ तस्यशुक्रस्यकन्याहंसमांनूनंनबुध्यते ॥ एषमेदक्षिणोराजन्पाणिस्ताम्रनखांगुलिः॥ २०॥ समुद्धरगृहीत्वामांकुलीनस्त्वंहिमेमतः॥ जानामिहित्वांसंशांतंवीर्यवंतंयशस्विनम्॥ २१॥ तस्मान्मांपतितामस्मात्कूपादुद्धर्तुमर्हसि॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तामथोब्राह्मणींराजाविज्ञायनहुषात्मजः॥ २२ ॥गृहीत्वादक्षिणेपाणावुज्जहारततोऽवटात्॥ उद्धृत्यचैनांतरसातस्मात्कूपान्नराधिपः॥ २३॥ आमंत्रयित्वासुश्रोणींययातिःस्वपुरंययौ॥ गतेतुनाहुषेतस्मिन्देवयान्यप्यनिंदिता॥ २४॥ उवाचशोकसंतप्ताघूर्णिकामागतांपुरः॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥त्वरितंघूर्णिकेगच्छशीघ्रमाचक्ष्वमेपितुः॥ २५॥ नेदानींसंप्रवेक्ष्यामिनगरंवृषपर्वणः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सातत्रत्वरितंगत्वाघूर्णिकाऽसुरमंदिरम्॥ २६॥ दृष्ट्वाकाव्यमुवाचेदंसंभ्रमाविष्टचेतना॥ आचचक्षेमहाप्राज्ञंदेवयानींवनेहताम्॥ २७॥ शर्मिष्ठयामहाभागदुहित्रावृषपर्वणः॥ श्रुत्वादुहितरंकाव्यस्तत्रशर्मिष्ठयाहताम्॥ २८॥ त्वरयानिर्ययौदुःखान्मार्गमाणःसुतांवने॥ दृष्ट्वादुहितरंकाव्योदेवयानींततोवने ॥ २९ ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यदुःखितोवाक्यमब्रवीत्॥ आत्मदोषैर्नियच्छंतिसर्वेदुःखसुखेजनाः ॥ ३०॥ मन्येदुश्चरितंतेऽस्तियस्येयंनिष्कृतिःकृता॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥निष्कृतिर्मेऽस्तुवामाऽस्तुशृणुष्वावहितोमम॥ ३१॥ शर्मिष्ठयायदुक्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः॥ सत्यंकिलैतत्साप्राहदैत्यानामसिगायनः॥ ३२॥ एवंहिमेकथयतिशर्मिष्ठावार्षपर्वणी॥ वचनंतीक्ष्णपरुषंक्रोधरक्तेक्षणाभृशम्॥ ३३॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवटाद्गर्तात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ घूर्णिकांदासीं ॥ २५ ॥ २६ ॥ हतांताडितां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नियच्छंतिप्रयच्छंतिआत्मदोषैर्हेतुभिः स्वकर्मभिरेवसुखदुःखजना
आप्यैतेनतुजनस्यापराधइत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतदेवाह मन्येइति निष्कृतिःफलभोगेननिरसनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तीक्ष्णंमर्मभित् यतःपरुषंनिष्ठुराक्षरम् ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ इदंपूर्वोक्तं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नाहुषोययातिः ममऐश्वरंनिर्द्वंद्वमप्रतिपक्षंबलमस्ति ॥ ३८ ॥ ईश्वरत्वमेवाह यच्चेति स्वयंभुवातत्त्वमसीत्यादिनावेदनकरणेनतुष्टेनगुरुणेतिशेषः ॥ ३९ ॥ अ
हंमनुरभवंसूर्यश्चेतिवद्वामदेवइवस्वस्यसार्वात्म्यानुभवमाह अहमिति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिअदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्तुवतोदुहितानित्यंयाचतःप्रतिगृह्णतः ॥ अहंतुस्तूयमानस्यददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ ३४ ॥ इदंमामाहशर्मिष्ठादुहितावृषपर्वणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनादर्पपूर्णापुनः
पुनः ॥ ३५ ॥ यद्यहंस्तुवतस्तातदुहिताप्रतिगृह्णतः ॥ प्रसादयिष्येशर्मिष्ठामित्युक्तातुसखीमया ॥ ३६ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ स्तुवतोदुहितानत्वंयाचतःप्रति
गृह्णतः ॥ अस्तोतुःस्तूयमानस्यदुहितादेवयान्यसि ॥ ३७ ॥ वृषपर्वैवतद्वेदशक्रोराजाचनाहुषः ॥ अचिंत्यंब्रह्मनिर्द्वंद्वमैश्वरंहिबलंमम ॥ ३८ ॥ यच्चकिंचित्सर्वग
तंभूमौवायदिवादिवि ॥ तस्याहमीश्वरोनित्यंतुष्टेनोक्तःस्वयंभुवा ॥ ३९ ॥ अहंजलंविमुंचामिप्रजानांहितकाम्यया ॥ पुष्णाम्यौषधयःसर्वाइतिसत्यंब्रवीमिते
॥ ४० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंविषादमापन्नांमन्युनासंप्रपीडिताम् ॥ वचनैर्मधुरैःश्लक्ष्णैःसांत्वयामासतांपिता ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप
र्वणिसंभवपर्व० ययात्युपाख्यानेऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ यःपरेषांनरोनित्यमतिवादांस्तितिक्षते ॥ देवयानिविजा
नीहितेनसर्वमिदंजितम् ॥ १ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंनिगृह्णातिहयंयथा ॥ सयंतेत्युच्यतेसद्भिर्नयोरश्मिषुलंबते ॥ २ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधमक्रोधेननिरस्यति ॥ देव
यानिविजानीहितेनसर्वमिदंजितम् ॥ ३ ॥ यःसमुत्पतितंक्रोधंक्षमयेहनिरस्यति ॥ यथोरगस्त्वचंजीर्णांसवैपुरुषउच्यते ॥ ४ ॥ यःसंधारयतेमन्युंयोतिवादांस्तिति
क्षते ॥ यश्चतप्तोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभाजनम् ॥ ५ ॥ योयजेदपरिश्रांतोमासिमासिशतंसमाः ॥ नक्रुध्येद्यश्चसर्वस्यतयोरक्रोधनोऽधिकः ॥ ६ ॥ यत्कुमाराःकु
मार्यश्चवैरंकुर्युरचेतसः ॥ नतत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीतनविदुस्तेबलाबलम् ॥ ७ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ वेदाहंतातबालाऽपिधर्माणांयदिहांतरम् ॥ अक्रोधेचापिवादेच
वेदचापिबलाबलम् ॥ ८ ॥ शिष्यस्याशिष्यवृत्तेस्तुनक्षंतव्यंबुभूषता ॥ तस्मात्संकीर्णवृत्तेषुवासोममनरोचते ॥ ९ ॥ पुमांसोयेहिनिंदंतिवृत्तेनाभिजनेनच ॥ नते
पुनिवसेत्प्राज्ञःश्रेयोऽर्थीपापबुद्धिषु ॥ १० ॥

॥ यइति अतिवादान्निंदावचनानि ॥ १ ॥ रश्मिषुक्रोधफलभूतास्वापत्सु पक्षेस्पष्टोऽर्थः ॥ २ ॥ अक्रोधेनक्रोधविरोधिन्याक्षमया ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्थस्यपुरुषार्थचतुष्टयस्य ॥ ५ ॥ यजेत्पितृयज्ञेनतस्मा
न्मासिपितृभ्यःक्रियतइतिश्रुतेः एतेनअन्ययज्ञेभ्यःपितृयज्ञःश्रेष्ठइतिसूचितं ॥ ६ ॥ यदिति अचेतसोमूढाः बाल्यात्शर्मिष्ठयाकृतमस्माभिःक्षंतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति काव्यःकविपुत्रः समन्युःसक्रोधः ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रेष्विति ननुपितृकृतंपुत्रेणभुज्यतेचेच्छास्त्रफलंप्रयोक्तरीतिन्यायविरोधापत्तिरितिचेन्न योवैभागिनंभागान्नुदतेचयतेवैनंसयदिवैनंनचयतेथपुत्रमथपौत्रंचयतइतिधनमानभागिनांदूरीकरणादवश्यंस्वयंपु

येत्वेनमभिजानंतिवृत्तेनाभिजनेनवा ॥ तेषुसाधुषुवस्तव्यंसवासःश्रेष्ठउच्यते ॥ ११ ॥ वाग्दुरुक्तंमहाघोरंदुहितुर्वृषपर्वणः ॥ मममथ्नातिहृदयमग्निकामइवारणिम् ॥ १२ ॥ नह्यतोदुष्करतरंमन्येलोकेष्वपित्रिषु ॥ यःसपत्नश्रियंदीप्तांहीनश्रीःपर्युपासते ॥ मरणंशोभनंतस्यइतिविद्वज्जनाविदुः ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकाव्योभृगुश्रेष्ठःसमन्युरुपगम्यह ॥ वृषपर्वाणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १ ॥ नाधर्मश्चरितोराजन्सद्यःफलतिगौरिव ॥ शनैरावर्त्यमानोहिकर्तुर्मूलानिकृंतति ॥ २ ॥ पुत्रेषुवानप्तृषुवानचेदात्मनिपश्यति ॥ फलत्येवध्रुवंपापंगुरुभुक्तमिवोदरे ॥ ३ ॥ यद्घातयिथाविप्रंकचमांगिरसंतदा ॥ अपापशीलंधर्मज्ञंशुश्रूषुंमद्गृहेरतम् ॥ ४ ॥ वधादनर्हतस्तस्यवधाच्चदुहितुर्मम ॥ वृषपर्वन्निबोधेदंत्यक्ष्यामित्वांसबांधवम् ॥ स्थातुंत्वद्विषयेराजन्नशक्ष्यामित्वयासह ॥ ५ ॥ अहोमामभिजानासिदैत्यमिथ्याप्रलापिनम् ॥ यथेममात्मनोदोषंननियच्छस्युपेक्षसे ॥ ६ ॥ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ ॥ नाधर्मंनमृषावादंत्वयिजानामिभार्गव ॥ त्वयिधर्मश्चसत्यंचतत्प्रसीदतुनोभवान् ॥ ७ ॥ यद्यस्मानपहायत्वमितोगच्छसिभार्गव ॥ समुद्रंसंप्रवेक्ष्यामोनान्यदस्तिपरायणम् ॥ ८ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ समुद्रंप्रविशध्वंवादिशोवाद्रवतासुराः ॥ दुहितुर्नाप्रियंसोढुंशक्तोऽहंदयिताहिमे ॥ ९ ॥ प्रसाद्यतांदेवयानीजीवितंयत्रमेस्थितम् ॥ योगक्षेमकरस्तेहमिंद्रस्येवबृहस्पतिः ॥ १० ॥ ॥ वृषपर्वोवाच ॥ यत्किंचिदसुरेंद्राणांविद्यतेवसुभार्गव ॥ भुविहस्तिगवाश्वंचतस्यत्वंममचेश्वरः ॥ ११ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ यत्किंचिदस्तिद्रविणंदैत्येंद्राणांमहासुर ॥ तस्येश्वरोऽस्मियद्येषादेवयानीप्रसाद्यताम् ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तथेत्याहवृषपर्वामहाकविः ॥ देवयान्यंतिकंगत्वातमर्थंप्राहभार्गवः ॥ १३ ॥
॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ यदित्वमीश्वरस्तातराज्ञोवित्तस्यभार्गव ॥ नाभिजानामितत्तेहंराजातुवदतुस्वयम् ॥ १४ ॥

त्रःपौत्रोवानश्यतीतिश्रुतेः न्यायस्यतुजातेष्ट्यादिवत्पुत्रगतमपिफलंतदैकात्म्याभिमानात्पितर्यपिवक्तुंशक्यमतोनन्याकोपः मृतेपिपितरिपुत्राणांदारिद्र्यदौर्जन्यादिनाश्राद्धलोपादिकृतंदुःखादिफलमन्वेत्येवेतिसुष्ठूक्तंपुत्रेषुवेत्यादि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपेक्षसेशपथमात्रेणमांसांत्वयसिनतुदुष्टंदोषंनिगृह्णासि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ महाकविरित्यादिपृथग्वाक्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ दासीमिति इदंदेवयान्याप्रार्थितंदासीसहस्रंशर्मिष्ठापरिवारभूताद्दासीसहस्रादन्यत् द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यामितिवाक्यशेषात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥२३ ॥ २४॥

॥वृषपर्वोवाच॥ ॥यंकाममभिकामाऽसिदेवयानिशुचिस्मिते॥तत्तेहंसंप्रदास्यामियदिवापिहिदुर्लभम्॥१५॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥दासींकन्यासहस्रेण
शर्मिष्ठामभिकामये॥अनुमांतत्रगच्छेत्सायत्रदद्याच्चमेपिता॥१६॥ ॥वृषपर्वोवाच ॥ ॥उत्तिष्ठत्वंगच्छधात्रिशर्मिष्ठांशीघ्रमानय॥यंचकामयतेकामंदे
वयानीकरोतुतम्॥१७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोधात्रीतत्रगत्वाशर्मिष्ठांवाक्यमब्रवीत्॥उत्तिष्ठभद्रेशर्मिष्ठेज्ञातीनांसुखमावह॥१८॥त्यजतिब्राह्मणः
शिष्यान्देवयान्याप्रचोदितः॥सायंकामयतेकामंसकार्योऽद्यत्वयाऽनघे॥१९॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥यंसाकामयतेकामंकरवाण्यहमद्यतम्॥यद्येवमाह्वये
च्छुक्रोदेवयानीकृतेहिमाम्॥मद्दोषान्माऽगमच्छुक्रोदेवयानीचमत्कृते॥२०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःकन्यासहस्रेणवृताशिबिकयातदा॥पितुर्नियो
गात्त्वरितानिश्चक्रामपुरोत्तमात्॥२१॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥अहंदासीसहस्रेणदासीतेपरिचारिका॥अनुत्वांतत्रयास्यामियत्रदास्यतितेपिता॥२२॥
॥देवयान्युवाच॥ ॥स्तुवतोदुहिताऽहंतेयाचतःप्रतिगृह्णतः॥स्तूयमानस्यदुहिताकथंदासीभविष्यसि॥२३॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥येनकेनचिदार्तानांज्ञा
तीनांसुखमावहेत्॥अतस्त्वामनुयास्यामियत्रदास्यतितेपिता॥२४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रतिश्रुतेदासभावेदुहित्रावृषपर्वणः॥देवयानीनृपश्रेष्ठपि
तरंवाक्यमब्रवीत्॥२५॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥प्रविशामिपुरंताततुष्टास्मिद्विजसत्तम॥अमोघंतवविज्ञानमस्तिविद्याबलंचते॥२६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
एवमुक्तोदुहित्रासद्विजश्रेष्ठोमहायशाः॥प्रविवेशपुरंहृष्टःपूजितःसर्वदानवैः॥२७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेऽशीति
तमोऽध्यायः॥८०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथदीर्घस्यकालस्यदेवयानीनृपोत्तम॥वनंतदेवनिर्याताक्रीडार्थंवरव
र्णिनी॥१॥तेनदासीसहस्रेणसार्धंशर्मिष्ठयातदा॥तमेवदेशंसंप्राप्तायथाकामंचचारसा॥२॥ताभिःसखीभिःसहितासर्वाभिर्मुदिताभृशम्॥क्रीडंत्योऽभिर
ताःसर्वाःपिबंत्योमधुमाधवीम्॥३॥खादंत्योविविधान्भक्ष्यान्विदशंत्यःफलानिच॥पुनश्चनाहुषोराजामृगलिप्सुर्यदृच्छया॥४॥

॥ २५ ॥ विज्ञानंब्रह्मानुभवः विद्यामृतसंजीवनी ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
अथेति ॥ १ ॥ तेनस्वयंवृतेन शर्मिष्ठयास्वीयदासीसहस्रोपेतया ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुवृक्षजांमदिरां ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ पिवंतीःपेयं ललमानाःक्रीडंतीः ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्वाभ्यामित्युक्तार्थं गोत्रेवंशकरावृषी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विधानंदैवं अनुवर्त्ततेअनुसृत्यास्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ राज्ञोरूपंब्राह्मीवाक्चेत्यत्रहेतुद्वयंव्युत्क्रमेणाह ब्रह्मेति ॥ १४ ॥ अर्थेनकार्येण वारिजंमीनंपद्मादिवा ॥ १५॥ अनुयुक्तोस्मिपलायितेमृगेश्रांतोस्मि ॥ १६॥ १७ ॥ १८ ॥ संसृष्टं उच्छिन्नस्यक्षत्रस्यब्राह्मणवीर्यादेवपुनरुद्भवाद्ब्रह्मणाक्ष

तमेवदेशंसंप्राप्तोजलार्थीश्रमकर्शितः॥ददृशेदेवयानींसशर्मिष्ठांताश्चयोषितः॥ ५॥ पिवंतीर्ललमानाश्चदिव्याभरणभूषिताः॥ उपविष्टांचददृशेदेवयानींशुचिस्मिताम्॥ ६ ॥रूपेणाप्रतिमांतासांस्त्रीणांमध्येवरांगनाम्॥शर्मिष्ठयासेव्यमानांपादसंवाहनादिभिः॥ ७ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांद्वेकन्येपरिवारिते॥गोत्रेचनामनीचैवद्वयोःपृच्छाम्यहंशुभे ॥ ८ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥आख्यास्याम्यहमादत्स्ववचनंमेनराधिप॥शुक्रोनामासुरगुरुःसुतांजानीहितस्यमाम्॥ ९ ॥इयंचमेसखीदासीयत्राहंतत्रगामिनी॥दुहितादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठावृषपर्वणः ॥ १० ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥कथंतुतेसखीदासीकन्येयंवरवर्णिनी॥असुरेंद्रसुतासुभ्रूःपरंकौतूहलंहिमे॥ ११ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ सर्वएवनरश्रेष्ठविधानमनुवर्तते॥विधानविहितंमत्वामाविचित्राःकथाःकृथाः ॥ १२ ॥ राजवद्रूपवेषौतेब्राह्मींवाचंबिभर्षिच॥कोनामत्वंकुतश्चासिकस्यपुत्रश्चशंसमे ॥ १३ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥ब्रह्मचर्येणवेदोमेकृत्स्नःश्रुतिपथंगतः॥राजाहंराजपुत्रश्चययातिरितिविश्रुतः॥ १४ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥केनात्यर्थेननृपतेइमंदेशमुपागतः॥ जिघृक्षुर्वारिजंकिंचिद्‌वाम्मृगलिप्सया॥ १५॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥मृगलिप्सुरहंभद्रेपानीयार्थमुपागतः॥बहुधाप्यनुयुक्तोऽस्मितदनुज्ञातुमर्हसि॥ १६ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ द्वाभ्यांकन्यासहस्राभ्यांदास्याशर्मिष्ठयासह॥त्वदधीनाऽस्मिभद्रंतेसखाभर्ताचमेभव॥ १७॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥विद्ध्यौशनसिभद्रंतेनत्वामर्होस्मिभाविनि॥अविवाह्याहिराजानोदेवयानिपितुस्तव ॥ १८॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रंक्षत्रेणब्रह्मसंहितम्॥ ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्चनाहुषांगवहस्वमाम्॥ १९॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥एकदेहोद्भवावर्णाश्चत्वारोऽपिवरांगने ॥पृथक्धर्माःपृथक्शौचास्तेषांतुब्राह्मणोवरः ॥ २० ॥

त्रंसंसृष्टं क्षत्रियकन्यासुलोपामुद्रादिषुब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात्क्षत्रेणब्रह्मसंहितंसंमिश्रं ऋषिर्बुधादिलायांपुरूरवास्ततआयुस्ततोनहुषस्ततस्त्वमिति क्षत्रियकन्यायांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणःक्षत्रियदारेषुब्राह्मणाज्जातस्तुक्षत्रियएवेत्याग्रहेपीलायांक्षत्रियदारत्वाभावाद्युष्माकमृषित्वमेवतथ्यमित्यर्थः हेअंगवहस्वपरिणयस्व ॥ १९ ॥ एकस्येश्वरस्यदेहोदेहावयवामुखबाहूरुपादास्तदुद्भवाः ॥ २० ॥

प्रागेवत्वयाममपाणिग्रहणंकृतमतइदानींविचारावसरोनास्तीत्याशयेनाह पाणीति पाणिधर्मःपाणिग्रहणाख्योधर्मः ॥ २१ ॥२२ ॥ ययातिस्तुस्वस्यशर्मिष्ठासक्त्यादेवयान्याःप्रकोपेसतिशुक्राद्भीतःसन्मन

देवयान्युवाच॥ ॥पाणिधर्मोनाहुषाऽयंनपुंभिःसेवितःपुरा॥तंमेत्वमग्रहीरग्रेवृणोमित्वामहंततः॥ २१॥ कथंनुमेमनस्विन्याःपाणिमन्यःपुमान्स्पृशेत्॥गृही
तम्ऋषिपुत्रेणस्वयंवाप्यृषिणात्वया॥ २२ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥ क्रुद्धादाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्॥दुराधर्षतरोविप्रोज्ञेयःपुंसाविजानता
॥ २३॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥कथमाशीविषात्सर्पाज्ज्वलनात्सर्वतोमुखात्॥दुराधर्षतरोविप्रइत्यात्थपुरुषर्षभ॥ २४॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥एकमाशीवि
षोहंतिशस्त्रेणैकश्चवध्यते ॥हंतिविप्रःसराष्ट्राणिपुराण्यपिहिकोपितः॥ २५॥ दुराधर्षतरोविप्रस्तस्माद्भीरुमतोमम ॥ अतोऽदत्तांचपित्रात्वांभद्रेनविवहाम्यहं
॥२६॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥दत्तांवहस्वतन्मात्वंपित्राराजन्वृतोमया॥अयाचतोभयंनास्तिदत्तांचप्रतिगृह्णतः॥ २७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥त्वरितंदेव
यान्याथसंदिष्टंपितुरात्मनः॥ सर्वंनिवेदयामासधात्रीतस्मैयथातथम्॥ २८ ॥ श्रुत्वैवचसराजानंदर्शयामासभार्गवः॥ दृष्ट्वैवचागतंशुक्रंययातिःपृथिवीप
तिः॥ववंदेब्राह्मणंकाव्यंप्रांजलिःप्रणतःस्थितः॥ २९ ॥ ॥देवायान्युवाच॥ ॥राजायंनाहुषस्तातदुर्गमेपाणिमग्रहीत्॥नमस्तेदेहिमामस्मैलोकेनान्यंपतिं
वृणे॥ ३०॥ ॥शुक्रउवाच॥ ॥वृतोऽनयापतिर्वीरसुतयात्वंममेष्टया॥गृहाणेमांमयादत्तांमहिषींनहुषात्मज॥३१॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥अधर्मोन
स्पृशेदेषमहान्मामिहभार्गव॥वर्णसंकरजोब्रह्मन्निितित्वांप्रवृणोम्यहम्॥३२॥ ॥शुक्रउवाच॥ ॥अधर्मात्त्वांविमुंचामिवृणुत्वंवरमीप्सितम्॥अस्मिन्विवा
हेमाम्लासीरहंपापंनुदामिते॥३३॥वहस्वभार्यांधर्मेणदेवयानींसुमध्यमाम्॥ अनयासहसंप्रीतिमतुलांसमवाप्नुहि॥३४॥ इयंचापिकुमारीतेशर्मिष्ठावार्षप
र्वणी॥संपूज्यासततंराजन्माचैनांशयनेह्वये:॥३५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तोययातिस्तुशुक्रंकृत्वाप्रदक्षिणम्॥ शास्त्रोक्तविधिनाराजाविवाहमक
रोच्छुभम्॥३६॥लब्ध्वाशुक्रान्महद्वित्तंदेवयानींतदोत्तमाम्॥द्विसहस्रेणकन्यानांतथाशर्मिष्ठयासह॥३७॥

स्येवोवाच क्रुद्धादिति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अदत्तामितिच्छेदः ॥ २६ ॥ मामां भयंक्षत्रियेणब्राह्मणीपरिणयनदोषजं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्गमेसंकटे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ईप्सितंवरंचवृ
णीष्वेत्युक्तोपीदानींनवृतवान् पश्चात्त्वन्यत्रजरासंक्रमणसामर्थ्यरूपःशुक्रेणैवस्वप्रतिज्ञासिद्ध्येदत्तइतिध्येयं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ययातिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यजायतअजनयत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

संपूजितश्चशुक्रेणदैत्यैश्चनृपसत्तमः ॥ जगामस्वपुरंहृष्टोऽनुज्ञातोऽथमहात्मना ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ययातिःस्वपुरंप्राप्यमहेंद्रपुरसंनिभम् ॥ प्रविश्यांतःपुरंतत्रदेवयानींन्यवेशयत् ॥ १ ॥ देवयान्याश्चानुमतेसुतांतांवृषपर्वणः ॥ अशोकवनिकाभ्याशेगृहंकृत्वान्यवेशयत् ॥ २ ॥ वृतांदासीसहस्रेणशर्मिष्ठांवार्षपर्वणीम् ॥ वासोभिरन्नपानैश्चसंविभज्यसुसत्कृताम् ॥ ३ ॥ देवयान्यातुसहितःसनृपोनहुषात्मजः ॥ विजहारबहूनब्दान्देववन्मुदितःसुखी ॥ ४ ॥ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेदेवयानीवरांगना ॥ लेभेगर्भंप्रथमतःकुमारंचव्यजायत ॥ ५ ॥ गतेवर्षसहस्रेतुशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ददर्शयौवनंप्राप्ताऋतुंसाचान्वचिंतयत् ॥ ६ ॥ ऋतुकालश्चसंप्राप्तोनचमेस्तिपतिर्वृतः ॥ किंप्राप्तंकिंनुकर्तव्यंकिंवाकृत्वाकृतंभवेत् ॥ ७ ॥ देवयानीप्रजाताऽसौवृथाहंप्राप्तयौवना ॥ यथातयावृतोभर्त्तातथैवाहंवृणोमितम् ॥ ८ ॥ राज्ञापुत्रफलंदेयमितिमेनिश्चितामतिः ॥ अपीदानींसधर्मात्माइयान्मेदर्शनंरहः ॥ ९ ॥ अथनिष्क्रम्यराजासौतस्मिन्कालेयदृच्छया ॥ अशोकवनिकाभ्याशेशर्मिष्ठांप्रेक्ष्यधिष्ठितः ॥ १० ॥ तमेकंरहितेदृष्ट्वाशर्मिष्ठाचारुहासिनी ॥ प्रत्युद्गम्यांजलिंकृत्वाराजानंवाक्यमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ ॥ सोमस्येंद्रस्यविष्णोर्वायमस्यवरुणस्यच ॥ तववानाहुषगृहेकःस्त्रियंद्रष्टुमर्हति ॥ १२ ॥ रूपाभिजनशीलैर्हित्वंराजन्वेत्थमांसदा ॥ सात्वांयाचेप्रसाद्याहमृतुंदेहिनराधिप ॥ १३ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ वेद्मित्वांशीलसंपन्नांदैत्यकन्यामनिंदिताम् ॥ रूपंचतेनपश्यामिसूच्यग्रमपिनिंदितम् ॥ १४ ॥ अब्रवीदुशनाकाव्योदेवयानींयदाऽवहम् ॥ नेयमाह्वयितव्यातेशयनेवार्षपर्वणी ॥ १५ ॥ ॥ शर्मिष्ठोवाच ॥ ॥ ननर्मयुक्तंवचनंहिनस्तिनस्त्रीषुराजन्नविवाहकाले ॥ प्राणात्ययेसर्वधनापहारेपंचानृतान्याहुरपातकानि ॥ १६ ॥

प्रजाताप्रजारूपेणवितताबल्लीवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रहितेविजने ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अवहंऊढवानहं ॥ १५ ॥ नर्मयुक्तंपरिहासयुक्तंवचनमनृतमपिनहिनस्ति दोषजनकंनभवतीत्यर्थः ॥ स्त्रीषुगम्यास्वहमेनांनरमयेइत्युक्तिरनृतापिकृताचेन्नहिनस्ति धनेत्युपलक्षणंह्यादेरपि ॥ १६ ॥

स्त्रीष्वनृतंनहिनस्तिप्रत्युतसत्यादरेणतत्त्यागएवहिनस्तीत्याह पृष्टंत्विति साक्ष्येपृष्टंसदस्यैरन्यथाप्रवदंतंपुरुषंपतितंयद्वदंतितन्मिथ्या गोब्राह्मणस्त्रीदीनानाथाद्यर्थेकूटसाक्ष्यस्यापिपुण्यहेतुत्वात् तथाचहिंसा
हेतुःसत्यमप्यनृतमेव अहिंसाहेतुरनृतमपिसत्यमेवेतिभावः प्रकृतमाह एकार्थतायामेकप्रयोजनतायांसमाहितायामावयोस्त्वदाराधनरूपेप्रयोजनेतुल्यत्वेननिश्चितेसतिदेवयान्येवममभार्यानशर्मिष्ठेतिमि
थ्यावदंतंत्वामेवानृतंहिनस्तीत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ एकार्थतामेवव्याचष्टे समाविति हेराजन्एतौविवाहौमतौबुद्धावारूढौसमौतुल्यावेव यदैवदेवयान्यात्वंमनसावृतस्तदैवमयापीत्यर्थः अतोयस्त्वंसख्याः
पतिःसएवचकारान्ममापिपतिः एतल्लोकप्रसिद्ध्याद्रढयति समंसहविवाहं सख्यासहैवेतरासांविवाहंसिद्धमाहुः द्वयोःप्रदेयद्रव्यत्ववरणीयत्वादेस्तुल्यत्वात् अतोमेमयावृतोसिऋतुप्राप्त्यै यतःपतिरसि॥१९॥

पृष्टंतुसाक्ष्येप्रवदंतमन्यथावदंतिमिथ्यापतितंनरेंद्र॥ एकार्थतायांतुसमाहितायांमिथ्यावदंतंत्वनृतंहिनस्ति ॥ १७ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥राजाप्रमा
णंभूतानांसनश्येतमृषावदन्॥अर्थकृच्छ्रमपिप्राप्यनमिथ्याकर्त्तुमुत्सहे॥ १८॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥समावेतौमतौराजन्पतिःसख्याश्चयःपतिः॥समंविवाहमि
त्याहुःसख्यामेऽसिवृतःपतिः॥ १९॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥दातव्यंयाचमानेभ्यइतिमेव्रतमाहितम्॥त्वंचयाचसिमांकामंब्रूहिकिंकरवाणिते॥ २०॥ ॥शर्मि
ष्ठोवाच॥ ॥अधर्मात्पाहिमांराजन्धर्मंचप्रतिपादय॥त्वत्तोऽपत्यवतीलोकेचरेयंधर्ममुत्तमम् ॥ २१ ॥ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः॥यत्तेसमधि
गच्छंतियस्यैतेतस्यतद्धनम्॥ २२॥देवयान्याभुजिष्याऽस्मिवश्याचतवभार्गवी॥साचाहंचत्वयाराजन्भजनीयेभजस्वमाम्॥ २३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
एवमुक्तस्तुराजासतथ्यमित्यभिजज्ञिवान्॥पूजयामासशर्मिष्ठांधर्मंचप्रत्यपादयत्॥ २४॥ससमागम्यशर्मिष्ठांयथाकाममवाप्यच॥अन्योन्यंचाभिसंपूज्य
जग्मतुस्तौयथागतम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्समागमेसुभ्रूःशर्मिष्ठाचारुहासिनी॥लेभेगर्भंप्रथमतस्तस्मान्नृपतिसत्तमात्॥ २६॥प्रजज्ञेचततःकालेराजन्राजीव
लोचना॥कुमारंदेवगर्भाभंराजीवनिभलोचनम्॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेद्व्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८२॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥ ॥श्रुत्वाकुमारंजातंतुदेवयानीशुचिस्मिता॥चिंतयामासदुःखार्ताशर्मिष्ठांप्रतिभारत॥ १॥

राजातुभार्यासमत्वंदासीनार्हतीत्येवंमत्वाप्रकारांतरेणतदभीष्टंदातुंप्रतिजानीते दातव्यमिति ॥ २० ॥ अधर्मात्त्वदन्यवरणजाद्व्यभिचारात् ॥ २१ ॥ ननुत्वमपिपित्रादत्तेनधनेनधर्मंचरंतीगतिंप्राप्नुहिकिं
संतत्येत्याशंक्याह त्रयइति ॥ २२ ॥ भुजिष्यादेवयान्याभुक्तंत्वामिच्छतीतियोगाद्दासी ॥२३॥ भुजिष्यात्वमस्यास्तथ्यमित्यभिजज्ञिवानभितःसाकल्येनज्ञातवान् धर्मंऋतुदानेनआर्तत्राणं ॥२४॥२५॥
॥ २६ ॥ प्रजज्ञेप्रजनितवती ॥ २७॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवजग्मुषीज्ञातवती ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १२ ॥ वंशोवःकइत्यत्रापिसंबध्यते ॥ १४ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १५ ॥ राजानमालिंगितुमितिशेषः

अभिगम्यचशर्मिष्ठांदेवयान्यब्रवीदिदम् ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ किमिदंवृजिनंसुभ्रुकृतंवैकामलुब्धया ॥२॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥ ऋषिरभ्यागतःक
श्चिद्धर्मात्मावेदपारगः ॥ समयावरदःकामंयाचितोधर्मसंहितम् ॥ ३ ॥ नाहमन्यायतःकाममाचरामिशुचिस्मिते ॥ तस्मादृषेर्ममापत्यमितिसत्यंब्रवीमिते ॥४॥
॥देवयान्युवाच॥ ॥शोभनंभीरुयद्येवमथसज्ञायतेद्विजः॥गोत्रनामाभिजनतोवेत्तुमिच्छामितंद्विजम् ॥५॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥तपसातेजसाचैवदीप्यमा
नंयथारविम् ॥ तंदृष्ट्वाममसंप्रष्टुंशक्तिर्नासीच्छुचिस्मिते ॥ ६ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ यद्येतदेवंशर्मिष्ठेनमन्युर्विद्यतेमम ॥ अपत्यंयदितेलब्धंज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाच्चवै
द्विजात् ॥ ७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अन्योन्यमेवमुक्त्वातुसंप्रहस्यचतेमिथः॥जगामभार्गवीवेश्मतथ्यमित्यवजग्मुषी॥८॥ययातिर्देवयान्यांतुपुत्रावज
नयन्नृपः॥ यदुंचतुर्वसुंचैवशक्रविष्णूइवापरौ ॥ ९ ॥ तस्मादेवतुराजर्षेःशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचत्रीन्कुमारानजीजनत् ॥ १० ॥ ततःकालेतुकस्मिं
श्चिद्देवयानीशुचिस्मिता ॥ ययातिसहिताराजन्जगामरहितंवनम् ॥ ११ ॥ ददर्शचतदातत्रकुमारान्देवरूपिणः ॥ क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विस्मिताचेदमब्रवी
त् ॥ १२ ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ कस्यैतेदारकाराजन्देवपुत्रोपमाःशुभाः ॥ वर्चसारूपतश्चैवसदृशामेमतास्तव ॥ १३ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंपृष्ट्वातु
राजानंकुमारान्पर्यपृच्छत ॥ ॥देवयान्युवाच॥ ॥ किंनामधेयंवंशोवःपुत्रकाःकश्चवःपिता ॥ प्रब्रूतमेयथातथ्यंश्रोतुमिच्छामितंह्यहम् ॥ १४ ॥ तेऽदर्शयन्प्र
देशिन्यातमेवनृपसत्तमम्॥शर्मिष्ठांमातरंचैवतथाचख्युश्चदारकाः॥१५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासहितास्तेतुराजानमुपचक्रमुः॥नाभ्यनंदतता
न्राजादेवयान्यास्तदांतिके॥ १६ ॥ रुदंतस्तेऽथशर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ॥ श्रुत्वातुतेषांबालानांसव्रीडइवपार्थिवः ॥ १७ ॥ दृष्ट्वातुतेषांबालानांप्रणयंपा
र्थिवंप्रति ॥ बुद्ध्वाचतत्त्वंसादेवीशर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥देवयान्युवाच ॥ ॥मदधीनासतीकस्मादकार्षीर्विप्रियंमम॥तमेवासुरधर्मंत्वमास्थिता
नबिभेषिमे॥१९॥ ॥शर्मिष्ठोवाच॥ ॥ यदुक्तमृषिरित्येवतत्सत्यंचारुहासिनि॥न्यायतोधर्मतश्चैवचरंतीनबिभेमिते ॥ २० ॥ यदात्वयावृतोभर्त्तावृतएवत
दामया॥ सखीभर्त्ताहिधर्मेणभर्त्ताभवतिशोभने॥ २१ ॥

नाभ्यनंदतदूरीकृतवानित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अधरोत्तरंनीचस्याभिवृद्धिरुत्तमस्यह्रासः अतिवृत्तास्मिराज्ञःसकाशादपत्यत्रयाधिगमेनातिक्रांतोल्लंघिताऽस्मि ॥ २८ ॥ तदेवाह त्रयइति ॥ २९ ॥ ३० ॥

पूज्यासिममान्याचज्येष्ठाचब्राह्मणीत्यसि ॥ त्वत्तोपिमेपूज्यतमोराजर्षिःकिंनवेत्थतत् ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातस्यास्ततोवाक्यंदेवयान्यब्र
वीदिदम् ॥ राजन्नाद्येहवत्स्यामिविप्रियंमेकृतंत्वया ॥ २३ ॥ सहसोत्पतितांश्यामांदृष्ट्वातांसाश्रुलोचनाम् ॥ तूर्णंसकाशंकाव्यस्यप्रस्थितांव्यथितस्तदा ॥ २४ ॥ अ
नुवव्राजसंभ्रांतःपृष्ठतःसांत्वयन्नृपः ॥ न्यवर्त्ततनचैवस्मक्रोधसंरक्तलोचना ॥ २५ ॥ अविब्रुवंतीकिंचित्साराजानंसाश्रुलोचना ॥ अचिरादेवसंप्राप्ताकाव्य
स्योशनसोंतिकम् ॥ २६ ॥ सातुदृष्ट्वैवपितरमभिवाद्याग्रतःस्थिता ॥ अनंतरंययातिस्तुपूजयामासभार्गवम् ॥ २७ ॥ ॥ देवयान्युवाच ॥ ॥ अधर्मेणजितोधर्मःप्र
वृत्तमधरोत्तरम् ॥ शर्मिष्ठयाऽतिवृत्ताऽस्मिदुहित्रावृषपर्वणः ॥ २८ ॥ त्रयोऽस्यांजनिताःपुत्राराज्ञाऽनेनययातिना ॥ दुर्भगायाममद्वौतुपुत्रौतातब्रवीमिते ॥ २९ ॥
धर्मज्ञइतिविख्यातएषराजाभृगूद्वह ॥ अतिक्रांतश्चमर्यादांकाव्यैतत्कथयामिते ॥ ३० ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ धर्मज्ञःसन्महाराजयोऽधर्ममकृथाःप्रियम् ॥ तस्मा
ज्जरात्वामचिराद्धर्षयिष्यतिदुर्जया ॥ ३१ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ ऋतुंवैयाचमानायाभगवन्नान्यचेतसा ॥ दुहितुर्दानवेंद्रस्यधर्म्यमेतत्कृतंमया ॥ ३२ ॥ ऋ
तुंवैयाचमानायानददातिपुमानृतुम् ॥ भ्रूणहेत्युच्यतेब्रह्मन्सइहब्रह्मवादिभिः ॥ ३३ ॥ अभिकामांस्त्रियंयश्चगम्यांरहसियाचितः ॥ नोपैतिसचधर्मेषुभ्रूणहेत्युच्य
तेबुधैः ॥ ३४ ॥ इत्येतानिसमीक्ष्याहंकारणानिभृगूद्वह ॥ अधर्मभयसंविग्नःशर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ॥ ३५ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ नन्वहंप्रत्यवेक्ष्यस्तेमदधीनोसि
पार्थिव ॥ मिथ्याचारस्यधर्मेषुचौर्यंभवतिनाहुष ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ क्रुद्धेनोशनसाशप्तोययातिर्नाहुषस्तदा ॥ पूर्वंवयःपरित्यज्यजरांसद्योऽन्व
पद्यत ॥ ३७ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ अतृप्तोयौवनस्याहंदेवयान्यांभृगूद्वह ॥ प्रसादंकुरुमेब्रह्मन्जरेयंनविशेच्चमाम् ॥ ३८ ॥ ॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ नाहंमृषाब्रवी
म्येतज्जरांप्राप्तोऽसिभूमिप ॥ जरांत्वेतांत्वमन्यस्मिन्संक्रामययदीच्छसि ॥ ३९ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ राज्यभाक्सभवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाक्कीर्तिभाक्तथा ॥ योमे
दद्याद्वयःपुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ४० ॥

अधर्ममेवप्रियमकृथाः ॥ ३१ ॥ नान्यचेतसानकामलोभेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नकांचनपरिहरेदितिश्रुतिनिषेधातिक्रमस्याधर्मस्यभयात्संविग्नः अनन्यपूर्विकांगम्यांयांकांचनस्त्रियमृतुंयाचमानां
नपरिहरेन्नप्रत्याचक्षीतेतिश्रुत्यर्थः ॥ ३५ ॥ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्कर्मणिमदाज्ञापित्वयाप्रार्थनीयेतिभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ज्येष्ठस्यराज्याप्रदानजंपापं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जरामिति ॥ १ ॥ वलीत्वचःसंवलनं पलितानि

॥ शुक्रउवाच ॥ ॥ संक्रामयिष्यसिजरांयथेष्टंनहुषात्मज ॥ मामनुध्यायभावेननचपापमवाप्स्यसि ॥ ४१ ॥ वयोदास्यतितेपुत्रोयःसराजाभविष्यति ॥ आयु
ष्मान्कीर्तिमांश्चैवबह्वपत्यस्तथैवच ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ जरांप्राप्यययातिस्तुस्वपुरंप्राप्यचैवहि ॥ पुत्रंज्येष्ठंवरिष्ठंचयदुमित्यब्रवीद्वचः ॥ १ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ जरावलीचमांतातपलि
तानिचपर्यगुः ॥ काव्यस्योशनसःशापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने ॥ २ ॥ त्वंयदोप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनत्वदीयेनचरेयंविषयानहम् ॥ ३ ॥ पूर्णेवर्ष
सहस्रेतुपुनस्तेयौवनंत्वहम् ॥ दत्त्वास्वंप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥ ४ ॥ ॥ यदुरुवाच ॥ ॥ जरायांबहवोदोषाःपानभोजनकारिताः ॥ तस्माज्जरांनतेराज
न्ग्रहीष्यइतिमेमतिः ॥ ५ ॥ सितश्मश्रुर्निरानंदोजरयाशिथिलीकृतः ॥ वलीसंगतगात्रस्तुदुर्दर्शोदुर्बलःकृशः ॥ ६ ॥ अशक्तःकार्यकरणेपरिभूतःसयौवतैः ॥ स
होपजीविभिश्चैवतांजरांनाभिकामये ॥ ७ ॥ संतितेबहवःपुत्रामत्तःप्रियतरान्नृप ॥ जरांग्रहीतुंधर्मज्ञतस्मादन्यंवृणीष्ववै ॥ ८ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ यत्त्वंमे
हृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्माद्राज्यभाक्तातप्रजातवभविष्यति ॥ ९ ॥ तुर्वसोप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह ॥ यौवनेनचरेयंवैविषयांस्तवपुत्रक
॥ १० ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम् ॥ स्वंचैवप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥ ११ ॥ ॥ तुर्वसुरुवाच ॥ ॥ नकामयेजरांतातकामभोगप्रणाशि
नीम् ॥ बलरूपांतकरणींबुद्धिप्राणप्रणाशिनीम् ॥ १२ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि ॥ तस्मात्प्रजासमुच्छेदंतुर्वसोतवयास्य
ति ॥ १३ ॥ संकीर्णाचारधर्मेषुप्रतिलोमचरेषुच ॥ पिशिताशिषुचांत्येषुमूढराजाभविष्यसि ॥ १४ ॥ गुरुदारप्रसक्तेषुतिर्यग्योनिगतेषुच ॥ पशुधर्मेषुपापेषुम्ले
च्छेषुत्वंभविष्यसि ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसतुर्वसुंशप्त्वाययातिःसुतमात्मनः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतंद्रुह्युमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ॥ ययातिरु
वाच ॥ ॥ द्रुह्योत्वंप्रतिपद्यस्ववर्णरूपविनाशिनीम् ॥ जरांवर्षसहस्रंमेयौवनंस्वंददस्वच ॥ १७ ॥

केशरोम्णांशौक्ल्यंपर्यगुःपरितःशरीरेगतानिप्राप्तानि यौवनेयौवनसाध्येकामभोगे ॥ २ ॥ पाप्मानंभोगसामर्थ्यंपितदिच्छारूपंचित्तस्यदौस्थ्यं चरेयंभुंजीय ॥ ३ ॥ ४ ॥ दोषाःकफाद्याधिक्याद्भमनाद
यः ॥ ५ ॥ दोषानेवाह ॥ सितेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तिर्यग्योनीनामिवगतंप्रकाशमैथुनाद्याचरणंयेषांतेषु ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ वाक्संगोदंतानांपतनात्कफादिवृद्धेश्चवाचःसंगइवसंगःसन्नत्वं अव्यक्तत्वमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ पीठकानांराजयोग्यानांनरयानविशेषाणांतखतरावाइतिम्लेच्छेषुप्रसिद्धानां॥२१॥२२॥

पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम्॥ स्वंचादास्यामिभूयोहंपाप्मानंजरयासह॥१८॥ ॥द्रुह्युरुवाच॥ ॥नगजंनरथंनाश्वंजीर्णोभुंक्तेनचस्त्रियम्॥वाक्संग
श्चास्यभवतितांजरांनाभिकामये॥१९॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥यत्त्वंमेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि॥तस्माद्द्रुह्योप्रियःकामोनतेसंपत्स्यतेक्वचित्॥२०॥
यत्राश्वरथमुख्यानामश्वानांस्याद्गतंनच ॥ हस्तिनांपीठकानांचगर्दभानांतथैवच ॥ २१ ॥ बस्तानांचगवांचैवशिबिकायास्तथैवच ॥ उडुपप्लवसंतारोयत्रनि
त्यंभविष्यति॥ अराजाभोजशब्दंत्वंतत्रप्राप्स्यसिसान्वयः॥२२॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥अनोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह॥एकंवर्षसहस्रंतुचरेयंयौव
नेनते॥२३॥ ॥अनुरुवाच॥ ॥जीर्णःशिशुवदादत्तेकालेन्नमशुचिर्यथा ॥ नजुहोतिचकालेऽग्निंतांजरांनाभिकामये ॥ २४ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥यत्त्वं
मेहृदयाज्जातोवयःस्वंनप्रयच्छसि॥जरादोषस्त्वयाप्रोक्तस्तस्मात्त्वंप्रतिलप्स्यसे॥ २५ ॥प्रजाश्चयौवनप्राप्ताविनशिष्यंत्यनोतव ॥ अग्निप्रस्कंदनपरस्त्वंचा
प्येवंभविष्यसि॥२६॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥पूरोत्वंमेप्रियःपुत्रस्त्वंवरीयान्भविष्यसि॥ जरावलीचमांतातपलितानिचपर्यगुः॥२७॥काव्यस्योशनसः
शापान्नचतृप्तोऽस्मियौवने॥पूरोत्वंप्रतिपद्यस्वपाप्मानंजरयासह॥कंचित्कालंचरेयंवैविषयान्वयसातव॥२८॥पूर्णेवर्षसहस्रेतुपुनर्दास्यामियौवनम् ॥ स्वंचै
वप्रतिपत्स्यामिपाप्मानंजरयासह ॥ २९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःप्रत्युवाचपूरुःपितरमंजसा॥यथात्थमांमहाराजतत्करिष्यामितेवचः ॥ ३० ॥
प्रतिपत्स्यामितेराजन्पाप्मानंजरयासह॥ गृहाणयौवनंमत्तश्चरकामान्यथेऽप्सितान् ॥ ३१ ॥जरयाहंप्रतिच्छन्नोवयोरूपधरस्तव॥ यौवनंभवतेदत्त्वाचरिष्या
मियथात्थमाम्॥ ३२॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥पूरोप्रीतोऽस्मितेवत्सप्रीतश्चेदंददामिते॥सर्वकामसमृद्धातेप्रजाराज्येभविष्यति॥ ३३॥ एवमुक्त्वाययातिस्तु
स्मृत्वाकाव्यंमहातपाः॥संक्रामयामासजरांतदापूरौमहात्मनि ॥ ३४॥ ॥ इतिश्रीम॰आदि॰संभवपर्वणिययात्युपाख्यानेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रतिलप्स्यसेप्रजास्ताश्चविनशिष्यंतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ २५ ॥ अग्निप्रस्कंदनंश्रौतस्मार्ताद्यग्निसाध्यकर्मत्यागस्तत्परः ॥ २६ ॥ वरीयान्स्वभ्रातृभ्योमहान् जरादेहेंद्रियशक्तिघातः ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ २९ ॥ अंजसाआर्जवेन ॥ ३० ॥ यथेप्सितानित्यस्ययावज्जीवमपीतिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पौरवेणेति चचारबुभोज ॥ १ ॥२॥ ३॥ ४ ॥ ५ ॥ विषयादिव्यगंधादयोगोचरेवशेयस्यसविषयगोचरः ॥ ६ ॥७॥ परीति सौरवर्षैर्हिप्रत्यब्दंपंचदिनानिपंचदशनाड्यस्त्रिंशत्पलानिएकत्रिंशदक्षराणिवर्धंते
सावनैःषष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मकैर्वर्षैरायुर्गण्यतेऽतःकलाःकाष्ठाश्च अष्टादशनिमेषास्तुकाष्ठात्रिंशत्तुताःकलाइत्युक्तरूपाःसंख्यायेत्युक्तं ॥ ८ ॥ अलकायांकुबेरपुर्यां ॥९॥ पश्यतेसकालं कालोपितंय

॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥पौरवेणाथवयसाययातिर्नहुषात्मजः॥ प्रीतियुक्तोनृपश्रेष्ठश्चचारविषयान्प्रियान्॥ १ ॥ यथाकामंयथोत्साहंयथाकालंयथासुखम् ॥
धर्माविरुद्धंराजेंद्रयथाऽर्हतिसएवहि॥ २ ॥देवानतर्पयद्यज्ञैःश्राद्धैस्तद्वत्पितॄनपि ॥ दीनाननुग्रहैरिष्टैःकामैश्चद्विजसत्तमान् ॥ ३ ॥ अतिथीनन्नपानैश्चविशश्च
परिपालनैः ॥ आनृशंस्येनशूद्रांश्चदस्यून्संनिग्रहेणच॥ ४ ॥ धर्मेणचप्रजाःसर्वायथावदनुरंजयन् ॥ ययातिःपालयामाससाक्षादिंद्रइवापरः ॥ ५ ॥ सराजा
सिंहविक्रांतोयुवाविषयगोचरः ॥ अविरोधेनधर्मस्यचचारसुखमुत्तमम् ॥ ६ ॥ ससंप्राप्यशुभान्कामांस्तृप्तःखिन्नश्चपार्थिवः ॥ कालंवर्षसहस्रांतंसस्मारमनु
जाधिपः॥ ७ ॥ परिसंख्यायकालज्ञःकलाःकाष्ठाश्चवीर्यवान् ॥ यौवनंप्राप्यराजर्षिःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ ८ ॥ विश्वाच्यासहितोरेमेव्यभ्राजन्नंदनेवने ॥ अल
कायांसकालंतुमेरुशृंगेतथोत्तरे॥ ९ ॥ यदासपश्यतेकालंधर्मात्मातंमहीपतिः॥ पूर्णंमत्वाततःकालंपूरुंपुत्रमुवाचह॥ १० ॥ यथाकामंयथोत्साहंयथाकालमरिं
दम ॥ सेवितविषयाःपुत्रयौवनेनमयातव॥ ११ ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभूयएवाभिवर्धते ॥ १२ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहि
यवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ एकस्यापिनपर्याप्तंतस्मात्तृष्णांपरित्यजेत्॥ १३ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योऽसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्य
जतःसुखम् ॥ १४॥ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयासक्तचेतसः॥ तथाप्यनुदिनंतृष्णाममैतेष्वभिजायते ॥१५॥ तस्मादेनामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसम् ॥ निर्द्वंद्वोनि
र्ममोभूत्वाचरिष्यामिमृगैःसह ॥ १६ ॥ पूरोप्रीतोऽस्मिभद्रंतेगृहाणेदंस्वयौवनम् ॥ राज्यंचेदंगृहाणत्वंत्वंहिमेप्रियकृत्सुतः ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
प्रतिपेदेजरांराजाययातिर्नाहुषस्तदा ॥ यौवनंप्रतिपेदेचपूरुःस्वंपुनरात्मनः ॥ १८ ॥ अभिषेक्तुकामंनृपतिंपूरुंपुत्रंकनीयसम् ॥ ब्राह्मणप्रमुखावर्णाइदंवचनम
ब्रुवन्॥ १९ ॥

सितुंपश्यतीत्याशयेनकर्मव्यतिहारेलङ्॥१०॥११॥ एतदेवज्ञात्वापश्चात्तापेनाह नजात्वित्यादि ॥१२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्रह्मज्ञानमेवात्यंतिकतृप्तिहेतुर्नविषयभोगइत्याशयेनाह तस्मादिति एनांतृष्णां
द्वंद्वानिशीतोष्णमानापमानसुखदुःखादीनितद्रहितोनिर्द्वंद्वः द्वंद्वकल्पकस्यमानस्यब्रह्मणिनिधानात् अतएवनिर्ममोऽहंकारस्यैवममतामूलस्यत्यागात् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कनीयसंकनीयांसं ॥ १९ ॥

नप्तारंदौहित्रं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नियोगःआज्ञा ॥ २४ ॥ मातेति अनौरसोपियःपुत्रवद्वर्ततेसएवपुत्रोनत्वन्यः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कथंशुक्रस्यनप्तारंदेवयान्याःसुतंप्रभो ॥ ज्येष्ठंयदुमतिक्रम्यराज्यंपूरोःप्रयच्छसि ॥ २० ॥ यदुर्ज्येष्ठस्तवसुतोजातस्तमनुतुर्वसुः ॥ शर्मिष्ठायाःसुतोद्रुह्युस्ततोऽ
नुःपूरुरेवच ॥ २१ ॥ कथंज्येष्ठानतिक्रम्यकनीयान्राज्यमर्हति ॥ एतत्संबोधयामस्त्वांधर्मंत्वंप्रतिपालय ॥ २२ ॥ ॥ययातिरुवाच ॥ ॥ब्राह्मणप्रमुखावर्णाः
सर्वेशृण्वंतुमेवचः ॥ ज्येष्ठंप्रतियथाराज्यंनदेयंमेकथंचन ॥ २३ ॥ ममज्येष्ठेनयदुनानियोगोनानुपालितः ॥ प्रतिकूलःपितुर्यश्चनसपुत्रःसतांमतः ॥ २४ ॥ मा
तापित्रोर्वचनकृद्धितःपथ्यश्चयःसुतः ॥ सपुत्रःपुत्रवद्यश्चवर्त्ततेपितृमातृषु ॥ २५ ॥ यदुनाहमवज्ञातस्तथातुर्वसुनाऽपिच ॥ द्रुह्युनाचानुनाचैवमय्यवज्ञाकृता
भृशम् ॥ २६ ॥ पूरुणातुकृतंवाक्यंमानितंचविशेषतः ॥ कनीयान्ममदायादोधृतायेनजराम ॥ २७ ॥ ममकामःसचकृतःपूरुणामित्ररूपिणा ॥ शुक्रेणचवरोद
त्तःकाव्येनोशनसास्वयम् ॥ २८ ॥ पुत्रोयस्त्वाऽनुवर्त्तेतसराजापृथिवीपतिः ॥ भवतोऽनुनयाम्येवंपूरूराज्येऽभिषिच्यताम् ॥ २९ ॥ ॥प्रकृतयऊचुः ॥ ॥यःपुत्रोगुण
संपन्नोमातापित्रोर्हितःसदा ॥ सर्वमर्हतिकल्याणंकनीयानपिसत्तमः ॥ ३० ॥ अर्हःपूरुरिदंराज्यंयःसुतःप्रियकृत्तव ॥ वरदानेनशुक्रस्यनशक्यंवक्तुमुत्तरम् ॥ ३१ ॥
॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तोनाहुषस्तदा ॥ अभ्यषिंचत्ततःपूरुंराज्येस्वेसुतमात्मनः ॥ ३२ ॥ दत्त्वाचपूरवेराज्यंवनवासायदीक्षितः ॥ पुरा
त्सनिर्ययौराजाब्राह्मणैस्तापसैःसह ॥ ३३ ॥ यदोस्तुयादवाजातास्तुर्वसोर्यवनाःस्मृताः ॥ द्रुह्योःसुतास्तुवैभोजाअनोस्तुम्लेच्छजातयः ॥ ३४ ॥ पूरोस्तुपौरवो
वंशोयत्रजातोऽसिपार्थिव ॥ इदंवर्षसहस्राणिराज्यंकारयितुंवशी ॥ ३५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिययात्युपाख्यानेपूर्वयायातसमाप्तौ
पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवंसनाहुषोराजाययातिःपुत्रमीप्सितम् ॥ राज्येऽभिषिच्यमु
दितोवानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १ ॥ उषित्वाचवनेवासंब्राह्मणैःसंशितव्रतः ॥ फलमूलाशनोदांतस्ततःस्वर्गमितोगतः ॥ २ ॥ सगतःस्वर्निवासंतंनिवसन्मुदितःसु
खी ॥ कालेननातिमहतापुनःशक्रेणपातितः ॥ ३ ॥ निपतन्प्रच्युतःस्वर्गादप्राप्तोमेदिनीतलम् ॥ स्थितआसीदंतरिक्षेसतदेतिश्रुतंमया ॥ ४ ॥ ततएवपुनश्चापिगतः
स्वर्गमितिश्रुतम् ॥ राज्ञावसुमतासार्धमष्टकेनचवीर्यवान् ॥ ५ ॥

कारयितुंकर्तुं ॥ ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अंत्येषुम्लेच्छेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ शिलोंछवृत्तिं उंछःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलं तच्चवनेएवनतुनगरेक्षेत्रेषुवा ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचाग्नयश्चत्वारोग्नयःपंचमः

प्रतर्दनेनशिबिनासमेत्यकिलसंसदि ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥कर्मणाकेनसदिवंपुनःप्राप्तोमहीपतिः ॥ ६ ॥ सर्वमेतदशेषेणश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ क
थ्यमानंत्वयाविप्रविप्रर्षिगणसंनिधौ ॥ ७ ॥ देवराजसमोह्यासीद्ययातिःपृथिवीपतिः ॥ वर्धनःकुरुवंशस्यविभावसुसमद्युतिः ॥ ८ ॥ तस्यविस्तीर्णयशसःस
त्यकीर्तेर्महात्मनः ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिदिविचेहचसर्वशः ॥ ९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥हंततेकथयिष्यामिययातेरुत्तमांकथाम् ॥ दिविचेहचपुण्या
र्थांसर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १० ॥ ययातिर्नाहुषोराजापूरुंपुत्रंकनीयसम् ॥ राज्येऽभिषिच्यमुदितःप्रवव्राजवनंतदा ॥ ११ ॥ अंत्येषुसविनिक्षिप्यपुत्रान्यदुपुरोग
मान् ॥ फलमूलाशनोराजावनेसंन्यवसच्चिरम् ॥ १२ ॥ शंसितात्माजितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ॥ अग्नींश्चविधिवज्जुह्वन्वानप्रस्थविधानतः ॥ १३ ॥ अतिथी
न्पूजयामासवन्येनहविषाविभुः ॥ शिलोंछवृत्तिमास्थायशेषान्नकृतभोजनः ॥ १४ ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंचएवंवृत्तिरभून्नृपः ॥ अब्भक्षःशरदस्त्रिंशदासीन्नियतवा
ङ्मनाः ॥ १५ ॥ ततश्चवायुभक्षोऽभूत्संवत्सरमतंद्रितः ॥ तथापंचाग्निमध्येचतपस्तेपेसवत्सरम् ॥ १६ ॥ एकपादःस्थितश्चासीत्षण्मासाननिलाशनः ॥ पुण्यकी
र्तिस्ततःस्वर्गंजगामावृत्यरोदसी ॥ १७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेषडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥छ॥ ॥छ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥स्वर्गतःसतुराजेंद्रोनिवसन्देववेश्मनि ॥ पूजितस्त्रिदशैःसाध्यैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १ ॥ देवलोकंब्रह्मलोकंसंचरन्पुण्यकृद्वशी ॥ अव
सत्पृथिवीपालोदीर्घकालमितिश्रुतिः ॥ २ ॥ सकदाचिन्नृपश्रेष्ठोययातिःशक्रमागमत् ॥ कथांतेतत्रशक्रेणसपृष्टःपृथिवीपतिः ॥३ ॥ ॥शक्रउवाच॥ ॥य
दासपूरुस्तवरूपेणराजन्जरांगृहीत्वाप्रचचारभूमौ ॥ तदाचराज्यंसंप्रदायैवतस्मैत्वयाकिमुक्तःकथयेहसत्यम् ॥ ४ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥गंगायमुनयो
र्मध्येकृत्स्नोयंविषयस्तव ॥ मध्येपृथिव्यास्त्वंराजाभ्रातरोंऽत्याधिपास्तव ॥ ५ ॥

सूर्यः ॥ १६ ॥ आवृत्यव्याप्य रोदसीद्यावाभूमी पृथिव्यामिवस्वर्गेपिमुख्योभूदित्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ॥
स्वर्गतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंत्याधिपाःप्रांत्यदेशाधिपाः ॥ ५ ॥

विद्वत्त्वाभिमानात्किंमयासर्वज्ञस्येंद्रस्यपुरोवक्तव्यमित्यविमृशन्ययातिराह अक्रोधनइति वैशिष्ट्यंपूजातारतम्यार्थमुच्यते समासमाभ्यांविषमसमेपूजातइतिसमयोर्विषमांविषमयोःसमांचपूजांप्रयुंजानस्यापांक्तेयत्वस्मरणात् ॥ ६ ॥ आक्रुश्यमानइति अस्यआक्रोष्टुःसुकृतंतितिक्षुर्विंदतिनत्वाक्रोशी प्रत्याक्रोशीतुस्वीयमपिसुकृतंनाशयतीतिभावः ॥ ७ ॥ नारुंतुदइति कोपेननृशंसवादीतिवाचा परपीडांनकुर्यादित्युक्तं नहीनतःपरमभ्याददीतेतिहीनेनाभिचारादिकर्मणापरंशत्रुंनवशेकर्तुमिच्छेदितिनमनसापिपरपीडांकुर्यादित्युक्तं अरुःक्षतंतद्वदस्त्यंतंतुदतिव्यथयतीतिकंटकवन्नस्यादितिपदार्थः नृशं

अक्रोधनःक्रोधनेभ्योविशिष्टस्तथातितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषेभ्योमानुषाश्चप्रधानाविद्वांस्तथैवाविदुषःप्रधानः ॥ ६ ॥ आक्रुश्यमानोनाक्रोशेन्मन्यु
रेवतितिक्षतः ॥ अक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति ॥ ७ ॥ नारुंतुदःस्यान्ननृशंसवादीनहीनतःपरमभ्याददीत ॥ ययाऽस्यवाचापरउद्विजेतनतांवदेद्रुषतींपा
पलोक्याम् ॥ ८ ॥ अरुंतुदंपरुषंतीक्ष्णवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवहंतम् ॥ ९ ॥ सद्भिःपुरस्तादभिपूजितः
स्यात्सद्भिस्तथापृष्ठतोरक्षितःस्यात् ॥ सदाऽसतामतिवादांस्तितिक्षेत्सतांवृत्तंचाददीतार्यवृत्तः ॥ १० ॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि ॥
परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेषु ॥ ११ ॥ नहीदृशंसंवननंत्रिषुलोकेषुविद्यते ॥ दयामैत्रीचभूतेषुदानंचमधुराचवाक् ॥ १२ ॥ तस्मात्सांत्वंसदा
वाच्यंनवाच्यंपरुषंक्वचित् ॥ पूज्यान्संपूजयेद्दद्यान्नचयाचेत्कदाचन ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीम० आदि० संभवपर्वणिउत्तरयायातेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ सर्वाणिकर्माणिसमाप्यराजन्गृहंपरित्यज्यवनंगतोसि ॥ तत्त्वांपृच्छामिनहुषस्यपुत्रकेनासितुल्यस्तपसाययाते ॥ १ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥
नाहंदेवमनुष्येषुगंधर्वेषुमहर्षिषु ॥ आत्मनस्तपसातुल्यंकंचित्पश्यामिवासव ॥ २ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ यदाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्चअल्पीयसश्चाविदि
तप्रभावः ॥ तस्माल्लोकास्त्वंतवंतस्तवेमेक्षीणेपुण्येपतिताऽस्यद्यराजन् ॥ ३ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ सुरर्षिगंधर्वनरावमानात्क्षयंगतामेयदिशक्रलोकाः ॥
इच्छाम्यहंसुरलोकाद्विहीनःसतांमध्येपतितुंदेवराज ॥ ४ ॥

सवादीस्यादित्येतत्सार्धेनप्रपंचयति ययास्येति उषतींदहंतीं रुषतीमितिपाठेहिंस्रां ॥ ८ ॥ विद्यादलक्ष्मीकतममित्यनेनपरुषवचसांदर्शनमप्यलक्ष्मीकरत्वात्परिहार्यमित्युक्तं ॥ ९ ॥ केतर्ह्यनुसर्तव्याइत्यतआह सद्भिरिति असतामतिवादान्दुष्टानामतिक्रमवचनानितितिक्षेत् ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीदृशमिति दयादिचतुष्कं संवननंसंभजनंपरमेश्वरस्याराधनं ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ किमयंपरोपदेशमेवकृतवानुतस्वयमप्यनुद्वेगकरमेववदतीतिपरीक्षितुमिंद्रउवाच सर्वाणीति ॥ १ ॥ ययातिःस्वोत्कर्षोक्त्यापराभिभवमजानन्यथार्थमेवमत्वाहनाहमिति ॥ २ ॥ अवमंस्थाःसर्वेभ्यआत्मनआधिक्योक्त्या सदृशःसदृशान् अल्पीयसइति नृगादिनामपिकृकलासादिरूपत्वदर्शनात्तिर्यंचोपिनावमंतव्याः किमुतसदृशोमनुष्याःश्रेयांसोदेवाऋषयश्चेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥

च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयइतिइंद्रेणस्वस्यदयालुत्वंदर्शितं यत्रपतित्वाप्रतिष्ठांलब्धासिलप्स्यसि ॥ ५ ॥६ ॥७॥८ ॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ आवपनेसंग्रहे ॥ १३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै

॥इंद्रउवाच॥ ॥सतांसकाशेपतिताऽसिराजंश्च्युतःप्रतिष्ठांयत्रलब्धासिभूयः॥ एतद्विदित्वाचपुनर्ययातेत्वंमाऽवमंस्थाःसदृशःश्रेयसश्च ॥ ५ ॥ ॥वैशंपायन
उवाच॥ ॥ततःप्रहायामरराजजुष्टान्पुण्याँल्लोकान्पतमानंययातिम्॥ संप्रेक्ष्यराजर्षिवरोऽष्टकस्तमुवाचसद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ क
स्त्वंयुवावासवतुल्यरूपःस्वतेजसादीप्यमानोयथाऽग्निः ॥ पतस्युदीर्णांबुधरांधकारात्खात्खेचराणांप्रवरोयथाऽर्कः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाचत्वांसूर्यपथात्पतंतंवैश्वानरा
र्कद्युतिमप्रमेयम्॥ किंनुस्विदेतत्पततीतिसर्वेवितर्कयंतःपरिमोहिताःस्मः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाचत्वांधिष्ठितंदेवमार्गेशक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम्॥ अभ्युद्गतास्त्वांवयम
घसर्वेतत्त्वंप्रपातेतवजिज्ञासमानाः ॥ ९ ॥ नचापित्वांधृष्णुमःप्रष्टुमग्रेनचत्वमस्मान्पृच्छसियेवयंस्मः॥ तत्त्वांपृच्छामिस्पृहणीयरूपकस्यत्वंवाकिंनिमित्तंत्व
मागाः ॥ १० ॥ भयंतुतेव्येतुविषादमोहौत्यजाशुचैवेंद्रसमप्रभाव ॥ त्वांवर्तमानंहिसतांसकाशेनालंप्रसोढुंबलहाऽपिशक्रः ॥ ११ ॥ संतःप्रतिष्ठाहिसुखच्युता
नांसतांसदैवामरराजकल्प ॥ तेसंगताःस्थावरजंगमेशाःप्रतिष्ठितस्त्वंसदृशेषुसत्सु ॥ १२ ॥ प्रभुरग्निःप्रतपनेभूमिरावपनेप्रभुः॥ प्रभुःसूर्यःप्रकाशित्वेसतांचा
भ्यागतःप्रभुः॥ १३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ ॥ छ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥अहंय
यातिर्नहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासर्वभूतावमानात् ॥ प्रभ्रंशितःसुरसिद्धर्षिलोकात्परिच्युतःप्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १ ॥ अहंहिपूर्वोवयसाभवद्भ्यस्तेनाभिवादंभवतां
नप्रयुंजे॥ योविद्ययातपसाजन्मनावावृद्धःसपूज्योभवतिद्विजानाम् ॥ २॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥अवादीस्त्वंवयसायःप्रवृद्धःसवैराजन्नाभ्यधिकःकथ्यतेच॥
योविद्ययातपसासंप्रवृद्धःसएवपूज्योभवतिद्विजानाम्॥ ३॥

लकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अहमिति ॥ १ ॥ स्वदौहित्रेषुनत्ययोगात्तेषांस्तब्धोयमितिधीर्माभूदित्येतदर्थमपनीततपोविद्यागर्वत्वाद्वयःश्रैष्ठ्य
मेवपुरस्कृत्याह अहंहिपूर्वोवयसेति ॥ २ ॥ ३ ॥

अवादीरित्येतद्दूषणपूर्वकंविद्यातपसोःश्रैष्ठ्ये अष्टकेनस्तुतेतत्रत्वानुभूतंविघ्नंदर्शयन्ययातिरुवाच प्रतिकूलमिति कर्मणांपुण्यानांप्रतिकूलंनाशकंपापंगर्वस्तच्चाप्रवणेऽनम्रेदर्पवतिवर्तते पापलोक्यंनरकप्रदं एतत्पापमसतांसंबंधिसंतोनानुवर्ततेइदानीमपि किंचप्राञ्चोपिसंतोयथैषांकर्मणामनुकूलाउपबृंहकाःस्युस्तथातेनप्रकारेणदंभदर्पादिराहित्येआसन् अहंत्वतद्विधत्वात्स्वर्गादिंद्रेणच्यावितइत्याशयः ॥ ४ ॥ अभूद्धनंमेविपुलंगतंतदिति तद्दंभादिराहित्येनप्रसिद्धंधनंपुण्यंमेममविपुलंयदभूत्तद्गतंनष्टंदर्पादित्यर्थः पुनरिदानींतच्चेष्टमानोपितत्पुनर्नाधिगंतास्मि एवंप्रधार्यमामिकांगतिंज्ञात्वाधीरोधियमीरयन्धीदोषे

ययातिरुवाच ॥ ॥ प्रतिकूलंकर्मणांपापमाहुस्तद्वर्ततेऽप्रवणेपापलोक्यम् ॥ संतोऽसतांनानुवर्तंतिचैतद्यथाचैषामनुकूलास्तथासन् ॥ ४ ॥ अभूद्धनंमेविपुलंगतंतद्विचेष्टमानोनाधिगंतातदस्मि ॥ एवंप्रधार्यात्महितेनिविष्टोयोवर्ततेसविजानातिधीरः ॥ ५ ॥ महाधनोयोयजतेसुयज्ञैर्यःसर्वविद्यासुविनीतबुद्धिः ॥ वेदानधीत्यतपसायोज्यदेहंदिवंसमायात्पुरुषोवीतमोहः ॥ ६ ॥ नजातुहृष्येन्महताधनेनवेदानधीयीतानहंकृतःस्यात् ॥ नानाभावाबहवोजीवलोकेदैवाधीनानष्टचेष्टाधिकाराः ॥ तत्तत्प्राप्यनविहन्येतधीरोदिष्टंबलीयइतिमत्वात्मबुद्ध्या ॥ ७ ॥ सुखंहिजंतुर्यदिवाऽपिदुःखंदैवाधीनंविंदतेनात्मशक्त्या ॥ तस्माद्दिष्टंबलवन्मन्यमानोनसंज्वरेन्नापिहृष्येत्कथंचित् ॥ ८ ॥ दुःखैर्नतप्येन्नसुखैःप्रहृष्येत्समेनवर्तेतसदैवधीरः ॥ दिष्टंबलीयइतिमन्यमानोनसंज्वरेन्नापिहृष्येत्कथंचित् ॥ ९ ॥ भयेनमुह्याम्यष्टकाहंकदाचित्संतापोमेमानसोनास्तिकश्चित् ॥ धातायथामांविदधीतलोकेध्रुवंतथाऽहंभवितेतिमत्वा १० ॥

णकामादिनाऽनभिभूतोभवेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ वीतमोहोमानमकुर्वन् ॥ ६ ॥ एतदेवाह नजात्विति धनेनतपसा तर्हित्वमेवकुतोहंकारंकृतवानित्यतआह नानेति जीवलोकेस्मिन्जीवानानाभावाःपृथक्स्वभावाःकेचिद्धर्मरुचयः केचिद्विपरीताः यतोदैवाधीनाः अतएवनष्टावृथाभूताचेष्टाउद्योगोऽधिकारोयोग्यताचयेषांतेतथा मूढानांपुण्येपंडितानांपापेचप्रवृत्तिकरंदैवमेवबलवदित्यर्थः एवंविद्वांस्तत्तत्प्राप्यनविहन्येत तत्तत्सुखंदुःखंवाप्राप्यनविहन्येत हर्षविषादाभ्यामात्मानंनहिंस्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ एतदेवविवृणोति सुखंहीतिद्वाभ्यां ॥ ८ ॥ ९ ॥ भयंतुतेव्येतुविषादमोहावितियदष्टकेनोक्तंतत्रोत्तरमाह भयेइति धातादिष्टं ॥ १० ॥

अहमिवान्येऽपिदिष्टाधीनाएवेत्याह संस्वेदजाइति एतेपिदिष्टक्षयेपुण्यपापोच्छेदेस्वांप्रकृतिंपरंब्रह्मभजंतिप्राप्नुवंति आरोहक्रमेणमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येतिशेषः यद्वाजाबालोपनिषदि अविमुक्तंप्रकृत्य अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिजंतुपदेनप्राणिमात्रसाधारणेनसंस्वेदजादीनामपिसाक्षाद्वाराणस्यांमोक्षाधिकारदर्शनात् आथर्वणेरामतापनीयेमणिकर्णिकायांवाक्षेत्रेगंगायांवातटेपुनरित्युपक्रम्यकृमिकीटकादयोप्याशुमुक्ताःसंतुनचान्यथेतिजंतुशब्दविवरणाच्चास्तुसाक्षादेवस्वेदजादीनामपिदिष्टक्षयस्तेनमोक्षयोग्यांयोनिंप्राप्येत्यध्याहारदोषोप्यपा

संस्वेदजाअंडजाश्चोद्भिदश्चसरीसृपाःकृमयोऽथाप्सुमत्स्याः ॥ तथाश्मानस्तृणकाष्ठंचसर्वेदिष्टक्षयेस्वांप्रकृतिंभजंति ॥ ११ ॥ अनित्यतांसुखदुःखस्यबुद्ध्वा कस्मात्संतापमष्टकाहंभजेयम् ॥ किंकुर्यांवैकिंचकृत्वानतप्येतस्मात्संतापंवर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १२॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवंब्रुवाणंनृपतिंययातिमथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छत् ॥ मातामहंसर्वगुणोपपन्नंतत्रास्थितंस्वर्गलोकेयथावत् ॥ १३॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ येयेलोकाःपार्थिवेंद्रप्रधानास्त्वयाभुक्तायंचकालंयथावत् ॥ तान्मेराजन्ब्रूहिसर्वान्यथावत्क्षेत्रज्ञवद्भाषसेत्वंहिधर्मान् ॥ १४॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥राजाऽहमासमिहसार्वभौमस्ततोलोकान्महतश्चाजयंवै ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥ १५ ॥ ततःपुरींपुरुहूतस्यरम्यांसहस्रद्वारांशतयोजनायताम् ॥ अध्यावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥ १६ ॥ ततोदिव्यमजरंप्राप्यलोकंप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ॥ तत्रावसंवर्षसहस्रमात्रंततोलोकंपरमस्म्यभ्युपेतः ॥१७॥ सदेवदेवस्यनिवेशनेचविहृत्यलोकानवसंयथेष्टम् ॥संपूज्यमानस्त्रिदशैःसमस्तैस्तुल्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥१८॥ तथावसंनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानाम् ॥ सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगंधान्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥१९॥ तत्रस्थितंमांदेवसुखेषुसक्तंकालेतीतेमहतिततोऽतिमात्रम् ॥दूतोदेवानामब्रवीदुग्ररूपोध्वंसेत्युच्चैस्त्रिःप्लुतेनस्वरेण ॥ २० ॥ एतावन्मेविदितंराजसिंहततोभ्रष्टोऽहंनंदनात्क्षीणपुण्यः ॥ वाचोऽश्रौषंचांतरिक्षेसुराणांसानुक्रोशाःशोचतांमांनरेंद्र ॥ २१ ॥ अहोकष्टंक्षीणपुण्योययातिःपतत्यसौपुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ॥ तानब्रुवंपतमानस्ततोऽहंसतांमध्येनिपतेयंकथंनु ॥ २२ ॥

स्तः अत्राप्याश्वमेधिकेसंवर्तमरुत्तीयेएतद्दर्शितं उन्मत्तवेषंविभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखं वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरं तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्वचित् तंदृष्ट्वायोनिवर्तेतससंवर्तोमहीपतेइतिकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिंसूचयतावाक्यजातेन ॥ ११ ॥ अहंतुदिष्टक्षयाभावात्प्राप्तेपिदुःखेनतप्येइत्याह अनित्यतामिति ॥ १२ ॥ मातामहमिति तत्रस्थितमंतरिक्षेस्थितं ॥ १३ ॥ तानिति क्षेत्रज्ञवत्क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतंतज्ज्ञानंतोनारदादयःक्षेत्रज्ञास्तद्वत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

तैरिति देशिकमुपदेष्टारं धूमएवापांगइवसूचकोयस्यतंधूमापांगं प्रतीतोहृष्टः ॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
यदेति कार्तयुगप्रधान कृतयुगेभवाःकार्तयुगाअत्यंतनिष्पापास्तेषांमुख्यतमेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ तस्मिन्निति मेमम अपामसोममम्रृताअभूमेतिकर्मफलस्यनित्यत्वंश्रुतवतः अत्रपातविषयेमनःसंमुह्यतइ
त्येकःप्रश्नः नचपुनरावर्ततइतिप्रजापतिलोकादनावृत्तिःश्रुता त्वयातुप्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापमितितत्रावसंवर्षसहस्रमात्रमितिचततोपिस्वस्यावृत्तिरुदिता तत्रकस्यप्रजापतेःकिंधामविशिष्टाअनावृत्तियो

तैराख्याताभवतांयज्ञभूमिःसमीक्ष्यचेमांत्वरितमुपागतोऽस्मि ॥ हविर्गंधंदेशिकंयज्ञभूमेर्धूमापांगंप्रतिगृह्यप्रतीतः ॥ २३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥७॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥यदाऽवसोनंदनेकामरूपीसंवत्सराणामयुतंशतानाम्॥ किं
कारणंकार्तयुगप्रधानहित्वाचत्वंवसुधामन्वपद्यः ॥ १॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥ज्ञातिःसुहृत्स्वजनोवायथेहक्षीणेवित्तेत्यज्यतेमानवैर्हि ॥ तथातत्रक्षीणपुण्यं
मनुष्यंत्यजंतिसद्यःसेश्वरादेवसंघाः॥ २॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥तस्मिन्कथंक्षीणपुण्याभवंतिसंमुह्यतेमेऽत्रमनोऽतिमात्रम्॥ किंवाविशिष्टाःकस्यधामोपयां
तितद्वैब्रूहिक्षेत्रवित्त्वंमतोमे ॥ ३ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ इमंभौमंनरकंतेपतंतिलालप्यमानानरदेवसर्वे॥ येकंकगोमायुबलाशनार्थेक्षीणाविवृद्धिंबहुधाव्र
जंति॥ ४ ॥तस्माद‍ेतद्वर्जनीयंनरेंद्रदुष्टंलोकेगर्हणीयंचकर्म ॥ आख्यातंतेपार्थिवसर्वमेवभूयश्चेदानींवदकिंतेवदामि॥ ५ ॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥यदातुता
न्वितुदंतेवयांसितथागृध्राःशितिकंठाःपतंगाः॥ कथंभवंतिकथमाभवंतिनभौममन्यंनरकंश्रृणोमि॥ ६ ॥

ग्याउपयांतीत्यन्यःप्रश्नः तत्राद्यस्योत्तरंभूयस्तुकिंपृच्छसिराजसिंहेत्यंतं शेषग्रंथोद्वितीयस्येतिविभागः॥३॥इमंभौममिति भूमिरेवभौमोनरकआध्यात्मादितापत्रयवत्त्वात्तंपतंतिप्राप्नुवंति इमंप्राप्ताश्चतेबहु
धापुत्रपौत्रादिरूपेणविविधवासनामूलेनविवृद्धिंविषमांवृद्धिंलभंते बहुप्रजानिर्ऋतिमाविवेशेतिश्रुतेः कालपाशमेवद्रढयंतीत्यर्थः तेके ये कंकेतिगृध्रादेरुपलक्षणं गोमायुइतिश्वादेः तेषांबलंसंघस्तस्याश
नंभक्ष्यंशरीरंतस्यार्थेक्षीणाः दिव्येनभौमेनवादेहेनभोगान्भोक्तुंकृतश्रमाइत्यर्थः ॥ ४ ॥ तस्मादेतत्काम्यकर्मदुष्टंनिषिद्धंगर्हणीयमाभिचारिकंचवर्जनीयं ॥ ५ ॥ ननुकंकादिभक्षितस्यकथंस्वरूपसत्ताक
थंवाशरीरांतरेणाविर्भावइतिदेहात्मवादमाश्रित्यशंकते भौमोनरकश्चकइतिपृच्छतिचं यदातुतानिति ॥ ६ ॥

उत्तरमाह ऊर्ध्वमिति नदेहनाशेनात्मनाशःकृतहानादिप्रसंगात् किंतु योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयांतियथाकर्मयथाश्रुतमितिश्रुतेर्निमित्तभूतेनकर्मणामातुरुदरेजृंभमाणंदेहंप्राप्यनिर्गमादूर्ध्वंव्यक्तंसर्वलोकप्रत्यक्षंयथास्यात्तथापृथिव्यांसंचरंतितदेवसंचरणंभौमोनरकः कुतोस्यनरकत्वमतआह नावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान् यस्मादत्रपतितागतंवयोनबुध्यंतेकर्मभूमिंप्राप्यापिस्वहितायनयतंतेऽतोतिमौढ्यप्रदोयंलोकोनरकएवेत्यर्थः एतेनकंकादिभक्षितस्यापिसत्त्वंदेहयोगश्चास्तीत्युक्तं ॥ ७ ॥ स्वर्गतस्यापिपुनःपातावश्यंभावादयंलोकोदुष्परिहरइत्याह षष्टिंसहस्राणीति षष्टिंसहस्राण्यशीतिंचसहस्राणिपरिवत्सराणिव्योम्निस्वर्गेस्थित्वापतंतीतियोजना रक्षरक्षेतिवदंतोदारादयोभौमाराक्षसाः ॥८॥ स्वर्गच्युतिप्रकारंपृच्छति यदेनसस्तेपततस्तुदंति यत् यान् एनसःपापाद्धेतोःपततःस्वर्गाच्च्यवमानान्तेराक्षसास्तुदंतितेपुरुषाःकथंभवंतिप्रपातभ्रष्टाइवकथंनशीर्यंते कथंवाआभवंतिइंद्रियादिमंतोभवंति कथंवागर्भत्वंप्राप्नुवंतीतिप्रश्नत्रयं ॥ ९ ॥ तत्रयावत्संपातमुषित्वाथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्ततेयथैतमाकाशमाकाशाद्वायुंवायुर्भूत्वाधूमोभवतिधूमोभूत्वाभ्रंभवतिअभ्रंभूत्वामेघोभवतिमेघोभूत्वाप्रवर्षतितइहव्रीहियवाओषधिवनस्पतयस्तिलमाषाइतिजायंतेइतिश्रुत्यनुसार्युत्तरं अस्रंरेतइति अस्रशब्दोदुःखाश्रुवाचीसन्तापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेर्देहारंभकेष्वबहुलेषुभूतसूक्ष्मेषुवर्तते स्वर्गाच्च्याव्यमानस्यदुःखाज्जलमयंशरीरंभवतीतियुज्यतेच तदस्रमेवरेतोदेहबीजंपुष्पफलस्थानीयेनचरणाख्येनकर्मशेषेणानुपृक्तंरमणीयचरणारमणीयांयोनिमापद्यंतइतिश्रुतेरन्वेत्यनुसरतिजीवः तज्जलानुगमस्रंपुरुषेणरेतःसिचासृष्टंसंसृष्टंभवतिसभूतसूक्ष्माद्यतोजीवोरेतोभावंप्राप्तःसंस्तस्याःस्त्रियोरजोगर्भपेशीतामापद्यतेप्राप्नोति ततोगर्भभूतोभवति ॥ १० ॥ कथमस्रंरेतःसिचासंसृज्यतेतदाह वनस्पतीनोषधीश्चाविशंति ओषधिषुसंसृष्टमस्रंतद्भुजिसंसृज्यतइत्यर्थः ओषधिसंसर्गोप्यस्रस्यपृथिव्यंबुवाय्वंतरिक्षक्रमेणोदाहृतश्रुतेरित्यर्थः अपोवायुंपृथिवीमंतरिक्षमित्यत्रपृथिवीअद्भ्यःपूर्वंबोध्या वाय्वंबुनोर्मध्येधूमाभ्रमेघाअपिबोध्याः उदाहृतश्रुतेरेव एवमोषधिभूताःसंतोद्विपदंमनुष्यशकुंतादिचतुष्पदंपश्वादिचाविश्येतिशेषः ततोगर्भभूताभवंति ॥ ११ ॥

॥ययातिरुवाच॥ ॥ऊर्ध्वंदेहात्कर्मणाजृंभमाणाद्व्यक्तंपृथिव्यामनुसंचरंति ॥इमंभौमंनरकंतेपतंतिनावेक्षंतेवर्षपूगाननेकान् ॥ ७ ॥षष्टिंसहस्राणिपतंतिव्योम्नितथाअशीतिंपरिवत्सराणि ॥ तान्वैतुदंतिपततःप्रपातंभीमाभौमाराक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ ८ ॥ ॥अष्टकउवाच ॥ ॥यदेनस्तेपततस्तुदंतिभीमाभौमाराक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥कथंभवंतिकथमाभवंतिकथंभूतागर्भभूताभवंति ॥ ९ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥अस्रंरेतःपुष्पफलानुपृक्तमन्वेतितद्वैपुरुषेणसृष्टम् ॥ सवैतस्यारजआपद्यतेवैसगर्भभूतःसमुपैतितत्र ॥ १० ॥वनस्पतीनोषधीश्चाविशंतिआपोवायुंपृथिवींचांतरिक्षम् ॥ चतुष्पदंद्विपदंचातिसर्वमेवंभूतागर्भभूताभवंति ॥ ११ ॥

एवंयदेनसस्तेपततइतिश्लोकेनकृतस्यप्रश्नत्रयस्योत्तरमुक्तं तेनैवस्थूलदेहाद्विवेचितंजीवंसूक्ष्मादपिविवेक्तुंप्रश्नमवतारयति अन्यद्वपुरिति नरयोनिमापद्यमानोजीवःस्वेनकायेनजैवेनैवरूपेणगर्भंमातुरुदरं यातिउततत्रप्रवेष्टुमन्यद्वपुरुपाधिभूतंविदधाति ॥ १२ ॥ शरीरेति अन्यजन्मानंगीकारेशरीरविशेषंकरणानिसंज्ञांचनायंलभेत् मलपिंडवत् अंगीकारेचतेषांस्वाभाविकत्वादुपाधिसंतत्यविच्छेदाद्वानित्यसंसारित्वंस्यात् ॥ १३ ॥ तदेतदनाद्येकोपाधिस्वीकारेणपरिहरति वायुःसमुत्कर्षतीति वायुर्व्यष्टिलिंगं वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतिभ्यां पंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृतभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनमित्युक्तरूपंतत्कर्तृ गर्भस्थानंमुख्यकर्मभूतं ऋतौस्त्रीरजसि रेतःपूर्वोक्तं पुष्परसेनपुष्पंकर्मफलोत्पादकत्वसाम्यात्तस्यरसोऽपूर्वंतेनानुपृक्तंगौणकर्मसमुत्कर्षति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः पंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेश्च सोमाज्यपयआदिरूपाःकर्मसमवायिनीर्देहांतरारंभिकाअपोरेतोरूपागृहीत्वा लिंगोपाधिर्जीवोगर्भाशयंविशतीत्यर्थः अन्यथाऋतौसिक्तमपिरेतःपूयेन्नसंभवेन्नस्थिरीभवेच्च सवायुस्तत्रगर्भाशयेतन्मात्राणिसूक्ष्मभूतानितैरुपादानभूतैःकृतोऽधिकारोयावदपवर्गमवस्थानंयस्यसत

॥अष्टकउवाच॥ ॥अन्यद्वपुर्विदधातीहगर्भमुताहोस्वित्स्वेनकायेनयाति॥ आपद्यमानोनरयोनिमेतामाचक्ष्वमेसंशयात्प्रब्रवीमि ॥ १२ ॥ शरीरभेदादिसमुच्छ्रयंचचक्षुःश्रोत्रेलभतेकेनसंज्ञाम्॥एतत्तत्त्वंसर्वमाचक्ष्वपृष्टःक्षेत्रज्ञंत्वांतातमन्यामसर्वे॥१३॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥वायुःसमुत्कर्षतिगर्भयोनिमृतौरेतःपुष्परसानुपृक्तम् ॥ सतत्रतन्मात्रकृताधिकारःक्रमेणसंवर्धयतीहगर्भम्॥१४॥सजायमानोविगृहीतमात्रःसंज्ञामधिष्ठायततोमनुष्यः ॥ सश्रोत्राभ्यांवेदयतीहशब्दंसवैरूपंपश्यतिचक्षुषाच॥१५॥

न्मात्रकृताधिकारएवंभूतोवायुःक्रमेणगर्भंवर्धयति यथाहुर्नैरुक्ताः शुक्रातिरेकेपुमान्भवतिशोणितातिरेकेस्त्रीभवतिद्वाभ्यांसमेननपुंसकोभवतिशुक्रभिन्नेनयमोभवति एकरात्रोषितंकललंभवतिपंचरात्राद्बुद्बुदाःसप्तरात्रात्पेशीद्विःसप्तरात्रादर्बुदःपंचविंशतिरात्रःस्वस्थितोघनोभवतिमासमात्रात्कठिनोभवतिद्विमासाभ्यंतरेशिरःसंपद्यतेमासत्रयेणग्रीवाव्यादेशोमासचतुष्टयेनत्वग्व्यादेशःपंचमेमासेनखरोमव्यादेशःषष्ठेमुखनासिकाक्षिश्रोत्रंचसंभवतिसप्तमेचलनसमर्थोभवत्यष्टमेबुद्ध्याध्यवस्यतिनवमेसर्वांगसंपूर्णोभवति मृतश्चाहंपुनर्जातोजातश्चाहंपुनर्मृतइत्यादिजातश्चवायुनास्पृष्टस्तन्नस्मरतिजन्ममरणमंते च शुभाशुभंकर्मेत्यंतेनग्रंथेन ॥ १४ ॥ सइतियुग्मं सगर्भोजायमानोवर्धमानोविगृहीतमात्रोविग्रहेणसर्वांगकलापेनसंपन्नमात्रःसंज्ञांप्राग्भवीयांवासनामधिष्ठायानुसंधायततोजातःसन्योनेर्बहिर्निःसरणान्मनुष्योहमित्यभिमानवान्भवति एवंभूतस्यप्राणभृतोजीवस्यप्राणाख्यंलिंगंशरीरेस्थूलेउपहितमुपाधिंविद्धि स्वतस्तुमहात्मनोविभोः किंतदुपहितंयेनश्रोत्रादिरूपेणशब्दादीन्विषयान्जानीतइतिद्वयोः श्लोकयोरन्वयः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ तन्मात्रकृताधिकारइतिलिंगस्ययावन्मोक्षस्थायित्वमुक्तंतदाक्षिपति यःसंस्थितइति संस्थितोम्मृतःस्थूलदेहदाहेनैवलिंगदेहदाहःकुतोनभवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ स्वप्नवद्देहांतरप्राप्तौसत्यांनायंदोषःसंभवतीत्याह हित्वासोसून्सुप्तवन्निष्टनित्वा सःसंस्थितःअसून्प्राणान्हित्वाधारयित्वागृहीत्वेत्यर्थः धाञःक्त्वाप्रत्ययेपरेदधातेर्हिरितिहिभावः तमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंतीत्यसुसहितस्यैवलोकांतरप्राप्तिश्रुतेः निष्टनित्वाशब्दंकृत्वा सुप्तवत्स्वप्नवदन्यांयोनिंदेहंभजते हित्वात्यक्त्वादेहंस्थूलं॥ १८॥पुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवेत्युक्तंतद्विभजते पुण्यांयोनिमिति आरोहे अन्यंनवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतिश्रुतेःपित्र्याद्यन्यतमांयोनिं अवरोहेतुरमणीयचरणाअभ्याशोहयत्तेरमणीयांयोनिंप्रपद्यंतेब्राह्मणयोनिंवाक्षत्रिययोनिंवेतिपुण्यांयोनिंभजंति एवंपापामपि पापकृतोनारकींयोनिंभुक्त्वाकपूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतेश्वयोनिंवासूकरयोनिंवाचांडालयोनिंवेतिश्रुतेःपापांयोनिंभजंति कीटाःपतंगाश्चभवंतिपापाःपापैकस्वभावाः अथैत

घ्राणेनगंधंजिह्वयाथोरसंचत्वचास्पर्शंमनसावेदभावम् ॥ इत्यष्टकेहोपहितंहिविद्धिमहात्मनःप्राणभृतांशरीरे ॥ १६ ॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥यःसंस्थितःपुरुषोदह्यतेवानिखन्यतेवापिनिकृष्यतेवा ॥ अभावभूतःसविनाशमेत्यकेनात्मनाचेतयतेपरस्तात् ॥ १७ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥हित्वासोसून्सुप्तवन्निष्टनित्वापुरोधायसुकृतंदुष्कृतंवा ॥ अन्यांयोनिंपवनाग्रानुसारीहित्वादेहंभजतेराजसिंह ॥ १८ ॥ पुण्यांयोनिंपुण्यकृतोव्रजंतिपापांयोनिंपापकृतोव्रजंति ॥ कीटाःपतंगाश्चभवंतिपापानमेविवक्षास्तिमहानुभाव ॥ १९ ॥ चतुष्पदाद्विपदाःषट्पदाश्चतथाभूतागर्भभूताभवंति ॥ आख्यातमेतन्निखिलेनसर्वंभूयस्तुकिंपृच्छसिराजसिंह ॥ २० ॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥किंस्वित्कृत्वालभतेतातलोकान्मर्त्यःश्रेष्ठांस्तपसाविद्ययावा ॥ तन्मेपृष्टःशंससर्वंयथावच्छुभाँल्लोकान्येनगच्छेत्क्रमेण ॥ २१ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥तपश्चदानंचशमोदमश्चह्रीरार्जवंसर्वभूतानुकंपा ॥ स्वर्गस्यलोकस्यवदंतिसंतोद्वाराणिसप्तैवमहांतिपुंसाम् ॥ नश्यंतिमानेनतमोऽभिभूताःपुंसःसदैवेतिवदंतिसंतः ॥ २२ ॥

योःपथोर्नकतरेणचनतानीमानिक्षुद्राण्यसकृदावर्त्तीनिजायस्वम्रियस्वेत्येतत्तृतीयंस्थानमितिश्रुतेःकीटादियोनिमसकृद्व्रजंति अतएवयोनिसंचारस्यदुःखबहुलत्वान्नमेविवक्षास्तिमहानुभावजायामेस्यादथप्रजायेयवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रूयमाणजायादिभारंवोढुमिच्छाममनास्तिकिंतुभूमिंप्राप्यनैष्कर्म्यमेवसाधयिष्यामीतिभावः॥१९॥२०॥एवंस्थूलात्सूक्ष्माच्चदेहाद्विवेचितस्यदेहिनस्तत्संबंधादुत्क्रांतिगत्यागतयोदर्शिताः आगतेश्चनमेविविक्षास्तीतितुच्छत्वंचोक्तं अतुच्छस्थानप्रापकमुपायंपृच्छति किंस्विदिति श्रेष्ठान्आवृत्तिशून्यान् तपसाकर्मणाविद्ययाउपास्त्यावा॥२१॥उत्तरमाहसार्धेन तपश्चदानंचेति नश्यंतिमानेनतमोभिभूताःपुंसइति तपआदयःसप्तस्वर्गस्यद्वारभूताअपिपुंसःपुरुषस्यमानेनाहमेवश्रेष्ठःकर्त्तेत्यभिमानेननश्यंति यतस्तेतमोभिभूतामानरूपेणतमसाऽभिभूताःषंढीकृताः ॥ २२ ॥

दर्पवताकृतमध्ययनादिनमोक्षोपयोगिनापिस्वर्गदंप्रत्युतभयावहमित्याहद्वाभ्यां अधीयानइति ॥ २३ ॥ चत्वारीत्यत्रअधीतंब्रह्मचारिणोधर्मः मौनंयतेः यज्ञाग्निहोत्रेइतरयोर्द्वयोरपिसाधारणे ॥ २४ ॥
अतोमानापमानादिद्वंद्वसहिष्णुर्भवेदित्याह नमानमान्यइति ॥ २५ ॥ इतिदद्यामितिदांभिकस्यस्वधर्मप्रकाशनाभिनयः अतस्तपआदिदंभविवर्जितंचेन्मोक्षद्वारंनान्यथेत्यर्थः ॥ २६ ॥ तपसाविद्ययावेति
तपोविद्ययोःकतरदावृत्तिशून्यस्थानप्रापकमितिपृष्टेतपसस्तत्राराडुपकारकत्वमुक्त्वाविद्यायाःसाक्षादेवतत्प्रापकत्वमाह येचेति मनीषिणोमनोनिग्रहशीलस्यप्रमातुराश्रयंस्वाध्यासाधिष्ठानं पुराणंपुरा
पिनवंकूटस्थं कार्यकारणवद्विकारिनभवतीत्यर्थः मानसस्यमार्गःपराक्प्रावण्यंतेनरुद्धमावृतंयद्वस्तुयेविद्वांसोवेदयंतेविदंति स्वार्थेणिच् तमेवैकंजानथआत्मानंनचेदवेदीन्महतीविनष्टिः निष्कलंनिष्क्रियं

अधीयानःपंडितंमन्यमानोयोविद्ययाहंतियशःपरेषाम्॥ तस्यांतवंतश्चभवंतिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददाति॥ २३॥ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छं
त्ययथाकृतानि ॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः ॥ २४ ॥ नमानमान्योमुदमाददीतनसंतापंप्राप्नुयाच्चावमानात्॥ संतःसतःपूजयंतीह
लोकेनासाधवःसाधुबुद्धिंलभंते॥ २५॥ इतिदद्यामितियजइत्यधीयइतिव्रतम् ॥इत्येतानिभयान्याहुस्तानिवर्ज्यानिसर्वशः॥ २६॥ येचाश्रयंवेदयंतेपुराणंम
नीषिणोमानसमार्गरुद्धम् ॥तद्वःश्रेयस्तेनसंयोगमेत्यपरांशांतिंप्राप्नुयुःप्रेत्यचेह॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेनवतितमो
ऽध्यायः॥ ९०॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥चरन्गृहस्थःकथमेतिधर्मात्कथंभिक्षुःकथमाचार्यकर्मा ॥ वानप्रस्थःसत्पथेसंनिविष्टोबहून्य
स्मिन्संप्रतिवेदयंति॥ १ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥ आहूताध्यायीगुरुकर्मस्वचोद्यःपूर्वोत्थायीचरमंचोपशायी ॥ मृदुर्दांतोधृतिमानप्रमत्तःस्वाध्यायशीलःसि
ध्यतिब्रह्मचारी ॥ २ ॥ धर्मागतंप्राप्यधनंयजेतदद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ॥ अनाददानश्चपरैरदत्तंसैषागृहस्थोपनिषत्पुराणी॥ ३ ॥स्ववीर्यजीवीवृजिना
न्निवृत्तोदातापरेभ्योनपरोपतापी ॥ तादृङ्मुनिःसिद्धिमुपैतिमुख्यांवसन्नरण्येनियताहारचेष्टः ॥ ४ ॥ अशिल्पजीवीगुणवांश्चैवनित्यंजितेंद्रियःसर्वतोविप्रयु
क्तः ॥ अनोकशायीलघुरल्पप्रचारश्चरन्देशानेकचरःसभिक्षुः॥ ५॥

शांतमित्याद्यागमेनानुमानानुभवाभ्यांचजानंति तद्वस्तुवोयुष्माकंश्रेयः यस्मात्तेब्रह्मणासंयोगमेत्यैक्यंप्राप्यपरांशांतिंकैवल्यंप्राप्नुयुस्तेइहजीवत्येवदेहे प्रेत्यदेहाभिमानाद्व्युत्थाय तथाचश्रुतिः शरीरात्समु
त्थायपरंज्योतिरुपसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यतइति ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥चरन्निति अस्मिन्धर्मे
विषयेबहूनिप्राप्तिद्वाराणिवेदयंतिवैदिकाः ॥ १ ॥ चत्वारिकर्माण्यभयंकराणीत्याश्रमकर्मणामभयंकरत्वमुक्तंतदेवविस्तरेणाह आहूताध्यायीत्यादिना ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अनोकशायीशून्यागारदेवाल
यकुलालशालादौगृहस्थागारभिन्नेस्थानेशयीत ओकइतिसलोपआर्षः लघुःपरिग्रहशून्यः ॥ ५ ॥

यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुत्युक्तंपरिग्रहत्यागकालमाह रात्र्येति लोक्यंतइतिलोकाःशब्दाद्याविषयाययैवरात्र्यायदेवाभिजितास्तुच्छीकृताःसुखाःसुखावहाअपिकामाभिजितावशवर्तिनोपिता मेवरात्रिंतदैवसर्वपरिग्रहंसंन्यस्यारण्यसंस्थः अथयदरण्यायनमित्याचक्षतेब्रह्मचर्यमेवतदरश्चहवैण्यश्चार्णवौब्रह्मलोकेतृतीयस्यामितोदिवीतिश्रुतिप्रसिद्धांब्रह्मनिष्ठांकर्तुंयतेतेत्यर्थः ॥६ ॥ अरण्यवासीहार्द ब्रह्मनिष्ठस्तत्रैवहार्दशरीरधातून्स्थूलसूक्ष्मभूतरूपान्विमुच्यप्रविलाप्यतमपिहार्दसुकृतेनिष्कलेब्रह्मणितस्मात्तत्सुकृतमुच्यतइतिश्रुतिप्रसिद्धेचिदेकरसेदधातिप्रविलापयति ॥७॥ सर्वेष्वाश्रमेषुसिद्धिरस्तीत्युक्तंरात्र्याययेतिसंन्यासेचात्यादरोदर्शितस्तत्किंतत्रैवमोक्षोस्त्युताश्रमांतरेष्वपीतिसंशयानःपृच्छति कतीति मुनयोमोक्षिणः मौनानिमोक्षमार्गाः ॥८॥ योगीज्ञानीचेतिद्वौमुनीइत्याह अरण्यइति अरण्येवसतोंतर्निष्ठस्ययोगिनोग्रामोबाह्यंवस्तुपृष्ठतःसमीपतएवभवति योगप्रभावात्सर्वमस्यास्तीत्यर्थः ग्रामेलोकेवसतोमायापुरदर्शिनइवद्विचंद्रन्यायेनतद्बाधेनाधिष्ठानदृष्टिर्नित्यमप्रमुषितास्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

रात्र्याययावाऽभिजिताश्चलोकाभवंतिकामाभिजिताःसुखाश्च ॥ तामेवरात्रिंप्रयतेतविद्वानरण्यसंस्थोभवितुंयतात्मा ॥ ६ ॥ दशैवपूर्वान्दशचापरांश्चज्ञातीनथात्मानमथैकविंशम् ॥ अरण्यवासीसुकृतेदधातिविमुच्यारण्येस्वशरीरधातून् ॥ ७ ॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥कतिस्विदेवमुनयःकतिमौनानिचाप्युत ॥ भवंतीतितदाचक्ष्वश्रोतुमिच्छामहेवयम् ॥ ८ ॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥अरण्येवसतोयस्यग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ग्रामेवावसतोऽरण्यंसमुनिःस्याज्जनाधिप ॥ ९ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ कथंस्विद्वसतोऽरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ग्रामेवावसतोऽरण्यंकथंभवतिपृष्ठतः ॥ १० ॥ ॥ययातिरुवाच ॥ ॥नग्राम्यमुपयुंजीतयआरण्योमुनिर्भवेत् ॥ तथास्यवसतोरण्येग्रामोभवतिपृष्ठतः ॥ ११ ॥ अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणोमुनिः ॥ कौपीनाच्छादनंयावत्तावदिच्छेच्चचीवरम् ॥ १२ ॥ यावत्प्राणाभिसंधानंतावदिच्छेच्चभोजनम् ॥ तथाऽस्यवसतोग्रामेऽरण्यंभवतिपृष्ठतः ॥ १३ ॥ यस्तुकामान्परित्यज्यत्यक्तकर्माजितेंद्रियः ॥ आतिष्ठेच्चमुनिर्मौनंसलोकेसिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ धौतदंतंकृत्तनखंसदास्नातमलंकृतम् ॥ असितंसितकर्माणंकस्तमर्हतिनार्चितुम् ॥ १५ ॥

द्वयमप्येतदाश्चर्यमितिमत्वापृच्छति कथमिति ॥ १० ॥ आद्यंतीव्रवैराग्यपूर्वकंयोगमभ्यस्यतःसुलभमित्याह नग्राम्यमिति ॥ ११ ॥ द्वितीयंविवेकिनःसंन्यासिनःसुलभमित्याह अनग्निरनिकेतइति अनग्निःसंन्यासी अनिकेतःकुटीचकव्यावृत्तःपरमहंसः अतएवागोत्रचरणोगोत्रंजन्मवंशश्चरणंविद्यावंशस्तद्व्यपदेशशून्यः कौपीनेतिस्पष्टार्थं ॥ १२ ॥ एवंप्रकारेणग्रामेपिवसतोविवेकिनोरण्यमेवसमीपेस्तीत्याह तथास्येति त्यक्तकर्माजितेंद्रियोमौनंयोगविवेकान्यतरदभ्यस्यन्सिध्यतीत्याह यस्त्विति ॥ १४ ॥ धौतदंतंशुद्धाहारं आहारशुद्धौसत्त्वशुद्धिरितिश्रुतेस्तदपेक्षणात् कृत्तनखंत्यक्तहिंसासाधनं अतएवसदास्नातंनित्यंशुद्धचित्तं अलंकृतंयोगैश्वर्येणशमादिनाच असितंवासनाबंधशून्यं सितकर्माणंहिंसायुक्तंधर्ममपित्यजंतं यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्त्वःकामयतेयांश्चकामान् तंतंलोकंजयतेतांश्चकामांस्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइतिश्रुतेःसर्वोपितमर्चितुमर्हतीति ॥ १५ ॥

मंदाधिकारिणाकामादिजयायतपोपिकर्तव्यमित्याह तपसेति इमंवैराग्येणजित्वातुच्छंकृतंपरंस्वर्गंविजयतेप्राप्नोति ॥ १६ ॥ मध्यमंप्रतिप्राह यदातुनिर्द्वंद्वःसुखदुःखमानापमानादिद्वंद्वदुःखरहितोमौनंसमास्थितोध्यानमनुतिष्ठन्निमंलोकंजित्वाप्रविलाप्यपरंलोकंब्रह्मविजयतेप्राप्नोति ॥ १७ ॥ उत्तमंप्रतिप्राह आस्येनेति मुखेनैवाहारंमृगयतेनतुरसेसज्जते एवंसुबालःस्तनपानवद्विषयान्गृह्णन्नपिनगृह्णाति प्रत्यङ्मात्रनिष्ठत्वात् सचक्षुरचक्षुरिवेत्यादिश्रुतेः अथास्यलोकःसर्वोयमात्माभवति सर्वस्यात्माभवतिसर्वमस्यात्माभवतीतिश्रुतेः अतःसोमृतत्वायकल्पते ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कतरइति एतयोर्योगिज्ञानिनोर्मध्येदेवानांसात्मतांब्रह्मप्राप्तिं आत्माह्येषांसभवतीतिश्रुतेः एषांदेवानां सविद्वानितिश्रुतिपदयोरर्थः धावतोर्यतमानयोःकःपूर्वंकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥१॥ उत्तरं अनिकेतइति संयतोधारणाध्यानसमाधिमान् अनिकेतोभिक्षुर्गृहस्थोवायोगीमुच्यतइतिपूर्वार्धार्थः ज्ञानीपूर्वोक्तरूपस्तुसद्योमुच्यतइत्युत्तरार्धार्थः

तपसाकर्शितःक्षामःक्षीणमांसास्थिशोणितः ॥ सचलोकमिमंजित्वालोकंविजयतेपरम् ॥ १६ ॥ यदाभवतिनिर्द्वंद्वोमुनिर्मौनंसमास्थितः ॥ अथलोकमिमंजि
त्वालोकंविजयतेपरम् ॥ १७ ॥ आस्येनतुयदाहारंगोवन्मृगयतेमुनिः ॥ अथास्यलोकःसर्वोऽयंसोऽमृतत्वायकल्पते ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ कतरस्त्वनयोःपूर्वंदेवानामेतिसात्मताम् ॥ उ
भयोर्धावतोराजन्सूर्याचंद्रमसोरिव ॥ १ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ अनिकेतोगृहस्थेषुकामवृत्तेषुसंयतः ॥ ग्रामएववसन्भिक्षुस्तयोःपूर्वतरंगतः ॥ २ ॥ अप्राप्य
दीर्घमायुस्तुयःप्राप्तोविकृतिंचरेत् ॥ तप्यतेयदितत्कृत्वाचरेत्सोऽन्यत्तपस्ततः ॥ ३ ॥ पापानांकर्मणांनित्यंबिभृयाद्यस्तुमानवः ॥ सुखमप्याचरन्नित्यंसोऽत्यंतंसु
खमेधते ॥ ४ ॥

अयंभावः ज्ञानिनःश्रुतियुक्तिभ्यांजगन्मिथ्यात्वनिश्चयात्क्षणिकेनापिनिर्विकल्पसाक्षात्कारेणब्रह्माद्वैतनिश्चयोभवति योगिनस्तुतदभावान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासबलेनैवद्वैतविस्मरणंसंपादनीयमिति विलंबाच्छ्रमसाध्यामुक्तिरिति गृहस्थेषुवसन्नपिस्वयंसंयतः ॥ २ ॥ अस्यैवमस्मिन्जन्मन्यलब्धोत्तमभूमेर्जन्मांतरेपितल्लाभोस्तीत्याह अप्राप्येति आयुःसाधनंकालंवा दीर्घमुक्तविधनिष्ठापर्याप्तं विकृतिंदिव्यादिव्यविषयभोगंयोगसिद्धिबलेनचरेत् सोपिसौभर्यादिवत्पश्चात्तापंप्राप्तःसन्पुनर्योगंचरतिइहजन्मनिजन्मांतरेवायोगभ्रष्टःस्मृतिप्रामाण्यादित्यर्थः ॥३॥ ज्ञानिनस्ततआधिक्यमाह पापानामिति यस्तुमानवोज्ञानीनित्यमविनाशिवस्तुब्रह्माख्यंबिभृयात्तत्त्वमसीतिशास्त्रात्प्रत्यगात्मत्वेनावधारयेत्सपापानांकर्मणां कर्मणिषष्ठी तानिसुखंयथेष्टमाचरन्नपिमुच्यतएवेत्यर्थः नलिप्यतेकर्मणापापकेनहत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइत्यादिशास्त्रात् ॥ ४ ॥

इदंपदमप्राप्तोमोक्षेच्छयाधर्ममेवसेवेतेत्याह तद्वाइति यःपुरुषोऽनर्थबुद्धिर्नास्त्यर्थेमोक्षेबुद्धिर्यस्यसतथाभूतःसन्स्वर्गाद्यर्थंधर्मंसेवते तत्सेवनंनृशंसमसत्यंचमुमुक्षाहीनत्वादनित्यफलत्वाच्च विविदिषंति
यज्ञेनदानेनेत्यादिश्रुतिसिद्धंधर्मस्यमोक्षहेतुत्वंपरित्यज्यकाम्यधर्मकृतआत्मानंनानादुःखमयेसंसारेपातयित्वाघ्नंतीत्यर्थः एवमनीशस्याजितेंद्रियस्यार्थोधनमपिनृशंसमसत्यंच यत्तुमोक्षार्थंकर्मकरणंतदार्ज
वंकर्मणामुचितंफलं तदेवसमाधिर्योगसिद्धिमूलं तदार्यंतदेवगम्यंप्राप्यंज्ञानसाधनमित्यर्थः ऋगतौअस्मात्ऋहलोर्ण्यत् द्वयोरपियोगज्ञानमार्गयोर्मूलंनिष्कामधर्मएवेत्यर्थः ॥ ५॥ केनकतरस्यांदिशिप्र

तद्वैनृशंसंतदसत्यमाहुर्यःसेवतेधर्ममनर्थबुद्धिः॥ अर्थोप्यनीशस्यतथैवराजंस्तदार्जवंससमाधिस्तदार्यं॥ ५॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥केनासिहूतःप्रहितोसि
राजन्युवास्रग्वीदर्शनीयःसुवर्चाः॥ कुतआयातःकतरस्यांदिशित्वमुताहोस्वित्पार्थिवंस्थानमस्ति॥ ६॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥इमंभौमंनरकंक्षीणपुण्यः
प्रवेष्टुमुर्वींगगनाद्विप्रहीणः॥ उक्त्वाऽहंवःप्रपतिष्याम्यनंतरंत्वरंतिमांलोकपाब्रह्मणोये ॥ ७ ॥ सतांसकाशेतुवृतःप्रपातस्तेसंगतागुणवंतस्तुसर्वे॥ शक्राच्चलब्धो
हिवरोमयैषपतिष्यताभूमितलंनरेंद्र॥ ८॥ ॥अष्टकउवाच॥ ॥पृच्छामित्वांमाप्रपतप्रपातंयदिलोकाःपार्थिवसंतिमेत्र॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविस्थिताःक्षे
त्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ ९॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥यावत्पृथिव्यांविहितंगवाश्वंसहारण्यैःपशुभिःपार्वतैश्च॥ तावल्लोकादिवितेसंस्थितावैतथाविजा
नीहिनरेंद्रसिंह ॥ १० ॥ ॥अष्टकउवाच ॥ ॥तांस्तेददामिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकादिविराजेंद्रसंति॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रितास्तानाक्रमक्षिप्रमपे
तमोहः॥ ११॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥नास्मद्विधोब्राह्मणोब्रह्मविच्चप्रतिग्रहेवर्ततेराजमुख्य॥ यथाप्रदेयंसततंद्विजेभ्यस्तथाऽददंपूर्वमहंनरेंद्र॥ १२॥ना
ब्राह्मणःकृपणोजातुजीवेद्याज्ञापिस्याद्ब्राह्मणीवीरपत्नी॥ सोऽहंनैवाकृतपूर्वंचरेयंविधित्समानःकिमुतत्रसाधुः॥ १३॥ ॥प्रतर्दनउवाच॥ ॥पृच्छामित्वां
स्पृहणीयरूपप्रतर्दनोऽहंयदिमेसंतिलोकाः॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ १४॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥संतिलोकाबहवस्ते
नरेंद्रअप्येकैकःसप्तसप्ताप्यहानि॥ मधुच्युतोघृतपृक्ताविशोकास्तेनांतवंतःप्रतिपालयंति॥ १५॥

हितोसीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ विप्रहीणश्च्युतः उक्त्वाआपृच्छ्य वोयुष्मान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रपातंपतित्वामाप्रपतपातंमाप्राप्नुहीत्यर्थः कषादित्वादनुप्रयोगःसमूलघातंन्यवधीदरींश्चेत्यादिवत् लोकाभोग्यविष
याः दिविमेरुपृष्ठे अंतरिक्षेनक्षत्रमंडलादौ क्षेत्रंसिद्धंस्थानंतदभिज्ञं ॥ ९ ॥ १० ॥ आक्रमआक्रमस्व ॥ ११ ॥ ब्राह्मणोपिब्रह्मविद्वेदविदेवप्रतिग्रहेवर्त्ततेनत्वन्यः अस्मद्विधस्तुनैववर्त्ततेत्यर्थः ॥ १२ ॥ कृप
णोयाञ्चादैन्ययुक्तः वीरस्यविद्ययादिग्विजयिनःपत्नी तत्रकर्मभूमौसाधुसत्कर्मविधित्समानःकर्त्तुमिच्छन्किमुकथंचरेयंनैवकुर्यामित्यर्थः विवित्समानइतिपाठेतत्रस्वर्गेसाधुर्लब्धुमिच्छन् ॥ १३ ॥ १४ ॥
प्रत्येकंसप्तसप्ताप्यहानिसेविताःसंतोनांतवंतः मधुच्युतःसुखस्रवाःघृतपृक्तास्तेजोयुक्ताः तेत्वांप्रतिपालयंतिप्रतीक्षंते ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नृशंसंनिंद्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ अन्यैराजभिर्यत्प्रतिग्रहाख्यंनकृतंतदपूर्वंप्रथममहमेवकथंकुर्यामितिभावः ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥९२॥
पृच्छामीति ॥ १ ॥ यत्यान् तपतेप्रकाशयति ॥ २ ॥ ३॥ शिशुकात्शिशुमारप्रधानात्कालचक्रात्शंकमानः अहश्वरात्रिश्चउभेचसंध्येधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमित्युक्तेः मिथ्याक्रियात्मकंकापट्यंदुस्त

॥प्रतर्दनउवाच॥ ॥तांस्तेददानिमाप्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तवतेवैभवंतु॥ यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रितास्तानाक्रमक्षिप्रमपेतमोहः॥ १६॥ ॥ययातिरुवाच॥
नतुल्यतेजाःसुकृतंकामयेतयोगक्षेमंपार्थिवपार्थिवःसन् ॥ दैवादेशादापदंप्राप्यविद्वांश्चरेन्नृशंसंनहिजातुराजा ॥ १७॥ धर्म्यंमार्गंयतमानोयशस्यंकुर्यान्नृ
पोधर्ममवेक्षमाणः॥ नमद्विधोधर्मबुद्धिःप्रजानन्कुर्यादेवंकृपणंमांयथात्थ ॥ १८॥ कुर्यादपूर्वंनकृतंयदन्यैर्विधित्समानःकिमुतत्रसाधु ॥ ब्रुवाणमेवंनृपतिं
ययातिंनृपोत्तमोवसुमानब्रवीत्तम्॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातेद्विनवतितमोऽध्यायः॥९२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥व
सुमानुवाच॥ ॥पृच्छामित्वांवसुमानौषदश्विर्यद्यस्तिलोकोदिविमेनरेंद्र॥ यद्यंतरिक्षेप्रथितोमहात्मन्क्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ १॥ ॥ययातिरुवाच॥
यदंतरिक्षंपृथिवीदिशश्चयत्तेजसातपतेभानुमांश्च॥ लोकास्तावंतोदिविसंस्थितावैतेनांतवंतःप्रतिपालयंति॥ २॥ ॥वसुमानुवाच॥ ॥तांस्तेददानिमा
प्रपतप्रपातंयेमेलोकास्तवतेवैभवंतु ॥ क्रीणीष्वैतांस्तृणकेनापिराजन्प्रतिग्रहस्तेयदिधीमन्प्रदुष्टः ॥ ३॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥नमिथ्याऽहंविक्रयंवैस्म
रामिवृथागृहीतंशिशुकाच्छंकमानः ॥ कुर्यांनचैवाकृतपूर्वमन्यैर्विधित्समानःकिमुतत्रसाधु॥ ४॥ ॥वसुमानुवाच॥ ॥तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराज
न्मयादत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते॥ अहंनतान्वैप्रतिगंतानरेंद्रसर्वेलोकास्तवतेवैभवंतु ॥ ५॥ ॥ ॥शिबिरुवाच॥ ॥पृच्छामित्वांशिबिरौशीनरोहंममापिलोका
यदिसंतीहतात ॥यद्यंतरिक्षेयदिवादिविश्रिताःक्षेत्रज्ञंत्वांतस्यधर्मस्यमन्ये॥ ६॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥यत्त्वंवाचाहृदयेनापिसाधून्परीप्समानान्नावमं
स्थानरेंद्र॥ तेनानंतादिविलोकाश्रितास्तेविद्युद्रूपाःस्वनवंतोमहांतः॥ ७॥ ॥शिबिरुवाच॥ ॥तांस्त्वंलोकान्प्रतिपद्यस्वराजन्मयादत्तान्यदिनेष्टःक्रयस्ते ॥
नचाहंतान्प्रतिपत्स्येहदत्त्वायत्रगत्वानानुशोचंतिधीराः ॥ ८॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥यथात्वमिंद्रप्रतिमप्रभावस्तेचाप्यनंतानरदेवलोकाः ॥ तथाऽद्य
लोकेनरमेन्यदत्तेतस्माच्छिबेनाभिनंदामिदेयम्॥ ९॥

रमितिभावः शिशुकःशिशुमारेस्यादितिमेदिनी शिशुकान्मंदबालकादितिवा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परीप्समानान्याचकान् नावमंस्थानावमानंकृतवानसि स्वनवंतःप्रख्याताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

गंतारोमृत्वाप्राप्स्यामः नरकंभूलोकं ॥ १० ॥ यतध्वंकर्त्तुं नाभिजानामिनांगीकरोमि ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रकाशंतेदृश्यंते ज्वलंतोदीप्यमानाः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥१६ ॥ १७ ॥ देवयानायब्रह्मलोकमा
र्गप्राप्तयेयावत्सर्वस्वमददत्सर्वत्यागीत्यर्थः अन्येपितृयानेनैवगताइत्यर्थाज्ज्ञेयं ॥ १८ ॥ सौम्यमक्रूरत्वं विधित्सापालनेच्छा ॥१९॥ सत्यमेवश्रेयःसाधनमितिविधातुंपूर्वोक्तप्रश्नोत्तरेअनुवदति अथाष्टक

॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ नचेदेकैकशोराजँल्लोकान्नःप्रतिनंदसि ॥ सर्वंप्रदायभवतेगंतारोनरकंवयम् ॥ १० ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ यदर्होऽहंतद्यतध्वंसंतःसत्या
भिनंदिनः ॥ अहंतन्नाभिजानामियत्कृतंनमयापुरा ॥ ११ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ कस्यैतेप्रतिदृश्यंतेरथाःपंचहिरण्मयाः ॥ यानारुह्यनरोलोकानभिवांछति
शाश्वतान् ॥ १२ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ युष्मानेतेवहिष्यंतिरथाःपंचहिरण्मयाः ॥ उच्चैःसंतःप्रकाशंतेज्वलंतोऽग्निशिखाइव ॥ १३ ॥ ॥ अष्टकउवाच ॥
आतिष्ठस्वरथान्राजन्विक्रमस्वविहायसम् ॥ वयमप्यनुयास्यामोयदाकालोभविष्यति ॥ १४ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ सर्वैरिदानींगंतव्यंसहस्वर्गजितोवयम् ॥
एषनोविरजःपंथादृश्यतेदेवसद्मनः ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेऽधिरुह्यरथान्सर्वेप्रयातानृपसत्तमाः ॥ आक्रमंतोदिवंभाभिर्धर्मेणावृत्यरोदसी ॥ १६ ॥
॥ अष्टकउवाच ॥ ॥ अहंमन्येपूर्वमेकोऽस्मिगंतासखाचेंद्रःसर्वथामेमहात्मा ॥ कस्मादेवंशिबिरौशीनरोऽयमेकोऽत्यगान्सर्ववेगेनवाहान् ॥ १७ ॥ ॥ यया
तिरुवाच ॥ ॥ अददद्देवयानाययावद्वित्तमविंदत ॥ उशीनरस्यपुत्रोऽयंतस्माच्छ्रेष्ठोहिवःशिबिः ॥ १८ ॥ दानंतपःसत्यमथाऽपिधर्मोह्रीःश्रीःक्षमासौम्यमथो
विधित्सा ॥ राजन्नेतान्यप्रमेयाणिराज्ञःशिबेःस्थितान्यप्रतिमस्यबुद्ध्या ॥ १९ ॥ एवंवृत्तोह्रीनिषेवश्चयस्मात्तस्माच्छिबिरत्यगाद्वैरथेन ॥ ॥ वैशंपायनउवा
च ॥ ॥ अथाष्टकःपुनरेवान्वपृच्छन्मातामहंकौतुकेनेंद्रकल्पम् ॥ २० ॥ पृच्छामित्वांनृपतेब्रूहिसत्यंकुतश्चकश्चासिसुतश्चकस्य ॥ कृतंत्वयायद्धिनतस्यकर्तालोके
त्वदन्यःक्षत्रियोब्राह्मणोवा ॥ २१ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ ययातिरस्मिनहुषस्यपुत्रःपूरोःपितासार्वभौमस्त्विहासम् ॥ गुह्यंचार्थंमामकेभ्योब्रवीमिमातामहो
ऽहंभवतांप्रकाशम् ॥ २२ ॥ सर्वामिमांपृथिवींनिर्जिगायप्रादामहंछादनंब्राह्मणेभ्यः ॥ मेध्यानश्वानेकशतान्सुरूपांस्तदादेवाःपुण्यभाजोभवंति ॥ २३ ॥ अदा
महंपृथिवींब्राह्मणेभ्यःपूर्णामिमामखिलांवाहनेन ॥ गोभिःसुवर्णेनधनैश्चमुख्यैस्तदाददंगाःशतमर्बुदानि ॥ २४ ॥

इत्यादिना ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रकाशंप्रागुक्तमपिस्पष्टतरं ॥ २२॥ छादनंजीविकात्वेनपरिधानं अतीतफलत्वादस्यधर्मस्यस्वमुखेनकीर्त्तनंनदोषः अन्यथाधर्मःक्षरतिकीर्त्तनादित्युक्तेरश्रेयसेस्यात् प्रस्थेदत्त्वा
विपिनंब्राह्मणेभ्यइतिपाठेब्राह्मणेभ्योदत्त्वाविपिनंवनंप्रस्थेप्रतस्थेऽहंप्रस्थानंकृतवानस्मि अभ्यासलोपआर्षः मेध्यानश्वान्यदादेवेभ्यउत्सृजतितदादेवास्तंपुण्यवंतंभजंतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भगवन्निति ॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ चतुरंतायाश्चतुःसमुद्रावच्छि

सत्येनमेद्यौश्चवसुंधराचतथैवाग्निर्ज्वलतेमानुषेषु ॥ नमेवृथाव्याहृतमेववाक्यंसत्यंहिसंतःप्रतिपूजयंति ॥ २५ ॥ यदष्टकप्रब्रवीमीहसत्यंप्रतर्दनंचौषदश्विंतथै
व ॥ सर्वेचलोकामुनयश्चदेवाःसत्येनपूज्याइतिमेमनोगतम्॥ २६॥ योनःस्वर्गजितःसर्वान्यथावृत्तंनिवेदयेत्॥अनसूयुर्द्विजाग्र्येभ्यःसलभेन्नःसलोकताम्॥ २७॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंराजासमहात्मात्यतीवस्वैर्दौहित्रैस्तारितोमित्रसाहः॥ त्यक्त्वामहींपरमोदारकर्मास्वर्गंगतःकर्मभिर्व्याप्यपृथ्वीम्॥ २८ ॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिउत्तरयायातसमाप्तौत्रिनवतितमोऽध्यायः॥ ९३॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥भगवन्श्रोतु
मिच्छामिपूरोर्वंशकरान्नृपान्॥ यद्वीर्यान्यादृशांश्चापियावतोयत्पराक्रमान् ॥ १ ॥नह्यस्मिन्शीलहीनोवानिर्वीर्योवानराधिपः॥प्रजाविरहितोवाऽपिभूतपू
र्वःकथंचन ॥ २ ॥तेषांप्रथितवृत्तानांराज्ञांविज्ञानशालिनाम्॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिविस्तरेणतपोधन॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥हंततेकथयिष्यामिय
न्मांत्वंपरिपृच्छसि॥पूरोर्वंशधरान्वीराञ्छक्रप्रतिमतेजसः॥भूरिद्रविणविक्रांतान्सर्वलक्षणपूजितान् ॥ ४ ॥ प्रवीरेश्वररौद्राश्वास्त्रयःपुत्रामहारथाः॥ पूरोःपौ
ष्यामजायंतप्रवीरोवंशकृत्ततः॥ ५ ॥मनस्युरभवत्तस्माच्छूरसेनीसुतःप्रभुः॥ पृथिव्याश्चतुरंतायागोप्ताराजीवलोचनः ॥ ६ ॥ शक्तःसंहननोवाग्मीसौवीरीत
नयास्त्रयः ॥ मनस्योरभवन्पुत्राःशूराःसर्वेमहारथाः ॥ ७ ॥ अन्वग्भानुप्रभृतयोमिश्रकेश्यांमनस्विनः ॥रौद्राश्वस्यमहेष्वासादशाप्सरसिसूनवः ॥ ८॥ यज्वा
नोजज्ञिरेशूराःप्रजावंतोबहुश्रुताः॥सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः॥ ९ ॥ ऋचेयुरथकक्षेयुःकृकणेयुश्चवीर्यवान् ॥ स्थंडिलेयुर्वनेयुश्चजलेयुश्चमहाय
शाः॥ १० ॥तेजेयुर्बलवान्धीमान्सत्येयुश्चेंद्रविक्रमः ॥ धर्मेयुःसन्नतेयुश्चदशमोदेवविक्रमः ॥ ११ ॥ अनाधृष्टिरभूत्तेषांविद्वान्भुवितथैकराट्॥ ऋचेयुरथवि
क्रांतोदेवानामिववासवः ॥ १२॥ अनाधृष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्वमेधकृत् ॥ मतिनारइतिख्यातोराजापरमधार्मिकः ॥ १३ ॥ मतिनारसुताराजंश्चत्वारो
मितविक्रमाः॥ तंसुर्महानतिरथोद्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः॥ १४॥ तेषांतंसुर्महावीर्यःपौरववंशमुद्वहन्॥ आजहारयशोदीप्तंजिगायचवसुंधराम्॥ १५॥ईलिनंतुसु
तंतंसुर्जनयामासवीर्यवान्॥ सोऽपिकृत्स्नामिमांभूमिंविजित्येजयतांवरः १६॥

न्नायाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ वितथंविगतस्तथाभावोजनकसादृश्यंयत्रतत्तादृशंपुत्रजन्म ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ सवैः सवसंज्ञैर्यज्ञैः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥

रथंतर्यांसुतान्पंचपंचभूतोपमांस्ततः ॥ ईलिनोजनयामासदुष्यंतप्रभृतीन्नृपान् ॥ १७ ॥ दुष्यंतंशूरभीमौचप्रवसुंवसुमेवच ॥ तेषांश्रेष्ठोभवद्राजादुष्यंतोजन
मेजय ॥ १८ ॥दुष्यंताद्भरतोजज्ञेविद्वान्शाकुंतलोनृपः ॥ तस्माद्भरतवंशस्यविप्रतस्थेमहद्यशः ॥ १९ ॥ भरतस्तिसृषुस्त्रीषुनवपुत्रानजीजनत् ॥ नाभ्यनंदततान्
राजानानुरूपाममेत्युत ॥ २० ॥ततस्तान्मातरःक्रुद्धाःपुत्रान्निन्युर्यमक्षयम् ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यवितथंपुत्रजन्मतत् ॥ २१ ॥ततोमहद्भिःक्रतुभिरीजानोभरतस्तदा॥
लेभेपुत्रंभरद्वाजाद्भुमन्युंनामभारत ॥ २२ ॥ ततःपुत्रिणमात्मानंज्ञात्वापौरवनंदनः ॥ भुमन्युंभरतश्रेष्ठयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ २३॥ ततोदिविरथोनामभुम
न्योरभवत्सुतः ॥ सुहोत्रश्चसुहोताचसुहविःसुयजुस्तथा ॥ २४ ॥पुष्करिण्यामृचीकश्चभुमन्योरभवन्सुताः ॥ तेषांज्येष्ठःसुहोत्रस्तुराज्यमापमहीक्षिताम् ॥ २५ ॥
राजसूयाश्वमेधाद्यैःसोयजद्बहुभिःसवैः ॥ सुहोत्रःपृथिवींकृत्स्नांबुभुजेसागरांबराम् ॥२६ ॥ पूर्णांहस्तिगजाश्वैश्चबहुरत्नसमाकुलाम् ॥ ममज्जेवमहीतस्यभूरिभा
रावपीडिता ॥ २७ ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णामनुष्यकलिलाभृशम् ॥ सुहोत्रेराजनितदाधर्मतःशासतिप्रजाः ॥ २८ ॥ चैत्ययूपांकिताचासीद्भूमिःशतसहस्रशः ॥
प्रवृद्धजनसस्याचसर्वदैवव्यरोचत ॥ २९ ॥ऐक्ष्वाकीजनयामाससुहोत्रात्पृथिवीपतेः ॥ अजमीढंसुमीढंचपुरुमीढंचभारत ॥ ३० ॥ अजमीढोवरस्तेषांतस्मि
न्वंशःप्रतिष्ठितः ॥ षट्पुत्रान्सोप्यजनयत्तिसृषुस्त्रीषुभारत ॥ ३१ ॥ ऋक्षंधूमिन्यथानीलीदुष्यंतपरमेष्ठिनौ ॥ केशिन्यजनयज्जह्नुंसुतौव्रजनरूपिणौ ॥ ३२ ॥ त
थेमेसर्वपंचालादुष्यंतपरमेष्ठिनोः ॥ अन्वयाःकुशिकाराजन्जह्नोरमिततेजसः ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोर्ज्यैष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ॥ ऋक्षात्संवरणोजज्ञेराज
न्वंशकरःसुतः ॥ ३४ ॥ आर्क्षेसंवरणेराजन्प्रशासतिवसुंधराम् ॥ संक्षयःसुमहानासीत्प्रजानामितिनःश्रुतम् ॥ ३५ ॥ व्यशीर्यततततोराष्ट्रंक्षयैर्नानाविधैस्तदा ॥
क्षुन्मृत्युभ्यामनावृष्ट्याव्याधिभिश्चसमाहतम् ॥ ३६ ॥ अभ्यघ्नन्भारतांश्चैवसपत्नानांबलानिच ॥ चालयन्वसुधांचेमांबलेनचतुरंगिणा ॥ ३७ ॥ अभ्ययात्तंच
पांचाल्योविजित्यतरसामहीम् ॥ अक्षौहिणीभिर्दशभिःसएनंसमरेऽजयत् ॥ ३८ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ व्रजनरूपिणयोरित्यक्षराधिक्यमार्षं ॥ ३४ ॥ आर्क्षेऋक्षपुत्रे ॥ ३५ ॥ क्षयैर्नाशहेतुभिःक्षुत्प्रभृतिभिः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अभ्ययात्तंसंवरणं एनंसंवरणमेव ॥ ३८ ॥

पलायत अडभावआर्षः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ओमित्यंगीकारे विषाणवत्गिरिश्रृंगवच्छ्रेष्ठभूतं ॥ ४६ ॥ बलिभृतःकरदान् ॥ ४७ ॥ सौरीसूर्यकन्या ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

ततःसदारःसामात्यःसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ राजासंवरणस्तस्मात्पलायतमहाभयात् ॥ ३९ ॥ सिंधोर्नदस्यमहतोनिकुंजेन्यवसत्तदा ॥ नदीविषयपर्यंतेपर्वतस्य
समीपतः ॥ ४० ॥ तत्रावसन्बहून्कालान्भारतादुर्गमाश्रिताः ॥ तेषांनिवसतांतत्रसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ ४१ ॥ अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठोभगवानृषिः ॥ तमा
गतंप्रयत्नेनप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच ॥ ४२ ॥ अर्घ्यमभ्याहरंस्तस्मैतेसर्वेभारतास्तदा ॥ निवेद्यसर्वमृषयेसत्कारेणसुवर्चसे ॥ ४३ ॥ तमासनेचोपविष्टंराजावव्रेस्वयं
तदा ॥ पुरोहितोभवान्नोस्तुराज्यायप्रयतेमहि ॥ ४४ ॥ ओमित्येवंवसिष्ठोऽपिभारतान्प्रत्यपद्यत ॥ अथाभ्यषिंचत्साम्राज्येसर्वक्षत्रस्यपौरवम् ॥ ४५ ॥ विषाणभू
तंसर्वस्यांपृथिव्यामितिनःश्रुतम् ॥ भरताध्युषितंपूर्वंसोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम् ॥ ४६ ॥ पुनर्बलिभृतश्चैवचक्रेसर्वमहीक्षितः ॥ ततःसपृथिवींप्राप्यपुनरीजेमहाबलः
॥ ४७ ॥ आजमीढोमहायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ततःसंवरणात्सौरीतपतीसुषुवेकुरुम् ॥ ४८ ॥ राजत्वेतंप्रजाःसर्वाधर्मज्ञइतिवव्रिरे ॥ तस्यनाम्नाऽभिविख्या
तंपृथिव्यांकुरुजांगलम् ॥ ४९ ॥ कुरुक्षेत्रंसतपसापुण्यंचक्रेमहातपाः ॥ अश्ववंतमभिष्यंतंतथाचैत्ररथंमुनिम् ॥ ५० ॥ जनमेजयंचविख्यातंपुत्रांश्चास्यानुशुश्रु
म ॥ पंचैतान्वाहिनीपुत्रान्व्यजायतमनस्विनी ॥ ५१ ॥ अविक्षितःपरिक्षित्तुशबलाश्वस्तुवीर्यवान् ॥ आदिराजोविराजश्चशाल्मलिश्चमहाबलः ॥ ५२ ॥ उच्चैः
श्रवाभंगकारोजितारिश्चाष्टमः स्मृतः ॥ एतेषामन्ववायेतुख्यातास्तेकर्मजैर्गुणैः ॥ जनमेजयादयःसप्ततथैवान्येमहारथाः ॥ ५३ ॥ परीक्षितोऽभवन्पुत्राःसर्वेध
र्मार्थकोविदाः ॥ कक्षसेनोग्रसेनौतुचित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ इंद्रसेनःसुषेणश्चभीमसेनश्चनामतः ॥ जनमेजयस्यतनयाभुविख्यातामहाबलाः ॥ ५५ ॥
धृतराष्ट्रःप्रथमजःपांडुर्बाह्लीकएवच ॥ निषधश्चमहातेजास्तथाजांबूनदोबली ॥ ५६ ॥ कुंडोदरःपदातिश्चवसातिश्चाष्टमःस्मृतः ॥ सर्वेधर्मार्थकुशलाःसर्वभूत
तहितेरताः ॥ ५७ ॥ धृतराष्ट्रोऽथराजासीत्तस्यपुत्रोऽथकुंडिकः ॥ हस्तीवितर्कःक्राथश्चकुंडिनश्चापिपंचमः ॥ ५८ ॥ हविःश्रवास्तथेंद्राभोभुमन्युश्चापराजितः ॥
धृतराष्ट्रसुतानांतुत्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ॥ ५९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ अश्ववनएवाविक्षिदितिसंज्ञांतरं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सुतानांकुंडिकादीनांमध्येप्रथितानाहुरितिशेषः सुतानाहुरितिपाठेतुएतांस्तेभ्योन्यान्वक्ष्यमाणानप्र
थितानाहुरितिव्याख्येयं ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुणादातृत्वादयः प्रभावोदेव

प्रतीपंधर्मनेत्रंचसुनेत्रंचापिभारत ॥ प्रतीपःप्रथितस्तेषांबभूवाप्रतिमोभुवि ॥ ६० ॥ प्रतीपस्यत्रयःपुत्राजज्ञिरेभरतर्षभ ॥ देवापिःशांतनुश्चैवबाह्लीकश्चमहारथः ॥ ६१ ॥ देवापिश्चप्रवव्राजतेषांधर्महितेप्सया ॥ शांतनुश्चमहींलेभेबाह्लीकश्चमहारथः ॥ ६२ ॥ भरतस्यान्वयेजाताःसत्त्ववंतोनराधिपाः ॥ देवर्षिकल्पानृपतेबहवोराजसत्तमाः ॥ ६३ ॥ एवंविधाश्चाप्यपरेदेवकल्पामहारथाः ॥ जातामनोरन्ववायेऐलवंशविवर्धनाः ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपूरुवंशानुकीर्तनेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ श्रुतस्त्वत्तोमयाब्रह्मन्पूर्वेषांसंभवोमहान् ॥ उदाराश्चापिवंशेऽस्मिन्राजानोमेपरिश्रुताः ॥ १ ॥ किंतुलघ्वर्थसंयुक्तंप्रियाख्यानंनमामति ॥ प्रीणात्यतोभवान्भूयोविस्तरेणब्रवीतुमे ॥ २ ॥ एतामेवकथांदिव्यामाप्रजापतितोमनोः ॥ तेषामाजननंपुण्यंकस्यनप्रीतिमावहेत् ॥ ३ ॥ सद्धर्मगुणमाहात्म्यैरभिवर्धितमुत्तमम् ॥ विष्टभ्यलोकांस्त्रीनेषांयशःस्फीतमवस्थितम् ॥ ४ ॥ गुणप्रभाववीर्यौजःसत्त्वोत्साहवतामहम् ॥ नतृप्यामिकथांशृण्वन्नमृतास्वादसंमिताम् ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्पुरासम्यङ्मयाद्वैपायनाच्छ्रुतम् ॥ प्रोच्यमानंमयाकृत्स्नंस्ववंशजननंशुभम् ॥ ६ ॥ दक्षाददितिरदितेर्विवस्वान्विवस्वतोमनुर्मनोरिलाइलायाःपुरूरवाःपुरूरवसआयुरायुषोनहुषोनहुषाद्ययातिर्ययातेर्द्वेभार्येबभूवतुः ॥ ७ ॥ उशनसोदुहितादेवयानीवृषपर्वणश्चदुहिताशर्मिष्ठानाम ॥ ८ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ९ ॥ तत्रयदोर्यादवाःपूरोःपौरवाः ॥ १० ॥ पूरोस्तुभार्याकौसल्यानामतस्यामस्यजज्ञेजनमेजयोनामयस्त्रीनश्वमेधानाजहारविश्वजिताचेष्ट्वावनंविवेश ॥ ११ ॥ जनमेजयःखल्वनंतांनामोपयेमेमाधवींतस्यामस्यजज्ञेप्राचिन्वान्यःप्राचींदिशंजिगाययावत्सूर्योदयात्ततस्तस्यप्राचिन्वत्त्वम् ॥ १२ ॥ प्राचिन्वान्खल्वश्मकीमुपयेमेयादवींतस्यामस्यजज्ञेसंयातिः ॥ १३ ॥ संयातिःखलुदृषद्वतोदुहितरंवरांगींनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेअहंयातिः ॥ १४ ॥ अहंयातिःखलुकृतवीर्यदुहितरमुपयेमेभानुमतींनामतस्यामस्यजज्ञेसार्वभौमः ॥ १५ ॥

नादिवशित्वं वीर्यंशारीरंबलं ओजोमानसंसामर्थ्यंधैर्यादि सत्त्वमदीनत्वं उत्साहःप्रयतमानता ॥ ५ ॥ ६ ॥ अदितेर्दक्षोऽजायतदक्षाद्वादितिरितिपरिश्रुतयोःस्तृटिक्रमयोरंत्यमाह दक्षाददितिरिति आद्यस्तु हरिवंशेवक्ष्यते अदितेर्दक्षोद्वादशइति अनयोश्चपक्षयोःकल्पभेदेनव्यवस्था ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्सूर्योदयाडुदयाचलपर्यंतं एकेनैवाह्नाइतितुभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

सार्वभौमःखलुजित्वाजहारकैकेयींसुनंदांनामतामुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेजयत्सेनोनाम ॥ १६ ॥ जयत्सेनःखलुवैदर्भीमुपयेमेसुश्रवांनामतस्यामस्यजज्ञे अवाचीनः॥ १७॥ अवाचीनोपिवैदर्भीमपरामेवोपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेअरिहः॥१८॥ अरिहःखल्वांगीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेमहाभौमः ॥१९॥ महाभौमःखलुप्रासेनजितिमुपयेमेसुयज्ञांनामतस्यामस्यजज्ञेअयुतनायीयःपुरुषमेधानामयुतमानयत्तेनास्यायुतनायित्वम्॥ २०॥ अयुतनायीखलुपृथुश्रवसोदुहितरमुपयेमेकामांनामतस्यामस्यजज्ञअक्रोधनः॥ २१ ॥ सखलुकालिंगींकरंभांनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवातिथिः॥ २२ ॥देवातिथिःखलुवैदेहीमुपयेमेमर्यादांनामतस्यामस्यजज्ञेऽरिहोनाम ॥ २३ ॥ अरिहःखल्वांगेयीमुपयेमेसुदेवांनामतस्यांपुत्रमजीजनदृक्षम् ॥ २४ ॥ ऋक्षःखलुतक्षकदुहितरमुपयेमे ज्वालांनामतस्यांपुत्रंमतिनारंनामोत्पादयामास ॥ २५ ॥ मतिनारःखलुसरस्वत्यांगुणसमन्वितंद्वादशवार्षिकंसत्रमाहरत् ॥ समाप्तेचसत्रेसरस्वत्यभिगम्यतं भर्तारंवरयामासतस्यांपुत्रमजीजनत्तंसुंनाम ॥ २६ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ तंसुंसरस्वतीपुत्रंमतिनाराद्जीजनत् ॥ ईलिनंजनयामासकालिंग्यां तंसुरात्मजम्॥ २७॥ ईलिनस्तुरथंतर्यांदुष्यंताद्यान्पंचपुत्रानजीजनत्॥२८॥ दुष्यंतःखलुविश्वामित्रदुहितरंशकुंतलांनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेभरतः॥२९॥ अत्रानुवंशश्लोकौभवतः ॥ भस्त्रामातापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः ॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमाऽवमंस्थाःशकुंतलाम्॥ ३० ॥ रेतोधाःपुत्रउन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥ त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला ॥ ३१ ॥ ततोस्यऽभरतत्वंभरतःखलुकाशेयीमुपयेमेसार्वसेनींसुनंदांनामतस्यामस्यजज्ञेभुमन्युः ॥ ३२ ॥ भुमन्युःखलुदाशार्हीमुपयेमेविजयांनामतस्यामस्यजज्ञेसुहोत्रः॥३३॥ सुहोत्रःखल्विक्ष्वाकुकन्यामुपयेमेसुवर्णांनामतस्यामस्यजज्ञेहस्ती ॥ यइदंहास्तिनपुरंस्थापयामास॥ एतदस्यहास्तिनपुरत्वम् ॥ ३४ ॥ हस्तीखलुत्रैगर्तीमुपयेमेयशोधरांनामतस्यामस्यजज्ञेविकुंठनोनाम ॥ ३५ ॥ विकुंठनःखलुदाशार्हीमुपयेमेसुदेवांनामतस्यामस्यजज्ञेअजमीढोनाम ॥ ३६ ॥ अजमीढस्यचतुर्विंशंपुत्रशतंबभूवकैकेय्यांगांधार्यांविशालायामृक्षायांचेतिपृथक्पृथग्वंशधरान्नृपतयः ॥ तत्रवंशकरःसंवरणः ॥ ३७ ॥ संवरणःखलुवैवस्वतींतपतींनामोपयेमेतस्यामस्यजज्ञेकुरुः ॥ ३८ ॥ कुरुःखलुदाशार्हीमुपयेमेशुभांगींनामतस्यामस्यजज्ञे विदूरः॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

विदूरस्तुमाधवीमुपयेमेसंप्रियांनामतस्यामस्यजज्ञेअनश्वानाम ॥ ४० ॥ अनश्वाखलुमागधीमुपयेमेअमृतांनामतस्यामस्यजज्ञेपरीक्षित् ॥ ४१ ॥ परीक्षि
त्खलुबाहुदामुपयेमेसुयशांनामतस्यामस्यजज्ञेभीमसेनः ॥ ४२ ॥ भीमसेनःखलुकैकेयीमुपयेमेकुमारींनामतस्यामस्यजज्ञेप्रतिश्रवानाम ॥ ४३ ॥ प्रतिश्र
वसःप्रतीपःखलुशैब्यामुपयेमेसुनंदांनामतस्यांपुत्रानुत्पादयामासदेवापिंशांतनुंबाह्लीकंचेति ॥ ४४ ॥ देवापिःखलुबालएवारण्यंविवेश ॥ शांतनुस्तुमहीपा
लोबभूव ॥ ४५ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंससुखमश्नुते ॥ पुनर्युवाचभवतितस्मात्तंशांतनुंविदुः ॥ इतितदस्यशांतनुत्वम् ॥ ४६ ॥
शांतनुःखलुगंगांभागीरथीमुपयेमेतस्यामस्यजज्ञेदेवव्रतोनामयमाहुर्भीष्ममिति ॥ ४७ ॥ भीष्मःखलुपितुःप्रियचिकीर्षयासत्यवतींमातरमुदवाहयत्‌यामाहुर्गं
धकालीमिति ॥ ४८ ॥ तस्यांपूर्वंकानीनोगर्भःपराशराद्वैपायनोऽभवत् ॥ तस्यामेवशांतनोरन्यौद्वौपुत्रौबभूवतुः ॥ ४९ ॥ विचित्रवीर्यश्चित्रांगदश्चतयोरप्राप्त
यौवनएवचित्रांगदोगंधर्वेणहतः ॥ विचित्रवीर्यस्तुराजासीत् ॥ ५० ॥ विचित्रवीर्यःखलुकौसल्यात्मजेंबिकांबालिकेकाशिराजदुहितरावुपयेमे ॥ ५१ ॥ विचित्र
वीर्यस्त्वनपत्यएवविदेहत्वंप्राप्तस्ततःसत्यवत्यचिंतयन्मादौष्यंतोवंशउच्छेदंव्रजेदिति ॥ ५२ ॥ साद्वैपायनमृषिंमनसाचिंतयामास ॥ सतस्याःपुरतःस्थितःकिंक
रवाणीति ॥ ५३ ॥ सातमुवाचभ्रातातवानपत्यएवस्वर्यातोविचित्रवीर्यःसाध्वपत्यंतस्योत्पादयेति ॥ ५४ ॥ सतथेत्युक्त्वात्रीन्पुत्रानुत्पादयामास ॥ धृतराष्ट्रंपांडुं
विदुरंचेति ॥ ५५ ॥ तत्रधृतराष्ट्रस्यराज्ञःपुत्रशतंबभूवगांधार्यांवरदानाद्वैपायनस्य ॥ ५६ ॥ तेषांधृतराष्ट्रस्यपुत्राणांचत्वारःप्रधानाबभूवुः ॥ दुर्योधनोदुःशास
नोविकर्णश्चित्रसेनश्चेति ॥ ५७ ॥ पांडोस्तुद्वेभार्येबभूवतुःकुंतीपृथानाममाद्रीचेत्युभेस्त्रीरत्ने ॥ ५८ ॥ अथपांडुर्मृगयांचरन्मैथुनगतमृषिमपश्यन्मृग्यांवर्तमा
नंतथैवाद्भुतमनासादितकामरसमत्रसंचबाणेनाजघान ॥ ५९ ॥ सबाणविद्धउवाचपांडुंचरताधर्ममिमंयेनत्वयाभिज्ञेनकामरसस्याहमनवाप्तकामरसोनिहत
स्तस्मात्त्वमप्येतामवस्थामासाद्यानवाप्तकामरसःपंचत्वमाप्स्यसिक्षिप्रमेवेतिसविवर्णरूपस्तथापांडुःशापंपरिहरमाणोनोपासर्पतभार्येवाक्यंचोवाच ॥ ६० ॥
स्वचापत्यादिदंप्राप्तवानहंशृणोमिचनानपत्यस्यलोकाःसंतीति ॥ सात्वंमदर्थेपुत्रानुत्पादयेतिकुंतीमुवाचसातथोक्तापुत्रानुत्पादयामास ॥ धर्माद्युधिष्ठिरंमारु
ताद्भीमसेनंशक्रादर्जुनमिति ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

तांसंहृष्टःपांडुरुवाच ॥ इयंतेसपत्न्यनपत्यासाध्वस्याअपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ एवमस्त्वितिकुंतीतांविद्यांमाद्र्याःप्रायच्छत् ॥ ६२ ॥ माद्र्यामश्विभ्यांनकुल
सहदेवावुत्पादितौ ॥ ६३ ॥ माद्रींखल्वलंकृतांदृष्ट्वापांडुर्भावंचक्रेसतांस्पृष्ट्वैवविदेहत्वंप्राप्तः ॥ ६४ ॥ तत्रैनंचिताग्निस्थंमाद्रीसमन्वारुरोह ॥ उवाचकुंतींयम
योरप्रमत्तयात्वयाभवितव्यमिति ॥ ६५ ॥ ततस्तेपांडवाःकुंत्यासहिताहास्तिनपुरमानीयतापसैर्भीष्मस्यचविदुरस्यचनिवेदिताः ॥ सर्ववर्णानांचनिवेद्यांतर्हि
तास्तापसाबभूवुःप्रेक्षमाणानांतेषाम् ॥ ६६ ॥ तच्चवाक्यमुपश्रुत्यभगवतामंतरिक्षात्पुष्पवृष्टिःपपातदेवदुंदुभयश्चप्रणेदुः ॥ ६७ ॥ प्रतिगृहीताश्चपांडवाःपितु
र्निधनमावेदयंतस्तस्यौर्ध्वदेहिकंन्यायतश्चकृतवंतस्तांस्तत्रनिवसतःपांडवान्बाल्यात्प्रभृतिदुर्योधनोनामर्षयत् ॥ ६८ ॥ पापाचारोराक्षसींबुद्धिमाश्रितोऽनेकै
रुपायैरुद्धर्तुंचव्यवसितोभावित्वाच्चार्थस्यनशकितास्तेसमुद्धर्तुम् ॥ ६९ ॥ ततश्चधृतराष्ट्रेणव्याजेनवारणावतमनुप्रेषितागमनमरोचयन् ॥ ७० ॥ तत्रापिजतु
गृहेदग्धुंसमारब्धानशकिताविदुरमंत्रितेनेति ॥ ७१ ॥ तस्माच्चहिडिंबमंतराहत्वाएकचक्रांगताः ॥ ७२ ॥ तस्यामप्येकचक्रायांबकंनामराक्षसंहत्वापांचालन
गरमधिगताः ॥ ७३ ॥ तत्रद्रौपदींभार्यामविंदन्स्वविषयंचाभिजग्मुः ॥ ७४ ॥ कुशलिनःपुत्रांश्चोत्पादयामासुःप्रतिविंध्यंयुधिष्ठिरःसुतसोमंवृकोदरःश्रुतकी
र्तिमर्जुनःशतानीकंनकुलःश्रुतकर्माणंसहदेवइति ॥ ७५ ॥ युधिष्ठिरस्तुगोवासनस्यशैब्यस्यदेविकांनामकन्यांस्वयंवराल्लेभे ॥ तस्यांपुत्रंजनयामासयौधेयंना
म ॥ ७६ ॥ भीमसेनोपिकाश्यांबलंधरांनामोपयेमेवीर्यशुल्कांतस्यांपुत्रंसर्वगंनामोत्पादयामास ॥ ७७ ॥ अर्जुनःखलुद्वारवतींगत्वाभगिनींवासुदेवस्यसुभ
द्रांभद्रभाषिणींभार्यामुदावहत् ॥ स्वविषयंचाभ्याजगामकुशलीतस्यांपुत्रमभिमन्युमतीवगुणसंपन्नंदयितंवासुदेवस्याजनयत् ॥ ७८ ॥ नकुलस्तुचैद्यांकरे
णुमतींनामभार्यामुदावहत्तस्यांपुत्रंनिरमित्रंनामाजनयत् ॥ ७९ ॥ सहदेवोपिमाद्रीमेवस्वयंवरेविजयांनामोपयेमेभद्रराजस्यद्युतिमतोदुहितरंतस्यांपुत्रम
जनयत्सुहोत्रंनाम ॥ ८० ॥ भीमसेनस्तुपूर्वमेवहिडिंबायांराक्षसंघटोत्कचंपुत्रमुत्पादयामास ॥ ८१ ॥ इत्येतएकादशपांडवानांपुत्रास्तेषांवंशकरोऽभिमन्युः
॥ ८२ ॥ सविराटस्यदुहितरमुपयेमेउत्तरांनाम ॥ तस्यामस्यपरासुर्गर्भोऽभवत्तमुत्संगेनप्रतिजग्राहपृथानियोगात्पुरुषोत्तमस्यवासुदेवस्यषाण्मासिकंगर्भम
हमेनंजीवयिष्यामीति ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीष्मोत्पत्तिंवक्तुंतत्पितुःशांतनोरुत्पत्ति

सभगवतावासुदेवेनासंजातबलवीर्यपराक्रमोकालजातोऽस्त्राग्निनादग्धस्तेजसास्वेनसंजीवितः ॥ जीवयित्वाचैनमुवाचपरिक्षीणेकुलेजातोभवत्वयंपरिक्षिन्नामेति ॥ ८४ ॥ परिक्षित्खलुमाद्रवतींनामोपयेमेत्वन्मातरंतस्यांभवान्जनमेजयः ॥ ८५ ॥ भवतोवपुष्टमायांद्वौपुत्रौजज्ञाते ॥ शतानीकःशंकुकर्णश्चशतानीकस्यवैदेह्यांपुत्रउत्पन्नोऽश्वमेधदत्तइति ॥ ८६ ॥ एषपूरोर्वंशःपांडवानांचकीर्तितोधन्यःपुण्यःपरमपवित्रःसततंश्रोतव्योब्राह्मणैर्नियमवद्भिरनंतरंक्षत्रियैःस्वधर्मनिरतैःप्रजापालनतत्परैर्वैश्यैरपिचश्रोतव्योधिगम्यश्चतथाशूद्रैरपित्रिवर्णशुश्रूषुभिःश्रद्दधानैरिति ॥ ८७ ॥ इतिहासमिमंपुण्यमशषेतःश्रावयिष्यंतियेनराःश्रोष्यंतिवानियतात्मानोविमत्सरामैत्रावेदपरास्तेपिस्वर्गजितःपुण्यलोकाभवंतिसततंदेवब्राह्मणमनुष्याणांमान्याःसंपूज्याश्च ॥ ८८ ॥ परंहीदंभारतंभगवताव्यासेनप्रोक्तंपावनंयेब्राह्मणादयोवर्णाःश्रद्दधानाअमत्सरामैत्रावेदसंपन्नाःश्रोष्यंतितेऽपिस्वर्गजितःसुकृतिनोऽशोच्याःकृताकृतेभवंति ॥ ८९ ॥ भवतिचात्रश्लोकः ॥ इदंहिवेदैःसमितंपवित्रमपिचोत्तमम् ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यंश्रोतव्यंनियतात्मभिः ॥ ९० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपूरुवंशानुकीर्तनेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोराजासीत्पृथिवीपतिः ॥ महाभिषइतिख्यातःसत्यवाक्सत्यविक्रमः ॥ १ ॥ सोऽश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ तोषयामासदेवेशंस्वर्गंलेभेततःप्रभुः ॥ २ ॥ ततःकदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रिरेसुराः ॥ तत्रराजर्षयोह्यासन्सचराजामहाभिषः ॥ ३ ॥ अथगंगासरिच्छ्रेष्ठासमुपायात्पितामहम् ॥ तस्यावासःसमुद्धूतंमारुतेनशशिप्रभम् ॥ ४ ॥ ततोभवन्सुरगणाःसहसावाङ्मुखास्तदा ॥ महाभिषस्तुराजर्षिरशंकोदृष्टवान्नदीम् ॥ ५ ॥ सोऽपध्यातोभगवताब्रह्मणातुमहाभिषः ॥ उक्तश्चजातोमर्त्येषुपुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ ६ ॥ ययाहृतमनाश्चासिगंगयात्वंहिदुर्मते ॥ सातेवैमानुषेलोकेविप्रियाण्याचरिष्यति ॥ ७ ॥ यदातेभवितामन्युस्तदाशापाद्विमोक्ष्यसे ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सचिंतयित्वानृपतिर्नृपानन्यांस्तपोधनान् ॥ ८ ॥ प्रतीपंरोचयामासपितरंभूरितेजसम् ॥ महाभिषंतुतंदृष्ट्वानदीधैर्याच्च्युतंनृपम् ॥ ९ ॥ तमेवमनसाध्यायंत्युपावर्तत्सरिद्वरा ॥ सातुविध्वस्तवपुषःकश्मलाभिहतान्नृप ॥ १० ॥

माह इक्ष्वाकुवंशेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अपध्यातःशप्तः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ विध्वस्तवपुषोदिवश्च्युतत्वात् ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अत्यभिस्तताअतिक्रांतवंतःवक्ष्यमाणेनतद्धेनुहरणेनेतिशेषः ॥ १४ ॥ सृजउत्पादय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नचिरकालंशीघ्रं नोऽस्माकं ॥ १९ ॥ २० ॥ तुरीयार्ध

ददर्शपथिगच्छंतीवसून्देवान्दिवौकसः॥ तथारूपांश्चतान्दृष्ट्वाप्रपच्छसरितांवरा ॥ ११॥ किमिदंनष्टरूपाःस्थकच्चित्क्षेमंदिवौकसाम् ॥ तामूचुर्वसवोदेवाःशप्ताः
स्मोवैमहानदि॥ १२ ॥ अल्पेऽपराधेसंरंभाद्वसिष्ठेनमहात्मना॥ विमूढाहिवयंसर्वेप्रच्छन्नमृषिसत्तमम्॥ १३ ॥ संध्यांवसिष्ठमासीनंतमत्यभिस्तताःपुरा॥ तेन
कोपाद्वयंशप्तायोनौसंभवतेतिह ॥ १४ ॥ नतच्छक्यंनिवर्तयितुंयदुक्तंब्रह्मवादिना ॥ त्वमस्मान्मानुषीभूत्वासृजपुत्रान्वसून्भुवि ॥ १५॥ नमानुषीणांजठरंप्र
विशेमवयंशुभे॥ इत्युक्तातैश्चवसुभिस्तथेत्युक्त्वाऽब्रवीदिदम्॥ १६॥ ॥गंगोवाच॥ ॥मर्त्येषुपुरुषश्रेष्ठःकोवःकर्ताभविष्यति॥ ॥वसवऊचुः॥ ॥प्रतीपस्य
सुतोराजाशांतनुर्लोकविश्रुतः॥ भवितामानुषेलोकेसनःकर्ताभविष्यति ॥ १७ ॥ ॥गंगोवाच ॥ ॥ ममाप्येवंमतंदेवायथामांवदतानघाः ॥ प्रियंतस्यकरि
ष्यामियुष्माकंचैतदीप्सितम्॥ १८ ॥ ॥वसवऊचुः॥ ॥जातान्कुमारान्स्वानप्सुप्रक्षेप्तुंवैत्वमर्हसि॥ यथानचिरकालंनोनिष्कृतिःस्यात्त्रिलोकगे॥ १९॥ ॥गं
गोवाच॥ ॥एवमेतत्करिष्यामिपुत्रस्तस्यविधीयताम्॥ नास्यमोघःसंगमःस्यात्पुत्रहेतोर्मयासह॥ २०॥ ॥वसवऊचुः॥ ॥तुरीयार्धंप्रदास्यामोवीर्यस्यैकैक
शोवयम्॥ तेनवीर्येणपुत्रस्तेभवितातस्यचेप्सितः॥ २१ ॥ नसंपत्स्यतिमर्त्येषुपुनस्तस्यतुसंततिः॥ तस्माद्पुत्रःपुत्रस्तेभविष्यतिसवीर्यवान्॥ २२ ॥ एवंतेसमयं
कृत्वागंगयावसवःसह ॥ जग्मुःसंहृष्टमनसोयथासंकल्पमंजसा॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिमहाभिषोपाख्यानेषण्णवतितमो
ऽध्यायः॥ ९६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःप्रतीपोराजासीत्सर्वभूतहितःसदा॥ निषसादसमावह्रीर्गंगाद्वारगतोजपन्
॥ १ ॥ तस्यरूपगुणोपेतागंगास्त्रीरूपधारिणी॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माल्लोभनीयतमाकृतिः॥ २ ॥ अधीयानस्यराजर्षेर्दिव्यरूपामनस्विनी॥ दक्षिणंशालसंकाश
मूरुंभेजेशुभानना॥ ३ ॥ प्रतीपस्तुमहीपालस्तामुवाचयशस्विनीम् ॥ करोमिकिंतेकल्याणिप्रियंयत्तेऽभिकांक्षितम्॥४॥ ॥स्त्र्युवाच॥ ॥त्वामहंकामयेराजन्
भजमानांभजस्वमाम्॥ त्यागःकामवतीनांहिस्त्रीणांसद्भिर्विगर्हितः॥ ५ ॥

मष्टमांशं एवमष्टभिरष्टमांशैरेकोद्यौर्भवितायोमुख्योऽपराधी ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ दिव्यांदिविभवां ॥ ७ ॥ त्वयाहेतुभूतया निवृत्तंनिरस्तं ॥ ८ ॥ आश्लिष्टासंगता ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ समयेननियमेन ॥ १४ ॥ नमीमांसेतनविचारयेत् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ प्रतीपउवाच ॥ ॥ नाहंपरस्त्रियंकामाद्गच्छेयंवरवर्णिनि ॥ नचासवर्णांकल्याणिधर्म्यमेतद्धिमेव्रतम् ॥ ६ ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ नाश्रेयस्यस्मिनागम्यानवक्तव्या
चकर्हिचित् ॥ भजंतींभजमांराजन्दिव्यांकन्यांवरस्त्रियम् ॥ ७ ॥ ॥ प्रतीपउवाच ॥ ॥ त्वयानिवृत्तमेतत्तुयन्मांचोदयसिप्रियम् ॥ अन्यथाप्रतिपन्नंमांनाशयेद्धर्म
विप्लवः ॥ ८ ॥ प्राप्यदक्षिणमूरुंमेत्वमाश्लिष्टावरांगने ॥ अपत्यानांस्नुषाणांचभीरुविद्ध्येतदासनम् ॥ ९ ॥ सव्योरुःकामिनीभोग्यस्त्वयासचविवर्जितः ॥ तस्मा
दहंनाचरिष्येत्वयिकामंवरांगने ॥ १० ॥ स्नुषामेभवसुश्रोणिपुत्रार्थंत्वांवृणोम्यहम् ॥ स्नुषापक्षंहिवामोरुत्वमागम्यसमाश्रिता ॥ ११ ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ एवम
प्यस्तुधर्मज्ञसंयुज्येयंसुतेनते ॥ त्वद्भक्त्यातुभजिष्यामिप्रख्यातंभारतंकुलम् ॥ १२ ॥ पृथिव्यांपार्थिवायेचतेषांयूयंपरायणम् ॥ गुणानहिमयाशक्यावक्तुंवर्षशतैर
पि ॥ १३ ॥ कुलस्ययेवःप्रथितास्तत्साधुत्वमथोत्तमम् ॥ समयेनेहधर्मज्ञआचरेयंचयद्विभो ॥ १४ ॥ तत्सर्वमेवपुत्रस्तेनमीमांसेतकर्हिचित् ॥ एवंवसंतीपुत्रेतेव
र्धयिष्याम्यहंरतिम् ॥ १५ ॥ पुत्रैःपुण्यैःप्रियैश्चैवस्वर्गंप्राप्स्यतितेसुतः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ पुत्रजन्मप्रतीक्ष
न्वैसराजातदधारयत् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रतीपःक्षत्रियर्षभः ॥ १७ ॥ तपस्तेपेसुतस्यार्थेसभार्यःकुरुनंदन ॥ तयोःसमभवत्पुत्रोवृद्धयोःसमहाभिषः ॥ १८ ॥
शांतस्यजज्ञेसंतानस्तस्मादासीत्सशांतनुः ॥ संस्मरंश्चाक्षयाँल्लोकान्विजातान्स्वेनकर्मणा ॥ १९ ॥ पुण्यकर्मकृदेवासीच्छांतनुःकुरुसत्तमः ॥ प्रतीपःशांतनुंपुत्रं
यौवनस्थंततोऽन्वशात् ॥ २० ॥ पुरास्त्रीमांसमभ्यागाच्छांतनोभूतयेतव ॥ त्वामाव्रजेद्यदिरहःसापुत्रवरवर्णिनी ॥ २१ ॥ कामयानाभिरूपाढ्यादिव्यस्त्रीपुत्रका
म्यया ॥ सात्वयानानुयोक्तव्याकासिकस्यासिचांगने ॥ २२ ॥ यच्चकुर्यान्नतत्कर्मसाप्रष्टव्यात्वयाऽनघ ॥ मन्नियोगाद्भजंतींतांभजेथाइत्युवाचतम् ॥ २३ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसंदिश्यतनयंप्रतीपःशांतनुंतदा ॥ स्वेचराज्येऽभिषिच्यैनंवनंराजाविवेशह ॥ २४ ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजसमद्युतिः ॥ बभू
वमृगयाशीलःसततंवनगोचरः ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ शांतनुशब्दव्युत्पत्तिमाह शांतस्येति शांतस्योपरतस्यवंशस्यसंतानोविस्तारइतिशांततनुः तकारलोपेनशांतनुरितिनाम संस्मरन्निति व्यवहितमपिज्ञानबलेनजानातीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
नानुयोक्तव्यानप्रष्टव्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ सर्वत्ररूपौदार्यादावनिंद्यां ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतदिति

समृगान्महिषांश्चैवविनिघ्नन्राजसत्तमः॥ गंगामनुचचारैकःसिद्धचारणसेविताम्॥ २६ ॥ सकदाचिन्महाराजददर्शपरमांस्त्रियम्॥ जाज्वल्यमानांवपुषासाक्षाच्छ्रियमिवापराम्॥ २७॥ सर्वानवद्यांसुदतींदिव्याभरणभूषिताम्॥ सूक्ष्मांबरधरामेकांपद्मोदरसमप्रभाम्॥ २८ ॥ तांदृष्ट्वाहृष्टरोमाभूद्विस्मितोरूपसंपदा॥ पिबन्निवचनेत्राभ्यांनातृप्यतनराधिपः॥ २९ ॥ साचदृष्ट्वैवराजानंविचरंतंमहाद्युतिम्॥ स्नेहादागतसौहार्दानातृप्यतविलासिनी॥ ३०॥ तामुवाचततोराजासांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा॥ देवीवादानवीवात्वंगंधर्वीचाथवाप्सराः॥ ३१ ॥ यक्षीवापन्नगीवापिमानुषीवासुमध्यमे ॥ याचेत्वांसुरगर्भाभेभार्यामेभवशोभने ॥ ३२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिशांतनूपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः॥ ९७॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञःसास्मितंमृदुवल्गुच॥ वसूनांसमयंस्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिंदिता ॥ १ ॥ उवाचचैवराज्ञःसाह्लादयंतीमनोगिरा ॥ भविष्यामिमहीपालमहिषीतेवशानुगा ॥ २ ॥ यत्तुकुर्यामहंराजन्शुभंवायदिवाशुभम्॥ नतद्वारयितव्याऽस्मिनवक्तव्यातथाप्रियम्॥ ३॥ एवंहिवर्तमानेऽहंत्वयिवत्स्यामिपार्थिव॥ वारिताविप्रियंचोक्तात्यजेयंत्वामसंशयम्॥ ४॥ तथेतिसायदातूक्तातदाभरतसत्तम॥ प्रहर्षमतुलंलेभेप्राप्यतंपार्थिवोत्तमम्॥ ५॥ आसाद्यशांतनुस्तांचबुभुजेकामतोवशी॥ नप्रष्टव्येतिमन्वानोनसतांकिंचिदूचिवान्॥ ६॥ सतस्याःशीलवृत्तेनरूपौदार्यगुणेनच ॥ उपचारेणचरहस्तुतोषजगतीपतिः॥ ७ ॥ दिव्यरूपाहिसादेवीगंगात्रिपथगामिनी॥ मानुषंविग्रहंकृत्वाश्रीमंतंवरवर्णिनी ॥८॥ भाग्योपनतकामस्यभार्याचोपनताऽभवत्॥ शांतनोर्नृपसिंहस्यदेवराजसमद्युतेः ॥ ९ ॥ संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यमनोहरैः ॥ राजानंरमयामासयथारेमेतथैवसः ॥ १० ॥ सराजारतिसक्तत्वादुत्तमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ संवत्सरानृतून्मासान्बुबुधेनबहून्गतान् ॥ ११ ॥ रममाणस्तयासार्धंयथाकामंनरेश्वरः॥ अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्याममरसंनिभान्॥ १२ ॥ जातंजातंचसापुत्रंक्षिपत्यंभसिभारत ॥ प्रीणाम्यहंत्वामित्युक्त्वागंगास्रोतस्यमज्जयत् ॥ १३॥ तस्यतन्नप्रियंराज्ञःशांतनोरभवत्तदा॥ नचतांकिंचनोवाचत्यागाद्भीतोमहीपतिः॥ १४॥

अनिंदितागंगा ॥ १ ॥ राज्ञःशांतनोः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भाग्योपनतकामस्यशुभाद्दृष्टेनप्राप्ताभिलषितस्य ॥ ९ ॥ हावःशृंगारजोभावः लास्यंसुकुमारनृत्यं ॥ १० ॥ ११ ॥ पाठांतरेअमराणामपिवर्णिनश्चित्रकरान् ॥ १२ ॥ प्रीणामिमानुषदेहवियोजनेनप्रीणयामि त्वांदेवतारूपं स्रोतसिप्रवाहे ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ तेत्वया ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ धात्रीगर्भधारिणी ॥ २० ॥ तज्जननीहेतोर्ब्रह्मसभायांमय्यितवाभिलाषात् ॥ २१ ॥ संश्रुतोंगीकृतः ॥ २२ ॥ आपवस्यवसिष्ठस्य ॥ २३ ॥ एषपुत्रोमेम

अथैनामष्टमेपुत्रेजातेप्रहसतीमिव ॥ उवाचराजादुःखार्तःपरीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ १५ ॥ मावधीःकस्यकाऽसीतिकिंहिनस्सिसुतानिति ॥ पुत्रघ्निसुमहत्पापंसं
प्राप्तंतेसुगर्हितम् ॥ १६ ॥ ॥स्त्र्युवाच॥ ॥पुत्रकामनतेहन्मिपुत्रंपुत्रवतांवर॥ जीर्णस्तुममवासोऽयंयथासससमयःकृतः ॥ १७ ॥ अहंगंगाजह्नुसुतामहर्षिगण
सेविता॥ देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषिताहंत्वयासह ॥ १८ ॥ इमेष्टौवसवोदेवामहाभागामहौजसः ॥ वसिष्ठशापदोषेणमानुषत्वमुपागताः॥ १९ ॥ तेषांजनयि
तानान्यस्त्वदृतेभुविविद्यते ॥ मद्विधामानुषीधात्रीलोकेनास्तीहकाचन ॥ २० ॥ तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ॥ जनयित्वावसूनष्टौजितालोकास्त्व
याऽक्षयाः॥ २१ ॥ देवानांसमयस्त्वेषवसूनांसंश्रुतोमया॥ जातंजातंमोक्षयिष्येजन्मतोमानुषादिति ॥२२॥ तत्तेशापाद्विनिर्मुक्ताआपवस्यमहात्मनः॥ स्वस्ति
तेस्तुगमिष्यामिपुत्रंपाहिमहाव्रतम् ॥२३॥ एषपर्यायवासोमेवसूनांसंनिधौकृतः ॥ मत्प्रसूतिंविजानीहिगंगादत्तमिमंसुतम् ॥ २४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मोत्पत्तावष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ शांतनुरुवाच॥ ॥ आपवोनामकोन्वेषवसू
नांकिंचदुष्कृतम्॥ यस्याभिशापात्तेसर्वेमानुषींयोनिमागताः॥१॥ अनेनचकुमारेणत्वयादत्तेनकिंकृतम्॥ यस्यचैवकृतेनायंमानुषेषुनिवत्स्यति ॥ २ ॥ ईशावै
सर्वलोकस्यवसवस्तेचवैकथम्॥ मानुषेषूदपद्यंततन्ममाचक्ष्वजाह्नवि ॥ ३ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तातदागंगाराजानमिदमब्रवीत्॥ भर्तारंजा
ह्नवीदेवीशांतनुंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ ॥गंगोवाच॥ ॥यंलेभेवरुणःपुत्रंपुराभरतसत्तम॥ वसिष्ठनामासमुनिःख्यातआपवइत्युत ॥ ५ ॥ तस्याश्रमपदंपुण्यंमृगप
क्षिसमन्वितम्॥ मेरोःपार्श्वेनगेंद्रस्यसर्वर्तुकुसुमावृतम् ॥६॥ सवारुणिस्तपस्तेपेतस्मिन्भरतसत्तम॥ वनेपुण्यकृतांश्रेष्ठःस्वादुमूलफलोदके॥७॥ दक्षस्यदुहिता
यातुसुरभीत्यभिशब्दिता॥ गांप्रजातातुसादेवीकश्यपाद्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ अनुग्रहार्थंजगतःसर्वकामदुहांवरा॥ तांलेभेगांतुधर्मात्माहोमधेनुंसवारुणिः॥९॥
सातस्मिंस्तापसारण्येवसंतीमुनिसेविते ॥ चचारपुण्येरम्येचगौरपेतभयातदा ॥ १० ॥ अथतद्वनमाजग्मुःकदाचिद्भरतर्षभ॥ पृथ्वाद्यावसवःसर्वेदेवादेवर्षि
सेवितम्॥ ११ ॥ तेसदारावनंतच्चव्यचरंतसमंततः॥ रेमिरेरमणीयेषुपर्वतेषुवनेषुच॥ १२॥

याअष्टानांवसूनांसंनिधौकृतस्त्वदर्थंसंप्रार्थितः किंभूतः वसूनांपर्यायारूपांतराण्येकैकस्याष्टमांशप्रदानात् तेषांवासःस्थानंसर्वेषामंशैर्घटितोयंमयात्वदर्थंप्रार्थितइत्यर्थः ॥२४॥ ॥ इतिआ०नै०भा०
भा०अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥छ॥ आपवोनामेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ गांप्रजातानंदिनींजनितवती ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ द्यवेद्युसंज्ञायवसवे वालधिःपुच्छं ॥ १५ ॥ वसुनंदिनीवसुप्रिया ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रपातोवसिष्ठशापरूपोभृगु

तत्रैकस्याथभार्यातुवसोर्वासवविक्रम ॥ संचरंतीवनेतस्मिन्गांददर्शसुमध्यमा ॥ १३ ॥ नंदिनींनामराजेंद्रसर्वकामधुगुत्तमाम् ॥ साविस्मयसमाविष्टाशील
द्रविणसंपदा ॥ १४ ॥ द्यवेवैदर्शयामासतांगांगोवृषभेक्षण ॥ आपीनांचसुदोग्ध्रींचसुवालधिखुरांशुभाम् ॥ १५ ॥ उपपन्नांगुणैःसर्वैःशीलेनानुत्तमेनच ॥ एवं
गुणसमायुक्तांवसवेवसुनंदिनी ॥ १६ ॥ दर्शयामासराजेंद्रपुरापौरवनंदन ॥ द्यौस्तदातांतुदृष्ट्वैवगांगजेंद्रेंद्रविक्रम ॥ १७ ॥ उवाचराजंस्तांदेवींतस्यारूपगुणा
न्वदन् ॥ एषागौरुत्तमादेवीवारुणेरसितेक्षणा ॥ १८ ॥ ऋषेस्तस्यवरारोहेयस्येदंवनमुत्तमम् ॥ अस्याःक्षीरंपिबेन्मर्त्यःस्वादुयोवैसुमध्यमे ॥ १९ ॥ दशवर्षसह
स्राणिसजीवेत्स्थिरयौवनः ॥ एतच्छ्रुत्वातुसादेवीनृपोत्तमसुमध्यमा ॥ २० ॥ तमुवाचानवद्यांगीभर्तारंदीप्ततेजसम् ॥ अस्तिमेमानुषेलोकेनरदेवात्मजासखी
॥ २१ ॥ नाम्नाजितवतीनामरूपयौवनशालिनी ॥ उशीनरस्यराजर्षेःसत्यसंधस्यधीमतः ॥ २२ ॥ दुहिताप्रथितालोकेमानुषेरूपसंपदा ॥ तस्याहेतोर्महाभाग
सवत्सांगांममेप्सिताम् ॥ २३ ॥ आनयस्वामरश्रेष्ठत्वरितंपुण्यवर्धन ॥ यावदस्याःपयःपीत्वासासखीमममानद ॥ २४ ॥ मानुषेषुभवत्वेकाजरारोगविवर्जि
ता ॥ एतन्ममहाभागकर्तुमर्हस्यनिंदित ॥ २५ ॥ प्रियंप्रियतरंह्यस्मान्नास्तिमेऽन्यत्कथंचन ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यादेव्याःप्रियचिकीर्षया ॥ २६ ॥ पृथ्वाद्यै
र्भ्रातृभिःसार्धंद्यौस्तदातांजहारगाम् ॥ तयाकमलपत्राक्ष्यानियुक्तोद्यौस्तदानृप ॥ २७ ॥ ऋषेस्तस्यतपस्तीव्रंनशशाकनिरीक्षितुम् ॥ हृतागौःसातदातेनप्रपात
स्तुनतर्कितः ॥ २८ ॥ अथाश्रमपदंप्राप्तःफलान्यादायवारुणिः ॥ नचापश्यत्सगांतत्रसवत्सांकाननोत्तमे ॥ २९ ॥ ततःसमृगयामासवनेतस्मिंस्तपोधनः ॥
नाध्यागमच्चमृगयंस्तांगांमुनिरुदारधीः ॥ ३० ॥ ज्ञात्वातथापनीतांतांवसुभिर्दिव्यदर्शनः ॥ ययौक्रोधवशंसद्यःशशापचवसूंस्तदा ॥ ३१ ॥ यस्मान्मेवसवो
जह्रुर्गांवैदोग्ध्रींसुवालधिम् ॥ तस्मात्सर्वेजनिष्यंतिमानुषेषुनसंशयः ॥ ३२ ॥ एवंशशापभगवान्वसूंस्तान्भरतर्षभ ॥ वशंक्रोधस्यसंप्राप्तआपवोमुनिसत्तमः
॥ ३३ ॥ शप्त्वाचतान्महाभागस्तपस्येवमनोदधे ॥ एवंसशप्तवान्राजन्वसूनष्टौतपोधनः ॥ ३४ ॥ महाप्रभावोब्रह्मर्षिर्देवान्क्रोधसमन्वितः ॥ अथाश्रमपदं
प्राप्तास्तेवैभूयोमहात्मनः ॥ ३५ ॥ शप्ताःस्मइतिजानंतऋषिंतमुपचक्रमुः ॥ प्रसादयंतस्तमृषिंवसवःपार्थिवर्षभ ॥ ३६ ॥

पतनंवा नतर्कितःरागांधत्वात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुवालधिंसुपुच्छां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ नप्रजास्यत्यात्मनःप्रजेच्छांनकरिष्यति क्यजंतोयं ॥ ४० ॥ तत्रहेतुः पितुरिति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इतिआदिप०नै०

लेभिरेनचतस्मात्तेप्रसादमृषिसत्तमात् ॥ आपवात्पुरुषव्याघ्रसर्वधर्मविशारदात् ॥ ३७ ॥ उवाचचसधर्मात्माशप्तायूयंधरादयः ॥ अनुसंवत्सरात्सर्वेशापमो
क्षमवाप्स्यथ ॥ ३८ ॥ अयंतुयत्कृतेयूयंमयाशप्ताःसवत्स्यति ॥ द्यौस्तदामानुषेलोकेदीर्घकालंस्वकर्मणः ॥ ३९ ॥ नानृतंतच्चिकीर्षामिक्रुद्धोयुष्मान्यदब्रुवम् ॥
नप्रजास्यतिचाप्येषमानुषेषुमहामनाः ॥ ४० ॥ भविष्यतिचधर्मात्मासर्वशास्त्रविशारदः ॥ पितुःप्रियहितेयुक्तःस्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वावसून्स
र्वान्सजगाममहानृषिः ॥ ततोमामुपजग्मुस्तेसमेतावसवस्तदा ॥ ४२ ॥ अयाचंतचमांराजन्वरंतच्चमयाकृतम् ॥ जातान्जातान्प्रक्षिपास्मान्स्वयंगंगेत्वमंभ
सि ॥ ४३ ॥ एवंतेषामहंसम्यक्शप्तानांराजसत्तम ॥ मोक्षार्थंमानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ॥ ४४ ॥ अयंशापादृषेस्तस्यएकएवनृपोत्तम ॥ द्यौराजन्मानुषेलो
केचिरंवत्स्यतिभारत ॥ ४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतदाख्यायसादेवीतत्रैवांतरधीयत ॥ आदायचकुमारंतंजगामाथयथेप्सितम् ॥ ४६ ॥ सतुदेवव्र
तोनामगांगेयइतिचाभवत् ॥ द्युनामाशांतनोःपुत्रःशांतनोरधिकोगुणैः ॥ ४७ ॥ शांतनुश्चापिशोकार्तोजगामस्वपुरंततः ॥ तस्याहंकीर्तयिष्यामिशांतनोरधि
कान्गुणान् ॥ ४८ ॥ महाभाग्यंचनृपतेर्भारतस्यमहात्मनः ॥ यस्येतिहासोद्युतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप०आ
पवोपाख्यानेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ॥ धर्मात्मा
सर्वलोकेषुसत्यवागितिविश्रुतः ॥ १ ॥ दमोदानंक्षमाबुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेजउत्तमम् ॥ नित्यान्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभे ॥ २ ॥ एवंसगुणसंपन्नोधर्मार्थकुशलो
नृपः ॥ आसीद्भरतवंशस्यगोप्तासर्वजनस्यच ॥ ३ ॥ कंबुग्रीवःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः ॥ अन्वितःपरिपूर्णार्थैःसर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ४ ॥ तस्यकीर्तिमतोवृत्त
मवेक्ष्यसततंनराः ॥ धर्मएवपरःकामादर्थाच्चेतिव्यवस्थिताः ॥ ५ ॥ एतान्यासन्महासत्त्वेशांतनौपुरुषर्षभे ॥ नचास्यसदृशःकश्चिद्धर्मतःपार्थिवोऽभवत् ॥ ६ ॥ वर्तमानं
हिधर्मेषुसर्वधर्मभृतांवरम् ॥ तंमहीपामहीपालंराजराज्येऽभ्यषेचयन् ॥ ७ ॥ वीतशोकभयाबाधाःसुखस्वप्ननिबोधनाः ॥ पतिंभारतगोप्तारंसमपद्यंतभूमिपाः ॥ ८ ॥

आ०भावदीपेनवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सराजेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पुटभेदनेपत्तने पत्तनंपुटभेदनमित्यमरः ॥ १२ ॥ दानंवहिर्वेदि धर्मःस्वाचारः तपोजपोपवासादि योगआत्मानुसंधानं एतच्चतुष्टयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ ब्रह्मधर्मोत्तरेअहिंसाध

तेनकीर्तिमताशिष्टाःशक्रप्रतिमतेजसा ॥ यज्ञदानक्रियाशीलाःसमपद्यंतभूमिपाः ॥ ९ ॥ शांतनुप्रमुखैर्गुप्तेलोकेनृपतिभिस्तदा ॥ नियमात्सर्ववर्णानांधर्मोत्त
रमवर्तत ॥ १० ॥ब्रह्मपर्यचरत्क्षत्रंविशःक्षत्रमनुव्रताः ॥ ब्रह्मक्षत्रानुरक्ताश्वशूद्राःपर्यचरन्विशः ॥ ११ ॥ सहास्तिनपुरेरम्येकुरूणांपुटभेदने ॥ वसन्सागरपर्यं
तामन्वशासद्वसुंधराम् ॥ १२ ॥ सदेवराजसदृशोधर्मज्ञःसत्यवागृजुः ॥दानधर्मतपोयोगाच्छ्रियापरमयायुतः ॥ १३॥ अरागद्वेषसंयुक्तःसोमवत्प्रियदर्शनः॥
तेजसासूर्यकल्पोभूद्वायुवेगसमोजवे॥ अंतकप्रतिमःकोपेक्षमयापृथिवीसमः ॥ १४ ॥ वधःपशुवराहाणांतथैवमृगपक्षिणाम् ॥ शांतनौपृथिवीपालेनावर्तत
तथानृप॥ १५॥ब्रह्मधर्मोत्तरेराज्येशांतनुर्विनयात्मवान् ॥ समंशशासभूतानिकामरागविवर्जितः ॥ १६ ॥ देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यंततदाक्रियाः ॥ नचाध
र्मेणकेषांचित्प्राणिनामभवद्वधः॥ १७॥ असुखानामनाथानांतिर्यग्योनिषुवर्तताम्॥ सएवराजासर्वेषांभूतानामभवत्पिता ॥ १८ ॥ तस्मिन्कुरुपतिश्रेष्ठेराज
राजेश्वरेसति॥श्रितावागभवत्सत्यंदानधर्माश्रितंमनः॥ १९ ॥ ससमाःषोडशाष्टौचचतस्रोऽष्टौतथापराः ॥ रतिमप्राप्नुवन्स्त्रीषुबभूववनगोचरः॥ २०॥ तथा
रूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ॥ गांगेयस्तस्यपुत्रोऽभून्नाम्नादेवव्रतोवसुः ॥ २१॥ सर्वास्त्रेषुसनिष्णातःपार्थिवेष्वितरेषुच॥ महाबलोमहासत्त्वोमहावीर्यो
महारथः॥ २२॥सकदाचिन्मृगंविद्ध्वागंगामनुसरन्नदीम्॥भागीरथीमल्पजलांशांतनुर्दृष्टवान्नृपः ॥ २३॥तांदृष्ट्वाचिंतयामासशांतनुःपुरुषर्षभः॥स्यंदतेकिं
त्वियंनाद्यसरिच्छ्रेष्ठायथापुरा॥ २४॥ततोनिमित्तमन्विच्छन्ददर्शसमहामनाः॥कुमारंरूपसंपन्नंबृहंतंचारुदर्शनम्॥ २५ ॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणंयथादेवंपुरंद
रम्॥ कृत्स्नांगंगांसमावृत्यशरैस्तीक्ष्णैरवस्थितम्॥२६॥ तांशरैराचितांदृष्ट्वानदींगंगांतदंतिके॥अभवद्विस्मितोराजादृष्ट्वाकर्मातिमानुषम्॥२७॥जातमात्रंपुरा
दृष्ट्वातंपुत्रंशांतनुस्तदा॥नोपलेभेस्मृतिंधीमानभिज्ञातुंतमात्मजम्॥ २८॥सतुतंपितरंदृष्ट्वामोहयामाससमायया॥संमोह्यतुततःक्षिप्रंतत्रैवांतरधीयत॥२९॥ ॥१२७॥

र्मप्रधाने विनयात्मवान्विनयवानात्मवान्जितचित्तश्च ॥ १६ ॥१७॥१८ ॥ वाक्सत्यंश्रिताभवत् ॥१९॥ षोडशादीनांसंकलनेषट्त्रिंशत्समाःवर्षाणि ॥२०॥२१॥ अस्त्रेषुमंत्रमयेषुशस्त्रेषु पार्थिवेषुधनु
र्बाणगदादिपृथिवीविकारेषुशस्त्रेषु ॥ २२ ॥ शरसंधानेनगंगाप्रवाहस्यनिरोधादल्पजलां ॥ २३ ॥ स्यंदतेप्रस्रवति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अभिज्ञातुंपरिवेत्तुं ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अधिजगेअधीतवान् ॥ ३५ ॥ उशनाःशुक्रः ॥ ३६ ॥ अंगिरसःपुत्रोबृहस्पतिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सोत्मानंसआत्मानं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

तदद्भुतंततोदृष्ट्वातत्रराजासशांतनुः॥ शंकमानःसुतंगंगामब्रवीद्दर्शयेतिह ॥३०॥ दर्शयामासतंगंगाबिभ्रतीरूपमुत्तमम् ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौतंकुमारमलंकृ
तम् ॥ ३१ ॥ अलंकृतामाभरणैर्विरजोंबरसंवृताम् ॥ दृष्टपूर्वामपिसतांनाभ्यजानात्सशांतनुः॥३२॥ ॥गंगोवाच॥ ॥यंपुत्रमष्टमंराजंस्त्वंपुरामय्यविंदथाः॥
सचायंपुरुषव्याघ्रसर्वास्त्रविदनुत्तमः॥ ३३ ॥ गृहाणेमंमहाराजमयासंवर्धितंसुतम् ॥ आदायपुरुषव्याघ्रनयस्वैनंगृहंविभो ॥ ३४ ॥ वेदानधिजगेसांगान्वसि
ष्ठादेषवीर्यवान् ॥ कृतास्त्रःपरमेष्वासोदेवराजसमोयुधि ॥ ३५ ॥ सुराणांसंमतोनित्यमसुराणांचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रमयंतद्वेदसर्वशः ॥ ३६ ॥ तथैवां
गिरसःपुत्रःसुरासुरनमस्कृतः॥ यद्वेदशास्त्रंतच्चापिकृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३७ ॥ तवपुत्रेमहाबाहौसांगोपांगंमहात्मनि ॥ ऋषिःपरैरनाधृष्योजामदग्न्यःप्रताप
वान् ॥ ३८॥ यदस्त्रंवेदरामश्चतदेतस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ महेष्वासमिमंराजन्राजधर्मार्थकोविदम् ॥३९॥ मयादत्तंनिजंपुत्रंवीरंवीरगृहंनय॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
तथैवंसमनुज्ञातःपुत्रमादायशांतनुः ॥ ४० ॥ भ्राजमानंयथादित्यमाययौस्वपुरंप्रति ॥ पौरवस्तुपुरींगत्वापुरंदरपुरोपमाम् ॥४१ ॥ सर्वकामसमृद्धार्थंमेनेसोत्मा
नमात्मना ॥ पौरवेषुततःपुत्रंराज्यार्थमभयप्रदम् ॥ ४२ ॥ गुणवंतंमहात्मानंयौवराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ पौरवान्शांतनोःपुत्रःपितरंचमहायशाः ॥ ४३ ॥ राष्ट्रंचरंज
यामासवृत्तेनभरतर्षभ ॥ सतथासहपुत्रेणरममाणोमहीपतिः ॥४४॥ वर्तयामासवर्षाणिचत्वार्यमितविक्रमः॥ सकदाचिद्वनंयातोयमुनामभितोनदीम् ॥४५॥
महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रद्गंधमुत्तमम् ॥ तस्यप्रभवमन्विच्छन्विचचारसमंततः ॥ ४६ ॥ सददर्शतदाकन्यांदाशानांदेवरूपिणीम् ॥ तामपृच्छत्सदृष्ट्वैवकन्या
मसितलोचनाम् ॥ ४७॥ कस्यत्वमसिकाचासिकिंचभीरुचिकीर्षसि ॥साऽब्रवीद्दाशकन्याऽस्मिधर्मार्थंवाहयेतरिम् ॥४८॥ पितुर्नियोगाद्भद्रंतेदाशराज्ञोमहात्म
नः॥ रूपमाधुर्यगंधैस्तांसंयुक्तांदेवरूपिणीम् ॥ ४९ ॥ समीक्ष्यराजादाशेयींकामयामासशांतनुः॥ सगत्वापितरंतस्यावरयामासतांतदा ॥५०॥ पर्यपृच्छत्ततस्त
स्याःपितरंसोत्मकारणात् ॥ सचतंप्रत्युवाचेदंदाशराजोमहीपतिम् ॥ ५१ ॥ जातमात्रैवमेदेयावरायवरवर्णिनी ॥ हृदिकामस्तुमेकश्चित्तंनिबोधजनेश्वर॥५२॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दाशानांधीवराणां ॥ ४७ ॥ तरिंनावं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ व्यवस्येयंविनिश्चिनुयांदेयंनवेति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ शरीरजेनकामेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हरिणःपांडुगात्रः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विद्यासंतानंशिष्यप्रशिष्यद्वारा ॥ ६७ ॥ एवमिति एतत्संतानस्यश्रेयःसाधनत्वंमनुष्येषुतदन्यासुप्रजासुपश्वादिषुचप्रसिद्धं नापुत्रस्यलोकोस्तितत्सर्वेंपशवोविदुः तस्मात्तुपुत्रोमातरंस्वसारंचाधिरोहतीतिमंत्रलिंगात्

यदीमांधर्मपत्नींत्वंमत्तःप्रार्थयसेनघ ॥ सत्यवागसिसत्येनसमयंकुरुमेततः ॥ ५३ ॥ समयेनप्रदद्यांतेकन्यामहमिमांनृप ॥ नहिमेत्वत्समःकश्चिद्वरोजातुभविष्यति ॥ ५४ ॥ ॥ शांतनुरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वातववरंदाशव्यवस्येयमहंतव ॥ दातव्यंचेत्प्रदास्यामिनत्वदेयंकथंचन ॥ ५५ ॥ ॥ दाशउवाच ॥ ॥ अस्यांजायेतयःपुत्रःसराजापृथिवीपते ॥ त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्योनान्यःकश्चनपार्थिव ॥ ५६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नाकामयततंदातुंवरंदाशायशांतनुः ॥ शरीरजेनतीव्रेणदह्यमानोपिभारत ॥ ५७ ॥ सचिंतयन्नेवतदादाशकन्यांमहीपतिः ॥ प्रत्ययाद्धास्तिनपुरंकामोपहतचेतनः ॥ ५८ ॥ ततःकदाचिच्छोचंतंशांतनुंध्यानमास्थितम् ॥ पुत्रोदेवव्रतोऽभ्येत्यपितरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ५९ ॥ सर्वतोभवतःक्षेमंविधेयाःसर्वपार्थिवाः ॥ तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णंपरिशोचसिदुःखितः ॥ ६० ॥ ध्यायन्निवचमांराजन्नाभिभाषसिकिंचन ॥ नचाश्वेनविनिर्यासिविवर्णोहरिणःकृशः ॥ ६१ ॥ व्याधिमिच्छामितेज्ञातुंप्रतिकुर्यांहितत्रवै ॥ एवमुक्तःसपुत्रेणशांतनुःप्रत्यभाषत ॥ ६२ ॥ असंशयंध्यानपरोयथावत्सतथाशृणु ॥ अपत्यंनस्त्वमेवैकःकुलेमहतिभारत ॥ ६३ ॥ शस्त्रनित्यश्चसततंपौरुषेपर्यवस्थितः ॥ अनित्यतांचलोकानामनुशोचामिपुत्रक ॥ ६४ ॥ कथंचित्तवगांगेयविपत्तौनास्तिनःकुलम् ॥ असंशयंत्वमेवैकःशतादपिवरःसुतः ॥ ६५ ॥ नचाप्यहंवृथाभूयोदारान्कर्तुमिहोत्सहे संतानस्याविनाशायकामयेभद्रमस्तुते ॥ ६६ ॥ अनपत्यतैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ॥ अग्निहोत्रंत्रयीविद्यासंतानमपिचाक्षयम् ॥ ६७ ॥ सर्वाण्येतान्यपत्यस्यकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ एवमेतन्मनुष्येषुतच्चसर्वप्रजास्विति ॥ ६८ ॥ यदपत्यंमहाप्राज्ञतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ एषात्रयीपुराणानांदेवतानांचशाश्वती ॥ ६९ ॥ त्वंचशूरःसदामर्षीशस्त्रनित्यश्चभारत ॥ नान्यत्रयुद्धात्तस्मात्तेनिधनंविद्यतेक्वचित् ॥ ७० ॥ सोऽस्मिसंशयमापन्नास्त्वयिशांतेकथंभवेत् ॥ इतितेकारणंतातदुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ७१ ॥

॥ ६८ ॥ अपत्यंश्रेयःसाधनमितियत्तत्रमेसंशयोनास्ति तस्मान्मंदपालवत्यथाकथंचित्प्रजोत्पादनंकर्त्तव्यमितिभावः त्रयीवेदः सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणा कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइत्यादिः पुराणानांमूलभूता देवतानांप्रमाणभूता ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ वरंवरणीयं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ कौमारिकाणांकुमारीस्नेहवतां ॥ ८९ ॥ ९० ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तत्कारणंराज्ञोज्ञात्वासर्वमशेषतः ॥ देवव्रतोमहाबुद्धिःप्रज्ञयाचान्वचिंतयत् ॥ ७२ ॥ अभ्यगच्छत्तदैवाशुवृद्धामात्यंपितुर्हितम् ॥ तम
पृच्छत्तदाऽभ्येत्यपितुस्तच्छोककारणम् ॥ ७३ ॥ तस्मैसकुरुमुख्याययथावत्परिपृच्छते ॥ वरंशशंसकन्यांतामुद्दिश्यभरतर्षभ ॥ ७४ ॥ ततोदेवव्रतोवृद्धैःक्षत्रियैः
सहितस्तदा ॥ अभिगम्यदाशराजंकन्यांवव्रेपितुःस्वयम् ॥ ७५ ॥ तंदाशःप्रतिजग्राहविधिवत्प्रतिपूज्यच ॥ अब्रवीच्चैनमासीनंराजसंसदिभारत ॥ ७६ ॥ त्वमेव
नाथःपर्याप्तःशांतनोर्भरतर्षभ ॥ पुत्रःशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकिंतुवक्ष्यामितेवचः ॥ ७७ ॥ कोहिसंबंधकंश्लाघ्यमीप्सितंयौनमीदृशम् ॥ अतिक्रामन्नतप्येतसाक्षादपिशत
क्रतुः ॥ ७८ ॥ अपत्यंचैतदार्यस्ययोयुष्माकंसमोगुणैः ॥ यस्यशुक्रात्सत्यवतीसंभूतावरवर्णिनी ॥ ७९ ॥ तेनमेबहुशस्तातपितातेपरिकीर्तितः ॥ अर्हःसत्यवतीं
वोढुंधर्मज्ञःसनराधिपः ॥ ८० ॥ असितोह्यपिदेवर्षिःप्रत्याख्यातःपुरामया ॥ सत्यवत्याभृशंचार्थीसआसीदृषिसत्तमः ॥ ८१ ॥ कन्यापितृत्वात्किंचित्तुवक्ष्यामि
त्वांनराधिप ॥ बलवत्सपत्नतामत्रदोषंपश्यामिकेवलम् ॥ ८२ ॥ यस्यहित्वंसपत्नःस्यागंधर्वस्यासुरस्यवा ॥ नसजातुचिरंजीवेत्त्वयिक्रुद्धेपरंतप ॥ ८३ ॥ एता
वानत्रदोषोहिनान्यःकश्चनपार्थिव ॥ एतज्जानीहिभद्रंतेदानादानेपरंतप ॥ ८४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुगांगेयस्तद्युक्तंप्रत्यभाषत ॥ शृण्व
तांभूमिपालानांपितुरर्थायभारत ॥ ८५ ॥ इदंमेव्रतमादत्स्वसत्यंसत्यवतांवर ॥ नैवजातोनवाजातईदृशंवक्तुमुत्सहेत् ॥ ८६ ॥ एवमेतत्करिष्यामियथात्वमनु
भाषसे ॥ योऽस्यांजनिष्यतेपुत्रःसनोराजाभविष्यति ॥ ८७ ॥ इत्युक्तःपुनरेवाथतंदाशःप्रत्यभाषत ॥ चिकीर्षुर्दुष्करंकर्मराज्यार्थेभरतर्षभ ॥ ८८ ॥ त्वमेवना
थःसंप्राप्तःशांतनोरमितद्युते ॥ कन्यायाश्चैवधर्मात्मन्प्रभुर्दानायचेश्वरः ॥ ८९ ॥ इदंतुवचनंसौम्यकार्यंचैवनिबोधमे ॥ कौमारिकाणांशीलेनवक्ष्याम्यहमरिंद
म ॥ ९० ॥ यत्त्वयासत्यवत्यर्थेसत्यधर्मपरायण ॥ राजमध्येप्रतिज्ञातमनुरूपंतवैवतत् ॥ ९१ ॥ नान्यथातन्महाबाहोसंशयोऽत्रनकश्चन ॥ तवापत्यंभवेद्यत्तुत
त्रनःसंशयोमहान् ॥ ९२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यैतन्मतमाज्ञायसत्यधर्मपरायणः ॥ प्रत्यजानात्तदाराजन्पितुःप्रियचिकीर्षया ॥ ९३ ॥

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ भीष्मोयं भयंकरकर्मकारित्वात् ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ १०३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥

॥ गांगेयउवाच ॥ ॥ दाशराजनिबोधेदंवचनंमेनृपोत्तम ॥ शृण्वतांभूमिपालानांयद्ब्रवीमिपितुःकृते ॥ ९४॥ राज्यंतावत्पूर्वमेवमयात्यक्तंनराधिपाः ॥ अपत्य
हेतोरपिचकरिष्येऽद्यविनिश्चयम् ॥ ९५॥ अद्यप्रभृतिमेदाशब्रह्मचर्यंभविष्यति ॥ अपुत्रस्यापिमेलोकाभविष्यंत्यक्षयादिवि ॥ ९६॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त
स्यतद्वचनंश्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ददानीत्येवतंदाशोधर्मात्माप्रत्यभाषत ॥ ९७॥ ततोंऽतरिक्षेऽप्सरसोदेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ अभ्यवर्षंतकुसुमैर्भीष्मोऽयमिति
चाब्रुवन् ॥ ९८ ॥ ततःसपितुरर्थायतामुवाचयशस्विनीम् ॥ अधिरोहरथंमातर्गच्छावःस्वगृहानिति ॥ ९९॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुभीष्मस्तांरथमा
रोप्यभाविनीम् ॥ आगम्यहास्तिनपुरंशांतनोःसंन्यवेदयत् ॥ १०० ॥ तस्यतद्दुष्करंकर्मप्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ समेताश्चपृथक्चैवभीष्मोऽयमितिचाब्रुवन् ॥ १ ॥
तच्छ्रुत्वादुष्करंकर्मकृतंभीष्मेणशांतनुः ॥ स्वच्छंदमरणंतुष्टोददौतस्मैमहात्मने ॥ २ ॥ नतेमृत्युःप्रभवितायावज्जीवितुमिच्छसि ॥ त्वत्तोह्यनुज्ञांसंप्राप्यमृत्युः
प्रभवितानघ ॥ १०३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिसत्यवतीलाभोपाख्यानेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजाशांतनुर्नृपः ॥ तांकन्यांरूपसंपन्नांस्वगृहेसंन्यवेशयत् ॥ १ ॥ ततःशांतनवोधीमान्सत्यवत्यामजायत ॥ वी
रश्चित्रांगदोनामवीर्यवान्पुरुषेश्वरः ॥ २ ॥ अथापरंमहेष्वासंसत्यवत्यांसुतंप्रभुः ॥ विचित्रवीर्यंराजानंजनयामासवीर्यवान् ॥ ३ ॥ अप्राप्तवतितस्मिंस्तुयौ
वनंपुरुषर्षभे ॥ सराजाशांतनुर्धीमान्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ४ ॥ स्वर्गतेशांतनौभीष्मश्चित्रांगदमरिंदमम् ॥ स्थापयामासवैराज्येसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ ५ ॥
सतुचित्रांगदःशौर्यात्सर्वांश्चिक्षेपपार्थिवान् ॥ मनुष्यंनहिमेनेसकंचित्सदृशमात्मनः ॥ ६ ॥ तंक्षिपंतंसुरांश्चैवमनुष्यानसुरांस्तथा ॥ गंधर्वराजोबलवांस्तुल्य
नामाऽभ्ययात्तदा ॥ ७ ॥ तेनास्यसुमहद्युद्धंकुरुक्षेत्रेबभूवह ॥ तयोर्बलवतोस्तत्रगंधर्वकुरुमुख्ययोः ॥ नद्यास्तीरेसरस्वत्याःसमास्तिस्रोभवद्रणः ॥ ८ ॥ तस्मि
न्विमर्देतुमुलेशस्त्रवर्षसमाकुले ॥ मायाधिकोऽवधीद्वीरंगंधर्वःकुरुसत्तमम् ॥ ९ ॥

॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कालधर्मंमृत्युं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तुल्यनामाचित्रांगदनामा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

अंतायकृत्वाअंतंकर्तुंयुद्धंकृत्वेत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हतेइति ॥ १ ॥ २ ॥

सहत्वातुनरश्रेष्ठंचित्रांगदमरिंदमम् ॥ अंतायकृत्वागंधर्वोदिवमाचक्रमेततः ॥ १० ॥ तस्मिन्पुरुषशार्दूलेनिहतेभूरितेजसि ॥ भीष्मःशांतनवोराजाप्रेतकार्याण्य
कारयत् ॥ ११ ॥ विचित्रवीर्यंचतदाबालमप्राप्तयौवनम् ॥ कुरुराज्येमहाबाहुरभ्यषिंचदनंतरम् ॥ १२ ॥ विचित्रवीर्यःसतदाभीष्मस्यवचनेस्थितः ॥ अन्वशास
न्महाराजपितृपैतामहंपदम् ॥ १३ ॥ सधर्मशास्त्रकुशलंभीष्मंशांतनवंनृपः ॥ पूजयामासधर्मेणसचैनंप्रत्यपालयत् ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
संभवपर्वणिचित्रांगदोपाख्यानेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ हतेचित्रांगदेभीष्मोबालेभ्रातरिकौ
रव ॥ पालयामासतद्राज्यंसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ १ ॥ संप्राप्तयौवनंदृष्ट्वाभ्रातरंधीमतांवरः ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यस्यविवाहायाकरोन्मतिम् ॥ २ ॥ अथकाशिप
तेर्भीष्मःकन्यास्तिस्रोऽप्सरोपमाः ॥ शुश्रावसहिताराजन्वृण्वानावैस्वयंवरम् ॥ ३ ॥ ततःसरथिनांश्रेष्ठोरथेनैकेनशत्रुजित् ॥ जगामानुमतेमातुःपुरींवाराणसीं
प्रभुः ॥ ४ ॥ तत्रराज्ञःसमुदितान्सर्वतःसमुपागतान् ॥ ददर्शकन्यास्ताश्चैवभीष्मःशांतनुनंदनः ॥ ५ ॥ कीर्त्यमानेषुराज्ञांतुतदानामसुसर्वशः ॥ एकाकिनंतदाभी
ष्मंवृद्धंशांतनुनंदनम् ॥ ६ ॥ सोद्विग्नाइवतंदृष्ट्वाकन्याःपरमशोभनाः ॥ अपाक्रामंतताःसर्वावृद्धइत्येवचिंतया ॥ ७ ॥ वृद्धःपरमधर्मात्मावलीपलितधारणः ॥ किं
कारणमिहायातोनिर्लज्जोभरतर्षभः ॥ ८ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोलोकेषुकिंवदिष्यतिभारत ॥ ब्रह्मचारीतिभीष्मोहिवृथैवप्रथितोभुवि ॥ ९ ॥ इत्येवंप्रब्रुवंतस्तेहसंति
स्मनृपाधमाः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ क्षत्रियाणांवचःश्रुत्वाभीष्मश्चुक्रोधभारत ॥ १० ॥ भीष्मस्तदास्वयंकन्यावरयामासताःप्रभुः ॥ उवाचचमहीपाला
न्राजन्जलदनिःस्वनः ॥ ११ ॥ रथमारोप्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ आहूयदानंकन्यानांगुणवद्भ्यःस्मृतंबुधैः ॥ १२ ॥ अलंकृत्ययथाशक्तिप्रदायचधनान्य
पि ॥ प्रयच्छंत्यपरेकन्यांमिथुनेनगवामपि ॥ १३ ॥ वित्तेनकथितेनान्येबलेनान्येऽनुमान्यच ॥ प्रमत्तामुपयंत्यन्येस्वयमन्येचविंदते ॥ १४ ॥ आर्षविधिंपुरस्कृ
त्यदारान्विंदंतिचापरे ॥ अष्टमंतमथोवित्तविवाहंकविभिर्वृतम् ॥ १५ ॥ स्वयंवरंतुराजन्याःप्रशंसंत्युपयांतिच ॥ प्रमथ्यतुहृतामाहुर्ज्यायसींधर्मवादिनः ॥ १६ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आहूयेतिब्राह्मः ॥ १२ ॥ मिथुनेनगृहीतेनेत्यार्षः ॥ १३ ॥ वित्तेनेत्यासुरः बलेनेतिराक्षसः अनुमान्येतिगांधर्वः प्रमत्तामितिपैशाचः स्वयमन्येइ
तिप्राजापत्यः ॥ १४ ॥ आर्षविधियज्ञं तेनदैवउक्तः एतेष्टौविवाहाः प्राग्व्याख्याताः अष्टमंराक्षसंविवाहं ॥ १५ ॥ प्रशंसंति स्वयंवरमिति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपलक्षिताअनुसस्रुरितितृतीयेनान्वयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अन्यान्भ्रांततस्यरथचारिणो

ताइमाःपृथिवीपालाजिहीर्षामिबलादितः ॥ तेयतध्वंपरंशक्त्याविजयायेतरायवा ॥ १७ ॥ स्थितोऽहंपृथिवीपालायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ एवमुक्त्वामहीपाला
न्काशिराजंचवीर्यवान् ॥ १८ ॥ सर्वाःकन्याःसकौरव्योरथमारोप्य चस्वकम् ॥ आमंत्र्यचसतान्प्रायाच्छीघ्रंकन्याःप्रगृह्यताः ॥ १९ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेसमुत्पे
तुरमर्षिताः ॥ संस्पृशंतःस्वकान्बाहून्दशंतोदशनच्छदान् ॥ २० ॥ तेषामाभरणान्याशुत्वरितानांविमुंचताम् ॥ आमुंचतांचवर्माणिसंभ्रमःसुमहानभूत् ॥ २१ ॥
ताराणामिवसंपातोबभूवजनमेजय ॥ भूषणानांचसर्वेषांकवचानांचसर्वशः ॥ २२ ॥ सवर्मभिर्भूषणैश्चप्रकीर्यद्भिरितस्ततः ॥ सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूकषायीकृ
तलोचनाः ॥ २३ ॥ सूतोपक्लृप्तान्रुचिरान्सदश्वैरुपकल्पितान् ॥ रथानास्थायतेवीराःसर्वप्रहरणान्विताः ॥ २४ ॥ प्रयांतमथकौरव्यमनुसस्रुरुदायुधाः ॥ ततः
समभवद्युद्धंतेषांतस्यचभारत ॥ एकस्यचबहूनांचतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ २५ ॥ तेत्विषून्दशसाहस्रांस्तस्मिन्युगपदाक्षिपन् ॥ अप्राप्तांश्चैवतानाशुभीष्मःसर्वांस्त
थांऽतरा ॥ २६ ॥ अच्छिनच्छरवर्षेणमहतालोमवाहिना ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेसर्वतःपरिवार्यतम् ॥ २७ ॥ ववृषुःशरवर्षेणवर्षेणेवाद्रिमंबुदाः ॥ सतंबाणमयंव
र्षंशरैरावार्यसर्वतः ॥ २८ ॥ ततःसर्वान्महीपालान्पर्यविध्यत्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ एकैकस्तुततोभीष्मंराजन्विव्याधपंचभिः ॥ २९ ॥ सचतान्प्रतिविव्याधद्वाभ्यांद्वाभ्यां
पराक्रमन् ॥ तद्युद्धमासीत्तुमुलंघोरंदेवासुरोपमम् ॥ ३० ॥ पश्यतांलोकवीराणांशरशक्तिसमाकुलम् ॥ सधनूंषिध्वजाग्राणिवर्माणिचशिरांसिच ॥ ३१ ॥ चिच्छे
दसमरेभीष्मःशतशोथसहस्रशः ॥ तस्यातिपुरुषानन्याँल्लाघवंरथचारिणः ॥ ३२ ॥ रक्षणंचात्मनःसंख्येशत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ॥ तान्विनिर्जित्यतुरणेसर्वशस्त्र
भृतांवरः ॥ ३३ ॥ कन्याभिःसहितःप्रायाद्भारतोभारतान्प्रति ॥ ततस्तंपृष्ठतोराजन्शाल्वराजोमहारथः ॥ ३४ ॥ अभ्यगच्छदमेयात्माभीष्मंशांतनवंरणे ॥ वा
रणंजघनेभिंदन्दंताभ्यामपरोयथा ॥ ३५ ॥ वासितामनुसंप्राप्तोयूथपोबलिनांवरः ॥ स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेतिभीष्ममाहसपार्थिवः ॥ ३६ ॥ शाल्वराजोमहाबा
हुरमर्षेणप्रचोदितः ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रोभीष्मःपरबलार्दनः ॥ ३७ ॥

लाघवंशैघ्र्यंपरध्वजादिच्छेदेयत्नततूशत्रवोप्यपूजयन्नितिसंबंधः ॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वासितांकरिणींप्राप्तंवारणंयथाऽपरोनुप्राप्तोजघनेभिंदन्नितिसंबंधः वासितास्त्रीकरेण्वोश्चेत्यमरः ॥३५॥३६॥३७॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वृषौरेतःसेककामौगजौगोवृषावेववा तत्साहचर्याद्वासितापुष्पिणीगौस्तदंतरेतन्निमित्तं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ जीवंतंप्राणमात्रा

तद्वाक्याकुलितःक्रोधाद्विधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ विततेषुधनुष्पाणिर्विकुंचितललाटभृत् ॥ ३८ ॥ क्षत्रधर्मंसमास्थायव्यपेतभयसंभ्रमः ॥ निवर्तयामासरथंशाल्वं
प्रतिमहारथः ॥ ३९ ॥ निवर्तमानंतंदृष्ट्वाराजानःसर्वएवते ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतभीष्मशाल्वसमागमे ॥ ४० ॥ तौवृषाविवनर्दंतौबलिनौवासितांतरे ॥ अन्यो
न्यमभिवर्तेतांबलविक्रमशालिनौ ॥ ४१ ॥ ततोभीष्मंशांतनवंशरैःशतसहस्रशः ॥ शाल्वराजोनरश्रेष्ठःसमवाकिरदाशुगैः ॥ ४२ ॥ पूर्वमभ्यर्दितंदृष्ट्वाभीष्मं
शाल्वेनतेनृपाः ॥ विस्मिताःसमपद्यंतसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ लाघवंतस्यतेदृष्ट्वासमरेसर्वपार्थिवाः ॥ अपूजयंतसंहृष्टावाग्भिःशाल्वंनराधिपम् ॥ ४४ ॥
क्षत्रियाणांततोवाचःश्रुत्वापरपुरंजयः ॥ क्रुद्धःशांतनवोभीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ४५ ॥ सारथिंचाब्रवीत्क्रुद्धोयाहियत्रैषपार्थिवः ॥ यावदेनंनिहन्म्यद्यभुजं
गमिवपक्षिराट् ॥ ४६ ॥ ततोऽस्त्रंवारुणंसम्यग्योजयामासकौरवः ॥ तेनाश्वांश्चतुरोऽमृद्नाच्छाल्वराजस्यभूपते ॥ ४७ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यशाल्वराजस्यकौ
रवः ॥ भीष्मोनृपतिशार्दूलन्यवधीत्तस्यसारथिम् ॥ ४८ ॥ अस्त्रेणचास्याथैंद्रेणन्यवधीत्तुरगोत्तमान् ॥ कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ ४९ ॥ जित्वावि
सर्जयामासजीवंतंनृपसत्तमम् ॥ ततःशाल्वःस्वनगरंप्रययौभरतर्षभ ॥ ५० ॥ स्वराज्यमन्वशाच्चैवधर्मेणनृपतिस्तदा ॥ राजानोयेचतत्रासन्स्वयंवरदिदृक्षवः
॥ ५१ ॥ स्वान्येवतेऽपिराष्ट्राणिजग्मुःपरपुरंजयाः ॥ एवंविजित्यताःकन्याभीष्मःप्रहरतांवरः ॥ ५२ ॥ प्रययौहास्तिनपुरंयत्रराजासकौरवः ॥ विचित्रवीर्योधर्मा
त्माप्रशास्तिवसुधामिमाम् ॥ ५३ ॥ यथापितास्यकौरव्यःशांतनुर्नृपसत्तमः ॥ सोऽचिरेणैवकालेनअत्यक्रामन्नराधिप ॥ ५४ ॥ वनानिसरितश्चैवशैलांश्चवि
विधान्द्रुमान् ॥ अक्षतःक्षपयित्वाऽरीन्संख्येऽसंख्येयविक्रमः ॥ ५५ ॥ आनयामासकाश्यस्यसुताःसागरगासुतः ॥ स्नुषाइवसधर्मात्माभगिनीरिवचानुजाः
॥ ५६ ॥ यथादुहितरश्चैवपरिगृह्ययययौकुरून् ॥ आनिन्येसमहाबाहुर्भ्रातुःप्रियचिकीर्षया ॥ ५७ ॥ ताःसर्वगुणसंपन्नाभ्राताभ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवी
र्यायप्रददौविक्रमाहृताः ॥ ५८ ॥ एवंधर्मेणधर्मज्ञःकृत्वाकर्मातिमानुषम् ॥ भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यविवाहायोपचक्रमे ॥ ५९ ॥

वशेपितं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ काश्यस्यकाशिराजस्य ॥ ५६ ॥ अनुजाःकनिष्ठाः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तस्यवैवाहिकस्यकर्मणःकाले ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बृहत्यौचतेश्यामेचप्रौढेअप्रसूतेच बृहतीपुष्पवद्रक्तश्यामेइत्यन्ये ॥ ६७ ॥ स्थितेतत्रैवनिष्ठावत्यौ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

सत्यवत्यासहमिथःकृत्वानिश्चयमात्मवान् ॥ विवाहंकारयिष्यंतंभीष्मंकाशिपतेःसुता ॥ ज्येष्ठातासामिदंवाक्यमब्रवीद्धसतीतदा ॥ ६० ॥ मयासौभपतिःपूर्वं
मनसाहिवृतःपतिः ॥ तेनचास्मिवृतापूर्वमेषकामश्चमेपितुः ॥ ६१ ॥ मयावरयितव्योऽभूच्छाल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ॥ एतद्विज्ञायधर्मज्ञधर्मतत्त्वंसमाचर ॥ ६२ ॥
एवमुक्तस्तयाभीष्मःकन्ययाविप्रसंसदि ॥ चिंतामभ्यगमद्वीरोयुक्तांतस्यैवकर्मणः ॥ ६३ ॥ विनिश्चित्यसधर्मज्ञोब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ अनुजज्ञेतदाज्येष्ठामंबांका
शिपतेःसुताम् ॥ ६४ ॥ अंबिकांबालिकेभार्येप्रादाद्भ्रात्रेयवीयसे ॥ भीष्मोविचित्रवीर्यायविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ६५ ॥ तयोःपाणीगृहीत्वातुरूपयौवनदर्पितः ॥ वि
चित्रवीर्योधर्मात्माकामात्मासमपद्यत ॥ ६६ ॥ तेचापिबृहतीश्यामेनीलकुंचितमूर्धजे ॥ रक्ततुंगनखोपेतेपीनश्रोणिपयोधरे ॥ ६७ ॥ आत्मनःप्रतिरूपोसौलब्धः
पतिरितिस्थिते ॥ विचित्रवीर्यंकल्याण्यौपूजयामासतुःशुभे ॥ ६८ ॥ सचाश्विरूपसदृशोदेवतुल्यपराक्रमः ॥ सर्वासामेवनारीणांचित्तप्रमथनोरहः ॥ ६९ ॥ ता
भ्यांसहसमाःसप्तविहरन्पृथिवीपतिः ॥ विचित्रवीर्यस्तरुणोयक्ष्मणासमगृह्यत ॥ ७० ॥ सुहृदांयतमानानामाप्तैःसहचिकित्सकैः ॥ जगामास्तमिवादित्यःकौ
रव्योयमसादनम् ॥ ७१ ॥ धर्मात्मासतुगांगेयश्चिंताशोकपरायणः ॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणितस्यसम्यगकारयत् ॥ ७२ ॥ राज्ञोविचित्रवीर्यस्यसत्यवत्यामतेस्थि
तः ॥ ऋत्विग्भिःसहितोभीष्मःसर्वैश्चकुरुपुंगवैः ॥ ७३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्योपरमेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसत्यवतीदीनाकृपणापुत्रगृद्धिनी ॥ पुत्रस्यकृत्वाकार्याणिस्नुषाभ्यांसहभारत ॥ १ ॥ समाश्वास्यस्नुषेतेचभीष्मंशस्त्रभृतांवरम् ॥ धर्मं
चपितृवंशंचमातृवंशंचभाविनी ॥ प्रसमीक्ष्यमहाभागागांगेयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ शांतनोर्धर्मनित्यस्यकौरव्यस्ययशस्विनः ॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंच
प्रतिष्ठितम् ॥ ३ ॥ यथाकर्मशुभंकृत्वास्वर्गोपगमनंध्रुवम् ॥ यथाचायुर्ध्रुवंसत्येत्वयिधर्मस्तथाध्रुवः ॥ ४ ॥ वेत्थधर्मांश्चधर्मज्ञसमासेनेतरेणच ॥ विविधास्त्वंश्रुती
र्वेत्थवेदांगानिचसर्वशः ॥ ५ ॥ व्यवस्थानंचतेधर्मेकुलाचारंचलक्षये ॥ प्रतिपत्तिंचकृच्छ्रेषुशुक्रांगिरसयोरिव ॥ ६ ॥ तस्मात्सुभृशमाश्वस्यत्वयिधर्मभृतांवर ॥ का
र्येत्वांविनियोक्ष्यामितच्छ्रुत्वाकर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ इतरेणविस्तरेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ आश्वस्यविश्वासंप्राप्य ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ राज्येचैवराज्यएववाआत्मानमभिषिच्यस्वअभिषेचय कुरुब्रह्मचर्यसंकल्पात्प्रभृतित्यक्तानूसंतत्यर्थमंगीकुरु मानिमज्जीर्मानिमज्जय ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्वदंतरेत्वन्निमित्तं

ममपुत्रस्तवभ्रातावीर्यवान्सुप्रियश्चते ॥ बालएवगतःस्वर्गमपुत्रःपुरुषर्षभ ॥ ८ ॥ इमेमहिष्यौभ्रातुस्तेकाशिराजसुतेशुभे ॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेचभार
त ॥ ९ ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसंतानायकुलस्यनः ॥ मन्नियोगान्महाबाहोधर्मंकर्तुमिहार्हसि ॥ १० ॥ राज्येचैवाभिषिच्यस्वभारताननुशाधिच ॥ दारांश्चकुरुधर्मे
णमानिमज्जीःपितामहान् ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथोच्यमानोमात्राससुहृद्भिश्चपरंतपः ॥ इत्युवाचाथधर्मात्माधर्म्यमेवोत्तरंवचः ॥ १२ ॥ असं
शयंपरोधर्मस्त्वयामातरुदाहृतः ॥ त्वमपत्यंप्रतिचमेप्रतिज्ञांवेत्थवैपराम् ॥ १३ ॥ जानासिचयथावृत्तंशुल्कहेतोस्त्वदंतरे ॥ ससत्यवतिसत्यंतेप्रतिजानाम्यहंपुनः
॥ १४ ॥ परित्यजेयंत्रैलोक्यंराज्यंदेवेषुवापुनः ॥ यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यांनतुसत्यंकथंचन ॥ १५ ॥ त्यजेच्चपृथिवीगंधमापश्चरसमात्मनः ॥ ज्योतिस्तथात्यजेद्रू
पंवायुःस्पर्शगुणंत्यजेत् ॥ १६ ॥ प्रभांसमुत्सृजेदर्कोधूमकेतुस्तथोष्मताम् ॥ त्यजेच्छब्दंतथाकाशंसोमःशीतांशुतांत्यजेत् ॥ १७ ॥ विक्रमंवृत्रहाजह्याद्धर्मंजह्या
च्चधर्मराट् ॥ नत्वहंसत्यमुत्स्रष्टुंव्यवसेयंकथंचन ॥ १८ ॥ एवमुक्तातुपुत्रेणभूरिद्रविणतेजसा ॥ मातासत्यवतीभीष्ममुवाचतदनंतरम् ॥ १९ ॥ जानामितेस्थितिं
सत्येपरांसत्यपराक्रम ॥ इच्छन्सृजेथास्त्रींल्लोकानन्यांस्त्वंस्वेनतेजसा ॥ २० ॥ जानामिचैवंसत्यंतन्मदर्थेयच्चभाषितम् ॥ आपद्धर्मंत्वमावेक्ष्यवहपैतामहींधुरम्
॥ २१ ॥ यथातेकुलतंतुश्चधर्मश्चनपराभवेत् ॥ सुहृदश्चप्रहृष्येरंस्तथाकुरुपरंतप ॥ २२ ॥ लालप्यमानांतामेवंकृपणांपुत्रगृद्धिनीम् ॥ धर्मादपेतंब्रुवतींभीष्मोभू
योऽब्रवीदिदम् ॥ २३ ॥ राज्ञिधर्मानवेक्षस्वमानःसर्वान्व्यनीनशः ॥ सत्याच्च्युतिःक्षत्रियस्यनधर्मेषुप्रशस्यते ॥ २४ ॥ शांतनोरपिसंतानंयथास्यादक्षयंभुवि ॥ त
त्तेधर्मंप्रवक्ष्यामिक्षात्रंराज्ञिसनातनम् ॥ २५ ॥ श्रुत्वातंप्रतिपद्यस्वप्राज्ञैःसहपुरोहितैः ॥ आपद्धर्मार्थकुशलैर्लोकतंत्रमवेक्ष्यच ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मसत्यवतीसंवादेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ जामदग्न्येनरामेण
पितुर्वधममृष्यता ॥ राजापरशुनापूर्वंहैहयाधिपतिर्हतः ॥ १ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ भूरिद्रविणतेजसावह्रुबलोत्साहवता ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जामदग्न्येनेति ॥ १ ॥

निकृत्तानिच्छिन्नानि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ब्राह्मणैःसंभूयसंगंकृत्वोत्पादितानीतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ननुकथंतर्हिमाताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसइत्युक्तं अन्योदर्योमनसामंतवाउइतिश्रुतेरन्योदर्योम
नसापिनमंतव्योममायंपुत्रइतितन्निर्वचनान्नशेषोअग्नेअन्यजातमस्तीतिश्रुतेश्चान्यक्षेत्रेन्यस्मात्स्वस्माद्वाजातःशेषशब्दितोनस्वपुत्रःकिंतुक्षेत्रपतेरेवेतिनिश्चयात् तेनदत्तक्रीतान्यक्षेत्रजादीनामपुत्रत्वंसिद्ध
मतआह धर्ममिति धर्ममममायंपुत्रोभविष्यतीत्यभिलाषं अथखलुक्रतुमयःपुरुषइतिसंकल्पप्राधान्यश्रुतेःस्त्रीपुंसयोर्मध्येयस्यसंकल्पोदृढस्तस्यैवपुत्रइत्यर्थः माताभस्त्रेतितुविवाहविषयं नन्वेवंशालिक्षेत्रेय

शतानिदशबाहूनांनिकृत्तान्यर्जुनस्यवै ॥ लोकस्याचरितोधर्मस्तेनातिकिलदुश्चरः ॥ २ ॥ पुनश्चधनुरादायमहास्त्राणिप्रमुंचता ॥ निर्दग्धंक्षत्रमसकृद्रथेनजय
तामहीं ॥ ३ ॥ एवमुच्चावचैरस्त्रैर्भार्गवेणमहात्मना ॥ त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवीकृतानिःक्षत्रियापुरा ॥ ४ ॥ एवंनिःक्षत्रियेलोकेकृतेतेनमहर्षिणा ॥ ततःसंभूयसर्वा
भिःक्षत्रियाभिःसमंततः ॥ ५ ॥ उत्पादितान्यपत्यानिब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ पाणिग्राहस्यतनयइतिवेदेषुनिश्चितम् ॥ ६ ॥ धर्ममनसिसंस्थाप्यब्राह्मणांस्ताःसमभ्य
युः ॥ लोकेऽप्याचरितोदृष्टःक्षत्रियाणांपुनर्भवः ॥ ७ ॥ ततःपुनःसमुदितंक्षत्रंसमभवत्तदा ॥ इमंचैवात्रवक्ष्येऽहमितिहासंपुरातनम् ॥ ८ ॥ अथोतथ्यइतिख्यातआ
सीद्धीमानृषिःपुरा ॥ ममतानामतस्यासीद्भार्यापरमसंमता ॥ ९ ॥ उतथ्यस्ययवीयांस्तुपुरोधास्त्रिदिवौकसाम् ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाममतामन्वपद्यत ॥ १० ॥ उवाच
ममतातंतुदेवरंवदतांवरम् ॥ अंतर्वत्नीत्वहंभ्रात्राज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥ ११ ॥ अयंचमेमहाभागकुक्षावेवबृहस्पते ॥ औतथ्योवेदमत्रापिषडंगंप्रत्यधीयत ॥ १२ ॥
अमोघरेतास्त्वंचापिद्वयोर्नास्त्यत्रसंभवः ॥ तस्मादेवंगतेत्वद्यउपारमितुमर्हसि ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तदासम्यक्बृहस्पतिरुदारधीः ॥ कामात्मानंतदात्मानंनशशा
कनियच्छितुम् ॥ १४ ॥ सबभूवततःकामीतयासार्धमकामया ॥ उत्सृजंतंतुतंरेतःसगर्भस्थोऽभ्यभाषत ॥ १५ ॥ भोस्तातमागमःकामंद्वयोर्नास्तीहसंभवः ॥ अ
ल्पावकाशोभगवन्पूर्वंचाहमिहागतः ॥ १६ ॥ अमोघरेताश्चभवान्नपीडांकर्तुमर्हति ॥ अश्रुत्वैवतुतद्वाक्यंगर्भस्थस्यबृहस्पतिः ॥ १७ ॥ जगाममैथुनायैवममतांचा
रुलोचनाम् ॥ शुक्रोत्सर्गंततोबुद्ध्वातस्यागर्भगतोमुनिः ॥ १८ ॥

वबीजादपिशाल्यंकुरोत्पत्तिःस्यादितिचेन्न दावाग्निदग्धात्कदलीकांडादपिवेत्रांकुरोत्पत्तिदृष्टेःश्वमस्तकेन्युप्तगोधूमयावनालादेःपलांडुलशुनांकुरोत्पत्तिदृष्टेश्चभावनाविशेषजन्यधर्मस्यैवविशेषाधायक
त्वाभ्युपगमात् धनादिनोपनिमंत्रणाच्चक्षेत्रपतेरेवसासंततिर्नविप्रस्य लोकेपीति कल्माषपादक्षेत्रेमदयंत्यांवसिष्ठेनपुत्राउत्पादिताइतिलोकेप्याचरितोनुष्ठितोदृष्टःक्षत्रियाणांभवउत्पत्तिर्ब्राह्मणेभ्यइतिशेषः
॥ ७ ॥ ८ ॥ अन्वपद्यतउपगतवान् ॥ १० ॥ आरम्यतामुपरम्यतां ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ आत्मानंचित्तं नियच्छितुंनियंतुं ॥ १४ ॥ तयाकामनिग्रहाशक्त्या ॥ १५ ॥ कामंमैथुनंमागमः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ तंशशापेतिसंबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ दीर्घंतमःअंधत्वं ॥ २२॥ २३॥ २४ ॥ सम्यक्तानंविस्तारोयस्यतस्यकुलस्यवृद्धयेविस्तीर्णस्यापिवृद्धयेइत्यर्थः ॥ २५॥ गोधर्मंप्रकाशमैथुनं सौरभेयात्
कामधेनुपुत्रादधीत्याधिगम्य ॥ २६ ॥ मोहाभिभूतत्वमपापेपापदर्शित्वात् ॥ २७ ॥ २८ ॥ पुत्रलाभालब्धपुत्रा तदागोधर्मकाले नतुतोष तेमुनयःपत्नीचतंत्यक्तवंतइत्यर्थः यतःअतएवप्रद्वेषीतितस्या

पद्मामारोधयन्मार्गंशुक्रस्यचबृहस्पतेः ॥ स्थानमप्राप्तमथतच्छुक्रंप्रतिहतंतदा ॥ १९ ॥ पपातसहसाभूमौततःक्रुद्धोबृहस्पतिः ॥ तंदृष्ट्वापतितंशुक्रंशशापस
रुषान्वितः॥ २० ॥ उतथ्यपुत्रंगर्भस्थंनिर्भर्त्स्यंभगवानृषिः॥ यन्मांत्वमीदृशेकालेसर्वभूतेप्सितेसति ॥ २१ ॥ एवमात्थवचस्तस्मात्तमोदीर्घंप्रवेक्ष्यसि ॥ सवैदी
र्घतमानामशापादृषिरजायत ॥ २२ ॥ बृहस्पतेर्बृहत्कीर्त्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा ॥ जात्यंधोवेदवित्प्राज्ञःपत्नींलेभेसविद्यया ॥ २३ ॥ तरुणींरूपसंपन्नांप्रद्वेषींना
मब्राह्मणीम् ॥ सपुत्रान्जनयामासगौतमादीन्महायशाः ॥ २४ ॥ ऋषेरुतथ्यस्यतदासंतानकुलवृद्धये ॥ धर्मात्माचमहात्माचवेदवेदांगपारगः ॥ २५ ॥ गोधर्मं
सौरभेयाच्चसोऽधीत्यनिखिलंमुनिः ॥ प्रावर्ततदाकर्तुंश्रद्धावांस्तमशंकया ॥ २६ ॥ ततोवितथमर्यादंतंदृष्ट्वामुनिसत्तमाः ॥ क्रुद्धामोहाभिभूतास्तेसर्वेतत्रा
श्रमौकसः॥ २७॥ अहोऽयंभिन्नमर्यादोनाश्रमेवस्तुमर्हति ॥ तस्मादेनंवयंसर्वेपापात्मानंत्यजामहे ॥ २८ ॥ इत्यन्योऽन्यंसमाभाष्यतेदीर्घतमसंमुनिम् ॥ पुत्र
लाभाचसापत्नीनतुतोषपतिंतदा ॥ २९ ॥ प्रद्विषंतींपतिर्भार्यांकिंमांद्वेक्षीतिचाब्रवीत्॥ ॥प्रद्वेष्युवाच॥ ॥ भार्यायाभरणाद्भर्तापालनाच्चपतिःस्मृतः॥ ३० ॥
अहंत्वद्भरणाशक्ताजात्यंधंससुतंतदा ॥ नित्यकालंश्रमेणार्तानभरेयंमहातपः ॥ ३१ ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाऋषिःकोपसमन्वितः॥ प्रत्यु
वाचततःपत्नींप्रद्वेषींससुतांतदा॥ ३२ ॥नीयतांक्षत्रियकुलेधंनार्थश्चभविष्यति॥ ॥प्रद्वेष्युवाच॥ ॥त्वयादत्तंधनंविप्रनेच्छेयंदुःखकारणम् ॥ ३३ ॥ यथेष्टं
कुरुविप्रेंद्रनभरेयंपुरायथा॥ ॥दीर्घतमाउवाच॥ ॥अद्यप्रभृतिमर्यादामयालोकेप्रतिष्ठिता॥ ३४॥

नाम ॥ २९ ॥ द्वेक्षिद्वेषंकरोषि पतिःपालनादुपसर्गेभ्यः भरणादन्नादिनाभर्त्ताच ॥ ३० ॥ अहंतुप्रत्युतत्वद्भरणाशक्तासतीनभरेयं तदातदेव लुप्तोपमा पूर्ववदित्यर्थः ॥३१॥॥३२ ॥ धनमर्थश्चोपभोगादिः
॥ ३३ ॥ नभरेयंयथापुरा भर्त्रंतरंकरिष्यामीत्याशयः ॥ ३४ ॥

१ धनसहितोर्थइतिसमासः

एकएवेति ननुयदेकस्मिन्यूपेद्वेरशनेपरिव्ययतितस्मादेकोद्वेजायेविंदतेयन्नैकांरशनांद्वयोर्यूपयोःपरिव्ययतितस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतइत्यार्थवादिकनिषेधविधेरेकस्याःपतिद्वयस्याप्राप्तत्वात्कथमियंदीर्घतम
सामर्यादाक्रियतेइतिचेत्तत्राह मृतेइति तस्मादेकस्यबह्व्योजायाभवंतिनैकस्यैबहवःसहपतयइतिश्रुत्यंतरेसहशब्दात्पर्यायेणानेकपतित्वप्रसंजनाद्रागतःप्राप्तत्वाच्चतन्निषेधोपपत्तिः सहशब्दोपिरागतःप्राप्ता
नुवादएवनविधायकः अन्यथाविहितप्रतिषिद्धत्वादनेकपतित्वेविकल्पःस्यात् कथंतर्हिद्रौपद्याःपंचपांडवामारिषायाश्चदशप्राचेतसइदानींतनानांनीचानांचद्वित्रादयःपतयोदृश्यंतइतिचेन्न नदेवचरितंचरे

एकएवपतिर्नार्यायावज्जीवंपरायणम् ॥ मृतेजीवतिवातस्मिन्नापरंप्राप्नुयान्नरम् ॥ ३५ ॥ अभिगम्यपरंनारीपतिष्यतिनसंशयः ॥ अपतीनांतुनारीणामद्यप्रभृ
तिपातकम् ॥ ३६ ॥ यद्यस्तिचेद्धनंसर्वंवृथाभोगाभवंतुताः ॥ अकीर्तिःपरिवादाश्चनित्यंतासांभवंतुवै ॥ ३७ ॥ इतितद्वचनंश्रुत्वाब्राह्मणीभृशकोपिता ॥ गंगायां
नीयतामेषपुत्राइत्येवमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ लोभमोहाभिभूतास्तेपुत्रास्तंगौतमादयः ॥ बद्धोडुपेपरिक्षिप्यगंगायांसमवासृजन् ॥ ३९ ॥ कस्मादंधश्चवृद्धश्चभर्त
व्योऽयमितिस्मते ॥ चिंतयित्वाततःक्रूराःप्रतिजग्मुरथोगृहान् ॥ ४० ॥ सोऽनुस्रोतस्तदाविप्रःप्लवमानोयदृच्छया ॥ जगामसुबहून्देशानंधस्तेनोडुपेनह ॥ ४१ ॥
तंतुराजाबलिर्नामसर्वधर्मविदांवरः ॥ अपश्यन्मज्जनगतःस्रोतसाऽभ्याशमागतम् ॥ ४२ ॥ जग्राहचैनंधर्मात्माबलिःसत्यपराक्रमः ॥ ज्ञात्वाचैवंसवव्रेऽथपुत्रा
र्थेभरतर्षभ ॥ ४३ ॥ संतानार्थंमहाभागभार्यासुममसानद ॥ पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ४४ ॥ एवमुक्तःसतेजस्वीतंतथेत्युक्तवानृषिः ॥ तस्मैसरा
जास्वांभार्यांसुदेष्णांप्राहिणोत्तदा ॥ ४५ ॥ अंधंवृद्धंचतंमत्वानसादेवीजगामह ॥ स्वांतुधात्रेयिकांतस्मैवृद्धायप्राहिणोत्तदा ॥ ४६ ॥ तस्यांकाक्षीवदादीन्सशू
द्रयोनावृषिस्तदा ॥ जनयामासधर्मात्मापुत्रानेकादशैवतु ॥ ४७ ॥ काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वासर्वानधीयतः ॥ उवाचतमृषिंराजाममेमइतिभारत ॥ ४८ ॥
नेत्युवाचमहर्षिस्तंममेमइतिचाब्रवीत् ॥ शूद्रयोनौमयाहीमेजाताःकाक्षीवदादयः ॥ ४९ ॥ अंधंवृद्धंचमांदृष्ट्वासुदेष्णामहिषीतव ॥ अवमन्यददौमूढाशूद्रां
धात्रेयिकांमम ॥ ५० ॥ ततःप्रसादयामासपुनस्तमृषिसत्तमम् ॥ बलिःसुदेष्णांस्वांभार्यांतस्मैसप्राहिणोत्पुनः ॥ ५१ ॥

दितिन्यायेनदेवताकल्पेषुपर्यनुयोगायोगात् नीचानांपशुप्रायाणांचाचारस्याप्रामाण्याच्च अधिकारिविषयवत्वाच्चनियोगस्येतिदिक् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ भोगःपुंयोगः वृथाऐहिकप्रतिष्ठाकरसंततिशून्यः प्र
त्युतान्यथैवतत्स्यादित्याहाकीर्तिश्चेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उडुपेप्लवे उडुपंतुप्लवःकोलइत्यमरः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ मज्जनगतःस्नानार्थंगतः स्रोतसाप्रवाहेण अभ्याशंसमीपं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥
धात्रेयिकांदासीं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

अंगेपुस्पृष्ट्वास्वरूपज्ञानार्थमितिभावः संधिरार्षः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ यथेप्सितंब्राह्मणेभ्योवंशवृद्धिमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥छ॥ ॥ पुनरिति ॥ १ ॥ २ ॥ संसज्जमानयास्खलनवत्या ॥ ३ ॥ विश्वासादंतरंगत्वबुद्धेः संतानायविस्ताराय ॥ ४ ॥ आपद्धर्ममवेक्ष्येतिशेषः धर्मोधर्मरक्षकः ॥ ५ ॥ सत्यंवचनमितिशेषः

तांसदीर्घतमांगेपुस्पृष्ट्वादेवीमथाब्रवीत्॥ भविष्यंतिकुमारास्तेतेजसादित्यवर्चसः॥ ५२ ॥ अंगोवंगःकलिंगश्चपुंड्रःसुह्मश्चतेसुताः ॥ तेषांदेशाःसमाख्याताः स्वनामकथिताभुवि॥५३॥अंगस्यांगोभवद्देशोवंगोवंगस्यचस्मृतः ॥ कलिंगविषयश्चैवकलिंगस्यचसस्मृतः ॥ ५४ ॥ पुंड्रस्यपुंड्राःप्रख्याताःसुह्माःसुह्मस्यच स्मृताः॥एवंवलेःपुरावंशःप्रख्यातोवैमहर्षिजः॥ ५५ ॥ एवमन्येमहेष्वासाब्राह्मणैःक्षत्रियाभुवि ॥ जाताःपरमधर्मज्ञावीर्यवंतोमहाबलाः॥एतच्छ्रुत्वात्वमप्यत्रमातःकुरुयथेप्सितम्॥५६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मसत्यवतीसंवादेचतुरधिकशततमोऽध्यायः॥ १०४॥ ॥छ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥पुनर्भरतवंशस्यहेतुंसंतानवृद्धये ॥ वक्ष्यामिनियतंमातस्तन्मेनिगदतःशृणु॥ १ ॥ब्राह्मणोगुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमंत्र्यताम्॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषुयःसमुत्पादयेत्प्रजाः॥ २ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसत्यवतीभीष्मंवाचासंसज्जमानया ॥ विहसंतीवसव्रीडमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ सत्यमेतन्महावाहोयथावदसिभारत॥ विश्वासात्तेप्रवक्ष्यामिसंतानायकुलस्यनः ॥ ४॥ नतेशक्यमनाख्यातुमापद्धर्मंतथाविधम् ॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंपरागतिः ॥ ५॥तस्मान्निशम्यसत्यंमेकुरुष्वयदनंतरम्॥ धर्मयुक्तस्यधर्मार्थंपितुरासीत्तरीमम॥६॥साकदाचिदहंतत्रगताप्रथमयौवनम्॥ अथधर्मविदांश्रेष्ठःपरमर्षिः पराशरः॥७॥ आजगामतरींधीमांस्तरिष्यन्यमुनांनदीम्॥सतार्यमाणोयमुनांमामुपेत्याब्रवीत्तदा॥८॥ सांत्वपूर्वंमुनिश्रेष्ठःकामार्तोमधुरंवचः॥ उक्तंजन्म कुलंमत्यमस्मिदाशसुतेत्यहम्॥ ९॥तमहंशापभीताचपितुर्भीताचभारत ॥ वरैरसुलभैरुक्तानप्रत्याख्यातुमुत्सहे॥ १० ॥ अभिभूयसमांबालांतेजसावशमानयत्॥तमसालोकमावृत्यनौगतामेवभारत ॥ ११ ॥ मत्स्यगंधोमहानासीत्पुराममजुगुप्सितः ॥ तमपास्यशुभंगंधमिमंप्रादात्समेमुनिः॥ १२॥ ततोमामाहसमुनिर्गर्भमुत्सृज्यमामकम्॥द्वीपेऽस्याएवसरितःकन्यैवत्वंभविष्यसि॥ १३॥

तरीनौका ॥६॥७॥८॥९॥ उक्ताप्रलोभितेत्यर्थः ॥१०॥ बालांपुंयोगमनिच्छंतींबालामिव ॥११॥१२॥ मामकंगर्भमुत्सृज्यकन्यैवत्वंभविष्यसीतिमुनिवचनाज्जातापत्यायाअपिकन्यात्वाविनाशात्पुनर्दाशसंसर्गजंहीनवर्णत्वंनाभूत् कन्यात्वावस्थायांकामभक्षादिनिषेधाभावात् किंचपृथासत्यवत्योरनिच्छंत्योरेवसूर्यपराशराभ्यामपत्योत्पादनंकृतमतोनतयोःकन्यात्वोच्छित्तिरितिभावः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ कार्ष्ण्यात्कृष्णत्वात् ईश्वरादनन्यत्वादेवकृष्णत्वमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यक्तंनिःसंशयं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अनुबध्यतेऽनेनेत्यनुबंधःफलं परिणामेसुखकरमेवार्थादिकंतद्वि

पाराशर्योमहायोगीसबभूवमहानृषिः ॥ कन्यापुत्रोममपुराद्वैपायनइतिश्रुतः ॥ १४ ॥ योव्यस्यवेदांश्चतुरस्तपसाभगवानृषिः ॥ लोकेव्यासत्वमापेदेकार्ष्ण्या
त्कृष्णत्वमेवच ॥ १५ ॥ सत्यवादीशमपरस्तपस्वीदग्धकिल्बिषः ॥ समुत्पन्नःसतुमहान्सहपित्राततोगतः ॥ १६ ॥ सनियुक्तोमयाव्यक्तंत्वयाचाप्रतिमद्युतिः ॥
भ्रातुःक्षेत्रेषुकल्याणमपत्यंजनयिष्यति ॥ १७ ॥ सहिमामुक्तवांस्तत्रस्मरेःकृच्छ्रेषुमामिति ॥ तंस्मरिष्येमहाबाहोयदिभीष्मत्वमिच्छसि ॥ १८ ॥ तवह्यनुमते
भीष्मनियतंसमहातपाः ॥ विचित्रवीर्यक्षेत्रेषुपुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ महर्षेःकीर्तनेतस्यभीष्मःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ धर्ममर्थंच
कामंचत्रीनेतान्योनुपश्यति ॥ २० ॥ अर्थमर्थानुबंधंचधर्मंधर्मानुबंधनम् ॥ कामंकामानुबंधंचविपरीतान्पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ योविचिंत्यधियाधीरोव्यवस्यति
सबुद्धिमान् ॥ तदिदंधर्मयुक्तंचहितंचैवकुलस्यनः ॥ २२ ॥ उक्तंभवत्यायच्छ्रेयस्तन्मह्यंरोचतेभृशम् ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञातेभीष्मे
णकुरुनंदन ॥ २३ ॥ कृष्णद्वैपायनंकालीचिंतयामासवैमुनिम् ॥ सवेदान्विब्रुवन्धीमान्मातुर्विज्ञायचिंतितम् ॥ २४ ॥ प्रादुर्बभूवाविदितःक्षणेनकुरुनंदन ॥ तस्मै
पूजांततःकृत्वासुतायविधिपूर्वकम् ॥ २५ ॥ परिष्वज्यचबाहुभ्यांप्रस्नवैरभ्यषिंचत ॥ मुमोचबाष्पंदाशेयीपुत्रंदृष्ट्वाचिरस्यतु ॥ २६ ॥ तामद्भिःपरिषिच्यार्तांमह
र्षिरभिवाद्यच ॥ मातरंपूर्वजःपुत्रोव्यासोवचनमब्रवीत् ॥ २७ ॥ भवत्यायदभिप्रेतंतदहंकर्तुमागतः ॥ शाधिमांधर्मतत्त्वज्ञेकरवाणिप्रियंतव ॥ २८ ॥ तस्मैपूजां
ततोकार्षीत्पुरोधाःपरमर्षये ॥ सचतांप्रतिजग्राहविधिवन्मंत्रपूर्वकम् ॥ २९ ॥ पूजितोमंत्रपूर्वंतुविधिवत्प्रीतिमापसः ॥ तमासनगतंमातापृष्ट्वाकुशलमव्ययम् ॥
॥ ३० ॥ सत्यवत्यथवीक्ष्यैनमुवाचेदमनंतरम् ॥ मातापित्रोःप्रजायंतेपुत्राःसाधारणाःकवे ॥ ३१ ॥ तेषांपितायथास्वामीतथामातानसंशयः ॥ विधानविहितःस
त्वंयथामेप्रथमःसुतः ॥ ३२ ॥ विचित्रवीर्योब्रह्मर्षेतथामेवरजःसुतः ॥ यथैवपितृतोभीष्मस्तथात्वमपिमातृतः ॥ ३३ ॥ भ्राताविचित्रवीर्यस्ययथावापुत्रमन्यसे
अयंशांतनवःसत्यंपालयन्सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ बुद्धिंनकुरुतेऽपत्येतथाराज्याऽनुशासने ॥ सत्वंव्यपेक्षयाभ्रातुःसंतानायकुलस्यच ॥ ३५ ॥ भीष्मस्यचास्यवच
नान्नियोगाच्चममानघ ॥ अनुक्रोशाच्चभूतानांसर्वेषांरक्षणायच ॥ ३६ ॥

पर्ययंवाऽर्थनाशादिकंपश्येत् अत्यल्पदोषानुसंधानेनमहतःफलस्यनाशोनकार्यइत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ विधानविहितःपूर्वपुण्यप्र
सूतः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ व्यपेक्षयास्नेहानुबंधेन ॥ ३५ ॥ नियोगादाज्ञातः अनुक्रोशात्कृपातः ॥ ३६ ॥

आनृशंस्याददनैष्ठुर्यात् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ परंधर्मंनिवृत्तिरूपं अपरंधर्मंप्रवृत्तिरूपं आमुष्मिकमैहिकमितिवा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ देव्यौराजभार्ये ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

आनृशंस्याच्चयद्ब्रूयांतच्छ्रुत्वाकर्तुमर्हसि ॥ यवीयसस्तवभ्रातुर्भार्येसुरसुतोपमे॥ ३७ ॥ रूपयौवनसंपन्नेपुत्रकामेचधर्मतः ॥ तयोरुत्पादयापत्यंसमर्थोह्यसि
पुत्रक ॥ ३८ ॥ अनुरूपंकुलस्यास्यसंतत्याःप्रसवस्यच॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥वेत्थधर्मंसत्यवतिपरंचापरमेवच॥ ३९ ॥ तथातवमहाप्राज्ञेधर्मेप्रणिहिताम
तिः॥ तस्मादहंत्वन्नियोगाद्धर्ममुद्दिश्यकारणम्॥४०॥ईप्सितंतेकरिष्यामिदृष्टंह्येतत्सनातनम्॥भ्रातुःपुत्रान्प्रदास्यामिमित्रावरुणयोःसमान्॥ ४१ ॥ व्रतंचरेतां
तेदेव्यौनिर्दिष्टमिहयन्मया ॥ संवत्सरंयथान्यायंततःशुद्धेभविष्यतः॥ ४२ ॥ नहिमामव्रतोपेताउपेयात्काचिदंगना॥ ॥सत्यवत्युवाच॥ ॥सद्योयथाप्रपद्येते
देव्यौगर्भंतथाकुरु ॥ ४३ ॥ अराजकेषुराष्ट्रेषुप्रजाऽनाथाविनश्यति ॥ नश्यंतिचक्रियाःसर्वानास्तिवृष्टिर्नदेवता ॥ ४४ ॥ कथंचाराजकंराष्ट्रंशक्यंधारयितुंप्र
भो ॥ तस्माद्गर्भंसमाधत्स्वभीष्मःसंवर्धयिष्यति॥ ४५॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥यदिपुत्रःप्रदातव्योमयाभ्रातुरकालिकः॥ विरूपतांमेसहतांतयोरेतत्परंव्र
तम्॥ ४६॥ यदिमेसहतेगंधंरूपंवेषंतथावपुः॥ अद्यैवगर्भंकौसल्याविशिष्टंप्रतिपद्यताम्॥४७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वामहातेजाव्यासःसत्यव
तींतदा ॥ शयनेसाचकौसल्याशुचिवस्त्राह्यलंकृता॥ ४८ ॥समागमनमाकांक्षेदितिसोंऽतर्हितोमुनिः॥ ततोऽभिगम्यसादेवीस्नुषांरहसिसंगताम्॥ ४९ ॥ धर्म्यं
मर्थसमायुक्तमुवाचवचनंहितम्॥ कौसल्येधर्मतंत्रंत्वांयद्ब्रवीमिनिबोधतत्॥५०॥ भरतानांसमुच्छेदोव्यक्तंमद्भाग्यसंक्षयात्॥ व्यथितांमांचसंप्रेक्ष्यपितृवंशं
चपीडितम्॥५१॥ भीष्मोबुद्धिमदान्मह्यंकुलस्यास्यविवृद्धये॥ साचबुद्धिस्त्वय्यधीनापुत्रिप्रापयमांतथा॥ ५२ ॥ नष्टंचभारतंवंशंपुनरेवसमुद्धर॥ पुत्रंजनय
सुश्रोणिदेवराजसमप्रभम्॥ ५३ ॥ सहिराज्यधुरंगुर्वीमुद्वक्ष्यतिकुलस्यनः॥ साधर्मतोऽनुनीयैनांकथंचिद्धर्मचारिणीम्॥ भोजयामासविप्रांश्चदेवर्षीनतिथींस्त
था॥ ५४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिसत्यवत्युपदेशेपंचाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०५ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥ ॥ततःसत्यवतीकालेवधूंस्नातामृतौतदा॥ संवेशयंतीशयनेशनैर्वचनमब्रवीत्॥ १ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ यथाभीष्मेणोक्तंतथामांप्रापयइष्टार्थेनयोजय ॥ ५२ ॥ उद्वक्ष्यतिधुरंधुरउद्वहनंकरिष्यति ॥ ५३ ॥ एनांपुरुषांतरस्पर्शमनिच्छंतीमितिसूचयति कथंचिदिति ॥ ५४ ॥ ॥ इति
आदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

अनुप्रवेक्ष्यतिपुत्ररूपेणतवोदरमागमिष्यति ॥ २ ॥ साअचिंतयदित्यनेनगर्भधारणकालेयंपुरुषंस्त्रीचिंतयतितादृग्गुणःपुत्रोभवतीतिसूचितं ॥ ३ ॥ शरणंगृहं शरणंगृहरक्षित्रोरित्यमरः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

कौसल्येदेवरस्तेऽस्तिसोऽद्यत्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ॥ अप्रमत्ताप्रतीक्षैनंनिशीथेह्यागमिष्यति ॥ २ ॥ श्वश्र्वास्तद्वचनंश्रुत्वाशयानाशयनेशुभे ॥ साऽचिंतयत्तदाभी
ष्ममन्यांश्चकुरुपुंगवान्॥ ३ ॥ ततोंऽबिकायांप्रथमंनियुक्तःसत्यवागृषिः॥ दीप्यमानेषुदीपेषुशरणंप्रविवेशह॥ ४ ॥ तस्यकृष्णस्यकपिलांजटांदीप्तेचलोचने॥
बभ्रूणिचैवश्मश्रूणिदृष्ट्वादेवीन्यमीलयत्॥ ५ ॥ संबभूवतयासार्धंमातुःप्रियचिकीर्षया॥ भयात्काशिसुतातंतुनाशक्नोदभिवीक्षितुम् ॥ ६ ॥ ततोनिष्क्रांतमाग
म्यमातापुत्रमुवाचह ॥ अप्यस्यांगुणवान्पुत्रराजपुत्रोभविष्यति ॥ ७ ॥ निशम्यतद्वचोमातुर्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ नागायुतसमप्राणोविद्वान्राजर्षिसत्तमः
॥ ८ ॥ महाभागोमहावीर्योमहाबुद्धिर्भविष्यति ॥ तस्यचापिशतंपुत्राभविष्यंतिमहात्मनः ॥ ९ ॥ किंतुमातुःसवैगुण्यादंधएवभविष्यति ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामा
तापुत्रमथाब्रवीत्॥ १० ॥ नांधःकुरूणांनृपतिरनुरूपस्तपोधन ॥ ज्ञातिवंशस्यगोप्तारंपितॄणांवंशवर्धनम्॥ ११॥ द्वितीयंकुरुवंशस्यराजानंदातुमर्हसि ॥ सतथेति
प्रतिज्ञायनिश्चक्राममहायशाः॥ १२ ॥ सापिकालेनकौसल्यासुषुवेंऽधंतमात्मजम्॥ पुनरेवतुसादेवीपरिभाष्यस्नुषांततः॥ १३॥ ऋषिमावाहयत्सत्यायथापूर्वं
मरिंदम ॥ ततस्तेनैवविधिनामहर्षिस्तामपद्यत॥ १४॥ अंबालिकामथाभ्यागादृषिंदृष्ट्वाचसापितम्॥ विवर्णापांडुसंकाशासमपद्यतभारत ॥ १५ ॥ तांभीतांपां
डुसंकाशांविषण्णांप्रेक्ष्यभारत ॥ व्यासःसत्यवतीपुत्रइदंवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ यस्मात्पांडुत्वमापन्नाविरूपंप्रेक्ष्यमामिह ॥ तस्मादेषसुतस्तेवैपांडुरेवभविष्य
ति ॥ १७॥ नामचास्यैतदेवेहभविष्यतिशुभानने॥ इत्युक्त्वासनिराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः॥ १८ ॥ ततोनिष्क्रांतमालोक्यसत्यापुत्रमथाब्रवीत्॥ शशंससपु
नर्मात्रेतस्यबालस्यपांडुताम्॥ १९ ॥ तंमातापुनरेवान्यमेकंपुत्रमयाचत॥ तथेतिचमहर्षिस्तांमातरंप्रत्यभाषत॥ २० ॥ ततःकुमारंसादेवीप्राप्तकालमजीजन
त्॥ पांडुंलक्षणसंपन्नंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ २१ ॥ यस्यपुत्रामहेष्वासाजज्ञिरेपंचपांडवाः॥ ऋतुकालेततोज्येष्ठांवधूंतस्मैन्ययोजयत्॥ २२॥ सातुरूपंचगं
धंचमहर्षेःप्रविचिंत्यतम् ॥ नाकरोद्वचनंदेव्याभयात्सुरसुतोपमा ॥ २३ ॥ ततःस्वैर्भूषणैर्दासींभूषयित्वाऽप्सरोपमाम्॥ प्रेषयामासकृष्णायततःकाशिपतेःसुता
॥ २४॥ सातमृषिमनुप्राप्तंप्रत्युद्गम्याभिवाद्यच॥ संविवेशाभ्यनुज्ञातासत्कृत्योपचचारह॥ २५॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्यासत्यवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ अभुजिष्याअदासी ॥ २७ ॥ भ्राता भुजिष्यापुत्रस्यापिभ्रातृत्वंपित्रन्वयात् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रलंभमात्मस्थानेदासीनियोजनं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एतइति क्षेत्रत्वंदास्याअपीत्यनेनैवगम्यतइतिके

कामोपभोगेनरहस्तस्यांतुष्टिमगादृषिः ॥ तयासहोषितोराजन्महर्षिःसंशितव्रतः ॥ २६ ॥ उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामभुजिष्याभविष्यसि ॥ अयंचतेशुभेगर्भःश्रेयानु
दरमागतः ॥ धर्मात्माभवितालोकेसर्वबुद्धिमतांवरः ॥ २७ ॥ सजज्ञेविदुरोनामकृष्णद्वैपायनात्मजः ॥ धृतराष्ट्रस्यवैभ्रातापांडोश्चैवमहात्मनः ॥ २८ ॥ धर्मोवि
दुररूपेणशापात्तस्यमहात्मनः ॥ मांडव्यस्यार्थतत्त्वज्ञःकामक्रोधविवर्जितः ॥ २९ ॥ कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यैन्यवेदयत् ॥ प्रलंभमात्मनश्चैवशूद्रायाःपुत्र
जन्मच ॥ ३० ॥ सधर्मस्यानृणोभूत्वापुनर्मात्रासमेत्यच ॥ तस्यैगर्भंसमावेद्यतत्रैवांतरधीयत ॥ ३१ ॥ एतेविचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेद्वैपायनादपि ॥ जज्ञिरेदेवगर्भा
भाःकुरुवंशविवर्धनाः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविचित्रवीर्यसुतोत्पत्तौषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ किंकृतंकर्मधर्मेणयेनशापमुपेयिवान् ॥ कस्यशापाच्चब्रह्मर्षेःशूद्रयोनावजायत ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ बभूवब्राह्मणःक
श्चिन्मांडव्यइतिविश्रुतः ॥ धृतिमान्सर्वधर्मज्ञःसत्येतपसिचस्थितः ॥ २ ॥ सआश्रमपदद्वारिवृक्षमूलेमहातपाः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महायोगीतस्थौमौनव्रतान्वितः ॥ ३ ॥
तस्यकालेनमहतातस्मिंस्तपसिवर्ततः ॥ तमाश्रममनुप्रापादस्यवोलोत्रहारिणः ॥ ४ ॥ अनुसार्यमाणाबहुभीरक्षिभिर्भरतर्षभ ॥ तेतस्यावसथेलोत्रंदस्यवः
कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ निधायचभयाल्लीनास्तत्रैवानागतेबले ॥ तेषुलीनेष्वथोशीघ्रंततस्तद्रक्षिणांबलम् ॥ ६ ॥ आजगामततोपश्यंस्तमृषिंतस्करानुगाः ॥ तमपृच्छं
स्ततोराजंस्तथावृत्तंतपोधनम् ॥ ७ ॥ कतमेनपथायातादस्यवोद्विजसत्तम ॥ तेनगच्छामहेब्रह्मन्यथाशीघ्रतरंवयम् ॥ ८ ॥ तथातुरक्षिणांतेषांब्रुवतांसतपोधनः ॥
नकिंचिद्वचनंराजन्नब्रवीत्साध्वसाधुवा ॥ ९ ॥ ततस्तेराजपुरुषाविचिन्वानास्तमाश्रमम् ॥ ददृशुस्तत्रलीनांस्तांश्चौरांस्तद्द्रव्यमेवच ॥ १० ॥ ततःशंकासमभवद्र
क्षिणांतंमुनिंप्रति ॥ संयम्यैनंततोराज्ञेदस्यूंश्चैवन्यवेदयन् ॥ ११ ॥ तंराजासहतैश्चौरैरन्वशाद्वध्यतामिति ॥ सरक्षिभिस्तैरज्ञातःशूलेप्रोतोमहातपाः ॥ १२ ॥ तत
स्तेशूलमारोप्यतंमुनिंरक्षिणस्तदा ॥ प्रतिजग्मुर्महीपालंधनान्यादायतान्यथ ॥ १३ ॥

चित् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ किंकृतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ लोत्रंलुप्यतइतिव्युत्पत्त्या
चोरापहृतंधनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संयम्यचोरवन्निगृह्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ ऋषीन्वेदान्समुपानयत्स्वाधीनानकरोत् चिरंवेदनार्तोपिवेदान्नविस्मृतवानित्यर्थः यद्वाऋषीन्मुनीन्स्वसमीपेउपानयदित्युक्तंतदेवविवृणोति शूलाग्रइत्यादिना ॥ १५ ॥ दर्शयंतःस्वानिरूपाणि प्रकाशयंतः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति दोषतोनकमपिदोषिणंकथयामि स्वकृतमेवभुंजेइत्यर्थः ॥ १ ॥

शूलस्थःसतुधर्मात्माकालेनमहताततः ॥ निराहारोपिविप्रर्षिर्मरणंनाभ्यपद्यत ॥ १४ ॥ धारयामासचप्राणानृषींश्चसमुपानयत् ॥ शूलाग्रेतप्यमानेनतपस्तेन महात्मना ॥ १५ ॥ संतापंपरमंजग्मुर्मुनयस्तपसान्विताः ॥ तेरात्रौशकुनाभूत्वासंनिपत्त्यतुभारत ॥ दर्शयंतोयथाशक्तितमपृच्छन्द्विजोत्तमम् ॥ १६ ॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्किंपापंकृतवानसि ॥ येनेहसमनुप्राप्तंशूलेदुःखभयंमहत् ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअणीमांडव्योपाख्यानेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसमुनिशार्दूलस्तानुवाचतपोधनान् ॥ दोषतःकंगमिष्यामिनहिमेऽन्योपराध्यति ॥ १ ॥ तंदृष्ट्वारक्षिणस्तत्रतथाबहुतिथेऽहनि ॥ न्यवेदयंस्तथाराज्ञेयथावृत्तंनराधिप ॥ २ ॥ श्रुत्वाचवचनंतेषांनिश्चित्यसहमंत्रिभिः ॥ प्रसादयामासतदाशूलस्थमृषिसत्तमम् ॥ ३ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ यन्मयाऽपकृतंमोहादज्ञानादृषिसत्तम ॥ प्रसादयेत्वांतत्राहंनमेत्वंक्रोद्धुमर्हसि ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाप्रसादमकरोन्मुनिः ॥ कृतप्रसादंराजातंततःसमवतारयत् ॥ ५ ॥ अवतार्यचशूलाग्रात्तच्छूलंनिश्चकर्षह ॥ अशक्नुवंश्चनिष्क्रष्टुंशूलंमूलेसचिच्छिदे ॥ ६ ॥ सतथांतर्गतेनैवशूलेनव्यचरन्मुनिः ॥ तेनातितपसालोकान्विजिग्येदुर्लभान्परैः ॥ ७ ॥ अणीमांडव्यइतिचततोलोकेषुगीयते ॥ सगत्वासदनंविप्रोधर्मस्यपरमात्मवित् ॥ ८ ॥ आसनस्थंततोधर्मंदृष्ट्वोपालभतप्रभुः ॥ किंनुतद्दुष्कृतंकर्ममयाकृतमजानता ॥ ९ ॥ यस्येयंफलनिर्वृत्तिरीदृश्यासादितामया ॥ शीघ्रमाचक्ष्वमेतत्त्वंपश्यमेतपसोबलम् ॥ १० ॥ ॥ धर्मउवाच ॥ ॥ पतंगिकानांपुच्छेषुत्वयेषीकाप्रवेशिता ॥ कर्मणस्तस्यतेप्राप्तंफलमेतत्तपोधन ॥ ११ ॥ स्वल्पमेवयथादत्तंदानंबहुगुणंभवेत् ॥ अधर्मएवंविप्रर्षेबहुदुःखफलप्रदः ॥ १२ ॥ ॥ अणीमांडव्यउवाच ॥ ॥ कस्मिन्कालेमयातत्तुकृतंब्रूहियथातथम् ॥ तेनोक्तोधर्मराजेनबालभावेत्वयाकृतम् ॥ १३ ॥ ॥ अणीमांडव्यउवाच ॥ ॥ बालोहिद्वादशाद्वर्षाज्जन्मतोयत्करिष्यति ॥ नभविष्यत्यधर्मोत्रनप्रज्ञास्यंतिवैदिशः ॥ १४

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मूलेदेहांतःप्रविष्टशूलभागस्यांतिके मूलंवित्तेंतिकेइतिमेदिनी ॥ ६ ॥ व्यचरदाचरत्तपइतिशेषः ॥ ७ ॥ अणीशूलाग्रंतद्युक्तोमांडव्यः ॥ ८ ॥ उपालभतगर्हितवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दिशोदेशनाःधर्मशास्त्राणि यतोनप्रज्ञास्यंतिबालत्वात् ॥ १४ ॥

ब्राह्मणवधोब्राह्मणपीडनं ॥ १५ ॥ मर्यादामिति बालोहीतिहेतूपन्यासपूर्वकंद्वादशवर्षपर्यंतंकृताकृतप्रत्यवायोनास्तीत्युत्सर्गउक्तः स्वयंतुवर्षद्वयंतत्राधिकंप्रचिक्षेप ॥ १६ ॥ चतुर्दशादूर्ध्वंपापमस्तीतिपौ
राणंमतमिदं वस्तुतस्तूक्तहेतोःपुण्यपापविभागज्ञानपर्यंतमेवपापानुत्पत्तिः तेनपंचवर्षाद्यंतरएवदोषोनास्तीत्यादिवचनंविद्वदभिप्रायं अन्यथाकलिशेषेअल्पायुष्ट्वेनपापाभावप्रसंगःस्यात् ॥ १७ ॥ १८ ॥

अल्पेऽपराधेऽपिमहान्ममदंडस्त्वयाधृतः ॥ गरीयान्ब्राह्मणवधःसर्वभूतवधादपि ॥ १५ ॥ शूद्रयोनावतोधर्ममानुषःसंभविष्यसि ॥ मर्यादांस्थापयाम्यद्यलो
केधर्मफलोदयाम् ॥ १६ ॥ आचतुर्दशकाद्वर्षान्नभविष्यतिपातकम् ॥ परतःकुर्वतामेवदोषएवभविष्यति ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतेनत्वपराधेनशापा
त्तस्यमहात्मनः ॥ धर्मोविदुररूपेणशूद्रयोनावजायत ॥ १८ ॥ धर्मेचार्थेचकुशलोलोभक्रोधविवर्जितः ॥ दीर्घदर्शीशमपरःकुरूणांचहितेरतः ॥ १९ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिआणीमांडव्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेषुत्रि
षुकुमारेषुजातेषुकुरुजांगलम् ॥ कुरवोथकुरुक्षेत्रंत्रयमेतदवर्धत ॥ १ ॥ ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिःसस्यानिरसवंतिच ॥ यथर्तुवर्षीपर्जन्योबहुपुष्पफलाद्रुमाः ॥ २ ॥
वाहनानिप्रहृष्टानिमुदितामृगपक्षिणः ॥ गंधवंतिचमाल्यानिरसवंतिफलानिच ॥ ३ ॥ वणिग्भिश्चान्वकीर्यंतनगराण्यथशिल्पिभिः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चसंत
श्चसुखिनोऽभवन् ॥ ४ ॥ नाभवन्दस्यवःकेचिन्नाधर्मरुचयोजनाः ॥ प्रदेशेष्वपिराष्ट्राणांकृतंयुगमवर्तत ॥ ५ ॥ धर्मक्रियायज्ञशीलाःसत्यव्रतपरायणाः ॥ अ
न्योन्यप्रीतिसंयुक्ताव्यवर्धतप्रजास्तदा ॥ ६ ॥ मानक्रोधविहीनाश्चनरालोभविवर्जिताः ॥ अन्योऽन्यमभ्यनंदंतधर्मोत्तरमवर्तत ॥ ७ ॥ तन्महोदधिवत्पूर्णंनगरं
वैव्यरोचत ॥ द्वारतोरणनिर्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ॥ ८ ॥ प्रासादशतसंबाधंमहेंद्रपुरसंनिभम् ॥ नदीषुवनखंडेषुवापीपल्वलसानुषु ॥ काननेषुचरम्येषुविजह्रुर्मु
दिताजनाः ॥ ९ ॥ उत्तरैःकुरुभिःसार्धंदक्षिणाःकुरवस्तथा ॥ विस्पर्धमानाव्यचरंस्तथादेवर्षिचारणैः ॥ १० ॥ नाभवत्कृपणःकश्चिन्नाभवन्विधवाःस्त्रियः ॥ त
स्मिन्जनपदेरम्येकुरुभिर्बहुलीकृते ॥ ११ ॥ कूपारामसभावाप्योब्राह्मणावसथास्तथा ॥ बभूवुःसर्वर्धियुतास्तस्मिन्राष्ट्रेसदोत्सवाः ॥ १२ ॥ भीष्मेणधर्मतो
राजन्सर्वतःपरिरक्षिते ॥ बभूवरमणीयश्चचैत्ययूपशतांकितः ॥ १३ ॥

दीर्घदर्शीसर्वकालपरामर्शी शमपरोनिर्वैरः ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेष्विति कुरुजांगलंदेशःकुरवःपुरुषाःकुरुक्षेत्रं
तेषांवासस्थानं ॥ १ ॥ देशंस्तौति ऊर्ध्वेति ऊर्ध्वसस्याप्रचुरसस्या ॥ २ ॥ ३ ॥ कुरूंस्तौति शूराश्चेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्थानंस्तौति तन्महेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

विसृज्य परराष्ट्रस्थाअपिसुखार्थिनोत्रैवप्रविष्टाइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रमःशास्त्राभ्यासः व्यायामोबाहुयुद्धाद्यभ्यासः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धर्मेचपरममात्मदर्शनंगतःप्राप्तः अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तेः ॥ २२ ॥ निर्वचनंप्रशंसा ॥ २३ ॥ २४ ॥ पारसवत्वाच्छूद्रायांब्राह्मणाज्जातत्वात् करणत्वाच्चेत्यपपाठः लक्षणयावातथाव्याख्येयं शूद्रायांक

सदेशःपरराष्ट्राणिविसृज्याभिप्रवर्धितः॥ भीष्मेणविहितंराष्ट्रेधर्मचक्रमवर्तत ॥ १४ ॥ क्रियमाणेषुकृत्येषुकुमाराणांमहात्मनाम् ॥ पौरजानपदाःसर्वेबभूवुःपरमोत्सुकाः ॥ १५ ॥ गृहेषुकुरुमुख्यानांपौराणांचनराधिप ॥ दीयतांभुज्यतांचेतिवाचोश्रूयंतसर्वशः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ जन्मप्रभृतिभीष्मेणपुत्रवत्परिपालिताः ॥ १७ ॥ संस्कारैःसंस्कृतास्तेतुव्रताध्ययनसंयुताः ॥ श्रमव्यायामकुशलाःसमपद्यंतयौवनम् ॥ १८ ॥ धनुर्वेदेचवेदेचगदायुद्धेऽसिचर्मणि ॥ तथैवगजशिक्षायांनीतिशास्त्रेषुपारगाः ॥ १९ ॥ इतिहासपुराणेषुनानाशिक्षासुबोधिताः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञाःसर्वत्रकृतनिश्चयाः ॥ २० ॥ पांडुर्धनुषिविक्रांतोनरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ अन्येभ्योबलवानासीद्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ २१ ॥ त्रिषुलोकेषुनत्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ॥ धर्मनित्यस्तथाराजन्धर्मेचपरमंगतः ॥ २२ ॥ प्रनष्टंशांतनोर्वंशंसमीक्ष्यपुनरुद्धृतम् ॥ ततोनिर्वचनंलोकेसर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥ २३ ॥ वीरसूनांकाशिसुतेदेशानांकुरुजांगलम् ॥ सर्वधर्मविदांभीष्मःपुराणांगजसाह्वयम् ॥ २४ ॥ धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्ट्वाद्राज्यंनप्रत्यपद्यत ॥ पारसवत्वाद्विदुरोराजापांडुर्बभूवह ॥ २५ ॥ कदाचिदथगांगेयःसर्वनीतिमतांवरः ॥ विदुरंधर्मतत्त्वज्ञंवाक्यमाहयथोचितम् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुराज्याभिषेकेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ गुणैःसमुदितंसम्यगिदंनःप्रथितंकुलम् ॥ अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् ॥ १ ॥ रक्षितंराजभिःपूर्वंधर्मविद्भिर्महात्मभिः ॥ नोत्सादमगमच्चेदंकदाचिदिहनःकुलम् ॥ २ ॥ मयाचसत्यवत्याचकृष्णेनचमहात्मना ॥ समवस्थापितंभूयोयुष्मासुकुलतंतुषु ॥ ३ ॥ तच्चैतद्वर्धतेभूयःकुलंसागरवद्यथा ॥ तथामयाविधातव्यंत्वयाचैवनसंशयः ॥ ४ ॥ श्रूयतेयादवीकन्यास्वनुरूपाकुलस्यनः ॥ सुबलस्यात्मजाचैवतथामद्रेश्वरस्यच [illegible] ॥ कुलीनारूपवत्यश्चताःकन्याःपुत्रसर्वशः ॥ उचिताश्चैवसंबंधेतेऽस्माकंक्षत्रियर्षभाः ॥ ६ ॥

रणोवैश्यादितितन्निर्वचनात् ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गुणैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यादवीयादवस्यशूरस्यकुंतिभोजस्यवाअपत्यं ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रेषयामासदूतमितिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ दित्सितंदातुमिष्टं ॥ १३ ॥ बहुगुणंबहुधागुणितं ॥ १४ ॥ नाभ्यसूयांपत्युरभिभवंनकुर्यां ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नान्वकी

मन्येवरयितव्यास्ताइत्यहंधीमतांवर ॥ संतानार्थंकुलस्यास्ययद्वाविदुरमन्यसे ॥ ७ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ तस्मा
त्स्वयंकुलस्यास्यविचार्यकुरुयद्धितम् ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथशुश्रावविप्रेभ्योगांधारींसुबलात्मजाम् ॥ आराध्यवरदंदेवंभगनेत्रहरंहरम् ॥ ९ ॥ गां
धारीकिलपुत्राणांशतंलेभेवरंशुभा ॥ इतिशुश्रावतत्त्वेनभीष्मःकुरुपितामहः ॥ १० ॥ ततोगांधारराजस्यप्रेषयामासभारत ॥ अचक्षुरितितत्रासीत्सुबलस्यवि
चारणा ॥ ११ ॥ कुलंख्यातिंचवृत्तंचबुद्ध्यातुप्रसमीक्ष्यसः ॥ ददौतांधृतराष्ट्रायगांधारींधर्मचारिणीम् ॥ १२ ॥ गांधारीत्वथशुश्रावधृतराष्ट्रमचक्षुषम् ॥ आत्मानं
दित्सितंचास्मैपित्रामात्राचभारत ॥ १३ ॥ ततःसापट्टमादायकृत्वाबहुगुणंतदा ॥ बबंधनेत्रेस्वेराजन्पतिव्रतपरायणा ॥ १४ ॥ नाभ्यसूयांपतिमहमित्येवंकृतनि
श्चया ॥ ततोगांधारराजस्यपुत्रःशकुनिरभ्ययात् ॥ १५ ॥ स्वसारंवयसालक्ष्म्यायुक्तामादायकौरवान् ॥ तांतदाधृतराष्ट्रायददौपरमसत्कृताम् ॥ भीष्मस्यानुमते
चैवविवाहंसमकारयत् ॥ १६ ॥ दत्त्वासभगिनींवीरोयथार्हंचपरिच्छदम् ॥ पुनरायात्स्वनगरंभीष्मेणप्रतिपूजितः ॥ १७ ॥ गांधार्यपिवरारोहाशीलाचारविचेष्टि
तैः ॥ तुष्टिंकुरूणांसर्वेषांजनयामासभारत ॥ १८ ॥ वृत्तेनाराध्यतान्सर्वान्गुरून्पतिपरायणा ॥ वाचाऽपिपुरुषानन्यान्सुव्रतानान्वकीर्तयत् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रविवाहेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शूरोना
मयदुश्रेष्ठोवसुदेवपिताऽभवत् ॥ तस्यकन्यापृथानामरूपेणाप्रतिमाभुवि ॥ १ ॥ पितृष्वस्रीयायसतामनपत्यायभारत ॥ अग्र्यमग्रेप्रतिज्ञायस्वस्यापत्यंससत्य
वाक् ॥ २ ॥ अग्रजामथतांकन्यांशूरोनुग्रहकांक्षिणे ॥ प्रददौकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ॥ ३ ॥ नियुक्तासापितुर्गेहेब्राह्मणातिथिपूजने ॥ उग्रंपर्यचरत्त
त्रब्राह्मणंसंशितव्रतम् ॥ ४ ॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः ॥ तमुग्रंसंशितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयत् ॥ ५ ॥ तस्यैसप्रददौमंत्रमापद्धर्मान्ववेक्षया ॥ अभिचा
राभिसंयुक्तमब्रवीच्चैवतांमुनिः ॥ ६ ॥

र्तयत्नप्रत्युत्तरंदत्तवती ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शूरइति ॥ १ ॥ अग्र्यंप्रथमं अग्रेजन्मतः पूर्वंप्रतिज्ञायमयाप्रथममपत्यं
तुभ्यंदेयमितिप्रतिश्रुत्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्मेनिगूढनिश्चयंबहिःक्रौर्यदर्शनपरत्वात् ॥ ५ ॥ आपद्धर्मान्ववेक्षयेतिभाविसंतानप्रतिबंधस्यानागतावेक्षणेन अभिचारोवश्याकर्षणादिदृष्टफलंतद्युक्तं ॥ ६ ॥

॥७॥८॥९॥१०॥११॥ स्वापराद्धापि संधिरार्षः ॥१२॥१३॥ मत्संमम ॥ १४ ॥ १५ ॥१६ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ गूहमानाछादयंती अपचारंमनाचारं ॥ २२ ॥ २३ ॥ वसुनाकुंडलकवचादिद्रव्ये

यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तस्यतस्यप्रभावेणतवपुत्रोभविष्यति ॥ ७ ॥ तथोक्तासातुविप्रेणकुंतीकौतूहलान्विता ॥ कन्यासतीदेवमर्कमाजुहावयशस्विनी ॥ ८ ॥ साददर्शतमायांतंभास्करंलोकभावनम् ॥ विस्मिताचानवद्यांगीदृष्ट्वातन्महदद्भुतम् ॥ ९ ॥ तांसमासाद्यदेवस्तुविवस्वानिदमब्रवीत् ॥ अयमस्म्यसितापांगिब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ १० ॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥कश्चिन्मेब्राह्मणःप्रादाद्वरंविद्यांचशत्रुहन् ॥ तद्विजिज्ञासयाह्वानंकृतवत्यस्मितेविभो ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नपराधेत्वांशिरसाऽहंप्रसादये ॥ योषितोहिसदारक्ष्याःस्वापराद्धाऽपिनित्यशः ॥ १२ ॥ ॥सूर्यउवाच॥ ॥वेदाहंसर्वमेवैतद्यद्दुर्वासावरंददौ ॥ संत्यज्यभयमेवेहक्रियतांसंगमोमम ॥ १३ ॥ अमोघंदर्शनंमह्यमाहूतश्चास्मितेशुभे ॥ वृथाह्वानेऽपितेभीरुदोषःस्यान्नात्रसंशयः ॥ १४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्ताबहुविधंसांत्वपूर्वंविवस्वता ॥ सातुनैच्छद्वरारोहाकन्याहमितिभारत ॥ १५ ॥ बंधुपक्षभयाद्भीतालज्जयाचयशस्विनी ॥ तामर्कःपुनरेवेदमब्रवीद्भरतर्षभ ॥ १६ ॥ मत्प्रसादान्नतेराज्ञिभवितादोषइत्युत ॥ एवमुक्त्वासभगवान्कुंतिराजसुतांतदा ॥ १७ ॥ प्रकाशकर्तातपनःसंबभूवतयासह ॥ तत्रवीरःसमभवत्सर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ आमुक्तकवचःश्रीमान्देवगर्भःश्रियाऽन्वितः ॥ १८ ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ अजायतसुतःकर्णःसर्वलोकेषुविश्रुतः ॥ १९ ॥ प्रादाच्चतस्यैकन्यात्वंपुनःसपरमद्युतिः ॥ दत्त्वाचतपतांश्रेष्ठोदिवमाचक्रमेततः ॥ २० ॥ दृष्ट्वाकुमारंजातंसावार्ष्णेयीदीनमानसा ॥ एकाग्रंचिंतयामासाकिंकृत्वासुकृतंभवेत् ॥ २१ ॥ गूहमानापचारंसाबंधुपक्षभयात्तदा ॥ उत्ससर्जकुमारंतंजलेकुंतीमहाबलम् ॥ २२ ॥ तमुत्सृष्टंजलेगर्भंराधाभर्तामहायशाः ॥ पुत्रत्वेकल्पयामाससभार्यःसूतनंदनः ॥ २३ ॥ नामधेयंचचक्रातेतस्यबालस्यतावुभौ ॥ वसुनासहजातोऽयंवसुषेणोभवत्विति ॥ २४ ॥ सवर्धमानोबलवान्सर्वास्त्रेषूद्यतोऽभवत् ॥ आपृष्ठतापादादित्यमुपातिष्ठतवीर्यवान् ॥ २५ ॥ तस्मिन्कालेतुजपतस्तस्यवीरस्यधीमतः ॥ नादेयंब्राह्मणेष्वासीत्किंचिद्वसुमहीतले ॥ २६ ॥ तमिंद्रोब्राह्मणोभूत्वाभिक्षार्थीसमुपागमत् ॥ कवचंप्रार्थयामासफाल्गुनस्यहितेरतः ॥ २७ ॥ स्वशरीरात्समुत्कृत्यकवचंस्वंनिसर्गजम् ॥ विप्ररूपायशक्रायददौकर्णःकृतांजलिः ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यतुदेवेशस्तुष्टस्तेनास्यकर्मणा ॥ ददौशक्तिंसुरपतिर्वाक्यंचेदमुवाचह ॥ २९ ॥ देवासुरमनुष्याणांगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ यमेकंजेतुमिच्छेथाःसोनयानभविष्यति ॥ ३० ॥

णबद्धइतिवसुषेणः ॥ २४ ॥ आपृष्ठतापान्मध्याह्नातूपरतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

कर्णइतिसहजकवचकर्तनात्कर्णः विशेषतःकर्तनेनवैकर्तनः स्वार्थेतद्धितः वस्तुतस्तुविकर्तनस्यसूर्यस्यापत्यत्वाद्वैकर्तनः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिकशततमो

प्राङ्नामतस्यकथितंवसुषेणइतिक्षितौ ॥ कर्णोवैकर्तनश्चैवकर्मणातेनसोऽभवत् ॥ ३१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकर्णसंभवेएकादशा
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सत्त्वरूपगुणोपेताधर्मारामामहाव्रता ॥ दुहिताकुंतिभोजस्यपृथापृथुललो
चना ॥ १ ॥ तांतुतेजस्विनींकन्यांरूपयौवनशालिनीम् ॥ व्यावृण्वन्पार्थिवाःकेचिदतीवस्त्रीगुणैर्युताम् ॥ २ ॥ ततःसाकुंतिभोजेनराज्ञाऽऽहूयनराधिपान् ॥ पित्रास्वयं
वरेदत्तादुहिताराजसत्तम ॥ ३ ॥ ततःसारंगमध्यस्थंतेषांराज्ञांमनस्विनी ॥ ददर्शराजशार्दूलंपांडुंभरतसत्तमम् ॥ ४ ॥ सिंहदर्पंमहोरस्कंवृषभाक्षंमहाबलम् ॥ आ
दित्यमिवसर्वेषांराज्ञांप्रच्छाद्यवैप्रभाः ॥ ५ ॥ तिष्ठंतंराजसमितौपुरंदरमिवापरम् ॥ तंदृष्ट्वासाऽनवद्यांगीकुंतिभोजसुताशुभा ॥ ६ ॥ पांडुंनरवरंरंगेहृदयेनाकुला
ऽभवत् ॥ ततःकामपरीतांगीसकृत्प्रचलमानसा ॥ ७ ॥ व्रीडमानास्रजंकुंतीराज्ञःस्कंधेसमासजत् ॥ तंनिशम्यवृतंपांडुंकुंत्यासर्वेनराधिपाः ॥ ८ ॥ यथागतंसमा
जग्मुर्गजैरश्वैरथैस्तथा ॥ ततस्तस्याःपिताराजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ॥ ९ ॥ सतयाकुंतिभोजस्यदुहित्राकुरुनंदनः ॥ युयुजेऽमितसौभाग्यःपौलोम्यामघवानिव
॥ १० ॥ कुंत्याःपांडोश्चराजेंद्रकुंतीभोजोमहीपतिः ॥ कृत्वोद्वाहंतदातंतुनानावसुभिरर्चितम् ॥ स्वपुरंप्रेषयामाससराजाकुरुसत्तम ॥ ११ ॥ ततोबलेनमहताना
नाध्वजपताकिना ॥ स्तूयमानःसचाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ १२ ॥ संप्राप्यनगरंराजापांडुःकौरवनंदनः ॥ न्यवेशयततांभार्यांकुंतींस्वभवनेप्रभुः ॥ १३ ॥
॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकुंतीविवाहेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःशांतन
वोभीष्मोराज्ञःपांडोर्यशस्विनः ॥ विवाहस्यापरस्यार्थेचकारमतिमान्मतिम् ॥ १ ॥ सोऽमात्यैःस्थविरैःसार्धंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ बलेनचतुरंगेणययौमद्रपतेःपुरं
॥ २ ॥ तमागतमभिश्रुत्यभीष्मंवाहीकपुंगवः ॥ प्रत्युद्गम्यार्चयित्वाचपुरंप्रावेशयन्नृपः ॥ ३ ॥ दत्त्वातस्यासनंशुभ्रंपाद्यमर्घ्यंतथैवच ॥ मधुपर्कंचमद्रेशःपप्रच्छा
गमनेऽर्थिताम् ॥ ४ ॥ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंकुरूद्वहः ॥ आगतंमांविजानीहिकन्यार्थिनमरिंदम ॥ ५ ॥

ऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सत्त्वेति धर्मारामाधर्मैकनिष्ठा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यद्यपिकन्याशुल्कग्रहणमासुरेविवाहेदृष्टंतथापिकुलधर्मत्वादपरिहार्यमित्याह पूर्वैरिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ धर्मएषःआर्षेपिविवाहेकन्याशुल्कत्वेनगोमिथुनग्रहस्यविधानात्तथा

श्रूयतेभवतःसाध्वीस्वसामाद्रीयशस्विनी॥ तामहंवरयिष्यामिपांडोरर्थेयशस्विनीम्॥ ६ ॥ युक्तरूपोहिसंबंधेत्वंनोराजन्वयंतव॥ एतत्संचिंत्यमद्रेशगृहाणास्मा
न्यथाविधि ॥ ७ ॥ तमेवंवादिनंभीष्मंप्रत्यभाषतमद्रपः ॥ नहिमेऽन्योवरस्त्वत्तःश्रेयानितिमतिर्मम ॥ ८ ॥ पूर्वैःप्रवर्तितंकिंचित्कुलेऽस्मिन्नृपसत्तमैः ॥ साधुवा
यदिवाऽसाधुतन्नातिक्रांतुमुत्सहे॥ ९ ॥ व्यक्तंतद्भवतश्चापिविदितंनात्रसंशयः ॥ नचयुक्तंतथावक्तुंभवान्देहीतिसत्तम ॥ १० ॥ कुलधर्मःसनोवीरप्रमाणंपरमं
चतत्॥ तेनत्वांनब्रवीम्येतदसंदिग्धंवचोऽरिहन् ॥ ११ ॥ तंभीष्मःप्रत्युवाचेदंमद्रराजंजनाधिपः॥ धर्मएषपरोराजन्स्वयमुक्तःस्वयंभुवा ॥ १२॥ नात्रकश्चनदो
षोस्तिपूर्वैर्विधिरयंकृतः॥ विदितेयंचतेशल्यमर्यादासाधुसंमता ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वासमहातेजाःशातकुंभंकृताकृतम्॥ रत्नानिचविचित्राणिशल्यायादात्सहस्रशः
॥ १४ ॥ गजानश्वान्रथांश्चैववासांस्याभरणानिच ॥ मणिमुक्ताप्रवालंचगांगेयोव्यसृजच्छुभम् ॥ १५॥ तत्प्रगृह्यधनंसर्वंशल्यःसंप्रीतमानसः॥ ददौतांसमलं
कृत्यस्वसारंकौरवर्षभे॥ १६ ॥ सतांमाद्रीमुपादायभीष्मःसागरगासुतः॥ आजगामपुरींधीमान्प्रविष्टोगजसाह्वयम्॥ १७॥ ततइष्टेऽहनिप्राप्तेमुहूर्तेसाधुसंमते॥
जग्राहविधिवत्पाणिंमाद्र्याःपांडुर्नराधिपः॥ १८ ॥ ततोविवाहेनिर्वृत्तेसराजाकुरुनंदनः ॥ स्थापयामासतांभार्यांशुभेवेश्मनिभाविनीं ॥ १९ ॥ सताभ्यांव्यच
रत्सार्धंभार्याभ्यांराजसत्तमः॥ कुंत्यामाद्र्याचराजेंद्रोयथाकामंयथासुखम् ॥ २० ॥ ततःसकौरवोराजाविहृत्यत्रिदशानिशाः॥ जिगीषयामहींपांडुर्निरक्राम
त्पुरात्प्रभो ॥ २१ ॥ सभीष्मप्रमुखान्वृद्धानभिवाद्यप्रणम्यच॥ धृतराष्ट्रंचकौरव्यंतथान्यान्कुरुसत्तमान्॥ आमंत्र्यप्रययौराजातैश्चैवाप्यनुमोदितः॥ २२ ॥ मं
गलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनंदितः ॥ गजवाजिरथौघेनबलेनमहताऽगमत् ॥ २३ ॥ सराजादेवगर्भाभोविजिगीषुर्वसुंधराम्॥ हृष्टपुष्टबलैःप्रायात्पांडुःशत्रू
ननेकशः॥ २४ ॥ पूर्वमागस्कृतोगत्वादशार्णाःसमरेजिताः॥ पांडुनानरसिंहेनकौरवाणांयशोभृता॥ २५॥ ततःसेनामुपादायपांडुर्नानाविधध्वजाम्॥ प्रभूतह
स्त्यश्वयुतांपदातिरथसंकुलाम्॥ २६॥

चशिष्टादृतत्वादयमपिधर्मःस्वयंभुवावेदेनैवोक्तइत्यवसेयं एतेनविगीतोपिकुलाचारोनत्याज्यइत्युक्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥ शातकुंभंकांचनं कृताकृतंघटितमघटितंच ॥ १४ ॥ व्यसृजत्प्रादात् ॥ १५॥१६॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ त्रिदशाःत्रिंशत्॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आगस्कृतश्चोरप्रायाःपर्वताद्याश्रयित्वात् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ कुरुकर्मसुयोजिताःकुरूणांदासभूताःकृताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नागपुराधिपोहस्तिनापुरेशः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ प्रतीतमनसोनिष्कलुषचित्ताःअत

आगस्कारीमहीपानांबहूनांबलदर्पितः ॥ गोप्तामगधराष्ट्रस्यदीर्घोराजगृहेहतः ॥ २७ ॥ ततःकोशंसमादायवाहनानिचभूरिशः ॥ पांडुनामिथिलांगत्वाविदे
हाःसमरेजिताः ॥ २८ ॥ तथाकाशिषुसुह्मेषुपुंड्रेषुचनरर्षभ ॥ स्वबाहुबलवीर्येणकुरूणामकरोद्यशः ॥ २९ ॥ तंशरौघमहाज्वालंशस्त्रार्चिषमरिंदमम् ॥ पांडुपाव
कमासाद्यव्यदह्यंतनराधिपाः ॥ ३० ॥ तेससेनाःससेनेनविध्वंसितबलान्नृपाः ॥ पांडुनावशगाःकृत्वाकुरुकर्मसुयोजिताः ॥ ३१ ॥ तेचतेनिर्जिताःसर्वेपृथिव्यां
सर्वपार्थिवाः ॥ तमेकंमेनिरेशूरंदेवेष्विवपुरंदरम् ॥ ३२ ॥ तंकृतांजलयःसर्वेप्रणतावसुधाधिपाः ॥ उपाजग्मुर्धनंगृह्यरत्नानिविविधानिच ॥ ३३ ॥ मणिमुक्ता
प्रवालंचसुवर्णंरजतंबहु ॥ गोरत्नान्यश्वरत्नानिरथरत्नानिकुंजरान् ॥ ३४ ॥ खरोष्ट्रमहिषीश्चैवयच्चकिंचिदजाविकम् ॥ कंबलाजिनरत्नानिरांकवास्तरणानिच ॥
तत्सर्वंप्रतिजग्राहराजानागपुराधिपः ॥ ३५ ॥ तदादायययौपांडुःपुनर्मुदितवाहनः ॥ हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणिपुरंचगजसाह्वयम् ॥ ३६ ॥ शांतनोराजसिंहस्यभरत
स्यचधीमतः ॥ प्रनष्टःकीर्तिजःशब्दःपांडुनापुनराहृतः ॥ ३७ ॥ येपुराकुरुराष्ट्राणिजह्रुःकुरुधनानिच ॥ तेनागपुरसिंहेनपांडुनाकरदीकृताः ॥ ३८ ॥ इत्यभाषंत
राजानोराजामात्याश्चसंगताः ॥ प्रतीतमनसोहृष्टाःपौरजानपदैःसह ॥ ३९ ॥ प्रत्युद्ययुश्चतंप्राप्तंसर्वेभीष्मपुरोगमाः ॥ तेनदूरमिवाध्वानंगत्वानागपुरालया
त् ॥ ४० ॥ आवृतंददृशुर्हृष्टालोकंबहुविधैर्धनैः ॥ नानायानसमानीतैरत्नैरुच्चावचैस्तदा ॥ ४१ ॥ हस्त्यश्वरथरत्नैश्चगोभिरुष्ट्रैस्तथाविभिः ॥ नांतंददृशुरासाद्यभी
ष्मेणसहकौरवाः ॥ ४२ ॥ सोऽभिवाद्यपितुःपादौकौसल्यानंदवर्धनः ॥ यथाऽर्हंमानयामासपौरजानपदानपि ॥ ४३ ॥ प्रमृद्यपुरराष्ट्राणिकृतार्थंपुनरागतम् ॥
पुत्रमाश्लिष्यभीष्मस्तुहर्षादश्रूण्यवर्तयत् ॥ ४४ ॥ सतूर्यशतशंखानांभेरीणांचमहास्वनैः ॥ हर्षयन्सर्वशःपौरान्विवेशगजसाह्वयम् ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुदिग्विजयेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः
स्वबाहुविजितंधनम् ॥ भीष्मायसत्यवत्यैचमात्रेचोपजहारसः ॥ १ ॥

एवहृष्टाः ॥ ३९ ॥ नदूरमिवअदूरमिव जयोत्साहेनमार्गश्रमाभावात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽ
ध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अश्वमेधशतैस्तत्तुल्यैर्महामखैःपंचमहायज्ञैः गर्भाधस्यश्रौतयज्ञेष्वनधिकारात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पारसवींव्याख्यातरूपांब्राह्मणेनशूद्रायांजातां ॥ १२ ॥ १३ ॥

विदुरायचवैपांडुःप्रेषयामासतद्धनम् ॥ सुहृदश्चापिधर्मात्माधनेनसमतर्पयत् ॥ २॥ ततःसत्यवतीभीष्मंकौसल्यांचयशस्विनीम् ॥ शुभैःपांडुजितैरर्थैस्तोषयामा
सभारत ॥ ३ ॥ ननंदमाताकौसल्यातमप्रतिमतेजसम् ॥ जयंतमिवपौलोमीपरिष्वज्यनरर्षभम् ॥ ४ ॥ तस्यवीरस्यविक्रांतैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥ अश्वमेधशतैरी
जेधृतराष्ट्रोमहामखैः ॥ ५ ॥ संप्रयुक्तस्तुकुंत्याचमाद्र्याचभरतर्षभ ॥ जिततंद्रीस्तदापांडुर्बभूववनगोचरः ॥ ६ ॥ हित्वाप्रासादनिलयंशुभानिशयनानिच ॥ अ
रण्यनित्यःसततंबभूवमृगयापरः ॥ ७ ॥ सचरन्दक्षिणंपार्श्वंरम्यंहिमवतोगिरेः ॥ उवासगिरिपृष्ठेषुमहाशालवनेषुच ॥ ८ ॥ रराजकुंत्यामाद्र्याचपांडुःसहवने
चरन् ॥ करेण्वोरिवमध्यस्थःश्रीमान्पौरंदरोगजः ॥ ९ ॥ भारतंसहभार्याभ्यांखड्गबाणधनुर्धरम् ॥ विचित्रकवचंवीरंपरमास्त्रविदंनृपम् ॥ देवोऽयमित्यमन्यंतचरं
तंवनवासिनः ॥ १० ॥ तस्यकामांश्चभोगांश्चनरानित्यमतंद्रिताः ॥ उपजह्रुर्वनांतेषुधृतराष्ट्रेणचोदिताः ॥ ११ ॥ अथपारसवींकन्यांदेवकस्यमहीपतेः ॥ रूप
यौवनसंपन्नांसशुश्रावापगासुतः ॥ १२ ॥ ततस्तुवरयित्वातामानीयभरतर्षभः ॥ विवाहंकारयामासविदुरस्यमहामतेः ॥ १३ ॥ तस्यांचोत्पादयामासविदु
रःकुरुनंदन ॥ पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनःसदृशान्गुणैः ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिविदुरपरिणयेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्या
यः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःपुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांजनमेजय ॥ धृतराष्ट्रस्यवैश्यायामेकश्चापिशतात्परः ॥ १ ॥
पांडोःकुंत्यांचमाद्र्यांचपुत्राःपंचमहारथाः ॥ देवेभ्यःसमपद्यंतसंतानायकुलस्यवै ॥ २ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंपुत्रशतंजज्ञेगांधार्यांद्विजसत्तम ॥
कियताचैवकालेनतेषामायुश्चकिंपरम् ॥ ३ ॥ कथंचैकःसवैश्यायांधृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ॥ कथंचसदृशींभार्यांगांधारींधर्मचारिणीम् ॥ ४ ॥ आनुकूल्येवर्तमानां
धृतराष्ट्रोभ्यवर्तत ॥ कथंचशप्तस्यसतःपांडोस्तेनमहात्मना ॥ ५ ॥ समुत्पन्नादैवतेभ्यःपुत्राःपंचमहारथाः ॥ एतद्विद्वन्यथान्यायंविस्तरेणतपोधन ॥ ६ ॥ कथय
स्वनमेतृप्तिःकथ्यमानेषुबंधुषु ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ क्षुच्छ्रमाभिपरिग्लानंद्वैपायनमुपस्थितम् ॥ ७ ॥ तोषयामासगांधारीव्यासस्तस्यैवरंददौ ॥
सावव्रेसदृशंभर्तुःपुत्राणांशतमात्मनः ॥ ८ ॥

॥ १४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लोहाष्ठीलालोहमयीगंडिकातद्वत् संहताकठिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अवदधेधृतवती ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

ततःकालेनसागर्भंधृतराष्ट्राद्‌थाग्रहीत् ॥ संवत्सरद्वयंतंतुगांधारीगर्भमाहितम् ॥ ९ ॥ अप्रजाधारयामासततस्तांदुःखमाविशत् ॥ श्रुत्वाकुंतीसुतंजातंबालार्कस
मतेजसम् ॥ १० ॥ उदरस्यात्मनःस्थैर्यमुपलभ्यान्वचिंतयत् ॥ अज्ञातंधृतराष्ट्रस्ययत्नेनमहताततः ॥ ११ ॥ सोदरंघातयामासगांधारीदुःखमूर्छिता ॥ ततोजज्ञे
मांसपेशीलोहाष्ठीलेवसंहता ॥ १२ ॥ द्विवर्षसंभृताकुक्षौतामुत्स्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ अथद्वैपायनोज्ञात्वात्वरितःसमुपागमत् ॥ १३ ॥ तांसमांसमयींपेशींददर्शजप
तांवरः ॥ ततोब्रवीत्सौबलेयींकिमिदंतेचिकीर्षितम् ॥ १४ ॥ साचात्मनोमतंसत्यंशशंसपरमर्षये ॥ ॥ गांधार्युवाच ॥ ॥ ज्येष्ठंकुंतीसुतंजातंश्रुत्वारविसम
प्रभम् ॥ १५ ॥ दुःखेनपरमेणेदमुदरंघातितंमया ॥ शतंचकिलपुत्राणांवितीर्णमेत्वयापुरा ॥ १६ ॥ इयंचमेमांसपेशीजातापुत्रशतायवै ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥
एवमेतत्सौबलेयिनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ १७ ॥ वितथंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोऽन्यथा ॥ घृतपूर्णंकुंडशतंक्षिप्रमेवविधीयताम् ॥ १८ ॥ सुगुप्तेषुचदेशेषुरक्षाचै
वविधीयताम् ॥ शीताभिरद्भिरष्ठीलामिमांचपरिषिंचय ॥ १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सासिच्यमानात्वष्ठीलाबभूवशतधातदा ॥ अंगुष्ठपर्वमात्राणांगर्भा
णांपृथगेवतु ॥ २० ॥ एकाधिकशतंपूर्णंयथायोगंविशांपते ॥ मांसपेश्यास्तदाराजन्क्रमशःकालपर्ययात् ॥ २१ ॥ ततस्तांस्तेषुकुंडेषुगर्भानवदधेतदा ॥ स्वनु
गुप्तेषुदेशेषुरक्षांवैव्यदधात्ततः ॥ २२ ॥ शशंसचैवभगवान्कालेनैतावतापुनः ॥ उद्घाटनीयान्येतानिकुंडानीतिचसौबलीम् ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वाभगवान्व्यासस्तथा
प्रतिनिधायच ॥ जगामतपसेधीमान्हिमवंतंशिलोच्चयम् ॥ २४ ॥ जज्ञेक्रमेणचैतेनतेषांदुर्योधनोनृपः ॥ जन्मतस्तुप्रमाणेनज्येष्ठोराजायुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ तदा
ख्यातंतुभीष्मायविदुरायचधीमते ॥ यस्मिन्नहनिदुर्धर्षोजज्ञेदुर्योधनस्तदा ॥ २६ ॥ तस्मिन्नेवमहाबाहुर्जज्ञेभीमोऽपिवीर्यवान् ॥ सजातमात्रएवाथधृतराष्ट्र
सुतोनृप ॥ २७ ॥ रासभारावसदृशंरुरावचननादच ॥ तंखराःप्रत्यभाषंतगृध्रगोमायुवायसाः ॥ २८ ॥ वाताश्चप्रववुश्चापिदिग्दाहश्चाभवत्तदा ॥ ततस्तुभीतव
द्राजाधृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २९ ॥ समानीयबहून्विप्रान्भीष्मंविदुरमेवच ॥ अन्यांश्चसुहृदोराजन्कुरून्सर्वांस्तथैवच ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरोराजपुत्रोज्येष्ठोनःकुल
वर्धनः ॥ प्राप्तःस्वगुणतोराज्यंनतस्मिन्वाच्यमस्तिनः ॥ ३१ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ रुरावचननादचव्यक्तमव्यक्तंचशब्दंखरसदृशमेवाकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ करणइवकरणःक्षत्रियाद्वैश्यायांजातत्वान्नतुवैश्याच्छूद्रायां ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभा

अयंत्वनंतरस्तस्मादपिराजाभविष्यति ॥ एतद्विभूतमेतथ्यंयदत्रभविताध्रुवम् ॥ ३२ ॥ वाक्यस्यैतस्यनिधनेदिक्षुसर्वासुभारत ॥ क्रव्यादाःप्राणदन्घोराःशिवा
श्चाशिवशंसिनः ॥ ३३ ॥ लक्षयित्वानिमित्तानितानिघोराणिसर्वशः ॥ तेऽब्रुवन्ब्राह्मणाराजन्विदुरश्चमहामतिः ॥ ३४ ॥ यथेमानिनिमित्तानिघोराणिमनुजा
धिप ॥ उत्थितानिसुतेजातेज्येष्ठेतेपुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ व्यक्तंकुलांतकरणोभवितैषसुतस्तव ॥ तस्यशांतिःपरित्यागेगुप्तावपनयोमहान् ॥ ३६ ॥ शतमेकोनमप्य
स्तुपुत्राणांतेमहीपते ॥ त्यजैनमेकंशांतिंचेत्कुलस्येच्छसिभारत ॥ ३७ ॥ एकेनकुरुवैक्षेमंकुलस्यजगतस्तथा ॥ त्यजेदेकंकुलस्यार्थेग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्
॥ ३८ ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ सतथाविदुरेणोक्तस्तैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः ॥ ३९ ॥ नचकारतथाराजापुत्रस्नेहसमन्वितः ॥ ततःपुत्रशतंपूर्णं
धृतराष्ट्रस्यपार्थिव ॥ ४० ॥ मासमात्रेणसंजज्ञेकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधार्यांक्लिश्यमानायामुदरेणविवर्धता ॥ ४१ ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजंवैश्यापर्यचरत्कि
ल ॥ तस्मिन्संवत्सरेराजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ॥ ४२ ॥ जज्ञेधीमांस्ततस्तस्यांयुयुत्सुःकरणोनृप ॥ एवंपुत्रशतंजज्ञेधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ ४३ ॥ महारथानांवीरा
णांकन्याचैकाशताधिका ॥ युयुत्सुश्चमहातेजावैश्यापुत्रःप्रतापवान् ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवप० गांधारीपुत्रोत्पत्तौपंचदशाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामादितःकथितंत्वया ॥ ऋषेःप्रसादात्तुशतंनचकन्याप्रकीर्तिता
॥ १ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुश्चकन्याचैकाशताधिका ॥ गांधारराजदुहिताशतपुत्रेतिचानघ ॥ २ ॥ उक्तामहर्षिणातेनव्यासेनामिततेजसा ॥ कथंत्विदानींभगवन्क
न्यांत्वंतुब्रवीषिमे ॥ ३ ॥ यदिभागशतंपेशीकृतातेनमहर्षिणा ॥ नप्रजास्यतिचेद्भूयःसौबलेयीकथंचन ॥ ४ ॥ कथंतुसंभवस्तस्यादुःशलायावदस्वमे ॥ यथाव
दिहविप्रर्षेपरंमेऽत्रकुतूहलम् ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साध्वयंप्रश्नउद्दिष्टःपांडवेयब्रवीमिते ॥ तांमांसपेशींभगवान्स्वयमेवमहातपाः ॥ ६ ॥ शीताभिरद्भि
रासिच्यभागंभागमकल्पयत् ॥ योयथाकल्पितोभागस्तंतंधात्र्यातथानृप ॥ ७ ॥

रतभावदीपेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नप्रजास्यतिप्रजामात्मनोनेच्छति क्यजंतोयंशब्दः सर्वप्रातिपदिकेभ्यःक्यचिला
लसायांसुगसुगावितिवार्तिकात्सुगागमः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अवाप्तः दौहित्रजानपि लोकान्प्राप्स्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽ

घृतपूर्णेषुकुंडेषुएकैकंप्राक्षिपत्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेसाध्वीगांधारीसुदृढव्रता ॥ ८ ॥ दुहितुःस्नेहसंयोगमनुध्यायवरांगना ॥ मनसाचिंतयद्देवीएतत्पुत्रशतंमम
॥ ९ ॥ भविष्यतिनसंदेहोनब्रवीत्यन्यथामुनिः ॥ ममेयंपरमातुष्टिर्दुहितामेभवेद्यदि ॥ १० ॥ एकाशताधिकाबालाभविष्यतिकनीयसी ॥ ततोदौहित्रजाल्लोका
दबाध्योऽसौपतिर्मम ॥ ११ ॥ अधिकाकिलनारीणांप्रीतिर्जामातृजाभवेत् ॥ यदिनाममममापिस्याद्दुहितैकाशताधिका ॥ १२ ॥ कृतकृत्याभवेयंवैपुत्रदौहित्र
संवृता ॥ यदिसत्यंतपस्तप्तंदत्तंवाऽप्यथवाहुतम् ॥ १३ ॥ ॥ गुरवस्तोषितावापितथाऽस्तुदुहितामम ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकृष्णद्वैपायनःस्वयम् ॥ १४ ॥ व्यभजत्सत
दापेशींभगवानृषिसत्तमः ॥ गणयित्वाशतंपूर्णमंशानामाहसौबलीम् ॥ १५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ पूर्णंपुत्रशतंत्वेतन्नमिथ्यावागुदाहृता ॥ दौहित्रयोगा
यभागएकःशिष्टःशतात्परः ॥ १६ ॥ एषातेसुभगाकन्याभविष्यतियथेप्सिता ॥ ततोऽन्यंघृतकुंभंचसमानाय्यमहातपाः ॥ तंचापिप्राक्षिपत्तत्रकन्याभागंतपो
धनः ॥ १७ ॥ एतत्तेकथितंराजन्दुःशलाजन्मभारत ॥ ब्रूहिराजेंद्रकिंभूयोवर्तयिष्यामितेऽनघ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहा० आदिप० संभवप० दुःशलोत्पत्तौषोड
शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतांतेषांनामानिचपृथक्पृथक् ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामानुपू
र्व्यात्प्रकीर्तय ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ दुर्योधनोयुयुत्सुश्चराजन्दुःशासनस्तथा ॥ दुःसहोदुःशलश्चैवजलसंधःसमःसहः ॥ २ ॥ विंदानुविंदौदुर्ध
र्षःसुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ दुर्मर्षणोदुर्मुखश्चदुष्कर्णःकर्णएवच ॥ ३ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्चशलःसत्वःसुलोचनः ॥ चित्रोपचित्रौचित्राक्षश्चारुचित्रःशरासनः
॥ ४ ॥ दुर्मदोदुर्विगाहश्चविवित्सुर्विकटाननः ॥ ऊर्णनाभःसुनाभश्चतथानंदोपनंदकौ ॥ ५ ॥ चित्रबाणश्चित्रवर्मासुवर्मादुर्विमोचनः ॥ अयोबाहुर्महाबाहु
श्चित्रांगश्चित्रकुंडलः ॥ ६ ॥ भीमवेगोभीमबलोबलाकीबलवर्धनः ॥ उग्रायुधःसुषेणश्चकुंडधारोमहोदरः ॥ ७ ॥ चित्रायुधोनिषंगीचपाशीवृंदारकस्तथा ॥ दृ
ढवर्मादृढक्षत्रःसोमकीर्तिरनूदरः ॥ ८ ॥ दृढसंधोजरासंधःसत्यसंधःसदःसुवाक् ॥ उग्रश्रवाउग्रसेनःसेनानीर्दुष्पराजयः ॥ ९ ॥ अपराजितःकुंडशायीविशालाक्षो
दुराधरः ॥ दृढहस्तःसुहस्तश्चवातवेगसुवर्चसौ ॥ १० ॥

ध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ज्येष्ठेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथितइति
आर्षःऋषिप्रसादहेतुकः मनुष्योमनुष्येष्वदृष्टः युगपद्बहूनांजननात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामेति कामक्रोधावृता अपिमूढाःपापाचारस्वभावाईदृशानिनृशंसानिबीभत्सानिवर्जयं

आदित्यकेतुर्बह्वाशीनागदत्तोग्रयाय्यपि ॥ कवचीक्रथनःकुंडीकुंडधारोधनुर्धरः ॥ ११ ॥ उग्रभीमरथौवीरौवीरबाहुरलोलुपः ॥ अभयोरौद्रकर्माचतथादृढर
थाश्रयः ॥ १२ ॥ अनाधृष्यःकुंडभेदीविरावीचित्रकुंडलः ॥ प्रमथश्चप्रमाथीचदीर्घरोमश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरःकनकध्वजः ॥ कुंडाशी
विरजाश्चैवदुःशलाचशताधिका ॥ १४ ॥ इतिपुत्रशतंराजन्कन्याचैवशताधिका ॥ नामधेयानुपूर्व्येणविद्धिजन्मक्रमंनृप ॥ १५ ॥ सर्वेत्वतिरथाःशूराःसर्वे
युद्धविशारदाः ॥ सर्ववेदविदश्चैवसर्वेसर्वास्त्रकोविदाः ॥ १६ ॥ सर्वेषामनुरूपाश्चकृतादारामहीपते ॥ धृतराष्ट्रेणसमयेपरीक्ष्यविधिवन्नृप ॥ १७ ॥ दुःशलांचा
पिसमयेधृतराष्ट्रोनराधिपः ॥ जयद्रथायप्रददौविधिनाभरतर्षभ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रपुत्रनामकथनेसप्तदशाधि
कशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथितोधार्तराष्ट्राणामार्षःसंभवउत्तमः ॥ अमनुष्योमनुष्याणांभ
वताब्रह्मवादिना ॥ १ ॥ नामधेयानिचाप्येषांकथ्यमानानिभागशः ॥ त्वत्तःश्रुतानिमेब्रह्मन्पांडवानांचकीर्तय ॥ २ ॥ तेहिसर्वेमहात्मानोदेवराजपराक्रमाः ॥ त्व
यैवांशावतरणेदेवभागाःप्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुमतिमानुषकर्मणाम् ॥ तेषामाजननंसर्वंवैशंपायनकीर्तय ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥
राजापांडुर्महारण्येमृगव्यालनिषेविते ॥ चरन्मैथुनधर्मस्थंददर्शमृगयूथपम् ॥ ५ ॥ ततस्तांचमृगींतंचरुक्मपुंखैःसुपत्रिभिः ॥ निर्बिभेदशरैस्तीक्ष्णैःपांडुःपंच
भिराशुगैः ॥ ६ ॥ सचराजन्महातेजाऋषिपुत्रस्तपोधनः ॥ भार्ययासहतेजस्वी मृगरूपेणसंगतः ॥ ७ ॥ संसक्तश्चतयामृग्यामानुषीमीरयन्गिरम् ॥ क्षणेनपतितो
भूमौविललापाकुलेंद्रियः ॥ ८ ॥ ॥ मृगउवाच ॥ ॥ काममन्युपरीताहिबुद्ध्याविरहिताअपि ॥ वर्जयंतिनृशंसानिपापेष्वपिरतानराः ॥ ९ ॥ नविधिंग्रसतेप्रज्ञा
प्रज्ञांतुग्रसतेविधिः ॥ विधिपर्यागतानर्थान्प्राज्ञोनप्रतिपद्यते ॥ १० ॥

त्यतस्त्वंनृशंसकर्तासर्वेभ्योप्यधमइत्यर्थः ॥ ९ ॥ विधिंदैवं नग्रसतेनातिक्रामति प्रज्ञाशास्त्रीयाबुद्धिः प्राज्ञःप्रज्ञावानर्थान्विधिपर्यागतान्दैवोपगतान्नप्रतिपद्यतेनवेत्तिंकितुप्रज्ञाबलेनैवैतन्मयाकृतमिति
मन्यतेऽतोनायंतवापराधइतिभावः प्रज्ञावानितिपाठेतुप्रज्ञावानेवैतज्जानातिनमूढइत्यर्थः ॥ १० ॥

तवापिमोहइत्याश्चर्यमित्याह शश्वदिति ॥ ११ ॥ पाठांतरे मृगयुतांमृगहंतृत्वं ॥ १२ ॥ अच्छद्मनाप्राकट्येन माययाप्रच्छन्नरूपेण चोवार्थे ॥ १३ ॥ सत्रमासीनोऽनुतिष्ठन् व्रतस्थानांतत्रापिब्राह्मणा
नामपिमृगयादृष्टैवकिंपुनर्ममर ज्ञः प्रोक्ष्येत्यनेनोपाकरणसंज्ञपनादिकंलक्ष्यते मुखंव्यादायस्वपितीतिवन्मृगयांकृत्वाप्रोक्षयामासेतिव्याख्येयं॥ १४ ॥ प्रमाणंवेदः अस्मान्वर्तमानान् ननुपर्यग्निकृतानार
ण्यानुत्सृजतीत्यारण्यानामुत्सर्गएवविहितोनवधइत्याशंक्याह अगस्त्यस्येति अभिचारेणशत्रुमारणेन अतिचारेणेतिपाठेशास्त्रातिक्रमेण वपाकदलीगर्भपत्रसदृशोमांसापूपः तस्मादगस्त्यप्रदर्शितेनमार्गेण

शश्वद्धर्मात्मनांमुख्येकुलेजातस्यभारत॥कामलोभाभिभूतस्यकथंतेचलितामतिः॥११॥ ॥पांडुरुवाच॥ ॥शत्रूणांयावधेवृत्तिःसामृगाणांवधेस्मृता॥
राज्ञांमृगनमांमोहात्त्वंगर्हयितुमर्हसि॥१२॥ अच्छद्मनामाययाचमृगाणांवधइष्यते॥सएवधर्मोराज्ञांतुतद्विद्वांकिंनुगर्हसे ॥ १३ ॥ अगस्त्यःसत्रमासीनश्च
कारमृगयामृषिः॥ आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्यमहावने॥१४॥प्रमाणदृष्टधर्मेणकथमस्मान्विगर्हसे॥ अगस्त्यस्याभिचारेणयुष्मांकंचवपाहुता ॥१५॥
॥मृगउवाच॥ ॥नरिपून्वैसमुद्दिश्यविमुंचंतिनराःशरान्॥ रंध्रएषांविशेषेणवधकालःप्रशस्यते॥१६॥ ॥पांडुरुवाच॥ ॥प्रमत्तमप्रमत्तंवाविवृतंघ्नंतिचौ
जसा॥उपायैर्विविधैस्तीक्ष्णैःकस्मान्मृगविगर्हसे॥१७॥ ॥मृगउवाच॥ ॥नाहंघ्नंतंमृगान्राजन्विगर्हेचात्मकारणात्॥मैथुनंतुप्रतीक्ष्यंमेत्वयेहाद्यानृशं
स्यतः॥१८॥सर्वभूतहितेकालेसर्वभूतेप्सितेतथा॥ कोहिविद्वान्मृगंहन्याच्चरंतंमैथुनंवने ॥ १९ ॥ अस्यांमृग्यांचराजेंद्रहर्षान्मैथुनमाचरम्॥पुरुषार्थफलंकर्तुं
तत्त्वयाविफलीकृतम्॥२०॥पौरवाणांमहाराजतेषामक्लिष्टकर्मणाम्॥ वंशेजातस्यकौरव्यनानुरूपमिदंतव॥२१॥नृशंसंकर्मसुमहत्सर्वलोकविगर्हितम्॥
अस्वर्ग्यमयशस्यंचाप्यधर्मिष्ठंचभारत॥२२॥स्त्रीभोगानांविशेषज्ञःशास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित्॥नार्हस्त्वंसुरसंकाशकर्तुमस्वर्ग्यमीदृशम्॥ २३ ॥त्वयानृशंसकर्ता
रःपापाचाराश्चमानवाः॥ निग्राह्याःपार्थिवश्रेष्ठत्रिवर्गपरिवर्जिताः॥ २४ ॥ किंकृतंतेनरश्रेष्ठमामिहानागसंघ्नता॥मुनिंमूलफलाहारंमृगवेषधरंनृप ॥ २५ ॥
वसमानमरण्येपुनित्यंशमपरायणम्॥त्वयाऽहंहिंसितोयस्मात्तस्मात्त्वामप्यहंशपे॥२६॥

शत्रुवधकामानृपाःशत्रुवन्मृगान्घ्नंति ॥१५॥ नरिपूनिति रंध्रेविशस्त्रत्वव्यसनाक्रांतत्वादिसमयेशरान्नविमुंचंतीतिसंबंधः किंत्वेषांशत्रूणांवधकालःसर्वलोकप्रसिद्धःसंग्रामआभिमुख्यादिमान्सएवप्रशस्य
तेऽन्योनिंद्यतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ प्रमत्तमसावधानं तीक्ष्णैर्गुप्तशस्त्रैराग्नेयादिभिर्विवृतंव्यक्तंघ्नंतिमृगान् मत्तभीतपलायितादीनांशत्रूणांवधोनिंद्योनतुमृगादीनामित्याशयः॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हर्षात्
ऋष्यशृंगादितुल्यःपुत्रोमेभविष्यतीत्युत्साहात् पुरुषार्थफलंपुरुषैर्मैथुनेनार्थनीयंफलंपुत्रस्तंकर्तुमुत्पादयितुं॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ त्रिवर्गेति धर्मार्थकामहीनाः॥ २४ ॥ तेत्वया॥ २५॥ २६ ॥

द्वयोःस्त्रीपुंसयोर्नृशंसंनिंद्यंमैथुनासक्तयोर्वधस्तस्यकर्तारं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्राप्तंत्वात्वां ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टा
दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तमिति राजातिक्रम्यतंपर्यदेवयदितिसंबंधः कीदृशंतंव्यतीतंमारितमित्यर्थः ॥ १ ॥ कामजालंविधित्साजालं ॥ २॥३ ॥ ४ ॥ देवैस्त्यक्तस्य अपुत्र
तयास्वर्गमनानर्हत्वात् ॥ ५ ॥ मोक्षंमोक्षमार्गंव्यवस्यामिनिश्चिनोमिश्रेयस्करत्वेन तत्रहिपुत्राद्यनपेक्षादृष्टाकिंप्रजयाकरिष्यामोयेषांनोऽयमात्मायंलोकइति इष्टमेवैतज्जातमित्याह बंधोहीति बंधःपुत्रै

द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशंकाममोहितम् ॥ जीवितांतकरोभावएवमेवागमिष्यति ॥ २७॥ अहंहिकिंदमोनामतपसाभावितोमुनिः ॥ व्यपत्रपन्मनुष्याणांमृग्यांमैथु
नमाचरम् ॥ २८ ॥ मृगोभूत्वामृगैःसार्धंचरामिगहनेवने ॥ नतुतेब्रह्महत्येयंभविष्यत्यविजानतः ॥ २९ ॥ मृगरूपधरंहत्वामामेवंकाममोहितम् ॥ अस्यतुत्वंफलं
मूढप्राप्स्यसीदृशमेवहि ॥ ३० ॥ प्रिययासहसंवासंप्राप्यकामविमोहितः ॥ त्वमप्यस्यामवस्थायांप्रेतलोकंगमिष्यसि ॥ ३१ ॥ अंतकालेहिसंवासंययागंता
सिकांतया ॥ प्रेतराजपुरंप्राप्तंसर्वभूतदुरत्ययम् ॥ भक्त्यामतिमतांश्रेष्ठसैवत्वाऽनुगमिष्यति ॥ ३२ ॥ वर्तमानःसुखेदुःखंयथाहंप्रापितस्त्वया ॥ तथात्वांचसुखं
प्राप्तंदुःखमभ्यागमिष्यति ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वासुदुःखार्तोजीवितात्सव्यमुच्यत ॥ मृगःपांडुश्चदुःखार्तःक्षणेनसमपद्यत ॥ ३४ ॥ ॥इ
तिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुमृगशापेऽष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंव्यतीतम
तिक्रम्यराजास्वमिवबांधवम् ॥ सभार्यःशोकदुःखार्तःपर्यदेवयदातुरः ॥ १ ॥ ॥ पांडुरुवाच ॥ ॥ सतामपिकुलेजाताःकर्मणाबतदुर्गतिम् ॥ प्राप्नुवंत्यकृतात्मा
नःकामजालविमोहिताः ॥ २ ॥ शश्वद्धर्मात्मनाजातोबालएवपितामम ॥ जीवितांतमनुप्राप्तःकामात्मैवेतिनःश्रुतम् ॥ ३ ॥ तस्यकामात्मनःक्षेत्रेराज्ञःसंयतवा
गृषिः ॥ कृष्णद्वैपायनःसाक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ॥ ४ ॥ तस्याद्यव्यसनेबुद्धिःसंजातेयंममाधमा ॥ त्यक्तस्यदेवैरनयान्मृगयांपरिधावतः ॥ ५ ॥ मोक्षमेवव्य
वस्यामिबंधोहिव्यसनंमहत् ॥ सुवृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययाम् ॥ ६ ॥ अतीवतपसात्मानंयोजयिष्याम्यसंशयम् ॥ तस्मादेकोऽहमेकाकीएकैकस्मिन्वनस्प
तौ ॥ ७ ॥ चरन्भैक्ष्यंमुनिर्मुंडश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ॥ पांसुनासमवच्छन्नःशून्यागारकृतालयः ॥ ८ ॥ वृक्षमूलनिकेतोवात्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ॥ नशोचन्न
प्रहृष्यंश्चतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ ९ ॥

षणादिःसुवृत्तिंब्रह्मचर्याख्यांवृत्तिं पितुर्व्यासस्य ॥ ६ ॥ तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन आत्मानंचित्तंयोजयिष्यामिसमाधातुमिच्छामि तत्रसाधनान्याह तस्मादिति एकःस्त्रीहीनः एकाकीशिष्या
दिभिःसहायैर्हीनः ॥ ७ ॥ इमान्वानप्रस्थाश्रमान्संनिहितान् पांसुनेतिभूमिशायित्वमुक्तं ॥ ८ ॥ ९ ॥

निराशीर्निर्नमस्कारः आशिषंनमस्कारंवानेच्छामीत्यर्थः निर्द्वंद्वःसुखदुःखादिहीनः निष्परिग्रहःकंथापादुकादिहीनः ॥ १० ॥ ११ ॥ पूर्वंसंन्यासिधर्मानेवकरिष्यामीत्युक्तमिदानींसंन्यासमेवकरिष्यामी
त्याह एककालमितिसार्धः पूर्वालाभेपूर्वमेकैकस्मिन्वनस्पतौचरन्भैक्ष्यमित्युक्तंतदभावेसति कुलानिगृहाणि ॥ १२ ॥ नजातुचिन्नकदाचित् ॥ १३ ॥ लोभादन्यानिदशाधिकानिचरन् अलाभेअपूर्तौ
॥ १४ ॥ वास्यावास्येनकाष्ठतक्षणेन सुपोडादेशआर्षोविभक्तिलोपोवा ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभ्युदयक्रियाःस्वर्गादिहेतुदर्शपूर्णमासादयः समतिक्रम्यप्राजापत्येष्ट्याद्विपूर्वकंविधिवत्त्यक्त्वा निमेषादिःका
लस्तत्रव्यवस्थितानियतकालाः ॥ १७ ॥ अनवस्थास्वनित्यफलासु संपरित्यक्तोधर्मसाध्योर्थोब्रह्मलोकांतोयेनसः सुनिर्णिक्तात्मकल्मषः यस्मात्धर्मेणसम्यक्क्षालितंचित्तकल्मषंरागादितस्मात्तेनकृ
तार्थेननातःपरंकार्यमस्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ रागादिक्षयोपितन्मूलभूतपापक्षयादेवेत्याह निर्मुक्तइति वागुराइववागुराबंधनान्यविद्याकामकर्माणि सधर्माअसंगः ॥ १९ ॥ संस्थापयिष्यामिनाशयिष्या

निराशीर्निर्नमस्कारोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः ॥ नचाप्यवहसन्कंचिन्नकुर्वन्भ्रुकुटींक्वचित् ॥ १० ॥ प्रसन्नवदनोनित्यंसर्वभूतहितेरतः ॥ जंगमाजंगमंसर्वमविहिंसं
श्चतुर्विधम् ॥ ११ ॥ स्वासुप्रजास्विवसदासमःप्राणभृतःप्रति ॥ एककालंचरन्भैक्ष्यंकुलानिदशपंचवा ॥ १२ ॥ असंभवेवाभैक्ष्यस्यचरन्ननशनान्यपि ॥ अल्पम
ल्पंचभुंजानःपूर्वालाभेनजातुचित् ॥ १३ ॥ अन्यान्यपिचरँल्लोभादलाभेसप्तपूरयन् ॥ अलाभेयदिवालाभेसमदर्शीमहातपाः ॥ १४ ॥ वास्यैकंतक्षतोबाहुंचंद
नेनैकमुक्षतः ॥ नाकल्याणंनकल्याणंचिंतयन्नुभयोस्तयोः ॥ १५ ॥ नजिजीविषुवत्किंचिन्नमुमूर्षुवदाचरन् ॥ जीवितंमरणंचैवनाभिनंदन्नचद्विषन् ॥ १६ ॥
याःकाश्चिज्जीवताशक्याःकर्तुमभ्युदयक्रियाः ॥ ताःसर्वाःसमतिक्रम्यनिमेषादिव्यवस्थिताः ॥ १७ ॥ तासुचाप्यनवस्थासुत्यक्तसर्वेंद्रियक्रियः ॥ संपरित्यक्तध
र्मार्थःसुनिर्णिक्तात्मकल्मषः ॥ १८ ॥ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्योव्यतीतःसर्ववागुराः ॥ नवशेकस्यचित्तिष्ठन्सधर्मामातरिश्वनः ॥ १९ ॥ एतयासततंधृत्याचरन्नेवंप्र
कारया ॥ देहंसंस्थापयिष्यामिनिर्भयंमार्गमास्थितः ॥ २० ॥ नाहंसुकृपणेमार्गेस्ववीर्यक्षयशोचिते ॥ स्वधर्मात्सततापेतेचरेयंवीर्यवर्जितः ॥ २१ ॥

मि निर्भयंमार्गंसंसारभयरहितं ॥२०॥ बाह्यसाधनाधीनेसुकृपणेमार्गेकर्ममार्गे योवाहतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्मिन्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतियोवाएतदक्षरंगार्ग्य
विदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणइतिश्रुतिनिंदिते स्ववीर्यक्षयशोचितेस्वस्यप्रत्यगात्मनोवीर्यंसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिश्रुतिप्रसिद्धंवशित्वादितस्यक्षयोविषयसंगकृतोह्रासस्तेनशोचिते
शोच्ये ननुन्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपिविमुच्यतइतिस्मृतेर्गृहएवमोक्षसिद्धौकिंसंन्यासेनेत्याशंक्याह स्वधर्मादिति जायामेस्यादथप्रजायेयेतिश्रुतेःप्रजोत्पाद
नमेवगृहस्थधर्मस्ततोऽपेतेगार्हस्थ्येकिमवस्थानेनेत्याशयः वीर्यवर्जितोऽपत्योत्पादनसामर्थ्यरहितः ॥ २१॥

१ वासीशब्दईवंतोपि वासीतुतक्षणीनस्त्रीतित्रिकांडशेषात्

अपत्योत्पादनमपिब्राह्मणद्वारासुसंपाद्यमित्याशंक्याह सत्कृतइति अन्यंपुरुषं वृत्तिवृत्तिप्रदं कृपणचक्षुषाअपत्यंमेदेहीतियाञ्चादीनदृष्ट्या कामात्माअपत्यकामआत्माचित्तंयस्यसः कामपूर्त्यैतेशुनामिवा
पत्यकामानामपितत्कृतंमहद्दुःखमस्त्यतःपारिव्राज्यमेवश्रेयइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षत्तात्रविदुरएवकौसल्यादिसाहचर्यात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तत्समममुक्तस्ययोग्यं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

सत्कृतोऽसत्कृतोवाऽपियोऽन्यंकृपणचक्षुषा ॥ उपैतिवृत्तिंकामात्मासशुनांवर्ततेपथि ॥ २२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासुदुःखार्तोनिःश्वासपरमो
नृपः ॥ अवेक्षमाणःकुंतींचमाद्रींचसमभाषत ॥ २३ ॥ कौसल्याविदुरःक्षत्ताराजाचसहबंधुभिः ॥ आर्यासत्यवतीभीष्मस्तेचराजपुरोहिताः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणा
श्चमहात्मानःसोमपाःसंशितव्रताः ॥ पौरवृद्धाश्चयेतत्रनिवसंत्यस्मदाश्रयाः ॥ प्रसाद्यसर्वेवक्तव्याःपांडुःप्रव्रजितोवनम् ॥ २५ ॥ निशम्यवचनंभर्तुर्वनवासेधृता
त्मनः ॥ तत्समंवचनंकुंतीमाद्रीचसमभाषताम् ॥२६॥ अन्येऽपित्याश्रमाःसंतियेशक्याभरतर्षभ ॥ आवाभ्यांधर्मपत्नीभ्यांसहतप्तुंतपोमहत् ॥२७॥ शरीरस्यापि
मोक्षायस्वर्ग्यंप्राप्यमहाफलम् ॥ त्वमेवभविताभर्तास्वर्गस्यापिनसंशयः ॥ २८ ॥ प्रणिधायेंद्रियग्रामंभर्तृलोकपरायणे ॥ त्यक्त्वाकामसुखेत्वावांतप्स्यावोविपु
लंतपः ॥ २९ ॥ यदिचावांमहाप्राज्ञत्यक्ष्यसित्वंविशांपते ॥ अद्यैवावांप्रहास्यावोजीवितंनात्रसंशयः ॥ ३० ॥ ॥पांडुरुवाच॥ ॥यदिव्यवसितंत्वेतद्युवयोर्ध
र्मसंहितम् ॥ स्ववृत्तिमनुवर्तिष्येतामहंपितुरव्ययाम् ॥३१॥ त्यक्त्वाग्राम्यसुखाहारंतप्यमानोमहत्तपः ॥ वल्कलीफलमूलाशीचरिष्यामिमहावने ॥३२॥ अग्नौंजु
ह्वनुभौकालावुभौकालावुपस्पृशन् ॥ कृशःपरिमिताहारश्चीरचर्मजटाधरः ॥ ३३ ॥ शीतवातातपसहःक्षुत्पिपासानवेक्षकः ॥ तपसादुश्चरेणेदंशरीरमुपशोष
यन् ॥ ३४ ॥ एकांतशीलीविमृशन्पक्वापक्वेनवर्तयन् ॥ पितॄन्देवांश्चवन्येनवाग्भिरद्भिश्चतर्पयन् ॥ ३५ ॥ वानप्रस्थजनस्यापिदर्शनंकुलवासिनाम् ॥ नाप्रियाण्या
चरिष्यामिकिंपुनर्ग्रामवासिनाम् ॥३६॥ एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरंविधिम् ॥ कांक्षमाणोऽहमास्थास्येदेहस्यास्यासमापनात् ॥३७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
इत्येवमुक्त्वाभार्येतेराजाकौरवनंदनः ॥ ततश्चूडामणिंनिष्कमंगदेकुंडलानिच ॥ ३८ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ विमृशन्हिंसादिदोषं पक्वापक्वेन पक्वंफलादि अपक्वंकंदादि पक्षापक्षेणेतिपाठेपक्षांतकर्मइष्ट्यादिकंपक्षस्तदन्यदग्निहोत्रादिकमपक्षः ॥ ३५ ॥ अप्रियाणिचनाचरि
ष्यामि तथाकुलवासिनांभ्रात्रादीनां ॥ ३६ ॥ आरण्यावानप्रस्थास्तेषांशास्त्राणिधर्मविधायकानितेषांमध्येविहितमुग्रमास्थास्येअंगीकरिष्ये आसमापनात्यावत्समाप्ति ॥३७॥ निष्कंग्रैवेयकं ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ रतिस्त्रीसंगं परमात्मिकांपरमोनूतनत्वादुत्कृष्टआत्मा आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेःपुत्रःसययातां ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥४४॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥ ५० ॥ ॥ इतिआदि

वासांसिचमहार्हाणिस्त्रीणामाभरणानिच ॥ प्रदायसर्वंविप्रेभ्यःपांडुःपुनरभाषत ॥ ३९ ॥ गत्वानागपुरंवाच्यंपांडुःप्रव्रजितोवनम् ॥ अर्थकामंसुखंचैवरतिंच
परमात्मिकाम् ॥ ४० ॥ प्रतस्थेसर्वमुत्सृज्यसभार्यःकुरुनंदनः ॥ ततस्तस्यानुयातारस्तेचैवपरिचारकाः ॥ ४१ ॥ श्रुत्वाभरतसिंहस्यविविधाःकरुणागिरः ॥ भीम
मार्तस्वरंकृत्वाहाहेतिपरिचुक्रुशुः ॥ ४२ ॥ उष्णमश्रुविमुंचंतस्तंविहायमहीपतिम् ॥ ययुर्नागपुरंतूर्णंसर्वमादायतद्धनम् ॥ ४३ ॥ तेगत्वानगरंराज्ञोयथावृत्तंमहा
त्मनः ॥ कथयांचक्रिरेराज्ञस्तद्धनंविविधंददुः ॥ ४४ ॥ श्रुत्वातेभ्यस्ततःसर्वंयथावृत्तंमहावने ॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठःपांडुमेवान्वशोचत ॥ ४५ ॥ नशय्यासनभोगेषु
रतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थंविचिंतयन् ॥ ४६ ॥ राजपुत्रस्तुकौरव्यपांडुर्मूलफलाशनः ॥ जगामसहपत्नीभ्यांततोनागशतंगिरिं
॥ ४७ ॥ सचैत्ररथमासाद्यकालकूटमतीत्यच ॥ हिमवंतमतिक्रम्यप्रययौगंधमादनम् ॥ ४८ ॥ रक्ष्यमाणोमहाभूतैःसिद्धैश्चपरमर्षिभिः ॥ उवाससमहाराजसमेषु
विषमेषुच ॥ ४९ ॥ इंद्रद्युम्नसरःप्राप्यहंसकूटमतीत्यच ॥ शतशृंगेमहाराजतापसःसमतप्यत ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुच
रितेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रापितपसिश्रेष्ठेवर्तमानःसवीर्यवान् ॥
सिद्धचारणसंघानांबभूवप्रियदर्शनः ॥ १ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीसंयतात्माजितेंद्रियः ॥ स्वर्गंगंतुंपराक्रांतःस्वेनवीर्येणभारत ॥ २ ॥ केषांचिदभवद्भ्राताकेषांचिदभ
वत्सखा ॥ ऋषयस्त्वपरेचैनंपुत्रवत्परिपालयन् ॥ ३ ॥ सतुकालेनमहताप्राप्यनिष्कल्मषंतपः ॥ ब्रह्मर्षिसदृशःपांडुर्बभूवभरतर्षभ ॥ ४ ॥ अमावास्यांतुसहिता
ऋषयःसंशितव्रताः ॥ ब्रह्माणंद्रष्टुकामास्तेसंप्रतस्थुर्महर्षयः ॥ ५ ॥ संप्रयातानृषीन्दृष्ट्वापांडुर्वचनमब्रवीत् ॥ भवंतःक्वगमिष्यंतिब्रूतमेवदतांवराः ॥ ६ ॥ ॥ ऋ
षयऊचुः ॥ ॥ समवायोमहानद्यब्रह्मलोकेमहात्मनाम् ॥ देवानांचऋषीणांचपितॄणांचमहात्मनाम् ॥ वयंतत्रगमिष्यामोद्रष्टुकामाःस्वयंभुवम् ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपाय
नउवाच ॥ ॥ पांडुरुत्थायसहसागंतुकामोमहर्षिभिः ॥ स्वर्गपारंतितीर्षुःसशतशृंगादुदङ्मुखः ॥ ८ ॥ प्रतस्थेसहपत्नीभ्यामब्रुवंस्तंचतापसाः ॥ उपर्युपरिगच्छं
तःशैलराजमुदङ्मुखाः ॥ ९ ॥

पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ तत्रापीति ॥ १ ॥ २ ॥ परिपालयन् अडभावआर्षः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अमावास्यांप्राप्य ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

विमानशतेनसंबाधंसंकटंयस्यांसा संबाधःसंकटेभगेइतिमेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३ ॥ सिद्धाश्चपरमर्षयइति वक्ष्यमाणऋणचतुष्टयनिर्मुक्ताःसिद्धादिव्यज्ञानवंतःपरमर्षयस्तेपियांति त्वंतुनतथेति
भावः तत्रलोकदृष्टंहेतुमाह गच्छंत्याविति ॥ १४ ॥ तमेवंमुनीनामाशयंबुद्ध्वापांडुरुवाच अप्रजस्येति नपरिचक्षतेपरितःसर्वथानपश्यंति ॥ १५ ॥ १६ ॥ नाशोममैव यतःपितॄणामेषनिश्चयः अप्रजस्य
स्वर्गद्वारनिरोधेनयज्ञादिकंविफलीकर्त्तव्यमित्येषनिश्चयःपितॄणां तेनतादृशोऽस्वर्ग्योभूमौसन्नपिनष्टप्रायएवकिमुतदेहनाशेइतिभावः एतदेवविवृणोति ऋणैरित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥ ऋषिदेवम

दृष्टवंतोगिरौरम्येदुर्गान्देशान्बहून्वयम् ॥ विमानशतसंबाधांगीतस्वरनिनादिताम् ॥१०॥ आक्रीडभूमिंदेवानांगंधर्वाप्सरसांतथा ॥ उद्यानानिकुबेरस्यसमानि
विषमाणिच ॥ ११ ॥ महानदीनितंबांश्चगहनान्गिरिगह्वरान् ॥ संतिनित्यहिमादेशानिर्वृक्षमृगपक्षिणः ॥ १२ ॥ संतिक्वचिन्महादर्योदुर्गाःकाश्चिद्दुरासदाः ॥
नातिक्रामेतपक्षीयान्कुतएवेतरेमृगाः ॥ १३ ॥ वायुरेकोहियात्यत्रसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ गच्छंत्यौशैलराजेऽस्मिन्राजपुत्र्यौकथंत्विमे ॥ १४ ॥ नसीदेतामदुः
खार्हेमागमोभरतर्षभ ॥ ॥पांडुरुवाच ॥ ॥अप्रजस्यमहाभागानद्वारंपरिचक्षते ॥ १५॥ स्वर्गेतेनाभितप्तोहमप्रजस्तुब्रवीमिवः ॥ पित्र्यादृणादनिर्मुक्तस्तेनत
प्येतपोधनाः ॥ १६ ॥ देहनाशेध्रुवोनाशःपितॄणामेषनिश्चयः ॥ ऋणैश्चतुर्भिःसंयुक्ताजायंतेमानवाभुवि ॥ १७॥ पितृदेवर्षिमनुजैर्देयंतेभ्यश्चधर्मतः ॥ एता
नितुयथाकालंयोनबुध्यतिमानवः ॥ १८॥ नतस्यलोकाःसंतीतिधर्मविद्भिःप्रतिष्ठितम् ॥ यज्ञैस्तुदेवान्प्रीणातिस्वाध्यायतपसामुनीन् ॥ १९॥ पुत्रैःश्राद्धैःपितॄंश्चा
पिआनृशंस्येनमानवान् ॥ ऋषिदेवमनुष्याणांपरिमुक्तोऽस्मिधर्मतः ॥ २० ॥ त्रयाणामितरेषांतुनाशआत्मनिनश्यति ॥ पित्र्यादृणादनिर्मुक्तइदानीमस्मिता
पसाः ॥ २१ ॥ इहतस्मात्प्रजाहेतोःप्रजायंतेनरोत्तमाः ॥ यथैवाहंपितुःक्षेत्रेजातस्तेनमहर्षिणा ॥ २२ ॥ तथैवास्मिन्ममक्षेत्रेकथंवैसंभवेत्प्रजा ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः ॥ ॥अस्तिवैतवधर्मात्मन्विद्मदेवोपमंशुभम् ॥ २३ ॥ अपत्यमनघंराजन्वयंदिव्येनचक्षुषा॥दैवोद्दिष्टंनरव्याघ्रकर्मणेहोपपादय ॥ २४॥ अक्लिष्टंफलम
व्यग्रोविंदतेबुद्धिमान्नरः ॥ तस्मिन्दृष्टेफलेराजन्प्रयत्नंकर्तुमर्हसि ॥ २५॥ अपत्यंगुणसंपन्नंलब्धाप्रीतिकरंह्यसि ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वाताप
सवचःपांडुश्चिंताऽपरोऽभवत् ॥ २६॥

नुष्याणामृणादितिशेषः ॥ २० ॥ इतरेषांपितॄणामृणात्तुनाशोऽप्रकाशताममआत्मनिदेहेनश्यतिसति सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणेतिश्रुतेः स्वदेहनाशेपिपुत्ररूपेणास्स्येवपुत्राभावेतुनास्स्येवेत्य
र्थः तदेवाह पित्र्यादृणादिति ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ दैवोद्दिष्टंदृष्टादृष्टकारणकलापजन्यत्वात्कार्यमात्रस्येत्यर्थः ॥ २४ ॥ अव्यग्रोविंदतेऽतोव्यग्रोमाभूरित्यर्थः ॥ २५ ॥ लभतेइतिलब्धातादृशोसिल
प्स्यसीत्यर्थः ॥ २६ ॥

क्रियांपुत्रोत्पादिकां ॥ २७ ॥ धर्मसंहिताधर्ममयी ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मृगाभिशापान्मृगरूपस्यमुनेःशापान्नष्टमसद्रूपंजातंजननंस्त्रीसंगाख्यंरतिकर्मयतउपहतं यथामृगस्यतथैवांतरामैथुनंममापि
मरणप्राप्तिनिश्चयान्नतुक्लीबत्वात् ॥ ३१ ॥ धर्मदर्शनेधर्मशास्त्रेउक्ताइतिशेषः बंधुदायादारिक्थहराः अबंधुदायादास्तदन्ये ॥ ३२ ॥ षडाद्यानाह स्वयंजातऊढायांवोढुःसकाशाज्जातः १ तस्यामेवोत्त
मानुमहाज्जातःप्रणीतः २ परिक्रीतोरेतोमूल्यदानेनतस्यामेवजनितः ३ पौनर्भवःपूर्वमन्येनऊढापश्चादन्येनतस्यांद्वितीयतोजातोधर्मतोयद्यपिपूर्वस्यक्षेत्रजस्तथापितस्यापिपरिणेतृत्वात्तदीयएव ४ कानी
नः विवाहात्प्रागेवाऽस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभविष्यतीतिसमयबंधेनयादीयतेतस्यामुत्पन्नः ५ स्वैरिण्यामप्यूढायामेवानीचाज्जातःकुंडनामा ६ एतेष्वाद्यचतुर्थावौरसौपंचमोव्यवहितौरसइतरेक्षेत्रजास्त्र

आत्मनोमृगशापेनजानन्नुपहतांक्रियाम्॥सोऽब्रवीद्द्विजनेकुंतींधर्मपत्नींयशस्विनीम्॥अपत्योत्पादनेयत्नमापद्दित्वंसमर्थय॥२७॥अपत्यंनामलोकेषुप्रतिष्ठाध
र्मसंहिता॥इतिकुंतिविदुर्धीराःशाश्वतंधर्मवादिनः॥ २८ ॥इष्टंदत्तंतपस्तप्तंनियमश्चस्वनुष्ठितः॥सर्वमेवानपत्यस्यनपावनमिहोच्यते ॥ २९ ॥ सोऽहमेवंविदि
त्वैतत्प्रपश्यामिशुचिस्मिते॥ अनपत्यःशुभाँल्लोकान्नप्राप्स्यामीतिचिंतयन् ॥ ३० ॥ मृगाभिशापान्नष्टंमेजननंह्यकृतात्मनः ॥ नृशंसकारिणोभीरुयथैवोपह
तंपुरा ॥ ३१ ॥ इमेवैबंधुदायादाःषट्पुत्राधर्मदर्शने॥षडेवाबंधुदायादाःपुत्रास्ताञ्छृणुमेपृथे ॥ ३२ ॥ स्वयंजातःप्रणीतश्चपरिक्रीतश्चयःसुतः॥पौनर्भवश्च
कानीनःस्वैरिण्यांयश्चजायते॥ ३३ ॥दत्तःक्रीतःकृत्रिमश्चउपगच्छेत्स्वयंचयः ॥सहोढोज्ञातिरेताश्चहीनयोनिधृतश्चयः॥ ३४ ॥पूर्वपूर्वतमाभावंमत्वालिप्सेत
वैसुतम्॥ उत्तमाद्देवरात्पुंसःकांक्षंतेपुत्रमापदि॥ ३५॥ अपत्यंधर्मफलदंश्रेष्ठंविंदंतिमानवाः॥ आत्मशुक्रादपिपृथेमनुःस्वायंभुवोऽब्रवीत्॥३६॥तस्मात्प्रहेष्या
म्यद्यत्वांहीनःप्रजननात्स्वयम्॥ ३७ ॥

यः ॥ ३३ ॥ अथषड्बंधुदायादाः दत्तोमातापितृभ्यांसमर्पितः १ क्रीतोधनादिकंदत्त्वागृहीतः२ कृत्रिमश्चेतिचकारोभिन्नक्रमः क्रीतश्चेतिसंबंधः कृत्रिमउक्तप्रकाराष्टकाभावेपियःस्वयमुपगच्छेत्अहंतव
पुत्रोस्मीत्युपेयात्सतृतीयः ३ सहोढोयस्यमातागर्भवत्येवऊढासचतुर्थः ॥ ४ ॥ कर्णादिसदृशस्यकानीनस्याप्यत्रैवांतर्भावः ज्ञातिरेताव्यवहितभ्रात्रादेःपुत्रःपंचमः ५ सर्वेषामेकपुत्राणांयद्येकोपिभवेत्सुतः
सर्वेतेतेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीदितिस्मृतेःसाक्षाद्भ्रातुःपुत्रस्यौरसत्वाविशेषात् हीनयोनौधृतउत्पादितःषष्ठः ॥ ६ ॥ ३४ ॥ प्रणीतविशेषमाह उत्तमादिति ॥ ३५ ॥ श्रेष्ठंपितुःकुलादपियःप्रशस्यतमस्तज्जं
श्रेष्ठमपत्यमितिसामानाधिकरण्यं श्रेष्ठादनन्यत्वादपत्यस्य ॥ ३६ ॥ प्रहेष्यामि गतिवृद्धिकर्मणोहिनोतेरूपं अद्येतिक्षिप्रवचनसंयोगाल्लृट् त्वांशरणंगतोऽस्मिवर्धयामिवेतिचार्थः ॥ ३७ ॥

१ विवाहात्प्रागेवकन्यायांभवस्तस्यापिमातृद्वारकःपरिणेतुःसंबंधोस्ति

शारदंडायनेर्भार्या ॥ ३८ ॥ गुरुणाभर्त्रा पुष्पेणआर्त्तवेनउपलक्षितेन प्रयतारजस्वलाव्रतवती स्नाताचतुर्थेह्नि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यतयतस्व ॥ ४१ ॥ ॥छ॥ ॥इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव

सदृशाच्छ्रेयसोवात्वंविद्ध्यपत्यंयशस्विनि ॥ शृणुकुंतिकथामेतांशारदंडायिनींप्रति ॥ ३८ ॥ सावीरपत्नीगुरुणानियुक्तापुत्रजन्मनि ॥ पुष्पेणप्रयतास्नातानिशि
कुंतिचतुष्पथे ॥ ३९ ॥ वरयित्वाद्विजंसिद्धंहुत्वापुंसवनेनलम् ॥ कर्मण्यवसितेतस्मिन्सातेनैवसहावसत् ॥ ४० ॥ तत्रत्रीन्जनयामासदुर्जयादीन्महारथान् ॥ त
थात्वमपिकल्याणिब्राह्मणात्तपसाधिकात् ॥ मन्नियोगाद्यतक्षिप्रमपत्योत्पादनंप्रति ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुपृथासंवा
देविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तामहाराजकुंतीपांडुमभाषत ॥ कुरूणामृषभंवीरंतदाभूमिपतिं
पतिम् ॥ १ ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञवक्तुमेवंकथंचन ॥ धर्मपत्नीमभिरतांत्वयिराजीवलोचने ॥ २ ॥ त्वमेवतुमहाबाहोमय्यपत्यानिभारत ॥ वीरवीर्योपपन्नानिधर्म
तोजनयिष्यसि ॥ ३ ॥ स्वर्गंमनुजशार्दूलगच्छेयंसहितात्वया ॥ अपत्यायचमांगच्छत्वमेवकुरुनंदन ॥ ४ ॥ नह्यहंमनसाप्यन्यंगच्छेयंत्वदृतेनरम् ॥ त्वत्तःप्रति
विशिष्टश्चकोन्योऽस्तिभुविमानवः ॥ ५ ॥ इमांचतावद्धर्मात्मन्पौराणींशृणुमेकथाम् ॥ परिश्रुतांविशालाक्षकीर्तयिष्यामियामहम् ॥ ६ ॥ व्युषिताश्वइतिख्यातोब
भूवकिलपार्थिवः ॥ पुरापरमधर्मिष्ठःपूरोर्वंशविवर्धनः ॥ ७ ॥ तस्मिंश्चयजमानेवैधर्मात्मनिमहाभुजे ॥ उपागमंस्ततोदेवाःसेंद्रादेवर्षिभिःसह ॥ ८ ॥ अमाद्य
दिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ व्युषिताश्वस्यराजर्षेस्ततोयज्ञेमहात्मनः ॥ ९ ॥ देवाब्रह्मर्षयश्चैवचक्रुःकर्मस्वयंतदा ॥ व्युषिताश्वस्ततोराजन्नतिमर्त्यान्व्य
रोचत ॥ १० ॥ सर्वभूतान्प्रतियथातपनःशिशिरात्यये ॥ सविजित्यगृहीत्वाचनृपतीन्राजसत्तमः ॥ ११ ॥ प्राच्यानुदीच्यान्पाश्चात्यान्दाक्षिणात्यानकालयत् ॥
अश्वमेधेमहायज्ञेव्युषिताश्वःप्रतापवान् ॥ १२ ॥ बभूवसहिराजेंद्रोदशनागबलान्वितः ॥ अप्यत्रगाथांगायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ १३ ॥ व्युषिताश्वेयशोव
र्द्धमनुष्येंद्रकुरूत्तम ॥ व्युषिताश्वःसमुद्रांतांविजित्येमांवसुंधराम् ॥ १४ ॥ अपालयत्सर्ववर्णान्पितापुत्रानिवौरसान् ॥ यजमानोमहायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्योधनंददौ
॥ १५ ॥ अनंतररत्नान्यादायसजहारमहाक्रतून् ॥ सुषावचबहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततानच ॥ १६ ॥

दीपेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अकालयद्वशीकृतवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ जहारआहृतवान्चकारेत्यर्थः सोमसंस्थाःअग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादयःसप्त ॥ १६ ॥

काक्षीवतीकक्षीवतोदुहिता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥मृतंमरणममृतंमुक्तिर्वानतुब्रह्मलोकांतमैश्वर्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिवर्तितुंगच्छंतंम्रियमाणमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ आधयो

आसीत्काक्षीवतीचास्यभार्यापरमसंमता॥ भद्रानाममनुष्येंद्ररूपेणासदृशीभुवि ॥ १७ ॥ कामयामासतुस्तौचपरस्परमितिश्रुतम् ॥ सतस्यांकामसंपन्नोय
क्ष्मणासमपद्यत॥ १८॥ तेनाचिरेणकालेनजगामास्तमिवांशुमान् ॥ तस्मिन्प्रेतेमनुष्येंद्रेभार्याऽस्यभृशदुःखिता ॥ १९॥ अपुत्रापुरुषव्याघ्रविललापेतिनःश्रु
तम्॥ भद्रापरमदुःखार्तातन्निबोधजनाधिप॥ २०॥ ॥ भद्रोवाच ॥ ॥ नारीपरमधर्मज्ञसर्वाभर्तृविनाकृता ॥ पतिंविनाजीवतियानसाजीवतिदुःखिता
॥ २१ ॥ पतिंविनामृतंश्रेयोनार्याःक्षत्रियपुंगव॥ त्वद्गतिंगंतुमिच्छामिप्रसीदस्वनयस्वमाम्॥ २२॥ त्वयाहीनाक्षणमपिनाहंजीवितुमुत्सहे॥ प्रसादंकुरुमेराज
न्नितस्तूर्णंनयस्वमाम्॥ २३॥ पृष्ठतोऽनुगमिष्यामिसमेषुविषमेषुच॥ त्वामहंनरशार्दूलगच्छंतमनिवर्तितुम् ॥ २४ ॥ छायेवानुगताराजन्सततंवशवर्तिनी॥
भविष्यामिनरव्याघ्रनित्यंप्रियहितेरता॥ २५॥ अद्यप्रभृतिमांराजन्कष्टाहृदयशोषणाः॥ आधयोऽभिभविष्यंतित्वामृतेपुष्करेक्षण ॥ २६॥ अभाग्ययामयानू
नंवियुक्ताःसहचारिणः॥ तेनमेविप्रयोगोयमुपपन्नस्त्वयासह॥ २७॥ विप्रयुक्तातुयापत्यामुहूर्तमपिजीवति॥ दुःखंजीवतिसापापानरकस्थेवपार्थिव॥ २८॥
संयुक्ताविप्रयुक्ताश्चपूर्वदेहेकृतामया॥ तदिदंकर्मभिःपापैःपूर्वदेहेषुसंचितम् ॥ २९ ॥ दुःखंमामनुसंप्राप्तंराजंस्त्वद्विप्रयोगजम्॥ अद्यप्रभृत्यहंराजनकुशसंस्तर
शायिनी॥भविष्याम्यसुखाविष्टात्वद्दर्शनपरायणा ॥३०॥ दर्शयस्वनरव्याघ्रशाधिमामसुखान्विताम्॥ कृपणांचाथकरुणंविलपंतींनरेश्वर॥ ३१॥ ॥ कुंत्युवा
च॥ ॥ एवंबहुविधंतस्यांविलपंत्यांपुनःपुनः॥ तंशवंसंपरिष्वज्यवाक्किलांऽतर्हिताऽब्रवीत्॥ ३२॥ उत्तिष्ठभद्रेगच्छत्वंददानीहवरंतव॥ जनयिष्याम्यपत्यानित्वय्य
हंचारुहासिनि॥ ३३॥ आत्मकीयेवरारोहेशयनीयेचतुर्दशीम्॥ अष्टमींवाऋतुस्नातासंविशेथामयासह॥ ३४॥ एवमुक्तातुसादेवीतथाचक्रेपतिव्रता ॥ यथोक्त
मेवतद्वाक्यंभद्रापुत्रार्थिनीतदा॥ ३५॥ सातेनसुषुवेदेवीशवेनभरतर्षभ॥ त्रीन्शाल्वांश्चतुरोमद्रान्सुतान्भरतसत्तम॥ ३६॥

मनोव्यथाः ॥ २६ ॥ सहचारिणोमिथुनिनः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शवंप्रेतशरीरंसंपरिष्वज्यविलपंत्यामित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥७॥ ॥ एवमिति ॥ १॥२॥३ ॥ अनावृताःसर्वैर्द्रष्टुंयोग्याः कामचारोरतिसुखंतदर्थंविहारिण्यः
पर्यटनशीलाः स्वतंत्राभर्त्रादिभिरनिवार्याः ॥ ४ ॥ पतीन्व्युच्चरमाणानांव्यभिचरंतीनां ॥ ५ ॥ अनुविधीयंतेअनुसार्यंतेईश्वरेण ॥ ६ ॥ दृश्यतेचवेदेनकांचनपरिहरेदितिवामदेव्यव्रतेषुमैथुनार्थिन्याःस्त्रि
याःप्रत्याख्याननिषेधः ॥ ७ ॥ नचिरादल्पकालतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ श्वेतकेतोर्मातरं पितुःसमक्षं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ स्थिताव्यवस्थिताः नचक्षमेनक्षमांकृतवान् यथास्तेनोभ्रूणहै

तथात्वमपिमय्येवंमनसाभरतर्षभ ॥ शक्तोजनयितुंपुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ॥ ३७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिव्युषिताश्वोपाख्यानेए
कविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तयाराजातांदेवींपुनरब्रवीत्॥ धर्मविद्धर्मसं
युक्तमिदंवचनमुत्तमम्॥ १ ॥ ॥पांडुरुवाच॥ ॥एवमेतत्पुराकुंतिव्युषिताश्वश्चकारह॥ यथात्वयोक्तंकल्याणिसत्यासीदमरोपमः॥ २॥ अथत्विदंप्रवक्ष्यामि
धर्मतत्त्वंनिबोधमे॥पुराणमृषिभिर्दृष्टंधर्मविद्भिर्महात्मभिः ॥ ३ ॥ अनावृताःकिलपुरास्त्रियआसन्वरानने ॥ कामचारविहारिण्यःस्वतंत्राश्चारुहासिनि॥ ४॥
तासांव्युच्चरमाणानांकौमारात्सुभगेपतीन् ॥ नाधर्मोऽभूद्वरारोहेसहिधर्मःपुराऽभवत् ॥ ५ ॥ तंचैवधर्मंपौराणंतिर्यग्योनिगताःप्रजाः॥ अद्याप्यनुविधीयंतेका
मक्रोधविवर्जिताः॥ ६ ॥प्रमाणदृष्टोधर्मोऽयंपूज्यतेचमहर्षिभिः॥उत्तरेषुचरंभोरुकुरुष्वद्यापिपूज्यते ॥ ७ ॥स्त्रीणामनुग्रहकरःसहिधर्मःसनातनः॥ अस्मिंस्तु
लोकेनचिरान्मर्यादेयंशुचिस्मिते॥ ८ ॥स्थापितायेनयस्माच्चतन्मेविस्तरतःशृणु॥ बभूवोद्दालकोनाममहर्षिरितिनःश्रुतम्॥ ९॥ श्वेतकेतुरितिख्यातःपुत्रस्तस्या
भवन्मुनिः॥ मर्यादेयंकृतातेनधर्म्यावैश्वेतकेतुना॥ १० ॥कोपात्कमलपत्राक्षियदर्थंतन्निबोधमे ॥ श्वेतकेतोःकिलपुरासमक्षंमातरंपितुः ॥ ११ ॥ जग्राहब्रा
ह्मणःपाणौगच्छावइतिचाब्रवीत् ॥ ऋषिपुत्रस्ततःकोपंचकारामर्षचोदितः ॥ १२ ॥ मातरंतांतथादृष्ट्वानीयमानांबलादिव ॥ क्रुद्धंतंतुपितादृष्ट्वाश्वेतकेतुमुवा
चह ॥ १३ ॥ मातातकोपंकार्षीस्त्वमेषधर्मःसनातनः ॥ अनावृताहिसर्वेषांवर्णानामंगनाभुवि ॥ १४ ॥ यथागावःस्थितास्तातस्वेस्वेवर्णेतथाप्रजाः॥ ऋषिपु
त्रोऽथतंधर्मंश्वेतकेतुर्नचक्षमे॥ १५॥

वमेषभवतियोऽयोनौरेतःसिंचतीत्ययोनावदारेषुपुंसांगमनात्प्रत्यवायःश्रुतिसिद्धः तथाअमीषांनिष्कृतंजारिणीवेतिमंत्रेजारिण्यानिष्कृतेःपीडायाश्चदर्शनात्स्त्रीणामपिपरसंगेदोषोस्त्येवोक्तःतथापिश्रौतार्थ
स्यैवकयाचिद्भंग्याव्यवस्थेयंविहितेतिज्ञेयं अथवाव्युच्चरणेतेजस्विनांनदोषःकिंतुपृथग्जनानामेवेतितात्पर्यं अन्यथाकृष्णस्यापिपारदार्यदोषप्रसक्तेः अहल्यादिजाराणामिंद्रादीनांतदप्रसक्तेश्चेत्यास्तां
तावत् ॥ १५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रकृतोपयुक्तमाह पत्येति अयुक्तमपिभर्त्राज्ञयास्त्रीभिरवश्यंकर्तव्यमितिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पुराणंयुगांतरीयं ॥ २७ ॥ २८ ॥

चकारचैवमर्यादामिमांस्त्रीपुंसयोर्भुवि॥ मानुषेषुमहाभागेनत्वेवान्येषुजंतुषु॥ १६॥ तदाप्रभृतिमर्यादास्थितेयमितिनःश्रुतम्॥ व्युच्चरंत्याःपतिंनार्याअद्यप्रभृ
तिपातकम्॥१७॥ भ्रूणहत्यासमंघोरंभविष्यत्यसुखावहम्॥ भार्यांतथाव्युच्चरतःकौमारब्रह्मचारिणीम्॥१८॥ पतिव्रतामेतदेवभवितापातकंभुवि॥पत्यानियु
क्तायाचैवपत्नीपुत्रार्थमेवच॥ १९॥ नकरिष्यतितस्याश्चभविष्यतितदेवहि॥ इतितेनपुराभीरुमर्यादास्थापिताबलात्॥ २०॥ उद्दालकस्यपुत्रेणधर्म्यावैश्वेत
केतुना॥ सौदासेनचरंभोरुनियुक्तापुत्रजन्मनि॥ २१॥ मदयंतीजगामर्षिंवसिष्ठमितिनःश्रुतम्॥ तस्माल्लेभेचसापुत्रमश्मकंनामभाविनी॥ २२॥ एवंकृतवती
सापिभर्तुःप्रियचिकीर्षया॥ अस्माकमपितेजन्मविदितंकमलेक्षणे॥ २३॥ कृष्णद्वैपायनाद्भीरुकुरूणांवंशवृद्धये॥ अतएतानिसर्वाणिकारणानिसमीक्ष्यवै
॥ २४॥ ममैतद्वचनंधर्म्यंकर्तुमर्हस्यनिंदिते॥ ऋतावृतौराजपुत्रिस्त्रियाभर्तापतिव्रते॥ २५॥ नातिवर्तव्यइत्येवंधर्मंधर्मविदोविदुः॥ शेषेष्वन्येषुकालेषुस्वातंत्र्यं
स्त्रीकिलार्हति॥ २६॥ धर्ममेवंजनाःसंतःपुराणंपरिचक्षते॥ भर्ताभार्यांराजपुत्रिधर्म्यंवाऽधर्म्यमेववा॥ २७॥ यद्ब्रूयात्तत्तथाकार्यमितिवेदविदोविदुः॥ वि
शेषतःपुत्रगृद्धीहीनःप्रजननात्स्वयम्॥ २८॥ यथाऽहमनवद्यांगिपुत्रदर्शनलालसः॥ तथारक्तांगुलिनिभःपद्मपत्रनिभःशुभे॥ २९॥ प्रसादार्थंमयातेऽयंशिर
स्यभ्युद्यतोऽजलिः॥ मन्नियोगात्सुकेशांतेद्विजातेस्तपसाऽधिकात्॥ ३०॥ पुत्रान्गुणसमायुक्तानुत्पादयितुमर्हसि॥ त्वत्कृतेहंपृथुश्रोणिगच्छेयंपुत्रिणांगतिं
॥३१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तातततःकुंतीपांडुंपरपुरंजयम्॥ प्रत्युवाचवरारोहाभर्तुःप्रियहितेरता॥३२॥ पितृवेश्मन्यहंबालानियुक्ताऽतिथिपूजने॥
उग्रंपर्यचरंतत्रब्राह्मणंसंशितव्रतम्॥ ३३॥ निगूढनिश्चयंधर्मेयंतंदुर्वाससंविदुः॥ तमहंसंशितात्मानंसर्वयत्नैरतोषयम्॥ ३४॥ समेऽभिचारसंयुक्तमाचष्टभग
वान्वरम्॥ मंत्रंत्विमंचमेप्रादादब्रवीच्चैवमामिदम्॥ ३५॥

रक्तांगुलिभिर्नितरांभातीतिरक्तांगुलिनिभः पद्मपत्रंनिभाउपमायस्यसतथा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभिचारोदेवताकर्षणशक्तिस्तद्युक्तं ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विलंबासहःपांडुरुवाचाद्यैवेति ॥ ४० ॥ नःक्षत्रियाणांधर्मःपालनमधर्मेणनसंयुज्यतिनसंभवत्यतःकेवलाद्धर्मादेवपुत्रएष्टव्यइतिभावः यंधर्मइतिमन्यतेलोकःसनो
धर्मइतिसंबंधः ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्चेत्यत्रहेतुमाह धर्मेणेति धर्मेणस्वविहितेनलौकिकवैदिकाचारेण ॥ ४२ ॥ उपचारआदरः अभिचारोव्याख्यातस्ताभ्यां ॥ ४३ ॥ भर्त्रातथोक्तासतीतथेत्युक्त्वेतियोज
ना प्रदक्षिणमाज्ञानुकूलमवर्ततवर्तनंकृतवती ॥ ४४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संवत्सरधृतेइति ॥ १ ॥ जप्यंमंत्रं

यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि॥ अकामोवासकामोवावशंतेसमुपैष्यति ॥ ३६ ॥ तस्यतस्यप्रसादात्तेराज्ञिपुत्रोभविष्यति॥ इत्युक्ताऽहंतदातेनपितृवेश्म
निभारत॥ ३७॥ ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतस्यकालोऽयमागतः ॥ अनुज्ञातात्वयादेवमाह्वयेयमहंनृप ॥ ३८ ॥ तेनमंत्रेणराजर्षेयथास्यान्नौप्रजाहिता॥ आवा
हयामिकंदेवंब्रूहिसत्यवतांवर॥ त्वत्तोऽनुज्ञाप्रतीक्षांमांविद्ध्यस्मिन्कर्मणिस्थिताम्॥ ३९॥ ॥पांडुरुवाच॥ ॥अद्यैवत्वंवरारोहेप्रयतस्वयथाविधि ॥ धर्ममा
वाहयशुभेसहिलोकेषुपुण्यभाक्॥ ४०॥ अधर्मेणननोधर्मःसंयुज्यतिकथंचन ॥ लोकश्चायंवरारोहेधर्मोयमितिमन्यते ॥ ४१ ॥ धार्मिकश्चकुरूणांसभविष्य
तिनसंशयः॥ धर्मेणचापिदत्तस्यनाधर्मेरंस्यतेमनः॥ ४२॥ तस्माद्धर्मंपुरस्कृत्यनियतात्वंशुचिस्मिते॥ उपचाराभिचाराभ्यांधर्ममावाहयस्ववै॥ ४३॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥ ॥सातथोक्तातथेत्युक्त्वातेनभर्त्रावरांगना॥ अभिवाद्याभ्यनुज्ञाताप्रदक्षिणमवर्तत॥ ४४॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणि
कुंतीपुत्रोत्पत्त्यनुज्ञानेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२२॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥संवत्सरधृतेगर्भेगांधार्याजनमेजय॥ आह्वयामासवै
कुंतीगर्भार्थंधर्ममच्युतम्॥ १॥ साबलिंत्वरितादेवीधर्मायोपजहारह॥ जजापविधिवज्जप्यंदत्तंदुर्वाससापुरा ॥ २॥ आजगामततोदेवोधर्मोमंत्रबलात्ततः॥
विमानेसूर्यसंकाशेकुंतीयत्रजपस्थिता ॥ ३ ॥ विहस्यतांततोब्रूयाःकुंतिकिंतेददाम्यहम्॥ सातंविहस्यमानाऽपिपुत्रंदेह्यब्रवीदिदम्॥ ४॥ संयुक्तासाहिधर्मेणयोग
मूर्तिधरेणह॥ लेभेपुत्रंवरारोहासर्वप्राणभृतांहितम्॥ ५॥ ऐंद्रेचंद्रसमायुक्तेमुहूर्तेऽभिजितेऽष्टमे॥ दिवामध्यगतेसूर्येतिथौपूर्णेऽतिपूजिते ॥ ६॥

धर्मंदेवतारूपं ॥ २ ॥ विमानेस्थित्वाआजगामेत्यन्वयः जपस्थिताजपनिष्ठा ॥ ३॥ ततोविहस्यतामब्रवीदित्यपकृष्यते हेकुंतिकिंतेददामितद्ब्रूयाइतिसंबंधः ब्रूयादित्यपपाठोलकारव्यत्ययोवाऽर्षः विहस्य
मानाधर्मेण ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐंद्रेज्येष्ठानक्षत्रे अष्टमेसंवत्सरारंभात् अभिजितेऽभिजिर्तित्रिंशन्मुहूर्तस्याह्नोष्टमेमुहूर्ते दिवाशुक्लपक्षे मध्यगतेतुलायनगते तिथौपूर्णेपूर्णायांपंचम्यां अयंयोगःप्रायेणाश्विनशु
क्लपंचम्यांभवतीतितत्रैवधर्मराजस्यजन्मेत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥७ ॥ ८ ॥ प्रथितोमहान् विश्रुतःकीर्तिमान् ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ अंकात्पतनेहेतुमाह कुंतीति ॥ १६ ॥ संसुप्तंयेनशिलापिचूर्णीभूतातादृशेप्याघातेसतियस्यनिद्राभंगोपिनजातोनिर्वेद

समृद्धयशसंकुंतीसुषावप्रवरंसुतम् ॥ जातमात्रेसुतेतस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ ७ ॥ एषधर्मभृतांश्रेष्ठोभविष्यतिनरोत्तमः ॥ विक्रांतःसत्यवाक्चैवराजापृथ्व्यां
भविष्यति ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरइतिख्यातःपांडोःप्रथमजःसुतः ॥ भविताप्रथितोराजात्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ ९ ॥ यशसातेजसाचैववृत्तेनचसमन्वितः ॥ धार्मिकंतंसु
तंलब्ध्वापांडुस्तांपुनरब्रवीत् ॥ १० ॥ प्राहुःक्षत्रंबलज्येष्ठंबलज्येष्ठंसुतंवृणु ॥ ततस्तथोक्ताभर्त्रातुवायुमेवाजुहावसा ॥ ११ ॥ ततस्तामागतोवायुर्मृगारूढोमहा
बलः ॥ किंतेकुंतिददाम्यद्यब्रूहियत्तेहृदिस्थितम् ॥ १२ ॥ सासलज्जाविहस्याहपुत्रंदेहिसुरोत्तम ॥ बलवंतंमहाकायंसर्वदर्पप्रभंजनम् ॥ १३ ॥ तस्माज्जज्ञेमहाबाहु
र्भीमोभीमपराक्रमः ॥ तमप्यतिबलंजातंवागुवाचाशरीरिणी ॥ १४ ॥ सर्वेषांबलिनांश्रेष्ठोजातोयमितिभारत ॥ इदमत्यद्भुतंचासीज्जातमात्रेवृकोदरे ॥ १५ ॥
यदंकात्पतितोमातुःशिलांगात्रैर्व्यचूर्णयत् ॥ कुंतीव्याघ्रभयोद्विग्नासहसोत्पतिताकिल ॥ १६ ॥ नान्वबुध्यतसंसुप्तमुत्संगेस्वेवृकोदरम् ॥ ततःसवज्रसंघातःकुमारो
न्यपतद्गिरौ ॥ १७ ॥ पततातेनशतधाशिलागात्रैर्विचूर्णिता ॥ तांशिलांचूर्णितांदृष्ट्वापांडुर्विस्मयमागतः ॥ १८ ॥ यस्मिन्नहनिभीमस्तुजज्ञेभरतसत्तम ॥ दुर्योध
नोऽपितत्रैवप्रजज्ञेवसुधाधिप ॥ १९ ॥ जातेवृकोदरेपांडुरिदंभूयोन्वचिंतयत् ॥ कथंनुमेवरःपुत्रोलोकश्रेष्ठोभवेदिति ॥ २० ॥ दैवेपुरुषकारेचलोकोऽयंसंप्रतिष्ठितः ॥
तत्रदैवंतुविधिनाकालयुक्तेनलभ्यते ॥ २१ ॥ इंद्रोहिराजादेवानांप्रधानइतिनःश्रुतम् ॥ अप्रमेयबलोत्साहोवीर्यवानमितद्युतिः ॥ २२ ॥ तंतोषयित्वातपसापुत्रं
लप्स्येमहाबलम् ॥ यंदास्यतिसमेपुत्रंसवरीयान्भविष्यति ॥ २३ ॥ अमानुषान्मानुषांश्चसंग्रामेसहनिष्यति ॥ कर्मणामनसावाचातस्मात्तप्स्येमहत्तपः ॥ २४ ॥
ततःपांडुर्महाराजोमंत्रयित्वामहर्षिभिः ॥ दिदेशकुंत्याःकौरव्योव्रतंसांवत्सरंशुभम् ॥ २५ ॥ आत्मनाचमहाबाहुरेकपादस्थितोभवत् ॥ उग्रंसतपआस्थायपरमे
णसमाधिना ॥ २६ ॥ आरिराधयिषुर्देवंत्रिदशानांतमीश्वरम् ॥ सूर्येणसहधर्मात्मापर्यतप्यतभारत ॥ २७ ॥ तंतुकालेनमहतावासवःप्रत्यपद्यत ॥ ॥ शक्रउ
वाच ॥ ॥ पुत्रंतवप्रदास्यामित्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ २८ ॥ ब्राह्मणानांगवांचैवसुहृदांचार्थसाधकम् ॥ दुर्हृदांशोकजननंसर्वबांधवनंदनम् ॥ २९ ॥ सुतंतेऽ
ग्र्यंप्रदास्यामिसर्वामित्रविनाशनम् ॥ इत्युक्तःकौरवोराजावासवेनमहात्मना ॥ ३० ॥

नत्वात्वज्रशरीरत्वादित्यर्थः उत्संगेसमीपे ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥समाधिनाध्यानेन परमेणानन्यवृत्तिना सूर्येणसहउदयादस्तमयावधि ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥ आभाष्यहेकुंतिइतिसंबोध्य ॥३७॥३८॥३९॥ वहिष्यतिपालयिष्यति ॥४०॥४१॥ मेधानश्वमेधान् ॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥

उवाचकुंतींधर्मात्मादेवराजवचःस्मरन् ॥ उदर्कस्तवकल्याणितुष्टोदेवगणेश्वरः ॥ ३१ ॥ दातुमिच्छतितेपुत्रंयथासंकल्पितंत्वया ॥ अतिमानुषकर्माणंयशस्विनम
रिंदमम् ॥ ३२ ॥ नीतिमंतंमहात्मानमादित्यसमतेजसम् ॥ दुराधर्षंक्रियावंतमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥ ३३ ॥ पुत्रंजनयसुश्रोणिधामक्षत्रियतेजसाम् ॥ लब्धःप्रसा
दोदेवेंद्रात्तमाह्वयशुचिस्मिते ॥ ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तातत:शक्रमाजुहावयशस्विनी ॥ अथाजगामदेवेंद्रोजनयामासचार्जुनम् ॥ ३५ ॥ जा
तमात्रेकुमारेतुवागुवाचाशरीरिणी ॥ महागंभीरनिर्घोषानभोनादयतीतदा ॥ ३६ ॥ शृण्वतांसर्वभूतानांतेषांचाश्रमवासिनाम् ॥ कुंतीमाभाष्यविस्पष्टमुवाचेदं
शुचिस्मिताम् ॥ ३७ ॥ कार्तवीर्यसमःकुंतिशिवतुल्यपराक्रमः ॥ एषशक्रइवाजय्योयशस्तेप्रथयिष्यति ॥ ३८ ॥ अदित्याविष्णुनाप्रीतिर्यथाभूदभिवर्धिता ॥ त
थाविष्णुसमःप्रीतिंवर्धयिष्यतितेऽर्जुनः ॥ ३९ ॥ एषमद्रान्वशेकृत्वाकुरूंश्चसहसोमकैः ॥ चेदिकाशिकरूषांश्चकुरुलक्ष्मींवहिष्यति ॥ ४० ॥ एतस्यभुजवीर्येण
खांडवेहव्यवाहनः ॥ मेदसासर्वभूतानांतृप्तिंयास्यतिवैपराम् ॥ ४१ ॥ ग्रामणीश्चमहीपालानेषजित्वामहाबलः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ४२ ॥
जामदग्न्यसमःकुंतिविष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ एषवीर्यवतांश्रेष्ठोभविष्यतिमहायशाः ॥ ४३ ॥ एषयुद्धेमहादेवंतोषयिष्यतिशंकरम् ॥ अस्त्रंपाशुपतंनामतस्मात्तुष्टाद
वाप्स्यति ॥ ४४ ॥ निवातकवचानामदैत्याविबुधविद्विषः ॥ शक्राज्ञयामहाबाहुस्तान्वधिष्यतितेसुतः ॥ ४५ ॥ तथादिव्यानिचास्त्राणिनिखिलेनाहरिष्यति ॥ वि
प्रनष्टांश्रियंचायमाहर्तापुरुषर्षभः ॥ ४६ ॥ एतामत्यद्भुतांवाचंकुंतीशुश्रावसूतके ॥ वाचमुच्चरितामुच्चैस्तांनिशम्यतपस्विनाम् ॥ ४७ ॥ बभूवपरमोहर्षःशतशृंग
निवासिनाम् ॥ तथादेवनिकायानांसेंद्राणांचदिवौकसाम् ॥ ४८ ॥ आकाशेदुंदुभीनांचबभूवतुमुलःस्वनः ॥ उदतिष्ठन्महाघोषःपुष्पवृष्टिभिरावृतः ॥ ४९ ॥ समवे
त्यचदेवानांगणाःपार्थमपूजयन् ॥ काद्रवेयावैनतेयागंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ प्रजानांपतयःसर्वेसप्तचैवमहर्षयः ॥ ५० ॥ भरद्वाजःकश्यपोगौतमश्चविश्वामित्रोजम
दग्निर्वसिष्ठः ॥ यश्चोदितोभास्करेऽभूत्प्रनष्टेसोऽप्यत्रात्रिर्भगवानाजगाम ॥ ५१ ॥ मरीचिरंगिराश्चैवपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ दक्षःप्रजापतिश्चैवगंधर्वाप्सरसस्तथा
॥ ५२ ॥ दिव्यमाल्यांबरधराःसर्वालंकारभूषिताः ॥ उपगायंतिबीभत्सुंनृत्यंतेऽप्सरसांगणाः ॥ ५३ ॥

देवनिकायानांदेवतानिलयानांबिमानानां तेनतत्स्थानांदेवानामितिलक्ष्यते ॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

तथामहर्षयश्चापिजेपुस्तत्रसमंततः ॥ गंधर्वैःसहितःश्रीमान्प्रागायतचतुंबुरुः ॥ ५४ ॥ भीमसेनोग्रसेनौचऊर्णायुरनघस्तथा ॥ गोपतिर्धृतराष्ट्रश्चसूर्यवर्चास्त
थाष्टमः॥ ५५॥ युगपस्तृणपःकार्ष्णिर्नंदिश्चित्ररथस्तथा॥ त्रयोदशःशालिशिराःपर्जन्यश्चचतुर्दशः ॥ ५६ ॥ कलिःपंचदशश्चैवनारदश्चात्रषोडशः॥ ऋत्वाबृह
त्वाबृहकःकरालश्चमहामनाः ॥ ५७॥ ब्रह्मचारीबहुगुणःसुवर्णश्चेतिविश्रुतः ॥ विश्वावसुर्भुमन्युश्चसुचंद्रश्चशरुस्तथा॥ ५८॥ गीतमाधुर्यसंपन्नौविख्यातौच
हहाहूहू॥ इत्येतेदेवगंधर्वाजग्मुस्तत्रनराधिप ॥ ५९ ॥ तथैवाप्सरसोहृष्टाःसर्वालंकारभूषिताः ॥ ननृतुर्वैमहाभागाजगुश्चायतलोचनाः ॥ ६० ॥ अनूचानाऽ
नवद्याचगुणमुख्यागुणावरा ॥ अद्रिकाचतथासोमामिश्रकेशीत्वलंबुषा ॥ ६१ ॥ मरीचिःशुचिकाचैवविद्युत्पर्णातिलोत्तमा ॥ अंबिकालक्षणाक्षेमादेवीरंभा
मनोरमा॥ ६२ ॥ असिताचसुबाहुश्चसुप्रियाचवपुस्तथा॥ पुंडरीकासुगंधाचसुरसाचप्रमाथिनी ॥ ६३ ॥ काम्याशारद्वतीचैवननृतुस्तत्रसंघशः ॥ मेनकास
हजन्याचकर्णिकापुंजिकस्थला ॥ ६४ ॥ ऋतुस्थलाघृताचीचविश्वाचीपूर्वचित्त्यपि॥ उम्लोचेतिचविख्याताप्रम्लोचेतिचतादश ॥ ६५ ॥ उर्वश्येकादशीतासां
जगुश्चायतलोचनाः॥ धाताऽर्यमाचमित्रश्चवरुणोंऽशोभगस्तथा ॥ ६६ ॥ इंद्रोविवस्वान्पूषाचत्वष्टाचसवितातथा ॥ पर्जन्यश्चैवविष्णुश्चआदित्याद्वादशास्मृ
ताः॥ महिमानंपांडवस्यवर्धयंतोंऽवरेस्थिताः॥ ६७॥ मृगव्याधश्चसर्पश्चनिर्ऋतिश्चमहायशाः ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यःपिनाकीचपरंतप ॥ ६८ ॥ दहनोऽथेश्वर
श्चैवकपालीचविशांपते॥ स्थाणुर्भगश्चभगवान्रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ६९ ॥ अश्विनौवसवश्चाष्टौमरुतश्चमहाबलाः ॥ विश्वेदेवास्तथासाध्यास्तत्रासन्परितः
स्थिताः॥ ७० ॥ कर्कोटकोऽथसर्पश्चवासुकिश्चभुजंगमः ॥ कच्छपश्चाथकुंडश्चतक्षकश्चमहोरगः ॥ ७१ ॥ आययुस्तपसायुक्तामहाक्रोधामहाबलाः॥ एतेचा
न्येचबहवस्तत्रनागाव्यवस्थिताः ॥ ७२ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्चगरुडश्चासितध्वजः ॥ अरुणश्चारुणिश्चैववैनतेयाव्यवस्थिताः ॥ ७३ ॥ तांश्चदेवगणान्सर्वां
स्तपःसिद्धामहर्षयः॥ विमानगिर्यग्रगतान्ददृशुर्नैतरेजनाः॥ ७४ ॥

१ अत्रैकःसविताअधिकः

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंतीति ॥ १ ॥ विगुणेप्रजोत्पादनानधिकृते
अवरत्वेकनिष्ठात्वे वरार्हायाःकुंत्याअपेक्षया ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संरंभोऽभिमानः ॥ ६ ॥ ममेति इष्टमनिष्टंवावक्ष्यसीतिसंदेहेनत्वांव क्तुंनप्रसहेइत्यर्थः ॥ ७ ॥ मत्वाज्ञात्वा प्रतिपत्स्यतेअंगीकरिष्य

तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मितामुनिसत्तमाः ॥ अधिकांस्मततोवृत्तिमवर्तन्पांडवान्प्रति ॥ ७५ ॥ पांडुस्तुपुनरेवैनांपुत्रलोभान्महायशाः ॥ वक्तुमैच्छद्धर्मपत्नींकुंती
त्वेनमथाब्रवीत् ॥ ७६ ॥ नातश्चतुर्थंप्रसवमापत्स्वपिवदंत्युत ॥ अतःपरंस्वैरिणीस्याद्बंधकीपंचमेभवेत् ॥ ७७ ॥ सत्वंविद्वन्धर्ममिममधिगम्यकथंनुमाम् ॥ अप
त्यार्थंसमुत्क्रम्यप्रमादादिवभाषसे ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडवोत्पत्तौत्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥
॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कुंतीपुत्रेषुजातेषुधृतराष्ट्रात्मजेषुच ॥ मद्रराजसुतापांडुंरहोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ नमेऽस्तित्वयिसंतापोविगुणेऽपिपरंतप ॥
नावरत्वेवरार्हायाःस्थित्वाचानघनित्यदा ॥ २ ॥ गांधार्याश्चैवनृपतेजातंपुत्रशतंतथा ॥ श्रुत्वानमेतथादुःखमभवत्कुरुनंदन ॥ ३ ॥ इदंतुमेमहद्दुःखंतुल्यताया
मपुत्रता ॥ दिष्ट्यात्विदानींभर्तुर्मेकुंत्यामप्यस्तिसंततिः ॥ ४ ॥ यदित्वपत्यसंतानंकुंतिराजसुतामयि ॥ कुर्यादनुग्रहोमेस्यात्तवचापिहितंभवेत् ॥ ५ ॥ संरंभोहिस
पत्नीत्वाद्वक्तुंकुंतिसुतांप्रति ॥ यदितुत्वंप्रसन्नोमेस्वयमेनांप्रचोदय ॥ ६ ॥ ॥ पांडुरुवाच ॥ ॥ ममाप्येषसदामाद्रिहृद्यर्थःपरिवर्तते ॥ नतुत्वांप्रसहेवक्तुमिष्टा
निष्टविवक्षया ॥ ७ ॥ तवत्विदंमतंमत्वाप्रयतिष्याम्यतःपरम् ॥ मन्येध्रुवंमयोक्तासावचनंप्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुंतींपुनःपांडुर्वि
विक्तइदमब्रवीत् ॥ कुलस्यममसंतानंलोकस्यचकुरुप्रियम् ॥ ९ ॥ ममचापिंडनाशायपूर्वेषामपिचात्मनः ॥ मत्प्रियार्थंचकल्याणिकुरुकल्याणमुत्तमम् ॥ १० ॥ य
शसोऽर्थायचैवत्वंकुरुकर्मसुदुष्करम् ॥ प्राप्याधिपत्यमिंद्रेणयज्ञैरिष्टंयशोऽर्थिना ॥ ११ ॥ तथामंत्रविदोविप्रास्तपस्तप्त्वासुदुष्करम् ॥ गुरूनभ्युपगच्छंतियशसो
ऽर्थायभाविनि ॥ १२ ॥ तथाराजर्षयःसर्वेब्राह्मणाश्चतपोधनाः ॥ चक्रुरुच्चावचंकर्मयशसोऽर्थायदुष्करम् ॥ १३ ॥ सात्वंमाद्रींप्लवेनैवतारयैनामानिंदिते ॥ अप
त्यसंविभागेनपरांकीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४ ॥

ति ॥ ८ ॥ संतानमविच्छेदं लोकस्यप्रियं बलवत्प्रजात्वेननिर्भयत्वं ॥ ९ ॥ ममपूर्वेषांचापिंडविनाशायपिंडविनाशाभावायबहुषुपुत्रेषुकस्यचिदपिपुत्रस्यसंततेरविच्छेदसंभवादित्यर्थः कल्याणंपुत्रांतरो
त्पादनं ॥ १० ॥ यशसइति कृतकृत्याअपियशोर्थंदेवगुर्वाद्याराधनंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

एवंपांडुंप्रत्युक्त्वाकुंत्यामंत्रेकृतेसतिकुंतीमाद्रीमब्रवीदितियोजना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अत्यश्विनौअश्विभ्यामधिकौ ॥१८॥१९॥२०॥२१॥ अनुसंवत्सरंसंवत्सरमनुपश्चाज्जातापिदेवताभावात्सर्वेपंच

॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाब्रवीन्माद्रींसकृच्चिंतयदैवतम्॥तस्मात्तेभवितापत्यमनुरूपमसंशयम्॥ १५॥ततोमाद्रीविचार्यैवंजगाममनसाऽश्विनौ॥ता
वागम्यसुतौतस्यांजनयामासतुर्यमौ॥ १६ ॥नकुलंसहदेवंचरूपेणाप्रतिमौभुवि॥तथैवतावपियमौवागुवाचाशरीरिणी॥ १७ ॥ सत्त्वरूपगुणोपेतौभवतो
ऽत्यश्विनाविति॥ भासतस्तेजसाऽत्यर्थंरूपद्रविणसंपदा॥ १८ ॥ नामानिचक्रिरेतेषांशतशृंगनिवासिनः॥भक्त्याचकर्मणाचैवतथाशीर्भिर्विशांपते ॥ १९ ॥
ज्येष्ठंयुधिष्ठिरेत्येवंभीमसेनेतिमध्यमम्॥अर्जुनेतितृतीयंचकुंतीपुत्रानकल्पयन्॥२०॥पूर्वजंनकुलेत्येवंसहदेवेतिचापरम्॥माद्रीपुत्रावकथयंस्तेविप्राःप्रीतमा
नसाः॥ २१ ॥ अनुसंवत्सरंजाताअपितेकुरुसत्तमाः॥पांडुपुत्राव्यराजंतपंचसंवत्सराइव ॥ २२ ॥ महासत्त्वामहावीर्यामहाबलपराक्रमाः॥पांडुर्दृष्ट्वासुतां
स्तांस्तुदेवरूपान्महौजसः॥ २३ ॥मुदंपरमिकांलेभेननंदचनराधिपः॥ ऋषीणामपिसर्वेषांशतशृंगनिवासिनाम्॥ २४ ॥ प्रियाबभूवुस्तासांचतथैवमुनियोषि
ताम्॥कुंतीमथपुनःपांडुर्माद्र्यर्थेसमचोदयत्॥ २५ ॥तमुवाचपृथाराजन्रहस्युक्तातदासती॥उक्तासकृद्द्वंद्वमेषालेभेतेनास्मिवंचिता॥२६॥ बिभेम्यस्याःपरि
भवात्कुस्त्रीणांगतिरीदृशी॥नाज्ञासिषमहंमूढाद्वंद्वाह्वानेफलद्वयम्॥ २७ ॥ तस्मान्नाहंनियोक्तव्यात्वयैषोऽस्तुवरोमम॥ एवंपांडोःसुताःपंचदेवदत्तामहाबलाः
॥ २८ ॥ संभूताःकीर्तिमंतश्चकुरुवंशविवर्धनाः॥ शुभलक्षणसंपन्नाःसोमवत्प्रियदर्शनाः॥ २९ ॥ सिंहदर्पामहेष्वासाःसिंहविक्रांतगामिनः॥सिंहग्रीवामनु
ष्येंद्राववृधुर्देवविक्रमाः ॥ ३० ॥ विवर्धमानास्तेतत्रपुण्येहैमवतेगिरौ ॥विस्मयंजनयामासुर्महर्षीणांसमेयुषाम्॥ ३१ ॥तेचपंचशतंचैवकुरुवंशविवर्धनाः॥
सर्वेववृधुरल्पेनकालेनाप्स्विवनीरजाः॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडवोत्पत्तौचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२४॥ ॥
॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ दर्शनीयांस्ततःपुत्रान्पांडुःपंचमहावने॥ तान्पश्यन्पर्वतेरम्येस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १ ॥सुपुष्पितवनेकालेकदाचिन्मधुमाधवे॥भूतसं
मोहनेराजासभार्योव्यचरद्वनम्॥ २॥

संवत्सराइवादृश्यंतेत्यर्थः यद्वापंचापिपुत्राव्यराजंतसंवत्सराःप्रभवादयइवानुसंवत्सरंजाताइतियोज्यं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ तेपंचपांडवाःशतंचान्येधार्त्तराष्ट्राः नी
रजाःपद्माइव ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआ०नै०भारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥७॥ ॥ दर्शनीयानिति ॥ १ ॥ मधुमाधवेचैत्रवैशाखयोःसंधौतदात्मकेवसंते ॥२ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ वयःस्थायुवती तनुवाससंसूक्ष्मवस्त्रांकिंचिद्विवृतांगामित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कामपरीतात्माकामेनव्याप्तचित्तः ॥ ९ ॥ १० ॥ बुद्धिर्भयनिश्चयःचेतसाविचारेण ॥ ११ ॥ काल

पलाशैस्तिलकैश्चूतैश्चंपकैःपारिभद्रकैः ॥ अन्यैश्चबहुभिर्वृक्षैःफलपुष्पसमृद्धिभिः ॥ ३ ॥ जलस्थानैश्चविविधैःपद्मिनीभिश्चशोभितम् ॥ पांडोर्वनंतत्संप्रेक्ष्यप्रजज्ञे
हृदिमन्मथः ॥४॥ प्रहृष्टमनसंतत्रविचरंतंयथाऽमरम् ॥ तंमाद्र्यनुजगामैकावसनंबिभ्रतीशुभम् ॥ ५ ॥ समीक्षमाणःसतुतांवयस्थांतनुवाससम् ॥ तस्यकामःप्र
ववृतेगहनेऽग्निरिवोद्गतः ॥ ६ ॥ रहस्येकांतुतांदृष्ट्वाराजाराजीवलोचनाम् ॥ नशशाकनियंतुंतंकामंकामवशीकृतः ॥७॥ ततएनांबलाद्राजानिजग्राहरहोगताम् ॥
वार्यमाणस्तयादेव्याविस्फुरंत्यायथाबलम् ॥ ८ ॥ सतुकामपरीतात्मातंशापंनान्वबुध्यत ॥ माद्रींमैथुनधर्मेणसोऽन्वगच्छद्बलादिव ॥ ९ ॥ जीवितांतायकौरव्य
मन्मथस्यवशंगतः ॥ शापजंभयमुत्सृज्यविधिनासंप्रचोदितः ॥ १० ॥ तस्यकामात्मनोबुद्धिःसाक्षात्कालेनमोहिता ॥ संप्रमथ्येंद्रियग्रामंप्रनष्टासहचेतसा
॥ ११ ॥ सतयासहसंगम्यभार्ययाकुरुनंदनः ॥ पांडुःपरमधर्मात्मायुयुजेकालधर्मणा ॥ १२ ॥ ततोमाद्रीसमालिंग्यराजानंगतचेतसम् ॥ मुमोचदुःखजंशब्दंपु
नःपुनरतीवहि ॥ १३ ॥ सहपुत्रैस्ततःकुंतीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ आजग्मुःसहितास्तत्रयत्रराजातथागतः ॥ १४ ॥ ततोमाद्र्यब्रवीद्राजन्नार्ताकुंतीमिदंवचः ॥
एकैवत्वमिहागच्छतिष्ठंत्वत्रैवदारकाः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यास्तत्रैवाधायदारकान् ॥ हताऽहमितिविक्रुश्यसहसैवाजगामसा ॥ १६ ॥ दृष्ट्वापांडुंचमाद्रीं
चशयानौधरणीतले ॥ कुंतीशोकपरीतांगीविललापसुदुःखिता ॥ १७ ॥ रक्ष्यमाणोमयानित्यंवीरःसततमात्मवान् ॥ कथंत्वामत्यतिक्रांतःशापंजानन्वनौक
सः ॥१८॥ ननुनामत्वयामाद्रिरक्षितव्योनराधिपः ॥ साकथंलोभितवतीविजनेत्वंनराधिपम् ॥१९॥ कथंदीनस्यसततंत्वामासाद्यरहोगताम् ॥ तंविचिंतयतःशा
पंप्रहर्षःसमजायत ॥ २० ॥ धन्यात्वमसिबाह्लीकिमत्तोभाग्यतरातथा ॥ दृष्टवत्यसियद्वक्त्रंप्रहृष्टस्यमहीपतेः ॥ २१ ॥ ॥ माद्र्युवाच ॥ ॥ विलपंत्यामयादेवि
वार्यमाणेनचासकृत् ॥ आत्मानवारितोऽनेनसत्यंदिष्टंचिकीर्षुणा ॥ २२ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ अहंज्येष्ठाधर्मपत्नीज्येष्ठंधर्मफलंमम ॥ अवश्यंभाविनोभावा
न्मामांमाद्रिनिवर्तय ॥ २३ ॥ अन्विष्यामीहभर्तारमहंप्रेतवशंगतम् ॥ उत्तिष्ठत्वंविसृज्यैनमिमान्पालयदारकान् ॥ २४ ॥

स्यातीतत्वादिव्यवहारहेतोःषष्ठद्रव्यस्येवधर्मःकालनात्मकोयस्यमरणस्यतेनकालधर्मणामृत्युना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वामत्यतिक्रांतोबलादाक्रांतवान् शोकाकुलत्वादतिशब्द
स्याभ्यासः ॥ १८ ॥ त्वयाचरक्षितव्यः ॥ १९ ॥ प्रहर्षःकामः ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्माचित्तं दिष्टंशापजंदुरदृष्टं ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रेतवशंप्रेतराजवशं अन्विष्याम्यनुगमिष्यामि ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पांडोरुपरमंदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ माद्र्युवाच ॥ ॥ अहमेवानुयास्यामिभर्तारमपलायिनम् ॥ नहितृप्तास्मिकामानांज्येष्ठामामनुमन्यताम् ॥ २५ ॥ मांचाभिगम्यक्षीणोयंकामाद्भरतसत्तमः ॥ तमुच्छिंद्यामस्यकामंकथंनुयमसादने ॥ २६ ॥ नचाप्यहंवर्तयंतीनिर्विशेषंसुतेषुते ॥ वृत्तिमार्येचरिष्यामिस्पृशेदेनस्तथाचमाम् ॥ २७ ॥ तस्मान्मेसुतयोःकुंतिवर्तितव्यंस्वपुत्रवत् ॥ मांचकामयमानोऽयंराजाप्रेतवशंगतः ॥ २८ ॥ राज्ञःशरीरेणसहममापीदंकलेवरम् ॥ दग्धव्यंसुप्रतिच्छन्नमेतदार्येप्रियंकुरु ॥ २९ ॥ दारकेष्वप्रमत्ताचभवेथाश्चहितामम ॥ अतोऽन्यन्नप्रपश्यामिसंदेष्टव्यंहिकिंचन ॥ ३० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वातंचिताग्निस्थंधर्मपत्नीनरर्षभम् ॥ मद्रराजसुतातूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडूपरमेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पांडोरुपरमंदृष्ट्वादेवकल्पामहर्षयः ॥ ततोमंत्रविदःसर्वेमंत्रयांचक्रिरेमिथः ॥ १ ॥ ॥ तापसाऊचुः ॥ ॥ हित्वाराज्यंचराष्ट्रंचसमहात्मामहायशाः ॥ अस्मिन्स्थानेतपस्तप्त्वातापसान्शरणंगतः ॥ २ ॥ सजातमात्रान्पुत्रांश्चदारांश्चभवतामिह ॥ प्रादायोपनिधिंराजापांडुःस्वर्गमितोगतः ॥ ३ ॥ तस्येमानात्मजान्देहंभार्यांचसुमहात्मनः ॥ स्वराष्ट्रंगृह्यगच्छामोधर्मएषहिनःस्मृतः ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेपरस्परमामंत्र्यदेवकल्पामहर्षयः ॥ पांडोःपुत्रान्पुरस्कृत्यनगरंनागसाह्वयम् ॥ ५ ॥ उदारमनसःसिद्धागमनेचक्रिरेमनः ॥ भीष्मायपांडवान्दातुंधृतराष्ट्रायचैवहि ॥ ६ ॥ तस्मिन्नेवक्षणेसर्वेतानादायप्रतस्थिरे ॥ पांडोर्दारांश्चपुत्रांश्चशरीरेतेचतापसाः ॥ ७ ॥ सुखिनीसापुराभूत्वासततंपुत्रवत्सला ॥ प्रपन्नादीर्घमध्वानंसंक्षिप्तंतदमन्यत ॥ ८ ॥ सात्वदीर्घेणकालेनसंप्राप्ताकुरुजांगलम् ॥ वर्धमानपुरद्वारमाससादयशस्विनी ॥ ९ ॥ द्वारिणंतापसाऊचूराजानंचप्रकाशय ॥ तेतुगत्वाक्षणेनैवसभायांविनिवेदिताः ॥ १० ॥ तंचारणसहस्राणांमुनीनामागमंतदा ॥ श्रुत्वानागपुरेनृणांविस्मयःसमपद्यत ॥ ११ ॥ मुहूर्तोदितआदित्येसर्वेबालपुरस्कृताः ॥ सदारास्तापसान्द्रष्टुंनिर्ययुःपुरवासिनः ॥ १२ ॥

देहंदेहयोरस्थीनि अग्निहोत्राग्निभिःसंस्कारलंभनार्थं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तद्गमनंसंक्षिप्तममन्यत मुनीनांयोगप्रभावात्स्वदेशगमनौत्कंठ्याद्वा ॥ ८ ॥ वर्द्धमानपुरद्वारंमुख्यद्वारं ॥ ९ ॥ १० ॥ चारणादेवगायकागुप्तकाख्यास्तेषांसहस्राणांमुनीनांचागमममितिचोऽध्याहर्त्तव्यः पाठांतरेआरण्यानांसहस्रसंख्यानांमुनीनांचेतियोज्यं ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ व्यतिकरःसंघर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कौसल्याकाशिराजसुता ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपोपविविशुःपरिवार्योपविष्टवंतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अकूजंनिःशब्दं ॥ २०॥२१ ॥२२ ॥ दिव्येनहेतुनामंत्रेणदेव

स्त्रीसंघाःक्षत्रसंघाश्चयानसंघसमास्थिताः॥ ब्राह्मणैःसहनिर्जग्मुर्ब्राह्मणानांचयोषितः ॥ १३॥ तथाविट्शूद्रसंघानांमहान्व्यतिकरोऽभवत् ॥ नकश्चिदकरोदी
र्ष्यामभवन्धर्मबुद्धयः॥ १४॥ तथाभीष्मःशांतनवःसोमदत्तोऽथबाह्लिकः॥ प्रज्ञाचक्षुश्चराजर्षिःक्षत्ताचविदुरःस्वयम् ॥ १५ ॥ साचसत्यवतीदेवीकौसल्याच
यशस्विनी॥ राजदारैःपरिवृतागांधारीचापिनिर्ययौ ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादादुर्योधनपुरोगमाः ॥ भूषिताभूषणैश्चित्रैःशतसंख्याविनिर्ययुः ॥ १७॥ तान्मह
र्षिगणान्दृष्ट्वाशिरोभिरभिवाद्यच॥ उपोपविविशुःसर्वेकौरव्याःसपुरोहिताः॥ १८॥ तथैवशिरसाभूमावभिवाद्यप्रणम्यच॥ उपोपविविशुःसर्वेपौरजानपदाअ
पि ॥ १९॥ तमकूजमभिज्ञायजनौघंसर्वशस्तदा॥ पूजयित्वायथान्यायंपाद्येनार्घ्येणचप्रभो॥ २०॥भीष्मोराज्यंचराष्ट्रंचमहर्षिभ्योन्यवेदयत् ॥ तेषामथोवृद्धत
मःप्रत्युत्थायजटाजिनी॥ ऋषीणांमतमाज्ञायमहर्षिरिदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ यःसकौरव्यदायादःपांडुर्नामनराधिपः ॥ कामभोगान्परित्यज्यशतशृंगमितोगतः
॥ २२॥ ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्यतस्यदिव्येनहेतुना॥ साक्षाद्धर्मादयंपुत्रस्तत्रजातोयुधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ तथैनंबलिनांश्रेष्ठंतस्यराज्ञोमहात्मनः॥ मातरिश्वाददौपुत्रंभी
मंनाममहाबलम्॥ २४॥ पुरुहूतादयंजज्ञेकुंत्यामेवधनंजयः॥ यस्यकीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति॥२५॥ यौतुमाद्रीमहेष्वासावसूतपुरुषोत्तमौ॥ अश्वि
भ्यांपुरुषव्याघ्राविमौतावपिपश्यत ॥ २६॥ चरताधर्मनित्येनवनवासंयशस्विना ॥ नष्टःपैतामहोवंशःपांडुनापुनरुद्धृतः ॥ २७॥ पुत्राणांजन्मवृद्धिंचवैदिका
ध्ययनानिच ॥ पश्यंतःसततंपांडोःपरांप्रीतिमवाप्स्यथ ॥ २८ ॥ वर्तमानःसतांवृत्तेपुत्रलाभमवाप्यच ॥ पितृलोकंगतःपांडुरितःसप्तदशेऽहनि ॥ २९॥ तंचिता
गतमाज्ञायवैश्वानरमुखेहुतम्॥ प्रविष्टापावकंमाद्रीहित्वाजीवितमात्मनः॥३०॥सागतासहतेनैवपतिलोकमनुव्रता॥ तस्यास्तस्यचयत्कार्यंक्रियतांतदनंतरम्
॥ ३१ ॥इमेतयोःशरीरेद्वेपुत्राश्चेमेतयोर्वराः॥ क्रियाभिरनुगृह्यंतांसहमात्रापरंतपाः॥ ३२॥प्रेतकार्येनिवृत्तेतुपितृमेधंमहायशाः ॥ लभतांसर्वधर्मज्ञःपांडुःकुरु
कुलोद्वहः॥ ३३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाकुरून्सर्वान्कुरूणामेवपश्यताम्॥ क्षणेनांतर्हिताःसर्वेतापसागुह्यकैःसह॥ ३४॥

ताह्वानाद्यलौकिककारणेन ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रेतकार्येसपिंडीकरणांते पितृमेधंयज्ञविशेषं वृषोत्सर्गादिकंवा ॥ ३३ ॥ ३४॥

गंधर्वनगरंखपुरं यथोक्तंज्योतिःशास्त्रे अनेकरत्नाकृतिखेप्रकाशतेपुरंपताकाध्वजतोरणान्वितं यदातदानागमनुष्यवाजिनांपिबत्यसृग्भूरिरणंवसुंधरेति ॥ ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

गंधर्वनगराकारंतथैवांतर्हितंपुनः॥ ऋषिसिद्धगणंदृष्ट्वाविस्मयंतेपरंययुः॥ ३५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिऋषिसंवादेषड्विंशत्यधिक
शततमोऽध्यायः॥ १२६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥पांडोर्विदुरसर्वाणिप्रेतकार्याणिकारय॥ राजवद्राजसिंहस्यमाद्र्याश्चैव
विशेषतः॥ १॥पशून्वासांसिरत्नानिधनानिविविधानिच॥पांडोःप्रयच्छमाद्र्याश्चयेभ्योयावच्चवांछितम् ॥ २॥ यथाचकुंतीसत्कारंकुर्यान्माद्र्यास्तथाकुरु ॥
यथानवायुर्नादित्यःपश्येतांतांसुसंवृताम्॥ ३॥नशोच्यःपांडुरनघःप्रशस्यःसनराधिपः॥ यस्यपंचसुतावीराजाताःसुरसुतोपमाः॥ ४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
विदुरस्तंतथेत्युक्त्वाभीष्मेणसहभारत॥ पांडुंसंस्कारयामासदेशेपरमपूजिते ॥ ५ ॥ ततस्तुनगरात्तूर्णमाज्यगंधपुरस्कृताः ॥ निर्हृताःपावकादीप्ताःपांडोराजन्पु
रोहितैः॥ ६॥ अथैनामार्तवैःपुष्पैर्गंधैश्चविविधैर्वरैः ॥ शिबिकांतामलंकृत्यवाससाच्छाद्यसर्वशः ॥ ७ ॥ तांतथाशोभितांमाल्यैर्वासोभिश्चमहाधनैः ॥ अमा
त्याज्ञातयश्चैनंसुहृदश्चोपतस्थिरे॥ ८॥ नृसिंहंनरयुक्तेनपरमालंकृतेनतम्॥अवहन्यानमुख्येनसहमाद्र्यासुसंवृतम्॥ ९॥पांडुरेणातपत्रेणचामरव्यजनेनच॥
सर्ववादित्रनादैश्चसमलंचक्रिरेततः॥ १०॥ रत्नानिचाप्युपादायबहूनिशतशोनराः॥ प्रददुःकांक्षमाणेभ्यःपांडोस्तस्यौर्ध्वदेहिके ॥ ११ ॥ अथच्छत्राणिशुभ्रा
णिचामराणिबृहंतिच ॥ आजह्रुःकौरवस्यार्थेवासांसिरुचिराणिच ॥ १२॥ याजकैःशुक्लवासोभिर्हूयमानाहुताशनाः॥ अगच्छन्नग्रतस्तस्यदीप्यमानाःस्व
लंकृताः॥ १३॥ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवसहस्रशः ॥ रुदंतःशोकसंतप्ताअनुजग्मुर्नराधिपम्॥ १४॥अयमस्मानपाहायदुःखेचाधायशाश्वते॥ कृत्वा
चास्माननाथांश्चक्वयास्यतिनराधिपः ॥ १५॥ क्रोशंतःपांडवाःसर्वेभीष्मोविदुरएवच ॥ रमणीयेवनोद्देशेगंगातीरेसमेशुभे ॥ १६ ॥ न्यासयामासुरथतांशि
बिकांसत्यवादिनः॥सभार्यस्यनृसिंहस्यपांडोरक्लिष्टकर्मणः॥ १७॥ततस्तस्यशरीरंतुसर्वगंधाधिवासितम्॥ शुचिकालीयकादिग्धंदिव्यचंदनरूषितम्॥ १८॥
पर्यषिंचन्जलेनाशुशातकुंभमयैर्घटैः॥ चंदनेनचशुक्लेनसर्वतःसमलेपयन्॥ १९ ॥

वदीपेषड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पांडोरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नृसिंहंपांडुं नृसिंहेतिपाठेजनमेजयसंबोधनं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कालीयकादिग्धंकृष्णागुरुलिप्तं ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥२२॥ तुंगपद्मकौगंधद्रव्यविशेषौ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३० ॥ ३१॥३२॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः

कालागुरुविमिश्रेणतथातुंगरसेनच ॥ अथैनंदेशजैःशुक्लैर्वासोभिःसमयोजयन् ॥ २० ॥ संछन्नःसतुवासोभिर्जीवन्निवनराधिपः ॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोमहा
र्हशयनोचितः ॥ २१ ॥ याजकैरभ्यनुज्ञातेप्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ॥ घृतावसिक्तंराजानंसहमाद्र्यास्वलंकृतम् ॥ २२ ॥ तुंगपद्मकमिश्रेणचंदनेनसुगंधिना ॥ अन्यैश्च
विविधैर्गंधैर्विधिनासमदाहयन् ॥ २३ ॥ ततस्तयोःशरीरेद्वेदृष्ट्वामोहवशंगता ॥ हाहापुत्रेतिकौसल्यापपातसहसाभुवि ॥ २४ ॥ तांप्रेक्ष्यपतितामार्तांपौरजान
पदोजनः ॥ रुरोददुःखसंतप्तोराजभक्त्याकृपाऽन्वितः ॥ २५ ॥ कुंत्याश्चैवार्तनादेनसर्वाणिचविचुक्रुशुः ॥ मानुषैःसहभूतानितिर्यग्योनिगतान्यपि ॥ २६ ॥ त
थाभीष्मःशांतनवोविदुरश्चमहामतिः ॥ सर्वशःकौरवाश्चैवप्राणदन्भृशदुःखिताः ॥ २७ ॥ ततोभीष्मोऽथविदुरोराजाचसहपांडवैः ॥ उदकंचक्रिरेतस्यसर्वा
श्चकुरुयोषितः ॥ २८ ॥ चुक्रुशुःपांडवाःसर्वेभीष्मःशांतनवस्तथा ॥ विदुरोज्ञातयश्चैवचक्रुश्चाप्युदकक्रियाः ॥ २९ ॥ कृतोदकांस्तानादायपांडवाञ्छोकक
र्शितान् ॥ सर्वाःप्रकृतयोराजन्शोचमानान्यवारयन् ॥ ३० ॥ यथैवपांडवाभूमौसुषुपुःसहबांधवैः ॥ तथैवनागराराजन्शिश्यिरेब्राह्मणादयः ॥ ३१ ॥ तद्गता
नंदमस्वस्थमाकुमारमहृष्टवत् ॥ बभूवपांडवैःसार्धनगरंद्वादशक्षपाः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिपांडुदाहेसप्तविंशत्यधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुंतीचराजाचभीष्मश्चसहबंधुभिः ॥ ददुःश्राद्धंतदापांडोःस्वधामृत
मयंतदा ॥ १ ॥ कुरूंश्चविप्रमुख्यांश्चभोजयित्वासहस्रशः ॥ रत्नौघान्विप्रमुख्येभ्योदत्त्वाग्रामवरांस्तथा ॥ २ ॥ कृतशौचांस्ततस्तांस्तुपांडवान्भरतर्षभान् ॥ आदा
यविविशुःसर्वेपुरंवारणसाह्वयम् ॥ ३ ॥ सततंस्मानुशोचंतस्तमेवभरतर्षभम् ॥ पौरजानपदाःसर्वेमृतंस्वमिवबांधवम् ॥ ४ ॥ श्राद्धावसानेतुतदादृष्ट्वातंदुःखितं
जनम् ॥ संमूढंदुःखशोकार्तंव्यासोमातरमब्रवीत् ॥ ५ ॥ अतिक्रांतसुखाःकालाःपर्युपस्थितदारुणाः ॥ श्वःश्वःपापिष्ठदिवसाःपृथिवीगतयौवना ॥ ६ ॥ बहुमा
यासमाकीर्णोनानादोषसमाकुलः ॥ लुप्तधर्मक्रियाचारोघोरःकालोभविष्यति ॥ ७ ॥ कुरूणामनयाच्चापिपृथिवीनभविष्यति ॥ गच्छत्वंयोगमास्थाययुक्ताव
सतपोवने ॥ ८ ॥ माद्राक्षीस्त्वंकुलस्यास्यघोरंसंक्षयमात्मनः ॥ तथेतिसमनुज्ञायसाप्रविश्याब्रवीत्स्नुषाम् ॥ ९ ॥

॥ १२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ श्वःश्वःपूर्वपूर्वदिनापेक्षयाउत्तरमुत्तरंपापिष्ठं गतयौवनासम्यक्फलशून्या ॥६॥७॥ योगंचित्तवृत्तिनिरोधंप्रयाणोद्योगंवा युक्तासमाहिता॥८॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ जवेधावनक्रीडायां लक्ष्याभिहरणेअहंपूर्वमहंपूर्वमितिदृष्टफलादिग्रहणे भोज्ये पांसुविकर्षणेबालक्रीडाविशेषे परिमर्दतिसर्वतउपमृद्नाति ॥ १६ ॥ १७ ॥

अंबिकेतवपौत्रस्यदुर्नयात्किलभारताः॥ सानुबंधाविनंक्ष्यंतिपौराश्चैवेतिनःश्रुतम्॥ १०॥ तत्कौसल्यामिमामार्तांपुत्रशोकाभिपीडिताम्॥ वनमादायभद्रंतेगच्छामियदिमन्यसे॥ ११॥ तथेत्युक्ताचांबिकयाभीष्ममामंत्र्यसुव्रता॥ वनंययौसत्यवतीस्नुषाभ्यांसहभारत॥ १२॥ ताःसुघोरंतपस्तप्त्वादेव्योभरतसत्तम॥ देहंत्यक्त्वामहाराजगतिमिष्टांययुस्तदा॥ १३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथाप्नवंतोवेदोक्तान्संस्कारान्पांडवास्तदा॥ संव्यवर्धंतभोगांस्तेभुंजानाःपितृवेश्मनि॥ १४॥ धार्तराष्ट्रैश्चसहिताःक्रीडंतोमुदिताःसुखम्॥ बालक्रीडासुसर्वासुविशिष्टास्तेजसाऽभवन्॥ १५॥ जवेलक्ष्याभिहरणेभोज्येपांसुविकर्षणे॥ धार्तराष्ट्रान्भीमसेनःसर्वान्सपरिमर्दति॥ १६॥ हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान्गृह्यराजन्निलीयते॥ शिरःसुविनिगृह्यैतान्योधयामासपांडवैः॥ १७॥ शतमेकोत्तरंतेषांकुमाराणांमहौजसाम्॥ एकएवनिगृह्णातिनातिकृच्छ्राद्वृकोदरः॥ १८॥ कचेषुचनिगृह्यैनान्विनिहत्यबलाद्बली॥ चकर्षक्रोशतोभूमौघृष्टजानुशिरोंसकान्॥ १९॥ दशबालान्जलेक्रीडन्भुजाभ्यांपरिगृह्यसः॥ आस्तेस्मसलिलेमग्नोमृतकल्पान्विमुंचति॥ २०॥ फलानिवृक्षमारुह्यविचिन्वंतिचयेतदा॥ तदापादप्रहारेणभीमःकंपयतेद्रुमान्॥ २१॥ प्रहारवेगाभिहताद्द्रुमाद्व्याघूर्णितास्ततः॥ सफलाःप्रपतंतिस्मद्रुतंत्रस्ताःकुमारकाः॥ २२॥ नतेनियुद्धेनजवेनयोग्यासुकदाचन॥ कुमाराउत्तरंचक्रुःस्पर्धमानावृकोदरम्॥ २३॥ एवंसधार्तराष्ट्रांश्चस्पर्धमानोवृकोदरः॥ अप्रियेऽतिष्ठदत्यंतंबाल्यान्नद्रोहचेतसा॥ २४॥ ततोबलमतिख्यातंधार्तराष्ट्रःप्रतापवान्॥ भीमसेनस्यतज्ज्ञात्वादुष्टभावमदर्शयत्॥ २५॥ तस्यधर्मादपेतस्यपापानिपरिपश्यतः॥ मोहादैश्वर्यलोभाच्चपापामतिरजायत॥ २६॥ अयंबलवतांश्रेष्ठःकुंतीपुत्रोवृकोदरः॥ मध्यमःपांडुपुत्राणांनिकृत्यासंनिगृह्यताम्॥ २७॥ प्राणवान्विक्रमीचैवशौर्येणमहताऽन्वितः॥ स्पर्धतेचापिसहितानस्मानेकोवृकोदरः॥ २८॥ तंतुसुप्तंपुरोद्यानेगंगायांप्रक्षिपामहे॥ अथतस्मादवरजंश्रेष्ठंचैवयुधिष्ठिरम्॥ २९॥ प्रसह्यबंधनेबद्ध्वाप्रशासिष्येवसुंधराम्॥ एवंसनिश्चयंपापःकृत्वादुर्योधनस्तदा॥ नित्यमेवांतरप्रेक्षीभीमस्यासीन्महात्मनः॥ ३०॥ ततोजलविहारार्थंकारयामासभारत॥ चैलकंबलवेश्मानिविचित्राणिमहांतिच॥ ३१॥

१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ योग्यासुशिक्षाभ्यासेषु उत्तरमुत्कर्षं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ निकृत्याकपटेन ॥ २७ ॥ प्राणवान्बलवान् ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसह्यबलात्कारेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ प्रमाणकोट्यांगंगायांप्रदेशविशेषे स्थलंकिंचिदर्धंजलेऽर्धंस्थलेचक्रीडागारं ॥ ३३ ॥ भक्ष्यंदंतैश्छित्त्वाछित्त्वाग्राह्यमपूपादि भोज्यंजिह्वाव्यापारैकग्राह्यंपायसादि पेयंतदुभयानपेक्षंपानकादि चोष्यंरसमात्रंगृहीत्वात्याज्यमिक्षुकांडादि लेह्यंमुखलालयाद्रवीभावमापद्यमानंखंडशर्करादि उपपादितं उपाहृतमित्यपिपठंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैःयत्ररा

सर्वकामैःसुपूर्णानिपताकोच्छ्रायवंतिच ॥ तत्रसंजनयामासनानागाराण्यनेकशः ॥ ३२ ॥ उदकक्रीडनंनामकारयामासभारत ॥ प्रमाणकोट्यांतंदेशंस्थलंकिंचिदुपेत्यह ॥ ३३ ॥ भक्ष्यंभोज्यंचपेयंचचोष्यंलेह्यमथापिच ॥ उपपादितंनरैस्तत्रकुशलैःसूदकर्मणि ॥ ३४ ॥ न्यवेदयंस्तत्पुरुषाधार्तराष्ट्रायवैतदा ॥ ततोदुर्योधनस्तत्रपांडवानाहदुर्मतिः ॥ ३५ ॥ गंगांचैवानुयास्यामउद्यानवनशोभिताम् ॥ सहिताभ्रातरःसर्वेजलक्रीडामवाप्नुमः ॥ ३६ ॥ एवमस्त्वितितंचापिप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ तेरथैर्नगराकारैर्देशजैश्चगजोत्तमैः ॥ ३७ ॥ निर्ययुर्नगराच्छूराःकौरवाःपांडवैःसह ॥ उद्यानवनमासाद्यविसृज्यचमहाजनम् ॥ ३८ ॥ विशंतिस्मतदावीराःसिंहाइवगिरेर्गुहाम् ॥ उद्यानमभिपश्यंतोभ्रातरःसर्वएवते ॥ ३९ ॥ उपस्थानगृहैःशुभ्रैर्वलभीभिश्चशोभितम् ॥ गवाक्षकैस्तथाजालैर्यंत्रैःसांचारिकैरपि ॥ ४० ॥ संमार्जितंसौधकारैश्चित्रकारैश्चचित्रितम् ॥ दीर्घिकाभिश्चपूर्णाभिस्तथापुष्करिणीभिर्हि ॥ ४१ ॥ जलंतच्छुशुभेच्छन्नंफुल्लैर्जलरुहैस्तथा ॥ उपच्छन्नावसुमतीतथापुष्पैर्यथर्तुकैः ॥ ४२ ॥ तत्रोपविष्टास्तेसर्वेपांडवाःकौरवाश्चह ॥ उपच्छन्नान्बहून्कामांस्तेभुंजंतिततस्ततः ॥ ४३ ॥ अथोद्यानवरेतस्मिंस्तथाक्रीडागताश्चते ॥ परस्परस्यवक्रेभ्योददुर्भक्ष्यांस्ततस्ततः ॥ ४४ ॥ ततोदुर्योधनःपापस्तद्भक्ष्येकालकूटकम् ॥ विषंप्रक्षेपयामासभीमसेनजिघांसया ॥ ४५ ॥ स्वयमुत्थायचैवाथहृदयेनक्षुरोपमः ॥ सवाचामृतकल्पश्चभ्रतृवच्चसुहृद्यथा ॥ ४६ ॥ स्वयंप्रक्षिपतेभक्ष्यंबहुभीमस्यपापकृत् ॥ प्रतीक्षितंस्मभीमेनतंवैदोषमजानता ॥ ॥ ४७ ॥ ततोदुर्योधनस्तत्रहृदयेनहसन्निव ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यतेपुरुषाधमः ॥ ४८ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेजलक्रीडामकुर्वत ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चतदामुदितमानसाः ॥ ४९ ॥

जानंकार्यिणःशूराश्चोपतिष्ठंतितैर्गृहैः वलभीभिरुभयतोनमत्पक्षाभिःस्तंभशालाभिः यंत्रैर्जलयंत्रैःशतधारादिभिः यतोयुगपच्छतंधारा उच्छलंत्योनीहारीभूयभवनोदरंव्याप्नुवंति, सांचारिकैःसंचारयोग्यै ॥ ४० ॥ दीर्घिकाभिःकुल्याभिः पुष्करिणीभिर्हीतिउपांत्यस्यालघुत्वेऽप्यनुष्टुप्त्वाहानेर्नदोषः ॥ ४१ ॥ उपच्छन्नासंछन्ना ॥ ४२ ॥ उपच्छन्नानुपागतान् कामान्शब्दादिविषयान् ॥ ४३ ॥ वक्रेभ्यो वक्रेषु ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रतीक्षितंप्रीत्यावेक्षितंभक्षितंनतुशत्रोरितिनिरस्तं तत्रहेतुरजानतेति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ व्यायम्यश्रमंकृत्वा ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जलस्यांतमवसानं आक्रामच्छरीराभोगेननागानाक्रांतवान् ॥ ५५ ॥ ततस्तैर्भारखिन्नैरदृश्यतदष्टः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

क्रीडावसानेतेसर्वेशुचिवस्त्राःस्वलंकृताः ॥ दिवसांतेपरिश्रांताविहृत्यचकुरूद्वहाः ॥ ५० ॥ विहारावसथेष्वेववीरावासमरोचयन् ॥ खिन्नस्तुबलवान्भीमोव्यायम्याभ्यधिकंतदा ॥ ५१ ॥ वाहयित्वाकुमारांस्तान्जलक्रीडागतांस्तदा ॥ प्रमाणकोट्यांवासार्थीसुष्वापावाप्यतत्स्थलम् ॥ ५२ ॥ शीतंवातंसमासाद्यश्रांतोमदविमोहितः ॥ विषेणचपरीतांगोनिश्चेष्टःपांडुनंदनः ॥ ५३ ॥ ततोबद्ध्वालतापाशैर्भीमंदुर्योधनःस्वयम् ॥ मृतकल्पंतदावीरंस्थलाज्जलमपातयत् ॥ ५४ ॥ सनिःसंज्ञोजलस्यांतमथवैपांडवोविशत् ॥ आक्रामन्नागभवनेतदानागकुमारकान् ॥ ५५ ॥ ततःसमेत्यबहुभिस्तदानागैर्महाविषैः ॥ अदश्यतभृशंभीमोमहादंष्ट्रैर्विषोल्बणैः ॥ ५६ ॥ ततोऽस्यदश्यमानस्यतद्विषंकालकूटकम् ॥ हतंसर्पविषेणैवस्थावरंजंगमेनतु ॥ ५७ ॥ दंष्ट्राश्चदंष्ट्रिणांतेषांमर्मस्वपिनिपातिताः ॥ त्वचंनैवास्यविभिदुःसारत्वात्पृथुवक्षसः ॥ ५८ ॥ ततःप्रबुद्धःकौंतेयःसर्वंसंछिद्यबंधनम् ॥ पोथयामासतान्सर्वान्केचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ॥ ५९ ॥ हतावशेषाभीमेनसर्वेवासुकिमभ्ययुः ॥ ऊचुश्चसर्पराजानंवासुकिंवासवोपमम् ॥ ६० ॥ अयंनरोवैनागेंद्रह्यप्सुबद्ध्वाप्रवेशितः ॥ यथाचनोमतिर्वीरविषपीतोभविष्यति ॥ ६१ ॥ निश्चेष्टोस्माननुप्राप्तःसचदष्टोऽन्वबुध्यत ॥ ससंज्ञश्चापिसंवृत्तश्छित्त्वाबंधनमाशुनः ॥ ६२ ॥ पोथयंतंमहाबाहुंत्वंवैतंज्ञातुमर्हसि ॥ ततोवासुकिरभ्येत्यनागैरनुगतस्तदा ॥ ६३ ॥ पश्यतिस्ममहाबाहुंभीमंभीमपराक्रमम् ॥ आर्यकेणचदृष्टःसपृथायाआर्यकेणच ॥ ६४ ॥ तदादौहित्रदौहित्रःपरिष्वक्तःसुपीडितम् ॥ सुप्रीतश्चाभवत्तस्यवासुकिःसमहायशाः ॥ ६५ ॥ अब्रवीत्तंचनागेंद्रःकिमस्यक्रियतांप्रियम् ॥ धनौघोरत्ननिचयोवसुचास्यप्रदीयताम् ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्तदानागोवासुकिंप्रत्यभाषत ॥ यदिनागेंद्रतुष्टोऽसिकिमस्यधनसंचयैः ॥ ६७ ॥ रसंपिबेत्कुमारोयंत्वयिप्रीतेमहाबलः ॥ बलंनागसहस्रस्ययस्मिन्कुंडेप्रतिष्ठितम् ॥ ६८ ॥ यावत्पिबतिबालोयंतावदस्मैप्रदीयताम् ॥ एवमस्त्वितितंनागंवासुकिःप्रत्यभाषत ॥ ६९ ॥ ततोभीमस्तदानागैःकृतस्वस्त्ययनःशुचिः ॥ प्राङ्मुखश्चोपविष्टश्चरसंपिबतिपांडवः ॥ ७० ॥ एकोच्छ्वासात्ततःकुंडंपिबतिस्ममहाबलः ॥ एवमष्टौसकुंडानिव्यपिबत्पांडुनंदनः ॥ ७१ ॥

विषपीतःपीतवीषः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ आर्यकेणनागराजेन पृथायाआर्यकेणमातामहेन कुंतिभोजद्वारायंसंबंधइतिगम्यते ॥ ६४ ॥ दौहित्रदौहित्रइतित्वार्यकनागस्यदौहित्रःशूरस्तद्दौहित्रोभीमइत्यविरुद्धमेतत् अन्येतुशूरमातामहएवोपचारात्कुंतीमातामहोपीत्याहुः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

नागदंतेभित्तितोबहिर्निर्गतेदारुणिकृतंयदासनस्थानंतत्रझरोखाइतिभाषयाप्रसिद्धे ॥ ७२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ छ ॥ ततइति वृत्तःसमाप्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंबहेमातः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भावश्चित्तंनशुध्यनेजीवतीतिनमनुते ॥ ९ ॥ यतोभीमंप्रसुप्तंनमन्येऽपितुहतइत्येवमन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

ततस्तुशयनेदिव्येनागदंतेमहाभुजः ॥ अशेतभीमसेनस्तुयथासुखमरिंदमः ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीमसेनरसपानेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेकौरवाःसर्वेविनाभीमंचपांडवाः ॥ वृत्तक्रीडाविहारास्तुप्रतस्थुर्गजसाह्वयम् ॥ १ ॥ रथैर्गजैस्तथाचाश्वैर्यानैश्चान्यैरनेकशः ॥ ब्रुवंतोभीमसेनस्तुयातोह्यग्रतएवनः ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनःपापस्तत्रापश्यन्वृकोदरम् ॥ भ्रातृभिःसहितोहृष्टोनगरंप्रविवेशह ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्माह्यविदन्पापमात्मनि ॥ स्वेनानुमानेनपरंसाधुंसमनुपश्यति ॥ ४ ॥ सोऽभ्युपेत्यतदापार्थोमातरंभ्रातृवत्सलः ॥ अभिवाद्याब्रवीत्कुंतीमंबभीमइहागतः ॥ ५ ॥ क्वगतोभवितामातर्नेहपश्यामितंशुभे ॥ उद्यानानिवनंचैवविचितानिसमंततः ॥ ६ ॥ तदर्थंनचतंवीरंदृष्टवंतोवृकोदरम् ॥ मन्यमानास्ततःसर्वेयातोनःपूर्वमेवसः ॥ ७ ॥ आगताःस्ममहाभागेव्याकुलेनांतरात्मना ॥ इहागम्यक्वनुगतस्त्वयावाप्रेषितःक्वनु ॥ ८ ॥ कथयस्वमहाबाहुंभीमसेनंयशस्विनि ॥ नहिमेशुध्यतेभावस्तंवीरंप्रतिशोभने ॥ ९ ॥ यतःप्रसुप्तंमन्येऽहंभीमंनेतिहतस्तुसः ॥ इत्युक्ताचततःकुंतीधर्मराजेनधीमता ॥ १० ॥ हाहेतिकृत्वासंभ्रांताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् ॥ नपुत्रभीमंपश्यामिनमामभ्येत्यसाविति ॥ ११ ॥ शीघ्रमन्वेषणेयत्नंकुरुतस्यानुजैःसह ॥ इत्युक्त्वातनयंज्येष्ठंहृदयेनविदूयता ॥ १२ ॥ क्षत्तारमानाय्यतदाकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ क्वगतोभगवन्क्षत्तर्भीमसेनोनदृश्यते ॥ १३ ॥ उद्यानान्निर्गताःसर्वेभ्रातरोभ्रातृभिःसह ॥ तत्रैकस्तुमहाबाहुर्भीमोनाभ्येतिमामिह ॥ १४ ॥ नचप्रीणयतेचक्षुःसदादुर्योधनस्यसः ॥ क्रूरोऽसौदुर्मतिःक्षुद्रोराज्यलुब्धोऽनपत्रपः ॥ १५ ॥ निहन्यादपितंवीरंजातमन्युःसुयोधनः ॥ तेनमेव्याकुलंचित्तंहृदयंदह्यतीवच ॥ १६ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ मैवंवदस्वकल्याणिशेषसंरक्षणंकुरु ॥ प्रत्यादिष्टोहिदुष्टात्माशेषेऽपिप्रहरेत्तव ॥ १७ ॥ दीर्घायुषस्तवसुतायथोवाचमहामुनिः ॥ आगमिष्यतितेपुत्रःप्रीतिंचोत्पादयिष्यति ॥ १८ ॥

॥ १४ ॥ नचेति दुर्योधनस्तंद्रष्टुंनशक्नोतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वंदस्वविपरीतंमन्येथाः प्रत्यादिष्टःकुतोभीमंहतवानसीत्युपालब्धः ॥ १७ ॥ १८ ॥

---

१ विमतावात्मनेपदं

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥३७ ॥३८॥ ३९ ॥४०॥ ४१॥ तान्कुरुबालकान्न्यवेदयत्॥४२॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाययौविद्वान्विदुरःस्वंनिवेशनम्॥कुंतीचिंतापराभूत्वासहासीनासुतैर्गृहे॥१९॥ततोऽष्टमेतुदिवसेप्रत्यबुध्यतपांडवः॥तस्मिं
स्तदारसेजीर्णेसोऽप्रमेयबलोबली ॥ २० ॥ तंदृष्ट्वाप्रतिबुध्यंतंपांडवंतेभुजंगमाः॥ सांत्वयामासुरव्यग्रावचनंचेदमब्रुवन्॥ २१ ॥ यत्तेपीतोमहाबाहोरसोऽयं
वीर्यसंभृतः॥तस्मान्नागायुतबलोरणेऽधृष्योभविष्यसि॥ २२॥गच्छाद्यत्वंचस्वगृहंस्नातोदिव्यैरिमैर्जलैः ॥ भ्रातरस्तेऽनुतप्यंतित्वांविनाकुरुपुंगव ॥ २३ ॥त
तःस्नातोमहाबाहुःशुचिःशुक्लांबरस्रजः ॥ ततोनागस्यभवनेकृतकौतुकमंगलः ॥ २४ ॥ ओषधीभिर्विषघ्नीभिःसुरभीभिर्विशेषतः ॥भुक्तवान्परमान्नंचनागैर्द
त्तंमहाबलः॥ २५ ॥पूजितोभुजगैर्वीरआशीर्भिश्चाभिनंदितः ॥ दिव्याभरणसंछन्नोनागानामंत्र्यपांडवः ॥ २६ ॥ उदतिष्ठत्प्रहृष्टात्मानागलोकादरिंदमः ॥ उ
त्क्षिप्तःसतुनागेनजलाज्जलरुहेक्षणः ॥ २७ ॥ तस्मिन्नेववनोद्देशेस्थापितःकुरुनंदनः ॥ तेचांतर्दधिरेनागाःपांडवस्यैवपश्यतः ॥ २८ ॥ ततउत्थायकौंतेयोभीम
सेनोमहाबलः॥ आजगाममहाबाहुर्मातुरंतिकमंजसा ॥ २९ ॥ ततोऽभिवाद्यजननींज्येष्ठंभ्रातरमेवच ॥कनीयसःसमाघ्रायशिरःस्वरिविमर्दनः ॥ ३० ॥तैश्चा
पिसंपरिष्वक्तःसहमात्रानरर्षभैः॥ अन्योन्यगतसौहार्दाद्दिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रुवन्॥३१॥ ततस्तत्सर्वमाचष्टदुर्योधनविचेष्टितम्॥ भ्रातॄणांभीमसेनश्चमहाबलपरा
क्रमः॥ ३२ ॥नागलोकेचयद्वृत्तंगुणदोषमशेषतः ॥ तच्चसर्वमशेषेणकथयामासपांडवः ॥ ३३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीममाहवचोऽर्थवत्॥तूष्णींभवनतेज
ल्प्यमिदंकार्यंकथंचन॥ ३४॥एवमुक्त्वामहाबाहुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरप्रमत्तोभवत्तदा ॥ ३५॥ सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवा
न्॥धर्मात्माविदुरस्तेषांपार्थानांप्रददौमतिम्॥३६॥भोजनेभीमसेनस्यपुनःप्राक्षेपयद्विषम्॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणम्॥३७॥ वैश्यापुत्रस्तदाचष्टपा
र्थानांहितकाम्यया॥तच्चापिभुक्त्वाजरयदविकारंवृकोदरः॥ ३८॥ विकारंनह्यजनयत्सुतीक्ष्णमपितद्विषम्॥ भीमसंहननेभीमेअजीर्यतवृकोदरे॥ ३९॥ एवंदु
र्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्तान्जिघांसंतिस्मपांडवान् ॥ ४० ॥ पांडवाश्चापितत्सर्वंप्रत्यजानन्नमर्षिताः ॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुर
स्यमतेस्थिताः॥ ४१ ॥कुमारान्क्रीडमानांस्तान्दृष्ट्वाराजातिदुर्मदान्॥गुरुंशिक्षार्थमन्विष्यगौतमंतान्न्यवेदयत्॥४२॥

॥ ४३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गुरुद्वारकमपिकौरवाणांमाहात्म्यंवक्तुंगुर्वोःकृपद्रोणयोरप्युत्पत्तिविशि

शरस्तंबेसमुद्भूतंवेदशास्त्रार्थपारगम् ॥ अधिजग्मुश्चकुरवोधनुर्वेदंकृपात्तुते ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीमप्रत्यागमनेऊनत्रिंश
दधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कृपस्यापिममब्रह्मन्संभवंवक्तुमर्हसि ॥ शरस्तंबात्कथंजज्ञे
कथंवाऽस्त्राण्यवाप्तवान् ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ महर्षेर्गौतमस्यासीच्छरद्वान्नामगौतमः ॥ पुत्रःकिलमहाराजजातःसहशरैर्विभो ॥ २ ॥ नतस्यवेदा
ध्ययनेतथाबुद्धिरजायत ॥ यथास्यबुद्धिरभवद्धनुर्वेदेपरंतप ॥ ३ ॥ अधिजग्मुर्यथावेदांस्तपसाब्रह्मचारिणः ॥ तथासतपसोपेतःसर्वाण्यस्त्राण्यवापह ॥ ४ ॥ ध
नुर्वेदपरत्वाच्चतपसाविपुलेनच ॥ भृशंसंतापयामासदेवराजंसगौतमः ॥ ५ ॥ ततोजानपदींनामदेवकन्यांसुरेश्वरः ॥ प्राहिणोत्तपसोविघ्नंकुरुतस्येतिकौरव ॥
॥ ६ ॥ साहिगत्वाश्रमंतस्यरमणीयंशरद्वतः ॥ धनुर्बाणधरंबालालोभयामासगौतमम् ॥ ७ ॥ तामेकवसनांदृष्ट्वागौतमोऽप्सरसंवने ॥ लोकेऽप्रतिमसंस्थानांप्रोत्फु
ल्लनयनोऽभवत् ॥ ८ ॥ धनुश्चहिशरास्तस्यकराभ्यामपतन्भुवि ॥ वेपथुश्चापितांदृष्ट्वाशरीरेसमजायत ॥ ९ ॥ सतुज्ञानगरीयस्त्वात्तपसश्चसमर्थनात् ॥ अव
तस्थेमहाप्राज्ञोधैर्येणपरमेणह ॥ १० ॥ यस्तस्यसहसाराजन्विकारःसमदृश्यत ॥ तेनसुस्रावरेतोऽस्यसचतन्नान्वबुध्यत ॥ ११ ॥ धनुश्चसशरंत्यक्त्वातथाकृष्णा
जिनानिच ॥ सविहायाश्रमंतंचतांचैवाप्सरसंमुनिः ॥ १२ ॥ जगामरेतस्तत्तस्यशरस्तंबेपपातच ॥ शरस्तंबेचपतितंद्विधातदभवन्नृप ॥ १३ ॥ तस्याथमिथुनंजज्ञे
गौतमस्यशरद्वतः ॥ मृगयांचरतोराज्ञःशांतनोस्तुयदृच्छया ॥ १४ ॥ कश्चित्सेनाचरोरण्येमिथुनंतदपश्यत ॥ धनुश्चसशरंदृष्ट्वातथाकृष्णाजिनानिच ॥ १५ ॥
ज्ञात्वाद्विजस्यचापत्येधनुर्वेदांतगस्यह ॥ सराज्ञेदर्शयामासमिथुनंसशरंधनुः ॥ १६ ॥ सतदादायमिथुनंराजाचकृपयान्वितः ॥ आजगामगृहानेवममपुत्रावि
तिब्रुवन् ॥ १७ ॥ ततःसंवर्धयामाससंस्कारैश्चाप्ययोजयत् ॥ प्रातिपेयोनरश्रेष्ठोमिथुनंगौतमस्यतत् ॥ १८ ॥ गौतमोऽपिततोऽभ्येत्यधनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ कृप
यायन्मयाबालाविमौसंवर्धिताविति ॥ १९ ॥

टामाहाध्यायाभ्यां कृपस्यापीत्यादिना ॥ १ ॥ शरद्वान्नामतः गौतमोगोत्रतः शरैःसहजातः शराएववास्यबंधुवत्प्रियाइत्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवाह नतस्येत्यादिना ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ समर्थ
नात्सामर्थ्यात् समन्वयादितिपाठांतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पुत्रीचपुत्रश्चपुत्रौ ॥ १७ ॥ प्रातिपेयःप्रतीपपुत्रः ॥ १८ ॥ १९ ॥

गोपितौराज्ञापालितौ ॥ २० ॥ चतुर्विधंमुक्तममुक्तंमुक्तामुक्तंमंत्रमुक्तंचेति मुक्तंबाणादि अमुक्तंखड्गादि मुक्तामुक्तंसोपसंहारमस्त्रं निरुपसंहारमस्त्रंमंत्रमुक्तं यद्वा शस्त्रमस्त्रंप्रत्यस्त्रंपरमास्त्रंच यद्वा आदानं संधानंविमोक्षःसंहारश्च ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विनयेप्सयाशिक्षेच्छया ॥२४॥२५॥ अदेवसत्त्वःनास्तिदेवस्येवसत्त्वंसामर्थ्यंयस्यसः ॥२६॥२७॥२८ ॥२९ ॥ ३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ सइति ततःपूर्वमे

तस्मात्तयोर्नामचक्रेतंदेवसमहीपतिः ॥ गोपितौगौतमस्तत्रतपसासमविंदत ॥ २० ॥ आगत्यतस्मैगोत्रादिसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ चतुर्विधंधनुर्वेदंशास्त्राणि विविधानिच ॥ २१ ॥ निखिलेनास्यतत्सर्वंगुह्यमाख्यातवांस्तदा ॥ सोचिरेणैवकालेनपरमाचार्यतांगतः ॥ २२ ॥ ततोऽधिजग्मुःसर्वेतेधनुर्वेदंमहारथाः ॥ धृतराष्ट्रात्मजाश्चैवपांडवाःसहयादवैः ॥ २३ ॥ वृष्णयश्चनृपाश्चान्येनानादेशसमागताः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विशेषार्थीततोभीष्मःपौत्राणांविनयेप्सया ॥ २४ ॥ इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसंमतान् ॥ नाल्पधीर्नामहाभागस्तथानानस्त्रकोविदः ॥ २५ ॥ नादेवसत्त्वोविनयेत्कुरूनस्त्रेमहाबलान् ॥ इतिसंचिंत्यगांगेयःसदाभरतसत्तमः ॥ २६ ॥ द्रोणायवेदविदुषेभारद्वाजायधीमते ॥ पांडवान्कौरवांश्चैवददौशिष्यान्नरर्षभ ॥ २७ ॥ शास्त्रतःपूजितश्चैवसम्यक्तेनमहात्मना ॥ सभीष्मेणमहाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषांवरः ॥ २८ ॥ प्रतिजग्राहतान्सर्वान्शिष्यत्वेनमहायशाः ॥ शिक्षयामासचद्रोणोधनुर्वेदमशेषतः ॥ २९ ॥ तेऽचिरेणैवकालेनसर्वशस्त्रविशारदाः ॥ बभूवुःकौरवाराजन्पांडवाश्चामितौजसः ॥ ३० ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंसमभवद्द्रोणःकथंचास्त्राण्यवाप्तवान् ॥ कथंचागात्कुरून्ब्रह्मन्कस्यपुत्रःसवीर्यवान् ॥ ३१ ॥ कथंचास्यसुतोजातःसोऽश्वत्थामाऽस्त्रवित्तमः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणप्रकीर्तय ॥ ३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवभगवानृषिः ॥ भरद्वाजइतिख्यातःसततंसंशितव्रतः ॥ ३३ ॥ सोऽभिषेक्तुंततोगंगांपूर्वमेवागमन्नदीम् ॥ महर्षिभिर्भरद्वाजोहविर्धानिचरन्पुरा ॥ ३४ ॥ ददर्शाप्सरसंसाक्षाद्घृताचीमाप्लुतामृषिः ॥ रूपयौवनसंपन्नांमददृप्तांमदालसाम् ॥ ३५ ॥ तस्याःपुनर्नदीतीरेवसनंपर्यवर्तत ॥ व्यपकृष्टांबरांदृष्ट्वातामृषिश्चकमेततः ॥ ३६ ॥ तत्रसंसक्तमनसोभरद्वाजस्यधीमतः ॥ ततोऽस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे ॥ ३७ ॥ ततःसमभवद्द्रोणःकलशेतस्यधीमतः ॥ अध्यगीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ॥ ३८ ॥

वाप्लुतामितिसंबंधः अंगलग्नवस्त्रांविवृतांगींददर्शेतिभावः सार्धः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ द्रोणेद्रोणकलशाख्येयज्ञियपात्रविशेषे ॥ ३७॥ यतोद्रोणकलशेऽभवत्ततोद्रोणइतिनामनिर्वक्ति ततइति ॥ ३८॥

१ कृपः कृपीचेति

भरद्वाजआग्नेयमस्त्रंअग्निवेशायददौ सचाग्नेःपुत्रोऽग्निवेशोभारद्वाजंद्रोणंस्वगुरुपुत्रमाग्नेयमस्त्रमशिक्षयदितिश्लोकद्वयार्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पितृभिःपुत्रमुत्पादयेतिनियुक्त

अग्निवेशंमहाभागंभरद्वाजःप्रतापवान् ॥ प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ॥ ३९ ॥ अग्नेस्तुजातःसमुनिस्ततोभरतसत्तम ॥ भारद्वाजंतदाग्नेयंमहास्त्रंप्रत्य
पादयत् ॥ ४० ॥ भरद्वाजसखाचासीत्पृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ॥ ४१ ॥ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनसहपार्थिवः ॥ चिक्रीडा
ध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः ॥ ४२ ॥ ततोव्यतीतेपृषतेसराजाद्रुपदोऽभवत् ॥ पंचालेषुमहाबाहुरुत्तरेषुनरेश्वरः ॥ ४३ ॥ भरद्वाजोपिभगवानारुरोहदिवंत
दा ॥ तत्रैवचवसन्द्रोणस्तपस्तेपेमहातपाः ॥ ४४ ॥ वेदवेदांगविद्वान्सतपसादग्धकिल्बिषः ॥ ततःपितृनियुक्तात्मापुत्रलोभान्महायशाः ॥ ४५ ॥ शारद्वतींततोभा
र्यांकृपींद्रोणोऽन्वविंदत ॥ अग्निहोत्रेचधर्मेचदमेचसततंरताम् ॥ ४६ ॥ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामानमेवच ॥ सजातमात्रोव्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवाहयः ॥ ४७ ॥
तच्छ्रुत्वांतर्हितंभूतमंतरिक्षस्थमब्रवीत् ॥ अश्वस्येवास्ययत्स्थामनदतःप्रदिशोगतम् ॥ ४८ ॥ अश्वत्थामैवबालोयंतस्मान्नाम्नाभविष्यति ॥ सुतेनतेनसुप्रीतोभा
रद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ४९ ॥ तत्रैवचवसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ॥ सशुश्रावमहात्मानंजामदग्न्यंपरंतपम् ॥ ५० ॥ सर्वज्ञानविदंविप्रंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ ब्राह्म
णेभ्यस्तदाराजन्दित्संतंवसुसर्वशः ॥ ५१ ॥ सरामस्यधनुर्वेदंदिव्यान्यस्त्राणिचैवह ॥ श्रुत्वातेषुमनश्चक्रेनीतिशास्त्रंतथैवच ॥ ५२ ॥ ततःसव्रतिभिःशिष्यैस्तपोयु
क्तैर्महातपाः ॥ वृतःप्रायान्महाबाहुर्महेंद्रंपर्वतोत्तमम् ॥ ५३ ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यभारद्वाजोमहातपाः ॥ क्षांतंदांतममित्रघ्नमपश्यद्भृगुनंदनम् ॥ ५४ ॥ ततोद्रोणोवृतः
शिष्यैरुपगम्यभृगूद्वहम् ॥ आचख्यावात्मनोनामजन्मचांगिरसःकुले ॥ ५५ ॥ निवेद्यशिरसाभूमौपादौचैवाभ्यवादयत् ॥ ततस्तंसर्वमुत्सृज्यवनंजिगमिषुंतदा
॥ ५६ ॥ जामदग्न्यंमहात्मानंभारद्वाजोऽब्रवीदिदम् ॥ भरद्वाजात्समुत्पन्नंतथात्वंमामयोनिजम् ॥ ५७ ॥ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तमम् ॥ तमब्रवीन्म
हात्माससर्वक्षत्रियमर्दनः ॥ ५८ ॥ स्वागतंतेद्विजश्रेष्ठयदिच्छसिवदस्वमे ॥ एवमुक्तस्तुरामेणभारद्वाजोऽब्रवीद्वचः ॥ ५९ ॥ रामंप्रहरतांश्रेष्ठंदित्संतंविविधंवसु ॥
अहंधनमनंतंहिप्रार्थयेविपुलव्रत ॥ ६० ॥ ॥ रामउवाच ॥ ॥ हिरण्यंममयच्चान्यद्वसुकिंचिदिहस्थितम् ॥ ब्राह्मणेभ्योमयादत्तंसर्वमेतत्तपोधन ॥ ६१ ॥

आत्मामनोयस्यसपितृनियुक्तात्मा ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ स्थामशब्दसकारस्यतकारादेशेऽश्वत्थामेति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ कषायीकृते
रक्तेलोचनेयस्यसः ॥ ३ ॥ अकृताअसंस्कृता ॥ ४ ॥ ५ ॥ सामर्थ्येत्यनेनासमर्थस्यसौहृदंजीर्यतइत्युक्तं ॥ ६ ॥ एनंसखायं विहरतिपृथक्करोति रहतिसख्याच्च्यावयति ॥ ७ ॥ मैवमिति एवंजीर्णंभवत्

तथैवेयंधरादेवीसागरांतासपत्तना ॥ कश्यपायमयादत्ताकृत्स्नानगरमालिनी ॥ ६२ ॥ शरीरमात्रमेवाद्यममेदमवशेषितम् ॥ अस्त्राणिचमहार्हाणिशस्त्राणिवि
विधानिच ॥ ६३ ॥ अस्त्राणिवाशरीरंवावरयैतन्मयोद्यतम् ॥ वृणीष्वकिंप्रयच्छामितुभ्यंद्रोणवदाशुतत् ॥ ६४ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ अस्त्राणिमेसमग्राणि
ससंहाराणिभार्गव ॥ सप्रयोगरहस्यानिदातुमर्हस्यशेषतः ॥ ६५ ॥ तथेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रादादस्त्राणिभार्गवः ॥ सरहस्यव्रतंचैवधनुर्वेदमशेषतः ॥ ६६ ॥ प्रतिगृ
ह्यतुतत्सर्वंकृतास्त्रोद्विजसत्तमः ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोजगामद्रुपदंप्रति ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणस्यभार्गवादस्त्रप्राप्तौत्रिं
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ अब्रवीत्पार्थिवंराजन्स
खायंविद्धिमामिह ॥ १ ॥ इत्येवमुक्तःसख्यासप्रीतिपूर्वंजनेश्वरः ॥ भारद्वाजेनपांचाल्योनामृष्यतवचोऽस्यतत् ॥ २ ॥ सक्रोधामर्षजिह्मभ्रूःकषायीकृतलोचनः ॥
ऐश्वर्यमदसंपन्नोद्रोणंराजाऽब्रवीदिदम् ॥ ३ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ ॥ अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ यन्मांब्रवीषिप्रसभंसखातेऽहमितिद्विज ॥ ४ ॥
नहिराज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैःक्वचित् ॥ सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाहीनैर्धनच्युतैः ॥ ५ ॥ सौहृदान्यपिजीर्यंतेकालेनपरिजीर्यतः ॥ सौहृदंमेत्वयात्वासीत्पूर्वंसा
मर्थ्यबंधनम् ॥ ६ ॥ नसख्यमजरंलोकेहृदितिष्ठतिकस्यचित् ॥ कालोह्येनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ॥ ७ ॥ मैवंजीर्णमुपास्वत्वंसख्यंभवत्वपाकृधि ॥ आसीत्स
ख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयामेर्थनिबंधनम् ॥ ८ ॥ नदरिद्रोवसुमतोनाविद्वान्विदुषःसखा ॥ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ ९ ॥ ययोरेवसमंवित्तंययोरेवसमंश्रु
तम् ॥ तयोर्विवाहःसख्यंचनतुपुष्टविपुष्टयोः ॥ १० ॥

जीर्णत्वंप्राप्नुवत्सख्यंमाउपास्वतुपुनः अपाकृधिदूरीकुरु यद्वा भवतुजीर्णंसख्यंतत्तुएवंपूर्ववन्माउपास्वकिंत्वपाकृधिनाशयत्यजेत्यर्थः हिंसार्थस्यस्वादिकृञोरूपं अत्रापिहेतुः अर्थनिबंधनं ॥ ८ ॥ एत
देवविवृणोति नदरिद्रइत्यादिना पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वंजीर्णंसख्यंतत्किमिष्यतेअपितुनैवेतिकाकायोज्यं ॥ ९ ॥ विपुष्टःकृशोनिर्धनोवा ॥ १० ॥

॥ ११॥ द्रुपदेनेति पांचाल्यंगर्वितंचिंतयित्वातत्पराभवोपायंमनसाविनिश्चित्यप्रतिबुद्धिःप्रतीपबुद्धिःशत्रुबुद्धिस्तद्वान्सन्नागसाह्वयंजगामेतिद्वयोःसंबंधः॥१२॥१३॥१४॥ अस्यतनुजोऽश्वत्थामा नावुध्यं

नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा॥नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते॥ ११ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥द्रुपदेनैवमुक्तस्तुभारद्वाजःप्रतापवान्॥ मुहूर्तंचिंतयित्वातुमन्युनाऽभिपरिप्लुतः॥ १२ ॥ सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान् ॥जगामकुरुमुख्यानांनगरंनागसाह्वयम्॥ १३ ॥सनागपुरमागम्यगौतमस्यनिवेशने ॥ भारद्वाजोवसत्तत्रप्रच्छन्नंद्विजसत्तमः ॥ १४ ॥ ततोस्यतनुजःपार्थान्कृपस्यानंतरंप्रभुः ॥ अस्त्राणिशिक्षयामासनावुध्यंतचतंजनाः॥ १५ ॥एवंसतत्रगूढात्माकंचित्कालमुवासह ॥ कुमारास्त्वथनिष्क्रम्यसमेतागजसाह्वयात् ॥ १६ ॥ क्रीडंतोवीटयातत्रवीराःपर्यचरन्मुदा ॥पपातकूपेसावीटातेषांवैक्रीडतांतदा ॥ १७॥ ततस्तेयत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धर्तुमादृताः॥ नचतेप्रत्यपद्यंतकर्मवीटोपलब्धये ॥ १८ ॥ ततोन्योन्यमवैक्षंतव्रीडयावनताननाः॥ तस्यायोगमविंदंतोभृशंचोत्कंठिताभवन्॥ १९ ॥ तेऽपश्यन्ब्राह्मणंश्याममापन्नंपलितंकृशम्॥ कृत्यवंतमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतम् ॥ २० ॥ तेतंदृष्ट्वामहात्मानमुपगम्यकुमारकाः॥भग्नोत्साहक्रियात्मानोब्राह्मणंपर्यवारयन् ॥ २१ ॥ अथद्रोणःकुमारांस्तान्दृष्ट्वाकृत्यवतस्तदा॥प्रहस्यमंदंपैशल्यादभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ २२ ॥अहोवोधिग्बलंक्षात्रंधिगेतांवःकृतास्त्रताम्॥ भरतस्यान्वयेजातायेवीटांनाधिगच्छत ॥ २३ ॥वीटांचमुद्रिकांचैवत्यहमेतदपिद्वयम्॥ उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनंमेप्रदीयताम्॥ २४॥एवमुक्त्वाकुमारांस्तान्द्रोणःस्वांगुलिवेष्टनम्॥ कूपेनिरुदकेतस्मिन्नपातयदरिंदमः॥ २५॥ततोऽब्रवीत्तदाद्रोणंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कृपस्यानुमतेब्रह्मन्भिक्षामाप्नुहिशाश्वतीम्॥२६॥एवमुक्तःप्रत्युवाचप्रहस्यभरतानिदम्॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥एषामुष्टिरिषीकाणांमयाऽस्त्रेणाभिमंत्रिता ॥ २७॥ अस्यावीर्यंनिरीक्षध्वंयदन्यस्यनविद्यते ॥ भेत्स्यामीषीकयावीटांतामिषीकांतथाऽन्यया ॥ २८॥ तामन्ययासमायोगेवीटायाग्रहणंमम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोयथोक्तंद्रोणेनतत्सर्वंकृतमंजसा ॥ २९ ॥तदवेक्ष्यकुमारास्तेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः॥ आश्चर्यमिदमत्यंतमितिमत्वावचोऽब्रुवन्॥ ३०॥

तद्द्रोणपुत्रोयमितिनज्ञातवंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वीटयायवाकारेणप्रादेशमात्रकाष्ठेन यत्हस्तमात्रदंडेनउपर्युपरिकुमाराःप्रक्षिपंति लोहगुलिकयेत्यन्ये ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पैशल्यात्कौशल्यात् ॥ २२ ॥ २३ ॥ मुद्रिकांचमयात्यज्यमानां ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ सांप्रतंयुक्तंप्रतिपत्स्यतेज्ञास्यति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ चिकीर्षयाजिज्ञासया कृविज्ञानेइत्यस्यरूपं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ सखावयस्यः उपकारकर्तृ

॥ कुमाराऊचुः ॥ ॥ मुद्रिकामपिविप्रर्षेशीघ्रमेतांसमुद्धर ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःशरंसमादायधनुर्द्रोणोमहायशाः ॥ ३१ ॥ शरेणविद्धामुद्रांतामू
र्ध्वमावाहयत्प्रभुः ॥ सशरंसमुपादायकूपादंगुलिवेष्टनम् ॥ ३२ ॥ ददौततःकुमाराणांविस्मितानामविस्मितः ॥ मुद्रिकामुद्धृतांदृष्ट्वातमाहुस्तेकुमारकाः ॥ ३३ ॥
॥ कुमाराऊचुः ॥ ॥ अभिवादयामहेब्रह्मन्नैतदन्येषुविद्यते ॥ कोऽसिकस्यासिजानीमोवयंकिंकरवामहे ॥ ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्त
तोद्रोणःप्रत्युवाचकुमारकान् ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ आचक्षध्वंचभीष्मायरूपेणचगुणैश्चमाम् ॥ ३५ ॥ सएवसुमहातेजाःसांप्रतंप्रतिपत्स्यते ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वाचगत्वाचभीष्ममूचुःकुमारकाः ॥ ३६ ॥ ब्राह्मणस्यवचस्तथ्यंतच्चकर्मतथाविधम् ॥ भीष्मःश्रुत्वाकुमाराणांद्रोणंतंप्रत्यजानत ॥ ३७ ॥
युक्तरूपःसहिगुरुरित्येवमनुचिंत्यच ॥ अथैनमानीयतदास्वयमेवसुसत्कृतम् ॥ ३८ ॥ परिपप्रच्छनिपुणंभीष्मःशस्त्रभृतांवरः ॥ हेतुमागमनेतच्चद्रोणःसर्वंन्यवेद
यत् ॥ ३९ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ महर्षेरग्निवेशस्यसकाशमहमच्युत ॥ अस्त्रार्थमगमंपूर्वंधनुर्वेदचिकीर्षया ॥ ४० ॥ ब्रह्मचारीविनीतात्माजटिलोबहुलाः
समाः ॥ अवसंसुचिरंतत्रगुरुशुश्रूषणेरतः ॥ ४१ ॥ पांचाल्योराजपुत्रश्चयज्ञसेनोमहाबलः ॥ इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्तस्मिन्नेवगुरौप्रभुः ॥ ४२ ॥ समेतत्रसखाचासी
दुपकारीप्रियश्चमे ॥ तेनाहंसहसंगम्यवर्तयन्सुचिरंप्रभो ॥ ४३ ॥ बाल्यात्प्रभृतिकौरव्यसहाध्ययनमेवच ॥ समेसखासदातत्रप्रियवादीप्रियंकरः ॥ ४४ ॥ अ
ब्रवीदितिमांभीष्मवचनंप्रीतिवर्धनम् ॥ अहंप्रियतमःपुत्रःपितुर्द्रोणमहात्मनः ॥ ४५ ॥ अभिषेक्ष्यतिमांराज्येसपांचाल्योयदातदा ॥ त्वद्भोग्यंभवितातातसखेस
त्येनतेशपे ॥ ४६ ॥ ममभोगाश्चवित्तंचत्वदधीनंसुखानिच ॥ एवमुक्त्वाऽथवव्राजकृतास्त्रःपूजितोमया ॥ ४७ ॥ तच्चवाक्यमहंनित्यंमनसाधारयंस्तदा ॥ सोहंपि
तृनियोगेनपुत्रलोभाद्यशस्विनीम् ॥ ४८ ॥ नातिकेशींमहाप्रज्ञामुपयेमेमहाव्रताम् ॥ अग्निहोत्रेचसत्रेचदमेचसततंरताम् ॥ ४९ ॥ अलभद्गौतमीपुत्रमश्वत्थामा
नमौरसम् ॥ भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसम् ॥ ॥ ५० ॥ पुत्रेणतेनप्रीतोहंभरद्वाजोमयायथा ॥ गोक्षीरंपिबतोदृष्ट्वाधनिनस्तत्रपुत्रकान् ॥ अश्वत्थामारु
दद्बालस्तन्मेसंदेहयद्दिशः ॥ ५१ ॥

त्वादेवप्रियोवल्लभश्च वर्तयन्वसन् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ दिशःसंदेहयत् दिङ्मोहमजनयत् अडभावआर्षःशत्रंतंवा ॥ ५१ ॥

स्नातकोयःकश्चिदल्पगोधनःस्वधर्मलोपान्नावसीदेनातोबहुगोधनवतोब्राह्मणस्यप्रतिग्रहमिच्छन् ॥ ५२ ॥ अंतादंतंदेशाद्देशं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संभाषतांसंभाषमाणानां अच्यवत्
धर्मच्युताऽभूत् आत्मानंदरिद्रदोषादात्मनामनसागर्हन् इदंवक्ष्यमाणं ॥ ५८॥५९॥ पुरापूर्वंदरिद्रोयमितिगर्हितोपिवसेउपवासंकुर्वैनतुसेवांकुर्यामितिमत्वानिश्चित्यापिपुत्रस्यप्रियत्वात्सौमकिंद्रुपदंगतइति

नस्नातकोवसीदेववर्तमानःस्वकर्मसु ॥ इतिसंचिंत्यमनसातंदेशंबहुशोभ्रमन् ॥ ५२ ॥ विशुद्धमिच्छन्गांगेयधर्मोपेतंप्रतिग्रहम् ॥ अंतादंतंपरिक्रम्यनाध्यग
च्छंपयस्विनीं ॥ ५३ ॥ अथपिष्टोदकेनैनंलोभयंतिकुमारकाः ॥ पीत्वापिष्टरसंबालःक्षीरंपीतंमयाऽपिच ॥ ५४ ॥ ननर्तोत्थायकौरव्यहृष्टोबाल्याद्विमोहितः ॥ तं
दृष्ट्वानृत्यमानंतुबालैःपरिवृतंसुतम् ॥ ५५ ॥ हास्यतामुपसंप्राप्तंकश्मलंतत्रमेऽभवत् ॥ द्रोणंधिगस्त्वधनिनंयोधनंनाधिगच्छति ॥ ५६ ॥ पिष्टोदकंसुतोयस्यपी
त्वाक्षीरस्यतृष्णया ॥ नृत्यतिस्ममुदाविष्टःक्षीरंपीतंमयाऽप्युत ॥५७॥ इतिसंभाषतांवाचंश्रुत्वामेबुद्धिरच्यवत् ॥ आत्मानंचात्मनागर्हन्मनसेदंव्यचिंतयम्॥५८॥
अपिचाहंपुराविप्रैर्वर्जितोगर्हितोवसे ॥ परोपसेवांपापिष्ठांनचकुर्यांधनेप्सया ॥ ५९ ॥ इतिमत्वाप्रियंपुत्रंभीष्मादायततोह्यहम् ॥ पूर्वस्नेहानुरागित्वात्सदारःसौ
मकिंगतः ॥ ६० ॥ अभिषिक्तंतुश्रुत्वैवकृतार्थोऽस्मीतिचिंतयन् ॥ प्रियंसखायंसुप्रीतोराज्यस्थंसमुपागमम् ॥ ६१ ॥ संस्मरन्संगमंचैववचनंचैवतस्यतत् ॥ ततो
द्रुपदमागम्यसखिपूर्वमहंप्रभो ॥ ६२ ॥ अब्रुवंपुरुषव्याघ्रसखाऽयंविद्धिमामिति ॥ उपस्थितस्तुद्रुपदंसखिवच्चास्मिसंगतः ॥ ६३ ॥ समांनिराकारमिवप्रहसन्निद
मब्रवीत् ॥ अकृतेयंतवप्रज्ञाब्रह्मन्नातिसमंजसा ॥ ६४ ॥ यदात्थमांत्वंप्रसभंसखातेहमितिद्विज ॥ संगतानीहजीर्यंतिकालेनपरिजीर्यतः ॥ ६५ ॥ सौहृदंमेत्वया
ह्यासीत्पूर्वंसामर्थ्यबंधनम् ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ ६६ ॥ साम्याद्धिसख्यंभवतिवैषम्यान्नोपपद्यते ॥ नसख्यमजरंलोकेविद्यतेजातुक
स्यचित् ॥ ६७ ॥ कालोवैनंविहरतिक्रोधोवैनंरहत्युत ॥ मैवंजीर्णमुपास्वत्वंसख्यंभवत्वपाकृधि ॥ ६८ ॥ आसीत्सख्यंद्विजश्रेष्ठत्वयामेऽर्थनिबंधनम् ॥ नह्यनाढ्यः
सखाढ्यस्यनाविद्वान्विदुषःसखा ॥ ६९ ॥ नशूरस्यसखाक्लीबःसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ नहिराज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैःक्वचित् ॥ ७० ॥ सख्यंभवतिमंदात्मन्श्रियाही
नैर्धनच्युतैः ॥ नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथीरथिनःसखा ॥ ७१ ॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते ॥ अहंत्वयानजानामिराज्यार्थेसंविदंकृताम् ॥ ७२ ॥

संबंधः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तत्तस्यवचनंममराज्यंत्वद्भोग्यंभविष्यतीति ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ निराकारंनिरस्तोत्तमरूपंहीनजनमिव अकृतेत्यादिप्राग्व्याख्यातं ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७॥६८॥ ६९ ॥७०॥
॥ ७१ ॥ राज्यार्थेसंविदंत्वद्भोग्यंममराज्यमितिसंकेतं ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ प्रतिपादयाऽस्मत्कुमारेभ्यइतिशेषः कुरुक्षयेकुरुगृहे ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

एकरात्रंतुतेब्रह्मन्कामंदास्यामिभोजनम् ॥ एवमुक्तस्त्वहंतेनसदारःप्रस्थितस्तदा ॥ ७३ ॥ तांप्रतिज्ञांप्रतिज्ञाययांकर्ताऽस्म्यचिरादिव ॥ द्रुपदेनैवमुक्तोऽहंमन्यु
नाऽभिपरिप्लुतः ॥ ७४ ॥ अभ्यागच्छंकुरून्भीष्मशिष्यैरर्थीगुणान्वितैः ॥ ततोऽहंभवतःकामंसंवर्धयितुमागतः ॥ ७५ ॥ इदंनागपुरंरम्यंब्रूहिकिंकरवाणिते ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तदाभीष्मोभारद्वाजमभाषत ॥ ७६ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ अपज्यंक्रियतांचापंसाध्वस्त्रंप्रतिपादय ॥ भुंक्ष्वभोगान्भृशंप्री
तःपूज्यमानःकुरुक्षये ॥ ७७ ॥ कुरूणामस्तियद्वित्तंराज्यंचेदंसराष्ट्रकम् ॥ त्वमेवपरमोराजासर्वेचकुरवस्तव ॥ ७८ ॥ यच्चतेप्रार्थितंब्रह्मन्कृतंतदितिचिंत्यताम् ॥
दिष्ट्याप्राप्तोसिविप्रर्षेमहान्मेऽनुग्रहःकृतः ॥ ७९ ॥ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वणिसंभवपर्वणिभीष्मद्रोणसमागमेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसंपूजितोद्रोणोभीष्मेणद्विपदांवरः ॥ विशश्राममहातेजाःपूजितःकुरुवेश्मनि ॥ १ ॥ विश्रांतेऽथगुरौतस्मिन्पौत्रानादायकौरवा
न् ॥ शिष्यत्वेनददौभीष्मोवसूनिविविधानिच ॥ २ ॥ गृहंचसुपरिच्छन्नंधनधान्यसमाकुलम् ॥ भारद्वाजायसुप्रीतःप्रत्यपादयतप्रभुः ॥ ३ ॥ सतान्शिष्यान्महे
ष्वासःप्रतिजग्राहकौरवान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चद्रोणोमुदितमानसः ॥ ४ ॥ प्रतिगृह्यचतान्सर्वान्द्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ रहस्येकःप्रतीतात्माकृतोपसदनांस्त
था ॥ ५ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ कार्यंमेकांक्षितंकिंचिद्धृदिसंपरिवर्तते ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयंमेतदेतद्वदतानघाः ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाकौरवे
यास्तेतूष्णीमासन्विशांपते ॥ अर्जुनस्तुततःसर्वंप्रतिजज्ञेपरंतप ॥ ७ ॥ ततोऽर्जुनंतदामूर्ध्निसमाघ्रायपुनःपुनः ॥ प्रीतिपूर्वंपरिष्वज्यप्ररुरोदमुदातदा ॥ ८ ॥ ततो
द्रोणःपांडुपुत्रानस्त्राणिविविधानिच ॥ ग्राहयामासदिव्यानिमानुषाणिचवीर्यवान् ॥ ९ ॥ राजपुत्रास्तथाचान्येसमेत्यभरतर्षभ ॥ अभिजग्मुस्ततोद्रोणमस्त्रा
र्थेद्विजसत्तमम् ॥ १० ॥ वृष्णयश्चांधकाश्चैवनानादेश्याश्चपार्थिवाः ॥ सूतपुत्रश्चराधेयोगुरुंद्रोणमियात्तदा ॥ ११ ॥ स्पर्धमानस्तुपार्थेनसूतपुत्रोऽत्यमर्षणः ॥
दुर्योधनंसमाश्रित्यसोऽवमन्यतपांडवान् ॥ १२ ॥

॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ सुपरिच्छन्नंसुधाद्यालिप्तम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रतीतात्माहृष्टचित्तः कृतोपसदनान्कृतपादग्रहणान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

धनुर्वेदस्यचिकीर्षयाजिज्ञासया शिक्षादिभिःपांडवोद्रोणमभ्ययादभिगतः तत्तुल्योऽभवदित्यर्थः ॥ १३ ॥ अतएवतेषुविशिष्टः एतदेवाह तुल्येष्विति ॥ १४ ॥ १५ ॥ कमंडलुंसूक्ष्ममुखत्वाद्विलंबेनपूरणीयं ॥ १६ ॥ कुंभंविस्तीर्णमुखत्वात्सद्यःपूरणीयं तस्यफलमाह यावदिति ॥ १७ ॥ औहततर्कितवान् ॥ १८ ॥ विशेषोपचयेगुणवृद्धौअपृथक्सहैवास्ते ॥ १९ ॥ अतोनव्यहीयतनविहीनोभूत् ॥ २० ॥ योगमैकाग्र्यं ॥ २१ ॥ सूदंसूपकारंप्रति अन्नंनदेयं किंत्वंधकारेमुखादन्यत्रग्रासाःपतिष्यंतीतिनान्नंददामीतिसत्वयावाच्यइतिभावः विजयेअर्जुने अयंभावः अत्यभ्यासान्मुखादन्यत्रग्रासानपतंत्येव

अभ्ययात्ततोद्रोणंधनुर्वेदचिकीर्षया ॥ शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषुसर्वेषुपांडवः ॥ १३ ॥ अस्त्रविद्यानुरागाच्चविशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषुलाघवे सौष्ठवेषुच ॥ १४ ॥ सर्वेषामेवशिष्याणांबभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ॥ ऐंद्रिमप्रतिमंद्रोणउपदेशेष्वमन्यत ॥ १५ ॥ एवंसर्वकुमाराणामिष्वस्त्रंप्रत्यपादयत् ॥ कमंडलुंचसर्वेषांप्रायच्छच्चिरकारणात् ॥ १६ ॥ पुत्रायचददौकुंभमविलंबनकारणात् ॥ यावत्तेनोपगच्छंतितावदस्मैपरांक्रियाम् ॥ १७ ॥ द्रोणआचष्टपुत्रायतत्कर्मजिष्णुरौहत ॥ ततःसवारुणास्त्रेणपूरयित्वाकमंडलुम् ॥ १८ ॥ सममाचार्यपुत्रेणगुरुमभ्येतिफाल्गुनः ॥ आचार्यपुत्रात्तस्मात्तुविशेषोपचयेऽपृथक् ॥ १९ ॥ नव्यहीयतमेधावीपार्थोऽप्यस्त्रविदांवरः ॥ अर्जुनःपरमंयत्नमातिष्ठद्गुरुपूजने ॥ २० ॥ अस्त्रेचपरमंयोगंप्रियोद्रोणस्यचाभवत् ॥ तंदृष्ट्वानित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रंप्रतिफाल्गुनम् ॥ २१ ॥ आहूयवचनंद्रोणोरहःसूदमभाषत ॥ अंधकारेर्जुनायान्नंनदेयंतेकदाचन ॥ नचाख्येयमिदंचापिमद्वाक्यंविजयेत्वया ॥ २२ ॥ ततःकदाचिद्भुंजानेप्रववौवायुरर्जुने ॥ तेनतत्रप्रदीपःसदीप्यमानोविलोपितः ॥ २३ ॥ भुक्तएवतुकौंतेयोनास्यादन्यत्रवर्तते ॥ हस्तस्तेजस्विनस्तस्यअनुग्रहणकारणात् ॥ २४ ॥ तदभ्यासकृतंमत्वारात्रावपिसपांडवः ॥ योग्यांचक्रेमहाबाहुर्धनुषापांडुनंदनः ॥ २५ ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंद्रोणःशुश्रावभारत ॥ उपेत्यचैनमुत्थायपरिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ प्रयतिष्येतथाकर्तुंयथानान्योधनुर्धरः ॥ त्वत्समोभवितालोकेसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोद्रोणोऽर्जुनंभूयोहयेषुचगजेषुच ॥ रथेषुभूमावपिचरणशिक्षामशिक्षयत् ॥ २८ ॥

एवंतमसिशब्दादिलक्ष्यादन्यत्रशराअपिनपतेयुरित्युक्तोर्जुनोयदिकेनेदमुक्तमितिपृच्छेत्तर्हिलौकिकएवायमर्थःइतितंप्रतिवक्तव्यंनतुद्रोणवाक्यमेतदिति ॥ २२ ॥ एवंगुरुणाशिष्यस्याभ्यासेप्रवृत्तौज्ञापितायांततःप्रागेवार्जुनःस्वदृष्टांतेनैवतज्ज्ञातवानित्याहद्वाभ्यां ततइति ॥ २३ ॥ अनुग्रहणमभ्यासः ॥ २४ ॥ योग्यामभ्यासं ॥ २५ ॥ श्रवणोत्तरमुत्थायोपेत्येतिक्रमः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

संकीर्णयुद्धेयुगपदनेकायुधप्रयोगेयुगपदनेकैःसहयुद्धेवा ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तेषामन्ववेक्षयातेभ्योधिकोमाभूदितिबुद्ध्या ॥ ३२ ॥ महीमयंमृन्मयं ॥ ३३ ॥ इष्वस्त्रेइषुप्रयोगे योगमैकाग्र्यं ॥ ३४ ॥

गदायुद्धेऽसिचर्यायांतोमरप्रासशक्तिषु ॥ द्रोणःसंकीर्णयुद्धेचंशिक्षयामासकौरवान् ॥ २९ ॥ तस्यतत्कौशलंश्रुत्वाधनुर्वेदजिघृक्षवः ॥ राजानोराजपुत्राश्चसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ ३० ॥ ततोनिषादराजस्यहिरण्यधनुषःसुतः ॥ एकलव्योमहाराजद्रोणमभ्याजगामह ॥ ३१ ॥ नसतंप्रतिजग्राहनैषादिरितिचिंतयन् ॥ शिष्यंधनुषिधर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ३२ ॥ सतुद्रोणस्यशिरसापादौगृह्यपरंतपः ॥ अरण्यमनुसंप्राप्यकृत्वाद्रोणंमहीमयम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन्नाचार्यवृत्तिंचपरमामास्थितस्तदा ॥ इष्वस्त्रेयोगमातस्थेपरंनियममास्थितः ॥ ३४ ॥ परयाश्रद्धयोपेतोयोगेनपरमेणच ॥ विमोक्षादानसंधानेलघुत्वंपरमापसः ॥ ३५ ॥ अथद्रोणाभ्यनुज्ञाताःकदाचित्कुरुपांडवाः ॥ रथैर्विनिर्ययुःसर्वेमृगयामरिमर्दन ॥ ३६ ॥ तत्रोपकरणंगृह्यनरःकश्चिद्यदृच्छया ॥ राजन्ननुजगामैकःश्वानमादायपांडवान् ॥ ३७ ॥ तेषांविचरतांतत्रतत्तत्कर्मचिकीर्षया ॥ श्वाचरन्सवनेमूढोनैषादिंप्रतिजग्मिवान् ॥ ३८ ॥ सकृष्णमलदिग्धांगंकृष्णाजिनजटाधरम् ॥ नैषादिंश्वासमालक्ष्यभषंस्तस्थौतदंतिके ॥ ३९ ॥ तदातस्याथभषतःशुनःसप्तशरान्मुखे ॥ लाघवंदर्शयन्नस्त्रेमुमोचयुगपद्यथा ॥ ४० ॥ सतुश्वाशरपूर्णास्यःपांडवानाजगामह ॥ तंदृष्ट्वापांडवावीराःपरंविस्मयमागताः ॥ ४१ ॥ लाघवंशब्दवेधित्वंदृष्ट्वातत्परमंतदा ॥ प्रेक्ष्यतंव्रीडिताश्चासन्प्रशशंसुश्चसर्वशः ॥ ४२ ॥ तंततोऽन्वेषमाणास्तेवनेवननिवासिनम् ॥ ददृशुःपांडवाराजन्नस्यंतमनिशंशरान् ॥ ४३ ॥ नचैनमभिजानंस्तेतदाविकृतदर्शनम् ॥ तथैनंपरिपप्रच्छुःकोभवान्कस्यवेत्युत ॥ ४४ ॥ ॥ एकलव्यउवाच ॥ ॥ निषादाधिपतेर्वीराहिरण्यधनुषःसुतम् ॥ द्रोणशिष्यंचमांवित्तधनुर्वेदकृतश्रमम् ॥ ४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेतमाज्ञायतत्त्वेनपुनरागम्यपांडवाः ॥ यथावृत्तंवनेसर्वंद्रोणायाचख्युरद्भुतम् ॥ ४६ ॥ कौंतेयस्त्वर्जुनोराजन्नेकलव्यमनुस्मरन् ॥ रहोद्रोणंसमासाद्यप्रणयादिदमब्रवीत् ॥ ४७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ तदाहंपरिरभ्यैकःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ भवतोक्तोनमेशिष्यस्त्वद्विशिष्टोभविष्यति ॥ ४८ ॥ अथकस्मान्मद्विशिष्टोलोकादपिचवीर्यवान् ॥ अन्योऽस्तिभवतःशिष्योनिषादाधिपतेःसुतः ॥ ४९ ॥

लघुत्वंशीघ्रप्रयोक्तृत्वं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उपकरणंश्ववागुरादिमुख्यंतुकरणमायुधमेव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अस्त्रेप्रयोगेलाघवंकौशलं येनशरामुखेप्रविष्टाएवनतुतद्विद्धवंतः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वेतनंगुरुदक्षिणारूपं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ छित्त्वेति अविचार्येतिच्छेदः ससत्यसंधंनैषादिंदृष्ट्वाप्रीतोऽब्रवीदिदं एवंकर्तव्यमितिवाएकलव्यम्भाषतेतिकश्चित्पपठं

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥मुहूर्तमिवतंद्रोणश्चिंतयित्वाविनिश्चयम्॥सव्यसाचिनमादायनैषादिंप्रतिजग्मिवान्॥५०॥ददर्शमलदिग्धांगंजटिलंचीरवाससम्॥
एकलव्यंधनुष्पाणिमस्यंतमनिशंशरान्॥५१॥एकलव्यस्तुतंदृष्ट्वाद्रोणमायांतमंतिकात्॥ अभिगम्योपसंगृह्यजगामशिरसामहीम् ॥ ५२ ॥ पूजयित्वाततो
द्रोणंविधिवत्सनिषादजः॥ निवेद्यशिष्यमात्मानंतस्थौप्रांजलिरग्रतः ॥ ५३ ॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदंवचः ॥ यदिशिष्योऽसिमेवीरवेतनंदीयतांम
म॥५४॥एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वाप्रीयमाणोऽब्रवीदिदम्॥ ॥एकलव्यउवाच॥ ॥किंप्रयच्छामिभगवन्नाज्ञापयतुमांगुरुः॥ ५५ ॥नहिकिंचिददेयंमेगुरवेब्रह्म
वित्तम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तमब्रवीत्त्वयांगुष्ठोदक्षिणोदीयतामिति॥५६॥एकलव्यस्तुतच्छ्रुत्वावचोद्रोणस्यदारुणम्॥प्रतिज्ञामात्मनोरक्षन्सत्येचनि
यतःसदा॥ ५७॥ तथैवहृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ॥ छित्त्वाऽविचार्यतंप्रादाद्द्रोणायांगुष्ठमात्मनः ॥ ५८ ॥ ततःशरंतुनैषादिरंगुलीभिर्व्यकर्षत ॥ नतथाचस
शीघ्रोऽभूद्यथापूर्वंनराधिप॥ ५९ ॥ततोऽर्जुनःप्रीतमनाबभूवविगतज्वरः॥ द्रोणश्चसत्यवागासीन्नान्योऽभिभविताऽर्जुनम्॥ ६० ॥द्रोणस्यतुतदाशिष्यौगदा
योग्यौबभूवतुः॥दुर्योधनश्चभीमश्चसदासंरब्धमानसौ॥ ६१ ॥अश्वत्थामारहस्येषुसर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत्॥ तथातिपुरुषानन्यान्त्सारुकौयमजावुभौ॥ ६२ ॥
युधिष्ठिरोरथश्रेष्ठःसर्वत्रतुधनंजयः ॥ प्रथितःसागरांतायांरथयूथपयूथपः ॥ ६३ ॥ बुद्धियोगबलोत्साहैःसर्वास्त्रेषुचनिष्ठितः ॥ अस्त्रेगुर्वनुरागेचविशिष्टोऽभव
दर्जुनः॥ ६४॥तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषुसौष्ठवेनचवीर्यवान्॥ एकःसर्वकुमाराणांबभूवातिरथोऽर्जुनः॥ ६५ ॥प्राणाधिकंभीमसेनंकृतविद्यंधनंजयम् ॥ धार्तराष्ट्रादु
रात्मानोनामृष्यंतपरस्परम्॥ ६६ ॥ तांस्तुसर्वान्समानीयसर्वविद्यास्त्रशिक्षितान्॥ द्रोणःप्रहरणज्ञानेजिज्ञासुःपुरुषर्षभः ॥ ६७ ॥ कृत्रिमंभासमारोप्यवृक्षाग्रे
शिल्पिभिःकृतम्॥ अविज्ञातंकुमाराणांलक्ष्यभूतमुपादिशत्॥ ६८ ॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥शीघ्रंभवंतःसर्वेपिधनूंष्यादायसर्वशः॥ भासमेतंसमुद्दिश्यतिष्ठ
ध्वंसंधितेषवः॥ ६९ ॥

पठंति तत्रएवंकर्तव्यमितितर्जनीमध्यमाभ्यांशरंधृत्वाज्याकर्षणंकर्तव्यमित्यभिनीयदर्शयति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ गदायोग्यौगदायुद्धेऽभ्यासवंतौ ॥ ६१ ॥ त्सारुकौत्सरुःखड्गादिमुष्टिस्तद्ग्रहणप्रधाने
युद्धेकुशलौ ॥ ६२ ॥ रथश्रेष्ठः सप्तमीशौंडैरितिसमासः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ प्रहरणज्ञानेकःकथंप्रहरतीतिविचारे ॥ ६७ ॥ भासंनीलपक्षंपक्षिणं शकुंतमित्यन्ये गृध्रमित्यपरे ॥६८॥ ६९ ॥

॥ ७० ॥ अंगिरसांवरोद्रोणः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ भासंपश्यतदेकाग्रदृष्टिर्भवेत्यर्थः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ तमिति वृक्षादिदर्शनाद्व्यग्रदृष्टित्वंतेषांज्ञात्वासर्वानपिनिराचकार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

मद्वाक्यसमकालंतुशिरोस्यविनिपात्यताम् ॥ एकैकशोनियोक्ष्यामितथाकुरुतपुत्रकाः ॥ ७० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोयुधिष्ठिरंपूर्वमुवाचांगिरसांवरः ॥ संधत्स्वबाणंदुर्धर्षमद्वाक्यांतेविमुंचतम् ॥ ७१ ॥ ततोयुधिष्ठिरःपूर्वंधनुर्गृह्यपरंतपः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ७२ ॥ ततोविततधन्वानंद्रोणस्त्वंकुरुनंदनम् ॥ समुहूर्तादुवाचेदंवचनंभरतर्षभ ॥ ७३ ॥ पश्यैनंत्वंद्रुमाग्रस्थंभासंनरवरात्मज ॥ पश्यामीत्येवमाचार्यंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ ७४ ॥ समुहूर्तादिवपुनर्द्रोणस्तंप्रत्यभाषत ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ अथवृक्षमिमंमांवाभ्रातॄन्वापिप्रपश्यसि ॥ ७५ ॥ तमुवाचसकौंतेयःपश्याम्येनंवनस्पतिम् ॥ भवंतंचतथाभ्रातॄन्भासंचेतिपुनःपुनः ॥ ७६ ॥ तमुवाचापसर्पेतिद्रोणोऽप्रीतमनाइव ॥ नैतच्छक्यंत्वयावेद्धुंलक्ष्यमित्येवकुत्सयन् ॥ ७७ ॥ ततोदुर्योधनादींस्तान्धार्तराष्ट्रान्महायशाः ॥ तेनैवक्रमयोगेनजिज्ञासुःपर्यपृच्छत ॥ ७८ ॥ अन्यांश्चशिष्यान्भीमादीन्राज्ञश्चैवान्यदेशजान् ॥ तथाचसर्वेतत्सर्वंपश्यामइतिकुत्सिताः ॥ ७९ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणशिष्यपरीक्षायांद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोधनंजयंद्रोणःस्मयमानोऽभ्यभाषत ॥ त्वयेदानींप्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यंविलोक्यताम् ॥ १ ॥ मद्वाक्यसमकालंतेमोक्तव्योऽत्रभवेच्छरः ॥ वितत्यकार्मुकंपुत्रतिष्ठतावन्मुहूर्तकम् ॥ २ ॥ एवमुक्तःसव्यसाचीमंडलीकृतकार्मुकः ॥ तस्थौभासंसमुद्दिश्यगुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ३ ॥ मुहूर्तादिवतंद्रोणस्तथैवसमभाषत ॥ पश्यस्येनंस्थितंभासंद्रुमंमामपिचार्जुन ॥ ४ ॥ पश्याम्येकंभासमितिद्रोणंपार्थोभ्यभाषत ॥ नतुवृक्षंभवंतंवापश्यामीतिचभारत ॥ ५ ॥ ततःप्रीतमनाद्रोणोमुहूर्तादिवतंपुनः ॥ प्रत्यभाषतदुर्धर्षःपांडवानांमहारथम् ॥ ६ ॥ भासंपश्यसियद्येनंतथाब्रूहिपुनर्वचः ॥ शिरःपश्यामिभासस्यनगात्रमितिसोऽब्रवीत् ॥ ७ ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुद्रोणोहृष्टतनूरुहः ॥ मुंचस्वेत्यब्रवीत्पार्थंसमुमोचाविचारयन् ॥ ८ ॥ ततस्तस्यनगस्थस्यक्षुरेणनिशितेनच ॥ शिरउत्कृत्यतरसापातयामासपांडवः ॥ ९ ॥ तस्मिन्कर्मणिसंसिद्धेपर्यष्वजतपांडवम् ॥ मेनेचद्रुपदंसंख्येसानुबंधंपराजितम् ॥ १० ॥

॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तस्यभासस्य नगस्थस्यवृक्षाग्रस्थितस्य ॥ ९ ॥ सानुबंधंससहायं ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अवगाढंजलावगाहिनं ॥ १२ ॥ मोक्ष्यध्वंमोचयध्वं ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्रियोपेतंकृतकार्यं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ असामान्यमसाधारणं ॥ २० ॥२१॥ २२ ॥ ॥ इतिआ

कस्यचित्त्वथकालस्यसशिष्योंऽगिरसांवर.॥ जगामगंगामभितोमज्जितुंभरतर्षभ॥ ११ ॥ अवगाढमथोद्रोणंसलिलेसलिलेचरः॥ ग्राहोजग्राहबलवान्जंघांते
कालचोदितः ॥ १२ ॥ ससमर्थोऽपिमोक्षायशिष्यान्सर्वानचोदयत्॥ ग्राहंहत्वातुमोक्ष्यध्वंमामितित्वरयन्निव ॥ १३ ॥ तद्वाक्यसमकालंतुबीभत्सुर्निशितैः
शरैः॥ अवार्यैःपंचभिर्ग्राहंमग्नमंभस्यताडयत् ॥ १४ ॥ इतरेत्वथसंमूढास्तत्रतत्रप्रपेदिरे ॥ तंतुदृष्ट्वाक्रियोपेतंद्रोणोऽमन्यतपांडवम्॥ १५॥ विशिष्टंसर्वशिष्ये
भ्यःप्रीतिमांश्चाभवत्तदा॥ सपार्थबाणैर्बहुधाखंडशःपरिकल्पितः ॥ १६ ॥ ग्राहःपंचत्वमापेदेजंघांत्यक्त्वामहात्मनः॥ अथाब्रवीन्महात्मानंभारद्वाजोमहारथं
॥ १७॥ गृहाणेदंमहाबाहोविशिष्टमतिदुर्धरम्॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोनामसप्रयोगनिवर्तनम्॥ १८॥ नचतेमानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यंकथंचन॥ जगद्विनिर्दहेदेतदल्पतेज
सिपातितम्॥ १९॥ असामान्यमिदंतातलोकेष्वस्त्रंनिगद्यते॥ तद्धारयेथाःप्रयतःशृणुचेदंवचोमम ॥२०॥ बाधेतामानुषःशत्रुर्यदित्वांवीरकश्चन॥ तद्वधायप्र
युंजीथास्तदस्त्रमिदमाहवे॥ २१॥ तथेतिसंप्रतिश्रुत्यबीभत्सुःसकृतांजलिः॥ जग्राहपरमास्त्रंतदाहचैनंपुनर्गुरुः॥ भविताक्वत्समोनान्यःपुमाँल्लोकेधनुर्धरः॥ २२॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रोणग्राहमोक्षणेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कृतास्त्रान्धार्त
राष्ट्रांश्चपांडुपुत्रांश्चभारत॥ दृष्ट्वाद्रोणोऽब्रवीद्राजन्धृतराष्ट्रंजनेश्वरम्॥ १ ॥कृपस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः॥ गांगेयस्यचसांनिध्येव्यासस्यविदुरस्य
च॥ २॥ राजन्संप्राप्तविद्यास्तेकुमाराःकुरुसत्तम ॥तेदर्शयेयुःस्वांशिक्षांराजन्ननुमतेतव॥ ३॥ ततोऽब्रवीन्महाराजःप्रहृष्टेनांतरात्मना॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
॥भारद्वाजमहत्कर्मकृतंतेद्विजसत्तम॥ ४॥ यदानुमन्यसेकालंयस्मिन्देशेयथायथा॥ तथातथाविधानायस्वयमाज्ञापयस्वमाम्॥ ५॥ स्पृहयाम्यद्यनिर्वेदात्पुरु
षाणांसचक्षुषाम् ॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांतान्येमेद्रक्ष्यंतिपुत्रकान् ॥ ६ ॥ क्षत्तर्यद्गुरुराचार्योब्रवीतिकुरुतत्तथा॥ नहीदृशंप्रियंमन्येभविताधर्मवत्सल॥ ७॥ ततोरा
जानमामंत्र्यनिर्गतोविदुरोबहिः॥ भारद्वाजोमहाप्राज्ञोमापयामाससमेदिनीम्॥ ८॥

दिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रांश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कर्मकुमारशिक्षाख्यं ॥ ४ ॥ मन्यसेऽस्त्र
शिक्षादर्शनस्यकालं विधानायरंगभूमेः ॥ ५ ॥ निर्वेदाद्दुःखात् सचक्षुषांस्पृहयामि सुखायेतिशेषः ॥ ६ ॥ हेक्षत्तःहेविदुर ॥ ७ ॥ ८ ॥

निर्गुल्मांतृणसमूहमूलपिंडरहितां उदक्प्रस्रवणान्वितामुदङ्निम्नां ॥ ९ ॥ तदर्थंबल्यर्थं समाजेवीरसमूहे अवघुष्टेडिंडीरवशब्देनाहूतेसतिबलिंचक्रेइतिपूर्वेणान्वयः ॥ १० ॥ राज्ञःस्त्रीणांप्रेक्षार्थमागारंमंचांश्चइतरेषांप्रेक्षार्थंरंगभूमौचक्रुरितिद्वयोःसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सांगारकःसभौमः अंशुमान्चंद्रः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धकक्षाः

समामवृक्षांनिर्गुल्मामुदक्प्रस्रवणान्विताम् ॥ तस्यांभूमौबलिंचक्रेतिथौनक्षत्रपूजिते ॥ ९ ॥ अवघुष्टेसमाजेचतदर्थंवदतांवर ॥ रंगभूमौसुविपुलंशास्त्रदृष्टंयथाविधि ॥ १० ॥ प्रेक्षागारंसुविहितंचक्रुस्तेतस्यशिल्पिनः ॥ राज्ञःसर्वायुधोपेतंस्त्रीणांचैवनरर्षभ ॥ ११ ॥ मंचांश्चकारयामासुस्तत्रजानपदाजनाः ॥ विपुलानुच्छ्रयोपेतान्शिबिकाश्चमहाधनाः ॥ १२ ॥ तस्मिंस्ततोऽहनिप्राप्तेराजाससचिवस्तदा ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाकृपंचाचार्यसत्तमम् ॥ १३ ॥ मुक्ताजालपरिक्षिप्तंवैदूर्यमणिशोभितम् ॥ शातकुंभमयंदिव्यंप्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १४ ॥ गांधारीचमहाभागाकुंतीचजयतांवर ॥ स्त्रियश्चराज्ञःसर्वास्ताःसप्रेष्याःसपरिच्छदाः ॥ १५ ॥ हर्षादारुरुहुर्मंचान्मेरुंदेवस्त्रियोयथा ॥ ब्राह्मणक्षत्रियाद्यंचचातुर्वर्ण्यंपुराद्द्रुतम् ॥ १६ ॥ दर्शनेप्सुसमभ्यागात्कुमाराणांकृतास्त्रताम् ॥ क्षणेनैकस्थतांतत्रदर्शनेप्सुर्जगामह ॥ १७ ॥ प्रवादितैश्चवादित्रैर्जनकौतूहलेनच ॥ महार्णवइवक्षुब्धःसमाजःसोऽभवत्तदा ॥ १८ ॥ ततःशुक्लांबरधरःशुक्लयज्ञोपवीतवान् ॥ शुक्लकेशःसितश्मश्रुःशुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ १९ ॥ रंगमध्यंतदाचार्यःसपुत्रःप्रविवेशह ॥ नभोजलधरैर्हीनंसांगारकइवांशुमान् ॥ २० ॥ सयथासमयंचक्रेबलिंबलवतांवरः ॥ ब्राह्मणांस्तुसुमंत्रज्ञान्कारयामासमंगलम् ॥ २१ ॥ सुखपुण्याहघोषस्यपुण्यस्यसमनंतरम् ॥ विविशुर्विविधंगृह्यशस्त्रोपकरणंनराः ॥ २२ ॥ ततोबद्धांगुलित्राणाबद्धकक्षामहारथाः ॥ बद्धतूणाःसधनुषोविविशुर्भरतर्षभाः ॥ २३ ॥ अनुज्येष्ठंतुतेतत्रयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ चक्रुरस्त्रंमहावीर्याःकुमाराःपरमाद्भुतम् ॥ २४ ॥ केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांस्यवननामिरे ॥ मनुजाधृष्टमपरेवीक्षांचक्रुःसुविस्मिताः ॥ २५ ॥ तेस्मलक्ष्याणिबिभिदुर्बाणैर्नामांकशोभितैः ॥ विविधैर्लाघवोत्सृष्टैरुह्यंतोवाजिभिर्द्रुतम् ॥ २६ ॥ तत्कुमारबलंतत्रगृहीतशरकार्मुकम् ॥ गंधर्वनगराकारंप्रेक्ष्यतेविस्मिताऽभवन् ॥ २७ ॥ सहसाचुक्रुशुश्चान्येनराःशतसहस्रशः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाःसाधुसाध्वितिभारत ॥ २८ ॥

वस्त्रादिनासंवृतांसपृष्ठोदराइत्यर्थः कक्षाबाहुमूलं ॥ २३ ॥ अस्त्रमस्त्रविद्यांचक्रुःप्रादुश्चक्रुः ॥ २४ ॥ धृष्टंनिर्भयंयथास्यात्तथा ॥ २५ ॥ लाघवोत्सृष्टैर्गतिचातुरीप्रयुक्तैः उह्यंतःउह्यमानाः ॥ २६ ॥ गंधर्वनगराकारमद्भुतरूपं ॥ २७ ॥ २८ ॥

---

१ अस्योत्तरश्लोकस्थेनसमाजइत्यनेनान्वयः

धनुषिमार्गान्तिर्यगूर्ध्वान्चललक्ष्यपातनादीन् रथचर्यासुमार्गान्शीघ्रंगतप्रत्यामतप्रदक्षिणाप्रदक्षिणमंडलगत्यादिरूपान् ॥ २९ ॥ त्सरुमार्गान्तिर्यगूर्ध्वाधःखड्गप्रचलनरूपान् सर्वासुभूमिषुरथादिपृष्ठेषुभुवि
वा ॥ ३० ॥ लाघवंशैघ्र्यं सौष्ठवंचातुरीं एकेनैवखड्गेनसमंताद्भ्रामितेनयुगपदनेकायुधनिवारणं शोभांसर्वतोझलझलायमानैकखड्गांशुमंडलांतरगतत्वेनाभिनवां स्थिरत्वमभीतत्वं दृढमुष्टितांखड्गभृतां
हस्तएवपरितश्चलतिनत्वंगुलयइत्यर्थः प्रयोगंनिदर्शनं ॥ ३१ ॥ संहृष्टौपरस्परंजेतुंसकामौ ॥ ३२ ॥ बृंहंतौशब्दंकुर्वाणौ वासिताहस्तिनी ॥ ३३ ॥ चेरतुःपद्मां मंडलगतावलातचक्रवद्भ्राम्यमाणगदाप

कृत्वाधनुषितेमार्गान्रथचर्यासुचासकृत् ॥ गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठेचनियुद्धेचमहाबलाः ॥ २९ ॥ गृहीतखड्गचर्माणस्ततोभूयःप्रहारिणः ॥ त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टांश्चेरुः
सर्वासुभूमिषु ॥ ३० ॥ लाघवंसौष्ठवंशोभांस्थिरत्वंदृढमुष्टिताम् ॥ ददृशुस्तत्रसर्वेषांप्रयोगंखड्गचर्मणोः ॥ ३१ ॥ अथतौनित्यसंहृष्टौसुयोधनवृकोदरौ ॥ अवती
र्णौगदाहस्तावेकशृंगाविवाचलौ ॥ ३२ ॥ बद्धकक्षौमहाबाहूपौरुषेपर्यवस्थितौ ॥ बृंहंतौवासिताहेतोःसमदाविवकुंजरौ ॥ ३३ ॥ तौप्रदक्षिणसव्यानिमंडला
निमहाबलौ ॥ चेरतुर्मंडलगतौसमदाविवकुंजरौ ॥ ३४ ॥ विदुरोधृतराष्ट्रायगांधार्याःपांडवारणिः ॥ न्यवेदयेतांतत्सर्वंकुमाराणांविचेष्टितम् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वण्यस्त्रदर्शनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कुरुराजेहिरंगस्थेभी
मेचबलिनांवरे ॥ पक्षपातकृतस्नेहःसद्विधेवाभवज्जनः ॥ १ ॥ हीवीरकुरुराजेतिहीभीमइतिजल्पताम् ॥ पुरुषाणांसुविपुलाःप्रणादाःसहसोत्थिताः ॥ २ ॥ ततःक्षु
ब्धार्णवनिभंरंगमालोक्यबुद्धिमान् ॥ भारद्वाजःप्रियंपुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ३ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ वारयैतौमहावीर्यौकृतयोग्यावुभावपि ॥ माभूद्रंग
प्रकोपोऽयंभीमदुर्योधनोद्भवः ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तावुद्यतगदौगुरुपुत्रेणवारितौ ॥ युगांतानिलसंक्षुब्धौमहावेलाविवार्णवौ ॥ ५ ॥ ततोरं
गांगणगतोद्रोणोवचनमब्रवीत् ॥ निवार्यवादित्रगणंमहामेघनिभस्वनम् ॥ ६ ॥ योमेपुत्रात्प्रियतरःसर्वशस्त्रविशारदः ॥ ऐंद्रिरिंद्रानुजसमःसपार्थोदृश्यतामिति
॥ ७ ॥ आचार्यवचनेनाथकृतस्वस्त्ययनोयुवा ॥ बद्धगोधांगुलित्राणःपूर्णतूणःसकार्मुकः ॥ ८ ॥

रिवेषांतर्गतौ निर्मलगदावितिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ ३४ ॥ पांडवारणिःकुंती ॥ ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
कुर्विति कुरुराजेदुर्योधने ॥ १ ॥ हीविस्मयेआश्चर्यंभीमदुर्योधनौकुरुतइत्यर्थः हाभीमेत्यपपाठः ॥ २ ॥ ३ ॥ कृतयोग्यौसुशिक्षितौ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इंद्रानुजसमोविष्णुतुल्यः ॥ ७ ॥ बद्धेगोधांगुलि
त्राणेयेन गोधातलाख्यंज्याघातवारणं अंगुलित्राणंप्रसिद्धंचर्ममयं ॥ ८ ॥

कांचनमिति तूणकार्मुककवचानांतत्प्रभाजालस्यार्जुनस्यचक्रमादर्कैंद्रायुधतडित्संध्यातोयदैरूपमा ॥ ९ ॥ समुत्पिंजलकउत्फुल्लता प्रमुदितेरंगेइतिवाक्यशेषात् अन्येकलकलशब्दोन्याकुलत्वंचेत्याहुः

कांचनंकवचंबिभ्रत्प्रत्यदृश्यतफाल्गुनः॥ सार्कःसैंद्रायुधतडित्ससंध्यइवतोयदः ॥ ९ ॥ ततःसर्वस्यरंगस्यसमुत्पिंजलकोऽभवत् ॥ प्रावाद्यंतचवाद्यानिसशंखा
निसमंततः ॥ १० ॥ एषकुंतीसुतःश्रीमानेषमध्यमपांडवः ॥ एषपुत्रोमहेंद्रस्यकुरूणामेषरक्षिता ॥ ११ ॥ एषोऽस्त्रविदुषांश्रेष्ठएषधर्मभृतांवरः॥ एषशीलवतां
चापिशीलज्ञाननिधिःपरः॥ १२ ॥ इत्येवंतुमुलावाचःशुश्रुवुःप्रेक्षकेरिताः ॥ कुंत्याःप्रस्नवसंयुक्तैरस्रैःक्लिन्नमुरोऽभवत् ॥ १३ ॥ तेनशब्देनमहतापूर्णश्रुतिरथाब्र
वीत्॥ धृतराष्ट्रोनरश्रेष्ठोविदुरंहृष्टमानसः॥ १४ ॥ क्षत्तःक्षुब्धार्णवनिभःकिमेषसुमहास्वनः॥ सहसैवोत्थितोरंगेभिंदन्निवनभस्तलम्॥ १५॥ ॥विदुरउवाच॥
एषपार्थोमहाराजफाल्गुनःपांडुनंदनः॥ अवतीर्णःसकवचस्तत्रैषसुमहास्वनः॥ १६॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मिरक्षितोऽस्मिमहामते॥
पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिःपांडववह्निभिः॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्मिन्प्रमुदितेरंगेकथंचित्प्रत्युपस्थिते ॥ दर्शयामासबीभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवम्
॥ १८॥ आग्नेयेनासृजद्वह्निंवारुणेनासृजत्पयः॥ वायव्येनासृजद्वायुंपार्जन्येनासृजद्घनान्॥ १९ ॥ भौमेनप्राविशद्भूमिंपार्वतेनासृजद्गिरीन्॥ अंतर्धानेनचा
स्त्रेणपुनरंतर्हितोऽभवत्॥ २० ॥ क्षणात्प्रांशुःक्षणाद्ध्रस्वःक्षणाच्चरथधूर्गतः॥ क्षणेनरथमध्यस्थःक्षणेनावतरन्महीम् ॥ २१ ॥ सुकुमारंचसूक्ष्मंचगुरुचापिगुरुप्र
यः॥ सौष्ठवेनाभिसंक्षिप्तःसोऽविध्यद्विविधैःशरैः॥ २२ ॥ भ्रमतश्चवराहस्यलोहस्यप्रमुखेसमम्॥ पंचबाणानसंसक्तान्संमुमोचैकबाणवत्॥ २३॥ गव्येविषा
णकोपेचचलेरज्ज्ववलंबिनि॥ निचखानमहावीर्यःसायकानेकविंशतिम्॥ २४ ॥ इत्येवमादिसुमहत्खड्गेधनुषिचानघ ॥ गदायांशस्त्रकुशलोमंडलानिव्यदर्श
यत्॥ २५॥ ततःसमाप्तभूयिष्ठेतस्मिन्कर्मणिभारत॥ मंदीभूतेसमाजेचवादित्रस्यचनिःस्वने॥ २६॥ द्वारदेशात्समुद्भूतोमाहात्म्यबलसूचकः॥ वज्रनिष्पेषसदृशः
शुश्रुवेभुजनिःस्वनः॥ २७॥ दीर्यंतेकिंनुगिरयःकिंस्विद्भूमिर्विदीर्यते ॥ किंस्विदापूर्यतेव्योमजलधाराघनैर्घनैः ॥ २८ ॥ रंगस्यैवंमतिरभूत्क्षणेनवसुधाधिप॥
द्वारंचाभिमुखाःसर्वेबभूवुःप्रेक्षकास्तदा॥ २९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अस्रैःप्रेमाश्रुभिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सुकुमारंपूर्णघटकुक्कुटांडादीनिलक्ष्याण्यविचाल्याविध्यत् सूक्ष्मंगुंजादिलक्ष्यंगुरुघनावयवं
चसोविध्यत्॥ २२ ॥ २३ ॥ गव्येगोसंबंधिनि ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

सावित्रेणहस्तनक्षत्रेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गदाग्रमालंबनंयस्यतादृशःपाणिर्यस्यसगदाग्रपाणिः गदामात्रसहायइत्यर्थः अग्रंपुरस्तादुपरीत्युपक्रम्यआलंबनेसमूहेचेतिमेदिनी ॥३२॥ ॥ इतिआदिपर्व

पंचभिर्भ्रातृभिःपार्थैर्द्रोणःपरिवृतोबभौ ॥ पंचतारेणसंयुक्तःसावित्रेणेवचंद्रमाः ॥ ३० ॥ अश्वत्थाम्नाचसहितंभ्रातॄणांशतमूर्जितम् ॥ दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितं
पर्यवारयत् ॥ ३१ ॥ सतैस्तदाभ्रातृभिरुद्यतायुधैर्गदाग्रपाणिःसमवस्थितैर्वृतः ॥ बभौयथादानवसंक्षयेपुरापुरंदरोदेवगणैःसमावृतः ॥ ३२ ॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्व० अस्त्रदर्शनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥दत्तेवकाशेपुरुषैर्विस्मयोत्फु
ल्ललोचनः ॥ विवेशरंगंविस्तीर्णंकर्णःपरपुरंजयः ॥ १ ॥ सहजंकवचंबिभ्रत्कुंडलोद्योतिताननः ॥ सधनुर्बद्धनिस्त्रिंशःपादचारीवपर्वतः ॥ २ ॥ कन्यागर्भःपृथुय
शाःपृथायाःपृथुलोचनः ॥ तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशःकर्णोऽरिगणसूदनः ॥ ३ ॥ सिंहर्षभगजेंद्राणांबलवीर्यपराक्रमः ॥ दीप्तिकांतिद्युतिगुणैःसूर्येंदुज्वलनोपमः
॥ ४ ॥ प्रांशुःकनकतालाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ असंख्येयगुणःश्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५ ॥ सनिरीक्ष्यमहाबाहुःसर्वतोरंगमंडलम् ॥ प्रणामंद्रोणकृपयो
र्नात्यादृतमिवाकरोत् ॥ ६ ॥ ससमाजजनःसर्वोनिश्चलःस्थिरलोचनः ॥ कोऽयमित्यागतक्षोभःकौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७ ॥ सोऽब्रवीन्मेघगंभीरस्वरेणवदतांव
रः ॥ भ्राताभ्रातरमज्ञातंसावित्रःपाकशासनिम् ॥ ८ ॥ पार्थयत्तेकृतंकर्मविशेषवदहंततः ॥ करिष्येपश्यतांनृणांमात्मनाविस्मयंगमः ॥ ९ ॥ असमाप्तेततस्तस्यव
चनेवदतांवर ॥ यंत्रोत्क्षिप्तइवोत्तस्थौक्षिप्रंवैसर्वतोजनः ॥ १० ॥ प्रीतिश्चमनुजव्याघ्रदुर्योधनमुपाविशत् ॥ ह्रीश्चक्रोधश्चबीभत्सुंक्षणेनान्वाविवेशह ॥ ११ ॥
ततोद्रोणाभ्यनुज्ञातःकर्णःप्रियरणःसदा ॥ यत्कृतंतत्रपार्थेनतच्चकारमहाबलः ॥ १२ ॥ अथदुर्योधनस्तत्रभ्रातृभिःसहभारत ॥ कर्णंपरिष्वज्यमुदाततोवचनम
ब्रवीत् ॥ १३ ॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥ ॥स्वागतंतेमहाबाहोदिष्ट्याप्राप्तोऽसिमानद ॥ अहंचकुरुराज्यंचयथेष्टमुपभुज्यताम् ॥ १४ ॥ ॥कर्णउवाच ॥ ॥कृतंसर्व
महंमन्येसखित्वंचत्वयावृणे ॥ द्वंद्वयुद्धंचपार्थेनकर्तुमिच्छाम्यहंप्रभो ॥ १५ ॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥ ॥ भुंक्ष्वभोगान्मयासार्धंबंधूनांप्रियकृद्भव ॥ दुर्हृदांकुरु
सर्वेषांमूर्ध्निपादमरिंदम ॥ १६ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दत्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःक्षिप्तमिवात्मानंमत्वापार्थोऽभ्यभाषत ॥ कर्णंभ्रातृसमूहस्यमध्येचलमिवस्थितम् ॥ १७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ अनाहूतोपसृष्टा
नामनाहूतोपजल्पिनाम् ॥ येलोकास्तान्हतःकर्णमयात्वंप्रतिपत्स्यसे ॥ १८ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ रंगोऽयंसर्वसामान्यःकिमत्रतवफाल्गुन ॥ वीर्यश्रेष्ठाश्चराजा
नोबलंधर्मोऽनुवर्तते ॥ १९ ॥ किंक्षेपैर्दुर्बलायासैःशरैःकथयभारत ॥ गुरोःसमक्षंयावत्तेहराम्यद्यशिरःशरैः ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोद्रोणाभ्यनु
ज्ञातःपार्थःपरपुरंजयः ॥ भ्रातृभिस्त्वरयाश्लिष्टोरणायोपजगामतम् ॥ २१ ॥ ततोदुर्योधनेनापिसभ्रात्रासमरोद्यतः ॥ परिष्वक्तःस्थितःकर्णःप्रगृह्यसशरंधनुः
॥ २२ ॥ ततःसविद्युत्स्तनितैःसेंद्रायुधपुरोगमैः ॥ आवृतंगगनंमेघैर्बलाकापंक्तिहासिभिः ॥ २३ ॥ ततःस्नेहाद्धरिहयंदृष्ट्वारंगावलोकिनम् ॥ भास्करोप्यनयन्नाशं
समीपोपगतान्घनान् ॥ २४ ॥ मेघच्छायोपगूढस्तुततोऽदृश्यतफाल्गुनः ॥ सूर्यातपपरिक्षिप्तःकर्णोपिसमदृश्यत ॥ २५ ॥ धार्तराष्ट्रायतःकर्णस्तस्मिन्देशेव्यवस्थि
ताः ॥ भारद्वाजःकृपोभीष्मोयतःपार्थस्ततोऽभवन् ॥ २६ ॥ द्विधारंगःसमभवत्स्त्रीणांद्वैधमजायत ॥ कुंतिभोजसुतामोहंविज्ञातार्थाजगामह ॥ २७ ॥ तांतथा
मोहमापन्नांविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ कुंतीमाश्वासयामासप्रेष्याभिश्चंदनोदकैः ॥ २८ ॥ ततःप्रत्यागतप्राणातावुभौपरिदंशितौ ॥ पुत्रौदृष्ट्वासुसंभ्रांतानान्वपद्य
तकिंचन ॥ २९ ॥ तावुद्यतमहाचापौकृपःशारद्वतोऽब्रवीत् ॥ द्वंद्वयुद्धसमाचारेकुशलःसर्वधर्मवित् ॥ ३० ॥ अयंपृथायास्तनयःकनीयान्पांडुनंदनः ॥ कौरवोभ
वतासार्धंद्वंद्वयुद्धंकरिष्यति ॥ ३१ ॥ त्वमप्येवंमहाबाहोमातरंपितरंकुलम् ॥ कथयस्वनरेंद्राणांयेषांत्वंकुलभूषणम् ॥ ३२ ॥ ततोविदित्वापार्थस्त्वांप्रतियोत्स्यतिवा
नवा ॥ वृथाकुलसमाचारैर्नयुध्यंतेनृपात्मजाः ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्यकर्णस्यव्रीडावनतमाननम् ॥ बभौवर्षांबुविक्लिन्नंपद्ममागलितंयथा
॥ ३४ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ आचार्यत्रिविधायोनीराज्ञांशास्त्रविनिश्चये ॥ सत्कुलीनश्चशूरश्चयश्चसेनांप्रकर्षति ॥ ३५ ॥ यद्ययंफाल्गुनोयुद्धेनाराज्ञायोद्धुमि
च्छति ॥ तस्मादेषोंऽगविषयेमयाराज्येभिषिच्यते ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तस्मिन्क्षणेकर्णःसलाजकुसुमैर्घटैः ॥ कांचनैःकांचनेपीठेमंत्रविद्भि
र्महारथः ॥ ३७ ॥ अभिषिक्तोंऽगराज्येसश्रियायुक्तोमहाबलः ॥ सच्छत्रवालव्यजनोजयशब्दोत्तरेण[1]च ॥ ३८ ॥ उवाचकौरवंराजन्वचनंसवृषस्तदा ॥ अस्यरा
ज्यप्रदानस्यसदृशंकिंददानिते ॥ ३९ ॥

---

[1] जयशब्दोच्चारणानंतरमित्यर्थः

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रब्रूहिराजशार्दूलकर्ताह्यस्मितथानृप ॥ अत्यंतंसख्यमिच्छामीत्याहतंससुयोधनः॥ ४० ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णस्तथेतिप्रत्युवाचतम् ॥ हर्षाच्चोभौसमाश्लिष्यप
रांमुदमवापतुः॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिकर्णाभिषेकेषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवा
च॥ ॥ ततःस्रस्तोत्तरपटःसप्रस्वेदःसवेपथुः॥ विवेशाधिरथोरंगंयष्टिप्राणोह्वयन्निव ॥ १ ॥ तमालोक्यधनुस्त्यक्त्वापितृगौरवयंत्रितः ॥ कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः
शिरसासमवंदत ॥ २ ॥ ततःपादाववच्छाद्यपटांतेनससंभ्रमः॥ पुत्रेतिपरिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिः ॥ ३ ॥ परिष्वज्यचतस्याथमूर्धानंस्नेहविक्लवः॥ अंगरा
ज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिःसिषिचेपुनः ॥ ४ ॥ तंदृष्ट्वासूतपुत्रोऽयमितिसंचिंत्यपांडवः ॥ भीमसेनस्तदावाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ५ ॥ नत्वमर्हसिपार्थेनसूतपुत्ररणे
वधम् ॥ कुलस्यसदृशस्तूर्णंप्रतोदोगृह्यतांत्वया॥ ६ ॥ अंगराज्यंचनार्हस्त्वमुपभोक्तुंनराधम ॥ श्वाहुताशसमीपस्थंपुरोडाशमिवाध्वरे॥ ७ ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णः
किंचित्प्रस्फुरिताधरः ॥ गगनस्थंविनिःश्वस्यदिवाकरमुदैक्षत ॥ ८ ॥ ततोदुर्योधनःकोपादुत्पपातमहाबलः ॥ भ्रातृपद्मवनात्तस्मान्मदोत्कटइवद्विपः॥ ९ ॥ सो
ऽब्रवीद्भीमकर्माणंभीमसेनमवस्थितम्॥ वृकोदरनयुक्तंतेवचनंवक्तुमीदृशम्॥ १० ॥ क्षत्रियाणांबलंज्येष्ठंयोद्धव्यंक्षत्रबंधुना॥ शूराणांचनदीनांचदुर्विदाःप्रभ
वाःकिल॥ ११ ॥ सलिलादुत्थितोवह्निर्येनव्याप्तंचराचरम्॥ दधीचस्यास्थितोवज्रंकृतंदानवसूदनम्॥ १२ ॥ आग्नेयःकृत्तिकापुत्रोरौद्रोगांगेयइत्यपि॥ श्रूयते
भगवान्देवःसर्वगुह्यमयोगुहः॥ १३ ॥ क्षत्रियेभ्यश्चयेजाताब्राह्मणास्तेचतेश्रुताः ॥ विश्वामित्रप्रभृतयःप्राप्ताब्रह्मत्वमव्ययम् ॥ १४ ॥ आचार्यःकलशाज्जातो
द्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ गौतमस्यान्ववायेचशरस्तंबाच्चगौतमः॥ १५ ॥ भवतांचयथाजन्मतदप्यागमितंमया॥ सकुंडलंसकवचंसर्वलक्षणलक्षितम्॥ कथमादि
त्यसदृशंमृगीव्याघ्रंजनिष्यति॥ १६ ॥ पृथिवीराज्यमर्हौयंनांगराज्यंनरेश्वरः॥ अनेनबाहुवीर्येणमयाचाज्ञानुवर्तिना॥ १७ ॥ यस्यवामनुजस्येदंनक्षांतंमद्विचे
ष्टितम्॥ रथमारुह्यपद्भ्यांसविनामयतुकार्मुकम्॥ १८ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ यस्ययेननक्षांतंनसोढंसोस्मत्समक्षंकार्मुकंपादेनस्पृष्ट्वाअस्मद्बध्यतांवायात्वस्मान्वाहंत्वितिक्षत्रप्रसिद्धांप्रतिज्ञांकरोत्वित्यर्थः ॥ १८ ॥

१ यष्टिर्वेणुदंडएवप्राणःशक्तिर्यस्यसः ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ सचापिकर्णोऽपि निश्रमोनितरांश्रमः ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥

ततःसर्वस्यरंगस्यहाहाकारोमहानभूत् ॥ साधुवादानुसंबद्धःसूर्यश्चास्तमुपागमत् ॥ १९ ॥ ततोदुर्योधनःकर्णमालंब्याग्रकरेनृप ॥ दीपिकाग्निकृतालोकस्त
स्माद्रंगाद्विनिर्ययौ ॥ २० ॥ पांडवाश्चसहद्रोणाःसकृपाश्चविशांपते ॥ भीष्मेणसहिताःसर्वेययुःस्वंस्वंनिवेशनम् ॥ २१ ॥ अर्जुनेतिजनःकश्चित्कश्चित्कर्णेतिभार
त ॥ कश्चिद्दुर्योधनेत्येवंब्रुवंतःप्रस्थितास्तदा ॥ २२ ॥ कुंत्याश्चप्रत्यभिज्ञायदिव्यलक्षणसूचितम् ॥ पुत्रमंगेश्वरंस्नेहाच्छन्नाप्रीतिरजायत ॥ २३ ॥ दुर्योधनस्यापि
तदाकर्णमासाद्यपार्थिव ॥ भयमर्जुनसंजातंक्षिप्रमंतरधीयत ॥ २४ ॥ सचापिवीरःकृतशस्त्रनिश्रमःपरेणसाम्नाऽभ्यवदत्सुयोधनम् ॥ युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदा
मतिर्नकर्णतुल्योऽस्तिधनुर्धरःक्षितौ ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिअस्त्रदर्शनेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चकृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्यसः ॥ गुर्वर्थंदक्षिणाकालेप्राप्तेऽमन्यतवैगुरुः ॥ १ ॥ ततःशिष्यान्समानीयआचार्योऽर्थमचोद
यत् ॥ द्रोणःसर्वानशेषेणदक्षिणार्थंमहीपते ॥ २ ॥ पंचालराजंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ पर्यानयतभद्रंवःसास्यात्परमदक्षिणा ॥ ३ ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेरथै
स्तूर्णंप्रहारिणः ॥ आचार्यधनदानार्थंद्रोणेनसहिताययुः ॥ ४ ॥ ततोभिजग्मुःपंचालान्निघ्नंतस्तेनरर्षभाः ॥ ममृदुस्तस्यनगरंद्रुपदस्यमहौजसः ॥ ५ ॥ दुर्योधनश्च
कर्णश्चयुयुत्सुश्चमहाबलः ॥ दुःशासनोविकर्णश्चजलसंधःसुलोचनः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवःकुमाराबहुविक्रमाः ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्येवंक्षत्रियर्षभाः ॥ ७ ॥
ततोवररथारूढाःकुमाराःसादिभिःसह ॥ प्रविश्यनगरंसर्वेराजमार्गमुपाययुः ॥ ८ ॥ तस्मिन्कालेतुपांचालःश्रुत्वादृष्ट्वामहद्बलम् ॥ भ्रातृभिःसहितोराजंस्त्वरयानि
र्ययौगृहात् ॥ ९ ॥ ततस्तुकृतसन्नाहोयज्ञसेनोमहीधरः ॥ शरवर्षाणिमुंचंतःप्रणेदुःसर्वएवते ॥ १० ॥ ततोरथेनशुभ्रेणसमासाद्यतुकौरवान् ॥ यज्ञसेनःशरान्घो
रान्ववर्षयुधिदुर्जयः ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पूर्वमेवतुसंमंत्र्यपार्थोद्रोणमथाऽब्रवीत् ॥ दर्पोद्रेकात्कुमाराणामाचार्यंद्विजसत्तमम् ॥ १२ ॥ एषां
पराक्रमस्यांतेवयंकुर्यामसाहसम् ॥ एतैरशक्यःपांचालोग्रहीतुंरणमूर्धनि ॥ १३ ॥

पांडवानिति अमन्यतचिंतितवान् ॥ १ ॥ अर्थंगुरवेदेयं दक्षिणार्थंदक्षिणायै ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ततोगृहान्निर्गमादूर्ध्वंमार्गेकृतसन्नाहोभूत् तेप्रणेदुर्यज्ञसेनमालक्ष्येतिशेषः ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ कुर्यामकुर्वीमहि ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तुमुलंयुद्धमुपस्थितंश्रुत्वाचारमुखान्नतुदृष्ट्वा कौरवाःनइवेतिच्छेदः नद्रवंतीतिनापितुद्रवंत्येवपांडवान्प्रतीत्यर्थः

एवमुक्त्वातुकौंतेयोभ्रातृभिःसहितोऽनघः ॥ अर्धक्रोशेतुनगरादतिष्ठद्बहिरेवसः ॥१४॥ द्रुपदःकौरवान्दृष्ट्वाप्राधावतसमंततः॥ शरजालेनमहतामोहयन्कौरवीं
चमूम्॥ १५॥ तमुद्यतंरथेनैकमाशुकारिणमाहवे॥ अनेकमिवसंत्रासान्मेनिरेतत्रकौरवाः॥ १६ ॥ द्रुपदस्यशराघोराविचेरुःसर्वतोदिशम् ॥ ततःशंखाश्चभेर्य
श्चमृदंगाश्चसहस्रशः॥ १७॥ प्रावाद्यंतमहाराजपंचालानांनिवेशने॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेपंचालानांमहात्मनाम् ॥ १८॥ धनुर्ज्यातलशब्दश्चसंस्पृश्यगगनंमहा
न्॥ दुर्योधनोविकर्णश्चसुबाहुर्दीर्घलोचनः॥ १९॥ दुःशासनश्चसंक्रुद्धःशरवर्षैरवाकिरन्॥ सोऽतिविद्धोमहेष्वासःपार्षतोयुधिदुर्जयः॥ २०॥ व्यधमत्तान्य
नीकानितत्क्षणादेवभारत॥ दुर्योधनंविकर्णंचकर्णंचापिमहाबलम्॥ २१॥ नानानृपसुतान्वीरान्सैन्यानिविविधानिच॥ अलातचक्रवत्सर्वंचरन्बाणैरतर्पयत्
॥ २२॥ ततस्तुनागराःसर्वेमुसलैर्यष्टिभिस्तदा॥ अभ्यवर्षंतकौरव्यान्वर्षमाणाघनाइव ॥ २३॥ सबालवृद्धास्तेपौराःकौरवानभ्ययुस्तदा॥ श्रुत्वासुतुमुलंयुद्धं
कौरवानेवभारत॥ २४॥ द्रवंतिस्मनदंतिस्मक्रोशंतःपांडवान्प्रति॥ पांडवास्तुस्वनंश्रुत्वाआर्तानांलोमहर्षणम्॥ २५॥ अभिवाद्यततोद्रोणंरथानारुरुहुस्तदा॥
युधिष्ठिरंनिवार्याशुमायुध्यस्वेतिपांडवम्॥ २६॥ माद्रेयौचक्ररक्षौतुफाल्गुनश्चतदाऽकरोत्॥ सेनाग्रगोभीमसेनःसदाभूद्गदयासह ॥ २७॥ तदाशत्रुस्वनंश्रुत्वा
भ्रातृभिःसहितोनघः॥आयाज्जवेनकौंतेयोरथेनानादयन्दिशः॥२८॥ पंचालानांततःसेनानुद्धूतार्णवनिःस्वनाम्॥भीमसेनोमहाबाहुर्दंडपाणिरिवांतकः॥२९॥
प्रविवेशमहासेनांमकरःसागरंयथा॥ स्वयमभ्यद्रवद्भीमोनागानीकंगदाधरः॥ ३०॥ सयुद्धकुशलःपार्थोबाहुवीर्येणचातुलः॥ अहनत्कुंजरानीकंगदयाका
लरूपधृक्॥ ३१॥ तेगजागिरिसंकाशाःक्षरंतोरुधिरंबहु॥ भीमसेनस्यगदयाभिन्नमस्तकपिंडकाः॥ ३२॥ पतंतिद्विरदाभूमौवज्रघातादिवाचलाः॥ गजान
श्वान्रथांश्चैवपातयामासपांडवः॥ ३३॥ पदातींश्चरथांश्चैवन्यवधीदर्जुनाग्रजः॥ गोपालइवदंडेनयथापशुगणान्वने॥ ३४॥ चालयन्रथनागांश्चसंचचाल
वृकोदरः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥भारद्वाजप्रियंकर्तुमुद्यतःफाल्गुनस्तदा॥ ३५॥ पार्षतंशरजालेनक्षिपन्नागात्सपांडवः॥ हयौघांश्चरथौघांश्चगजौघां
श्चसमंततः॥ ३६॥ पातयन्समरेराजन्युगांताग्निरिवज्वलन्॥ ततस्तेहन्यमानावैपंचालाःसृंजयास्तथा॥ ३७॥

तथानदंतीत्यपिज्ञेयं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तच्छिन्नंधनुस्ततउत्सृज्यचापंशरावरंतूणंचाददानंतमुद्दिश्यख

शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपार्थंसंछाद्यसर्वशः॥ सिंहनादंमुखैःकृत्वासमयुध्यंतपांडवम्॥ ३८॥ तद्युद्धमभवद्घोरंसुमहाद्भुतदर्शनम्॥ सिंहनादस्वनंश्रुत्वानामृष्यत्पाक
शासनिः॥ ३९॥ ततःकिरीटीसहसापंचालान्समरेद्रवत्॥ छादयन्निषुजालेनमहतामोहयन्निव॥ ४०॥ शीघ्रमभ्यस्यतोबाणान्संदधानस्यचानिशम्॥ नांतरं
ददृशेकिंचित्कौंतेयस्ययशस्विनः॥ ४१॥ सिंहनादश्चसंजज्ञेसाधुशब्देनमिश्रितः॥ ततःपांचालराजस्तुतथासत्यजितासह॥ ४२॥ त्वरमाणोभिदुद्रावमहेंद्रं
शंबरोयथा॥ महताशरवर्षेणपार्थःपांचालमावृणोत्॥ ४३॥ ततोहलहलाशब्दआसीत्पांचालकेबले॥ जिघृक्षतिमहासिंहोगजानामिवयूथपम्॥ ४४॥ दृ
ष्ट्वापार्थंतदायांतंसत्यजित्सत्यविक्रमः॥ पांचालंवैपरिप्रेप्सुर्धनंजयमदुद्रुवत्॥ ४५॥ ततस्त्वर्जुनपांचालौयुद्धायसमुपागतौ॥ व्यक्षोभयेतांतौसैन्यमिंद्रवै
रोचनाविव॥ ४६॥ ततःसत्यजितंपार्थोदशभिर्मर्मभेदिभिः॥ विव्याधबलवद्गाढंतदद्भुतमिवाभवत्॥ ४७॥ ततःशरशतैःपार्थंपांचालःशीघ्रमार्दयत्॥ पार्थ
स्तुशरवर्षेणच्छाद्यमानोमहारथः॥ ४८॥ वेगंचक्रेमहावेगोधनुर्ज्यामवमृज्यच॥ ततःसत्यजितश्चापंछित्त्वाराजानमभ्ययात्॥ ४९॥ अथान्यद्धनुरादायस
त्यजिद्वेगवत्तरम्॥ साश्वंससूतंसरथंपार्थंविव्याधसत्वरः॥ ५०॥ सतंनमम्षेपार्थःपांचालेनार्दितोयुधि॥ ततस्तस्यविनाशार्थंसत्वरंव्यसृजच्छरान्॥ ५१॥
हयान्ध्वजंधनुर्मुष्टिमुभौतौपार्ष्णिसारथी॥ सतथाभिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः॥ ५२॥ हयेषुविनियुक्तेषुविमुखोऽभवदाहवे॥ ससत्यजितमालोक्यतथावि
मुखमाहवे॥ ५३॥ वेगेनमहताराजन्नभ्यवर्षतपांडवम्॥ तदाचक्रेमहद्युद्धमर्जुनोजयतांवरः॥ ५४॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्त्वाध्वजंचोर्व्यामपातयत्॥ पंचभि
स्तस्यविव्याधहयान्सूतंचसायकैः॥ ५५॥ ततउत्सृज्यतच्चापमाददानंशरावरम्॥ खड्गमुद्धृत्यकौंतेयःसिंहनादमथाकरोत्॥ ५६॥ पांचालस्यरथस्येषामाप्लुत्य
सहसाऽपतत्॥ पांचालरथमास्थायअवित्रस्तोधनंजयः॥ ५७॥ विक्षोभ्यांभोनिधिंपार्थस्तंनागमिवसोऽग्रहीत्॥ ततस्तुसर्वपंचालाविद्रवंतिदिशोदश
॥ ५८॥ दर्शयन्सर्वसैन्यानांसबाह्वोर्बलमात्मनः॥ सिंहनादस्वनंकृत्वानिर्जगामधनंजयः॥ ५९॥ आयांतमर्जुनंदृष्ट्वाकुमाराःसहितास्तदा॥ ममृदुस्तस्यनग
रंद्रुपदस्यमहात्मनः॥ ६०॥

ड्गमुद्धृत्यसिंहनादमकरोदितिसंबंधः॥ ५६॥ ईषारथस्ययुगचक्रयोःसंलग्नंमहादारु॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशतत

॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ संबंधीकुरुवीराणांद्रुपदोराजसत्तमः ॥ मावधीस्तद्बलंभीमगुरुदानंप्रदीयताम् ॥ ६१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनस्त
दाराजन्नर्जुनेननिवारितः ॥ अतृप्तोयुद्धधर्मेषुन्यवर्ततमहाबलः ॥ ६२ ॥ तेयज्ञसेनंद्रुपदंगृहीत्वारणमूर्धनि ॥ उपाजग्मुःसहामात्यंद्रोणायभरतर्षभ ॥ ६३ ॥ भ
ग्नदर्पंहृतधनंतंतथावशमागतम् ॥ सवैरंमनसाध्यात्वाद्रोणोद्रुपदमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ विमृद्यतरसाराष्ट्रंपुरंतेमृदितंमया ॥ प्राप्यजीवंरिपुवशंसखिपूर्वंकिमिष्यते
॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वाप्रहस्यैवंकिंचित्सपुनरब्रवीत् ॥ माभैःप्राणभयाद्वीरक्षमिणोब्राह्मणावयम् ॥ ६६ ॥ आश्रमेक्रीडितंयत्तुत्वयाबाल्येमयासह ॥ तेनसंवर्द्धितः
स्नेहःप्रीतिश्चक्षत्रियर्षभ ॥ ६७ ॥ प्रार्थयेयंत्वयासख्यंपुनरेवजनाधिप ॥ वरंददामितेराजन्राज्यस्यार्धमवाप्नुहि ॥ ६८ ॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुम
र्हसि ॥ अतःप्रयतितंराज्येयज्ञसेनमयातव ॥ ६९ ॥ राजासिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याहमुत्तरे ॥ सखायंमांविजानीहिपांचालयदिमन्यसे ॥ ७० ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥
अनाश्चर्यमिदंब्रह्मन्विक्रांतेषुमहात्मसु ॥ प्रीयेत्वयाऽहंत्वत्तश्चप्रीतिमिच्छामिशाश्वतीम् ॥ ७१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःसतंद्रोणोमोक्षयामास
भारत ॥ सत्कृत्यचैनंप्रीतात्माराज्यार्धंप्रत्यपादयत् ॥ ७२ ॥ माकंदीमथगंगायास्तीरेजनपदायुताम् ॥ सोऽध्यावसद्दीनमनाःकांपिल्यंचपुरोत्तमम् ॥ ७३ ॥ दक्षि
णांश्चापिपंचालान्यावच्चर्मण्वतीनदी ॥ द्रोणेनचैवंद्रुपदःपरिभूयाथपालितः ॥ ७४ ॥ क्षात्रेणचबलेनास्यनापश्यत्सपराजयम् ॥ हीनंविदित्वाचात्मानंब्राह्मेण
सबलेनतु ॥ ७५ ॥ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैपृथिवीमन्वसंचरत् ॥ अहिच्छत्रंचविषयंद्रोणःसमभिपद्यत ॥ ७६ ॥ एवंराजन्नहिच्छत्रापुरीजनपदायुता ॥ युधिनिर्जि
त्यपार्थेनद्रोणायप्रतिपादिता ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिद्रुपदशासनेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेयौवराज्यायपार्थिव ॥ स्थापितोधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ धृतिस्थैर्यसहिष्णुत्वादानृशंस्यात्तथार्जवात् ॥
भृत्यानामनुकंपार्थंतथैवस्थिरसौहृदात् ॥ २ ॥

मोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेइति ॥ १ ॥ धृतिःप्रजानांधारणं स्थैर्यमचापलं सहिष्णुत्वंतितिक्षा समाहारद्वंद्वोयं आनृशंस्यमनैष्ठुर्यं आर्जवमवक्रता एते
भ्योहेतुभ्यःप्रजानामनुकंपार्थंधृतराष्ट्रेणपांडुपुत्रोयौवराज्यायस्थापितइतिद्वयोःसंबंधः ॥ २ ॥

अदीर्घेणेतिच्छेदः शीलंविनयादिःसदाचारः वृत्तंशौर्यतेजआदिमत्त्वाविष्करणं समाधिःप्रजानांसमाधानं ॥३॥४ ॥ ५ ॥ क्षुरनाराचौपार्श्वधारतीक्ष्णाग्रावृजू भल्लोबडिशवदुद्धरणकालेअंत्राण्युद्धरन्ती
तिवक्रः विपाठोविशालोवैशाखीमुखवत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ गुडाकानिद्रातस्याईशमर्जुनंजितनिद्रं ॥ ८ ॥ ९ ॥ तीर्थात्पात्रात्पात्रांतरंगमयितुं संप्रदायाविच्छेदार्थमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ अल्पवीर्येष्वमा

ततोऽदीर्घेणकालेनकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पितुरंतर्दधेकीर्तिशीलवृत्तसमाधिभिः ॥ ३ ॥ असियुद्धेगदायुद्धेरथयुद्धेचपांडवः ॥ संकर्षणादशिक्षद्वैशश्वच्छिक्षां
वृकोदरः ॥ ४ ॥ समाप्तशिक्षोभीमस्तुद्युमत्सेनसमोबले ॥ पराक्रमेणसंपन्नोभ्रातृणामचरद्वशे ॥ ५ ॥ प्रगाढदृढमुष्टित्वेलाघवेवेधनेतथा ॥ क्षुरनाराचभ
ल्लानांविपाठानांचतत्त्ववित् ॥ ६ ॥ ऋजुवक्रविशालानांप्रयोक्ताफाल्गुनोऽभवत् ॥ लाघवेसौष्ठवेचैवनान्यःकश्चनविद्यते ॥ ७ ॥ बीभत्सुसदृशोलोकेइतिद्रो
णोव्यवस्थितः ॥ ततोऽब्रवीद्गुडाकेशंद्रोणःकौरवसंसदि ॥ ८ ॥ अगस्त्यस्यधनुर्वेदेशिष्योममगुरुःपुरा ॥ अग्निवेशइतिख्यातस्तस्यशिष्योऽस्मिभारत ॥ ९ ॥ ती
र्थात्तीर्थंगमयितुमहमेतत्समुद्यतः ॥ तपसायन्मयाप्राप्तममोघमशनिप्रभम् ॥ १० ॥ अस्त्रंब्रह्मशिरोनामयद्दहेत्पृथिवीमपि ॥ ददतागुरुणाचोक्तंनमनुष्येष्विदंत्व
या ॥ ११ ॥ भारद्वाजविमोक्तव्यमल्पवीर्येष्वपिप्रभो ॥ त्वयाप्राप्तमिदंवीरदिव्यंनान्योऽर्हतित्विदम् ॥ १२ ॥ समयस्तुत्वयारक्ष्योमुनिसृष्टोविशांपते ॥ आचार्यद
क्षिणांदेहिज्ञातिग्रामस्यपश्यतः ॥ १३ ॥ ददानीतिप्रतिज्ञातेफाल्गुनेनाब्रवीद्गुरुः ॥ युद्धेऽहंप्रतियोद्धव्योयुध्यमानस्त्वयाऽनघ ॥ १४ ॥ तथेतिचप्रतिज्ञायद्रोणा
यकुरुपुंगवः ॥ उपसंगृह्यचरणौसप्रायादुत्तरांदिशम् ॥ १५ ॥ स्वभावादगमच्छब्दोमहींसागरमेखलाम् ॥ अर्जुनस्यसमोलोकेनास्तिकश्चिद्धनुर्धरः ॥ १६ ॥ ग
दायुद्धेऽसियुद्धेचरथयुद्धेचपांडवः ॥ पारगश्चधनुर्युद्धेबभूवाथधनंजयः ॥ १७ ॥ नीतिमान्सकलांनीतिंविबुधाधिपतेस्तदा ॥ अवाप्यसहदेवोऽपिभ्रातृणांवव
र्तेवशे ॥ १८ ॥ द्रोणेनैवविनीतश्चभ्रातृणांनकुलःप्रियः ॥ चित्रयोधीसमाख्यातोबभूवातिरथोदितः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षकृतयज्ञस्तुगंधर्वाणामुपप्लवे ॥ अर्जुनप्रमु
खैःपार्थैःसौवीरःसमरेहतः ॥ २० ॥ नशशाकवशेकर्तुंयंपांडुरपिवीर्यवान् ॥ सोऽर्जुनेनवशंनीतोराजासीद्यवनाधिपः ॥ २१ ॥ अतीवबलसंपन्नःसदामानीकु
रून्प्रति ॥ विपुलोनामसौवीरःशस्तःपार्थेनधीमता ॥ २२ ॥

नुपेपु त्वयायाहान्मांमोचयताप्राप्तंप्रागेव ॥ १२ ॥ समयोविद्यालाभादनंतरंगुरवेदक्षिणादानं ॥ १३ ॥ १४ ॥ उत्तरामुत्कृष्टतरांदिशमुपदेशंप्रायात्प्राप्तवान् चरणावुपसंगृह्याचार्याद्ब्रह्मशिरोऽस्त्रंलब्ध्वा
नित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विबुधाधिपतेर्देवाचार्याद्द्रोणरूपात् ॥ १८ ॥ विनीतःशिक्षितः अतिरथेषूदितःख्यातः ॥ १९ ॥ त्रिवर्षेति गंधर्वोपप्लवेपियस्यसौवीरस्ययज्ञोनविप्लुतइत्यभोग्यत्वमुक्तं
॥ २० ॥ २१ ॥ शस्तोहिंसितः शसुहिंसायां ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ववृधुर्वर्धितवंतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रुत्वेति उद्रिक्तानधि
कान् ॥ १ ॥ राजशास्त्रंदंडनीतिशास्त्रं ॥ २ ॥ उत्सक्ताउत्कर्षेणसर्वत्रव्याप्ताः षंजसंगेऽस्यरूपं असूयेगुणवत्त्वेपिदोषवत्त्वेनपश्यामि तेभ्यइतिचतुर्थ्यातेषुकोपादेवंपश्यामिनत्वज्ञानादितिगम्यते क्रुधद्रुहेति
स्मरणात् पांडवैःसहसंधिकारणंविग्रहकारणंवातयोरन्यतरप्रयोजकंसंधिविग्रहकारणंत्वंममाचक्ष्व ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मणोयंतीक्ष्णमेवोपायंवदतीतिप्रसक्ताभ्यसूयानकार्येत्याह नमेइति ॥ ५ ॥ भीमसेनदु

दत्तामित्रइतिख्यातंसंग्रामेकृतनिश्चयम् ॥ सुमित्रंनामसौवीरमर्जुनोऽदमयच्छरैः॥ २३ ॥ भीमसेनसहायश्चरथानामयुतंचसः ॥ अर्जुनःसमरेप्राच्यान्सर्वाने
करथोऽजयत् ॥ २४ ॥ तथैवैकरथोगत्वादक्षिणामजयद्दिशम् ॥ धनौघंप्रापयामासकुरुराष्ट्रंधनंजयः ॥ २५ ॥ एवंसर्वेमहात्मानःपांडवामनुजोत्तमाः ॥ परराष्ट्रा
णिनिर्जित्यस्वराष्ट्रंववृधुःपुरा ॥ २६ ॥ ततोबलमतिख्यातंविज्ञायदृढधन्विनाम् ॥ दूषितःसहसाभावोधृतराष्ट्रस्यपांडुषु ॥ सचिंतापरमोराजाननिद्रामलभन्निशि
॥ २७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसंभवपर्वणिधृतराष्ट्रचिंतायामूनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३९॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वा
पांडुसुतान्वीरान्बलोद्रिक्तान्महौजसः॥ धृतराष्ट्रोमहीपालश्चितामगमदातुरः॥ १ ॥ ततआहूयमंत्रज्ञंराजशास्त्रार्थवित्तमम्॥ कणिकंमंत्रिणांश्रेष्ठंधृतराष्ट्रोऽब्रवीद्व
चः॥ २॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ उत्सक्ताःपांडवानित्यंतेभ्योसूयेद्विजोत्तम ॥ तत्रमेनिश्चिततमंसंधिविग्रहकारणम् ॥ कणिकत्वंममाचक्ष्वकरिष्येवचनंतव॥ ३॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सप्रसन्नमनास्तेनपरिपृष्टोद्विजोत्तमः॥ उवाचवचनंतीक्ष्णंराजशास्त्रार्थदर्शनम् ॥ ४ ॥ शृणुराजन्निदंतत्रप्रोच्यमानंमयानघ ॥ नमे
ऽभ्यसूयाकर्तव्याश्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ॥ ५ ॥ नित्यमुद्यतदंडःस्यान्नित्यंविवृतपौरुषः॥ अच्छिद्रश्छिद्रदर्शीस्यात्परेषांविवरानुगः ॥ ६ ॥ नित्यमुद्यतदंडाद्धिभृशमु
द्विजतेजनः॥ तस्मात्सर्वाणिकार्याणिदंडेनैवविधारयेत् ॥ ७॥ नास्यच्छिद्रंपरःपश्येच्छिद्रेणपरमन्वियात् ॥ गूहेत्कूर्मइवांगानिरक्षेद्विवरमात्मनः॥ ८ ॥

र्योधनयोरर्जुनकर्णयोश्चवैरस्याचिकित्स्यत्वादसंभावनीयंसंधित्यक्त्वाविग्रहमेवाश्रित्याह नित्यमिति उद्यतोनतुक्षिप्तोदंडोयेनसतथा अपकृष्टान्भीषयेदेवनतूच्छिंद्यान्नवाउपेक्षेतेतिभावः समेषुनित्यंविवृत
पौरुषःस्यात् समानउत्कृष्टंबलंसंपाद्यहन्यादेवेत्यर्थः उत्कृष्टेषुचशत्रुष्वच्छिद्रःस्यात् स्वस्यन्यूनंकोशबलादिकंतेयथानजानंतितथास्थेयं छिद्रदर्शिदूरामात्यत्वप्रतिकूलदेशावस्थितत्वादीनिच्छिद्राणितद्द
र्शीस्यात् तथाभूत्वाचतदेवविवरमनुसृत्यशत्रुंहन्यादित्याह परेषांविवरानुगइति ॥ ६ ॥ अस्यश्लोकस्याद्यंपादंव्याचष्टे नित्यमिति ॥ ७ ॥ तस्यैवोत्तरार्धंव्याचष्टे नास्येति अंगानिसहायसाधनोपायादी
निगूहेत्संवृणुयात् तथाचैनमगणयन्शत्रुश्छिद्रैतैरेवांगैःप्रहर्तव्यइतिभावः आत्मनोविवरंरक्षेद्गूहेत् ॥ ८ ॥

तथास्वयंसम्यक्कात्स्न्र्यैनकृतंनिष्पादितंकार्यंतत्करणशीलःस्यात् शत्रुशेषंनावशेषयेदित्यर्थः तत्रदृष्टांतः कंटकइति दुश्छिन्नोऽर्धच्छिन्नः आस्रावंव्रणं ॥९॥ उपसंहरति वधमिति कथंवधःकर्तव्यइत्याह सुविदीर्णमिति सुविक्रांतमपिशत्रुंकालेआपद्यापन्नमालभ्यसुविदीर्णंविनष्टंकुर्वीत तथासुयुद्धमपिशत्रुमापदिकालेसुपलायितंकुर्वीत यस्यचभावेनभावलक्षणमितिसप्तमी आपदाशत्रोर्विदारणकालोलक्षणीयइत्यर्थः आपदिआपदीतिद्वित्वं यदाशत्रोरापत्तदातदेतत्कर्तव्यंनत्वनुबंधादिकंसौभ्रात्रादिकंवाविचारयेत् सार्धश्लोकः ॥१०॥ मध्यमंप्रत्येवमुक्त्वाऽधमोपिनोपेक्षणीयइत्याह नावज्ञेयइति ॥११॥ आश्रयोदुर्गादिः इंधनमग्नेस्तस्यसंश्रयाद्बलात् आश्रयाभावेतुसर्किंकुर्यात्तत्राह अंधइति सन्नंधवेलायांरात्रौ अंधंतुतिमिरेक्लीबेइतिमेदिनी सामर्थ्यप्रतिघातसमयेंऽधोहीनोपकरणःस्याद्भवेत् शस्त्रं त्यक्त्वाशत्रुंशरणमेतीत्यर्थः बाधिर्यमपिचाश्रयेत् तदानींधिक्कृतोप्यश्रुतवदेवतत्कृत्वाक्षमेत ॥ १२ ॥ अयंशत्रुश्चापंतृणंतृणवन्निष्प्रयोजनंकुर्यात् क्षात्रंधर्मंत्यक्त्वाशत्रुगृहेभिक्षाभुगपिस्यादित्यर्थः

नासम्यक्कृतकारीस्याद्दुपक्रम्यकदाचन ॥ कंटकोह्यपिदुश्छिन्नआस्रावंजनयेच्चिरम् ॥९॥ वधमेवप्रशंसंतिशत्रूणामपकारिणाम् ॥ सुविदीर्णंसुविक्रांतंसुयुद्धं सुपलायितम् ॥ १० ॥ आपद्यापदिकालेचकुर्वीतनविचारयेत् ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातदुर्बलोपिकथंचन ॥ ११ ॥ अल्पोऽप्यग्निर्वनंकृत्स्नंदहत्याश्रयसंश्रयात् ॥ अंधःस्यादंधवेलायांबाधिर्यमपिचाश्रयेत् ॥ १२॥ कुर्यात्तृणमयंचापंशयीतमृगशायिकाम् ॥ सांत्वादिभिरुपायैस्तुहन्याच्छत्रुंवशेस्थितम् ॥ १३॥ दयानतस्मिन्कर्तव्याशरणागतइत्युत ॥ निरुद्विग्नोहिभवतिनहताज्जायतेभयम् ॥ १४॥ हन्यादमित्रंदानेनतथापूर्वापकारिणम् ॥ हन्यात्त्रीन्पंचसप्तेतिपरपक्षस्यसर्वशः ॥ १५॥

ननुसिद्धस्तर्हिपुरुषार्थइतिचेत्तत्राह शयीतमृगशायिकां मृगहंतुःशय्यांशयीतशेते यथाव्याधोमृगान्विश्वासयितुंमृषानिद्रातिविश्वस्तेषुचतेषुप्रहरत्येवंसहंतुमेवाकारंगोपयतीत्यर्थः उपसंहरति सांत्वेति तुनस्मात् तमेवंकपटेनवशेस्थितंस्वयमपिसांत्वादिनाविश्वास्यहन्यादेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ बलाधिकमुद्दिश्याह हन्यादिति अमित्रंसहजशत्रुंदायाददंदानेनतत्परिचारकान्वशीकृत्यविषाद्युपायैर्हन्यात् तथासंप्रतिदासभूतमपिपूर्वापकारिणंहन्यादेवेत्युक्तंभवति अत्रोपायमाह हन्यादिति परपक्षस्यकूम्नानूऐश्वर्यमंत्रोत्साहान् ऐश्वर्यंतदीयदुर्गाद्याक्रमणेन मंत्रंचारैः उत्साहमाप्तद्वारातेजोवधेन तथापंचैतेत्वयायौवराज्याद्भ्रंशनीयाइतिभावः तथापंच अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमइतिप्रकृतिपंचकहननेशत्रोरैश्वर्यभ्रंशोभवतीत्यर्थः दंडोत्रसैन्यं साम्नादानेनभेदेनदंडेनोद्बंधनेनवा विषेणवह्निनावापिप्रकृतीःपंचनिर्हरेदित्याह सप्तेति उद्बंधनंप्रमत्तस्यपाशेनमारणं यद्वा उद्बंधनादिनामूलंशत्रुमेवनाशयेत् ॥ १५ ॥

अन्नपानतांबूलादिद्वारातद्भृत्यान्भेदयित्वाविषादिनानाशयेत्किमितरैरित्याह मूलमेवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ एकाग्रःएकःशत्रुरेवाऽग्रेदृष्टिगोचरोयस्यतादृशःस्यात् अन्यत्रमनोनदद्यात् अविवृतोगुप्तांगः वि
वरदर्शकः परच्छिद्रंद्रष्टुमित्यर्थः नित्योद्विग्नःविश्वासंकृत्वाक्वचिदपिनिश्चितोनभवेदित्यर्थः दर्शकइतिक्रियायांक्रियार्थायांण्वुल् ॥ १८ ॥ दंभादिनापिशत्रुर्जेयइत्याह अग्न्याधानेनेति ॥ १९ ॥ अंकुशं

मूलमेवादितश्छिंद्यात्परपक्षस्यनित्यशः॥ततःसहायांस्तत्पक्षान्सर्वांश्चतदनंतरम्॥ १६॥ छिन्नमूलेह्यधिष्ठानेसर्वेतज्जीविनोहताः॥कथंनुशाखास्तिष्ठेरंश्छि
न्नमूलेवनस्पतौ॥ १७॥ एकाग्रःस्यादविवृतोनित्यंविवरदर्शकः॥राजन्नित्यंसपत्नेषुनित्योद्विग्नःसमाचरेत् ॥ १८ ॥ अग्न्याधानेनयज्ञेनकाषायेणजटाजिनैः॥
लोकान्विश्वासयित्वैवततोलुंपेद्यथावृकः ॥ १९ ॥ अंकुशंशौचमित्याहुरर्थानामुपधारणे ॥ आनाम्यफलितांशाखांपक्वंपक्वंप्रशातयेत्॥ २० ॥फलार्थोऽयंस
मारंभोलोकेपुंसांविपश्चिताम्॥ वहेदमित्रंस्कंधेनयावत्कालस्यपर्ययः॥ २१ ॥ ततःप्रत्यागतेकालेभिंद्याद्घटमिवाश्मनि॥ अमित्रोनविमोक्तव्यःकृपणंबह्वपिब्रु
वन्॥ २२॥ कृपानतस्मिन्कर्तव्याहन्यादेवापकारिणम्॥हन्यादमित्रंसांत्वेनतथादानेनवापुनः॥ २३ ॥ तथैवभेददंडाभ्यांसर्वोपायैःप्रशातयेत्॥ ॥धृतराष्ट्र
उवाच॥ ॥कथंसांत्वेनदानेनभेदैर्दंडेनवापुनः॥ २४॥ अमित्रःशक्यतेहंतुंतन्मेब्रूहियथातथम्॥ ॥कणिकउवाच॥ ॥शृणुराजन्यथावृत्तंवनेनिवसतः
पुरा॥ २५॥ जंबुकस्यमहाराजनीतिशास्त्रार्थदर्शिनः॥अथकश्चित्कृतप्रज्ञःशृगालःस्वार्थपंडितः ॥ २६ ॥ सखिभिर्न्यवसत्सार्धंव्याघ्राखुवृकबभ्रुभिः॥तेपश्य
न्विपिनेतस्मिन्बलिनंमृगयूथपम्॥ २७॥ अशक्ताग्रहणेतस्यततोमंत्रममंत्रयन्॥ ॥जंबुकउवाच॥ ॥असकृद्यतितोह्येषहंतुंव्याघ्रवनेत्वया॥ २८॥ युवा
वैजवसंपन्नोबुद्धिशालीनशक्यते ॥ मूषिकोऽस्यशयानस्यचरणौभक्षयत्वयम्॥ २९॥ अथैनंभक्षितैःपादैर्व्याघ्रोगृह्णातुवैततः॥ ततोवैभक्षयिष्यामःसर्वेमुदि
तमानसाः॥ ३० ॥ जंबुकस्यतुतद्वाक्यंतथाचक्रुःसमाहिताः॥ मूषिकाभक्षितैःपादैर्मृगंव्याघ्रोऽवधीत्तदा॥ ३१ ॥ दृष्ट्वैवाचेष्टमानंतुभूमौमृगकलेवरम्॥ स्नात्वा
गच्छतभद्रंवोरक्षामीत्याहजंबुकः॥ ३२ ॥ शृगालवचनात्तेऽपिगताःसर्वेनदींततः॥ सचिंतापरमोभूत्वातस्थौतत्रैवजंबुकः ॥ ३३ ॥ अथाजगामपूर्वंतुज्ञात्वा
व्याघ्रोमहाबलः॥ददर्शजंबुकंचैवचिंताकुलितमानसम्॥ ३४॥ ॥व्याघ्रउवाच॥ ॥किंशोचसिमहाप्राज्ञत्वंनोबुद्धिमतांवरः॥ अशित्वापिशितान्यद्यवि
हरिष्यामहेवयम्॥ ३५॥

अंकुशवत्परचित्ताकर्षणं शौचमग्न्याधानादि अत्रदृष्टांतः आनाम्येति आनामयित्वा ॥ २० ॥ एतत्प्रयोजनमाह फलार्थइति फलंशत्रुवधःप्रसिद्धंच सेवयानिर्दयत्वेनशत्रुंहन्यादित्याह वहेदित्यादिना
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ बभ्रुर्नकुलः मृगयूथपंमहांतंहरिणं ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मूषिकेणआईषद्भक्षितैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

म्टगराजस्यव्याघ्रस्य ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ गरंगरवद्दुष्पचंव्याघ्रामिषत्वात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अवलुंपनंगात्रसंकोचनं वर्त्मांतरेणगमनमित्यन्ये ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥४८॥

॥ जंबुकउवाच ॥ ॥ श्टणुमेत्वंमहाबाहोयद्वाक्यंमूषिकोऽब्रवीत् ॥ धिग्बलंम्टगराजस्यमयाघ्रायंम्टगोहतः ॥ ३६ ॥ मद्बाहुबलमाश्रित्यत्टप्तिमद्यगमिष्यति ॥ ग
र्जमानस्यतस्यैवमतोभक्ष्यंनरोचये ॥ ३७ ॥ ॥ व्याघ्रउवाच ॥ ॥ ब्रवीतियदिसत्येवंकालेत्यस्मिन्प्रबोधितः ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यहनिष्येऽहंवनेचरान् ॥ ३८ ॥
खादिष्येतत्रमांसानिइत्युक्त्वाप्रस्थितोवनम् ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमूषिकोऽप्याजगामह ॥ ३९ ॥ तमागतमभिप्रेत्यश्टगालोऽप्यब्रवीद्वचः ॥ ॥ जंबुकउवाच ॥
श्टणुमूषिकभद्रंतेनकुलोयदिहाब्रवीत् ॥ ४० ॥ म्टगमांसंनखादेयंगरमेतन्नरोचते ॥ मूषिकंभक्षयिष्यामितद्भवाननुमन्यताम् ॥ ४१ ॥ तच्छ्रुत्वामूषिकोवाक्यंसंत्रस्तः
प्रगतोबिलम् ॥ ततःस्नात्वासवैतत्रआजगामटकोन्टप ॥ ४२ ॥ तमागतमिदंवाक्यमब्रवीज्जंबुकस्तदा ॥ म्टगराजोहिसंक्रुद्धोनतेसाधुभविष्यति ॥ ४३ ॥ सकल
त्रस्त्विहायातिकुरुष्वयदनंतरम् ॥ एवंसंचोदितस्तेनजंबुकेनतदाटकः ॥ ४४ ॥ ततोऽवलुंपनंकृत्वाप्रयातःपिशिताशनः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनकुलोऽप्याजगामह
॥ ४५ ॥ तमुवाचमहाराजनकुलंजंबुकोवने ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यनिर्जितास्तेऽन्यतोगताः ॥ ४६ ॥ ममदत्त्वानियुद्धंत्वंभुंक्ष्वमांसंयथेप्सितम् ॥ ॥ नकुलउवाच ॥
म्टगराजोटकश्चैवबुद्धिमानपिमूषिकः ॥ ४७ ॥ निर्जितायत्त्वयावीरास्तस्माद्वीरतरोभवान् ॥ नत्वयाप्युत्सहेयोद्धुमित्युक्त्वासोऽप्युपागमत् ॥ ४८ ॥ ॥ कणिक
उवाच ॥ ॥ एवंतेषुप्रयातेषुजंबुकोहृष्टमानसः ॥ खादतिस्मतदामांसमेकस्मिन्मंत्रनिश्चयात् ॥ ४९ ॥ एवंसमाचरन्नित्यंसुखमेधेतभूपतिः ॥ भयेनभेदयेद्भी
रुंशूरमंजलिकर्मणा ॥ ५० ॥ लुब्धमर्थप्रदानेनसमंन्यूनंतथौजसा ॥ एवंतेकथितंराजन्श्टणुचाप्यपरंतथा ॥ ५१ ॥ पुत्रःसखावाभ्रातावापितावायदिवागुरुः ॥
रिपुस्थानेषुवर्ततोहंतव्याभूतिमिच्छता ॥ ५२ ॥ शपथेनाप्यरिंहन्यादर्थदानेनवापुनः ॥ विषेणमाययावापिनोपेक्षेतकथंचन ॥ उभौचेत्संशयोपेतौश्रद्धावां
स्तत्रवर्द्धते ॥ ५३ ॥

॥ ४९ ॥ भयेनेति अत्रव्याघ्रस्यसाम्नाआखुटकयोर्व्याघ्राद्भयदर्शनेननकुलस्यओजसात्स्वसामर्थ्येनचबुद्धिभेदःकृतः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ हंतव्याइत्यत्रकर्त्तव्याइतिपाठेपिच्छेत्तव्याइत्येवार्थः कृहिंसायामित्य
स्यरूपं भूतिवर्धनाइतिपाठेभूतिच्छेदनाः ॥ ५२ ॥ उभौजिगीषूतुल्योपायतयासंशयापन्नौचेच्छ्रद्धावान्योमदुक्तादरवान्सवर्धते श्रद्धादरेचकांक्षायामितिमेदिनी ॥ ५३ ॥

ननुज्येष्ठोयुधिष्ठिरःकथंहंतव्यइत्याशंक्याह गुरोरिति अवलिप्तस्यभ्रातृबलेनगर्वितस्य धृतराष्ट्रस्यराज्यंपांडौन्यासभूतमित्यजानतोराज्यलुब्धस्यशासनंकार्यमेव ॥ ५४ ॥ अपध्वंसेत्कुत्सयेत् ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ अस्यएनं विचलितेविचलनेसति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अनुप्राप्तवधःशीघ्रंहंतुमिष्टश्चौरादिः अधनादरिद्राःसंतोनास्तिकाःपरलोकश्रद्धारहितास्तान्चौरांश्च एवंधर्मेपक्षपातंप्रदर्शयेदित्याशयः
॥ ५९ ॥ प्रतिविश्रब्धघातीअत्यंतविश्रब्धहननशीलः तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः गाढंप्रहरेद्यथापुनर्नोन्मज्जेदित्यर्थः ॥ ६० ॥ योन्यंहंतुमिच्छतितमन्योपिजिघांसतीतिस्वयमशंकितेभ्यइति ॥६१॥ सर्वत्रशं

गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यन्याय्यंभवतिशासनम् ॥५४॥ क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपःस्यात्स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥ नचाप्यन्यमपध्वंसे
त्कदाचित्कोपसंयुतः॥५५॥ प्रहरिष्यन्प्रियंब्रूयात्प्रहरन्नपिभारत॥ प्रहृत्यचकृपायीतशोचेतचरुदेतच ॥ ५६ ॥ आश्वासयेच्चापिपरंसांत्वधर्मार्थवृत्तिभिः॥ अ
थास्यप्रहरेत्कालेयदाविचलितेपथि॥५७॥ अपिघोरापराधस्यधर्ममाश्रित्यतिष्ठतः॥ सहिप्रच्छाद्यतेदोषःशैलोमेघैरिवासितैः ॥५८॥ यःस्यादनुप्राप्तवधस्त
स्यागारंप्रदीपयेत्॥ अधनान्नास्तिकांश्चौरान्विषयेस्वेनवासयेत्॥५९॥ प्रत्युत्थानासनाद्येनसंप्रदानेनकेनचित् ॥ प्रतिविश्रब्धघातीस्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रोनिमग्नकः
॥ ६० ॥ अशंकितेभ्यःशंकेतशंकितेभ्यश्चसर्वशः॥ अशंक्याद्भयमुत्पन्नमपिमूलंनिकृंतति ॥६१॥ नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत्॥ विश्वासाद्भयमुत्प
न्नंमूलान्यपिनिकृंतति ॥ ६२ ॥ चारःसुविहितःकार्यआत्मनश्चपरस्यवा ॥ पाषंडांस्तापसादींश्चपरराष्ट्रेषुयोजयेत् ॥ ६३ ॥ उद्यानेषुविहारेषुदेवतायतनेषुच ॥ पा
नागारेषुरथ्यासुसर्वतीर्थेषुचाप्यथ ॥ ६४ ॥ चत्वरेषुचकूपेषुपर्वतेषुवनेषुच ॥ समवायेषुसर्वेषुसरित्सुचविचारयेत् ॥ ६५ ॥ वाचाभृशंविनीतःस्याद्धृदयेनतथाक्षु
रः॥ स्मितपूर्वाभिभाषीस्यात्सृष्टोरौद्रेणकर्मणा ॥ ६६ ॥ अंजलिःशपथःसांत्वंशिरसापादवंदनम्॥ आशाकरणमित्येवंकर्तव्यंभूतिमिच्छता ॥ ६७॥

कावतःकिमपिकार्यंनसिध्यतीत्याशंक्याह नेति ॥ ६२ ॥ सुविहितःसम्यक्परीक्षितः ॥ ६३ ॥ उद्यानादिस्थानेषुयेसमवायाजनसमूहास्तेषु तीर्थेषु मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः पंचमोद्वारपाल
श्चषष्ठोंतर्वेशिकस्तथा कारागाराधिकारीचद्रव्यसंचयकृत्तथा कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः षोडशोदुर्गपाल
श्चतथाराष्ट्रांतपालकः अटवीपालकांतानितीर्थान्यष्टादशैवत्विति नीतिशास्त्रोक्तेषु विचारयेत्चारद्वाराशत्रुं चिकीर्षितुमितिशेषः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ आशाकरणंतुभ्यंधनादिकंदास्येइत्युक्त्याप्रलोभनं
भूतिमिच्छता भूतिकामस्यैवैतदुचितंनपरलोककामस्येत्यर्थः ॥ ६७ ॥

अस्मिन्नर्थेनीतिशास्त्रीयंवृक्षरूपकश्लोकमाह सुपुष्पितइति पुष्पितःशब्देनैवफलाशांदर्शयेन्नतुफलं दर्शितस्यप्राप्तावपिविघ्नंयोजयेत् प्राप्तमप्यप्राप्तवत् आमःपक्वोभूत्वातिष्ठेत् नचजीर्येतधनव्ययेनशत्रून्पोषयित्वाहीयेत ॥ ६८ ॥ एवंनानोपायैःशत्रूणांदंडमुक्त्वानीतिमाह त्रिवर्गइति त्रिवर्गेधर्मार्थकामेषुत्रिविधात्रिप्रकारापीडा एकएकैकेनप्रकारेणपीड्यतइत्यर्थः तथाअनुपश्चाद्बध्यतइत्यनुबंधःफलंतदपितथैवत्रिविधंशुभं पीडास्तुनशुभाः त्रिवर्गंपरस्परापीडयासेवेतेत्यर्थः ॥ ६९ ॥ तत्रपीडामाह धर्ममिति धर्ममत्यंतंविचरतःपुंसोद्वाभ्यामर्थकामाभ्यांधनव्ययब्रह्मचर्योपक्षिप्ताभ्यांपीडाचित्तवैकल्यंभवति सापिपुंसःपीडाधर्मंनियच्छतिनिगृह्णाति कर्तुःपीडैवधर्मपीडेत्यर्थः एवमर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनइतिव्याख्येयं लुब्धस्यार्थंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांकामधर्माभ्यांपीडिताभ्यांपीडाभवति सापी

सुपुष्पितःस्यादफलःफलवान्स्याद्दुरारुहः॥ आमःस्यात्पक्वसंकाशोनचजीर्येतकर्हिचित्॥ ६८ ॥ त्रिवर्गेत्रिविधापीडाह्यनुबंधस्तथैवच ॥ अनुबंधाःशुभाज्ञेयाः पीडास्तुपरिवर्जयेत् ॥ ६९ ॥ धर्मंविचरतःपीडासाऽपिद्वाभ्यांनियच्छति॥ अर्थंचाप्यर्थलुब्धस्यकामंचातिप्रवर्त्तिनः॥ ७० ॥ अगर्वितात्मायुक्तश्चसांत्वयुक्तोऽनसूयिता॥ अवेक्षितार्थःशुद्धात्मामंत्रयीतद्विजैःसह ॥ ७१ ॥ कर्मणायेनकेनैवमृदुनादारुणेनच॥ उद्धरेद्दीनमात्मानंसमर्थोधर्ममाचरेत्॥ ७२ ॥ नसंशयमनारुह्यनरोभद्राणिपश्यति ॥ संशयंपुनरारुह्ययदिजीवतिपश्यति ॥७३॥ यस्यबुद्धिःपरिभवेत्तमतीतेनसांत्वयेत्॥ अनागतेनदुर्बुद्धिंप्रत्युत्पन्नेनपंडितम्॥७४॥ योऽरिणासहसंधायशयीतकृतकृत्यवत्॥ सवृक्षाग्रेयथासुप्तःपतितःप्रतिबुध्यते॥ ७५ ॥ मंत्रसंवरणेयत्नःसदाकार्योऽनसूयता॥ आकारमभिरक्षेतचारेणाप्यनुपालितः॥७६॥ नाच्छित्वापरमर्माणिनाकृत्वाकर्मदारुणम्॥ नाहत्वामत्स्यघातीवप्राप्नोतिमहतींश्रियम्॥७७॥ कर्शितंव्याधितंक्लिन्नमपानीयमघासकम्॥ परिविश्वस्तमंदंचप्रहर्तव्यमरेर्बलम्॥ ७८ ॥ नार्थिकोऽर्थिनमभ्येतिकृतार्थेनास्तिसंगतम्॥ तस्मात्सर्वाणिसाध्यानिसावशेषाणिकारयेत्॥ ७९ ॥ संग्रहेविग्रहेचैवयत्नःकार्योऽनसूयता॥ उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता॥८०॥

डार्थंनियच्छति एवमतिप्रवर्तिनःकामंविचरतःपुंसोद्वाभ्यांधर्मार्थाभ्यांपीडाभवति सापिपीडाकामंनियच्छतीतियोज्यं अर्थस्यकामस्येतिपाठेकर्मणिषष्ठ्यौ ॥ ७० ॥७१ ॥ समर्थोधर्ममाचरेदित्यनेनपूर्वोक्तंसर्वंकौटिल्यादिकमापद्येवकार्यंनान्यथेत्युक्तं ॥ ७२ ॥ संशयंप्राणसंकटं ॥ ७३ ॥ परिभवेत्शोकेन तमतीतेननलरामाद्याख्यानेन अनागतेनकालांतरेतवश्रेयोभविष्यतीत्याशाप्रदर्शनेन पंडितंप्रत्युत्पन्नेनवर्तमानेनधनादिनासांत्वयेत् ॥ ७४ ॥ संधिपक्षंनिंदति योऽरिणेति ७५ ॥ मंत्रेति परचारेभ्योमंत्रस्यगूहनं आकारस्यक्रोधाद्यावेशस्यचगूहनंकर्तव्यं स्वयंचचारप्रधानःस्यादित्यर्थः ॥ ७६ ॥ दंडस्यैवप्राधान्यमाह नाच्छित्त्वेति ॥ ७७ ॥ विग्रहकालमाह कर्शितमिति अघासकमनाहारं ॥ ७८ ॥ नार्थिकइति संगतंसख्यं कार्येषुसावशेषेषुकार्यिणःस्ववशेतिष्ठंत्यन्यथानगणयंतीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ संग्रहेसहायादीनां विग्रहेरिपुभिःसार्धं ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ संविधातव्यंप्रतिकर्तव्यं ॥ ८२ ॥ उपनतंवशीकृतं अनुगृह्णातिधनमानादिना अश्वतरीअश्वगर्दभसंकीर्णजातिः ॥ ८३ ॥ अनागतंकार्यंबुध्येतबुद्ध्वाचतदनुगुणंकुर्यादित्यर्थः पुरःस्थितंवर्तमानं
बुद्धिक्षयादनवधारणात् ॥ ८४ ॥ देशाद्यनुगुणउत्साहोपिकर्तव्योनत्वलसोभवेत् दैवंप्राक्तनंकर्मयेधर्मादयस्त्रयस्तांश्चविभज्य तेषांमध्येनैःश्रेयसौश्रेयोहेतूइतिस्थितिर्निश्चयः ॥ ८५ ॥ बालःअल्पोपि
॥ ८६ ॥ आत्मानंसंधुक्षयतिसहायादिनावर्धयति संचयमिंधनानांपक्षेशत्रूणां ॥ ८७ ॥ आशांकालवतींदद्यादित्यतःप्राग्दाक्षिणात्याआदातव्यंनदातव्यमाशामेवप्रदापयेदित्यर्धंपठंति कालवतींदीर्घाव

नास्यकृत्यानिबुध्येरन्मित्राणिरिपवस्तथा॥ आरब्धान्येवपश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ॥ ८१ ॥ भीतवत्संविधातव्यंयावद्भयमनागतम्॥ आगतंतुभयंदृष्ट्वाप्रहर्त
व्यमभीतवत्॥८२॥दंडेनोपनतंशत्रुमनुगृह्णातियोनरः॥ समृत्युमुपगृह्णीयाद्गर्भमश्वतरीयथा॥८३॥ अनागतंहिबुध्येतयच्चकार्यंपुरःस्थितम्॥ नतुबुद्धिक्षया
त्किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनम्॥८४॥उत्साहश्चापियत्नेनकर्तव्योभूतिमिच्छता॥ विभज्यदेशकालौचदैवंधर्मादयस्त्रयः॥ नैःश्रेयसौतुतौज्ञेयौदेशकालावितिस्थि
तिः॥८५॥ तालवत्कुरुतेमूलंबालःशत्रुरुपेक्षितः॥ गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टःक्षिप्रंसंजायतेमहान् ॥ ८६ ॥ अग्निंस्तोकमिवात्मानंसंधुक्षयतियोनरः॥ सवर्धमानो
ग्रसतेमहांतमपिसंचयम्॥८७॥आशांकालवतींकुर्यात्कालंविघ्नेनयोजयेत्॥ विघ्नंनिमित्ततोब्रूयान्निमित्तंवाऽपिहेतुतः॥ ८८ ॥क्षुरोभूत्वाहरेत्प्राणान्निशितः
कालसाधनः॥प्रतिच्छन्नोलोमहारीद्विषतांपरिकर्तनः ॥ ८९ ॥ पांडवेषुयथान्यायमन्येषुचकुरूद्वह॥ वर्तमानोनमज्जेस्त्वंतथाकृत्यंसमाचर॥ ९० ॥सर्वकल्या
णसंपन्नोविशिष्टइतिनिश्चयः॥ तस्मात्त्वंपांडुपुत्रेभ्योरक्षात्मानंनराधिप ॥ ९१ ॥ भ्रातृव्याबलिनोयस्मात्पांडुपुत्रानराधिप॥ पश्चात्तापोयथानस्यात्तथानीति
र्विधीयताम्॥ ९२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासंप्रतस्थेकणिकःस्वगृहंततः॥ धृतराष्ट्रोपिकौरव्यःशोकार्तःसमपद्यत॥ ९३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिसंभवपर्वणिकणिकवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४० ॥ ॥ समाप्तंचसंभवपर्व॥ ॥७॥ ॥॥ अथजतुगृहपर्व॥ ॥वैशंपा
यनउवाच॥ ॥ततःसुबलपुत्रस्तुराजादुर्योधनश्चह॥ दुःशासनश्चकर्णश्चदुष्टंमंत्रममंत्रयन्॥ १ ॥

धिमतीं निमित्ततोहेतुतः तमपिहेत्वंतरेण ॥ ८८ ॥ क्षुरःक्षुरवत् निशितस्तीक्ष्णोनिर्दयइतियावत् पक्षेशाणोल्लीढः कालसाधनश्छिद्रकालापेक्षः पक्षेकाललोहोपादानकः प्रतिच्छन्नोगूढाशयः पक्षेचर्मपु
टच्छन्नः लोमहारीअनुलोमसंग्रही पक्षेलोमच्छेदकः लोमवाहीतिपाठेपितावेवार्थौ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ कल्याणैर्धनपुत्रराज्यादिभिःसंपन्नः विशिष्टःकुलशीलबलादिभिःश्रेष्ठः ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥
॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

अनुज्ञाप्यपृष्ट्वा ॥ २ ॥ इंगितंचेष्टितंतेनभावंचित्ताभिप्रायंजानातीतिइंगितभावज्ञः आकारेणचनेत्रादिविकारेण यथाहुः नेत्रवक्त्रविकारेणज्ञायतेंतर्गतंमनइति ॥ ३ ॥ विदितवेद्योज्ञाततत्त्वआत्माचित्तंयस्य ॥ ४ ॥ यंत्रंमहत्यपिवातेजलाशयेनौकास्तंभकंलोहलांगलमयंसामुद्रिकप्रसिद्धं एवंपताकावतीनौर्वायुनावेगेनऊह्यमानानचोर्मिभिःपूरयितुंशक्याऽतउक्तंपताकिनीमूर्मिक्षमामिति ॥ ५ ॥ परी

तेकौरव्यमनुज्ञाप्यधृतराष्ट्रंनराधिपम्॥ दहनेतुसपुत्रायाःकुंत्याबुद्धिमकारयन्॥ २ ॥ तेषामिंगितभावज्ञोविदुरस्तत्त्वदर्शिवान् ॥ आकारेणचतंमंत्रंबुबुधेदुष्टचेतसाम्॥ ३॥ ततोविदितवेद्यात्मापांडवानांहितेरतः॥ पलायनेमतिंचक्रेकुंत्याःपुत्रैःसहानघः॥ ४ ॥ ततोवातसहांनावंयंत्रयुक्तांपताकिनीम्॥ ऊर्मिक्षमांदृढांकृत्वाकुंतीमिदमुवाचह॥ ५॥ एषजातःकुलस्यास्यकीर्तिवंशप्रणाशनः॥ धृतराष्ट्रःपरीतात्माधर्मंत्यजतिशाश्वतम्॥ ६ ॥ इयंवारिपथेयुक्तातरंगपवनक्षमा ॥ नौर्ययामृत्युपाशात्त्वंसपुत्रामोक्ष्यसेशुभे॥ ७॥ तच्छ्रुत्वाव्यथिताकुंतीपुत्रैःसहयशस्विनी॥ नावमारुह्यगंगायांप्रययौभरतर्षभ॥ ८॥ ततोविदुरवाक्येननावंविक्षिप्यपांडवाः॥ धनंचादायतैर्दत्तमरिष्टंप्राविशन्वनम् ॥ ९॥ निषादीपंचपुत्रातुजातुषेतत्रवेश्मनि ॥ कारणाभ्यागतादग्धासहपुत्रैरनागसा ॥ १० ॥ सचम्लेच्छाधमःपापोदग्धस्तत्रपुरोचनः ॥ वंचिताश्चदुरात्मनोधार्तराष्ट्राःसहानुगाः ॥ ११ ॥ अविज्ञातामहात्मानोजनानामक्षतास्तथा ॥ जनन्यासहकौंतेयामुक्ताविदुरमंत्रिताः॥ १२॥ ततस्तस्मिंन्पुरेलोकानगरेवारणावते॥ दृष्ट्वाजतुगृहंदग्धमन्वशोचंतदुःखिताः॥ १३॥ प्रेषयामासूराजानंयथावृत्तंनिवेदितुम् ॥ संवृत्तस्तेमहान्कामःपांडवान्दग्धवानसि॥ १४ ॥ सकामोभवकौरव्यभुंक्ष्वराज्यंसपुत्रकः ॥ तच्छ्रुत्वाधृतराष्ट्रस्तुसहपुत्रेणशोचयन् ॥ १५ ॥ प्रेतकार्याणिचतथाचकारसहबांधवैः ॥ पांडवानांतथाक्षत्ताभीष्मश्चकुरुसत्तमः ॥ १६ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥पुनर्विस्तरशःश्रोतुमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ दाहंजतुगृहस्यैवपांडवानांचमोक्षणम्॥ १७॥ सुनृशंसमिदंकर्मतेषांक्रूरोपसंहितम्॥ कीर्तयस्वयथावृत्तंपरंकौतूहलंमम ॥ १८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥शृणुविस्तरशोराजन्वदतोमेपरंतप॥ दाहंजतुगृहस्यैतत्पांडवानांचमोक्षणम्॥ १९ ॥

तात्माविपरीतबुद्धिः परीतोममताक्रांतआत्माचित्तंयस्येतिवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ नावमारुह्यप्रययाविति जतुगृहेस्वदाहोमाभूदितिबिलमार्गेणवारणावतंत्यक्त्वागंगातीरप्राप्त्यनंतरं ॥ ८ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ क्रूरेणकणिकेनोपसंहितमुपदिष्टं ॥ १८ ॥ १९ ॥

१ पुरेप्रेषयामासुरित्युत्तरेणसंबंधः

प्राणाधिकंबलाधिकं ॥ २० ॥ २१ ॥ यथागतंयथोपस्थितंतथैवप्रतिचक्रुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्यप्राप्तिंराज्ययोग्यतां ॥ २४ ॥ प्रज्ञाचक्षुरंधोऽतएवानधिकाराद्राज्यंनप्राप्तवान्सइदानीमपिपुत्रद्वारा
कथंनृपतिर्भवेन्नकथमपि द्वारलोपादित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ सत्यंकारुण्यंवेदश्चतद्वंतं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विरहितमेकाकिनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ अस्माकंतुपरांपीडामितिमिथ्यैवोक्तंराज्ञःपांड

प्राणाधिकंभीमसेनंकृतविद्यंधनंजयम् ॥ दुर्योधनोलक्षयित्वापर्यतप्यतदुर्मनाः ॥ २० ॥ ततोवैकर्तनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अनेकैरभ्युपायैस्तेजिघांसं
तिस्मपांडवान् ॥ २१ ॥ पांडवाअपितत्सर्वंप्रतिचक्रुर्यथागतम् ॥ उद्भावनमकुर्वंतोविदुरस्यमतेस्थिताः ॥ २२ ॥ गुणैःसमुदितान्दृष्ट्वापौराःपांडुसुतांस्तदा ॥ क
थयांचक्रिरेतेषांगुणान्संसत्सुभारत ॥ २३ ॥ राज्यप्राप्तिंचसंप्राप्तंज्येष्ठंपांडुसुतंतदा ॥ कथयंतिस्मसंभूयचत्वरेषुसभासुच ॥ २४ ॥ प्रज्ञाचक्षुरचक्षुष्ट्वाद्धृतराष्ट्रो
जनेश्वरः ॥ राज्यंनप्राप्तवान्पूर्वंसकथंनृपतिर्भवेत् ॥ २५ ॥ तथाशांतनवोभीष्मःसत्यसंधोमहाव्रतः ॥ प्रत्याख्यायपुराराज्यंनसजातुग्रहीष्यति ॥ २६ ॥ तेवयं
पांडवज्येष्ठंतरुणंवृद्धशीलिनम् ॥ अभ्यषिंचामसाध्वद्यसत्यकारुण्यवेदिनम् ॥ २७ ॥ सहिभीष्मंशांतनवंधृतराष्ट्रंचधर्मवित् ॥ सपुत्रंविविधैर्भोगैर्योजयिष्यतिपू
जयन् ॥ २८ ॥ तेषांदुर्योधनःश्रुत्वातानिवाक्यानिजल्पताम् ॥ युधिष्ठिरानुरक्तानांपर्यतप्यतदुर्मतिः ॥ २९ ॥ सतप्यमानोदुष्टात्मातेषांवाचोनचक्षमे ॥ ईर्ष्ययाचा
पिसंतप्तोधृतराष्ट्रमुपागमत् ॥ ३० ॥ ततोविरहितंदृष्ट्वापितरंप्रतिपूज्यसः ॥ पौरानुरागसंतप्तःपश्चादिदमभाषत ॥ ३१ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ श्रुतामेज
ल्पतांतातपौराणामशिवागिरः ॥ त्वामनादृत्यभीष्मंचपतिमिच्छंतिपांडवम् ॥ ३२ ॥ मतमेतच्चभीष्मस्यनसराज्यंबुभुक्षति ॥ अस्माकंतुपरांपीडांचिकीर्षंतिपुरे
जनाः ॥ ३३ ॥ पितृतःप्राप्तवान्राज्यंपांडुरात्मगुणैःपुरा ॥ त्वमंधगुणसंयोगात्प्राप्तंराज्यंनलब्धवान् ॥ ३४ ॥ सएषपांडोर्दायाद्यंयदिप्राप्नोतिपांडवः ॥ तस्यपु
त्रोध्रुवंप्राप्तस्तस्यतस्यापिचापरः ॥ ३५ ॥ तेवयंराजवंशेनहीनाःसहसुतैरपि ॥ अवज्ञाताभविष्यामोलोकस्यजगतीपते ॥ ३६ ॥ सततंनिरयंप्राप्ताःपरपिंडोप
जीविनः ॥ नभवेमयथाराजंस्तथानीतिर्विधीयताम् ॥ ३७ ॥ यदित्वंहिपुराराजन्निदंराज्यमवाप्तवान् ॥ ध्रुवंप्राप्स्यामचवयंराज्यमप्यवशेजने ॥ ३८ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिदुर्योधनेर्ष्यायामेकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

वेपुद्वेषमुत्पादयितुं राज्यापहरणाद्वापीडां ॥ ३३ ॥ प्राप्तंज्येष्ठत्वात्प्राप्तमपि ॥ ३४ ॥ दायाद्यंदायादःपुत्रस्तद्योग्यंराज्यं तस्यपांडवस्य ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निरयंदुःखं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिआदिपर्व
णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भावितंवर्धितं ॥ १२ ॥ प्रधानतःप्राधान्येन अर्थवर्गोधनकोशः मत्संस्थोमदधीनः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंश्रुत्वातुपुत्रस्यप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः॥ कणिकस्यचवाक्यानितानिश्रुत्वाससर्वशः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रोद्विधाचित्तःशोकार्तःसमपद्यत॥
दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिःसौबलस्तथा ॥ २ ॥ दुःशासनचतुर्थास्तेमंत्रयामासुरेकतः॥ ततोदुर्योधनोराजाधृतराष्ट्रमभाषत॥ ३॥ पांडवेभ्योभयंनःस्यात्तान्वि
वासयतांभवान्॥ निपुणेनाभ्युपायेननगरंवारणावतम्॥ ४॥ धृतराष्ट्रस्तुपुत्रेणश्रुत्वावचनमीरितम्॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यदुर्योधनमथाब्रवीत्॥५॥ ॥धृतराष्ट्रउ
वाच॥ ॥धर्मनित्यःसदापांडुस्तथाधर्मपरायणः॥ सर्वेषुज्ञातिषुतथामयित्वासीद्विशेषतः॥ ६॥ नासौकिंचिद्विजानातिभोजनादिचिकीर्षितम्॥ निवेदयतिनि
त्यंहिममराज्यंधृतव्रतः ॥ ७ ॥ तस्यपुत्रोयथापांडुस्तथाधर्मपरायणः ॥ गुणवान्लोकविख्यातःपौरवाणांसुसंमतः॥ ८॥ सकथंशक्यतेऽस्माभिरपाकर्तुंबलादि
तः॥ पितृपैतामहाद्राज्यात्ससहायोविशेषतः॥ ९॥ भृताहिपांडुनाऽमात्याबलंचसततंभृतम्॥ भृताःपुत्राश्चपौत्राश्चतेषामपिविशेषतः॥ १०॥ तेपुरासत्कृतास्ता
तपांडुनानागराजनाः॥ कथंयुधिष्ठिरस्यार्थेननोहन्युःसबांधवान्॥ ११ ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥एवमेतन्मयातातभावितंदोषमात्मनि ॥ दृष्ट्वाप्रकृतयःसर्वा
अर्थमानेनपूजिताः ॥ १२ ॥ ध्रुवमस्मत्सहायास्तेभविष्यंतिप्रधानतः॥ अर्थवर्गःसहामात्योमत्संस्थोऽद्यमहीपते ॥ १३ ॥ सभवान्पांडवानाशुविवासयितुम
र्हति॥ मृदुनैवाभ्युपायेननगरंवारणावतम्॥ १४ ॥ यदाप्रतिष्ठितंराज्यंमयिराजन्भविष्यति॥ तदाकुंतीसहापत्यापुनरेष्यतिभारत॥१५॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
दुर्योधनममाप्येतद्धृदिसंपरिवर्तते ॥ अभिप्रायस्यपापत्वान्नैवंतुविवृणोम्यहम् ॥ १६ ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोनचक्षत्तानगौतमः॥ विवास्यमानान्कौंतेयाननु
मंस्यंतिकर्हिचित् ॥ १७ ॥ समाहिकौरवेयाणांवयंतेचैवपुत्रक॥ नैतेविषममिच्छेयुर्धर्मयुक्तामनस्विनः॥ १८॥ तेवयंकौरवेयाणामेतेषांचमहात्मनाम्॥ कथं
नवध्यतांतातगच्छामजगतस्तथा॥ १९ ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥मध्यस्थःसततंभीष्मोद्रोणपुत्रोमयिस्थितः ॥ यतःपुत्रस्ततोद्रोणोभवितानात्रसंशयः
॥ २० ॥ कृपःशारद्वतश्चैवयतएतौततोभवेत् ॥ द्रोणंचभागिनेयंचनसत्यक्ष्यतिकर्हिचित् ॥ २१ ॥ क्षत्ताऽर्थबद्धस्त्वस्माकंप्रच्छन्नंसंयतःपरैः॥ नचैकःससमर्थोऽ
स्मान्पांडवार्थेऽधिबाधितुम्॥ २२ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

सुविस्रब्धोनिःशंकः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति प्रकृतयःप्रकृतीःसंजहारस्वा

सुविस्रब्धःपांडुपुत्रान्सहमात्राप्रवासय ॥ वारणावतमद्यैवयथायांतितथाकुरु ॥ २३ ॥ विनिद्रकरणंघोरंहृदिशल्यमिवार्पितम् ॥ शोकपावकमुद्भूतंकर्मणैतेन नाशय ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिदुर्योधनपरामर्शेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वाःप्रकृतयःशनैः ॥ अर्थमानप्रदानाभ्यांसंजहारसहानुजः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तेकेचित्कुशलमंत्रिणः ॥ कथयांचक्रिरेरम्यंनगरंवारणावतम् ॥ २ ॥ अयंसमाजःसुमहान्रमणीयतमोभुवि ॥ उपस्थितःपशुपतेर्नगरेवारणावते ॥ ३ ॥ सर्वरत्नसमाकीर्णेपुंसांदेशेमनोरमे ॥ इत्येवंधृतराष्ट्रस्यवचनाच्चक्रिरेकथाः ॥ ४ ॥ कथ्यमानेतथारम्येनगरेवारणावते ॥ गमनेपांडुपुत्राणांजज्ञेतत्रमतिर्नृप ॥ ५ ॥ यदात्वमन्यतनृपोजातकौतूहलाइति ॥ उवाचैतानेत्यतदापांडवानंबिकासुतः ॥ ६ ॥ ममैतेपुरुषानित्यंकथयंतिपुनःपुनः ॥ रमणीयतमंलोकेनगरंवारणावतम् ॥ ७ ॥ तेतातायदिमन्यध्वमुत्सवंवारणावते ॥ सगणाःसान्वयाश्चैवविहरध्वंयथाऽमराः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणेभ्यश्चरत्नानिगायनेभ्यश्चसर्वशः ॥ प्रयच्छध्वंयथाकामंदेवाइवसुवर्चसः ॥ ९ ॥ कंचित्कालंविहृत्यैवमनुभूयपरांमुदम् ॥ इदंवैहास्तिनपुरंसुखिनःपुनरेष्यथ ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्यतंकाममनुबुध्ययुधिष्ठिरः ॥ आत्मनश्चसहायत्वंतथेतिप्रत्युवाचतम् ॥ ११ ॥ ततोभीष्मंशांतनवंविदुरंचमहामतिम् ॥ द्रोणंचबाह्लिकंचैवसोमदत्तंचकौरवम् ॥ १२ ॥ कृपमाचार्यपुत्रंचभूरिश्रवसमेवच ॥ मान्यानन्यानमात्यांश्चब्राह्मणांश्चतपोधनान् ॥ १३ ॥ पुरोहितांश्चपौत्रांश्चगांधारींचयशस्विनीम् ॥ युधिष्ठिरःशनैर्दीनउवाचेदंवचस्तदा ॥ १४ ॥ रमणीयेजनाकीर्णेनगरेवारणावते ॥ सगणास्तत्रयास्यामोधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ १५ ॥ प्रसन्नमनसःसर्वेपुण्यावाचोविमुंचत ॥ आशीर्भिर्बृंहितानस्मान्नपापंप्रसहिष्यते ॥ १६ ॥ एवमुक्तास्तुतेसर्वेपांडुपुत्रेणकौरवाः ॥ प्रसन्नवदनाभूत्वातेऽन्ववर्तंतपांडवान् ॥ १७ ॥ स्वस्त्यस्तुवःपथिसदाभूतेभ्यश्चैवसर्वशः ॥ माचवोस्त्वशुभंकिंचित्सर्वशःपाडुनंदनाः ॥ १८ ॥

धीनाश्चक्रे ॥ १ ॥ २ ॥ समाजःपशुपतेःपूजार्थंमेलकः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जातकौतूहलाजातकौतुकदिदृक्षाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ सगणाःसपरिवाराः सान्वयाः अन्वयोवंशः सकुंतीकाइत्यर्थः सानुयात्राइति पाठेयात्रामनुविधीयमानाःशिबिकाकोशाद्युपस्करास्तत्सहिताः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसहिष्यतेस्प्रष्टुंशक्नोति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

राज्यलंभायराज्यांशलाभाय ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ सत्वं तांत

ततःकृतस्वस्त्ययनाराज्यलंभायपार्थिवाः ॥ कृत्वासर्वाणिकार्याणिप्रययुर्वारणावतम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिवारणावत
यात्रायांत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेषुराज्ञातुपांडुपुत्रेषुभारत ॥ दुर्योधनःपरंहर्षमगच्छत्सदुरा
त्मवान् ॥ १ ॥ सपुरोचनमेकांतमानीयभरतर्षभ ॥ गृहीत्वादक्षिणेपाणौसचिवंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ ममेयंवसुसंपूर्णापुरोचनवसुंधरा ॥ यथेयंममतद्वत्तेस
तांरक्षितुमर्हसि ॥ ३ ॥ नहिमेकश्चिदन्योस्तिविश्वासिकतरस्त्वया ॥ सहायोयेनसंधायमंत्रयेयंयथात्वया ॥ ४ ॥ संरक्षतातमंत्रंचसपत्नांश्चममोद्धर ॥ निपुणे
नाभ्युपायेनयद्ब्रवीमितथाकुरु ॥ ५ ॥ पांडवाधृतराष्ट्रेणप्रेषितावारणावतम् ॥ उत्सवेविहरिष्यंतिधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६ ॥ सत्वंरासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामि
ना ॥ वारणावतमद्यैवयथायासितथाकुरु ॥ ७ ॥ तत्रगत्वाचतुःशालंगृहंपरमसंवृतम् ॥ नगरोपांतमाश्रित्यकारयेथामहाधनम् ॥ ८ ॥ शणसर्जरसादीनियानि
द्रव्याणिकानिचित् ॥ आग्नेयान्युतसंतीहतानितत्रप्रदापय ॥ ९ ॥ सर्पिस्तैलवसाभिश्चलाक्षयाचाप्यनल्पया ॥ मृत्तिकांमिश्रयित्वात्वंलेपंकुड्येषुदापय ॥ १० ॥
शणंतैलंघृतंचैवजतुदारूणिचैवहि ॥ तस्मिन्वेश्मनिसर्वाणिनिक्षिपेथाःसमंततः ॥ ११ ॥ यथाचतन्नपश्येरन्परीक्षंतोऽपिपांडवाः ॥ आग्नेयमितितत्कार्यमपिचा
न्येऽपिमानवाः ॥ १२ ॥ वेश्मन्येवंकृतेतत्रगत्वातान्परमार्चितान् ॥ वासयेथाःपांडवेयान्कुंतींचससुहृज्जनाम् ॥ १३ ॥ आसनानिचदिव्यानियानानिशयनानि
च ॥ विधातव्यानिपांडूनांयथातुष्येतवैपिता ॥ १४ ॥ यथाचतन्नजानंतिनगरेवारणावते ॥ तथासर्वंविधातव्यंयावत्कालस्यपर्ययः ॥ १५ ॥ ज्ञात्वाचतान्सुविश्व
स्तान्शयानानकुतोभयान् ॥ अग्निस्त्वयाततोदेयोद्वारतस्तस्यवेश्मनः ॥ १६ ॥ दह्यमानेस्वकेगेहेदग्धाइतिततोजनाः ॥ नगर्हयेयुरस्मान्वैपांडवार्थायकर्हिचित् ॥
॥ १७ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायकौरवायपुरोचनः ॥ प्रायाद्रासभयुक्तेनस्यंदनेनाशुगामिना ॥ १८ ॥

दीयांमदीयांच ॥ ३ ॥ विश्वासिकतरोविश्वासेनाप्ततरः संधायमिलित्वा ॥ ४ ॥ उद्धरउन्मूलय ॥ ५ ॥ ६ ॥ रासभेतितदुत्पन्नाश्वतरग्रहणं ॥ ७ ॥ महाधनंबहुधनसाध्यं ॥ ८ ॥ आग्नेयान्यग्निसंदीप
कानि ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पिताधृतराष्ट्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ पांडवाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रकृतयःप्रकृतीः ॥ ४ ॥ अन्वीयु

सगत्वात्वरितंराजन्दुर्योधनमतेस्थितः॥ यथोक्तंराजपुत्रेणसर्वंचक्रेपुरोचनः ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिपुरोचनोपदेशेचतुश्च
त्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥पांडवास्तुरथान्युंक्त्वासदश्वैरनिलोपमैः॥ आरोहमाणाभीष्मस्यपादौजगृहुरार्तव
त् ॥ १ ॥ राज्ञश्चधृतराष्ट्रस्यद्रोणस्यचमहात्मनः॥अन्येषांचैववृद्धानांकृपस्यविदुरस्यच ॥ २॥एवंसर्वान्कुरून्वृद्धानभिवाद्ययतव्रताः ॥ समालिंग्यसमानान्वै
बालैश्चाप्यभिवादिताः॥ ३ ॥सर्वामातॄस्तथापृच्छ्यकृत्वाचैवप्रदक्षिणम्॥सर्वाःप्रकृतयश्चैवप्रययुर्वारणावतम्॥ ४ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञस्तथाऽन्येकुरुपुंगवाः॥
पौराश्चपुरुषव्याघ्रानन्वीयुःशोककर्शिताः ॥ ५ ॥ तत्रकेचिद्ब्रुवंतिस्मब्राह्मणानिर्भयास्तदा॥ दीनान्दृष्ट्वापांडुसुतानतीवभृशदुःखिताः॥ ६॥ विषमंपश्यतेराजा
सर्वथासस्रुमंदधीः ॥ कौरव्योधृतराष्ट्रस्तुनचधर्मंप्रपश्यति ॥ ७ ॥ नहिपापमपापात्मारोचयिष्यतिपांडवः ॥ भीमोवाबलिनांश्रेष्ठःकौंतेयोवाधनंजयः ॥ ८ ॥
कुतएवमहात्मानौमाद्रीपुत्रौकरिष्यतः ॥ तान्राज्यंपितृतःप्राप्तान्धृतराष्ट्रोनमृष्यते ॥ ९ ॥ अधर्म्यमिदमत्यंतंकथंभीष्मोऽनुमन्यते॥ विवास्यमानानस्थानेनग
रेयोऽभिमन्यते ॥ १० ॥ पितेवहिनृपोऽस्माकमभूच्छांतनवःपुरा ॥ विचित्रवीर्योराजर्षिःपांडुश्चकुरुनंदनः ॥ ११ ॥ सतास्मिन्पुरुषव्याघ्रेदेवभावंगतेसति ॥
राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रोनमृष्यते ॥ १२ ॥ वयमेतदनिच्छंतःसर्वएवपुरोत्तमात् ॥ गृहान्विहायगच्छामोयत्रगंतायुधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ तांस्तथावादिनः
पौरान्दुःखितान्दुःखकर्शितः॥उवाचमनसाध्यात्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ पितामान्योगुरुःश्रेष्ठोयदाहपृथिवीपतिः ॥ अशंकमानैस्तत्कार्यमस्माभिरि
तिनोव्रतम्॥ १५॥भवंतःसुहृदोऽस्माकमस्मान्कृत्वाप्रदक्षिणम्॥प्रतिनंद्यतथाशीर्भिर्निवर्तध्वंयथागृहम्॥ १६॥यदातुकार्यमस्माकंभवद्भिरुपपत्स्यते॥तदा
करिष्यथास्माकंप्रियाणिचहितानिच॥ १७॥एवमुक्तास्तदापौराःकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥आशीर्भिश्चाभिनंद्यैतान्जग्मुर्नगरमेवहि॥ १८॥

रनुजग्मुः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्थानेअयुक्तं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गंतागमिष्यति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

पौरेष्विति पांडवश्रेष्ठंयुधिष्ठिरंबोधयन्नज्ञातंदुर्योधनकृतंकपटंज्ञापयन्इदंवक्ष्यमाणंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ नकेवलंपौरेभ्यएवतद्वचनंगोपनीयमपितुसमीपस्थैरपियुधिष्ठिरादन्यैर्नज्ञातुंशक्यमित्याह प्राज्ञइति प्राज्ञोबुद्धिमाननेकभाषाभिज्ञत्वात् प्राज्ञत्वमेवाह प्राज्ञप्रलापज्ञइति प्रकर्षेणाज्ञानांपशुप्रायाणांवेदविरोधिनांम्लेच्छानांप्रलापोनर्थकंसम्यक्प्रकृतिप्रत्ययविभागेनानिष्पन्नत्वादर्थानवबोधकंवचनंदेशभाषारूपंलुप्तवर्णमधिकवर्णंविकृतवर्णंचपदजातंयत्रतादृशभाषाभिज्ञइत्यर्थः तत्रलुप्तवर्णंकाण्वशतपथेइंद्रेणासुरान्प्रतिभवतामग्नौइमांचित्राख्यांमदीयांइष्टकामुपधास्येइतिपृष्टेउपहीत्यसुरवचनंतथाआदास्येइत्युक्तेआहीतिप्रतिवचनं तत्रउपधेहिआदेहीतिवक्तव्येवर्णलोपः अधिकवर्णंतु गौरितिवक्तव्येगावीगोणीगोतागोपोतलिकेतिप्रयुंजते तथा विकृतवर्णंतेसुराहेलयोहेलयइतिवदंतःपराबभूवुरिति अरयइत्यपेक्षितेरेफस्थानेलकारःप्रयुज्यतेवेदेप्यसुरभाषानुवादे तेनेयंशंकाप्यपास्ता यद्यपियुधिष्ठिरंप्रतिविदुरेणम्लेच्छभाषयोक्तंतथापिव्यासेनतत्संस्कृतेनैवोपनिबद्धमिति आदिपर्वणिनानादेशभाषाश्चात्रग्रथ्यंतइतिप्रतिज्ञानात् सएवंप्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञश्चविदुरोयुधिष्ठिरंप्रलापज्ञंम्लेच्छभाषाभिज्ञमिदंवक्ष्यमाणंवचोम्लेच्छभाषारूपंप्राज्ञःप्रकर्षेणाजानतःप्राज्ञंप्रकर्षेणाऽर्थतोज्ञातुमशक्यमज्ञापकमर्था

पौरेषुविनिवृत्तेषुविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ बोधयन्पांडवश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥ प्राज्ञःप्राज्ञप्रलापज्ञःप्रलापज्ञमिदंवचः ॥ प्राज्ञंप्राज्ञःप्रलापज्ञःप्रलापज्ञं वचोऽब्रवीत् ॥ २० ॥ योजानातिपरप्रज्ञांनीतिशास्त्रानुसारिणीम् ॥ विज्ञायेहतथाकुर्यादापदंनिस्तरेद्यथा ॥ २१ ॥

नामनवबोधकंवा कथंतर्हितेनवचनेनास्यापिबोधोभविष्यतीत्याशंक्याह प्रलापज्ञःप्रलापज्ञमितिप्रलापंजानतःप्रलापज्ञापकं प्रलापज्ञमितिपूर्वार्द्धेशब्दतोम्लेच्छभाषाभिज्ञत्वमुक्तं इहत्वर्थतस्तदभिज्ञत्वमित्यपौनरुक्त्यं प्राज्ञइतिप्रलापज्ञइतिचोत्तरार्द्धेक्विबंतस्यषष्ठ्यंतस्यरूपे प्राज्ञंप्रलापज्ञमितित्वंतर्भावितण्यर्थात्ज्ञाधातोःकप्रत्ययांतस्यरूपे वचोवचनीयमवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः अतएवाब्रवीत् अत्रोत्तरार्धंगौडपाठएवदृश्यते तदभावेतुपूर्वार्धादेवायमर्थःप्रत्येतव्यः सर्वथापिम्लेच्छभाषयोक्तोर्थोम्लेच्छभाषयैवसंगृह्यतइतितात्पर्यं अन्यथाअलोहमित्याद्यपिव्यासोनावक्ष्यत् यथाश्रुतंजातुषमेवगृहंभवद्दाहार्थंतत्रकृतमितिम्लेच्छभाषयाविदुरेणयुधिष्ठिरोबोधितइत्येवतेनोक्तंस्यात् ॥ २० ॥ तदेववचनंश्रावयितुंयुधिष्ठिरमभिमुखीकरोति योजानातीति परस्यशत्रोःप्रज्ञांनीतिशास्त्रंकपटेनविश्वासमुत्पाद्यापिशत्रुर्हंतव्यइतिकणिकवचनरूपंतदनुसारिणींयोजानातिसपुमानिहयथाशत्रुकल्पितामापदंनिस्तरेत्तथाकुर्याद्यत्नमितिशेषः ॥ २१ ॥

तामेवापदमाह अलोहमित्यादिना तंशत्रुणाकृतंवारणावतस्थं शस्त्रंसस्तिशेतेअस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याप्रासादंयोवेत्तितंद्विषोनघ्नंतीतिसंबंधः शस्त्रमितिदंत्यसकारस्थानेतालव्यशकारोम्लेच्छभाषात्वात् हेलयइतिवद्वर्णविकारः षसस्वापेइत्यदादेस्त्रन्प्रत्ययांतस्यरूपं तदेवविशिनष्टि अलोहमिति अलःअनलोग्निः आहिउपहीतिवद्वर्णलोपः तेनआग्नेयानिद्रव्याणिजतुशणसर्जरसादीनिलक्ष्यंते तेषामूहःसमूहोयस्मिन् आग्नेयैर्दाहकैर्द्रव्यैरुपेतमित्यर्थः तर्हिकिंतानिज्ञातुंशक्यानिनवेत्यतआह शरीरपरिकर्तनमिति शरीरंस्वरूपं म्लेच्छभाषात्वादविभक्तिकमिदंपदं परिपरिलुप्यआच्छाद्य वर्णद्वयलोपः परिवर्जनार्थोवाकर्त्तनंहिंसकं तस्मिन्गृहेंतर्हितान्येवाग्नेयानिद्रव्याणिभित्त्यादौवर्त्तंतेनस्वरूपेणदृश्यंतेऽतस्तंशरीरपरिकर्त्तनंप्रासादंपरित्याज्यंयोवेत्तिकर्त्तनमितिहिंसार्थस्यकृणत्तेरूपंनच्छेदनार्थस्यकृंततेरितिज्ञेयं कर्त्तनकालमाह निशीति अत्रनिशितंकर्त्तनमितिपदत्रयव्यतिरेकेणपूर्वार्धंम्लेच्छभाषयैवोक्तं एवमग्रेपिश्लोकेकतिपयपदान्येवंम्लेच्छभाषाभवतिनसर्वःश्लोकइतिज्ञेयं योवेत्तितंप्रतिघातविदंतस्यशस्त्रस्यप्रतिघातःप्रतीकारस्तद्विदंद्विषःशत्रवोनघ्नंतिहंतुंनशक्नुवंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ कस्तर्हिसाहसीतस्मिन्गृहेवसतोस्मान्भस्मीकर्त्तुंयतिष्यतीत्यतआह कक्षघ्नइति कक्षःकुक्षिःपार्श्वइतियावत् तत्रहंतिगच्छतीतिकक्षघ्नःपार्श्वचरःपुरोचनएव अत्रस्वरस्यैवप्रथमेपदेव्यत्ययोहंतेरप्रसिद्धंगत्यर्थत्वंचम्लेच्छभाषात्वात् कक्षघ्नएवशिशिरघ्नःशृणातिहिनस्तीतिशिशिरोऽग्निः शृहिंसायामित्यस्यरूपं तेनहंतीतिशिशिरघ्नः गावीगोणीति

अलोहंनिशितंशस्त्रंशरीरपरिकर्तनम्॥ योवेत्तिनतुतंघ्नंतिप्रतिघातविदंद्विषः॥ २२॥ कक्षघ्नःशिशिरघ्नश्चमहाकक्षेबिलौकसः॥ नदहेदितिचात्मानंयोरक्षतिसजीवति॥ २३॥ नाचक्षुर्वेत्तिपंथानंनाचक्षुर्विंदतेदिशः॥ नाधृतिर्बुद्धिमाप्नोतिबुध्यस्वैवंप्रबोधितः॥ २४॥ अनाप्तैर्दत्तमादत्तेनरःशस्त्रमलोहजम्॥ श्वाविच्छरणमासाद्यप्रमुच्येतहुताशनात्॥ २५॥

वद्वर्णाधिक्यंशिकारद्वयरूपं अयमेवपार्श्ववर्त्तीयुष्मानग्निनाहंतुमायातीत्यर्थः एवंतर्ह्ययमेवहंतव्यउतवारणावतेतद्गृहंवानप्रवेष्टव्यमुतवारणावतमगत्वैवहास्तिनपुरंप्रत्येवागंतव्यमित्याशंक्याह महाकक्षइति महतिकंसुखंक्षिणोतीतिकक्षयःशत्रुर्वर्णलोपेनकक्षेमहतिशत्रौसत्येतत्त्रयंकर्त्तुमशक्यं ज्ञातकपटोहिबलवान्शत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिभावः कस्तर्ह्यत्रउपायइत्यतआह बिलौकसोबिलांतःप्रविष्टान्युष्मान्सपुरोचनोनदहेत् तत्रदाहसंभावनानास्ति तत्रगृहांतर्बिलंकर्त्तव्यमित्यर्थः इत्यनेनप्रकारेणात्मानंयोरक्षतिसजीवति तस्मात्त्वयाप्येवंज्ञात्वाउपायेनात्मासंरक्षणीयइत्यर्थः ॥ २३ ॥ ननुबिलेप्रविष्टानामस्माकंबिलमुखेप्रदीप्तेनवह्निनाअंतरूष्मणानाशःकर्त्तव्यइत्याशंक्यविवेकंविनामार्गज्ञानंदिग्ज्ञानंचनभवतिधैर्यंविनाऐश्वर्यंचनप्राप्यतइतिविवेकंधैर्यंचाश्रयस्वेत्याह नाचक्षुरिति चष्टेपश्यत्यनेनेतिचक्षुर्विवेकः संस्कृतएवायंश्लोकोनीतिप्रदर्शनार्थः ॥ २४ ॥ तत्रमार्गविवेकंतावदाह अनाप्तैरिति अनाप्तैःशत्रुभिर्दत्तंस्वीकारितंशस्त्रंगृहमलोहजंपूर्ववदाग्नेयद्रव्यसमूहजमादत्तेस्वीकरोतिचेन्नरस्तर्हिश्वावित्शललस्तस्यशरणंगृहंतद्वत् तस्यहिबिलमुभयतोमुखंभवति तादृशंबिलमासाद्यप्राप्यहुताशनात्प्रमुच्येतआत्मानंमोचयेत् तेनबिलप्रवेशेनमार्गांतरेणसद्यएवबिलाद्बहिर्निःसरतांयुष्माकंनांतरूष्मणामरणंभविष्यतीत्युक्तं ॥ २५ ॥

बिलान्वि:स्तानामपिमार्गज्ञानंकथंभवेदित्याशंक्यमृगयाव्याजेनसर्वेमार्गाज्ञातव्याइत्याशयेनाह चरन्मार्गान्विजानातीति एवंज्ञातेष्वपिमार्गेषुहास्तिनपुरंप्रतिनागंतव्यमित्याशयेनाह नक्षत्रैर्विंदतेदिश
इति ननुकथमस्माभिर्लोकानामविदितंबिलंकारयितुंशक्यंकथंवाविदेशेबंधूंश्चत्यक्त्वास्थातव्यमित्याशंक्याह आत्मनेति आत्मनः अहंधर्मांशस्त्वंचधर्मपुत्रः अतोहंतवआत्मातस्यममआत्मेवात्मासखा
कश्चिन्मयानियोक्तव्यस्तेनसहायेनबिलादिसंपादयताहेतुना पंचइंद्रियाणिविदेशवासादिष्टविषयासमर्पणेनपीडयन् हेतौशतृप्रत्ययः मत्प्रहितेनभृत्येनस्वधैर्येणेतियावत् एताभ्यांद्वाभ्यामुपेतोनानुतप्यते

चरन्मार्गान्विजानातिनक्षत्रैर्विंदतेदिशः ॥ आत्मनाचात्मनःपंचपीडयन्नानुपीड्यते ॥ २६ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विदुरंविदुषांश्रेष्ठंज्ञात
मित्येवपांडवः॥ २७॥ अनुशिक्ष्यानुगम्यैतान्कृत्वाचैवप्रदक्षिणम् ॥ पांडवानभ्यनुज्ञायविदुरःप्रययौगृहान्॥ २८॥ निवृत्तेविदुरेचापिभीष्मेपौरजनेतथा॥ अ
जातशत्रुमासाद्यकुंतीवचनमब्रवीत्॥ २९॥ क्षत्तायदब्रवीद्वाक्यंजनमध्येऽब्रुवन्निव॥ त्वयाचसतथेत्युक्तोजानीमोनचतद्वयम्॥ ३०॥ यदीदंशक्यमस्माभिर्ज्ञा
तुंनचसदोषवत्॥ श्रोतुमिच्छामितत्सर्वंसंवादंतवतस्यच॥ ३१॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ गृहादग्निश्चबोद्धव्यइतिमांविदुरोऽब्रवीत्॥ पंथाश्चवोनाविदितःक
श्चित्स्यादितिधर्मधीः॥ ३२॥ जितेंद्रियश्चवसुधांप्राप्स्यतीतिचमेऽब्रवीत्॥ विज्ञातमितितत्सर्वंप्रत्युक्तोविदुरोमया॥ ३३॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ अष्टमे
ऽहनिरोहिण्यांप्रयाताःफाल्गुनस्यते॥ वारणावतमासाद्यददृशुर्नागरंजनम्॥ ३४॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिवारणावतगमनेपंचचत्वा
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४५॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःसर्वाःप्रकृतयोनगराद्वारणावतात्॥ सर्वमंगलसंयु
क्तायथाशास्त्रमतंद्रिताः॥ १॥ श्रुत्वागतान्पांडुपुत्रान्नानायानैःसहस्रशः॥ अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठान्श्रुत्वैवपरयामुदा ॥ २ ॥ तेसमासाद्यकौंतेयान्वारणावतकाज
नाः॥ कृत्वाजयाशिषःसर्वेपरिवार्यावतस्थिरे॥ ३॥ तैर्वृतःपुरुषव्याघ्रोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ विबभौदेवसंकाशोवज्रपाणिरिवामरैः ॥ ४ ॥ सत्कृताश्चैवपौरैस्ते
पौरान्सत्कृत्यचानघ॥ अलंकृतंजनाकीर्णंविविशुर्वारणावतम्॥ ५॥

मयाऽकृत्यंकृतमितिपश्चात्तापंनप्राप्नोति मदीयआप्तःसुरंगंकृत्वादास्यतितेनमार्गेणदेशांतरेएवगंतव्यंनतुहास्तिनपुरेप्रवेष्टव्यं ज्ञातकपटोहिप्रबलःशत्रुःप्रत्यक्षमेवप्रहरेदितिप्रागुक्तएवाशयः धैर्येसतिपुनर्लक्ष्मी
प्राप्तिर्भविष्यतीतिभावः॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ अब्रुवन्निवव्यक्तांवाचमकुर्वन्निव ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशदधिकश
ततमोऽध्यायः॥ १४५॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ ततइति॥ १॥ आगतानितिच्छेदः॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥

॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ शिवमित्याख्यामात्रं अर्थतस्त्वशिवंमरणार्थंकृतत्वात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मुंजःशरवल्कः ॥ १५ ॥ १६ ॥ इमामापदंभाविनीं दृष्टवान्तर्कतः तेनहेतुनाअ

तेप्रविश्यपुरींवीरास्तूर्णंजग्मुरथोगृहान् ॥ ब्राह्मणानांमहीपालरतानांस्वेषुकर्मसु ॥६॥नगराधिकृतानांचगृहाणिरथिनांतदा॥उपतस्थुर्नरश्रेष्ठावैश्यशूद्रगृहा
ण्यपि ॥ ७॥ अर्चिताश्चनरैःपौरैःपांडवाभरतर्षभ ॥ जग्मुरावसथंपश्चात्पुरोचनपुरःसराः ॥८ ॥तेभ्योभक्ष्याणिपानानिशयनानिशुभानिच ॥आसनानिच
मुख्यानिप्रददौसपुरोचनः ॥ ९ ॥ तत्रतेसत्कृतास्तेनसुमहार्हपरिच्छदाः॥उपास्यमानाःपुरुषैरूषुःपुरनिवासिभिः॥ १०॥दशरात्रोषितानांतुतत्रतेषांपुरोचनः॥
निवेदयामासगृहंशिवाख्यमशिवंतदा ॥ ११ ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राविविशुःसपरिच्छदाः॥पुरोचनस्यवचनात्कैलासमिवगुह्यकाः ॥ १२॥तच्चागारमभिप्रेक्ष्य
सर्वधर्मभृतांवरः॥उवाचाग्नेयमित्येवंभीमसेनंयुधिष्ठिरः॥ १३॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥जिघ्राणोस्यवसागंधंसर्पिर्जतुविमिश्रितम्॥कृतंहिव्यक्तमाग्नेयमिदं
वेश्मपरंतप॥ १४॥शणसर्जरसंव्यक्तमानीयगृहकर्मणि॥ मुंजबल्वजवंशादिद्रव्यंसर्वंघृतोक्षितम्॥ १५॥शिल्पिभिःसुकृतंह्याप्तैर्विनीतैर्वेश्मकर्मणि॥विश्व
स्तंमामयंपापोदग्धुकामःपुरोचनः ॥ १६ ॥ तथाहिवर्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः ॥ इमांतुतांमहाबुद्धिर्विदुरोदृष्टवांस्तथा ॥ १७॥ आपदंतेनमांपार्थससंबो
धितवान्पुरा॥तेवयंबोधितास्तेननित्यमस्मद्धितैषिणा॥ १८॥ पित्राकनीयसास्नेहाद्बुद्धिमंतोशिवंगृहम्॥अनार्यैःसुकृतंगूढैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥ १९॥ ॥भी
मसेनउवाच॥ ॥यदीदंगृहमाग्नेयंविहितंमन्यतेभवान्॥तथैवसाधुगच्छामोयत्रपूर्वोषितावयम्॥ २०॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥इहयत्तैर्निराकारैर्वस्त
व्यमितिरोचये॥अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टांध्रुवामितः॥ २१॥यदिविंदेतचाकारमस्माकंसपुरोचनः ॥क्षिप्रकारीततोभूत्वाप्रसह्यापिदहेतनः॥ २२ ॥ ना
यंबिभेत्युपक्रोशादधर्माद्वापुरोचनः॥तथाहिवर्ततेमंदःसुयोधनवशेस्थितः॥ २३॥अपिचायंप्रदग्धेषुभीष्मोऽस्मासुपितामहः॥कोपंकुर्यात्किमर्थंवाकौरवान्
कोपयीतसः॥ २४॥

शिवंगृहमित्यस्मान्बोधितवानितिसंबंधः ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योगरूपकेणगृहवासकर्त्तव्यतामाह इहेति निराकारैरनाविष्कृतबाह्यचेष्टैः इष्टांगतिंनिरुपद्रवंमार्गं पक्षेइहदेहेनिराकारैराकारवि
शेषमनालंब्यस्थेयं यत्तैःशमादिपरैः अप्रमत्तैःस्मृतिमद्भिः ध्रुवांगतिंमोक्षं ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपक्रोशाद्गर्हातः ॥ २३ ॥ अयंभीष्मइतिसंबंधः ॥ २४ ॥

दग्धेष्वस्मास्वग्निदेपुकोपोधर्मइत्येवकारणंकृत्वाभीष्मोन्येचकुप्येरन् ॥ २५ ॥ दाहस्यदाहात् स्पशैश्चारैः ॥ २६ ॥ अपदंदेशकोशाद्यक्षमत्वंतत्रस्थितान् अपक्षानसहायान् प्रयोगैरुपायैः ॥ २७ ॥
छन्नावासंगूढस्थानं वस्तव्यमधिष्ठातव्यं ॥ २८ ॥ २९ ॥ क्वचित्कालेच्छन्नावासमेवाह भौममिति गूढःश्वासोपियेषांतान् इतरैरविदितकर्तव्यानित्यर्थः ॥ ३० ॥ अत्रबिले ॥ ३१ ॥ ॥ इतिआदिपर्व

अथवापीहदग्धेषुभीष्मोऽस्माकंपितामहः ॥ धर्मइत्येवकुप्येरन्येचान्येकुरुपुंगवाः ॥ २५ ॥ वयंतुयदिदाहस्यबिभ्यतःप्रद्रवेमहि ॥ स्पशैर्निर्घातयेत्सर्वान्राज्य
लुब्धःसुयोधनः ॥ २६ ॥ अपदस्थान्पदेतिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ॥ हीनकोशान्महाकोशःप्रयोगैर्घातयेद्ध्रुवम् ॥ २७ ॥ तदस्माभिरिमंपापंतंचपापंसुयोधनम् ॥
वंचयद्भिर्निवस्तव्यंछन्नावासंक्वचित्क्वचित् ॥ २८ ॥ तेवयंमृगयाशीलाश्चरामवसुधामिमाम् ॥ तथानोविदितामार्गाभविष्यंतिपलायताम् ॥ २९ ॥ भौमंचबिल
मद्यैवकरवामसुसंवृतम् ॥ गूढश्वासान्ननस्तत्रहुताशःसंप्रधक्ष्यति ॥ ३० ॥ वसतोऽत्रयथाचास्मान्नबुध्येतपुरोचनः ॥ पौरोवापिजनःकश्चित्तथाकार्यमतंद्रितैः ॥
॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिभीमसेनयुधिष्ठिरसंवादेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
विदुरस्यसुहृत्कश्चित्खनकःकुशलोनरः ॥ विविक्तेपांडवान्राजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रहितोविदुरेणास्मिखनकःकुशलोह्यहम् ॥ पांडवानांप्रियंकार्यमि
तिकिंकरवाणिवः ॥ २ ॥ प्रच्छन्नंविदुरेणोक्तःश्रेयस्त्वमिहपांडवान् ॥ प्रतिपादयविश्वासादितिकिंकरवाणिवः ॥ ३ ॥ कृष्णपक्षेचतुर्दश्यांरात्रावस्यांपुरोचनः ॥
भवनस्यतवद्वारिप्रदास्यतिहुताशनम् ॥ ४ ॥ मात्रासहप्रदग्धव्याःपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ इतिव्यवसितंतस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ ५ ॥ किंचिच्चविदुरेणोक्तोम्लेच्छ
वाचासिपांडव ॥ त्वयाचतत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥ ६ ॥ उवाचतंसत्यधृतिःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अभिजानामिसौम्यत्वांसुहृदंविदुरस्यवै ॥ ७ ॥ शुचि
माप्तंप्रियंचैवसदाचदृढभक्तिकम् ॥ नविद्यतेकवेःकिंचिदविज्ञातंप्रयोजनम् ॥ ८ ॥ यथातस्यतथानस्त्वंनिर्विशेषावयंत्वयि ॥ भवतश्चयथातस्यपालयास्मान्यथा
कविः ॥ ९ ॥ इदंशरणमाग्नेयंमदर्थमितिमेमतिः ॥ पुरोचनेनविहितंधार्तराष्ट्रस्यशासनात् ॥ १० ॥ सपापःकोषवांश्चैवससहायश्चदुर्मतिः ॥ अस्मानपिचपापा
त्मानित्यकालंप्रबाधते ॥ ११ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥७॥ ॥ विदुरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रच्छन्नंयथास्यात्तथापांडवान्श्रेयःप्रतिपादयेत्युक्तोहंवःकिंकरवाणि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ म्लेच्छवा
चाम्लेच्छभाषया ॥ ६ ॥ ७ ॥ कवेःसर्वज्ञस्यक्रांतदर्शिनोवा ॥ ८ ॥ यथावयंतस्यतथाभवतश्चपालनीयाः अतोस्मान्यथाकविःपालयतितथात्वमपिपालयेत्यर्थः ॥ ९ ॥ शरणंगृहं ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ वप्रांतंप्राकारमूलं निष्प्रतीकारंवहिर्निर्गमनप्रकारशून्यं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ परिखाप्राकारपरिधिभूतोगर्तस्तां नामप्रसिद्धं उत्किरन्परिखापरिष्कारव्याजेनबिलान्मृदमुत्किरन्बहिःक्षिपन्महा
बिलंसुरंगाख्यंचकार ॥ १६ ॥ मध्येनमध्यतः ॥ १७॥ व्यदधाद्विहितवान् सपुरोचनस्तेचपंचगृहद्वारिक्षपांवसंतिस्म ॥ १८ ॥ दिवाचमृगयांचरंत्यतोनदग्धुंपुरोचनश्छिद्रंप्रापेतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥

सभवान्मोक्षयत्वस्मान्यत्नेनास्माद्धुताशनात्॥ अस्मास्विहहिदग्धेषुसकामःस्यात्सुयोधनः ॥ १२ ॥ समृद्धमायुधागारमिदंतस्यदुरात्मनः ॥ वप्रांतंनिष्प्रतीका
रमाश्रित्येदंकृतंमहत्॥ १३ ॥ इदंतदशुभंनूनंतस्यकर्मचिकीर्षितम्॥ प्रागेवविदुरोवेदतेनास्मानन्वबोधयत् ॥ १४ ॥ सेयमापदनुप्राप्ताक्षत्तायांदृष्टवान्पुरा ॥ पु
रोचनस्याविदितानस्मांस्त्वंप्रतिमोचय ॥ १५॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यखनकोयत्नमास्थितः ॥ परिखामुत्किरन्नामचकारचमहाबिलम्॥ १६॥ चक्रेचवेश्मनस्तस्य
मध्येनातिमहद्बिलम्॥कपाटयुक्तमज्ञातंसमंभूम्याश्चभारत॥ १७॥ पुरोचनभयादेवव्यदधात्संवृतंमुखम्॥ सतस्यतुगृहद्वारिवसत्यशुभधीःसदा॥ तत्रतेसायुधाः
सर्वेवसंतिस्मक्षपांनृप ॥ १८॥ दिवाचरंतिमृगयांपांडवेयावनाद्वनम्॥ विश्वस्तवदविश्वस्तावंचयंतःपुरोचनम्॥ अतुष्टास्तुष्टवद्राजन्नूषुःपरमविस्मिताः॥ १९ ॥
नचैनानन्वबुध्यंतनरानगरवासिनः ॥ अन्यत्रविदुरामात्यात्तस्मात्खनकसत्तमात् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिजतुगृहवासेसप्त
चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तांस्तुदृष्ट्वासुमनसःपरिसंवत्सरोषितान् ॥ विश्वस्तानिवसंलक्ष्य
हर्षंचक्रेपुरोचनः ॥ १ ॥ पुरोचनेतथाहृष्टेकौंतेयोऽथयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमौप्रोवाचधर्मवित् ॥ २ ॥ अस्मानयंसुविश्वस्तान्वेत्तिपापःपुरोचनः॥
वंचितोऽयंनृशंसात्माकालंमन्येपलायने ॥ ३ ॥ आयुधागारमादीप्यदग्ध्वाचैवपुरोचनम्॥ षट्प्राणिनोनिधायेहद्रवामोऽनभिलक्षिताः॥ ४॥ अथदानापदेशे
नकुंतीब्राह्मणभोजनम्॥ चक्रेनिशिमहाराजआजग्मुस्तत्रयोषितः॥ ५॥ ताविहृत्ययथाकामंभुक्त्वापीत्वाचभारत॥ जग्मुर्निशिगृहानेवसमनुज्ञाप्यमाधवीं
॥ ६ ॥ निषादीपंचपुत्रातुतस्मिन्भोज्येयदृच्छया ॥ अन्नार्थिनीसमभ्यागात्सपुत्राकालचोदिता ॥ ७॥ सापीत्वामदिरांमत्तासपुत्रामदविह्वला ॥ सहसर्वैःसुतै
राजंस्तस्मिन्नेवनिवेशने॥ ८॥ सुष्वापविगतज्ञानामृतकल्पानराधिप॥ अथप्रवातेतुमुलेनिशिसुप्तेजनेतदा ॥ ९ ॥

॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तांस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ षट्प्राणिनइति अन्यथा
पलायनशंकयापुनरस्मदन्वेषणेमतिःस्यात्सामाभूदितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

तदुपादीपयद्भीमःशेतेयत्रपुरोचनः ॥ ततोजतुगृहद्वारंदीपयामासपांडवः ॥ १० ॥ समंततोददौपश्चादग्निंतत्रनिवेशने ॥ ज्ञात्वातुतद्गृहंसर्वमादीप्तंपांडुनंदनाः
॥ ११ ॥ सुरंगांविविशुस्तूर्णंमात्रासार्धमरिंदमाः ॥ ततःप्रतापःसुमहाञ्छब्दश्चैवविभावसोः ॥ १२ ॥ प्रादुरासीत्तदातेनबुबुधेसजनव्रजः ॥ तदवेक्ष्यगृहंदीप्त
माहुःपौराःकृशाननाः ॥ १३ ॥ ॥ पौराऊचुः ॥ ॥ दुर्योधनप्रयुक्तेनपापेनाकृतबुद्धिना ॥ गृहमात्मविनाशायकारितंदाहितंचतत् ॥ १४ ॥ अहोधिग्धृतराष्ट्र
स्यबुद्धिर्नातिसमंजसा ॥ यःशुचीन्पांडुदायादान्दाहयामासशत्रुवत् ॥ १५ ॥ दिष्ट्यात्विदानींपापात्मादग्धोऽयमतिदुर्मतिः ॥ अनागसःसुविश्वस्तान्योददाहन
रोत्तमान् ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेविलपंतिस्मवारणावतकाजनाः ॥ परिवार्यगृहंतच्चतस्थूरात्रौसमंततः ॥ १७ ॥ पांडवाश्चापितेसर्वेसहमात्रा
सुदुःखिताः ॥ बिलेनतेननिर्गत्यजग्मुर्द्रुतमलक्षिताः ॥ १८ ॥ तेननिद्रोपरोधेनसाध्वसेनचपांडवाः ॥ नशेकुःसहसागंतुंसहमात्रापरंतपाः ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तु
राजेंद्रभीमवेगपराक्रमः ॥ जगामभ्रातॄनादायसर्वान्मातरमेवच ॥ २० ॥ स्कंधमारोप्यजननीयमावंकेनवीर्यवान् ॥ पार्थौगृहीत्वापाणिभ्यांभ्रातरौसुमहा
बलः ॥ २१ ॥ उरसापादपान्भंजन्महींपद्भ्यांविदारयन् ॥ सजगामाशुतेजस्वीवातरंहावृकोदरः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिजतु
गृहदाहेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुयथासंप्रत्ययंकविः ॥ विदुरःप्रेषयामा
सतद्वनंपुरुषंशुचिम् ॥ १ ॥ सगत्वातुयथोद्देशंपांडवान्ददृशेवने ॥ जनन्यासहकौरव्यमापयानान्नदीजलम् ॥ २ ॥ विदितंतन्महाबुद्धेर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ ततस्त
स्यापिचारेणचेष्टितंपापचेतसः ॥ ३ ॥ ततःप्रवासितोविद्वान्विदुरेणनरस्तदा ॥ पार्थानांदर्शयामासमनोमारुतगामिनीम् ॥ ४ ॥ सर्ववातसहांनावंयंत्रयुक्तांपताकि
नीम् ॥ शिवेभागीरथीतीरेनरैर्विस्रंसिभिःकृताम् ॥ ५ ॥ ततःपुनरथोवाचज्ञापकंपूर्वचोदितम् ॥ युधिष्ठिरनिबोधेदंसंज्ञार्थंवचनंकवेः ॥ ६ ॥ कक्षघ्नःशिशिरघ्नश्च
महाकक्षेबिलौकसः ॥ नहंतीत्येवमात्मानंयोरक्षतिसजीवति ॥ ७ ॥

एतस्मिन्निति यथासंप्रत्ययंयथासंकेतं शुचिंनाविकं मापयानान्जलपरिमाणंपरीक्षमाणान् ॥ २ ॥ तस्यचेष्टितंचारेणविदुरस्यविदितंयतस्ततोहेतोर्विदुरेणततःस्वस्थानान्नरःप्रवासितःप्रेषितइतिसार्धश्लो
कोवाक्यं ॥ ३ ॥ सनरोदर्शयामास ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥

तेनमांप्रेषितंविद्धिविश्वस्तंसंज्ञयाऽनया ॥ भूयश्चैवाहमांक्षत्ताविदुरःसर्वतोऽर्थवित् ॥ ८ ॥ कर्णंदुर्योधनंचैवभ्रातृभिःसहितंरणे ॥ शकुनिंचैवकौंतेयविजेताऽ
सिनसंशयः ॥ ९ ॥ इयंवारिपथेयुक्तानौरप्सुसुखगामिनी ॥ मोचयिष्यतिवःसर्वानस्माद्देशान्नसंशयः ॥ १० ॥ अथतान्व्यथितान्दृष्ट्वासहमात्रानरोत्तमान् ॥ १
नावमारोप्यगंगायांप्रस्थितानब्रवीत्पुनः ॥ ११ ॥ विदुरोमूर्ध्न्युपाघ्रायपरिष्वज्यवचोमुहुः ॥ अरिष्टंगच्छताव्यग्राःपंथानमितिचाब्रवीत् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वासतुता
न्वीरान्पुमान्विदुरचोदितः ॥ तारयामासराजेंद्रगंगांनावावरर्षभान् ॥ १३ ॥ तारयित्वाततोगंगांपारंप्राप्तांश्चसर्वशः ॥ जयाशिषःप्रयुज्याथयथागतमगाद्धि
सः ॥ १४ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःप्रतिसंदिश्यवैकवेः ॥ गंगामुत्तीर्यवेगेनजग्मुर्गूढमलक्षिताः ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिगंगोत्त
रणेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथरात्र्यांव्यतीतायामशेषोनागरोजनः ॥ तत्राजगामत्वरितोदि
दृक्षुःपांडुनंदनान् ॥ १ ॥ निर्वापयंतोज्वलनंतेजनाददृशुस्ततः ॥ जातुषंतद्गृहंदग्धममात्यंचपुरोचनम् ॥ २ ॥ नूनंदुर्योधनेनेदंविहितंपापकर्मणा ॥ पांडवानांविना
शायेत्येवंतेचुक्रुशुर्जनाः ॥ ३ ॥ विदितेधृतराष्ट्रस्यधार्तराष्ट्रोनसंशयः ॥ दग्धवान्पांडुदायादान्नह्येनंप्रतिषिद्धवान् ॥ ४ ॥ नूनंशांतनवोपीहनधर्ममनुवर्तते ॥ द्रो
णश्चविदुरश्चैवकृपश्चान्येचकौरवाः ॥ ५ ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यप्रेषयामोदुरात्मनः ॥ संवृत्तस्तेपरःकामःपांडवान्दग्धवानसि ॥ ६ ॥ ततोव्यपोहमानास्तेपांडवार्थे
हुताशनम् ॥ निषादींददृशुर्दग्धांपंचपुत्रामनागसम् ॥ ७ ॥ खनकेनतुतेनैववेश्मशोधयताबिलम् ॥ पांसुभिःपिहितंतच्चपुरुषैस्तैर्नलक्षितम् ॥ ८ ॥ ततस्तेज्ञापया
मासुर्धृतराष्ट्रस्यनागराः ॥ पांडवानग्निनादग्धानमात्यंचपुरोचनम् ॥ ९ ॥ श्रुत्वातुधृतराष्ट्रस्तद्राजासुमहदप्रियम् ॥ विनाशंपांडुपुत्राणांविललापसुदुःखितः
॥ १० ॥ अद्यपांडुर्मृतोराजाममभ्रातामहायशाः ॥ तेषुवीरेषुदग्धेषुमात्रासहविशेषतः ॥ ११ ॥ गच्छंतुपुरुषाःशीघ्रंनगरंवारणावतम् ॥ सत्कारयंतुतान्वीरान्कुं
तिराजसुतांचताम् ॥ १२ ॥ कारयंतुचकुल्यानिशुभ्राणिचबृहंतिच ॥ येचतत्रमृतास्तेषांसुहृदोयांतुतानपि ॥ १३ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यपोहमानाःनिर्यापयंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुल्यान्यस्थीनि कारयंतुसंस्कारयंतु कुलंजनपदेगोत्रेसजातीयगणेपिच ॥ भवनेचतनौक्लीबंकंटकायौषधौकु
लीनिमेदिनी कुल्यंस्यात्कीकसेपीतिच कुल्यानिचैत्यानीत्यन्ये महावृक्षेणवामहाप्रासादेनवाअंकितानिचत्वराणीत्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ६३ ॥

एवंगतेमयाशक्यंयद्यत्कारयितुंहितम् ॥ पांडवानांचकुंत्याश्चतत्सर्वंक्रियतांधनैः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वाततश्चक्रेज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ उदकंपांडुपुत्राणांधृतराष्ट्रों
ऽम्बिकासुतः ॥ १५ ॥ रुरुदुःसहिताःसर्वेभृशंशोकपरायणाः ॥ हायुधिष्ठिरकौरव्यहाभीमइतिचापरे ॥ १६ ॥ हाफाल्गुनेतिचाप्यन्येहायमावितिचापरे ॥ कुंतीमा
तांश्चशोचंतउदकंचक्रिरेजनाः ॥ १७ ॥ अन्येपौरजनाश्चैवमन्वशोचंतपांडवान् ॥ विदुरस्त्वल्पशश्चक्रेशोकंवेदपरंहिसः ॥ १८ ॥ पांडवाश्चापिनिर्गत्यनगराद्वा
रणावतात् ॥ नदींगंगामनुप्राप्तामातृषष्ठामहाबलाः ॥ १९ ॥ दाशानांभुजवेगेननद्याःस्रोतोजवेनच ॥ वायुनाचानुकूलेनतूर्णंपारमवाप्नुवन् ॥ २० ॥ ततोना
वंपरित्यज्यप्रययुर्दक्षिणांदिशम् ॥ विज्ञायनिशिपंथानंनक्षत्रगणसूचितम् ॥ २१ ॥ यतमानावनंराजन्गहनंप्रतिपेदिरे ॥ ततःश्रांताःपिपासार्तानिद्रांधाःपांडुनं
दनाः ॥ २२ ॥ पुनरूचुर्महावीर्यंभीमसेनमिदंवचः ॥ इतःकष्टतरंकिंनुयद्वयंगहनेवने ॥ दिशश्चनविजानीमोगंतुंचैवनशक्नुमः ॥ २३ ॥ तंचपापंनजानीमोयदिद
ग्धःपुरोचनः ॥ कथंतुविप्रमुच्येमभयादस्मादलक्षिताः ॥ २४ ॥ पुनरस्मानुपादायतथैवव्रजभारत ॥ त्वंहिनोबलवानेकोयथासततगस्तथा ॥ २५ ॥ इत्युक्तोध
र्मराजेनभीमसेनोमहाबलः ॥ आदायकुंतींभ्रातॄंश्चजगामाशुमहाबलः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणिपांडववनप्रवेशेपंचाशदधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेनविक्रममाणेनऊरुवेगसमीरितम् ॥ वनंसवृक्षविटपंव्याघूर्णितमिवाभवत् ॥ १ ॥
जंघावातोववौचास्यशुचिशुक्रागमेयथा ॥ आवर्जितलतावृक्षंमार्गंचक्रेमहाबलः ॥ २ ॥ सम्वृद्धन्पुष्पितांश्चैवफलितांश्चवनस्पतीन् ॥ अवरुज्यययौगुल्मा
न्पथस्तस्यसमीपजान् ॥ ३ ॥ सरोषितइवक्रुद्धोवनेभंजन्महाद्रुमान् ॥ त्रिःप्रसुतमदःशुष्मीषष्टिवर्षीमतंगराट् ॥ ४ ॥ गच्छतस्तस्यवेगेनतार्क्ष्यमारुतरंहसः ॥ भी
मस्यपांडुपुत्राणांमूर्छेवसमजायत ॥ ५ ॥ असकृच्चापिसंतीर्यदूरपारंभुजप्लवैः ॥ पथिप्रच्छन्नमासेदुर्धार्तराष्ट्रभयात्तदा ॥ ६ ॥ कृच्छ्रेणमातरंचैवसुकुमारींयश
स्विनीम् ॥ अवहत्सतुपृष्ठेनरोधःसुविषमेषुच ॥ ७ ॥

तेनेनेति ॥ १ ॥ शुचिशुक्रागमेज्येष्ठाषाढयोःसमये आवर्जिताःसमीकृतालतावृक्षाश्चयस्मिन् ॥ २ ॥ अवरुज्यभंक्त्वा ॥ ३ ॥ रोषितोरोषंप्रापितः त्रिषुगंडकर्णमूलगुह्यदेशेषुप्रसुतोमदोयस्यसः शुष्मीते
जस्वी शुष्मंतेजसिसूर्येनाइतिमेदिनी षष्टिवर्षीतिपूर्णयौवनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दूरपारंगंगाप्रवाहं वनेपितस्माद्बिभ्यतीतिभावः भुजप्लवैर्भुजाभ्यांप्लवनैः बहुत्वंव्यापारभेदात् ॥ ६ ॥ रोधःसूच्चभागेषु ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ अनार्त्तवैरनृतुभवैरुत्पातरूपैरित्यर्थः ॥ ९ ॥ गुल्मःस्तंबः क्षुपोह्रस्वशाखोवृक्षः अवभुग्नोनामितः ॥ १० ॥ तृषातृष्णया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

अगमच्चवनोद्देशमल्पमूलफलोदकम्॥ क्रूरपक्षिमृगंघोरंसायाह्नेभरतर्षभ ॥ ८ ॥ घोरासमभवत्संध्यादारुणामृगपक्षिणः ॥ अप्रकाशादिशःसर्वावातैरासन्न
नार्तवैः॥ ९॥शीर्णपर्णफलैराजन्बहुगुल्मक्षुपैर्द्रुमैः ॥ भग्नावभुग्नभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः ॥ १० ॥ तेश्रमेणचकौरव्यास्तृष्णयाचप्रपीडिताः ॥ नाशक्नुवंस्त
दागंतुंनिद्रयाचप्रवृद्धया ॥ ११ ॥ न्यविशंतहितेसर्वेनिरास्वादेमहावने ॥ ततस्तृषापरिक्लांताकुंतीपुत्रानथाब्रवीत् ॥ १२ ॥ मातासतीपांडवानांपंचानांमध्यतः
स्थिता॥तृष्णयाहिपरीताऽस्मिपुत्रान्भृशमथाब्रवीत्॥ १३॥तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्यमातृस्नेहात्प्रजल्पितम्॥ कारुण्येनमनस्तप्तंगमनायोपचक्रमे॥ १४॥ ततो
भीमोवनंघोरंप्रविश्यविजनंमहत्॥ न्यग्रोधंविपुलच्छायंरमणीयंददर्शह ॥ १५ ॥ तत्रनिक्षिप्यतान्सर्वानुवाचभरतर्षभः ॥ पानीयंमृगयामीहविश्रमध्वमिति
प्रभो॥ १६॥एतेरुवंतिमधुरंसारसाजलचारिणः॥ ध्रुवमत्रजलस्थानंमहच्चेतिमतिर्मम ॥ १७॥ अनुज्ञातःसगच्छेतिभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥ जगामतत्रयत्रस्म
सारसाजलचारिणः॥ १८॥ सतत्रपीत्वापानीयंस्नात्वाचभरतर्षभ ॥ तेषामर्थेचजग्राहभ्रातॄणांभ्रातृवत्सलः॥उत्तरीयेणपानीयमानयामासभारत ॥ १९ ॥
गव्यूतिमात्रादागत्यत्वरितोमातरंप्रति॥शोकदुःखपरीतात्मानिशश्वासोरगोयथा ॥ २० ॥ ससुप्तांमातरंदृष्ट्वाभ्रातॄंश्चवसुधातले ॥ भृशंशोकपरीतात्माविल
लापवृकोदरः ॥ २१॥ अतःकष्टतरंकिंनुद्रष्टव्यंहिभविष्यति॥यत्पश्यामिमहीसुप्तान्भ्रातॄनद्यसुमंदभाक्॥ २२ ॥ शयनेषुपरार्ध्येषुयेपुरावारणावते॥ नाधिज
ग्मुस्तदानिद्रांतेऽद्यसुप्तामहीतले॥ २३॥स्वसारंवसुदेवस्यशत्रुसंघावमर्दिनः॥कुंतिराजसुतांकुंतींसर्वलक्षणपूजिताम्॥ २४॥ स्नुषांविचित्रवीर्यस्यभार्यांपां
डोर्महात्मनः॥तथैवचास्मज्जननींपुंडरीकोदरप्रभाम्॥ २५॥सुकुमारतरामेनांमहार्हशयनोचिताम्॥शयानांपश्यताऽद्येहपृथिव्यामतथोचिताम्॥२६॥धर्मा
दिंद्राच्चवाताच्चसुषुवेयासुतानिमान्॥सेयंभूमौपरिश्रांताशेतेप्रासादशायिनी॥ २७॥ किंनुदुःखतरंशक्यंमयाद्रष्टुमतःपरम्॥ योऽहमद्यनरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्या
मिभूतले॥ २८॥

गव्यूतिमात्रात्क्रोशद्वयात् ॥ २० ॥ २१ ॥ सुमंदभागतिमंदभाग्यः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

१ द्रुमोमहीरुहेपारिजातेकिंपुरुषेश्वरेइतिमेदिनीकोशान्नानाविधपक्षिष्वनिर्द्रुमः

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ एकजएकएवजातोऽसहायः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बांधवानांनंदनाःसुखदाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ तुभ्यंतव ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ लक्षयेयामिकाना

त्रिषुलोकेषुयोराज्यंधर्मनित्योऽर्हतेनृपः ॥ सोऽयंभूमौपरिश्रांतःशेतेप्राकृतवत्कथम् ॥ २९ ॥ अयंनीलांबुदश्यामोनरेष्वप्रतिमोर्जुनः ॥ शेतेप्राकृतवद्भूमौततो
दुःखतरंनुकिम् ॥ ३० ॥ अश्विनाविवदेवानांयाविमौरूपसंपदा ॥ तौप्राकृतवदद्येमौप्रसुप्तौधरणीतले ॥ ३१ ॥ ज्ञातयोयस्यनैवस्युर्विषमाःकुलपांसनाः ॥ स
जीवेतसुखंलोकेग्रामद्रुमइवैकजः ॥ ३२ ॥ एकोवृक्षोहियोग्रामेभवेत्पर्णफलान्वितः ॥ चैत्योभवतिनिर्ज्ञातिरर्चनीयःसुपूजितः ॥ ३३ ॥ येषांचबहवःशूराज्ञा
तयोधर्ममाश्रिताः ॥ तेजीवंतिसुखंलोकेभवंतिचनिरामयाः ॥ ३४ ॥ बलवंतःसमृद्धार्थामित्रबांधवनंदनाः ॥ जीवंत्यन्योन्यमाश्रित्यद्रुमाःकाननजाइव ॥ ३५ ॥
वयंतुधृतराष्ट्रेणसपुत्रेणदुरात्मना ॥ विवासितानदग्धाश्चकथंचिद्दैवसंश्रयात् ॥ ३६ ॥ तस्मान्मुक्तावयंदाहादिमंवृक्षमुपाश्रिताः ॥ कांदिशंप्रतिपत्स्यामःप्राप्ताः
क्लेशमनुत्तमम् ॥ ३७ ॥ सकामोभवदुर्बुद्धेधार्तराष्ट्राल्पदर्शन ॥ नूनंदेवाःप्रसन्नास्तेनानुज्ञांमेयुधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ प्रयच्छतिवधेतुभ्यंतेनजीवसिदुर्मते ॥ नन्वद्यस
सुतामात्यंसकर्णानुजसौबलम् ॥ ३९ ॥ गत्वाक्रोधसमाविष्टःप्रेषयिष्येयमक्षयम् ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयत्तेनक्रुध्यतेनृपः ॥ ४० ॥ धर्मात्मापांडवश्रेष्ठःपापाचा
रयुधिष्ठिरः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुःक्रोधसंदीप्तमानसः ॥ ४१ ॥ करंकरेणनिष्पिष्यनिःश्वसन्दीनमानसः ॥ पुनर्दीनमनाभूत्वाशांतार्चिरिवपावकः ॥ ४२ ॥ भ्रा
तॄन्महीतलेसुप्तानवैक्षतवृकोदरः ॥ विश्वस्तानिवसंविष्टान्पृथग्जनसमानिव ॥ ४३ ॥ नातिदूरेणनगरंवनादस्माद्धिलक्षये ॥ जागर्तव्येस्वपंतीमेहंतजागर्म्य
हंस्वयम् ॥ ४४ ॥ प्रास्यंतीमेजलंपश्चात्प्रतिबुद्धाजितक्लमाः ॥ इतिभीमोव्यवस्यैवजजागारस्वयंतदा ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिजतुगृहपर्वणि
भीमजलाहरणेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंजतुगृहपर्व ॥ ॥ अथहिडिंबवधपर्व ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ ॥ तत्रतेषुशयानेषुहिडिंबोनामराक्षसः ॥ अविदूरेवनात्तस्माच्छालवृक्षंसमाश्रितः ॥ १ ॥ क्रूरोमानुषमांसादोमहावीर्यपराक्रमः ॥ प्रावृड्ज
लधरश्यामःपिंगाक्षोदारुणाकृतिः ॥ २ ॥

माक्रोशादिना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥

पिशितेप्सुर्मांसार्थी स्फिगूजंघामूलं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पर्यैतिमानुषमांसस्यलाभंसूचयंतीचलतीव ॥ ८ ॥ ९ ॥ धमनींनाडीं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शालपो

दंष्ट्राकरालवदनःपिशितेप्सुःक्षुधार्दितः॥ लंबस्फिग्लंबजठरोरक्तश्मश्रुशिरोरुहः॥ ३ ॥ महावृक्षगलस्कंधःशंकुकर्णोविभीषणः ॥ यदृच्छयातानपश्यत्पांडुपुत्रा
न्महारथान्॥ ४ ॥ विरूपरूपःपिंगाक्षःकरालोघोरदर्शनः ॥ पिशितेप्सुःक्षुधार्तश्चतानपश्यद्यदृच्छया ॥ ५ ॥ ऊर्ध्वांगुलिःसकंडूयन्धुन्वन्रूक्षान्शिरोरुहान्॥
जृंभमाणोमहावक्त्रःपुनःपुनरवेक्ष्यच ॥ ६ ॥ हृष्टोमानुषमांसस्यमहाकायोमहाबलः ॥ आघ्रायमानुषंगंधंभगिनीमिदमब्रवीत्॥ ७ ॥ उपपन्नश्चिरस्याद्यभक्षो
ऽयंममसुप्रियः॥ स्नेहस्रवान्प्रस्रवतिजिह्वापर्यैतिमेसुखम् ॥ ८ ॥ अष्टौदंष्ट्राःसुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः ॥ देहेषुमज्जयिष्यामिस्निग्धेषुपिशितेषुच ॥ ९ ॥
आक्रम्यमानुषंकंठमाच्छिद्यधमनीमपि ॥ उष्णंनवंप्रपास्यामिफेनिलंरुधिरंबहु ॥ १० ॥ गच्छजानीहिकेत्वेतेशेरतेवनमाश्रिताः ॥ मानुषोबलवान्गंधोघ्रा
णंतर्पयतीवमे॥ ११ ॥ हत्वैतान्मानुषान्सर्वानानयस्वममांतिकम्॥ अस्मद्विषयसुप्तेभ्योनैतेभ्योभयमस्तिते ॥ १२ ॥ एषामुत्कृत्यमांसानिमानुषाणांयथेष्टतः॥
भक्षयिष्यावसहितौकुरुपूर्णंवचोमम ॥ १३ ॥ भक्षयित्वाचमांसानिमानुषाणांप्रकामतः॥ नृत्यावसहितावावांदत्ततालावनेकशः॥ १४ ॥ एवमुक्ताहिडिंबा
तुहिडिंबेनतदावने ॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणेवराक्षसी ॥ १५ ॥ जगामतत्रयत्रस्मपांडवाभरतर्षभ ॥ ददर्शतत्रसागत्वापांडवान्पृथयासह ॥ शयाना
न्भीमसेनंचजाग्रतंत्वपराजितम्॥ १६ ॥ दृष्ट्वैवभीमसेनंसाशालपोतमिवोद्गतम्॥ राक्षसीकामयामासरूपेणाप्रतिमंभुवि ॥ १७ ॥ अयंश्यामोमहाबाहुःसिंह
स्कंधोमहाद्युतिः॥ कंबुग्रीवःपुष्कराक्षोभर्तायुक्तोभवेन्मम ॥ १८ ॥ नाहंभ्रातृवचोजातुकुर्यांक्रूरोपसंहितम्॥ पतिस्नेहोऽतिबलवान्नतथाभ्रातृसौहृदम्॥ १९॥
मुहूर्तमेवतृप्तिश्चभवेद्भ्रातुर्ममैवच ॥ हतैरेतैरहत्वातुमोदिष्येशाश्वतीःसमाः॥ २० ॥ साकामरूपिणीरूपंकृत्वामानुषमुत्तमम्॥ उपतस्थेमहाबाहुंभीमसेनंशनैःश
नैः॥ २१ ॥ लज्जमानेवललनादिव्याभरणभूषिता ॥ स्मितपूर्वमिदंवाक्यंभीमसेनमथाब्रवीत्॥ २२ ॥ कुतस्त्वमसिसंप्राप्तःकश्चासिपुरुषर्षभ ॥ कइमेशेरतेचे
हपुरुषादेवरूपिणः ॥ २३ ॥ केयंवैबृहतीश्यामासुकुमारीतवानघ ॥ शेतेवनमिदंप्राप्यविश्वस्तास्वगृहेयथा ॥ २४ ॥ नेदंजानातिगहनंवनंराक्षससेवितम्॥ वस
तिह्यत्रपापात्माहिडिंबोनामराक्षसः॥ २५॥

तमिवशालांकुरमिव ॥ १७ ॥ श्यामस्तरुणः अग्रेनवहेमाभमितिवक्ष्यमाणत्वात्॥ १८ ॥ क्रूरोपसंहितंहिंसायुक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

बिभक्षयिषताभक्षयितुमिच्छता ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः

तेनाहंप्रेषिताभ्रात्रादुष्टभावेनरक्षसा ॥ बिभक्षयिषतामांसंयुष्माकममरोपमाः ॥ २६ ॥ साऽहंत्वामभिसंप्रेक्ष्यदेवगर्भसमप्रभम् ॥ नान्यंभर्तारमिच्छामिसत्य
मेतद्ब्रवीमिते ॥ २७ ॥ एतद्विज्ञायधर्मज्ञयुक्तंमयिसमाचर ॥ कामोपहतचित्तांगींभजमानांभजस्वमाम् ॥ २८ ॥ त्रास्यामित्वांमहाबाहोराक्षसात्पुरुषादकात् ॥
वत्स्यावोगिरिदुर्गेषुभर्ताभवममानघ ॥ २९ ॥ अंतरिक्षचरीह्यस्मिकामतोविचरामिच ॥ अतुलामाप्नुहिप्रीतिंतत्रतत्रमयासह ॥ ३० ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥
मातरंभ्रातरंज्येष्ठंसुखसुप्तान्कथंत्विमान् ॥ परित्यजेतकोन्वद्यप्रभवन्निहराक्षसि ॥ ३१ ॥ कोहिसुप्तानिमान्भ्रातॄन्दत्त्वाराक्षसभोजनम् ॥ मातरंचनरोगच्छे
त्कामार्तइवमद्विधः ॥ ३२ ॥ ॥ राक्षस्युवाच ॥ ॥ यत्तेप्रियंतत्करिष्येसर्वानेतान्प्रबोधय ॥ मोक्षयिष्याम्यहंकामंराक्षसात्पुरुषादकात् ॥ ३३ ॥ ॥ भीमसेनउ
वाच ॥ ॥ सुखसुप्तान्वनेभ्रातॄन्मातरंचैवराक्षसि ॥ नभयाद्बोधयिष्यामिभ्रातुस्तवदुरात्मनः ॥ ३४ ॥ नहिमेराक्षसाभीरुसोढुंशक्ताःपराक्रमम् ॥ नमनुष्यानगंध
र्वानयक्षाश्चारुलोचने ॥ ३५ ॥ गच्छवातिष्ठवाभद्रेयद्वापीच्छसितत्कुरु ॥ तंवाप्रेषयतन्वंगिभ्रातरंपुरुषादकम् ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबव
धपर्वणिभीमहिडिंबासंवादेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तांविदित्वाचिरगतांहिडिंबोराक्षसेश्वरः ॥
अवतीर्यद्रुमात्तस्मादाजगामाशुपांडवान् ॥ १ ॥ लोहिताक्षोमहाबाहुरूर्ध्वकेशोमहाननः ॥ मेघसंघातवर्ष्माचतीक्ष्णदंष्ट्रोभयानकः ॥ २ ॥ तमापतंतंदृष्ट्वैवत
थाविकृतदर्शनम् ॥ हिडिंबोवाचवित्रस्ताभीमसेनमिदंवचः ॥ ३ ॥ आपतत्येषदुष्टात्मासंक्रुद्धःपुरुषादकः ॥ साऽहंत्वांभ्रातृभिःसार्द्धंयद्ब्रवीमितथाकुरु ॥ ४ ॥ अ
हंकामगमावीररक्षोबलसमन्विता ॥ आरुहेमांममश्रोणिंनेष्यामित्वांविहायसा ॥ ५ ॥ प्रबोधयैतान्संसुप्तान्मातरंचपरंतप ॥ सर्वानेवगमिष्यामिगृहीत्वावो
विहायसा ॥ ६ ॥ ॥ भीमउवाच ॥ ॥ माभैस्त्वंपृथुसुश्रोणिनैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ अहमेनंहनिष्यामिप्रेक्षंत्यास्तेसुमध्यमे ॥ ७ ॥ नायंप्रतिबलोभीरुराक्षसाप
सदोमम ॥ सोढुंयुधिपरिस्पंदमथवासर्वराक्षसाः ॥ ८ ॥ पश्यबाहूसुवृत्तौमेहस्तिहस्तनिभाविमौ ॥ ऊरूपरिघसंकाशौसंहतंचाप्युरोमहत् ॥ ९ ॥

॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥ मेघसंघातवर्ष्माअतिकृष्णशरीरः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

विक्रमंमेयथेंद्रस्यसाऽद्यद्रक्ष्यसिशोभने ॥ मावमंस्थाःपृथुश्रोणिमत्वामामिहमानुषम् ॥ १० ॥ ॥ हिडिंबोवाच ॥ ॥ नावमन्येनरव्याघ्रत्वामहंदेवरूपिणम् ॥ दृष्टप्रभावस्तुमयामानुषेष्वेवराक्षसः ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथासंजल्पतस्तस्यभीमसेनस्यभारत ॥ वाचःशुश्रावताःक्रुद्धोराक्षसःपुरुषादकः ॥ १२ ॥ अवेक्षमाणस्तस्याश्चहिडिंबोमानुषंवपुः ॥ स्रग्दामपूरितशिखंसमग्रेंदुनिभाननम् ॥ १३ ॥ सुभ्रूनासाक्षिकेशांतंसुकुमारनखत्वचम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तंसुसूक्ष्मांबरवाससम् ॥ १४ ॥ तांतथामानुषंरूपंबिभ्रतींसुमनोहरम् ॥ पुंस्कामांशंकमानश्चचुक्रोधपुरुषादकः ॥ १५ ॥ संक्रुद्धोराक्षसस्तस्याभगिन्याःकुरुसत्तम ॥ उत्फाल्यविपुलेनेत्रेततस्तामिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ कोहिमेभोक्तुकामस्यविघ्नंचरतिदुर्मतिः ॥ नबिभेषिहिडिंबेकिंमत्कोपाद्विप्रमोहिता ॥ १७ ॥ धिक्त्वामसतिपुंस्कामेममविप्रियकारिणि ॥ पूर्वेषांराक्षसेंद्राणांसर्वेषामयशस्करि ॥ १८ ॥ यानिमानाश्रिताऽकार्षीर्विप्रियंसुमहन्मम ॥ एषतानद्यवैसर्वान्हनिष्यामित्वयासह ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाहिडिंबांसहिडिंबोलोहितेक्षणः ॥ वधायाभिपपातैनान्दंतैर्दंतानुपस्पृशन् ॥ २० ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यभीमःप्रहरतांवरः ॥ भर्त्सयामासतेजस्वीतिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनस्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंप्रहसन्निव ॥ भगिनींप्रतिसंक्रुद्धमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ किंतेहिडिंबएतैर्वासुखसुप्तैःप्रबोधितैः ॥ मामासादयदुर्बुद्धेतरसात्वंनराशन ॥ २३ ॥ मय्येवप्रहरैहित्वंनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृतेसति ॥ २४ ॥ नहीयंस्ववशाबालाकामयत्यद्यमामिह ॥ चोदितैषाह्यनंगेनशरीरांतरचारिणा ॥ २५ ॥ भगिनीतवदुर्वृत्तरक्षसांवैयशोहर ॥ त्वन्नियोगेनचैवेयंरूपंममसमीक्ष्यच ॥ २६ ॥ कामयत्यद्यमांभीरुस्तवनैषापराध्यति ॥ अनंगेनकृतेदोषेनेमांगर्हितुमर्हसि ॥ २७ ॥ मयितिष्ठतिदुष्टात्मन्नस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ संगच्छस्वमयासार्द्धमेकेनैकोनराशन ॥ २८ ॥ अहमेकोगमिष्यामित्वामद्ययमसादनम् ॥ अद्यमद्बलनिष्पिष्टंशिरोराक्षसदीर्यताम् ॥ कुंजरस्येवपादेनविनिष्पिष्टंबलीयसः ॥ २९ ॥ अद्यगात्राणितेकंकाःश्येनागोमायवस्तथा ॥ कर्षंतुभुविसंहृष्टानिहतस्यमयामृधे ॥ ३० ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वाससमितिसमासांतष्टच् तेनअकारांतःशब्दः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ गमिष्यामिगमयिष्यामि नयिष्यामीतिवापाठः ॥ २९ ॥ ३० ॥

१ आर्षत्वात्

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥४१॥४२॥ ४३ ॥ आकर्षतुःआचकर्षतुः॥४४॥४५॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशत

क्षणेनाद्यकरिष्येहमिदंवनमराक्षसम्॥पुरायद्दूषितंनित्यंत्वयाभक्षयतानरान्॥ ३१ ॥ अद्यत्वांभगिनीरक्षःकृष्यमाणंमयाऽसकृत्॥द्रक्ष्यत्यद्रिप्रतीकाशंसिंहेने
वमहाद्विपम्॥ ३२ ॥ निराबाधास्त्वयिहतेमयाराक्षसपांसन॥वनमेतच्चरिष्यंतिपुरुषावनचारिणः॥ ३३ ॥ ॥हिडिंबउवाच॥ ॥गर्जितेनवृथाकिंतेकत्थितेन
चमानुष॥कृत्वैतत्कर्मणासर्वंकत्थेथामाचिरंकृथाः॥ ३४॥बलिनंमन्यसेयच्चाप्यात्मानंसपराक्रमम्॥ज्ञास्यस्यद्यसमागम्यमयात्मानंबलाधिकम्॥ ३५॥न
तावदेतान्हिंसिष्येस्वपंत्वेतेयथासुखम्॥एषत्वामेवदुर्बुद्धेनिहन्म्यद्याप्रियंवदम्॥ ३६॥पीत्वातवासृग्गात्रेभ्यस्ततःपश्चादिमानपि॥हनिष्यामिततःपश्चादिमां
विप्रियकारिणीम्॥ ३७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाततोबाहुंप्रगृह्यपुरुषादकः॥अभ्यद्रवतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमम्॥ ३८ ॥तस्याभिद्रवतस्तूर्णं
भीमोभीमपराक्रमः॥वेगेनप्रहितंबाहुंनिजग्राहहसन्निव॥३९॥निगृह्यतंबलाद्भीमोविस्फुरंतंचकर्षह॥तस्माद्देशाद्धनूंष्यष्टौसिंहःक्षुद्रमृगंयथा॥ ४०॥ततःस
राक्षसःक्रुद्धःपांडवेनबलार्दितः॥भीमसेनंसमालिंग्यव्यनदद्भैरवंरवम्॥४१॥पुनर्भीमोबलादेनंविचकर्षमहाबलः॥ माशब्दःसुखसुप्तानांभ्रातॄणांमेभवेदिति
॥ ४२॥ अन्योन्यंतौसमासाद्यविचकर्षतुरोजसा॥हिडिंबोभीमसेनश्चविक्रमंचक्रतुःपरम्॥४३॥बभंजतुस्तदावृक्षाँल्लताश्चाकर्षतुस्तदा॥ मत्ताविवचसंरब्धौ
वारणौषष्टिहायनौ॥४४॥तयोःशब्देनमहताविबुद्धास्तेनरर्षभाः॥सहमात्राचदद्दृशुर्हिडिंबामग्रतःस्थिताम्॥४५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंब
वधपर्वणिहिडिंबयुद्धेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रबुद्धास्तेहिडिंबायारूपंदृष्ट्वातिमानुषम्॥वि
स्मिताःपुरुषव्याघ्राबभूवुःपृथयासह॥१॥ततःकुंतीसमीक्ष्यैनांविस्मितारूपसंपदा॥उवाचमधुरंवाक्यंसांत्वपूर्वमिदंशनैः॥२॥कस्यत्वंसुरगर्भाभेकावाऽसिव
रवर्णिनि॥केनकार्येणसंप्राप्ताकुतश्चागमनंतव॥ ३ ॥यदिवाऽस्यवनस्यत्वंदेवतायदिवाऽप्सराः॥आचक्ष्वममतत्सर्वंकिमर्थंचेहतिष्ठसि॥ ४॥ ॥हिडिंबोवा
च॥ ॥यदेतत्पश्यसिवनंनीलमेघनिभंमहत्॥निवासोराक्षसस्यैषहिडिंबस्यममैवच॥ ५ ॥ तस्यमांराक्षसेंद्रस्यभगिनींविद्धिभाविनि॥भ्रात्रासंप्रेषितामार्ये
त्वांसपुत्रांजिघांसितुम्॥६॥क्रूरबुद्धेरहंतस्यवचनादागतात्विह॥अद्राक्षंनवहेमाभंतवपुत्रंमहाबलम्॥७॥

तमोऽध्यायः॥ १५३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥प्रबुद्धाइति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ जिघांसितुंहंतुं स्वार्थेसन्॥ ६॥ ७॥

भावेचित्ते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यपनीतोदूरेनीतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गंतव्येसतिचिरंस्थातुंनशक्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ विभीषणंविशेषेणभयंकरं

ततोऽहंसर्वभूतानांभावेविचरताशुभे ॥ चोदितातवपुत्रस्यमन्मथेनवशानुगा ॥ ८ ॥ ततोवृतोमयाभर्तातवपुत्रोमहाबलः ॥ अपनेतुंचयतितोनचैवशक्तितोम
या ॥ ९ ॥ चिरायमाणांमांज्ञात्वाततःसपुरुषादकः ॥ स्वयमेवागतोहंतुमिमान्सर्वांस्तवात्मजान् ॥ १० ॥ सतेनममकांतेनतवपुत्रेणधीमता ॥ बलादितोविनि
ष्पिष्यव्यपनीतोमहात्मना ॥ ११ ॥ विकर्षंतौमहावेगौगर्जमानौपरस्परम् ॥ पश्यैवंयुधिविक्रांतावेतौचनरराक्षसौ ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्याःश्रु
त्वैववचनमुत्पपातयुधिष्ठिरः ॥ अर्जुनोनकुलश्चैवसहदेवश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ तौतेददृशुरासक्तौविकर्षंतौपरस्परम् ॥ कांक्षमाणौजयंचैवसिंहाविवबलोत्कटौ
॥ १४ ॥ अथान्योन्यंसमाश्लिष्यविकर्षंतौपुनःपुनः ॥ दावाग्निधूमसदृशंचक्रतुःपार्थिवंरजः ॥ १५ ॥ वसुधारेणुसंवीतौवसुधाधरसंनिभौ ॥ बभ्राजतुर्यथाशै
लौनीहारेणाभिसंवृतौ ॥ १६ ॥ राक्षसेनतदाभीमंक्लिश्यमानंनिरीक्ष्यच ॥ उवाचेदंवचःपार्थःप्रहसञ्छनकैरिव ॥ १७ ॥ भीममाभैर्महाबाहोनत्वांबुध्यामहेव
यम् ॥ समेतंभीमरूपेणरक्षसाश्रमकर्शिताः ॥ १८ ॥ साहाय्येऽस्मिन्स्थितःपार्थपातयिष्यामिराक्षसम् ॥ नकुलःसहदेवश्चमातरंगोपयिष्यतः ॥ १९ ॥ ॥ भीमउवा
च ॥ उदासीनोनिरीक्षस्वनकार्यःसंभ्रमस्त्वया ॥ नजात्वयंपुनर्जीवेन्मद्बाह्वंतरमागतः ॥ २० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ किमनेनचिरंभीमजीवतापापरक्षसा ॥
गंतव्यंनचिरंस्थातुमिहशक्यमरिंदम ॥ २१ ॥ पुरासंरज्यतेप्राचीपुरासंध्याप्रवर्तते ॥ रौद्रेमुहूर्तेरक्षांसिप्रबलानिभवंत्युत ॥ २२ ॥ त्वरस्वभीममाक्रीडजहिरक्षो
विभीषणम् ॥ पुराविकुरुतेमायांभुजयोःसारमर्पय ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अर्जुनेनैवमुक्तस्तुभीमोरोषाज्ज्वलन्निव ॥ बलमाहारयामासयद्वायोर्जगतः
क्षये ॥ २४ ॥ ततस्तस्यांबुदाभस्यभीमोरोषात्तुरक्षसः ॥ उत्क्षिप्याभ्रामयद्देहंतूर्णंशतगुणंतदा ॥ २५ ॥ ॥ भीमउवाच ॥ ॥ वृथामांसैर्वृथापुष्टोवृथावृद्धोवृथाम
तिः ॥ वृथामरणमर्हस्त्वंवृथाद्यनभविष्यसि ॥ २६ ॥ क्षेममद्यकरिष्यामियथावनमकंटकम् ॥ नपुनर्मानुषान्हत्वाभक्षयिष्यसिराक्षस ॥ २७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥
यदिवामन्यसेभारंत्वमिमंराक्षसंयुधि ॥ करोमितवसाहाय्यंशीघ्रमेषनिपात्यताम् ॥ २८ ॥

पुराप्रागेवमायांविकुरुतेरक्षोरौद्रेमुहूर्तेऽतःअस्मिन्सारंबलंअर्पयनिपातय एनंशीघ्रंजहीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ आभ्रामयत्समंताद्भ्रामितवान् ॥ २५ ॥ वृथावृद्धोदीर्घत्वंगतः वृथामरणंबाहुयुद्धेनहतस्य
स्वर्गकीर्त्योरभावात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ क्रोधोद्दीपनायार्जुनउवाच यदिवेति ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ योक्रयित्वानिबध्यउरोदेशेगृहीत्वाप्रतीपंविनाम्ययष्टिवन्मध्यदेशेभंक्त्वात्रोटयित्वापशुमारममारयत्पांडवांश्चहर्षयामासेत्यन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इ

अथवाऽप्यहमेवैनंहनिष्यामिवृकोदर ॥ कृतकर्मापरिश्रांतःसाधुतावदुपारम ॥ २९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीमसेनोऽत्यमर्षणः॥नि
ष्पिष्यैनंबलाद्भूमौपशुमारममारयत् ॥ ३० ॥ समार्यमाणोभीमेननननादविपुलंस्वनम्॥पूरयंस्तद्वनंसर्वंजलार्द्रइवदुंदुभिः ॥ ३१ ॥ बाहुभ्यांयोक्रयित्वातंबलवा
न्पांडुनंदनः॥ मध्येभंक्त्वामहाबाहुर्हर्षयामासपांडवान्॥ ३२॥ हिडिंबंनिहतंदृष्ट्वासंहृष्टास्तेतरस्विनः॥ अपूजयन्नरव्याघ्रंभीमसेनमरिंदमम्॥३३॥ अभिपूज्य
महात्मानंभीमंभीमपराक्रमम्॥ पुनरेवार्जुनोवाक्यमुवाचेदंवृकोदरम् ॥ ३४॥ नदूरंनगरंमन्येवनादस्मादहंविभो॥शीघ्रंगच्छामभद्रंतेननोविद्यात्सुयोधनः
॥ ३५॥ ततःसर्वेतथेत्युक्त्वामात्रासहमहारथाः॥प्रययुःपुरुषव्याघ्राहिडिंबाचैवराक्षसी॥ ३६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिहिडिंबव
धेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५४॥ ॥ ७॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥स्मरंतिवैरंरक्षांसिमायामाश्रित्यमोहिनीम्॥ हिडिंबेव्रजपंथानंत्वमिमं
भ्रातृसेवितम्॥ १॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥क्रुद्धोऽपिपुरुषव्याघ्रभीममास्मस्त्रियंवधीः॥शरीरगुप्त्यभ्यधिकंधर्मंगोपायपांडव ॥ २॥ वधाभिप्रायमायांतमव
धीस्त्वंमहाबलम्॥रक्षसस्तस्यभगिनीकिंनःक्रुद्धाकरिष्यति॥३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥हिडिंबातुततःकुंतीमभिवाद्यकृतांजलिः॥युधिष्ठिरंतुकौंतेयमिदंव
चनमब्रवीत्॥ ४॥आर्येजानासियद्दुःखमिहस्त्रीणामनंगजम्॥तदिदंमामनुप्राप्तंभीमसेनकृतंशुभे॥ ५॥ सोढंतत्परमंदुःखंमयाकालप्रतीक्षया ॥सोऽयमभ्या
गतःकालोभवितामेसुखोदयः॥ ६॥मयाह्युत्सृज्यसुहृदःस्वधर्मंस्वजनंतथा ॥ वृतोऽयंपुरुषव्याघ्रस्तवपुत्रःपतिःशुभे ॥ ७॥ वीरेणाऽहंतथानेनत्वयाचापियश
स्विनि॥प्रत्याख्यातानजीवामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ ८॥ तदर्हसिकृपांकर्तुंमयित्वंवरवर्णिनि ॥ मत्वामूढेतितन्मांत्वंभक्तावाऽनुगतेतिवा ॥ ९ ॥ भर्त्राऽनेनमहा
भागेसंयोजयसुतेनह ॥ तमुपादायगच्छेयंयथेष्टंदेवरूपिणम् ॥ पुनश्चैवानयिष्यामिविस्रंभंकुरुमेशुभे॥ १०॥ अहंहिमनसाध्यातासर्वान्नेष्यामिवःसदा॥वृ
जिनात्तारयिष्यामिदुर्गेषुविषमेषुच॥ ११॥पृष्ठेनवोवहिष्यामिशीघ्रंगतिमभीप्सतः॥यूयंप्रसादंकुरुतभीमसेनोभजेतमाम्॥ १२॥

तिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ स्मरंतीति भ्रातृसेवितंपंथानंमृत्युं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अभिवाद्यआर्येइ
त्याभाष्य चौरादिकस्यवदेरूपं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वहिष्यामिप्रापयिष्यामि आर्षइट् प्रवक्ष्यामीतिपाठेपिवहेरेवरूपं गतिंगम्यंदेशं ॥ १२ ॥

आवृत्यांगीकृत्य ॥ १३ ॥ व्यसनंबाधकं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शंकुकर्णंतीक्ष्णाग्रस्तब्धकर्णं

आपदस्तरणेप्राणान्धारयेद्येनतेनवा ॥ सर्वमावृत्यकर्तव्यंतंधर्ममनुवर्तता ॥ १३ ॥ आपत्सुयोधारयतिधर्मंधर्मविदुत्तमः ॥ व्यसनंह्येवधर्मस्यधर्मिणामाप
दुच्यते ॥ १४ ॥ पुण्यंप्राणान्धारयतिपुण्यंप्राणदमुच्यते ॥ येनयेनाचरेद्धर्मंतस्मिन्गर्हानविद्यते ॥ १५ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥एवमेतद्यथात्थत्वंहिडिंबेना
त्रसंशयः ॥ स्थातव्यंतुत्वयासत्येयथाब्रूयांसुमध्यमे ॥ १६ ॥ स्नातंकृताह्निकंभद्रेकृतकौतुकमंगलम् ॥ भीमसेनंभजेथास्त्वंप्रागस्तगमनाद्रवेः ॥ १७ ॥ अहःसुवि
हरानेनयथाकामंमनोजवा ॥ अयंत्वानयितव्यस्तेभीमसेनःसदानिशि ॥ १८ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥तथेतितत्प्रतिज्ञायभीमसेनोऽब्रवीदिदम् ॥ शृणुराक्ष
सिसत्येनसमयंतेवदाम्यहम् ॥ १९ ॥ यावत्कालेनभवतिपुत्रस्योत्पादनंशुभे ॥ तावत्कालंगमिष्यामित्वयासहसुमध्यमे ॥ २० ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥तथे
तितत्प्रतिज्ञायहिडिंबाराक्षसीतदा ॥ भीमसेनमुपादायसोर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ २१ ॥ शैलशृंगेषुरम्येषुदेवतायतनेषुच ॥ मृगपक्षिविघुष्टेषुरमणीयेषुसर्वदा ॥ २२ ॥
कृत्वाचरूपंपरमंसर्वाभरणभूषिता ॥ संजल्पंतीसुमधुरंरमयामासपांडवम् ॥ २३ ॥ तथैववनदुर्गेषुपुष्पितद्रुमवल्लिषु ॥ सरःसुरमणीयेषुपद्मोत्पलयुतेषुच ॥ २४ ॥
नदीद्वीपप्रदेशेषुवैदूर्यसिकतासुच ॥ सुतीर्थवनतोयासुतथागिरिनदीषुच ॥ २५ ॥ काननेषुविचित्रेषुपुष्पितद्रुमवल्लिषु ॥ हिमवद्गिरिकुंजेषुगुहासुविविधासुच
॥ २६ ॥ प्रफुल्लशतपत्रेषुसरःस्वमलवारिषु ॥ सागरस्यप्रदेशेषुमणिहेमचितेषुच ॥ २७ ॥ पल्वलेषुचरम्येषुमहाशालवनेषुच ॥ देवारण्येषुपुण्येषुतथापर्वतसानु
षु ॥ २८ ॥ गुह्यकानांनिवासेषुतापसायतनेषुच ॥ सर्वर्तुफलरम्येषुमानसेषुसरःसुच ॥ २९ ॥ बिभ्रतीपरमंरूपंरमयामासपांडवम् ॥ रमयंतीतथाभीमंतत्रतत्र
मनोजवा ॥ ३० ॥ प्रजज्ञेराक्षसीपुत्रंभीमसेनान्महाबलम् ॥ विरूपाक्षंमहावक्त्रंशंकुकर्णंविभीषणम् ॥ ३१ ॥ भीमनादंसुताम्रोष्ठंतीक्ष्णदंष्ट्रंमहाबलम् ॥ महेष्वा
संमहावीर्यंमहासत्त्वंमहाभुजम् ॥ ३२ ॥ महाजवंमहाकायंमहामायमरिंदमम् ॥ दीर्घघोणंमहोरस्कंविकटोद्बद्धपिंडिकम् ॥ ३३ ॥ अमानुषंमानुषजंभीमवेगं
महाबलम् ॥ यःपिशाचानतीत्यान्यान्बभूवातीवराक्षसान् ॥ ३४ ॥ बालोपियौवनंप्राप्तोमानुषेषुविशांपते ॥ सर्वास्त्रेषुपरंवीरःप्रकर्षमगमद्बली ॥ ३५ ॥ सद्योहिग
र्भान्राक्षस्योलभंतेप्रसवंतिच ॥ कामरूपधराश्चैवभवंतिबहुरूपिकाः ॥ ३६ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ दीर्घघोणंदीर्घनासिकं विकटेवक्रेउद्बद्धेउच्चेपिंडिकेजानुगुल्फांतरे पाश्चात्यप्रदेशःपिंडिका तेद्वेयस्यतंविकटोद्बद्धपिंडिकं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

विकचःकेशहीनः ॥ ३७ ॥ घटइति घटसादृश्याद्घटःशिरः घटःसमाधिभंदेनाशिरःकूटकटेषुचेतिमेदिनी हस्पष्टंअस्यपुत्रस्यउत्कचःविकेशोयतस्ततोघटःउत्कचोयस्येतियोगाद्घटोत्कचइतिनामाब्रवीत्
॥ ३८ ॥ आत्मनित्यःस्ववशः ॥ ३९ ॥ संवाससमयःसहवासकालः जीर्णोतीतः पुत्रोत्पत्तिपर्यंतमेवतस्यकृतत्वात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ समयमेवाह कृत्येति ॥ ४५ ॥ घटोत्कचोत्प

प्रणम्यविकचःपादावगृह्णात्सपितुस्तदा ॥ मातुश्चपरमेष्वासस्तौचनामास्यचक्रतुः ॥ ३७ ॥ घटोहास्योत्कचइतिमातातंप्रत्यभाषत ॥ अब्रवीत्तेननामास्यघटो
त्कचइतिस्मह ॥ ३८ ॥ अनुरक्तश्चतानासीत्पांडवान्सघटोत्कचः ॥ तेषांचदयितोनित्यमात्मनित्योबभूवह ॥ ३९ ॥ संवाससमयोजीर्णइत्याभाष्यततस्तुतान् ॥
हिडिंबासमयंकृत्वास्वांगतिंप्रत्यपद्यत ॥ ४० ॥ घटोत्कचोमहाकायःपांडवान्पृथयासह ॥ अभिवाद्ययथान्यायमब्रवीच्चप्रभाष्यताम् ॥ ४१ ॥ किंकरोम्यहमार्या
णांनिःशंकंवदतानघाः ॥ तंब्रुवंतंभैमसेनिंकुंतीवचनमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ त्वंकुरूणांकुलेजातःसाक्षाद्भीमसमोह्यसि ॥ ज्येष्ठःपुत्रोसिपंचानांसाहाय्यंकुरुपुत्रक ॥
॥ ४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पृथयाप्येवमुक्तस्तुप्रणम्यैववचोऽब्रवीत् ॥ यथाहिरावणोलोकेइंद्रजिच्चमहाबलः ॥ वर्ष्मवीर्यसमोलोकेविशिष्टश्चाभवं
नृषु ॥ ४४ ॥ कृत्यकालउपस्थास्येपितृनितिघटोत्कचः ॥ आमंत्र्यरक्षसांश्रेष्ठःप्रतस्थेचोत्तरांदिशम् ॥ ४५ ॥ सहिसृष्टोमघवताशक्तिहेतोर्महात्मना ॥ कर्णस्याप्रति
वीर्यस्यप्रतियोद्धामहारथः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंबवधपर्वणिघटोत्कचोत्पत्तौपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥छ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेवनेनवनंगत्वाघ्नंतोमृगगणान्बहून् ॥ अपक्रम्यययूराजंस्त्वरमाणामहारथाः ॥ १ ॥ मत्स्यांस्त्रिगर्तान्पंचालान्कीचकानंतरेणच ॥
रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाःसरांसिच ॥ २ ॥ जटाःकृत्वात्मनःसर्वेवल्कलाजिनवाससः ॥ सहकुंत्यामहात्मानोबिभ्रतस्तापसंवपुः ॥ ३ ॥ क्वचिद्वहंतोजननीं
त्वरमाणामहारथाः ॥ क्वचिच्छंदेनगच्छंतस्तेजग्मुःप्रसभंपुनः ॥ ४ ॥ ब्राह्मंवेदमधीयानावेदांगानिचसर्वशः ॥ नीतिशास्त्रंचसर्वज्ञाददृशुस्तेपितामहम् ॥ ५ ॥ तेऽभि
वाद्यमहात्मानंकृष्णद्वैपायनंतदा ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेसहमात्रापरंतपाः ॥ ६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ मयेदंव्यसनंपूर्वंविदितंभरतर्षभाः ॥ यथातुतैरधर्मेण
धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ७ ॥ तद्विदित्वाऽस्मिसंप्राप्तश्चिकीर्षुःपरमंहितम् ॥ नविषादोऽत्रकर्तव्यःसर्वमेतत्सुखायवः ॥ ८ ॥ समास्तेचैवमेसर्वेयूयंचैवनसंशयः ॥ दीन
तोबालतश्चैवस्नेहंकुर्वंतिमानवाः ॥ तस्मादभ्यधिकःस्नेहोयुष्मासुममसांप्रतम् ॥ ९ ॥

त्तिप्रयोजनमाह सहीति ॥ ४६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेइति वनेनवनंवनाद्वनं ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ब्राह्मंवेदंब्रह्मप्रतिपादकमुपनिषद्भागंब्राह्मणयोग्यंवा पितामहंव्यासं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ एकचक्रामभिगतः तैःसहेतिशेषः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

स्नेहपूर्वंचिकीर्षामिहितंवस्तन्निबोधत ॥ इदंनगरमभ्याशेरमणीयंनिरामयम् ॥ वसतेहप्रतिच्छन्नाममागमनकांक्षिणः ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवं
सतान्समाश्वास्यव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ एकचक्रामभिगतःकुंतीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ११ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ जीवत्पुत्रिसुतस्तेयंधर्मनित्योयुधिष्ठिरः ॥ धर्मे
णपृथिवींजित्वामहात्मापुरुषर्षभः ॥ पृथिव्यांपार्थिवान्सर्वान्प्रशासिष्यतिधर्मराट् ॥ १२ ॥ पृथिवीमखिलांजित्वासर्वांसागरमेखलाम् ॥ भीमसेनार्जुनबलाद्भो
क्ष्यतेनात्रसंशयः ॥ १३ ॥ पुत्रास्तवचमाद्र्याश्चसर्वएवमहारथाः ॥ स्वराष्ट्रेविहरिष्यंतिसुखंसुमनसःसदा ॥ १४ ॥ यक्ष्यंतिचनरव्याघ्रानिर्जित्यपृथिवीमिमाम् ॥
राजसूयाश्वमेधाद्यैःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ १५ ॥ अनुगृह्यसुहृद्वर्गंभोगैश्वर्यसुखेनच ॥ पितृपैतामहंराज्यमिमेभोक्ष्यंतितेसुताः ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवमुक्त्वानिवेश्यैनान्ब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ अब्रवीत्पांडवश्रेष्ठमृषिर्द्वैपायनस्तदा ॥ १७ ॥ इहमासंप्रतीक्ष्यध्वमागमिष्याम्यहंपुनः ॥ देशकालौविदित्वैवलप्स्य
ध्वंपरमांमुदम् ॥ १८ ॥ सतैःप्रांजलिभिःसर्वैस्तथेत्युक्तोनराधिप ॥ जगामभगवान्व्यासोयथागतमृषिःप्रभुः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहिडिंब
वधपर्वणिएकचक्राप्रवेशेव्यासदर्शनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ समाप्तंचहिडिंबवधपर्व ॥ ॥ अथबकवधपर्व ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एकचक्रांगतास्तेतुकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ अतऊर्ध्वंद्विजश्रेष्ठकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एकचक्रांगतास्तेतु
कुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ऊषुर्नातिचिरंकालंब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २ ॥ रमणीयानिपश्यंतोवनानिविविधानिच ॥ पार्थिवानपिचोद्देशान्सरितश्चसरांसिच ॥ ३ ॥
चेरुर्भैक्षंतदातेतुसर्वएवविशांपते ॥ बभूवुर्नागराणांचस्वैर्गुणैःप्रियदर्शनाः ॥ ४ ॥ निवेदयंतिस्मतदाकुंत्याभैक्षंसदानिशि ॥ तयाविभक्तान्भागांस्तेभुंजतेस्म
पृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ अर्धंतेभुंजतेवीराःसहमात्रापरंतपाः ॥ अर्धंसर्वस्यभैक्षस्यभीमोभुंक्तेमहाबलः ॥ ६ ॥ तथातुतेषांवसतांतस्मिन्राष्ट्रेमहात्मनाम् ॥ अतिचक्रा
मसुमहान्कालोऽथभरतर्षभ ॥ ७ ॥ ततःकदाचिद्भैक्षायगतास्तेपुरुषर्षभाः ॥ संगत्याभीमसेनस्तुतत्रास्तेपृथयासह ॥ ८ ॥ अथार्तिजंमहाशब्दंब्राह्मणस्यनिवेश
ने ॥ भृशमुत्पतितंघोरंकुंतीशुश्रावभारत ॥ ९ ॥

एकचक्रामिति ॥ १ ॥ २ ॥ पार्थिवान्पृथिवीसंबंधिनः ॥ ३ ॥ भैक्षंभिक्षालब्धमन्नंचेरुर्भक्षितवंतः आपदिक्षत्रियस्यापितदौचित्यात् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

परिदेवयतःविविधंलालप्यमानान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गृहेसुखमुषिताः दुर्वासःप्रभृतयइव ॥ १३ ॥ कृतमुपकृतंननश्यतिप्रत्युपकारंविनानावसीदति एतावानेवपुरुषोनचान्यः ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥

रोरूयमाणांस्तान्दृष्ट्वापरिदेवयतश्चसा ॥ कारुण्यात्साधुभावाच्चकुंतीराजन्नचक्षमे ॥ १० ॥ मथ्यमानेवदुःखेनहृदयेनपृथातदा ॥ उवाचभीमंकल्याणीरू
पान्वितमिदंवचः ॥ ११ ॥ वसामसुसुखंपुत्रब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ अज्ञाताधार्तराष्ट्रस्यसत्कृतावीतमन्यवः ॥ १२ ॥ साचिंतयेसदापुत्रब्राह्मणस्यास्यकिन्वहम् ॥
प्रियंकुर्यामितिगृहेयत्कुर्युरुषिताःसुखम् ॥ १३ ॥ एतावान्पुरुषस्तातकृतंयस्मिन्ननश्यति ॥ यावच्चकुर्यादन्योऽस्यकुर्यादभ्यधिकंततः ॥ १४ ॥ तदिदंब्राह्मणस्या
स्यदुःखमापतितंध्रुवम् ॥ तत्रास्ययदिसाहाय्यंकुर्यामुपकृतंभवेत् ॥ १५ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ ज्ञायतामस्ययद्दुःखंयतश्चैवसमुत्थितम् ॥ विदित्वाव्यवसिष्या
मियद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतौकथयंतौचभूयःशुश्रुवतुःस्वनम् ॥ आर्तिजंतस्यविप्रस्यसभार्यस्यविशांपते ॥ १७ ॥ अंतःपुरंत
तस्तस्यब्राह्मणस्यमहात्मनः ॥ विवेशत्वरिताकुंतीबद्धवत्सेवसौरभी ॥ १८ ॥ ततस्तंब्राह्मणंतत्रभार्ययाचसुतेनच ॥ दुहित्राचैवसहितंददर्शावनताननम् ॥ १९ ॥
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ धिगिदंजीवितंलोकेगतसारमनर्थकम् ॥ दुःखमूलंपराधीनंभृशमप्रियभागिच ॥ २० ॥ जीवितेपरमंदुःखंजीवितेपरमोज्वरः ॥ जीवितेव
र्तमानस्यदुःखानामागमोध्रुवः ॥ २१ ॥ आत्माह्येकोहिधर्मार्थौकामंचैवनिषेवते ॥ एतैश्चविप्रयोगोऽपिदुःखंपरमनंतकम् ॥ २२ ॥ आहुःकेचित्परंमोक्षंसचना
स्तिकथंचन ॥ अर्थप्राप्तौतुनरकःकृत्स्नएवोपपद्यते ॥ २३ ॥ अर्थेप्सुतापरंदुःखमर्थप्राप्तौततोऽधिकम् ॥ जातस्नेहस्यचार्थेषुविप्रयोगेमहत्तरम् ॥ २४ ॥ नहियोगंप्र
पश्यामियेनमुच्येयमापदः ॥ पुत्रदारेणवासार्धंप्राद्रवेयमनामयम् ॥ २५ ॥ यतितंवैमयापूर्वंवेत्थब्राह्मणितत्तथा ॥ क्षेमंयतस्ततोगंतुंत्वयातुममनश्रुतम् ॥ २६ ॥
इहजाताविवृद्धाऽस्मिपिताचापिममेतिवै ॥ उक्तवत्यसिदुर्मेधेयाच्यमानामयाऽसकृत् ॥ २७ ॥ स्वर्गतोऽपिपितावृद्धस्तथामाताचिरंतव ॥ बांधवाभूतपूर्वाश्चत
त्रवासेतुकारतिः ॥ २८ ॥ सोऽयंतेबंधुकामायाअशृण्वंत्यावचोमम ॥ बंधुप्रणाशःसंप्राप्तोभृशंदुःखकरोमम ॥ २९ ॥ अथवामद्विनाशोयंनहिशक्ष्यामिकंचन ॥
परित्यक्तुमहंबंधुंस्वयंजीवन्नृशंसवत् ॥ ३० ॥ सहधर्मचरींदांतांनित्यंमातृसमांमम ॥ सखायंविहितांदेवैर्नित्यंपरमिकांगतिम् ॥ ३१ ॥

॥ १७ ॥ सौरभीकामधेनुसंततिर्गौः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ योगमुपायं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ भूतपूर्वाःपूर्वंभूताः नष्टाइत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मातृसमांआदि
भूमिसमां गोसमांवा मातागौर्यादिजननीगोब्रह्माण्यादिभूमिष्वितिमेदिनी ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै०भा०सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५७॥ ॥७॥ ॥ नेति वैद्यस्यविद्यावतः ॥ १ ॥२॥

पित्रामात्राचविहितांसदागार्हस्थ्यभागिनीम् ॥ वरयित्वायथान्यायंमंत्रवत्परिणीयच ॥ ३२ ॥ कुलीनांशीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ॥ त्वामहंजीवितस्यार्थे
साध्वीमनपकारिणीम् ॥ ३३ ॥ परित्यक्तुंनशक्ष्यामिभार्यांनित्यमनुव्रताम् ॥ कुतएवपरित्यक्तुंसुतंशक्ष्याम्यहंस्वयम् ॥ ३४ ॥ बालामप्राप्तवयसमजातव्यंजनाकृ
तिम् ॥ भर्तुरर्थायनिक्षिप्तांन्यासंधात्रामहात्मना ॥ ३५ ॥ ययादौहित्रजाँल्लोकानाशंसेपितृभिःसह ॥ स्वयमुत्पाद्यतांबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे ॥ ३६ ॥ मन्यंतेकेचिद
धिकंस्नेहंपुत्रेपितुर्नराः ॥ कन्यायांकेचिदपरेममतुल्यावुभौस्मृतौ ॥ ३७ ॥ यस्यांलोकाःप्रसूतिश्चस्थितानित्यमथोसुखम् ॥ अपापांतामहंबालांकथमुत्स्रष्टुमुत्सहे
॥ ३८ ॥ आत्मानमपिचोत्सृज्यतप्स्यामिपरलोकगः ॥ त्यक्ताह्येतेमयाव्यक्तंनेहशक्ष्यंतिजीवितुम् ॥ ३९ ॥ एषांचान्यतमत्यागोनृशंसोगर्हितोबुधैः ॥ आत्म
त्यागेकृतेचेमेमरिष्यंतिमयाविना ॥ ४० ॥ सकृच्छ्रामहमापन्नोनशक्तस्तर्तुमापदम् ॥ अहोधिक्कांगतिंत्वद्यगमिष्यामिसबांधवः ॥ सर्वैःसहमृतंश्रेयोनचमेजीवि
तंक्षमम् ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणचिंतायांसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
॥ ब्राह्मण्युउवाच ॥ ॥ नसंतापस्त्वयाकार्यःप्राकृतेनेवकर्हिचित् ॥ नहिसंतापकालोयंवैद्यस्यतवविद्यते ॥ १ ॥ अवश्यंनिधनंसर्वैर्गंतव्यमिहमानवैः ॥ अवश्य
भाविन्यर्थेवैसंतापोनेहविद्यते ॥ २ ॥ भार्यापुत्रोऽथदुहितासर्वमात्मार्थमिष्यते ॥ व्यथांजहिसुबुद्ध्यात्वंस्वयंयास्यामितत्रच ॥ ३ ॥ एतद्धिपरमंनार्याःकार्यंलो
केसनातनम् ॥ प्राणानपिपरित्यज्ययद्भर्तुर्हितमाचरेत् ॥ ४ ॥ तच्चतत्रकृतंकर्मतवापीदंसुखावहम् ॥ भवत्यमुत्रचाक्षय्यंलोकेऽस्मिंश्चयशस्करम् ॥ ५ ॥ एषचैवगुरु
र्धर्मोयंप्रवक्ष्याम्यहंतव ॥ अर्थश्चतवधर्मश्चभूयानत्रप्रदृश्यते ॥ ६ ॥ यदर्थमिष्यतेभार्याप्राप्तःसोऽर्थस्त्वयामयि ॥ कन्याचैकाकुमारश्चकृताहमनृणात्वया ॥ ७ ॥
समर्थःपोषणेचासिसुतयोरक्षणेतथा ॥ नत्वहंसुतयोःशक्तातथारक्षणपोषणे ॥ ८ ॥ ममहित्वद्विहीनायाःसर्वप्राणधनेश्वर ॥ कथंस्यातांसुतौबालौभरेयंचक
थंत्वहम् ॥ ९ ॥ कथंहिविधवानाथाबालपुत्राविनात्वया ॥ मिथुनंजीवयिष्यामिस्थितासाधुगतेपथि ॥ १० ॥ अहंकृतावलिप्तैश्चप्रार्थ्यमानामिमांसुताम् ॥ अयु
क्तैस्तवसंबंधेकथंशक्ष्यामिरक्षितुम् ॥ ११ ॥

॥ २ ॥ ४ ॥ तत्रभर्तृहितनिमित्तं तच्चप्राणत्यागरूपंकर्म ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अहंकृताःगर्विताः अवलिप्ताःकलंकिताः अवलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेदूषणेपिचेतिमेदिनी ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ मार्गेसत्कुलसंबंधरूपे ॥ १४ ॥ गुणान्विद्यादीन् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ध्वांक्षाःकाकाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पराव्युष्टिर्महद्भाग्यं व्युष्टिःफलेसमृद्धौस्त्रीतिमेदिनी ॥ २२ ॥

उत्सृष्टमामिषंभूमौप्रार्थयंतियथाखगाः ॥ प्रार्थयंतिजनाःसर्वेपतिहीनांतथास्त्रियम्॥ १२ ॥ साऽहंविचाल्यमानावैप्रार्थ्यमानादुरात्मभिः॥ स्थातुंपथिनशक्ष्यामिसज्जनेष्टेद्विजोत्तम ॥ १३॥ कथंतवकुलस्यैकामिमांबालामनागसम्॥ पितृपैतामहेमार्गेनियोक्तुमहमुत्सहे ॥ १४ ॥ कथंशक्ष्यामिबालेऽस्मिन्गुणानाधातुमीप्सितान्॥ अनाथेसर्वतोलुप्तेयथात्वंधर्मदर्शिवान् ॥ १५॥ इमामपिचतेबालामनाथांपरिभूयमाम्॥ अनर्हाःप्रार्थयिष्यंतिशूद्रावेदश्रुतिंयथा॥ १६॥ तांचेदहंनदित्सेयंत्वद्गुणैरुपबृंहिताम्॥ प्रमथ्यैनांहरेयुस्तेहविर्ध्वांक्षाइवाध्वरात् ॥ १७ ॥ संप्रेक्षमाणापुत्रंतेनानुरूपमिवात्मनः॥ अनर्हवशमापन्नामिमांचापिसुतांतव ॥ १८॥ अवज्ञाताचलोकेषुतथात्मानमजानती॥ अवलिप्तैर्नरैर्ब्रह्मन्मरिष्यामिनसंशयः ॥ १९ ॥ तौचहीनौमयाबालौत्वयाचैवतथात्मजौ ॥ विनश्येतांनसंदेहोमत्स्याविवजलक्षये ॥ २० ॥ त्रितयंसर्वथाप्येवंविनशिष्यत्यसंशयम्॥ त्वयाविहीनंतस्मात्त्वंमांपरित्यक्तुमर्हसि॥ २१ ॥ व्युष्टिरेषापरास्त्रीणांपूर्वंभर्तुःपरांगतिम्॥ गंतुंब्रह्मन्सपुत्राणामितिधर्मविदोविदुः॥ २२॥ परित्यक्तःसुतश्चायंदुहितेयंतथामया ॥ बांधवाश्चपरित्यक्तास्त्वदर्थंजीवितंचमे ॥ २३॥ यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्चविविधैस्तथा॥ विशिष्यतेस्त्रियाभर्तुर्नित्यंप्रियहितेस्थितिः॥ २४ ॥ तदिदंयच्चिकीर्षामिधर्मंपरमसंमतम्॥ इष्टंचैवहितंचैवतवचैवकुलस्यच ॥ २५॥ इष्टानिचाप्यपत्यानिद्रव्याणिसुहृदःप्रियाः॥ आपद्धर्मप्रमोक्षायभार्याचापिसतांमतम्॥ २६ ॥ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि॥ आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि ॥ २७ ॥ दृष्टादृष्टफलार्थंहिभार्यापुत्रोधनंगृहम्॥ सर्वमेतद्विधातव्यंबुधानामेषनिश्चयः॥ २८॥ एकतोवाकुलंकृत्स्नमात्मावाकुलवर्धनः॥ नसमंसर्वमेवेतिबुधानामेषनिश्चयः॥ २९ ॥ सकुरुष्वमयाकार्यंतारयात्मानमात्मना॥ अनुजानीहिमामार्यसुतौमेपरिपालय ॥ ३० ॥ अवध्यांस्त्रियमित्याहुर्धर्मज्ञाधर्मनिश्चये ॥ धर्मज्ञान्राक्षसानाहुर्नहन्यात्सचमामपि ॥ ३१ ॥ निःसंशयंवधःपुंसांस्त्रीणांसंशयितोवधः॥ अतोमामेवधर्मज्ञप्रस्थापयितुमर्हसि॥ ३२ ॥ भुक्तंप्रियाण्यवाप्तानिधर्मश्चचरितोमहान्॥ त्वत्प्रसूतिःप्रियाप्राप्तानमांतप्स्यत्यजीवितम्॥ ३३ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ फलार्थंविधातव्यमितिसंबंधः॥ २८ ॥ आत्मनासमंसर्वंनेतिएषबुधानांनिश्चयः॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्वत्त्वत्तः प्रसूतिःसंततिः अजीवितंमरणं ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पूर्वस्यलंघनेतंविनाभर्त्रंतरकरणे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तयोरिति ॥ १ ॥

जातपुत्राचवृद्धाचप्रियकामाचतेसदा ॥ समीक्ष्यैतदहंसर्वंव्यवसायंकरोम्यतः ॥ ३४ ॥ उत्सृज्यापिहिमामार्यप्राप्स्यस्यन्यामपिस्त्रियम् ॥ ततःप्रतिष्ठितोधर्मोभ
विष्यतिपुनस्तव ॥ ३५ ॥ नचाप्यधर्मःकल्याणबहुपत्नीकृतांनृणाम् ॥ स्त्रीणामधर्मःसुमहान्भर्तुःपूर्वस्यलंघने ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वंसमीक्ष्यत्वमात्मत्यागंचगर्हितम् ॥
आत्मानंतारयाद्याशुकुलंचेमौचदारकौ ॥ ३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तयाभर्तातांसमालिंग्यभारत ॥ मुमोचबाष्पंशनकैःसभार्योभृशदुःखि
तः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणीवाक्येअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
तयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रंनिशम्यतु ॥ ततोदुःखपरीतांगीकन्यातावभ्यभाषत ॥ १ ॥ किमेवंभृशदुःखार्त्तौरोरूयेतामनाथवत् ॥ ममापिश्रूयतांवाक्यंश्रुत्वा
चक्रियतांक्षमम् ॥ २ ॥ धर्मतोऽहंपरित्याज्यायुवयोर्नात्रसंशयः ॥ त्यक्तव्यांमांपरित्यज्यत्राहिसर्वंमयैकया ॥ ३ ॥ इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यंतारयिष्यतिमामिति ॥ अ
स्मिन्नुपस्थितेकालेतरध्वंप्लववन्मया ॥ ४ ॥ इहवातारयेद्दुर्गादुतवाप्रेत्यभारत ॥ सर्वथातारयेत्पुत्रःपुत्रइत्युच्यतेबुधैः ॥ ५ ॥ आकांक्षंतेचदौहित्रान्मयिनित्यंपि
तामहाः ॥ तत्स्वयंवैपरित्रास्येरक्षंतीजीवितंपितुः ॥ ६ ॥ भ्राताचममबालोऽयंगतेलोकममुंत्वयि ॥ अचिरेणैवकालेनविनश्येतनसंशयः ॥ ७ ॥ तातेपिहिगतेस्व
र्गंविनष्टेचममानुजे ॥ पिंडःपितॄणांव्युच्छिद्येत्तत्तेषांविप्रियंभवेत् ॥ ८ ॥ पित्रात्यक्तातथामात्राभ्रात्राचाहमसंशयम् ॥ दुःखाद्दुःखतरंप्राप्यम्रियेयमतथोचिता
॥ ९ ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेमाताभ्राताचमेशिशुः ॥ संतानश्चैवपिंडश्चप्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् ॥ १० ॥ आत्मापुत्रःसखाभार्याकृच्छ्रंतुदुहिताकिल ॥ सकृच्छ्रान्मोच
यात्मानंमांचधर्मेनियोजय ॥ ११ ॥ अनाथाकृपणाबालायत्रक्वचनगामिनी ॥ भविष्यामित्वयातातविहीनाकृपणासदा ॥ १२ ॥ अथवाहंकरिष्यामिकुलस्या
स्यविमोचनम् ॥ फलसंस्थाभविष्यामिकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ १३ ॥ अथवायास्यसेतत्रत्यक्त्वामांद्विजसत्तम ॥ पीडिताऽहंभविष्यामितदवेक्षस्वमामपि ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ त्यक्तव्यांअवश्यदेयांपरित्यज्यरक्षसेदत्त्वा ॥ ३ ॥ प्लववत्नौकयेवमयातरध्वंदुःसहदुःखनदीमतिक्रामध्वं ॥ ४ ॥ पुत्रःपुन्नाम्नोनरकात्त्रायतइतियोगात्पुत्रइत्यर्थः तत्स्वयमिति दौहित्रापेक्षयासंनि
हितादुहितैवाहंतारयामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ फलसंस्थासफलमरणा ॥ १३ ॥ तत्रराक्षससमीपे ॥ १४ ॥

प्रसवार्थंवंशार्थं ॥ १५ ॥ १६ ॥ अमृतेवजीवंतीव इहलोकेकीर्तेःसत्त्वात् ॥ १७ ॥ इतःप्रदानेअस्मिन्राक्षसाहारायकन्यादानेदुर्दानत्वात्पितुर्दुर्मरणाच्चकन्यायादेवाश्चपितरश्चहितायनेतिश्रुतंयद्यपितथा पित्वयादत्तेनतोयेनतवममचहितायतेभविष्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कलंमधुरं ॥ २० ॥ हेपितःमारुदरोदनंमाकुरु एतेनबाललीलापिभाविशुभाशुभसूचिकेतिसूचितं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

तदस्मदर्थंधर्मार्थंप्रसवार्थंचसत्तम ॥ आत्मानंपरिरक्षस्वत्यक्तव्यांमांचसंत्यज ॥ १५ ॥ अवश्यकरणीयेचमात्वांकालोत्यगादयम् ॥ किंत्वतःपरमंदुःखंयद्वयं स्वर्गतेत्वयि ॥ १६ ॥ याचमानाःपरादन्नंपरिधावेमहिश्ववत् ॥ त्वयित्वरोगेनिर्मुक्तेक्लेशादस्मात्सबांधवे ॥ अमृतेवसतीलोकेभविष्यामिसुखान्विता ॥ १७ ॥ इतःप्रदानेदेवाश्चपितरश्चेतिनश्रुतम् ॥ त्वयादत्तेनतोयेनभविष्यंतिहितायवै ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंबहुविधंतस्यानिशम्यपरिदेवितम् ॥ पिता माताचसाचैवकन्याप्ररुरुदुस्त्रयः ॥ १९ ॥ ततःप्ररुदितान्सर्वान्निशम्याथसुतस्तदा ॥ उत्फुल्लनयनोबालःकलमव्यक्तमब्रवीत् ॥ २० ॥ मापितारुदमामातर्मास्व सस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ प्रहसन्निवसर्वांस्तानेकैकमनुसर्पति ॥ २१ ॥ ततःसतृणमादायप्रहृष्टःपुनरब्रवीत् ॥ अनेनाहंहनिष्यामिराक्षसंपुरुषादकम् ॥ २२ ॥ तथापि तेषांदुःखेनपरीतानांनिशम्यतत् ॥ बालस्यवाक्यमव्यक्तंहर्षःसमभवन्महान् ॥ २३ ॥ अयंकालइतिज्ञात्वाकुंतीसमुपसृत्यतान् ॥ गतासूनमृतेनेवजीवयंतीद मब्रवीत् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिब्राह्मणकन्यापुत्रवाक्येऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ कुतोमूलमिदंदुःखंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ विदित्वाप्यपकर्षेयंशक्यंचेदपकर्षितुम् ॥ १ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ उपपन्नंसतामेतद्यद्ब्रवीषित पोधने ॥ नतुदुःखमिदंशक्यंमानुषेणव्यपोहितुम् ॥ २ ॥ समीपेनगरस्यास्यबकोवसतिराक्षसः ॥ ईशोजनपदस्यास्यपुरस्यचमहाबलः ॥ ३ ॥ पुष्टोमानुषमांसेन दुर्बुद्धिःपुरुषादकः ॥ रक्षत्यसुरराण्नित्यमिमंजनपदंबली ॥ ४ ॥ नगरंचैवदेशंचरक्षोबलसमन्वितः ॥ तत्कृतेपरचक्राच्चभूतेभ्यश्चननोभयम् ॥ ५ ॥ वेतनंतस्यवि हितंशालिवाहस्यभोजनम् ॥ महिषौपुरुषश्चैकोयस्तदादायगच्छति ॥ ६ ॥ एकैकश्चापिपुरुषस्तत्प्रयच्छतिभोजनम् ॥ सवारोबहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुकरोनरैः ॥ ७ ॥ तद्विमोक्षाययेकेचिद्यतंतिपुरुषाःक्वचित् ॥ सपुत्रदारांस्तान्हत्वातद्रक्षोभक्षयत्युत ॥ ८ ॥

इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कुतइति कुतोमूलंकुतउत्थितमित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शालिवाहोविंशतिखारी परिमितशालितंडुलौदनः वाहोविंशतिखारीकइत्युक्तेः ॥ ६ ॥ वारःपर्यायागतोदिवसः ॥ ७ ॥ ८ ॥

वेत्रकीयगृहेस्थानविशेषे इतोऽदूरेराजास्स्ययमिहनगरेनयंनआस्थितः अस्यनगरस्यावेक्षांनकरोतीत्यर्थः स्वयंराक्षसंहंतुमशक्तत्वादुपायमप्यन्यद्वारानकुरुतेयतोमंदधीः ॥ ९ ॥ एतदर्हाःएतस्यदुःखस्ययो
ग्यावयं तत्रहेतुः वसामइत्यादिः विषयेदेशेनित्यवास्तव्यानित्यंवासकर्तारः नित्यमुद्विग्नाइत्यपिपठंति ॥ १० ॥ कस्यकेनहेतुना कस्यकेनपुंसावक्तव्याइतोमागच्छतेतिवक्तुंशक्याः कृष्यादिकारित्वा
भावात् अतएवच्छंदचारिणः गुणैर्देशस्यराज्ञोवा वत्स्यंतिवासंकरिष्यंति नतुनिर्बंधेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ संचयेनसमृद्ध्या अराजकेहिराष्ट्रेकृताभार्याचोरहार्यास्यात् अभार्यस्यायज्वनोधनंराजहार्यंस्यात्

वेत्रकीयगृहेराजानायंनयमिहास्थितः ॥ उपायंतंनकुरुतेयत्नादपिसमंदधीः ॥ अनामयंजनस्यास्ययेनस्यादद्यशाश्वतम् ॥ ९ ॥ एतदर्हावयंनूनंवसामोदुर्बल
स्यये ॥ विषयेनित्यवास्तव्याःकुराजानमुपाश्रिताः ॥ १० ॥ ब्राह्मणाःकस्यवक्तव्याःकस्यवाच्छंदचारिणः ॥ गुणैरेतेहिवत्स्यंतिकामगाःपक्षिणोयथा ॥ ११ ॥
राजानंप्रथमंविंदेत्ततोभार्यांततोधनम् ॥ त्रयस्यसंचयेनास्यज्ञातीन्पुत्रांश्चतारयेत् ॥ १२ ॥ विपरीतंमयाचेदंत्रयंसर्वमुपार्जितम् ॥ तदिमामापदंप्राप्यभृशंतप्या
महेवयम् ॥ १३ ॥ सोयमस्माननुप्राप्तोवारःकुलविनाशनः ॥ भोजनंपुरुषश्चैकःप्रदेयंवेतनंमया ॥ १४ ॥ नचमेविद्यतेवित्तंसंक्रेतुंपुरुषंक्वचित् ॥ सुहृज्जनंप्रदातुं
चनशक्ष्यामिकदाचन ॥ १५ ॥ गतिंचैवनपश्यामितस्मान्मोक्षायरक्षसः ॥ सोऽहंदुःखार्णवेमग्नोमहत्यसुकरेभृशम् ॥ १६ ॥ सहैवैतैर्गमिष्यामिबांधवैरद्यराक्ष
सम् ॥ ततोनःसहितान्क्षुद्रःसर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिकुंतीप्रश्नेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥
॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ नविषादस्त्वयाकार्योभयादस्मात्कथंचन ॥ उपायःपरिदृष्टोत्रतस्मान्मोक्षायरक्षसः ॥ १ ॥ एकस्तवसुतोबालःकन्याचैकातपस्विनी ॥ नचैत
योस्तथापत्यागमनंतवरोचये ॥ २ ॥ ममपंचसुताब्रह्मंस्तेषामेकोगमिष्यति ॥ त्वदर्थंबलिमादायतस्यपापस्यरक्षसः ॥ ३ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ नाहमेतत्क
रिष्यामिजीवितार्थीकथंचन ॥ ब्राह्मणस्यातिथेश्चैवस्वार्थेप्राणान्वियोजयन् ॥ ४ ॥ नत्वेतदकुलीनासुनाधर्मिष्ठासुविद्यते ॥ यद्ब्राह्मणार्थेविसृजेदात्मानमपि
चात्मजम् ॥ ५ ॥ आत्मनस्तुमयाश्रेयोबोद्धव्यमितिरोचते ॥ ब्रह्मवध्यात्मवध्यावाश्रेयानात्मवधोमम ॥ ६ ॥

॥ १२ ॥ विपरीतंकुराज्येभार्योद्वहनादुद्वाहानंतरंधनालाभाच्च ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥छ॥
नविषादइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतत्त्वदुक्तं अकुलीनास्वधर्मिष्ठास्वपिप्रजासुनविद्यतेतत्कथंमादृशेषुस्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणार्थमात्मादिविसर्जनमेवआत्मनःश्रेयोमयाबोद्धव्यमितिसंबंधः ॥ ५ ॥६॥

अबुद्धिपूर्वकब्रह्मवधाद्बुद्धिपूर्वंकृतेआत्मवधेत्वल्पंपापं तदपिममपरेणकृतेवधेनास्तीत्याहसार्द्धेन अबुद्धीत्यादिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृतेबुद्धिपूर्वंकृते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥
॥ १६ ॥ विप्रकुर्युर्बाधेरन् ॥ १७ ॥ नन्वयमपितान्बाधतांनेत्याह गुरुणाचेति ग्राहयेद्ग्राहवदाचरेत्कवलयेत् सममसुतस्तत्कार्यंनतथानकुर्याद्यथाविद्ययाशिक्षयागुर्वाज्ञयाकुर्यादिति ॥ १८ ॥ १९ ॥

ब्रह्मवध्यापरंपापंनिष्कृतिर्नात्रविद्यते ॥ अबुद्धिपूर्वंकृत्वापिवरमात्मवधोमम ॥ ७ ॥ नत्वहंवधमाकांक्षेस्वयमेवात्मनःशुभे॥ परैःकृतेवधेपापंनकिंचिन्मयिवि
द्यते ॥ ८ ॥ अभिसंधिकृतेतस्मिन्ब्राह्मणस्यवधेमया ॥ निष्कृतिंनप्रपश्यामिनृशंसंक्षुद्रमेवच ॥ ९ ॥ आगतस्यगृहंत्यागस्तथैवशरणार्थिनः॥ याचमानस्यच
वधोनृशंसोगर्हितोबुधैः॥ १० ॥ कुर्यान्ननिंदितंकर्मननृशंसंकथंचन॥ इतिपूर्वेमहात्मानआपद्धर्मविदोविदुः॥ ११ ॥ श्रेयांस्तुसहदारस्यविनाशोद्यममस्वयम्॥
ब्राह्मणस्यवधंनाहमनुमंस्येकदाचन ॥ १२ ॥ ॥ कुंत्युवाच॥ ॥ ममाप्येषामतिर्ब्रह्मन्विप्रारक्ष्याइतिस्थिरा॥ नचाप्यनिष्टःपुत्रोमेयदिपुत्रशतंभवेत्॥ १३ ॥
नचासौराक्षसःशक्तोममपुत्रविनाशने॥ वीर्यवान्मंत्रसिद्धश्चतेजस्वीचसुतोमम ॥ १४ ॥ राक्षसायचतत्सर्वंप्रापयिष्यतिभोजनम्॥ मोक्षयिष्यतिचात्मानमि
तिमेनिश्चितामतिः॥ १५ ॥ समागताश्चवीरेणदृष्टपूर्वाश्चराक्षसाः॥ बलवंतोमहाकायानिहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६ ॥ नत्विदंकेषुचिद्ब्रह्मन्व्याहर्तव्यंकथंचन॥
विद्यार्थिनोहिमेपुत्रान्विप्रकुर्युःकुतूहलात् ॥ १७॥ गुरुणाचाननुज्ञातोग्राहयेद्यत्सुतोमम॥ नसकुर्यात्तथाकार्यंविद्ययेतिसतांमतम्॥ १८॥ एवमुक्तस्तुपृथया
सविप्रोभार्ययासह ॥ हृष्टःसंपूजयामासतद्वाक्यममृतोपमम् ॥ १९ ॥ ततःकुंतीचविप्रश्चसहितावनिलात्मजम्॥ तमब्रूतांकुरुष्वेतिसतथेत्यब्रवीच्चतौ॥ २० ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिभीमबकवधांगीकारेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥
करिष्यइतिभीमेनप्रतिज्ञातेऽथभारत ॥ आजग्मुस्तेततःसर्वेभैक्षमादायपांडवाः ॥ १ ॥ आकारेणैवतंज्ञात्वापांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ रहःसमुपविश्यैकस्ततःपप्र
च्छमातरम्॥ २॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ किंचिकीर्षत्ययंकर्मभीमोभीमपराक्रमः॥ भवत्यनुमतेकच्चित्स्वयंवाकर्तुमिच्छति॥ ३॥ ॥ कुंत्युवाच॥ ॥ म
मैववचनादेषकरिष्यतिपरंतपः॥ ब्राह्मणार्थेमहत्कृत्यंमोक्षायनगरस्यच॥ ४॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ किमिदंसाहसंतीक्ष्णंभवत्यादुष्करंकृतम्॥ परित्यागं
हिपुत्रस्यनप्रशंसंतिसाधवः॥ ५॥ कथंपरसुतस्यार्थेस्वसुतंत्यक्तुमिच्छसि॥ लोकवेदविरुद्धंहिपुत्रत्यागात्कृतंत्वया॥ ६॥

॥ २० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥छ॥ ॥ करिष्येइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मोक्षायबकभयादितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ विश्वासोऽसाध्यमपिसाधयेदितिप्रत्ययः ॥ १५ ॥ निर्व्यूढाबहिर्निष्कासिताः निगूढाइतिपाठेगूढारक्षिताः वारणावताद्वारणावतंत्यक्त्वापथीतिशेषः ॥ १६ ॥

यस्यबाहूसमाश्रित्यसुखंसर्वेशयामहे॥ राज्यंचापहृतंक्षुद्रैराजिहीर्षामहेपुनः ॥ ७॥ यस्यदुर्योधनोवीर्यंचिंतयन्नमितौजसः ॥ नशेतेरजनीःसर्वादुःखाच्छकु
निनासह॥८॥ यस्यवीरस्यवीर्येणमुक्ताजतुगृहाद्वयम्॥ अन्येभ्यश्चैवपापेभ्योनिहतश्चपुरोचनः॥ ९ ॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यवसुपूर्णांवसुंधराम्॥ इमांमन्यामहे
प्राप्तांनिहत्यधृतराष्ट्रजान् ॥ १० ॥ तस्यव्यवसितस्त्यागोबुद्धिमास्थायकांत्वया॥ कच्चिन्नुदुःखैर्बुद्धिस्तेविलुप्तागतचेतसः॥ ११ ॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥युधिष्ठिर
नसंतापस्त्वयाकार्योवृकोदरे ॥ नचायंबुद्धिदौर्बल्याद्व्यवसायःकृतोमया ॥ १२ ॥ इहविप्रस्यभवनेवयंपुत्रसुखोषिताः ॥ अज्ञाताधार्तराष्ट्राणांसत्कृतावीतम
न्यवः॥ १३ ॥तस्यप्रतिक्रियापार्थमयेयंप्रसमीक्षिता ॥ एतावानेवपुरुषःकृतंयस्मिन्ननश्यति॥ १४ ॥ यावच्चकुर्यादन्योस्यकुर्याद्बहुगुणंततः॥ दृष्ट्वाभीमस्य
विक्रांतंतदाजतुगृहेमहत् ॥ हिडिंबस्यवधाच्चैवंविश्वासोमेवृकोदरे ॥ १५ ॥ बाह्वोर्बलंहिभीमस्यनागायुतसमंमहत् ॥ येनयूयंगजप्रख्यानिर्व्यूढावारणावतात्
॥ १६ ॥ वृकोदरेणसदृशोबलेनान्योनविद्यते॥ योव्यतीयाद्युधिश्रेष्ठमपिचक्रधरंस्वयम्॥ १७॥ जातमात्रःपुराचैवममांकात्पतितोगिरौ॥ शरीरगौरवादस्यशि
लागात्रैर्विचूर्णिता॥ १८॥ तदहंप्रज्ञयाज्ञात्वाबलंभीमस्यपांडव॥ प्रतिकार्येचविप्रस्यततःकृतवतीमतिम्॥ १९॥नेदंलोभान्नचाज्ञानान्नचमोहाद्विनिश्चितम्॥
बुद्धिपूर्वंतुधर्मस्यव्यवसायःकृतोमया ॥ २० ॥ अर्थौद्वावपिनिष्पन्नौयुधिष्ठिरभविष्यतः॥ प्रतीकारश्चवासस्यधर्मश्चचरितोमहान् ॥ २१ ॥ योब्राह्मणस्यसा
हाय्यंकुर्यादर्थेषुकर्हिचित् ॥क्षत्रियःसशुभाँल्लोकानाप्नुयादितिमेमतिः ॥ २२ ॥ क्षत्रियस्यैवकुर्वाणःक्षत्रियोवधमोक्षणम्॥ विपुलांकीर्त्तिमाप्नोतिलोकेऽस्मिं
श्चपरत्रच॥ २३॥वैश्यस्यार्थेचसाहाय्यंकुर्वाणःक्षत्रियोभुवि॥ससर्वेष्वपिलोकेषुप्रजारंजयतेध्रुवम्॥ २४ ॥शूद्रंतुमोचयेद्राजाशरणार्थिनमागतम्॥प्राप्नोती
हकुलेजन्मसद्द्रव्येराजपूजिते ॥ २५ ॥ एवंमांभगवान्व्यासःपुरापौरवनंदन॥ प्रोवाचासुकरप्रज्ञस्तस्मादेवंचिकीर्षितम्॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदि
पर्वणिबककवधपर्वणिकुंतीयुधिष्ठिरसंवादेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥उपपन्नमिदं
मातस्त्वयायद्बुद्धिपूर्वकम्॥ आर्तस्यब्राह्मणस्यैतदनुक्रोशादिदंकृतम्॥ १ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रतिकार्येशत्रौमतिंकृतवती प्रतिकर्तुमितिशेषः
॥ १९ ॥ २० ॥ प्रतीकारःप्रत्युपकारः ॥ २१ ॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥छ॥ ॥ उपपन्नमिति कृतंत्राणमितिशेषः॥ १ ॥

॥ २ ॥ परिग्राह्योऽनुग्राह्यः ॥ ३ ॥ ४॥५॥६॥७॥ भिन्नवक्त्रोविदीर्णवक्त्रः भ्रुकुटिंभ्रूमध्यं त्रिशिखांत्रिरेखां ॥८॥९॥ यियासुर्गंतुमिच्छुः यमसादनंयमगृहं ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४ ॥ उपदेवत्वाद्राक्षस

ध्रुवमेष्यतिभीमोयंनिहत्यपुरुषादकम् ॥ सर्वथाब्राह्मणस्यार्थेयदनुक्रोशवत्यसि ॥ २ ॥ यथात्विदंनविंदेयुर्नराःनगरवासिनः ॥ तथाऽयंब्राह्मणोवाच्यःपरिग्राह्य
श्चयत्नतः ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोराव्यांव्यतीतायामन्नमादायपांडवः ॥ भीमसेनोययौतत्रयत्रासौपुरुषादकः ॥ ४ ॥ आसाद्यतुवनंतस्यरक्षसः
पांडवोबली ॥ आजुहावततोनाम्नातदन्नमुपपादयन् ॥ ५ ॥ ततःसराक्षसःक्रुद्धोभीमस्यवचनात्तदा ॥ आजगामसुसंक्रुद्धोयत्रभीमोव्यवस्थितः ॥ ६ ॥ महा
कायोमहावेगोदारयन्निवमेदिनीम् ॥ लोहिताक्षःकरालश्चलोहितश्मश्रुमूर्धजः ॥ ७ ॥ आकर्णाद्भिन्नवक्त्रश्चशंकुकर्णोविभीषणः ॥ त्रिशिखांभ्रुकुटिंकृत्वासंद
ष्टदशनच्छदम् ॥८॥ भुंजानमन्नंतंदृष्ट्वाभीमसेनंसराक्षसः ॥ विवृत्यनयनेक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ॥९॥ कोयमन्नमिदंभुंक्तेमदर्थमुपकल्पितम् ॥ पश्यतोममदुर्बु
द्धिर्यियासुर्यमसादनम् ॥ १० ॥ भीमसेनस्ततःश्रुत्वाप्रहसन्निवभारत ॥ राक्षसंतमनादृत्यभुंक्तएवपराङ्मुखः ॥ ११ ॥ रवंसभैरवंकृत्वासमुद्यम्यकरावुभौ ॥ अ
भ्यद्रवद्भीमसेनंजिघांसुःपुरुषादकः ॥ १२ ॥ तथापिपरिभूयैनंप्रेक्षमाणोवृकोदरः ॥ राक्षसंभुंक्तएवान्नंपांडवःपरवीरहा ॥ १३ ॥ अमर्षेणतुसंपूर्णःकुंतीपुत्रंवृ
कोदरम् ॥ जघानपृष्ठेपाणिभ्यामुभाभ्यांपृष्ठतःस्थितः ॥ १४ ॥ तथाबलवताभीमःपाणिभ्यांभृशमाहतः ॥ नैवावलोकयामासराक्षसंभुंक्तएवसः ॥ १५ ॥ ततःस
भूयःसंक्रुद्धोवृक्षमादायराक्षसः ॥ ताडयिष्यंस्तदाभीमंपुनरभ्यद्रवद्बली ॥ १६ ॥ ततोभीमःशनैर्भुक्त्वातदन्नंपुरुषर्षभः ॥ वार्युपस्पृश्यसंहृष्टस्तस्थौयुधिमहाब
लः ॥ १७ ॥ क्षिप्तंक्रुद्धेनतंवृक्षंप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ सव्येनपाणिनाभीमःप्रहसन्निवभारत ॥ १८ ॥ ततःसपुनरुद्यम्यवृक्षान्बहुविधान्बली ॥ प्राहिणोद्भीमसे
नायतस्मैभीमश्चपांडवः ॥ १९ ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ घोररूपंमहाराजनरराक्षसराजयोः ॥ २० ॥ नामविश्राव्यतुबकःसमभिद्रुत्यपांडवम् ॥
भुजाभ्यांपरिजग्राहभीमसेनंमहाबलम् ॥ २१ ॥ भीमसेनोपितद्रक्षःपरिरभ्यमहाभुजः ॥ विस्फुरंतंमहाबाहुर्विचकर्षबलाद्बली ॥ २२ ॥ सकृष्यमाणोभीमेनकर्ष
माणश्चपांडवम् ॥ समयुज्यततीव्रेणक्रमेणपुरुषादकः ॥ २३ ॥ तयोर्वेगेनमहतापृथिवीसमकंपत ॥ पादपांश्चमहाकायांश्चूर्णयामासतुस्तदा ॥ २४ ॥ हीयमानं
तुतद्रक्षःसमीक्ष्यपुरुषादकम् ॥ निष्पिष्यभूमौजानुभ्यांसमाजघ्नेवृकोदरः ॥ २५ ॥

स्यतत्स्पर्शेपिदोषाभावाद्भुंक्तएवेतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ परिजग्राहआलिंगितवान् ॥ २१ ॥ विस्फुरंतमितिपुंस्त्वंबकनामलिंगापेक्षया ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

शिरोधरांकंधरां ॥ २६ ॥ चक्रेकृतं कटिकंधरयोर्योजनेनपृष्ठवंशंबभंजेत्यर्थः रवंतमितिरववत् प्राग्वाल्लिंगं ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः

ततोऽस्यजानुनापृष्ठमवपीड्यबलादिव ॥ बाहुनापरिजग्राहदक्षिणेनशिरोधराम् ॥ २६ ॥ सव्येनचकटीदेशेगृह्यवाससिपांडवः ॥ तद्रक्षोद्विगुणंचक्रेरवंतंभैरवं
रवम् ॥ २७ ॥ ततोस्यरुधिरंवक्त्रात्प्रादुरासीद्विशांपते ॥ भज्यमानस्यभीमेनतस्यघोरस्यरक्षसः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिबक
भीमसेनयुद्धेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसभग्नपार्श्वांगोनदित्वाभैरवंरवम् ॥ शैलराजप्रतीकाशो
गतासुरभवद्बकः ॥ १ ॥ तेनशब्देनवित्रस्तोजनस्तस्याथरक्षसः ॥ निष्पपातगृहाद्राजन्सहैवपरिचारिभिः ॥ २ ॥ तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमःप्रहरतांवरः ॥ सां
त्वयामासबलवान्समयेचन्यवेशयत् ॥ ३ ॥ नहिंस्यामानुषाभूयोयुष्माभिरितिकर्हिचित् ॥ हिंसतांहिवधःशीघ्रमेवमेवभवेदिति ॥ ४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वातानि
रक्षांसिभारत ॥ एवमस्त्वितितंप्राहुर्जगृहुःसमयंचतम् ॥ ५ ॥ ततःप्रभृतिरक्षांसितत्रसौम्यानिभारत ॥ नगरेप्रत्यदृश्यंतनरैर्नगरवासिभिः ॥ ६ ॥ ततोभीमस्तमा
दायगतासुंपुरुषादकम् ॥ द्वारदेशेविनिक्षिप्यजगामानुपलक्षितः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वाभीमबलोद्भूतंबकंविनिहतंतदा ॥ ज्ञातयोऽस्यभयोद्विग्नाःप्रतिजग्मुस्ततस्ततः ॥ ८ ॥
ततःसभीमस्तंहत्वागत्वाब्राह्मणवेश्मतत् ॥ आचचक्षेयथावृत्तंराज्ञःसर्वमशेषतः ॥ ९ ॥ ततोनराविनिष्क्रांतानगरात्कल्यमेवतु ॥ ददृशुर्निहतंभूमौराक्षसंरुधि
रोक्षितम् ॥ १० ॥ तमद्रिकूटसदृशंविनिकीर्णंभयानकम् ॥ दृष्ट्वासंहृष्टरोमाणोबभूवुस्तत्रनागराः ॥ ११ ॥ एकचक्रांततोगत्वाप्रवृत्तिंप्रददुःपुरे ॥ ततःसहस्रशोरा
जन्नरानगरवासिनः ॥ १२ ॥ तत्राजग्मुर्बकंद्रष्टुंसस्त्रीवृद्धकुमारकाः ॥ ततस्तेविस्मिताःसर्वेकर्मदृष्ट्वाऽतिमानुषम् ॥ दैवतान्यर्चयांचक्रुःसर्वएवविशांपते ॥ १३ ॥
ततःप्रगणयामासुःकस्यवारोऽद्यभोजने ॥ ज्ञात्वाचागम्यतंविप्रंपप्रच्छुःसर्वएवते ॥ १४ ॥ एवंपृष्टःसबहुशोरक्षमाणश्चपांडवान् ॥ उवाचनागरान्सर्वानिदं
विप्रर्षभस्तदा ॥ १५ ॥

॥ १६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति भग्नानिपार्श्वानिपर्शवोंगानिचहस्तपादादीनियस्यसतथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गत्वागतवान् अन्येभ्योपिदृश्यंतइति
गमेःक्वनिप् ततोनुनासिकलोपेतुगागमेचैतद्रूपं आचचक्षेब्राह्मणइतिशेषः ॥ ९ ॥ कल्यंप्रातःकाले ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

आज्ञापितंराजकीयैरितिशेषः अशनेराक्षसस्यभोजनार्थं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ब्रह्ममहंब्राह्मणेनराक्षसोहतइतिश्रुत्वाब्राह्मणानांसुखार्थंमहमुत्सवंब्राह्मणपूजनादिकंचक्रुः ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेतथापुरुषव्याघ्राइति ॥ १ ॥ ब्रह्मउपनिषदंपरमत्यंतमधीयानाइतिसंबंधः ॥ २ ॥

आज्ञापितंमामशनेरुदंतंसहबंधुभिः ॥ ददर्शब्राह्मणःकश्चिन्मंत्रसिद्धोमहामनाः ॥ १६ ॥ परिपृच्छ्यसमांपूर्वंपरिक्लेशंपुरस्यच ॥ अब्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठोविश्वास्य
प्रहसन्निव ॥ १७ ॥ प्रापयिष्याम्यहंतस्माअन्नमेतद्दुरात्मने ॥ मन्निमित्तंभयंचापिनकार्यमितिचाब्रवीत् ॥ १८ ॥ सतदन्नमुपादायगतोबकवनंप्रति ॥ तेननूनं
भवेदेतत्कर्मलोकहितंकृतम् ॥ १९ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेक्षत्रियाश्चसुविस्मिताः ॥ वैश्याःशूद्राश्चमुदिताश्चक्रुर्ब्रह्ममहंतदा ॥ २० ॥ ततोजानपदाःसर्वेआजग्मुर्न
गरंप्रति ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वापार्थास्तत्रैवचावसन् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिबकवधपर्वणिबकवधेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥
॥ समाप्तंचबकवधपर्व ॥ ॥ अथचैत्ररथपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ तेतथापुरुषव्याघ्रानिहत्यबकराक्षसम् ॥ अतऊर्ध्वंततोब्रह्मन्किमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रैवन्यवसन्राजन्निहत्यबकराक्षसम् ॥ अधीयानाःपरंब्रह्मब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ २ ॥ ततःकतिपयाहस्यब्राह्मणःसंशितव्रतः ॥ प्रति
श्रयार्थीतद्वेश्मब्राह्मणस्याजगामह ॥ ३ ॥ ससम्यक्पूजयित्वातंविप्रंविप्रर्षभस्तदा ॥ ददौप्रतिश्रयंतस्मैसदासर्वातिथिव्रतः ॥ ४ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसहकुंत्यान
रर्षभाः ॥ उपासांचक्रिरेविप्रंकथयंतंकथाःशुभाः ॥ ५ ॥ कथयामासदेशांश्चतीर्थानिसरितस्तथा ॥ राज्ञश्चविविधाश्चर्यान्देशांश्चैवपुराणिच ॥ ६ ॥ सतत्राकथ
यद्विप्रःकथांतेजनमेजय ॥ पंचालेष्वद्भुताकारंयाज्ञसेन्याःस्वयंवरम् ॥ ७ ॥ धृष्टद्युम्नस्यचोत्पत्तिमुत्पत्तिंचशिखंडिनः ॥ अयोनिजत्वंकृष्णायाद्रुपदस्यमहामखे ॥
॥ ८ ॥ तदद्भुततमंश्रुत्वालोकेतस्यमहात्मनः ॥ विस्तरेणैवपप्रच्छुःकथांतेपुरुषर्षभाः ॥ ९ ॥ ॥ पांडवाऊचुः ॥ ॥ कथंद्रुपदपुत्रस्यधृष्टद्युम्नस्यपावकात् ॥ वेदीमध्या
च्चकृष्णायाःसंभवःकथमद्भुतः ॥ १० ॥ कथंद्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ॥ कथंविप्रसखायौतौभिन्नौकस्यकृतेनवा ॥ ११ ॥

शंसितव्रतइतितालव्यादिदंत्यमध्यपाठेशंसाप्रशंसासंजातायस्यतच्छंसितंव्रतंयस्यसः प्रशस्यव्रतइत्यर्थः प्रतिश्रयार्थीवासार्थी ॥ ३ ॥ अतिथिव्रतोऽतिथिपूजनैकनिष्ठः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ याज्ञसेन्याः
द्रौपद्याः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हेविप्र तौद्रोणद्रुपदौ भिन्नौवैरंप्राप्तौ ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गंगाद्वारमिति ॥ १ ॥ ततोगंगामितिपाठेनुगंगां ततःपूर्वंभरद्वाजागमनात्पूर्वमभिषेक्तुमा
गतामित्यर्थः ॥ २ ॥ व्यहरद्विशेषेणहृतवान् चकमेकामितवान् ॥ ३ ॥ कुमाराणांसनत्कुमारादीनांसमूहःकौमारंतत्तुल्यस्यब्रह्मचारिणः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एकतममेकतरं अस्त्रसमुदाय

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंतैश्चोदितोराजन्सविप्रःपुरुषर्षभैः॥ कथयामासतत्सर्वंद्रौपदीसंभवंतदा ॥ १२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्व
णिद्रौपदीसंभवेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६५॥ ॥छ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥गंगाद्वारंप्रतिमहान्बभूवर्षिर्महातपाः ॥ भरद्वाजोमहाप्राज्ञःसत
तंसंशितव्रतः॥ १ ॥सोभिषेक्तुंगतोगंगांपूर्वमेवागतांसतीम्॥ददर्शाप्सरसंतत्रघृताचीमाप्लुतामृषिः॥ २ ॥तस्यावायुर्नदीतीरेवसनंव्यहरत्तदा॥ अपकृष्टांबरांदृ
ष्ट्वातामृषिश्चकमेतदा॥ ३ ॥तस्यांसंसक्तमनसःकौमारब्रह्मचारिणः॥चिरस्यरेतश्चस्कंदतदृषिर्द्रोणआदधे॥ ४॥ततःसमभवद्द्रोणःकुमारस्तस्यधीमतः॥ अध्य
गीष्टसवेदांश्चवेदांगानिचसर्वशः ॥ ५ ॥ भरद्वाजस्यतुसखापृषतोनामपार्थिवः ॥ तस्यापिद्रुपदोनामतदासमभवत्सुतः ॥ ६॥ सनित्यमाश्रमंगत्वाद्रोणेनस
हपार्षतः॥ चिक्रीडाध्ययनंचैवचकारक्षत्रियर्षभः॥ ७ ॥ततस्तुपृषतेऽतीतेसराजाद्रुपदोभवत्॥ द्रोणोऽपिरामंशुश्रावदित्संतंवसुसर्वशः॥ ८ ॥वनंतुप्रस्थितंरामं
भरद्वाजसुतोऽब्रवीत्॥ आगतंवित्तकामंमांविद्धिद्रोणंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ ॥रामउवाच॥ ॥शरीरमात्रमेवाद्यमयासमवशेषितम्॥ अस्त्राणिवाशरीरंवाब्र
ह्मन्नेकतमंवृणु ॥ १० ॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥अस्त्राणिचैवसर्वाणितेषांसंहारमेवच॥ प्रयोगंचैवसर्वेषांदातुमर्हतिमेभवान् ॥ ११ ॥ ॥ब्राह्मणउवाच ॥ ॥त
थेत्युक्त्वाततस्तस्मैप्रददौभृगुनंदनः॥ प्रतिगृह्यतदाद्रोणःकृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२॥ संप्रहृष्टमनाद्रोणोरामात्परमसंमतम्॥ ब्रह्मास्त्रंसमनुज्ञाप्यनरेष्वभ्यधिकोऽ
भवत्॥ १३ ॥ ततोद्रुपदमासाद्यभारद्वाजःप्रतापवान्॥ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःसखायंविद्धिमामिति॥ १४॥ ॥ द्रुपदउवाच॥ ॥नाश्रोत्रियःश्रोत्रियस्यनारथी
रथिनःसखा॥ नाराजापार्थिवस्यापिसखिपूर्वंकिमिष्यते॥ १५॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥सविनिश्चित्यमनसापांचाल्यंप्रतिबुद्धिमान् ॥ जगामकुरुमुख्यानां
नगरंनागसाह्वयम्॥ १६ ॥तस्मैपौत्रान्समादायवसूनिविविधानिच॥प्राप्तायप्रददौभीष्मःशिष्यान्द्रोणायधीमते॥ १७॥

स्याविवक्षितत्वाद्द्वातमप् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समनुज्ञाप्यनिशम्य मारणतोषणनिशामनेषुज्ञाइतिमित्त्वात्ह्रस्वः ज्ञाप्येत्यपपाठः प्राप्येत्यपिपठंति ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वंसखाइतिसखिपूर्वं बाल्येकृतंस
ख्यंकिंकथमिष्यतेप्राज्ञैर्नकथमपीत्यर्थः बालोहिमौढ्याद्तुल्येनापिसख्यमिच्छतिनतुप्राज्ञइतिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ समादायहस्तेगृहीत्वाप्रददौ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छत्रवत्यामहिच्छत्रे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ राज्येराज्यार्थंत्वयासहसंगम्येतिशेषः भागीरथ्याहमितिसंधिरार्षः ॥ २४॥२५॥२६ ॥ उक्त्वावचनेनैवसख्यंकृत्वानतुमनसा ब्राह्मण
स्याद्रोहित्वेपिक्षत्रियस्यदीर्घद्रोहित्वात् ॥ २७ ॥ तदेवाह असत्कारइति ॥ २८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

द्रोणःशिष्यांस्ततःपार्थानिदंवचनमब्रवीत् ॥ समानीयतुतान्शिष्यान्द्रुपदस्यासुखायवै ॥ १८ ॥ आचार्यवेतनंकिंचिद्धृदियद्वर्ततेमम ॥ कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयंस्या
त्तद्दतंवदतानघाः॥ सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथास्त्वितिगुरुस्तदा॥ १९॥ यदाचपांडवाःसर्वेकृतास्त्राःकृतनिश्चयाः॥ ततोद्रोणोऽब्रवीद्भूयोवेतनार्थमिदंवचः॥ २०॥
पार्षतोद्रुपदोनामच्छत्रवत्यांनरेश्वरः॥ तस्मादाकृष्यतद्राज्यंममशीघ्रंप्रदीयताम् ॥ २१ ॥ ततःपांडुसुताःपंचनिर्जित्यद्रुपदंयुधि ॥ द्रोणायदर्शयामासुर्बद्ध्वासस
चिवंतदा॥ २२॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥प्रार्थयामित्वयासख्यंपुनरेवनराधिप॥ अराजाकिलनोराज्ञःसखाभवितुमर्हति॥ २३॥ अतःप्रयतितंराज्येयज्ञसेनत्व
यासह॥ राजाऽसिदक्षिणेकूलेभागीरथ्याऽहमुत्तरे॥ २४॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥एवमुक्तोहिपांचाल्योभारद्वाजेनधीमता ॥ उवाचास्त्रविदांश्रेष्ठोद्रोणंब्राह्मण
सत्तमम्॥ २५॥ एवंभवतुभद्रंतेभारद्वाजमहामते॥ सख्यंतदेवभवतुशश्वद्यदभिमन्यसे॥ २६॥ एवमन्योऽन्यमुक्त्वातौकृत्वासख्यमनुत्तमम् ॥ जग्मतुर्द्रोणपां
चाल्यौयथागतमरिंदमौ॥ २७॥ असत्कारःसतुमहान्मुहूर्तमपितस्यतु॥ नापैतिहृदयाद्राज्ञोदुर्मनाःसकृशोऽभवत्॥ २८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
चैत्ररथपर्वणिद्रौपदीसंभवेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥ ॥ ॥७॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥अमर्षीद्रुपदोराजाकर्मसिद्धान्द्विजर्षभान् ॥
अन्विच्छन्परिचक्रामब्राह्मणावसथान्बहून्॥ १॥ पुत्रजन्मपरीप्सन्वैशोकोपहतचेतनः॥ नास्तिश्रेष्ठमपत्यंमेइतिनित्यमचिंतयत्॥ २॥ जातान्पुत्रान्सनिर्वेदा
द्धिग्बंधूनितिचाब्रवीत्॥ निःश्वासपरमश्चासीद्द्रोणंप्रतिचिकीर्षया ॥ ३ ॥ प्रभावंविनयंशिक्षांद्रोणस्यचरितानिच ॥ क्षात्रेणचबलेनास्यचिंतयन्नाध्यगच्छत
॥ ४॥ प्रतिकर्तुंनृपश्रेष्ठोयतमानोऽपिभारत॥ अभितःसोऽथकल्माषींगंगाकूलेपरिभ्रमन्॥ ५॥ ब्राह्मणावसथंपुण्यमाससादमहीपतिः॥ तत्रनास्नातकःकश्चिन्न
चासीदव्रतीद्विजः ॥ ६॥ तथैवचमहाभागःसोपश्यत्संशितव्रतौ॥ याजोपयाजौब्रह्मर्षीशाम्यंतौपरमेष्ठिनौ ॥ ७ ॥ संहिताध्ययनेयुक्तौगोत्रतश्चापिकाश्यपौ ॥
तारणेयौयुक्तरूपौब्राह्मणावृषिसत्तमौ॥ ८॥

अमर्षीति ॥ १ ॥ २ ॥ पुत्रान्बंधूंश्चधिगित्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कल्माषींकृष्णवर्णांयमुनामभितः गंगाकूलेचपरिभ्रमन् कल्माषपादस्यकल्माषीमभितःसमीपेइत्यन्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥ परमेब्रह्मणिवे
देवास्थातुंशीलंययोस्तौ ॥ ७ ॥ तारणेयौकुमारीप्रभवौ कर्णवत्कानीनौतरणिर्द्युमणौपुंसिकुमारीनौकयोःस्त्रियामितिमेदिनी सूर्यभक्तौवा ब्राह्मणौब्रह्मविदौ ऋषिसत्तमौमंत्रद्रष्टृषुश्रेष्ठौ ॥ ८ ॥

उपह्वरएकांते ॥ ९ ॥ प्रपेदेशरणंगतवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मिन्कार्येकृतेसतिअर्बुदंदशकोटीदातास्मिदास्यामि ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असांप्रतंअयुक्तमनुव्रजन्नपश्यं विमर्शंविचारं संक
रादानेसंकरोदोषसंपर्कः तद्युक्तवस्त्वादने ॥ १६ ॥ १७ ॥ उत्सृष्टंउच्छिष्टं ॥ १८ ॥ अघृणीलज्जाहीनः ॥ १९ ॥ हेनृपतेतंगच्छ हेस्वहेआत्मीय मनसाइदंयाजचरितंजुगुप्समानोनिंदन् विचिंतयन्स्वका

सतावामंत्रयामाससर्वकामैरतंद्रितः ॥ बुद्ध्वाबलंतयोस्तत्रकनीयांसमुपह्वरे ॥ ९ ॥ प्रपेदेच्छंदयन्कामैरुपयाजंधृतव्रतम् ॥ पादशुश्रूषणेयुक्तःप्रियवाक्सर्वका
मदः ॥ १० ॥ अर्चयित्वायथान्यायमुपयाजमुवाचसः ॥ येनमेकर्मणाब्रह्मन्पुत्रःस्याद्द्रोणमृत्यवे ॥ ११ ॥ उपयाजकृतेतस्मिन्गवांदाताऽस्मितेऽर्बुदम् ॥ यद्वाते
न्यद्द्विजश्रेष्ठमनसःसुप्रियंभवेत् ॥ सर्वंतत्तेप्रदाताऽहंनहिमेत्रास्तिसंशयः ॥ १२ ॥ इत्युक्तोनाहमित्येवंतमृषिःप्रत्यभाषत ॥ आराधयिष्यन्द्रुपदःसतंपर्यचरन्पुनः
॥ १३ ॥ ततःसंवत्सरस्यांतेद्रुपदंसद्विजोत्तमः ॥ उपयाजोऽब्रवीत्कालेराजन्मधुरयागिरा ॥ १४ ॥ ज्येष्ठोभ्रातामममागृह्णाद्विचरन्गहनेवने ॥ अपरिज्ञातशौचा
यांभूमौनिपतितंफलम् ॥ १५ ॥ तदपश्यमहंभ्रातुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ विमर्शंसंकरादानेनायंकुर्यात्कदाचन ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाफलस्यनापश्यद्दोषान्पापानुबंधकान् ॥
विविनक्तिनशौचंयःसोऽन्यत्रापिकथंभवेत् ॥ १७ ॥ संहिताध्ययनंकुर्वन्वसन्गुरुकुलेचयः ॥ भैक्षमुत्सृष्टमन्येषांभुंक्तेस्मचयदातदा ॥ १८ ॥ कीर्तयन्गुणम
न्नानामघृणीचपुनःपुनः ॥ तंवैफलार्थिनंमन्येभ्रातरंतर्कचक्षुषा ॥ १९ ॥ तंवैगच्छस्वनृपतेसत्वांसंयाजयिष्यति ॥ जुगुप्समानोनृपतिर्मनसेदंविचिंतयन् ॥ २० ॥
उपयाजवचःश्रुत्वायाजस्याश्रममभ्यगात् ॥ अभिसंपूज्यपूजार्हमथयाजमुवाचह ॥ २१ ॥ अयुतानिददान्यष्टौगवांयाजयमांविभो ॥ द्रोणवैराभिसंतप्तंप्रह्ला
दयितुमर्हसि ॥ २२ ॥ सहिब्रह्मविदांश्रेष्ठोब्रह्मास्त्रेचाप्यनुत्तमः ॥ तस्माद्द्रोणःपराजैष्टमांवैससखिविग्रहे ॥ २३ ॥ क्षत्रियोनास्तितस्यास्यांपृथिव्यांकश्चिदग्रणीः ॥
कौरवाचार्यमुख्यस्यभारद्वाजस्यधीमतः ॥ २४ ॥ द्रोणस्यशरजालानिप्राणिदेहहराणिच ॥ षडरत्निधनुश्चास्यदृश्यतेपरमंमहत् ॥ २५ ॥ सहिब्राह्मणवेषेणक्षा
त्रंवेगमसंशयम् ॥ प्रतिहंतिमहेष्वासोभारद्वाजोमहामनाः ॥ २६ ॥ क्षत्रोच्छेदायविहितोजामदग्न्यइवास्थितः ॥ तस्यह्यस्त्रबलंघोरमप्रधृष्यंनरैर्भुवि ॥ २७ ॥ ब्रा
ह्मंसंधारयंस्तेजोहुताहुतिरिवानलः ॥ समेत्यसदहत्याजौक्षात्रधर्मपुरःसरः ॥ २८ ॥

यंचेतिचेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ अष्टावयुतानिददानि रिक्तपाणिर्नपश्येतराजानंदेवतांगुरुमितिस्मृतेरुपायनमात्रमेतत्नदक्षिणाअर्बुदप्रतिज्ञानात् ॥ २२ ॥ पराजैष्टपराजितवान् विपराभ्यांजेरितितङ्
॥ २३ ॥ तस्यतस्मात् अग्रणीःश्रेष्ठः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ब्रह्मक्षत्रेइतिसार्धःश्लोकः चोप्यर्थे ब्रह्मतेजःसहितक्षत्रतेजसिद्रोणगतेविहितेश्रेष्ठेसत्यपिकेवलंब्राह्मंत्वदीयंविशिष्यतेक्षात्राद्बलात् अहंतुहीनोब्राह्मबलेन भीतइतिपाठेब्राह्माद्बलाद्भीतोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान् शरणंकृतवान् ॥ २९ ॥ ३० ॥ येनपुत्रंलभेयंतत्कर्मकुरु याज्यार्थंद्रुपदस्येष्टसाधनंयागमुपकल्पयन्मनसातत्प्रयोगंस्मृतवान् अडभावआर्षः ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थोगुरुश्चासावर्थश्चेति अतिभारोयंयद्द्रोणहंतुः पुत्रस्योत्पादनमितिहेतोरुपयाजमकाममप्यचोदयदुपकल्पनेप्रेरितवान् आलन्यप्रत्ययंचेतइतिन्यायेनोपयाजमपिनिश्चयार्थंसंवादितवान् ॥ ३२ ॥ वैतानंश्रौताग्निसाध्यं आचख्यौआख्यातवान् ॥ ३३ ॥ सचेतिउपयाजउवाच ॥ ३४ ॥ वैशंपायनउवाचभारद्वाजस्येति आजह्रेकृतवान् कर्मसिद्धयेकर्मफलसिद्ध्यर्थं ॥ ३५ ॥ प्रेहिप्रकर्षेणशीघ्रमेहि हविर्ग्रहीतुमितिशेषः पृषतिपृषतस्नुषे इतएवसं

ब्रह्मक्षत्रेचविहितेब्राह्मंतेजोविशिष्यते ॥ सोहंक्षात्राद्बलाद्धीनोब्राह्मंतेजःप्रपेदिवान् ॥ २९ ॥ द्रोणाद्विशिष्टमासाद्यभवंतंब्रह्मवित्तमम् ॥ द्रोणांतकमहंपुत्रंलभेयं युधिदुर्जयम् ॥ ३० ॥ तत्कर्मकुरुमेयाजवितराम्यर्बुदंगवाम् ॥ तथेत्युक्त्वातुतंयाजोयाज्यार्थमुपकल्पयत् ॥ ३१ ॥ गुर्वर्थइतिचाकाममुपयाजमचोदयत् ॥ याजो द्रोणविनाशायप्रतिजज्ञेतथाचसः ॥ ३२ ॥ ततस्तस्यनरेंद्रस्यउपयाजोमहातपाः ॥ आचख्यौकर्मवैतानंतदापुत्रफलायवै ॥ ३३ ॥ सचपुत्रोमहावीर्योमहाते जामहाबलः ॥ इष्यतेयद्विधोराजन्भवितातेतथाविधः ॥ ३४ ॥ भारद्वाजस्यहंतारंसोऽभिसंधायभूपतिः ॥ आजह्रेतत्तथासर्वंद्रुपदःकर्मसिद्धये ॥ ३५ ॥ याज स्तुहवनस्यांतेदेवीमाज्ञापयत्तदा ॥ प्रेहिमांराज्ञिपृषतिमिथुनंत्वामुपस्थितम् ॥ ३६ ॥ ॥ राज्ञ्युवाच ॥ ॥ अवलिप्तंमुखंब्रह्मन्दिव्यान्गंधान्बिभर्मिच ॥ सुतार्थेनो पलब्धाऽस्मितिष्ठयाजममप्रिये ॥ ३७ ॥ ॥ याजउवाच ॥ ॥ याजेनश्रपितंहव्यमुपयाजाभिमंत्रितम् ॥ कथंकामंनसंदध्यात्सात्वंविप्रेहितिष्ठवा ॥ ३८ ॥ ॥ ब्राह्म णउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुयाजेनहुतेहविषिसंस्कृते ॥ उत्तस्थौपावकात्तस्मात्कुमारोदेवसंनिभः ॥ ३९ ॥ ज्वालावर्णोघोररूपःकिरीटीवर्मचोत्तमम् ॥ बिभ्रत्स खड्गःसशरोधनुष्मान्विनदन्मुहुः ॥ ४० ॥ सोऽध्यारोहद्रथवरंतेनचप्रययौतदा ॥ ततःप्रणेदुःपंचालाःप्रहृष्टाःसाधुसाध्विति ॥ ४१ ॥

बंधात्संयोगेङीष् अन्येतुपार्षतीतिपाठंकल्पयंति ॥ ३६ ॥ अवलिप्तंदूषितंलालादिना अप्रक्षालितत्वादितिभावः अवलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेदूषणेपिचेतिमेदिनी गंधानंगरागादिजान् अस्नातास्मीतिभावः यादतोधावनेतस्यैश्यावदन्यास्नातितस्याअप्सुमारुकइत्याद्युक्त्वातिस्रोरात्रीर्व्रतंचरेदितिविहितावस्पृश्याधर्मावितौ तदेवाह नोपलब्धास्मिउपलब्धुंस्प्रष्टुंयोग्यानास्मि तस्मान्मलवद्वाससानसंवदेतेतितया सहसंवादस्यापिनिषेधात् अतोहेतोर्हेयाजममप्रियेइष्टेसुतार्थेसुतरूपेप्रयोजनेतिष्ठ शुद्धिकालंप्रतीक्षस्वेत्यर्थः ॥ ३७ ॥ श्रपितंपक्वं क्षेत्रंरेतःसेकंचविनाआवयोःसामर्थ्यान्मिथुनमुत्पत्स्यतइत्यर्थः विप्रेहिदूरंवागच्छतिष्ठवा प्रयोगविधिस्तुनविलंबंसहतेइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

नेयंसेहेनसोढवती अयोनिजस्यधृष्टद्युम्नस्यतेजसोदुःसहत्वादितिभावः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥अमरवर्णिनीदेवकुमारीदुष्टवधायोद्यतादुर्गेत्यर्थः ॥ ४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥धृष्टत्वात्प्रगल्भत्वात् धृष्णुत्वादितिपाठेपालनेशक्तत्वात् अत्यंतममर्षःशत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वंतद्वत्त्वात् द्युम्नंवित्तंतच्चराज्ञांबलमेवकवचकुंडलादिकंवासहोत्पन्नंतदादिर्यस्यशस्त्रास्त्रशौर्योत्साहादेस्तद्द्युम्नादितस्योत्संभ

हर्षाविष्टांस्ततश्चैतान्नेयंसेहेवसुंधरा ॥ भयापहोराजपुत्रःपंचालानांयशस्करः ॥ ४२ ॥ राज्ञःशोकापहोजातएषद्रोणवधायवै ॥ इत्युवाचमहद्भूतमदृश्यंखेच
रंतदा ॥ ४३ ॥ कुमारीचापिपांचालीवेदीमध्यात्समुत्थिता ॥ सुभगादर्शनीयांगीस्वसितायतलोचना ॥ ४४ ॥ श्यामापद्मपलाशाक्षीनीलकुंचितमूर्धजा ॥ ताम्र
तुंगनखीसुभ्रूश्चारुपीनपयोधरा ॥ ४५ ॥ मानुषंविग्रहंकृत्वासाक्षादमरवर्णिनी ॥ नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रधावति ॥ ४६ ॥ याबिभर्तिपरंरूपंय
स्यानास्त्युपमाभुवि ॥ देवदानवयक्षाणामीप्सितांदेवरूपिणीम् ॥ ४७ ॥ तांचापिजातांसुश्रोणींवागुवाचाशरीरिणी ॥ सर्वयोषिद्वराकृष्णानिनीषुःक्षत्रियान्क्ष
यम् ॥ ४८ ॥ सुरकार्यमियंकालेकरिष्यतिसुमध्यमा ॥ अस्याहेतोःकौरवाणांमहदुत्पत्स्यतेभयम् ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वासर्वपंचालाःप्रणेदुःसिंहसंघवत् ॥ नचैतान्हर्ष
संपूर्णानियंसेहेवसुंधरा ॥ ५० ॥ तौदृष्ट्वापार्षतीयाजंप्रपेदेवैसुतार्थिनी ॥ नवैमदन्यांजननींजानीयातामिमाविति ॥ ५१ ॥ तथेत्युवाचतंयाजोराज्ञःप्रियचि
कीर्षया ॥ तयोश्चनामनीचक्रुर्द्विजाःसंपूर्णमानसाः ॥ ५२ ॥ धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्द्युम्नाद्युत्संभवादपि ॥ धृष्टद्युम्नःकुमारोयंद्रुपदस्यभवत्विति ॥ ५३ ॥ कृष्णेत्येवा
ब्रुवन्कृष्णांकृष्णाभूत्साहिवर्णतः ॥ तथातन्मिथुनंजज्ञेद्रुपदस्यमहामखे ॥ ५४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुपांचाल्यमानीयस्वंनिवेशनम् ॥ उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजःप्रतापवान्
॥ ५५ ॥ अमोक्षणीयंदैवंहिभाविमत्वामहामतिः ॥ तथातत्कृतवान्द्रोणआत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौप
दीसंभवेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयाःशल्यविद्धाइवाभवन् ॥
सर्वेचास्वस्थमनसोबभूवुस्तेमहाबलाः ॥ १ ॥ ततःकुंतीसुतान्दृष्ट्वासर्वांस्तद्गतचेतसः ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंवचनंसत्यवादिनी ॥ २ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ चिररा
त्रोषिताःस्मेहब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ रममाणाःपुरेरम्येलब्धभैक्षामहात्मनः ॥ ३ ॥

वादुत्कर्षेणोत्पत्तेश्च ॥ ५३॥५४॥ उपाकरोदुपकृतवान् अस्त्रहेतोरस्त्रदानेनहेतुनाराज्यार्धस्यहृतत्वात्तावतैवोपाकरोत् ॥ ५५ ॥ कीर्त्यनुरक्षणात् अन्यथाद्रोणोद्वेषाद्भयाच्चनविद्यांदत्तवानित्यकीर्तिःस्यात्
॥ ५६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयाइतिस्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वसत्स्विति प्रतस्थेइत्युक्तंत

यानीहरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ सर्वाणितानिदृष्टानिपुनःपुनररिंदम ॥ ४ ॥ पुनर्द्रष्टुंहितानीहप्रीणयंतिननस्तथा ॥ भैक्षंचनतथावीरलभ्यतेकुरुनंदन
॥ ५ ॥ तेवयंसाधुपंचालान्गच्छामयदिमन्यसे ॥ अपूर्वदर्शनंवीररमणीयंभविष्यति ॥ ६ ॥ सुभिक्षाश्चैवपंचालाःश्रूयंतेशत्रुकर्शन ॥ यज्ञसेनश्चराजासौब्रह्म
ण्यइतिशुश्रुम ॥ ७ ॥ एकत्रचिरवासश्चक्षमोनचमतोमम ॥ तेतत्रसाधुगच्छामोयदित्वंपुत्रमन्यसे ॥ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भवत्यायन्मतंकार्यंतद
स्माकंपरंहितम् ॥ अनुजांस्तुनजानामिगच्छेयुर्नेतिवापुनः ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुंतीभीमसेनमर्जुनंयमजौतथा ॥ उवाचगमनंतेचतथेत्ये
वाब्रुवंस्तदा ॥ १० ॥ ततआमंत्र्यतंविप्रंकुंतीराजन्सुतैःसह ॥ प्रतस्थेनगरींरम्यांद्रुपदस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणि
पांचालदेशयात्रायामष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ वसत्सुतेषुप्रच्छन्नंपांडवेषुमहात्मसु ॥
आजगामाथतान्द्रष्टुंव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ १ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यप्रत्युद्गम्यपरंतपाः ॥ प्रणिपत्याभिवाद्यैनंतस्थुःप्रांजलयस्तदा ॥ २ ॥ समनुज्ञाप्यतान्सर्वा
नासीनान्मुनिरब्रवीत् ॥ प्रच्छन्नंपूजितःपार्थैःप्रीतिपूर्वमिदंवचः ॥ ३ ॥ अयिधर्मेणवर्तध्वंशास्त्रेणचपरंतपाः ॥ अयिविप्रेषुपूजावःपूजार्हेषुनहीयते ॥ ४ ॥ अथ
धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वासभगवानृषिः ॥ विचित्राश्चकथास्तास्ताःपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ आसीत्तपोवनेकाचिदृषेःकन्यामहात्मनः ॥
विलग्नमध्यासुश्रोणीसुभ्रूःसर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥ कर्मभिःस्वकृतैःसातुदुर्भगासमपद्यत ॥ नाध्यगच्छत्पतिंसातुकन्यारूपवतीसती ॥ ७ ॥ ततस्तपुमथारेभे
पत्यर्थमसुखाततः ॥ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरम् ॥ ८ ॥ तस्याःसभगवांस्तुष्टस्तामुवाचयशस्विनीम् ॥ वरंवरयभद्रंतेवरदोऽस्मीतिशंकरः ॥ ९ ॥ अथे
श्वरमुवाचेदमात्मनःसावचोहितम् ॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः ॥ १० ॥ तामथप्रत्युवाचेदमीशानोवदतांवरः ॥ पंचतेपतयोभद्रेभविष्यंतीतिभार
ताः ॥ ११ ॥ एवमुक्तातत:कन्यादेवंवरदमब्रवीत् ॥ एकमिच्छाम्यहंदेवत्वत्प्रसादात्पतिंप्रभो ॥ १२ ॥ पुनरेवाब्रवीद्देवइदंवचनमुत्तमम् ॥ पंचकृत्वस्त्वयाह्युक्तः
पतिंदेहीत्यहंपुनः ॥ १३ ॥ देहमन्यंगतायास्तेयथोक्तंतद्भविष्यति ॥ द्रुपदस्यकुलेजज्ञेसाकन्यादेवरूपिणी ॥ १४ ॥

तःप्रागेवाजगामेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अयीतिकोमलामंत्रणे ॥ ४ ॥ ५ ॥ विलग्नमध्याकृशमध्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

पार्षतीपार्षतदुहिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गतेइति ॥ १ ॥
सोमाश्रयश्चंद्रधरोरुद्रस्तस्यस्थानंसोमाश्रयायणं ॥ २ ॥ ३ ॥ उल्मुकंज्वलत्काष्ठं ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलवदतिशायितं ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वरात्रागमेषुपश्चिमायांदिशिअर्धास्तमितार्कमंडलरूपायासंध्यासंर

निर्दिष्टाभवतांपत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता ॥ पांचालनगरेतस्मान्निवसध्वंमहाबलाः ॥ सुखिनस्तामनुप्राप्यभविष्यथनसंशयः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहाभागः
पांडवान्सपितामहः ॥ पार्थानामंत्र्यकुंतींचप्रातिष्ठतमहातपाः ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिद्रौपदीजन्मांतरकथनेऊनसप्तत्यधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गतेभगवतिव्यासेपांडवाहृष्टमानसाः ॥ तेप्रतस्थुःपुरस्कृत्यमातरंपुरुषर्षभाः
॥ १ ॥ आमंत्र्यब्राह्मणंपूर्वमभिवाद्यानुमान्यच ॥ समैरुदङ्मुखैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टंपरंतपाः ॥ २ ॥ तेत्वगच्छन्नहोरात्रात्तीर्थंसोमाश्रयायणम् ॥ आसेदुःपुरुषव्याघ्रा
गंगायांपांडुनंदनाः ॥ ३ ॥ उल्मुकंतुसमुद्यम्यतेषामग्रेधनंजयः ॥ प्रकाशार्थंययौतत्ररक्षार्थंचमहारथः ॥ ४ ॥ तत्रगंगाजलेरम्येविविक्तेक्रीडयन्स्त्रियः ॥ ईर्ष्युर्गं
धर्वराजोवैजलक्रीडामुपागतः ॥ ५ ॥ शब्दंतेषांसशुश्रावनदींसमुपसर्पताम् ॥ तेनशब्देनचाविष्टश्चुक्रोधबलवद्बली ॥ ६ ॥ सदृष्ट्वापांडवांस्तत्रसहमात्रापरंतपा
न् ॥ विस्फारयन्धनुर्घोरमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ संध्यासंरज्यतेघोरापूर्वरात्रागमेषुया ॥ अशीतिभिर्लवैर्हीनंतन्मुहूर्तंप्रचक्षते ॥ ८ ॥ विहितंकामचाराणांय
क्षगंधर्वरक्षसाम् ॥ शेषमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुवैस्मृतम् ॥ ९ ॥ लोभात्प्रचारंचरतस्तासुवेलासुवैनरान् ॥ उपक्रांतानिगृह्णीमोराक्षसैःसहबालिशान् ॥ १० ॥
अतोरात्रौप्राप्नुवतोजलंब्रह्मविदोजनाः ॥ गर्हयंतिनरान्सर्वान्बलस्थान्नृपतीनपि ॥ ११ ॥ आरात्तिष्ठतमामत्थंसमीपमुपसर्पत ॥ कस्मान्मांनाभिजानीतप्राप्तं
भागीरथीजलम् ॥ १२ ॥ अंगारपर्णगंधर्वंवित्तमांस्वबलाश्रयम् ॥ अहंहिमानीचेर्ष्युश्चकुबेरस्यप्रियःसखा ॥ १३ ॥ अंगारपर्णमित्येवंख्यातंचेदंवनंमम ॥ अ
नुगंगंचरन्कामांश्चित्रंयत्ररमाम्यहम् ॥ १४ ॥

ज्यतेरक्ताभवतितस्यांमुहूर्तंप्रस्थानकालमशीतिभिर्लवैर्निमेषार्द्धैर्हीनंप्रचक्षते ॥ ८ ॥ तदेवमुहूर्तंयक्षादीनांकर्मचारेषुविहितमन्यन्मनुष्याणांकर्मचारेषुस्मृतमित्यन्वयः संध्यायामशीतिलवोपरिरात्रौयक्षा
दीनामेवसंचारकालः अन्यदहर्मनुष्याणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ जलंप्राप्नुवतोनरान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

ननंहसाःश्रृंगिणोवानचदेवांजनस्रजः कुबेरस्ययथोष्णीषंकिंमांसमुपसर्पथेतिप्राचीनःपाठोदेवबोधादिभिर्व्याख्यातत्त्वात् हसंतिविकसंतितेहसाः नमंतोहसायेषांतेनंहसाः भक्तानुग्राहकादेवाःसर्वत्राप्रतिहत
गतयस्तेभवंतोन भूचरत्वात् कौणपाइतिपाठेतुराक्षसाःकरालाकृतयोयूयंन रम्याकृतित्वात् नकुलसाइतिपाठेपिसएवार्थः कुलंस्यंतिअंतंनयंतितेकुलसाः कुलकंटकाइत्यर्थः श्रृंगिणःकापालिकाआभि
चारिकावीरसाधनादिपरास्तेपिनिशीथेजलप्रवेशार्हाः नचश्रृंगकपालादितच्चिह्नंयुष्मासुदृश्यते नचदेवांजनस्रजः देवानांसंबंधीन्यंजनादीनिदिव्यदृष्टिप्रदानिस्रजश्चआकाशादिगतिप्रदायेषुसंतितेगंधर्वय
क्षादयः उल्मुकधारित्वात् जलेशब्दकरत्वाच्चयक्षादिसंघविदामप्यज्ञातत्वात् कुबेरस्योष्णीषमिवोष्णीषंशिरोमंडनभूतंसंतंमांकिंसमनुसर्पथहेलयाउपयाथ यद्वाकुबेरस्यकुत्सितशरीरस्यहीनशक्तेर्यथो

नकौणपाःश्रृंगिणोवानदेवानचमानुषाः॥ इदंसमुपसर्पंतितत्किंसमनुसर्पथ ॥१५॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥समुद्रेहिमवत्पार्श्वेनद्यामस्यांचदुर्मते॥ रात्रावह
निसंध्यायांकस्यगुप्तःपरिग्रहः॥ १६ ॥ भुक्तोवाप्यथवाऽभुक्तोरात्रावहनिखेचर॥ नकालनियमोह्यस्तिगंगांप्राप्यसरिद्वराम् ॥ १७॥ वयंचशक्तिसंपन्नाअका
लेत्वामधृष्णुम ॥ अशक्ताहिरणेक्रूरयुष्मानर्चंतिमानवाः॥ १८ ॥ पुराहिमवतश्चैषाहेमश्रृंगाद्विनिःसृता॥ गंगागत्वासमुद्रांभःसप्तधासमपद्यत ॥ १९॥ गंगांच
यमुनांचैवप्लुक्षजातांसरस्वतीम् ॥ रथस्थांसरयूंचैवगोमतींगंडकींतथा ॥ २० ॥ अपर्युषितपापास्तेनदीःसप्तपिबंतिये ॥ इयंभूत्वाचैकवप्राशुचिराकाशगापुनः
॥ २१ ॥ देवेषुगंगागंधर्वप्राप्नोत्यलकनंदताम् ॥ तथापितॄन्वैतरणीदुस्तरापापकर्मभिः ॥ गंगाभवतिवैप्राप्यकृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ २२ ॥ असंबाधादेवनदी
स्वर्गसंपादनीशुभा॥ कथमिच्छसितांरोद्धुंनैषधर्मःसनातनः॥ २३॥ अनिवार्यमसंबाधंतववाचाकथंवयम् ॥ नस्पृशेमयथाकामंपुण्यंभागीरथीजलम्॥ २४॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अंगारपर्णस्तच्छ्रुत्वाक्रुद्धआनम्यकार्मुकम्॥ मुमोचबाणान्निशितानहीनाशीविषानिव॥ २५॥ उल्मुकंभ्रामयंस्तूर्णंपांडवश्चर्मचोत्त
रम्॥ व्यपोहतशरांस्तस्यसर्वानेवधनंजयः॥ २६॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥बिभीषिकावैगंधर्वनास्त्रज्ञेषुप्रयुज्यते॥ अस्त्रज्ञेषुप्रयुक्तेयंफेनवत्प्रविलीयते॥ २७॥
मानुषानतिगंधर्वान्सर्वान्गंधर्वलक्षये॥ तस्मादस्त्रेणदिव्येनयोत्स्येहंनतुमायया ॥ २८ ॥ पुरास्त्रमिदमाग्नेयंप्रादात्किलबृहस्पतिः॥ भरद्वाजायगंधर्वगुरुर्मान्यः
शतक्रतोः॥ २९॥ भरद्वाजादग्निवेश्यअग्निवेश्याद्गुरुर्मम॥ साध्विदंमह्यमददद्द्रोणोब्राह्मणसत्तमः॥ ३०॥

ष्णीषंयःकश्चिद्धेलयाउपसर्पतितद्वन्मांकथंजानीथेत्यर्थः ॥ १५ ॥ यत्तुरात्रौजलंनस्प्रष्टव्यमित्युक्तंतत्राह समुद्रेइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ अहंहिमानीत्युक्तंतत्राह वयमिति अधृष्णुमधर्षितवंतः ॥ १८ ॥
सप्तधावस्वोकसारानलिनीपावनीसीताचक्षुःसिंधुरलकनंदेतिसप्तधागत्वासमुद्रांभःसमपद्यतेतियोजना ॥ १९ ॥ २० ॥ अपर्युषितपापानिःशेषितपापाः एकमाकाशरूपंवप्रंतटंयस्याःसा तटंवप्रमितिमे
दिनी ॥ २१ ॥ २२ ॥ असंबाधानिःसंकटा इतरनदीवत्प्रातपिरजस्वलात्वेनक्षणमप्यस्पृश्यत्वंनप्राप्नोतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ अहीन्सर्पान् आशीविषान्विषदंष्ट्रान् ॥ २५॥ चर्मच्छत्राकारमायुधपात
त्राणं व्यपोहताऽपसारितवान् ॥ २६ ॥ २७॥ मानुषानतिमानुषाधिकान्लक्षयेऽतोदिव्येनास्त्रेणयोत्स्ये ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ विप्लुतंरथाच्च्युतं अतएवप्रमूढं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्त्रीनाथोरक्षितायस्यतं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अंगारवद्भास्वरंदुःस्पर्शंचपर्णंवाहनंरथोयस्यसोंगारपर्णस्तस्यभावस्तत्तां
॥ ३८ ॥ लाभंलाभवत्सुखदंसखायं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ संभृतार्जितातपसा ॥ ४१ ॥ प्राणैर्योजयेन्नहन्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ यदिति तद्धर्मिस्वरूपंपश्येत् यादृशंयद्धर्मविशिष्टंसामान्यतोविशे

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वापांडवःक्रुद्धोगंधर्वायमुमोचह॥प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयंददाहास्यरथंतुतत् ॥ ३१ ॥ विरथंविप्लुतंतंतुसगंधर्वंमहाबलः॥ अस्त्रतेजः
प्रमूढंचप्रपतंतमवाङ्मुखम्॥ ३२॥ शिरोरुहेषुजग्राहमाल्यवत्सुधनंजयः॥भ्रातॄन्प्रतिचकर्षाथसोऽस्त्रपातादचेतसम्॥ ३३ ॥ युधिष्ठिरंतस्यभार्याप्रपेदेशरणा
र्थिनी॥नाम्नाकुंभीनसीनामपतित्राणमभीप्सती॥ ३४॥ ॥गंधर्व्युवाच॥ ॥त्रायस्वमांमहाभागपतिंचेमंविमुंचमे॥गंधर्वींशरणंप्राप्तानाम्नाकुंभीनसीप्रभो
॥ ३५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥युद्धेजितंयशोहीनंस्त्रीनाथमपराक्रमम्॥कोनिहन्याद्रिपुंतातमुंचेमंरिपुसूदन॥ ३६॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥जीवितंप्रतिपद्य
स्वगच्छगंधर्वमाशुचः॥प्रदिशत्यभयंतेऽद्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ ३७॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥जितोऽहंपूर्वकंनाममुंचाम्यंगारपर्णताम्॥नचश्लाघेबलेनांगन
नाम्नाजनसंसदि॥ ३८॥साध्विमंलब्धवाँल्लाभंयोऽहंदिव्यास्त्रधारिणम्॥गांधर्व्यामाययेच्छामिसंयोजयितुमर्जुनम्॥ ३९॥ अस्त्राग्निनाविचित्रोऽयंदग्धोमेर
थउत्तमः॥सोऽहंचित्ररथोभूत्वानाम्नादग्धरथोभवम्॥ ४०॥संभृताचैवविद्येयंतपसेहमयापुरा॥निवेदयिष्येतामद्यप्राणदायमहात्मने॥ ४१॥संस्तंभयित्वातर
साजितंशरणमागतम्॥ योरिपुंयोजयेत्प्राणैःकल्याणंकिंनसोऽर्हति॥ ४२ ॥ चाक्षुषीनामविद्येयंयांसोमायददौमनुः ॥ ददौसविश्वावसवेममविश्वावसुर्ददौ॥
॥ ४३॥ सेयंकापुरुषंप्राप्तागुरुदत्ताप्रणश्यति ॥ आगमोऽस्यामयाप्रोक्तोवीर्यंप्रतिनिबोधमे ॥ ४४ ॥यच्चक्षुषाद्रष्टुमिच्छेत्त्रिषुलोकेषुकिंचन॥ तत्पश्येद्यादृशंचे
च्छेत्तादृशंद्रष्टुमर्हति॥ ४५॥एकपादेनषण्मासान्स्थितोविद्यांलभेदिमाम्॥अनुनेष्याम्यहंविद्यांस्वयंतुभ्यंव्रतेकृते॥ ४६॥ विद्ययाह्यनयाराजन्वयंनृभ्योविशे
षिताः॥ अविशिष्टाश्चदेवानामनुभावप्रदर्शिनः॥ ४७॥ गंधर्वजानामश्वानामहंपुरुषसत्तम॥भ्रातृभ्यस्तवतुभ्यंचपृथग्दाताशतंशतम्॥ ४८॥ देवगंधर्ववाहा
स्तेदिव्यवर्णामनोजवाः॥क्षीणाक्षीणाभवंत्येतेनहीयंतेचरंहसः॥ ४९॥

षतश्चसर्वंसर्वावस्थंवस्तुसर्वदास्वसंकल्पानुसारेणपश्येदित्यर्थः ॥ ४५ ॥अनुनेष्यामिपश्चात्प्रापयिष्यामि ॥ ४६ ॥ विशेषिताःविशिष्टाः अविशिष्टास्तुल्याः अनुभावस्याऽऽकाशगमनादृश्यत्वादेःप्रदर्शि
नोदर्शनशीलाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ क्षीणाश्चाऽक्षीणाश्चक्षीणाक्षीणाः वृद्धास्तरुणावाएतेनभवंति रंहसोवेगाच्चनहीयंतेइतिनकारानुषंगेयोज्यं क्षीणाःक्षीणाइतिपाठेसमर्थाःसमर्थाइत्यर्थः ऐश्वर्यार्थस्यक्षय
तेःकर्तरिनिष्ठायांदैर्घ्यंणत्वंच एतेरंहसोवेगातिशयान्नहीयंतेअपित्वधिकमधिकंसमर्थाभवंतीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

अश्वोत्पत्तिमाहचतुर्भिः पुरेति ॥ ५० ॥ भागीकृतःशीर्णत्वादनेकधाभूतोवज्रभागस्तेषुतेषुस्थानेषुदेवैरुपास्यते स्थानान्येवसामान्यतोविशेषतश्चाह लोकेइति यशोधनमुत्कृष्टंस्पृहणीयंसैववज्रतनुर्वज्रस्यस्वरूपं सैवेतिविधेयलिंगापेक्षयास्त्रीत्वं तप्तेपयसिदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेतिवत् ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणस्यपाणिर्हविःप्रदत्वाद्वज्रः इतरेषामार्त्विज्याभावेनहविःप्रक्षेपानर्हत्वात् अतःसदेवैरुपास्यते रथोहिदेवब्राह्मणद्विषांनाशहेतुत्वाद्वज्रंदेवोपास्यं दानकर्मणोरपिब्रह्मक्षत्रप्रीतिकरत्वाद्वज्रत्वं तेनवज्रवंतोब्राह्मणादयोदेवैरुपजीव्यंतइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ प्रकृतेकिमायातंतदाह क्षत्रेति क्षत्रवज्रंरथस्तस्यभा

पुराकृतंमहेंद्रस्यवज्रंवृत्रनिबर्हणम् ॥ दशधाशतधाचैवतच्छीर्णंवृत्रमूर्धनि ॥ ५० ॥ ततोभागीकृतोदेवैर्वज्रभागउपास्यते ॥ लोकेयशोधनंकिंचित्सैववज्रतनुःस्मृता ॥ ५१ ॥ वज्रपाणिर्ब्राह्मणःस्यात्क्षत्रंवज्ररथंस्मृतम् ॥ वैश्यावैदानवज्राश्चकर्मवज्रायवीयसः ॥ ५२ ॥ क्षत्रवज्रस्यभागेनअवध्यावाजिनःस्मृताः ॥ रथांगंवडवासूतेशूराश्वाश्वेषुयेमताः ॥ ५३ ॥ कामवर्णाःकामजवाःकामतःसमुपस्थिताः ॥ इतिगंधर्वजाःकामंपूरयिष्यंतिमेहयाः ॥ ५४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ यदिप्रीतेनमेदत्तंसंशयेजीवितस्यवा ॥ विद्याधनंश्रुतंवाऽपिनतद्गंधर्वरोचये ॥ ५५ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ संयोगोवैप्रीतिकरोमहत्सुप्रतिदृश्यते ॥ जीवितस्यप्रदानेनप्रीतोविद्यांददामिते ॥ ५६ ॥ त्वत्तोऽप्यहंग्रहीष्यामिअस्त्रमाग्नेयमुत्तमम् ॥ तथैवयोग्यंबीभत्सोचिरायभरतर्षभ ॥ ५७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ त्वत्तोऽस्त्रेणवृणोम्यश्वान्संयोगःशाश्वतोऽस्तुनौ ॥ सखेतद्ब्रूहिगंधर्वयुष्मभ्योयद्भयंभवेत् ॥ ५८ ॥ कारणंब्रूहिगंधर्वकिंतद्येनस्मधर्षिताः ॥ यांतोवेदविदःसर्वेसंतोरात्रावरिंदमाः ॥ ५९ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ अनग्नयोऽनाहुतयोनचविप्रपुरस्कृताः ॥ यूयंततोधर्षिताःस्थमयावैपांडुनंदनाः ॥ ६० ॥ यक्षराक्षसगंधर्वाःपिशाचोरगदानवाः ॥ विस्तरंकुरुवंशस्यधीमंतःकथयंतिते ॥ ६१ ॥ नारदप्रभृतीनांतुदेवर्षीणांमयाश्रुतम् ॥ गुणान्कथयतांवीरपूर्वेषांतवधीमताम् ॥ ६२ ॥ स्वयंचापिमयादृष्टश्चरतासागरांबराम् ॥ इमांवसुमतींकृत्स्नांप्रभावःसुकुलस्यते ॥ ६३ ॥ वेदेधनुषिचाचार्यमभिजानामितेऽर्जुन ॥ विश्रुतंत्रिषुलोकेषुभारद्वाजंयशस्विनम् ॥ ६४ ॥

गेनांशत्वेन अवध्याअवधिभूताः वाजिनोवेगवंतः रथस्यवज्रत्वेअश्वोत्कर्षएवमुख्यंकारणंनध्वजादिकमित्यर्थः रथांगंरथचालकं वडवाअश्वा येशूरास्तेचरथांगं रथिनातुल्योश्वइत्यर्थः ॥ ५३ ॥ स्त्रीयेष्वश्वेषुविशेषमाह कामेति गंधर्वजाःगंधर्वलोकजाः ॥ ५४ ॥ प्रीतेनदत्तमपिप्रतिप्रदानमंतरेणनरोचये ददातिप्रतिगृह्णातिगुह्यमाख्यातिपृच्छति भुंक्तेभोजयतेचैवषड्विधंप्रीतिलक्षणमित्युक्तेः अन्यथाक्रणित्वंममस्यादितिभावः पक्षांतरेतुममयशोहानिः ॥ ५५ ॥ आद्यंपक्षमादत्ते संयोगइत्यादिना ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ युष्मभ्योयुष्मत्तः यद्यस्माद्धेतोः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अनग्नयोदारहीनत्वात् अनाहुतयःसमादृतत्वात् आश्रमविशेषहीनोऽब्राह्मणोधर्षणीयइत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ मनोबुद्धिंमनःसहितांबुद्धिंसंकल्पनिश्चयौ भावितात्मनांशोधितचित्तानां ॥ ६७ ॥ बाहुद्रविणंबाहुबलं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ कामवृत्तःकृतदारः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥७४॥७५॥

धर्मंवायुंचशक्रंचविजानाम्यश्विनौतथा ॥ पांडुंचकुरुशार्दूलषडेतान्कुरुवर्धनान् ॥ पितॄनेतानहंपार्थदेवमानुषसत्तमान् ॥ ६५ ॥ दिव्यात्मानोमहात्मानःसर्व
शस्त्रभृतांवराः ॥ भवंतोभ्रातरःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ६६ ॥ उत्तमांचमनोबुद्धिंभवतांभावितात्मनाम् ॥ जानन्नपिचवःपार्थकृतवानिहधर्षणाम् ॥ ६७ ॥ स्त्री
सकाशेचकौरव्यनपुमान्क्षंतुमर्हति ॥ धर्षणामात्मनःपश्यन्बाहुद्रविणमाश्रितः ॥ ६८ ॥ नक्तंचबलमस्माकंभूयएवाभिवर्धते ॥ यतस्ततोमांकौंतेयसदारंम
न्युराविशत् ॥ ६९ ॥ सोऽहंत्वयेहविजितःसंख्येतापत्यवर्धन ॥ येनतेनेहविधिनाकीर्त्यमानंनिबोधमे ॥ ७० ॥ ब्रह्मचर्यंपरोधर्मःसचापिनियतस्त्वयि ॥ यस्मा
त्तस्मादहंपार्थरणेऽस्मिविजितस्त्वया ॥ ७१ ॥ यस्तुस्यात्क्षत्रियःकश्चित्कामवृत्तःपरंतप ॥ नक्तंचयुधियुध्येतनसजीवेत्कथंचन ॥ ७२ ॥ यस्तुस्यात्कामवृत्तो
ऽपिपार्थब्रह्मपुरस्कृतः ॥ जयेन्नक्तंचरान्सर्वान्सपुरोहितधूर्गतः ॥ ७३ ॥ तस्मात्तापत्ययत्किंचिन्नृणांश्रेयइहेप्सितम् ॥ तस्मिन्कर्मणियोक्तव्यादांतात्मानःपुरोहि
ताः ॥ ७४ ॥ वेदेषडंगेनिरताःशुचयःसत्यवादिनः ॥ धर्मात्मानःकृतात्मानःस्युर्नृपाणांपुरोहिताः ॥ ७५ ॥ जयश्चनियतोराज्ञःस्वर्गश्चतदनंतरम् ॥ यस्यस्याद्धर्मवि
द्वाग्मीपुरोधाःशीलवान्शुचिः ॥ ७६ ॥ लाभंलब्धुमलब्धुंवालब्ध्वंवापरिरक्षितुम् ॥ पुरोहितंप्रकुर्वीतराजागुणसमन्वितम् ॥ ७७ ॥ पुरोहितमतेतिष्ठेद्यइच्छेद्भूतिमा
त्मनः ॥ प्राप्तुंवसुमतींसर्वांसर्वशःसागरांबराम् ॥ ७८ ॥ नहिकेवलशौर्येणतापत्याभिजनेनच ॥ जयेद्ब्राह्मणःकश्चिद्भूमिंभूमिपतिःक्वचित् ॥ ७९ ॥ तस्मादेवं
विजानीहिकुरूणांवंशवर्धन ॥ ब्राह्मणप्रमुखंराज्यंशक्यंपालयितुंचिरम् ॥ ८० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिगंधर्वपराभवेसप्तत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ तापत्यइतियद्वाक्यमुक्तवानसिमामिह ॥ तदहंज्ञातुमिच्छामितापत्यार्थं
विनिश्चितम् ॥ १ ॥ तपतीनामकाचैषातापत्यायत्कृतेवयम् ॥ कौंतेयाहिवयंसाधोतत्त्वमिच्छामिवेदितुम् ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःसगंधर्वः
कुंतीपुत्रंधनंजयम् ॥ विश्रुतंत्रिषुलोकेषुश्रावयामासवैकथाम् ॥ ३ ॥

॥ ७६ ॥ लाभंलब्धव्यंधनं ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुरोहितप्रसादादेवताप
त्यत्वंख्यापयितुंतापत्येतिसंबोधनंकृतंतदर्थंपृच्छति तापत्यइति तापत्यार्थंतापत्यपदार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ धिष्ण्येनमंडलेन ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ संप्रदानंदानमात्रं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुहृदांदुर्हृदामपिमध्येश्रीमान् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामिकथामेतांमनोरमाम् ॥ यथावदखिलांपार्थसर्वबुद्धिमतांवर ॥ ४ ॥ उक्तवानस्मियेनत्वांतापत्यइतियद्वचः ॥ तत्तेऽहंकथयि
ष्यामिशृणुष्वैकमनाभव ॥ ५ ॥ यएषदिविधिष्ण्येननाकंव्याप्नोतितेजसा ॥ एतस्यतपतीनामबभूवसदृशीसुता ॥ ६ ॥ विवस्वतोवैदेवस्यसावित्र्यवरजावि
भो ॥ विश्रुतात्रिषुलोकेषुतपतीतपसायुता ॥ ७ ॥ नदेवीनासुरीचैवनयक्षीनचराक्षसी ॥ नाप्सरानचगंधर्वीतथारूपेणकाचन ॥ ८ ॥ सुविभक्तानवद्यांगीस्व
सितायतलोचना ॥ स्वाचाराचैवसाध्वीचसुवेषाचैवभामिनी ॥ ९ ॥ नतस्याःसदृशंकंचित्त्रिषुलोकेषुभारत ॥ भर्तारंसवितामेनेरूपशीलगुणश्रुतैः ॥ १० ॥ सं
प्राप्तयौवनांपश्यन्देयांदुहितरंतुताम् ॥ नोपलेभेततःशांतिंसंप्रदानंविचिंतयन् ॥ ११ ॥ अथर्क्षपुत्रःकौंतेयकुरूणामृषभोबली ॥ सूर्यमाराधयामासनृपःसंवरण
स्तदा ॥ १२ ॥ अर्घ्यमाल्योपहाराद्यैर्गंधैश्चनियतःशुचिः ॥ नियमैरुपवासैश्चतपोभिर्विविधैरपि ॥ १३ ॥ शुश्रूषुरनहंवादीशुचिःपौरवनंदन ॥ अंशुमंतंसमुद्यं
तंपूजयामासभक्तिमान् ॥ १४ ॥ ततःकृतज्ञंधर्मज्ञंरूपेणासदृशंभुवि ॥ तपत्याःसदृशंमेनेसूर्यःसंवरणंपतिम् ॥ १५ ॥ दातुमैच्छत्ततःकन्यांतस्मैसंवरणायताम् ॥
नृपोत्तमायकौरव्यविश्रुताभिजनायच ॥ १६ ॥ यथाहिदिविदीप्तांशुःप्रभासयतितेजसा ॥ तथाभुविमहीपालोदीप्त्यासंवरणोऽभवत् ॥ १७ ॥ यथाऽर्चयंतिचादि
त्यमुद्यंतंब्रह्मवादिनः ॥ तथासंवरणंपार्थब्राह्मणावरजाःप्रजाः ॥ १८ ॥ ससोममतिकांतत्वादादित्यमतितेजसा ॥ बभूवनृपतिःश्रीमान्सुहृदांदुर्हृदामपि ॥ १९ ॥
एवंगुणस्यनृपतेस्तथावृत्तस्यकौरव ॥ तस्मैदातुंमनश्चक्रेतपतींतपनःस्वयम् ॥ २० ॥ सकदाचिदथोराजाश्रीमानमितविक्रमः ॥ चचारमृगयांपार्थपर्वतोपवने
किल ॥ २१ ॥ चरतोमृगयांतस्यक्षुत्पिपासासमन्वितः ॥ ममारराज्ञःकौंतेयगिरावप्रतिमोहयः ॥ २२ ॥ समृताश्वश्चरन्पार्थपद्भ्यामेवगिरौनृपः ॥ ददर्शासदृशीं
लोकेकन्यामायतलोचनाम् ॥ २३ ॥ सएकएकामासाद्यकन्यांपरबलार्दनः ॥ तस्थौनृपतिशार्दूलःपश्यन्नविचलेक्षणः ॥ २४ ॥ सहितांतर्कयामासरूपतोनृपतिः
श्रियम् ॥ पुनःसंतर्कयामासरवेर्भ्रष्टामिवप्रभाम् ॥ २५ ॥ वपुषावर्चसाचैवशिखामिवविभावसोः ॥ प्रसन्नत्वेनकांत्याचचंद्ररेखामिवामलाम् ॥ २६ ॥ गिरिपृष्ठे
तुसायस्मिन्स्थितास्वसितलोचना ॥ विभ्राजमानाशुशुभेप्रतिमेवहिरण्मयी ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

क्षुपःगुल्मः ह्रस्वशाखाशिफःक्षुपइत्यमरः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मत्तेवकाशतइतिमत्तकाशिनी ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तस्यारूपेणसगिरिर्वेषेणचविशेषतः॥ ससवृक्षक्षुपलतोहिरण्मयइवाभवत् ॥ २८ ॥ अवमेनेचतांदृष्ट्वासर्वलोकेषुयोषितः॥ अवाप्तंचात्मनोमेनेसराजाचक्षु
षःफलम्॥२९॥ जन्मप्रभृतियत्किंचिद्दृष्टवान्समहीपतिः॥ रूपंनसदृशंतस्यास्तर्कयामासकिंचन ॥ ३० ॥ तयाबद्धमनश्चक्षुःपाशैर्गुणमयैस्तदा ॥ नचचालततो
देशाद्बुबुधेनचकिंचन॥ ३१ ॥ अस्यानूनंविशालाक्ष्याःसदेवासुरमानुषम्॥ लोकंनिर्मथ्यधात्रेदंरूपमाविष्कृतंकृतम्॥ ३२ ॥ एवंसंतर्कयामासरूपद्रविणसंप
दा॥ कन्यामसदृशींलोकेनृपःसंवरणस्तदा॥ ३३ ॥ तांचदृष्ट्वैवकल्याणींकल्याणाभिजनोनृपः॥ जगाममनसाचिंतांकामबाणेनपीडितः॥३४॥ दह्यमानःसती
व्रेणनृपतिर्मन्मथाग्निना॥ अप्रगल्भांप्रगल्भस्तांतदोवाचमनोहराम्॥३५॥ काऽसिकस्यासिरंभोरुकिमर्थंचेहतिष्ठसि॥ कथंचनिर्जनेऽरण्येचरस्येकाशुचिस्मि
ते॥ ३६ ॥ त्वंहिसर्वानवद्यांगीसर्वाभरणभूषिता॥ विभूषणमिवैतेषांभूषणानामभीप्सितम्॥ ३७ ॥ नदेवींनासुरींचैवनयक्षींनचराक्षसीम्॥ नचभोगवतींम
न्येनगंधर्वींनमानुषीम् ॥ ३८ ॥ याहिदृष्टामयाकाश्चिच्छ्रुतावाऽपिवरांगनाः॥ नतासांसदृशींमन्येत्वामहंमत्तकाशिनि ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वैवचारुवदनेचंद्रात्कांततरं
तव॥ वदनंपद्मपत्राक्षंमांमथ्नातीवमन्मथः॥ ४० ॥ एवंतांसमहीपालोबभाषेनतुसातदा ॥कामार्तंनिर्जनेरण्येप्रत्यभाषतकिंचन॥ ४१ ॥ ततोलालप्यमानस्य
पार्थिवस्यायतेक्षणा॥ सौदामिनीवचाभ्रेषुतत्रैवांतरधीयत॥ ४२ ॥ तामन्वेष्टुंसनृपतिःपरिचक्रामसर्वतः॥ वनंवनजपत्राक्षींभ्रमन्नुन्मत्तवत्तदा॥ ४३ ॥ अप
श्यमानःसतुतांबहुतत्रविलप्यच॥ निश्चेष्टःपार्थिवश्रेष्ठोमुहूर्तंसव्यतिष्ठत॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणितपत्युपाख्यानेएकसप्तत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गंधर्वउवाच॥ ॥ अथतस्यामदृश्यायांनृपतिःकाममोहितः ॥ पातनःशत्रुसंघानांपपातधरणीतले ॥ १ ॥
तस्मिन्निपतितेभूमावथसाचारुहासिनी॥ पुनःपीनायतश्रोणीदर्शयामासतंनृपम्॥ २॥ अथाबभाषेकल्याणीवाचामधुरयानृपम्॥ तंकुरूणांकुलकरंकामाभि
हतचेतसम्॥ ३॥ उवाचमधुरंवाक्यंतपतीप्रहसन्निव॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेनत्वमर्हस्यरिंदम॥ ४॥ मोहंनृपतिशार्दूलगंतुमाविष्कृतःक्षितौ॥ एवमुक्तोऽथनृपति
र्वाचामधुरयातदा॥ ५॥

वनजपत्राक्षींजलजपत्राक्षीं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रहसन्अन्यइव ॥ ४ ॥ आविष्कृतःप्रख्यातः स्त्रीलिंगपाठेतुआविर्भूतास्मि ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रजहंतिप्रजहति ॥ ८ ॥ अनाक्रंदेअत्रातरिकाले आक्रंदःक्रंदनेह्वानेमित्रदारुणयुद्धयोः त्रातर्यपिचपुंसिस्यादितिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ रोचतेरुचिर्भवति ॥ १४ ॥

ददर्शविपुलश्रोणींतामेवाभिमुखेस्थिताम् ॥ अथतामसितापांगीमाबभाषेसपार्थिवः ॥ ६ ॥ मन्मथाग्निपरीतात्मासंदिग्धाक्षरयागिरा ॥ साधुत्वमसितापांगि
कामार्तंमत्तकाशिनि ॥ ७ ॥ भजस्वभजमानंमांप्राणाहिप्रजहंतिमाम् ॥ त्वदर्थंहिविशालाक्षिमामयंनिशितैःशरैः ॥ ८ ॥ कामःकमलगर्भाभेप्रतिविध्यन्नशाम्य
ति ॥ दष्टमेवमनाक्रंदेभद्रेकाममहाहिना ॥ ९ ॥ सात्वंपीनायतश्रोणीमामाप्नुहिवरानने ॥ त्वदधीनाहिमेप्राणाःकिन्नरोद्गीतभाषिणि ॥ १० ॥ चारुसर्वानवद्यां
गिपद्मेंदुप्रतिमानने ॥ नह्यहंत्वदृतेभीरुशक्ष्यामिखलुजीवितुम् ॥ ११ ॥ कामःकमलपत्राक्षिप्रतिविध्यतिमामयम् ॥ तस्मात्कुरुविशालाक्षिमय्यनुक्रोशमंगने
॥ १२ ॥ भक्तंमामसितापांगिनपरित्यक्तुमर्हसि ॥ त्वंहिमांप्रीतियोगेनत्रातुमर्हसिभाविनि ॥ १३ ॥ त्वद्दर्शनकृतस्नेहंमनश्चलतिमेभृशम् ॥ नत्वांदृष्ट्वापुनरन्यांद्रष्टुं
कल्याणिरोचते ॥ १४ ॥ प्रसीदवशगोऽहंतेभक्तंमांभजभाविनि ॥ दृष्ट्वैवत्वांवरारोहेमन्मथोभृशमंगने ॥ १५ ॥ अंतर्गतंविशालाक्षिविध्यतिस्मपतत्रिभिः ॥ म
न्मथाग्निसमुद्भूतंदाहंकमललोचने ॥ १६ ॥ प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिःप्रह्लादयस्वमे ॥ पुष्पायुधंदुराधर्षंप्रचंडशरकार्मुकम् ॥ १७ ॥ त्वद्दर्शनसमुद्भूतंविध्यंतंदुःस
हैःशरैः ॥ उपशामयकल्याणिआत्मदानेनभाविनि ॥ १८ ॥ गांधर्वेणविवाहेनमामुपैहिवरांगने ॥ विवाहानांहिरंभोरुगांधर्वःश्रेष्ठउच्यते ॥ १९ ॥ ॥ तपत्युवाच ॥
नाहमीशात्मनोराजन्कन्यापितृमतीह्यहम् ॥ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्याचस्वपितरंमम ॥ २० ॥ यथाहितेमयाप्राणाःसंगृहीतानरेश्वर ॥ दर्शनादेवभूयस्त्वंतथाप्रा
णान्ममाहरः ॥ २१ ॥ नचाहमीशादेहस्यतस्मान्नृपतिसत्तम ॥ समीपंनोपगच्छामिनस्वतंत्राहियोषितः ॥ २२ ॥ काहिसर्वेषुलोकेषुविश्रुताभिजनंनृपम् ॥ कन्या
नाभिलषेन्नाथंभर्तारंभक्तवत्सलम् ॥ २३ ॥ तस्मादेवंगतेकालेयाचस्वपितरंमम ॥ आदित्यंप्रणिपातेनतपसानियमेनच ॥ २४ ॥ सचेत्कामयतेदातुंतवमामरिसू
दन ॥ भविष्याम्यद्यतेराजन्सततंवशवर्तिनी ॥ २५ ॥ अहंहितपतीनामसावित्र्यवरजासुता ॥ अस्यलोकप्रदीपस्यसवितुःक्षत्रियर्षभ ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिचैत्ररथप० तपत्युपाख्यानेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ छ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ भूयोऽधिकं अहरःहृतवानसि ॥ २१ ॥ तर्हिंक्रियतांसंगइतिचेत्तत्राह नचेति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ छ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ अनुयात्रःशिबिरभांडाद्याहर्तृभिःसहितःसानुयात्रः ॥ २ ॥ निरस्तंतपत्यात्यक्तं ॥ ३ ॥ आगतसंभ्रमोजातभयः ॥४॥५॥६॥७॥८॥ पुंडरीकयुक्तेनसुगंधिनाउशीरमूलेननिर्मितंमुकुटंदाहाप

॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाततस्तूर्णंजगामोर्ध्वमनिंदिता ॥ सतुराजापुनर्भूमौतत्रैवनिपपातह ॥ १॥ अन्वेषमाणःसबलस्तंराजानंनृपोत्तमम् ॥ अमात्यःसा
नुयात्रश्चतंददर्शमहावने ॥ २ ॥ क्षितौनिपतितंकालेशक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ॥ तंहिदृष्ट्वामहेष्वासंनिरस्तंपतितंभुवि ॥ ३ ॥ बभूवसोऽस्यसचिवःसंप्रदीप्तइवाग्नि
ना ॥ त्वरयाचोपसंगम्यस्नेहादागतसंभ्रमः ॥ ४ ॥ तंसमुत्थापयामासनृपतिंकाममोहितम् ॥ भूतलाद्भूमिपालेशंपितेवपतितंसुतम् ॥ ५ ॥ प्रज्ञयावयसाचैववृद्धः
कीर्त्यानयेनच ॥ अमात्यस्तंसमुत्थाप्यबभूवविगतज्वरः ॥६॥ उवाचचैनंकल्याण्यावाचामधुरयोत्थितम् ॥ माभैर्मनुजशार्दूलभद्रमस्तुतवानघ ॥७॥ क्षुत्पिपा
सापरिश्रांतंतर्कयामासवैनृपम् ॥ पतितंपातनंसंख्येशात्रवाणांमहीतले ॥८॥ वारिणाचसुशीतेनशिरस्तस्याभ्यषेचयत् ॥ अस्फुटन्मुकुटंराज्ञःपुंडरीकसुगंधिना
॥९॥ ततःप्रत्यागतप्राणस्तद्बलंबलवान्नृपः ॥ सर्वंविसर्जयामासतमेकंसचिवंविना ॥ १०॥ ततस्तस्याज्ञयाराज्ञोविप्रतस्थेमहद्बलम् ॥ सतुराजागिरिप्रस्थेतस्मिन्पु
नरुपाविशत् ॥ ११ ॥ ततस्तस्मिन्गिरिवरेशुचिर्भूत्वाकृतांजलिः ॥ आरिराधयिषुःसूर्यंतस्थावूर्ध्वमुखःक्षितौ ॥ १२॥ जगाममनसाचैववसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ पु
रोहितममित्रघ्नंतदासंवरणोनृपः ॥ १३ ॥ नक्तंदिनमथैकत्रस्थितेतस्मिन्जनाधिपे ॥ अथाजगामविप्रर्षिस्तदाद्वादशमेऽहनि ॥ १४ ॥ सविदित्वैवनृपतिंतपत्या
हृतमानसम् ॥ दिव्येनविधिनाज्ञात्वाभावितात्मामहानृषिः ॥ १५ ॥ तथातुनियतात्मानंतंनृपंमुनिसत्तमः ॥ आबभाषेसधर्मात्मातस्यैवार्थचिकीर्षया ॥ १६ ॥ स
तस्यमनुजेंद्रस्यपश्यतोभगवानृषिः ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेद्रष्टुंभास्करंभास्करद्युतिः ॥ १७॥ सहस्रांशुंततोविप्रःकृतांजलिरुपस्थितः ॥ वसिष्ठोहमितिप्रीत्यासचात्मा
नंन्यवेदयत् ॥ १८ ॥ तमुवाचमहातेजाविवस्वान्मुनिसत्तमम् ॥ महर्षेस्वागतंतेस्तुकथयस्वयथेप्सितम् ॥ १९ ॥ यदिच्छसिमहाभागमत्तःप्रवदतांवर ॥ तत्तेदद्या
मभिप्रेतंयद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ॥ २० ॥ एवमुक्तःसतेनर्षिर्वसिष्ठःप्रत्यभाषत ॥ प्रणिपत्यविवस्वंतंभानुमंतंमहातपाः ॥ २१ ॥

नयनार्थंराज्ञःशिरसिनिहितमात्रमस्फुटद्विशीर्णंसद्यःशुष्कमभूदित्यर्थः पाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ९ ॥ बलंसैन्यं ॥ १० ॥
गिरिप्रस्थेशैलशिखरे ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ द्वादशमेद्वादशसंख्ययामिते ॥ १४ ॥ दिव्येनविधिनायोगबलेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ पश्यतःसतःपश्यनोर्थेवा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

१ अस्पृशत्समुखमिति

॥२२॥ विहंगमहेखेचर॥२३॥२४॥किमन्यच्छ्रेष्ठं अपवर्जनात्दानात्॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ कृच्छ्रात्क्लेशात् द्वादशरात्रसाध्येसमाहितेसमाधौनियमेसमाप्तेसति॥३१॥गोपतिंसूर्यं॥३२॥३३॥

॥वसिष्ठउवाच॥ ॥यैषातेतपतीनामसावित्र्यवरजासुता॥तांत्वांसंवरणस्यार्थेवरयामिविभावसो ॥ २२ ॥ सहिराजाबृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः॥युक्तः
संवरणोभर्तादुहितुस्तेविहंगम॥ २३ ॥इत्युक्तःसतदातेनददानीत्येवनिश्चितः॥ प्रत्यभाषततंविप्रंप्रतिनंद्यदिवाकरः ॥ २४ ॥ वरःसंवरणोराज्ञांत्वमृषीणांवरो
मुने॥तपतीयोषितांश्रेष्ठाकिमन्यदपवर्जनात्॥ २५ ॥ ततःसर्वानवद्यांगींतपतींतपनःस्वयम्॥ददौसंवरणस्यार्थेवसिष्ठायमहात्मने ॥ २६ ॥ प्रतिजग्राहतांक
न्यांमहर्षिस्तपतींतदा ॥ वसिष्ठोऽथविसृष्टस्तुपुनरेवाजगामह ॥ २७ ॥ यत्रविख्यातकीर्त्तिःसकुरूणामृषभोऽभवत् ॥ सराजामन्मथाविष्टस्तद्गतेनांतरात्मना
॥ २८ ॥दृष्ट्वाचदेवकन्यांतांतपतींचारुहासिनीम्॥ वसिष्ठेनसहायांतींसंहृष्टोऽभ्यधिकंबभौ ॥ २९ ॥ रुरुचेसाधिकंसुभ्रूरापतंतीनभस्तलात्॥ सौदामनीववि
भ्रष्टाद्योतयंतीदिशस्त्विषा॥ ३० ॥ कृच्छ्राद्द्वादशरात्रेतुतस्यराज्ञःसमाहिते ॥ आजगामविशुद्धात्मावसिष्ठोभगवानृषिः ॥ ३१ ॥ तपसाराध्यवरदंदेवंगोपति
मीश्वरम्॥लेभेसंवरणोभार्यांवसिष्ठस्यैवतेजसा॥ ३२ ॥ ततस्तस्मिन्गिरिश्रेष्ठेदेवगंधर्वसेविते॥ जग्राहविधिवत्पाणिंतपत्याःसनरर्षभः ॥ ३३ ॥ वसिष्ठेनाभ्य
नुज्ञातस्तस्मिन्नेवधराधरे॥ सोऽकामयतराजर्षिर्विहर्तुंसहभार्यया॥ ३४ ॥ ततःपुरेचराष्ट्रेचवनेषूपवनेषुच॥ आदिदेशमहीपालस्तमेवसचिवंतदा॥ ३५॥ नृपतिं
त्वभ्यनुज्ञाप्यवसिष्ठोऽथापचक्रमे ॥ सोऽथराजागिरौतस्मिन्विजहारामरोयथा ॥ ३६ ॥ ततोद्वादशवर्षाणिकाननेषुवनेषुच ॥ रेमेतस्मिन्गिरौराजातथैवस
हभार्यया॥ ३७॥ तस्यराज्ञःपुरेतस्मिन्समाद्वादशसत्तम ॥ नववर्षसहस्राक्षोराष्ट्रेचैवास्यभारत ॥ ३८ ॥ ततस्तस्यामनावृष्ट्यांप्रवृत्तायामरिंदम ॥ प्रजाःक्षय
मुपाजग्मुःसर्वाःसस्थाणुजंगमाः ॥ ३९ ॥ तस्मिंस्तथाविधेकालेवर्तमानेसुदारुणे ॥ नावश्यायःपपातोर्व्यांततःसस्यानिनारुहन् ॥ ४० ॥ ततोविभ्रांतमनसो
जनाःक्षुद्भयपीडिताः॥ गृहाणिसंपरित्यज्यबभ्रमुःप्रदिशोदिशः॥ ४१ ॥ ततस्तस्मिन्पुरेराष्ट्रेत्यक्तदारपरिग्रहाः ॥ परस्परममर्यादाःक्षुधार्ताजघ्निरेजनाः॥ ४२ ॥
तत्क्षुधार्तैर्निराहारैःशवभूतैस्तथानरैः ॥ अभवत्प्रेतराजस्यपुरंप्रेतैरिवावृतम् ॥ ४३ ॥ततस्तत्तादृशंदृष्ट्वासएवभगवानृषिः॥ अभ्यवर्षतधर्मात्मावसिष्ठोमुनिस
त्तमः॥ ४४ ॥

॥३४॥३५॥३६॥३७॥नववर्ष राज्ञःकामासक्त्यावार्षिकज्योतिष्टोमादिक्रियालोपात्॥३८॥३९॥अवश्यायःनीहारोपिनपपात कुतोवृष्टिरित्यर्थः॥४०॥४१॥४२॥ तत्तदा शवभूतैःमृतसदृशैः॥४३॥४४॥

॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ ॥ इतिआ० नै० भा० भा० त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सगंधर्वेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ अपराधेनपुत्रशतवधरूपेण ॥७॥८॥९॥१०॥११॥

तंचपार्थिवशार्दूलमानयामासतत्पुरम् ॥ तपत्यासहितंराजन्व्युषितंशाश्वतीःसमाः ॥ ततःप्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वंसुरारिहा ॥ ४५ ॥ तस्मिन्नृपतिशार्दूलेप्रविष्टे
नगरंपुनः ॥ प्रववर्षसहस्राक्षःसस्यानिजनयन्प्रभुः ॥ ४६ ॥ ततःसराष्ट्रंमुमुदेतत्पुरंपरयामुदा ॥ तेनपार्थिवमुख्येनभावितंभावितात्मना ॥ ४७ ॥ ततोद्वादशवर्षा
णिपुनरीजेनराधिपः ॥ तपत्यासहितःपत्न्यायथाशच्यामरुत्पतिः ॥ ४८ ॥ ॥गंधर्वउवाच ॥ ॥ एवमासीन्महाभागातपतीनामपौर्विकी ॥ तववैवस्वतीपार्थता
पत्यस्त्वंययामतः ॥ ४९ ॥ तस्यांसंजनयामासकुरुंसंवरणोनृपः ॥ तपत्यांतपतांश्रेष्ठतापत्यस्त्वंततोऽर्जुन ॥ ५० ॥ ॥इतिश्रीम० आदिप० चैत्ररथप० तपत्यु
पाख्यानसमाप्तौत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥सगंधर्ववचःश्रुत्वातत्तदाभरतर्षभ ॥ अर्जुनःपरया
भक्त्यापूर्णचंद्रइवाबभौ ॥ १ ॥ उवाचचमहेष्वासोगंधर्वंकुरुसत्तमः ॥ जातकौतूहलोतीववसिष्ठस्यतपोबलात् ॥ २ ॥ वसिष्ठइतितस्यैतदृषेर्नामत्वयेरितम् ॥ एत
दिच्छाम्यहंश्रोतुंयथावत्तद्वदस्वमे ॥ ३ ॥ यएषगंधर्वपतेपूर्वेषांनःपुरोहितः ॥ आसीदेतन्ममाचक्ष्वकएषभगवानृषिः ॥ ४ ॥ ॥गंधर्वउवाच ॥ ॥ब्रह्मणोमा
नसःपुत्रोवसिष्ठोऽरुंधतीपतिः ॥ तपसानिर्जितौशश्वदजेयावमरैरपि ॥ ५ ॥ कामक्रोधावुभौयस्यचरणौसंववाहतुः ॥ इंद्रियाणांवशकरोवसिष्ठइतिचोच्यते
॥ ६ ॥ यस्तुनोच्छेदनंचक्रेकुशिकानामुदारधीः ॥ विश्वामित्रापराधेनधारयन्मन्युमुत्तमम् ॥ ७ ॥ पुत्रव्यसनसंतप्तःशक्तिमानप्यशक्तवत् ॥ विश्वामित्रविनाशा
यनचक्रेकर्मदारुणम् ॥ ८ ॥ मृतांश्चपुनराहर्तुंशक्तःपुत्रान्यमक्षयात् ॥ कृतांतंनातिचक्रामवेलामिवमहोदधिः ॥ ९ ॥ यंप्राप्यविजितात्मानंमहात्मानंनराधिपाः ॥
इक्ष्वाकवोमहीपालालेभिरेपृथिवीमिमाम् ॥ १० ॥ पुरोहितमिमंप्राप्यवसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ईजिरेक्रतुभिश्चैवनृपास्तेकुरुनंदन ॥ ११ ॥ सहितान्याजयामास
सर्वान्नृपतिसत्तमान् ॥ ब्रह्मर्षिःपांडवश्रेष्ठबृहस्पतिरिवामरान् ॥ १२ ॥ तस्माद्धर्मप्रधानात्मावेदधर्मविदीप्सितः ॥ ब्राह्मणोगुणवान्कश्चित्पुरोधाःप्रतिदृश्यतां
॥ १३ ॥ क्षत्रियेणाभिजातेनपृथिवींजेतुमिच्छता ॥ पूर्वंपुरोहितःकार्यःपार्थराज्याभिवृद्धये ॥ १४ ॥ महींजिगीषताराज्ञाब्रह्मकार्यंपुरःसरम् ॥ तस्मात्पुरोहितःक
श्चिद्गुणवान्विजितेंद्रियः ॥ विद्वान्भवतुवोविप्रोधर्मकामार्थतत्त्ववित् ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीम० आदिप० चैत्ररथप० पुरोहितकरणकथनेचतुःसप्तत्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ छ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रकरणार्थमुपसंहरति तस्मादिति ॥ १५ ॥ ॥ इतिआ० नै० भा० भा० चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ छ ॥

किंनिमित्तमिति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मरुधन्वसुमरुसंज्ञकेष्वल्पजलप्रदेशेषु धन्वातुमरुदेशेनाक्लीबेचापेस्थलेपिचेतिमेदिनी ॥ ५ ॥ व्यायामकर्शितःश्रमेणम्लानः ॥ ६ ॥ श्रेष्ठभाक्पूज्यपूजकः ॥ ७ ॥ परिजग्राहनिमंत्रितवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ग्राम्याव्रीह्यादयः आरण्यानीवारादयः षड्रसामधुरादयः रसायनंदिव्यदेहतापादकं ॥ १० ॥ पेयानिक्षीरादीनि भक्ष्याणिदंतैरवखंडनीयान्यपूपादीनि लेह्यानिपायसादीनि चोष्याणिइक्षुकांडादीनि ॥ ११ ॥ १२ ॥ सबलःससैन्यः षडुन्नतांषडायतां शिरोग्रीवासक्थिनीचसास्नापुच्छमथस्तनाः शुभान्येतानिधेनूनामायतानिप्रचक्षते तथापृथुभिःपंचभिरंगैःसमावृतांयुक्तां ललाटंश्रवणौचैवनयनद्वितयंतथा पृथून्येतानिशस्यंतेधेनूनांपंचसूरिभिः ॥ १३ ॥ मंडूकस्येवोच्छूनेनेत्रेयस्याः पीनमूधःक्षीराशयोयस्यास्तांपीनोधसं सुवालधिंशोभनपुच्छां शंकूइवतीक्ष्णाग्रौकर्णौयस्याःसा ॥ १४ ॥ नंदिनीनामतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ किंनिमित्तमभूद्वैरंविश्वामित्रवसिष्ठयोः ॥ वसतोराश्रमेदिव्येशंसनःसर्वमेवतत् ॥ १ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ इदंवासिष्ठमाख्यानंपुराणं परिचक्षते ॥ पार्थसर्वेपुलोकेषुयथावत्तन्निबोधमे ॥ २ ॥ कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवोभरतर्षभ ॥ गाधीतिविश्रुतोलोकेकुशिकस्यात्मसंभवः ॥ ३ ॥ तस्यधर्मात्मनःपुत्रःसमृद्धबलवाहनः ॥ विश्वामित्रइतिख्यातोबभूवरिपुमर्दनः ॥ ४ ॥ सचचारसहामात्योमृगयांगहनेवने ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरम्येषुमरुधन्वसु ॥ ५ ॥ व्यायामकर्शितःसोऽथमृगलिप्सुःपिपासितः ॥ आजगामनरश्रेष्ठवसिष्ठस्याश्रमंप्रति ॥ ६ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ विश्वामित्रंनरश्रेष्ठंप्रतिजग्राहपूजया ॥ ७ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तंस्वागतेनचभारत ॥ तथैवपरिजग्राहवन्येनहविषातदा ॥ ८ ॥ तस्याथकामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ उक्ताकामान्प्रयच्छेतिसाकामान्दुह्यतेसदा ॥ ९ ॥ ग्राम्यारण्याश्चौषधीश्चदुदुहेपयएवच ॥ षड्रसंचामृतनिभंरसायनमनुत्तमम् ॥ १० ॥ भोजनीयानिपेयानिभक्ष्याणि विविधानिच ॥ लेह्यान्यमृतकल्पानिचोष्याणिचतथार्जुन ॥ ११ ॥ रत्नानिचमहार्हाणिवासांसिविविधानिच ॥ तैःकामैःसर्वसंपूर्णैःपूजितश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ सामात्यःसबलश्चैवतुतोषसभृशंतदा ॥ षडुन्नतांसुपार्श्वोरुंपृथुपंचसमावृताम् ॥ १३ ॥ मंडूकनेत्रांस्वाकारांपीनोधसमनिंदिताम् ॥ सुवालधिंशंकुकर्णांचारुशृंगांमनोरमाम् ॥ १४ ॥ पुष्टायतशिरोग्रीवांविस्मितःसोऽभिवीक्ष्यताम् ॥ अभिनंद्यसतांराजानंदिनींगाधिनंदनः ॥ १५ ॥ अब्रवीच्चभृशंतुष्टःसराजातमृषिंतदा ॥ अर्बुदेनगवांब्रह्मन्ममराज्येनवापुनः ॥ १६ ॥ नंदिनींसंप्रयच्छस्वभुंक्ष्वराज्यंमहामुने ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ देवतातिथिपित्रर्थंयाज्यार्थंचपयस्विनी ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कशादंडप्रणुदितांकशाघातेनखेदंप्रापितां काल्यमानामितस्ततोनिरोध्यमानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अदेयानंदिनीयंवैराज्येनापितन्नानघ ॥ ॥ विश्वामित्रउवाच ॥ ॥ क्षत्रियोऽहंभवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणेषुकुतोवीर्यंप्रशांतेषुधृतात्मसु॥
अर्बुदेनगवांयस्त्वंनददासिममेप्सितम्॥१९॥स्वधर्मंनप्रहास्यामिनेष्यामिचबलेनगाम्॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥बलस्थश्चासिराजाचबाहुवीर्यश्चक्षत्रियः
॥ २० ॥ यथेच्छसितथाक्षिप्रंकुरुमात्वंविचारय॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥ एवमुक्तस्तथापार्थविश्वामित्रोबलादिव॥ २१॥ हंसचंद्रप्रतीकाशांनंदिनींतांजहार
गाम्॥ कशादंडप्रणुदितांकाल्यमानामितस्ततः ॥ २२ ॥हंभायमानाकल्याणीवसिष्ठस्याथनंदिनी ॥ आगम्याभिमुखीपार्थतस्थौभगवदुन्मुखी ॥ २३॥ भृशं
चताड्यमानावैनजगामाश्रमात्ततः॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥शृणोमितेरवंभद्रेविनदंत्याःपुनःपुनः॥ २४ ॥ ह्रियसेत्वंबलाद्भद्रेविश्वामित्रेणनंदिनि॥ किंकर्तव्यंमयातत्रक्षमावान्ब्राह्मणोस्म्यहम् ॥ २५ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥साभयान्नंदिनीतेषांबलानांभरतर्षभ॥ विश्वामित्रभयोद्विग्नावसिष्ठंसमुपागमत्॥ २६ ॥
॥गौरुवाच॥ ॥ कशाग्रदंडाभिहतांक्रोशंतीमामनाथवत्॥ विश्वामित्रबलैर्घोरैर्भगवन्किमुपेक्षसे॥ २७ ॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥ नंदिन्यामेवंक्रंदंत्यांधर्षितायांमहामुनिः॥नचुक्षुभेतदाधैर्यान्नचचालधृतव्रतः॥ २८ ॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥क्षत्रियाणांबलंतेजोब्राह्मणानांक्षमाबलम्॥ क्षमामांभजतेयस्माद्गम्यतांयदिरोचते ॥ २९ ॥ ॥नंदिन्युवाच॥ ॥ किंनुत्यक्ताऽस्मिभगवन्यदेवंत्वंप्रभाषसे॥ अत्यक्ताऽहंत्वयाब्रह्मन्नेतुंशक्यानवैबलात्॥ ३० ॥ ॥वसिष्ठउवाच॥
नत्वांत्यजामिकल्याणिस्थीयतांयदिशक्यते॥ दृढेनदाम्नाबद्धैषवत्सस्तेह्रियतेबलात्॥ ३१॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥स्थीयतामितितच्छ्रुत्वावसिष्ठस्यपयस्विनी॥
उर्ध्वांचितशिरोग्रीवाप्रबभौरौद्रदर्शना ॥ ३२ ॥ क्रोधरक्तेक्षणासागौर्हंभारवघनस्वना ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंव्यद्रावयतसर्वशः ॥ ३३ ॥ कशाग्रदंडाभिहताकाल्यमानाततस्ततः॥ क्रोधरक्तेक्षणाक्रोधंभूयएवसमाददे॥ ३४॥ आदित्यइवमध्याह्नेक्रोधदीप्तवपुर्बभौ॥ अंगारवर्षंमुंचंतीमुहुर्वालधितोमहत्॥ ३५॥
असृजत्पह्लवान्पुच्छात्प्रस्रवाद्द्राविडाञ्छकान्॥ योनिदेशाच्चयवनान्शकृतःशबरान्बहून्॥ ३६॥ मूत्रतश्चासृजत्कांश्चिच्छबरांश्चैवपार्श्वतः॥ पौंड्रान्किरातान्यवनान्सिंहलान्बर्बरान्खसान्॥ ३७॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पह्लवादयोम्लेच्छविशेषाः प्रस्रवादूधःप्रदेशात् शकृतोगोमयात् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ विष्टभ्यव्याप्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥छ॥

चिबुकांश्चपुलिंदांश्चचीनान्हूणान्सकेरलान् ॥ ससर्जफेनतःसागौर्म्लेच्छान्बहुविधानपि ॥ ३८ ॥ तैर्विसृष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छगणैस्तदा ॥ नानावरणसंछन्नै
र्नानायुधधरैस्तथा ॥ ३९ ॥ अवाकीर्यतसंरब्धैर्विश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ एकैकश्चतदायोधःपंचभिःसप्तभिर्वृतः ॥ ४० ॥ अस्त्रवर्षेणमहतावध्यमानंबलंतदा ॥
प्रभग्नंसर्वतस्त्रस्तंविश्वामित्रस्यपश्यतः ॥ ४१ ॥ नचप्राणैर्वियुज्यंतेकेचित्तत्रास्यसैनिकाः ॥ विश्वामित्रस्यसंक्रुद्धैर्वासिष्ठैर्भरतर्षभ ॥ ४२ ॥ सागौस्तत्सकलंसै
न्यंकालयामासदूरतः ॥ विश्वामित्रस्यतत्सैन्यंकाल्यमानंत्रियोजनम् ॥ ४३ ॥ क्रोशमानंभयोद्विग्नंत्रातारंनाध्यगच्छत ॥ दृष्ट्वातन्महदाश्चर्यंब्रह्मतेजोभवंतदा
॥ ४४ ॥ विश्वामित्रःक्षत्रभावान्निर्विण्णोवाक्यमब्रवीत् ॥ धिग्बलंक्षत्रियबलंब्रह्मतेजोबलंबलम् ॥ ४५ ॥ बलाबलंविनिश्चित्यतपएवपरंबलम् ॥ सराज्यंस्फीत
मुत्सृज्यतांचदीप्तांनृपश्रियम् ॥ ४६ ॥ भोगांश्चपृष्ठतःकृत्वातपस्येवमनोदधे ॥ सगत्वातपसासिद्धिंलोकान्विष्टभ्यतेजसा ॥ ४७ ॥ ततापसर्वान्दीप्तौजाब्राह्मणत्व
मवाप्तवान् ॥ अपिबच्चततःसोममिंद्रेणसहकौशिकः ॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवासिष्ठेविश्वामित्रपराभवेपंचसप्तत्यधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ कल्माषपादइत्येवंलोकेराजाबभूवह ॥ इक्ष्वाकुवंशजःपार्थतेजसाऽसदृशोभुवि ॥ १ ॥
सकदाचिद्वनंराजामृगयांनिर्ययौपुरात् ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चचचाररिपुमर्दनः ॥ २ ॥ तस्मिन्वनेमहाघोरेखड्गांश्चबहुशोऽहनत् ॥ हत्वाचसुचिरंश्रांतोराजानि
ववृतेततः ॥ ३ ॥ अकामयत्तंयाज्यार्थेविश्वामित्रःप्रतापवान् ॥ सतुराजामहात्मानंवासिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ४ ॥ तृषार्तश्चक्षुधार्तश्चएकायनगतःपथि ॥ अपश्य
दजितःसंख्येमुनिंप्रतिमुखागतम् ॥ ५ ॥ शक्तिंनाममहाभागंवसिष्ठकुलवर्धनम् ॥ ज्येष्ठंपुत्रंपुत्रशताद्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ अपगच्छपथोऽस्माकमित्येवंपा
र्थिवोऽब्रवीत् ॥ तथाऋषिरुवाचैनंसांत्वयन्श्लक्ष्णयागिरा ॥ ७ ॥ ममपंथामहाराजधर्मएषसनातनः ॥ राज्ञासर्वेषुधर्मेषुदेयःपंथाद्विजातये ॥ ८ ॥ एवंपरस्परंतौ
तुपथोऽर्थंवाक्यमूचतुः ॥ अपसर्पापसर्पेतिवागुत्तरमकुर्वताम् ॥ ९ ॥

कल्माषपादइति असदृशोनास्तिसदृशस्तुल्योयस्यसः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याज्यार्थेअयंममयाज्योभवत्वित्येतदर्थं ॥ ४ ॥ एकायनगतएकस्यैवअयनंगमनंयत्रतत्रगतः अतिसंकुचितमार्गेगतइत्यर्थः
॥ ५ ॥ ६ ॥ पथोमार्गात् ॥ ७ ॥ धर्मःसनातनोराज्ञःपंथाब्राह्मणेनासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैवपंथाइत्यादिशास्त्रविहितः ॥ ८ ॥ ९ ॥

मानात्क्रोधाच्चमुनेर्मार्गान्नापचक्राम अथहठातिशयानंतरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ततइति एवंविश्वामित्रःस्वविद्याबलाच्छक्तिनृपयोर्वैरमुत्पाद्यतंनृपंयाज्यंयदाविश्वामित्रोन्वपद्यतत

ऋषिस्तुनापचक्रामतस्मिन्धर्मपथेस्थितः ॥ नापिराजामुनेर्मानात्क्रोधाच्चाथजगामह ॥ १० ॥ अमुंचंतंतुपंथानंतमृषिंनृपसत्तमः॥ जघानकशयामोहात्तदा
राक्षसवन्मुनिम्॥ ११॥ कशाप्रहाराभिहतस्ततःसमुनिसत्तमः॥ तंशशापनृपश्रेष्ठंवासिष्ठःक्रोधमूर्च्छितः॥ १२॥ हंसिराक्षसवद्यस्माद्राजापसदतापसम्॥तस्मा १
त्त्वमद्यप्रभृतिपुरुषादोभविष्यसि॥ १३॥ मनुष्यपिशितेसक्तश्चरिष्यसिमहीमिमाम् ॥गच्छराजाधमेत्युक्तःशक्तिनावीर्यशक्तिना॥ १४॥ ततोयाज्यनिमित्तंतु
विश्वामित्रवसिष्ठयोः॥ वैरमासीत्तदातंतुविश्वामित्रोऽन्वपद्यत॥ १५॥ तयोर्विवदतोरेवंसमीपमुपचक्रमे ॥ ऋषिरुग्रतपाःपार्थविश्वामित्रःप्रतापवान्॥ १६॥
ततःसबुबुधेपश्चात्तमृषिंनृपसत्तमः ॥ ऋषेःपुत्रंवसिष्ठस्यवसिष्ठमिवतेजसा ॥ १७ ॥ अंतर्धायततोत्मानंविश्वामित्रोऽपिभारत॥ तावुभावतिचक्रामचिकीर्ष
न्नात्मनःप्रियम्॥ १८॥ सतुशप्तस्तदातेनशक्तिनावैनृपोत्तमः॥ जगामशरणंशक्तिंप्रसादयितुमर्हयन् ॥ १९॥ तस्यभावंविदित्वासनृपतेःकुरुसत्तम॥ विश्वामि
त्रस्ततोरक्षआदिदेशनृपंप्रति॥ २० ॥ शापात्तस्यतुविप्रर्षेर्विश्वामित्रस्यचाज्ञया ॥ राक्षसःकिंकरोनामविवेशनृपतिंतदा ॥ २१ ॥ रक्षसातंगृहीतंतुविदित्वामु
निसत्तमः॥ विश्वामित्रोप्यपाक्रामत्तस्माद्देशादरिंदम॥ २२॥ ततःसनृपतिस्तेनरक्षसांतर्गतेनवै॥ बलवत्पीडितःपार्थनान्वबुध्यतकिंचन ॥ २३॥ ददर्शाथद्वि
जःकश्चिद्राजानंप्रस्थितंवनम्॥ अयाचतक्षुधापन्नःसमांसंभोजनंतदा॥ २४ ॥ तमुवाचाथराजर्षिर्द्विजंमित्रंसहस्तदा॥ आस्वब्रह्मंस्त्वमत्रैवमुहूर्तंप्रतिपालय
न्॥ २५॥ निवृत्तःप्रतिदास्यामिभोजनंतेयथेप्सितम्॥ इत्युक्त्वाप्रययौराजातस्थौचद्विजसत्तमः ॥ २६॥ ततोराजापरिक्रम्ययथाकामंयथासुखम्॥ निवृत्तों
ऽतःपुरंपार्थप्रविवेशमहामनाः॥ २७॥ ततोऽर्धरात्रउत्थायसूदमानाय्यसत्वरम्॥ उवाचराजासंस्मृत्यब्राह्मणस्यप्रतिश्रुतम्॥ २८॥ गच्छामुष्मिन्वनोद्देशेब्राह्म
णोमांप्रतीक्षते॥ अन्नार्थीतंत्वमन्नेनसमांसेनोपपादय॥ २९॥

दातयोर्वैरमासीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ तयोःशक्तिनृपयोर्विवदतोःसतोः ऋषीराजर्षिः ॥ १६ ॥ पश्चाद्विश्वामित्रागमनानंतरं ऋषिंशक्तिं ॥ १७ ॥ ततोत्मानंततआत्मानं उभौशक्तिराजानौ अतिचक्राम
वंचितवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्यराज्ञोभावंशक्तिप्रसादनपरंज्ञात्वातदंतरेरक्षःप्रवेशितवान्॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बलवदत्यंतं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥

१ मित्रपालकःसौदासएव

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अत्रनरमांसे लोलुपाआसक्तिः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ मुमोचपातयामास आत्मानंदेहं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥गंधर्वउवाच॥ ॥एवमुक्तस्ततःसूदःसोऽनासाद्यामिषंक्वचित्॥ निवेदयामासतदातस्मैराज्ञेव्यथान्वितः ॥ ३० ॥ राजातुरक्षसाविष्टःसूदमाहगतव्यथः ॥ अ
प्येनंनरमांसेनभोजयेतिपुनःपुनः ॥ ३१ ॥ तथेत्युक्त्वाततःसूदःसंस्थानंवध्यघातिनाम् ॥ गत्वाजहारत्वरितोनरमांसमपेतभीः॥ ३२ ॥ एतत्संस्कृत्यविधिवदन्नो
पहितमाशुवै ॥ तस्मैप्रादाद्ब्राह्मणायक्षुधितायतपस्विने ॥ ३३ ॥ ससिद्धचक्षुषादृष्ट्वातदन्नंद्विजसत्तमः ॥ अभोज्यमिदमित्याहक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ३४ ॥
॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥यस्माद्भोज्यमन्नंमेददातिसनृपाधमः॥ तस्मात्तस्यैवमूढस्यभविष्यत्यत्रलोलुपा ॥ ३५ ॥ सक्तोमानुषमांसेषुयथोक्तःशक्तिनातथा॥
उद्वेजनीयोभूतानांचरिष्यतिमहीमिमाम्॥ ३६ ॥ द्विरनुव्याहृतेराज्ञःसशापोबलवानभूत्॥ रक्षोबलसमाविष्टोविसंज्ञश्चाभवन्नृपः ॥ ३७ ॥ ततःसनृपतिश्रेष्ठो
रक्षसापहृतेंद्रियः॥ उवाचशक्तिंतंदृष्ट्वानचिरादिवभारत॥ ३८ ॥ यस्मादसदृशःशापःप्रयुक्तोऽयंमयित्वया ॥ तस्मात्त्वत्तःप्रवर्तिष्येखादितुंपुरुषानहम्॥ ३९ ॥
एवमुक्त्वाततःसद्यस्तंप्राणैर्विप्रयुज्यच ॥शक्तिनंभक्षयामासव्याघ्रःपशुमिवेप्सितम्॥ ४० ॥शक्तिनंतुमृतंदृष्ट्वाविश्वामित्रःपुनःपुनः ॥ वसिष्ठस्यैवपुत्रेषुतद्रक्षः
संदिदेशह॥ ४१ ॥सतान्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्यमहात्मनः ॥ भक्षयामाससंक्रुद्धःसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ४२ ॥ वसिष्ठोघातितान्श्रुत्वाविश्वामित्रेणतान्सु
तान्॥ धारयामासतंशोकंमहाद्रिरिवमेदिनीम् ॥ ४३ ॥ चक्रेचात्मविनाशायबुद्धिंसमुनिसत्तमः ॥ नत्वेवकौशिकोच्छेदंमेनेमतिमतांवरः॥ ४४ ॥ समेरुकूटा
दात्मानंमुमोचभगवानृषिः ॥ गिरेस्तस्यशिलायांतुतूलराशाविवापतत् ॥ ४५ ॥ नममारचपातेनसयदातेनपांडव ॥ तदाग्निमिद्धंभगवान्संविवेशमहावने
॥ ४६ ॥ तंतदासुसमिद्धोऽपिनददाहहुताशनः॥ दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्नशीतोग्निरभवत्ततः ॥ ४७ ॥ ससमुद्रमभिप्रेक्ष्यशोकाविष्टोमहामुनिः ॥ बद्धाकंठेशिलां
गुर्वीनिपपाततदांभसि॥ ४८ ॥ ससमुद्रोर्मिवेगेनस्थलेन्यस्तोमहामुनिः॥ नममारयदाविप्रःकथंचित्संशितव्रतः॥ जगामसततःखिन्नःपुनरेवाश्रमंप्रति ॥४९॥
इतिश्रीम॰ आदिप॰ चैत्ररथप॰ वासिष्ठेवसिष्ठशोकेषट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ कौशिकःकृत्रिमोविप्रोजघ्नेऽल्पार्थैंशतंमुनीन् जातिविप्रोवसिष्ठस्तुखेदितोपिक्षमापरः ॥४९॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्तत्यधिकशततमोध्यायः ॥१७६ ॥७॥

ततोदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वध्वास्नुषया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ माभैर्माभैषीः गातिस्थे

॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ ततोदृष्ट्वाश्रमपदंरहितंतैःसुतैर्मुनिः ॥ निर्जगामसुदुःखार्तःपुनरप्याश्रमात्ततः ॥ १ ॥ सोपश्यत्सरितंपूर्णांप्रावृट्कालेनवांभसा ॥ वृक्षा
न्बहुविधान्पार्थहरंतींतीरजान्बहून् ॥ २ ॥ अथचिंतांसमापेदेपुनःकौरवनंदन ॥ अंभस्यस्यानिमज्जेयमितिदुःखसमन्वितः ॥ ३ ॥ ततःपाशैस्तदात्मानंगाढंब
द्ध्वामहामुनिः ॥ तस्याजलेमहानद्यानिममज्जसुदुःखितः ॥ ४ ॥ अथच्छित्त्वानदीपाशांस्तस्यारिबलसूदन ॥ स्थलस्थंतमृषिंकृत्वाविपाशंसमवासृजत् ॥ ५ ॥
उत्ततारततःपाशैर्विमुक्तःसमहानृषिः ॥ विपाशेतिचनामास्यानद्याश्चक्रेमहानृषिः ॥ ६ ॥ शोकबुद्धिंतदाचक्रेनचैकत्रव्यतिष्ठत ॥ सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैवसरितश्च
सरांसिच ॥ ७ ॥ दृष्ट्वासपुनरेवर्षिर्नदींहैमवतींतदा ॥ चंडग्राहवतींभीमांतस्याःस्रोतस्यपातयत् ॥ ८ ॥ सातमग्निसमंविप्रमनुचिंत्यसरिद्वरा ॥ शतधाविद्रुता
यस्माच्छतद्रुरितिविश्रुता ॥ ९ ॥ ततःस्थलगतंदृष्ट्वातत्राप्यात्मानमात्मना ॥ मर्तुंनशक्यामीत्युक्त्वापुनरेवाश्रमंययौ ॥ १० ॥ सगत्वाविविधान्शैलान्देशान्ब
हुविधांस्तथा ॥ अदृश्यंत्याख्ययावध्वाथाश्रमेनुसृतोऽभवत् ॥ ११ ॥ अथशुश्रावसंगत्यावेदाध्ययननिःस्वनम् ॥ पृष्ठतःपरिपूर्णार्थंषड्भिरंगैरलंकृतम् ॥ १२ ॥ अनु
व्रजतिकोन्वेषमामित्येवाथसोऽब्रवीत् ॥ अहमित्यदृश्यंतीमंसास्नुषाप्रत्यभाषत ॥ शक्तेर्भार्यामहाभागतपोयुक्तातपस्विनी ॥ १३ ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ पुत्रि
कस्यैषसांगस्यवेदस्याध्ययनस्वनः ॥ पुरासांगस्यवेदस्यशक्तेरिवमयाश्रुतः ॥ १४ ॥ ॥ अदृश्यंत्युवाच ॥ ॥ अयंकुक्षौसमुत्पन्नःशक्तेर्गर्भःसुतस्यते ॥ समाद्वा
दशतस्येहवेदानभ्यस्यतोमुने ॥ १५ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तयाहृष्टोवसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ अस्तिसंतानमित्युक्त्वामृत्योःपार्थन्यवर्तत ॥ १६ ॥ ततःप्रति
निवृत्तःसतयावध्वासहानघ ॥ कल्माषपादमासीनंददर्शविजनेवने ॥ १७ ॥ सतुदृष्ट्वैवतंराजाक्रुद्धउत्थायभारत ॥ आविष्टोरक्षसोग्रेणइयेषात्तुंतदामुनिम् ॥ १८ ॥
अदृश्यंतीतुतंदृष्ट्वाक्रूरकर्माणमग्रतः ॥ भयसंविग्नयावाचावसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ १९ ॥ असौमृत्युरिवोग्रेणदंडेनभगवन्नितः ॥ प्रगृहीतेनकाष्ठेनराक्षसोभ्येति
दारुणः ॥ २० ॥ तंनिवारयितुंशक्तोनान्योऽस्तिभुविकश्चन ॥ त्वदृतेद्यमहाभागसर्ववेदविदांवर ॥ २१ ॥ पाहिमांभगवान्पापादस्माद्दारुणदर्शनात् ॥ राक्षसोऽय
मिहात्तुंवैनूनमावांसमीहते ॥ २२ ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ माभैःपुत्रिनभेतव्यंराक्षसात्तुकथंचन ॥ नैतद्रक्षोभयंयस्मात्पश्यसित्वमुपस्थितम् ॥ २३ ॥

तिसृभ्यइतिबिभेतेरपिग्रहणपक्षेसिचोलुक् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ तस्माद्योगात्अभ्युक्षणाद्योगजसामर्थ्यात् ॥ २६ ॥ प्रागेवैतत्कुतोनकृतमित्यतआह सहीति वसिष्ठस्यशक्तिरूपस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वृत्तंनिष्पन्नं एतत्यत्त्वयाकर्तव्य

राजाकल्माषपादोयंवीर्यवान्प्रथितोभुवि ॥ सएषोऽस्मिन्वनोद्देशेनिवसत्यतिभीषणः ॥ २४॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥तमापतंतंसंप्रेक्ष्यवसिष्ठोभगवानृषिः॥
वारयामासतेजस्वीहुंकारेणैवभारत ॥ २५ ॥ मंत्रपूतेनचपुनःसतमभ्युक्ष्यवारिणा ॥ मोक्षयामासवैशापात्तस्माद्योगान्नराधिपम् ॥ २६ ॥ सहिद्वादशवर्षाणि
वसिष्ठस्यैवतेजसा ॥ ग्रस्तआसीद्ग्रहेणेवपर्वकालेदिवाकरः ॥ २७॥ रक्षसाविप्रमुक्तोऽथसनृपस्तद्वनंमहत् ॥ तेजसारंजयामाससंध्याभ्रमिवभास्करः ॥ २८ ॥
प्रतिलभ्यततःसंज्ञामभिवाद्यकृतांजलिः ॥ उवाचनृपतिःकालेवसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ २९ ॥ सौदासोऽहंमहाभागयाज्यस्तेमुनिसत्तम ॥ अस्मिन्कालेयदिष्टंतेब्रूहि
किंकरवाणिते ॥ ३० ॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥वृत्तमेतद्यथाकालंगच्छराज्यंप्रशाधिवै ॥ ब्राह्मणंतुमनुष्येंद्रमाऽवमंस्थाःकदाचन ॥ ३१ ॥ ॥राजोवाच॥
नावमंस्येमहाभागकदाचिद्ब्राह्मणर्षभान् ॥ त्वन्निदेशेस्थितःसम्यक्पूजयिष्याम्यहंद्विजान् ॥ ३२ ॥ इक्ष्वाकूणांचयेनाहमनृणःस्यांद्विजोत्तम ॥ तत्त्वत्तःप्राप्तुमि
च्छामिसर्ववेदविदांवर ॥ ३३ ॥ अपत्यमीप्सितंमह्यंदातुमर्हसिसत्तम ॥ शीलरूपगुणोपेतमिक्ष्वाकुकुलवृद्धये ॥ ३४ ॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥ददानीत्येवतंत
त्रराजानंप्रत्युवाचह ॥ वसिष्ठःपरमेष्वासंसत्यसंधोद्विजोत्तमः ॥ ३५ ॥ ततःप्रतिययौकालेवसिष्ठःसहतेनवै ॥ ख्यातांपुरीमिमांलोकेष्वयोध्यांमनुजेश्वर ॥ ३६ ॥
तंप्रजाःप्रतिमोदंत्यःसर्वाःप्रत्युद्गतास्तदा ॥ विपाप्मानंमहात्मानंदिवौकसइवेश्वरम् ॥ ३७ ॥ सुचिरायमनुष्येंद्रोनगरींपुण्यलक्षणाम् ॥ विवेशसहितस्तेनवसिष्ठे
नमहर्षिणा ॥ ३८॥ ददृशुस्तंमहीपालमयोध्यावासिनोजनाः ॥ पुरोहितेनसहितंदिवाकरमिवोदितम् ॥ ३९ ॥ सचतांपूरयामासलक्ष्म्यालक्ष्मीवतांवरः ॥ अयोध्यां
व्योमशीतांशुःशरत्कालइवोदितः ॥ ४० ॥ संसिक्तमृष्टपंथानंपताकाध्वजशोभितम् ॥ मनःप्रह्लादयामासतस्यतत्पुरमुत्तमम् ॥ ४१ ॥ तुष्टपुष्टजनाकीर्णासापुरीकु
रुनंदन ॥ अशोभततदातेनशक्रेणेवामरावती ॥ ४२ ॥ ततःप्रविष्टेराजर्षौतस्मिंस्तत्पुरमुत्तमम् ॥ राज्ञस्तस्याज्ञयादेवीवसिष्ठमुपचक्रमे ॥ ४३ ॥ महर्षिःसंविदंकृत्वा
संबभूवतयासह ॥ देव्यादिव्येनविधिनावसिष्ठःश्रेष्ठभागृषिः ॥ ४४ ॥ ततस्तस्यांसमुत्पन्नेगर्भेसमुनिसत्तमः ॥ राज्ञाभिवादितस्तेनजगाममुनिराश्रमम् ॥ ४५ ॥

मस्मदिष्टं विरुद्धलक्षणयाइयमुक्तिः त्वयैवरक्षोभिभूतेनममपुत्रशतंभक्षितमितिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पंथानमित्यार्षंपुंस्त्वं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ संविदमैकमत्यं संबभूवमिथुनीबभूव दिव्येनस्वर्ग्येणालौल्येनेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ पौदन्यंपुरं वौदन्यमितितुपठितुंयुक्तं आदिविकारोवा वोदनंनिशामनंतदर्हं वोदनमितिभाषायांप्रसिद्धं ॥ ४७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

दीर्घकालेनसागर्भंसुषुवेनतुतंयदा ॥ तदादेव्यश्मनाकुक्षिंनिर्बिभेदयशस्विनी ॥ ४६ ॥ ततोपिद्वादशेवर्षेसजज्ञेपुरुषर्षभः ॥ अश्मकोनामराजर्षिःपौदन्यंयो न्यवेशयत् ॥४७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवासिष्ठेसौदाससुतोत्पत्तौसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥आश्रमस्थाततःपुत्रमदृश्यंतीव्यजायत॥शक्तेःकुलकरंराजन्द्वितीयमिवशक्तिनम्॥१॥जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाःसमुनिसत्तमः॥पौत्रस्यभरतश्रेष्ठचकारभगवान्स्वयम्॥२॥परासुःसयतस्तेनवसिष्ठःस्थापितोमुनिः॥गर्भस्थेनततोलोकेपराशरइतिस्मृतः॥३॥अमन्यतसधर्मात्मावसिष्ठंपितरंमुनिः॥जन्मप्रभृतितस्मिंस्तुपितरीवान्ववर्तत॥ ४॥सतातइवविप्रर्षिंवसिष्ठंप्रत्यभाषत॥ मातुःसमक्षंकौंतेयअदृश्यंत्याःपरंतप॥५॥तातेतिपरिपूर्णार्थंतस्यतन्मधुरंवचः॥अदृश्यंत्यश्रुपूर्णाक्षीशृण्वतीतमुवाचह॥ ६॥मातातततातताततेतिब्रूह्येनंपितरंपितुः ॥ रक्षसाभक्षितस्तातततवतातोवनांतरे ॥ ७ ॥ मन्यसेयंतुतातेतिनैषतातस्तवानघ॥आर्यएषपितातस्यपितुस्तवयशस्विनः ॥ ८ ॥ सएवमुक्तोदुःखार्तःसत्यवागृषिसत्तमः ॥सर्वलोकविनाशायमतिंचक्रेमहामनाः॥ ९ ॥तंतथानिश्चितात्मानंसमहात्मामहातपाः॥ऋषिर्ब्रह्मविदांश्रेष्ठोमैत्रावरुणिरंत्यधीः॥ १० ॥वसिष्ठोवारयामासहेतुनायेनतच्छृणु॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥कृतवीर्यइतिख्यातोबभूवपृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ याज्योवेदविदांलोकेभृगूणांपार्थिवर्षभः ॥ सतानग्रभुजस्तातधान्येनचधनेनच ॥ १२ ॥सोमांतेतर्पयामासविपुलेनविशांपतिः॥तस्मिन्नृपतिशार्दूलेस्वर्यातेऽथकथंचन॥ १३॥बभूवतत्कुलेयानांद्रव्यकार्यमुपस्थितम् ॥भृगूणांतुधनंज्ञात्वाराजानःसर्वएवते॥ १४॥याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततोभार्गवसत्तमान्॥भूमौतुनिदधुःकेचिद्भृगवोधनमक्षयम्॥१५॥ददुःकेचिद्द्विजातिभ्योज्ञात्वाक्षत्रियतोभयम्॥ भृगवस्तुददुःकेचित्तेषांवित्तंयथेप्सितम्॥ १६॥क्षत्रियाणांतदातातकारणांतरदर्शनात्॥ततोमहीतलंतातक्षत्रियेणयदृच्छया॥ १७ ॥ खनताधिगतंवित्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि॥तद्वित्तंददृशुःसर्वेसमेताःक्षत्रियर्षभाः॥ १८॥

॥ १७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आश्रमस्थेति ॥ १ ॥२॥ परासुरिति परासोराशासनमवस्थानंयेनसपराशरः पराआङ्पूर्वात्शासेर्डरन्प्रत्ययःकल्प्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ मैत्रावरुणिर्मित्रावरुणयोःपुत्रः अंत्यधीःअंतेसिद्धांतेसाध्वीअंत्याधीर्यस्यसोंत्यधीः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥१९॥२०॥२१॥ तद्गर्भंतस्यागर्भमुपलभ्यब्राह्मणीयाकाचित् भयार्दिताज्ञातस्यापिगर्भस्यकिमितिगोपनंकृतमितिहेतोर्भीता ॥२२॥ उपह्वरेसमीपे ॥२३॥ दुद्दुवुस्तामनिंदितामितिपाठेहंतुमितिशेषः ॥२४॥
॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ उपारम्यपापनिवृत्तिंकृत्वा पापकर्मिणोपिवयं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ नाहमिति भोताताः ॥१॥

अवमन्यततःक्रोधाद्भृगूंस्ताञ्छरणागतान् ॥ निजघ्नुःपरमेष्वासाःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ १९ ॥ आगर्भादवकृंतंतश्चेरुःसर्वांवसुंधराम् ॥ ततउच्छिद्यमानेषुभृ
गुष्वेवंभयात्तदा ॥ २० ॥ भृगुपत्न्योगिरिंदुर्गंहिमवंतंप्रपेदिरे ॥ तासामन्यतमागर्भंभयाद्दध्रेमहौजसम् ॥ २१ ॥ ऊरुणैकेनवामोरूर्भर्तुःकुलविवृद्धये ॥ तद्गर्भमुप
लभ्याशुब्राह्मणीयाभयार्दिता ॥ २२ ॥ गत्वैकाकथयामासक्षत्रियाणामुपह्वरे ॥ ततस्तेक्षत्रियाजग्मुस्तंगर्भंहंतुमुद्यताः ॥ २३ ॥ ददृशुर्ब्राह्मणींतेऽथदीप्यमानां
स्वतेजसा ॥ अथगर्भःसभित्त्वोरुंब्राह्मण्यानिर्जगामह ॥ २४ ॥ मुष्णन्दृष्टीःक्षत्रियाणांमध्याह्नइवभास्करः ॥ ततश्चक्षुर्विहीनास्तेगिरिदुर्गेषुबभ्रमुः ॥ २५ ॥ तत
स्तेमोहमापन्नाराजानोनष्टदृष्टयः ॥ ब्राह्मणींशरणंजग्मुर्दृष्ट्यर्थंतामनिंदिताम् ॥ २६ ॥ ऊचुश्चैनांमहाभागांक्षत्रियास्तेविचेतसः ॥ ज्योतिःप्रहीणादुःखार्ताःशां
तार्चिषइवाग्नयः ॥ २७ ॥ भगवत्याःप्रसादेनगच्छेत्क्षत्रंसचक्षुषम् ॥ उपारम्यचगच्छेमसहिताःपापकर्मिणः ॥ २८ ॥ सपुत्रात्वंप्रसादंनःकर्तुमर्हसिशोभने ॥ पु
नर्दृष्टिप्रदानेनराज्ञःसंत्रातुमर्हसि ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ ७९ ॥
॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ ॥ नाहंगृह्णामिवस्ताताःदृष्टीर्नास्मिरुषान्विता ॥ अयंतुभार्गवोनूनमूरुजःकुपितोऽद्यवः ॥ १ ॥ तेनचक्षूंषिवस्ताताव्यक्तंकोपान्महात्मना ॥ स्म
रतानिहतान्बंधूनादत्तानिनसंशयः ॥ २ ॥ गर्भानपियदायूयंभृगूणांघ्नतपुत्रकाः ॥ तदायमूरुणागर्भोमयावर्षशतंधृतः ॥ ३ ॥ षडंगश्चाखिलोवेदइमंगर्भस्थमेव
ह ॥ विवेशभृगुवंशस्यभूयःप्रियचिकीर्षया ॥ ४ ॥ सोऽयंपितृवधाद्व्यक्तंक्रोधाद्वोहंतुमिच्छति ॥ तेजसातस्यदिव्येनचक्षूंषिमुषितानिवः ॥ ५ ॥ तमिमंतातयाच
ध्वमौर्वंममसुतोत्तमम् ॥ अयंवःप्रणिपातेनतुष्टोदृष्टीःप्रमोक्ष्यति ॥ ६ ॥ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्ततःसर्वेराजानस्तेतमूरुजम् ॥ ऊचुःप्रसीदेतितदाप्रसादं
चचकारसः ॥ ७ ॥ अनेनैवचविख्यातोनाम्नालोकेपुसत्तमः ॥ सऔर्वइतिविप्रर्षिरूरुंभित्त्वाव्यजायत ॥ ८ ॥

आदत्तानिआत्तानि ददादेत्यस्यरूपं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तातहेताताः संबोधनार्थोनिपातोवायं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऊरुतउत्पन्नऔर्वइतिनिरुक्तिमाह अनेनेति ॥ ८ ॥

१ ददृशुर्ब्राह्मणींतथेत्यनंतरमितिशेषः

॥ ९ ॥ आत्मनोमनःसर्वेषामपचितिंकर्त्तुंप्रवणमुन्मुखमिच्छन्स्वमनोपचितिंकर्त्तुंयोजयतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ विप्रकृष्टेनातिदूरगेनबहुना क्षत्रियैर्निमित्तमात्रैः ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ आत्महेति एतेनभृगुपतनादिनामरणंब्राह्मणेतरविषयंदर्शितं॥२०॥२१॥ मावधीरिति क्षत्रियानृतदनियंतृत्वेनानपराधिनः सप्तलोकान्भूरादींश्चमावधीः किंतुतपःसंभृतंतेजोदूषयंतं

चक्षूंषिप्रतिलब्ध्वाचप्रतिजग्मुस्ततोनृपाः ॥ भार्गवस्तुमुनिर्मेनेसर्वलोकपराभवम्॥ ९ ॥ सचक्रेतातलोकानांविनाशायमहामनाः॥ सर्वेषामेवकार्त्स्न्येनमनः
प्रवणमात्मनः॥ १० ॥ इच्छन्नपचितिंकर्तुंभृगूणांभृगुनंदनः ॥ सर्वलोकविनाशायतपसामहतैधितः ॥ ११ ॥ तापयामासताँल्लोकान्सदेवासुरमानुषान्॥ तप
सोग्रेणमहतानंदयिष्यन्पितामहान्॥ १२॥ ततस्तंपितरस्तातविज्ञायकुलनंदनम्॥ पितृलोकादुपागम्यसर्वऊचुरिदंवचः॥ १३॥ ॥पितरऊचुः॥ ॥और्वदृष्टः
प्रभावस्तेतपसोग्रस्यपुत्रक ॥ प्रसादंकुरुलोकानांनियच्छक्रोधमात्मनः ॥ १४ ॥ नानीशैर्हितदातातभृगुभिर्भावितात्मभिः ॥ वधोह्युपेक्षितःसर्वैःक्षत्रियाणां
विहिंसताम्॥ १५॥ आयुषाविप्रकृष्टेनयदानःखेदआविशत्॥ तदास्माभिर्वधस्तातक्षत्रियैरीप्सितःस्वयम्॥ १६॥ निखातंयच्चवैवित्तंकेनचिद्भृगुवेश्मनि॥ वै
रायैवतदान्यस्तंक्षत्रियान्कोपयिष्णुभिः॥ १७॥ किंहिवित्तेननःकार्यंस्वर्गेप्सूनांद्विजोत्तम॥ यदस्माकंधनाध्यक्षःप्रभूतंधनमाहरत् ॥ १८ ॥ यदातुमृत्युरादातुंन
नःशक्नोतिसर्वशः॥ तदाऽस्माभिरयंदृष्टउपायस्तातसंमतः॥ १९॥ आत्महाचपुमाँस्तातनलोकाँल्लभतेशुभान्॥ ततोऽस्माभिःसमीक्ष्यैवंनात्मनात्मानिपातितः॥
॥ २० ॥ नचैतन्नःप्रियंतातयदिदंकर्तुमिच्छसि ॥ नियच्छेदंमनःपापात्सर्वलोकपराभवात् ॥ २१ ॥ मावधीःक्षत्रियांस्तातनलोकान्सप्तपुत्रक॥ दूषयंतंतपस्ते
जःक्रोधमुत्पतितंजहि॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्ववारणेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७९॥ ॥ ६९॥ ॥६९॥
॥और्वउवाच॥ ॥उक्तवानस्मियांक्रोधात्प्रतिज्ञांपितरस्तदा ॥ सर्वलोकविनाशायनसामेवितथाभवेत्॥ १ ॥ वृथारोषप्रतिज्ञोवैनाहंभवितुमुत्सहे॥ अनिस्ती
र्णोहिमांरोषोदहेदग्निरिवारणिम्॥ २॥ योहिकारणतःक्रोधंसंजातंक्षंतुमर्हति॥ नालंसमनुजःसम्यक्त्रिवर्गंपरिरक्षितुम्॥ ३॥ अशिष्टानांनियंताहिशिष्टानांप
रिरक्षिता॥ स्थानेरोषःप्रयुक्तःस्यान्नृपैःसर्वजिगीषुभिः॥ ४॥ अश्रौषमहमूरुस्थोगर्भशय्यागतस्तदा॥ आरावंमातृवर्गस्यभृगूणांक्षत्रियैर्वधे॥ ५॥

क्रोधंजहि पाठांतरमुपेक्ष्यं ॥ २२ ॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ उक्तवानिति ॥ १ ॥ अनिस्तीर्णोऽकृतकार्यः ॥ २ ॥ वृथोत्पन्नःक्रोधोजेत
व्योनतुसकारणकइत्याह योहीति ॥ ३ ॥ क्रोधकारणान्याह अशिष्टानामिति स्थानेयुक्तं ॥ ४ ॥ तद्विपरीतंक्षत्रियाश्चक्रुरित्याह अश्रौषमिति ॥ ५ ॥

क्रांतःउपक्रांतः ॥६॥ तर्हिक्षत्रियाएववध्यानतुलोकाइत्यतआह संपूर्णेतिद्वाभ्यां कोशोजरायुरूपामांसपेशी संपूर्णःकोशोयासांताः परिपक्वगर्भाइत्यर्थः कोशोऽर्थसंचयेमांसपेश्यामितिविश्वः संपूर्णशो
काइत्यपिपठंति लोकैःसत्यपिसामर्थ्येमन्मातॄणांत्राणंनकृतमतस्तेपिवध्याएवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८॥ एतदेवोपपादयति प्रतिषेद्धेति प्रतिषेद्धरिसतिपापकृदेवनोपलभ्यते असतितुसर्वोपिपापएवंप्रवर्त्ततइतिश्लो

संहारोहियदालोकेभृगूणांक्षत्रियाधमैः ॥ आगर्भोच्छेदनाक्रांतस्तदामांमन्युराविशत् ॥ ६ ॥ संपूर्णकोशाःकिलमेमातरःपितरस्तथा ॥ भयात्सर्वेषुलोकेषुना
धिजग्मुःपरायणम् ॥ ७॥ तान्भृगूणांयदादारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ॥ मातातदादधारेयमूरुणैकेनमांशुभा ॥ ८ ॥ प्रतिषेद्धाहिपापस्ययदालोकेषुविद्यते ॥ तदा
सर्वेषुलोकेषुपापकृन्नोपपद्यते ॥ ९ ॥ यदातुप्रतिषेद्धारंपापोनलभतेक्वचित् ॥ तिष्ठंतिबहवोलोकास्तदापापेषुकर्मसु ॥ १० ॥ जानन्नपिचयःपापंशक्तिमान्ननि
यच्छति ॥ ईशःसन्सोऽपितेनैवकर्मणासंप्रयुज्यते ॥ ११ ॥ राजभिश्चेश्वरैश्चैवयदिवैपितरोमम ॥ शक्तैर्नशकितास्त्रातुमिष्टंमत्वेहजीवितम् ॥ १२ ॥ अतएषामहं
क्रुद्धोलोकानामीश्वरोद्यहम् ॥ भवतांचवचोनालमहंसमभिवर्त्तितुम् ॥ १३ ॥ ममापिचेद्भवेदेवमीश्वरस्यसतोमहत् ॥ उपेक्षमाणस्यपुनर्लोकानांकिल्बिषाद्भय
म् ॥ १४ ॥ यश्चायंमन्युजोमेऽग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ दहेदेषचमामेवनिगृहीतःस्वतेजसा ॥ १५ ॥ भवतांचविजानामिसर्वलोकहितेप्सुताम् ॥ तस्माद्विध
ध्वंयच्छ्रेयोलोकानांममचेश्वराः ॥ १६ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥ यएषमन्युजस्तेग्निर्लोकानादातुमिच्छति ॥ अप्सुतंमुंचभद्रंतेलोकाह्यप्सुप्रतिष्ठिताः ॥ १७ ॥ आ
पोमयाःसर्वरसाःसर्वमापोमयंजगत् ॥ तस्माद्प्सुविमुंचेमंक्रोधाग्निंद्विजसत्तम ॥१८॥ अयंतिष्ठतुतेविप्रयदीच्छसिमहोदधौ ॥ मन्युजोऽग्निर्दहन्नापोलोकाह्या
पोमयाःस्मृताः ॥ १९ ॥ एवंप्रतिज्ञासत्येयंतवानघभविष्यति ॥ नचैवंसामरालोकागमिष्यंतिपराभवम् ॥ २० ॥ ॥वसिष्ठउवाच॥ ॥ततस्तंक्रोधजंतातऔ
र्वोऽग्निंवरुणालये ॥ उत्ससर्जसचैवापउपयुंक्तेमहोदधौ ॥ २१ ॥ महद्धयशिरोभूत्वायत्तद्वेदविदोविदुः ॥ तमग्निमुद्गिरद्वक्त्रात्पिबत्यापोमहोदधौ ॥ २२ ॥ तस्मा
त्त्वमपिभद्रंतेनलोकान्हंतुमर्हसि ॥ पराशरपराँल्लोकान्जानन्ज्ञानवतांवर ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेऽशीत्यधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

कद्वयार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पापंपापकारिणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ किल्बिषादशासनजात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आदातुमुच्छेत्तुं ॥ १७ ॥ आपोमयाइति कारणीभूतास्त्वप्सुदग्धासुलोकाअपि
दग्धप्रायाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ उपयुंक्तेभक्षयति ॥ २१ ॥ हयशिरःवडवामुखं ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०अशीत्यधिकशततमोध्यायः ॥ १८० ॥ ॥छ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥३ ॥ माभांक्षंननाशयेयं ॥४॥५ ॥ शुभ्रेणपापिनांनिग्रहान्निर्मलेन तेनयज्ञेनयज्ञियेनद्रव्येणहूयमानेन॥६॥७॥८॥९॥१०॥अपविघ्नंतेसत्रमितिशेषः अजानतामितिपापमपिकृत्वानं द

॥गंधर्वउवाच॥ ॥एवमुक्तःसविप्रर्षिर्वसिष्ठेनमहात्मना॥न्ययच्छदात्मनःक्रोधंसर्वलोकपराभवात् ॥ १ ॥ ईजेचसमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः ॥ ऋषीराक्ष
ससत्रेणशाक्तेयोऽथपराशरः॥ २ ॥ ततोवृद्धांश्चबालांश्चराक्षसान्समहामुनिः॥ ददाहविततेयज्ञेशक्तेर्वधमनुस्मरन्॥ ३॥ नहितंवारयामासवसिष्ठोरक्षसांवधा
त्॥ द्वितीयामस्यमाभांक्षंप्रतिज्ञामितिनिश्चयात् ॥ ४ ॥ त्रयाणांपावकानांचसत्रेतस्मिन्महामुनिः॥ आसीत्पुरस्ताद्दीप्तानांचतुर्थइवपावकः ॥ ५ ॥ तेनयज्ञेन
शुभ्रेणहूयमानेनशक्तिजः॥ तद्विदीपितमाकाशंसूर्येणेवघनात्यये॥ ६ ॥ तंवसिष्ठादयःसर्वेमुनयस्तत्रमेनिरे ॥ तेजसादीप्यमानंवैद्वितीयमिवभास्करम्॥ ७॥
ततःपरमदुष्प्रापमन्यैर्ऋषिरुदारधीः॥ समापिपयिषुःसत्रंतमत्रिःसमुपागमत् ॥ ८ ॥ तथापुलस्त्यःपुलहःक्रतुश्चैवमहाक्रतुः॥ तत्राजग्मुरमित्रघ्नरक्षसांजीविते
प्सया॥ ९॥ पुलस्त्यस्तुवधात्तेषांरक्षसांभरतर्षभ ॥ उवाचेदंवचःपार्थपराशरमरिंदमम्॥ १० ॥ कच्चित्तातापविघ्नंतेकच्चिन्नंदसिपुत्रक॥ अजानतामदोषाणांस
र्वेषांरक्षसांवधात् ॥ ११ ॥ प्रजोच्छेदमिमंमह्यंनहिकर्तुंत्वमर्हसि ॥ नैषतातद्विजातीनांधर्मोदृष्टस्तपस्विनाम्॥ १२ ॥ शमएवपरोधर्मस्तमाचरपराशर॥ अध
र्मिष्ठंवरिष्ठःसन्कुरुषेत्वंपराशर ॥ १३ ॥ शक्तिंचापिहिधर्मज्ञंनातिक्रांतुमिहार्हसि॥ प्रजायाश्चममोच्छेदंनचैवंकर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥ शापाद्धिशक्तेर्वासिष्ठतदात
दुपपादितम्॥ आत्मजेनसदोषेणशक्तिर्नीतइतोदिवम्॥ १५॥ नहितंराक्षसःकश्चिच्छक्तोभक्षयितुंमुने॥ आत्मनैवात्मनस्तेनदृष्टोमृत्युस्तदाभवत्॥१६॥ निमि
त्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रःपराशर॥ राजाकल्माषपादश्चदिवमारुह्यमोदते॥ १७॥ येचशक्त्यवराःपुत्रावसिष्ठस्यमहामुने॥ तेचसर्वेमुदायुक्तामोदंतेसहिताः
सुरैः॥ १८॥ सर्वमेतद्वसिष्ठस्यविदितंवैमहामुने ॥ रक्षसांचसमुच्छेदएषताततपस्विनाम्॥ १९ ॥ निमित्तभूतस्त्वंचात्रक्रतौवासिष्ठनंदन॥ तत्सत्रंमुंचभद्रंतेस
माप्तमिदमस्तुते॥ २०॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥एवमुक्तःपुलस्त्येनवसिष्ठेनचधीमता॥ तदासमापयामाससत्रंशाक्तोमहामुनिः॥ २१ ॥ सर्वराक्षससत्राय
संभृतंपावकंतदा॥ उत्तरेहिमवत्पार्श्वेउत्ससर्जमहावने॥ २२॥

सीतिसाधिक्षेपप्रश्नः ॥ ११ ॥ मह्यंमम ॥ १२ ॥ १३ ॥ शक्तिंचेति पुत्रदोषेणपितानश्यतीत्युक्तं ॥ १४ ॥ शापात्शक्तिनाशप्तोराजाशक्तिमेवभक्षितवान्अतःशक्तेरेवायमपराधोनरक्षसामित्यर्थः ॥१५॥
॥ १६ ॥ मोदतेशक्तिः॥ १७ ॥ १८ ॥ समुच्छेदेएषत्वंनिमित्तभूतइतियोजना ॥ १९ ॥ मुंचत्यज॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥छ॥ ॥ राज्ञेति ॥ १ ॥ अगम्यास्नुषातुल्यत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥४॥५॥

सतत्राद्यापिरक्षांसिवृक्षानश्मनएवच॥ भक्षयन्दृश्यतेवह्निःसदापर्वणिपर्वणि॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वण्यौर्वोपाख्यानेएका
शीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥राज्ञाकल्माषपादेनगुरौब्रह्मविदांवरे॥ कारणंकिंपुरस्कृत्यभार्यावैसंनियो
जिता॥ १॥ जानतावैपरंधर्मंवसिष्ठेनमहात्मना॥ अगम्यागमनंकस्मात्कृतंतेनमहर्षिणा ॥ २॥ अधर्मिष्ठंवसिष्ठेनकृतंचापिपुरासखे॥ एतन्मेसंशयंसर्वंछेत्तु
मर्हसिपृच्छतः॥ ३॥ ॥गंधर्वउवाच॥ ॥धनंजयनिबोधेदंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ वसिष्ठंप्रतिदुर्धर्षतथामित्रसहंनृपम्॥ ४॥ कथितंतेमयासर्वंयथाशप्तःसपा
र्थिवः॥शक्तिनाभरतश्रेष्ठवासिष्ठेनमहात्मना॥५॥ सतुशापवशंप्राप्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥ निर्जगामपुराद्राजासहदारःपरंतपः ॥ ६॥ अरण्यंनिर्जनंगत्वा
सदारःपरिचक्रमे॥ नानामृगगणाकीर्णंनानासत्त्वसमाकुलम्॥ ७॥ नानागुल्मलताच्छन्नंनानाद्रुमसमावृतम्॥ अरण्यंघोरसंनादंशापग्रस्तःपरिभ्रमन्॥८॥
सकदाचित्क्षुधाविष्टोमृगयन्भक्ष्यमात्मनः॥ ददर्शसुपरिक्लिष्टःकस्मिंश्चिन्निर्जनेवने ॥ ९॥ ब्राह्मणंब्राह्मणींचैवमिथुनायोपसंगतौ॥ तौतंवीक्ष्यसुवित्रस्तावकृ
तार्थौप्रधावितौ॥ १०॥ तयोःप्रद्रवतोर्विप्रंजग्राहनृपतिर्बलात्॥ दृष्ट्वागृहीतंभर्तारमथब्राह्मण्यभाषत ॥ ११ ॥ शृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिसुव्रत॥ आ
दित्यवंशप्रभवस्त्वंहिलोकेपरिश्रुतः॥ १२॥ अप्रमत्तःस्थितोधर्मेगुरुशुश्रूषणेरतः॥ शापोपहतदुर्धर्षनपापंकर्तुमर्हसि ॥ १३ ॥ ऋतुकालेतुसंप्राप्तेभर्तृव्यसनक
र्शिता॥ अकृतार्थाह्यहंभर्त्राप्रसवार्थंसमागता॥ १४॥ प्रसीदनृपतिश्रेष्ठभर्ताऽयंमेविसृज्यताम्॥ एवंविक्रोशमानायास्तस्यास्तुसनृशंसवत् ॥ १५॥ भर्तारंभ
क्षयामासव्याघ्रोमृगमिवेप्सितम्॥ तस्याःक्रोधाभिभूतायायान्यश्रूण्यपतन्भुवि ॥ १६॥ सोऽग्निःसमभवद्दीप्तस्तंचदेशंव्यदीपयत्॥ ततःसाशोकसंतप्ताभर्तृव्य
सनकर्शिता॥ १७॥ कल्माषपादंराजर्षिमशपद्ब्राह्मणीरुषा॥ यस्मान्ममाकृतार्थायास्त्वयाक्षुद्रनृशंसवत् ॥ १८ ॥ प्रेक्षंत्याभक्षितोमेद्यप्रियोभर्तामहायशाः॥
तस्मात्त्वमपिदुर्बुद्धेमच्छापपरिविक्षतः॥ १९॥ पत्नीमृतावनुप्राप्यसद्यस्त्यक्ष्यसिजीवितम्॥ यस्यचर्षेर्वसिष्ठस्यत्वयापुत्राविनाशिताः ॥ २०॥ तेनसंगम्यतेभा
र्यातनयंजनयिष्यति॥ सतेवंशकरःपुत्रोभविष्यतिनृपाधम॥ २१॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अकृतार्थावकृतपुत्रत्वात् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥॥ १९॥ २०॥ २१॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ मदयंत्यामहिष्या ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥७॥ ॥ अस्माकमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥

एवंशप्त्वातुराजानंसातमांगिरसीशुभा ॥ तस्यैवसंनिधौदीप्तंप्रविवेशहुताशनम् ॥ २२ ॥ वसिष्ठश्चमहाभागःसर्वमेतदवैक्षत ॥ ज्ञानयोगेनमहतातपसाचपरं
तप ॥ २३ ॥ मुक्तशापश्चराजर्षिःकालेनमहताततः ॥ ऋतुकालेऽभिपतितोमदयंत्यानिवारितः ॥ २४ ॥ नहिसस्मारसनृपस्तंशापंकाममोहितः ॥ देव्याःसोथव १
चःश्रुत्वासंभ्रांतोनृपसत्तमः ॥ २५ ॥ तंशापमनुसंस्मृत्यपर्यतप्यद्भृशंतदा ॥ एतस्मात्कारणाद्राजावसिष्ठंसंन्ययोजयत् ॥ स्वदारेषुनरश्रेष्ठशापदोषसमन्वितः
॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिवसिष्ठोपाख्यानेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवा
च ॥ ॥ अस्माकमनुरूपोवैयःस्याद्गंधर्ववेदवित् ॥ पुरोहितस्तमाचक्ष्वसर्वंहिविदितंतव ॥ १ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ यवीयान्देवलस्यैषवनेभ्रातातपस्यति ॥
धौम्यउत्कोचकेतीर्थेतंवृणुध्वंयदीच्छथ ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोऽर्जुनोस्त्रमाग्नेयंप्रददौतद्यथाविधि ॥ गंधर्वायतदाप्रीतोवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ३ ॥
त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयागंधर्वसत्तम ॥ कार्यकालेग्रहीष्यामःस्वस्तितेऽस्त्वितिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ तेऽन्योन्यमभिसंपूज्यगंधर्वःपांडवाश्चह ॥ रम्याद्भागीरथीतीराद्य
थाकामंप्रतस्थिरे ॥ ५ ॥ ततउत्कोचकंतीर्थंगत्वाधौम्याश्रमंतुते ॥ तंवव्रुःपांडवाधौम्यंपौरोहित्यायभारत ॥ ६ ॥ तान्धौम्यःप्रतिजग्राहसर्ववेदविदांवरः ॥ वन्ये
नफलमूलेनपौरोहित्येनचैवह ॥ ७ ॥ तेसमाशंसिरेलब्धांश्रियंराज्यंचपांडवाः ॥ ब्राह्मणंतंपुरस्कृत्यपांचालींचस्वयंवरे ॥ ८ ॥ पुरोहितेनतेनाथगुरुणासंगतास्त
दा ॥ नाथवंतमिवात्मानंमेनिरेभरतर्षभाः ॥ ९ ॥ सहिवेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषांगुरुरुदारधीः ॥ तेनधर्मविदापार्थायाज्याधर्मविदःकृताः ॥ १० ॥ वीरांस्तुसहितान्मेने
प्राप्तराज्यान्स्वधर्मतः ॥ बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्तान्देवानिवद्विजः ॥ ११ ॥ कृतस्वस्त्ययनास्तेनततस्तेमनुजाधिपाः ॥ मेनिरेसहितागंतुंपांचाल्यास्तंस्वयंवरम् ॥ १२ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिचैत्ररथपर्वणिधौम्यपुरोहितकरणेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ समाप्तंचैत्ररथपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ अथस्वयंवरपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेनरशार्दूलाभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ प्रययुर्द्रौपदींद्रष्टुंतंचदेशंमहोत्सवम् ॥ १ ॥ तेप्रयातानरव्याघ्राःसहमात्रा
परंतपाः ॥ ब्राह्मणान्ददृशुर्मार्गेगच्छतःसंगतान्बहून् ॥ २ ॥

प्रतिजग्राहांऽगीचकार ॥ ७ ॥ पांचालींचलब्धामाशंसिरे ॥ ८ ॥९॥१०॥११॥१२॥ ॥ इतिआदिप०नैल०भा०भा०त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥७॥ ॥ ततस्तेइति ॥ १ ॥ २॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दायानूदेयानि तानेवाह धनमित्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ नटावेषभेदकारिणः वैतालिकामंगलपाठकारिणः नर्तकाःप्रसिद्धाः सूताः

तऊचुर्ब्राह्मणाराजन्पांडवान्ब्रह्मचारिणः ॥ क्वभवंतोगमिष्यंतिकुतोवाऽभ्यागताइह ॥ ३ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥आगतानेकचक्रायाःसोदर्यानेकचा
रिणः॥भवंतोवैविजानंतुसहमात्राद्विजर्षभाः ॥ ४॥ ॥ब्राह्मणाऊचुः॥ ॥गच्छताद्यैवपंचालान्द्रुपदस्यनिवेशने॥स्वयंवरोमहांस्तत्रभवितासुमहाधनः
॥५॥एकसार्थप्रयाताःस्मवयंतत्रैवगामिनः॥तत्रह्यद्भुतसंकाशोभवितासुमहोत्सवः ॥ ६ ॥यज्ञसेनस्यदुहिताद्रुपदस्यमहात्मनः॥ वेदीमध्यात्समुत्पन्नापद्म
पत्रनिभेक्षणा॥ ७ ॥दर्शनीयानवद्यांगीसुकुमारीमनस्विनी॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीद्रोणशत्रोःप्रतापिनः ॥ ८ ॥ योजातःकवचीखड्गीसशरःसशरासनः॥सुस
मिद्धेमहाबाहुःपावकेपावकोपमः ॥ ९ ॥स्वसातस्यानवद्यांगीद्रौपदीतनुमध्यमा॥नीलोत्पलसमोगंधोयस्याःक्रोशात्प्रवातिवै ॥ १० ॥ यज्ञसेनस्यचसुतांस्व
यंवरकृतक्षणाम्॥गच्छामोवैवयंद्रष्टुंतंचदिव्यंमहोत्सवम्॥११॥राजानोराजपुत्राश्चयज्वानोभूरिदक्षिणाः॥स्वाध्यायवंतःशुचयोमहात्मानोयतव्रताः॥१२॥
तरुणादर्शनीयाश्चनानादेशसमागता. ॥ महारथाःकृतास्त्राश्चसमुपैष्यंतिभूमिपाः ॥ १३ ॥ तेतत्रविविधान्दायान्विजयार्थंनरेश्वराः ॥ प्रदास्यंतिधनंगाश्चभ
क्ष्यंभोज्यंचसर्वशः॥ १४ ॥प्रतिगृह्यचतत्सर्वंदृष्ट्वाचैवस्वयंवरम्॥अनुभूयोत्सवंचैवगमिष्यामोयथेप्सितम्॥ १५॥नटावैतालिकास्तत्रनर्तकाःसूतमागधाः॥
नियोधकाश्चदेशेभ्यःसमेष्यंतिमहाबलाः ॥ १६ ॥ एवंकौतूहलंकृत्वादृष्ट्वाचप्रतिगृह्यच ॥ सहास्माभिर्महात्मानःपुनःप्रतिनिवर्त्स्यथ ॥ १७ ॥ दर्शनीयांश्चवः
सर्वान्देवरूपानवस्थितान्॥समीक्ष्यकृष्णावरयेत्संगत्यैकतमंवरम्॥ १८॥अयंभ्रातातवश्रीमान्दर्शनीयोमहाभुजः॥ नियुज्यमानोविजयेसंगत्याद्रविणंब
हु॥आहरिष्यन्नयंनूनंप्रीतिंवोवर्धयिष्यति ॥ १९ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥परमंभोगमिष्यामोद्रष्टुंचैवमहोत्सवम्॥भवद्भिःसहिताःसर्वेकन्यायास्तंस्वयंवरं
॥ २०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवागमनेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
एवमुक्ताःप्रयातास्तेपांडवाजनमेजय॥राज्ञादक्षिणपंचालान्द्रुपदेनाभिरक्षितान्॥ १ ॥

पौराणिकाः मागधावंशसूचकाः नियोधकामल्लाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ संगत्यादैवयोगेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ परमंयथेष्टं ॥ २० ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीत्यधिकशततमो
ऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥७॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्कंधावारंराजगृहप्राकारंलोकसमूहस्थानंवा स्कंधःस्यान्नृपतावंसेसांपरायसमूहयोरितिमेदिनी ॥ ६ ॥ नजज्ञिरेनज्ञातवंतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनानम्यंनमयितुमशक्यं ॥ ९ ॥ वैहा
यसमंतरिक्षगतं यंत्रंतीव्रवेगवत्तयाभ्रमणेनलक्ष्यमार्गसंकोचकमंतराबद्धं समितंयंत्रच्छिद्रद्वारोपलक्षितं लक्ष्यमपिवैहायसमित्यर्थः अस्त्रशिक्षायामेकेनार्जुनेनैवचललक्ष्यपातनंकृतमतःसएवचलयंत्रद्वा

ततस्तेपमहात्मानंशुद्धात्मानमकल्मषम्॥ ददृशुःपांडवावीरामुनिंद्वैपायनंतदा॥ २ ॥तस्मैयथावत्सत्कारंकृत्वातेनचसत्कृताः॥ कथांतेचाभ्यनुज्ञाताःप्रययुर्द्रुप
दक्षयम्॥ ३ ॥पश्यंतोरमणीयानिवनानिचसरांसिच ॥ तत्रतत्रवसंतश्चशनैर्जग्मुर्महारथाः॥४॥स्वाध्यायवंतःशुचयोमधुराःप्रियवादिनः ॥ आनुपूर्व्येणसंप्रा
प्ताःपंचालान्पांडुनंदनाः ॥ ५ ॥ तेतुदृष्ट्वापुरंतच्चस्कंधावारंचपांडवाः ॥ कुंभकारस्यशालायांनिवासंचक्रिरेतदा ॥६॥ तत्रभैक्षंसमाजह्रुर्ब्राह्मणींवृत्तिमाश्रिताः॥
तान्संप्राप्तांस्तथावीरान्जज्ञिरेनरा:क्वचित्॥ ७ ॥ यज्ञसेनस्यकामस्तुपांडवायकिरीटिने॥ कृष्णांदद्यामितिसदानचैतद्विवृणोतिसः ॥ ८ ॥ सोऽन्वेषमाणःकौं
तेयंपांचाल्योजनमेजय॥दृढंधनुरनानम्यंकारयामासभारत ॥ ९ ॥ यंत्रंवैहायसंचापिकारयामासकृत्रिमम् ॥तेनयंत्रेणसमितंराजालक्ष्यंचकारसः॥ १० ॥
॥द्रुपदउवाच॥ ॥इदंसज्यंधनुःकृत्वासज्जैरेभिश्चसायकैः ॥ अतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धासलब्धामत्सुतामिति ॥ ११ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इतिसद्रुपदोरा
जास्वयंवरमघोषयत्॥तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेसमीयुस्तत्रभारत ॥ १२ ॥ ऋषयश्चमहात्मानःस्वयंवरदिदृक्षवः ॥दुर्योधनपुरोगाश्चसकर्णाःकुरवोनृप॥ १३ ॥
ब्राह्मणाश्चमहाभागादेशेभ्यःसमुपागमन्॥ततोऽर्चिताराजगणाद्रुपदेनमहात्मना ॥ १४ ॥ उपोपविष्टामंचेषुद्रष्टुकामाःस्वयंवरम् ॥ ततःपौरजनाःसर्वेसागरो
द्धूतनिःस्वनाः ॥ १५ ॥ शिशुमारशिरःप्राप्यन्यविशंस्तेस्मपार्थिवाः॥प्रागुत्तरेणनगराद्भूमिभागेसमेशुभे॥समाजवाटःशुशुभेभवनैःसर्वतोवृतः॥ १६ ॥ प्रा
कारपरिखोपेतोद्वारतोरणमंडितः ॥ वितानेनविचित्रेणसर्वतःसमलंकृतः ॥ १७ ॥ तूर्यौघशतसंकीर्णःपरार्ध्यागुरुधूपितः ॥ चंदनोदकसिक्तश्चमाल्यदामो
पशोभितः॥ १८ ॥

रालक्ष्यंभेत्स्यतिनान्यइतितदन्वेषणायायंयत्नोद्रुपदेनकृतः यद्यपिकर्णस्याप्येतत्सुकरंतथापिहीनकुलत्वात्सपरिहरइतिभावः ॥ १० ॥ सज्यंधनुःकृत्वाइदंयंत्रमतीत्यलक्ष्यंयोवेद्धावेद्धुंसमर्थः ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उपोपविष्टाः पादपूरणार्थाउपेत्यस्यावृत्तिः प्रसमुपोदःपादपूरणइति ॥ १५ ॥ शिशुमारोजलजंतुस्तदाकारस्तारासमूहात्मकोविष्णुस्तस्यशिरःप्रदेशेऐशान्यांदिशि अतएवसाअप
राजितादिक् तांदिशंप्राप्यन्यविशन् तामेवदिशमाह प्रागिति प्रागुत्तरेणप्रागुदीच्योरंतरालेनगरात्समीपे एनबन्यतरस्यामदूरेपंचम्येत्येनबंतमिदं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९॥२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विमानेषुसप्तभूमिगृहेषु विमानोव्योमयानेचसप्तभूमिगृहेपिचेतिमेदिनी ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिस्तीर्यदर्भैःपरितःस्तीर्त्वा ॥ ३१॥

कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ॥ सर्वतःसंवृतःशुभ्रैःप्रासादैःसुकृतोच्छ्रयैः ॥ १९ ॥ सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ॥ सुखारोहणसोपानैर्महा
सनपरिच्छदैः ॥ २० ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नैरगुरूत्तमवासितैः ॥ हंसांशुवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगंधिभिः ॥ २१ ॥ असंबाधशतद्वारैःशयनासनशोभितैः ॥ बहु
धातुपिनद्धांगैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ २२ ॥ तत्रनानाप्रकारेषुविमानेषुस्वलंकृताः ॥ स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यंनिषेदुःसर्वपार्थिवाः ॥ २३ ॥ तत्रोपविष्टान्ददृशुर्म
हासत्त्वपराक्रमान् ॥ राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ २४ ॥ महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ॥ प्रियान्सर्वस्यलोकस्यसुकृतैःकर्मभिः
शुभैः ॥ २५ ॥ मंचेषुचपरार्ध्येषुपौरजानपदाजनाः ॥ कृष्णादर्शनसिद्ध्यर्थंसर्वतःसमुपाविशन् ॥ २६ ॥ ब्राह्मणैस्तेचसहिताःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ऋद्धिंपंचा
लराजस्यपश्यंतस्तामनुत्तमाम् ॥ २७ ॥ ततःसमाजोववृधेसराजन्दिवसान्बहून् ॥ रत्नप्रदानबहुलःशोभितोनटनर्तकैः ॥ २८ ॥ वर्तमानेसमाजेतुरमणीयेऽह्नि
षोडशे ॥ आप्लुतांगीसुवसनासर्वाभरणभूषिता ॥ २९ ॥ मालांचसमुपादायकांचनींसमलंकृताम् ॥ अवतीर्णाततोरंगंद्रौपदीभरतर्षभ ॥ ३० ॥ पुरोहितःसोम
कानांमंत्रविद्ब्राह्मणःशुचिः ॥ परिस्तीर्यजुहावाग्निमाज्येनविधिवत्तदा ॥ ३१ ॥ संतर्पयित्वाज्वलनंब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ वारयामाससर्वाणिवादित्राणि
समंततः ॥ ३२ ॥ निःशब्देतुकृतेतस्मिन्धृष्टद्युम्नोविशांपते ॥ कृष्णामादायविधिवन्मेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३३ ॥ रंगमध्येगतस्तत्रमेघगंभीरयागिरा ॥ वाक्यमुच्चै
र्जगादेदंश्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ॥ ३४ ॥ इदंधनुर्लक्ष्यमिमेचबाणाःशृण्वंतुमेभूपतयःसमेताः ॥ छिद्रेणयंत्रस्यसमर्पयध्वंशरैःशितैर्व्योमचरैर्दशार्धैः ॥ ३५ ॥ एतन्म
हत्कर्मकरोतियोवैकुलेनरूपेणबलेनयुक्तः ॥ तस्याद्यभार्याभगिनीममेयंकृष्णाभवित्रीनमृषाब्रवीमि ॥ ३६ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इदंधनुःइदंचलक्ष्यंइमेचबाणाः चलयंत्रच्छिद्रद्वारायुगपत्पंचबाणान्लक्ष्येयःसमर्पयतितस्याद्यभार्याभगिनीममेयमितिद्वयोःसंबंधः व्योमचरैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

तानृन्पान्प्रति ॥ ३७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्योधनइत्यादिःस्पष्टार्थोग्रंथः ॥ १ ॥

तानेवमुक्त्वाद्रुपदस्यपुत्रःपश्चादिदंतांभगिनीमुवाच ॥ नाम्नाचगोत्रेणचकर्मणाचसंकीर्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ॥ ३७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणि
स्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नवाक्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच॥ ॥ दुर्योधनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुष्प्रधर्षणः ॥
विविंशतिर्विकर्णश्चसहोदुःशासनस्तथा ॥ १ ॥ युयुत्सुर्वायुवेगश्चभीमवेगरवस्तथा ॥ उग्रायुधोबलाकीचकरकायुर्विरोचनः ॥ २ ॥ कुंडकश्चित्रसेनश्चसुवर्चाः
कनकध्वजः ॥ नंदकोबाहुशालीचतुहुंडोविकटस्तथा ॥ ३ ॥ एतेचान्येचबहवोधार्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ कर्णेनसहितावीरास्त्वदर्थंसमुपागताः ॥ ४ ॥ असंख्याता
महात्मानःपार्थिवाःक्षत्रियर्षभाः ॥ शकुनिःसौबलश्चैववृषकोथबृहद्बलः ॥ ५ ॥ एतेगांधारराजस्यसुताःसर्वेसमागताः ॥ अश्वत्थामाचभोजश्चसर्वशस्त्रभृतांव
रौ ॥ ६ ॥ समवेतौमहात्मानौत्वदर्थेसमलंकृतौ ॥ बृहंतोमणिमांश्चैवदंडधारश्चपार्थिवः ॥ ७ ॥ सहदेवजयत्सेनौमेघसंधिश्चपार्थिवः ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांशं
खेनैवोत्तरेणच ॥ ८ ॥ वार्धक्षेमिःसुशर्माचसेनाबिंदुश्चपार्थिवः ॥ सुकेतुःसहपुत्रेणसुनाम्नाचसुवर्चसा ॥ ९ ॥ सुचित्रःसुकुमारश्चवृकःसत्यधृतिस्तथा ॥ सूर्य
ध्वजोरोचमानोनीलश्चित्रायुधस्तथा ॥ १० ॥ अंशुमांश्चेकितानश्चश्रेणिमांश्चमहाबलः ॥ समुद्रसेनपुत्रश्चचंद्रसेनःप्रतापवान् ॥ ११ ॥ जलसंधःपितापुत्रौवि
दंडोदंडएवच ॥ पौंड्रकोवासुदेवश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ १२ ॥ कलिंगस्ताम्रलिप्तश्चपत्तनाधिपतिस्तथा ॥ मद्रराजस्तथाशल्यःसहपुत्रोमहारथः ॥ १३ ॥ रुक्मां
गदेनवीरेणतथारुक्मरथेनच ॥ कौरव्यःसोमदत्तश्चपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १४ ॥ समवेतास्त्रयःशूराभूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोदृढधन्वाचपौरवः
॥ १५ ॥ बृहद्बलःसुषेणश्चशिबिरौशीनरस्तथा ॥ पटच्चरनिहंताचकारूषाधिपतिस्तथा ॥ १६ ॥ संकर्षणोवासुदेवोरौक्मिणेयश्चवीर्यवान् ॥ सांबश्चचारुदेष्णश्च
प्राद्युम्निःसगदस्तथा ॥ १७ ॥ अक्रूरःसात्यकिश्चैवउद्धवश्चमहामतिः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्यःपृथुर्विपृथुरेवच ॥ १८ ॥ विदूरथश्चकंकश्चशंकुश्चसगवेषणः ॥ आ
शावहोऽनिरुद्धश्चसमीकःसारिमेजयः ॥ १९ ॥ वीरोवातपतिश्चैवझिल्लीपिंडारकस्तथा ॥ उशीनरश्चविक्रांतोवृष्णयस्तेप्रकीर्तिताः ॥ २० ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तेलंकृताइति ॥ १ ॥ २ ॥ संकल्पजे

भगीरथोबृहत्क्षत्रःसैंधवश्चजयद्रथः॥ बृहद्रथोबाह्लिकश्चश्रुतायुश्चमहारथः॥ २१ ॥उलूकःकैतवोराजाचित्रांगदशुभांगदौ॥वत्सराजश्चमतिमान्कोसलाधि
पतिस्तथा॥ २२ ॥ शिशुपालश्चविक्रांतोजरासंधस्तथैवच॥एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः॥ २३ ॥त्वदर्थमागताभद्रेक्षत्रियाःप्रथिताभुवि॥एतेभेत्स्यं
तिविक्रांतास्त्वदर्थेलक्ष्यमुत्तमम्॥ विध्येतयइदंलक्ष्यंवरयेथाःशुभेऽद्यतम्॥ २४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिराजनामकीर्तनेषडशीत्य
धिकशततमोऽध्यायः॥ १८६॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तेलंकृताःकुंडलिनोयुवानःपरस्परंस्पर्धमानानरेंद्राः॥अस्त्रंबलंचात्मनिम
न्यमानाःसर्वेसमुत्पेतुरुदायुधास्ते ॥ १ ॥ रूपेणवीर्येणकुलेनचैवशीलेनवित्तेनचयौवनेन ॥ समिद्धदर्पामदवेगभिन्नामत्तायथाहैमवतागजेंद्राः ॥ २ ॥ पर
स्परंस्पर्धयाप्रेक्षमाणाःसंकल्पजेनाभिपरिप्लुतांगाः ॥ कृष्णाममैवेत्यभिभाषमाणानृपासनेभ्यःसहसोदतिष्ठन् ॥ ३ ॥ तेक्षत्रियारंगगताःसमेताजिगीषमाणा
द्रुपदात्मजांताम्॥ चकाशिरेपर्वतराजकन्यामुमांयथादेवगणाःसमेताः॥ ४ ॥कंदर्पबाणाभिनिपीडितांगाःकृष्णागतैस्तेहृदयैर्नरेंद्राः॥रंगावतीर्णाद्रुपदात्मजा
र्थंद्वेषंप्रचक्रुःसुहृदोऽपितत्र ॥ ५ ॥ अथाययुर्देवगणाविमानैरुद्रादित्यावसवोऽथाश्विनौच ॥ साध्याश्चसर्वेमरुतस्तथैवयमंपुरस्कृत्यधनेश्वरंच ॥ ६ ॥ दैत्याः
सुपर्णाश्चमहोरगाश्चदेवर्षयोगुह्यकाश्चारणाश्च ॥ विश्वावसुर्नारदपर्वतौचगंधर्वमुख्याःसहसाऽप्सरोभिः ॥ ७ ॥ हलायुधस्तत्रजनार्दनश्चवृष्ण्यंधकाश्चैवय
थाप्रधानम् ॥ प्रेक्षांस्मचक्रुर्यदुपुंगवास्तेस्थिताश्चकृष्णस्यमतेमहांतः ॥ ८ ॥ दृष्ट्वातुतान्मत्तगजेंद्ररूपान्पंचाभिपद्मानिववारणेंद्रान्॥भस्मावृतांगानिवहव्य
वाहान्कृष्णःप्रदध्यौयदुवीरमुख्यः॥९॥ शशंसरामाययुधिष्ठिरंसभीमंसजिष्णुंचयमौचवीरौ॥शनैःशनैस्तान्प्रसमीक्ष्यरामोजनार्दनंप्रीतमनाददर्शह॥१०॥
अन्येतुवीरानृपपुत्रपौत्राःकृष्णागतैर्नेत्रमनःस्वभावैः॥व्यायच्छमानाददृशुर्नतान्वैसंदष्टदंतच्छदताम्रनेत्राः॥ ११ ॥ तथैवपार्थाःपृथुबाहवस्तेवीरौयमौचैवम
हानुभावौ॥तांद्रौपदींप्रेक्ष्यतदास्मसर्वेकंदर्पबाणाभिहताबभूवुः॥ १२ ॥

नकामेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभितःपद्मालक्ष्मीर्येषांतान्सर्वांगसुंदरानित्यर्थः अतिपद्मानितिपाठेपिसएवार्थः अतिमत्तानित्यपपाठः ॥ ९ ॥ १०॥ व्यायच्छमानाव्याददानाश्चक्षुःप्रसार्य
कृष्णामेवददृशुर्नपांडवान् ॥ ११ ॥ तथैवपार्थाइति कामाभिभूतत्वाद्रामकृष्णादीन्नददृशुरितिभावः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ विमानसंबाधंविमानसंकीर्णं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥संहननोपपन्नमत्यंतंकाठिन्येनयुक्तं स्फुरतानामयितुमसार्थ्यात्कराभ्निःसरत्कोटितया अतएवविक्षिप्यमाणाःदंडेनवीटाइव धनुषाधनुष्को
त्वा शमयांबभूवुरितिद्वयोःसंबंधः॥१८॥१९॥ चक्रवालंमंडलं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सामर्षहासं नीचकुलयोगादमर्षः सूर्यापराधत्वाद्धासः॥२३॥२४॥धनुरादायमानःपरीक्षमाणः दैपृशोधनेऽस्यरूपं

देवर्षिगंधर्वसमाकुलंतत्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम्॥ दिव्येनगंधेनसमाकुलंचदिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणम्॥ १३॥ महास्वनैर्दुंदुभिनादितैश्चबभूवतत्संकुलमंत
रिक्षम्॥ विमानसंबाधमभूत्समंतात्सवेणुवीणापणवानुनादम्॥ १४॥ ततस्तुतेराजगणाःक्रमेणकृष्णानिमित्तंकृतविक्रमाश्च॥ सकर्णदुर्योधनशाल्वशल्यद्रौ
णायनिक्राथसुनीथवक्राः॥ १५ ॥ कलिंगवंगाधिपपांड्यपौंड्राविदेहराजोयवनाधिपश्च॥ अन्येचनानानृपपुत्रपौत्राराष्ट्राधिपाःपंकजपत्रनेत्राः॥ १६॥ कि
रीटहारांगदचक्रवालैर्विभूषितांगाःपृथुबाहवस्ते॥ अनुक्रमंविक्रमसत्त्वयुक्ताबलेनवीर्येणचनर्दमानाः॥ १७॥ तत्कार्मुकंसंहननोपपन्नंसज्यंनशेकुर्मनसाऽ
पिकर्तुम्॥ तेविक्रमंतःस्फुरतादृढेनविक्षिप्यमाणाधनुषानरेंद्राः॥ १८ ॥ विचेष्टमानाधरणीतलस्थाययथाबलंशैक्ष्यगुणक्रमाश्च॥ गतौजसःस्रस्तकिरीटहारावि
निःश्वसंतःशमयांबभूवुः॥ १९ ॥ हाहाकृतंतद्धनुषादृढेनविस्रस्तहारांगदचक्रवालम्॥ कृष्णानिमित्तंविनिवृत्तकामंराज्ञांतदामंडलमार्तमासीत्॥ २०॥ सर्वा
न्नृपांस्तान्प्रसमीक्ष्यकर्णोधनुर्धराणांप्रवरोजगाम॥ उद्धृत्यतूर्णंधनुरुद्यतंतत्सज्यंचकाराशुयुयोजबाणान्॥ २१ ॥ दृष्ट्वासूतंमेनिरेपांडुपुत्राभित्त्वानीतंलक्ष्य
वरंधरायाम्॥ धनुर्धराराागकृतप्रतिज्ञमत्यग्निसोमार्कमथार्कपुत्रम्॥ २२ ॥ दृष्ट्वातुतंद्रौपदीवाक्यमुच्चैर्जगादनाहंवरयामिसूतम्॥ सामर्षहासंप्रसमीक्ष्यसूर्यंत
त्याजकर्णःस्फुरितंधनुस्तत्॥ २३॥ एवंतेषुनिवृत्तेषुक्षत्रियेषुसमंततः॥ चेदीनामधिपोवीरोबलवानंतकोपमः॥ २४॥ दमघोषसुतोधीरःशिशुपालोमहामतिः॥
धनुरादायमानस्तुजानुभ्यामगमन्महीम्॥ २५॥ ततोराजामहावीर्योजरासंधोमहाबलः॥ धनुषोऽभ्याशमागत्यतस्थौगिरिरिवाचलः॥ २६ ॥ धनुषापीड्य
मानस्तुजानुभ्यामगमन्महीम्॥ ततउत्थायराजासस्वराष्ट्राण्यभिजग्मिवान्॥ २७॥ ततःशल्योमहावीरोमद्रराजोमहाबलः॥ तदप्यारोप्यमाणस्तुजानुभ्याम
गमन्महीम्॥ २८॥ तस्मिंस्तुसंभ्रांतजनेसमाजेनिक्षिप्तवादेषुजनाधिपेषु॥ कुंतीसुतोजिष्णुरियेषकर्तुंसज्यंधनुस्तत्सशरंप्रवीरः॥ २९॥ ॥इतिश्रीम०आदि
प०स्वयंवरप०सर्वराजपराङ्मुखीभवनेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८७॥ ॥ ६१ ॥

॥ २५ ॥ अभ्याशंसमीपं॥२६॥धनुषाआकृष्यमाणेन॥२७॥आरोप्यमाणःसज्जीकर्तुमिच्छन्॥२८॥निक्षिप्तवादेषुत्यक्तधनुरुद्यमनकथेषु॥२९॥इतिआ०नै०भा०सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८७॥

यदेति जिष्णुरर्जुनः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्राणतःशक्तितः ॥ ५ ॥ ६ ॥ दर्पाद्गर्वात् हर्षादौत्सुक्यात् चापलादनवस्थितत्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोकेषुब्रह्मलोकांतेषु नृषुपुरुषेषु संस्थानचारिषु

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यदानिवृत्ताराजानोधनुषःसज्यकर्मणः ॥ अथोदतिष्ठद्विप्राणांमध्याज्जिष्णुरुदारधीः ॥ १ ॥ उदक्रोशन्विप्रमुख्याविधुन्वंतोऽजिनानिच ॥ दृष्ट्वासंप्रस्थितंपार्थमिंद्रकेतुसमप्रभम् ॥ २ ॥ केचिदासन्विमनसःकेचिदासन्मुदान्विताः ॥ आहुःपरस्परंकेचिन्निपुणाबुद्धिजीविनः ॥ ३ ॥ यत्कर्णशल्यप्रमुखैःक्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ॥ नानतंबलवद्भिर्हिधनुर्वेदपरायणैः ॥ ४ ॥ तत्कथंत्वकृतास्त्रेणप्राणतोदुर्बलीयसा ॥ बटुमात्रेणशक्यंहिसज्यंकर्तुंधनुर्द्विजाः ॥ ५ ॥ अवहास्याभविष्यंतिब्राह्मणाःसर्वराजसु ॥ कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धेचापलादपरीक्षिते ॥ ६ ॥ यद्येषदर्पाद्धर्षाद्वाप्यथब्राह्मणचापलात् ॥ प्रस्थितोधनुरायंतुंवार्यतांसाधुमागमत् ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ ॥ नावहास्याभविष्यामोनचलाघवमास्थिताः ॥ नचविद्विष्टतांलोकेगमिष्यामोमहीक्षिताम् ॥ ८ ॥ केचिदाहुर्युवाश्रीमान्नागराजकरोपमः ॥ पीनस्कंधोरुबाहुश्चधैर्येणहिमवानिव ॥ ९ ॥ सिंहखेलगतिःश्रीमान्मत्तनागेंद्रविक्रमः ॥ संभाव्यमस्मिन्कर्मेदमुत्साहाच्चानुमीयते ॥ १० ॥ शक्तिरस्यमहोत्साहानह्यशक्तःस्वयंव्रजेत् ॥ नचतद्विद्यतेकिंचित्कर्मलोकेषुयद्भवेत् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणानामसाध्यंचनृषुसंस्थानचारिषु ॥ अब्भक्षावायुभक्षाश्चफलाहारादृढव्रताः ॥ १२ ॥ दुर्बलाअपिविप्राहिबलीयांसःस्वतेजसा ॥ ब्राह्मणोनावमंतव्यःसदसद्वासमाचरन् ॥ १३ ॥ सुखंदुःखंमहद्ध्रस्वंकर्मयत्समुपागतम् ॥ जामदग्न्येनरामेणनिर्जिताःक्षत्रियायुधि ॥ १४ ॥ पीतःसमुद्रोऽगस्त्येनअगाधोब्रह्मतेजसा ॥ तस्माद्ब्रुवंतुसर्वेऽत्रबटुरेषधनुर्महान् ॥ १५ ॥ आरोपयतुशीघ्रंवैतथेत्यूचुर्द्विजर्षभाः ॥ एवंतेषांविलपतांविप्राणांविविधागिरः ॥ १६ ॥ अर्जुनोधनुषोऽभ्याशेतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ सतद्धनुःपरिक्रम्यप्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १७ ॥ प्रणम्यशिरसादेवमीशानंवरदंप्रभुम् ॥ कृष्णंचमनसाकृत्वाजगृहेचार्जुनोधनुः ॥ १८ ॥ यत्पार्थिवैरुक्मसुनीथवक्रैराधेयदुर्योधनशल्यशाल्वैः ॥ तदाधनुर्वेदपरैर्नृसिंहैःकृतंनसज्यंमहतोऽपियत्नात् ॥ १९ ॥

देवासुराद्याकारैश्वरस्तुतत्कर्मनविद्यतेयत्ब्राह्मणानामसाध्यमितिसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ महद्ध्रस्वंमहदपिक्षुद्रंभवतियत्रतत्कर्म तदेवोदाहरति जामदग्न्येनेति ॥ १४ ॥ ब्राह्मणवचसाक्षुद्रेणापिमहत्कर्मकर्तुंशक्यमित्यभिप्रेत्यसर्वेऽप्यैकमत्येनाहुः तस्मादिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ राधेयःकर्णः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ विव्यधुर्विजयध्वजवदुच्छ्रितवंतः विलक्षिताःविषमंलक्षितंदृष्टिर्येषांतेतथाभूताःशत्रवःलक्ष्येणविनाकृतावा ॥ २३ ॥ शतमनंतान्यंगानिनखांगुलिदंडधनुर्ज्यावक्रादीनिवाद

तदर्जुनोवीर्यवतांसदर्पस्तदैंद्रिरिंद्रावरजप्रभावः॥सज्यंचचक्रेनिमिषांतरेणशरांश्चजग्राहदशार्धसंख्यान्॥ २० ॥ विव्याधलक्ष्यंनिपपाततच्चच्छिद्रेणभूमौस
हसातिविद्धम् ॥ ततोंतरिक्षेचबभूवनादःसमाजमध्येचमहान्निनादः ॥ २१ ॥ पुष्पाणिदिव्यानिववर्षदेवःपार्थस्यमूर्ध्निद्विषतांनिहंतुः ॥ २२॥ चैलानिविव्यधु
स्तत्रब्राह्मणाश्चसहस्रशः ॥ विलक्षितास्ततश्चक्रुर्हाहाकारांश्चसर्वशः ॥ न्यपतंश्चात्रनभसःसमंतात्पुष्पवृष्टयः ॥ २३॥ शतांगानिचतूर्याणिवादकाःसमवादय
न्॥सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तत्रसुस्वराः ॥ २४॥ तंदृष्ट्वाद्रुपदःप्रीतोबभूवरिपुसूदनः ॥ सहसैन्यैश्चपार्थस्यसाहाय्यार्थमियेषसः ॥ २५ ॥ तस्मिंस्तुशब्देमह
तिप्रवृद्धेयुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ आवासमेवोपजगामशीघ्रंसार्धंयमाभ्यांपुरुषोत्तमाभ्याम् ॥ २६॥ विद्धंतुलक्ष्यंप्रसमीक्ष्यकृष्णापार्थंचशक्रप्रतिमंनिरी
क्ष्य॥ आदायशुक्लांबरमाल्यदामजगामकुंतीसुतमुत्स्मयंती ॥ २७ ॥ सतामुपादायविजित्यरंगेद्विजातिभिस्तैरभिपूज्यमानः ॥ रंगान्निरक्रामदचिंत्यकर्माप
त्न्यातयाचाप्यनुगम्यमानः॥२८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिलक्ष्यच्छेदनेऽष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्मैदित्सतिकन्यांतुब्राह्मणायतदानृपे॥कोपआसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमंतिकात्॥ १ ॥ अस्मानयमतिक्रम्यतृणीकृत्यचसं
गतान्॥ दातुमिच्छतिविप्रायद्रौपदींयोषितांवराम्॥ २ ॥ अवरोप्येहवृक्षंतुफलकालेनिपात्यते॥ निहन्मैनंदुरात्मानंयोयमस्मान्नमन्यते ॥३॥ नत्वर्हत्येषसंमा
नंनापिवृद्धक्रमंगुणैः ॥ हन्मैनंसहपुत्रेणदुराचारंनृपद्विषम् ॥ ४ ॥ अयंहिसर्वानाहूयसत्कृत्यचनराधिपान्॥ गुणवद्भोजयित्वान्नंततःपश्चान्नमन्यते ॥ ५॥ अ
स्मिन्राजसमावायेदेवानामिवसंनये ॥ किमयंसदृशंकंचिन्नृपतिंनैवदृष्टवान् ॥ ६ ॥ नचविप्रेष्वधीकारोविद्यतेवरणंप्रति ॥ स्वयंवरःक्षत्रियाणामितीयंप्र
थिताश्रुतिः॥ ७॥ अथवायदिकन्येयंनचकंचिद्बुभूषति॥ अग्नावेनांपरिक्षिप्ययामराष्ट्राणिपार्थिवाः॥८॥ ब्राह्मणोयदिचापल्याल्लोभाद्वाकृतवानिदम्॥ विप्रियं
पार्थिवेंद्राणांनैषवध्यःकथंचन॥ ९॥ ब्राह्मणार्थंहिनोराज्यंजीवितंहिवसूनिच॥ पुत्रपौत्रंचयच्चान्यदस्माकंविद्यतेधनम्॥ १०॥

नोपायायेषांतानि अंगंगात्रांतिकोपायप्रतीकेष्वितिविश्वः ॥ २४ ॥ साहाय्यार्थं द्रौपद्यलाभात्क्षुब्धैर्नृपांतरैर्युद्धप्रसक्तौसत्यां ॥ २५ ॥ २६॥ उत्स्मयंतीउत्तमपतिलाभादत्यंतंगर्वंकुर्वती ॥ २७॥ २८॥
॥ इतिआ०नै०भा०भा०अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्मैदित्सतीति ॥१॥२॥३॥ अवरोप्येत्यस्यव्याख्याअयंहीतिव्यवहितश्लोकेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६॥७॥८॥९॥१०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ संत्रासाद्ब्राह्मणकोपेनसर्वंक्षत्रंनश्येदितिशंकोत्थाद्भयात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ घोणानासा ॥ २२ ॥ कार्तिकेयावित्यभूतोपमा ॥ २३ ॥

अवमानभयाच्चैवस्वधर्मस्यचरक्षणात् ॥ स्वयंवराणामन्येषांमाभूदेवंविधागतिः ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वाराजशार्दूलाहृष्टाःपरिघबाहवः ॥ द्रुपदंतुजिघांसंतःसायु
धाःसमुपाद्रवन् ॥ १२ ॥ तान्गृहीतशरावापान्क्रुद्धानापततोबहून् ॥ द्रुपदोवीक्ष्यसंत्रासाद्ब्राह्मणाञ्छरणंगतः ॥ १३ ॥ वेगेनापततस्तांस्तुप्रभिन्नानिववार
णान् ॥ पांडुपुत्रौमहेष्वासौप्रतियातावरिंदमौ ॥ १४ ॥ ततःसमुत्पेतुरुदायुधास्तेमहीक्षितोबद्धगोधांगुलित्राः ॥ जिघांसमानाःकुरुराजपुत्रावमर्षयंतोऽर्जुन
भीमसेनौ ॥ १५ ॥ ततस्तुभीमोऽद्भुतभीमकर्मामहाबलोवज्रसमानसारः ॥ उत्पाट्यदोर्भ्यांद्रुममेकवीरोनिष्पत्रयामासयथागजेंद्रः ॥ १६ ॥ तंवृक्षमादाय
रिपुप्रमाथीदंडीवदंडंपितृराजउग्रम् ॥ तस्थौसमीपेपुरुषर्षभस्यपार्थस्यपार्थःपृथुदीर्घबाहुः ॥ १७ ॥ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णुःसहिभ्रातुरचिंत्यकर्मा ॥
विसिस्मियेचापिभयंविहायतस्थौधनुर्गृह्यमहेंद्रकर्मा ॥ १८ ॥ तत्प्रेक्ष्यकर्मातिमनुष्यबुद्धिर्जिष्णोःसहभ्रातुरचिंत्यकर्मा ॥ दामोदरोभ्रातरमुग्रवीर्यंहलायुधं
वाक्यमिदंबभाषे ॥ १९ ॥ यएषसिंहर्षभखेलगामीमहद्धनुःकर्षतितालमात्रम् ॥ एषोऽर्जुनोनात्रविचार्यमस्तियद्यस्मिसंकर्षणवासुदेवः ॥ २० ॥ यस्त्वेषवृक्षंतर
सावभज्यराज्ञांनिकारेसहसाप्रवृत्तः ॥ वृकोदरान्नान्यइहैतदद्यकर्तुंसमर्थःसमरेपृथिव्याम् ॥ २१ ॥ योऽसौपुरस्तात्कमलायताक्षस्तनुर्महासिंहगतिर्विनीतः ॥
गौरःप्रलंबोज्ज्वलचारुघोणोविनिःसृतःसोऽच्युतधर्मपुत्रः ॥ २२ ॥ यौतौकुमाराविवकार्तिकेयौद्वावाश्विनेयावितिमेवितर्कः ॥ मुक्ताहितस्माज्जतुवेश्मदाहान्म
याश्रुताःपांडुसुताःपृथाच ॥ २३ ॥ तमब्रवीन्निर्जलतोयदाभोहलायुधोऽनंतरजंप्रतीतः ॥ प्रीतोऽस्मिदृष्ट्वाहिपितृष्वसारंपृथांविमुक्तांसहकौरवाग्र्यैः ॥ २४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिकृष्णवाक्येऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अजिनानि
विधुन्वंतःकरकांश्चद्विजर्षभाः ॥ ऊचुस्तेभीर्नकर्तव्यावयंयोत्स्यामहेपरान् ॥ १ ॥ तानेवंवदतोविप्रानर्जुनःप्रहसन्निव ॥ उवाचप्रेक्षकाभूत्वायूयंतिष्ठथपार्श्वतः
॥ २ ॥ अहमेनानजिह्माग्रैःशतशोविकिरञ्छरैः ॥ वारयिष्यामिसंक्रुद्धान्मंत्रैराशीविषानिव ॥ ३ ॥ इतितद्धनुरानम्यशुल्कावाप्तंमहाबलः ॥ भ्रात्राभीमेनसहित
स्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ४ ॥ ततःकर्णमुखान्दृष्ट्वाक्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ॥ संपेततुरभीतौतौगजौप्रतिगजानिव ॥ ५ ॥

॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अजिनानीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शुल्कावाप्तंपणप्राप्तं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विजिगीषिणौविजिगीषावंतौ ॥ १२॥ शूराणामर्थवद्भिर्वचनैःशूरार्थवचनैः ॥१३ ॥ १४ ॥ प्रतिहन्यप्रतिहत्य वाल्यपीतिपक्षेनुनासिकलोपाभावान्नतुक् ततूप्रति

ऊचुश्चवाचःपरुषास्तेराजानोयुयुत्सवः॥ आहवेहिद्विजस्यापिवधोदृष्टोयुयुत्सतः ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्त्वाराजानःसहसादुद्रुवुर्द्विजान् ॥ ततःकर्णोमहातेजाजिष्णुं
प्रतिययौरणे ॥ ७ ॥ युद्धार्थीवासिताहेतोर्गजःप्रतिगजंयथा॥ भीमसेनंययौशल्योमद्राणामीश्वरोबली ॥ ८ ॥ दुर्योधनादयःसर्वेब्राह्मणैःसहसंगताः॥ मृदुपू
र्वमयत्नेनप्रत्ययुध्यंस्तदाहवे ॥ ९ ॥ ततोऽर्जुनःप्रत्यविध्यदापतंतंशितैःशरैः ॥ कर्णंवैकर्तनंश्रीमान्विकृष्यबलवद्धनुः॥ १० ॥ तेषांशराणांवेगेनशितानांतिग्मते
जसाम्॥ विमुह्यमानोराधेयोयत्नात्तमनुधावति॥ ११ ॥ तावुभावप्यनिर्देश्यौलाघवाज्जयतांवरौ॥ अयुध्येतांसुसंरब्धावन्योन्यविजिगीषिणौ ॥ १२ ॥ कृतेप्र
तिकृतंपश्यपश्यबाहुबलंचमे ॥ इतिशूरार्थवचनैरभाषेतांपरस्परम् ॥ १३ ॥ ततोर्जुनस्यभुजयोर्वीर्यमप्रतिमंभुवि ॥ ज्ञात्वावैकर्तनःकर्णःसंरब्धःसमयोधयत्
॥ १४ ॥ अर्जुनेनप्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ॥ प्रतिहन्यननादोच्चैःसैन्यानितदपूजयन्॥ १५ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ तुष्यामितेविप्रमुख्यभुजवीर्यस्यसंयु
गे॥ अविषादस्यचैवास्यशस्त्रास्त्रविजयस्यच ॥ १६ ॥ किंत्वंसाक्षाद्धनुर्वेदोरामोवाविप्रसत्तम ॥ अथसाक्षाद्धरिहयःसाक्षाद्वाविष्णुरच्युतः ॥ १७ ॥ आत्मप्र
च्छादनार्थंवैबाहुवीर्यमुपाश्रितः ॥ विप्ररूपंविधायेदंमन्येमांप्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ नहिमामाहवेक्रुद्धमन्यःसाक्षाच्छचीपतेः ॥ पुमान्योधयितुंशक्तःपांडवाद्वा
किरीटिनः॥ १९ ॥ तमेवंवादिनंतत्रफाल्गुनःप्रत्यभाषत ॥ नास्मिकर्णधनुर्वेदोनास्मिरामःप्रतापवान्॥ २० ॥ ब्राह्मणोऽस्मियुधांश्रेष्ठःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ब्रा
ह्मेपौरंदरेचास्त्रेनिष्ठितोगुरुशासनात् ॥ २१ ॥ स्थितोऽस्म्यद्यरणेजेतुंत्वांवैवीरस्थिरोभव ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवमुक्तस्तुराधेयोयुद्धात्कर्णोन्यवर्तत ॥
॥ २२ ॥ ब्राह्मंतेजस्तदाऽजय्यंमन्यमानोमहारथः ॥ अपरस्मिन्वनोद्देशेवीरौशल्यवृकोदरौ ॥ २३ ॥ बलिनौयुद्धसंपन्नौविद्ययाचबलेनच ॥ अन्योन्यमाह्वयं
तौतुमत्ताविवमहागजौ॥ २४ ॥ मुष्टिभिर्जानुभिश्चैवनिघ्नंतावितरेतरम्॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः॥ २५॥ आचकर्षतुरन्योऽन्यंमुष्टिभिश्चापिजघ्न
तुः॥ ततश्चटचटाशब्दःसुघोरोह्यभवत्तयोः॥ २६ ॥

हननं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मन्येत्वांयस्मान्मांप्रतियुध्यसे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ वनोद्देशेरंगदृशांनिवासस्थाने वनंनपुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ २३ ॥ २४ ॥ प्रकर्ष
णंदूरेनोदनं आकर्षणमर्वाक्कर्षणं अभ्याकर्षणमभिमुखमास्फालनं विकर्षणंतिर्यक्पातनं ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ समुत्क्षिप्यकूष्मांडफलवदपातयत्॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अवहारोयुद्धान्निवर्तनं ॥ ३५ ॥ सापराधाअपीतिसंधिरार्षः अथअथवाकालांतरेउपलभ्य ॥ ३६ ॥

पाषाणसंपातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः॥ मुहूर्तंतौतदाऽन्योन्यंसमरेपर्यकर्षताम्॥ २७॥ ततोभीमःसमुत्क्षिप्यबाहुभ्यांशल्यमाहवे ॥ अपातयत्कुरुश्रेष्ठोब्राह्मणा
जहसुस्तदा॥ २८॥ तत्राश्चर्यंभीमसेनश्चकारपुरुषर्षभः॥ यच्छल्यंपातितंभूमौनावधीद्बलिनंबली ॥ २९ ॥ पातितेभीमसेनेनशल्येकर्णेचशंकिते ॥ शंकिताः
सर्वराजानःपरिवव्रुर्वृकोदरम्॥ ३० ॥ ऊचुश्चसहितास्तत्रसाध्विमौब्राह्मणर्षभौ॥ विज्ञायेतांक्वजन्मानौक्वनिवासौतथैवच॥ ३१ ॥ कोहिराधासुतंकर्णंशक्तो
योधयितुंरणे॥ अन्यत्ररामाद्द्रोणाद्वापांडवाद्वाकिरीटिनः॥ ३२॥ कृष्णाद्वादेवकीपुत्रात्कृपाद्वापिशरद्वतः॥ कोवादुर्योधनंशक्तःप्रतियोधयितुंरणे ॥ ३३ ॥ तथै
वमद्राधिपतिंशल्यंबलवतांवरम्॥ बलदेवादृतेवीरात्पांडवाद्वावृकोदरात्॥ ३४॥ वीराद्दुर्योधनाद्वाऽन्यःशक्तःपातयितुंरणे॥ क्रियतामवहारोस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसं
वृतात्॥ ३५ ॥ ब्राह्मणाहिसदारक्ष्याःसापराधाऽपिनित्यदा ॥ अथैनानुपलभ्येहपुनर्योत्स्यामहृष्टवत् ॥ ३६ ॥ तांस्तथावादिनःसर्वान्प्रसमीक्ष्यक्षितीश्वरान्॥
अथान्यान्पुरुषांश्चापिकृत्वातत्कर्मसंयुगे॥ ३७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तत्कर्मभीमस्यसमीक्ष्यकृष्णःकुंतीसुतौतौपरिशंकमानः ॥ निवारयामासमहीप
तींस्तान्धर्मेणलब्धेत्यनुनीयसर्वान्॥ ३८॥ एवंतेविनिवृत्तास्तुयुद्धाद्युद्धविशारदाः ॥ यथावासंययुःसर्वेविस्मिताराजसत्तमाः ॥ ३९ ॥ वृत्तोब्रह्मोत्तरोरंगःपां
चालीब्राह्मणैर्वृता ॥ इतिब्रुवंतःप्रययुर्येतत्रासन्समागताः॥ ४० ॥ ब्राह्मणैस्तुप्रतिच्छन्नौरौरवाजिनवासिभिः॥ कृच्छ्रेणजग्मतुस्तौतुभीमसेनधनंजयौ ॥ ४१ ॥
विमुक्तौजनसंबाधाच्छत्रुभिःपरिविक्षतौ ॥ कृष्णयानुगतौतत्रनृवीरौतौविरेजतुः ॥ ४२ ॥ पौर्णमास्यांघनैर्मुक्तौचंद्रसूर्याविवोदितौ ॥ तेषांमाताबहुविधंवि
नाशंपर्यचिंतयत्॥ ४३॥ अनागच्छत्सुपुत्रेषुभैक्षकालेऽभिगच्छति॥ धार्तराष्ट्रैर्हतानस्युर्विज्ञायकुरुपुंगवाः॥ ४४ ॥ मायान्वितैर्वारक्षोभिःसुघोरैर्दृढवैरिभिः॥
विपरीतंमतंजातंव्यासस्यापिमहात्मनः॥ ४५॥ इत्येवंचिंतयामाससुतस्नेहावृतापृथा॥ ततःसुप्तजनप्रायेदुर्दिनेमेघसंप्लुते॥ ४६॥

संयुगेतत्कर्मकृत्वातूष्णींभूतावितिशेषः ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मब्राह्मणजातिःउत्तरंउत्कृष्टंयस्मिन्सब्रह्मोत्तरः॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अभिगच्छतिउपस्थितेसति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

भार्गववेश्मकुलालगृहं ॥४७॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९०॥ ॥७॥ ॥गत्वेति ॥१॥२॥अधर्मोबहुभर्तृताहूपस्तस्माद्भीता ॥३॥४॥अधर्मोबहुभर्तृताहूपः विभ्रमे

महत्यथापराह्णेतुघनैःसूर्यइवावृतः॥ ब्राह्मणैःप्राविशत्तत्रजिष्णुर्भार्गववेश्मतत्॥ ४७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिपांडवप्रत्यागमने
नवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९०॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥गत्वातुतांभार्गवकर्मशालांपार्थौपृथांप्राप्यमहानुभावौ ॥ तांयाज्ञसेनींपरम
प्रतीतौभिक्षेत्यथावेदयतांनराग्र्यौ ॥ १ ॥ कुटीगतासात्वनवेक्ष्यपुत्रौप्रोवाचभुंक्तेतिसमेत्यसर्वे ॥ पश्चाच्चकुंतीप्रसमीक्ष्यकृष्णांकष्टंमयाभाषितमित्युवाच॥ २॥
साऽधर्मभीतापरिचिंतयंतीतांयाज्ञसेनींपरमप्रतीताम्॥ पाणौगृहीत्वोपजगामकुंतीयुधिष्ठिरंवाक्यमुवाचचेदम्॥ ३ ॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥इयंतुकन्याद्रुपदस्य
राज्ञस्तवानुजाभ्यांमयिसंनिविष्टा॥ यथोचितंपुत्रमयापिचोक्तंसमेत्यभुंक्तेतिनृपप्रमादात्॥४॥ मयाकथंनानृतमुक्तमद्यभवेत्कुरूणामृषभब्रवीहि॥ पंचालरा
जस्यसुतामधर्मोनचोपवर्तेतनविभ्रमेच्च ॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सएवमुक्तोमतिमान्नृवीरोमात्रामुहूर्तंतुविचिंत्यराजा॥ कुंतींसमाश्वास्यकुरुप्र
वीरोधनंजयंवाक्यमिदंबभाषे ॥ ६ ॥ त्वयाजिताफाल्गुनयाज्ञसेनीत्वयैवशोभिष्यतिराजपुत्री ॥ प्रज्वाल्यतामग्निरमित्रसाहगृहाणपाणिंविधिवत्त्वमस्याः
॥७॥ ॥अर्जुनउवाच ॥ ॥ मामांनरेंद्रत्वमधर्मभाजंकृथानधर्मोऽयमशिष्टदृष्टः॥ भवान्निवेश्यःप्रथमंततोऽयंभीमोमहाबाहुरचिंत्यकर्मा ॥ ८ ॥ अहंततोन
कुलोऽनंतरंमेपश्चादयंसहदेवस्तरस्वी ॥ वृकोदरोहंचयमौचराजन्नियंचकन्याभवतोनियोज्याः ॥ ९ ॥ एवंगतेयत्करणीयमत्रधर्म्यंयशस्यंकुरुतद्विचिंत्य ॥ पं
चालराजस्यहितंचयत्स्यात्प्रशाधिसर्वेस्मवशेस्थितास्ते॥ १०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ जिष्णोर्वचनमाज्ञायभक्तिस्नेहसमन्वितम्॥ दृष्टिंनिवेशयामासुःपां
चाल्यांपांडुनंदनाः॥ ११ ॥दृष्ट्वातेतत्रपश्यंतींसर्वेकृष्णांयशस्विनीम्॥ संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीनाहृदयैस्तामधारयन् ॥ १२ ॥ तेषांतुद्रौपदींदृष्ट्वासर्वेषाममितौज
साम्॥ संप्रमथ्येंद्रियग्रामंप्रादुरासीन्मनोभवः॥ १३॥ काम्यंहिरूपंपांचाल्याविधात्राविहितंस्वयम्॥ बभूवाधिकमन्याभ्यःसर्वभूतमनोहरम्॥ १४॥ तेषामा
कारभावज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ द्वैपायनवचःकृत्स्नंसस्मारमनुजर्षभः॥ १५॥ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्मिथोभेदभयान्नृपः ॥ सर्वेषांद्रौपदीभार्याभविष्यतिहि
नःशुभा॥ १६॥

च्चतेनाधर्मेणतिर्यग्योनौपुनःपुनर्विशेषेणभ्रमेत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ नधर्मोयंदृष्टः अयंकः यंमांभवानशिष्टशासितवान्
निवेश्यःविवाह्यः ॥ ८ ॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भेदभयंयस्यद्रौपदीतस्येतरेशत्रवःस्युरितिभेदः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ रौहिणेयोबलदेवः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शत्रुसाहाःशत्रुवेगस्यसोढारः ॥ २४ ॥ यद्भद्रंगुहायांबुद्धौवोनिहितंतद्वोऽस्तु ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारत

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥भ्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्यसर्वेज्येष्ठस्यपांडोस्तनयास्तदानीम्॥ तमेवार्थंध्यायमानामनोभिःसर्वेचतेतस्थुरदीनसत्त्वाः॥ १७॥ वृष्णिप्रवी
रस्तुकुरुप्रवीरानाशंसमानःसहरौहिणेयः ॥ जगामतांभार्गवकर्मशालांयत्रासतेतेपुरुषप्रवीराः ॥ १८ ॥ तत्रोपविष्टंपृथुदीर्घबाहुंददर्शकृष्णःसहरौहिणेयः ॥
अजातशत्रुंपरिवार्यतांश्चाप्युपोपविष्टान्ज्वलनप्रकाशान् ॥ १९॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्यकुंतीसुतंधर्मभृतांवरिष्ठम्॥ कृष्णोऽहमस्मीतिनिपीड्यपादौयु
धिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः॥ २० ॥तथैवतस्याप्यनुरौहिणेयस्तौचापिहृष्टाःकुरवोऽभ्यनंदन् ॥ पितृष्वसुश्चापियदुप्रवीरावगृह्णतांभारतमुख्यपादौ ॥ २१ ॥ अ
जातशत्रुश्चकुरुप्रवीरःपप्रच्छकृष्णंकुशलंविलोक्य ॥ कथंवयंवासुदेवत्वयेहगूढावसंतोविदिताश्चसर्वे ॥ २२ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवःप्रहस्यगूढोप्यग्निर्ज्ञायतएवरा
जन्॥ तंविक्रमंपांडवेयानतीत्यकोन्यःकर्ताविद्यतेमानुषेषु॥ २३ ॥ दिष्ट्यासर्वेपावकाद्विप्रमुक्तायूयंघोरात्पांडवाःशत्रुसाहाः॥ दिष्ट्यापापोधृतराष्ट्रस्यपुत्रःसहा
मात्योनसकामोऽभविष्यत् ॥ २४ ॥ भद्रंवोस्तुनिहितंयद्गुहायांविवर्धध्वंज्वलनाइवैधमानाः॥ मावोविदुःपार्थिवाःकेचिदेवयास्यावहेशिबिरायैवतावत्॥ सो
ऽनुज्ञातःपांडवेनाव्ययश्रीःप्रायाच्छीघ्रंबलदेवेनसार्धम्॥ २५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप०स्वयंवरप०रामकृष्णागमनेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः
॥ १९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुपांचाल्यःपृष्ठतःकुरुनंदनौ ॥ अन्वगच्छत्तदायांतौभार्गवस्यनिवेशने ॥ १ ॥ सोऽ
ज्ञायमानःपुरुषानवधायसमंततः ॥ स्वयमारान्निलीनोऽभूद्भार्गवस्यनिवेशने ॥ २ ॥ सोयंचभीमस्तुरिपुप्रमाथीजिष्णुर्यमौचापिमहानुभावौ॥ भैक्षंचरित्वा
तुयुधिष्ठिरायनिवेदयांचक्रुरदीनसत्त्वाः॥३॥ ततस्तुकुंतीद्रुपदात्मजांतामुवाचकालेवचनंवदान्या॥ त्वमग्रमादायकुरुष्वभद्रेबलिंचविप्रायचदेहिभिक्षाम्॥ ४॥
येचान्नमिच्छंतिददस्वतेभ्यःपरिश्रितायेपरितोमनुष्याः ॥ ततश्चशेषंप्रविभज्यशीघ्रमर्धंचतुर्धाममचात्मनश्च ॥ ५ ॥ अर्धंतुभीमायचदेहिभद्रेयएषनागर्षभतु
ल्यरूपः॥ गौरोयुवासंहननोपपन्नएषोहिवीरोबहुभुक्सदैव ॥ ६ ॥

भावदीपेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृष्टद्युम्नइति ॥ १ ॥ सःअज्ञायमानः पांडवैरितरैश्च आरात्समीपे ॥ २ ॥ ३ ॥ अयंप्रथममादायबलिंकुरुष्वभिक्षांचदेहि
॥ ४ ॥ परिश्रिताःअन्येऽन्नोपजीविनः चतुर्धाममचात्मनश्चेत्यर्धंषोढाऽर्धंभीमायेत्यर्थः ॥ ५ ॥ संहननोपपन्नोदृढःपुष्टश्च ॥ ६ ॥

साधुविशंकमानास्वस्यश्रेयस्तर्कयंती शंकात्रासेवितर्केचेतिमेदिनी ॥ ७ ॥ ८ ॥ अगस्त्येनशास्ताशिक्षितातांदक्षिणामभितः सर्वेपिदक्षिणामभितः पुरस्तात्शिरोदेशस्यैव पादांतरेपादसमीपप्रदेशे ॥ ९ ॥ पादोपधानीवसर्वेषांपादस्पर्शंलभमानाकुशेषुकुशासनेषु ॥ १० ॥ पृतनाधिकाराःसेनाधीशयोग्याः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अप्रतिविंदमानःअजानन् ॥ १४ ॥ मूर्ध्निपदंहीनवर्णयोगात् वैश्यपक्षेतुन

साहृष्टरूपेवतुराजपुत्रीतस्यावचःसाधुविशंकमाना॥यथावदुक्तंप्रचकारसाध्वीतेचापिसर्वेबुभुजुस्तदन्नम् ॥ ७॥ कुशैस्तुभूमौशयनंचकारमाद्रीपुत्रःसहदेवस्तरस्वी॥ यथास्वकीयान्यजिनानिसर्वेसंस्तीर्यवीराःसुषुपुर्धरण्याम्॥८॥अगस्त्यशास्तामभितोदिशंतुशिरांसितेषांकुरुसत्तमानाम्॥कुंतीपुरस्तात्तुबभूवतेषांपादांतरेचाथबभूवकृष्णा ॥ ९ ॥ अशेतभूमौसहपांडुपुत्रैःपादोपधानीवकृताकुशेषु ॥ नतत्रदुःखंमनसापितस्यानचावमेनेकुरुपुंगवांस्तान्॥१०॥तेतत्रशूराःकथयांबभूवुःकथाविचित्राःपृतनाधिकाराः ॥ अस्त्राणिदिव्यानिरथांश्चनागान्खड्गान्गदाश्चापिपरश्वधांश्च ॥ ११ ॥ तेषांकथास्ताःपरिकीर्त्यमानाःपंचालराजस्यसुतस्तदानीम् ॥शुश्रावकृष्णांचतदानिषण्णांतेचापिसर्वेददृशुर्मनुष्याः॥ १२॥ धृष्टद्युम्नोराजपुत्रस्तुसर्वंवृत्तंतेषांकथितंचैवरात्रौ॥ सर्वंराज्ञेद्रुपदायाखिलेननिवेदयिष्यंस्त्वरितोजगाम ॥ १३ ॥ पंचालराजस्तुविषण्णरूपस्तान्पांडवानप्रतिविंदमानः ॥ धृष्टद्युम्नंपर्यपृच्छन्महात्माक्वसागताकेननीताचकृष्णा ॥ १४॥कच्चिन्नशूद्रेणनहीनजेनवैश्येनवाकरदेनोपपन्ना ॥ कच्चित्पदंमूर्ध्निनपंकदिग्धंकच्चिन्नमालापतिताश्मशाने ॥ १५ ॥ कच्चित्सवर्णप्रवरोमनुष्यउद्रिक्तवर्णोप्युतएवकच्चित्॥ कच्चिन्नवामोममसूर्ध्निपादःकृष्णाभिमर्शेनकृतोऽद्यपुत्र॥ १६॥ कच्चिन्नतप्स्येपरमप्रतीतःसंयुज्यपार्थेननरर्षभेण ॥ वदस्वतत्त्वेनमहानुभावकोसौविजेताद्दुहितुर्ममाद्य॥ १७॥ विचित्रवीर्यस्यसुतस्यकच्चित्कुरुप्रवीरस्यध्रियंतिपुत्राः॥ कच्चित्तुपार्थेनयवीयसाऽद्यधनुर्गृहीतंनिहतंचलक्ष्यम्॥१८॥

॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिस्वयंवरपर्वणिधृष्टद्युम्नप्रत्यागमनेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९२ ॥ ॥७॥ ॥समाप्तंस्वयंवरपर्व॥ ॥अथवैवाहिकपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तथोक्तःपरिहृष्टरूपःपित्रेशशंसाथसराजपुत्रः॥ धृष्टद्युम्नःसोमकानांप्रबर्हौवृत्तंयथायेनहृताचकृष्णा॥ १॥

पातित्यं शूद्रपक्षेतुपद्युवाएतत्श्मशानंयच्छूद्रइतिशूद्रस्यपादयुक्तश्मशानत्वश्रुतेस्तत्रमालावत्सुकुमारीबालानपतितेतिस्पष्टमुक्तं ॥ १५ ॥ सवर्णप्रवरःक्षत्रियश्रेष्ठः उद्रिक्तवर्णोब्राह्मणः मूर्ध्निपादस्तुवैषमात्रेणब्राह्मणत्वानिश्चयात्शौर्यस्यचकर्णैकलव्ययोःसूतशूद्रयोरपिदृष्टत्वात्संभावितः ॥१६॥ कच्चिदितिकामप्रवेदने पार्थेनसंयुज्यपरमप्रतीतोत्यंतहृष्टोस्मि तादृशशौर्यस्यान्यत्रासंभवात् ॥ १७ ॥ ध्रियंति जीवंति ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ततइति प्रबर्हउत्तमः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ महीप्ररोहंवृक्षं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ उक्ताताभ्यामितिशेषः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणसात्ब्राह्मणाधीनं ॥ ९ ॥ दर्भाणांअजिनाग्रमुपर्यजिनंचतदास्तरणंचेतिसमासः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥

॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ ॥योऽसौयुवाव्यायतलोहिताक्षःकृष्णाजिनीदेवसमानरूपः ॥ यःकार्मुकाग्र्यंकृतवानधिज्यंलक्षंचयःपातितवान्पृथिव्याम् ॥ २ ॥ असज्जमा
नश्चततस्तरस्वीवृतोद्विजाग्र्यैरभिपूज्यमानः ॥ चक्रामवज्रीवदितेःसुतेषुसर्वैश्चदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टः ॥ ३ ॥ कृष्णाप्रगृह्याजिनमन्वयात्तंनागंयथानागवधूःप्रहृ
ष्टा ॥ अमृष्यमाणेषुनराधिपेषुक्रुद्धेषुवैतत्रसमापतत्सु ॥ ४ ॥ ततोपरःपार्थिवसंघमध्येप्रवृद्धमारुज्यमहीप्ररोहम् ॥ प्रकालयन्नेवसपार्थिवौघान्क्रुद्धोऽतकःप्रा
णभृतोयथैव ॥ ५ ॥ तौपार्थिवानांमिषतांनरेंद्रकृष्णामुपादायगतौनराग्र्यौ ॥ विभ्राजमानाविवचंद्रसूर्यौबाह्यांपुराद्भार्गवकर्मशालाम् ॥ ६ ॥ तत्रोपविष्टार्चिरि
वानलस्यतेषांजनित्रीतिममप्रतर्कः ॥ तथाविधैरेवनरप्रवीरैरुपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ७ ॥ तस्यास्ततस्तावभिवाद्यपादावुक्ताचकृष्णात्वभिवादयेति ॥ स्थि
तांचतत्रैवनिवेद्यकृष्णांभिक्षाप्रचारायगतानराग्र्याः ॥ ८ ॥ तेषांतुभैक्षंप्रतिगृह्यकृष्णादत्त्वाबलिंब्राह्मणसाच्चकृत्वा ॥ तांचैववृद्धांपरिवेष्यतांश्चनरप्रवीरान्स्वय
मप्यभुंक्त ॥ ९ ॥ सुप्तास्तुतेपार्थिवसर्वएवकृष्णाचतेषांचरणोपधाने ॥ आसीत्पृथिव्यांशयनंचतेषांदर्भाजिनाग्रास्तरणोपपन्नम् ॥ १० ॥ तेनर्दमानाइवकालमे
घाःकथाविचित्राःकथयांबभूवुः ॥ नवैश्यशूद्रौपयिकीःकथास्तानचद्विजानांकथयंतिवीराः ॥ ११ ॥ निःसंशयंक्षत्रियपुंगवास्तेयथाहियुद्धंकथयंतिराजन् ॥
आशाहिनोव्यक्तमियंसमृद्धामुक्तान्हिपार्थान्शृणुमोऽग्निदाहात् ॥ १२ ॥ यथाहिलक्ष्यंनिहतंधनुश्चसज्यंकृतंतेनतथाप्रसह्य ॥ यथाहिभाषंतिपरस्परंतेछन्ना
ध्रुवंतेप्रचरंतिपार्थाः ॥ १३ ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रहृष्टःपुरोहितंप्रेषयामासतेषाम् ॥ विद्यामयुष्मानितिभाषमाणोमहात्मनःपांडुसुतास्तुकच्चित् ॥ १४ ॥ गृहीतवा
क्योनृपतेःपुरोधागत्वाप्रशंसामभिधायतेषाम् ॥ वाक्यंसमग्रंनृपतेर्यथावदुवाचचानुक्रमविक्रमेण ॥ १५ ॥ विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरोवःपंचालराजोवरदोव
रार्हाः ॥ लक्ष्यस्यवेद्धारमिमंहिदृष्ट्वाहर्षस्यनांतंप्रतिपद्यतेसः ॥ १६ ॥ आख्यातचज्ञातिकुलानुपूर्वींपदंशिरःसुद्विषतांकुरुध्वम् ॥ प्रह्लादयध्वंहृदयंममेदंपंचालराज
स्यचसानुगस्य ॥ १७ ॥ पांडुर्हिराजाद्रुपदस्यराज्ञःप्रियःसखाचात्मसमोबभूव ॥ तस्यैषकामोदुहितामभेयंस्नुषांप्रदास्यामिहिकौरवाय ॥ १८ ॥

विद्यामवेदितुमिच्छामः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आख्यातकथयत ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शुल्कंमूल्यपणं तेनैवअनुवृत्ताअनुसृता ॥ २३ ॥ तदेवाह कृतेनेति ॥ २४ ॥ सौमकिर्द्रुपदः ॥ २५ ॥ संप्राप्यरूपामस्माकंयोग्यस्वरूपां ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
॥ इतिआदिपर्व० नै० भा० भा० त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ जन्यार्थमिति जन्यार्थंवरपक्षीयजनार्थं कृष्णांचतत्रैवामुवध्वंपाणिग्रहणविधिना कृष्णाचेतिपाठेआ

अयंहिकामोद्रुपदस्यराज्ञोहृदिस्थितोनित्यमनिंदितांगाः ॥ यदर्जुनोवैपृथुदीर्घबाहुर्धर्मेणविंदेतसुतांममैताम् ॥ १९ ॥ कृतंहितत्स्यात्सुकृतंममेदंयशश्चपुण्यंच
हितंतदेतत् ॥ अथोक्तवाक्यंहिपुरोहितंस्थितंततोविनीतंसमुदीक्ष्यराजा ॥ २० ॥ समीपतोभीममिदंशशासप्रदीयतांपाद्यमर्घ्यंतथास्मै ॥ मान्यःपुरोधाद्रुपदस्य
राज्ञस्तस्मैप्रयोज्याभ्यधिकाहिपूजा ॥ २१ ॥ भीमस्ततस्तत्कृतवान्नरेंद्रतांचैवपूजांप्रतिगृह्यहर्षात् ॥ सुखोपविष्टंतुपुरोहितंतदायुधिष्ठिरोब्राह्मणमित्युवाच ॥
॥ २२ ॥ पंचालराजेनसुतानिसृष्टास्वधर्मदृष्टेनयथानकामात् ॥ प्रदिष्टशुल्काद्रुपदेनराज्ञासातेनवीरेणतथानुवृत्ता ॥ २३ ॥ नतत्रवर्णेषुकृताविवक्षानचापि
शीलेनकुलेनगोत्रे ॥ कृतेनसज्येनहिकार्मुकेणविद्धेनलक्ष्येणहिसाविसृष्टा ॥ २४ ॥ सेयंतथानेनमहात्मनेहकृष्णाजितापार्थिवसंघमध्ये ॥ नैवंगतेसौमकिरद्य
राजासंतापमर्हत्यसुखायकर्त्तुम् ॥ २५ ॥ कामश्चयोसौद्रुपदस्यराज्ञःसचापिसंपत्स्यतिपार्थिवस्य ॥ संप्राप्यरूपांहिनरेंद्रकन्यामिमामहंब्राह्मणसाधुमन्ये ॥ २६ ॥
नतद्धनुर्मंदबलेनशक्यंमौर्व्यासमायोजयितुंतथाहि ॥ नचाकृतास्त्रेणनहीनजेनलक्ष्यंतथापातयितुंहिशक्यम् ॥ २७ ॥ तस्मान्नतापंदुहितुर्निमित्तंपंचालराजोर्हति
कर्त्तुमद्य ॥ नचापितत्पातनमन्यथेहकर्त्तुंहिशक्यंभुविमानवेन ॥ २८ ॥ एवंब्रुवत्येवयुधिष्ठिरेतुपंचालराजस्यसमीपतोन्यः ॥ तत्राजगामाशुनरोद्वितीयोनिवे
दयिष्यन्निहसिद्धमन्नम् ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिपुरोहितयुधिष्ठिरसंवादेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ९ ॥
॥ दूतउवाच ॥ ॥ जन्यार्थमन्नंद्रुपदेनराज्ञाविवाहहेतोरुपसंस्कृतंच ॥ तदाप्नुवध्वंकृतसर्वकार्याःकृष्णांचतत्रैवचिरंनकार्यम् ॥ १ ॥ इमेरथाःकांचनपद्मचित्राःस
दश्वयुक्तावसुधाधिपार्हाः ॥ एतान्समारुह्यपरैतसर्वेपंचालराजस्यनिवेशनंतत् ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःप्रयाताःकुरुपुंगवास्तेपुरोहितंतंपरिया
प्यसर्वे ॥ आस्थाययानानिमहांतितानिकुंतीचकृष्णाचसहैकयाने ॥ ३ ॥ श्रुत्वातुवाक्यानिपुरोहितस्ययान्युक्तवान्भारतधर्मराजः ॥ जिज्ञासयेवाथकुरूत्तमानां
द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥ ४ ॥ फलानिमाल्यानिचसंस्कृतानिवर्माणिचर्माणितथासनानि ॥ गाश्चैवराजन्नथचैवरज्जूर्बीजानिचान्यानिकृषीनिमित्तम् ॥ ५ ॥

मोतुअन्नंभवदीयत्वाद्भवद्भिःसहैवेतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ परियाप्यप्रस्थाप्य ॥ ३ ॥ पुनःक्षत्रियत्वंपरीक्षितुंद्रव्याण्युपसंजहारएकत्रकृत्वादर्शितवान् ॥ ४ ॥ फलवर्मगवादीनिक्रमात्त्रैवर्णिकयोग्यानि ॥ ५ ॥

कृंतंतीतिकृत्यानि कृतीछेदनेस्मात्क्यप् शिल्पिनांप्रहरणानिवास्यादीनिक्रीडानिमित्तानिशुष्केष्टिसदोरंजनादिरूपाब्राह्मणक्षत्रियादीनांक्रीडास्तासांसाधनानि अल्पानियज्ञपात्राणिकृत्रिमाश्वादीन्सिरंग
पटानिच तत्रदेशे तत्रकाले तत्रपरीक्षणेनिमित्ते ॥ ६ ॥ ७ ॥ उत्तमवस्तूनिरत्नखचिततांबूलधानीप्रभृतीनितद्वंति मतोर्मस्यवत्वमार्षं ॥ ८ ॥ ९ ॥ गूढोत्तरांसान्गूढजत्रून् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुमृष्टः

अन्येपुशिल्पेषुचयान्यपिस्युःसर्वाणिकृत्यान्यखिलेनतत्र ॥ क्रीडानिमित्तान्यपियानितत्रसर्वाणितत्रोपजहाररराजा ॥ ६ ॥ वर्माणिचर्माणिचभानुमंतिखड्गाम
हांतोऽश्वरथाश्वचित्राः ॥ धनूंषिचाग्र्याणिशराश्वचित्राःशक्त्यृष्टयःकांचनभूषणाश्च ॥ ७ ॥ प्रासाभुशुंड्यश्वपरश्वधाश्वसांग्रामिकंचैवतथैवसर्वम् ॥ शय्यास
नान्युत्तमवस्तुवंतितथैववासोविविधंचतत्र ॥ ८ ॥ कुंतीतुकृष्णांपरिगृह्यसाध्वीमंतःपुरंद्रुपदस्याविवेश ॥ स्त्रियश्चतांकौरवराजपत्नींप्रत्यर्चयामासुरदीनस
त्वाः ॥ ९ ॥ तान्सिंहविक्रांतगतीन्निरीक्ष्यमहर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ॥ गूढोत्तरांसान्भुजगेंद्रभोगप्रलंबबाहून्पुरुषप्रवीरान् ॥ १० ॥ राजाचराज्ञःसचिवा
श्चसर्वेपुत्राश्चराज्ञःसुहृदस्तथैव ॥ प्रेष्याश्चसर्वेनिखिलेनराजन्हर्षंसमापेतुरतीवतत्र ॥ ११ ॥ तेतत्रवीराःपरमासनेषुसपादपीठेष्वविशंकमानाः ॥ यथानुपूर्वं
विविशुर्नराग्र्यास्तथामहार्हेपुनविस्मयंतः ॥ १२ ॥ उच्चावचंपार्थिवभोजनीयंपात्रीषुजांबूनदराजतीषु ॥ दासाश्चदास्यश्चसुमृष्टवेषाःसंभोजकाश्चाप्युपजह्रुरन्न
म् ॥ १३ ॥ तेतत्रभुक्त्वापुरुषप्रवीरायथात्मकामंसुभृशंप्रतीताः ॥ उत्क्रम्यसर्वाणिवसूनिराजन्सांग्रामिकंतेविविशुर्नृवीराः ॥ १४ ॥ तल्लक्षयित्वाद्रुपदस्यपुत्रोराजा
चसर्वैःसहमंत्रिमुख्यैः ॥ समर्थयामासुरुपेत्यहृष्टाःकुंतीसुतान्पार्थिवराजपुत्रान् ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणियुधिष्ठिरादिपरीक्ष
णेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततआहूयपांचाल्योराजपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ परिग्रहे
णब्राह्मेणपरिगृह्यमहाद्युतिः ॥ १ ॥ पर्यपृच्छददीनात्माकुंतीपुत्रंसुवर्चसम् ॥ कथंजानीमभवतःक्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥ २ ॥ वैश्यान्वागुणसंपन्नानथवाशूद्रयो
निजान् ॥ मायामास्थायवाविप्रांश्चरतःसर्वतोदिशम् ॥ ३ ॥

अभ्यंजनवासोलंकरणादिभिःसम्यक्परिष्कृतःपांडवानांवेषोयैस्तेसुमृष्टवेषाः तेचसंभोजकाश्चयथायोग्यंतांबूलादिकमपूपादिकंचान्नमदनीयमुपाजह्रुः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ब्राह्मेणब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेणआतिथ्येन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ इष्टंयागादि आपूर्त्तंवाप्यादि तवधर्मकृत्यंनश्येद्यद्यसत्यंब्रूयाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥१९॥ क्षणंदेवपूजादिपर्वोत्सवं

कृष्णाहेतोरनुप्राप्तादेवाःसंदर्शनार्थिनः ॥ब्रवीतुनोभवान्सत्यंसंदेहोत्त्यत्रनोमहान् ॥ ४ ॥ अपिनःसंशयस्यांतेमनःसंतुष्टिमावहेत् ॥ अपिनोभागधेयानिशुभा
निस्युःपरंतप ॥ ५ ॥इच्छयाब्रूहितत्सत्यंसत्यंराजसुशोभते ॥इष्टापूर्तेनचतथावक्तव्यमनृतंनतु ॥ ६ ॥ श्रुत्वात्यमरसंकाशतववाक्यमरिंदम ॥ध्रुवंविवाहकरण
मास्थास्यामिविधानतः ॥ ७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥माराजन्विमनाभूस्त्वंपांचाल्यप्रीतिरस्तुते॥ईप्सितस्तेध्रुवःकामःसंवृत्तोऽयमसंशयम् ॥ ८॥ वयंहिक्षत्रि
याराजन्पांडोःपुत्रामहात्मनः ॥ज्येष्ठंमांविद्धिकौंतेयंभीमसेनार्जुनाविमौ ॥ ९ ॥ आभ्यांतवसुताराजन्निर्जिताराजसंसदि॥ यमौचतत्रकुंतीचयत्रकृष्णाव्य
वस्थिता ॥ १० ॥ व्येतुतेमानसंदुःखंक्षत्रियाःस्मोनरर्षभ ॥पद्मिनीवसुतेयंतेह्रदादन्यह्रदंगता ॥ ११ ॥ इतितथ्यंमहाराजसर्वमेतद्ब्रवीमिते॥ भवान्हिगुरुरस्मा
कंपरमंचपरायणम् ॥ १२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसद्रुपदोराजाहर्षव्याकुललोचनः॥प्रतिवक्तुंमुदायुक्तोनाशकत्तंयुधिष्ठिरम् ॥ १३ ॥ यत्नेनतुसतंहर्षं
संनिगृह्यपरंतपः॥ अनुरूपंतदावाचाप्रत्युवाचयुधिष्ठिरम् ॥ १४ ॥ पप्रच्छचैनंधर्मात्मायथातेप्रद्रुताःपुरात् ॥सतस्मैसर्वमाचख्यावानुपूर्व्येणपांडवः॥ १५ ॥ त
च्छ्रुत्वाद्रुपदोराजाकुंतीपुत्रस्यभाषितम् ॥ विगर्हयामासतदाधृतराष्ट्रंनरेश्वरम् ॥ १६ ॥ आश्वासयामासचतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ प्रतिजज्ञेचराज्यायद्रुपदोवद
तांवरः॥ १७॥ ततःकुंतीचकृष्णाचभीमसेनार्जुनावपि ॥ यमौचराज्ञासंदिष्टंविविशुर्भवनंमहत् ॥ १८ ॥ तत्रतेन्यवसन्राजन्यज्ञसेनेनपूजिताः॥ प्रत्याश्वस्तस्त
तोराजासहपुत्रैरुवाचतम् ॥ १९ ॥गृह्णातुविधिवत्पाणिमद्यायंकुरुनंदनः ॥ पुण्येऽहनिमहाबाहुरर्जुनःकुरुतांक्षणम् ॥ २० ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तमब्रवी
त्ततोराजाधर्मात्माचयुधिष्ठिरः॥ ममापिदारसंबंधःकार्यस्तावद्विशांपते ॥ २१ ॥द्रुपदउवाच॥ ॥भवान्वाविधिवत्पाणिंगृह्णातुदुहितुर्मम ॥ यस्यवामन्यसे
वीरतस्यकृष्णामुपादिश ॥२२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥सर्वेषांमहिषीराजन्द्रौपदीनोभविष्यति ॥ एवंप्रव्याहृतंपूर्वंममम्मात्राविशांपते ॥२३॥ अहंचाप्यनिवि
ष्टोवैभीमसेनश्चपांडवः॥ पार्थेनविजिताचैषारत्नभूतासुतातव ॥ २४ ॥

विवाहात्प्राक्कालीनंकुलधर्मं क्षणःपर्वोत्सवेपिस्यात्तथामानेप्यनेहसइतिमेदिनी ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अनिविष्टःअकृतविवाहः ॥ २४ ॥

समयोनियमः ॥ २५ ॥ ज्वलनेज्वलनसमीपे करान्गृह्णातुपंचपाणिग्रहणानिकरोतु ॥ २६ ॥ पुंसःपुमांसः यद्वापुंसःवेदकर्तुःपरमात्मनःसकाशान्नश्रूयंते तस्मान्नैकाद्वौपतीविंदतइतिवेदविरुद्धंच अविहितं
निषिद्धंचैतदित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ सूक्ष्मःनैकस्यैवहवःसहपतयइतिश्रुत्यासहेतियुगपद्बहुपतित्वनिषेधोविहितोनतुसमयभेदेनततश्चापिनिषिद्धं मात्रासमेत्यभुंक्तेत्याज्ञप्तंचनलंघनीयं पित्रोराज्ञयानिषि

एषनःसमयोराजन्रत्नस्यसहभोजनम् ॥ नचतंहातुमिच्छामःसमयंराजसत्तम ॥ २५ ॥ सर्वेषांधर्मतःकृष्णामहिषीनोभविष्यति ॥ आनुपूर्व्येणसर्वेषांगृह्णातु
ज्वलनेकरान् ॥ २६ ॥ ॥द्रुपदउवाच॥ ॥एकस्यबह्व्योविहितामहिष्यःकुरुनंदन॥नैकस्याबहवःपुंसःश्रूयंतेपतयःक्वचित् ॥ २७ ॥ लोकवेदविरुद्धंत्वंनाधर्मं
धर्मविच्छुचिः॥कर्तुमर्हसिकौंतेयकस्मात्तेबुद्धिरीदृशी ॥ २८ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥सूक्ष्मोधर्मोमहाराजनास्यविद्मोवयंगतिम्॥ पूर्वेषामानुपूर्व्येणयातं
वर्त्मानुयामहे॥ २९ ॥नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः॥एवंचैववदत्यंबाममचैतन्मनोगतम् ॥ ३० ॥ एषधर्मोध्रुवोराजंश्चरैनमविचारयन्॥माचशंकात
त्रतेस्यात्कथंचिदपिपार्थिव ॥ ३१ ॥ ॥द्रुपदउवाच॥ ॥त्वंचकुंतीचकौंतेयधृष्टद्युम्नश्चमेसुतः॥कथयंत्वितिकर्तव्यंश्वःकालेकरवामहे ॥ ३२॥ ॥वैशंपाय
नउवाच॥ ॥तेसमेत्यततःसर्वेकथयंतिस्मभारत॥अथद्वैपायनोराजन्नभ्यागच्छद्यदृच्छया ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणि
द्वैपायनागमनेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९५॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तेपांडवाःसर्वेपांचाल्यश्चमहायशाः॥प्रत्युत्था
यमहात्मानंकृष्णंसर्वेभ्यवादयन् ॥ १ ॥ प्रतिनंद्यसतांपूजांपृष्ट्वाकुशलमंततः॥ आसनेकांचनेशुद्धेनिषसादमहामनाः ॥ २ ॥ अनुज्ञातास्तुतेसर्वेकृष्णेनामित
तेजसा॥ आसनेषुमहार्हेषुनिषेदुर्द्विपदांवराः ॥ ३ ॥ ततोमुहूर्तान्मधुरांवाणीमुच्चार्यपार्षतः॥पप्रच्छतंमहात्मानंद्रौपद्यर्थेविशांपते ॥ ४ ॥ कथमेकाबहूनांस्या
द्धर्मपत्नीनसंकरः॥एतन्मेभगवान्सर्वंप्रब्रवीतुयथातथम्॥५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥अस्मिन्धर्मेविप्रलब्धेलोकवेदविरोधके॥यस्ययस्यमतंयद्यच्छ्रोतुमिच्छा
मितस्यतत् ॥६॥ ॥द्रुपदउवाच॥ ॥अधर्मोऽयंममतोविरुद्धोलोकवेदयोः॥नह्येकाविद्यतेपत्नीबहूनांद्विजसत्तम॥७॥

द्धमपिकर्तव्यंपरशुरामकृतमातृवधवत्किमुतानिषिद्धमितिभावः पूर्वेषांप्रचेतःप्रभृतीनां तैर्यातंवर्त्मबहूनामेकपत्नीत्वमनुयामहे तच्चआनुपूर्व्येणैवनत्वक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ ततस्तेइति कृष्णंव्यासं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विप्रलब्धेअतिगहन
तयाशास्त्रीयेनकापथ्येनहते अतएवलोकवेदविरोधके ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ क्रियांप्रतिव्यवसायंनिश्चयं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ नमेइति वक्तृत्वंवाचएवधर्मोनपुरुषस्यनिर्विशेषस्यअतउक्तंनमेवागिति एवंमतिमनसोरपिज्ञेयं वागादीनांवक्तृत्वादिधर्मवतामसंगेनपुंसा
संबंधस्तुनवास्तवःसंभवति अतएवोक्तं निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यतइति अत्रपंचानामेकपत्नीत्वे ॥१३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥

नचाप्याचरितःपूर्वैरयंधर्मोमहात्मभिः॥ नचाप्यधर्मोविद्वद्भिश्चरितव्यःकथंचन ॥ ८ ॥ ततोहंनकरोम्येनंव्यवसायंक्रियांप्रति ॥ धर्मःसदैवसंदिग्धःप्रतिभाति
हिमेत्वयम् ॥ ९ ॥ ॥धृष्टद्युम्नउवाच॥ ॥यवीयसःकथंभार्यांज्येष्ठोभ्राताद्विजर्षभ॥ ब्रह्मन्समभिवर्तेतसद्वृत्तःसंस्तपोधन ॥ १० ॥ नतुधर्मस्यसूक्ष्मत्वाद्गतिंवि
द्मःकथंचन॥ ॥अधर्मोधर्मइतिवाव्यवसायोनशक्यते॥ ११ ॥कर्तुमस्मद्विधैर्ब्रह्मंस्ततोऽयंनव्यवस्यते॥पंचानांमहिषीकृष्णाभवत्वितिकथंचन॥ १२॥ ॥यु
धिष्ठिरउवाच॥ ॥नमेवागनृतंप्राहनाधर्मेधीयतेमतिः॥वर्ततेहिमनोमेऽत्रनैषोऽधर्मःकथंचन॥ १३॥श्रूयतेहिपुराणेपिजटिलानामगौतमी॥ ऋषीनध्या
सितवतीसप्तधर्मभृतांवरा ॥ १४ ॥ तथैवमुनिजावार्क्षीतपोभिर्भावितात्मनः॥ संगताभूद्दशभ्रातॄनेकनाम्नःप्रचेतसः ॥ १५॥ गुरोर्हिवचनंप्राहुर्धर्म्यंधर्मज्ञस
त्तम॥गुरूणांचैवसर्वेषांमातापरमकोगुरुः॥ १६ ॥साचाप्युक्तवतीवाचंभैक्षवद्भुज्यतामिति॥ तस्मादेतदहंमन्येपरंधर्मंद्विजोत्तम ॥ १७ ॥ ॥कुंत्युवाच॥
एवमेतद्यथाप्राहधर्मचारीयुधिष्ठिरः॥ अनृतान्मेभयंतीव्रंमुच्येऽहमनृतात्कथम्॥ १८॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥अनृतान्मोक्ष्यसेभद्रेधर्मश्चैषसनातनः॥ ननुव
क्ष्यामिसर्वेषांपांचालशृणुमेस्वयम्॥ १९॥ यथायंविहितोधर्मोयतश्चायंसनातनः॥ यथाचप्राहकौंतेयस्तथाधर्मोनसंशयः॥ २०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥
ततउत्थायभगवान्व्यासोद्वैपायनःप्रभुः॥ करेगृहीत्वाराजानंराजवेश्मसमाविशत्॥ २१ ॥ पांडवाश्चापिकुंतीचधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ विविशुर्यत्रतत्रैवप्रतीक्षं
तेस्मतावुभौ ॥ २२ ॥ ततोद्वैपायनस्तस्मैनरेंद्रायमहात्मने॥ आचख्यौतद्यथाधर्मोबहूनामेकपत्निता ॥ २३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्व
णिव्यासवाक्येषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥पुरावैनैमिषारण्येदेवाःसत्रमुपासते
तत्रवैवस्वतोराजन्शामित्रमकरोत्तदा॥ १ ॥

राजानंद्रुपदं ॥ २१ ॥ उभौव्यासद्रुपदौ ॥ २२ ॥ अत्रयत्तद्देवाददुरित्यादिनात्रिपथगांनदीमित्यंतोनारायण्युपाख्यानग्रंथोऽध्यायद्वयात्मकःक्वचित्पुस्तकेपठ्यते ॥ २३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठी
येभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुरेति शमितायज्ञेपशुवधकर्त्तातस्यकर्मशामित्रं ॥ १ ॥

यमोदीक्षितः सत्रेहियेयजमानास्तऋत्विजःसर्वेषांतेषांदीक्षास्तियजमानत्वात् कालातिपातान्मरणकालातिक्रमात् ॥ २ ॥ यत्रप्रजापतिस्तत्रसोमादयःसमाजग्मुः ॥ ३ ॥ ४॥ ५॥६॥ तस्मिन्कृतसर्वकार्ये समापितयज्ञेसत्येषांलोकानामंतकालोभविता ॥ ७ ॥ अतःवैवस्वंतस्यैवतनुःप्रवृद्धायोगबलेनविपुलाविभक्ताद्वैधीभावंगतासतीसाएषामंतोविनाशोभविता वीर्यंदेवतासाम्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्याः

ततोयमोदीक्षितस्तत्रराजन्नामारयत्कंचिदपिप्रजानाम् ॥ ततःप्रजास्ताबहुलाबभूवुःकालातिपातान्मरणप्रहीणाः ॥२॥ सोमश्चशक्रोवरुणःकुबेरःसाध्यारुद्रावसवोऽथाश्विनौच ॥ प्रजापतिर्भुवनस्यप्रणेतासमाजग्मुस्तत्रदेवास्तथाऽन्ये ॥ ३ ॥ ततोब्रुवन्लोकगुरुंसमेताभयात्तीव्रान्मानुषाणांविवृद्ध्या ॥ तस्माद्भयादुद्विजंतःसुखेप्सवःप्रयामसर्वेशरणंभवंतम् ॥ ४ ॥ ॥पितामहउवाच॥ ॥किंवोभयंमानुषेभ्योयूयंसर्वेयदाऽमराः॥ मावोमर्त्यसकाशाद्वैभयंभवितुमर्हति ॥५॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥मर्त्याअमर्त्याःसंवृत्तानविशेषोऽस्तिकश्चन॥ अविशेषादुद्विजंतोविशेषार्थमिहागताः॥६॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥वैवस्वतोव्यापृतःसत्रहेतोस्तेनत्विमेनम्रियंतेमनुष्याः ॥ तस्मिन्नेकाग्रेकृतसर्वकार्येततएषांभवितैवांतकालः॥ ७॥ वैवस्वतस्यैवतनुर्विभक्तावीर्येणयुष्माकमुतप्रवृद्धा ॥सैषामंतोभवितात्यंतकालेनतत्रवीर्यंभवितानरेषु॥८॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥ततस्तुतेपूर्वजदेववाक्यंश्रुत्वाजग्मुर्यत्रदेवायजंते॥ समासीनास्तेसमेतामहाबलाभागीरथ्यांददृशुःपुंडरीकम् ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाचतद्विस्मितास्तेबभूवुस्तेषामिंद्रस्तत्रशूरोजगाम ॥ सोऽपश्यद्योषामथपावकप्रभांयत्रदेवीगंगासततंप्रसूता ॥ १० ॥ सातत्रयोषारुदतीजलार्थिनीगंगांदेवींव्यवगाह्यव्यतिष्ठत् ॥ तस्याश्रुबिंदुःपतितोजलेयस्तत्पद्ममासीदथतत्रकांचनम् ॥ ११ ॥ तदद्भुतंप्रेक्ष्यवज्रीतदानीमपृच्छत्तांयोषितमंतिकाद्वै ॥ कात्वंभद्रेरोदिषिकस्यहेतोर्वाक्यंतथ्यंकामयेऽहंब्रवीहि॥ १२॥ ॥स्त्र्युवाच॥ ॥त्वंवेत्स्यसेमामिहयाऽस्मिशक्रयदर्थंचाहंरोदिमिमंदभाग्या॥ आगच्छराजन्पुरतोगमिष्येद्रष्टाऽसितद्रोदिमियत्कृतेऽहम्॥ १३॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥तांगच्छंतीमन्वगच्छत्तदानींसोपश्यदारात्तरुणंदर्शनीयम्॥ सिंहासनस्थंयुवतीसहायंक्रीडंतमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्देवराजोममेदंत्वंविद्धिविद्वन्भुवनंवशेस्थितम् ॥ ईशोऽहमस्मीतिसमन्युरब्रवीद्दृष्ट्वातमक्षैःसुभृशंप्रमत्तम् ॥ १५॥ क्रुद्धंचशक्रंप्रसमीक्ष्यदेवोजहासशक्रंचशनैरुदैक्षत॥ संस्तंभितोऽभूदथदेवराजस्तेनेक्षितःस्थाणुरिवावतस्थे ॥ १६ ॥ यदातुपर्याप्तमिहास्यक्रीडयातदादेवींरुदतींतामुवाच ॥ आनीयतामेषयतोऽहमारान्नैनंदर्पःपुनरप्याविशेत॥ १७॥

अश्रुबिंदुः संधिरार्षः ॥ ११॥कामयेश्रोतुं॥ १२॥ १३॥युवतीसहायंरुद्रं॥ १४॥अक्षैर्हेतुभिःप्रमत्तमसावधानं॥ १५॥संस्तंभितोवज्रंमोक्तुमुद्यतःसन् अतएवस्थाणुरिव॥ १६॥क्रीडयापर्याप्तंक्रीडासमाप्ता॥ १७॥

॥ १८ ॥ एनंबिलद्वाररोधिनमद्रिराजंनिवर्तयदूरीकुरुयथाबलादिकंतवाप्रमेयंतथानिवर्त्तय ॥ १९ ॥ २० ॥ ततःशीघ्रमप्रवेशाद्धेतोः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवंदरींप्रविशेत्युक्तउवाचहेभवअद्यत्वमशेषस्यभुव
नस्यआद्यःपतिरसि अद्येत्यनेनमांजित्वैवनत्वन्यथेतिसूचितं ॥ २३ ॥ शेषंप्रसादं शेषःसंकर्षणेवधे अनंतेनाप्रसादेचेतिमेदिनी ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दुराधरोदुष्प्रापः ॥ २७ ॥ वीर्येणशुक्रद्वारापुरुषमं

ततःशक्रःस्पृष्टमात्रस्तयातुस्रस्तैरंगैःपतितोऽभूद्धरण्याम् ॥ तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजामैवंपुनःशक्रकृथाःकथंचित् ॥ १८ ॥ निवर्तयैनंचमहाद्रिराजंबलंचवीर्यंच
तवाप्रमेयम् ॥ छिद्रस्यचैवाविशमध्यमस्ययत्रासतेत्वद्विधाःसूर्यभासः ॥ १९ ॥ सतद्विवृत्यविवरंमहागिरेस्तुल्यद्युतींश्चतुरोन्यान्ददर्श ॥ सतानभिप्रेक्ष्यबभूवदुः
खितःकच्चिन्नाहंभवितावैयथेमे ॥ २० ॥ ततोदेवोगिरिशोवज्रपाणिंविवृत्यनेत्रेकुपितोभ्युवाच ॥ दरीमेतांप्रविशत्वंशतक्रतोयन्मांबाल्यादवमंस्थाःपुरस्तात्
॥ २१ ॥ उक्तस्त्वेवंविभुनादेवराजःप्रावेपतार्त्तोभृशमेवाभिषंगात् ॥ स्रस्तैरंगैरनिलेनेवनुन्नमश्वत्थपत्रंगिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२ ॥ सप्रांजलिर्वैवृषवाहनेनप्रवेप
मानःसहसैवमुक्तः ॥ उवाचदेवंबहुरूपमुग्रमद्याशेषस्यभुवनस्यत्वंभवाद्यः ॥ २३ ॥ तमब्रवीदुग्रवर्चाःप्रहस्यनैवंशीलाःशेषमिहाप्नुवंति ॥ एतेप्येवंभवितारः
पुरस्तात्तस्मादेतांदरीमाविश्यशेध्व ॥ २४ ॥ तत्रत्व्येवंभवितारोनसंशयोयोनिंसर्वेमानुषीमाविशध्वम् ॥ तत्रयूयंकर्मकृत्वाऽविषह्यंबहूनन्यान्निधनंप्रापयि
त्वा ॥ २५ ॥ आगंतारःपुनरेवेंद्रलोकंस्वकर्मणापूर्वचितंमहार्हम् ॥ सर्वंमयाभाषितमेतदेवंकर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तम् ॥ २६ ॥ ॥ पूर्वेंद्राऊचुः ॥ ॥ गमिष्यामो
मानुषंदेवलोकाद्दुराधरोविहितोयत्रमोक्षः ॥ देवास्त्वस्मानादधीरन्जनन्यांधर्मोवायुर्मघवानश्विनौच ॥ अस्त्रैर्दिव्यैर्मानुषान्योधयित्वाआगंतारःपुनरेवेंद्रलो
कम् ॥ २७ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वावज्रपाणिर्वचस्तुदेवश्रेष्ठंपुनरेवेदमाह ॥ वीर्येणाहंपुरुषंकार्यहेतोर्दद्यामेषांपंचमंमत्प्रसूतम् ॥ २८ ॥ विश्वभुग्भूतधा
तधामाचशिबिरिंद्रःप्रतापवान् ॥ शांतिश्चतुर्थस्तेषांवैतेजस्वीपंचमःस्मृतः ॥ २९ ॥ तेषांकामंभगवानुग्रधन्वाप्रादादिष्टंसंनिसर्गाद्यथोक्तम् ॥ तांचाप्येषांयोषि
तंलोककांतांश्रियंभार्यांव्यदधान्मानुषेषु ॥ ३० ॥ तैरेवसार्धंतुततःसदेवोजगामनारायणमप्रमेयम् ॥ अनंतमव्यक्तमजंपुराणंसनातनंविश्वमनंतरूपम् ॥ ३१ ॥
सचापितद्व्यदधात्सर्वमेवततःसर्वेसंबभूवुर्धरण्याम् ॥ सचापिकेशौहरिरुद्बबर्हशुक्लमेकमपरंचापिकृष्णम् ॥ ३२ ॥

शभूतंदद्यां स्वयंतुआधिकारिकत्वादिहैवतिष्ठेयमितिभावः ॥ २८ ॥ तेजस्वीइंद्रांशः ॥ २९ ॥ संनिसर्गात्सुस्वभावात् श्रियमिति द्रौपदीस्वर्गश्रीःतां ॥ ३० ॥ तैर्विश्वभुगादिभिः सदेवोमहादेवः ॥ ३१॥
व्यदधाद्विहितवान्आज्ञप्तवानित्यर्थः उद्बबर्हउद्धृतवान् ॥ ३२ ॥

अत्रकेशावेवरेतोरूपौ पांडवानामिवरामकृष्णयोरपिप्रकरणसंगत्यर्थंसाक्षाद्देवरेतसउत्पत्तेरवश्यवक्तव्यत्वात् अतएवदेवक्यांरोहिण्यांचसाक्षात्केशप्रवेशउच्यतेनतुवसुदेवे तथासतितुदेवानांरेतोवर्षंवर्षस्यरे
तओषधयइत्यादिश्रौतप्रनाड्याऽस्मदादिवत्तयोरपिव्यवधानेनदेवप्रभवत्वंस्यात् तथाच एतन्नानावताराणांनिधानंबीजमव्ययमितिभगवतःसाक्षान्मत्स्याद्यवतारबीजत्वमुच्यमानंविरुध्येत अपिचकेशरेत
सोर्देहजत्वेसमानेपिरेतःप्रभवत्वेऽर्वाक्स्रोतस्त्वेनमनुष्यत्वंपुत्रत्वंचस्यात् तथाचकृष्णस्तुभगवान्स्वयमितिश्रीमद्भागवतोक्तिःसंगच्छते नचकेशोद्धरणात्कृष्णस्याप्यंशत्वंप्रतीयतइतिवाच्यं केशस्यदेहावयव

तौचापिकेशौनिविशेतांयदूनांकुलेस्त्रियौदेवकींरोहिणींच ॥ तयोरेकोबलदेवोबभूवयोऽसौश्वेतस्तस्यदेवस्यकेशः ॥ कृष्णोद्वितीयःकेशवःसंबभूवकेशोयोसौ
वर्णतःकृष्णउक्तः॥ ३३ ॥ येतेपूर्वंशक्ररूपानिबद्धास्तस्यांदर्यांपर्वतस्योत्तरस्य ॥ इहैवतेपांडवावीर्यवंतःशक्रस्यांशःपांडवःसव्यसाची ॥ ३४ ॥ एवमेतेपांडवाः
संबभूवुर्येतेराजन्पूर्वमिंद्राबभूवुः ॥ लक्ष्मीश्चैषांपूर्वमेवोपदिष्टाभार्यायैषाद्रौपदीदिव्यरूपा ॥ ३५ ॥ कथंहिस्त्रीकर्मणातेमहीतलात्समुत्तिष्ठेदन्यतोदैवयोगा
त्॥ यस्यारूपंसोमसूर्यप्रकाशंगंधश्चास्याःक्रोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३६ ॥ इदंचान्यत्प्रीतिपूर्वंनरेंद्रददानितेवरमत्यद्भुतंच ॥ दिव्यंचक्षुःपश्यकुंतीसुतांस्त्वंपुण्यैर्दि
व्यैःपूर्वदेहैरुपेतान्॥ ३७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोव्यासःपरमोदारकर्माशुचिर्विप्रस्तपसातस्यराज्ञः ॥ चक्षुर्दिव्यंप्रददौतांश्चसर्वान्राजाऽपश्यत्पूर्वदे
हैर्यथावत् ॥ ३८ ॥ ततोदिव्यान्हेमकिरीटमालिनःशक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ॥ बद्धापीडांश्चारुरूपांश्चयूनोव्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥ ३९ ॥ दिव्यै
र्वस्त्रैररजोभिःसुगंधैर्माल्यैश्चाग्र्यैःशोभमानानतीव ॥ साक्षात्त्र्यक्षान्वावसूंश्चापिरुद्रानादित्यान्वासर्वगुणोपपन्नान् ॥ ४० ॥ तान्पूर्वेंद्रानभिवीक्ष्याभिरूपान्श
क्रात्मजंचेंद्ररूपंनिशम्य ॥ प्रीतोराजाद्रुपदोविस्मितश्चदिव्यांमायांतामवेक्ष्याप्रमेयाम्॥ ४१॥ तांचैवाग्र्यांस्त्रियमतिरूपयुक्तांदिव्यांसाक्षात्सोमवह्निप्रकाशाम्॥
योग्यांतेषांरूपतेजोयशोभिःपत्नींमत्वाहृष्टवान्पार्थिवेंद्रः ॥ ४२ ॥ सतद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यरूपंजग्राहपादौसत्यवत्याःसुतस्य ॥ नैतच्चित्रंपरमर्षेत्वयीतिप्रसन्नचे
ताःसउवाचचैनम्॥ ४३॥

त्वाभावात् तस्मान्नमुचिवधेकर्तव्येयथाऽपांफेनेवज्रस्यप्रवेशएवंदेवकीरोहिण्योर्जठरप्रवेशेकर्तव्येकेशद्वयेनद्वारभूतेनभगवतःकार्त्स्न्येनैवाविर्भावोद्रष्टव्यइतियुक्तं ॥३३॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दिव्यंद्योत
मानंदिविहितंवा सार्वज्ञ्यप्रदत्वात् ॥ ३७ ॥ तस्यराज्ञः तस्मैराज्ञे ॥ ३८ ॥ बद्धापीडान्परिहितालंकारान् तालमात्रान्तालवृक्षप्रमाणान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

१ तेकर्मणायजनेन

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥छ॥ ॥ अश्रुत्वेति विहित

॥व्यासउवाच॥ ॥आसीत्तपोवनेकाचिदृषेःकन्यामहात्मनः॥ नाध्यगच्छत्पतिंसातुकन्यारूपवतीसती॥ ४४ ॥ तोषयामासतपसासाकिलोग्रेणशंकरम्॥ ता
मुवाचेश्वरःप्रीतोवृणुकाममितिस्वयम्॥ ४५ ॥ सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्यादेवंवरदमीश्वरम्॥ पतिंसर्वगुणोपेतमिच्छामीतिपुनःपुनः॥ ४६ ॥ ददौतस्यैसदेवेशस्तंवरं
प्रीतमानसः॥ पंचतेपतयोभद्रेभविष्यंतीतिशंकरः॥ ४७ ॥ साप्रसादयतीदेवमिदंभूयोऽभ्यभाषत॥ एकंपतिंगुणोपेतंत्वत्तोऽर्हामीतिशंकर ॥ ४८ ॥ तांदेवदेवः
प्रीतात्मापुनःप्राहशुभंवचः॥ पंचकृत्वस्त्वयोक्तोऽहंपतिंदेहीतिवैपुनः॥ ४९ ॥ तत्तथाभविताभद्रेवचस्तद्भद्रमस्तुते॥ देहमन्यंगतायास्तेसर्वमेतद्भविष्यति॥ ५० ॥
द्रुपदैषाहिसाजज्ञेसुतावैदेवरूपिणी॥ पंचानांविहितापत्नीकृष्णापार्षत्यनिंदिता॥ ५१ ॥ स्वर्गश्रीःपांडवार्थंतुसमुत्पन्नामहामखे ॥ सेहतप्त्वातपोघोरंदुहितृत्वं
तवागता॥ ५२ ॥ सैषादेवीरुचिरादेवजुष्टापंचानामेकास्वकृतेनेहकर्मणा॥ सृष्टास्वयंदेवपत्नीस्वयंभुवाश्रुत्वाराजन्द्रुपदेष्टंकुरुष्व॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिपंचेंद्रोपाख्यानेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥द्रुपदउवाच॥ ॥अश्रुत्वैवंवचनंतेमहर्षे
मयापूर्वंयतितंसंविधातुम्॥ नवैशक्यंविहितस्यापयानंतदेवेदमुपपन्नंविधानम्॥ १ ॥ दिष्टस्यग्रंथिरनिवर्तनीयःस्वकर्मणाविहितंनेहकिंचित्॥ कृतंनिमित्तंहिव
रकहेतोस्तदेवेदमुपपन्नंविधानम्॥ २ ॥ यथैवकृष्णोक्तवतीपुरस्तान्नैकान्पतीन्मेभगवान्ददातु॥ सचाप्येवंवरमित्यब्रवीत्तांदेवोहिवेत्तापरमंयदत्र॥ ३ ॥ यदिचै
वंविहितःशंकरेणधर्मोऽधर्मोवानात्रममापराधः॥ गृह्णंत्विमेविधिवत्पाणिमस्यायथोपजोषंविहितैषांहिकृष्णा॥ ४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोऽब्रवीद्भ
गवान्धर्मराजमद्यैवपुण्याहमुतवःपांडवेयाः॥ अद्यपौष्यंयोगमुपैतिचंद्रमाःपाणिंकृष्णायास्त्वंगृहाणाद्यपूर्वम्॥ ५ ॥ ततोराजायज्ञसेनःसपुत्रोजन्यार्थमुक्तंब
हुतत्तदग्र्यम्॥ समानयामाससुतांचकृष्णामाप्लाव्यरत्नैर्बहुभिर्विभूष्य॥६॥ ततस्तुसर्वेसुहृदोनृपस्यसमाजग्मुःसहितामंत्रिणश्च॥ द्रष्टुंविवाहंपरमप्रतीताद्विजा
श्चपौराश्चयथाप्रधानाः॥ ७॥

स्यदैवोपस्थापितस्यअपयानंउपेक्षा तदेवविधानंप्राकृतंउपपन्नंकर्तुंयुक्तं ॥ १ ॥ ग्रंथिर्ग्रथना स्वकर्मणाइदानींतनेनविहितंसिद्धं निमित्तंतपः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पौष्यंपुष्यत्यनेनेतितं नतुपुष्यंतस्यावैवाहि
कत्वात् पौष्पमितिपाठे पुष्पायहितंबहुसंततिप्रदमित्यर्थः हेआद्यहेज्येष्ठ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्युजामश्वचतुष्टययुजां हेममयंखलीनमश्वमुखस्थंनियामकंलगामइतिभाषयाप्रसिद्धं रथप्रसंगाद्वाखलीनंयुगंतेनमालिनां ॥ १५ ॥ पद्मानिगजो

ततोस्यवेश्माग्र्यजनोपशोभितंविस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम्॥बलौघरत्नौघविचित्रमाबभौनभोयथानिर्मलतारकान्वितम्॥८॥ततस्तुतेकौरवराजपुत्रावि
भूषिताःकुंडलिनोयुवानः॥ महार्हवस्त्रांबरचंदनोक्षिताःकृताभिषेकाःकृतमंगलक्रियाः॥ ९॥ पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसासहैवधौम्येनयथाविधिप्रभो ॥ क्रमे
णसर्वेविविशुस्ततःसदोमहर्षभागोष्ठमिवाभिनंदिनः ॥ १०॥ ततःसमाधायसवेदपारगोजुहावमंत्रैर्ज्वलितंहुताशनम् ॥ युधिष्ठिरंचाप्युपनीयमंत्रविन्नियोज
यामाससहैवकृष्णया ॥ ११ ॥ प्रदक्षिणंतौप्रगृहीतपाणीपरिणाययामाससवेदपारगः॥ततोऽभ्यनुज्ञायतमाजिशोभिनंपुरोहितोराजगृहाद्विनिर्ययौ॥ १२ ॥
क्रमेणचानेननराधिपात्मजावरस्त्रियस्तेजगृहुस्तदाकरम्॥अहन्यहन्युत्तमरूपधारिणोमहारथाःकौरववंशवर्धनाः ॥ १३ ॥ इदंचतत्राद्भुतरूपमुत्तमंजगाददेव
र्षिरतीतमानुषम्॥महानुभावाकिलसासुमध्यमाबभूवकन्यैवगतेगतेऽहनि॥ १४॥ कृतेविवाहेद्रुपदोधनंददौमहारथेभ्योबहुरूपमुत्तमम्॥शतंरथानांवरहेममा
लिनांचतुर्युजांहेमखलीनमालिनाम्॥ १५॥ शतंगजानामपिपद्मिनांतथाशतंगिरीणामिवहेमशृंगिणाम्॥तथैवदासीशतमग्र्ययौवनंमहार्हवेषाभरणांबरस्रजं
॥ १६ ॥ पृथक्पृथक्दिव्यदृशांपुनर्ददौतदाधनंसौमकिरग्निसाक्षिकम्॥तथैववस्त्राणिविभूषणानिप्रभावयुक्तानिमहानुभावः॥ १७ ॥कृतेविवाहेचततस्तुपांड
वाःप्रभूतरत्नामुपलभ्यतांश्रियम्॥विजह्रुरिंद्रप्रतिमामहाबलाःपुरेतुपांचालनृपस्यतस्यह॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिद्रौपदी
विवाहेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९८॥ ॥९९॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥पांडवैःसहसंयोगंगतस्यद्रुपदस्यह॥नबभूवभयंकिंचिद्देवेभ्योऽपिक
थंचन॥ १ ॥कुंतीमासाद्यतानार्योद्रुपदस्यमहात्मनः॥नामसंकीर्तयंत्योऽस्याजग्मुःपादौस्वमूर्धभिः ॥ २ ॥ कृष्णाचक्षौमसंवीताकृतकौतुकमंगला ॥ कृताभि
वादनाश्वश्र्वातस्थौप्रह्वाकृतांजलिः॥ ३ ॥रूपलक्षणसंपन्नांशीलाचारसमन्विताम्॥ द्रौपदीमवदत्प्रेम्णापृथाशीर्वचनंस्नुषाम्॥ ४ ॥यथेंद्राणीहरिहयेस्वाहाचै
वविभावसौ॥रोहिणीचयथासोमेदमयंतीयथानले॥ ५॥

त्तमलक्षणानितद्वतांपद्मिनांश्रीमतांवा यद्वाहेमशृंगिणामितिदृष्टांतानुगुण्यात्पद्मंपद्माकारंगजपल्याणमष्टकोणमष्टस्तंभंशिखरकलशादियुक्तंतद्वतां ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥९९॥ ॥ पांडवैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ क्षुमाअतसीतद्विकारभूतंवस्त्रंक्षौमं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ जीवसूःआयुष्मत्संततिप्रसूः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिषिच्यस्वाभिषेकंप्राप्नुहि नृपतिंपट्टाभिषिक्तंराजानमनु ॥९॥ १०॥११॥ हेवधुअद्य ॥१२॥१३॥१४॥१५॥ प्रेष्याःदासीः ॥ १६ ॥ भद्रान्भद्रजा

यथावैश्रवणेभद्रावसिष्ठेचाप्यरुंधती॥यथानारायणेलक्ष्मीस्तथात्वंभवभर्तृषु॥६॥ जीवसूर्वीरसूर्भद्रेबहुसौख्यसमन्विता ॥ सुभगाभोगसंपन्नायज्ञपत्नीप
तिव्रता॥७॥अतिथीनागतान्साधून्वृद्धान्बालांस्तथागुरून् ॥ पूजयंत्यायथान्यायंशश्वद्गच्छंतुतेसमाः॥८॥कुरुजांगलमुख्येषुराष्ट्रेषुनगरेषुच॥ अनुत्वमभि
षिच्यस्वनृपतिंधर्मवत्सला॥ ९ ॥ पतिभिर्निर्जितामुर्वींविक्रमेणमहाबलैः॥ कुरुब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधेमहाक्रतौ॥ १०॥ पृथिव्यांयानिरत्नानिगुणवंतिगुणा
न्विते॥तान्याप्नुहित्वंकल्याणिसुखिनीशरदांशतम्॥११॥यथाचत्वाऽभिनंदामिवध्वद्यक्षौमसंवृताम्॥तथाभूयोऽभिनंदिष्येजातपुत्रांगुणान्विताम्॥१२॥ ॥वै
शंपायनउवाच॥ ॥ततस्तुकृतदारेभ्यःपांडुभ्यःप्राहिणोद्धरिः॥ वैदूर्यमणिचित्राणिहैमान्याभरणानिच॥१३॥वासांसिचमहार्हाणिनानादेश्यानिमाधवः॥कं
बलाजिनरत्नानिस्पर्शवंतिशुभानिच॥१४॥शयनासनयानानिविविधानिमहांतिच॥वैदूर्यवज्रचित्राणिशतशोभाजनानिच ॥ १५ ॥ रूपयौवनदाक्षिण्यै
रुपेताश्चस्वलंकृताः॥प्रेष्याःसंप्रददौकृष्णोनानादेश्याःस्वलंकृताः ॥ १६ ॥ गजान्विनीतान्भद्रांश्चसदश्वांश्चस्वलंकृतान् ॥ रथांश्चदांतान्सौवर्णैःशुभ्रैःपट्टैरलंकृ
तान्॥ १७॥कोटिशश्चसुवर्णंचतेषामकृतकंतथा॥ वीथीकृतममेयात्माप्राहिणोन्मधुसूदनः ॥ १८ ॥ तत्सर्वंप्रतिजग्राहधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ मुदापरमयायु
क्तोगोविंदप्रियकाम्यया॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिवैवाहिकपर्वणिऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९९॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥स
माप्तंवैवाहिकपर्व॥ ॥अथविदुरागमनराज्यलंभपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततोराज्ञांचरैराप्तैःप्रवृत्तिरुपनीयत॥पांडवैरुपसंपन्नाद्रौपदीपतिभिःशु
भा॥ १॥येनतद्धनुरादायलक्ष्यंविद्धंमहात्मना॥सोऽर्जुनोजयतांश्रेष्ठोमहाबाणधनुर्धरः॥ २॥ यःशल्यंमद्रराजंवैप्रोत्क्षिप्यापातयद्बली ॥ त्रासयामाससंक्रु
द्धोवृक्षेणपुरुषान्रणे ॥ ३ ॥ नचास्यसंभ्रमःकश्चिदासीत्तत्रमहात्मनः॥ सभीमोभीमसंस्पर्शःशत्रुसेनांगपातनः ॥ ४ ॥ ब्रह्मरूपधरान्श्रुत्वाप्रशांतान्पांडुनंद
नान्॥ कौंतेयान्मनुजेंद्राणांविस्मयःसमजायत॥५॥

तीयान्॥ १७॥ अकृतकंजांबूनदमाकरेषुधमनादिनाअनुत्पादितं वीथीकृतंधान्यराशिवत्पृथक्पृथक्मालयाराशीकृतं राशीकृतमितिपाठेपिंडीकृतं कृताकृतमितिपाठेघटितमघटितंच॥ १८ ॥ १९॥
॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९९॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति चरैश्चारैः॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सेनांगानांरथगजादीनांपातनः॥ ४ ॥ ५ ॥

विस्मयेहेतुमाह सपुत्रेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अव्रीडइतिच्छेदः व्रीडन्नित्येवपाठः अन्यथामंदंमंदमित्यस्यानुपपत्तिः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सपुत्राहिपुराकुंतीदग्धाजतुगृहेश्रुता ॥ पुनर्जातानिवचतांस्तेऽमन्यंतनराधिपाः ॥ ६ ॥ धिगकुर्वंस्तदाभीष्मंधृतराष्ट्रंचकौरवम् ॥ कर्मणाऽतिनृशंसेनपुरोचनकृते
नवै ॥ ७ ॥ वृत्तेस्वयंवरेचैवराजानःसर्वएवते ॥ यथागतंविप्रजग्मुर्विदित्वापांडवान्वृतान् ॥ ८ ॥ अथदुर्योधनोराजाविमनाभ्रातृभिःसह ॥ अश्वत्थाम्नामातु
लेनकर्णेनचकृपेणच ॥ ९ ॥ विनिवृत्तोवृतंदृष्ट्वाद्रौपद्याश्वेतवाहनम् ॥ तंतुदुःशासनोव्रीडोमंदंमंदमिवाब्रवीत् ॥ १० ॥ यद्यसौब्राह्मणोनस्याद्विंदेतद्रौपदींनसः ॥
नहितंतत्त्वतोराजन्वेदकश्चिद्धनंजयम् ॥ ११ ॥ दैवंचपरमंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकम् ॥ धिगस्तुपौरुषंतातध्रियंतेयत्रपांडवाः ॥ १२ ॥ एवंसंभाषमाणास्तेनिंदंतश्च
पुरोचनम् ॥ विविशुर्हास्तिनपुरंदीनाविगतचेतसः ॥ १३ ॥ त्रस्ताविगतसंकल्पादृष्ट्वापार्थान्महौजसः ॥ मुक्तान्हव्यभुजश्चैवसंयुक्तान्द्रुपदेनच ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नंतु
संचिंत्यतथैवचशिखंडिनम् ॥ द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १५ ॥ विदुरस्त्वथतांश्रुत्वाद्रौपदींपांडवैर्वृताम् ॥ व्रीडितान्धार्तराष्ट्रांश्चभग्नदर्पानुपा
गतान् ॥ १६ ॥ ततःप्रीतमनाःक्षत्ताधृतराष्ट्रंविशांपते ॥ उवाचदिष्ट्याकुरवोवर्धंतइतिविस्मितः ॥ १७ ॥ वैचित्रवीर्यस्तुनृपोनिशम्यविदुरस्यतत् ॥ अब्रवीत्परमप्री
तोदिष्ट्यादिष्ट्येतिभारत ॥ १८ ॥ मन्यतेसवृतंपुत्रंज्येष्ठंद्रुपदकन्यया ॥ दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ १९ ॥ अथत्वाज्ञापयामासद्रौपद्याभूषणंबहु ॥ आ
नीयतांवैकृष्णेतिपुत्रंदुर्योधनंतदा ॥ २० ॥ अथास्यपश्चाद्विदुरआचख्यौपांडवान्वृतान् ॥ सर्वान्कुशलिनोवीरान्पूजितान्द्रुपदेनह ॥ २१ ॥ तेषांसंबंधिनश्चा
न्यान्बहून्बलसमन्वितान् ॥ समागतान्पांडवेयैस्तस्मिन्नेवस्वयंवरे ॥ २२ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ यथैवपांडोःपुत्रास्तुतथैवाभ्यधिकाममम ॥ यथाचाभ्यधि
काबुद्धिर्ममतान्प्रतितच्छृणु ॥ २३ ॥ यत्तेकुशलिनोवीरामित्रवंतश्चपांडवाः ॥ तेषांसंबंधिनश्चान्येबहवश्चमहाबलाः ॥ २४ ॥ कोहिद्रुपदमासाद्यमित्रंक्षत्तःस
बांधवम् ॥ नबुभूषेद्भवेनार्थीगतश्रीरपिपार्थिवः ॥ २५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंतथाभाषमाणंतुविदुरःप्रत्यभाषत ॥ नित्यंभवतुतेबुद्धिरेषाराजञ्छतंसमाः ॥
इत्युक्त्वाप्रययौराजन्विदुरःस्वंनिवेशनम् ॥ २६ ॥

वैचार्थे कृष्णाभूषणंचतत्परिधानार्थमानीयतामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ गतश्रीर्नष्टश्रीःकोभवेनऐश्वर्येणार्थीनबुभूषेद्भवितुमिच्छेदपितुसर्वोपीच्छेत् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ सपत्नबुद्धिंतत्कृतांबुद्धिं वृद्धिमितिपाठःस्वच्छः हेवरश्रेष्ठ द्विषतांद्विषतःशत्रून् ॥ २९ ॥ ३० ॥ प्राप्तकालस्यकर्मणश्चिकीर्षांकर्त्तव्यतां॥३१॥ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अहमिति विवेक्तुंव्यक्तीकर्त्तुं ॥ १ ॥ इंगितैश्चेष्टितैः ॥ २ ॥ यच्चकर्त्तव्यं ॥ ३ ॥ आप्तकारिभिरवंचकैः॥४॥५॥६॥भिद्यमानाअस्मत्तःपृथग्भवंतः॥७॥ ८ ॥ व्युत्थापनं

ततोदुर्योधनश्चापिराधेयश्चविशांपते ॥ धृतराष्ट्रमुपागम्यवचोब्रूतामिदंतदा ॥ २७ ॥ संनिधौविदुरस्यत्वांदोषंवक्तुंनशक्नुवः ॥ विविक्तमितिवक्ष्यावःकिंतवेदंचिकीर्षितम् ॥ २८ ॥ सपत्नवुद्धिंयत्तातमन्यसेवृद्धिमात्मनः ॥ अभिष्टौषिचयत्क्षत्तुःसमीपेद्विषतांवर ॥ २९ ॥ अन्यस्मिन्नृपकर्तव्येत्वमन्यत्कुरुषेऽनघ ॥ तेषांबलविघातोहिकर्तव्यस्तातनित्यशः ॥ ३० ॥ तेवयंप्राप्तकालस्यचिकीर्षांमंत्रयामहे ॥ यथानोनग्रसेयुस्तेसपुत्रबलबांधवान् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिदुर्योधनवाक्येद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षामियथायुवाम् ॥ विवेक्तुंनाहमिच्छामित्वाकारंविदुरंप्रति ॥ १ ॥ ततस्तेषांगुणानेवकीर्तयामिविशेषतः ॥ नावबुध्येतविदुरोममाभिप्रायमिंगितैः ॥ २ ॥ यच्चत्वंमन्यसेप्राप्तंतद्ब्रवीहिसुयोधन ॥ राधेयमन्यसेयच्चप्राप्तकालंवदाशुमे ॥ ३ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ अद्यतान्कुशलैर्विप्रैःसुगुप्तैराप्तकारिभिः ॥ कुंतीपुत्रान्भेदयामोमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ४ ॥ अथवांद्रुपदोराजामहद्भिर्वित्तसंचयैः ॥ पुत्राश्चास्यप्रलोभ्यंताममात्याश्चैवसर्वशः ॥ ५ ॥ परित्यजेद्यथाराजाकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अथतत्रैववातेषांनिवासंरोचयंतुते ॥ ६ ॥ इहैषांदोषवद्वासंवर्णयंतुपृथक्पृथक् ॥ तेभिद्यमानास्तत्रैवमनःकुर्वंतुपांडवाः ॥ ७ ॥ अथवाकुशलाःकेचिदुपायनिपुणानराः ॥ इतरेतरतःपार्थान्भेदयंत्वनुरागतः ॥ ८ ॥ व्युत्थापयंतुवाकृष्णांबहुत्वात्सुकरंहितत् ॥ अथवापांडवांस्तस्यांभेदयंतुततश्चतां ॥ ९ ॥ भीमसेनस्यवाराजन्नुपायकुशलैर्नरैः ॥ मृत्युर्विधीयतांछन्नैःसहितेषांबलाधिकः ॥ १० ॥ तमाश्रित्यहिकौंतेयःपुराचास्मान्नमन्यते ॥ सहितीक्ष्णश्चशूरश्चतेषांचैवपरायणम् ॥ ११ ॥ तस्मिंस्त्वभिहतेराजन्हतोत्साहाहतौजसः ॥ यतिष्यंतेनराज्यायसहितेषांव्यपाश्रयः ॥ १२ ॥ अजेयोह्यर्जुनःसंख्येपृष्ठगोपेवृकोदरे ॥ तमृतेफाल्गुनोयुद्धेराधेयस्यनपादभाक् ॥ १३ ॥ तेजानानास्तुदौर्बल्यंभीमसेनमृतेमहत् ॥ अस्मान्बलवतोज्ञात्वानयतिष्यंतिदुर्बलाः ॥ १४ ॥ इहागतेषुवातेषुनिदेशवशवर्त्तिषु ॥ प्रवर्त्तिष्यामहेराजन्यथाशास्त्रंनिबर्हणम् ॥ १५ ॥

तुस्वभर्तॄणांत्यागःसचबहुत्वदोषेणसुकरः अथवेति तस्याःभर्तृषुवैषम्यंप्रदर्श्यपांडवानेववातस्यांभेदयंतु ततश्चतांलप्स्यामहेइतिशेषः ॥ ९ ॥१०॥११॥१२॥नपादभाक्नचतुर्थांशतुल्यः॥१३॥१४॥१५॥॥

एकैकःकौंतेयःप्रलोभनीयः तत्रतेषु ततःप्रलोभ्यमानात् ॥ १६ ॥ सन्नीयऐक्यंनीत्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ शक्याःघातयितुमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधि

अथवादर्शनीयाभिःप्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ॥एकैकस्तत्रकौंतेयस्ततःकृष्णाविरज्यताम् ॥ १६ ॥ प्रेष्यतांचैवराधेयस्तेषामागमनायवै ॥ तैस्तैःप्रकारैःसन्नीयपात्यं
तामाप्तकारिभिः ॥ १७ ॥ एतेषामप्युपायानांयस्तेनिर्दोषवान्मतः ॥ तस्यप्रयोगमातिष्ठपुराकालोऽतिवर्तते ॥ १८ ॥ यावद्ध्यकृतविश्वासाद्रुपदेपार्थिवर्षभे ॥
तावदेवहितेशक्यानशक्यास्तुततःपरम् ॥ १९ ॥ एषाममममतिस्तातनिग्रहायप्रवर्तते ॥ साध्वीवायदिवाऽसाध्वीकिंवाराधेयमन्यसे ॥ २० ॥ ॥इतिश्रीमहाभार
तेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥दुर्योधनत
वप्रज्ञानसम्यगितिमेमतिः ॥ नह्युपायेनतेशक्याःपांडवाःकुरुवर्धन ॥ १ ॥ पूर्वमेवहितेसूक्ष्मैरुपायैर्यतितास्त्वया ॥ निग्रहीतुंतदावीरनचैवशकितास्त्वया ॥ २ ॥
इहैववर्तमानास्तेसमीपेतवपार्थिव ॥ अजातपक्षाःशिशवःशकितानैवबाधितुम् ॥ ३ ॥ जातपक्षाविदेशस्थाविवृद्धाःसर्वशोऽद्यते ॥ नोपायसाध्याःकौंतेयाम
मैषामतिरच्युत ॥ ४ ॥ नचतेव्यसनैर्योक्तुंशक्यादिष्टकृतेनच ॥ शकिताश्चेप्सवश्चैवपितृपैतामहंपदम् ॥ ५ ॥ परस्परेणभेदश्चनाधातुंतेषुशक्यते ॥ एकस्यांयेरताःप
त्न्यांनभिद्यंतेपरस्परम् ॥ ६ ॥ नचापिकृष्णाशक्येततेभ्योभेदयितुंपरैः ॥ परिद्यूनान्वृतवतीकिमुताद्यमृजावतः ॥ ७ ॥ ईप्सितश्चगुणःस्त्रीणामेकस्यावहुभर्तृता ॥ तं
चप्राप्तवतीकृष्णानसाभेदयितुंक्षमा ॥ ८ ॥ आर्यव्रतश्चपांचाल्योनसराजाधनप्रियः ॥ नसंत्यक्ष्यतिकौंतेयान्राज्यदानैरपिध्रुवम् ॥ ९ ॥ तथाऽस्यपुत्रोगुणवान
नुरक्तश्चपांडवान् ॥ तस्मान्नोपायसाध्यांस्तानहंमन्येकथंचन ॥ १० ॥ इदंत्वद्यक्षमंकर्तुमस्माकंपुरुषर्षभ ॥ यावन्नकृतमूलास्तेपांडवेयाविशांपते ॥ ११ ॥ ताव
त्प्रहरणीयास्तेतत्तुभ्यंतातरोचताम् ॥ अस्मत्पक्षोमहान्यावद्यावत्पांचालकोलघुः ॥ तावत्प्रहरणंतेषांक्रियतांमाविचारय ॥ १२ ॥ वाहनानिप्रभूतानिमित्राणिच
कुलानिच ॥ यावन्नतेषांगांधारेतावद्विक्रमपार्थिव ॥ १३ ॥ यावच्चराजापांचाल्योनोद्यमेकुरुतेमनः ॥ सहपुत्रैर्महावीर्यैस्तावद्विक्रमपार्थिव ॥ १४ ॥

कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ दुर्योधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ जातपक्षाःसहायवंतस्तदन्येअजातपक्षाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दिष्टकृतेनदैवनिर्माणेनशकिताःशक्तिमंतः जतुगृहादिभ्यआत्मा
नंमोचयितुंशक्ताअभूवन्नित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिद्यूनान्शोच्यान्भिक्षाभोजित्वादिना मृजावतःसुवेषान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ लघुरल्पकः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥आनयामस्ववशमितिशेषः॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४ ॥ २५ ॥ ॥इतिआदिप०नै०भा०भा०द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नरोचतेइति॥१॥२॥
यावन्नायातिवार्ष्णेयःकर्षन्यादववाहिनीम्॥राज्यार्थैपांडवेयानांपांचाल्यसदनंप्रति ॥ १५॥ वसूनिविविधान्भोगान्राज्यमेवचकेवलम् ॥ नात्याज्यमस्तिकृ
ष्णस्यपांडवार्थेकथंचन॥ १६॥ विक्रमेणमहीप्राप्ताभरतेनमहात्मना॥ विक्रमेणचलोकांस्त्रीन्जितवान्पाकशासनः ॥ १७ ॥ विक्रमंचप्रशंसंतिक्षत्रियस्यवि
शांपते ॥ स्वकोहिधर्मःशूराणांविक्रमःपार्थिवर्षभ ॥ १८ ॥ तेबलेनवयंराजन्महताचतुरंगिणा॥ प्रमथ्यद्रुपदंशीघ्रमानयामेहपांडवान् ॥ १९॥ नहिसाम्नानदा
नेननभेदेनचपांडवाः॥शक्याःसाधयितुंतस्माद्विक्रमेणैवतान्जहि॥२०॥तान्विक्रमेणजित्वेमामखिलांभुंक्ष्वमेदिनीम्॥ अतोनान्यंप्रपश्यामिकार्योपायंजना
धिप॥ २१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वातुराधेयवचोधृतराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ अभिपूज्यततःपश्चादिदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ उपपन्नंमहाप्राज्ञेकृतास्त्रे
सूतनंदने ॥त्वयिविक्रमसंपन्नमिदंवचनमीदृशम्॥ २३ ॥ भूयएवतुभीष्मश्चद्रोणोविदुरएवच॥ युवांचकुरुतंबुद्धिंभवेद्यानःसुखोदया॥ २४ ॥ततआनाय्यता
न्सर्वान्मंत्रिणःसुमहायशाः ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजमंत्रयामासवैतदा॥२५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिधृतराष्ट्रमंत्रणे
द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०२॥ ॥छ॥ ॥ ॥छ॥भीष्मउवाच॥ ॥नरोचतेविग्रहोमेपांडुपुत्रैःकथंचन॥ यथैवधृतराष्ट्रोमेतथा
पांडुरसंशयम्॥ १ ॥ गांधार्याश्चयथापुत्रास्तथाकुंतीसुताःमम ॥ यथाचममतेरक्ष्याधृतराष्ट्रतथातव ॥ २ ॥ यथाचममराज्ञश्चतथादुर्योधनस्यते॥ तथाकुरूणां
सर्वेषामन्येषामपिपार्थिव ॥ ३ ॥एवंगतेविग्रहंतैर्नरोचेसंधायवीरैर्दीयतामर्धभूमिः ॥ तेषामपीदंप्रपितामहानांराज्यंपितुश्चैवकुरूत्तमानाम्॥ ४ ॥ दुर्योधनय
थाराज्यंत्वमिदंतातपश्यसि॥ममपैतृकमित्येवंतेऽपिपश्यंतिपांडवाः ॥ ५ ॥ यदिराज्यंनतेप्राप्ताःपांडवेयायशस्विनः॥ कुतएवतवापीदंभारतस्यापिकस्यचित्॥
॥६॥ अधर्मेणचराज्यंत्वंप्राप्तवान्भरतर्षभ॥ तेऽपिराज्यमनुप्राप्ताःपूर्वमेवेतिमेमतिः॥ ७॥ मधुरेणैवराज्यस्यतेषामर्धंप्रदीयताम् ॥एतद्धिपुरुषव्याघ्रहितंसर्वज
नस्यच॥८॥ अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेनहितंनोभविष्यति ॥ तवाप्यकीर्तिःसकलाभविष्यतिनसंशयः ॥ ९ ॥ कीर्तिरक्षणमातिष्ठकीर्तिर्हिपरमंबलम् ॥ नष्टकीर्ते
र्मनुष्यस्यजीवितंह्यफलंस्मृतम् ॥ १० ॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यनप्रणश्यतिकौरव॥ तावज्जीवतिगांधारेनष्टकीर्तिस्तुनश्यति॥ ११॥ तमिमंसमुपातिष्ठधर्मंकुरु
कुलोचितम्॥ अनुरूपंमहाबाहोपूर्वेषामात्मनःकुरु ॥१२॥
॥३॥४॥५॥६॥७॥ मधुरेणप्रीत्या ॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥१२॥

म्रियंतेजीवंति सकामोनासीत् अत्ययंनाशम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ दोषेणयुक्तं गच्छतिजानाति ॥ १५ ॥ संमंतव्यंसंमतंकर्तव्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ अधर्मेणजतुगृहदाहादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदि
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽध्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मंत्रायेति हितैर्मित्रैः ॥ १ ॥ २ ॥ तेषांपांडवानां ॥ ३ ॥ मिथःकृत्यंसांबंधिकंवरपक्षीयैर्वध्वलंकारादिकन्यापक्षी

दिष्ट्याध्रियंतेपार्थाहिदिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्यापुरोचनःपापोनसकामोत्ययंगतः ॥ १३ ॥ यदाप्रभृतिदग्धास्तेकुंतिभोजसुतासुताः ॥ तदाप्रभृतिगांधारे
नशक्नोम्यभिवीक्षितुम् ॥ १४ ॥ लोकेप्राणभृतांकंचिच्छ्रुत्वाकुंतींतथागताम् ॥ नचापिदोषेणतथालोकोमन्येत्पुरोचनम् ॥ यथात्वांपुरुषव्याघ्रलोकोदोषेणगच्छ
ति ॥ १५ ॥ तदिदंजीवितंतेषांतवकिल्बिषनाशनम् ॥ संमतव्यंमहाराजपांडवानांचदर्शनम् ॥ १६ ॥ नचापितेषांवीराणांजीवतांकुरुनंदन ॥ पित्र्योंशःशक्यआ
दातुमपिवज्रभृतास्वयम् ॥ १७ ॥ तेसर्वेऽवस्थिताधर्मेसर्वेचैवैकचेतसः ॥ अधर्मेणनिरस्ताश्चतुल्येराज्येविशेषतः ॥ १८ ॥ यदिधर्मस्त्वयाकार्योयदिकार्यंप्रियंचमे ॥
क्षेमंचयदिकर्तव्यंतेषामर्धंप्रदीयताम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिभीष्मवाक्येऽध्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥
॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ मंत्रायसमुपानीतैर्धृतराष्ट्रहितैर्नृप ॥ धर्म्यमर्थ्यंयशस्यंचवाच्यमित्यनुशुश्रुम ॥ १ ॥ ममाप्येषामतिस्तातयाभीष्मस्यमहात्मनः ॥ संविभ
ज्यास्तुकौंतेयाधर्मएषसनातनः ॥ २ ॥ प्रेष्यतांद्रुपदायाशुनरःकश्चित्प्रियंवदः ॥ बहुलंरत्नमादायतेषामर्थायभारत ॥ ३ ॥ मिथःकृत्यंचतस्मैसआदायवसुगच्छतु ॥
वृद्धिंचपरमांब्रूयात्त्वत्संयोगोद्भवांतथा ॥ ४ ॥ संप्रीयमाणंत्वांब्रूयाद्राजन्दुर्योधनंतथा ॥ असकृद्द्रुपदेचैवधृष्टद्युम्नेचभारत ॥ ५ ॥ उचितत्वंप्रियत्वंचयोगस्या
पिचवर्णयेत् ॥ पुनःपुनश्चकौंतेयान्माद्रीपुत्रौचसांत्वयन् ॥ ६ ॥ हिरण्मयानिशुभ्राणिबहून्याभरणानिच ॥ वचनात्तवराजेंद्रद्रौपद्याःसंप्रयच्छतु ॥ ७ ॥ तथा
द्रुपदपुत्राणांसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पांडवानांचसर्वेषांकुंत्यायुक्तानियानिच ॥ ८ ॥ एवंसांत्वसमायुक्तंद्रुपदंपांडवैःसह ॥ उक्त्वासोऽनंतरंब्रूयात्तेषामागमनंप्रति
॥ ९ ॥ अनुज्ञातेषुवीरेषुबलंगच्छतुशोभनम् ॥ दुःशासनोविकर्णश्चाप्यानेतुंपांडवानिह ॥ १० ॥ ततस्तेपांडवाःश्रेष्ठाःपूज्यमानाःसदात्वया ॥ प्रकृतीनामनुमतेप
देस्यास्यंतिपैतृके ॥ ११ ॥ एतत्तवमहाराजपुत्रेषुतेषुचैवहि ॥ वृत्तमौपयिकंमन्येभीष्मेणसहभारत ॥ १२ ॥

यैर्वरालंकारादि तस्मैद्रुपदायतदर्थे एतेनमिथःकृत्येएवश्वशुरोजामातृदायंगृह्णीयान्नान्यथेतिसिद्धं वृद्धिंचेति त्वत्संयोगादस्माकंमहत्त्वाप्तिर्जातेतिधृतराष्ट्रोदुर्योधनश्चमन्यतइतितत्रवक्तव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ योगस्यसंबंधस्य ॥ ६ ॥ संप्रयच्छतुत्वदीयोऽमात्यादिः ॥ ७ ॥ तथाआभरणानिप्रयच्छंत्वित्यनुषज्यप्रत्येकंद्रुपदपुत्राणामित्यादिषुयोज्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ औपयिकमवश्यकर्त्तव्यं ॥ १२ ॥

अनंतरौअंतरंगौभीष्मद्रोणौ ॥ १३ ॥ नन्वंतरंगौचेत्कथंमच्छ्रेयोनानुमंत्रयेतामित्याशंक्यांतरंगाभासाविमौनत्वंतरंगावित्याह दुष्टेनेति दुष्टेनमित्रद्रोहवता मनसासंकल्पेन प्रच्छन्नेनशत्रुहितेप्सुनापिस्वामि
हितवदाभासमानेन अंतरात्मनाबुद्ध्या योब्रूयान्मंत्रं ससतांसाधूनांविश्वस्तानांस्वामिनांमतमिष्टंनिःश्रेयसंकल्याणंकथंकुर्यान्नकथमपि शठमित्रंहिपातयत्येवनहितायेत्यर्थः ॥ १४ ॥ ननुशठमित्रत्वंत्वस्य
त्वय्यप्याशंक्येततथाचसर्वत्रानाश्वासप्रसंगइत्याशंक्यदैवमेवमुख्यंवृद्धिह्रासादिहेतुरित्याह नमित्राणीति मित्राणिसाध्वसाधूनि अर्थकृच्छ्रेषुकार्यसंकटेषु श्रेयसेइतरायनाशायवानप्रभवंति हियस्माद्वि

कर्णउवाच ॥ ॥ योजितावर्थमानाभ्यांसर्वकार्येष्वनंतरौ ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकिमद्भुततरंततः ॥ १३ ॥ दुष्टेनमनसायोवैप्रच्छन्नेनांतरात्मना ॥ब्रूयान्निः
श्रेयसंनामकथंकुर्यात्सतांमतम्॥ १४॥ नमित्राण्यर्थकृच्छ्रेषुश्रेयसेचेतरायवा॥ विधिपूर्वंहिसर्वस्यदुःखंवायदिवासुखम्॥१५॥ कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञोबालोवृद्ध
श्चमानवः॥ ससहायोऽसहायश्चसर्वंसर्वत्रविंदति॥ १६॥ श्रूयतेहिपुराकश्चिदंबुवीचइतीश्वरः॥आसीद्राजगृहेराजामागधानांमहीक्षिताम्॥ १७॥ सहीनःक
रणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमोनृपः ॥ अमात्यसंस्थःसर्वेषुकार्येष्वेवाभवत्तदा ॥ १८ ॥ तस्यामात्योमहाकर्णिर्बभूवैकेश्वरस्तदा ॥ सलब्धबलमात्मानंमन्यमानोवम
न्यते॥ १९॥सराज्ञउपभोग्यानिस्त्रियोरत्नधनानिच॥ आददेसर्वशोमूढऐश्वर्यंचस्वयंतदा ॥ २०॥ तदादायचलुब्धस्यलोभाल्लोभोप्यवर्धत ॥तथाहिसर्वमा
दायराज्यमस्यजिहीर्षति॥ २१॥हीनस्यकरणैःसर्वैरुच्छ्वासपरमस्यच॥ यतमानोऽपितद्राज्यंनशशाकेतिनःश्रुतम् ॥ २२॥ किमन्यद्विहितानूनंतस्यसापुरुषेंद्र
ता॥ यदितेविहितंराज्यंभविष्यतिविशांपते॥ २३ ॥ मिषतःसर्वलोकस्यस्थास्यतेत्वयितद्ध्रुवम्॥अतोन्यथाचेद्विहितंयतमानोनलप्स्यसे ॥ २४ ॥ एवंविद्वन्नुपा
दत्स्वमंत्रिणांसाध्वसाधुताम्॥दुष्टानांचैवबोद्धव्यमदुष्टानांचभाषितम्॥ २५॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥विद्मतेभावदोषेणयदर्थमिदमुच्यते॥दुष्टपांडवहेतोस्त्वंदो
षमाख्यापयस्युत॥ २६॥ हितंतुपरमंकर्णब्रवीमिकुलवर्धनम्॥ अथत्वंमन्यसेदुष्टंब्रूहियत्परमंहितम्॥ २७॥

धिपूर्वंपुण्यापुण्यैकहेतुकंसर्वंसुखादिकं ॥ १५ ॥ एतदेवस्पष्टयति कृतेति सर्वंदैवोपनीतं सर्वत्रदेशेकालेच ॥ १६ ॥ अत्राख्यायिकामाह श्रूयतइति ईश्वरःसमर्थः राजगृहेतन्नामकेनगरे ॥ १७ ॥ क
रणैश्चक्षुरादिभिर्हीनोविकलः उच्छ्वासएवपरमोभवतीतिज्ञानहेतुर्यस्यसः अमात्यसंस्थःअमात्याधीनः ॥ १८ ॥ अवमन्यतेराजानमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नशशाकहर्तुमितिशेषः ॥ २२ ॥
आख्यायिकातात्पर्यमाह किमिति तस्यअंबुवीचस्यसापुरुषेंद्रतातन्नरेंद्रत्वंनूनंविहिताविधिप्राप्तैवनतुयत्नसंपादिता किमन्यदृदृष्टात्परायणमस्तिनकिमपीतिभावः प्रकृतेयोजयति यदीति ॥ २३ ॥ २४॥
॥ २५ ॥ तेतवमतंविद्म भावदोषेणचित्तगतद्वेषेण ॥ २६ ॥ २७ ॥

अहंयद्ब्रवीमिअतोन्यथा ॥ २८ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आभ्यांभीष्मद्रो
णाभ्यां पंचम्यंतमिदं ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनवरौश्रेष्ठौ ॥ ६ ॥ अनयोःएताभ्यां कर्त्तरिषष्ठी ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ पक्षसंश्रितमन्यतरस्यैवहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ तेषुपांडवेषु ॥ १२ ॥ तेतवमंत्रिणस्तवांतरस्थंवि

अतोऽन्यथाचेत्क्रियतेयद्ब्रवीमिपरंहितम् ॥ कुरवोवैविनंक्ष्यंतिनचिरेणैवमेमतिः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिद्रोणवा
क्येचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ राजन्निःसंशयंश्रेयोवाच्यस्त्वमसिबांधवैः ॥ नत्वशुश्रूषमाणे
वैवाक्यंसंप्रतितिष्ठति ॥ १ ॥ प्रियंहितंचतद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ॥ भीष्मःशांतनवोराजन्प्रतिगृह्णासितन्नच ॥ २ ॥ तथाद्रोणेनबहुधाभाषितंहितमुत्तमम् ॥ त
च्चराधासुतःकर्णोमन्यतेनहितंतव ॥ ३ ॥ चिंतयंश्चनपश्यामिराजंस्तवसुहृत्तमम् ॥ आभ्यांपुरुषसिंहाभ्यांयोवास्यात्प्रज्ञयाऽधिकः ॥ ४ ॥ इमौहिवृद्धौवयसाप्र
ज्ञयाचश्रुतेनच ॥ समौचत्वयिराजेंद्रतथापांडुसुतेषुच ॥ ५ ॥ धर्मेचानवरौराजन्सत्यतायांचभारत ॥ रामाद्दाशरथेश्चैवगयाच्चैवनसंशयः ॥ ६ ॥ नचोक्तवंता
वश्रेयःपुरस्तादपिकिंचन ॥ नचाप्यपकृतंकिंचिदनयोर्लक्ष्यतेत्वयि ॥ ७ ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रावनागसिनृपेत्वयि ॥ नमंत्रयेतांत्वच्छ्रेयःकथंसत्यपराक्रमौ ॥ ८ ॥
प्रज्ञावंतौनरश्रेष्ठावस्मिंल्लोकेनराधिप ॥ त्वन्निमित्तमतोनेमौकिंचिज्जिह्मंवदिष्यतः ॥ ९ ॥ इतिमेनैष्ठिकीबुद्धिर्वर्ततेकुरुनंदन ॥ नचार्थहेतोर्धर्मज्ञौवक्ष्यतःपक्ष
संश्रितम् ॥ १० ॥ एतद्धिपरमंश्रेयोमन्येऽहंतवभारत ॥ दुर्योधनप्रभृतयःपुत्राराजन्यथातव ॥ ११ ॥ तथैवपांडवेयास्तेपुत्राराजन्नसंशयः ॥ तेषुचेदहितंकिंचिन्मं
त्रयेयुरतद्विदः ॥ १२ ॥ मंत्रिणस्तेनचश्रेयःप्रपश्यंतिविशेषतः ॥ अथतेहृदयेराजन्विशेषःस्वेषुवर्तते ॥ अंतरस्थंविवृण्वानाःश्रेयःकुर्युर्नतेध्रुवम् ॥ १३ ॥ एतदर्थमि
मौराजन्महात्मानौमहाद्युती ॥ नोचतुर्विवृतंकिंचिन्नत्वेषतवनिश्चयः ॥ १४ ॥ यच्चाप्यशक्यतांतेषामाहतुःपुरुषर्षभौ ॥ तत्तथापुरुषव्याघ्रतवतद्भद्रमस्तुते ॥ १५ ॥
कथंहिपांडवःश्रीमान्सव्यसाचीधनंजयः ॥ शक्योविजेतुंसंग्रामेराजन्मघवतापिहि ॥ १६ ॥

शेषंविवृण्वानास्तेध्रुवंशाश्वतंहितंनकुर्युः तववैषम्यदोषमेवतेप्रकाशयिष्यंतिनतुकार्यंसाधयिष्यंतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ एतदर्थंपांडवानांश्रेयोर्थं विवृतंविस्पष्टं विकृतमितिपाठेपरुषं एषपांडवानांश्रेयोभवत्वित्ये
वंरूपः हिशब्देनतत्रतस्यैवप्रतीतिंप्रमाणयति ॥ १५ ॥ यच्चेति अशक्यतामजय्यतां तवपुरस्तात्यच्चाहतुरितिसंबंधः तद्भद्रमस्तुते तत्तेभ्यःपांडवेभ्यस्तवभद्रमस्तु क्रुद्धाःपांडवास्तवसर्वान्पुत्रान्माहिंस्युरि
तिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अथेतत्पितुरेवपांडोःराज्यभागित्वकाले दायाद्यतांपितृधनभोजनार्हतां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ बलवदत्यंतं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

भीमसेनोमहाबाहुर्नागायुतबलोमहान् ॥ कथंस्मयुधिशक्येतविजेतुममरैरपि ॥ १७ ॥ तथैवकृतिनौयुद्धेयमौयमसुताविव ॥ कथंविजेतुंशक्यौतौरणेजीवि
तुमिच्छता ॥ १८ ॥ यस्मिन्धृतिरनुक्रोशःक्षमासत्यंपराक्रमः ॥ नित्यानिपांडवेज्येष्ठेसजीयेतरणेकथम् ॥ १९ ॥ येषांपक्षधरोरामोयेषांमंत्रीजनार्दनः ॥ किंनुतै
रजितंसंख्येयेषांपक्षेचसात्यकिः ॥ २० ॥ द्रुपदःश्वशुरोयेषांयेषांस्यालाश्चपार्षताः ॥ धृष्टद्युम्नमुखावीराभ्रातरोद्रुपदात्मजाः ॥ २१ ॥ सोशक्यतांचविज्ञायतेषा
मग्रेचभारत ॥ दायाद्यतांचधर्मेणसम्यक्तेषुसमाचर ॥ २२ ॥ इदंनिर्दिष्टमयशःपुरोचनकृतंमहत् ॥ तेषामनुग्रहेणाद्यराजन्प्रक्षालयात्मनः ॥ २३ ॥ तेषामनुग्रह
श्चायंसर्वेषांचैवनःकुले ॥ जीवितंचपरंश्रेयःक्षत्रस्यचविवर्धनम् ॥ २४ ॥ द्रुपदोपिमहान्राजाकृतवैरश्चनःपुरा ॥ तस्यसंग्रहणंराजन्स्वपक्षस्यविवर्धनम् ॥ २५ ॥
बलवंतश्चदाशार्हाबहवश्चविशांपते ॥ यतःकृष्णस्ततःसर्वेयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ २६ ॥ यच्चसाम्नैवशक्येतकार्यंसाधयितुंनृप ॥ कोदैवशप्तस्तत्कार्यंविग्रहेणस
माचरेत् ॥ २७ ॥ श्रुत्वाचजीवतःपार्थान्पौरजानपदाजनाः ॥ बलवद्दर्शनेहृष्टास्तेषांराजन्प्रियंकुरु ॥ २८ ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः ॥ अधर्म
युक्तादुष्प्रज्ञाबालामैषांवचःकृथाः ॥ २९ ॥ उक्तमेतत्पुराराजन्मयागुणवतस्तव ॥ दुर्योधनापराधेनप्रजेयंवैविनंक्ष्यति ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिविदुरवाक्येपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ भीष्मःशांतनवोविद्वान्
द्रोणश्चभगवानृषिः ॥ हितंचपरमंवाक्यंत्वंचसत्यंब्रवीषिमाम् ॥ १ ॥ यथैवपांडोस्तेवीराःकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ तथैवधर्मतःसर्वेममपुत्रानसंशयः ॥ २ ॥ यथैवम
मपुत्राणामिदंराज्यंविधीयते ॥ तथैवपांडुपुत्राणामिदंराज्यंनसंशयः ॥ ३ ॥ क्षत्तरानयगच्छैतान्सहमात्रासुसत्कृतान् ॥ तयाचदेवरूपिण्याकृष्णयासहभारत
॥ ४ ॥ दिष्ट्याजीवंतितेपार्थादिष्ट्याजीवतिसापृथा ॥ दिष्ट्याद्रुपदकन्यांचलब्धवंतोमहारथाः ॥ ५ ॥ दिष्ट्यावर्धामहेसर्वेदिष्ट्याशांतःपुरोचनः ॥ दिष्ट्याममपरंदुः
खमपनीतंमहाद्युते ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ सकाशंयज्ञसेनस्यपांडवानांचभारत ॥ ७ ॥ समुपादायरत्नानि
वसूनिविविधानिच ॥ द्रौपद्याःपांडवानांचयज्ञसेनस्यचैवह ॥ ८ ॥

॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीष्मइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

न्यायतोज्येष्ठानुक्रमेण संयुक्तमालिंगननमस्कारादिनामिलितं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मन्यतेत्मानंतेआत्मानमितिच्छेदः ॥ २० ॥ २१ ॥

तत्रगत्वासधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ द्रुपदंन्यायतोराजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥ ९ ॥ सचापिप्रतिजग्राहधर्मेणविदुरंततः ॥ चक्रतुश्चयथान्यायंकुशल
प्रश्नसंविदम् ॥ १० ॥ ददर्शपांडवांस्तत्रवासुदेवंचभारत ॥ स्नेहात्परिष्वज्यसतान्पप्रच्छानामयंततः ॥ ११ ॥ तैश्चाप्यमितबुद्धिःसपूजितोहियथाक्रमम् ॥ व
चनाद्धृतराष्ट्रस्यस्नेहयुक्तंपुनःपुनः ॥ १२ ॥ पप्रच्छानामयंराजंस्ततस्तान्पांडुनंदनान् ॥ प्रददौचापिरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ १३ ॥ पांडवानांचकुंत्याश्चद्रौ
पद्याश्चविशांपते ॥ द्रुपदस्यचपुत्राणांयथादत्तानिकौरवैः ॥ १४ ॥ प्रोवाचचामितमतिःप्रश्रितंविनयान्वितः ॥ द्रुपदंपांडुपुत्राणांसंनिधौकेशवस्यच ॥ १५ ॥
॥ विदुरउवाच ॥ ॥ राजञ्छृणुसहामात्यःसपुत्रश्चवचोमम ॥ धृतराष्ट्रःसपुत्रस्त्वांसहामात्यःसबांधवः ॥ १६ ॥ अब्रवीत्कुशलंराजन्प्रीयमाणःपुनःपुनः ॥
प्रीतिमांस्तेदृढंचापिसंबंधेननराधिप ॥ १७ ॥ तथाभीष्मःशांतनवःकौरवैःसहसर्वशः ॥ कुशलंत्वांमहाप्राज्ञःसर्वतःपरिपृच्छति ॥ १८ ॥ भारद्वाजोमहाप्राज्ञो
द्रोणःप्रियसखस्तव ॥ समाश्लेषमुपेत्यत्वांकुशलंपरिपृच्छति ॥ १९ ॥ धृतराष्ट्रश्चपांचाल्यत्वयासंबंधमीयिवान् ॥ कृतार्थंमन्यतेत्मानंतथासर्वेपिकौरवाः ॥ २० ॥
नतथाराज्यसंप्राप्तिस्तेषांप्रीतिकरीमता ॥ यथासंबंधकंप्राप्ययज्ञसेनत्वयासह ॥ २१ ॥ एतद्विदित्वातुभवान्प्रस्थापयतुपांडवान् ॥ द्रष्टुंहिपांडुपुत्रांश्चत्वरंतिकुर
वोभृशम् ॥ २२ ॥ विप्रोषितादीर्घकालमेतेचापिनरर्षभाः ॥ उत्सुकानगरंद्रष्टुंभविष्यंतितथापृथा ॥ २३ ॥ कृष्णामपिचपांचालींसर्वाःकुरुवरस्त्रियः ॥ द्रष्टुकामाः
प्रतीक्षंतेपुरंचविषयाश्चनः ॥ २४ ॥ सभवान्पांडुपुत्राणामाज्ञापयतुमाचिरम् ॥ गमनंसहदाराणामेतदत्रमतंमम ॥ २५ ॥ निसृष्टेषुत्वयाराजन्पांडवेषुमहा
त्मसु ॥ ततोऽहंप्रेषयिष्यामिधृतराष्ट्रस्यशीघ्रगान् ॥ आगमिष्यंतिकौंतेयाःकुंतीचसहकृष्णया ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्य
लंभपर्वणिविदुरद्रुपदसंवादेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाप्राज्ञयथात्थविदुराद्य
माम् ॥ ममापिपरमोहर्षःसंबंधेस्मिन्कृतेप्रभो ॥ १ ॥ गमनंचापियुक्तंस्यादृढमेषांमहात्मनाम् ॥ नतुतावन्मयायुक्तमेतद्वक्तुंस्वयंगिरा ॥ २ ॥ यदातुमन्यतेवीरः
कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवयमौचपुरुषर्षभौ ॥ ३ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निसृष्टेषुअनुज्ञातेषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सविहारंसलीलं ॥ ११ ॥ प्रतिग्रहायप्रत्युद्गमनाय ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कौतूहलेनदर्शनेच्छया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ किंनुनःप्रियंनकृतंअपि

रामकृष्णौचधर्मज्ञौतदागच्छंतुपांडवाः॥ एतौहिपुरुषव्याघ्रावेषांप्रियहितेरतौ॥ ४ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥परवंतोवयंराजंस्त्वयिसर्वेसहानुगाः॥ यथा
वक्ष्यसिनःप्रीत्यातत्करिष्यामहेवयम् ॥ ५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोऽब्रवीद्वासुदेवोगमनंरोचतेमम॥ यथावामन्यतेराजाद्रुपदःसर्वधर्मवित्॥ ६॥
॥द्रुपदउवाच॥ ॥यथैवमन्यतेवीरोदाशार्हःपुरुषोत्तमः ॥ प्राप्तकालंमहाबाहुःसाबुद्धिर्निश्चितामम ॥ ७ ॥ यथैवहिमहाभागाःकौंतेयाममसांप्रतम्॥ तथैव
वासुदेवस्यपांडुपुत्रानसंशयः॥ ८ ॥ नतद्ध्यायतिकौंतेयःपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ यथैषांपुरुषव्याघ्रःश्रेयोध्यायतिकेशवः ॥ ९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तत
स्तेसमनुज्ञाताद्रुपदेनमहात्मना॥ पांडवाश्चैवकृष्णश्चविदुरश्चमहीपते ॥ १० ॥ आदायद्रौपदींकृष्णांकुंतींचैवयशस्विनीम् ॥ सविहारंसुखंजग्मुर्नगरंनागसा
ह्वयम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वाचाप्यागतान्वीरान्धृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रतिग्रहायपांडूनांप्रेषयामासकौरवान् ॥ १२ ॥ विकर्णंचमहेष्वासंचित्रसेनंचभारत॥ द्रोणंच
परमेष्वासंगौतमंकृपमेवच॥ १३ ॥तैस्तेपरिवृतावीराःशोभमानामहाबलाः ॥ नगरंहास्तिनपुरंशनैःप्रविविशुस्तदा ॥ १४ ॥ कौतूहलेननगरंदीप्यमानमिवा
भवत् ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःशोकदुःखविनाशनाः ॥ १५ ॥ ततउच्चावचावाचःपौरैःप्रियचिकीर्षुभिः ॥ उदीरिताअशृण्वंस्तेपांडवाहृदयंगमाः ॥ १६॥ अयंस
पुरुषव्याघ्रःपुनरायातिधर्मवित् ॥ योनःस्वानिवदायादान्धर्मेणपरिरक्षति ॥ १७॥ अद्यपांडुर्महाराजोवनादिवजनप्रियः॥ आगतःप्रियमस्माकंचिकीर्षुर्ना
त्रसंशयः॥ १८॥ किंनुनाद्यकृतंतातसर्वेषांनःपरंप्रियम् ॥ यन्नःकुंतीसुतावीरानगरंपुनरागताः ॥ १९ ॥ यदिदत्तंयदिहुतंविद्यतेयदिनस्तपः ॥ तेनतिष्ठंतुनगरे
पांडवाःशरदांशतम्॥ २० ॥ ततस्तेधृतराष्ट्रस्यभीष्मस्यचमहात्मनः ॥ अन्येषांचतदर्हाणांचक्रुःपादाभिवंदनम्॥ २१ ॥ कृत्वातुकुशलप्रश्नंसर्वेणनगरेणच॥
न्यविशंताथवेश्मानिधृतराष्ट्रस्यशासनात्॥ २२॥ विश्रांतास्तेमहात्मानःकंचित्कालंमहाबलाः॥ आहूताधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच॥२३॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
भ्रातृभिःसहकौंतेयनिबोधगदतोमम॥पुनर्नोविग्रहोमाभूत्खांडवप्रस्थमाविश॥ २४॥

तुसर्वंकृतमेव किंतुइतिपाठेतुशब्दोवाक्यालंकारेपुनःशब्दार्थः किंपुनर्नकृतंअपितुसर्वंकृतमेवेतिपूर्ववदेवार्थः ॥ १९॥२०॥२१ ॥ नगरेणसहकुशलप्रश्नंकृत्वा नगरेणापिकृतकुशलप्रश्नाः॥२२॥२३॥२४॥

पार्थेनअर्जुनेन ॥ २५ ॥ २६ ॥ घोरंवनमितिभूमेरर्धंसस्यशून्योदेशःपांडवेभ्योदत्तइतिज्ञायते ॥ २७ ॥ तद्वैतद्घोरंवनंसत्स्वर्गवन्मंडयांचक्रिरे ॥ २८ ॥ तदेवाह नगरंमापयामासुरित्यादिना ॥ २९ ॥३०॥
भोगवतीमिवेतिप्रथमार्थेद्वितीया ईमितिनिपातप्रश्लेषोवा भोगवतीयथेत्यपेक्षितेप्रमादपाठोवा ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्विद्धैःअच्छिद्रैःअभेद्यैर्वा शक्तिभिर्हस्तक्षेप्याभिर्लोहमयीभिः ॥ ३३ ॥ तीक्ष्णाश्चतें

नचवोवसतस्तत्रकश्चिच्छक्तःप्रबाधितुम् ॥ संरक्ष्यमाणान्पार्थेनत्रिदशानिववज्रिणा ॥ २५ ॥ अर्धंराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविश ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंनृपंसर्वेप्रणम्यच ॥ २६ ॥ प्रतस्थिरेततोघोरंवनंतन्मनुजर्षभाः ॥ अर्द्धंराज्यस्यसंप्राप्यखांडवप्रस्थमाविशन् ॥ २७॥ ततस्तेपांडवास्तत्रगत्वाकृष्णपुरोगमाः ॥ मंडयांचक्रिरेतद्वैपरंस्वर्गवदच्युताः ॥ २८ ॥ ततःपुण्येशिवेदेशेशांतिंकृत्वामहारथाः ॥ नगरंमापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः ॥ २९ ॥ सागरप्रतिरूपाभिःपरिखाभिरलंकृतम् ॥ प्राकारेणचसंपन्नंदिवमावृत्यतिष्ठता ॥ ३० ॥ पांडुराभ्रप्रकाशेनहिमरश्मिनिभेनच ॥ शुशुभेतत्पुरश्रेष्ठंनागैर्भोगवतीमिव ॥ ३१ ॥ द्विपक्ष¹गरुडप्रख्यैर्द्वारैःसौधैश्चशोभितम् ॥ गुप्तमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मंदरोपमैः ॥ ३२ ॥ विविधैरपिनिर्विद्धैःशस्त्रोपेतैःसुसंवृतैः ॥ शक्तिभिश्चावृतंतद्धिद्विजिह्वैरिवपन्नगैः ॥ ३३ ॥ तल्पै²श्चाभ्यासिकैर्युक्तंशुशुभेयोधरक्षितम् ॥ तीक्ष्णांकुशशतघ्नीभिर्यंत्रजालैश्चशोभितम् ॥ ३४ ॥ आयसैश्चमहाचक्रैःशुशुभेतत्पुरोत्तमम् ॥ सुविभक्तमहारथ्यंदेवताबाधवर्जितम् ॥ ३५ ॥ विरोचमानंविविधैःपांडुरैर्भवनोत्तमैः ॥ तत्त्रिविष्टपसंकाशमिंद्रप्रस्थंव्यरोचत ॥ ३६ ॥ मेघवृंदमिवाकाशेविद्धंविद्युत्समावृतम् ॥ तत्ररम्येशिवेदेशेकौरव्यस्यनिवेशनम् ॥ ३७॥ शुशुभेवनसंपूर्णंधनाध्यक्षक्षयोपमम् ॥ तत्रागच्छन्द्विजाराजन्सर्ववेदविदांवराः ॥ ३८ ॥ निवासंरोचयंतिस्मसर्वभाषाविदस्तथा ॥ वणिजश्चाययुस्तत्रनानादिग्भ्योधनार्थिनः ॥ ३९ ॥ सर्वशिल्पविदस्तत्रवासायाभ्यागमंस्तदा ॥ उद्यानानिचरम्याणिनगरस्यसमंततः ॥ ४० ॥ आम्रैराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चंपकैस्तथा ॥ पुन्नागैर्नागपुष्पैश्चलकुचैःपनसैस्तथा ॥ ४१ ॥

ऽकुशाश्चशतघ्न्यश्चताभिः आग्नेयौषधबलेनोत्क्षिप्तेनदृषत्पिंडेनयायुगपच्छतंसहस्रंवामनुष्यादीन्घ्नंतिताभिःशतघ्नीभिर्दुर्गारूढाभिः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विद्धंमिथःश्लिष्टं ॥ ३७ ॥ क्षयोपमंगृहोपमं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

---

१ द्वाभ्यांपक्षाभ्यांकपाटाभ्यांगरुडप्रख्यानिभयानकत्वात्

२ तल्पैःरक्षिभिःपुरुषैः तेषामेवविशेषणमाभ्यासिकैरितिमिश्राः तत्राभ्यासिकैरित्यस्यशस्त्राद्यभ्यासेनियुक्तैरित्यर्थः

॥४२॥४३॥४४॥अजगतिपर्वतैःनृपलीलायात्रार्थैःकृत्रिमैःपर्वतैः अजश्छागेहरिब्रह्मबिल्वस्मरहरेनृपे गतिःस्त्रीमार्गदशयोर्ज्ञानेयात्राभ्युपाययोरितिचमेदिनी ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥वनावृताःवनैःआरामैः
आवृताःजलपूर्णावा ॥ ४८ ॥ पुण्यैर्जनैरुपेतं ॥ ४९ ॥ राज्ञाधृतराष्ट्रेण धर्मस्ययुधिष्ठिरस्य प्रणयनेप्रापणे ॥५०॥५१॥५२ ॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०७॥ ॥छ॥

शालतालतमालैश्चबकुलैश्चसकेतकैः ॥ मनोहरैःसुपुष्पैश्चफलभारावनामितैः ॥ ४२ ॥ प्राचीनामलकैर्लोध्रैरंकोलैश्चसुपुष्पितैः ॥ जंबूभिःपाटलाभिश्चकुब्जकै
रतिमुक्तकैः ॥ ४३ ॥ करवीरैःपारिजातैरन्यैश्चविविधैर्द्रुमैः ॥ नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्विजगणायुतैः ॥ ४४ ॥ मत्तबर्हिणसंघुष्टकोकिलैश्चसदामदैः ॥ गृहैराद
र्शविमलैर्विविधैश्चलतागृहैः ॥४५॥ मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ॥ वापीभिर्विविधाभिश्चपूर्णाभिःपरमांभसा ॥ ४६ ॥ सरोभिरतिरम्यैश्चपद्मोत्प
लसुगंधिभिः ॥ हंसकारंडवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥ ४७ ॥ रम्याश्चविविधास्तत्रपुष्करिण्योवनावृताः ॥ तडागानिचरम्याणिबृहंतिसुबहूनिच ॥ ४८ ॥
तेषांपुण्यजनोपेतंराष्ट्रमाविशतांमहत् ॥ पांडवानांमहाराजशश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥ ४९ ॥ तत्रभीष्मेणराज्ञाचधर्मप्रणयनेकृते ॥ पांडवाःसमपद्यंतखांडवप्रस्थवा
सिनः ॥ ५० ॥ पंचभिस्तैर्महेष्वासैरिंद्रकल्पैःसमन्वितम् ॥ शुशुभेतत्पुरश्रेष्ठंनागैर्भोगवतीयथा ॥ ५१ ॥ तान्निवेश्यततोवीरोरामेणसहकेशवः ॥ ययौद्वारवतींरा
जन्पांडवानुमतेतदा ॥ ५२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिपुरनिर्माणेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ २०७॥ ॥छ॥

॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एवंसंप्राप्यराज्यंतदिंद्रप्रस्थंतपोधन ॥ अतऊर्ध्वंमहात्मानःकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ सर्वएवमहासत्त्वाममपूर्वपितामहाः ॥
द्रौपदीधर्मपत्नीचकथंतानन्ववर्तत ॥ २ ॥ कथंचपंचकृष्णायामेकस्यांतेनराधिपाः ॥ वर्तमानामहाभागानाभिद्यंतपरस्परम् ॥ ३ ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंविस्तरे
णतपोधन ॥ तेषांचेष्टितमन्योन्यंयुक्तानांकृष्णयासह ॥ ४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाताःकृष्णयासहपांडवाः ॥ रेमिरेखांडवप्रस्थेप्राप्तरा
ज्याःपरंतपाः ॥ ५ ॥ प्राप्यराज्यंमहातेजाःसत्यसंधोयुधिष्ठिरः ॥ पालयामासधर्मेणपृथिवींभ्रातृभिःसह ॥ ६ ॥ जितारयोमहाप्रज्ञाःसत्यधर्मपरायणाः ॥ मुदं
परमिकांप्राप्तास्तत्रोषुःपांडुनंदनाः ॥ ७ ॥ कुर्वाणाःपौरकार्याणिसर्वाणिपुरुषर्षभाः ॥ आसांचक्रुर्महार्हेषुपार्थिवेष्वासनेषुच ॥ ८ ॥ अथतेषूपविष्टेषुसर्वेष्वेवम
हात्मसु ॥ नारदस्त्वथदेवर्षिराजगामयदृच्छया ॥ ९ ॥ आसनंरुचिरंतस्मैप्रददौस्वंयुधिष्ठिरः ॥ देवर्षेरुपविष्टस्यस्वयमर्घ्यंयथाविधि ॥ १० ॥ प्रादाद्युधिष्ठिरो
धीमान्राज्यंतस्मैन्यवेदयत् ॥ प्रतिगृह्यतुतांपूजामृषिःप्रीतमनास्तदा ॥ ११ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तत्रोषुःतत्रइंद्रप्रस्थेऊषुर्वासंकृतवंतः ॥ ७ ॥ आसांचक्रुःस्थिरासनाबभूवुः पार्थिवेषुराजसंबंधिषु आसनेष्वधिकारविशेषेषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुसंवीतासम्यक्कृतावगुंठना ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अन्योन्यप्रीतिभावकंपरस्परप्रीत्याभावोवृद्धिर्यस्यतत्तथा ॥ २१ ॥ अघ्नतांहतवंतौ ॥ २२ ॥ कस्यदे

आशीर्भिर्वर्धयित्वाचतमुवाचास्यतामिति ॥ निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततोराजायुधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ कथयामासकृष्णायैभगवंतमुपस्थितम् ॥ श्रुत्वैतद्द्रौपदीचापिशु
चिर्भूत्वासमाहिता ॥ १३ ॥ जगामतत्रयत्रास्तेनारदःपांडवैःसह ॥ तस्याभिवाद्यचरणौदेवर्षेर्धर्मचारिणी ॥ १४ ॥ कृतांजलिःसुसंवीतास्थिताऽथद्रुपदात्मजा ॥
तस्याश्चापिसधर्मात्मासत्यवागृषिसत्तमः ॥ १५ ॥ आशिषोविविधाःप्रोच्यराजपुत्र्यास्तुनारदः ॥ गम्यतामितिहोवाचभगवांस्तामनिंदिताम् ॥ १६ ॥ गतायाम
थकृष्णायांयुधिष्ठिरपुरोगमान् ॥ विविक्तेपांडवान्सर्वानुवाचभगवानृषिः ॥ १७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ पांचालीभवतामेकाधर्मपत्नीयशस्विनी ॥ यथावोना
त्रभेदःस्यात्तथानीतिर्विधीयताम् ॥ १८ ॥ सुंदोपसुंदौहिपुराभ्रातरौसहितावुभौ ॥ आस्तामवध्यावन्येषांत्रिषुलोकेषुविश्रुतौ ॥ १९ ॥ एकराज्यावेकगृहावेकश
य्यासनाशनौ ॥ तिलोत्तमायास्तौहेतोरन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ २० ॥ रक्ष्यतांसौहृदंतस्मादन्योन्यप्रीतिभावकम् ॥ यथावोनात्रभेदःस्यात्तत्कुरुष्वयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सुंदोपसुंदावसुरौकस्यपुत्रौमहामुने ॥ उत्पन्नश्चकथंभेदःकथंचान्योऽन्यमघ्नताम् ॥ २२ ॥ अप्सरादेवकन्यावैकस्यचैषातिलोत्तमा ॥ य
स्याःकामेनसंमत्तौजघ्नतुस्तौपरस्परम् ॥ २३ ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तंविस्तरेणतपोधन ॥ श्रोतुमिच्छामहेब्रह्मन्परंकौतूहलंहिमे ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
दिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणियुधिष्ठिरनारदसंवादेऽष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ शृणुमेविस्तरेणेममि
तिहासंपुरातनम् ॥ भ्रातृभिःसहितःपार्थयथावृत्तंयुधिष्ठिर ॥ १ ॥ महासुरस्यान्ववायेहिरण्यकशिपोःपुरा ॥ निकुंभोनामदैत्येंद्रस्तेजस्वीबलवानभूत् ॥ २ ॥ तस्य
पुत्रौमहावीर्यौजातौभीमपराक्रमौ ॥ सुंदोपसुंदौदैत्येंद्रौदारुणौक्रूरमानसौ ॥ ३ ॥ तावेकनिश्चयौदैत्यावेककार्यार्थसंमतौ ॥ निरंतरमवर्त्तेतांसमदुःखसुखावु
भौ ॥ ४ ॥ विनाऽन्योन्यंनभुंजातेविनाऽन्योन्यंनजल्पतः ॥ अन्योऽन्यस्यप्रियकरावन्योऽन्यस्यप्रियंवदौ ॥ ५ ॥ एकशीलसमाचारौद्विधैवैकोऽभवत्कृतः ॥ तौवि
वृद्धौमहावीर्यौकार्येष्वप्येकनिश्चयौ ॥ ६ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थायसमाधायैकनिश्चयम् ॥ दीक्षांकृत्वागतौविंध्यंतावुग्रंतेपतुस्तपः ॥ ७ ॥ तौतुदीर्घेणकालेनतपो
युक्तौबभूवतुः ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौजटावल्कलधारिणौ ॥ ८ ॥

वस्यकन्या ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनै० भा० भा० अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शृण्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निरंतरंमतिभेदंविना ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ येनामरतुल्यत्वंभवेत्तादृशंविधानंवृणीतंज्ञापयतं ॥ २१ ॥ प्रभविष्यावःप्रभुत्वमैश्वर्यंकरिष्यावः यत्कामोयदार

मलोपचितसर्वांगौवायुभक्षौबभूवतुः ॥ आत्ममांसानिजुह्वंतौपादांगुष्ठाग्रधिष्ठितौ ॥ ऊर्ध्वबाहूचानिमिषौदीर्घकालंधृतव्रतौ ॥ ९ ॥ तयोस्तपःप्रभावेणदीर्घ
कालंप्रतापितः॥ धूमंप्रमुमुचेविंध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १० ॥ ततोदेवाभयंजग्मुरुग्रंदृष्ट्वातयोस्तपः ॥ तपोविघातार्थमथोदेवाविघ्नानिचक्रिरे॥ ११ ॥ रत्नैः
प्रलोभयामासुःस्त्रीभिश्चोभौपुनःपुनः॥ नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ ॥ १२ ॥ अथमायांपुनर्देवास्तयोश्चक्रुर्महात्मनोः॥ भगिन्योमातरोभार्यास्तयोश्चा
त्मजनस्तथा॥ १३ ॥ प्रपात्यमानाविस्रस्ताःशूलहस्तेनरक्षसा ॥ भ्रष्टाभरणकेशांताभ्रष्टाभरणवाससः ॥ १४ ॥ अभिभाष्यततःसर्वास्तौत्राहीतिविचुक्रुशुः॥
नचतौचक्रतुर्भंगंव्रतस्यसुमहाव्रतौ॥ १५॥ यदाक्षोभंनोपयातिनार्तिमन्यतरस्तयोः॥ ततःस्त्रियस्ताभूतंचसर्वमंतरधीयत॥ १६ ॥ ततःपितामहःसाक्षादभिग
म्यमहासुरौ॥ वरेणच्छंदयामाससर्वलोकहितःप्रभुः ॥ १७ ॥ ततःसुंदोपसुंदौतौभ्रातरौदृढविक्रमौ॥ दृष्ट्वापितामहंदेवंतस्थतुःप्रांजलीतदा॥ १८ ॥ ऊचतुश्च
प्रभुंदेवंततस्तौसहितौतदा॥ आवयोस्तपसाऽनेनयदिप्रीतःपितामहः ॥ १९ ॥ मायाविदावस्त्रविदौबलिनौकामरूपिणौ ॥ उभावप्यमरौस्यावःप्रसन्नोयदिनौ
प्रभुः॥२०॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ऋतेऽमरत्वंयुवयोःसर्वमुक्तंभविष्यति॥ अन्यद्वृणीतंमृत्योश्चविधानममरैःसमम्॥२१॥ प्रभविष्यावइतियन्महदभ्युद्यतंतपः॥
युवयोर्हेतुनानेननामरत्वंविधीयते ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यविजयार्थायभवद्भ्यामास्थितंतपः॥ हेतुनाऽनेनदैत्येंद्रौनवाकामंकरोम्यहम्॥ २३॥ ॥सुंदोपसुंदावूच
तुः॥ ॥त्रिषुलोकेषुयद्भूतंकिंचित्स्थावरजंगमम्॥ सर्वस्मान्नौभयंनस्यादृतेन्योऽन्यंपितामह॥ २४॥ ॥पितामहउवाच॥ ॥यत्प्रार्थितंयथोक्तंचकाममेतद्द
दानिवाम्॥ मृत्योर्विधानमेतच्चयथावद्वाभविष्यति ॥ २५॥ ॥नारदउवाच॥ ॥ततःपितामहोदत्त्वावरमेतत्तदातयोः॥ निवर्त्यतपसस्तौचब्रह्मलोकंजगामह
॥ २६ ॥ लब्ध्वावराणिदैत्येंद्रावथतौभ्रातरावुभौ॥ अवध्यौसर्वलोकस्यस्वमेवभवनंगतौ ॥ २७ ॥ तौतुलब्धवरौदृष्ट्वाकृतकामौमनस्विनौ ॥ सर्वःसुहृज्जनस्ता
भ्यांप्रहर्षमुपजग्मिवान्॥ २८ ॥ ततस्तौतुजटाभित्त्वामौलिनौसंबभूवतुः॥ महार्हाभरणोपेतौविरजोंबरधारिणौ ॥ २९ ॥ अकालकौमुदींचैवचक्रतुःसार्वका
लिकीम्॥ नित्यःप्रमुदितःसर्वस्तयोश्चैवसुहृज्जनः॥ ३०॥

भेत्तत्समाप्तौतदेवलब्धंतेनान्यदित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ यथावद्वायथावदेव ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मौलिनौकिरीटवंतौ मौलिःकिरीटेधम्मिल्लेइतिमेदिनी व्रीह्यादित्वादिनिः ॥२९॥३०॥

॥३१॥ तलनादितैःकरतलध्वनिभिः वाद्यघोषैर्वा ॥३२॥ समाःबहूनिवर्षाणिएकंदिनमिवाभूत् ॥३३॥ ॥इतिआ०नै०भा०भा०नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२०९॥ ॥छ॥ ॥उत्सवेइति ॥ १॥ मघासुग

भक्ष्यतांभुज्यतांनित्यंदीयतांरम्यतामिति ॥ गीयतांपीयतांचेतिशब्दश्चासीद्गृहेगृहे ॥ ३१ ॥ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ हृष्टंप्रमुदितंसर्वंदैत्यानामभव
त्पुरम् ॥ ३२ ॥ तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानांकामरूपिणाम् ॥ समाःसंक्रीडतांतेषामहरेकमिवाभवत् ॥ ३३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्य
लंभपर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेनवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ उत्सवेवृत्तमात्रेतुत्रैलोक्याकांक्षिणावुभौ ॥ मंत्र
यित्वाततःसेनांतावज्ञापयतांतदा ॥ १ ॥ सुहृद्भिरप्यनुज्ञातौदैत्यैर्वृद्धैश्चमंत्रिभिः ॥ कृत्वाप्रास्थानिकंरात्रौमघासुययतुस्तदा ॥ २ ॥ गदापट्टिशधारिण्याशूल
मुद्गरहस्तया ॥ प्रस्थितौसहवर्मिण्यामहत्यादैत्यसेनया ॥ ३ ॥ मंगलैःस्तुतिभिश्चापिविजयप्रतिसंहितैः ॥ चारणैःस्तूयमानौतौजग्मतुःपरयामुदा ॥ ४ ॥ तावंत
रिक्षमुत्प्लुत्यदैत्यौकामगमावुभौ ॥ देवानामेवभवनंजग्मतुर्युद्धदुर्मदौ ॥५॥ तयोरागमनंज्ञात्वावरदानंचतत्प्रभोः ॥ हित्वात्रिविष्टपंजग्मुर्ब्रह्मलोकंततःसुराः ॥
॥६॥ ताविंद्रलोकंनिर्जित्ययक्षरक्षोगणांस्तदा ॥ खेचराण्यपिभूतानिजघ्नतुस्तीव्रविक्रमौ ॥ ७॥ अंतर्भूमिगतान्नागान्जित्वातौचमहारथौ ॥ समुद्रवासिनीः
सर्वाम्लेच्छजातीर्विजिग्यतुः ॥ ८ ॥ ततःसर्वांमहींजेतुमारब्धावुग्रशासनौ ॥ सैनिकांश्चसमाहूयसुतीक्ष्णंवाक्यमूचतुः ॥ ९ ॥ राजर्षयोमहायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्वि
जातयः ॥ तेजोबलंचदेवानांवर्धयंतिश्रियंतथा ॥ १० ॥ तेषामेवंप्रवृत्तानांसर्वेषामसुरद्विषाम् ॥ संभूयसर्वैरस्माभिःकार्यःसर्वात्मनावधः ॥ ११ ॥ एवंसर्वान्समा
दिश्यपूर्वतीरेमहोदधेः ॥ क्रूरांमतिंसमास्थायजग्मतुःसर्वतोमुखौ ॥ १२ ॥ यज्ञैर्यजंतियेकेचिद्याजयंतिचयेद्विजाः ॥ तान्सर्वान्प्रसभंहत्वाबलिनौजग्मतुस्ततः ॥
॥ १३ ॥ आश्रमेष्वग्निहोत्राणिमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ गृहीत्वाप्रक्षिपंत्यप्सुविश्रब्धंसैनिकास्तयोः ॥ १४॥ तपोधनैश्चयेक्रुद्धैःशापाउक्तामहात्मभिः ॥ नाक्रामं
ततयोस्तेपिवरदाननिराकृताः ॥ १५ ॥ नाक्रामंतयदाशापाबाणामुक्ताःशिलास्विव ॥ नियमान्संपरित्यज्यव्यद्रवंतद्विजातयः ॥ १६॥ पृथिव्यांयेतपःसिद्धादांताः
शमपरायणाः ॥ तयोर्भयाद्दुद्रुवुस्तेवैनतेयादिवोरगाः १७ ॥ मथितैराश्रमैर्भग्नैर्विकीर्णकलशस्रुवैः ॥ शून्यमासीज्जगत्सर्वंकालेनेवहतंतदा ॥ १८ ॥

मनार्थंनिषिद्धेपिनक्षत्रेआसुरत्वाद्ययतुः ॥ २ ॥ ३ ॥ विजयप्रतिसंहितैर्विजयकथकैः ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ नाक्रामंतनव्याप्नवंतः तयोस्तौ कर्मणिषष्ठी ॥१५॥१६॥१७॥१८॥

अदृश्यद्भिरंतर्हितैःऋषिभिर्हेतुभूतैस्तेविकुर्वातेविविधानिसिंहव्याघ्रादीनिरूपाणिजगृहातेतिरोभावाय ततस्तद्रूपाज्ञानात्प्रकटान्मुनीनृगजादिरूपौनिजघ्नतुरित्यर्थः ॥ १९ ॥तदेवाह प्रभिन्नेति प्रभिन्नौम
देनक्लिन्नौकरटौगंडदेशौययोस्तौ संलीनमपिमुनिं ॥ २० ॥ २१ ॥ उत्संवोयात्राविवाहादिः ॥ २२ ॥ निवृत्तविपणाःक्रयविक्रयादिव्यवहारशून्याआपणाहट्टायस्यां ॥ २३ ॥ अस्थीनिहस्तपादादिसं

ततोराजन्नदृश्यद्भिर्ऋषिभिश्चमहासुरौ ॥ उभौविनिश्चयंकृत्वाविकुर्वातेवधैषिणौ ॥ १९ ॥ प्रभिन्नकरटौमत्तौभूत्वाकुंजररूपिणौ ॥ संलीनमपिदुर्गेषुनिन्युर्यम
सादनम् ॥ २० ॥ सिंहौभूत्वापुनर्व्याघ्रौपुनश्चांतर्हितावुभौ ॥ तैस्तैरुपायैस्तौक्रूरावृषीन्दृष्ट्वानिजघ्नतुः ॥ २१ ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायाप्रणष्टनृपतिद्विजा ॥ उत्सन्नो
त्सवयज्ञाचबभूववसुधातदा ॥ २२ ॥ हाहाभूताभयार्ताचनिवृत्तविपणापणा ॥ निवृत्तदेवकार्याचपुण्योद्वाहविवर्जिता ॥ २३ ॥ निवृत्तकृषिगोरक्षाविध्वस्तनगरा
श्रमा ॥ अस्थिकंकालसंकीर्णाभूर्बभूवोग्रदर्शना ॥ २४ ॥ निवृत्तपितृकार्यंचनिर्वषट्कारमंगलम् ॥ जगत्प्रतिभयाकारंदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥ २५ ॥ चंद्रादित्यौ
ग्रहास्तारानक्षत्राणिदिवौकसः ॥ जग्मुर्विषादंतत्कर्मदृष्ट्वासुंदोपसुंदयोः ॥ २६ ॥ एवंसर्वादिशोदैत्यौजित्वाक्रूरेणकर्मणा ॥ निःसपत्नौकुरुक्षेत्रेनिवेशमभिच
क्रतुः ॥ २७ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्वणिसुंदोपसुंदोपाख्यानेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥नारदउवाच॥ ॥ततोदेवर्षयःसर्वेसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ जग्मुस्तदापरामार्तिंदृष्ट्वातत्कदनंमहत् ॥ १ ॥ तेभिजग्मुर्जितक्रोधाजितात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पिताम
हस्यभवनंजगतःकृपयातदा ॥ २ ॥ ततोददृशुरासीनंसहदेवैःपितामहम् ॥ सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैवसमंतात्परिवारितम् ॥ ३ ॥ तत्रदेवोमहादेवस्तत्राग्निर्वायुनासह ॥
चंद्रादित्यौचशक्रश्चपारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ॥ ४ ॥ वैखानसावालखिल्यावानप्रस्थामरीचिपाः ॥ अजाश्चैवाविमूढाश्चतेजोगर्भास्तपस्विनः ॥ ५ ॥ ऋषयःसर्वएवैते
पितामहमुपागमन् ॥ ततोऽभिगम्यतेदीनाःसर्वएवमहर्षयः ॥ ६ ॥ सुंदोपसुंदयोःकर्मसर्वमेवशशंसिरे ॥ यथाहृतंयथाचैवकृतंयेनक्रमेणच ॥ ७ ॥ न्यवेदयंस्ततःस
र्वमखिलेनपितामहे ॥ ततोदेवगणाःसर्वेतेचैवपरमर्षयः ॥ ८ ॥ तमेवार्थंपुरस्कृत्यपितामहमचोदयन् ॥ ततःपितामहःश्रुत्वासर्वेषांतद्वचस्तदा ॥ ९ ॥ मुहूर्तमिवसं
चिंत्यकर्तव्यस्यचनिश्चयम् ॥ तयोर्वधंसमुद्दिश्यविश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ १० ॥

बंधीनि कंकालाःदेहमध्यास्थीनिपार्श्वादिसहितानि ॥ २४ ॥ २५ ॥ ग्रहाःकुजादयः ताराःसप्तर्ष्यादयः नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशा
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ तस्यागात्रेसूक्ष्ममपितदंगंनास्ति यच्छब्दस्तदर्थे रूपसंपदाहेतुभूतयायत्रनियुक्तानिरीक्षतांदृष्टिर्नसज्जतीतिसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रलोभनमर्था

दृष्ट्वाचविश्वकर्माणंव्यादिदेशपितामहः ॥ सृज्यतांप्रार्थनीयैकाप्रमदेतिमहातपाः ॥ ११ ॥ पितामहंनमस्कृत्यतद्वाक्यमभिनंद्यच ॥ निर्ममेयोषितंदिव्यांचिंतयित्वापुनःपुनः॥ १२॥ त्रिषुलोकेषुयत्किंचिद्भूतंस्थावरजंगमम्॥ समानयद्दर्शनीयंतत्तदत्रसविश्ववित्॥ १३॥ कोटिशश्चैवरत्नानितस्यागात्रेन्यवेशयत्॥ तांरत्नसंघातमयीमसृजद्देवरूपिणीम्॥ १४॥ साप्रयत्नेनमहतानिर्मिताविश्वकर्मणा॥ त्रिषुलोकेषुनारीणांरूपेणाप्रतिमाभवत्॥१५॥ नतस्याःसूक्ष्ममप्यस्तियद्गात्रेरूपसंपदा॥ नियुक्तायत्रवादृष्टिर्नसज्जतिनिरीक्षताम्॥ १६॥ साविग्रहवतीवश्रीःकामरूपावपुष्मती॥ जहारसर्वभूतानांचक्षूंषिचमनांसिच॥ १७॥ तिलंतिलंसमानीयरत्नानांयद्विनिर्मिता॥ तिलोत्तमेतितत्तस्यानामचक्रेपितामहः॥१८॥ ब्रह्माणंसानमस्कृत्यप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ किंकार्यंमयिभूतेशयेनास्म्यद्येहनिर्मिता॥१९॥ ॥पितामहउवाच॥ ॥गच्छसुंदोपसुंदाभ्यामसुराभ्यांतिलोत्तमे॥ ॥प्रार्थनीयेनरूपेणकुरुभद्रेप्रलोभनम्॥२०॥ त्वत्कृतेदर्शनादेवरूपसंपत्कृतेनवै॥ विरोधःस्याद्यथाताभ्यामन्योन्येनतथाकुरु॥२१॥ ॥नारदउवाच॥ ॥सातथेतिप्रतिज्ञायनमस्कृत्यपितामहम्॥ चकारमंडलंतत्रविबुधानांप्रदक्षिणम्॥ २२॥ प्राङ्मुखोभगवानास्तेदक्षिणेनमहेश्वरः॥ देवाश्चैवोत्तरेणासन्सर्वतस्त्वृषयोभवन्॥ २३॥ कुर्वत्यातुतदातत्रमंडलंतत्प्रदक्षिणम्॥ इंद्रःस्थाणुश्चभगवान्धैर्येणप्रत्यवस्थितौ॥ २४॥ द्रष्टुकामस्यचात्यर्थंगतयापार्श्वतस्तया॥ अन्यदंचितपक्ष्माक्षंदक्षिणंनिःसृतंमुखम्॥२५॥ पृष्ठतःपरिवर्तंत्यापश्चिमंनिःसृतंमुखम्॥गतयाचोत्तरंपार्श्वमुत्तरंनिःसृतंमुखम्॥२६॥महेंद्रस्यापिनेत्राणांपृष्ठतःपार्श्वतोग्रतः॥रक्तांतानांविशालानांसहस्रंसर्वतोऽभवत्॥२७॥ एवंचतुर्मुखःस्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा॥तथासहस्रनेत्रश्चबभूवबलसूदनः॥२८॥ तथादेवनिकायानांमहर्षीणांचसर्वशः॥ मुखानिचाभ्यवर्तंतयेनयातितिलोत्तमा॥ २९॥ तस्यागात्रेनिपतितादृष्टिस्तेषांमहात्मनाम्॥सर्वेषामेवभूयिष्ठमृतेदेवंपितामहम्॥३०॥गच्छंत्यातुतयासर्वेदेवाश्चपरमर्षयः॥कृतमित्येवतत्कार्यंमेनिरेरूपसंपदा॥३१॥

त्सुंदोपसुंदयोरेव ॥ २० ॥ ताभ्यांतयोः ॥ २१ ॥ मंडलंसमुदायं ॥ २२ ॥ भगवान्विष्णुः प्राङ्मुखीभावादिनातेषामपितत्रमोहोद्योतितः ॥ २३ ॥ २४ ॥ द्रष्टुकामस्यस्थाणोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ देवनिकायानांदेवसंघानांयेनदेशेनमार्गेणसायातितथामुखान्यभ्यवर्तंत ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

१ रूपसंपत्करणेनहेतुना

॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिप०नै०भा०भा०एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ जित्वेति कृत्वास्वाधीनं अव्यग्रंनिर्विशेषंयथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥ प्रस्थेशिखरे

तिलोत्तमायांतस्यांतुगतायांलोकभावनः ॥ सर्वान्विसर्जयामासदेवानृषिगणांश्चतान् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिविदुरागमनराज्यलंभपर्व
णिसुंदोपसुंदोपाख्यानेतिलोत्तमाप्रस्थापनेएकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ जित्वातुपृथिवींदैत्यौ
निःसपत्नौगतव्यथौ ॥ कृत्वात्रैलोक्यमव्यग्रंकृतकृत्यौबभूवतुः ॥ १ ॥ देवगंधर्वयक्षाणांनागपार्थिवरक्षसाम् ॥ आदायसर्वरत्नानिपरांतुष्टिमुपागतौ ॥२॥ यदा
नप्रतिषेद्धारस्तयोःसंतीहकेचन ॥ निरुद्योगौतदाभूत्वाविजह्रातेऽमराविव ॥ ३ ॥ स्त्रीभिर्माल्यैश्चगंधैश्चभक्ष्यभोज्यैःसुपुष्कलैः ॥ पानैश्चविविधैर्हृद्यैःपरांप्रीति
मवापतुः ॥ ४ ॥ अंतःपुरवनोद्यानेपर्वतेषुवनेषुच ॥ यथेप्सितेषुदेशेषुविजह्रातेऽमराविव ॥ ५ ॥ ततःकदाचिद्विंध्यस्यप्रस्थेसमशिलातले ॥ पुष्पिताग्रेषुशालेषु
विहारमभिजग्मतुः ॥ ६ ॥ दिव्येषुसर्वकामेषुसमानीतेषुतावुभौ ॥ वरासनेषुसंहृष्टौसहस्त्रीभिर्निषीदतुः ॥ ७ ॥ ततोवादित्रनृत्याभ्यामुपातिष्ठंततौस्त्रियः ॥ गीतै
श्चस्तुतिसंयुक्तैःप्रीत्यासमुपजग्मिरे ॥ ८ ॥ ततस्तिलोत्तमातत्रवनेपुष्पाणिचिन्वती ॥ वेषंसाक्षिप्तमाधायरक्तेनैकेनवाससा ॥ ९ ॥ नदीतीरेषुजातान्साकर्णि
कारान्प्रचिन्वती ॥ शनैर्जगामतंदेशंयत्रास्तांतौमहासुरौ ॥ १० ॥ तौतुपीत्वावरंपानंमदरक्तांतलोचनौ ॥ दृष्ट्वैवतांवरारोहांव्यथितौसंबभूवतुः ॥ ११ ॥ तावुत्थाया
सनंहित्वाजग्मतुर्यत्रसास्थिता ॥ उभौचकामसंमत्तावुभौप्रार्थयतश्चताम् ॥ १२ ॥ दक्षिणेतांकरेसुभ्रूंसुंदोजग्राहपाणिना ॥ उपसुंदोपिजग्राहवामेपाणौतिलो
त्तमाम् ॥ १३ ॥ वरप्रदानमत्तौतावौरसेनबलेनच ॥ धनरत्नमदाभ्यांचसुरापानमदेनच ॥ १४ ॥ सर्वैरेतैर्मदैर्मत्तावन्योऽन्यंभ्रुकुटीकृतौ ॥ मदकामसमाविष्टौप
रस्परमथोचतुः ॥ १५ ॥ ममभार्यातवगुरुरितिसुंदोऽभ्यभाषत ॥ ममभार्यातववधूरुपसुंदोऽभ्यभाषत ॥ १६ ॥ नैषातवममैषेतिततस्तौमन्युराविशत् ॥ तस्या
रूपेणसंमत्तौविगतस्नेहसौहृदौ ॥ १७ ॥ तस्याहेतोर्गदेभीमेसंगृह्णीतामुभौतदा ॥ प्रगृह्यचगदेभीमेतस्यांतौकाममोहितौ ॥ १८ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योऽन्यं
निजघ्नतुः ॥ तौगदाभिहतौभीमौपेततुर्धरणीतले ॥ १९ ॥ रुधिरेणावसिक्तांगौद्वाविवार्कौनभश्च्युतौ ॥ ततस्ताविद्रुतानार्यःसचदैत्यगणस्तथा ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वेषंश्रृंगारमाधायसाक्षिप्तमाक्षिप्तमाक्षेपोमनोवैकल्यंतेनसहयथास्यात्त
था सूक्ष्मैकवाससोधारितत्वाद्विविक्तावयवत्वेनजनंव्याकुलयंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यथितौकामेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेजसाऽर्कवत्परदृष्ट्यभिभावकत्वात्सुदृष्टांसम्यग्दृष्टांनकरिष्यतिकश्चित् ॥ २४ ॥ २५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ ॥इतिआदिपर्व० नै० भा० भा० द्वादशाधिकद्विशततमो

पातालमगमत्सर्वोविषादभयकंपितः ॥ ततःपितामहस्तत्रसहदेवैर्महर्षिभिः ॥ २१ ॥ आजगामविशुद्धात्मापूजयंश्चतिलोत्तमाम् ॥ वरेणच्छंदयामासभगवान्प्रपितामहः ॥ २२ ॥ वरंदित्सुःसतत्रैनांप्रीतःप्राहपितामहः ॥ आदित्यचरिताँल्लोकान्विचरिष्यसिभाविनि ॥ २३ ॥ तेजसाचसुदृष्टांत्वांनकरिष्यतिकश्चन ॥ एवंतस्यैवरंदत्त्वासर्वलोकपितामहः ॥ २४ ॥ इंद्रेत्रैलोक्यमाधायब्रह्मलोकंगतःप्रभुः ॥ ॥नारदउवाच ॥ ॥एवंतौसहितौभूत्वासर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ॥ २५ ॥ तिलोत्तमार्थंसंक्रुद्धावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ तस्माद्ब्रवीमिवःस्नेहात्सर्वान्भरतसत्तमाः ॥ २६ ॥ यथावोनात्रभेदःस्यात्सर्वेषांद्रौपदीकृते ॥ तथाकुरुतभद्रंवोममचेत्प्रियमिच्छथ ॥ २७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवमुक्तामहात्मानोनारदेनमहर्षिणा ॥ समयंचक्रिरेराजंस्तेन्योऽन्यवशमागताः ॥ समक्षंतस्यदेवर्षेर्नारदस्यामितौजसः ॥ २८ ॥ द्रौपद्यानःसहासीनानन्योऽन्यंयोऽभिदर्शयेत् ॥ सनोद्वादशवर्षाणिब्रह्मचारीवनेवसेत् ॥ २९ ॥ कृतेतुसमयेतस्मिन्पांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ नारदोऽप्यगमत्प्रीतइष्टंदेशंमहामुनिः ॥ ३० ॥ एवंतैःसमयःपूर्वंकृतोनारदचोदितैः ॥ नचाभिद्यंततेसर्वेतदाऽन्योऽन्येनभारत ॥ ३१ ॥ ॥इतिश्रीम० आदिप० विदुरागमनराज्यलंभप० सुंदोपसुंदोपाख्यानेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ छ ॥ ॥समाप्तंचविदुरागमनराज्यलंभपर्व ॥ ॥अथार्जुनवनवासपर्व ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवंतेसमयंकृत्वान्यवसंस्तत्रपांडवाः ॥ वशेशस्त्रप्रतापेनकुर्वंतोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १ ॥ तेषांमनुजसिंहानांपंचानाममितौजसाम् ॥ बभूवकृष्णासर्वेषांपार्थानांवशवर्तिनी ॥ २ ॥ तेतयातैश्चसावीरैःपतिभिःसहपंचभिः ॥ बभूवपरमप्रीतानागैरिवसरस्वती ॥ ३ ॥ वर्तमानेषुधर्मेणपांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यवर्धन्कुरवःसर्वेहीनदोषाःसुखान्विताः ॥ ४ ॥ अथदीर्घेणकालेनब्राह्मणस्यविशांपते ॥ कस्यचित्तस्कराजह्रुःकेचिद्गान्नृपसत्तम ॥ ५ ॥ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणःक्रोधमूर्छितः ॥ आगम्यखांडवप्रस्थमुदक्रोशत्सपांडवान् ॥ ६ ॥ ह्रियतेगोधनंक्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥ प्रसह्यचास्मद्विषयादभ्यधावतपांडवाः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणस्यप्रशांतस्यहविर्ध्वांक्षैःप्रलुप्यते ॥ शार्दूलस्यगुहांशून्यांनीचःक्रोष्टाभिमर्दति ॥ ८ ॥ अरक्षितारंराजानंबलिषड्भागहारिणम् ॥ तमाहुःसर्वलोकस्यसमग्रंपापचारिणम् ॥ ९ ॥

ऽध्यायः॥२१२॥ ॥छ॥ ॥ एवमिति ॥१॥२॥नागैर्गजैः सरस्वतीवहुसरोयुक्तावनस्थली साहिगजैर्युक्ताऽन्यैश्छेत्तुमशक्या तयाचगजाबलिनः एवंतेमिथोवृद्धिहेतवइत्यर्थः॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

हस्तधारणाक्रियतामभयंदीयतामित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपक्षेपणजउपेक्षाजन्यः अधर्मइतिच्छेदः ॥ १६ ॥ अनास्तिक्यमास्तिक्याभावः रक्षणेविषये प्रतितिष्ठेतस्थिरःस्यात् तेनचनोस्माकमधर्मश्चमहान्भवेत् ॥ १७ ॥ राजानंसस्त्रीकमायुधागारस्थंप्रतिमयिगतेसति ॥ १८ ॥ अनुप्रवेशेएकस्मिन्स्त्रियासहरममाणेऽन्यस्यतत्रगमने अन्यद्वनवासादिकं परिहृतंतुच्छं

ब्राह्मणस्वेहृतेचोरैर्धर्मार्थेचविलोपिते ॥ रोरूयमाणेचमयिक्रियतांहस्तधारणा ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ रोरूयमाणस्याभ्याशेभृशंविप्रस्यपांडवः ॥ तानिवाक्यानिशुश्रावकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ ११ ॥ श्रुत्वैवचमहाबाहुर्माभैरित्याहतंद्विजम्॥आयुधानिचयत्रासन्पांडवानांमहात्मनाम् ॥ १२॥ कृष्णयासहतत्रास्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संप्रवेशायचाशक्तोगमनायचपांडवः ॥ १३ ॥ तस्यचार्तस्यतैर्वाक्यैश्चोद्यमानःपुनःपुनः॥ आक्रंदेतत्रकौंतेयश्चिंतयामासदुःखितः॥ ॥ १४ ॥ ह्रियमाणेधनेतस्मिन्ब्राह्मणस्यतपस्विनः॥ अश्रुप्रमार्जनंतस्यकर्तव्यमितिनिश्चयः॥१५॥ उपक्षेपणजोऽधर्मःसुमहान्स्यान्महीपतेः॥ यद्यस्यरुदतोद्वारिनकरोम्यद्यरक्षणम्॥ १६॥ अनास्तिक्यंचसर्वेषामस्माकमपिरक्षणे॥ प्रतितिष्ठेतलोकेस्मिन्नधर्मश्चैवनोभवेत्॥१७॥ अनादृत्यतुराजानंगतेमयिनसंशयः॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्मयिचैवानृतंभवेत् ॥ १८ ॥ अनुप्रवेशेराज्ञस्तुवनवासोभवेन्मम ॥ सर्वमन्यत्परिहृतंधर्षणात्तुमहीपतेः॥ १९ ॥ अधर्मोवैमहानस्तुवनेवामरणंमम॥ शरीरस्यविनाशेनधर्मएवविशिष्यते॥ २०॥ एवंविनिश्चित्यततःकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ अनुप्रविश्यराजानमापृच्छ्यचविशांपते ॥ २१ ॥ धनुरादाय संहृष्टोब्राह्मणंप्रत्यभाषत॥ ब्राह्मणागम्यतांशीघ्रंयावत्परधनैषिणः॥ २२ ॥ नदूरेतेगताःक्षुद्रास्तावद्गच्छावहेसह॥ यावन्निवर्तयाम्यद्यचौरहस्ताद्धनंतव ॥ २३ ॥ सोऽनुसृत्यमहाबाहुर्धन्वीवर्मीरथीध्वजी ॥ शरैर्विध्वस्यतांश्चौरानवजित्यचतद्धनम्॥ २४॥ ब्राह्मणंसमुपाकृत्ययशःप्राप्यचपांडवः॥ ततस्तद्गोधनंपार्थोदत्त्वा तस्मैद्विजातये ॥ २५ ॥ आजगामपुरंवीरःसव्यसाचीधनंजयः॥ सोऽभिवाद्यगुरून्सर्वान्सर्वैश्चाप्यभिनंदितः॥ २६ ॥ धर्मराजमुवाचेदंव्रतमादिशमेप्रभो ॥ समयःसमतिक्रांतोभवत्संदर्शनेमया॥ २७॥ वनवासंगमिष्यामिसमयोह्येषनःकृतः॥इत्युक्तोधर्मराजस्तुसहसावाक्यमप्रियम् ॥ २८ ॥ कथमित्यब्रवीद्वाचा शोकार्तःसज्जमानया॥ युधिष्ठिरोगुडाकेशंभ्राताभ्रातरमच्युतम् ॥ २९ ॥

धर्षणात्त्वधर्मोमहानिनिसंबंधः ॥ १९ ॥ वाशब्दइवार्थे येनाधर्मेणममवनेमरणमिवस्यात्सएवास्तुयतोस्माद्ब्रह्मस्वरक्षणजोधर्मःश्रेष्ठः ॥ २० ॥ आपृच्छ्यधनुश्चादाय ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ समुपाकृत्यप्रसाद्यस्वपुरमाजगामेतिद्वितीयेनान्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ समयोऽनुप्रवेष्टुर्द्वादशवार्षिकोवनवासनियमः ॥ २८ ॥ सज्जमानयास्खलंत्या ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ अनुजानामिब्राह्मणार्थत्वेनगुणत्वेनैवांगीकरोमि व्यलीकमप्रियं ॥ ३१ ॥ उपघातोऽनिष्टः विधिलोपकोधर्मघ्नः ॥ ३२ ॥ नचतेत्वया ॥ ३३ ॥३४॥३५॥ ॥इतिआ०नै०भा०भा०त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ ७॥ तंप्रयांतमिति ॥ १ ॥ भैक्षाःभिक्षाजीविनोयतयोब्रह्मचारिणश्चचौक्षाइतिपाठेचोक्षाःशुचयस्तएवचौक्षाः चोक्षोगीतेशुचौदक्षेतथातीक्ष्णमनोज्ञयोरि

उवाचदीनोराजाचधनंजयमिदंवचः॥ प्रमाणमस्मियदितेमत्तःशृणुवचोऽनघ॥ ३०॥ अनुप्रवेशेयद्वीरकृतवांस्त्वंममाप्रियम् ॥ सर्वंतदनुजानामिव्यलीकंनचमेहृदि॥ ३१॥ गुरोरनुप्रवेशोहिनोपघातोयवीयसः॥ यवीयसोऽनुप्रवेशोज्येष्ठस्यविधिलोपकः॥ ३२॥ निवर्तस्वमहाबाहोकुरुष्ववचनंमम॥ नहितेधर्मलोपोस्तिनचतेधर्षणाकृता॥ ३३॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥नव्याजेनचरेद्धर्ममितिमेभवतःश्रुतम्॥ नसत्याद्विचलिष्यामिसत्येनायुधमालभे॥ ३४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सोऽभ्यनुज्ञायराजानंवनचर्यायदीक्षितः॥ वनेद्वादशवर्षाणिवासायानुजगामह॥ ३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वणिअर्जुनतीर्थयात्रायांत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१३॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तंप्रयांतंमहाबाहुंकौरवाणांयशस्करम्॥ अनुजग्मुर्महात्मानोब्राह्मणावेदपारगाः॥ १ ॥ वेदवेदांगविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिंतकाः॥ भैक्षाश्चभगवद्भक्ताःसूताःपौराणिकाश्चये ॥ २ ॥ कथकाश्चापरेराजन्श्रमणाश्चवनौकसः ॥ दिव्याख्यानानियेचापिपठंतिमधुरंद्विजाः ॥ ३ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिःसहायैःपांडुनंदनः ॥ वृतःश्लक्ष्णकथैःप्रायान्मरुद्भिरिववासवः॥ ॥ ४॥ रमणीयानिचित्राणिवनानिचसरांसिच ॥ सरितःसागरांश्चैवदेशानपिचभारत॥५॥ पुण्यान्यपिचतीर्थानिददर्शभरतर्षभः॥ सगंगाद्वारमाश्रित्यनिवेशमकरोत्प्रभुः ॥ ६ ॥ तत्रतस्याद्भुतंकर्मशृणुत्वंजनमेजय॥ कृतवान्यद्विशुद्धात्मापांडूनांप्रवरोहिसः॥७॥ निविष्टेतत्रकौंतेयेब्राह्मणेषुचभारत॥ अग्निहोत्राणिविप्रास्तेप्रादुश्चक्रुरनेकशः॥ ८॥ तेषुप्रबोध्यमानेषुज्वलितेषुहुतेषुच॥ कृतपुष्पोपहारेषुतीरांतरगतेषुच॥ ९॥ कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैःसत्पथिस्थितैः॥ शुशुभेऽतीवतद्राजन्गंगाद्वारंमहात्मभिः॥ १०॥ तथापर्याकुलेतस्मिन्निवेशेपांडवर्षभः॥ अभिषेकायकौंतेयोगंगामवततारह ॥ ११ ॥ तत्राभिषेकंकृत्वासतर्पयित्वापितामहान्॥ उत्तितीर्षुर्जलाद्राजन्नग्निकार्यचिकीर्षया ॥ १२ ॥ अपकृष्टोमहाबाहुर्नागराजस्यकन्यया॥ अंतर्जलेमहाराजउलूप्याकामयानया॥ १३॥ ददर्शपांडवस्तत्रपावकंसुसमाहितः॥ कौरव्यस्याथनागस्यभवनेपरमार्चिते॥ १४॥

तिमेदिनी चोक्षाइत्येवमुख्यःपाठः ॥ २ ॥ श्रमणाऊर्ध्वरेतसोयतयोब्रह्मचारिणश्च ॥ ३ ॥ ४ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥९॥१०॥ ११॥ अग्निकार्यचिकीर्षयेतिपत्नीसांनिध्याभावेपिप्रवसताऔपासनहोमःकर्त्तव्यइतिदर्शितं ॥ १२ ॥ अपकृष्टोऽपनीतः कामयानयातंपतिमिच्छंत्या ॥ १३ ॥ १४ ॥

अशंकमानेनआपद्धर्मनिश्चयवताविस्मयरहितेन ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ समुद्रगांगंगां ॥ १९॥ अनंगग्लपितांकामेनपीडितां ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ जानाम्यहंपांडवेयेत्यादिनास्वस्या

तत्राग्निकार्यंकृतवान्कुंतीपुत्रोधनंजयः॥ अशंकमानेनहुतस्तेनातुष्यद्धुताशनः॥ १५ ॥ अग्निकार्यंसकृत्वातुनागराजसुतांतदा॥ प्रहसन्निवकौंतेयइदंवचन
मब्रवीत्॥ १६॥ किमिदंसाहसंभीरुकृतवत्यसिभाविनि॥ कश्चायंसुभगेदेशःकाचत्वंकस्यवात्मजा॥ १७॥ ॥उलूप्युवाच॥ ॥ऐरावतकुलेजातःकौरव्यो
नामपन्नगः॥ तस्यास्मिदुहिताराजन्नुलूपीनामपन्नगी ॥ १८ ॥ साऽहंत्वामभिषेकार्थमवतीर्णंसमुद्रगाम् ॥ दृष्ट्वैवपुरुषव्याघ्रकंदर्पेणाभिमूर्च्छिता॥ १९ ॥
तांमामनंगग्लपितांत्वत्कृतेकुरुनंदन ॥ अनन्यांनंदयस्वाद्यप्रदानेनात्मनोनघ ॥ २० ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ब्रह्मचर्यमिदंभद्रेममद्वादशवार्षिकम्॥ धर्मराजे
नचादिष्टंनाहमस्मिस्वयंवशः॥ २१ ॥ तवचापिप्रियंकर्तुमिच्छामिजलचारिणि ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंचमयाकिंचनकर्हिचित्॥ २२॥ कथंचनानृतंमेस्यात्तवचा
पिप्रियंभवेत्॥ नचपीड्येतमेधर्मस्तथाकुर्याभुजंगमे॥२३॥ ॥उलूप्युवाच॥ ॥जानाम्यहंपांडवेययथाचरसिमेदिनीम्॥ यथाचतेब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गु
रुः॥ २४॥ परस्परंवर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजांप्रति॥ योनोऽनुप्रविशेन्मोहात्सवैद्वादशवार्षिकम् ॥ २५ ॥ वनेचरेद्ब्रह्मचर्यमितिवःसमयःकृतः॥ तदिदंद्रौपदीहेतो
रन्योऽन्यस्यप्रवासनम् ॥ २६ ॥ कृतवांस्तत्रधर्मार्थमत्रधर्मोनदुष्यति ॥ परित्राणंचकर्तव्यमार्तानांपृथुलोचन॥ २७॥ कृत्वाममपरित्राणंतवधर्मोनलुप्यते॥
यदिवाप्यस्यधर्मस्यसूक्ष्मोऽपिस्याद्व्यतिक्रमः॥ २८॥ सचतेधर्मएवस्याद्दत्त्वाप्राणान्ममार्जुन॥ भक्तांचभजमांपार्थसतामेतन्मतंप्रभो ॥ २९॥ नकरिष्यसिचे
देवंमृतांमामुपधारय॥ प्राणदानान्महाबाहोचरधर्ममनुत्तमम्॥३०॥ शरणंचप्रपन्नास्मित्वामद्यपुरुषोत्तम॥ दीनाननाथान्कौंतेयपरिरक्षसिनित्यशः॥ ३१॥
साऽहंशरणमभ्येमिरोरवीमिचदुःखिता॥ याचेत्वांचाभिकामाहंतस्मात्कुरुममप्रियम्॥ सत्वमात्मप्रदानेनसकामांकर्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
एवमुक्तस्तुकौंतेयःपन्नगेश्वरकन्यया॥ कृतवांस्तत्तथासर्वंधर्ममुद्दिश्यकारणम् ॥ ३३॥ सनागभवनेरात्रिंतामुषित्वाप्रतापवान् ॥ उदितेऽभ्युत्थितःसूर्येकौरव्य
स्यनिवेशनात्॥ ३४॥ आगतस्तुपुनस्तत्रगंगाद्वारंतयासह॥ परित्यज्यगतासाध्वीउलूपीनिजमंदिरम्॥ ३५॥

तींद्रियंज्ञानंदर्शयंतीद्रौपदीनिमित्तमेवतवब्रह्मचर्यंनान्यत्रेत्याह अतएवाग्रेपिचित्रांगदासुभद्रयोःपाणिग्रहणंसंगच्छते ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥
परित्यज्यमुनिसमाजेतंविसृज्य॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथयित्वेति ॥ १ ॥ भृगुतुंगेतुंगनाथइतिप्रसिद्धे ॥२॥ निवेशानृगृहाणि

दत्त्वावरमजेयत्वंजलेसर्वत्रभारत॥साध्याजलचराःसर्वेंभविष्यंतिनसंशयः॥३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वणिउलूपीसंगेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२१४॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कथयित्वाचतत्सर्वंब्राह्मणेभ्यःसभारत॥प्रययौहिमवत्पार्श्वंततोवज्रधरात्मजः ॥ १ ॥ अगस्त्यवटमासाद्यवसिष्ठस्यचपर्वतम्॥भृगुतुंगेचकौंतेयःकृतवान्शौचमात्मनः ॥ २ ॥ प्रददौगोसहस्राणिसुबहूनिचभारत ॥ निवेशांश्चद्विजातिभ्यःसोऽददत्कुरुसत्तमः ॥ ३ ॥ हिरण्यबिंदोस्तीर्थेचस्नात्वापुरुषसत्तमः ॥ दृष्टवान्पांडवश्रेष्ठःपुण्यान्यायतनानिच ॥ ४ ॥ अवतीर्यनरश्रेष्ठोब्राह्मणैःसहभारत ॥ प्राचींदिशमभिप्रेप्सुर्जगामभरतर्षभः ॥ ५॥ आनुपूर्व्येणतीर्थानिदृष्टवान्कुरुसत्तमः ॥ नदींचोत्पलिनींरम्यामरण्यंनैमिषंप्रति ॥ ६ ॥ नंदामपरनंदांचकौशिकींचयशस्विनीम् ॥ महानदींगयांचैवगंगामपिचभारत ॥ ७॥ एवंतीर्थानिसर्वाणिपश्यमानस्तथाश्रमान्॥आत्मनःपावनंकुर्वन्ब्राह्मणेभ्योददौचगाः॥ ८ ॥ अंगवंगकलिंगेषुयानितीर्थानिकानिचित्॥ जगामतानिसर्वाणिपुण्यान्यायतनानिच ॥ ९ ॥ दृष्ट्वाचविधिवत्तानिधनंचापिददौततः॥ कलिंगराष्ट्रद्वारेषुब्राह्मणाःपांडवानुगाः ॥ अभ्यनुज्ञायकौंतेयमुपावर्तंतभारत ॥ १० ॥ सतुतैरभ्यनुज्ञातःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ सहायैरल्पकैःशूरःप्रययौयत्रसागरः ॥ ११ ॥ सकलिंगानतिक्रम्यदेशानायतनानिच॥ हर्म्याणिरमणीयानिप्रेक्षमाणोययौप्रभुः॥ १२ ॥ महेंद्रपर्वतंदृष्ट्वातापसैरुपशोभितम्॥ समुद्रतीरेणशनैर्मणिपूरंजगामह ॥ १३ ॥ तत्रसर्वाणितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ अभिगम्यमहाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम् ॥ १४ ॥ मणिपूरेश्वरंराजन्धर्मज्ञंचित्रवाहनम् ॥ तस्यचित्रांगदानामदुहिताचारुदर्शना ॥ १५॥ तांददर्शपुरेतस्मिन्विचरंतींयदृच्छया ॥ दृष्ट्वाचतांवरारोहांचकमेचैत्रवाहनीम् ॥ १६॥ अभिगम्यचराजानमवदत्स्वंप्रयोजनम्॥देहिमेखल्विमांराजन्क्षत्रियायमहात्मने॥१७॥तच्छ्रुत्वात्वब्रवीद्राजाकस्यपुत्रोऽसिनामकिम् ॥ उवाचतंपांडवोहंकुंतीपुत्रोधनंजयः॥१८॥ तमुवाचाथराजासस्सांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ राजाप्रभंजनोनामकुलेऽस्मिन्संबभूवह ॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ महानदींगयास्थामेवनदीं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ राष्ट्रद्वारेषुपर्वतसंधिमार्गेषु कलिंगस्थतीर्थानामनतिप्रशस्तत्वादुपावर्त्तंतपराद्वत्ताः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
चैत्रवाहनींचित्रवाहनस्यदुहितरं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ हेतुविधिनापुत्रहेतौपुत्रिकायामपिपुत्रशब्दप्रयोगविधानात् लांगलंजीवनमितिवत् तथाचलिंगं पुमांसएवमेपुत्राजायेरन्निति तेनपुत्र्यपिपुत्रसंज्ञिता ॥ २४ ॥ शुल्कंमौ
ल्यं अद्यापिपुत्रिकापुत्रस्यैवराज्यमितिदक्षिणकेरलेष्वाचारोदृश्यते ॥ २५ ॥ समाःवर्षाणि हिमाइतिपाठेपिहेमंतत्रयेणसएवार्थोलक्ष्यः पश्येमत्वाशतंहिमाइतिवेदेप्रयोगाच्च ॥२६॥२७॥ ॥इतिआ

अपुत्रःप्रसवेनार्थीतपस्तेपेसउत्तमम् ॥ उग्रेणतपसातेनदेवदेवःपिनाकधृक् ॥ २० ॥ ईश्वरस्तोषितःपार्थदेवदेवउमापतिः ॥ सतस्मैभगवान्प्रादादेकैकंप्रसवंकु
ले ॥ २१ ॥ एकैकःप्रसवस्तस्माद्भवत्यस्मिन्कुलेसदा ॥ तेषांकुमाराःसर्वेषांपूर्वेषांममजज्ञिरे ॥ २२ ॥ एकाचममकन्येयंकुलस्योत्पादनीभृशम् ॥ पुत्रोममायमिति
मेभावनापुरुषर्षभ ॥ २३ ॥ पुत्रिकाहेतुविधिनासंज्ञिताभरतर्षभ ॥ तस्मादेकःसुतोयोऽस्यांजायतेभारतत्वया ॥ २४ ॥ एतच्छुल्कंभवत्वस्याःकुलकृज्जायतामि
ह ॥ एतेनसमयेनेमांप्रतिगृह्णीष्वपांडव ॥ २५ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायतांकन्यांप्रतिगृह्यच ॥ उवासनगरेतस्मिंस्तिस्रःकुंतीसुतःसमाः ॥ २६ ॥ तस्यांसुतेसमुत्पन्ने
परिष्वज्यवरांगनाम् ॥ आमंत्र्यनृपतिंतंतुजगामपरिवर्तितुम् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासप० चित्रांगदासंगमेपंचदशाधिक
द्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसमुद्रेतीर्थानिदक्षिणेभरतर्षभः ॥ अभ्यगच्छत्सुपुण्यानिशोभि
तानितपस्विभिः ॥ १ ॥ वर्जयंतिस्मतीर्थानितत्रपंचस्मतापसाः ॥ अवकीर्णानियान्यासन्पुरस्तात्तुतपस्विभिः ॥ २ ॥ अगस्त्यतीर्थंसौभद्रंपौलोमंचसुपावनम् ॥
कारंधमंप्रसन्नंचहयमेधफलंचतत् ॥ ३ ॥ भारद्वाजस्यतीर्थंतुपापप्रशमनंमहत् ॥ एतानिपंचतीर्थानिददर्शकुरुसत्तमः ॥ ४ ॥ विविक्तान्युपलक्ष्याथतानितीर्था
निपांडवः ॥ दृष्ट्वाचवर्ज्यमानानिमुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ५ ॥ तपस्विनस्ततोपृच्छत्प्रांजलिःकुरुनंदनः ॥ तीर्थानीमानिवर्ज्यंतेकिमर्थंब्रह्मवादिभिः ॥ ६ ॥ ॥ ताप
साऊचुः ॥ ॥ ग्राहाःपंचवसंत्येषुहरंतिचतपोधनान् ॥ ततएतानिवर्ज्यंतेतीर्थानिकुरुनंदन ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेषांश्रुत्वामहाबाहुर्वार्यमाणस्त
पोधनैः ॥ जगामतानितीर्थानिद्रष्टुंपुरुषसत्तमः ॥ ८ ॥ ततःसौभद्रमासाद्यमहर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ॥ विगाह्यसहसाशूरःस्नानंचक्रेपरंतपः ॥ ९ ॥ अथतंपुरुषव्याघ्रमं
तर्जलचरोमहान् ॥ जग्राहचरणेग्राहःकुंतीपुत्रंधनंजयम् ॥ १० ॥ सतमादायकौंतेयोविस्फुरंतंजलेचरम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेनबलिनांवरः ॥ ११ ॥ उत्कृष्ट
एवग्राहस्तुसोऽर्जुनेनयशस्विना ॥ बभूवनारीकल्याणीसर्वाभरणभूषिता ॥ १२ ॥

दिपर्वणिनै० भारतभावदीपेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ पंचतीर्थान्यागस्त्यसौभद्रपौलोमकारंधमभारद्वाजीयानिपंचतीर्थानि ॥२॥ ३ ॥ ४ ॥
धर्मबुद्धिभिर्दुर्मरणजंदोषंतीर्थेनाप्यविनाश्यंपश्यद्भिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उत्कृष्टएवोद्धृतमात्रः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥२२॥२३॥ ॥इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

दीप्यमानाश्रियाराजन्दिव्यरूपामनोरमा ॥ तदद्भुतंमहद्दृष्ट्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १३ ॥ तांस्त्रियंपरमप्रीतइदंवचनमब्रवीत् ॥ कावैत्वमसिकल्याणिकुतोवा
ऽसिजलेचरी ॥ १४ ॥ किमर्थंचमहत्पापमिदंकृतवतीपुरा ॥ ॥वर्गोवाच॥ ॥अप्सराऽस्मिमहाबाहोदेवारण्यविहारिणी ॥ १५ ॥ इष्टाधनपतेर्नित्यंवर्गाना
ममहाबल ॥ ममसख्यश्चतस्रोन्याःसर्वाःकामगमाःशुभाः ॥१६॥ ताभिःसार्धंप्रयाताऽस्मिलोकपालनिवेशनम् ॥ ततःपश्यामहेसर्वाब्राह्मणंसंशितव्रतम् ॥१७॥
रूपवंतमधीयानमेकमेकांतचारिणम् ॥ तस्यैवतपसाराजंस्तद्वनंतेजसावृतम् ॥ १८ ॥ आदित्यइवतंदेशंकृत्स्नंसर्वंव्यकाशयत् ॥ तस्यदृष्ट्वातपस्तादृग्रूपंचाद्भुतमु
त्तमम् ॥ १९ ॥ अवतीर्णाःस्मतंदेशंतपोविघ्नचिकीर्षया ॥ अहंचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता ॥ २० ॥ यौगपद्येनतंविप्रमभ्यगच्छामभारत ॥ गायंत्योऽथह
संत्यश्चलोभयित्वाचतंद्विजम् ॥ २१ ॥ सचनास्मासुकृतवान्मनोवीरकथंचन ॥ नाकंपतमहातेजाःस्थितस्तपसिनिर्मले ॥ २२ ॥ सोशपत्कुपितोस्मासुब्राह्मणः
क्षत्रियर्षभ ॥ ग्राहभूताजलेयूयंचरिष्यथशतंसमाः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वणितीर्थग्राहविमोचनेषोडशाधिकद्विश
ततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वर्गोवाच॥ ॥ततोवयंप्रव्यथिताःसर्वाभारतसत्तम ॥ अयामशरणंविप्रंतंतपोधनमच्युतम् ॥ १ ॥ रूपेण
वयसाचैवकंदर्पेणचदर्पिताः ॥ अयुक्तंकृतवत्यःस्मक्षंतुमर्हसिनोद्विज ॥ २ ॥ एषएववधोऽस्माकंसुपर्याप्तस्तपोधन ॥ यद्वयंसंशितात्मानंप्रलोब्धुंत्वामिहाग
ताः ॥ ३ ॥ अवध्यास्तुस्त्रियःसृष्टामन्यंतेधर्मचारिणः ॥ तस्माद्धर्मेणवर्धत्वंनास्मान्हिंसितुमर्हसि ॥ ४ ॥ सर्वभूतेषुधर्मज्ञमैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥ सत्योभवतुकल्या
णएषवादोमनीषिणाम् ॥ ५ ॥ शरणंचप्रपन्नानांशिष्टाःकुर्वंतिपालनम् ॥ शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मतस्मात्त्वंक्षंतुमर्हसि ॥ ६ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःस
धर्मात्माब्राह्मणःशुभकर्मकृत् ॥ प्रसादंकृतवान्वीररविसोमसमप्रभः ॥७॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥शतंशतसहस्रंतुसर्वमक्षय्यवाचकम् ॥ परिमाणंशतंत्वेतन्नेद
मक्षय्यवाचकम् ॥ ८ ॥ यदाचवोग्राहभूतागृह्णंतीःपुरुषान्जले ॥ उत्कर्षतिजलात्तस्मात्स्थलंपुरुषसत्तमः ॥ ९ ॥

ततोवयमिति अयामगतवत्यः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रलोब्धुंप्रलोभयितुं ॥ ३ ॥ वर्धवर्धस्व ॥ ४ ॥ मैत्रःसर्वभूतसुहृत् एषवादोमैत्रोब्राह्मणइत्युद्घोषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शतसहस्रादयःशब्दाअनंतवाचकाः इह
तुशतशब्दःशतमेववक्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ यदाचेति उत्कर्षणमेवावधिर्नशतसंख्येतिभावः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

तदायूयंपुनःसर्वाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यथ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेहसतापिकदाचन ॥ १० ॥ तानिसर्वाणितीर्थानिततःप्रभृतिचैवह ॥ नारीतीर्थानिनाम्नेहख्यातिंयास्यं
तिसर्वशः॥ पुण्यानिचभविष्यंतिपावनानिमनीषिणाम्॥ ११ ॥ ॥ वर्गोवाच ॥ ॥ ततोभिवाद्यतंविप्रंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥ आचिंतयामोऽपसृत्यतस्माद्देशा
त्सुदुःखिताः॥ १२ ॥ क्वनुनामवयंसर्वाःकालेनाल्पेनतंनरम्॥ समागच्छेमयोनस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥ १३ ॥ तावयंचिंतयित्वैवमुहूर्तादिवभारत॥ दृष्टवत्योम
हाभागंदेवर्षिमुतनारदम्॥ १४ ॥ संप्रहृष्टाःस्मतंदृष्ट्वादेवर्षिममितद्युतिम्॥ अभिवाद्यचतंपार्थस्थिताःस्मव्रीडिताननाः॥ १५ ॥ सनोपृच्छद्दुःखमूलमुक्तवत्योव
यंचतम्॥ श्रुत्वातत्रयथावृत्तमिदंवचनमब्रवीत्॥ १६ ॥ दक्षिणेसागरानूपेपंचतीर्थानिसंतिवै॥ पुण्यानिरमणीयानितानिगच्छतमाचिरम्॥ १७ ॥ तत्राशुपुरु
षव्याघ्रःपांडवेयोधनंजयः॥ मोक्षयिष्यतिशुद्धात्माद्दुःखादस्मान्नसंशयः॥ १८ ॥ तस्यसर्वावयंवीरश्रुत्वावाक्यमितोगताः॥ तदिदंसत्यमेवाद्यमोक्षिताहंत्वया
ऽनघ ॥ १९ ॥ एतास्तुममताःसख्यश्चतस्रोऽन्याजलेश्रिताः॥ कुरुकर्मशुभंवीरएताःसर्वाविमोक्षय॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततस्ताःपांडवश्रेष्ठःसर्वा
एवविशांपते ॥ तस्माच्छापाददीनात्मामोक्षयामासवीर्यवान् ॥ २१ ॥ उत्थायचजलात्तस्मात्प्रतिलभ्यवपुःस्वकम् ॥ तास्तदाऽप्सरसोराजन्नदृश्यंतयथापुरा
॥ २२ ॥ तीर्थानिशोधयित्वातुतथानुज्ञायताःप्रभुः॥ चित्रांगदांपुनर्द्रष्टुंमणिपूरंपुनर्ययौ॥ २३ ॥ तस्यामजनयत्पुत्रंराजानंबभ्रुवाहनम्॥ तंदृष्ट्वापांडवोराजंश्चि
त्रवाहनमब्रवीत्॥ २४ ॥ चित्रांगदायाःशुल्कंत्वंगृहाणबभ्रुवाहनम्॥ अनेनचभविष्यामिऋणान्मुक्तोनराधिप॥ २५ ॥ चित्रांगदांपुनर्वाक्यमब्रवीत्पांडुनंदनः॥
इहैवभवभद्रंतेवर्धेथाबभ्रुवाहनम्॥ २६ ॥ इंद्रप्रस्थनिवासंमेत्वंतत्रागत्यरंस्यसि॥ कुंतींयुधिष्ठिरंभीमंभ्रातरौमेकनीयसौ ॥ २७ ॥ आगत्यतत्रपश्येथाअन्या
नपिचबांधवान् ॥ बांधवैःसहिताःसर्वैर्नंदसेत्वमनिंदिते ॥ २८ ॥ धर्मेस्थितःसत्यधृतिःकौंतेयोऽथयुधिष्ठिरः ॥ जित्वातुपृथिवींसर्वांराजसूयंकरिष्यति ॥ २९ ॥
तत्रागच्छंतिराजानःपृथिव्यांनृपसंज्ञिताः ॥ बहूनिरत्नान्यादायआगमिष्यतितेपिता ॥ ३० ॥ एकसार्थंप्रयातासिचित्रवाहनसेवया ॥ द्रक्ष्यामिराजसूयेत्वां
पुत्रंपालयमाशुचः॥ ३१ ॥ बभ्रुवाहननाम्नातुममप्राणोमहीचरः॥ तस्माद्भरस्वपुत्रंवैपुरुषंवंशवर्धनम्॥ ३२ ॥ चित्रवाहनदायादंधर्मात्पौरवनंदनम्॥ पांडवानां
प्रियंपुत्रंतस्मात्पालयसर्वदा॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सइति अपरांतेषुपश्चिमसमुद्रतीरेषु ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विप्रयोगेनसंतापंमाकृथास्त्वमनिंदिते ॥ चित्रांगदामेवमुक्त्वागोकर्णमभितोगमत् ॥ ३४ ॥ आद्यंपशुपतेःस्थानंदर्शनादेवमुक्तिदम् ॥ यत्रपापोपिमनुजःप्राप्नो
त्यभयदंपदम् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिअर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनतीर्थयात्रायांसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वै
शंपायनउवाच ॥ ॥ सोऽपरांतेषुतीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सर्वाण्येवानुपूर्व्येणजगामामितविक्रमः ॥ १ ॥ समुद्रेपश्चिमेयानितीर्थान्यायतनानिच ॥ ता
निसर्वाणिगत्वासप्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २ ॥ प्रभासदेशंसंप्राप्तंबीभत्सुमपराजितम् ॥ सुपुण्यंरमणीयंचशुश्रावमधुसूदनः ॥ ३ ॥ ततोऽभ्यगच्छत्कौंतेयंस
खायंतत्रमाधवः ॥ ददृशातेतदाऽन्योऽन्यंप्रभासेकृष्णपांडवौ ॥ ४ ॥ तावन्योऽन्यंसमाश्लिष्यपृष्ट्वाचकुशलंवने ॥ आस्तांप्रियसखायौतौनरनारायणावृषी ॥
॥ ५ ॥ ॥ ततोर्जुनंवासुदेवस्तांचर्यांपर्यपृच्छत ॥ किमर्थंपांडवैतानितीर्थान्यनुचरस्युत ॥ ६ ॥ ततोऽर्जुनोयथावृत्तंसर्वमाख्यातवांस्तदा ॥ श्रुत्वोवाचचवार्ष्णेयए
वमेतदितिप्रभुः ॥ ७ ॥ तौविहृत्ययथाकामंप्रभासेकृष्णपांडवौ ॥ महीधरंरैवतकंवासायैवाभिजग्मतुः ॥ ८ ॥ पूर्वमेवतुकृष्णस्यवचनात्तंमहीधरम् ॥ पुरुषामंड
यांचक्रुरुपजह्रुश्चभोजनम् ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्यार्जुनःसर्वमुपभुज्यचपांडवः ॥ सहैववासुदेवेनदृष्टवान्नटनर्तकान् ॥ १० ॥ अभ्यनुज्ञायतान्सर्वानर्चयित्वाचपांड
वः ॥ सत्कृतंशयनंदिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ॥ ११ ॥ ततस्तत्रमहाबाहुःशयानःशयनेशुभे ॥ तीर्थानांपल्वलानांचपर्वतानांचदर्शनम् ॥ आपगानांवनानांचक
थयामाससात्वते ॥ १२ ॥ एवंसकथयन्नेवनिद्रयाजनमेजय ॥ कौंतेयोपिहृतस्तस्मिन्शयनेस्वर्गसंनिभे ॥ १३ ॥ मधुरेणैवगीतेनवीणाशब्देनचैवह ॥ प्रबोध्य
मानोबुबुधेस्तुतिभिर्मंगलैस्तथा ॥ १४ ॥ सकृत्वाऽवश्यकार्याणिवार्ष्णेयेनाभिनंदितः ॥ रथेनकांचनांगेनद्वारकामभिजग्मिवान् ॥ १५ ॥ अलंकृताद्वारकातुबभू
वजनमेजय ॥ कुंतीपुत्रस्यपूजार्थमपिनिष्कुटकेष्वपि ॥ १६ ॥ दिदृक्षंतश्चकौंतेयंद्वारकावासिनोजनाः ॥ नरेंद्रमार्गमाजग्मुस्तूर्णंशतसहस्रशः ॥ १७ ॥ अवलो
केपुनारीणांसहस्राणिशतानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकानांचसमवायोमहानभूत् ॥ १८ ॥ सतथासत्कृतःसर्वैर्भोजवृष्ण्यंधकात्मजैः ॥ अभिवाद्याभिवाद्यांश्चसर्वै
श्चप्रतिनंदितः ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ कांचनांगेनस्वर्णमयध्वजादिमता ॥ १५ ॥ निष्कुटेषुगृहारामेष्वप्यलंकृताकिमुतराजमार्गादिषु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ गिरेर्महेपर्वतदैवत्येउत्सवे ॥ २ ॥

कुमारैःसर्वशोवीरःसत्कारेणाभिचोदितः ॥ समानवयसःसर्वानाश्लिष्यसपुनःपुनः ॥ २० ॥ कृष्णस्यभवनेरम्येरत्नभोज्यसमावृते ॥ उवाससहकृष्णेनबहुलास्तत्रशर्वरीः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीम० आदिपर्वण्यर्जुनवनवासपर्वण्यर्जुनद्वारकागमनेऽष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचार्जुनवनवासपर्व ॥ ॥ अथसुभद्राहरणपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकतिपयाहस्यतस्मिन्रैवतकेगिरौ ॥ वृष्ण्यंधकानामभवदुत्सवोनृपसत्तम ॥ १ ॥ तत्रदानंददुर्वीराब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः ॥ भोजवृष्ण्यंधकाश्चैवमहेतस्यगिरेस्तदा ॥ २ ॥ प्रासादैरत्नचित्रैश्चगिरेस्तस्यसमंततः ॥ सदेशःशोभितोराजन्कल्पवृक्षैश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ वादित्राणिचतत्रान्येवादकाःसमवादयन् ॥ ननृतुर्नर्तकाश्चैवजगुर्गेयानिगायनाः ॥ ४ ॥ अलंकृताःकुमाराश्चवृष्णीनांसुमहौजसाम् ॥ यानैर्हाटकचित्रैश्चचंचूर्यंतेस्मसर्वशः ॥ ५ ॥ पौराश्चपादचारेणयानैरुच्चावचैस्तथा ॥ सदाराःसानुयात्राश्चशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ ततोहलधरःक्षीबोरेवतीसहितःप्रभुः ॥ अनुगम्यमानोगंधर्वैरचरत्तत्रभारत ॥ ७ ॥ तथैवराजावृष्णीनामुग्रसेनःप्रतापवान् ॥ अनुगीयमानोगंधर्वैःस्त्रीसहस्रसहायवान् ॥ ८ ॥ रौक्मिणेयश्चसांबश्चक्षीबौसमरदुर्मदौ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरौविजह्रातेऽमराविव ॥ ९ ॥ अक्रूरःसारणश्चैवगदोबभ्रुर्विदूरथः ॥ निशठश्चारुदेष्णश्चपृथुर्विपृथुरेवच ॥ १० ॥ सत्यकःसात्यकिश्चैवभंगकारमहारवौ ॥ हार्दिक्यउद्धवश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ॥ ११ ॥ एतेपरिवृताःस्त्रीभिर्गंधर्वैश्चपृथक्पृथक् ॥ तमुत्सवंरैवतकेशोभयांचक्रिरेतदा ॥ १२ ॥ चित्रकौतूहलेतस्मिन्वर्तमानेमहाद्भुते ॥ वासुदेवश्चपार्थश्चसहितौपरिजग्मतुः ॥ १३ ॥ तत्रचंक्रममाणौतौवसुदेवसुतांशुभाम् ॥ अलंकृतांसखीमध्येभद्रांददृशतुस्तदा ॥ १४ ॥ दृष्ट्वैवतामर्जुनस्यकंदर्पःसमजायत ॥ तंतदैकाग्रमनसंकृष्णःपार्थमलक्षयत् ॥ १५ ॥ अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रःप्रहसन्निवभारत ॥ वनेचरस्यकिमिदंकामेनालोड्यतेमनः ॥ १६ ॥ ममैषाभगिनीपार्थसारणस्यसहोदरा ॥ सुभद्रानामभद्रंतेपितुर्मेदयितासुता ॥ यदितेवर्ततेबुद्धिर्वक्ष्यामिपितरंस्वयम् ॥ ॥ १७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ दुहितावसुदेवस्यवासुदेवस्यचस्वसा ॥ रूपेणचैषासंपन्नाकमिवैषानमोहयेत् ॥ १८ ॥ कृतमेवतुकल्याणंसर्वंममभवेद्ध्रुवम् यदिस्यान्ममवार्ष्णेयीमहिषीयंस्वसातव ॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ चंचुर्यंतेदेदीप्यंते ॥ ५ ॥ ६ ॥ क्षीबोमधुमत्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वक्ष्यामिपितरंस्वयमितिकृष्णेनदापयिष्यामीतिसूचितेपिप्राप्तौतुकउपायइतिपृच्छन्नर्जुनःप्रतिग्रहंनानुमन्यतइतिगम्यते॥२०॥स्वभावस्यानिमित्तत:स्त्रीचित्तशौर्यपांडित्याद्यनपेक्षत्वात्स्त्रियोह्यपरीक्षितेपि
पुंसिआपाततोरमणीयेसद्यःसकामाभवंतीतिभावः॥२१॥२२॥२३॥२४॥अनुजज्ञेअनुज्ञातवान्॥२५॥ ॥इतिआ०नै०भा०भा०ऊनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२१९॥ ॥ छ ॥ ॥ततइति तस्मिन्

प्राप्तौतुकउपायःस्यात्तंब्रवीहिजनार्दन ॥ आस्थास्यामितदासर्वंयदिशक्यंनरेणतत् ॥ २० ॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥स्वयंवरःक्षत्रियाणांविवाहःपुरुषर्ष
भ ॥ सचसंशयितःपार्थस्वभावस्यानिमित्ततः ॥ २१ ॥ प्रसह्यहरणंचापिक्षत्रियाणांप्रशस्यते ॥ विवाहहेतुःशूराणामितिधर्मविदोविदुः ॥ २२ ॥ सत्वमर्जु
नकल्याणींप्रसह्यभगिनींमम ॥ हरस्वयंवरेह्यस्याःकोवैवेदचिकीर्षितम् ॥ २३॥ ततोऽर्जुनश्चकृष्णश्चविनिश्चित्येतिकृत्यताम् ॥ शीघ्रगान्पुरुषानन्यान्प्रेषया
मासतुस्तदा ॥ २४ ॥ धर्मराजायतत्सर्वमिंद्रप्रस्थगतायवै ॥ श्रुत्वैवचमहाबाहुरनुजज्ञेसपांडवः ॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिसुभद्राहरण
पर्वणियुधिष्ठिरानुज्ञायामूनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसंवादितेतस्मिन्ननुज्ञातोधनं
जयः ॥ गतांरैवतकेकन्यांविदित्वाजनमेजय ॥ १ ॥ वासुदेवाभ्यनुज्ञातःकथयित्वेतिकृत्यताम् ॥ कृष्णस्यमतमादायप्रययौभरतर्षभः ॥ २ ॥ रथेनकांचनां
गेनकल्पितेनयथाविधि ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ॥ ३ ॥ सर्वशस्त्रोपपन्नेनजीमूतरवनादिना ॥ ज्वलिताग्निप्रकाशेनद्विषतांहर्षघातिना
॥ ४ ॥ संनद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥ मृगयाव्यपदेशेनप्रययौपुरुषर्षभः ॥ ५ ॥ सुभद्रात्वथशैलेंद्रमभ्यर्च्यैवहिरैवतम् ॥ दैवतानिचसर्वाणिब्रा
ह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ ६ ॥ प्रदक्षिणंगिरेःकृत्वाप्रययौद्वारकांप्रति ॥ तामभिद्रुत्यकौंतेयःप्रसह्यारोपयद्रथम् ॥ सुभद्रांचारुसर्वांगींकामबाणप्रपीडितः ॥
॥७॥ ततःसपुरुषव्याघ्रस्तामादायशुचिस्मिताम् ॥ रथेनकांचनांगेनप्रययौस्वपुरंप्रति ॥८॥ ह्रियमाणांतुतांदृष्ट्वासुभद्रांसैनिकाजनाः ॥ विक्रोशंतोऽद्रवन्सर्वे
द्वारकामभितःपुरीम् ॥९॥ तेसमासाद्यसहिताःसुधर्मामभितःसभाम्॥सभापालस्यतत्सर्वमाचख्युःपार्थविक्रमम् ॥१०॥ तेषांश्रुत्वासभापालोभेरींसान्नाहिकीं
ततः ॥ समाजघ्नेमहाघोषांजांबूनदपरिष्कृताम् ॥ ११॥ क्षुब्धास्तेनाथशब्देनभोजवृष्ण्यंधकास्तदा॥अन्नपानमपास्याथसमापेतुःसमंततः॥१२॥तत्रजांबूनदां
गानिस्पर्ध्यास्तरणवंतिच ॥ मणिविद्रुमचित्राणिज्वलिताग्निप्रभाणिच ॥ १३ ॥ भेजिरेपुरुषव्याघ्रावृष्ण्यंधकमहारथाः ॥सिंहासनानिशतशोधिष्ण्यानीवहुता
शनाः ॥१४॥

विवाहसंदेशो॥१॥इतिकृत्यतांअग्रेतनींइतिकर्त्तव्यतां॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥भेरींदुंदुभिं सान्नाहिकींसन्नद्धाःसर्वेभवतेतिसूचयंतीं॥११॥१२॥१३॥१४॥

सन्वयेसमुदाये ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ श्रुत्वापार्थस्यविक्रमंश्रुत्वा ग्राह्यगृहीत्वा रूपंउपदेशात्मकमालोकं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ भवेनऐश्वर्येण

तेषांसमुपविष्टानांदेवानामिवसंनये ॥ आचख्यौचेष्टितंजिष्णोःसभापालःसहानुगः ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वावृष्णिवीरास्तेमदसंरक्तलोचनाः ॥ अमृष्यमाणाःपा
र्थस्यसमुत्पेतुरहंकृताः ॥ १६ ॥ योजयध्वंरथानाशुप्रासानाहरतेतिच ॥ धनूंषिचमहार्हाणिकवचानिबृहंतिच ॥ १७ ॥ सूतानुच्चुक्रुशुःकेचिद्रथान्योजयतेति
च ॥ स्वयंचतुरगान्केचिद्युंजन्हेमभूषितान् ॥ १८ ॥ रथेष्वानीयमानेषुकवचेषुध्वजेषुच ॥ अभिक्रंदेनृवीराणांतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ १९ ॥ वनमालीततःक्षी
वःकैलासशिखरोपमः ॥ नीलवासामदोत्सिक्तइदंवचनमब्रवीत् ॥ २० ॥ किमिदंकुरुथाप्रज्ञास्तूष्णींभूतेजनार्दने ॥ अस्यभावमविज्ञायसंक्रुद्धामोघगर्जिताः
॥ २१ ॥ एषतावदभिप्रायमाख्यातुस्वंमहामतिः ॥ यदस्यरुचिरंकर्तुंतत्कुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २२ ॥ ततस्तेतद्वचःश्रुत्वाग्राह्यरूपंहलायुधात् ॥ तूष्णींभूतास्ततःसर्वे
साधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ २३ ॥ समंवचोनिशम्यैवबलदेवस्यधीमतः ॥ पुनरेवसभामध्येसर्वेतेसमुपाविशन् ॥ २४ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवंवचोरामःपरंतपः ॥
किमवागुपविष्टोऽसिप्रेक्षमाणोजनार्दन ॥ २५ ॥ सत्कृतस्त्वत्कृतेपार्थःसर्वैरस्माभिरच्युत ॥ नचसोऽर्हतितांपूजांदुर्बुद्धिःकुलपांसनः ॥ २६ ॥ कोहितत्रैवभुक्त्वा
न्नंभाजनंभेत्तुमर्हति ॥ मन्यमानःकुलेजातमात्मानंपुरुषःक्वचित् ॥ २७ ॥ इच्छन्नेवहिसंबंधंकृतंपूर्वंचमानयन् ॥ कोहिनामभवेनार्थीसाहसेनसमाचरेत् ॥ २८ ॥
सोऽवमन्यतथाऽस्माकमनादृत्यचकेशवम् ॥ प्रसह्यहृतवानद्यसुभद्रांमृत्युमात्मनः ॥ २९ ॥ कथंहिशिरसोमध्येकृतंतेनपदंमम ॥ मर्षयिष्यामिगोविंदपादस्प
र्शमिवोरगः ॥ ३० ॥ अद्यनिष्कौरवामेकःकरिष्यामिवसुंधराम् ॥ नहिमेमर्षणीयोऽयमर्जुनस्यव्यतिक्रमः ॥ ३१ ॥ तंतथागर्जमानंतुमेघदुंदुभिनिःस्वनम् ॥ अ
न्वपद्यंततेसर्वेभोजवृष्ण्यंधकास्तदा ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिप० सुभद्राहरणपर्वणिबलदेवक्रोधेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥छ॥
॥ समाप्तंचसुभद्राहरणपर्व ॥ ॥ अथहरणाहरणपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उक्तवंतोयथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवोवाक्यंधर्मा
र्थसंयुतम् ॥ १ ॥ नावमानंकुलस्यास्यगुडाकेशःप्रयुक्तवान् ॥ संमानोऽभ्यधिकस्तेनप्रयुक्तोयंनसंशयः ॥ २ ॥ अर्थलुब्धान्नवःपार्थोमन्यतेसात्वतान्सदा ॥ स्वयं
वरमनाधृष्यंमन्यतेचापिपांडवः ॥ ३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अन्वपद्यंतअनुमोदितवंतः ॥ ३२ ॥ इतिआ० नै० भा० विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ उक्तवंतइति ॥ १ ॥ २ ॥ अनाधृष्यंकन्यालाभानियमाद्दनादेयं ॥ ३ ॥

प्रदानंप्रतिग्रहोनीचंकर्मेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ बुभूषेतप्राप्तुमिच्छेत् ॥ ७ ॥ अद्यनिष्कौरवामित्युक्तंतत्राह नचेति अहंतुभक्त्यैवतेनजितोस्मिपरिशेषात्तुहरएवतत्प्रतियोद्धानान्यइतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥

प्रदानमपिकन्यायाःपशुवत्कोनुमन्यते ॥ विक्रयंचाप्यपत्यस्यकःकुर्यात्पुरुषोभुवि ॥ ४ ॥ एतान्दोषांस्तुकौंतेयोदृष्टवानितिमेमतिः ॥ अतःप्रसह्यहृतवान्कन्यांध
र्मेणपांडवः ॥ ५ ॥ उचितश्चैवसंबंधःसुभद्रांचयशस्विनीम् ॥ एषचापीदृशःपार्थःप्रसह्यहृतवानिति ॥ ६ ॥ भरतस्यान्वयेजातंशांतनोश्चयशस्विनः ॥ कुंतिभोजा
त्मजापुत्रंकोबुभूषेतनार्जुनम् ॥ ७ ॥ नचपश्यामियःपार्थंविजयेतरणेबलात् ॥ वर्जयित्वाविरूपाक्षंभगनेत्रहरंहरम् ॥ ८ ॥ अपिसर्वेषुलोकेषुसेंद्ररुद्रेषुमारिष ॥
सचनामरथस्तादृङ्मदीयास्तेचवाजिनः ॥ ९ ॥ योद्धापार्थश्चशीघ्रास्त्रःकोनुतेनसमोभवेत् ॥ तमभिद्रुत्यसांत्वेनपरमेणधनंजयम् ॥ १० ॥ न्यवर्तयतसंहृष्टा
ममैषापरमामतिः ॥ यदिनिर्जित्यवःपार्थोबलाद्गच्छेत्स्वकंपुरम् ॥ ११ ॥ प्रणश्येद्वोयशःसद्योनतुसांत्वेपराजयः ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यतथाचक्रुर्जनाधिप
॥ १२ ॥ निवृत्तश्चार्जुनस्तत्रविवाहंकृतवान्प्रभुः ॥ उषित्वातत्रकौंतेयःसंवत्सरपराःक्षपाः ॥ १३ ॥ विहृत्यचयथाकामंपूजितोवृष्णिनंदनैः ॥ पुष्करेतुततःशे
षंकालंवर्तितवान्प्रभुः ॥ १४ ॥ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेखांडवप्रस्थमागतः ॥ अभिगम्यचराजानंनियमेनसमाहितः ॥ १५ ॥ अभ्यर्च्यब्राह्मणान्पार्थोद्रौपदीमभिज
ग्मिवान् ॥ तंद्रौपदीप्रत्युवाचप्रणयात्कुरुनंदनम् ॥ १६ ॥ तत्रैवगच्छकौंतेययत्रसासात्वतात्मजा ॥ सुबद्धस्यापिभारस्यपूर्वबंधःश्लथायते ॥ १७ ॥ तथा
बहुविधंकृष्णांविलपंतींधनंजयः ॥ सांत्वयामासभूयश्चक्षमयामासचासकृत् ॥ १८ ॥ सुभद्रांत्वरमाणश्चरक्तकौशेयवासिनीम् ॥ पार्थःप्रस्थापयामास
कृत्वागोपालिकावपुः ॥ १९ ॥ साऽधिकंतेनरूपेणशोभमानायशस्विनी ॥ भवनंश्रेष्ठमासाद्यवीरपत्नीवरांगना ॥ २० ॥ ववंदेपृथुताम्राक्षीपृथांभद्रायश
स्विनी ॥ तांकुंतीचारुसर्वांगीमुपाजिघ्रतमूर्धनि ॥ २१ ॥ प्रीत्यापरमयायुक्ताआशीर्भिर्युंजतातुलाम् ॥ ततोऽभिगम्यत्वरितापूर्णेंदुसदृशानना ॥ २२ ॥ ववं
देद्रौपदींभद्राप्रेष्याऽहमितिचाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायतदाकृष्णास्वसारंमाधवस्यच ॥ २३ ॥ परिष्वज्यावदत्प्रीत्यानिःसपत्नोऽस्तुतेपतिः ॥ तथैवमुदिताभद्रातामु
वाचैवमस्त्विति ॥ २४ ॥ ततस्तेहृष्टमनसःपांडवेयामहारथाः ॥ कुंतीचपरमप्रीताबभूवजनमेजय ॥ २५ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संवत्सरपराःसंवत्सरादधिकः ॥ १३ ॥ शेषंद्वादशवर्षपूरणं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ श्लथायतेदृढतरेबंधांतरेसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ गोपालिकावपुःबल्लवीवेषं गोपालकृष्णसंबं
धात् पट्टमहिषीवेषेणद्रौपद्याःकोपोमाभूदिति ॥ १९ ॥ २० ॥ भद्रासुभद्रा ॥ २१ ॥ युंजतअयुंक्त ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ महामात्रैःश्रेष्ठैः ॥ २७ ॥ २८ ॥ दानपतिरित्यक्रूरस्यैवकर्मनाम ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हरणंप्रीतिदायं ॥ ३३ ॥ प्रतिग्रहार्थंसन्मानेनआनेतुं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

श्रुत्वातुपुंडरीकाक्षःसंप्राप्तंस्वंपुरोत्तमम् ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठमिंद्रप्रस्थगतंतदा ॥ २६ ॥ आजगामविशुद्धात्मासहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकमहामात्रैःसह
वीरैर्महारथैः ॥ २७ ॥ भ्रातृभिश्चकुमारैश्चयोधैश्चबहुभिर्वृतः ॥ सैन्येनमहताशौरिरभिगुप्तःपरंतपः ॥ २८ ॥ तत्रदानपतिर्धीमानाजगाममहायशाः ॥ अ
क्रूरोवृष्णिवीराणांसेनापतिररिंदमः ॥ २९ ॥ अनाधृष्टिर्महातेजाउद्धवश्चमहायशाः ॥ साक्षाद्बृहस्पतेःशिष्योमहाबुद्धिर्महामनाः ॥ ३० ॥ सत्यकःसात्यकि
श्चैवकृतवर्माचसात्वतः ॥ प्रद्युम्नश्चैवसांबश्चनिशठःशंकुरेवच ॥ ३१ ॥ चारुदेष्णश्चविक्रांतोझिल्लीविपृथुरेवच ॥ सारणश्चमहाबाहुर्गदश्चविदुषांवरः ॥
॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवोवृष्णिभोजांधकास्तथा ॥ आजग्मुःखांडवप्रस्थमादायहरणंबहु ॥ ३३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाश्रुत्वामाधवमागतम् ॥ प्रतिग्रहार्थं
कृष्णस्ययमौप्रास्थापयत्तदा ॥ ३४ ॥ ताभ्यांप्रतिगृहीतंतुवृष्णिचक्रंमहर्द्धिमत् ॥ विवेशखांडवप्रस्थंपताकाध्वजशोभितम् ॥ ३५ ॥ संमृष्टसिक्तपंथानंपुष्प
प्रकरशोभितम् ॥ चंदनस्यरसैःशीतैःपुण्यगंधैर्निषेवितम् ॥ ३६ ॥ दह्यतागुरुणाचैवदेशेदेशेसुगंधिना ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णंवणिग्भिरुपशोभितम् ॥ ३७ ॥ प्रति
पेदेमहाबाहुःसहरामेणकेशवः ॥ वृष्ण्यंधकैस्तथाभोजैःसमेतःपुरुषोत्तमः ॥ ३८ ॥ संपूज्यमानःपौरैश्चब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ विवेशभवनंराज्ञःपुरंदरगृहोप
मम् ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुरामेणसमागच्छद्यथाविधि ॥ मूर्ध्निकेशवमाघ्रायबाहुभ्यांपरिषस्वजे ॥ ४० ॥ तंप्रीयमाणोगोविंदोविनयेनाभिपूजयन् ॥ भीमंच
पुरुषव्याघ्रंविधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥ ४१ ॥ तांश्चवृष्ण्यंधकश्रेष्ठान्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रतिजग्राहसत्कारैर्यथाविधियथागतम् ॥ ४२ ॥ गुरुवत्पूजयामासकां
श्चित्कांश्चिद्वयस्यवत् ॥ कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णाकैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ४३ ॥ तेषांददौहृषीकेशोजन्यार्थेधनमुत्तमम् ॥ हरणंवैसुभद्रायाज्ञातिदेयंमहायशाः
॥ ४४ ॥ रथानांकांचनांगानांकिंकिणीजालमालिनाम् ॥ चतुर्युजामुपेतानांसूतैःकुशलशिक्षितैः ॥ ४५ ॥ सहस्रंप्रददौकृष्णोगवामयुतमेवच ॥ श्रीमान्माथु
रदेश्यानांदोग्ध्रीणांपुण्यवर्चसाम् ॥ ४६ ॥ वडवानांचशुद्धानांचंद्रांशुसमवर्चसाम् ॥ ददौजनार्दनःप्रीत्यासहस्रंहेमभूषितम् ॥ ४७ ॥ तथैवाश्वतरीणांचदांता
नांवातरंहसाम् ॥ शतान्यंजनकेशीनांश्वेतानांपंचपंचच ॥ ४८ ॥

प्रतिपेदेप्राप्तवान् खांडवप्रस्थमितिसंबंधः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ जन्यार्थेजनीवधूस्तामर्हंतोजन्याःवरपक्षीयास्तेषामर्थे ॥ ४४ ॥ चतुर्युजांवाहचतुष्कयुजां ॥ ४५ ॥ सहस्रंरथानां गवांदोग्ध्रीणां ॥ ४६ ॥ वडवानांअश्वानां ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

गौरीणामदृष्टरजसां ॥ ४९ ॥ सुवर्णशतंसुवर्णमणिशतंकंठेयासांतासां अरोमाणामनुद्भिन्नरोमावलीनां स्वलंकृतांसुतरामलंकृतानां ॥ ५० ॥ पृष्ठ्यानांपृष्ठवाहिनां बाह्लिकानांबाह्लिकदेशजानां
॥ ५१ ॥ कृताकृतस्य कृतमाकरजंधमनादिनासाधितं अकृतंजांबूनदंस्वतःसिद्धंतस्य ॥ ५२॥ प्रभिन्नानांमत्तानां त्रिधागंडगुह्यकर्णमूलैः॥५३॥५४॥५५॥सरत्नौघःपांडुसागरंप्रविवेशेतिसंबंधः ॥५६॥आ

स्नानपानोत्सवेचैवप्रयुक्तंवयसान्वितम्॥स्त्रीणांसहस्रंगौरीणांसुवेषाणांसुवर्चसाम्॥ ४९ ॥ सुवर्णशतकंठीनामरोमाणांस्वलंकृताम्॥परिचर्यासुदक्षाणांप्र
ददौपुष्करेक्षणः॥५० ॥ पृष्ठ्यानामपिचाश्वानांबाह्लिकानांजनार्दनः ॥ ददौशतसहस्राख्यंकन्याधनमनुत्तमम्॥५१ ॥ कृताकृतस्यमुख्यस्यकनकस्याग्निवर्च
सः॥मनुष्यभारान्दाशार्हौददौदशजनार्दनः॥ ५२ ॥गजानांतुप्रभिन्नानांत्रिधाप्रस्रवतांमदम्॥ गिरिकूटनिकाशानांसमरेष्वनिवर्तिनाम्॥ ५३ ॥ कॢप्तानांपटु
घंटानांचारूणांहेममालिनाम्॥हस्त्यारोहैरुपेतानांसहस्रंसाहसप्रियः॥ ५४ ॥रामःपाणिग्रहणिकंददौपार्थायलांगली ॥प्रीयमाणोहलधरःसंबंधंप्रतिमानयन्
॥ ५५॥समहाधनरत्नौघोवस्त्रकंबलफेनवान्॥ महागजमहाग्राहःपताकाशैवलाकुलः ॥ ५६ ॥ पांडुसागरमाविद्धःप्रविवेशमहाधनः॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विष
च्छोकावहोऽभवत्॥५७॥प्रतिजग्राहतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥पूजयामासतांश्चैववृष्ण्यंधकमहारथान्॥५८॥तेसमेतामहात्मानःकुरुवृष्ण्यंधकोत्तमाः॥
विजह्रुरमरावासेनराःसुकृतिनोयथा॥५९ ॥ तत्रतत्रमहानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ॥ यथायोगंयथाप्रीतिविजह्रुःकुरुवृष्णयः॥ ६० ॥एवमुत्तमवीर्यास्तेविहृत्य
दिवसान्बहून्॥ पूजिताःकुरुभिर्जग्मुःपुनर्द्वारवतींप्रति ॥६१॥ रामंपुरस्कृत्यययुर्वृष्ण्यंधकमहारथाः॥ रत्नान्यादायशुभ्राणिदत्तानिकुरुसत्तमैः॥६२॥वासुदे
वस्तुपार्थेनतत्रैवसहभारत ॥ उवासनगरेरम्येशक्रप्रस्थेमहात्मना ॥ ६३ ॥ व्यचरद्यमुनातीरेमृगयांसमहायशाः ॥ मृगान्विध्यन्वराहांश्चरेमेसार्धंकिरीटिना
॥ ६४॥ततःसुभद्रासौभद्रंकेशवस्यप्रियास्वसा॥जयंतमिवपौलोमीख्यातिमंतमजीजनत्॥६५॥ दीर्घबाहुंमहोरस्कंवृषभाक्षमरिंदमम्॥सुभद्रासुषुवेवीर
मभिमन्युंनरर्षभम्॥६६॥अभिश्चमन्युमांश्चैवततस्तमरिमर्दनम्॥अभिमन्युमितिप्राहुरार्जुनिंपुरुषर्षभम्॥६७॥ससात्वत्यामतिरथःसंबभूवधनंजयात्॥
मखेनिर्मथनेनेवशमीगर्भाद्धुताशनः॥६८॥

विद्धःसर्वतोविप्रकीर्णः महाधनोबहुमूल्यः॥५७॥५८॥५९॥तत्रेति तलस्तंत्रीनादः गायंतोवादयंतश्चविजह्रुरित्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥६५॥६६॥अभीर्निर्भयः अभिरितिह्रस्वत्वमार्षं
मन्युमान्क्रोधवानतिशूरइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ शमीगर्भाच्छमीगर्भेजातादश्वत्थात् निर्मथनेनाऽधरारण्यांसंघर्षणेन अत्राश्वत्थवदर्जुनस्तस्याद्धर्वाएषआत्मनोयत्पत्नीतिश्रुतेरधःस्थार्द्धदेहरूपत्वादधरारणी
वत्सुभद्राअग्निवदभिमन्युरितिसाम्यं ॥ ६८ ॥

१ अत्रपृषोदरादित्वकल्पनंयुक्तमितिभाति

निष्कान्सुवर्णमणिमालाः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ क्रियाःलालनपालनालंकरणादिकाः ॥७१ ॥ चतुष्पादमिति मंत्रमुक्तंपाणिमुक्तंमुक्तामुक्तंतथैवच अमुक्तंचधनुर्वेदेचतुष्पाच्छस्त्रमीरितं यस्यप्रयोगएवास्तिन
तूपसंहारस्तदाद्यं बाणादिद्वितीयं प्रयोगोपसंहाराभ्यांयुक्तंतृतीयं चतुर्थंमंत्रसाधितंध्वजादियद्दर्शनादेवशत्रवःपलायंते यद्वासूत्रशिक्षाप्रयोगरहस्यानीतिचत्वारोग्रंथपादाः दशविधंग्रंथार्थानुष्ठानंयथा
आदानमथसंधानंमोक्षणंविनिवर्त्तनं स्थानंमुष्टिःप्रयोगश्चप्रायश्चित्तानिमंडलं रहस्यंचेतिदशधाधनुर्वेदांगमिष्यते आदानंबाणस्यनिषंगात् संधानंमौर्व्यायोगः मोक्षणंलक्ष्येनिपातनं विनिवर्त्तनंहीनशक्तौ
लक्ष्येपातितस्यास्त्रस्यप्रत्यावर्त्तनं स्थानंमध्यमुपमध्यंवाधनुषोज्यायाश्चधारणेशरसंधानेच मुष्टिस्त्र्यंगुलिश्चतुरंगुलिर्वा प्रयोगस्तर्जनीमध्यमयोर्मध्यमांगुष्ठयोर्वामध्येनबाणसंयोजनं प्रायश्चित्तानिस्वतः

यस्मिन्जातेमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अयुतंगाद्विजातिभ्यःप्रादान्निष्कांश्चभारत ॥ ६९॥ दयितोवासुदेवस्यबाल्यात्प्रभृतिचाभवत् ॥ पितॄणामिवस
र्वेषांप्रजानामिवचंद्रमाः॥ ७० ॥ जन्मप्रभृतिकृष्णश्चचक्रेतस्यक्रियाःशुभाः ॥ सचापिववृधेबालःशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ ७१ ॥ चतुष्पादंदशविधंधनुर्वेदमरिं
दमः॥ अर्जुनाद्वेदवेदज्ञःसकलंदिव्यमानुषम्॥७२॥ विज्ञानेष्वपिचास्त्राणांसौष्ठवेचमहाबलः॥ क्रियास्वपिचसर्वासुविशेषानभ्यशिक्षयत्॥७३॥ आगमेचप्र
योगेचचक्रेतुल्यमिवात्मना ॥ तुतोषपुत्रंसौभद्रंप्रेक्षमाणोधनंजयः ॥ ७४ ॥ सर्वसंहननोपेतंसर्वलक्षणलक्षितम्॥ दुर्धर्षमृषभस्कंधंव्यात्ताननमिवोरगम्॥
॥ ७५॥ सिंहदर्पंमहेष्वासंमत्तमातंगविक्रमम्॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषंपूर्णचंद्रनिभाननम्॥ ७६॥ कृष्णस्यसदृशंशौर्येवीर्येरूपेतथाकृतौ ॥ ददर्शपुत्रंबीभत्सुर्मघ
वानिवतंयथा॥ ७७॥ पांचाल्यपितुपंचभ्यःपतिभ्यःशुभलक्षणा ॥ लेभेपंचसुतान्वीरान्श्रेष्ठान्पंचाचलानिव॥ ७८॥ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यंसुतसोमंवृकोदरा
त्॥ अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणंशतानीकंचनाकुलिम्॥ ७९॥ सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पंचमहारथान्॥ पांचालीसुषुवेवीरानादित्यानदितिर्यथा॥ ८०॥ शास्त्रतःप्रति
विंध्यंतमूचुर्विप्रायुधिष्ठिरम्॥ परप्रहरणज्ञानेप्रतिविंध्योभवत्वयम्॥ ८१॥

परतोवाप्राप्तस्यप्राप्स्यमानस्यवाज्याघातशरघातादेरभिघातार्थास्तलत्राणप्रत्यस्त्रादिविधयः मंडलानिचक्रवद्भ्रमतारथेनभ्राम्यमाणस्यलक्ष्यस्यवेधः रहस्यंशब्दादिवेधोयुगपदनेकेषुलक्ष्येषुशरपातइत्या
दि दिव्यंब्रह्मास्त्रादि मानुषंखड्गादि ॥७२ ॥ अस्त्राणामकालेप्रयोगाणांविज्ञानेविशिष्टेज्ञाने सौष्ठवेअन्येषांप्रयोगपटुत्वे क्रियासुशारीरीषुउत्सर्पणप्रसर्पणादिषु विशेषान्आधिक्यानि अभितःसाकल्येना
शिक्षयदर्जुनःपुत्रं ॥ ७३ ॥ आगमेशास्त्रे प्रयोगेऽनुष्ठाने ॥ ७४ ॥ सर्वसंहननोपेतंसर्वैःसंहननैःपराभिभावकैर्गुणैरुपेतं ॥ ७५ ॥ ७६॥ कृष्णस्येति नराणांमातुलक्रमइतिन्यायेनरेतःसेक्तुर्नित्यंकृष्णध्यायि
त्वेनवाकृष्णस्यसदृशं तमर्जुनंयथामघवान् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ परप्रहरणज्ञानेशत्रुकृतप्रहारवेदनायांविंध्यइवनिर्विज्ञानइतिप्रतिविंध्यः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ८१ ॥

॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥ ॥इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इंद्रप्रस्थेवसंतस्तइति ॥ १ ॥ पुण्यानि
लक्षणानिऊर्ध्वरेखादीनिगांभीर्यादीनिचकर्माणिआरंभकाणिक्रियमाणानिचयस्यतं ॥ २ ॥ समंपरस्परापीडया ॥ ३ ॥ तेषामिति यथात्रयाणाममात्यानांचतुर्थोराजाआराध्यत्वेनभाति यथावाधर्मा

सुतेसोमसहस्रेतुसोमार्कसमतेजसम् ॥ सुतसोमंमहेष्वासंसुषुवेभीमसेनतः ॥ ८२ ॥ श्रुतंकर्ममहत्कृत्वानिवृत्तेनकिरीटिना ॥ जातःपुत्रस्तथेत्येवंश्रुतकर्माततो
ऽभवत् ॥ ८३ ॥ शतानीकस्यराजर्षेःकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ चक्रेपुत्रंसनामानंनकुलःकीर्त्तिवर्धनम् ॥ ८४ ॥ ततस्त्वजीजनत्कृष्णानक्षत्रेवह्निदैवते ॥ सहदेवात्सु
तंतस्माच्छ्रुतसेनेतियंविदुः ॥८५॥ एकवर्षांतरास्त्वेतेद्रौपदेयायशस्विनः ॥ अन्वजायंतराजेंद्रपरस्परहितैषिणः ॥८६॥ जातकर्माण्यानुपूर्व्याच्चूडोपनयनानिच॥
चकारविधिवद्धौम्यस्तेषांभरतसत्तम ॥ ८७ ॥ कृत्वाचवेदाध्ययनंततःसुचरितव्रताः ॥ जगृहुःसर्वमिष्वस्त्रमर्जुनाद्दिव्यमानुषम् ॥ ८८ ॥ दिव्यगर्भोपमैःपुत्रैर्व्यूढो
रस्कैर्महारथैः ॥ अन्विताराजशार्दूलपांडवामुदमाप्नुवन् ॥ ८९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिहरणाहरणपर्वणिएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २२१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ समाप्तंचहरणाहरणपर्व ॥ ॥ अथखांडवदाहपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥इंद्रप्रस्थेवसंतस्तेजघ्नुरन्यान्नराधिपान्॥
शासनाद्धृतराष्ट्रस्यराज्ञःशांतनवस्यच ॥ १ ॥ आश्रित्यधर्मराजानंसर्वलोकोऽवसत्सुखम् ॥ पुण्यलक्षणकर्माणंस्वदेहमिवदेहिनः ॥ २ ॥ ससमंधर्मकामार्थान्सि
षेवेभरतर्षभ ॥ त्रीनिवात्मसमान्बंधून्नीतिमानिवमानयन् ॥ ३ ॥ तेषांसमविभक्तानांक्षितौदेहवतामिव ॥ बभौधर्मार्थकामानांचतुर्थइवपार्थिवः ॥ ४ ॥ अ
ध्येतारंपरंवेदान्प्रयोक्तारंमहाध्वरे ॥ रक्षितारंशुभाँल्लोकान्लेभिरेतंजनाधिपम् ॥५ ॥ अधिष्ठानवतीलक्ष्मीःपरायणवतीमतिः ॥ वर्धमानोऽखिलोधर्मस्तेनासीत्पृ
थिवीक्षिताम् ॥ ६ ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाचतुर्भिरधिकंबभौ ॥ प्रयुज्यमानैर्विततोवेदैरिवमहाध्वरः ॥ ७ ॥ तंतुधौम्यादयोविप्राःपरिवार्योपतस्थिरे ॥ बृहस्पति
समामुख्याःप्रजापतिमिवामराः ॥८ ॥ धर्मराजेत्यतिप्रीत्यापूर्णचंद्रइवामले ॥ प्रजानांरेमिरेतुल्यंनेत्राणिहृदयानिच ॥ ९ ॥ नतुकेवलदैवेनप्रजाभावेनरेमिरे ॥
यद्बभूवमनःकांतंकर्मणासचकारतत् ॥ १० ॥

र्थकामानांत्रयाणांचतुर्थोमोक्षस्वरूपआत्माआराध्यत्वेनभातितथैनंधर्मादयःस्वयमुपतिष्ठंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ परमध्येतारंपरस्यब्रह्मणोधिगंतारं वेदान्वेदानां ब्रह्मकर्मनीतिनिष्ठमितिविशेषणत्रयार्थः ॥ ५ ॥
अधिष्ठानेति चलापिलक्ष्मीर्दृढास्पदाऽभूत् परायणंपराकाष्ठातद्वतीतांप्राप्तेत्यर्थः ॥ ६ ॥ महान्अथर्ववेदोक्ततत्तत्कर्मांगोपासनायुक्तः ऋग्यजुःसामसाध्योज्योतिष्टोमादिः ॥ ७ ॥८ ॥ तुल्यंयुगपत् तुल्य
मित्यत्रयुल्येतिपाठेयुल्यानेत्राणिप्रीत्याहृदयानिचरेमिरेइत्यन्वयः ॥ ९ ॥ दैवेनदेवोराजातत्कर्मणापालनेननकेवलंरेमिरे अपितुभावेनभक्त्या तत्रहेतुः यदिति मनःकांतंमनोरमंप्रजानां ॥ १० ॥

कर्मणाप्रियकरत्वमुक्त्वावाङ्मनसाभ्यामपितदाहद्वाभ्यां नहीति असभ्यंदुःखदं अहितमितिपाठेपिसएवार्थः अप्रियंप्रीत्यनुत्पादकं भाषितंवचनं जज्ञेप्रादुर्बभूव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उष्णानिनिदाघदि

नह्ययुक्तंनचासत्यंनासभ्यंनचवाऽप्रियम् ॥ भाषितंचारुभाषस्यजज्ञेपार्थस्यधीमतः ॥ ११ ॥ सहिसर्वस्यलोकस्यहितमात्मनएवच ॥ चिकीर्षन्सुमहातेजारेमेभ
रतसत्तम ॥ १२ ॥ तथातुमुदिताःसर्वेपांडवाविगतज्वराः ॥ अवसन्पृथिवीपालांस्तापयंतःस्वतेजसा ॥ १३ ॥ ततःकतिपयाहस्यबीभत्सुःकृष्णमब्रवीत् ॥ उष्णा
निकृष्णवर्ततेगच्छावोयमुनांप्रति ॥ १४ ॥ सुहृज्जनवृतौतत्रविहृत्यमधुसूदन ॥ सायाह्नेपुनरेष्यावोरोचतांतेजनार्दन ॥ १५ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ कुंतीमा
तर्ममाप्येतद्रोचतेयद्वयंजले ॥ सुहृज्जनवृताःपार्थविहरेमयथासुखम् ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ आमंत्र्यतौधर्मराजमनुज्ञाप्यचभारत ॥ जग्मतुःपा
र्थगोविंदौसुहृज्जनवृतौततः ॥ १७ ॥ विहारदेशंसंप्राप्यनानाद्रुममनुत्तमम् ॥ गृहैरुच्चावचैर्युक्तंपुरंदरपुरोपमम् ॥ १८ ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैश्चपेयैश्चरसवद्भिर्महाधनैः ॥
माल्यैश्चविविधैर्गंधैर्युक्तंवार्ष्णेयपार्थयोः ॥ १९ ॥ विवेशांतःपुरंतूर्णंरत्नैरुच्चावचैःशुभैः ॥ यथोपजोषंसर्वश्चजनश्चिक्रीडभारत ॥ २० ॥ स्त्रियश्चविपुलश्रोण्यश्चा
रुपीनपयोधराः ॥ मदस्खलितगामिन्यश्चिक्रीडुर्वामलोचनाः ॥ २१ ॥ वनेकाश्चिज्जलेकाश्चित्काश्चिद्वेश्मसुचांगनाः ॥ यथादेशंयथाप्रीतिचिक्रीडुःपार्थकृष्ण
योः ॥ २२ ॥ द्रौपदीचसुभद्राचवासांस्याभरणानिच ॥ प्रायच्छतांमहाराजस्त्रीणांतेस्ममदोत्कटे ॥ २३ ॥ काश्चित्प्रहृष्टाननृतुश्चुक्रुशुश्चतथापराः ॥ जहसुश्चप
रानार्यःपपुश्चान्यावरासवम् ॥ २४ ॥ रुरुधुश्चापरास्तत्रप्रजघ्नुश्चपरस्परम् ॥ मंत्रयामासुरन्याश्चरहस्यानिपरस्परम् ॥ २५ ॥ वेणुवीणामृदंगानांमनोज्ञानांचस
र्वशः ॥ शब्देनपूर्यतेहर्म्यंतद्वनंसुमहर्द्धिमत् ॥ २६ ॥ तस्मिंस्तदावर्तमानेकुरुदाशार्हनंदनौ ॥ समीपंजग्मतुःकंचिदुद्देशंसुमनोहरम् ॥ २७ ॥ तत्रगत्वामहात्मानौकृ
ष्णौपरपुरंजयौ ॥ महार्हासनयोराजंस्ततस्तौसंनिषीदतुः ॥ २८ ॥ तत्रपूर्वव्यतीतानिविक्रांतानीतराणिच ॥ बहूनिकथयित्वातौरेमातेपार्थमाधवौ ॥ २९ ॥ तत्रोप
विष्टौमुदितौनाकपृष्ठेऽश्विनाविव ॥ अभ्यागच्छत्तदाविप्रोवासुदेवधनंजयौ ॥ ३० ॥ बृहच्छालप्रतीकाशःप्रतप्तकनकप्रभः ॥ हरिपिंगोज्ज्वलश्मश्रुःप्रमाणाया
मतःसमः ॥ ३१ ॥ तरुणादित्यसंकाशश्चीरवासाजटाधरः ॥ पद्मपत्राननःपिंगस्तेजसाप्रज्वलन्निव ॥ ३२ ॥

नानि ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुंतीमातायस्येतिहेकुंतीमातर्हेऽर्जुन ॥ १६ ॥ १७ ॥ गृहैःमध्येयमुनंनिर्मितैःक्रीडावाप्यादियुक्तैः ॥ १८ ॥ भक्ष्याद्यैर्युक्तंविहारस्थानंविवेशांतःपुरंकर्तृ रत्नैर्युक्तं ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ उद्देशंप्रदेशं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ हरिपिंगःनीलपीताखिलांगः ज्वलश्मश्रुःज्वालावत्पीतश्मश्रुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

उपसृष्टंसमीपागतमुपलक्ष्य उत्पत्यआसनात् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सोऽब्रवीदिति ॥ १ ॥ वां

उपसृष्टंतुतंकृष्णोभ्राजमानंद्विजोत्तमम् ॥ अर्जुनोवासुदेवश्चतूर्णमुत्पत्यतस्थतुः ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिब्राह्मणरूप्यनला
गमनेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सोऽब्रवीदर्जुनंचैववासुदेवंचसात्वतम् ॥ लोकप्रवीरौ
तिष्ठंतौखांडवस्यसमीपतः ॥ १ ॥ ब्राह्मणोबहुभोक्तास्मिभुंजेऽपरिमितंसदा ॥ भिक्षेवार्ष्णेयपार्थौवामेकांतृप्तिंप्रयच्छतम् ॥ २ ॥ एवमुक्तौतमब्रूतांततस्तौकृष्ण
पांडवौ ॥ केनान्नेनभवांस्तृप्येत्तस्यान्नस्ययतावहे ॥ ३ ॥ एवमुक्तःसभगवानब्रवीत्तावुभौततः ॥ भाषमाणौतदावीरौकिमन्नंक्रियतामिति ॥ ४ ॥ ॥ ब्राह्मण
उवाच ॥ ॥ नाहमन्नंबुभुक्षेवैपावकंमांनिबोधतम् ॥ यदन्नमनुरूपंमेतद्युवांसंप्रयच्छतम् ॥ ५ ॥ इदमिंद्रःसदादावंखांडवंपरिरक्षति ॥ नचशक्नोम्यहंदग्धुंरक्ष्यमा
णंमहात्मना ॥ ६ ॥ वसत्यत्रसखातस्यतक्षकःपन्नगःसदा ॥ सगणस्तत्कृतेदावंपरिरक्षतिवज्रभृत् ॥ ७ ॥ तत्रभूतान्यनेकानिरक्षतेऽस्यप्रसंगतः ॥ तंदिधक्षुर्नश
क्नोमिदग्धुंशक्रस्यतेजसा ॥ ८ ॥ समांप्रज्वलितंदृष्ट्वामेघांभोभिःप्रवर्षति ॥ ततोदग्धुंनशक्नोमिदिधक्षुर्दावमीप्सितम् ॥ ९ ॥ सयुवाभ्यांसहायाभ्यामस्त्रविद्भ्यांस
मागतः ॥ दहेयंखांडवंदावमेतदन्नंवृतंमया ॥ १० ॥ युवांह्युदकधारास्ताभूतानिचसमंततः ॥ उत्तमास्त्रविदौसम्यक्सर्वतोवारयिष्यथः ॥ ११ ॥ ॥ जनमेजय
उवाच ॥ ॥ किमर्थंभगवानग्निःखांडवंदग्धुमिच्छति ॥ रक्ष्यमाणंमहेंद्रेणनानासत्त्वसमायुतम् ॥ १२ ॥ नह्येतत्कारणंब्रह्मन्नल्पंसंप्रतिभातिमे ॥ यद्ददाहसुसंक्रु
द्धःखांडवंहव्यवाहनः ॥ १३ ॥ एतद्विस्तरशोब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ खांडवस्यपुरादाहोयथासमभवन्मुने ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शृणुमेब्रुव
तोराजन्सर्वमेतद्यथातथम् ॥ यन्निमित्तंददाहाग्निःखांडवंपृथिवीपते ॥ १५ ॥ हंततेकथयिष्यामिपौराणीमृषिसंस्तुताम् ॥ कथामिमांनरश्रेष्ठखांडवस्यविनाशि
नीम् ॥ १६ ॥ पौराणःश्रूयतेराजन्राजाहरिहयोपमः ॥ श्वेतकिर्नामविख्यातोबलविक्रमसंयुतः ॥ १७ ॥ यज्वादानपतिर्धीमान्यथानान्योऽस्तिकश्चन ॥ ईजेचसम
हायज्ञैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ १८ ॥ तस्यनान्याऽभवद्बुद्धिर्दिवसेदिवसेनृप ॥ सत्रेक्रियासमारंभेदानेषुविविधेषुच ॥ १९ ॥

भिक्षेयुवांदातुंसमर्थौप्रार्थये ॥ २ ॥ तस्यान्नस्यदाने ॥ ३ ॥ क्रियतामितिभाषमाणौतौप्रत्यब्रवीदित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भूतानिबहिर्निर्गंतुकामानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ महायज्ञैःपंचभिर्देवयज्ञादिभिःस्मार्तैः क्रतुभिःश्रौतैर्ज्योतिष्टोमादिभिः महासत्रैरितिपाठेसत्रमन्नदानंलोकप्रसिद्धेः ॥ १८ ॥ सत्रेयज्ञे ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बुद्धिमोहंबुद्धिवैकल्यं त्वरासंभावितस्त्वरावशोऽस्मदीयश्रमाज्ञानादित्यर्थः ॥ ३५ ॥

ऋत्विग्भिःसहितोधीमानेवमीजेसभूमिपः॥ ततस्तुऋत्विजश्चास्यधूमव्याकुललोचनाः ॥ २० ॥ कालेनमहताखिन्नास्तत्यजुस्तेनराधिपम् ॥ ततःप्रचोदयामा
सऋत्विजस्तान्महीपतिः॥ २१॥ चक्षुर्विकलतांप्राप्तानप्रपेदुश्चतेक्रतुम्॥ ततस्तेषामनुमतेतद्विप्रैस्तुनराधिपः॥ २२ ॥सत्रंसमापयामासऋत्विग्भिरपरैःसह ॥
तस्यैवंवर्तमानस्यकदाचित्कालपर्यये ॥ २३ ॥ सत्रमाहर्त्तुकामस्यसंवत्सरशतंकिल॥ ऋत्विजोनाभ्यपद्यंतसमाहर्त्तुंमहात्मनः॥ २४॥ सचराजाऽकरोद्यत्नंम
हांतंससुहृज्जनः॥प्रणिपातेनसांत्वेनदानेनचमहायशाः ॥ २५ ॥ ऋत्विजोऽनुनयामासभूयोभूयस्त्वतंद्रितः॥ तेचास्यतमभिप्रायंनचक्रुरमितौजसः ॥ २६ ॥
सचाश्रमस्थान्राजर्षिस्तानुवाचरुषाऽन्वितः ॥ यद्यहंपतितोविप्राःशुश्रूषायांनचास्थितः ॥ २७ ॥ आशुत्याज्योऽस्मियुष्माभिर्ब्राह्मणैश्चजुगुप्सितः ॥ तन्नार्हथ
क्रतुश्रद्धांव्याघातयितुमद्यताम्॥ २८॥ अस्थानेवापरित्यागंकर्त्तुंमेद्विजसत्तमाः॥ प्रपन्नएववोविप्राःप्रसादंकर्तुमर्हथ॥ २९ ॥ सांत्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतः
कार्यवत्तया ॥ प्रसादयित्वावक्ष्यामियन्नःकार्यंद्विजोत्तमाः ॥ ३० ॥ अथवाहंपरित्यक्तोभवद्भिर्द्वेषकारणात् ॥ ऋत्विजोऽन्यान्गमिष्यामियाजनार्थंद्विजोत्त
माः॥ ३१ ॥ एतावदुक्त्वावचनंविररामसपार्थिवः॥ यदानशेकूराजानंयाजनार्थंपरंतप ॥३२॥ ततस्तेयाजकाःक्रुद्धास्तमूचुर्नृपसत्तमम्॥ तवकर्माण्यजस्रंवैव
र्तंतेपार्थिवोत्तम॥ ३३ ॥ ततोवयंपरिश्रांताःसततंकर्मवाहिनः॥ श्रमादस्मात्परिश्रांतान्सत्वंनस्त्यक्तुमर्हसि॥ ३४ ॥बुद्धिमोहंसमास्थायत्वरासंभावितोऽनघ॥
गच्छरुद्रसकाशंत्वंसहित्वांयाजयिष्यति॥ ३५॥ साधिक्षेपंवचःश्रुत्वासंक्रुद्धःश्वेतकिर्नृपः॥ कैलासंपर्वतंगत्वातपउग्रंसमास्थितः ॥ ३६ ॥ आराधयन्महादेवं
नियतःसंशितव्रतः॥ उपवासपरोराजन्दीर्घकालमतिष्ठत ॥ ३७ ॥ कदाचिद्द्वादशेकालेकदाचिदपिषोडशे ॥ आहारमकरोद्राजामूलानिचफलानिच॥ ३८ ॥
ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन्स्थाणुरिवाचलः ॥ षण्मासानभवद्राजाश्वेतकिःसुसमाहितः ॥ ३९ ॥ तंतथानृपशार्दूलंतप्यमानंमहत्तपः ॥ शंकरःपरमप्रीत्या
दर्शयामासभारत॥ ४० ॥ उवाचचैनंभगवान्स्निग्धगंभीरयागिरा॥ प्रीतोऽस्मिनरशार्दूलतपसातेपरंतप ॥ ४१ ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेयंत्वमिच्छसिपार्थिव॥ एत
च्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रस्यामिततेजसः॥ ४२ ॥ प्रणिपत्यमहात्मानंराजर्षिःप्रत्यभाषत॥ यदिमेभगवान्प्रीतःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४३ ॥ स्वयंमांदेवदेवेशयाजयस्व
सुरेश्वर॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञातेनप्रभाषितम्॥ ४४॥

॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४॥

याजनंप्रतियाजनमुद्दिश्यत्वयाचसुमहत्तपस्तप्तं एतद्याजनमस्माकंविषयेनवर्ततेइतिसंबंधः वयंतुनयाजनेधिकारिणइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ सततंत्वाज्यधाराभिः अच्छिन्नयाआज्यधारया बहुत्वमवयवाभि

उवाचभगवान्प्रीतःस्मितपूर्वमिदंवचः ॥ नास्माकमेतद्विषयेवर्ततेयाजनंप्रति ॥ ४५॥ त्वयाचसुमहत्तप्तंतपोराजन्वरार्थिना ॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वांसमयेन
परंतप ॥ ॥ रुद्रउवाच ॥ ॥ समाद्वादशराजेंद्रब्रह्मचारीसमाहितः ॥ सततंत्वाज्यधाराभिर्यदितर्पयसेऽनलम् ॥ ४७॥ कामंप्रार्थयसेयंत्वंमत्तःप्राप्स्यसि
तंनृप ॥ एवमुक्तश्चरुद्रेणश्वेतकिर्मनुजाधिपः ॥ ४८ ॥ तथाचकारतत्सर्वंयथोक्तंशूलपाणिना ॥ पूर्णेतुद्वादशेवर्षेपुनरायान्महेश्वरः ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वैवचसराजानं
शंकरोलोकभावनः ॥ उवाचपरमप्रीतःश्वेतकिंनृपसत्तमम् ॥ ५० ॥ तोषितोऽहंनृपश्रेष्ठत्वयेहाद्येनकर्मणा ॥ याजनंब्राह्मणानांतुविधिदृष्टंपरंतप ॥ ५१ ॥ अतोऽ
हंत्वांस्वयंनाद्ययाजयामिपरंतप ॥ ममांशस्तुक्षितितलेमहाभागोद्विजोत्तमः ॥ ५२॥ दुर्वासाइतिविख्यातःसहित्वांयाजयिष्यति ॥ मन्नियोगान्महातेजाःसंभा
राःसंभ्रियंतुते ॥ ५३ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंरुद्रेणसमुदाहृतम् ॥ स्वपुरंपुनरागम्यसंभारान्पुनरार्जयत् ॥ ५४॥ ततःसंभृतसंभारोभूयोरुद्रमुपागमत् ॥ संभृतामम
संभाराःसर्वोपकरणानिच ॥ ५५॥ त्वत्प्रसादान्महादेवश्वोमेदीक्षाभवेदिति ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंतस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ ५६ ॥ दुर्वाससंसमाहूयरुद्रोवचनम
ब्रवीत् ॥ एषराजामहाभागःश्वेतकिर्द्विजसत्तम ॥ ५७ ॥ एनंयाजयविप्रेंद्रमन्नियोगेनभूमिपम् ॥ बाढमित्येववचनंरुद्रंत्वृषिरुवाचह ॥ ५८ ॥ ततःसत्रंसमभव
त्तस्यराज्ञोमहात्मनः ॥ यथाविधियथाकालंयथोक्तंबहुदक्षिणम् ॥ ५९ ॥ तस्मिन्परिसमाप्तेतुराज्ञःसत्रेमहात्मनः ॥ दुर्वाससाऽभ्यनुज्ञाताविप्रतस्थुःस्मयाजकाः
॥ ६० ॥ येतत्रदीक्षिताःसर्वेसदस्याश्चमहौजसः ॥ सोऽपिराजन्महाभागःस्वपुरंप्राविशत्तदा ॥ ६१ ॥ पूज्यमानोमहाभागैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ बंदिभिःस्तूयमान
श्चनागरैश्चाभिनंदितः ॥ ५२ ॥ एवंवृत्तःसराजर्षिःश्वेतकिर्नृपसत्तमः ॥ कालेनमहताचापिययौस्वर्गमभिष्टुतः ॥ ६३ ॥ ऋत्विग्भिःसहितःसर्वैःसदस्यैश्चसमन्वि
तः ॥ तस्यसत्रेपपौवह्निर्हविर्द्वादशवत्सरान् ॥ ६४ ॥ सततंत्वाज्यधाराभिरैकात्म्येतत्रकर्मणि ॥ हविषाचततोवह्निःपरांतृप्तिमगच्छत ॥ नचैच्छत्पुनरादातुंहविरन्य
स्यकस्यचित् ॥ पांडुवर्णोविवर्णश्चनयथावत्प्रकाशते ॥ ६६ ॥

प्रायं ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८ ॥ ४९॥५०॥ आद्येनअनादिवेदबोधितेन विधिदृष्टंब्राह्मणानामिदंहविरितिचतुर्धाकरणमंत्रलिंगानुमितविधिदृष्टं ॥ ५१ ॥ अतइति स्वयंयज्ञभोक्ताभूत्वाऋत्विङ्मानभंग
भयात्स्वयंनयाजयामीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ दीक्षिताःकर्मसुनिष्णाताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्रकृतिंस्वभावं ॥ ७१ ॥ वसोर्धारापात्रविशेषः येनहूयमानंघृतद्रव्यंसंततधारारूपेणक्षरति तेनहुतंहविरर्थाद्घृतमेव वसोर्धारांजुहोतीत्युपक्रम्यघृतस्यवाएवमेषाधारेतिवा
क्यशेषात् ॥ ७२ ॥ उपयुक्तंभुक्तं ॥ ७३ ॥ मागमःग्लानिमितिविपरिणामेनानुषज्यते यथेत्यस्ययथापूर्वमित्यर्थः ॥ ७४ ॥ किंतत्खांडवमित्याकांक्षायांपुरावृत्तंस्मारयति पुरेति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ कि

ततोभगवतोवह्नेर्विकारःसमजायत ॥ तेजसाविप्रहीणश्चग्लानिश्चैनंसमाविशत् ॥ ६७ ॥ सलक्षयित्वाचात्मानंतेजोहीनंहुताशनः ॥ जगामसदनंपुण्यंब्रह्म
णोलोकपूजितम् ॥ ६८ ॥ तत्रब्रह्माणमासीनमिदंवचनमब्रवीत् ॥ भगवन्परमाप्रीतिःकृतामेश्वेतकेतुना ॥ ६९ ॥ अरुचिश्चाभवत्तीव्रातांनशक्नोम्यपोहितुम् ॥ ते
जसाविप्रहीणोऽस्मिबलेनचजगत्पते ॥ ७० ॥ इच्छेयंत्वत्प्रसादेनस्वात्मनःप्रकृतिंस्थिराम् ॥ एतच्छ्रुत्वाहुतवहाद्भगवान्सर्वलोककृत् ॥ ७१ ॥ हव्यवाहमिदंवाक्य
मुवाचप्रहसन्निव ॥ त्वयाद्वादशवर्षाणिवसोर्धाराहुतंहविः ॥ ७२ ॥ उपयुक्तंमहाभागतेनत्वांग्लानिराविशत् ॥ तेजसाविप्रहीणत्वात्सहसाहव्यवाहन ॥ ७३ ॥
मागमस्त्वंयथावह्नेप्रकृतिस्थोभविष्यसि ॥ अरुचिंनाशयिष्येहंसमयंप्रतिपद्यते ॥ ७४ ॥ पुरादेवनियोगेनयत्त्वयाभस्मसात्कृतम् ॥ आलयंदेवशत्रूणांसुघोरंखां
डवंवनम् ॥ ७५ ॥ तत्रसर्वाणिसत्त्वानिनिवसंतिविभावसो ॥ तेषांत्वंमेदसातृप्तःप्रकृतिस्थोभविष्यसि ॥ ७६ ॥ गच्छशीघ्रंप्रदग्धुंत्वंततोमोक्ष्यसिकिल्बिषात् ॥ ए
तच्छ्रुत्वातुवचनंपरमेष्ठिमुखाच्च्युतम् ॥ ७७ ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रदुद्रावहुताशनः ॥ आगम्यखांडवंदावमुत्तमंवीर्यमास्थितः ॥ सहसाप्राज्वलच्चाग्निःक्रुद्धोवा
युसमीरितः ॥ ७८ ॥ प्रदीप्तंखांडवंदृष्ट्वायेस्युस्तत्रनिवासिनः ॥ परमंयत्नमातिष्ठन्पावकस्यप्रशांतये ॥ ७९ ॥ करैस्तुकरिणःशीघ्रंजलमादायसत्वराः ॥ सिषिचुः
पावकंक्रुद्धाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ ८० ॥ बहुशीर्षास्ततोनागाःशिरोभिर्जलसंततिम् ॥ मुमुचुःपावकाभ्याशेसत्वराःक्रोधमूर्छिताः ॥ ८१ ॥ तथैवान्यानिसत्त्वा
निनानाप्रहरणोद्यमैः ॥ विलयंपावकंशीघ्रमनयन्भरतर्षभ ॥ ८२ ॥ अनेनतुप्रकारेणभूयोभूयश्चप्रज्वलन् ॥ सप्तकृत्वःप्रशमितःखांडवेहव्यवाहनः ॥ ८३ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअग्निपराभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
सतुनैराश्यमापन्नःसदाग्लानिसमन्वितः ॥ पितामहमुपागच्छत्संक्रुद्धोहव्यवाहनः ॥ १ ॥

ल्बिषात्ग्लानिरूपात् ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ नानाप्रहरणोद्यमैः नानाविधैःप्रहरणैःपांसुप्रक्षेपवृक्षशाखाताडनादिभिः उद्यमैर्जलसेकादिभिश्च ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मिषतःपश्यतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शतक्रतोःसंबंधि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ करणानियुद्धसाधनानिधनुरादीनि

तच्चसर्वंयथान्यायंब्रह्मणेसंन्यवेदयत् ॥ उवाचचैनंभगवान्मुहूर्तंसविचिंत्यतु ॥ २ ॥ उपायःपरिदृष्टोमेयथात्वंधक्ष्यसेऽनघ ॥ कालंचकंचित्क्षमतांततस्त्वांवक्ष्य
तेऽनल ॥ ३ ॥ भविष्यतःसहायौतेनरनारायणौतदा ॥ ताभ्यांत्वंसहितोदावंधक्ष्यसेहव्यवाहन ॥ ४ ॥ एवमस्त्वितितंवह्निर्ब्रह्माणंप्रत्यभाषत ॥ संभूतौतौविदि
त्वातुनरनारायणावृषी ॥ ५ ॥ कालस्यमहतोराजंस्तस्यवाक्यंस्वयंभुवः ॥ अनुस्मृत्यजगामाथपुनरेवपितामहम् ॥ ६ ॥ अब्रवीच्चतदाब्रह्मायथात्वंधक्ष्यसेऽनल ॥
खांडवंदावमद्यैवमिषतोऽस्यशचीपतेः ॥ ७ ॥ नरनारायणौयौतौपूर्वदेवौविभावसो ॥ संप्राप्तौमानुषेलोकेकार्यार्थंहिदिवौकसाम् ॥ ८ ॥ अर्जुनंवासुदेवंचयौ
तौलोकोऽभिमन्यते ॥ तावेतौसहितावेहिखांडवस्यसमीपतः ॥ ९ ॥ तौत्वंयाचस्वसाहाय्येदाहार्थंखांडवस्यच ॥ ततोधक्ष्यसितंदावंरक्षितंत्रिदशैरपि ॥ १० ॥ तौ
तुसत्त्वानिसर्वाणियत्नतोवारयिष्यतः ॥ देवराजंचसहितौतत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंत्वरितोहव्यवाहनः ॥ कृष्णपार्थावुपागम्ययमर्थंत्वभ्य
भाषत ॥ १२ ॥ तंतेकथितवानस्मिपूर्वमेवनृपोत्तम ॥ तच्छ्रुत्वावचनंत्वग्नेर्बीभत्सुर्जातवेदसम् ॥ १३ ॥ अब्रवीन्नृपशार्दूलतत्कालसदृशंवचः ॥ दिधक्षंखांडवंदा
वमकामस्यशतक्रतोः ॥ १४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ उत्तमास्त्राणिमेसंतिदिव्यानिचबहूनिच ॥ यैरहंशक्नुयांयोद्धुमपिवज्रधरान्बहून् ॥ १५ ॥ धनुर्मेनास्तिभ
गवन्बाहुवीर्येणसंमितम् ॥ कुर्वतःसमरेयत्नंवेगंयद्विषहेन्मम ॥ १६ ॥ शरैश्चमेऽर्थोबहुभिरक्षयैःक्षिप्रमस्यतः ॥ नहिवोढुंरथःशक्तःशरान्ममयथेप्सितान् ॥ १७ ॥
अश्वांश्चदिव्यानिच्छेयंपांडुरान्वातरंहसः ॥ रथंचमेघनिर्घोषंसूर्यप्रतिमतेजसम् ॥ १८ ॥ तथाकृष्णस्यवीर्येणनायुधंविद्यतेसमम् ॥ येननागान्पिशाचांश्चनिहन्या
न्माधवोरणे ॥ १९ ॥ उपायंकर्मसिद्धौचभगवन्वक्तुमर्हसि ॥ निवारयेयंयेनेंद्रंवर्षमाणंमहावने ॥ २० ॥ पौरुषेणतुयत्कार्यंतत्कर्तारौस्वपावक ॥ करणानिस
मर्थानिभगवन्दातुमर्हसि ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिअर्जुनाग्निसंवादेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ७ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःसभगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ॥ चिंतयामासवरुणंलोकपालंदिदृक्षया ॥ १ ॥ आदित्यमुदकेदेवंनिवसंतंजलेश्वरम् ॥ सचतच्चिं
तितंज्ञात्वादर्शयामासपावकम् ॥ २ ॥

॥ २१ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ आदित्यमदितेःपुत्रं ॥ २ ॥

प्रतिगृह्यपूजादिनास्वायत्तीकृत्य॥३॥४॥५॥६॥महामात्रमतिप्रमाणं सन्नद्धंप्रधानंवा॥७॥८॥९॥राजतैरजतवर्णैः ॥ १० ॥ ११ ॥ भानुमंतंदीप्तिमंतं भौमनोविश्वकर्मा ॥ १२ ॥ १३ ॥ शक्रायुधसमौदे
हवासश्छविभ्यांनीलपिशंगवर्णौ ॥ १४ ॥ तापनीयासौवर्णी सिंहशार्दूलवद्भयंकरःकेतनःकायोयस्यसः केतनंलांछनेकायेइतितिश्वः ॥ १५ ॥ १६ ॥ नादेनयेषां ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥ज्ययामौर्व्या

तमब्रवीद्धूमकेतुःप्रतिगृह्यजलेश्वरम् ॥ चतुर्थंलोकपालानांदेवदेवंसनातनम् ॥ ३॥ सोमेनराज्ञायद्दत्तंधनुश्चैवेषुधीचते॥तत्प्रायच्छोभयंशीघ्रंरथंचकपिलक्षणम्
॥ ४ ॥ कार्यंचसुमहत्पार्थोगांडीवेनकरिष्यति ॥ चक्रेणवासुदेवश्चतन्ममाद्यप्रदीयताम् ॥ ५ ॥ ददानीत्येववरुणःपावकंप्रत्यभाषत ॥ तदद्भुतंमहावीर्यंयशःकीर्ति
विवर्धनम् ॥६॥ सर्वशस्त्रैरनाधृष्यंसर्वशस्त्रप्रमाथिच ॥ सर्वायुधमहामात्रंपरसैन्यप्रधर्षणम् ॥ ७ ॥ एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःशो
भितंश्लक्ष्णमव्रणम् ॥८॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः॥प्रादाच्चैवधनूरत्नमक्षय्यौचमहेषुधी ॥९॥ रथंचदिव्याश्वयुजंकपिप्रवरकेतनम् ॥ उपेतंराजतैर
श्वैर्गांधर्वैर्हेममालिभिः ॥ १० ॥ पांडुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जवे ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यंदेवदानवैः ॥ ११ ॥ भानुमंतंमहाघोषंसर्वरत्नमनोरमम् ॥ सस
र्जयंसुतपसाभौमनोभुवनप्रभुः ॥ १२ ॥ प्रजापतिरनिर्देश्यंयस्यरूपंरवेरिव ॥ यंस्मसोमःसमारुह्यदानवानजयत्प्रभुः ॥ १३ ॥ नवमेघप्रतीकाशंज्वलंतमिव
चश्रिया ॥ आश्रितौतंरथश्रेष्ठंशक्रायुधसमावुभौ ॥ १४ ॥ तापनीयासुरुचिराध्वजयष्टिरनुत्तमा ॥ तस्यांतुवानरोदिव्यःसिंहशार्दूलकेतनः ॥ १५ ॥ दिधक्षन्नि
वतत्रस्मसंस्थितोमूर्ध्न्यशोभत ॥ ध्वजेभूतानितत्रासन्विविधानिमहांतिच ॥ १६ ॥ नादेनरिपुसैन्यानांयेषांसंज्ञाप्रणश्यति ॥ सतंनानापताकाभिःशोभितंरथ
सत्तमम् ॥ १७ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यदैवतेभ्यःप्रणम्यच ॥ सन्नद्धःकवचीखड्गीबद्धगोधांगुलित्रकः ॥ १८ ॥ आरुरोहतदापार्थोविमानंसुकृतीयथा ॥ तच्चदिव्यंध
नुःश्रेष्ठंब्रह्मणानिर्मितंपुरा ॥ १९ ॥ गांडीवमुपसंगृह्यबभूवमुदितोऽर्जुनः ॥ हुताशनंपुरस्कृत्यततस्तदपिवीर्यवान् ॥ २० ॥ जग्राहबलमास्थायज्ययाचयुयुजेध
नुः ॥ मौर्व्यांतुयोज्यमानायांबलिनापांडवेनह ॥ २१ ॥ येऽशृण्वन्कूजितंतत्रतेषांवैव्यथितंमनः ॥ लब्ध्वारथंधनुश्चैवतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ २२ ॥ बभूवकल्यः
कौंतेयःप्रहृष्टःसाह्यकर्मणि ॥ वज्रनाभंततश्चक्रंददौकृष्णायपावकः ॥ २३ ॥ आग्नेयमस्त्रंदयितंसचकल्योऽभवत्तदा ॥ अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेनमधुसूदन ॥ २४ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ कल्यःसमर्थः साह्यकर्मणिसाहायके वज्रंवरत्रासानाभौयस्यतत् सूत्रबद्धशकुनिवत्पुनःप्रयोक्तुर्हस्तमायातीत्यर्थः वज्रंत्रपुवरत्रयोरितिमेदिनी ॥ २३ ॥ अतएवाग्नेयमस्त्रमिवास्त्रं ॥२४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ तदेवाह क्षिप्रंक्षिप्रमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ युयुत्सतायोद्धुमिच्छता ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ सप्तार्चिःकालीकरालीप्रभृतिसप्तजिह्वावान् ॥ ३५ ॥ ३६॥ दह्यतोदह्य

अमानुषानपिरणेजेष्यसित्वमसंशयम् ॥ अनेनतुमनुष्याणांदेवानामपिचाहवे ॥ २५ ॥ रक्षःपिशाचदैत्यानांनागानांचाधिकस्तथा ॥ भविष्यसिनसंदेहःप्रवरो
ऽपिनिवर्हणे ॥ २६ ॥ क्षिप्रंक्षिप्रंरणेचैतत्त्वयामाधवशत्रुषु ॥ हत्वाऽप्रतिहतंसंख्येपाणिमेष्यतितेपुनः ॥ २७॥ वरुणश्चददौतस्मैगदामशनिनिःस्वनाम् ॥ दैत्यांतक
रणींघोरांनाम्नाकौमोदकींप्रभुः ॥ २८ ॥ ततःपावकमब्रूतांप्रहृष्टावर्जुनाच्युतौ ॥ कृतास्त्रौशस्त्रसंपन्नौरथिनौध्वजिनावपि ॥ २९ ॥ कल्यौस्वोभगवन्योद्धुमपि
सर्वैःसुरासुरैः ॥ किंपुनर्वज्रिणैकेनपन्नगार्थेयुयुत्सता ॥ ३० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ चक्रपाणिर्हृषीकेशोविचरन्युधिवीर्यवान् ॥ चक्रेणभस्मसात्सर्वंविसृष्टे
नतुवीर्यवान् ॥ त्रिपुलोकेषुतन्नास्तियन्नकुर्याज्जनार्दनः ॥ ३१ ॥ गांडीवंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्विजेतुंयुधिपावक ॥ ३२ ॥ सर्व
तःपरिवार्यैवंदावमेतंमहाप्रभो ॥ कामंसंप्रज्वलाद्यैवकल्यौस्वःसाह्यकर्मणि ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःसभगवान्दाशार्हेणार्जुनेनच ॥ तैज
संरूपमास्थायदावंदग्धुंप्रचक्रमे ॥ ३४ ॥ सर्वतःपरिवार्याथसप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ॥ ददाहखांडवंदावंयुगांतमिवदर्शयन् ॥ ३५ ॥ प्रतिगृह्यसमाविश्यतद्वनंभ
रतर्षभ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषःसर्वभूतान्यकंपयत् ॥ ३६ ॥ दह्यतस्तस्यचबभौरूपंदावस्यभारत ॥ मेरोरिवनगेंद्रस्यकीर्णस्यांशुमतोंऽशुभिः ॥ ३७ ॥ ॥ इति
श्रीम० आदिप० खांडवदाहप० गांडीवादिदानेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तौरथाभ्यांरथश्रेष्ठौदाव
स्योभयतःस्थितौ ॥ दिक्षुसर्वासुभूतानांचक्रातेकदनंमहत् ॥ १ ॥ यत्रयत्रचदृश्यंतेप्राणिनःखांडवालयाः ॥ पलायंतःप्रवीरौतौतत्रतत्राभ्यधावताम् ॥ २ ॥ छिद्रं
नस्मप्रपश्यंतिरथयोराशुचारिणोः ॥ आविद्धावेवदृश्येतेरथिनौतौरथोत्तमौ ॥ ३ ॥ खांडवेदह्यमानेतुभूताःशतसहस्रशः ॥ उत्पेतुर्भैरवान्नादान्विनदंतःसमं
ततः ॥ ४ ॥ दग्धैकदेशाबहवोनिष्टप्ताश्चतथापरे ॥ स्फुटिताक्षाविशीर्णाश्चविप्लुताश्चतथापरे ॥ ५ ॥ समालिंग्यसुतानन्येपितॄन्भ्रातॄनथापरे ॥ त्यक्तुंनशेकुःस्नेहेन
तत्रैवनिधनंगताः ॥ ६ ॥ संदष्टदशनाश्चान्येसमुत्पेतुरनेकशः ॥ ततस्तेऽतीवघूर्णंतःपुनरग्नौप्रपेदिरे ॥ ७ ॥

मानस्य ॥ ३७ ॥ ॥ इतिआदिप० नै० भा० भा० पंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तौरथाभ्यामिति आश्रितौतंरथंश्रेष्ठमितिद्वयोरेकरथस्थत्वंप्रागुक्तंतच्छोभामात्रंभाव्यु
पयोगसूचनार्थं इहतुपृथक्पृथक्स्थावेवेतिज्ञेयं ॥ १ ॥ २ ॥ आविद्धावेवाऽलातचक्रवद्भ्रमितावेव ॥ ३ ॥ ४ ॥ निष्टप्ताअतितप्ताः विशीर्णाःकर्कटीफलवद्विदीर्णाः विप्लुताःभयाद्विद्रुताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ शरीरैर्दीप्तैर्लोहप्रतिमावदत्यंततप्तैः ॥ १० ॥ वसुरेतसिवह्नौ ॥ ११ ॥ १२ ॥ मथ्यतोमथ्यमानस्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अक्षोरथचक्रद्वयसंधानकाष्ठंतत्प्रमाणाअ

दग्धपक्षाक्षिचरणाविचेष्टंतोमहीतले ॥ तत्रतत्रस्मदृश्यंतेविनश्यंतःशरीरिणः ॥ ८ ॥ जलाशयेषुतप्तेषुक्वाथ्यमानेषुवह्निना ॥ गतसत्त्वाःस्मदृश्यंतेकूर्ममत्स्याःस
मंततः ॥ ९ ॥ शरीरैरपरेदीप्तैर्देहवंतइवाग्नयः ॥ अदृश्यंतवनेतत्रप्राणिनःप्राणिसंक्षये ॥ १० ॥ कांश्चिदुत्पततःपार्थःशरैःसंछिद्यखंडशः ॥ पातयामासविहगान्
प्रदीप्तेवसुरेतसि ॥ ११ ॥ तेशराचितसर्वांगानिनदंतोमहारवान् ॥ ऊर्ध्वमुत्पत्यवेगेननिपेतुःखांडवेपुनः ॥ १२ ॥ शरैरभ्याहतानांचसंघशःस्मवनौकसाम् ॥ वि
रावःशुश्रुवेघोरःसमुद्रस्येवमथ्यतः ॥ १३ ॥ वह्नेश्चापिप्रदीप्तस्यखमुत्पेतुर्महार्चिषः ॥ जनयामासुरुद्वेगंसुमहांतंदिवौकसाम् ॥ १४ ॥ तेनार्चिषासुसंतप्तादेवाःस
र्षिपुरोगमाः ॥ ततोजग्मुर्महात्मानःसर्वएवदिवौकसः ॥ शतक्रतुंसहस्राक्षंदेवेशमसुरार्दनम् ॥ १५ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ किंन्विमेमानवाःसर्वेदह्यंतेचित्रभानु
ना ॥ कच्चिन्नसंक्षयःप्राप्तोलोकानाममरेश्वर ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वावृत्रहातेभ्यःस्वयमेवान्ववेक्ष्यच ॥ खांडवस्यविमोक्षार्थंप्रययौहरि
वाहनः ॥ १७ ॥ महतारथवृंदेननानारूपेणवासवः ॥ आकाशंसमवाकीर्यप्रववर्षसुरेश्वरः ॥ १८ ॥ ततोऽक्षमात्राव्यसृजन्धाराःशतसहस्रशः ॥ चोदितादेव
राजेनजलदाःखांडवंप्रति ॥ १९ ॥ असंप्राप्तास्तुताधारास्तेजसाजातवेदसः ॥ खएवसमशुष्यंतनकाश्चित्पावकंगताः ॥ २० ॥ ततोनमुचिहाक्रुद्धोभृशमर्चिष्मत
स्तदा ॥ पुनरेवमहामेघैरंभांसिव्यसृजद्बहु ॥ २१ ॥ अर्चिर्धाराभिसंबद्धंधूमविद्युत्समाकुलम् ॥ बभूवतद्वनंघोरंस्तनयित्नुसमाकुलम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेआदिपर्वणिखांडवदाहप० इंद्रक्रोधेषड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्याथवर्षतोवारिपांडवःप्रत्यवा
रयत् ॥ शरवर्षेणबीभत्सुरुत्तमास्त्राणिदर्शयन् ॥ १ ॥ खांडवंचवनंसर्वंपांडवोबहुभिःशरैः ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणवचंद्रमाः ॥ २ ॥ नचस्मकिंचिच्छक्नो
तिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ संछाद्यमानेखेबाणैरस्यतासव्यसाचिना ॥ ३ ॥ तक्षकस्तुनतत्रासीन्नागराजोमहाबलः ॥ दह्यमानेवनेतस्मिन्कुरुक्षेत्रंगतोहिसः ॥ ४ ॥
अश्वसेनोऽभवत्तत्रतक्षकस्यसुतोबली ॥ सयत्नमकरोत्तीव्रंमोक्षार्थंजातवेदसः ॥ ५ ॥ नशशाकसनिर्गंतुंनिरुद्धोर्जुनपत्रिभिः ॥ मोक्षयामासतंमातानिगीर्य
भुजगात्मजा ॥ ६ ॥ तस्यपूर्वंशिरोग्रस्तंपुच्छमस्यनिगीर्यते ॥ निगीर्यमाणासाक्रामत्सुतंनागीमुमुक्षया ॥ ७ ॥

क्षमात्राः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्याथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ निगीर्यतेयावताकालेनतावतैवनिगीर्यमाणाअर्जुनेनहन्यमानासतीआक्रामत्क्रांतवतीखमितिशेषः मुमुक्षयामोचनेच्छया ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अप्रतिष्ठोनिराश्रयः असंततिर्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निष्प्रतीकारंबलवदाश्रयात्भाविग्लानिहीनंहृष्टंहर्षोयस्यसः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयःकणान्लोहगुलिकाःपिबतीतितथाविधमाग्नेयौषधबलेनगर्भसंभृतालोहगुलिकास्तारकाइवविकीर्यंतेयेनतद्यंत्रमयःकणपंलोहमयं तथाचक्राश्मसंज्ञंयस्यभ्रमिबलेनमहां

तस्याःशरेणतीक्ष्णेनपृथुधारेणपांडवः ॥ शिरश्चिच्छेदगच्छंत्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ॥८॥ तंमुमोचयिषुर्वज्रीवातवर्षेणपांडवम् ॥ मोहयामासतत्कालमश्वसे
नस्त्वमुच्यत ॥ ९ ॥ तांचमायांतदादृष्ट्वाघोरांनागेनवंचितः ॥ द्विधात्रिधाचखगतान्प्राणिनःपांडवोच्छिनत् ॥ १० ॥ शशापतंचसंक्रुद्धोबीभत्सुर्जिह्मगामिनम् ॥
पावकोवासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठोभविष्यसि ॥ ११ ॥ ततोजिष्णुःसहस्राक्षंखंवितत्याशुगैःशरैः ॥ योधयामाससंक्रुद्धोवंचनांतामनुस्मरन् ॥ १२ ॥ देवराजोऽपितं
दृष्ट्वासंरब्धंसमरेर्जुनम् ॥ स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रंछादयित्वाऽखिलंनभः ॥ १३ ॥ ततोवायुर्महाघोषःक्षोभयन्सर्वसागरान् ॥ वियत्स्थोजनयन्मेघान्जलधारासमा
कुलान् ॥ १४ ॥ ततोऽशनिमुचोघोरांस्तडित्स्तनितनिःस्वनान् ॥ तद्विघातार्थमसृजदर्जुनोप्यस्त्रमुत्तमम् ॥ १५ ॥ वायव्यमभिमंत्र्याथप्रतिपत्तिविशारदः ॥ तेनें
द्राशनिमेघानांवीर्यौजस्तद्विनाशितम् ॥ १६ ॥ जलधाराश्चताःशोषंजग्मुर्नेशुश्चविद्युतः ॥ क्षणेनचाभवद्व्योमसंप्रशांतरजस्तमः ॥ १७ ॥ सुखशीतानिलवहंप्र
कृतिस्थार्कमंडलम् ॥ निष्प्रतीकारहृष्टश्चहुतभुग्विविधाकृतिः ॥ १८ ॥ सिच्यमानोवसौघैस्तैःप्राणिनांदेहनिःसृतैः ॥ प्रजज्वालाथसोऽर्चिष्मान्स्वनादैःपूरयन्जग
त् ॥ १९ ॥ कृष्णाभ्यांरक्षितंदृष्ट्वातंचदावमहंकृताः ॥ खमुत्पेतुर्महाराजसुपर्णाद्याःपतत्रिणः ॥ २० ॥ गरुत्मान्वज्रसदृशैःपक्षतुंडनखैस्तथा ॥ प्रहर्तुकामोन्यपतदा
काशात्कृष्णपांडवौ ॥ २१ ॥ तथैवोरगसंघाताःपांडवस्यसमीपतः ॥ उत्सृजंतोविषंघोरंनिपेतुर्ज्वलिताननाः ॥ २२ ॥ तांश्चकर्तशरैःपार्थःसरोषाग्निसमुक्षितैः ॥
विविशुश्चापितंदीप्तंदेहाभावायपावकम् ॥ २३ ॥ ततोऽसुराःसगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजंतोरणार्थिनः ॥ २४ ॥ अयःकणपचक्राश्मभु
शुंड्युद्यतबाहवः ॥ कृष्णपार्थौजिघांसंतःक्रोधसंमूर्छितौजसः ॥ २५ ॥ तेषामतिव्याहरतांशस्त्रवर्षंप्रमुंचताम् ॥ प्रममाथोत्तमांगानिबीभत्सुर्निशितैःशरैः ॥ २६ ॥

तोपिपाषाणाअतिदूरेक्षिप्यंतेतत्काष्ठमयंयंत्रं भुशुंडीचर्मरज्जुमयंयंत्रंपाषाणक्षेपणमेव तैरुद्यताःबाहवोयेषांतेअसुरादयःअयःकणपचक्राश्मभुशुंड्युद्यतबाहवः क्रोधसंमूर्च्छितौजसःक्रोधेनसंवर्द्धिततेजसः
॥ २५ ॥ अतिव्याहरतांकत्थमानानां ॥ २६ ॥

॥ २७॥यथाचक्रवेगेनजलावर्त्तप्रवाहेणईरितास्तृणादयोवेलांप्राप्यविष्ठितत्वंस्तब्धत्वंप्राप्यतिष्ठंति एवंचक्रवेगेनअस्त्रबलजवेनईरिताअसुराद्याःकृष्णार्जुनौप्राप्यव्यतिष्ठन्नित्यर्थः चक्रःकोकेइत्युपक्रम्यकुं
भकारोपकरणाख्ययोः जलावर्त्तेपीतिमेदिनी॥२८॥२९॥३०॥३१॥गदांचैवेत्यत्रशिबिकामितिपाठेशिबिकागदेतिप्राञ्चः शिंबिकामितिसानुस्वारपाठेतुतत्सदृशमीषद्वक्रमायुधमितितुतत्त्वं तच्चद्रविडकैवर्त्तेषु

कृष्णश्चसुमहातेजाश्चक्रेणारिविनाशनः॥दैत्यदानवसंघानांचकारकदनंमहत् ॥ २७ ॥ अथापरेशरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तथा ॥ वेलामिवसमासाद्यव्यतिष्ठ
न्नमितौजसः॥ २८ ॥ ततःशक्रोऽतिसंक्रुद्धस्त्रिदशानांमहेश्वरः॥ पांडुरंगजमास्थायतावुभौसमुपाद्रवत्॥ २९ ॥ वेगेनाशनिमादायवज्रमस्त्रंचसोऽसृजत् ॥ह
तावेताविति्प्राहसुरानसुरसूदनः॥३०॥ ततःसमुद्यतांदृष्ट्वादेवेंद्रेणमहाशनिम्॥ जगृहुःसर्वशस्त्राणिस्वानिस्वानिसुरास्तथा॥ ३१ ॥ कालदंडंयमोराजन्गदांचै
वधनेश्वरः॥ पाशांश्चतत्रवरुणोविचित्रांचतथाशनिम् ॥ ३२॥ स्कंदःशक्तिंसमादायतस्थौमेरुरिवाचलः॥ ओषधीर्दीप्यमानाश्चजगृहातेश्विनावपि॥ ३३॥
जगृहेचधनुर्धातामुसलंतुजयस्तथा॥ पर्वतंचापिजग्राहक्रुद्धस्त्वष्टामहाबलः॥३४॥ अंशस्तुशक्तिंजग्राहमृत्युर्देवःपरश्वधम्॥ प्रगृह्यपरिघंघोरंविचचारार्यमा
अपि ॥ ३५ ॥ मित्रश्चक्षुरपर्यंतंचक्रमादायतस्थिवान् ॥ पूषाभगश्चसंक्रुद्धःसविताचविशांपते॥ ३६ ॥आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशाःकृष्णपार्थौप्रदुद्रुवुः॥ रुद्राश्च
वसवश्चैवमरुतश्चमहाबलाः॥ ३७॥ विश्वेदेवास्तथासाध्यादीप्यमानाःस्वतेजसा॥ एतेचान्येचबहवोदेवास्तौपुरुषोत्तमौ ॥ ३८ ॥ कृष्णपार्थौजिघांसंतःप्रती
युर्विविधायुधाः॥ तत्राद्भुतान्यदृश्यंतनिमित्तानिमहाहवे ॥ ३९ ॥ युगांतसमरूपाणिभूतसंमोहनानिच॥ तथादृष्ट्वासुसंरब्धंशक्रंदेवैःसहाच्युतौ॥ ४० ॥ अभी
तौयुधिदुर्धर्षौतस्थतुःसज्जकार्मुकौ ॥ आगच्छतस्ततोदेवानुभौयुद्धविशारदौ ॥ ४१ ॥ व्यताडयेतांसंक्रुद्धौशरैर्वज्रोपमैस्तदा॥ असकृद्भग्नसंकल्पाःसुराश्चब
हुशःकृताः॥४२॥ भयाद्रणंपरित्यज्यशक्रमेवाभिशिश्रियुः॥ दृष्ट्वानिवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेनच॥ ४३ ॥आश्चर्यमगमंस्तत्रमुनयोनभसिस्थिताः॥ शक्र
श्चापितयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे॥ ४४॥ बभूवपरमप्रीतोभूयश्चैतावयोधयत् ॥ ततोऽश्मवर्षंसुमहद्व्यसृजत्पाकशासनः ॥ ४५ ॥ भूयएवतदावीर्यंजिज्ञासुः
सव्यसाचिनः॥ तच्छरैरर्जुनोवर्षंप्रतिजघ्नेऽत्यमर्षितः॥ ४६ ॥

प्रसिद्धंदारुमयं लोहमयमपिबलवत्सुसंभाव्यतएव ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ पर्वतंचापीत्यत्रविचक्रंपरीतिपाठेविचक्रंत्रिशूलं ॥ ३४ ॥ अर्यमाअपीत्यत्रसंधिरविवक्षितः॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ निमि
त्तानिसूचकानिउल्कापातादीनि ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥४७॥४८॥४९॥५०॥गिरेर्गिरिशृंगस्य ॥ ५१ ॥ शैलेनशिलासमूहेनकरणेन शृंगेणकर्त्रा ॥ ५२ ॥ ॥ इतिआ०नै०भा०भा०सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२७॥ ॥छ॥ ॥छ॥

विफलंक्रियमाणंतत्समवेक्ष्यशतक्रतुः ॥ भूयःसंवर्धयामासतद्वर्षंपाकशासनः ॥ ४७ ॥ सोऽश्मवर्षंमहावेगैरिषुभिःपाकशासनिः ॥ विलयंगमयामासहर्षय
न्पितरंतथा॥ ४८॥ ततउत्पाट्यपाणिभ्यांमंदराच्छिखरंमहत्॥ सद्रुमंव्यसृजच्छक्रोजिघांसुःपांडुनंदनम्॥४९॥ ततोर्जुनोवेगवद्भिर्ज्वलिताग्रैरजिह्मगैः॥ शरै
र्विध्वंसयामासगिरेःशृंगंसहस्रधा ॥ ५० ॥ गिरेर्विशीर्यमाणस्यतस्यरूपंतदाबभौ ॥ सार्कचंद्रग्रहस्येवनभसःपरिशीर्यतः॥ ५१ ॥ तेनाभिपततादावंशैलेन
महताभृशम्॥ शृंगेणनिहतास्तत्रप्राणिनःखांडवालयाः॥५२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिखांडवदाहपर्वणिदेवकृष्णार्जुनयुद्धेसप्तविंशत्यधिकद्विश
ततमोऽध्यायः॥ २२७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥समाप्तंचखांडवदाहपर्व॥ ॥अथमयदर्शनपर्व॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥तथाशैलनिपातेनभी
षिताःखांडवालयाः ॥ दानवाराक्षसानागास्तरक्ष्वृक्षवनौकसः ॥ १ ॥ द्विपाःप्रभिन्नाःशार्दूलाःसिंहाःकेसरिणस्तथा ॥ मृगाश्चमहिषाश्चैवशतशःपक्षिणस्तथा
॥ २ ॥ समुद्विग्नाविसस्रुपुस्तथान्याभूतजातयः ॥ तंदावंसमुदैक्षंतकृष्णौचाभ्युद्यतायुधौ ॥ ३ ॥ उत्पातनादशब्देनसंत्रासितइवास्थिताः ॥ तेवनंप्रसमीक्ष्याथद
ह्यमानमनेकधा॥ ४ ॥ कृष्णमभ्युद्यतास्त्रंचनादंमुमुचुरुल्बणम्॥ तेननादेनरौद्रेणनादेनचविभावसोः॥५॥ ररासगगनंकृत्स्नमुत्पातजलदैरिव॥ ततःकृष्णोम
हाबाहुःस्वतेजोभास्वरंमहत् ॥ ६ ॥ चक्रंव्यसृजदत्युग्रंतेषांनाशायकेशवः॥ तेनार्ताजातयःक्षुद्राःसदानवनिशाचराः ॥ ७ ॥ निकृत्ताःशतशःसर्वानिपेतुरनलं
क्षणात्॥ तत्राद्दृश्यंततेदैत्याःकृष्णचक्रविदारिताः ॥ ८ ॥ वसारुधिरसंपृक्ताःसंध्यायामिवतोयदाः ॥ पिशाचान्पक्षिणोनागान्पशूंश्चैवसहस्रशः॥ ९ ॥ निघ्नंश्च
रतिवार्ष्णेयःकालवत्तत्रभारत॥ क्षिप्तंक्षिप्तंपुनश्चक्रंकृष्णस्यामित्रघातिनः ॥ १० ॥ छित्त्वानेकानिसत्त्वानिपाणिमेतिपुनःपुनः॥ तथातुनिघ्नतस्तस्यपिशाचो
रगराक्षसान्॥ ११ ॥ बभूवरूपमत्युग्रंसर्वभूतात्मनस्तदा॥ समेतानांचसर्वेषांदानवानांचसर्वशः ॥ १२ ॥ विजेतानाभवत्कश्चित्कृष्णपांडवयोर्मृधे ॥ तयोर्ब
लात्परित्रातुंतंचदावंयदासुराः॥ १३ ॥

तथेति तरक्षवःस्वल्पव्याघ्राः ऋक्षाभल्लाः ॥ १ ॥ प्रभिन्नामदच्युताः केसरिणउत्पन्नकेसरायुवानइत्यर्थः ॥ २ ॥ दावंवनं ॥ ३ ॥ उत्पातनादानिर्घातादयस्तच्छब्देनसंत्रासितेवनेइतिशेषः संचारितेइ
तिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ रराසशब्दंकृतवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गंगोदधिचराइतिअतिदूरस्थोपलक्षणं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एका

नाशक्नुवन्शमयितुंतदाऽभूवन्पराङ्मुखाः ॥ शतक्रतुस्तुसंप्रेक्ष्यविमुखानमरांस्तथा ॥ १४ ॥ बभूवमुदितोराजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ॥ निवृत्तेष्वथदेवेषुवागु
वाचाशरीरिणी ॥ १५ ॥ शतक्रतुंसमाभाष्यमहागंभीरनिःस्वना ॥ नतेसखासंनिहितस्तक्षकोभुजगोत्तमः ॥ १६ ॥ दाहकालेखांडवस्यकुरुक्षेत्रंगतोह्यसौ १
नचशक्यौयुधाजेतुंकथंचिदपिवासव ॥ १७ ॥ वासुदेवार्जुनावेतौनिबोधवचनान्मम॥नरनारायणावेतौपूर्वदेवौदिविश्रुतौ ॥ १८ ॥ भवानप्यभिजानाति
यद्वीर्यौयत्पराक्रमौ॥नैतौशक्यौदुराधर्षौविजेतुमजितौयुधि ॥ १९ ॥ अपिसर्वेषुलोकेषुपुराणावृषिसत्तमौ ॥ पूजनीयतमावेतावपिसर्वैःसुरासुरैः ॥ २० ॥
यक्षराक्षसगंधर्वनरकिन्नरपन्नगैः॥तस्मादितःसुरैःसार्धंगंतुमर्हसिवासव ॥ २१ ॥ दिष्टंचाप्यनुपश्यैतत्खांडवस्यविनाशनम्॥ इतिवाक्यमुपश्रुत्यतथ्यमित्य
मरेश्वरः ॥ २२ ॥क्रोधामर्षौसमुत्सृज्यसंप्रतस्थेदिवंतदा॥तंप्रस्थितंमहात्मानंसमवेक्ष्यदिवौकसः॥ २३॥ सहिताःसेनयाराजन्ननुजग्मुःपुरंदरम्॥देवराजंत
दायांतंसहदेवैरवेक्ष्यतु ॥ २४ ॥ वासुदेवार्जुनौवीरौसिंहनादंविनेदतुः ॥ देवराजेगतेराजन्प्रहृष्टौकेशवार्जुनौ ॥ २५ ॥ निर्विशंकंवनंवीरौदाहयामासतुस्त
दा॥समारुतइवाभ्राणिनाशयित्वार्जुनःसुरान् ॥ २६ ॥व्यधमच्छरसंघातैर्देहिनःखांडवालयान्॥नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ २७॥ संछिद्य
मानमिषुभिरस्यतासव्यसाचिना॥नाशक्नुवंश्चभूतानिमहांत्यपिरणेऽर्जुनम् ॥ २८ ॥निरीक्षितुममोघास्त्रंयोद्धुंचापिकुतोरणे॥शतंचैकेनविव्याधशतेनैकंपत
त्रिणाम्॥ २९॥व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौसाक्षात्कालहताइव॥नचालभंततेशर्मरोधंःसुविषमेषुच॥ ३०॥पितृदेवनिवासेषुसंतापश्चाप्यजायत॥भूतसंघाश्चब
हवोदीनाश्चक्रुर्महास्वनम् ॥ ३१ ॥ रुरुदुर्वारणाश्चैवतथामृगतरक्षवः॥ तेनशब्देनवित्रेसुर्गंगोदधिचराझषाः॥ ३२ ॥विद्याधरगणाश्चैवयेचतत्रवनौकसः॥
नत्वर्जुनंमहाबाहोनापिकृष्णंजनार्दनम्॥ ३३॥निरीक्षितुंवैशक्नोतिकश्चिद्योद्धुंकुतःपुनः॥ एकायनगतायेऽपिनिष्पेतुस्तत्रकेचन॥ ३४ ॥ राक्षसादानवानागा
जघ्नेचक्रेणतान्हरिः॥तेतुभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः॥ ३५॥

यनगताःसंघीभूताः॥ ३४ ॥ ३५ ॥

---

१ पर्वतादितटेषु

॥ ३६ ॥ ३७॥ कृतांदत्तां सुधांस्वभोजनं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ शार्ङ्गकान्पक्षिविशेषान् ॥ ४७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टा

पेतुरन्येमहाकायाःप्रदीप्तेवसुरेतसि ॥ समांसरुधिरौघैश्चवसाभिश्चापितर्पितः ॥ ३६ ॥ उपर्याकाशगोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ दीप्ताक्षोदीप्तजिह्वश्चसंप्रदीप्त
महाननः ॥ ३७ ॥ दीप्तोर्ध्वकेशःपिंगाक्षःपिबन्प्राणभृतांवसाम् ॥ तांसकृष्णार्जुनकृतांसुधांप्राप्यहुताशनः ॥ ३८ ॥ बभूवमुदितस्तृप्तःपरांनिर्वृतिमागतः ॥ तथाऽ
सुरंमयंनामतक्षकस्यनिवेशनात् ॥ ३९ ॥ विप्रद्रवंतंसहसाददर्शमधुसूदनः ॥ तमग्निःप्रार्थयामासदिधक्षुर्वातसारथिः ॥ ४० ॥ शरीरवान्जटीभूत्वानदन्निव
वलाहकः ॥ विज्ञायदानवेंद्राणांमयंवैशिल्पिनांवरम् ॥ ४१ ॥ जिघांसुर्वासुदेवस्तंचक्रमुद्यम्यधिष्ठितः ॥ सचक्रमुद्यतंदृष्ट्वादिधक्षंतंचपावकम् ॥ ४२ ॥ अभिधा
वार्जुनेत्येवंमयस्त्राहीतिचाब्रवीत् ॥ तस्यभीतस्वनंश्रुत्वामाभैरितिधनंजयः ॥ ४३ ॥ प्रत्युवाचमयंपार्थोजीवयन्निवभारत ॥ तंनभेतव्यमित्याहमयंपार्थोदयाप
रः ॥ ४४ ॥ तंपार्थेनाभयेदत्तेनमुचेर्भ्रातरंमयम् ॥ नहंतुमैच्छद्दाशार्हःपावकोनददाहच ॥ ४५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तद्वनंपावकोधीमान्दिनानिदशपंचच ॥
ददाहकृष्णपार्थाभ्यांरक्षितःपाकशासनात् ॥ ४६ ॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेषडग्निर्नददाहच ॥ अश्वसेनंमयंचैवचतुरःशार्ङ्गकांस्तथा ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिमयदानवत्राणेअष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ किमर्थंशार्ङ्गका
नग्निर्नददाहतथागते ॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेब्रह्मन्नेतत्प्रचक्ष्वमे ॥ १ ॥ अदाहेह्यश्वसेनस्यदानवस्यमयस्यच ॥ कारणंकीर्तितंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणांनकीर्तितम् ॥ २ ॥
तदेतदद्भुतंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणामनामयम् ॥ कीर्तयस्वाग्निसंमर्देकथंतेनविनाशिताः ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यदर्थंशार्ङ्गकानग्निर्नददाहतथागते ॥ तत्ते
सर्वंप्रवक्ष्यामियथाभूतमरिंदम ॥ ४ ॥ धर्मज्ञानांमुख्यतमस्तपस्वीसंशितव्रतः ॥ आसीन्महर्षिःश्रुतवान्मंदपालइतिश्रुतः ॥ ५ ॥ समार्गमाश्रितोराजन्नृषीणा
मूर्ध्वरेतसाम् ॥ स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वीविजितेंद्रियः ॥ ६ ॥ संगत्वातपसःपारंदेहमुत्सृज्यभारत ॥ जगामपितृलोकायनलेभेतत्रतत्फलम् ॥ ७ ॥ सलोकानफ
लान्दृष्ट्वातपसानिर्जितानपि ॥ पप्रच्छधर्मराजस्यसमीपस्थान्दिवौकसः ॥ ८ ॥ ॥ मंदपालउवाच ॥ ॥ किमर्थमावृतालोकाममैतेतपसाऽर्जिताः ॥ किंमयानकृ
तंतत्रयस्यैतत्कर्मणःफलम् ॥ ९ ॥

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कि[illegible]यंमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आवृताःप्रतिषिद्धभोगाः ॥ ९ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ गंगोदधिचराइतिअतिदूरस्थोपलक्षणं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एका

नाशक्नुवन्शमयितुंतदाऽभूवन्पराङ्मुखाः ॥ शतक्रतुस्तुसंप्रेक्ष्यविमुखानमरांस्तथा ॥ १४ ॥ वभूवमुदितोराजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ॥ निवृत्तेष्वथदेवेषुवागु
वाचाशरीरिणी ॥ १५ ॥ शतक्रतुंसमाभाष्यमहागंभीरनिःस्वना ॥ नतेसखासंनिहितस्तक्षकोभुजगोत्तमः ॥ १६ ॥ दाहकालेखांडवस्यकुरुक्षेत्रंगतोह्यसौ १
नचशक्यौयुधाजेतुंकथंचिदपिवासव ॥ १७ ॥ वासुदेवार्जुनावेतौनिबोधवचनान्मम ॥ नरनारायणावेतौपूर्वदेवौदिविश्रुतौ ॥ १८ ॥ भवानप्यभिजानाति
यद्वीर्यौयत्पराक्रमौ ॥ नैतौशक्यौदुराधर्षौविजेतुमजितौयुधि ॥ १९ ॥ अपिसर्वेषुलोकेषुपुराणावृषिसत्तमौ ॥ पूजनीयतमावेतावपिसर्वैःसुरासुरैः ॥ २० ॥
यक्षराक्षसगंधर्वनरकिन्नरपन्नगैः ॥ तस्मादितःसुरैःसार्धंगंतुमर्हसिवासव ॥ २१ ॥ दिष्टंचाप्यनुपश्यैतत्खांडवस्यविनाशनम् ॥ इतिवाक्यमुपश्रुत्यतथ्यमित्य
मरेश्वरः ॥ २२ ॥ क्रोधामर्षौसमुत्सृज्यसंप्रतस्थेदिवंतदा ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानंसमवेक्ष्यदिवौकसः ॥ २३ ॥ सहिताःसेनयाराजन्ननुजग्मुःपुरंदरम् ॥ देवराजंत
दायांतंसहदेवैरवेक्ष्यतु ॥ २४ ॥ वासुदेवार्जुनौवीरौसिंहनादंविनेदतुः ॥ देवराजेगतेराजन्प्रहृष्टौकेशवार्जुनौ ॥ २५ ॥ निर्विशंकंवनंवीरौदाहयामासतुस्त
दा ॥ समारुतइवाभ्राणिनाशयित्वार्जुनःसुरान् ॥ २६ ॥ व्यधमच्छरसंघातैर्देहिनःखांडवालयान् ॥ नचस्मकिंचिच्छक्नोतिभूतंनिश्चरितुंततः ॥ २७ ॥ संछिद्य
मानमिषुभिरस्यतासव्यसाचिना ॥ नाशक्नुवंश्चभूतानिमहांत्यपिरणेऽर्जुनम् ॥ २८ ॥ निरीक्षितुममोघास्त्रंयोद्धुंचापिकुतोरणे ॥ शतंचैकेनविव्याधशतेनैकंपत
त्रिणाम् ॥ २९ ॥ व्यसवस्तेऽपतन्नग्नौसाक्षात्कालहताइव ॥ नचालभंततेशर्मरोधःसुविषमेषुच ॥ ३० ॥ पितृदेवनिवासेषुसंतापश्चाप्यजायत ॥ भूतसंघाश्चब
हवोदीनाश्चक्रुर्महास्वनम् ॥ ३१ ॥ रुरुदुर्वारणाश्चैवतथाम्लगतरक्षवः ॥ तेनशब्देनवित्रेसुर्गंगोदधिचराझषाः ॥ ३२ ॥ विद्याधरगणाश्चैवयेचतत्रवनौकसः ॥
नत्वर्जुनंमहाबाहोनापिकृष्णंजनार्दनम् ॥ ३३ ॥ निरीक्षितुंवैशक्नोतिकश्चिद्योद्धुंकुतःपुनः ॥ एकायनगतायेऽपिनिष्पेतुस्तत्रकेचन ॥ ३४ ॥ राक्षसादानवानागा
जघ्नेचक्रेणतान्हरिः ॥ तेतुभिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः ॥ ३५ ॥

यनगताःसंघीभूताः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

१ पर्वतादितटेषु

॥ ३६ ॥ ३७॥ कृतांदत्तां सुधांस्वभोजनं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ शार्ङ्गकान्पक्षिविशेषान् ॥ ४७ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टा

पेतुरन्येमहाकायाःप्रदीप्तेवसुरेतसि ॥ समांसरुधिरौघैश्चवसाभिश्चापितर्पितः ॥ ३६ ॥ उपर्याकाशगोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ दीप्ताक्षोदीप्तजिह्वश्चसंप्रदीप्त
महाननः॥ ३७॥ दीप्तोर्ध्वकेशःपिंगाक्षःपिबन्प्राणभृतांवसाम्॥ तांसकृष्णार्जुनकृतांसुधांप्राप्यहुताशनः॥ ३८ ॥ बभूवमुदितस्तृप्तःपरांनिर्वृतिमागतः॥ तथाऽ
सुरंमयंनामतक्षकस्यनिवेशनात्॥ ३९॥ विप्रद्रवंतंसहसाददर्शमधुसूदनः॥ तमग्निःप्रार्थयामासदिधक्षुर्वातसारथिः ॥ ४० ॥ शरीरवान्जटीभूत्वानदन्निव
वलाहकः॥ विज्ञायदानवेंद्राणांमयंवैशिल्पिनांवरम्॥ ४१॥ जिघांसुर्वासुदेवस्तंचक्रमुद्यम्यधिष्ठितः॥ सचक्रमुद्यतंदृष्ट्वादिधक्षंतंचपावकम्॥ ४२॥ अभिधा
वार्जुनेत्येवंमयस्त्राहीतिचाब्रवीत्॥ तस्यभीतस्वनंश्रुत्वामाभैरितिधनंजयः॥ ४३॥ प्रत्युवाचमयंपार्थोजीवयन्निवभारत॥ तंनभेतव्यमित्याहमयंपार्थोदयाप
रः॥४४॥ तंपार्थेनाभयेदत्तेनमुचेर्भ्रातरंमयम्॥ नहंतुमैच्छद्दाशार्हःपावकोनददाहच॥४५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तद्वनंपावकोधीमान्दिनानिदशपंचच॥
ददाहकृष्णपार्थाभ्यांरक्षितःपाकशासनात् ॥ ४६ ॥तस्मिन्वनेदह्यमानेषडग्निर्नददाहच॥ अश्वसेनंमयंचैवचतुरःशार्ङ्गकांस्तथा ॥ ४७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिमयदानवत्राणेअष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥किमर्थंशार्ङ्गका
नग्निर्नददाहतथागते॥ तस्मिन्वनेदह्यमानेब्रह्मन्नेतत्प्रचक्ष्वमे॥ १ ॥अदाहेह्यश्वसेनस्यदानवस्यमयस्यच॥ कारणंकीर्तितंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणांनकीर्तितम्॥ २॥
तदेतदद्भुतंब्रह्मन्शार्ङ्गकाणामनामयम् ॥ कीर्तयस्वाग्निसंमर्देकथंतेनविनाशिताः॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥यदर्थंशार्ङ्गकानग्निर्नददाहतथागते॥ तत्ते
सर्वंप्रवक्ष्यामियथाभूतमरिंदम ॥ ४ ॥ धर्मज्ञानांमुख्यतमस्तपस्वीसंशितव्रतः ॥ आसीन्महर्षिःश्रुतवान्मंदपालइतिश्रुतः ॥ ५ ॥ समार्गमाश्रितोराजन्नृषीणा
मूर्ध्वरेतसाम्॥ स्वाध्यायवान्धर्मरतस्तपस्वीविजितेंद्रियः॥ ६॥ संगत्वातपसःपारंदेहमुत्सृज्यभारत॥ जगामपितृलोकायनलेभेतत्रतत्फलम्॥ ७॥ सलोकानफ
लान्दृष्ट्वातपसानिर्जितानपि॥ पप्रच्छधर्मराजस्यसमीपस्थान्दिवौकसः॥८॥ ॥ मंदपालउवाच॥ ॥किमर्थमावृतालोकाममैतेतपसाऽर्जिताः॥ किंमयानकृ
तंतत्रयस्यैतत्कर्मणःफलम्॥ ९॥

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥८॥ आवृताःप्रतिषिद्धभोगाः ॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रजायस्वप्रजेच्छांकुरु ॥ १३ ॥ अपत्यसंतानेसंततेरविच्छेदे ॥१४॥१५ ॥ जरितांनामभार्यां ॥ १६ ॥ लपितांनामापरांभार्यां ॥१७॥ तान्बालानपास्येतिसंबंधः ॥ १८ ॥ १९॥
॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मुखमितिजीवरूपेणभोक्तृत्वं ॥ २३ ॥ गूढइतिब्रह्मरूपेणागोचरत्वं त्रिविधंदिव्यंभौममौदर्यंच ॥ २४ ॥ अष्टधापंचभूतात्मनासूर्यचंद्रयजमानरूपेणच यज्ञवाहंयज्ञनिर्वाहकं

तत्राहंतत्करिष्यामियदर्थमिदमावृतम्॥ फलमेतस्यतपसःकथयध्वंदिवौकसः॥१०॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥ऋणिनोमानवाब्रह्मन्जायंतेयेनतच्छृणु॥ क्रियाभि
र्ब्रह्मचर्येणप्रजयाचनसंशयः॥ ११ ॥ तदपाक्रियतेसर्वंयज्ञेनतपसाश्रुतैः ॥ तपस्वीयज्ञकृच्चासिनचतेविद्यतेप्रजा ॥ १२ ॥ तइमेप्रसवस्यार्थेतवलोकाःसमावृ
ताः॥ प्रजायस्वततोलोकानुपभोक्ष्यसिपुष्कलान् ॥ १३ ॥ पुन्नाम्नोनरकात्पुत्रस्त्रायतेपितरंश्रुतिः॥ तस्मादपत्यसंतानेयतस्वब्रह्मसत्तम ॥ १४॥ ॥वैशंपायनउ
वाच॥ ॥तच्छ्रुत्वामंदपालस्तुवचस्तेषांदिवौकसाम्॥ क्वनुशीघ्रमपत्यंस्याद्बहुलंचेत्यचिंतयत् ॥ १५ ॥ सचिंतयन्नभ्यगच्छत्सुबहुप्रसवान्खगान्॥ शार्ङ्गिकां
शार्ङ्गिकोभूत्वाजरितांसमुपेयिवान्॥ १६॥ तस्यांपुत्रानजनयच्चतुरोब्रह्मवादिनः॥ तानपास्यसतत्रैवजगामलपितांप्रति ॥ १७॥ बालान्सतानंडगतान्सहमा
त्रामुनिर्वने॥ तस्मिन्गतेमहाभागेलपितांप्रतिभारत ॥ १८ ॥ अपत्यस्नेहसंयुक्ताजरिताबह्वचिंतयत् ॥ तेनत्यक्तानसंत्याज्यानृषीनंडगतान्वने॥ १९॥ नजहौ
पुत्रशोकार्ताजरिताखांडवेसुतान् ॥ बभारचैतान्संजातान्स्ववृत्त्यास्नेहविक्लवा ॥ २० ॥ ततोऽग्निंखांडवंदग्धुमायांतंदृष्टवानृषिः॥ मंदपालश्चरंस्तस्मिन्वनेलपि
तयासह॥ २१ ॥ तंसंकल्पंविदित्वाग्नेर्ज्ञात्वापुत्रांश्चबालकान्॥ सोऽभितुष्टावविप्रर्षिर्ब्राह्मणोजातवेदसम्॥ २२ ॥ पुत्रान्प्रतिवदन्भीतोलोकपालंमहौजसम्॥
॥मंदपालउवाच॥ ॥त्वमग्नेसर्वलोकानांमुखंत्वमसिहव्यवाट्॥ २३॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिपावक॥ त्वामेकमाहुःकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः॥२४॥
त्वामष्टधाकल्पयित्वायज्ञवाहमकल्पयन् ॥ त्वयाविश्वमिदंसृष्टंवदंतिपरमर्षयः ॥ २५ ॥ त्वदृतेहिजगत्कृत्स्नंसद्योनश्येद्धुताशन॥ तुभ्यंकृत्वानमोविप्राःस्वकर्म
विजितांगतिम्॥२६॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीम्॥ त्वामग्नेजलदानाहुःखेविषक्तान्सविद्युतः॥२७॥ दहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः॥ जा
तवेदस्त्वयैवेदंविश्वंसृष्टंमहाद्युते॥ २८॥ तवैवकर्मविहितंभूतंसर्वंचराचरम्॥ त्वयापोविहिताःपूर्वंत्वयिसर्वमिदंजगत्॥ २९॥

॥ २५ ॥ त्वयासद्रूपेणविनानश्येददर्शनंगच्छेत् निरधिष्ठानकभ्रमायोगादित्यर्थः कर्मिणांत्वमेवगतिरित्याह तुभ्यमिति ॥ २६ ॥ पालनंसंहारश्चतवैवकर्मणीइत्याह त्वामिति ॥ २७ ॥ हेतयोज्वालाःज
गत्सृष्टिस्त्वत्तएवेत्याहजातवेदइति ॥ २८ ॥ तवैवेति कर्मविधायकोवेदोपितवैववाक्यं निःश्वसितमेतदृग्वेदइत्यादिश्रुतेः आपइतिभूतांतरोपलक्षणं त्वयिअधिष्ठाने ॥ २९ ॥

हव्यादिप्रतिष्ठाभोक्तृत्वेनफलदातृत्वेनचत्वमेवेत्याह त्वयीति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ खांडवेवने तेनहेतुना कालेदाहवेलायां शार्ङ्गकाणांदिधक्षयानप्रजज्वाल॥३४॥ ॥इतिआ०नै०भा०भा०
ऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ततइति परायणंत्रातारं ॥ १ ॥ निशम्यआलोच्य॥२॥कक्षंवनं॥३॥कर्षयंतिपीडयंति अवर्हाअजातपक्षाः परायणास्त्रातारः॥४॥सरणेगमने

त्वयिहव्यंचकव्यंचयथावत्संप्रतिष्ठितम् ॥ त्वमेवदहनोदेवत्वंधातात्वंबृहस्पतिः ॥ ३० ॥ त्वमश्विनौयमौमित्रःसोमस्त्वमसिचानिलः ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥
एवंस्तुतस्तदातेनमंदपालेनपावकः॥ ३१ ॥ तुतोषतस्यनृपतेमुनेरमिततेजसः ॥उवाचचैनंप्रीतात्माकिमिष्टंकरवाणिते॥ ३२ ॥ तमब्रवीन्मंदपालःप्रांजलिर्हव्य
वाहनम्॥प्रदहन्खांडवंदावंममपुत्रान्विसर्जय॥ ३३॥तथेतितत्प्रतिश्रुत्यभगवान्हव्यवाहनः॥खांडवेतेनकालेनप्रजज्वालदिधक्षया॥ ३४॥ ॥इतिश्रीमहा
भारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२९॥ ॥ ६५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःप्रज्वलितेवह्नौशार्ङ्ग
कास्तेसुदुःखिताः॥ व्यथिताःपरमोद्विग्नानाधिजग्मुःपरायणम् ॥ १ ॥ निशम्यपुत्रकान्बालान्मातातेषांतपस्विनी॥ जरिताशोकदुःखार्ताविललापसुदुःखिता
॥ २॥ ॥जरितोवाच॥ ॥अयमग्निर्दहन्कक्षमितआयातिभीषणः॥ जगत्संदीपयन्भीमोममदुःखविवर्धनः ॥ ३ ॥ इमेचमांकर्षयंतिशिशवोमंदचेतसः॥अ
वर्हाश्चरणैर्हीनाःपूर्वेषांनःपरायणाः॥ ४॥त्रासयंश्चायमायातिलेलिहानोमहीरुहान्॥अजातपक्षाश्चसुतानशक्ताःसरणेमम॥ ५॥ आदायचनशक्नोमिपुत्रां
स्तरितुमात्मना॥ नचत्यक्तुमहंशक्ताहृदयंदूयतीवमे॥ ६ ॥ कंतुजह्यामहंपुत्रंकमादायव्रजाम्यहम्॥ किंनुमेस्यात्कृतंकृत्वामन्यध्वंपुत्रकाःकथम्॥ ७॥ चिंतया
नाविमोक्षंवोनाधिगच्छामिकिंचन॥छादयिष्यामिवोगात्रैःकरिष्येमरणंसह॥ ८ ॥जरितारौ[1]कुलंह्येतज्ज्येष्ठत्वेनप्रतिष्ठितम्॥सारिसृक्कःप्रजायेतपितॄणांकुल
वर्धनः॥ ९ ॥ स्तंबमित्रस्तपःकुर्याद्द्रोणोब्रह्मविदांवरः॥इत्येवमुक्त्वाप्रययौपितावोनिर्घृणःपुरा॥ १० ॥ कमुपादायशक्येयंगंतुंकष्टापदुत्तमा ॥ किंनुकृत्वाकृतं
कार्यंभवेदितिचविह्वला ॥ नापश्यत्स्वधियामोक्षंस्वसुतानांतदानलात् ॥ ११ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंब्रुवाणांशार्ङ्गास्तेप्रत्यूचुरथमातरम्॥ स्नेहमुत्सृ
ज्यमातस्त्वंपतयत्रनहव्यवाट्॥ १२॥ अस्मास्विहविनष्टेषुभवितारःसुतास्तव॥त्वयिमातर्विनष्टायांननःस्यात्कुलसंततिः॥ १३॥

॥५॥तरितुंवनंलंघितुं निःसारयितुमंततइतिपाठेअंततोनिरग्निदेशे॥६॥किंन्विति किंकृत्वाकृतकृत्यास्यामित्यर्थः॥७॥८॥प्रजायेतप्रजारूपेणोत्पद्येत॥९॥१०॥गंतुंलंघितुं ॥ ११ ॥ पतगच्छ ॥ १२ ॥ १३ ॥

[1] जरितारिसारिसृक्कस्तंबमित्रद्रोणाःपुत्राः

॥१४॥नोऽस्माकंसर्वविनाशायसर्वेषांविनाशायसुतेषुस्नेहंमाकार्षीरितिसंबंधः॥१५॥१६॥१७॥विहंतुंदूरीकर्त्तुं वादोवचनं ॥ १८ ॥ क्रव्यादाखुर्मांसादउंदुरुः पश्यमानाःपश्यंतः ॥ १९ ॥ मोघोनिष्फला

अन्ववेक्ष्यैतदुभयंक्षेमंस्याद्यत्कुलस्यनः ॥ तद्वैकर्तुंपरःकालोमातरेषभवेत्तव ॥ १४ ॥ मात्वंसर्वविनाशायस्नेहंकार्षीःसुतेषुनः ॥ नहीदंकर्ममोघंस्याल्लोककाम
स्यनःपितुः॥ १५॥ ॥जरितोवाच॥ ॥इदमाखोर्बिलंभूमौवृक्षस्यास्यसमीपतः॥तदाविशध्वंत्वरितावह्नेरत्रनवोभयम्॥ १६ ॥ ततोऽहंपांसुनाछिद्रमपिधा
स्यामिपुत्रकाः॥एवंप्रतिकृतंमन्येज्वलतःकृष्णवर्त्मनः॥१७॥ ततएष्याम्यतीतेऽग्नौविहंतुंपांसुसंचयम्॥रोचतामेषवोवादोमोक्षार्थंचहुताशनात्॥१८॥ ॥शा
र्ङ्गकाऊचुः॥ ॥अबर्हान्मांसभूतान्नःक्रव्यादाखुर्विनाशयेत्॥ पश्यमानाभयमिदंप्रवेष्टुंनात्रशक्नुमः ॥ १९ ॥ कथमग्निर्ननोधक्ष्येत्कथमाखुर्ननाशयेत्॥ कथं
नस्यात्पितामोघःकथंमाताध्रियेतनः॥ २० ॥बिलआखोर्विनाशःस्यादग्नेराकाशचारिणाम्॥ अन्ववेक्ष्यैतदुभयंश्रेयान्दाहोनभक्षणम्॥ २१ ॥ गर्हितंमरणंनः
स्यादाखुनाभक्षितेबिले॥ शिष्टादिष्टःपरित्यागःशरीरस्यहुताशनात्॥ २२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिजरिताविलापेत्रिंशदधिक
द्विशततमोऽध्यायः॥ २३० ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥जरितोवाच॥ ॥अस्माद्बिलान्निष्पतितमाखुंश्येनोजहारतम्॥ क्षुद्रंपद्भ्यांगृहीत्वाचयातोनात्रभयं
हिवः॥ १ ॥ ॥शार्ङ्गकाऊचुः॥ ॥नहृतंतंवयंविद्मःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अन्येऽपिभवितारोऽत्रतेभ्योऽपिभयमेवनः ॥ २ ॥ संशयोवह्निरागच्छेद्दृष्टंवायोर्निव
र्तनम् ॥ मृत्युर्नोबिलवासिभ्योबिलेस्यान्नात्रसंशयः ॥ ३ ॥ निःसंशयात्संशयितोमृत्युर्मातर्विशिष्यते ॥ चरखेत्वंयथान्यायंपुत्रानाप्स्यसिशोभनान्॥ ४ ॥
॥जरितोवाच॥ ॥अहंवेगेनतंयांतमद्राक्षंपततांवरम्॥ बिलादाखुंसमादायश्येनंपुत्रामहाबलम्॥ ५ ॥ तंपतंतंमहावेगात्त्वरितापृष्ठतोऽन्वगाम् ॥ आशिषोऽ
स्यप्रयुंजानाहरतोमूषिकंबिलात्॥ ६ ॥ योनोद्वेष्टारमादायश्येनराजप्रधावसि ॥ भवत्वंदिवमास्थायनिरमित्रोहिरण्मयः॥ ७॥ सयदाभक्षितस्तेनश्येनेनाखुःप
तत्रिणा ॥ तदाहंतमनुज्ञाप्यप्रत्युपायांपुनर्गृहम्॥ ८ ॥ प्रविशध्वंबिलंपुत्राविश्रब्धानास्तिवोभयम्॥ श्येनेनममपश्यंत्याहृतआखुर्महात्मना॥ ९॥ ॥शार्ङ्गका
ऊचुः॥ ॥नविद्महेहृतंमातःश्येनेनाखुंकथंचन ॥ अविज्ञायनशक्यामःप्रवेष्टुंविवरंभुवः॥ १० ॥ ॥जरितोवाच॥ ॥अहंतमभिजानामिहृतंश्येनेनमूषिकम्॥
नास्तिवोत्रभयंपुत्राःक्रियतांवचनंमम॥ ११ ॥

ऽपत्योत्पत्तिः ध्रियेतजीवेत॥२०॥२१॥शिष्टादिष्टःशिष्टैरादिष्टः॥२२॥ ॥इतिआदिप०नैल०भा०भा०त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥७॥ ॥ अस्मादिति॥१॥२॥वह्निरागच्छेदित्यत्रसंश
योयतोवायोःसकाशाद्वह्नेर्निवर्त्तनंदृष्टं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दिवमास्थायनिरमित्रोऽशत्रुर्भव अक्षयःस्वर्गस्तेस्त्वितिभावः हिरण्मयोदिव्यदेहः ॥ ७ ॥ प्रत्युपायांप्रत्यागतवत्यस्मि ॥ ८ ॥ ९॥ १०॥११॥

नत्वमिति अस्मांस्त्यक्त्वागंतुमिच्छंत्यास्तवमिथ्यैवायमुपचारोनवास्तवइतिभावः समाकुलेषुसंदिग्धेषु ज्ञानेषुज्ञातव्यकार्येषु तद्बिलप्रवेशनं बुद्धिकृतंबुद्धिमदाचरितंनैव बिलेशत्रुसद्भावशंकायांसत्यांब
लात्तत्रप्रवेशोनयुक्तइतिभावः ॥ १२ ॥ नचेति अस्मानयेवोपकर्तॄन्भूतभाव्युपकारशून्यान्किमितिबिभर्षि वयंतवकेनकेपीत्यर्थः त्वंवासतीअस्माकंकानकापि मातृसंबंधस्यभ्रांतिकल्पितत्वादित्यर्थः
॥ १३ ॥ १४ ॥ आयाःआगच्छेः नोऽस्मान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ ततइति अग्निदाहात्प्रागेवतक्षकवज्जरितापिगताऽतोदाहात्षडेवमुक्ताइतिपूर्वोक्तमविरुद्धं ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेएकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पुरतइति अत्रसंसाराटव्यांमहामोहानलव्याप्तायांमातापितरौत्रातुंसमर्थौकिंतुसर्वेस्वार्थकामाएवेतिसंसूच्यब्रह्मिष्ठएवस

॥शार्ङ्गकाऊचुः॥ ॥नत्वंमिथ्योपचारेणमोक्षयेथाभयाद्विनः॥समाकुलेषुज्ञानेषुनबुद्धिकृतमेवतत्॥ १२॥नचोपकृतमस्माभिर्नचास्मान्वेत्थयेवयम्॥पी
ड्यमानाबिभर्ष्यस्मान्कासतीकेवयंतव॥ १३॥ तरुणीदर्शनीयाऽसिसमर्थाभर्तुरेषणे ॥ अनुगच्छपतिंमातःपुत्रानाप्स्यसिशोभनान् ॥ १४ ॥ वयमग्निंसमा
विश्यलोकानाप्स्यामशोभनान्॥ अथास्मान्नदहेदग्निरायास्त्वंपुनरेवनः॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाततःशार्ङ्गीपुत्रानुत्सृज्यखांडवे॥जगाम
त्वरितादेशंक्षेममग्नेरनामयम्॥ १६॥ ततस्तीक्ष्णार्चिरभ्यागात्त्वरितोहव्यवाहनः॥ यत्रशार्ङ्गाबभूवुस्तेमंदपालस्यपुत्रकाः ॥ १७॥ ततस्तंज्वलितंदृष्ट्वाज्वलनंते
विहंगमाः॥ जरितारिस्ततोवाक्यंश्रावयामासपावकम्॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेएकत्रिंशदधिकद्विशत
तमोऽध्यायः॥ २३१॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥जरितारिरुवाच॥ ॥पुरतःकृच्छ्रकालस्यधीमान्जागर्तिपूरुषः॥सकृच्छ्रकालंसंप्राप्यव्यथांनै
वैतिकर्हिचित्॥ १॥ यस्तुकृच्छ्रमनुप्राप्तंविचेतानावबुध्यते॥सकृच्छ्रकालेव्यथितोनश्रेयोविंदतेमहत्॥ २॥ ॥सारिसृक्कउवाच॥ ॥धीरस्त्वमसिमेधावी
प्राणकृच्छ्रमिदंचनः॥ प्राज्ञःशूरोबहूनांहिभवत्येकोनसंशयः॥ ३॥ ॥स्तंबमित्रउवाच॥ ॥ज्येष्ठस्तातोभवतिवैज्येष्ठोमुंचतिकृच्छ्रतः॥ ज्येष्ठश्चेन्नप्रजाना
तिकनीयान्किंकरिष्यति॥ ४॥

र्वांस्त्रातुंसमर्थइत्यस्मिन्नध्यायेसूच्यते कथापक्षेतुस्पष्टएवार्थः तत्रजरितारिर्नाशितकामादिशत्रुगणआह पुरतइति मरणात्प्रागेवज्ञानार्थंयतितव्यंततश्चमरणव्यथांज्ञानीनप्राप्नोति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रै
वसमवनीयंतइतिश्रुतेरित्याद्यश्लोकतत्त्वं कृच्छ्रकालोमरणकालः व्यथांप्राणोत्क्रमणपीडां ॥ १ ॥ एतदेवव्यतिरेकमुखेनाह यस्त्विति विचेताःअजितचित्तः व्यथितोदेहांतरेनिपात्यकर्मणावशीकृतःमह
च्छ्रेयोमोक्षं ॥ २ ॥ उक्तव्यथानाशःसत्संगादेवभवतीत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामाहद्वाभ्यां धीरइति धीरोध्यानवान् मेधावीऊहापोहकुशलोऽतस्त्वमेवास्मान्पाहीतिभावः ॥ ३ ॥ त्वदनुग्रहंविनानास्तितर
णोपायइत्याह ज्येष्ठइति ॥ ४ ॥

१ अस्यस्थिताइतिशेषः

द्रोणवाक्येक्षयंगृहं अध्यात्मंतु हरतीतिहिरण्यंविषयवासनासैवरेतोबीजंयस्यसमोहोमरणकालिकःक्षयंदेहगेहमेति सप्तजिह्वाः कालीमनोजवाधूम्राकरालीलोहितातथा स्फुलिंगिनीविश्वरुचिःसप्तजिह्वाविभावसोः पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीचतद्युक्तमाननंमुखंभोगसाधनंयस्यसः लेलिहानोग्रसिष्यन्विसर्पतिव्याप्नोति अतःस्वमोक्षायस्वयमेवयतितव्यमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ एवमधिकारिणमुत्थाप्यअग्निस्तुतिव्याजेनतत्त्वमुपदिशति ब्रह्मैतद्याहृतंत्वयेत्युपसंहारेऽग्निवाक्यात् तत्रमुख्यब्रह्मविद्याधिकारार्थंसमष्ट्युपासनांजरितारिराहात्मासीतिद्वाभ्यां वायोःसूत्रात्मनः वायुर्वैगौतमतत्सूत्रंवायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतेः आत्मास्वरूपमसि शरीरमसिवीरुधामितिविराडात्मत्वमुक्तं वीरुधांयोनिःपृथ्वीआपश्चतेतवशुक्रंबीजंत्वदुत्पन्नं अग्नेरापःअद्भ्यःपृथिवीतिचश्रुतेः आपस्तेशुक्रमित्यस्यव्याख्यायोनि

॥द्रोणउवाच॥ ॥हिरण्यरेतास्त्वरितोज्वलन्नायातिनःक्षयम् ॥ सप्तजिह्वाननःक्रूरोलेलिहानोविसर्पति॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंसंभाष्यतेऽन्योन्यंमंदपालस्यपुत्रकाः॥तुष्टुवुःप्रयताभूत्वायथाऽग्निंशृणुपार्थिव॥६॥ ॥जरितारिरुवाच॥ ॥आऽत्मासिवायोर्ज्वलनशरीरमसिवीरुधाम्॥योनिरापश्चतेशुक्रंयोनिस्त्वमसिचांभसः ॥७॥ ऊर्ध्वंचाधश्चसर्पंतिपृष्ठतःपार्श्वतस्तथा॥अर्चिषस्तेमहावीर्यरश्मयःसवितुर्यथा॥८॥ ॥सारिसृक्कउवाच॥ ॥माताप्रणष्टापितरंनविद्मःपक्षाजातानैवनोधूमकेतो ॥ ननस्त्राताविद्यतेवैत्वदन्यस्तस्मादस्मांस्त्राहिबालांस्त्वमग्ने ॥ ९ ॥ यदग्नेतेशिवंरूपंयेचतेसप्तहेतयः ॥ तेननःपरिपाहित्वमार्तान्नःशरणैषिणः॥ १० ॥त्वमेवैकस्तपसेजातवेदोनान्यस्त्राताविद्यतेगोषुदेव॥ऋषीनस्मान्बालकान्पालयस्वपरेणास्मान्प्रेहिवैहव्यवाह॥११॥ ॥स्तंबमित्रउवाच॥ ॥सर्वमग्नेत्वमेवैकस्त्वयिसर्वमिदंजगत्॥त्वंधारयसिभूतानिभुवनंत्वंबिभर्षिच ॥१२॥ त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वंत्वमेवपरमंहविः ॥ मनीषिणस्त्वांजानंतिबहुधाचैकधापिच॥१३॥

स्त्वमसिचांभसइति यद्वावायोरात्माअंतरिक्षंमरीचिशब्दितं वीरुधांयोनिःपृथ्वीमरशब्दिता यत्पृथिव्याअधस्तात्तदापोयद्दिवउपरिष्टात्तदंभः तथाचलोकसृष्टिरुक्ताभवति अदोंभःपरेणदिवंद्यौःप्रतिष्ठांतरिक्षंमरीचयःपृथिवीमरोयाअधस्तात्ताआपइत्यैतरेयेश्रुतालोकसृष्टिरुक्ताभवति सइमान्लोकानसृजतांभोमरीचिर्मरमापइत्युपक्रम्यात्रलोकात्मत्वेनस्तुतिर्नलोककर्तृत्वेनेत्यतःसमष्ट्युपासनायामेवतात्पर्यं ॥ ७ ॥ ८ ॥ अत्रानधिकारीसारिणीसृक्केसृक्किणीगल्लगर्भौयस्यससारिसृक्कोबाह्यभोगासक्तोव्यष्टिरूपमेवाग्निंप्रार्थयतेमातेति प्रणष्टाअदर्शनंगता ॥ ९ ॥ शिवंशांतंलोकहितं हेतयोज्वालाःपूर्वोक्ताः ॥ १० ॥ गोषुरविरश्मिषु रविरपित्वमेवेत्यर्थः परेणास्मान्अस्मत्तोदूरेप्रेहि परेणेत्येनवृत्तं ॥ ११॥ एवंव्यष्ट्युपासनासिद्धस्यसार्वात्म्योपासनांसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिशास्त्रप्रसिद्धांशांडिल्यविद्यादिरूपांस्तंबमित्राख्यःसर्वप्राणिसमुदायसखाआह सर्वमित्यादिना त्वयीदंकनकेकुंडलादिवत् ॥ १२ ॥ बहुधाकार्यरूपेण एकधाकारणरूपेण ॥ १३ ॥

त्रीन्लोकानितिब्रह्मांडोपलक्षणं पचसिसंहरसि समिद्धस्तमोगुणेनप्रवृद्धः अत्रहेतुंश्रौतंदर्शयति त्वंसर्वस्येति प्रसूतिरुत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानं एतेनएषयोनिःसर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानामितिश्रुतेरर्थोदर्शितः ॥ १४ ॥ यत्तुनांतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धंतुरीयंनिर्विशेषंतदेतद्द्रोणोब्रह्मविदांवरइत्युपक्रमाद्ब्रह्मैतद्व्याहृतंत्वयेत्यग्निनापिद्रोणस्यैववस्तुतत्वाच्चद्रोणवाक्यस्यविषयइतिज्ञायते अत्रचनांतःप्रज्ञादिवाक्यार्थोनचदृश्यतेऽतःकष्टमेतत् श्रुतिबलेनैवस्पष्टीकुर्मः त्वमन्नमिति हेजगत्पतेत्वमन्नं अद्यतेत्तिचभूतानितस्मादन्नंतदुच्यतइतिश्रुतेर्विराडसि किमसौनित्यः नेत्याह प्राणिभिर्भुक्तमिति प्राणःसूत्रात्मासउपास्यत्वेनास्तियेषांतेप्राणिनःसूत्रोपासकास्तैर्भुक्तमुपसंहृतं एतेनस्थूलस्यसूक्ष्मेलयउक्तः तथाअंतर्मध्येभूतानिसूत्रशरीरारंभकाण्यपंचीकृतवियदादीनियस्यसोंऽतर्भूतोसि भूतलयस्थानमप्यसि एतेनसूक्ष्मस्यकारणेविलापनमुक्तं अतएवजगतःस्थूलसूक्ष्मकार्यस्यपतेस्सृष्टिसंहारयोःस्वतंत्रत्वंनित्यंप्रवृद्धोसि कार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकयोरुपाधितिरोभावाविर्भावानुसारिप्रवृद्धत्वं निरुपाधिकस्यतु

सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहकालेप्राप्तेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्वमेवाग्नेभवसिपुनःप्रतिष्ठा ॥ १४ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ त्वमन्नं
प्राणिभिर्भुक्तमंतर्भूतोजगत्पते ॥ नित्यप्रवृद्धःपचसित्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ सूर्योभूत्वारश्मिभिर्जातवेदोभूमेरंभोभूमिजातान्रसांश्च ॥ विश्वानादायपुन
रुत्सृज्यकालेदृष्ट्वावृष्ट्याभावयसीहशुक्र ॥ १६ ॥ त्वत्तएताःपुनःशुक्रवीरुधोहरितच्छदाः ॥ जायंतेपुष्करिण्यश्चसुभद्रश्चमहोदधिः ॥ १७ ॥ इदंवैसद्मतिग्मांशो
वरुणस्यपरायणम् ॥ शिवस्त्राताभवास्माकंमाऽस्मानद्यविनाशय ॥ १८ ॥ पिंगाक्षलोहितग्रीवकृष्णवर्त्मन्हुताशन ॥ परेणप्रेहिमुंचास्मान्सागरस्यगृहानिव ॥
॥ १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोजातवेदाद्रोणेनब्रह्मवादिना ॥ द्रोणमाहप्रतीतात्मामंदपालप्रतिज्ञया ॥ २० ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ ऋषिर्द्रोण
स्त्वमसिवैब्रह्मैतद्व्याहृतंत्वया ॥ ईप्सितंतेकरिष्यामिनचतेविद्यतेभयम् ॥ २१ ॥

नित्यमेवतत् त्वयिशुद्धेप्रतिष्ठितंसर्वंकार्यकारणात्मकंरज्ज्वामिवोरगादिकर्मीभूतंत्वंपचसिसंहरसि एवंचनांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञमित्यादिश्रुतेरर्थःस्थूलसूक्ष्मकारणरूपातीतंनिष्कलंशिवशब्दाभिधेयंप्रतिपादितं ॥ १५ ॥ सूर्यइति हेशुक्रशुक्लसर्वोपाधिकालुष्यहीनत्वंसूर्योभूत्वारसानादायपुनरुत्सृज्यकालेवृष्ट्याभावयसीतिसंबंधः त्वंभूम्यादीनांरसान्सत्त्वानिआदायसंहृत्यसूर्यःकारणात्माभूत्वाबीजमात्ररूपेणस्थित्वापुनःप्रबोधकालेवृष्ट्याचित्सत्ताप्रदानेनपृथिव्यादीनिजनयसीत्यर्थः ॥ १६ ॥ एतारसस्यब्रह्मसत्तायाआश्रयत्वेनदृश्यमानाःसत्सदितिप्रत्ययविषयभूतावीरुदादयोजडपदार्थाअपित्वत्तएवोत्पन्नाइत्यर्थः तेनप्रधानादेःकारणत्वंनिरस्तं सुभद्रश्चेत्यत्रसमुद्रश्चेतिपाठेमहोदधिशब्देनमहांतिब्रह्मांडाद्बहिःस्थितान्युदकानिधीयंतेस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याऽनेकब्रह्मांडशुक्तिसंपुटाश्रयभूतोजलावरणरूपःसमुद्रोग्राह्यः तच्चावरणांतराणामप्युपलक्षणं ॥ १७ ॥ एवंपरापरब्रह्मरूपेणाग्निंस्तुत्वाउपस्थितभयनिवृत्तिंप्रार्थयते इदमिति हेतिग्मांशोतीक्ष्णकरवह्ने सद्मेवसद्मशरीरं वरुणस्यरसनेंद्रियाधिपतेः परायणमत्यंतालंबनं पक्षिदेहेनहिसर्वरसास्वादोलभ्यते अतस्त्वंशिवोंऽतरात्मा अस्माकंत्राताभव ॥ १८ ॥ सागरस्यगृहान्नदीप्रवाहानिवाऽनभिभाव्यान्स्वाभिभावकांश्चज्ञात्वामुंच ॥ १९ ॥ प्रतीतात्माहृष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥

मह्यंमम ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मंदपालइति उक्त्वाममपुत्रान्मादहेतिप्रार्थ्यापि ॥ १ ॥
शरणेगृहे कथंनुनकथमपि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उड्डीयनेऊर्ध्वपतने पतनेतिर्यग्गमने वाशमानारुदती ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परीताःज्ञापिताः ॥ ९ ॥ समक्षमिति हेस्वस्थतेतवमानसंतेनहेतुनाबंधुकृत्यलक्ष

मंदपालेनवैयूयंममपूर्वंनिवेदिताः ॥ वर्जयेःपुत्रकान्मह्यंदहन्दावमितिस्मह ॥ २२ ॥ तस्यतद्वचनंद्रोणत्वयायच्चेहभाषितम् ॥ उभयंमेगरीयस्तुब्रूहिकिंकरवाणि
ते ॥ भृशंप्रीतोस्मिभद्रंतेब्रह्मंस्तोत्रेणसत्तम ॥ २३ ॥ ॥ द्रोणउवाच ॥ ॥ इमेमार्जारकाःशुक्रनित्यमुद्वेजयंतिनः ॥ एतान्कुरुष्वदग्धांस्त्वंहुताशनसबांधवान्
॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथातत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञायशार्ङ्गकान् ॥ ददाहखांडवंदावंसमिद्धोजनमेजय ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआदिपर्व
णिमयदर्शनपर्वणिशार्ङ्गकोपाख्यानेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मंदपालोपिकौरव्यचिंतयामास
पुत्रकान् ॥ उक्त्वाऽपिचसतिग्मांशुंनैवशर्माधिगच्छति ॥ १ ॥ सतप्यमानःपुत्रार्थैलपितामिदमब्रवीत् ॥ कथंनुशक्ताःशरणेलपितेममपुत्रकाः ॥ २ ॥ वर्धमानेहु
तवहेवातेचाशुप्रवायति ॥ असमर्थाविमोक्षायभविष्यंतिममात्मजाः ॥ ३ ॥ कथंत्वशक्तात्राणायमातातेषांतपस्विनी ॥ भविष्यतिहिशोकार्तापुत्रत्राणमप
श्यती ॥ ४ ॥ कथमुड्डीयनेऽशक्तान्पतनेचममात्मजान् ॥ संतप्यमानाबहुधावाशमानाप्रधावती ॥ ५ ॥ जरितारिःकथंपुत्रःसारिसृक्कःकथंचमे ॥ स्तंबमित्रःक
थंद्रोणःकथंसाचतपस्विनी ॥ ६ ॥ लालप्यमानंतमृषिंमंदपालंतथावने ॥ लपिताप्रत्युवाचेदंसासूयमिवभारत ॥ ७ ॥ नतेपुत्रेष्ववेक्षाऽस्तियानृषीनुक्तवानसि
तेजस्विनोवीर्यवंतोनतेषांज्वलनाद्भयम् ॥ ८ ॥ त्वयाऽग्नौतेपरीताश्चस्वयंहिममसंनिधौ ॥ प्रतिश्रुतंतथाचेतिज्वलनेनमहात्मनः ॥ ९ ॥ लोकपालोनतांवाचमु
क्त्वामिथ्याकरिष्यति ॥ समक्षंबंधुकृत्येनतेनतेस्वस्थमानसम् ॥ १० ॥ तामेवतुममामित्रांचिंतयन्परितप्यसे ॥ ध्रुवंमयिनतेस्नेहोयथातस्यांपुराभवत् ॥ ११ ॥ न
हिपक्षवतान्याय्यंनिःस्नेहेनसुहृज्जने ॥ पीड्यमानउपद्रष्टुंशक्तेनात्माकथंचन ॥ १२ ॥ गच्छत्वंजरितामेवयदर्थंपरितप्यसे ॥ चरिष्याम्यहमप्येकायथाकुपुरुषा
श्रिता ॥ १३ ॥ ॥ मंदपालउवाच ॥ ॥ नाहमेवंचरेलोकेयथात्वमभिमन्यसे ॥ अपत्यहेतोर्विचरेतच्चकृच्छ्रगतंमम ॥ १४ ॥

णेरक्षणेसमक्षमभिमुखंनकिंतुतामेवेत्यादिस्पष्टार्थं ॥ १० ॥ ११ ॥ नहीति पक्षवतासहायवता सुहृज्जनेननिःस्नेहेननितरांस्नेहवताशक्तेनचपीड्यमानआत्मापुत्रदारस्रूपःकथंचनउपद्रष्टुमुपेक्षितुंनहिन्या
य्यं ॥ १२ ॥ अतस्त्वंजरितामेवगच्छेत्यधिक्षिप्याह गच्छेति ॥ १३ ॥ एवंकामवृत्तोनाहंचरेनचरामि ॥ १४ ॥

भूतंजरितायामपत्यं भाव्यर्थैत्वयिजनयितव्येअपत्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ जरितानामतः जरासंजाताअस्याःसाजरितासर्वैंद्रियव्याकुला ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥
स्त्रीणाममुत्रपरलोकेपुरुषांतरादृतेसापत्नकंचक्रतेन्यत्तृतीयमर्थनाशनंपुरुषार्थघातकंनास्ति ॥ २६ ॥ तदुभयंनिंदति वैराग्नीति एतच्चापरिहार्यंसतीनामपीत्याह सुव्रतेति ॥२७॥२८॥ निमित्तंभर्तुर्लक्षण

भूतंहित्वाचभाव्यर्थेयोवलंबेत्समंदधीः॥ अवमन्येततंलोकोयथेच्छसितथाकुरु॥ १५॥ एषहिप्रज्वलन्नग्निर्लेलिहानोमहीरुहान्॥ आविग्नेहृदिसंतापंजनयत्य
शिवंमम॥ १६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्माद्देशादतिक्रांतेज्वलनेजरितापुनः॥ जगामपुत्रकानेवजरितापुत्रगृद्धिनी॥ १७॥ सातान्कुशलिनःसर्वान्वि
मुक्तान्जातवेदसः॥ रोरूयमाणान्ददृशेवनेपुत्रान्निरामयान्॥ १८॥ अश्रूणिमुमुचेतेषांदर्शनात्सापुनःपुनः॥ एकैकश्येनतान्सर्वान्क्रोशमानान्वपद्यत॥१९॥
ततोऽभ्यगच्छत्सहसामंदपालोपिभारत ॥ अथतेसर्वएवैनंनाभ्यनंदंस्तदासुताः ॥ २० ॥ लालप्यमानमेकैकंजरितांचपुनःपुनः॥ नचैवोचुस्तदाकिंचित्तमृषिं
साध्वसाधुवा॥ २१॥ ॥मंदपालउवाच॥ ॥ज्येष्ठःसुतस्तेकतमःकतमस्तस्यचानुजः॥ मध्यमःकतमश्चैवकनीयान्कतमश्चते॥२२॥एवंब्रुवंतंदुःखार्तंकिंमांन
प्रतिभाषसे॥ कृतवानपिहित्यागंनैवशांतिमितोलभे ॥ २३ ॥ ॥ जरितोवाच॥ ॥ किंनुज्येष्ठेनतेकार्यंकिमनंतरजेनते ॥ किंवामध्यमजातेनकिंकनिष्ठेनवापु
नः॥ २४ ॥यांत्वंमांसर्वतोहीनामुत्सृज्यासिगतःपुरा॥ तामेवलपितांगच्छतरुणींचारुहासिनीम्॥ २५॥ ॥मंदपालउवाच॥ ॥नस्त्रीणांविद्यतेकिंचिदमुत्रपु
रुषांतरात्॥ सापत्नकमृतेलोकेनान्यदर्थविनाशनम् ॥ २६ ॥ वैराग्निदीपनंचैवभृशमुद्वेगकारिच ॥ सुव्रताचापिकल्याणीसर्वभूतेषुविश्रुता ॥ २७ ॥ अरुंधती
महात्मानंवसिष्ठंपर्यशंकत॥ विशुद्धभावमत्यंतंसदाप्रियहितेरतम्॥२८॥ सप्तर्षिमध्यगंवीरमवमेनेचतंमुनिम्॥ अपध्यानेनसातेनधूमारुणसमप्रभा॥लक्ष्याऽ
लक्ष्यानाभिरूपानिमित्तमिवपश्यति ॥ २९ ॥ अपत्यहेतोःसंप्राप्तंतथात्वमपिमामिह ॥ इष्टमेवंगतेहित्वंसातथैवाद्यवर्तते॥ ३० ॥ नहिभार्येतिविश्वासःकार्यःपुं
साकथंचन ॥ नहिकार्यमनुध्यातिनारीपुत्रवतीसती॥ ३१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तेसर्वएवैनंपुत्राःसम्यगुपासते॥ सचतानात्मजान्सर्वानाश्वास
यितुमुद्यतः॥ ३२॥ ॥इतिश्रीमहा॰आदिप॰मयदर्शनप॰शार्ङ्गकोपाख्यानेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३३॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥

मिवपश्यतिकपटेन अतएवनाभिरूपाप्रच्छन्नवेषा तेनहेतुनालक्ष्याऽलक्ष्याच ॥ २९ ॥ इष्टमाप्तं तथाऽरुंधतीवशंकमानात्वमिवसापितथैवमयिअपत्यहेतोर्व्याकुलेसतिसालपितापितथैववर्त्तते ॥ ३० ॥
अतःस्त्रीणामाप्तोनास्तीत्याह नहीति कार्यंभर्तृशुश्रूषादि अनुध्यातिमनसिकरोति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ५ ॥

युष्माकमिति ॥ १ ॥ मातुर्धर्मज्ञतांचवः मातुर्वोयुष्मत्संबंधितयाधर्मज्ञतांयुष्मदीयंपरमंधर्मज्ञानंमातुरस्तीतिविज्ञायेत्यर्थः ॥ २ ॥ ब्रह्मतद्वेदांतप्रसिद्धं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥मंदपालउवाच ॥ ॥युष्माकमपवर्गार्थंविज्ञप्तोज्वलनोमया ॥ अग्निनाचतथेत्येवंप्रतिज्ञातंमहात्मना ॥ १ ॥ अग्नेर्वचनमाज्ञायमातुर्धर्मज्ञतांचवः॥ भव
तांचपरंवीर्यंपूर्वंनाहमिहागतः ॥ २ ॥नसंतापोहिवःकार्यःपुत्रकाहृदिमांप्रति॥ ऋषीन्वेदहुताशोऽपिब्रह्मतद्विदितंचवः ॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमा
श्वासितान्पुत्रान्भार्यामादायसद्विजः ॥ मंदपालस्ततोदेशादन्यंदेशंजगामह ॥ ४ ॥ भगवानपितिग्मांशुःसमिद्धःखांडवंततः॥ददाहसहकृष्णाभ्यांजनयन्ज
गतोहितम्॥५॥वसामेदोवहाःकुल्यास्तत्रपीत्वाचपावकः॥जगामपरमांतृप्तिंदर्शयामासचार्जुनम्॥६॥ततोऽतरिक्षाद्भगवानवतीर्यपुरंदरः॥ मरुद्गणैर्वृतःपा
र्थंकेशवंचेदमब्रवीत्॥ ७ ॥ कृतंयुवाभ्यांकर्मेदममरैरपिदुष्करम् ॥ वरंवृणीतंतुष्टोस्मिदुर्लभंपुरुषेष्विह॥८॥पार्थस्तुवरयामासशक्रादस्त्राणिसर्वशः॥प्रदातुं
तच्चशक्रस्तुकालंचक्रेमहाद्युतिः॥ ९॥यदाप्रसन्नोभगवान्महादेवोभविष्यति॥तदातुभ्यंप्रदास्यामिपांडवास्त्राणिसर्वशः॥ १०॥अहमेवचतंकालंवेत्स्यामिकु
रुनंदन॥तपसामहताचापिदास्यामिभवतोऽप्यहम्॥ ११॥आग्नेयानिचसर्वाणिवायव्यानिचसर्वशः॥मदीयानिचसर्वाणिग्रहीष्यसिधनंजय॥ १२॥वासु
देवोपिजग्राहप्रीतिंपार्थेनशाश्वतीम्॥ददौसुरपतिश्चैववरंकृष्णायधीमते॥ १३॥एवंदत्त्वावरंताभ्यांसहदेवैर्मरुत्पतिः॥हुताशनमनुज्ञाप्यजगामत्रिदिवंप्रभुः
॥ १४॥पावकश्चतदादावंदग्ध्वासमृगपक्षिणम्॥अहानिपंचचैकंचविररामसुतर्पितः ॥ १५॥जग्ध्वामांसानिपीत्वाचमेदांसिरुधिराणिच॥युक्तःपरमयाप्री
त्यातावुवाचाच्युतार्जुनौ॥१६॥युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतर्पितोऽस्मियथासुखम्॥अनुजानामिवांवीरौचरतंयत्रवांछितम्॥१७॥एवंतौसमनुज्ञातौपावकेनम
हात्मना॥अर्जुनोवासुदेवश्चदानवश्चमयस्तथा॥ १८ ॥परिक्रम्यततःसर्वेत्रयोपिभरतर्षभ॥रमणीयेनदीकूलेसहिताःसमुपाविशन्॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहा
भारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआदिपर्वणिमयदर्शनपर्वणिवरप्रदानेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ चरतंयत्रवांछितमित्यनेनाप्रतिहतगतित्वंद्वयोरपिदत्तंमयेत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिआदिपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

१ मोक्षार्थंमोचनार्थमितियावत्

समाप्तंमयदर्शनपर्वादिपर्वच ॥ इतःपरंसभापर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेवस्यसंनिधौ ॥ प्रांजलिःश्लक्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः ॥ १ ॥

आदिपर्वणिसप्तविंशत्यधिकद्विशताध्यायाद्वितीयाध्यायेव्यासेनप्रतिज्ञाताःकिंतुपूर्वतनलेखकप्रमादादिनाचतुस्त्रिंशदधिकद्विशताध्यायाद्दृश्यंतेएवंसतितेबहुपुस्तकपाठसाम्यस्यविद्यमानत्वात्कुत्रकुत्राध्यायाधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवति श्लोकसंख्यायाअपिवैषम्यंतत्प्रमादादिनैवेतिबोध्यम् ॥

॥ इदमादिपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः ॥ १८१० ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आदिपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते सभापर्व प्रारभ्यते ॥

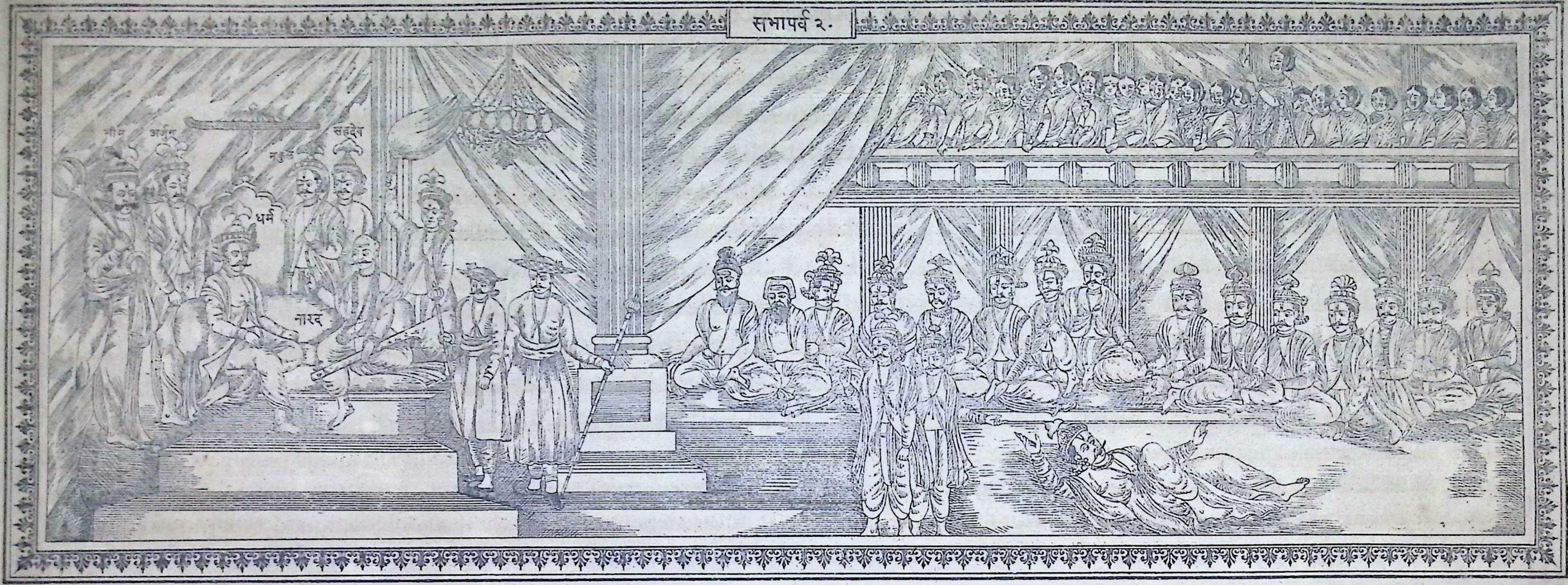
सभापर्व २.

भीम
अर्जुन
नकुल
सहदेव
धर्म
नारद

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ वीजांकुरद्रुमसमेश्वरसूत्रविश्वान्मोक्षायचिंतयतयूयमभेदबुद्ध्या॥दास्यायवीजशतगर्भफलाभमेकंगोपालमेवकलयामजगन्निदानम् ॥ १ ॥ जीवैर्भुजिःस्वपरसृष्टवपुर्युजेवयत्रेशतापरधियानिजमाययावा॥सृष्टैरुपाधिभिरसंगचितावपीष्टातस्मिन्ममास्तुरतिरात्मनिलक्ष्मणार्ये ॥२॥ प्रणम्यनारायणतीर्थवर्यान्धीरेशमिश्रांश्चहमीरपुर्यान्॥प्राचांगुरूणांहृदयानुरूपंकुर्मःसभापर्वणिभावदीपम् ॥ ३ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिअंतेशार्ङ्गकाःज्ञानबलादेववह्निमुखाद्विमुक्ताइत्युक्तंतच्चज्ञानंभगवद्भक्तिबलादेवलभ्यतइतिप्रतिपादनायेदंसभापर्वआरभ्यते तत्रभक्तावपिरुच्युत्पादनार्थंभक्तिबलेनैव पांडवानांदिव्यसभालाभायैश्वर्यंद्वेषेणापिभगवद्ध्यानंभगवत्सायुज्यप्रापकमितिशिशुपालनिर्याणेनध्यानमाहात्म्यम् निरपराधिष्वपिपांडवेषुअभक्तानांदुर्योधनादीनांद्वेषोत्पत्त्याऽभक्तदोषाः द्यूतेद्रौपदी

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम्॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ वैशंपायनउवाच ॥ततोऽब्रवीन्मयःपार्थंवासुदेवस्यसन्निधौ॥ प्रांजलिःश्लक्ष्णयावाचापूजयित्वापुनःपुनः॥२॥ मयउवाच ॥अस्मात्कृष्णात्सुसंरब्धात्पावकाच्चदिधक्षतः॥ त्वयात्रातोस्मिकौंतेयब्रूहिकिंकरवाणिते॥ ३॥ अर्जुनउवाच॥ कृतमेवत्वयासर्वंस्वस्तिगच्छमहासुर॥ प्रीतिमान्भवमेनित्यंप्रीतिमंतोवयंचते॥ ४॥ मयउवाच॥ युक्तमेतत्त्वयिविभोयथात्थपुरुषर्षभ॥ प्रीतिपूर्वमहंकिंचित्कर्तुमिच्छामिभारत॥ ५॥ अहंहिविश्वकर्मावैदानवानांमहाकविः॥ सोहंवैत्वत्कृतेकर्तुंकिंचिदिच्छामिपांडव॥ ६॥ अर्जुनउवाच ॥प्राणकृच्छ्राद्विमुक्तंत्वमात्मानंमन्यसेमया॥ एवंगतेनशक्ष्यामिकिंचित्कारयितुंत्वया॥ ७॥ नचापितवसंकल्पंमोघमिच्छामिदानव॥ कृष्णस्यक्रियतांकिंचित्तथाप्रतिकृतंमयि॥ ८॥ चोदितोवासुदेवस्तुमयेनभरतर्षभ॥ मुहूर्तमिवसंदध्यौकिमयंचोद्यतामिति॥ ९॥ ततोविचिंत्यमनसालोकनाथःप्रजापतिः॥ चोदयामासतंकृष्णःसभावैक्रियतामिति॥ १०॥ यदित्वंकर्तुकामोसिप्रियंशिल्पवतांवर॥ धर्मराजस्यदैतेययादृशीमिहमन्यसे॥ ११॥ यांकृतांनानुकुर्वंतिमानवाःप्रेक्ष्यधिष्ठिताः॥ मनुष्यलोकेसकलेतादृशींकुरुवैसभाम्॥ १२॥ यत्रदिव्यानभिप्रायान्पश्येमहिकृतांस्त्वया॥ आसुरान्मानुषांश्चैवसभांतांकुरुवैमय॥ १३॥ वैशंपायनउवाच ॥प्रतिगृह्यतुतद्वाक्यंसंप्रहृष्टोमयस्तदा॥ विमानप्रतिमांचक्रेपांडवस्यशुभांसभाम्॥ १४॥

त्राणेनभगवतोभक्तपक्षपातित्वं समर्थानामपिपांडवानांसापराधेष्वपिदुर्योधनादिषुअप्रकोपेनभक्तानांतितिक्षाचेतिभक्तगुणाश्चदर्शिताः तत्रउपकर्त्रेप्रत्युपकारोवश्यंकर्तव्यइत्येतद्दर्शयितुंपांडवार्थंमयेनवह्नितोमोचितेनअभूतपूर्वासभाकृतेतितावद्वर्ण्यते ततोब्रवीन्मयःपार्थमित्यादिना ॥१॥२ ॥ खांडवदाहेकृष्णात्चक्रेणजिघांसतः ॥३॥४॥५॥ विश्वंकर्मकृतिसाध्यंयस्यसविश्वकर्मा महाकविःशिल्पपंडितः ॥६॥ एवंगतेप्रत्युपकारार्थंप्राप्तेत्वयिसति ॥७॥८॥ संदध्यौविचारितवान् ॥ ९॥१०॥ हेदैतेयहेदानव ॥११॥१२॥ आसुरान्मानुषानित्युपलक्षणं देवगंधर्वादीनामप्यभिप्रायान् लेपचित्रेलेख्यचित्रेचचतुर्दशभुवनांतरस्थतत्तज्जातीयस्वाभाविकनानाविधलीलाप्रदर्शनेनमनोवृत्तीःपश्येम यद्दर्शनेनब्रह्मांडांतरवर्तिसर्वंवस्तुजातंदृष्टप्रायंभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ विमानप्रतिमेतिनाम विमानसदृशींवा ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ पूर्वदेवोवृषपर्वादानवःतस्यचरितंबिंदुसरसियज्ञकरणादि-॥ १७ ॥ आश्वस्यस्वस्थचित्तोभूत्वा प्रचक्रमेआरब्धवान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ किष्कुर्हस्तः सर्वतश्चतुर्दिक्षु ॥ २१ ॥ ॥ इ
तिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अर्थ्यंअर्थादनपेतं तथ्यंसत्यं लघुस्वल्पाक्षरं युक्तंयुक्तिमत् अतएवानुत्तरंपू

ततःकृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥ सर्वमेतत्समावेद्यदर्शयामासतुर्मयम्॥ १५॥ तस्मैयुधिष्ठिरःपूजांयथार्हमकरोत्तदा॥ सतुतांप्रतिजग्राहमयःसत्कृत्य
भारत॥ १६॥ सपूर्वदेवचरितंतदातत्रविशांपते॥ कथयामासदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारत॥ १७॥ सकालंकंचिदाश्वस्यविश्वकर्माविचिंत्यतु ॥ सभांप्रचक्रमेकर्तुं
पांडवानांमहात्मनाम्॥ १८॥ अभिप्रायेणपार्थानांकृष्णस्यचमहात्मनः॥ पुण्येऽहनिमहातेजाःकृतकौतुकमंगलः॥ १९ ॥ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठान्पायसेनसहस्र
शः॥ धनंबहुविधंदत्वातेभ्यएवचवीर्यवान्॥ २० ॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नांदिव्यरूपांमनोरमाम्॥ दशकिष्कुसहस्रांतांमापयामाससर्वतः॥ २१॥ इतिश्रीमहाभा
रतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभास्थाननिर्णयेप्रथमोऽध्यायः॥ १॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ उषित्वाखांडवप्रस्थेसुख
वासंजनार्दनः॥ पार्थैःप्रीतिसमायुक्तैःपूजनार्होऽभिपूजितः॥ १ ॥ गमनायमतिंचक्रेपितुर्दर्शनलालसः ॥ धर्मराजमथामंत्र्यपृथांचपृथुलोचनः ॥ २ ॥ ववंदे
चरणौमूर्ध्नाजगद्वंद्यःपितृष्वसुः॥ सतयामूर्ध्न्युपाघ्रातःपरिष्वक्तश्चकेशवः॥ ३॥ ददर्शानंतरंकृष्णोभगिनींस्वांमहायशाः ॥ तामुपेत्यहृषीकेशःप्रीत्याबाष्पसम
न्वितः॥ ४ ॥ अर्थ्यंतथ्यंहितंवाक्यंलघुयुक्तमनुत्तरम् ॥ उवाचभगवान्भद्रांसुभद्रांभद्रभाषिणीम्॥ ५॥ तयास्वजनगामीनिश्रावितोवचनानिसः॥ संपूजित
श्चाप्यसकृत्शिरसाचाभिवादितः॥ ६॥ तामनुज्ञाप्यवार्ष्णेयःप्रतिनंद्यचभामिनीम्॥ ददर्शानंतरंकृष्णांधौम्यंचापिजनार्दनः॥ ७॥

र्वपक्षवदप्रत्याख्येयं तथ्यंपथ्यंहितंवाक्यंगुरुस्वल्पाक्षरंमृदुइतिपाठेपथ्यंसन्मार्गादनपेतं गुरुबह्वर्थम् ॥ ५ ॥ स्वजनगामीनि मात्रादिषुस्वबांधवेषुकुशलसंदेशरूपाणि ॥ ६ ॥ भामिनींदीप्तिमतीं भाविनीमि
तिपाठेसद्भावयुक्ताम् ॥ ७ ॥

ववंदेचेति पुरुषसत्तमःपुरुषेषुअन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेषुपंचसु आद्योव्यवहारतःसत्यः उत्तरोत्तरेषांतुपूर्वपूर्वाधिष्ठानत्वात्तत्तदपेक्षयासत्यतरत्वम् पुच्छंब्रह्मतुषष्ठंतेषामधिष्ठानभूतंमोक्षेप्यबाध्यत्वात्सत्तमः ननुकथंसत्तमेअस्थूलमनणुनिष्कलंनिष्क्रियंशांतमित्यादिश्रुतेः सर्वविशेषशून्येनामरूपवंदनादिक्रियायोगोघटेतेतिचेत् अत्रब्रूमः कौलिकेप्रतिमाद्वाराचैत्रेभोगइवेशता असंगेभूम्निजीवौघकल्पितोपाधियोगतः अनादौसंसारेजीवेश्वरविभागस्याप्यनादित्वाद्रज्ज्वांभुजंगइवजीवौघस्याविद्ययाशुद्धेपिचिदात्मनिईशसूत्रादिकंकल्पितं इदमेवब्रह्मणःशरीरमिति यथाकौलिकःप्रतिमां कृत्वाइदमेवचैत्रस्यशरीरमितिभावयति तद्वत् यथाचप्रतिमाद्वाराचैत्रस्यभोगोभवत्येवंशुद्धायामपिचितिजीवौघकल्पितोपाधिद्वाराईशनादिकंभवति एतावांस्तुविशेषः जीवस्यस्वाविद्याकल्पितंशरीरांतरमस्तीतिप्रतिमानिमित्तकोपिभोगःस्वदेहावच्छेदेनैवजायतेनप्रतिमावच्छेदेन चितेस्तुतदभावाद्विभुत्वाच्चपरकल्पितोपाध्यवच्छेदेनैवनियंतृत्वादिकंभवति तच्चाकर्मजत्वाच्चितौनसंसृज्यते यथाजीवेभोगः यथावाकल्पितसर्पगतंभीषणत्वंरज्ज्वां एवंचव्यवहारतःसंसारस्याद्यंतशून्यत्वात्तत्कारणीभूतस्यईशादेरपितथात्वंवक्तव्यं किमुतईशादिकारणीभूतायाःकृष्णमूर्तेः तथाहि बीजांकुरतरूपमेषुईशसूत्रवि

ववंदचयथान्यायंधौम्यंपुरुषसत्तमः॥ द्रौपदींसांत्वयित्वाचआमंत्र्यचजनार्दनः॥ ८ ॥ भ्रातॄनभ्यगमद्विद्वान्पार्थेनसहितोबली ॥ भ्रातृभिःपंचभिःकृष्णोवृतः शक्रइवामरैः॥ ९ ॥ यात्राकालस्ययोग्यानिकर्माणिगरुडध्वजः॥ कर्तुकामःशुचिर्भूत्वास्नातवान्समलंकृतः॥ १० ॥ अर्चयामासदेवांश्चद्विजांश्चयदुपुंगवः ॥ माल्यजाप्यनमस्कारैर्गंधैरुच्चावचैरपि॥ ११ ॥ सकृत्वासर्वकार्याणिप्रतस्थेतस्थुषांवरः॥ उपेत्यसयदुश्रेष्ठोबाह्यकक्षाद्विनिर्गतः॥ १२॥ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्दधिपात्रफलाक्षतैः॥ वसुप्रदायचततःप्रदक्षिणमथाकरोत्॥ १३॥

राट्सुअनंतवीजगर्भफलोपमःश्रीकृष्णः अनंतकोटिब्रह्मांडनायकइतिप्रसिद्धं अयमेवश्रीमच्छंकरभगवत्पादैर्वेदांतसारेवनवृक्षदृष्टांतेनसमष्टिव्यष्टिरूपेणस्थूलसूक्ष्मकारणानिप्रतिपाद्यसमष्टिवनदृष्टांतेनप्रतिपादितः शास्त्रेपिअंतस्तद्धर्मोपदेशादित्यत्रयएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्राणनखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनामसएषसर्वेभ्यः पाप्मभ्यउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेदेतिनामरूपवंतंआदित्यमंडलांतर्वर्तिनंनारायणमुदाहृत्यतस्यऋक्चसामचगेष्णावितिनारायणस्यकृत्स्नप्रपंचात्मकेऋक्सामेअंगुलिपर्वणीइत्युक्तं ततोऽनंतकोटिब्रह्मांडाश्रयत्वंसूर्याकृतेर्ब्रह्मणोयुज्यते अयमेवनंदनंदनोमहामायावीसुप्तिप्रलयकैवल्येषुकर्मोपरमेसतिजगदिंद्रजालंस्वमूर्त्यासहतिरोधायापास्तसमस्तविशेषंब्रह्मात्मानंप्रापयतिकर्मशेषसत्त्वेपुनरुद्भावयतिच ततश्चास्यस्वाविद्याभावादसंगत्वंपराविद्याकल्पितोपाधिसंबंधात्प्रतिमायाभोजकत्ववत्नियंतृत्वंअविद्यायाश्चाद्यंतशून्यत्वात्तन्नित्यत्वंचेतिसिद्धं ततश्चासंगत्वाद्युक्तमस्यपुरुषसत्तमत्वंजनगमयितृत्वरूपजनार्दनत्वेननियंतृत्वंनियंतृत्वादेवचउत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहमितिवक्ष्यमाणरीत्याजनशिक्षार्थंधौम्यवंदनेनवैदिकमर्यादापरिपालकत्वंद्रौपदीसांत्वनेनचसुहृदनुग्राहत्वंचेत्यादिसर्वं समंजसं अयमेवार्थोमंगलश्लोकाभ्यामस्माभिःसंगृहीतोनविस्मर्तव्यः ॥ ८ ॥ भ्रातॄन्पितृष्वसुःपुत्रान् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्थुषांस्थितिमतांवरः सनातनइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभीषून्रथाश्वरश्मीन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ सुपीडितंगाढंयथाभवतितथापरिष्वज्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संविदंपुनरेष्यामीतिनिश्चयंकृत्वा ॥ २५ ॥ लोचनैरितिसर्वेंद्रियाग्राह्यमपिपरमात्मानंप्रथमंप्रतिमादिषुसंचिंत्य मनोभिरितिपश्चात्प्रतिमांत्यक्त्वामनसैवचिंतयेदित्युक्तम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मनसोलयेशौरिर्मानसमूर्तिरूपोंतर्दधे अतएवतेअकामाःनिर्विक

कांचनंरथमास्थायतार्क्ष्यकेतनमाशुगम्॥गदाचक्रासिशार्ङ्गाद्यैरायुधैरावृतंशुभम्॥१४॥तिथावप्यथनक्षत्रेमुहूर्तेचगुणान्विते॥प्रययौपुंडरीकाक्षःशैब्यसुग्रीववाहनः॥१५॥ अन्वारुरोहचाप्येनंप्रेम्णाराजायुधिष्ठिरः॥ अपास्यचास्ययंतारंदारुकंयंतृसत्तमम्॥१६॥ अभीषून्संप्रजग्राहस्वयंकुरुपतिस्तदा॥उपारुह्यार्जुनश्चापिचामरव्यजनंसितम्॥१७॥रुक्मदंडंबृहद्बाहुर्विदुधावप्रदक्षिणम्॥ तथैवभीमसेनोपियमाभ्यांसहितोबली॥१८॥ पृष्ठतोऽनुययौकृष्णमृत्विक्पौरजनैःसह॥ सतथाभ्रातृभिःसर्वैःकेशवःपरवीरहा॥१९॥अन्वीयमानःशुशुभेशिष्यैरिवगुरुःप्रियैः॥ पार्थमामंत्र्यगोविंदःपरिष्वज्यसुपीडितम्॥२०॥युधिष्ठिरंपूजयित्वाभीमसेनंयमौतथा॥ परिष्वक्तोभृशंतैस्तुयमाभ्यामभिवादितः॥२१॥ योजनार्धमथोगत्वाकृष्णःपरपुरंजयः॥ युधिष्ठिरंसमामंत्र्यनिवर्तस्वेतिभारत॥२२॥ततोभिवाद्यगोविंदःपादौजग्राहधर्मवित्॥उत्थाप्यधर्मराजस्तुमूर्ध्न्युपाघ्रायकेशवम्॥२३॥ पांडवोयादवश्रेष्ठंकृष्णंकमललोचनम्॥ गम्यतामित्यनुज्ञाप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ २४॥ ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः॥ निवर्त्यचतथाकृच्छ्रात्पांडवान्सपदानुगान्॥ २५॥ स्वांपुरींप्रययौहृष्टोयथाशक्रोऽमरावतीम्॥लोचनैरनुजग्मुस्तेतमादृष्टिपथात्तदा॥ २६॥ मनोभिरनुजग्मुस्तेकृष्णंप्रीतिसमन्वयात्॥ अतृप्तमनसामेवतेषांकेशवदर्शने॥२७॥ क्षिप्रमंतर्दधेशौरिश्चक्षुषांप्रियदर्शनः॥ अकामाएवपार्थास्तेगोविंदगतमानसाः॥ २८॥ निवृत्योपययुस्तूर्णंस्वंपुरंपुरुषर्षभाः॥ स्यंदनेनाथकृष्णोपित्वरितंद्वारकामगात्॥२९॥ सात्वतेनचवीरेणपृष्ठतोयायिनातदा॥ दारुकेणचसूतेनसहितोदेवकीसुतः॥ सगतोद्वारकांविष्णुर्गरुत्मानिववेगवान्॥३०॥ वैशंपायनउवाच॥ निवृत्यधर्मराजस्तुसहभ्रातृभिरच्युतः॥ सुहृत्परिवृतोराजाप्रविवेशपुरोत्तमम्॥३१॥ विसृज्यसुहृदःसर्वान्भ्रातॄन्पुत्रांश्चधर्मराट्॥ मुमोदपुरुषव्याघ्रोद्रौपद्यासहितोनृप॥३२॥ केशवोपिमुदायुक्तःप्रविवेशपुरोत्तमम्॥ पूज्यमानोयदुश्रेष्ठैरुग्रसेनमुखैस्तथा॥ ३३॥

ल्पसमाधिस्थाः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिश्रिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइतिश्रुतेःयतोगोविंदेनिर्विकल्पेब्रह्मणिगतंलीनंमानसंयेषांतेतथाभूताः ॥ २८ ॥ निवृत्येतिसमाधिसुखानुभवानंतरंव्युत्थानंध्वनितम् ॥ २९ ॥ सगत्वेतिपाठेगत्वाशीघ्रगमनशीलः गमेःअन्येभ्योपिदृश्यतइतिक्वनिप् अनुदात्तोपदेशेतिअनुनासिकलोपेह्रस्वस्येतितुगागमः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ कल्पयामास एवमेवंकरिष्यामीतिमनसिविचारयामासेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिसभा० नैलकंठीये भारतभा० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ भांडमिवभांडंमूलधनं
विचित्ररंगोपादानद्रव्यं कृतंहिंगुलादिवन्निर्मितं मणिमयंमणिप्रचुरं येनकृत्रिममयूरादीनांचंद्रकलोचनादीनिक्रियंते ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ राज्ञावृषपर्वणा निहितासाइदानीमप्यस्तीतिभावयामीतियोज्यं
ततोऽर्वाग्भीमसेनंविनातदुद्यमनयोग्यस्यपुंसोऽजातत्वादितिभावः भारसहा गदांतरेणसन्निपातेसत्यविचाल्या यतोदृढा ॥ ६ ॥ सावै शतसहस्रस्यलक्षस्य गदालक्षेणतुल्येत्यर्थः स्वर्णभारसहस्रस्येतिपाठे

आह्वकंपितरंवृद्धंमातरंचयशस्विनीम् ॥ अभिवाद्यबलंचैवस्थितःकमललोचनः ॥३४॥ प्रद्युम्नसांबनिशठांश्चारुदेष्णंगदंतथा ॥ अनिरुद्धंचभानुंचपरिष्वज्य
जनार्दनः ॥ ३५॥ सवृद्धैरभ्यनुज्ञातोरुक्मिण्याभवनंययौ ॥मयोपिसमहाभागःसर्वरत्नविभूषिताम् ॥ विधिवत्कल्पयामाससभांधर्मसुतायवै ॥ ३६ ॥ इति
श्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिभगवद्यानेद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथाब्रवीन्मयःपार्थमर्जुनंजयतांवरम् ॥आ
पृच्छेत्वांगमिष्यामिपुनरेष्यामिचाप्यहम् ॥ १ ॥ उत्तरेणतुकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ यियक्षमाणेषुपुरादानवेषुमयाकृतम् ॥२ ॥ चित्रंमणिमयंभांडंरम्यंबिंदु
सरःप्रति ॥ सभायांसत्यसंधस्ययदासीद्वृषपर्वणः ॥३॥आगमिष्यामितद्गृह्ययदितिष्ठतिभारत ॥ ततःसभांकरिष्यामिपांडवस्ययशस्विनीम् ॥४॥ मनःप्रह्लादि
नींचित्रांसर्वरत्नविभूषिताम् ॥ अस्तिबिंदुसरस्युग्रागदाचकुरुनंदन ॥५॥ निहिताभावयाम्येवंराज्ञाहत्वारणेरिपून् ॥ सुवर्णबिंदुभिश्चित्रागुर्वीभारसहादृढा ॥
॥ ६ ॥सावैशतसहस्रस्यसम्मिताशत्रुघातिनी ॥ अनुरूपाचभीमस्यगांडीवंभवतोयथा ॥ ७॥ वारुणश्चमहाशंखोदेवदत्तःसुघोषवान् ॥ सर्वमेतत्प्रदास्यामि
भवतेनात्रसंशयः ॥८॥ इत्युक्त्वासोऽसुरःपार्थंप्रागुदीचींदिशंगतः ॥ अथोत्तरेणकैलासान्मैनाकंपर्वतंप्रति ॥ ९ ॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्महामणिमयोगिरिः ॥
रम्यंबिंदुसरोनामयत्रराजाभगीरथः ॥ १० ॥ द्रष्टुंभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यत्रेष्टंसर्वभूतानामीश्वरेणमहात्मना ॥ ११ ॥ आहृताःक्रतवोमुख्याः
शतंभरतसत्तम ॥ यत्रयूपामणिमयाश्चैत्याश्चापिहिरण्मयाः ॥१२॥ शोभार्थंविहितास्तत्रनतुदृष्टांततःकृताः ॥ यत्रेष्ट्वासगतःसिद्धिंसहस्राक्षःशचीपतिः ॥१३॥
यत्रभूतपतिःसृष्ट्वासर्वांन्लोकान्सनातनः ॥ उपास्यतेतिग्मतेजाःस्थितोभूतैःसहस्रशः ॥ १४ ॥ नरनारायणौब्रह्मायमःस्थाणुश्चपंचमः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसह
स्रयुगपर्यये ॥ १५ ॥ यत्रेष्टंवासुदेवेनसत्रैर्वर्षगणान्बहून् ॥ श्रद्दधानेनसततंधर्मसंप्रतिपत्तये ॥ १६ ॥

तु तुलांपलशतंप्राहुर्भारःस्याद्विंशतिस्तुलेतिशास्त्रोक्तमानेनगुर्वीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रागुदीचीमैशानीं उत्तरेणउत्तरतः ॥ ९ ॥ हिरण्यशृंगोमैनाकावयवभूतोगिरिः ॥ १० ॥ ईश्वरेणप्रजापतिना ॥ ११ ॥
॥ १२ ॥ दृष्टांततःशास्त्रसिद्धांततः ॥ १३ ॥ भूतपतिर्महादेवः सृष्ट्वासृष्टिकर्ता अत्रापिगत्वेतिवत्क्वनिप् ॥ १४ ॥ १५ ॥ शिष्टसंप्रतिपत्तयेइतिपाठेपिशिष्टान्धर्मानुष्ठानेप्रवर्तयितुमित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ स्फाटिकंस्फटिकइत्युपलक्षणंनानारत्नमयं सितसारंगपिशंगादिवर्णानांमहामणीनांचूर्णानियथापेक्षितंमिश्राणिशुकपारावतमयूरजपादाडिमजंबूफलवर्णाद्यवांतरमिश्ररंगरचनार्थंवृषपर्वयागे
सभार्थंसंपादितंतत्रोपयुक्तावशिष्टंआनीतवानित्यर्थः ॥ १८ ॥ किंकरैःरक्षसांजातिविशेषैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ दिव्या दिव्येनवर्चसाअलौकिकेनचतेजसा नवमेघप्रतीकाशा
नवभिर्मेघैरिवमेघैश्चित्तक्षेत्रेचमत्कारामृतवर्षिभिःश्रृंगारादिभीरसैस्तत्तच्चित्रेष्वभिनीयप्रदर्शितैःशोभमाना दिवंआवृत्यव्याप्यअभिभूयेतियावत् विष्ठिताविशेषेणस्थिता विपाप्मापापघ्नी दिव्यतेजःसं

सुवर्णमालिनोयूपांश्चैत्यांश्चाप्यतिभास्वरान् ॥ ददौयत्रसहस्राणिप्रयुतानिचकेशवः ॥ १७ ॥ तत्रगत्वासजग्राहगदांशंखंचभारत ॥ स्फाटिकंचसभाद्रव्यंय
दासीद्वृषपर्वणः ॥ १८ ॥ किंकरैःसहरक्षोभिर्यदरक्षन्महद्धनम् ॥ तदगृह्णान्मयस्तत्रगत्वासर्वंमहासुरः ॥ १९ ॥ तदाहृत्यचतांचक्रेसोऽसुरोऽप्रतिमांसभाम् ॥ विश्रु
तांत्रिषुलोकेषुदिव्यांमणिमयींशुभाम् ॥ २० ॥ गदांचभीमसेनायप्रवरांप्रददौतदा ॥ देवदत्तंचार्जुनायशंखप्रवरमुत्तमम् ॥ २१ ॥ यस्यशंखस्यनादेनभूतानिप्र
चकंपिरे ॥ सभाचसामहाराजशातकुंभमयद्रुमा ॥ २२ ॥ दशकिष्कुसहस्राणिसमंतादायताभवत् ॥ यथावह्नेर्यथार्कस्यसोमस्यचयथासभा ॥ २३ ॥ भ्राज
मानातथात्यर्थंदधारपरमंवपुः ॥ अभिघ्नतीवप्रभयाप्रभामर्कस्यभास्वराम् ॥ २४ ॥ प्रबभौज्वलमानेवदिव्यादिव्येनवर्चसा ॥ नवमेघप्रतीकाशादिवमावृत्यवि
ष्ठिता ॥ आयताविपुलारम्याविपाप्माविगतक्लमा ॥ २५ ॥ उत्तमद्रव्यसंपन्नारत्नप्राकारतोरणा ॥ बहुचित्राबहुधनासुकृताविश्वकर्मणा ॥ २६ ॥ नदाशार्हीसु
धर्मावाब्रह्मणोवाथतादृशी ॥ सभारूपेणसंपन्नायांचक्रेमतिमान्मयः ॥ २७ ॥ तांस्मतत्रमयेनोक्तारक्षंतिचवहंतिच ॥ सभामष्टौसहस्राणिकिंकरानामराक्षसाः
॥ २८ ॥ अंतरिक्षचराघोरामहाकायामहाबलाः ॥ रक्ताक्षाःपिंगलाक्षाश्चशुक्तिकर्णाःप्रहारिणः ॥ २९ ॥ तस्यांसभायांनलिनींचकाराप्रतिमांमयः ॥ वैदूर्यप
त्रविततांमणिनालमयांबुजाम् ॥ ३० ॥

पन्नत्वात् विगतक्लमाश्रमच्छेदिनी व्यूढास्त्वत्रविचित्रमणिवेदिकेतिपाठंकल्पयंति ॥ २५ ॥ प्राकारःपरिधिभित्तिः तोरणानिबहिर्द्वाराणि प्राकारमालिनीत्यपिपाठः ॥ २६ ॥ दशअहिंसादीन्यमनियमा
नूअर्हंतितेदशार्हाःभगवद्भक्ताःबलिबाणप्रभृतयःतेषामियंदाशार्हीं सात्वतीतिपाठेसात्परमात्मासोऽस्त्येषांतेसात्वंतस्तेषामियंसात्वतीतिसएवार्थः ॥ २७ ॥ वहंतीतिसभायाःजंगमत्वमुक्तं अतएवविमानप्र
तिमेतिनामतस्यायुक्तम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ नलिनींकमलवतींसरसीं वैदूर्यैःइंद्रनीलमणिमयैःपत्रैर्व्याप्तां मणिनालमयांबुजां मणिमयनालांकनकांबुजांच मयःशिल्पिनिदैत्यानांकरभेऽश्वतरेपिचेतिविश्वः
करभःकलभोवाष्टापदेइतिचविश्वः मणिनालोज्ज्वलांबुजामितिपाठेतु मणिमयानिनालेषुविकस्वराणिअंबुजानियस्यांसातथा मणिमयनालेषुस्वच्छांबुजांवा ॥ ३० ॥

पद्मसौगंधिकवतीं पद्माकारैःसौगंधिकैःपद्मरागैर्युक्तां पद्मरागमयपद्मामित्यर्थः सौगंधिकंतुकह्लारेपद्मरागेचेतिमेदिनी हैमसौगंधिकवतीमितिपाठःस्पष्टार्थः पुष्पितैर्विकसितैः निष्पंकेतिविद्यमानमपिसलिलमतिस्वच्छत्वात् आशयरूपेणैवप्रकाशतेनस्वरूपेणस्फटिकजपाकुसुमवत् अनेनतत्रस्थलभ्रमकारणमुक्तम् ॥ ३१ ॥ मंदानिलेनसमुद्धूतांसमुच्छलितबिंदुं अतएवसर्वतःप्रसृतनलिनीपत्रेषुमुक्तातुल्यैर्जलबिंदुभिःआचितांव्याप्तां महामणिमयाःशिलापट्टाःदीर्घचतुरस्रपाषाणास्तैर्बद्धःपर्यंतेसमीपेचतुर्दिक्षुवेदिकाःयस्यास्ताम् ॥ ३२ ॥ मणिरत्नचितांतांनलिनींतुअभ्येत्यअधिगत्यज्ञात्वा अयंभावः अ

पद्मसौगंधिकवतींनानाद्विजगणायुताम्॥पुष्पितैःपंकजैश्चित्रांकूर्मैर्मत्स्यैश्चकांचनैः॥चित्रस्फटिकसोपानांनिष्पंकसलिलांशुभाम्॥३१॥ मंदानिलसमुद्धूतांमुक्ताबिंदुभिराचिताम्॥महामणिशिलापट्टबद्धपर्यंतवेदिकाम्॥ ३२॥ मणिरत्नचितांतांतुकेचिदभ्येत्यपार्थिवाः॥ दृष्ट्वापिनाभ्यजानंततेऽज्ञानात्प्रपतंत्युत॥॥३३॥ तांसभामभितोनित्यंपुष्पवंतोमहाद्रुमाः॥ आसन्नानाविधालीलाःशीतच्छायामनोरमाः ॥ ३४॥ काननानिसुगंधीनिपुष्करिण्यश्चसर्वशः॥ हंसकारंडवोपेताश्चक्रवाकोपशोभिताः॥३५॥ जलजानांचपद्मानांस्थलजानांचसर्वशः॥ मारुतोगंधमादायपांडवान्स्मनिषेवते ॥ ३६॥ ईदृशींतांसभांकृत्वामासैः परिचतुर्दशैः॥ निष्ठितांधर्मराजायमयोराजन्न्यवेदयत्॥ ३७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभानिर्माणेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ ४॥

वैशंपायनउवाच॥ ततःप्रवेशनंतस्यांचक्रेराजायुधिष्ठिरः॥ अयुतंभोजयित्वातुब्राह्मणानांनराधिपः॥ १॥ साज्येनपायसेनैवमधुनामिश्रितेनच॥ भक्ष्यैर्मूलैः फलैश्चैवमांसैर्वाराहहारिणैः॥ कृसरेणाथजीवंत्याहविष्येणचसर्वशः॥ २॥ मांसप्रकारैर्विविधैःखाद्यैश्चापितथानृप ॥ चोष्यैश्चविविधैराजन्पेयैश्चबहुविस्तरैः॥ ३॥ अहतैश्चैववासोभिर्माल्यैरुच्चावचैरपि॥ तर्पयामासविप्रेंद्रान्नानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ ४ ॥ ददौतेभ्यःसहस्राणिगवांप्रत्येकशःपुनः ॥ पुण्याहघोषस्तत्रासीद्दिवस्पृगिवभारत॥ ५॥ वादित्रैर्विविधैर्दिव्यैर्गंधैरुच्चावचैरपि॥ पूजयित्वाकुरुश्रेष्ठोदैवतानिनिवेश्यच ॥ ६॥

दृष्टपूर्वैरतिभास्वरैःपत्रनालपुष्पैराच्छन्नत्वात्सलिलस्यकाचमय्यांवैदूर्यमणिमय्यांवाभुविकृत्रिमाण्येवकमलादीनीतिभ्रमात्मणिरत्नचिताभूमिरेवेयमितितांनलिनींज्ञात्वास्थलभ्रमाज्जलेपतंतीति ॥ ३३ ॥ तांसभांअभितइतिकर्मप्रवचनीययोगात्द्वितीया तस्याःसभायाःसमंततइत्यर्थः ॥ ३४ ॥ पुष्करिण्यस्तटाकाः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ परिचतुर्दशैःचतुर्दशाधिकैः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभा०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥४॥ ॥ १ ॥ कृसरेणतिलमिश्रौदनेन ओदनस्तिलमिश्रस्तुकृसरःपरिकीर्तितः तिलकल्कान्विनिक्षिप्यश्रितोवाकृसरोभवेदितिगृह्यविदः जीवंत्यापाकविशेषेण ओदनस्यैवयवनभाषयाबिरिंजिइत्युच्यते शाकविशेषेणेत्यन्ये ॥ २ ॥ ३ ॥ अहतैःअनुपभुक्तैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ दैवतानिद्वारादिषुस्थानेषुपितामहादीनि द्वारेपितामहंविद्यादितिगृह्यात् ॥ ६ ॥

मल्लाःबाहुयोधिनः झल्लाःलकुटयोधिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कालकेयाःकालकायाअपत्यानिअसुराः

तत्रमल्लानटाझल्लाःसूतावैतालिकास्तथा ॥ उपतस्थुर्महात्मानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥७॥ तथासकृत्वापूजांतांभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ तस्यांसभायांरम्यायांरेमेश
क्रोयथादिवि ॥८॥ सभायामृषयस्तस्यांपांडवैःसहआसते ॥ आसांचक्रुर्नरेंद्राश्चनानादेशसमागताः ॥ ९ ॥ असितोदेवलःसत्यःसर्पिर्मालीमहाशिराः ॥ अ
र्वावसुःसुमित्रश्चमैत्रेयःशुनकोवलिः ॥ १० ॥ बकोदाल्भ्यःस्थूलशिराःकृष्णद्वैपायनःशुकः ॥ सुमंतुर्जैमिनिःपैलोव्यासशिष्यास्तथावयम् ॥ ११ ॥ तित्तिरिर्याज्ञ
वल्क्यश्चससुतोलोमहर्षणः ॥ अप्सुहोम्यश्चधौम्यश्चअणीमांडव्यकौशिकौ ॥ १२ ॥ दामोष्णीषस्त्रैवलिश्चपर्णादोघटजानुकः ॥ मौंजायनोवायुभक्षःपाराशर्य
श्चसारिकः ॥ १३ ॥ बलिवाकःसिनीवाकःसत्तपालःकृतश्रमः ॥ जातूकर्णःशिखावांश्चआलंबःपारिजातकः ॥ १४ ॥ पर्वतश्चमहाभागोमार्कंडेयोमहामुनिः ॥ प
वित्रपाणिःसावर्णोभालुकिर्गालवस्तथा ॥ १५ ॥ जंघाबंधुश्चरैभ्यश्चकोपवेगस्तथाभृगुः ॥ हरिबभ्रुश्चकौंडिन्योबभ्रुमालीसनातनः ॥ १६ ॥ काक्षीवानौशिज
श्चैवनाचिकेतोथगौतमः ॥ पैंग्योवराहःशुनकःशांडिल्यश्चमहातपाः ॥ १७ ॥ कुक्कुरोवेणुजंघोथकालापःकठएवच ॥ मुनयोधर्मविद्वांसोधृतात्मानोजितेंद्रियाः
॥ १८ ॥ एतेचान्येचबहवोवेदवेदांगपारगाः ॥ उपासतेमहात्मानंसभायामृषिसत्तमाः ॥ १९ ॥ कथयंतःकथाःपुण्याधर्मज्ञाःशुचयोमलाः ॥ तथैवक्षत्रियश्रेष्ठाध
र्मराजमुपासते ॥ २० ॥ श्रीमान्महात्माधर्मात्मामुंजकेतुर्विवर्धनः ॥ संग्रामजिद्दुर्मुखश्चउग्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ २१ ॥ कक्षसेनःक्षितिपतिःक्षेमकश्चापराजितः ॥
कंबोजराजःकमठःकंपनश्चमहाबलः ॥ २२ ॥ सततंकंपयामासयवनानेकएवयः ॥ बलपौरुषसंपन्नान्कृतास्त्रानमितौजसः ॥ यथासुरान्कालकेयान्देवोवज्रध
रस्तथा ॥ २३ ॥ जटासुरोमद्रकानांचराजाकुंतिःपुलिंदश्चकिरातराजः ॥ तथांगवांगौसहपुंड्रकेणपांड्योड्रराजौचसहांध्रकेण ॥ २४ ॥ अंगोवंगःसुमित्रश्चशैब्य
श्चामित्रकर्शनः ॥ किरातराजःसुमनायवनाधिपतिस्तथा ॥ २५ ॥ चाणूरोदेवरातश्चभोजोभीमरथश्चयः ॥ श्रुतायुधश्चकालिंगोजयसेनश्चमागधः ॥ २६ ॥ सु
कर्माचेकितानश्चपुरुश्चामित्रकर्शनः ॥ केतुमान्वसुदानश्चवैदेहोथकृतक्षणः ॥ २७ ॥ सुधर्माचानिरुद्धश्चश्रुतायुश्चमहाबलः ॥ अनूपराजोदुर्धर्षःक्रमजिच्चसुद
र्शनः ॥ २८ ॥ शिशुपालःसहसुतःकरूषाधिपतिस्तथा ॥ वृष्णीनांचैवदुर्धर्षाःकुमारादेवरूपिणः ॥ २९ ॥ आहुकोविपृथुश्चैवगदःसारणएवच ॥ अक्रूरःकृतवर्मा
चसत्यकश्चशिनेःसुतः ॥ ३० ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥३१॥३२॥३३॥ रौरवाजिनवाससः मृगचर्मपरीधानाः ॥ ३४॥३५॥३६ ॥ सप्तविंशतिश्चित्रसेनाद्यागंधर्वगणाः ॥ ३७॥ साम्यंतालविशेषः शंपेत्यपिपाठः शंपादक्षिणहस्तगृहीततालविशेषः शंपादक्षि
णपातस्तुवामेतालइतिस्मृतइत्युक्तेः प्रमाणेगीतवाद्यतालानांध्वनिसाम्ये लयेद्रुतमध्यविलंबिते स्थानेउरःशिरःकंठादौ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिस०नैलकंठीयेभारतभा०चतुर्थोऽ
ध्यायः ॥ ४ ॥ ॥छ॥ ॥ अथतत्रोपविष्टेष्विति अत्रनारदोयुधिष्ठिरंप्रश्नमुखेनराजधर्माननुशास्ति ॥ १ ॥ तत्रशास्तुःस्वरूपंतावत्व्याचष्टे अस्यापिकणिकतुल्यतामाभूदितिवेदोपनिषदांवे

भीष्मकोथाकृतिश्चैवद्युमत्सेनश्चवीर्यवान्॥ केकयाश्चमहेष्वासायज्ञसेनश्चसौमकिः॥ ३१ ॥ केतुमान्वसुमांश्चैवकृतास्त्रश्चमहाबलः॥ एतेचान्येचबहवःक्षत्रि
यामुख्यसंमताः॥ ३२ ॥ उपासतेसभायांस्मकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अर्जुनंयेचसंश्रित्यराजपुत्रामहाबलाः॥ ३३ ॥ अशिक्षंतधनुर्वेदंरौरवाजिनवाससः ॥ त
त्रैवशिक्षिताराजन्कुमाराद्वृष्णिनंदनाः॥ ३४ ॥ रौक्मीणेयश्चसांबश्चयुयुधानश्चसात्यकिः॥ सुधर्माचानिरुद्धश्चशैब्यश्चनरपुंगवः॥ ३५॥ एतेचान्येचबहवो
राजानःपृथिवीपते॥ धनंजयसखाचात्रनित्यमास्तेस्मतुंबुरुः॥३६॥ उपासतेमहात्मानमासीनंसप्तविंशतिः॥ चित्रसेनःसहामात्योगंधर्वाप्सरसस्तथा॥३७॥
गीतवादित्रकुशलाःसाम्यतालविशारदाः॥ प्रमाणेथलयेस्थानेकिन्नराःकृतनिश्रमाः ॥ ३८ ॥ संचोदितास्तुंबुरुणागंधर्वसहितास्तदा ॥ गायंतिदिव्यतानैस्ते
यथान्यायंमनस्विनः॥ ३९ ॥ पांडुपुत्रानृषींश्चैवरमयंतउपासते॥ तस्यांसभायामासीनाःसुव्रताःसत्यसंगराः ॥ ४० ॥ दिवीवदेवाब्रह्माणंयुधिष्ठिरमुपासते॥
॥ ४१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिसभाक्रियापर्वणिसभाप्रवेशोनामचतुर्थोऽध्यायः॥ ४॥ ॥ समाप्तंसभाक्रियापर्व॥ ॥छ॥ ॥ अथलोकपालसभाख्यान
पर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथतत्रोपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ महत्सुचोपविष्टेषुगंधर्वेषुचभारत॥ १ ॥ वेदोपनिषदांवेत्ताऋषिःसुरगणार्चितः॥ इतिहास
पुराणज्ञःपुराकल्पविशेषवित्॥ २॥

त्तेति वेदाःऋग्यजुःसामाथर्वाणः उपनिषदोरहस्यविद्याश्चतुर्विधाःतत्रकर्मांगावबद्धोपासनं उषावा अश्वस्यमेध्यस्यशिरइत्यादिशास्त्रविहितंकर्मांगेष्वश्वादिषुविराड्दृष्टिकरणं प्रतीकोपासनंअन्नंब्रह्मेत्यु
पासीतआदित्योब्रह्मेत्यादेशइत्यादित्यादिमूर्तिषुब्रह्मदृष्टिकरणं अहंग्रहोपासनंत्वंवाअहमस्मिभगवोदेवतेअहंवैत्वमसीतिव्यतिहारेणात्मनोदेवतायाश्चाभेदचिंतनंज्ञानंब्रह्मात्मानुभवः वेदानांकर्मप्रतिपादका
नांतदंतर्गतानामुपनिषदांचवेत्तापाठतोऽर्थतश्चज्ञाता अतएवऋषिःगंता फलंप्रतिवेदोक्तकृत्स्नफलभागी कृतानुष्ठानत्वात् अतएवसुरगणार्चितः इतिहासपुराणेप्रसिद्धेपुराकल्पःबहुकर्तृकमन्वाख्यानंदेवासु
राःसंयत्ताआसन्नित्यादिकंवेदोक्तं विशेषः एककर्तृकमन्वाख्यानंपरिकृत्याख्यं हरिश्चंद्रोहवैधसऐक्ष्वाकोराजाऽपुत्रआसेत्यादि तस्ययोगबलात्प्रत्यक्षदर्शी ॥ २ ॥

न्यायःपंचांगमधिकरणं यथा विषयोविशयश्चैवपूर्वपक्षस्तथोत्तरः संगतिश्चेतिपंचांगंशास्त्रेऽधिकरणंविदुः अत्रयूपस्यस्वरुंकरोतीतिवाक्यंविषयः तत्रषष्ठीयूपसंबंधीतिकर्तव्यतालक्षणार्था उतयूपावयवलक्षणार्थेतिसंदेहोविशयः एतावेवपूर्वोत्तरपक्षौज्ञेयौ कल्पनालाघवानुग्रहादुत्तरःसिद्धांतः फलंअनुष्ठानभेदः पूर्वपक्षेतक्षणाष्टास्रीकरणादिनाकाष्ठांतरंयूपसदृशंनिर्मातव्यं सिद्धांतेएकदेशस्यपृथक्करणमात्रमिति इदमेवपंचकंमोक्षधर्मेषूक्तं सूक्ष्मंसांख्यक्रमौचोभौनिर्णयःसप्रयोजनः पंचैतान्यनुजानीहिवाक्यमित्युच्यतेबुधैरिति सूक्ष्मंगहनार्थत्वाद्विषयः सांख्यंएवमेवंवेतिविचारः क्रमःअतिक्रमः सिद्धांतस्यपूर्वपक्षइत्यर्थः निर्णयःसिद्धांतः प्रयोजनंफलमितिवाक्यंवाक्यार्थनिर्णयोपायःएवंपूर्वोत्तरमीमांसाधिकरणानिन्यायाःतद्वित् धर्मज्ञःमन्वादिप्रणीतशास्त्रतत्त्वज्ञः षडंगवित् शिक्षाकल्पोव्याकरणंछंदोविचितिर्निरुक्तं ज्योतिषमितिषड्वेदांगानि अनुत्तमःअत्युत्कृष्टः ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः ऐक्यादित्रयंसर्वेष्वपिशास्त्रेषुसमानं यथामीमांसायांसमिधोयजतीत्यादिप्रयाजाद्यंगवाक्यानांदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गकामोयजेतेतिमहावाक्येनैकवाक्यत्वमैक्यं संयोगनानात्वंसंयोगपृथक्त्वं यथादध्नाजुहोतीतिवाक्यान्नित्यमपिदधिदध्नेंद्रियकामस्येतिवाक्यांतरेणेंद्रियार्थमपिपृथग्विधीयतेतेनद्वयमपियुगपद्दध्नासाध्यतइति

न्यायविद्धर्मतत्त्वज्ञःषडंगविदनुत्तमः॥ऐक्यसंयोगनानात्वसमवायविशारदः॥ ३ ॥

समवायः एकस्मिन्कर्मण्यनेकेषांधर्माणांसन्निपातः यथा इष्टिपशुसोमात्मकेराजसूयेइष्ट्यादीनांदर्शादित्रिकद्वयस्येवसाक्षात्परमापूर्वजनकत्वेउपनिपातःनत्वंगानामिवपरंपरयापरमापूर्वोपकारकत्वं यद्वा तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिआत्मविविदिषोत्पादकापूर्वेवेदानुवचनादीनामेककार्यकारित्वलक्षणमैक्यं नन्वेककर्मांगत्वाभावेकथमेषामैक्यंअतआह संयोगनानात्वेति स्वस्ववाक्योत्पन्नानांपृथक्फलानामप्येषांसंयोगपृथक्त्वन्यायेनविविदिषार्थत्वमपियुक्तमेवेत्यर्थः नन्वेषांसमुच्चितानामेककार्यकारित्वेसमुच्चयासंभवः राजसूयादीनांब्राह्मणाद्यनुपयोगित्वात् प्रत्येकंचेदितरवैयर्थ्यमित्याशंक्याह समवायविशारदइति समवायःयथाधिकारंकर्मसंबंधः अयमर्थः ब्राह्मणादीनांराजसूयादिष्वनधिकारान्नतत्प्राप्तिः विविदिषायाःपापनिवृत्तिफलकैर्नित्यैरेवोत्पत्तेर्नतदर्थं फलतोनिषिद्धानांश्येनादीनांप्राप्तिः अतएवहेतुद्वयात्पवित्रेष्ट्यादिकंकाम्यमपिननिवार्यते नित्यानामपिनसर्वेषांसमुच्चयः विविदिषाख्यदृष्टफलकत्वात् तस्मान्नसर्वकर्मसमुच्चयोनापीतरवैयर्थ्यमिति एवंरूपएवसमुच्चयोत्रसमवायशब्दार्थः अस्मिंस्त्रयेविशारदःविवेकसमर्थः यद्वा ऐक्यंसाधर्म्यात्पृथिव्यादीनांद्रव्यत्वेनरूपेण संयोगनानात्वंअसाधारणधर्मसंबंधःतेनपृथिवीत्वजलत्वादिरूपेणभेदोपि समवायःशरीरेपंचानामपिभूतानांमेलकः एतेषांतत्त्वंसाधर्म्यंवैधर्म्यंसंकरंचज्ञातुंकुशलइत्यर्थः ॥ ३ ॥

नकेवलंज्ञातुमेवकुशलःकिंतुवक्तुमित्याह वक्तेति वक्तापिसमानाधिकरणएवेत्याह प्रगल्भइति असंबद्धप्रलापीनेत्यर्थः यतःमेधावीऊहापोहकुशलः तादृशोपिस्मृतिमान् अधीतंननाशितवानित्यर्थः नयवित्दायविभागादिव्यवहारवित् कविःअनागतदर्शी परापरविभागज्ञःपरापरयोर्ज्ञानकांडकर्मकांडयोःविभागःयथायोग्यंशिष्येषुविभजनंतज्ज्ञः यतःप्रमाणकृतनिश्चयःप्रमाणंप्रत्यक्षानुमानागमादितच्च द्विविधंलौकिकमलौकिकंच आद्यंघटवह्निस्वर्गादिविषयं द्वितीयंनिर्विशेषात्मवस्तुतत्त्वविषयं तथाहि अहंकारादिकमात्मनिसुषुप्त्यादावदृष्टत्वान्मिथ्येतितत्रप्रत्यक्षंसुप्तौनिर्विशेषत्वं तथाद्रष्टृदृश्यौएकोपादानकौभास्यभासकत्वात्श्रोत्रशब्दवत्भास्यभासकौचदृश्यद्रष्टारौतस्मादेकोपादानकौयौनतथातौनैकोपादानकौयथाशब्दघ्राणावितिव्यतिरेकतोवासाध्यसिद्धौसत्यांउपादानोपादेययोरभेदादृङ्मात्रंवस्तुतत्त्वमितिसिध्यति अनुमानादप्यात्मनोनिर्विशेषत्वं घटज्ञानंपटज्ञानमितिदृशिविशेषदर्शनानुभवस्यघटाकाशादिवदौपाधिकत्वात् तथागमोपिआत्मनोनिर्विशेषत्वेप्रसिद्धः अस्थूलमनणुनिर्गुणंनिष्क्रियमित्यादिः ॥ ४ ॥ नन्वनुमानवलात्चंद्रप्रादेशिकत्वप्रत्यक्षंयजमानःप्रस्तरइत्यादिरागमश्चशिथिलीक्रियते अनुमानमपिनरशिरःकपालंशुचिप्राण्यंगत्वात्शंखवदित्यादिकं नारंस्पृष्ट्वास्थिसस्नेहंसवास।

वक्ताप्रगल्भोमेधावीस्मृतिमान्नयवित्कविः॥ परापरविभागज्ञःप्रमाणकृतनिश्चयः॥ ४ ॥ पंचावयवयुक्तस्यवाक्यस्यगुणदोषवित्॥
उत्तरोत्तरवक्ताचवदतोपिबृहस्पतेः॥ ५ ॥ धर्मकामार्थमोक्षेषुयथावत्कृतनिश्चयः॥ तथाभुवनकोशस्यसर्वस्यास्यमहामतिः॥ ६ ॥

जलमाविशेदित्यागमेन तथाचसर्वमपिप्रमाणंसदोषमतस्तत्रकृतनिश्चयत्वंदूरापेतमित्याशंक्याह पंचावयवयुक्तस्यवाक्यस्यगुणदोषवित् तत्रपरंबोधयितुंप्रवृत्तस्यानुमानवाक्येप्रतिज्ञादयःपंचावयवाः तत्रपर्वतोवह्निमानितिप्रतिज्ञा धूमादितिहेतुः यथामहानसइतिदृष्टांतउदाहरणं धूमवांश्चायंइत्युपनयः तस्माद्वह्निमानितिनिगमनं अस्मिन्वाक्येगुणोनुकूलतर्कःयदिवह्निमान्नस्यात्तर्हिधूमवानपिनस्यात् दोषःह्रदोवह्निमानित्यादाविवाश्रयासिद्धिप्रभृतिः तावुभौवेत्तीतितथा तथाचानुमानंप्रत्यक्षागमौशिथिलीकरोतुव्रीहिमसूरादौशुचित्वाशुचित्वविभागस्यशास्त्रैकगम्यत्वात् तत्रानुकूलतर्काभावएवानुमानबाधकोनत्वागमइतिस्थितं तथाचलौकिकप्रमाणाधिकारिणेअपरंकर्मकांडमेवविभजतेइतरस्यइतरदितिविवेकः ॥ ५ ॥ यथावत्कृतनिश्चयः लौकिकानांप्रमाणानां प्रामाण्यमादायधर्मार्थकामानांपुरुषार्थत्वनिश्चयः इतरेषांप्रामाण्यमुपजीव्यमप्युपमृद्यमोक्षरसस्यपुरुषार्थत्वनिश्चयः तदालौकिकप्रमाणबाधात् वेदाअवेदाइतिश्रुतेः लौकिकंतद्वदेवेदंप्रमाणंत्वात्मनिश्चयादित्यभियुक्तोक्तेश्च आत्मनिश्चयादर्वागेवेतिशेषः आआत्मनिश्चयादितिवाछेदः महामतिः आत्मज्ञः आत्मनोवाअरेदर्शनेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितितस्यैवसार्वज्ञ्यश्रुतेः ॥ ६ ॥

सांख्ययोगविभागज्ञः सांख्यंवेदांतविचारः योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः अनयोर्विभागःउपयोगः तत्रश्रवणात्मकोवाक्यार्थविचारःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्त्युपयोगी मननाख्यःश्रुतस्यार्थस्यतर्केणानुसंधानरूपोविचारः प्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्युपयोगी अद्वैतमेववेदोवदतियुक्तियुक्तंचैतदेवेतिसांख्यविभागः निदिध्यासनापरपर्यायोयोगःअनात्मसुदेहादिष्वात्मप्रत्ययरूपांविपरीतभावनांनिवर्त्यज्ञातृज्ञानज्ञेयाभाववंतंदृङ्मात्रप्रत्ययंगोचरयतीतियोगविभागः येतु द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव योगोवृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणमितिवासिष्ठवचनमुदाहृत्यचित्तनाशाख्यात्मदर्शनस्यद्वावुपायावितिवदंतितेषांतमेवविदित्वातिमृत्युमेतिनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरोधः संवादिभ्रमवद्योगोपिज्ञानंजनयित्वैवफलदइतिचेत्तस्योपसर्जनत्वंकर्मणामिवस्यात्तथाचनोपायांतरंयोगइत्यापतति वासिष्ठवाक्यंतुक्रमभेदमाहनतूपायभेदं तथाचकृतोपास्तेर्योगउपसर्जनंवाक्यार्थसंभवंज्ञानंप्रधानं अकृतोपास्तेस्तुज्ञानमुपसर्जनंयोगःप्रधानं यथादृष्टगोपिंडस्यापिअगृहीतशब्दार्थसंगतिकस्यइयंगौरितिवाक्यमेवगवाज्ञाननुत्नचक्षुस्तेनविषयीकृतेपिगोपिंडेगोबुभुत्सानुवृत्तेः एवंसाक्षात्कृतत्वंपदार्थस्यापितत्त्वमसीतिवाक्यमेवसंसारानर्थमूलब्रह्माज्ञानस्यनिवर्तकंनमनः तेनदृष्टेपित्वमर्थेब्रह्माज्ञानानुवृत्तिदर्शनात् एवंसास्नादिमतीगौरितिलक्षणतोज्ञातगोपदार्थस्यापिगोपिंडदर्शनमेवगोबुभुत्सानिवर्तकंनतुवाक्यं तथाश्रवणादिनाज्ञातब्रह्मपदार्थस्यापियोगादेवदर्शनंनतुवाक्यात् तेनतंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीति मनसैवानुद्रष्टव्यमितिचशब्दमनसोःज्ञानकरणत्वानुवादकश्रुत्योर्व्यवस्थासिध्यति तदिदमुक्तंसांख्ययोगविभागज्ञइति विभागोहिद्वयोःसमुच्चित्यैककार्यकारित्वेसतिसंभवतिनतुव्रीहियववद्विकल्पैककार्यकारित्वेइत्यास्तांतावत् सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताइत्यत्रप्रपंचयिष्यमाणत्वात् एवंब्राह्म्याविद्ययासंपन्नत्वमुक्त्वाराजयोग्यविद्यांतरसंपत्तिमप्याह निर्विवित्सुःसुरासुरानित्यादिना निर्विवित्सुःविवित्सुर्विचारंकर्तुमिच्छुः निर्विवित्सुस्तद्विरोधीउभयेषांधीप्रमोषणेनकलहप्रवर्तकः यद्वा निर्वेदोयुद्धादुपरतिस्तंकर्तुमिच्छुः लोकनाशभयादित्यर्थः एतेनभेदाभिज्ञत्वमुक्तम्॥७॥संधिःसाम विग्रहोनिग्रहोदंडइत्यर्थः अनुमानविभागवित् स्वपरशक्तिबलाबलेनुमानतोनिश्चित्यविभागंविभजनंपरामात्यादिभ्योधनप्रदानंतद्वित् अनुमायविभागविदितिगौडाःपठंति एवंचनीतिशास्त्रप्रसिद्धोपायचतुष्टयाभिज्ञत्वंउक्तं षाड्गुण्यविधियुक्तश्चषड्गुणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्याःतएवषाड्गुण्यंस्वार्थेष्यञ् तस्यविधिः अज्ञातज्ञापनंतेनयुक्तः सर्वदाविजिगीषुभ्यःषाड्गुण्यादिकमुपदिशति स्वस्यनिःशत्रुत्वेप्याधिकारिकत्वात् तत्रसंधिविग्रहौप्रत्येकंद्विविधौ प्रबलदुर्बलयोर्विजिगीषावतोः समभूमौयुद्धप्रसंगे आद्योविग्रहमिच्छतिदंडेनैव परःसंधिमिच्छतिदानेनेति तयोरेवदुर्बलोऽभेद्यदुर्गाश्रितश्चेद्बलवतापिसहदेशोल्लुंठनादिनाविग्रहमिच्छति इतरस्तुतेनसहाल्पकरग्रहेणापिसंधिमेवेच्छति तथाचदुर्बलद्वारकौ संधिविग्रहावन्यौप्रबलद्वारकावन्यौ तदिदमुक्तंरामायणे द्वियोनीसंधिविग्रहावितितत्रप्रबलयोनिर्विग्रहःयानासनयोःप्रयोजकः दुर्बलयोनिः संधिर्द्वैधीभावसमाश्रययोः तथोक्तंकामंदकीयेसंधेश्चविग्रहस्यापिद्वैगुण्यंसंप्रचक्षते यानासनेविग्रहस्यरूपंसंधेःपरंद्वयमिति द्वौगुणभूतौयस्यसद्विगुणः सचसचतौतयोर्भावोद्वैगुण्यं तत्रयानंविजिगीषोरारिंप्रतियात्रा आसनंकदाचिच्छक्तिप्रतिबंधेचतत्रैवशत्रोर्दुर्गमावेष्ट्यतत्रधान्यादिप्रवेशनंप्रतिबध्नतावस्थानं बलवताविग्रहेबलवत्तरेणतच्छत्रुणासंधिंकृत्वाउभयत्रदासोस्मीतिवाचैवात्मसमर्पणंकर्तव्यंनकर्मणेतिसद्वैधीभावः यथोक्तंतत्रैव बलिनोर्द्विषतोर्मध्येवाचात्मानंसमर्पयन् द्वैधीभावेनवर्तेतकाकाक्षिवदलक्षितइति अरिणापीड्यमानस्यबलवद्दुर्गभूपालाद्याश्रयणंसमाश्रयः एवंचोपायांतर्गतौसंधिविग्रहावन्यौषाड्गुण्यांतर्गतौचान्यावितिनपुनरुक्तिः॥ ८ ॥

प्रत्यक्षदर्शीलोकस्यतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा॥ सांख्ययोगविभागज्ञोनिर्विवित्सुःसुरासुरान्॥७॥ संधिविग्रहतत्त्वज्ञस्त्वनुमानविभागवित्॥षाड्गुण्यविधियुक्तश्च
सर्वशास्त्रविशारदः॥८॥

युद्धगांधर्वसेवी तदुभयप्रियइत्यर्थः सर्वत्रसर्वासुविद्यासुसर्वेषुकर्मसुचअप्रतिघःअप्रतिहतःपूर्णशक्तित्वात् अन्यैःअसंगत्वकारुण्यादिभिः मुनिःआत्मतत्त्वानुसंधानवान्॥९॥आगमत् आगतवान्॥१०॥११॥
आर्चयत् पूजितवान्॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ कच्चिदर्थाश्चकल्पंतइतिकच्चिदितिकामप्रवेदनेस्वाभिप्रायाविष्करणे त्वदीयाअर्थाःस्वकार्येयागदानकुटुंबभरणादौसमर्थाभवंत्वितिममाभिप्रायइत्यर्थः
एवंकरिष्यामियथैतदुक्तमित्यंतेराज्ञांगीकृतत्वादुपदेशपरोयंग्रंथइत्यवसीयते अर्थधर्मकाममोक्षान्त्वदीयान्अविहतानिच्छामीतिक्रमेणपादचतुष्टयार्थः कच्चिदितिसर्वत्रसंबंधनीयं तत्रापिमनश्चअंतराल
निप्रणिधीयमानंनप्रतिहन्यतेवृत्त्यंतरैरित्यंत्यपादार्थः॥१७॥ त्रिषुउत्तमाधममध्यमेषुऋत्विक्पुरोहितादिषुधर्मेणसहितांवृत्तिंवर्तसेदंभद्वेष्यादिषुअर्थेनसहितां प्रजासुपालनषड्भागहाराभ्यांधर्मार्थसहितामि

युद्धगांधर्वसेवीचसर्वत्राप्रतिघस्तथा॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्युक्तोगुणगणैर्मुनिः॥ ९ ॥ लोकाननुचरन्सर्वानागमत्तांसभांनृप॥ नारदःसुमहातेजाऋषिभिःस
हितस्तदा॥ १० ॥ पारिजातेनराजेंद्रपर्वतेनचधीमता॥ सुमुखेनचसौम्येनदेवर्षिरमितद्युतिः ॥ ११ ॥ सभास्थान्पांडवान्द्रष्टुंप्रीयमाणोमनोजवः ॥ जयाशी
र्भिस्तुतंविप्रोधर्मराजानमार्चयत्॥ १२ ॥ तमागतमृषिंदृष्ट्वानारदंसर्वधर्मवित्॥ सहसापांडवश्रेष्ठःप्रत्युत्थायानुजैःसह ॥ १३ ॥ अभ्यवादयतप्रीत्याविनया
वनतस्तदा॥ तदर्हमासनंतस्मैसंप्रदाययथाविधि॥१४॥ गांचैवमधुपर्कंचसंप्रदायार्घ्यमेवच॥ अर्चयामासरत्नैश्चसर्वकामैश्चधर्मवित्॥१५॥ तुतोषचयथा
वच्चपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात्॥सोर्चितःपांडवैःसर्वैर्महर्षिर्वेदपारगः॥धर्मकामार्थसंयुक्तंपप्रच्छेदंयुधिष्ठिरम्॥१६॥ नारदउवाच॥ कच्चिदर्थाश्चकल्पंतेधर्मेचरम
तेमनः॥सुखानिचानुभूयंतेमनश्चनविहन्यते॥ १७॥ कच्चिदाचरितंपूर्वैर्नरदेवपितामहैः ॥ वर्तसेवृत्तिमक्षुद्रांधर्मार्थसहितांत्रिषु॥ १८॥ कच्चिदर्थेनवाधर्मंध
र्मेणार्थमथापिवा॥ उभौवाप्रीतिसारेणनकामेनप्रबाधसे॥ १९ ॥ कच्चिदर्थंचधर्मंचकामंचजयतांवर ॥ विभज्यकालेकालज्ञःसदावरदसेवसे ॥ २० ॥

तिविवेकःधर्मार्थौचधर्मार्थौचेतिद्वंद्वैकशेषःतैःसहितामितिसमासः॥ १८ ॥ कच्चिदर्थेनेति अर्थलोभाद्धर्मबाधोनीचानांधर्मलोभादर्थबाधोविरक्तानांकामेनप्रीतिसारेणतात्कालिकसुखाभासप्रदर्शनबलेन
मोहयताधर्मार्थयोर्बाधःकामुकानांप्रसक्तः त्वयिराज्यप्रतिकूलानांनीचत्वविरक्तत्वकामुकत्वानामभावमिच्छामीत्यर्थः॥१९॥ परस्परविरोधिनामेषांकथमेकेनानुष्ठानमित्याशंक्यकालभेदेनेत्याह कच्चि
दर्थमिति पूर्वाह्णेचाचरेद्धर्मंमध्याह्नेर्थमुपार्जयेत् सायाह्नेचाचरेत्काममित्येषावैदिकीश्रुतिरितिदक्षोक्तकालव्यवस्थामास्थायत्रिवर्गंसेवेतेत्यर्थः सदावरदेतिसंबोधनेनपरानुग्रहरूपोधर्मःसर्वस्मिन्नपिकालेक
र्तव्यइतिसूचयति सममितिपाठेअवैषम्येणआत्मसाम्येनेत्यर्थः॥ २० ॥

कच्चिद्राजेति षड्गुणाःवक्ताप्रगल्भोमेधावीस्मृतिमान्नयवित्कविरितिनारदस्तुतौसूचिताःवक्तृत्वादयः अत्रराजगुणेषुवक्तृत्वंचारामात्यादिषुयथायोग्यंकार्योपदेशकौशलं प्रागल्भ्यंशत्रुदमनादौउत्कर्षप्रदशनंमेधावित्वंतर्ककौशलं.स्मृतिमान्कविरितिचअतीतानागतयोःपरामर्शित्वं नयविदितिनीतिशास्त्रवित्त्वंएतैःराजगुणैरुपायान्बलाबलंअन्यांश्चतुर्दशत्वंपरीक्षसेइतियोजना हेअनघचतुर्दशभीराजदोषैर्वर्जिततेचवक्ष्यंते नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्रमादंदीर्घसूत्रतां अदर्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तितां एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चचिंतनं निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणं मंगलाद्यप्रयोगंचप्रत्युत्थानंचसर्वतः कच्चित्त्वंवर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दशेति नास्तिक्यंपरलोकापलापः प्रमादोऽनवधानता दीर्घसूत्रतांचिरक्रियत्वं पंचेंद्रियपरवशतां अर्थानांप्रयोजनानांएकचिंतनंएकेनैवचिंतनं अनर्थज्ञैःविपरीतार्थदर्शिभिःसहचिंतनंमंत्रः मंगलंउत्सवः आदिपदाद्देवपूजादितस्याप्रयोगमननुष्ठानं प्रत्युत्थानंचसर्वतःयुगपत्सर्वदिगवस्थितशत्रूद्देशेनदंडयात्रेतितदर्थः यद्वाअघंपराजयमूलंविंशतिवर्गस्तद्रहित सचकामंदकीयेउक्तः बालोवृद्धोदीर्घरोगीतथाज्ञातिबहिष्कृतः भीरुकोभीरुजनकोलुब्धोलुब्धजनस्तथा विरक्तप्रकृतिश्चैवविषयेष्वपिसक्तिमान् अनेकचित्तमंत्रश्चदेवब्राह्मणनिंदकः दैवोपहतकश्चैवदैवाचिंतकएवच दुर्भिक्षव्यसनोपेतोबलव्यसनसंकुलः अदेशस्थोबहुरिपुर्युक्तोकालेनयश्चसः सत्यधर्मव्यपेतश्चाविंशतिःपुरुषाअमी एतैःसंधिंनकुर्वीतविग्रहीस्यात्तुकेवलमिति उपायाःसप्त सामदानभेददंडमंत्रौषधेंद्रजालाख्याः

कच्चिद्राजगुणैःषड्भिःसप्तोपायांस्तथानघ॥ बलाबलंतथासम्यक्चतुर्दशपरीक्षसे॥ २१॥
कच्चिदात्मानमन्वीक्ष्यपरांश्चजयतांवर॥ तथासंधायकर्माणिअष्टौभारतसेवसे॥ २२॥

बलाबलंस्वपरपक्षयोःसाम्यंपरस्यहीनतास्वस्यवाहीनतेतित्रिविधं यथायोगंबुद्ध्यादिभिःसामादयःपरीक्षणीयाः किमनेनशत्रुणासामकर्तव्यंनवा कर्तुमारब्धंचेत्सिध्यतिनवा सिद्धंचेदंतेकुशलंनवेतिचारप्रेषणादिनाचबलाबलप्रभृतिकंपरीक्षणीयं तथाचतुर्दशदेशादयोपिपरीक्षणीयाः तेचनीतिशास्त्रोक्ताः देशोदुर्गंरथोहस्तिवाजियोधाधिकारिणः अंतःपुरान्नगणनाःशास्त्रलेख्यधनासवाः परीक्ष्याह्यधिपास्तेषांचतुर्दशनरेश्वरैरिति योधाःशूराः अधिकारिणःदेशपालदुर्गपालसेनापत्यादयः गणनाअश्वरथधनादीनांसंख्या लेख्यंआयव्ययनिर्णयायसर्वस्यपत्रारोहकरणं धनंपर्याप्तमपर्याप्तंचेतिविचार्यं आसवाःमद्यवदपकारिणःप्रच्छन्नशत्रवः असवइतिपाठेअसुर्बलमित्यर्थः बलाबलेनसम्यक्त्वमितिपाठेस्वीयंपरकीयंचदेशादिकंउक्तविधेनबलाबलेनबुद्ध्याचारैश्चपरीक्षणीयमित्यर्थः॥ २१॥ एतदेवाह कच्चिदात्मानमितिआत्मानंप्रबलंपरान्दुर्बलान्परीक्ष्यसेवसेराज्यं तथाविपरीतेजयमूलस्यकोशस्यवृद्धयेसंधायपरैःसहसामकृत्वाऽष्टौकर्माणि कृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं अष्टौसंधानकर्माणिप्रयुक्तानिमनीषिभिरितिशास्त्रोक्तानिसेवसे कुंजरबंधनंबहुभक्षकत्वात्तेषांयथाविभागंग्रामीणधनैरेवग्रामेग्रामेपोषणार्थंबंधनं खनीरत्नाद्युत्पत्तिस्थानं आकरःसुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानमितिभेदः खननमात्रेणधमनादिनाऽभिमुखीकरणेनचतयोस्तल्लाभहेतुत्वात्॥ २२॥

कृष्यादिनापिकोशवृद्धिःस्वाम्यादिप्रकृतिसप्तकस्यपरैर्धनादिनामोहनेकृतेसतिनभवतीत्यतआह कच्चित्प्रकृतयइति सप्त स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिच राज्यांगानिप्रकृतयःपौराणांश्रेणयोपिच तिकोशोक्ताः तत्रस्वामिरूपाप्रकृतिःसप्तविधा दुर्गाध्यक्षोबलाध्यक्षोधर्माध्यक्षश्चमूपतिः पुरोधावैद्यदैवज्ञौसप्तप्रकृतयःस्मृताइतिप्रोक्ताः बलाध्यक्षःबलस्यचतुरंगस्याहारादिदानेनपालकः चमूपतिर्युद्धे चम्वाःप्रणेता धर्मःकार्यमात्रं अमात्यःमंत्रीसुहृत्न्यायान्यायविभागकर्तापर्षद्रूपः एते नतावकालुप्ताःपरैर्मोहितामाभूवन् लुप्यतेर्मोहनार्थस्येदंरूपं लुप्ताश्चेद्दुर्गादीनामेवनाशापत्तिरित्यर्थः अथवातएवा ढ्याःसंतोव्यसनिनःद्यूतपानादिरताःमाभूवन् हृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतिधर्मातिक्रमात्पापंकरोतीतिस्मृतेरस्तिआढ्यस्यव्यसनप्रसक्तिस्तदापिनकोशादीनांवृद्धिःस्यात् कथंतर्हिस्युःसर्वप्रकारैःस्वनुर क्ताअत्यंतंस्वामिकार्येप्रीतिमंतः ॥ २३ ॥ दुर्गाध्यक्षादीनांलोभतोविपरीतकार्यकारित्वेननाशहेतुत्वंप्रसिद्धं अमात्यसुहृदोस्तुलोभनेकथंनाशहेतुत्वमित्याशंक्यमंत्रभेदेनेत्याह कच्चिन्नेत्यादिना अपरिशं

कच्चित्प्रकृतयःसप्तनलुप्ताभरतर्षभ ॥ आढ्यास्तथाव्यसनिनःस्वनुरक्ताश्चसर्वशः ॥ २३॥ कच्चिन्नकृतकैर्दूतैर्येचाप्यपरिशंकिताः॥ त्वत्तोवातवचामात्यैर्भिद्यतेमं
त्रितंतथा ॥ २४॥ मित्रोदासीनशत्रूणांकच्चिद्वेत्सिचिकीर्षितम् ॥ कच्चित्संधिंयथाकालंविग्रहंचोपसेवसे ॥ २५॥ कच्चिद्वृत्तिमुदासीनेमध्यमेचानुमन्यसे ॥कच्चि
दात्मसमावृद्धाःशुद्धाःसंबोधनक्षमाः ॥ २६ ॥ कुलीनाश्चानुरक्ताश्चकृतास्तेवीरमंत्रिणः ॥ विजयोमंत्रमूलोहिराज्ञोभवतिभारत ॥ २७॥ कच्चित्संवृतमंत्रैस्ते
अमात्यैःशास्त्रकोविदैः॥ राष्ट्रंसुरक्षितंतातशत्रुभिर्नविलुप्यते ॥२८॥ कच्चिन्निद्रावशंनैषिकच्चित्कालेविबुध्यसे॥कच्चिच्चापररात्रेषुचिंतयस्यर्थमर्थवित्॥२९॥
कच्चिन्मंत्रयसेनैकःकच्चिन्नबहुभिःसह ॥ कच्चित्तेमंत्रितोमंत्रोनराष्ट्रंपरिधावति ॥ ३० ॥

किताः येषुदौष्ट्यशंकानास्तितैःकृतकैःकृत्रिमैःसुहृद्भूतैर्दूतैःउभयवेतनैःतवमंत्रितंमंत्रःनभिद्यतेप्रकाश्यतेकच्चित् तर्कैर्दूतैर्वेतिपाठेसम्यगपिमंत्रितंकुयुक्तिभिर्नविप्लाव्यतइत्यर्थः त्वत्तोवाकृतकमित्रंप्रतिकथय तःअमात्यैर्वाकृतकैःमंत्रितंभिद्यतइतिसर्वत्रसंबंधनीयम् ॥ २४ ॥ मित्रेति मित्रंसम्यक्परीक्ष्यतेनसहसंमंत्र्यबलवताशत्रुणासंधिंदुर्बलेनसहविग्रहंमध्यमेनउभयवेतनेनउदासीनेनराज्ञाचसहवृत्तिंसाम्येन स्थितिंचकुर्यादितिसार्धश्लोकार्थः ॥ २५ ॥ तत्रमित्रंकैर्गुणैःपरीक्षेतेत्यतआह कच्चिदात्मसमाइति शुद्धाचारत्वंकुलीनत्वंचनैर्मल्यस्यासाधारणंलिंगं शुद्धाःसंबोधनक्षमाइत्यत्रशुचयोजीवितक्षमाइति पाठेआपन्मग्नस्यराज्ञउज्जीवनेक्षमाइत्यर्थः ॥ २६ ॥ किमेवंविधेनमंत्रेणेत्यतआहार्धेन विजयइति ॥ २७ ॥ मंत्रभेदोमाभूदित्युक्तंतत्फलमाह कच्चित्संवृतेति ॥ २८ ॥ कच्चिन्निद्रेति यथाकालंस्वप्नप्रबो धवताब्राह्मेमुहूर्तेऽमात्यादिभिःसहकृतस्यमंत्रस्यपर्यालोचनंकर्तव्यं ब्राह्मेमुहूर्तेचोत्थायचिंतयेदात्मनोहितमितिस्मृतेस्तदानिर्णीतोर्थोनविप्लवतइत्यवसायात् ॥ २९ ॥ कच्चिन्मंत्रेति षट्कर्णोभिद्यतेमंत्र इतिप्रसिद्धेर्द्वाभ्यामेवमंत्रयितव्यमित्यर्थः मंत्रभेदोनकर्तव्यइत्युक्तंतदुपसंहरति कच्चित्तइति ॥ ३० ॥

स्वाम्यमात्यादिप्रकृतिसप्तकानुग्रहात्कृष्यादिकर्माष्टकसिद्धितश्चकोशवृद्धिरित्युक्तंतदनुवदतिविशेषविधानार्थं कच्चिदर्थानिति अर्थान्अर्थप्राप्त्युपायान् लघुमूलान्अल्पव्ययसाध्यान् महोदयान्प्रचुरफलान् तादृशान्कृष्याद्यारंभकर्तॄनन्यान्वैश्यादीन्तेभ्योपिकरादानेनकोशवृद्धिरेवभवतीतिभावः ॥ ३१ ॥ कच्चिन्नसर्वेइति कर्मणाअत्यंतेबध्यंतइतिकर्मांताःकृष्यादिकर्मबद्धाःकृषीवलादयःकच्चित्तेपरोक्षाअज्ञातानसंति अथवाविशंकिताअविश्वास्याःनसंति अथवापुनरुत्सृष्टाः पुनःपुनस्त्यक्तोपात्ताः संसृष्टंस्नेहः संसृष्टंत्रिषुसंगतेइतिमेदिनी चिरपरिग्रहात्ज्ञाताःविश्वास्याःस्निग्धाश्चकर्मकराअत्रमहोदयेकर्मणिकारणंउदयनिमित्तं ज्ञात्वातादृशानेवसंगृह्णीयादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ एतदेवाहाप्तैरिति क्रमिकैःवृद्धक्रमागतैःतेचकृष्यादयश्च कच्चिदिति मंत्रगुप्तिवत्कर्मगुप्तिरपिकर्तव्येत्यर्थः ॥ ३३ ॥ अनवाप्तानिअनारब्धानिनविदुःकच्चिदितिआवृत्त्यायोज्यं कोशवृद्ध्युपायमुक्त्वाबलवृद्ध्युपायमाह कच्चित्कारणिकाइति कारणंज्ञापनंशिष्येभ्योविद्याप्रतिपादनंतदर्थंचरंतितेकारणिकाःकृपद्रोणसदृशा

कच्चिदर्थान्विनिश्चित्यलघुमूलान्महोदयान् ॥ क्षिप्रमारभसेकर्तुंनविघ्नयसितादृशान् ॥ ३१ ॥ कच्चिन्नसर्वेकर्मांताःपरोक्षास्तेविशंकिताः ॥ सर्वेवापुनरुत्सृष्टाः संसृष्टंचात्रकारणम् ॥ ३२ ॥ आप्तैरलुब्धैःक्रमिकैस्तेचकच्चिदनुष्ठिताः ॥ कच्चिद्राजन्कृतान्येवकृतप्रायाणिवापुनः ॥ ३३ ॥ विदुस्तेवीरकर्माणिनानवाप्तानिकानिचित् ॥ कच्चित्कारणिकाधर्मेसर्वशास्त्रेषुकोविदाः ॥ कारयंतिकुमारांश्चयोधमुख्यांश्चसर्वशः ॥ ३४ ॥ कच्चित्सहस्रैर्मूर्खाणामेकंक्रीणासिपंडितम् ॥ पंडितोह्यर्थकृच्छ्रेषुकुर्यान्निःश्रेयसंपरम् ॥ ३५ ॥ कच्चिद्दुर्गाणिसर्वाणिधनधान्यायुधोदकैः ॥ यंत्रैश्चपरिपूर्णानितथाशिल्पिधनुर्धरैः ॥ ३६ ॥ एकोप्यमात्योमेधावीशूरोदांतोविचक्षणः ॥ राजानंराजपुत्रंवाप्रापयेन्महतींश्रियम् ॥ ३७ ॥ कच्चिदष्टादशान्येषुस्वपक्षेदशपंचच ॥ त्रिभिस्त्रिभिरविज्ञातैर्वेत्सितीर्थानिचारकैः ॥ ३८ ॥

आचार्याः कारयंतिशिक्षयंति ॥ ३४ ॥ सुहृद्दुर्गामात्यसंपदंक्रमेणत्रिभिराह कच्चित्सहस्रैरित्यादिभिः अर्थकृच्छ्रेषुप्रयोजनसंकटेषु निःश्रेयसंकल्याणम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ षष्ठींराष्ट्रसंपदमाह कच्चिदष्टादशान्येष्विति तीर्थानिमंत्रिप्रभृतीन्यष्टादशयान्यवगाह्यराजाकृतकृत्योभवति तानिचोक्तानिनीतिशास्त्रे मंत्रीपुरोहितश्चैवयुवराजश्चभूपतिः पंचमोद्वारपालश्चषष्ठोंतर्वेशिकस्तथा ॥ १ ॥ कारागाराधिकारीचद्रव्यसंचयकृत्तथा कृत्याकृत्येषुचार्थानांनवमोविनियोजकः ॥ २ ॥ प्रदेष्टानगराध्यक्षःकार्यनिर्माणकृत्तथा धर्माध्यक्षःसभाध्यक्षोदंडपालस्त्रिपंचमः ॥ ३ ॥ षोडशोदुर्गपालश्चतथाराष्ट्रांतपालकः अटवीपालकांतानितीर्थान्यष्टादशैवतु ॥ ४ ॥ चारान्विचारयेत्तीर्थेष्वात्मनश्चपरस्यच पाखंडादीनविज्ञातानन्योन्यमितरेष्वपि ॥ ५ ॥ मंत्रिणंयुवराजंचहित्वास्वेषुपुरोहितमिति एषांतीर्थशब्दवाच्यत्वेहलायुधः योनौजलावतारेचमंत्राद्यष्टादशस्वपि पुण्यक्षेत्रेतथापात्रेतीर्थंस्याद्दर्शनेष्वपीति परेषामष्टादशसुस्वस्यमंत्रिपुरोहितयुवराजवर्जंपंचदशसुचतीर्थेषुचारान्अन्यैःपरस्परंचाविज्ञातान्त्रींस्त्रीन्प्रयुज्यतत्रत्यांवार्तांसर्वचारसंवादेतथ्यांजानीयात्ज्ञात्वाचस्वप्रजानामनुरंजनेनपरप्रजानांदुःखितानामभयदानादिनाआकर्षणेनचस्वराष्ट्रंवर्धयेदित्युक्तंभवति ॥ ३८ ॥

पूर्वोक्तानांगौणस्वामिनांसंपदंविवक्षुःमुख्यस्वामिसंपदंतावदाह कच्चिद्द्विषामिति अविदितःपरकिंकरैः प्रतिपन्नःसावधानः प्रतियत्तइतिपाठेप्रतीकारेयत्नवान् नित्ययुक्तोनित्योद्योगी ॥ ३९ ॥ विनयसंपन्नः शिक्षायुक्तः कुलपुत्रःसत्कुलजः अनसूयुःपरगुणेषुदोषारोपमकुर्वन् अनुप्रष्टाशास्त्रचर्चाकुशलः असंकीर्णइतिपाठेसदसद्विवेकवान् ॥ ४० ॥ ऋजुरकुटिलः ॥४१॥ अंगेषुसामुद्रिकशास्त्रोक्तरीत्याअंगानां परीक्षायां उत्पातेषुदिव्यभौमशारीरेषुधूमकेतुभूकंपवामनेत्रस्फुरणादिषुआगाम्यशुभसूचकेषु ॥ ४२ ॥ सेनापत्याकरकोशाध्यक्षकृष्याद्यवेक्षणानिमुख्यमध्यमनीचानि उपधातीतान्छलरहितान् ॥ ४३ ॥ श्रेष्ठेषुमंत्रकार्येषु ॥ ४४ ॥ पतितमितिव्यतिरेकदृष्टांतः नावजानंतिनावमन्यंते तत्रहेतुः उग्रप्रतिग्रहीतारं उग्रमितिक्रियाविशेषणं यद्वा उग्रंहिंस्रंकर्मतेनप्रतिग्रहीतारंधनस्य प्रजापीडकमित्यर्थः

कच्चिद्द्विषामविदितःप्रतिपन्नश्चसर्वदा ॥ नित्ययुक्तोरिपून्सर्वान्वीक्षसेरिपुसूदन ॥ ३९ ॥ कच्चिद्विनयसंपन्नःकुलपुत्रोबहुश्रुतः ॥ अनसूयुरनुप्रष्टासत्कृतस्तेपुरोहितः ॥ ४० ॥ कच्चिदग्निषुतेयुक्तोविधिज्ञोमतिमानृजुः ॥ हुतंचहोष्यमाणंचकालेवेदयतेसदा ॥ ४१ ॥ कच्चिदंगेषुनिष्णातोज्योतिषःप्रतिपादकः ॥ उत्पातेषु चसर्वेषुदैवज्ञःकुशलस्तव ॥४२॥ कच्चिन्मुख्यामहत्स्वेवमध्यमेषुचमध्यमाः ॥ जघन्याश्चजघन्येषुभृत्याःकर्मसुयोजिताः ॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहान्शुचीन् ॥ श्रेष्ठान्श्रेष्ठेषुकच्चित्त्वंनियोजयसिकर्मसु ॥ ४३ ॥ कच्चिन्नोग्रेणदंडेनभृशमुद्विजसेप्रजाः ॥ राष्ट्रंतवानुशासंतिमंत्रिणोभरतर्षभ ॥ ४४ ॥ कच्चित्त्वांनावजानंतियाजकाःपतितंयथा ॥ उग्रप्रतिग्रहीतारंकामयानमिवस्त्रियः ॥ ४५ ॥ कच्चिद्धृष्टश्चशूरश्चमतिमान्धृतिमान्शुचिः ॥ कुलीनश्चानुरक्तश्चदक्षःसेनापतिस्तथा ॥ ४६ ॥ कच्चिद्बलस्यतेमुख्याःसर्वयुद्धविशारदाः ॥ धृष्टावदाताविक्रांतास्त्वयासत्कृत्यमानिताः ॥ ४७ ॥ कच्चिद्बलस्यभक्तंचवेतनंचयथोचितम् ॥ संप्राप्तकालेदातव्यंददासिनविकर्षसि ॥ ४८ ॥ कालातिक्रमणादेतेभक्तवेतनयोर्भृताः ॥ भर्तुःकुर्वंतिदौर्गत्यात्सोऽनर्थःसुमहान्स्मृतः ॥ ४९ ॥ कच्चित्सर्वेनुरक्तास्त्वांकुलपुत्राःप्रधानतः ॥ कच्चित्प्राणांस्तवार्थेषुसंत्यजंतिसदायुधि ॥ ५० ॥ कच्चिन्नैकोबहूनर्थान्सर्वशःसांपरायिकान् ॥ अनुशास्तियथाकामंकामात्माशासनातिगः ॥ ५१ ॥ कच्चित्पुरुषकारेणपुरुषःकर्मशोभयन् ॥ लभतेमानमधिकंभूयोवाभक्तवेतनम् ॥ ५२ ॥

यथोक्तं प्रजापीडनसंतापात्समुद्भूतोमहानलः राज्ञःप्राणान्बलंकोशंनादग्ध्वाविनिवर्ततइति तथाचनाशहेतुकर्मकारिणः अवज्ञैवउचिताऽतस्त्वयातन्नकर्तव्यमित्यर्थः कामयानंकामतोयानंपर्यटनंयस्यतंस्वैरिणमिवभ्रष्टत्वादरतिप्रदत्वाच्चस्त्रियोवमन्यंतेतद्वत् ॥ ४५ ॥ सत्कृतोधनमानादिना ॥ ४६ ॥ धृष्टावदाताःप्रगल्भाः निष्कपटाश्च अतएवविक्रांताजयंकृतवंतः एवंगौणस्वामिसंपदमुक्त्वातद्वृद्धिहेतुमाह त्वयासत्कृत्यमानिताइत्यादिना ॥४७॥ भक्तंअहरहर्देयंधान्यादि वेतनंमासांतदेयंवित्तं विकर्षणंकालातिक्रमः ॥४८॥ दौर्गत्यात्दारिद्र्येण ॥४९॥ प्रधानतःमंत्रिणमारभ्यमंत्रिप्रभृतयइत्यर्थः ॥५०॥ सांपरायिकान्सपामहितान्शूरान्गजरथतुरगारोहान्पदातींश्च अर्थान्प्रयोजनानिनानुशास्ति सर्वस्यैकाधिपत्येतद्भेदेनसर्वनाशोयुगपदेवस्यादितिभावः ॥५१॥ कच्चित्पुरुषेति कृतज्ञोभवेदितिभावः ॥५२॥

कच्चिद्विद्येति बुद्धिदानूमानयस्वेतिभावः ॥ ५३ ॥ कच्चिद्दारानिति जीवतांशूराणांविश्वासार्थं व्यसनंचेतिपरलोकार्थम् ॥५४॥ तदेवाह युद्धेवेति ॥५५॥ सर्वस्याइति प्रजानुकूल्यमपिजयहेतुः ॥ ५६ ॥
एवंविजयहेतुंप्रकृतिसंपदमुक्त्वाविजयकालमाह कच्चिद्व्यसनिनमिति व्यसनैः स्त्रीद्यूतंमृगयामद्यंनृत्यंगीतंवृथाटनं वाद्यंनिंदादिवास्वापोव्यसनानिनृणांदशेत्युक्तैर्युक्तं त्रिविधंवलंमंत्रकोशभृत्यबलानि प्र
भुमंत्रोत्साहशक्तीर्वा ॥५७॥ पार्ष्णिमूलंपार्ष्णिग्राहकःआदिर्यस्यतत्द्वादशविधंमंडलं तच्चोक्तंकामंदकीये अमात्यराष्ट्रदुर्गाणिकोशोदंडश्चपंचमः एताःप्रकृतयस्तज्ज्ञैर्विजिगीषोरुदाहृताः संपन्नस्तुप्रकृति
भिर्महोत्साहःकृतश्रमः जेतुमेषणशीलश्चविजिगीषुरितिस्मृतः अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमतःपरं अथारिमित्रम्मित्रंचविजिगीषोःपुरस्कृताः पार्ष्णिग्राहस्ततःपश्चादाक्रंदस्तदनंतरं आसारावनयोश्चैवविजि
गीषोस्तुपृष्ठतः अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनंतरः अनुग्रहेसंहतयोर्व्यस्तयोर्निग्रहेप्रभुः मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिकः अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानांचवधेप्रभुरिति विजिगीषुशत्रूतयोर्मित्रेतन्मित्रे

कच्चिद्विद्याविनीतांश्चनरान्ज्ञानविशारदान् ॥ यथार्हंगुणतश्चैवदानेनाभ्युपपद्यसे ॥५३॥ कच्चिद्दारान्मनुष्याणांतवार्थेमृत्युमीयुषाम् ॥ व्यसनंचाभ्युपेतानांवि
भर्षिभरतर्षभ ॥ ५४॥ कच्चिद्भयादुपगतंक्षीणंवारिपुमागतम् ॥ युद्धेवाविजितंपार्थपुत्रवत्परिरक्षसि ॥५५॥ कच्चित्त्वमेवसर्वस्याःपृथिव्याःपृथिवीपते ॥ सम
श्चानभिशंक्यश्चयथामातायथापिता ॥ ५६ ॥ कच्चिद्व्यसनिनंशत्रुंनिशम्यभरतर्षभ ॥ अभियासिजवेनैवसमीक्ष्यत्रिविधंबलम् ॥५७॥ यात्रामारभसेदिष्ट्या
प्राप्तकालमरिंदम ॥ पार्ष्णिमूलंचविज्ञायव्यवसायंपराजयम् ॥ ५८ ॥ बलस्यचमहाराजदत्वावेतनमग्रतः ॥ कच्चिच्चबलमुख्येभ्यःपरराष्ट्रेपरंतप ॥ उपच्छ
न्नानिरत्नानिप्रयच्छसियथार्हतः ॥ ५९ ॥ कच्चिदात्मानमेवाग्रेविजित्यविजितेंद्रियः ॥ परान्जिगीषसेपार्थप्रमत्तानजितेंद्रियान् ॥ ६० ॥

चेतित्रीणिद्वंद्वानिक्रमेणपुरतःविजिगीषोःपृष्ठतःपार्ष्णिग्राहाक्रंदौ पार्ष्णिग्राहःपृष्ठरक्षकः आक्रंदःप्रोत्साहकः एतयोरनुग्राहकौआसारौतत्तत्पृष्ठगतौपार्ष्णिग्राहासारआक्रंदासारश्चेतिदशपुरुषाः विजिगीषु
शत्र्वोःपार्श्वेमध्यमःसर्वेषांपार्श्वेउदासीनः इतिमंडलंपार्ष्णिमूलमित्युच्यते व्यवसायंकृत्यनिश्चयंकृत्यंच अलब्धवेतनोलुब्धोमानीचाप्यवमानितः क्रुद्धश्चकोपितोऽकस्मात्तथाभीतश्चभीषितः यथाभिला
षितैःकामैर्भिद्यादेतांश्चतुर्विधान् परकीयान्स्वकीयांस्तुरक्षेद्विजयकामुकइतिनीतिशास्त्रोक्तं पराजयंपराजयमूलानांव्यसनानांपरपक्षेसद्भावंस्वपक्षेचाभावंविज्ञायदिष्ट्याविशेषतोदैवज्ञादिद्वाराज्ञात्वा तत्र
दैवंव्यसनंपंचविधं मानुषंचपंचविधं यथोक्तंकामंदकीये हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षंमरकस्तथा इतिपंचविधंदैवंव्यसनंमानुषंपरं आयुक्तेभ्यश्चचोरेभ्यःपरेभ्योराजवल्लभात् पृथिवीपतिलोभाच्चप्रजानां
पंचधाभयमिति ॥ ५८ ॥ उपच्छन्नानिपरैरलक्ष्याणि रत्नानिउत्कृष्टवस्तूनि भेदायेत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

स्वनुष्ठिताः शोभनेनपुरुषेणसम्यगनुष्ठिताः विधिवद्गुणाःयेसामादयः विधिवत्अनुष्ठिताःसंतोगुणाःहितायभवंति अन्यथाविपरीताय यथोक्तमभियुक्तैः चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियेति यद्वा सामादयोऽवश्यमनुष्ठेयाःयतोराज्ञांगुणाःसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसंश्रयाःविधिवदग्निहोत्रादिविधिवदवश्यानुष्ठेयाः तदकरणेस्वराष्ट्रभंगादिनाजातेनप्रजापीडनेनराज्ञांदोषोत्पत्तिः ॥ ६१ ॥ मूलंस्वराज्यं दृढप्रत्ययिभिःशूरैरधिष्ठितंसत्दृढंपरानभिभाव्यंकृत्वा ॥ ६२ ॥ अष्टांगसंयुक्ता रथानागाहयायोधाःपत्तयःकर्मकारकाः चारादैशिकमुख्याश्चध्वजिन्यष्टांगिकामता चतुर्विधबला मौलमैत्रभृत्याटविकैर्बलैर्युक्ता वलमुख्यैःसेनापतिभिःप्रतिवर्धिनीप्रातिकूल्येनच्छेदिनी ॥ ६३ ॥ लवःसस्यछेदनकालः मुष्टिःसस्यानांगोपनकालः दुर्भिक्षमितियावत् लूञ्छेदनेमुषस्तेयेआभ्यांअधिकरणेघक्तिनौ परराष्ट्रेक्षेत्रस्थेषुसस्येषुसुखलब्धान्नैर्दुर्भिक्षेचराजकुललब्धभक्तोपजीविभिर्निरन्नताक्रांताःशत्रवःसुखंजेयाइत्यर्थः ॥ ६४ ॥ स्वपरराष्ट्रेषु स्वेतिदृष्टांतार्थं स्वराष्ट्रेइवपरराष्ट्रेप्रविष्टाःबहवःअधिकृताःस्था

कच्चित्तेयास्यतःशत्रून्पूर्वंयांतिस्वनुष्ठिताः॥ सामदानंचभेदश्चदंडश्चविधिवद्गुणाः॥६१॥ कच्चिद्वलंदृढंकृत्वापरान्यासिविशांपते॥ तांश्चविक्रमसेजेतुंजित्वाच परिरक्षसि॥६२॥ कच्चिदष्टांगसंयुक्ताचतुर्विधवलाचमूः॥ वलमुख्यैःसुनीताते द्विषतांप्रतिवर्धिनी॥६३॥ कच्चिल्लवंचमुष्टिंचपरराष्ट्रेपरंतप॥ अविहायमहाराजनिहंसिसमरेरिपून्॥६४॥ कच्चित्स्वपरराष्ट्रेषुवहवोधिकृतास्तव॥अर्थान्समधितिष्ठंतिरक्षंतिचपरस्परम्॥६५॥ कच्चिदभ्यवहार्याणिगात्रसंस्पर्शनानिच॥घ्रेयाणिचमहाराजरक्षंत्यनुमतास्तव॥६६॥ कच्चित्कोशश्चकोष्ठंचवाहनंद्वारमायुधम्॥ आयश्चकृतकल्याणैस्तवभक्तैरनुष्ठितः॥६७॥ कच्चिदाभ्यंतरेभ्यश्च वाह्येभ्यश्चविशांपते॥ रक्षस्यात्मानमेवाग्रेतांश्चस्वेभ्योमिथश्चतान्॥६८॥ कच्चिन्नपानेद्यूतेवाक्रीडासुप्रमदासुच॥ प्रतिजानंतिपूर्वाह्णेव्ययंव्यसनजंतव॥६९॥ कच्चिदायस्यचार्धेनचतुर्भागेनवापुनः॥पादभागैस्त्रिभिर्वापिव्ययःसंशुद्ध्यतेतव॥७०॥ कच्चिज्ज्ञातीन्गुरून्वृद्धान्वणिजःशिल्पिनःश्रितान्॥अभीक्ष्णमनुगृह्णासिधनधान्येनदुर्गतान्॥७१॥

नेस्थानेस्थिताःस्थानपत्यादयोऽर्थान्प्रयोजनानिप्रजावशीकरणकरग्रहणादीनिरक्षंतिचपरस्परंसंभूयपरकीयमागतंसेनापत्यादिकंअभिभूयराष्ट्रंस्वीयांश्चरक्षंतीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ अभ्यवहार्याणिभक्ष्याणि गात्रसंस्पर्शनानिवस्त्राणि संघर्षणानीतिपाठेचंदनागुरुकुंकुमकस्तूरिकादीनि घ्रेयाणिउत्तमधूपादीनि अनुमताःविश्वस्ताः तवत्वदर्थंरक्षंतिनतुदेशांतरोत्पन्नानितानिस्वयमेवस्वीकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ कोशोधनगृहं कोष्ठंधान्यस्थानम् ॥ ६७ ॥ आभ्यंतरेभ्यःसूदादिभ्यः वाह्येभ्यःसेनापत्यादिभ्यः तानुभयान्स्वेभ्यः पुत्रामात्यादिभ्यःतानपिमिथःपुत्रममात्यादमात्यंचपुत्राद्रक्षसि ॥ ६८ ॥ कच्चिन्नेति पानादिव्यसनजंव्ययंतवपूर्वाह्णेधर्माचरणकालेभृत्याःनप्रतिजानंतिनावेदयंति आवेदनेहितदानीमागताःशिष्टाःपुरोहितादयःपानादिदुर्व्यसनासक्तंत्वांज्ञात्वात्यजेयुरितिभावः ॥ ६९ ॥ सुभिक्षसाम्यदुर्भिक्षेषुआयस्यपादेनपादाभ्यांत्रिभिःपादैर्वाव्ययःसंशुद्ध्यतेपूर्यते सर्वथापिकोशवृद्धिःकार्येतिभावः ॥ ७० ॥ दुर्गतान्दरिद्रान् ॥ ७१ ॥

अनुतिष्ठंतिनिवेदयंति ॥ ७२ ॥ अनुप्रौढत्वहितकामत्वज्ञानानंतरंप्रियान् कर्मभ्योपकर्षःअधिकारच्युतिः साचपूर्वंकिल्विषंअप्राप्यदोषमदृष्ट्वानकर्तव्येत्यर्थः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अप्राप्तव्यवहाराःअप्रौढा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ देवमातृकाःवृष्टिनिष्पाद्यसस्या ॥ ७७ ॥ प्रत्येकंचशतं प्रतिशतंएकंवृद्ध्योतिसंबंधः एकैकःप्रतिमासंवर्धनीयइत्यर्थः पादिकंचशतंवृद्ध्योतिपाठेतुवर्षस्यशतचतुर्थांशोवृद्धिः तथाचाकिंचिदधिकाद्युत्तरवृद्धिः आद्येसबंधकेवृद्धिरन्यत्रनिर्बंधकेइतिविभागः यत्तुद्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचसमंशतं मासस्यवृद्धिंगृह्णीयादितित्रिकादिपक्षस्तुआधमर्णिकव्यवसायानुसारेणेतिज्ञेयम् ॥७८ ॥ वार्ताकृषिर्वाणिज्यंपाशुपाल्यंकुसीदंचेतिचतुर्विधा ॥ ७९ ॥ कच्चिच्छूराइति प्रतिग्रामंपंचपंचेतिस्वनुष्ठिताः शोभनमनुष्ठितमनुष्ठानंयेषांतेतथा तेचप्रशास्तासमाहर्तासंविधातालेखकःसाक्षीचेति समाहर्ताप्रजाभ्योद्रव्यमुद्धृत्यैकीकृत्यराज्ञेऽर्पयिता संविधाताप्रजासमाहर्त्रोरैकवाक्यताघटकः संहत्यएकीभूय ॥ ८० ॥ नगरवदित्यनेनबहुभिःशूरैरधिष्ठिताग्रामाः बहुतरैर्नगराणि बहुतमैर्जनपदेश्वरस्थानंपुरसंज्ञं ग्रामाःशूद्रजनबहुलाः आपणादियुक्तंनगरं प्रांताःसीमास्थाःआटविकानांग्रामाः तेचसर्वेत्वदर्पणाः तेप्रांतग्रामनगरपुरेशाःत्वय्येवकृताकृतस्यधनस्यचार्पणंनिवेदनंयेषांतेतथाभूताः प्रांताधिपोग्रामाधिपतौ सोपिनगराधिपतौ सोपिदेशाधिपतौ सोपिसाक्षाद्राज्ञिसर्वंनिवेदयतीत्यर्थः ॥ ८१ ॥ विषमाणिसदुर्गाणिनिघ्नंतोयेचरंतितान्बलेनसहितःपुराध्यक्षोऽनुद्रवेदित्यर्थः समेषुविषमेष्वपीतिपाठेविषमेषुईतिकालेषुअतिवृष्ट्यादयईतयः॥ ८२ ॥ आसांवचनं आसांपुरश्चगुह्यंनभाषसे ॥८३॥ आत्ययिकंअकल्याणम् ॥ ८४ ॥

कच्चिदायव्ययेयुक्ताःसर्वेगणकलेखकाः॥ अनुतिष्ठंतिपूर्वाह्णेनित्यमायंव्ययंतव ॥ ७२ ॥ कच्चिदर्थेषुसंप्रौढान्हितकामाननुप्रियान् ॥ नापकर्षसिकर्मभ्यःपूर्वमप्राप्यकिल्विषम्॥७३॥कच्चिद्विदित्वापुरुषानुत्तमाधममध्यमान्॥त्वंकर्मस्वनुरूपेषुनियोजयसिभारत॥७४॥ कच्चिन्नलुब्धाश्चौरावावैरिणोवाविशांपते॥ अप्राप्तव्यवहारावातवकर्मस्वनुष्ठिताः॥ ७५॥ कच्चिन्नचौरैर्लुब्धैर्वाकुमारैःस्त्रीबलेनवा॥ त्वयावापीड्यतेराष्ट्रंकच्चित्तुष्टाःकृषीवलाः ॥ ७६ ॥ कच्चिद्राष्ट्रेतडागानिपूर्णानिचबृहंतिच॥ भागशोविनिविष्टानिनकृषिर्देवमातृका॥७७॥कच्चिन्नभक्तंबीजंचकर्षकस्यावसीदति॥ प्रत्येकंचशतंवृद्ध्याददास्यृणमनुग्रहम्॥७८॥ कच्चित्स्वनुष्ठितातातवार्तातेसाधुभिर्जनैः॥ वार्तायांसंश्रितस्तातलोकोयंसुखमेधते ॥ ७९ ॥ कच्चिच्छूराःकृतप्रज्ञाःपंचपंचस्वनुष्ठिताः ॥ क्षेमंकुर्वंतिसंहत्यराजन्जनपदेतव॥८०॥ कच्चिन्नगरगुप्त्यर्थंग्रामानगरवत्कृताः॥ ग्रामवच्चकृताःप्रांतास्तेचसर्वेत्वदर्पणाः॥८१॥ कच्चिद्बलेनानुगताःसमानिविषमाणिच॥पुराणिचौरानिघ्नंतश्चरंतिविषयेतव॥८२॥ कच्चित्स्त्रियःसांत्वयसिकच्चित्ताश्चसुरक्षिताः॥ कच्चिन्नश्रद्दधास्यासांकच्चिद्गुह्यंनभाषसे॥८३॥ कच्चिदात्ययिकंश्रुत्वा तदर्थमनुचिंत्यच॥ प्रियाण्यनुभवन्शेषेनत्वमंतःपुरेनृप॥८४॥

पश्चिमेचतुर्थे तस्माद्देवद्वौप्रथमौद्वितीयतृतीयावित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ यमवत्सहिदंड्येषुक्रूरःपूज्येषुविनयवान्तद्वत् ॥ ८८ ॥ आबाधंदुःखं नियमेनपथ्याशनादिना मानसमाबाधम् ॥ ८९ ॥
अष्टांगायांविचिकित्सायां निदानंपूर्वलिंगानिरूपाण्युपशयस्तथा संप्राप्तिरौषधीरोगीपरिचारकएवचेति अष्टावंगानि अथवारोगोरोगहेतुःआरोग्यमारोग्यहेतुः तेषांलक्षणानिच ॥ ९० ॥ अर्थिनःया
चकाःप्रत्यर्थिनःपरंपरागतवृत्तिप्रतिबंधात्क्षुब्धचित्ताः प्रत्येत्यतदर्थिनःशत्रवोवा नशब्दद्वयेनपश्येदेवेतिउच्यते ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ कच्चिन्नेति योरिर्बलेनपूर्वंपरिपीडितएवनहतःसएवकालांतरेमंत्रेण

कच्चिद्द्वौप्रथमौयामौरात्रेःसुप्त्वाविशांपते॥ संचिंतयसिधर्मार्थौयामउत्थायपश्चिमे॥ ८५॥ कच्चिद्दर्शयसेनित्यंमनुष्यान्समलंकृतः ॥ उत्थायकालेकालज्ञैःस
हपांडवमंत्रिभिः॥ ८६॥ कच्चिद्रक्तांबरधराःखड्गहस्ताःस्वलंकृताः॥ उपासतेत्वामभितोरक्षणार्थमरिंदम॥ ८७॥ कच्चिद्दंड्येषुयमवत्पूज्येषुचविशांपते॥ परीक्ष्य
वर्तसेसम्यगप्रियेषुप्रियेषुच॥ ८८ ॥ कच्चिच्छारीरमाबाधमौषधैर्नियमेनवा॥ मानसंवृद्धसेवाभिःसदापार्थापकर्षसि ॥ ८९ ॥ कच्चिद्वैद्याश्चिकित्सायामष्टां
गायांविशारदाः॥ सुहृदश्चानुरक्ताश्चशरीरेतेहिताःसदा॥ ९० ॥कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वामानाद्वापिविशांपते॥ अर्थिप्रत्यर्थिनःप्राप्तान्नपश्यसिकथंचन॥ ९१॥
कच्चिन्नलोभान्मोहाद्वाविश्रंभात्प्रणयेनवा॥ आश्रितानांमनुष्याणांवृत्तिंत्वंसंरुणत्सिवै॥ ९२॥ कच्चित्पौरानसहितायेचतेराष्ट्रवासिनः॥ त्वयासहविरुध्यंते
परैःक्रीताःकथंचन॥ ९३॥ कच्चिन्नदुर्बलःशत्रुर्बलेनपरिपीडितः॥ मंत्रेणबलवान्कश्चिदुभाभ्यांचकथंचन॥ ९४॥ कच्चित्सर्वेनुरक्तास्त्वांभूमिपालाःप्रधानतः
कच्चित्प्राणांस्त्वदर्थेषुसंत्यजंतित्वयाहृताः॥ ९५॥ कच्चित्तेसर्वविद्यासुगुणतोर्चाप्रवर्तते ॥ ब्राह्मणानांचसाधूनांतवनैःश्रेयसीशुभा ॥ दक्षिणास्त्वंददास्येषां
नित्यंस्वर्गापवर्गदाः॥ ९६॥ कच्चिद्धर्मेत्रयीमूलेपूर्वैराचरितेजनैः॥ यतमानस्तथाकर्तुंतस्मिन्कर्मणिवर्तसे॥ ९७॥ कच्चित्तवगृहेन्नानिस्वादून्यश्नंतिवैद्विजाः॥
गुणवंतिगुणोपेतास्तवाध्यक्षंसदक्षिणम्॥ ९८॥ कच्चित्क्रतूनेकचित्तोवाजपेयांश्चसर्वशः॥ पुंडरीकांश्चकार्त्स्न्येनयतसेकर्तुमात्मवान् ॥ ९९ ॥ कच्चिज्ज्ञाती
नगुरून्वृद्धान्दैवतांस्तापसानपि॥ चैत्यांश्चवृक्षान्कल्याणान्ब्राह्मणांश्चनमस्यसि ॥ १०० ॥ कच्चिच्छोकोनमन्युर्वात्वयाप्रोत्पाद्यतेऽनघ॥ अपिमंगलहस्तश्च
जनःपार्श्वेनुतिष्ठति॥ १०१॥

उभाभ्यांचमंत्रबलाभ्यांकच्चिद्बलवान्नेतियोजना कच्चित्तेइतिपाठे तेतवबलेसैन्येयोरिःपूर्वपीडितइत्यादिपूर्ववत् ॥ ९४ ॥ प्रधानतःप्राधान्येन हृतादानमानाभ्यांवशीकृताः आदृताइतिवापाठः ॥ ९५ ॥
विद्यासुसाधूनांब्राह्मणानांगुणतोगुणंदृष्ट्वाऽर्चापूजाप्रवर्तते ॥ ९६ ॥ तथाकर्तुंपूर्वैराचरितवत्कर्तुं तस्मिंस्त्रयीमूले ॥ ९७ ॥ तवाध्यक्षंत्वत्समक्षं सदक्षिणंसदक्षिणालाभंयथास्यात्तथाऽश्नंति ॥ ९८ ॥ ९९ ॥
चैत्यान्स्थंडिलवतोग्रामसूचकान्वृक्षान् ॥ १०० ॥ शोकःनीचानां मन्युःश्रेष्ठानां मंगलहस्तोमंगलप्रदोमंत्रादिवित्पुरोहितादिः अनुतिष्ठतिस्वस्त्ययनंकरोति ॥ १०१ ॥

याएषाइदानींवृत्तिरस्तिसैवसार्वदिकीकच्चिदस्तीत्यर्थः॥१०२॥१०३॥कच्चिदार्यइति आर्योविशुद्धात्माचसन्नपिकस्मिंश्चिन्निंद्यकर्मणिनिमित्तेक्षारितोधनधान्यादिनारिक्तःकृतः राजभिःकृतदंडास्तुशुध्यं
तिमलिनाजनाइत्यादिशास्त्रप्रामाण्यात्शुचिरपिसन्अदृष्टशास्त्रकुशलैरनुपासितपंडितैर्मूर्खैरमात्यैःकच्चिन्नवध्यतेहन्यतेऽधिकधनलोभात् अदृष्टइतिसविसर्गपाठेतुशास्त्रकुशलैरमात्यैरज्ञातइत्यर्थः ॥ ४ ॥
दुष्टःस्वभावतः तत्कारीदुष्टकर्मकारी तज्ज्ञैःचोरान्वेषिभिःकोष्ठपालैःदृष्टःसकारणःचोरितद्रव्यसहितोगृहीतोविधृतश्चेतियोजना ॥ ५ ॥ उत्पन्नानिति चोवार्थे आढ्यस्यदरिद्रस्यवार्थान्उत्पन्नान्बीजकणि

कच्चिदेषाचतेबुद्धिर्वृत्तिरेषाचतेऽनघ॥ आयुष्याचयशस्याचधर्मकामार्थदर्शिनी॥ २ ॥ एतयावर्तमानस्यबुद्ध्याराष्ट्रंनसीदति ॥ विजित्यचमहींराजासोत्यंतं
सुखमेधते॥ ३॥ कच्चिदार्योविशुद्धात्माक्षारितश्चौरकर्मणि ॥ अदृष्टशास्त्रकुशलैर्नलोभाद्वध्यतेशुचिः ॥ ४ ॥ दुष्टोगृहीतस्तत्कारीतज्ज्ञैर्दृष्टःसकारणः ॥ कच्चि
न्नमुच्यतेस्तेनोद्रव्यलोभान्नरर्षभ॥ ५॥ उत्पन्नान्कच्चिदाढ्यस्यदरिद्रस्यचभारत॥ अर्थान्नमिथ्यापश्यंतितवामात्याहृताजनैः ॥ ६ ॥ नास्तिक्यमनृतंक्रोधंप्र
मादंदीर्घसूत्रताम्॥ अदर्शनंज्ञानवतामालस्यंपंचवृत्तिताम्॥ एकचिंतनमर्थानामनर्थज्ञैश्चचिंतनम् ॥ ७॥ निश्चितानामनारंभंमंत्रस्यापरिरक्षणम्॥ मंग
लाद्यप्रयोगंचप्रत्युत्थानंचसर्वतः॥ ८॥ कच्चित्त्वंवर्जयस्येतान्राजदोषांश्चतुर्दश॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलापिपार्थिवाः ॥ ९ ॥ कच्चित्तेसफलावेदाःकच्चि
त्तेसफलंधनम्॥ कच्चित्तेसफलादाराःकच्चित्तेसफलंश्रुतम्॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ कथंवैसफलावेदाःकथंवैसफलंधनम्॥ कथंवैसफलादाराःकथंवैसफलं
श्रुतम्॥ ११॥ नारदउवाच अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम्॥ रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतम्॥ १२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतदाख्या
यसमुनिर्नारदोवैमहातपाः ॥पप्रच्छानंतरमिदंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम्॥ १३ ॥ नारदउवाच ॥ कच्चिदभ्यागतादूराद्वणिजोलाभकारणात् ॥ यथोक्तमवहा
र्यंतेशुल्कंशुल्कोपजीविभिः॥ १४॥ कच्चित्तेपुरुषाराजन्पुरेराष्ट्रेचमानिताः॥ उपानयंतिपण्यानिउपधाभिरवंचिताः ॥ १५॥ कच्चिच्छृणोषिवृद्धानांधर्मार्थस
हितागिरः॥ नित्यमर्थविदांतातयथाधर्मार्थदर्शिनाम्॥ १६॥

शन्यायेनस्वल्पकालेनैवबहुगुणांवृद्धिंप्राप्तानृतवअमात्याःमिथ्याअनृतान्चौर्यादिनाऽन्यायेनार्जितानितिकच्चिन्नपश्यंति जनैःपिशुनैःहृताःहृतविवेकाःपाठांतरेधनैर्हृतावशीकृताः लुब्धोहिलिप्सुःपरत्रा
संतमपिदोषमारोप्यतद्वित्तंजिहीर्षतीतिप्रसिद्धम् ॥ ६ ॥ नास्तिक्यमित्यादिसार्धश्लोकत्रयंव्याख्यातम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कच्चिदभ्यागताइति अवहार्यंतेदाप्यंतेशुल्कंरा
जग्राह्यंकरम् ॥ १४ ॥ पण्यानिविक्रेयद्रव्याणि उपधाभिःछलैः ॥ १५ ॥ ११६ ॥

कृषितंत्रेषुकृष्युत्पाद्येषुपुष्पफलेषुआर्द्रशुष्कधान्येषु तथागोषुजातेषुपुष्पफलेषुदुग्धघृतरूपेषुउत्पन्नेषुसत्सु मधुसर्पिषी अन्नंवैमधुइतिश्रुतेर्धान्यादिकंअन्नंघृतंच यल्लोकेब्रह्मोत्तरंइत्युच्यते ॥ १७ ॥ द्रव्यंशि
ल्पिनांवेतनं उपकरणंस्वकार्यसाधनसामग्री यथाचित्रोत्पादनेरंजकद्रव्यादि चातुर्मास्यावरंमासंचतुष्टयपर्याप्तानधिकम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ सूत्रंसंक्षेपवाक्यंव्यवस्थावा हस्त्यादीनांलक्षणपरीक्षाचिकित्सौष
धोद्दीपनमादनादिप्रकारप्रतिपादकग्रंथसिद्धांतमात्रसंक्षेपयुक्तान्गृह्णासि तत्तदाचार्येभ्यः ॥ २० ॥ यंत्राणिआग्नेयौषधबलेनसीसकांस्यदृषद्गोलप्रक्षेपकाणिलोहमयानि भाषायांनालशब्दाभिधेयानितेषां

कच्चित्तेकृषितंत्रेषुगोषुपुष्पफलेषुच ॥ धर्मार्थंचद्विजातिभ्योदीयतेमधुसर्पिषी ॥ १७ ॥ द्रव्योपकरणंकिंचित्सर्वदासर्वशिल्पिनाम् ॥ चातुर्मास्यावरंसम्यङ्नियतं
तंसंप्रयच्छसि ॥ १८ ॥ कच्चित्कृतंविजानीषेकर्तारंचप्रशंससि ॥ सतांमध्येमहाराजसत्करोषिचपूजयन् ॥ १९ ॥ कच्चित्सूत्राणिसर्वाणिगृह्णासिभरतर्षभ ॥ ह
स्तिसूत्राश्वसूत्राणिरथसूत्राणिवाविभो ॥ १२० ॥ कच्चिदभ्यस्यतेसम्यग्गृहेतेभरतर्षभ ॥ धनुर्वेदस्यसूत्रंवैयंत्रसूत्रंचनागरम् ॥ २१ ॥ कच्चिदस्त्राणिसर्वाणि
ब्रह्मदंडश्चतेनघ ॥ विषयोगास्तथासर्वेविदिताःशत्रुनाशनाः ॥ २२ ॥ कच्चिदग्निभयाच्चैवसर्वंव्यालभयात्तथा ॥ रोगरक्षोभयाच्चैवराष्ट्रंस्वंपरिरक्षसि ॥ २३ ॥ क
च्चिदंधांश्चमूकांश्चपंगून्व्यंगानबांधवान् ॥ पितेवपासिधर्मज्ञतथाप्रव्रजितानपि ॥ २४ ॥ षडनर्थामहाराजकच्चित्तेपृष्ठतःकृताः ॥ निद्रालस्यंभयंक्रोधोमार्दवंदी
र्घसूत्रता ॥ २५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततःकुरूणामृषभोमहात्माश्रुत्वागिरोब्राह्मणसत्तमस्य ॥ प्रणम्यपादावभिवाद्यतुष्टोराजाब्रवीन्नारदंदेवरूपम् ॥ २६ ॥
युधिष्ठिरउवाच ॥ एवंकरिष्यामियथात्वयोक्तंप्रज्ञाहिमेभूयएवाभिवृद्धा ॥ उक्त्वातथाचैवचकारराजालेभेमहींसागरमेखलांच ॥ २७ ॥ नारदउवाच ॥ एवं
योवर्ततेराजाचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे ॥ सविहृत्येहसुसुखीशक्रस्यैतिसलोकताम् ॥ १२८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिनारदप्रश्न
मुखेनराजधर्मानुशासनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ संपूज्याथाभ्यनुज्ञातोमहर्षेर्वचनात्परम् ॥ प्रत्युवाचानुपूर्व्येणधर्मराजोयु
धिष्ठिरः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भगवन्न्याय्यमाहैतंयथावद्धर्मनिश्चयम् ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेऽयंविधिर्मया ॥ २ ॥ राजभिर्यद्यथाकार्यंपुरावैतन्न
संशयः ॥ यथान्यायोपनीतार्थंकृतंहेतुमदर्थवत् ॥ ३ ॥ वयंतुसत्पथंतेषांयातुमिच्छामहेप्रभो ॥ नतुशक्यंतथागंतुंयथातैर्नियतात्मभिः ॥ ४ ॥

सूत्रंसूचकंशास्त्रं नागरंनगरहितम् ॥ २१ ॥ अस्त्राणिमंत्रप्रयुक्तानिशस्त्राणि ब्रह्मदंडआभिचारिकविद्या ॥ २२ ॥ व्यालःसर्पः व्याघ्रादेरप्येतदुपलक्षणम् ॥ २३ ॥ प्रव्रजितान्जातिबहिष्कृतान्अन्नमात्रार्थि
नोदीनान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपसंहरति एवंयोवर्ततइति ॥ २८ ॥ इतिसभा०नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संपूज्याथाभ्यनुज्ञातइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६॥ दिव्यसभालाभाद्गर्वितोयुधिष्ठिरउवाचभवानिति संचरते समोगम्यृच्छीतिसूत्रेगमेर्गत्यर्थमात्रोपलक्षणपरत्वात् चरेरपितङ्कर्मव्यतिहारेवातङ् त्वंहिलोकेषुसंचरसिलोकाश्चहार्द्दाकाशनिष्ठत्वयिसंचरंतीतिवार्थः तेनसर्वज्ञत्वमुक्तं पूर्वंमनुष्यसृष्टेःप्राक्निर्मितान्देवलोकानित्यर्थः ॥ ७ ॥ क्वचिदितिदेवलोकापेक्षयामनुष्यलोकेक्वचित्कालेवा भविताभवित्री अनागतदर्शित्वात्त्वतदपिविदितमेवेत्यर्थः ॥ ८ ॥ स्मयन्युधिष्ठिरस्यापिगर्वोभूत्देवतामहाभाग्याज्ञानंचेतिविस्मयंप्राप्नुवन् ॥ ९ ॥ मानुषेषुनदृष्टानश्रुतेतिअग्रेपिनद्रक्ष्यतेनश्रोष्यतेपूर्वकल्पसमानरूपत्वादुत्तरस्यापीत्यर्थः ॥ १० ॥ कैलासेतिकु

वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्मावाक्यंतदभिपूज्यच ॥ मुहूर्तात्प्राप्तकालंचदृष्ट्वालोकचरंमुनिम् ॥५॥ नारदंसुस्थमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः॥ अपृच्छत्पांडवस्तत्रराजमध्येमहाद्युतिः॥६॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ भवान्संचरतेलोकान्सदानानाविधान्बहून्॥ ब्रह्मणानिर्मितान्पूर्वंप्रेक्षमाणोमनोजवः॥७॥ ईदृशीभविताकाचिद्दृष्टपूर्वासभाक्वचित्॥ इतोवाश्रेयसीब्रह्मंस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः॥८॥ वैशंपायनउवाच॥ तच्छ्रुत्वानारदस्तस्यधर्मराजस्यभाषितम्॥ पांडवंप्रत्युवाचेदंस्मयन्मधुरयागिरा॥९॥ नारदउवाच ॥ मानुषेषुनमेतातदृष्टपूर्वानचश्रुता ॥ सभामणिमयीराजन्यथेयंतवभारत॥ १०॥ सभांतुपितृराजस्य वरुणस्यचधीमतः॥ कथयिष्येतथेंद्रस्यकैलासनिलयस्यच॥ ११॥ ब्रह्मणश्चसभांदिव्यांकथयिष्येगतक्लमाम्॥ दिव्यादिव्यैरभिप्रायैरुपेतांविश्वरूपिणीम् ॥१२॥ देवैःपितृगणैःसाध्यैर्यज्वभिर्नियतात्मभिः॥ जुष्टांमुनिगणैःशांतैर्वेदयज्ञैःसदक्षिणैः॥ यदितेश्रवणेबुद्धिर्वर्ततेभरतर्षभ॥ १३॥ नारदेनैवमुक्तस्तुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ प्रांजलिर्भ्रातृभिःसार्धंतैश्चसर्वैर्द्विजोत्तमैः॥ १४॥ नारदंप्रत्युवाचेदंधर्मराजोमहामनाः॥ सभाःकथयताःसर्वाःश्रोतुमिच्छामहेवयम्॥१५॥ किंद्रव्यास्ताःसभाब्रह्मन्किंविस्ताराःकिमायताः॥ पितामहंचकेतस्यांसभायांपर्युपासते॥१६॥ वासवंदेवराजंचयमंवैवस्वतंचके॥ वरुणंचकुबेरंचसभायांपर्युपासते॥ १७॥ एतत्सर्वंयथान्यायंब्रह्मर्षेवदतस्तव॥ श्रोतुमिच्छामसहिताःपरंकौतूहलंहिनः॥ १८॥ एवमुक्तःपांडवेननारदःप्रत्यभाषत॥ क्रमेणराजन्दिव्यास्ताःश्रूयंतामिहनःसभाः॥ १९॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणियुधिष्ठिरसभाजिज्ञासायांषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥छ॥

बेरस्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ गतक्लमांअविद्यादिक्लेशैर्वर्जितां तेनपूर्वासुतत्सत्वंज्ञायतेदिव्यादिव्यैरिति दिव्यादिविभवाःरंभोर्वश्यादयःअदिव्यास्तदन्येमानुषाःपित्रादयःसयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतितेनसपितृलोकेनसंपन्नोमहीयतइतिब्रह्मलोकेतत्सत्त्वस्यापिश्रवणात् अभिप्रेयंतेसंकल्प्यंतेइत्यभिप्रायाःविषयाःतैःविश्वरूपिणींभावकसंकल्पानुसारिनानारूपवर्तीमानसीमित्यर्थः ॥ १२ ॥ जुष्टांसेवितां यदिश्रवणेबुद्धिर्वर्ततेतर्हिकथयिष्येइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिसभा०नै०भा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

शक्रस्येति कर्मभिर्विश्वकर्मणोयत्नैर्निर्मिता शक्रेणनिर्जिताचेतिसंवंधः ॥ १ ॥ अध्यर्धंसार्धंआयतादीर्घा वैहायसीखेचरी ॥ २ ॥ निरातंकानिर्भया शिवाशांतजना शुभाकल्याणावहा ॥३॥शच्याना

नारदउवाच शक्रस्यतुसभादिव्याभास्वराकर्मनिर्मिता॥स्वयंशक्रेणकौरव्यनिर्जितार्कसमप्रभा॥ १ ॥ विस्तीर्णायोजनशतंशतमध्यर्धमायता॥वैहायसी
कामगमापंचयोजनमुच्छ्रिता॥२॥जराशोकक्लमापेतानिरातंकाशिवाशुभा॥वेश्मासनवतीरम्यादिव्यपादपशोभिता॥३॥ तस्यांदेवेश्वरःपार्थसभायांपर
मासने॥आस्तेशच्यामहेंद्राण्याश्रियालक्ष्म्याचभारत ॥ ४ ॥ विभ्रद्वपुरनिर्देश्यंकिरीटीलोहितांगदः ॥ विरजोंबरश्चित्रमाल्योह्रीकीर्तिद्युतिभिःसह ॥ ५॥ त
स्यामुपासतेनित्यंमहात्मानंशतक्रतुम्॥ मरुतःसर्वशोराजन्सर्वेचगृहमेधिनः॥ ६ ॥ सिद्धादेवर्षयश्चैवसाध्यादेवगणास्तथा ॥ मरुत्वंतश्चसहिताभास्वंतोहेम
मालिनः॥७॥ एतेसानुचराःसर्वेदिव्यरूपाःस्वलंकृताः॥उपासतेमहात्मानंदेवराजमरिंदमम्॥८॥ तथादेवर्षयःसर्वेपार्थशक्रमुपासते ॥ अमलाधूतपाप्मानो
दीप्यमानाइवाग्नयः॥९॥ तेजस्विनःसोमसुतोविशोकाविगतज्वराः॥पराशरःपर्वतश्चतथासावर्णिगालवौ॥१०॥शंखश्चलिखितश्चैवतथागौरशिरामुनिः॥
दुर्वासाःक्रोधनःश्येनस्तथादीर्घतमामुनिः॥ ११ ॥पवित्रपाणिःसावर्णिर्याज्ञवल्क्योथभालुकिः॥ उद्दालकःश्वेतकेतुस्तांड्योभांडायनिस्तथा॥ १२॥हविष्मां
श्चगरिष्ठश्चहरिश्चंद्रश्चपार्थिवः ॥ हृद्यश्चोदरशांडिल्यःपाराशर्यःकृषीवलः ॥ १३॥वातस्कंधोविशाखश्चविधाताकालएवच ॥ करालदंतस्त्वष्टाचविश्वकर्मा
चतुंबुरुः॥ १४॥ अयोनिजायोनिजाश्चवायुभक्षाहुताशिनः ॥ ईशानंसर्वलोकस्यवज्रिणंसमुपासते ॥ १५ ॥ सहदेवःसुनीथश्चवाल्मीकश्चमहातपाः ॥ स
मीकःसत्यवाक्चैवप्रचेताःसत्यसंगरः॥ १६ ॥मेधातिथिर्वामदेवःपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः॥ मरुत्तश्चमरीचिश्चस्थाणुश्चात्रमहातपाः ॥ १७॥ कक्षीवान्गौतमस्ता
र्क्ष्यस्तथावैश्वानरोमुनिः॥मुनिःकालकवृक्षीयआश्राव्योथहिरण्मयः॥ १८॥संवर्तोदेवहव्यश्चविष्वक्सेनश्चवीर्यवान्॥ दिव्याआपस्तथौषध्यःश्रद्धामेधास
रस्वती॥ १९॥ अर्थोधर्मश्चकामश्चविद्युतश्चैवपांडव॥जलवाहास्तथामेघावायवस्तनयित्नवः॥ २० ॥

मतः श्रियाशोभया ॥ ४ ॥ ५ ॥ मरुतोगृहमेधिनइतिसामानाधिकरण्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सोमसुतःसोमाभिषवकर्तारःसोमयाजिनइतियावत्॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अर्थः अर्थाद्यभिमानिन्योदेवताः ॥ २० ॥

ब्रह्मणोंगात्प्रसूतोग्निरंगिराइतिविश्रुतः दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयाविति त्रयी निर्मंथ्योवैद्युतःशूरःसंवर्तोलौकिकस्तथा जाठरोविषगःक्रव्यात्क्षेमवान्वैष्णवस्तथा दस्युमान्बलदश्चैवशांतःपुष्टोविभावसुः
ज्योतिष्मान्भरतोभद्रःस्विष्टकृद्वसुमान्क्रतुः सोमश्चपितृमांश्चैवपावकाःसप्तविंशतिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ एवंयज्ञदक्षिणादयः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुष्करमालिनीनामतः ॥

प्राचीदिग्यज्ञवाहाश्चपावकाःसप्तविंशतिः॥ अग्नीषोमौतथेंद्राग्नीमित्रश्चसवितार्यमा॥ २१॥ भगोविश्वेचसाध्याश्चगुरुःशुक्रस्तथैवच ॥ विश्वावसुश्चित्रसे
नःसुमनस्तरुणस्तथा॥ २२॥ यज्ञाश्चदक्षिणाश्चैवंग्रहास्तोभाश्चभारत ॥ यज्ञवाहाश्चयेमंत्रास्सर्वेतत्रसमासते॥ २३॥ तथैवाप्सरसोराजन्गंधर्वाश्चमनोर
माः॥ नृत्यवादित्रगीतैश्चहास्यैश्चविविधैरपि॥ २४॥ रमयंतिस्मनृपतेदेवराजंशतक्रतुम्॥ स्तुतिभिर्मंगलैश्चैवस्तुवंतःकर्मभिस्तथा॥ २५॥ विक्रमैश्चमहात्मा
नंबलवृत्रनिषूदनम्॥ ब्रह्मराजर्षयश्चैवसर्वेदेवर्षयस्तथा ॥ २६ ॥ विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्दीप्यमानाइवाग्नयः ॥ स्रग्विणोभूषिताःसर्वेयांतिचायांतिचापरे ॥
॥ २७॥ बृहस्पतिश्चशुक्रश्चनित्यमास्तांहितत्रवै॥ एतेचान्येचबहवोमहात्मानोयतव्रताः॥ २८॥ विमानैश्चंद्रसंकाशैस्सोमवत्प्रियदर्शनाः॥ ब्रह्मणःसदृशाराज
न्भृगुःसप्तर्षयस्तथा॥ २९॥ एषासभामयाराजन्दृष्टापुष्करमालिनी ॥ शतक्रतोर्महाबाहोयाम्यामपिसभांशृणु॥ ३०॥ ॥ इतिश्रीम०स०लोकपालसभा
ख्यानपर्वणिइंद्रसभावर्णनंनामसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥ ॥७॥ ॥नारदउवाच॥ कथयिष्येसभांयाम्यांयुधिष्ठिरनिबोधताम्॥ वैवस्वतस्ययांपार्थविश्वकर्मा
चकारह॥ १ ॥ तैजसीसासभाराजन्बभूवशतयोजना ॥ विस्तारायामसंपन्नाभूयसीचापिपांडव ॥ २॥ अर्कप्रकाशाभ्राजिष्णुःसर्वतःकामरूपिणी॥ ना
तिशीतानचात्युष्णामनसश्चप्रहर्षिणी॥ ३॥ नशोकोनजरातस्यांक्षुत्पिपासेनचाप्रियम्॥ नचदैन्यंक्लमोवापिप्रतिकूलंनचाप्युत ॥ ४॥ सर्वेकामाःस्थितास्त
स्यांयेदिव्यायेचमानुषाः॥ रसवच्चप्रभूतंचभक्ष्यंभोज्यमरिंदम॥५॥ लेह्यंचोष्यंचपेयंचहृद्यंस्वादुमनोहरम्॥ पुण्यगंधाःस्रजस्तस्यांनित्यंकामफलाद्रुमाः॥६॥
रसवंतिचतोयानिशीतान्युष्णानिचैवहि॥ तस्यांराजर्षयःपुण्यास्तथाब्रह्मर्षयोमलाः॥ ७॥ यमंवैवस्वतंतातप्रहृष्टाःपर्युपासते॥ ययातिर्नहुषःपूरुर्मांधातासो
मकोनृगः॥ ८॥

॥ ३० ॥ ॥ इतिसभा०नै०भा०सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ तैजसीज्योतिर्मयी सौवर्णीवा भूयसीमहतीपूर्वसभातः ॥ २ ॥ सर्वतःकामरूपिणीयस्यांसर्ववस्तुसंकल्पसमकाल
मेवसर्वात्मकंभवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कामाःकाम्यमानाविषयाः प्रभूतंबहुलं भक्ष्यंअपूपादि भोज्यंओदनादि ॥ ५ ॥ लेह्यंखंडशर्करादि चोष्यंइक्षुकांडादि स्रजःपरंपराःतस्यभक्ष्याद्यन्नस्य कामफ
लाःआम्रादेरपिपनसादिकंफलमुद्भवतिकामानुसारादित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रामइति रामलक्ष्मणयोर्विष्णुशेषरूपेणस्वस्थानस्थयोरपिप्रतिमारूपेणउपासकानुग्रहार्थमत्रावस्थानंबोध्यम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

त्रसदस्युश्चराजर्षिःकृतवीर्यःश्रुतश्रवाः ॥ अरिष्टनेमिःसिद्धश्चकृतवेगःकृतिर्निमिः ॥ ९ ॥ प्रतर्दनःशिविर्मत्स्यःपृथुलाक्षोबृहद्रथः ॥ वार्तोमरुत्तःकुषिकःसांका
श्यःसांकृतिर्ध्रुवः ॥ १० ॥ चतुरश्वःसदस्योर्मिःकार्तवीर्यश्चपार्थिवः ॥ भरतःसुरथश्चैवसुनीथोनिशठोनलः ॥ ११ ॥ दिवोदासश्चसुमनाअंबरीषोभगीरथः ॥ व्य
श्वःसदश्वोवध्र्यश्वःपृथुवेगःपृथुश्रवाः ॥ १२ ॥ पृषदश्वोवसुमनाःक्षुपश्चसुमहाबलः ॥ रुषद्गुर्वृषसेनश्चपुरुकुत्सोध्वजीरथी ॥ १३ ॥ आर्ष्टिषेणोदिलीपश्चमहा
त्माचाप्युशीनरः ॥ औशीनरिःपुंडरीकःशर्यातिःशरभःशुचिः ॥ १४ ॥ अंगोरिष्टश्चवेनश्चदुष्यंतःसृंजयोजयः ॥ भांगासुरिःसुनीथश्चनिषधोथवहीनरः ॥ १५ ॥
करंधमोबाह्लिकश्चसुद्युम्नोबलवान्मधुः ॥ ऐलोमरुत्तश्चतथाबलवान्पृथिवीपतिः ॥ १६ ॥ कपोतरोमातृणकःसहदेवार्जुनौतथा ॥ व्यश्वःसाश्वःकृशाश्वश्चशश
बिंदुश्चपार्थिवः ॥ १७ ॥ रामोदाशरथिश्चैवलक्ष्मणोथप्रतर्दनः ॥ अलर्कःकक्षसेनश्चगयोगौराश्वएवच ॥ १८ ॥ जामदग्न्यश्चरामश्चनाभागसगरौतथा ॥ भू
रिद्युम्नोमहाश्वश्चपृथाश्वोजनकस्तथा ॥ १९ ॥ राजावैन्योवारिसेनःपुरुजिज्जनमेजयः ॥ ब्रह्मदत्तस्त्रिगर्तिश्चराजोपरिचरस्तथा ॥ २० ॥ इंद्रद्युम्नोभीमजानुर्गौ
रपृष्ठोनघोलयः ॥ पद्मोथमुचुकुंदश्चभूरिद्युम्नःप्रसेनजित् ॥ २१ ॥ अरिष्टनेमिःसुद्युम्नःपृथुलाश्वोऽष्टकस्तथा ॥ शतंमत्स्यानृपतयःशतंनीपाःशतंहयाः ॥ २२ ॥
धृतराष्ट्राश्चैकशतमशीतिर्जनमेजयाः ॥ शतंचब्रह्मदत्तानांवीरिणामीरिणांशतम् ॥ २३ ॥ भीष्माणांद्वेशतेप्यत्रभीमानांतुतथाशतम् ॥ शतंचप्रतिविंध्यानांशतं
नागाःशतंहयाः ॥ २४ ॥ पलाशानांशतंज्ञेयंशतंकाशकुशादयः ॥ शांतनुश्चैवराजेंद्रपांडुश्चैवपितातव ॥ २५ ॥ उशंगवःशतरथोदेवराजोजयद्रथः ॥ वृषदर्भ
श्चराजर्षिर्बुद्धिमान्सहमंत्रिभिः ॥ २६ ॥ अथापरेसहस्राणियेगताःशशबिंदवः ॥ इष्ट्वाश्वमेधैर्बहुभिर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २७ ॥ एतेराजर्षयःपुण्याःकीर्तिमं
तोबहुश्रुताः ॥ तस्यांसभायांराजेंद्रवैवस्वतमुपासते ॥ २८ ॥ अगस्त्योथमतंगश्चकालोमृत्युस्तथैवच ॥ यज्वानश्चैवसिद्धाश्चयेचयोगशरीरिणः ॥ २९ ॥ अग्नि
ष्वात्ताश्चपितरःफेनपाश्चोष्मपाश्चये ॥ सुधावंतोबर्हिषदोमूर्तिमंतस्तथापरे ॥ ३० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ धृतराष्ट्राश्चैकशतमिति पुराणेषुप्रायेणाधिकारिणामेवकीर्तनात्तेषांचप्रतिकल्पंसमाननामरूपकर्मत्वादनेककल्पंधर्मसभावासिनांतेषांबहुत्वंयुक्तंसेनापत्यादिशब्दवदधिकारवाचित्वाद्धृत
राष्ट्रादिशब्दानाम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ अयमेवन्यायःपलाशादियज्ञियद्रव्याद्यभिमानिदेवतासुज्ञेयइत्याशयवानाह पलाशानामिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

कालचक्रंचेति संवत्सराद्यभिमानिन्योदेवताः दुष्कृतकर्माणःविद्याविहीनकर्ममात्रनिष्ठाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ असंबाधाअसंकीर्णा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ संन्यासिनःनिष्कामकर्मकर्तारः काम्यानांकर्मणां
त्यागिनोवा पूर्वेषामपिआपस्तंबेनतद्यथाश्रेफलार्थंनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येते एवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइतिआनुषंगिकफलभागित्वदर्शनात् निर्मितेरोपिते अर्थादिव्यान्नपानादयः ॥ ३६ ॥

कालचक्रंचसाक्षाच्चभगवान्हव्यवाहनः॥ नरादुष्कृतकर्माणोदक्षिणायनमृत्यवः ॥ ३१ ॥ कालस्यनयनेयुक्तायमस्यपुरुषाश्चये ॥ तस्यांशिंशपपालाशास्त
थाकाशकुशादयः॥ ३२॥ उपासतेधर्मराजंमूर्तिमंतोजनाधिप॥ एतेचान्येचबहवःपितृराजसभासदः ॥ नशक्याःपरिसंख्यातुंनामभिःकर्मभिस्तथा॥ ३३॥
असंबाधाहिसापार्थरम्याकामगमासभा॥ दीर्घकालंतपस्तप्त्वानिर्मिताविश्वकर्मणा ॥ ३४ ॥ ज्वलंतीभासमानाचतेजसास्वेनभारत॥ तामुग्रतपसोयांति
सुव्रताःसत्यवादिनः ॥ ३५॥ शांताःसंन्यासिनःशुद्धाःपूताःपुण्येनकर्मणा ॥ सर्वेभास्वरदेहाश्चसर्वेचविरजोंबराः ॥ ३६॥ चित्रांगदाश्चित्रमाल्याःसर्वेज्वलि
तकुंडलाः॥ सुकृतैःकर्मभिःपुण्यैःपारिबर्हैश्चभूषिताः ॥ ३७ ॥ गंधर्वाश्चमहात्मानःसंघशश्चाप्सरोगणाः ॥ वादित्रंनृत्यगीतंचहास्यंलास्यंचसर्वशः ॥ ३८ ॥
पुण्याश्चगंधाःशब्दाश्चतस्यांपार्थसमंततः॥दिव्यानिचैवमाल्यानिउपतिष्ठंतिनित्यशः॥३९॥ शतंशतसहस्राणिधर्मिणांतंप्रजेश्वरम्॥उपासतेमहात्मानंरूपयु
क्तामनस्विनः॥४०॥ईदृशीसासभाराजन्पितृराज्ञोमहात्मनः॥ वरुणस्यापिवक्ष्यामिसभांपुष्करमालिनीम्॥ ४१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपाल
सभाख्यानपर्वणियमसभावर्णनंनामाष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥नारदउवाच॥ ॥युधिष्ठिरसभादिव्यावरुणस्यामितप्रभा॥ प्रमाणेनयथाया
म्याशुभप्राकारतोरणा॥१॥ अंतःसलिलमास्थायविहिताविश्वकर्मणा॥ दिव्यैरत्नमयैर्वृक्षैःफलपुष्पप्रदैर्युताः॥२॥ नीलपीतैःसिताःश्यामैःसितैर्लोहितकैरपि॥
अवतानैस्तथागुल्मैर्मंजरीजालधारिभिः ॥ ३ ॥ तथाशकुनयस्तस्यांविचित्रामधुरस्वराः ॥ अनिर्देश्यावपुष्मंतःशतशोथसहस्रशः ॥ ४ ॥ सासभासुखसंस्प
र्शानशीतानचघर्मदा॥ वेश्मासनवतीरम्यासितावरुणपालिता॥५॥ यस्यामास्तेसवरुणोवारुण्याचसमन्वितः॥ दिव्यरत्नांबरधरोदिव्याभरणभूषितः॥६॥
स्रग्विणोदिव्यगंधाश्चदिव्यगंधानुलेपनाः॥ आदित्यास्तत्रवरुणंजलेश्वरमुपासते॥७॥वासुकिस्तक्षकश्चैवनागश्चैरावतस्तथा॥ कृष्णश्चलोहितश्चैवपद्मश्चि
त्रश्चवीर्यवान् ॥ ८ ॥ कंबलाश्वतरौनागौधृतराष्ट्रबलाहकौ॥ मणिमान्कुंडधारश्चकर्कोटकधनंजयौ॥ ९॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुष्करैर्मूर्तिमद्भिस्तीर्थविशेषैःमालिनींशोभिनीम् ॥ ४१ ॥ इतिसभा०नै०भा०भावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ दिव्यैरिति तस्यामित्युत्तरश्लोका
दपकृष्यते ॥ २ ॥ अवतानैर्वितानवद्वृक्षस्वरूपाच्छादकैःलताप्रतानैःसिताःबद्धाःप्रदेशाइतिशेषः ॥ ३ ॥ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वारुण्यावरुणान्यामाध्व्यावा ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ संपतता समागच्छता ॥ ३० ॥ इति०सभा०नै

पाणिमान्कुंडधारश्चबलवान्पृथिवीपते ॥ प्रह्लादोमूषिकादश्चतथैवजनमेजयः ॥ १० ॥ पताकिनोमंडलिनःफणवंतश्चसर्वशः ॥ एतेचान्येचबहवःसर्पास्तस्यां
युधिष्ठिर ॥ उपासतेमहात्मानंवरुणंविगतक्लमाः ॥ ११ ॥ बलिर्वैरोचनोराजानरकःपृथिवींजयः ॥ संह्रादोविप्रचित्तिश्चकालखंजाश्चदानवाः ॥ १२ ॥ सुहनु
र्दुर्मुखःशंखःसुमनाःसुमतिस्ततः ॥ घटोदरोमहापार्श्वःक्रथनःपिठरस्तथा ॥ १३ ॥ विश्वरूपःस्वरूपश्चविरूपोथमहाशिराः ॥ दशग्रीवश्चवालीचमेघवासादशाव
रः ॥ १४ ॥ टिट्टिभोविटभूतश्चसंह्रादश्चेंद्रतापनः ॥ दैत्यदानवसंघाश्चसर्वेरुचिरकुंडलाः ॥ १५ ॥ स्रग्विणोमौलिनश्चैवतथादिव्यपरिच्छदाः ॥ सर्वेलब्धवराः
शूराःसर्वेविगतमृत्यवः ॥ १६ ॥ तेतस्यांवरुणंदेवंधर्मपाशधरंसदा ॥ उपासतेमहात्मानंसर्वेसुचरितव्रताः ॥ १७ ॥ तथासमुद्राश्चत्वारोनदीभागीरथीचसा ॥
कालिंदीविदिशावेणानर्मदावेगवाहिनी ॥ १८ ॥ विपाशाचशतद्रुश्चचंद्रभागासरस्वती ॥ इरावतीवितस्ताचसिंधुर्देवनदीतथा ॥ १९ ॥ गोदावरीकृष्णवेणा
कावेरीचसरिद्वरा ॥ किंपुनाचविशल्याचतथावैतरणीनदी ॥ २० ॥ तृतीयाज्येष्ठिलाचैवशोणश्चापिमहानदः ॥ चर्मण्वतीतथाचैवपर्णाशाचमहानदी ॥ २१ ॥
सरयूर्वारवत्याथलांगलीचसरिद्वरा ॥ करतोयातथात्रेयीलौहित्यश्चमहानदः ॥ २२ ॥ लंघतीगोमतीचैवसंध्यात्रिस्रोतसीतथा ॥ एताश्चान्याश्चराजेंद्रसुतीर्था
लोकविश्रुताः ॥ २३ ॥ सरितःसर्वतश्चान्यास्तीर्थानिचसरांसिच ॥ कूपाश्चसप्रस्रवणादेहवंतोयुधिष्ठिर ॥ २४ ॥ पल्वलानितडागानिदेहवंत्यथभारत ॥ दिश
स्तथामहीचैवतथासर्वेमहीधराः ॥ २५ ॥ उपासतेमहात्मानंसर्वेजलचरास्तथा ॥ गीतवादित्रवंतश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ २६ ॥ स्तुवंतोवरुणंतस्यांसर्वएवस
मासते ॥ महीधरारत्नवंतोरसायेचप्रतिष्ठिताः ॥ २७ ॥ कथयंतःसुमधुराःकथास्तत्रसमासते ॥ वारुणश्चतथामंत्रीसुनाभःपर्युपासते ॥ २८ ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतो
गोनाम्नापुष्करेणच ॥ सर्वेविग्रहवंतस्तेतमीश्वरमुपासते ॥ २९ ॥ एषामयासंपततावारुणीभरतर्षभ ॥ दृष्टपूर्वासभारम्याकुबेरस्यसभांशृणु ॥ ३० ॥ ॥ इ०म०
भा०प०लोकपालसभाख्यानपर्वणिवरुणसभावर्णनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ सभावैश्रवणीराजन्शतयोजनमायता ॥ विस्तीर्णासप्त
तिश्चैवयोजनातिसितप्रभा ॥ १ ॥ तपसानिर्जिताराजन्स्वयंवैश्रवणेनसा ॥ शशिप्रभाप्रावरणाकैलासशिखरोपमा ॥ २ ॥ गुह्यकैरुह्यमानासाखेविषक्तेवशो
भते ॥ दिव्याहेममयैरुच्चैःप्रासादैरुपशोभिता ॥ ३ ॥

लकंठीये भारतभावदीपे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ सभेति ॥ १ ॥ शशिप्रभाप्रावरणा शशिप्रभामपिधावल्येनतिरस्करोतीत्यर्थः ॥ २ ॥ विषक्तालग्ना ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ रंगैरितिच्छेदः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मनोत्हृदयसंह्लादीतिपाठे मनश्चित्तं हृदयंकंदंबगोलकाकृतिर्मांसखंडः ॥ ८ ॥ दिव्यतानैःरम्यैस्तानैर्गीतशास्त्रप्रसिद्धैरेकोनपंचाशत्संख्यैः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

महारत्नवतीचित्रादिव्यगंधामनोरमा ॥ सिताभ्रशिखराकाराप्लवमानेवदृश्यते ॥ ४ ॥ दिव्याहेममयैरंगैर्विद्युद्भिरिवचित्रिता ॥ तस्यांवैश्रवणोराजाविचि
त्राभरणांबरः ॥ ५ ॥ स्त्रीसहस्रैर्वृतःश्रीमानास्तेज्वलितकुंडलः ॥ दिवाकरनिभेपुण्येदिव्यास्तरणसंवृते ॥ दिव्यपादोपधानेचनिषण्णःपरमासने ॥ ६ ॥ मंदाराणा
मुदाराणांवनानिपरिलोडयन् ॥ सौगंधिकवनानांचगंधंगंधवहोवहन् ॥ ७ ॥ नलिन्याश्चालकाख्यायानंदनस्यवनस्यच ॥ शीतोत्हृदयसंह्लादीवायुस्तमुप
सेवते ॥ ८ ॥ तत्रदेवाःसगंधर्वागणैरप्सरसांवृताः ॥ दिव्यतानैर्महाराजगायंतिस्मसभागताः ॥ ९ ॥ मिश्रकेशीचरंभाचचित्रसेनाशुचिस्मिता ॥ चारुनेत्राघृ
ताचीचमेनकापुंजिकस्थला ॥ १० ॥ विश्वाचीसहजन्याचप्रम्लोचाउर्वशीइरा ॥ ११ ॥ वर्गाचसौरभेयीचसमीचीबुद्बुदालता ॥ एताःसहस्रशश्चान्यानृत्यगीत
विशारदाः ॥ १२ ॥ उपतिष्ठंतिधनदंगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ अनिशंदिव्यवादित्रैर्नृत्यगीतैश्चसासभा ॥ १३ ॥ अशून्यारुचिराभातिगंधर्वाप्सरसांगणैः ॥ कि
न्नरानामगंधर्वानरानामतथापरे ॥ १४ ॥ मणिभद्रोथधनदःश्वेतभद्रश्चगुह्यकः ॥ कशेरकोगंडकंडूःप्रद्योतश्चमहाबलः ॥ १५ ॥ कुस्तुंबरुःपिशाचश्चगजक
र्णोविशालकः ॥ वराहकर्णस्ताम्रौष्ठःफलकक्षःफलोदकः ॥ १६ ॥ हंसचूडःशिखावर्तोहेमनेत्रोविभीषणः ॥ पुष्पाननःपिंगलकःशोणितोदःप्रवालकः ॥ १७ ॥
वृक्षवास्यनिकेतश्चचीरवासाश्चभारत ॥ एतेचान्येचबहवोयक्षाःशतसहस्रशः ॥ १८ ॥ सदाभगवतीलक्ष्मीस्तत्रैवनलकूबरः ॥ अहंचबहुशस्तस्यांभवंत्यन्येच
मद्विधाः ॥ १९ ॥ ब्रह्मर्षयोभवंत्यत्रतथादेवर्षयोपरे ॥ क्रव्यादाश्चतथैवान्येगंधर्वाश्चमहाबलाः ॥ २० ॥ उपासतेमहात्मानंतस्यांधनदमीश्वरम् ॥ भगवान्भूत
संघैश्चवृतःशतसहस्रशः ॥ २१ ॥ उमापतिःपशुपतिःशूलभृद्भगनेत्रहा ॥ त्र्यंबकोराजशार्दूलदेवीचविगतक्लमा ॥ २२ ॥ वामनैर्विकटैःकुब्जैःक्षतजाक्षैर्महारवैः ॥
मेदोमांसाशनैरुग्रैरुग्रधन्वामहाबलः ॥ २३ ॥ नानाप्रहरणैरुग्रैर्वातैरिवमहाजवैः ॥ वृतःसखायमन्वास्तेसदैवधनदंनृप ॥ २४ ॥ प्रहृष्टाःशतशश्चान्येबहुशः
सपरिच्छदाः ॥ गंधर्वाणांचपतयोविश्वावसुर्हहाहुहूः ॥ २५ ॥ तुंबुरुःपर्वतश्चैवशैलूषश्चतथापरः ॥ चित्रसेनश्चगीतज्ञस्तथाचित्ररथोपिच ॥ २६ ॥ एतेचान्येच
गंधर्वाधनेश्वरमुपासते ॥ विद्याधराधिपश्चैवचक्रधर्मासहानुजैः ॥ २७ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ आस्तेइत्यावृत्त्यायोजनीयं यदाभवःकदाचित्कुबेरसभामध्यास्तेतदाकुबेरोपिभवादनुज्ञांप्राप्यतन्निकटेआस्तेउपविशति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इति ०म ० भा ० नैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ पितामहेति ॥१॥ देवयुगेकृतयुगे ॥ २ ॥ ३ ॥ मानसीमित्यनेनभौतिकत्वव्यावृत्तिः तथा हि आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनादितिवासिष्ठोक्तरीत्याप्रपंचस्यत्रैविध्यंदृश्यते तत्रायंस्थूलभूतमयआधिभौतिकः सूक्ष्मभूतमयआतिवाहिकःसएव

उपाचरतितत्रस्मधनानामीश्वरंप्रभुम्॥ किन्नराःशतशस्तत्रधनानामीश्वरंप्रभुम्॥ २८॥ आसतेचापिराजानोभगदत्तपुरोगमाः॥ द्रुमःकिंपुरुषेशश्चउपास्ते धनदेश्वरम्॥ २९॥ राक्षसाधिपतिश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः॥ सहयक्षैःसगंधर्वैःसहसर्वैर्निशाचरैः॥ ३० ॥ विभीषणश्चधर्मिष्ठउपास्तेभ्रातरंप्रभुम्॥ हिमवान् पारियात्रश्चविंध्यकैलासमंदराः॥ ३१ ॥ मलयोदर्दुरश्चैवमहेंद्रोगंधमादनः॥ इंद्रकीलःसुनाभश्चतथादिव्यौचपर्वतौ ॥ ३२ ॥ एतेचान्येचबहवःसर्वेमेरुपुरोगमाः॥ उपासतेमहात्मानंधनानामीश्वरंप्रभुम्॥ ३३॥ नंदीश्वरश्चभगवान्महाकालस्तथैवच॥ शंकुकर्णमुखाःसर्वेदिव्याःपारिषदास्तथा॥ ३४ ॥ काष्ठःकुटीमुखोदंतीविजयश्चतपोधिकः॥ श्वेतश्चवृषभस्तत्रनर्दन्नास्तेमहाबलः॥ ३५॥ धनदंराक्षसाश्चान्येपिशाचाश्चउपासते॥ पारिषदैःपरिवृतमुपायांतंमहेश्वरम्॥ ॥ ३६ ॥सदाहिदेवदेवेशंशिवंत्रैलोक्यभावनम्॥ प्रणम्यमूर्ध्नापौलस्त्योबहुरूपमुमापतिम्॥३७॥ ततोभ्यनुज्ञांसंप्राप्यमहादेवाद्धनेश्वरः॥ आस्तेकदाचिद्भगवान्भवोधनपतेःसखा॥ ३८॥ निधिप्रवरमुख्यौचशंखपद्मौधनेश्वरौ॥ सर्वान्निधीन्प्रगृह्याथउपास्तांवैधनेश्वरम् ॥ ३९ ॥ सासभातादृशीरम्यामयादृष्टांतरिक्षगा॥ पितामहसभांराजन्कीर्तयिष्येनिबोधताम् ॥ ४०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिलोकपालसभाख्यानपर्वणिधनदसभावर्णनंनामदशमोऽध्यायः॥ १०॥ ॥छ॥ ॥नारदउवाच॥ पितामहसभांतातकथ्यमानांनिबोधमे॥ शक्यतेयाननिर्देष्टुमेवंरूपेतिभारत॥ १ ॥ पुरादेवयुगेराजन्नादित्योभगवान्दिवः॥ आगच्छन्मानुषंलोकंदिदृक्षुर्विगतक्लमः॥ २॥ चरन्मानुषरूपेणसभांदृष्ट्वास्वयंभुवः॥ सतामकथयन्मह्यंदृष्ट्वातत्त्वेनपांडव॥ ३॥ अप्रमेयांसभांदिव्यांमानसींभरतर्षभ॥ अनिर्देश्यांप्रभावेणसर्वभूतमनोरमाम्॥ ४॥

अतिअत्यंतंकार्याकारंवोढुंसमर्थोतिवाहीसूक्ष्मभूतसंघस्तेननिर्वृत्तइतियोगात् अतएवतत्रइंद्रादिलोकरूपेस्वर्गे यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदमितिस्वर्गपदनिर्वचनंसंगच्छते संभिन्नंमिश्रं ग्रस्तंभोगोत्तरपापावहं अभिलाषःसंकल्पः तत्राप्याधिभौतिकस्यतत्त्वंआतिवाहिकःरज्जुरिवभुजंगस्य अस्यापितत्त्वंचित्तमेव तदिदमुक्तंचित्तदेहकइति तादृशीचप्रजापतिसभाऽतोमानसत्वंतत्रयुक्तम् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ औषधैःज्योतिष्मत्यादिभिःकल्पोक्तप्रकारेणसाधितैः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ब्रह्मव्रतंहार्दब्रह्मोपासनाम् ॥ ९ ॥ ततःसइति सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतीतिब्रह्मसभाप्रवेशेधिदेवंप्रत्यक्षसूर्यस्यैवद्वारत्वं अध्यात्मंतुइडाख्यसूर्यनाडीद्वारा ॥ १० ॥ एवमिति मानसत्वादेवरज्जूरगवत्सत्यसतीवेतिनिर्वक्तुंनशक्या क्षणेनेति रज्जुर्यथाभावकबुद्ध्यनुरोधात्स्रक्सर्पदंडधारादिरूपातथेयमपिवैकुंठकैलासादिरूपेण भातीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्तंभैरिति यतोनक्षरानापक्षयवतीअतःशाश्वतीनित्या एतत्सत्यंब्रह्मपुरमितिश्रुतेः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अतिचंद्रमिति स्वयमित्यव्ययं स्वयमहंकरोमिस्वयंत्वंकरोषिसस्वयं

श्रुत्वागुणानहंतस्याःसभायाःपांडवर्षभ॥दर्शनेप्सुस्तथाराजन्नादित्यमिदमब्रुवम्॥५॥ भगवन्द्रष्टुमिच्छामिपितामहसभांशुभाम्॥ येनवातपसाशक्या
कर्मणावापिगोपते॥६॥औषधैर्वातथायुक्तैरुत्तमापापनाशिनी॥ तन्ममाचक्ष्वभगवन्पश्येयंतांसभांयथा॥७॥ सतन्ममवचःश्रुत्वासहस्रांशुर्दिवाकरः
प्रोवाचभरतश्रेष्ठव्रतंवर्षसहस्रिकम्॥८॥ब्रह्मव्रतमुपास्स्वत्वंप्रयतेनांतरात्मना॥ ततोहंहिमवत्पृष्ठेसमारब्धोमहाव्रतम्॥९॥ ततःसभगवान्सूर्योमामुपादा
यवीर्यवान्॥आगच्छत्तांसभांब्राह्मींविपाप्माविगतक्लमः॥१०॥एवंरूपेतिसाशक्यानिर्देष्टुंनराधिप॥क्षणेनहिबिभर्त्यन्यदनिर्देश्यंवपुस्तथा॥११॥नवे
दपरिमाणंवासंस्थानंचापिभारत॥ नचरूपंमयातादृक्दृष्टपूर्वंकदाचन॥१२॥ सुसुखासासदाराजन्नशीतानचघर्मदा॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिंप्राप्यतां
प्राप्नुवंत्युत॥१३॥ नानारूपैरिवकृतामणिभिःसासुभास्वरैः॥ स्तंभैर्नचधृतासातुशाश्वतीनचसाक्षरा॥१४॥ दिव्यैर्नानाविधैर्भावैर्भासद्भिरमितप्रभैः॥
॥१५॥अतिचंद्रंचसूर्यंचशिखिनंचस्वयंप्रभा॥दीप्यतेनाकपृष्ठस्थाभर्त्सयंतीवभास्करम्॥१६॥ तस्यांसभगवानास्तेविदधद्देवमायया॥स्वयमेकोनिशंरा
जन्सर्वलोकपितामहः॥१७॥उपतिष्ठंतिचाप्येनंप्रजानांपतयःप्रभुम्॥ दक्षःप्रचेताःपुलहोमरीचिःकश्यपःप्रभुः॥१८॥ भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्चगौतमोथतथांगि
राः॥पुलस्त्यश्चक्रतुश्चैवप्रह्लादःकर्दमस्तथा॥१९॥

कृतवानित्यादिप्रयोगादव्याकृतप्रत्यगात्मवाचकं सएवप्रभाप्रकाशकंज्योतिर्यस्यांसास्वयंप्रभाजागरेहिसूर्यादीनांघटादिप्रकाशत्वंदृष्टंतदात्मनएवेतिसाधयितुंसूर्याद्यभावकालेस्वप्नेप्रकृत्यात्रायंपुरुषःस्वयं ज्योतिरितिश्रुत्यासाटोपमुक्तम् ॥ १६ ॥ तस्यामिति सःमहत्तत्त्वाभिमानीसूक्ष्ममनआख्यः यंप्रकृत्यस्मर्यतेमनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धिःख्यातिरीश्वरः प्रज्ञासंवित्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यतइति अतएव भगवान्सर्वैश्वर्यवान् देवमाययास्वाविद्ययाविदधल्लोकानितिशेषः विदधद्देवमानुषानितिपाठेपिस्वाविद्ययेत्यध्याहार्यं एकोनिशं सत्स्वपिस्वसृष्टेषुपदार्थेषुऐंद्रजालिकवदेकएवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एकस्यैवविद्यैकव्यंग्यंसार्वात्म्यं अहंमनुरभवंसूर्यश्चेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंप्रपंचयति उपतिष्ठंतीत्यादिनाऽध्यायशेषेण ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ यच्चान्यत्कालादृष्टादि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सप्तचैवान्येइति सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीत्येके अन्येतुविंशतिर्गंधर्वाप्सरसांगणाःसप्तचान्येगंधर्वामुख्याः तेच हंसो हहाहूहूर्विश्वावसुर्वररुचिस्तथा वृषणस्तुंबुरुश्चैवगंधर्वाःसप्तकीर्तिताइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ मंत्रःसामगानाश्रयभूतोऽग्नआयाहीत्यादिः रथंतरंसामविशेषः हरिमान्वसुमानितिकर्मविशेषयोरिंद्रनामनी सा

अथर्वांगिरसश्चैववालखिल्यामरीचिपाः॥ मनोंतरिक्षंविद्याश्चवायुस्तेजोजलंमही॥ २० ॥ शब्दस्पर्शौतथारूपंरसोगंधश्चभारत॥ प्रकृतिश्चविकारश्चयच्चान्यत्कारणंभुवः॥ २१॥ अगस्त्यश्चमहातेजामार्कंडेयश्चवीर्यवान्॥ जमदग्निर्भरद्वाजःसंवर्तश्च्यवनस्तथा ॥ २२॥ दुर्वासाश्चमहाभागऋष्यशृंगश्चधार्मिकः सनत्कुमारोभगवान्योगाचार्योमहातपाः ॥ २३॥ असितोदेवलश्चैवजैगीषव्यश्चतत्त्ववित्॥ ऋषभोजितशत्रुश्चमहावीर्यस्तथामणिः॥ २४॥ आयुर्वेदस्तथाष्टांगोदेहवांस्तत्रभारत॥ चंद्रमाःसहनक्षत्रैरादित्यश्चगभस्तिमान् ॥ २५ ॥वायवःक्रतवश्चैवसंकल्पःप्राणएवच ॥ मूर्तिमंतोमहात्मानोमहाव्रतपरायणाः ॥ २६ ॥एतेचान्येचवहवोव्रह्माणंसमुपस्थिताः॥ अर्थोधर्मश्चकामश्चहर्षोद्वेषस्तपोदमः॥ २७॥ आयांतितस्यांसहितागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ विंशतिःसप्तचैवान्येलोकपालाश्चसर्वशः॥ २८॥ शुक्रोवृहस्पतिश्चैवबुधोंगारकएवच॥शनैश्चरश्चराहुश्चग्रहाःसर्वेतथैवच ॥ २९ ॥ मंत्रोरथंतरंचैवहरिमान्वसुमानपि॥ आदित्याःसाधिराजानोनामद्वंद्वैरुदाहृताः॥ ३० ॥ मरुतोविश्वकर्माचवसवश्चैवभारत ॥ तथापितृगणाःसर्वेसर्वाणिचहवींष्यथ॥ ३१ ॥ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदश्चपांडव॥ अथर्ववेदश्चतथासर्वशास्त्राणिचैवह ॥ ३२॥ इतिहासोपवेदाश्चवेदांगानिचसर्वशः॥ ग्रहायज्ञाश्चसोमश्चदेवताश्चापिसर्वशः॥ ३३॥ सावित्रीदुर्गतरणीवाणीसप्तविधातथा॥ मेधाधृतिःश्रुतिश्चैवप्रज्ञावुद्धिर्यशःक्षमा॥ ३४॥ सामानिस्तुतिशास्त्राणिगाथाश्चविविधास्तथा ॥ भाष्याणितर्कयुक्तानिदेहवंतिविशांपते॥ ३५॥ नाटकाविविधाःकाव्याःकथाख्यायिककारिकाः ॥ तत्रतिष्ठंतितेपुण्यायेचान्येगुरुपूजकाः॥ ३६॥ क्षणालवामुहूर्ताश्चदिवारात्रिस्तथैवच॥ अर्धमासाश्चमासाश्चऋतवःषट्चभारत॥ ३७॥

धिराजानःसेंद्राः नामद्वंद्वैःअग्नीषोमैंद्राग्न्यादिभिः ॥ ३० ॥हवींपिव्रीहिपश्वादिजीवाः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपवेदाःआयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चार्थशास्त्रकमिति अंगानिशिक्षादीनि ॥३३॥ दुर्गतरणीवाणी प्रणवःसाचसप्तविधा अकारउकारोमकारःअर्धमात्रानादःविंदुःशक्तिरितिसप्तप्रकाराः शांतरूपाधिष्ठानप्रापकाइत्यर्थः संस्कृतप्राकृतपैशाच्यपभ्रंशललितमागधगद्यरूपाइत्यन्ये ॥ ३४॥३५॥३६॥३७॥

संवत्सराःषष्टिःप्रभवादयः तेचपंचपंचएकैकंयुगं चतुर्विधःमानुषोऽहोरात्रःषष्टिघटिकाभिः पैत्रोमासेन दैवोवत्सरेण ब्राह्मःकल्पेनेति कालचक्रंद्वादशराश्यात्मकम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वैराजाःविराट्प्रभवाः सप्तपितृगणाअग्निष्वात्तादयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ महादेवईश्वरोपिसहोमोब्रह्मविद्यासहितस्तत्रैवांतर्भूतः ॥ ५१ ॥ नारायणश्चविद्या

संवत्सराःपंचयुगमहोरात्रश्चतुर्विधः॥ कालचक्रंचतद्दिव्यंनित्यमक्षयमव्ययम् ॥ ३८॥ धर्मचक्रंतथाचापिनित्यमास्तेयुधिष्ठिर ॥ अदितिर्दितिर्दनुश्चैवसुर
साविनताइरा ॥ ३९ ॥ कालिकासुरभीदेवीसरमाचाथगौतमी॥ ४० ॥ प्रभाकद्रूश्चवैदेव्यौदेवतानांचमातरः ॥ रुद्राणीश्रीश्चलक्ष्मीश्चभद्राषष्ठीतथापरा॥
॥ ४१ ॥ पृथिवीगांगतादेवीह्रीःस्वाहाकीर्तिरेवच॥ सुरादेवीशचीचैवतथापुष्टिररुंधती ॥ ४२॥ संवृत्तिराशानियतिःसृष्टिर्देवीरतिस्तथा ॥ एताश्चान्याश्चवैदे
व्यउपतस्थुःप्रजापतिम्॥ ४३॥ आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चाश्विनावपि॥ विश्वेदेवाश्चसाध्याश्चपितरश्चमनोजवाः ॥ ४४॥ पितृणांचगणान्विद्धिसप्तैवपु
रुषर्षभ॥ मूर्तिमंतोवैचत्वारस्त्रयश्चापिशरीरिणः॥ ४५॥ वैराजाश्चमहाभागाअग्निष्वात्ताश्चभारत॥ गार्हपत्यानाकचराःपितरोलोकविश्रुताः॥ ४६॥ सोम
पाएकशृंगाश्चचतुर्वेदाःकलास्तथा॥ एतेचतुर्षुवर्णेषुपूज्यंतेपितरोनृप ॥ ४७ ॥ एतैराप्यायितैःपूर्वंसोमश्चाप्याय्यतेपुनः ॥ तएतेपितरःसर्वेप्रजापतिमुपस्थि
ताः॥ ४८॥ उपासतेचसंहृष्टाब्रह्माणममितौजसम्॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चदानवागुह्यकास्तथा॥ ४९॥ नागाःसुपर्णाःपशवःपितामहमुपासते ॥ स्थावरा
जंगमाश्चैवमहाभूतास्तथापरे॥ ५०॥ पुरंदरश्चदेवेंद्रोवरुणोधनदोयमः॥ महादेवःसहोमोत्रसदागच्छतिसर्वशः॥ ५१ ॥ महासेनश्चराजेंद्रसदोपास्तेपिता
महम्॥ देवोनारायणस्तस्यांतथादेवर्षयश्चये॥ ५२॥ ऋषयोवालखिल्याश्चयोनिजाऽयोनिजास्तथा॥ यच्चकिंचित्त्रिलोकेस्मिन्दृश्यतेस्थाणुजंगमम्॥ सर्वंत
स्यांमयादृष्टमितिविद्धिनराधिप॥ ५३॥ अष्टाशीतिसहस्राणिऋषीणामूर्ध्वरेतसाम्॥ प्रजावतांचपंचाशदृषीणामपिपांडव॥ ५४॥ तेस्मतत्रयथाकामंदृष्ट्वा
सर्वेदिवौकसः॥ प्रणम्यशिरसातस्मैसर्वेयांतियथागमम्॥ ५५॥ अतिथीनागतान्देवान्दैत्यान्नागांस्तथाद्विजान् ॥ यक्षान्सुपर्णान्कालेयान्गंधर्वाप्सरस
स्तथा॥ ५६॥ महाभागानमितधीर्ब्रह्मालोकपितामहः॥ दयावान्सर्वभूतेषुयथार्हंप्रतिपद्यते॥ ५७॥ प्रतिगृह्यतुविश्वात्मास्वयंभूरमितद्युतिः ॥ सांत्वमानार्थ
संभोगैर्युनक्तिमनुजाधिप॥ ५८॥ तथातैरुपयातैश्चप्रतियद्भिश्चभारत॥ आकुलासासभातातभवतिस्मसुखप्रदा॥ ५९॥

प्राप्यःशुद्धआत्मापितत्रैवप्राप्यतइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ एकस्यापिसार्वात्म्यमुक्तंउपसंहरतियच्चेति ॥ ५३ ॥ तत्रास्यधिकारिणआह अष्टाशीतीति ॥ ५४ ॥ तेस्मतत्रेत्यादिनायत्कौषीतकीयेश्रुतंपर्यंक
स्थंब्रह्मतेनसहसंवादादिकंचतदुपबृंहयति ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

ब्राह्म्याश्रियाशमोदमस्तपःशौचमित्यादिनाप्रसिद्धयाशमादिसंपत्त्या ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ॥ इतिसभा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥ राजसूयमुपोद्घातयति प्रा
यशइत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सहस्रवर्षव्रतप्राप्यांब्रह्मसभामुपेक्ष्यहरिश्चंद्रप्राप्तांइंद्रसभांशक्यप्रवेशांमत्वातत्साधनंपृच्छति एकएवेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ यन्मांपृच्छसीत्यादेःदाशार्ह

सर्वतेजोमयीदिव्याब्रह्मर्षिगणसेविता ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानाशुशुभेविगतक्लमा ॥ ६० ॥ सासभातादृशीदृष्टामयालोकेषुदुर्लभा ॥ सभेयंराजशार्दूलम
नुष्येषुयथातव ॥ ६१ ॥ एतामयादृष्टपूर्वाःसभादेवेषुभारत ॥ सभेयंमानुषेलोकेसर्वश्रेष्ठतमातव ॥ ६२ ॥ ॥ इ० म० भा० सभा० लोकपालसभाख्यानप० ब्रह्म
सभावर्णनंनामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ युधिष्ठिरउवाच प्रायशोराजलोकस्तेकथितोवदतांवर ॥ वैवस्वतसभायांतुयथावदसिमेप्रभो ॥ १ ॥
वरुणस्यसभायांतुनागास्तेकथिताविभो ॥ दैत्येंद्राश्चापिभूयिष्ठाःसरितःसागरास्तथा ॥ २ ॥ तथाधनपतेर्यक्षागुह्यकाराक्षसास्तथा ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवभग
वांश्चवृषध्वजः ॥ ३ ॥ पितामहसभायांतुकथितास्तेमहर्षयः ॥ सर्वेदेवनिकायाश्चसर्वशास्त्राणिचैवह ॥ ४ ॥ शक्रस्यतुसभायांतुदेवाःसंकीर्तितामुने ॥ उद्देश
तश्चगंधर्वाविविधाश्चमहर्षयः ॥ ५ ॥ एकएवतुराजर्षिर्हरिश्चंद्रोमहामुने ॥ कथितस्तेसभायांवैदेवेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ किंकर्मतेनाचरितंतपोवानियतव्रत ॥
येनासौसहशक्रेणस्पर्धतेसुमहायशाः ॥ ७ ॥ पितृलोकगतश्चैवत्वयाविप्रपितामम ॥ दृष्टःपांडुर्महाभागःकथंवापिसमागतः ॥ ८ ॥ किमुक्तवांश्चभगवंस्तन्म
माचक्ष्वसुव्रत ॥ त्वत्तःश्रोतुंसर्वमिदंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ९ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ यन्मांपृच्छसिराजेंद्रहरिश्चंद्रंप्रतिप्रभो ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिमाहात्म्यंतस्यधीमतः
॥ १० ॥ सराजाबलवानासीत्सम्राट्सर्वमहीक्षिताम् ॥ तस्यसर्वेमहीपालाःशासनावनताःस्थिताः ॥ ११ ॥ तेनैकंरथमास्थायजैत्रंहेमविभूषितम् ॥ शस्त्रप्रतापे
नजिताद्वीपाःसप्तजनेश्वर ॥ १२ ॥ सनिर्जित्यमहींकृत्स्नांसशैलवनकाननाम् ॥ आजहारमहाराजराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ १३ ॥ तस्यसर्वेमहीपालाधनान्याजह्रुरा
ज्ञया ॥ द्विजानांपरिवेष्टारस्तस्मिन्यज्ञेचतेऽभवन् ॥ १४ ॥ प्रादाच्चद्रविणंप्रीत्यायाचकानांनरेश्वरः ॥ यथोक्तवंतस्तेतस्मिंस्ततःपंचगुणाधिकं ॥ १५ ॥ अतर्पय
च्चविविधैर्वसुभिर्ब्राह्मणांस्तदा ॥ प्रसर्पकालेसंप्राप्तेनानादिग्भ्यःसमागतान् ॥ १६ ॥ भक्ष्यभोज्यैश्चविविधैर्यथाकामपुरस्कृतैः ॥ रत्नौघतर्पितैस्तुष्टैर्द्विजैश्चसमुदा
हृतम् ॥ तेजस्वीचयशस्वीचनृपेभ्योभ्यधिकोऽभवत् ॥ १७ ॥

नगरींप्रतीत्यंतस्यपरमतात्पर्यंशक्रलोकप्रापकोराजसूयःअतियत्नसाध्यःसिद्धश्चतीव्रानर्थहेतुरतोब्रह्मसभाप्रापकमेवव्रतम
नुष्ठेयमिति अवांतरतात्पर्यंतुभूभारहरणार्थंब्रह्मणाप्रेरितोनारदःसर्वसंहारहेतुंराजसूयंयुधिष्ठिरद्वाराकारयितुंयुधिष्ठिरंकृष्णंचोद्योजयतीति ॥ १० ॥ येनेष्टंराजसूयेनमंडलस्येश्वरश्चयः शास्तियश्चाज्ञया
राज्ञःससंम्राडितिशब्द्यते ॥ ११ ॥ जंबूद्वीपःकुशद्वीपःशाकःक्रौंचश्चशाल्मलिः गोमेदःपुष्करश्चैवसप्तद्वीपाःप्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसर्पोग्निविसर्जनमितिनिघंटुः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ त्वाहत्वामाह॥२३॥२४॥२५॥ २६॥२७॥संकल्पंकामंगंतासिगमिष्यसि ॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ ॥इति०सभा०

एतस्मात्कारणाद्राजन्हरिश्चंद्रोविराजते॥तेभ्योराजसहस्रेभ्यस्तद्विद्धिभरतर्षभ॥१८॥समाप्यचहरिश्चंद्रोमहायज्ञंप्रतापवान्॥अभिषिक्तश्चशुशुभेसाम्राज्ये
ननराधिप॥१९॥येचान्येचमहीपालाराजसूयंमहाक्रतुम्॥यजंतेतेसहेंद्रेणमोदंतेभरतर्षभ॥२०॥येचापिनिधनंप्राप्ताःसंग्रामेष्वपलायिनः॥तेतत्सदनमा
साद्यमोदंतेभरतर्षभ॥२१॥तपसायेचतीव्रेणत्यजंतीहकलेवरम्॥तेतत्स्थानंसमासाद्यश्रीमंतोभांतिनित्यशः॥२२॥पिताचत्वाहकौंतेयपांडुःकौरवनंदन॥
हरिश्चंद्रेश्रियंदृष्ट्वानृपतौजातविस्मयः॥२३॥विज्ञायमानुषंलोकमायांतंमांनराधिप॥प्रोवाचप्रणतोभूत्वावदेथास्त्वंयुधिष्ठिरम्॥२४॥समर्थोसिमहीं
जेतुंभ्रातरस्तेस्थितावशे॥राजसूयंक्रतुश्रेष्ठमाहरस्वेतिभारत॥२५॥त्वयीष्टवतिपुत्रेहंहरिश्चंद्रवदाशुवै॥मोदिष्येबहुलाःशश्वत्समाःशक्रस्यसंसदि॥२६॥
एवंभवतुवक्ष्येहंतवपुत्रंनराधिपम्॥भूर्लोकंयदिगच्छेयमितिपांडुमथाब्रुवम्॥२७॥तस्यत्वंपुरुषव्याघ्रसंकल्पंकुरुपांडव॥ गंतासित्वंमहेंद्रस्यपूर्वैःसहसलोक
ताम्॥२८॥बहुविघ्नश्चनृपतेक्रतुरेषस्मृतोमहान्॥छिद्राण्यस्यतुवांछंतियज्ञघ्राब्रह्मराक्षसाः॥२९॥युद्धंचक्षत्रशमनंपृथिवीक्षयकारणम्॥किंचिदेवनिमित्तंच
भवत्यत्रक्षयावहम्॥३०॥एतत्संचिंत्यराजेंद्रयत्क्षेमंतत्समाचर॥अप्रमत्तोत्थितोनित्यंचातुर्वर्ण्यस्यरक्षणे॥३१॥भवएधस्वमोदस्वधनैस्तर्पयचद्विजान्॥
एतत्तेविस्तरेणोक्तंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिदाशार्हनगरींप्रति॥३२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवमाख्यायपार्थेभ्योनारदोजनमेजय
जगामतैर्वृतोराजन्नृषिभिर्यैःसमागतः॥३३॥गतेतुनारदेपार्थोभ्रातृभिःसहकौरवः॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासपार्थिवः॥३४॥ इ०म०भा०सभा
प०लोकपालस०पांडुसंदेशकथनेद्वादशोऽध्यायः॥१२॥ ॥छ॥ ॥समाप्तंचलोकपालसभाख्यानपर्व॥ अथराजसूयारंभपर्व॥वैशंपायनउवाच॥ऋषे
स्तद्वचनंश्रुत्वानिशश्वासयुधिष्ठिरः॥चिंतयन्राजसूयेष्टिंनलेभेशर्मभारत॥१॥राजर्षीणांचतंश्रुत्वामहिमानंमहात्मनाम्॥यज्वनांकर्मभिःपुण्यैर्लोकप्रा
प्तिंसमीक्ष्यच॥२॥हरिश्चंद्रंचराजर्षिंरोचमानंविशेषतः॥यज्वानंयज्ञमाहर्तुंराजसूयमियेषसः॥३॥युधिष्ठिरस्ततःसर्वानर्चयित्वासभासदः॥प्रत्यर्चितश्चतैः
सर्वैर्यज्ञायैवमनोदधे॥४॥सराजसूयंराजेंद्रकुरूणामृषभस्तदा॥आहर्तुंप्रवणंचक्रेमनःसंचिंत्यचासकृत्॥५॥भूयश्चाद्भुतवीर्यौजाधर्ममेवानुचिंतयन्॥
किंहितंसर्वलोकानांभवेदितिमनोदधे॥६॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः॥१२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ऋषेरिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥

॥ ७ ॥ दीयतामित्युवाचेतिशेषः पाठांतरेनुस्पष्टम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अविग्रहाःकलहशून्याः ॥ ११ ॥ वार्धुषीवृद्ध्युपजीविका यज्ञसत्वानिक्रतूनांसामर्थ्यानिसद्यःपुष्कलफलप्रदत्वादिविषयाणि ॥ १२ ॥ अनुकर्षंदारिद्र्यात्राजकीयद्रव्यस्यातीतवर्षस्यऋणत्वेनधारणं निष्कर्षंकरार्थंप्रजापीडनं मूर्छनंवृद्धिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ षट्सुसंधिविग्रहादिषुयस्यप्रियादिकंकर्तुंनैगमैर्वणिग्भिःसह आ

अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःसर्वधर्मभृतांवरः ॥ अविशेषेणसर्वेषांहितंचक्रेयुधिष्ठिरः ॥ ७॥ सर्वेषांदीयतांदेयंमुष्णन्कोपमदावुभौ॥ साधुधर्मेतिधर्मेतिनान्यच्छ्रूयेतभाषितं ॥ ८ ॥ एवंगतेततस्तस्मिन्पितरीवाश्वसन्जनाः॥ नतस्यविद्यतेद्वेष्टाततोस्याजातशत्रुता ॥ ९ ॥ परिग्रहान्नरेंद्रस्यभीमस्यपरिपालनात्॥ शत्रूणांक्षपणाच्चैवबीभत्सोःसव्यसाचिनः॥ १० ॥ धीमतःसहदेवस्यधर्माणामनुशासनात्॥ वैनत्यात्सर्वतश्चैवनकुलस्यस्वभावतः ॥ अविग्रहावीतभयाःस्वकर्मनिरताःसदा॥ ११॥ निकामवर्षाःस्फीताश्चआसन्जनपदास्तथा॥ वार्धुषीयज्ञसत्वानिगोरक्षंकर्षणंवणिक्॥ १२॥ विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणा॥ अनुकर्षंचनिष्कर्षंव्याधिपावकमूर्छनं॥ १३॥ सर्वमेवनतत्रासीद्धर्मनित्येयुधिष्ठिरे॥ दस्युभ्योवंचकेभ्यश्चराज्ञःप्रतिपरस्परं ॥ १४॥ राजवल्लभतश्चैवनाश्रूयतमृषाकृतं ॥ प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वकर्मजं॥ १५ ॥ अभिहर्तुंनृपाःषट्सुपृथक्जात्यैश्चनैगमैः ॥ ववृधेविषयस्तत्रधर्मनित्येयुधिष्ठिरे॥ १६॥ कामतोप्युपयुंजानैराजसैर्लोभजैर्जनैः॥ सर्वव्यापीसर्वगुणीसर्वसाहःससर्वराट्॥ १७॥यस्मिन्नधिकृतःसम्राड्भ्राजमानोमहायशाः॥ यत्रराजन्दशदिशःपितृतोमातृतस्तथा॥ अनुरक्ताःप्रजाआसन्नागोपालाद्द्विजातयः ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच समंत्रिणःसमानाय्यभ्रातॄंश्चवदतांवरः ॥ राजसूयंप्रतितदापुनःपुनरपृच्छत ॥ १९ ॥ तेपृच्छमानाःसहितावचोर्थ्यंमंत्रिणस्तदा ॥ युधिष्ठिरंमहाप्राज्ञंयियक्षुमिदमब्रुवन् ॥ २० ॥ येनाभिषिक्तोनृपतिर्वारुणंगुणमृच्छति॥ तेनराजाऽपितंकृत्स्नंसम्राड्गुणमभीप्सति॥ २१ ॥ तस्यसम्राड्गुणार्हस्यभवतःकुरुनंदन ॥ राजसूयस्यसमयंमन्यंतेसुहृदस्तव॥ २२॥ तस्ययज्ञस्यसमयःस्वाधीनःक्षत्रसंपदा ॥ साम्नाषडग्नयोयस्मिंश्चीयंतेशंसितव्रतैः॥ २३॥

सन्निनिशेषः इतरेनृपाःवणिग्वत्येनकरदीकृताइत्यर्थः तत्रतस्मिन् विषयोदेशः ॥ १६ ॥ कामतोयथेष्टंउपयुंजानैःदिव्यान्नवस्त्रादिभोगंकुर्वद्भिः यतोलोभजैःविमोहोत्थैःराजसैर्वृत्तिविशेषैस्तृष्णादिभिस्तादृशैरपिववृधेवृद्धिमान्अभूत् ॥ १७ ॥ यस्मिन्विषये राजन्राज्ञि पितृतःपितृगुणैःनीतिशिक्षणादिभिः मातृतोमातृगुणैःवात्सल्यादिभिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वारुणंगुणंजलधातुजयं सम्राड्गुणंभूधातुजयम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ अग्नयःअग्निस्थापनार्थानिस्थंडिलानि साम्नासामवेदविहितैःमंत्रैश्चीयंतेरच्यंते ॥ २३ ॥

दर्वीति दर्वींहोमोऽग्निहोत्रादिस्तत्प्रभृतीन्सर्वान्क्रतून्इष्टिपशुसोमयागान्प्राप्नुतेव्याप्नोति तत्समुदायात्मकइत्यर्थः अभिषेकफलंसर्वजित्त्वं आत्रेयोंगमभिषिषेचतस्माद्वंगंसमंतंसर्वतःपृथिवींजयन्परियाये
तिश्रुतम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ धृष्टंप्रगल्भं इष्टंआप्ततमं वरिष्ठंश्रेष्ठतमम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ क्रथंभवेत् फलवतीतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आत्मवान्जितचित्तः ॥ ३३ ॥ विमम्रृशेकथंय

दर्वींहोमानुपादायसर्वान्यःप्राप्नुतेक्रतून्॥अभिषेकंचयस्यांतेसर्वजित्तेनचोच्यते॥२४॥समर्थोसिमहाबाहोसर्वेतेवशगावयम्॥अचिरात्त्वंमहाराजराजसू
यमवाप्स्यसि॥ २५॥ अविचार्यमहाराजराजसूयेमनःकुरु॥इत्येवंसुहृदःसर्वेपृथक्कसहचाब्रुवन्॥ २६ ॥सधर्म्यंपांडवस्तेषांवचःश्रुत्वाविशांपते॥धृष्टमिष्टं
वरिष्ठंचजग्राहमनसारिहा॥२७॥श्रुत्वासुहृद्वचस्तच्चजानंश्चाप्यात्मनःक्षमम्॥पुनःपुनर्मनोदध्रेराजसूयायभारत॥२८॥सभ्रातृभिःपुनर्धीमानृत्विग्भिश्चम
हात्मभिः॥ मंत्रिभिश्चापिसहितोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ धौम्यद्वैपायनाद्यैश्चमंत्रयामासमंत्रवित्॥ २९॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ इयंयाराजसूयस्यसम्राडर्ह
स्यसुक्रतोः॥श्रद्दधानस्यवदतस्पृहामेसाकथंभवेत्॥ ३०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तास्तुतेतेनराज्ञाराजीवलोचन॥ इदमूचुर्वचःकालेधर्मराजंयुधि
ष्ठिरम्॥ ३१ ॥ अर्हस्त्वमसिधर्मज्ञराजसूयंमहाक्रतुम्॥ अथैवमुक्तेनृपताव्रृत्विग्भिर्ऋषिभिस्तथा॥ ३२॥ मंत्रिणोभ्रातरश्चास्यतद्वचःप्रत्यपूजयन्॥ सतुरा
जामहाप्राज्ञःपुनरेवात्मनात्मवान्॥ ३३ ॥भूयोविमम्रृशेपार्थोलोकानांहितकाम्यया ॥ सामर्थ्ययोगंसंप्रेक्ष्यदेशकालौव्ययागमौ॥ ३४॥विमृश्यसम्यक्च
धियाकुर्वन्प्राज्ञोनसीदति॥नहियज्ञसमारंभःकेवलात्मविनिश्चयात्॥ ३५॥भवतीतिसमाज्ञाययत्नतःकार्यमुद्वहन्॥सनिश्चयार्थंकार्यस्यकृष्णमेवजनार्दनं
॥ ३६॥सर्वलोकात्परंमत्वाजगाममनसाहरिं॥अप्रमेयंमहाबाहुंकामाज्जातमजंनृषु ॥ ३७॥ पांडवस्तर्कयामासकर्मभिर्देवसंमतैः॥नास्यकिंचिदविज्ञा
तंनास्यकिंचिदकर्मजम्॥३८॥नसकिंचिन्नविषहेदितिकृष्णममन्यत॥सतुतांनैष्ठिकींबुद्धिंकृत्वापार्थोयुधिष्ठिरः॥३९॥ गुरुवद्भूतगुरवेप्राहिणोद्दूतमंजसा॥
शीघ्रगेनरथेनाशुसदूतःप्राप्ययादवान्॥ ४० ॥

ज्ञःसिद्ध्येत्कथंवालोकनाशोनस्यादितिविमर्शंकृतवान् सामर्थ्यंपृथ्वींजेतुं योगंधनसंपत्तिं व्ययागमौधनस्यैव ॥ ३४ ॥ एतान्सम्यक्संख्यादिनाधियाचविमृश्य ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सर्वस्मात्लोक्यतइ
तिलोकोदृश्यमूलाज्ञानंतस्मात्परं तमसःपरस्तादितिश्रुतेः अतएवअप्रमेयंवाङ्मनसातीतत्वात्कामात्बहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतादीक्षणात् नतुकर्मवशत्वात् ॥ ३७ ॥ देवानांसंमतैःकर्मभिःवालेनापिपूत
नावधादिभिः संमितैरितिपाठेदेवकर्मतुल्यैरित्यर्थः अनुजानता नास्येति सर्वज्ञःसर्वकृत्सर्वसहइतिपादत्रयार्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ भूतगुरवेपिगुरुवत्आशीर्वादसंदेशादिनायुक्तम् ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२॥ भ्रात्रापितृष्वसृजेन ॥ ४३ ॥ ४४॥ क्षणिनंसावसरं कल्पंसमर्थं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्वैरिति सर्वराजजयाद्राजसूयेधिक्रियतेराजजयश्चप्रधानमल्लनिबर्हणन्यायेनजरासंधवधेनैवजायतइत्यभिप्रेत्याह जानतइत्यादिना ॥ १ ॥ अवरजंअर्वाग्जातं यद्वा यत्पलायनपरंअवशेषितंक्षत्रंतस्मात् अवरात्नीचात्जातंनीचजंअतएवक्षत्रसंज्ञितंनतुक्षत्रकर्मयोग्यं ॥२॥ तैश्चायंकुलसंकल्पःसर्वक्षत्रसमुदायेनसंकेतःकृतःयःसर्वक्षत्रजित्सःअ

द्वारकावासिनंकृष्णंद्वारवत्यांसमासदत् ॥ दर्शनाकांक्षिणंपार्थंदर्शनाकांक्षयाच्युतः ॥ ४१ ॥ इंद्रसेनेनसहितइंद्रप्रस्थमगात्तदा ॥ व्यतीत्यविविधान्देशान्त्वरावान्क्षिप्रवाहनः ॥ ४२ ॥ इंद्रप्रस्थगतंपार्थमभ्यगच्छज्जनार्दनः ॥ सगृहेपितृवद्भ्रात्राधर्मराजेनपूजितः ॥ ४३ ॥ भीमेनचततोपश्यत्स्वसारंप्रीतिमान्पितुः ॥ प्रीतःप्रीतेनसुहृदारेमेससहितस्तदा ॥ ४४॥ अर्जुनेनयमाभ्यांचगुरुवत्पर्युपासितः ॥ तंविश्रांतंशुभेदेशेक्षणिनंकल्पमच्युतम् ॥ धर्मराजःसमागम्यज्ञापयत्स्वप्रयोजनम् ॥ ४५॥ युधिष्ठिरउवाच प्रार्थितोराजसूयोमेनचासौकेवलेप्सया ॥ प्राप्यतेयेनतत्तेहिविदितंकृष्णसर्वशः ॥ ४६ ॥ यस्मिन्सर्वंसंभवतियश्चसर्वत्रपूज्यते ॥ यश्चसर्वेश्वरोराजाराजसूयंसविंदति ॥ ४७॥ तंराजसूयंसुहृदःकार्यमाहुःसमेत्यमे ॥ तत्रमेनिश्चिततमंतवकृष्णागिराभवेत् ॥ ४८ ॥ केचिद्धिसौहृदादेवनदोषंपरिचक्षते ॥ स्वार्थहेतोस्तथैवान्येप्रियमेववदंत्युत ॥ ४९ ॥ प्रियमेवपरीप्संतेकेचिदात्मनियद्धितम् ॥ एवंप्रायाश्चदृश्यंतेजनवादाःप्रयोजने ॥५०॥ त्वंतुहेतूनतीत्यैतान्कामक्रोधौव्युदस्यच ॥ परमंयत्क्षमंलोकेयथावद्वक्तुमर्हसि ॥५१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिवासुदेवागमनेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥छ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ सर्वैर्गुणैर्महाराजराजसूयंत्वमर्हसि ॥ जानतस्त्वेवतेसर्वंकिंचिद्वक्ष्यामिभारत ॥ १ ॥ जामदग्न्येनरामेणक्षत्रंयदवशेषितम् ॥ तस्मादवरजंलोकेयदिदंक्षत्रसंज्ञितम् ॥ २ ॥ कृतोयंकुलसंकल्पःक्षत्रियैर्वसुधाधिप ॥ निदेशवाग्भिस्तत्तेहविदितंभरतर्षभ ॥ ३ ॥ ऐलस्येक्ष्वाकुवंशस्यप्रकृतिंपरिचक्षते ॥ राजानःश्रेणिबद्धाश्चतथान्येक्षत्रियाभुवि ॥ ४ ॥

स्माकंमध्येसम्राट्राज्ञामपिराजाभविष्यतीतिवक्ष्यमाणः निदेशवाग्भिःपूर्वपूर्वोपदेशवाक्यैः हप्रसिद्धं तत्तेविदितं निदेशभाग्भिरितिपाठेअस्यतंत्रैः क्षत्रियैरित्यर्थः॥३॥ तत्रपूर्वंऐलःसम्राट्जातइत्याह ऐलस्येति ऐलःपुरूरवाः इक्ष्वाकुवंशस्यचमनोःइलाइक्ष्वाकुश्च तत्रइलायाःपुरूरवादयःइक्ष्वाकोर्नाभागादयश्चेतिसोमसूर्यवंशीयराजसुद्दौमुख्यौतयोःप्रकृतिंप्रजामिवप्रजांकरदत्वात् कासौप्रकृतिरित्यत आह राजानइति श्रेणिबद्धाःतंत्यादाम्नावलीवर्दाइवआज्ञयाबद्धाः ॥ ४ ॥

वंशद्वयेप्येवंक्रमतःशतंसम्राजांकुलानिजातानीत्याह ऐलवंश्याइति ॥ ५ ॥ ययातेःवंशेइतिशेषः अद्यसंप्रति॥६॥इदानीमेवअभिषेचितोनरेंद्रैरितिशेषः ॥७॥८॥ मध्यमांमथुरादेशरूपांअस्मदीयांअस्मासु द्वारवतींगतेषुभुक्त्वामिथःअस्माभिः सहभेदंवैरंअमन्यत तेनसःअस्मान्सर्वश्रेष्ठान्जित्वासएवसाम्राज्यंप्राप्तइत्याह प्रभुरित्यादिना चतुर्जस्तुपरोराजेतिपाठेचतुर्जोजरासंधः द्वेमातरौपिताजराराक्षसीचेतिच

ऐलवंश्याश्चयेराजंस्तथैवेक्ष्वाकवोनृपाः॥ तानिचैकशतंविद्धिकुलानिभरतर्षभ ॥ ५॥ ययातेस्त्वेवभोजानांविस्तरोगुणतोमहान् ॥ भजतेद्यमहाराजविस्तरं सचतुर्दिशम्॥ ६ ॥ तेषांतथैवतांलक्ष्मींसर्वक्षत्रमुपासते॥ इदानीमेववैराजन्जरासंधोमहीपतिः॥७॥ अभिभूयश्रियंतेषांकुलानामभिषेचितः॥ स्थितोमूर्ध्नि नरेंद्राणामोजसाक्रम्यसर्वशः॥ ८ ॥ सोवनींमध्यमांभुक्त्वामिथोभेदममन्यत॥ प्रभुर्यस्तुपरोराजायस्मिन्नेकवशेजगत्॥ ९ ॥ ससाम्राज्यंमहाराजप्राप्तोभव तियोगतः ॥ तंसराजाजरासंधंसंश्रित्यकिलसर्वशः ॥ १० ॥ राजन्सेनापतिर्जातःशिशुपालःप्रतापवान्॥ तमेवचमहाराजशिष्यवत्समुपस्थितः ॥ ११ ॥ वक्रःकरूपाधिपतिर्मायायोधीमहाबलः॥ अपरौचमहावीर्यौमहात्मानौसमाश्रितौ॥१२॥ जरासंधंमहावीर्यंतौहंसडिंभकावुभौ॥ वक्रदंतःकरूषश्चकरभोमेघ वाहनः॥ मूर्ध्नादिव्यमणिंबिभ्रद्यमद्भुतमणिंविदुः॥ १३ ॥ मुरुंचनरकंचैवशास्तियोयवनाधिपः ॥ अपर्यंतबलोराजाप्रतीच्यांवरुणोयथा ॥ १४ ॥ भगदत्तो महाराजवृद्धस्तवपितुःसखा॥ सवाचाप्रणतस्तस्यकर्मणाचविशेषतः॥ १५॥ स्नेहबद्धश्चमनसापितृवद्भक्तिमांस्त्वयि॥ प्रतीच्यांदक्षिणंचांतंपृथिव्याःप्रतियो नृपः॥ १६ ॥ मातुलोभवतःशूरःपुरुजित्कुंतिवर्धनः॥ सतेसन्नतिमानेकःस्नेहतःशत्रुसूदनः ॥ १७॥ जरासंधंगतस्त्वेवपुरायोनमयाहतः॥ पुरुषोत्तमविज्ञातो योसौचेदिषुदुर्मतिः॥ १८॥ आत्मानंप्रतिजानातिलोकेस्मिन्पुरुषोत्तमम् ॥ आदत्तेसततंमोहाद्यःसचिह्नंचमामकम्॥ १९॥ वंगपुंड्रकिरातेषुराजाबलसम न्वितः॥ पौंड्रकोवासुदेवेतियोसौलोकेभिविश्रुतः॥ २० ॥ चतुर्थभाङ्महाराजभोजइंद्रसखोबली॥ विद्याबलाद्योव्यजयत्सपांड्यक्रथकैशिकान्॥ २१ ॥भ्रा तायस्याकृतिःशूरोजामदग्न्यसमोभवत्॥ सभक्तोमागधंराजाभीष्मकःपरवीरहा॥ २२॥ प्रियाण्याचरतःप्रह्वान्सदासंबंधिनस्ततः॥ भजतोनभजत्यस्मान प्रियेपुव्यवस्थितः॥ २३ ॥ नकुलंसबलंराजन्नभ्यजानात्तथात्मनः॥ पश्यमानोयशोदीप्तंजरासंधमुपस्थितः॥ २४॥

तुभ्र्योंजातत्वात् ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥ भगदत्तोमध्यस्थइत्याह भगेति॥१५॥१६॥ त्वत्पक्षेतुकुंतिभोजएकएवेत्याह मातुलइति ॥१७॥ पौंड्रकोपिपरपक्षेएवास्तीत्याह जरेति॥१८॥१९॥२०॥ अस्मच्छ्वशुरोभीष्मकोपिपरपक्षेएवास्तीत्याह चतुर्थेति पृथिव्याश्चतुर्थांशभाक् ॥२१॥२२॥२३॥ सःबलंकुलंचआत्मनोनज्ञातवान्यतोमच्छत्रुपक्षेगत्वामयाजामात्रापिसहकलहमिच्छतीतिभावः॥२४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कुलैःमंत्रीपुरोहितश्चैवेत्यादिनाप्राक्प्रदर्शितैः ॥ ३५ ॥ नहन्यामोनहतवंतःवर्षशतैर्वर्षशततुल्यैस्त्रिभिर्वर्षैरित्यर्थः ॥ ३६ ॥

उदीच्याश्चतथाभोजाःकुलान्यष्टादशप्रभो॥ जरासंधभयादेवप्रतीचींदिशमास्थिताः॥ २५॥ शूरसेनाभद्रकाराबोधाःशाल्वाःपटच्चराः॥ सुस्थलाश्चसुकुट्टाश्चकुलिंदाःकुंतिभिःसह ॥ २६ ॥ शाल्वायनाश्चराजानःसोदर्यानुचरैःसह ॥ दक्षिणायेचपांचालाःपूर्वाःकुंतिषुकोशलाः ॥ २७ ॥ तथोत्तरांदिशंचापिपरित्यज्यभयार्दिताः॥ मत्स्याःसंन्यस्तपादाश्चदक्षिणांदिशमाश्रिताः ॥ २८॥ तथैवसर्वपांचालाजरासंधभयार्दिताः ॥ स्वराज्यंसंपरित्यज्यविद्रुताःसर्वतोदिशम् ॥ ॥ २९॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकंसोनिर्मथ्ययादवान्॥ बार्हद्रथसुतेदेव्यावुपागच्छद्वृथामतिः ॥ ३० ॥ अस्तिःप्राप्तिश्चनाम्नातेसहदेवानुजेऽबले ॥ बलेनतेनस्वज्ञातीनभिभूयद्वृथामतिः॥ ३१॥ श्रैष्ठ्यंप्राप्तःसतस्यासीदतीवापनयोमहान्॥ भोजराजन्यवृद्धैश्चपीड्यमानैर्दुरात्मना ॥ ३२॥ ज्ञातित्राणमभीप्सद्भिरस्मत्संभावनाकृता॥ दत्वाक्रूरायसुतनुंतामाहुकसुतांतदा॥ ३३॥ संकर्षणद्वितीयेनज्ञातिकार्यंमयाकृतम्॥ हतौकंससुनामानौमयारामेणचाप्युत॥ ३४॥ भयेतुसमतिक्रांतजरासंधेसमुद्यते॥ मंत्रोयंमंत्रितोराजन्कुलैरष्टादशावरैः ॥ ३५॥ अनारमंतोनिघ्नंतोमहास्त्रैःशत्रुघातिभिः ॥ नहन्यामोवयंतस्यत्रिभिर्वर्षशतैर्बलम्॥ ३६॥ तस्यत्वमरसंकाशौबलेनबलिनांवरौ॥ नामभ्यांहंसडिंभकावशस्त्रनिधनावुभौ॥ ३७॥ तावुभौसहितौवीरौजरासंधश्चवीर्यवान् ॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः॥ ३८॥ नहिकेवलमस्माकंयावंतोन्येचपार्थिवाः॥ तथैवतेषामासीच्चबुद्धिर्बुद्धिमतांवर॥ ३९ ॥ अथहंसइतिख्यातःकश्चिदासीन्महान्नृपः॥ रामेणसहतस्तत्रसंग्रामेष्टादशावरे॥ ४० ॥ हतोहंसइतिप्रोक्तमथकेनापिभारत ॥ तच्छ्रुत्वाडिंभकोराजन्यमुनांभस्यमज्जत ॥ ४१ ॥ विनाहंसेनलोकेस्मिन्नाहंजीवितुमुत्सहे॥ इत्येतांमतिमास्थायडिंभकोनिधनंगतः॥ ४२ ॥ तथातुडिंभकंश्रुत्वाहंसःपरपुरंजयः॥ प्रपेदेयमुनामेवसोपितस्यांन्यमज्जत॥ ४३॥ तौसराजाजरासंधःश्रुत्वाचनिधनंगतौ॥ पुरंशून्येनमनसाप्रययौभरतर्षभ॥ ४४॥ ततोवयममित्रघ्नतस्मिन्प्रतिगतेनृपे॥ पुनरानंदिनःसर्वेमथुरायांवसामहे॥ ४५॥ यदात्वभ्येत्यपितरंसावैराजीवलोचना॥ कंसभार्याजरासंधंदुहितामागधंनृपम्॥ चोदयत्येवराजेंद्रपतिव्यसनदुःखिता॥ ४६ ॥ पतिघ्नंमेजहीत्येवंपुनःपुनररिंदम॥ ततोवयंमहाराजतंमंत्रंपूर्वमंत्रितम्॥ ४७॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ सहंसःहतःमरणतुल्यांमूर्छांप्रापितः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठी

संस्मरंतोविमनसोव्यपयातानराधिप ॥ पृथक्त्वेनमहाराजसंक्षिप्यमहतींश्रियम् ॥४८॥ पलायामोभयात्तस्यससुतज्ञातिबांधवाः ॥ इतिसंचिंत्यसर्वेस्मप्रती
चींदिशमाश्रिताः ॥ ४९ ॥ कुशस्थलींपुरींरम्यांरैवतेनोपशोभिताम् ॥ ततोनिवेशंतस्यांचकृतवंतोवयंनृप ॥५०॥ तथैवदुर्गसंस्कारंदेवैरपिदुरासदम् ॥स्त्रियोपि
यस्यांयुद्धेयुःकिमुवृष्णिमहारथाः ॥ ५१ ॥ तस्यांवयममित्रघ्ननिवसामोकुतोभयाः ॥ अलोच्यगिरिमुख्यंतंमागधंतीर्णमेवच ॥ ५२ ॥ माधवाःकुरुशार्दूल
परांमुदमवाप्नुवन् ॥ एवंवयंजरासंधादभितःकृतकिल्बिषाः ॥ ५३ ॥ सामर्थ्यवंतःसंबंधाद्गोमंतंसमुपाश्रिताः ॥ त्रियोजनायतंसद्मत्रिस्कंधंयोजनावधि ॥
॥ ५४ ॥ योजनांतेशतद्वारंवीरविक्रमतोरणम् ॥ अष्टादशावरैर्नद्धंक्षत्रियैर्युद्धदुर्मदैः ॥ ५५ ॥ अष्टादशसहस्राणिभ्रातॄणांसंतिनःकुले ॥ आहुकस्यशतंपुत्राए
कैकस्त्रिदशावरः ॥ ५६ ॥ चारुदेष्णःसहभ्रात्राचक्रदेवोथसात्यकिः ॥ अहंचरौहिणेयश्चसांबःप्रद्युम्नएवच ॥ ५७ ॥ एवमेतेरथाःसप्तराजन्नन्यान्निबोधमे ॥ कृत
वर्माह्यनाधृष्टिःसभीकःसमितिंजयः ॥ ५८ ॥ कंकःशंकुश्चकुंतिश्चसप्तैतेवैमहारथाः ॥ पुत्रौचांधकभोजस्यवृद्धोराजाचतेदश ॥ ५९ ॥ वज्रसंहननावीरावीर्य
वंतोमहारथाः ॥ स्मरंतोमध्यमंदेशंवृष्णिमध्येव्यवस्थिताः ॥ ६० ॥ सत्वंसम्राड्गुणैर्युक्तःसदाभरतसत्तम ॥ क्षत्रेसम्राजमात्मानंकर्तुमर्हसिभारत ॥ ६१ ॥ न
तुशक्यंजरासंधेजीवमानेमहाबले ॥ राजसूयस्त्वयावाप्तुमेषाराजन्मतिर्मम ॥ ६२ ॥ तेनरुद्धाहिराजानःसर्वेजित्वागिरिव्रजे ॥ कंदरेपर्वतेंद्रस्यसिंहेनेवमहा
द्विपाः ॥ ६३ ॥ सहिराजाजरासंधोयियक्षुर्वसुधाधिपैः ॥ महादेवंमहात्मानमुमापतिमरिंदम ॥ ६४ ॥ आराध्यतपसोग्रेणनिर्जितास्तेनपार्थिवाः ॥ प्रतिज्ञाया
श्चपारंसगतःपर्थिवसत्तम ॥६५॥ सहिनिर्जित्यनिर्जित्यपार्थिवान्पृतनागतान् ॥पुरमानीयबद्धाचचकारपुरुषव्रजम् ॥६६॥वयंचैवमहाराजजरासंधभयात्त
दा ॥ मथुरांसंपरित्यज्यगताद्वारवतींपुरीम् ॥ ६७ ॥ यदित्वेनंमहाराजयज्ञंप्राप्तुमभीप्ससि ॥ यतस्वतेषांमोक्षायजरासंधवधायच ॥ ६८ ॥ समारंभोनशक्यो
यमन्यथाकुरुनंदन ॥ राजसूयस्यकार्त्स्न्येनकर्तुंमतिमतांवर ॥ ६९ ॥ इत्येषामेमतीराजन्यथावामन्यसेनघ ॥ एवंगतेममाचक्ष्वस्वयंनिश्चित्यहेतुभिः ॥ ७० ॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिकृष्णवाक्येचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

येभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ राजसूयंदुष्प्रापंमत्वाशममेवपरंमन्वानआह विशालेति भूमिरिवस्थिरानिश्चयात्मिकाचित्तवृत्तिः साबहुलाविषयभेदाद्बहुप्रकारा इदंसाधयिष्येइत्येवंरूपा अतएवविशालाशालेवशा
लाआवरणंनिरावरणाब्रह्मलोकायापिस्पृहयति बहुरत्नसमाचिताबहुभिरनंतैस्तत्तज्जात्युत्कृष्टैर्विषयैर्व्याप्ताऽतःपुरुषःकार्येषुस्वस्यबलाबलंनजानाति सदूरंगत्वाबुद्धेःपरांनिष्ठांप्रत्यगात्मरूपांप्राप्यश्रेयोमोक्षा
ख्यंविजानातिनान्यथा बहुषुदुष्प्रापेष्वर्थेषुव्यासक्तचित्तत्वात् यथोक्तंभगवता व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोव्यवसायिनामिति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयइतिप्रांचस्तु भूमि
र्मंत्रभूमिःमंत्रस्यविषयः विशालाविस्तीर्णा बहुशाखापुरुषभेदेनबुद्धिभेदात् बहुलाबहूपायविस्फुरणात् अतएवबहुभिर्मंत्रज्ञैःसहमंत्र्यते बहुभिर्भूहिरण्यहस्त्यश्वरथमित्रस्त्रीप्रभृतिभिरनेकैरत्नैःसमन्विताए

युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ उक्तंत्वयाबुद्धिमतायन्नान्योवक्तुमर्हति ॥ संशयानांहिनिर्मोक्तात्वन्नान्योविद्यतेभुवि ॥ १ ॥ गृहेगृहेहिराजानःस्वस्यस्वस्यप्रियंकराः ॥
नचसाम्राज्यमाप्तास्तेसम्राट्शब्दोहिकृच्छ्रभाक् ॥ २ ॥ कथंपरानुभावज्ञःस्वंप्रशंसितुमर्हति ॥ परेणसमवेतस्तुयःप्रशस्यःसपूज्यते ॥ ३ ॥ विशालाबहुलाभूमि
र्बहुरत्नसमाचिता ॥ दूरंगत्वाविजानातिश्रेयोवृष्णिकुलोद्वह ॥ ४ ॥ शममेवपरंमन्येशमात्क्षेमंभवेन्मम ॥ आरंभेपारमेष्ठ्यंतुनप्राप्यमितिमेमतिः ॥ ५ ॥ एव
मेतेहिजानंतिकुलेजातामनस्विनः ॥ कश्चित्कदाचिदेतेषांभवेच्छ्रेष्ठोजनार्दन ॥ ६ ॥ वयंचैवमहाभागजरासंधभयात्तदा ॥ शंकिताःस्ममहाभागदौरात्म्यात्त
स्यचानघ ॥ ७ ॥ अहंहितवदुर्धर्षभुजवीर्याश्रयःप्रभो ॥ नात्मानंबलिनंमन्येत्वयितस्माद्विशंकिते ॥ ८ ॥ त्वत्सकाशाच्चरामाच्चभीमसेनाच्चमाधव ॥ अर्जुना
द्वामहाबाहोहंतुंशक्योनवेतिवै ॥ एवंजानन्हिवार्ष्णेयविमृशामिपुनःपुनः ॥ ९ ॥ त्वंमेप्रमाणभूतोसिसर्वकार्येषुकेशव ॥ तच्छ्रुत्वाचाब्रवीद्भीमोवाक्यंवाक्यवि
शारदः ॥ १० ॥ ॥ भीमउवाच ॥ ॥ अनारंभपरोराजावल्मीकइवसीदति ॥ दुर्बलश्चानुपायेनबलिनंयोधितिष्ठति ॥ ११ ॥ अतंद्रितश्चप्रायेणदुर्बलोबलिनंरि
पुम् ॥ जयेत्सम्यक्प्रयोगेणनीत्यार्थानात्मनोहितान् ॥ १२ ॥

तस्यांमंत्रभूमौविगाह्यमानायांदूरंगत्वाअंगपंचकषड्गुणशक्तित्रयसिद्धित्रयसप्तोपायादिसमस्तनीतिभूमिमवगाह्यअतस्त्वमेवसर्वज्ञोस्मद्धितैषीकार्याकार्यनिश्चयंवेत्सीतिभावः ॥ ४ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवं
हिरण्यंपशवःस्त्रियः नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेदित्युक्तेःशमएवश्रेयानित्याह शममिति शमस्वीकारेहेतुमाह आरंभेराजसूयारंभे क्रतुफलंपारमेष्ठ्यंपरमेष्ठितादात्म्यंदुष्प्रापं अशक्तत्वादस्माक
मित्यर्थः ॥ ५ ॥ कृष्णमेवोद्दिश्याह एवमिति एतेअस्मदीयाःसभासदः मनस्विनोभीमादयः श्रेष्ठःसर्वान्जेतुंसमर्थोभविष्यतीतिजानंति ॥ ६ ॥ नत्वस्माकंमध्येतादृशःकश्चिदस्तीत्याह वयंचेति ॥ ७ ॥
शंकायांहेतुमाह अहंहीति ॥ ८ ॥ तथापित्वत्प्रभृतीनांचतुर्णांमध्येकश्चिदेनंहंतुंसमर्थोस्तिनवेतिविमृशामि युष्माकमप्यनंतशक्तित्वंजानन्नित्याह त्वत्सकाशादिति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ नीत्यार्थान्नीतिप्राप्यान
र्थान् नीत्येतितृतीयांतंवा ॥ १२ ॥

मागधंजरासंधम् ॥ १३ ॥ भीमंप्रकोपयन्कृष्णउवाच अर्थानिति बालःअव्युत्पन्नः अनुबंधंविपाकं अर्थपरायणंस्वकार्यतत्परं नमृष्यंतिनविचारयंति ॥ १४ ॥ यौवनाश्विर्मांधाता जय्यान्जेतव्यान्बा
सांतरशत्रून्जित्वा जयादयःपंचसाम्राज्यहेतवइतिभावः हित्वाकरानितिपाठेकरत्यागादयःपंच ॥ १५ ॥ सर्वाकारंजयादिपंचप्रकारं यौवनाश्विप्रभृतयःएकैकेनगुणेनसाम्राज्यंप्राप्तास्त्वंतुतत्सर्वैरपिगुणैरि
च्छसीतिभावः ॥ १६ ॥ तानेवगुणानाह निग्राह्याःनिग्रहमर्हंतितिनिग्राह्याःविजिताःशत्रवएवलक्षणंध्वजोयस्यसाम्राजस्य एतेनजयपूर्वकंतत्मुख्यमित्युक्तं तच्चयौवनाश्वेदृष्टं प्राप्तिःपालनंभगीरथे प्राप्ति
रितिसाम्राज्यलक्षणंइत्येकदेशानुषंगेणयोज्यं साचधर्मादिलक्षणैःसहितेतियोज्यं धर्मोयोगःकार्तवीर्ये अर्थोवृद्धिर्मरुत्ते नयोनीतिबलंभरते ॥ १७ ॥ बार्हद्रथोजरासंधइत्यतःप्राक् मंत्रान्वश्यानन्नुमृशन्ने
वमेवसतांयुगे निग्राह्यलक्षणंप्राप्तोधर्मात्तिनयलक्षणैरितिपठंति जरासंधस्तत्साम्राज्यंनिग्राह्यलक्षणंप्राप्तइतिसार्धेनसंबंधः किंभूतःसःधर्माप्तिनयलक्षणैःधर्मोलाभोनीतिश्चएतैर्लक्षणैःसतांयुगेसंघेएवमेवव

कृष्णेनयोमयिबलंजयःपार्थेधनंजये॥ मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइवाग्नयः॥ १३॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥अर्थानारभतेबालोनानुबंधमवेक्षते॥ तस्मादरिं
नमृष्यंतिबालमर्थपरायणम्॥ १४॥ जित्वाजय्यान्यौवनाश्विःपालनाच्चभगीरथः॥ कार्तवीर्यस्तपोवीर्याद्बलात्तुभरतोविभुः॥ १५॥ ऋद्ध्यामरुत्तस्तान्पंचस
म्राजस्त्वनुशुश्रुम॥ साम्राज्यमिच्छतस्तेतुसर्वाकारंयुधिष्ठिर ॥ १६॥ निग्राह्यलक्षणंप्राप्तिर्धर्मार्थनयलक्षणैः॥ १७॥ बार्हद्रथोजरासंधस्तद्विद्धिभरतर्षभ॥
नचैनमनुरुध्यंतेकुलान्येकशतंनृपाः॥१८॥ तस्मादिहबलादेवसाम्राज्यंकुरुतेहिसः॥ १९॥ रत्नभाजोहिराजानोजरासंधमुपासते॥ नचतुष्यतितेनापिबाल्या
दनयमास्थितः ॥ २० ॥ मूर्धाभिषिक्तंनृपतिंप्रधानपुरुषोबलात् ॥ आदत्तेनचनोदृष्टोभागःपुरुषतःक्वचित्॥ २१ ॥एवंसर्वान्वशेचक्रेजरासंधःशतावरान्॥ तं
दुर्बलतरोराजाकथंपार्थउपैष्यति॥ २२॥ प्रोक्षितानांप्रमृष्टानांराज्ञांपशुपतेर्गृहे॥ पशूनामिवकाप्रीतिर्जीवितेभरतर्षभ॥ २३॥ क्षत्रियःशस्त्रमरणोयदाभव
तिसत्कृतः॥ततःस्ममागधंसंख्येप्रतिबाधेमयद्वयम्॥ २४॥ षडशीतिःसमानीताःशेषाराजंश्चतुर्दश॥जरासंधेनराजानस्ततःक्रूरंप्रवत्स्यंते॥ २५॥ प्राप्नुयात्सय
शोदीप्तंतत्रयोविघ्नमाचरेत् ॥जयेद्यश्चजरासंधंससम्राणियतंभवेत्॥ २६॥ इ०म०भा०सभाप०राजसूयारंभप०कृष्णवाक्येपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥

यमिवमंत्रान् विचारान्वश्यान्स्वकृतिसाध्यान्अनुमृशन्अनुतिष्ठन् सर्वाकारंसाम्राज्यमिच्छतस्तवजरासंधःप्रतिकूलोस्तीतिविद्धि तर्हिसएवसम्राडस्त्वितिचेत्तस्यराजपीडाकरत्वान्नेत्याह नचेति ॥ १८॥
॥ १९ ॥ २० ॥ नःअस्माभिर्नचदृष्टः जरासंधेनअभागःअस्वीकृतः पुरुषतःमूर्धाभिषिक्तेषुपुरुषेषु तेनसर्वेवशीकृताइत्यर्थः ॥ २१॥ शतावरान्शतन्यूनान् ॥ २२ ॥ प्रमृष्टानांरुद्रदेवत्योयमितिप्रत्येकमभि
मृष्टानाम् ॥ २३ ॥ तदासत्कृतोभवतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ततःराज्ञांनिग्रहाद्धेतोःप्रतिबाधेमहंतुमाशास्महे यत्मागधंप्रतिबाधेमतत्ततोहेतोरितियोज्यम् ॥ २४ ॥ क्रूरंराजवधाख्यंकर्मपशुपतयेबलिदानंप्रव
त्स्यंतेकारयिष्यति ॥ २५ ॥ तंदुर्बलतरोराजाकथंपार्थउपैष्यतीतितस्यदुर्जयत्वमुक्त्वापितज्जयएवसाम्राज्यहेतुरित्याह प्राप्नुयादिति सएवादौजेतव्यइत्यभिप्रायः ॥ २६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनै०भारत
भावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सम्राडिति एवंजरासंधात्भीषितोराजा कृष्णेनयइत्यादिनाश्लोकेनभीमेनोक्तउपायोदुष्करइत्याह युष्मान्कृष्णभीमार्जुनान् प्रहिणुयां जरासंधवधार्थमितिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ विजेताजेष्यति श्रमोपि
विजयेताजाविति गौडपाठेतुश्रमःश्रमणोदुर्बलोपिजरासंधेसहायेसतिविजयेत शत्रूनितिशेषः ॥ ३ ॥ अर्थांतरेइष्टफलाद्विपरीतफलेकार्येयुक्तंपुरुषंप्रतिअनर्थःप्रतिपद्यतेप्राप्नोति तस्मात्कार्याकर्तुमिष्टाप्रति
पत्तिःराजसूयबुद्धिःनयुक्ता ॥ ४ ॥ कार्यस्यसंन्यासंकर्ममात्रस्यत्यागंनतुक्रतुमात्रस्य काषायंसुलभमित्यंतेदर्शनात् पारिव्राज्यमेवरोचयेइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ वीर्यंउत्साहः पक्षोवासुदेवः भूमिःमंत्रपूर्व

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥सम्राड्गुणमभीप्सन्वैयुष्मान्स्वार्थपरायणः॥ कथंप्रहिणुयांकृष्णसोहंकेवलसाहसात्॥१॥ भीमार्जुनावुभौनेत्रेमनोमन्येजनार्दनम्॥ मन
श्चक्षुर्विहीनस्यकीदृशंजीवितंभवेत्॥२॥जरासंधबलंप्राप्यदुष्पारंभीमविक्रमम्॥यमोपिनविजेताजौतत्रवःकिंविचेष्टितम्॥३॥ अस्मिंस्त्वर्थांतरेयुक्तमनर्थः
प्रतिपद्यते॥ तस्मान्नप्रतिपत्तिस्तुकार्यायुक्तामतामम ॥४॥ यथाहंविमृशाम्येकस्तत्तावच्छ्रूयतांमम॥ संन्यासंरोचयेसाधुकार्यस्यास्यजनार्दन ॥ प्रतिहंति
मनोमेद्यराजसूयोदुराहरः॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी॥रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत॥६॥ ॥अर्जुनउवाच
धनुःशस्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलम्॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितम्॥७॥ कुलेजन्मप्रशंसंतिवैद्याःसाधुसुनिष्ठिताः॥ बलेनसदृशंनास्तिवीर्यं
तुममरोचते ॥८॥ कृतवीर्यकुलेजातोनिर्वीर्यैःकिंकरिष्यति ॥ निर्वीर्यंतुकुलेजातोवीर्यवांस्तुविशिष्यते ॥९॥ क्षत्रियःसर्वशोराजन्यस्यवृत्तिर्द्विषज्जये ॥स
र्वैर्गुणैर्विहीनोपिवीर्यवान्हितरेद्रिपून् ॥ १० ॥ सर्वैरपिगुणैर्युक्तोनिर्वीर्यःकिंकरिष्यति ॥ गुणीभूतागुणाःसर्वेतिष्ठंतिहिपराक्रमे ॥ ११ ॥ जयस्यहेतुःसिद्धि
र्हिकर्मदैवंचसंश्रितम्॥ संयुक्तोहिबलैःकश्चित्प्रमादान्नोपयुज्यते॥१२॥ तेनद्वारेणशत्रुभ्यःक्षीयतेसबलोरिपुः॥१३॥ दैन्यंयथाबलवतितथामोहोबलान्विते ॥
तावुभौनाशकौहेतूराज्ञात्याज्यौजयार्थिना॥१४॥ जरासंधविनाशंचराज्ञांचपरिरक्षणम्॥ यदिकुर्यामयज्ञार्थंकिंततःपरमंभवेत्॥ १५॥ अनारंभेहिनियतो
भवेदगुणनिश्चयः॥ गुणान्निःसंशयाद्राजन्नैर्गुण्यंमन्यसेकथम्॥१६॥ काषायंसुलभंपश्चान्मुनीनांशममिच्छताम्॥ साम्राज्यंतुभवेच्छक्यंवयंयोत्स्यामहेप
रान्॥१७॥इतिश्रीम०सभाप०राजसूयारंभप०जरासंधवधमंत्रणेषोडशोऽध्यायः॥ १६ ॥

कःकार्यनिश्चयः बलंशारीरसेनादिरूपंसामर्थ्यम्॥७॥वैद्याःविद्यावंतः बलेने
ति उत्साहएवश्रेयानित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११॥ सिद्धिर्योगःअत्यंताभिनिवेशइतियावत् सिद्धिर्निष्पत्तियोगयोरितिविश्वः तच्चसिद्धिरूपंवीर्यं कर्मपरिस्पंदःदैवंभाग्यंतदुभयापेक्षं नोपयुज्यतेनकार्य
क्षमोभवति ॥ १२ ॥ तेनप्रमादेन शत्रुभ्यःशत्रुतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ तस्मादुत्साहवताकर्मैवकर्तव्यंजयायेत्याह जरेति ॥१५॥ अकरणेदोषमाह अनारंभइतिकर्मणइतिशेषः आरब्धमपिप्रतिकूलंचेत्तत्राह
गुणात्पूर्वोक्ताद्धनुरादिसंपत्तिरूपात् नैर्गुण्यंअशक्तत्वम् ॥ १६ ॥ पश्चात्अशक्तत्वनिश्चयादूर्ध्वं काषायंगैरिकरक्तंवस्त्रम् ॥१७॥ ॥ इतिसभापर्वणिनै०भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७॥

जातस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सुनयस्यशोभनस्यमंत्रस्य अनपायस्यदैवादिप्रातिकूल्यहीनस्य संयोगेप्राप्तौसत्यांपरमउत्कृष्टःक्रमःउपक्रमःसिध्यति तेनचसंगत्याद्वयोर्मेलनेनअसाम्यंअन्यतरोत्कर्षःजाय
ते चकारोहेतौ यतःद्वयोर्युध्यतोःसाम्यंनभवतितस्माद्विनायुद्धंअशक्तत्वनिश्चयायोगादशक्तिशंकयातूष्णीमवस्थानंपराभवहेतुरितिभावः ॥ ४ ॥ विपक्षेदोषमाह अनयस्यानुपायस्यसंयुगेपरमक्षयइति
ननुपरस्यापिनयादिमत्त्वेकथंस्वस्यजयःस्यादित्याशंक्याह संशयोजायतेसाम्याज्जयश्चनभवेद्द्वयोरिति द्वयोरुपायादिसाम्येतुद्वयोरपिपरस्परभयाज्जयेसंशयएवभवतिनतुजयः चात्पराजयोवाकिंतुताट

॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ जातस्यभारतेवंशेतथाकुंत्याःसुतस्यच ॥ यावैयुक्तामतिःसेयमर्जुनेनप्रदर्शिता ॥ १ ॥ नस्मम्रुत्युंवयंविद्मरात्रौवायदिवादिवा ॥ नचापि
कंचिदमरमयुद्धेनानुसुश्रुम ॥ २ ॥ एतावदेवपुरुषैःकार्यंहृदयतोषणम् ॥ नयेनविधिदृष्टेनयदुपक्रमतेपरान् ॥ ३ ॥ सुनयस्यानपायस्यसंयोगेपरमःक्रमः ॥
संगत्याजायतेऽसाम्यंसाम्यंचनभवेद्द्वयोः ॥ ४ ॥ अनयस्यानुपायस्यसंयुगेपरमःक्षयः ॥ संशयोजायतेसाम्याज्जयश्चनभवेद्द्वयोः ॥ ५ ॥ तेवयंनयमास्थाय
शत्रुदेहसमीपगाः ॥ कथमंतंनगच्छेमवृक्षस्येवनदीरयाः ॥ पररंध्रेपराक्रांताःस्वरंध्रावरणेस्थिताः ॥ ६ ॥ व्यूढानीकैरतिबलैर्नयुध्येदरिभिःसह ॥ इतिबुद्धिमतां
नीतिस्तन्ममापीहरोचते ॥ ७ ॥ अनवद्याह्यसंबुद्धाःप्रविष्टाःशत्रुसद्मतत् ॥ शत्रुदेहमुपाक्रम्यतंकामंप्राप्नुयामहे ॥ ८ ॥ एकोह्येवश्रियंनित्यंबिभर्तिपुरुषर्षभः ॥
अंतरात्मेवभूतानांतत्क्षयंनैवलक्षये ॥ ९ ॥ अथवैनंनिहत्याजौशेषेणापिसमाहृताः ॥ प्राप्नुयामततःस्वर्गंज्ञातित्राणपरायणाः ॥ १० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
कृष्णकोयंजरासंधःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः ॥ यस्त्वांस्पृष्ट्वाग्निसदृशंनदग्धःशलभोयथा ॥ ११ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्जरासंधोयद्वीर्योयत्पराक्रमः ॥
यथाचोपेक्षितोस्माभिर्बहुशःकृतविप्रियः ॥ १२ ॥ अक्षौहिणीनांतिसृणांपतिःसमरदर्पितः ॥ राजाबृहद्रथोनाममगधाधिपतिर्बली ॥ १३ ॥ रूपवान्वीर्यसं
पन्नःश्रीमानतुलविक्रमः ॥ नित्यंदीक्षांकिततनुःशतक्रतुरिवापरः ॥ १४ ॥ तेजसासूर्यसंकाशःक्षमयापृथिवीसमः ॥ यमांतकसमःक्रोधेश्रियावैश्रवणोपमः
॥ १५ ॥ तस्याभिजनसंयुक्तैर्गुणैर्भरतसत्तम ॥ व्याप्तेयंपृथिवीसर्वासूर्यस्येवगभस्तिभिः ॥ १६ ॥

स्थ्येनद्वावपितिष्ठतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ साम्येप्यारंभवैफल्यमित्याशंक्यस्वस्योत्कर्षमाहसार्धेन तेवयमिति ॥ ६ ॥ नन्वेवंमहतोराजकस्योत्थापनेक्रतुविघ्नएवभवेदित्याशंक्याह व्यूढेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ उत्कर्षैका
मप्राप्तिःसिद्धासाम्यंतुनैवभवेदित्याह एकइति श्रियंसाम्राज्यलक्ष्मीं तत्तस्मादन्यतरजयनिश्चयाद्धेतोःअहंक्षयंस्वीयंनैवोपलक्षयेकिंतुपरस्यैवक्षयोभविष्यतीत्यर्थः तत्क्षयंचैवेतिपाठेतस्यजरासंधस्यक्षयं
लक्षयेसंभावये ॥ ९ ॥ निहत्यसंप्राप्य शेषेणवधेनवधहेतुनाशत्रुणा शेषःसंकर्षणेनंतेउपयुक्तेतरेवधेइतिविश्वः ज्ञातयःजरासंधबद्धाराजानः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पतिःपालकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यमो
वैवस्वतः अंतकःकालः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ नातिवर्तिष्येवैषम्यंनकरिष्ये ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥रत्नैःमुनियोग्यैःउत्कृष्टद्रव्यैः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥ २७॥ अवानंअशुष्कंसरसमितियावत् आम्रेफलेशलाटुःस्याच्छुष्केवान

सकाशिराजस्यसुतेयमजेभरतर्षभ ॥ उपयेमेमहावीर्योरूपद्रविणसंयुते ॥ तयोश्चकारसमयंमिथःसपुरुषर्षभः॥ १७॥ नातिवर्तिष्यइत्येवंपत्नीभ्यांसन्निधौ
तदा ॥ सताभ्यांशुशुभेराजापत्नीभ्यांवसुधाधिपः ॥ १८॥ प्रियाभ्यामनुरूपाभ्यांकरेणुभ्यामिवद्विपः ॥ तयोर्मध्यगतश्चापिरराजवसुधाधिपः॥ १९॥ गंगा
यमुनयोर्मध्येमूर्तिमानिवसागरः ॥ विषयेषुनिमग्नस्यतस्ययौवनमभ्यगात् ॥ २० ॥ नचवंशकरःपुत्रस्तस्याजायतकश्चन ॥ मंगलैर्बहुभिर्होमैःपुत्रकामा
भिरिष्टिभिः॥ नाससादनृपश्रेष्ठःपुत्रंकुलविवर्धनम् ॥ २१ ॥ अथकाक्षीवतःपुत्रंगौतमस्यमहात्मनः ॥ शुश्रावतपसिश्रांतमुदारंचंडकौशिकम् ॥ २२ ॥ यद्द
च्छयागतंतंतुवृक्षमूलमुपाश्रितम् ॥ पत्नीभ्यांसहितोराजासर्वरत्नैरतोषयत् ॥ २३ ॥ तमब्रवीत्सत्यधृतिःसत्यवागृषिसत्तमः ॥ परितुष्टोस्मिराजेंद्रवरंवरयसु
व्रत ॥ २४ ॥ ततःसभार्यःप्रणतस्तमुवाचबृहद्रथः ॥ पुत्रदर्शननैराश्याद्बाष्पसंदिग्धयागिरा ॥ २५ ॥ ॥राजोवाच॥ ॥भगवन्राज्यमुत्सृज्यप्रस्थितोहंतपोव
नम् ॥ किंवरेणाल्पभाग्यस्यकिंराज्येनाप्रजस्यमे ॥ २६ ॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वामुनिर्ध्यानमगमत्क्षुभितेंद्रियः ॥ तस्यैवचाम्रवृक्षस्यछायायांसमु
पाविशत् ॥ २७॥ तस्योपविष्टस्यमुनेरुत्संगेनिपपातह ॥ अवानमशुकादष्टमेकमाम्रफलंकिल ॥ २८ ॥ तत्प्रगृह्यमुनिश्रेष्ठोहृदयेनाभिमंत्र्यच ॥ राज्ञेददावप्र
तिमंपुत्रसंप्राप्तिकारणम् ॥ २९ ॥उवाचचमहाप्राज्ञस्तंराजानंमहामुनिः॥ गच्छराजन्कृतार्थोसिनिवर्तस्वनराधिप ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वामुनेर्वाक्यंशिरसाप्रणि
पत्यच ॥ मुनेःपादौमहाप्राज्ञःसनृपःस्वगृहंगतः ॥ ३१ ॥ यथासमयमाज्ञायतदासनृपसत्तमः ॥ द्वाभ्यामेकंफलंप्रादात्पत्नीभ्यांभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ तेतदाम्रंद्विधा
कृत्वाभक्षयामासतुःशुभे ॥ भावित्वादपिचार्थस्यसत्यवाक्यतयामुनेः॥ ३३॥ तयोःसमभवद्गर्भःफलप्राशनसंभवः॥ तेचदृष्ट्वासनृपतिःपरांमुदमवापह॥ ३४॥
अथकालेमहाप्राज्ञयथासमयमागते॥ प्रजायेतामुभेराजन्शरीरशकलेतदा ॥ ३५॥ एकाक्षिबाहुचरणेअर्धोदरमुखस्फिचे॥ दृष्ट्वाशरीरशकलेप्रवेपतुरुभे
भृशम् ॥ ३६ ॥ उद्विग्नेसहसंमंत्र्यतेभगिन्यौतदाऽबले॥ सजीवेप्राणिशकलेतत्यजातेसुदुःखिते ॥ ३७॥ तयोर्धात्र्यौसुसंवीतेकृत्वातेगर्भसंप्लवे ॥ निर्गम्यांतःपु
रद्वारात्समुत्सृज्याभिजग्मतुः॥ ३८॥

मुभेचस्फिचावित्यमरः अवातमितिपाठेनास्तिपातयितावातोयस्यतत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यथासमयंयथाप्रतिज्ञं नातिवर्तिष्यइतिदर्शितरीत्या ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रजायेतांसुषुवतुः ॥ ३५ ॥
स्फिक्कट्याअधोभागः॥३६ ॥ तेशकले ॥३७ ॥ गर्भसंप्लवेगर्भपातेसति ॥३८ ॥

॥ ३९ ॥ सुखवहे एकीकृतयोर्वहनंहिसुखेनभवतीतिप्रसिद्धं ॥ ४० ॥समानीतमात्रेसंयोजितमात्रे ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥अराक्षसींवेषतः ॥ ५१ ॥

तेचतुष्पथनिक्षिप्तेजरानामाथराक्षसी॥ जग्राहमनुजव्याघ्रमांसशोणितभोजना॥ ३९॥ कर्तुकामासुखवहेशकलेसातुराक्षसी॥ संयोजयामासतदाविधा
नबलचोदिता॥ ४० ॥तेसमानीतमात्रेतुशकलेपुरुषर्षभ॥ एकमूर्तिधरोवीरःकुमारःसमपद्यत॥ ४१ ॥ ततःसाराक्षसीराजन्विस्मयोत्फुल्ललोचना॥ नशशा
कसमुद्वोढुंवज्रसारमयंशिशुम् ॥ ४२ ॥ बालस्ताम्रतलंमुष्टिंकृत्वाचास्येनिधायसः ॥ प्राक्रोशदतिसंरब्धःसतोयइवतोयदः ॥ ४३॥ तेनशब्देनसंभ्रांतःस
हसांतःपुरेजनः॥ निर्जगामनरव्याघ्रराज्ञासहपरंतप ॥ ४४ ॥ तेचाबलेपरिम्लानेपयःपूर्णपयोधरे ॥ निराशेपुत्रलाभायसहसैवाभ्यगच्छताम् ॥ ४५ ॥
तेथदृष्वातथाभूतेराजानंचेष्टसंततिम् ॥ तंचबालंसुबलिनंचिंतयामासराक्षसी ॥ ४६ ॥ नार्हामिविषयेराज्ञोवसंतीपुत्रगृद्धिनः॥ बालंपुत्रमिमंहंतुंधा
र्मिकस्यमहात्मनः ॥ ४७॥ सातंबालमुपादायमेघलेखेवभास्करम्॥ कृत्वाचमानुषंरूपमुवाचवसुधाधिपम्॥४८॥ ॥राक्षस्युवाच॥ ॥बृहद्रथसु
तस्तेयमयादत्तःप्रगृह्यताम् ॥ तवपत्नीद्वयेजातोद्विजातिवरशासनात्॥ धात्रीजनपरित्यक्तोमयायंपरिरक्षितः॥ ४९ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ ततस्तेभरत
श्रेष्ठकाशिराजसुतेशुभे॥ तंबालमभिपद्याशुप्रस्नवैरभ्यषिंचताम्॥५० ॥ततःसराजासंहृष्टःसर्वंतदुपलभ्यच॥ अपृच्छद्धेमगर्भाभांराक्षसींतामराक्षसीं॥
॥५१॥ ॥राजोवाच॥ ॥कात्वंकमलगर्भाभेममपुत्रप्रदायिनी॥कामयाब्रूहिकल्याणिदेवताप्रतिभासिमे॥५२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसू
यारंभपर्वणिजरासंधोत्पत्तौसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ ॥छ॥ ॥राक्षस्युवाच॥ जरानामास्मिभद्रंतेराक्षसीकामरूपिणी॥ तववेश्मनिराजेंद्रपूजितान्य
वसंसुखम्॥ १ ॥गृहेगृहेमनुष्याणांनित्यंतिष्ठामिराक्षसी ॥ गृहदेवीतिनाम्नावैपुरासृष्टास्वयंभुवा॥ २॥ दानवानांविनाशायस्थापितादिव्यरूपिणी॥यो
मांभक्त्यालिखेत्कुड्येसपुत्रांयौवनान्विताम्॥ ३॥ गृहेतस्यभवेद्वृद्धिरन्यथाक्षयमाप्नुयात्॥ त्वद्गृहेतिष्ठमानाहंपूजिताहंसदाविभो॥ ४॥ लिखिताचैवकुड्येषुपु
त्रैर्बहुभिरावृता॥ गंधपुष्पैस्तथाधूपैर्भक्ष्यभोज्यैःसुपूजिता॥५॥ साहंप्रत्युपकारार्थंचिंतयाम्यनिशंतव॥ तवेमेपुत्रशकलेदृष्टवत्यस्मिधार्मिक॥६॥ संश्लेषिते
मयादैवात्कुमारःसमपद्यत॥तवभाग्यान्महाराजहेतुमात्रमहंत्विह॥७॥मेरुंवाखादितुंशक्ताकिंपुनस्तवबालकम्॥गृहसंपूजनात्तुष्ट्यामयाप्रत्यर्पितस्तव॥८॥

कामयाकामेनयातीति इच्छाविहारिणी ॥ ५२ ॥ इतिसभापर्वणिनैल० भा० सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥छ॥ ॥ जरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ तिष्ठमानासुस्थिरा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ नंदिकरःसमृद्धिकृत् ॥ १२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ कस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

कृष्णउवाच एवमुक्त्वातुसाराजंस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ससंगृह्यकुमारंतंप्रविवेशगृहंनृपः ॥ ९ ॥ तस्यबालस्ययत्कृत्यंतच्चकारनृपस्तदा ॥ आज्ञापयच्चराक्षस्यामगधेषुमहोत्सवम् ॥ १० ॥ तस्यनामाकरोच्चैवपितामहसमःपिता ॥ जरयासंधितोयस्माज्जरासंधोभवत्वयम् ॥ ११ ॥ सोवर्धतमहातेजामागधाधिपतेःसुतः ॥ प्रमाणबलसंपन्नोहुताहुतिरिवानलः ॥ मातापित्रोर्नंदिकरःशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधोत्पत्तौ अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यपुनरेवमहातपाः ॥ मगधेषूपचक्रामभगवांश्चंडकौशिकः ॥ १ ॥ तस्यागमनसंहृष्टःसामात्यःसपुरःसरः ॥ सभार्यःसहपुत्रेणनिर्जगामबृहद्रथः ॥ २ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तमर्चयामासभारत ॥ सनृपोराज्यसहितंपुत्रंतस्मैन्यवेदयत् ॥ ३ ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांपार्थिवाद्भगवानृषिः ॥ उवाचमागधंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ४ ॥ सर्वमेतन्मयाज्ञातंराजन्दिव्येनचक्षुषा ॥ पुत्रस्तुशृणुराजेंद्रयादृशोयंभविष्यति ॥ ५ ॥ अस्यरूपंचसत्वंचबलमूर्जितमेवच ॥ एषश्रियासमुदितःपुत्रस्तवनसंशयः ॥ ६ ॥ प्रापयिष्यतितत्सर्वंविक्रमेणसमन्वितः ॥ अस्यवीर्यवतोवीर्यंनानुयास्यंतिपार्थिवाः ॥ ७ ॥ पततोवैनतेयस्यगतिमन्येयथाखगाः ॥ विनाशमुपयास्यंतियेचास्यपरिपंथिनः ॥ ८ ॥ देवैरपिविसृष्टानिशस्त्राण्यस्यमहीपते ॥ नरुजंजनयिष्यंतिगिरेरिवनदीरयाः ॥ ९ ॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामेषमूर्ध्निज्वलिष्यति ॥ प्रभाहरोयंसर्वेषांज्योतिषामिवभास्करः ॥ १० ॥ एनमासाद्यराजानःसमृद्धबलवाहनाः ॥ विनाशमुपयास्यंतिशलभाइवपावकम् ॥ ११ ॥ एषश्रियःसमुदितासर्वराज्ञांग्रहीष्यति ॥ वर्षास्विवोदीर्णजलानदीर्नदनदीपतिः ॥ १२ ॥ एषधारयितासम्यक्चातुर्वर्ण्यंमहाबलः ॥ शुभाशुभमिवस्फीतासर्वसस्यधराधरा ॥ १३ ॥ अस्याज्ञावशगाःसर्वेभविष्यंतिनराधिपाः ॥ सर्वभूतात्मभूतस्यवायोरिवशरीरिणः ॥ १४ ॥ एषरुद्रंमहादेवंत्रिपुरांतकरंहरम् ॥ सर्वलोकेष्वतिबलःसाक्षाद्द्रक्ष्यतिमागधः ॥ १५ ॥ एवंब्रुवन्नेवमुनिःस्वकार्यमिवचिंतयन् ॥ विसर्जयामासनृपंबृहद्रथमथारिहन् ॥ १६ ॥ प्रविश्यनगरींचापिज्ञातिसंबंधिभिर्वृतः ॥ अभिषिच्यजरासंधंमगधाधिपतिस्तदा ॥ १७ ॥ बृहद्रथोनरपतिःपरांनिर्वृतिमाययौ ॥ अभिषिक्तेजरासंधेतदाराजाबृहद्रथः ॥ पत्नीद्वयेनानुगतस्तपोवनचरोभवत् ॥ १८ ॥ ततोवनस्थेपितरिमात्रोश्चैवविशांपते ॥ जरासंधःस्ववीर्येणपार्थिवानकरोद्वशे ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सर्वभूतात्मभूतस्य सर्वेषांभूतानांआत्मवत्प्रियतमस्येत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अशस्त्रनिधनौ नविद्यतेशस्त्रेणनिधनंययोस्तौ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नीतिहेतोःबलीयसास्पर्धानकर्तव्येतिनीतिस्तदर्थम् ॥ २८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीये

वैशंपायनउवाच अथदीर्घस्यकालस्यतपोवनचरोनृपः ॥ सभार्यःस्वर्गमगमत्तपस्तप्त्वाबृहद्रथः ॥ २० ॥ जरासंधोपिनृपतिर्यथोक्तंकौशिकेनतत् ॥ वरप्र
दानमखिलंप्राप्यराज्यमपालयत् ॥ २१ ॥ निहतेवासुदेवेनतदाकंसेमहीपतौ ॥ जातोवैवैरनिर्बंधःकृष्णेनसहतस्यवै ॥ २२ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणमेकोनंयेन
भारत ॥ गदाक्षिप्ताबलवतामागधेनगिरिव्रजात् ॥ २३ ॥ तिष्ठतोमथुरायांवैकृष्णस्याद्भुतकर्मणः ॥ एकोनयोजनशतेसापपातगदाशुभा ॥ २४ ॥ दृष्ट्वापौरैस्त
दासम्यक्गदाचैवनिवेदिता ॥ गदावसानंतत्ख्यातंमथुरायाःसमीपतः ॥ २५ ॥ तस्यास्तांहंसडिंभकावशस्त्रनिधनावुभौ ॥ मंत्रेमतिमतांश्रेष्ठौनीतिशास्त्रेवि
शारदौ ॥ २६ ॥ यौतौमयातेकथितौपूर्वमेवमहाबलौ ॥ त्रयस्त्रयाणांलोकानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ २७ ॥ एवमेषतदावीरबलिभिःकुकुरांधकैः ॥ वृष्णिभिश्च
महाराजनीतिहेतोरुपेक्षितः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयारंभपर्वणिजरासंधप्रशंसायांएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥
समाप्तंचराजसूयारंभपर्व ॥ अथजरासंधवधपर्व ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ पतितौहंसडिंभकौकंसश्चसगणोहतः ॥ जरासंधस्यनिधनेकालोयंसमुपागतः ॥ १ ॥
नशक्योसौरणेजेतुंसर्वैरपिसुरासुरैः ॥ प्राणयुद्धेनजेतव्यःसइत्युपलभामहे ॥ २ ॥ मयिनीतिर्बलंभीमेरक्षिताचावयोर्जयः ॥ मागधंसाधयिष्यामइष्टिंत्रयइ
वाग्नयः ॥ ३ ॥ त्रिभिरासादितोस्माभिर्विजनेसनराधिपः ॥ नसंदेहोयथायुद्धमेकेनाप्युपयास्यति ॥ ४ ॥ अवमानाच्चलोभाच्चबाहुवीर्याच्चदर्पितः ॥ भीमसेने
नयुद्धायध्रुवमप्युपयास्यति ॥ ५ ॥ अलंतस्यमहाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ॥ लोकस्यसमुदीर्णस्यनिधनायांतकोयथा ॥ ६ ॥ यदिमेत्हृदयंवेत्सियदितेप्रत्ययो
मयि ॥ भीमसेनार्जुनौशीघ्रंन्यासभूतौप्रयच्छमे ॥ ७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तोभगवताप्रत्युवाचयुधिष्ठिरः ॥ भीमार्जुनौसमालोक्यसंप्रहृष्टमुखौ
स्थितौ ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अच्युताच्युतमामैवंव्याहरामित्रकर्शन ॥ पांडवानांभवान्नाथोभवंतंचाश्रितावयम् ॥ ९ ॥ यथावदसिगोविंदसर्वंतदुपप
द्यते ॥ नहित्वमग्रतस्तेषांयेषांलक्ष्मीःपराङ्मुखी ॥ १० ॥ निहतश्चजरासंधोमोक्षिताश्चमहीक्षितः ॥ राजसूयश्चमेलब्धोनिदेशेतववतिष्ठतः ॥ ११ ॥ क्षिप्रमेवयथात्वे
तत्कार्यंसमुपपद्यते ॥ अप्रमत्तोजगन्नाथतथाकुरुनरोत्तम ॥ १२ ॥ त्रिभिर्भवद्भिर्हिविनानाहंजीवितुमुत्सहे ॥ धर्मकामार्थरहितोरोगार्तइवदुःखितः ॥ १३ ॥

भारतभावदीपेएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पतिताविति ॥ १ ॥ २ ॥ जयोर्जुनः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥बलौघःसेनाप्रवाहःविचक्षणैःप्रणेतव्यः अन्यथाअंधजडवदकिंचित्करंबलमित्यर्थः॥ १६॥एतदेवसदृष्टांतमाह यतइति धीवराःवरधियःयतोयस्मिन्देशेनिम्नंअयत्नतआक्रमणीयंस्थानंभ
वति तंहिततः द्वितीयार्थेतसिः इष्टंनिरुपद्रवंदेशंप्रतिजडंसैन्यंनयंतिनतुमृत्युमुखेमहावीरस्याग्रेपातयंति अत्रदृष्टांतः यथाधीवराःनदीजलजीविनःयतश्छिद्रंकुल्यारूपंततःतेनैवमार्गेणजलंवारिइष्टंकेदारा

नशौरिणाविनापार्थोनशौरिःपांडवंविना॥नाजेयोस्त्यनयोर्लोकेकृष्णयोरितिमेमतिः॥ १४ ॥अयंचबलिनांश्रेष्ठःश्रीमानपिवृकोदरः॥ युवाभ्यांसहितोवीरः
किंनकुर्यान्महायशाः॥ १५॥सुप्रणीतोबलौघोहिकुरुतेकार्यमुत्तमम्॥अंधंबलंजडंप्राहुःप्रणेतव्यंविचक्षणैः॥ १६॥ यतोहिनिम्नंभवतिनयंतिहिततोजलम्॥ य
तश्छिद्रंततश्चापिनयंतेधीवराजलम्॥ १७॥ तस्मान्नयविधानज्ञंपुरुषंलोकविश्रुतम्॥ वयमाश्रित्यगोविंदंयतामःकार्यसिद्धये॥ १८॥ एवंप्रज्ञानयबलंक्रि
योपायसमन्वितम्॥पुरस्कुर्वीतकार्येषुकृष्णंकार्यार्थसिद्धये॥ १९॥ एवमेवयदुश्रेष्ठयावत्कार्यार्थसिद्धये॥ अर्जुनःकृष्णमन्वेतुभीमोन्वेतुधनंजयम्॥नयोजयो
बलंचैवविक्रमेसिद्धिमेष्यति॥ २०॥ वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तास्ततःसर्वेभ्रातरोविपुलौजसः॥ वार्ष्णेयःपांडवेयौचप्रतस्थुर्मागधंप्रति॥ २१॥ वर्चस्विनां
ब्राह्मणानांस्नातकानांपरिच्छदम्॥आच्छाद्यसुहृदांवाक्यैर्मनोज्ञैरभिनंदिताः॥ २२॥ अमर्षादभितप्तानांज्ञात्यर्थंमुख्यतेजसाम्॥ रविसोमाग्निवपुषांदीप्तमा
सीत्तदावपुः॥ २३॥ हतंमेनेजरासंधंदृष्ट्वाभीमपुरोगमौ॥ एककार्यसमुद्यंतौकृष्णौयुद्धेऽपराजितौ॥ २४॥ ईशौहितौमहात्मानौसर्वकार्यप्रवर्तिनौ॥ धर्म
कामार्थलोकानांकार्याणांचप्रवर्तकौ॥ २५॥ कुरुभ्यःप्रस्थितास्तेतुमध्येनकुरुजांगलम्॥ रम्यंपद्मसरोगत्वाकालकूटमतीत्यच॥ २६॥ गंडकींचमहाशोणं
सदानीरांतथैवच॥ एकपर्वतकेनद्यःक्रमेणैत्याव्रजंतते॥ २७॥ उत्तीर्यसरयूंरम्यांदृष्ट्वापूर्वांश्चकोसलान्॥ अतीत्यजग्मुर्मिथिलांमालांचर्मण्वतींनदीम्॥ २८॥
अतीत्यगंगांशोणंचत्रयस्तेप्राङ्मुखास्तदा॥कुशचीरच्छदाजग्मुर्मागधंक्षेत्रमच्युताः॥ २९॥तेशश्वद्गोधनाकीर्णमंबुमंतंशुभद्रुमम्॥ गोरथंगिरिमासाद्यददृशु
र्मागधंपुरम्॥ ३०॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिकृष्णपांडवमागधयात्रायांविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

द्विम्नदेशंनयंतितद्वत्॥ १७॥ बलापेक्षयानीतिरेवश्रेष्ठेत्युपसंहरति तस्मादिति॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ परिच्छदंअजिनदंडकमंडलुकाषायादिरूपांसामग्रींआच्छाद्यस्वीकृत्यतयास्वंवेषंतिरोधायवा
॥ २२॥ २३॥ २३॥ २४॥ ईशौनरनारायणौसर्वाणिकार्याणिनिमेषोन्मेषादिमहाप्रलयांतानिवर्तयितुंशीलंययोस्तौनियंतारावित्यर्थः॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ॥इतिसभा
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

एषमागधःमगधदेशसंबंधीनिवेशःविन्यासः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ गौतमस्यक्षयादिति क्षयात्ऐश्वर्यात्असौशूद्रायांजातोपिकाक्षीवदादीनांवंशःमानवंवंशंभजते सगौतमस्यनृपाणामुपर्यनुग्रहः॥ ॥ ६ ॥ गौतमक्षयंगृहम् ॥ ७ ॥ गौतमौकःगौतमस्यओकोगृहम् ॥ ८ ॥९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पुरस्यगिरिंपुरप्राकारसंलग्नंगिरितुल्यंमहास्तंभंबुरुजइतिभाषायांप्रसिद्धम् ॥ १४ ॥ चैत्यकंनगरसूचकम् ॥१५ ॥ यत्रेति मांसादंमांसाहारंऋषभंवृषभाकारंदैत्यमाससादहतवान् भेरीःदुंदुभीन् मासतालाभिःमासेनतालोध्वनिपरिच्छेदोयासांताभिराकृतिभिःउपलक्षिताइतियोज्यं महतोहिकांस्या

वासुदेवउवाच॥ एषपार्थमहान्भातिपशुमान्नित्यमंबुमान्॥ निरामयःसुवेश्माढ्योनिवेशोमागधःशुभः॥१॥ वैहारोविपुलःशैलोवराहोवृषभस्तथा॥ तथाऋषिगिरिस्तातशुभाश्चैत्यकपंचमाः॥ २॥ एतेपंचमहाशृंगाःपर्वताःशीतलद्रुमाः॥ रक्षंतीवाभिसंहत्यसंहतांगागिरिव्रजम्॥ ३॥ पुष्पवेष्टितशाखाग्रैर्गंधवद्भिर्मनोहरैः॥ निगूढाइवलोध्राणांवनैःकामिजनप्रियैः ॥४॥ शूद्रायांगौतमोयत्रमहात्मासंशितव्रतः॥ औशीनर्यामजनयत्काक्षीवाद्यान्सुतान्मुनिः॥५॥ गौतमस्यक्षयात्तस्माद्यथासौतत्रसद्मनि॥ भजतेमागधंवंशंसनृपाणामनुग्रहः॥ ६॥ अंगवंगादयश्चैवराजानःसुमहाबलाः॥ गौतमक्षयमभ्येत्यरमंतेस्मपुरार्जुन॥७॥ वनराजीस्तुपश्येमाःपिप्पलानांमनोरमाः॥ लोध्रानांचशुभाःपार्थगौतमौकःसमीपजाः॥८॥ अर्बुदःशक्रवापीचपन्नगौशत्रुतापनौ॥ स्वस्तिकस्यालयश्चात्रमणिनागस्यचोत्तमः॥ ९॥ अपरिहार्यामेघानांमागधामनुनाकृताः॥ कौशिकोमणिमांश्चैवचक्रातेचाप्यनुग्रहम्॥ १०॥ एवंप्राप्यपुरंरम्यंदुराधर्षंसमंततः॥ अर्थसिद्धिंत्वनुपमांजरासंधोभिमन्यते॥ ११॥ वयमासादनेतस्यदर्पमद्यहरेमहि॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तातत:सर्वेभ्रातरोविपुलौजसः॥ १२॥ वार्ष्णेयःपांडवौचैवप्रतस्थुर्मागधंपुरम्॥ हृष्टपुष्टजनोपेतंचातुर्वर्ण्यसमाकुलम्॥ १३॥ स्फीतोत्सवमनाधृष्यमासेदुश्चगिरिव्रजम्॥ ततोद्वारमनासाद्यपुरस्यगिरिमुच्छ्रितम्॥ १४॥ बार्हद्रथैःपूज्यमानंतथानगरवासिभिः॥ मागधानांतुरुचिरंचैत्यकांतरमाद्रवन्॥ १५॥ यत्रमांसादमृषभमाससादबृहद्रथः॥ तंहत्वामासतालाभिस्तिस्रोभेरीरकारयत्॥ १६॥ स्वपुरेस्थापयामासतेनचानह्यचर्मणा॥ यत्रताःप्राणदन्भेर्योदिव्यपुष्पावचूर्णिताः॥ ॥१७॥ भंक्त्वाभेरीत्रयंतेपिचैत्यप्राकारमाद्रवन्॥ द्वारतोभिमुखाःसर्वेययुर्नानायुधास्तदा॥ १८॥

दिभाजनस्यसकृदाहतस्यचिरकालानुवर्तीध्वनिरितिप्रसिद्धं पूर्वेतुमासशब्देनद्वादशसंख्यातालशब्देनमध्यमांगुष्ठप्रमाणंचोक्ताद्वादशतालप्रमाणाभिरितिव्याचक्षते आकृतिभिःसंमिताइत्यध्याहृत्ययोजनाउभयत्रसमाना तालःकरतलेंगुष्ठमध्यमाभ्यांचसंमिते गीतकालक्रियामानेतालःखड्गादिमुष्टिष्वितिविश्वः मांसनालाभिरितिगौडपाठेतुमांसस्यनालवद्वेष्टनकर्त्रीभिःमांसनालाभिर्वर्ध्रीभिः ॥ १६ ॥ तेनचर्मणाचआनह्येतिव्यवहितेनसंबंधः ॥ अवचूर्णिताःअवकीर्णाव्याप्ताइत्यर्थः यत्रपुरस्यगिरौ ॥ १७ ॥ १८ ॥

चैत्यकंचित्याद्दृषदांचयनेननिर्वृत्तम् ॥ १९ ॥ श्रृंगंतंगिरिमेवश्रृंगवदुच्छ्रितंभाषायांमनुराइतिप्रसिद्धम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पर्यग्न्यकुर्वन्ज्वलताउल्मुकेनपरितोभ्राम्यमाणेनयज्ञियंपशुमिवपर्यग्निकृतवं
तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ विरागवसनाःविचित्ररागवसनाः ॥ २७ ॥ गोवासंगोष्ठं ॥ २८ ॥ २९ ॥ कक्षाःद्वारदेशाःउत्तममध्यमाधमजनावस्थितियोग्याः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

मागधानांसुरुचिरंचैत्यकंतंसमाद्रवन् ॥ शिरसीवसमाघ्नंतोजरासंधंजिघांसवः ॥ १९ ॥ स्थिरंसुविपुलंश्रृंगंसुमहत्तत्पुरातनम् ॥ अर्चितंगंधमाल्यैश्चसततंसु
प्रतिष्ठितम् ॥ २० ॥ विपुलैर्बाहुभिर्वीरास्तेविहत्याभ्यपातयन् ॥ ततस्तेमागधंहृष्टाःपुरंप्रविविशुस्तदा ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः ॥ दृष्ट्वातु
दुर्निमित्तानिजरासंधमदर्शयन् ॥ २२ ॥ पर्यग्न्यकुर्वंश्चनृपंद्विरदस्थंपुरोहिताः ॥ ततस्तच्छांतयेराजाजरासंधःप्रतापवान् ॥ दीक्षितोनियमस्थोसावुपवासपरो
भवत् ॥ २३ ॥ स्नातकव्रतिनस्तेतुबाहुशस्त्रानिरायुधाः ॥ युयुत्सवःप्रविविशुर्जरासंधेनभारत ॥ २४ ॥ भक्ष्यमाल्यापणानांचददृशुःश्रियमुत्तमाम् ॥ स्फीतांसर्व
गुणोपेतांसर्वकामसमृद्धिनीम् ॥ २५ ॥ तांतुदृष्ट्वासमृद्धिंतेवीथ्यांतस्यांनरोत्तमाः ॥ राजमार्गेणगच्छंतःकृष्णभीमधनंजयाः ॥ बलाद्गृहीत्वामाल्यानिमालाका
रान्महाबलाः ॥ २६ ॥ विरागवसनाःसर्वेस्रग्विणोमृष्टकुंडलाः ॥ निवेशनमथाजग्मुर्जरासंधस्यधीमतः ॥ २७ ॥ गोवासमिववीक्षंतःसिंहाहैमवतायथा ॥ शा
लस्तंभनिभास्तेषांचंदनागुरुरूषिताः ॥ २८ ॥ अशोभंतमहाराजबाहवोयुद्धशालिनाम् ॥ तान्दृष्ट्वाद्विरदप्रख्यान्शालस्कंधानिवोद्गतान् ॥ व्यूढोरस्कान्माग
धानांविस्मयःसमपद्यत ॥ २९ ॥ तेत्वतीत्यजनाकीर्णाःकक्षास्तिस्रोनरर्षभाः ॥ अहंकारेणराजानमुपतस्थुर्गतव्यथाः ॥ ३० ॥ तान्पाद्यमधुपर्कार्हान्गवार्हान्
सत्कृतिंगतान् ॥ प्रत्युत्थायजरासंधउपतस्थेयथाविधि ॥ ३१ ॥ उवाचचैतान्राजासौस्वागतंवोस्त्वितिप्रभुः ॥ मौनमासीत्तदापार्थभीमयोर्जनमेजय ॥ ३२ ॥
तेषांमध्येमहाबुद्धिःकृष्णोवचनमब्रवीत् ॥ वक्तुंनायातिराजेंद्रएतयोर्नियमस्थयोः ॥ ३३ ॥ अर्वाङ्निशीथात्परतस्त्वयासार्धंवदिष्यतः ॥ यज्ञागारेस्थापयित्वा
राजाराजगृहंगतः ॥ ३४ ॥ ततोर्धरात्रेसंप्राप्तेयातोयत्रस्थिताद्विजाः ॥ तस्यह्येतद्व्रतंराजन्बभूवभुविविश्रुतम् ॥ ३५ ॥ स्नातकान्ब्राह्मणान्प्राप्तान्श्रुत्वाससमि
तिंजयः ॥ अप्यर्धरात्रेनृपतिःप्रत्युद्गच्छतिभारत ॥ ३६ ॥ तांस्त्वपूर्वेणवेषेणदृष्ट्वासनृपसत्तमः ॥ उपतस्थेजरासंधोविस्मितश्चाभवत्तदा ॥ ३७ ॥ तेतुदृष्ट्वैवराजा
नंजरासंधंनरर्षभाः ॥ इदमूचुरमित्रघ्नाःसर्वेभरतसत्तम ॥ ३८ ॥ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन्नितितत्रव्यवस्थिताः ॥ तंनृपंनृपशार्दूलप्रेक्षमाणाःपरस्परम् ॥ ३९ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ स्वस्त्यस्तुकुशलंराजन् कुशलंनिर्विघ्नंयथास्यात्तथास्वस्तिसुतरांयत्अस्तिअविनाशिमोक्षपदंतत्तेअस्तु कृष्णसमक्षंमरिष्यमाणस्यतत्राप्यवश्यंभावादितिभावः माजीवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ बहिर्माल्यानुलेपनाः बहिःसमावर्तनादिनिमित्तंविना ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वाचिवीर्यंनतुक्रियायां विलिंगस्थं अन्यल्लिंगमन्यत्कर्मेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अर्हणांपूजां अस्मदागमेअ
स्मान्प्रतिआगमने ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ स्नातकत्वंसमर्थ्यबहिर्माल्यत्वादिकमपिक्षत्रियत्वेनसमर्थयते विशेषेत्यादिना ॥ ५० ॥ वचस्तस्यवाग्वीर्यत्वस्य ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अद्वारेणेत्यादिनावैरंप्रकाश

तानब्रवीज्जरासंधस्तथापांडवयादवान् ॥ आस्यतामितिराजेंद्रब्राह्मणच्छद्मसंवृतान् ॥ ४० ॥ अथोपविविशुःसर्वेत्रयस्तेपुरुषर्षभाः ॥ संप्रदीप्तास्त्रयोलक्ष्म्या
महाध्वरइवाग्नयः ॥ ४१ ॥ तानुवाचजरासंधःसत्यसंधोनराधिपः ॥ विगर्हमाणःकौरव्यवेशग्रहणवैकृतान् ॥ नस्नातकव्रताविप्राबहिर्माल्यानुलेपनाः ॥ ४२ ॥
भवंतीतिनृलोकेस्मिन्विदितंममसर्वशः ॥ केयूयंपुष्पवंतश्चभुजैर्ज्याकृतलक्षणैः ॥ ४३ ॥ बिभ्रतःक्षात्रमोजश्चब्राह्मण्यंप्रतिजानथ ॥ एवंविरागवसनाबहिर्मा
ल्यानुलेपनाः ॥ सत्यंवदतकेयूयंसत्यंराजसुशोभते ॥ ४४ ॥ चैत्यकस्यगिरेःशृंगंभित्वाकिमिहछद्मना ॥ अद्वारेणप्रविष्टाःस्थनिर्भयाराजकिल्बिषात् ॥ ४५ ॥
वदध्वंवाचिवीर्यंचब्राह्मणस्यविशेषतः ॥ कर्मचैतद्विलिंगस्थंकिंवोद्यप्रसमीक्षितम् ॥ ४६ ॥ एवंचमामुपास्थायकस्माच्चविधिनार्हणाम् ॥ प्रणीतांनानुगृह्णीत
कार्यंकिंवास्मदागमे ॥ ४७ ॥ एवमुक्तेततःकृष्णःप्रत्युवाचमहामनाः ॥ स्निग्धगंभीरयावाचावाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४८ ॥ कृष्णउवाच ॥ स्नातकान्ब्राह्मणा
न्राजन्विद्ध्यस्मांस्त्वंनराधिप ॥ स्नातकव्रतिनोराजन्ब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः ॥ ४९ ॥ विशेषनियमाश्चैषामविशेषाश्चसंत्युत ॥ विशेषवांश्चसततंक्षत्रियः
श्रियमृच्छति ॥ ५० ॥ पुष्पवत्सुध्रुवाश्रीश्चपुष्पवंतस्ततोवयम् ॥ क्षत्रियोबाहुवीर्यस्तुनतथावाक्यवीर्यवान् ॥ अप्रगल्भंवचस्तस्यतस्माद्बार्हद्रथेरितम् ॥ ५१ ॥ स्व
वीर्यंक्षत्रियाणांतुबाह्वोर्धातान्यवेशयत् ॥ तद्दिदृक्षसिचेद्राजन्द्रष्टास्यद्यनसंशयः ॥ ५२ ॥ अद्वारेणरिपोर्गेहंद्वारेणसुहृदोगृहान् ॥ प्रविशंतिनराधीराद्वाराण्येता
निधर्मतः ॥ ५३ ॥ कार्यवंतोगृहानेत्यशत्रुतोनार्हणांवयम् ॥ प्रतिगृह्णीमतद्विद्धिएतन्नःशाश्वतंव्रतम् ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणि
कृष्णजरासंधसंवादेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जरासंधउवाच ॥ नस्मरामिकदावैरंकृतंयुष्माभिरित्युत ॥ चिंतयंश्चनपश्यामिभवतांप्र
तिवैकृतम् ॥ १ ॥ वैकृतेवासतिकथंमन्यध्वंमामनागसम् ॥ अरिंवैब्रूतहेविप्राःसतांसमयएषहि ॥ २ ॥

यति ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैकृतंअपकारः ॥ १ ॥ कथंअरिंमन्यध्वंतद्ब्रूत एषःस
त्यवचनस्यसमयःमर्यादा ॥ २ ॥

प्रसजतिप्रसंजयतिअर्थद्रव्योपघातंआरोपयति सःक्षत्रियःवृजिनांकष्टांगतिंआप्नोतिनसंशयइतियोजना ॥ ३ ॥ उपहंतिचात्मानम् ॥४ ॥ ५॥ प्रजानांचानागसंजल्पथविपरीतमर्थंवदथ ॥ ६ ॥ वैरमूलं
प्रकाशयति कुलेति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ एनोपगच्छेत् एनःपापंकर्तृउपगच्छेत्प्राप्नुयात् संधिरार्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ ननुब्रह्मणेब्राह्मणमालभेतइत्यादिनासर्वजातीयानांसर्वकर्मणांमानुषाणामालंभोदेवतार्थंव

अथधर्मोपघाताद्धिमनःसमुपतप्यते ॥ योनागसिप्रसजतिक्षत्रियोहिनसंशयः ॥ ३ ॥ अतोन्यथाचरह्लोकेधर्मज्ञःसन्महारथः ॥ वृजिनांगतिमाप्नोतिश्रेयसो
प्युपहंतिच ॥ ४॥ त्रैलोक्येक्षत्रधर्मोहिश्रेयान्वैसाधुचारिणाम् ॥ नान्यंधर्मंप्रशंसंतियेचधर्मविदोजनाः ॥५॥ तस्यमेद्यास्थितस्येहस्वधर्मेनियतात्मनः ॥ अनाग
संप्रजानांचप्रमादादिवजल्पथ ॥ ६॥ कृष्णउवाच कुलकार्यंमहाबाहोकश्चिदेकःकुलोद्वहः ॥ वहतेयस्तन्नियोगाद्वयमभ्युद्यतास्त्वयि ॥ ७ ॥ त्वयाचोपहृ
ताराजन्क्षत्रियालोकवासिनः ॥ तदागःक्रूरमुत्पाद्यमन्यसेकिमनागसम् ॥८॥ राजाराज्ञःकथंसाधून्हिंस्यान्नृपतिसत्तम ॥ तद्राज्ञःसन्निगृह्यत्वंरुद्रायोपजिही
र्षसि ॥ ९॥ अस्मांस्तदेनोगच्छेद्धिकृतंबार्हद्रथत्वया ॥ वयंहिशक्ताधर्मस्यरक्षणेधर्मचारिणः ॥ १० ॥ मनुष्याणांसमालंभोनचदृष्टःकदाचन ॥ सकथंमानु
षैर्देवंयष्टुमिच्छसिशंकरम् ॥ ११ ॥ सवर्णोहिसवर्णानांपशुसंज्ञांकरिष्यसि ॥ कोन्यएवंयथाहित्वंजरासंधवृथामतिः ॥ १२ ॥ यस्यांयस्यामवस्थायांयद्यत्कर्मक
रोतियः ॥ तस्यांतस्यामवस्थायांतत्फलंसमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ तेत्वांज्ञातिक्षयकरंवयमार्तानुसारिणः ॥ ज्ञातिवृद्धिनिमित्तार्थंविनिहंतुमिहागताः ॥ १४ ॥ ना
स्तिलोकेपुमानन्यःक्षत्रियेष्वितिचैवतत् ॥ मन्यसेसचतेराजन्सुमहान्बुद्धिविप्लवः ॥ १५ ॥ कोहिजानन्नभिजनमात्मवान्क्षत्रियोनृप ॥ नाविशेत्स्वर्गमतुलं
रणानंतरमव्ययम् ॥ १६॥ स्वर्गंह्येवसमास्थायरणयज्ञेषुदीक्षिताः ॥ जयंतिक्षत्रियालोकांस्तद्विद्धिमनुजर्षभ ॥ १७॥ स्वर्गयोनिर्महद्ब्रह्मस्वर्गयोनिर्महद्यशः ॥
स्वर्गयोनिस्तपोयुद्धेमृत्युःसोऽव्यभिचारवान् ॥ १८ ॥ एषह्यैंद्रोवैजयंतोगुणैर्नित्यंसमाहितः ॥ येनासुरान्पराजित्यजगत्पातिशतक्रतुः ॥ १९ ॥ स्वर्गमार्गाय
कस्यस्याद्विग्रहोवैयथातव ॥ मागधैर्विपुलैःसैन्यैर्बाहुल्यबलदर्पितः ॥ २० ॥

धःश्रूयतेइत्याशंक्याह सवर्णोहीति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अभिजनंसजातीयंपाल्यतयाजानन् ॥ १६ ॥ १७ ॥ स्वर्गेति ब्रह्मवेदः यशःतपोवेदोक्तंकर्मच स्वर्गयोनिःसुखहेतुःयुद्धेमृत्युश्चअव्य
भिचारवान्स्वर्गहेतुःवेदादीनांअव्रतादीन्प्रतिस्वर्गहेतुत्वंनास्तियुद्धेमृत्युस्तुनतथेत्यर्थः ॥ १८ ॥ एषःयुद्धेमृत्युःऐंद्रःइंद्रसंबंधी वैजयंतःप्रासादःतत्प्राप्तिहेतुरित्यर्थः येनलब्धेनसमाहितःपूर्णः ॥ १९ ॥ स्वर्गमा
र्गहेतोः विग्रहोवैरंअस्माभिःसह यथातवपुण्यातिशयात्नतथान्यस्यास्तिअत्रहेतुःक्षत्रियावमानइत्याह मागधैरिति सैन्यैरेवनबाहुबलेन ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ विषह्यंअसह्यंविगतःसह्यःसोढुंयोग्यःसोढायस्यतत् यद्वातवएतावत्बलंअस्माकंविषह्यंसुसहम्॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहित्वत्तःत्वांयुयुक्षमाणाःयोगःकपटेनहननंतत्कर्तुमिच्छं
तःयोगोविश्रब्धघातिनीतिविश्वः मुमुक्षमाणाइतिपाठेनृपानितिशेषः ब्राह्मणब्रुवाइतिपाठेब्राह्मणाधमाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ अजितःअन्यैरितिशेषः पर्यवस्थाताशत्रुः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ व्यूढेनव्यूहरच

मावमंस्थाःपरान्राजन्नास्तिवीर्यंनरेनरे ॥ समंतेजस्त्वयाचैवविशिष्टंवानरेश्वर ॥ २१ ॥ यावदेतदसंबुद्धंतावदेवभवेत्तव ॥ विषह्यमेतदस्माकमतोराजन्ब्र
वीमिते ॥ २२ ॥ जहित्वंसदृशेष्वेवमानंदर्पंचमागध ॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयम् ॥ २३ ॥ दंभोद्भवःकार्तवीर्यउत्तरश्चबृहद्रथः ॥ श्रेयसोह्यवमन्ये
हविनेशुःसबलान्नृपाः ॥ २४ ॥ युयुक्षमाणास्त्वत्तोहिनवयंब्राह्मणाध्रुवम् ॥ शौरिरस्मिहृषीकेशोनृवीरौपांडवाविमौ ॥ अनयोर्मातुलेयंचकृष्णंमांविद्धितेरिपु
म् ॥ २५ ॥ त्वामाह्वयामहेराजन्स्थिरोयुध्यस्वमागध ॥ मुंचवानृपतीन्सर्वान्गच्छवात्वंयमक्षयम् ॥ २६ ॥ जरासंधउवाच ॥ नाजितान्वैनरपतीनहमाददि
कांश्चन ॥ अजितःपर्यवस्थाताकोऽत्रयोनमयाजितः ॥ २७ ॥ क्षत्रियस्यैतदेवाहुर्धर्म्यंकृष्णोपजीवनम् ॥ विक्रम्यवशमानीयकामतोयत्समाचरेत् ॥ २८ ॥ देवता
र्थमुपाहृत्यराज्ञःकृष्णकथंभयात् ॥ अहमद्यविमुच्येयंक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् ॥ २९ ॥ सैन्यंसैन्येनव्यूढेनएकएकेनवापुनः ॥ द्वाभ्यांत्रिभिर्वायोत्स्येहंयुगपत्पृथगे
ववा ॥ ३० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाजरासंधःसहदेवाभिषेचनम् ॥ आज्ञापयत्तदाराजायुयुत्सुर्भीमकर्मभिः ॥ ३१ ॥ सतुसेनापतिराजासस्मारभर
तर्षभ ॥ कौशिकंचित्रसेनंचतस्मिन्युद्धउपस्थिते ॥ ३२ ॥ ययोस्तेनामनीराजन्हंसेतिडिंभकेतिच ॥ पूर्वंसंकथितंपुंभिर्नृलोकेलोकसत्कृते ॥ ३३ ॥ तंतुराज
न्विभुःशौरीराजानंबलिनांवरम् ॥ स्मृत्वापुरुषशार्दूलशार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३४ ॥ सत्यसंधोजरासंधंभुविभीमपराक्रमम् ॥ भागमन्यस्यनिर्दिष्टमवध्यंमधु
भिर्मृधे ॥ ३५ ॥ नात्मनात्मवतांमुख्यइयेषमधुसूदनः ॥ ब्राह्मीमाज्ञांपुरस्कृत्यहंतुंहलधरानुजः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासं
धयुद्धोद्योगेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तंनिश्चितात्मानंयुद्धाययदुनंदनः ॥ उवाचवाग्मीराजानंजरासंधमधोक्षजः
॥ १ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ त्रयाणांकेनतेराजन्योद्धुमुत्सहतेमनः ॥ अस्मदन्यतमेनेहसज्जीभवतुकोयुधि ॥ २ ॥

नयास्थितेन ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हंसडिंभकावेवकौशिकचित्रसेनावित्याह ययोरिति ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मधुभिःयादवैः ॥ ३५ ॥ नहंतुंइयेषेत्यन्वयः तत्रहेतुः ब्राह्मीमिति ॥ ३६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणि
नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥आदायपुरोहितउपतस्थेइतिसार्धसंबंधः अगदान्औषधानि निर्वृतीर्वेदनानिच दुःखमूर्छयोःकालेसुखसंज्ञाकराणि ॥ ४ ॥समनह्यतूसन्नद्धोबभूव ॥ ५ ॥ ६॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कक्षैःदोर्मू
लैःकक्षांप्रकोष्ठगतांरज्जुंधुन्वानौ यतःतत्रकक्षेआस्फोटंचक्रतुः बाहुमूलास्फालनेनअंगदबंधरज्जुशेषंकंपयंताविन्यर्थः ॥ ११॥ १२ ॥ चित्रहस्तादिकंहस्तस्यातिवेगेनआकुंचनप्रसारणोपर्यधश्चालनमु
ष्टीकरणानिचित्रहस्ताःआदिपदात्पादस्याप्याकुंचनादि कक्षाबंधंपरस्परकक्षायांहस्तौकृत्वाबंधनं गलेति गलेगंडेनभालदेशेनाभिघातस्तेन पाषाणसदृशांगत्वात्तयोरभिघातेनविस्फुलिंगोत्पत्त्याऽश

एवमुक्तःसनृपतिर्युद्धंवव्रेमहाद्युतिः॥ जरासंधस्ततोराजाभीमसेनेनमागधः ॥ ३ ॥ आदायरोचनांमाल्यंमंगल्यान्यपराणिच॥ धारयन्नगदान्मुख्यान्निर्वृ
तीर्वेदनानिच॥ उपतस्थेजरासंधंयुयुत्सुंवैपुरोहितः ॥ ४ ॥ कृतस्वस्त्ययनोराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ समनह्यज्जरासंधःक्षात्रंधर्ममनुस्मरन्॥ ५॥ अवमु
च्यकिरीटंसकेशान्समनुगृह्यच॥ उदतिष्ठज्जरासंधोवेलातिगइवार्णवः ॥ ६ ॥ उवाचमतिमान्राजाभीमंभीमपराक्रमः ॥ भीमयोत्स्येत्वयासार्धंश्रेयसानि
र्जितंवरम्॥ ७॥ एवमुक्त्वाजरासंधोभीमसेनमरिंदमः॥ प्रत्युद्ययौमहातेजाःशक्रंबलइवासुरः॥ ८॥ ततःसंमंत्र्यकृष्णेनकृतस्वस्त्ययनोबली॥ भीमसेनोजरा
संधमाससादयुयुत्सया॥ ९ ॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुशस्त्रौसमीयतुः॥ वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ॥ १० ॥ करग्रहणपूर्वंतुकृत्वापादाभिवंदनम्॥
कक्षैःकक्षांविधुन्वानावास्फोटंतत्रचक्रतुः॥ ११ ॥स्कंधेदोर्भ्यांसमाहत्यनिहत्यचमुहुर्मुहुः॥ अंगमंगैःसमाश्लिष्यपुनरास्फालनंविभो ॥ १२॥ चित्रहस्तादि
कंकृत्वाकक्षाबंधंचचक्रतुः॥ गलगंडाभिघातेनसस्फुलिंगेनचाशनिम्॥ १३॥ बाहुपाशादिकंकृत्वापादाहतशिरावुभौ॥ उरोहस्तंततश्चक्रेपूर्णकुंभौप्रयुज्यतौ
॥ १४॥ करसंपीडनंकृत्वागर्जंतौवारणाविव॥ नर्दंतौमेघसंकाशौबाहुप्रहरणावुभौ॥ १५॥ तलेनाहन्यमानौतुअन्योन्यंकृतवीक्षणौ॥ सिंहाविवसुसंक्रुद्धावा
कृष्याकृष्ययुध्यताम्॥ १६॥ अंगेनांगंसमापीड्यबाहुभ्यामुभयोरपि॥ आवृत्यबाहुभिश्चापिउदरंचप्रचक्रतुः॥ १७॥

निवज्जमिवससृजतुरित्यर्थः ॥१३॥ बाहुपाशादिकं चरणपाशआदिशब्दार्थः पादाभ्यांआहताःशिराःस्नायवोयाभ्यांतौ दृढप्रहारेणनाडीपर्यंतमपिवेदनावंताविन्यर्थः उरोहस्तंउरसिचपेटाप्रहारं पूर्णकुंभौ
ग्रथितांगुलिभ्यांहस्ताभ्यांपरशिरसःपीडनंपूर्णकुंभः द्वित्वंपरस्परंद्वावपिचक्रतुरितिवक्तुम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ तलेनचपेटया ॥ १६ ॥ आवृत्यजत्रुदेशेपृष्ठंकृत्वाबाहुभिः बद्धत्वाद्वावपिमिथःउदरंआदायप्रच
क्रतुःप्रचिक्षिपतुः कूविक्षेपेऽस्यरूपम् ॥ १७ ॥

एवंकव्यांसुपार्श्वेचप्रचक्रतुः तक्षवंतौतक्षस्तनूकरणंगात्रसंकोचइत्यर्थः तद्वंतौ अधोहस्तं उदरस्याधस्तात्हस्तंकृत्वाहस्ताभ्यामुदरमावेष्ट्यस्वकंठेस्योरसिचकंठोरःसमीपेआनीयआक्षिपत्आस्फालितवान्
॥१८॥ पृष्ठस्यभूसंबंधेनजातंभंगंपराभवं बाहुभ्यांउदरादिनिपीडनेसंपूर्णमूर्छाम्॥१९॥ तृणपीडंरज्जूकरणेतृणमिवयत्रबाह्वादिकंव्यावर्त्यतेतद्युद्धंतृणपीडं पूर्णयोगंयोगोविश्रब्धघातनंतच्चपूर्णंअन्यत्रमुष्टेः
पातंप्रदर्श्यअन्यत्रपातनमित्यर्थः एवमादीनिपादाकर्षणशीर्षकक्षीकरणादीनि॥२०॥२१॥२२॥ निग्रहःहस्ताभ्यांकंधराकर्षणेनशत्रोरधोमुखीकरणं प्रग्रहःशत्रोरुत्तानपातनार्थंपादाकर्षणम्॥२३॥२४॥

उभौकव्यांसुपार्श्वेतुतक्षवंतौचशिक्षितौ॥ अधोहस्तंस्वकंठेतूदरस्योरसिचाक्षिपत्॥ १८॥ सर्वातिक्रांतमर्यादंपृष्ठभंगंचचक्रतुः॥ संपूर्णमूर्छांबाहुभ्यांपूर्णकुं
भंप्रचक्रतुः॥१९॥ तृणपीडंयथाकामंपूर्णयोगंसमुष्टिकम्॥एवमादीनियुद्धानिप्रकुर्वंतौपरस्परम्॥२०॥तयोर्युद्धंततोद्रष्टुंसमेताःपुरवासिनः॥ब्राह्मणावणिज
श्चैवक्षत्रियाश्चसहस्रशः॥२१॥ शूद्राश्चनरशार्दूलस्त्रियोवृद्धाश्चसर्वशः॥ निरंतरमभूत्तत्रजनौघैरभिसंवृतम्॥२२॥ तयोरथभुजाघातान्निग्रहप्रग्रहात्तथा॥
आसीत्सुभीमसंपातोवज्रपर्वतयोरिव॥ २३॥ उभौपरमसंहृष्टौबलेनबलिनांवरौ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ॥ २४॥ तद्भीममुत्सार्यजनंयुद्ध
मासीदुपप्लवे॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ २५ ॥ प्रकर्षणाकर्षणाभ्यामनुकर्षविकर्षणैः॥ आचकर्षतुरन्योन्यंजानुभिश्चावजघ्नतुः॥ २६॥
ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परम्॥ पाषाणसंघातनिभैःप्रहारैरभिजघ्नतुः॥ २७॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैः
परिघैरिव॥ २८॥ कार्तिकस्यतुमासस्यप्रवृत्तंप्रथमेहनि॥ अनाहारंदिवारात्रमविश्रांतमवर्तत॥२९॥ तद्वृत्तंतुत्रयोदश्यांसमवेतंमहात्मनोः॥ चतुर्दश्यांनिशा
यांतुनिवृत्तोमागधःक्लमात्॥ ३०॥ तंराजानंतथाक्लांतंदृष्ट्वाराजन्जनार्दनः॥उवाचभीमकर्माणंभीमंसंबोधयन्निव॥ ३१॥ क्लांतःशत्रुर्नकौंतेयलभ्यःपीड
यितुंरणे॥ पीड्यमानोहिकार्त्स्न्येनजह्याज्जीवितमात्मनः॥ ३२॥ तस्मात्तेनैवकौंतेयपीडनीयोजनाधिपः॥ सममेतेनयुध्यस्वबाहुभ्यांभरतर्षभ॥ ३३॥

उत्सार्यजनं हस्तबाहुबंधेनपरस्परापसारणाद्दूरीकृतप्रेक्षकजनं उपप्लवेयुद्धभूमौ उपह्वरेइतिपाठेनिकटदेशे॥ २५॥ प्रकर्षणेपश्चादपसारणे इतरोऽनुकर्षतिअवाङ्मुखंपातयितुं आकर्षणेअर्वाक्कर्षणेइतरो
विकर्षतितिर्यक्नयतीत्यर्थः आचकर्षतुःदेहौविलिलिखतुः प्रहारैरितिशेषः॥ २६॥ २७॥ नियुद्धंनिग्रहयुद्धम्॥ २८॥ अनाहारंनास्तिआहरणंआहारउपसंहारोयस्यतत् अविश्रांतंनविशेषेणश्रांतोऽ
न्यतरोयस्मिंस्तत्तथा॥ २९॥ तद्वृत्तंतादृशप्रकारंयुद्धंत्रयोदश्यांसमवेतंत्रयोदशीपर्यंतंजातमितिशेषः क्लमात्क्लमंप्राप्यनिवृत्तःनिगृहीतप्रवृत्तोभूत्॥ ३०॥ संबोधयन्निवशिष्टाचारप्रदर्शनव्याजेनशत्रु
वधकालंसूचयन्निव॥ ३१॥३२॥ तस्मात्तेत्वया॥३३॥

तद्रूपंक्रांतरूपम् ॥ ३४ ॥ संरंभंकोपम् ॥ ३५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ अनुरोधितुंनिराद्धुं प्राणंनबलेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जानु
भ्यांधनुर्यष्टिवत्पृष्ठंसंक्षिप्यविनाम्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुलद्वारिगृहद्वारि ॥ ११ ॥ भ्रातरौभीमार्जुनौ बांधवान्जरासंधबद्धान्नृपान् ॥ १२ ॥ तेकृष्णंरत्नभुजंचक्रुरित्यन्वयः॥१३॥१४॥ सो

एवमुक्तःसकृष्णेनपांडवःपरवीरहा॥ जरासंधस्यतद्रूपंज्ञात्वाचक्रेमतिंवधे॥ ३४ ॥ ततस्तमजितंजेतुंजरासंधंवृकोदरः॥ संरंभंबलिनांश्रेष्ठोजग्राहकुरुनंदनः
॥३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधक्कांतौत्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥ ७॥ वैशंपायनउवाच॥ भीमसेनस्ततःकृष्णमुवाच
यदुनंदनं ॥ बुद्धिमास्थायविपुलांजरासंधवधेप्सया॥ १ ॥ नायंपापोमयाकृष्णयुक्तःस्यादनुरोधितुं॥ प्राणेनयदुशार्दूलबद्धकक्षेणवाससा ॥ २॥ एवमुक्त
स्ततःकृष्णःप्रत्युवाचवृकोदरं॥ त्वरयन्पुरुषव्याघ्रोजरासंधवधेप्सया ॥ ३ ॥ यत्तेदैवंपरंतत्वंयच्चतेमातरिश्वनः ॥ बलंभीमजरासंधेदर्शयाशुतदद्यवै ॥४ ॥
एवमुक्तस्तदाभीमोजरासंधमरिंदमः॥ उत्क्षिप्यभ्रामयामासबलवंतंमहाबलः ॥ ५॥ भ्रामयित्वाशतगुणंजानुभ्यांभरतर्षभ ॥ बभंजपृष्ठंसंक्षिप्यनिष्पिष्य
विननादच॥ ६॥ करेगृहीत्वाचरणंद्वेधाचक्रेमहाबलः॥ ७ ॥ तस्यनिष्पिष्यमाणस्यपांडवस्यचगर्जतः॥ अभवत्तुमुलोनादःसर्वप्राणिभयंकरः॥ ८॥ वित्रेसु
र्मागधाःसर्वेस्त्रीणांगर्भाश्चसुस्रुवुः ॥ भीमसेनस्यनादेनजरासंधस्यचैवह ॥ ९॥ किंनुस्याद्धिमवान्भिन्नःकिंनुस्विद्दीर्यतेमही॥ इतिवैमागधाजज्ञुर्भीमसेन
स्यनिःस्वनात्॥ १०॥ततोराज्ञःकुलद्वारिप्रसुप्तमिवतंनृपम्॥ रात्रौगतासुमुत्सृज्यनिश्चक्रमुररिंदमाः॥ ११॥ जरासंधरथंकृष्णोयोजयित्वापताकिनम् ॥ आरो
प्यभ्रातरौचैवमोक्षयामासबांधवान्॥ १२॥ तेवैरत्नभुजंकृष्णंरत्नार्हाःपृथिवीश्वराः॥ राजानश्चक्रुरासाद्यमोक्षितामहतोभयात्॥ १३॥ अक्षतःशस्त्रसंपन्नो
जितारिःसहराजभिः॥ रथमास्थायतंदिव्यंनिर्जगामगिरिव्रजात् ॥ १४॥ यःससोदर्यवान्नामद्वियोधीकृष्णसारथिः ॥ अभ्यासघातीसंदृश्योदुर्जयःसर्वराज
भिः॥ १५॥ भीमार्जुनाभ्यांयोधाभ्यामास्थितःकृष्णसारथिः॥ शुशुभेरथवर्योसौदुर्जयःसर्वधन्विभिः ॥ १६ ॥ शक्रविष्णूहिसंग्रामेचेरतुस्तारकामये॥ रथे
नतेनवैकृष्णउपारुह्यययौतदा ॥ १७ ॥ तप्तचामीकराभेणकिंकिणीजालमालिना ॥ मेघनिर्घोषनादेनजैत्रेणामित्रघातिना॥ १८॥

दर्यवान्भीमयुक्तः द्वियोधीद्वाभ्यांहस्ताभ्यांशराणांप्रक्षेपात् अभ्यासघातीपुनःपुनरावृत्तिरभ्यासःतंपरकीयंहतुंशीलमस्य धनुर्विद्यायांपरोत्कर्षंजेता संदृश्यःरमणीयांगः ॥ १५ ॥ १६ ॥ शक्राविष्णू हिश
ब्दइवार्थे तारकामयेतारकातारावृहस्पतिभार्यासैवआमयवत्विनाशहेतुर्यस्मिन् ॥ आमयोरोगः ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ असंगःरथस्पर्शहीनः ॥ २२ ॥ चैत्यवृक्षःग्रामादौचत्वरभूतोवृक्षः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ रिष्यतेहिंस्यते विध्यतेइत्यपिपाठः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

येनशक्रोदानवानांजघाननवतीर्नव ॥ तंप्राप्यसमदृश्यंतरथंतेपुरुषर्षभाः ॥ १९ ॥ ततःकृष्णंमहाबाहुंभ्रातृभ्यांसहितंतदा ॥ रथस्थंमागधाद्दृष्ट्वासमपद्यंतविस्मिताः ॥ २० ॥ हयैर्दिव्यैःसमायुक्तोरथोवायुसमोजवे ॥ अधिष्ठितःसशुशुभेकृष्णेनातीवभारत ॥ २१ ॥ असंगोदेवविहितस्तस्मिन्रथवरेध्वजः ॥ योजनाद्ददृशेश्रीमानिंद्रायुधसमप्रभः ॥ २२ ॥ चिंतयामासकृष्णोथगरुत्मंतंसचाभ्ययात् ॥ क्षणेतस्मिन्सतेनासीच्चैत्यवृक्षइवोत्थितः ॥ २३ ॥ व्यादितास्यैर्महानादैःसहभूतैर्ध्वजालयैः ॥ तस्मिन्रथवरेतस्थौगरुत्मान्पन्नगाशनः ॥ २४ ॥ दुर्निरीक्ष्योहिभूतानांतेजसाभ्यधिकंबभौ ॥ आदित्यइवमध्याह्नेसहस्रकिरणावृतः ॥ २५ ॥ नससज्जतिवृक्षेषुशस्त्रैश्चापिनरिष्यते ॥ दिव्योध्वजवरोराजन्दृश्यतेचेहमानुषैः ॥ २६ ॥ तमास्थायरथंदिव्यंपर्जन्यसमनिःस्वनम् ॥ निर्ययौपुरुषव्याघ्रःपांडवाभ्यांसहाच्युतः ॥ २७ ॥ यंलेभेवासवाद्राजावसुस्तस्माद्बृहद्रथः ॥ बृहद्रथात्क्रमेणैवंप्राप्तोबार्हद्रथंनृप ॥ २८ ॥ सनिर्यायमहाबाहुःपुंडरीकेक्षणस्ततः ॥ गिरिव्रजाद्बहिस्तस्थौसमदेशेमहायशाः ॥ २९ ॥ तत्रैनंनागराःसर्वेसत्कारेणाभ्ययुस्तदा ॥ ब्राह्मणप्रमुखाराजन्विधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ३० ॥ बंधनाद्विप्रमुक्ताश्चराजानोमधुसूदनम् ॥ पूजयामासुरूचुश्चस्तुतिपूर्वमिदंवचः ॥ ३१ ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिदेवकिनंदने ॥ भीमार्जुनबलोपेतेधर्मस्यप्रतिपालनम् ॥ ३२ ॥ जरासंधह्रदेघोरेदुःखपंकेनिमज्जताम् ॥ राज्ञांसमभ्युद्धरणंयदिदंकृतमद्यवै ॥ ३३ ॥ विष्णोसमवसन्नानांगिरिदुर्गेसुदारुणे ॥ दिष्ट्यामोक्षाद्यशोदीप्तमाप्तंतेयदुनंदन ॥ ३४ ॥ किंकुर्मःपुरुषव्याघ्रशाधिनःप्रणतिस्थितान् ॥ कृतमित्येवतद्विद्धिनृपैर्यद्यपिदुष्करम् ॥ ३५ ॥ तानुवाचहृषीकेशःसमाश्वास्यमहामनाः ॥ युधिष्ठिरोराजसूयंक्रतुमाहर्तुमिच्छति ॥ ३६ ॥ तस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ सर्वैर्भवद्भिर्विज्ञायसाहाय्यंक्रियतामिति ॥ ३७ ॥ ततःसुप्रीतमनसस्तेनृपानृपसत्तम ॥ तथेत्येवाब्रुवन्सर्वेप्रतिगृह्यास्यतांगिरम् ॥ ३८ ॥ रत्नभाजंचदाशार्हंचक्रुस्तेपृथिवीश्वराः ॥ कृच्छ्राज्जग्राहगोविंदस्तेषांतदनुकंपया ॥ ३९ ॥ जरासंधात्मजश्चैवसहदेवोमहामनाः ॥ निर्ययौसजनामात्यःपुरस्कृत्यपुरोहितम् ॥ ४० ॥ सनीचैःप्रणतोभूत्वाबहुरत्नपुरोगमः ॥ सहदेवोनृणांदेवंवासुदेवमुपस्थितः ॥ ४१ ॥ भयार्त्तायततस्तस्मैकृष्णोदत्वाभयंतदा ॥ आददेस्यमहार्हाणिरत्नानिपुरुषोत्तमः ॥ ४२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पार्थिवत्वंसाम्राज्यम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कृच्छ्रान्मोचितेभ्योधनग्रहणंयशोहानिकरमितिसंकटात् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

एकत्वंसख्यं यथावयःज्येष्ठानुक्रमेणप्रथमंभीमेनततःकृष्णेनततोर्जुनेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

अभ्यषिंचततत्रैवजरासंधात्मजंमुदा ॥ गत्वैकत्वंचकृष्णेनपार्थाभ्यांचैवसत्कृतः ॥ ४३ ॥ विवेशराजाद्युतिमान्बार्हद्रथपुरंनृप ॥ अभिषिक्तोमहाबाहुर्जरासं
धिर्महात्मभिः ॥ ४४ ॥ कृष्णस्तुसहपार्थाभ्यांश्रियापरमयायुतः ॥ रत्नान्यादायभूरीणिप्रययौपुरुषर्षभः ॥ ४५ ॥ इंद्रप्रस्थमुपागम्यपांडवाभ्यांसहाच्युतः ॥ स
मेत्यधर्मराजानंप्रीयमाणोभ्यभाषत ॥ ४६ ॥ दिष्ट्याभीमेनबलवान्जरासंधोनिपातितः ॥ राजानोमोक्षिताश्चैवबंधनान्नृपसत्तम ॥ ४७ ॥ दिष्ट्याकुशलिनौ
चेमौभीमसेनधनंजयौ ॥ पुनःस्वनगरंप्राप्तावक्षतावितिभारत ॥ ४८ ॥ ततोयुधिष्ठिरःकृष्णंपूजयित्वायथार्हतः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवप्रहृष्टःपरिषस्वजे ॥ ४९ ॥
ततःक्षीणेजरासंधेभ्रातृभ्यांविहितंजयम् ॥ अजातशत्रुरासाद्यमुमुदेभ्रातृभिःसह ॥ ५० ॥ यथावयःसमागम्यभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ सत्कृत्यपूजयित्वाचविस
र्जनराधिपान् ॥ ५१ ॥ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञातास्तेनृपाहृष्टमानसाः ॥ जग्मुःस्वदेशांस्त्वरितायानैरुच्चावचैस्ततः ॥ ५२ ॥ एवंपुरुषशार्दूलोमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥
पांडवैर्घातयामासजरासंधमरिंतदा ॥ ५३ ॥ घातयित्वाजरासंधंबुद्धिपूर्वमरिंदमः ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यपृथांकृष्णांचभारत ॥ ५४ ॥ सुभद्रांभीमसेनंचफाल्गु
नंयमजौतथा ॥ धौम्यमामंत्रयित्वाचप्रययौस्वांपुरींप्रति ॥ ५५ ॥ तेनैवरथमुख्येनमनसस्तुल्यगामिना ॥ धर्मराजविसृष्टेनदिव्येनानादयन्दिशः ॥ ५६ ॥ ततो
युधिष्ठिरमुखाःपांडवाभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमकुर्वंतकृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ ५७ ॥ ततोगतेभगवतिकृष्णेदेवकिनंदने ॥ जयंलब्ध्वासुविपुलंराज्ञांदत्वाऽभयंतदा
॥ ५८ ॥ संवर्धितंयशोभूयःकर्मणातेनभारत ॥ द्रौपद्याःपांडवाराजन्परांप्रीतिमवर्धयन् ॥ ५९ ॥ तस्मिन्कालेतुयद्युक्तंधर्मकामार्थसंहितम् ॥ तद्राजाधर्मतश्च
क्रेप्रजापालनकीर्तनम् ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिजरासंधवधपर्वणिजरासंधवधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ समाप्तंचेदंजरासंधवधपर्व ॥छ॥
अथदिग्विजयपर्व ॥ वैशंपायनउवाच ॥ पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ रथंध्वजंसभांचैवयुधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ धनुर
स्त्रंशरावीर्यंपक्षोभूमिर्यशोबलम् ॥ प्राप्तमेतन्मयाराजन्दुष्प्रापंयदभीप्सितम् ॥ २ ॥ तत्रकृत्यमहंमन्येकोशस्यपरिवर्धनम् ॥ करमाहारयिष्यामिराज्ञःसर्वान्नृपो
त्तम ॥ ३ ॥ विजयायप्रयास्यामिदिशंधनदपालिताम् ॥ तिथावथमुहूर्तेचनक्षत्रेचाभिपूजिते ॥ ४ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥छ॥

क्षत्रियस्यशत्रुजयेनधनार्जनंधर्मइतिशिष्टाचारेणदर्शयितुंपांडवानांदिग्विजयमुपक्रामयतिसप्तभिरध्यायैः पार्थःप्राप्यधनुःश्रेष्ठमित्यादिना ॥ १ ॥ पक्षोवासुदेवः भूमिःदुर्गम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥खांडवप्रस्थंखांडवदाहेनख्यापितंस्थानम् ॥११॥इति०पंचविशोऽध्यायः॥२५॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥इति०षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥

॥वैशंपायनउवाच॥ धनंजयवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ स्निग्धगंभीरनादिन्यातंगिराप्रत्यभाषत ॥५॥ स्वस्तिवाच्यार्हतोविप्रान्प्रयाहिभरतर्षभ॥ दुर्हृ
दामप्रहर्षायसुहृदांनंदनायच ॥६॥ विजयस्तेध्रुवंपार्थप्रियंकाममवाप्स्यति ॥ इत्युक्तःप्रययौपार्थःसैन्येनमहतावृतः ॥७॥ अग्निदत्तेनदिव्येनरथेनाद्भुतक
र्मणा॥ तथैवभीमसेनोपियमौचपुरुषर्षभौ॥८॥ससैन्याःप्रययुःसर्वेधर्मराजेनपूजिताः॥ दिशंधनपतेरिष्टामजयत्पाकशासनिः॥९॥भीमसेनस्तथाप्राचीं
सहदेवस्तुदक्षिणाम्॥प्रतीचींनकुलोराजन्दिशंव्यजयतास्त्रवित्॥ १०॥ खांडवप्रस्थमध्यस्थोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥आसीत्परमयालक्ष्म्यासुहृद्गणवृतःप्रभुः
॥११॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिदिग्विजयसंक्षेपकथनेपंचविंशोऽध्यायः॥२५॥ ॥छ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ दिशामभिजयंब्रह्मन्
विस्तरेणानुकीर्तय॥नहितृप्यामिपूर्वेषांशृण्वानश्चरितंमहत्॥ १॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ धनंजयस्यवक्ष्यामिविजयंपूर्वमेवते॥यौगपद्येनपार्थैर्हिनिर्जिते
यंवसुंधरा॥ २॥पूर्वंकुलिंदविषयेवशेचक्रेमहीपतीन्॥ धनंजयोमहाबाहुर्नातितीव्रेणकर्मणा ॥ ३॥ आनर्तान्कालकूटांश्चकुलिंदांश्चविजित्यसः॥ सुमंडलं
चावजितंकृतवान्सहसैनिकम्॥४॥सतेनसहितोराजन्सव्यसाचीपरंतपः॥ विजिग्येशाकलंद्वीपंप्रतिविंध्यंचपार्थिवम्॥५॥ शाकलद्वीपवासाश्चसप्तद्वीपेषुये
नृपाः॥ अर्जुनस्यचसैन्यैस्तैर्विग्रहस्तुमुलोभवत्॥६॥ सतानपिमहेष्वासान्विजिग्येभरतर्षभ॥तैरेवसहितःसर्वैःप्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत्॥ ७॥ तत्रराजामहाना
सीद्भगदत्तोविशांपते॥तेनासीत्सुमहद्युद्धंपांडवस्यमहात्मनः॥८॥ सकिरातैश्चचीनैश्चवृतःप्राग्ज्योतिषोभवत्॥ अन्यैश्चबहुभिर्योधैःसागरानूपवासिभिः॥९॥
ततःसदिवसानष्टौयोधयित्वाधनंजयम्॥प्रहसन्नब्रवीद्राजासंग्रामविगतक्लमम् ॥ १०॥ उपपन्नंमहाबाहोत्वयिकौरवनंदन॥ पाकशासनदायादेवीर्यमाहव
शोभिनि॥ ११॥ अहंसखामहेंद्रस्यशक्रादनवरोरणे॥ नशक्ष्यामिचतेतातस्थातुंप्रमुखतोयुधि॥१२॥ त्वमीप्सितंपांडवेयब्रूहिकिंकरवाणिते॥यद्वक्ष्यसिमहा
बाहोतत्करिष्यामिपुत्रक॥१३॥ ॥अर्जुनउवाच॥ कुरूणामृषभोराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥धर्मज्ञःसत्यसंधश्चयज्वाविपुलदक्षिणः॥ १४॥तस्यपार्थिवतामी
प्सेकरस्तस्मैप्रदीयताम्॥भवान्पितृसखाचैवप्रीयमाणोमयापिच॥ततोनाज्ञापयामित्वांप्रीतिपूर्वंप्रदीयताम्॥१५॥ ॥भगदत्तउवाच॥ कुंतीमातर्यथामेत्वंत
थाराजायुधिष्ठिरः॥सर्वमेतत्करिष्यामिकिंचान्यत्करवाणिते॥१६॥ इ०म०भा०सभाप०दिग्विजयप० अर्जुनदिग्विजयेभगदत्तजयेषड्विंशोऽध्यायः॥२६॥

एवमिति अनेनैवकरदानेनैव अनुजानताअनुज्ञांदत्तवता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सन्निपातःसंघर्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उत्सवसंकेतान् स्त्रीपुंसयोः

वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचभगदत्तंधनंजयः॥ अनेनैवकृतंसर्वंभविष्यत्यनुजानता॥ १ ॥ तंविजित्यमहाबाहुःकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ प्रययावुत्तरांत
स्माद्दिशंधनदपालिताम्॥२॥ अंतर्गिरिंचकौंतेयस्तथैवचबहिर्गिरिम्॥ तथैवोपगिरिंचैवविजिग्येपुरुषर्षभः॥ ३ ॥ विजित्यपर्वतान्सर्वान्येचतत्रनराधिपाः॥
तान्वशेस्थापयित्वासधनान्यादायसर्वशः॥ ४ ॥ तैरेवसहितःसर्वैरनुरज्यचतान्नृपान्॥ उलूकवासिनंराजन्बृहंतमुपजग्मिवान्॥५॥ मृदंगवरनादेनरथनेमि
स्वनेनच॥ हस्तिनांचनिनादेनकंपयन्वसुधामिमाम्॥ ६ ॥ ततोबृहंतस्त्वरितोबलेनचतुरंगिणा॥ निष्क्रम्यनगरात्तस्माद्योधयामासफाल्गुनम् ॥ ७ ॥ सुमहा
न्सन्निपातोभूद्धनंजयबृहंतयोः॥ नशशाकबृहंतस्तुसोढुंपांडवविक्रमम् ॥ ८ ॥ सोऽविषह्यतमंमत्वाकौंतेयंपर्वतेश्वरः॥ उपावर्ततदुर्धर्षोरत्नान्यादायसर्वशः
॥ ९ ॥ सतद्राज्यमवस्थाप्यउलूकसहितोययौ॥ सेनाबिंदुमथोराजन्राज्यादाशुसमाक्षिपत् ॥ १० ॥ मोदापुरंवामदेवंसुदामानंसुसंकुलम्॥ उलूकानुत्तरांश्चै
वतांश्चराज्ञःसमानयत्॥ ११ ॥ तत्रस्थःपुरुषैरेवधर्मराजस्यशासनात्॥ किरीटीजितवान्राजन्देशान्पंचगणांस्ततः॥ १२ ॥ सदेवप्रस्थमासाद्यसेनाबिंदोः
पुरंप्रति॥ बलेनचतुरंगेणनिवेशमकरोत्प्रभुः ॥ १३॥ सतैःपरिवृतःसर्वैर्विष्वगश्वंनराधिपम्॥ अभ्यगच्छन्महातेजाःपौरवंपुरुषर्षभ ॥ १४॥ विजित्यचाहवेशू
रान्पार्वतीयान्महारथान्॥ जिगायसेनयाराजन्पुरंपौरवरक्षितम्॥ १५॥ पौरवंयुधिनिर्जित्यदस्यून्पर्वतवासिनः॥ गणानुत्सवसंकेतानजयत्सप्तपांडवः॥ १६॥
ततःकाश्मीरकान्वीरान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः॥ व्यजयल्लोहितंचैवमंडलैर्दशभिःसह ॥ १७॥ ततस्त्रिगर्ताःकौंतेयंदार्वाःकोकनदास्तथा॥ क्षत्रियाबहवोराज
न्नुपावर्ततसर्वशः॥ १८ ॥ अभिसारींततोरम्यांविजिग्येकुरुनंदनः॥ उरगावासिनंचैवरोचमानंरणेजयत् ॥ १९ ॥ ततःसिंहपुरंरम्यंचित्रायुधसुरक्षितम् ॥
प्राधमद्बलमास्थायपाकशासनिराहवे ॥ २० ॥ ततःसुह्मांश्चचोलांश्चकिरीटीपांडवर्षभः॥ सहितःसर्वसैन्येनप्रामथत्कुरुनंदनः ॥ २१ ॥ ततःपरमविक्रांतो
बाह्लीकान्पाकशासनिः॥ महतापरिमर्देनवशेचक्रेदुरासदान्॥ २२ ॥ गृहीत्वातुबलंसारंफाल्गुनःपांडुनंदनः॥ दरदान्सहकांबोजैरजयत्पाकशासनिः॥ २३ ॥
प्रागुत्तरांदिशंयेचवसंत्याश्रित्यदस्यवः॥ निवसंतिवनेयेचतान्सर्वानजयत्प्रभुः॥ २४ ॥

परस्परप्रीतिरेवरत्यर्थंसंकेतःनतुदांपत्यव्यवस्थापशूनामिवयत्रास्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ मंडलैःक्षुद्रराज्यैः॥ १७ ॥ १८ ॥ अभिसारींनगरीम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रागुत्तरांऐशानीम् ॥२४॥

॥२५॥२६॥२७॥जवनान्‌धावनेशीघ्रान् आशुगान् यदृच्छयाचलनसमर्थान्॥२८॥निष्कुटंशैलविशेषम्॥२९॥इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥ ॥७॥ ॥ सइति ॥१॥

लोहान्परमकांबोजानृषिकानुत्तरानपि॥ सहितांस्तान्महाराजव्यजयत्पाकशासनिः ॥ २५॥ ऋषिकेष्वपिसंग्रामोबभूवातिभयंकरः ॥ तारकामयसंकाशःप
रस्त्वृषिकपार्थयोः॥ २६॥ सविजित्यततोराजनृषिकान्‌रणमूर्धनि॥ शुकोदरसमांस्तत्रहयानष्टौसमानयत् ॥ २७॥ मयूरसदृशानन्यानुत्तरानपरानपि ॥ ज
वनानाशुगांश्चैवकरार्थंसमुपानयत्॥२८॥सविनिर्जित्यसंग्रामेहिमवंतंसनिष्कुटम्॥ श्वेतपर्वतमासाद्यन्यविशत्पुरुषर्षभः॥२९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभा
पर्वणिदिग्विजयपर्वणिफाल्गुनदिग्विजयेनानादेशजयेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ सश्वेतपर्वतंवीरःसमतिक्र
म्यवीर्यवान्॥ देशंकिंपुरुषावासंद्रुमपुत्रेणरक्षितम्॥१॥ महतासन्निपातेनक्षत्रियांतकरेणह॥ अजयत्पांडवश्रेष्ठःकरेचैनंन्यवेशयत्॥ २॥ तंजित्वाहाटकंना
मदेशंगुह्यकरक्षितम्॥ पाकशासनिरव्यग्रःसहसैन्यःसमासदत्॥ ३॥ तांस्तुसांत्वेननिर्जित्यमानसंसरउत्तमम् ॥ ऋषिकुल्यास्तथासर्वाददर्शकुरुनंदनः॥४॥
सरोमानसमासाद्यहाटकानभितःप्रभुः॥ गंधर्वरक्षितंदेशमजयत्पांडवस्ततः॥५॥ तत्रतित्तिरिकल्माषान्मंडूकाख्यान्हयोत्तमान् ॥ लेभेसकरमत्यंतंगंधर्वन
गरात्तदा॥ ६॥ उत्तरंहरिवर्षंतुससमासाद्यपांडवः॥ इयेषजेतुंतंदेशंपाकशासननंदनः ॥ ७॥ ततएनंमहावीर्यंमहाकायामहाबलाः॥ द्वारपालाःसमासाद्यह
ष्टावचनमब्रुवन्॥८॥ पार्थनेदंत्वयाशक्यंपुरंजेतुंकथंचन॥ उपावर्तस्वकल्याणपर्याप्तमिदमच्युत ॥ ९ ॥ इदंपुरंयःप्रविशेद्ध्रुवंनसभवेन्नरः ॥ प्रीयामहेत्वया
वीरपर्याप्तोविजयस्तव॥ १०॥ नचात्रकिंचिज्जेतव्यमर्जुनात्रप्रदृश्यते ॥ उत्तराःकुरवोह्येतेनात्रयुद्धंप्रवर्तते ॥ ११ ॥ प्रविष्टोपिहिकौंतेयनेहद्रक्ष्यसिकिंचन॥
नहिमानुषदेहेनशक्यमत्राभिवीक्षितुम्॥१२॥ अथेहपुरुषव्याघ्रकिंचिदन्यच्चिकीर्षसि॥तत्प्रब्रूहिकरिष्यामोवचनात्तवभारत॥१३॥ ततस्तानब्रवीद्राजन्नर्जु
नःप्रहसन्निव॥ पार्थिवत्वंचिकीर्षामिधर्मराजस्यधीमतः॥१४॥नप्रवेक्ष्यामिवोदेशंविरुद्धंयदिमानुषैः ॥ युधिष्ठिराययत्किंचित्करपण्यंप्रदीयताम्॥ १५॥
ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच॥क्षौमाजिनानिदिव्यानितस्यतेप्रददुःकरम्॥१६॥एवंसपुरुषव्याघ्रोविजित्यदिशमुत्तराम् ॥ संग्रामान्सुबहून्
कृत्वाक्षत्रियैर्दस्युभिस्तथा ॥ १७॥

॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥ नसभवेत्म्रियेतेत्यर्थः ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥क्षुमाअतसीविशेषः क्षुमाऽतसीनीलिकयोरितिमेदिनी तत्तंतुर्निर्मितानिक्षौमाणि अजिनानिच ॥ १६ ॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ बलचक्रेणसेनासमूहेन दंशितेनसन्नद्धेन ॥ २ ॥ ३ ॥

सविनिर्जित्यराज्ञस्तान्करेचविनिवेश्यतु ॥ धनान्यादायसर्वेभ्योरत्नानिविविधानिच ॥ १८ ॥ हयांस्तित्तिरिकल्माषान्शुकपत्रनिभानपि ॥ मयूरसदृशानन्या
न्सर्वाननिलरंहसः ॥ १९ ॥ ततःसुमहताराजन्बलेनचतुरंगिणा ॥ आजगामपुनर्वीरःशक्रप्रस्थंपुरोत्तमम् ॥ २० ॥ धर्मराजायतत्पार्थोधनंसर्वंसवाहनम् ॥
न्यवेदयदनुज्ञातस्तेनराज्ञागृहान्ययौ ॥ २१ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदि०प०अर्जुनोत्तरदिग्विजयेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपा
यनउवाच ॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुभीमसेनोपिवीर्यवान् ॥ धर्मराजमनुज्ञाप्यययौप्राचींदिशंप्रति ॥ १ ॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना ॥ हस्त्यश्वरथपू
र्णेनदंशितेनप्रतापवान् ॥ २ ॥ ततोभरतशार्दूलोद्विषच्छोकविवर्धनः ॥ सगत्वानरशार्दूलःपंचालानांपुरंमहत् ॥ ३ ॥ पंचालान्विविधोपायैःसांत्वयामासपांड
वः ॥ ततःसगंडकान्शूरोविदेहान्भरतर्षभः ॥ ४ ॥ विजित्याल्पेनकालेनदशार्णानजयत्प्रभुः ॥ तत्रदाशार्णकोराजासुधर्मालोमहर्षणम् ॥ कृतवान्भीमसेनेन
महद्युद्धंनिरायुधम् ॥ ५ ॥ भीमसेनस्तुतद्दृष्ट्वातस्यकर्ममहात्मनः ॥ अधिसेनापतिंचक्रेसुधर्माणंमहाबलम् ॥ ६ ॥ ततःप्राचींदिशंभीमोययौभीमपराक्रमः ॥
सैन्येनमहताराजन्कंपयन्निवमेदिनीम् ॥ ७ ॥ सोश्वमेधेश्वरंराजन्रोचमानंसहानुगम् ॥ जिगायसमरेवीरोबलेनबलिनांवरः ॥ ८ ॥ सतंनिर्जित्यकौंतेयोना
तितीव्रेणकर्मणा ॥ पूर्वदेशंमहावीर्योविजिग्येकुरुनंदनः ॥ ९ ॥ ततोदक्षिणमागम्यपुलिंदनगरंमहत् ॥ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनराधिपम् ॥ १० ॥ ततस्तुध
र्मराजस्यशासनाद्भरतर्षभः ॥ शिशुपालंमहावीर्यमभ्यगाज्जनमेजय ॥ ११ ॥ चेदिराजोपितच्छ्रुत्वापांडवस्यचिकीर्षितम् ॥ उपनिष्क्रम्यनगरात्प्रत्यगृह्णात्परंतप
॥ १२ ॥ तौसमेत्यमहाराजकुरुचेदिवृषौतदा ॥ उभयोरात्मकुलयोःकौशल्यंपर्यपृच्छताम् ॥ १३ ॥ ततोनिवेद्यतद्राष्ट्रंचेदिराजोविशांपते ॥ उवाचभीमंप्रहसन्
किमिदंकुरुषेनघ ॥ १४ ॥ तस्यभीमस्तदाचख्यौधर्मराजचिकीर्षितम् ॥ सचतंप्रतिगृह्यैवतथाचक्रेनराधिपः ॥ १५ ॥ ततोभीमस्तत्रराजन्नुषित्वात्रिदशाःक्ष
पाः ॥ सत्कृतःशिशुपालेनययौसबलवाहनः ॥ १६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिभीमदिग्विजयेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥

॥ ४ ॥ दशार्णान्देशान् निरायुधंबाहुयुद्धम् ॥ ५ ॥ अधिचक्रेइतिसंबंधः जित्वातस्यबलंज्ञात्वासैनापत्यंतस्मैदत्तवानित्यर्थः अधिसेनापतिंसेनापतिष्वधिकंमुख्यंचक्रेइतिवाऽर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वृषौश्रेष्ठौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्रिदशाःत्र्यधिकादशत्रयोदश ॥ १६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥छ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सुह्माराढाःमागधानभ्यधाद्बलीकरंप्रयच्छतेत्युक्तवान् पूर्वमेवपराक्रांतत्वात् ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकुमारविषयेश्रेणिमंतमथाजयत् ॥ कोसलाधिपतिंचैवबृहद्बलमरिंदमः ॥ १ ॥ अयोध्यायांतुधर्मज्ञंदीर्घयज्ञंमहाबलम् ॥ अजय
त्पांडवश्रेष्ठोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ २ ॥ ततोगोपालकक्षंचसोत्तरानपिकोसलान् ॥ मल्लानामधिपंचैवपार्थिवंचाजयत्प्रभुः ॥ ३ ॥ ततोहिमवतःपार्श्वंसमभ्ये
त्यजलोद्भवम् ॥ सर्वमल्पेनकालेनदेशंचक्रेवशंबली ॥ ४ ॥ एवंबहुविधान्देशान्विजिग्येभरतर्षभः ॥ भल्लाटमभितोजिग्येशुक्तिमंतंचपर्वतम् ॥ ५ ॥ पांडवः
सुमहावीर्योबलेनबलिनांवरः ॥ सकाशिराजंसमरेसुबाहुमनिवर्तिनम् ॥ ६ ॥ वशेचक्रेमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः ॥ ततःसुपार्श्वमभितस्तथाराजपतिंक्र
थम् ॥ ७ ॥ युध्यमानंबलात्संख्येविजिग्येपांडवर्षभः ॥ ततोमत्स्यान्महातेजामलदांश्चमहाबलान् ॥ ८ ॥ अनघानभयांश्चैवपशुभूमिंचसर्वशः ॥ निवृत्यचम
हाबाहुर्मदधारंमहीधरम् ॥ ९ ॥ सोमधेयांश्चनिर्जित्यप्रययावुत्तरामुखः ॥ वत्सभूमिंचकौंतेयोविजिग्येबलवान्बलात् ॥ १० ॥ भर्गाणामधिपंचैवनिषादा
धिपतिंतथा ॥ विजिग्येभूमिपालांश्चमणिमत्प्रमुखान्बहून् ॥ ११ ॥ ततोदक्षिणमल्लांश्चभोगवंतंचपर्वतम् ॥ तरसैवाजयद्भीमोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ १२ ॥ श
र्मकान्वर्मकांश्चैवव्यजयत्सांत्वपूर्वकम् ॥ वैदेहकंचराजानंजनकंजगतीपतिम् ॥ १३ ॥ विजिग्येपुरुषव्याघ्रोनातितीव्रेणकर्मणा ॥ शकांश्चबर्बरांश्चैवअजय
च्छद्मपूर्वकम् ॥ १४ ॥ वैदेहस्थस्तुकौंतेयइंद्रपर्वतमंतिकात् ॥ किरातानामधिपतीनजयत्सप्तपांडवः ॥ १५ ॥ ततःसुह्मान्प्रसुह्मांश्चसपक्षानतिवीर्यवान् ॥ वि
जित्ययुधिकौंतेयोमागधानभ्यधाद्बली ॥ १६ ॥ दंडंचदंडधारंचविजित्यपृथिवीपतीन् ॥ तैरेवसहितैःसर्वैर्गिरिव्रजमुपाद्रवत् ॥ १७ ॥ जारासंधिंसांत्वयित्वा
करेचविनिवेश्यह ॥ तैरेवसहितैःसर्वैःकर्णमभ्यद्रवद्बली ॥ १८ ॥ सकंपयन्निवमहींबलेनचतुरंगिणा ॥ युयुधेपांडवश्रेष्ठःकर्णेनामित्रघातिना ॥ १९ ॥ सकर्णंयु
धिनिर्जित्यवशेकृत्वाचभारत ॥ ततोविजिग्येबलवान्राज्ञःपर्वतवासिनः ॥ २० ॥ अथमोदागिरौचैवराजानंबलवत्तरम् ॥ पांडवोबाहुवीर्येणनिजघानमहा
मृधे ॥ २१ ॥ ततःपुंड्राधिपंवीरंवासुदेवंमहाबलम् ॥ कौशिकीकच्छनिलयंराजानंचमहौजसम् ॥ २२ ॥ उभौबलभृतौवीरावुभौतीव्रपराक्रमौ ॥ निर्जित्याजौ
महाराजवंगराजमुपाद्रवत् ॥ २३ ॥ समुद्रसेनंनिर्जित्यचंद्रसेनंचपार्थिवम् ॥ ताम्रलिप्तंचराजानंकर्वटाधिपतिंतथा ॥ २४ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ तथैवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पटच्चरान्चोरदेशान्

सुह्मानामधिपंचैवयेचसागरवासिनः॥ सर्वान्म्लेच्छगणांश्चैवविजिग्येभरतर्षभः॥ २५॥ एवंबहुविधान्देशान्विजित्यपवनात्मजः॥ वसुतेभ्यउपादायलौ
हित्यमगमद्बली ॥ २६॥ ससर्वान्म्लेच्छनृपतीन्सागरानूपवासिनः॥ करमाहारयामासरत्नानिविविधानिच ॥ २७॥ चंदनागुरुवस्त्राणिमणिमौक्तिककंब
लम्॥ कांचनंरजतंचैवविद्रुमंचमहाधनम्॥२८॥तेकोटीशतसंख्येनकौंतेयंमहतातदा॥अभ्यवर्षन्महात्मानंधनवर्षेणपांडवम्॥२९॥इंद्रप्रस्थमुपागम्यभीमो
भीमपराक्रमः॥ निवेदयामासतदाधर्मराजायतद्धनम्॥३०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिभीमप्राचीदिग्विजयेत्रिंशोऽध्यायः॥३०॥
॥वैशंपायनउवाच॥ तथैवसहदेवोपिधर्मराजेनपूजितः॥ महत्यासेनयाराजन्प्रययौदक्षिणांदिशम्॥ १ ॥ सशूरसेनान्कार्त्स्न्येनपूर्वमेवाजयत्प्रभुः ॥ मत्स्य
राजंचकौरव्योवशेचक्रेबलाद्बली ॥२॥ अधिराजाधिपंचैवदंतवक्रंमहाबलम्॥जिगायकरदंचैवकृत्वाराज्येन्यवेशयत्॥ ३ ॥ सुकुमारंवशेचक्रेसुमित्रंचनरा
धिपम्॥ तथैवापरमत्स्यांश्चव्यजयत्सपटच्चरान्॥४॥ निषादभूमिंगोशृंगंपर्वतप्रवरंतथा॥ तरसैवाजयद्धीमान्श्रेणिमंतंचपार्थिवम्॥५॥नरराष्ट्रंचनिर्जित्य
कुंतिभोजमुपाद्रवत्॥प्रीतिपूर्वंचतस्यासौप्रतिजग्राहशासनम्॥६॥ततश्चर्मण्वतीकूलेजंभकस्यात्मजंनृपम्॥ ददर्शवासुदेवेनशेषितंपूर्ववैरिणा॥७॥ चक्रेते
नससंग्रामंसहदेवेनभारत॥ सतमाजौविनिर्जित्यदक्षिणाभिमुखोययौ ॥८॥ सेकानपरसेकांश्चव्यजयत्सुमहाबलः॥ करंतेभ्यउपादायरत्नानिविविधानि
च॥ ९ ॥ ततस्तेनैवसहितोनर्मदामभितोययौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौसैन्येनमहतावृतौ॥ जिगायसमरेवीरावाश्विनेयःप्रतापवान् ॥ १० ॥ ततोरत्नान्युपादा
यपुरंभोजकटंययौ॥ तत्रयुद्धमभूद्राजन्दिवसद्वयमच्युत॥ ११ ॥ सविजित्यदुराधर्षंभीष्मकंमाद्रिनंदनः॥ कोसलाधिपतिंचैवतथावेणातटाधिपम् ॥ १२॥
कांतारकांश्चसमरेतथाप्राकोटकान्नृपान्॥ नाटकेयांश्चसमरेतथाहेरंबकान्युधि ॥ १३॥ मारुधंचविनिर्जित्यरम्यग्राममथोबलात्॥ नाचीनानर्बुकांश्चैवरा
जानश्चमहाबलः ॥ १४॥ तांस्तानाटविकान्सर्वानजयत्पांडुनंदनः ॥ वाताधिपंचनृपतिंवशेचक्रेमहाबलः॥ १५॥पुलिंदांश्चरणेजित्वाययौदक्षिणतःपुरः॥
युयुधेपांड्यराजेनदिवसंनकुलानुजः॥ १६॥ तंजित्वासमहाबाहुःप्रययौदक्षिणापथम्॥ गुहामासादयामासकिष्किंधांलोकविश्रुताम्॥ १७॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रत्यमित्रःशत्रुः ॥ २६ ॥ पारदारिकःस्वेनारूढायाअपिपरकीयत्वात्परदारासक्तः गृहीतःविवशः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ चकमेमानुषस्व
रूपेणशब्दतःकामयामास एवंसर्वेषामपिगृहेइत्युक्तंसर्वेषामिति तयाचसःउपनीतः स्वीकृतः नीलस्यराज्ञःअविदितइतिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ शोभनःसुतरांवाइष्टकृत्प्रियकृत्अ

तत्रवानरराजाभ्यांमैंदेनद्विविदेनच ॥ युयुधेदिवसान्सप्तनचतौविकृतिंगतौ ॥ १८ ॥ ततस्तुष्टौमहात्मानौसहदेवायवानरौ ॥ ऊचतुश्चैवसंहृष्टौप्रीतिपूर्वमिदंव
चः ॥ १९ ॥ गच्छपांडवशार्दूलरत्नान्यादायसर्वशः ॥ अविघ्नमस्तुकार्यायधर्मराजायधीमते ॥ २० ॥ ततोरत्नान्युपादायपुरींमाहिष्मतींययौ ॥ तत्रनीलेनराज्ञा
सचक्रेयुद्धंनरर्षभः ॥ २१ ॥ पांडवःपरवीरघ्नःसहदेवःप्रतापवान् ॥ ततोस्यसुमहद्युद्धमासीद्भीरुभयंकरम् ॥ २२ ॥ सैन्यक्षयकरंचैवप्राणानांसंशयावहम् ॥ चक्रे
तस्यहिसाहाय्यंभगवान्हव्यवाहनः ॥ २३ ॥ ततोरथाहयानागाःपुरुषाःकवचानिच ॥ प्रदीप्तानिव्यदृश्यंतसहदेवबलेतदा ॥ २४ ॥ ततःसुसंभ्रांतमनाबभूव
कुरुनंदनः ॥ नोत्तरंप्रतिवक्तुंचशक्तोभूज्जनमेजय ॥ २५ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ किमर्थंभगवान्वह्निःप्रत्यमित्रोभवद्युधि ॥ सहदेवस्ययज्ञार्थंघटमानस्य
वैद्विज ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रमाहिष्मतीवासीभगवान्हव्यवाहनः ॥ श्रूयतेहिगृहीतोवैपुरस्तात्पारदारिकः ॥ २७ ॥ नीलस्यराज्ञोदुहिताबभूवा
तीवशोभना ॥ साग्निहोत्रमुपातिष्ठद्बोधनायपितुःसदा ॥ २८ ॥ व्यजनैर्धूयमानोपितावत्प्रज्वलतेनसः ॥ यावच्चारुपुटौष्ठेनवायुनानविधूयते ॥ २९ ॥ ततःसभ
गवानग्निश्चकमेतांसुदर्शनाम् ॥ नीलस्यराज्ञःसर्वेषामुपनीतश्चसोभवत् ॥ ३० ॥ ततोब्राह्मणरूपेणरममाणोयदृच्छया ॥ चकमेतांवरारोहांकन्यामुत्पललोच
नाम् ॥ तंतुराजायथाशास्त्रमशासद्धार्मिकस्तदा ॥ ३१ ॥ प्रजज्वालततःकोपाद्भगवान्हव्यवाहनः ॥ तंदृष्ट्वाविस्मितोराजाजगामशिरसाऽवनिम् ॥ ३२ ॥ ततः
कालेनतांकन्यांतथैवहितदानृपः ॥ प्रददौविप्ररूपायवह्नयेशिरसानतः ॥ ३३ ॥ प्रतिगृह्यचतांसुभ्रूंनीलराज्ञःसुतांतदा ॥ चक्रेप्रसादंभगवांस्तस्यराज्ञोविभाव
सुः ॥ ३४ ॥ वरेणच्छंदयामासतंनृपंस्विष्टकृत्तमः ॥ अभयंचसजग्राहस्वसैन्येवैमहीपतिः ॥ ३५ ॥ ततःप्रभृतियेकेचिदज्ञानात्तांपुरींनृपाः ॥ जिगीषंतिबलाद्रा
जंस्तेदह्यंतेस्मवह्निना ॥ ३६ ॥ तस्यांपुर्यांतदाचैवमाहिष्मत्यांकुरूद्वह ॥ बभूवुरनतिग्राह्यायोषितश्छंदतःकिल ॥ ३७ ॥ एवमग्निर्वरंप्रादात्स्त्रीणामप्रतिवार
णे ॥ स्वैरिण्यस्तत्रनार्योहियथेष्टंविचरंत्युत ॥ ३८ ॥

तिशयेनस्विष्टकृत्तमः छंदयामासप्रीणीतवान् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ छंदतःइच्छातः अनतिग्राह्याअत्यंतसुग्रहानबभूवुः सर्वासांअग्निनापरिगृहीतत्वात् ॥ ३७ ॥ अप्रतिवारणेप्रातिकूल्येनस्त्रीणांवारणंनकर्तुंश
क्तःकश्चिद्भविष्यतीतिवरः तदेवाह स्वैरिण्यइति भर्तुरन्यस्यवाशरीरेप्रविश्याग्निरेवास्माकंभोगंकरोतीतिनिश्चयादित्यर्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ तुष्टिमलंबुद्धिं प्रीतिंसुखम् ॥ ४९ ॥ आग्नेयंमंत्रंश्लोकरूपंमंत्राष्टकं जुहुयात्पायसादिनास्वाहांतैर्मंत्रैर्होमंकुर्यात् ॥ ५० ॥

वर्जयंतिचराजानस्तत्पुरंभरतर्षभ ॥ भयादग्नेर्महाराजतदाप्रभृतिसर्वदा ॥ ३९ ॥ सहदेवस्तुधर्मात्मासैन्यंदृष्ट्वाभयार्दितम् ॥ परीतमग्निनाराजन्नाकंपतयथा
चलः ॥ उपस्पृश्यशुचिर्भूत्वासोब्रवीत्पावकंततः ॥ ४० ॥ ॥सहदेवउवाच ॥ ॥त्वदर्थोयंसमारंभःकृष्णवर्त्मन्नमोस्तुते ॥ मुखंत्वमसिदेवानांयज्ञस्त्वमसिपाव
क ॥ ४१ ॥ पावनात्पावकश्चासिवहनाद्धव्यवाहनः ॥ वेदास्त्वदर्थंजातावैजातवेदास्ततोह्यसि ॥ ४२ ॥ चित्रभानुःसुरेशश्चअनलस्त्वंविभावसो ॥ स्वर्गद्वारस्पृ
शश्चासिहुताशोज्वलनःशिखी ॥ ४३ ॥ वैश्वानरस्त्वंपिंगेशःप्लवंगोभूरितेजसः ॥ कुमारसूस्त्वंभगवान्रुद्रगर्भोहिरण्यकृत् ॥ ४४ ॥ अग्निर्ददातुमेतेजोवायुः
प्राणंददातुमे ॥ पृथिवीवलमादध्याच्छिवंचापोदिशंतुमे ॥ ४५ ॥ अपांगर्भमहासत्वजातवेदःसुरेश्वर ॥ देवानांमुखमग्नेत्वंसत्येनविपुनीहिमाम् ॥ ४६ ॥ ऋषि
भिर्ब्राह्मणैश्चैवदेवतैरसुरैरपि ॥ नित्यंसुहुतयज्ञेषुसत्येनविपुनीहिमाम् ॥ ४७ ॥ धूमकेतुःशिखीचत्वंपापहाऽनिलसंभवः ॥ सर्वप्राणिषुनित्यस्थःसत्येनविपुनीहि
माम् ॥ ४८ ॥ एवंस्तुतोसिभगवन्प्रीतेनशुचिनामया ॥ तुष्टिंपुष्टिंश्रुतंचैवप्रीतिंचाग्नेप्रयच्छमे ॥ ४९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवंमंत्रमाग्नेयंपठन्योजुहु
याद्विभुम् ॥ ऋद्धिमान्सततंदांतःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५० ॥ सहदेवउवाच ॥ यज्ञविघ्नमिमंकर्तुंनार्हस्त्वंयज्ञवाहन ॥ एवमुक्त्वातुमाद्रेयःकुशैरास्तीर्यमेदि
नीम् ॥ ५१ ॥ विधिवत्पुरुषव्याघ्रःपावकंप्रत्युपाविशत् ॥ प्रमुखेतस्यसैन्यस्यभीतोद्विग्नस्यभारत ॥ ५२ ॥ नचैनमत्यगाद्वह्निर्वेलामिवमहोदधिः ॥ तमुपेत्यशनै
र्वह्निरुवाचकुरुनंदनम् ॥ ५३ ॥ सहदेवंनृणांदेवंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकौरव्यजिज्ञासेयंकृतामया ॥ ५४ ॥ वेद्मिसर्वमभिप्रायंतवधर्मसुतस्यच ॥ म
यातुरक्षितव्यापूरियंभरतसत्तम ॥ ५५ ॥ यावद्राज्ञोहिनीलस्यकुलेवंशधराइति ॥ ईप्सितंतुकरिष्यामिमनसस्तवपांडव ॥ ५६ ॥ ततउत्थायहृष्टात्माप्रांजलिःशि
रसानतः ॥ पूजयामासमाद्रेयःपावकंभरतर्षभ ॥ ५७ ॥ पावकेविनिवृत्तेतुनीलोराजाभ्यगात्तदा ॥ पावकस्याज्ञयाचैवमर्चयामासपार्थिवः ॥ ५८ ॥ सत्कारे
णनरव्याघ्रंसहदेवंयुधांपतिम् ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांकरेचविनिवेश्यच ॥ ५९ ॥ माद्रीसुतस्ततःप्रायाद्विजयीदक्षिणांदिशम् ॥ त्रैपुरंसवशेकृत्वाराजानममितौ
जसम् ॥ ६० ॥ निजग्राहमहाबाहुस्तरसापौरवेश्वरम् ॥ आकृतिंकौशिकाचार्यंयत्नेनमहताततः ॥ ६१ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अत्यगात्एनमतिक्रम्यसैन्यंनददाहेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ पूःपुरी ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

वशेचक्रेमहाबाहुःसुराष्ट्राधिपतिंतदा ॥ सुराष्ट्रविषयस्थश्चप्रेषयामासरुक्मिणे ॥ ६२ ॥ राज्ञेभोजकटस्थायमहामात्रायधीमते ॥ भीष्मकायसधर्मात्मासा
क्षादिंद्रसखायवै ॥ ६३ ॥ सचास्यप्रतिजग्राहससुतःशासनंतदा ॥ प्रीतिपूर्वंमहाराजवासुदेवमवेक्ष्यच ॥ ६४ ॥ ततःसरत्नान्यादायपुनःप्रायाद्युधांपतिः ॥ त
तःशूर्पारकंचैवतालाकटमथापिच ॥ ६५ ॥ वशेचक्रेमहातेजादंडकांश्चमहाबलः ॥ सागरद्वीपवासांश्चनृपतीन्म्लेच्छयोनिजान् ॥ ६६ ॥ निषादान्पुरुषादांश्च
कर्णप्रावरणानपि ॥ येचकालमुखानामनरराक्षसयोनयः ॥ ६७ ॥ कृत्स्नंकोलगिरिंचैवसुरभीपट्टनंतथा ॥ द्वीपंताम्राह्वयंचैवपर्वतंरामकंतथा ॥ ६८ ॥ तिमिं
गिलंचसनृपंवशेकृत्वामहामतिः ॥ एकपादांश्चपुरुषान्केरलान्वनवासिनः ॥ ६९ ॥ नगरींसंजयंतींचपाषंडंकरहाटकम् ॥ दूतैरेववशेचक्रेकरंचैनानदापयत्
॥ ७० ॥ पांड्यांश्चद्रविडांश्चैवसहितांश्चोड्रकेरलैः ॥ अंध्रांस्तालवनांश्चैवकलिंगानुष्ट्रकर्णिकान् ॥ ७१ ॥ आटवींचपुरींरम्यांयवनानांपुरंतथा ॥ दूतैरेववशेचक्रे
करंचैनानदापयत् ॥ ७२ ॥ ततःकच्छगतोधीमान्दूतान्माद्रवतीसुतः ॥ प्रेषयामासराजेंद्रपौलस्त्यायमहात्मने ॥ विभीषणायधर्मात्माप्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ ७३ ॥
सचास्यप्रतिजग्राहशासनंप्रीतिपूर्वकम् ॥ तच्चकालकृतंधीमानभ्यमन्यतसप्रभुः ॥ ७४ ॥ ततःसंप्रेषयामासरत्नानिविविधानिच ॥ चंदनागुरुकाष्ठानिदिव्या
न्याभरणानिच ॥ ७५ ॥ वासांसिचमहार्हाणिमणींश्चैवमहाधनान् ॥ न्यवर्ततततोधीमान्सहदेवःप्रतापवान् ॥ ७६ ॥ एवंनिर्जित्यतरसासांत्वेनविजयेनच ॥
करदान्पार्थिवान्कृत्वाप्रत्यागच्छदरिंदमः ॥ ७७ ॥ धर्मराजायतत्सर्वंनिवेद्यभरतर्षभः ॥ कृतकर्मासुखंराजन्नुवासजनमेजय ॥ ७८ ॥ इतिश्रीमहाभारते
सभापर्वणिदिग्विजयपर्वणिसहदेवदिग्विजयेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ नकुलस्यतुवक्ष्यामिकर्माणिविजयंतथा
॥ वासुदेवजितामाशांयथासावजयत्प्रभुः ॥ १ ॥ निर्यायखांडवप्रस्थात्प्रतीचीमभितोदिशम् ॥ उद्दिश्यमतिमान्प्रायान्महत्यासेनयासह ॥ २ ॥ सिंहनादेन
महतायोधानांगर्जितेनच ॥ रथनेमिनिनादैश्चकंपयन्वसुधामिमाम् ॥ ३ ॥ ततोबहुधनंरम्यंगवाढ्यंधनधान्यवत् ॥ कार्तिकेयस्यदयितंरोहीतकमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥
तत्रयुद्धंमहच्चासीच्छूरैर्मत्तमयूरकैः ॥ मरुभूमिंसकार्त्स्न्येनतथैवबहुधान्यकम् ॥ ५ ॥ शैरीषकंमहेत्थंचवशेचक्रेमहाद्युतिः ॥ आक्रोशंचैवराजर्षितेनयुद्धमभून्म
हत् ॥ ६ ॥ तान्दशार्णान्सजित्वाचप्रतस्थेपांडुनंदनः ॥ शिबींस्त्रिगर्तानंबष्ठान्मालवान्पंचकर्पटान् ॥ ७ ॥

नकुलस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रोहीतकंगिरिम् ॥ ४ ॥ मत्तमयूरसंज्ञैःक्षत्रियैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पत्तनंपुटभेदनमित्यमरः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ करभाणामुष्ट्राणाम् ॥१८ ॥ १९ ॥२० ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्या
यः ॥३२॥ ॥ ७ ॥ ॥ रक्षणादिति शत्रूणांदयूस्नाम् ॥ १ ॥ वलीनांकराणाम् ॥ निकामंयथेष्टंवर्षतीतिनिकामवर्षी स्फीतःसमृद्धः ॥ २ ॥ सुप्रवृत्ताःस्वस्यपरेषांचहितावहानतुक्रूराः ॥ राजकर्मणःराज्ञः

तथामध्यमकेयांश्चवाटधानान्द्विजानथ ॥ पुनश्चपरिवृत्याथपुष्करारण्यवासिनः ॥८॥ गणानुत्सवसंकेतान्व्यजयत्पुरुषर्षभः ॥ सिंधुकूलाश्रितायेचग्राम
णीयामहाबलाः ॥ ९ ॥ शूद्राभीरगणाश्चैवयेचाश्रित्यसरस्वतीम् ॥ वर्तयंतिचयेमत्स्यैर्येचपर्वतवासिनः ॥ १० ॥ कृत्स्नंपंचनदंचैवतथैवामरपर्वतम् ॥ उत्तर
ज्योतिषंचैवतथादिव्यकटंपुरम् ॥ ११ ॥ द्वारपालंचतरसावशेचक्रेमहाद्युतिः ॥ रामठान्हारहूणांश्चप्रतीच्याश्चैवयेनृपाः ॥ १२ ॥ तान्सर्वान्सवशेचक्रेशासना
देवपांडवः ॥ तत्रस्थःप्रेषयामासवासुदेवायभारत ॥ १३ ॥ सचास्यगतभीराजन्प्रतिजग्राहशासनम् ॥ ततःशाकलमभ्येत्यमद्राणांपुटभेदनम् ॥ १४॥ मातुलं
प्रीतिपूर्वेणशल्यंचक्रेवशेबली ॥ सतेनसत्कृतोराज्ञासत्काराहोविशांपते ॥ १५ ॥ रत्नानिभूरीण्यादायसंप्रतस्थेयुधांपतिः ॥ ततःसागरकुक्षिस्थान्म्लेच्छान्पर
मदारुणान् ॥ १६ ॥ पह्लवान्बर्बरांश्चैवकिरातान्यवनाञ्शकान् ॥ ततोरत्नान्युपादायवशेकृत्वाचपार्थिवान् ॥ न्यवर्ततकुरुश्रेष्ठोनकुलश्चित्रमार्गवित् ॥ १७॥
करभाणांसहस्राणिकोशंतस्यमहात्मनः ॥ ऊहुर्दशमहाराजकृच्छ्रादिवमहाधनम् ॥ १८ ॥ इंद्रप्रस्थगतंवीरमभ्येत्यसयुधिष्ठिरम् ॥ ततोमाद्रीसुतःश्रीमान्धनं
तस्मैन्यवेदयत् ॥ १९ ॥ एवंविजित्यनकुलोदिशंवरुणपालिताम् ॥ प्रतीचींवासुदेवेननिर्जितांभरतर्षभ ॥ २० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिदिग्विजयपर्व
णिनकुलप्रतीचीविजयेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ समाप्तंचदिग्विजयपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथराजसूयपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ रक्षणाद्धर्मराजस्य
सत्यस्यपरिपालनात् ॥ शत्रूणांक्षपणाच्चैवस्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ १ ॥ बलीनांसम्यगादानाद्धर्मतश्चानुशासनात् ॥ निकामवर्षीपर्जन्यःस्फीतोजनपदोऽभवत्
॥ २ ॥ सर्वारंभाःसुप्रवृत्तागोरक्षाकर्षणंवणिक् ॥ विशेषात्सर्वमेवैतत्संजज्ञेराजकर्मणः ॥ ३ ॥ दस्युभ्योवंचकेभ्योवाराजन्प्रतिपरस्परम् ॥ राजवल्लभतश्चैव
नाश्रूयंतमृषागिरः ॥ ४ ॥ अवर्षंचातिवर्षंचव्याधिपावकमूर्छनम् ॥ सर्वमेतत्तदानासीद्धर्मनित्येयुधिष्ठिरे ॥ ५ ॥

पुण्यात् ॥ ३ ॥ दस्युभ्यःचोरेभ्यः वंचकेभ्योधूर्तेभ्यः राज्ञोराजवल्लभतोवामृषागिरोवानाश्रूयंत सर्वेपिसत्यवादिनोराजवदित्यर्थः दस्यवोपिपरस्परंनवंचयंतिनाप्यन्यानेवमन्यत्र एतेजातितःखलाअपिन
तत्कर्मकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ मूर्छनंप्रदीपनम् ॥ ५ ॥

जग्मुःराजानंप्रतीतिशेषः नान्यैर्जिगीषादिभिः ॥ ६ ॥ निचयोभांडागारम् ॥ ७ ॥ कोशोधनंकोष्ठंवस्त्रधान्यादितयोःपरिमाणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ ऋषिर्नारायणः अदृश्यइतिच्छेदः विजानतांविदुषामदृश्यः प्रत्यगात्मत्वात् अविजानतांतुकार्यकारणरूपेणदृश्यः तथाचश्रुतिः अविज्ञातंविजानतांविज्ञातमविजानतामिति ॥ १० ॥ प्रभवउत्पत्तिस्थानं अप्ययोलयस्थानम् ॥ ११॥ प्राकारःप्राकारइवरक्षकःबला

प्रियंकर्तुमुपस्थातुंबलिकर्मस्वभावजम् ॥ अभिहर्तुंनृपाजग्मुर्नान्यैःकार्यैःकथंचन ॥ ६ ॥ धर्म्यैर्धनागमैस्तस्यववृधेनिचयोमहान् ॥ कर्तुंयस्यनशक्येतक्षयोवर्षशतैरपि ॥ ७॥ स्वकोष्ठस्यपरीमाणंकोशस्यचमहीपतिः ॥ विज्ञायराजाकौंतेयोयज्ञायैवमनोदधे ॥ ८॥ सुहृदश्चैवयेसर्वेपृथक्कसहिताब्रुवन् ॥ यज्ञकालस्तवविभोक्रियतामत्रसांप्रतम् ॥ ९ ॥ अथैवंब्रुवतामेवतेषामभ्याययौहरिः ॥ ऋषिःपुराणोवेदात्माऽदृश्यश्चैवविजानताम् ॥ १० ॥ जगतस्तस्थुषांश्रेष्ठःप्रभवश्चाप्ययश्चह ॥ भूतभव्यभवन्नाथःकेशवःकेशिसूदनः ॥ ११ ॥ प्राकारःसर्ववृष्णीनामापत्स्वभयदोऽरिहा ॥ बलाधिकारेनिक्षिप्यसम्यगानकदुंदुभिम् ॥ १२ ॥ उच्चावचमुपादायधर्मराजायमाधवः ॥ धनौघंपुरुषव्याघ्रोबलेनमहतावृतः ॥ १३ ॥ तंधनौघमपर्यंतंरत्नसागरमक्षयम् ॥ नादयन्रथघोषेणप्रविवेशपुरोत्तमम् ॥ ॥ १४ ॥ पूर्णमापूरयंस्तेषांद्विषच्छोकावहोभवत् ॥ असूर्यमिवसूर्येणनिवातमिववायुना ॥ कृष्णेनसमुपेतेनजहृषेभारतंपुरम् ॥ १५ ॥ तंमुदाभिसमागम्यसत्कृत्यचयथाविधि ॥ सपृष्ट्वाकुशलंचैवसुखासीनंयुधिष्ठिरः ॥ १६ ॥ धौम्यद्वैपायनमुखैर्ऋत्विग्भिःपुरुषर्षभः ॥ भीमार्जुनयमैश्चैवसहितःकृष्णमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ त्वत्कृतेपृथिवीसर्वामद्वशेकृष्णवर्तते ॥ धनंचबहुवार्ष्णेयत्वत्प्रसादादुपार्जितम् ॥ १८ ॥ सोहमिच्छामितत्सर्वंविधिवद्देवकीसुत ॥ उपयोक्तुंद्विजाग्र्येभ्योहव्यवाहेचमाधव ॥ १९ ॥ तदहंयष्टुमिच्छामिदाशार्हसहितस्त्वया ॥ अनुजैश्चमहाबाहोतन्मानुज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ तद्दीक्षापयगोविंदत्वमात्मानंमहाभुज ॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभवितास्म्यहम् ॥ २१ ॥ मांवाप्यभ्यनुजानीहिसहैभिरनुजैर्विभो ॥ अनुज्ञातस्त्वयाकृष्णप्राप्नुयांक्रतुमुत्तमम् ॥ २२ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंकृष्णःप्रत्युवाचेदंबहूक्त्वागुणविस्तरम् ॥ त्वमेवराजशार्दूलसम्राडर्होमहाक्रतुम् ॥ संप्राप्नुहित्वयाप्राप्तेकृतकृत्यास्ततोवयम् ॥ २३ ॥ यजस्वाभीप्सितंयज्ञंमयिश्रेयस्यवस्थिते ॥ नियुंक्ष्वत्वंचमांकृत्येसर्वंकर्तास्मितेवचः ॥ २४ ॥

धिकारंसेनाधिपत्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ जहृषेहर्षंप्राप ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ मामामनुज्ञातुं तदनुज्ञातुमर्हसीत्यपिपाठः ॥ २० ॥ त्वंदीक्षस्वेतिवक्तव्येआत्मानंदीक्षापयेत्युक्तिरकर्तुरात्मनोदीक्षणायोगादौपाधिकमेवप्रतिबिंबचलनन्यायेनैवतस्यदीक्षापनंज्ञेयम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ श्रेयसिकल्याणकरे ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अधियज्ञान्यज्ञियान्संभारान्आज्यपश्वादीन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ काम्यंतइतिकामाःमृष्टान्नादीनि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ धनंजयानांधनंजयगोत्राणांमध्येश्रेष्ठःसुसामा

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥सफलःकृष्णसंकल्पःसिद्धिश्चनियतामम॥यस्यमेत्वंहृषीकेशयथेप्सितमुपस्थितः॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥अनुज्ञातस्तुकृष्णे
नपांडवोभ्रातृभिःसह॥ईजितुंराजसूयेनसाधनान्युपचक्रमे॥२६॥ततस्त्वाज्ञापयामासपांडवोरिनिबर्हणः॥सहदेवंयुधांश्रेष्ठंमंत्रिणश्चैवसर्वशः॥ २७॥ अ
स्मिन्क्रतौयथोक्तानियज्ञांगानिद्विजातिभिः॥तथोपकरणंसर्वंमंगलानिचसर्वशः॥ २८ ॥अधियज्ञांश्चसंभारान्धौम्योक्तान्क्षिप्रमेवहि ॥ समानयंतुपुरु
षायथायोगंयथाक्रमम्॥ २९ ॥इंद्रसेनोविशोकश्चपूरुश्चार्जुनसारथिः॥ अन्नाद्याहरणेयुक्ताःसंतुमत्प्रियकाम्यया ॥ ३० ॥सर्वकामाश्चकार्यंतांरसगंधसम
न्विताः॥मनोरथप्रीतिकराद्विजानांकुरुसत्तम॥३१॥तद्वाक्यसमकालंचकृतंसर्वंन्यवेदयत् ॥सहदेवोयुधांश्रेष्ठोधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥३२॥ततोद्वैपायनोराज
न्नृत्विजःसमुपानयत्॥वेदानिवमहाभागान्साक्षान्मूर्तिमतोद्विजान् ॥ ३३ ॥ स्वयंब्रह्मत्वमकरोत्तस्यसत्यवतीसुतः ॥ धनंजयानामृषभःसुसामासामगो
भवत्॥ ३४॥ याज्ञवल्क्योबभूवाथब्रह्मिष्ठोऽध्वर्युसत्तमः॥ पैलोहोतावसोःपुत्रोधौम्येनसहितोभवत्॥ ३५॥ एतेषांपुत्रवर्गाश्चशिष्याश्चभरतर्षभ ॥बभूवुर्हो
त्रगाःसर्वेवेदवेदांगपारगाः॥ ३६ ॥तेवाचयित्वापुण्याहमूहयित्वाचतंविधिम्॥ शास्त्रोक्तंपूजयामासुस्तद्देवयजनंमहत्॥ ३७॥ तत्रचक्रुरनुज्ञाताःशरणान्यु
तशिल्पिनः॥ गंधवंतिविशालानिवेश्मानीवदिवौकसाम्॥३८॥ततआज्ञापयामाससराजाराजसत्तमः ॥सहदेवंतदासद्योमंत्रिणंपुरुषर्षभः॥ ३९ ॥ आमं
त्रणार्थंदूतांस्त्वंप्रेषयस्वाशुगान्द्रुतम्॥उपश्रुत्यवचोराज्ञःसदूतान्प्राहिणोत्तदा ॥ ४० ॥ आमंत्रयध्वंराष्ट्रेषुब्राह्मणान्भूमिपानथ॥ विशश्चमान्यान्शूद्रांश्चस
र्वानानयतेतिच॥४१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥समाज्ञप्तास्ततोदूताःपांडवेयस्यशासनात्॥ आमंत्रयांबभूवुश्चआनयंश्चापरान्द्रुतम्॥ तथापरानपिनराना
त्मनःशीघ्रगामिनः॥ ४२॥ ततस्तेतुयथाकालंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ दीक्षयांचक्रिरेविप्राराजसूयायभारत॥ ४३ ॥दीक्षितःसतुधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥
जगामयज्ञायतनंवृतोविप्रैःसहस्रशः॥ ४४॥भ्रातृभिर्ज्ञातिभिश्चैवसुहृद्भिःसचिवैःसह॥ क्षत्रियैश्चमनुष्येंद्रैर्नानादेशसमागतैः ॥ ४५ ॥

नामआंगिरसः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ होत्रगाःसप्तसंख्याः ॥ ३६ ॥ ऊहयित्वाचतंविधिंराजसूयेनयक्ष्येस्वाराज्यमवाप्नवानीतिसंकल्पादिरूपमूहंकृत्वा देवयजनंयज्ञस्थानम् ॥ ३७ ॥ शरणानिपत्नीशालादी
न्यग्न्यगाराणि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ रुक्मस्यकांचनस्य शयनानांतूलिकादिसहितानांतल्पानाम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अमात्यैश्चनरश्रेष्ठोधर्मोविग्रहवानिव ॥ आजग्मुर्ब्राह्मणास्तत्रविषयेभ्यस्ततस्ततः ॥ ४६ ॥ सर्वविद्यासुनिष्णातावेदवेदांगपारगाः ॥ तेषामावसथांश्चक्रुर्धर्म
राजस्यशासनात् ॥ ४७ ॥ बह्वन्नाच्छादनैर्युक्तान्सगणानांपृथक्पृथक् ॥ सर्वर्तुगुणसंपन्नान्शिल्पिनोथसहस्रशः ॥ ४८ ॥ तेषुतेन्यवसन्राजन्ब्राह्मणानृपस
त्कृताः ॥ कथयंतःकथाबह्वीःपश्यंतोनटनर्तकान् ॥ ४९ ॥ भुंजतांचैवविप्राणांवदतांचमहास्वनः ॥ अनिशंश्रूयतेतत्रमुदितानांमहात्मनाम् ॥ ५० ॥ दीयतांदीय
तामेषांभुज्यतांभुज्यतामिति ॥ एवंप्रकाराःसंजल्पाःश्रूयंतेस्मात्रनित्यशः ॥ ५१ ॥ गवांशतसहस्राणिशयनानांचभारत ॥ रुक्मस्ययोषितांचैवधर्मराजःपृथ
क्ददौ ॥ ५२ ॥ प्रावर्ततैवंयज्ञःसपांडवस्यमहात्मनः ॥ पृथिव्यामेकवीरस्यशक्रस्येवत्रिविष्टपे ॥ ५३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रेषयामासपांडवम् ॥ नकुलंहास्ति
नपुरंभीष्मायपुरुषर्षभः ॥ ५४ ॥ द्रोणायधृतराष्ट्रायविदुरायकृपायच ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांयेनुरक्तायुधिष्ठिरे ॥ ५५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसू
यपर्वणिराजसूयदीक्षायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सगत्वाहास्तिनपुरंनकुलःसमितिंजयः ॥ भीष्ममामंत्रयांचक्रेधृ
तराष्ट्रंचपांडवः ॥ १ ॥ सत्कृत्यामंत्रितास्तेनआचार्यप्रमुखास्ततः ॥ प्रययुःप्रीतमनसोयज्ञंब्रह्मपुरःसराः ॥ २ ॥ तंश्रुत्यधर्मराजस्ययज्ञंयज्ञविदस्तदा ॥ अन्येच
शतशस्तुष्टैर्मनोभिर्भरतर्षभ ॥ ३ ॥ द्रष्टुकामाःसभांचैवधर्मराजंचपांडवम् ॥ दिग्भ्यःसर्वेसमापेतुःक्षत्रियास्तत्रभारत ॥ ४ ॥ समुपादायरत्नानिविविधानिमहां
तिच ॥ धृतराष्ट्रश्चभीष्मश्चविदुरश्चमहामतिः ॥ ५ ॥ दुर्योधनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते ॥ गांधारराजःसुबलःशकुनिश्चमहाबलः ॥ ६ ॥ अचलोवृषकश्चैवक
र्णश्चरथिनांवरः ॥ तथाशल्यश्चबलवान्बाह्लिकश्चमहाबलः ॥ ७ ॥ सोमदत्तोथकौरव्योभूरिर्भूरिश्रवाःशलः ॥ अश्वत्थामाकृपोद्रोणःसैंधवश्चजयद्रथः ॥ ८ ॥
यज्ञसेनःसपुत्रश्चशाल्वश्चवसुधाधिपः ॥ प्राग्ज्योतिषश्चनृपतिर्भगदत्तोमहारथः ॥ ९ ॥ सतुसर्वैःसहम्लेच्छैःसागरानूपवासिभिः ॥ पार्वतीयाश्चराजानोराजा
चैवबृहद्बलः ॥ १० ॥ पौंड्रकोवासुदेवश्चवंगःकालिंगकस्तथा ॥ आकर्षाःकुंतलाश्चैवगालवाश्चांध्रकास्तथा ॥ ११ ॥ द्राविडाःसिंहलाश्चैवराजाकाश्मीरकस्त
था ॥ कुंतिभोजोमहातेजाःपार्थिवोगौरवाहनः ॥ १२ ॥ बाह्लिकाश्चापरेशूराराजानःसर्वएवते ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांमावेल्लश्चमहाबलः ॥ १३ ॥

॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सगत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यज्ञसेनोद्रुपदः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

राजानोराजपुत्राश्चनानाजनपदेश्वराः ॥ शिशुपालोमहावीर्यःसहपुत्रेणभारत ॥ १४ ॥ आगच्छत्पांडवेयस्ययज्ञंसमरदुर्मदः ॥ रामश्चैवानिरुद्धश्चकंकश्चसहसारणः ॥ १५ ॥ गदप्रद्युम्नसांबाश्चचारुदेष्णश्चवीर्यवान् ॥ उल्मुकोनिशठश्चैववीरश्चांगावहस्तथा ॥ १६ ॥ वृष्णयोनिखिलाश्चान्येसमाजग्मुर्महारथाः ॥ एतेचान्येचबहवोराजानोमध्यदेशजाः ॥ १७ ॥ आजग्मुःपांडुपुत्रस्यराजसूयंमहाक्रतुम् ॥ ददुस्तेषामावसथान्धर्मराजस्यशासनात् ॥ १८ ॥ बहुभक्ष्यान्वितान्राजन्दीर्घिकावृक्षशोभितान् ॥ तथाधर्मात्मजःपूजांचक्रेतेषांमहात्मनाम् ॥ १९ ॥ सत्कृताश्चयथोद्दिष्टान्जग्मुरावसथान्नृपाः ॥ कैलासशिखरप्रख्यान्मनोज्ञान्द्रव्यभूषितान् ॥ २० ॥ सर्वतःसंवृतानुच्चैःप्राकारैःसुकृतैःसितैः ॥ सुवर्णजालसंवीतान्मणिकुट्टिमभूषितान् ॥ २१ ॥ सुखारोहणसोपानान्महासनपरिच्छदान् ॥ स्रग्दामसमवच्छन्नानुत्तमागुरुगंधिनः ॥ २२ ॥ हंसेंदुवर्णसदृशानायोजनसुदर्शनान् ॥ असंबाधान्समद्वारान्युतानुच्चावचैर्गुणैः ॥ २३ ॥ बहुधातुनिबद्धांगान्हिमवच्छिखराणिव ॥ विश्रांतास्तेततोऽपश्यन्भूमिपाभूरिदक्षिणम् ॥ २४ ॥ वृतंसदस्यैर्बहुभिर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ तत्सदःपार्थिवैःकीर्णंब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः ॥ भ्राजतेस्मतदाराजन्नाकपृष्ठंयथामरैः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिराजसूयपर्वणिनिमंत्रितराजागमनेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पितामहंगुरुंचैवप्रत्युद्गम्ययुधिष्ठिरः ॥ अभिवाद्यततोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंद्रौणिंदुर्योधनविविंशती ॥ अस्मिन्यज्ञेभवंतोमामनुगृह्णंतुसर्वशः ॥ २ ॥ इदंवःसुमहच्चैवयदिहास्तिधनंमम ॥ प्रणयंतुभवंतोमांयथेष्टमभिमंत्रिताः ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वासतान्सर्वान्दीक्षितःपांडवाग्रजः ॥ युयोजसयथायोगमधिकारेष्वनंतरम् ॥ ४ ॥ भक्ष्यभोज्याधिकारेषुदुःशासनमयोजयत् ॥ परिग्रहेब्राह्मणानामश्वत्थामानमुक्तवान् ॥ ५ ॥ राज्ञांतुप्रतिपूजार्थंसंजयंसन्ययोजयत् ॥ कृताकृतपरिज्ञानेभीष्मद्रोणौमहामती ॥ ६ ॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्यरत्नानांचान्ववेक्षणे ॥ दक्षिणानांचवैदानेकृपंराजान्ययोजयत् ॥ ७ ॥ तथान्यान्पुरुषव्याघ्रांस्तस्मिंस्तस्मिन्न्ययोजयत् ॥ बाह्लिकोधृतराष्ट्रश्चसोमदत्तोजयद्रथः ॥ नकुलेनसमानीताःस्वामिवत्तत्ररेमिरे ॥ ८ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दीर्घिकागृहवापी ॥ १९ ॥ २० ॥ मणिकुट्टिमंमणिबद्धाभूमिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ आवसथान्अपश्यन्नितिअनुकृष्टेनसंबंधः वइवार्थे ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ध ॥ ॥ ध ॥ ॥ पितामहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रणयंतुप्रकर्षेणश्रेयःप्रापयंतु अभिमंत्रिताःप्रार्थिताःसंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ हिरण्यस्यकांचनस्य सुवर्णस्यशोभनवर्णस्य ॥ ७ ॥ स्वामिवत्स्वीयवदित्यर्थः ॥ ८ ॥

अर्हणानिउपायनानि ॥ ९ ॥ सर्वलोकसमावृत्तःसर्वैःउपायनप्रदैर्लोकैःसमावृत्तःवेष्टितः पिप्रीषुःप्रीणयितुमिच्छुः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ सविमानाग्रैःद्रष्टुमागतानांदेवानांविमानैःसहितानिसंलग्नानिअग्र्या
णिउपरिभागायेषांतैः ॥ १३ ॥ लोकराजविमानैःइंद्रादिलोकपालविमानैःलोकराजःस्वर्गोवा तत्रत्यैर्विमानैःस्वर्गिणामप्याश्चर्यकरोयंयज्ञइत्यर्थः ॥ १४ ॥ कौंतयस्ययज्ञइतिशेषः ॥ १५ ॥ ऋद्ध्यातुव
रुणंदेवमित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यंसर्वांगसंपूर्णोयंयज्ञइत्यर्थः षडग्निनाषट्अग्नयःआरंभणीयःक्षत्रधृतिर्व्युष्टिःद्विरात्रःदशपेयःसप्तपेयइति ॥ १६ ॥ रत्नोपहारसंपन्नइत्यत्ररक्षोपहारकर्मण्यइतिपाठेरक्षसां

क्षत्ताव्ययकरस्त्वासीद्विदुरःसर्वधर्मवित्॥ दुर्योधनस्त्वर्हणानिप्रतिजग्राहसर्वशः॥ ९ ॥ चरणक्षालनेकृष्णोब्राह्मणानांस्वयंह्यभूत्॥ सर्वलोकसमावृत्तःपिप्री
पुःफलमुत्तमम्॥ १०॥ द्रष्टुकामःसभांचैवधर्मराजंयुधिष्ठिरम्॥ नकश्चिदाहरत्तत्रसहस्रावरमर्हणम्॥ ११ ॥ रत्नैश्चबहुभिस्तत्रधर्मराजमवर्धयत्॥ कथंतुम
मकौरव्योरत्नदानैःसमाप्नुयात्॥ १२॥ यज्ञमित्येवराजानःस्पर्धमानाददुर्धनम्॥ भवनैःसविमानाग्रैःसोदर्कैर्बलसंवृतैः॥ १३॥ लोकराजविमानैश्चब्राह्मणा
वसथैःसह॥ कृतैरावसथैर्दिव्यैर्विमानप्रतिमैस्तथा॥ १४॥ विचित्रैरत्नवद्भिश्चऋद्ध्यापरमयायुतैः॥ राजभिश्चसमावृत्तैरतीवश्रीसमृद्धिभिः॥ अशोभतसदो
राजन्कौंतेयस्यमहात्मनः॥ १५॥ ऋद्ध्यातुवरुणंदेवंस्पर्धमानोयुधिष्ठिरः॥ षडग्निनाथयज्ञेनसोयजद्दक्षिणावता ॥ १६ ॥ सर्वान्जनान्सर्वकामैःसमृद्धैः
समतर्पयत्॥ अन्नवान्बहुभक्ष्यश्चभुक्तवज्जनसंवृतः॥ रत्नोपहारसंपन्नोबभूवससमागमः॥ १७॥ इडाज्यहोमाहुतिभिर्मंत्रशिक्षाविशारदैः॥ तस्मिन्हिततृ
पुर्देवास्ततेयज्ञेमहर्षिभिः॥ १८॥ यथादेवास्तथाविप्रादक्षिणान्नमहाधनैः॥ ततृपुःसर्ववर्णाश्चतस्मिन्यज्ञेमुदान्विताः॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्व
णिराजसूयपर्वणियज्ञकरणेपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥समाप्तंचराजसूयपर्व॥ ॥छ॥ ॥अथार्घाहरणपर्व॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोभि
षेचनीयेह्निब्राह्मणाराजभिःसह॥ अंतर्वेदींप्रविविशुःसत्कारार्हामहर्षयः ॥ १ ॥ नारदप्रमुखास्तस्यामंतर्वेद्यांमहात्मनः॥ समासीनाःशुशुभिरेसहराजर्षिभि
स्तदा॥ २॥

नाशेसाधुनाकर्मणायुक्तः ॥ १७ ॥ इडाकर्मस्विष्टकृदूर्ध्वंशिष्टहविःप्रतिपत्तिकर्म मंत्रशिक्षाविशारदैःमंत्रेषुशिक्षायांहस्तक्रियायांचविशारदैःऋत्विग्भिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभार
तभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततोभिषेचनीयेह्निब्राह्मणाराजभिःसहेत्यादिकाशिशुपालवधांतादशाध्यायीनानाविधमतभेदोपन्यासपूर्वकंकृष्णशिशुपालरूपकेणब्रह्म
णिजीवस्यमहाकाशमठाकाशन्यायेनलयंदर्शयति तत्रकथापक्षेप्रत्यक्षवृत्त्यैवलभ्योर्थःस्पष्टः अध्यात्मपक्षेतुपरोक्षवृत्तिलभ्यतयातत्वंदुर्व्याख्येयमितितदेवप्रकाश्यते अभिषेचनीयेराजसूयांगभूतेसोमया
गविशेषे ॥ १ ॥ २ ॥

कर्मांतरंमध्येमध्येकर्मविरामकालंउपासंतःउपगच्छंतःप्राप्नुवंतः असगताविल्यस्यरूपं कर्मच्छिद्रंप्राप्यजल्पकथांचक्रुरित्यर्थः अमितौजसःबहुप्रतिभावंतः ॥ ३॥ एवमेतदितिस्वपक्षस्थापनं नचाप्येवमिति
परपक्षदूषणं एवंप्रतिवादिपक्षेपि बहवस्तुसामान्याः वितंडांस्वपक्षपरपक्षस्थापनाहीनांकथाम् ॥ ४ ॥ कृशानूयुक्तिदौर्बल्यात् अकृशानूयुक्तिप्राबल्यात् तत्रविपरीतंकुर्वंति हेतुभिर्नानाविधैस्तर्कैः ॥५॥
तत्रेति परोक्तस्यदूषणेएवादृताःनतुशास्त्रतत्त्वेइतिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अथचिंतांसमापेदेइत्यादिस्तस्थौसबहुमानतइत्यंतोग्रंथोनारदस्यपूर्वापरानुसंधानात् क्षत्रक्षयस्यातःपरंउपक्रमोजा

समेताब्रह्मभवनेदेवादेवर्षयस्तथा ॥ कर्मांतरमुपासंतोजजल्पुरमितौजसः ॥ ३ ॥ एवमेतन्नचाप्येवमेवंचैतन्नचान्यथा ॥ इत्यूचुर्बहवस्तत्रवितंडावैपरस्परम्
॥ ४ ॥ कृशानर्थांस्ततःकेचिदकृशांस्तत्रकुर्वते ॥ अकृशांश्चकृशांश्चक्रुर्हेतुभिःशास्त्रनिश्चयैः ॥ ५ ॥ तत्रमेधाविनःकेचिदर्थमन्यैरुदीरितम् ॥ विचिक्षिपुर्यथाश्ये
नानभोगतमिवामिषम् ॥ ६ ॥ केचिद्धर्मार्थकुशलाःकेचित्तत्रमहाव्रताः ॥ रेमिरेकथयंतश्चसर्वभाष्यविदांवराः ॥ ७ ॥ सावेदिर्वेदसंपन्नैर्देवद्विजमहर्षिभिः ॥
आबभासेसमाकीर्णानक्षत्रैर्द्यौरिवायता ॥ ८ ॥ नतस्यांसन्निधौशूद्रःकश्चिदासीन्नचाव्रती ॥ अंतर्वेद्यांतदाराजन्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ९ ॥ तांतुलक्ष्मीवतोल
क्ष्मींतदायज्ञविधानजाम् ॥ तुतोषनारदःपश्यन्धर्मराजस्यधीमतः ॥ १० ॥ अथचिंतांसमापेदेसमुनिर्मनुजाधिप ॥ नारदस्तुतदापश्यन्सर्वक्षत्रसमागमम् ॥
॥ ११ ॥ सस्मारचपुरावृत्तांकथांतांपुरुषर्षभ ॥ अंशावतरणेयासौब्रह्मणोभवनेऽभवत् ॥ १२ ॥ देवानांसंगमंतंतुविज्ञायकुरुनंदन ॥ नारदःपुंडरीकाक्षंसस्मा
रमनसाहरिम् ॥ १३ ॥ साक्षात्सविबुधारिघ्नःक्षत्रेनारायणोविभुः ॥ प्रतिज्ञांपालयंश्चेमांजातःपरपुरंजयः ॥ १४ ॥ संदिदेशपुरायोसौविबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥
अन्योन्यमभिनिघ्नंतःपुनर्लोकानवाप्स्यथ ॥ १५ ॥ इतिनारायणःशंभुर्भगवान्भूतभावनः ॥ आदिश्यविबुधान्सर्वानजायतयदुक्षये ॥ १६ ॥ क्षितावंधकवृ
ष्णीनांवंशेवंशभृतांवरः ॥ परयाशुशुभेलक्ष्म्यानक्षत्राणामिवोडुराट् ॥ १७ ॥ यस्यबाहुबलंसेंद्राःसुराःसर्वउपासते ॥ सोयंमानुषवन्नामहरिरास्तेऽरिमर्दनः
॥ १८ ॥ अहोबतमहद्भूतंस्वयंभूर्यदिदंस्वयम् ॥ आदास्यतिपुनःक्षत्रमेवंबलसमन्वितम् ॥ १९ ॥

तइति चिंताचित्तव्यथास्मृतिर्वा अंशावतरणात्प्राक्ब्रह्मसभायांनिश्चितस्यभूभारहरणस्याभूदित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ क्षत्रेक्षत्रियजातौ जातःआविर्भूतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ नारायणस्यशंभुत्वंचतु
र्वक्त्रापरपर्यायंभूतभावनत्वंचेतियुक्तं एकस्यैवत्रिमूर्तिधारित्वात् यदुक्षयेयदुगृहे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ महद्भूतंमहाविष्णुः स्वयंभूःअस्मदादिवच्छरीरव्यपाश्रयत्वेनापिभवनंनसहतेइत्यर्थः आदास्यति
आच्छेत्तुमिच्छतिपुनरितिअसकृदेतदनेनकर्मकृतमस्तीतिसूचितम् ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ धर्मविदांश्रेष्ठोनारदःधर्मराजस्ययज्ञैरीज्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ संयुजंसंबंधिनंश्वशुरादिं प्रियंमित्रम् ॥ २३ ॥ २४॥ एकैकशःप्रत्येकं अथअथापिएषांमध्येवरिष्ठाय प्रथममितिशेषः॥२५॥२६॥
बुद्ध्याबुद्ध्यतिजानातिवस्तुतत्त्वमनयेतिबुद्धिः श्रवणमननाध्यात्मिकाचेतोवृत्तिःतयानिश्चित्यसाक्षात्कृत्य अर्हणीयतमंअर्हणीयाःब्राह्मणाःदेवताप्रसादहेतुत्वात् अर्हणीयतरादेवाःकामपूरकत्वात् अर्हणी
यतमआत्मासर्वस्यतत्प्रीत्यर्थत्वात् तथाचश्रुतिःनवाअरेदेवानांकामायदेवाःप्रियाभवंत्यात्मनस्तुकामायदेवाःप्रियाभवंतीति तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोन्यस्मात्सर्वस्मादंतरंयदयमात्मेतिच भुवीत्यने
नात्मैवकर्मभूमावर्हणीयः इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीर्महतीविनष्टिरितिश्रुतेरन्यत्रतदलाभात् ॥ २७ ॥ एवमात्मनोजिज्ञास्यत्वमुक्त्वास्वरूपमाह एषहीति एषपुरोवर्तीश्रीकृष्णःसूर्यश्वज्योतिषांपदा

इत्येतांनारदश्चिंतांचिंतयामाससर्ववित् ॥ हरिंनारायणंध्यात्वायज्ञैरीज्यंतमीश्वरम् ॥ २० ॥ तस्मिन्धर्मविदांश्रेष्ठोधर्मराजस्यधीमतः ॥ महाध्वरेमहाबुद्धिस्त
स्थौसबहुमानतः ॥ २१ ॥ ततोभीष्मोब्रवीद्राजन्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ क्रियतामर्हणंराज्ञांयथार्हमितिभारत ॥ २२ ॥ आचार्यमृत्विजंचैवसंयुजंचयुधिष्ठिर ॥
॥ स्नातकंचप्रियंप्राहुःषडर्घार्हान्नृपंतथा ॥ २३ ॥ एतानर्घ्यानभिगतानाहुःसंवत्सरोषितान् ॥ तइमेकालपूगस्यमहतोऽस्मानुपागताः ॥ २४ ॥ एषामेकैकशोरा
जन्नर्घआनीयतामिति ॥ अथचैषांवरिष्ठायसमर्थायोपनीयताम् ॥ २५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कस्मैभवान्मन्यतेऽर्घमेकस्मैकुरुनंदन ॥ उपनीयमानंयुक्तं
चतन्मेब्रूहिपितामह ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोभीष्मःशांतनवोबुद्ध्यानिश्चित्यवीर्यवान् ॥ वार्ष्णेयंमन्यतेकृष्णमर्हणीयतमंभुवि ॥ २७ ॥ एषह्येषां
समस्तानांतेजोबलपराक्रमैः ॥ मध्येतपन्निवाभातिज्योतिषामिवभास्करः ॥ २८ ॥

र्थप्रकाशकानांसूर्यचंद्राग्निवागादीनांचंद्राग्नितारादीनांचसमस्तानांसम्यगस्तंगतानांस्वमावस्थायामक्लिचमध्येंतस्तपन्नाभातीतियोजना अयंभावः नतावदग्निःस्वयंज्योतिः सूर्यकांतादिद्वारासूर्यस्यैवइंध
नादौतद्रूपेणारूढत्वात् नापिचंद्रतारादि तस्यजलमयस्यसूर्यज्योतिषैवभास्यत्वात्यथायंदृष्टांतएवंचक्षुरादयोपिनस्वशक्त्याप्रकाशकाः किंतुआत्मसत्तानुवेधादेवतथा यथाग्न्याद्यभावेपिसूर्यःइतरनिरपे
क्षःप्रकाशयतिएवमात्माचक्षुराद्युपरमेपिस्वमेस्वप्रकाशेनैवसर्ववासनामयंपदार्थजातंप्रकाशयति तस्यभासासर्वमिदंविभातिअत्रायंपुरुषःस्वयंज्योतिरित्यादिश्रुतिभ्यः तेजोबलपराक्रमैः तेजःप्रकाशः
बलंतेजोंतराभिभवसामर्थ्यं पराक्रमःनिरवशेषेणतमोनाशकत्वंचदृष्टांतेतेजआदि दार्ष्टांतिकेतुतेजःचित्प्रकाशः बलंअबाध्यत्वं पराक्रमः सर्वोपादानत्वेनसर्वव्यापकत्वंच कथापक्षेतुतेजःकांतिःबलंपराभि
भवसामर्थ्यं पराक्रमःसंग्रामोद्यमः ॥ २८ ॥

असूर्यमिवेति यथागाढांधकारस्थंघटादिअसत्कल्पंअप्रकाशमानंचतस्यसत्तास्फूर्तीसूर्येणैवभवतः एवंअहंकारादेर्घटांतस्यार्थजातस्यसत्ताप्रकाशौचिदधीनावेवेतिपूर्वोक्तस्यैवविवरणं एवंतथानिवातेवा
तशून्येऽपवरकेनिदाघेविद्यमानान्जंतून्वातएवाह्लादयतिएवंअयंस्वरूपानंदेनजगदाह्लादयति एषह्येवानंदयातिएतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः सोयंप्रत्यग्दृशिरूपएवसन्दर्पणेन
मुखमिवस्वमाययापराग्दृश्यत्वमिवापादितःपूजनीयः अत्रहिदेहाद्युपाधिविस्मरणेनलब्धपदंचित्तंमोक्षायकल्पते तथोक्तंभगवतापतंजलिना बहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयइ
ति बहिर्मूर्त्यादौ अकल्पितादेहादिप्रत्ययेनासंकीर्णा महाविदेहेतिधारणायानाम ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अपाक्षिपत्दूषितवान् ॥ ३२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

असूर्यमिवसूर्येणनिर्वातमिववायुना ॥ भासितंह्लादितंचैवकृष्णेनेदंसदोहिनः ॥ २९ ॥ तस्मैभीष्माभ्यनुज्ञातःसहदेवःप्रतापवान् ॥ उपजह्रेथविधिवद्वार्ष्णेया
यार्घमुत्तमम् ॥ ३० ॥ प्रतिजग्राहतत्कृष्णःशास्त्रदृष्टेनकर्मणा ॥ शिशुपालस्तुतांपूजांवासुदेवेनचक्षमे ॥ ३१ ॥ सउपालभ्यभीष्मंचधर्मराजंचसंसदि ॥ अपा
क्षिपद्वासुदेवंचेदिराजोमहाबलः ॥ ३२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणपर्वणिकृष्णार्घदानेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
शिशुपालउवाच ॥ नायमर्हतिवार्ष्णेयस्तिष्ठत्स्विहमहात्मसु ॥ महीपतिषुकौरव्यराजवत्पार्थिवार्हणम् ॥ १ ॥ नायंयुक्तःसमाचारःपांडवेषुमहात्मसु ॥ यत्का
मात्पुंडरीकाक्षंपांडवार्चितवानसि ॥ २ ॥ बालायूयंनजानीध्वंधर्मःसूक्ष्मोहिपांडवाः ॥ अयंचस्मृत्यतिक्रांतोह्यापगेयोल्पदर्शनः ॥ ३ ॥ त्वादृशोधर्मयुक्तोहि
कुर्वाणःप्रियकाम्यया ॥ भवत्यभ्यधिकंभीष्मोलोकेष्ववमतःसताम् ॥ ४ ॥ कथंह्यराजादाशार्होमध्येसर्वमहीक्षिताम् ॥ अर्हणामर्हतितथायथायुष्माभिरर्चितः ॥
॥ ५ ॥ अथवामन्यसेकृष्णंस्थविरंकुरुपुंगव ॥ वसुदेवेस्थितेवृद्धेकथमर्हतितत्सुतः ॥ ६ ॥ अथवावासुदेवोपिप्रियकामोनुवृत्तवान् ॥ द्रुपदेतिष्ठतिकथंमाध
वोर्हतिपूजनम् ॥ ७ ॥ आचार्यमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्रोणेतिष्ठतिवार्ष्णेयंकस्मादर्चितवानसि ॥ ८ ॥

॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ कर्तृत्वादिकंकृष्णेवास्तवमेवनतुमायिकमाविद्यकंवा शरीरमात्रस्यकर्मजन्यत्वनियमात् मिथ्याभूतस्यापिवास्तवार्थक्रियाकारित्वेशुक्तिरजतादेरपिरजतोचितद्रवीभावापत्तेश्चेत्य
भिसंदधानोजैमिनिमतानुसारीशिशुपालोवर्णाश्रमवयस्तपोविद्यादिभिरेवपुंसांश्रैष्ठ्याश्रैष्ठ्यविभागंबहुमन्यमानोनृपांतरसाधारण्येनकृष्णमपूज्यंकरोति नायमिति वार्ष्णेयःवृष्णिषूत्पन्नइतिपूर्वोक्तंस्वयं
भूत्वंनिराकृतं तद्धिआत्मनःसर्वसाधारणं देहस्यतुअस्मदादिवद्देवक्यांजातत्वाद्दुर्वचमितिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ आपगेयोभीष्मः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ननुअस्मदादिवज्जातोप्यराजापिवृद्धत्वादिनाहेतुनापूज्यः
कृष्णइत्याशंक्यनिराचष्टे अथवामन्यसेइत्यादिना ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्राप्तोलक्षणंराजचिह्नंछत्रचामरादिसप्राप्तलक्षणः प्राप्तापन्नेचद्वितीययेतिसमासः तदन्योऽप्राप्तलक्षणस्तं वस्तुत
त्यापिअतादृशं असंगचिन्मात्रत्वात् अलक्षणमचिंत्यमित्यादिश्रुतेरितिवाग्देवतायास्तात्पर्यम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ धर्मच्युतत्वमेवाह योयमिति राजानंकंसम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अयुक्तामिति

ऋत्विजंमन्यसेकृष्णमथवाकुरुनंदन ॥ द्वैपायनेस्थितेवृद्धेकथंकृष्णोर्चितस्त्वया ॥ ९ ॥ भीष्मेशांतनवेराजन्स्थितेपुरुषसत्तमे ॥ स्वच्छंदमृत्युकेराजन्कथंकृ
ष्णोर्चितस्त्वया ॥ १० ॥ अश्वत्थाम्निस्थितेवीरेसर्वशास्त्रविशारदे ॥ कथंकृष्णस्त्वयाराजन्नर्चितःकुरुनंदन ॥ ११ ॥ दुर्योधनेचराजेंद्रेस्थितेपुरुषसत्तमे ॥ कृपेच
भारताचार्येकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १२ ॥ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यमतिक्रम्यतथार्चितः ॥ भीष्मकेचैवदुर्धर्षेपांडुवत्कृतलक्षणे ॥ १३ ॥ नृपेचरुक्मिणिश्रेष्ठेएकलव्ये
तथैवच ॥ शल्येमद्राधिपेचैवकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १४ ॥ अयंचसर्वराज्ञांवैबलश्लाघीमहाबलः ॥ जामदग्न्यस्यदयितःशिष्योविप्रस्यभारत ॥ १५ ॥ येना
त्मबलमाश्रित्यराजानोयुधिनिर्जिताः ॥ तंचकर्णमतिक्रम्यकथंकृष्णस्त्वयार्चितः ॥ १६ ॥ नैवर्त्विङ्नैवचाचार्योनराजामधुसूदनः ॥ अर्चितश्चकुरुश्रेष्ठकिम
न्यत्प्रियकाम्यया ॥ १७ ॥ अथवाभ्यर्चनीयोयंयुष्माकंमधुसूदनः ॥ किंराजभिरिहानीतैरवमानायभारत ॥ १८ ॥ वयंतुनभयादस्यकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ प्रय
च्छामःकरान्सर्वेनलोभान्नचसांत्वनात् ॥ १९ ॥ अस्यधर्मप्रवृत्तस्यपार्थिवत्वंचिकीर्षतः ॥ करानस्मैप्रयच्छामःसोयमस्मान्नमन्यते ॥ २० ॥ किमन्यदवमा
नाद्धियदेनंराजसंसदि ॥ अप्राप्तलक्षणंकृष्णमर्घेनार्चितवानसि ॥ २१ ॥ अकस्माद्धर्मपुत्रस्यधर्मात्मेतियशोगतम् ॥ कोहिधर्मच्युतेपूजामेवंयुक्तांनियोजयेत्
॥ २२ ॥ योयंवृष्णिकुलेजातोराजानंहतवान्पुरा ॥ जरासंधंमहात्मानमन्यायेनदुरात्मवान् ॥ २३ ॥ अद्यधर्मात्मताचैवव्यपकृष्टायुधिष्ठिरात् ॥ दर्शितंकृपणत्वं
चकृष्णेऽर्घस्यनिवेदनात् ॥ २४ ॥ यदिभीताश्चकौंतेयाःकृपणाश्चतपस्विनः ॥ ननुत्वयापिबोद्धव्यंयांपूजांमाधवार्हसि ॥ २५ ॥ अथवाकृपणैरेतामुपनीतांजना
र्दन ॥ पूजामनर्हःकस्मात्त्वमभ्यनुज्ञातवानसि ॥ २६ ॥ अयुक्तामात्मनःपूजांत्वंपुनर्बहुमन्यसे ॥ हविषःप्राप्यनिष्यंदंप्राशिताश्वेवनिर्जने ॥ २७ ॥ नत्वयंपा
र्थिवेंद्राणामपमानःप्रयुज्यते ॥ त्वामेवकुरवोव्यक्तंप्रलंभंतेजनार्दन ॥ २८ ॥

आत्मनःअयुक्तांपूजांअद्वैतेपूज्यपूजकभावाभावेनभेदस्यायोगात् अथापिहविषोनिष्यंदंलेशंप्राशितुंद्रौपदिशाकशेषवत्प्राशनायप्राप्यद्विचंद्रादिवन्माययाभेदमारूढोभक्तोपहृतत्वात्तावदेवबहुमन्यसे
निर्जनेनिर्मनुष्येअंतरिक्षे श्वसितीतिश्वावायुः मातरिश्वासदागतिरितिकोशः मातर्यंतरिक्षेश्वसितीतियास्कः इतिसरस्वत्याशयः कथापक्षेतुस्पष्टएवार्थः ॥ २७ ॥ प्रलंभंतेअवलंबंते ॥ २८ ॥

॥२९॥३०॥३१॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १॥ अधर्मश्चेति वैदिकगम्यापरदेवताकृष्णोनतर्कगम्या तर्कबलेनतुतांप्रत्याचक्षाणस्यशाकल्य
स्येवतवाधर्मोमहान्भवतीत्यर्थः यतःपारुष्यंचनिरर्थकं परूंषिपर्वाणिखंडाःभेदइतियावत् परूंष्येवपारुष्यं स्वार्थेष्यञ् तन्निरर्थकंस्वप्नगजवदर्थशून्यमाभासमात्रं पौरुषंचेतिपाठेपुरुषधर्मःकर्तृत्वादिःपौ
रुषं तदपिसुप्तिसमाध्यादौप्रत्यगात्मनिअदर्शनाद्रज्जूरगादिवदाभासमात्रं तत्राधिष्ठानभूतंआत्मवस्तुकृष्णएव निरधिष्ठानकभ्रमायोगात् कथापक्षेपारुष्यंदुर्वाक्यत्वम्॥२॥तच्चयोगबलेनैवभीष्मोवेदेत्याह न
हीति परोधर्मःअयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तः यतस्तंभीष्मोवेदातोस्यवचस्यविश्वासोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुनयः नयोयुक्तिस्तामनुपश्चात्भवतीत्यनुनयोमनना

क्लीवेदारक्रियायादृगंधेवारूपदर्शनम्॥अराज्ञोराजवत्पूजातथातेमधुसूदन॥२९॥दृष्टोयुधिष्ठिरोराजादृष्टोभीष्मश्चयादृशः॥वासुदेवोप्ययंदृष्टःसर्वमेतद्यथा
तथम्॥३०॥इत्युक्त्वाशिशुपालस्तानुत्थायपरमासनात्॥ निर्ययौसदसस्तस्मात्सहितोराजभिस्तदा॥३१॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिह०शिशुपा
लक्रोधेसप्तत्रिंशोऽध्यायः॥३७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोयुधिष्ठिरोराजाशिशुपालमुपाद्रवत्॥उवाचचैनंमधुरंसांत्वपूर्वमिदंवचः
॥१॥नेदंयुक्तंमहीपालयादृशंवैत्वमुक्तवान्॥अधर्मश्चपरोराजन्पारुष्यंचनिरर्थकम्॥२॥नहिधर्मंपरंजातुनावबुध्येतपार्थिवः॥भीष्मःशांतनवस्त्वेनंमाव
मंस्थास्त्वमन्यथा॥३॥पश्यचैतान्महीपालांस्त्वत्तोवृद्धतरान्बहून्॥मृष्यंतेचार्हणांकृष्णेतद्वत्त्वंक्षंतुमर्हसि॥४॥वेदतत्त्वेनकृष्णंहिभीष्मश्चेदिपतेभृशम्॥नत्वे
नंत्वंतथावेत्थयथैनंवेदकौरवः॥५॥ ॥भीष्मउवाच॥ नास्मैदेयोह्यनुनयोनायमर्हतिसांत्वनम्॥लोकवृद्धतमेकृष्णेयोर्हणांनाभिमन्यते॥६॥क्षत्रियःक्षत्रि
यंजित्वारणेरणकृतांवरः॥ योमुंचतिवशेकृत्वागुरुर्भवतितस्यसः॥७॥अस्यांहिसमितौराज्ञामेकमप्यजितंयुधि॥नपश्यामिमहीपालंसात्वतीपुत्रतेजसा
॥८॥नहिकेवलमस्माकमयमर्च्यतमोऽच्युतः॥त्रयाणामपिलोकानामर्चनीयोमहाभुजः॥९॥कृष्णेनहिजितायुद्धेबहवःक्षत्रियर्षभाः॥ जगत्सर्वंचवार्ष्णे
येनिखिलेनप्रतिष्ठितम्॥१०॥तस्मात्सत्स्वपिवृद्धेषुकृष्णमर्चामनेतरान्॥एवंवक्तुंनचार्हस्त्वंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी॥११॥

नंतरभाविध्यानंयोगइतियावत्तनास्मैअसंभावनाग्रस्तायदेयः पक्षेअनुनयःकुपितप्रसादनं सगुणोपास्त्यभावादनधिकारिणेइत्यर्थः सांत्वनंशमम्॥६॥तत्रमूढंमूढभाषयैवबोधयेदितिन्यायेनशिशुपालमत
मनुसृत्यैवकृष्णस्याधिक्यमाहद्वाभ्यां क्षत्रियइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतोप्यधिकमाह नहीति त्रैलोक्यांतर्गतानांब्रह्मादीनामित्यर्थः ॥ ९ ॥ इदानींतनक्षत्रियेभ्यःऋषभाःश्रेष्ठाःहिरण्याक्षादयः वार्ष्णेयेसर्वंप्रति
ष्ठितंविलीनं किंकनककुंडलन्यायेननेत्याह निखिलेनेति सत्यामपिकनकबुद्धौकुंडलबुद्ध्यनपायात् रज्जुसर्पन्यायेनैवेयंसंप्रतिष्ठा ज्ञानादेवतुकैवल्यमितिश्रुतेश्च पक्षांतरेतुब्रह्मणःकनकवत्परिणामित्वंकुंडल
स्येवप्रपंचस्यक्रिययाप्रविलाप्यत्वंचस्यात् तथाचासंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेर्ज्ञानादेवेत्यवधारणस्यचव्याकोपइतिदिक् ॥ १० ॥ ११ ॥

उक्तेऽर्थेप्रमाणमाह ज्ञानवृद्धाइत्यादिना ॥ १२ ॥ कर्माणिपूतनावधादीनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृतार्थंकृतंअर्थंउपकारम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वैश्यानामिति लक्ष्मीपतित्वात् पुराणपुरुषत्वाच्च ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ नियताऽच्युतेऽकर्मजत्वात् अन्यत्रकर्मजत्वादेषामस्थैर्यंभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ लोकसंपन्नंज्ञानसंपन्नम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ लोकदृष्ट्याकृष्णमाहात्म्यमुक्त्वाशास्त्रदृष्ट्यापितदाह कृष्णएवेति उत्पत्ति
रपिउपादानमपि अव्ययःअविनाशीअपरिणामित्वात् रज्जुवत्परिणाम्युपादानस्यनाशावश्यंभावादितिभावः अप्ययइतिपाठेलयस्थानं कृष्णस्यकृतेकृष्णार्थंसर्वशेषित्वात् कृतेइत्यव्ययंतादर्थ्येनिपात्यते
भूतंउत्पन्नं तेनविनाश्यपिएतत् कृष्णएवसत्यइत्यपिज्ञेयम् ॥२३॥ नन्वपरिणामित्वेकृष्णस्यकथंपरिणामिनमाकाशादिकंप्रत्युपादानत्वं कारणस्यकार्यसजातीयत्वनियमादित्याशंक्याह एषप्रकृतिःउपादा
नंजगतः अव्यक्ताअप्रकटा रज्जुरिवस्पष्टमदृष्टासर्पस्य कर्तामहदहंकारादिरप्ययमेव परिणामवद्विवर्तेंपिकार्यस्यकारणानन्यत्वात् महदादेश्चविवर्तरूपत्वात् नन्वन्योन्यत्रान्यत्कल्पयतिमहदादेस्तुकथं

ज्ञानवृद्धामयाराजन्बहवःपर्युपासिताः ॥ तेषांकथयतांशौरेरहंगुणवतोगुणान् ॥ १२ ॥ समागतानामश्रोषंबहून्बहुमतान्सताम् ॥ कर्माण्यपिचयान्यस्यज
न्मप्रभृतिधीमतः ॥ १३ ॥ बहुशःकथ्यमानानिनरैर्भूयःश्रुतानिमे ॥ नकेवलंवयंकामाच्चेदिराजजनार्दनम् ॥ १४ ॥ नसंबंधंपुरस्कृत्यकृतार्थंवाकथंचन ॥ अ
र्चामहेऽर्चितंसद्भिर्भुविभूतसुखावहम् ॥ १५ ॥ यशःशौर्यंजयंचास्यविज्ञायार्चांप्रयुंज्महे ॥ नचकश्चिदिहास्माभिःसुबालोप्यपरीक्षितः ॥ १६ ॥ गुणैर्वृद्धानति
क्रम्यहरिरर्च्यतमोमतः ॥ ज्ञानवृद्धोद्विजातीनांक्षत्रियाणांबलाधिकः ॥ १७ ॥ वैश्यानांधान्यधनवान्शूद्राणामेवजन्मतः ॥ पूज्यतायांचगोविंदेहेतूद्वावपिसं
स्थितौ ॥ १८ ॥ वेदवेदांगविज्ञानंबलंचाभ्यधिकंतथा ॥ नृणांलोकेहिकोन्योस्तिविशिष्टःकेशवादृते ॥ १९ ॥ दानंदाक्ष्यंश्रुतंशौर्यंह्रीःकीर्तिर्बुद्धिरुत्तमा ॥ संततिः
श्रीर्धृतिस्तुष्टिःपुष्टिश्चनियताऽच्युते ॥ २० ॥ तमिमंलोकसंपन्नमाचार्यंपितरंगुरुम् ॥ अर्घ्यमर्चितमर्चार्हंसर्वेसंक्षंतुमर्हथ ॥ २१ ॥ ऋत्विग्गुरुर्विवाह्यश्चस्नातकोनृ
पतिःप्रियः ॥ सर्वमेतद्धृषीकेशस्तस्मादभ्यर्चितोऽच्युतः ॥ २२ ॥ कृष्णएवहिलोकानामुत्पत्तिरपिचाव्ययः ॥ कृष्णस्यहिकृतेविश्वमिदंभूतंचराचरम् ॥ २३ ॥ एष
प्रकृतिरव्यक्ताकर्ताचैवसनातनः ॥ परश्चसर्वभूतेभ्यस्तस्मात्पूज्यतमोऽच्युतः ॥ २४ ॥

सदात्मनिस्वस्वकल्पकत्वमित्याशंक्याह सनातनइति सुप्तिप्रलयादावपितेषांसंस्कारा
त्मनासत्त्वमस्तिअतः कदाचित्प्रतीयमानत्वान्मिथ्यात्वेपिभ्रमतत्संस्कारपरंपरायाबीजांकुरवदनादित्वान्महदादिरपिसनातनोनादिरेवेत्यर्थः नन्वेवंघृतकाठिन्यवदात्मनिमहदादेराविर्भावतिरोभावौउक्तौस्या
तां तथाचात्मसमसत्ताकत्वंतयोःस्यादित्यतआह परइति सर्वभूतेभ्यउत्पन्नेभ्योमहदादिभ्योऽतिरिक्तः महदाद्युपादानंत्वज्ञानमेवनतुचिदात्मा तदपिरज्ज्वज्ञानवत्तदनाद्यपिबाधेसतिवस्तुवृत्त्याकालत्रये
पितत्कार्यंनासीदितिप्रत्ययात् यादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनकार्यवत्अनिर्वचनीयमेवकल्प्यतेअतःकृष्णएवपरोनत्वज्ञानंत्रैकालिकबाधविषयत्वात्तस्येतिभावः पूज्यतमइतिनिरुपाधिकप्रेमविष
यत्वेनसर्वशेषित्वंप्रत्यगात्मत्वंचोक्तं अच्युतइतिभोक्तृत्वरूपविकारनिषेधः अहंकारस्यैवभोक्तृत्वादात्मनिचजलचंद्रचांचल्यवत्तदुपधानात्कल्पितमितिभावः ॥ २४ ॥

अतएवकृष्णाद्वैतंसिद्धमित्याह बुद्धिरित्यादिना प्रतिष्ठितंरज्जूरगवत्कृष्णानन्यत्वादित्यर्थः बुद्धिरहंकारः मनइतींद्रियाण्येकादश महान्महत्तत्त्वं वायुरित्यादिपंचकेनपंचतन्मात्राणांस्थूलभूतानांचग्रहणं चतुर्विधंजरायुजादिभौतिकम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सर्वत्रसर्वदासत्तास्फूर्तिप्रदत्वेनसंतमितिशेषः ॥ ३० ॥ उत्कृष्टंधर्मंआत्मदर्शनम् ॥ ३१ ॥३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठी

बुद्धिर्मनोमहद्वायुस्तेजोंभःखंमहीचया ॥ चतुर्विधंचयद्भूतंसर्वंकृष्णेप्रतिष्ठितम् ॥ २५॥ आदित्यश्चंद्रमाश्चैवनक्षत्राणिग्रहाश्चये ॥ दिशश्चविदिशश्चैवसर्वंकृष्णेप्रतिष्ठितम् ॥ २६ ॥ अग्निहोत्रमुखावेदागायत्रीच्छंदसांमुखम् ॥ राजामुखंमनुष्याणांनदीनांसागरोमुखम् ॥ २७॥ नक्षत्राणांमुखंचंद्रआदित्यस्तेजसांमुखम् ॥ पर्वतानांमुखंमेरुर्गरुडःपततांमुखम् ॥२८॥ऊर्ध्वंतिर्यगधश्चैवयावतीजगतोगतिः॥सदेवकेषुलोकेषुभगवान्केशवोमुखम् ॥२९॥ अयंतुपुरुषोबालः शिशुपालोनबुध्यते ॥ सर्वत्रसर्वदाकृष्णंतस्मादेवंप्रभाषते ॥३०॥ योहिधर्मंविचिनुयादुत्कृष्टंमतिमान्नरः ॥ सवैपश्येद्यथाधर्मंनतथाचेदिराडयम् ॥३१ ॥ सवृद्धबालेष्वथवापार्थिवेषुमहात्मसु ॥ कोनार्हंमन्यतेकृष्णंकोवाप्येनंनपूजयेत् ॥३२॥ अथैनांदुष्कृतांपूजांशिशुपालोव्यवस्यति ॥ दुष्कृतायांयथान्यायंतथाऽयंकर्तुमर्हति ॥ ३३॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरण० भीष्मवाक्येअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मोविरराममहाबलः ॥ व्याजहारोत्तरंतत्रसहदेवोर्थवद्वचः ॥ १ ॥ केशवंकेशिहंतारमप्रमेयपराक्रमम् ॥ पूज्यमानंमयायोवःकृष्णंनसहतेनृपाः ॥ २ ॥ सर्वेषांबलिनांमूर्ध्निमयेदंनिहितंपदम् ॥ एवमुक्तेमयासम्यगुत्तरंप्रब्रवीतुसः ॥ ३ ॥ सएवहिमयावध्योभविष्यतिनसंशयः ॥ मतिमंतश्चयेकेचिदाचार्यंपितरंगुरुम् ॥ ४ ॥ अर्च्यमर्चितमर्घार्हमनुजानंतुतेनृपाः ॥ ततोनव्याजहारैषांकश्चिद्बुद्धिमतांसताम् ॥५ ॥ मानिनांबलिनांराज्ञांमध्येवैदर्शितेपदे ॥ ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिःसहदेवस्यमूर्धनि ॥ ६ ॥ अदृश्यरूपावाचश्चाप्यब्रुवन्साधुसाध्विति ॥ अविध्यदजितंकृष्णंभविष्यद्भूतजल्पकः ॥७॥ सर्वसंशयनिर्मोक्तानारदःसर्वलोकवित् ॥ उवाचाखिलभूतानांमध्येस्पष्टतरंवचः ॥८॥

येभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ यएवंविधःकृष्णःसएववसुदेवसूनुरितिसहदेवप्रतिज्ञानारदवचनाभ्यांनिश्चेतुमध्यायमारभते एवमुक्त्वेत्यादि ॥ १॥ अप्रमेयोनिर्गुणत्वात् परंपश्चाद्वाविकार्यंतत्आक्रामतिव्याप्नोतीतिपराक्रमउपादानं अप्रमेयश्चासौपराक्रमश्चेतिसमासः शुद्धशबलब्रह्मरूपोयंकेशिहंतेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

ननुउपाध्यविवक्षयाब्रह्मभावोस्मदादीनामप्यस्ति तद्विवक्षायांतुफलशलाटुवत्कृष्णस्यास्माकंचज्ञानैश्वर्यतारतम्येपितस्यव्यादत्तत्त्वेनास्मदादिवदुभयविधब्रह्मभावोनास्त्येवेत्याशंक्याह कृष्णमिति यथाप
रिमाणतारतम्यस्यविश्रांतिराकाशादौदेशतःकालतश्चपरिच्छेदाभावात्दृष्टातथाऐश्वर्यतारतम्यस्यापिद्रष्टव्या ननुप्रलयेकार्यमात्रनाशस्यवक्तव्यत्वात्कथंकृष्णविग्रहस्यकालापरिच्छेद्यत्वंयुज्येतेतिचेन्न
तस्याकार्यत्वात् नहिपूर्वोदाहृतस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टस्यब्रह्मणःकार्यत्वंवक्तुंशक्यं अंतस्तद्धर्मोपदेशादितिन्यायविरोधात् शास्त्रांत्यन्यायविरोधाच्च तत्रहिनित्यसिद्धेश्वरादर्वाचीनानांज्ञानध्या
नसिद्धानामीश्वराणामैश्वर्यवियदादिजगत्सृष्टिसंहारादिव्यापारवर्जंतेनसहभोगसाम्यमात्रं हेतुश्चात्रोक्तःअसन्निहितत्वादिति भौतिकपदार्थसृष्ट्यादिसमकालेहितेषांसृष्टिप्रलयावितिनतेभूतोत्पत्तिलय

कृष्णंकमलपत्राक्षंनार्चयिष्यंतियेनराः॥ जीवन्मृतास्तुतेज्ञेयानसंभाष्याःकदाचन॥ ९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥पूजयित्वाचपूजार्हान्ब्रह्मक्षत्रविशेषवि
त्॥ सहदेवोनृणांदेवःसमापयतकर्मतत्॥ १०॥ तस्मिन्नभ्यर्चितेकृष्णेसुनीथःशत्रुकर्षणः॥ अतिताम्रेक्षणःकोपादुवाचमनुजाधिपान्॥ ११॥ स्थितःसेना
पतिर्योहंमन्यध्वंकिंतुसांप्रतम्॥ युधितिष्ठामसन्नह्यसमेतान्वृष्णिपांडवान्॥ १२॥ इतिसर्वान्समुत्साह्यराज्ञस्तांश्चेदिपुंगवः॥ यज्ञोपघातायततःसोमंत्रयतरा
जभिः॥ १३॥ तत्राहूतागताःसर्वेसुनीथप्रमुखागणाः॥ समदृश्यंतसंक्रुद्धाविवर्णवदनास्तथा॥ १४॥ युधिष्ठिराभिषेकंचवासुदेवस्यचार्हणम्॥ नस्याद्यथात
थाकार्यमेवंसर्वेतदाऽब्रुवन्॥ १५॥ निष्कर्षान्निश्चयात्सर्वेराजानःक्रोधमूर्छिताः॥ अब्रुवंस्तत्रराजानोनिर्वेदादात्मनिश्चयात्॥ १६॥ सुहृद्भिर्वार्यमाणानां
तेषांहिवपुराबभौ॥ आमिषादपकृष्टानांसिंहानामिवगर्जताम्॥ १७॥

कालेसन्निहिताः अयंतदानीमपिसन्निहितोस्तीतिनित्यएव व्यवहारतःसर्गपरंपरायाआद्यंतशून्यत्वात्तद्धेतुहेतोरस्यापितथात्वंदुर्वारं नन्वस्यनित्यत्वेतल्लोकादेरपिनित्यत्वंवाच्यं तथाचाद्वैतक्षतिरितिचेद्भ्रांतो
सि यथात्रैलोक्यनाशेपिब्रह्मलोकाद्यस्तितथाब्रह्मलोकनाशेपितल्लोकादिकमस्ति यथासत्स्वपिब्रह्मलोकादिषुअस्मदादीनांशुद्धंकैवल्यमप्रतिहतंतथातस्मिन्नपिसतिभविष्यतीतिकानोहानिः येतुतल्लोकप्रा
प्तिरेवकैवल्यमित्याहुस्तदश्रौतमितिव्युत्पादितमन्यत्र केचिदाहुरिमंसांबंकेचिद्विष्णुंपरेरविं केचिद्गणेशंकेप्यंबांमद्विधाःपार्थसारथिं तस्माद्युक्तंकमलपत्राक्षस्यपूर्वोक्तरीत्याअसंगस्यसाक्षाद्ब्रह्मत्वंइतरेषांतू
पाधितादात्म्यव्यवहितमितिमहान्भेदइतियुक्तंकृष्णस्यार्चनीयतमत्वं प्रत्यग्दृशोरेवदेहेंद्रियाद्युपाधिसान्निध्यान्मुकुरमुखवत्कृष्णरूपेणचरमेजन्मनिपराग्दृश्यात्मनाभासमानत्वादितिदिक्॥ ९॥ १०॥ ११॥
॥ १२॥ १३॥ सुनीथःशिशुपालः॥ १४॥ १५॥ निर्वेदात्अपमानेनदेहादौवैराग्यात् आत्मनिश्चयात्स्वबलवत्त्वनिश्चयात्॥ १६॥ १७॥

समयंसंकेतम् ॥ १८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रस्वंतंभवेद्यन्नइतिपाठे नःअस्माकंस्वंतंशुभोदर्कम् ॥ ३ ॥
॥ ४ ॥ ॥५ ॥ शिवःपंथाकृष्णाश्रयरूपःसुनीतःसुनीतिसहितः॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नूनमेतदिति यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वंश्रीमदूर्जितमेववा तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवमितिभगवद्वचनात्शि

तंबलौघमपर्यंतंराजसागरमक्षयम् ॥ कुर्वाणंसमयंकृष्णोयुद्धायबुबुधेतदा ॥१८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअर्घाभिहरणपर्वणिराजमंत्रणेएकोन
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥समाप्तंचेदमर्घाभिहरणपर्व ॥ ॥छ॥ ॥अथशिशुपालवधपर्व ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ततःसागरसंकाशंदृष्ट्वानृपतिमंडल
म् ॥ संवर्तवाताभिहतंभीमंक्षुब्धमिवार्णवम् ॥ १ ॥ रोषात्प्रचलितंसर्वमिदमाहयुधिष्ठिरः ॥ भीष्मंमतिमतांमुख्यंवृद्धंकुरुपितामहम् ॥ बृहस्पतिंबृहत्तेजापुरुहू
तइवारिहा ॥ २ ॥ असौरोषात्प्रचलितोमहान्नृपतिसागरः ॥ अत्रयत्प्रतिपत्तव्यंतन्मेब्रूहिपितामह ॥ ३ ॥ यज्ञस्यचनविघ्नःस्यात्प्रजानांचहितंभवेत् ॥ यथासर्व
त्रतत्सर्वंब्रूहिमेऽद्यपितामह ॥ ४ ॥ इत्युक्तवतिधर्मज्ञेधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ उवाचेदंवचोभीष्मस्ततःकुरुपितामहः ॥ ५ ॥ माभैस्त्वंकुरुशार्दूलश्वासिंहंहंतुम
र्हति ॥ शिवःपंथाःसुनीतोत्रमयापूर्वतरंवृतः ॥ ६ ॥ प्रसुप्तेहियथासिंहेश्वानस्तस्मिन्समागताः ॥ भषेयुःसहिताःसर्वेतथेमेवसुधाधिपाः ॥ ७ ॥ वृष्णिसिंह
स्यसुप्तस्यतथामीप्रमुखेस्थिताः ॥ भषंतेतातसंक्रुद्धाःश्वानःसिंहस्यसन्निधौ ॥ ८ ॥ नहिसंबुध्यतेयावत्सुप्तःसिंहइवाच्युतः ॥ तेनसिंहीकरोत्येतान्नृसिंहश्चेदिपुंग
वः ॥ ९ ॥ पार्थिवान्पार्थिवश्रेष्ठःशिशुपालोल्पचेतनः ॥ सर्वान्सर्वात्मनातातनेतुकामोयमक्षयम् ॥ १० ॥ नूनमेतत्समादातुंपुनरिच्छत्यधोक्षजः ॥ यदस्यशिशु
पालस्यतेजस्तिष्ठतिभारत ॥ ११ ॥ विप्लुताचास्यभद्रंतेबुद्धिर्बुद्धिमतांवर ॥ चेदिराजस्यकौंतेयसर्वेषांचमहीक्षिताम् ॥ १२ ॥ आदातुंचनरव्याघ्रोयंयमिच्छत्य
यंतदा ॥ तस्यविप्लवतेबुद्धिरेवंचेदिपतेर्यथा ॥ १३ ॥ चतुर्विधानांभूतानांत्रिषुलोकेषुमाधवः ॥ प्रभवश्चैवसर्वेषांनिधनंचयुधिष्ठिर ॥ १४ ॥

शुपालेपिविभूतिमत्त्वात्पूर्वंभगवत्पार्षदत्वाच्चपारमेश्वरंज्ञानैश्वर्यादिरूपंतेजोस्तितस्यादानंतद्देहपातेनैवेतिहंतुमिच्छतीत्यर्थः पुनःशब्दोहिरण्याक्षाद्यपेक्षया ॥११॥१२॥ आदातुंसंहर्तुंविप्लवतेविपर्ययंप्राप्नो
ति ॥ १३ ॥ कुतःकृष्णोऽन्येषांतेजांस्यादत्तेनतुतानिपृथक्तिष्ठंतीत्यतआह चतुर्विधानामिति चेतनाचेतनप्रपंचस्यजलेतरंगबुद्बुदन्यायेनतत्रैवोत्पत्तिप्रलययोःश्रवणात् एषयोनिःसर्वस्य प्रभवाप्ययौहि
भूतानामिति तदन्यत्वाच्चसर्वस्येतिभावः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ॥ ॥ ननुविभीषिकाभिर्बह्वीभिरित्यादिग्रंथोभगवन्निंदापरत्वान्नभूतार्थवादःकिंतुध्यानमात्रंध्येयसारूप्यप्रापकं तच्चद्वेषेणापिकर्तव्यमित्यतिशयोक्तिमात्रंध्यानविधेःस्तावकं अन्यथाभगवन्निंदाकृतांवेनादीनांभगवन्निंदयावेनोद्विजैस्तमसिपातितइत्यादिदोषस्मरणमनुपपन्नंस्याद्बृहदारण्यकपंचमेचब्रह्मविदंयाज्ञवल्क्यंद्विषतःशाकल्यस्यसद्योमृत्युरुक्तोऽस्थ्नांचसंस्कारालाभेनदुर्गतिश्चसूचिता साक्षाद्ब्रह्मद्विषस्तुततोप्यधिकंदुःखंवक्तव्यंस्यात् अत्रचद्विषतोपिशिशुपालस्यापराधशतंक्षांत्वातस्मैभगवतासायुज्यंदत्तमित्युच्यतेतस्मान्निंदाग्रंथःप्रकरणासंगतेर्भगवत्यसमवेतत्वाच्चाभूतार्थवादएव तथाहि त्रिविधोर्थवादः विरोधेगुणवादःस्यादनुवादोवधारिते भूतार्थवादस्तद्धानादर्थवादस्त्रिधामतइत्युक्तलक्षणःएतेषांक्रमादुदाहरणानिप्रजापतिरात्मनोवपामुदखिदत् स्ववपोत्खननेदेहस्यैवनाशोभवतीत्यभूतार्थवादोयं अग्निर्वैहिमस्यभेषजं मेधातिथिंहकाण्वायनंमेषोभूत्वेंद्रोजहारेत्यादीनि तस्मादिहनिंदकस्यमुक्तिर्विरुद्धेत्यभूतार्थवादएवेतिचेन्नतद्वत्कृत्स्नस्यापिभारतस्यतथात्वापत्तेः अनन्यगतिप्रकरणबाधापत्तेश्चानर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलमितिन्यायेनाकाशादिश्रुतिवन्निंदाश्रुतिरपिगौण्यावृत्त्याब्रह्मपरतया

वैशंपायनउवाच॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाततश्चेदिपतिर्नृपः॥ भीष्मंरूक्षाक्षरावाचःश्रावयामासभारत॥१५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणियुधिष्ठिराश्वासनेचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४० ॥ ॥छ॥ ॥शिशुपालउवाच॥ ॥विभीषिकाभिर्बह्वीभिर्भीषयन्सर्वपार्थिवान्॥ नव्यपत्रपसेकस्माद्वृद्धः सन्कुलपांसनः॥ १ ॥ युक्तमेतत्तृतीयायांप्रकृतौवर्तताव्वया ॥ वक्तुंधर्मादपेतार्थंत्वंहिसर्वकुरूत्तम ॥ २॥

नेयेतियुक्तमुत्पश्यामः अतएवश्रीमद्भागवतेपिहरिनिंदाग्रंथःस्तुतिपरत्वेनैवव्याख्यातःश्रीधरस्वामिभिः एवंभीष्मेणबोधितःशिशुपालःस्वबोधमाविश्चिकीर्षुर्भीष्मंतावन्महीकरोति विभीषिकाभिरितिहेनव्यपसःत्वंकुलपांमध्येवृद्धःसन्नःअस्मान्पार्थिवान्बह्वीभिर्विभीषिकाभिःभीषयन्कस्मान्नत्रपसेइतियोजना नोतुंस्तोतुंयोग्यंनव्यंपातिगोपयतीतिहेनव्यपहेपरमेश्वरतत्त्वगूहनपर कुलपांकुलपतीनांकुलतारकाणांब्रह्मविदांमध्येवृद्धःसन्नःअस्मान्पार्थिवान्शरीराकारपरिणतपृथिवीमात्रनिष्ठान्पृथिव्यंशबाहुल्यात्शरीरस्यपृथिवीत्वं यच्छरीरंसापृथिवीतिश्रुतेश्च देहाभिमानयुक्तान् बह्वीभिर्नानाविधभेदवतीभिर्विभीषिकाभिःसंसारभीतिहेतुभिःप्रमातृत्वमुखाभिःकर्तृत्वभोक्तृत्वादिभिःभीषयन्भीषयितुंकिमितित्रपसे त्वयावृद्धेनास्माकंसंसारभयंप्रदर्शनीयभेवनतुतत्रास्माकमनधिकारमाशंक्यभीतिहरंतत्त्वंगोपनीयमित्यर्थः॥ १ ॥ ननुवस्तुतत्त्वमपिउक्तमेवेत्याशंक्ययथाज्ञातंतथानोक्तमित्याह युक्तमिति तृतीयायांप्रकृतौवर्तताव्वयाएतेदवधर्मादपेतार्थंवक्तुंयुक्तमित्यन्वयःद्वेप्रकृतीपरिणामिन्यौमायातस्यांचित्प्रतिबिंबश्च तृतीयाप्रकृतिस्त्वेतदुभयाध्यासाधिष्ठानंनिर्विशेषंवस्तुतत्रवर्ततावर्तमानेनतन्मात्रनिष्ठेनत्वया धर्मादपेतःमोक्षस्तस्याकर्मसाध्यत्वात्तदर्थं धर्मादित्यलुक्समासः मोक्षार्थंएतदेवतृतीयप्रकृतिरूपंवक्तुंयुक्तंनतुसगुणंअस्माकंब्रह्मलोकांतस्योपासनाफलस्यानपेक्षितत्वादित्यर्थः एवंचयथाज्ञातंतथानोक्तमित्युक्तंभवति उक्तेर्थेहेतुमाह त्वंहिसर्वकुरूत्तमइति ॥ २ ॥

एतदेवसदृष्टांतंविवृणोति नावीति यथाऽरित्रकर्णधारादिमत्यांमहानाविसंबद्धाक्षुद्रानौःपारंप्राप्नोति यथावांऽधंशरीरं जडत्वात् अंधःअन्नं भिःस्सास्त्रीभक्तमंधोन्नमित्यमरः अन्वियात्अनुलक्षीकृत्य
चलेत् अन्नंहप्राणइतिश्रुतेरनुभवाच्च तथाभूताःत्वदधीनगतयस्त्वदधीनजीवनाश्चकौरव्याः येषांचास्मदादीनांत्वंअग्रणीःपुरोभूत्वापुरुषार्थप्रापकस्तेपितथाभूताएवेत्यर्थः तस्मादनन्यगतिकानामस्माकंअ
वश्यंत्वयाउपदेशःकर्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ पूतनेति अस्यसगुणब्रह्मणः प्रव्यथितंनिर्गुणेपिगुणारोपेणवस्तुतत्त्वगोपनाद्दुःखितमित्यर्थः ॥ ४ ॥ अवेति लिप्तस्यमूर्खस्यइच्छतइतिकर्मणिषष्ठ्यः लिप्तंविषय
संगिनंमूर्खंमूढंमांकेशवंस्तोतुमिच्छंतंअवतुच्छमपिभगवद्भक्तंमांपालय हितोपदेशेनेतिभावः अत्याश्चर्यमेतदित्याह कथमिति हेभीष्महेवित्हेविद्वन्तेनम्रेमादृशेपिउपनतेशिष्येइयंजिह्वात्वदीयात्वयाश
तधाकथंनईर्यतेप्रेर्यतेअनेकैःप्रकारैस्तत्त्वंप्रतिपादयितुमितिशेषः ॥ ५ ॥ यत्रेति यत्रसगुणेकुत्सानिंदा बालतरैःआपाततउपनिषन्मात्राध्येतृभिर्वटुभिः बालेतरैरितिपाठेवृद्धैरपि यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनो

नाविनौरिवसंबद्धायथांऽधोऽवांधमन्वियात्॥ तथाभूताहिकौरव्यायेषांभीष्मत्वमग्रणीः॥ ३॥ पूतनाघातपूर्वाणिकर्माण्यस्यविशेषतः ॥त्वयाकीर्तयतास्मा
कंभूयःप्रव्यथितंमनः ॥ ४॥ अवलिप्तस्यमूर्खस्यकेशवंस्तोतुमिच्छतः॥ कथंभीष्मनतेजिह्वाशतधेयंविदीर्यते॥ ५॥ यत्रकुत्साप्रयोक्तव्याभीष्मबालतरैर्नरैः॥
तमिमंज्ञानवृद्धःसन्गोपंसंस्तोतुमिच्छसि॥ ६॥ यद्यनेनहताबाल्येशकुनिश्चित्रमत्रकिम्॥ तौवाऽश्ववृषभौभीष्मयौनयुद्धविशारदौ॥ ७॥ चेतनारहितंकाष्ठंय
द्यनेननिपातितम्॥ पादेनशकटंभीष्मतत्रकिंकृतमद्भुतम्॥ ८॥ वल्मीकमात्रःसप्ताहंयद्यनेनधृतोऽचलः॥ तदागोवर्धनोभीष्मनतच्चित्रंमतंमम॥ ९॥ भुक्तमे
तेनबह्वन्नंक्रीडतानगमूर्धनि॥ इतितेभीष्मशृण्वानाःपरेविस्मयमागताः॥ १०॥ यस्यचानेनधर्मज्ञभुक्तमन्नंबलीयसः॥ सचानेनहतःकंसइत्येतन्नमहाद्भुतम्
॥ ११॥ नतेश्रुतमिदंभीष्मनूनंकथयतांसताम्॥ यद्वक्ष्येत्वामधर्मज्ञंवाक्यंकुरुकुलाधम ॥ १२॥

मतंतदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइत्यब्रह्मत्वेकुत्साप्रयोक्तव्या तमिमंगोपयतीतिगोपःतंगोपं व्यधिकरणेद्वितीये तस्यसबलस्यगूहनकर्तारंशुद्धंसंस्तोतुंसम्यक्प्रस्तोतुमिच्छसिप्रार्थनायांपंचमोलकारः
स्तोतुंइच्छांकुर्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ अनंतब्रह्मांडाधिपेमायाविन्यपिपूतनाघातादिकमत्यंततुच्छमित्याह यद्यनेनेत्यादिना शकुनिःपुतना पाठांतरेशकुनिवत्खेचरस्तृणावर्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतितेत्वत्तःशृण्वा
नाःविस्मयमागताःनाहमित्यर्थः ॥ १० ॥ यस्यचेति यस्यद्रौपद्यादेःअन्नंअदनीयंशाकलेशादिभुक्तंसच कंसःकामयमानःदुर्वाससःतृप्त्यादिकंइच्छन्अनेनकृष्णेनहतःगतःअनुसृतः हंतेर्गत्यर्थत्वात् तदिष्टंसं
पादितमित्यर्थः सर्वात्मनिकृष्णेशाकलेशेनतृप्तेविश्वतृप्तिर्जातेत्यपिनाद्भुतमित्यर्थः ॥ ११ ॥ नतेनम्रेशिष्यसमीपेकथयतांसतांमुखात्इदंत्वयुक्तंपूतनावधादिमयाश्रुतं किंज्ञातस्यार्थस्यनिरूपणेनेतिभावः हे
लाधमकुलंगृहंअधमंयस्यगृहातीतसंन्यासधर्मरत यत्तुवाक्येअहंवक्ष्येवोढुंशक्ष्येतत्कुरु आमधर्मज्ञंअपक्वधर्मःक्षयिष्णुफलत्वात्कर्मोपास्ती तदभिज्ञंमांप्रतितदेववाक्यंअपूर्वार्थप्रतिपादकंवचःनिर्गुणब्रह्म
कुविषयंकुरुतच्चाहंज्ञातुंशक्ष्येइत्यर्थः ॥ १२॥

स्त्रीष्विति प्रतिश्रयोंगीकारः यश्चस्वीयत्वेनांगीकृतस्तस्मिन्नित्यर्थः प्रतिश्रयःसभायांचाश्रयेइतिमेदिनी ॥ १३ ॥ हिंसायाअनिष्टसाधनत्वमुक्तंतत्त्वयिविज्ञानवतिवितथंव्यर्थं हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंति ननिबध्यतइत्युक्तेः ॥ १४ ॥ ज्ञानेति ज्ञातज्ञापनंव्यर्थमित्यर्थः ॥ १५ ॥ गोघ्नइति गांवाचंहंतिहिनस्ति यतोवाचोनिवर्तंतेइतिश्रुतेः स्वस्माद्व्यावर्तयतितथा स्त्रीवत्स्त्रीस्रष्टौसहायभूतामायातद्धंता वाचामायिकस्यगुणवतःस्तुतिःकर्तव्याअसौत्वमायःवागतीतःकथंसंस्तवमर्हतिनकथमपीति ॥ १६ ॥ मतिमतांमतिमद्भिःश्रेष्ठःप्रशस्यतमः संभावयतीति जनार्दनःसंसारवर्धनेनजनपीडनकरःमायावीईश्वरःत्वद्वाक्यात्तववश्यवचसोवाक्यात्एतत्सर्वंपूतनाघातादिआत्मनिसंभावयति सत्यत्वेनदर्शयतिश्रेष्ठेनत्वयायद्देववक्तव्यंतदेवलोकःसत्यमित्यध्यवस्यति वस्तुतस्तुएतत्सर्वंकृष्णेक्रियारोपणंवितथं निष्कलंनिष्क्रियमित्यादिश्रुतेः ॥ १७ ॥ तत्र सर्वेब्रह्मवदिष्यंतिसंप्राप्तेतुकलौयुगे नानुतिष्ठंतिमैत्रेयशिश्नोदरपरायणाइतिशब्दमात्रंवदंतिनशमादिपराभवंतितादृशोभीष्मोनभवतीत्याहद्वाभ्यां नगाथेति भूलिंगोनामभूशा

स्त्रीषुगोषुनशस्त्राणिपातयेद्ब्राह्मणेषुच ॥ यस्यचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रतिश्रयः ॥ १३ ॥ इतिसंतोनुशासंतिसज्जनंधर्मिणःसदा ॥ भीष्मलोकेहितत्सर्वंवितथंत्वयिदृश्यते ॥ १४ ॥ ज्ञानवृद्धंचवृद्धंचभूयांसंकेशवंमम ॥ अजानतइवाख्यासिसंस्तुवन्कौरवाधम ॥ १५ ॥ गोघ्नःस्त्रीघ्नश्चसन्भीष्मत्वद्वाक्याद्यदिपूज्यते ॥ एवंभूतश्चयोभीष्मकथंसंस्तवमर्हति ॥ १६ ॥ असौमतिमतांश्रेष्ठोयएषजगतःप्रभुः ॥ संभावयतिचाप्येवंत्वद्वाक्याच्चजनार्दनः ॥ एवमेतत्सर्वमितितत्सर्वंवितथंध्रुवम् ॥ १७ ॥ नगाथागाथिनंशास्तिबहुचेदपिगायति ॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिभूलिंगशकुनिर्यथा ॥ १८ ॥ नूनंप्रकृतिरेषातेजघन्यानात्रसंशयः ॥ अतःपापीयसीचैषांपांडवानामपीष्यते ॥ १९ ॥ येषामर्च्यतमःकृष्णस्त्वंचयेषांप्रदर्शकः ॥ धर्मवांस्त्वमधर्मज्ञःसतांमार्गादवप्लुतः ॥ २० ॥ कोहिधर्मिणमात्मानंजानन्ज्ञानविदांवरः ॥ कुर्याद्यथात्वयाभीष्मकृतंधर्ममवेक्षता ॥ २१ ॥ चेत्त्वंधर्मंविजानासियदिप्राज्ञामतिस्तव ॥ अन्यकामाहिधर्मज्ञाकन्यकाप्राज्ञमानिना ॥ अंबानामेतिभद्रंतेकथंसापहृतात्वया ॥ २२ ॥

यीपक्षीमासाहसमित्यनिशंवदन्नपिसिंहदंष्ट्रांतरस्थंमांसमादत्ते स्वयंसाहसमतिशयितंकरोति तथानहिंसादिकंकर्तव्यमितिवदन्नन्योहिंसामेवकरोतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ त्वंतुअस्मिन्चरमेजन्मनियथावदसि तथैवकरोषीत्याह नूनमिति प्रकृतिःशरीरं जघन्याचरमा तथापांडवानामपिप्रकृतिर्जघन्याऽतोहेतोःपापीयसीवेदोक्तधर्मसंरक्षकतरा पातीतिपाःवेदोक्तोधर्मइतिपाखंडपदनिर्वचनेव्यासेनैवव्याख्यातत्वात् तंपातीतिपापाअतिशयेनपापापापीयसीतियोगात् ॥ १९ ॥ चरमदेहत्वेगमकमाह येषामिति अतोहेतोःसर्वथात्वंअवेतिसंबंधः कंअवेत्युच्यते योऽधर्मज्ञः धर्मज्ञोनभवतियश्चसतांमार्गात्प्लुतःच्युतःतमितियत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यम् ॥ २० ॥ यथावदसितथाकरोषीत्येतद्दर्शयितुंभीष्मस्यब्रह्मचर्यदार्ढ्यंस्तौतिपंचभिः कोहीति धर्मिणंधर्मेऽधिकारिणम् ॥ २१ ॥ अन्येतिहेप्राज्ञ मानिनात्वयाहृतायाकन्यकासात्वत्तःकथंभद्रंआपनकथंचन दृढत्वात्तवब्रह्मचर्यस्य ॥ २२ ॥

तवभ्रातापितादृशइत्याह तामिति यदर्थंत्वहृतासभ्रातापितांनैषितवान् अन्यकामाहीतिपूर्वोक्तहेतोरेवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ अंबानाम्न्याप्रार्थ्यमानेनापित्वयाब्रह्मचर्यंनत्यक्तमित्युक्त्वाधर्मसंकटेपित्वयातन्नत्यक्तमित्याह दारयोरिति यस्यविचित्रवीर्यस्य हेप्राज्ञतवमिषतःपश्यतः मानिनःमानवतः ॥ २४ ॥ कोहिधर्मइति हेभीष्मतेतवनिकटेअहिर्दंत्रासुरस्तस्यधर्मोदंभदर्पादिःकोस्तिनकोपीत्यर्थः तवकोपिदंभादिरासुरोधर्मोनास्तिअतःयदिदंधारयसिब्रह्मचर्यंतद्वृथा व्यासेनेवत्वयापिभ्रातृक्षेत्रेषुअपत्योत्पादनंकर्तुंयुक्तमेवासीदित्यर्थः वाशब्दौइवार्थे ल्यब्लोपेपंचम्यौ मोहंप्राप्येवक्लीबत्वंप्राप्येवमूर्छितवत्क्लीबवच्चासंभावितविप्लवंतवब्रह्मचर्यमित्यर्थः ॥२५॥ नत्विति हेधर्मज्ञकचिदपिसाधनेशमदमादौतवउपचयंवृद्धिंनपश्यामिइतिनअपितुपश्याम्येव हितेहितनिमित्तंत्वयावृद्धाश्चसेविताइत्यपिपश्यामि तत्रलिंगं

तांत्वयाऽपिहृतांभीष्मकन्यांनैषितवान्यतः॥ भ्राताविचित्रवीर्यस्तेसतांमार्गमनुष्ठितः॥ २३॥ दारयोर्यस्यचान्येनमिषतःप्राज्ञमानिनः॥ तवजातान्यपत्यानि
सज्जनाचरितेपथि॥ २४॥ कोहिधर्मोस्तितेभीष्मब्रह्मचर्यमिदंवृथा॥ यद्धारयसिमोहाद्वाक्लीबत्वाद्वानसंशयः॥ २५ ॥ नत्वहंतवधर्मज्ञपश्याम्युपचयंक्वचित्॥
नहितेसेवितावृद्धायएवंधर्ममब्रवीः ॥ २६ ॥ इष्टंदत्तमधीतंचयज्ञाश्चबहुदक्षिणाः॥ सर्वमेतदपत्यस्यकलांनार्हतिषोडशीम्॥ २७॥ व्रतोपवासैर्बहुभिःकृतंभ
वतिभीष्मयत्॥ सर्वंतदनपत्यस्यमोघंभवतिनिश्चयात्॥ २८ ॥ सोऽनपत्यश्चवृद्धश्चमिथ्याधर्मानुसारकः॥ हंसवत्त्वमपीदानींज्ञातिभ्यःप्राप्नुयावधम्॥ २९॥
एवंहिकथयंत्यन्येनराज्ञानविदःपुरा॥ भीष्मयत्तदहंसम्यक्वक्ष्यामितवशृण्वतः॥ ३०॥ वृद्धःकिलसमुद्रांतेकश्चिद्धंसोभवत्पुरा॥ धर्मवागन्यथावृत्तःपक्षिणः
सोनुशास्तिच॥ ३१ ॥ धर्मंचरतमाधर्ममितितस्यवचःकिल॥ पक्षिणःशुश्रुवुर्भीष्मसततंसत्यवादिनः॥ ३२॥ अथास्यभक्ष्यमाजह्रुःसमुद्रजलचारिणः॥ अं
डजाभीष्मतस्यान्येधर्मार्थमितिशुश्रुम॥ ३३॥ तेचतस्यसमभ्याशेनिक्षिप्यांडानिसर्वशः॥ समुद्रांभस्यमज्जंतचरंतोभीष्मपक्षिणः॥ तेषामंडानिसर्वेषांभक्ष
यामासपापकृत्॥ ३४॥ सहंसःसंप्रमत्तानामप्रमत्तःस्वकर्मणि॥ ततःप्रक्षीयमाणेषुतेषुतेष्वंडजोपरः॥ अशंकतमहाप्राज्ञःसकदाचिद्ददर्शह॥ ३५॥

यएवंधर्ममब्रवीरिति एवंकृष्णस्यैवपूज्यत्वरूपंधर्मम्॥२६॥इष्टंदत्तमितिसार्धश्लोकत्रयंवाक्यं इष्टादिकंअपत्यस्यषोडशीमपिकलांनार्हतिअनपत्यस्यचव्रतादिकंमोघमित्येवंअन्येनराःकथयंतीतियोजना ॥ २७॥२८॥ सत्वंअनपत्यःसन्मिथ्याधर्मआध्यासिकधर्मोऽपत्योत्पादनादिःतस्यअनुसारकःतंअनुसर्तुंवृद्धोवयोतीतत्वादयोग्योसीत्यर्थः अनुशासनादितिपाठेमिथ्याधर्मानुशासनंदेहाभिमानियोग्यंशास्त्रंविहायानपत्यश्चवृद्धश्चजातोसीतिसंबंधः तस्माद्धंसवत्संन्यासिवत्ज्ञातिभ्यःज्ञानेभ्यःतत्त्वज्ञानात् श्रवणादिव्यापारभेदाद्बहुत्वं वधंगतिमोक्षं गत्यर्थस्यहंतेरिदंरूपं श्रवणमनननिदिध्यासनैःसम्यगनुष्ठितैरात्मानंप्राप्नुहीत्यर्थः ॥ २९ ॥ यस्त्वनृताभिसंधिःशब्देनैवज्ञानंवदतिनचध्यानेनसाक्षात्करोतिसंबध्यतइत्यस्मिन्नर्थेहंसाख्यायिकामाह एवंहीत्यादिनाकुरुसत्तमेत्यंतेन ॥ ३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तेत्वामिति तेइमेवसुधाधिपाःशरीररूपायाःपृथ्व्याअधिपाश्चालकाःप्राणएकादशेंद्रियाणिचत्वांनिहन्युरपिइतरानिवनानायोनिपातेनाहिंस्युरपिनतुहिंसितवंतः तत्रहननेदृष्टांतः संक्रुद्धाः पक्षिणस्तमंडजमिवेति अपिःकाकाहिंसायाअभावंद्योतयति तत्रहेतुः हंससधर्माणंहंसाःध्यानभिक्षवःतत्तुल्यंसदाध्यायिनंजितप्राणेंद्रियगणमित्यर्थः ॥ ३८ ॥ शाब्दपांडित्यमेवलोकेबहुलंनत्वार्थिकमित्यर्थेपूर्वोक्तकथार्थसंग्राहिकागाथाअस्तीत्याह गाथामिति ॥ ३९ ॥ अभिहतेकामादिभिःशैषिवदस्विधर्मे एतत्तवअशुचिअंडभक्षणकर्मवाचमतीयते उक्तिविरुद्धमित्यर्थः ॥४०॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ एवंभीष्मप्रशंसामुखेनहरिंस्तुत्वासंप्रतिजरासंधस्तुत्यापितंस्तौति समेइत्यादिना निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिगीतोक्तेःसमेब्रह्म

ततःसकथयामासदृष्ट्वाहंसस्यकिल्बिषम् ॥ तेषांपरमदुःखार्तःसपक्षीसर्वपक्षिणाम् ॥ ३६ ॥ ततःप्रत्यक्षतोदृष्ट्वापक्षिणस्तेसमीपगाः ॥ निजघ्नुस्तंतदाहंसंमिथ्यावृत्तंकुरूद्वह ॥ ३७ ॥ तेत्वांहंससधर्माणमपीमेवसुधाधिपाः ॥ निहन्युर्भीष्मसंक्रुद्धाःपक्षिणस्तंयथांडजम् ॥ ३८ ॥ गाथामप्यत्रगायंतियेपुराणविदोजनाः ॥ भीष्मयांतांचतेसम्यक्कथयिष्यामिभारत ॥ ३९ ॥ अंतरात्मन्यभिहतेरौषिपत्ररथाशुचि ॥ अंडभक्षणकर्मैतत्तववाचमतीयते ॥४०॥ ॥इतिश्रीमहाभारते सभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवाक्येएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिशुपालउवाच ॥ समेबहुमतोराजाजरासंधोमहाबलः ॥ योऽनेनयुद्धंनेयेषदासोयमितिसंयुगे ॥ १ ॥ केशवेनकृतंकर्मजरासंधवधेतदा ॥ भीमसेनार्जुनाभ्यांचकस्तत्साध्वितिमन्यते ॥ २ ॥ अद्वारेणप्रविष्टेनच्छद्मनाब्रह्मवादिना ॥ दृष्टःप्रभावःकृष्णेनजरासंधस्यभूपतेः ॥ ३ ॥ येनधर्मात्मनात्मानंब्रह्मण्यमविजानता ॥ नेषितंपाद्यमस्मैतद्दातुमग्रेदुरात्मने ॥ ४ ॥ भुज्यतामितितेनोक्ताःकृष्णभीमधनंजयाः ॥ जरासंधेनकौरव्यकृष्णेनविकृतंकृतम् ॥५॥

णिजरासंधोपिबहुमतःश्रेष्ठःयःअयंप्रत्यगात्मादासइतिमत्वाऽनेनस्वामिनाकृष्णेनयुद्धंनइयेषनेच्छितवान् ॥१॥ अनेनेत्यन्वादेशादयमर्थस्यप्रतीचःतदर्थेनकृष्णेनाभेदंदर्शयतिकेशवेनेतिकःब्रह्मा ॥२॥ केशवादिभिर्यत्कृतंतदेवाहअद्वारेणेत्यादिना कृष्णेनजरासंधानुग्रहार्थंगच्छतागजेंद्रानुग्रहइवचतुर्भुजंगरुडारूढंस्वंरूपंनप्रकाशितंकिंतुप्रसिद्धमपिकृष्णरूपंब्राह्मणवेषेणाच्छादितं ततब्रह्मासाधुमन्यते अन्यथासर्वेषांतत्स्वरूपदृशांब्रह्मलोकोल्लंघनेनब्रह्मणोऽपमानोभवतीतिदुःसहंतत्तस्य तथाचश्रुतिः तस्मादेषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरिति एषांदेवानां एतद्ब्रह्म अद्वारेणप्रवेशादिकंमानुषंनाट्यमनुकुर्वतःशत्रुत्वाभिनयार्थंयुक्तमेतत्लौकिकमर्यादाप्रदर्शनार्थं ॥३॥ स्तुतिपक्षेचतुर्थीषष्ठ्यर्थे दुरात्मनोलोकस्याग्रेअस्मैकृष्णायपाद्यंदातुंनेषितंतत्स्वरूपगूहनायेतिभावः ॥४॥ विकृतंभोजनप्रत्याख्यानं वैराभिनयायेत्यर्थः ॥५॥

एवंकृष्णेनसहजीवंतैवैकमत्यंप्राप्यांतेकृष्णदर्शनेनैवप्राणांस्त्यजतातत्सायुज्यंप्राप्तमित्याह यद्ययमिति अयंजरासंधाख्योजीवएवजगतःकर्ताभवेत्तर्हिएनंमूर्खंप्रतियथातथाकस्मात्अन्यसेचेष्टसेमूर्खवदेनं
कथंमन्यसइत्यर्थः अतउत्तरग्रंथात्कृष्णस्तुतौभीष्मेणपूतनावधादिअसकृज्जरासंधपराजयांतंचवाक्यजातमुक्तमितिज्ञेयं अयंचब्राह्मणंब्राह्मणवेषेणागतंकृष्णंमरणकालेपिकस्मात्आत्मानंप्रत्यगात्मभावेन
सम्यक्नावगच्छतिकिंतुअवगच्छत्येव अयंभावः जीवश्चेत्परस्तर्हिजीवेनकृतंपरेणैवकृतमितिजीवोनस्तोतव्यःपर्यनुयोक्तव्योवा कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः तस्यैवस

यद्ययंजगतःकर्तायथैनंमूर्खमन्यसे॥ कस्मान्नब्राह्मणंसम्यगात्मानमवगच्छति॥ ६॥ इदंत्वाश्चर्यभूतंमेयदिमेपांडवास्त्वया॥ अपकृष्टाःसतांमार्गान्मन्यंतेत
च्चसाध्विति॥ ७॥ अथवानैतदाश्चर्यंयेषांत्वमसिभारत॥ स्त्रीसधर्माचवृद्धश्चसर्वार्थानांप्रदर्शकः॥ ८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वारूक्षंरूक्षा
क्षरंबहु॥ चुकोपबलिनांश्रेष्ठोभीमसेनःप्रतापवान्॥ ९॥ तथापद्मप्रतीकाशेस्वभावायतविस्तृते॥ भूयःक्रोधाभिताम्राक्षेरक्तेनेत्रेबभूवतुः॥ १०॥ त्रिशिखां
भ्रुकुटींचास्यददृशुःसर्वपार्थिवाः॥ ललाटस्थांत्रिकूटस्थांगंगांत्रिपथगामिव॥ ११॥ दंतान्संदशतस्तस्यकोपाद्ददृशुराननम्॥ युगांतेसर्वभूतानिकालस्येवजि
घत्सतः॥ १२॥ उत्पतंतंतुवेगेनजग्राहैनंमनस्विनम्॥भीष्मएवमहाबाहुर्महासेनमिवेश्वरः॥ १३॥ तस्यभीमस्यभीष्मेणवार्यमाणस्यभारत॥ गुरुणाविविधै
र्वाक्यैःक्रोधःप्रशममागतः॥ १४॥ नातिचक्रामभीष्मस्यसहिवाक्यमरिंदमः॥ समुद्वृत्तोघनापायेवेलामिवमहोदधिः॥ १५॥ शिशुपालस्तुसंक्रुद्धेभीमसे
नेजनाधिप॥ नाकंपततदावीरःपौरुषेस्वेव्यवस्थितः॥ १६॥ उत्पतंतंतुवेगेनपुनःपुनररिंदमः॥ नसतंचिंतयामाससिंहःक्रुद्धोमृगंयथा॥ १७॥ प्रहसंश्चाब्रवी
द्वाक्यंचेदिराजःप्रतापवान्॥ भीमसेनमभिक्रुद्धंदृष्ट्वाभीमपराक्रमम्॥ १८॥ मुंचैनंभीष्मपश्यंतुयावदेनंनराधिपाः॥ मत्प्रभावविनिर्दग्धंपतंगमिववह्निना॥
॥ १९॥ ततश्चेदिपतेर्वाक्यंश्रुत्वातत्कुरुसत्तमः॥ भीमसेनमुवाचेदंभीष्मोमतिमतांवरः॥ २०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीम
क्रोधेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥छ॥ ॥छ॥

र्वचेष्टाप्रवर्तकत्वात् तथाअंतेमतिःसागतिरितिस्मृतेरंतेकृष्णंपश्यतःकृष्णभावःसिद्धइतितस्यलोकदृष्ट्याकृष्णद्रोहित्वेपिनकाचिद्धानिःअंतेकृष्णदर्शनहेतोरनेकजन्मांतरानुष्ठितस्यपुण्यपुंजस्यसत्वात्पुण्यवा
नेवेतिसमंतव्यइति ॥ ६ ॥ एवंमूर्खाणांविरुद्धवदाभासमानैर्वाक्यैःकृष्णंतद्भक्तांश्चस्तुत्वासंप्रत्यनुपदोक्तरीत्यासद्यःकैवल्यप्राप्तयेकृष्णसन्निधौमृत्युसंपादनार्थंतानेवनिंदतिस्पष्टार्थैर्वाक्यैः इदंत्वित्यादिना
तुशब्दउक्तवैपरीत्यद्योतनार्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ रूक्षंअर्थतः रूक्षाक्षरंशब्दतश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ महासेनंकार्तिकेयम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिसभा
पर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

ररासशब्दंचकार ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मृत्युःस्थूलदेहवियोगः कालोयमः मृत्युःहंता ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तथाचेतिरासभारावसदृशं समुदाहृतंशब्दम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नि

भीष्मउवाच ॥ ॥ चेदिराजकुलेजातस्त्र्यक्षएषचतुर्भुजः ॥ रासभारावसदृशंररासचननादच ॥ १ ॥ तेनास्यमातापितरौत्रेसतुस्तौसबांधवौ ॥ वैकृतंतस्यतौदृ
ष्ट्वात्यागायकुरुतांमतिम् ॥ २ ॥ ततःसभार्यंनृपतिंसामात्यंसपुरोहितम् ॥ चिंतासंमूढहृदयंवागुवाचाशरीरिणी ॥ ३ ॥ एषतेनृपतेपुत्रःश्रीमाञ्जातोबलाधिकः
तस्मादस्मान्नभेतव्यमव्यग्रःपाहिवैशिशुम् ॥ ४ ॥ नचवैतस्यमृत्युर्वैनकालःप्रत्युपस्थितः ॥ मृत्युर्हंतास्यशस्त्रेणसचोत्पन्नोनराधिप ॥ ५ ॥ संश्रुत्योदाहृतंवाक्यं
भूतमंतर्हितंततः ॥ पुत्रस्नेहाभिसंतप्ताजननीवाक्यमब्रवीत् ॥ ६ ॥ येनेदमीरितंवाक्यंममैतंतनयंप्रति ॥ प्रांजलिस्तंनमस्यामिब्रवीतुसपुनर्वचः ॥ ७ ॥ याथा
तथ्येनभगवान्देवोवायदिवेतरः ॥ श्रोतुमिच्छामिपुत्रस्यकोस्यमृत्युर्भविष्यति ॥ ८ ॥ अंतर्भूतंततोभूतमुवाचेदंपुनर्वचः ॥ यस्योत्संगेगृहीतस्यभुजावभ्यधिका
वुभौ ॥ ९ ॥ पतिष्यतःक्षितितलेपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तृतीयमेतद्बालस्यललाटस्थंतुलोचनम् ॥ १० ॥ निमज्जिष्यतियंदृष्ट्वासोस्यमृत्युर्भविष्यति ॥ त्र्यक्षंचतुर्भु
जंश्रुत्वातथाचसमुदाहृतम् ॥ ११ ॥ पृथिव्यांपार्थिवाःसर्वेअभ्यागच्छन्दिदृक्षवः ॥ तान्पूजयित्वासंप्राप्तान्यथार्हंसमहीपतिः ॥ १२ ॥ एकैकस्यनृपस्यांकेपुत्र
मारोपयत्तदा ॥ एवंराजसहस्राणांपृथक्त्वेनयथाक्रमम् ॥ १३ ॥ शिशुरंकेसमारूढोनतत्प्रापनिदर्शनम् ॥ एतदेवतुसंश्रुत्यद्वारवत्यांमहाबलौ ॥ १४ ॥ ततश्चेदि
पुरंप्राप्तौसंकर्षणजनार्दनौ ॥ यादवौयादवींद्रष्टुंस्वसारंतौपितुस्तदा ॥ १५ ॥ अभिवाद्ययथान्यायंयथाश्रेष्ठंनृपंचताम् ॥ कुशलानामयंपृष्ट्वानिषण्णौरामकेश
वौ ॥ १६ ॥ साभ्यर्च्यतौतदावीरौप्रीत्याचाभ्यधिकंततः ॥ पुत्रंदामोदरोत्संगेदेवीसंन्यदधात्स्वयम् ॥ १७ ॥ न्यस्तमात्रस्यतस्यांकेभुजावभ्यधिकावुभौ ॥ पेत
तुस्तच्चनयनंन्यमज्जतललाटजम् ॥ १८ ॥ तद्दृष्ट्वाव्यथितात्रस्तावरंकृष्णमयाचत ॥ ददस्वमेवरंकृष्णभयार्तायामहाभुज ॥ १९ ॥ त्वंह्यार्तानांसमाश्वासोभीता
नामभयप्रदः ॥ एवमुक्तस्ततःकृष्णःसोब्रवीत्यदुनंदनः ॥ २० ॥ माभैस्त्वंदेविधर्मज्ञेनमत्तोस्तिभयंतव ॥ ददामिकंवरंकिंचकरवाणिपितृष्वसः ॥ २१ ॥ शक्यं
वायदिवाऽशक्यंकरिष्यामिवचस्तव ॥ एवमुक्तातत:कृष्णमब्रवीद्यदुनंदनम् ॥ २२ ॥ शिशुपालस्यापराधान्क्षमेथास्त्वंमहाबल ॥ मत्कृतेयदुशार्दूलविद्ध्येनंमे
वरंप्रभो ॥ २३ ॥

दर्शनंबाहुपातादिकंज्ञापकम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ कुशलंबलकोशादिवृद्धिः अनामयंआरोग्यम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

अपराधशतमिति हिप्रसिद्धं वधार्हाणामन्येषामपिमयाअपराधशतंक्षाम्यं हेपितृष्वसःतेपुत्रस्यतुसंबंधवशात्सर्वथाक्षाम्यमेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ यःआह्वयते युद्धायेतिशेषः ॥ २५ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनै
लकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ कृष्णस्यैवविनिश्चयइत्यनेनकृष्णप्रेरितोयंप्रलपतीत्युक्तम् ॥ १ ॥ कालपरीतात्माकालेनग्रस्तदेहः ॥ २ ॥ हरेस्तेजों
शस्यास्यशिशुपालस्य एषहरिस्तंस्वांशंआदातुंसंहर्तुंऐच्छत् पुनःशब्दोहिरण्यकशिप्वाद्यपेक्षया ॥ ३॥ ४ ॥ समुमूर्षुःकृष्णंकोपयितुंमिथ्यैवसंक्रुद्धोपिसन्उत्तरंउत्कृष्टतरंवचनंउवाच ॥ ५ ॥ पुनस्तदेवाह

कृष्णउवाच ॥ ॥ अपराधशतंक्षाम्यंमयाह्यस्यपितृष्वसः ॥ पुत्रस्यतेवधार्हस्यमात्वंशोकेमनःकृथाः ॥ २४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ एवमेषनृपःपापःशिशुपा
लःसमंदधीः ॥ त्वांसमाह्वयतेवीरगोविंदवरदर्पितः ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवृत्तांतकथनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः
॥ ४३ ॥ ॥७॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ नैषाचेदिपतेर्बुद्धिर्ययात्वाह्वयतेऽच्युतम् ॥ नूनमेषजगद्भर्तुःकृष्णस्यैवविनिश्चयः ॥ १ ॥ कोहिमांभीमसेनाद्यक्षितावर्ह
तिपार्थिवः ॥ क्षेप्तुंकालपरीतात्मायथैषकुलपांसनः ॥ २ ॥ एषह्यस्यमहाबाहुस्तेजोंशश्चहरेर्ध्रुवम् ॥ तमेवपुनरादातुमैच्छत्पृथुयशाहरिः ॥ ३ ॥ येनैषकुरुशार्दू
लशार्दूलइवचेदिराट् ॥ गर्जत्यतीवदुर्बुद्धिःसर्वानस्मानचिंतयन् ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोनममृषेचैद्यस्तद्भीष्मवचनंतदा ॥ उवाचचैनंसंक्रुद्धःपुन
र्भीष्ममथोत्तरम् ॥ ५ ॥ ॥ शिशुपालउवाच ॥ ॥ द्विषतांनोस्तुभीष्मैषप्रभावःकेशवस्ययः ॥ यस्यसंस्तववक्तात्वंबंदिवत्सततोत्थितः ॥ ६ ॥ संस्तवेचमनोभी
ष्मपरेषांरमतेयदि ॥ तदासंस्तौषिराज्ञस्त्वमिमंहित्वाजनार्दनम् ॥ ७ ॥ दरदंस्तुहिबाह्लीकमिमंपार्थिवसत्तमम् ॥ जायमानेनयेनेयमभवद्दारितामही ॥ ८ ॥ वं
गांगविषयाध्यक्षंसहस्राक्षसमंबले ॥ स्तुहिकर्णमिमंभीष्ममहाचापविकर्षणम् ॥ ९ ॥ यस्येमेकुंडलेदिव्येसहजेदेवनिर्मिते ॥ कवचंचमहाबाहोबालार्कसदृशप्र
भम् ॥ १० ॥ वासवप्रतिमोयेनजरासंधोतिदुर्जयः ॥ विजितोबाहुयुद्धेनदेहभेदंचलंभितः ॥ ११ ॥ द्रोणंद्रौणिंचसाधुत्वंपितापुत्रौमहारथौ ॥ स्तुहिस्तुत्यावुभौ
भीष्मसततंद्विजसत्तमौ ॥ १२ ॥ ययोरन्यतरोभीष्मसंक्रुद्धःसचराचराम् ॥ इमांवसुमतींकुर्यान्निःशेषामितिमेमतिः ॥ १३ ॥

द्विषतांनइतिसामानाधिकरण्येषष्ठ्यौ केशवस्ययःप्रभावःसद्विषतांतंद्विषतामप्यस्माकमस्तु ॥ ६ ॥ एवंईश्वरप्रभावंप्रार्थ्यतन्मूलहेतुंद्वेषमाहेतरस्तवेन संस्तवेचेत्यादिना हित्वेतिदधातेःरूपं जनार्दनंत्वद्दिनिधा
यतद्रूपत्वेनइतरान्राज्ञःस्तुहीत्यर्थः निंदापक्षेत्वृजुरेवार्थः ॥ ७ ॥ जायमानेनेतिपाठेदारिताभीमेनमातुरंकात्पतताशिलेवयेनमहीविदारिता यजमानेनेतिपाठेऋत्विग्भ्योदित्सताभयंप्रापिता ब्राह्मणानामा
धिपत्येखलनिग्रहायोगादितिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ वैप्रतिसमःविगतःप्रतिसमोयस्यसतथा स्वार्थेतद्धितः अतुलइत्यर्थः ॥ १५ ॥ केशवंअतिक्रम्यजयद्रथंकिंप्रशंससीतियोज्यं निंदापक्षेतुस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥२१॥
शल्यादीनिति स्तवायस्तूयतेइतिव्युत्पत्त्यास्तवःपरमेश्वरस्तस्मैतत्प्राप्तयेकिंनस्तौषि अपितुसर्वान्परमेश्वरत्वेनैवस्तुहीत्यर्थः ॥ २२ ॥ किंहीति पितामात्रेतिवत्सहार्थयोगाभावेपितृतीया वृद्धतमेनत्वयासह
कथयतांउपदिशतांवृद्धानांवचनंयतोमयानश्रुतंअतःकिंकर्तुंशक्यं अज्ञत्वादकिंचित्करोहमित्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंस्वगर्वंपरिहृत्ययत्ज्ञानंतदाह आत्मेति देहबुद्ध्याआत्मपरयोःस्तवोवाईश्वरबुद्ध्यातयोर्द्वेषो
वानकर्तव्यइतितेत्वत्तःनःअस्माभिःश्रुतमितियोज्यम् ॥ २४ ॥ अस्तव्यंवाचामगोचरत्वात् मोहात्मोहंअज्ञानंआश्रित्येतिल्यब्लोपेपंचमी मायिकैर्गुणैः सर्वैश्वर्यादिभिः निर्विशेषचिन्मात्रस्यकेशवस्यस्त

द्रोणस्यहिसमंयुद्धेनपश्यामिनराधिपम्॥ नाश्वत्थाम्नःसमंभीष्मनचतौस्तोतुमिच्छसि॥ १४॥ पृथिव्यांसागरांतायांयोवैप्रतिसमोभवेत्॥ दुर्योधनंत्वंराजेंद्र
मतिक्रम्यमहाभुजम्॥ १५ ॥ जयद्रथंचराजानंकृतास्त्रंदृढविक्रमम् ॥ द्रुमंकिंपुरुषाचार्यंलोकेप्रथितविक्रमम्॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम्॥
॥ १६॥ वृद्धंचभरताचार्यंतथाशारद्वतंकृपम्॥ अतिक्रम्यमहावीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम्॥ १७॥ धनुर्धराणांप्रवरंरुक्मिणंपुरुषोत्तमम्॥ अतिक्रम्यमहावीर्यं
किंप्रशंससिकेशवम्॥ १८ ॥ भीष्मकंचमहावीर्यंदंतवक्रंचभूमिपम्॥ भगदत्तंयूपकेतुंजयत्सेनंचमागधम्॥ १९ ॥ विराटद्रुपदौचोभौशकुनिंचबृहद्बलम्॥
विंदानुविंदावावंत्यौपांड्यंश्वेतमथोत्तमम्॥ २० ॥ शंखंचसुमहाभागंवृषसेनंचमानिनम्॥ एकलव्यंचविक्रांतंकालिंगंचमहारथम्॥ २१ ॥ अतिक्रम्यमहा
वीर्यंकिंप्रशंससिकेशवम्॥ शल्यादीनपिकस्मात्त्वंनस्तौषिवसुधाधिपान्॥ स्तवाययदितेबुद्धिर्वर्ततेभीष्मसर्वदा॥ २२॥ किंहिशक्यंमयाकर्तुंयद्वृद्धानांत्वया
नृप॥ पुराकथयतांनूनंनश्रुतंधर्मवादिनाम्॥ २३ ॥ आत्मनिंदात्मपूजाचपरनिंदापरस्तवः॥ अनाचरितमार्याणांवृत्तमेतच्चतुर्विधम्॥ २४॥ यदस्तव्यमिमं
शश्वन्मोहात्संस्तौषिभक्तितः॥ केशवंतच्चतेभीष्मनकश्चिदनुमन्यते॥ २५॥ कथंभोजस्यपुरुषेवर्गपालेदुरात्मनि॥ समावेशयसेसर्वंजगत्केवलकाम्यया॥ २६॥

वंकश्चित्तदभिज्ञोनानुमन्यते ॥ २५ ॥ एतदेवाह कथमिति भोभीष्मअजस्याविद्योपाधेर्जीवस्यपुरुषेपुरिशयेअंतरात्मनिसच्चिदानंदरूपेवर्गःदेहेंद्रियसंघातः तस्यपालयितरिकोह्येवान्यात्कःप्राण्यात्यदेष
आकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः अदुरात्मनिउपाधिधर्मकालुष्याद्दुःस्थितआत्माआदुरात्माविराट्सूत्रेश्वराख्यःतद्भिन्नेजगत्कथंसमावेशयसे नहिमृद्घटन्यायेनात्रजगत्समावेशःअपरिणामित्वादस्य किंतर्हि
रज्जुसर्पन्यायेनतथाचाज्ञानमेवजगदुपादानंअयंतुतदधिष्ठानमात्रं यथोक्तंअस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतेइति केवलस्यनिर्गुणस्यकाम्ययाइच्छया सगुणोपास
कानांनिर्गुणप्राप्तिःसद्योनसंभवतीत्यर्थः पक्षेभोजस्यकंसस्य वर्गपालेगोसंघपाले ॥ २६॥

अथचेति तेत्वत्संबंधिनांएषांपुंसांबुद्धिःप्रकृतिंनयातिस्वकारणेनलीयतेतर्हिभूलिंगशकुनिर्यथान्यद्वदत्यन्यत्करोतितद्वत्तेशुद्धंकामयंतेशबलंवदंतीत्यर्थः भुवंलिंगतीतिभूलिंगोबिलशायीपक्षिविशेषः एषेतिपाठेएषास्मदीयाबुद्धिःतेत्वदीयात्वद्वत्तेतियोज्यं तदास्वस्यैवशकुन्युपमत्वम् ॥ २७ ॥ अर्थविगर्हिताउक्तिविपरीतक्रिययाअर्थोविगर्हितोयासांताः ॥२८ ॥ वाशतेशब्दंकरोति ॥२९॥ मांसार्गलंदंष्ट्रांतरलग्नस्यमांसस्यबहिर्निर्गतभागंउल्लोलम् ॥ ३०॥ इच्छतइति साहिपक्षिणीमृत्युमुखेप्रविष्टापितदुपेक्षयाजीवंतीयथालोकानुपदिशतिमासाहसमिति तथात्वमपिदेहधारित्वान्मृत्युमुखेपतितोपिमृत्युनाउपेक्षितोजीवसिअस्मांश्चोपदिशसिमृत्युमुखेनपतितव्यमिति तत्रहेतुः अधार्मिष्ठेति सर्वधर्मशून्यंब्रह्मअधर्मितन्निष्ठ ब्रह्मनिष्ठोहिमृत्युमुखेनपततीतिवेदशास्त्रप्रसिद्धम् ॥३१॥ अत्रैवहेत्वंतरमाह इच्छतामिति

अथचैषांनतेबुद्धिःप्रकृतिंयातिभारत ॥ मयैवकथितंपूर्वंभूलिंगशकुनिर्यथा ॥ २७ ॥ भूलिंगशकुनिर्नामपार्श्वेहिमवतःपरे ॥ भीष्मतस्याःसदावाचःश्रूयंतेऽर्थविगर्हिताः ॥ २८ ॥ मासाहसमितीदंसासततंवाशतेकिल ॥ साहसंचात्मनातीवचरंतीनावबुध्यते ॥ २९ ॥ साहिमांसार्गलंभीष्ममुखात्सिंहस्यखादतः ॥ दंतांतरविलग्नंयत्तदादत्तेऽल्पचेतना ॥ ३० ॥ इच्छतःसाहिसिंहस्यभीष्मजीवत्यसंशयम् ॥ तद्वत्त्वमप्यधर्मिष्ठसदावाचःप्रभाषसे ॥ ३१ ॥ इच्छतांभूमिपालानांभीष्मजीवस्यसंशयम् ॥ लोकविद्विष्टकर्माहिनान्योस्तिभवतासमः ॥ ३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततश्चेदिपतेःश्रुत्वाभीष्मःसकटुकंवचः ॥ उवाचेदंवचोराजंश्चेदिराजस्यशृण्वतः ॥ ३३ ॥ इच्छतांकिलनामाहंजीवाम्येषांमहीक्षिताम् ॥ सोहंनगणयाम्येतांस्तृणेनापिनराधिपान् ॥ ३४ ॥ एवमुक्तेतुभीष्मेणततःसंचुक्रुशुर्नृपाः ॥ केचिज्जहृषिरेतत्रकेचिद्भीष्मंजगर्हिरे ॥ ३५ ॥ केचिदूचुर्महेष्वासाःश्रुत्वाभीष्मस्यतद्वचः ॥ पापोवलिप्तोवृद्धश्चनायंभीष्मोर्हतिक्षमाम् ॥ ३६ ॥ हन्यतांदुर्मतिर्भीष्मःपशुवत्साध्वयंनृपाः ॥ सर्वैःसमेत्यसंरब्धैर्दह्यतांवाकटाग्निना ॥ ३७ ॥ इतितेषांवचःश्रुत्वाततःकुरुपितामहः ॥ उवाचमतिमान्भीष्मस्तानेववसुधाधिपान् ॥ ३८ ॥ उक्तस्योक्तस्यनेहांतमहंसमुपलक्षये ॥ यत्तुवक्ष्यामितत्सर्वंशृणुध्वंवसुधाधिपाः ॥ ३९ ॥ पशुवद्घातनंवामेदहनंवाकटाग्निना ॥ क्रियतांमूर्ध्निवोन्यस्तंमयेदंसकलंपदम् ॥ ४० ॥ एषतिष्ठतिगोविंदःपूजितोस्माभिरच्युतः ॥ यस्यवस्त्वरतेबुद्धिर्मरणायसमाधवम् ॥ ४१ ॥

पूजायांबहुवचनं शांतनोःस्वपितुरिच्छयावरदानेनापिजीवसीत्यर्थः लोकविदितिद्विष्टकर्मेतिचच्छेदः लोकआत्मा आत्मानमेवलोकमुपासीतेतिश्रुतेः तद्वित् द्विष्टंद्वेषयुक्तंहिंस्रंक्षात्रंकर्मयस्येत्येवंविधोपिक्षत्रियोपिअत्यंतंब्रह्मविदसीत्यर्थः पक्षांतरेतुस्पष्टार्थएवग्रंथः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ एवंगूढाभिसंधिनाशिशुपालेनस्तुतोपिभीष्मस्तस्याभिलषितंकैवल्यंदातुंतदुक्तीनांरूढ्यानिंदापरत्वमाश्रित्यवैरमुद्योतयन्नुवाचइच्छतांकिलेत्यादिना ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ कटाग्निनाकक्षाग्निना ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

कृष्णमिति देहंविशत्वित्यनेनस्वस्यशिशुपालीयंवैकुंठात्पतनादिकंपूर्ववृत्तंविदितमस्तीतिदर्शितम् ॥ ४२ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥
उरुविक्रमःउरुर्महान्विश्वव्यापीविक्रमःपादविक्षेपोयस्यसशिशुपालोहरिणासहाभेदात् ॥ १ ॥ तावत्रणंगच्छयावत्त्वांनिहन्मिनिश्चयेनप्राप्नोमि हंतेर्गत्यर्थत्वेनप्राप्त्यर्थत्वात् सद्यःकैवल्येप्सुंमांजरासंध
मिवजितमात्रंमामुंचेत्यर्थः सहितंसर्वपांडवैरितिपांडवानामपिविष्णवंशत्वंदर्शयति ॥ २ ॥ अवध्याःअवधौमर्यादायांसाधवःपरिपालकामेमताः एषसेतुर्विधृतिरेषांलोकानामसंभेदायेतिपरमात्मनस्ताव
न्मर्यादाविधारकत्वंस्पष्टं तदंशत्वात्पांडवानामपीत्यर्थः अत्रहेतुमाह नृपतीनिति अराजा नास्तिरंजकोऽस्मादन्यइतिअराजा एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतिएषह्येवानंदयातीत्यादिनाप

कृष्णमाह्वयतामद्ययुद्धेचक्रगदाधरम् ॥ यादवस्यैवदेवस्यदेहंविशतुपातितः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिभीष्मवाक्येचतु
श्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःश्रुत्वैवभीष्मस्यचेदिराडुरुविक्रमः ॥ युयुत्सुर्वासुदेवेनवासुदेवमुवाचह ॥ १ ॥
आह्वयेत्वांरणंगच्छमयासार्धंजनार्दन ॥ यावदद्यनिहन्मित्वांसहितंसर्वपांडवैः ॥ २ ॥ सहत्वयाहिमेऽवध्याःसर्वथाकृष्णपांडवाः ॥ नृपतीन्समतिक्रम्ययैरराजा
त्वमर्चितः ॥ ३ ॥ येत्वांदासमराजानंबाल्यादर्चंतिदुर्मतिम् ॥ अनर्हमर्हवत्कृष्णवध्यास्तइतिमेमतिः ॥ ४ ॥ इत्युक्त्वाराजशार्दूलस्तस्थौगर्जन्नमर्षणः ॥ एवमुक्त
स्ततःकृष्णोमृदुपूर्वमिदंवचः ॥ उवाचपार्थिवान्सर्वान्ससमक्षंचवीर्यवान् ॥ ५ ॥ एषनःशत्रुरत्यंतंपार्थिवाःसात्वतीसुतः ॥ सात्वतानांनृशंसात्मानहितोनपका
रिणाम् ॥ ६ ॥ प्राग्ज्योतिषपुरंयातानस्मान्ज्ञात्वानृशंसकृत् ॥ अदहद्द्वारकामेषस्वस्रीयःसन्नराधिपाः ॥ ७ ॥ क्रीडतोभोजराजस्यएषरैवतकेगिरौ ॥ हत्वाबध्वा
चतान्सर्वानुपायात्स्वपुरंपुरा ॥ ८ ॥ अश्वमेधेहयंमेध्यमुत्सृष्टंरक्षिभिर्वृतम् ॥ पितुर्मेयज्ञविघ्नार्थमहरत्पापनिश्चयः ॥ ९ ॥ सौवीरान्प्रतियातांचबभ्रोरेषतपस्वि
नः ॥ भार्यामभ्यहरन्मोहादकामांतामितोगताम् ॥ १० ॥

रमात्मनएवमुख्यरंजकत्वश्रुतेः ॥ ३ ॥ त्वांदासं त्वाअंदासमितिच्छेदः त्वात्वांअंदोबंधः अदिबंधनेधातुः तंअस्यतिक्षिपतीतिअंदासंबंधनाशकंबाल्यादारभ्येतिशेषः दुर्मतिंअनर्हंदुःस्थितांमतिंप्रवेष्टुंअनर्हमि
त्यर्थः अर्हवत्पूज्यवत्तेपिवध्याः अवोपसर्गस्यभागुरिमतेनअकारलोपः पूर्ववदर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंगूढाशयेनस्तुतोपिभगवान्रूढ्यर्थाभिप्रायेणलोकदृष्ट्यातंहंतुंवैरमाविष्करोति एषनःशत्रुरित्यादिना
नहितः सुप्सुपेतिसमासःनेकधेत्यादिवत् द्वेषीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सौवीरान्देशविशेषान् इतोहस्तिनापुरात्गतः प्रस्थितां सौवीरात्प्रतिपत्तौ र्चतिपाठेप्रतिपत्तौविवाहकाले बभ्रोर्यादवस्य ॥ १० ॥

दोषांतरमाह एषइति करूषोदेशभेदः तद्राजार्थेऽण् मायाप्रतिच्छन्नःकपटेनतद्वेषंकृत्वेत्यर्थः वैशालीविशालापुरीतदधिपस्यकन्याम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ तानिपूर्वोक्तानिनिबोधत ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ मत्पूर्वांपित्रादिभिःपूर्वंमह्यंप्रतिश्रुताम् ॥ १८ ॥ मन्यमानःस्वीकुर्वाणः ॥ १९ ॥ क्षमक्षमस्वश्रद्धापितृष्वसुर्वचसिअवश्यानुष्ठेयत्वबुद्धिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ याचतइतिपाठेयाचनं

एषमायाप्रतिच्छन्नःकारूषार्थेतपस्विनीम् ॥ जहारभद्रांवैशालींमातुलस्यनृशंसकृत् ॥ ११ ॥ पितृष्वसुःकृतेदुःखंसुमहन्मर्षयाम्यहम् ॥ दिष्ट्याहीदंसर्वराज्ञांस
न्निधावद्यवर्तते ॥ १२ ॥ पश्यंतिहिभवंतोद्यमय्यतीवव्यतिक्रमम् ॥ कृतानितुपरोक्षंमेयानितानिनिबोधत ॥ १३ ॥ इमंत्वस्यनशक्ष्यामिक्षंतुमद्यव्यतिक्रमम् ॥
अवलेपाद्वधार्हस्यसमग्रेराजमंडले ॥ १४ ॥ रुक्मिण्यामस्यमूढस्यप्रार्थनासीन्मुमूर्षतः ॥ सचतांप्राप्तवान्मूढःशूद्रोवेदश्रुतीमिव ॥ १५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
एवमादिततःसर्वेसहितास्तेनराधिपाः ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाचेदिराजंव्यगर्हयन् ॥ १६ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिशुपालःप्रतापवान् ॥ जहासस्वनवद्धासंवाक्यंचे
दमुवाचह ॥ १७ ॥ मत्पूर्वांरुक्मिणींकृष्णसंसत्सुपरिकीर्तयन् ॥ विशेषतःपार्थिवेषुव्रीडांनकुरुषेकथम् ॥ १८ ॥ मन्यमानोहिकःसत्सुपुरुषःपरिकीर्तयेत् ॥ अन्यपू
र्वांस्त्रियंजातुत्वदन्योमधुसूदन ॥ १९ ॥ क्षमवायदितेश्रद्धामावाकृष्णममक्षम ॥ क्रुद्धाद्वापिप्रसन्नाद्वाकिंमेत्वत्तोभविष्यति ॥ २० ॥ तथाब्रुवतएवास्यभगवा
न्मधुसूदनः ॥ मनसाचिंतयच्चक्रंदैत्यवर्गनिषूदनम् ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुचक्रेहस्तगतेसति ॥ उवाचभगवानुच्चैर्वाक्यंवाक्यविशारदः ॥ २२ ॥ शृण्वंतुमे
महीपालायेनैतत्क्षमितंमया ॥ अपराधशतंक्षाम्यंमातुरस्यैवयाचने ॥ २३ ॥ दत्तंमयायाचितंचतानिपूर्णानिपार्थिवाः ॥ अधुनावधयिष्यामिपश्यतांवोम
हीक्षिताम् ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वायदुश्रेष्ठश्चेदिराजस्यतत्क्षणात् ॥ व्यपाहरच्छिरःक्रुद्धश्चक्रेणामित्रकर्षणः ॥ २५ ॥ सपपातमहाबाहुर्वज्राहतइवाचलः ॥ ततश्चेदि
पतेर्देहात्तेजोग्र्यंददृशुर्नृपाः ॥ २६ ॥ उत्पतंतंमहाराजगगनादिवभास्करम् ॥ ततःकमलपत्राक्षंकृष्णंलोकनमस्कृतम् ॥ ववंदेतत्तदातेजोविवेशचनराधिप ॥
॥ २७ ॥ तदद्भुतममन्यंतदृष्ट्वासर्वेमहीक्षितः ॥ यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तमम् ॥ २८ ॥ अनभ्रेप्रववर्षद्यौःपपातज्वलिताशनिः ॥ कृष्णेननिहतेचैद्येचचाल
चवसुंधरा ॥ २९ ॥

याचःतस्मात्प्रथमार्थेतसिः ॥ २३ ॥ याचितंमयादत्तंप्रतिश्रुतं तानिशतंअपराद्धानि वधयिष्यामिवधंप्रापयिष्यामि ण्यंताद्वधशब्दात्लट् ॥ २४ ॥ २५ ॥ तेजोलिंगशरीरंअग्र्यंसंसारानादितयाऽनादि
॥ २६ ॥ २७ ॥ तच्चभगवतास्वमहिमानंप्रकाशयतासर्वेषांदृष्टिविषयीकृतंतेनअद्भुततमंएतद्दर्शनं यद्विवेशमहाबाहुंतत्तेजःपुरुषोत्तममित्यंतस्यशिशुपालवधस्यतात्पर्यंद्वेषादिनाप्यंतेभगवत्स्मरणंतत्प्राप्तिहे
तुरिति यथोक्तंश्रीमद्भागवते गोप्यःकामाद्भयात्कंसोद्वेषाच्चैद्यादयोनृपाः संबंधाद्वृष्णयःस्नेहाद्यूयंभक्त्यावयंप्रभोइति कृष्णंप्राप्ताइतिशेषः ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

ततःकेचिन्महीपालानाब्रुवंस्तत्रकिंचन ॥ अतीतवाक्पथेकालेप्रेक्षमाणाजनार्दनम् ॥ ३० ॥ हस्तैर्हस्ताग्रमपरेप्रत्यपिंषन्नमर्षिताः॥ अपरेदशनैरोष्ठानदशन्
क्रोधमूर्छिताः॥ ३१ ॥रहश्चकेचिद्वार्ष्णेयंप्रशशंसुर्नराधिपाः॥ केचिदेवसुसंरब्धामध्यस्थास्त्वपरेभवन्॥ ३२ ॥ प्रहृष्टाःकेशवंजग्मुःसंस्तुवंतोमहर्षयः ॥ ब्रा
ह्मणाश्चमहात्मानःपार्थिवाश्चमहाबलाः॥ ३३ ॥ शशंसुर्निर्वृताःसर्वेदृष्ट्वाकृष्णस्यविक्रमम्॥ पांडवस्त्वब्रवीत्भ्रातॄन्सत्कारेणमहीपतिम्॥ ३४ ॥ दमघोषात्म
जंवीरंसंस्कारयतमाचिरम्॥तथाचकृतवंतस्तेभ्रातुर्वैशासनंतदा॥३५॥चेदीनामाधिपत्येचपुत्रमस्यमहीपतेः॥अभ्यषिंचत्तदापार्थःसहतैर्वसुधाधिपैः॥३६॥
ततःसकुरुराजस्यक्रतुःसर्वसमृद्धिमान्॥ यूनांप्रीतिकरोराजन्सबभौविपुलौजसः ॥ ३७ ॥ शांतविघ्नःसुखारंभःप्रभूतधनधान्यवान्॥ अन्नवान्बहुभक्ष्यश्च
केशवेनसुरक्षितः॥ ३८ ॥समापयामासचतंराजसूयंमहाक्रतुम्॥ तंतुयज्ञंमहाबाहुरासमाप्तेर्जनार्दनः॥ ररक्षभगवान्शौरिःशार्ङ्गचक्रगदाधरः ॥ ३९ ॥ त
तस्त्ववभृथस्नातंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम्॥समस्तंपार्थिवंक्षत्रमुपगम्येदमब्रवीत्॥४०॥दिष्ट्यावर्धसिधर्मज्ञसाम्राज्यंप्राप्तवानसि॥आजमीढाजमीढानांयशः
संवर्धितंत्वया॥४१॥कर्मणैतेनराजेंद्रधर्मश्चसुमहान्कृतः॥ आपृच्छामोनरव्याघ्रसर्वकामैःसुपूजिताः॥ ४२॥ स्वराष्ट्राणिगमिष्यामस्तदनुज्ञातुमर्हसि॥ श्रु
त्वातुवचनंराज्ञांधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ४३ ॥ यथार्हंपूज्यनृपतीन्भ्रातॄन्सर्वानुवाचह ॥राजानःसर्वएवैतेप्रीत्यास्मान्समुपागताः॥ ४४ ॥ प्रस्थिताःस्वानिराष्ट्रा
णिमामापृच्छपरंतपाः॥ अनुव्रजतभद्रंवोविषयांतंनृपोत्तमान्॥४५॥भ्रातुर्वचनमाज्ञायपांडवाधर्मचारिणः॥यथार्हंनृपतीन्सर्वानेकैकंसमनुव्रजन्॥४६॥
विराटमन्वयात्तूर्णंधृष्टद्युम्नःप्रतापवान्॥ धनंजयोयज्ञसेनंमहात्मानंमहारथम्॥४७॥भीष्मंचधृतराष्ट्रंचभीमसेनोमहाबलः ॥द्रोणंतुससुतंवीरंसहदेवोयुधांप
तिः॥४८॥नकुलःसुबलंराजन्सहपुत्रंसमन्वयात्॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपार्वतीयान्महारथान् ॥ ४९ ॥ अन्वगच्छंस्तथैवान्यान्क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभाः॥ एवं
सुपूजिताःसर्वेजग्मुर्विप्राःसहस्रशः॥ ५० ॥ गतेषुपार्थिवेंद्रेषुसर्वेषुब्राह्मणेषुच॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंवासुदेवःप्रतापवान् ॥ ५१ ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिद्वार
कांकुरुनंदन॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंदिष्ट्यात्वंप्राप्तवानसि॥ ५२ ॥ तमुवाचैवमुक्तस्तुधर्मराजोजनार्दनम्॥ तवप्रसादाद्गोविंदप्राप्तःक्रतुवरोमया ॥ ५३ ॥ क्षत्रं
समग्रमपिचत्वत्प्रसादाद्वशेस्थितम्॥ उपादायबलिंमुख्यंमामेवसमुपस्थितम्॥ ५४॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सभाजयतप्रीणितवान् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ संगृह्यनिरुध्य ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्वात्वां संविदंसमयम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ अनुगमनादिशिष्टाचारप्रदर्शकोऽ

कथंत्वद्गमनार्थंमेवाणीवितरतेनघ ॥ नत्वहंत्वामृतेवीररतिंप्राप्नोमिकर्हिचित् ॥ ५५ ॥ अवश्यंचैवगंतव्याभवताद्वारकापुरी ॥ एवमुक्तःसधर्मात्मायुधिष्ठिर
सहायवान् ॥ ५६ ॥ अभिगम्याब्रवीत्प्रीतःपृथांपृथुयशाहरिः ॥ साम्राज्यंसमनुप्राप्ताःपुत्रास्तेऽद्यपितृष्वसः ॥ ५७ ॥ सिद्धार्थावसुमंतश्चसात्वंप्रीतिमवाप्नुहि ॥
अनुज्ञातस्त्वयाचाहंद्वारकांगंतुमुत्सहे ॥ ५८ ॥ सुभद्रांद्रौपदींचैवसभाजयतकेशवः ॥ निष्क्रम्यांतःपुरात्तस्माद्युधिष्ठिरसहायवान् ॥ ५९ ॥ स्नातश्चकृतजप्य
श्चब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ ततोमेघवपुःप्रख्यंस्यंदनंचसुकल्पितम् ॥ योजयित्वामहाबाहुर्दारुकःसमुपस्थितः ॥ ६० ॥ उपस्थितंरथंदृष्ट्वातार्क्ष्यप्रवरकेतनम्
प्रदक्षिणमुपावृत्यसमारुह्यमहामनाः ॥ ६१ ॥ प्रययौपुंडरीकाक्षस्ततोद्वारवतींपुरीम् ॥ ६२ ॥ तंपद्भ्यामनुवव्राजधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमा
न्वासुदेवंमहाबलम् ॥ ६३ ॥ ततोमुहूर्तंसंगृह्यस्यंदनप्रवरंहरिः ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ६४ ॥ अप्रमत्तःस्थितोनित्यंप्रजाःपाहिविशांपते ॥
पर्जन्यमिवभूतानिमहाद्रुममिवद्विजाः ॥ ६५ ॥ बांधवास्त्वोपजीवंतुसहस्राक्षमिवामराः ॥ कृत्वापरस्परेणैवसंविदंकृष्णपांडवौ ॥ ६६ ॥ अन्योन्यंसमनुज्ञाप्य
जग्मतुःस्वगृहान्प्रति ॥ गतेद्वारवतींकृष्णेसात्वतप्रवरेनृप ॥ ६७ ॥ एकोदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः ॥ तस्यांसभायांदिव्यायामूषतुस्तौनरर्षभौ ॥ ६८ ॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिशिशुपालवधपर्वणिशिशुपालवधेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ समाप्तंचशिशुपालवधपर्व ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथ
द्यूतपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभे ॥ शिष्यैःपरिवृतोव्यासःपुरस्तात्समपद्यत ॥ १ ॥ सोभ्ययादासनात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवा
रितः ॥ पाद्येनासनदानेनपितामहमपूजयत् ॥ २ ॥ अथोपविश्यभगवान्कांचनेपरमासने ॥ आस्यतामितिचोवाचधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ ३ ॥ अथोपविष्टंरा
जानंभ्रातृभिःपरिवारितम् ॥ उवाचभगवान्व्यासस्तत्तद्वाक्यविशारदः ॥ ४ ॥ दिष्ट्यावर्धसिकौंतेयसाम्राज्यंप्राप्यदुर्लभम् ॥ वर्धिताःकुरवःसर्वेत्वयाकुरुकुलो
द्वह ॥ ५ ॥ आपृच्छेत्वांगमिष्यामिपूजितोस्मिविशांपते ॥ एवमुक्तःसकृष्णेनधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥

ध्यायशेषःस्पष्टार्थः ॥ ६८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तेराजसूयेतुक्रतुश्रेष्ठेसुदुर्लभेइत्यादेः
सभायांरमणीयायांतस्यामास्तेनराधिपइत्यंतस्याध्यायस्यतात्पर्यंकुलक्षयनिमित्तभूतस्यकापुरुषस्यमरणमेवश्रेयइतिसर्वैःसहप्रीत्याजीवितव्यमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ दिव्याःअशनिपातादयः आंतरिक्षाःधूमकेत्वादयः पार्थिवाःभूकंपादयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कपालिंकपालिनम् सुपांसुलुगितिआर्षेद्वितीयालोपेसतिपरमेव्योमन्नित्यादिवत्प्रांतिप

अभिवाद्योपसंगृह्यपितामहमथाब्रवीत्॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥संशयोद्विपदांश्रेष्ठममोत्पन्नःसुदुर्लभः॥ ७॥ तस्यनान्योस्तिवक्तावैत्वामृतेद्विजपुंगव ॥ उ
त्पातांस्त्रिविधान्प्राहनारदोभगवानृषिः॥ ८॥ दिव्यांश्चैवांतरिक्षांश्चपार्थिवांश्चपितामह ॥ अपिचैद्यस्यपतनाच्छन्नमौत्पातिकंमहत् ॥ ९ ॥ ॥वैशंपायनउ
वाच॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वापराशरसुतःप्रभुः॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासइदंवचनमब्रवीत्॥ १०॥ त्रयोदशसमाराजन्नुत्पातानांफलंमहत्॥ सर्वक्षत्रविनाशायभ
विष्यतिविशांपते॥ ११ ॥ त्वामेकंकारणंकृत्वाकालेनभरतर्षभ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंक्षयंयास्यतिभारत॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच॥ १२ ॥स्वप्नेद्र
क्ष्यसिराजेंद्रक्षपांतेत्वंवृषध्वजम्॥ नीलकंठंभवंस्थाणुंकपालिंत्रिपुरांतकम्॥ १३॥ उग्रंरुद्रंपशुपतिंमहादेवमुमापतिम् ॥ हरंशर्वंवृषंशूलंपिनाकिंकृत्तिवास
सम्॥ १४॥ कैलासकूटप्रतिमंवृषभेवस्थितंशिवम्॥ निरीक्षमाणंसततंपितृराजाश्रितांदिशम्॥ १५॥ एवमीदृशकंस्वप्नंद्रक्ष्यसित्वंविशांपते॥ मातत्कृतेह्यनु
ध्याहिकालोहिदुरतिक्रमः॥ १६ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिकैलासंपर्वतंप्रति॥ अप्रमत्तःस्थितोदांतःपृथिवींपरिपालय॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमु
क्त्वासभगवान्कैलासंपर्वतंययौ॥ कृष्णद्वैपायनोव्यासःसहशिष्यैःश्रुतानुगैः॥१८॥ गतेपितामहेराजाचिंताशोकसमन्वितः॥निःश्वसन्नुष्णमसकृत्तमेवार्थंवि
चिंतयन्॥ १९॥ कथंतुदैवंशक्येतपौरुषेणप्रबाधितुम्॥ अवश्यमेवभवितायदुक्तंपरमर्षिणा॥२०॥ ततोब्रवीन्महातेजाःसर्वान्भ्रातॄन्युधिष्ठिरः ॥ श्रुतंवैपुरुष
व्याघ्रायन्मांद्वैपायनोब्रवीत्॥ २१ ॥ तदातद्वचनंश्रुत्वामरणेनिश्चितामतिः॥ सर्वक्षत्रस्यनिधनेयद्यहंहेतुरीप्सितः ॥ २२॥ कालेननिर्मितस्तातकोममार्थोस्ति
जीवतः॥ एवंब्रुवंतंराजानंफल्गुनःप्रत्यभाषत॥ २३॥ माराजन्कश्मलंघोरंप्राविशोबुद्धिनाशनम्॥ संप्रधार्यमहाराजयत्क्षमंतत्समाचर ॥ २४॥ ततोब्रवीत्स
त्यधृतिर्भ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः॥ द्वैपायनस्यवचनंतत्रैवसमचिंतयन्॥ २५॥ अद्यप्रभृतिभद्रंवःप्रतिज्ञांमेनिबोधत॥ त्रयोदशसमास्तातकोममार्थोस्तिजीव
तः॥ २६॥ नप्रवक्ष्यामिपरुषंभ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान्॥ स्थितोनिदेशेज्ञातीनांयोक्ष्येतत्समुदाहरन्॥ २७॥

दिकमात्रंशिष्यते विवक्तेस्थानिवत्त्वान्नलोपाभावःतस्यचापदांतस्थत्वादनुस्वारोपिभवतीति मत्वर्थीयंप्रत्ययांतरंवाकल्प्यम् एवमन्यत्रापिज्ञेयम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥
॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वसन्दुर्योधनस्तस्यामित्याद्यध्यायद्वयस्यतात्पर्यं पापिष्ठःप

एवंमेवर्तमानस्यस्वसुतेष्वितरेषुच ॥ भेदोनभवितालोकेभेदमूलोहिविग्रहः ॥ २८ ॥ विग्रहंदूरतोरक्षन्प्रियाण्येवसमाचरन् ॥ वाच्यतांनगमिष्यामिलोकेषु
मनुजर्षभाः ॥ २९ ॥ भ्रातुर्ज्येष्ठस्यवचनंपांडवाःसंनिशम्यतत् ॥ तमेवसमवर्तंतधर्मराजहितेरताः ॥ ३० ॥ संसत्सुसमयंकृत्वाधर्मराड्भ्रातृभिःसह ॥ पितॄंस्तर्प्य
यथान्यायंदेवताश्चविशांपते ॥ ३१ ॥ कृतमंगलकल्याणोभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ गतेषुक्षत्रियेंद्रेषुसर्वेषुभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरःसहामात्यःप्रविवेशपुरोत्त
मम् ॥ दुर्योधनोमहाराजशकुनिश्चापिसौबलः ॥ सभायांरमणीयायांतत्रैवास्तेनराधिप ॥ ३३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरसमये
षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥वसन्दुर्योधनस्तस्यांसभायांपुरुषर्षभ ॥ शनैर्ददर्शतांसर्वांसभांशकुनिनासह
॥ १ ॥ तस्यांदिव्यानभिप्रायान्ददर्शकुरुनंदनः ॥ नदृष्टपूर्वायेतेननगरेनागसाह्वये ॥ २ ॥ सकदाचित्सभामध्येधार्तराष्ट्रोमहीपतिः ॥ स्फाटिकंस्थलमासाद्यज
लमित्यभिशंकया ॥ ३ ॥ स्ववस्त्रोत्कर्षणंराजाकृतवान्बुद्धिमोहितः ॥ दुर्मनाविमुखश्चैवपरिचक्रामतांसभाम् ॥ ततःस्थलेनिपतितोदुर्मनाव्रीडितोनृपः ॥ ४ ॥ निः
श्वसन्विमुखश्चापिपरिचक्रामतांसभाम् ॥ ततःस्फाटिकतोयांवैस्फाटिकांबुजशोभिताम् ॥ ५ ॥ वापींमत्वास्थलमिवसवासाःप्रापतज्जले ॥ ६ ॥ जलेनिपतितंदृ
ष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ जहासजहसुश्चैवकिंकराश्चसुयोधनम् ॥ ७ ॥ वासांसिचशुभान्यस्मैप्रददूराजशासनात् ॥ तथागतंतुतंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ ८ ॥
अर्जुनश्चयमौचोभौसर्वेतेप्राहसंस्तदा ॥ नामर्षयत्ततस्तेषामवहासममर्षणः ॥ ९ ॥ आकारंरक्षमाणस्तुनसतान्समुदैक्षत ॥ पुनर्वसनमुत्क्षिप्यप्रतरिष्यन्निव
स्थलम् ॥ १० ॥ आरुरोहततःसर्वेजहसुश्चपुनर्जनाः ॥ द्वारंतुपिहिताकारंस्फाटिकंप्रेक्ष्यभूमिपः ॥ प्रविशन्नाहतोमूर्ध्निव्याघूर्णितइवस्थितः ॥ ११ ॥ तादृशंचप
रंद्वारंस्फाटिकोरुकपाटकम् ॥ विघट्टयन्कराभ्यांतुनिष्क्रम्याग्रेपपातह ॥ १२ ॥ द्वारंतुविततकारंसमापेदेपुनश्चसः ॥ तद्वृत्तंचेतिमन्वानोद्वारस्थानादुपारमत् ॥
॥ १३ ॥ एवंप्रलंभान्विविधान्प्राप्यतत्रविशांपते ॥ पांडवेयाभ्यनुज्ञातस्ततोदुर्योधनोनृपः ॥ १४ ॥

रकल्याणंदृष्ट्वामरणमिच्छति छलेनपरलक्ष्मींवाहर्तुमिच्छतिनिर्घृणइति ॥ १ ॥ अभिप्रायान्देवादीनांक्रीडातत्स्थानाद्यभिनयप्रदर्शकचित्रादिगतान्आशयविशेषान् नागसाह्वयेनागेनहस्तिनासमानना
म्निहस्तिनापुरे ॥ २ ॥ द्यूतमूलमुपोद्घातयति सकदाचिदिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तद्वृत्तंतादृशम् ॥ १३ ॥ प्रलंभान्वंचनानि ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनेकाग्रःविक्षिप्तचित्तः ॥ १९ ॥ २० ॥ कुतोमूलं कुतएतस्यदुःखस्यमूलमुत्पन्नमित्यर्थः कुतोहेतोः मूलंस्वस्थानंप्रतिनिःश्वसन्गच्छसीतिवा ॥ २१ ॥ श्वेताश्वस्यअ
र्जुनस्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ शुचिशुक्रौज्येष्ठाषाढौतयोरागमेग्रीष्मर्तौ ॥ २४ ॥ पदानुगःप्रतीकारकर्ता ॥ २५ ॥ २६ ॥ अयुक्तमितिच्छेदः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सोहंनस्त्री या

अपहृष्टेनमनसाराजसूयेमहाक्रतौ॥ प्रेक्ष्यतामद्भुतामृद्धिंजगामगजसाह्वयम्॥ १५॥ पांडवश्रीप्रतप्तस्यध्यायमानस्यगच्छतः॥ दुर्योधनस्यनृपतेःपापाम
तिरजायत॥१६॥ पार्थान्सुमनसोदृष्ट्वापार्थिवांश्ववशानुगान्॥कृत्स्नंचापिहितंलोकमाकुमारंकुरूद्वह॥१७॥ महिमानंपरंचापिपांडवानांमहात्मनाम्॥ दुर्यो
धनोधार्तराष्ट्रोविवर्णःसमपद्यत ॥ १८॥ सतुगच्छन्ननेकाग्रःसभामेकोन्वचिंतयत् ॥ श्रियंचतामनुपमांधर्मराजस्यधीमतः॥ १९॥ प्रमत्तोधृतराष्ट्रस्यपुत्रो
दुर्योधनस्तदा॥ नाभ्यभाषत्सुबलजंभाषमाणंपुनःपुनः॥ २०॥ अनेकाग्रंतुतंदृष्ट्वाशकुनिःप्रत्यभाषत॥ दुर्योधनकुतोमूलंनिःश्वसन्निवगच्छसि॥ २१॥ ॥दु
र्योधनउवाच ॥ दृष्ट्वेमांपृथिवींकृत्स्नांयुधिष्ठिरवशानुगाम्॥ जितामस्त्रप्रतापेनश्वेताश्वस्यमहात्मनः ॥ २२॥ तंचयज्ञंयथाभूतंदृष्ट्वापार्थस्यमातुल॥ यथाश
क्रस्यदेवेषुतथाभूतंमहाद्युते:॥२३॥ अमर्षेणतुसंपूर्णोदह्यमानोदिवानिशम्॥शुचिशुक्रागमेकालेशुष्येत्तोयमिवाल्पकम्॥२४॥पश्यसात्वतमुख्येनशिशुपा
लोनिपातितः॥ नचतत्रपुमानासीत्कश्चित्तस्यपदानुगः ॥ २५॥ दह्यमानाहिराजानःपांडवोत्थेनवह्निना॥ क्षांतवंतोपराधंतेकोहितत्क्षंतुमर्हति॥ २६॥ वा
सुदेवेनतत्कर्मयथाऽयुक्तंमहत्कृतम्॥ सिद्धंचपांडुपुत्राणांप्रतापेनमहात्मनाम्॥२७॥ तथाहिरत्नान्यादायविविधानिनृपानृपम्॥उपातिष्ठंतकौंतेयंवैश्याइवक
रप्रदाः॥ २८॥ श्रियंतथागतांदृष्ट्वाज्वलंतीमिवपांडवे॥ अमर्षवशमापन्नोदह्यामिनतथोचितः॥ २९॥ एवंसनिश्चयंकृत्वाततोवचनमब्रवीत्॥ पुनर्गांधारनृ
पतिंदह्यमानइवाग्निना॥ ३०॥ वह्निमेवप्रवेक्ष्यामिभक्षयिष्यामिवाविषम्॥ अपोवापिप्रवेक्ष्यामिनहिशक्ष्यामिजीवितुम्॥ ३१॥ कोहिनामपुमाँल्लोकेमर्ष
यिष्यतिसत्त्ववान्॥ सपत्नानृध्यतोदृष्ट्वाहीनमात्मानमेवच॥ ३२॥ सोहंनस्त्रीनचाप्यस्त्रीनपुमान्नापुमानपि॥ योहंतांमर्षयाम्यद्यतादृशींश्रियमागताम्॥३३॥

विवशत्वात्सपत्न्याअपिश्रियंसहते किंतुपुमानस्मीत्यर्थः तर्हियुद्धेनैवपांडवान्जेतुमिच्छेत्यतआह नचाप्यस्त्रीअर्जुनादिवदस्त्रबलहीनः तदपिसंपादयेत्यतआह नपुमानिति परेषामिवात्युत्कृष्टमस्त्रबलंसाध
यितुमसमर्थःतर्हिक्लीबोसीतिचेत्तत्राह नापुमानिति नस्त्रीतिपूर्वमेवोक्तमतःअपुमानित्यनेनक्लीबएवग्राह्यः नाप्यत्यंतमसमर्थोस्मीत्यर्थः योहंशत्रुश्रियंसहिष्ये तस्मात्तदपहरणेकश्चित्कपटोपायोन्वेषणी
यइतिभावः ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ मृत्युंविचिंतयेइतिशकुनेःसामर्थ्यंजानतातस्यस्वेष्टार्थसाधनेउद्योगंजनयितुमुक्तम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अनुजानीहिमर्तुमितिशेषः ॥ ४० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारत

ईश्वरत्वंपृथिव्याश्चवसुमत्तांचतादृशीम् ॥ यज्ञंचतादृशंदृष्ट्वामादृशःकोनसंज्वरेत् ॥ ३४ ॥ अशक्तश्चैकएवाहंतामाहर्तुंनृपश्रियम् ॥ सहायांश्चनपश्यामितेनमृ
त्युंविचिंतये ॥ ३५ ॥ दैवमेवपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकम् ॥ दृष्ट्वाकुंतीसुतेशुद्धांश्रियंतामहतांतथा ॥ ३६ ॥ कृतोयत्नोमयापूर्वंविनाशेतस्यसौबल ॥ तच्चसर्वम
तिक्रम्यसंवृद्धोऽप्स्विवपंकजम् ॥ ३७ ॥ तेनदैवंपरंमन्येपौरुषंचनिरर्थकम् ॥ धार्तराष्ट्राश्चहीयंतेपार्थावर्धंतिनित्यशः ॥ ३८ ॥ सोहंश्रियंचतांदृष्ट्वासभांतांचतथा
विधाम् ॥ रक्षिभिश्चावहासंतंपरितप्येयथाग्निना ॥ ३९ ॥ समामभ्यनुजानीहिमातुलाद्यसुदुःखितम् ॥ अमर्षंचसमाविष्टंधृतराष्ट्रेनिवेदय ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७॥ ॥छ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ दुर्योधननतेमर्षःकार्यःप्रतियुधिष्ठिरम् ॥
॥ भागधेयानिहिस्वानिपांडवाभुंजतेसदा ॥ १ ॥ विधानंविविधाकारंपरंतेषांविधानतः ॥ अनेकैरभ्युपायैश्चत्वयानशकिताःपुरा ॥ २ ॥ आरब्धापिमहाराजपुनः
पुनररिंदम ॥ विमुक्ताश्चनरव्याघ्राभागधेयपुरस्कृताः ॥ ३ ॥ तैर्लब्धाद्रौपदीभार्याद्रुपदश्चसुतैःसह ॥ सहायःपृथिवीलाभेवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ ४ ॥ लब्धश्चा
नभिभूतार्थैःपित्र्योंशःपृथिवीपते ॥ विवृद्धस्तेजसातेषांतत्रकापरिदेवना ॥ ५ ॥ धनंजयेनगांडीवमक्षय्यौचमहेषुधी ॥ लब्धान्यस्त्राणिदिव्यानितोषयित्वाहुता
शनम् ॥ ६ ॥ तेनकार्मुकमुख्येनबाहुवीर्येणचात्मनः ॥ कृतावशेमहीपालास्तत्रकापरिदेवना ॥ ७ ॥ अग्निदाहान्मयंचापिमोक्षयित्वासदानवम् ॥ सभांतांकारया
माससव्यसाचीपरंतपः ॥ ८ ॥ तेनचैवमयेनोक्ताःकिंकरानामराक्षसाः ॥ वहंतितांसभांभीमास्तत्रकापरिदेवना ॥ ९ ॥ यच्चासहायतांराजन्नुक्तवानसिभारत
॥ तन्मिथ्याभ्रातरोहीमेतवसर्वेवशानुगाः ॥ १० ॥ द्रोणस्तवमहेष्वासःसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ सूतपुत्रश्चराधेयोगौतमश्चमहारथः ॥ ११ ॥ अहंचसहसोदर्यैःसौ
मदत्तिश्चपार्थिवः ॥ एतैस्त्वंसहितःसर्वैर्जयकृत्स्नांवसुंधराम् ॥ १२ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ त्वयाचसहितोराजन्नेतैश्चान्यैर्महारथैः ॥ एतानेवविजेष्यामियदित्व
मनुमन्यसे ॥ १३ ॥ एतेषुविजितेष्वद्यभविष्यतिमहीमम ॥ सर्वेचपृथिवीपालाःसभासाचमहाधना ॥ १४ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ धनंजयोवासुदेवोभी
मसेनोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रुपदश्चसहात्मजैः ॥ १५ ॥ नैतेयुधिपराजेतुंशक्यादेवगणैरपि ॥ महारथामहेष्वासाःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः ॥ १६ ॥

भावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्योधनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

जुषस्वप्रीत्यासेवस्व ॥ १७ ॥ अप्रमादेनप्रमादकृतभ्रात्रादिनाशव्यतिरेकेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ देवनेद्यूते ॥२०॥ दीप्तांवृद्धिमतीम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टच

अहंतुतद्विजानामिविजेतुंयेनशक्यते॥ युधिष्ठिरंस्वयंराजंस्तन्निबोधजुषस्वच॥१७॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥अप्रमादेनसुहृदामन्येषांचमहात्मनाम्॥यदिशक्याविजेतुंतेतन्ममाचक्ष्वमातुल॥ १८॥ शकुनिरुवाच ॥द्यूतप्रियश्चकौंतेयोनसजानातिदेवितुम्॥ समाहूतश्चराजेंद्रोनशक्ष्यतिनिवर्तितुम्॥ १९ ॥ देवनेकुशलश्चाहंनमेस्तिसदृशोभुवि॥ त्रिषुलोकेषुकौरव्यतंत्वंद्यूतेसमाह्वय॥ २०॥ तस्याक्षकुशलोराजन्नादास्येहमसंशयम्॥ राज्यंश्रियंचतांदीप्तांत्वदर्थंपुरुषर्षभ॥ २१॥ इदंतुसर्वंत्वंराज्ञेदुर्योधननिवेदय॥ अनुज्ञातस्तुतेपित्राविजेष्येतान्नसंशयः॥ २२॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥त्वमेवकुरुमुख्यायधृतराष्ट्रायसौबल॥ निवेदययथान्यायंनाहंशक्ष्येनिवेदितुम्॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥ ॥छ॥ ॥छ॥

वैशंपायनउवाच ॥ अनुभूयतुराज्ञस्तंराजसूयंमहाक्रतुम्॥ युधिष्ठिरस्यनृपतेर्गांधारीपुत्रसंयुतः॥ १॥ प्रियकृन्मतमाज्ञायपूर्वंदुर्योधनस्यतत्॥ प्रज्ञाचक्षुषमासीनंशकुनिःसौबलस्तदा॥ २॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रंजनाधिपम्॥ उपगम्यमहाप्राज्ञंशकुनिर्वाक्यमब्रवीत्॥ ३॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥दुर्योधनमहाराजविवर्णोहरिणःकृशः॥ दीनश्चिंतापरश्चैवतंविद्धिमनुजाधिप॥ ४॥ नवैपरीक्षसेसम्यगसह्यंशत्रुसंभवम्॥ ज्येष्ठपुत्रस्यहृच्छोकंकिमर्थंनावबुध्यसे॥ ५॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥दुर्योधनकुतोमूलंभृशमार्तोसिपुत्रक॥ श्रोतव्यश्चेन्मयासोर्थोब्रूहिमेकुरुनंदन॥ ६॥ अयंत्वांशकुनिःप्राहविवर्णंहरिणंकृशम्॥ चिंतयंश्चनपश्यामिशोकस्यतवसंभवम्॥ ७॥ ऐश्वर्यंहिमहत्पुत्रत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम्॥ भ्रातरःसुहृदश्चैवनाचरंतितवाप्रियम्॥ ८॥ आच्छादयसिप्रावारानश्नासिपिशितौदनम्॥ आजानेयावहंत्यश्वाकेनासिहरिणःकृशः॥ ९॥ शयनानिमहार्हाणियोषितश्चमनोरमाः॥ गुणवंतिचवेश्मानिविहाराश्चयथासुखम्॥ ॥ १०॥ देवानामिवतेसर्वंवाचिबद्धंनसंशयः॥ सदीनइवदुर्धर्षकस्माच्छोचसिपुत्रक॥ ११॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥अश्नाम्याच्छादयेचाहंयथाकुपुरुषस्तथा॥ अमर्षंधारयेचोग्रंनिनीषुःकालपर्ययम्॥ १२॥

त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ अनुभूयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विवर्णःपूर्ववर्णात्हीनवर्णः हरिणःपांडुः दीनःक्षीणदर्पः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कुतोमूलंकिंमूलम् कुतइतिप्रथमार्थेतसिः ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पिशितौदनंमांसमयमन्नम् आजानेयाःजात्यश्वाः ॥ ९ ॥ विहाराःक्रीडास्थानानि ॥ १० ॥ वाचिबद्धंवाग्व्यापारमात्रसाध्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

प्रकृतीःप्रजाःक्लेशात्मुमुक्षुर्मोचयितुमिच्छन्नेवपुरुषइत्युच्यते ॥ १३ ॥ त्वत्प्रकृतयोनिष्क्लेशाएवसंतीत्यतआह यतःसंतोषःऐश्वर्येंअलंबुद्धिःश्रियंविद्यमानामपिहंतीतिसंतुष्टस्यप्रजाःक्लेशंप्राप्नुवंत्येवेत्यर्थः
अभिमानंगर्वं अनुक्रोशोदया भयंस्वोच्छेददृष्टिः महत्पदमितिशेषः ॥१४॥१५॥ ऋध्यतःवर्धमानान् आत्मानमितिच्छेदः पूर्वरूपमार्षं निशम्यविज्ञाय अदृश्यामपिव्यवहितत्वात् कौंतेयश्रियंमनसाउ
यतांपश्यन्निवविवर्णोस्मीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ कदलीमृगाहरिणविशेषास्तेषांमोकानिअजिनानितान्येवकृष्णश्यामारुणानिचित्रवर्णानीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ वाटाःक्षे

अमर्षणःस्वाःप्रकृतीरभिभूयपरंस्थितः॥ क्लेशान्मुमुक्षुःपरजान्सवैपुरुषउच्यते॥ १३ ॥ संतोषोवैश्रियंहंतित्यभिमानंचभारत॥ अनुक्रोशभयेचोभेयैर्वृतोना
श्नुतेमहत्॥ १४ ॥ नमांप्रीणातिमद्भुक्तंश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ अतिज्वलंतींकौंतेयेविवर्णकरणींमम ॥१५॥ सपत्नानृध्यतोत्मानंहीयमानंनिशम्यच॥ अदृश्या
मपिकौंतेयश्रियंपश्यन्निवोद्यताम्॥१६॥ तस्मादहंविवर्णश्चदीनश्चहरिणःकृशः॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः॥ १७॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्
विभर्तियुधिष्ठिरः ॥दशान्यानिसहस्राणिनित्यंतत्रान्नमुत्तमम्॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने॥ १८॥ कदलीमृगमोकानिकृष्णश्यामारुणानिच॥
कांबोजःप्राहिणोत्तस्मैपरार्ध्यानपिकंबलान्॥ गजयोषिद्गवाश्वस्यशतशोथसहस्रशः॥ १९ ॥ त्रिंशतंचोष्ट्रवामीनांशतानिविचरंत्युत॥ राजन्याबलिमादाय
समेताहिनृपक्षये॥ २० ॥ पृथग्विधानिरत्नानिपार्थिवाःपृथिवीपते॥ आहरन्क्रतुमुख्येऽस्मिन्कुंतीपुत्रायभूरिशः॥२१॥ नक्वचिद्धिमयातादृग्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः
यादृग्धनागमोयज्ञेपांडुपुत्रस्यधीमतः॥ २२ अपर्यंतंधनौघंतंदृष्ट्वाशत्रोरहंनृप॥ शर्मनैवाभिगच्छामिचिंतयानोविशांपते ॥ २३॥ ब्राह्मणावाटधानाश्चगो
मंतःशतसंघशः॥ त्रिखर्वंबलिमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः॥ २४ ॥ कमंडलूनुपादायजातरूपमयान्शुभान्॥ एतद्धनंसमादायप्रवेशंलेभिरेनच॥ २५॥ यथै
वमधुशक्रायधारयंत्यमरस्त्रियः॥ तदस्मैकांस्यमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः॥ २६॥

त्रादिवृत्तयःतासांधानाअभिनवोद्भेदोयेषांतेइतिव्यधिकरणोबहुव्रीहिः सस्यादिसंपन्नक्षेत्रादिवृत्तिमंतइत्यर्थः वाटोवृत्तौचमार्गेचेति धानाभृष्टयवेप्रोक्ताधान्याकेभिनवोद्भिदीतिविश्वः त्रिखर्वंखर्वत्रयसं
ख्यम् ॥ १४ ॥ कमंडलूनिति इंद्रियंवाएतदस्मिन्लोकेयद्दधीतिखंडेबहुचब्राह्मणेदधिमधुघृतंआपश्चेत्यभिषेकद्रव्याणिविहितानि तत्रेतरेषामप्येदर्शनात्इहकमंडलून्घृतपूर्णानितिद्रष्टव्यम् ॥२.५॥ यथैवे
ति अमरःसोमःतस्यस्त्रियओषधयः तद्दिव्यंमधुअस्मै कांस्यंकांस्यपात्रस्थंकृत्वाआहार्षीत् अर्थात्सोमएव तथावारुणंवरुणप्रेषितंदधिप्रसिद्धं कलशइवकलशोजलपूर्णत्वात्समुद्रःआहार्षीत् दधिरितिपुं
स्त्वंआर्षंलेखकप्रमादोवा अन्येतुकलशोदधिःसमुद्रः मधुअमृतं जलमित्यन्ये अमरस्त्रियोनद्यः वारुणंवरुणसंबंधीतिव्याचक्षते ॥ २६ ॥

शैक्यंवरत्रामयंपात्राधारभूतंशिक्यंकावडीतिप्रसिद्धं तत्रस्थितंपात्रंशैक्यं एतेनसामुद्रयआपउक्ताःअन्याअपिपुण्याआपोऽभिषेकार्थमुक्ताःप्रदेशांतरे वापीकूपतटाकेभ्योह्रदेभ्यःसरसस्तथा चतुर्भ्यश्चस मुद्रेभ्यःपल्वलादभिसंधितः प्रयागाद्देवयजनाज्जलान्यादायसर्वतः गंगासरस्वतीचैवनर्मदाचदृषद्वती एभ्योजलंसमादायतत्राभिषिषिचुर्द्विजाइति ॥ २७ ॥ २८ ॥ पतत्रिणःखेचरजातीयास्तैरेवोत्तरसमुद्र जलमानीतमित्यर्थः अन्यथाचतुर्भ्यश्चसमुद्रेभ्यइत्यनुपपन्नंस्यात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ परिविष्यतांपरिवेष्यमाणानां संज्ञासंकेतः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपतिष्ठंत्यस्मिन्नित्युपस्थानंसभाम् ॥ ३३ ॥ उपादायस्थि

शंखप्रवरमादायवासुदेवोभिषिक्तवान् ॥ शैक्यंरुक्मसहस्रस्यबहुरत्नविभूषितम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वाचममतत्सर्वंज्वररूपमिवाभवत् ॥ गृहीत्वातत्तुगच्छंतिसमुद्रौ पूर्वदक्षिणौ ॥ २८ ॥ तथैवपश्चिमंयांतिगृहीत्वाभरतर्षभ ॥ उत्तरंतुनगच्छंतिविनातातपतत्रिणः ॥ २९ ॥ तत्रगत्वार्जुनोदंडमाजहारामितंधनम् ॥ इदंचाद्भुत मत्रासीत्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ ३० ॥ पूर्णेशतसहस्रेतुविप्राणांपरिविष्यताम् ॥ स्थापितातत्रसंज्ञाभूच्छंखोध्मायतिनित्यशः ॥ ३१ ॥ मुहुर्मुहुःप्रणदतस्तस्यशं खस्यभारत ॥ अनिशंशब्दमश्रौषंततोरोमाणिमेऽहृषन् ॥ ३२ ॥ पार्थिवैर्बहुभिःकीर्णमुपस्थानंदिदृक्षुभिः ॥ अशोभतमहाराजनक्षत्रैर्द्यौरिवामला ॥ ३३ ॥ सर्वरत्नान्युपादायपार्थिवावैजनेश्वर ॥ यज्ञेतस्यमहाराजपांडुपुत्रस्यधीमतः ॥ ३४ ॥ वैश्याइवमहीपालाद्विजातिपरिवेषकाः ॥ नसाश्रीर्देवराजस्ययमस्यवरु णस्यच ॥ गुह्यकाधिपतेर्वापियाश्रीराजन्युधिष्ठिरे ॥ ३५ ॥ तांदृष्ट्वापांडुपुत्रस्यश्रियंपरमिकामहम् ॥ शांतिंनपरिगच्छामिदह्यमानेनचेतसा ॥ ३६ ॥ ॥ शकु निरुवाच ॥ ॥ यामेतामतुलांलक्ष्मींदृष्टवानसिपांडवे ॥ तस्याःप्राप्तावुपायंमेशृणुसत्यपराक्रम ॥ ३७ ॥ अहमक्षेष्वभिज्ञातःपृथिव्यामपिभारत ॥ हृदयज्ञःप णज्ञश्चविशेषज्ञश्चदेवने ॥ ३८ ॥ द्यूतप्रियश्चकौंतेयोनचजानातिदेवितुम् ॥ आहूतश्चैष्यतिव्यक्तंद्यूतादपिरणादपि ॥ ३९ ॥ नियतंतंविजेष्यामिकृत्वातुकपटं विभो ॥ आनयामिसमृद्धिंतांदिव्यांचोपाह्वयस्वतम् ॥ ४० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःशकुनिनाराजादुर्योधनस्ततः ॥ धृतराष्ट्रमिदंवाक्यमपदांतर मब्रवीत् ॥ ४१ ॥ अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुमक्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रस्यतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४२ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ क्षत्तामंत्रीमहाप्राज्ञःस्थितोय स्यास्मिशासने ॥ तेनसंगम्यवेत्स्यामिकार्यस्यास्यविनिश्चयम् ॥ ४३ ॥

ताइतिशेषः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥ अक्षेषुपाशेषुअभिज्ञातःकुशलः हृदयज्ञःपातयिष्यमाणानामक्षाणांजयपराजयावहत्वाभिज्ञः पणज्ञःतदनुसारेणद्रव्यप्रयोगवित् विशेषज्ञःदिक्कालाद्यानुकूल्याभिज्ञः ॥ ३८ ॥ द्यूतात्द्यूतहेतोः रणात्रणहेतोः ॥३९॥ कपटंअक्षाधिष्ठात्र्यादेवतायावशीकरणं यद्वासर्वतश्चतुष्कोणतयाद्वादशधारेष्वक्षेषुषट्तलानिभवंति येषुत्रिषुत्रिषुदेवयित्रोर्नामनीलिख्येते तत्रकपटंअं तःसुषिरमक्षंकृत्वापरनामांकितप्रदेशंगर्भेगुरुद्रव्यसंश्लिष्टंकृत्वापातितस्याक्षस्यस्वनामैवोपरिभवतितदास्वस्यजयःपरस्यनामाधस्थंतस्यपराजयइति ॥४०॥ ४१ ॥ अपदांतरं अनुपदमेव ॥ ४२ ॥ ४३॥

॥ ४४ ॥ त्वासौत्वात्वांअसौनिवर्तयिष्यति त्वासावित्यादेर्विवर्णतांचैवसशोकतांचेत्यंतस्यदुर्योधनविलापस्यतात्पर्यंपुण्यवतामीश्वरप्रसादलभ्यांवृद्धिंदृष्ट्वापापिनांपरितापोभवतीति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

सहिधर्मंपुरस्कृत्यदीर्घदर्शीपरंहितम् ॥ उभयोःपक्षयोर्युक्तंवक्ष्यत्यर्थविनिश्चयम् ॥ ४४ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ निवर्तयिष्यतित्वासौयदिक्षत्तासमेष्यति ॥
निवृत्तेत्वयिराजेंद्रमरिष्येऽहमसंशयम् ॥ ४५ ॥ सत्वंमयिमृतेराजन्विदुरेणसुखीभव ॥ भोक्ष्यसेपृथिवींकृत्स्नांकिंमयात्वंकरिष्यसि ॥४६॥ वैशंपायनउवाच ॥
आर्तवाक्यंतुतत्तस्यप्रणयोक्तंनिशम्यसः ॥ धृतराष्ट्रोऽब्रवीत्प्रेष्यान्दुर्योधनमतेस्थितः ॥ ४७ ॥ स्थूणासहस्रैर्बृहतींशतद्वारांसभांमम ॥ मनोरमांदर्शनीयामाशु
कुर्वंतुशिल्पिनः ॥ ४८ ॥ ततःसंस्तीर्यरत्नैस्तांतक्ष्णआनाय्यसर्वशः ॥ सुकृतांसुप्रवेशांचनिवेदयतमेशनैः ॥ ४९ ॥ दुर्योधनस्यशांत्यर्थमितिनिश्चित्यभूमिपः ॥
धृतराष्ट्रोमहाराजप्राहिणोद्विदुरायवै ॥५०॥ अपृष्ट्वाविदुरंस्वस्यनासीत्कश्चिद्विनिश्चयः ॥ द्यूतेदोषांश्चजानन्सपुत्रस्नेहादकृष्यत ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वाविदुरोधीमा
न्कलिद्वारमुपस्थितम् ॥ विनाशमुखमुत्पन्नंधृतराष्ट्रमुपाद्रवत् ॥ ५२ ॥ सोभिगम्यमहात्मानंभ्राताभ्रातरमग्रजम् ॥ मूर्ध्नाप्रणम्यचरणाविदंवचनमब्रवीत्
॥५३॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ नाभिनंदामितेराजन्व्यवसायमिमंप्रभो ॥ पुत्रैर्भेदोयथानस्याद्द्यूतहेतोस्तथाकुरु ॥ ५४ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ क्षत्तःपुत्रेषु
पुत्रैर्मेकलहोनभविष्यति ॥ यदिदेवाःप्रसादंनःकरिष्यंतिनसंशयः ॥ ५५ ॥ अशुभंवाशुभंवापिहितंवायदिवाऽहितम् ॥ प्रवर्ततांसुहृद्द्यूतंदिष्टमेतन्नसंशयः ॥
५६ ॥ मयिसन्निहितेद्रोणेभीष्मेत्वयिचभारत ॥ अनयोदैवविहितोनकथंचिद्भविष्यति ॥५७॥ गच्छत्वंरथमास्थायहयैर्वातसमैर्जवे ॥ खांडवप्रस्थमद्यैवसमा
नययुधिष्ठिरम् ॥ ५८ ॥ नवाच्योव्यवसायोमेविदुरैतद्ब्रवीमिते ॥ दैवमेवपरंमन्येयेनैतदुपपद्यते ॥ ५९ ॥ इत्युक्तोविदुरोधीमान्नेदमस्तीतिचिंतयन् ॥ आपगे
यंमहाप्राज्ञमभ्यगच्छत्सुदुःखितः ॥ ६० ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेज
यउवाच ॥ कथंसमभवद्द्यूतंभ्रातॄणांतन्महात्ययम् ॥ यत्रतद्व्यसनंप्राप्तंपांडवैर्मेपितामहैः ॥ १ ॥ केचतत्रसभास्ताराराजानोब्रह्मवित्तम ॥ केचैनमन्वमोदंत
केचैनंप्रत्यषेधयन् ॥ २ ॥ विस्तरेणैतदिच्छामिकथ्यमानंत्वयाद्विज ॥ मूलंह्येतद्विनाशस्यपृथिव्याद्विजसत्तम ॥ ३ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ रत्नैःसंस्तीर्यरत्नखचितांकृत्वा तक्ष्णःवर्धकिनः सर्वशःसर्वदेशीयान् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ व्यवसायंविनिश्चयम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दिष्टं दैवम् ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥५९॥
आपगेयंभीष्मम् ॥ ६० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ कथमिति व्यसनंआपत् ॥१॥ सभास्ताराःसभासदः ॥ २ ॥ ३ ॥

॥सौतिरुवाच॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाव्यासशिष्यःप्रतापवान्॥ आचचक्षेथयद्वृत्तंतत्सर्वंवेदतत्त्ववित्॥४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥शृणुमेविस्तरेणेमांकथां
भारतसत्तम ॥ भूयएवमहाराजयदितेश्रवणेमतिः॥ ५॥ विदुरस्यमतिंज्ञात्वाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमुवाचविजनेपुनः ॥ ६ ॥ अलंद्यूतेन
गांधारेविदुरोनप्रशंसति॥ नह्यसौसुमहाबुद्धिरहितंनोवदिष्यति ॥ ७॥ हितंहिपरमंमन्येविदुरोयत्प्रभाषते॥ क्रियतांपुत्रतत्सर्वमेतन्मन्येहितंतव ॥ ८॥ देवर्षि
र्वासवगुरुर्देवराजायधीमते॥ यत्प्राहशास्त्रंभगवान्बृहस्पतिरुदारधीः॥ तद्वेदविदुरःसर्वंसरहस्यंमहाकविः ॥ ९ ॥ स्थितस्तुवचनेतस्यसदाहमपिपुत्रक॥ वि
दुरोवापिमेधावीकुरूणांप्रवरोमतः॥ १० ॥उद्धवोवामहाबुद्धिर्वृष्णीनामर्चितोनृप॥ तदलंपुत्रद्यूतेनद्यूतेभेदोहिदृश्यते॥११॥ भेदेविनाशोराज्यस्यतत्पुत्रपरि
वर्जय॥ पित्रामात्राचपुत्रस्ययद्वैकार्यंपरंस्मृतम्॥१२॥प्राप्तस्त्वमसितन्नामपितृपैतामहंपदम्॥अधीतवान्कृतीशास्त्रेलालितःसततंगृहे॥१३॥भ्रातृज्येष्ठःस्थि
तोराज्येविंदसेकिन्नशोभनम्॥ पृथक्जनैरलभ्यंयद्भोजनाच्छादनंपरम्॥१४॥तत्प्राप्तोसिमहाबाहोकस्माच्छोचसिपुत्रक॥ स्फीतंराष्ट्रंमहाबाहोपितृपैतामहं
महत्॥ १५॥नित्यमाज्ञापयन्भासिदिविदेवेश्वरोयथा॥ तस्यतेविदितप्रज्ञशोकमूलमिदंकथम्॥ समुत्थितंदुःखकरंतन्मेशंसितुमर्हसि ॥ १६॥ ॥ दुर्योधन
उवाच॥ ॥अश्नाम्याच्छादयामीतिप्रपश्यन्पापपूरुषः ॥ नामर्षंकुरुतेयस्तुपुरुषःसोधमःस्मृतः ॥ १७॥ नमांप्रीणातिराजेंद्रलक्ष्मीःसाधारणीविभो॥ ज्वलि
तामेवकौंतेयेश्रियंदृष्ट्वाचविव्यथे॥१८॥सर्वांचपृथिवींचैवयुधिष्ठिरवशानुगाम्॥ स्थिरोस्मियोहंजीवामिदुःखादेतद्ब्रवीमिते॥१९॥ आवर्जिताइवाभांतिनी
पाश्चित्रककौकुराः॥ कारस्कारालोहजंघायुधिष्ठिरनिवेशने॥ २०॥ हिमवत्सागरारूपाःसर्वैरत्नाकरास्तथा॥ अंत्याःसर्वैपर्युदस्तायुधिष्ठिरनिवेशने ॥ २१॥
ज्येष्ठोयमितिमांमत्वाश्रेष्ठश्चेतिविशांपते॥ युधिष्ठिरेणसत्कृत्ययुक्तोरत्नपरिग्रहे ॥ २२॥ उपस्थितानांरत्नानांश्रेष्ठानामर्घहारिणाम्॥ नादृश्यतपरःपारोनापर
स्तत्रभारत॥ २३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भेदोवैरम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ संमूर्छितमितिपाठेविवृद्धम् ॥ १६ ॥ अमर्षंअसहिष्णुताम् ॥ १७ ॥ साधारणीविशेषरहिता ॥ १८ ॥ स्थिरःस्थावरःपाषाणतुल्योस्मियतोनविदीर्णोभवामि ॥ १९ ॥ आवर्जिताःदासवद्वशगाः ॥ २० ॥ पर्युदस्ताःदूरक्षिप्ताः ॥ २१ ॥ ज्येष्ठोवयोऽधिकः श्रेष्ठःप्रशस्यतमः युक्तोनियुक्तः ॥२२ ॥ अर्घहारिणांबहुमूल्यवतां रत्नानांअश्वगजादितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनांपुरःस्थितानांप्रांतापरांतौदेशतइयत्तावधारणंचक्षुषानकर्तुंशक्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥

समभवत्समर्थोनाभवत् अतिष्ठंतप्रतीक्षांकृतवंतः वसुनआहर्तारःवसुदातुम् ॥ २४ ॥ स्फाटिकाःछदाइवछदाःउपकंठस्थसोपानादयोयस्यास्ताम् बिंदुसरसःसकाशात्आहृतैःरत्नैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रलंभंवंचनाम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ६९ ॥ यन्मयेति ॥ १ ॥

नमेहस्तःसमभवद्वसुतत्प्रतिगृह्णतः॥ अतिष्ठंतमयिश्रांतेगृह्यदूराहृतंवसु ॥ २४ ॥ कृतांबिंदुसरोरत्नैर्मयेनस्फाटिकच्छदाम् ॥ अपश्यंनलिनींपूर्णामुदकस्येव भारत॥ २५॥ वस्त्रमुत्कर्षतिमयिप्राहसत्सवृकोदरः॥ शत्रोर्ऋद्धिविशेषेणविमूढंरत्नवर्जितम् ॥ २६ ॥ तत्रस्मयदिशक्तःस्यांपातयेहंवृकोदरम्॥ यदिकुर्यांस मारंभंभीमंहंतुंनराधिप ॥ २७॥ शिशुपालइवास्माकंगतिःस्यान्नात्रसंशयः॥ सपत्नेनावहासोमेसमांदहतिभारत॥ २८॥ पुनश्चतादृशीमेववापींजलजशा लिनीम्॥ मत्वाशिलासमांतोयेपतितोस्मिनराधिप ॥ २९॥ तत्रमांप्राहसत्कृष्णःपार्थेनसहसुस्वरम् ॥ द्रौपदीचसहस्त्रीभिर्व्यथयंतीमनोमम ॥ ३० ॥ क्लिन्न वस्त्रस्यतुजलेकिंकराराजनोदिताः॥ ददुर्वासांसिमेऽन्यानितच्चदुःखंपरंमम॥ ३१ ॥ प्रलंभंचशृणुष्वान्यद्वदतोमेनराधिप॥ अद्वारेणविनिर्गच्छन्द्वारसंस्थान रूपिणा॥ अभिहत्यशिलांभूयोललाटेनास्मिविक्षतः॥ ३२॥ तत्रमांयमजौदूरादालोक्याभिहतंतदा॥ बाहुभिःपरिगृह्णीतांशोचंतौसहिताबुभौ॥ ३३ ॥उवा चसहदेवस्तुतत्रमांविस्मयन्निव॥ इदंद्वारमितोगच्छराजन्नितिपुनःपुनः॥ ३४॥ भीमसेनेनतत्रोक्तोधृतराष्ट्रात्मजेतिच ॥ संबोध्यप्रहसित्वाचइतोद्वारंनराधि प॥ ३५॥ नामधेयानिरत्नानांपुरस्तान्नश्रुतानिमे॥ यानिदृष्टानिमेतस्यांमनस्तपतितच्चमे ॥ ३६॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंता पेपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५० ॥ ॥६९॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ यन्मयापांडवेयानांदृष्टंतच्छृणुभारत ॥ आहृतंभूमिपालैर्हिवसुमुख्यंततस्ततः॥ १ ॥ नाविदंमूढमात्मानंदृष्ट्वाहंतदरेर्धनम्॥ फलतोभूमितोवापिप्रतिपद्यस्वभारत॥ २॥ औौर्णान्बैलान्वार्षदंशान्जातरूपपरिष्कृतान्॥ प्रावाराजिनमुख्यांश्चकां बोजःप्रददौबहून्॥ ३॥ अश्वांस्तित्तिरिकल्माषांस्त्रिशतंशुकनासिकान्॥ उष्ट्रवामीस्त्रिशतंचपुष्टाःपीलुशमींगुदैः॥ ४॥

फलतःसंख्यापरिच्छेदतःभूमितःदेशभेदतोवानाविदमितिसंबंधः अपितथापिमुख्यतःवक्ष्यमाणंधनंप्रतिपद्यस्वेत्यर्थः यद्वाफलतोजातंवस्त्रादि भूमितोजातंहीरादि ॥ २ ॥ औौर्णान्मेषरोमजान् बैलान्बिलवासिमूषकादिरोमजान् वार्षदंशान्विडालरोमजान् जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णतंतुभिर्वातद्विंदुभिर्वाचित्रितान् औौर्णाःप्रावाराःअन्यान्यजिनानीतिवाविभागः ॥ ३ ॥ तित्तिरिकल्माषान् तित्तिरिपक्षिवच्चित्रान् उष्ट्राःवाम्यःगर्दभाश्वसंकरजाः उभयेपिपील्वादिनापुष्टिंगताः ॥ ४ ॥

गोवासनाःबलीवर्दपोषकाःक्षेत्रादिवृत्तिमंतोब्राह्मणाः तथादासनीयाःदास्ययोग्याःशूद्रादयःब्राह्मणाएववातादृशाः यथोक्तंमूर्खान्ब्राह्मणान्प्रकृत्यपुष्करप्रादुर्भावे यस्यनैवंश्रुतंराजन्नगृहीतंविशांपते कामं
तंधार्मिकोराजाशूद्रकर्माणिकारयेदिति अस्मिन्पक्षेत्रिखर्वंत्रीणियाजनाध्यापनप्रतिग्रहाःखर्वाणिन्युब्जानिधनलाभरूपफलहीनानियेषांतेत्रिखर्वाःविद्याध्ययनसत्कर्मशून्यत्वात्याजनादिहीनाइत्यर्थः
तैस्त्रिखर्वसंज्ञैःप्रदेयोबलिस्त्रिखर्वबलिस्तमित्यर्थः वारिताइत्यनेनतेषांअत्यंतहीनतादर्शिता ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कार्पासिकोदेशविशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ भरुकच्छःदेशःकांचनमयःसजलप्रदेशोयस्मिन्सतथा भरु

गोवासनाब्राह्मणाश्चदासनीयाश्चसर्वशः ॥ प्रीत्यर्थंतेमहाराजधर्मराज्ञोमहात्मनः ॥५॥ त्रिखर्वंबलिमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ ब्राह्मणावाटधानाश्चगो
मंतःशतसंघशः ॥ ६ ॥ कमंडलूनुपादायजातरूपमयान्शुभान् ॥ ७ ॥ एवंबलिंसमादायप्रवेशंलेभिरेनच ॥ शतंदासीसहस्राणांकार्पासिकनिवासिनाम् ॥८॥
श्यामास्तन्व्योदीर्घकेश्योहेमाभरणभूषिताः ॥ शूद्राविप्रोत्तमार्हाणिरांकवाण्यजिनानिच ॥ ९ ॥ बलिंचकृत्स्नमादायभरुकच्छनिवासिनः ॥ उपनिन्युर्महारा
जहयान्गांधारदेशजान् ॥ १० ॥ इंद्रकृष्टैर्वर्तयंतिधान्यैर्येचनदीमुखैः ॥ समुद्रनिष्कुटेजाताःपारेसिंधुचमानवाः ॥ ११ ॥ तेवैरामाःपारदाश्चआभीराःकितवैः
सह ॥ विविधंबलिमादायरत्नानिविविधानिच ॥ १२ ॥ अजाविकंगोहिरण्यंखरोष्ट्रंफलजंमधु ॥ कंबलान्विविधांश्चैवद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ १३ ॥ प्राग्ज्योति
षाधिपःशूरोम्लेच्छानामधिपोबली ॥ यवनैःसहितोराजाभगदत्तोमहारथः ॥ १४ ॥ आजानेयान्हयान्शीघ्रानादायानिलरंहसः ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारि
तिष्ठतिवारितः ॥ १५ ॥ अश्मसारमयंभांडंशुद्धदंतत्सरूनसीन् ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपोदत्वाभगदत्तोऽव्रजत्तदा ॥ १६ ॥ द्व्यक्षांत्र्यक्षान्ललाटाक्षान्नानादिग्भ्यः
समागतान् ॥ औष्णीकानंतवासांश्चरोमकान्पुरुषादकान् ॥ १७ ॥ एकपादांश्चतत्राहमपश्यंद्वारिवारितान् ॥ राजानोबलिमादायनानावर्णाननेकशः ॥ १८
कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्दूरपातिनः ॥ आजह्रुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षुविश्रुतान् ॥ १९ ॥ प्रमाणरागसंपन्नान्वंक्षुतीरसमुद्भवान् ॥ बल्यर्थंददतस्त
स्मैहिरण्यंरजतंबहु ॥ २० ॥

र्भर्तरिकांचने अथकच्छःस्यादनूपेइतिविश्वः ॥ १० ॥ समुद्रसमीपस्थनिष्कुटेगृहोद्यानेसमुद्रनिष्कुटे इंद्रकृष्टैः इंद्रेणैवाकृष्टैःनतुकर्षणादिक्षेत्रियकयत्नापेक्षैःवनधान्यैः वृष्ट्यभावेतुनदीमुखैःनदीप्रभवैः ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ फलजंमधूकादिजातीयम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अश्मसाराहीरपद्मरागादिमणयःतन्मयंभांडंभूषणम् भांडंभूषणमात्रेपीतिविश्वः त्सरुःखड्गमुष्टिः ॥ १६ ॥ द्व्यक्षादयःप्राच्यदेशभेदाः ॥
॥ १७ ॥ नानावर्णान्रासभान् ॥ १८ ॥ १९ ॥ प्रमाणेनदैर्घ्यपुष्ट्यादिना रागेणरम्यवर्णेनचसंपन्नान्अधिकान् ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कुटीकृतंचित्रगुच्छाकारंकृतं स्यात्कुटीकुंभदास्यांचमुरायांचित्रगुच्छकेइतिविश्वः ॥ २७ ॥ अपरांतात्पश्चिमदेशात्समुद्भूतान् ॥ २८ ॥ रसान्रसवंतित

द्त्वाप्रवेशंप्राप्तास्तेयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ इंद्रगोपकवर्णाभान्शुकवर्णान्मनोजवान् ॥ २१ ॥ तथैवेंद्रायुधनिभान्संध्याभ्रसदृशानपि ॥ अनेकवर्णानारण्या
न्गृहीत्वाश्वान्महाजवान् ॥ २२ ॥ जातरूपमनर्घ्यंचददुस्तस्यैकपादकाः ॥ चीनान्शकांस्तथाओड्रान्बर्बरान्वनवासिनः ॥ २३ ॥ वार्ष्णेयान्हारहूणांश्चकृष्णा
न्हैमवतांस्तथा ॥ नीपानूपानधिगतान्विविधान्द्वारवारितान् ॥ २४ ॥ बल्यर्थंददतस्तस्यनानारूपाननेकशः ॥ कृष्णग्रीवान्महाकायान्रासभान्शतपाति
नः ॥ अहार्षुर्दशसाहस्रान्विनीतान्दिक्षुविश्रुतान् ॥ २५ ॥ प्रमाणरागस्पर्शाढ्यंबाह्लीचीनसमुद्भवम् ॥ और्णंचरांकवंचैवकीटजंपट्टजंतथा ॥ २६ ॥ कुटी
कृतंतथैवात्रकमलाभंसहस्रशः ॥ श्लक्ष्णंवस्त्रमकार्पासमाविकंमृदुचाजिनम् ॥ २७ ॥ निशितांश्चैवदीर्घासीन्ऋष्टिशक्तिपरश्वधान् ॥ अपरांतसमुद्भूतांस्तथैवप
रशून्शितान् ॥ २८ ॥ रसान्गंधांश्वविविधान्रत्नानिचसहस्रशः ॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ २९ ॥ शकास्तुषाराःकंकाश्चरोमशाःशृंगिणो
नराः ॥ महागजान्दूरगमान्गणितानर्बुदान्हयान् ॥ ३० ॥ शतशश्चैवबहुशःसुवर्णपद्मसंमितम् ॥ बलिमादायविविधंद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ ३१ ॥ आसना
निमहार्हाणियानानिशयनानिच ॥ मणिकांचनचित्राणिगजदंतमयानिच ॥ ३२ ॥ कवचानिविचित्राणिशस्त्राणिविविधानिच ॥ रथांश्चविविधाकारान्
जातरूपपरिष्कृतान् ॥ ३३ ॥ हयैर्विनीतैःसंपन्नान्वैयाघ्रपरिवारितान् ॥ विचित्रांश्चपरिस्तोमान्रत्नानिविविधानिच ॥ ३४ ॥ नाराचानर्धनाराचान्शस्त्राणि
विविधानिच ॥ एतद्दत्वामहद्द्रव्यंपूर्वदेशाधिपान्नृपाः ॥ प्रविष्टायज्ञसदनंपांडवस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसं
तापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ दायंतुविविधंतस्मैशृणुमेगदतोऽनघ ॥ यज्ञार्थंराजभिर्दत्तंमहांतंधनसंच
यम् ॥ १ ॥ मेरुमंदरयोर्मध्येशैलोदामभितोनदीम् ॥ येतेकीचकवेणूनांछायांरम्यामुपासते ॥ २ ॥ खसाएकासनाह्यर्हाःप्रदरादीर्घवेणवः ॥ पारदाश्चकुलिंदाश्च
तंगणाःपरतंगणाः ॥ ३ ॥ तद्वैपिपीलिकंनामउद्धृतंयत्पिपीलकैः ॥ जातरूपंद्रोणमेयमहार्षुःपुंजशोनृपाः ॥ ४ ॥

कुंजादीनिगंधान्गंधवंतिमृगमदादीनि ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वैयाघ्रपरिवारितान्व्याघ्रचर्मणापरिवृतान् परिस्तोमान्गजकंबलान् परिस्तोमःकुथोद्वयोरित्यमरः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इति
सभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ दायंकरार्थंदेयंधनं दायोदानेयौतकादिधनेइतिविश्वः ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

कृष्णानित्यादयोमणिभेदाः पाठांतरेहिमजंहिमालयजम्॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ लौहित्यंपर्वतम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ कालीयकस्यकृष्णागुरोः ॥ १० ॥ ११ ॥ निचितंराशीकृतंपर्वतेभ्योपिभूरि वर्चसंतेजस्वि अर्श

कृष्णान्ललामांश्चमरान्शुक्लांश्चान्यान्शशिप्रभान् ॥ हिमवत्पुष्पजंचैवस्वादुक्षौद्रंतथाबहु॥ ५॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चाप्यपोढंमाल्यमंबुभिः ॥ उत्तरादपिकै
लासादोषधीःसुमहाबलाः॥ ६॥ पार्वतीयाबलिंचान्यमाहृत्यप्रणताःस्थिताः ॥ अजातशत्रोर्नृपतेर्द्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ ७॥ येपरार्धेहिमवतःसूर्योदयगिरौ
नृपाः॥ कारूषेचसमुद्रांतेलौहित्यमभितश्चये॥ ८॥ फलमूलाशनायेचकिराताश्चर्मवाससः ॥ क्रूरशस्त्राःक्रूरकृतस्तांश्चपश्याम्यहंप्रभो ॥ ९॥ चंदनागुरुकाष्ठा
नांभारान्कालीयकस्यच॥ चर्मरत्नसुवर्णानांगंधानांचैवराशयः॥ १०॥ कैरातकीनामयुतंदासीनांचविशांपते ॥ आहृत्यरमणीयार्थान्दूरजान्मृगपक्षिणः
॥ ११॥ निचितंपर्वतेभ्यश्चहिरण्यंभूरिवर्चसम्॥ बलिंचकृत्स्नमादायद्वारितिष्ठंतिवारिताः ॥ १२॥ कैरातादरदादर्वाःशूरावैयमकास्तथा॥ औदुंबरादुर्विभा
गाःपारदावाह्लिकैःसह॥ १३ ॥ काश्मीराश्चकुमाराश्चघोरकाहंसकायनाः ॥ शिबित्रिगर्तयौधेयाराजन्याभद्रकेकयाः ॥ १४॥ अंबष्ठाःकौकुरास्तार्क्ष्यावस्त्र
पाःपह्लवैःसह ॥ वशातलाश्चमौलेयाःसहक्षुद्रकमालवैः॥ १५॥ पौंड्रिकाःकुक्कुराश्चैवशकाश्चैवविशांपते॥ अंगावंगाश्चपुंड्राश्चशाणवत्यागयास्तथा॥ १६॥
सुजातयःश्रेणिमंतःश्रेयांसःशस्त्रधारिणः॥ अहार्षुःक्षत्रियावित्तंशतशोऽजातशत्रवे॥ १७॥ वंगाःकलिंगामगधास्ताम्रलिप्ताःसुपुंड्रकाः॥ दौवालिकाःसागर
काःपत्रोर्णाःशैशवास्तथा॥ १८॥ कर्णप्रावरणाश्चैवबहवस्तत्रभारत॥ तत्रस्थाद्वारपालैस्तेप्रोच्यंतेराजशासनात्॥ कृतकालाःसुबलयस्ततोद्वारमवाप्स्यथ॥
॥ १९॥ ईषादंतान्हेमकक्षान्पद्मवर्णान्कुथावृतान्॥ शैलाभान्नित्यमत्तांश्चाप्यभितःकाम्यकंसरः ॥ २० ॥ दत्वैकैकोदशशतान्कुंजरान्कवचावृतान् ॥ क्ष
मावंतःकुलीनाश्चद्वारेणप्राविशंस्तथा॥ २१॥ एतेचान्येचबहवोगणादिग्भ्यःसमागताः ॥ अन्यैश्चोपाहृतान्यत्ररत्नानीहमहात्मभिः ॥ २२ ॥ राजाचित्ररथो
नामगंधर्वोवासवानुगः॥ शतानिचत्वार्यददद्धयानांवातरंहसाम् ॥ २३ ॥ तुंबुरुस्तुप्रमुदितोगंधर्वोवाजिनांशतम्॥ आम्रपत्रसवर्णानामाददद्धेममालिना
म्॥ २४॥ कृतीराजाचकौरव्यशूकराणांविशांपते॥ अददद्गजरत्नानांशतानिसुबहून्यथ॥ २५॥

आयच् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ कृतकालाःकृतप्रस्तावाः कृतद्वाराइतिपाठेद्वारंप्रतीहारेणसख्यम् ॥ १९ ॥ ईषादंतान्लांगलदंडतुल्यदंतान् हेमकक्षाःसुवर्णवरत्राः ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शूकराःदेशभेदास्तेषाम् ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यज्ञसेनेनदत्तानीतिशेषः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ समुद्रसारंमुक्ताफलादि ॥ ३५ ॥ कुथान्करिकंबलान् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पर्यस्तइवभूदे

विराटेनतुमत्स्येनबल्यर्थंहेममालिनाम् ॥ कुंजराणांसहस्रेद्वेमत्तानांसमुपाहृते ॥ २६ ॥ पांशुराष्ट्राद्वसुदानोराजाषड्विंशतिंगजान् ॥ अश्वानांचसहस्रेद्वेराजन्कां
चनमालिनाम् ॥ २७ ॥ जवसत्वोपपन्नानांवयस्थानांनराधिप ॥ बलिंचकृत्स्नमादायपांडवेभ्योन्यवेदयत् ॥ २८ ॥ यज्ञसेनेनदासीनांसहस्राणिचतुर्दश ॥
दासानामयुतंचैवसदाराणांविशांपते ॥ गजयुक्तामहाराजरथाःषड्विंशतिस्तथा ॥ २९ ॥ राज्यंचकृत्स्नंपार्थेभ्योयज्ञार्थंवैनिवेदितम् ॥ वासुदेवोपिवार्ष्णेयो
मानंकुर्वन्किरीटिनः ॥ ३० ॥ अददद्गजमुख्यानांसहस्राणिचतुर्दश ॥ आत्माहिकृष्णःपार्थस्यकृष्णस्यात्माधनंजयः ॥ ३१ ॥ यद्ब्रूयादर्जुनःकृष्णंसर्वंकुर्या
दसंशयम् ॥ कृष्णोधनंजयस्यार्थेस्वर्गलोकमपित्यजेत् ॥ ३२ ॥ तथैवपार्थःकृष्णार्थेप्राणानपिपरित्यजेत् ॥ सुरभींश्चंदनरसान्हेमकुंभसमास्थितान् ॥ ३३ ॥
मलयाद्दर्दुराच्चैवचंदनागुरुसंचयान् ॥ मणिरत्नानिभास्वंतिकांचनंसूक्ष्मवस्त्रकम् ॥ ३४ ॥ चोलपांड्यावपिद्वारंनलेभातेह्युपस्थितौ ॥ समुद्रसारंवैदूर्यंमुक्ता
संघांस्तथैवच ॥ ३५ ॥ शतशश्चकुथांस्तत्रसिंहलाःसमुपाहरन् ॥ संवृतामणिचीरैस्तुश्यामास्ताम्रांतलोचनाः ॥ ३६ ॥ तागृहीत्वानरास्तत्रद्वारितिष्ठंतिवा
रिताः ॥ प्रीत्यर्थंब्राह्मणाश्चैवक्षत्रियाश्चविनिर्जिताः ॥ ३७ ॥ उपाजह्रुर्विशश्चैवशूद्राःशुश्रूषवस्तथा ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चाप्युपागच्छन्युधिष्ठिरम् ॥ ३८ ॥ सर्वे
म्लेच्छाःसर्ववर्णाआदिमध्यांतजास्तथा ॥ नानादेशसमुत्थैश्चनानाजातिभिरेवच ॥ ३९ ॥ पर्यस्तइवलोकोयंयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ उच्चावचानुपग्राहान्राज
भिःप्रापितान्बहून् ॥ ४० ॥ शत्रूणांपश्यतोदुःखान्मुमूर्षामेव्यजायत ॥ भृत्यास्तुयेपांडवानांतांस्तेवक्ष्यामिपार्थिव ॥ ४१ ॥ येषामामंचपक्वंचसंविधत्तेयुधिष्ठि
रः ॥ अयुतंत्रीणिपद्मानिगजारोहाःससादिनः ॥ ४२ ॥ रथानामर्बुदंचापिपादाताबहवस्तथा ॥ प्रमीयमाणमामंचपच्यमानंतथैवच ॥ ४३ ॥ विसृज्यमानं
चान्यत्रपुण्याहस्वनएवच ॥ नाभुक्तवंतंनापीतंनालंकृतमसत्कृतम् ॥ ४४ ॥ अपश्यंसर्ववर्णानांयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥
॥ ४५ ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ सुप्रीताःपरितुष्टाश्चतेह्याशंसंत्यरिक्षयम् ॥ ४६ ॥ दशान्यानिसहस्राणियतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ भुंजतेरु
क्मपात्रीभिर्युधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४७ ॥

शोपिस्वर्गीभूतइव उपग्राहान् उपहारान् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रमीयमाणंखार्यादिनामानेनगण्यमानं आमंअपक्वम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥५३॥ ॥ आर्यास्त्विति ॥ १ ॥ ह्रीनिषेवाःलज्जावंतः ह्रीनिषेधाइतिपाठेह्रीरेवाकार्यान्निषेधिकायेषांते ॥२॥

अभुक्तंभुक्तवद्वापिसर्वमाकुब्जवामनम्॥ अभुंजानायाज्ञसेनीप्रत्यवैक्षद्विशांपते॥४८॥ ढौकरौनप्रयच्छेतांकुंतीपुत्रायभारत॥ सांबंधिकेनपांचालाःसख्येनांधकवृष्णयः॥४९॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५२॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥आर्यास्तुयेवैराजानःसत्यसंधामहाव्रताः॥ पर्याप्तविद्यावक्तारोवेदांतावभृथप्लुताः॥ १ ॥ धृतिमंतोह्रीनिषेवाधर्मात्मानोयशस्विनः॥ मूर्धाभिषिक्तास्तेचैनंराजानःपर्युपासते ॥ २ ॥ दक्षिणार्थंसमानीताराजभिःकांस्यदोहनाः॥ आरण्याबहुसाहस्राअपश्यंस्तत्रतत्रगाः॥३॥ आजह्रुस्तत्रसत्कृत्यस्वयमुद्यम्यभारत॥ अभिषेकार्थमव्यग्राभांडमुच्चावचंनृपाः॥४॥ बाह्लीकोरथमाहार्षीज्जांबूनदविभूषितम्॥ सुदक्षिणस्तुयुयुजेश्वेतैःकांबोजजैर्हयैः॥५॥ सुनीथःप्रीतिमांश्चैवह्यनुकर्षंमहाबलः॥ ध्वजंचेदिपतिश्चैवमहार्षीत्स्वयमुद्यतम्॥ ६॥ दाक्षिणात्यःसन्नहनंस्रगुष्णीषेचमागधः॥ वसुदानोमहेष्वासोगजेंद्रंषष्टिहायनम्॥ ७॥ मत्स्यस्त्वक्षान्हेमनद्धानेकलव्यउपानहौ ॥ आवंत्यस्त्वभिषेकार्थमापोबहुविधास्तथा॥८॥ चेकितानउपासंगंधनुःकाश्यउपाहरत्॥ असिंचसुत्सरुंशल्यःशैक्यंकांचनभूषणम्॥९॥ अभ्यषिंचत्ततोधौम्योव्यासश्चसुमहातपाः॥ नारदंचपुरस्कृत्यदेवलंचासितंमुनिम्॥१०॥ प्रीतिमंतउपातिष्ठन्नभिषेकंमहर्षयः॥ जामदग्न्येनसहितास्तथान्येवेदपारगाः॥ ११ ॥ अभिजग्मुर्महात्मानोमंत्रवद्भूरिदक्षिणम्॥ महेंद्रमिवदेवेंद्रंदिविसप्तर्षयोयथा॥१२॥ अधारयच्छत्रमस्यसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ धनंजयश्चव्यजनेभीमसेनश्चपांडवः॥ १३ ॥ चामरेचापिशुद्धेद्वेयमौजगृहतुस्तथा ॥ उपागृह्णाद्यमिंद्रायपुराकल्पेप्रजापतिः ॥ १४ ॥ तमस्मैशंखमाहार्षीद्वारुणंकलशोदधिः॥ शैक्यंनिष्कसहस्रेणसुकृतंविश्वकर्मणा॥१५॥ तेनाभिषिक्तःकृष्णेनतत्रमेकश्मलोभवत्॥ गच्छंतिपूर्वादपरंसमुद्रंचापिदक्षिणम्॥१६॥ उत्तरंतुनगच्छंतिविनातातपतत्रिभिः॥ तत्रस्मदध्मुःशतशःशंखान्मंगलकारकान्॥ १७॥ प्राणदंतसमाध्मातास्ततोरोमाणिमेऽहृषन्॥ प्रापतन्भूमिपालाश्चयेतुहीनाःस्वतेजसा॥ १८॥ धृष्टद्युम्नःपांडवाश्चसात्यकिःकेशवोऽष्टमः॥ सत्वस्थावीर्यसंपन्नाह्यन्योन्यप्रियदर्शनाः॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनुकर्षंरथाधःस्थितदारु ॥ ६ ॥ ७ ॥ अक्षान्शकटान् हेमनद्धान्धनपूर्णान् अक्षःकर्षेतुषेचक्रेशकटव्यवहारयोरितिविश्वः ॥ ८ ॥ उपासंगंनिषंगम् सुत्सरुंशोभनमुष्टिंअसिंखड्गं शैक्यंशिक्यधृतंपात्रम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वारुणंशंखम् कलशोदधिःसमुद्रः निष्कसहस्रेणसुवर्णेन सुकृतंआलिप्तंशंखम् ॥ १५ ॥ कश्मलोमूर्छा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९॥

मांचविसंज्ञंदृष्ट्वा ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ युगंद्वापराख्यंअंधेनेवविधात्रानद्धंसंबद्धंअतएवविपर्यस्तम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्या
यः॥५३॥ ॥छ॥ ॥ त्वंवैइति ज्येष्ठायाअपत्यंज्यैष्ठिनेयः कल्याण्यादीनामिनङ्ढक्॥१॥अव्युत्पन्नंपरकपटानभिज्ञम् समानार्थंतुल्यधनम् तुल्यमित्रंत्वन्मित्राद्रोहिणम् अद्विषंतंचत्वामपीतिशेषः ॥ २ ॥

विसंज्ञान्भूमिपान्दृष्ट्वामांचतेप्राहसंस्तदा ॥ततःप्रहृष्टोबीभत्सुःप्रादाद्धेमविषाणिनाम् ॥२०॥ शतान्यनडुहांपंचद्विजमुख्येषुभारत ॥ नरंतिदेवोनाभागोयौ
वनाश्वोमनुर्नच ॥ २१ ॥ नचराजापृथुर्वैन्योनचाप्यासीद्भगीरथः॥ ययातिर्नहुषोवापियथाराजायुधिष्ठिरः ॥२२॥ यथातिमात्रंकौंतेयःश्रियापरमयायुतः ॥
राजसूयमवाप्यैवंहरिश्चंद्रइवप्रभुः ॥ २३ ॥ एतांदृष्ट्वाश्रियंपार्थेहरिश्चंद्रेयथाविभो ॥ कथंतुजीवितंश्रेयोममपश्यसिभारत ॥ २४ ॥ अंधेनेवयुगंनद्धंविपर्यस्तं
नराधिप ॥ कनीयांसोविवर्धंतेज्येष्ठाहीयंतएवच ॥ २५ ॥ एवंदृष्ट्वानाभिविंदामिशर्मसमीक्षमाणोपिकुरुप्रवीर ॥ तेनाहमेवंकृशतांगतश्चविवर्णतांचैवस
शोकतांच ॥ २६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ त्वंवैज्येष्ठोज्यै
ष्ठिनेयःपुत्रमापांडवान्द्विषः ॥ द्वेष्टाह्यसुखमादत्तेयथैवनिधनंतथा ॥ १ ॥ अव्युत्पन्नंसमानार्थंतुल्यमित्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अद्विषंतंकथंद्विष्यात्त्वादृशोभरतर्षभ ॥
॥ २ ॥ तुल्याभिजनवीर्यश्चकथंभ्रातुःश्रियंनृप ॥ पुत्रकामयसेमोहान्मैवंभूःशाम्यमाशुचः ॥ ३ ॥ अथयज्ञविभूतिंतांकांक्षसेभरतर्षभ ॥ ऋत्विजस्तवतन्वंतुस
प्ततंतुंमहाध्वरम् ॥४॥ आहरिष्यंतिराजानस्तवापिविपुलंधनम् ॥ प्रीत्याचबहुमानाच्चरत्नान्याभरणानिच ॥ ५ ॥ अनार्याचरितंतातपरस्वस्पृहणंभृशम् ॥ स्व
संतुष्टःस्वधर्मस्थोयःसवैसुखमेधते ॥ ६ ॥ अव्यापारःपरार्थेषुनित्योद्योगःस्वकर्मसु ॥ रक्षणंसमुपात्तानामेतद्वैभवलक्षणम् ॥७॥ विपत्तिष्वव्यथोदक्षोनित्यमु
त्थानवान्नरः ॥ अप्रमत्तोविनीतात्मानित्यंभद्राणिपश्यति ॥८॥ बाहूनिवैतान्माछेत्सीःपांडुपुत्रास्तथैवते ॥ भ्रातृणांतद्धनार्थंवैमित्रद्रोहंचमाकुरु ॥ ९ ॥ पांडोः
पुत्रान्माद्विषस्वेहराजंस्तथैवतेभ्रातृधनंसमग्रम् ॥ मित्रद्रोहेतातमहानधर्मःपितामहायेतवतेपितेषाम् ॥१०॥ अंतर्वेद्यांददद्वित्तंकामाननुभवन्प्रियान् ॥ क्री
डन्स्त्रीभिर्निरातंकःप्रशाम्यभरतर्षभ ॥११॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥ ॥छ॥ ॥दुर्यो
धनउवाच ॥ ॥यस्यनास्तिनिजाप्रज्ञाकेवलंतुबहुश्रुतः ॥ नसजानातिशास्त्रार्थंदर्वीसूपरसानिव ॥ १ ॥

॥ ३ ॥ सप्ततंतुः गायत्र्यादीनिछंदांसितंतवइवयस्ययज्ञपटस्यतम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अंतर्वेद्यांयज्ञे ॥ ११ ॥ इतिसभा० नै० भा० चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ यस्ये
ति कार्योदर्कनिर्णायकमूहापोहकौशलंप्रज्ञा ॥ १ ॥

नाविनौरिवेत्यस्वातंत्र्यंद्वितीयोविकल्पः ॥ २ ॥ आहरिष्यंतिराजानस्तवापिविपुलंधनमित्युक्तंतत्राह भविष्यमिति कृत्यंइदानीमेवानुष्ठेयमर्थंद्यूतेनशत्रुश्रीहरणरूपंप्रयोजनं तत्भविष्यंयज्ञकालिकंवदसि ॥ ३ ॥ ननुविदुरोद्यूतंनमन्यतेइत्याशंक्याह परनेयइति अस्माकमग्रणीस्त्वंविदुरशिक्षणीयोमाभूरित्यर्थः ॥ ४ ॥ जानन्नेवाहंतवहितंवदामीतिचेत्तत्राह राजन्निति मोहमेवददासिनतुहितंवदसीत्यर्थः

जानन्वैमोहयसिमांनाविनौरिवसंयता ॥ स्वार्थेकिंनावधानंतेउताहोद्वेष्टिमांभवान् ॥ २ ॥ नसंतीमेधार्तराष्ट्रायेषांत्वमनुशासिता ॥ भविष्यमर्थमाख्यासिसर्वदाकृत्यमात्मनः ॥ ३ ॥ परनेयोग्रणीर्यस्यसमार्गान्प्रतिमुह्यति ॥ पंथानमनुगच्छेयुःकथंतस्यपदानुगाः ॥ ४ ॥ राजन्परिणतप्रज्ञोवृद्धसेवीजितेंद्रियः ॥ प्रतिपन्नान्स्वकार्येषुसंमोहयसिनोभृशम् ॥ ५ ॥ लोकवृत्ताद्राजवृत्तमन्यदाहबृहस्पतिः ॥ तस्माद्राज्ञाऽप्रमत्तेनस्वार्थश्चिंत्यःसदैवहि ॥ ६ ॥ क्षत्रियस्यमहाराजजयेवृत्तिःसमाहिता ॥ सवैधर्मस्त्वधर्मोवास्ववृत्तौकापरीक्षणा ॥ ७ ॥ प्रकालयेद्दिशःसर्वाःप्रतोदेनेवसारथिः ॥ प्रत्यमित्रश्रियंदीप्तांजिघृक्षुर्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ प्रच्छन्नोवाप्रकाशोवायोगोयोरिंप्रबाधते ॥ तद्वैशस्त्रंशस्त्रविदांनशस्त्रंछेदनंस्मृतम् ॥ ९ ॥ शत्रुश्चैवहिमित्रंचनलेख्यंनचमातृका ॥ योवैसंतापयतियंसशत्रुःप्रोच्यतेनृप ॥ १० ॥ असंतोषःश्रियोमूलंतस्मात्तंकामयाम्यहम् ॥ समुच्छ्रयेयोयततेसराजन्परमोनयः ॥ ११ ॥ ममत्वंहिनकर्तव्यमैश्वर्येवाधनेपिवा ॥ पूर्वावाप्तंहरंत्यन्येराजधर्मंहितंविदुः ॥ १२ ॥ अद्रोहसमयंकृत्वाचिच्छेदनमुचेःशिरः ॥ शक्रःसाभिमतातस्यरिपौवृत्तिःसनातनी ॥ १३ ॥ द्वावेतौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव ॥ राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम् ॥ १४ ॥ नास्तिवैजातितःशत्रुःपुरुषस्यविशांपते ॥ येनसाधारणीवृत्तिःसशत्रुर्नेतरोजनः ॥ १५ ॥ शत्रुपक्षंसमृध्यंतंयोमोहात्समुपेक्षते ॥ व्याधिराप्यायितइवतस्यमूलंछिनत्तिसः ॥ १६ ॥ अल्पोपिह्यरिरत्यर्थंवर्धमानःपराक्रमैः ॥ वल्मीकोमूलजइवग्रसतेवृक्षमंतिकात् ॥ १७ ॥ आजमीढरिपोर्लक्ष्मीर्मातेरोचिष्टभारत ॥ एषभारःसत्ववतांनयःशिरसिधिष्ठितः ॥ १८ ॥ जन्मवृद्धिमिवार्थानांयोवृद्धिमभिकांक्षते ॥ एधतेज्ञातिषुसवैसद्योवृद्धिर्हिविक्रमः ॥ १९ ॥

॥ ५ ॥ प्रशाम्यभरतर्षभेतित्वदुक्तोनिवृत्तिरूपोधर्मोबुभूषूणामस्माकंनेष्टइत्याह लोकेत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ननुविप्रियकर्ताशत्रुर्नचपांडवास्तथासंतीत्याशंक्याह शत्रुरिति ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणंसंन्यासिनम् ॥ १४ ॥ साधारणीतुल्यावृत्तिर्जीविका एकामिषत्वमित्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मातेरोचिष्टरुचिकरीमाभूत्सत्ववतांबुद्धिमतां नयोनीतिःधिष्ठितःस्थितः अयंनयोधीमद्भिःशिरसावोढव्यइत्यर्थः ॥ १८ ॥ जन्मवृद्धिमिवजन्मप्रभृतिजीवद्देहादेर्यावृद्धिःस्वाभाविकीतामिव एधतेवर्धते सद्यःअर्थानांवृद्धिर्येनसःसद्योवृद्धिः विक्रमःपराक्रमः ॥ १९ ॥

नाप्राप्येति पांडवैश्वर्यंअप्राप्यअनवाप्यअदृष्ट्वेतियावत् संशयोवितर्कोनभविष्यतिनाभविष्यत् वितर्कमेवाह अवाप्स्येइति पांडवैश्वर्यंदृष्ट्वाइदंहर्तव्यंवामयामर्तव्यंवेत्येववितर्कोजातइत्यर्थः ॥ २० ॥ अ
स्थिराद्वृद्धिरहिताद्वृद्धिःसंपत्येषाम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ यांत्वमिति ॥ १ ॥२ ॥

नाप्राप्यपांडवैश्वर्यंसंशयोमेभविष्यति ॥ अवाप्स्येवाश्रियंतांहिशिष्येवानिहतोयुधि ॥ २० ॥एतादृशस्यकिंमेद्यजीवितेनविशांपते ॥ वर्धंतेपांडवानित्यंवयं
त्वस्थिरवृद्धयः॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिदुर्योधनसंतापेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५५॥ ॥ छ ॥ ॥शकुनिरुवाच ॥ ॥यांत्वमे
तांश्रियंदृष्ट्वापांडुपुत्रेयुधिष्ठिरे ॥ तप्यसेतांहरिष्यामिद्यूतेनजयतांवर ॥१॥ आहूयतांपरंराजन्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ अगत्वासंशयमहमयुध्वाचचमूमुखे ॥२
अक्षान्क्षिपन्नक्षतःसन्विद्वानविदुषोजये ॥ ग्लहान्धनूंषिमेविद्धिशरानक्षांश्चभारत ॥ ३॥ अक्षाणांहृदयंमेज्यांरथंविद्धिममास्फुरम् ॥ ४ ॥दुर्योधनउवाच॥
अयमुत्सहतेराजन्श्रियमाहर्तुमक्षवित् ॥ द्यूतेनपांडुपुत्रेभ्यस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ५ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥स्थितोस्मिशासनेभ्रातुर्विदुरस्यमहात्मनः ॥ तेन
संगम्यवेत्स्यामिकार्यस्यास्यविनिश्चयम् ॥ ६ ॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥ ॥व्यपनेष्यतितेबुद्धिंविदुरोमुक्तसंशयः ॥ पांडवानांहितेयुक्तोनतथाममकौरव ॥ ७॥
नारभेतान्यसामर्थ्यात्पुरुषःकार्यमात्मनः ॥ मतिसाम्यंद्वयोर्नास्तिकार्येषुकुरुनंदन ॥ ८ ॥भयंपरिहरन्मंदआत्मानंपरिपालयन् ॥ वर्षासुक्लिन्नकटवत्तिष्ठन्नेवा
वसीदति ॥ ९ ॥नव्याधयोनापियमःप्राप्तुंश्रेयःप्रतीक्षते ॥ यावदेवभवेत्कल्पस्तावच्छ्रेयःसमाचरेत् ॥ १० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ सर्वथापुत्रबलिभिर्विग्र
होमेनरोचते ॥ वैरंविकारंसृजतितद्वैशस्त्रमनायसम् ॥ ११ ॥ अनर्थमर्थंमन्यसेराजपुत्रसंग्रंथनंकलहस्यातियाति ॥ तद्वैप्रवृत्तंतुयथाकथंचित्सृजेदसीदन्नि
शितान्सायकांश्च ॥ १२ ॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥ ॥ द्यूतेपुराणैर्व्यवहारःप्रणीतस्तत्रात्ययोनास्तिनसंप्रहारः ॥ तद्रोचतांशकुनेर्वाक्यमद्यसभांक्षिप्रंत्वमिहाज्ञा
पयस्व ॥ १३ ॥

ग्लहान्पणान् ॥ ३ ॥ आस्फुरंअक्षविन्यासपातनादिस्थानम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ नारभेतेति परबुद्धिर्विनाशायेतिभावः ॥ ८ ॥ भयंभयशंकाहेतुंद्यूतादिकंपरिहरन् ॥ ९ ॥ कल्पःसमर्थः ॥ १० ॥ वि
कारंपूर्वावस्थाच्युतिं अनायसंअलोहजम् ॥ ११ ॥ अनर्थंद्यूताख्यमनर्थहेतुं संग्रंथनंगुंफनम् ॥ १२ ॥ पुराणैर्नलादिभिः व्यवहारःप्रवृत्तिः प्रणीतःअनुष्ठितः अत्ययोनाशः संप्रहारोयुद्धम् ॥ १३ ॥

स्वर्गद्वारंसुखद्वारम् शत्रूणामभिभवोधनलाभश्चसुखंतच्चनकेवलेनधनेनयज्ञादिद्वारावा अतएवविशिष्टंश्रेष्ठम् दुरोदरंद्यूतम्॥१४॥उपाक्रम्यसंस्मृत्य भाविभवितुंऐश्वर्यंकर्तुंशीलमस्येतिभावि नश्रेयस्करमि
त्यर्थः॥१५॥ दृष्टंज्ञातम् वुद्धिविद्यानुगेन वुद्धिःऊहापोहकौशलम विद्याशास्त्राध्ययनम् दिव्यंज्ञानंवा ॥ १६॥ परमंभयत्नादधिकम् दुस्तरंयत्नशतेनाप्यपरिहार्यम्॥१७॥ कोशमात्रंआयतांदीर्घांतद्विस्त

स्वर्गद्वारंदीव्यतांनोविशिष्टंतद्वर्तिनांचापितथैवयुक्तम् ॥भवेदेवंत्वात्मनातुल्यमेवदुरोदरंपांडवैस्त्वंकुरुष्व॥ १४॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ वाक्यंनमेरोचतेयत्त्व
योक्तंयत्तेप्रियंतत्क्रियतांनरेंद्र ॥पश्चात्तप्स्यसेतदुपाक्रम्यवाक्यंनहीदृशंभाविवचोहिधर्म्यम् ॥ १५ ॥ दृष्टंह्येतद्विदुरेणैवसर्वंविपश्चितावुद्धिविद्यानुगेन॥तदे
वैतदवशस्याभ्युपैतिमहद्भयंक्षत्रियजीवघाति ॥ १६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीदैवंमत्वापरमंदुस्तरंच॥शशासोच्चैःपुरुषान्पुत्र
वाक्येस्थितोराजादैवसंमूढचेताः॥ १७॥सहस्रस्तंभांहेमवैदूर्यचित्रांशतद्वारांतोरणस्फाटिकाख्याम्॥ सभामग्र्यांक्रोशमात्रायतांमेतद्विस्तारामाशुकुर्वंतुयु
क्ताः॥ १८॥श्रुत्वातस्यत्वरितानिर्विशंकाःप्राज्ञादक्षास्तांतदाचक्रुराशु॥सर्वद्रव्याण्युपजह्रुःसभायांसहस्रशःशिल्पिनश्चैवयुक्ताः॥ १९॥कालेनाल्पेनाथनि
ष्ठांगतांतांसभांरम्यांबहुरत्नांविचित्राम्॥ चित्रैर्हैमैरासनैरभ्युपेतामाचख्युस्तेतस्यराज्ञःप्रतीताः॥ २०॥ततोविद्वान्विदुरंमंत्रिमुख्यमुवाचेदंधृतराष्ट्रोनरेंद्रः॥
युधिष्ठिरंराजपुत्रंचगत्वामद्वाक्येनक्षिप्रमिहानयस्व ॥ २१ ॥ सभेयंमेबहुरत्नाविचित्राशय्यासनैरुपपन्नामहार्हैः ॥सादृश्यतांभ्रातृभिःसार्धमेत्यसुहृद्द्यूतंव
र्ततामत्रचेति॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरानयनेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५६॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥मतमा
ज्ञायपुत्रस्यधृतराष्ट्रोनराधिपः॥मत्वाचदुस्तरंदैवमेतद्राजंश्चकारह॥ १ ॥अन्यायेनतथोक्तस्तुविदुरोविदुषांवरः ॥ नाभ्यनंदद्वचोभ्रातुर्वचनंचेदमब्रवीत् ॥
॥ २॥ ॥विदुरउवाच ॥ ॥नाभिनंदेनृपतेप्रैषमेतंमैवंकृथाःकुलनाशाद्बिभेमि ॥पुत्रैर्भिन्नैःकलहस्तेध्रुवंस्यादेतच्छंकेद्यूतकृतेनरेंद्र॥ ३॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
नेहक्षत्तःकलहस्तप्स्यतेमांनचेद्दैवंप्रतिलोमंभविष्यत् ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगच्चेष्टतिनस्वतंत्रम्॥ ४ ॥

रांक्रोशमात्रविस्तारां युक्ताःसन्नद्धाः ॥ १८ ॥ १९ ॥ निष्ठांनिष्पन्नत्वं हैमैरास्तरैरितिपाठेसुवर्णतंतुनिर्मितैःकशिपुभिः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्त
मोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ २ ॥ प्रैषंआज्ञावचनम् द्यूतकृतेद्यूतनिमित्तम् ॥ ३ ॥ दिष्टस्यदैवस्यवशेधात्रास्थापयित्राअंतर्यामिणाप्रयोजकेनइदंजगच्चेष्टति तथाचश्रुतिः एषह्येवसाधुकर्मकारय
तितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतेएषह्येवासाधुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइति पूर्वकर्मापेक्षईशएवसत्यसतिवामार्गेप्रवर्तयतीतिश्रुतेरर्थः तिष्ठतीतिपाठेकार्यंअनुतिष्ठतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ॥इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ततइति ॥ १ ॥ तत्पुरमितिसंबंधः द्विजातिभिस्त्रैवर्णिकैः ॥ २ ॥ ३ ॥ तंप्रति
धृतराष्ट्रंअपृच्छत् ॥ ४ ॥ कुशलेनअस्मत्कुशलहेतोः ॥ ५ ॥ आत्मरतिःआत्मनःस्वस्योत्कर्षएवरतिर्यस्य नतुधर्ममन्वीक्षतेइतिभावः दृढात्मेतिपाठेकठिनचित्तः ॥ ६ ॥ अव्ययंधनादेरविनाशम् ॥ ७ ॥ र
म्यतांक्रीडाक्रियताम् ॥ ८ ॥ दुरोदराद्यूतकाराःकितवान्धूर्तान्कपटिनइतियावत् इत्यागतःइतिहेतोः जुषस्वरोचय ॥ ९ ॥ बुध्यमानः अन्येजायांपरिमृशंत्यस्ययस्यागृधद्वेदनेवाज्यक्षः पितामाताभ्रा

तदद्यविदुरप्राप्यराजानंममशासनात् ॥ क्षिप्रमानयदुर्धर्षंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरानयनेसप्तपंचाशत्त
मोऽध्यायः ॥५७॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःप्रायाद्विदुरोश्वैरुदारैर्महाजवैर्बलिभिःसाधुदांतैः ॥ बलान्नियुक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञामनीषिणां
पांडवानांसकाशे ॥ १ ॥ सोभिपत्यतदध्वानमासाद्यनृपतेःपुरम् ॥ प्रविवेशमहाबुद्धिःपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ २ ॥ सराजगृहमासाद्यकुबेरभवनोपमम् ॥ अ
भ्यागच्छतधर्मात्माधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ३ ॥ तंवैराजासत्यधृतिर्महात्माअजातशत्रुर्विदुरंयथावत् ॥ पूजापूर्वंप्रतिगृह्याजमीढस्ततोऽपृच्छद्धृतराष्ट्रंसपुत्रम्
॥ ४ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥विज्ञायतेतेमनसोऽप्रहर्षःकच्चित्क्षत्तःकुशलेनागतोसि ॥ कच्चित्पुत्राःस्थविरस्यानुलोमावशानुगाश्चापिविशोथकच्चित् ॥ ५ ॥
विदुरउवाच ॥५॥ राजामहात्माकुशलीसपुत्रआस्तेवृतोज्ञातिभिरिंद्रकल्पः ॥ प्रीतोराजन्पुत्रगुणैर्विनीतोविशोकएवात्मरतिर्महात्मा ॥ ६ ॥ इदंतुत्वांकुरुरा
जोभ्युवाचपूर्वंपृष्ट्वाकुशलंचाव्ययंच ॥ इयंसभात्वत्सभातुल्यरूपाभ्रातॄणांतेदृश्यतामेत्यपुत्र ॥ ७ ॥ समागम्यभ्रातृभिःपार्थतस्यांसुहृद्द्यूतंक्रियतांरम्यतांच ॥
प्रीयामहेभवतांसंगमेनसमागताःकुरवश्चापिसर्वे ॥ ८ ॥ दुरोदराविहितायेतुतत्रमहात्मनाधृतराष्ट्रेणराज्ञा ॥ तान्द्रक्ष्यसेकितवान्सन्निविष्टानित्यागतोहंनृ
पतेतज्जुषस्व ॥ ९ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥द्यूतेक्षत्तःकलहोविद्यतेनःकोवैद्यूतंरोचतेबुध्यमानः ॥ किंवाभवान्मन्यतेयुक्तरूपंभवद्वाक्येसर्वएवास्थिताःस्म ॥
॥ १० ॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥जानाम्यहंद्यूतमनर्थमूलंकृतश्चयत्नोस्यमयानिवारणे ॥ राजाचमांप्राहिणोत्त्वत्सकाशंश्रुत्वाविद्वन्श्रेयइहाचरस्व ॥ ११ ॥

तरएनमाहुरजानीमोनयतावद्धमेतमितिश्रुत्युक्तान्द्यूतदोषान्जानन् अक्षःपाशोयस्यवेदनेबुद्धौ अगृधत्गर्धंकृतवान् वाजीवेगवान् अक्षैर्दीव्येइतियस्यबुद्धिरुत्पन्नासस्रद्यएवपराभूयतइत्यर्थः तथापि
आज्ञागुरूणांह्यविचारणीयेतिन्यायेनतत्त्वदुक्तमवश्यमनुतिष्ठेयमित्याह किंवेति सर्वेवयंपांडवाः ॥ १० ॥ द्यूतेकृतेइहलोकहानिर्गुर्वाज्ञोल्लंघनेपरलोकहानिरतःश्रेयआमुष्मिकंहितंगुर्वाज्ञापालनंप्रशस्तं त
दवआचरेत्यर्थः ॥ ११ ॥

शतशःशतेनधनेनअसंख्यातेनेत्यर्थः सन्निपत्यसंगम्य ॥१२॥ अतिअतिक्रम्यमर्यादांदेवितुंशीलमस्यसःअतिदेवी युष्मद्देहदारादिकमपिपणीकरिष्यतीत्यर्थः कृतहस्तःयथेष्टमक्षपातनेकुशलःयतोमताक्षः ज्ञाताक्षतत्त्वः यद्वाऽतिदेवीकृतहस्तइत्येकंपदं देवीराज्ञीद्रौपदीतस्यांकृतोव्यापारितोहस्तोयैस्तेतदभिलाषवंतोदुर्योधनाद्यास्तानप्यतिक्रांतःअतिदेवीकृतहस्तः तेद्रौपदींहर्तुमेवेच्छंतिअयंतुद्यूतेनहरिष्यतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ महाभयाःमहत्भयंयेभ्यस्ते मायोपधाःकपटपुरस्कारशीलाः ॥ १४ ॥ दुरोदरंद्यूतम् दुरोदरोद्यूतकारेपणेद्यूतेदुरोदरमितिविश्वः ॥ १५ ॥ ननिवर्तै निवृत्तंमांपरेकृपणोयमितिवक्ष्यंतीति

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥केतत्रान्येकितवादीव्यमानाविनाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यपुत्रैः॥पृच्छामित्वांविदुरब्रूहिनस्तान्यैर्दीव्यामःशतशःसन्निपत्य॥१२॥ ॥विदुरउ
वाच॥ ॥गांधारराजःशकुनिर्विशांपतेराजाऽतिदेवीकृतहस्तोमताक्षः॥विविंशतिश्चित्रसेनश्चराजासत्यव्रतःपुरुमित्रोजयश्च॥१३॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥
महाभयाःकितवाःसन्निविष्टामायोपधादेवितारोत्रसंति॥धात्रातुदिष्टस्यवशेकिलेदंसर्वंजगत्तिष्ठतिनस्वतंत्रम्॥ १४ ॥नाहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यशासनान्नगंतु
मिच्छामिकवेदुरोदरम्॥इष्टोहिपुत्रस्यपितासदैवतदस्मिकर्ताविदुरात्थमांयथा॥ १५ ॥ नचाकामःशकुनिनादेविताहंनचेन्मांजिष्णुराह्वयितासभायाम्॥
आहूतोहंननिवर्तेकदाचित्तदाहितंशाश्वतंवैव्रतंमे॥१६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाविदुरंधर्मराजःप्रायात्रिकंसर्वमाज्ञाप्यतूर्णम्॥प्रायाच्छ्वोभूते
सगणःसानुयात्रःसहस्त्रीभिर्द्रौपदीमादिकृत्वा॥१७॥दैवंहिप्रज्ञांमुष्णातिचक्षुस्तेजइवापतत्॥धातुश्चवशमन्वेतिपाशैरिवनरःसितः॥१८॥इत्युक्त्वाप्रययौरा
जासहक्षत्त्रायुधिष्ठिरः॥ अमृष्यमाणस्तस्याथसमाह्वानमरिंदमः॥ १९॥बाह्लिकेनरथंयत्तमास्थायपरवीरहा॥ परिच्छन्नोययौपार्थोभ्रातृभिःसहपांडवः
॥२०॥राजश्रियादीप्यमानोययौब्रह्मपुरःसरः॥धृतराष्ट्रेणचाहूतःकालस्यसमयेनच॥ २१ ॥

भावः ॥ १६ ॥ प्रायात्रिकंप्रकृष्टाधनदारादिसहितायात्राप्रयात्रातस्यामुपयुक्तंसर्वंप्रायात्रिकंशकटवाम्यादि सगणोभ्रात्रादिगणयुक्तः सानुयात्रःसर्वसेवकयुक्तः आदिअत्तुंशीलमस्यतत्आदिकृतांतमुखं कृत्वाविधाय ॥ १७ ॥ ननुजानंतोपिकुलक्षयावहायद्यूतायकुतोनिर्गताइत्यतआह दैवमिति दैवंप्राक्तनंकर्म धातुस्तदनुरोधेनप्रवर्तयितुः सितःबद्धः ॥ १८ ॥ क्षत्त्रा विदुरेण ॥ १९ ॥ बाह्लिकदेशजेनाश्वेन जातावेकवचनं अथवाह्लीकंबाह्लिकंधीरहिंगुनोः द्वावेतौपुंसिदेशस्यप्रभेदेतुरगांतरेइतिमेदिनी परिच्छन्नःपरिवृतोभ्रातृभिः तैश्चसह परिच्छिन्नइतिपाठेअल्पपरिवारः ॥ २० ॥ ब्रह्मपुरःसरोब्राह्मणपुरःसरः कालस्यसमयेनसंकेतेनअमुकस्मिन्दिनेआगंतव्यमित्येवंरूपेण ॥ २१॥

समियायधृतराष्टेणसहसंगतः तेनपरिष्वक्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ददर्शपितरम् धृतराष्ट्रंप्रतिपुनरागतइत्यर्थः ॥२९॥ एवमन्येपिचक्रुरित्याह राज्ञेति राज्ञाधृतराष्ट्रे
ण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रमनसःसंतुष्टचित्ताः ॥३३॥ संविदंमिथःकथाम् व्यायामःश्रमःपूर्वोयेषांतानि प्रतिकर्मकेशप्रसाधनादिपरिष्कारम् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥रतिविहारिणांस्त्रीसंगेनक्रीडताम् ॥

सहास्तिनपुरंगत्वाधृतराष्ट्रगृहंययौ॥ समियायचधर्मात्माधृतराष्ट्रेणपांडवः ॥ २२ ॥ तथाभीष्मेणद्रोणेनकर्णेनचकृपेणच॥ समियाययथान्यायंद्रौणिनाच
विभुःसह॥ २३॥ समेत्यचमहाबाहुःसोमदत्तेनचैवह॥ दुर्योधनेनशल्येनसौबलेनचवीर्यवान् ॥ २४॥ येचान्येतत्रराजानःपूर्वमेवसमागताः॥ दुःशासनेन
वीरेणसर्वैर्भ्रातृभिरेवच॥ २५॥ जयद्रथेनचतथाकुरुभिश्चापिसर्वशः॥ ततःसर्वैर्महाबाहुर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ २६॥ प्रविवेशगृहंराज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः॥
ददर्शतत्रगांधारींदेवींपतिमनुव्रताम्॥ २७॥ स्नुषाभिःसंवृतांशश्वत्ताराभिरिवरोहिणीम्॥ अभिवाद्यसगांधारींतयाचप्रतिनंदितः॥ २८ ॥ददर्शपितरंवृद्धंप्र
ज्ञाचक्षुषमीश्वरम्॥ २९॥ राज्ञामूर्धन्युपाघ्रातास्तेचकौरवनंदनाः॥ चत्वारःपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः॥३०॥ ततोहर्षःसमभवत्कौरवाणांविशांपते॥
तान्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रियदर्शनान्॥ ३१ ॥विविशुस्तेऽभ्यनुज्ञातारत्नवंतिगृहाणिच॥ ददृशुश्चोपयातांस्तान्द्रौपदीप्रमुखाःस्त्रियः॥ ३२॥ याज्ञसेन्याः
परामृद्धिंदृष्ट्वाप्रज्वलितामिव॥ स्नुषास्ताधृतराष्ट्रस्यनातिप्रमनसोभवन्॥ ३३ ॥ततस्तेपुरुषव्याघ्रागत्वास्त्रीभिस्तुसंविदम्॥ कृत्वाव्यायामपूर्वाणिकृत्यानिप्र
तिकर्मच॥ ३४ ॥ततःकृताह्निकाःसर्वेदिव्यचंदनभूषिताः॥ कल्याणमनसश्चैवब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ मनोज्ञमशनंभुक्त्वाविविशुःशरणान्यथ॥ ३५॥उप
गीयमानानारीभिरस्वपन्कुरुपुंगवाः॥ अनंतरंचतत्प्राप्यप्रीताःपरपुरंजयाः॥ ३६॥ जगामतेषांसारात्रिःपुण्यारतिविहारिणाम् ॥ स्तूयमानाश्चविश्रांताःका
लेनिद्रामथात्यजन्॥ ३७॥ सुखोषितास्तेरजनींप्रातःसर्वेकृताह्निकाः॥ सभांरम्यांप्रविविशुःकितवैरभिनंदिताः ॥ ३८ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतप
र्वणियुधिष्ठिरसभागमनेऽष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ प्रविश्यतांसभांपार्थायुधिष्ठिरपुरोगमाः॥ समेत्यपार्थि
वान्सर्वान्पूजार्हानभिपूज्यच॥ १ ॥ यथावयःसमेयानाउपविष्टायथार्हतः॥ आसनेषुविचित्रेषुस्पर्ध्यास्तरणवत्सुच॥ २॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ प्रविश्येति ॥ १ ॥ समेयानाःयथार्हमाशीर्नत्यादिनासंगतिंकुर्वाणाः
स्पर्ध्यानिस्पर्धाकराणिपश्यतांस्पृहणीयानीतियावत् ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ उपस्तीर्णाआस्फुराख्येनाक्षपातनवाससाउपरिस्तीर्णा कृतक्षणाःकृतसंकेताः उप्त्वापातयित्वा ॥४॥ निकृतिर्वंचनं देवनंद्यूतम् पापंपापहेतुः यतोनचनीतिः द्यूतेसत्यंनास्तीत्यर्थः ॥५॥ निकृतौशाठ्ये एवंशाठ्येन ॥६॥ संख्यांसम्यक्ख्यानंजयपराजयद्वारविवेकम् निकृतौछलेपरेणक्रियमाणे विधिज्ञोद्यूतेतिकर्तव्यताभिज्ञः यश्चमहामतिर्जयावहंपणंकृत्वापराजयावहंचिकित्सति सद्यूतंजानातिसचप्रक्रियासुद्यूतक्रियासुसर्वंकर्तुंसहतेउत्सहते ॥ ७ ॥ यत्तुदेवनंपापमित्युक्तंतत्राह अक्षग्लहइति पाशाधीनोग्लहःपणोजयपराजयरूपोव्यवहारःसप्रतिकूलश्चेत्नःयुष्माकंअस्माकंचदीव्यतांमध्येपरंअभिभवेत् तेनैवअक्षग्लहेनैवदोषःपराभवाख्योभवतिनत्वत्रस्वेच्छयाकपटंकर्तुंशक्यंदैवाधीनत्वादक्षपातस्येत्यर्थः पाणंपणनीयंद्रव्यंचकुरुष्व वचनेनप्रत्यक्षेणवापुरःकुरुष्वेत्यर्थः ॥८॥ अयंअसितःयोलोक

तेषुतत्रोपविष्टेषुसर्वेष्वथनृपेषुच ॥ शकुनिःसौबलस्तत्रयुधिष्ठिरमभाषत ॥ ३ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ उपस्तीर्णासभाराजन्सर्वैस्त्वयिकृतक्षणाः ॥ अक्षानुप्त्वा देवनस्यसमयोस्तुयुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ निकृतिर्देवनंपापंनक्षात्रोत्रपराक्रमः ॥ नचनीतिर्ध्रुवाराजन्किंत्वंद्यूतंप्रशंससि ॥ ५ ॥ नहिमानंप्रशंसंतिनिकृतौकितवस्यहि ॥ शकुनेमैवंनोजैषीरमार्गेणनृशंसवत् ॥ ६ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ योवेत्तिसंख्यांनिकृतौविधिज्ञश्चेष्टास्वखिन्नःकितवोक्षजासु ॥ महामतिर्यश्चजानातिद्यूतंसवैसर्वंसहतेप्रक्रियासु ॥ ७ ॥ अक्षग्लहःसोऽभिभवेत्परंनस्तेनैवदोषोभवतीहपार्थ ॥ दीव्यामहेपार्थिवमाविशंकांकुरुष्वपाणंचचिरंचमाकृथाः ॥ ८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवमाहायमसितोदेवलोमुनिसत्तमः ॥ इमानिलोकद्वाराणियोवैभ्राम्यतिसर्वदा ॥ ९ ॥ इदंवैदेवनंपापंनिकृत्याकितवैःसह ॥ धर्मेणतुजयोयुद्धेतत्परंनतुदेवनम् ॥ १० ॥ नार्याम्लेच्छंतिभाषाभिर्माययानचरंत्युत ॥ अजिह्ममशठंयुद्धमेतत्सत्पुरुषव्रतम् ॥ ११ ॥ शक्तितोब्राह्मणार्थायशिक्षितुंप्रयतामहे ॥ तद्वैवित्तंमातिदेवीर्माजैषीःशकुनेपरान् ॥ १२ ॥ निकृत्याकामयेनाहंसुखान्युतधनानिवा ॥ कितवस्येहकृतिनोवृत्तमेतन्नपूज्यते ॥ १३ ॥

द्वाराणिस्वर्गापवर्गप्रापकाणिकर्मज्ञानादीनिभ्राम्यति तेषुसंचरतिसोऽयंएवमाहेतिसंबंधः ॥ ९ ॥ द्विविधंदेवनंअक्षैःशास्त्रैश्च तत्राद्यंनिंदित्वापरंप्रशंसतिइदंवाइति ॥ १० ॥ म्लेच्छंतिअपशब्दंकुर्वंति भाषाभिर्गीर्भिः माययाकपटेन नचरंतिनकर्मकुर्वंति वाचादेहेनचकौटिल्यंनकुर्वंतीतिभावः अतएवाजिह्ममकुटिलम् अशठंकुटिलपुरुषहीनम् ॥११॥ ब्राह्मणार्थायब्राह्मणप्रयोजनाय शिक्षितुंविद्यामुपादातुंयतामहेयेनवित्तेन तद्वैवित्तंअपहर्तुंमातिदेवीःसर्वस्वस्यपणीकरणेनअतिद्यूतंमाकृथाः ॥ १२ ॥ नन्वक्षपाताधीनोजयस्तवापिसमानइत्याशंक्याह निकृत्येति निकृत्यानीचकर्मणा इहकितवस्यएतद्वृत्तंकृतिनःनपूज्यते सतांनप्रशस्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥

निकृत्याजिगीषाख्येननीचकर्मणा बहूनिमेअकृताकर्त्वानियुध्यैत्वेनसंत्वेनपृच्छैइतिमंत्रवर्णात्युद्धेनवादेनवाजिगीषानीचमेवकर्म तथापिजनाःव्यावहारिकालोकास्तांजिगीषयाशत्रुंप्रतिगांतिनिकृतिंनी
चकर्मत्वेननाहुः श्रुतेर्विरक्तविषयत्वादित्यर्थः अकृताकर्तुमयोग्यानिकर्त्त्वानिकर्तव्यानिभविष्यंति तान्येवाह त्वेनएकेनयुध्यै त्वेनसंपृच्छैइतिश्रुत्यर्थः ॥ १४ ॥ दार्ष्टांतिकमाह अक्षैरिति ॥ १५ ॥ १६॥

शकुनिरुवाच॥ ॥श्रोत्रियःश्रोत्रियानेतिनिकृत्यैवयुधिष्ठिर॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः ॥ १४ ॥ अक्षैर्हिशिक्षितोभ्येतिनिकृत्यैवयुधिष्ठि
र॥ विद्वानविदुषोऽभ्येतिनाहुस्तांनिकृतिंजनाः ॥ १५ ॥ अकृतास्त्रंकृतास्त्रश्चदुर्बलंबलवत्तरः॥ एवंकर्मसुसर्वेषुनिकृत्यैवयुधिष्ठिर॥ विद्वानविदुषोभ्येतिनाहु
स्तांनिकृतिंजनाः ॥ १६ ॥ एवंत्वंमामिहाभ्येत्यनिकृतिंयदिमन्यसे ॥ देवनाद्विनिवर्तस्वयदितेविद्यतेभयम् ॥ १७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ आहूतोननिवर्ते
यमितिमेव्रतमाहितम्॥ विधिश्चबलवान्राजन्दिष्टस्यास्मिवशेस्थितः॥ १८॥ अस्मिन्समागमेकेनदेवनंमेभविष्यति॥ प्रतिपाणश्चकोन्योस्तिततोद्यूतंप्रव
र्तताम् ॥ १९ ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ अहंदातास्मिरत्नानांधनानांचविशांपते ॥ मदर्थेदेविताचायंशकुनिर्मातुलोमम ॥ २० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ अन्ये
नान्यस्यवैद्यूतंविषमंप्रतिभातिमे॥ एतद्विद्वन्नुपादत्स्वकाममेवंप्रवर्तताम्॥ २१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरशकुनिसंवादेएकोनष
ष्टितमोऽध्यायः॥ ५९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ उपोह्यमानेद्यूतेतुराजानःसर्वएवते॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांततः॥ १॥ भीष्मो
द्रोणःकृपश्चैवविदुरश्चमहामतिः ॥ नातिप्रीतेनमनसातेन्ववर्तंतभारत ॥ २॥ तेद्वंद्वशःपृथक्चैवसिंहग्रीवामहौजसः॥ सिंहासनानिभूरीणिविचित्राणिचभे
जिरे॥३॥ शुशुभेसासभाराजन्राजभिस्तैःसमागतैः॥ देवैरिवमहाभागैःसमवेतैस्त्रिविष्टपम्॥ ४॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेभास्वरमूर्तयः॥ प्रावर्ततमहाराज
सुहृद्द्यूतमनंतरम्॥ ५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ अयंबहुधनोराजन्सागरावर्तसंभवः ॥ मणिर्हारोत्तरःश्रीमान्कनकोत्तमभूषणः॥ ६॥ एतद्राजन्ममधनंप्रति
पाणोस्तिकस्तव॥ येनमांत्वंमहाराजधनेनप्रतिदीव्यसे॥ ७॥

एवंत्वंनिकृतिंछलंमन्यसेतर्हिश्रोत्रियाद्श्रोत्रियइवविद्यावतोमत्तःपराभवभीतस्त्वंद्यूताद्विनिवर्तस्वेत्यर्थः ॥ १७ ॥ विधिःकारयितांतर्यामी दिष्टंदैवम् ॥१८॥ प्रतिपाणश्चकोन्योस्ति प्रतिपाणःपणप्रतिभूः
तवाल्पधनत्वान्मत्तुल्योधनिकःकोन्योदेवितास्तीतिभावः पणश्चैवहिकोन्यस्तइतिपाठेतुपणःपणनकर्ताकोन्यस्तस्त्वया मृत्युमुखेइतिशेषः तवमयासहदेवितुमनर्हत्वादितिभावः॥१९॥२०॥२१॥ ॥इति
सभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ उपोह्यमानेउपस्थाप्यमाने ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६॥ प्रतिपाणःएतत्तुल्यमौल्यंद्यूतार्थेस्थापितंवस्तु ॥ ७ ॥

दुरोदरंपणम् अर्थेषुत्वयास्थापितेषुमत्सरःहीनमौल्यत्वादिदोषबुद्धिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मत्तेति कैतवकेनकित
वैर्निर्वर्त्तनकपटेन अरीहणादित्वाद्वुञ् मत्तगर्वित ॥ १ ॥ साष्टपलशतंसुवर्णानांनिष्कःभांडिन्योमंजूषाः कुंडिन्यइतिपाठेकुंडिन्यःपात्रविशेषाः भरिताःपूरिताः हिरण्यंधनम् जातरूपंअकुप्यंस्वर्णरौप्यात्म
कम् ॥ २ ॥ ३ ॥ सहस्रसमितःसहस्ररथतुल्यःवैयाघ्रःव्याघ्रचर्मावनद्धः स्वचक्रोपस्करइतिपाठेस्वस्यचक्रंसमुदायःतत्रउपस्करउल्लासादिनाशत्रुप्रतिकारेयत्नोयेनसः किंकिणीनांक्षुद्रघंटिकानांजालेनसं

दुर्योधनउवाच ॥संतिमेमणयश्चैवधनानिसुबहूनिच॥मत्सरश्चनमेऽर्थेषुजयस्वैनंदुरोदरम् ॥ ८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ततोजग्राहशकुनिस्तानक्षानक्ष
तत्त्ववित्॥जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्यूतारंभेषष्टितमोऽध्यायः॥ ६० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥
युधिष्ठिरउवाच ॥मत्तकैतवकेनैवयज्जितोस्मिदुरोदरे॥शकुनेहंतदीव्यामोग्लहमानाःपरस्परम्॥ १ ॥ संतिनिष्कसहस्रस्यभांडिन्योभरिताःशुभाः॥ कोशो
हिरण्यमक्षय्यंजातरूपमनेकशः॥एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया॥ २ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥कौरवाणांकुलकरंज्येष्ठंपांडवमच्युतम् ॥ इत्युक्तःशकु
निःप्राहजितमित्येवतंनृपम् ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ अयंसहस्रसमितोवैयाघ्रःसुप्रतिष्ठितः ॥ सुचक्रोपस्करःश्रीमान्किंकिणीजालमंडितः॥ ४ ॥ संह्राद
नोराजरथोयइहास्मानुपावहत्॥ जैत्रोरथवरःपुण्योमेघसागरनिःस्वनः ॥ ५॥ अष्टौयंकुररच्छायाःसदश्वाराष्ट्रसंमताः ॥ वहंतिनैषांमुच्येतपदाद्भूमिमुपस्पृ
शन्॥एतद्राजन्धनंमह्यंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंश्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाष
त॥ ७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ शतंदासीसहस्राणितरुण्योहेमभद्रिकाः॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ॥ ८ ॥ महार्हमाल्याभरणाःसुवस्त्राश्चंद
नोक्षिताः॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्यश्चतुःषष्टिविशारदाः॥ ९ ॥

डितः ॥ ४ ॥ उपावहत्आनीतवान् ॥५॥ कुररःपक्षिविशेषस्तेनतुल्यप्रभाःकुररच्छायाः कुमुदच्छायाइतिपाठांतरम् एषांपदात्भूमौन्यस्तात्भूमिमुपस्पृशन्भूचरःनमुच्येत अतिदूरस्थोपिभूचरएषांपादाक्रां
तएवभवतीत्यर्थः येनमुच्यंतेपदाभूमिमुपस्पृशन्नितिपाठेउपस्पृशन्नित्येकत्वमार्षम् भूचराःयेनमुच्यंतेअतिक्रम्यंतेइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ हेमभद्रिकाःहेममयाःभद्रिकाःमांगलिकालंकाराःमंगलसूत्रादयोया
सांताः कंबवःशंखवलयानि निष्कोवक्षोभूषणम् ॥ ८ ॥ चतुःषष्टिषुकलासुविशारदाः कलानामानितुश्रीमद्भागवतदशमस्कंधटीकायांश्रीधरस्वामिभिर्दर्शितानि ॥ ९ ॥

स्नातकादीनांअनुसेवांपादप्रक्षालनादिरूपांसेवामनुपश्चात्चरंति परिचरंति सामगीतिः प्रीत्युत्पादनंवा ॥१०॥११॥ प्रावारवसनाःपट्टांबराच्छादनाः ॥१२॥१३ ॥ १४ ॥ नागागजाः हेमकक्षाःगजरज्जवः

अनुसेवांचरंतीमाःकुशलानृत्यसामसु ॥ स्नातकानाममात्यानांराज्ञांचममशासनात् ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एतावंतिचदासानांसहस्राण्युतसंतिमे ॥ प्रदक्षिणानुलोमाश्चप्रावारवसनाःसदा ॥ १२ ॥ प्राज्ञामेधाविनोदांतायुवानोमृष्टकुंडलाः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ॥ एतद्राजन्ममधनंतेन
दीव्याम्यहंत्वया ॥ १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सहस्रसंख्यानागामेमत्तास्तिष्ठंतिसौबल ॥ हेमकक्षाःकृतापीडाःपद्मिनोहेममालिनः ॥ १५ ॥ सुदांताराजवहनाःसर्वशब्दक्षमायुधि ॥ ईषादंतामहाकायाःसर्वेचाष्टकरेणवः ॥ १६ ॥ सर्वेचपुरभेत्तारोनवमेघनिभागजाः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवंवादिनंपार्थं
प्रहसन्निवसौबलः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १८ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ रथास्तावंतएवेमेहेमदंडाःपताकिनः ॥ हयैर्विनीतैःसंपन्नारथिभिश्चित्रयोधिभिः ॥ १९ ॥ एकैकोत्यत्रलभतेसहस्रपरमांभृतिम् ॥ युध्यतोऽयुध्यतोवापिवेतनंमासकालिकम् ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २० ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्तेवचनेकृतवैरोदुरात्मवान् ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अश्वांस्तित्तिरिकल्माषान्गांधर्वान्हेममालिनः ॥ ददौचित्ररथस्तुष्टोयांस्तान्गांडीवधन्वने ॥ २२ ॥ युद्धेजितःपराभूतःप्रीतिपूर्वमरिंदमः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २३ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ रथानांशकटानांच
श्रेष्ठानांचायुतानिमे ॥ युक्तान्येवहितिष्ठंतिवाहैरुच्चावचैस्तथा ॥ २५ ॥ एवंवर्णस्यवर्णस्यसमुच्चीयसहस्रशः ॥ यथासमुदितावीराःसर्वेवीरपराक्रमाः ॥ २६ ॥
क्षीरंपिबंतस्तिष्ठंतिभुंजानाःशालितंदुलान् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसर्वेविपुलवक्षसः ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ २७ ॥

कृतापीडाःकृतभूषणाः पद्मिनःगलगंडस्थलादिषुपद्मचिह्निताः हेममालिनःस्वर्णमालावंतः ॥ १५ ॥ ईषालांगलदंडः अष्टकरेणवःअष्टहस्तिनीकाः ॥ १६ ॥१७॥ १८ ॥ दंडःध्वजदंडः ॥१९॥ भृतिंवेतनं नचमासकालिकंनत्वाह्निकम् वार्षिकंचेतिवक्तुंपुनर्वेतनग्रहणम् ॥ २० ॥ दुरात्मवान्दुष्टचित्तः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ ताम्रलोहैःपरिवृताः ताम्रभाजनेषुलोहभाजनेषुचमुद्रितमुखेषुनिहिताइत्यर्थः निधिर्निक्षेपद्रव्यम् अहतस्यकेवलस्य ॥ २९॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ६१ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ रुरावशब्दंकृतवान् ॥ ३ ॥ काव्यांकविनाशुक्रेणोक्तांनीतिगिरम् ॥ ४॥ माध्विकःमधुपण्यवान् प्रपातंभृगुं प्रपतंत्यस्मादितिव्युत्पत्तेः मज्जतितत्रैवमधुनि

॥वैशंपायनउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः ॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २८॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ताम्रलोहैःपरिवृतानि
धयोयेचतुःशताः॥ पंचद्रौणिकएकैकःसुवर्णस्याहतस्यवै ॥ २९ ॥ जातरूपस्यमुख्यस्यअनर्घेयस्यभारत ॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया ॥ ३० ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥३१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणि
देवनेएकषष्टितमोऽध्यायः॥६१॥ ॥६१॥ ॥६१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंप्रवर्तितेद्यूतेघोरेसर्वापहारिणि॥ सर्वसंशयनिर्मोक्ताविदुरोवाक्यमब्रवी
त्॥१॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥महाराजविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिभारत॥मुमूर्षोरौषधमिवनरोचेतापितेश्रुतम्॥२॥यद्वैपुराजातमात्रोरुरावगोमायुवद्विस्वरंपा
पचेताः॥ दुर्योधनोभारतानांकुलघ्नःसोयंयुक्तोभवतांकालहेतुः ॥३॥ गृहेवसंतंगोमायुंत्वंवैमोहान्नबुध्यसे॥ दुर्योधनस्यरूपेणशृणुकाव्यांगिरंमम ॥ ४ ॥ म
धुवैमाध्विकोलब्ध्वाप्रपातंनैवबुध्यते॥ आरुह्यतंमज्जतिवापतनंचाधिगच्छति॥५॥ सोयंमत्तोक्षद्यूतेनमधुवन्नपरीक्षते॥प्रपातंबुध्यतेनैववैरंकृत्वामहारथैः
॥ ६॥ विदितंमेमहाप्राज्ञभोजेष्वेवासमंजसम्॥ पुत्रंसंत्यक्तवान्पूर्वंपौराणांहितकाम्यया॥७॥ अंधकायादवाभोजाःसमेताःकंसमत्यजन् ॥ नियोगात्तुहतेत
स्मिन्कृष्णेनामित्रघातिना॥ ८॥ एवंतेज्ञातयःसर्वेमोदमानाःशतंसमाः॥ त्वन्नियुक्तःसव्यसाचीनिगृह्णातुसुयोधनम्॥९॥ निग्रहादस्यपापस्यमोदंतांकुरवः
सुखम्॥ काकेनेमांश्चित्रबर्हान्शार्दूलान्क्रोष्टुकेनच॥ क्रीणीष्वपांडवान्राजन्मामज्जीःशोकसागरे॥ १० ॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्॥ ग्रा
मंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत्॥ ११ ॥ सर्वज्ञःसर्वभावज्ञःसर्वशत्रुभयंकरः॥ इतिस्मभाषतेकाव्योजंभत्यागेमहासुरान् ॥ १२ ॥ हिरण्यष्ठीविनःकां
श्चित्पक्षिणोवनगोचरान्॥ गृहेकिलकृतावासान्लोभाद्राजान्यपीडयत्॥ सचोपभोगलोभांधोहिरण्यार्थीपरंतप॥ १३॥

निमग्नोभवति ततःप्रपतनंचाधिगच्छति ॥ ५ ॥ मधुवत्मधुनेव मत्तोविवशः ॥ ६ ॥ ७ ॥ नियोगात्दैवयोगात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ चित्रबर्हान्मयूरान् ॥१०॥ ११ ॥ जंभत्यागनिमित्तम् सर्वज्ञःसर्वेषांप्राणिनां
भावंचित्ताशयंजानातीतितथाभूतःकाव्यःशुक्रःअयंसर्वशत्रुभयंकरइतिभाषतेस्म सर्वेषांस्वपरपक्षीयाणांशत्रुश्चभयंकरश्चेतिसतथा त्यजेत्कुलार्थेपुरुषमितिभाषतइतिवायोज्यम् ॥ १२ ॥ न्यपीडयत्ह
तवान्लोभात्मांसलोभात् ॥ १३ ॥

आयतिंउत्तरकालंपरलोकंउपकारिणांवधात्व्यनाशयत् तदात्वंसांप्रतम् इहापिसुखप्राप्यंधनंव्यनाशयत् तत्तस्मादर्थकामःधनकामः ॥१४॥ पत्रिहापक्षिहा पुष्पमिवपुष्पंउपहार्यंधनम् ॥ १५ ॥ अंगा
रकारीवृक्षशाखांतनिघर्षणेनवह्न्युत्पादकोवायुरिवत्वंएतेषांपरस्परसंघर्षणेनकुलक्षयंमाकुरुइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३॥
घूतमिति घूतंदारुणायभयायअभ्युपैतीतिसंबंधः॥ १ ॥ प्रातिपेयाःप्रतीपान्वयजाः कृच्छ्रंसंकटम् ॥ २ ॥ क्षेमंव्यपोहतिराष्ट्रमुपप्लुतंकरोतीत्यर्थः आरुजतेभंगंनयति आत्मनः पूर्वरूपमार्षम् ॥ ३ ॥ अन्वे
तिअनुसरति कविःक्रांतदर्शी स्वांदृष्टिंक्रांतदर्शित्वम् बालनेत्रांअव्युत्पन्ननेतृकाम्॥४॥ग्लहतेपणंकरोति प्रीयायसेअतिशयेनप्रीयसे यङंतोयम् अप्रथमस्यापियकारस्यद्वित्वमार्षम् प्रियायसइतिह्रस्वपाठे

आयतिंचतदात्वंचउभेसद्योव्यनाशयत् ॥ तदर्थकामस्तद्वत्त्वंमाद्रुहःपांडवान्नृप ॥ १४ ॥ मोहात्मातप्स्यसेपश्चात्पत्रिहापुरुषोयथा ॥ जातंजातंपांडवेभ्यःपुष्प
मादत्स्वभारत ॥ १५ ॥ मालाकारइवारामेस्नेहंकुर्वन्पुनःपुनः ॥ वृक्षानंगारकारीवमैनान्धाक्षीःसमूलकान् ॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चयमक्षयम् ॥ १६ ॥
समवेतान्हिकःपार्थान्प्रतियुध्येतभारत ॥ मरुद्भिःसहितोराजन्नपिसाक्षान्मरुत्पतिः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिघूतपर्वणिविदुरहितवाक्येद्वि
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ घूतंमूलंकलहस्याभ्युपैतिमिथोभेदंमहतेदारुणाय ॥ तदास्थितोयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रोदुर्योधनः
सृजतेवैरमुग्रम् ॥ १ ॥ प्रातिपेयाःशांतनवाभीमसेनाःसबाह्लिकाः ॥ दुर्योधनापराधेनकृच्छ्रंप्राप्स्यंतिसर्वशः ॥ २ ॥ दुर्योधनोमदेनैषक्षेमंराष्ट्रंव्यपोहति ॥ वि
षाणंगौरिवमदात्स्वयमारुजतेत्मनः ॥ ३ ॥ यश्चित्तमन्वेतिपरस्यराजन्वीरःकविःस्वामवमन्यदृष्टिम् ॥ नावंसमुद्रइवबालनेत्रामारुह्यघोरेव्यसनेनिमज्जेत् ॥
॥ ४ ॥ दुर्योधनोग्लहतेपांडवेनप्रीयायसेत्वंजयतीतितच्च ॥ अतिनर्माजायतेसंप्रहारोयतोविनाशःसमुपैतिपुंसाम् ॥ ५ ॥ आकर्षस्तेऽवाक्फलःसुप्रणीतोहृदि
प्रौढोमंत्रपदःसमाधिः ॥ युधिष्ठिरेणकलहस्तवायमचिंतितोऽभिमतःस्वबंधुना ॥ ६ ॥

तु प्रियमिवआचरसे अतिनर्मातिविनोदएवांतेसंप्रहारोयुद्धंआजायते युद्धरूपेणपरिणमतेअतः समुन्मज्जतिसंप्रहारइतिपाठः॥ ५ ॥ आकर्षस्तेवाक्फलःसुप्रणीतः आकर्षोघूतं अवाक्नीचगामिफलंयस्य
सोवाक्फलःहानिमृत्युनरकप्रदइत्यर्थः सुप्रणीतः सम्यक्प्रणीतउपस्थापितःशकुनिनेत्युपहासः आकर्षःशारिफलकेपाशकेघूतइंद्रियेइतिविश्वः आकर्षस्तेस्वेधनेकुप्रणीतइतिपाठेस्वंधनंराज्यपुत्रादितत्र
आकर्षःधनाद्याकर्षणसाधनंकाष्ठादिमयोहस्तः कुत्सितेनशकुनिनाप्रणीतःयतोऽयंघूतरूपः समाधिर्नियमःमंत्रपदोमंत्रपूर्वकोभवतांहृदिप्ररूढःकिंतावतेत्यतआह युधिष्ठिरेणेति अयमेवआकर्षःकलहःक
लहरूपेणपरिणंस्यतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

तत्फलमाह प्रातिपेयाइति काव्यांकविनादीर्घदर्शिनामयाईरिताम् मंदंदुर्योधनम् मात्यगाद्वइतिपाठेवःयुष्माकंमध्येकश्चिदिमंकलहवैश्वानरंमात्यगात्अतिक्रम्यमागात् किंतुअर्वागेवशाम्यध्वमित्याहो त्तरार्धेन॥७॥अयुद्धेनप्रशामयस्वेतिराजानंप्रतिउक्तम् युद्धेकोदोषइत्यतआह यदेति द्वीपइवद्वीपःआपत्समुद्रेमज्जतामाश्रयः॥८॥प्रभवउत्पत्तिः यावदिच्छेस्तावत्तेधनमस्तीत्यर्थः अत्यंततृष्णाप्यफलेत्या ह बह्विति जयःअजयःजितवान् किंतेतत्ततःस्यान्नकिमपि अतोहेतोर्वसुविंदेहपार्थान्पार्थानेवधनरूपेणाविंदलभस्व वसुजित्वेहपार्थानितिपाठेवसुजित्वावसुजयशीलः अन्येभ्योपिदृश्यंतइतिजयतेःक्विप् तादृशस्त्वंपार्थानेवईहईहस्वइच्छाविषयान्कुरु तेनैवतवमहाँल्लाभइत्यर्थः ॥ ९ ॥ वेदजानीते निकृतिंछलम् मायूयुधःमायोधयः ॥ १०॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽ

प्रातिपेयाःशांतनवाःश्रृणुध्वंकाव्यांवाचंसंसदिकौरवाणाम् ॥ वैश्वानरंप्रज्वलितंसुघोरंमायास्यध्वंमंदमनुप्रपन्नाः ॥ ७ ॥ यदामन्युंपांडवोऽजातशत्रुर्नसंयच्छेदक्षमदाभिभूतः ॥ वृकोदरःसव्यसाचीयमौचकोत्रद्वीपःस्यात्तुमुलेवस्तदानीम् ॥ ८ ॥ महाराजप्रभवस्त्वंधनानांपुराद्यूतान्मनसायावदिच्छेः ॥ बहुवित्तान्पांडवांश्चेज्जयस्त्वंकिंतेतत्स्याद्वसुविंदहेपार्थान् ॥ ९ ॥ जानीमहेदेवितंसौबलस्यवेदद्यूतेनिकृतिंपार्वतीयः ॥ यतःप्राप्तःशकुनिस्तत्रयातुमायूयुधोभारतपांडवेयान् ॥ १० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥६३॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥परेषामेवयशसाश्लाघसेत्वंसदाक्षत्तःकुत्सयन्धार्तराष्ट्रान्॥ जानीमहेविदुरयत्प्रियस्त्वंबालानिवास्मानवमन्यसेनित्यमेव ॥ १ ॥सविज्ञेयःपुरुषोन्यत्रकामोनिंदाप्रशंसेहितथायुनक्ति ॥ जिह्वाकथंतेहृदयंव्यनक्तियोनज्यायसःकृथामनसःप्रातिकूल्यम् ॥ २ ॥ उत्संगेचव्यालइवाहितोसिमार्जारवत्पोषकंचोपहंसि ॥ भर्तृघ्नंत्वांनहिपापीयआहुस्तस्मात्क्षत्तःकिंनबिभेषिपापात् ॥ ३ ॥ जित्वाशत्रून्फलमाप्तंमहद्वैमास्मान्क्षत्तःपरुषाणीहवोचः ॥ द्विषद्भिस्त्वंसंप्रयोगाभिनंदीमुहुर्द्वेषंयासिनःसंप्रयोगात् ॥ ४ ॥

ध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ परेषामिति यत्प्रियःयेप्रियायस्य बालान्मूर्खात् अस्मिन्पादेऽक्षराधिक्यमार्षम् ॥ १ ॥ सइति अन्यत्रइष्टजयेऽनिष्टपराजयेचकामोभिलाषोयस्यसःअन्यत्रकामःविज्ञेयःतत्रलिंगंइष्टप्रशंसाअनिष्टनिंदाचेत्याह निंदेति तेतवजिह्वाकथंत्वदयंत्वदिस्थंअस्मासुद्वेषंव्यनक्तिअवाच्यमपिप्रकटयतीत्यर्थः जिह्वामनस्तेत्वदयंव्यनक्तिज्यायोऽतरान्मनसःप्रातिकूल्यमितिपाठेजिह्वावागिंद्रियंतत्सहितंमनःतत्प्रवर्तकमंतःकरणंतत्तेतवत्वदयंबुद्धिआशयंव्यनक्तियतःअंतरान्मनसःअपेक्षयाबाह्यंवाचःप्रातिकूल्यंज्यायः विद्यमानोप्यस्मासुद्वेषोलोकलज्जाभयात्त्वयावाचानवक्तव्यइत्यर्थः ॥ २ ॥ एतदेवाह उत्संगेचेति पापीयःपापतरम् भर्तृघ्नत्वात्स्वामिद्रोहात् पापीयमाहुरितिपाठेपापायहितंतस्मैहितमितिछः ॥३ ॥ संप्रयोगऐक्यंसख्यमित्यर्थः संप्रयोगात्अस्माभिःसहसख्यंकृत्वातान्प्रशंसन्मुहुःवारंवारंद्वेषंयासिअस्मद्द्वेष्योभवसीत्यर्थः संप्रमोहादित्यपिपाठः तेषांसखाभूत्वामौर्ख्यादस्माभिःसहद्वेषंकरोषि संबंधस्यसाम्येसत्येतदयुक्तमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अक्षमंक्षंतुमयोग्यम् निगूहतेगुह्यंसर्वोपि त्वंतुतत्प्रकाशयसीतिभावः तदाश्रितःपार्थिवाश्रितः पार्थिवंधृतराष्ट्रम् यतोयथेष्टंभाषसे ॥५॥६॥ अहंदुर्योधनःकर्तेतिचमामंस्थामामन्यस्व मावमंस्थाइतिपाठेमा
मितिशेषः तितिक्षूंन्क्षमावतः क्षिणुक्षपय नात्रास्माकमपराधइत्यर्थः ॥ ७ ॥ कस्तर्हिकर्तेत्यतआह एकइति भ्रवणात्निम्नात् ॥ ८ ॥ भिनत्तियेननियुक्तःस्वीयमपिशिरस्ताडयतीत्यर्थः भोजयते णिच
श्चेतितङ् साक्षान्मृत्युमपिअहिंसर्पंयोरक्षयतेइत्यर्थः एवमनिष्टेपिकर्मणिसएवमांप्रेरयतीत्यर्थः तेनशासनेन शास्यमेवामित्रंविंदतिप्राप्नोति ॥ ९ ॥ समुपेक्षेतशासनमितिशेषः त्वत्पालकत्वेनत्वन्मित्रंमांत्व

अमित्रतांयातिनरोक्षमंब्रुवन्निगूहतेगुह्यममित्रसंस्तवे ॥ तदाश्रितोऽपत्रपकिन्नुबाधसेयदिच्छसित्वंतदिहाभिभाषसे ॥ ५॥ मानोवमंस्थाविद्ममनस्तवेदं
शिक्षस्वबुद्धिंस्थविराणांसकाशात् ॥ यशोरक्षस्वविदुरसंप्रणीतंमाव्यापृतःपरकार्येषुभूस्त्वम् ॥६॥ अहंकर्तेतिविदुरमाचमंस्थामानोनित्यंपरुषाणीहवोचः॥
नत्वांपृच्छामिविदुरयद्धितंमेस्वस्तिक्षत्तर्मातितिक्षूनक्षिणुत्वम् ॥ ७ ॥ एकःशास्तानद्वितीयोस्तिशास्तागर्भेशयानंपुरुषंशास्तिशास्ता ॥ तेनानुशिष्टःप्रवणादि
वांभोयथानियुक्तोस्मितथाभवामि ॥ ८ ॥ भिनत्तिशिरसाशैलमहिंभोजयतेचयः ॥ धीरेवकुरुतेतस्यकार्याणामनुशासनम् ॥ योबलादनुशास्तीहसोमित्रंते
नविंदति ॥ ९ ॥ मित्रतामनुवृत्तंतुसमुपेक्षेतपंडितः ॥ प्रदीप्ययःप्रदीप्ताग्निंप्राक्चिरंनाभिधावति ॥ भस्मापिनसविंदेतशिष्टंक्वचनभारत ॥ १० ॥ नवासयेत्पारव
र्ग्यंद्विषंतंविशेषतःक्षत्तरहितंमनुष्यम् ॥ सयत्रेच्छसिविदुरतत्रगच्छसुसांत्वितात्त्यसतीस्त्रीजहाति ॥ ११ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ एतावतापुरुषंयेत्यजंतितेषां
सख्यमंतवद्ब्रूहिराजन् ॥ राज्ञांहिचित्तानिपरिप्लुतानिसांत्वंदत्वामुसलैर्घातयंति ॥ १२ ॥ अबालत्वंमन्यसेराजपुत्रबालोहमित्येवसुमंदबुद्धे ॥ यःसौहृदेपुरुषं
स्थापयित्वापश्चादेनंदूषयतेसबालः ॥ १३ ॥

मेवंमाशाधीत्यर्थः यदुक्तंवैराग्निंप्रशमयस्वेतितत्राह प्रदीप्येति प्रकर्षेणदीप्तोदीपनीयोग्निर्यस्यसःप्रदीप्ताग्निःकर्पूरःतंप्राक्पूर्वंप्रदीप्ययःशमयितुंचिरंनाभिधावतिसतस्यकर्पूरस्यभस्मापिनविंदति तथाचएवं
पांडवान्प्रकोप्ययदिसमूलान्नाशयामितर्हिएतेमांनिर्मूलमुन्मूलयिष्यंतीतिभावः अत्रप्रदीप्यप्राक्प्रदीप्ताद्धिप्राप्तुंरत्नानिधावतीतिपाठांतरंनिर्मूलम् ॥१०॥ पारवर्ग्यंपरवर्गेशत्रुसंघेजातम् ॥११॥ एतावतानी
तिशिक्षणेन साक्षिवत्पुत्रेमयिवापक्षपातमकुर्वन्ब्रूहि राजन्हेधृतराष्ट्र राज्ञांहीति परिप्लुतानिद्वेषेणेतिशेषः तर्हितेसांत्वंदत्वाघातयंतिकोपंप्रच्छादयंत्येव अयंतुकोपप्रकाशनान्नराजनीतिविदितिभावः ॥
॥ १२ ॥ अबालत्वंपंडितत्वंआत्मनइतिशेषः बालोहंविदुरइतिचमन्यसे तद्विपरीतमित्याह यइति सुहृत्सुअविश्वासकृदेवबालइत्यर्थः अबालस्त्वमितिपाठेत्वंबालइतिदुर्योधनेकाकूक्त्यायोज्यम् ॥१३॥

ध्रुवंस्थिरंराज्यादिकंनरोचेत्नरोचते यद्वाध्रुवंनिश्चितंहितोपदेष्टेतिशेषः भरतर्षभस्येत्युपहासः ॥ १४ ॥ १५ ॥ यत्तुपरुषाणिमावोचइत्युक्तंतत्राह लभ्यतइति पथ्यंपरिणामेहितम्॥ १६ ॥ १७ ॥ हेमहाराज
यंअसंतोनपिबंतितंसतांपेयंमन्युंदैन्यंपिब मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीत्युक्तम् तच्चअव्याधिजम् किंतुकटुजंदूषणजम् दूषणेकटुरितिविश्वः तीक्ष्णंमर्मच्छित् उष्णंतापजनकम् यशोमुषंकीर्तिघ्नम् परुषंरूक्षं
निःस्नेहंपूतिगंधिम् पूतिदुष्टंतद्गंधिदुष्टवदाभासमानम् औषधमप्येतादृशम् अव्याधयेजायतेतत्अव्याधिजम् कटुजंकटुक्यादिकटुद्रव्यजम् तीक्ष्णंवेदनाकरम् उष्णंजाड्यनाशकम् यशोमुषंकामोद्दीपनेन

नश्रेयसेनीयतेमंदबुद्धिःस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः॥ १४॥ अतःप्रियंचेदनुकांक्षसेत्वंसर्वेषुकार्येषुहिताहितेषु॥
स्त्रियश्चराजन्जडपंगुकांश्चपृच्छत्वंवैतादृशांश्चैवसर्वान्॥ १५॥ लभ्यतेखलुपापीयान्नरोनुप्रियवागिह॥ अप्रियस्यहिपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः॥
॥ १६॥ यस्तुधर्मपरश्चस्याद्धित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान्॥ १७॥ अव्याधिजंकटुजंतीक्ष्णमुष्णंयशोमुषंपुरुषंपूतिगंधिम्॥
सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य॥१८॥वैचित्रवीर्यस्ययशोधनंचवांछाम्यहंसहपुत्रस्यशश्वत्॥ यथातथातेस्तुनमश्चतेस्तुममापि
चस्वस्तिदिशंतुविप्राः॥ १८॥ आशीविषान्नेत्रविषान्कोपयेन्नचपंडितः॥एवंतेहंवदामीदंप्रयतःकुरुनंदन॥ २०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणि
विदुरहितवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥६४॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥बहुवित्तंपराजैषीःपांडवानांयुधिष्ठिर॥ आचक्ष्ववित्तंकौंतेययदि
तेस्त्यपराजितम्॥१॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ममवित्तमसंख्येयंयदहंवेदसौबल॥ अथत्वंशकुनेकस्माद्वित्तंसमनुपृच्छसि॥ २॥ अयुतंप्रयुतंचैवशंकुंपद्मं
तथार्बुदम्॥ खर्वंशंखंनिखर्वंचमहापद्मंचकोटयः॥३॥ मध्यंचैवपरार्धंचसपरंचात्रपण्यताम्॥एतन्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया॥४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥गवाश्वंबहुधेनूकमसंख्येयमजाविकम्॥
यत्किंचिदनुपर्णाशांप्राक्सिंधोरपिसौबल॥एतन्ममधनंसर्वंतेनदीव्याम्यहंत्वया॥६॥

परुषंघृतादिसाधनहीनम् पूतीगंधिलशुनादिवद्दुर्गंधि पिबमन्युंऔषधंवागिल प्रशाम्यप्रशमंआरोग्यंचप्राप्नुहि ॥ १८ ॥ शश्वत्निरंतरम् ॥ १९ ॥ आशीविषान्दंष्ट्राविषान् नेत्रविषान्दृष्टिविषान् शस्त्रेण
क्रोधदृष्ट्याचपांडवास्त्वांधक्ष्यंतीतिभावः ॥ २० ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बह्विति पराजैषीःहारितवान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सपरं
साधिकंपरार्धादप्यधिकम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ पर्णाशानदी ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अप्रियवत्प्रियमपिद्यूतेत्यजामीत्यर्थः ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ सुमनसांपरस्परमैकमत्यवताम् भेदंवैमत्यम् ॥ १८ ॥ मत्तःवित्तविवशचित्तत्वेनाधर्म

वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥पुरंजनपदोभूमिरब्राह्मण
धनैःसह॥ अब्राह्मणाश्चपुरुषाराजन्शिष्टंधनंमम॥ एतद्राजन्ममधनंतेनदीव्याम्यहंत्वया॥८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपा
श्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ ९॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ राजपुत्राइमेराजन्शोभंतेयैर्विभूषिताः॥ कुंडलानिचनिष्काश्चसर्वंराजविभूष
णम्॥ एतन्ममधनंराजंस्तेनदीव्याम्यहंत्वया॥ १०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाष
त॥ ११॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥श्यामोयुवालोहिताक्षःसिंहस्कंधोमहाभुजः॥नकुलोग्लहएवैकोविद्ध्येतन्ममतद्धनम्॥ १२॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥प्रियस्तेन
कुलोराजन्राजपुत्रोयुधिष्ठिर॥अस्माकंवशतांप्राप्तोभूयःकेनेहदीव्यसे॥ १३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वातुतानक्षान्शकुनिःप्रत्यदीव्यत॥जितमित्ये
वशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ १४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अयंधर्मान्सहदेवोनुशास्तिलोकेह्यस्मिन्पंडिताख्यांगतश्च॥ अनर्हताराजपुत्रेणतेनदीव्याम्यहं
चाप्रियवत्प्रियेण॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ १६॥ ॥शकुनिरु
वाच॥ ॥माद्रीपुत्रौप्रियौराजंस्तवेमौविजितौमया॥गरीयांसौतुतेमन्येभीमसेनधनंजयौ॥ १७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अधर्मंचरसेनूनंयोनावेक्षसिवैनयम्॥
योनःसुमनसांमूढविभेदंकर्तुमिच्छसि॥ १८॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥गर्तेमत्तःप्रपततेप्रमत्तःस्थाणुमृच्छति॥ ज्येष्ठोराजन्वरिष्ठोसिनमस्तेभरतर्षभ॥ १९॥
स्वप्नेतानिनदृश्यंतेजाग्रतोवायुधिष्ठिर॥ कितवायानिदीव्यंतःप्रलपंत्युत्कटाइव॥ २०॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥योनःसंख्येनौरिवपारनेताजेतारिपूणांराजपु
त्रस्तरस्वी॥ अनर्हतालोकवीरेणतेनदीव्याम्यहंशकुनेफाल्गुनेन॥ २१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥जितमित्येवशकु
निर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २२॥

कर्ता सगर्तेनरकेस्थाणुस्थाणुत्वंऋच्छतिप्राप्नोति आर्छतीतिपाठेआङ्पूर्वस्यरूपम् ज्येष्ठोवयसाधिकः वरिष्ठोगुणैरधिकः॥ १९॥ मत्तत्वमेवाह स्वमइति मत्तस्यममवचःक्षंतव्यमितिभावः ॥२०॥ संख्येसं
ग्रामे तरस्वीवेगवान्॥ २१ ॥ २२ ॥

कैतवंकितवेभ्यआहर्तव्यंधनम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपप्लुते जिते ॥२८॥ २९ ॥ पापिष्ठंअत्यधमं पापःपापहेतुः ॥ ३० ॥ ग्लहेपणविषयेराजानंप्रतिएवमुक्त्वाराज्ञांपांडवानांपराजयं
चलोकवीरान्प्रतिउक्त्वाशकुनिरुवाचेत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३१ ॥ आत्मानंप्रतिपणंपुनर्जयदास्यान्मोचय नोचेत्द्रौपदीवाऽस्मद्दासीभविष्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ नातिरोहिणीनातिरक्ता ॥ ३३ ॥ शारदोत्प

शकुनिरुवाच॥ ॥अयंमयापांडवानांधनुर्धरःपराजितःपांडवःसव्यसाची॥भीमेनराजन्दयितेनदीव्ययत्कैतवंपांडवतेऽवशिष्टम्॥२३॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥
योनोनेतायोयुधिनःप्रणेतायथावज्रीदानवशत्रुरेकः ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसन्नतभ्रूर्महात्मासिंहस्कंधोयश्चसदात्यमर्षी॥ २४ ॥ बलेनतुल्योयस्यपुमान्नविद्यतेग
दाभृतामग्र्यइहारिमर्दनः॥अनर्हताराजपुत्रेणतेनदीव्याम्यहंभीमसेनेनराजन्॥२५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसितोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जि
तमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २६॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥बहुवित्तंपराजैषीर्भ्रातॄंश्चसहयद्विपान्॥ आचक्ष्ववित्तंकौंतेययदितेस्त्यपराजितम्॥ २७॥
युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अहंविशिष्टःसर्वेषांभ्रातॄणांदयितस्तथा॥कुर्यामहंजितःकर्मस्वयमात्मन्युपप्लुते ॥ २८॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥एतच्छ्रुत्वाव्यवसि
तोनिकृतिंसमुपाश्रितः॥ जितमित्येवशकुनिर्युधिष्ठिरमभाषत॥ २९॥ ॥शकुनिरुवाच ॥ ॥ एतत्पापिष्ठमकरोर्यदात्मानंपराजयेः ॥ शिष्टेसतिधनेराजन्
पापआत्मपराजयः॥३०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वामताक्षस्तान्ग्लहेसर्वानवस्थितान्॥ पराजयंलोकवीरानुक्त्वाराज्ञांपृथक्पृथक्॥३१॥ ॥श
कुनिरुवाच॥ ॥अस्तितेवैप्रियाराजन्ग्लहएकोऽपराजितः॥ पणस्वकृष्णांपांचालींतयात्मानंपुनर्जय ॥ ३२ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥नैवह्रस्वानमहतीन
कृशानातिरोहिणी॥ नीलकुंचितकेशीचतयादीव्याम्यहंत्वया॥३३॥शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया॥शारदोत्पलसेविन्यारूपेणश्रीसमानया॥३४॥
तथैवस्यादानृशंस्यात्तथास्याद्रूपसंपदा॥ तथास्यात्शीलसंपत्त्यायामिच्छेत्पुरुषःस्त्रियम्॥ ३५॥सर्वैर्गुणैर्हिसंपन्नामनुकूलांप्रियंवदाम्॥यादृशींधर्मकामा
र्थसिद्धिमिच्छेन्नरःस्त्रियम्॥ ३६॥ चरमंसंविशतियाप्रथमंप्रतिबुध्यते॥ आगोपालाविपालेभ्यःसर्वंवेदकृताकृतम्॥३७॥ आभातिपद्मवद्वक्त्रंसस्वेदंमल्लिके
वच॥ वेदीमध्यादीर्घकेशीताम्रास्यानातिलोमशा॥ ३८ ॥

लसेविन्याःलक्ष्म्याःरूपेणसमानया श्रियालावण्यसौभाग्यादिरूपयाचसमानया श्रीतिभिन्नंपदम् छांदसस्तृतीयायालुक्पूर्वसवर्णोवा ॥३४॥ तथैवेतिलक्ष्मीसाम्यमुच्यते ॥ ३५ ॥ धर्मकामार्थसिद्धिध
र्मकामयोरर्थयोः सिद्धिर्ययास्यात्तथाताम् अर्थामितिपाठेसिद्धिमिवसिद्धिम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ मल्लिकेवसुरभिरितिशेषः संमोदोमल्लिकेवचेतिगौडपाठेसंमोदःपरिमलः वेदीवकृशमध्या ॥ ३८ ॥

अस्यराज्ञोधृतराष्ट्रस्य ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आधूयआकंप्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ भर्तुर्वशताम् दासभार्यापिदास्येवेतिभावः ॥ ४७ ॥ जितोस्मीतिवदतात्मैवपराजितोनतुस्त्री ॥ ४८ ॥ नचराजजयेनैवत्वज्जयःसिद्ध्यति द्यूतमर्यादाविदाशकुनिनैवतवपृथक्पणीकरणादित्याह द्यूतेइति राजातुपराज्ञयात्वांपणीकृतवान्नस्वेच्छयाऽतोऽस्वामीकथंपणितवानितिराज्ञोपिदोषोनास्ति तथाचशकुनिवुद्ध्यैव

द्रोणस्यभीष्मस्यचनास्तिसत्त्वंक्षत्तुस्तथैवास्यमहात्मनोपि ॥ राज्ञस्तथाहीममधर्ममुग्रंनलक्षयंतेकुरुवृद्धमुख्याः ॥ ४१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथाब्रुवंतीकरुणंसुमध्यमाभर्तॄन्कटाक्षैःकुपितानपश्यत् ॥ सापांडवान्कोपपरीतदेहान्संदीपयामासकटाक्षपातैः ॥ ४२ ॥ हृतेनराज्येनतथाधनेनरत्नैश्चमुख्यैर्नतथावभूव ॥ यथात्रपाकोपसमीरितेनकृष्णाकटाक्षेणवभूवदुःखम् ॥ ४३ ॥ दुःशासनश्चापिसमीक्ष्यकृष्णामवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ आधूयवेगेनविसंज्ञकल्पामुवाचदासीतिहसन्सशब्दम् ॥ ४४ ॥ कर्णस्तुतद्वाक्यमतीवहृष्टःसंपूजयामासहसन्सशब्दम् ॥ गांधारराजःसुबलस्यपुत्रस्तथैवदुःशासनमभ्यनंदत् ॥ ४५ ॥ सभ्यास्तुयेतत्रवभूवुरन्येताभ्यामृतेधार्तराष्ट्रेणचैव ॥ तेषामभूद्दुःखमतीवकृष्णांदृष्ट्वासभायांपरिकृष्यमाणाम् ॥ ४६ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ नधर्मसौक्ष्म्यात्सुभगेविवेक्तुंशक्नोमितेप्रश्नमिमंयथावत् ॥ अस्वाम्यशक्तःपणितुंपरस्वंस्त्रियाश्चभर्तुर्वशतांसमीक्ष्य ॥ ४७ ॥ त्यजेतसर्वांपृथिवींसमृद्धांयुधिष्ठिरोधर्ममथोनजह्यात् ॥ उक्तंजितोस्मीतिचपांडवेनतस्मान्नशक्नोमिविवेक्तुमेतत् ॥ ४८ ॥ द्यूतेऽद्वितीयःशकुनिर्नरेषुकुंतीसुतस्तेननिसृष्टकामः ॥ नमन्यतेतांनिकृतिंयुधिष्ठिरस्तस्मान्नतेप्रश्नमिमंब्रवीमि ॥ ४९ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ आहूयराजाकुशलैरनार्यैर्दुष्टात्मभिर्नैकृतिकैःसभायाम् ॥ द्यूतप्रियैर्नातिकृतप्रयत्नःकस्मादयंनामनिसृष्टकामः ॥ ५० ॥ अशुद्धभावैर्निकृतिप्रवृत्तैरबुध्यमानःकुरुपांडवाग्र्यः ॥ संभूयसर्वैश्चजितोपियस्मात्पश्चादयंकैतवमभ्युपेतः ॥ ५१ ॥ तिष्ठंतिचेमेकुरवःसभायामीशाःसुतानांचतथास्नुषाणाम् ॥ समीक्ष्यसर्वेममचापिवाक्यंविब्रूतमेप्रश्नमिमंयथावत् ॥ ५२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथाब्रुवंतींकरुणंरुदंतीमवेक्षमाणांकृपणान्पतींस्तान् ॥ दुःशासनःपरुषाण्यप्रियाणिवाक्यान्युवाचामधुराणिचैव ॥ ५३ ॥

त्वमजितातच्चशकुनिर्नमन्यतेइत्याह नेति यतःपणीकृताअतःप्रागजिता यतश्चापरदासेनपणीकृताततोप्यजितैवेतिभावः ॥ ४९ ॥ नातिकृतप्रयत्नोऽनभ्यस्तद्यूतः राजामांसभायामाहूयकथंनिसृष्टकामः अनीशोपिसन्मदाज्ञानेनशत्रून्सकामान्कथंकृतवानित्यर्थः ॥ ५० ॥ जितोपीति आत्मपराजयावसानत्वात् द्यूतस्य कथंततोप्युपरिदेवितवानित्यर्थः ॥ ५१ ॥ विब्रूतविस्पष्टंब्रूत नतुभीष्मवत्संदिग्धमितिभावः ॥ ५२ ॥ तथेतिभीष्मेणद्रौपदीमाहात्म्यख्यापनायप्रश्नस्योत्तरंनोक्तम् दुःशासनस्तुपांडवपक्षपातिनापिभीष्मेणसंशयोपन्यासादस्माकमेवजयइतिमन्वानोयत्किंचित्प्रललापेत्यर्थः ॥ ५३ ॥

परंअत्यंतम् ॥ ५८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ भवंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ तेतव पुरइतिशेषः संप्रधक्ष्यामि

तांकृष्यमाणांचरजस्वलांचस्त्रस्तोत्तरीयामतदर्हमाणाम् ॥ वृकोदरःप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरंचचकारकोपंपरमार्तरूपः॥ ५४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्व
णिद्रौपदीप्रश्नेसप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥भीमउवाच॥ ॥भवंतिगेहेबंधक्यःकितवानांयुधिष्ठिर॥ नताभिरुतदीव्यंतिदयाचैवा
स्तितास्वपि ॥ १ ॥ काश्योयद्धनमाहार्षीद्द्रव्यंयच्चान्यदुत्तमम् ॥ तथान्येपृथिवीपालायानिरत्नान्युपाहरन् ॥ २ ॥ वाहनानिधनंचैवकवचान्यायुधानिच ॥ राज्य
मात्मावयंचैववकैतवेनहृतंपरैः॥ ३ ॥ नचमेतत्रकोपोभूत्सर्वस्येशोहिनोभवान् ॥ इमंत्वतिक्रमंमन्येद्रौपदीयत्रपण्यते ॥ ४ ॥ एषाह्यनर्हतीबालापांडवान्प्राप्य
कौरवैः॥ त्वत्कृतेक्लिश्यतेक्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ॥५॥ अस्याःकृतेमन्युरयंत्वयिराजन्निपात्यते ॥ बाहूतेसंप्रधक्ष्यामिसहदेवाग्निमानय ॥ ६ ॥ ॥ अर्जुनउ
वाच॥ ॥ नपुराभीमसेनत्वमीदृशीर्वदितागिरः॥ परैस्तेनाशितंनूनंनृशंसैर्धर्मगौरवम् ॥ ७ ॥ नसकामाःपरेकार्याधर्ममेवाचरोत्तमम् ॥ भ्रातरंधार्मिकंज्येष्ठं
कोतिवर्तितुमर्हति ॥ ८ ॥ आहूतोहिपरैराजाक्षात्रंव्रतमनुस्मरन् ॥ दीव्यतेपरकामेनतन्नःकीर्तिकरंमहत् ॥ ९ ॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥ एवमस्मिन्कृतंविद्यां
यदिनाहंधनंजय ॥ दीप्तेग्नौसहितौबाहूनिर्दहेयंबलादिव ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथातान्दुःखितान्दृष्ट्वापांडवान्धृतराष्ट्रजः ॥ कृष्यमाणांचपांचा
लींविकर्णइदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ याज्ञसेन्यायदुक्तंतद्वाक्यंविब्रूतपार्थिवाः ॥ अविवेकेनवाक्यस्यनरकःसद्यएवनः ॥ १२ ॥ भीष्मश्चधृतराष्ट्रश्चकुरुवृद्धतमावु
भौ ॥ समेत्यनाहतुःकिंचिद्विदुरश्चमहामतिः॥ १३ ॥ भारद्वाजश्चसर्वेषामाचार्यःकृपएवच ॥ कुतएतावपिप्रश्नंनाहतुर्द्विजसत्तमौ ॥ १४ ॥ येत्वन्येपृथिवीपा
लाःसमेताःसर्वतोदिशम् ॥ कामक्रोधौसमुत्सृज्यतेब्रुवंतुयथामति ॥ १५ ॥ यदिदंद्रौपदीवाक्यमुक्तवत्यसकृच्छुभा ॥ विमृश्यकस्यकःपक्षःपार्थिवावदतोत्त
रम् ॥ १६ ॥ एवंसबहुशःसर्वानुक्तवांस्तान्सभासदः॥ नचतेपृथिवीपालास्तमूचुःसाध्वसाधुवा ॥ १७ ॥ उक्त्वासकृत्तथासर्वान्विकर्णःपृथिवीपतीन् ॥ पाणौपा
णिंविनिष्पिष्यनिःश्वसन्निदमब्रवीत् ॥ १८ ॥ विब्रूतपृथिवीपालावाक्यंमावाकथंचन ॥ मन्येन्याय्यंयदत्राहंतद्धिवक्ष्यामिकौरवाः॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परकामेनपरेच्छया ॥ ९ ॥ एवमिति एवंत्वदुक्तप्रकारेण अस्मिन्प्रस्तुतेविषयेकृतंकुशलंधर्मपालनाख्यंयदिनविद्यांनजानीयांतर्हिंबाहूदहेयमेव यतोजानाम्यतोनदहामीत्यर्थः ॥१०॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वतोदिशंसर्वदेशीयाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

महीक्षितांराज्ञां ग्राम्येस्त्रीभोगे ॥ २० ॥ तथेति कृताप्यकृतैवसाक्रियेत्यर्थः ॥ २१ ॥ समाहूतेनप्रेरितेन ॥ २२ ॥ सर्वेषांभार्याकथमेकेनपणीकर्तुंशक्येत्याह साधारणीति ॥ २३ ॥ एतत्सर्वंराज्ञोव्यस

चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठाव्यसनानिमहीक्षिताम् ॥ मृगयांपानमक्षांश्चग्राम्येचैवातिरक्तताम् ॥ २० ॥ एतेषुहिनरःसक्तोधर्ममुत्सृज्यवर्तते ॥ तथायुक्तेनचकृतांक्रियां
लोकोनमन्यते ॥ २१ ॥ तदयंपांडुपुत्रेणव्यसनेवर्तताभृशम् ॥ समाहूतेनकितवैरास्थितोद्रौपदीपणः ॥ २२ ॥ साधारणीचसर्वेषांपांडवानामनिंदिता ॥ जिते
नपूर्वंचानेनपांडवेनकृतःपणः ॥ २३ ॥ इयंचकीर्तिताकृष्णासौबलेनपणार्थिना ॥ एतत्सर्वंविचार्याहंमन्येनविजितामिमाम् ॥ २४ ॥ एतच्छ्रुत्वामहान्नादःसभ्या
नामुदतिष्ठत ॥ विकर्णंशंसमानानांसौबलंचापिनिंदताम् ॥ २५ ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देराधेयःक्रोधमूर्छितः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २६ ॥ कर्ण
उवाच ॥ ॥ दृश्यंतेवैविकर्णेहवैकृतानिबहून्यपि ॥ तज्जातस्तद्विनाशाययथाग्निररणिप्रजः ॥ २७ ॥ एतेनकिंचिदप्याहुश्चोदिताह्यपिकृष्णया ॥ धर्मेणविजिता
मेतांमन्यंतेद्रुपदात्मजाम् ॥ २८ ॥ त्वंतुकेवलबाल्येनधार्तराष्ट्रविदीर्यसे ॥ यद्ब्रवीषिसभामध्येबालःस्थविरभाषितम् ॥ २९ ॥ नचधर्मंयथावत्त्वंवेत्सिदुर्योधनाव
र ॥ यद्ब्रवीषिजितांकृष्णांनजितेतिसुमंदधीः ॥ ३० ॥ कथंह्यविजितांकृष्णांमन्यसेधृतराष्ट्रज ॥ यदासभायांसर्वस्वंन्यस्तवान्पांडवाग्रजः ॥ ३१ ॥ अभ्यंतराच
सर्वस्वेद्रौपदीभरतर्षभ ॥ एवंधर्मजितांकृष्णांमन्यसेनजितांकथम् ॥ ३२ ॥ कीर्तिताद्रौपदीवाचाअनुज्ञाताचपांडवैः ॥ भवत्यविजिताकेनहेतुनैषामतातव ॥
॥ ३३ ॥ मन्यसेवासभामेतामानीतामेकवाससम् ॥ अधर्मेणेतितत्रापिशृणुमेवाक्यमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ एकोभर्तास्त्रियादेवैर्विहितःकुरुनंदन ॥ इयंत्वनेकवशगा
बंधकीतिविनिश्चिता ॥ ३५ ॥ अस्याःसभामानयनंनचित्रमितिमेमतिः ॥ एकांबरधरत्वंवाप्यथवापिविवस्त्रता ॥ ३६ ॥ यच्चैषांद्रविणंकिंचिद्याचैषायेचपां
डवाः ॥ सौबलेनेहतत्सर्वंधर्मेणविजितंवसु ॥ ३७ ॥ दुःशासनसुबालोयंविकर्णःप्राज्ञवादिकः ॥ पांडवानांचवासांसिद्रौपद्याश्चाप्युपाहर ॥ ३८ ॥ तच्छ्रुत्वापां
डवाःसर्वेस्वानिवासांसिभारत ॥ अवकीर्योत्तरीयाणिसभायांसमुपाविशन् ॥ ३९ ॥ ततोदुःशासनोराजन्द्रौपद्यावसनंबलात् ॥ सभामध्येसमाक्षिप्यव्यपा
क्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ ४० ॥

नित्वंजितत्वंपरप्रवर्तितत्वंद्रौपद्याःसाधारणत्वंचेतिहेतुचतुष्कम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैकृतानिविपरीतानि ॥ २७ ॥ २८ ॥ तान्येवाह यदिति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्राज्ञवादिकःप्राज्ञमानी ॥ ३८ ॥ अवकीर्यसमंततस्त्यक्त्वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥

आकृष्यमाणइति हरिःसर्वदुःखसंहर्ताखलसंहर्तावा गोविंदगवांइंद्रियाणांविंदतीतिविंदोलब्धा सर्वेंद्रियचालकत्वात्सन्निहितोमांकथंनजानासिसन्निहितोप्यशक्तःकिंकुर्यादतआह द्वारकावासिन्निति
एकरात्रेणैवस्वीयान्आपदःसकाशादुद्धर्तुंसमुद्रमध्येपुरीनिर्माणंतांपुरींप्रतिसर्वनगरस्ययुगपत्प्रापणंचकुर्वतस्तवममत्राणमीषत्करमित्यर्थः ननुसन्निहितःशक्तश्चकिमितिदुष्टाननुगृह्णीयादतआह कृष्णस्मृत
मात्रएवसर्वदोषकर्षण ननुतथापिअनृतंसाहसंमायामूर्खत्वमतिलोभता अशौचंनिर्दयत्वंचस्त्रीणांदोषाःस्वभावजाइत्युक्तेःस्वाभाविकस्त्रीदोषोनापनेतुंशक्यःनह्याशीविषदंष्ट्राऽमृतस्रवाकर्तुंशक्येत्यतआह
गोपीजनप्रिय नरेषुतावदत्यंतंनीचागोपाःतत्स्त्रियस्तुततोपिनीचतरास्तास्वपितवानुग्रहोदृश्यतेकिमुतमादृश्यांत्वदेकशरणायांत्वयैवराजसूयाभिषेकेणानुगृहीतायामितिभावः॥४१॥केशव कश्चअश्चईशश्च

वैशंपायनउवाच॥ ॥आकृष्यमाणेवसनेद्रौपद्याचिंतितोहरिः॥गोविंदद्वारकावासिन्कृष्णगोपीजनप्रिय॥४१॥कौरवैःपरिभूतांमांकिंनजानासिकेशव॥
हेनाथहेरमानाथव्रजनाथार्तिनाशन॥कौरवार्णवमग्नांमामुद्धरस्वजनार्दन॥४२॥कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन॥प्रपन्नांपाहिगोविंदकुरुमध्ये
वसीदतीम्॥४३॥इत्यनुस्मृत्यकृष्णंसाहरिंत्रिभुवनेश्वरम्॥प्रारुदद्दुःखिताराजन्मुखमाच्छाद्यभामिनी॥४४॥याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वाकृष्णोगह्वरितोभवत्॥
त्यक्त्वाशय्यासनंपद्भ्यांकृपालुःकृपयाभ्यगात्॥४५॥कृष्णंचविष्णुंचहरिंनरंचत्राणायविक्रोशतियाज्ञसेनी॥ततस्तुधर्मोंतरितोमहात्मासमावृणोद्वैविवि
धैःसुवस्त्रैः॥४६॥आकृष्यमाणेवसनेद्रौपद्यास्तुविशांपते॥तद्रूपमपरंवस्त्रंप्रादुरासीदनेकशः॥४७॥नानारागविरागाणिवसनान्यथवैप्रभो॥प्रादुर्भवंति
शतशोधर्मस्यपरिपालनात्॥४८॥ततोहलहलाशब्दस्तत्रासीद्घोरदर्शनः॥तदद्भुततमंलोकेवीक्ष्यसर्वेमहीभृतः॥शशंसुर्द्रौपदींतत्रकुत्संतोधृतराष्ट्रजम्॥
॥४९॥शशापतत्रभीमस्तुराजमध्येबृहत्स्वनः॥क्रोधाद्विस्फुरमाणोष्ठोविनिष्पिष्यकरेकरम्॥५०॥ ॥भीमउवाच॥ ॥इदंमेवाक्यमादध्वंक्षत्रियालोकवा
सिनः॥नोक्तपूर्वंनरैरन्यैर्नचान्योयद्वदिष्यति॥५१॥यद्येतदेवमुक्त्वाहंनकुर्यांपृथिवीश्वराः॥पितामहानांपूर्वेषांनाहंगतिमवाप्नुयाम्॥५२॥

ब्रह्मविष्णुरुद्राःतैःसहवातिगच्छतीतिकेशवब्रह्मादीनामपिप्रवर्तकतदात्मकेति अतःसर्वथात्वंमामनुगृह्णीष्वेतिभावः आर्तिनाशनेतिगोवर्धनोद्धरणदावाग्निपानादिनाव्रजवासिनामार्तिस्त्वयैवयथानाशिता
तथाममाप्यार्तिनाशयेतिभावः॥४२॥विश्वात्मन् विश्वांतर्यामिन्नित्यर्थःविश्वभावनविश्वकर्तःअंतर्यामित्वेनशत्रुंवाऽस्मिन्नर्थेउदासीनंकुरु अथवाविश्वकर्तृत्वेनवस्त्राणिबहूनिसमर्पयेतिभावः॥४३॥ भामि
नीदीप्तिमती स्वस्मिन्भगवदनुग्रहनिश्चयात्शत्रूनगणयंतीत्यर्थः॥४४॥ गह्वरितःकरुणातिशयाद्गद्गदकंठः॥ ४५ ॥ धर्मोंतरितःधर्मएवअंतरंवस्त्रंतद्भावंगतवान् गत्वाचतांवस्त्रपूगैःसमावृणोच्च॥ ४६॥ ४७ ॥
नानारागाणिचविरागाणिकेवलश्वेतानिच नास्यकार्यंकदर्याणांनास्यक्षाम्यंमहात्मनाम् नास्त्युपेक्ष्योहरेर्भक्तइतिद्यूतेप्रदर्शितम्॥ ४८ ॥ ४९ ॥ शशापशपथंकृतवान् ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ धर्मपीडामेवाह सभामिति आर्तस्यात्राणेनसभ्यानांधर्मनाशोस्त्येव यथोक्तं नसभांप्रविशेत्प्राज्ञःसभ्यदोषाननुस्मरन् अब्रुवन्विब्रुवन्वापिनरोभवतिकिल्बिषीति
॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ एतदेवाह योहिप्रश्नमित्यादिना ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ आंगिरसस्यसुधन्वनः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ केशिन्याकन्ययाविरोचनसुधन्वानौपृष्टौयुवयोःकोज्यायान्कुलशीलादिनाश्रेष्ठइति

अस्यपापस्यदुर्बुद्धेर्भारतापसदस्यच॥ नपिबेयंबलाद्वक्षोभित्वाचेद्रुधिरंयुधि॥५३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ तस्यतेतद्वचःश्रुत्वारौद्रंलोमप्रहर्षणम्॥ प्रचक्रुर्व
हुलांपूजांकुत्संतोधृतराष्ट्रजम्॥५४॥ यदातुवाससांराशिःसभामध्येसमाचितः॥ ततोदुःशासनःश्रांतोव्रीडितःसमुपाविशत्॥ ५५॥ धिक्शब्दस्तुततस्तत्रस
मभूल्लोमहर्षणः॥ सभ्यानांनरदेवानांदृष्ट्वाकुंतीसुतांस्तथा॥ ५६॥ नविब्रुवंतिकौरव्याःप्रश्नमेतमितिस्मह॥ सुजनःक्रोशतिस्मात्रधृतराष्ट्रंविगर्हयन्॥ ५७॥
ततोबाहूसमुत्क्षिप्यनिवार्यचसभासदः॥ विदुरःसर्वधर्मज्ञइदंवचनमब्रवीत्॥५८॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥द्रौपदीप्रश्नमुक्त्वैवंरोरवीतित्वनाथवत्॥ नचविब्रू
ततंप्रश्नंसभ्याधर्मोत्रपीड्यते॥५९॥ सभांप्रपद्यतेह्यार्तःप्रज्वलन्निवहव्यवाट्॥ तंवैसत्येनधर्मेणसभ्याःप्रशमयंत्युत॥६०॥ धर्मप्रश्नमतोब्रूयादार्यःसत्येन
मानवः॥ विब्रूयुस्तत्रतंप्रश्नंकामक्रोधबलातिगाः॥ ६१॥ विकर्णेनयथाप्रज्ञमुक्तःप्रश्नोनराधिपाः॥ भवंतोपिहितंप्रश्नंविब्रुवंतुयथामति॥ ६२॥ योहिप्रश्नं
नविब्रूयाद्धर्मदर्शीसभांगतः॥ अनृतेयाफलावाप्तिस्तस्याःसोऽर्धंसमश्नुते॥ ६३॥ यःपुनर्वितथंब्रूयाद्धर्मदर्शीसभांगतः॥ अनृतस्यफलंकृत्स्नंसप्राप्नोतीतिनि
श्चयः॥ ६४॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥ प्रह्लादस्यचसंवादंमुनेरांगिरसस्यच॥ ६५॥ प्रह्लादोनामदैत्येंद्रस्तस्यपुत्रोविरोचनः॥ कन्याहेतोरांगि
रसंसुधन्वानमुपाद्रवत्॥६६॥ अहंज्यायानहंज्यायानितिकन्येप्सयातदा॥तयोर्देवनमत्रासीत्प्राणयोरितिनःश्रुतम्॥६७॥ तयोःप्रश्नविवादोभूत्प्रह्लादंतावपृ
च्छताम्॥ ज्यायान्कआवयोरेकःप्रश्नंप्रब्रूहिमामृषा॥ ६८॥ सवैविवदनाद्भीतःसुधन्वानंविलोकयन्॥ तंसुधन्वाब्रवीत्क्रुद्धोब्रह्मदंडइवज्वलन्॥ ६९॥ यदिवै
वक्ष्यसिमृषाप्रह्लादाथनवक्ष्यसि॥ शतधातेशिरोवज्रीवज्रेणप्रहरिष्यति॥ ७०॥ सुधन्वनातथोक्तःसन्व्यथितोश्वत्थपर्णवत्॥ जगामकश्यपंदैत्यःपरिप्रष्टुं
महौजसम्॥ ७१॥ ॥प्रह्लादउवाच॥ ॥त्वंवैधर्मस्यविज्ञातादैवस्येहासुरस्यच॥ ब्राह्मणस्यमहाभागधर्मकृच्छ्रमिदंशृणु॥ ७२॥ योवैप्रश्नंनविब्रूयाद्वित
थंचैवनिर्दिशेत्॥ केवैतस्यपरेलोकास्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः॥ ७३॥

तौचत्वंत्वंज्यायस्त्वंप्रतिजानानौप्राणेनैवपण्येनदेवनंपणंचक्रतुः प्राणयोरितिविषयसप्तमी पराजितेनयावज्जीवंजेतुर्दास्यंकर्तव्यमित्यर्थः प्राणानामीश्वरस्तवेत्युपसंहारात्॥ ६७॥ ६८॥ विवदनात्मृ
षावादात् ब्रह्मदंडःब्रह्मणानिर्मितःकालदंडः ब्रह्मशापइत्यपिकेचित्॥ ६९॥ ७०॥ व्यथितःकंपयुक्तः॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥

अविब्रुवन् विस्पष्टमब्रुवन् ॥७४॥ गोकर्णशिथिलःउभयपक्षस्पर्शी प्रतिमुंचतिक्षिपति ॥ ७५ ॥ अंजसातत्त्वतः ॥७६ ॥ धर्मोऽधर्मेणविद्धः द्वयोर्विवदतोरेकः स्वयंमिथ्यावादीसन्नितरंधार्मिष्ठंमिथ्यावादी
तिवदतिसोयमधर्मेणधर्मस्यवेधः तत्रअवचनात्मिथ्यावचनात्संदिग्धवचनाद्वायेधर्मशल्यंननिकृंततिनछिंदंति तएवतेनाधर्मेणविद्धाभवंति ॥ ७७॥ तदेवविवृणोति अर्धमिति अर्धंअधर्मस्येतिशेषः श्रेष्ठः

कश्यपउवाच॥ ॥जानन्नविब्रुवन्प्रश्नान्कामात्क्रोधाद्भयात्तथा॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति॥ ७४॥ साक्षीवाविब्रुवन्साक्ष्यंगोकर्णशिथि
लश्चरन्॥ सहस्रंवारुणान्पाशानात्मनिप्रतिमुंचति॥ ७५॥ तस्यसंवत्सरेपूर्णेपाशएकःप्रमुच्यते॥ तस्मात्सत्यंतुवक्तव्यंजानतासत्यमंजसा ॥ ७६ ॥ विद्धोध
र्मोह्यधर्मेणसभांयत्रोपपद्यते॥ नचास्यशल्यंकृंततिविद्धास्तत्रसभासदः॥ ७७॥ अर्धंहरतिवैश्रेष्ठःपादोभवतिकर्तृषु॥ पादश्चैवसभासत्सुयेननिंदंतिनिंदितम्
॥ ७८॥ अनेनाभवतिश्रेष्ठोमुच्यंतेचसभासदः॥ एनोगच्छतिकर्तारंनिंदार्होयत्रनिंद्यते॥ ७९॥ वितथंतुवदेयुर्येधर्मंप्रह्लादपृच्छते॥ इष्टापूर्तंचतेघ्नंतिसप्तसप्त
परावरान्॥ ८०॥ हृतस्वस्यहियद्दुःखंहतपुत्रस्यचैवयत्॥ ऋणिनःप्रतियच्चैवस्वार्थाद्भ्रष्टस्यचैवयत्॥ ८१॥ स्त्रियाःपत्याविहीनायाराज्ञाग्रस्तस्यचैवयत्॥ अ
पुत्रायाश्चयद्दुःखंव्याघ्राघ्रातस्यचैवयत्॥ ८२॥ अध्यूढायाश्चयद्दुःखंसाक्षिभिर्विहतस्यच॥ एतानिवैसमान्याहुर्दुःखानित्रिदिवेश्वराः॥ ८३॥ तानिसर्वाणि
दुःखानिप्राप्नोतिवितथंब्रुवन्॥ समक्षदर्शनात्साक्षीश्रवणाच्चेतिधारणात्॥ ८४॥ तस्मात्सत्यंब्रुवन्साक्षीधर्मार्थाभ्यांनहीयते॥ कश्यपस्यवचःश्रुत्वाप्रह्लादः
पुत्रमब्रवीत्॥ ८५॥ श्रेयान्सुधन्वात्वत्तोवैमत्तःश्रेयांस्तथांगिराः॥ मातासुधन्वनश्चापिमातृतःश्रेयसीतव॥ विरोचनसुधन्वाऽयंप्राणानामीश्वरस्तव॥ ८६॥
सुधन्वोवाच॥ ॥पुत्रस्नेहंपरित्यज्ययस्त्वंधर्मेव्यवस्थितः॥ अनुजानामितेपुत्रंजीवत्वेषशतंसमाः॥ ८७॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥एवंवैपरमंधर्मंश्रुत्वासर्वेसभास
दः॥ यथाप्रश्नंतुकृष्णायामन्यध्वंतत्रकिंपरम्॥ ८८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥विदुरस्यवचःश्रुत्वानोचुःकिंचनपार्थिवाः॥ कर्णोदुःशासनंत्वाहकृष्णांदासींगृ
हान्नय॥ ८९॥ तांवेपमानांसव्रीडांप्रलपंतींस्मपांडवान्॥ दुःशासनःसभामध्येविचकर्षतपस्विनाम्॥ ९०॥ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणि
द्रौपद्याकर्षणेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥छ॥ ॥छ॥

सभापतिः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इष्टंयागादि आपूर्तंवाप्यादि परावरान्भूतान्भाविनश्च ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ अध्यूढायाः कृतसपत्नीकायाः ॥ ८३ ॥ समक्षेति साक्षाद्दर्शनाद्वाआप्तवाक्याद्वाऽधिगत
स्यार्थस्यधारणात्साक्षीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ तस्मादितिलोभादिदोषात्तस्यविप्लावनेतुधर्माद्धीयतएवेत्यभिप्रायः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्ट
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

पुरस्तादिति तावत्प्रतीक्षदुःप्रज्ञदुःशासननराधमेत्यतःपरंपुरस्तादितिपठंतिकेचित् प्रतीक्षप्रतीक्षस्व ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दृश्यामिपृथग्जनस्त्रीवत्दृश्यमिवात्मानंकरोमि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विगाहेपर्यालो
चयामि ॥ ८ ॥ ९ ॥ पांडूनांपांडवानांआर्षस्तद्धितलुक् पार्षतस्यधृष्टद्युम्नस्य कथंइयांप्रामुयाम् ॥ १० ॥११ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ किमज्ञत्वान्नविवेक्तुमर्हसिनेत्याह बलवानिति बलवान्कर्णदुर्योध
नादिर्यद्ब्रूतेसएवधर्मः परस्तुदुर्बलेनोक्तःअभिहतःधर्मोप्यधर्मोभवतीतिभावः अभिहितःपरैरितिपाठेतुअधर्मवेलायामपिपरैर्बलवद्भिरुक्तएवधर्मोभवतिनदुर्बलोक्तइतिअकारंप्रश्लिष्ययोज्यम् ॥ १५॥ ननु

द्रौपद्युवाच॥ ॥पुरस्तात्करणीयंमेनकृतंकार्यमुत्तरम् ॥विह्वलास्मिकृतानेनकर्षताबलिनाबलात्॥ १ ॥अभिवादंकरोम्येषांकुरूणांकुरुसंसदि॥नमेस्याद
पराधोयंयदिदंनकृतंमया॥ २॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सातेनचसमाधूतादुःखेनचतपस्विनी ॥ पतिताविललापेदंसभायामतथोचिता ॥ ३॥ ॥द्रौपद्यु
वाच॥ ॥स्वयंवरेयास्मिन्नृपैर्दृष्टारंगेसमागतैः ॥नदृष्टपूर्वाचान्यत्रसाहमद्यसभांगता ॥ ४ ॥ यांनवायुर्नचादित्योदृष्टवंतौपुरागृहे ॥ साहमद्यसभामध्येदृश्या
मिजनसंसदि॥ ५ ॥ यांनमृष्यंतिवातेनस्पृश्यमानांगृहेपुरा॥स्पृश्यमानांसहंतेऽद्यपांडवास्तांदुरात्मना॥ ६॥ मृष्यंतिकुरवश्चेमेमन्येकालस्यपर्ययम्॥ स्नुषांदु
हितरंचैवक्लिश्यमानामनर्हतीम्॥७॥किंन्वतःकृपणंभूयोयदहंस्त्रीसतीशुभा॥सभामध्यंविगाहेऽद्यक्वनुधर्मोमहीक्षिताम्॥८॥ धर्म्यांस्त्रियंसभांपूर्वेननयंतीति
नःश्रुतम्॥ सनष्टःकौरवेयेषुपूर्वोधर्मःसनातनः॥ ९ ॥कथंहिभार्यापांडूनांपार्षतस्यस्वसासती॥वासुदेवस्यचसखीपार्थिवानांसभामियाम्॥ १०॥तामिमां
धर्मराजस्यभार्यांसदृशवर्णजाम्॥ ब्रूतदासीमदासींवातत्करिष्यामिकौरवाः ॥ ११ ॥अयंमांसुदृढंक्षुद्रःकौरवाणांयशोहरः॥ क्लिश्नातिनाहंतत्सोढुंचिरंश
क्ष्यामिकौरवाः॥ १२॥ जितांवाप्यजितांवापिमन्यध्वंमांयथानृपाः॥ तथाप्रत्युक्तमिच्छामितत्करिष्यामिकौरवाः॥ १३॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥उक्तवान
स्मिकल्याणिधर्मस्यपरमागतिः॥लोकेनशक्यतेज्ञातुमपिविज्ञैर्महात्मभिः॥ १४॥ बलवांश्चयथाधर्मंलोकेपश्यतिपूरुषः॥सधर्मोधर्मवेलायांभवत्यभिहतः
परः॥ १५॥ नविवेक्तुंचतेप्रश्नमिमंशक्नोमिनिश्चयात् ॥सूक्ष्मत्वाद्गहनत्वाच्चकार्यस्यास्यचगौरवात्॥ १६॥

बलवत्तरस्त्वमेवसत्यंब्रूहीत्यतआह नेति विवेक्तुंविविच्यवक्तुम् अयमस्याशयः यद्येतामजितासीतिवक्ष्येतदान्यायंविनापीडितैषांसद्यःकोपेनकौरवान्नाशयेत् तथाचद्रौपद्यपमानजोवाकुरुनाशजोवादो
षोमहानितिसंशयेधर्मतत्वस्यसूक्ष्मत्वाद्दुर्विवेकत्वम् देवकार्यमेवकौरवनाशेनभवतीत्यशक्यम् सर्वेषांवध्यानामिहसंप्रयोगाभावात्गहनमिदम् पांडवानामशस्त्रत्वात्परदासत्वाच्च तत्स्वामिनांकौरवाणांना
शनंद्रौपद्याअपिदोषायस्वामिस्वामिनाशस्यसुतरामकार्यत्वादितिहेतुत्रयंविविच्याकथनेइति ॥ १६ ॥

ननुबलवत्कृतिरेवधर्मश्चेत्तर्ह्यधर्मेणबलवत्तराहमेनान्शापाग्निनाधक्ष्यइत्याशंक्याह नूनमिति अवश्यभाविनिकार्येनत्वयातपोव्ययःकर्तव्यइतिभावः ॥ १७ ॥ इदमेववृत्तंत्वद्भर्तारोप्यास्थिताअतस्त्वमपि
तथैवातिष्ठस्वेतिद्वाभ्यामाह कुलेष्विति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ तथात्विति ॥ १ ॥

॥७२॥ नूनमंतःकुलस्यास्यभवितानचिरादिव ॥ तथाहिकुरवःसर्वेलोभमोहपरायणाः ॥ १७ ॥ कुलेषुजाताःकल्याणिव्यसनैराहताभृशम् ॥ धर्म्यान्मार्गान्नच्यवंतेये
षांनस्त्वंवधूःस्थिता ॥ १८ ॥ उपपन्नंचपांचालितवेदंवृत्तमीदृशम् ॥ यत्कृच्छ्रमपिसंप्राप्ताधर्ममेवान्ववेक्षसे ॥ १९ ॥ एतेद्रोणादयश्चैववृद्धाधर्मविदोजनाः ॥ शू
न्यैःशरीरैस्तिष्ठंतिगतासवइवानताः ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्तुप्रश्नेस्मिन्प्रमाणमितिमेमतिः ॥ अजितांवाजितांवेतिस्वयंव्याहर्तुमर्हति ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीष्मवाक्येएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथातुदृष्ट्वाबहुतत्रदेवींरोरूयमाणां
कुररीमिवार्ताम् ॥ नोचुर्वचःसाध्वथवाप्यसाधुमहीक्षितोधार्तराष्ट्रस्यभीताः ॥ १ ॥ दृष्ट्वातथापार्थिवपुत्रपौत्रांस्तूष्णींभूतान्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ स्मयन्निवेदंवच
नंबभाषेपांचालराजस्यसुतांतदानीम् ॥ २ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ तिष्ठत्वयंप्रश्नउदारसत्वेभीमेर्जुनेसहदेवेतथैव ॥ पत्यौचतेनकुलेयाज्ञसेनिवदंत्वेतेवचनं
त्वत्प्रसुतम् ॥ ३ ॥ अनीश्वरंविब्रुवंत्वार्यमध्येयुधिष्ठिरंतवपांचालिहेतोः ॥ कुर्वंतुसर्वेचानृतंधर्मराजंपांचालित्वंमोक्ष्यसेदासभावात् ॥ ४ ॥ धर्मेस्थितोधर्मसुतो
महात्मास्वयंचेदंकथयत्विंद्रकल्पः ॥ ईशोवातेह्यनीशोथवैषवाक्यादस्यक्षिप्रमेकंभजस्व ॥ ५ ॥ सर्वेहीमेकौरवेयाःसभायांदुःखांतरेवर्तमानास्तवैव ॥ नविब्रु
वंत्यार्यसत्वायथावत्पतींश्चतेसमवेक्ष्याल्पभाग्यान् ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसभ्याःकुरुराजस्यतस्यवाक्यंसर्वेप्रशशंसुस्तथोच्चैः ॥ चेलावेधांश्चा
पिचक्रुर्नदंतोहाहेत्यासीदपिचैवार्तनादः ॥ ७ ॥ श्रुत्वातुतद्वाक्यमनोहरंतद्धर्षश्चासीत्कौरवाणांसभायाम् ॥ सर्वेचासन्पार्थिवाःप्रीतिमंतःकुरुश्रेष्ठंधार्मिकंपूज
यंतः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरंचतेसर्वेसमुदैक्षंतपार्थिवाः ॥ किंनुवक्ष्यतिधर्मज्ञइतिसाचीकृताननाः ॥ ९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सभ्याःप्रशशंसुः तेषांचेलाःचेटाःप्रेष्यास्तुवेधानिववेधान् तत्रतत्रसमाचारप्रापणंपरस्परेणचक्षुःसंकेतंवाचक्रुः सभायांदुर्योधनेनउक्तमात्रावार्तासद्यःसर्वत्रप्रकीर्णेत्यर्थः चे
लावेधान्वस्त्रभ्रामणानीतिप्रांचः तत्रैवहाहेतिकौरवपक्षपातिष्वेव पांडवानांन्यायपक्षपातिनांप्रमाणीकरणेद्रौपदीदास्यान्मुक्ताभविष्यति तेनचसर्वेषामस्माकंदुःखंभविष्यतीत्यभिप्रायः ॥ ७ ॥ ८ ॥ सा
चितिर्यक् ॥ ९ ॥ ॥७२॥

॥ १० ॥ ११ ॥ यद्ययंनःकुलस्यप्रभुर्नस्यात्तर्हिनमर्षयेमहियतोयंप्रभुस्ततोमर्षयामहेइत्यर्थः ॥ १२ ॥ईशइति अजितमितिच्छेदः द्रौपदीपणनात्प्रागितिशेषः यद्ययमात्मानमजितंमन्यतेतर्हिवयंपूर्वमेव
भवद्भिर्जिताःसंतःइदानींविजिताःद्रौपद्यर्थेमिथ्यावादेनसुतरांजिताःस्मइत्यर्थः अतोद्रौपदीनदासभावमापन्नेतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वजितेनापित्वयाकिंस्यात्तत्राह नहीत्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥ पाशसितः
पाशबद्धः ॥ १६ ॥ तलासिभिःचपेटाखड्गैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥७१॥ ॥ क्वचित्त्रयःकिलेमेसधनाःसभायांभीष्मः
क्षत्ताकौरवाणांगुरुश्च येत्वामिनंदुष्टतमंवदंतिवांछंतिवृद्धिंनचविक्षिपंतीतिश्लोकःप्रथमः त्रयःकिलेमेअधनाइतिद्वितीयः सधनाःसमर्थाःधर्मोल्लंघनेइत्यर्थः वृद्धिंस्वामिनोमूलच्छेदम् नचविक्षिपंतिपापक

किंनुवक्ष्यतिबीभत्सुरजितोयुधिपांडवः॥ भीमसेनोयमौचोभौभृशंकौतूहलान्विताः॥१०॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देभीमसेनोब्रवीदिदम्॥ प्रगृह्यरुचिरंदिव्यंभुजं
चंदनचर्चितम्॥११॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥यद्येषगुरुरस्माकंधर्मराजोमहामनाः॥ नप्रभुःस्यात्कुलस्यास्यनवयंमर्षयेमहि॥ १२॥ईशोनःपुण्यतपसांप्रा
णानामपिचेश्वरः॥ मन्यतेऽजितमात्मानंयद्येषविजितावयम्॥१३॥ नहिमुच्येतमेजीवन्पदाभूमिमुपस्पृशन्॥ मर्त्यधर्मापरामृश्यपांचाल्यामूर्धजानिमान्
॥ १४॥ पश्यध्वंह्यायतौवृत्तौभुजौमेपरिघाविव॥ नैतयोरंतरंप्राप्यमुच्येतापिशतक्रतुः॥ १५॥ धर्मपाशसितस्त्वेवंनाधिगच्छामिसंकटम्॥ गौरवेणनिरुद्ध
श्चनिग्रहादर्जुनस्यच॥ १६॥ धर्मराजनिसृष्टस्तुसिंहःक्षुद्रमृगानिव॥ धार्तराष्ट्रानिमान्पापान्निष्पिषेयंतलासिभिः॥१७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तमुवाच
तदाभीष्मोद्रोणोविदुरएवच॥क्षम्यतामिदमित्येवंसर्वसंभाव्यतेत्वयि ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीमवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः॥
॥७०॥ ॥७१॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥त्रयःकिलेमेह्यधनाभवंतिदासःपुत्रश्चास्वतंत्राचनारी॥दासस्यपत्नीत्वधनस्यभद्रेहीनेश्वरादासधनंचसर्वम्॥
॥ १ ॥ प्रविश्यराज्ञःपरिवारंभजस्वतत्तेकार्यंशिष्टमादिश्यतेत्र ॥ ईशास्तुसर्वेतवराजपुत्रिभवंतिवैधार्तराष्ट्रानपार्थाः ॥ २ ॥ अन्यंवृणीष्वपतिमाशुभाविनि
यस्माद्दास्यंनलभसिदेवनेन॥ अवाच्यावैपतिषुकामवृत्तिर्नित्यंदास्येविदितंतत्तवास्तु॥३॥ पराजितोनकुलोभीमसेनोयुधिष्ठिरःसहदेवार्जुनौच॥ दासीभूता
त्वंहिवैयाज्ञसेनिपराजितास्तेपतयोनैवसंति॥ ४॥

रणेव्याकुलाश्चनभवंति दासस्यपत्नीहीनेश्वरादासधनंचसर्वंहीनेश्वरंसत् भद्रेकल्याणभाजितयोरीश्वरेद्वयमपितत्न्यसनीयमित्यर्थः तथाचस्मृतिः त्रयएवाधनालोकेभार्यादासस्तथासुतः यत्तेसमधिगच्छं
तियस्यैतेतस्यतद्धनमिति तथाचराजजयेनैवतत्पत्न्यपिजितैवनतुतत्रअजितेनजितेनवापराजितेतिविमर्शःसंभवतीतिभावः ॥ १ ॥ परिवारंदारान्भजस्वपादसंवाहनादिनासेवस्व ॥ २ ॥ अन्यमिति पतिज
येनात्मजयंनमन्यसेचेदपतिकात्वंरत्यर्थमन्यंपतिंवृणीष्व पतिषुकामवृत्तिर्यथेष्टंवर्तनंलोकेस्त्रीणामवाच्यंदास्येतुतत्विदितंप्रसिद्धम् अतःपरिमितपतिकाद्दारभावादनंतपतिकंदास्यमेवतवास्त्वितिभावः॥३॥
नैवसंति अस्मद्दासाःपांडवाअस्माभिःप्रत्याख्याताश्चेत्त्वांनैवभोक्तुंसमर्थाभवेयुरितिभावः ॥ ४ ॥

प्रयोजनमिति यइमांव्यदेवीत्सजन्मनिप्रयोजनंजन्मसाफल्यंकिंनमन्यतेऽपितुमन्यतएव एवंपराक्रमादावपियोज्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ एषदासधर्मःभर्तुरुत्कर्षवर्णनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अपोह्यअपकृष्य
॥ १० ॥ ११ ॥ अभ्युत्स्मयित्वाप्रोत्साह्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उद्पादिउत्पन्नः ॥ १६ ॥ अतिद्यूतंपणितद्रव्यमर्यादामतिक्रांतम् योगक्षेमौयोगोलब्धेनराज्यादिनासंबंधस्तस्यक्षेमःकल्याणं

प्रयोजनंजन्मनिकिंनमन्यतेपराक्रमंपौरुषंचैवपार्थः ॥ पांचाल्यस्यद्रुपदस्यात्मजामिमांसभामध्येयोव्यदेवीद्ग्लहेषु ॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ तद्वैश्रुत्वा
भीमसेनोत्यमर्षीभृशंनिशश्वासतदार्तरूपः ॥ राजानुगोधर्मपाशानुबद्धोदहन्निवैनंक्रोधसंरक्तदृष्टिः ॥ ६ ॥ भीमउवाच॥ ॥नाहंकुप्येसूतपुत्रस्यराजन्नेषस
त्यंदासधर्मःप्रदिष्टः ॥ किंविद्विषोवैमामेवंव्याहरेयुर्नादेवीस्त्वंयद्यनयानरेंद्र ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥भीमसेनवचःश्रुत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ युधिष्ठि
रमुवाचेदंतूष्णींभूतमचेतनम् ॥ ८ ॥ भीमार्जुनौयमौचैवस्थितौतेनृपशासने ॥ प्रश्नंब्रूहिचकृष्णांत्वमजितांयदिमन्यसे ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वातुकौंतेयमपोह्यवस
नंस्वकम् ॥ स्मयन्निवैक्ष्यपांचालीमैश्वर्यमदमोहितः ॥ १० ॥ कदलीदंडसदृशंसर्वलक्षणसंयुतम् ॥ गजहस्तप्रतीकाशंवज्रप्रतिमगौरवम् ॥ ११ ॥ अभ्युत्स्मयित्वा
राधेयंभीममाधर्षयन्निव ॥ द्रौपद्याःप्रेक्षमाणायाःसव्यमूरुमदर्शयत् ॥ १२ ॥ भीमसेनस्तमालोक्यनेत्रेउत्फाल्यलोहिते ॥ प्रोवाचराजमध्येतंसभांविश्रावयन्नि
व ॥ १३ ॥ पितृभिःसहसालोक्यंमास्मगच्छेद्वृकोदरः ॥ यद्येतमूरुंगदयानभिंद्यांतेमहाहवे ॥ १४ ॥ क्रुद्धस्यतस्यसर्वेभ्यःस्रोतोभ्यःपावकार्चिषः ॥ वृक्षस्येव
विनिश्चेरुःकोटरेभ्यःप्रदह्यतः ॥ १५ ॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥परंभयंपश्यतभीमसेनात्तद्बुध्यध्वंपार्थिवाःप्रातिपेयाः ॥ दैवेरितोनूनमयंपुरस्तात्परोनयोभरतेषूद
पादि ॥ १६ ॥ अतिद्यूतंकृतमिदंधार्तराष्ट्रायस्मात्स्त्रियंविवदध्वंसभायाम् ॥ योगक्षेमौनश्यतोवःसमग्रौपापान्मंत्रान्कुरवोमंत्रयंति ॥ १७ ॥ इमंधर्मंकुरवोजा
नताशुध्वस्तेधर्मेपरिषत्संप्रदुष्येत् ॥ इमांचेत्पूर्वंकितवोऽग्लहिष्यदीशोभविष्यदपराजितात्मा ॥ १८ ॥ स्वप्नेयथैतद्धिजितंधनंस्यादेवंमन्येयस्यदीव्यत्यनीशः ॥
गांधारराजस्यवचोनिशम्यधर्मादस्मात्कुरवोमापयात ॥ १९ ॥

कुशलंक्षेममस्त्रियामित्यमरः ॥ १७ ॥ परिषत्सभा संप्रदुष्येत् धर्मातिक्रमादितिशेषः कितवोयुधिष्ठिरः अपराजितात्मासन्पूर्वंचेत्अग्लहिष्यत् पणीकृतवानभविष्यत्तर्हिसाभवद्दासीस्यादेवेतिभावः
॥ १८ ॥ यस्ययेनधनेनानीशोदीव्यतितत्स्वप्नेयथाधनंआभासजितंतद्वदित्यर्थः यस्यैतेतस्यतद्धनमितिस्मृतिस्तुदासभावेऽर्जितंधनंस्वामिगामीत्याहनतुततःप्राक्तनमपीति मापयातमागच्छत ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ अग्निहोत्रेगृह्याग्निसमीपे॥ २ २॥सुबलात्मजागांधारी ॥२ ३॥२ ४॥२ ५॥२ ६॥२ ७॥२ ८॥ प्रतिविंध्यंयुधिष्ठिरसुतम्॥२ ९॥३ ०॥३ १॥ स्ववशान्अपराधीनान् ॥३ २॥३ ३॥ वरंआदातुंनोत्सहे

दुर्योधनउवाच॥ ॥भीमस्यवाक्येतद्वदेवार्जुनस्यस्थितोहंवैयमयोश्चैवमेव॥युधिष्ठिरंतेप्रवदंत्वनीशमथोदास्यान्मोक्ष्यसेयाज्ञसेनि॥२०॥ ॥अर्जुनउवाच॥
ईशोराजापूर्वमासीद्ग्लहेनःकुंतीसुतोधर्मराजोमहात्मा॥ईशस्त्वयंकस्यपराजितात्मातज्जानीध्वंकुरवःसर्वएव॥ २१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोराज्ञो
धृतराष्ट्रस्यगेहेगोमायुरुच्चैर्व्याहरदग्निहोत्रे॥ तंरासभाःप्रत्यभाषंतराजन्समंततःपक्षिणश्चैवरौद्राः॥ २२॥ तंवैशब्दंविदुरस्तत्त्ववेदीशुश्रावघोरंसुबलात्मजाच
॥भीष्मोद्रोणोगौतमश्चापिविद्वान्स्वस्तिस्वस्तीत्यपिचैवाहुरुच्चैः॥ २३॥ ततोगांधारीविदुरश्चापिविद्वांस्तमुत्पातंघोरमालक्ष्यराज्ञे॥ निवेदयामासतुरार्तवत्त
दाततोराजावाक्यमिदंबभाषे॥ २४ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ हतोसिदुर्योधनमंदबुद्धेयस्त्वंसभायांकुरुपुंगवानाम् ॥ स्त्रियंसमाभाषसिदुर्विनीतविशेषतो
द्रौपदींधर्मपत्नीम्॥ २५॥एवमुक्त्वाधृतराष्ट्रोमनीषीहितान्वेषीबांधवानामपायात्॥कृष्णांपांचालीमब्रवीत्सांत्वपूर्वंविमृश्यैतत्प्रज्ञयातत्त्वबुद्धिः॥ २६॥ ॥धृ
तराष्ट्रउवाच॥ ॥वरंवृणीष्वपांचालिमत्तोयदभिवांछसि॥वधूनांहिविशिष्टामेत्वंधर्मपरमासती॥ २७॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ ददासिचेद्वरंमह्यंवृणोमिभर
तर्षभ॥सर्वधर्मानुगःश्रीमानदासोस्तुयुधिष्ठिरः॥ २८॥ मनस्विनमजानंतोमैवंब्रूयुःकुमारकाः॥एषवैदासपुत्रोहिप्रतिविंध्यंममात्मजम् ॥ २९ ॥ राजपुत्रःपु
राभूत्वायथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ राजभिर्लालितस्यास्यनयुक्तादासपुत्रता ॥ ३० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंभवतुकल्याणियथात्वमभिभाषसे॥ द्विती
यंतेवरंभद्रेददानिवरयस्वह॥ मनोहिमेवितरतिनैकंत्वंवरमर्हसि॥ ३१॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ सरथौसधनुष्कौचभीमसेनधनंजयौ ॥ यमौचवरयेराजन्नदा
सान्स्ववशानहम्॥ ३२॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥तथास्तुतेमहाभागेयथात्वंनंदिनीच्छसि ॥तृतीयंवरयास्मत्तोनासिद्वाभ्यांसुसंस्कृता॥ त्वंहिसर्वस्नुषाणांमे
श्रेयसीधर्मचारिणी ॥ ३३॥ ॥द्रौपद्युवाच ॥ ॥लोभोधर्मस्यनाशायभगवन्नाहमुत्सहे ॥ अनर्हावरमादातुंतृतीयंराजसत्तम ॥ ३४॥एकमाहुर्वैश्यवरंद्वौ
तुक्षत्रस्त्रियोवरौ॥ त्रयस्तुराज्ञोराजेंद्रब्राह्मणस्यशतंवराः॥ ३५॥पापीयांसइमेभूत्वासंतीर्णाःपतयोमम ॥वेत्स्यंतिचैवभद्राणिराजन्पुण्येनकर्मणा॥ ३६ ॥
इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिद्रौपदीवरलाभेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७१॥ ॥ ॥ ॥ ॥

यतोनर्हा ॥ ३४ ॥ अनर्हत्वमेवाह एकमिति ॥ ३५ ॥ पापीयांसःदासभावेननीचाःवेत्स्यंतिलप्स्यंति विद्लाभेइत्यस्यरूपम् ॥ ३६ ॥ ॥इतिसभा०नै०भा०एकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥ ॥

यानइति ॥ १ ॥ २ ॥ अप्लवेनौकाहीने अप्रतिष्ठेअगाधे अंभसीवांभसिविपत्समुद्रे ॥ ३ ॥ ४ ॥ ज्योतींषिलोकप्रकाशकानि अपत्यंकर्मविद्याचेति यतःयस्माद्धेतोस्ततःज्योतिस्त्रयात् प्रजाःस्थावरजंगमाःसृष्टाः अयंभावः कर्मोपास्तिप्राप्यंलोकद्वयंअपत्यप्राप्यश्चायंलोकः तथाचश्रुतिः सोयंलोकःपुत्रेणैवजय्योनान्येनकर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइति विद्याउपासना पितृलोकःस्वर्गःदेवलोकोब्रह्मलोकः ॥ ५ ॥ मरणानंतरमेतान्येवज्योतींष्युपकुर्वंतीत्याह अमेध्येइति अमेध्येअशुचौ ॥ ६ ॥ तन्नइति . नःदाराणामितिसंबंधः तत्परलोकीयंअपत्यादिकंज्योतिःअस्मदीयानांदाराणामभिमर्शनाद

कर्णउवाच ॥ ॥ यानःश्रुतामनुष्येषुस्त्रियोरूपेणसंमताः॥ तासामेतादृशंकर्मनकस्याश्चनशुश्रुम ॥ १ ॥ क्रोधाविष्टेषुपार्थेषुधार्तराष्ट्रेषुचाप्यति॥ द्रौपदीपांडुपु
त्राणांकृष्णाशांतिरिहाभवत्॥ २॥ अप्लवेंऽभसिमग्नानामप्रतिष्ठेनिमज्जताम्॥ पांचालीपांडुपुत्राणांनौरेषापारगाभवत्॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ त
द्वैश्रुत्वाभीमसेनःकुरुमध्येत्यमर्षणः॥ स्त्रीगतिःपांडुपुत्राणामित्युवाचसुदुर्मनाः ॥ ४ ॥ ॥ भीमउवाच॥ ॥ त्रीणिज्योतींषिपुरुषइतिवैदेवलोब्रवीत्॥ अपत्यं
कर्मविद्याचयतःसृष्टाःप्रजास्ततः॥ ५॥ अमेध्येवैगतप्राणेशून्येज्ञातिभिरुज्झिते॥ देहेत्रितयमेवैतत्पुरुषस्योपयुज्यते॥ ६॥ तन्नोज्योतिरभिहतंदाराणामभि
मर्शनात्॥ धनंजयकथंस्वित्स्यादपत्यमभिमृष्टजम्॥ ७॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ नचैवोक्तानचानुक्ताहीनतःपरुषागिरः॥ भारतप्रतिजल्पंतिसदातूत्तमपूरुषाः॥
॥ ८॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि॥ संतःप्रतिविजानंतोलब्धसंभावनाःस्वयम्॥ ९॥ ॥ भीमउवाच॥ ॥ इहैवैतांस्तूरासर्वान्हन्मिशत्रून्समागतान्
अथनिष्क्रम्यराजेंद्रसमूलान्हन्मिभारत ॥ १० ॥ किन्नोविवदितेनेहकिमुक्तेनचभारत॥ अद्यैवैतान्निहन्मीहप्रशाधिपृथिवीमिमाम्॥ ११ ॥ इत्युक्त्वाभीमसे
नस्तुकनिष्ठैर्भ्रातृभिःसह॥ मृगमध्येयथासिंहोमुहुर्मुहुरुदैक्षत ॥ १२॥ सांत्व्यमानोवीक्षमाणःपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ खिद्यत्येवमहाबाहुरंतर्दाहेनवीर्यवान्
॥ १३॥ क्रुद्धस्यतस्यस्रोतोभ्यःकर्णादिभ्योनराधिप॥ सधूमःसस्फुलिंगार्चिःपावकःसमजायत॥ १४॥

भिहतंअभितःसर्वतःहतंगतंज्ञातमस्माभिरित्यर्थः अभिहितमितिपाठेओहाङ्गतावित्यस्यरूपम् यःसंसदिपरदारान्स्प्रष्टुंनत्रपतेसविविक्तेऽवश्यंपारदारिकःस्यादेवेतिभावः एवंसर्वान्निंदित्वाकर्णंसमुद्दिश्याह धनंजयेति तथाचअभिमृष्टजंपरैःअभिमृष्टेभ्योदारेभ्योजातमपत्यंकथंस्वित्स्यात्संकरजत्वान्नीचकर्मकृदेवस्यात् सूतबीजाद्वीरोत्पत्तेरसंभवात्कंसवत्कर्णोपिअसुरबीजोद्भवः क्रूरकर्मकरत्वादितिभावः ॥ ७ ॥ हीनतःहीनैः प्रतिजल्पंतिप्रत्युत्तरयंति ॥ ८ ॥ प्रतिविजानंतःकृतस्यप्रतीकारंजानंतः लब्धसंभावनाःप्राप्तपूजाः ॥ ९ ॥ इहैवैतांस्तूरासर्वान् तूरात्वरया त्वरतेःक्विपिज्वरत्वरेत्युपधावकारयोरूठ् एतान्स्तुतानित्यपपाठः निष्क्रम्यइतःस्थानादितिशेषः समूलान्कोशदेशदुर्गादिसहितान् ॥ १० ॥ विवदितेनविवादेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्रोतोभ्यःनिर्गममार्गेभ्यः ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ जोषंतूष्णीम् आस्वउपविश ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नम् ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ यतइति शांतिरेवबुद्धेःफलमित्यर्थः अदारुणिकाष्ठभिन्नेपाषाणादौ मृदुरेवबाध्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ बाधनेपिसतांवृत्तमाह नेति ॥ ६ ॥ संतइति प्रत्युपकाराशयाउपकारंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

भ्रुकुटीकृतदुष्प्रेक्ष्यमभवत्तस्यतन्मुखम् ॥ युगांतकालेसंप्राप्तेकृतांतस्येवरूपिणः ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरस्तमावार्यबाहुनाबाहुशालिनम् ॥ नैवमित्यब्रवीच्चैनंजोषमास्वेतिभारत ॥ १६ ॥ निवार्यचमहाबाहुंकोपसंरक्तलोचनम् ॥ पितरंसमुपातिष्ठद्धृतराष्ट्रंकृतांजलिः ॥ १७ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिभीमक्रोधेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ राजन्किंकरवामस्तेप्रशाध्यस्मांस्त्वमीश्वरः ॥ नित्यंहिस्थातुमिच्छामस्तवभारतशासने ॥ १ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ अजातशत्रोभद्रंतेअरिष्टंस्वस्तिगच्छत ॥ अनुज्ञाताःसहधनाःस्वराज्यमनुशासत ॥ २ ॥ इदंचैवाववोद्धव्यंवृद्धस्यममशासनम् ॥ मयानिगदितंसर्वंपथ्यंनिःश्रेयसंपरम् ॥ ३ ॥ वेत्थत्वंतातधर्माणांगतिंसूक्ष्मांयुधिष्ठिर ॥ विनीतोसिमहाप्राज्ञवृद्धानांपर्युपासिता ॥ ४ ॥ यतोबुद्धिस्ततःशांतिःप्रशमंगच्छभारत ॥ नादारुणिपतेच्छस्त्रंदारुण्येतन्निपात्यते ॥ ५ ॥ नवैराण्यभिजानंतिगुणान्पश्यंतिनागुणान् ॥ विरोधंनाधिगच्छंतियेतउत्तमपूरुषाः ॥ ६ ॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षंतेप्रतिक्रियाम् ॥ ७ ॥ संवादेपरुषाण्याहुर्युधिष्ठिरनराधमाः ॥ प्रत्याहुर्मध्यमास्त्वेतेऽनुक्ताःपरुषमुत्तरम् ॥ ८ ॥ नचोक्तानैवचानुक्तास्त्वहिताःपरुषागिरः ॥ प्रतिजल्पंतिवैधीराःसदातूत्तमपूरुषाः ॥ ९ ॥ स्मरंतिसुकृतान्येवनवैराणिकृतान्यपि ॥ संतःप्रतिविजानंतोलब्ध्वाप्रत्ययमात्मनः ॥ १० ॥ असंभिन्नार्थमर्यादाःसाधवःप्रियदर्शनाः ॥ तथाचरितमार्येणत्वयास्मिन्सत्समागमे ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्यपारुष्यंतत्तातहृदिमाकृथाः ॥ मातरंचैवगांधारींमांचत्वंगुणकांक्षया ॥ १२ ॥ उपस्थितंवृद्धमंधंपितरंपश्यभारत ॥ प्रेक्षापूर्वंमयाद्यूतमिदमासीदुपेक्षितम् ॥ ॥ १३ ॥ मित्राणिद्रष्टुकामेनपुत्राणांचबलाबलम् ॥ अशोच्याःकुरवोराजन्येषांत्वमनुशासिता ॥ १४ ॥ मंत्रीचविदुरोधीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ त्वयिधर्मोर्जुनेधैर्यंभीमसेनेपराक्रमः ॥ १५ ॥ शुद्धाचगुरुशुश्रूषायमयोःपुरुषाग्र्ययोः ॥ अजातशत्रोभद्रंतेखांडवप्रस्थमाविश ॥ भ्रातृभिस्तेऽस्तुसौभ्रात्रंधर्मेतेधीयतांमनः ॥ १६ ॥

अधममध्यमोत्तमानांकलहप्रसंगेवृत्तमाह संवादेइति ॥ ८ ॥ दुर्वचोभिरुक्ताअनुक्तावासंतःअहिताःदुःखकर्त्रीःयतःपरुषाःमर्मच्छिदस्तादृशीर्गिरः ॥ ९ ॥ संतइति आत्मौपम्येनपरस्यापिदुःखंमाभूदितिजानंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ भ्रातृभिर्दुर्योधनादिभिः ॥ १६ ॥

सर्वंसमयंकृत्वामदुक्तंयत्तत्तथैवास्त्विितिप्रतिज्ञाय ॥ १७ ॥१८॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥५॥ ॥अनुज्ञातानिति ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रेणयथा
प्रतिज्ञंसुहृद्द्यूतेकृतेपि पुरुषकाराद्बलवत्तरंदैवंकौरवान्सर्वभूपक्षयहेतौअनुद्यूतेप्रावर्तयदित्याह अनुज्ञातानिति ॥ २ ॥ भरतश्रेष्ठःभरतस्यदुर्योधनस्यदृष्ट्याश्रेष्ठःप्रशस्यतमोदुःशासनः ॥ ३ ॥ स्थविरोवृद्धइ

वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्तोभरतश्रेष्ठधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ कृत्वार्यसमयंसर्वंप्रतस्थेभ्रातृभिःसह॥ १७॥ तेरथान्मेघसंकाशानास्थायसहकृष्णया॥ प्रययु
र्हृष्टमनसइंद्रप्रस्थंपुरोत्तमम्॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिद्यूतपर्वणिधृतराष्ट्रवरप्रदानपूर्वकमिंद्रप्रस्थंप्रतियुधिष्ठिरगमनेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥
॥७३॥ ॥समाप्तंचद्यूतपर्व॥ ॥५॥ ॥५॥ ॥अथानुद्यूतपर्व॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥अनुज्ञातांस्तान्विदित्वासरत्नधनसंचयान्॥ पांडवान्धार्तरा
ष्ट्राणांकथमासीन्मनस्तदा॥ १॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अनुज्ञातांस्तान्विदित्वाधृतराष्ट्रेणधीमता॥ राजन्दुःशासनःक्षिप्रंजगामभ्रातरंप्रति॥ २॥ दुर्यो
धनंसमासाद्यसामात्यंभरतर्षभ॥ दुःखार्तोभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत्॥ ३ ॥ ॥दुःशासनउवाच॥ ॥दुःखेनैतत्समानीतंस्थविरोनाशयत्यसौ॥ शत्रुसाद्गम
यद्द्रव्यंतद्बुध्यध्वंमहारथाः॥ ४ ॥ अथदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ मिथःसंगम्यसहिताःपांडवान्प्रतिमानिनः ॥ ५॥ वैचित्रवीर्यंराजानंधृतराष्ट्रंमनी
षिणम्॥ अभिगम्यत्वरायुक्ताःश्लक्ष्णंवचनमब्रुवन्॥ ६ ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥नत्वयेदंश्रुतंराजन्यज्जगादबृहस्पतिः॥ शक्रस्यनीतिंप्रवदन्विद्वान्देवपु
रोहितः॥ ७॥ सर्वोपायैर्निहंतव्याःशत्रवःशत्रुसूदन॥ पुरायुद्धाद्बलाद्वापिप्रकुर्वंतितवाहितम्॥ ८॥ तेवयंपांडवधनैःसर्वान्संपूज्यपार्थिवान्॥ यदितान्योधयि
ष्यामःकिंवैनःपरिहास्यति ॥ ९ ॥ अहीनाशीविषान्क्रुद्धान्नाशायसमुपस्थितान्॥ कृत्वाकंठेचपृष्ठेचकःसमुत्स्रष्टुमर्हति ॥ १०॥ आत्तशस्त्रारथगताःकुपिता
स्तातपांडवाः॥ निःशेषंवःकरिष्यंतिक्रुद्धाह्याशीविषाइव ॥ ११॥ सन्नद्धोह्यर्जुनोयातिविधृत्यपरमेषुधी॥ गांडीवंमुहुरादत्तेनिःश्वसंश्चनिरीक्षते॥ १२॥ गदां
गुर्वींसमुद्यम्यत्वरितश्चवृकोदरः॥ स्वरथंयोजयित्वाशुनिर्यातइतिनःश्रुतम्॥ १३॥

तिसाधिक्षेपमुक्तम् शत्रुसात्शत्रुवशंगमयत्अगमयत्प्रापितवान् ॥ ४॥ पांडवान्प्रतिप्रतिकर्तुम् ॥५॥६॥ त्वयाइदंकिंनश्रुतमितिकाक्वानञोयोजनाअपितुश्रुतमेव ॥७॥ पुरायुद्धात्युद्धमकृत्वेत्यर्थः बलाद्य
द्धेनवायेअहितंकुर्वंतितेनिहंतव्याइतियोजना ॥ ८ ॥ तान्पांडवान् परिहास्यतिनंक्ष्यति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ परमेषुधीश्रेष्ठौनिषंगौ ॥ १२ ॥ १३॥

आकारंअभिप्रायंइंगितैश्चेष्टितैःचक्रुःआविश्चक्रुः कृविक्षेपेइत्यस्यरूपम् ॥१४॥ सेनायोगायसैन्यमेलनाय ॥१५॥ नक्षंस्यंतेनक्षमांकरिष्यंते जातुकदाचित् विप्रकृताःविकारंप्रापिताः तेषांमध्ये ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ सजनेनसमानेजननअज्ञाताः ॥ १९ ॥ २० ॥ सविद्यांअक्षवशीकरणविद्यासहिताम् ॥ २१ ॥ सारवत्बलवत् ॥ २२ ॥ २३ ॥ व्यध्वगतान्दूरगतान् ॥ २४ ॥ वैश्यापुत्रोयुयुत्सुः

नकुलःखड्गमादायचर्मचाप्यर्धचंद्रवत् ॥ सहदेवश्चराजाचचक्रुराकारमिंगितैः॥ १४॥ तेत्वास्थायरथान्सर्वेबहुशस्त्रपरिच्छदान्॥ अभिघ्नंतोरथव्रातान्सेना
योगायनिर्ययुः॥ १५ ॥ नक्षंस्यंतेतथास्माभिर्जातुविप्रकृताहिते ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंकस्तेषांक्षंतुमर्हति ॥ १६ ॥ पुनर्दीव्यामभद्रंतेवनवासायपांडवैः॥एव
मेतान्वशेकर्तुंशक्ष्यामःपुरुषर्षभ ॥ १७॥ तेवाद्वादशवर्षाणिवयंवाद्यूतनिर्जिताः ॥ प्रविशेममहारण्यमजिनैःप्रतिवासिताः ॥ १८ ॥ त्रयोदशंसजनेनअज्ञा
ताःप्रतिवत्सरम्॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश॥१९॥निवसेमवयंतेवातथाद्यूतंप्रवर्तताम्॥ अक्षानुप्त्वापुनर्द्यूतमिदंकुर्वंतुपांडवाः॥ २० ॥एतत्कृत्य
तमंराजन्नस्माकंभरतर्षभ ॥ अयंहिशकुनिर्वेदसविद्यामक्षसंपदम् ॥ २१ ॥ दृढमूलावयंराज्येमित्राणिपरिगृह्यच ॥ सारवद्विपुलंसैन्यंसत्कृत्यचदुरासदम्
॥ २२॥ तेचत्रयोदशंवर्षंपारयिष्यंतिचेद्व्रतम् ॥ जेष्यामस्तान्वयंराजन्रोचतांतेपरंतप॥ २३ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥तूर्णंप्रत्यानयस्वैतान्कामंव्यध्वगतानपि॥
आगच्छंतुपुनर्द्यूतमिदंकुर्वंतुपांडवाः ॥ २४॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोद्रोणःसोमदत्तोबाह्लीकश्चैवगौतमः॥ विदुरोद्रोणपुत्रश्चवैश्यापुत्रश्चवीर्यवान्
॥ २५॥ भूरिश्रवाःशांतनवोविकर्णश्चमहारथः॥ माद्यूतमित्यभाषंतशमोऽस्त्वितिचसर्वशः॥२६॥ अकामानांचसर्वेषांसुहृदामर्थदर्शिनाम्॥ अकरोत्पांडवा
ह्वानंधृतराष्ट्रःसुतप्रियः॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरप्रत्यानयनेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥अथाब्रवीन्महाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरम्॥पुत्रहार्दाद्धर्मयुक्तागांधारीशोककर्शिता॥ १ ॥ जातेदुर्योधनेक्षत्तामहामतिरभाषत॥ नीयतांपरलोकाय
साध्वयंकुलपांसनः॥ २॥ व्यनदज्जातमात्रोहिगोमायुरिवभारत ॥ अंतोनूनंकुलस्यास्यकुरवस्तन्निबोधत॥ ३॥ मानिमज्जीःस्वदोषेणमहाप्सुत्वंहिभारत॥
माबालानामशिष्टानामभिमंस्थामतिंप्रभो॥ ४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ अकामानांद्यूतमनिच्छतांसताम् ॥ २७॥ ॥इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
मनिंमाभिमंस्थाःअभिमतांमाकुरु ॥ ४ ॥

धमेत्उद्बोधयेत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्वन्नेत्राःत्वमेवनेतायेषांतेत्वन्नेत्राः दीर्णाःत्वत्तोभिन्नमर्यादाःसंतःप्रहासिषुःजीवितत्यागेनेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ माप्रमादीःअनवहितोमाभूः मृदुप्रौढामृदुपुसमाहितासती

माकुलस्यक्षयेघोरेकारणंत्वंभविष्यसि ॥ बद्धंसेतुंकोनुभिंद्याद्धमेच्छांतंचपावकम् ॥५॥ शमेस्थितान्कोनुपार्थान्कोपयेद्भरतर्षभ ॥ स्मरंतंत्वामाजमीढंस्मा
रयिष्याम्यहंपुनः ॥ ६ ॥ शास्त्रंनशास्तिदुर्बुद्धिंश्रेयसेचेतरायच ॥ नवैवृद्धोबालमतिर्भवेद्राजन्कथंचन ॥ ७ ॥ त्वन्नेत्राःसंतुतेपुत्रामात्वांदीर्णाःप्रहासिषुः ॥ त
स्मादयंमद्वचनात्त्यज्यतांकुलपांसनः ॥ ८ ॥ तथातेनकृतंराजन्पुत्रस्नेहान्नराधिप ॥ तस्यप्राप्तंफलंविद्धिकुलांतकरणाययत् ॥ ९ ॥ शमेनधर्मेणनयेनयुक्ताया
तेबुद्धिःसास्तुतेमाप्रमादीः ॥ प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौढागच्छतिपुत्रपौत्रान् ॥ १० ॥ अथाब्रवीन्महाराजोगांधारींधर्मदर्शिनीम् ॥ अंतःकामंकुल
स्यास्तुनशक्नोमिनिवारितुम् ॥ ११ ॥ यथेच्छंतितथैवास्तुप्रत्यागच्छंतुपांडवाः ॥ पुनर्द्यूतंचकुर्वंतुमामकाःपांडवैःसह ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणि
अनुद्यूतपर्वणिगांधारीवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोव्यध्वगतंपार्थंप्रातिकामीयुधिष्ठिरम् ॥ उवाचव
चनाद्राज्ञोधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १ ॥ उपास्तीर्णासभाराजन्नक्षानुप्त्वायुधिष्ठिर ॥ एहिपांडवदीव्येतिपितात्वाहेतिभारत ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ धातु
र्नियोगाद्भूतानिप्राप्नुवंतिशुभाशुभम् ॥ ननिवृत्तिस्तयोरस्तिदेवितव्यंपुनर्यदि ॥ ३ ॥ अक्षद्यूतेसमाह्वानंनियोगात्स्थविरस्यच ॥ जानन्नपिक्षयकरंनातिक्र
मितुमुत्सहे ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ असंभवेहेममयस्यजंतोस्तथापिरामोलुलुभेमृगाय ॥ प्रायःसमासन्नपराभवाणांधियोविपर्यस्ततराभवंति ॥
॥ ५ ॥ इतिब्रुवन्निववृतेभ्रातृभिःसहपांडवः ॥ जानंश्चशकुनेर्मायांपार्थोद्यूतमियात्पुनः ॥ ६ ॥ विविशुस्तेसभांतांतुपुनरेवमहारथाः ॥ व्यथयंतिस्मचेतांसिसु
हृदांभरतर्षभाः ॥ ७ ॥ यथोपजोषमासीनाःपुनर्द्यूतप्रवृत्तये ॥ सर्वलोकविनाशायदैवेनोपनिपीडिताः ॥ ८ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ अमुंचत्स्थविरोयद्वोधनं
पूजितमेवतत् ॥ महाधनंग्लहंत्वेकंशृणुभोभरतर्षभ ॥ ९ ॥ वयंवाद्वादशाब्दानियुष्माभिर्द्यूतनिर्जिताः ॥ प्रविशेममहारण्यंरौरवाजिनवाससः ॥ १० ॥ त्रयोद
शंचसजनेअज्ञाताःपरिवत्सरम् ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिवनेवर्षाणिद्वादश ॥ ११ ॥

प्रौढाभूत्वा ॥ १० ॥ अंतोनाशः कामंयथेष्टम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
असंभवेइतिधृतराष्ट्रमुद्दिश्यउक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ यथोपजोषंयथासुखम् ॥ ८ ॥ पूजितंइष्टम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ व्यवसायेननिश्चयेन ॥ १५ ॥ संवेगात्अतिशयात् ॥ १६ ॥ एनंदुर्योधनम् हेभरतर्षभहेधृतराष्ट्र ॥ १७ ॥ क्रियाकार्पण्यदोषान्निवृत्तइतिलज्जया धर्मसंयोगात्तीर्थाद्यटनजात्
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ गजाश्वादिकंबहुधेनूकंबहुदोग्ध्रीकम् पणीकृतमितिशेषः ॥ २१ ॥ संप्रतिएकएवपणइत्याह एषइति ॥ २२ ॥ २३ ॥ समुत्क्षेपेणएकेनैववचनोपक्षेपेण सकृद्यात्हृतमात्रेणेत्य

अस्माभिर्निर्जितायूयंवनेद्वादशवत्सरान् ॥ वसध्वंकृष्णयासार्धमजिनैःप्रतिवासिताः ॥ १२ ॥ त्रयोदशंचसजनेअज्ञाताःपरिवत्सरम् ॥ ज्ञाताश्चपुनरन्यानिव
नेवर्षाणिद्वादश ॥ १३ ॥ त्रयोदशेचनिर्वृत्तेपुनरेवयथोचितम् ॥ स्वराज्यंप्रतिपत्तव्यमितरैरथवेतरैः ॥ १४ ॥ अनेनव्यवसायेनसहास्माभिर्युधिष्ठिर ॥ अक्षानु
प्त्वापुनर्द्यूतमेहिदीव्यस्वभारत ॥ १५ ॥ अथसभ्याःसभामध्येसमुच्छ्रितकरास्तदा ॥ ऊचुरुद्विग्नमनसःसंवेगात्सर्वएवहि ॥ १६ ॥ ॥ सभ्याऊचुः ॥ ॥ अहोधिग्बां
धवानैनंबोधयंतिमहद्भयम् ॥ बुद्ध्याबुध्येन्नवाबुध्येदयंवैभरतर्षभ ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ जनप्रवादान्सुबहूञ्शृण्वन्नपिनराधिपः ॥ क्रियाचधर्म
संयोगात्पार्थोद्यूतमियात्पुनः ॥ १८ ॥ जानन्नपिमहाबुद्धिःपुनर्द्यूतमवर्तयत् ॥ अप्यासन्नोविनाशःस्यात्कुरूणामितिचिंतयन् ॥ १९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ क
थंवैमद्विधोराजास्वधर्ममनुपालयन् ॥ आहूतोविनिवर्तेतदीव्यामिशकुनेत्वया ॥ २० ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ गवाश्वंबहुधेनूकमपर्यंतमजाविकम् ॥ गजाः
कोशोहिरण्यंचदासीदासाश्चसर्वशः ॥ २१ ॥ एषनोग्लहएवैकोवनवासायपांडवाः ॥ यूयंवयंवाविजितावसेमवनमाश्रिताः ॥ २२ ॥ त्रयोदशंचवैवर्षमज्ञाताः
सजनेतथा ॥ अनेनव्यवसायेनदीव्यामपुरुषर्षभाः ॥ २३ ॥ समुत्क्षेपेणचैकेनवनवासायभारत ॥ प्रतिजग्राहतंपार्थोग्लहंजग्राहसौबलः ॥ जितमित्येवशकु
निर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिपुनर्युधिष्ठिरपराभवेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ॥ ततःपराजिताःपार्थावनवासायदीक्षिताः ॥ अजिनान्युत्तरीयाणिजगृहुश्चयथाक्रमम् ॥ १ ॥ अजिनैःसंवृतान्दृष्ट्वाहृतराज्यानरिंदमान् ॥
प्रस्थितान्वनवासायततोदुःशासनोब्रवीत् ॥ २ ॥ प्रवृत्तंधार्तराष्ट्रस्यचक्रंराज्ञोमहात्मनः ॥ पराजिताःपांडवेयाविपत्तिंपरमांगताः ॥ ३ ॥

र्थः प्रतिजग्राहतंग्लहंअंगीचकार ततःसौबलोग्लहंजग्राहपाशंपातितवान् ॥ २४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ततइ
ति दीक्षाव्रतग्रहणंतत्संजातंयेषांतेदीक्षिताः ॥ १ ॥ २ ॥ पांडोःस्त्रियौपांडू ऊङुतइत्यूङंतात्स्त्रीभ्योढगितिढकितयोरपत्यानिपांडवेयाः ॥ ३ ॥

समैःसर्वैःवर्त्मभिःमार्गैःअस्थलैःआगर्तृभरतिसंकीर्णत्वात्स्थलहीनैः संप्रयाताअस्मान्प्रतीतिशेषः सर्वैर्घदेवाअनुकूलाइत्यर्थः गुणैःश्रीमत्त्वादिभिःज्येष्ठाः तथाश्रेष्ठाःवयसा अतएवश्रेयांसःप्रशस्यतराः॥४॥
॥ ५ ॥ प्रहासिषुःसभायांदुर्योधनंजलेपतितंदृष्ट्वाहासंकृतवंतः ॥ ६ ॥ सन्नाहान्उष्णीषकवचकटीबंधादीन् भानुमंतिसुवर्णतंतुमयत्वाद्दीप्तिमंति विवास्यंतांपरिधाप्यंताम् रुरुःकृष्णमृगः ॥ ७ ॥ ईदृशाअ
स्मत्सदृशाः अफलाःनिर्वीर्याः ॥ ८ ॥ इदंचेति यत्इवेतिच्छेदः यदिदंरौरवंवासः आहवेषुयज्ञेषुयान्येवसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कः ईदृशानांदीक्षितानामिवपांडवानांदृश्यते तच्चतद्वत्पश्यत

अद्यदेवाःसंप्रयाताःसमैर्वर्त्मभिरस्थलैः॥ गुणज्येष्ठास्तथाश्रेष्ठाःश्रेयांसोयद्वयंपरैः॥ ४॥ नरकंपातिताःपार्थादीर्घकालमनंतकम् ॥ सुखाच्चहीनाराज्याच्चविन
ष्टाःशाश्वतीःसमाः ॥ ५ ॥ धनेनमत्तायेतेस्मधार्तराष्ट्राःप्रहासिषुः ॥ तेनिर्जिताह्रृतधनावनमेष्यंतिपांडवाः ॥ ६ ॥ चित्रान्सन्नाहानवमुंचंतुचैषांवासांसिदि
व्यानिचभानुमंति॥ विवास्यंतांरुरुचर्माणिसर्वेयथाग्लहंसौबलस्याभ्युपेताः॥ ७॥ नसंतिलोकेषुपुमांसईदृशाइत्येवयेभावितबुद्धयःसदा ॥ ज्ञास्यंतितेत्मान
मिमेद्यपांडवाविपर्ययेषंढतिलाइवाफलाः ॥ ८॥ इदंहिवासोयदिवेदृशानांमनस्विनांरौरवमाहवेषु ॥ अदीक्षितानामजिनानियद्वद्बलीयसांपश्यतपांडवाना
म्॥ ९॥ महाप्राज्ञःसौमकिर्यज्ञसेनःकन्यांपांचालींपांडवेभ्यःप्रदाय॥ अकार्षीद्वैसुकृतंनेहकिंचित्क्लीबाःपार्थाःपतयोयाज्ञसेन्याः ॥ १० ॥ सूक्ष्मप्रावारानजि
नोत्तरीयान्दृष्ट्वारण्येनिर्धनानप्रतिष्ठान्॥कांत्वंप्रीतिंलप्स्यसेयाज्ञसेनिपतिंवृणीष्वेहयमन्यमिच्छसि॥ ११ ॥एतेहिसर्वेकुरवःसमेताःक्षांतादांताःसुद्रविणोप
पन्नाः॥एषांवृणीष्वैकतमंपतित्वेनत्वांनयेत्कालविपर्ययोयम्॥१२॥यथाऽफलाःषंढतिलायथाचर्ममयामृगाः॥ तथैवपांडवाःसर्वेयथाकाकयवाअपि॥१३॥
किंपांडवांस्तेपतितानुपास्यमोघःश्रमःषंढतिलानुपास्य॥ एवंनृशंसःपरुषाणिपार्थानश्रावयद्धृतराष्ट्रस्यपुत्रः ॥ १४ ॥ तद्वैश्रुत्वाभीमसेनोत्यमर्षीनिर्भर्त्स्योच्चैः
सन्निगृह्यैवरोषात्॥ उवाचचैनंसहसैवोपगम्यसिंहोयथाहैमवतःशृगालम्॥ १५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥क्रूरपापजनैर्जुष्टमकृतार्थंप्रभाषसे॥ गांधारवि
द्ययाहित्वंराजमध्येविकत्थसे॥ १६॥ यथातुदसिमर्माणिवाक्शरैरिहनोभृशम्॥ तथास्मारयितातेहंकृंतन्मर्माणिसंयुगे॥ १७॥

यद्वत्अदीक्षितानांकैवर्तादीनामजिनानीतियोजना अदीक्षायामपिदीक्षितवासांसिवसानाः कैवर्तकवद्दृश्यंतइत्यर्थः ॥९॥ यज्ञसेनोद्रुपदः ॥१०॥ सूक्ष्मप्रावारान्तुच्छपरिधानीयवस्त्रान् अप्रतिष्ठान्हृतस्था
नान् ॥ ११ ॥ कालविपर्ययःक्लेशकालः त्वांननयेत्नकर्षेत् नत्वांतपेदित्यपिपाठः ॥ १२ ॥ काकयवानिस्तंडुलंतृणधान्यम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ गांधारस्यशकुनेर्विद्यया ननुबाहुबलेनेतिभावः ॥
॥ १६ ॥ स्मारयितास्मारयिष्यामि ॥ १७ ॥

सानुबंधान्सपुत्रबांधवान् ॥ १८ ॥ अजिनैर्विवासितंआच्छादितम् तावन्मात्रयासंपत्त्यासहराज्यात्बहिष्कृतमित्यर्थः धर्मेणनिबद्धोनिरुद्धोमार्गोरिपुमर्दनारंभोयस्यतम् मधुपर्केगौगौरिरितित्रिर्निवेदिता
यागौर्वधउत्सर्गश्चदृष्टः तत्सामान्यात्अंतकरूपायातिथयेनिवेदिताः पांडवपशवउत्सृष्टाः तेपुनर्वयंमृत्युमुखात्प्रमुक्ताइतिउत्सृष्टमात्राएववेगेनपलायंतेपुनरस्मानयंमावधिष्टेति तेषांपरिहासेनव्याकुली

येचत्वामनुवर्तंतक्रोधलोभवशानुगाः॥ गोप्तारःसानुबंधांस्तान्नेतास्मियमसादनम्॥१८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवंब्रुवाणमजिनैर्विवासितंदुःशासन
स्तंपरिनृत्यतिस्म ॥ मध्येकुरूणांधर्मनिबद्धमार्गंगौगौरितिस्माह्वयन्मुक्तलज्जः ॥ १९ ॥ ॥भीमसेनउवाच ॥ ॥ नृशंसपरुषंवक्तुंशक्यंदुःशासनत्वया ॥ नि
कृत्याहिधनंलब्ध्वाकोविकत्थितुमर्हति ॥ २० ॥ मैवस्मसुकृताँल्लोकान्गच्छेत्पार्थोवृकोदरः॥ यदिवक्षोहितेभित्वानपिबेच्छोणितंरणे ॥ २१ ॥ धार्तराष्ट्रान्रणे
हत्वामिषतांसर्वधन्विनाम्॥ शमंगंतास्मिनचिरात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तस्यराजासिंहगतेःसखेलंदुर्योधनोभीमसेनस्यहर्षा
त्॥ गतिंस्वगत्यानुचकारमंदोनिर्गच्छतांपांडवानांसभायाः॥ २३ ॥ नैतावताकृतमित्यब्रवीत्तंवृकोदरःसन्निवृत्तार्धकायः ॥ शीघ्रंहित्वांनिहतंसानुबंधंसंस्मा
र्याहंप्रतिवक्ष्यामिमूढ ॥ २४ ॥ एवंसमीक्ष्यात्मनिचावमानंनियम्यमन्युंबलवान्समानी ॥ राजानुगःसंसदिकौरवाणांविनिष्क्रामन्वाक्यमुवाचभीमः॥ २५॥
॥भीमसेनउवाच॥ ॥ अहंदुर्योधनंहंताकर्णंहंताधनंजयः॥ शकुनिंचाक्षकितवंसहदेवोहनिष्यति ॥ २६ ॥ इदंचभूयोवक्ष्यामिसभामध्येबृहद्वचः॥ सत्यंदेवाः
करिष्यंतियन्नोयुद्धंभविष्यति ॥२७॥ सुयोधनमिमंपापंहंतास्मिगदयायुधि ॥ शिरःपादेनचास्याहमधिष्ठास्यामिभूतले ॥ २८ ॥ वाक्यशूरस्यचैवास्यपरुषस्य
दुरात्मनः॥ दुःशासनस्यरुधिरंपातास्मिमृगराडिव ॥ २९ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ नैवंवाचाव्यवसितंभीमविज्ञायतेसताम्॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेद्रष्टारोयद्भविष्य
ति ॥ ३० ॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितम्॥३१॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥असू
यितारंद्रष्टारंप्रवक्तारंविकत्थनम्॥ भीमसेननियोगात्तेहंताहंकर्णमाहवे ॥ ३२ ॥

करणायपुनराह्वानंक्रियतेगौगौरिरिति मृत्युभयात्पशुवत्प्राणभयात्पलायंतइतिपांडवानांकातरत्वसूचकोयमुपहासः अस्योत्तरंद्रोणपर्वणिभीमसेनोवक्ष्यति येस्मान्पूर्वंप्रनृत्यंतिमुहुर्गौरिरितिगौरिरितितान्व
यंप्रतिनृत्यामःपुनर्गौरिरितिगौरिरितीति उत्सृष्टान्पशूनिवाभीषयितुमाह्वयंतोयेस्मान्पूर्वंप्रनृत्यंतितानेवयुद्धेविदारितान्दृक्षान्नृत्यामइतितदर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मिषतांपश्यताम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रतिव
क्ष्यामिअस्यपरिहासस्योत्तरमितिशेषः ॥ २४ ॥ आत्मनिचित्ते ॥२५॥२६॥२७॥२८॥परुषस्यकर्कशस्य॥२९॥ व्यवसितंचिकीर्षितं द्रष्टारःद्रक्ष्यामः॥३०॥३१॥द्रष्टारंउत्तेजकं प्रवक्तारंकुबुद्धेः ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ छ ॥

अर्जुनःप्रतिजानीतेभीमस्यप्रियकाम्यया॥ कर्णंकर्णानुगांश्चैववरणेहंतास्मिपत्रिभिः॥ ३३ ॥ येचान्येप्रतियोत्स्यंतिबुद्धिमोहेनमांनृपाः ॥ तांश्चसर्वानहंबाणै
र्नेतास्मियमसादनम् ॥ ३४॥ चलेद्धिहिमवान्स्थानान्निष्प्रभःस्याद्दिवाकरः ॥ शैत्यंसोमात्प्रणश्येतमत्सत्यंविचलेद्यदि ॥ ३५ ॥ नप्रदास्यतिचेद्राज्यमितोव
र्षेचतुर्दशे॥ दुर्योधनोऽभिसत्कृत्यसत्यमेतद्भविष्यति॥ ३६ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तवतिपार्थेतुश्रीमान्माद्रवतीसुतः ॥ प्रगृह्यविपुलंबाहुंसहदेवः
प्रतापवान्॥३७॥ सौबलस्यवधंप्रेप्सुरिदंवचनमब्रवीत्॥ क्रोधसंरक्तनयनोनिःश्वसन्निवपन्नगः॥३८॥ ॥सहदेवउवाच॥ ॥अक्षान्यान्मन्यसेमूढगांधारा
णांयशोहर॥ नैतेक्षानिशितावाणास्त्वयैतेसमरेवृताः॥ ३९॥ यथाचैवोक्तवान्भीमस्त्वामुद्दिश्यसबांधवम्॥ कर्ताहंकर्मणस्तस्यकुरुकार्याणिसर्वशः॥ ४०॥
हंतास्मितरसायुद्धेत्वामेवेहसबांधवम्॥ यदिस्थास्यसिसंग्रामेक्षत्रधर्मेणसौबल॥ ४१ ॥ सहदेववचःश्रुत्वानकुलोपिविशांपते ॥ दर्शनीयतमोनॄणामिदंवच
नमब्रवीत्॥ ४२॥ ॥नकुलउवाच॥ ॥सुतेयंयज्ञसेनस्यद्यूतेस्मिन्धृतराष्ट्रजैः॥ यैर्वाचःश्रावितारूक्षाःस्थितैर्दुर्योधनप्रिये ॥ ४३॥ तान्धार्तराष्ट्रान्दुर्वृत्तान्
मुमूर्षून्कालनोदितान्॥ गमयिष्यामिभूयिष्ठानहंवैवस्वतक्षयम्॥ ४४॥ निदेशाद्धर्मराजस्यद्रौपद्याःपदवींचरन्॥ निर्धार्तराष्ट्रांपृथिवींकर्तास्मिनचिरादिव॥
॥४५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंतेपुरुषव्याघ्राःसर्वेव्यायतबाहवः॥ प्रतिज्ञाबहुलाःकृत्वाधृतराष्ट्रमुपागमन्॥४६॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअ
नुद्यूतपर्वणिपांडवप्रतिज्ञाकरणेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७७॥ ॥ छ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ आमंत्रयामिभरतांस्तथावृद्धंपितामहम्॥ राजानंसो
मदत्तंचमहाराजंचबाह्लिकम्॥ १ ॥द्रोणंकृपंनृपांश्चान्यानश्वत्थामानमेवच॥ विदुरंधृतराष्ट्रंचधार्तराष्ट्रांश्चसर्वशः ॥ २ ॥ युयुत्सुंसंजयंचैवतथैवान्यान्सभा
सदः॥ सर्वानामंत्र्यगच्छामिद्रष्टास्मिपुनरेत्यवः ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नचकिंचिदथोचुस्तंह्रियासन्नायुधिष्ठिरम् ॥ मनोभिरेवकल्याणंदध्युस्तेत
स्यधीमतः॥ ४॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥आर्यापृथाराजपुत्रीनारण्यंगंतुमर्हति॥ सुकुमारीचवृद्धाचनित्यंचैवसुखोचिता॥ ५॥ इहवत्स्यतिकल्याणीसत्कृता
ममवेश्मनि॥ इतिपार्थाविजानीध्वमगदंवोस्तुसर्वशः॥ ६॥

आमंत्रयामीति ॥ १ ॥ २ ॥ द्रष्टास्मिद्रक्ष्यामि ॥ ३ ॥ आसन्नाःनम्राः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अगदंआरोग्यं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ मममतमितिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ समाधिःमनःस्वास्थ्यकरोनियमः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ माहासीर्मात्यज सांपरायेपरलोकविषये ॥ १७ ॥ विधारणेनियमने ॥

पांडवाऊचुः ॥ तथेत्युक्त्वाब्रुवन्सर्वेयथानोवदसेनघ ॥ त्वंपितृव्यःपितृसमोवयंचत्वत्परायणाः ॥ ७ ॥ यथाज्ञापयसेविद्वंस्त्वंहिनःपरमोगुरुः ॥ यच्चान्यदपि
कर्तव्यंतद्विधत्स्वमहामते ॥ ८ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरविजानीहिममेदंभरतर्षभ ॥ नाधर्मेणजितःकश्चित्व्यथतेवैपराजये ॥ ९ ॥ त्वंवैधर्मंविजानीषे
युद्धेजेताधनंजयः ॥ हंतारीणांभीमसेनोनकुलस्त्वर्थसंग्रही ॥ १० ॥ संयंतासहदेवस्तुधौम्योब्रह्मविदुत्तमः ॥ धर्मार्थकुशलाचैवद्रौपदीधर्मचारिणी ॥ ११ ॥ अ
न्योन्यस्यप्रियाःसर्वेतथैवप्रियदर्शनाः ॥ परैरभेद्याःसंतुष्टाःकोवोनस्पृहयेदिह ॥ १२ ॥ एषवैसर्वकल्याणःसमाधिस्तवभारत ॥ नैनंशत्रुर्विषहतेशक्रेणापिस
मोप्युत ॥ १३ ॥ हिमवत्यनुशिष्टोसिमेरुसावर्णिनापुरा ॥ द्वैपायनेनकृष्णेननगरेवारणावते ॥ १४ ॥ भृगुतुंगेचरामेणदृषद्वत्यांचशंभुना ॥ अश्रौषीरसितस्या
पिमहर्षेरंजनंप्रति ॥ १५ ॥ कल्माषीतीरसंस्थस्यगतस्त्वंशिष्यतांभृगोः ॥ द्रष्टासदानारदस्तेधौम्यस्तेयंपुरोहितः ॥ १६ ॥ माहासीःसांपरायेत्वंबुद्धिंतामृषिपूजि
ताम् ॥ पुरूरवसमैलंत्वंबुद्ध्याजयसिपांडव ॥ १७ ॥ शक्त्याजयसिराज्ञोन्यानृषीन्धर्मोपसेवया ॥ ऐंद्रेजयेधृतमनायाम्येकोपविधारणे ॥ १८ ॥ तथाविसर्गे
कौबेरवारुणेचैवसंयमे ॥ आत्मप्रदानंसौम्यत्वमद्भ्यश्चैवोपजीवनम् ॥ १९ ॥ भूमेःक्षमाचतेजश्चसमग्रंसूर्यमंडलात् ॥ वायोर्बलंप्राप्नुहित्वंभूतेभ्यश्चात्मसंपद
म् ॥ २० ॥ अगदंवोस्तुभद्रंवोद्रष्टास्मिपुनरागतान् ॥ आपद्धर्मार्थकृच्छ्रेषुसर्वकार्येषुवापुनः ॥ २१ ॥ यथावत्प्रतिपद्येथाःकालेकालेयुधिष्ठिर ॥ आपृष्टोसीहकौंते
यस्वस्तिप्राप्नुहिभारत ॥ २२ ॥ कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामःपुनरागतम् ॥ नहिवोवृजिनंकिंचिद्वेदकश्चित्पुराकृतम् ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त
स्तथेत्युक्त्वापांडवःसत्यविक्रमः ॥ भीष्मद्रोणौनमस्कृत्यप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणियुधिष्ठिरवनप्रस्थानेऽष्टसप्त
तितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्मिन्संप्रास्थितेकृष्णापृथांप्राप्ययशस्विनीम् ॥ अपृच्छद्भृशदुःखार्तायाश्चान्यास्तत्रयो
षितः ॥ १ ॥ यथार्हवंदनाश्लेषान्कृत्वागंतुमियेषसा ॥ ततोनिनादःसुमहान्पांडवांतःपुरेभवत् ॥ २ ॥

॥ १८ ॥ विसर्गेदाने संयमेवशीकरणे पूर्वश्लोकाद्धृतमनाइत्यनुकृष्ययोज्यम् आत्मप्रदानंसर्वहितार्थंशरीरादेर्व्यापारणम् उपजीवनंजीवनहेतुत्वम् ऐंद्रेइतिलोकपालगुणान्पंचभूतगुणांश्चसर्वसंपत्तिहे
तूनृजयादीन्प्राप्नुहीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नं मदनुध्यानबृंहिता स्त्रीगुणेनपातिव्रत्येनयुक्तापिमातृगुणेनवात्सल्येनापिवर्धिता भर्तृषुभक्तिस्नेहवतीभवेतिभावः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ शोणिताक्तैकवसनारजस्वला
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वजमानाआलिंगमाना ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपध्यानजंक्रोधजम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ ऋद्धिविनाकृताःसंपद्विहीनाः वृद्धीतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १६ ॥ शतशृंगात्पर्वतात् ॥ १७ ॥

कुंतीचभृशसंतप्ताद्रौपदींप्रेक्ष्यगच्छतीम् ॥ शोकविह्वलयावाचाकृच्छ्राद्वचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ वत्सेशोकोनतेकार्यःप्राप्येदंव्यसनंमहत् ॥ स्त्रीधर्माणामभिज्ञासि
शीलाचारवतीतथा ॥ ४ ॥ नत्वांसंदेष्टुमर्हामिभर्तॄन्प्रतिशुचिस्मिते ॥ साध्वीगुणसमापन्नाभूषितंतेकुलद्वयम् ॥ ५ ॥ सभाग्याःकुरवश्चेमेयेनदग्धास्त्वयानघे ॥
अरिष्टंव्रजपंथानंमदनुध्यानबृंहिता ॥ ६ ॥ भाविन्यर्थेहिसत्स्त्रीणांवैकृतंनोपजायते ॥ गुरुधर्माभिगुप्ताचश्रेयःक्षिप्रमवाप्स्यसि ॥ ७ ॥ सहदेवश्चमेपुत्रःसदा
वेक्ष्योवनेवसन् ॥ यथेदंव्यसनंप्राप्यनायंसीदेन्महामतिः ॥ ८ ॥ तथेत्युक्तातुसादेवीस्रवन्नेत्रजलाविला ॥ शोणिताक्तैकवसनामुक्तकेशीविनिर्ययौ ॥ ९ ॥ तां
क्रोशंतींपृथादुःखादनुवव्राजगच्छतीम् ॥ अथापश्यन्सुतान्सर्वान्हृताभरणवाससः ॥ १० ॥ रुरुचर्मावृततनून्ह्रियाकिंचिदवाङ्मुखान् ॥ परैःपरीतान्संहृष्टैः
सुहृद्भिश्चानुशोचितान् ॥ ११ ॥ तदवस्थान्सुतान्सर्वानुपसृत्यातिवत्सला ॥ स्वजमानावदच्छोकात्तत्तद्विलपतीबहु ॥ १२ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ कथंसद्धर्म
चारित्रान्वृत्तस्थितिविभूषितान् ॥ अक्षुद्रान्दृढभक्तांश्चदैवतेज्यापरान्सदा ॥ १३ ॥ व्यसनंवःसमभ्यागात्कोयंविधिविपर्ययः ॥ कस्यापध्यानजंचेदमागःपश्या
मिवोधिया ॥ १४ ॥ स्यात्तुमद्भाग्यदोषोयंयाहंयुष्मानजीजनम् ॥ दुःखायासभुजोत्यर्थंयुक्तानप्युत्तमैर्गुणैः ॥ १५ ॥ कथंवत्स्यथदुर्गेषुवनेऋद्धिविनाकृताः ॥
वीर्यसत्वबलोत्साहतेजोभिरकृशाःकृशाः ॥ १६ ॥ यद्येतदेवमज्ञास्यंवनेवासोहिवोध्रुवम् ॥ शतशृंगान्मृतेपांडौनागमिष्यंगजाह्वयम् ॥ १७ ॥ धन्यंवःपितरं
मन्येतपोमेधान्वितंतथा ॥ यःपुत्राधिमसंप्राप्यस्वर्गेच्छामकरोत्प्रियाम् ॥ १८ ॥ धन्यांचातींद्रियज्ञानामिमांप्राप्तांपरांगतिम् ॥ मन्येतुमाद्रींधर्मज्ञांकल्याणीं
सर्वथैवतु ॥ १९ ॥ रत्यामत्याचगत्याचययाहमभिसंधिता ॥ जीवितप्रियतांमह्यंधिङ्मांसंक्लेशभागिनीम् ॥ २० ॥ पुत्रकानविहास्येवःकृच्छ्रलब्धान्प्रियान्स
तः ॥ साहंयास्यामिहिवनंहाकृष्णेकिंजहासिमाम् ॥ २१ ॥ अंतवत्यसुधर्मेस्मिन्धात्राकिंनुप्रमादतः ॥ ममांतोनैवविहितस्तेनायुर्नजहातिमाम् ॥ २२ ॥

पुत्राधिंपुत्रविषयांमनःपीडां ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिसंधिताद्दृता मह्यंमम ॥ २० ॥ भोपुत्रकाःवःयुष्मान्नविहास्ये ॥ २१ ॥ असुधर्मेप्राणधारणे अंतवतिविनाशवति प्रमादतःपांडोरिवममांतःकिंनु
नैवविहितः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ अनादिनिधनमिति द्वारकावासिनिउपाधिमतिउत्पत्तिनाशयोर्निराकरणम् अनुपाधौकारणोपाधौवातयोरप्रसक्तेः अतएवउत्पत्तौचतुर्भुजंरूपमेववसुदेवेनदृष्टम् यत्तुशरीरंवासुदेवस्यरामस्यच

हाकृष्णद्वारकावासिन्क्वासिसंकर्षणानुज॥कस्मान्नत्रायसेदुःखान्मांचेमांश्चनरोत्तमान्॥ २३॥ अनादिनिधनंयेत्वामनुध्यायंतिवैनराः ॥ तांस्त्वंपासीत्ययं
वादःसगतोव्यर्थतांकथम्॥ २४॥ इमेसद्धर्ममाहात्म्ययशोवीर्यानुवर्तिनः॥ नार्हंतिव्यसनंभोक्तुंनन्वेषांक्रियतांदया ॥ २५ ॥ सेयंनीत्यर्थविज्ञेषुभीष्मद्रोणकृ
पादिषु॥स्थितेषुकुलनाथेषुकथमापदुपागता॥ २६॥ हापांडोहामहाराजक्वासिकिंसमुपेक्षसे ॥ पुत्रान्विवास्यतःसाधूनरिभिर्द्यूतनिर्जितान्॥ २७॥ सहदेव
निवर्तस्वननुत्वमसिमेप्रियः॥शरीरादपिमाद्रेयमांमात्याक्षीःकुपुत्रवत् ॥ २८ ॥ व्रजंतुभ्रातरस्तेमीयदिसत्याभिसंधिनः॥ मत्परित्राणजंधर्ममिहैवत्वमवा
प्नुहि॥२९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंविलपतींकुंतीमभिवाद्यप्रणम्यच॥पांडवाविगतानंदावनायैवप्रवव्रजुः॥३०॥ विदुरश्चापितामार्तांकुंतीमाश्वास्य
हेतुभिः॥प्रावेशयद्गृहंक्षत्तास्वयमार्ततरःशनैः॥ ३१॥ धार्तराष्ट्रस्त्रियस्ताश्चनिखिलेनोपलभ्यतत्॥ गमनंपरिकर्षंचकृष्णायाद्यूतमंडले ॥ ३२ ॥ रुरुदुःसुस्वनं
सर्वाविनिंदंत्यःकुरून्भृशम् ॥ दध्युश्चसुचिरंकालंकरासक्तमुखांबुजाः ॥ ३३ ॥ राजाचधृतराष्ट्रस्तुपुत्राणामनयंतदा ॥ ध्यायन्नुद्विग्नहृदयोनशांतिमधिज
ग्मिवान्॥ ३४॥ सचिंतयन्ननेकाग्रःशोकव्याकुलचेतनः॥क्षत्तुःसंप्रेषयामासशीघ्रमागम्यतामिति॥ ३५ ॥ ततोजगामविदुरोधृतराष्ट्रनिवेशनम्॥ तंपर्यपृ
च्छत्संविग्नोधृतराष्ट्रोजनाधिपः॥ ३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिद्रौपदीकुंतीसंवादेएकोनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९॥ ॥छ॥ ॥छ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥तमागतमथोराजाविदुरंदीर्घदर्शिनम्॥साशंकइवपप्रच्छधृतराष्ट्रोंबिकासुतः॥१॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥कथंगच्छतिकौंतेयोधर्मपु
त्रोयुधिष्ठिरः॥भीमसेनःसव्यसाचीमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ २॥ धौम्यश्चैवकथंक्षत्तर्द्रौपदीचयशस्विनी॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंतेषांशंसविचेष्टितम्॥३॥ ॥वि
दुरउवाच॥ ॥वस्त्रेणसंवृत्यमुखंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ बाहूविशालौसंपश्यन्भीमोगच्छतिपांडवः॥ ४ ॥ सिकतावपन्सव्यसाचीराजानमनुगच्छति॥ मा
द्रीपुत्रःसहदेवोमुखमालिप्यगच्छति॥ ५॥ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलश्चित्तविह्वलः॥ दर्शनीयतमोलोकेराजानमनुगच्छति॥ ६॥

महात्मनः अर्जुनोदाहयामासपुरुषैराप्तकारिभिरितिशरीरदाहवचनम तदनुत्पत्तिवचनविरोधात्तिरोभावमात्राभिप्रायम् ॥ २४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९ ॥३०॥ हेतुभिःदैवप्राबल्यादिप्रतिपादकैर्वचनैः
॥ ३१ ॥३२॥३३॥३४॥अनेकाग्रःव्याकुलचित्तः॥३५॥३६॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥छ॥ तमागतमिति ॥१॥२॥शंसकथय॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६॥

॥ ७ ॥ याम्यानियमदैवत्यानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ घृणीदयावान् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ असक्ताःपरस्परमलग्नाः ॥ १६॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ हतपत्योहतभर्तृकाः ॥ २० ॥ २१ ॥

कृष्णातुकेशैःप्रच्छाद्यमुखमायतलोचना॥ दर्शनीयाप्ररुदतीराजानमनुगच्छति ॥ ७ ॥ धौम्योरौद्राणिसामानियाम्यानिचविशांपते॥ गायन्गच्छतिमार्गे
षुकुशानादायपाणिना॥ ८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥विविधानीहरूपाणिकृत्वागच्छंतिपांडवाः॥ तन्ममाचक्ष्वविदुरकस्मादेवंव्रजंतिते॥ ९॥ ॥ विदुरउवा
च॥ ॥निकृतस्यापितेपुत्रैर्हृतेराज्येधनेषुच॥ नधर्माच्चलतेबुद्धिर्धर्मराजस्यधीमतः ॥ १० ॥ योसौराजाघृणीनित्यंधार्तराष्ट्रेषुभारत॥ निकृत्याभ्रंशितःक्रोधा
न्नोन्मीलयतिलोचने॥ ११॥ नाहंजनंनिर्दहेयंदृष्ट्वाघोरेणचक्षुषा॥ सपिधायमुखंराजातस्माद्गच्छतिपांडवः ॥ १२॥ यथाचभीमोव्रजतितन्मेनिगदतःशृणु॥
बाह्वोर्बलेनास्तिसमोममेतिभरतर्षभ॥ १३॥ बाहूविशालौकृत्वासौतेनभीमोपिगच्छति॥ बाहूविदर्शयन्राजन्बाहुद्रविणदर्पितः॥ १४॥ चिकीर्षन्कर्मशत्रु
भ्योबाहुद्रव्यानुरूपतः॥ प्रदिशन्शरसंपातान्कुंतीपुत्रोर्जुनस्तदा॥ १५॥ सिकतावपन्सव्यसाचीराजानमनुगच्छति॥ असक्ताःसिकतास्तस्ययथासंप्रतिभार
त॥ असक्तंशरवर्षाणितथामोक्ष्यतिशत्रुषु॥ १६॥ नमेकश्चिद्विजानीयान्मुखमद्येतिभारत॥ मुखमालिप्यतेनासौसहदेवोपिगच्छति॥ १७॥ नाहंमनांस्याद
देयंमार्गेस्त्रीणामितिप्रभो॥ पांसूपलिप्तसर्वांगोनकुलस्तेनगच्छति ॥ १८ ॥ एकवस्त्राप्ररुदतीमुक्तकेशीरजस्वला॥ शोणितेनाक्तवसनाद्रौपदीवाक्यमब्रवीत्
॥ १९॥ यत्कृतेहमिदंप्राप्तातेषांवर्षेचतुर्दशे ॥ हतपत्योहतसुताहतबंधुजनप्रियाः ॥ २० ॥ बहुशोणितदिग्धांग्योमुक्तकेश्योरजस्वलाः॥ एवंकृतोदकाभार्याःप्र
वेक्ष्यंतिगजाह्वयम् ॥ २१॥ कृत्वातुनैर्ऋतान्दर्भान्धीरोधौम्यःपुरोहितः॥ सामानिगायन्याम्यानिपुरतोयातिभारत ॥ २२ ॥ हतेषुभरतेष्वाजौकुरूणांगुरव
स्तदा॥ एवंसामानिगास्यंतीत्युक्त्वाधौम्योपिगच्छति॥ २३॥ हाहागच्छंतिनोनाथाःसमवेक्षध्वमीदृशम् ॥ अहोधिक्कुरुवृद्धानांबालानामिवचेष्टितम्॥ २४॥
राष्ट्रेभ्यःपांडुदायादाँल्लोभान्निर्वासयंतिये ॥ अनाथाःस्मवयंसर्वेवियुक्ताःपांडुनंदनैः ॥ २५ ॥ दुर्विनीतेषुलुब्धेषुकाप्रीतिःकौरवेषुनः ॥ इतिपौराःसुदुःखार्ताः
क्रोशंतिस्मपुनःपुनः ॥ २६॥ एवमाकारलिंगैस्तेव्यवसायंमनोगतम्॥ कथयंतश्चकौंतेयावनंजग्मुर्मनस्विनः॥ २७॥ एवंतेषुनराग्र्येषुनिर्यत्सुगजसाह्वयात्॥
अनभ्रेविद्युतश्चासन्भूमिश्चसमकंपत॥ २८॥ राहुरग्रसदादित्यमपर्वणिविशांपते ॥ उल्काचाप्यपसव्येनपुरंकृत्वाव्यशीर्यत॥ २९॥

नैर्ऋतान्निर्ऋतिकोणगान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ व्यवसायंनिश्चयम् ॥ २७ ॥ निर्यत्सुगच्छत्सु ॥ २८ ॥ २९ ॥

प्रत्याहरंतिनगरसमीपेप्रेतमांसास्थ्यादीनिआनयंति प्रतिकूलंभषंतिवा ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ब्राह्मींश्रियंअणिमाद्यैश्वर्यंसर्वेषुलोकेषुकामचारम् ॥ ३५ ॥ द्वीपंआश्रयम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

प्रत्याहरंतिक्रव्यादागृध्रगोमायुवायसाः ॥ देवायतनचैत्येषुप्राकाराट्टालकेषुच ॥ ३० ॥ एवमेतेमहोत्पाताःप्रादुरासन्दुरासदाः ॥ भरतानामभावायराजन्दु
र्मंत्रितेतव ॥ ३१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंप्रवदतोरेवतयोस्तत्रविशांपते ॥ धृतराष्ट्रस्यराज्ञश्चविदुरस्यचधीमतः ॥ ३२ ॥ नारदश्चसभामध्येकुरूणाम
ग्रतःस्थितः ॥ महर्षिभिःपरिवृतोरौद्रंवाक्यमुवाचह ॥ ३३ ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेविनंक्ष्यंतीहकौरवाः ॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वादिवमा
क्रम्याक्षिप्रमंतरधीयत ॥ ब्राह्मींश्रियंसुविपुलांबिभ्रद्देवर्षिसत्तमः ॥ ३५ ॥ ततोदुर्योधनःकर्णःशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्रोणंद्वीपममन्यंतराज्यंचास्मैन्यवेदयन्
॥ ३६ ॥ अथाब्रवीत्ततोद्रोणोदुर्योधनममर्षणम् ॥ दुःशासनंचकर्णंचसर्वानेवचभारतान् ॥ ३७ ॥ अवध्यान्पांडवान्प्राहुर्देवपुत्रान्द्विजातयः ॥ अहंवैशरणं
प्राप्तान्वर्तमानोयथाबलम् ॥ ३८ ॥ गंतासर्वात्मनाभक्त्याधार्तराष्ट्रान्सराजकान् ॥ नोत्सहेयंपरित्यक्तुंदैवंहिबलवत्तरम् ॥ ३९ ॥ धर्मतःपांडुपुत्रावैवनंगच्छंति
निर्जिताः ॥ तेचद्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः ॥ ४० ॥ चरितब्रह्मचर्याश्चक्रोधामर्षवशानुगाः ॥ वैरंनिर्यातयिष्यंतिमहद्दुःखायपांडवाः ॥ ४१ ॥ मयाचभ्रं
शितोराजन्द्रुपदःसखिविग्रहे ॥ पुत्रार्थमयजद्राजावधायममभारत ॥ ४२ ॥ याजोपयाजतपसापुत्रंलेभेसपावकात् ॥ धृष्टद्युम्नंद्रौपदींचवेदीमध्यात्सुमध्य
माम् ॥ ४३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुपार्थानांस्यालःसंबंधतोमतः ॥ पांडवानांप्रियरतस्तस्मान्मांभयमाविशत् ॥ ४४ ॥ ज्वालावर्णोदेवदत्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ मर्त्य
धर्मतयातस्माद्द्यमेसाध्वसोमहान् ॥ ४५ ॥ गतोहिपक्षतांतेषांपार्षतःपरवीरहा ॥ रथातिरथसंख्यायांयोग्रणीरर्जुनोयुवा ॥ ४६ ॥ सृष्टप्राणोभृशतरंतेनचेत्सं
गमोमम ॥ किमन्यद्दुःखमधिकंपरमंभुविकौरवाः ॥ ४७ ॥ धृष्टद्युम्नोद्रोणमृत्युरितिविप्रथितंवचः ॥ मद्वधायश्रुतोप्येषलोकेचाप्यतिविश्रुतः ॥ ४८ ॥ सोयंनून
मनुप्राप्तस्त्वत्कृतेकालउत्तमः ॥ त्वरितंकुरुतश्रेयोनैतदेतावताकृतम् ॥ ४९ ॥ मुहूर्तंसुखमेवैतत्तालच्छायेवहैमनी ॥ यजध्वंचमहायज्ञैर्भोगानश्नीतदत्तच ॥
॥ ५० ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेमहत्प्राप्स्यथवैशसम् ॥ द्रोणस्यवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रोब्रवीदिदम् ॥ ५१ ॥

॥ ३८ ॥ सराजकान्राजसमूहसहितान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ देवदत्तः देवैर्दत्तः साध्वसोभयंमूर्तिमत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ संगमःसंग्रामः सृष्टप्राणःप्राणत्यागेनापीत्यर्थः परमंअनंतम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नैतदेतावताकृतम् एतत्श्रेयःकल्याणंनएतावतापांडवनिर्वासनमात्रेणकृतंभवति ॥ ४९ ॥ हैमनीहेमंतसंबंधिनी ॥ ५० ॥ वैशसंनाशम् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ॥ इतिसभापर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वनंगतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ युद्धशौंडैःयुद्धेदक्षैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवा

सम्यगाहगुरुःक्षत्तरुपावर्तयपांडवान् ॥ यदितेननिवर्ततेसत्कृतायांतुपांडवाः ॥ सशस्त्ररथपादाताभोगवंतश्चपुत्रकाः ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेसभापर्व
णिअनुद्यूतपर्वणिविदुरधृतराष्ट्रद्रोणवाक्येअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ वनंगतेषुपार्थेषुनिर्जितेषुदुरोदरे ॥ धृतराष्ट्रंम
हाराजतदाचिंतासमाविशत् ॥ १ ॥ तंचिंतयानमासीनंधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ निःश्वसंतमनेकाग्रमितिहोवाचसंजयः ॥ २ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अवाप्यव
सुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिप ॥ प्रव्राज्यपांडवान्राज्याद्राजन्किमनुशोचसि ॥ ३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ अशोच्यत्वंकुतस्तेषांयेषांवैरंभविष्यति ॥ पांडवै
र्युद्धशौंडैर्हिबलवद्भिर्महारथैः ॥ ४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ तवेदंसुकृतंराजन्महद्वैरमुपस्थितम् ॥ विनाशोयेनलोकस्यसानुबंधोभविष्यति ॥ ५ ॥ वार्यमाणो
हिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ पांडवानांप्रियांभार्यांद्रौपदींधर्मचारिणीम् ॥ ६ ॥ प्राहिणोदानयेहेतिपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ सूतपुत्रंसुमंदात्मानिर्लज्जःप्रातिका
मिनम् ॥ ७ ॥ यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवम् ॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोवाचीनानिपश्यति ॥ ८ ॥ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेसमुपस्थिते ॥ अनयोनयसं
काशोहृदयान्नापसर्पति ॥ ९ ॥ अनर्थाश्चार्थरूपेणअर्थाश्चानर्थरूपिणः ॥ उत्तिष्ठंतिविनाशायनूनंतच्चास्यरोचते ॥ १० ॥ नकालोदंडमुद्यम्यशिरःकृंततिक
स्यचित् ॥ कालस्यबलमेतावद्विपरीतार्थदर्शनम् ॥ ११ ॥ आसादितमिदंघोरंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ पांचालीमपकर्षद्भिःसभामध्येतपस्विनीम् ॥ १२ ॥ अयोनि
जांरूपवतींकुलेजातांविभावसोः ॥ कोनुतांसर्वधर्मज्ञांपरिभूययशस्विनीम् ॥ १३ ॥ पर्यानयेत्सभामध्येविनादुर्द्यूतदेविनम् ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाशोणितेन
परिप्लुता ॥ १४ ॥ एकवस्त्राथपांचालीपांडवानभ्यवैक्षत ॥ हृतस्वान्हृतराज्यांश्चहृतवस्त्रान्हृतश्रियः ॥ १५ ॥ विहीनान्सर्वकामेभ्योदासभावमुपागतान् ॥ ध
र्मपाशपरिक्षिप्तानशक्तानिवविक्रमे ॥ १६ ॥ क्रुद्धांचानर्हतींकृष्णांदुःखितांकुरुसंसदि ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चकटुकान्यभ्यभाषताम् ॥ १७ ॥ इतिसर्वमिदंराजन्ना
कुलंप्रतिभातिमे ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ तस्याःकृपणचक्षुर्भ्यांप्रदह्येतापिमेदिनी ॥ १८ ॥ अपिशेषंभवेदद्यपुत्राणांममसंजय ॥ भरतानांस्त्रियःसर्वागां
धार्यासहसंगताः ॥ १९ ॥ प्राक्रोशन्भैरवंतत्रदृष्ट्वाकृष्णांसभागताम् ॥ धर्मिष्ठांधर्मपत्नींचरूपयौवनशालिनीम् ॥ २० ॥

चीनानिविपरीतानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शेषंहतावशेषम् कतिपयानामेकस्यवाजीवनंभविष्यतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ निष्ठानकःप्रलयदुंदुभिश्चंडवातइत्यर्थः निष्टानकइतिपाठेपिसएवार्थः निर्घातःवज्रशब्दः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शिवाःशृगालाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अनुज्ञासिषंअनुज्ञातवान् अडभाव

प्रजाभिःसहसंगम्यत्यनुशोचंतिनित्यशः ॥ अग्निहोत्राणिसायाह्नेनचाहूयंतसर्वशः ॥ २१ ॥ ब्राह्मणाःकुपिताश्चासन्द्रौपद्याःपरिकर्षणे ॥ आसीन्निष्ठानकोघो
रोनिर्घातश्चमहानभूत् ॥ २२ ॥ दिवउल्काश्चापतंतराहुश्चार्कमुपाग्रसत् ॥ अपर्वणिमहाघोरंप्रजानांजनयन्भयम् ॥ २३ ॥ तथैवरथशालासुप्रादुरासीद्धुताश
नः ॥ ध्वजाश्चापिव्यशीर्यंतभरतानामभूतये ॥ २४ ॥ दुर्योधनस्याग्निहोत्रेप्राक्रोशन्भैरवंशिवाः ॥ तास्तदाप्रत्यभाषंतरासभाःसर्वतोदिशः ॥ २५ ॥ प्रा
तिष्ठततोभीष्मोद्रोणेनसहसंजय ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चबाह्लीकश्चमहामनाः ॥ २६ ॥ ततोहमब्रुवंतत्रविदुरेणप्रचोदितः ॥ वरंददानिकृष्णायैकांक्षितंयद्य
दिच्छति ॥ २७ ॥ अवृणोत्तत्रपांचालीपांडवानामदासताम् ॥ सरथान्सधनुष्कांश्चाप्यनुज्ञासिषमप्यहम् ॥ २८ ॥ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञोविदुरःसर्वधर्मवित् ॥
एतदंतास्तुभरतायद्वःकृष्णासभांगता ॥ २९ ॥ यैषापांचालराजस्यसुतासाश्रीरनुत्तमा ॥ पांचालीपांडवानेतान्दैवसृष्टोपसर्पति ॥ ३० ॥ तस्याःपार्थाःपरिक्लेशंन
क्षंस्यंतेह्यमर्षणाः ॥ वृष्णयोवामहेष्वासाःपांचालावामहारथाः ॥ ३१ ॥ तेनसत्याभिसंधेनवासुदेवेनरक्षिताः ॥ आगमिष्यतिबीभत्सुःपांचालैःपरिवारितः ॥
॥ ३२ ॥ तेषांमध्येमहेष्वासोभीमसेनोमहाबलः ॥ आगमिष्यतिधुन्वानोगदांदंडमिवांतकः ॥ ३३ ॥ ततोगांडीवनिर्घोषंश्रुत्वापार्थस्यधीमतः ॥ गदावेगंच
भीमस्यनालंसोढुंनराधिपाः ॥ ३४ ॥ तत्रमेरोचतेनित्यंपार्थैःसामनविग्रहः ॥ कुरुभ्योहिसदामन्येपांडवान्बलवत्तरान् ॥ ३५ ॥ तथाहिबलवान्राजाजरासं
धोमहाद्युतिः ॥ बाहुप्रहरणेनैवभीमेननिहतोयुधि ॥ ३६ ॥ तस्यतेशमएवास्तुपांडवैर्भरतर्षभ ॥ उभयोःपक्षयोर्युक्तंक्रियतामविशंकया ॥ ३७ ॥ एवंकृतेमहा
राजपरंश्रेयस्त्वमाप्स्यसि ॥ एवंगावल्गणेक्षत्ताधर्मार्थसहितंवचः ॥ ३८ ॥ उक्तवान्नगृहीतंवैमयापुत्रहितैषिणा ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यां
संहितायांवैयासिक्यांसभापर्वणिअनुद्यूतपर्वणिधृतराष्ट्रसंजयसंवादेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ समाप्तमनुद्यूतपर्व ॥ सभापर्वसमाप्तम् ॥ ॥ छ ॥

आर्षः पाठांतरेतुसुगमम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनुश्रीनी
लकंठविरचितेभारतभावदीपेसभापर्वार्थप्रकाशेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एतत्सर्वंसभापर्वमयाख्यातंमहर्षयः॥ अध्यायाःसप्ततिर्ज्ञेयास्तथाद्वौचात्रसंख्यया॥१॥श्लोकानांद्विसहस्रेतुसप्तश्लोकशतानिच॥श्लोकाश्चैकादशतथापर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः॥ २॥ अस्यानंतरंआरण्यकंपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यश्लोकः॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः॥ धार्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम॥ अथास्मिन्पर्वणिवृत्तांताः॥ मयाभिगमनम्॥सभानिर्माणं॥ सभाप्रवेशः॥ नारदागमनम्॥कच्चित्प्रश्नः॥ देवसभावर्णनम्॥ राजसूयमंत्रः॥ जरासंधोत्पत्तिः॥ जरासंधवधः॥ राजमोक्षणं॥दिग्विजयः॥ राजसूयः॥ राज्ञामागमनम्॥ बल्याहरणं॥राज्ञांनियोगः॥अर्घाभिहरणं॥शिशुपालकोपः॥ शिशुपालवधः॥ यज्ञसमाप्तिः॥ वासुदेवगमनं॥ दुर्योधननिवासः॥ सभायांदुर्योधनावहासः॥ दुर्योधनामर्षः॥दुर्योधनचिंता॥ धृतराष्ट्रमंत्रः॥ पांडवाह्वानं॥ पांडवपराजयः॥ द्यूतेराज्यहरणम्॥ द्रौपदीप्रकर्षणं॥ द्रौपदीवरप्रदानं॥ अनुद्यूतं॥ पांडवपराजयः॥ वनप्रस्थानमिति॥

अत्रापिपूर्वपूर्वलिपिकरप्रमादादध्यायाधिक्यंश्लोकाधिक्यंचदृश्यतेकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति॥

एतत्सभापर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः१८०७

॥ इति श्रीमहाभारते सभापर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते वनपर्व प्रारभ्यते ॥

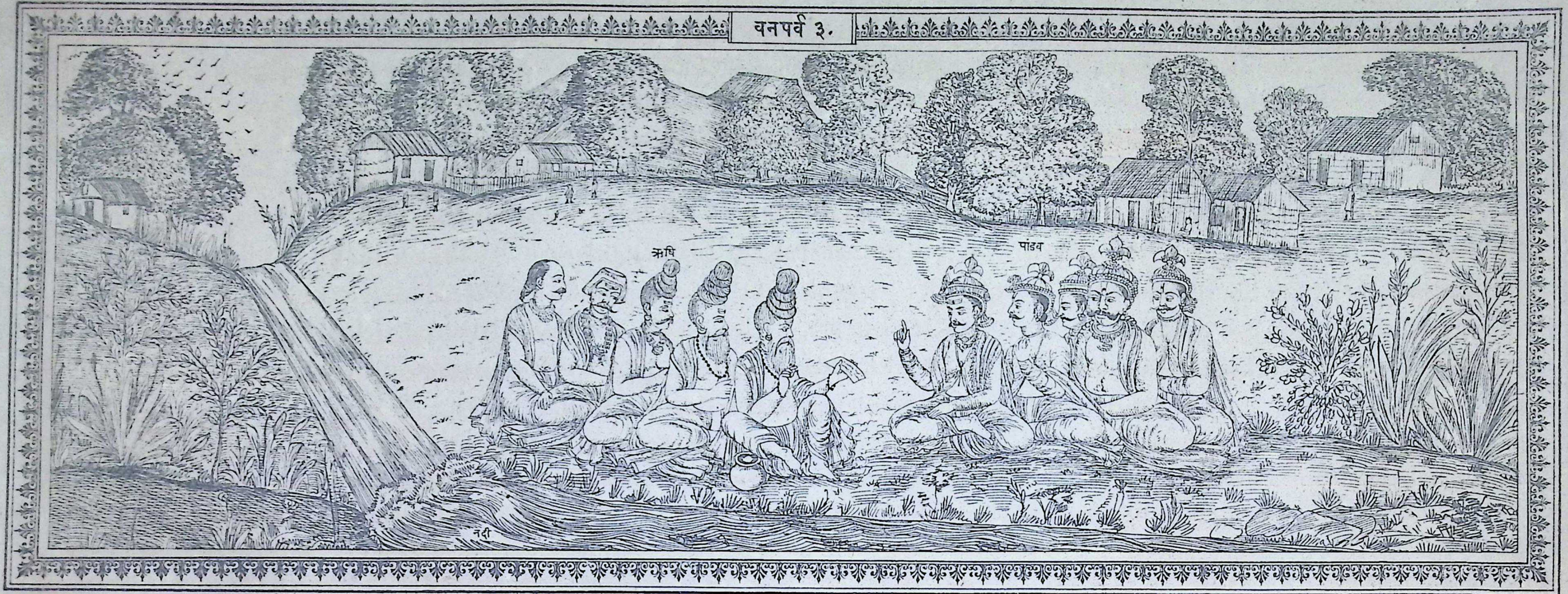
वनपर्व ३.
ऋषि
पांडव
नदी

श्रीगणेशायनमः ॥योदेवोमुनिनिचयक्षुधाक्षुधावान्यत्तृप्त्यामुनिनिवहोपितृप्तिमाप ॥ तस्यैवंनिजजगदंतरात्मभावंव्याकर्त्तुःपदमुपयामगोपसूनोः ॥१ ॥ यज्जिज्ञासालभ्यतेयज्ञमुख्यैर्यत्रैकाग्र्यंप्रार्थ्यतेसंय
माद्यैः ॥ तंसेवेऽहंसद्गुरुंलक्ष्मणार्यंब्रह्मब्रह्मज्ञानिवंशावतंसम् ॥ २ ॥ प्रणम्यनारायणतीर्थवर्यान्श्रीरेशमिश्रांश्वहमीरपुर्यान् ॥कुर्मोगुरूणांहृदयानुरूपमारण्यकेपर्वणिभावदीपम् ॥ ३ ॥तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिद्रौपदी
त्राणेनभक्तेर्माहात्म्यंदर्शितम् साचप्रतिज्ञापालनसत्समागमतीर्थाटनस्वधर्माचरणादिनालभ्यतइतितत्तदाख्यायिकामुखेनेहप्रतिपाद्यद्रौपदीदत्तशाकलेशाशनेनकृष्णेतृप्तेसतिदौर्वाससोपाख्यानेनभगवतो
जगदंतरात्मत्वंदर्शितंधर्मयुधिष्ठिरसंवादेनभगवत्तत्त्वमधिगमोपायसहितंचसंक्षेपेणोक्तम् एवंद्यूतजिताःपार्थाइत्यादिनामंत्रायसमुपाविशन्नित्यंतेनग्रंथेन तत्रप्रथमेऽध्यायेसदसत्संगयोर्गुणदोषौद्वितीयेशौन

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम् ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥जनमेजयउवाच ॥ ॥एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः ॥ धार्त
राष्ट्रैःसहामात्यैर्निकृत्याद्विजसत्तम ॥ १ ॥ श्राविताःपरुषावाचःसृजद्भिर्वैरमुत्तमम् ॥ किमकुर्वतकौरव्याममपूर्वपितामहाः ॥ २ ॥ कथंचैश्वर्यविभ्रष्टाःसहसा
दुःखमेयुषः ॥ वनेविजह्रिरेपार्थाःशक्रप्रतिमतेजसः ॥ ३ ॥ केवैतानन्ववर्तंतप्राप्तान्व्यसनमुत्तमम् ॥ किमाचाराःकिमाहाराःक्वचवासोमहात्मनाम् ॥ ४ ॥ कथं
चद्वादशसमावनेतेषांमहामुने ॥ व्यतीयुर्ब्राह्मणश्रेष्ठशूराणामरिघातिनाम् ॥ ५ ॥ कथंचराजपुत्रीसाप्रवरासर्वयोषिताम् ॥ पतिव्रतामहाभागासततंसत्यवा
दिनी ॥ ६ ॥ वनवासमदुःखार्हादारुणंप्रत्यपद्यत ॥ एतदाचक्ष्वमेसर्वंविस्तरेणतपोधन ॥ ७ ॥ श्रोतुमिच्छामिचरितंभूरिद्रविणतेजसाम् ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्र
परंकौतूहलंहिमे ॥ ८ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवंद्यूतजिताःपार्थाःकोपिताश्चदुरात्मभिः ॥ धार्तराष्ट्रैःसहामात्यैर्निर्ययुर्गजसाह्वयात् ॥ ९ ॥ वर्धमानपुरद्वा
राद्भिनिष्क्रम्यपांडवाः ॥ उदङ्मुखाःशस्त्रभृतःप्रययुःसहकृष्णया ॥ १० ॥ इंद्रसेनादयश्चैवभृत्याःपरिचतुर्दश ॥ रथैरनुययुःशीघ्रैःस्त्रियआदायसर्वशः ॥ ११ ॥
गतानेतान्विदित्वातुपौराःशोकाभिपीडिताः ॥ गर्हयंतोसकृद्भीष्मविदुरद्रोणगौतमान् ॥ १२ ॥ ऊचुर्विगतसंत्रासाःसमागम्यपरस्परम् ॥ ॥पौराऊचुः ॥
नेदमस्तिकुलंसर्वंनवयंनचनोगृहाः ॥ १३ ॥ यत्रदुर्योधनःपापःसौबलेयेनपालितः ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराज्यमेतच्चिकीर्षति ॥ १४ ॥

कयुधिष्ठिरसंवादेनकाम्यधर्मनिंदायोगप्रशंसाचदर्शिता एवमिति पार्थाइतिच्छत्रिन्यायेनमाद्रीसुतयोरप्युपलक्षणम् दुरात्मभिर्दुष्टचित्तैः सहामात्यैःकर्णादिभिः निकृत्याछलेन ॥ १ ॥ पूर्वःपितापरीक्षित्
तस्यपितामहाः ॥ २ ॥ एयुषःप्राप्तवंतः ॥ ३ ॥ उत्तमंतीव्रम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ द्रविणंपराक्रमस्तेजोदेहकांतिश्चतेउभेपुष्कलेयेषांतेभूरिद्रविणतेजसः द्रविणंचपराक्रमेइतिविश्वः ॥ ८ ॥ गजसाह्व
यात्हस्तिनापुरात् ॥ ९ ॥ वर्धमानपुरंनामग्रामविशेषस्तदभिमुखंद्वारंतस्मात् वृधुर्हिंसायां वर्धमानाहिंसकास्तेषांपुरंकुत्सितमार्गेणनिःसारिताइत्यन्ये ॥ १० ॥ परिचतुर्दशअधिकचतुर्दशाः पंचदशेत्यर्थः
संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः समासांतविधेरनित्यत्वाद्बहुव्रीहौसंख्येयेडितिप्राप्तस्यडच्प्रत्ययस्याभावः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ प्रकृतिनिर्घृणःस्वभावनिर्दयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सानुक्रोशाःसदयाः महात्मानउदारचित्ताः विजिताःइंद्रियाणिचशत्रवश्चयैस्तेविजितेंद्रियशत्रवः ह्रीरकार्यान्निवर्त्तिकाचित्तवृत्तिः धर्मोयमनियमादिस्तस्यआचरणमाचारोधर्माचारः ॥ १८ ॥ कौंतेयत्वंमाद्रेयत्वंच च्छत्रिन्यायेनप्रत्येकंपंचस्वपिपर्याप्तम् माद्रीतिङ्स्वत्वमार्षं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्तानाराधनापरान् अनुरक्तान्प्रीतिमतः सुहृदोवेतनाद्युपकारमनपेक्ष्योपकारकान् प्रियान्प्रीतिविषयान् हितेरतानभ्युदयसाधनपरान् हितेरतानित्यलुक्समासः प्रियाश्चतेहितेरताश्चेतिविग्रहः नविनश्येमविनाशंनप्रार्थयामहे प्रार्थनायांलिङ्

नतत्कुलंनचाचारोनधर्मोर्थःकुतःसुखम् ॥ यत्रपापसहायोयंपापोराज्यंचिकीर्षति ॥ १५ ॥ दुर्योधनोगुरुद्वेषीत्यक्ताचारसुहृज्जनः ॥ अर्थलुब्धोभिमानीचनीचः प्रकृतिनिर्घृणः ॥ १६ ॥ नेयमस्तिमहीकृत्स्नायत्रदुर्योधनोनृपः ॥ साधुगच्छामहेसर्वेयत्रगच्छंतिपांडवाः ॥ १७ ॥ सानुक्रोशामहात्मानोविजितेंद्रियशत्रवः ॥ ह्रीमंतःकीर्तिमंतश्चधर्माचारपरायणाः ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वानुजग्मुस्तेपांडवांस्तान्समेत्यच ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेकौंतेयान्माद्रिनंदनान् ॥ १९ ॥ क्वगमिष्यथभद्रंवस्त्यक्त्वास्मान्दुःखभागिनः ॥ वयमप्यनुयास्यामोयत्रयूयंगमिष्यथ ॥ २० ॥ अधर्मेणजितान्श्रुत्वायुष्मांस्त्यक्तघृणैःपरैः ॥ उद्विग्नाःस्मोभृशंसर्वेनास्मान्हातुमिहार्हथ ॥ २१ ॥ भक्तानुरक्तान्सुहृदःसदाप्रियहितेरतान् ॥ कुराजाधिष्ठितेराज्येनविनश्येमसर्वशः ॥ २२ ॥ श्रूयतांचाभिधास्यामोगुणदोषान्नरर्षभाः ॥ शुभाशुभाधिवासेनसंसर्गःकुरुतेयथा ॥ २३ ॥ वस्त्रमापस्तिलान्भूमिंगंधोवासयतेयथा ॥ पुष्पाणामधिवासेनतथासंसर्गजागुणाः ॥ २४ ॥ मोहजालस्ययोनिर्हिमूढैरेवसमागमः ॥ अहन्यहनिधर्मस्ययोनिःसाधुसमागमः ॥ २५ ॥ तस्मात्प्राज्ञैश्चवृद्धैश्चसुस्वभावैस्तपस्विभिः ॥ सद्भिश्चसहसंसर्गःकार्यःशमपरायणैः ॥ २६ ॥ येषांत्रीण्यवदातानिविद्यायोनिश्चकर्मच ॥ तान्सेवेत्तैःसमास्याहिशास्त्रेभ्योपिगरीयसी ॥ २७ ॥ निरारंभाप्यपिवयंपुण्यशीलेषुसाधुषु ॥ पुण्यमेवाप्नुयामेहपापंपापोपसेवनात् ॥ २८ ॥

नेतिवितर्के विनश्येमेतितर्कयामहइतिप्राञ्चः ॥ २२ ॥ २३ ॥ आपःअपः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अवदातानिशुद्धानि विद्यावैदिकीनतुकौलिक्यादिः कर्मवेदार्थानुष्ठानं योनिःपूर्वप्रज्ञा श्येनयागादेर्हिंसासाधनस्यवेदार्थत्वेपिनावदातत्वमस्यतोजन्मांतरीयसंस्कारोपिशुद्धएवापेक्षितः तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेतिश्रुतेरत्रयोनिशब्देनमुख्यंप्रवृत्तिकारणंपूर्वप्रज्ञैवग्राह्यम् अन्येतुयोनिशब्देनपितृमातृशुद्धिमाहुः समास्यासंगतिः संपूर्वस्यास्गताबित्यस्यरूपम् अपिशब्दाच्छास्त्रमपिसम्यक्ज्ञानहेतुनतयागुरु सत्संगस्तुततोपिगरीयान् नगाथागाथिनंशास्तीतिकेवलशास्त्रस्यप्रागेवाकिंचित्करत्वोक्तेः ॥२७ निरारंभाःअग्निहोत्राद्यकुर्वाणाअपि हिशब्दएतद्धस्मवैतद्विद्वांसःपूर्वेग्निहोत्रंनजुहवांचक्रिरइतिश्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति तत्संगाल्लब्धात्मविद्यानांकिमग्निहोत्रादिनेतिभावः ॥ २८ ॥

नसिध्यंतिसिद्धिश्चित्तशुद्धिस्तांनप्राप्नुवंति धर्माचारहीनत्वात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ अविषयैःअगोचरैरपरिचितैरित्यर्थः धर्मकामार्थसंभवाःधर्मादीनांसंभवउत्पत्तिर्येभ्यस्तेशिष्टानांवेदप्रामाण्यवादिनांसंमता ॥ ३१ ॥ समस्ताःएकीभूताः व्यस्ताःपृथक्पृथग्भूताः श्रेयःस्वर्गादपिप्रशस्ततरमात्मसुखम् ॥ ३२ ॥ एवंपौरवचनैःसत्संगगुणाः असत्संगदोषाश्चउपादानायहानायचउक्ताःधन्याइत्यादिना शत्रोरपिसुखं देयमितिदर्शयतिपौरनिवर्तनप्रसंगेन ॥ ३३ ॥ स्नेहोवात्सल्यंतत्सहिता अनुकंपादयास्नेहानुकंपातया ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शोकसंतापविह्वलाःशोकःइष्टवियोगजंदुःखंतेनसंतापःदेहेंद्रियादेरवसादस्तेनविह्वलाःव्या

असतांदर्शनात्स्पर्शात्संजल्पाच्चसहासनात् ॥ धर्माचाराःप्रहीयंतेसिद्ध्यंतिचनमानवाः ॥ २९ ॥ बुद्धिश्चहीयतेपुंसांनीचैःसहसमागमात् ॥ मध्यमैर्मध्यतांयाति श्रेष्ठतांयातिचोत्तमैः ॥ ३० ॥ अनीचैर्नाप्यविषयैर्नाधर्मिष्ठैर्विशेषतः ॥ येगुणाःकीर्तितालोकेधर्मकामार्थसंभवाः ॥ लोकाचारेषुसंभूतावेदोक्ताःशिष्टसंमताः ॥ ३१ ॥ तेयुष्मासुसमस्ताश्चव्यस्ताश्चैवेहसद्गुणाः ॥ इच्छामोगुणवन्मध्येवस्तुंश्रेयोभिकांक्षिणः ॥ ३२ ॥ युधिष्ठिरउवाच धन्यावयंयदस्माकंस्नेहकारुण्ययंत्रिताः ॥ असतोपिगुणानाहुर्ब्राह्मणप्रमुखाःप्रजाः ॥ ३३ ॥ तदहंभ्रातृसहितःसर्वान्विज्ञापयामिवः ॥ नान्यथातद्धिकर्तव्यमस्मत्स्नेहानुकंपया ॥ ३४ ॥ भीष्मः पितामहोराजाविदुरोजननीचमे ॥ सुहृज्जनश्चप्रायोमेनगरेनागसाह्वये ॥ ३५ ॥ तेत्वस्मद्धितकामार्थंपालनीयाःप्रयत्नतः ॥ युष्माभिःसहिताःसर्वेशोकसंतापविह्वलाः ॥ ३६ ॥ निवर्ततागतादूरंसमागमनशापिताः ॥ स्वजनेन्यासभूतेमेकार्यास्नेहान्वितामतिः ॥ ३७ ॥ एतद्धिममकार्याणांपरमंहृदिसंस्थितम् ॥ कृतातेन तुतुष्टिर्मेसत्कारश्चभविष्यति ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच तथानुमंत्रितास्तेनधर्मराजेनताःप्रजाः ॥ चक्रुरार्तस्वरंघोरंहाराजन्निितिसंहताः ॥ ३९ ॥ गुणान्पार्थस्यसंस्मृत्यदुःखार्ताःपरमातुराः ॥ अकामाःसंन्यवर्ततसमागम्याथपांडवान् ॥ ४० ॥ निवृत्तेषुतुपौरेषुरथानास्थायपांडवाः ॥ आजग्मुर्जाह्नवीतीरेप्रमाणाख्यं महावटम् ॥ ४१ ॥ तेतंदिवसशेषेणवटंगत्वातुपांडवाः ॥ ऊषुस्तांरजनींवीराःसंस्पृश्यसलिलंशुचि ॥ ४२ ॥ उदकेनैवतांरात्रिमूषुस्तेदुःखकर्शिताः ॥ अनुजग्मुश्चतत्रैतान्स्नेहात्केचिद्द्विजातयः ॥ ४३ ॥ साग्नयोनग्नयश्चैवसशिष्यगणबांधवाः ॥ सतैःपरिवृतोराजाशुशुभेब्रह्मवादिभिः ॥ ४४ ॥ तेषांप्रादुष्कृताग्नीनांमुहूर्ते रम्यदारुणे ॥ ब्रह्मघोषपुरस्कारःसंजल्पःसमजायत ॥ ४५ ॥

कुलाः ॥ ३६ ॥ आगमनेत्यविभक्तिकं अस्माभिःसहआगमनेशापिताःममशपथंकारिताइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ समागम्यसंपृच्छ्य ॥ ४० ॥ निवृत्तेषुतुपौरेष्वित्यादिनाधिक्पापान्धृतराष्ट्रजानित्यंतेनग्रंथेन धर्मात्मानमनिच्छंतमपिबलात्संतोऽनुगृह्णंतीत्युच्यते ॥ ४१ ॥ ऊषुःवासंचक्रुः ॥ ४२ ॥ उदकेनैवनत्वन्नेन ऊषुर्निन्युः ॥ ४३ ॥ साग्नयःदारैःसहिताः अनग्नयस्तदन्येस्नातकब्रह्मचार्यादयः ॥ ४४ ॥ प्रादुष्कृताःप्रकटीकृताःअग्नयोयैस्ते रम्यत्वंतापविरहात्संध्यारागादिशोभातश्च दारुणोरक्षःपिशाचादिसंचारकालत्वात् ब्रह्मघोषपुरस्कारःउच्चैःश्रुत्युपन्यासपूर्वकःसंजल्पःपरस्परसंवादः ॥ ४५ ॥

आश्वासयंतःवनवासस्यापिश्रेयस्करत्वोपपादनेनेतिशेषः ॥ ४६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ७ ॥ प्रभातायामरुणोदयेनउद्दीपितायांरजन्याश्चरमभागेइति
यावत् यियासतांयातुंगंतुमिच्छतां भिक्षाभुजःब्राह्मणाः ॥ १ ॥ धनंराज्यंतदुभयकृताश्रीःब्राह्मणतर्पणादिरूपाशोभाचास्माकंनष्टेत्याह वयंहीति ॥२॥ व्यालाःश्वापदाःवृकव्याघ्रादयः व्यालोभुजंगमेकू

राजानंतुकुरुश्रेष्ठंतेहंसामधुरस्वराः॥ आश्वासयंतोविप्राग्र्याःक्षपांसर्वांव्यनोदयन् ॥ ४६॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० अरण्यपर्वणिपौरप्रत्यागमने
प्रथमोऽध्यायः॥ १॥ ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच प्रभातायांतुशर्वर्य्यांतेषामक्लिष्टकर्मणाम्॥ वनंयियासतांविप्रास्तस्थुर्भिक्षाभुजोग्रतः ॥ १ ॥ तानुवा
चततोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ वयंहिहृतसर्वस्वाहृतराज्याहृतश्रियः॥ २ ॥ फलमूलामिषाहारावनंगच्छामदुःखिताः ॥ वनंचदोषबहुलंबहुव्यालसरीसृपम्
॥ ३ ॥ परिक्लेशश्चवोमन्येध्रुवंतत्रभविष्यति॥ ब्राह्मणानांपरिक्लेशोदैवतान्यपिसादयेत्॥ किंपुनर्मामितोविप्रानिवर्तध्वंयथेष्टतः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाऊचुः गति
र्याभवतांराजंस्तांवयंगंतुमुद्यताः॥ नार्हस्यस्मान्परित्यक्तुंभक्तान्सद्धर्मदर्शिनः॥ ५॥ अनुकंपांहिभक्तेषुदैवतान्यपिकुर्वते॥ विशेषतोब्राह्मणेषुसदाचारावलंबि
षु॥ ६॥ युधिष्ठिरउवाच ममापिपरमाभक्तिर्ब्राह्मणेषुसदाद्विजाः॥ सहायविपरिभ्रंशस्त्वयंसादयतीवमाम् ॥ ७ ॥ आहरेयुरिमेयेपिफलमूलमृगांस्तथा॥
तइमेशोकजैर्दुःखैर्भ्रातरोमेविमोहिताः॥ ८॥ द्रौपद्याविप्रकर्षेणराज्यापहरणेनच ॥ दुःखार्दितानिमान्क्लेशैर्नाहंयोक्तुमिहोत्सहे ॥ ९॥ ब्राह्मणाऊचुः अस्म
त्पोषणजाचिंतामाभूत्तेहृदिपार्थिव॥ स्वयमाहृत्यचान्नानित्वानुयास्यामहेवयम्॥ १०॥ अनुध्यानेनजप्येनविधास्यामःशिवंतव ॥ कथाभिश्चाभिरम्याभिः
सहरंस्यामहेवयम्॥ ११॥ युधिष्ठिरउवाच एवमेतन्नसंदेहोरमेहंसततंद्विजैः॥ न्यूनभावात्तुपश्यामिप्रत्यादेशमिवात्मनः ॥ १२ ॥ कथंद्रक्ष्यामिवःसर्वान्स्व
यमाहृत्यभोजिनः॥ मद्भक्त्याक्लिश्यतोनर्हान्धिक्पापान्धृतराष्ट्रजान् ॥ १३ ॥ वैशंपायनउवाच इत्युक्त्वासनृपःशोचन्निषसादमहीतले॥ तमध्यात्मरतो
विद्वान्शौनकोनामवैद्विजः॥ १४॥ योगेसांख्येचकुशलोराजानमिदमब्रवीत्॥ १५॥

रेश्वापदेदुष्टदंतिनीतिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ भक्ताअपिमूढाश्चेत्स्युःकिंतर्हितैरित्यतआहुः सद्धर्मदर्शिनइति सतोब्रह्मणोयेधर्माःसत्यकामत्वसत्यसंकल्पत्वादयस्तदनुभविनः ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १०॥
अनुध्यानेनइष्टचिंतननेजप्येनस्वस्त्ययनेनेत्यदृष्टद्वाराउपकारमुक्त्वादृष्टद्वारापितमाहुः कथाभिरिति ॥ ११ ॥ प्रत्यादेशंधिक्कारं ॥ १२ ॥ १३ ॥ एवंब्राह्मणभरणसामर्थ्याभावात्खिन्नंराजानंप्रतिशोकमो
हनिवर्तकंवचनंशौनकआहेत्याह इत्युक्त्वेति अध्यात्मंआत्मानंशारीरमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रमध्यात्मंवेदांतस्तत्ररतः ॥ १४ ॥ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधःसांख्यंप्रकृतिपुरुषविवेकस्तयोर्निष्णातः ॥१५॥

शोकेस्थीयतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यास्थानशब्दोहेतुवचनः शोकःमनस्तापः भयंमरणात्त्रासः तयोर्हैतवःइष्टवियोगानिष्टसंयोगादयःतेषांसहस्रादीनि ॥ १६ ॥ ननुधर्मैसामर्थ्याभावादेवममशोकभयेनतुरा
ज्यच्युतिवनवासकृतेइत्याशंक्याह नहीति प्रवृत्तिरूपोयज्ञदानादिधर्मोज्ञानविरोधी ज्ञानेहि यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिद्वैतोपमर्दःश्रूयतेकर्माणितुद्वैतोपजीवनानिअतस्तयोर्विरोधःप्रसिद्धइ
तिहिशब्दोद्योतयति पशुवीजवधादिसाध्यत्वाद्दोषबहुलश्चातएवश्रेयोघातीमोक्षविरोधी तत्रनसज्जंतेनात्यंतमभिनिवेशिनोभवंति ॥ १७ ॥ एवंकर्मनिष्ठांनिंदित्वायोगनिष्ठांग्राहयति अष्टांगामिति यमनिय
मासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोष्टावंगानीतियोगसूत्रोक्तानिसंकल्पसंबाधादीनिवावक्ष्यमाणानिअष्टौअंगानियस्याःसाबुद्धिस्तत्त्वमस्यादिवाक्यजाप्रज्ञा यांसर्वंकृत्स्नंअश्रेयोमूलाज्ञानं

शोकस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितम् ॥ १६ ॥ नहिज्ञानविरुद्धेषुबहुदोषेषुकर्मसु ॥ श्रेयोघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतो
भवद्विधाः ॥ १७ ॥ अष्टांगांबुद्धिमाहुर्यांसर्वाश्रेयोभिघातिनीम् ॥ श्रुतिस्मृतिसमायुक्तांराजन्सात्वय्यवस्थिता ॥ १८ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुदुर्गेषुव्यापत्सुस्वजनस्य
च ॥ शारीरमानसैर्दुःखैर्नसीदंतिभवद्विधाः ॥ १९ ॥ श्रूयतांचाभिधास्यामिजनकेनयथापुरा ॥ आत्मव्यवस्थानकरागीताःश्लोकामहात्मना ॥ २० ॥ मनोदे
हसमुत्थाभ्यांदुःखाभ्यामर्दितंजगत् ॥ तयोर्व्याससमासाभ्यांशमोपायमिमंशृणु ॥ २१ ॥ व्याधेरनिष्टसंस्पर्शाच्छ्रमादिष्टविवर्जनात् ॥ दुःखंचतुर्भिःशारीरंका
रणैःसंप्रवर्तते ॥ २२ ॥ तदातत्प्रतिकाराच्चसततंचाविचिंतनात् ॥ आधिव्याधिप्रशमनंक्रियायोगद्वयेनतु ॥ २३ ॥ मतिमंतोह्यतोवैद्याःशमंप्रागेवकुर्वते ॥ मा
नसस्यप्रियाख्यानैःसंभोगोपनयैर्नृणाम् ॥ २४ ॥ मानसेनहिदुःखेनशरीरमुपतप्यते ॥ अयःपिंडेनतप्तेनकुंभसंस्थमिवोदकम् ॥ २५ ॥ मानसंशमयेत्तस्माज्ज्ञा
नेनाग्निमिवांबुना ॥ प्रशांतेमानसेह्यस्यशारीरमुपशाम्यति ॥ २६ ॥

नदभिघातिनींश्रुतिस्मृतिभ्यांसमायुक्तांसम्यक्दृढीकृताम् सात्वयिअवस्थिताऽस्मत्सन्निधानादितिभावः ॥ १८ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुधननाशेषु अशनवसनाद्यभावात्दुर्गेषुदुस्तरेषुशारीरदुःखेषुविपरीतास्वाप
त्सुस्त्रीकर्षणादिषुमनोदुःखेषुच उपस्थितेषुतैःसंतोनावसीदंति शारीरंदुःखंतितिक्षयामानसंविवेकेनचनाशयितुंसमर्थाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ आत्मव्यवस्थानकराःमनःस्थैर्यहेतवः ॥ २० ॥ व्याससमासाभ्यां
विस्तरसंक्षेपाभ्याम् ॥ २१ ॥ व्याधिःप्रसिद्धः अनिष्टंकंटकादि श्रमोव्यायामः इष्टंअन्नादि ॥ २२ ॥ प्रतिकारात्औषधोपानत्स्वास्थ्यान्नादिभिरुपशमनात्आधिव्याधिप्रशमनम् अविचिंतनाच्च क्वचि
द्विषयेऽत्यंतनिमग्नचित्तस्यनमनोव्यथाव्याधिप्रभवावेदनाचभवतीतिप्रसिद्धम् इदमेवक्रियायोगद्वयम् ॥ २३ ॥ मतीति अतःवक्ष्यमाणाद्धेतोः वैद्याःविद्यावंतः प्रागेवमानसस्यशमंकुर्वते प्रियाख्यानैः
अनुकूलवचनैः बहुलाभदर्शनैर्धनहान्यादिजम् संभोगोपनयैः स्त्र्यादिसमर्पणैःकामादिजम् ॥ २४ ॥ मानसस्यप्राक्प्रशमनेहेतुमाह मानसेनहीति ॥ २५ ॥ २६ ॥

स्नेहोरागः सज्जतेप्रवर्तते प्रवृत्त्याचदुःखयोगमुपैति ॥२७॥ आयास क्लेशः स्नेहात्रागात् ॥२८॥ भावःभावनासंकल्पसंज्ञा अनुरागःपश्चाद्भाविनीप्रीतिः अयंभावः दुःखंजन्मप्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामु
त्तरोत्तरापायेतदनंतरापायादपवर्गः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताःइतिन्यायसूत्राभ्यांअज्ञानात्संकल्पस्ततोविषयस्ततस्तत्रप्रीतिस्ततस्तल्लाभायप्रवृत्तिस्ततोजन्मततःसुखदुःखेततोरागद्वेषवास
नाततःपुनःसंकल्पइतिक्रमः तत्रमूलभूतोरागःस्नेहशब्देनोक्तःसभावस्यहेतुः ततोविषयसिद्ध्युत्तरंजायमानोरागोऽनुरागइति तत्रभावानुरागयोर्मध्येपूर्वोभावःअत्यंतमश्रेयस्करः तस्मात्संकल्पत्यागएवमु
ख्यंसाधनम् तथाचवक्ष्यति यत्किंचिदपिसंकल्प्यनरोदुःखेनिमज्जति नकिंचिदपिसंकल्प्यसुखमक्षय्यमश्नुतइति ॥२९॥ कोटरेति रागएवदोषः ॥३०॥ विप्रयोगेविषयेणसहवियोगेत्यागीनकिंतुसत्यपि

मनसोदुःखमूलंतुस्नेहइत्युपलभ्यते ॥ स्नेहात्तुसज्जतेजंतुर्दुःखयोगमुपैतिच ॥ २७ ॥ स्नेहमूलानिदुःखानिस्नेहजानिभयानिच ॥ शोकहर्षौतथायासःसर्वंस्नेहात्प्र
वर्तते ॥ २८ ॥ स्नेहाद्भावोनुरागश्चप्रजज्ञेविषयेतथा ॥ अश्रेयस्कावुभावेतौपूर्वस्तत्रगुरुःस्मृतः ॥ २९ ॥ कोटराग्निर्यथाऽशेषंसमूलंपादपंदहेत् ॥ धर्मार्थौतुतथा
ल्पोपिरागदोषोविनाशयेत् ॥ ३० ॥ विप्रयोगेनतुत्यागीदोषदर्शीसमागमे ॥ विरागंभजतेजंतुर्निर्वैरोनिरवग्रहः ॥ ३१ ॥ तस्मात्स्नेहंनलिप्सेतमित्रेभ्योधनसं
चयात् ॥ स्वशरीरसमुत्थंचज्ञानेनविनिवर्तयेत् ॥ ३२ ॥ ज्ञानान्वितेषुयुक्तेषुशास्त्रज्ञेषुकृतात्मसु ॥ नतेषुसज्जतेस्नेहःपद्मपत्रेष्विवोदकम् ॥ ३३ ॥ रागाभिभूतःपु
रुषःकामेनपरिकृष्यते ॥ इच्छासंजायतेतस्यततस्तृष्णाविवर्धते ॥ ३४ ॥ तृष्णाहिसर्वपापिष्ठानित्योद्वेगकरीस्मृता ॥ अधर्मबहुलाचैवघोरापापानुबंधिनी ॥
॥ ३५ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजीर्यतिजीर्यतः ॥ योसौप्राणांतिकोरोगस्तांतृष्णांत्यजतःसुखम् ॥ ३६ ॥ अनाद्यंतातुसातृष्णाअंतर्देहगतानृणाम् ॥ विना
शयतिभूतानिअयोनिजइवानलः ॥ ३७ ॥ यथैधःस्वसमुत्थेनवह्निनानाशमृच्छति ॥ तथाऽकृतात्मालोभेनसहजेनविनश्यति ॥ ३८ ॥

समागमेयोविषयदोषदर्शीसएवत्यागी सएवचविरागंभजते निर्वैरश्चद्वेषाभावान्निरवग्रहःप्रतिबंधशून्यः ॥ ३१ ॥ मित्राणिधनानिचप्राप्यतेषुस्नेहंनलिप्सेतनकामयेत् मित्रेभ्यइत्यादिकेल्यब्लोपेपंचम्यौ
किंच स्वशरीराल्लिंगाख्यात्समुत्थंउत्पन्नमपिस्नेहंज्ञानेनभोग्यानामवस्तुत्वानित्यत्वज्ञानेननाशयेत् ॥ ३२ ॥ ज्ञानान्वितेषुनित्यानित्यविवेकवत्सु युक्तेषुनित्यवस्तुप्राप्तयेउद्युक्तेषु ततएवशास्त्रज्ञेषु कृताल
सुध्यानेनसंस्कृतचित्तेषु तेषुप्रसिद्धेषुस्नेहोरागोनसज्जतेनसंगंप्राप्नोति ॥ ३३ ॥ रागःरम्यवस्तुदर्शनेचित्तस्योत्फुल्लता कामस्तल्लिप्सा इच्छालब्धेतस्मिन्नुत्कृष्यतिशयात्पुनस्तदभिलाषः पुनःपुनस्तल्लाभेप्यतृ
प्तिस्तृष्णा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ जीर्यतःजरामृत्युग्रस्तस्य ॥ ३६ ॥ अनाद्यंतातन्मूलवासनानामनादित्वात् अंतर्देहःबाह्यतरोदेहोऽन्नमयःबाह्योलिंगशरीरंअंतर्देहोमनस्तद्गता अयःतप्तायःपिंडंनिजःस्वरूपस्थः
अनलोवह्निःअयोनिजमिवानलमितिपाठेतुनास्तिअलंपर्याप्तिर्यस्यतत् इंधनसहस्रैरतृप्तंतेजोऽन्याख्यमितिविशेष्यमध्याहृत्ययोज्यम् ॥ ३७ ॥ अकृतात्माअनिर्जितचेताः ॥ ३८ ॥

॥ ३९॥४०॥ केषांचित्मूढानांधीमतामप्यर्थोनआत्यंतिकश्रेयस्करइत्याह अर्थश्रेयसिअर्थसाध्येश्रेयसिज्योतिष्टोमादौ ॥४१॥ कार्पण्यंअर्थव्ययोपस्थितौदैन्यं दर्पःपरपरिभवेच्छा मानःअहमेवश्रेष्ठः
इतिमतिः भयंस्वोच्छेदशंका उद्वेगःशंकाकृतंचित्तस्यानवस्थितत्वम् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सहंतिसहंते ॥ ४४ ॥ अर्थाःदुःखंभयच्छंतियदिपरित्यक्तुमिष्यंतेतस्मात्नाशंअर्थार्जनादिजंदुःखंनचिंतयेत् ॥४५॥
पिपासायाःतृष्णायाः ॥ ४६ ॥ गृध्येत्इच्छांनकुर्यात् तत्रयौवनादौ ॥ ४७ ॥ संचयान्अर्थान् तज्जान्अर्थत्यागजान् अनीहार्थःयदृच्छालब्धोर्थः ॥ ४८ ॥ नस्पर्शनंअस्पर्शनं सुप्सुपेतिनशब्देननैक

राजतःसलिलादग्नेश्चोरतःस्वजनादपि ॥ भयमर्थवतांनित्यंमृत्योःप्राणभृतामिव ॥ ३९ ॥ तथाह्यामिषमाकाशेपक्षिभिःश्वापदैर्भुवि ॥ भक्ष्यतेसलिलेमत्स्यैस्त
थासर्वत्रवित्तवान् ॥ ४० ॥ अर्थएवहिकेषांचिदनर्थंभजतेनृणाम् ॥ अर्थश्रेयसिचासक्तोनश्रेयोविंदतेनरः ॥ ४१ ॥ तस्मादर्थागमाःसर्वेमनोमोहविवर्धनाः ॥
कार्पण्यंदर्पमानौचभयमुद्वेगएवच ॥ ४२ ॥ अर्थजानिविदुःप्राज्ञादुःखान्येतानिदेहिनाम् ॥ अर्थस्योत्पादनेचैवपालनेचतथाक्षये ॥ ४३ ॥ सहंतिचमहद्दुःखंघ्नं
तिचैवार्थकारणात् ॥ अर्थादुःखंपरित्यक्तंपालिताश्चैवशत्रवः ॥४४॥ दुःखेनचाधिगम्यंतेतस्मान्नाशंनचिंतयेत् ॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडिताः ॥४५॥
अंतोनास्तिपिपासायाःसंतोषःपरमंसुखम् ॥ तस्मात्संतोषमेवेहपरंपश्यंतिपंडिताः ॥ ४६ ॥ अनित्यंयौवनंरूपंजीवितंरत्नसंचयः ॥ ऐश्वर्यंप्रियसंवासोगृध्येत्त
त्रनपंडितः ॥ ४७ ॥ त्यजेतसंचयांस्तस्मात्तज्जान्क्लेशान्सहेतच ॥ नहिसंचयवान्कश्चिद्दृश्यतेनिरुपद्रवः ॥ अतश्चधार्मिकैःपुंभिरनीहार्थःप्रशस्यते ॥४८॥ धर्मा
र्थंयस्यवित्तेहावरंतस्यनिरीहता ॥ प्रक्षालनाद्धिपंकस्यश्रेयोनस्पर्शनंनृणाम् ॥४९॥ युधिष्ठिरैवंसर्वेषुनस्पृहांकर्तुमर्हसि ॥ धर्मेणयदितेकार्यंविमुक्तेच्छोभवार्थ
तः ॥ ५० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ नार्थोपभोगलिप्सार्थमियमर्थेप्सितामम ॥ भरणार्थंतुविप्राणांब्रह्मन्कांक्षेनलोभतः ॥ ५१ ॥ कथंह्यस्मद्विधोब्रह्मन्वर्तमानो
गृहाश्रमे ॥ भरणंपालनंचापिनकुर्यादनुयायिनाम् ॥५२॥ संविभागोहिभूतानांसर्वेषामेवदृश्यते ॥ तथैवापचमानेभ्यःप्रदेयंगृहमेधिना ॥५३॥ तृणानिभूमिरुद
कंवाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन ॥५४॥ देयमार्तस्यशयनंस्थितश्रांतस्यचासनम् ॥ तृषितस्यचपानीयंक्षुधितस्यचभोजनम् ॥५५॥

धेत्यादिवत्समासः ॥ ४९ ॥ एवंसर्वेषुअर्थवत्यौवनादिषु अर्थतःधनात् ॥ ५० ॥ अर्थोपभोगःविषयोपभोगः अर्थेप्सुताधनेप्सुता अर्थःप्रकारेविषयेवित्तकारणवस्तुष्वितिविश्वः आत्मोपभोगेतिपा
ठेनिर्मूलः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ भूतानामितिदेवपितृमनुष्याणामुपलक्षणम् दृश्यतेपंचमहायज्ञेषु अपचमानेभ्यः यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेर्यत्यादिभ्यः ॥ ५३ ॥ तृणानिआसनार्था
नि ॥ ५४ ॥ स्थितश्रांतस्यस्थितःऊर्ध्वस्थितःतत्सहितस्यश्रांतस्यचआसनंतृणमयंदद्यादतिथयेइतिशेषः ॥ ५५ ॥

न्यायेनवर्णाश्रमानुरूप्येण ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ वृथाश्राद्धंयज्ञादिनिमित्तंविना देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभागितिस्मृतेः यत्‌अन्नंननिर्वपेत्‌नदद्यात्‌ देवपितृभूतमनुष्येभ्यइतिशेषः ॥ ५८ ॥ विश्वं सर्वजातीयंप्राणिजातंदेवोदेवतायस्मिन्‌तत्‌विश्वदेवम्‌ स्वार्थेतद्धितः वैश्वदेवंनामकर्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ अपरिक्लिष्टंकार्पण्यंविना अध्वनिवर्तितेमार्गस्थाय ॥ ६२ ॥ धर्मंपरं गार्हस्थ्यात्परोधर्मोनास्तीतिभावः ॥ ६३॥ अपत्रपतेनिर्लज्जइतिअपवादंलभते ॥६४॥ अप्राज्ञइतिच्छेदः प्रकर्षेणअज्ञःप्राज्ञइतिवा शिश्नोदरकृतेइति दिव्यांगनाभोगलिप्सयादिव्यरूपादिभोगलिप्सयाचविघसंदेवताद्युपयुक्तशेषंकामुकोबहुकरोति मोहआत्माज्ञानम्‌ रागस्तज्जेप्रपंचेप्रीतिः वशांइच्छाऐश्वर्यंवातैःआक्रांतः वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः इंद्रियार्थाःशब्दादयस्तेषांवशआयत्तातदनुगःतदर्थी ॥ ६५ ॥ हारिभिः

चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्यात्सुभाषिताम्‌॥ उत्थायचासनंदद्यादेषधर्मःसनातनः॥ प्रत्युत्थायाभिगमनंकुर्यान्न्यायेनचार्चनाम्‌ ॥ ५६ ॥ अग्निहोत्रमनड्वांश्च
ज्ञातयोतिथिबांधवाः॥ पुत्रादाराश्चभृत्याश्चनिर्दहेयुरपूजिताः ॥ ५७ ॥ आत्मार्थंपाचयेन्नान्नंनवृथाघातयेत्पशून्‌॥ नचतत्स्वयमश्नीयाद्विधिवद्यन्ननिर्वपेत्‌
॥५८॥ श्वभ्यश्चश्वपचेभ्यश्चवयोभ्यश्चावपेद्भुवि ॥ वैश्वदेवंहिनामैतत्सायंप्रातश्चदीयते ॥ ५९ ॥ विघसाशीभवेत्तस्मान्नित्यंचामृतभोजनः॥ विघसोभुक्त
शेषंतुयज्ञशेषंतथामृतम्‌ ॥ ६० ॥ चक्षुर्दद्यान्मनोदद्याद्वाचंदद्याच्चसूनृताम्‌॥ अनुव्रजेदुपासीतसयज्ञःपंचदक्षिणः॥ ६१ ॥ योदद्यादपरिक्लिष्टमन्नमध्वनिवर्त
ते॥ श्रांतायादृष्टपूर्वायतस्यपुण्यफलंमहत्‌॥ ६२ ॥ एवंयोवर्ततेवृत्तिंवर्तमानोगृहाश्रमे॥ तस्यधर्मंपरंप्राहुःकथंवाविप्रमन्यसे ॥ ६३ ॥ शौनकउवाच अहो
बतमहत्कष्टंविपरीतमिदंजगत्‌॥ येनापत्रपतेसाधुरसाधुस्तेनतुष्यति ॥६४॥ शिश्नोदरकृतेऽप्राज्ञःकरोतिविघसंबहु॥ मोहरागवशाक्रांतइंद्रियार्थवशानुगः॥
॥ ६५॥ ह्रियतेबुध्यमानोपिनरोहारिभिरिंद्रियैः॥ विमूढसंज्ञोदुष्टाश्वैरुद्भ्रांतैरिवसारथिः ॥ ६६ ॥ षडिंद्रियाणिविषयंसमागच्छंतिवैयदा॥ तदाप्रादुर्भवत्येषां
पूर्वसंकल्पजंमनः॥ ६७॥ मनोयस्येंद्रियस्येहविषयान्यातिसेवितुम्‌॥ तस्यौत्सुक्यंसंभवतिप्रवृत्तिश्चोपजायते ॥ ६८ ॥

हरणशीलैः एवंवर्णाश्रमाभिमानपूर्वकंयज्ञादीननुतिष्ठतामात्मस्वरूपाज्ञानात्तत्तत्कर्मफलतयाउपस्थितेषुविषयेषुरागवतामिंद्रियैर्विषयान्प्रतिहृतानांतत्रनिमग्नचित्तानांपरमार्थस्यात्यंतास्फुरणलक्षणंविमूढसंज्ञत्वंभवतीत्युक्तम्‌ ॥ ६६ ॥ तदुपपादयति षडिति दीपप्रभावत्‌तैजसंमनःनेत्रादिद्वारातत्तद्विषयंप्रतिगत्वातदावरकमज्ञानमभिभाव्यतंविषयंप्रकाशयतियदातदाएषांविषयविदांमनःतत्तद्विषयहानोपादानोपेक्षालोचनाख्यमननात्मकमंतःकरणंप्रादुर्भवतिविशेषेणपीनंभवति तत्रपूर्वसंकल्पजंयथापूर्वसंस्कारम्‌ हीनेप्युपादेयबुद्धिरुत्तमेहानबुद्धिर्विपरीतावाबुद्धिर्भवतिसोयंमनःप्रादुर्भावः ॥ ६७ ॥ तस्मिंश्चजातेकिंस्यात्तदाह मनोयस्येति यस्यपुंसःमनःइंद्रियस्यइंद्रियाणांविषयान्शब्दादीन्सेवितुंयातिउच्चलतितस्यतद्विषयभोगार्थंऔत्सुक्यंविलंबासहत्वंभवतिच ततःप्रवृत्तिर्जायते ॥ ६८ ॥

प्रवृत्तश्चलोभाग्नौमोहाग्नौपतति यतःकामेनविषयबाणैर्निहतःअतिरागान्मुह्यतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ महामोहेअंधेतमसि ॥ ७० ॥ अविद्याआत्माज्ञानम् ततःपरमानंदतिरोधानात्क्षुद्रानंदप्राप्तयेकर्म ततस्त
त्फलभोगेष्वतृप्तिस्तृष्णा॥७१॥७२॥अबुधानांगृहस्थानांविघसाशनमेवपरमोधर्मइतिमन्वानानांगतिःकर्मनिष्ठाफलमुक्तम् बुधानांतेभ्योन्येषांसंन्यासिनामपिगतिंमेमत्तःशृणु धर्मेश्रेयसिप्रवृत्तिधर्मोपिप्र
शस्यःनिवृत्तिधर्मःप्रशस्यतरस्तस्मिन्रताः अतएवविमोक्षरतयः ॥ ७३ ॥ तदिदमिति कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाइति त्यजतैवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुःप्रत्यक्परंपदमितिचद्विविधाअपिश्रुतयःसंतितत्र
येऽभिमानात्कर्मकुर्वंतितेपूर्वोक्तरीत्यांधंतमोविशंति येचशुद्धाःसंन्यासिनस्तेकृतकृत्याएवभवंतितवतुमध्यमस्यगतिरियमित्याह तस्मादिति तथाचवक्ष्यति एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच कर्त्तव्या

ततःसंकल्पबीजेनकामेनविषयेषुभिः॥ विद्धःपततिलोभाग्नौज्योतिर्लोभात्पतंगवत्॥ ६९ ॥ ततोविहारैराहारैर्मोहितश्चयथेप्सया ॥ महामोहेसुखेमग्नोनात्मा
नमवबुध्यते ॥ ७० ॥ एवंपततिसंसारेतासुतास्विहयोनिषु ॥ अविद्याकर्मतृष्णाभिर्भ्राम्यमाणोथचक्रवत्॥ ७१ ॥ ब्रह्मादिषुतृणांतेषुभूतेषुपरिवर्तते ॥ जलेभु
वितथाकाशेजायमानःपुनःपुनः ॥ ७२ ॥ अबुधानांगतिस्त्वेषाबुधानामपिमेशृणु ॥ येधर्मेश्रेयसिरताविमोक्षरतयोजनाः ॥ ७३ ॥ तदिदंवेदवचनंकुरुकर्मत्य
जेतिच ॥ तस्माद्धर्मानिमान्सर्वान्नाभिमानात्समाचरेत्॥ ७४ ॥ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमादमः ॥ अलोभइतिमार्गोयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः ॥ ७५ ॥
अत्रपूर्वश्चतुर्वर्गःपितृयाणपथेस्थितः॥ कर्तव्यमितियत्कार्यंनाभिमानात्समाचरेत्॥ ७६ ॥ उत्तरोदेवयानस्तुसद्भिराचरितःसदा ॥ अष्टांगेनैवमार्गेणविशु
द्धात्मासमाचरेत् ॥ ७७ ॥ सम्यक्संकल्पसंबंधात्सम्यक्चेंद्रियनिग्रहात् ॥ सम्यक्व्रतविशेषाच्चसम्यक्चगुरुसेवनात् ॥ ७८ ॥ सम्यगाहारयोगाच्चसम्यक्चाध्य
यनागमात् ॥ सम्यक्कर्मोपसंन्यासात्सम्यक्चित्तनिरोधनात् ॥ ७९ ॥ एवंकर्माणिकुर्वंतिसंसारविजिगीषवः ॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताऐश्वर्यंदेवतागताः ॥ ८० ॥
रुद्राःसाध्यास्तथादित्यावसवोथतथाश्विनौ ॥ योगैश्वर्येणसंयुक्ताधारयंतिप्रजाइमाः ॥ ८१ ॥ तथात्वमपिकौंतेयशममास्थायपुष्कलम् ॥ तपसासिद्धिमन्वि
च्छयोगसिद्धिंचभारत ॥ ८२ ॥

नीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तममिति ॥७४॥ ७५ ॥ पितृयाणपथेधूमादिमार्गेआवृत्तिफले कर्तव्यमवश्यानुष्ठेयंनित्याग्निहोत्रसंध्योपासनादि अभिमानात्संगात् ॥ ७६ ॥ उत्तरश्चतुर्वर्गःसत्यंदमःक्षमाअलो
भश्चदेवयानोऽर्चिरादिमार्गोऽनावृत्तिफलःअष्टांगेनवक्ष्यमाणसंकल्पसंबंधाद्यंगाष्टकवतामार्गेणप्रकारेणयत्कर्तव्यंतदाचरेदितिपूर्वेणसंबंधः शुद्धात्माशुद्धचित्तः ॥ ७७ ॥ संकल्पोमानसंकर्मतस्यसंबंधोनिरो
धस्तेनअंतरिंद्रियनिग्रहाख्यःशमउक्तः इंद्रियनिग्रहोदमः व्रतविशेषःअहिंसादीनिव्रतानितेषांविशेषःसार्वभौमत्वम् सर्वदेशेकालेषुचसर्वप्रकारेणहिंसात्यागइत्यर्थः ॥ ७८ ॥ आहारोहितमितमेध्याशनं
तस्ययोगात् कर्मणांविधिवत्त्यागः ततश्चित्तनिरोधनात् ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

कर्ममयीयज्ञयुद्धादिकर्मरूपसाधनप्रधानासिद्धिः पितृमातृमयीद्यौःपितापृथिवीमातेतिश्रुतेः परलोकइहलोकफलप्रधानासात्वयाप्राप्तैव चकारएवशब्दार्थः तपसादेवताध्यानजपादिनायासिद्धिस्तां ॥ ८३ ॥ अनुग्रहात्तपसइतिशेषः ॥ ८४ ॥ इत्यारण्यकेप॰नै॰भा॰द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥७॥ ॥ शौनकेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ धर्मेणयोगमयेननतुकर्मणा ॥ ४ ॥ सूर्याराधनंविवक्षुःसूर्यस्यसा र्वात्म्यंतावदाहप्ररोचनार्थं सविताप्रसविताउत्पादकः परमात्मेत्यर्थः ॥ ५ ॥ तेजोरसान्जलानि उद्धृत्यादायमहींनिविशतेस्वोष्मणामहींवासयति ॥ ६ ॥ ओषधीपतिश्चंद्रः दिवस्तेजःअंतरिक्षगतंमेघा

पितृमातृमयीसिद्धिःप्राप्ताकर्ममयीचते ॥ तपसासिद्धिमन्विच्छद्विजानांभरणायवै ॥ ८३ ॥ सिद्धाहियद्यदिच्छंतिकुर्वंतेतदनुग्रहात् ॥ तस्मात्तपःसमास्थायकुरुष्वात्ममनोरथम् ॥ ८४ ॥ ॥ इ॰म॰भा॰आरण्यकेप॰अ॰प॰पांडवानांप्रव्रजनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शौनकेनैव मुक्तस्तुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पुरोहितमुपागम्यभ्रातृमध्येब्रवीदिदम् ॥ १ ॥ प्रस्थितंमानुयांतीमेब्राह्मणावेदपारगाः ॥ नचास्मिपोषणेशक्तोबहुदुःखसमन्वितः ॥ २ ॥ परित्यक्तुंनशक्तोस्मिदानशक्तिश्चनास्तिमे ॥ कथमत्रमयाकार्यंतद्ब्रूहिभगवन्मम ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मुहूर्तमिवसध्यात्वाधर्मेणान्विष्यतांगतिम् ॥ युधिष्ठिरमुवाचेदंधौम्योधर्मभृतांवरः ॥ ४ ॥ ॥ धौम्यउवाच ॥ ॥ पुरासृष्टानिभूतानिपीड्यंतेक्षुधयाभृशम् ॥ ततोनुकंपयातेषांसवितास्वपितायथा ॥ ५ ॥ गत्वोत्तरायणंतेजोरसानुद्धृत्यरश्मिभिः ॥ दक्षिणायनमावृत्तोमहींनिविशतेरविः ॥ ६ ॥ क्षेत्रभूतेततस्तस्मिन्नोषधीरोषधीपतिः ॥ दिवस्तेजःसमुद्धृत्यजनयामासवारिणा ॥ ७ ॥ निषिक्तश्चंद्रतेजोभिःस्वयोनौनिर्गतेरविः ॥ ओषध्यःषड्रसामेध्यास्तदन्नंप्राणिनांभुवि ॥ ८ ॥ एवंभानुमयंह्यन्नंभूतानांप्राणधारणम् ॥ पितैषसर्वभूतानांतस्मात्तंशरणंव्रज ॥ ९ ॥ राजानोहिमहात्मानोयोनिकर्मविशोधिताः ॥ उद्धरंतिप्रजाःसर्वास्तपआस्थायपुष्कलम् ॥ १० ॥ भीमेनकार्तवीर्येणवैन्येननहुषेणच ॥ तपोयोगसमाधिस्थैरुद्धृताह्यापदःप्रजाः ॥ ११ ॥ तथात्वमपिधर्मात्मन्कर्मणाचविशोधितः ॥ तपआस्थायधर्मेणद्विजातीन्भरभारत ॥ १२ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंकुरूणामृषभःसतुराजायुधिष्ठिरः ॥ विप्रार्थमाराधितवान्सूर्यमद्भुतदर्शनम् ॥ १३ ॥

कारेणपरिणतंतेजःउद्धृत्यमेघानुद्भाव्येत्यर्थः जनयामासतदुत्थेनवारिणाओषधीः ॥ ७ ॥ स्वयोनौबीजेनिर्गतेअंकुरादिरूपेणनिष्पन्नेसतिरविरेवओषधीरूपोभवति तदन्नंताभ्यओषधीभ्योन्नंअदनीयंधान्यंतच्चपुनर्जलोष्मयोगादंकुरादिक्रमेणधान्ययोनिरितिरविरेवान्नमन्नयोनित्वात् अन्येतुयदादर्शेचंद्रेस्वयोनौसूर्यएकतांगच्छतितदाचंद्रतेजोभिरमृतमयैर्निषिक्तोभवति ततश्चंद्ररूपेणबहिर्निर्गत्यओषधीराप्याययतितेनान्नंभवतीत्याहुः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तपोयोगोव्रतस्वीकारस्तत्पूर्वकःसमाधिर्ध्यानंतत्स्थैस्तन्निष्ठैः ॥ ११ ॥ धर्मेणध्यानेन ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५॥ सूर्योर्यमेति अत्रसूर्योपाधिकंब्रह्मसर्वकर्तृत्वसर्वज्ञत्वसर्वात्मत्वादिभिर्धर्मैस्तूयते तद्यथा सूर्यःसूतेआलोकमितिसूर्यः १ अर्यमागतिमत्वात् २ भगःसर्वैश्वर्यसंपन्नत्वात् ३ त्वष्टाविश्वशिल्पकरत्वात् ४ पूषापोषकः ५ अर्कःअर्चनीयः ६ सविताजगत्प्रसवनात् ७ रविःवेदत्रयीशब्दमयः ८ गभस्तिमान्सहस्रकिरणः ९ अजोऽनादिः १० कालःमुहूर्तादिः तत्प्रवर्तकत्वात् ११ मृत्युःप्राणहर्ता १२ धाताजगत्कर्ता १३ प्रभाकरःदीप्तिकरः १४॥१६॥ पृथिवीत्यादिनामभिःसार्वात्म्यस्यैवप्रपंचः परायणंमूलकारणम् ॥ २० ॥ १७ ॥ २८ शुचिरग्निः २९ शौरिःकृष्णः ३० ॥ १८ ॥ ४० तेजसांपतिःसूर्यः ४१ धर्मध्वजोधर्मप्रधानः ४२ ४३ वेदांगःवेदशरीरःत्रयीमयत्वात् ४४ ४५ ॥ १९ ॥ ४८ कलिःसर्वमलाश्रयइत्येकंनाम ४९ ॥२०॥ अश्वत्थःसंसारवृक्षःसएवसंवत्सरकरः नतुषष्ठःपदार्थः

वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रृणुष्वावहितोराजन्शुचिर्भूत्वासमाहितः॥क्षणंचकुरुराजेंद्रसंप्रवक्ष्याम्यशेषतः॥ १४ ॥ धौम्येनतुयथापूर्वंपार्थायसुमहात्मने ॥ नामाष्टशतमाख्यातंतच्छृणुष्वमहामते॥ १५॥ ॥धौम्यउवाच॥ ॥सूर्योर्यमाभगस्त्वष्टापूषार्कःसवितारविः॥ गभस्तिमानजःकालोमृत्युर्धाताप्रभाकरः॥१६॥ पृथिव्यापश्चतेजश्चखंवायुश्चपरायणम्॥सोमोबृहस्पतिःशुक्रोबुधोंगारकएवच॥ १७ ॥ इंद्रोविवस्वान्दीप्तांशुःशुचिःशौरिःशनैश्चरः ॥ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस्कंदोवैवरुणोयमः॥ १८॥वैद्युतोजाठरश्चाग्निरैंधनस्तेजसांपतिः॥ धर्मध्वजोवेदकर्तावेदांगोवेदवाहनः ॥ १९ ॥ कृतंत्रेताद्वापरश्चकलिःसर्वमलाश्रयः ॥कलाकाष्ठामुहूर्ताश्चक्षपायामस्तथाक्षणः ॥ २० ॥ संवत्सरकरोश्वत्थःकालचक्रोविभावसुः ॥ पुरुषःशाश्वतोयोगीव्यक्ताव्यक्तःसनातनः॥ २१ ॥कालाध्यक्षःप्रजाध्यक्षोविश्वकर्मातमोनुदः॥ वरुणःसागरोंशश्चजीमूतोजीवनोरिहा॥ २२ ॥भूताश्रयोभूतपतिःसर्वलोकनमस्कृतः ॥ स्रष्टासंवर्तकोवह्निःसर्वस्यादिरलोलुपः॥ २३ ॥ अनंतःकपिलोभानुःकामदःसर्वतोमुखः॥शयोविशालोवरदःसर्वधातुनिषेचिता॥ २४॥

कालोनामकश्चिदस्ति कालोपाधिभूतंद्रव्यमेवस्वस्यअतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्भवतीतिभावः ५६ कालचक्रःकालप्रवर्तकोयोविभावसुःसइत्येकंनाम ५७ पुरुषःपूर्षुकर्मेंद्रियपंचकज्ञानेंद्रियपंचकमनआदिचतुष्टयप्राणादिपंचकभूतपंचककामकर्माविद्याख्यासुवसतीतिपुरुषः जीवरूपः ५८ सएवशाश्वतआद्यंतशून्यः ५९ योगीकर्मज्ञानाधिकारी ६० व्यक्ताव्यक्तःकार्यकारणात्मा ६१ सनातनोनिरुपाधिः ६२ ॥ २१ ॥ ६५ तमोनुदःअज्ञानहंतामोक्षदइत्यर्थः ६६ अंशःअंशयतिविभाजयतिकर्मफलानीत्यंशः ६९ ७० जीवनःजलवज्जीवनहेतुः ७१ ७२ ॥ २२ ॥ संवर्तकःप्रलयकालिकोवह्निरित्येकम् ७७ ॥ २३ ॥ सर्वेषांधातूनांत्वगादीनांदेहगतानांनिषेचितासेचकआप्यायकः ॥ ८८ ॥ २४ ॥

मनोरूपीसुपर्णइत्येकम् ८९ भूतादिरहंकारः ९० आदिदेवोऽदितेःसुतइत्येकंनाम विष्णुरित्यर्थः ९५॥ २५॥ पितामातापितामहः द्यावापृथिव्योःपिताहिरण्यगर्भस्तस्यापिपितेत्यर्थः ९८ स्वर्गद्वारंब्रह्म
लोकप्राप्तिद्वारम् सूर्यद्वारेणतेविरजाःप्रयांतीतिश्रुतेस्तदेवप्रजाद्वारम् अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिक्रमेणइहपरलोकप्रापकइत्यर्थः ९९ मोक्षद्वारंक्रम
मुक्तिस्थानभूतंत्रिविष्टपंस्वर्गभूमिरित्येकम् १०० ॥ २६ ॥ मैत्रेयःमित्रेषुसर्वभूताभयप्रदेषुसाधुर्मैत्रेयः १०७ करुणान्वितइतिपतितव्रात्यादीनामपित्रातेत्यर्थः १०८ ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥शुचिश्चासौ

मनःसुपर्णोभूतादिःशीघ्रगःप्राणधारकः॥धन्वंतरिर्धूमकेतुरादिदेवोऽदितेःसुतः ॥ २५॥द्वादशात्मारविंदाक्षःपितामातापितामहः॥ स्वर्गद्वारंप्रजाद्वारंमोक्षद्वारं
त्रिविष्टपम्॥ २६॥देहकर्ताप्रशांतात्माविश्वात्माविश्वतोमुखः॥ चराचरात्मासूक्ष्मात्मामैत्रेयःकरुणान्वितः॥ २७॥ एतद्वैकीर्त्तनीयस्यसूर्यस्यामिततेजसः॥
नामाष्टशतकंचेदंप्रोक्तमेतत्स्वयंभुवा॥ २८॥सुरगणपितृयक्षसेवितंह्यसुरनिशाचरसिद्धवंदितम् ॥ वरकनकहुताशनप्रभंप्रणिपतितोस्मिहितायभास्करम्
॥ २९॥ सूर्योदयेयःसुसमाहितःपठेत्सपुत्रदारान्धनरत्नसंचयान् ॥ लभेतजातिस्मरतांनरःसदाधृतिंचमेधांचसविंदतेपुमान् ॥ ३०॥ इमंस्तवंदेववरस्ययोन
रःप्रकीर्त्तयेच्छुचिसुमनाःसमाहितः ॥ विमुच्यतेशोकदवाग्निसागराल्लभेतकामान्मनसायथेप्सितान् ॥ ३१॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तुधौम्येनत
त्कालसदृशंवचः॥ विप्रत्यागसमाधिस्थःसंयतात्मादृढव्रतः॥३२॥ धर्मराजोविशुद्धात्मातपआतिष्ठदुत्तमम् ॥पुष्पोपहारैर्बलिभिरर्चयित्वादिवाकरम् ॥३३॥
सोवगाह्यजलंराजादेवस्याभिमुखोभवत् ॥ योगमास्थायधर्मात्मावायुभक्षोजितेंद्रियः ॥ ३४॥ गांगेयंवार्युपस्पृश्यप्राणायामेनतस्थिवान् ॥ शुचिःप्रयत
वाग्भूत्वास्तोत्रमारब्धवांस्ततः॥ ३५॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥त्वंभानोजगतश्चक्षुस्त्वमात्मासर्वदेहिनां॥ त्वंयोनिःसर्वभूतानांत्वमाचारःक्रियावतां॥३६॥

सुमनाश्चेतिकर्मधारयः शोकएवदवाग्निर्यस्मिन्तस्मात्सागरात्सागरवदपारात्संसारात् ॥ ३१॥ विप्रत्यागसमाधिस्थःविप्रेभ्यस्त्यागःत्यज्यमानमन्नंतदर्थंसमाधिस्थःनियमस्थः यूपदार्वादिवत्प्रकृतिविका
राभावेपिचतुर्थीसमासः अश्वघासादिवत्षष्ठीसमासोवा संयतात्मानियमितचित्तः॥३२॥ तपःसूर्याष्टशतनामजपाख्यम्॥३३॥ योगंचित्तैकाग्र्यं आस्थायकृत्वा ॥ ३४॥ प्राणानामासमंतात्यमनंनिग्र
हस्तेनप्राणायामेन आरब्धवान्ततःजपानंतरम्॥ ३५॥ चक्षुःचक्षुरादिप्रवर्तकत्वात् बाह्यरूपेणचचक्षुरनुग्राहकत्वात् अतएवसर्वदेहिनामात्मायोनिःउत्पत्तिलयस्थानम् भूतानांवियदादीनाम् आचारः
आसमंताच्चारयतीत्याचारोंतर्यामी॥ ३६॥

सांख्यानांज्ञाननिष्ठानांयोगिनांचित्तनिरोधकानामनावृतार्गलद्वारंत्वंआवृणोतीत्यावृतंकपाटं कर्त्तरिक्तः अर्गलाकपाटविष्टंभकंतिर्यक्काष्ठंतदुभयरहितंमुक्तिद्वारंत्वं मुमुक्षतांगतिश्चत्वमेव प्राप्यंपदमपित्वमेवेत्यर्थः ॥ ३७॥ निर्व्याजंराजवत्प्रत्युपकाराशाख्यंमिषंविनाकेवलंकृपयैवेत्यर्थः ॥ ३८॥ ३९ ॥ ४० ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिश्रुतिप्रसिद्धाःगणास्तदन्यानिविश्वेदेवादीनिसमुदायदैवतानि सिद्धिंज्ञानं ॥ ४१ ॥ उपयांतित्वामेव त्वांअर्चयित्वातुप्राप्तमनोरथाभवंति ॥ ४२ ॥ सप्तार्यमाग्निष्वात्तादयः प्रधानतांजगत्कारणतां ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अस्य

त्वंगतिःसर्वसांख्यानांयोगिनांत्वंपरायणम्॥ अनावृतार्गलद्वारंत्वंगतिस्त्वंमुमुक्षताम् ॥३७॥ त्वयासंधार्यतेलोकस्त्वयालोकःप्रकाश्यते ॥ त्वयापवित्रीक्रियतेनिर्व्याजंपाल्यतेत्वया॥ ३८॥ त्वामुपस्थायकालेतुब्राह्मणावेदपारगाः॥ स्वशाखाविहितैर्मंत्रैरर्चंत्यृषिगणार्चित ॥३९॥ तवदिव्यंरथंयांतमनुयांतिवरार्थिनः॥ सिद्धचारणगंधर्वायक्षगुह्यकपन्नगाः॥ ४०॥ त्रयस्त्रिंशच्चवैदेवास्तथावैमानिकागणाः॥ सोपेंद्राःसमहेंद्राश्चत्वामिष्ट्वासिद्धिमागताः॥ ४१॥ उपयांत्यर्चयित्वातुत्वांवैप्राप्तमनोरथाः॥ दिव्यमंदारमालाभिस्तूर्णंविद्याधरोत्तमाः॥ ४२॥ गुह्याःपितृगणाःसप्तयेदिव्यायेचमानुषाः ॥ तेपूजयित्वात्वामेवगच्छंत्याशुप्रधानतां॥ ४३॥ वसवोमरुतोरुद्रायेचसाध्यामरीचिपाः ॥ वालखिल्यादयःसिद्धाःश्रेष्ठत्वंप्राणिनांगताः॥ ४४॥ सब्रह्मकेषुलोकेषुसप्तस्वप्यखिलेषुच॥ नतद्भूतमहंमन्येयदर्कादतिरिच्यते॥ ४५॥ संतिचान्यानिसत्वानिवीर्यवंतिमहांतिच॥ नतुतेषांतथादीप्तिःप्रभावोवायथातव॥४६॥ ज्योतींषित्वयिसर्वाणित्वंसर्वज्योतिषांपतिः॥ त्वयिसत्त्यंचसत्वंचसर्वेभावाश्चसात्त्विकाः॥ ४७॥ त्वत्तेजसाकृतंचक्रंसुनाभंविश्वकर्मणा ॥ देवारीणांमदोयेननाशितःशार्ङ्गधन्वना॥ ४८॥ त्वमादायांशुभिस्तेजोनिदाघेसर्वदेहिनाम्॥सर्वौषधिरसानांचपुनर्वर्षासुमुंचसि॥४९॥ तपंत्यन्येदहंत्यन्येगर्जंत्यन्येतथाघनाः॥ विद्योतंतेप्रवर्षंतितवप्रावृषिरश्मयः॥५०॥ नतथासुखयत्यग्निर्नप्रावारानकंबलाः॥शीतवातार्दितंलोकंयथातवमरीचयः॥ ५१ ॥ त्रयोदशद्वीपवतींगोभिर्भासयसेमहीं ॥ त्रयाणामपिलोकानांहितायैकःप्रवर्त्तसे॥ ५२ ॥ तवयद्युदयोनस्यादंधंजगदिदंभवेत् ॥ नचधर्मार्थकामेषुप्रवर्त्तेरन्मनीषिणः ॥ ५३॥ आधानपशुबंधेष्टिमंत्रयज्ञतपःक्रियाः॥ त्वत्प्रसादादवाप्यंतेब्रह्मक्षत्रविशांगणैः॥ ५४॥

सार्वात्म्यमाह सब्रह्मकेष्विति नमन्येनास्तीतिमन्ये सर्वस्यैकात्म्यात् ॥ ४५॥ ४६ ॥ सत्त्यंसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाय्वाकाशौतदात्मकंसत्त्यं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वं सात्विकाभावाःधर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यमित्याद्याः ॥ ४७ ॥ सुनाभंसुदर्शनं ॥ ४८॥ ४९ ॥ ५० ॥ प्रावाराःवस्त्रविशेषाः॥ ५१ ॥ त्रयोदशद्वीपवर्ती सुदर्शनाद्यवांतरद्वीपयोगात् गोभिःरश्मिभिः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ अमानवस्येतिच्छेदः अमानवोऽर्चिरादिमार्गेणगतस्यब्रह्मलोकप्रापकःपुरुषः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ त्वद्दीधितयस्त्वत्किरणाः सैरावंताःमेघस्योपरियोमेघःसऐरावतस्तत्सहिताःआभूतंयावच्चतुर्विधभूत
ग्रामंतस्यसंप्लवःजलेनाभिप्लावनं ॥ ५८ ॥ द्वादशधाअरुणोमाघमासेतुसूर्योवैफाल्गुनेतथेत्यादिस्मृत्युक्तारुणादिरूपेण ॥ ५९ ॥ ६० ॥ हंतिगच्छतिविश्वंसंहरतीतिवाहंसः वृषाकपिःहरोहरिर्वा ॥ ६१ ॥

यदहर्ब्रह्मणःप्रोक्तंसहस्रयुगसंमितं ॥ तस्यत्वमादिरंतश्चकालज्ञैःपरिकीर्त्तितः ॥५५॥ मनूनांमनुपुत्राणांजगतोऽमानवस्यच ॥ मन्वंतराणांसर्वेषामीश्वराणांत्व
मीश्वरः ॥ ५६ ॥ संहारकालेसंप्राप्तेतवक्रोधविनिःसृतः ॥ संवर्त्तकाग्निस्त्रैलोक्यंभस्मीकृत्यावतिष्ठते ॥ ५७ ॥ त्वद्दीधितिसमुत्पन्नानानावर्णामहाघनाः ॥ सैराव
ताःसाशनयःकुर्वंत्याभूतसंप्लवम् ॥ ५८ ॥ कृत्वाद्वादशधात्मानंद्वादशादित्यतांगतः ॥ संहृत्यैकार्णवंसर्वंत्वंशोषयसिरश्मिभिः ॥ ५९ ॥ त्वामिंद्रमाहुस्त्वंरुद्रस्त्वं
विष्णुस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वमग्निस्त्वंमनःसूक्ष्मंप्रभुस्त्वंब्रह्मशाश्वतम् ॥ ६० ॥ त्वंहंसःसविताभानुरंशुमालीवृषाकपिः ॥ विवस्वान्मिहिरःपूषामित्रोधर्मस्तथैवच
॥ ६१ ॥ सहस्ररश्मिरादित्यस्तपनस्त्वंगवांपतिः ॥ मार्तंडोऽर्कोरविःसूर्यःशरण्योदिनकृत्तथा ॥ ६२ ॥ दिवाकरःसप्तसप्तिर्धामकेशीविरोचनः ॥ आशुगामीतमोघ्न
श्चहरिताश्वश्चकीर्त्यसे ॥ ६३ ॥ सप्तम्यामथवाषष्ठ्यांभक्त्यापूजांकरोतियः ॥ अनिर्विण्णोनहंकारीतंलक्ष्मीर्भजतेनरम् ॥ ६४ ॥ नतेषामापदःसंतिनाधयोव्याधय
स्तथा ॥ येतवानन्यमनसाकुर्वंत्यर्चनवंदनम् ॥ ६५ ॥ सर्वरोगैर्विरहिताःसर्वपापविवर्जिताः ॥ त्वद्भावभक्ताःसुखिनोभवंतिचिरजीविनः ॥ ६६ ॥ त्वंममापन्नका
मस्यसर्वातिथ्यंचिकीर्षतः ॥ अन्नमन्नपतेदातुमभितःश्रद्धयार्हसि ॥ ६७ ॥ येचतेऽनुचराःसर्वेपादोपांतंसमाश्रिताः ॥ माठरारुणदंडाद्यास्तांस्तान्वंदेऽशनिक्षु
भान् ॥ ६८ ॥ क्षुभयासहितामैत्रीयाश्चान्याभूतमातरः ॥ ताश्चसर्वानमस्यामिपांतुमांशरणागतम् ॥ ६९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंस्तुतोमहाराजभा
स्करोलोकभावनः ॥ ततोदिवाकरःप्रीतोदर्शयामासपांडवं ॥ दीप्यमानःस्ववपुषाज्वलन्निवहुताशनः ॥ ७० ॥ ॥ विवस्वानुवाच ॥ ॥ यत्तेऽभिलषितंकिंचित्त
त्वंसर्वमवाप्स्यसि ॥ अहमन्नंप्रदास्यामिसप्तपंचचतेसमाः ॥ ७१ ॥

गवांरश्मीनां ॥ ६२ ॥ सप्तसप्तिःसप्ताश्वः धामकेशीज्योतिर्मयकिरणवान् आशुगामीत्यत्राशावहइतिपाठेदिग्व्यवहारनिर्वाहकः आशायाःप्रसिद्धायाइष्टार्थसमर्पणेनपूरकोवा ॥ ६३ ॥ अनिर्विण्णःपू
जनेआसक्तः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्वद्भावभक्ताःसूर्यएवसर्वत्रास्तीतिभावोभावनातत्रभक्ताआदृताः ॥ ६६ ॥ श्रद्धयाआतिथ्यंचिकीर्षतइतिसंबंधः ॥ ६७ ॥ अशनिक्षुभान्विद्युदशन्यादिप्रवर्त्तकान् ॥ ६८ ॥
क्षुभामैत्र्यौनिग्रहानुग्रहकर्त्र्यौदेवते भूतमातरःगौरीपद्मादयःब्राह्मीमाहेश्वर्यादयश्च ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

गृह्णीष्वगृहाण पिठरंपरिवेषणपात्रं ताम्रंताम्रमयं वर्त्स्यतिवृत्तिंजनजीविकारूपांकरिष्यति पात्रेणपात्रप्रसूतेनान्नेन ॥ ७२ ॥ यावद्वर्त्स्यतितावदन्नाद्यमोदनादिकमक्षय्यंभविष्यतीतिसंबंधः चतुर्विधंले
ह्यंचोष्यंभक्ष्यंपेयंच ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ महानसेपाकशालायां साधयामासकारयामासअन्नमितिशेषः ॥ ८१ ॥ संस्कृतंपक्वं ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ पार्षतीपृषतःद्रुपदपितुः

गृह्णीष्वपिठरंताम्रंमयादत्तंनराधिप ॥ यावद्वर्त्स्यतिपांचालीपात्रेणानेनसुव्रत ॥ ७२ ॥ फलमूलामिषंशाकंसंस्कृतंयन्महानसे ॥ चतुर्विधंतदन्नाद्यमक्षय्यंतेभ
विष्यति ॥ ७३ ॥ इतश्चतुर्दशेवर्षेभूयोराज्यमवाप्स्यसि ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुभगवांस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ७४ ॥ इमंस्तवंप्रयतमनाःसमाधि
नापठेदिहान्योपिवरंसमर्थयन् ॥ तत्तस्यदद्याच्चरविर्मनीषितंतदाप्नुयाद्यद्यपितत्सुदुर्लभम् ॥ ७५ ॥ यश्चेदंधारयेन्नित्यंशृणुयाद्वाप्यभीक्ष्णशः ॥ पुत्रार्थीलभतेपुत्रं
धनार्थीलभतेधनं ॥ विद्यार्थीलभतेविद्यांपुरुषोप्यथवास्त्रियः ॥ ७६ ॥ उभेसंध्येपठेन्नित्यंनारीवापुरुषोयदि ॥ आपदंप्राप्यमुच्येतबद्धोमुच्येतबंधनात् ॥ ७७ ॥
एतद्ब्रह्माददौपूर्वंशक्रायसुमहात्मने ॥ शक्राच्चनारदःप्राप्तोधौम्यस्तुतदनंतरम् ॥ धौम्याद्युधिष्ठिरःप्राप्यसर्वान्कामानवाप्तवान् ॥ ७८ ॥ संग्रामेचजयेन्नित्यंविपु
लंचाप्नुयाद्वसु ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःसूर्यलोकंसगच्छति ॥ ७९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ लब्ध्वावरंतुकौंतेयोजलादुत्तीर्यधर्मवित् ॥ जग्राहपादौधौम्यस्य
भ्रातॄंश्चपरिषस्वजे ॥ ८० ॥ द्रौपद्यासहसंगम्यवंद्यमानस्तयाप्रभुः ॥ महानसेतदानींतुसाधयामासपांडवः ॥ ८१ ॥ संस्कृतंप्रसवंयातिस्वल्पमन्नंचतुर्विधम् ॥ अ
क्षय्यंवर्धतेचान्नंतेनभोजयतेद्विजान् ॥ ८२ ॥ भुक्तवत्सुचविप्रेषुभोजयित्वानुजानपि ॥ शेषंविघससंज्ञंतुपश्चाद्भुंक्तेयुधिष्ठिरः ॥ ८३ ॥ युधिष्ठिरंभोजयित्वाशे
षमश्नातिपार्षती ॥ द्रौपद्यांभुज्यमानायांतदन्नंक्षयमेतिच ॥ एवंदिवाकरात्प्राप्यदिवाकरसमप्रभः ॥ ८४ ॥ कामान्मनोभिलषितान्ब्राह्मणेभ्योददात्प्रभुः ॥
पुरोहितपुरोगाश्चतिथिनक्षत्रपर्वसु ॥ यज्ञियार्थाःप्रवर्त्ततेविधिमंत्रप्रमाणतः ॥ ८५ ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनाधौम्येनसहपांडवाः ॥ द्विजसंघैःपरिवृताःप्रययुःका
म्यकंवनं ॥ ८६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० अरण्यपर्वणिकाम्यकवनप्रवेशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गोत्रापत्यं ॥ ८४ ॥ यज्ञियार्थाःयज्ञार्हाणिवस्तूनिआज्यपशुपुरोडाशीयादीनि प्रवर्त्ततेनिःसरंति विधिमंत्रप्रमाणतः विधिर्वसंतेवसंतेज्योतिषायजेतेत्यादिरज्ञातज्ञापनरूपः मंत्रःअनुष्ठेयार्थस्मारकइषेत्वे
त्यादिः तावेवप्रमाणेताभ्यामित्यर्थः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेकाम्यकप्रवेशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ननुएवंकर्मजसिद्ध्यपेक्षयायोगजसिद्धेःप्राबल्यंचेत्किमितिसर्वेपितांनाद्रियंतइत्याशंक्यमूढाःदृष्टद्वारकफलेष्वर्थेषुहितोपदेष्टारंद्विषंतिकिमुतादृष्टद्वारकेष्वित्याह वनंप्रविष्टेष्वित्यध्यायेन आंबिकेयइतिपू
र्वरूपमार्षं ॥ १ ॥ सूक्ष्मोधर्मोज्ञानंतद्वत्त्वादेवत्वंकौरवाणांपांडवधार्त्तराष्ट्राणांसमःपक्षपातशून्यः एषांपांडवानांममचसपुत्रस्येतिशेषः ॥ २ ॥ एवंगतेएवंपांडवप्रव्राजनाद्युक्तरूपेसंकटेगतेप्राप्तेसति उद्धरेयुः

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥वनंप्रविष्टेष्वथपांडवेषुप्रज्ञाचक्षुस्तप्यमानोंबिकेयः ॥ धर्मात्मानंविदुरमगाधबुद्धिंसुखासीनोवाक्यमुवाचराजा ॥१॥ ॥धृतराष्ट्रउ
वाच॥ ॥प्रज्ञाचतेभार्गवस्येवशुद्धाधर्मंचत्वंपरमंवेत्थसूक्ष्मम्॥ समश्चत्वंसंमतःकौरवाणांपथ्यंचैषांममचैवब्रवीहि ॥ २॥ एवंगतेविदुरयदद्यकार्यंपौराश्चे
मेकथमस्मान्भजेरन्॥ तेचाप्यस्मान्नोद्धरेयुःसमूलांस्तत्त्वंब्रूयाःसाधुकार्याणिवेत्सि॥ ३ ॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥त्रिवर्गोयंधर्ममूलोनरेंद्रराज्यंचेदंधर्ममूलंव
दंति॥ धर्मेराजन्वर्तमानःस्वशक्त्यापुत्रान्सर्वान्पाहिपांडोःसुतांश्च॥४॥ सवैधर्मोविप्रलब्धःसभायांपापात्मभिःसौबलेयप्रधानैः॥ आहूयकुंतीसुतमक्षवत्यांप
राजैषीत्सत्यसंधंसुतस्ते॥५॥ एतस्यतेदुष्प्रणीतस्यराजञ्छेषस्याहंपरिपश्याम्युपायम्॥ यथापुत्रस्तवकौरव्यपापान्मुक्तोलोकेप्रतितिष्ठेतसाधु॥६॥ तद्वैसर्वंपां
डुपुत्रालभंतांयत्तद्राजन्नभिसृष्टंत्वयासीत्॥ एषधर्मःपरमोयत्स्वकेनराजातुष्येन्नपरस्वेषुगृध्येत्॥७॥ यशोननश्येज्ज्ञातिभेदश्चनस्याद्धर्मोनस्यान्नैवचैवंकृते
त्वां॥ एतत्कार्यंतवसर्वप्रधानंतेषांतुष्टिःशकुनेश्चावमानः ॥ ८ ॥ एवंशेषंयदिपुत्रेषुतेस्यादेतद्राजंस्त्वरमाणःकुरुष्व॥ तथैतदेवंनकरोषिराजन्ध्रुवंकुरूणांभवि
ताविनाशः॥९॥ नहिक्रुद्धोभीमसेनोर्जुनोवाशेषंकुर्याच्छात्रवाणामनीके॥ येषांयोद्धासव्यसाचीकृतास्त्रोधनुर्येषांगांडिवंलोकसारम्॥ १०॥ येषांभीमोबाहु
शालीचयोद्धातेषांलोकेकिंनुनप्राप्यमस्ति॥ उक्तंपूर्वंजातमात्रेसुतेतेमयायत्तेहितमासीत्तदानीम् ॥ ११ ॥ पुत्रंत्यजेममहितंकुलस्यहितंपरंनचतत्त्वंचकर्थ॥
इदंचराजन्हितमुक्तंनचेत्त्वमेवंकर्त्तापरितप्तासिपश्चात्॥ १२ ॥ यद्येतदेवमनुमंतासुतस्तेसंप्रीयमाणःपांडवैरेकराज्यम्॥ तापोनतेभविताप्रीतियोगान्नचेन्नि
गृह्णीष्वसुतंसुखाय॥ १३॥ दुर्योधनंत्वहितंवैनिगृह्यपांडोःपुत्रंप्रकुरुष्वाधिपत्ये॥ अजातशत्रुर्हिविमुक्तरागोधर्मेणेमांपृथिवींशास्तुराजन्॥ १४॥

उन्मूलयेयुः ॥३॥४॥ सइति यउक्तविधःसएवधर्मोयुधिष्ठिररूपोविप्रलब्धःवंचित. अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां सत्यासंधाप्रतिज्ञायस्यतं ॥५॥ दुष्प्रणीतस्यदुरात्मभिःकृतस्यशेषस्यपांडवमानहानिलक्षणस्य
वधस्यउपायंदोषप्रशांतिप्रकारं ॥६॥ अभिसृष्टंदत्तं स्वकेनधनेनेतिशेषः ॥७॥ एवंकृतेसतित्वांधर्मोनस्यादितिनैवकिंतुस्यादेव स्यादित्यव्ययंसज्जेदित्यर्थे ॥८॥ एवंकृत्वाशेषंनष्टावशिष्टंभाग्यम्॥ ९॥१०
॥११॥ चकर्थकृतवान् इदंचवक्ष्यमाणंचकर्त्ताकरिष्यसि ॥१२॥ एकराज्यंयदिअनुमंतातर्हितापोनभविता नचेत्यदिवानुमंतातर्हिसुतंनिगृह्णीष्व ॥ १३ ॥ पक्षांतरमाह दुर्योधनमिति ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ याचतुमदपराधंक्षमस्वेतिप्रार्थयतु ॥ १६ ॥ १७ ॥ नावैतिनांगीकरोति ॥ १८ ॥ तत्रहेतुमाह इदमिति तथादुर्योधनबंधनंयुधिष्ठिरायराज्यप्रदानमित्येवंप्रकारकंसुखोपायंयदात्थतदिदंकृतए
वनिश्चितंनकुतश्चित् गतइतिपाठेपांडवानामर्थेगतःप्राप्तइत्यर्थः लब्धपदाःपांडवामदीयान्नूनंहिंस्युरित्यत्रनिर्धामकंनास्तीतिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ जिह्मंकुटिलम् ॥ २१ ॥ नेदमस्तीदंकुलम्॥२२॥इत्यार

ततोराजन्पार्थिवाःसर्वएववैश्याइवास्मानुपतिष्ठंतुसद्यः ॥ दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रःप्रीत्याराजन्पांडुपुत्रान्भजंतु ॥ १५ ॥ दुःशासनोयाचतुभीमसेनंसभाम
ध्येद्रुपदस्यात्मजांच ॥ युधिष्ठिरंत्वंपरिसांत्वयस्वराज्येचैनंस्थापयस्वाभिपूज्य ॥ १६ ॥ त्वयापृष्टःकिमहमन्यद्वदेयमेतत्कृत्वाकृतकृत्योसिराजन् ॥ १७ ॥ ॥
धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥एतद्वाक्यंविदुरयत्तेसभायामिहप्रोक्तंपांडवान्प्राप्यमांच॥ हितंतेषामहितंमामकानामेतत्सर्वंममनावैतिचेतः॥१८॥ इदंत्विदानींगतएव
निश्चितंतेपामर्थेपांडवानांयदात्थ ॥ तेनाद्यमन्येनासिहितोममेतिकथंहिपुत्रंपांडवार्थेत्यजेयम्॥ १९ ॥ असंशयंतेपिममैवपुत्रादुर्योधनस्तुममदेहात्प्रसूतः॥
स्वंवैदेहंपरहेतोस्त्यजेतिकोनुब्रूयात्समतामन्ववेक्ष्य ॥ २० ॥ समांजिह्मंविदुरसर्वंब्रवीषिमानंचतेहमधिकंधारयामि ॥ यथेच्छकंगच्छवातिष्ठवात्वंसुसांत्व्य
मानाप्यसतीस्त्रीजहाति ॥ २१ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतावदुक्त्वाधृतराष्ट्रोन्वपद्यदंतर्वेश्मसहसोत्थायराजन्॥ नेदमस्तीत्यथविदुरोभाषमाणःसंप्राद्र
वद्यत्रपार्थाबभूवुः॥ २२ ॥ ॥इत्यारण्यकेप० अ०प० विदुरवाक्यप्रत्याख्यानेचतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥पांडवास्तुवनेवास
मुद्दिश्यभरतर्षभाः॥ प्रययुर्जाह्नवीकूलात्कुरुक्षेत्रंसहानुगाः॥ १ ॥ सरस्वतीदृषद्वत्यौयमुनांचनिषेव्यते॥ ययुर्वनेनैववनंसततंपश्चिमांदिशम्॥ २ ॥ ततःसरस्वती
कूलेसमेषुमरुधन्वसु॥ काम्यकंनामददृशुर्वनंमुनिजनप्रियम्॥३॥ तत्रतेन्यवसन्वीरावनेबहुमृगद्विजे॥ अन्वास्यमानामुनिभिःसांत्व्यमानाश्चभारत॥४॥ वि
दुरस्त्वथपांडूनांसदादर्शनलालसः॥ जगामैकरथेनैवकाम्यकंवनमृद्धिमत् ॥ ५ ॥ ततोगत्वाविदुरःकाम्यकंतच्छीघ्रैरश्वैर्वाहिनास्यंदनेन॥ ददर्शासीनंधर्मात्मा
नंविविक्तेसार्द्धंद्रौपद्याभ्रातृभिर्ब्राह्मणैश्च ॥ ६ ॥ ततोपश्यद्विदुरंतूर्णमारादभ्यायांतंसत्यसंधःसराजा ॥ अथाब्रवीद्भ्रातरंभीमसेनंकिंनुक्षत्तावक्ष्यतिनःसमेत्य
॥ ७ ॥ कच्चिन्नायंवचनात्सौबलस्यसमाह्वातादेवनायोपयातः ॥ कच्चित्क्षुद्रःशकुनिर्नायुधानिजेष्यत्यस्मान्पुनरेवाक्षवत्याम् ॥ ८ ॥ समाहूतःकेनचिदाद्रवेति
नाहंशक्तोभीमसेनापयातुं ॥ गांडीवेचसंशयितेकथंनुराज्यप्राप्तिःसंशयिताभवेन्नः ॥ ९ ॥

ण्यकेप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ हितोपदेशेपिदुष्टाःकुप्यंतीत्युक्त्वासंतस्तत्रैवतुष्यंतीत्याहपांडवाइत्यध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ मरुधन्वसुमरुषुनिर्जलदेशेषु धन्वसुजांगलदेशे
षु धन्वाजांगलदेशेस्यादितिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ आरादूरतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ आद्रवआगच्छ अपयातुंनिवर्तितुं संशयितेपणीकृतेसति कथंनःराज्यप्राप्तिर्यतःसंशयितागांडीवनाशादित्यर्थः ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ततउत्थायविदुरंपांडवेयाःप्रत्यगृह्णन्नृपतेसर्वएव ॥ तैःसत्कृतःसचतानाजमीढोयथोचितंपांडुपुत्रान्समेयात् ॥ १० ॥समाश्वस्तंविदुरंतेनरर्षभास्ततोपृच्छन्नागमनायहेतुम् ॥ सचापितेभ्योविस्तरतःशशंसयथावृत्तोधृतराष्ट्रोंबिकेयः॥ ११॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥अवोचन्मांधृतराष्ट्रोनुगुप्तमजातशत्रोपरिगृह्याभिपूज्य ॥ एवंगतेसमतामभ्युपेत्यपथ्यंतेषांममचैवब्रवीहि॥ १२॥ मयाप्युक्तंयत्क्षमंकौरवाणांहितंपथ्यंधृतराष्ट्रस्यचैव ॥ तद्वैतस्मैनरुचामभ्युपैतिततश्चाहंक्षममन्यन्नमन्ये॥ १३ ॥परंश्रेयःपांडवेयामयोक्तंनमेतच्चश्रुतवानांबिकेयः ॥ यथातुरस्येवहिपथ्यमन्नंनरोचतेस्मास्यतदुच्यमानम् ॥ १४ ॥ नश्रेयसेनीयतेऽजातशत्रोस्त्रीश्रोत्रियस्येवगृहेप्रदुष्टा ॥ ध्रुवंनरोचेद्भरतर्षभस्यपतिःकुमार्याइवषष्टिवर्षः ॥ १५॥ ध्रुवंविनाशोनृपकौरवाणांनवैश्रेयोधृतराष्ट्रःपरैति॥ यथाचपर्णेपुष्करस्यावसिक्तंजलंनतिष्ठेत्पथ्यमुक्तंतथास्मिन् ॥ १६॥ततःक्रुद्धोधृतराष्ट्रोब्रवीन्मांयस्मिन्श्रद्धाभारततत्रयाहि॥ नाहंभूयःकामयेत्वांसहायंमहीमिमांपालयितुंपुरंवा ॥ १७॥ सोहंत्यक्तोधृतराष्ट्रेणराज्ञाप्रशासितुंत्वामुपयातोनरेंद्र ॥ तद्वैसर्वंयन्मयोक्तंसभायांतद्धार्यतांयत्प्रवक्ष्यामिभूयः॥ १८॥ क्लेशैस्तीव्रैर्युज्यमानःसपत्नैःक्षमांकुर्वन्कालमुपासतेयः॥ संवर्धयन्स्तोकमिवाग्निमात्मवान्सवैभुंक्तेपृथिवीमेकएव ॥ १९॥ यस्याविभक्तंवसुराजन्सहायैस्तस्यदुःखेप्यंशभाजःसहायाः ॥ सहायानामेषसंग्रहणेभ्युपायःसहायाप्तौपृथिवीप्राप्तिमाहुः ॥ २० ॥ सत्यंश्रेष्ठंपांडवविप्रलापंतुल्यंचान्नंसहभोज्यंसहायैः॥ आत्माचैषामग्रतोनस्मपूज्यएवंवृत्तिर्वर्द्धतेभूमिपालः ॥ २१॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवंकरिष्यामियथाब्रवीषिपरांबुद्धिमुपगम्याप्रमत्तः ॥ यच्चाप्यन्यद्देशकालोपपन्नंतद्वैवाच्यंतत्करिष्यामिकृत्स्नम्॥ २२॥ ॥इ०म०भा०आरण्यकेप०अरण्यप०विदुरनिर्वासेपंचमोऽध्यायः॥५॥ ॥ ६३ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गतेतुविदुरेराजन्नाश्रमंपांडवान्प्रति॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःपर्यतप्यतभारत ॥ १ ॥

॥ १० ॥ यथावृत्तःयादृशाचारः ॥ ११ ॥ अनुगुप्तमनुरक्षितारं हितोपदेशेनेतिशेषः कर्तरिक्तः ब्रवीहीत्यवोचदितिसंबंधः ॥ १२ ॥ रुचांप्रीतिं अन्यत्साम्नोऽन्यद्वैरम् ॥ १३ ॥ १४॥१५ ॥ परैतिपरामृशति पुष्करस्यकमलस्य ॥१६॥ श्रद्धाइष्टोयमितिधीः ॥ १७ ॥ धार्यतांनविस्मर्तव्यम् ॥ १८ ॥ उपासतेउपास्तेप्रतीक्षते तृणैःस्तोकमग्निमिवात्मानंसहायसंपत्त्यासंवर्धयन् एकएव शत्रूणांकार्त्स्न्येनोच्छेदात् ॥ १९ ॥ सहायार्जनोपायमाह यस्येति अविभक्तंसाधारणं वसुवित्तम् ॥ २० ॥ विप्रलापंविगतःप्रलापोऽनर्थकंवचोयस्मात्तत्तथा पूज्यःस्तव्यः वनवासांतेबहुनाधनेनबहून्सहायान्प्राप्यत्वमेवशत्रूच्छेदंकृत्वाराज्यंप्राप्स्यसीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ गतेइति महाप्राज्ञः विदुरोपदेशेस्थितानांजयोभविष्यतीतिजानन् ॥ १ ॥

संधिविग्रहकारितं संधिविग्रहादिनीतिज्ञत्वकृतं भविष्यतिआगामिनिकाले ॥ २ ॥ विदुरस्मारमोहितःस्मरःकामस्तस्मात्केनचित्प्रतिबद्धादुत्पन्नोद्वेषःस्मारइत्युच्यते विदुरद्वेषेणममनाशोभविष्यतीतिचिंतयामोहंप्राप्तइत्यर्थः स्नेहेत्यपपाठः ॥३॥४ ॥ द्वेषमेवस्नेहरूपेणनाटयितुंसभाद्वारेराज्ञांसमक्षंपतित्वोत्थायआह भ्रातेत्यादि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्धुतोनिःसारितः ॥ ८ ॥ व्यलीकमप्रियं ॥ ९ ॥ १० ॥

विदुरस्यप्रभावंचसंधिविग्रहकारितम् ॥ विवृद्धिंचपरांमत्वापांडवानांभविष्यति ॥२॥ ससभाद्वारमागम्यविदुरस्मारमोहितः ॥ समक्षंपार्थिवेंद्राणांपपाताविष्टचेतनः ॥ ३ ॥ सतुलब्ध्वापुनःसंज्ञांसमुत्थायमहीतलात् ॥ समीपोपस्थितंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ भ्राताममसुहृच्चैवसाक्षाद्धर्मइवापरः ॥ तस्यस्मृत्याद्यसुभृशंहृदयंदीर्यतीवमे ॥ ५ ॥ तमानयस्वधर्मज्ञंममभ्रातरमाशुवै ॥ इतिब्रुवन्सनृपतिःकृपणंपर्यदेवयत् ॥ ६ ॥ पश्चात्तापाभिसंतप्तोविदुरस्मारमोहितः ॥ भ्रातृस्नेहादिदंराजासंजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ गच्छसंजयजानीहिभ्रातरंविदुरंमम ॥ यदिजीवतिरोषेणमयापापेननिर्धुतः ॥ ८ ॥ नहितेनममभ्रात्रासुसूक्ष्ममपिकिंचन ॥ व्यलीकंकृतपूर्वंवैप्राज्ञेनामितबुद्धिना ॥ ९ ॥ सव्यलीकंपरंप्राप्तोमत्तःपरमबुद्धिमान् ॥ त्यक्ष्यामिजीवितंप्राज्ञतंगच्छानयसंजय ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराज्ञस्तमनुमान्यच ॥ संजयोबाढमित्युक्त्वाप्राद्रवत्काम्यकंप्रति ॥ ११ ॥ सोचिरेणसमासाद्यतद्वनंयत्रपांडवाः ॥ रौरवाजिनसंवीतंददर्शाथयुधिष्ठिरं ॥ १२ ॥ विदुरेणसहासीनंब्राह्मणैश्चसहस्रशः ॥ भ्रातृभिश्चाभिसंगुप्तंदेवैरिवपुरंदरम् ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरमुपागम्यपूजयामाससंजयः ॥ भीमार्जुनयमाश्चापितद्युक्तंप्रतिपेदिरे ॥ १४ ॥ राज्ञापृष्टःसकुशलंसुखासीनश्चसंजयः ॥ शशंसागमनेहेतुमिदंचैवाब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ राजास्मरतितेक्षत्तर्धृतराष्ट्रांबिकासुतः ॥ तंपश्यगत्वात्वंक्षिप्रंसंजीवयचपार्थिवम् ॥ १६ ॥ सोनुमान्यनरश्रेष्ठान्पांडवान्कुरुनंदनान् ॥ नियोगाद्राजसिंहस्यगंतुमर्हसिसत्तम ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुविदुरोधीमान्स्वजनवल्लभः ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेपुनरायाद्गजाह्वयम् ॥ १८ ॥ तमब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रांबिकासुतः ॥ दिष्ट्याप्राप्तोसिधर्मज्ञदिष्ट्यास्मरसिमेनघ ॥ १९ ॥ अद्यचाहंदिवारात्रौत्वत्कृतेभरतर्षभ ॥ प्रजागरेप्रपश्यामिविचित्रंदेहमात्मनः ॥ २० ॥ सोंकमानीयविदुरंमूर्द्धन्याघ्रायचैवह ॥ क्षम्यतामितिचोवाचयदुक्तोसिमयानघ ॥ २१ ॥

मानितःसन्मानितरान्मानयित्वेत्यनुमान्येत्यस्यार्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ धृतराष्ट्रःश्रतापवानितिपाठेमोहेनप्रकृष्टंतापंप्राप्तइत्यर्थः ॥ १९ ॥ प्रजागरेआधिभवायामुन्निद्रतायां विचित्रंविगतदिव्यवस्तुकं अपेतलक्ष्मीकमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ भवंतीति दीनत्वात्पांडवेषुममपक्षपातोनतुत्वत्पुत्रद्वेषादितिभावः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भार०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वाचेति ॥ १ ॥ अबुद्धि
रज्ञानंतज्जंतमोरागद्वेषात्मकंमोहं ॥ २ ॥ सुहृत्शुभचिंतकः हितेरतःशुभकर्त्ता ॥ ३ ॥ ४ ॥ वारणोवानवग्रहइतिपाठेवाशब्दइवार्थे नवगृहीतोगजइवेत्यर्थः निरंबुर्निरवग्रहइतिपाठेनिरवग्रहःप्रतिबंधाभा
वेपिनिरंबुर्निराहारोभूत्वाशोषंगमिष्यामीत्यर्थः प्रतिबंधेप्यवग्रहइतिविश्वः निरयुरितिनिरासुरितिचपाठौचिंत्यौ ॥ ५ ॥ मरणार्थंविषादिकंकरिष्येस्वीकरिष्ये ऋद्धान्ऋद्धिमतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पणः

विदुरउवाच॥ ॥क्षांतमेवमयाराजन्गुरुर्मेपरमोभवान् ॥ एषोहमागतःशीघ्रंत्वद्दर्शनपरायणः ॥ २२ ॥ भवंतिहिनरव्याघ्रपुरुषाधर्मचेतसः ॥ दीनाभिपाति
नोराजन्नात्रकार्याविचारणा ॥ २३ ॥ पांडोःसुतायादृशामेतादृशास्तवभारत ॥ दीनाइतीवमेबुद्धिरभिपन्नाद्यताम्प्रति ॥ २४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥अ
न्योन्यमनुनीयैवंभ्रातरौद्वौमहाद्युती ॥ विदुरोधृतराष्ट्रश्चलेभातेपरमांमुदम्॥ २५॥ ॥इ०म०भा०आरण्यकेप०अरण्यप०विदुरप्रत्यागमनेषष्ठोऽध्यायः॥६॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वाचविदुरंप्राप्तंराज्ञाचपरिसांत्वितम्॥ धृतराष्ट्रात्मजोराजापर्यतप्यतदुर्मतिः॥ १ ॥ ससौबलेयमानाय्यकर्णदुःशासनौतथा॥ अब्र
वीद्वचनंराजाप्रविश्याबुद्धिजंतमः॥ २॥ एषप्रत्यागतोमंत्रीधृतराष्ट्रस्यधीमतः॥ विदुरःपांडुपुत्राणांसुहृद्विद्वान्हितेरतः॥ ३ ॥ यावदस्यपुनर्बुद्धिंविदुरोनापक
र्षति॥ पांडवानयनेतावन्मंत्रयध्वंहितंमम॥ ४॥ अथपश्याम्यहंपार्थान्प्राप्तानिहकथंचन॥ पुनःशोषंगमिष्यामिनिरंबुर्निरवग्रहः ॥ ५ ॥ विषमुद्बंधनंचैवशस्त्र
मग्निप्रवेशनम्॥ करिष्येनहितान्वृद्धान्पुनर्द्रष्टुमिहोत्सहे॥ ६ ॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥ किंबालिशमतिंराजन्नास्थितोसिविशांपते ॥ गतास्तेसमयंकृत्वानैतदे
वंभविष्यति॥ ७॥ सत्यवाक्येस्थिताःसर्वेपांडवाभरतर्षभ॥ पितुस्तेवचनंतातनग्रहीष्यंतिकर्हिचित्॥ ८॥ अथवातेग्रहीष्यंतिपुनरेष्यंतिवापुरम्॥ निरस्यसमयं
सर्वेपणोस्माकंभविष्यति॥ ९॥ सर्वेभवामोमध्यस्थाराज्ञश्छंदानुवर्त्तिनः॥ छिद्रंबहुप्रपश्यंतःपांडवानांसुसंवृताः॥ १०॥ ॥दुःशासनउवाच॥ ॥एवमेतन्म
हाप्राज्ञयथावदसिमातुल॥ नित्यंहिमेकथयतस्तवबुद्धिर्विरोचते॥ ११॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥काममीक्षामहेसर्वेदुर्योधनतवेप्सितम् ॥ ऐकमत्यंहिनोराजन्
सर्वेषामेवलक्षये॥ १२॥ नागमिष्यंतितेधीराअकृत्वाकालसंविदम्॥ आगमिष्यंतिचेन्मोहात्पुनर्द्यूतेनतान्जय॥ १३॥

कार्याकार्यविवेकलक्षणोव्यवहारः अस्माकमितिपांडवानपिगृहीत्वोक्तं ॥ ९ ॥ छिद्रंसमयातिक्रमदोषं बहुत्रदुलंप्रपश्यंतोन्येपिसुसंवृताः पांडवेभ्योऽधर्मवज्जोभीताःसंतोनिलीयस्थास्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

नातिहृष्टमनाः पांडवानांनिंद्रायांसत्यामपिआगमनासहिष्णुत्वात् कर्णेनस्वपराक्रमयोग्यस्यवचनस्यानुक्तेश्च ॥ १४ ॥ उपलभ्यदुर्योधनाशयमितिशेषः ॥ १५ ॥ उद्यम्योत्क्षिप्य आत्मानंदेहं ॥ १६॥
वयंकिंकराःपाणयइवकिंकरपाणयः पश्यंतश्चारचक्षुषेतिवत् किंकुर्मइतिकृत्वाकृतांजलिपाणयइतिप्राञ्चः प्रियंचिकीर्षामोनतुशक्नुमःप्रियेस्थातुमितिसंबंधः धृतराष्ट्रेणनिरुद्धत्वात् ॥ १७ ॥ दंशिताः

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा॥ नातिहृष्टमनाःक्षिप्रमभवत्सपराङ्मुखः॥ १४॥ उपलभ्यततःकर्णोविवृत्यनयनेशुभे॥ रोषाद्दुः
शासनंचैवसौबलंचतमेवच॥ १५॥ उवाचपरमक्रुद्धउद्यम्यात्मानमात्मना॥ अथोममम‌तंयत्तुतन्निबोधतभूमिपाः ॥ १६॥ प्रियंसर्वेकरिष्यामोराज्ञःकिंक
रपाणयः॥ नचास्यशक्नुमःस्थातुंप्रियेसर्वेत्यतंद्रिताः॥ १७॥ वयंतुशस्त्राण्यादायरथानास्थायदंशिताः ॥ गच्छामःसहिताहंतुंपांडवान्वनगोचरान्॥ १८॥ तेषु
सर्वेषुशांतेषुगतेष्वविदितांगतिम्॥निर्विवादाभविष्यंतिधार्तराष्ट्रास्तथावयम्॥ १९॥यावदेवपरिद्यूनायावच्छोकपरायणाः॥ यावन्मित्रविहीनाश्चतावच्छक्या
मतंमम॥ २०॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वापूजयंतःपुनःपुनः॥ बाढमित्येवतेसर्वेप्रत्यूचुःसूतजंतदा॥ २१॥ एवमुक्त्वासुसंरब्धारथैःसर्वेपृथक्पृथक्॥ निर्ययुःपांडवान्
हंतुंसहिताःकृतनिश्चयाः॥ २२॥ तान्प्रस्थितान्परिज्ञायकृष्णद्वैपायनःप्रभुः॥ आजगामविशुद्धात्मादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा॥ २३॥ प्रतिषिध्याथतान्सर्वान्भगवाँ
ल्लोकपूजितः ॥ प्रज्ञाचक्षुषमासीनमुवाचाभ्येत्यसत्वरम्॥ २४॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिव्यासागमनेसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥
॥व्यासउवाच॥ ॥धृतराष्ट्रमहाप्राज्ञनिबोधवचनंमम॥ वक्ष्यामित्वांकौरवाणांसर्वेषांहितमुत्तमम्॥ १॥ नमेप्रियंमहाबाहोयद्गताःपांडवावनम्॥ निकृत्या
निकृताश्चैवदुर्योधनपुरोगमैः॥ २॥ तेस्मरंतःपरिक्लेशान्वर्षेपूर्णेत्रयोदशे॥ विमोक्ष्यंतिविषंक्रुद्धाःकौरवेयेषुभारत॥ ३॥ तदयंकिंनुपापात्मातवपुत्रःसुमंदधीः॥
पांडवान्नित्यसंक्रुद्धोराज्यहेतोर्जिघांसति॥ ४॥ वार्यतांसाध्वयंमूढःशमंगच्छतुतेसुतः॥ वनस्थांस्तानयंहंतुमिच्छन्प्राणान्विमोक्ष्यति॥ ५॥ यथाहिविदुरःप्रा
ज्ञोयथाभीष्मोयथावयं॥ यथाकृपश्चद्रोणश्चतथासाधुर्भवानपि॥६॥ विग्रहोहिमहाप्राज्ञस्वजनेनविगर्हितः॥ अधर्म्यमयशस्यंचमाराजन्प्रतिपद्यताम्॥ ७॥
समीक्षायादृशीत्वस्यपांडवान्प्रतिभारत ॥ उपेक्ष्यमाणासाराजन्महांतमनयंस्पृशेत्॥ ८॥

सन्नद्धाः॥ १८ ॥ १९ ॥ परिद्यूनाःखिन्नावर्जितंविजिगीषावा शक्याजेतुमितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ ॥ इतिआरण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः॥ ७॥
धूनेति ॥ १ ॥ निकृताःनिर्जिताः ॥ २ ॥ विषमिवविषंशस्त्रम् ॥ ३ ॥ ४ ॥५॥ भवानपिअस्तीतिशेषः ॥६॥ स्वजनेनसार्धंविग्रहंमाप्रतिपद्यतांभवान्मागादित्यर्थः ॥७॥ समीक्षाविचारपूर्विकाबुद्धिः ॥८॥

३

अथवेति भीमादिवद्वनेसहवासात्तवपुत्रस्ययुधिष्ठिरेणस्नेहश्चेत्त्वंकृतकृत्योभविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ एतदपिदुर्घटमित्याह अथवेति नमृतस्यापिसर्पतीतिपाठेसहजोदोषोजन्मांतरेप्यनुवर्ततइत्यर्थः
॥ ११ ॥ अत्रयत्क्षमंउचितंतत्पुराकार्यमन्यथावोयुष्माकमर्थःप्रयोजनमभिवर्धतेनश्यति निवर्ततइतिपाठेपिसएवार्थः अतिवर्ततेइतिपाठे वोयुष्मानर्थोऽतिक्रामतिअतीत्यगच्छतीत्यर्थः ॥ १२ ॥
॥ इतिआरण्यकेप०नै०भा०अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परंशत्रुं शोकहेतुत्वात् परंश्रेष्ठंप्रीतिहेतुत्वात् नकुपुत्रात्परःशत्रुर्नसत्पुत्रात्परःसखेत्युक्तेः ॥४॥ सुरभ्यादे

अथवायंसुमंदात्मावनंगच्छतुतेसुतः ॥ पांडवैःसहितोराजन्नेकएवासहायवान् ॥ ९ ॥ ततःसंसर्गजःस्नेहःपुत्रस्यतवपांडवैः ॥ यदिस्यात्कृतकार्योद्यभवेस्त्वंमनु
जेश्वर ॥ १० ॥ अथवाजायमानस्ययच्छीलमनुजायते ॥ श्रूयतेतन्महाराजनामृतस्यापसर्पति ॥ ११ ॥ कथंवामन्यतेभीष्मोद्रोणोथविदुरोपिवा ॥ भवान्वात्र
क्षमंकार्यंपुरावोर्थोभिवर्द्धते ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिव्यासवाक्येऽष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥
भगवन्नाहमप्येतद्रोचयेद्यूतसंभवम् ॥ मन्येतद्विधिनाकृष्यकारितोस्मीतिवैमुने ॥ १ ॥ नैतद्रोचयतेभीष्मोनद्रोणोविदुरोनच ॥ गांधारीनेच्छतिद्यूतंतत्रमोहात्प्र
वर्तितम् ॥ २ ॥ परित्यक्तुंनशक्नोमिदुर्योधनमचेतनम् ॥ पुत्रस्नेहेनभगवन्जानन्नपिप्रियव्रत ॥ ३ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ वैचित्रवीर्यनृपतेसत्यमाहयथाभवान् ॥
दृढंविद्मःपरंपुत्रंपरंपुत्रान्नविद्यते ॥ ४ ॥ इंद्रोप्यश्रुनिपातेनसुरभ्याप्रतिबोधितः ॥ अन्यैःसमृद्धैरप्यर्थैर्नसुतान्मन्यतेपरं ॥ ५ ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिमहदाख्यानमुत्त
मम् ॥ सुरभ्याश्चैवसंवादमिंद्रस्यचविशांपते ॥ ६ ॥ त्रिविष्टपगताराजन्सुरभीप्रारुदत्किल ॥ गवांमातापुरातातताभिंद्रोन्वकृपायत ॥ ७ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥
किमिदंरोदिषिशुभेकच्चित्क्षेमंदिवौकसाम् ॥ मनुष्येष्वथनागेषुनैतदल्पंभविष्यति ॥ ८ ॥ ॥ सुरभिरुवाच ॥ ॥ विनिपातोनतेकश्चिद्दृश्यतेत्रिदशाधिप ॥ अहंतुपु
त्रंशोचामितेनरोदिमिकौशिक ॥ ९ ॥ पश्यैनंकर्षकंक्षुद्रंदुर्बलंममपुत्रकं ॥ प्रतोदेनाभिनिघ्नंतंलांगलेनचपीडितम् ॥ १० ॥ निषीदमानंसोत्कंठंवध्यमानंसुराधिप ॥
कृपाविष्टास्मिदेवेंद्रमनश्चोद्विजतेमम ॥ एकस्तत्रबलोपेतोधुरमुद्वहतेधिकाम् ॥ ११ ॥ अपरोप्यबलप्राणःकृशोधमनिसंततः ॥ कृच्छ्रादुद्वहतेभारंतंवैशोचा
मिवासव ॥ १२ ॥

वधेन्वा अन्यैरन्नवस्त्रादिभिर्हेतुभिःपरंश्रेष्ठंस्थानंनविद्यतेअपितुपुत्रादेव तथाचश्रुतिःअन्नंहप्राणंशरणंहवासोरूपंहिरण्यंपशवोविवाहाःसखाहजायाकृपणंहदुहिताज्योतिर्हपुत्रःपरमेव्योमन्निति ॥ ५ ॥
अत्रपुत्रस्यशोकहेतुत्वेर्थे ॥ ६ ॥ अन्वकृपायतानुकंपितवान् ॥ ७ ॥ ८ ॥ कौशिकहेइंद्र ॥ ९ ॥ प्रतोदेनतीक्ष्णाग्रलोहवतादंडेन ॥ १० ॥ धुरंभारम् ॥ ११ ॥ धमनिसंततःशिराभिर्व्याप्तःनिर्मांसइत्यर्थः ॥ १२ ॥

वधोदंडाघातेन तोदःप्रतोदेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ कृपायितवतीकृपांकृतवती पाठांतरेकृपायितंकृपैव हन्यतिहन्यमाने पुत्रएकोहिहन्यतेइतिपाठेबहुषुपुत्रेषुहिप्रसिद्धं एकःकश्चिद्धन्यतएवेत्यर्थः ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ उल्बणमुत्कटं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ मंदास्त्वत्पुत्रवत्कपटानभिज्ञाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

वध्यमानःप्रतोदेनतुद्यमानःपुनःपुनः ॥ नैवशक्नोतितंभारमुद्वोढुंपश्यवासव॥१३॥ततोहंतस्यशोकार्ताविरौमिभृशदुःखिता॥ अश्रूण्यावर्तयंतीचनेत्राभ्यांक
रुणायती॥ १४॥ ॥शक्रउवाच॥ ॥तवपुत्रसहस्रेषुपीड्यमानेषुशोभने॥किंकृपायितवत्यत्रपुत्रएकत्रहन्यति॥ १५ ॥ सुरभिरुवाच॥ ॥यदिपुत्रसहस्रा
णिसर्वत्रसमतैवमे॥दीनस्यतुसतःशक्रपुत्रस्याभ्यधिकाकृपा॥ १६॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥तदिंद्रःसुरभीवाक्यंनिशम्यभृशविस्मितः॥ जीवितेनापिकौरव्य
मेनेभ्यधिकमात्मजम्॥१७॥प्रववर्षचतत्रैवसहसातोयमुल्बणं॥कर्षकस्याचरन्विघ्नंभगवान्पाकशासनः॥१८॥तद्यथासुरभिःप्राहसमवेतास्तुतेतथा॥ सु
तेपुराजन्सर्वेषुहीनेष्वभ्यधिकाकृपा॥१९॥यादृशोमेसुतःपांडुस्तादृशोमेऽसिपुत्रक॥विदुरश्चमहाप्राज्ञःस्नेहादेतद्ब्रवीम्यहम्॥२०॥चिरायतवपुत्राणांशतमे
कश्चभारत॥पांडोःपंचैवलक्ष्यंतेतेपिमंदाःसुदुःखिताः॥ २१ ॥कथंजीवेयुरत्यंतंकथंवर्धेयुरित्यपि ॥इतिदीनेषुपार्थेषुमनोमेपरितप्यते॥ २२॥ यदिपार्थिवकौर
व्यान्जीवमानानिहेच्छसि॥दुर्योधनस्तवसुतःशमंगच्छतुपांडवैः॥२३॥ ॥इ०महाभारतेआरण्यकेपर्वणिअरण्यपर्वणिसुरभ्युपाख्यानेनवमोऽध्यायः॥९॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥एवमेतन्महाप्राज्ञयथावदसिनोमुने॥अहंचैवविजानामिसर्वेचेमेनराधिपाः॥१॥भवांश्चमन्यतेसाधुयत्कुरूणांमहोदयं॥तदेवविदुरो
प्याहभीष्मोद्रोणश्चमांमुने॥ २ ॥यदित्वहमनुग्राह्यःकौरव्येपुदयायदि ॥ अन्वशाधिदुरात्मानंपुत्रंदुर्योधनंमम ॥ ३॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥अयमायातिवै
राजन्मैत्रेयोभगवानृषिः॥ अन्विष्यपांडवान्भ्रातृन्नितस्मद्दिदृक्षया ॥ ४॥ एषदुर्योधनंपुत्रंतवराजन्महानृषिः॥ अनुशास्तायथान्यायंशमायास्यकुलस्यच
॥५॥ब्रूयाद्यदेषकौरव्यतत्कार्यमविशंकया॥ अक्रियायांतुकार्यस्यपुत्रंतेशप्स्यतेरुषा॥६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवमुक्त्वाययौव्यासोमैत्रेयःप्रत्यदृ
श्यत॥पूजयाप्रतिजग्राहसपुत्रस्तंनराधिपः॥७॥अर्घाद्याभिःक्रियाभिर्वैविश्रांतंमुनिसत्तमम्॥प्रश्रयेणाब्रवीद्राजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः॥ ८ ॥

एवमिति विनाशकालेसाधूनपिमूढाअवजानंतीत्यध्यायतात्पर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अन्विष्यअवेक्ष्य भ्रातॄन्पंचेतिशेषः ॥ ४ ॥ अनुशास्ताअनुशासिष्यति ॥ ५ ॥ अक्रियायामकरणे कार्यस्यावश्यकर्त
व्यस्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ क्रियाभिःसत्कारैः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ यदृच्छयादैवात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ विभ्रमंद्यूतानर्थेप्यर्थबुद्धिं ॥ १३ ॥ १४ ॥ औपयिकंयोग्यं ॥ १५ ॥ मेढीभूतःखलदामस्तंभीभूतः प्रग्रहेअनुग्रहे ॥ १६ ॥ १७ ॥ व्यावृत्याभिमुखी
भूयेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ विक्रांतयोधिनःविक्रांताश्चयुद्धशीलाश्च वज्रसंहननाःवज्रकायाअतएवदृढाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रद्रवतांगच्छताम् ॥२३॥ समरेजेतुमितिपाठेक्षमइत्यध्याहारः ॥२४॥

सुखेनागमनंकच्चिद्भगवन्कुरुजांगलान् ॥ कच्चित्कुशलिनोवीराभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ ९ ॥ समयेस्थातुमिच्छंतिकच्चिच्चभरतर्षभाः ॥ कच्चित्कुरूणांसौभ्रात्रम
व्युच्छिन्नंभविष्यति ॥ १० ॥ ॥मैत्रेयउवाच॥ ॥तीर्थयात्रामनुक्रामन्प्राप्तोस्मिकुरुजांगलान् ॥ यदृच्छयाधर्मराजंदृष्टवान्काम्यकेवने ॥११॥ तंजटाजिन
संवीतंतपोवननिवासिनं ॥ समाजग्मुर्महात्मानंद्रष्टुंमुनिगणाःप्रभो ॥ १२ ॥ तत्राश्रौषंमहाराजपुत्राणांतवविभ्रमम् ॥ अनयंद्यूतरूपेणमहाभयमुपस्थितं
॥ १३ ॥ ततोहंत्वामनुप्राप्तःकौरवाणामवेक्षया ॥ सदाह्यभ्यधिकःस्नेहःप्रीतिश्चत्वयिमेप्रभो ॥ १४ ॥ नैतदौपयिकंराजंस्त्वयिभीष्मेचजीवति ॥ यदन्योन्येनते
पुत्राविरोध्यंतेकथंचन ॥१५॥ मेढीभूतःस्वयंराजन्निग्रहेप्रग्रहेभवान् ॥ किमर्थमनयंघोरमुत्पद्यंतमुपेक्षसे ॥ १६ ॥ दस्यूनामिवयद्वृत्तंसभायांकुरुनंदन ॥ तेन
नभ्राजसेराजंस्तापसानांसमागमे ॥ १७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोव्यावृत्यराजानंदुर्योधनममर्षणम् ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचामैत्रेयोभगवानृषिः
॥ १८ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच॥ ॥ दुर्योधनमहाबाहोनिबोधवदतांवर ॥ वचनंमेमहाभागब्रुवतोयद्धितंतव ॥ १९ ॥ माद्रुहःपांडवान्राजन्कुरुष्वप्रियमात्मनः ॥
पांडवानांकुरूणांचलोकस्यचनरर्षभ ॥२०॥ तेहिसर्वेनरव्याघ्राःशूराविक्रांतयोधिनः ॥ सर्वेनागायुतप्राणावज्रसंहननादृढाः ॥ २१ ॥ सत्यव्रतधराःसर्वेसर्वे
पुरुषमानिनः ॥ हंतारोदेवशत्रूणांरक्षसांकामरूपिणाम् ॥ २२ ॥ हिडिंबबकमुख्यानांकिर्मीरस्यचरक्षसः ॥ इतःप्रद्रवतांरात्रौयःसतेषांमहात्मनाम् ॥ २३ ॥
आवृत्यमार्गंरौद्रात्मातस्थौगिरिरिवाचलः ॥ तंभीमःसमरश्लाघीबलेनबलिनांवरः ॥ २४ ॥ जघानपशुमारेणव्याघ्रःक्षुद्रमृगंयथा ॥ पश्यदिग्विजयेराजन्
यथाभीमेनपातितः ॥२५॥ जरासंधोमहेष्वासोनागायुतबलोयुधि ॥ संबंधीवासुदेवश्चश्यालाःसर्वेचपार्षताः ॥२६॥ कस्तान्युधिसमासीतजरामरणवान्नरः ॥
तस्यतेशमएवास्तुपांडवैर्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ कुरुमेवचनंराजन्मामन्युवशमन्वगाः ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंतुब्रुवतस्तस्यमैत्रेयस्यविशांपते ॥ २८ ॥
ऊरुंगजकराकारंकरेणाभिजघानसः ॥ दुर्योधनःस्मितंकृत्वाचरणेनोल्लिखन्महीं ॥ २९ ॥ नकिंचिदुक्त्वादुर्मेधास्तस्थौकिंचिदवाङ्मुखः ॥ तमशुश्रूषमाणंतु
विलिखंतंवसुंधराम् ॥ ३० ॥

पशुमारेणपशुमारणप्रकारेण ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ मन्युवशंक्रोधवशं मेतिनिषेधार्थोनिपातोनतुमाङ् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ प्रणुदितःप्रेरितः प्रचुदितइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥ विलक्षंयन्भीमस्यबलंविशेषेणअयमस्मज्जय्योनवेतिराक्षसंवलद्वारालक्षयन् हेतौशतृप्रत्ययः विलक्षणइति
पाठेदुर्योधनस्यदुराग्रहेणशापभयाद्विच्छायः वलक्षस्तत्रेतिपाठेवलक्षोधवलोर्जुनइतिकोशात्सएवार्थः॥३७॥३८॥ किर्मीरवधसंविग्नः किर्मीरस्यवधोयस्मात्तस्माद्भीमसेनात्संविग्नःशत्रुयशोदुःखश्रवण
दृक्षादुर्योधनंराजन्मैत्रेयंकोपआविशत्॥ सकोपवशमापन्नोमैत्रेयोमुनिसत्तमः॥ ३१ ॥ विधिनासंप्रणुदितःशापायास्यमनोदधे ॥ ततःसवार्युपस्पृश्यकोप
संरक्तलोचनः॥ मैत्रेयोधार्त्तराष्ट्रंतमशपद्दुष्टचेतसम् ॥ ३२ ॥ यस्मात्त्वंमामनादृत्यनेमांवाचंचिकीर्षसि ॥ तस्मादस्याभिमानस्यसद्यःफलमवाप्नुहि ॥ ३३ ॥
त्वदभिद्रोहसंयुक्तंयुद्धमुत्पत्स्यतेमहत्॥ तत्रभीमोगदाघातैस्तवोरुंभेत्स्यतेबली॥ ३४॥ इत्येवमुक्तेवचनेधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रसादयामासमुनिंनैतदेवंभवे
दिति॥ ३५॥ ॥मैत्रेयउवाच॥ ॥शमंयास्यतिचेत्पुत्रस्तवराजन्यदातदा॥ शापोनभवितातातविपरीतेभविष्यति॥ ३६॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ विल
क्षयंस्तुराजेंद्रोदुर्योधनपितातदा॥ मैत्रेयंप्राहकिर्मीरःकथंभीमेनपातितः॥ ३७॥ ॥ मैत्रेयउवाच॥ ॥नाहंवक्ष्यामितेभूयोनतेशुश्रूषतेसुतः ॥ एषतेविदुरः
सर्वमाख्यास्यतिगतेमयि॥ ३८॥ इत्येवमुक्त्वामैत्रेयःप्रातिष्ठतयथागतम्॥ किर्मीरवधसंविग्नोबहिर्दुर्योधनोययौ॥३९॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप
र्वणिअरण्यपर्वणिमैत्रेयशापेदशमोऽध्यायः॥ १०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥समाप्तंचारण्यपर्व॥ अथकिर्मीरवधपर्व॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ किर्मीरस्यवधं
क्षत्तःश्रोतुमिच्छामिकथ्यताम्॥ रक्षसाभीमसेनस्यकथमासीत्समागमः॥ १॥ ॥ विदुरउवाच ॥ शृणुभीमस्यकर्मेदमतिमानुषकर्मणः॥ श्रुतपूर्वंमयातेषां
कथांतेपुनःपुनः॥ २ ॥इतःप्रयाताराजेंद्रपांडवाद्यूतनिर्जिताः॥ जग्मुस्त्रिभिरहोरात्रैःकाम्यकंनामतद्वनम् ॥ ३॥ रात्रौनिशीथेत्वाभीलेगतेर्धसमयेनृप॥ प्रचा
रेपुरुषादानांरक्षसांघोरकर्मणाम्॥ ४॥ तद्वनंतापसानित्यंगोपाश्चवनचारिणः॥ दूरात्परिहरंतिस्मपुरुषादभयात्किल॥ ५॥ तेषांप्रविशतांतत्रमार्गमावृत्यभा
रत॥दीप्ताक्षंभीषणंरक्षःसोल्मुकंप्रत्यपद्यत ॥ ६॥ बाहूमहांतौकृत्वाचतथास्यंचभयानकम् ॥ स्थितमावृत्यपंथानंयेनयांतिकुरूद्वहाः॥ ७॥ स्पष्टाष्टदंष्ट्रंताम्राक्षं
प्रदीप्तोर्ध्वशिरोरुहम्॥सार्करश्मितडिच्चक्रंसबलाकमिवांबुदम्॥ ८॥ सृजंतंराक्षसींमायांमहानादनिनादितम्॥ मुंचंतंविपुलान्नादान्सतोयमिवतोयदम्॥ ९
मित्यर्थः ॥ ३९ ॥ ॥ इतिआरण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ किर्मीरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आभीलेभयंकरे त्वाभीलेइत्यपिपाठः आ
भीलंभीषणेकृच्छ्रेइतिविश्वः अर्द्धसमयेऽर्द्धज्ञानेगतेसति लोकेतद्रावतिसतीत्यर्थः समयःशपथाचारकालेसिद्धांतसंविदोरितिविश्वः संप्राप्तेइत्यपपाठः ॥४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्पष्टेति अक्षिबलाकयोःके
शार्करश्म्योर्दंतत‍डितोश्चोपमोपमेयभावः तडिद्वक्रमित्यपपाठः ॥ ८ ॥ महानादःकुंजरेस्याद्वार्षिकाब्देभयानकेइतिविश्वः ॥ ९ ॥

संपेतुःएकीबभूवुः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पंचानांशब्दादीनामिंद्रियार्थानामिंद्रियैरर्थ्यमानानांक्तेशोकावेशःशोकागमः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

तस्यनादेनसंत्रस्ताःपक्षिणःसर्वतोदिशम्॥विमुक्तनादाःसंपेतुःस्थलजाजलजैःसह ॥ १० ॥ संप्रद्रुतमृगद्वीपिमहिषर्क्षसमाकुलम्॥तद्वनंतस्यनादेनसंप्रस्थित
मिवाभवत्॥ ११ ॥ तस्योरुवाताभिहतास्ताम्रपल्लवबाहवः॥ विदूरजाताश्वलताःसमाश्लिष्यंतिपादपान्॥ १२ ॥ तस्मिन्क्षणेथप्रववौमारुतोभृशदारुणः॥
रजसासंवृतंतेननष्टज्योतिरभून्नभः॥ १३ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणामविज्ञातोमहारिपुः॥ पंचानामिंद्रियार्थानांशोकावेशइवातुलः ॥ १४ ॥ सदृष्ट्वापांडवान्दूरा
त्कृष्णाजिनसमावृतान्॥ आवृणोत्तद्वनद्वारंमैनाकइवपर्वतः॥ १५ ॥ तंसमासाद्यवित्रस्ताकृष्णाकमललोचना॥अदृष्टपूर्वसंत्रासान्न्यमीलयतलोचने॥ १६ ॥
दुःशासनकरोत्सृष्टविप्रकीर्णशिरोरुहा॥ पंचपर्वतमध्यस्थानदीवाकुलतांगता ॥ १७ ॥ मोमुह्यमानांतांतत्रजगृहुःपंचपांडवाः॥ इंद्रियाणिप्रसक्तानिविषये
षुयथारतिं॥ १८ ॥ अथतांराक्षसींमायामुत्थितांघोरदर्शनाम्॥ रक्षोघ्नैर्विविधैर्मंत्रैर्धौम्यःसम्यक्प्रयोजितैः॥ १९ ॥ पश्यतांपांडुपुत्राणांनाशयामासवीर्यवा
न्॥ सनष्टमायोऽतिबलःक्रोधविस्फारितेक्षणः॥ २० ॥ काममूर्त्तिधरःक्रूरःकालकल्पोव्यदृश्यत॥ तमुवाचततोराजादीर्घप्रज्ञोयुधिष्ठिरः॥ २१ ॥ कोभवान्कस्य
वाकिंतेक्रियतांकार्यमुच्यताम्॥ प्रत्युवाचाथतद्रक्षोधर्मराजंयुधिष्ठिरम्॥ २२ ॥ अहंबकस्यवैभ्राताकिर्मीरइतिविश्रुतः॥ वनेस्मिन्काम्यकेशून्येनिवसामिग
तज्वरः॥ २३ ॥ युधिनिर्जित्यपुरुषानाहारंनित्यमाचरन्॥ केयूयमभिसंप्राप्ताभक्ष्यभूताममांतिकम् ॥ युधिनिर्जित्यवःसर्वान्भक्षयिष्येगतज्वरः॥ २४ ॥ वैशं
पायनउवाच॥ ॥ युधिष्ठिरस्तुतच्छ्रुत्वावचस्तस्यदुरात्मनः॥ आचचक्षेततःसर्वंगोत्रनामादिभारत॥ २५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ पांडवोधर्मराजोहंयदिते
श्रोत्रमागतः॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैर्भीमसेनार्जुनादिभिः॥ २६ ॥ हृतराज्योवनेवासंवस्तुंकृतमतिस्ततः ॥ वनमभ्यागतोघोरमिदंतवपरिग्रहम् ॥ २७ ॥ ॥
विदुरउवाच॥ ॥ किर्मीरस्त्वब्रवीदेनंदिष्ट्यादेवैरिदंमम॥ उपपादितमद्येहचिरकालान्मनोगतम्॥ २८ ॥ भीमसेनवधार्थंहिनित्यमभ्युद्यतायुधः॥ चरामिपृथि
वींकृत्स्नांनैनंचासादयाम्यहम्॥ २९ ॥ सोयमासादितोदिष्ट्याभ्रातृहाकांक्षितश्चिरम्॥ अनेनहिममभ्राताबकोविनिहतःप्रियः॥ ३० ॥ वैत्रकीयवनेराजन्ब्रा
ह्मणच्छद्मरूपिणा॥ विद्याबलमुपाश्रित्यनत्वस्त्यस्यौरसंबलम्॥ ३१ ॥ हिडिंबश्चसखामस्यंदयितोवनगोचरः॥ हतोदुरात्मनानेनस्वसाचास्यहृतापुरा॥ ३२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ वैत्रकीयवनेएकचक्रायां ॥ ३१ ॥ मत्संमम ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥३४॥ लब्धास्मिलप्स्यामि ॥ ३५ ॥३६॥ महासुरंवातापिम् ॥३७॥३८॥ आरुज्यभंक्त्वा दशव्यामंव्यामोविस्तारितयोःकरयोस्तिर्यगंतरं उद्विद्धमुत्पादितम् ॥ ३९ ॥ वज्रेणनिष्पेषश्चूर्णीभावो

सोयमभ्यागतोमूढोममेदंगहनंवनम् ॥ प्रचारसमयेस्माकमर्धरात्रेस्थितेसमे ॥ ३३ ॥ अद्यास्ययातयिष्यामितद्वैरंचिरसंभृतम् ॥ तर्पयिष्यामिचबकंरुधिरेणा
स्यभूरिणा ॥ ३४ ॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुःसख्युस्तथैवच ॥ शांतिंलब्धास्मिपरमांहत्वाराक्षसकंटकम् ॥ ३५ ॥ यदितेनपुरामुक्तोभीमसेनोबकेनवै ॥ अद्यै
नंभक्षयिष्यामिपश्यतस्तेयुधिष्ठिर ॥ ३६ ॥ एनंहिविपुलप्राणमद्यहत्वावृकोदरम् ॥ संभक्ष्यजरयिष्यामियथागस्त्योमहासुरम् ॥ ३७ ॥ एवमुक्तस्तुधर्मात्मासत्य
संधोयुधिष्ठिरः ॥ नैतदस्तीतिसक्रोधोभर्त्सयामासराक्षसम् ॥ ३८ ॥ ततोभीमोमहाबाहुरारुज्यतरसाद्रुमम् ॥ दशव्याममथोद्विद्धंनिष्पत्रमकरोत्तदा ॥ ३९ ॥
चकारसज्यंगांडीवंवज्रनिष्पेषगौरवम् ॥ निमेषांतरमात्रेणतथैवविजयोर्जुनः ॥ ४० ॥ निवार्यभीमोजिष्णुंतंतद्रक्षोमेघनिःस्वनम् ॥ अभिद्रुत्याब्रवीद्वाक्यंति
ष्ठतिष्ठेतिभारत ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वैनमतिक्रुद्धःकक्ष्यामुत्पीड्यपांडवः ॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठपुटोबली ॥ ४२ ॥ तमभ्यधावद्वेगेनभीमोवृक्षायुधस्तदा ॥
यमदंडप्रतीकाशंततस्तंतस्यमूर्धनि ॥ ४३ ॥ पातयामासवेगेनकुलिशंमघवानिव ॥ असंभ्रांतंतुतद्रक्षःसमरेप्रत्यदृश्यत ॥ ४४ ॥ चिक्षेपचोल्मुकंदीप्तमशनिं
ज्वलितामिव ॥ तदुदस्तमलातंतुभीमःप्रहरतांवरः ॥ ४५ ॥ पदासव्येनचिक्षेपतद्रक्षःपुनराव्रजत् ॥ किर्मीरश्चापिसहसावृक्षमुत्पाट्यपांडवम् ॥ ४६ ॥ दंडपा
णिरिवक्रुद्धःसमरेप्रत्यधावत ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ ४७ ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोर्यथास्त्रीकांक्षिणोःपुरा ॥ शीर्षयोःपतितावृक्षाबिभिदुर्नै
कधातयोः ॥ ४८ ॥ यथैवोत्पलमालानिमत्तयोर्द्विपयोस्तथा ॥ मुंजवज्जर्जरीभूताबहवस्तत्रपादपाः ॥ ४९ ॥ चीराणीवव्युदस्तानिरेजुस्तत्रमहावने ॥ तद्वृक्ष
युद्धमभवन्मुहूर्तंभरतर्षभ ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच ॥ ५० ॥ ततःशिलांसमुत्क्षिप्यभीमस्ययुधितिष्ठतः ॥ प्राहिणोद्राक्षसःक्रुद्धोभीमश्चन
चचालह ॥ ५१ ॥ तंशिलाताडनजडंपर्यधावतराक्षसः ॥ बाहुविक्षिप्तकिरणःस्वर्भानुरिवभास्करम् ॥ ५२ ॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परम् ॥ उ
भावपिचकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव ॥ ५३ ॥ तयोरासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ नखदंष्ट्रायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः ॥ ५४ ॥

यस्यपर्वतस्यनद्वत्गौरवंगुरुत्वंयस्यतत्तथा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ कक्ष्यामुत्पीड्यपरिधानवस्त्रंदृढीकृत्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उदस्तमुत्क्षिप्तं अलातमुल्मुकम् ॥ ४५ ॥ रक्षःराक्षसं आव्रजत्आगच्छत् ॥ ४६ ॥
॥ ४७ ॥ स्त्रीतारा ॥ ४८ ॥ उत्पलमालानिपद्मक्षेत्राणि मालंक्षेत्रेजनेमालइतिविश्वः पद्मसमूहइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ चीराणिवृक्षवल्कलानि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

निकारात्परिभवात् कृष्णानयनंदृष्टंयेनसतथा द्रौपद्याकर्षणेनकुपितइत्यर्थः ॥ ५५ ॥ प्रभिन्नकरटामुखंप्रभिन्नेव्यक्तीभूतेकरटयोर्गंडयोर्मुखेमदनिर्गममार्गौयस्यतम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ व्य

दुर्योधननिकाराच्चबाहुवीर्याच्चदर्पितः ॥ कृष्णानयनदृष्टश्चव्यवर्द्धतवृकोदरः ॥ ५५ ॥ अभिपद्यचबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः ॥ मातंगमिवमातंगःप्रभिन्नकरटामुखम् ॥ ५६ ॥ सचाप्येनंततोरक्षःप्रतिजग्राहवीर्यवान् ॥ तमाक्षिपद्भीमसेनोबलेनबलिनांवरः ॥ ५७ ॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा ॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि ॥५८ ॥ अथैनमाक्षिप्यबलाद्गृह्यमध्येवृकोदरः ॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमम् ॥ ५९ ॥ सभीमेनपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे ॥ व्यस्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांडवम् ॥६०॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलक्ष्यवृकोदरः ॥ योक्त्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ॥ ६१ ॥ विनदंतंमहानादंभिन्नभेरीस्वनंबली ॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसम् ॥ ६२ ॥ तंविषीदंतमाज्ञायराक्षसंपांडुनंदनः ॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांपशुमारममारयत् ॥ ६३ ॥ आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाराक्षसाधमम् ॥ पीडयामासपाणिभ्यांतस्यकंठंवृकोदरः ॥ ६४ ॥ अथजर्जरसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरम् ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ६५ ॥ हिडिंबबकयोःपापनत्वमश्रुप्रमार्जनम् ॥ करिष्यसिगतश्चापियमस्यसदनंप्रति ॥ ६६ ॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंराक्षसंक्रोधपरीतचेताः ॥ विस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतचित्तंव्यसुमुत्ससर्ज ॥६७ ॥ तस्मिन्हतेतोयदतुल्यरूपेकृष्णांपुरस्कृत्यनरेंद्रपुत्राः ॥ भीमंप्रशस्याथगुणैरनेकैर्हृष्टास्ततोद्वैतवनायजग्मुः॥६८॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥एवंविनिहतःसंख्येकिर्मीरोमनुजाधिप॥भीमेनवचनात्तस्यधर्मराजस्यकौरव॥६९॥ततोनिष्कंटकंकृत्वावनंतदपराजितः॥द्रौपद्यासहधर्मज्ञोवसतिंतामुवासह॥७०॥समाश्वास्यचतेसर्वेद्रौपदींभरतर्षभाः॥प्रहृष्टमनसःप्रीत्याप्रशशंसुर्वृकोदरम्॥७१॥ भीमबाहुबलोत्पिष्टेविनष्टेराक्षसेततः॥विविशुस्तेवनंवीराःक्षेमंनिहतकंटकम् ॥७२ ॥ समयागच्छतामार्गेविनिकीर्णोभयावहः॥वनेमहतिदुष्टात्मादृष्टोभीमबलाद्धतः ॥ ७३ ॥ तत्राश्रौषमहंचैतत्कर्मभीमस्यभारत ॥ ब्राह्मणानांकथयतांयेतत्रासन्समागताः ॥ ७४ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंविनिहतंसंख्येकिर्मीरंरक्षसांवरम्॥श्रुत्वाध्यानपरोराजानिशश्वासार्तवत्तदा॥७५॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिकिर्मीरवधपर्वणिविदुरवाक्येएकादशोऽध्यायः॥११॥समाप्तंचकिर्मीरवधपर्व॥अथार्जुनाभिगमनपर्व॥ध॥

स्पंदतकिंचिच्चलनंकृतवान् ॥६०॥ योक्त्रयामासबबंध रशनयापशुमिव ॥ ६१ ॥६२ ॥ पशुमारंपशुमिवमारयित्वा कषादित्वादनुप्रयोगः समूलघातंन्यवधीदरींश्चेतिवत् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥११॥ ॥ध॥

एवमधर्मरुचीनांदुर्योधनादीनांव्यासादिभिराप्तैरुपदेशेकृतेऽपिमैत्रेयशापेपिकिर्मीरवधेनमहाभयेपिप्रत्युपस्थितेसतिनधर्मेरुचिरुत्पद्यतइत्युक्तम् संप्रतिधर्मरुचीनांपांडवानामुपरिपरमेश्वरस्येतरेषांचानुग्र
हंपांडवानांकृष्णतत्त्वविज्ञानंचवर्णयतिभोजाःप्रव्रजितानित्यादिनाऽध्यायेन ॥ १ ॥ २॥ ३ ॥ ४ दुःशासनश्चतुर्थोयेषां ॥ ५ ॥ तस्यदुर्योधनस्य पदानुगाःसहायाः ॥ ६ ॥ निकृत्याछलेनोपचरन्वर्तमानः
॥ ७ ॥ अभिषंगेणदुःखेनपराभवेनवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ पुरुषस्यपुरिशरीरेशयानस्याप्रमेयस्याहंकारादिवत्प्रमातुमयोग्यस्यविषयित्वात् अतएवसत्यस्यकालत्रयेपिबाधशून्यस्य विषयस्यहिबाधःस्वप्रा

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भोजाःप्रव्रजितान्श्रुत्वावृष्णयश्चांधकैःसह ॥ पांडवान्दुःखसंतप्तान्समाजग्मुर्महावने ॥ १ ॥ पांचालस्यचदायादोधृष्टकेतुश्चचेदि
पः ॥ केकयाश्चमहावीर्याभ्रातरोलोकविश्रुताः ॥ २ ॥ वनेद्रष्टुंययुःपार्थान्क्रोधामर्षसमन्विताः ॥ गर्हयंतोधार्त्तराष्ट्रान्किंकुर्मइतिचाब्रुवन् ॥ ३ ॥ वासुदेवंपुरस्कृ
त्यसर्वेतेक्षत्रियर्षभाः ॥ परिवार्योपविविशुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ अभिवाद्यकुरुश्रेष्ठंविषण्णःकेशवोब्रवीत् ॥ ४ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्य
शकुनेश्चदुरात्मनः ॥ दुःशासनचतुर्थानांभूमिःपास्यतिशोणितम् ॥ ५ ॥ एतान्निहत्यसमरेयेचतस्यपदानुगाः ॥ तांश्चसर्वान्विनिर्जित्यसहितान्सनराधिपान् ॥ ६ ॥
ततःसर्वेभिषिंचामोधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ निकृत्योपचरन्वध्यएषधर्मःसनातनः ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पार्थानामभिषंगेणतथाक्रुद्धंजनार्दनम् ॥ अ
र्जुनःशमयामासदिधक्षंतमिवप्रजाः ॥ ८ ॥ संक्रुद्धंकेशवंदृष्ट्वापूर्वदेहेषुफाल्गुनः ॥ कीर्त्तयामासकर्माणिसत्यकीर्त्तेर्महात्मनः ॥ ९ ॥ पुरुषस्याप्रमेयस्यसत्यस्या
मिततेजसः ॥ प्रजापतिपतेर्विष्णोर्लोकनाथस्यधीमतः ॥ १० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ दशवर्षसहस्राणियत्रसायंगृहोमुनिः ॥ व्यचरस्त्वंपुराकृष्णपर्व
तेगंधमादने ॥ ११ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ पुष्करेष्ववसःकृष्णत्वमपोभक्षयन्पुरा ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विशालायांबदर्यांमधुसूदन ॥ अतिष्ठए
कपादेनवायुभक्षःशतंसमाः ॥ १३ ॥ अवकृष्टोत्तरासंगःकृशोधमनिसंततः ॥ आसीःकृष्णसरस्वत्यांसत्रेद्वादशवार्षिके ॥ १४ ॥ प्रभासमप्यथासाद्यतीर्थंपु
ण्यजनोचितम् ॥ तथाकृष्णमहातेजादिव्यंवर्षसहस्रकम् ॥ १५ ॥

दौदृष्टःअमिततेजसस्त्रिविधपरिच्छेदशून्यचिन्मात्रस्य प्रजापतिपतेःसूत्रविराजोरपिस्वामिनः विष्णोर्व्यापकस्यलोकनाथस्यांतर्यामिणः एवंतत्पदार्थमुक्त्वात्वंपदार्थमाह धीमतइति बुद्ध्युपाधेः अनयोः
सामानाधिकरण्यादभेदः अस्यैवसूत्रभूतस्यश्लोकस्यविवरणमुत्तरोग्रंथः ॥ १० ॥ तत्रतपस्विनांक्षमैवोचितेतिदर्शयितुंभगवतःक्रोधोपशमनायतदीयंजन्मांतरीयंतपएवतावदुदाहरतिदशेत्यादिना यत्रसा
यंकालस्तत्रैवगृहंयस्यसयत्रसायंगृहइत्येकंपदम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अवकृष्टोत्तरासंगस्त्यक्तोत्तरीयवस्त्रः ॥ १४ ॥ १५ ॥

तपसः प्रयोजनमाह लोकेति ॥१६॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशवेत्यस्यार्थः क्षेत्रं महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः एतत्क्षेत्रमितिभगवताव्याख्यानंकोशपंचकात्मकंतज्ज्ञस्तत्प्रकाशकोंऽतरात्मेत्यर्थः सर्वभूतानांसर्वेषांवियदादीनांजरायुजादीनांचजीवानामादिःपरमकारणं अंतोलयस्थानं रजतस्येवशुक्तिः अवांतरकारणानामविद्याकामकर्मादीनांक्षेत्रमध्येअव्यक्तेच्छादिपदैरुपात्तत्वात् एतेनप्रपंचस्यमिथ्यात्वाज्जीवपरयोरैक्याच्चाद्वैतंकृष्णतत्त्वमुक्तं ॥ १७ ॥ भौमंभूमिपुत्रं प्रथमोत्पादितंसर्वभूतानांप्रथमेनाहंकारेणोत्पादितं भूतादिरहंकारइतिप्रसिद्धं मेध्यंयज्ञियं ॥ १८ ॥ तत्कर्मअश्वोत्सर्गाख्यं ॥ १९ ॥ २० ॥ सत्वंक्षेत्रज्ञःशुद्धचिन्मात्रोभूस्थानीयःसन्नारायणोनरेणपरमात्मनास्रष्टंनारंस्थूलसूक्ष्मकारणरूपमुपाधि

आतिष्ठस्त्वमथैकेनपादेननियमस्थितः ॥ लोकप्रवृत्तिहेतोस्त्वमितिव्यासोममाब्रवीत् ॥ १६ ॥ क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामादिरंतश्चकेशव ॥ निधानंतपसांकृष्णयज्ञस्त्वंचसनातनः ॥ १७ ॥ निहत्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ प्रथमोत्पादितंकृष्णमेध्यमश्वमवासृजः ॥ १८ ॥ कृत्वातत्कर्मलोकानामृषभःसर्वलोकजित् ॥ अवधीस्त्वंरणेसर्वान्समेतान्दैत्यदानवान् ॥ १९ ॥ ततःसर्वेश्वरत्वंचसंप्रदायशचीपतेः ॥ मानुषेषुमहाबाहोप्रादुर्भूतोसिकेशव ॥ २० ॥ सत्वंनारायणोभूत्वाहरिरासीःपरंतप ॥ ब्रह्मासोमश्चसूर्यश्चधर्मोधातायमोऽनलः ॥ २१ ॥ वायुर्वैश्रवणोरुद्रःकालःखंपृथिवीदिशः ॥ अजश्चराचरगुरुःस्रष्टात्वंपुरुषोत्तम ॥ २२ ॥ परायणंदेवमूर्धाक्रतुभिर्मधुसूदन ॥ अयजोभूरितेजावैकृष्णचैत्ररथेवने ॥ २३ ॥ शतंशतसहस्राणिसुवर्णस्यजनार्दन ॥ एकैकस्मिंस्तदायज्ञेपरिपूर्णानिभागशः ॥ २४ ॥ अदितेरपिपुत्रत्वमेत्ययादवनंदन ॥ त्वंविष्णुरितिविख्यातइंद्रादवरजोविभुः ॥ २५ ॥ शिशुर्भूत्वादिवंखंचपृथिवींचपरंतप ॥ त्रिभिर्विक्रमणैःकृष्णक्रांतवानसितेजसा ॥ २६ ॥ संप्राप्यदिवमाकाशमादित्यस्यंदनेस्थितः ॥ अत्यरोचश्चभूतात्मन्भास्करंस्वेनतेजसा ॥ २७ ॥ प्रादुर्भावसहस्रेषुतेषुतेषुत्वयाविभो ॥ अधर्मरुचयःकृष्णनिहताःशतशोऽसुराः ॥ २८ ॥ सादितामौरवाःपाशानिसुंदनरकौहतौ ॥ कृतःक्षेमःपुनःपंथाःपुरंप्राग्ज्योतिषंप्रति ॥ २९ ॥ जारूथ्यामाहुतिःक्राथःशिशुपालोजनैःसह ॥ जरासंधश्चशैब्यश्चशतधन्वाचनिर्जितः ॥ ३० ॥

त्रयंतदेवायनंवासस्थानंयस्यसतथा वृक्षांकुरबीजस्थानीयविराट्सूत्रांतर्यामिरूपोभूत्वाहरिःपरिणतबीजसहस्रगर्भफलस्थानीयःसांबमूर्तिरासीः ईषत्पक्वफलोपमाश्चब्रह्मादयस्त्वमेव ॥ २१ ॥ हेपुरुषोत्तमउक्तेभ्योबीजादिस्थानीयेभ्यउत्तमभूस्थानीयनिर्विशेषचिन्मात्ररूप अजोविष्णुः चराचरगुरूरुद्रः स्रष्टादक्षप्रजापत्यादिः ॥२२॥ परायणंसर्वोत्कृष्टंप्राप्यं देवमूर्धादेवश्रेष्ठः क्रतुभिरयजइत्यन्वयः अधृष्यइतिपाठेत्वयजइत्यध्याहारः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ संप्राप्यसम्यग्व्याप्य आदित्यस्यंदनेसूर्यदेहे भास्करंमंडलाभिमानिनंजीवम् ॥ २७ ॥ २८ ॥ सादिताश्छिन्नामौरवाआंत्रतंतिमयाः मुरवेष्टनेअस्मादौणादिकेउक्प्रत्ययेतद्धितः मौर्वीशब्दोप्यतएवमध्यमस्वरलोपेननिष्पन्नः ॥ २९ ॥ जारूथ्यांनगर्यां ॥ ३० ॥

अवाप्सीरवाप्तवानसि भोज्यांभोजवंशजाम् ॥३१॥ सौभंखेचरंपुरं ॥३२॥३३॥३४॥ नृशंस्यंनिर्दयत्वं दीर्घपाठेत्वाङ्पूर्वोयंशब्दोज्ञेयः ॥ ३५ ॥ आसीनंचैत्यमध्येत्वांचैत्यमायतनंआध्यात्मिकंहृदयपुं
डरीकंबाह्यंदेवालयादि चित्तमध्यस्थमित्यपिपाठः नित्यमध्यस्थमितिपाठेपिमध्यंहृदयाब्जमेव ॥ ३६ ॥ आत्मनैवनिमित्तांतरंविना आत्मसादात्ममात्रं ॥३७॥ युगादौतववार्ष्णेयेत्यादिसार्धश्लोकत्रयं

तथापर्जन्यघोषेणरथेनादित्यवर्चसा ॥ अवाप्सीर्महिषींभोज्यांरणेनिर्जित्यरुक्मिणं ॥३१ ॥ इंद्रद्युम्नोहतःकोपाद्यवनश्चकसेरुमान् ॥ हतःसौभपतिःशाल्वस्त्व
यासौभंचपातितम् ॥ ३२ ॥ एवमेतेयुधिहताभूयश्चान्यान्शृणुष्वह॥ इरावत्यांहतोभोजःकार्तवीर्यसमोयुधि॥३३॥ गोपतिस्तालकेतुश्चत्वयाविनिहतावुभौ ॥
तांचभोगवतींपुण्यामृषिकांतांजनार्दन ॥ ३४ ॥ द्वारकामात्मसात्कृत्वासमुद्रंगमयिष्यसि ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनानृतंमधुसूदन ॥ त्वयितिष्ठतिदाशार्हननृशं
स्यंकुतोनृजु ॥ ३५ ॥ आसीनंचैत्यमध्येत्वांदीप्यमानंस्वतेजसा ॥ आगम्यऋषयःसर्वेऽयाचंताभयमच्युत ॥ ३६ ॥ युगांतेसर्वभूतानिसंक्षिप्यमधुसूदन ॥
आत्मनैवात्मसात्कृत्वाजगदासीःपरंतप ॥ ३७ ॥ युगादौतववार्ष्णेयनाभिपद्माद‍जायत ॥ ब्रह्माचराचरगुरुर्यस्येदंसकलंजगत् ॥ ३८ ॥ तंहंतुमुद्यतौघोरौदान
वौमधुकैटभौ ॥ तयोर्व्यतिक्रमंदृष्ट्वाक्रुद्धस्यभवतोहरेः ॥ ३९ ॥ ललाटाज्जातवान्शंभुःशूलपाणिस्त्रिलोचनः ॥ इत्थंतावपिदेवेशौत्वच्छरीरसमुद्भवौ ॥ ४० ॥
त्वन्नियोगकरावेतावितिमेनारदोब्रवीत् ॥ तथानारायणपुराक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ४१ ॥ इष्टवांस्त्वंमहासत्रंकृष्णचैत्ररथेवने ॥ नैवंपरेनापरेवाकरिष्यंतिकृ
तानिवा ॥ ४२ ॥ यानिकर्माणिदेवत्वंबालएवमहाबलः ॥ कृतवान्पुंडरीकाक्षबलदेवसहायवान् ॥ कैलासभवनेचापिब्राह्मणैर्न्यवसःसह ॥ ४३ ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वामहात्मानमात्माकृष्णस्यपांडवः ॥ तूष्णीमासीत्ततःपार्थमित्युवाचजनार्दनः ॥ ४४ ॥ ममैवत्वंतवैवाहंयेमदीयास्तवैवते ॥ यस्त्वांद्वे
ष्टिसमांद्वेष्टियस्त्वामनुसमामनु ॥ ४५ ॥ नरस्त्वमसिदुर्द्धर्षहरिर्नारायणोह्यहं ॥ कालेलोकमिमंप्राप्तौनरनारायणावृषी ॥ ४६ ॥ अनन्यःपार्थमत्तस्त्वंत्वत्तश्चाहं
तथैवच ॥ नावयोरंतरंशक्यंवेदितुंभरतर्षभ ॥४७॥ क्वचिन्नदृष्टं यस्यकृतिरिदंसकलं असौदेवोपित्वन्नियोगकरइतिविपरिणामेनयोज्यं ॥ ३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥ कर्माणिपूतनावधा
दीनि॥४३॥एवंतत्पदार्थस्वरूपंप्रपंच्यतस्यत्वंपदार्थाभेदमाह एवमिति॥४४॥ ममैवत्वंब्रह्मणएवस्वरूपंजीवः तवैवाहंजीवस्यैवशुद्धंरूपंब्रह्मनततोन्यत् येमदीयास्तेवैवतेब्रह्मगताऔपाधिकाःसर्वेश्वरत्वादय
स्तेपिजीवस्यैवतस्माद्योजीवंद्वेष्टिसब्रह्मद्वेष्टियोजीवंयानिसब्रह्मयाति अद्रोहीसन्सर्वभूतेषुभगवद्भावंपश्येदित्यर्थः ॥४५॥४६ ॥ ननुमित्रयोर्ममात्मात्वंतवात्माहमित्यभेदोपचारोदृष्टोनत्वभेदइत्याशंक्याहा
नन्यइति मित्रयोर्ह्यनन्यत्वंप्रत्यक्षदृष्टंतदिहनिरस्यते अपूर्वार्थज्ञापकत्वाद्वाक्यस्य अनन्यत्वमप्यौपचारिकमस्त्वित्याशंक्याह नावयोरिति अंतरंभेदः वेदितुंविचारयितुं जीवेशयोर्भेदोदुर्निरूपइत्यर्थः तथाहि
किंदेहभेदादात्मभेदउतात्मभेदात् नाद्यः कायव्यूहकृतयोगिन्यव्याप्तेः नांत्यः उपाधिपरामर्शंविनाभेदस्याविभाव्यमानत्वात् मुक्तात्मानौजीवेशौवानस्वभावभिन्नौ उक्तहेतोः घटमठाकाशवदिति॥४७॥

समावायेसमूहे संरब्धेषुकुपितेषु ॥४८॥४९ ॥ एवंविधस्यात्मतत्त्वस्याधिगमायध्यानस्तवनसेवादिनाकृष्णएवशरणीकरणीयइत्याहद्रौपदीवाक्येनपूर्वेइत्यादिना पूर्वंसृष्टेःप्राक्कालेत्वामेकमाहुःसदेवसोम्येदमग्रआसीदित्याद्याःश्रुतयः प्रजाभिसर्गेचप्रजापतिंत्वामाहुःसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइत्याद्याःश्रुतयः ईशत्वमपिनराजवत्किंतूपादानत्वेनेत्याह स्रष्टारमिति ॥५०॥ विष्णुःविशतीतिविष्णुः अंतःप्रविष्टःशास्ताजनानामितिश्रुतेः कारयिताक्रियाकर्त्ताकर्मचत्वमेवासीतिपादचतुष्टयार्थः ॥ ५१ ॥ क्षमादुःखसहता सत्यंसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाय्वाकाशौतदात्मकं तस्माच्चसंभूतोयज्ञोपित्वमसि ॥ ५२ ॥ भूतभावनवियदादिस्रष्टः भूतेशभूतनियंतः यआकाशमंतरोयमयतीत्यादिश्रुतेराकाशादेरपिनियम्यत्वादस्मदादिवच्चेतनत्वंद्रष्टव्यं तत्रचेतनानुपलंभस्त्वरणिस्थाग्नेरिवानभिव्यक्तत्वान्नत्वभावादितिभावः॥५३

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेतुवचनेकेशवेनमहात्मना ॥ तस्मिन्वीरसमावायेसंरब्धेष्वथराजसु ॥ ४८ ॥ धृष्टद्युम्नमुखैर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारिता ॥ पांचालीपुंडरीकाक्षमासीनंभ्रातृभिःसह ॥ अभिगम्याब्रवीत्क्रुद्धाशरण्यंशरणैषिणी ॥ ४९ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ पूर्वेप्रजाभिसर्गेत्वामाहुरेकंप्रजापतिं ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामसितोदेवलोब्रवीत् ॥ ५० ॥ विष्णुस्त्वमसिदुर्द्धर्षत्वंयज्ञोमधुसूदन ॥ यष्टात्वमसियष्टव्योजामदग्न्योयथाब्रवीत् ॥ ५१ ॥ ऋषयस्त्वांक्षमामाहुःसत्यंचपुरुषोत्तम ॥ सत्याद्यज्ञोसिसंभूतःकश्यपस्त्वांयथाब्रवीत् ॥ ५२ ॥ साध्यानामपिदेवानांशिवानामीश्वरेश्वर ॥ भूतभावनभूतेशयथात्वांनारदोब्रवीत् ॥ ॥ ५३ ॥ ब्रह्मशंकरशक्राद्यैर्देववृंदैःपुनःपुनः ॥ क्रीडसेत्वंनरव्याघ्रबालःक्रीडनकैरिव ॥ ५४ ॥ द्यौश्चतेशिरसाव्याप्तापद्भ्यांचपृथिवीप्रभो ॥ जठरंतेइमेलोकाःपुरुषोसिसनातनः ॥ ५५ ॥ विद्यातपोभितप्तानांतपसाभावितात्मनाम् ॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणामसिसत्तमः ॥ ५६ ॥ राजर्षीणांपुण्यकृतामाहवेष्वनिवर्त्तिनाम् ॥ सर्वधर्मोपपन्नानांत्वंगतिःपुरुषर्षभ ॥ त्वंप्रभुस्त्वंविभुश्चत्वंभूतात्मात्वंविचेष्टसे ॥ ५७ ॥ लोकपालाश्चलोकाश्चनक्षत्राणिदिशोदश ॥ नभश्चंद्रश्चसूर्यश्चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं ॥ ५८ ॥

ब्रह्मादिनियंतृत्वंवैश्वरूप्यंचाहद्वाभ्यां ब्रह्मेति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ विद्यावेदाधिगमोब्रह्मचारिधर्मः तपस्तदर्थानुष्ठानंगृहस्थधर्मः तपसाकृच्छ्रचांद्रायणादिनावानप्रस्थधर्मेणचभावितात्मनांशोधितचित्तानामतएवात्मदर्शनतृप्तानांयतीनांसत्तमःसत्यतमः सत्यंस्वप्नेंद्रजालादिप्रातिभासिकं सत्यतरोव्यवहारः सत्यतमंब्रह्म इतरयोर्बाधावधिभूतत्वात् ॥५६॥ सर्वेधर्माःपापपुण्यादयस्तैरुपपन्नानामपित्वमेवगतिः दीनदयालुत्वात्पापिष्ठानामप्युद्धर्त्तेतिभावः प्रभुर्नियंता विभुर्व्यापकः भूतात्माजीवः बुद्ध्याद्याकारपरिणतानिभूतान्येवात्मत्वेनमन्यमानः अस्तिखल्वन्योऽपरोभूतात्मायोयंसितासितैःकर्मफलैरभिभूयमानःसदसद्योनिमापद्यतइतिमैत्रायणीयेभूतात्मपदस्यजीवेरूढिदर्शनात् विचेष्टसेकर्माणिकुरुषे ॥ ५७ ॥ त्वयिसर्वंप्रतिष्ठितं लोकपालादिपदस्यत्वमेवप्रापकइत्यर्थः ॥ ५८ ॥

अस्यैवव्याख्या मर्त्यताचेति मर्त्यतासंसारः भूतानांसाधारणजीवानां अमृतत्वंमुक्तिः दिवौकसांदिव्यदृष्टिमतांसात्विकानाम् ॥ ५९ ॥ एवंस्वर्गापवर्गार्थिभिःकृष्णएवशरणीकरणीयइतिकृष्णस्तुतिप्रसंगा
दुक्तं संप्रतिदृष्टफलार्थमपिसएवानुसर्तव्यइत्याह सातेहंदुःखमाख्यास्येइत्यादिना अत्रात्मनिकृष्णस्यकरुणोत्पादनार्थंदुःखनिवेदनंतत्प्रसंगेनमहामहिम्नामपिसंसारिणांदुर्गतिःप्रपंचितावैराग्योत्पादनाय प्र

मर्त्यताचैवभूतानाममरत्वंदिवौकसाम् ॥ त्वयिसर्वंमहाबाहोलोककार्यंप्रतिष्ठितम् ॥ ५९ ॥ सातेहंदुःखमाख्यास्येप्रणयान्मधुसूदन ॥ ईशस्त्वंसर्वभूतानांयेदि
व्यायेचमानुषाः ॥ ६० ॥ कथंनुभार्यापार्थानांतवकृष्णसखीविभो ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनीसभांकृष्येतमादृशी ॥ ६१ ॥ स्त्रीधर्मिणीवेपमानाशोणितेनसमुक्षिता
एकवस्त्राविकृष्टास्मिदुःखिताकुरुसंसदि ॥ ६२ ॥ राज्ञांमध्येसभायांतुरजसातिपरिप्लुता ॥ दृष्ट्वाचमांधार्तराष्ट्राःप्राहसन्पापचेतसः ॥ ६३ ॥ दासीभावेनमांभोक्तु
मीषुस्तेमधुसूदन ॥ जीवत्सुपांडुपुत्रेषुपंचालेषुचवृष्णिषु ॥ ६४ ॥ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात् ॥ ६५ ॥
गर्हयेपांडवांस्त्वेवयुधिश्रेष्ठान्महाबलान् ॥ यत्क्लिश्यमानांप्रेक्षंतेधर्मपत्नींयशस्विनीम् ॥ ६६ ॥ धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचगांडिवम् ॥ यौमांविप्रकृतांक्षु
द्रैर्मर्षयेतांजनार्दन ॥ ६७ ॥ शाश्वतोयंधर्मपथःसद्भिराचरितःसदा ॥ यद्भार्यांपरिरक्षंतिभर्तारोल्पबलाअपि ॥ ६८ ॥ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवतिरक्षि
ता ॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः ॥ ६९ ॥ आत्माहिजायतेतस्यांतस्माज्जायाभवत्युत ॥ भर्ताचभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे ॥ ७० ॥ नन्वि
मेशरणंप्राप्तंनत्यजंतिकदाचन ॥ तेमांशरणमापन्नांनान्वपद्यंतपांडवाः ॥ ७१ ॥ पंचभिःपतिभिर्जाताःकुमारामेमहौजसः ॥ एतेषामप्यवेक्षार्थंत्रातव्यास्मि
जनार्दन ॥ ७२ ॥ प्रतिविंध्योयुधिष्ठिरात्सुतसोमोवृकोदरात् ॥ अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिश्चशतानीकस्तुनाकुलिः ॥ ७३ ॥ कनिष्ठाच्छ्रुतकर्माचसर्वेसत्यपराक्रमाः ॥
प्रद्युम्नोयादृशःकृष्णतादृशास्तेमहारथाः ॥ ७४ ॥ नन्विमेधनुषिश्रेष्ठाअजेयायुधिशात्रवैः ॥ किमर्थंधार्तराष्ट्राणांसहंतेदुर्बलीयसाम् ॥ ७५ ॥ अधर्मेणहृतंराज्यंसर्वे
दासाःकृतास्तथा ॥ सभायांपरिकृष्टाहमेकवस्त्रारजस्वला ॥ ७६ ॥ नाधिज्यमपियच्छक्यंकर्तुमन्येनगांडिवम् ॥ अन्यत्रार्जुनभीमाभ्यांत्वयावामधुसूदन ॥ ७७ ॥

णयाद्विश्रंभात् आख्यानेहेतुमाह ईशस्त्वमिति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ स्त्रीधर्मिणीरजस्वला ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ईषुःऐच्छन् ॥ ६४ ॥ स्नुषावधूः ॥ ६५ ॥ धर्मपत्नींयज्ञसंयोगिनीं ॥ ६६ ॥ विप्रकृतांदुःखंप्रापितां मर्षयेतां
क्षमेतां ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जायात् उत्पद्येत् ॥ ७० ॥ नान्वपद्यंतनानुगृहीतवंतः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ धार्तराष्ट्राणामपराधं दुर्बलीयसांदुर्बलतराणाम् ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ अधिज्यमारोपितगुणम् ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ आक्षिपत्दूरेकृतवान् अविहिंसकान्अदुःखदान् ॥ ७९ ॥ संभृतंसहितं संभूतमितिपाठेबहुलम ॥ ८० ॥ सशेषत्वात् आयुषइतिशेषः ॥८१॥ प्रमाणकोट्यांप्रमाणाख्योगंगातीरस्थोवटविशेष

धिग्बलंभीमसेनस्यधिक्पार्थस्यचपौरुषम् ॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्तमपिजीवति॥७८॥ यएतानाक्षिपद्राष्ट्रात्सहमात्राऽविहिंसकान् ॥अधीयानान्पुराबाला
न्व्रतस्थान्मधुसूदन ॥ ७९ ॥ भोजनेभीमसेनस्यपापःप्राक्षेपयद्विषम्॥ कालकूटंनवंतीक्ष्णंसंभृतंलोमहर्षणम्॥८०॥तज्जीर्णमविकारेणसहान्नेनजनार्दन ॥ स
शेषत्वान्महाबाहोभीमस्यपुरुषोत्तम ॥ ८१ ॥ प्रमाणकोट्यांविश्वस्तंतथासुप्तंवृकोदरम् ॥ बद्ध्वैनंकृष्णगंगायांप्रक्षिप्यपुरमाव्रजत् ॥ ८२ ॥ यदाविबुद्धःकौंतेय
स्तदासंछिद्यबंधनम् ॥ उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनोमहाबलः ॥ ८३ ॥ आशीविषैःकृष्णसर्पैर्भीमसेनमदंशयत् ॥ सर्वेष्वेवांगदेशेषुनममारचशत्रुहा ॥ ८४ ॥ प्र
तिबुद्धस्तुकौंतेयःसर्वान्सर्पानपोथयत् ॥ सारथिंचास्यदयितमपहस्तेनजघ्निवान् ॥ ८५ ॥ पुनःसुप्तानुपाधाक्षीद्बालकान्वारणावते ॥शयानानार्ययासार्द्धंकोनु
तत्कर्तुमर्हति ॥ ८६ ॥ यत्रार्यारुदतीभीतापांडवानिदमब्रवीत् ॥ महद्व्यसनमापन्नाशिखिनापरिवारिता ॥ ८७ ॥ हाहतास्मिकुतोन्वद्यभवेच्छांतिरिहानलात् ॥
अनाथाविनशिष्यामिबालकैःपुत्रकैःसह ॥ ८८ ॥ तत्रभीमोमहाबाहुर्वायुवेगपराक्रमः ॥ आर्यामाश्वासयामासभ्रातॄंश्चापिवृकोदरः ॥ ८९ ॥ वैनतेयोयथाप
क्षीगरुत्मान्पततांवरः ॥ तथैवाभिपतिष्यामिभयंवोनेहविद्यते ॥ ९० ॥ आर्यामंकेनवामेनराजानंदक्षिणेनच ॥ अंसयोश्चयमौकृत्वापृष्ठेबीभत्सुमेवच ॥ ९१ ॥
सहसोत्पत्यवेगेनसर्वानादायवीर्यवान् ॥ भ्रातॄनार्यांचबलवान्मोक्षयामासपावकात् ॥ ९२ ॥ तेरात्रौप्रस्थिताःसर्वेसहमात्रायशस्विनः ॥ अभ्यगच्छन्महार
ण्येहिडिंबवनमंतिकात् ॥ ९३ ॥ श्रांताःप्रसुप्तास्तत्रेमेमात्रासहसुदुःखिताः ॥ सुप्तांश्चैनानभ्यगच्छद्धिडिंबानामराक्षसी ॥ ९४ ॥ सादृष्ट्वापांडवांस्तत्रसुप्तान्मा
त्रासहक्षितौ ॥ हृच्छयेनाभिभूतात्माभीमसेनमकामयत् ॥ ९५ ॥ भीमस्यपादौकृत्वातुस्वउत्संगेततोबला ॥ पर्यमर्दतसंहृष्टाकल्याणीमृदुपाणिना ॥ ९६ ॥
तामबुध्यदमेयात्माबलवान्सत्यविक्रमः ॥ पर्यपृच्छतताभीमःकिमिहेच्छस्यनिंदिते ॥ ९७ ॥ एवमुक्तातुभीमेनराक्षसीकामरूपिणी ॥ भीमसेनंमहात्मानमा
हचैवमनिंदिता ॥ ९८ ॥ पलायध्वमितःक्षिप्रंममभ्रातैषवीर्यवान् ॥ आगमिष्यतिवोहंतुंतस्माद्गच्छतमाचिरम् ॥ ९९ ॥

स्तत्प्रदेशे ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ अपोथयत्प्रहृतवान् अपहस्तेनहस्तपृष्ठेन ॥ ८५ ॥ उपाधाक्षीत्दाहार्थंउपहृतवान् आर्याश्वश्रूः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ वैनतेयःविनतापुत्रः ॥ ९० ॥ ९१ ॥
॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ कृपासंगृहीतेनस्नेहवशेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संहत्यमुष्टीकृत्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ दिव्येनअमानुषे

अथभीमोभ्युवाचैनांसाभिमानमिदंवचः ॥ नोद्विजेयमहंतस्मान्निहनिष्येहमागतम् ॥ १०० ॥ तयोःश्रुत्वातुसंजल्पमागच्छद्राक्षसाधमः ॥ भीमरूपोमहा
नादान्विसृजन्भीमदर्शनः ॥ १ ॥ ॥ राक्षसउवाच ॥ ॥ केनसार्धंकथयसिआनायैनंममांतिकं ॥ हिडिंबेभक्षयिष्यामोनचिरंकर्तुमर्हसि ॥ २ ॥ साकृपासंगृ
हीतेनहृदयेनमनस्विनी ॥ नैनमैच्छत्तदाख्यातुमनुक्रोशादनिंदिता ॥ ३ ॥ सनादान्विनदन्घोरान्राक्षसःपुरुषादकः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनभीमसेनंतदाकिल
॥४॥ तमभिद्रुत्यसंक्रुद्धोवेगेनमहताबली ॥ अगृह्णात्पाणिनापाणिंभीमसेनस्यराक्षसः ॥५॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंवज्रसंहननंदृढं ॥ संहत्यभीमसेनायव्याक्षिप
त्सहसाकरं ॥ ६ ॥ गृहीतंपाणिनापाणिंभीमसेनस्यरक्षसा ॥ नामृष्यतमहाबाहुस्तत्राक्रुध्यद्वृकोदरः ॥ ७ ॥ तदासीत्तुमुलंयुद्धंभीमसेनहिडिंबयोः ॥ सर्वास्त्रवि
दुषोघोरंवृत्रवासवयोरिव ॥ ८ ॥ विक्रीड्यसुचिरंभीमोराक्षसेनसहानघ ॥ निजघानमहावीर्यस्तंतदानिर्बलंबली ॥ ९ ॥ हत्वाहिडिंबंभीमोथप्रस्थितोभ्रातृ
भिःसह ॥ हिडिंबामग्रतःकृत्वायस्यांजातोघटोत्कचः ॥ ११० ॥ ततःसंप्राद्रवन्सर्वेसहमात्रापरंतपाः ॥ एकचक्रावभिमुखाःसंवृताब्राह्मणव्रजैः ॥ ११ ॥ प्रस्था
नेव्यासएपांचमंत्रीप्रियहितेरतः ॥ ततोगच्छन्नेकचक्रांपांडवाःसंशितव्रताः ॥ १२ ॥ तत्राप्यासादयामासुर्बकंनाममहाबलम् ॥ पुरुषादंप्रतिभयंहिडिंबेनैवसं
मितम् ॥ १३ ॥ तंचापिविनिहत्योग्रंभीमःप्रहरतांवरः ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैर्द्रुपदस्यपुरंययौ ॥ १४ ॥ लब्धाहमपितत्रैववसतासव्यसाचिना ॥ यथात्वयाजिता
कृष्णरुक्मिणीभीष्मकात्मजा ॥ १५ ॥ एवंसुयुद्धेपार्थेनजिताहंमधुसूदन ॥ स्वयंवरेमहत्कर्मकृत्वानसुकरंपरैः ॥ १६ ॥ एवंक्लेशैःसुबहुभिःक्लिश्यमानासुदुःखि
ता ॥ निवसाम्यार्ययाहीनाकृष्णधौम्यपुरःसरा ॥ १७ ॥ तइमेसिंहविक्रांतावीर्येणाभ्यधिकाःपरैः ॥ निहीनैःपरिक्लिश्यंतींसमुपेक्षंतिमांकथम् ॥ १८ ॥ एतादृशा
निदुःखानिसहंतीदुर्बलीयसाम् ॥ दीर्घकालंप्रदीप्तास्मिपापानांपापकर्मणाम् ॥ १९ ॥ कुलेमहतिजातास्मिदिव्येनविधिनाकिल ॥ पांडवानांप्रियाभार्यास्नुषा
पांडोर्महात्मनः ॥ १२० ॥ कचग्रहमनुप्राप्तासास्मिकृष्णवरासती ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांप्रेक्षतांमधुसूदन ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णामुखंप्रच्छाद्यपाणिना ॥
पद्मकोशप्रकाशेनमृदुनामृदुभाषिणी ॥ २२ ॥ स्तनावपतितौपीनौसुजातौशुभलक्षणौ ॥ अभ्यवर्षतपांचालीदुःखजैरश्रुबिंदुभिः ॥ २३ ॥

ण अग्निकुंडोद्भवत्वात् ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सुजातौसंलग्नौ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ विशोकवद्विशोकाइव ॥ २६ ॥ संबंधात्पितृष्वस्रीयभार्यात्वात् गौरवादग्निकुंडोद्भवत्वात् सख्यात्भक्तिमत्वात् प्रभुत्वेनसामर्थ्यवत्त्वेनत्वदीयेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥१३०॥ द्रौपदीवाक्यंचश्रुत्वाऽर्जुनआबभाषेइतिव्यवहितेनसंबंधः ॥ ३१ ॥ अत्रहेतुः यतःपांचालीसाचीकृतंवक्रीभूतंयथास्यात्तथामध्यमंपतिंतमेवावैक्षदितियतइत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

चक्षुषीपरिमार्जंतीनिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ बाष्पपूर्णेनकंठेनक्रुद्धावचनमब्रवीत् ॥ २४ ॥ नैवमेपतयःसंतिनपुत्रानचबांधवाः ॥ नभ्रातरोनचपितानैवत्वंमधुसूदन ॥ २५ ॥ येमांविप्रकृतांक्षुद्रैरुपेक्षध्वंविशोकवत् ॥ नचमेशाम्यतेदुःखंकर्णोयत्प्राहसत्तदा ॥ २६ ॥ चतुर्भिःकारणैःकृष्णत्वयारक्ष्यास्मिनित्यशः ॥ संबंधाद्गौरवात्सख्यात्प्रभुत्वेनैवकेशव ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथतामब्रवीत्कृष्णस्तस्मिन्वीरसमागमे ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ रोदिष्यंतिस्त्रियोह्येवंयेषांक्रुद्धासिभाविनि ॥ बीभत्सुशरसंछन्नान्शोणितौघपरिप्लुतान् ॥ २८ ॥ निहतान्वल्लभान्वीक्ष्यशयानान्वसुधातले ॥ यत्समर्थंपांडवानांतत्करिष्यामिमाशुचः ॥ ॥ २९ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिराज्ञांराज्ञीभविष्यसि ॥ पतेद्द्यौर्हिमवान्शीर्येत्पृथिवीशकलीभवेत् ॥ १३० ॥ शुष्येत्तोयनिधिःकृष्णेनमेमोघंवचोभवेत् ॥ तच्छ्रुत्वाद्रौपदीवाक्यंप्रतिवाक्यमथाच्युतात् ॥ ३१ ॥ साचीकृतमवैक्षत्सापांचालीमध्यमंपतिं ॥ आबभाषेमहाराजद्रौपदीमर्जुनस्तदा ॥ ३२ ॥ मारोदीःशुभताम्राक्षियदाहमधुसूदनः ॥ तथातद्भवितादेविनान्यथावरवर्णिनि ॥३३॥ ॥ धृष्टद्युम्नउवाच ॥ ॥ अहंद्रोणंहनिष्यामिशिखंडीतुपितामहम् ॥ दुर्योधनंभीमसेनःकर्णंहंताधनंजयः ॥ ३४ ॥ रामकृष्णौव्यपाश्रित्यअजेयाःस्मरणेस्वसः ॥ अपिवृत्रहणायुद्धेकिंपुनर्धृतराष्ट्रजैः ॥ ३५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तेभिमुखावीरावासुदेवमुपास्थिताः ॥ तेषांमध्येमहाबाहुःकेशवोवाक्यमब्रवीत् ॥ १३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपद्याश्वासनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ नैतत्कृच्छ्रमनुप्राप्तोभवान्स्याद्वसुधाधिप ॥ यद्यहंद्वारकायांस्यांराजन्सन्निहितःपुरा ॥ १ ॥

स्वसः हेभगिनि ॥ ३५ ॥ १३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्रौपदीसांत्वनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥७॥ ॥ ७ ॥ निरूपितासत्साधनाब्रह्मविद्या संप्रतिभगवत्स्मरणमेवतत्सान्निध्यहेतुःसान्निध्यंचसर्वापत्तरणकृदितिभंग्यंतरेणप्रतिपाद्यते नैतदित्यादिनाऽध्यायेन यदहंद्वारकायांनवद्वारवत्यांदेहनगर्यांतवमांचिंतयतःसन्निहितःस्यांतर्हिएतत्कृच्छ्रंवनवाससंकटंभवान्नानुप्राप्तः स्यात् यथाद्रौपदीकृच्छ्रकालेमांस्मृतवतीवस्त्रराशिप्रदानेनमयासभायांकृच्छ्रान्मोचितातथात्वमप्यक्षपातनकालेमांयदिस्मरेस्तर्हिनैतत्कृच्छ्रंप्राप्नुयाः प्रत्युततत्रैवजयःस्यादितिभावः ॥ १ ॥

अनाहूतोपिस्वक्षेमार्थमप्रार्थितोपिवारयेयंद्यूतमंतर्यामित्वेन कथापक्षेत्वजुरेवार्थः ॥२॥ बहिर्यामित्वेनापिद्यूतवारणोपायमाह भीष्मेतिद्वाभ्यां ॥३॥ राजेंद्रधृतराष्ट्रतवपुत्राणांद्यूतेनालमितिवैचित्रवीर्यो
दीन्प्रतित्वन्निमित्तम् हेप्रभोयुधिष्ठिरअहंतत्रद्यूतेदोषान्अचक्षंव्यक्तंकथितवान्स्यामितिसंबंधः ॥४॥ वीरसेनसुतःनलःयैःअक्षैरितिशेषः ॥५॥ सातत्यमविच्छेदम् प्रसंगस्यद्यूतक्रीडायाःहीयमानोपिजयाशया
पुनःपुनर्दीव्यत्येवेत्यर्थः ॥ ६ ॥ कामःरागः ॥ ७ ॥ वक्तव्यमधिगंतव्यंज्ञातव्यम् गत्यर्थस्यवजेरिदंरूपंवचेरेववार्थांतरम् ॥८॥ तदेवाह एकाहादिति व्यसनंराज्यभ्रंशादि अर्थानांधर्मार्थकामानांपुमर्थानां
॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अपनीतेनान्यायेन दुरोदरान्द्यूतकारान् ॥ १३ ॥ आनर्तेष्वासंमतान्नर्तयंतितेषुधीविलासेषु पक्षेदेशविशेषेषु ॥ १४ ॥ कथांतरमवतारयितुंकथापक्षमेवानुसरति सोहमि

आगच्छेयमहंद्यूतमनाहूतोपिकौरवैः ॥ आंबिकेयेनदुर्द्धर्षराज्ञादुर्योधनेनच ॥ वारयेयमहंद्यूतंबहून्दोषान्प्रदर्शयन् ॥ २ ॥ भीष्मद्रोणौसमानाय्यकृपंबाह्लीक
मेवच ॥ वैचित्रवीर्यंराजानमलंद्यूतेनकौरव ॥ ३ ॥ पुत्राणांतवराजेंद्रत्वन्निमित्तमितिप्रभो ॥ तत्राचक्षमहंदोषान्यैर्भवान्व्यतिरोपितः ॥ ४ ॥ वीरसेनसुतो
यैस्तुराज्यात्प्रभ्रंशितःपुरा ॥ अतर्कितविनाशश्चदेवनेनविशांपते ॥ ५ ॥ सातत्यंचप्रसंगस्यवर्णयेयंयथातथम् ॥ ६ ॥ स्त्रियोक्षामृगयापानमेतत्कामसमुत्थितम्
दुःखंचतुष्टयंप्रोक्तंयैर्नरोभ्रश्यतेश्रियः ॥७॥ तत्रसर्वत्रवक्तव्यंमन्यंतेशास्त्रकोविदाः ॥ विशेषतश्चवक्तव्यंद्यूतेपश्यंतितद्विदः ॥८॥ एकाहाद्द्रव्यनाशोत्रध्रुवंव्यसनमे
वच ॥ अभुक्तनाशश्चार्थानांवाक्पारुष्यंचकेवलम् ॥९॥ एतच्चान्यच्चकौरव्यप्रसंगिकटुकोदयम् ॥ द्यूतेब्रूयांमहाबाहोसमासाद्यांबिकासुतम् ॥१०॥ एवमुक्तो
यदिमयागृह्णीयाद्वचनंमम ॥ अनामयंस्याद्धर्मश्चकुरूणांकुरुवर्द्धन ॥११॥ नचेत्सममराजेंद्रगृह्णीयान्मधुरंवचः ॥ पथ्यंचभरतश्रेष्ठनिगृह्णीयांबलेनतम् ॥ १२ ॥
अथैनमपनीतेनसुहृदोनामदुर्हृदः ॥ सभासदोनुवर्तैरंस्तांश्चहन्यांदुरोदरान् ॥ १३ ॥ असान्निध्यंतुकौरव्यममानर्तेष्वभूत्तदा ॥ येनेदंव्यसनंप्राप्ताभवंतोद्यूतका
रितम् ॥ १४ ॥ सोहमेत्यकुरुश्रेष्ठद्वारकांपांडुनंदन ॥ अश्रौषंत्वांव्यसनिनंयुयुधानाद्यथातथम् ॥ १५ ॥ श्रुत्वैवचाहंराजेंद्रपरमोद्विग्नमानसः ॥ तूर्णमभ्यागतो
स्मित्वांद्रष्टुकामोविशांपते ॥१६॥ अहोकृच्छ्रमनुप्राप्ताःसर्वेस्मभरतर्षभ ॥ सोहंत्वांव्यसनेमग्नंपश्यामिसहसोदरैः ॥ १७ ॥ इ० म० भा० आ० प० अर्जु० प० वा
सुदेववाक्यंत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥असान्निध्यंकथंकृष्णतवासीद्वृष्णिनंदन ॥ क्वचासीद्विप्रवासस्तेकिंचाकार्षीःप्रवासतः ॥१

त्यादिना एत्यागत्य युयुधानात्सात्यकेः ॥१५॥१६॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ असान्निध्यमिति अत्रसंक्षेपविस्ताराभ्यांसौभवधउपा
ख्यायते तस्यतात्पर्यंसंसारसागरमध्येद्वारकाख्येस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयरूपेक्षेत्रेविस्मरणरूपाद्भगवदसंनिधानात्कामगमंमनोरथाख्यंसौभमारुह्यागतेनशाल्वाख्येनमहामोहेनशोकास्त्रैरुपद्रुतेसतिप्रद्युम्नादिस्व
रूपायद्वादयोधर्मास्तंवारयितुमक्षमाअभूवन् ततोहंचित्तद्वारकामेत्यचिदात्मानंमामधिक्षिपंतंशाल्वमोहमहंब्रह्मविद्यास्त्रेणहतवान्तत्पुरंचमनोरथसौभंपातितवानिति एवमेवयुद्धादिरूपकेणसर्वत्राख्या
यिकातात्पर्यमुन्नेयम् तथाचश्रुतिः द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चेत्यादिना देवासुरशब्दैःशमकामादीन्विवक्षित्वातद्युद्धरूपकेणाध्यात्मिकमर्थंनिरूपयतितद्वदिहापिज्ञेयम् श्रुत्यनुसारित्वाद्भारतस्मृतेः ॥१

॥ २ ॥ ३ ॥ सरोषवशंरोषेणसहितंसामर्थ्यं वशमिच्छाप्रभुत्वयोरितिविश्वः दुरात्मवान्दुष्टचित्तः यद्वादुःस्थितः रोषवत्त्वात् आत्मवान्युद्धादौधृतिमान्सामर्थ्यवत्त्वात् दुःस्थितश्चासावात्मवांश्चेतिसमासः

॥ १९ ॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥शाल्वस्यनगरंसौभंगतोहंभरतर्षभ॥ निहंतुंकौरवश्रेष्ठतत्रमेशृणुकारणम्॥२॥ महातेजामहाबाहुर्यःसराजामहायशाः ॥ दमघोषात्मजो ३
वीरःशिशुपालोमयाहतः॥ ३ ॥यज्ञेतेभरतश्रेष्ठराजसूयेर्हणांप्रति ॥सरोषंवशमापन्नोनामृष्यतदुरात्मवान् ॥ ४ ॥ श्रुत्वातंनिहतंशाल्वस्तीव्ररोषसमन्वितः॥
उपायाद्द्वारकांशून्यामिहस्थेमयिभारत॥ ५॥सतत्रयोधितोराजन्कुमारैर्वृष्णिपुंगवैः॥ आगतःकामगंसौभमाहत्यैवंनृशंसवत्॥ ६ ॥ ततोवृष्णिप्रवीरांस्तान्
बालान्हत्वाबहूंस्तदा ॥ पुरोद्यानानिसर्वाणिभेदयामासदुर्मतिः॥ ७॥उक्तवांश्चमहाबाहोक्वासौवृष्णिकुलाधमः॥ वासुदेवःसमंदात्मावसुदेवसुतोगतः ॥८॥
तस्ययुद्धार्थिनोदर्पंयुद्धेनाशयितास्म्यहम्॥आनर्ताःसत्यमाख्याततत्रगंतास्मियत्रसः॥९॥ तंहत्वाविनिवर्तिष्येकंसकेशिनिषूदनम्॥ अहत्वाननिवर्तिष्येसत्ये
नायुधमालभे॥ १०॥ क्वासौक्वासावितिपुनस्तत्रतत्रप्रधावति॥मयाकिलरणेयोद्धुंकांक्षमाणःससौभराट्॥ ११ ॥ अद्यतंपापकर्माणंक्षुद्रंविश्वासघातिनम्॥
शिशुपालवधामर्षाद्गमयिष्येयमक्षयम्॥ १२ ॥ममपापस्वभावेनभ्रातायेननिपातितः॥शिशुपालोमहीपालस्तंवधिष्येमहीपते॥ १३ ॥ भ्राताबालश्चराजा
चनचसंग्राममूर्धनि॥ प्रमत्तश्चहतोवीरस्तंहनिष्येजनार्दनम्॥ १४॥एवमादिमहाराजविलप्यदिवमास्थितः॥ कामगेनससौभेनक्षिप्त्वामांकुरुनंदन॥१५॥
तमश्रौषमहंगत्वायथावृत्तःसदुर्मतिः॥ मयिकौरव्यदुष्टात्मामार्तिकावतकोनृपः ॥ १६॥ ततोहमपिकौरव्यरोषव्याकुलमानसः ॥ निश्चित्यमनसाराजन्वधा
यास्यमनोदधे॥ १७॥ आनर्तेषुविमर्दंचक्षेपंचात्मनिकौरव ॥ प्रवृद्धमवलेपंचतस्यदुष्कृतकर्मणः ॥ १८ ॥ ततःसौभवधायाहंप्रतस्थेपृथिवीपते ॥ समया
सागरावर्तेदृष्टआसीत्परीप्सता॥ १९ ॥ततःप्रध्माप्यजलजंपांचजन्यमहंनृप॥आहूयशाल्वंसमरेयुद्धायसमवस्थितः ॥ २० ॥ तन्मुहूर्तमभूद्युद्धंतत्रमेदानवैः
सह॥ वशीभूताश्चमेसर्वेभूतलेचनिपातिताः॥ २१ ॥

॥ ४ ॥ इहस्थेत्वत्समीपस्थे ॥ ५ ॥ सौभंसुष्ठुभांतितेसुभाःकांचनादयोधातवस्तज्जं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आनर्ताःभोआनर्तदेश्याः आख्यातकथयत ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ क्षिप्त्वा ॥ १९ ॥
कुत्सयित्वा ॥ १५॥ मार्तिकावतकःएतन्नामकदेशवासी ॥ १६ ॥ १७ ॥ अवलेपंगर्वंज्ञात्वेतिशेषः ॥ १८ ॥ सागरस्यआसमंताद्वर्त्तोवर्तनंयस्मिन्सागरद्वीपेइत्यर्थः॥ १९॥ जलजंशंखं ॥ २०।।२१॥

घूतंश्रुत्वैवहास्तिनपुरमागतवान्॥२२॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥ ॥छ॥ ॥अर्थाधीनौधर्मकामावर्थस्तुस्वराज्यरक्षापरराज्यावमर्दाभ्यांराज्ञाप्राप्यतइति तावेवशाल्वप्रसंगात्सम्यक्श्रोतुकामःपृच्छति वासुदेवेति कथ्यतःकथयतः कंड्वादियगंतात्शत्रंतस्यरूपम्॥१॥ श्रुतश्रवाशिशुपालमातातज्जंश्रौतश्रवं उपायात्उपागतः ॥२॥ अरुंधत्सेनया वैहायसंखेचरंव्यूहस्वरक्षापरोपमर्दयोग्यरचनाविशेषेणस्थापयित्वाधिष्ठितःसम्यक्स्थितः॥३॥ अभितःपरितउपरितश्चायुधानांसरणंनिःसरणमभिसारस्तेनसर्वेणाच्छिद्रेण सर्वाभ्योदिग्भ्योयुगपदविरलायुधसमूहागमेनेत्यर्थः॥४॥पताकाध्वजांचलः तोरणानिवहिर्द्वाराणि चक्राणियोधगणाः हुडास्तदाश्रयस्थानानिभाषायांबुरुजसंज्ञानि अन्येतुविण्मूत्रोत्सर्जनशृंगाणिहुडाइत्याहुः उदाहरंतिच कल्प्यंतेहुडशृंगाणिरथस्योपरिसूरिभिः विण्मूत्रस्पर्शशुद्ध्यर्थंकरादिस्पर्शउद्यतइति यंत्राण्याग्नेयौषधबलेनदृषत्पिंडोत्क्षेपणानिमहांतिकमानसंज्ञानिक्षुद्राणिसीसगुलिकोत्क्षेपणानिबंदूकसंज्ञानिखनकाःसुरंगद्वारागुप्तमार्गकर्तारः

एतत्कार्यंमहाबाहोयेनाहंनागमंतदा ॥ श्रुत्वैवहास्तिनपुरंद्यूतंचाविनयोत्थितं ॥ द्रुतमागतवान्युष्मान्द्रष्टुकामःसुदुःखितान् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ वासुदेवमहाबाहोविस्तरेणमहामते ॥ सौभस्यवधमाचक्ष्वनहितृप्यामिकथ्यतः ॥ १ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ हतंश्रुत्वामहाबाहोमयाश्रौतश्रवंनृप ॥ उपायाद्भरतश्रेष्ठशाल्वोद्वारवतींपुरीं ॥ २ ॥ अरुंधत्तांसुदुष्टात्मासर्वतःपांडुनंदन ॥ शाल्वोवैहायसंचापितत्पुरंव्यूह्यधिष्ठितः ॥ ३ ॥ तत्रस्थोथमहीपालोयोधयामासतांपुरीम् ॥ अभिसारेणसर्वेणतत्रयुद्धमवर्तत ॥ ४ ॥ पुरीसमंताद्विहितासपताकासतोरणा ॥ सचक्रासहुडाचैवसयंत्रखनकातथा ॥ ५ ॥ सोपशल्यप्रतोलीकासाट्टाट्टालकगोपुरा ॥ सचक्रग्रहणीचैवसोल्कालातावपोथिका ॥ ६ ॥ सोष्ट्रिकाभरतश्रेष्ठसभेरीपणवानका ॥ सतोमरांकुशाराजन्सशतघ्नीकलांगला ॥ ७ ॥ सभुशुंड्यश्मगुडकासायुधासपरश्वधा ॥ लोहचर्मवतीचापिसाग्निःसगुडशृंगिका ॥ ८ ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनासुयुक्ताभरतर्षभ ॥ रथैरनेकैर्विविधैर्गदसांबोद्धवादिभिः ॥ ९ ॥

॥५॥उपशल्यालोहमुखाःकीलास्तद्युक्ताःप्रतोल्योरथ्यामार्गायस्यांसा अट्टालकाउपरिगृहाःगोपुराणिपुरद्वाराणि साट्टानिअट्टेनान्नेनसहितानिअट्टालकादीनियस्यांसा(साट्टेतिविशेषणंउपशल्यस्ययामांतस्यरथ्यायाश्चावृत्त्यासंबध्यते) चक्रग्रहणीसैन्यनिग्राहिकामोर्चाइतिम्लेच्छप्रसिद्धा सोल्कालातावपोथिकासोल्कमलातंज्वालासहितमुल्मुकंयस्यांसासोल्कालाता अवबद्धाःपोथिकायंत्रबद्धाःकाष्ठपाषाणादयोरिपूणामुपरिपातनाययस्यामितिप्राञ्चः उल्केवोल्काप्राणहरत्वाद्यंत्रोत्क्षिप्तोगोलः अलातंसकाष्ठदंडंलोहमयमाग्नेयंप्रहरणंबाणइतिभाषायांप्रसिद्धं तयोरप्रत्याख्येयगत्योरपिपोथिकाःपातयित्र्योमंत्रमय्यःशक्तयःकर्णायेंद्रदत्तशक्तिसदृशास्तद्युक्ताःसोल्कालातावपोथिकाः॥६॥उष्ट्रिकामृच्चर्ममयानिभांडानि सर्ष्टिकेतिपाठेऋष्टयआयुधविशेषाः॥७॥अश्मगुडकावर्तुलीकृताःपाषाणाःलोहमयानिचर्माणिकमठपृष्ठाकाराणिप्रहारवारकाणि साग्निःआग्नेयौषधसहिता गुडागोलकाःशृंगिकास्तदुत्क्षेपकयंत्राणि शत्रूणामुपरिपातनायतप्तोगुडोद्रवीभूतोयत्रशिखरेस्थाप्यतेतत्सहितेत्यन्ये ॥ ८ ॥ ९॥

॥१०॥ मध्यमोगुल्मः यत्रस्थितेनयोधसंघेनचतुर्दिगवस्थितारिपवोद्रष्टुंबाणादिनाप्रहर्तुंचशक्यंतेतादृशमुच्चस्थानं उत्क्षिप्तगुल्मैःपरकीयगुल्मोच्चाटनकरैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ अप्रमत्ताइतिच्छेदः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ संक्रमानदीसेतवः कीलैःशूलैः सुनिचिताव्याप्ताः ॥ १५ ॥ उदपानाःकूपाः अंबरीषोभवेद्भ्राष्ट्रइतिविश्वः गुप्ताग्निरित्यन्ये विषमालोहकंटकाद्याकीर्णा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनुर

पुरुषैःकुरुशार्दूलसमर्थैःप्रतिवारणे॥ अतिख्यातकुलैर्वीरैर्दृष्टवीर्यैश्चसंयुगे॥१०॥ मध्यमेनचगुल्मेनरक्षिभिःसासुरक्षिता ॥ उत्क्षिप्तगुल्मैश्चतथाहयैश्चसपता
किभिः॥ ११ ॥ आघोषितंचनगरेनपातव्यासुरेतिवै॥ प्रमादंपरिरक्षद्भिरुग्रसेनोद्धवादिभिः॥ १२ ॥ प्रमत्तेष्वभिघातंहिकुर्याच्छाल्वोनराधिपः॥ इतिकृत्वाऽप्र
मत्तास्तेसर्वेवृष्ण्यंधकाःस्थिताः॥ १३ ॥ आनर्ताश्चतथासर्वेनटानर्त्तकगायनाः ॥ बहिर्निवासिताःक्षिप्रंरक्षद्भिर्वित्तसंचयम् ॥ १४॥ संक्रमाभेदिताःसर्वेनाव
श्चप्रतिषेधिताः॥ परिखाश्चापिकौरव्यकीलैःसुनिचिताःकृताः॥ १५॥ उदपानाःकुरुश्रेष्ठतथैवाप्यंबरीषकाः ॥ समंतात्क्रोशमात्रंचकारिताविषमाचभूः ॥१६॥
प्रकृत्याविषमंदुर्गंप्रकृत्याचसुरक्षितम्॥ प्रकृत्याचायुधोपेतंविशेषेणतदानघ॥ १७॥ सुरक्षितंसुगुप्तंचसर्वायुधसमन्वितम् ॥ तत्पुरंभरतश्रेष्ठयथेंद्रभवनंतथा
॥ १८॥ नचामुद्रोभिनिर्यातिनचामुद्रःप्रवेश्यते॥ वृष्ण्यंधकपुरेराजंस्तदासौभसमागमे॥ १९॥ अनुरथ्यासुसर्वासुचत्वरेषुचकौरव ॥ बलंबभूवराजेंद्रप्रभूत
गजवाजिमत्॥ २० ॥ दत्तवेतनभक्तंचदत्तायुधपरिच्छदम्॥ कृतोपधानंचतदाबलमासीन्महाभुज ॥ २१ ॥ नकुप्यवेतनीकश्चिन्नचातिक्रांतवेतनी॥ नानुग्र
हभृतःकश्चिन्नचादृष्टपराक्रमः॥ २२॥ एवंसुविहिताराजन्द्वारकाभूरिदक्षिणा॥ आहुकेनसुगुप्ताचराज्ञाराजीवलोचन ॥ २३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ तांतूपयातोराजेंद्रशाल्वःसौभप
तिस्तदा॥ प्रभूतनरनागेनबलेनोपविवेशह॥१॥ समेनिविष्टासासेनाप्रभूतसलिलाशये॥ चतुरंगबलोपेताशाल्वराजाभिपालिता॥ २॥ वर्जयित्वाश्मशाना
निदेवतायतनानिच॥ वल्मीकांश्चैत्यवृक्षांश्चतन्निविष्टमभूद्बलं॥३॥ अनीकानांविभागेनपंथानःसंवृताभवन्॥ प्रवणायचनैवासन्शाल्वस्यशिबिरेनृप॥४॥

थ्यासुप्रतिरथ्यम्॥ २० ॥ वेतनंधनं भक्तंनित्यभोजनं कृतोपधानंकृतविशेषम्॥ २१ ॥ कुप्यंस्वर्णरूप्येतरद्धनंताम्रादि यहोरणोद्यमस्तमनुलक्षीकृत्यभृतोऽनुग्रहभृतस्तत्कालस्वीकृतोनकश्चित्किंतुचिर
संभृताएवकृपाभृतोनकिंतुशौर्यभृतएवेतिवा ॥ २२ ॥ भूरिदक्षिणाबहवोदाक्षिण्ययुक्तायस्यां आहुकेनउग्रसेनेन ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥१५॥छ॥
तामिति ॥ १ ॥ समेदेशे चतुरंगंचत्वारिरथनागाश्वपादातान्यंगानियस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ पंथानःपुरेधान्याद्यागमनमार्गाःप्रवणायगूढभावेननिम्नगमनाय ॥ ४ ॥

कलिलंसंकटं ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभिसारयामासनगरसमीपंगमयामास सैन्यंपतगेंद्रवत्सौभंचोपरितःअभिसारयामास ॥ ७ ॥ आपतंतमापतत् निर्यायनिर्गत्यपुराद्बहिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ दंशिताःसंनद्धाः

सर्वायुधसमोपेतंसर्वशस्त्रविशारदम्॥रथनागाश्वकलिलंपदातिध्वजसंकुलम्॥५॥तुष्टपुष्टबलोपेतंवीरलक्षणलक्षितम्॥विचित्रध्वजसन्नाहंविचित्ररथका
र्मुकम्॥६॥सन्निवेश्यचकौरव्यद्वारकायांनरर्षभ॥अभिसारयामासतदावेगेनपतगेंद्रवत्॥७॥तदापतंतंसंदृश्यबलंशाल्वपतेस्तदा॥निर्याययोधयामासुःकु
मारावृष्णिनंदनाः॥८॥असहंतोभियानंतच्छाल्वराजस्यकौरव॥चारुदेष्णश्चसांबश्चप्रद्युम्नश्चमहारथः॥९॥तेरथैर्दंशिताःसर्वेविचित्राभरणध्वजाः॥संस
क्ताःशाल्वराजस्यबहुभिर्योधपुंगवैः॥१०॥गृहीत्वाकार्मुकंसांबःशाल्वस्यसचिवंरणे॥योधयामाससंहृष्टःक्षेमवृद्धिंचमूपतिं॥११॥तस्यबाणमयंवर्षंजांब
वत्याःसुतोमहत्॥मुमोचभरतश्रेष्ठयथावर्षंसहस्रदृक्॥१२॥तद्बाणवर्षंतुमुलंविषेहेसचमूपतिः॥क्षेमवृद्धिर्महाराजहिमवानिवनिश्चलः॥१३॥ततःसांबाय
राजेंद्रक्षेमवृद्धिरपिस्वयं॥मुमोचमायाविहितंशरजालंमहत्तरं॥१४॥ततोमायामयंजालंमाययैवविदीर्यसः॥सांबःशरसहस्रेणरथमस्याभ्यवर्षत॥१५॥
ततःसविद्धःसांबेनक्षेमवृद्धिश्चमूपतिः॥अपायाज्जवनैरश्वैःसांबबाणप्रपीडितः॥१६॥तस्मिन्विप्रद्रुतेक्रूरेशाल्वस्याथचमूपतौ॥वेगवान्नामदैतेयःसुतंमेभ्य
द्रवद्बली॥१७॥अभिपन्नस्तुराजेंद्रसांबोवृष्णिकुलोद्वहः॥वेगंवेगवतोराजंस्तस्थौवीरोविधारयन्॥१८॥सवेगवतिकौंतेयसांबोवेगवतींगदां॥चिक्षेपतर
सावीरोव्याविध्यसत्यविक्रमः॥१९॥तयात्वभिहतोराजन्वेगवान्न्यपतद्भुवि॥वातरुग्णइवक्षुण्णोजीर्णमूलोवनस्पतिः॥२०॥तस्मिन्विनिहतेवीरेगदानुन्ने
महासुरे॥प्रविश्यमहतींसेनांयोधयामासमेसुतः॥२१॥चारुदेष्णेनसंसक्तोविविंध्योनामदानवः॥महारथःसमाज्ञातोमहाराजमहाधनुः॥२२॥ततःसुतुमुलं
युद्धंचारुदेष्णविविंध्ययोः॥वृत्रवासवयोराजन्यथापूर्वंतथाभवत्॥२३॥अन्योन्यस्याभिसंक्रुद्धावन्योन्यंजघ्नतुःशरैः॥विनदंतौमहारावान्सिंहाविवमहा
बलौ॥२४॥रौक्मिणेयस्ततोबाणमग्न्यर्कोपमवर्चसं॥अभिमंत्र्यमहास्त्रेणसंदधेशत्रुनाशनं॥२५॥सविविंध्यायसक्रोधःसमाहूयमहारथः॥चिक्षेपमेसु
तोराजन्सगतासुरथापतत्॥विविंध्यंनिहतंदृष्ट्वातांचविक्षोभितांचमूम्॥कामगेनससौभेनशाल्वःपुनरुपागमत्॥२७॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपायात्पलायितः जवनैःशीघ्रगैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिपन्नःआभिमुख्येनासादितः ॥ १८ ॥ व्याविध्यभ्रामयित्वा ॥ १९ ॥ रुग्णःक्षुण्णश्च गजादिपदाघातैः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सौभेनखेचरेणपुरेण ॥ २७ ॥

॥२८॥ निर्यायनिर्गत्य अवस्थाप्यआश्वास्य आनर्त्तानांद्वारकावासिनां ॥ २९ ॥ ३० ॥ धनुर्भुजविनिर्मुक्तैःधनुषःभुजेनकौटिल्येनअत्याकर्षणजेननिर्मुक्तैः भुजकौटिल्येतुदादिः ॥ ३१ ॥ नश्यतिआ
शुमरिष्यति वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्धेतिलट् ॥ ३२ ॥ धिष्ठितमधिष्ठितं धिषौवचनप्रागल्भ्येनस्थितमितिवा ॥३३॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥१६॥ ॥७॥

ततोव्याकुलितंसर्वंद्वारकावासितद्बलं ॥ दृष्ट्वाशाल्वंमहाबाहोसौभस्थंनृपतेतदा ॥ २८ ॥ ततोनिर्यायकौरव्यअवस्थाप्यचतद्बलं ॥ आनर्त्तानांमहाराजप्रद्युम्नो
वाक्यमब्रवीत् ॥ २९ ॥ सर्वेभवंतस्तिष्ठंतुसर्वेपश्यंतुमांयुधि ॥ निवारयंतंसंग्रामेबलात्सौभंसराजकं ॥ ३० ॥ अयंसौभपतेःसेनामायसैर्भुजगैरिव ॥ धनुर्भुज
विनिर्मुक्तैर्नाशयाम्यद्ययादवाः ॥ ३१ ॥ आश्वसध्वंनभीःकार्यासौभराडद्यनश्यति ॥ मयाभिपन्नोदुष्टात्मासससौभोविनशिष्यति ॥ ३० ॥ एवंब्रुवतिसंहृष्टेप्रद्यु
म्नेपांडुनंदन ॥ धिष्ठितंतद्बलंवीरयुयुधेचयथासुखम् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेषोडशोऽध्या
यः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वारौक्मिणेयोयादवान्भरतर्षभ ॥ दंशितैर्हरिभिर्युक्तंरथमास्थायकांचनम् ॥ १ ॥ उच्छ्रित्यमकरं
केतुंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशंतैर्हयैरन्वयात्परान् ॥ २ ॥ विक्षिपन्नादयंश्चापिधनुःश्रेष्ठंमहाबलः ॥ तूणखड्गधरःशूरोबद्धगोधांगुलित्रवान् ॥
॥ ३ ॥ सविद्युच्छुरितंचापंविहरन्वैतलात्तलं ॥ मोहयामासदैतेयान्सर्वान्सौभनिवासिनः ॥ ४ ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंसंदधानस्यचासकृत् ॥ नांतरंददृशेकश्चिन्नि
घ्नतःशात्रवान्रणे ॥ ५ ॥ मुखस्यवर्णोनविकल्पतेस्यचेलुश्चगात्राणिनचापितस्य ॥ सिंहोन्नतंचाप्यभिगर्जतोस्यशुश्रावलोकोद्भुतवीर्यमग्र्यं ॥ ६ ॥ जलेचरः
कांचनयष्टिसंस्थोव्यात्ताननःसर्वतिमिप्रमाथी ॥ वित्रासयन्राजतिवाहमुख्येशाल्वस्यसेनाप्रमुखेध्वजाग्र्यः ॥ ७ ॥ ततस्तूर्णंविनिष्पत्यप्रद्युम्नःशत्रुकर्षणः ॥
शाल्वमेवाभिदुद्रावविधित्सुःकलहंनृप ॥ ८ ॥ अभियानंतुवीरेणप्रद्युम्नेनमहारणे ॥ नामर्षयतसंक्रुद्धःशाल्वःकुरुकुलोद्वह ॥ ९ ॥ सरोषमदमत्तोवैकामगादवरुह्य
च ॥ प्रद्युम्नंयोधयामासशाल्वःपरपुरंजयः ॥ १० ॥ तयोःसुतुमुलंयुद्धंशाल्ववृष्णिप्रवीरयोः ॥ समेतादद्दशुर्लोकाबलिवासवयोरिव ॥ ११ ॥ तस्यमायामयोवी
ररथोहेमपरिष्कृतः ॥ सपताकःसध्वजश्चसानुकर्षःसतूणवान् ॥ १२ ॥ सतंरथवरंश्रीमान्समारुह्यकिलप्रभो ॥ मुमोचबाणान्कौरव्यप्रद्युम्नायमहाबलः ॥ १३ ॥

एवमुक्तेति हरिभिरश्वैः ॥ १ ॥ अन्वयादुपगतः ॥ २ ॥ विक्षिपन्परान्धिक्कुर्वन् महाबलैर्हयैः ॥ ३ ॥ समानंविद्युच्छुरितेनविद्युत्कंपनेनेतिसविद्युच्छुरितं तलात्तलंसव्यापसव्यहस्ततलपरिवर्त्तेन ॥
॥ ४ ॥ विक्षिपतःकर्षतः ॥ ५ ॥ विकल्पतेभिद्यते ॥६॥ जलेचरोमीनः तिमिर्मीनः वाहमुख्येरथश्रेष्ठे ॥७॥८॥ ९॥१०॥११॥ सानुकर्षःरथाधस्थकाष्ठमनुकर्षःसरथःतूणवान् ॥१२॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ आपततेतिविसर्गलोपआर्षः ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ जत्रुदेशेकंठमूले व्यवासीद्द्विशेषेणावसादंप्राप्तः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैल

ततोबाणमयंवर्षंव्यसृजत्तरसारणे ॥ प्रद्युम्नोभुजवेगेनशाल्वंसंमोहयन्निव ॥ १४ ॥ सतैरभिहतःसंख्येनामर्षयतसौभराट् ॥ शरान्दीप्ताग्निसंकाशान्मुमोचतनयेमम ॥१५॥ तानापततबाणौघान्सचिच्छेदमहाबलः ॥ ततश्चान्यान्शरान्दीप्तान्प्रचिक्षेपसुतेमम ॥१६॥ सशाल्वबाणैराजेंद्रविद्धोरुक्मिणिनंदनः ॥ मुमोचबाणंत्वरितोमर्मभेदिनमाहवे ॥ १७॥ तस्यवर्मविभिद्याशुसबाणोमत्सुतेरितः ॥ विव्याधहृदयंपत्रीसमुमोहपपातच ॥ १८ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेशाल्वराजेविचेतसि ॥ संप्राद्रवन्दानवेंद्रादारयंतोवसुंधराम् ॥ १९ ॥ हाहाकृतमभूत्सैन्यंशाल्वस्यपृथिवीपते ॥ नष्टसंज्ञेनिपतितेतदासौभपतौनृपे ॥२०॥ ततउत्थायकौरव्यप्रतिलभ्यचचेतनाम् ॥ मुमोचबाणान्सहसाप्रद्युम्नायमहाबलः ॥ २१ ॥ तैःसविद्धोमहाबाहुःप्रद्युम्नःसमरेस्थितः ॥ जत्रुदेशेभृशंवीरोव्यवासीदद्रथेतदा ॥ २२ ॥ तंसविद्ध्वामहाराजशाल्वोरुक्मिणिनंदनम् ॥ ननादसिंहनादंवैनादेनापूरयन्महीम् ॥ २३ ॥ ततोमोहंसमापन्नेतनयेममभारत ॥ मुमोचबाणांस्त्वरितःपुनरन्यान्दुरासदान् ॥ २४ ॥ सतैरभिहतोबाणैर्बहुभिस्तेनमोहितः ॥ निश्चेष्टःकौरवश्रेष्ठप्रद्युम्नोभूद्रणाजिरे ॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥ ॥छ॥ ॥छ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ शाल्वबाणार्दितेतस्मिन्प्रद्युम्नेबलिनांवरे ॥ वृष्णयोभग्नसंकल्पाविव्यथुःपृतनागताः ॥ १ ॥ हाहाकृतमभूत्सर्वंवृष्ण्यंधकबलंततः ॥ प्रद्युम्नेमोहितेराजन्परेचमुदिताभृशम् ॥ २ ॥ तंतथामोहितंदृष्ट्वासारथिर्जवनैर्हयैः ॥ रणादपाहरत्तूर्णंशिक्षितोदारुकिस्तदा ॥ ३ ॥ नातिदूरापयातेतुरथेरथवरप्रणुत् ॥ धनुर्गृहीत्वायंतारंलब्धसंज्ञोब्रवीदिदम् ॥ ४ ॥ सौतेकिंतेव्यवसितंकस्माद्यासिपराङ्मुखः ॥ नैषवृष्णिप्रवीराणामाहवेधर्मउच्यते ॥ ५ ॥ कच्चित्सौतेनतेमोहःशाल्वंदृष्ट्वामहाहवे ॥ विषादोवारणंदृष्ट्वाब्रूहिमेत्वंयथातथम् ॥ ६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ जनार्दनेनमेमोहोनातिमांभयमाविशत् ॥ अपिभारंतुतेमन्येशाल्वंकेशवनंदन ॥ ७॥ सोपयामिशनैर्वीरबलवानेषपापकृत् ॥ मोहितश्चरणेशूरोरक्ष्यःसारथिनारथी ॥ ८ ॥ आयुष्मंस्त्वंमयानित्यंरक्षितव्यस्त्वयाप्यहम् ॥ रक्षितव्योरथीनित्यमितिकृत्वाऽपयाम्यहम् ॥ ९ ॥ एकश्चासिमहाबाहोबहवश्चापिदानवाः ॥ नसमंरौक्मिणेयाहंरणेमत्वाऽपयामिवै ॥ १० ॥

कंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ शाल्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शिनेर्नप्तासात्यकिः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

एवंब्रुवतिसूतेतुतदामकरकेतुमान् ॥ उवाचसूतंकौरव्यनिवर्तयरथंपुनः ॥ ११ ॥ दारुकात्मजमैवंत्वंपुनःकार्षीःकथंचन ॥ व्यपयानंरणात्सौतेजीवतोमम
॥२२॥ कर्हिचित् ॥ १२ ॥ नसवृष्णिकुलेजातोयोवैत्यजतिसंगरम् ॥ योवानिपतितंहंतितवास्मीतिचवादिनम् ॥ १३ ॥ तथास्त्रियंचयोहंतिबालंवृद्धंतथैवच ॥ विरथंवि
प्रकीर्णंचभग्नशस्त्रायुधंतथा ॥ १४ ॥ त्वंचसूतकुलेजातोविनीतःसूतकर्मणि ॥ धर्मज्ञश्चासिवृष्णीनामाहवेष्वपिदारुके ॥ १५ ॥ सजानंश्चरितंकृत्स्नंवृष्णीनां
पृतनामुखे ॥ अपयानंपुनःसौतेमैवंकार्षीःकथंचन ॥ १६ ॥ अपयातंहतंपृष्ठेभ्रांतंरणपलायितम् ॥ गदाग्रजोदुराधर्षःकिंमांवक्ष्यतिमाधवः ॥ १७ ॥ केशवस्या
ग्रजोवापिनीलवासामदोत्कटः ॥ किंवक्ष्यतिमहाबाहुर्बलदेवःसमागतः ॥ १८ ॥ किंवक्ष्यतिशिनेर्नप्तानरसिंहोमहाधनुः ॥ अपयातंरणात्सूतसांबश्चसमितिं
जयः ॥ १९ ॥ चारुदेष्णश्चदुर्धर्षस्तथैवगदसारणौ ॥ अक्रूरश्चमहाबाहुःकिंमांवक्ष्यतिसारथे ॥ २० ॥ शूरंसंभावितंशांतंनित्यंपुरुषमानिनम् ॥ स्त्रियश्चवार्ष्णिवी
राणांकिंमांवक्ष्यंतिसंहताः ॥ २१ ॥ प्रद्युम्नोयमुपायातिभीतस्त्यक्त्वामहाहवम् ॥ धिगेनमितिवक्ष्यंतिनतुवक्ष्यंतिसाध्विति ॥ २२ ॥ धिग्वाचापरिहासोपिममवा
मद्विधस्यवा ॥ मृत्युनाभ्यधिकःसौतेसत्वंमाव्यपयाःपुनः ॥ २३ ॥ भारंहिमयिसंन्यस्ययातोमधुनिहाहरिः ॥ यज्ञंभारतसिंहस्यनहिशक्योद्यमर्षितुम् ॥ २४ ॥ कृत
वर्मामयावीरोनिर्यास्यन्नेववारितः ॥ शाल्वंनिवारयिष्येहंतिष्ठत्वमितिसूतज ॥ २५ ॥ सचसंभावयन्मांवैनिवृत्तोहृदिकात्मजः ॥ तंसमेत्यरणंत्यक्त्वाकिंवक्ष्या
मिमहारथम् ॥ २६ ॥ उपयांतंदुराधर्षंशंखचक्रगदाधरम् ॥ पुरुषंपुंडरीकाक्षंकिंवक्ष्यामिमहाभुजम् ॥ २७ ॥ सात्यकिंबलदेवंचयेचान्येंधकवृष्णयः ॥ मयास्प
र्धंतिसततंकिंनुवक्ष्यामितानहम् ॥ २८ ॥ त्यक्त्वारणमिमंसौतेपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ त्वयापनीतोविवशोनजीवेयंकथंचन ॥ २९ ॥ सनिवर्तरथेनाशुपुनर्दारुक
नंदन ॥ नचैतदेवंकर्तव्यमथापत्सुकथंचन ॥ ३० ॥ नजीवितमहंसौतेबहुमन्येकथंचन ॥ अपयातोरणाद्भीतःपृष्ठतोभ्याहतःशरैः ॥ ३१ ॥ कदापिसूतपुत्रत्वंजानो
षेमांभयार्दितम् ॥ अपयातंरणंहित्वायथाकापुरुषंतथा ॥ ३२ ॥ नयुक्तंभवतात्यक्तुंसंग्रामंदारुकात्मज ॥ मयियुद्धार्थिनिभृशंसत्वंयाहियतोरणम् ॥ ३३ ॥ ॥ ॥२२॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

एवमुक्तइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ यमकानिसदृशानि इतराणिविसदृशानि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥वासुदेवउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तुकौंतेयसूतपुत्रस्ततोब्रवीत्॥प्रद्युम्नंबलिनांश्रेष्ठंमधुरंश्लक्ष्णमंजसा॥ १ ॥ नमेभयंरौक्मिणेयसंग्रामेयच्छतोहयान्॥ युद्ध
ज्ञोस्मिचवृष्णीनांनात्रकिंचिदतोन्यथा॥ २॥ आयुष्मन्नुपदेशस्तुसारथ्येवर्ततांस्मृतः॥ सर्वार्थेषुरथीरक्ष्यस्त्वंचापिभृशपीडितः॥ ३॥ त्वंहिशाल्वप्रयुक्तेनशरे
णाभिहतोभृशम्॥ कश्मलाभिहतोवीरततोहमपयातवान्॥ ४॥ सत्वंसात्वतमुख्याद्यलब्धसंज्ञोयदृच्छया॥ पश्यमेहयसंयानेशिक्षांकेशवनंदन ॥ ५॥ दारुके
णाहमुत्पन्नोयथावच्चैवशिक्षितः॥ वीतभीःप्रविशाम्येतांशाल्वस्यप्रथितांचमूम्॥ ६॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥ एवमुक्त्वाततोवीरहयान्संचोद्यसंगरे॥ रश्मि
भिस्तुसमुद्यम्यजवेनाभ्यपतत्तदा ॥ ७ ॥ मंडलानिविचित्राणियमकानीतराणिच॥ सव्यानिचविचित्राणिदक्षिणानिचसर्वशः ॥ ८ ॥ प्रतोदेनाहताराजन्र
श्मिभिश्चसमुद्यताः॥ उत्पतंतइवाकाशेव्यचरंस्तेहयोत्तमाः ॥ ९ ॥ तेहस्तलाघवोपेतंविज्ञायनृपदारुकिं ॥ दह्यमानाइवतदानास्पृशंश्चरणैर्महीं॥ १० ॥ सोप
सव्यांचमूंतस्यशाल्वस्यभरतर्षभ॥ चकारनातियत्नेनतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ११ ॥ अमृष्यमाणोपसव्यंप्रद्युम्नेनचसौभराट् ॥ यंतारमस्यसहसात्रिभिर्बाणैःस
मार्दयत् ॥ १२ ॥ दारुकस्यसुतस्तत्रबाणवेगमचिंतयन् ॥ भूयएवमहाबाहोप्रययावपसव्यतः ॥ १३ ॥ ततोबाणान्बहुविधान्पुनरेवससौभराट् ॥ मुमोचत
नयेवीरममरुक्मिणिनंदने॥ १४॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैश्चिच्छेदपरवीरहा॥ रौक्मिणेयःस्मितंकृत्वादर्शयन्हस्तलाघवम्॥ १५॥ छिन्नान्दृष्ट्वातुतान्बाणान्
प्रद्युम्नेनचसौभराट्॥ आसुरींदारुणींमायामास्थायव्यसृजच्छरान् ॥ १६ ॥ प्रयुज्यमानमाज्ञायदैतेयास्त्रंमहाबलम्॥ ब्रह्मास्त्रेणांतराच्छित्वामुमोचान्यान्पत
त्रिणः॥ १७॥ तेतदस्त्रंविधूयाशुविव्यधूरुधिराशनाः॥ शिरस्युरसिवक्त्रेचसमुमोहपपातच॥ १८॥ तस्मिन्निपतितेक्षुद्रेशाल्वेबाणप्रपीडिते॥ रौक्मिणेयोप
रंबाणंसंदधेशत्रुनाशनम्॥ १९॥ तमर्चितंसर्वदाशार्हपूगैराशीविषाग्निज्वलनप्रकाशम्॥ दृष्ट्वाशरंज्यामभिनीयमानंबभूवहाहाकृतमंतरिक्षम् ॥ २० ॥ ततो
देवगणाःसर्वेसेंद्राःसहधनेश्वराः॥ नारदंप्रेषयामासुःश्वसनंचमनोजवम्॥ २१॥ तौरौक्मिणेयमागम्यवचोऽब्रूतांदिवौकसाम्॥ नैषवध्यस्त्वयावीरशाल्वरा
जःकथंचन॥ २२॥ संहरस्वपुनर्बाणमवध्योयंत्वयारणे॥ एतस्यचशरस्याजौनावध्योस्तिपुमान्क्वचित्॥ २३॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आनर्तेति ॥ १ ॥ २ ॥ हृदिकात्मजंकृतवर्माणं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ ९ ॥ त्रिःसामात्रिस्वरानीचमंद्रतारभावेन त्रिःसमाहन्यतामित्यपिपठंति ॥ १० ॥ ११ ॥ वाचयित्वांस्वस्तिवादान्निति शेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ जितकाशिनाजयशोभिना जिताःकाशयोदेशविशेषायै

मृत्युरस्यमहाबाहोरणेदेवकिनंदनः ॥ कृष्णःसंकल्पितोधात्रातन्मिथ्यानभवेदिति ॥ २४ ॥ ततःपरमसंहृष्टःप्रद्युम्नःशरमुत्तमम् ॥ संजहारधनुःश्रेष्ठात्तूणेचैवन्य
वेशयत् ॥ २५ ॥ ततउत्थायराजेंद्रशाल्वःपरमदुर्मनाः ॥ व्यपायात्सबलस्तूर्णंप्रद्युम्नशरपीडितः ॥ २६ ॥ सद्वारकांपरित्यज्यक्रूरोवृष्णिभिरार्दितः ॥ सौभमास्थाय
राजेंद्रदिवमाचक्रमेतदा ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥
॥ वासुदेवउवाच ॥ आनर्तनगरंमुक्तंततोहमगमंतदा ॥ महाक्रतौराजसूयेनिवृत्तेनृपतेतव ॥ १ ॥ अपश्यंद्वारकांचाहंमहाराजहतत्विषम् ॥ निःस्वाध्यायवषट्
कारांनिर्भूषणवरस्त्रियम् ॥ २ ॥ अनभिज्ञेयरूपाणिद्वारकोपवनानिच ॥ दृष्ट्वाशंकोपपन्नोहमपृच्छंहृदिकात्मजम् ॥ ३ ॥ अस्वस्थनरनारीकमिदंवृष्णिकुलंभृश
म् ॥ किमिदंनरशार्दूलश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ४ ॥ एवमुक्तःसतुमयाविस्तरेणेदमब्रवीत् ॥ रोधंमोक्षंचशाल्वेनहार्दिक्योराजसत्तम ॥ ५ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठश्रुत्वा
सर्वमशेषतः ॥ विनाशेशाल्वराजस्यतदैवाकरवंमतिं ॥ ६ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठसमाश्वास्यपुरेजनम् ॥ राजानमाहुकंचैवतथैवानकदुंदुभिं ॥ ७ ॥ सर्वान्वृष्णिप्र
वीरांश्चहर्षयन्नब्रुवंतदा ॥ अप्रमादःसदाकार्योनगरेयादवर्षभाः ॥ ८ ॥ शाल्वराजविनाशायप्रयातंमांनिबोधत ॥ नाहत्वातंनिवर्त्तिष्येपुरींद्वारवतींप्रति ॥ ९ ॥
सशाल्वंसौभनगरंहत्वाद्रष्टास्मिवःपुनः ॥ त्रिःसामाहन्यतामेषादुंदुभिःशत्रुभीषणा ॥ १० ॥ तेमयाश्वासितावीरायथावद्भरतर्षभ ॥ सर्वेमामब्रुवन्हृष्टाःप्रया
हिजहिशात्रवान् ॥ ११ ॥ तैःप्रहृष्टात्मभिर्वीरैराशीर्भिरभिनंदितः ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्प्रणम्यशिरसाभवम ॥ १२ ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनानादयन्दि
शः ॥ प्रध्मायशंखप्रवरंपांचजन्यमहंनृप ॥ १३ ॥ प्रयातोस्मिनरव्याघ्रबलेनमहतावृतः ॥ कॢप्तेनचतुरंगेणयत्तेनजितकाशिना ॥ १४ ॥ समतीत्यबहून्देशान्गि
रींश्चबहुपादपान् ॥ सरांसिसरितश्चैवमार्तिकावतमासदम् ॥ १५ ॥ तत्राश्रौषंनरव्याघ्रशाल्वंसागरमंतिकात् ॥ प्रयांतंसौभमास्थायतमहंपृष्ठतोन्वयाम् ॥ १६ ॥
ततःसागरमासाद्यकुक्षौतस्यमहोर्मिणः ॥ समुद्रनाभ्यांशाल्वोभूत्सौभमास्थायशत्रुहन् ॥ १७ ॥

नेतिवा तेहिशूरत्वेनातिप्रसिद्धाः काश्योवावैदेहीवेतिश्रुतिलिंगात् ॥ १४ ॥ मार्तिकावतंदेशविशेषमासदंप्राप्तः ॥ १५ ॥ सागरमंतिकात्सागरसमीपे अन्वयामनुगतवानस्मि ॥ १६ ॥ महोर्मिणःमहोर्मि
मतः व्रीह्यादित्वादिनिः नाभ्यांगर्भेगुप्तइत्यर्थः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ तस्यपुरंमदीयैःशरैर्नासाद्यतेतिसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ नतानिनिम्नीकृतानिपर्वाणिपंथयोयेषांश्लक्ष्णानामित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ आमंत्रितानामभिमंत्रितानां दिव्येनविधिना अलौकिकयाऽस्त्रविद्यया ॥ २५ ॥ विषयोगोचरः तत्रहेतुः खेविषक्तंलग्नं ॥ २६ ॥ तलस्वनैर्हस्ततलशब्दैः ॥ २७ ॥ दानवानामंगेष्वितिसंबंधः रुचिरापांगाश्चित्रपुंखाः ॥ २८ ॥ वध्यतांवध्यमाना

ससमालोक्यदूरान्मांस्मयन्निवयुधिष्ठिर ॥ आह्वयामासदुष्टात्मायुद्धायैवमुहुर्मुहुः ॥ १८ ॥ तस्यशार्ङ्गविनिर्मुक्तैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ पुरंनासाद्यतशरैस्ततो
मांरोषआविशत् ॥ १९ ॥ सचापिपापप्रकृतिर्दैतेयापसदोनृप ॥ मय्यवर्षतदुर्धर्षःशरधाराःसहस्रशः ॥ २० ॥ सैनिकान्ममसूतंचहयांश्चसमाकिरत् ॥ अचिं
तयंस्तुशरान्वयंयुध्यामभारत ॥ २१ ॥ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम् ॥ चिक्षिपुःसमरेवीरामयिशाल्वपदानुगाः ॥ २२ ॥ तेहयांश्चरथंचैवतदादारुक
मेवच ॥ छादयामासुरसुरास्तैर्बाणैर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ नहयानरथोवीरनयंताममदारुकः ॥ अदृश्यंतशरैश्छन्नास्तथाहंसैनिकाश्चमे ॥ २४ ॥ ततोहमपिकौं
तेयशराणामयुतान्बहून् ॥ आमंत्रितानांधनुषादिव्येनविधिनाऽक्षिपम् ॥ २५ ॥ नतत्रविषयस्त्वासीन्ममसैन्यस्यभारत ॥ खेविषक्तंहितत्सौभंक्रोशमात्रइवाभव
त् ॥ २६ ॥ ततस्तेप्रेक्षकाःसर्वेरंगवाटइवास्थिताः ॥ हर्षयामासुरुच्चैर्मांसिंहनादतलस्वनैः ॥ २७ ॥ मत्कराग्रविनिर्मुक्तादानवानांशरास्तथा ॥ अंगेषुरुचिरापां
गाविविशुःशलभाइव ॥ २८ ॥ ततोहलहलाशब्दःसौभमध्येव्यवर्धत ॥ वध्यतांविशिखैस्तीक्ष्णैःपततांचमहार्णवे ॥ २९ ॥ तेनिकृत्तभुजस्कंधाःकबंधाकृतिदर्श
नाः ॥ नदंतोभैरवान्नादान्निपतंतिस्मदानवाः ॥ ३० ॥ पतितास्तेपिभक्ष्यंतेसमुद्रांभोनिवासिभिः ॥ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभम् ॥ ३१ ॥ जलजंपांचजन्यं
वैप्राणेनाहमपूरयम् ॥ तान्दृष्ट्वापतितांस्तत्रशाल्वःसौभपतिस्ततः ॥ ३२ ॥ मायायुक्तेनमहतायोधयामासमांयुधि ॥ ततोगदाहलाःप्रासाःशूलशक्तिपरश्वधाः
॥ ३३ ॥ असयःशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाःशराः ॥ पट्टिशाश्चभुशुंड्यश्चप्रपतंत्यनिशंमयि ॥ ३४ ॥ तामहंमाययैवाशुप्रतिगृह्यव्यनाशयम् ॥ तस्यांहतायां
मायायांगिरिशृंगैरयोधयत् ॥ ३५ ॥ ततोऽभवत्तमइवप्रकाशइवचाभवत् ॥ दुर्दिनंसुदिनंचैवशीतमुष्णंचभारत ॥ ३६ ॥ अंगारपांशुवर्षंचशस्त्रवर्षंचभार
त ॥ एवंमायांप्रकुर्वाणोयोधयामासमांरिपुः ॥ ३७ ॥

नां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्राणेनबलेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ असयःखड्गाः शक्तिःकौमारी कुलिशानिवज्राणि पाशावारुणाः ऋष्टयोदंडाः शक्त्यादीनांकनोदीप्तिर्गतिःशोभावातांपातीतिशक्तिकुलिशपाशर्ष्टिकनपाः कार्तिकेयेंद्रवरुणयमायुधतुल्याइत्यर्थः कनीत्रिश्रीगतियुनाविति वोपदेवः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तदस्त्रंमायामयं ॥ ४१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवंसइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ बाणवरोत्पी
डात्क्षतस्थानात् उल्वणमुत्कटं ॥ ८ ॥ अस्तंभयमाश्वासितवान् ॥ ९॥ अथमांपुरुषःकश्चिदित्यादेरध्यायशेषस्यतात्पर्यंभगवानपिक्षुद्रजनमायया मोहितः किमुतक्षुद्रजनोभगवान्माययेति शुद्धचैतन्या

विज्ञायतदहंसर्वंमाययैवव्यनाशयम् ॥ यथाकालंतुयुद्धेनव्यधमंसर्वतःशरैः ॥ ३८ ॥ ततोव्योममहाराजशतसूर्यमिवाभवत् ॥ शतचंद्रंचकौंतेयसहस्रायुततार
कम् ॥ ३९ ॥ ततोनाज्ञायततदादिवारात्रंतथादिशः ॥ ततोहंमोहमापन्नःप्रज्ञास्त्रंसमयोजयम् ॥ ४० ॥ ततस्तदस्त्रंकौंतेयधूतंतूलमिवानिलैः ॥ तथातदभवद्युद्धं
तुमुलंलोमहर्षणम् ॥ लब्धालोकस्तुराजेंद्रपुनःशत्रुमयोधयम् ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीम० भा० आरण्यकेपर्वणिअर्जुना० प० सौभवधोपाख्यानेविंशोऽध्यायः
॥ २० ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एवंसपुरुषव्याघ्रःशाल्वराजोमहारिपुः ॥ युध्यमानोमयासंख्येवियदभ्यगमत्पुनः ॥ १ ॥ ततःशतघ्नीश्चमहागदाश्चदीप्तांश्चशू
लान्मुसलानसींश्च ॥ चिक्षेपरोषान्मयिमंदबुद्धिःशाल्वोमहाराजजयाभिकांक्षी ॥ २ ॥ तानाशुगैरापततोऽहमाशुनिवार्यहंतुंखगमान्खएव ॥ द्विधात्रिधाचा
च्छिनमाशुमुक्तैस्ततोंतरिक्षेनिनदोबभूव ॥ ३ ॥ ततःशतसहस्रेणशराणांनतपर्वणाम् ॥ दारुकंवाजिनश्चैवरथंचसमवाकिरत् ॥ ४ ॥ ततोमामब्रवीद्वीरदारुको
विह्वलन्निव ॥ स्थातव्यमितितिष्ठामिशाल्वबाणप्रपीडितः ॥ अवस्थातुंनशक्नोमिअंगंमेव्यवसीदति ॥ ५ ॥ इतितस्यनिशम्याहंसारथेःकरुणंवचः ॥ अवे
क्षमाणोयंतारमपश्यंशरपीडितम् ॥ ६ ॥ नतस्योरसिनोमूर्ध्निनकायेनभुजद्वये ॥ अंतरंपांडवश्रेष्ठपश्याम्यनिचितंशरैः ॥ ७ ॥ सतुबाणवरोत्पीडाद्विस्रवत्यसृ
गुल्वणम् ॥ अभिवृष्टेयथामेघेगिरिर्गैरिकधातुमान् ॥८॥ अभीषुहस्तंतंदृष्ट्वासीदंतंसारथिंरणे ॥ अस्तंभयंमहाबाहोशाल्वबाणप्रपीडितम् ॥९॥ अथमांपुरुषः
कश्चिद्द्वारकानिलयोब्रवीत् ॥ त्वरितोरथमारोप्यसौहृदादिवभारत ॥ १० ॥ आहुकस्यवचोवीरतस्यैवपरिचारकः ॥ विषण्णःसन्नकंठेनतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥
॥ ११ ॥ द्वारकाधिपतिर्वीरआहत्वामाहुकोवचः ॥ केशवेहविजानीष्वयत्त्वांपितृसखोब्रवीत् ॥ १२ ॥ उपायायाद्यशाल्वेनद्वारकांवृष्णीनंदन ॥ विषक्ते
त्वयिदुर्धर्षहतःशूरसुतोबलात् ॥ १३ ॥ तदलंसाधुयुद्धेननिवर्तस्वजनार्दन ॥ द्वारकामेवरक्षस्वकार्यमेतन्महत्तव ॥ १४ ॥ इत्यहंतस्यवचनंश्रुत्वापरमदुर्मनाः ॥
निश्चयंनाधिगच्छामिकर्तव्यस्येतरस्यच ॥ १५ ॥ सात्यकिंबलदेवंचप्रद्युम्नंचमहारथम् ॥ जगर्हेमनसावीरतच्छ्रुत्वामहदप्रियम् ॥ १६ ॥

श्रितमेवाज्ञानमितिवा ॥१०॥ ११ ॥ पितृसखआहुकः ॥ १२ ॥ उपायायोपगम्य विषक्तेऽन्यत्रव्यासक्ते शूरसुतोवसुदेवः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अहंजगर्हे वैचित्यात्पारोक्ष्येलिट् निंदितवान् ॥ १६॥

अहंहिद्वारकायाश्चपितुश्चकुरुनंदन ॥ तेषुरक्षांसमाधायप्रयातःसौभपातने ॥ १७ ॥ बलदेवोमहाबाहुःकच्चिज्जीवतिशत्रुहा ॥ सात्यकीरौक्मिणेयश्चचारुदेष्ण
श्चवीर्यवान् ॥ १८ ॥ सांबप्रभृतयश्चैवेत्यहमासंसुदुर्मनाः ॥ एतेषुहिनरव्याघ्रजीवत्सुनकथंचन ॥ १९ ॥ शक्यःशूरसुतोहंतुमपिवज्रभृतास्वयम् ॥ हतःशूरसुतो
व्यक्तंव्यक्तंचैतेपरासवः ॥ २० ॥ बलदेवमुखाःसर्वइतिमेनिश्चितामतिः ॥ सोहंसर्वविनाशंतंचिंतयानोमुहुर्मुहुः ॥ सुविह्वलोमहाराजपुनःशाल्वमयोधयम् ॥
॥ २१ ॥ ततोपश्यंमहाराजप्रपतंतमहंतदा ॥ सौभाच्छूरसुतंवीरततोमांमोहआविशत् ॥ २२ ॥ तस्यरूपंप्रपततःपितुर्ममनराधिप ॥ ययातेःक्षीणपुण्यस्यस्वर्गा
दिवमहीतलम् ॥ २३ ॥ विशीर्णमलिनोष्णीषप्रकीर्णांबरमूर्धजः ॥ प्रपतन्दृश्यतेहस्मक्षीणपुण्यइवग्रहः ॥ २४ ॥ ततःशार्ङ्गंधनुःश्रेष्ठंकरात्प्रपतितंमम ॥ मोहाप
न्नश्चकौंतेयरथोपस्थउपाविशम् ॥ २५ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंसैन्यंमेगतचेतनम् ॥ मांदृष्ट्वारथनीडस्थंगतासुमिवभारत ॥ २६ ॥ प्रसार्यबाहूपततःप्रसार्यचरणाव
पि ॥ रूपंपितुर्मेविबभौशकुनेःपततोयथा ॥ २७ ॥ तंपतंतंमहाबाहोशूलपट्टिशपाणयः ॥ अभिघ्नंतोभृशंवीरममचेतोव्यकंपयन् ॥ २८ ॥ ततोमुहूर्तात्प्रतिल
भ्यसंज्ञामहंतदावीरमहाविमर्दे ॥ नतत्रसौभंनरिपुंचशाल्वंपश्यामिवृद्धंपितरंनचापि ॥ २९ ॥ ततोममासीन्मनसिमायेयमितिनिश्चितम् ॥ प्रबुद्धोस्मिततोभू
यःशतशोवाकिरञ्छरान् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना॰पर्वणिसौभवधोपाख्यानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ६१ ॥ ॥ वासुदेवउ
वाच ॥ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ शरैरपातयंसौभाच्छिरांसिविबुधद्विषाम् ॥ १ ॥ शरांश्चाशीविषाकारानूर्ध्वगांस्तिग्मतेजसः ॥ प्रेषयंशाल्वरा
जायशार्ङ्गमुक्तान्सुवाससः ॥ २ ॥ ततोनादृश्यततदासौभंकुरुकुलोद्वह ॥ अंतर्हितंमाययाभूत्ततोहंविस्मितोभवम् ॥ ३ ॥ अथदानवसंघास्तेविकृताननमूर्धजाः ॥
उदक्रोशन्महाराजधिष्ठितेमयिभारत ॥ ४ ॥ ततोस्त्रंशब्दसाहंवैत्वरमाणोमहारणे ॥ अयोजयंतद्वधायततःशब्दउपारमत् ॥ ५ ॥ हतास्तेदानवाःसर्वेयैःसशब्दउ
दीरितः ॥ शरैरादित्यसंकाशैर्ज्वलितैःशब्दसाधनैः ॥ ६ ॥ तस्मिन्नुपरतेशब्देपुनरेवान्यतोऽभवत् ॥ शब्दोऽपरोमहाराजतत्रापिप्राहरंशरैः ॥ ७ ॥

ततोहमिति ॥ १ ॥ सुवाससःसुपुंखान् ॥ २ ॥ ३ ॥ विकृताननमूर्धजाइतितेषांस्वरूपकथनंनतुतद्दर्शनं धिष्ठितेप्रागल्भ्येनस्थिते विष्ठितेइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४ ॥ शब्दएवसाह्योलक्ष्यंयत्रतत्तथाशब्दवेधि
शब्देत्रमुपारमन्न्यपतदित्यर्थः शब्दसाहंशब्दबाधानिवारकंवा ॥ ५ ॥ शब्दसाधनैःशब्दएवसाधनंलक्ष्यसंबंधेकारणंयेषांतैः पुरस्यादृश्यत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ प्राग्ज्योतिषंपूर्वसमुद्रतीरस्थंनगरविशेषं यतःकामगममतःप्राग्ज्योतिषंगत्वाव्यदृश्यत ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अप्रख्यातिमदर्शनं इयांप्राप्तवान् ॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ एवमिति हेवीरहेऽच्युतएवंमां

एवंदशदिशःसर्वास्तिर्यगूर्ध्वंचभारत॥ नादयामासुरसुरास्तेचापिनिहतामया॥ ८॥ ततःप्राग्ज्योतिषंगत्वापुनरेवव्यदृश्यत ॥ सौभंकामगमंवीरमोहयन्ममच
क्षुषी ॥ ९ ॥ ततोलोकांतकरणोदानवोदारुणाकृतिः॥ शिलावर्षेणमहतासहसामांसमावृणोत् ॥ १० ॥ सोहंपर्वतवर्षेणवध्यमानःपुनःपुनः ॥ वल्मीकइवराजें
द्रपर्वतोपचितोभवम् ॥ ११ ॥ ततोहंपर्वतचितःसहयःसहसारथिः ॥ अप्रख्यातिमियांराजन्सर्वतःपर्वतैश्चितः ॥ १२ ॥ ततोवृष्णिप्रवीरायेममासन्सैनिकास्त
दा॥ तेभयार्तादिशःसर्वेसहसाविप्रदुद्रुवुः॥ १३॥ ततोहाहाकृतमभूत्सर्वंकिलविशांपते॥ द्यौश्चभूमिश्चखंचैवादृश्यमानेतथामयि ॥ १४॥ ततोविषण्णमनसोम
मराजन्सुहृज्जनाः॥ रुरुदुश्चुकुशुश्चैवदुःखशोकसमन्विताः॥ १५॥ द्विषतांचप्रहर्षोभूदार्तिश्चाद्विषतामपि॥ एवंविजितवान्वीरपश्चाद्श्रौषमच्युत ॥ १६॥ ततो
हमिंद्रदयितंसर्वपाषाणभेदनम्॥ वज्रमुद्यम्यतान्सर्वान्पर्वतान्समशातयम्॥ १७॥ ततःपर्वतभारार्तामंदप्राणविचेष्टिताः॥ हयाममहाराजवेपमानाइवाभव
न्॥ १८॥ मेघजालइवाकाशेविदार्याभ्युदितंरविम्॥ दृष्ट्वामांबांधवाःसर्वेहर्षमाहारयन्पुनः॥ १९॥ ततःपर्वतभारार्तान्मंदप्राणविचेष्टितान्॥ हयान्संदृश्यमांसू
तःप्राहतात्कालिकंवचः॥ २०॥ साधुसंपश्यवार्ष्णेयशाल्वंसौभपतिंस्थितम्॥ अलंकृष्णावमन्यैनंसाधुयत्नंसमाचर॥ २१॥ मार्दवंसखितांचैवशाल्वादद्यव्य
पाहर॥ जहिशाल्वंमहाबाहोमैनंजीवयकेशव॥ २२॥ सर्वैःपराक्रमैर्वीरवध्यःशत्रुरमित्रहन्॥ नशत्रुरवमंतव्योदुर्बलोपिबलीयसा॥ २३॥ योपिस्यात्पीठगः
कश्चित्किंपुनःसमरेस्थितः॥ सत्वंपुरुषशार्दूलसर्वयत्नैरिमंप्रभो ॥ २४ ॥ जहिवृष्णिकुलश्रेष्ठमात्वांकालोत्यगात्पुनः॥ नैषमार्दवसाध्योवैमतोनापिसखातव॥
॥ २५॥ येनत्वंयोधितोवीरद्वारकाचावमर्दिता॥ एवमादितुकौंतेयश्रुत्वाहंसारथेर्वचः ॥ २६॥ तत्त्वमेतदितिज्ञात्वायुद्धेमतिमधारयम्॥ वधायशाल्वराजस्य
सौभस्यचनिपातने॥ २७॥ दारुकंचाब्रुवंवीरमुहूर्तंस्थीयतामिति॥ ततोप्रतिहतंदिव्यमभेद्यमतिवीर्यवान्॥ २८॥ आग्नेयमस्त्रंदयितंसर्वसाहंमहाप्रभम्॥ यो
जयंतत्रधनुषादानवांतकरंरणे॥ २९॥

सौभराजोविजितवान्एतदप्यहंपश्चाद्श्रौषंपूर्वंमोहमापन्नःसन्संज्ञालाभानंतरंश्रुतवान्सारथिमुखेनेतिशेषः ॥ १६॥ इंद्रदयितमिंद्रदैवत्यं वज्रंवज्रास्त्रं यद्वाइंद्रोप्यस्यैवविभूतिरतस्तच्छस्त्रमप्येतदीयमेवेति
ध्येयं समशातयंनाशितवान् ॥ १७॥ १८॥ आहारयन्प्राप्तवंतः ॥ १९॥ तात्कालिकंतत्कालयोग्यं ॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ पीठगःस्वासनस्थः अयुध्यमानोपीत्यर्थः ॥ २४॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥

प्रतिलोमानांविपरीताचाराणांम्लेच्छानाम ॥ ३० ॥ क्षुरांतंतीक्ष्णपरिधि ॥ ३१ ॥ तस्मैसौभायप्राहिणवंप्रहितवान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ क्रकचःदंतुरखङ्गः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

यक्षाणांराक्षसानांचदानवानांचसंयुगे ॥ राज्ञांचप्रतिलोमानांभस्मांतकरणंमहत् ॥ ३० ॥ क्षुरांतममलंचक्रंकालांतकयमोपमम् ॥ अनुमंत्र्याहमतुलंद्विषतां
विनिबर्हणं ॥ ३१ ॥ जहिसौभंस्ववीर्येणयेचात्ररिपवोमम ॥ इत्युक्त्वाभुजवीर्येणतस्मैप्राहिणवंरुषा ॥ ३२ ॥ रूपंसुदर्शनस्यासीदाकाशेपततस्तदा ॥ द्वितीय
स्येवसूर्यस्ययुगांतेप्रतपिष्यतः ॥ ३३ ॥ तत्समासाद्यनगरंसौभंव्यपगतत्विषम् ॥ मध्येनपाटयामासक्रकचोदार्विवोच्छ्रितम् ॥ ३४ ॥ द्विधाकृतंततःसौभंसुदर्शनब
लाद्धतम् ॥ महेश्वरशरोद्धूतंपपातत्रिपुरंयथा ॥ ३५ ॥ तस्मिन्निपतितेसौभेचक्रमागात्करंमम ॥ पुनश्चादायवेगेनशाल्वायेत्यहमब्रुवम् ॥ ३६ ॥ ततःशाल्वंगदांगु
र्वीमाविध्यंतंमहाहवे ॥ द्विधाचकारसहसाप्रजज्वालचतेजसा ॥ ३७ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेदानवास्त्रस्तचेतसः ॥ हाहाभूतादिशोजग्मुरर्दितामममसायकैः ॥ ३८ ॥
ततोहंसमवस्थाप्यरथंसौभसमीपतः ॥ शंखंप्रध्माप्यहर्षेणसुहृदःपर्यहर्षयम् ॥ ३९ ॥ तन्मेरुशिखराकारंविध्वस्ताट्टालगोपुरम् ॥ दह्यमानमभिप्रेक्ष्यस्त्रियस्ताः
संप्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ एवंनिहत्यसमरेसौभंशाल्वंनिपात्यच ॥ आनर्त्तान्पुनरागम्यसुहृदांप्रीतिमावहम् ॥ ४१ ॥ तदेतत्कारणंराजन्यदहंनागसाह्वयम् ॥ नागमंपर
वीरघ्ननहिजीवेत्सुयोधनः ॥ ४२ ॥ मय्यागतेथवावीरद्यूतंनभवितातथा ॥ अद्याहंकिंकरिष्यामिभिन्नसेतुरिवोदकम् ॥ ४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्त्वा
महाबाहुःकौरवंपुरुषोत्तमः ॥ आमंत्र्यप्रययौश्रीमान्पांडवान्मधुसूदनः ॥ ४४ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुर्धर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ राज्ञामूर्धन्युपाघ्रातोभीमेनचमहाभु
जः ॥ ४५ ॥ परिष्वक्तश्चार्जुनेनयमाभ्यांचाभिवादितः ॥ संमानितश्चधौम्येनद्रौपद्याचार्चितोश्रुभिः ॥ ४६ ॥ सुभद्रामभिमन्युंचरथमारोप्यकांचनम् ॥ आरुरो
हरथंकृष्णःपांडवैरभिपूजितः ॥ ४७ ॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ द्वारकांप्रययौकृष्णःसमाश्वास्ययुधिष्ठिरम् ॥ ४८ ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेधृष्टद्युम्नो
विपार्षतः ॥ द्रौपदेयानुपादायप्रययौस्वपुरंतदा ॥ ४९ ॥ धृष्टकेतुःस्वसारंचसमादायाथचेदिराट् ॥ जगामपांडवान्दृष्ट्वारम्यांशुक्तिमतींपुरीं ॥ ५० ॥ केकया
श्चाप्यनुज्ञाताःकौंतेयेनामितौजसा ॥ आमंत्र्यपांडवान्सर्वान्प्रययुस्तेपिभारत ॥ ५१ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ यद्यागच्छेयंतर्हिनहिजीवेत् ॥ ४२ ॥ किंकरिष्यामिअद्याहमकिंचित्करइत्यर्थः उदकंधारयितुमितिशेषः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ धृष्टकेतुःशिशुपाल
सुतः स्वसारंकरेणुमतींनकुलभार्यां ॥ ५० ॥ केकयाःसहदेवश्यालाः ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ समवायःमेलकः ॥ ५३ ॥ शशासआज्ञापयामास एवमुक्त्वामहाबाहुरित्याद्यध्यायशेषस्याग्रिमाध्यायसहितस्यतात्पर्यंपांडवेष्विवसाधुष्वसर्वैनिसर्गात्रज्यंतेधार्तराष्ट्रेष्विवासाधुषुद्वेषवंतोभवं
तीति॥ ५४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसौभवधोपाख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥ ॥७॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ भूतपतिःशिवः निष्कःअष्टोत्तरशतंसुवर्णानिवक्षोऽलंकारोवा शिक्षे

ब्राह्मणाश्चविशश्चैवतथाविषयवासिनः॥ विसृज्यमानाःसुभृशंनत्यजंतिस्मपांडवान् ॥५२॥ समवायःसराजेंद्रसुमहाद्भुतदर्शनः॥ आसीन्महात्मनांतेषांका
म्यकेभरतर्षभ ॥५३॥ युधिष्ठिरस्तुविप्रांस्ताननुमान्यमहामनाः॥ शशासपुरुषान्कालेरथान्योजयतेतिवै ॥५४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना
भिगमनपर्वणिसौभवधोपाख्यानेद्वाविंशोऽध्यायः॥ २२ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ तस्मिन्दशार्हाधिपतौप्रयातेयुधिष्ठिरोभीमसेनार्जु
नौच॥ यमौचकृष्णाचपुरोहितश्चरथान्महार्हान्परमाश्वयुक्तान् ॥ १॥ आस्थायवीराःसहितावनायप्रतस्थिरेभूतपतिप्रकाशाः॥ हिरण्यनिष्कान्वसनानिगाश्च
प्रादायशिक्षाक्षरमंत्रविद्भ्यः॥ २ ॥प्रेष्याःपुरोविंशतिरात्तशस्त्राधनूंषिशस्त्राणिशरांश्चदीप्तान्॥ मौर्वीश्चयंत्राणिचसायकांश्चसर्वेसमादायजघन्यमीयुः ॥ ३ ॥
ततस्तुवासांसिचराजपुत्र्याधात्र्यश्चदास्यश्चविभूषणंच॥ तदिंद्रसेनस्त्वरितःप्रगृह्यजघन्यमेवोपययौरथेन ॥ ४ ॥ ततःकुरुश्रेष्ठमुपेत्यपौराःप्रदक्षिणंचक्रुरदी
नसत्वाः॥ तंब्राह्मणाश्चाभ्यवदन्प्रसन्नामुख्याश्चसर्वेकुरुजांगलानां॥ ५॥ सचापितानभ्यवदत्प्रसन्नःसहैवतैर्भ्रातृभिर्धर्मराजः॥ तस्थौचतत्राधिपतिर्महात्मा
दृष्ट्वाजनौघंकुरुजांगलानां॥ ६ ॥ पितेवपुत्रेषुसुतेषुभावंचक्रेकुरूणामृषभोमहात्मा॥ तेचापितस्मिन्भरतप्रबर्हेतदाबभूवुःपितरीवपुत्राः॥ ७॥ ततस्तमासाद्य
महाजनौघाःकुरुप्रवीरंपरिवार्यतस्थुः॥ हानाथहाधर्मइतिब्रुवाणाह्रीताश्चसर्वेऽश्रुमुखाश्चराजन्॥ ८ ॥ वरःकुरूणामधिपःप्रजानांपितेवपुत्रानपहायचास्मा
न्॥ पौरानिमान्जानपदांश्चसर्वान्हित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः ॥ ९ ॥ धिग्धार्त्तराष्ट्रंसुनृशंसबुद्धिंधिक्सौबलंपापमतिंचकर्णम्॥ अनर्थमिच्छंतिनरेंद्रपापाये
धर्मनित्यस्यसतस्तवैवम् ॥ १० ॥

तिव्याकरणाद्यंगानामुपलक्षणं अक्षराणिवेदः नित्यत्वात्क्षरणशून्यः वाचाविरूपनित्ययेतिश्रुतेः मंत्रःप्रणवः तान्पाठतोऽर्थतश्चजानद्भ्यःशिक्षाक्षरमंत्रविद्भ्यः ॥ २॥ प्रेष्याःकर्मकराः पुरःप्रागेव जघन्यंपाश्चा
त्यंद्वारकादेशम् ॥ ३ ॥ राजपुत्र्यासुभद्रयासह ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रबर्हेश्रेष्ठे ॥ ७ ॥ ह्रीताःकुराज्येतिष्ठामइतिहेतोःशंकयालज्जिताः भीताइतिपाठांतरम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनर्थंद्यूतजं एवमेवंप्रकारम् ॥ १० ॥

॥११॥१२॥ बीभत्सुरर्जुनः आदास्यतेआच्छिद्यग्रहीष्यतियशांसि यशस्कराणिदिव्यसभादीनि ॥ १३ ॥ भवद्भिःपौरैः वाच्याःप्रार्थ्याः ॥ १४॥१५॥१६॥१७॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति सत्यसंगरःसत्यप्रतिज्ञः ॥ १ ॥ समाःवर्षाणि संधिरार्षः ॥ २ ॥ शरदोवत्सरान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अनुभावान्कर्त्तव्याकर्त

स्वयंनिवेश्याप्रतिमंमहात्मापुरंमहादेवपुरप्रकाशम् ॥ शतक्रतुप्रस्थममेयकर्माहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः ॥ ११ ॥ चकारयामप्रतिमांमहात्मासभांमयोदेवसभाप्रकाशाम् ॥ तांदेवगुप्तामिवदेवमायांहित्वाप्रयातःक्वनुधर्मराजः ॥ १२ ॥ तान्धर्मकामार्थविदुत्तमौजाबीभत्सुरुच्चैःसहितानुवाच ॥ आदास्यतेवासमिमंनिरुष्यवनेषुराजाद्विषतांयशांसि ॥ १३ ॥ द्विजातिमुख्याःसहिताःपृथक्चभवद्भिरासाद्यतपस्विनश्च ॥ प्रसाद्यधर्मार्थविदश्चवाच्यायथार्थसिद्धिःपरमाभवेन्नः ॥ १४ ॥ इत्येवमुक्तेवचनेर्जुनेनतेब्राह्मणाःसर्ववर्णाश्चराजन् ॥ मुदाऽभ्यनंदन्सहिताश्चचक्रुःप्रदक्षिणंधर्मभृतांवरिष्ठम् ॥ १५ ॥ आमंत्र्यपार्थंचवृकोदरंचधनंजयंयाज्ञसेनींयमौच ॥ प्रतस्थिरेराष्ट्रमपेतहर्षायुधिष्ठिरेणानुमतायथास्वम् ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेषुप्रयातेषुकौंतेयःसत्यसंगरः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभ्रातॄन्सर्वान्युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ द्वादशेमाःसमास्माभिर्वस्तव्यंनिर्जनेवने ॥ समीक्षध्वंमहारण्येदेशंबहुमृगद्विजम् ॥ २ ॥ बहुपुष्पफलंरम्यंशिवंपुण्यजनावृतम् ॥ यत्रेमाःशरदःसर्वाःसुखंप्रतिवसेमहि ॥ ३ ॥ एवमुक्तेप्रत्युवाचधर्मराजंधनंजयः ॥ गुरुवन्मानवगुरुंमानयित्वामनस्विनम् ॥ ४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ भवानेवमहर्षीणांवृद्धानांपर्युपासिता ॥ अज्ञातंमानुषेलोकेभवतोनास्तिकिंचन ॥ ५ ॥ त्वयाह्युपासितानित्यंब्राह्मणाभरतर्षभ ॥ द्वैपायनप्रभृतयोनारदश्चमहातपाः ॥ ६ ॥ यःसर्वलोकद्वाराणिनित्यंसंचरतेवशी ॥ देवलोकाद्ब्रह्मलोकंगंधर्वाप्सरसामपि ॥ ७ ॥ अनुभावांश्चजानासिब्राह्मणानांनसंशयः ॥ प्रभावांश्चैववेत्थत्वंसर्वेषामेवपार्थिव ॥ ८ ॥ त्वमेवराजन्जानासिश्रेयःकारणमेवच ॥ यत्रेच्छसिमहाराजनिवासंतत्रकुर्महे ॥ ९ ॥ इदंद्वैतवनंनामसरःपुण्यजलोचितम् ॥ बहुपुष्पफलंरम्यंनानाद्विजनिषेवितम् ॥ १० ॥ यत्रेमाद्वादशसमाविहरेमेतिरोचये ॥ यदितेनुमतंराजन्किमन्यन्मन्यतेभवान् ॥ ११ ॥

व्यविषयान्निश्चयान् प्रभावोनिग्रहानुग्रहशक्तिः अनुभावोनिश्चयेस्यात्प्रभावःशक्तितेजसोरितिविश्वः ॥ ८ ॥ श्रेयोमोक्षः कारणंतत्साधनं ॥९॥ द्वैतंद्वौशोकमोहौइतौगतौयस्मात्तद्वीतंद्वीतमेवद्वैतं स्वार्थेतद्धितः वनंजलंयस्मिन्द्वैतवनं पुण्येनपावनेनजलेनउचितंसमवेतं एतेनद्वैतवनशब्दार्थःसूचितः उचसमवायेदिवादिः ॥ १० ॥ विहरेमप्रीत्यानयेम ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यात्वागत्वा ॥ १६ ॥ तपात्ययेवर्षासु महावलंमहावनं दंत्यादिरयंशब्दः दैवाविवलेगाःपर्यपश्यन्नितिवनेवलशब्दप्रयोगदर्शनात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ करेणुःहस्तिनी ॥ १९ ॥
भोगवतींसरस्वतींनदीं ॥ २० ॥ २१ ॥ चारणाःदेवगायनाः सिद्धाःमहर्षयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ महाद्रुमःकदंवः ॥ २४ ॥ २५ ॥ लतावतानावनतःवल्लीततुंभिरावृततयानम्रः ॥ २६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ममाप्येतन्मतंपार्थत्वयायत्समुदाहृतम् ॥ गच्छामःपुण्यविख्यातंमहद्द्वैतवनंसरः ॥ १२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेप्रययुःसर्वे
पांडवाधर्मचारिणः ॥ ब्राह्मणैर्बहुभिःसार्धंपुण्यंद्वैतवनंसरः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणाःसाग्निहोत्राश्चतथैवचनिरग्नयः ॥स्वाध्यायिनोभिक्षवश्चतथैववनवासिनः ॥ १४ ॥
बहवोब्रह्मणास्तत्रपरिवव्रुर्युधिष्ठिरम् ॥तपःसिद्धामहात्मानःशतशःसंशितव्रताः ॥१५॥तेयात्वापांडवास्तत्रब्राह्मणैर्बहुभिःसह ॥पुण्यंद्वैतवनंरम्यंविविशुर्भरतर्ष
भाः ॥१६॥ तत्सालतालाम्रमधूकनीपकदंबसर्जार्जुनकर्णिकारैः ॥तपात्ययेपुष्पधरैरुपेतंमहावलंराष्ट्रपतिर्ददर्श ॥ १७॥ महाद्रुमाणांशिखरेषुतस्थुर्मनोरमांवा
चमुदीरयंतः ॥ मयूरदात्यूहचकोरसंघास्तस्मिन्वनेबर्हिणकोकिलाश्च ॥१८॥ करेणुयूथैःसहयूथपानांमदोत्कटानामचलप्रभाणाम् ॥महांतियूथानिमहाद्विपानां
तस्मिन्वनेराष्ट्रपतिर्ददर्श ॥ १९ ॥मनोरमांभोगवतीमुपेत्यपूतात्मनांचीरजटाधराणाम् ॥ तस्मिन्वनेधर्मभृतांनिवासेददर्शसिद्धर्षिगणाननेकान् ॥२०॥ ततःस
यानादवरुह्यराजासभ्रातृकःसजनःकाननंतत् ॥ विवेशधर्मात्मवतांवरिष्ठस्त्रिविष्टपंशक्रइवामितौजाः ॥ २१ ॥ तंसत्यसंधंसहिताभिपेतुर्दिदृक्षवश्चारणसिद्ध
संघाः ॥ वनौकसश्चापिनरेंद्रसिंहंमनस्विनंतंपरिवार्यतस्थुः ॥ २२ ॥ सतत्रसिद्धानभिवाद्यसर्वान्प्रत्यर्चितोराजवद्देववच्च ॥ विवेशसर्वैःसहितोद्विजाग्र्यैःकृतांज
लिर्धर्मभृतांवरिष्ठः ॥ २३ ॥ सपुण्यशीलःपितृवन्महात्मातपस्विभिर्धर्मपरैरुपेत्य ॥ प्रत्यर्चितःपुष्पधरस्यमूलेमहाद्रुमस्योपविवेशराजा ॥ २४॥ भीमश्चकृष्णाच
धनंजयश्चयमौचतेचानुचरानरेंद्रम् ॥विमुच्यवाहानवशाश्चसर्वेतत्रोपतस्थुर्भरतप्रवर्हाः ॥२५॥लतावतानावनतःसपांडवैर्महाद्रुमःपंचभिरेवधन्विभिः ॥बभौ
निवासोपगतैर्महात्मभिर्महागिरिर्वारणयूथपैरिव ॥ २६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्वैतवनप्रवेशेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥
॥ २४ ॥ वैशंपायनउवाच तत्काननंप्राप्यनरेंद्रपुत्राःसुखोचितावासमुपेत्यकृच्छ्रम् ॥ विजह्रुरिंद्रप्रतिमाःशिवेषुसरस्वतीशालवनेषुतेषु ॥ १ ॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ तत्काननमित्याद्यध्यायद्वयेनदृढंतमाभ्यांमार्कंडेयदाल्भ्याभ्यांधर्मस्यात्यागोब्राह्मणभक्तिश्चकर्त्तव्येत्युच्यते तत्कारणमितिपाठेतद्वनं
कारणंचिक्रीडिषाहेतुः कृच्छ्रंवनवाससंकटं ॥ १ ॥

॥ २ ॥ इष्टीर्दर्शपौर्णमासाद्याः पित्र्याणिपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धादीनि ॥ ३ ॥ राष्ट्रादपेत्यनिर्गत्यवनेवसतां तीव्रंदुःसहंसमृद्धंपुष्कलंचतेजोयस्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ अस्मयतविस्मितवान् ॥ ६ ॥ क्रियाप्राग
लभ्यसंकोचेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सहस्रनेत्रःप्रतिमारूपांतरंयस्य देवानामस्मिवासवइत्युक्तत्वात् अंतएवयमस्यनियंतुरपिनेतानिर्वाहकः नमुचेश्चहंताइतिसर्वमिंद्रकर्मतस्यैवकर्मेत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह

यतींश्चराजासमुनींश्चसर्वांस्तस्मिन्वनेमूलफलैरुदग्रैः॥ द्विजातिमुख्यान्नृषभःकुरूणांसंतर्पयामाससमहानुभावः ॥ २॥ इष्टीश्चपित्र्याणितथाक्रियाश्चमहावने
वसतांपांडवानाम्॥ पुरोहितस्तत्रसमृद्धतेजाश्चकारधौम्यःपितृवन्नृपाणाम्॥३॥ अपेत्यराष्ट्राद्वसतांतुतेषामृषिःपुराणोतिथिराजगाम॥ तमाश्रमंतीव्रसमृद्धते
जामार्कंडेयःश्रीमतांपांडवानाम्॥४॥ तमागतंज्वलितहुताशनप्रभंमहामनाःकुरुवृषभोयुधिष्ठिरः॥ अपूजयत्सुरऋषिमानवार्चितंमहामुनिंह्यनुपमसत्ववी
र्यवान्॥५॥ ससर्वविद्द्रौपदींवीक्ष्यकृष्णांयुधिष्ठिरंभीमसेनार्जुनौच॥ संस्मृत्यरामंमनसामहात्मातपस्विमध्येऽस्मयतामितौजाः॥ ६ ॥ तंधर्मराजोविमनाइ
वाब्रवीत्सर्वेक्रियासंतितपस्विनोऽमी॥ भवानिदंकिंस्मयतीवहृष्टस्तपस्विनांपश्यतांमामुदीक्ष्य॥ ७॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ नतातहृष्यामिनचस्मयामिप्रहर्ष
जोमांभजतेनदर्पः॥ तवापदंत्वद्यसमीक्ष्यरामंसत्यव्रतंदाशरथिंस्मरामि॥८॥ सचापिराजासहलक्ष्मणेनवनेनिवासंपितुरेवशासनात् ॥ धन्वीचरन्पार्थमयै
वदृष्टोगिरेःपुराऋष्यमूकस्यसानौ ॥ ९ ॥ सहस्रनेत्रप्रतिमोमहात्मायमस्यनेतानमुचेश्चहंता ॥ पितुर्निदेशादनघःस्वधर्मंवासंवनेदाशरथिश्चकार॥१०॥ सचा
पिशक्रस्यसमप्रभावोमहानुभावःसमरेष्वजेयः॥ विहायभोगानचरद्वनेषुनेशेबलस्येतिचरेदधर्मम्॥११॥ भूपाश्चनाभागभगीरथादयोमहीमिमांसागरांतां
विजित्य॥ सत्येनतेप्यजयंस्तातलोकान्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मम्॥ १२ ॥ अलर्कमाहुर्नरवर्यसंतंसत्यव्रतंकाशिकरूषराजं॥ विहायराज्यानिवसूनिचैववनेशेब
लस्येतिचरेदधर्मम्॥१३॥ धात्राविधिर्योविहितःपुराणैस्तंपूजयंतोनरवर्यसंतः॥ सप्तर्षयःपार्थदिविप्रभांतिनेशेबलस्येतिचरेदधर्मं॥ १४॥ महाबलान्पर्वतकूट
मात्रान्विषाणिनःपश्यगजान्नरेंद्र॥ स्थितान्निदेशेनरवर्यधातुर्नेशेबलस्येतिचरेदधर्मम्॥ १५॥

सचेति शक्रस्यसमप्रभावःतुल्यप्रभावः समशब्दःसर्वपर्यायःसर्वनामा प्रभावःशक्तिः अनुभावोभावसूचनंविद्याबलमित्यर्थः शक्रस्यप्रभावादिकमयमेवातोसौसमरेष्वजेयः तस्मादितिसर्वत्राध्याहारः
बलस्यबहुसामर्थ्यस्यईशेप्रभवामीतिहेतोरधर्मंनचरेत् शक्तौसत्यांधर्ममेवाचरेन्नत्वधर्ममित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धात्राईशेनपुराणैर्वेदवाक्यैर्विहितोविधिरग्निहोत्रादिः ॥ १४ ॥ पशवोपिबल
बानस्मीतिदर्पेणाधर्मंनचरंतीत्याह महाबलानिति विषाणंदंतशृंगयोरितिकोशः ॥ १५॥

एवंसर्पादिष्वपिज्ञेयमित्याह सर्वाणीति स्वयोनितोजन्मानुरूपं ॥ १६ ॥ विभाप्रभाःसैवत्रसुवित्तंयस्य ॥ १७ ॥ आदास्यसेग्रहीष्यसि ॥ १८ ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंच

सर्वाणिभूतानिनरेंद्रपश्यतथायथावद्विहितंविधात्रा ॥ स्वयोनितःकर्मसदाचरंतिनेशोबलस्येतिचरेद्धर्मं ॥ १६ ॥ सत्येनधर्मेणयथार्हवृत्त्याह्रियातथासर्वभूता न्यतीत्य ॥ यशश्चतेजश्चतवापिदीप्तंविभावसोर्भास्करस्येवपार्थ ॥ १७ ॥ यथाप्रतिज्ञंचमहानुभावकृच्छ्रंवनेवासमिमंनिरुष्य ॥ ततःश्रियंतेजसातेनदीप्तामा दास्यसेपार्थिवकौरवेभ्यः ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमेवमुक्त्वावचनंमहर्षिस्तपस्विमध्येसहितंसुहृद्भिः ॥ आमंत्र्यधौम्यंसहितांश्चपार्थांस्ततःप्रतस्थे दिशमुत्तरांसः ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०द्वैतवनप्रवेशेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वसत्सुवैद्वैतवनेपांडवेषुमहात्मसु ॥ अनुकीर्णमहारण्यंब्राह्मणैःसमपद्यत ॥ १ ॥ ईर्यमाणेनसततंब्रह्मघोषेणसर्वशः ॥ ब्रह्मलोकसमंपुण्यमासीद्द्वैतवनंसरः ॥ ॥ २ ॥ यजुषामृचांसाम्नांचगद्यानांचैवसर्वशः ॥ आसीदुच्चार्यमाणानांनिःस्वनोहृदयंगमः ॥ ३ ॥ ज्याघोषश्चैवपार्थानांब्रह्मघोषश्चधीमताम् ॥ संसृष्टंब्रह्मणाक्षत्रं भूयएवव्यरोचत ॥ ४ ॥ अथाब्रवीद्बकोदाल्भ्योधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ संध्यांकौंतेयमासीनमृषिभिःपरिवारितम् ॥ ५ ॥ पश्यद्वैतवनेपार्थब्राह्मणानांतपस्विनाम् ॥ होमवेलांकुरुश्रेष्ठसंप्रज्वलितपावकाम् ॥ ६ ॥ चरंतिधर्मंपुण्येऽस्मिंस्त्वयागुप्ताधृतव्रताः ॥ भृगवोंगिरसश्चैववासिष्ठाःकाश्यपैःसह ॥ ७ ॥ आगस्त्याश्चमहाभागा आत्रेयाश्चोत्तमव्रताः ॥ सर्वस्यजगतःश्रेष्ठाब्राह्मणाःसंगतास्त्वया ॥ ८ ॥ इदंतुवचनंपार्थशृणुष्वगदतोमम ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेययत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ ९ ॥ ब्रह्मक्षत्रेणसंसृष्टंक्षत्रंचब्रह्मणासह ॥ उदीर्णेदहतःशत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ ॥ १० ॥ नाब्राह्मणस्तातचिरंबुभूषेदिच्छन्निमंलोकममुंचजेतुम् ॥ विनीतधर्मा र्थमपेतमोहंलब्ध्वाद्विजंनुदतिनृपःसपत्नान् ॥ ११ ॥ चरन्नैःश्रेयसंधर्मंप्रजापालनकारितम् ॥ नाध्यगच्छद्बलिर्लोकेतीर्थमन्यत्रवैद्विजात् ॥ १२ ॥ अनूनमासी दसुरस्यकामैर्वैरोचनेःश्रीरपिचाक्षयासीत् ॥ लब्ध्वामहींब्राह्मणसंप्रयोगात्तेष्वाचरन्दुष्टमथोव्यनश्यत् ॥ १३ ॥ नाब्राह्मणंभूमिरियंसभूतिर्वर्णंद्वितीयंभजते चिराय ॥ समुद्रनेमिर्नमतेतुतस्मैयंब्राह्मणःशास्तिनयैर्विनीतं ॥ १४ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ॥ वसत्स्विति अनुकीर्णंव्याप्तं ॥ १ ॥ २ ॥ गद्यानांब्राह्मणवाक्यानांपादाक्षरादिनियमहीनानां ॥ ३ ॥ ४ ॥ संध्यामुपास्येतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ अब्राह्मणोब्राह्मणहीनोनृपःबुभूषेदैश्वर्यमिच्छेत् तस्येच्छतोपिजयोदुर्लभइत्यर्थः विनीतौसम्यक्शिक्षितौधर्मार्थौयेन ॥ ११ ॥ तीर्थमुपायं ॥ १२ ॥ वैरोचनेर्बलेः ॥ १३ ॥ १४ ॥

अंकुशग्रहमंकुशेननिगृह्णातितं परिगृह्यवर्ज्जयित्वा परिवर्जने ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ बुद्धिपर्यैषणंबुद्धेःसाकल्येनसंग्रहणं ॥ १८ ॥ यथार्हतीर्थेयथायोग्यपात्रे प्रतिपादनायदानाय ॥१९॥ वृत्तिर्वत्त

कुंजरस्येवसंग्रामेपरिगृह्यांकुशग्रहम्॥ब्राह्मणैर्विप्रहीनस्यक्षत्रस्यक्षीयतेबलम्॥१५॥ब्राह्मण्यनुपमादृष्टिःक्षात्रमप्रतिमंबलम्॥तौयदाचरतःसार्धंतदालोकः
प्रसीदति ॥ १६ ॥ यथाहिसुमहानग्निःकक्षंदहतिसानिलः॥ तथादहतिराजन्योब्राह्मणेनसमंरिपुम्॥ १७॥ ब्राह्मणेष्वेवमेधावीबुद्धिपर्यैषणंचरेत्॥अलब्धस्य
चलाभायलब्धस्यपरिवृद्धये॥ १८ ॥ अलब्धलाभायचलब्धवृद्धयेयथार्हतीर्थप्रतिपादनाय॥ यशस्विनंवेदविदंविपश्चितंबहुश्रुतंब्राह्मणमेववासय ॥ १९ ॥
ब्राह्मणेषूत्तमावृत्तिस्तवनित्यंयुधिष्ठिर ॥ तेनतेसर्वलोकेषुदीप्यतेप्रथितंयशः ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेबकंदाल्भ्यमपूजयन्॥
युधिष्ठिरेस्तूयमानेभूयःसुमनसोऽभवन्॥ २१ ॥द्वैपायनोनारदश्चजामदग्न्यःपृथुश्रवाः॥ इंद्रद्युम्नोभालुकिश्चकृतचेताःसहस्रपात्॥ २२ ॥कर्णश्रवाश्चमुंजश्च
लवणाश्वश्चकाश्यपः॥ हारीतःस्थूणकर्णश्चअग्निवेश्योथशौनकः ॥ २३ ॥ कृतवाक्सुवाक्चैववृहदश्वोविभावसुः॥ ऊर्ध्वरेतावृषामित्रःसुहोत्रोहोत्रवाहनः॥
॥ २४ ॥एतेचान्येचबहवोब्राह्मणाःसंशितव्रताः॥ अजातशत्रुमानर्चुःपुरंदरमिवर्षयः ॥ २५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणि
द्वैतवनप्रवेशेषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोवनगताःपार्थाःसायाह्नेसहकृष्णया ॥ उपविष्टाःकथाश्चक्रुर्दुःखशोक
परायणाः॥ १ ॥ प्रियाचदर्शनीयाचपंडिताचपतिव्रता ॥ अथकृष्णाधर्मराजमिदंवचनमब्रवीत्॥ २॥ ॥ द्रौपद्युवाच॥ ॥ ननूनंतस्यपापस्यदुःखमस्मासु
किंचन ॥ विद्यतेधार्त्तराष्ट्रस्यनृशंसस्यदुरात्मनः॥ ३ ॥ यस्त्वांराजन्मयासार्धमजिनैःप्रतिवासितम्॥वनंप्रस्थाप्यदुष्टात्मानान्वतप्यतदुर्मतिः॥४॥ आयसंहृद
यंनूनंतस्यदुष्कृतकर्मणः॥ यस्त्वांधर्मपरंश्रेष्ठंरूक्षाण्यश्रावयत्तदा ॥ ५॥ सुखोचितमदुःखार्हंदुरात्माससुहृद्गणः ॥ ईदृशंदुःखमानीयमोदतेपापपूरुषः ॥ ६ ॥
चतुर्णामेवपापानामस्रंनपतितंतदा॥ त्वयिभारतनिष्क्रांतेवनायाजिनवाससि॥ ७॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेश्चदुरात्मनः ॥दुर्भ्रातुस्तस्यचोग्रस्यराजन्दुः
शासनस्यच॥ ८ ॥ इतरेषांतुसर्वेषांकुरूणांकुरुसत्तम॥ दुःखेनाभिपरीतानांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलम्॥ ९ ॥

नम ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति इतोध्यायद्वयस्यतात्पर्यंसुशीलापिस्त्रीधर्मत्या
जयतिकिमुतेतरेति ॥ १ ॥ २ ॥ अस्मासुदुःखितेष्वितिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आनीयप्रापय्य ॥ ६ ॥ अस्रंनेत्रजलं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ दांतंगजदंतमयं कुशबृसींकुशासनं रुंधयतिआवृणोतिमोहयतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ त्वाहंत्वामहं आदिग्धंलिप्तं ॥ १३ ॥ कौशिकैःकोशजैः ॥ १४ ॥१५॥ अगृहाणांब्रह्मचारिणां ॥ १६ ॥

इदंचशयनंदृष्ट्वायच्चासीत्तेपुरातनम्॥ शोचामित्वांमहाराजदुःखानर्हंसुखोचितम्॥ १०॥ दांतंयच्चसभामध्यआसनंरत्नभूषितम्॥ दृष्ट्वाकुशबृसींचेमांशो
कोमांरुंधयत्ययम्॥ ११॥ यदपश्यंसभायांत्वांराजभिःपरिवारितम्॥ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ १२॥ यात्वाहंचंदनादिग्धमपश्यंसूर्यवर्चस
म्॥ सात्वांपंकमलादिग्धंदृष्ट्वामुह्यामिभारत॥ १३॥ यात्वाहंकौशिकैर्वस्त्रैःशुभ्रैराच्छादितंपुरा॥ दृष्टवत्यस्मिराजेंद्रसात्वांपश्यामिचीरिणम्॥ १४॥ यच्चतद्रु
क्मपात्रीभिर्ब्राह्मणेभ्यःसहस्रशः॥ क्रियतेतेगृहादन्नंसंस्कृतंसार्वकामिकम्॥ १५॥ यतीनामगृहाणांतेतथैवगृहमेधिनाम्॥ दीयतेभोजनंराजन्नतीवगुणव
त्प्रभो॥ १६॥ सत्कृतानिसहस्राणिसर्वकामैःपुरागृहे॥ सर्वकामैःसुविहितैर्यदपूजयथाद्विजान्॥ १७॥ तच्चराजन्नपश्यंत्याःकाशांतिर्हृदयस्यमे॥ यत्तेभ्रातृ
न्महाराजयुवानोमृष्टकुंडलाः॥ १८॥ अभोजयंतमृष्टान्नैःसूदाःपरमसंस्कृतैः॥ सर्वांस्तानद्यपश्यामिवनेवन्येनजीविनः॥ १९॥ अदुःखार्हान्मनुष्येंद्रनोपशा
म्यतिमेमनः॥ भीमसेनमिमंचापिदुःखितंवनवासिनम्॥ २०॥ ध्यायतःकिंनमन्युस्तेप्राप्तेकालेविवर्धते॥ भीमसेनंहिकर्माणिस्वयंकुर्वाणमच्युतम्॥ २१॥
सुखार्हंदुःखितंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ सत्कृतंविविधैर्यानैर्वस्त्रैरुच्चावचैस्तथा॥ २२॥ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ अयंकुरून्रणेसर्वान्हंतुमुत्सह
तेप्रभुः॥ २३॥ त्वत्प्रतिज्ञांप्रतीक्षंस्तुसहतेयंवृकोदरः॥ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना॥ २४॥ शरावमर्देशीघ्रत्वात्कालांतकयमोपमः॥ यस्यशस्त्रप्र
तापेनप्रणताःसर्वपार्थिवाः॥ २५॥ यज्ञेतवमहाराजब्राह्मणानुपतस्थिरे॥ तमिमंपुरुषव्याघ्रंपूजितंदेवदानवैः॥ २६॥ ध्यायंतमर्जुनंदृष्ट्वाकस्माद्राजन्नकुप्य
सि॥ दृष्ट्वावनगतंपार्थमदुःखार्हंसुखोचितम्॥ २७॥ नचतेवर्धतेमन्युस्तेनमुह्यामिभारत॥ योदेवांश्चमनुष्यांश्चसर्पांश्चैकरथोजयत्॥ २८॥ तंतेवनगतं
दृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते॥ योयानैरद्भुताकारैर्हयैर्नागैश्चसंवृतः॥ २९॥

सहस्राणिसहस्रसंज्ञानिसत्रपरिवेषणपात्राणि तेषांयत्सहस्रंसत्रपरिवेषणंतत्तेऽद्ययतोदास्यंतीतिबद्धंचब्राह्मणेदर्शनात् सत्कृतानिप्रत्यहमुपयोगात्संभावितानि सर्वकामैःकाम्यमानैरन्नैःयत् यैःसहस्रैःसर्वैःकामै
र्मनोरथैर्द्विजान्अपूजयथाः वनेतुएकमेवसूर्यदत्तंपरिवेषणपात्रमित्यर्थः॥१७॥१८॥१९॥२०॥मन्युःक्रोधः ॥२१॥२२॥२३॥अर्जुनेनकार्तवीर्येण ॥२४॥शरावमर्देबाणपाते॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

आदत्तआत्तवान् ॥ ३० ॥ चर्मिणांखड्गचर्मधराणां ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निर्वचनंक्षत्त्रियशब्दस्यक्षरतेहिनस्तीतिक्षत्त्रमिति ॥ ३७ ॥ हिंस्रत्वंनिंद्यमितिचेत्तत्राह योनेति तेजः

प्रसह्यवित्तान्यादत्तपार्थिवेभ्यःपरंतप ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ ३० ॥ तंतेवनगतंदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ श्यामंबृहंतंतरुणंचर्मिणामुत्तमंरणे ॥ ३१ ॥ नकुलंतेवनेदृष्ट्वाकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ दर्शनीयंचशूरंचमाद्रीपुत्रंयुधिष्ठिर ॥ ३२ ॥ सहदेवंवनेदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ॥ नकुलंसहदेवंचदृष्ट्वातेदुःखितावुभौ ॥ ३३ ॥ अदुःखार्हौमनुष्येंद्रकस्मान्मन्युर्नवर्धते ॥ द्रुपदस्यकुलेजातांस्नुषांपांडोर्महात्मनः ॥ ३४ ॥ धृष्टद्युम्नस्यभगिनींवीरपत्नीमनुव्रताम् ॥ मांवैवनगतांदृष्ट्वाकस्मात्क्षमसिपार्थिव ॥ ३५ ॥ नूनंचतववैनास्तिमन्युर्भरतसत्तम ॥ यत्तेभ्रातॄंश्चमांचैवदृष्ट्वानव्यथतेमनः ॥ ३६ ॥ ननिर्मन्युःक्षत्रियोस्तिलोकेनिर्वचनंस्मृतम् ॥ तदद्यत्वयिपश्यामिक्षत्रियेविपरीतवत् ॥ ३७ ॥ योनदर्शयतेतेजःक्षत्रियःकालआगते ॥ सर्वभूतानितंपार्थसदापरिभवंत्युत ॥ ३८ ॥ तत्त्वयानक्षमाकार्याशत्रून्प्रतिकथंचन ॥ तेजसैवहितेशक्यानिहंतुंनात्रसंशयः ॥ ३९ ॥ तथैवयःक्षमाकालेक्षत्रियोनोपशाम्यति ॥ अप्रियःसर्वभूतानांसोमुत्रेहचनश्यति ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीपरितापवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ प्रह्लादस्यचसंवादंबलेर्वैरोचनस्यच ॥ १ ॥ असुरेंद्रंमहाप्राज्ञंधर्माणामागतागमम् ॥ बलिःपप्रच्छदैत्येंद्रंप्रह्लादंपितरंपितुः ॥ २ ॥ ॥ बलिरुवाच ॥ ॥ क्षमास्विच्छ्रेयसीतातउताहोतेजइत्युत ॥ एतन्मेसंशयंतातयथावद्ब्रूहिपृच्छते ॥ ३ ॥ श्रेयोयदत्रधर्मज्ञब्रूहिमेतदसंशयम् ॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयथावदनुशासनम् ॥ ४ ॥ तस्मैप्रोवाचतत्सर्वमेवंपृष्टःपितामहः ॥ सर्वनिश्चयवित्प्राज्ञःसंशयंपरिपृच्छते ॥ ५ ॥ प्रह्लादउवाच नश्रेयःसततंतेजोननित्यंश्रेयसीक्षमा ॥ इतितातविजानीहिद्वयमेतदसंशयम् ॥ ६ ॥ योनित्यंक्षमतेतातबहून्दोषान्सविंदति ॥ भृत्याःपरिभवंत्येनमुदासीनास्तथारयः ॥ ७ ॥ सर्वभूतानिचाप्यस्यननमंतेकदाचन ॥ तस्मान्नित्यंक्षमातातपंडितैरपिवर्जिता ॥ ८ ॥ अवज्ञायहितंभृत्याभजंतेबहुदोषताम् ॥ आदातुंचास्यवित्तानिप्रार्थयंतेल्पचेतसः ॥ ९ ॥ यानंवस्त्राण्यलंकारान्शयनान्यासनानिच ॥ भोजनान्यथपानानिसर्वोपकरणानिच ॥ १० ॥

क्रोधः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ अत्रापीति ॥ १ ॥ आगतागमंप्राप्तरहस्यं ॥ २ ॥ ३ ॥ श्रेयःप्रशस्ततरं अत्रक्षमातेजसोर्मध्ये ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अस्यएनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अधिकृताःअन्नपानादिसंरक्षणेनियुक्ताःप्रदिष्टानिइदमस्मैदेयमित्याज्ञापितानि ॥ ११ ॥ एनंक्षमिणं भर्तृपूजाभिः स्वाम्युचितमानेन ॥ १२ ॥ १३॥१४॥ नित्यमुदिताःनित्यंहोलकाद्युत्सवपराः॥१५॥

आददीररन्नधिकृतायथाकाममचेतसः॥प्रदिष्टानिचदेयानिनदद्युर्भर्तृशासनात्॥११॥ नचैनंभर्तृपूजाभिःपूजयंतिकथंचन ॥ अवज्ञानंहिलोकेस्मिन्मरणा
दपिगर्हितम्॥१२॥ क्षमिणंतादृशंतातब्रुवंतिकटुकान्यपि॥प्रेष्याःपुत्राश्चभृत्याश्चतथोदासीनवृत्तयः॥१३॥अथास्यदारानिच्छंतिपरिभूयक्षमावतः॥दाराश्चा
स्यप्रवर्ततेयथाकाममचेतसः॥ १४॥ तथाचनित्यमुदितायदिनाल्पमपीश्वरात्॥दंडमर्हंतिदुष्यंतिदुष्टाश्चाप्यपकुर्वते॥१५॥ एतेचान्येचबहवोनित्यंदोषाःक्षमा
वताम्॥ अथवैरोचनेदोषानिमान्विद्ध्यक्षमावताम्॥ १६॥ अस्थानेयदिवास्थानेसततंरजसावृतः॥ क्रुद्धोदंडान्प्रणयतिविविधान्स्वेनतेजसा॥ १७॥ मित्रैःस
हविरोधंचप्राप्नुतेतेजसावृतः॥ आप्नोतिद्वेष्यतांचैवलोकात्स्वजनतस्तथा॥ १८॥सोवमानादर्थहानिमुपालंभमनादरम् ॥ संतापद्वेषमोहांश्चशत्रूंश्चलभतेनरः
॥ १९ ॥ क्रोधाद्दंडान्मनुष्येषुविविधान्पुरुषोऽनयात्॥भ्रश्यतेशीघ्रमैश्वर्यात्प्राणेभ्यःस्वजनादपि॥ २०॥ योपकर्तॄंश्चहर्तॄंश्चतेजसैवोपगच्छति॥ तस्मादुद्विजते
लोकःसर्पाद्वेश्मगतादिव॥ २१॥ यस्मादुद्विजतेलोकःकथंतस्यभवोभवेत्॥ अंतरंतस्यदृष्ट्वैवलोकोविकुरुतेध्रुवम्॥ २२॥ तस्मान्नात्युत्सृजेत्तेजोनचनित्यंमृ
दुर्भवेत्॥ कालेकालेतुसंप्राप्तेमृदुस्तीक्ष्णोपिवाभवेत्॥ २३॥ कालेमृदुर्योभवतिकालेभवतिदारुणः॥ सवैसुखमवाप्नोतिलोकेमुऽष्मिन्निहैवच॥ २४॥क्षमाका
लांस्तुवक्ष्यामिशृणुमेविस्तरेणतान् ॥ येतेनित्यमसंत्याज्यायथाप्राहुर्मनीषिणः॥ २५॥ पूर्वोपकारीयस्तेस्यादपराधेगरीयसि ॥ उपकारेणतत्तस्यक्षंतव्यमप
राधिनः॥२६॥ अबुद्धिमाश्रितानांतुक्षंतव्यमपराधिनाम्॥ नहिसर्वत्रपांडित्यंसुलभंपुरुषेणवै॥ २७॥ अथचेद्बुद्धिजंकृत्वाब्रूयुस्तेतदबुद्धिजम्॥ पापान्स्वल्पेपि
तान्हन्यादपराधेतथानृजून्॥ २८॥सर्वस्यैकोपराधस्तेक्षंतव्यःप्राणिनोभवेत्॥ द्वितीयेसतिवध्यस्तुस्वल्पेप्यपकृतेभवेत् ॥ २९॥ अजानताभवेत्कश्चिदपराधः
कृतोयदि॥ क्षंतव्यमेवतस्याहुःसुपरीक्ष्यपरीक्षया॥ ३०॥ मृदुनादारुणंहंतिमृदुनाहंत्यदारुणम्॥ नासाध्यंमृदुनाकिंचित्तस्मात्तीव्रतरंमृदु॥ ३१॥

॥ १६ ॥ तेजसाक्रोधेन ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपालंभंधिक्कारं ॥ १९ ॥ २० ॥ उपकर्तॄनितिच्छेदः संधिरार्षः उपकर्तॄन्कोशादिवृद्धिकरान् हर्तॄन्चोरान् ॥ २१ ॥ भवःऐश्वर्यं अंतरंछिद्रं विकुरुतेप्रथयति
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ असंत्याज्याःक्रोधेनानतिक्रमणीयाः ॥ २५ ॥ पूर्वेषांपूर्वकालेवाउपकारीउपकर्ता॥२६॥ अबुद्धिर्मौढ्यं ॥ २७ ॥ २८ ॥ अपकृतेअपकारे ॥ २९ ॥ ३० ॥ मृदुनासाम्ना॥३१॥

सामापिदेशकालापेक्षयैवकर्त्तव्यमित्याह देशेति ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उत्स्रष्टुंप्रयोक्तुं ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥
क्रोधइति परैरपकृताआत्मैश्वोद्दीपिताःसामर्थ्यवंतोपिसंतःक्षमामेवश्रयंतइत्यध्यायतात्पर्यं भावयिताववर्द्धयिता जितःक्षन्तितिशेषः ॥ १ ॥ तदेवाह योहीति ॥ २ ॥ लोकआत्मास्वर्गोवातन्नाशनं ॥ ३ ॥

देशकालौतुसंप्रेक्ष्यबलाबलमथात्मनः ॥ नादेशकालेकिंचित्स्याद्देशकालौप्रतीक्षतां ॥ तथालोकभयाच्चैवक्षंतव्यमपराधिनः ॥ ३२ ॥ एतएवंविधाःकालाःक्ष
मायाःपरिकीर्त्तिताः ॥ अतोऽन्यथानुवर्त्तत्सुतेजसःकालउच्यते ॥ ३३ ॥ तदहंतेजसःकालंतवमन्येनराधिप ॥ धार्त्तराष्ट्रेषुलुब्धेषुसततंचापकारिषु ॥ ३४ ॥ नहि
कश्चित्क्षमाकालोविद्यतेऽद्यकुरून्प्रति ॥ तेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसि ॥ ३५ ॥ मृदुर्भवत्यनुज्ञातस्तीक्ष्णादुद्विजतेजनः ॥ कालेप्राप्तेद्वयंचैतद्योवेदसमही
पतिः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिद्रौपदीवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
क्रोधोहंतामनुष्याणांक्रोधोभावयितापुनः ॥ इतिविद्धिमहाप्राज्ञेक्रोधमूलौभवाभवौ ॥ १ ॥ योहिसंहरतेक्रोधंभवस्तस्यसुशोभने ॥ यःपुनःपुरुषःक्रोधंनित्यं
नसहतेशुभे ॥ तस्याभावायभवतिक्रोधःपरमदारुणः ॥ २ ॥ क्रोधमूलोविनाशोहिप्रजानामिहदृश्यते ॥ तत्कथंमादृशःक्रोधमुत्सृजेल्लोकनाशनं ॥ ३ ॥ क्रुद्धः
पापंनरःकुर्यात्क्रुद्धोहन्याद्गुरूनपि ॥ क्रुद्धःपरुषयावाचाश्रेयसोप्यवमन्यते ॥ ४ ॥ वाच्यावाच्येहिकुपितोनप्रजानातिकर्हिचित् ॥ नाकार्यमस्तिक्रुद्धस्यनावाच्यं
विद्यतेतथा ॥ ५ ॥ हिंस्यात्क्रोधादवध्यांस्तुवध्यान्संपूजयीतच ॥ आत्मानमपिचक्रुद्धःप्रेषयेद्यमसादनम् ॥ ६ ॥ एतान्दोषान्प्रपश्यद्भिर्जितःक्रोधोमनीषिभिः ॥
इच्छद्भिःपरमंश्रेयइहचामुत्रचोत्तमम् ॥ ७ ॥ तंक्रोधंवर्जितंधीरैःकथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ एतद्द्रौपदिसंधायनमेमन्युःप्रवर्धते ॥ ८ ॥ आत्मानंचपरांश्चैवत्रायतेमह
तोभयात् ॥ क्रुध्यंतमप्रतिक्रुध्यन्द्वयोरेषचिकित्सकः ॥ ९ ॥ मूढोयदिक्लिश्यमानःक्लिश्यतेऽशक्तिमान्नरः ॥ बलीयसांमनुष्याणांत्यजत्यात्मानमात्मना ॥ १० ॥
तस्यात्मानंसंत्यजतोलोकानश्यंत्यनात्मनः ॥ तस्माद्द्रौपद्यशक्तस्यमन्योर्नियमनंस्मृतं ॥ ११ ॥

तदेवाह क्रुद्धइति श्रेयसःश्रेष्ठान् श्रेयोपिप्राप्येतिवाल्यब्लोपेपंचमीमाश्रित्यव्याख्येयं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तंक्रोधंविक्रमंधीरैरितिपाठेविपरीतःक्रमोयेनतमित्यर्थः चरेदाचरेत् ॥ ८ ॥ अप्रातक्रुध्यन्
त्रायते द्वयोरात्मपरयोःचिकित्सकःदोषापहर्त्ता ॥ ९ ॥ एतदेवाह मूढइति बलीयसामुपरियदिअशक्तिमान्क्लिश्यतेक्रुध्यतेतर्हिआत्मानंदेहंत्यजति ॥ १० ॥ अनात्मनःअजितचित्तस्य नियमनंकर्त्तव्य
मितिस्मृतं अशक्तःक्रोधंजित्वाआत्मानमात्महत्यादोषात्परंचपरहत्यादोषात्त्रायतइत्यर्थः ॥ ११ ॥

शक्तस्यापिक्रोधजयेआत्मपरत्रात्तृत्वमाह विद्वानिति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रसृजेत्प्रकर्षेणप्रयुंजीत सुयोधनवधादपिसुयोधनाद्वधंप्राप्यापीत्यर्थः यदुक्तंतेजसश्चागतेकालेतेजउत्स्रष्टुमर्हसी तितत्राह तेजस्वीति क्रोधजिदेवतेजस्वीनतुक्रोधीत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रत्युतक्रोधाजयेदोषमाह क्रुद्धोहीति ॥ १८ ॥ तुदतिव्यथयति परुषोक्त्यादिना तेजसिसति क्रोधजयित्वमेवतेजोनान्यदि त्यर्थः ॥ १९ ॥ एतदेवतेजोलक्षणप्रदर्शनेनप्रतिपादयति दाक्ष्यमिति दाक्ष्यंकर्मसुकौशलं अमर्षःशत्रोरपकारोपायचिंतनं शौर्यंपराभिभवशक्तिः शीघ्रत्वंआशुकारिता अंजसाआर्जवेन ॥ २० ॥ क्रुद्धैः

॥३१॥

विद्वांस्तथैवयःशक्तःक्लिश्यमानोनकुप्यति ॥ अनाशयित्वाक्लेष्टारंपरलोकेचनंदति ॥१२॥ तस्माद्बलवताचैवदुर्बलेनचनित्यदा ॥ क्षंतव्यंपुरुषेणाहुरापत्स्वपिवि
जानता ॥१३॥ मन्योर्हिविजयंकृष्णेप्रशंसंतीहसाधवः ॥ क्षमावतोजयोनित्यंसाधोरिहसतांमतम् ॥ १४ ॥ सत्यंचानृततःश्रेयोनृशंसाच्चानृशंसता ॥ तमेवंबहु
दोषंतुक्रोधंसाधुविवर्जितं ॥१५॥ मादृशःप्रसृजेत्कस्मात्सुयोधनवधादपि ॥ तेजस्वीतियमाहुर्वैपंडितादीर्घदर्शिनः ॥१६॥ नक्रोधोभ्यंतरस्तस्यभवतीतिविनि
श्चितम् ॥ यस्तुक्रोधंसमुत्पन्नंप्रज्ञयाप्रतिबाधते ॥१७॥ तेजस्विनंतंविद्वांसोमन्यंतेतत्त्वदर्शिनः ॥ क्रुद्धोहिकार्यंसुश्रोणिनयथावत्प्रपश्यति ॥ नाकार्यंनचमर्यादां
नरःक्रुद्धोनुपश्यति ॥ १८ ॥ हंत्यवध्यानपिक्रुद्धोगुरून्क्रुद्धस्तुदत्यपि ॥ तस्मात्तेजसिकर्त्तव्यःक्रोधाद्दूरेप्रतिष्ठितः ॥ १९ ॥ दाक्ष्यंह्यमर्षःशौर्यंचशीघ्रत्वमितितेज
सः ॥ गुणाःक्रोधाभिभूतेननशक्याःप्राप्तुमंजसा ॥ २० ॥ क्रोधंत्यक्त्वातुपुरुषःसम्यक्तेजोभिपद्यते ॥ कालयुक्तंमहाप्राज्ञेक्रुद्धैस्तेजःसुदुःसहं ॥ २१ ॥ क्रोधस्तु
पंडितैःशश्वत्तेजइत्यभिनिश्चितम् ॥ रजस्तुलोकनाशायविहितंमानुषंप्रति ॥ २२ ॥ तस्माच्छश्वत्त्यजेत्क्रोधंपुरुषःसम्यगाचरन् ॥ श्रेयान्स्वधर्मानपगोनक्रुद्धइ
तिनिश्चितं ॥ २३ ॥ यदिसर्वमबुद्धीनामतिक्रांतमचेतसां ॥ अतिक्रमोमद्विधस्यकथंस्वित्स्याद्निंदिते ॥ २४ ॥ यदिनस्युर्मानुषेषुक्षमिणःपृथिवीसमाः ॥ नस्या
त्संधिर्मनुष्याणांक्रोधमूलोहिविग्रहः ॥ २५ ॥ अभिषक्तोह्यभिषजेदाहन्याद्गुरुणाहतः ॥ एवंविनाशोभूतानामधर्मःप्रथितोभवेत् ॥ २६ ॥ आक्रुष्टःपुरुषःसर्वंप्र
त्याक्रोशेदनंतरम् ॥ प्रतिहन्याद्धतश्चैवतथाहिंस्याच्चहिंसितः ॥ २७ ॥

कालयुक्तंदेशकालोपपन्नंतेजःसुदुःसहं ॥ २१ ॥ पंडितैरित्युपहासोमूर्खैरित्यर्थः अपंडितैरितिगौडपाठःस्वच्छः रजःरजोगुणपरिणामः ॥ २२ ॥ स्वधर्मान्अपगः अपहायगच्छतीतितथा द्वितीयायाअ लुगार्षः जातिभ्रष्टात्पतितादपिक्रोधीहीनइत्यर्थः ॥ २३ ॥ सर्वंक्षमार्जवादिकं अबुद्धीनांमूढैःअतिक्रांतंलंघितं अनिंदितेप्रशस्तेविषयेक्षमादौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अभिषक्तःतापितः अभिषजेत्तापयेत् गुरुणापिहतस्तंआहन्यात्ताडयेत् किमुतान्यमितिभावः एवंविनाशःअधर्मश्चप्रथितोभवेत् ॥ २६ ॥ आक्रुष्टोवाचाताडितः हतोऽन्येनाभिगतः हिंसितस्ताडितः ॥ २७ ॥

॥३१॥

॥ २८ ॥ जन्मोत्पत्तिः तत्रहेतुः प्रजानांसंधिःदंपत्योःप्रीतिः शमइतिपाठेक्षमा ॥ २९ ॥ तादृशेक्रोधपरैराज्ञिसंतिक्षिपेरन्नूनश्येयुःअभवायानैश्वर्याय ॥ ३० ॥ जन्मप्रतिपद्यते अन्यथाक्रोधप्राबल्येपूर्वंब
यस्यैवंदंपत्योर्नाशाज्जन्मासंभवइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ वलीयसाबलवत्तरेणस्वाम्यादिनायथाआक्रुष्टस्ताडितोवाऽशक्तःक्षमतेतथायःप्रभाववानपिक्षमतेतस्यलोकाइतिसार्धश्लोकोवाक्यं ॥ ३३ ॥ अं

हन्युर्हिपितरःपुत्रान्पुत्राश्चापितथापितॄन् ॥ हन्युश्चपतयोभार्याःपतीन्भार्यास्तथैवच ॥ २८ ॥ एवंसंकुपितेलोकेजन्मकृष्णेनविद्यते ॥ प्रजानांसंधिमूलंहिजन्म
विद्धिशुभानने ॥ २९ ॥ ताःक्षिपेरन्प्रजाःसर्वाःक्षिप्रंद्रौपदितादृशे ॥ तस्मान्मन्युर्विनाशायप्रजानामभवायच ॥ ३० ॥ यस्मात्तुलोकेदृश्यंतेक्षमिणःपृथिवीसमाः ॥
तस्माज्जन्मचभूतानांभवश्चप्रतिपद्यते ॥ ३१ ॥ क्षंतव्यंपुरुषेणेहसर्वापत्सुसुशोभने ॥ क्षमावतोहिभूतानांजन्मचैवप्रकीर्तितम् ॥ ३२ ॥ आक्रुष्टस्ताडितः
क्रुद्धःक्षमतेयोवलीयसा ॥ यश्चनित्यंजितक्रोधोविद्वानुत्तमपूरुषः ॥ प्रभाववानपिनरस्तस्यलोकाःसनातनाः ॥ ३३ ॥ क्रोधनस्त्वल्पविज्ञानःप्रेत्यचेहचनश्यति
॥ ३४ ॥ अत्राप्युदाहरंतीमागाथानित्यंक्षमावताम् ॥ गीताःक्षमावतांकृष्णेकाश्यपेनमहात्मना ॥ ३५ ॥ क्षमाधर्मःक्षमायज्ञःक्षमावेदाःक्षमाश्रुतम् ॥ यएत
देवंजानातिससर्वंक्षंतुमर्हति ॥ ३६ ॥ क्षमाब्रह्मक्षमासत्यंक्षमाभूतंचभाविच ॥ क्षमातपःक्षमाशौचंक्षमयेदंधृतंजगत् ॥ ३७ ॥ अतियज्ञविदांलोकान्क्षमिणः
प्राप्नुवंतिच ॥ अतिब्रह्मविदांलोकानतिचापितपस्विनाम् ॥ ३८ ॥ अन्येवैयजुषांलोकाःकर्मिणामपरेतथा ॥ क्षमावतांब्रह्मलोकेलोकाःपरमपूजिताः ॥ ३९ ॥
क्षमातेजस्विनांतेजःक्षमाब्रह्मतपस्विनां ॥ क्षमासत्यंसत्यवतांक्षमायज्ञःक्षमाशमः ॥ ४० ॥ तांक्षमांतादृशींकृष्णेकथमस्मद्विधस्त्यजेत् ॥ यस्यांब्रह्मचसत्यं
चयज्ञालोकाश्चाधिष्ठिताः ॥ ४१ ॥ क्षंतव्यमेवसततंपुरुषेणविजानता ॥ यदाहिक्षमतेसर्वंब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ४२ ॥ क्षमावतामयंलोकःपरश्चैवक्षमावतां ॥
इहसन्मानमृच्छंतिपरत्रचशुभांगतिम् ॥ ४३ ॥ येषांमन्युर्मनुष्याणांक्षमयाभिहतःसदा ॥ तेषांपरतरेलोकास्तस्मात्क्षांतिःपरामता ॥ ४४ ॥ इतिगीताःकाश्यपे
नगाथानित्यंक्षमावताम् ॥ श्रुत्वागाथाःक्षमायास्त्वंतुष्यद्रौपदिमाक्रुधः ॥ ४५ ॥

न्यथादोषमाहार्धेन क्रोधनस्त्विति ॥ ३४ ॥ अत्रेति क्षमावतांगाथाःप्रशंसाः क्षमावतांमध्येमहात्मना ॥ ३५ ॥ क्षमाधर्मइति क्षमाहीनस्यधर्मादिरनर्थकरइत्यर्थः यःधर्मादिफलार्थी ॥ ३६ ॥ ब्रह्मब्राह्मण
जातिःसत्यंपरंब्रह्मापिक्षमाप्राप्यं भूतंसंचिततपः भाविचक्षमैवरक्षति ॥ ३७ ॥ अतिअतिक्रम्यप्राप्नुवंति तदूर्ध्वंपदमितिशेषः ब्रह्मविदांवेदविदां ॥ ३८ ॥ यजुषांत्रेताग्निसाध्यकर्मवतां कर्मिणांवापीकूपा
दिधर्मवतां ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ सर्वंमनःप्राणेंद्रियाणांवेगंक्षमतेसोढुंशक्नोति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ परतरेसत्यलोके लोकाः भोग्यपदार्थाः ॥ ४४ ॥ तुष्यतुष्टाभव ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ राजाधृतराष्ट्रःतत्पुत्रोवा दांतादांस्यति ४९ ॥ अनूनयेनाशाय ॥ ५० ॥ नार्हति राज्यमितिशेषः तत्रहेतुः इनीति एवंउक्तरीत्या ॥ ५१ ॥ अंजसातत्त्वतः ॥ ५२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ नमोधात्रेइति धात्रेईश्वराय विधात्रेपूर्वकर्मणे वृत्तेबलेनराज्याक्रमणरूपे ॥ १ ॥ ईश्वरस्यापिकर्मापेक्षत्वात्प्रथमंकर्म

पितामहःशांतनवःशमंसंपूजयिष्यति ॥ कृष्णश्चदेवकीपुत्रःशमंसंपूजयिष्यति ॥ ४६ ॥ आचार्योविदुरःक्षत्ताशममेववदिष्यतः ॥ कृपश्चसंजयश्चैवशममेववदिष्यतः ॥ ४७ ॥ सोमदत्तोयुयुत्सुश्चद्रोणपुत्रस्तथैवच ॥ पितामहश्चनोव्यासःशमंवदतिनित्यशः ॥ ४८ ॥ एतैर्हिराजानियतंचोद्यमानःशमंप्रति ॥ राज्यंदातेतिमेबुद्धिर्नचेल्लोभान्नशिष्यति ॥ ४९ ॥ कालोयंदारुणःप्राप्तोभरतानामभूतये ॥ निश्चितंमेसदैवैतत्पुरस्तादपिभाविनि ॥ ५० ॥ सुयोधनोनार्हतीतिक्षमामेवंनविंदति ॥ अर्हस्तत्राहमित्येवंतस्मान्मांविंदतेक्षमा ॥ ५१ ॥ एतदात्मवतांवृत्तमेषधर्मःसनातनः ॥ क्षमाचैवानृशंस्यंचतत्कर्तास्म्यहमंजसा ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना०द्रौपदीयुधिष्ठिरसंवादेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ नमोधात्रेविधात्रेचयौमोहंचक्रतुस्तव ॥ पितृपैतामहेवृत्तेवोढव्येतेन्यथामतिः ॥ १ ॥ कर्मभिश्चिंतितोलोकोगत्यांगत्यांपृथग्विधः ॥ तस्मात्कर्माणिनित्यानिलोभान्मोक्षंयियासति ॥ २ ॥ नेहधर्मानृशंस्याभ्यांनक्षांत्यानार्जवेनच ॥ पुरुषःश्रियमाप्नोतिनघृणित्वेनकर्हिचित् ॥ ३ ॥ त्वांचव्यसनमभ्यागादिदंभारतदुःसहम् ॥ यत्त्वंनार्हसिनापीमेभ्रातरस्तेमहौजसः ॥ ४ ॥ नहितेऽध्यगमन्जातुतदानींनाद्यभारत ॥ धर्मात्प्रियतरंकिंचिदपिचेज्जीवितादिह ॥ ५ ॥ धर्मार्थमेवतेराज्यंधर्मार्थंजीवितंचते ॥ ब्राह्मणागुरवश्चैवजानंत्यपिचदेवताः ॥ ६ ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रेयौचमयासह ॥ त्यजेस्त्वमितिमेबुद्धिर्नतुधर्मंपरित्यजेः ॥ ७ ॥ राजानंधर्मगोप्तारंधर्मोरक्षतिरक्षितः ॥ इतिमेश्रुतमार्याणांत्वांतुमन्येनरक्षति ॥ ८ ॥ अनन्याहिनरव्याघ्रनित्यदाधर्ममेवते ॥ बुद्धिःसततमन्वेतिच्छायेवपुरुषंनिजा ॥ ९ ॥ नावमंस्थाहिसदृशान्नावरान्श्रेयसःकुतः ॥ अवाप्यपृथिवींकृत्स्नांनतेशृंगमवर्द्धत ॥ १० ॥

प्राबल्यमेवाह कर्मभिरिति चिंतितःकल्पितोलोकोभोगसाधनं गत्यांगत्यांऊर्ध्वाधोमध्यमोत्तमाधमयोनिषु नित्यानिअपरिहार्यफलानि लोभात्मोहात्मोक्षंकर्मफलेभ्योदुःखेभ्योमुक्तिंयियासतिप्राप्तुमिच्छति ॥ २ ॥ कर्मनित्यत्वमेवाह नेहेति इहजन्मनिपुरुषःपूर्वकर्मभिर्बाध्यमानोधर्मादिनानश्रियमाप्नोति आनृशंस्यंदया घृणालोकापवादभयं ॥ ३ ॥ तत्रत्वमेवदृष्टांतइत्याह त्वामित्यादिना ॥ ४ ॥ तदानींराज्यकाले अद्यराज्यच्युतौ जातुकदाचिद्धर्मात्प्रियतरंनहितेअध्यगमन्ज्ञातवंतःकिंतुजीवितादपिप्रियतरंधर्ममेवाध्यगमन् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शृंगंप्रभुत्वाभिमानः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ तेत्वया मोक्षिणःसंन्यासिनोमोक्षाश्रमस्थाः ॥ १२ ॥ आरण्यकेभ्योवानप्रस्थेभ्यः लौहानिसौवर्णादीनि लौहानांकांचनंवरमितिलिंगात् ॥ १३ ॥१४॥ पाकयज्ञागृह्याग्निसाध्याइष्टयः ॥१५॥ ॥ १६ ॥ १७ ॥ परीतयाविपरीतया ॥ १८ ॥ ऋजोरवक्रस्य मृद्वोर्दयालोः ॥ १९ ॥ निशाम्यआलोच्य मममनोमोहंमौढ्यमायातिपरिभूयतेचेत्यन्वयः परिभवआर्तिः ॥ २० ॥ लोकाभोग्यानिति ष्ठंतेप्रकाशंते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् ॥ २१ ॥ धाताईश्वरः शुक्रंप्राक्कर्मबीजं उच्चरन्नुत्कर्षेणानुसरन् ॥ २२ ॥ यथेति हेनरवीर सूत्रधारेणसमाहितासम्यङ्नियुक्तासतीअंगमीरयतितथाइमाःप्र

स्वाहाकारैःस्वधाभिश्चपूजाभिरपिचद्विजान् ॥ दैवतानिपितॄंश्चैवसततंपार्थसेवसे ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाःसर्वकामैस्तेसततंपार्थतर्पिताः ॥ यतयोमोक्षिणश्चैवगृहस्थाश्चैवभारत ॥ १२ ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीभिर्यत्राहंपरिचारिका ॥ आरण्यकेभ्योलौहानिभाजनानिप्रयच्छसि ॥ नादेयंब्राह्मणेभ्यस्तेगृहेकिंचनविद्यते ॥ १३ ॥ यदिदंवैश्वदेवंतेशांतयेक्रियतेगृहे ॥ तद्दत्वातिथिभूतेभ्योराजन्शिष्टेनजीवसि ॥ १४ ॥ इष्टयःपशुबंधाश्चकाम्यनैमित्तिकाश्चये ॥ वर्ततेपाकयज्ञाश्चयज्ञकर्मचनित्यदा ॥ १५ ॥ अस्मिन्नपिमहारण्येविजनेदस्युसेविते ॥ राष्ट्रादपेत्यवसतोधर्मस्तेनावसीदति ॥ १६ ॥ अश्वमेधोराजसूयःपुंडरीकोथगोसवः ॥ एतैरपिमहायज्ञैरिष्टंतेभूरिदक्षिणैः ॥ १७ ॥ राजन्परीतयाबुद्ध्याविषमेऽक्षपराजये ॥ राज्यंवसून्यायुधानिभ्रातॄन्मांचासिनिर्जितः ॥ १८ ॥ ऋजोर्मृदोर्वदान्यस्यह्रीमतःसत्यवादिनः ॥ कथमक्षव्यसनजाबुद्धिरापतितातव ॥ १९ ॥ अतीवमोहमायातिमनश्चपरिभूयते ॥ निशाम्यतेदुःखमिदमिमांचापदमीदृशीं ॥ २० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ ईश्वरस्यवशेलोकास्तिष्ठंतेनात्मनोयथा ॥ २१ ॥ धातैवखलुभूतानांसुखदुःखेप्रियाप्रिये ॥ दधातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन् ॥ २२ ॥ यथादारुमयीयोषानरवीरसमाहिता ॥ ईरयत्यंगमंगानितथाराजन्निमाःप्रजाः ॥ २३ ॥ आकाशइवभूतानिव्याप्यसर्वाणिभारत ॥ ईश्वरोविदधातीहकल्याणंयच्चपापकम् ॥ २४ ॥ शकुनिस्तंतुबद्धोवानियतोऽयमनीश्वरः ॥ ईश्वरस्यवशेतिष्ठन्नान्येषांनात्मनःप्रभुः ॥ २५ ॥ मणिःसूत्रइवप्रोतोनस्योतइवगोवृषः ॥ स्रोतसोमध्यमापन्नःकूलाद्वृक्षइवच्युतः ॥ २६ ॥

जाःअंगानिहस्तादीनिईश्वरेणसमाहिताःसत्यईरयंति चेष्टयंत्यंगकर्माणीतिपाठेहेअंग कर्माणिकर्तॄणि कर्मानुरोधीईश्वरइत्यर्थः इमाःप्रजाश्चेष्टयंतीतिसंबंधः ॥२३॥ अंतर्बहिर्व्याप्तौआकाशदृष्टांतःभूतानिजरायुजादीनि ॥ २४ ॥ बद्धोवाबद्धइव अन्येषामुपाध्यायादीनां ॥ २५ ॥ नसिनासिकायां नस्यंनासासूत्रंतेनवाओतःप्रोतः अत्रद्वौआकाशशकुनिसूत्रदृष्टांतौईश्वरस्यव्यापकत्वप्रेरकत्वयोःत्रयोमणिवृषवृक्षदृष्टांताजीवस्यास्वातंत्र्ये ॥ २६ ॥

आदेशमाज्ञामन्वेतिअनुसरति तत्रहेतुः तन्मयोहितदर्पणइति यथामृन्मयोघटोमृद्येवलीयतेऽतोमध्येपिमृदधीनोनन्यएवंजीवोपीश्वरस्यैवरूपभेदस्तन्मयस्तदर्पणश्चातोमध्येपितत्प्रेर्यएवेत्यर्थः यथोक्तंअजनिचयन्मयंतद्विमुच्यनियंतृभवेदिति यद्यन्मयंतत्तन्नियम्यमितितस्यार्थः अयमात्माधीनोनकिंतुकंचनानिर्देश्यरूपंकालंकालयितारमीशंभजत्यनुसरति ॥२७॥२८॥२९॥ चरतेभुंक्ते कर्मव्यतिहारेतङ् फलप्रदत्वेनोपकारकमीशंजीवोभुंक्ते कर्मकर्तृत्वेनोपकारकंजीवमीशोभुंक्तइत्यर्थः अयमिति राजवत्तटस्थतयानचलक्ष्यते अंतर्यामित्वात् ॥ ३०॥ नन्वीश्वरोजीवादन्योऽनन्योवा आद्येनचायमितिलक्ष्यतइत्यनुपपन्नं द्वितीयेतयोःशास्तृशास्यभावानुपपत्तिरित्याशंक्याह हेतुमात्रमिति विभुश्चिदात्मायेनप्रयोज्येनकर्मकारयतेततइदंशरीरंमहाभूतान्यहंकारइत्यादिनोक्तरूपंस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयं तदेवकर्तृ इत्यर्थः ननुजडेकर्तृत्वासंभवइत्याशंक्याह धातुःक्षेत्रसंज्ञितंक्षेत्रमिवक्षेत्रंचिदात्मनआभासरूपबीजनिवापस्थानं चिदाभासयुक्तंक्षेत्रंकर्तृइत्यर्थः तच्चहेतुमात्रं इच्छाद्यात्मकत्वात् हेतुरपिनमुख्यहेतुभूतं

धातुरादेशमन्वेतितन्मयोहितदर्पणः ॥ नात्माधीनोमनुष्योयंकालंभजतिकंचन ॥ २७ ॥ अज्ञोजंतुरनीशोयमात्मनःसुखदुःखयोः ॥ ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंनरकमेवच ॥ २८ ॥ यथावायोस्तृणाग्राणिवशंयांतिबलीयसः ॥ धातुरेवंवशंयांतिसर्वभूतानिभारत ॥ २९ ॥ आर्यकर्मणियुंजानःपापेवापुनरीश्वरः ॥ व्याप्यभूतानिचरतेनचायमितिलक्ष्यते ॥ ३० ॥ हेतुमात्रमिदंधातुःशरीरंक्षेत्रसंज्ञितम् ॥ येनकारयतेकर्मशुभाशुभफलंविभुः ॥ ३१ ॥ पश्यमायाप्रभावोयमीश्वरेणयथाकृतः ॥ योहंतिभूतैर्भूतानिमोहयित्वात्ममायया ॥ ३२ ॥ अन्यथापरिदृष्टानिमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ अन्यथापरिवर्ततेवेगाइवनभस्वतः ॥ ३३ ॥ अन्यथैवहिमन्यंतेपुरुषास्तानितानिच ॥ अन्यथैवप्रभुस्तानिकरोतिविकरोतिच ॥ ३४ ॥ यथाकाष्ठेनवाकाष्ठमश्मानंचाश्मनापुनः ॥ अयसाचाप्ययश्छिंद्यान्निर्विचेष्टमचेतनम् ॥ ३५ ॥ एवंसभगवान्देवःस्वयंभूःप्रपितामहः ॥ हिनस्तिभूतैर्भूतानिछद्मकृत्वायुधिष्ठिर ॥ ३६ ॥

बिंबप्रतिबिंबदृष्टांतेनचिदाभासस्यचिदात्मतंत्रत्वात् तथाचाभासस्यान्यत्वमादायशास्तृशास्यभावोव्यावहारिकःपरमार्थतस्तुक्षेत्रस्यसुप्तिसमाध्योरभावान्नचायमितिलक्ष्यतइत्युक्तमितिभावः ॥ ३१ ॥ अयंपूर्वोक्तोमायायाअघटितघटनापटीयस्याअनिर्वचनीयाज्ञानाख्यायाःप्रभावःयईश्वरोभूतैःपृथक्पृथक्क्षेत्राभिमानिभिर्मोहयित्वाअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिंजनयित्वा ॥ ३२ ॥ मोहमेवविवृणोतिद्वाभ्यां अन्यथेति तत्त्वदर्शिभिःस्वप्नमायेंद्रजालवद्दृष्टान्यपिमूढानांसत्यवत्परिवर्ततेभासंते वेगाःकरप्रसराः नभस्वतआकाशगामिनःसूर्यस्यतेजोमयाःसंतोजलद्रवदवभासंते ॥ ३३ ॥ अनित्याशुचिदुःखरूपाण्यपितानिनित्यशुचिसुखस्वरूपाणिमन्यंते अन्यथाकरोतिगगनवदजातमप्यंकुरादिक्रमेणजनयति विकरोतिचजीर्णत्वादिभावंचनयति ॥ ३४ ॥ अयोवत्तरुवन्नकेवलंनिश्चेष्टंकिंत्वचेतनमपि ॥ ३५ ॥ छद्ममायां ॥ ३६ ॥

संप्रयोज्यसंयोगंकृत्वाकामकारइच्छातयैवकरोतीतिकामकारकरः बालःप्राकृतः क्रीडनकैःसारीप्रभृतिभिः ॥ ३७ ॥ नमात्रिति ईशोनदयालुःप्रत्युतनृशंसइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ किंच ईशस्यदुष्टेषुपक्षपातः
साधुषुचद्वेषोदृश्यतेऽतःसनिंद्यएवेत्याह आर्यानित्यादित्रिभिः चिंतयाधनादिध्यानेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ धर्माभिशंकिनीतिपाठेधर्मश्रद्धाशून्ये फलंयज्ञादिनातृप्तिंकिमश्नुतेअपितुनैवेत्यर्थः ॥ ४१ ॥ कर्मे
ति कृतंकर्मयदिकर्त्तारमेवगच्छतिनत्वन्यंतर्हिकारयितृत्वादीश्वरोपिपापेनलिप्येतैवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अथेति कर्त्तारंकारयितारमीश्वरंऐश्वर्यादेवकर्मनस्पृशतितर्हितत्प्रयोज्याजीवाएवकर्मभिर्हतास्तथा
चईश्वरोबलाद्दीनान्नरकेपातयतीत्यत्यंतंनिंद्यएवसइतिभावः ॥ ४३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ एवंधर्मेश्वरयोराक्षेपेप्राप्तेप्रत्यक्षानुमानागमैस्तौ

संप्रयोज्यवियोज्यायंकामकारकरःप्रभुः ॥ क्रीडतेभगवान्भूतैर्बालःक्रीडनकैरिव ॥ ३७ ॥ नमातृपितृवद्राजन्धाताभूतेषुवर्तते ॥ रोषादिवप्रवृत्तोयंयथाय
मितरोजनः ॥ ३८ ॥ आर्यान्शीलवतोदृष्ट्वाह्रीमतोवृत्तिकर्षितान् ॥ अनार्यान्सुखिनश्चैवविह्वलानिवचिंतया ॥ ३९ ॥ तवेमामापदंदृष्ट्वासमृद्धिंचसुयोधने ॥
धातारंगर्हयेपार्थविषमंयोनुपश्यति ॥ ४० ॥ आर्यशास्त्रातिगेक्रूरेलुब्धेधर्मापचायिनि ॥ धार्तराष्ट्रेश्रियंदत्वाधाताकिंफलमश्नुते ॥ ४१ ॥ कर्मचेत्कृतमन्वेति
कर्तारंनान्यमृच्छति ॥ कर्मणातेनपापेनलिप्यतेनूनमीश्वरः ॥ ४२ ॥ अथकर्मकृतंपापंनचेत्कर्तारमृच्छति ॥ कारणंबलमेवेहजनान्शोचामिदुर्बलान् ॥ ४३ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० द्रौपदीवाक्येत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ वल्गुचित्रपदंश्लक्ष्णंयाज्ञसेनित्वयावचः ॥
उक्तंतच्छ्रुतमस्माभिर्नास्तिक्यंतुप्रभाषसे ॥ १ ॥ नाहंकर्मफलान्वेषीराजपुत्रिचराम्युत ॥ ददामिदेयमित्येवयजेयष्टव्यमित्युत ॥ २ ॥ अस्तुवात्रफलंमावाकर्त
व्यंपुरुषेणयत् ॥ गृहेवावसताकृष्णेयथाशक्तिकरोमितत् ॥ ३ ॥ धर्मंचरामिसुश्रोणिनधर्मफलकारणात् ॥ आगमाननतिक्रम्यसतांवृत्तमवेक्ष्यच ॥ ४ ॥

समर्थयितुमध्यायआरभ्यते वल्गुचित्रेति वल्गुशाभेनं श्लक्ष्णंसुकुमारं नास्तिक्यंवेदविद्विष्टं ॥ १ ॥ यदुक्तंत्वांचेद्व्यसनिनमित्यादिनाधर्मस्यनैष्फल्येत्वदभिभवएवदृष्टांतइतितत्राह नाहमिति कर्मधर्म
फलार्थिनाकृतोधर्मोयदिनिष्फलःस्यात्तर्हिभवेदयमाक्षेपोनत्वहंतथाचरामीत्यर्थः ननुफलेच्छायाअभावेकिमर्थंधर्मःकर्तव्यइत्यतआह ददामीत्यादिना देयमृणमित्येवददामि जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभि
र्ऋणवाजायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजयापितृभ्यइतिश्रुतेः ऋणवाऋणवान् (अनृणः देयमृणेइतिहिसूत्रं) ॥ २ ॥ यथाशक्तियत्कर्त्तव्यंतत्करोमीत्यन्वयः ॥ ३ ॥ धर्ममिति वेदवाक्यात्
शिष्टाचाराच्चनिष्काममेवधर्मंचरामि अग्निहोत्रंजुहुयात्स्वर्गकामइतिस्वर्गादिफलश्रुतिस्तुधर्मेप्ररोचनार्थेतिभावः ॥ ४ ॥

स्वभावात् शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनं दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजमितिगीतावचनोक्तधर्माचरणशीलएवक्षत्रियोनान्यइतिनियमान्मेमयाधर्मैमनोधृतं यतोधर्मवाणिज्यकोधर्मा
त्स्वर्गादिफलमिच्छन्हीनोमुख्यफलात्च्युतोतएवजघन्योनीचः ॥ ५ ॥ धर्मफलं तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिश्रुतेर्विद्याविविदिषावाधर्मफलंमुख्यंतन्नाप्नोति य
श्चैनंधर्मशंकतेविश्वासंनकुरुतेसोपिधर्मफलंनाप्नोति पापचेतनःपापबुद्धिः ॥ ६ ॥ अतिवादात्मानांतरमतिक्रांतोवादोवचनंतस्माद्वेदैकप्रामाण्यात् ॥ ७ ॥ आर्षऋषयोमंत्रास्तद्द्रष्टारोमन्वादयोवाधर्ममूल
भूतंमंत्रजातंवामन्वादिवाक्यंवेत्यर्थः अर्थेवेनिपाठेफलेविषयेइत्यर्थः दुर्बलात्मनःविवेकाक्षमचित्तस्य अपेयात्अपगच्छेत् लोकादात्मलोकात् स्वर्लोकादितिपाठेप्यानंदरूपादात्मलोकादित्यर्थः अना

धर्मएवमनःकृष्णेस्वभावाच्चैवमेधृतम् ॥ धर्मवाणिज्यकोहीनोजघन्योधर्मवादिनां ॥ ५ ॥ नधर्मफलमाप्नोतियोधर्मंदोग्धुमिच्छति ॥ यश्चैनंशंकतेकृत्वानास्ति
क्यात्पापचेतनः ॥ ६ ॥ अतिवादाद्वदाम्येषमाधर्ममभिशंकिथाः ॥ धर्माभिशंकीपुरुषस्तिर्यग्गतिपरायणः ॥ ७ ॥ धर्मोयस्याभिशंक्यःस्यादार्षंवादुर्बलात्मनः ॥
वेदाच्छूद्रइवापेयात्सलोकादजरामरात् ॥ ८ ॥ वेदाध्यायीधर्मपरःकुलेजातोमनस्विनि ॥ स्थविरेषुसयोक्तव्योराजर्षिर्धर्मचारिभिः ॥ ९ ॥ पापीयान्सहिशूद्रेभ्य
स्तस्करेभ्योविशिष्यते ॥ शास्त्रातिगोमंदबुद्धिर्योधर्ममभिशंकते ॥ १० ॥ प्रत्यक्षंहित्वयादृष्टऋषिर्गच्छन्महातपाः ॥ मार्कंडयोऽप्रमेयात्माधर्मेणचिरजीविता
॥ ११ ॥ व्यासोवसिष्ठोमैत्रेयोनारदोलोमशःशुकः ॥ अन्येचऋषयःसर्वेधर्मेणैवसुचेतसः ॥ १२ ॥ प्रत्यक्षंपश्यसिह्येतान्दिव्ययोगसमन्वितान् ॥ शापानुग्रहणे
शक्तान्देवेभ्योपिगरीयसः ॥ १३ ॥ एतेहिधर्ममेवादौवर्णयंतिसदानघे ॥ कर्तव्यममरप्रख्याःप्रत्यक्षागमबुद्धयः ॥ १४ ॥ अतोनार्हसिकल्याणिधातारंधर्ममेव
च ॥ राज्ञिमूढेनमनसाक्षेप्तुंशंकितुमेवच ॥ १५ ॥ उन्मत्तान्मन्यतेबालःसर्वानागतनिश्चयान् ॥ धर्माभिशंकीनान्यस्मात्प्रमाणमधिगच्छति ॥ १६ ॥ आत्मप्र
माणउन्नद्धःश्रेयसोह्यवमन्यकः ॥ इंद्रियप्रीतिसंबद्धंयदिदंलोकसाक्षिकम् ॥ एतावन्मन्यतेबालोमोहमन्यत्रगच्छति ॥ १७ ॥ प्रायश्चित्तंनतस्यास्तियोधर्ममभि
शंकते ॥ ध्यायन्सकृपणःपापोनलोकान्प्रतिपद्यते ॥ १८ ॥

त्मलोकेषुअजरामरत्वयोरसंभवात् अजरामरात्मोक्षरूपात् ॥ ८ ॥ बालोपिस्थविरेषुयोक्तव्योनियोक्तव्योगणनीयः ॥ ९ ॥ १० ॥ एवंधर्मस्यवेदैकगम्यत्वादनतिशंक्यत्वंवेदस्यचश्रेष्ठप्रमाणत्वमुक्त्वा
प्रत्यक्षत्वादपिधर्मफलस्यानतिशंक्यत्वमाह प्रत्यक्षंहीत्यादिना चिरजीविताचिरजीवी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मंकर्त्तव्यंवर्णयंति प्रत्यक्षागमबुद्धयःअस्माकंवेदैकगम्यमप्यर्थंप्रत्यक्षेणपश्यंतइत्यर्थः
॥ १४ ॥ क्षेपोनिंदा शंकाफलेसंशयः ॥ १५ ॥ एतच्चमूढकार्यमित्याह उन्मत्तानित्यादिना आगतनिश्चयान्प्राप्ततत्त्वनिश्चयान् ॥ १६ ॥ उन्नद्धोदृप्तः श्रेयसोधर्मस्य अन्यत्रातींद्रियेधर्माद्यर्थे ॥ १७ ॥
ध्यायन्अर्थांश्चिंतयन्नपि लोकान्धर्मप्राप्यान् ॥ १८ ॥

कामलोभावत्यत्यंतंगच्छतिप्राप्नोतीतिकामलोभातिगः ॥ १९ ॥ आनंत्यंब्रह्मभावम् ॥ २० ॥ शंकल्याणम् ॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अनुमानमपिधर्मेप्रमाणमित्याह अफलइति अयंभावः यदि
धर्मोनस्यात्तर्हिऊर्ध्वगतिंकश्चिदपिनाप्नुयात् जायस्वम्रियस्वेतिमशकादीनांपूर्वसंस्कारात्पुनःपुनस्तत्तज्जातीयदेहस्यैवप्राप्तिश्रुतेरंधतमःप्राप्तेरेवसर्वेषांस्यात् ततश्चशास्त्रानर्थक्यम् यदितुधर्मोस्तितर्हितेषाम
पिविशिष्टदेशनिवासादिजनितस्यपुण्यस्यापरिहार्यत्वादूर्ध्वगतिःसंभवति ॥ २५ ॥ ननुयथातृणात्क्षीरंक्षीराद्दधीतिवत्परिणामक्रमादेवतत्तद्विशिष्टदेहलाभादूर्ध्वगतिर्भविष्यतिकिंधर्मेणेत्याशंक्याह नि

प्रमाणाद्धिनिवृत्तोहिवेदशास्त्रार्थनिंदकः ॥ कामलोभातिगोमूढोनरकंप्रतिपद्यते ॥ १९ ॥ यस्तुनित्यंकृतमतिर्धर्ममेवाभिपद्यते ॥ अशंकमानःकल्याणिसोऽ
मुत्रानंत्यमश्नुते ॥ २० ॥ आर्षंप्रमाणमुत्क्रम्यधर्मंनप्रतिपालयन् ॥ सर्वशास्त्रातिगोमूढःशंजन्मसुनविंदति ॥ २१ ॥ यस्यनार्षंप्रमाणंस्याच्छिष्टाचारश्चभावि
नि ॥ नवैतस्यपरोलोकोनायमस्तीतिनिश्चयः ॥ २२ ॥ शिष्टैराचरितंधर्मंकृष्णेमास्माभिशंकिथाः ॥ पुराणमृषिभिःप्रोक्तंसर्वज्ञैःसर्वदर्शिभिः ॥ २३ ॥ धर्मएव
प्लवोनान्यःस्वर्गंद्रौपदिगच्छताम् ॥ सैवनौःसागरस्येववणिजःपारमिच्छतः ॥ २४ ॥ अफलोयदिधर्मःस्याच्चरितोधर्मचारिभिः ॥ अप्रतिष्ठेतमस्येतज्जगन्मज्जेद
निंदिते ॥ २५ ॥ निर्वाणंनाधिगच्छेयुर्जीवेयुःपशुजीविकाम् ॥ विद्यांतेनैवयुज्येयुर्नचार्थंकेचिदाप्नुयुः ॥ २६ ॥ तपश्चब्रह्मचर्यंचयज्ञःस्वाध्यायएवच ॥ दानमार्ज
वमेतानियदिस्युरफलानिवै ॥ २७ ॥ नाचरिष्यन्परेधर्मंपरेपरतरेचये ॥ विप्रलंभोऽयमत्यंतंयदिस्युरफलाःक्रियाः ॥ २८ ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चगंधर्वासुरराक्ष
साः ॥ ईश्वराःकस्यहेतोस्तेचरेयुर्धर्ममादृताः ॥ २९ ॥ फलदंत्विहविज्ञायधातारंश्रेयसिध्रुवम् ॥ धर्मंतेव्यचरन्कृष्णेतद्धिश्रेयःसनातनम् ॥ ३० ॥ सनायमफलोध
र्मोनाधर्मोऽफलवानपि ॥ दृश्यंतेपिहिविद्यानांफलानितपसांतथा ॥ ३१ ॥

र्वाणमिति दृष्टोपिगवोपभुक्तात्क्षीरमूत्रादिनीचपरिणामदृष्टेर्नैतद्युक्तं तथाचमोक्षासिद्धिः तस्याचसत्याबोधशून्याःपशुजीविकांजीवेयुरंधंतमःप्रविशेयुरेवेत्यर्थः ततश्चतेपशुतुल्याविद्यांविद्ययानैवयुञ्ज्येरन्
संतुतर्हिस्वभावेनैवसर्वेपिप्राणिनःकिंविद्ययाकिंवामोक्षेणेत्याशंक्याह नचार्थंकेचिदाप्नुयुरिति अयंभावः घटशरावोदंचनादिकार्यवैचित्र्यंक्रियावैचित्र्यायत्तंयथादृष्टंतथाऐहिकयत्नाभावेपिनृषुपश्वा
दिषुज्ञानैश्वर्यतारतम्यंदृश्यमानंजन्मांतरीयक्रियानुमापकं तदभावेजगद्वैचित्र्यस्याकस्मिकनिधिलाभादेश्चासंभवःस्यादिति ॥ २६ ॥ अनादिपरंपरागतः शिष्टाचारोपिधर्मास्तित्वेप्रमाणमित्याह तपश्चे
त्यादिना ॥ २७ ॥ विप्रलंभोवंचनम् अयंयज्ञादिधर्मः ॥ २८ ॥ २९ ॥ श्रेयसिश्रेयोनिमित्तंधर्मंव्यचरन् तद्धिधर्मोहिश्रेयःश्रेयःसाधनम् सनातनमनाद्यनंतम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥

अनुभवोपिधर्मेप्रमाणमित्याह त्वमिति अयंभावः अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः पंचाग्निविद्यायांचद्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषास्वग्निषुश्रद्धासोम
वर्षान्नरेतआहुतयोहूयंतेततःशरीरमितिक्रमेणपंचम्यामाहुतावापःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेश्चसर्वेषांप्राणिनामुत्पत्तिरवगता तत्रगर्भवासाख्यारेतोद्रव्यकपंचम्याहुत्यवस्थाऽत्यंतदुःखमयीपुण्यवशात्तुद्रोण
स्यनासीत्द्रौपदीधृष्टद्युम्नयोस्त्वतिपुण्यवशात्रेतोरूपमलपरिणामहेतुरन्नाहुतिरपिनास्ति साक्षादग्निकुंडोद्भवत्वात् तदिदंधर्मफलंतवानुभवसिद्धमतोधर्ममावमंस्थाइति ॥३२॥ उपमानंनिदर्शनम् कर्मस्वा
दरवशादल्पेनअन्नाच्छादनमात्रेणतुष्टोभवतिननुकर्माण्युपेक्ष्यबहुलाभार्थंयततेइत्यर्थः ॥ ३३॥३४ ॥ श्रुतंवेदोदितंपुण्यंयेषाम् पापानामनिष्टसाधनानांचफलोदयःस्वर्गनरकहेतुत्वम् प्रभवउत्पत्तिःअविद्ये
तियावत् अत्ययोनाशः विद्येतियावत् देवगुह्यानिवेदैकवेद्यत्वात् तस्माद्देषांतन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरितिश्रुतेर्दैवगोप्यान्येतानि स्वपशुभूतपुरुषविनाशकत्वात् ॥३५॥ एतानीति अत्रएतेषुदेवगुह्येषुविष

त्वमात्मनोविजानीहिजन्मकृष्णेयथाश्रुतम्॥ वेत्थचापियथाजातोधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ३२ ॥ एतावदेवपर्याप्तमुपमानंशुचिस्मिते॥ कर्मणांफलमाप्नोतिधी
रोल्पेनापितुष्यति॥ ३३ ॥ बहुनाप्यपिविद्वांसोनैवतुष्यंत्यबुद्धयः॥ तेषांनधर्मजंकिंचित्प्रेत्यशर्मास्तिवापुनः॥ ३४ ॥ कर्मणांश्रुतपुण्यानांपापानांचफलोदयः॥
प्रभवश्चात्ययश्चैवदेवगुह्यानिभाविनि॥३५॥एतानिवेदयःकश्चिन्मुह्यंतेत्रप्रजाइमाः॥ अपिकल्पसहस्रेणनसश्रेयोधिगच्छति॥ ३६ ॥ रक्ष्याण्येतानिदेवानां
गूढमायाहिदेवताः॥ कृताशाश्चव्रताशाश्चतपसादग्धकिल्बिषाः॥ प्रसादैर्मानसैर्युक्ताःपश्यंत्येतानिवैद्विजाः ॥ ३७ ॥ नफलादर्शनाद्धर्मःशंकितव्योनदेवताः॥
यष्टव्यंचप्रयत्नेनदातव्यंचानसूयता॥ ३८ ॥ कर्मणांफलमस्तीहतथैतद्धर्मशाश्वतम्॥ ब्रह्माप्रोवाचपुत्राणांयदृषिर्वेदकश्यपः ॥ ३९ ॥ तस्मात्तेसंशयःकृष्णेनीहा
रइवनश्यतु॥ व्यवस्यसर्वमस्तीतिनास्तिक्यंभावमुत्सृज ॥४०॥ईश्वरंचापिभूतानांधातारंमाचवैक्षिप ॥ शिक्षस्वैनंनमस्वैनंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी॥ ४१ ॥

येष्विमाःप्राकृताःप्रजामुह्यंते अविद्यामपिविद्यात्वेनविद्यांचाविद्यात्वेनगृह्णंति एवंपुण्यपापविपर्ययोपिज्ञेयः अतएतानियस्तत्त्वतोवेदसश्रेयोदेवानांहिततरंकर्मनाधिगच्छतिनानुसरति कर्तृत्वादिमदंतः
करणस्यविविक्तत्वादितिभावः ॥ ३६ ॥ कृतानाशिताआशायैस्ते कृहिंसायांस्वादिः व्रतंहितंमितंमेध्यंचाश्नंतितेकृताशाश्चव्रताशाश्च शांतादांताइत्यर्थः तपसाश्रवणमननात्मकेनालोचनेन मनःप्र
सादैर्ध्यानफलैर्युक्ताद्विजायोगिनः एतानिदेवगुह्यानि ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ धर्मशाश्वतंधर्मस्यशश्वद्भवोयंस्वभावः ॥ ३९ ॥ व्यवस्यनिश्चित्य भावमभिप्रायं ॥ ४० ॥ एवंधर्मश्रैष्ठ्यंनिश्चित्यईश्वरश्रैष्ठ्यम
प्याह ईश्वरमिति धातारंदधातिकर्मफलानियथास्वंविभजतीतितं कर्मणामाशुतरविनाशित्वात् नष्टानांचकालांतरीयफलहेतुत्वायोगात् अपूर्वकल्पनायाश्चसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइतिसर्वस्येश्वराधीन
त्वप्रतिपादकश्रुत्याबाधात्लौकिकराजभृत्यदृष्टांताच्चकर्मभिस्तुष्टोरुष्टोवाईश्वरएवसदसत्फलविभाजकइतिभावः माक्षिपमानिंदांकुरु शिक्षस्वशास्त्राचार्योपदेशादधीष्व ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नावमन्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ स्थावरांइतरेजनावाहियस्मादकर्माणोनजीवंत्यतःकर्मकर्त्तव्यमि
तियोजना तथाचायंप्रयोगः स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विकाजीविकात्वात्पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावदिति ॥ ३ ॥ स्थावरेषूक्तंन्यायंतिर्यक्षुयोजयति यावदिति सद्योजातस्यगोवत्सस्यस्तन
पानादिप्रवृत्तिरपिस्वजनकसंस्कारहेतुप्राक्तनकर्मसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः यावद्गोस्तनपानात्गोस्तनपानादेरित्यर्थः यावच्छायोपसेवनात्प्रतिमाद्वारकभोगादित्यर्थः अयंभावः कौलिकशास्त्रप्रसिद्ध्याश
त्रुनिर्मितायांचैत्रप्रतिमायांशत्रुणाकंटकादिनानुन्नायांचैत्रोव्यथते तत्रव्यथानिमित्तमांतरंधातुवैषम्यंबाह्यंवाकंटकवेधादिनकिंचिद्दृष्टमस्तिकिंतुकेवलमदृष्टमेव अनेनैवन्यायेनजंतवःकर्मणाप्राचीनेनैव

यस्यप्रसादात्तद्भक्तोमर्त्योगच्छत्यमर्त्यतां ॥ उत्तमांदेवतांकृष्णेमावमंस्थाःकथंचन ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणि
युधिष्ठिरवाक्येएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ नावमन्येनगर्हेचधर्मंपार्थकथंचन ॥ ईश्वरंकुतएवाहमवमंस्येप्रजापतिं ॥
॥ १ ॥ आर्ताहंप्रलपामीदमितिमांविद्धिभारत ॥ भूयश्चविलपिष्यामिसुमनास्त्वंनिबोधमे ॥ २ ॥ कर्मखल्विहकर्त्तव्यंजानतामित्रकर्शन ॥ अकर्माणोहिजी
वंतिस्थावरानेतरेजनाः ॥ ३ ॥ यावद्गोस्तनपानाच्चयावच्छायोपसेवनात् ॥ जंतवःकर्मणावृत्तिमाप्नुवंतियुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ जंगमेषुविशेषेणमनुष्याभरतर्षभ ॥
इच्छंतिकर्मणावृत्तिमवाप्तुंप्रेत्यचेहच ॥ ५ ॥ उत्थानमभिजानंतिसर्वभूतानिभारत ॥ प्रत्यक्षंफलमश्नंतिकर्मणांलोकसाक्षिकं ॥ ६ ॥ सर्वेहिस्वंसमुत्थानमुप
जीवंतिजंतवः ॥ अपिधाताविधाताचयथायमुदकेबकः ॥ ७ ॥ अकर्मणांवैभूतानांवृत्तिःस्यान्नहिकाचन ॥ तदेवाभिप्रपद्येतनविहन्यात्कदाचन ॥ ८ ॥ सक
र्मकुरुमाग्लासीःकर्मणाभवदंशितः ॥ कृतंहियोभिजानातिसहस्रेसोस्तिनास्तिच ॥ ९ ॥ तस्यचापिभवेत्कार्यंविवृद्धौरक्षणेतथा ॥ भक्ष्यमाणोह्यनादानात्क्षीये
तहिमवानपि ॥ १० ॥

वृत्तिंजीवनमाप्नुवंति ॥ ४ ॥ जंगमेष्विति प्रेत्यमृत्वा ॥ ५ ॥ उत्थानंउत्तिष्ठतिप्रवर्त्ततेऽस्मादित्युत्थानंप्राक्कर्मसंस्कारस्तंसर्वेपिप्राणिनोऽभिजानंत्यनुभवंति ततःकर्मसुप्रवर्त्तंतेततःफलंचाप्नुवंति तस्मात्कर्मत
त्संस्कारपरंपरेयमनादिरित्यर्थः ॥ ६ ॥ सर्वेहीति यथायंबकःपूर्वसंस्कारात्वृत्त्यर्थीध्यायतिएवंधाताईश्वरोप्यनादिसंस्कारवशात्पूर्वपूर्वकल्पस्वरूपामेवसृष्टिंकरोति धातायथापूर्वमकल्पयदितिश्रुतेः
तथाविधाताधर्मोपिपूर्वसंस्कारानुरोधेनैवकर्मणिप्रवर्त्तयति अन्यथासंसारानादित्वानभ्युपगमेकृतहानाकृताभ्यागमादिदोषःस्यादितिभावः ॥ ७ ॥ एवंप्राक्तनकर्मप्राबल्यमुपपाद्यऐहिकानामपितेषां
प्राबल्यमाह अकर्मणामिति याञ्चामुखचालनादिदृष्टयत्नशून्यानजीविकास्ति अतस्तदेवदृष्टफलंकर्मैवनविहन्यात् दैवपरोभूत्वानत्यजेदित्यर्थः ॥ ८ ॥ दंशितःसन्नद्धः कृतंकर्म कर्तुमितिशेषः ॥ ९ ॥
तस्यकर्मणःकार्यंप्रयोजनं रक्षणेऽर्थानामितिशेषः अनादानादसंग्रहात् लब्धेनार्थेननसंतोष्टव्यंकिंतुतद्विवृद्ध्यर्थंकर्मकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अपिचेति कर्मणांकचिद्फलत्वेंप्यावश्यकत्वंनित्यमित्यर्थः ॥ १२ ॥ यश्चेति दिष्टपरोमंत्रौषधाद्यदृष्टद्वारैवार्थसाधनपरःकौलिकः हठवादिकःप्राग्जन्माभावादकृतमेवोपस्थास्यतीतिवदन्चार्वा
कः एतौशठौ प्राक्कर्मानंगीकारात् पाठांतरेअपसदौअधमौ कर्मबुद्धिःप्राक्तनंतात्कालिकंचकर्मसहितंसदिष्टसाधनमितिबुद्धिमान् ॥ १३ ॥ निर्विचेष्टोदृष्टयत्नहीनः शयेत्शेयात् आमोपक्कः ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ हठादीन्व्याचष्टे अकस्मादिति अचिंतितस्यातर्कितस्यचलाभोहठः ॥ १६ ॥ दैवंदेवताराधनं ॥ १७ ॥ पौरुषंयथोक्तप्रतिग्रहादिवृत्तिः ॥ १८ ॥ स्वभावोयःप्राक्कर्मानुग्रहः यथानष्टकपर्दि

उत्सीदेरन्प्रजाःसर्वानकुर्युःकर्मचेद्भुवि ॥ तथाह्येतानवर्धेरन्कर्मचेदफलंभवेत् ॥ ११ ॥ अपिचाप्यफलंकर्मपश्यामःकुर्वतोजनान् ॥ नान्यथाह्यपिगच्छंतिवृ
त्तिलोकाःकथंचन ॥ १२ ॥ यश्चदिष्टपरोलोकेयश्चापिहठवादिकः ॥ उभावपिशठावेतौकर्मबुद्धिःप्रशस्यते ॥ १३ ॥ योहिदिष्टमुपासीनोनिर्विचेष्टःसुखंशयेत् ॥
अवसीदेत्सदुर्बुद्धिरामोघटइवोदके ॥ १४ ॥ तथैवहठदुर्बुद्धिःशक्तःकर्मण्यकर्मकृत् ॥ आसीतनचिरंजीवेदनाथइवदुर्बलः ॥ १५ ॥ अकस्मादिहयःकश्चिदर्थं
प्राप्नोतिपूरुषः ॥ तंहठेनेतिमन्यंतेसहियत्नोनकस्यचित् ॥ १६ ॥ यच्चापिकिंचित्पुरुषोदिष्टंनामभजत्युत ॥ दैवेनविधिनापार्थतद्दैवमितिनिश्चितम् ॥ १७ ॥ यत्स्व
यंकर्मणाकिंचित्फलमाप्नोतिपूरुषः ॥ प्रत्यक्षमेतल्लोकेषुतत्पौरुषमितिश्रुतम् ॥ १८ ॥ स्वभावतःप्रवृत्तोयःप्राप्नोत्यर्थंनकारणात् ॥ तत्स्वभावात्मकंविद्धिफलंपु
रुषसत्तम ॥ १९ ॥ एवंहठाच्चदैवाच्चस्वभावात्कर्मणस्तथा ॥ यानिप्राप्नोतिपुरुषस्तत्फलंपूर्वकर्मणां ॥ २० ॥ धातापिहिस्वकर्मैवतैस्तैर्हेतुभिरीश्वरः ॥ विदधाति
विभज्येहफलंपूर्वकृतंनृणाम् ॥ २१ ॥ यद्ध्ययंपुरुषःकिंचित्कुरुतेवैशुभाशुभं ॥ तद्धातृविहितंविद्धिपूर्वकर्मफलोदयं ॥ २२ ॥ कारणंतस्यदेहोयंधातुःकर्मणिवर्त्त
ते ॥ सयथाप्रेरयत्येनंतथायंकुरुतेवशः ॥ २३ ॥ तेषुतेषुहिकृत्येषुविनियोक्तामहेश्वरः ॥ सर्वभूतानिकौंतेयकारयत्यवशान्यपि ॥ २४ ॥ मनसार्थान्विनिश्चित्यप
श्चात्प्राप्नोतिकर्मणा ॥ बुद्धिपूर्वंस्वयंवीरपुरुषस्तत्रकारणम् ॥ २५ ॥ संख्यातुंनैवशक्यानिकर्माणिपुरुषर्षभ ॥ अगारनगराणांहिसिद्धिःपुरुषहैतुकी ॥ २६ ॥ ति
लेतैलंगविक्षीरंकाष्ठेपावकमंततः ॥ धियाधीरोविजानीयादुपायंचास्यसिद्धये ॥ २७ ॥

कान्वेषणप्रवृत्तस्यरत्नलाभः ॥ १९ ॥ एनच्चतुष्टयजोपिलाभःपूर्वकर्मफलमेव ॥ २० ॥ स्वकर्मैवकर्माधीनएव विदधात्यर्पयति पूर्वकृतंपूर्वकर्मजं ॥ २१ ॥ एतदेवस्पष्टयति यद्धीति ॥ २२ ॥ कारण
मिति यःकर्मणिवर्त्ततेसोयंमानुषदेहःप्राग्भवीयस्तस्यप्रवर्त्तकस्यधातुरपिकारणंप्रवर्त्तकःसधाता एनंवर्त्तमानदेहंबीजांकुरवत्धातृप्रेर्योदेहोदेहप्रेर्यश्चधातेत्यर्थः देहोदेहसाध्यंकर्म ॥ २३ ॥ २४ ॥ ननुपू
र्वकर्मैवप्रवर्त्तकंचेत्किंपुरुषकारेणेत्याशंक्याह मनसेति ॥ २५ ॥ एतदपिप्राक्कर्मजमेवेत्याशंक्याह संख्यातुमिति संख्यातुंप्राक्कर्मैवकारणंनपुरुषकारइतिनिश्चेतुं तत्रहेतुः अगारेति ॥ २६ ॥ तिलेइति पं
ग्वंधन्यायेनप्राक्कर्मसिद्धमेवपुरुषकारोभिव्यनक्तीत्यर्थः अस्यतैलादेः सिद्धयेप्राप्तये ॥ २७ ॥

कारणैर्यंत्रनिपीडनादिभिः तांसिद्धिंतैलादिप्राप्तिं कर्मणामितिपाठेसिद्धिंफलं तांतैलप्राप्तिं ॥ २८ ॥ कुशलेनेति विशेषात्फलभेदात् ऐहिककर्मणोपिप्राबल्यनस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ विधिप्रतिषेधशास्त्रवैय
र्थ्यान्यथानुपपत्त्यापिपुरुषकारस्यश्रैष्ठ्यमाह इष्टेतिद्वाभ्यां इष्टंयागादि आपूर्त्तंतडागारामादि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सर्वमिति हठादयोऽकस्मादिहयःकश्चिदित्यादिश्लोकत्रयेणव्याख्याताः स्वभावस्यापि
हठेएवांतर्भावः हठेनैकेचार्वाकाः दैवेनैकेकौलिकाः प्रयत्नजंप्राकृताः ॥ ३२ ॥ एतैरेवनार्थसिद्धिरितिवैदिकाइत्याह नचेति अदृश्यंधर्माधर्मरूपंप्राक्कर्मतदेवदिष्टहठादिकंसर्वमित्यर्थः ॥ ३३ ॥ अत्रपूर्व

ततःप्रवर्त्ततेपश्चात्कारणैस्तस्यसिद्धये॥ तांसिद्धिमुपजीवंतिकर्मजामिहजंतवः ॥ २८ ॥ कुशलेनकृतंकर्मकर्त्रासाधुस्वनुष्ठितम्॥ इदंत्वकुशलेनेतिविशेषादुप
लभ्यते॥ २९ ॥ इष्टापूर्त्तफलंनस्यान्नशिष्योनगुरुर्भवेत्॥ पुरुषःकर्मसाध्येषुस्याच्चेदयमकारणम्॥३०॥ कर्तृत्वादेवपुरुषःकर्मसिद्धौप्रशस्यते॥ असिद्धौनिंद्यते
चापिकर्मनाशात्कथंत्विह॥ ३१ ॥ सर्वमेवहठेनैकेदैवेनैकेवदंत्युत॥ पुंसःप्रयत्नजंकेचित्त्रैधमेतन्निरुच्यते॥ ३२ ॥ नचैवैतावताकार्यमन्यंतइतिचापरे॥ अस्ति
सर्वमदृश्यंतुदिष्टंचैवतथाहठः॥ ३३ ॥ दृश्यतेहिहठाच्चैवदिष्टाच्चार्थस्यसंततिः॥ किंचिद्दैवाद्धठात्किंचित्किंचिदेवस्वभावतः ॥ ३४ ॥ पुरुषःफलमाप्नोतिचतुर्थंना
त्रकारणम्॥ कुशलाःप्रतिजानंतियेवैतत्त्वविदोजनाः॥ ३५॥ तथैवधाताभूतानामिष्टानिष्टफलप्रदः॥ यदिनस्यान्नभूतानांकृपणोनामकश्चन ॥ ३६॥ यंयम
र्थमभिप्रेप्सुःकुरुतेकर्मपूरुषः॥ तत्तत्सफलमेवस्याद्यदिनस्यात्पुराकृतं॥ ३७॥ त्रिद्वारामर्थसिद्धिंतुनानुपश्यंतियेनराः॥ तथैवानर्थसिद्धिंचयथैवात्मातथैवते॥
॥ ३८॥ कर्त्तव्यमेवकर्मेतिमनोरेषविनिश्चयः॥ एकांतेनत्वनीहोयंपराभवतिपूरुषः॥ ३९॥ कुर्वतोहिभवत्येवप्रायेणेहयुधिष्ठिर ॥ एकांतफलसिद्धिंतुनविंदत्य
लसःक्वचित्॥ ४० ॥ असंभवेत्वस्यहेतुःप्रायश्चित्तंतुलक्षयेत्॥ कृतेकर्मणिराजेंद्रतथानृण्यमवाप्नुते ॥ ४१ ॥ अलक्ष्मीराविशत्येनंशयानमलसंनरम्॥ निःसं
शयंफलंलब्ध्वादक्षोभूतिमुपाश्नुते॥ ४२॥

पक्षःदृश्यतेहीति स्वभावतोयत्नतः ॥ ३४ ॥ चतुर्थंप्राक्कर्मकुशलाइत्युपहासः इतिप्रतिजानंतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३५ ॥ सिद्धांतमाह तथेति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ त्रिद्वारामिति हठादित्रयंद्वारमेवार्थसिद्धे
र्मुख्यंकारणंकर्मैवेत्यर्थः आत्मादेहः देहवत्तेजडाइत्यर्थः यथालोकाइतिपाठेलोकालोकायतिकाः ॥ ३८ ॥ कर्त्तव्यमेवेति यथाग्रामकामस्यसांग्रहणीष्टीराजसेवाचेतिद्वयमनुष्ठेयंतद्वदिहदिष्टपौरुषात्म
कंकर्मकर्त्तव्यमेव हठपक्षस्त्याज्यएवेत्यर्थः एकांतेनातिशयेन अनीहोनिश्चेष्टः हठवादीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ भवत्येवफलसिद्धिः अलसोसम्यक्कारी ॥ ४० ॥ असंभवेत्विति अंगवैकल्यात्कर्मफलानुत्पादेत्व
स्यफलस्यहेतुःप्रायश्चित्तंदोषप्रतिसमाधानंलक्षयेत् कर्मतःफलाभावेऽंगवैकल्यंकल्प्यंनतुकर्मवैयर्थ्यमितिभावः कर्मणिसांगेकृते आनृण्यंफलानुत्पादेपिनिर्दोषत्वं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

अनर्थाअर्थहीनाः ननुनिश्चितंधीरानिःसंशयादुर्लभाइत्यर्थः ॥ ४३ ॥ अनर्थोराज्यच्युतिः कर्मणिपौरुषे ॥ ४४ ॥ असिद्धिरितिच्छेदः कृतेपिपौरुषेयदिफलासिद्धिरेवस्यात्तर्हितदैवतेतवृकोदरादीनाम
भिमानंसाकल्येनप्रमाणंराज्यानर्हत्वेस्यात् तदाराज्याशाविच्छेदान्नममराज्यार्थमुद्वेगःस्यादितिभावः ॥ ४५ ॥ अन्येषामस्माकंवाकर्मसफलंयथातथाकृतकर्मैवविप्रकर्षेणकर्मकरणांतेबुध्येत त्वंत्वंकृ
कतर्मातत्कथंबुध्येरितिभावः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ निर्वेदोवैराग्यं द्वावन्योपौरुषानिर्वेदौ अत्रफलसिद्धौ ॥ ५० ॥ सिद्धिरसिद्धिर्वास्तुकिंत्वप्रवृत्तिरेवमास्त्वित्यर्थः बहूनांसर्वेषांसमवायेसमु

अनर्थाःसंशयावस्थाःसिध्यंतेमुक्तसंशयाः ॥ धीरानराःकर्मरतानतुनिःसंशयाःक्वचित् ॥ ४३ ॥ एकांतेनह्यनर्थोयंवर्त्ततेस्मासुसांप्रतम् ॥ सतुनिःसंशयंन
स्यात्त्वयिकर्मण्यवस्थिते ॥ ४४ ॥ अथवाऽसिद्धिरेवस्यादभिमानंतदेवते ॥ वृकोदरस्यबीभत्सोर्भ्रात्रोश्चयमयोरपि ॥ ४५ ॥ अन्येषांकर्मसफलमस्माकमपि
वापुनः ॥ विप्रकर्षेणबुध्येतकृतकर्मायथाफलं ॥ ४६ ॥ पृथिवींलांगलेनेहभित्त्वाबीजंवपत्युत ॥ आस्तेथकर्षकस्तूष्णींपर्जन्यस्तत्रकारणम् ॥ ४७ ॥ वृष्टिश्चेन्ना
नुगृह्णीयादनेनास्तत्रकर्षकः ॥ यदन्यःपुरुषःकुर्यात्तत्कृतंसफलंमया ॥ ४८ ॥ तच्चेदंफलमस्माकमपराधोनमेक्वचित् ॥ इतिधीरोन्ववेक्ष्यैवनात्मानंतत्रगर्हयेत् ॥
॥ ४९ ॥ कुर्वतोनार्थसिद्धिर्मेभवतीतिहभारत ॥ निर्वेदोनात्रकर्त्तव्योद्वावन्यौह्यत्रकारणम् ॥ ५० ॥ सिद्धिर्वाप्यथवाऽसिद्धिरप्रवृत्तिरतोन्यथा ॥ बहूनांसमवाये
हिभावानांकर्मसिद्धयः ॥ ५१ ॥ गुणाभावेफलंन्यूनंभवत्यफलमेवच ॥ अनारंभेहिनफलंनगुणोदृश्यतेक्वचित् ॥ ५२ ॥ देशकालावुपायांश्चमंगलंस्वस्तिवृ
द्धये ॥ युनक्तिमेधयाधीरोयथाशक्तियथाबलम् ॥ ५३ ॥ अप्रमत्तेनतत्कार्यमुपदेष्टापराक्रमः ॥ भूयिष्ठंकर्मयोगेषुदृश्यमेवपराक्रमः ॥ ५४ ॥ यत्रधीमानवेक्षे
तश्रेयांसंबहुभिर्गुणैः ॥ साम्नैवार्थंततोलिप्सेत्कर्मचास्मैप्रयोजयेत् ॥ ५५ ॥ व्यसनंवास्यकांक्षेतविवासंवायुधिष्ठिर ॥ अपिसिंधोर्गिरेर्वापिकिंपुनर्मर्त्यधर्मि
णः ॥ ५६ ॥ उत्थानयुक्तःसततंपरेषामंतरैषणे ॥ आनृण्यमाप्नोतिनरःपरस्यात्मनएवच ॥ ५७ ॥

दाये भावानांकारणानां ॥ ५१ ॥ गुणोऽप्रधानमंगंतदभावे गुणःशौर्यादिः ॥ ५२ ॥ उपायाःसामादयः स्वस्तिवृद्धयेकल्याणवृद्धये ॥ ५३ ॥ अप्रमत्तेनेति तत्देशकालादियोगाख्यंकार्यमादरणीयं त
त्रपराक्रमःपुरुषकारस्तुउपदेष्टाकार्यकर्त्तामुख्यइत्यर्थः भूयिष्ठंश्रेष्ठं कर्मयोगेषुकार्यघटनासुपराक्रमोदृश्यमेवप्रसिद्धएवश्रेष्ठत्वेन तस्मात्पराक्रमेयतितव्यमितिभावः ॥ ५४ ॥ ननुभ्रातृषुधार्त्तराष्ट्रेषुकथं
पराक्रांतुंशक्यमित्याशंक्यसामासंभवमाह यत्रेति अवेक्षेतादरंकुर्यात् श्रेयांसंप्रशस्ततरंकर्मचभेदंदानाख्यंवा ॥ ५५ ॥ दुर्मेधसिदुर्योधनेतुनसामभेददानानामुपायानांसंभवोस्तिअतस्तत्रदंडएवश्रेयानि
त्याह व्यसनमिति व्यसनंराष्ट्रोपप्लवादि विवासनंदेशान्निःसारणं ॥ ५६ ॥ उत्थानयुक्तोयत्नवान् अंतरैषणेछिद्रान्वेषणे आनृण्यंनिर्दोषत्वं परस्यामात्यादेः ॥ ५७ ॥

नन्वशक्तःकथमुत्थानंकुर्यामित्याशंक्याह नत्वेवेति ॥५८॥ एवंसंस्थितिकाईदृग्व्यवस्थावती सांसिद्धिकीतिपाठेस्वाभाविकीत्यर्थः सिद्धिःफलसिद्धिः तत्रेति कालावस्थयोरानुकूल्येनगतिरन्वेषणेयत्नः सैवसिद्धिःसिद्धिमूलं ॥५९॥६०॥६१॥ कर्मवतीमागतांकिंचित्कार्योद्देशेनपितुरंतिकेआगतां ॥६२॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ ॥ छ ॥ याज्ञसेन्याइति ॥ १ ॥ एवंद्रौपद्याप्राक्कर्माधीनांफलसिद्धिमंगीकृत्यापितद्द्वारभूतस्यपुरुषकारस्यप्राबल्येप्रतिपादितेराजानमुद्योजयन्भीमआह राज्यस्यपदवीमित्यादि पदवींप्राप्तिमार्गं धर्म्यांवनवासकालपालनरूपाद्धर्मादनपेतां किंप्रयोजनमितिशेषः ॥ २ ॥ कूटंकपटं ॥ ३ ॥ विघसोभूतबलिशेषःश्वकाकादियोग्यस्तद्भक्षकेनशुनकेनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ धर्मलेशःप्रतिज्ञापालनजस्तेनप्रतिच्छन्नआवृतः अर्थंराज्याख्यं ॥ ५ ॥ अनवधानेनप्रमादेन पश्यतामित्यनादरेषष्ठी ॥ ६ ॥ कुणीनांहस्तविकलानां पंगूनांपादविकलानां षष्ठीपूर्ववत् भवतःकृतेभवन्निमित्तं ॥ ७ ॥ धर्मकामेधर्मेच्छायां प्रतीतस्यविश्वस्तस्य धर्मकाम्याप्रतीतस्येतिपाठेधर्मेच्छायांविश्वस्तस्य ॥ ८ ॥ शास्त्रैःशमवचनैः भवतांभासमानानांयोगिनां ॥ ९ ॥ १० ॥

नत्वेवात्मावमंतव्यःपुरुषेणकदाचन ॥ नह्यात्मपरिभूतस्यभूतिर्भवतिशोभना ॥ ५८ ॥ एवंसंस्थितिकासिद्धिरियंलोकस्यभारत ॥ तत्रसिद्धिर्गतिःप्रोक्ताकालावस्थाविभागतः ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणंमेपितापूर्वंवासयामासपंडितम् ॥ सोपिसर्वामिमांप्राहपित्रेमेभरतर्षभ ॥ ६० ॥ नीतिंबृहस्पतिप्रोक्तांभ्रातॄन्मेग्राहयत्पुरा तेषांसकाशादश्रौषमहमेतांतदागृहे ॥ ६१ ॥ समांराजन्कर्मवतीमागतामाहसांत्वयन् ॥ शुश्रूषमाणामासीनांपितुरंकेयुधिष्ठिर ॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारते आरण्यकेपर्वणिअर्जुना० द्रौपदीवाक्येद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ याज्ञसेन्यावचःश्रुत्वाभीमसेनोत्यमर्षणः ॥ निःश्वसन्नुपसंगम्यक्रुद्धोराजानमब्रवीत् ॥ १ ॥ राज्यस्यपदवींधर्म्यांव्रजसत्पुरुषोचिताम् ॥ धर्मकामार्थहीनानांकिंनोवस्तुंतपोवने ॥ २ ॥ नैवधर्मेणतद्राज्यंनार्जवेनचौजसा ॥ अक्षकूटमधिष्ठायहृतंदुर्योधनेनवै ॥ ३ ॥ गोमायुनेवसिंहानांदुर्बलेनबलीयसाम् ॥ आमिषंविघसाशेनतद्वद्राज्यंहिनोहृतम् ॥ ४ ॥ धर्मलेशप्रतिच्छन्नःप्रभवंधर्मकामयोः ॥ अर्थमुत्सृज्यकिंराजन्दुःखेषुपरितप्यसे ॥ ५ ॥ भवतोऽनवधानेनराज्यंनःपश्यतांहृतम् ॥ अहार्यमपिशक्रेणगुप्तंगांडीवधन्वना ॥ ॥ ६ ॥ कुणीनामिवबिल्वानिपंगूनामिवधेनवः ॥ हृतमैश्वर्यमस्माकंजीवतांभवतःकृते ॥ ७ ॥ भवतःप्रियमित्येवंमहद्व्यसनमीदृशम् ॥ धर्मकामेप्रतीतस्यप्रतिपन्नाःस्मभारत ॥ ८ ॥ कर्षयामःस्वमित्राणिनंदयामश्चशात्रवान् ॥ आत्मानंभवतांशास्त्रैर्नियम्यभरतर्षभ ॥ ९ ॥ यद्वयंनतदैवतान्धार्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ भवतःशास्त्रमादायतन्नस्तपतिदुष्कृतम् ॥ १० ॥

मृगचर्यामिव एनांवनचर्यां अबलस्थैर्निषेवितामित्येकंपदं बलवद्भिरसेवितामित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ नआपन्नइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अलंसमर्थान्सतः ॥ १६ ॥ १७ ॥ गांपृथिवीं ॥ १८॥
॥ १९ ॥ कृत्यलक्षणेकरणीयस्वरूपे ॥ २० ॥ कुधर्मंतनोतीतिकुधर्मतत्कुधर्मबीजमित्यर्थः ॥ २१ ॥ धर्मार्थौबलसाध्यहेमंतप्रातःस्नानशत्रुजयसंभवौ ॥ २२ ॥ धर्मार्थंनत्वर्थकामार्थं अर्थप्रयोजनं

अथैनामन्ववेक्षस्वमृगचर्यामिवात्मनः॥ दुर्बलाचरितांराजन्नबलस्थैर्निषेविताम्॥ ११॥ यांनकृष्णोनबीभत्सुर्नाभिमन्युर्नसृंजयाः॥ नचाहमभिनंदामिनच
माद्रीसुतावुभौ॥ १२॥ भवान्धर्मोधर्मइतिसततंव्रतकर्शितः॥ कच्चिद्राजन्ननिर्वेदादापन्नःक्लीबजीविकाम्॥ १३॥ दुर्मनुष्याहिनिर्वेदमफलंस्वार्थघातकम्॥ अ
शक्ताःश्रियमाहर्तुमात्मनःकुर्वतेप्रियं॥ १४॥ सभवान्दृष्टिमान्शक्तःपश्यन्नस्मासुपौरुषम्॥ आनृशंस्यपरोराजन्नानर्थमवबुध्यसे॥ १५॥ अस्मानमीधार्त
राष्ट्राःक्षममाणानलंसतः॥ अशक्तानिवमन्यंतेतद्दुःखंनाहवेवधः॥ १६॥ तत्रचेद्युध्यमानानामजिह्ममनिवर्तिनाम्॥ सर्वशोहिवधःश्रेयान्प्रेत्यलोकान्लभेमहि
॥ १७॥ अथवावयमेवैतान्निहत्यभरतर्षभ॥ आददीमहिगांसर्वांतथापिश्रेयएवनः॥ १८॥ सर्वथाकार्यमेतन्नःस्वधर्ममनुतिष्ठताम्॥ कांक्षतांविपुलांकीर्तिंवै
रंप्रतिचिकीर्षताम्॥ १९॥ आत्मार्थंयुध्यमानानांविदितेकृत्यलक्षणे॥ अन्यैरपिहृतेराज्येप्रशंसैवनगर्हणा॥ २०॥ कर्षणार्थोहियोधर्मोमित्राणामात्मनस्तथा
व्यसनंनामतद्राजन्नधर्मःसकुधर्मतत्॥ २१॥ सर्वथाधर्मनित्यंतुपुरुषंधर्मदुर्बलम्॥ त्यजतस्तातधर्मार्थौप्रेतंदुःखसुखेयथा॥ २२॥ यस्यधर्मोहिधर्मार्थंक्लेश
भाङ्नसपंडितः॥ नसधर्मस्यवेदार्थंसूर्यस्यांधःप्रभामिव॥ २३॥ यस्यचात्मार्थमेवार्थःसचनार्थस्यकोविदः॥ रक्षेतभृतकोरण्येयथागास्तादृगेवसः॥ २४॥
अतिवेलंहियोर्थार्थीनेतरावनुतिष्ठति॥ सवध्यःसर्वभूतानांब्रह्महेवजुगुप्सितः॥ २५॥ सततंयश्चकामार्थीनेतरावनुतिष्ठति॥ मित्राणितस्यनश्यंतिधर्मार्थाभ्यां
चहीयते॥ २६॥ तस्यधर्मार्थहीनस्यकामांतेनिधनंध्रुवम्॥ कामतोरममाणस्यमीनस्येवांभसःक्षये॥ २७॥ तस्माद्धर्मार्थयोर्नित्यंनप्रमाद्यंतिपंडिताः॥ प्रकृतिः
साहिकामस्यपावकस्यारणिर्यथा॥ २८॥ सर्वथाधर्ममूलोर्थोधर्मश्चार्थपरिग्रहः॥ इतरेतरयोर्नीतौविद्धिमेघोदधीयथा॥ २९॥ द्रव्यार्थस्पर्शसंयोगेयाप्रीति
रुपजायते॥ सकामश्चित्तसंकल्पःशरीरंनास्यदृश्यते॥ ३०॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ अतिवेलमत्यंतं ॥ २५ ॥ इतरावर्थकामौ ॥ २६ ॥ कामतोरममाणस्यतस्यकामांतेनिधनमितिसंबंधः ॥ २७ ॥ साहिधर्मार्थरूपाहि ॥ २८ ॥ अर्थपरिग्रहोऽर्थार्थमेवालंबनीयः इतरे
तरयोर्नीतौ धर्मादर्थःप्रणीयतेऽर्थाच्चधर्मइत्यर्थः मेघादुदधिपुष्टिरुदधेर्मेघपूर्त्तिरिव ॥ २९ ॥ द्रव्यस्यस्रक्चंदनादेःस्पर्शः अर्थस्यस्वर्णादेःसंयोगोलाभः ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ उपयोगःसाक्षात्स्त्रीत्युत्पादनेनकृतार्थत्वं काष्ठाद्भस्मसाध्यंनतुभस्मतोपिभस्मांतरंसाध्यमस्तितद्वत् ॥ ३२ ॥ वैतंसिकोवीतंसेनजीवतीतिपक्षिहंता वीतंसंबंधनोपायेमृगाणांरक्षिणामपीतिविश्वः विहिंसताविशिष्टहिंसावत्त्वं ॥ ३३ ॥ प्रकृतिंस्वरूपं ॥ ३४ ॥ व्यक्तमिति अर्थःप्रयोजनंकामाख्यं सद्रव्येणस्त्रीधनगोहस्त्यश्वात्मनापरिगृह्यतइतिद्रव्यपरिग्रहः अस्यद्रव्यस्यप्रकृतिंरूप्यादिरूपां विकृतिंत्यागभोगादिरूपां ॥ ३५ ॥ तस्यस्त्रीधनादिरूपद्रव्यस्यनाशे अदर्शनेअभावे विनाशेलब्धस्यवियोगे जरामरणेस्त्रीगोऽश्वादीनां सोयमनर्थःस्त्रीपरामर्शराज्यनाशादिरूपः अनर्थपरिहारायधर्मोपिलंघनीयइति

अर्थार्थीपुरुषोराजन्बृहंतंधर्ममिच्छति ॥ अर्थमिच्छतिकामार्थीनकामादन्यमिच्छति ॥ ३१ ॥ नहिकामेनकामोन्यःसाध्यतेफलमेवतत् ॥ उपयोगात्फलस्यैवकाष्ठाद्भस्मेवपंडितैः ॥ ३२ ॥ इमान्शकुनकान्राजन्हंतिवैतंसिकोयथा ॥ एतद्रूपमधर्मस्यभूतेषुहिविहिंसता ॥ ३३ ॥ कामाल्लोभाच्चधर्मस्यप्रकृतिंयोनपश्यति ॥ सवध्यःसर्वभूतानांप्रेत्यचेहचदुर्मतिः ॥ ३४ ॥ व्यक्तंतेविदितोराजन्नार्थोद्रव्यपरिग्रहः ॥ प्रकृतिंचापिवेत्थास्यविकृतिंचापिभूयसीम् ॥ ३५ ॥ तस्यनाशेविनाशेवाजरयामरणेनवा ॥ अनर्थइतिमन्यंतेसोयमस्मासुवर्तते ॥ ३६ ॥ इंद्रियाणांचपंचानांमनसोहृदयस्यच ॥ विषयेवर्तमानानांयाप्रीतिरुपजायते ॥ ॥ ३७ ॥ सकामइतिमेबुद्धिःकर्मणांफलमुत्तमम् ॥ एवमेवपृथग्दृष्ट्वाधर्मार्थौकाममेवच ॥ ३८ ॥ नधर्मपरएवस्यान्नचार्थपरमोनरः ॥ नकामपरमोवास्यात्सर्वान्सेवेतसर्वदा ॥ ३९ ॥ धर्मंपूर्वंधनंमध्येजघन्येकाममाचरेत् ॥ अहन्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृतोविधिः ॥ ४० ॥ कामंपूर्वंधनंमध्येजघन्येधर्ममाचरेत् ॥ वयस्यनुचरेदेवमेषशास्त्रकृतोविधिः ॥ ४१ ॥ धर्मंचार्थंचकामंचयथावद्वदतांवर ॥ विभज्यकालेकालज्ञःसर्वान्सेवेतपंडितः ॥ ४२ ॥ मोक्षोवापरमंश्रेयएषराजन्सुखार्थिनाम् ॥ प्राप्तिंवाबुद्धिमास्थायसोपायांकुरुनंदन ॥ ४३ ॥ तद्वाशुक्रियतांराजन्प्राप्तिंवाप्यधिगम्यताम् ॥ जीवितंह्यातुरस्येवदुःखमंतरवर्तिनः ॥ ४४ ॥ विदितश्चैवमेधर्मःसततंचरितश्चते ॥ जानंतस्त्वयिशंसंतिसुहृदःकर्मचोदनाम् ॥ ४५ ॥ दानंयज्ञाःसतांपूजावेदधारणमार्जवम् ॥ एषधर्मःपरोराजन्बलवान्प्रेत्यचेहच ॥ ४६ ॥ एषनार्थविहीनेनशक्योराजन्निषेवितुम् ॥ अखिलाःपुरुषव्याघ्रगुणाःस्युर्यद्यपीतरे ॥ ४७ ॥ धर्ममूलंजगद्राजन्नान्यद्धर्माद्विशिष्यते ॥ धर्मश्चार्थेनमहताशक्योराजन्निषेवितुम् ॥ ४८ ॥

भावः ॥ ३६ ॥ पंचानांश्रोत्रादीनांविषयेशब्दादौ मनसोविषयःसंकल्पः हृदयस्यनिश्चयः ॥ ३७ ॥ पृथक्भिन्नान्दृष्ट्वा ॥ ३८ ॥ ॥ ३९ ॥ धर्मंपूर्वंअहनिचरेत् ॥ ४० ॥ कामंपूर्वंवयसिचरेत् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ प्राप्तिंमहोदयंवाराज्यलाभजं प्राप्तिर्लाभेमहोदयेइतिविश्वः तन्मोक्षाख्यंश्रेयः दुःखंदुःखदं ॥ ४४ ॥ कर्मचोदनांप्रवृत्तिजनकंवेदवाक्यंशंसंतिकथयंति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अखिलाःखिलंशल्यंतद्रहिताः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

क्लैब्येनकातर्येण वेत्तुंलब्धुं ॥ ४९ ॥ द्विजोब्राह्मणः तेजसापराभिभवशक्त्या ॥ ५० ॥ औरसंमुत्साहः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ उदारमीश्वरभावंअवरेअनैश्वर्ये ॥५३॥ क्रूरंहिंसात्मकंक्षात्रंकर्मयस्यं ॥ ५४ ॥
॥ ५५ ॥ अपचितोहीनः ॥ ५६ ॥ शिथिलंदुर्बलं ॥ ५७ ॥ नभूतिमनैश्वर्यं नपुनःश्रियंनास्तिपुनःश्रीर्ययेतिनभूतेरेवविशेषणं उभयत्रनैकधेतिवन्नशब्देनसमासः व्यंजयत्पराभूतवान् ॥ ५८॥ जिह्वांजि
ह्वायाःप्रियंसाध्वन्नंउत्कोचमित्यर्थः क्षुद्राणांशत्रुपक्षीयाणांनिकृत्याभेदरूपेणच्छलेन शल्यकोव्याधः सहिंमृगेभ्योभक्ष्यंदत्वाविश्वास्यहत्वाआहारंलभतेतद्वत् शल्यकःश्वावित्क्षुद्रान्मधुमक्षिकाविशे

नचार्थोभैक्ष्यचर्येणनापिक्लैब्येनकर्हिचित् ॥ वेत्तुंशक्यःसदाराजन्केवलंधर्मबुद्धिना॥ ४९ ॥ प्रतिषिद्धाहितेयाज्ञाययासिध्यतिवैद्विजः ॥ तेजसैवार्थलिप्सा
यांयतस्वपुरुषर्षभ॥ ५० ॥ भैक्ष्यचर्यानविहितानचविट्शूद्रजीविका ॥ क्षत्रियस्यविशेषेणधर्मस्तुबलमौरसम् ॥ ५१ ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वजहिशत्रून्समागता
न्॥ धार्तराष्ट्रवनंपार्थमयापार्थेननाशय ॥ ५२ ॥ उदारमेवंविद्वांसोधर्मंप्राहुर्मनीषिणः ॥ उदारंप्रतिपद्यस्वनावरेस्थातुमर्हसि ॥ ५३ ॥ अनुबुध्यस्वराजेंद्रवे
त्थधर्मान्सनातनान्॥ क्रूरकर्माभिजातोसियस्माद्उद्विजतेजनः॥ ५४॥ प्रजापालनसंभूतंफलंतवनगर्हितम्॥ एषतेविहितोराजन्धात्राधर्मःसनातनः॥५५॥
तस्मादपचितःपार्थलोकेहास्यंगमिष्यसि॥ स्वधर्माद्धिमनुष्याणांचलनंनप्रशस्यते ॥ ५६ ॥ सक्षात्रंहृदयंकृत्वात्यक्त्वेदंशिथिलंमनः॥ वीर्यमास्थायकौरव्य
धुरमुद्वहधुर्यवत्॥ ५७॥ नहिकेवलधर्मात्मापृथिवींजातुकश्चन॥ पार्थिवोव्यजयद्राजन्नभूतिंनपुनःश्रियम् ॥ ५८ ॥ जिह्वांदत्त्वाबहूनांहिक्षुद्राणांलुब्धचेतसां
निकृत्यालभतेराज्यमाहारमिवशल्यकः॥ ५९ ॥ भ्रातरःपूर्वजाताश्चसुसमृद्धाश्चसर्वशः॥ निकृत्यानिर्जितादेवैरसुराःपार्थिवर्षभ ॥ ६० ॥ एवंबलवतःसर्वमि
तिबुद्धामहीपते॥ जहिशत्रून्महाबाहोपरांनिकृतिमास्थितः॥ ६१॥ नह्यर्जुनसमःकश्चिद्युधियोधोधनुर्धरः॥ भवितावापुमान्कश्चिन्मत्समोवागदाधरः॥६२॥
सत्वेनकुरुतेयुद्धंराजन्सुबलवानपि ॥ नप्रमाणेननोत्साहात्सत्वस्थोभवपांडव ॥ ६३ ॥ सत्वंहिमूलमर्थस्यवितथंयदतोन्यथा ॥ नतुप्रसक्तंभवतिवृक्षच्छा
येवहैमनी॥ ६४॥

षान्जिह्वांदत्त्वाबहिर्निःसार्यभक्षयतितद्वज्जिह्वांवाचंदत्त्वाशत्रून्जहीतिप्राञ्चः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ बलवतःशत्रून् परांनिकृतिंसंवत्सरशब्दंमीमांसकन्यायेनदिनपरंकुर्वितिभावः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ सत्वेनबलेन
प्रमाणेनसंघेन उत्साहेनशत्रुपक्षीयैःसहसंधानलक्षणेनसूत्रेण प्रमाणंनित्यमर्यादासंघवादिप्रमादिषु उत्साहस्तूद्यमेसूत्रेइतिविश्वः अप्रमादीमहोत्साहीत्यपिपाठः ॥ ६३ ॥ सत्वादन्यस्यवितथत्वेहेतुः
नत्विति प्रसक्तमुपकारकत्वेनप्रत्यासन्नं इष्टमित्यर्थः ॥ ६४ ॥

अर्थत्यागोपीति दुर्योधनेराज्यार्पणंनश्रेयसेऽपितुखरकंडूयनवदपकारायैवं यथाखरःकंडूयनंस्पर्शदोषात्सद्योदुःखदंस्नाननिमित्तंगोकंडूयनवच्चपरत्रनहितंएवमेतदपीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ६५ ॥ विपणःप्र
तिज्ञा नकार्योनर्निर्वाह्यः ॥ ६६ ॥ एवमेववीजौपम्येन प्रतिज्ञानिर्वाहजमल्पंधर्मत्यक्त्वाराज्यलाभजोदानंयागादिर्महान्धर्मआदर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ६७ ॥ युवानमल्पवुद्धिं यदेकःस्थविरोवेत्तिनतत्तरुण
कोटयइत्युक्तेः दुर्वलमित्यपिपाठः ॥ ६८ ॥ पक्कवुद्धेःसर्वत्रसावधानस्यमित्राणिदुर्भेद्यान्यतस्तादृशेदुर्योधनेबलमेवश्रेयइत्याह सत्वेनेति युद्धेनैवशत्रुंजयेकृतेप्रजाःस्वाधीनाभवंति नतूद्यमेननिग्रहेणनहो

अर्थत्यागोपिकार्यःस्यादर्थंश्रेयांसमिच्छता ॥ वीजौपम्येनकौंतेयमातेभूदत्रसंशयः ॥६५॥ अर्थेनतुसमोऽनर्थोयत्रलभ्येतनोदयः ॥ नतत्रविपणःकार्यःखर
कंडूयनंहितत् ॥ ६६ ॥ एवमेवमनुष्येंद्रधर्मंत्यक्त्वाल्पकंनरः ॥ वृहंतंधर्ममाप्नोतिसवुद्धइतिनिश्चितं ॥ ६७ ॥ अमित्रंमित्रसंपन्नंमित्रैर्भिदंतिपंडिताः ॥ भिन्नैर्मि
त्रैःपरित्यक्तंयुवानंकुरुतेवशं ॥६८॥ सत्वेनकुरुतेयुद्धंराजन्सुवलवानपि ॥ नोद्यमेननहोत्राभिःसर्वाःस्वीकुरुतेप्रजाः ॥ ६९ ॥ सर्वथासंहतैरेवदुर्वलैर्वलवान
पि ॥ अमित्रःशक्यतेहंतुंमधुहाभ्रमरैरिव ॥ ७० ॥ यथाराजन्प्रजाःसर्वाःसूर्यःपातिगभस्तिभिः ॥ अत्तिचैवतथैवत्वंसदृशःसवितुर्भव ॥ ७१ ॥ एतच्चापितपो
राजन्पुराणमितिनःश्रुतम् ॥ विधिनापालनंभूमेर्यत्कृतंनःपितामहैः ॥ ७२ ॥ नतथातपसाराजन्लोकान्प्राप्नोतिक्षत्रियः ॥ यथासृष्टेनयुद्धेनविजयेनेतरेणवा
॥ ७३ ॥ अपेयात्किलभाःसूर्याल्लक्ष्मीश्चंद्रमसस्तथा ॥ इतिलोकोव्यवसितोदृष्ट्वेमांभवतोव्यथाम् ॥ ७४ ॥ भवतश्चप्रशंसाभिर्निंदाभिरितरस्यच ॥ कथायुक्ताःप
रिषदःपृथग्राजन्समागताः ॥ ७५ ॥ इदमभ्यधिकंराजन्ब्राह्मणाःकुरवश्चते ॥ समेताःकथयंतीहमुदिताःसत्यसंधताम् ॥ ७६ ॥ यन्नमोहान्नकार्पण्यान्नलोभान्न
भयादपि ॥ अनृतंकिंचिदुक्तंतेनकामान्नार्थकारणात् ॥ ७७ ॥ यदेनःकुरुतेकिंचिद्राजाभूमिमवाप्नुवन् ॥ सर्वंतन्नुदतेपश्चाद्यज्ञैर्विपुलदक्षिणैः ॥ ७८ ॥ ब्राह्मणे
भ्योददद्ग्रामान्गाश्चराजन्सहस्रशः ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यस्तमोभ्यइवचंद्रमाः ॥ ७९ ॥

त्राभिःसांत्वेनाऽऽह्वानैः ॥ ६९ ॥ संहतैर्मिलितैः मधुहामध्वर्थंगतः ओहाङ्गताविल्यस्यरूपं भ्रमरैर्मधुपटलस्थैःसविषवक्त्रैर्युगपद्दष्टोम्रियतइतिप्रसिद्धं कालप्रतीक्षायांहिशत्रुर्बलवान्भूत्वाऽस्मान्जेष्यती
तिभावः ॥ ७० ॥ यथेति अत्तिरसशोषणेन पातिवर्षेण तथात्वंदुर्योधनादीन्वशमानीयपालयेत्यर्थः ॥ ७१ ॥ एतद्भूमेःपालनंवक्ष्यमाणं तपःस्वधर्मः पुराणमनादिएतच्चावितथमितिपाठांतरेपुराणंवेदवि
हितमित्यर्थः ॥ ७२ ॥ सृष्टेनविहितेनधर्मेणेत्यर्थः इतरेणमरणेन ॥ ७३ ॥ अपेयात्अपगच्छेत् व्यवसितोनिश्चितः ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ननुकथंतर्हिमयाराज्यार्थमनृतंकर्त्तव्यमतआह यदे
नइति एनःपापमवाप्नुवन्अवाप्तिहेतोः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

॥ ८० ॥ परस्यापिराज्यानर्हत्वादवरोपणमुचितमित्याह श्वदृताविति श्वदृतौसारमेयचर्मकोशे ब्रह्मवेदः वृषलेशूद्रे ॥ ८१ ॥ स्वाध्यायमधिकुर्वतेश्वदृताविति श्लोकंवेदवत्रुयादयोनित्यंपठंतीत्यर्थः ॥८२॥ गवनाहेतुना उपद्रवेराज्यभ्रंशे ॥८३॥ अर्थविभावकोजयार्जितमर्थंप्रदातुं तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायामितिण्वुल् ॥८४॥ वाचयित्वाआशीर्वादान् ॥८५॥ धार्त्तराष्ट्रादितिच्छेदः ॥८६॥ गार्ध्रवास

पौरजानपदाःसर्वेप्रायशःकुरुनंदन॥ सवृद्धबालसहिताःशंसंतित्वांयुधिष्ठिर ॥ ८० ॥ श्वदृतौक्षीरमासक्तंब्रह्मवावृषलेयथा ॥ सत्यंस्तेनेबलंनार्याराज्यंदुर्योधनेतथा॥८१ ॥इतिलोकेनिर्वचनंपुरश्चरतिभारत ॥ अपिचैताःस्त्रियोबालाःस्वाध्यायमधिकुर्वते ॥८२॥ इमामवस्थांचगतेसहास्माभिररिंदम॥ हंतनष्टाःस्मसर्वेवैभवतोपद्रवेसति॥८३॥सभवान्रथमास्थायसर्वोपकरणान्वितं ॥ त्वरमाणोभिनिर्यातुविप्रेभ्योर्थविभावकः ॥ ८४ ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठानद्यैवगजसाह्वयं॥अस्त्रविद्भिःपरिवृतोभ्रातृभिर्दृढधन्विभिः॥८५॥ आशीविषसमैर्वीरैर्मरुद्भिरिववृत्रहा॥ अमित्रांस्तेजसामृद्नन्नसुरानिववृत्रहा ॥ श्रियमादत्स्वकौंतेयधार्त्तराष्ट्रान्महाबल॥ ८६ ॥ नहिगांडीवमुक्तानांशराणांगार्ध्रवाससां॥स्पर्शमाशीविषाभानांमर्त्यःकश्चनसंसहेत् ॥ ८७॥नसवीरोनमातंगोनचसोऽश्वोस्तिभारत॥यःसहेतगदावेगंममक्रुद्धस्यसंयुगे॥८८॥स्रृंजयैःसहकैकेयैर्वृष्णीनांवृषभेणच ॥ कथंस्विद्युधिकौंतेयनराज्यंप्राप्नुयामहे ॥८९ ॥ शत्रुहस्तगतांराजन्कथंस्विन्नाहरेर्महीं॥इहयत्नमुपाहृत्यबलेनमहतान्वितः ॥ ९० ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु०भीमवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३ ॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सएवमुक्तस्तुमहानुभावःसत्यव्रतोभीमसेनेनराजा ॥अजातशत्रुस्तदनंतरंवैधैर्यान्वितोवाक्यमिदंबभाषे ॥१॥ ॥युधिष्ठिरउवाच असंशयंभारतसत्यमेतद्यन्मांतुदन्वाक्यशल्यैःक्षिणोषि ॥नत्वांविगर्हेप्रतिकूलमेवममानयाद्धिव्यसनंवआगात्॥ २॥ अहंह्यक्षानन्वपद्यंजिहीर्षन्राज्यंसराष्ट्रंधृतराष्ट्रस्यपुत्रात् ॥ तन्मांशठःकितवःप्रत्यदेवीत्सुयोधनार्थंसुबलस्यपुत्रः ॥ ३ ॥ महामायःशकुनिःपार्वतीयःसभामध्येप्रवपन्नक्षपूगान्॥अमायिनंमायाप्रत्यजैषीत्ततोपश्यंवृजिनंभीमसेन॥ ४॥

सांगृध्रपक्षमयपुंखवतां संसहेत्सम्यक्सहेत ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ स्रृंजयादिभिःसहायैः स्विदितिविस्मयेनशिरश्चालने ॥ ८९ ॥ उपाहृत्यआलंब्य ॥ ९० ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ सएवमिति ॥ १ ॥ एवममममैव वोयुष्मान् ॥ २ ॥ अन्वपद्यमनुसृतवान् जिहीर्षन्हर्त्तुमिच्छन् शठःकूटपाशकर्तृत्वात् कितवोद्यूतकारः ॥ ३ ॥ प्रवपन्पातयन् अक्षपूगान्पाशसमूहान् वृजिनंदुःखदंव्यसनं ॥ ४ ॥

कामानुकूलानिच्छानुकूलान् अयुजोविषमान् युजःसमान् शक्यमिति यःपुरुषस्यधैर्यंहन्यात्समन्युर्यदिनाभविष्यत्तर्हितंमनोनियंतुंशक्यमभविष्यदित्यध्याहृत्ययोज्यं परस्यानुकूलानक्षान्दृष्ट्वा
मन्युवशान्ममद्यूतोपरमेबुद्धिर्नासीदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ समावर्षाणि अथापरंवर्षं ॥ ९ ॥ अवभोत्स्यंतेज्ञास्यंति ॥ १० ॥ नोइतिनिपातः वितस्तादिपंचनद्युपलक्षितोदेशः ॥ ११ ॥ सर्वेशत

अक्षांश्चदृष्ट्वाशकुनेर्यथावत्कामानुकूलानयुजोयुजश्च॥शक्यंनियंतुमभविष्यदात्मामन्युस्तुहन्यात्पुरुषस्यधैर्यम्॥५॥ यंतुंनात्माशक्यतेपौरुषेणमानेनवीर्ये
णचतातनद्धः॥नतेवाचोभीमसेनाभ्यसूयेमन्येतथातद्भवितव्यमासीत्॥६॥ सनोराजाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोन्यपातयद्व्यसनेराज्यमिच्छन्॥दास्यंचनोगमयद्भीम
सेनयत्राभवच्छरणंद्रौपदीनः॥७॥ त्वंचापितद्वेत्थधनंजयश्चपुनर्द्यूतायागतांस्तांसभांनः॥ यन्मांब्रवीद्धृतराष्ट्रस्यपुत्रएकग्लहार्थंभरतानांसमक्षम्॥८॥ वने
समाद्वादशराजपुत्रयथाकामंविदितमजातशत्रो॥अथापरंचाविदितश्चरेथाःसर्वैःसहभ्रातृभिश्छद्मगूढः॥९॥त्वांचेच्छ्रुत्वाताततथाचरंतमवभोत्स्यंतेभारता
नांचराश्च ॥ अन्यांश्चरेथास्तावतोब्दांस्तथात्वंनिश्चित्यतत्प्रतिजानीहिपार्थ ॥ १० ॥ चरैश्चेन्नोविदितःकालमेतंयुक्तोराजन्मोहयित्वामदीयान्॥ ब्रवीमिस
त्यंकुरुसंसदीहतवैवताभारतपंचनद्यः॥ ११ ॥ वयंचैतद्भारतसर्वएवत्वयाजिताःकालमपास्यभोगान् ॥ वसेमइत्याहपुरासराजामध्येकुरूणांसमयोक्तस्तथे
ति॥१२॥तत्रद्यूतमभवन्नोजघन्यंतस्मिञ्जिताःप्रव्रजिताश्चसर्वे ॥इत्थंतुदेशाननुसंचरामोवनानिकृच्छ्राणिचकृच्छ्ररूपाः॥ १३॥सुयोधनश्चापिनशांतिमि
च्छन्भूयःसमन्योर्वशमन्वगच्छत्॥उद्योजयामासकुरूंश्चसर्वान्येचास्यकेचिद्वशमन्वगच्छन्॥ १४ ॥तंसंधिमास्थायसतांसकाशेकोनामजह्यादिहराज्यहे
तोः॥ आर्यस्यमन्येमरणाद्गरीयोयद्धर्ममुत्क्रम्यमहींप्रशासेत्॥ १५॥ तदैवचेद्वीरकर्माकरिष्योयदाद्यूतेपरिघंपर्यमृक्षः॥ बाहूदिधक्षन्वारितःफाल्गुनेनकिंदुष्कृ
तंभीमतदाऽभविष्यत्॥१६॥प्रागेवचैवंसमयक्रियायाःकिंनाब्रवीःपौरुषमाविदानः॥प्राप्तंतुकालंत्वभिपद्यपश्चात्किंमामिदानीमतिवेलमात्थ॥ १७॥ भूयो
पिदुःखंममभीमसेनदूयेविषस्येवरसंहिपीत्वा॥यद्याज्ञसेनींपरिक्लिश्यमानांसंदृश्यतत्क्षांतमितिस्मभीम॥ १८॥

मपिभ्रातरःसराजादुर्योधनः ॥ १२ ॥ नोऽस्माकं जघन्यंनीचं कृच्छ्ररूपाःक्लिष्टरूपाः ॥ १३ ॥ शांतिंनेच्छन्अनिच्छन् उद्योजयामासोत्कर्षेणस्वेच्छयातेषुतेषुदुर्गदेशादिपालनकार्येष्विष्टान्योजितवा
न् ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्यमृक्षःपरामृष्टवानसि दिधक्षन्दग्धुमिच्छन् ॥ १६ ॥ समयक्रियातःप्रागेवचेदिदमब्रवीस्तर्हिंकिंदुष्कृतमभविष्यन्नकिमपीत्यर्थः आविदानोजानन् प्राप्तंकालंकालतुल्यांविपदम
भिपद्यस्वीकृत्य अतिवेलमतिशयेन ॥ १७ ॥ भूयोपिवह्वपि दूयेउपतप्ये ॥ १८ ॥

यदुक्तंयांप्रतिज्ञांकृत्वा बीजवापःकृषीवलः ॥ १९ ॥ पूर्वंनिकृतोवंचितः वैरंवैरिसमूहं सपुष्पंसफलंविदित्वापुष्टतरंज्ञात्वा यदायदि निकृंतेच्छिंद्यात्तदाहिप्रसिद्धंमहागुणंमहांतंगुणंहरत्याहरति ॥ २० ॥ ॥ २१ ॥ अमृतात्देवभावात् कलांषोडशंभागं ॥ २२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संधिमिति पतत्रिणाबाणवच्छीघ्रगामिनाप्रागहरेणवा स्रोतसानित्यवाहिना ॥ १ ॥ प्रत्यक्षंप्रत्यक्षेणज्ञातं कालबंधनःकालवश्यः फेनधर्मानिःसारः फलधर्मापतनशीलः ॥ २ ॥ सूच्येवांजनचूर्णस्य यथाकज्जलक्षोदस्यातिश्लक्ष्णस्यसूक्ष्माग्रयासूच्यापिकिंचिदपचीयते एवंनिमेषादपियस्यायुरपचीयतेसकिमित्यवधिंप्रतिपालयेन्नकथमपीत्यध्याहृत्ययोज्यं चूर्णःक्षोदेक्षारभेदेइतिविश्वः शून्येवेतिपाठेपिसएवार्थः श्वयतेप्रविशतीतिशूनः स्थूलसू

नत्वद्यशक्यंभरतप्रवीरकृत्वायदुक्तंकुरुवीरमध्ये ॥ कालंप्रतीक्षस्वसुखोदयस्यपक्तिंफलानामिवबीजवापः ॥ १९ ॥ यदाहिपूर्वंनिकृतोनिकृंतेद्वैरंसपुष्पंसफलं
विदित्वा ॥ महागुणंहरतिहिपौरुषेणतदावीरोजीवतिजीवलोके ॥ २० ॥ श्रियंचलोकेलभतेसमग्रांमन्येचास्मैशत्रवःसन्नमंते ॥ मित्राणिचैनमचिराद्भजंतेदे
वाइवेंद्रमुपजीवंतिचैनम् ॥ २१ ॥ ममप्रतिज्ञांचनिबोधसत्यांवृणेधर्मममृताज्जीविताच्च ॥ राज्यंचपुत्राश्चयशोधनंचसर्वंनसत्यस्यकलामुपैति ॥ २२ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जु० युधिष्ठिरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ भीमसेनउवाच संधिंकृत्वैवकालेनह्यंतकेनपतत्रिणा ॥ अ
नंतेनाप्रमेयेणस्रोतसासर्वहारिणा ॥ १ ॥ प्रत्यक्षंमन्यसेकालंमर्त्यःसन्कालबंधनः ॥ फेनधर्मामहाराजफलधर्मातथैवच ॥ २ ॥ निमेषादपिकौंतेययस्यायुरप
चीयते ॥ सूच्येवांजनचूर्णस्यकिमितिप्रतिपालयेत् ॥ ३ ॥ योनूनममितायुःस्यादथवापिप्रमाणवित् ॥ सकालंवैप्रतीक्षेतसर्वंप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ४ ॥ प्रतीक्ष्यमा
णःकालोनःसमाराजंस्त्रयोदश ॥ आयुषोपचयंकृत्वामरणायोपनेष्यति ॥ ५ ॥ शरीरिणांहिमरणंशरीरेनित्यमाश्रितं ॥ प्रागेवमरणात्तस्माद्राज्यायैवघटाम
हे ॥ ६ ॥ योनयातिप्रसंख्यानमस्पष्टोभूमिवर्धनः ॥ आयातयित्वावैराणिसोवसीदतिगौरिव ॥ ७ ॥ योनयातयतेवैरमल्पसत्वोद्यमःपुमान् ॥ अफलंजन्मत
स्याहंमन्येदुर्जातजायिनः ॥ ८ ॥ हैरण्यौभवतोबाहूश्रुतिर्भवतिपार्थिवी ॥ हत्वाद्विषंतंसंग्रामेभुंक्ष्वबाहुर्जितंवसु ॥ ९ ॥

च्चीसूवाइतिप्रसिद्धः अल्पःशूनःशूनीतयेतियोगात् पूर्णस्येत्यपपाठः ॥ ३ ॥ प्रमाणविदायुःप्रमाणज्ञः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यातिप्राप्नोति प्रसंख्यानंप्रकृष्टांसाधुकीर्त्तिं यतोऽस्पष्टःशौर्याद्यभावादितरैरविदितःभूमिवर्धनोभूमिहिंसकः भूमेर्भारभूतइत्यर्थः अयातयित्वाअनिस्तीर्य गौर्बलीवर्दइव सोप्यशक्तश्चेत्तुगोषुसंख्यानंस्पष्टतांवाप्यप्राप्नुवन्भूमेर्भारभूतोभवति ॥ ७ ॥ दुर्जातजायिनोकुजन्मभाजः ॥ ८ ॥ हैरण्यौहिरण्यस्वामिनौ श्रुतिःकीर्त्तिः पार्थिवीपृथोराज्ञइवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

निकर्त्तारंवंचकं अह्नायसद्यः सनरकमापदं ॥ १० ॥११॥ आशयेस्वस्थाने ॥ १२ ॥ अभिमनुतेहिंनस्ति यदिवेमममभिमंस्येकनीयोन्नंकरिष्य इतिबृहदारण्यकादावभिपूर्वस्यमन्यतेर्हिंसार्थत्वदृष्टेः इमं प्रथमजंसूक्ष्मंबीजभूतमितिश्रुतिपदस्यार्थः आत्मजंचित्तजमूष्माणंतापं ॥ १३ ॥ १४ ॥ प्रतिविंध्यतःप्रतिविंध्यस्यमाताद्रौपदी ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ घृणाविष्टःकथंसत्यंत्यजेयमितिलज्जयाव्या

हत्वावैपुरुषोराजन्निकर्तारमरिंदम ॥ अह्नायनरकंगच्छेत्स्वर्गेणास्यससंमितः ॥ १० ॥ अमर्षजोहिसंतापःपावकाद्दीप्तिमत्तरः ॥ येनाहमभिसंतप्तोननक्तंनदिवा
शये ॥ ११ ॥ अयंचपार्थोबीभत्सुर्वरिष्ठोज्याविकर्षणे ॥ आस्तेपरमसंतप्तोनूनंसिंहइवाशये ॥ १२ ॥ योयमेकोभिमनुतेसर्वान्लोकेधनुर्भृतः ॥ सोयमात्मजमू
ष्माणंमहाहस्तीवयच्छति ॥ १३ ॥ नकुलःसहदेवश्चवृद्धामाताचवीरसूः ॥ तवैवप्रियमिच्छंतआसतेजडमूकवत् ॥ १४ ॥ सर्वेतेप्रियमिच्छंतिबांधवाःसहसृंज
यैः ॥ अहमेकश्चसंतप्तोमाताचप्रतिविंध्यतः ॥ १५ ॥ प्रियमेवतुसर्वेषांयद्ब्रवीम्युतकिंचन ॥ सर्वेहिव्यसनंप्राप्ताःसर्वेयुद्धाभिनंदिनः ॥ १६ ॥ नातःपापीयसीकाचि
दापद्राजन्भविष्यति ॥ यन्नोनीचैरल्पबलैराज्यमाच्छिद्यभुज्यते ॥ १७ ॥ शीलदोषाद्घृणाविष्टआनृशंस्यात्परंतप ॥ क्लेशांस्तितिक्षसेराजन्नान्यःकश्चित्प्रशंस
ति ॥ १८ ॥ श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः ॥ अनुवाकहताबुद्धिर्नैषातत्त्वार्थदर्शिनी ॥ १९ ॥ घृणीब्राह्मणरूपोसिकथंक्षत्रेषुजायथाः ॥ अस्यांहियो
नौजायंतेप्रायशःक्रूरबुद्धयः ॥ २० ॥ अश्रौषीस्त्वंराजधर्मान्यथावैमनुरब्रवीत् ॥ क्रूरान्निकृतिसंपन्नान्विहितानशमात्मकान् ॥ २१ ॥ धार्त्तराष्ट्रान्महाराज
क्षमसेकिंदुरात्मनः ॥ कर्त्तव्येपुरुषव्याघ्रकिमास्सेपीठसर्पवत् ॥ २२ ॥ बुद्ध्यावीर्येणसंयुक्तःश्रुतेनाभिजनेनच ॥ तृणानांमुष्टिनैकेनहिमवंतंचपर्वतम् ॥ २३ ॥
छन्नमिच्छसिकौंतेययोस्मान्संवर्तुमिच्छसि ॥ अज्ञातचर्यागूढेनपृथिव्यांविश्रुतेनच ॥ २४ ॥ दिवीवपार्थसूर्येणनशक्याचरितुंत्वया ॥ बृहच्छालइवानूपेशा
खापुष्पपलाशवान् ॥ २५ ॥ हस्तीश्वेतइवाज्ञातःकथंजिष्णुश्चरिष्यति ॥ इमौचसिंहसंकाशौभ्रातरौसहितौशिशू ॥ २६ ॥ नकुलःसहदेवश्चकथंपार्थचरिष्यतः ॥
पुण्यकीर्तीराजपुत्रीद्रौपदीवीरसूरियम् ॥ २७ ॥ विश्रुताकथमज्ञाताकृष्णापार्थचरिष्यति ॥ मांचापिराजन्जानंत्याकुमारमिमाःप्रजाः ॥ २८ ॥

प्तःआनृशंस्याद्दयालुत्वात् ॥ १८ ॥ मंदकस्यकुत्सितमंदस्य अनुवाकोगुरूक्तिमनुवचनंतेनहता अर्थज्ञानशून्यस्यवेदाक्षरमात्राभ्यासिनः ॥ १९ ॥ घृणीदयालुः जायथाःजातोसि ॥ २० ॥ २१ ॥ आस्सेतूर्ष्णीभूतोसिपीठसर्पवदजगरवत् ॥ २२ ॥ अज्ञातवासस्यदुष्करत्वमाह तृणानामिति ॥ २३ ॥ संवर्तुंसंवरीतुंछादितुं ॥ २४ ॥ अनूपेबहुजलेदेशे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ निकर्त्तव्यंनीचंसूचनादिकर्मकर्त्तव्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ योमासःससंवत्सरइतिश्रुतेर्मासःप्रतिनिधिःसंवत्सरस्यास्ति सोमाभावेपूतिकानभिषुणुयादितिश्रुतेःपूतिकाःसोमस्यप्रतिनिधयः ॥ ३३ ॥ अनडुहेपूर्णंघासमुपाहृत्यानृतान्मुच्यतइतिधर्मशास्त्रोक्तंप्रायश्चित्तंवाकर्त्तव्यमित्याहाथवेति सौहित्यमातृप्तिभोजनंतस्यदानात्एतस्मात्मिथ्यावादकृतादेनसःपापात् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इत्यारण्य

नाज्ञातचर्यांपश्यामिमेरोरिवनिगूहनम् ॥ तथैवबहवोस्माभीराष्ट्रेभ्योविप्रवासिताः ॥ २९ ॥ राजानोराजपुत्राश्चधृतराष्ट्रमनुव्रताः ॥ नहितेप्युपशाम्यंतिनिकृतावानिराकृताः ॥ ३० ॥ अवश्यंतैर्निकर्तव्यमस्माकंतत्प्रियैषिभिः ॥ तेप्यस्मासुप्रयुंजीरन्प्रच्छन्नान्सुबहूंश्चरान् ॥ आचक्षीरंश्चनोज्ञात्वाततःस्यात्सुमहद्भयम् ॥ ३१ ॥ अस्माभिरुषिताःसम्यग्वनेमासास्त्रयोदश ॥ परिमाणेनतान्पश्यतावतःपरिवत्सरान् ॥ ३२ ॥ अस्तिमासःप्रतिनिधिर्यथाप्राहुर्मनीषिणः ॥ पूतिकानिवसोमस्यतथेदंक्रियतामिति ॥ ३३ ॥ अथवाऽनडुहेराजन्साधवेसाधुवाहिने ॥ सौहित्यदानादेतस्मादेनसःप्रतिमुच्यते ॥ ३४ ॥ तस्माच्छत्रुवधेराजन्क्रियतांनिश्चयस्त्वया ॥ क्षत्रियस्यहिसर्वस्यनान्योधर्मोस्तिसंयुगात् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० भीमवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ निःश्वस्यपुरुषव्याघ्रःसंप्रदध्यौपरंतपः ॥ १ ॥ श्रुतामेराजधर्माश्चवर्णानांचविनिश्चयाः ॥ आयत्यांचतदात्वेचयःपश्यतिसपश्यति ॥ २ ॥ धर्मस्यजानमानोहंगतिमग्र्यांसुदुर्विदाम् ॥ कथंबलात्करिष्यामिमेरोरिवविमर्दनम् ॥ ३ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाविनिश्चित्येतिकृत्यताम् ॥ भीमसेनमिदंवाक्यमपदांतरमब्रवीत् ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ इदमन्यत्समादत्स्ववाच्यंमेवाच्यकोविद ॥ ५ ॥ महापापानिकर्माणियानिकेवलसाहसात् ॥ आरभ्यंतेभीमसेनव्यथंतेतानिभारत ॥ ६ ॥ सुमंत्रितेसुविक्रांतेसुकृतेसुविचारिते ॥ सिध्यंत्यर्थामहाबाहोदैवंचात्रप्रदक्षिणम् ॥ ७ ॥ यत्तुकेवलचापल्याद्बलदर्पोत्थितःस्वयम् ॥ आरब्धव्यमिदंकार्यंमन्यसेशृणुतत्रमे ॥ ८ ॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चद्रोणपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ ९ ॥ धार्तराष्ट्रादुराधर्षादुर्योधनपुरोगमाः ॥ सर्वएवकृतास्त्राश्चसततंचाततायिनः ॥ १० ॥

केपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीमसेनेति ॥ १ ॥ आयत्यामुत्तरकाले तदात्वेवर्त्तमानकाले यस्तान्पश्यति ॥ २ ॥ जानमानोजानन् श्नम्विकरणत्वमार्षं ॥ ३ ॥ इतिकृत्यतामितिकर्त्तव्यतां अपदांतरमविलंबितं ॥ ४ ॥ समादत्स्वांगीकुरु ॥ ५ ॥ व्यथंतेव्यथयंति ॥ ६ ॥ सुमंत्रितेशोभनमंत्रेक्रियमाणेसति सुविक्रांतेउत्कर्षेणोपस्थितेसुकृतेपुण्यकर्मणिसुविचारितेनिश्चितेसति चकारोयद्यर्थे ॥ ७ ॥ बलंशारीरंसामर्थ्यं दर्पोगर्वस्ताभ्यामुत्थितःप्रवृत्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ सैन्यस्यसैन्यसंबंधिनःसर्वैर्मात्राभिरंशपरिच्छेदैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजपिंडोराजदत्तोग्रासोनिर्वेश्यआनृण्यार्थंशोधनीयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ लाघवंशीघ्रतां

राजानःपार्थिवाश्चैवयेऽस्माभिरुपतापिताः॥ संश्रिताःकौरवंपक्षंजातस्नेहाश्चतंप्रति॥ ११ ॥ दुर्योधनहितेयुक्तानतथास्मासुभारत ॥ पूर्णकोशाबलोपेताःप्रयतिष्यंतिसंगरे॥ १२ ॥ सर्वेकौरवसैन्यस्यसपुत्रामात्यसैनिकाः॥ संविभक्ताहिमात्राभिर्भोगैरपिचसर्वशः ॥ १३ ॥ दुर्योधनेनतेवीरामानिताश्चविशेषतः॥ प्राणांस्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेइतिमेनिश्चितामतिः॥ १४॥ समायद्यपिभीष्मस्यवृत्तिरस्मासुतेषुच ॥ द्रोणस्यचमहाबाहोःकृपस्यचमहात्मनः ॥ १५ ॥ अवश्यंराजपिंडस्तैर्निर्वेश्यइतिमेमतिः॥ तस्मात्त्यक्ष्यंतिसंग्रामेप्राणानपिसुदुस्त्यजान् ॥ १६ ॥ सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ अजेयाश्चेतिमेबुद्धिरपिदेवैःसवासवैः॥ १७॥ अमर्षीनित्यसंरब्धस्तत्रकर्णोमहारथः॥ सर्वास्त्रविदनाधृष्योह्यभेद्यकवचावृतः ॥ १८॥ अनिर्जित्यरणेसर्वानेतान्पुरुषसत्तमान् ॥ अशक्योह्यसहायेनहंतुंदुर्योधनस्त्वया॥ १९ ॥ ननिद्रामधिगच्छामिचिंतयानोवृकोदर॥ अतिसर्वान्धनुर्ग्राहान्सूतपुत्रस्यलाघवं॥ २०॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ एतद्वचनमाज्ञायभीमसेनोत्यमर्षणः॥ बभूवविमनास्त्रस्तोनचैवोवाचकिंचन॥ २१ ॥ तयोःसंवदतोरेवंतदापांडवयोर्द्वयोः ॥ आजगाममहायोगीव्यासःसत्यवतीसुतः॥ २२ ॥ सोभिगम्ययथान्यायंपांडवैःप्रतिपूजितः॥ युधिष्ठिरमिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः ॥ २३॥ व्यासउवाच॥ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोवेद्मितेहृदयस्थितं॥ मनीषयाततःक्षिप्रमागतोस्मिनरर्षभ॥ २४ ॥ भीष्माद्द्रोणात्कृपात्कर्णाद्द्रोणपुत्राच्चभारत॥ दुर्योधनान्नृपसुतात्तथादुःशासनादपि ॥ २५॥ यत्तेभयममित्रघ्नहृदिसंपरिवर्तते॥ तत्तेहंनाशयिष्यामिविधिदृष्टेनकर्मणा॥ २६॥ तच्छ्रुत्वाधृतिमास्थायकर्मणाप्रतिपादय॥ प्रतिपाद्यतुराजेंद्रततःक्षिप्रंज्वरंजहि॥ २७॥ ततएकांतमुन्नीयपाराशर्योयुधिष्ठिरम्॥ अब्रवीदुपपन्नार्थमिदंवाक्यविशारदः॥ २८ ॥ श्रेयसस्तेपरःकालःप्राप्तोभरतसत्तम ॥ येनाभिभविताशत्रून्रणेपार्थोधनुर्धरः॥ २९ ॥ गृहाणेमांमयाप्रोक्तांसिद्धिंमूर्तिमतीमिव ॥ विद्यांप्रतिस्मृतिंनामप्रपन्नायब्रवीमिते ॥ ३० ॥ यामवाप्यमहाबाहुरर्जुनःसाधयिष्यति॥ अस्त्रहेतोर्महेंद्रंचरुद्रंचैवाभिगच्छतु ॥ ३१ ॥ वरुणंचकुबेरंचधर्मराजंचपांडव ॥ शक्तोह्येषसुरान्द्रष्टुंतपसाविक्रमेणच ॥ ३२॥ ऋषिरेषमहातेजानारायणसहायवान्॥ पुराणःशाश्वतोदेवस्त्वजेयोजिष्णुरच्युतः॥ ३३॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ साधयिष्यतिराज्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उपयोगोव्ययः वीरुधःप्रतानवत्यः औषध्यःफलपाकांताः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अनुज्ञायपृष्ट्वा ॥ ३९ ॥ ब्रह्ममंत्रं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कस्यचित्कस्मिंश्चित् ॥ १ ॥ २ ॥ वनवासंद्रौपदीवियोगं गृहिणीगृहमुच्यतइतिस्मृतेः ॥ ३ ॥ चतुष्पादःआदा

अस्त्राणींद्राच्चरुद्राच्चलोकपालेभ्यएवच ॥ समादायमहाबाहुर्महत्कर्मकरिष्यति ॥ ३४ ॥ वनादस्माच्चकौंतेयवनमन्यद्विचिंत्यताम् ॥ निवासार्थाययद्युक्तंभवेद्वः
पृथिवीपते ॥ ३५ ॥ एकत्रचिरवासोहिनप्रीतिजननोभवेत् ॥ तापसानांचसर्वेषांभवेदुद्वेगकारकः ॥ ३६ ॥ मृगाणामुपयोगश्चवीरुदौषधिसंक्षयः ॥ बिभर्षि
चबहून्विप्रान्वेदवेदांगपारगान् ॥ ३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाप्रपन्नायशुचयेभगवान्प्रभुः ॥ प्रोवाचलोकतत्त्वज्ञोयोगीविद्यामनुत्तमाम् ॥ ३८ ॥
धर्मराजायधीमान्सव्यासःसत्यवतीसुतः ॥ अनुज्ञायचकौंतेयंतत्रैवांतरधीयत ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुधर्मात्मातद्ब्रह्ममनसायतः ॥ धारयामासमेधावीकालेका
लेसदाऽभ्यसन् ॥ ४० ॥ सव्यासवाक्यमुदितोवनाद्द्वैतवनात्ततः ॥ ययौसरस्वतीकूलेकाम्यकंनामकाननम् ॥ ४१ ॥ तमन्वयुर्महाराजशिक्षाक्षरविशारदाः ॥ ब्रा
ह्मणास्तपसायुक्तादेवेंद्रमृषयोयथा ॥ ४२ ॥ ततःकाम्यकमासाद्यपुनस्तेभरतर्षभ ॥ न्यविशंतमहात्मानःसामात्याःसपरिच्छदाः ॥ ४३ ॥ तत्रतेन्यवसन्राजन्
किंचित्कालंमनस्विनः ॥ धनुर्वेदपरावीराःशृण्वंतोवेदमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ चरंतोमृगयांनित्यंशुद्धैर्बाणैर्मृगार्थिनः ॥ पितृदैवतविप्रेभ्योनिर्वपंतोयथाविधि ॥ ४५ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुना० काम्यकवनगमनेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ कस्यचित्त्वथकालस्य
धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ संस्मृत्यमुनिसंदेशमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ विविक्तेविदितप्रज्ञमर्जुनंपुरुषर्षभ ॥ सांत्वपूर्वंस्मितंकृत्वापाणिनापरिसंस्पृशन् ॥ २ ॥ समु
हूर्तमिवध्यात्वावनवासमरिंदमः ॥ धनंजयंधर्मराजोरहसीदमुवाचह ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेचभारत ॥ धनुर्वेदश्चतुष्पा
दएतेष्वद्यप्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥ दैवंब्राह्मंमानुषंचसयत्नंसचिकित्सितम् ॥ सर्वास्त्राणांप्रयोगंचअभिजानंतिकृत्स्नशः ॥ ५ ॥ तेसर्वेधृतराष्ट्रस्यपुत्रेणपरिसांत्विताः ॥ सं
विभक्ताश्चतुष्टाश्चगुरुवत्तेषुवर्तते ॥ ६ ॥ सर्वयोधेषुचैवास्यसदाप्रीतिरनुत्तमा ॥ आचार्यामानितास्तुष्टाःशांतिंव्यवहरंत्युत ॥ ७ ॥

नसंधानविसर्गसंहाराश्चत्वारःपादायस्य ॥ ४ ॥ दैवमिंद्रवरुणाद्यस्त्रं ब्राह्मंब्रह्मास्त्रं मानुषंधनुर्बाणादि यत्नोग्रहणधारणप्रयोगरूपः चिकित्सापरप्रयुक्तानामेषांप्रतीकारः एवंतेसर्वास्त्राणांप्रयोगमभितःसाकल्येनजानंति ॥ ५ ॥ गुरुवत्गुरुष्विव ॥ ६ ॥ शांतिंदोषपरिहारंकर्तुंव्यवहरंतियतंते ॥ ७ ॥

शक्तिंसामर्थ्यंनहापयिष्यंतित्याजयिष्यंत्यपितुउद्दीपयिष्यंति ॥ ८ ॥ ९ ॥ उपनिषत्रहस्यविद्या ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिपालयप्राप्नुहि ॥ १२ ॥ मार्गंनददत्अददत् ॥ १३ ॥ बलंसर्वास्त्ररूपं ॥ १४ ॥

शक्तिंनहापयिष्यंतितेकालेप्रतिपूजिताः॥ अद्यचेयंमहीकृत्स्नादुर्योधनवशानुगा ॥८॥ सग्रामनगरापार्थससागरवनाकरा॥ भवानेवप्रियोऽस्माकंत्वयिभारः
समाहितः॥ ९॥ अत्रकृत्यंप्रपश्यामिप्राप्तकालमरिंदम॥ कृष्णद्वैपायनात्तातगृहीतोपनिषन्मया ॥ १० ॥ तयाप्रयुक्तयासम्यक्जगत्सर्वंप्रकाशते॥ तेनत्वंब्रह्म
णातातसंयुक्तःसुसमाहितः॥ ११ ॥ देवतानांयथाकालंप्रसादंप्रतिपालय॥ तपसायोजयात्मानमुग्रेणभरतर्षभ ॥ १२ ॥ धनुष्मान्कवचीखड्गीमुनिःसाधुव्रते
स्थितः॥ नकस्यचिद्ददन्मार्गंगच्छतातोत्तरांदिशम्॥१३॥ इंद्रेह्यस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिधनंजय ॥ वृत्राद्भीतैर्बलंदेवैस्तदाशक्रेसमर्पितम् ॥ १४॥ तान्येक
स्थानिसर्वाणिततस्त्वंप्रतिपत्स्यसे॥ शक्रमेवप्रपद्यस्वसतेऽस्त्राणिप्रदास्यति॥१५॥दीक्षितोद्यैवगच्छत्वंद्रष्टुंदेवंपुरंदरम्॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वा
धर्मराजस्तमध्यापयतप्रभुः॥१६॥दीक्षितंविधिनानेनधृतवाक्कायमानसम्॥अनुजज्ञेतदावीरंभ्राताभ्रातरमग्रजः॥१७॥निदेशाद्धर्मराजस्यद्रष्टुकामःपुरंदरम्
धनुर्गांडीवमादायतथाक्षय्येमहेषुधी॥१८॥ कवचीसतलत्राणोबद्धगोधांगुलित्रवान्॥ हुत्वाग्निंब्राह्मणान्निष्कैःस्वस्तिवाच्यमहाभुजः॥ १९॥ प्रातिष्ठतमहा
बाहुःप्रगृहीतशरासनः॥ वधायधार्तराष्ट्राणांनिःश्वस्योर्ध्वमुदीक्ष्यच॥ २० ॥तंदृष्ट्वातत्रकौंतेयंप्रगृहीतशरासनम्॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःसिद्धाभूतान्यंतर्हितानिच
॥ २१ ॥क्षिप्रमाप्नुहिकौंतेयमनसायद्यदिच्छसि॥ अब्रुवन्ब्राह्मणाःपार्थमितिकृत्वाजयाशिषः॥ २२॥ संसाधयस्वकौंतेयध्रुवोस्तुविजयस्तव॥ तंतथाप्रस्थितं
वीरंशालस्कंधोरुमर्जुनम्॥ २३॥ मनांस्यादायसर्वेषांकृष्णावचनमब्रवीत्॥ ॥कृष्णोवाच॥ ॥यत्तेकुंतीमहाबाहोजातस्यैच्छद्धनंजय॥ २४॥ तत्तेस्तुसर्वं
कौंतेययथाचस्वयमिच्छसि॥ मास्माकंक्षत्रियकुलेजन्मकश्चिदवाप्नुयात् ॥ २५ ॥ ब्राह्मणेभ्योनमोनित्यंयेषांभैक्ष्येणजीविका॥ इदंमेपरमंदुःखंयःसपापःसु
योधनः॥ २६॥ दृष्ट्वामांगौरितिप्राहप्रहसन्राजसंसदि ॥ तस्माद्दुःखादिदंदुःखंगरीयइतिमेमतिः॥ २७॥ यत्तत्परिषदोमध्येबह्वयुक्तमभाषत॥ नूनंतेभ्रातरः
सर्वेत्वत्कथाभिःप्रजागरे॥ २८॥ रंस्यंतेवीरकर्माणिकथयंतःपुनःपुनः॥ नैवनःपार्थभोगेषुनधनेनोतजीविते॥ २९॥

ततःशक्रात् ॥ १५ ॥ दीक्षितःस्वीकृतव्रतः अध्यापयतविद्ययायोजितवान् ॥ १६ ॥ अनुजज्ञेगमनायानुज्ञातवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिवक्ष्यमाणमब्रुवन् ॥ २२ ॥ २३ ॥ यत्मं
गलंतेतव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गौरितिबहुपुरुषभोग्येत्युपहासः ॥ २७ ॥ अभाषतशत्रुर्यत्तस्मात्दुःखादिदंत्वद्वियोगजमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ तवत्वां ॥ ३३ ॥ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठपूजनशीलः ज्येष्ठोपचायीतिपाठेज्येष्ठवृद्धिकरणशीलः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शुष्मिणोबलिनः शुष्ममितिबलनामेतियास्कः

तुष्टिर्बुद्धिर्भवित्रीवात्वयिदीर्घप्रवासिनि ॥ त्वयिनःपार्थसर्वेषांसुखदुःखेसमाहिते ॥ ३० ॥ जीवितंमरणंचैवराज्यमैश्वर्यमेवच ॥ आपृष्टोमेसिकौंतेयस्वस्तिप्रा
प्नुहिभारत ॥ ३१ ॥ बलवद्भिर्विरुद्धंनकार्यमेतत्त्वयानघ ॥ प्रयाह्यविघ्नेनैवाशुविजयायमहाबल ॥ नमोधात्रेविधात्रेचस्वस्तिगच्छत्वनामयम् ॥ ३२ ॥ ह्रीःश्रीः
कीर्तिर्द्युतिःपुष्टिरुमालक्ष्मीःसरस्वती ॥ इमावैतवपांथस्यपालयंतुधनंजय ॥ ३३ ॥ ज्येष्ठापचायीज्येष्ठस्यभ्रातुर्वचनकारकः ॥ प्रपद्येहंवसून्रुद्रानादित्यान्सम
रुद्गणान् ॥ ३४ ॥ विश्वेदेवांस्तथासाध्यान्शांत्यर्थंभरतर्षभ ॥ स्वस्तितेऽस्त्वांतरिक्षेभ्यःपार्थिवेभ्यश्चभारत ॥ ३५ ॥ दिव्येभ्यश्चैवभूतेभ्योयेचान्येपरिपंथिनः ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाशिषःकृष्णाविररामयशस्विनी ॥ ३६ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वाभ्रातॄन्धौम्यंचपांडवः ॥ प्रातिष्ठतमहाबाहुःप्रगृह्यरुचिरंधनुः
॥ ३७ ॥ तस्यमार्गादपाक्रामन्सर्वभूतानिगच्छतः ॥ युक्तस्यैंद्रेणयोगेनपराक्रांतस्यशुष्मिणः ॥ ३८ ॥ सोगच्छत्पर्वतांस्तातत पोधननिषेवितान् ॥ दिव्यंहैमवतं
पुण्यंदेवजुष्टंपरंतपः ॥ ३९ ॥ अगच्छत्पर्वतंपुण्यमेकाह्नैवमहामनाः ॥ मनोजवगतिर्भूत्वायोगयुक्तोयथानिलः ॥ ४० ॥ हिमवंतमतिक्रम्यगंधमादनमेवच ॥
अत्यक्रामत्सदुर्गाणिदिवारात्रमतंद्रितः ॥ ४१ ॥ इंद्रकीलंसमासाद्यततोऽतिष्ठद्धनंजयः ॥ अंतरिक्षेतिशुश्रावतिष्ठेतिसवचस्तदा ॥ ४२ ॥ तच्छ्रुत्वासर्वतोदृष्टिंचा
रयामासपांडवः ॥ अथापश्यत्सव्यसाचीवृक्षमूलेतपस्विनम् ॥ ४३ ॥ ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंपिंगलंजटिलंकृशम् ॥ सोब्रवीदर्जुनंतत्रस्थितंदृष्ट्वामहातपाः ॥ ४४ ॥
कस्त्वंतातेहसंप्राप्तोधनुष्मान्कवचीशरी ॥ निबद्धासितलत्राणःक्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ४५ ॥ नेहशस्त्रेणकर्तव्यंशांतानामेषआलयः ॥ विनीतक्रोधहर्षाणांब्राह्मणा
नांतपस्विनाम् ॥ ४६ ॥ नेहास्तिधनुषाकार्यंनसंग्रामोत्रकर्हिचित् ॥ निक्षिपैतद्धनुस्तातप्राप्तोसिपरमांगतिम् ॥ ४७ ॥ ओजसातेजसावीरयथानान्यःपुमान्क्व
चित् ॥ तथाहसन्निवाभीक्ष्णंब्राह्मणोर्जुनमब्रवीत् ॥ नचैनंचालयामासधैर्यात्सुधृतनिश्चयम् ॥ ४८ ॥ तमुवाचततःप्रीतःसद्विजःप्रहसन्निव ॥ वरंवृणीष्वभद्रं
तेशक्रोहमरिसूदन ॥ ४९ ॥ एवमुक्तःसहस्राक्षंप्रत्युवाचधनंजयः ॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वाशूरःकुरुकुलोद्वहः ॥ ५० ॥ ईप्सितोह्येषवैकामोवरंचैनंप्रयच्छमे ॥
त्वत्तोद्यभगवन्नस्त्रंकृत्स्नमिच्छामिवेदितुम् ॥ ५१ ॥ प्रत्युवाचमहेंद्रस्तंप्रीतात्माप्रहसन्निव ॥ इहप्राप्तस्यकिंकार्यमस्त्रैस्तवधनंजय ॥ ५२ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ विनीतौजितौक्रोधहर्षौयैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

कामान्काम्यंतइतिव्युत्पत्त्याइष्टान्लोकान्भोगान् ॥ ५३ ॥ नलोभान्नपुनःकामादितिनशब्दौवाशब्दार्थौ लोभाद्वाकामाद्वेत्यर्थः ॥ ५४ ॥ अप्रतियात्यानिस्तीर्य एतेनज्येष्ठभ्रात्रादिसेवनमैंद्रपदप्राप्ता
वपिनोपेक्षणीयमित्युक्तं ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारभा० सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ दैन्यहर्षातिवि

कामान्वृणीष्वलोकांस्त्वंप्राप्तोसिपरमांगतिं ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचसहस्राक्षंधनंजयः ॥ ५३ ॥ नलोभान्नपुनःकामान्नदेवत्वंपुनःसुखम् ॥ नचसर्वामरैश्वर्यंकाम
येत्रिदशाधिप ॥ ५४ ॥ भ्रातॄंस्तान्विपिनेत्यक्त्वावैरमप्रतियात्यच ॥ अकीर्त्तिसर्वलोकेषुगच्छेयंशाश्वतीःसमाः ॥ ५५ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवृत्रहापांडुनंदनम् ॥
सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचासर्वलोकनमस्कृतः ॥ ५६ ॥ यदाद्रक्ष्यसिभूतेशंत्र्यक्षंशूलधरंशिवम् ॥ तदादातास्मितेतातदिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ ५७ ॥ क्रियतांदर्श
नेयत्नोदेवस्यपरमेष्ठिनः ॥ दर्शनात्तस्यकौंतेयसंसिद्धःस्वर्गमेष्यसि ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वाफाल्गुनंशक्रोजगामादर्शनंपुनः ॥ अर्जुनोप्यथतत्रैवतस्थौयोगसमन्वितः
॥ ५९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिअर्जुनाभिगमनपर्वणिइंद्रदर्शनेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचार्जुनाभि
गमनपर्व ॥ ॥ अथकैरातपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ भगवन्श्रोतुमिच्छामिपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ विस्तरेणकथामेतांयथास्त्राण्युपलब्धवान् ॥ १ ॥
यथाचपुरुषव्याघ्रोदीर्घबाहुर्धनंजयः ॥ वनंप्रविष्टस्तेजस्वीनिर्मनुष्यमभीतवत् ॥ २ ॥ किंचतेनकृतंतत्रवसताब्रह्मवित्तम ॥ कथंचभगवान्स्थाणुर्देवराजश्चतो
षितः ॥ ३ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ त्वंहिसर्वज्ञदिव्यंचमानुषंचैववेत्थह ॥ ४ ॥ अत्यद्भुततमंब्रह्मन्रोमहर्षणमर्जुनः ॥ भवेनसहसंग्रामंचका
राप्रतिमंकिल ॥ ५ ॥ पुराप्रहरतांश्रेष्ठःसंग्रामेष्वपराजितः ॥ यच्छ्रुत्वानरसिंहानांदैन्यहर्षातिविस्मयात् ॥ ६ ॥ शूराणामपिपार्थानांहृदयानिचकंपिरे ॥ यद्यच्च
कृतवानन्यत्पार्थस्तदखिलंवद ॥ ७ ॥ नह्यस्यनिंदितंजिष्णोःसुसूक्ष्ममपिलक्षये ॥ चरितंतस्यशूरस्यतन्मेसर्वंप्रकीर्तय ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कथयि
ष्यामितेतातकथामेतांमहात्मनः ॥ दिव्यांपौरवशार्दूलमहतीमद्भुतोपमां ॥ ९ ॥ गात्रसंस्पर्शसंबद्धांत्र्यंबकेणसहानघ ॥ पार्थस्यदेवदेवेनशृणुसम्यक्समागमं
॥ १० ॥ युधिष्ठिरनियोगात्सजगामामितविक्रमः ॥ शक्रंसुरेश्वरंद्रष्टुंदेवदेवंचशंकरम् ॥ ११ ॥ दिव्यंतद्धनुरादायखड्गंचकनकत्सरुम् ॥ महाबलोमहाबाहुरर्जु
नःकार्यसिद्धये ॥ १२ ॥ दिशंत्युदीचींकौरव्योहिमवच्छिखरंप्रति ॥ ऐंद्रिःस्थिरमनाराजन्सर्वलोकमहारथः ॥ १३ ॥

स्मयात् दैन्यंनाशभयात् हर्षोमहादेवप्रतिभटत्वात् विस्मयस्तत्प्रसादेनालौकिकसामर्थ्यलाभात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कनकत्सरुंस्वर्णमुष्टिं ॥ १२ ॥ ऐंद्रिरर्जुनः ॥ १३ ॥

त्वरयापरयायुक्तस्तपसेधृतनिश्चयः॥ वनंकंटकितंघोरमेकएवान्वपद्यत ॥ १४ ॥ नानापुष्पफलोपेतंनानापक्षिनिषेवितम् ॥ नानामृगगणाकीर्णंसिद्धचारणसे
वितं ॥ १५ ॥ ततःप्रयातेकौंतेयेवनंमानुषवर्जितम् ॥ शंखानांपटहानांचशब्दःसमभवद्दिवि ॥ १६ ॥ पुष्पवर्षंचानुमहन्निपपातमहीतले ॥ मेघजालंचविततंछा
दयामाससर्वतः ॥ १७ ॥ सोतीत्यवनदुर्गाणिसन्निकर्षेमहागिरेः ॥ शुशुभेहिमवत्पृष्ठेवसमानोर्जुनस्तदा ॥ १८ ॥ तत्रापश्यद्द्रुमान्फुल्लान्विहगैर्वल्गुनादितान्
नदीश्चविपुलावर्तावैदूर्यविमलप्रभाः ॥ १९ ॥ हंसकारंडवोद्गीताःसारसाभिरुतास्तथा ॥ पुंस्कोकिलरुताश्चैवक्रौंचबर्हिणनादिताः ॥ २० ॥ मनोहरवनोपेता
स्तस्मिन्नतिरथोर्जुनः ॥ पुण्यशीतामलजलाःपश्यन्प्रीतमनाभवत् ॥ २१ ॥ रमणीयेवनोद्देशेरममाणोर्जुनस्तदा ॥ तपस्युग्रेवर्तमानउग्रतेजामहामनाः ॥ २२ ॥
दर्भचीरंनिवस्याथदंडाजिनविभूषितः ॥ शीर्णंचपतितंभूमौपर्णंसमुपयुक्तवान् ॥ २३ ॥ पूर्णेपूर्णेत्रिरात्रेतुमासमेकंफलाशनः ॥ द्विगुणेनहिकालेनद्वितीयंमास
मत्ययात् ॥ २४ ॥ तृतीयमपिमासंसपक्षेणाहारमाचरन् ॥ चतुर्थेत्वथसंप्राप्तेमासेभरतसत्तमः ॥ २५ ॥ वायुभक्षोमहाबाहुरभवत्पांडुनंदनः ॥ ऊर्ध्वबाहुर्निरालं
बःपदांगुष्ठाग्रधिष्ठितः ॥ २६ ॥ सदोपस्पर्शनाच्चास्यबभूवुरमितौजसः ॥ विद्युदंभोरुहनिभाजटास्तस्यमहात्मनः ॥ २७ ॥ ततोमहर्षयःसर्वेजग्मुर्देवंपिनाकिनम्
विवेदयिषवःपार्थंतपस्युग्रेसमास्थितम् ॥ २८ ॥ तंप्रणम्यमहादेवंशशंसुःपार्थकर्मतत् ॥ एषपार्थोमहातेजाहिमवत्पृष्ठमास्थितः ॥ २९ ॥ उग्रेतपसिदुष्पारेस्थि
तोधूमाययन्दिशः ॥ तस्यदेवेशनवयंविद्मःसर्वेचिकीर्षितम् ॥ ३० ॥ संतापयतिनःसर्वानसौसाधुनिवार्यताम् ॥ तेषांतद्वचनंश्रुत्वामुनीनांभावितात्मनाम् ॥
॥ ३१ ॥ उमापतिर्भूतपतिर्वाक्यमेतदुवाचह ॥ ॥ महादेवउवाच ॥ ॥ नवोविषादःकर्तव्यःफाल्गुनंप्रतिसर्वशः ॥ ३२ ॥ शीघ्रंगच्छतसंहृष्टायथागतमतंद्रिताः
अहमस्यविजानामिसंकल्पंमनसिस्थितम् ॥ ३३ ॥ नास्यस्वर्गस्पृहाकाचिन्नैश्वर्यस्यतथायुषः ॥ यत्तस्यकांक्षितंसर्वंतत्करिष्येऽहमद्यवै ॥ ३४ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाशर्ववचनमृषयःसत्यवादिनः ॥ प्रहृष्टमनसोजग्मुर्यथास्वान्पुनरालयान् ॥ ३५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरातप० मुनिशं
करसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

कंटकितंकंटकाकीर्णं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वल्गुमधुरं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दर्भचीरंतृणमयंवासः निवस्यपरिधाय समुपयुक्तवान्भुक्तवान् ॥ २३ ॥ द्विगुणेनषड्रात्रेणात्ययादतिवाहितवान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ निरालंबोनिराश्रयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ धूमाययन्धूमवतीरिवकुर्वन् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ संकल्पंमनोरथं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ इत्या० नै० भा० अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

गतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भूतैःप्रमथाख्यैःस्वपार्षदैः ॥४॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ अर्जुनंहंतुंतर्कयंतमिच्छंतं क्रोधेनदीप्यमानमिव ॥ ८ ॥ ९ ॥ नेतानेष्यामि ॥ १० ॥ ११ ॥ इंद्रकीलोमाहेंद्रमणिमयःपर्वतः

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गतेषुतेषुसर्वेषुतपस्विषुमहात्मसु ॥ पिनाकपाणिर्भगवान्सर्वपापहरोहरः ॥ १ ॥ कैरातंवेषमास्थायकांचनद्रुमसन्निभम् ॥ विभ्राजमानोविपुलोगिरिर्मेरुरिवापरः ॥ २ ॥ श्रीमद्धनुरुपादायशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ निष्पपातमहावेगोदहनोदेहवानिव ॥ ३ ॥ देव्यासहोमयाश्रीमान्समानव्रतवेषया ॥ नानावेषधरैर्हृष्टैर्भूतैरनुगतस्तदा ॥ ४ ॥ किरातवेषसंछन्नःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः ॥ अशोभततदाराजन्सदेशोतीवभारत ॥ ५ ॥ क्षणेनतद्वनंसर्वंनिःशब्दमभवत्तदा ॥ नादःप्रस्रवणानांचपक्षिणांचाप्युपारमत् ॥ ६ ॥ ससन्निकर्षमागम्यपार्थस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ मूकंनामदनोःपुत्रंददर्शाद्भुतदर्शनम् ॥ ७ ॥ वाराहंरूपमास्थायतर्कयंतमिवार्जुनम् ॥ हंतुंपरंदीप्यमानंतमुवाचाथफाल्गुनः ॥ ८ ॥ गांडीवंधनुरादायशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ सज्यंधनुर्वरंकृत्वाज्याघोषेणनिनादयन् ॥ ९ ॥ यन्मांप्रार्थयसेहंतुमनागसमिहागतम् ॥ तस्मात्त्वांपूर्वमेवाहंनेताऽद्ययमसादनम् ॥ १० ॥ दृष्ट्वातंप्रहरिष्यंतंफाल्गुनंदृढधन्विनम् ॥ किरातरूपीसहसावारयामासशंकरः ॥ ११ ॥ मयैषप्रार्थितःपूर्वमिंद्रकीलसमप्रभः ॥ अनादृत्यचतद्वाक्यंप्रजहाराथफाल्गुनः ॥ १२ ॥ किरातश्चसमंतस्मिन्नेकलक्ष्येमहाद्युतिः ॥ प्रमुमोचाशनिप्रख्यंशरमग्निशिखोपमम् ॥ १३ ॥ तौमुक्तौसायकौताभ्यांसमंतत्रनिपेततुः ॥ मूकस्यगात्रेविस्तीर्णेशैलसंहननेतदा ॥ १४ ॥ यथाशनेर्विनिर्घोषोवज्रस्येवचपर्वते ॥ तथातयोःसन्निपातःशरयोरभवत्तदा ॥ १५ ॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्दीप्तास्यैःपन्नगैरिव ॥ ममारराक्षसंरूपंभूयःकृत्वाविभीषणम् ॥ १६ ॥ सददर्शततोजिष्णुःपुरुषंकांचनप्रभम् ॥ किरातवेषसंछन्नंस्त्रीसहायममित्रहा ॥ १७ ॥ तमब्रवीत्प्रीतमनाःकौंतेयःप्रहसन्निव ॥ कोभवानटतेशून्येवनेस्त्रीगणसंवृतः ॥ १८ ॥ नत्वमस्मिन्वनेघोरेबिभेषिकनकप्रभ ॥ किमर्थंचत्वयाविद्धोवराहोमत्परिग्रहः ॥ १९ ॥ मयाभिपन्नःपूर्वंहिराक्षसोऽयमिहागतः ॥ कामात्परिभवाद्वापिनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ २० ॥ नह्येषमृगयाधर्मोयस्त्वयाद्यकृतोमयि ॥ तेनत्वांभ्रंशयिष्यामिजीवितात्पर्वताश्रयम् ॥ २१ ॥ इत्युक्तःपांडवेयेनकिरातःप्रहसन्निव ॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचापांडवंसव्यसाचिनम् ॥ २२ ॥

॥ १२ ॥ सममेककालम् ॥ १३ ॥ शैलसंहननेशैलवद्दृढे ॥ १४ ॥ अशनिर्मेघजंवज्रं वज्रमिंद्रप्रहरणं संनिपातोयोगः ॥ १५ ॥ सदानवः राक्षसमिव ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अभिपन्नःपरिगृहीतः कामाद्यदृच्छातः परिभवान्ममाभिभवाय ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

मत्कृतेमन्निमित्तं वनमंतिकाद्वनस्यसमीपे ॥ २३ ॥ प्ररोचितःस्वीकृतः ॥ २४ ॥ २५ ॥ पावकिःस्वामीकार्तिकेयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दोषान्मृगयाधर्मातिक्रमरूपान् ॥ ३० ॥ स्थिरःसन्

नमत्कृतेत्वयावीरभीःकार्यावनमंतिकात् ॥ इयंभूमिःसदास्माकमुचितावसतांवने ॥ २३ ॥ त्वयातुदुष्करःकस्मादिहवासःप्ररोचितः ॥ वयंतुबहुसत्त्वेऽस्मिन्नि
वसामस्तपोधन ॥ २४ ॥ भवांस्तुकृष्णवर्त्माभःसुकुमारःसुखोचितः ॥ कथंशून्यमिमंदेशमेकाकीविचरिष्यति ॥ २५ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ गांडीवमाश्रयंकृ
त्वानाराचांश्चाग्निसन्निभान् ॥ निवसामिमहारण्येद्वितीयइवपावकिः ॥ २६ ॥ एषचापिमयाजंतुर्मृगरूपंसमाश्रितः ॥ राक्षसोनिहतोघोरोहंतुंमामिहचागतः ॥
॥ २७ ॥ ॥ किरातउवाच ॥ ॥ मयैषधन्वनिर्मुक्तैस्ताडितःपूर्वमेवहि ॥ बाणैरभिहतःशेतेनीतश्चयमसादनम् ॥ २८ ॥ ममैषलक्ष्यभूतोहिममपूर्वपरिग्रहः ॥ म
मैवचप्रहारेणजीविताद्व्यपरोपितः ॥ २९ ॥ दोषान्स्वान्नार्हसेऽन्यस्मैवक्तुंस्वबलदर्पितः ॥ अवलिप्तोसिमंदात्मन्नमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ३० ॥ स्थिरोभवस्वमो
क्ष्यामिसायकानशनीनिव ॥ घटस्वपरयाशक्त्यामुंचत्वमपिसायकान् ॥ ३१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकिरातस्यार्जुनस्तदा ॥ रोषमाहारयामासताडयामासचेषु
भिः ॥ ३२ ॥ ततोहृष्टेनमनसाप्रतिजग्राहसायकान् ॥ भूयोभूयइतिप्राहमंदमंदेत्युवाचह ॥ ३३ ॥ प्रहरस्वशरानेतान्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥ इत्युक्तोबाणवर्षंस
मुमोचसहसार्जुनः ॥ ३४ ॥ ततस्तौतत्रसंरब्धौराजमानौमुहुर्मुहुः ॥ शरैराशीविषाकारैस्ततक्षातेपरस्परम् ॥ ३५ ॥ ततोर्जुनःशरवर्षंकिरातेसमवासृजत् ॥ तत्प्र
सन्नेनमनसाप्रतिजग्राहशंकरः ॥ ३६ ॥ मुहूर्तंशरवर्षंतत्प्रतिगृह्यपिनाकधृक् ॥ अक्षतेनशरीरेणतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ३७ ॥ सदृष्ट्वाबाणवर्षंतुमोघीभूतंध
नंजयः ॥ परमंविस्मयंचक्रेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ ३८ ॥ अहोयंसुकुमारांगोहिमवच्छिखराश्रयः ॥ गांडीवमुक्तान्नाराचान्प्रतिगृह्णात्यविह्वलः ॥ ३९ ॥ को
यंदेवोभवेत्साक्षाद्रुद्रोयक्षःसुरोऽसुरः ॥ विद्यतेहिगिरिश्रेष्ठेत्रिदशानांसमागमः ॥ ४० ॥ नहिमद्बाणजालानामुत्सृष्टानांसहस्रशः ॥ शक्तोन्यःसहितुंवेगमृतेदेवं
पिनाकिनम् ॥ ४१ ॥ देवोवायदिवायक्षोरुद्रादन्योव्यवस्थितः ॥ अहमेनंशरैस्तीक्ष्णैर्नयामियमसादनम् ॥ ४२ ॥ ततोहृष्टमनाजिष्णुर्नाराचान्मर्मभेदिनः ॥
व्यसृजच्छतधाराजन्मयूखानिवभास्करः ॥ ४३ ॥ तान्प्रसन्नेनमनसाभगवान्लोकभावनः ॥ शूलपाणिःप्रत्यगृह्णात्शिलावर्षमिवाचलः ॥ ४४ ॥ क्षणेनक्षी
णबाणोथसंवृत्तःफाल्गुनस्तदा ॥ भीश्चैनमाविशत्तीव्रातंदृष्ट्वाशरसंक्षयम् ॥ ४५ ॥

भवस्वप्रामुहि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ नाराचान्शरजातिभेदान् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अहोयमितिसंधिरार्षः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सहितुंसोढुंऋतेविना ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥४५॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ संप्रयुद्धः सम्यक्प्रयुद्धंप्रवृद्धंप्रहारोयस्यसः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ असक्तमकुंठितं ॥ ५२ ॥ पफालविशीर्णः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ धूमंक्रोधावेशेन ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

चिंतयामासजिष्णुस्तुभगवंतंहुताशनम्॥ पुरस्तादक्षयौदत्तौतूणौयेनास्यखांडवे॥ ४६॥ किंनुमोक्ष्यामिधनुषायन्मेबाणाःक्षयंगताः ॥ अयंचपुरुषःकोपिबा
णान्ग्रसतिसर्वशः॥ ४७॥ हत्वाचैनंधनुष्कोट्याशूलाग्रेणेवकुंजरम् ॥ नयामिदंडधारस्ययमस्यसदनंप्रति ॥ ४८ ॥ प्रगृह्याथधनुष्कोट्याज्यापाशेनावकृ
ष्यच॥ मुष्टिभिश्चापिहतवान्वज्रकल्पैर्महाद्युतिः ॥ ४९॥ संप्रयुद्धोधनुष्कोट्याकौंतेयःपरवीरहा ॥ तदप्यस्यधनुर्दिव्यंजग्राहगिरिगोचरः॥ ५० ॥ ततोर्जुनो
ग्रस्तधनुःखड्गपाणिरतिष्ठत॥ युद्धस्यांतमभीप्सन्वैवेगेनाभिजगामतम्॥ ५१ ॥तस्यमूर्ध्निशितंखड्गमसक्तंपर्वतेष्वपि ॥ मुमोचभुजवीर्येणविक्रम्यकुरुनंदनः
॥ ५२ ॥ तस्यमूर्धानमासाद्यपफालासिवरोहिसः॥ ततोवृक्षैःशिलाभिश्चयोधयामासफाल्गुनः ॥ ५३ ॥ तदावृक्षान्महाकायःप्रत्यगृह्णादथोशिलाः ॥ किरातरू
पीभगवांस्ततःपार्थोमहाबलः॥ ५४ ॥ मुष्टिभिर्वज्रसंकाशैर्धूममुत्पादयन्मुखे॥ प्रजहारदुराधर्षेकिरातसमरूपिणि॥ ५५॥ ततःशक्राशनिसमैर्मुष्टिभिर्भृशदा
रुणैः॥ किरातरूपीभगवानर्दयामासफाल्गुनम्॥ ५६॥ ततश्चटचटाशब्दःसुघोरःसमपद्यत॥ पांडवस्यचमुष्टीनांकिरातस्यचयुध्यतः॥ ५७॥ सुमुहूर्तंतुतद्युद्ध
मभवल्लोमहर्षणम्॥ भुजप्रहारसंयुक्तंवृत्रवासवयोरिव॥ ५८॥ जघानाथततोजिष्णुःकिरातमुरसाबली॥ पांडवंचविचेष्टंतंकिरातोप्यहनद्बली॥ ५९ ॥ तयो
र्भुजविनिष्पेषात्संघर्षेणोरसोस्तथा ॥ समजायतगात्रेषुपावकोंगारधूमवान्॥ ६०॥ ततएनंमहादेवःपीड्यगात्रैःसुपीडितम् ॥ तेजसाव्यक्रमद्रोषाच्चेतस्तस्य
विमोहयन्॥ ६१ ॥ ततोभिपीडितैर्गात्रैःपिंडीकृतइवाबभौ॥ फाल्गुनोगात्रसंरुद्धोदेवदेवेनभारत॥ ६२॥ निरुच्छ्वासोभवच्चैवसन्निरुद्धोमहात्मना ॥ पपात
भूम्यांनिश्चेष्टोगतसत्वइवाभवत्॥ ६३॥ समुहूर्तंतथाभूत्वासचेताःपुनरुत्थितः॥ रुधिरेणाप्लुतांगस्तुपांडवोभृशदुःखितः ॥ ६४॥ शरण्यंशरणंगत्वाभगवंतंपि
नाकिनम्॥ मृन्मयंस्थंडिलंकृत्वामाल्येनापूजयद्भवम्॥ ६५॥ तच्चमाल्यंतदापार्थःकिरातशिरसिस्थितम्॥ अपश्यत्पांडवश्रेष्ठोहर्षेणप्रकृतिंगतः ॥६६॥ पपात
पादयोस्तस्यततःप्रीतोभवद्भवः॥ उवाचचैनंवचसामेघगंभीरगीर्हरः॥ जातविस्मयमालोक्यततःक्षीणांगसंहतिम्॥ ६७॥ ॥भवउवाच॥ ॥भोभोफाल्गु
नतुष्टोस्मिकर्मणाऽप्रतिमेनते॥ शौर्येणानेनधृत्याचक्षत्रियोनास्तितेसमः॥ ६८॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ पीड्यनिपीड्य ॥ ६१ ॥ गात्रेषुसंरुद्धश्चलनहीनः॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ प्रकृतिंस्वास्थ्यम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥६९॥ चक्षुर्दिव्यज्ञानं ॥७०॥७१॥७२॥७३॥ कपर्दिन्नित्यादिनामानिशिवसहस्रनामव्याख्यायांव्याख्यास्यंते ॥७४॥७५॥७६ ॥ मीढुषेवर्षकाय ॥७७॥ मार्जालीयायकिरातायशुद्धदेहायवा मार्जा

समंतेजश्चवीर्यंचममाद्यतवचानघ ॥ प्रीतस्तेहंमहाबाहोपश्यमांभरतर्षभ ॥ ६९ ॥ ददामितेविशालाक्षचक्षुःपूर्वऋषिर्भवान् ॥ विजेष्यसिरणेशत्रूनपिसर्वान्
दिवौकसः ॥ ७० ॥ प्रीत्याचतेहंदास्यामियदस्त्रमनिवारितम् ॥ त्वंहिशक्तोमदीयंतदस्त्रंधारयितुंक्षणात् ॥ ७१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदेवंमहादेवंगिरि
शंशूलपाणिनम् ॥ ददर्शफाल्गुनस्तत्रसहदेव्यामहाद्युतिम् ॥ ७२ ॥ सजानुभ्यांमहींगत्वाशिरसाप्रणिपत्यच ॥ प्रसादयामासहरंपार्थःपरपुरंजयः ॥ ७३ ॥ ॥
अर्जुनउवाच ॥ ॥ कपर्दिन्सर्वदेवेशभगनेत्रनिपातन ॥ देवदेवमहादेवनीलग्रीवजटाधर ॥ ७४ ॥ कारणानांचपरमंजानेत्वांत्र्यंबकंविभुम् ॥ देवानांचगतिंदे
वंत्वत्प्रसूतमिदंजगत् ॥ ७५ ॥ अजेयस्त्वंत्रिभिर्लोकैःसदेवासुरमानुषैः ॥ शिवायविष्णुरूपायविष्णवेशिवरूपिणे ॥ ७६ ॥ दक्षयज्ञविनाशायहरिरुद्रायवैन
मः ॥ ललाटाक्षायशर्वायमीढुषेशूलपाणये ॥ ७७ ॥ पिनाकगोप्त्रेसूर्यायमार्जालीयायवेधसे ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वभूतमहेश्वर ॥ ७८ ॥ गणेशंजगतःशंभुं
लोककारणकारणम् ॥ प्रधानपुरुषातीतंपरंसूक्ष्मतरंहरम् ॥ ७९ ॥ व्यतिक्रमंमेभगवन्क्षंतुमर्हसिशंकर ॥ भगवन्दर्शनाकांक्षीप्राप्तोस्मीमंमहागिरिम् ॥ ८० ॥
दयितंतवदेवेशतापसालयमुत्तमम् ॥ प्रसादयेत्वांभगवन्सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ ८१ ॥ नमेस्यादपराधोयंमहादेवातिसाहसात् ॥ कृतोमयायमज्ञानाद्विमर्दोय
स्त्वयासह ॥ शरणंप्रतिपन्नायतत्क्षमस्वाद्यशंकर ॥ ८२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमुवाचमहातेजाःप्रहस्यवृषभध्वजः ॥ प्रगृह्यरुचिरंबाहुंक्षांतमित्येवफा
ल्गुनम् ॥ ८३ ॥ परिष्वज्यचबाहुभ्यांप्रीतात्माभगवान्हरः ॥ पुनःपार्थंसांत्वपूर्वमुवाचवृषभध्वजः ॥ ८४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकैरातपर्वणि
महादेवस्तवेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ देवदेवउवाच ॥ ॥ नरस्त्वंपूर्वदेहेवैनारायणसहायवान् ॥ बदर्यांतप्तवानुग्रंतपोवर्षायुता
न्बहून् ॥ १ ॥ त्वयिवापरमंतेजोविष्णौवापुरुषोत्तमे ॥ युवाभ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांतेजसाधार्यतेजगत् ॥ २ ॥ शक्राभिषेकेसुमहद्धनुर्जलदनिःस्वनम् ॥ प्रगृह्यदान
वाःशस्तास्त्वयाकृष्णेनचप्रभो ॥ ३ ॥ तदेतदेवगांडीवंतवपार्थकरोचितम् ॥ मायामास्थाययद्ग्रस्तंमयापुरुषसत्तम ॥ ४ ॥ तूणौचाप्यक्षयौभूयस्तवपार्थयथोचि
तौ ॥ भविष्यतिशरीरंचनीरुजंकुरुनंदन ॥ ५ ॥ प्रीतिमानस्मितेपार्थभवान्सत्यपराक्रमः ॥ गृहाणवरमस्मत्तःकांक्षितंपुरुषोत्तम ॥ ६ ॥

लीयःस्मृतःशूद्रेविडालेकायशोधनेइतिविश्वः ॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥ इत्या०नै०भा० एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥३९॥ ॥ छ ॥ नरस्त्वमिति ॥ १ ॥ २ ॥ शस्तामारिताः ॥ ३ ॥
त्वयापुरुषइतिपाठेसममित्यध्याहारः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

त्वत्प्रधानंत्वमेवश्रेष्ठोयस्मिन्क्षत्रे ॥ ७ ॥ कामंवरं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विनिर्वृत्तोविशेषेणकृतकृत्यः ॥ १४ ॥ संहारेनिवर्त्तने ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ मनसासंकल्पमात्रेण

नत्वयापुरुषःकश्चित्पुमान्मर्त्येषुमानद॥ दिविवावर्ततेक्षत्रंत्वत्प्रधानमरिंदम ॥ ७॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ भगवन्ददासिचेन्मह्यंकामंप्रीत्यावृषध्वज॥ का
मयेदिव्यमस्त्रंतद्घोरंपाशुपतंप्रभो॥ ८ ॥ यत्तद्ब्रह्मशिरोनामरौद्रंभीमपराक्रमम्॥ युगांतेदारुणेप्राप्तेकृत्स्नंसंहरतेजगत्॥ ९॥ कर्णभीष्मकृपद्रोणैर्भवितातुमहाह
वः॥ त्वत्प्रसादान्महादेवजयेयंतान्यथायुधि ॥ १० ॥ दहेयंयेनसंग्रामेदानवान्राक्षसांस्तथा ॥ भूतानिचपिशाचांश्चगंधर्वानथपन्नगान् ॥ ११ ॥ यस्मिन्शूल
सहस्राणिगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ शराश्चाशीविषाकाराःसंभवंत्यनुमंत्रिते ॥ १२ ॥ युध्येयंयेनभीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच ॥ सूतपुत्रेणचरणेनित्यंकटुकभाषि
णा ॥ १३ ॥ एषमेप्रथमःकामोभगवन्भगनेत्रहन्॥ त्वत्प्रसादाद्विनिर्वृत्तःसमर्थःस्यामहंयथा ॥ १४ ॥ ॥ भवउवाच ॥ ॥ ददामितेस्त्रंदयितमहंपाशुपतंवि
भो ॥ समर्थोधारणेमोक्षेसंहारेचासिपांडव॥ १५ ॥ नैतद्वेदमहेंद्रोपिनयमोनचयक्षराट्॥ वरुणोप्यथवावायुःकुतोवेत्स्यंतिमानवाः ॥ १६ ॥ नत्वेतत्सहसापा
र्थमोक्तव्यंपुरुषेक्वचित् ॥ जगद्विनाशयेत्सर्वमल्पतेजसिपातितम् ॥ १७ ॥ अवध्योनामनास्त्यत्रत्रैलोक्येसचराचरे ॥ मनसाचक्षुषावाचाधनुषाचनिपातयेत्
॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वात्वरितःपार्थःशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ उपसंगम्यविश्वेशमधीष्वेत्यथसोब्रवीत् ॥ १९ ॥ ततस्त्वध्यापयामाससरह
स्यनिवर्तनम्॥ तदस्त्रंपांडवश्रेष्ठंमूर्तिमंतमिवांतकम्॥ २० ॥ उपतस्थेचतत्पार्थंयथात्र्यक्षमुमापतिं ॥ प्रतिजग्राहतच्चापिप्रीतिमानर्जुनस्तदा ॥ २१ ॥ ततश्च
चालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥ ससागरवनोद्देशासग्रामनगराकरा ॥ २२ ॥ शंखदुंदुभिघोषाश्चभेरीणांचसहस्रशः ॥ तस्मिन्मुहूर्तेसंप्राप्तेनिर्घाताश्चापतन्मुहुः
॥ २३ ॥ अथास्त्रंजाज्वलद्घोरंपांडवस्यामितौजसः॥ मूर्तिमद्वैस्थितंपार्श्वेददृशुर्देवदानवाः॥ २४॥ स्पृष्टस्यत्र्यंबकेणाथफाल्गुनस्यामितौजसः॥ यत्किंचिदशुभं
देहेतत्सर्वंनाशमीयिवत् ॥ २५ ॥ स्वर्गंगच्छेत्यनुज्ञातस्त्र्यंबकेणतदार्जुनः ॥ प्रणम्यशिरसाराजन्प्रांजलिर्देवमैक्षत ॥ २६ ॥ ततःप्रभुस्त्रिदिवनिवासिनांवशीम
हामतिर्गिरिशउमापतिःशिवः॥ धनुर्महद्दितिजपिशाचसूदनंददौभवःपुरुषवरायगांडिवम्॥ २७॥

निपातयेत्शत्रुं धनुषेतिबाणप्रयोगेण ॥ १८ ॥ अधीष्वाध्यापय ॥ १९ ॥ २० ॥ उपतस्थे कर्मव्यतिहारेतङ् पार्थोस्त्रंप्रत्युपनतएवमस्त्रंपार्थंप्रतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ निर्घाताउत्पाताः ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वशीवशइच्छातद्वान् तज्जयीत्यर्थः ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ तस्येति अस्तंस्वस्थानमदर्शनंच ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परमत्यंतंकृतार्थंकृत

ततःशुभ्रंगिरिवरमीश्वरस्तदासहोमयासिततटसानुकंदरम् ॥ विहायतंपतगमहर्षिसेवितंजगामखंपुरुषवरस्यपश्यतः ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके
पर्वणिकैरा०शिवप्रस्थानेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यसंपश्यतस्त्वेवपिनाकीवृषभध्वजः ॥ जगामादर्शनं
भानुर्लोकस्येवास्तमीयिवान् ॥ १ ॥ ततोर्जुनःपरंचक्रेविस्मयंपरवीरहा ॥ मयासाक्षान्महादेवोदृष्टइत्येवभारत ॥ २ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियन्मयाञ्यंबको
हरः ॥ पिनाकीवरदोरूपीदृष्टःस्पृष्टश्चपाणिना ॥ ३ ॥ कृतार्थंचावगच्छामिपरमात्मानमाहवे ॥ शत्रूंश्चविजितान्सर्वान्निर्वृत्तंचप्रयोजनम् ॥४॥ इत्येवंचिंतया
नस्यपार्थस्यामिततेजसः ॥ ततोवैदूर्यवर्णाभोभासयन्सर्वतोदिशः ॥ यादोगणवृतःश्रीमानाजगामजलेश्वरः ॥५॥ नागैर्नदैर्नदीभिश्चदैत्यैःसाध्यैश्चदैवतैः ॥ वरु
णोयादसांभर्तावशीतंदेशमागमत् ॥ ६ ॥ अथजांबूनदवपुर्विमानेनमहार्चिषा ॥ कुबेरःसमनुप्राप्तोयक्षैरनुगतःप्रभुः ॥ ७॥ विद्योतयन्निवाकाशमद्भुतोपमद
र्शनः ॥ धनानामीश्वरःश्रीमानर्जुनंद्रष्टुमागतः ॥ ८ ॥ तथालोकांतकृच्छ्रीमान्यमःसाक्षात्प्रतापवान् ॥ मर्त्यमूर्तिधरैःसार्धंपितृभिर्लोकभावनैः ॥ ९ ॥ दंडपाणि
रचिंत्यात्मासर्वभूतविनाशकृत् ॥ वैवस्वतोधर्मराजोविमानेनावभासयन् ॥ १० ॥ त्रींल्लोकान्गुह्यकांश्चैवगंधर्वांश्चसपन्नगान् ॥ द्वितीयइवमार्तंडोयुगांतेस
मुपस्थिते ॥ ११ ॥ तेभानुमंतिचित्राणिशिखराणिमहागिरेः ॥ समास्थायार्जुनंतत्रददृशुस्तपसान्वितम् ॥ १२ ॥ ततोमुहूर्ताद्भगवानैरावतशिरोगतः ॥ आज
गामसहेंद्राण्याशक्रःसुरगणैर्वृतः ॥ १३ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ शुशुभेतारकाराजःसितमभ्रमिवस्थितः ॥ १४ ॥ संस्तूयमानोगंधर्वैर्ऋषिभिश्च
तपोधनैः ॥ शृंगंगिरेःसमासाद्यतस्थौसूर्यइवोदितः ॥ १५ ॥ अथमेघस्वनोधीमान्व्याजहारशुभांगिरम् ॥ यमःपरमधर्मज्ञोदक्षिणांदिशमास्थितः ॥ १६ ॥ अर्जु
नार्जुनपश्यास्मान्लोकपालान्समागतान् ॥ दृष्टिंतेवितरामोद्यभवानर्हतिदर्शनम् ॥ १७ ॥ पूर्वर्षिरमितात्मात्वंनरोनाममहाबलः ॥ नियोगाद्ब्रह्मणस्तातमर्त्यतां
समुपागतः ॥ १८ ॥ त्वयाचवसुसंभूतोमहावीर्यःपितामहः ॥ भीष्मःपरमधर्मात्मासंसाध्यश्चरणेनघ ॥ १९ ॥

कृत्यं निर्वृत्तंनिष्पन्नं ॥ ४ ॥ वैदूर्यंरत्नविशेषः यादांसिजलजंतवस्तेषांगणः ॥ ५ ॥ नागैःसर्पैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ भानुमंतिदीप्तिमंति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ वि
तरामोयच्छामः ॥ १७ ॥ १८ ॥ संसाध्योजेतव्यः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ ममपितुःसूर्यस्य ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मृधेसंग्रामे ॥ २४ ॥ लघ्वीभारशून्या ॥ २५ ॥ सोपचारंसेतिकर्तव्यताकम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ संयतानिबद्धानि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

क्षत्रंचाग्निसमस्पर्शंभारद्वाजेनरक्षितम् ॥ दानवाश्चमहावीर्यायेमनुष्यत्वमागताः ॥ २० ॥ निवातकवचाश्चैवदानवाःकुरुनंदन ॥ पितुर्ममांशोदेवस्यसर्वलोकप्रतापिनः ॥ २१ ॥ कर्णश्चसुमहावीर्यस्त्वयावध्योधनंजय ॥ अंशाश्चक्षितिसंप्राप्तादेवदानवरक्षसाम् ॥ २२ ॥ त्वयानिपातितायुद्धेस्वकर्मफलनिर्जिताम् ॥ गतिंप्राप्स्यंतिकौंतेययथास्वमरिकर्षण ॥ २३ ॥ अक्षयातवकीर्तिश्चलोकेस्थास्यतिफाल्गुन ॥ त्वयासाक्षान्महादेवस्तोषितोहिमहामृधे ॥ २४ ॥ लघ्वीवसुमतीचापिकर्त्तव्याविष्णुनासह ॥ गृहाणास्त्रंमहाबाहोदंडमप्रतिवारणम् ॥ अनेनास्त्रेणसुमहत्त्वंहिकर्मकरिष्यसि ॥ २५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रतिजग्राहतत्पार्थोविधिवत्कुरुनंदनः ॥ समंत्रंसोपचारंचसमोक्षविनिवर्तनम् ॥ २६ ॥ ततोजलधरश्यामोवरुणोयादसांपतिः ॥ पश्चिमांदिशमास्थायगिरमुच्चारयन्प्रभुः ॥ २७ ॥ पार्थक्षत्रियमुख्यस्त्वंक्षत्रधर्मेव्यवस्थितः ॥ पश्यमांपृथुताम्राक्षवरुणोस्मिजलेश्वरः ॥ २८ ॥ मयासमुद्यतान्पाशान्वारुणाननिवारितान् ॥ प्रतिगृह्णीष्वकौंतेयसरहस्यनिवर्तनान् ॥ २९ ॥ एभिस्तदामयावीरसंग्रामेतारकामये ॥ दैतेयानांसहस्राणिसंयतानिमहात्मनाम् ॥ ३० ॥ तस्मादिमान्महासत्वमत्प्रसादसमुत्थितान् ॥ गृहाणनहितेमुच्येदंतकोप्याततायिनः ॥ ३१ ॥ अनेनत्वंयदास्त्रेणसंग्रामेविचरिष्यसि ॥ तदानिःक्षत्रियाभूमिर्भविष्यतिनसंशयः ॥ ३२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकैलासनिलयोधनाध्यक्षोभ्यभाषत ॥ दत्तेष्वस्त्रेषुदिव्येषुवरुणेनयमेनच ॥ ३३ ॥ प्रीतोहमपितेप्राज्ञपांडवेयमहाबल ॥ त्वयासहसमागम्यअजितेनतथैवच ॥ ३४ ॥ सव्यसाचिन्महाबाहोपूर्वदेवसनातन ॥ सहास्माभिर्भवान्श्रांतःपुराकल्पेषुनित्यशः ॥ ३५ ॥ दर्शनात्तेत्विदंदिव्यंप्रदिशामिनरर्षभ ॥ अमनुष्यान्महाबाहोदुर्जयानपिजेष्यसि ॥ ३६ ॥ मत्तश्चैवभवानाशुगृह्णात्वस्त्रमनुत्तमम् ॥ अनेनत्वमनीकानिधार्तराष्ट्रस्यधक्ष्यसि ॥ ३७ ॥ तदिदंप्रतिगृह्णीष्वअंतर्धानंप्रियंमम ॥ ओजस्तेजोद्युतिकरंप्रस्वापनमरातिनुत् ॥ ३८ ॥ महात्मनाशंकरेणत्रिपुरंनिहतंयदा ॥ तदैतदस्त्रंनिर्मुक्तंयेनदग्धामहासुराः ॥ ॥ ३९ ॥ त्वदर्थमुद्यतंचेदंमयासत्यपराक्रम ॥ त्वमर्होधारणेचास्यमेरुप्रतिमगौरव ॥ ४० ॥ ततोर्जुनोमहाबाहुर्विधिवत्कुरुनंदनः ॥ कौबेरमधिजग्राहदिव्यमस्त्रंमहाबलः ॥ ४१ ॥ ततोब्रवीद्देवराजःपार्थमक्लिष्टकारिणम् ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचामेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ४२ ॥

॥ ३३ ॥ अजितेनकृष्णेनयथानथैवप्रीतोस्मि ॥ ३४ ॥ पूर्वदेवनर नारायणसख ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ उद्यतमुपस्थितम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

देवगतिंदेवानांपरायणत्वम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ आगंताआयास्यति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥७॥ ॥७॥
गतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ पाटयन्द्विधाकुर्वन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तुलागुडाभांडगोलकाः भांडानितुनालबंदूखइत्यादिम्लेच्छभाषयाप्रसिद्धान्याग्नेयौषधबलेनपाषाणगोलकादिनिक्षेपपात्राणि वायुस्फोटाः

कुंतीमातर्महाबाहोत्वमीशानःपुरातनः ॥ परांसिद्धिमनुप्राप्तःसाक्षाद्देवगतिंगतः ॥ ४३ ॥ देवकार्यंतुसुमहत्त्वयाकार्यमरिंदम ॥ आरोढव्यस्त्वयास्वर्गःसज्जोभ
वमहाद्युते ॥ ४४ ॥ रथोमातलिसंयुक्तआगंतात्वत्कृतेमहीम् ॥ तत्रतेहंप्रदास्यामिदिव्यान्यस्त्राणिकौरव ॥ ४५ ॥ तान्दृष्ट्वालोकपालांस्तुसमेतान्गिरिमूर्धनि ॥
जगामविस्मयंधीमान्कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ ४६ ॥ ततोर्जुनोमहातेजालोकपालान्समागतान् ॥ पूजयामासविधिवद्वाग्भिरद्भिःफलैरपि ॥ ४७ ॥ ततःप्रतिययु
र्देवाःप्रतिमान्यधनंजयम् ॥ यथागतेनविबुधाःसर्वेकाममनोजवाः ॥ ४८ ॥ ततोर्जुनोमुदंलेभेलब्धास्त्रःपुरुषर्षभः ॥ कृतार्थमथचात्मानंसमेनेपूर्णमानसम् ॥
॥ ४९ ॥ ॥इतिश्रीम०भा०आ०कै०देवप्रस्थानेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥७॥ ॥कैरातपर्वसमाप्तम् ॥ ॥अथेंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ वैशंपाय
नउवाच ॥ ॥गतेषुलोकपालेषुपार्थःशत्रुनिबर्हणः ॥ चिंतयामासराजेंद्रदेवराजरथंप्रति ॥ १ ॥ ततश्चिंतयमानस्यगुडाकेशस्यधीमतः ॥ रथोमातलिसंयुक्त
आजगाममहाप्रभः ॥ २ ॥ नभोवितिमिरंकुर्वन्जलदान्पाटयन्निव ॥ दिशःसंपूरयन्नादैर्महामेघरवोपमैः ॥ ३ ॥ असयःशक्तयोभीमागदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ दिव्य
प्रभावाःप्रासाश्चविद्युतश्चमहाप्रभाः ॥ ४ ॥ तथैवाशनयश्चैवचक्रयुक्तास्तुलागुडाः ॥ वायुस्फोटाःसनिर्घातामहामेघस्वनास्तथा ॥ ५ ॥ तत्रनागामहाकायाज्व
लितास्याःसुदारुणाः ॥ सिताभ्रकूटप्रतिमाःसंहताश्चतथोपलाः ॥ ६ ॥ दशवाजिसहस्राणिहरीणांवातरंहसाम् ॥ वहंतियंनेत्रमुषंदिव्यंमायामयंरथम् ॥ ७ ॥ त
त्रापश्यन्महानीलंवैजयंतंमहाप्रभम् ॥ ध्वजमिंदीवरश्यामंवंशंकनकभूषणम् ॥ ८ ॥ तस्मिन्रथेस्थितंसूतंतप्तहेमविभूषितम् ॥ दृष्ट्वापार्थोमहाबाहुर्देवमेवान्व
तर्कयत् ॥ ९ ॥ तथातर्कयतस्तस्यफाल्गुनस्याथमातलिः ॥ सन्नतःप्रस्थितोभूत्वावाक्यमर्जुनमब्रवीत् ॥ १० ॥ ॥मातलिरुवाच ॥ ॥भोभोशक्रात्मजश्रीमान्
शक्रस्त्वांद्रष्टुमिच्छति ॥ आरोहतुभवान्शीघ्रंरथमिंद्रस्यसंमतम् ॥ ११ ॥ आहमाममरश्रेष्ठःपितातवशतक्रतुः ॥ कुंतीसुतमिहप्राप्तंपश्यंतुत्रिदशालयाः ॥ १२ ॥

वेगवशाद्वायुंजनयंतः सनिर्घाताअशनिध्वनियुक्ताश्चमहामेघस्वनाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ त्वक्केशवालरोमाणिसुवर्णाभानियस्यतु हरिःसवर्णतोऽश्वस्तुपीतकौशेयसंनिभः वातरंहसांहरीणांवाजिनांसहस्राणीत्ये
कदेशान्वयः नेत्रमुषंदृष्टिचोरम् ॥ ७ ॥ वैजयंतंनाम्नादेवेंद्रध्वजम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ येमेनियमितवान् ॥ १९ ॥ आप्लुतःस्नातः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ललितंक्रीडितम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

एषशक्रःपरिवृतोदेवैर्ऋषिगणैस्तथा॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चत्वांदिदृक्षुःप्रतीक्षते॥ १३॥ अस्माल्लोकाद्देवलोकंपाकशासनशासनात्॥ आरोहत्वंमयासार्धंलब्धास्वःपुनरेष्यसि॥ १४॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥मातलेगच्छशीघ्रंत्वमारोहस्वरथोत्तमम्॥ राजसूयाश्वमेधानांशतैरपिसुदुर्लभम्॥ १५॥ पार्थिवैःसुमहाभागैर्यज्वभिर्भूरिदक्षिणैः॥ दैवतैर्वासमारोढुंदानवैर्वारथोत्तमम्॥ १६॥ नातप्ततपसाशक्यएषदिव्योमहारथः॥ द्रष्टुंवाप्यथवास्प्रष्टुमारोढुंकुतएवच॥ १७॥ त्वयिप्रतिष्ठितेसाधोरथस्थेस्थिरवाजिनि॥ पश्चादहमथारोक्ष्येसुकृतीसत्पथंयथा॥ १८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वामातलिःशक्रसारथिः॥ आरुरोहरथंशीघ्रंहयान्येमेचरश्मिभिः॥ १९॥ ततोऽर्जुनोहृष्टमनागंगायामाप्लुतःशुचिः॥ जजापजप्यंकौंतेयोविधिवत्कुरुनंदनः॥ २०॥ ततःपितॄन्यथान्यायंतर्पयित्वायथाविधि॥ मंदरंशैलराजंतमाप्रष्टुमुपचक्रमे॥ २१॥ साधूनांपुण्यशीलानांमुनीनांपुण्यकर्मणाम्॥ त्वंसदासंश्रयःशैलस्वर्गमार्गाभिकांक्षिणाम्॥ २२॥ त्वत्प्रसादात्सदाशैलब्राह्मणाःक्षत्रियाविशः॥ स्वर्गंप्राप्ताश्चरंतिस्मदेवैःसहगतव्यथाः॥ २३॥ अद्रिराजमहाशैलमुनिसंश्रयतीर्थवन्॥ गच्छाम्यामंत्रयित्वात्वांसुखमस्म्युषितस्त्वयि॥ २४॥ तवसानूनिकुंजाश्चनद्यःप्रस्रवणानिच॥ तीर्थानिचसुपुण्यानिमयादृष्टान्यनेकशः॥ २५॥ फलानिचसुगंधीनिभक्षितानिततस्ततः॥ सुसुगंधाश्चवार्योघास्त्वच्छरीरविनिःसृताः॥ २६॥ अमृतास्वादनीयामेपीताःप्रस्रवणोदकाः॥ शिशुर्यथापितुरंकेसुसुखंवर्ततेनग॥ २७॥ तथातवांकेललितंशैलराजमयाप्रभो॥ अप्सरोगणसंकीर्णेब्रह्मघोषानुनादिते॥ २८॥ सुखमस्म्युषितःशैलतवसानुषुनित्यदा॥ एवमुक्त्वार्जुनःशैलमामंत्र्यपरवीरहा॥ २९॥ आरुरोहरथंदिव्यंद्योतयन्निवभास्करः॥ सतेनादित्यरूपेणदिव्येनाद्भुतकर्मणा॥ ३०॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेधीमान्प्रहृष्टःकुरुनंदनः॥ सोऽदर्शनपथंयातोमर्त्यानांधर्मचारिणाम्॥ ३१॥ ददर्शाद्भुतरूपाणिविमानानिसहस्रशः॥ नतत्रसूर्यःसोमोवाद्योततेनचपावकः॥ ३२॥ स्वयैवप्रभयातत्रद्योतंतेपुण्यलब्धया॥ तारारूपाणियानीहदृश्यंतेद्युतिमंतिवै॥ ३३॥ दीपवद्विप्रकृष्टत्वात्तनूनिसुमहांत्यपि॥ तानितत्रप्रभास्वंतिरूपवंतिचपांडवः॥ ३४॥ ददर्शस्वेषुधिष्ण्येषुदीप्तिमंतःस्वयार्चिषा॥ तत्रराजर्षयःसिद्धावीराश्चनिहतायुधि॥ ३५॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विप्रकृष्टत्वाद्दूरत्वात् सुमहांत्यपितनूनिसूक्ष्माणिदृश्यंते ॥ ३४ ॥ धिष्ण्येषुस्थानेषु ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ आत्मनैवसूर्यादिवत्प्रभांनितानात्मप्रभान् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वैजयिनंविजयिनमेववैजयिनं स्वार्थेतद्धितः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ संक्रमन्गच्छन् अमरावतींनाम्ना ॥४२॥ इत्यारण्यकेपर्वणि
नैलकंठीये भारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ददर्शेति ॥ १ ॥ सौगंधिकानांकह्लाराणांपुष्पाणांचमिश्रेणवायुनेतिसंबंधः ॥ २ ॥ नंदनंनामतः ॥ ३ ॥ नातप्ततपसइति
तपआदीनांनिषेधमुखेनस्वर्गसाधनत्वंविधीयते ॥ ४॥५ ॥ यज्ञहनैः द्रव्यंदेवताचयज्ञस्वरूपंतत्रयोदक्षिणाहीनंदेवतास्वरूपज्ञानहीनंचयज्ञंकरोतिसवृथापशुबीजघातीयज्ञहनइत्युच्यते तथाचश्रूयतेशतपथे

तपसाचार्जितंस्वर्गंसंपेतुःशतसंघशः ॥ गंधर्वाणांसहस्राणिसूर्यज्वलिततेजसाम् ॥ ३६ ॥ गुह्यकानामृषीणांचतथैवाप्सरसांगणान् ॥ लोकानात्मप्रभान्पश्यन्
फाल्गुनोविस्मयान्वितः ॥ ३७ ॥ पप्रच्छमातलिंप्रीत्यासचाप्येनमुवाचह ॥ एतेसुकृतिनःपार्थस्वेषुधिष्ण्येष्ववस्थिताः ॥ ३८ ॥ तान्दृष्टवानसिविभोतारारूपा
णिभूतले ॥ ततोऽपश्यत्स्थितंद्वारिशुभ्रंवैजयिनंगजम् ॥ ३९ ॥ ऐरावतंचतुर्दंतंकैलासमिवशृंगिणम् ॥ ससिद्धमार्गमाक्रम्यकुरुपांडवसत्तमः ॥ ४० ॥ व्यरो
चतयथापूर्वंमांधातापार्थिवोत्तमः ॥ अभिचक्रामलोकान्सराज्ञांराजीवलोचनः ॥ ४१ ॥ एवंससंक्रमंस्तत्रस्वर्गलोकेमहायशाः ॥ ततोददर्शशक्रस्यपुरींताम
मरावतीं ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ददर्श
सपुरींरम्यांसिद्धचारणसेवितां ॥ सर्वर्तुकुसुमैःपुण्यैःपादपैरुपशोभिताम् ॥ १ ॥ तत्रसौगंधिकानांचपुष्पाणांपुण्यगंधिनाम् ॥ उद्वीज्यमानोमिश्रेणवायुनापुण्य
गंधिना ॥ २ ॥ नंदनंचवनंदिव्यमप्सरोगणसेवितम् ॥ ददर्शदिव्यकुसुमैराह्वयद्भिरिवद्रुमैः ॥ ३ ॥ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुंनानाहिताग्निना ॥ सलोकःपुण्यकर्तॄ
णांनापियुद्धेपराङ्मुखैः ॥ ४ ॥ नायज्वभिर्नाव्रतिकैर्नवेदश्रुतिवर्जितैः ॥ नानाप्लुतांगैस्तीर्थेषुयज्ञदानबहिष्कृतैः ॥ ५ ॥ नापियज्ञहनैःक्षुद्रैर्द्रष्टुंशक्यःकथंचन ॥ पा
नपैर्गुरुतल्पैश्चमांसादैर्वादुरात्मभिः ॥ ६ ॥ सतद्दिव्यंवनंपश्यन्दिव्यगीतनिनादितं ॥ प्रविवेशमहाबाहुःशक्रस्यदयितांपुरीं ॥ ७ ॥ तत्रदेवविमानानिकामगा
निसहस्रशः ॥ संस्थितान्यभियातानिददर्शायुतशस्तदा ॥ ८ ॥

घ्नंतिवाएतद्यज्ञंयदेनंतन्वतेयत्वेवराजानमभिषुण्वंतितत्तंघ्नंतियत्पशुंसंज्ञपयंतिविशासतितत्तंघ्नंत्युलूखलमुसलाभ्यांदृषदुपलाभ्यांहविर्यज्ञंघ्नंतिसएषयज्ञोहतोनददक्षेतंदेवादक्षिणाभिरदक्षयंस्तद्यदेनंदक्षिणा
भिरदक्षयंस्तद्दक्षिणानामेति राजानंसोमवल्लीं अभिषुण्वंतिकंडयंति संज्ञपयंतिघ्नंति विशासतिविशसनंकरोति नददक्षेदक्षोनबभूव अदक्षयन्दक्षमकुर्वन् असंज्ञायामपिहंतेर्घः यज्ञहैरित्यपपाठः अत
एवक्षुद्रैर्लुब्धैः पानशब्दोनिरुपपदोमद्यवाची गुरुतल्पसमभिव्याहाराद्वापानपैर्मद्यपैः मांसादैर्वृथामांसभक्षकैः अन्यत्रतु देवान्पितॄन्समभ्यर्च्यखादन्मांसंनदोषभागितिस्मृतेर्नदोषः अतएवदुरात्मभिर्हिं
स्रैः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अभितोयांतिएतान्देशानित्यभियातान्यापानभूमयः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५ ॥ पाकशासनंपाकशब्दःप्रशस्तेनीचेचवर्त्तते योमापाकेनमनसाचरंतं योऽस्मात्पाकतरइत्यादिप्रयोगात् तेनदेवादीनामधिपतिरितिवादुष्टानांदंडयितेतिवापाकशासनपदस्यावयवार्थः पाकनामादैत्यइत्यन्ये॥१६॥१७॥ स्तुतिवंदिभिःस्तुत्यावंदमानैः ॥१८॥१९॥२०॥ प्रश्रयावनतंविनयेनप्रह्वीभूतं ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ वज्रग्रहणस्यचिह्नंकिणोयस्मिन् ॥२५॥

संस्तूयमानोगंधर्वैरप्सरोभिश्चपांडवः॥ पुष्पगंधवहैःपुण्यैर्वायुभिश्चानुवीजितः॥ ९ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ हृष्टाःसंपूजयामासुःपार्थमक्लिष्टकारिणम्॥ १० ॥ आशीर्वादैस्तूयमानोदिव्यवादित्रनिःस्वनैः॥ प्रतिपेदेमहाबाहुःशंखदुंदुभिनादितम् ॥ ११॥ नक्षत्रमार्गविपुलंसुरवीथीतिविश्रुतम्॥ इंद्राज्ञयाययौपार्थःस्तूयमानःसमंततः॥ १२ ॥ तत्रसाध्यास्तथाविश्वेमरुतोथाश्विनौतथा॥ आदित्यावसवोरुद्रास्तथाब्रह्मर्षयोमलाः ॥ १३ ॥ राजर्षयश्चबहवोदिलीपप्रमुखान्नृपाः॥ तुंबुरुर्नारदश्चैवगंधर्वौचहाहाहूहूः ॥ १४ ॥ तान्ससर्वान्समागम्यविधिवत्कुरुनंदनः॥ ततोपश्यद्देवराजंशतक्रतुमरिंदमः ॥ १५॥ ततःपार्थोमहाबाहुरवतीर्यरथोत्तमात्॥ ददर्शसाक्षाद्देवेशंपितरंपाकशासनम्॥ १६ ॥ पांडुरेणातपत्रेणहेमदंडेनचारुणा॥ दिव्यगंधाधिवासेनव्यजनेनविधूयता॥ ॥ १७॥ विश्वावसुप्रभृतिभिर्गंधर्वैस्तुतिवंदिभिः॥ स्तूयमानंद्विजाग्र्यैश्चऋग्यजुःसामसंभवैः ॥ १८ ॥ ततोभिगम्यकौंतेयःशिरसाभ्यगमद्बली॥ सचैनंवृत्तपीनाभ्यांबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णत॥ १९ ॥ ततःशक्रासनेपुण्येदेवर्षिगणसेविते॥ शक्रःपाणौगृहीत्वैनमुपावेशयदंतिके ॥ २० ॥ मूर्ध्निचैनमुपाघ्रायदेवेंद्रःपरवीरहा॥ अंकमारोपयामासप्रश्रयावनतंतदा॥ २१ ॥ सहस्राक्षनियोगात्सपार्थःशक्रासनंगतः॥ अध्यक्रामदमेयात्माद्वितीयइववासवः॥ २२ ॥ ततःप्रेम्णावृत्रशत्रुरर्जुनस्यशुभंमुखम्॥ पस्पर्शपुण्यगंधेनकरेणपरिसांत्वयन्॥ २३ ॥ प्रमार्जमानःशनकैर्बाहूचास्यायतौशुभौ॥ ज्याशरक्षेपकठिनौस्तंभाविवहिरण्मयौ॥२४॥ वज्रग्रहणचिह्नेनकरेणपरिसांत्वयन्॥ मुहुर्मुहुर्वज्रधरोबाहूचास्फोटयन्शनैः॥ २५॥ स्मयन्निवगुडाकेशंप्रेक्षमाणःसहस्रदृक्॥ हर्षेणोत्फुल्लनयनोनचातृप्यतवृत्रहा॥ २६ ॥ एकासनोपविष्टौतौशोभयांचक्रतुःसभाम्॥ सूर्याचंद्रमसौव्योमचतुर्दश्यामिवोदितौ ॥ २७ ॥ तत्रस्मगाथागायंतिसाम्नापरमवल्गुना ॥ गंधर्वास्तुंबुरुश्रेष्ठाःकुशलागीतसामसु॥ २८ ॥ घृताचीमेनकारंभापूर्वचित्तिःस्वयंप्रभा॥ उर्वशीमिश्रकेशीचदंडगौरीवरूथिनी ॥ २९ ॥ गोपालीसहजन्याचकुंभयोनिःप्रजागरा ॥ चित्रसेनाचित्रलेखासहाचमधुरस्वरा ॥ ३० ॥

॥ २६ ॥ चतुर्दश्यामिति यद्यपिदर्शेएवसूर्येंद्वोरेकासनगतत्वमेकनक्षत्रस्थत्वाद्दस्तिनचतुर्दश्यांतथापिसामीप्यलक्षणयाएकराशिस्थत्वमत्रग्राह्यं अन्यथाश्विनीस्थेसूर्येचतुर्दश्यांरेवतीयोगेएकराशिस्थितत्वस्याप्यलाभात् ॥२७॥ साम्नागीत्या वल्गुनारम्येण गीतानिअमंत्रोपरिगानं साममंत्रोपरिगानम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ चेतोऽलोचनालिकाचित्तवृत्तिः बुद्धिरध्यवसायरूपा मनःसंकल्पविकल्पात्मकं कटाक्षादिभिश्चित्तस्यवृत्त्यंतरंहरंतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशो
ऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मेघवर्हिणलक्षणाःअकालेपिउद्यतैर्मेघैर्नृत्यमानैश्चमयूरैर्यद्दशन्यस्त्रंदेशांतरेप्रयुक्तमितिलक्ष्यते देशांतरीयैस्ताअशनीर्बद्धीरित्य

एताश्चान्याश्चननृतुस्तत्रतत्रसहस्रशः ॥ चित्तप्रसादनेयुक्ताःसिद्धानांपद्मलोचनाः ॥ ३१ ॥ महाकटितटश्रोण्यःकंपमानैःपयोधरैः ॥ कटाक्षहावमाधुर्यैश्चेतोबु
द्धिमनोहरैः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिइंद्रसभादर्शनेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदेवाःसगंधर्वाःसमादायार्घ्यमुत्तमम् ॥ शक्रस्यमतमाज्ञायपार्थमानर्चुरंजसा ॥ १ ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिग्राह्यनृपात्मजम् ॥ प्र
वेशयामासुरथोपुरंदरनिवेशनम् ॥ २ ॥ एवंसंपूजितोजिष्णुरुवासभवनेपितुः ॥ उपशिक्षन्महास्त्राणिससंहाराणिपांडवः ॥ ३ ॥ शक्रस्यहस्ताद्दयितंवज्रमस्त्रंच
दुःसहम् ॥ अशनीश्चमहानादामेघवर्हिणलक्षणाः ॥ ४ ॥ गृहीतास्त्रस्तुकौंतेयोभ्रातॄन्सस्मारपांडवः ॥ पुरंदरनियोगाच्चपंचाब्दानवसत्सुखी ॥ ५ ॥ ततःशक्रोऽब्रवी
त्पार्थंकृतास्त्रंकालआगते ॥ नृत्यंगीतंचकौंतेयचित्रसेनादवाप्नुहि ॥ ६ ॥ वादित्रंदेवविहितंनृलोकेयन्नविद्यते ॥ तदर्जयस्वकौंतेयश्रेयोवैतेभविष्यति ॥ ७ ॥ स
खायंप्रददौचास्यचित्रसेनंपुरंदरः ॥ सतेनसहसंगम्यरेमेपार्थोनिरामयः ॥ ८ ॥ गीतवादित्रनृत्यानिभूयएवादिदेशह ॥ तथापिनालभच्छर्मतरस्वीद्यूतकारितम्
॥ ९ ॥ दुःशासनवधामर्षीशकुनेःसौबलस्यच ॥ ततस्तेनातुलांप्रीतिमुपागम्यक्वचित्क्वचित् ॥ गांधर्वमतुलंनृत्यंवादित्रंचोपलब्धवान् ॥ १० ॥ सशिक्षितोनृत्य
गुणाननेकान्वादित्रगीतार्थगुणांश्चसर्वान् ॥ नशर्मलेभेपरवीरहंताभ्रातॄन्स्मरन्मातरंचैवकुंतीम् ॥ ११ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगम
नपर्वणिचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ आदावेवाथतंशक्रश्चित्रसेनंरहोऽब्रवीत् ॥ पार्थस्यचक्षुरुर्वश्यांसक्तं
विज्ञायवासवः ॥ १ ॥ गंधर्वराजगच्छाद्यप्रहितोप्सरसांवराम् ॥ उर्वशींपुरुषव्याघ्रसोपातिष्ठतुफाल्गुनम् ॥ २ ॥ यथार्चितोगृहीतास्त्रोविद्ययामन्नियोगतः ॥ त
थात्वयाविधातव्यंस्त्रीषुसंगविशारदः ॥ ३ ॥ एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वासोनुज्ञांप्राप्यवासवात् ॥ गंधर्वराजोप्सरसमभ्यगादुर्वशींवराम् ॥ ४ ॥

र्थः ॥ ४ ॥ भ्रातॄन्सस्मार स्वर्गेपिदुःखितभ्रातृस्मरणेनदुःखवानेवाभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥
॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आदाविति ॥ १ ॥ उर्वशींगच्छ साचफाल्गुनमुपातिष्ठतु ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥५॥६॥ प्रतिभानंसमयेस्फूर्तिः ॥७॥ वर्चःशरीरेविद्यैश्वर्यादिजंतेजस्तद्वान्वर्चस्वी तेजःशौर्यंतेनयुक्तः चतुराख्यानपंचमान्चतुश्चतुःसंख्यान् विभक्तिलोपआर्षः आख्यानंभारतादि चतुरंप्रियमाख्यानं चतुराख्यानमितिमध्यमपदलोपेनशाकपार्थिवादित्वात्समासः ॥८॥ गुरुशुश्रूषांमेधांचप्रत्येकमष्टगुणामधीतेप्राप्नोति गुणाश्चवाक्यशेषादेवयथायथमूह्याः ब्रह्मचर्यमुपस्थनिग्रहः दाक्ष्यंअनालस्यं प्रसवैर्द्वेमातुःकुलेद्वेपितुस्तैश्चतुर्भिः वयसातारुण्येन ॥९॥ रक्षितापालकः अकत्थनइतिपालकश्चेतिश्लाघाराहित्यं स्थूलमिवसुज्ञेयंलक्ष्यंलक्षयितुंयोग्यंसूक्ष्मंयस्य सूक्ष्मानप्यर्थान्स्थूलवज्झटित्येवावगच्छ

तांदृष्ट्वाविदितोहृष्टःस्वागतेनार्चितस्तया ॥ सुखासीनःसुखासीनांस्मितपूर्वंवचोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ विदितंतेस्तुसुश्रोणिप्रहितोहमिहागतः ॥ त्रिदिवस्यैकराजेनत्वत्प्रसादाभिनंदिना ॥ ६ ॥ यस्तुदेवमनुष्येषुप्रख्यातःसहजैर्गुणैः ॥ श्रियाशीलेनरूपेणव्रतेनचदमेनच ॥ प्रख्यातोबलवीर्येणसंमतःप्रतिभानवान् ॥ ७ ॥ वर्चस्वी तेजसायुक्तःक्षमावान्वीतमत्सरः ॥ सांगोपनिषदान्वेदांश्चतुराख्यानपंचमान् ॥ ८ ॥ योधीतेगुरुशुश्रूषांमेधांचाष्टगुणाश्रयां ॥ ब्रह्मचर्येणदाक्ष्येणप्रसवैर्वयसापिच ॥ ९ ॥ एकोवैरक्षिताचैवत्रिदिवंमघवानिव ॥ अकत्थनोमानयितास्थूललक्ष्यःप्रियंवदः ॥ १० ॥ सुहृदश्चान्नपानेनविविधेनाभिवर्षति ॥ सत्यवाक्पूजितोवक्तारूपवाननहंकृतः ॥ ११ ॥ भक्तानुकंपीकांतश्चप्रियश्चास्थिरसंगरः ॥ प्रार्थनीयैर्गुणगणैर्महेंद्रवरुणोपमः ॥ १२ ॥ विदितस्तेर्जुनोवीरःसस्वर्गफलमाप्नुयात् ॥ तवशक्राभ्यनुज्ञातःपादावद्यप्रपद्यतां ॥ तदेवंकुरुकल्याणिप्रपन्नस्त्वांधनंजयः ॥ १३ ॥ एवमुक्तास्मितंकृत्वासंमानंबहुमन्यच ॥ प्रत्युवाचोर्वशीप्रीताचित्रसेनमनिंदिता ॥ १४ ॥ यस्त्वस्यकथितःसत्योगुणोद्देशस्त्वयामम ॥ तंश्रुत्वाऽव्यथयंपुंसोवृणुयांकिमतोर्जुनं ॥ १५ ॥ महेंद्रस्यनियोगेनत्वत्तःसंप्रणयेनच ॥ तस्यचाहंगुणौघेनफाल्गुनेजातमन्मथा ॥ गच्छत्वंहियथाकाममागमिष्याम्यहंसुखं ॥ १६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिचित्रसेनोर्वशीसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोविसृज्यगंधर्वंकृतकृत्यंशुचिस्मिता ॥ उर्वशीचाकरोत्स्नानंपार्थप्रार्थनलालसा ॥ १ ॥

नीत्यर्थः दातावा ॥१०॥ रूपवान्सुंदरः ॥ ११ ॥ कांतःसुखदः अतएवप्रियःप्रेमास्पदं प्रसववयोव्यतिरिक्ताब्रह्मचर्यादयोऽष्टौशुश्रूषागुणाःसत्यवाक्त्वादयःपूजितत्वादन्येष्टौमेधागुणाइतिविभागः यद्वा शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ऊहापोहार्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानंचधीगुणाइतिधीगुणाष्टकंग्राह्यं ॥१२॥ स्वर्गफलंत्वत्संगं तवपादावितिप्रपन्नइतिचरतार्थिनोदीनतादर्शिता ॥ १३ ॥ बहुमन्यमत्वा ॥१४॥ गुणोद्देशःगुणलेशः तमर्जुनं पुंसःयतःकुतश्चित्सकाशाच्छ्रुत्वाअव्यथयं स्वार्थेणिच् प्रागेवकामव्यथांप्राप्नवत्यस्मिअतोहेतोरर्जुनंकिंवृणुयामितिकाकाप्रागेववृतत्वंदर्शयति ॥ १५ ॥ १६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥

रूपेणसौंदर्येण ॥२॥३॥रमंतीरमयंती ॥ ४ ॥ ५ ॥ केशहस्तेनहस्तःशुंडादंडःतेनेव वेण्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ आह्वयंतीस्पर्धयाएहियुध्यावहेइतिवदंतीव ॥७॥८॥९॥ उन्नतःपीवरश्चनितंबएवेति विशेषणंविशे

स्नानालंकरणैर्हृद्यैर्गंधमाल्यैश्चसुप्रभैः॥ धनंजयस्यरूपेणशरैर्मन्मथचोदितैः॥२॥अतिविद्धेनमनसामन्मथेनप्रदीपिता॥ दिव्यास्तरणसंस्तीर्णेविस्तीर्णेशयनो
त्तमे॥३॥चित्तसंकल्पभावेनसुचित्तानन्यमानसा॥ मनोरथेनसंप्राप्तंरमंत्येनंहिफाल्गुनं॥ ४॥निर्गम्यचंद्रोदयनेविगाढेरजनीमुखे ॥ प्रस्थितासापृथुश्रोणीपा
र्थस्यभवनंप्रति॥५॥ मृदुकुंचितदीर्घेणकुमुदोत्करधारिणा॥ केशहस्तेनललनाजगामाथविराजती॥६॥ भ्रूक्षेपालापमाधुर्यैःकांत्यासौम्यतयापिच॥ शशिनं
वक्रचंद्रेणसाह्वयंतीवगच्छती॥ ७॥ दिव्यांगरागौसुमुखौदिव्यचंदनरूषितौ ॥ गच्छंत्याहाररुचिरौस्तनौतस्याववल्गतुः॥ ८ ॥ स्तनोद्वहनसंक्षोभान्नम्यमाना
पदेपदे॥ त्रिवलीदामचित्रेणमध्येनातीवशोभिना ॥ ९॥ अधोभूधरविस्तीर्णंनितंबोन्नतपीवरं॥ मन्मथायतनंशुभ्रंरसनादामभूषितं॥ १० ॥ ऋषीणामपि
दिव्यानांमनोव्याघातकारणं॥ सूक्ष्मवस्त्रधरंरेजेजघनंनिरवद्यवत् ॥ ११ ॥ गूढगुल्फधरौपादौताम्रायततलांगुली ॥ कूर्मपृष्ठोन्नतौचापिशोभेतेकिंकिणीकि
णौ॥ १२॥सीधुपानेनचाल्पेनतुष्ट्याथमदनेनच॥ विलासनैश्चविविधैःप्रेक्षणीयतराभवत्॥ १३॥ सिद्धचारणगंधर्वैःसाप्रयाताविलासिनी॥ बह्वाश्चर्येपिवै
स्वर्गेदर्शनीयतमाकृतिः॥ १४॥ सुसूक्ष्मेणोत्तरीयेणमेघवर्णेनराजता॥ तनुरभ्रावृताव्योम्निचंद्रलेखेवगच्छती ॥ १५ ॥ ततःप्राप्ताक्षणेनैवमनःपवनगामि
नी॥ भवनंपांडुपुत्रस्यफाल्गुनस्यशुचिस्मिता॥ १६॥ तत्रद्वारमनुप्राप्ताद्वारस्थैश्चनिवेदिता॥ अर्जुनस्यनरश्रेष्ठउर्वशीशुभलोचना॥ १७ ॥उपातिष्ठततद्वेश्म
निर्मलंसुमनोहरं॥ सशंकितमनाराजन्प्रत्युद्गच्छततांनिशि॥१८॥ दृष्ट्वैवचोर्वशींपार्थोलज्जासंवृतलोचनः॥ तदाभिवादनंकृत्वागुरुपूजांप्रयुक्तवान्॥१९॥
अर्जुनउवाच ॥ ॥ अभिवादयेत्वांशिरसाप्रवराप्सरसांवरे ॥ किमाज्ञापयसेदेविप्रेष्यस्तेहमुपस्थितः ॥ २० ॥ फाल्गुनस्यवचःश्रुत्वागतसंज्ञातदोर्वशी॥
गंधर्ववचनंसर्वंश्रावयामासतंतदा॥ २१ ॥ उर्वश्युवाच ॥ यथामेचित्रसेनेनकथितंमनुजोत्तम॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामियथाचाहमिहागता ॥ २२ ॥ उप
स्थानेमहेंद्रस्यवर्तमानेमनोरमे॥ तवागमनतोवृत्तेस्वर्गस्यपरमोत्सवे॥ २३॥ रुद्राणांचैवसान्निध्यमादित्यानांचसर्वशः ॥ समागमेऽश्विनोश्चैववसूनांचन
रोत्तम ॥ २४ ॥ महर्षीणांचसंघेषुराजर्षिप्रवरेषुच ॥ सिद्धचारणयक्षेषुमहोरगगणेषुच ॥ २५॥

ष्येणबहुलमितिबाहुलकात्समासः ॥ १० ॥ अवद्यवत्दोषवत्तदभावोनिरवद्यवत् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अवभृथोयज्ञांतस्नानंतत्प्राप्ये ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेनचित्रसेनेनतत्रपित्राचेंद्रेणचशुश्रूषितुंसेवितुं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ दुःश्रुतंमेस्तुममश्रवणंव्यर्थमस्तुयत्त्व

उपविष्टेषुसर्वेषुस्थानमानप्रभावतः॥ ऋद्ध्याप्रज्वलमानेषुअग्निसोमार्कवर्ष्मसु॥ २६ ॥ वीणासुवाद्यमानासुगंधर्वैःशक्रनंदन ॥ दिव्येमनोरमेगेयेप्रवृत्तेपृथु
लोचन॥ २७॥ सर्वाप्सरःसुमुख्यासुप्रनृत्तासुकुरूद्वह॥ त्वंकिलानिमिषःपार्थमामेकांतत्रदृष्टवान्॥ २८ ॥ तत्रचावभृथेतस्मिन्नुपस्थानेदिवौकसाम्॥ तवपि
त्राभ्यनुज्ञातागताःस्वंस्वंगृहंसुराः॥ २९ ॥ तथैवाप्सरसःसर्वाविशिष्टाःस्वगृहंगताः॥ अपिचान्याश्चशत्रुघ्नतवपित्राविसर्जिताः॥ ३० ॥ ततःशक्रेणसंदिष्टश्चि
त्रसेनोममांतिकम्॥ प्राप्तःकमलपत्राक्षसचमामब्रवीदथ॥ ३१॥ त्वत्कृतेहंसुरेशेनप्रेषितोवरवर्णिनि॥ प्रियंकुरुमहेंद्रस्यममचैवात्मनश्चह॥ ३२॥ शक्रतुल्यं
रणेशूरंसदौदार्यगुणान्वितम्॥ पार्थंप्रार्थयसुश्रोणित्वमित्येवंतदाब्रवीत्॥ ३३ ॥ ततोहंसमनुज्ञातातेनपित्राचतेनघ ॥ तवांतिकमनुप्राप्ताशुश्रूषितुमरिंदम
॥ ३४॥ त्वद्गुणाकृष्टचित्ताहमनंगवशमागता॥ चिराभिलषितोवीरममाप्येषमनोरथः॥ ३५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तांतथाब्रुवतींश्रुत्वाभृशंलज्जावृतो
र्जुनः॥ उवाचकर्णौहस्ताभ्यांपिधायत्रिदशालये॥ ३६ ॥ दुःश्रुतंमेस्तुसुभगेयन्मांवदसिभाविनि॥ गुरुदारैःसमानामेनिश्चयेनवरानने॥ ३७॥ यथाकुंतीमहा
भागायथेंद्राणीशचीमम॥ तथात्वमपिकल्याणीनात्रकार्याविचारणा॥ ३८॥ यच्चेक्षितासिविस्पष्टंविशेषेणमयाशुभे॥ तच्चकारणपूर्वंहिशृणुसत्यंशुचिस्मि
ते॥ ३९॥ इयंपौरववंशस्यजननीमुदितेतिह॥ त्वामहंदृष्टवांस्तत्रविज्ञायोत्फुल्ललोचनः॥ ४० ॥ नमामर्हसिकल्याणिअन्यथाध्यातुमप्सरः॥ गुरोर्गुरुतरामेत्वं
ममत्वंवंशवर्धिनी॥ ४१॥ ॥उर्वश्युवाच॥ ॥अनावृताश्चसर्वाःस्मदेवराजाभिनंदन॥ गुरुस्थानेनमांवीरनियोक्तुंत्वमिहार्हसि॥ ४२॥ पुरोर्वंशेहियेपुत्रान
प्तारोवात्विहागताः॥ तपसारमयंत्यस्मान्नचतेषांव्यतिक्रमः॥ ४३ ॥ तत्प्रसीदनमामार्तांविसर्जयितुमर्हसि ॥ हृच्छयेनचसंतप्तांभक्तांचभजमानद॥ ४४ ॥
॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ शृणुसत्यंवरारोहेयत्त्वांवक्ष्याम्यनिंदिते॥ शृण्वंतुमेदिशश्चैवविदिशश्चसदेवताः॥ ४५॥ यथाकुंतीचमाद्रीचशचीचैवममानघे॥ तथाच
वंशजननीत्वंहिमेद्यगरीयसी॥ ४६॥ गच्छमूर्ध्नाप्रपन्नोस्मिपादौतेवरवर्णिनि॥ त्वंहिमेमातृवत्पूज्यारक्ष्योहंपुत्रवत्त्वया॥ ४७॥

मेवंविधदुष्कर्मयोग्यनांमयिसंभावयसीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अप्सरइत्येकत्वमार्षं यद्वास्यादेकत्वेऽप्सराअपीतिशब्दार्णवादेकत्वंसाधु ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥

भ्रुकुट्यावक्रानतुमनसाहितार्थत्वाच्छापस्येतिभावः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैल

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तातुपार्थेनउर्वशीक्रोधमूर्च्छिता॥वेपंतीभ्रुकुटीवक्राशशापाथधनंजयम्॥४८॥ ॥उर्वश्युवाच॥ ॥तवपित्राभ्यनुज्ञातांस्व
यंचगृहमागताम्॥यस्मान्मांनाभिनंदेथाःकामबाणवशंगताम्॥४९॥ तस्मात्त्वंनर्तनःपार्थस्त्रीमध्येमानवर्जितः॥ अपुमानितिविख्यातःषंढवद्विचरिष्यसि॥
॥५०॥एवंदत्त्वार्जुनेशापंस्फुरदोष्ठीश्वसंत्यथ॥पुनःप्रत्यागताक्षिप्रमुर्वशीगृहमात्मनः॥५१॥ततोर्जुनस्त्वरमाणश्चित्रसेनमरिंदमः॥संप्राप्यरजनीवृत्तंतदु
र्वश्यायथातथा॥५२॥निवेदयामासतदाचित्रसेनायपांडवः॥ तत्रचैवंयथावृत्तंशापंचैवपुनःपुनः॥५३॥अवेदयच्चशक्रस्यचित्रसेनोपिसर्वशः॥ ततआ
नाय्यतनयंविविक्तेहरिवाहनः॥५४॥सांत्वयित्वाशुभैर्वाक्यैःस्मयमानोभ्यभाषत॥सुपुत्राद्यपृथातातत्वयापुत्रेणसत्तम॥५५॥ ऋषयोपिहिधैर्येणजितावै
तेमहाभुज॥यत्तुदत्तवतीशापमुर्वशीतवमानद॥५६॥सचापितेर्थकृत्तातसाधकश्चभविष्यति॥५७॥ अज्ञातवासोवस्तव्योभवद्भिर्भूतलेनघ॥ वर्षंत्रयोद
शेवीरतंतत्रक्षपयिष्यसि॥५८॥ तेननर्तनवेषेणअपुंस्त्वेनतथैवच॥ वर्षमेकंविहृत्यैवततःपुंस्त्वमवाप्स्यसि॥५९॥ एवमुक्तस्तुशक्रेणफाल्गुनःपरवीरहा॥
मुदंपरमिकांलेभेनचशापंव्यचिंतयत्॥६०॥चित्रसेनेनसहितोगंधर्वेणयशस्विना॥रेमेसस्वर्गभवनेपांडुपुत्रोधनंजयः॥६१॥ इदंयःशृणुयाद्वृत्तंनित्यंपांडु
सुतस्यवै॥नतस्यकामःकामेषुपापकेषुप्रवर्तते॥६२॥ इदममरवरात्मजस्यघोरंशुचिचरितंविनिशम्यफाल्गुनस्य॥ व्यपगतमददंभरागदोषास्त्रिदिवगताभि
रमंतिमानवेंद्राः॥६३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिउर्वशीशापोनामषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४६॥ ॥छ॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥ ॥कदाचिदटमानस्तुमहर्षिरुतलोमशः॥जगामशक्रभवनंपुरंदरदिदृक्षया॥१॥ससमेत्यनमस्कृत्यदेवराजंमहामुनिः॥ ददर्शार्धासनगतंपां
डवंवासवस्यहि॥२॥ ततःशक्राभ्यनुज्ञातआसनेविष्टरोत्तरे॥ निषसादद्विजश्रेष्ठःपूज्यमानोमहर्षिभिः॥३॥तस्यदृष्ट्वाभवद्बुद्धिःपार्थमिंद्रासनेस्थितम्॥कथंनु
क्षत्रियःपार्थःशक्रासनमवाप्तवान्॥४॥किंत्वस्यसुकृतंकर्मकेलोकावैविनिर्जिताः॥सएवमनुसंप्राप्तःस्थानंदेवनमस्कृतम्॥५॥ तस्यविज्ञायसंकल्पंशक्रोवृ
त्रनिषूदनः॥ लोमशंप्रहसन्वाक्यमिदमाहशचीपतिः॥६॥ ब्रह्मर्षेश्रूयतांयत्तेमनसैतद्विवक्षितम्॥नायंकेवलमर्त्योवैमानुषत्वमुपागतः॥७॥

कंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ कदाचिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ देवनिकायाद्देवसमूहानालंनसमर्थाः ॥ १७ ॥ कपिलः ऋषिपुराणंकपिलंयस्तमग्रेज्ञानैर्बिभर्तिजायमानंचपश्येदितिश्रुतिप्रसिद्धः अग्रेजायमानंपांचरा

महर्षेर्ममपुत्रोयंकुंत्यांजातोमहाभुजः ॥ अस्त्रहेतोरिहप्राप्तःकस्माच्चित्कारणांतरात् ॥ ८ ॥ अहोनैनंभवान्वेत्तिपुराणमृषिसत्तमम् ॥ शृणुमेवदतोब्रह्मन्योयंयच्चा
स्यकारणम् ॥ ९ ॥ नरनारायणौयौतौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ ताविमावनुजानीहिहृषीकेशधनंजयौ ॥ १० ॥ विख्यातौत्रिषुलोकेषुनरनारायणावृषी ॥ कार्यार्थ
मवतीर्णौतौपृथ्वींपुण्यप्रतिश्रयाम् ॥ ११ ॥ यन्नशक्यंसुरैर्द्रष्टुमृषिभिर्वामहात्मभिः ॥ तदाश्रमपदंपुण्यंबदरीनामविश्रुतम् ॥ १२ ॥ सनिवासोऽभवद्विप्रविष्णो
र्जिष्णोस्तथैवच ॥ यतःप्रववृतेगंगासिद्धचारणसेविता ॥ १३ ॥ तौमन्नियोगाद्ब्रह्मर्षेक्षितौजातौमहाद्युती ॥ भूमेर्भारावतरणंमहावीर्यौकरिष्यतः ॥ १४ ॥ उद्वृत्ता
ह्यसुराःकेचिन्निवातकवचाइति ॥ विप्रियेषुस्थितास्माकंवरदानेनमोहिताः ॥ १५ ॥ तर्कयंतेसुरान्हंतुंबलदर्पसमन्विताः ॥ देवान्नगणयंत्येतेतथादत्तवराहिते ॥
॥ १६ ॥ पातालवासिनोरौद्रादनोःपुत्रामहाबलाः ॥ सर्वदेवनिकायाहिनालंयोधयितुंहितान् ॥ १७ ॥ योसौभूमिगतःश्रीमान्विष्णुर्मधुनिषूदनः ॥ कपिलोनाम
देवोसौभगवानजितोहरिः ॥ १८ ॥ येनपूर्वंमहात्मानःखनमानारसातलम् ॥ दर्शनादेवनिहताःसगरस्यात्मजाविभो ॥ १९ ॥ तेनकार्यंमहत्कार्यमस्माकंद्विजस
त्तम ॥ पार्थेनचमहायुद्धेसमेताभ्यांनसंशयः ॥ २० ॥ सोऽसुरान्दर्शनादेवशक्तोहंतुंसहानुगान् ॥ निवातकवचान्सर्वान्नागानिवमहाह्रदे ॥ २१ ॥ किंतुनाल्पेन
कार्येणप्रबोध्योमधुसूदनः ॥ तेजसःसुमहाराशिःप्रबुद्धःप्रदहेज्जगत् ॥ २२ ॥ अयंतेषांसमस्तानांशक्तःप्रतिसमासने ॥ तान्निहत्यरणेशूरःपुनर्यास्यतिमानुषा
न् ॥ २३ ॥ भवानस्मन्नियोगेनयातुतावन्महीतलम् ॥ काम्यकेद्रक्ष्यसेवीरंनिवसंतंयुधिष्ठिरम् ॥ २४ ॥ सवाच्योममसंदेशाद्धर्मात्मासत्यसंगरः ॥ नोत्कंठाफाल्गु
नेकार्याकृतास्त्रःशीघ्रमेष्यति ॥ २५ ॥ नाशुद्धबाहुवीर्येणनाकृतास्त्रेणवारणे ॥ भीष्मद्रोणादयोयुद्धेशक्याःप्रतिसमासितुम् ॥ २६ ॥ गृहीतास्त्रोगुडाकेशोमहाबाहु
र्महामनाः ॥ नृत्यवादित्रगीतानांदिव्यानांपारमीयिवान् ॥ २७ ॥ भवानपिविविक्तानितीर्थानिमनुजेश्वर ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैर्द्रष्टुमर्हत्यरिंदम ॥ २८ ॥ तीर्थेष्वा
प्लुत्यपुण्येषुविपाप्माविगतज्वरः ॥ राज्यंभोक्ष्यसिराजेंद्रसुखीविगतकल्मषः ॥ २९ ॥ भवांश्चैनंद्विजश्रेष्ठपर्यटंतंमहीतलम् ॥ त्रातुमर्हतिविप्राग्र्यतपोबलसमन्वि
तः ॥ ३० ॥ गिरिदुर्गेषुचसदादेशेषुविषमेषुच ॥ वसंतिराक्षसारौद्रास्तेभ्योरक्षांविधास्यति ॥ ३१ ॥

त्रागमेऽनिरुद्धत्वेनवेदेसूत्रात्मत्वेनचव्य
वक्तंनारायणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रबोध्योविज्ञाप्यः ॥ २२ ॥ तेषांनिवातकवचानां प्रतिसमासनेसंक्षेपणे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ गुडाकेशोऽर्जुनः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ संप्रतिज्ञायांगीकृत्य ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ अत्यद्भुतमिदंकर्मेत्यादेर

एवमुक्तेमहेंद्रेणबीभत्सुरपिलोमशम् ॥ उवाचप्रयतोवाक्यंरक्षेथाःपांडुनंदनम् ॥ ३२ ॥ यथागुप्तस्त्वयाराजाचरेत्तीर्थानिसत्तम ॥ दानंदद्याद्यथाचैवतथाकुरुम
हामुने ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथेतिसंप्रतिज्ञायलोमशःसुमहातपाः ॥ काम्यकंवनमुद्दिश्यसमुपायान्महीतलम् ॥ ३४ ॥ ददर्शतत्रकौंतेयंधर्मराज
मरिंदमम् ॥ तापसैर्भ्रातृभिश्चैवसर्वतःपरिवारितम् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिलोमशगमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्या
यः ॥ ४७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदंकर्मपार्थस्यामिततेजसः ॥ धृतराष्ट्रोमहाप्राज्ञःश्रुत्वाविप्रकिमब्रवीत् ॥ १ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ॥ शक्रलोकगतंपार्थंश्रुत्वाराजांबिकासुतः ॥ द्वैपायनादृषिश्रेष्ठात्संजयंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ श्रुतंमेसूतकार्त्स्न्येनकर्मपा
र्थस्यधीमतः ॥ कच्चित्तवापिविदितंयाथातथ्येनसारथे ॥ ३ ॥ प्रमत्तोग्राम्यधर्मेषुमंदात्मापापनिश्चयः ॥ ममपुत्रःसुदुर्बुद्धिःपृथिवींघातयिष्यति ॥ ४ ॥ यस्यनि
त्यमृतावाचःस्वैरेष्वपिमहात्मनः ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः ॥ ५ ॥ अस्यतःकर्णिनाराचान्तीक्ष्णाग्रांश्चशिलाशितान् ॥ कोर्जुनस्याग्रतस्ति
ष्ठेदपिमृत्युर्जरातिगः ॥ ६ ॥ ममपुत्रादुरात्मानःसर्वेमृत्युवशानुगाः ॥ येषांयुद्धंदुराधर्षैःपांडवैःप्रत्युपस्थितम् ॥ ७ ॥ तथैवचनपश्यामियुधिगांडीवधन्वनः ॥ अ
निशंचिंतयानोपियएनमुदियाद्रथी ॥ ८ ॥ द्रोणकर्णौप्रतीयातांयदिभीष्मोपिवारणे ॥ महान्स्यात्संशयोलोकेतत्रपश्यामिनोजयम् ॥ ९ ॥ घृणीकर्णःप्रमादीच
आचार्यःस्थविरोगुरुः ॥ अमर्षीबलवान्पार्थःसंरंभीदृढविक्रमः ॥ १० ॥ संभवेत्तुमुलंयुद्धंसर्वशोप्यपराजितम् ॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ॥ ११ ॥
अपिसर्वेश्वरत्वंहितेवांछंत्यपराजिताः ॥ वधेनूनंभवेच्छांतिरेतेषांफाल्गुनस्यवा ॥ १२ ॥ नतुहंतार्जुनस्यास्तिजेतावास्यनविद्यते ॥ मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मांचै
वप्रतिसंहितः ॥ १३ ॥ त्रिदशेशसमोवीरःखांडवेग्निमतर्पयत् ॥ जिगायपार्थिवान्सर्वान्राजसूयेमहाक्रतौ ॥ १४ ॥ शेषंकुर्याद्गिरेर्वज्रोनिपतन्मूर्ध्निसंजय ॥ नतु
कुर्युःशराःशेषंक्षिप्तास्तातकिरीटिना ॥ १५ ॥ यथाहिकिरणाभानोस्तपंतीहचराचरम् ॥ तथापार्थभुजोत्सृष्टाःशरास्तप्स्यंतिमत्सुतान् ॥ १६ ॥

ध्यायद्वयस्यतात्पर्यंपरोत्कर्षेश्रुतेस्वनाशशंकयामूढस्तप्यतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ऋताःसत्याः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रतीयातांप्रतिगच्छेतां ॥ ९ ॥ घृणीदयालुः प्रमादीअनवहितः संरंभीउद्यमी
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

अपीति सव्यसाचिनोरथघोषेणापि तत्तत्ररणे॥ १७॥यत् यद्वा उद्वमन्निषंगादुद्धरन् प्रवपन्प्रेरयन् स्थातास्थास्यति आततायीशस्त्रपाणिः यथोक्तं अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारापहारी

अपितद्रथघोषेणभयार्तासव्यसाचिनः ॥ प्रतिभातिविदीर्णेवसर्वतोभारतीचमूः ॥ १७ ॥ यदुद्वमन्प्रवपंश्चैवबाणान्स्थातातततायीसमरेकिरीटी ॥ सृष्टोंतकः
सर्वहरोविधात्राभवेद्यथातद्वदपारणीयः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः
॥४८॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥संजयउवाच॥यदेतत्कथितंराजंस्त्वयादुर्योधनंप्रति ॥ सर्वमेतद्यथातत्त्वंनैतन्मिथ्यामहीपते॥ १ ॥ मन्युनाहिसमाविष्टाःपां
डवास्तेमहौजसः॥ दृष्ट्वाकृष्णांसभांनीतांधर्मपत्नींयशस्विनीं॥ २॥ दुःशासनस्यतावाचःश्रुत्वातेदारुणोदयाः॥ कर्णस्यचमहाराजजुगुप्संतीतिमेमतिः॥ ३ ॥
श्रुतंहिमेमहाराजयथापार्थेनसंयुगे॥ एकादशतनुःस्थाणुर्धनुषापरितोषितः॥ ४॥ कैरातंवेषमास्थाययोधयामासफाल्गुनम्॥ जिज्ञासुःसर्वदेवेशःकपर्दीभग
वान्स्वयं॥ ५॥ तत्रैनंलोकपालास्तेदर्शयामासुरच्युतं॥ अस्त्रहेतोःपराक्रांतंतपसाकौरवर्षभम्॥ ६॥ नैतदुत्सहतेचान्योलब्धुमन्यत्रफाल्गुनात्॥ साक्षाद्दर्शनमे
तेषामीश्वराणांनरोभुवि॥ ७ ॥ महेश्वरेणयोराजन्नजीर्णोह्यष्टमूर्त्तिना॥ कस्तमुत्सहतेवीरोयुद्धेजरयितुंपुमान्॥ ८ ॥ आसादितमिदंघोरंतुमुलंलोमहर्षणं ॥
द्रौपदींपरिकर्षद्भिःकोपयद्भिश्चपांडवान्॥ ९ ॥ यत्तुप्रस्फुरमाणौष्ठोभीमःप्राहवचोर्थवत्॥ दृष्ट्वादुर्योधनेनोरूद्रौपद्यादर्शितावुभौ॥ १० ॥ ऊरूभेत्स्यामितेपा
पगदयाभीमवेगया॥ त्रयोदशानांवर्षाणामंतेदुर्द्यूतदेविनः॥ ११ ॥ सर्वेप्रहरतांश्रेष्ठाःसर्वेचामिततेजसः॥ सर्वेसर्वास्त्रविद्वांसोदेवैरपिसुदुर्जयाः ॥ १२ ॥
मन्येमन्युसमुद्भूताःपुत्राणांतवसंयुगे ॥ अंतंपार्थाःकरिष्यंतिभार्यामर्षसमन्विताः ॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ किंकृतंसूतकर्णेनवदतापरुषंवचः ॥ पर्याप्त
वैरमेतावद्यत्कृष्णासासभांगता॥ १४ ॥ अपीदानींममसुतास्तिष्ठेरन्मंदचेतसः ॥ येषांभ्रातागुरुर्ज्येष्ठोविनयेनावतिष्ठते॥ १५ ॥ ममापिवचनंसूतनशुश्रूषति
मंदभाक् ॥ दृष्ट्वामांचक्षुषाहीनंनिर्विचेष्टमचेतसम्॥ १६॥ येचास्यसचिवामंदाःकर्णसौबलकादयः ॥ तेतस्यभूयसोदोषान्वर्द्धयंतिविचेतसः॥ १७॥ स्वैरमु
क्तान्यपिशराःपार्थेनामिततेजसा ॥ निर्दहेयुर्ममसुतान्किंपुनर्मन्युनेरिताः॥ १८॥

चपडेनेआततायिनः अपारणीयःअनुल्लंघनीयःजेतुमशक्यः ॥१८॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥४८॥ ॥७॥ यदेतदिति॥१॥२॥३॥४॥
॥५॥६ ॥७॥ नजीर्णोनक्षीणः अष्टौपंचभूतानिसूर्यचंद्रपुरुषाश्चमूर्त्तयोयस्य ॥८॥९॥१०॥ दुर्द्यूतदेविनःछद्मद्यूतेनजेतुकामस्य॥११॥१२॥अंतंनाशं ॥ १३॥१४॥ विनयेनीतौ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७॥१८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ नहि संतीनिशेषः ॥२३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा० एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यदिदंशोचितमित्यादेरध्यायद्वयस्यतात्पर्यंसत्यसंरक्षणेकृतेदे

पार्थबाहुबलोत्सृष्टामहाचापविनिःसृताः ॥ दिव्यास्त्रमंत्रमुदिताःसादयेयुःसुरानपि ॥ १९ ॥ तस्यमंत्रीचगोप्ताचसुहृच्चैवजनार्दनः ॥ हरिस्त्रैलोक्यनाथःसकिं
नुतस्यननिर्जितं ॥ २० ॥ इदंहिसुमहच्चित्रमर्जुनस्येहसंजय ॥ महादेवेनबाहुभ्यांयत्समेतइतिश्रुतिः ॥ २१ ॥ प्रत्यक्षंसर्वलोकस्यखांडवेयत्कृतंपुरा ॥ फाल्गु
नेनसहायार्थेवह्नेर्दामोदरेणच ॥ २२ ॥ सर्वथानहिमेपुत्राःसहामात्याःससौबलाः ॥ क्रुद्धेपार्थेचभीमेचवासुदेवेचसात्वते ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिइंद्रलोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रखेदेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ यदिदंशोचितंराज्ञाधृतरा
ष्ट्रेणवैमुने ॥ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्सर्वमेतन्निरर्थकं ॥ १ ॥ कथंचराजपुत्रंतमुपेक्षेताल्पचेतसं ॥ दुर्योधनंपांडुपुत्रान्कोपयानंमहारथान् ॥ २ ॥ किमासीत्पांडु
पुत्राणांवनेभोजनमुच्यतां ॥ वानेयमथवाकृष्टमेतदाख्यातुनोभवान् ॥ ३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वानेयंचमृगांश्चैवशुद्धैर्बाणैर्निपातितान् ॥ ब्राह्मणानां
निवेद्याग्रमभुंजन्पुरुषर्षभाः ॥ ४ ॥ तांस्तुशूरान्महेष्वासांस्तदानिवसतोवने ॥ अन्वयुर्ब्राह्मणाराजन्साग्नयोनग्नयस्तथा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणानांसहस्राणिस्नातकानां
महात्मनां ॥ दशमोक्षविदांतत्रयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ रुरून्कृष्णमृगांश्चैवमेध्यांश्चान्यान्वनेचरान् ॥ बाणैरुन्मथ्यविविधैर्ब्राह्मणेभ्योन्यवेदयत् ॥ ७ ॥ नत
त्रकश्चिद्दुर्वर्णोव्याधितोवापिदृश्यते ॥ कृशोवादुर्बलोवापिदीनोभीतोपिवापुनः ॥ ८ ॥ पुत्रानिवप्रियान्भ्रातॄन्ज्ञातीनिवसहोदरान् ॥ पुपोषकौरवश्रेष्ठोधर्म
राजोयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ पतींश्चद्रौपदीसर्वान्द्विजातींश्चयशस्विनी ॥ मातृवद्भोजयित्वाग्रेशिष्टमाहारयत्तदा ॥ १० ॥ प्राचींराजादक्षिणांभीमसेनोयमौप्रती
चीमथवाप्युदीचीं ॥ धनुर्धरामांसहेतोर्मृगाणांक्षयंचक्रुर्नित्यमेवोपगम्य ॥ ११ ॥ तथातेषांवसतांकाम्यकेवैविहीनानामर्जुनेनोत्सुकानां ॥ पंचैववर्षाणित
थाव्यतीयुरधीयतांजपतांजुह्वतांच ॥ १२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्रलोका०पार्थाहारकथनेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ॥ तेषांतच्चरितंश्रुत्वामनुष्यातीतमद्भुतम् ॥ चिंताशोकपरीतात्मामन्युनाभिपरिप्लुतः ॥ १ ॥

वामानुपाश्वानुगृह्णंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ वानेयंवनभवंनीवारादि कृष्टंकर्षणजंग्राम्यधान्यम् ॥ ३ ॥ शुद्धैर्विषालिप्तैः विषलिप्तेनबाणेनयौहतौमृगपक्षिणौ तयोर्मांसंकलंजंतद्भुक्त्वाचांद्रायणंचरेदितिस्मृतेः
अयंहंतकारप्रदेयम् ॥ ४ ॥ अनग्नयःपरिव्राजकाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आहारयत् आहारंकृतवती ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै०भा०पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥ तेषामिति मन्युनादैन्येन ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नक्षंस्यतेक्षमानकरिष्यतः ॥ ९ ॥ १० ॥ सहितुंसोढुं ॥ ११ ॥ शैक्ययाशिक्यस्थया भूमिंभित्त्वापातालंप्रवेक्ष्यतीतिभयादंतरिक्षेएवधृतयेत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥

दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यधृतराष्ट्रोंबिकासुतः॥ अब्रवीत्संजयंसूतमामंत्र्यपुरुषर्षभ॥ २ ॥ नरात्रौनदिवासूतशांतिंप्राप्नोमिवैक्षणम्॥ संचिंत्यदुर्नयंघोरमतीतंद्यूत
जंहितत्॥ ३ ॥ तेषामसत्व्यवीर्याणांशौर्यंधैर्यंधृतिंपराम्॥ अन्योन्यमनुरागंचभ्रातृणामतिमानुषम्॥ ४ ॥ देवपुत्रौमहाभागौदेवराजसमद्युती॥ नकुलःसहदे
वश्चपांडवौयुद्धदुर्मदौ॥ ५ ॥ दृढायुधौदूरपातौयुद्धेचकृतनिश्चयौ॥ शीघ्रहस्तौदृढक्रोधौनित्ययुक्तौतरस्विनौ॥ ६ ॥ भीमार्जुनौपुरोधाययदातौरणमूर्धनि॥ स्था
स्येतेसिंहविक्रांतावश्विनाविवदुःसहौ॥ ७ ॥ निःशेषमिहपश्यामिममसैन्यस्यसंजय॥ तौह्यप्रतिरथौयुद्धेदेवपुत्रौमहारथौ॥ ८ ॥ द्रौपद्यास्तंपरिक्लेशंनक्षंस्येते
त्वमर्षिणौ॥ वृष्णयोथमहेष्वासाःपंचालावामहौजसः॥ ९ ॥ युधिसत्याभिसंधेनवासुदेवेनरक्षिताः॥ प्रधक्ष्यंतिरणेपार्थाःपुत्राणांममवाहिनीं॥ १० ॥ रामकृ
ष्णप्रणीतानांवृष्णीनांसूतनंदन॥ नशक्यःसहितुंवेगःसर्वैस्तैरपिसंयुगे॥ ११ ॥ तेषांमध्येमहेष्वासोभीमोभीमपराक्रमः॥ शैक्ययावीरघातिन्यागदयाविचरि
ष्यति॥ १२ ॥ तथागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ गदावेगंचभीमस्यनालंसोढुंनराधिपाः॥ १३ ॥ ततोहंसुहृदांवाचोदुर्योधनवशानुगः॥ स्मरणीयाः
स्मरिष्यामिमयायानकृताःपुरा॥ १४ ॥ ॥ संजयउवाच॥ ॥ व्यतिक्रमोयंसुमहांस्त्वयाराजन्नुपेक्षितः॥ समर्थेनापियन्मोहात्पुत्रस्तेननिवारितः॥ १५ ॥ श्रु
त्वाहिनिर्जितान्द्यूतेपांडवान्मधुसूदनः॥ त्वरितःकाम्यकेपार्थान्समभावयदच्युतः॥ १६ ॥ द्रुपदस्यतथापुत्राधृष्टद्युम्नपुरोगमाः॥ विराटोधृष्टकेतुश्चकेकयाश्च
महारथाः॥ १७ ॥ तैश्चयत्कथितंराजन्दृष्ट्वापार्थान्पराजितान्॥ चारेणविदितंसर्वंतन्मयावेदितंचते॥ १८ ॥ समागम्यवृतस्तत्रपांडवैर्मधुसूदनः॥ सारथ्येफा
ल्गुनस्याजौतथेत्याहचतान्हरिः॥ १९ ॥ अमर्षितोहिकृष्णोपिदृष्ट्वापार्थांस्तदागतान्॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगानब्रवीच्चयुधिष्ठिरं॥ २० ॥ यासासमृद्धिःपार्थाना
मिंद्रप्रस्थेबभूवह॥ राजसूयेमयादृष्टानृपैरन्यैःसुदुर्लभा॥ २१ ॥ यत्रसर्वान्महीपालान्शस्त्रतेजोभयार्दितान्॥ सवंगांगान्सपौंड्रोड्रान्सचोलद्राविडांध्रकान्॥
॥ २२ ॥ सागरानूपकांश्चैवयेचप्रांताभिवासिनः॥ सिंहलान्बर्बरान्म्लेच्छान्येचलंकानिवासिनः॥ २३ ॥ पश्चिमानिचराष्ट्राणिशतशःसागरांतिकान्॥ प
ह्लवान्दरदान्सर्वान्किरातान्यवनान्शकान्॥ २४ ॥ हारहूणांश्चचीनांश्चतुषारान्सैंधवांस्तथा॥ जागुडान्रामठान्मुंडान्स्त्रीराज्यमथतंगणान्॥ २५ ॥

॥ १४ ॥ पुत्रस्तेत्वया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

केकयान्मालवांश्चैवतथाकाश्मीरकानपि॥ अद्राक्षमहमाहूतान्यज्ञेतेपरिवेषकान्॥ २६ ॥ सातेसमृद्धिर्यैरात्ताचपलाप्रतिसारिणी ॥ आदायजीवितंतेषामाहरिष्यामितामहं॥ २७॥
रामेणसहकौरव्यभीमार्जुनयमैस्तथा॥ अक्रूरगदसांबैश्चप्रद्युम्नेनाहुकेनच॥ २८॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणशिशुपालात्मजेनच ॥दुर्योधनंरणेहत्वासद्यःकर्णंचभारत॥ २९ ॥
दुःशासनंसौबलेयंयश्चान्यःप्रतियोत्स्यते॥ ततस्त्वंहास्तिनपुरेभ्रातृभिःसहितोवसन्॥ ३०॥ धार्तराष्ट्रींश्रियंप्राप्यप्रशाधिपृथिवीमिमाम्॥
अथैनमब्रवीद्राजातस्मिन्वीरसमागमे ॥ ३१ ॥ शृण्वत्स्वेतेषुवीरेषुधृष्टद्युम्नमुखेषुच ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्रतिगृह्णामितेवाचमिमांसत्यांजनार्दन॥ ३२ ॥
अमित्रान्मेमहाबाहोसानुबंधान्हनिष्यसि ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंसत्यंमांकुरुकेशव ॥ ३३॥ प्रतिज्ञातोवनेवासोराजमध्येमयात्वयम्॥
तद्धर्मराजवचनंप्रतिश्रुत्यसभासदः॥ ३४॥ धृष्टद्युम्नपुरोगास्तेसमयामासुरंजसा॥ केशवंमधुरैर्वाक्यैःकालयुक्तैरमर्षितम्॥ ३५ ॥ पांचालींप्राहुरक्लिष्टांवासुदेवस्यशृण्वतः॥
दुर्योधनस्तवक्रोधाद्देवित्यक्ष्यतिजीवितम्॥३६॥ प्रतिजानीमहेसत्यंमाशुचोवरवर्णिनि॥येस्मतेऽक्षजितांकृष्णेदृष्ट्वात्वांप्राहसंस्तदा॥
मांसानितेषांखादंतोहरिष्यंतिवृकद्विजाः॥ ३७॥ पास्यंतिरुधिरंतेषांगृध्रागोमायवस्तथा॥ उत्तमांगानिकर्षंतोयैःकृष्टासिसभातले॥ ३८ ॥ तेषांद्रक्ष्यसिपांचालिगात्राणिपृथिवीतले ॥
क्रव्यादैःकृष्यमाणानिभक्ष्यमाणानिचासकृत् ॥ ३९ ॥परिक्लिष्टासियैस्तत्रयैश्चासिसमुपेक्षिता॥ तेषामुत्कृत्तशिरसांभूमिःपास्यतिशोणितम्॥ ४० ॥
एवंबहुविधावाचस्तऊचुर्भरतर्षभाः॥ सर्वेतेजस्विनःशूराःसर्वेचाहतलक्षणाः॥ ४१ ॥ तेधर्मराजेनवृतावर्षादूर्ध्वंत्रयोदशात्॥ पुरस्कृत्योपयास्यंतिवासुदेवंमहारथाः॥४२ ॥
रामश्चकृष्णश्चधनंजयश्चप्रद्युम्नसांबौयुयुधानभीमौ॥ माद्रीसुतौकेकयराजपुत्राःपंचालपुत्राःसहमत्स्यराज्ञा॥ ४३॥एतान्सर्वांल्लोकवीरानजेयान्महात्मनःसानुबंधान्ससैन्यान्॥
कोजीवितार्थीसमरेभ्युदीयात्क्रुद्धान्सिंहान्केसरिणोयथैव ॥ ४४॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥यन्माऽब्रवीद्विदुरोद्यूतकालेत्वंपांडवान्जेष्यसिचेन्नरेंद्र॥
ध्रुवंकुरूणामयमंतकालोमहाभयोभविताशोणितौघः॥ ४५॥

॥२६॥ प्रतिसारिणीप्रतीपंसरतीतिनीचानुगामिनीत्यर्थः आहरिष्यामि इदानीमेवेतिशेषः अतएवप्रार्थनासत्यंमांकुर्विति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥समयामासुःसमंयुक्तमित्याचख्युः समशब्दात्तदाचष्टइतिणिच् लिटिआम् शमयामासुरितिपाठेस्पष्टोऽर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥४० ॥ अहतलक्षणाअखंडितध्वजाः आहवलक्षणाइतिपाठेआहवयोग्यानिशौर्यद्योतकानिलक्षणानिसामुद्रिकचिह्नानियेषामित्यर्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ युयुधानःसात्यकिः ॥ ४३ ॥ केसरिणःक्रोधेनोच्छ्रितसटान् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥४६॥ इत्या० नै० मा० भा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥ ॥७॥ असेति ॥ १ ॥ आवसन् आवासंकृतवंतः ॥२॥३॥ पुप्लुवेप्लावितवान् ॥४॥५॥ निदेशात् आज्ञातः ॥६॥७॥८॥ ९॥ अमुंलोकंपरलोकं

मन्येतथातद्भवितेतिसूतयथाक्षत्ताप्राहवचःपुरामां ॥ असंशयंभवितायुद्धमेतद्गतेकालेपांडवानांयथोक्तं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिइंद्र
लोकाभिगमनपर्वणिधृतराष्ट्रविलापेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥७॥ ॥ समाप्तमिंद्रलोकाभिगमनपर्व ॥ ॥ अथनलोपाख्यानपर्व ॥
जनमेजयउवाच ॥ ॥ अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्रलोकंमहात्मनि ॥ युधिष्ठिरप्रभृतयःकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अस्त्रहेतोर्गतेपार्थेशक्र
लोकंमहात्मनि ॥ आवसन्कृष्णयासार्धंकाम्यकेभरतर्षभाः ॥ २ ॥ ततःकदाचिदेकांतेविविक्तइवशाद्वले ॥ दुःखार्ताभरतश्रेष्ठानिषेदुःसहकृष्णया ॥ ३ ॥ धनंज
यंशोचमानाःसाश्रुकंठाःसुदुःखिताः ॥ तद्वियोगार्दितान्सर्वान्शोकःसमभिपुप्लुवे ॥ ४ ॥ धनंजयवियोगाच्चराज्यभ्रंशाच्चदुःखिताः ॥ अथभीमोमहाबाहुर्युधि
ष्ठिरमभाषत ॥ ५ ॥ निदेशात्तेमहाराजगतोसौभरतर्षभः ॥ अर्जुनःपांडुपुत्राणांयस्मिन्प्राणाःप्रतिष्ठिताः ॥ ६ ॥ यस्मिन्विनष्टेपंचालाःसहपुत्रैस्तथावयं ॥ सा
त्यकिर्वासुदेवश्चविनश्येयुर्नसंशयः ॥ ७ ॥ योसौगच्छतिधर्मात्माबहून्क्लेशान्विचिंतयन् ॥ भवन्नियोगाद्बीभत्सुस्ततोदुःखतरंनुकिं ॥ ८ ॥ यस्यबाहूसमाश्रि
त्यवयंसर्वेमहात्मनः ॥ मन्यामहेजितानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीं ॥ ९ ॥ यस्यप्रभावान्नमयासभामध्येधनुष्मतः ॥ नीतालोकममुंसर्वेधार्तराष्ट्राःससौबलाः
॥१०॥ तेवयंबाहुबलिनःक्रोधमुत्थितमात्मनः ॥ सहामहेभवन्मूलंवासुदेवेनपालिताः ॥११॥ वयंहिसहकृष्णेनहत्वाकर्णमुखान्परान् ॥ स्वबाहुविजितांकृत्स्नां
प्रशासेमवसुंधरां ॥ १२ ॥ भवतोद्यूतदोषेणसर्वेवयमुपप्लुताः ॥ अहीनपौरुषाबालाबलिभिर्बलवत्तराः ॥ १३ ॥ क्षात्रंधर्ममहाराजत्वमवेक्षितुमर्हसि ॥ नहि
धर्मोमहाराजक्षत्रियस्यवनाश्रयः ॥ १४ ॥ राज्यमेवपरंधर्मंक्षत्रियस्यविदुर्बुधाः ॥ सक्षत्रधर्मविद्राजामाधर्म्यान्नीनशःपथः ॥ १५ ॥ प्राग्द्वादशसमाराजन्
धार्तराष्ट्रान्निहन्महि ॥ निवर्त्यचवनात्पार्थमानाय्यचजनार्दनं ॥ १६ ॥ व्यूढानीकान्महाराजजवेनैवमहामते ॥ धार्तराष्ट्रानमुंलोकंगमयामिविशांपते ॥ १७ ॥
सर्वानहंहनिष्यामिधार्तराष्ट्रान्ससौबलान् ॥ दुर्योधनंचकर्णंचयोवान्यःप्रतियोत्स्यते ॥ १८ ॥ मयाप्रशमितेपश्चात्त्वमेष्यसिवनंपुनः ॥ एवंकृतेनतेदोषाभविष्यं
तिविशांपते ॥ १९ ॥ यज्ञैश्चविविधैस्तातकृतंपापमरिंदम ॥ अवधूयमहाराजगच्छेमस्वर्गमुत्तमं ॥ २० ॥

॥१०॥११॥१२॥ अहीनपौरुषाअपिवयंउपप्लुताःकृताः येबालामूर्खादुर्योधनादयस्तेबलिभिःसामंतदत्तैर्धनैर्बलवत्तराःकृताः ॥ १३ ॥ १४ ॥ मानीनशःमानाशय ॥ १५॥१६॥ १७॥१८॥ १९॥२०॥

बालिशःबालवद्दृथाहठी दीर्घसूत्रश्चिरकारी ॥२१॥२२॥२३॥ वेदेश्रूयते विश्वसृजाःसहस्रसंवत्सरमिति अत्रहिसंवत्सरशब्दोदिनपरःकुतः अन्यथाशतायुर्वैपुरुषइतिश्रुतेरनधिकारिकंशास्त्रमप्रमाणंस्या
त् तावदायुषोलोकेऽदर्शनाच्च कृच्छ्रतइति द्वादशवार्षिकंप्रायश्चित्तंप्रतिज्ञातंतत्कृच्छ्रतःकृच्छ्रैरपिसद्योभवति तथाहि त्रिंशताप्राजापत्यकृच्छ्रैरेकोऽब्दोभवति एवंमित्रविंदेष्टिपवित्रेष्टिमृगारेष्टिप्रभृतिभिर्दे

एवमेतद्भवेद्राजन्यदिराजानबालिशः॥ अस्माकंदीर्घसूत्रःस्याद्भवान्धर्मपरायणः॥ २१ ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञाहंतव्याइतिनिश्चयः ॥ नहिनैकृतिकंहत्वानि
कृत्यापापमुच्यते॥२२॥ तथाभारतधर्मेषुधर्मज्ञैरिहदृश्यते ॥ अहोरात्रंमहाराजतुल्यंसंवत्सरेणह ॥ २३ ॥ तथैववेदवचनंश्रूयतेनित्यदाविभो॥ संवत्सरोमहा
राजपूर्णोभवतिकृच्छ्रतः॥ २४ ॥ यदिवेदाःप्रमाणास्तेदिवसादूर्ध्वमच्युत॥ त्रयोदशसमाःकालोज्ञायतांपरिनिष्ठितः॥ २५ ॥ कालोदुर्योधनंहंतुंसानुबंधमरिं
दम॥ एकाग्रंपृथिवींसर्वांपुराराजन्करोतिसः ॥२६॥ द्यूतप्रियेणराजेंद्रतथातद्भवताकृतं ॥ प्रायेणाज्ञातचर्यायांवयंसर्वेनिपातिताः॥२७॥ नतंदेशंप्रपश्यामि
यत्रसोस्मान्सुदुर्जनः॥नविज्ञास्यतिदुष्टात्माचारैरितिसुयोधनः॥२८॥ अधिगम्यचसर्वान्नोवनवासमिमंततः॥प्रव्राजयिष्यतिपुनर्निकृत्याधमपूरुषः॥२९॥
यद्यस्मानभिगच्छेतपापःसहिकथंचन ॥ अज्ञातचर्यामुत्तीर्णान्दृष्ट्वाचपुनराह्वयेत् ॥ ३० ॥ द्यूतेनतेमहाराजपुनर्द्यूतमवर्तत ॥ भवांश्चपुनराहूतोद्यूतेनैवापने
ष्यति ॥ ३१ ॥ सतथाक्षेषुकुशलोनिश्चितोगतचेतनः॥ चरिष्यसिमहाराजवनेषुवसतीःपुनः॥ ३२ ॥ यद्यस्मान्सुमहाराजकृपणान्कर्तुमर्हसि॥ यावज्जीवमवे
क्षस्ववेदधर्मांश्चकृत्स्नशः ॥ ३३ ॥ निकृत्यानिकृतिप्रज्ञोहंतव्यइतिनिश्चयः ॥ अनुज्ञातस्त्वयागत्वायावच्छक्तिसुयोधनं ॥ ३४ ॥ यथैवकक्षमुत्सृष्टोदहेदनिल
सारथिः॥ हनिष्यामितथामंदमनुजानातुमेभवान् ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंब्रुवाणंभीमंतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचसांत्वयन्राजामूर्ध्न्युपा
घ्रायपांडवं॥ ३६ ॥ असंशयंमहाबाहोहनिष्यसिसुयोधनं॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंसहगांडीवधन्वना॥ ३७॥

शदशप्राजापत्यस्थानेधर्मशास्त्रेविहिताभिर्द्वादशवार्षिकंव्रतंसमापितुंशक्यमित्यर्थः ॥२४॥२५॥ पुराअपि॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ द्यूतेनद्यूनार्थंपुनराह्वयेत् नन्वाहूतोप्यहंनगमिष्यामीत्या
शंक्याह पुनर्द्यूतमवर्त्तत पूर्वमप्यनुद्यूतस्यकृतत्वात्पुनरपिद्यूनंकरिष्यस्येवेत्यर्थः अपनेष्यतिदूरीकरिष्यति श्रियमितिशेषः ॥३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कक्षंतृणं अभिलक्ष्येतिशेषः॥ ३५॥३६॥३७॥

अनृतमिति विश्वसृजांसत्रेसंवत्सरशब्दोनकालपरः किंतुपंचपंचाशतस्त्रिवृतःसंवत्सराः पंचपंचाशतःपंचदशाइत्यादिश्रुतौ संवत्सरपदस्यत्रिवृदादिशब्दसामानाधिकरण्यादहःशब्दवाच्यक्रतुपरत्वंदृष्टं अतः
संवत्सरशब्दोदिनपरइतिप्रवादमात्रं पंचपंचाशतइतिपंचाशदधिकंशतद्वयमुच्यते नहिकालेनकर्त्तव्यंव्रतंकर्मणासमापयितुंशक्यमितिभावः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

यत्त्वमाभाषसेपार्थप्राप्तःकालइतिप्रभो ॥ अनृतंनोत्सहेवक्तुंनत्वेतन्ममविद्यते ॥ ३८ ॥ अंतरेणापिकौंतेयनिकृतिंपापनिश्चयम् ॥ हंतात्वमसिदुर्धर्षसानुबंधं
सुयोधनम् ॥ ३९ ॥ एवंब्रुवतिभीमंतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ आजगाममहाभागोबृहदश्वोमहानृषिः ॥ ४० ॥ तमभिप्रेक्ष्यधर्मात्मासंप्राप्तंधर्मचारिणम् ॥ शास्त्रव
न्मधुपर्केणपूजयामासधर्मराट् ॥ ४१ ॥ आश्वस्तंचैनमासीनमुपासीनोयुधिष्ठिरः ॥ अभिप्रेक्ष्यमहाबाहुःकृपणंबह्वभाषत ॥ ४२ ॥ अक्षद्यूतेचभगवन्धनंराज्यं
चमेहृतम् ॥ आहूयनिकृतिप्रज्ञैःकितवैरक्षकोविदैः ॥ ४३ ॥ अनक्षज्ञस्यहिसतोनिकृत्यापापनिश्चयैः ॥ भार्याचमेसभांनीताप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ ४४ ॥ पुन
र्द्यूतेनमांजित्वावनवासंसुदारुणम् ॥ प्राव्राजयन्महारण्यमजिनैःपरिवारितम् ॥ ४५ ॥ अहंवनेदुर्वसतीर्वसन्परमदुःखितः ॥ अक्षद्यूताधिकारेचगिरःशृण्वन्सु
दारुणाः ॥ ४६ ॥ आर्तानांसुहृदांवाचोद्यूतप्रभृतिशंसताम् ॥ अहंहृदिश्रिताःस्मृत्वासर्वरात्रीर्विचिंतयन् ॥ ४७ ॥ यस्मिंश्चैवसमस्तानांप्राणागांडीवधन्वनि ॥
विनामहात्मनातेनगतसत्वइवाभवम् ॥ ४८ ॥ कदाद्रक्ष्यामिबीभत्सुंकृतास्त्रंपुनरागतम् ॥ प्रियवादिनमक्षुद्रंदयायुक्तमतंद्रितः ॥ ४९ ॥ अस्तिराजामयाकश्चि
दल्पभाग्यतरोभुवि ॥ भवतादृष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोपिवाक्वचित् ॥ नमत्तोदुःखिततरःपुमानस्तीतिमेमतिः ॥ ५० ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ यद्ब्रवीषिमहाराजनमत्तो
विद्यतेक्वचित् ॥ अल्पभाग्यतरःकश्चित्पुमानस्तीतिपांडव ॥ ५१ ॥ अत्रतेवर्णयिष्यामियदिशुश्रूषसेनघ ॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजासीत्पृथिवीपते ॥ ५२ ॥ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथैनमब्रवीद्राजाब्रवीतुभगवानिति ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तंश्रोतुमिच्छामिपार्थिवम् ॥ ५३ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्नवहि
तःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ यस्त्वत्तोदुःखिततरोराजासीत्पृथिवीपते ॥ ५४ ॥ निषधेषुमहीपालोवीरसेनइतिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रोऽभवन्नाम्नानलोधर्मार्थकोविदः ॥
॥ ५५ ॥ सनिकृत्याजितोराजापुष्करेणेतिनःश्रुतम् ॥ वनवासंसुदुःखार्तोभार्ययान्यवसत्सह ॥ ५६ ॥ नतस्यदासानरथोनभ्रातानचबांधवाः ॥ वनेनिवसतोरा
जन्शिष्यंतेस्मकदाचन ॥ ५७ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अत्रैवार्थेसत्यंसर्वथानत्याज्यमितिआख्यायिकाद्वाराभीमसेनंबोधयितुंराज्ञाबृहदश्वःप्रवर्त्यते अस्तिराजामयाकश्चिदित्यादिना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥
॥ ५५ ॥ पुष्करेणराज्ञा ॥ ५६ ॥ शिष्यंतेअवशिष्टाः कालस्त्वविवक्षितः ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ ॥७॥ ॥ आसीदिति उपपन्नोयुक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

भवान्हिसंवृतोवीरैर्भ्रातृभिर्देवसंमितैः ॥ ब्रह्मकल्पैर्द्विजाग्र्यैश्चतस्मान्नार्हसिशोचितुम् ॥५८॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥विस्तरेणाहमिच्छामिनलस्यसुमहात्म
नः॥ चरितंवदतांश्रेष्ठतन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ५९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारते आ० नलोपाख्यानप० द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ आसीद्राजानलोनामवीरसेनसुतोबली ॥ उपपन्नोगुणैरिष्टैरूपवानश्वकोविदः ॥ १ ॥ अतिष्ठन्मनुजेंद्राणांमूर्ध्निदेवपतिर्यथा ॥ उपर्युप
रिसर्वेषामादित्यइवतेजसा ॥ २ ॥ ब्रह्मण्योवेदविच्छूरोनिषधेषुमहीपतिः ॥ अक्षप्रियःसत्यवादीमहानक्षौहिणीपतिः ॥ ३ ॥ ईप्सितोवरनारीणामुदारःसंयतें
द्रियः ॥ रक्षिताधन्विनांश्रेष्ठःसाक्षादिवमनुःस्वयम् ॥ ४ ॥ तथैवासीद्विदर्भेषुभीमोभीमपराक्रमः ॥ शूरःसर्वगुणैर्युक्तःप्रजाकामःसचाप्रजः ॥ ५ ॥ सप्रजार्थेपरं
यत्नमकरोत्सुसमाहितः ॥ तमभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षिर्दमनोनामभारत ॥६ ॥ तंसभीमःप्रजाकामस्तोषयामासधर्मवित् ॥ महिष्यासहराजेंद्रसत्कारेणसुवर्चसम् ॥७॥
तस्मैप्रसन्नोदमनःसभार्यायवरंददौ ॥ कन्यारत्नंकुमारांश्चत्रीनुदारान्महायशाः ॥८ ॥ दमयंतींदमंदांतंदमनंचसुवर्चसम् ॥ उपपन्नान्गुणैःसर्वैर्भीमान्भीमपरा
क्रमान् ॥९॥ दमयंतीतुरूपेणतेजसायशसाश्रिया ॥ सौभाग्येनचलोकेषुयशःप्रापसुमध्यमा ॥ १० ॥ अथतांवयसिप्राप्तेदासीनांसमलंकृतम् ॥ शतंशतंसखी
नांचपर्युपास्तच्छचीमिव ॥ ११ ॥ तत्रस्मराजतेभैमीसर्वाभरणभूषिता ॥ सखीमध्येऽनवद्यांगीविद्युत्सौदामनीयथा ॥ १२ ॥ अतीवरूपसंपन्नाश्रीरिवायत
लोचना ॥ नदेवेषुनयक्षेषुतादृग्रूपवतीक्वचित् ॥ १३ ॥ मानुषेष्वपिचान्येषुदृष्टपूर्वाथवाश्रुता ॥ चित्तप्रसादनीबालादेवानामपिसुंदरी ॥ १४ ॥ नलश्चनरशा
र्दूलोलोकेष्वप्रतिमोभुवि ॥ कंदर्पइवरूपेणमूर्तिमानभवत्स्वयम् ॥ १५ ॥ तस्याःसमीपेतुनलंप्रशशंसुःकुतूहलात् ॥ नैषधस्यसमीपेतुदमयंतींपुनःपुनः ॥ १६ ॥
तयोरदृष्टःकामोभूच्छृण्वतोःसततंगुणान् ॥ अन्योन्यंप्रतिकौंतेयसव्यवर्धतहृच्छयः ॥ १७ ॥ अशक्नुवन्नलःकामंतदाधारयितुंहृदा ॥ अंतःपुरसमीपस्थेवनआ
स्तेरहोगतः ॥ १८ ॥ सददर्शततोहंसान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ वनेविचरतांतेषामेकंजग्राहपक्षिणम् ॥ १९ ॥

सौदामनीप्रावृषेण्यमेघसंबंधिनी. सुष्ठुजगतोजीवनंददतितिसुदामानोमेघास्तेषांसमूहःसौदामनःप्रावृट्कालस्तत्संबंधिनी साहिअत्यंतंद्योतमानाभवतीतिप्रसिद्धं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मूर्त्तिमान्शरीरी
॥ १५ ॥ प्रशशंसुःवार्त्ताहराइतिशेषः ॥ १६ ॥ हृच्छयःकामः ॥ १७ ॥ १८ ॥ जातरूपपरिष्कृतान्सुवर्णपक्षान् ॥ १९ ॥

अंतरिक्षगःखगः ॥२०॥२१॥२२॥ गरुत्मंतःपक्षवंतः ॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ संग्रामःकामयुद्धंसुरतमित्यर्थः संगमइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३१॥३२॥ इत्या०नै०भा०त्रिपंचाशत्तमो

ततोंतरिक्षगोवाचंव्याजहारनलंतदा ॥ हंतव्योस्मिनतेराजन्करिष्यामितवप्रियम् ॥ २० ॥ दमयंतीसकाशेत्वांकथयिष्यामिनैषध ॥ यथात्वदन्यंपुरुषंनसामं
स्यतिकर्हिचित् ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्ततोहंसमुत्ससर्जमहीपतिः ॥ तेतुहंसाःसमुत्पत्यविदर्भानगमंस्ततः ॥ २२ ॥ विदर्भनगरींगत्वादमयंत्यास्तदांतिके ॥ निपेतुस्ते
गरुत्मंतःसाददर्शचतान्खगान् ॥ २३ ॥ सातानद्भुतरूपान्वैदृष्ट्वासखिगणावृता ॥ हृष्टाग्रहीतुंखगमांस्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २४ ॥ अथहंसाविससृपुःसर्वतःप्र
मदावने ॥ एकैकशस्तदाकन्यास्तान्हंसान्समुपाद्रवन् ॥ २५ ॥ दमयंतीतुयंहंसंसमुपाधावदंतिके ॥ समानुषींगिरंकृत्वादमयंतीमथाब्रवीत् ॥ २६ ॥ दमयंतिन
लोनामनिषधेषुमहीपतिः ॥ अश्विनोःसदृशोरूपेनसमास्तस्यमानुषाः ॥ २७ ॥ कंदर्पइवरूपेणमूर्तिमानभवत्स्वयम् ॥ तस्यवैयदिभार्यात्वंभवेथावरवर्णिनि
॥ २८ ॥ सफलंतेभवेज्जन्मरूपंचेदंसुमध्यमे ॥ वयंहिदेवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसान् ॥ २९ ॥ दृष्टवंतोनचास्माभिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ॥ त्वंचापिरत्नंनारीणांनरेषु
चनलोवरः ॥ ३० ॥ विशिष्टयाविशिष्टेनसंग्रामोगुणवान्भवेत् ॥ एवमुक्तातुहंसेनदमयंतीविशांपते ॥ ३१ ॥ अब्रवीत्तत्रतंहंसंत्वमप्येवंनलेवद ॥ तथेत्युक्त्वां
डजःकन्यांविदर्भस्यविशांपते ॥ पुनरागम्यनिषधान्नलेसर्वंन्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप०हंसदमयंतीसंवादेत्रिपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वावचोहंसस्यभारत ॥ ततःप्रभृतिनस्वस्थानलंप्रतिबभूवसा ॥ १ ॥ तत
श्चिंतापरादीनाविवर्णवदनाकृशा ॥ बभूवदमयंतीतुनिःश्वासपरमातदा ॥ २ ॥ ऊर्ध्वदृष्टिर्ध्यानपराबभूवोन्मत्तदर्शना ॥ पांडुवर्णाक्षणेनाथहृच्छयाविष्टचेत
ना ॥ ३ ॥ नशय्यासनभोगेषुरतिंविंदतिकर्हिचित् ॥ ननक्तंनदिवाशेतेहाहेतिरुदतीपुनः ॥ ४ ॥ तामस्वस्थांतदाकारांसख्यस्ताजज्ञुरिंगितैः ॥ ततोविदर्भपतयेद
मयंत्याःसखीजनः ॥ ५ ॥ न्यवेदयत्तामस्वस्थांदमयंतींनरेश्वरे ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिर्भीमोदमयंतींसखीगणात् ॥ ६ ॥ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्स्वांसुतांप्रति ॥
किमर्थंदुहितामेद्यनातिस्वस्थेवलक्ष्यते ॥ ७ ॥ ससमीक्ष्यमहीपालःस्वांसुतांप्राप्तयौवनाम् ॥ अपश्यदात्मनाकार्यंदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ ८ ॥ ससन्निमंत्रयामास
महीपालान्विशांपतिः ॥ अनुभूयतामयंवीराःस्वयंवरइतिप्रभो ॥ ९ ॥

ऽध्यायः ॥५३॥ ॥छ॥ दमयंतीति ॥१॥२॥३॥४॥ जज्ञुःज्ञातवत्यःइंगितैःअभिप्रायसूचकैश्चेष्टितैः ॥५॥ नरेश्वरेनलनिमित्तं ॥६॥७॥८ ॥ सन्निमंत्रयामासआमंत्रितवान् अनुभूयतांप्रेक्ष्यतांभवद्भिः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ महीक्षितःपृथ्वीश्वराः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विगतोविनष्टःदमयंतींप्राप्स्याम

श्रुत्वातुपार्थिवाःसर्वेदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ अभिजग्मुस्ततोभीमंराजानोभीमशासनात् ॥१०॥हस्त्यश्वरथघोषेणपूरयंतोवसुंधराम् ॥ विचित्रमाल्याभरणैर्ब
लैर्दृश्यैःस्वलंकृतैः ॥११॥ तेषांभीमोमहाबाहुःपार्थिवानांमहात्मनाम् ॥ यथार्हमकरोत्पूजांतेऽवसंस्तत्रपूजिताः ॥१२॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसुराणामृषिसत्तमौ ॥
अटमानौमहात्मानाविंद्रलोकमितोगतौ ॥ १३ ॥ नारदःपर्वतश्चैवमहाप्राज्ञौमहाव्रतौ ॥ देवराजस्यभवनंविविशातेसुपूजितौ ॥ १४ ॥ तावर्चयित्वामघवात
तःकुशलमव्ययम् ॥ पप्रच्छानामयंचापितयोःसर्वगतंविभुः ॥ १५ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ आवयोःकुशलंदेवसर्वत्रगतमीश्वर ॥ लोकेचमघवन्कृत्स्नेनृपाःकु
शलिनोविभो ॥१६॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वापप्रच्छबलवृत्रहा ॥ धर्मज्ञाःपृथिवीपालास्त्यक्तजीवितयोधिनः ॥ १७ ॥ शस्त्रेणनिधनंकालेये
गच्छंत्यपराङ्मुखाः ॥ अयंलोकोऽक्षयस्तेषांयथैवममकामधुक् ॥ १८ ॥ क्वनुतेक्षत्रियाःशूरानहिपश्यामितानहम् ॥ आगच्छतोमहीपालान्दयितानतिथीन्मम
॥ १९ ॥एवमुक्तस्तुशक्रेणनारदःप्रत्यभाषत ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ श्रृणुमेमघवन्येननदृश्यंतेमहीक्षितः ॥ २० ॥ विदर्भराज्ञोदुहितादमयंतीतिविश्रुता ॥ रूपे
णसमतिक्रांतापृथिव्यांसर्वयोषितः ॥ २१ ॥ तस्याःस्वयंवरःशक्रभवितानचिरादिव ॥ तत्रगच्छंतिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः ॥ २२ ॥ तांरत्नभूतांलोकस्यप्रार्थ
यंतोमहीक्षितः ॥ कांक्षंतिस्मविशेषेणबलवृत्रनिषूदन ॥ २३ ॥ एतस्मिन्कथ्यमानेतुलोकपालाश्चसाग्निकाः ॥ आजग्मुर्देवराजस्यसमीपममरोत्तमाः ॥ २४ ॥
ततस्तेशुश्रुवुःसर्वेनारदस्यवचोमहत् ॥ श्रुत्वैवचाब्रुवन्हृष्टागच्छामोवयमप्युत ॥ २५ ॥ ततःसर्वेमहाराजसगणाःसहवाहनाः ॥ विदर्भानभिजग्मुस्तेयतःसर्वे
महीक्षितः ॥ २६ ॥ नलोपिराजाकौंतेयश्रुत्वाराज्ञांसमागमम् ॥ अभ्यगच्छददीनात्मादमयंतीमनुव्रतः ॥ २७ ॥ अथदेवाःपथिनलंददृशुर्भूतलेस्थितम् ॥ साक्षा
दिवस्थितंमूर्त्यामन्मथंरूपसंपदा ॥ २८ ॥ तंदृष्ट्वालोकपालास्तेभ्राजमानंयथारविम् ॥ तस्थुर्विगतसंकल्पाविस्मितारूपसंपदा ॥२९॥ ततोंतरिक्षेविष्टभ्यविमा
नानिदिवौकसः ॥ अब्रुवन्नैषधंराजन्नवतीर्यनभस्तलात् ॥ ३० ॥ भोभोनिषधराजेंद्रनलसत्यव्रतोभवान् ॥ अस्माकंकुरुसाहाय्यंदूतोभवनरोत्तम ॥ ३१ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिइंद्रनारदसंवादेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥

इतिसंकल्पायेषां ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥

तेभ्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ एकार्थमेकप्रयोजनं यूयमिवाहमपिदमयंतींप्रार्थयामीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रवेक्ष्यसीति अदर्शनशक्तिस्तुभ्यंदत्तेतिभावः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ तेभ्यःप्रतिज्ञायनलःकरिष्यइतिभारत ॥ अथैतान्परिपप्रच्छकृतांजलिरुपस्थितः ॥ १ ॥ केवैभवंतःकश्चासौयस्याहंदूतईप्सितः ॥ किंचत
द्वोमयाकार्यंकथयध्वंयथातथम् ॥ २ ॥ एवमुक्तेनैषधेनमघवानभ्यभाषत ॥ अमरान्वैनिबोधास्मान्दमयंत्यर्थमागतान् ॥ ३ ॥ अहमिंद्रोयमग्निश्चतथैवायम
पांपतिः ॥ शरीरांतकरोनॄणांयमोयमपिपार्थिव ॥ ४ ॥ त्वंवैसमागतानस्मान्दमयंत्यैनिवेदय ॥ लोकपालामहेंद्राद्याःसमायांतिदिदृक्षवः ॥ ५ ॥ प्राप्तुमिच्छंति
देवास्त्वांशक्रोग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्यतमंदेवंपतित्वेवरयस्वह ॥ ६ ॥ एवमुक्तःसशक्रेणनलःप्रांजलिरब्रवीत् ॥ एकार्थसमुपेतंमांनप्रेषयितुमर्हथ ॥ ७ ॥ कथंतु
जातसंकल्पःस्त्रियमुत्सृजतेपुमान् ॥ परार्थमीदृशंवक्तुंतत्क्षमंतुमहेश्वराः ॥ ८ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ करिष्यइतिसंश्रुत्यपूर्वमस्मासुनैषध ॥ नकरिष्यसिकस्मात्त्वं
व्रजनैषधमाचिरम् ॥ ९ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःसदेवैस्तैर्नैषधःपुनरब्रवीत् ॥ सुरक्षितानिवेश्मानिप्रवेष्टुंकथमुत्सहे ॥ १० ॥ प्रवेक्ष्यसीतितंशक्रःपुनरे
वाभ्यभाषत ॥ जगामसतथेत्युक्त्वादमयंत्यानिवेशनम् ॥ ११ ॥ ददर्शतत्रवैदर्भींसखीगणसमावृतां ॥ देदीप्यमानांवपुषाश्रियाचवरवर्णिनीं ॥ १२ ॥ अतीव
सुकुमारांगींतनुमध्यांसुलोचनाम् ॥ आक्षिपंतीमिवप्रभांशशिनःस्वेनतेजसा ॥ १३ ॥ तस्यदृष्ट्वैववव्रुधेकामस्तांचारुहासिनीं ॥ सत्यंचिकीर्षमाणस्तुधारयामा
सहृच्छयम् ॥ १४ ॥ ततस्तानैषधंदृष्ट्वासंभ्रांताःपरमांगनाः ॥ आसनेभ्यःसमुत्पेतुस्तेजसातस्यधर्षिताः ॥ १५ ॥ प्रशशंसुश्चसुप्रीतानलंताविस्मयान्विताः ॥ नचै
नमभ्यभाषंतमनोभिस्त्वभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥ अहोरूपमहोकांतिरहोधैर्यंमहात्मनः ॥ कोयंदेवोथवायक्षोगंधर्वोवाभविष्यति ॥ १७ ॥ नतास्तंशक्नुवंतिस्मव्या
हर्तुमपिकिंचन ॥ तेजसाधर्षितास्तस्यलज्जावत्योवरांगनाः ॥ १८ ॥ अथैनंस्मयमानंतुस्मितपूर्वाभिभाषिणी ॥ दमयंतीनलंवीरमभ्यभाषतविस्मिता ॥ १९ ॥
कस्त्वंसर्वानवद्यांगममहृच्छयवर्धन ॥ प्राप्तोस्यमरवद्वीरज्ञातुमिच्छामितेनघ ॥ २० ॥ कथमागमनंचेहकथंचासिनलक्षितः ॥ सुरक्षितंहिमेवेश्मराजाचैवो
ग्रशासनः ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ ॥ नलउवाच ॥ ॥ नलंमांविद्धिकल्याणिदेवदूतमिहागतम् ॥ २२ ॥ देवास्त्वांप्राप्तुमिच्छंतिशक्रो
ग्निर्वरुणोयमः ॥ तेषामन्यतमंदेवंपतिंवरयशोभने ॥ २३ ॥

॥ १४ ॥ धर्षिताअभिभूताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥२४॥२५॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भारतभा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥ सेति यथाश्रद्धं देवेभ्योनमस्कृत्यप्रणयस्वेतिसंबंधः प्रणयस्वपरिणयस्व मामितिशेषः॥ १॥विश्रब्धंसविश्वासं

तेषामेवप्रभावेणप्रविष्टोहमलक्षितः॥प्रविशंतंनमांकश्चिदपश्यन्नाप्यवारयत् ॥ २४ ॥ एतदर्थमहंभद्रेप्रेषितःसुरसत्तमैः ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभेबुद्धिंप्रकुरुष्वयथे
च्छसि ॥ २५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलस्यदेवदौत्येपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५५॥ ॥छ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥
सानमस्कृत्यदेवेभ्यःप्रहस्यनलमब्रवीत् ॥ प्रणयस्वयथाश्रद्धंराजन्किंकरवाणिते ॥ १ ॥ अहंचैवहियच्चान्यन्ममास्तिवसुकिंचन ॥ तत्सर्वंतवविश्रब्धंकुरुप्रण
यमीश्वर ॥ २ ॥ हंसानांवचनंयत्तुतन्मांदहतिपार्थिव ॥ त्वत्कृतेहिमयावीरराजानःसन्निपातिताः ॥ ३ ॥ यदित्वंभजमानांमांप्रत्याख्यास्यसिमानद ॥ विषमग्निं
जलंरज्जुमास्थास्येतवकारणात् ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलस्तांप्रत्युवाचह ॥ तिष्ठत्सुलोकपालेषुकथंमानुषमिच्छसि ॥ ५ ॥ येषामहंलोककृतामीश्वराणांम
हात्मनाम् ॥ नपादरजसातुल्योमनस्तेतेषुवर्तताम् ॥ ६ ॥ विप्रियंह्याचरन्मर्त्योदेवानांमृत्युमृच्छति ॥ त्राहिमामनवद्यांगिवरयस्वसुरोत्तमान् ॥ ७ ॥ विरजांसि
चवासांसिदिव्याश्चित्राःस्रजस्तथा ॥ भूषणानितुमुख्यानिदेवान्प्राप्यतुभुंक्ष्ववै ॥८॥ यइमांपृथिवींकृत्स्नांसंक्षिप्यग्रसतेपुनः ॥ हुताशमीशंदेवानांकातंनवरये
त्पतिं ॥ ९ ॥ यस्यदंडभयात्सर्वेभूतग्रामाःसमागताः ॥ धर्ममेवानुरुध्यंतिकातंनवरयेत्पतिं ॥ १० ॥ धर्मात्मानंमहात्मानंदैत्यदानवमर्दनम् ॥ महेंद्रंसर्वदेवानांका
तंनवरयेत्पतिं ॥ ११ ॥ क्रियतामविशंकेनमनसायदिमन्यसे ॥ वरुणंलोकपालानांसुहृद्वाक्यमिदंशृणु ॥ १२ ॥ नैषधेनैवमुक्तासादमयंतीवचोब्रवीत् ॥ समा
प्लुताभ्यांनेत्राभ्यांशोकजेनाथवारिणा ॥ १३ ॥ देवेभ्योहंनमस्कृत्यसर्वेभ्यःपृथिवीपते ॥ वृणेत्वामेवभर्तारंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ १४ ॥ तामुवाचततोराजावेप
मानांकृतांजलिम् ॥ दौत्येनागत्यकल्याणितथाभद्रेविधीयताम् ॥ १५ ॥ कथंत्वहंप्रतिश्रुत्यदेवतानांविशेषतः ॥ परार्थेयत्नमारभ्यकथंस्वार्थमिहोत्सहे ॥ १६ ॥
एषधर्मोयदिस्वार्थोममापिभवितातततः ॥ एवंस्वार्थंकरिष्यामितथाभद्रेविधीयताम् ॥ १७ ॥ ततोबाष्पाकुलांवाचंदमयंतीशुचिस्मिता ॥ प्रत्याहरंतीशनकैर्नलं
राजानमब्रवीत् ॥ १८ ॥ उपायोयंमयादृष्टोनिरपायोनरेश्वर ॥ येनदोषोनभवितातवराजन्कथंचन ॥ १९ ॥ त्वंचैवहिनरश्रेष्ठदेवाश्चेंद्रपुरोगमाः ॥ आयांतुस
हिताःसर्वेममयत्रस्वयंवरः ॥ २० ॥ ततोहंलोकपालानांसन्निधौत्वांनरेश्वर ॥ वरयिष्येनरव्याघ्रनैवंदोषोभविष्यति ॥ २१

यथास्यात्तथाप्रणयंपरिणयनंविवाहम् ॥ २ ॥ सन्निपातिताःमेलिताः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ महाकक्षंमहांतंराजद्वारप्रदेशम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्याय. ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥

एवमुक्तस्तुवैदर्भ्यानलोराजाविशांपते ॥ आजगामपुनस्तत्रयत्रदेवाःसमागताः ॥ २२ ॥ तमपश्यंस्तथायांतंलोकपालामहेश्वराः ॥ दृष्ट्वाचैनंततोपृच्छन्वृत्तां
तंसर्वमेवतं ॥ २३ ॥ कच्चिद्दृष्टात्वयाराजन्दमयंतीशुचिस्मिता ॥ किमब्रवीच्चनःसर्वान्वद्भूमिपतेनघ ॥ २४ ॥ नलउवाच ॥ ॥ भवद्भिरहमादिष्टोदमयंत्या
निवेशनं ॥ प्रविष्टःसुमहाकक्षंदंडिभिःस्थविरैर्वृतं ॥ २५ ॥ प्रविशंतंचमांतत्रनकश्चिद्दृष्टवान्नरः ॥ ऋतेतांपार्थिवसुतांभवतामेवतेजसा ॥ २६ ॥ सख्यश्चास्या
मयादृष्टास्ताभिश्चाप्युपलक्षितः ॥ विस्मिताश्चाभवन्सर्वादृष्ट्वामांविबुधेश्वराः ॥ २७ ॥ वर्ण्यमानेषुचमयाभवत्सुरुचिरानना ॥ मामेवगतसंकल्पावृणीतेसा
सुरोत्तमाः ॥ २८ ॥ अब्रवीच्चैवमांबालाआयांतुसहिताःसुराः ॥ त्वयासहनरव्याघ्रममयत्रस्वयंवरः ॥ २९ ॥ तेषामहंसंनिधौत्वांवरयिष्यामिनैषध ॥ एवंतव
महाबाहोदोषोनभवितेतिह ॥ ३० ॥ एतावदेवविबुधायथावृत्तमुपाहृतं ॥ मयाशेषेप्रमाणंतुभवंतस्त्रिदशेश्वराः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिनलोपाख्यानप० नलकर्तृकदेवदूत्येषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ अथकालेशुभेप्राप्तेतिथौपु
ण्येक्षणेतथा ॥ आजुहावमहीपालान्भीमोराजास्वयंवरे ॥ १ ॥ तच्छ्रुत्वापृथिवीपालाःसर्वेहृच्छयपीडिताः ॥ त्वरिताःसमुपाजग्मुर्दमयंतीमभीप्सवः ॥ २ ॥
कनकस्तंभरुचिरंतोरणेनविराजितं ॥ विविशुस्तेनृपारंगंमहासिंहाइवाचलं ॥ ३ ॥ तत्रासनेषुविविधेष्वासीनाःपृथिवीक्षितः ॥ सुरभिस्रग्धराःसर्वेप्रमृष्टमणिकुं
डलाः ॥ ४ ॥ तांराजसमितिंपुण्यांनागैर्भोगवतीमिव ॥ संपूर्णांपुरुषव्याघ्रैर्व्याघ्रैर्गिरिगुहामिव ॥ ५ ॥ तत्रस्मपीनादृश्यंतेबाहवःपरिघोपमाः ॥ आकारवर्णसुश्ल
क्ष्णाःपंचशीर्षाइवोरगाः ॥ ६ ॥ सुकेशांतानिचारूणिसुनासाक्षिभ्रुवाणिच ॥ मुखानिराज्ञांशोभंतेनक्षत्राणियथादिवि ॥ ७ ॥ दमयंतीततोरंगंप्रविवेशशुभा
नना ॥ मुष्णंतीप्रभयाराज्ञांचक्षूंषिचमनांसिच ॥ ८ ॥ तस्यागात्रेषुपतितातेषांदृष्टिर्महात्मनां ॥ तत्रतत्रैवसक्ताभून्नचचालचपश्यतां ॥ ९ ॥ ततःसंकीर्त्यमानेषु
राज्ञांनामसुभारत ॥ ददर्शभैमीपुरुषान्पंचतुल्याकृतीनिह ॥ १० ॥ तान्समीक्ष्यततःसर्वान्निर्विशेषाकृतीन्स्थितान् ॥ संदेहादथवैदर्भीनाभ्यजानान्नलंनृपं ॥
॥ ११ ॥ यंयंहिददृशेतेषांतंतंमेनेनलंनृपं ॥ साचिंतयंतीबुद्ध्यायतर्कयामासभाविनी ॥ १२ ॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ मुष्णंतीहरंती ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मनुष्याःसस्वेदाःसनिमेषाम्लायमानस्रजःसरजस्काभूमिस्पृशः देवास्तद्विपरीताः ह्रषितस्रजश्चतेरजोहीनाश्चेतिस

कथंहिदेवान्जानीयांकथंविद्यांनलंनृपं ॥ एवंसंचिंतयंतीसावैदर्भीभृशदुःखिता ॥ १३ ॥ श्रुतानिदेवलिंगानितर्कयामासभारत ॥ देवानांयानिलिंगानिस्थ
विरेभ्यःश्रुतानिमे ॥ १४ ॥ तानीहतिष्ठतांभूमावेकस्यापिनलक्षये ॥ साविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः ॥ १५ ॥ शरणंप्रतिदेवानांप्राप्तकालममन्यत ॥
वाचाचमनसाचैवनमस्कारंप्रयुज्यसा ॥ १६ ॥ देवेभ्यःप्रांजलिर्भूत्वावेपमानेदमब्रवीत् ॥ हंसानांवचनंश्रुत्वायथामेनैषधोवृतः ॥ पतित्वेतेनसत्येनदेवास्तंप्र
दिशंतुमे ॥ १७ ॥ मनसावचसाचैवयथानाभिचराम्यहं ॥ तेनसत्येनविबुधास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ १८ ॥ यथादेवैःसमेभर्ताविहितोनिषधाधिपः ॥ तेनसत्येनमे
देवास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ १९ ॥ यथेदंव्रतमारब्धंनलस्याराधनेमया ॥ तेनसत्येनमेदेवास्तमेवप्रदिशंतुमे ॥ २० ॥ स्वंचैवरूपंकुर्वंतुलोकपालामहेश्वराः ॥ य
थाहमभिजानीयांपुण्यश्लोकंनराधिपं ॥ २१ ॥ निशम्यदमयंत्यास्तत्करुणंप्रतिदेवितं ॥ निश्चयंपरमंतथ्यमनुरागंचनैषधे ॥ २२ ॥ मनोविशुद्धिंबुद्धिंचभक्तिं
रागंचनैषधे ॥ यथोक्तंचक्रिरेदेवाःसामर्थ्यंलिंगधारणे ॥ २३ ॥ सापश्यद्विबुधान्सर्वानस्वेदान्स्तब्धलोचनान् ॥ हृषितस्रग्रजोहीनान्स्थितानस्पृशतःक्षितिं
॥ २४ ॥ छायाद्वितीयोम्लानस्रग्रजःस्वेदसमन्वितः ॥ भूमिष्ठोनैषधश्चैवनिमेषेणचसूचितः ॥ २५ ॥ सासमीक्ष्यतुतान्देवान्पुण्यश्लोकंचभारत ॥ नैषधंवरया
मासभैमीधर्मेणपांडव ॥ २६ ॥ विलज्जमानावस्त्रांतंजग्राहायतलोचना ॥ स्कंधदेशेऽसृजत्तस्यस्रजंपरमशोभनां ॥ २७ ॥ वरयामासचैवैनंपतित्वेवरवर्णि
नी ॥ ततोहाहेतिसहसामुक्तःशब्दोनराधिपैः ॥ २८ ॥ देवैर्महर्षिभिस्तत्रसाधुसाध्वितिभारत ॥ विस्मितैरीरितःशब्दःप्रशंसद्भिर्नलंनृपं ॥ २९ ॥ दमयंतींतुकौरव्य
वीरसेनसुतोनृपः ॥ आश्वासयद्वरारोहांप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ३० ॥ यत्त्वंभजसिकल्याणिपुमांसंदेवसन्निधौ ॥ तस्मान्मांविद्धिभर्तारमेतत्तेवचनेरतं ॥ ३१ ॥
यावच्चमेधरिष्यंतिप्राणादेहेशुचिस्मिते ॥ तावत्त्वयिभविष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३२ ॥ दमयंतीतथावाग्भिरभिनंद्यकृतांजलिः ॥ तौपरस्परतःप्रीतौदृष्ट्वात्व
ग्निपुरोगमान् ॥ ३३ ॥ तानेवशरणंदेवान्जग्मतुर्मनसातदा ॥ वृतेतुनैषधेभैम्यालोकपालामहौजसः ॥ ३४ ॥ प्रहृष्टमनसःसर्वेनलायाष्टौवरान्ददुः ॥ प्रत्यक्ष
दर्शनंयज्ञेगतिंचानुत्तमांशुभां ॥ ३५ ॥

भासः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ यद्यस्मान्मांभजसितस्मात्तेतववचनेरतमित्येतत्विद्धि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

आत्मभवमात्मनआविर्भावम् ॥ ३६ ॥ अन्नरसंयादृशेतादृशेप्यन्नेविशिष्टरसवत्ताम् ॥ ३७ ॥ भावंसत्ताम् मिथुनमेकैकेनद्वंयंद्वयमपीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अनुभूयदृष्ट्वा ॥ ३९ ॥ ४० ॥ उष्यवासंकृत्वा ॥

नैषधायददौशक्रःप्रीयमाणःशचीपतिः ॥ अग्निरात्मभवंप्रादाद्यत्रवांछतिनैषधः ॥ ३६ ॥ लोकानात्मप्रभांश्चैवददौतस्मैहुताशनः ॥ यमस्त्वन्नरसंप्रादाद्धर्मेच
परमांस्थितिम् ॥ ३७ ॥ अपांपतिरपांभावंयत्रवांछतिनैषधः ॥ स्रजश्चोत्तमगंधाढ्याःसर्वेचमिथुनंददुः ॥ ३८ ॥ वरानेवंप्रदायास्यदेवास्तेत्रिदिवंगताः ॥ पा
र्थिवाश्चानुभूयास्यविवाहंविस्मयान्विताः ॥ ३९ ॥ दमयंत्याश्चमुदिताःप्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ गतेषुपार्थिवेंद्रेषुभीमःप्रीतोमहामनाः ॥ ४० ॥ विवाहंकारयामा
सदमयंत्यानलस्यच ॥ उष्यतत्रयथाकामंनैषधोद्विपदांवरः ॥ ४१ ॥ भीमेनसमनुज्ञातोजगामनगरंस्वकम् ॥ अवाप्यनारीरत्नंतुपुण्यश्लोकोपिपार्थिवः ॥ ४२ ॥
रेमेसहतयाराजन्शच्येवबलवृत्रहा ॥ अतीवमुदितोराजाभ्राजमानोंशुमानिव ॥ ४३ ॥ अरंजयत्प्रजावीरोधर्मेणपरिपालयन् ॥ ईजेचाप्यश्वमेधेनययाति
रिवनाहुषः ॥ ४४ ॥ अन्यैश्चबहुभिर्धीमान्क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ पुनश्चरमणीयेषुवनेषूपवनेषुच ॥ ४५ ॥ दमयंत्यासहनलोविजहारामरोपमः ॥ जनयामास
चततोदमयंत्यांमहामनाः ॥ इंद्रसेनंसुतंचापिइंद्रसेनांचकन्यकाम् ॥ ४६ ॥ एवंसयजमानश्चविहरंश्चनराधिपः ॥ ररक्षवसुसंपूर्णांवसुधांवसुधाधिपः ॥ ४७ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीस्वयंवरेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ वृतेतुनैषधेभैम्यालो
कपालामहौजसः ॥ यांतोददृशुरायांतंद्वापरंकलिनासह ॥ १ ॥ अथाब्रवीत्कलिंशक्रःसंप्रेक्ष्यबलवृत्रहा ॥ द्वापरेणसहायेनकलेब्रूहिक्कयास्यसि ॥ २ ॥ ततोऽब्रवी
त्कलिःशक्रंदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ गत्वाहिवरयिष्येतांमनोहिममतांगतम् ॥ ३ ॥ तमब्रवीत्प्रहस्येंद्रोनिर्वृत्तःसस्वयंवरः ॥ वृतस्तयानलोराजापतिरस्मत्समीपतः ॥
॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुशक्रेणकलिःकोपसमन्वितः ॥ देवानामंत्र्यतान्सर्वानुवाचेदंवचस्तदा ॥ ५ ॥ देवानांमानुषंमध्येयत्सापतिमविंदत ॥ तत्रतस्याभवेन्न्याय्यंविपुलं
दंडधारणम् ॥ ६ ॥ एवमुक्तेतुकलिनाप्रत्यूचुस्तेदिवौकसः ॥ अस्माभिःसमनुज्ञातेदमयंत्यानलोवृतः ॥ ७ ॥ काचसर्वगुणोपेतंनाश्रयेतनलंनृपम् ॥ योवेदधर्मा
नखिलान्यथावच्चरितव्रतः ॥ ८ ॥ योधीतेचतुरोवेदान्सर्वानाख्यानपंचमान् ॥ नित्यंतृप्तागृहेयस्यदेवायज्ञेषुधर्मतः ॥ अहिंसानिरतोयश्चसत्यवादीदृढव्रतः ॥ ९ ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवंदेवेभ्योलब्धवरस्यरूपौदार्यादिमतोदमयं
तीलाभजंसुखमुक्त्वातस्यैवसंप्रतिदुर्व्यसनजामापदंवक्तुमुपक्रमतेवृतेतुनैषधेइत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ निर्वृत्तःसमाप्तः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

यस्मिन्निति दाक्ष्यंनित्योत्साहः सत्यमितिपाठेयथार्थभाषणं धृतिर्वाङ्मनःकायानामवसादप्राप्तौतदुत्तंभनार्थेयत्नविशेषोमनोधर्मः ज्ञानंशब्दतोर्थतश्च तपःस्वधर्मनिष्ठा शौचंबाह्यंमृज्जलादिजमाभ्यंत
रंभावशुद्धिः दमोबाह्येंद्रियनिग्रहः शमोमनोनिग्रहः ध्रुवाणिविघ्नैरप्यबाध्यानि ॥ १० ॥११॥१२॥१३॥१४॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥छ॥

यस्मिन्दाक्ष्यंधृतिर्ज्ञानंतपःशौचंदमःशमः ॥ ध्रुवाणिपुरुषव्याघ्रेलोकपालसमेनृपे ॥ १० ॥ एवंरूपंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले ॥ आत्मानंसशपेन्मूढोहन्यादा
त्मानमात्मना ॥ ११ ॥ एवंगुणंनलंयोवैकामयेच्छपितुंकले ॥ कृच्छ्रेसनरकेमज्जेदगाधेविपुलेह्रदे ॥ एवमुक्त्वाकलिंदेवाद्वापरंचदिवंययुः ॥ १२ ॥ ततोगतेषुदेवे
षुकलिर्द्वापरमब्रवीत् ॥ संहर्तुंनोत्सहेकोपंनलेवत्स्यामिद्वापर ॥ १३ ॥ भ्रंशयिष्यामितंराज्यान्नभैम्यासहरंस्यते ॥ त्वमप्यक्षान्समाविश्यसाहाय्यंकर्तुमर्हसि ॥ १४ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकलिदेवसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ एवंससमयंकृत्वा
द्वापरेणकलिःसह ॥ आजगामततस्तत्रयत्रराजासनैषधः ॥ १ ॥ सनित्यमंतरप्रेप्सुर्निषधेष्ववसच्चिरम् ॥ अथास्यद्वादशेवर्षेददर्शकलिरंतरम् ॥ २ ॥ कृत्वामूत्र
मुपस्पृश्यसंध्यामन्वास्तनैषधः ॥ अकृत्वापादयोःशौचंतत्रैनंकलिराविशत् ॥ ३ ॥ ससमाविश्यचनलंसमीपंपुष्करस्यच ॥ गत्वापुष्करमाहेदमेहिदीव्यनलेनवै
॥ ४ ॥ अक्षद्यूतेनलंजेताभवान्हिसहितोमया ॥ निषधान्प्रतिपद्यस्वजित्वाराज्यंनलंनृपम् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तुकलिनापुष्करोनलमभ्ययात् ॥ कलिश्चैववृषोभूत्वा
गवांपुष्करमभ्ययात् ॥ ६ ॥ असाद्यतुनलंवीरंपुष्करःपरवीरहा ॥ दीव्यावेत्यब्रवीद्भ्रातावृषेणेतिमुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥ नचक्षमेततोराजासमाह्वानंमहामनाः ॥ वैद
र्भ्याःप्रेक्षमाणायाःपणकालममन्यत ॥ ८ ॥ हिरण्यस्यसुवर्णस्ययानयुग्यस्यवाससाम् ॥ आविष्टःकलिनाद्यूतेजीयतेस्मनलस्तदा ॥ ९ ॥ तमक्षमदसंमत्तंसुहृ
दांनतुकश्चन ॥ निवारणेभवच्छक्तोदीव्यमानमरिंदमम् ॥ १० ॥ ततःपौरजनाःसर्वेमंत्रिभिःसहभारत ॥ राजानंद्रष्टुमागच्छन्निवारयितुमातुरम् ॥ ११ ॥ ततः
सूतउपागम्यदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ एषपौरजनोदेविद्वारितिष्ठतिकार्यवान् ॥ १२ ॥ निवेद्यतांनैषधायसर्वाःप्रकृतयःस्थिताः ॥ अमृष्यमाणाव्यसनंराज्ञोधर्मार्थ
दर्शिनः ॥ १३ ॥ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्शिता ॥ उवाचनैषधंभैमीशोकोपहतचेतना ॥ १४ ॥

एवमिति समयंसंकेतम् ॥ १ ॥ २ ॥ अन्वास्तउपासितवान् सोस्तेंस्मेतिपाठेसउपास्तेस्मेत्यर्थः आर्षःसंधिः ॥ ३ ॥ सकलिः नलंसमाविश्यरूपांतरेणपुष्करंचाब्रवीत् दीव्यद्यूतंकुरु ॥ ४ ॥ ५ ॥ साहाय्य
मेवाह कलिश्चेति गवांवृषः अत्रगोशब्दोलक्षितलक्षणयाऽक्षशब्दवाच्येषुपाशेषुवर्त्तते वृषःश्रेष्ठःपाशश्रेष्ठोभूत्वा ॥ ६ ॥ वृषेणाक्षमुख्येन ॥ ७ ॥ पणकालंद्यूतकालम् ॥ ८ ॥ यानेषुयुग्यंयुगवहंरथादि
तस्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नायमस्तिनष्टोयमित्यर्थः पुण्यःपावनःश्लोकोयशोयस्य अजीयतजितः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥६०॥

राजन्पौरजनोद्वारित्वांदिदृक्षुरवस्थितः॥ मंत्रिभिःसहितःसर्वैराजभक्तिपुरस्कृतः॥ १५॥ तंद्रष्टुमर्हसीत्येवंपुनःपुनरभाषत ॥ तांतथारुचिरापांगींविलपंतींतथा
विधाम्॥ १६॥ आविष्टःकलिनाराजानाभ्यभाषतकिंचन॥ ततस्तेमंत्रिणःसर्वेतेचैवपुरवासिनः ॥ १७ ॥ नायमस्तीतिदुःखार्ताव्रीडिताजग्मुरालयान्॥ तथा
तदभवद्यूतंपुष्करस्यनलस्यच॥ युधिष्ठिरबहून्मासान्पुण्यश्लोकस्त्वजीयत॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलद्यूतेएको
नषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ ॥६०॥ ॥६०॥ ॥बृहदश्वउवाच॥ ॥दमयंतीततोदृष्ट्वापुण्यश्लोकंनराधिपम्॥उन्मत्तवदनुन्मत्तादेवनेगतचेत
सम्॥ १ ॥ भयशोकसमाविष्टाराजन्भीमसुताततः॥ चिंतयामासतत्कार्यंसुमहत्पार्थिवंप्रति ॥ २ ॥ साशंकमानातत्पापंचिकीर्षंतीचतत्प्रियम् ॥ नलंचहृतस
र्वस्वमुपलभ्येदमब्रवीत्॥ ३ ॥ बृहत्सेनामतियशांतांधात्रींपरिचारिकाम्॥ हितांसर्वार्थकुशलामनुरक्तांसुभाषिताम् ॥ ४ ॥ बृहत्सेनेव्रजामात्यानानाय्यनल
शासनात्॥ आचक्ष्वयद्धृतंद्रव्यमवशिष्टंचयद्वसु॥ ५॥ ततस्तेमंत्रिणःसर्वेविज्ञायनलशासनम्॥ अपिनोभागधेयंस्यादित्युक्त्वानलमाव्रजन् ॥ ६ ॥ तास्तु
सर्वाःप्रकृतयोद्वितीयंसमुपस्थिताः॥ न्यवेदयद्भीमसुतानचतत्प्रत्यनंदत॥ ७॥ वाक्यमप्रतिनंदंतंभर्तारमभिवीक्ष्यसा॥ दमयंतीपुनर्वेश्मव्रीडिताप्रविवेशह॥
॥ ८॥ निशम्यसततंचाक्षान्पुण्यश्लोकपराङ्मुखान्॥ नलंचहृतसर्वस्वंधात्रींपुनरुवाचह॥ ९॥ बृहत्सेनेपुनर्गच्छवार्ष्णेयंनलशासनात्॥ सूतमानयकल्याणिम
हत्कार्यमुपस्थितम्॥ १०॥ बृहत्सेनातुसाश्रुत्वादमयंत्याःप्रभाषितम्॥ वार्ष्णेयमानयामासपुरुषैराप्तकारिभिः॥ ११॥ वार्ष्णेयंतुततोभैमीसांत्वयञ्श्लक्ष्णयागि
रा॥ उवाचदेशकालज्ञाप्राप्तकालमनिंदिता॥ १२॥ जानीषेत्वंयथाराजासम्यग्वृत्तःसदात्वयि॥ तस्यत्वंविषमस्थस्यसाहाय्यंकर्तुमर्हसि॥ १३॥ यथायथाहिनृ
पतिःपुष्करेणैवजीयते॥ तथातथास्यवैद्यूतेरागोभूयोभिवर्धते॥ १४॥ तथाचपुष्करस्याक्षाःपतंतिवशवर्तिनः॥ तथाविपर्ययश्चापिनलस्याक्षेषुदृश्यते॥ १५॥
सुहृत्स्वजनवाक्यानियथावन्नशृणोतिच॥ ममापिचतथावाक्यंनाभिनंदतिमोहितः॥ १६॥ नूनंमन्येनदोषोस्तिनैषधस्यमहात्मनः॥ यत्तुमेवचनंराजानाभिनं
दतिमोहितः॥ १७॥ शरणंत्वांप्रपन्नास्मिसारथेकुरुमद्वचः॥ नहिमेशुध्यतेभावःकदाचिद्विनशेदपि॥ १८॥

दमयंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ द्वितीयंद्वितीयवारम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विनशेद्विनश्येत् नलइतिशेषः ॥ १८ ॥

मिथुनंकुमारींकुमारंच कुंडिनंभीमस्यनगरम् ॥ १९ ॥ २० ॥ मुख्यशोमुख्येषुमुख्येषु ॥ २१ ॥ वाहिनाअश्वरथेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ अटमानोवेतनार्थीपर्यटन् ॥ २४ ॥ भृतिंवेतनम् ॥२५॥ ॥ इत्यार

नलस्यदयितानश्वान्योजयित्वामनोजवान् ॥ इदमारोप्यमिथुनंकुंडिनंयातुमर्हसि ॥ १९ ॥ ममज्ञातिषुनिक्षिप्यदारकौस्यंदनंतथा ॥ अश्वांश्चेमान्यथाकामंव
सवाऽन्यत्रगच्छवा ॥ २० ॥ दमयंत्यास्तुतद्वाक्यंवार्ष्णेयोनलसारथिः ॥ न्यवेदयदशेषेणनलामात्येषुमुख्यशः ॥ २१ ॥ तैःसमेत्यविनिश्चित्यसोनुज्ञातोमहीपते ॥
ययौमिथुनमारोप्यविदर्भांस्तेनवाहिना ॥ २२ ॥ हयांस्तत्रविनिक्षिप्यसूतोरथवरंचतम् ॥ इंद्रसेनांचतांकन्यामिंद्रसेनंचबालकम् ॥ २३ ॥ आमंत्र्यभीमंराजान
मार्तःशोचन्नलंनृपम् ॥ अटमानस्ततोऽयोध्यांजगामनगरींतदा ॥ २४ ॥ ऋतुपर्णंसराजानमुपतस्थेसुदुःखितः ॥ भृतिंचोपययौतस्यसारथ्येनमहीपते ॥ २५ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिकुंडिनंप्रतिकुमारकुमारीप्रस्थापनेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
बृहदश्वउवाच ॥ ॥ ततस्तुयातेवार्ष्णेयेपुण्यश्लोकस्यदीव्यतः ॥ पुष्करेणहृतंराज्यंयच्चान्यद्वसुकिंचन ॥ १ ॥ हृतराज्यंनलंराजन्प्रहसन्पुष्करोब्रवीत् ॥ द्यूतंप्रवर्त
तांभूयःप्रतिपाणोस्तिकस्तव ॥ २ ॥ शिष्टातेदमयंत्येकासर्वमन्यज्जितंमया ॥ दमयंत्याःपणःसाधुवर्ततांयदिमन्यसे ॥ ३ ॥ पुष्करेणैवमुक्तस्यपुण्यश्लोकस्यम
न्युना ॥ व्यदीर्यतेवहृदयंनचैनंकिंचिदब्रवीत् ॥ ४ ॥ ततःपुष्करमालोक्यनलःपरममन्युमान् ॥ उत्सृज्यसर्वगात्रेभ्योभूषणानिमहायशाः ॥ ५ ॥ एकवासाह्यसं
वीतःसुहृच्छोकविवर्धनः ॥ निश्चक्रामततोराजात्यक्त्वासुविपुलांश्रियम् ॥ ६ ॥ दमयंत्येकवस्त्राथगच्छंतंपृष्ठतोन्वगात् ॥ सतयाबाह्यतःसार्धंत्रिरात्रंनैषधोवस
त् ॥ ७ ॥ पुष्करस्तुमहाराजघोषयामाससवैपुरे ॥ नलेयःसम्यगातिष्ठेत्सगच्छेद्वध्यतांमम ॥ ८ ॥ पुष्करस्यतुवाक्येनतस्यविद्वेषणेनच ॥ पौरानतस्यसत्कारंकृतवं
तोयुधिष्ठिर ॥ ९ ॥ सतथानगराभ्यासेसत्कारार्होनसत्कृतः ॥ त्रिरात्रमुषितोराजाजलमात्रेणवर्तयन् ॥ १० ॥ पीड्यमानःक्षुधातत्रफलमूलानिकर्षयन् ॥ प्राति
ष्ठतततोराजादमयंतीतमन्वगात् ॥ ११ ॥ क्षुधयापीड्यमानस्तुनलोबहुतिथेहनि ॥ अपश्यच्छकुनान्कांश्चिद्धिरण्यसदृशच्छदान् ॥ १२ ॥ सचिंतयामासतदानि
षधाधिपतिर्बली ॥ अस्तिभक्ष्योममाद्यायंवसुचेदंभविष्यति ॥ १३ ॥ ततस्तान्परिधानेनवाससासमावृणोत् ॥ तस्यतद्वस्त्रमादायसर्वेजग्मुर्विहायसा ॥ १४ ॥

ण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ प्रतिपाणःपणनीयंद्रव्यम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तयासार्धंबाह्यतःवहिः ॥ ७ ॥ ८ ॥
तस्यनलस्य ॥ ९ ॥ नगराभ्यासेनगरसमीपे ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥३०॥ अलमत्यर्थम् ॥३१॥३२॥ अपकृष्टेनकलिकर्षितेन ॥ ३३ ॥३४॥३५॥ यद्यपिपूज

उत्पतंतःखगावाक्यमेतदाहुस्ततोनलम् ॥ दृष्ट्वादिग्वाससंभूमौस्थितंदीनमधोमुखम्॥ १५॥वयमक्षाःसुदुर्बुद्धेतववासोजिहीर्षवः॥आगतानहिनःप्रीतिःसवा
ससिगतेत्वयि॥ १६॥तान्समीपगतानक्षानात्मानंचविवाससम्॥पुण्यश्लोकस्तदाराजन्दमयंतीमथाब्रवीत्॥ १७॥ येषांप्रकोपादैश्वर्यात्प्रच्युतोहमनिंदि
ते॥प्राणयात्रांनविंदेयंदुःखितःक्षुधयान्वितः॥ १८॥ येषांकृतेनसत्कारमकुर्वन्मयिनैषधाः॥इमेतेशकुनाभूत्वावासोभीरुहरंतिमे॥ १९॥ वैषम्यंपरमंप्राप्तोदुः
खितोगतचेतनः॥ भर्तातेहंनिबोधेदंवचनंहितमात्मनः॥ २० ॥ एतेगच्छंतिबहवःपंथानोदक्षिणापथम्॥ अवंतीमृक्षवंतंचसमतिक्रम्यपर्वतम्॥ २१ ॥ एषविं
ध्योमहाशैलःपयोष्णीचसमुद्रगा॥ आश्रमाश्चमहर्षीणांबहुमूलफलान्विताः॥ २२ ॥ एषपंथाविदर्भाणामसौगच्छतिकोसलान्॥ अतःपरंचदेशोयंदक्षिणे
दक्षिणापथः॥ २३ ॥ एतद्वाक्यंनलोराजादमयंतींसमाहितः॥उवाचासकृदार्तोहिभैमीमुद्दिश्यभारत॥ २४ ॥ ततःसाबाष्पकलयावाचादुःखेनकर्षिता॥उवा
चदमयंतीतंनैषधंकरुणंवचः॥ २५ ॥ उद्वेजतेमेहृदयंसीदंत्यंगानिसर्वशः॥ तवपार्थिवसंकल्पंचिंतयंत्याःपुनःपुनः॥ २६ ॥ हृतराज्यंहृतद्रव्यंविवस्त्रंक्षुच्छ्रमा
न्वितम्॥कथमुत्सृज्यगच्छेयमहंत्वांनिर्जनेवने॥ २७॥ श्रांतस्यतेक्षुधार्तस्यचिंतयानस्यतत्सुखम्॥वनेघोरेमहाराजनाशयिष्याम्यहंक्लमम्॥ २८॥नचभार्यास
मंकिंचिद्विद्यतेभिषजांमतम्॥ औषधंसर्वदुःखेषुसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥२९॥ ॥नलउवाच॥ ॥एवमेतद्यथात्थत्वंदमयंतिसुमध्यमे॥ नास्तिभार्यासमंमित्रंन
रस्यार्तस्यभेषजम्॥ ३० ॥ नचाहंत्यक्तुकामस्त्वांकिमलंभीरुशंकसे॥त्यजेयमहमात्मानंनचैवत्वामनिंदिते॥३१॥ ॥दमयंत्युवाच॥ ॥यदिमांत्वंमहाराज
नविहातुमिहेच्छसि॥ तत्किमर्थंविदर्भाणांपंथाःसमुपदिश्यते॥ ३२ ॥ अवैमिचाहंनृपतेनतुमांत्यक्तुमर्हसि ॥ चेतसात्वपकृष्टेनमांत्यजेथामहीपते॥३३॥ पंथा
नंहिममाभीक्ष्णमाख्यासिचनरोत्तम ॥ अतोनिमित्तंशोकंमेवर्धयस्यमरोपम ॥ ३४ ॥ यदिचायमभिप्रायस्तवज्ञातीन्व्रजेदिति ॥सहितावेवगच्छावोविद
र्भान्यदिमन्यसे॥ ३५॥ विदर्भराजस्तत्रत्वांपूजयिष्यतिमानद॥ तेनत्वंपूजितोराजन्सुखंवत्स्यसिनोगृहे॥ ३६ ॥इ०म०भा०आरण्यकेप०नलोपाख्यान
प०नलवनयात्रायामेकषष्टितमोध्यायः॥६१॥ ॥छ॥ ॥नलउवाच॥ ॥यथाराज्यंतवपितुस्तथाममनसंशयः॥नतुतत्रगमिष्यामिविषमस्थःकथंचन॥१॥

यिष्यतितथापित्वंसुखंनोवत्स्यसिनवासंकरिष्यसिश्वशुरगृहवासस्यनीचतावहत्वात्॥ ३६ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०एकषष्टितमोध्यायः॥ ६१ ॥ ॥छ॥ ॥ एतदेवसमर्थयन्नलउवाच यथेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ पाठांतरेउपोषतुःउपेत्यवासंचक्रतुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ विकटःकटस्तृणासनंतद्रहितः अतएवपांसुगुंठितः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ परिध्वंसंकलिनावस्त्रापहरणादिक्लेशम् ॥ ९ ॥ जनस्यपरिशेषाद्भार्याया

कथंसमृद्धोगत्वाहंतवहर्षविवर्धनः॥ परिच्युतोगमिष्यामितवशोकविवर्धनः॥ २ ॥ ॥बृहदश्वउवाच॥ ॥इतिब्रुवन्नलोराजादमयंतींपुनःपुनः॥ सांत्वयामा
सकल्याणींवाससोर्धेनसंवृतां॥ ३॥ तावेकवस्त्रसंवीतावटमानावितस्ततः॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांतौसभांकांचिदुपेयतुः ॥ ४ ॥ तांसभामुपसंप्राप्यतदासनिषधा
धिपः॥ वैदर्भ्यासहितोराजानिषसादमहीतले॥ ५॥ सवैविवस्त्रोविकटोमलिनःपांसुगुंठितः॥ दमयंत्यासहश्रांतःसुष्वापधरणीतले ॥ ६॥ दमयंत्यपिकल्याणी
निद्रयापहृताततः॥ सहसादुःखमासाद्यसुकुमारीतपस्विनी॥ ७ ॥ सुप्तायांदमयंत्यांतुनलोराजाविशांपते॥ शोकोन्मथितचित्तात्मानस्मशेतेयथापुरा॥ ८॥
सतद्राज्यापहरणंसुहृत्त्यागंचसर्वशः॥ वनेचतंपरिध्वंसंप्रेक्ष्यचिंतामुपेयिवान्॥ ९ ॥ किंनुमेस्यादिदंकृत्वाकिंनुमेस्यादकुर्वतः॥ किंनमेमरणंश्रेयःपरित्यागो
जनस्यवा॥ १० ॥ मामियंह्यनुरक्तैवंदुःखमाप्नोतिमत्कृते॥ मद्विहीनात्वियंगच्छेत्कदाचित्स्वजनंप्रति॥ ११ ॥ मयिनिःसंशयंदुःखमियंप्राप्स्यत्यनुव्रता॥ उ
त्सर्गेसंशयःस्यात्तुविंदेतापिसुखंक्वचित्॥ १२ ॥ सविनिश्चित्यबहुधाविचार्यचपुनःपुनः॥ उत्सर्गमन्यतेश्रेयोदमयंत्यानराधिप॥ १३ ॥ नचैषातेजसाशक्या
कैश्चिद्धर्षयितुंपथि॥ यशस्विनीमहाभागामद्भक्तेयंपतिव्रता॥ १४ ॥ एवंतस्यतदाबुद्धिर्दमयंत्यांन्यवर्तत॥ कलिनादुष्टभावेनदमयंत्याविसर्जने॥ १५॥ सोऽ
वस्त्रतामात्मनश्चतस्याश्चाप्येकवस्त्रतां॥ चिंतयित्वाध्यगाद्राजावस्त्रार्धस्यावकर्तनम्॥ १६ ॥ कथंवासोविकर्तेयंनचबुध्येतमेप्रिया॥ विचिंत्यैवंनलोराजास
भांपर्यचरत्तदा॥ १७॥ परिधावन्नथनलइतश्चेतश्चभारत॥ आससादसभोद्देशेविकोशंखड्गमुत्तमम्॥१८॥ तेनार्धंवाससश्छित्त्वानिवस्यचपरंतपः॥ सुप्तामु
त्सृज्यवैदर्भींप्राद्रवद्गतचेतनां॥ १९ ॥ ततोनिवृत्तहृदयःपुनरागम्यतांसभां॥ दमयंतींतदादृष्ट्वारुरोदनिषधाधिपः॥ २० ॥ यांनवायुर्नचादित्यःपुरापश्यतिमे
प्रियां॥ सेयमद्यसभामध्येशेतेभूमावनाथवत्॥ २१ ॥ इयंवस्त्रावकर्तनसंवीताचारुहासिनी॥ उन्मत्तेववरारोहाकथंबुद्धाभविष्यति॥ २२ ॥ कथमेकासती
भैमीमयाविरहिताशुभा॥ चरिष्यतिवनेघोरेमृगव्यालनिषेविते॥ २३ ॥ आदित्यावसवोरुद्राअश्विनौसमरुद्गणौ॥ रक्षंतुत्वांमहाभागेधर्मेणासिसमावृता
॥ २४॥ एवमुक्त्वाप्रियांभार्यांरूपेणाप्रतिमांभुवि॥ कलिनापहृतज्ञानोनलःप्रातिष्ठदुद्यतः॥ २५॥

एव ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दमयंत्यांविषयेन्यवर्त्तत निवृत्तासतीविसर्जनेऽभूदितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ निवस्यपरिधाय ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३॥२४॥२५॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥६३॥ अपेति ॥१॥२॥३॥ तथासत्यंयत्स्वयंवरेउक्तंत्वानत्यक्ष्यामीति॥४॥अनपकृतेअपकाराभावे ॥५॥६॥ ७

गत्वागत्वानलोराजापुनरेतिसभांमुहुः॥ आकृष्यमाणःकलिनासौहृदेनावकृष्यते ॥ २६ ॥ द्विधेवहृदयंतस्यदुःखितस्याभवत्तदा ॥दोलेवमुहुरायातियातिचै
वसभांप्रति॥ २७॥ अवकृष्टस्तुकलिनामोहितःप्राद्रवन्नलः॥ सुप्तामुत्सृज्यतांभार्यांविलप्यकरुणंबहु॥ २८॥ नष्टात्माकलिनास्पृष्टस्तत्तद्विगणयन्नृपः ॥ जगा
मैकांवनेशून्येभार्यामुत्सृज्यदुःखितः॥ २९ ॥ ॥इ० महाभा० आरण्यकेप० नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपरित्यागेद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२ ॥ ॥ ६३ ॥
बृहदश्वउवाच॥ ॥ अपक्रांतेनलेराजन्दमयंतीगतक्लमा॥ अबुध्यतवरारोहासंत्रस्ताविजनेवने॥॥ १ ॥ अपश्यमानाभर्तारंशोकदुःखसमन्विता॥प्राक्रोशदु
च्चैःसंत्रस्तामहाराजेतिनैषधम्॥ २॥ हानाथहामहाराजहास्वामिन्किंजहासिमाम्॥ हाहतास्मिविनष्टास्मिभीतास्मिविजनेवने॥३॥ ननुनाममहाराजधर्मज्ञः
सत्यवागसि॥कथमुक्त्वातथासत्यंसुप्तामुत्सृज्यकानने॥ ४॥कथमुत्सृज्यगंतासिदक्षांभार्यामनुव्रताम्॥ विशेषतोऽनपकृतेपरेणापकृतेसति ॥ ५ ॥ शक्यसे
तागिरःसम्यक्कर्तुंमयिनरेश्वर ॥ यास्तेषांलोकपालानांसन्निधौकथिताःपुरा ॥ ६ ॥ नाकालेविहितोमृत्युर्मर्त्यानांपुरुषर्षभ ॥ यत्रकांतात्वयोत्सृष्टामुहूर्तमपि
जीवति ॥ ७ ॥ पर्याप्तःपरिहासोयमेतावान्पुरुषर्षभ॥भीताहमतिदुर्धर्षदर्शयात्मानमीश्वर॥ ८ ॥ दृश्यसेदृश्यसेराजन्नेषदृष्टोसिनैषध ॥ आवार्यगुल्मैरात्मा
नंकिंमांनप्रतिभाषसे॥ ९ ॥नृशंसंबततराजेंद्रयन्मामेवंगतामिह॥ विलपंतींसमागम्यनाश्वासयसिपार्थिव ॥ १० ॥ नशोचाम्यहमात्मानंनचान्यदपिकिंचन॥
कथंनुभवितास्येकइतित्वांनृपशोचिमि॥ ११ ॥कथंनुराजंस्तृषितःक्षुधितःश्रमकर्षितः॥सायाह्नेवृक्षमूलेषुमामपश्यन्भविष्यसि॥१२॥ ततःसातीव्रशोकार्ताप्र
दीप्तेवचमन्युना ॥ इतश्चेतश्चरुदतीपर्यधावतदुःखिता ॥ १३ ॥ मुहुरुत्पततेबालामुहुःपततिविह्वला ॥ मुहुरालीयतेभीतामुहुःक्रोशतिरोदिति॥ १४ ॥ अती
वशोकसंतप्तामुहुर्निःश्वस्यविह्वला ॥ उवाचभैमीनिःश्वस्यरुदत्यथपतिव्रता॥ १५ ॥ यस्याभिशापाद्दुःखार्तोदुःखंविंदतिनैषधः॥ तस्यभूतस्यनोदुःखाद्दुःखम
प्यधिकंभवेत्॥ १६ ॥अपापचेतसंपापोयएवंकृतवान्नलम्॥तस्माद्दुःखतरंप्राप्यजीवत्वसुखजीविकाम्॥ १७॥ एवंतुविलपंतीसाराज्ञोभार्यामहात्मनः॥
अन्वेषमाणाभर्तारंवनेश्वापदसेविते॥ १८॥उन्मत्तवद्भीमसुताविलपंतीइतस्ततः॥ हाहाराजन्निितिमुहुरितश्चेतश्चधावति॥ १९॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ शोचिमिशोचामि ॥ ११ ॥ १२ ॥ मन्युनाशोकेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ कलिंशपति यस्येति अभिशापात्वृथाद्वेषात् नोदुःखात्अस्मत्संबंधिदुःखात् ॥ १६॥१७॥१८॥१९ ॥

वाशतींक्रोशंतीम् ॥ २० ॥ ग्राहःसर्पः अजगरःतद्वत्स्थूलः ॥ २१ ॥ २२॥२३ ॥ बुद्धिलाभादूर्ध्वंमांविनाकथंभविष्यसिकथंजीविष्यसि ॥२४॥२५॥२६॥२७॥ विशस्यविदार्य॥२८॥२९॥३०॥३१॥
॥ ३२ ॥ अरालानिकुटिलानिशोभमानानिवापक्ष्माणिनयनप्रांतकेशाययोस्तादृशेनयनेयस्याइतितथा ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मन्युनाक्रोधेन ॥ ३५॥ ३६ ॥ पतिराज्यविनाकृतापत्याराज्येनचरहिता अती

तांक्रंदमानामत्यर्थंकुररीमिववाशतीं॥करुणंबहुशोचंतींविलपंतींमुहुर्मुहुः ॥ २० ॥ सहसाभ्यागतांभैमीमभ्यासपरिवर्तिनीं॥जग्राहाजगरोग्राहोमहाका
यःक्षुधान्वितः॥ २१ ॥साग्रस्यमानाग्राहेणशोकेनचपरिप्लुता॥नात्मानंशोचतितथायथाशोचतिनैषधम् ॥ २२॥ हानाथमामिहवनेग्रस्यमानामनाथवत्॥
ग्राहेणानेनविजनेकिमर्थंनानुधावसि ॥ २३ ॥ कथंभविष्यसिपुनर्मामनुस्मृत्यनैषध ॥कथंभवान्जगामाद्यमामुत्सृज्यवनेप्रभो॥ २४ ॥पापान्मुक्तःपुनर्ल
ब्ध्वाबुद्धिंचेतोधनानिच॥श्रांतस्यतेक्षुधार्तस्यपरिग्लानस्यनैषध॥ कःश्रमंराजशार्दूलनाशयिष्यतितेनघ ॥ २५ ॥ततःकश्चिन्मृगव्याधोविचरन्गहनेवने॥
आक्रंदमानांसंश्रुत्यजवेनाभिससारह॥ २६॥तांतुदृष्ट्वातथाग्रस्तामुरगेणायतेक्षणाम्॥त्वरमाणोमृगव्याधःसमभिक्रम्यवेगतः॥ २७॥ मुखतःपाटयामास
शस्त्रेणनिशितेनच॥ निर्विचेष्टंभुजंगंतंविशस्यमृगजीवनः॥२८॥मोक्षयित्वासतांव्याधःप्रक्षाल्यसलिलेनह॥समाश्वास्यकृताहारामथपप्रच्छभारत॥२९॥
कस्यत्वंमृगशावाक्षिकथंचाभ्यागतावनम्॥कथंचेदंमहत्कृच्छ्रंप्राप्तवत्यसिभाविनि ॥ ३० ॥दमयंतीतथातेनपृच्छ्यमानाविशांपते॥सर्वमेतद्यथावृत्तमाच
चक्षेस्यभारत॥ ३१ ॥तामर्धवस्त्रसंवीतांपीनश्रोणिपयोधराम् ॥ सुकुमारानवद्यांगींपूर्णचंद्रनिभाननाम्॥ ३२ ॥ अरालपक्ष्मनयनांतथामधुरभाषिणीं॥
लक्षयित्वामृगव्याधःकामस्यवशमीयिवान्॥ ३३॥ तामेवंश्लक्ष्णयावाचालुब्धकोमृदुपूर्वया॥सांत्वयामासकामार्तस्तदबुध्यतभाविनी॥ ३४॥ दमयंत्यपि
तंदुष्टमुपलभ्यपतिव्रता॥तीव्ररोषसमाविष्टाप्रजज्वालेवमन्युना॥ ३५॥सतुपापमतिःक्षुद्रःप्रधर्षयितुमातुरः॥दुर्धर्षांतर्कयामासदीप्तामग्निशिखामिव॥३६॥
दमयंतीतुदुःखार्तापतिराज्यविनाकृता ॥ अतीतवाक्पथेकालेशशापैनंरुषान्विता॥ ३७ ॥ यद्यहंनैषधादन्यंमनसापिनचिंतये॥तथायंपततांक्षुद्रोपरासुर्मृग
जीवनः॥ ३८॥उक्तमात्रेतुवचनेतथासमृगजीवनः॥व्यसुःपपातमेदिन्यामग्निदग्धइवद्रुमः॥ ३९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्व
णिअजगरग्रस्तदमयंतीमोचनेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥६३॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तवाक्पथेवाचाप्यनिवार्येंसति कालेधूम्रवर्णेव्याधे ॥ ३७ ॥ परासुर्गतप्राणः ॥ ३८ ॥ व्यसुर्विगतप्राणः ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यके०नै०भा०त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥

सेति प्रतिभयेंभीषणं झिल्लिकातीक्ष्णशब्दःपतंगविशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अरण्यराट्शार्दूलः

बृहदश्वउवाच॥ ॥सानिहत्यमृगव्याधंप्रतस्थेकमलेक्षणा॥वनंप्रतिभयंशून्यंझिल्लिकागणनादितम् ॥ १ ॥ सिंहद्वीपिरुरुव्याघ्रमहिषर्क्षगणैर्युतम् ॥ नानाप
क्षिगणाकीर्णम्लेच्छतस्करसेवितम्॥ २ ॥शालवेणुधवाश्वत्थतिंदुकेंगुदकिंशुकैः॥ अर्जुनारिष्टसंछन्नंस्यंदनैश्चसशाल्मलैः॥ ३ ॥ जंब्वाम्रलोध्रखदिरसालवे
त्रसमाकुलम्॥ पद्मकामलकप्लक्षकदंबोदुंबरावृतम्॥ ४ ॥ बदरीबिल्वसंछन्नंन्यग्रोधैश्चसमाकुलम्॥ प्रियालतालखर्जूरहरीतकिबिभीतकैः ॥ ५ ॥ नानाधा
तुशतैर्नद्धान्विविधानपिचाचलान्॥ निकुंजान्परिसंघुष्टान्दरीश्चाद्भुतदर्शनाः॥६॥ नदीःसरांसिवापीश्चविविधांश्चमृगद्विजान्॥ साबहून्भीमरूपांश्चपिशा
चोरगराक्षसान्॥७॥ पल्वलानितडागानिगिरिकूटानिसर्वशः॥सरितोनिर्झरांश्चैवददर्शाद्भुतदर्शनान्॥८॥यूथशोददृशेचात्रविदर्भाधिपनंदिनी॥महिषांश्चव
राहांश्चऋक्षांश्चवनपन्नगान्॥ ९ ॥तेजसायशसालक्ष्म्यास्थित्याचपरयायुता॥ वैदर्भीविचरत्येकानलमन्वेषतीतदा ॥ १० ॥ नाबिभ्यत्सानृपसुताभैमीतत्रा
थकस्यचित्॥ दारुणामटवींप्राप्यभर्तृव्यसनपीडिता॥ ११ ॥ विदर्भतनयाराजन्विललापसुदुःखिता॥ भर्तृशोकपरीतांगीशिलातलमथाश्रिता ॥१२॥ ॥द
मयंत्युवाच॥ ॥व्यूढोरस्कमहाबाहोनैषधानांजनाधिप॥ क्वनुराजन्गतोस्यद्यविसृज्यविजनेवने ॥ १३ ॥ अश्वमेधादिभिर्वीरक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥ कथमि
ष्टवानरव्याघ्रमयिमिथ्याप्रवर्तसे॥ १४ ॥ यत्त्वयोक्तंनरश्रेष्ठमत्समक्षंमहाद्युते॥ स्मर्तुमर्हसिकल्याणवचनंपार्थिवर्षभ॥ १५ ॥ यच्चोक्तंविहगैर्हंसैःसमीपेतवभू
मिप॥ मत्समक्षंयदुक्तंचतदवेक्षितुमर्हसि॥ १६ ॥ चत्वारएकतोवेदाःसांगोपांगाःसविस्तराः॥ स्वधीतामनुजव्याघ्रसत्यमेकंकिलैकतः॥ १७॥ तस्मादर्हसिश
त्रुघ्नसत्यंकर्तुंनरेश्वर॥ उक्तवानसियद्वीरमत्सकाशेपुरावचः॥ १८ ॥ हावीरनलनामाहंनष्टाकिलतवानघ ॥ अस्यामटव्यांघोरायांकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ १९ ॥
कर्षयत्येपमांरौद्रोव्यात्तास्योदारुणाकृतिः॥ अरण्यराट्क्षुधाविष्टःकिंमांनत्रातुमर्हसि॥ २० ॥ नमेत्वदन्याकाचिद्धिप्रियास्तीत्यब्रवीःसदा ॥ तामृतांकुरुकल्या
णपुरोक्तांभारतींनृप॥ २१ ॥ उन्मत्तांविलपंतींमांभार्यामिष्टांनराधिप॥ ईप्सितामीप्सितोसित्वंकिंमांनप्रतिभाषसे ॥ २२ ॥ कृशांदीनांविवर्णांचमलिनांवसु
धाधिप॥ वस्त्रार्धप्रावृतामेकांविलपंतीमनाथवत्॥ २३ ॥ यूथभ्रष्टामिवैकांमांहरिणींपृथुलोचन॥ नमानयसिमामार्यरुदतीमरिकर्शन ॥ २४ ॥ महाराजम
हारण्येअहमेकाकिनीसती॥ दमयंत्यभिभाषेत्वांकिंमांनप्रतिभाषसे॥ २५ ॥

मांममचित्तंकर्षयतिव्यथयति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥ २३ ॥२४॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ परव्यूहाःशत्रुसैन्यानि परव्यसनेतिपाठेपरेषांदुःखस्यनाशनम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

कुलशीलोपसंपन्नचारुसर्वांगशोभन ॥ नाद्यत्वांप्रतिपश्यामिगिरावस्मिन्नरोत्तम ॥ २६ ॥ वनेचास्मिन्महाघोरेसिंहव्याघ्रनिषेविते ॥ शयानमुपविष्टंवास्थि
तंवानिषधाधिप ॥ २७ ॥ प्रस्थितंवानरश्रेष्ठममशोकविवर्धन ॥ कंनुपृच्छामिदुःखार्तात्वदर्थेशोककर्शिता ॥ २८ ॥ कच्चिदृष्टस्त्वयारण्येसंगत्येहनलोनृपः ॥
कोनुमेवाथप्रष्टव्योवनेस्मिन्प्रस्थितंनलम् ॥ २९ ॥ अभिरूपंमहात्मानंपरव्यूहविनाशनम् ॥ यमन्वेषसिराजानंनलंपद्मनिभेक्षणम् ॥ ३० ॥ अयंसइतिकस्या
द्यश्रोष्यामिमधुरांगिरम् ॥ अरण्यराडयंश्रीमांश्चतुर्दंष्ट्रोमहाहनुः ॥ ३१ ॥ शार्दूलोभिमुखोभ्येतिव्रजाम्येनमशंकिता ॥ भवान्मृगाणामधिपस्त्वमस्मिन्काननेप्र
भुः ॥ ३२ ॥ विदर्भराजतनयांदमयंतीतिविद्धिमाम् ॥ निषधाधिपतेर्भार्यांनलस्यामित्रघातिनः ॥ ३३ ॥ पतिमन्वेषतीमेकांकृपणांशोककर्षिताम् ॥ आश्वासय
मृगेंद्रेहयदिदृष्टस्त्वयानलः ॥ ३४ ॥ अथवात्वंवनपतेनलंयदिनशंससि ॥ मांखादयमृगश्रेष्ठदुःखादस्माद्विमोचय ॥ ३५ ॥ श्रुत्वारण्येविलपितंनमामाश्वासयत्य
यम् ॥ यामिमांस्वादुसलिलामापगांसागरंगमाम् ॥ ३६ ॥ इमंशिलोच्चयंपुण्यंशृंगैर्बहुभिरुच्छ्रितैः ॥ विराजद्भिरिवानेकैर्नैकवर्णैर्मनोरमैः ॥ ३७ ॥ नानाधातुस
माकीर्णंविविधोपलभूषितम् ॥ अस्यारण्यस्यमहतःकेतुभूतमिवोत्थितम् ॥ ३८ ॥ सिंहशार्दूलमातंगवराहर्क्षमृगायुतम् ॥ पतत्त्रिभिर्बहुविधैःसमंतादनुनादित
म् ॥ ३९ ॥ किंशुकाशोकबकुलपुन्नागैरुपशोभितम् ॥ कर्णिकारधवप्लक्षैःसुपुष्पैरुपशोभितम् ॥ ४० ॥ सरिद्भिःसविहंगाभिःशिखरैश्चसमाकुलम् ॥ गिरिराज
मिमंतावत्पृच्छामिनृपतिंप्रति ॥ ४१ ॥ भगवन्नचलश्रेष्ठदिव्यदर्शनविश्रुत ॥ शरण्यबहुकल्याणनमस्तेस्तुमहीधर ॥ ४२ ॥ प्रणमेत्वाभिगम्याहंराजपुत्रींनिबो
धमाम् ॥ राज्ञःस्नुषांराजभार्यांदमयंतीतिविश्रुताम् ॥ ४३ ॥ राजाविदर्भाधिपतिःपितामममहारथः ॥ भीमोनामक्षितिपतिश्चातुर्वर्ण्यस्यरक्षिता ॥ ४४ ॥ राजसूया
श्वमेधानांक्रतूनांदक्षिणावताम् ॥ आहर्तापार्थिवश्रेष्ठःपृथुचार्वंचितेक्षणः ॥ ४५ ॥ ब्रह्मण्यःसाधुवृत्तश्चसत्यवागनसूयकः ॥ शीलवान्वीर्यसंपन्नःपृथुश्रीर्धर्म
विच्छुचिः ॥ ४६ ॥ सम्यग्गोप्ताविदर्भाणांनिर्जितारिगणःप्रभुः ॥ तस्यमांविद्धितनयांभगवंस्त्वामुपस्थिताम् ॥ ४७ ॥ निषधेषुमहाराजःश्वशुरोमेनरोत्तमः ॥ गृ
हीतनामाविख्यातोवीरसेनइतिस्मह ॥ ४८ ॥ तस्यराज्ञःसुतोवीरःश्रीमान्सत्यपराक्रमः ॥ क्रमप्राप्तंपितुःस्वंयोराज्यंसमनुशास्तिह ॥ ४९ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ब्रह्मण्यःब्रह्मणिब्राह्मणजातौवेदेवैदिककर्मणिपरमात्मनिवासाधुः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

अग्निमान् नित्ययोगेमतुप् सर्वदैवाग्निविच्छेदशून्यइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आम्नायसारिणींवेदानुगांसत्यामित्यर्थः ऋद्धामदीनां आश्वासयतेतिबहु

नलोनामारिहास्मामःपुण्यश्लोकइतिश्रुतः ॥ ब्रह्मण्योवेदविद्वाग्मीपुण्यकृत्सोमपोग्निमान् ॥ ५० ॥ यष्टादाताचयोद्धाचसम्यक्चैवप्रशासिता ॥ तस्यमामबलां
श्रेष्ठांविद्धिभार्यामिहागताम् ॥ ५१ ॥ त्यक्तश्रियंभर्तृहीनामनाथांव्यसनान्विताम् ॥ अन्वेषमाणांभर्तारंत्वंमांपर्वतसत्तम ॥ ५२ ॥ समुल्लिखद्भिरेतैर्हित्वयाशृं
गशतैर्नृपः ॥ कच्चिद्दृष्टोऽचलश्रेष्ठवनेस्मिन्वानलोनृपः ॥ ५३ ॥ गजेंद्रविक्रमोधीमान्दीर्घबाहुरमर्षणः ॥ विक्रांतःसत्ववान्वीरोभर्ताममममहायशाः ॥ ५४ ॥
निषधानामधिपतिःकच्चिद्दृष्टस्त्वयानलः ॥ किंमांविलपतीमेकांपर्वतश्रेष्ठविह्वलाम् ॥ ५५ ॥ गिरानाश्वासयस्यद्यस्वांसुतामिवदुःखिताम् ॥ वीरविक्रांतधर्मज्ञ
सत्यसंधमहीपते ॥ ५६ ॥ यद्यस्यस्मिन्वनेराजन्दर्शयात्मानमात्मना ॥ कदासुस्निग्धगंभीरांजीमूतस्वनसन्निभाम् ॥ ५७ ॥ श्रोष्यामिनैषधस्याहंवाचंतामभृ
तोपमाम् ॥ वैदर्भीत्येवविस्पष्टांशुभांराज्ञोमहात्मनः ॥ ५८ ॥ आम्नायसारिणीमृद्धांममशोकविनाशिनीम् ॥ भीतामाश्वासयतमांनृपतेधर्मवत्सल ॥ ५९ ॥ इ
तिसातंगिरिश्रेष्ठमुक्त्वापार्थिवनंदिनी ॥ दमयंतीततोभूयोजगामादिशमुत्तराम् ॥ ६० ॥ सागत्वात्रीनहोरात्रान्ददर्शपरमांगना ॥ तापसारण्यमतुलंदिव्यका
ननशोभितम् ॥ ६१ ॥ वसिष्ठभृग्वत्रिसमैस्तापसैरुपशोभितम् ॥ नियतैःसंयताहारैर्दमशौचसमन्वितैः ॥ ६२ ॥ अब्भक्षैर्वायुभक्षैश्चपत्राहारैस्तथैवच ॥ जितें
द्रियैर्महाभागैःस्वर्गमार्गदिदृक्षुभिः ॥ ६३ ॥ वल्कलाजिनसंवीतैर्मुनिभिःसंयतेंद्रियैः ॥ तापसाध्युषितंरम्यंददर्शाश्रममंडलम् ॥ ६४ ॥ नानामृगगणैर्जुष्टंशा
खामृगगणायुतम् ॥ तापसैःसमुपेतंचसादृष्ट्वैवसमाश्वसत् ॥ ६५ ॥ सुभ्रूःसुकेशीसुश्रोणीसुकुचासुद्विजानना ॥ वर्चस्विनीसुप्रतिष्ठास्वसितायतलोचना ॥ ६६ ॥
साविवेशाश्रमपदंवीरसेनसुतप्रिया ॥ योषिद्रत्नंमहाभागादमयंतीतपस्विनी ॥ ६७ ॥ साभिवाद्यतपोवृद्धान्विनयावनतास्थिता ॥ स्वागतंतइतिप्रोक्तातैःसर्वै
स्तापसोत्तमैः ॥ ६८ ॥ पूजांचास्यायथान्यायंकृत्वातत्रतपोधनाः ॥ आस्यतामित्यथोचुस्तेब्रूहिकिंकरवामहे ॥ ६९ ॥ तानुवाचवरारोहाकच्चिद्भगवतामिह ॥
तपःस्वग्निषुधर्मेषुमृगपक्षिषुचानघाः ॥ ७० ॥ कुशलंवोमहाभागाःस्वधर्माचरणेषुच ॥ तैरुक्ताकुशलंभद्रेसर्वत्रेतियशस्विनी ॥ ७१ ॥

त्वंवक्तुर्वैक्लव्यान्नदोषावहम् ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अब्भक्षैरिति सर्ववाक्यंसावधारणमितिन्यायेनअंबुमात्रभक्षैरित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सुद्विजाननाशोभनदंतयुक्तमुखी वर्चस्विनी
धर्मजेनतेजसायुक्ता सुप्रतिष्ठासुजघना प्रतितिष्ठत्यस्मिन्निति प्रतिष्ठशब्दोजघनवाची ॥ ६६ ॥ वीरसेनसुतस्यनलस्यप्रिया ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ श्रेयसामोक्षेणयोक्ष्येयोजयिष्ये योगबलेनदेहंत्यक्त्वामोक्षंप्राप्स्येइत्य

ब्रूहिसर्वानवद्यांगिकात्वंकिंचचिकीर्षसि ॥ दृष्ट्वैवतेपरंरूपंद्युतिंचपरमामिह ॥ ७२ ॥ विस्मयोनःसमुत्पन्नःसमाश्वसिहिमाशुचः ॥ अस्यारण्यस्यदेवीत्वमुता
होस्यमहीभृतः ॥ ७३ ॥ अस्याश्चनद्याःकल्याणिवदसत्यमनिंदिते ॥ साब्रवीत्तानृषीन्नाहमरण्यस्यास्यदेवता ॥ ७४ ॥ नचाप्यस्यगिरेर्विप्रानैवनद्याश्चदेवता ॥
मानुषींमांविजानीतयूयंसर्वेतपोधनाः ॥ ७५ ॥ विस्तरेणाभिधास्यामितन्मेशृणुतसर्वशः ॥ विदर्भेषुमहीपालोभीमोनाममहीपतिः ॥ ७६ ॥ तस्यमांतनयांस
र्वेजानीतद्विजसत्तमाः ॥ निषधाधिपतिर्धीमान्नलोनाममहायशाः ॥ ७७ ॥ वीरःसंग्रामजिद्विद्वान्ममभर्ताविशांपतिः ॥ देवताभ्यर्चनपरोद्विजातिजनवत्स
लः ॥ ७८ ॥ गोप्तानिषधवंशस्यमहातेजामहाबलः ॥ सत्यवान्धर्मवित्प्राज्ञःसत्यसंधोरिमर्दनः ॥ ७९ ॥ ब्रह्मण्योदैवतपरःश्रीमान्परपुरंजयः ॥ नलोनामनृपश्रे
ष्ठोदेवराजसमद्युतिः ॥ ८० ॥ ममभर्ताविशालाक्षःपूर्णेंदुवदनोऽरिहा ॥ आहर्ताक्रतुमुख्यानांवेदवेदांगपारगः ॥ ८१ ॥ सपत्नानांमृधेहंतारविसोमसमप्रभः ॥
सकैश्चिन्निकृतिप्रज्ञैरनार्यैरकृतात्मभिः ॥ ८२ ॥ आहूयपृथिवीपालःसत्यधर्मपरायणः ॥ देवनेकुशलैर्जिह्मैर्हृतंराज्यंवसूनिच ॥ ८३ ॥ तस्यमामवगच्छध्वंभा
र्यांराजर्षभस्यवै ॥ दमयंतीतिविख्यातांभर्तुर्दर्शनलालसाम् ॥ ८४ ॥ सावनानिगिरींश्चैवसरांसिसरितस्तथा ॥ पल्वलानिचसर्वाणितथारण्यानिसर्वशः ॥ ८५
अन्वेषमाणाभर्तारंनलंरणविशारदम् ॥ महात्मानंकृतास्त्रंचविचरामीहदुःखिता ॥ ८६ ॥ कच्चिद्भगवतांरम्यंतपोवनमिदंनृपः ॥ भवेत्प्राप्तोनलोनामनिषधानां
जनाधिपः ॥ ८७ ॥ यत्कृतेहमिदंब्रह्मन्प्रपन्नाभृशदारुणम् ॥ वनंप्रतिभयंघोरंशार्दूलमृगसेवितम् ॥ ८८ ॥ यदिकैश्चिदहोरात्रैर्नद्रक्ष्यामिनलंनृपम् ॥ आत्मानं
श्रेयसायोक्ष्येदेहस्यास्यविमोचनात् ॥ ८९ ॥ कोनुमेजीवितेनार्थस्तमृतेपुरुषर्षभम् ॥ कथंभविष्याम्यद्याहंभर्तृशोकाभिपीडिता ॥ ९० ॥ तथाविलपतीमेकाम
रण्येभीमनंदिनीम् ॥ दमयंतीमथोचुस्तेतापसाःसत्यदर्शिनः ॥ ९१ ॥ उदर्कस्तवकल्याणिकल्याणोभविताशुभे ॥ वयंपश्यामतपसाक्षिप्रंद्रक्ष्यसिनैषधम् ॥ ९२ ॥
निषधानामधिपतिंनलंरिपुनिपातिनम् ॥ भैमिधर्मभृतांश्रेष्ठंद्रक्ष्यसेविगतज्वरम् ॥ ९३ ॥ विमुक्तंसर्वपापेभ्यःसर्वरत्नसमन्वितम् ॥ तदेवनगरंश्रेष्ठंप्रशासतम
रिंदमम् ॥ ९४ ॥ द्विषतांभयकर्तारंसुहृदांशोकनाशनम् ॥ पतिंद्रक्ष्यसिकल्याणिकल्याणाभिजनंनृपम् ॥ ९५ ॥

र्थः अन्यथाआत्महत्यादोषात्श्रेयोयोगोनसंभवेत् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ उदर्कःउत्तरकालः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ प्रशासतं जक्षित्यादयःषडितिनुमभावः ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

तापसाइतिच्छेदः संधिरार्षः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ बाष्पोबाष्पवदुष्णउच्छ्वासवायुस्तेनसंदिग्धयास्फुटाक्षरयां ॥ १०१ ॥ पल्लवैरापीडितंभूषितम् ॥ २ ॥ अगमः वृक्षः आपीडैःपुष्प

एवमुक्त्वानलस्येष्टांमहिषींपार्थिवात्मजाम् ॥ तापसांतर्हिताःसर्वेसाग्निहोत्राश्रमास्तथा॥९६॥ सादृष्ट्वामहदाश्चर्यंविस्मिताह्यभवत्तदा॥ दमयंत्यनवद्यांगीवी
रसेननृपस्नुषा ॥ ९७॥ किंनुस्वप्नोमयादृष्टःकोयंविधिरिहाभवत्॥ क्वनुतेतापसाःसर्वेक्वतदाश्रममंडलम्॥ ९८॥ क्वसापुण्यजलारम्यानदीद्विजनिषेविता॥ क्वनु
तेहनगाहृद्याःफलपुष्पोपशोभिताः ॥ ९९ ॥ ध्यात्वाचिरंभीमसुतादमयंतीशुचिस्मिता॥ भर्तृशोकपरादीनाविवर्णवदनाभवत् ॥ १०० ॥ सागत्वाथापरांभू
मिंबाष्पसंदिग्धयागिरा॥ विललापाश्रुपूर्णाक्षीदृष्ट्वाऽशोकतरुंततः॥ १ ॥ उपगम्यतरुश्रेष्ठमशोकंपुष्पितंवने॥ पल्लवापीडितंहृद्यंविहंगैरनुनादितं॥ २॥ अहो
बतायमगमःश्रीमानस्मिन्वनांतरे॥ आपीडैर्बहुभिर्भातिश्रीमान्पर्वतराडिव॥ ३ ॥ विशोकांकुरुमांक्षिप्रमशोकप्रियदर्शन॥ वीतशोकभयाबाधंकच्चित्त्वंदृष्ट
वान्नृपम्॥४॥नलंनामारिदमनंदमयंत्याःप्रियंपतिम्॥निषधानामधिपतिंदृष्टवानसिमेप्रियम्॥५॥एकवस्त्रार्धसंवीतंसुकुमारतनुत्वचम्॥व्यसनेनार्दितंवीरमर
ण्यमिदमागतम्॥६॥ यथाविशोकागच्छेयमशोकनगतत्कुरु ॥ सत्यनामाभवाशोकअशोकःशोकनाशनः॥ ७ ॥ एवंसाऽशोकवृक्षंतमार्तावैपरिगम्यह ॥
जगामदारुणतरंदेशंभैमीवरांगना ॥ ८ ॥ साददर्शनगान्नैकान्नैकाश्चसरितस्तथा ॥ नैकांश्चपर्वतान्रम्यान्नैकांश्चमृगपक्षिणः ॥ ९ ॥ कंदरांश्चनितंबांश्चनदी
श्चाद्भुतदर्शनाः॥ ददर्शतान्भीमसुतापतिमन्वेषतीतदा॥ १० ॥ गत्वाप्रकृष्टमध्वानंदमयंतीशुचिस्मिता॥ ददर्शाथमहासार्थंहस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥ ११ ॥ उत्तरं
तंनदींरम्यांप्रसन्नसलिलांशुभाम्॥ सुशीततोयांविस्तीर्णांह्रदिनींवेतसैर्वृताम्॥१२॥प्रोद्घुष्टांक्रौंचकुररैश्चक्रवाकोपकूजिताम्॥कूर्मग्राहझषाकीर्णांविपुलद्वीप
शोभिताम्॥१३॥ सादृष्ट्वैवमहासार्थंनलपत्नीयशस्विनी॥ उपसर्पवरारोहाजनमध्यंविवेशह ॥१४॥ उन्मत्तरूपाशोकार्तातथावस्त्रार्धसंवृता॥ कृशाविवर्णाम
लिनापांसुध्वस्तशिरोरुहा॥ १५॥ तांदृष्ट्वातत्रमनुजाःकेचिद्भीताःप्रदुद्रुवुः ॥ केचिच्चिंतापराजग्मुःकेचित्तत्रविचुक्रुशुः ॥ १६ ॥ प्रहसंतिस्मतांकेचिदभ्यसूयं
तिचापरे॥ अकुर्वतदयांकेचित्पप्रच्छुश्चापिभारत॥ १७॥ कासिकस्यासिकल्याणिकिंवामृगयसेवने ॥ त्वांदृष्ट्वाव्यथिताःस्मेहकच्चित्त्वमसिमानुषी॥ १८॥

फलादिरूपैरलंकारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुकुमारादुःखासहायतस्तनुर्मृद्वीत्वक्यस्यतम् ॥ ६ ॥ अशोकनगहेवीतशोकवृक्ष ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ महासार्थंमहांतंजनसमूहम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
उपसर्पउपससर्प अभ्यासलोपआर्षः वरारोहाविस्तीर्णजघना ॥ १४ ॥ पांसुयुक्ताःध्वस्ताःमुक्तबंधाश्चशिरोरुहाःकेशाःयस्याः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मार्गामिअन्वेषयामि ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

वदसत्यंवनस्यास्यपर्वतस्याथवादिशः ॥ देवतात्वंहिकल्याणित्वांवयंशरणंगताः ॥ १९ ॥ यक्षीवाराक्षसीवात्वमुताहोसिवरांगना ॥ सर्वथाकुरुनःस्वस्तिरक्षवास्माननिंदिते ॥ २० ॥ यथायंसर्वथासार्थःक्षेमीशीघ्रमितोव्रजेत् ॥ तथाविधत्स्वकल्याणियथाश्रेयोहिनोभवेत् ॥ २१ ॥ तथोक्तातेनसार्थेनदमयंतीनृपात्मजा ॥ प्रत्युवाचततःसाध्वीभर्तृव्यसनपीडिता ॥ २२ ॥ सार्थवाहंचसार्थंचजनायेचात्रकेचन ॥ युवस्थविरबालाश्चसार्थस्यचपुरोगमाः ॥ २३ ॥ मानुषींमांविजानीतमनुजाधिपतेःसुताम् ॥ नृपस्नुषांराजभार्यांभर्तृदर्शनलालसाम् ॥ २४ ॥ विदर्भराण्ममपिताभर्ताराजाचनैषधः ॥ नलोनाममहाभागस्तंमार्गाम्यपराजितम् ॥ २५ ॥ यदिजानीतनृपतिंक्षिप्रंशंसतमेप्रियम् ॥ नलंपुरुषशार्दूलममित्रगणसूदनम् ॥ २६ ॥ तामुवाचानवद्यांगींसार्थस्यमहतःप्रभुः ॥ सार्थवाहःशुचिर्नामशृणुकल्याणिमद्वचः ॥ २७ ॥ अहंसार्थस्यनेतावैसार्थवाहःशुचिस्मिते ॥ मनुष्यंनलनामानंनपश्यामियशस्विनि ॥ २८ ॥ कुंजरद्वीपिमहिषशार्दूलर्क्षमृगानपि ॥ पश्याम्यस्मिन्वनेकृत्स्नेह्यमनुष्यनिषेविते ॥ २९ ॥ ऋतेत्वांमानुषींमर्त्यंनपश्यामिमहावने ॥ तथानोयक्षराडद्यमणिभद्रःप्रसीदतु ॥ ३० ॥ साब्रवीद्वणिजःसर्वान्सार्थवाहंचतंततः ॥ क्वनुयास्यतिसार्थोयमेतदाख्यातुमर्हसि ॥ ३१ ॥ ॥ सार्थवाहउवाच ॥ ॥ सार्थोयंचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः ॥ क्षिप्रंजनपदंगंतालाभायमनुजात्मजे ॥ १३२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०नलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसार्थवाहसंगमेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥

॥ वृहदश्वउवाच ॥ ॥ सातच्छ्रुत्वानवद्यांगीसार्थवाहवचस्तदा ॥ जगामसहतेनैवसार्थेनपतिलालसा ॥ १ ॥ अथकालेबहुतिथेवनेमहतिदारुणे ॥ तडागंसर्वतोभद्रंपद्मसौगंधिकंमहत् ॥ २ ॥ ददृशुर्वणिजोरम्यंप्रभूतयवसेंधनम् ॥ बहुपुष्पफलोपेतंनानापक्षिनिषेवितम् ॥ ३ ॥ निर्मलस्वादुसलिलंमनोहारिसुशीतलम् ॥ सुपरिश्रांतवाहास्तेनिवेशायमनोदधुः ॥ ४ ॥ संमतेसार्थवाहस्यविविशुर्वनमुत्तमम् ॥ उवाससार्थःसुमहान्वेलामासाद्यपश्चिमाम् ॥ ५ ॥ अथार्धरात्रसमयेनिःशब्दस्तिमितेतदा ॥ सुप्तेसार्थेपरिश्रांतेहस्तियूथमुपागमत् ॥ ६ ॥ पानीयार्थंगिरिनदींमदप्रस्रवणाविलाम् ॥ अथापश्यतसार्थंतंसार्थजान्सुबहून्गजान् ॥ ७ ॥ तेतान्ग्राम्यगजान्दृष्ट्वासर्वेवनगजास्तदा ॥ समाद्रवंतवेगेनजिघांसंतोमदोत्कटाः ॥ ८ ॥

सेति ॥ १ ॥ पद्मैःसौगंधिकैश्चपद्मविशेषैर्युक्तत्वात्पद्मसौगंधिकंनामसरः ॥ २ ॥ यवसंघासः ॥ ३ ॥ श्रांतवाहाःश्रांतवाहनाः निवेशायवासाय ॥ ४ ॥ पश्चिमांवेलांसंध्यांसरस्तीरभुवंवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ पद्मिन्याःपद्मवत्याःसरस्याः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ लोष्टभिरितिप्रयोगादेव

तेषामापततांवेगःकरिणांदुःसहोभवत्॥नगाग्रादिवशीर्णानांशृंगाणांपततांक्षितौ ॥ ९ ॥ स्पंदतामपिनागानांमार्गानष्टावनोद्भवाः ॥ मार्गंसंरुध्यसंसुप्तंपद्मि
न्याःसार्थमुत्तमम् ॥ १० ॥ तेतंममर्दुःसहसाचेष्टमानंमहीतले॥ हाहाकारंप्रमुंचंतःसार्थिकाःशरणार्थिनः॥ ११ ॥ वनगुल्मांश्चधावंतोनिद्रांधाबहवोभवन्॥
केचिद्दंतैःकरैःकेचित्केचित्पद्भ्यांहतागजैः॥ १२ ॥ निहतोष्ट्राश्वबहुलाःपदातिजनसंकुलाः ॥भयादाधावमानाश्चपरस्परहतास्तदा ॥ १३ ॥ घोरान्नादान्विमुंचं
तोनिपेतुर्धरणीतले॥वृक्षेष्वारुह्यसंरब्धाःपतिताविषमेषुच ॥ १४ ॥एवंप्रकारैर्बहुभिर्दैवेनाक्रम्यहस्तिभिः॥राजन्विनिहतंसर्वंसमृद्धंसार्थमंडलम्॥ १५॥
आरावःसुमहांश्चासीत्त्रैलोक्यभयकारकः॥एषोग्निरुत्थितःकष्टस्त्रायध्वंधावताधुना ॥ १६ ॥ रत्नराशिर्विशीर्णोयंगृह्णीध्वंकिंप्रधावत ॥सामान्यमेतद्द्रविणंन
मिथ्यावचनंमम ॥ १७ ॥ एवमेवाभिभाषंतोविद्रवंतिभयात्तदा॥पुनरेवाभिधास्यामिचिंतयध्वंसकातराः॥ १८ ॥तस्मिंस्तथावर्तमानेदारुणेजनसंक्षये॥
दमयंतीचबुबुधेभयसंत्रस्तमानसा॥ १९ ॥अपश्यद्वैशसंतत्रसर्वलोकभयंकरम्॥अदृष्टपूर्वंतद्दृष्ट्वाबालापद्मनिभेक्षणा॥ २० ॥संसक्तवदनाश्वासाउत्तस्थौ
भयविह्वला॥येतुतत्रविनिर्मुक्ताःसार्थात्केचिदविक्षताः ॥ २१ ॥तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेकस्येदंकर्मणःफलम् ॥ नूनंनपूजितोस्माभिर्मणिभद्रोमहायशाः ॥ २२ ॥
तथायक्षाधिपःश्रीमान्नवैवैश्रवणःप्रभुः॥नपूजाविघ्नकर्तॄणामथवाप्रथमंकृता॥२३॥शकुनानांफलंवाथविपरीतमिदंध्रुवम्॥ग्रहानविपरीतास्तुकिमन्यदि
दमागतम्॥ २४॥अपरेत्वब्रुवन्दीनाज्ञातिद्रव्यविनाकृता॥यासावद्यमहासार्थेनारीह्युन्मत्तदर्शना॥ २५॥प्रविष्टाविकृताकाराकृत्वारूपममानुषम्॥तयैवं
विहितापूर्वंमायापरमदारुणा॥ २६॥राक्षसीवाध्रुवंयक्षीपिशाचीवाभयंकरी॥तस्याःसर्वमिदंपापंनात्रकार्याविचारणा ॥ २७॥ यदिपश्यामतांपापांसार्थ
घ्नीमनेकदुःखदाम्॥लोष्टभिःपांसुभिश्चैवतृणैःकाष्ठैश्चमुष्टिभिः॥ २८ ॥ अवश्यमेवहन्यामःसार्थस्यकिलकृत्यकाम् ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वावाक्यंतेषासुदारुणम्
॥ २९॥ह्रीताभीताचसंविग्नाप्राद्रवद्यत्रकाननम्॥आशंकमानातत्पापमात्मानंपर्यदेवयत्॥३०॥अहोममोपरिविधेःसंरंभोदारुणोमहान्॥नानुबध्नातिकुश
लंकस्येदंकर्मणःफलम्॥ ३१ ॥नस्मराम्यशुभंकिंचित्कृतंकस्यचिदण्वपि॥कर्मणामनसावाचाकस्येदंकर्मणःफलम्॥ ३२ ॥

लोष्टशब्दोनकारांतोप्यस्तीतिज्ञायते ॥ २८ ॥ कृत्यैवकृत्यका कुत्सिताकृत्याकृत्यकेतिवाताम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

अपश्चिमामपरावर्तिनीम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ पापकृतंपापंकर्म ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥ अमार्जितांधूसरवेणीम् ॥ ४६॥४७॥४८॥४९॥ ५० ॥ प्रासादतलं

नूनंजन्मांतरकृतंपापमापतितंमहत्॥ अपश्चिमामिमांकष्टामापदंप्राप्तवत्यहम्॥ ३३॥ भर्तृराज्यापहरणंस्वजनाच्चपराजयः ॥ भर्त्रासहवियोगश्चतनयाभ्यां
चविच्युतिः॥ ३४॥ निर्नाथतावनेवासोबहुव्यालनिषेविते॥ अथापरेद्युःसंप्राप्तेहतशिष्टाजनास्तदा॥ ३५॥ देशात्तस्माद्विनिष्क्रम्यशोचंतेवैशसंकृतम्॥ भ्रातरं
पितरंपुत्रंसखायंचनराधिप ॥ ३६॥ अशोचत्तत्रवैदर्भीकिंनुमेदुष्कृतंकृतम्॥ योपिमेनिर्जनेरण्येसंप्राप्तोयंजनार्णवः ॥ ३७ ॥ सहतोहस्तियूथेनमंदभाग्यान्म
मैवतत्॥ प्राप्तव्यंसुचिरंदुःखंनूनमद्यापिवैमया ॥ ३८ ॥ नाप्राप्तकालोम्रियतेश्रुतंवृद्धानुशासनम् ॥ यानाहमद्यमृदिताहस्तियूथेनदुःखिता ॥ ३९ ॥ नह्यदैव
कृतंकिंचिन्नराणामिहविद्यते ॥ नचमेबालभावेपिकिंचित्पापकृतंकृतम्॥ ४० ॥ कर्मणामनसावाचायदिदंदुःखमागतम्॥ मन्येस्वयंवरकृतेलोकपालाःसमा
गताः॥ ४१ ॥ प्रत्याख्यातामयातत्रनलस्यार्थायदेवताः॥ नूनंतेषांप्रभावेनवियोगंप्राप्तवत्यहम्॥४२॥ एवमादीनिदुःखार्तासाविलप्यवरांगना ॥ प्रलापानित
दातानिदमयंतीपतिव्रता ॥ ४३॥ हतशेषैःसहतदाब्राह्मणैर्वेदपारगैः॥ अगच्छद्राजशार्दूलचंद्रलेखेवशारदी॥ ४४॥ गच्छंतीसाचिराद्बालापुरमासादयन्महत्
सायाह्नेचेदिराजस्यसुबाहोःसत्यदर्शिनः॥ ४५॥ अथवस्त्रार्धसंवीताप्रविवेशपुरोत्तमम्॥ तांविह्वलांकृशांदीनांमुक्तकेशीममार्जितां॥४६॥ उन्मत्तामिवगच्छं
तींददृशुःपुरवासिनः॥ प्रविशंतींतुतांदृष्ट्वाचेदिराजपुरींतदा ॥ ४७ ॥ अनुजग्मुस्तत्रबालाग्रामिपुत्राःकुतूहलात् ॥ सातैःपरिवृतागच्छत्समीपंराजवेश्मनः ॥
॥ ४८॥ तांप्रासादगतापश्यद्राजमाताजनैर्वृताम्॥ धात्रीमुवाचगच्छैनामानयेहममांतिकम्॥ ४९॥ जनेनक्लिश्यतेबालादुःखिताशरणार्थिनी॥ तादृग्रूपंचप
श्यामिविद्योतयतिमेगृहम्॥ ५०॥ उन्मत्तवेषाकल्याणीश्रीरिवायतलोचना॥ साजनंवारयित्वातंप्रासादतलमुत्तमम्॥ ५१॥ आरोप्यविस्मिताराजन्दमयं
तीमपृच्छत॥ एवमप्यसुखाविष्टाबिभर्षिपरमंवपुः॥५२॥ भासिविद्युदिवाभ्रेषुशंसमेकासिकस्यवा॥ नहितेमानुषंरूपंभूषणैरपिवर्जितम्॥५३॥ असहायान
रेभ्यश्चनोद्विजस्यमरप्रभे ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्याभैमीवचनमब्रवीत्॥ ५४॥ मानुषींमांविजानीहिभर्तारंसमनुव्रताम् ॥ सैरंध्रींजातिसंपन्नांभुजिष्यांकाम
वासिनीं॥ ५५॥

प्रासादोपरि ॥५१॥५२॥५३॥५४॥ सैरंध्रींसीराःप्रतिसीरास्तासांसमूहंसैरंधारयित्रींनेपथ्यधारिणीमंतःपुरचरीमित्यर्थः भुजिष्यांदासींकामवासिनींयत्रकामइच्छातत्रैववसंतीम् ॥ ५५ ॥

यत्रसायंकालस्तत्रैवप्रतिश्रयोगृहंयस्यास्ताम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ हेवीरप्रजायिनिवीरान्नेवप्रजायतेसूतेसावीरप्रजायिनी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

फलमूलाशनामेकांयत्रसायंप्रतिश्रयाम् ॥ असंख्येयगुणोभर्तामांचनित्यमनुव्रतः ॥ ५६ ॥ भक्ताहमपितंवीरंछायेवानुगतापथि ॥ तस्यदैवात्प्रसंगोभूदतिमा
त्रंसुदेवने ॥ ५७ ॥ द्यूतेसनिर्जितश्चैववनमेकउपेयिवान् ॥ तमेकवसनंवीरमुन्मत्तमिवविह्वलम् ॥ ५८ ॥ आश्वासयंतीभर्तारमहमप्यगमंवनम् ॥ सकदाचिद्वने
वीरःकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ५९ ॥ क्षुत्परीतस्तुविमनास्तदप्येकंव्यसर्जयत् ॥ तमेकवसनानग्नमुन्मत्तवदचेतसम् ॥ ६० ॥ अनुव्रजंतीबहुलानस्वपामिनिशास्त
दा ॥ ततोबहुतिथेकालेसुप्तामुत्सृज्यमांक्वचित् ॥ ६१ ॥ वाससोर्धंपरिच्छिद्यत्यक्तवान्मामनागसम् ॥ तंमार्गमाणाभर्तारंदह्यमानादिवानिशम् ॥ ६२ ॥ साहंक
मलगर्भाभमपश्यंतीहृदिप्रियम् ॥ नविंदाम्यमरप्रख्यंप्रियंप्राणेश्वरंप्रभुम् ॥ ६३ ॥ तामश्रुपरिपूर्णाक्षींविलपंतींतथाबहु ॥ राजमाताब्रवीदार्तांभैमीमार्तस्वरां
स्वयम् ॥ ६४ ॥ वसस्वमयिकल्याणिप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ मृगयिष्यंतितेभद्रेभर्तारंपुरुषाममम ॥ ६५ ॥ अपिवास्वयमागच्छेत्परिधावन्नितस्ततः ॥ इहैववसतीभ
द्रेभर्तारमुपलप्स्यसे ॥ ६६ ॥ राजमातुर्वचःश्रुत्वादमयंतीवचोब्रवीत् ॥ समयेनोत्सहेवस्तुंत्वयिवीरप्रजायिनि ॥ ६७ ॥ उच्छिष्टंनैवभुंजीयांनकुर्यांपादधावनम् ॥
नचाहंपुरुषानन्यान्प्रभाषेयंकथंचन ॥ ६८ ॥ प्रार्थयेद्यदिमांकश्चिद्दंड्यस्तेसपुमान्भवेत् ॥ वध्यश्चतेसकृन्मंदइतिमेव्रतमाहितम् ॥ ६९ ॥ भर्तुरन्वेषणार्थंतुपश्येयं
ब्राह्मणानहम् ॥ यद्येवमिहवत्स्यामित्वत्सकाशेनसंशयः ॥ ७० ॥ अतोन्यथानमेवासोवर्ततेहृदयेक्वचित् ॥ तांप्रहृष्टेनमनसाराजमातेदमब्रवीत् ॥ ७१ ॥ सर्व
मेतत्करिष्यामिदिष्ट्यातेव्रतमीदृशम् ॥ एवमुक्त्वाततोभैमींराजमाताविशांपते ॥ ७२ ॥ उवाचेदंदुहितरंसुनंदांनामभारत ॥ सैरंध्रीमभिजानीष्वसुनंदेदेवरूपि
णीं ॥ ७३ ॥ वयसातुल्यतांप्राप्तासखीतवभवत्वियम् ॥ एतयासहमोदस्वनिरुद्विग्नमनाःसदा ॥ ७४ ॥ ततःपरमसंहृष्टासुनंदागृहमागमत् ॥ दमयंतीमुपादायसखी
भिःपरिवारिता ॥ ७५ ॥ सातत्रपूज्यमानावैदमयंतीव्यनंदत ॥ सर्वकामैःसुविहितैर्निरुद्वेगावसत्तदा ॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्या
नपर्वणिदमयंतीचेदिराजगृहवासेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ उत्सृज्यदमयंतींतुनलोराजाविशांपते ॥ ददर्शदावंद
ह्यंतंमहांतंगहनेवने ॥ १ ॥ तत्रशुश्रावशब्दंवैमध्येभूतस्यकस्यचित् ॥ अभिधावनलेत्युच्चैःपुण्यश्लोकेतिचासकृत् ॥ २ ॥

॥ ६९ ॥ पश्येयं दृष्ट्वाचतान्पृच्छेयमपि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इत्यारण्यके०नै०भा०पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ उत्सृज्येति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ मयाप्रलब्धोब्रह्मर्षिर्नारदइतिपाठांतरम् ॥ ५ ॥ तत्रकाले ॥ ६ ॥ ७ ॥ लघुर्गुरुत्वरहितः ॥ ८ ॥ दावविवर्जितंवह्निहीनम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दशेत्युक्तेऽदशत् आज्ञांविनानागोनदश

माभैरितिनलश्चोक्त्वामध्यमग्नेःप्रविश्यतम् ॥ ददर्शनागराजानंशयानंकुंडलीकृतम् ॥ ३ ॥ सनागःप्रांजलिर्भूत्वावेपमानोनलंतदा ॥ उवाचमांविद्धिराजन्नागंक
र्कोटकंनृप ॥ ४ ॥ मयाप्रलब्धोमहर्षिर्नारदःसुमहातपाः ॥ तेनमन्युपरीतेनशप्तोस्मिमनुजाधिप ॥ ५ ॥ तिष्ठत्वंस्थावरइवयावदेवनलःक्वचित् ॥ इतोनेताहितत्रत्वं
शापान्मोक्ष्यसिमत्कृतात् ॥ ६ ॥ तस्यशापान्नशक्तोस्मिपदाद्विचलितुंपदम् ॥ उपदेक्ष्यामितेश्रेयस्त्रातुमर्हतिमांभवान् ॥ ७ ॥ सखाचतेभविष्यामिमत्समोनास्ति
पन्नगः ॥ लघुश्चतेभविष्यामिशीघ्रमादायगच्छमाम् ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वासनागेंद्रोबभूवांगुष्ठमात्रकः ॥ तंगृहीत्वानलःप्रायाद्देशंदावविवर्जितम् ॥ ९ ॥ आकाशदेशमा
साद्यविमुक्तंकृष्णवर्त्मना ॥ उत्स्रष्टुकामंतंनागःपुनःकर्कोटकोब्रवीत् ॥ १० ॥ पदानिगणयन्गच्छस्वानिनैषधकानिचित् ॥ तत्रतेहंमहाबाहोश्रेयोधास्यामियत्प
रम् ॥ ११ ॥ ततःसंख्यातुमारब्धमदशद्दशमेपदे ॥ तस्यदष्टस्यतद्रूपंक्षिप्रमंतरधीयत ॥ १२ ॥ सदृष्ट्वाविस्मितस्तस्थावात्मानंविकृतंनलः ॥ स्वरूपधारिणंनागंदद
र्शसमहीपतिः ॥ १३ ॥ ततःकर्कोटकोनागःसांत्वयन्नलमब्रवीत् ॥ मयातेंतर्हितंरूपंनत्वांविद्युर्जनाइति ॥ १४ ॥ यत्कृतेचासिनिकृतोदुःखेनमहतानल ॥ विषेण
सम्दीयेनत्वयिदुःखंनिवत्स्यति ॥ १५ ॥ विषेणसंवृतैर्गात्रैर्यावत्त्वांनविमोक्ष्यति ॥ तावत्त्वयिमहाराजदुःखंवैसनिवत्स्यति ॥ १६ ॥ अनागायेननिकृतस्त्वम
नर्होजनाधिप ॥ क्रोधादसूययित्वातंरक्षामेभवतःकृता ॥ १७ ॥ नतेभयंनरव्याघ्रदंष्ट्रिभ्यःशत्रुतोपिवा ॥ ब्रह्मविद्भ्यश्चभवितामत्प्रसादान्नराधिप ॥ १८ ॥
राजन्विषनिमित्ताचनतेपीडाभविष्यति ॥ संग्रामेषुचराजेंद्रशश्वज्जयमवाप्स्यसि ॥ १९ ॥ गच्छराजन्नितःसूतोबाहुकोहमितिब्रुवन् ॥ समीपमृतुपर्णस्यस
हिचैवाक्षनैपुणः ॥ २० ॥ अयोध्यांनगरींरम्यामद्यवैनिषधेश्वर ॥ सतेऽक्षहृदयंदाताराजाश्वहृदयेनवै ॥ २१ ॥ इक्ष्वाकुकुलजःश्रीमान्मित्रंचैवभविष्यति ॥ भ
विष्यसियदाऽक्षज्ञःश्रेयसायोक्ष्यसेतदा ॥ २२ ॥ समेष्यसिदारैस्त्वंमास्मशोकेमनःकृथाः ॥ राज्येनतनयाभ्यांचसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २३ ॥ स्वंरूपंचयदाद्रष्टु
मिच्छेथास्त्वंनराधिप ॥ संस्मर्तव्यस्तदातेहंवासश्चेदंनिवासयेः ॥ २४ ॥

तीतिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यत्कृतेइति सकलिः एतेनयोयच्छरीरेप्रविशतिसतेनशरीरेणसुखंदुःखंवाश्नातीतिसूचितं दृष्टंचैतद्ग्रहावेशादौ इदंदमयंत्यादत्तस्यशापस्यफलंकलिर्भुंक्तेइतिभावः ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ अनागाःनिरपराधः निकृतोवंचितः मेमया ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अक्षहृदयंद्यूतेजयावहं अश्वहृदयेन विद्ययाविद्यांपरिवर्त्तयेदित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निवासयेःपरिधेहि ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शतंशताशतानि मासिकंवेतनंदशसहस्रं

अनेनवाससाच्छन्नःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यसे ॥ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यंवासोयुगंतदा ॥ २५ ॥ एवंनलंचसंदिश्यवासोदत्त्वाचकौरव ॥ नागराजस्ततोराजंस्तत्रैवां
तरधीयत ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलकर्कोटकसंवादेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ ६७ ॥
॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ तस्मिन्नंतर्हितेनागेप्रययौनैषधोनलः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरंप्राविशद्दशमेऽहनि ॥ १ ॥ सराजानमुपातिष्ठद्बाहुकोहमितिब्रुवन् ॥ अश्वानांवा
हनेयुक्तःपृथिव्यांनास्तिमत्समः ॥ २ ॥ अर्थकृच्छ्रेषुचैवाहंप्रष्टव्योनैपुणेषुच ॥ अन्नसंस्कारमपिचजानाम्यन्यैर्विशेषतः ॥ ३ ॥ यानिशिल्पानिलोकेस्मिन्यच्चैवान्य
त्सुदुष्करम् ॥ सर्वंयतिष्येतत्कर्तुमृतुपर्णभरस्वमाम् ॥ ४ ॥ ॥ ऋतुपर्णउवाच ॥ ॥ वसबाहुकभद्रंतेसर्वमेतत्करिष्यसि ॥ शीघ्रयानेसदाबुद्धिर्धियतेमेविशेषतः
॥ ५ ॥ सत्वमातिष्ठयोगंतंयेनशीघ्राहयामम ॥ भवेयुरश्वाध्यक्षोसिवेतनंतेशतंशता ॥ ६ ॥ त्वामुपस्थास्यतश्चैवनित्यंवार्ष्णेयजीवलौ ॥ एताभ्यांरंस्यसेसार्धंवस
वैमयिबाहुक ॥ ७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोनलस्तेनन्यवसत्तत्रपूजितः ॥ ऋतुपर्णस्यनगरेसहवार्ष्णेयजीवलः ॥ ८ ॥ सवैतत्रावसद्राजावैदर्भीमनु
चिंतयन् ॥ सायंसायंसदाचेमंश्लोकमेकंजगादह ॥ ९ ॥ क्वनुसाक्षुत्पिपासार्ताश्रांताशेतेतपस्विनी ॥ स्मरंतीतस्यमंदस्यकंवासाद्योपतिष्ठति ॥ १० ॥ एवंब्रुवंतं
राजानंनिशायांजावलोब्रवीत् ॥ कामेनांशोचसेनित्यंश्रोतुमिच्छामिबाहुक ॥ ११ ॥ आयुष्मन्कस्यवानारीयामेवमनुशोचसि ॥ तमुवाचनलोराजामंदप्र
ज्ञस्यकस्यचित् ॥ १२ ॥ आसीद्बहुमतानारीतस्यादृढतरंवचः ॥ सवैकेनचिदर्थेनतयामंदोव्ययुज्यत ॥ १३ ॥ विप्रयुक्तःसमंदात्माभ्रमत्यसुखपीडितः ॥ दह्यमा
नःसशोकेनदिवारात्रमतंद्रितः ॥ १४ ॥ निशाकालेस्मरंस्तस्याःश्लोकमेकंस्मगायति ॥ सविभ्रमन्महींसर्वांक्वचिदासाद्यकिंचन ॥ १५ ॥ वसत्यनर्हस्तद्दुःखंभूय
एवानुसंस्मरन् ॥ सातुतंपुरुषंनारीकृच्छ्रेप्यनुगतावने ॥ १६ ॥ त्यक्तातेनाल्पपुण्येनदुष्करंयदिजीवति ॥ एकाबालानभिज्ञाचमार्गाणामतथोचिता ॥ १७ ॥
क्षुत्पिपासापरीतांगीदुष्करंयदिजीवति ॥ श्वापदाचरितेनित्यंवनेमहतिदारुणे ॥ १८ ॥

सुवर्णाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तस्यमंदस्यतंमंदं उपतिष्ठतिजीवनार्थमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अदृढतरं दमयंत्यांमिथ्याप्रतिज्ञात्वंस्वस्यानुसंधायेयमुक्तिः व्ययुज्यतवियुक्तः ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

मारिषआर्य ॥ १९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा० सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ हृतेति प्रेष्यतांदासताम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अग्रंब्राह्मणभोजनंतदर्थंक्रियंतेराजध
नात्पृथक्क्रियंतेतेऽग्रहाराःक्षेत्रादयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कारणैर्लिंगैःउपपादयन्इयमेवदमयंतीनिनिश्चिन्वन् ॥ ९ ॥ १० ॥ श्यामांसदाषोडशवार्षिकीं शीतेचैवोष्मलानित्यंग्रीष्मेचातीवशीतला म

त्यक्तातेनाल्पभाग्येनमंदप्रज्ञेनमारिष ॥ इत्येवंनैषधोराजादमयंतीमनुस्मरन् ॥ अज्ञातवासंन्यवसद्राज्ञस्तस्यनिवेशने ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलविलापेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६८ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ हृतराज्येनलेभीमःसभार्येप्रेष्यतांगते ॥ द्विजान्प्र
स्थापयामासनलदर्शनकांक्षया ॥ १ ॥ संदिदेशचतान्भीमोवसुदत्त्वाचपुष्कलम् ॥ मृगयध्वंनलंचैवदमयंतींचमेसुताम् ॥ २ ॥ अस्मिन्कर्मणिसंपन्नेविज्ञातेनि
षधाधिपे ॥ गवांसहस्रंदास्यामियोवस्तावानयिष्यति ॥ ३ ॥ अग्रहारांश्चदास्यामिग्रामंनगरसंमितम् ॥ नचेच्छक्याविहानेतुंदमयंतीनलोपिवा ॥ ४ ॥ ज्ञातमा
त्रेपिदास्यामिगवांदशशतंधनम् ॥ इत्युक्तास्तेययुर्हृष्टाब्राह्मणाःसर्वतोदिशम् ॥ ५ ॥ पुरराष्ट्राणिचिन्वंतोनैषधंसहभार्यया ॥ नैवक्वापिप्रपश्यंतिनलंवाभीमपु
त्रिकाम् ॥ ६ ॥ ततश्चेदिपुरींरम्यांसुदेवोनामवैद्विजः ॥ विचिन्वानोथवैदर्भीमपश्यद्राजवेश्मनि ॥ ७ ॥ पुण्याहवाचनेराज्ञःसुनंदासहितांस्थिताम् ॥ मंदंप्रख्या
यमानेनरूपेणाप्रतिमेनताम् ॥ ८ ॥ निबद्धांधूमजालेनप्रभामिवविभावसोः ॥ तांसमीक्ष्यविशालाक्षीमधिकंमलिनांकृशाम् ॥ तर्कयामासभैमीतिकारणैरुप
पादयन् ॥ ९ ॥ ॥ सुदेवउवाच ॥ ॥ यथेयंमेपुरादृष्टातथारूपेयमंगना ॥ कृतार्थोस्म्यद्यदृष्ट्वेमांलोककांतामिवश्रियम् ॥ १० ॥ पूर्णचंद्रनिभांश्यामांचारुवृत्तपयो
धराम् ॥ कुर्वंतींप्रभयादेवींसर्वावितिमिरादिशः ॥ ११ ॥ चारुपद्मविशालाक्षींमन्मथस्यरतीमिव ॥ इष्टांसमस्तलोकस्यपूर्णचंद्रप्रभामिव ॥ १२ ॥ विदर्भसरस
स्तस्माद्दैवदोषादिवोद्धृताम् ॥ मलपंकानुलिप्तांगींमृणालीमिवचोद्धृताम् ॥ १३ ॥ पौर्णमासीमिवनिशांराहुग्रस्तनिशाकराम् ॥ पतिशोकाकुलांदीनांशुष्क
स्रोतांनदीमिव ॥ १४ ॥ विध्वस्तपर्णकमलांवित्रासितविहंगमाम् ॥ हस्तिहस्तपरामृष्टांव्याकुलामिवपद्मिनीम् ॥ १५ ॥ सुकुमारींसुजातांगींरत्नगर्भगृहोचिताम् ॥
दह्यमानामिवार्केणमृणालीमिवचोद्धृताम् ॥ १६ ॥ रूपौदार्यगुणोपेतांमंडनार्हाममंडिताम् ॥ चंद्रलेखामिवनवांव्योम्निनीलाभ्रसंवृताम् ॥ १७ ॥ कामभोगैः
प्रियैर्हीनांहीनांबंधुजनेनच ॥ देहंधारयतींदीनंभर्तृदर्शनकांक्षया ॥ १८ ॥ भर्तानामपरंनार्याभूषणंभूषणैर्विना ॥ एषाहिरहितातेनशोभमानानशोभते ॥ १९ ॥

ध्यःक्षीणस्तुयस्यास्तुसाश्यामेत्यभिधीयतइत्यन्ये ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शुष्कस्रोतांशुष्कप्रवाहां छांदसंटाबंतत्वम् ॥ १४ ॥ पद्मिनींसरसीं ॥ १५ ॥ सुजातांगींअन्यूनानधिकांगीम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ लब्ध्वाचलब्ध्वेव ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुनंदाकथयामासेतिसंबंधः ॥ ३३ ॥ वेदविचारय वेदयतेरिदंरूपं णिजभाव

दुष्करंकुरुतेत्यंतंहीनोयदनयानलः॥ धारयत्यात्मनोदेहंनशोकेनापिसीदति ॥ २० ॥ इमामसितकेशांतांशतपत्रायतेक्षणाम् ॥ सुखार्हांदुःखितांदृष्ट्वाममापि
व्यथतेमनः॥ २१ ॥ कदानुखलुदुःखस्यपारंयास्यतिवैशुभा ॥ भर्तुःसमागमात्साध्वीरोहिणीशशिनोयथा ॥ २२ ॥ अस्यानूनंपुनर्लाभान्नैषधःप्रीतिमेष्यति॥रा
जाराज्यपरिभ्रष्टःपुनर्लब्ध्वाचमेदिनीम् ॥ २३ ॥ तुल्यशीलवयोयुक्तांतुल्याभिजनसंवृताम् ॥ नैषधोर्हतिवैदर्भींतंचेयमसितेक्षणा ॥ २४ ॥ युक्तंतस्याप्रमेयस्य
वीर्यसत्ववतोमया ॥ समाश्वासयितुंभार्यांपतिदर्शनलालसाम् ॥ २५ ॥ अहमाश्वासयाम्येनांपूर्णचंद्रनिभाननाम् ॥ अदृष्टपूर्वांदुःखस्यदुःखार्तांध्यानतत्पराम् ॥
॥ २६ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ एवंविमृश्यविविधैःकारणैर्लक्षणैश्चताम् ॥ उपागम्यततोभैमींसुदेवोब्राह्मणोब्रवीत् ॥ २७ ॥ अहंसुदेवोवैदर्भिभ्रातुस्तेदयितःस
खा ॥ भीमस्यवचनाद्राज्ञस्त्वामन्वेष्टुमिहागतः ॥ २८ ॥ कुशलीतेपिताराज्ञिजननीभ्रातरश्चते ॥ आयुष्मंतौकुशलिनौतत्रस्थौदारकौचतौ ॥ २९ ॥ त्वत्कृतेबंधुव
र्गाश्चगतसत्वाइवासते ॥ अन्वेष्टारोब्राह्मणाश्चभ्रमंतिशतशोमहीम् ॥ ३० ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ अभिज्ञायसुदेवंतंदमयंतीयुधिष्ठिर ॥ पर्यपृच्छततान्स
र्वान्क्रमेणसुहृदःस्वकान् ॥ ३१ ॥ रुरोदचभृशंराजन्वैदर्भीशोककर्शिता ॥ दृष्ट्वासुदेवंसहसाभ्रातुरिष्टंद्विजोत्तमम् ॥ ३२ ॥ ततोरुदंतींतांदृष्ट्वासुनंदाशोकक
र्शिता ॥ सुदेवेनसहैकांतेकथयंतींचभारत ॥ ३३ ॥ जनित्र्याःकथयामाससैरंध्रीरुदतेभृशम् ॥ ब्राह्मणेनसहागम्यतांवेदयदिमन्यसे ॥ ३४ ॥ अथचेदिपतेर्मा
ताराज्ञश्चांतःपुरात्तदा ॥ जगामयत्रसाबालाब्राह्मणेनसहाभवत् ॥ ३५ ॥ ततःसुदेवमानाय्यराजमाताविशांपते ॥ पप्रच्छभार्याकस्येयंसुतावाकस्यभाविनी
॥ ३६ ॥ कथंचनष्टाज्ञातिभ्योभर्तुर्वावामलोचना ॥ त्वयाचविदिताविप्रकथमेवंगतासती ॥ ३७ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंत्वत्तःसर्वमशेषतः ॥ तत्त्वेनहिममाचक्ष्व
पृच्छंत्यादेवरूपिणीम् ॥ ३८ ॥ एवमुक्तस्तयाराजन्सुदेवोद्विजसत्तमः ॥ सुखोपविष्टआचष्टदमयंत्यायथातथम् ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीसुदेवसंवादेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुदेवउवाच ॥ ॥ विदर्भराजोधर्मात्माभीमोनाममहाद्युतिः ॥
सुतेयंतस्यकल्याणीदमयंतीतिविश्रुता ॥ १ ॥ राजातुनैषधोनामवीरसेनसुतोनलः ॥ भार्येयंतस्यकल्याणीपुण्यश्लोकस्यधीमतः ॥ २ ॥

आर्षः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥. ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विदर्भराजइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ पिप्लुःरक्ततिलकाकृतिलांछनंमहाराष्ट्राणांमसइतिप्रसिद्धम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अपकृष्टेनदूरीकृतेन ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

सद्यूतेनजितोभ्रात्राहृतराज्योमहीपतिः ॥ दमयंत्यागतःसार्धंनप्राज्ञायतकस्यचित् ॥ ३ ॥ तेवयंदमयंत्यर्थेचरामःपृथिवीमिमाम् ॥ सेयमासादिताबालातवपु
त्रनिवेशने ॥ ४ ॥ अस्यारूपेणसदृशीमानुषीनहिविद्यते ॥ अस्याह्येषभ्रुवोर्मध्येसहजःपिप्लुरुत्तमः ॥ ५ ॥ श्यामायाःपद्मसंकाशोलक्षितोंतर्हितोमया ॥ मलेन
संवृतोह्यस्याश्छन्नोभ्रेणवचंद्रमाः ॥ ६ ॥ चिह्नभूतोविभूत्यर्थमयंधात्राविनिर्मितः ॥ प्रतिपत्कलुषस्येंदोर्लेखानातिविराजते ॥ ७ ॥ नचास्यानश्यतेरूपंवपुर्मल
समाचितम् ॥ असंस्कृतमभिव्यक्तंभातिकांचनसन्निभम् ॥ ८ ॥ अनेनवपुषाबालापिप्लुनानेनसूचिता ॥ लक्षितेयंमयादेवीनिभृतोग्निरिवोष्मणा ॥ ९ ॥ तच्छ्रु
त्वावचनंतस्यसुदेवस्यविशांपते ॥ सुनंदाशोधयामासपिप्लुप्रच्छादनंमलम् ॥ १० ॥ समलेनापकृष्टेनपिप्लुस्तस्याव्यरोचत ॥ दमयंत्यायथाव्यभ्रेनभसीवनि
शाकरः ॥ ११ ॥ पिप्लुंदृष्ट्वासुनंदाचराजमाताचभारत ॥ रुदत्यौतांपरिष्वज्यमुहूर्तमिवतस्थतुः ॥ १२ ॥ उत्सृज्यबाष्पंशनकैराजमातेदमब्रवीत् ॥ भगिन्यादुहि
तामेऽसिपिप्लुनानेनसूचिता ॥ १३ ॥ अहंचतवमाताचराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ सुतेदशार्णाधिपतेःसुदामश्चारुदर्शने ॥ १४ ॥ भीमस्यराज्ञःसादत्तावीरबाहोरहं
पुनः ॥ त्वंतुजातामयादृष्टादशार्णेषुपितुर्गृहे ॥ १५ ॥ यथैवतेपितुर्गेहंतथैवममभाविनि ॥ यथैवचममैश्वर्यंदमयंतितथातव ॥ १६ ॥ तांप्रहृष्टेनमनसादमयंती
विशांपते ॥ प्रणम्यमातुर्भगिनीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ अज्ञायमानापिसतीसुखमस्म्युषितात्वयि ॥ सर्वकामैःसुविहितारक्ष्यमाणासदात्वया ॥ १८ ॥ सु
खात्सुखतरोवासोभविष्यतिनसंशयः ॥ चिरविप्रोषितांमातर्मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ १९ ॥ दारकौचहिमेनीतौवसतस्तत्रबालकौ ॥ पित्राविहीनौशोकार्तौमयाचै
वकथंनुतौ ॥ २० ॥ यदिचापिप्रियंकिंचिन्मयिकर्तुमिहेच्छसि ॥ विदर्भान्यातुमिच्छामिशीघ्रंमेयानमादिश ॥ २१ ॥ बाढमित्येवतामुक्त्वाहृष्टामातृष्वसानृप ॥
गुप्तांबलेनमहतापुत्रस्यानुमतेततः ॥ २२ ॥ प्रास्थापयद्राजमाताश्रीमतींनरवाहिना ॥ यानेनभरतश्रेष्ठस्वन्नपानपरिच्छदाम् ॥ २३ ॥ ततःसानचिरादेवविद
र्भानगमत्पुनः ॥ तांतुबंधुजनःसर्वःप्रहृष्टःसमपूजयत् ॥ २४ ॥ सर्वान्कुशलिनोदृष्ट्वाबांधवान्दारकौचतौ ॥ मातरंपितरंचोभौसर्वंचैवसखीजनम् ॥ २५ ॥ देव
ताःपूजयामासब्राह्मणांश्चयशस्विनी ॥ परेणविधिनादेवीदमयंतीविशांपते ॥ २६ ॥

दारकौसुतःसुताच बालकौअल्पवयस्कौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ व्युष्टावासंकृतवती ॥ २८ ॥ यतयत्नंकुरु अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्यचक्षिङो ङित्करणेनानित्यत्वज्ञापनात् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रदेशितःप्रकर्षेणप्रेरितः ॥ ३४ ॥ स्त
त्वागत्वातेतथाप्रस्थिताःसंतःअब्रुवन्नलान्वेषणायप्रस्थिताःस्मेतीतिशेषः ॥ ३५ ॥ ब्रूयास्तवदत ब्रुवध्वमितिपाठेत्वार्षस्तङ् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वदस्व भासनोपसंभाषेत्यादिनावदेस्तङ् ॥ ३९ ॥ वायुने

अतर्पयत्सुदेवंचगोसहस्रेणपार्थिवः ॥ प्रीतोदृष्ट्वैवतनयांग्रामेणद्रविणेनच ॥ २७ ॥ साव्युष्टारजनींतत्रपितुर्वेश्मनिभाविनी ॥ विश्रांतामातरंराजन्निदंवचन
मब्रवीत् ॥ २८ ॥ ॥ दमयंत्युवाच ॥ मांचेदिच्छसिजीवंतींमातःसत्यंब्रवीमिते ॥ नरवीरस्यचैतस्यनलस्यानयनेयत ॥ २९ ॥ दमयंत्यातथोक्तातुसादेवीभृ
शदुःखिता ॥ बाष्पेणापिहिताराज्ञीनोत्तरंकिंचिदब्रवीत् ॥ ३० ॥ तदवस्थांतुतांदृष्ट्वासर्वमंतःपुरंतदा ॥ हाहाभूतमतीवासीद्भृशंचप्ररुरोदह ॥ ३१ ॥ ततोभीमंम
हाराजंभार्यावचनमब्रवीत् ॥ दमयंतीतवसुताभर्तारमनुशोचति ॥ ३२ ॥ अपकृष्यचलज्जांसास्वयमुक्तवतीनृप ॥ प्रयतंतुतवप्रेष्याःपुण्यश्लोकस्यमार्गणे
॥ ३३ ॥ तयाप्रदेशितोराजाब्राह्मणान्वशवर्तिनः ॥ प्रास्थापयद्दिशःसर्वायतध्वंनलमार्गणे ॥ ३४ ॥ ततोविदर्भाधिपतेर्नियोगाद्ब्राह्मणास्तदा ॥ दमयंतीमथोस्त
त्वाप्रास्थितास्तेतथाब्रुवन् ॥ ३५ ॥ अथतानब्रवीद्भैमीसर्वराष्ट्रेष्विदंवचः ॥ ब्रूयास्तजनसंसत्सुतत्रतत्रपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ क्वनुत्वंकितवच्छित्त्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोम
म ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय ॥ ३७ ॥ सावैयथात्वयादृष्टातथास्तेत्वत्प्रतीक्षिणी ॥ दह्यमानाभृशंबालावस्त्रार्धेनाभिसंवृता ॥ ३८ ॥ तस्यारुदत्याः
सततंतेनशोकेनपार्थिव ॥ प्रसादंकुरुवैवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच ॥ ३९ ॥ एवमन्यच्चवक्तव्यंकृपांकुर्याद्यथामयि ॥ वायुनाधूयमानोहिवनंदहतिपावकः ॥ ४० ॥
भर्तव्यारक्षणीयाचपत्नीहिपतिनासदा ॥ तन्नष्टमुभयंकस्माद्धर्मज्ञस्यसतस्तव ॥ ४१ ॥ ख्यातःप्राज्ञःकुलीनश्चसानुक्रोशोभवान्सदा ॥ संवृत्तोनिरनुक्रोशःशं
केमद्भाग्यसंक्षयात् ॥ ४२ ॥ तत्कुरुष्वनरव्याघ्रदयांमयिनरर्षभ ॥ आनृशंस्यंपरोधर्मस्त्वत्तएवहिमेश्रुतः ॥ ४३ ॥ एवंब्रुवाणान्यदिवःप्रतिब्रूयात्कथंचन ॥ स
नरःसर्वथाज्ञेयःकश्चासौक्वनुवर्तते ॥ ४४ ॥ यश्चैवंवचनंश्रुत्वाब्रूयात्प्रतिवचोनरः ॥ तदादायवचस्तस्यममावेद्यंद्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥ यथाचवोनजानीयाद्ब्रुव
तोममशासनात् ॥ पुनरागमनंचैवतथाकार्यमतंद्रितैः ॥ ४६ ॥

ति शोकाग्निःकालवायुनादिनेदिनेवर्धमानोदमयंतीशरीरवनंधक्ष्यतीतिरूपकेणोक्तं दहतीतिलट्प्रयोगस्तुवर्तमानसामीप्ये ॥ ४० ॥ भर्तव्याऽन्नादिना रक्षणीयादस्युप्रभृतिभ्यः पतिनेतिपत्या असमासेपि
पिसंज्ञाकार्यमार्षं उभयंरक्षणभरणात्मकम् ॥ ४१ ॥ सानुक्रोशःसदयः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ममशासनात्ब्रुवतोवःयुष्मान् यथावचदितिपाठेब्रुवतोभवत्समुदायस्यवचोनजानीयादितियोज्यम् ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥७०॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ भांगासुरिमृतुपर्णम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

यदिवासौसमृद्धःस्याद्यदिवाप्यधनोभवेत् ॥ यदिवाप्यसमर्थःस्याज्ज्ञेयमस्यचिकीर्षितम् ॥४७॥ एवमुक्तास्त्वगच्छंस्तेब्राह्मणाःसर्वतोदिशम् ॥ नलंमृगयितुंरा
जंस्तदाव्यसनिनंतथा ॥ ४८ ॥ तेपुराणिसराष्ट्राणिग्रामान्घोषांस्तथाश्रमान् ॥ अन्वेषंतोनलंराजन्नाधिजग्मुर्द्विजातयः ॥ ४९ ॥ तच्चवाक्यंतथासर्वंतत्रतत्रवि
शांपते ॥ श्रावयांचक्रिरेविप्रादमयंत्यायथेरितम् ॥५०॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० नलोपाख्यानपर्वणिनलान्वेषणेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥ ॥७०॥
॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यपर्णादोनामवैद्विजः ॥ प्रत्येत्यनगरंभैमीमिदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ नैषधंमृगयाणेनदमयंतिमयानलम् ॥ अयोध्यांन
गरींगत्वाभांगासुरिमुपस्थितः ॥ २ ॥ श्रावितश्चमयावाक्यंत्वदीयंसमहाजने ॥ ऋतुपर्णोमहाभागोयथोक्तंवरवर्णिनि ॥ ३ ॥ तच्छ्रुत्वानाब्रवीत्किंचिदृतुपर्णो
नराधिपः ॥ नचपारिषदःकश्चिद्भाष्यमाणोमयासकृत् ॥ ४ ॥ अनुज्ञातंतुमांराज्ञाविजनेकश्चिदब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णस्यपुरुषोबाहुकोनामनामतः ॥ ५ ॥ सूतस्त
स्यनरेंद्रस्यविरूपोह्रस्वबाहुकः ॥ शीघ्रयानेषुकुशलोमृष्टकर्ताचभोजने ॥ ६ ॥ सविनिःश्वस्यबहुशोरुदित्वाचपुनःपुनः ॥ कुशलंचैवमांपृष्ट्वापश्चादिदमभाष
त ॥ ७ ॥ वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥ आत्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः ॥ ८ ॥ रहिताभर्तृभिश्चैवनकुप्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चारित्रक
वचान्धारयंतिवरस्त्रियः ॥ ९ ॥ विषमस्थेनमूढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति ॥ १० ॥ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवाससः ॥
आधिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति ॥ ११ ॥ सत्कृताऽसत्कृतावापिपतिंदृष्ट्वातथागतम् ॥ भ्रष्टराज्यंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतम् ॥ १२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रु
त्वात्वरितोहमिहागतः ॥ श्रुत्वाप्रमाणंभवतीराज्ञश्चैवनिवेदय ॥ १३ ॥ एतच्छ्रुत्वाश्रुपूर्णाक्षीपर्णादस्यविशांपते ॥ दमयंतीरहोभ्येत्यमातरंप्रत्यभाषत ॥ १४ ॥
अयमर्थोनसंवेद्योभीमेमातःकदाचन ॥ त्वत्सन्निधौनियोक्ष्येहंसुदेवंद्विजसत्तमम् ॥ १५ ॥ यथाननृपतिर्भीमःप्रतिपद्येतमेमतम् ॥ तथात्वयाप्रकर्तव्यंममचेत्प्रिय
मिच्छसि ॥ १६ ॥ यथाचाहंसमानीतासुदेवेनाशुबांधवान् ॥ तेनैवमंगलेनाशुसुदेवोयातुमाचिरं ॥ १७ ॥ समानेतुंनलंमातरयोध्यांनगरीमितः ॥ विश्रांतंतु
ततःपश्चात्पर्णादंद्विजसत्तमम् ॥ १८ ॥ अर्चयामासवैदर्भीधनेनातीवभाविनी ॥ नलेचेहागतेतत्रभूयोदास्यामितेवसु ॥ १९ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ गोपायंतिपालयंति जित स्वर्गस्ताभिरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संभाविनीसंभाविताइयंगतिरितिशेषः ॥२५॥२६॥२७॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७०॥ ॥७॥ ॥ श्रुत्वेति ॥ १॥

त्वयाहिमेबहुकृतंयदन्योनकरिष्यति ॥ यद्भर्त्राहंसमेष्यामिशीघ्रमेवद्विजोत्तम ॥ २० ॥ सएवमुक्तोथाश्वास्यआशीर्वादैःसुमंगलैः ॥ गृहानुपययौचापिकृतार्थः
सुमहामनाः ॥ २१ ॥ ततःसुदेवमाभाष्यदमयंतीयुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्सन्निधौमातुर्दुःखशोकसमन्विता ॥ २२ ॥ गत्वासुदेवनगरीमयोध्यावासिनंनृपम् ॥ ऋतु
पर्णंवचोब्रूहिसंपतन्निवकामगः ॥ २३ ॥ आस्थास्यतिपुनर्भैमीदमयंतीस्वयंवरम् ॥ तत्रगच्छंतिराजानोराजपुत्राश्चसर्वशः ॥ २४ ॥ तथाचगणितःकालःश्वो
भूतेसभविष्यति ॥ यदिसंभावनीयंतेगच्छशीघ्रमरिंदम ॥ २५ ॥ सूर्योदयेद्वितीयंसाभर्तारंवरयिष्यति ॥ नहिसज्ञायतेवीरोनलोजीवतिवानवा ॥ २६ ॥ एवं
तयायथोक्तोवैगत्वाराजानमब्रवीत् ॥ ऋतुपर्णंमहाराजसुदेवोब्राह्मणस्तदा ॥ २७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिदमयंतीपुनः
स्वयंवरकथनेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ श्रुत्वावचःसुदेवस्यऋतुपर्णोनराधिपः ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णया
वाचाबाहुकंप्रत्यभाषत ॥ १ ॥ विदर्भान्यातुमिच्छामिदमयंत्याःस्वयंवरम् ॥ एकाह्नाहयतत्त्वज्ञमन्यसेयदिबाहुक ॥ २ ॥ एवमुक्तस्यकौंतेयतेनराज्ञानलस्य
ह ॥ व्यदीर्यतमनोदुःखात्प्रदध्यौचमहामनाः ॥ ३ ॥ दमयंतीवदेदेतत्कुर्याद्दुःखेनमोहिता ॥ अस्मदर्थेभवेद्वायमुपायश्चिंतितोमहान् ॥४॥ नृशंसंबतवैदर्भीभर्तृका
मातपस्विनी ॥ मयाक्षुद्रेणनिकृताकृपणापापबुद्धिना ॥ ५ ॥ स्त्रीस्वभावश्चलोलोकेममदोषश्चदारुणः ॥ स्यादेवमपिकुर्यात्साविवासाद्गतसौहृदा ॥ ६ ॥ ममशो
केनसंविग्नानैराश्यात्तनुमध्यमा ॥ नैवंसाकर्हिचित्कुर्यात्सापत्याचविशेषतः ॥ ७ ॥ यदत्रसत्यंवाऽसत्यंगत्वावेत्स्यामिनिश्चयम् ॥ ऋतुपर्णस्यवैकाममात्मार्थं
चकरोम्यहम् ॥ ८ ॥ इतिनिश्चित्यमनसाबाहुकोदीनमानसः ॥ कृतांजलिरुवाचेदमृतुपर्णंजनाधिपम् ॥ ९ ॥ प्रतिजानामितेवाक्यंगमिष्यामिनराधिप ॥ एका
ह्नापुरुषव्याघ्रविदर्भनगरींनृप ॥ १० ॥ ततःपरीक्षामश्वानांचक्रेराजन्सबाहुकः ॥ अश्वशालामुपागम्यभांगासुरिर्नृपाज्ञया ॥ ११ ॥ सत्वर्यमाणोबहुशऋतुप
र्णेनबाहुकः ॥ अश्वान्जिज्ञासमानोवैविचार्यचपुनःपुनः ॥ अध्यगच्छत्कृशानश्वान्समर्थानध्वनिक्षमान् ॥ १२ ॥ तेजोबलसमायुक्तान्कुलशीलसमन्विता
न् ॥ वर्जितान्लक्षणैर्हीनैःपृथुप्रोथान्महाहनून् ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सापत्याअपत्यसहिता ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ तेजःकांतिविशेषः बलंशक्तिः कुलंजातिविशेषः शीलंसादिचित्तानुसारिता हीनैर्लक्षणैःशतपदीप्रभृतिभि
र्वर्जितान् प्रोथंनासिका हनुरधरंमुखफलकम् ॥ १३ ॥

शुद्धान्हृदावर्तादिदुष्टावर्तहीनान् सिंधुजान्सिंधुदेशजान् ॥१४॥ तेत्वयानविप्रलब्ध्यव्यानवंचनीयाः बलंभारसहिष्णुता प्राणोवेगवत्ता वक्ष्यंतिवहनंकरिष्यंति अध्वानंनिःशब्दं महदतिदूरेदमयंत्याःपुन
र्मूत्वात्तद्वरणेमहतीलज्जातयाचअद्यतेमहत्तरालज्जेतिप्रच्छन्नतयैवतत्रगतमपिवेगवशादगतमिवयथाभवतितथागंतव्यमितिभावः ॥१५॥ एकोललाटेद्वौमूर्ध्निद्वौद्वौपाश्वौपपार्श्वयोः द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौप्र

शुद्धान्दशभिरावर्तैःसिंधुजान्वातरंहसः॥ दृष्ट्वातानब्रवीद्राजाकिंचित्कोपसमन्वितः॥ १४ ॥ किमिदंप्रार्थितंकर्तुंप्रलब्धव्यानतेवयम् ॥ कथमल्पबलप्राणाव
क्ष्यंतीमेहयाममम॥ महदध्वानमपिचगंतव्यंकथमीदृशैः॥ १५॥ ॥बाहुकउवाच ॥ ॥ एकोललाटेद्वेमूर्ध्निद्वौद्वौपाश्वौपपार्श्वयोः॥ द्वौद्वौवक्षसिविज्ञेयौप्रयाणे
चैकएवतु॥१६॥ एतेहयागमिष्यंतिविदर्भान्नात्रसंशयः॥ यानन्यान्मन्यसेराजन्ब्रूहितान्योजयामिते॥१७॥ ॥ऋतुपर्णउवाच॥ ॥त्वमेवहयतत्त्वज्ञःकुशलो
ऽसिबाहुक॥ यान्मन्यसेसमर्थांस्त्वंक्षिप्रंतानेवयोजय॥ १८॥ ततःसदश्वांश्चतुरःकुलशीलसमन्वितान्॥ योजयामासकुशलोजवयुक्तान्रथेनलः ॥ १९ ॥
ततोयुक्तंरथंराजासमारोहत्त्वरान्वितः ॥ अथपर्यपतन्भूमौजानुभिस्तेहयोत्तमाः ॥ २० ॥ ततोनरवरःश्रीमान्नलोराजाविशांपते ॥ सांत्वयामासतानश्वांस्ते
जोबलसमन्वितान्॥ २१ ॥रश्मिभिश्चसमुद्यम्यनलोयातुमियेषसः ॥सूतमारोप्यवार्ष्णेयंजवमास्थायवैपरम्॥ २२॥ तेचोद्यमानाविधिवद्बाहुकेनहयोत्त
माः॥ समुत्पेतुरथाकाशंरथिनंमोहयन्निव ॥ २३॥ तथातुदृष्ट्वातानश्वान्वहतोवातरंहसः ॥ अयोध्याधिपतिःश्रीमान्विस्मयंपरमंययौ॥ २४ ॥ रथघोषंतुतंश्रु
त्वाहयसंग्रहणंचतत्॥ वार्ष्णेयश्चिंतयामासबाहुकस्यहयज्ञताम्॥२५॥ किंनुस्यान्मातलिरयंदेवराजस्यसारथिः॥ तथातल्लक्षणंवीरेबाहुकेदृश्यतेमहत्॥२६॥
शालिहोत्रोथकिंनुस्याद्धयानांकुलतत्त्ववित्॥ मानुषंसमनुप्राप्तोवपुःपरमशोभनम्॥२७॥ उताहोस्विद्भवेद्राजानलःपरपुरंजयः॥सोयंनृपतिरायातइत्येवंसम
चिंतयत्॥ २८॥ अथचेहनलोविद्यांवेत्तितामेवबाहुकः॥ तुल्यांहिलक्षयेज्ज्ञानंबाहुकस्यनलस्यच॥ २९॥ अपिचेदंवयस्तुल्यंबाहुकस्यनलस्यच ॥ नायंनलोम
हावीर्यस्तद्विद्यश्चभविष्यति॥ ३० ॥ प्रच्छन्नाहिमहात्मानश्चरंतिपृथिवीमिमाम्॥ दैवेनविधिनायुक्ताःशास्त्रोक्तैश्चनिरूपणैः॥ ३१ ॥ भवेन्नमतिभेदोमेगात्र
वैरूप्यतांप्रति ॥ प्रमाणात्परिहीनस्तुभवेदितिमतिर्मम॥ ३२ ॥

याणेचैकएवतुइतिश्लोकःक्वचिन्नदृश्यते तदर्थस्तुवक्षसिद्वौपुरस्ताद्वौपश्चादिति प्रयाणेपृष्ठभागे एवंद्वादश आवर्तपदमनुषज्ज्ययोज्यम् ॥१६॥ एतेइति एतेषुस्थलेष्वावर्तवंतइतिशेषः ॥ १७॥१८॥१९॥
॥ २०॥ २१॥ सूतमिति आरोप्यसूतस्थानादुपर्युपवेश्य स्वयमेवसूतत्वंचकारेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६ ॥ शालिहोत्रःअश्वशास्त्रप्रणेताआचार्यः ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२॥

अंततःनिर्णयेन ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

वयःप्रमाणंतत्तुल्यंरूपेणतुविपर्ययः ॥ नलंसर्वगुणैर्युक्तंमन्येबाहुकमंततः ॥ ३३ ॥ एवंविचार्यबहुशोवार्ष्णेयःपर्यचिंतयत् ॥ हृदयेनमहाराजपुण्यश्लोकस्यसार
थिः ॥ ३४ ॥ ऋतुपर्णश्चराजेंद्रोबाहुकस्यहयज्ञताम् ॥ चिंतयन्मुमुदेराजासहवार्ष्णेयसारथिः ॥ ३५ ॥ ऐकाग्र्यंचतथोत्साहंहयसंग्रहणंचतत् ॥ परंयत्नंचसंप्रेक्ष्य
परांमुदमवापह ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिऋतुपर्णविदर्भगमनेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
बृहदश्वउवाच ॥ ॥ सनदीःपर्वतांश्चैववनानिचसरांसिच ॥ अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव ॥ १ ॥ तथाप्रयातेतुरथेतदाभांगासुरिर्नृपः ॥ उत्तरीयमधो
पश्यद्भ्रष्टंपरपुरंजयः ॥ २ ॥ ततःसत्वरमाणस्तुपटेनिपतितेतदा ॥ ग्रहीष्यामीतितंराजानलमाहमहामनाः ॥ ३ ॥ निगृह्णीष्वमहाबुद्धेहयानेतान्महाजवान् ॥ वार्ष्णेयो
यावदेनंमेपटमानयतामिह ॥ ४ ॥ नलस्तंप्रत्युवाचाथदूरेभ्रष्टःपटस्तव ॥ योजनंसमतिक्रांतोनाहर्तुंशक्यतेपुनः ॥ ५ ॥ एवमुक्तेनलेनाथतदाभांगासुरिर्नृपः ॥
आससादवनेराजन्फलवंतंबिभीतकम् ॥ ६ ॥ तंदृष्ट्वाबाहुकंराजात्वरमाणोऽभ्यभाषत ॥ ममापिसूतपश्यत्वंसंख्यानेपरमंबलम् ॥ ७ ॥ सर्वःसर्वंनजानातिसर्व
ज्ञोनास्तिकश्चन ॥ नैकत्रपरिनिष्ठास्तिज्ञानस्यपुरुषेक्वचित् ॥ ८ ॥ वृक्षेस्मिन्यानिपर्णानिफलान्यपिचबाहुक ॥ पतितान्यपियान्यत्रतत्रैकमधिकंशतम् ॥ ९ ॥ ए
कपत्राधिकंचात्रफलमेकंचबाहुक ॥ पंचकोट्योथपत्राणांद्वयोरपिचशाखयोः ॥ १० ॥ प्रचिनुह्यस्यशाखेद्वेयाश्चाप्यन्याःप्रशाखिकाः ॥ आभ्यांफलसहस्रेद्वेपं
चोनंशतमेवच ॥ ११ ॥ ततोरथमवस्थाप्यराजानंबाहुकोऽब्रवीत् ॥ परोक्षमिवमेराजन्कत्थसेशत्रुकर्शन ॥ १२ ॥ प्रत्यक्षमेतत्कर्तास्मिशातयित्वाबिभीतकम् ॥
अथात्रगणितेराजन्विद्यतेनपरोक्षता ॥ १३ ॥ प्रत्यक्षंतेमहाराजशातयिष्येबिभीतकम् ॥ अहंहिनाभिजानामिभवेदेवंनवेतिवा ॥ १४ ॥ संख्यास्यामिफलान्य
स्यपश्यतस्तेजनाधिप ॥ मुहूर्तमपिवार्ष्णेयोरश्मीन्यच्छतुवाजिनाम् ॥ १५ ॥ तमब्रवीन्नृपःसूतंनायंकालोविलंबितुम् ॥ बाहुकस्त्वब्रवीदेनंपरंयत्नंसमास्थितः
॥ १६ ॥ प्रतीक्षस्वमुहूर्तंत्वमथवात्वरतेभवान् ॥ एषयातिशिवःपंथायाहिवार्ष्णेयसारथिः ॥ १७ ॥ अब्रवीदृतुपर्णस्तुसांत्वयन्कुरुनंदन ॥ त्वमेवयंतानान्योऽस्ति
पृथिव्यामपिबाहुक ॥ १८ ॥ त्वत्कृतेयातुमिच्छामिविदर्भान्हयकोविद ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोस्मिनविघ्नंकर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥ कामंचतेकरिष्यामियन्मांवक्ष्यसिबा
हुक ॥ विदर्भान्यदियात्वाद्यसूर्यंदर्शयितास्मिमे ॥ २० ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अक्षहृदयज्ञं अक्षाणामक्षाभिमानिदेवताया हृदयवद्वशीकरणार्थो मंत्रः अक्षहृदयं येनज्ञातेनद्यूतेऽक्षाअनुकूलाभवंति संख्याने राशीकृतानां पत्रपुष्पफलधान्यादी
नांराश्यायामविस्तारोच्छ्रायाद्यालोचनेनपाटीगणितरीत्याझटितितत्संख्याकथने ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अनयोर्मध्येऽक्षाणांहृदयंपरंश्रेष्ठं इतरत्तुत्वयापिज्ञायतइतिभावः ऋतुःकालःतद्वच्छीघ्रगामिपर्णं

अथाब्रवीद्बाहुकस्तंसंख्यायचविभीतकम् ॥ ततोविदर्भान्यास्यामिकुरुष्वैवंवचोमम ॥ २१ ॥ अकामइवतंराजागणयस्वेत्युवाचह ॥ एकदेशंचशाखायाःसमा
दिष्टंमयानघ ॥ २२ ॥ गणयस्वाश्वतत्त्वज्ञततस्त्वंप्रीतिमावह ॥ सोवतीर्यरथात्तूर्णंशातयामासतंद्रुमम् ॥ २३ ॥ ततःसविस्मयाविष्टोराजानमिदमब्रवीत् ॥ गण
यित्वायथोक्तानितावंत्येवफलानितु ॥ २४ ॥ अत्यद्भुतमिदंराजन्दृष्टवानस्मितेबलम् ॥ श्रोतुमिच्छामितांविद्यांययैतज्ज्ञायतेनृप ॥ २५ ॥ तमुवाचततोराजात्व
रितोगमनेनृप ॥ विद्ध्यक्षहृदयज्ञंमांसंख्यानेचविशारदम् ॥ २६ ॥ बाहुकस्तमुवाचाथदेहिविद्यामिमांमम ॥ मत्तोपिचाश्वहृदयंगृहाणपुरुषर्षभ ॥ २७ ॥ ऋतुप
र्णस्ततोराजाबाहुकंकार्यगौरवात् ॥ हयज्ञानस्यलोभाच्चतंतथेत्यब्रवीद्वचः ॥ २८ ॥ यथोक्तंत्वंगृहाणेदमक्षाणांहृदयंपरम् ॥ निक्षेपोमेश्वहृदयंत्वयितिष्ठतुबाहु
क ॥ एवमुक्त्वाददौविद्यामृतुपर्णोनलायवै ॥ २९ ॥ तस्याक्षहृदयज्ञस्यशरीरान्निःसृतःकलिः ॥ कर्कोटकविषंतीक्ष्णंमुखात्सततमुद्वमन् ॥ ३० ॥ कलेस्तस्यतदार्त
स्यशापाग्निःसविनिःसृतः ॥ सतेनकर्शितोराजादीर्घकालमनात्मवान् ॥ ३१ ॥ ततोविषविमुक्तात्मास्वंरूपमकरोत्कलिः ॥ तंशप्तुमैच्छत्कुपितोनिषधाधिपतिर्न
लः ॥ ३२ ॥ तमुवाचकलिर्भीतोवेपमानःकृतांजलिः ॥ कोपंसंयच्छनृपतेकीर्तिंदास्यामितेपराम् ॥ ३३ ॥ इंद्रसेनस्यजननीकुपितामांशपत्पुरा ॥ यदात्वयापरि
त्यक्ताततोहंभृशपीडितः ॥ ३४ ॥ अवसंत्वयिराजेंद्रसुदुःखमपराजित ॥ विषेणनागराजस्यदह्यमानोदिवानिशम् ॥ ३५ ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोस्मिशृणुचेदंवचोम
म ॥ येचत्वांमनुजालोकेकीर्तयिष्यंत्यतंद्रिताः ॥ मत्प्रसूतंभयंतेषांनकदाचिद्भविष्यति ॥ ३६ ॥ भयार्तंशरणंयातंयदिमांत्वंनशप्स्यसे ॥ एवमुक्तोनलोराजान्य
यच्छत्कोपमात्मनः ॥ ३७ ॥ ततोभीतःकलिःक्षिप्रंप्रविवेशबिभीतकम् ॥ कलिस्त्वन्यैस्तदाऽदृश्यःकथयन्नैषधेनवै ॥ ३८ ॥

प्रियतेव्याप्रियतेव्यायच्छतेदेशांतरमनेनेतिपर्णंवाहनंयस्येतिऋतुपर्णनामनिरुक्तिः अन्येतुऋतानिसत्यानिगणितानिपर्णानियस्येतिपाठांतरंविप्रकल्प्यव्याकुर्वते ॥ २९ ॥ तस्याक्षहृदयज्ञस्येतिसर्वेषांमं
त्राणांतत्त्वंमनोमयकोशाख्यःसूत्रात्माऽतएवतंप्रकृत्यश्रूयते तस्ययजुरेवशिरः ऋग्दक्षिणःपक्षः सामोत्तरःपक्षइत्यादि तमजानंतंहिअत्यंतंधर्मिष्ठमपिकलिर्बाधते नतुमंत्रज्ञमितिभावः ॥ ३० ॥ शापाग्निर्द
मयंतीनिसृष्टःसविषरूपः अनात्मवान्हृदयशून्योमूढइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अदृश्यइतिच्छेदः कथयन्कथांकुर्वन् ॥ ३८ ॥

फलानिसंख्याय अक्षविद्यासामर्थ्यात्राशेरायामादिकमनालोच्यैवेतिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ द्विजानिवपक्षिणइव ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इत्या० प० नै० भा० द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

ततोगतज्वरोराजानैषधःपरवीरहा ॥ संप्रनष्टेकलौराजासंख्यायास्यफलान्युत ॥ ३९ ॥ मुदापरमयायुक्तस्तेजसाथपरेणवै ॥ रथमारुह्यतेजस्वीप्रययौजवनै
र्हयैः ॥ ४० ॥ विभीतकश्चाप्रशस्तःसंवृत्तःकलिसंश्रयात् ॥ हयोत्तमानुत्पततोद्विजानिवपुनःपुनः ॥ ४१ ॥ नलःसंनोदयामासप्रविष्टेनांतरात्मना ॥ विदर्भाभिमु
खोराजाप्रययौसमहायशाः ॥ ४२ ॥ नलेतुसमतिक्रांतेकलिरप्यगमद्गृहम् ॥ ततोगतज्वरोराजानलोभूत्पृथिवीपतिः ॥ विमुक्तःकलिनाराजन्रूपमात्रवियो
जितः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० नलोपाख्यानप० कलिनिर्गमेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥७३॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ ततोवि
दर्भान्संप्राप्तंसायाह्नेसत्यविक्रमम् ॥ ऋतुपर्णंजनाराज्ञेभीमायप्रत्यवेदयन् ॥ १ ॥ सभीमवचनाद्राजाकुंडिनंप्राविशत्पुरम् ॥ नादयन्रथघोषेणसर्वाःसविदि
शोदिशः ॥ २ ॥ ततस्तंरथनिर्घोषंनलाश्वास्तत्रशुश्रुवुः ॥ श्रुत्वातुसमहृष्यंतपुरेवनलसन्निधौ ॥ ३ ॥ दमयंतीतुशुश्रावरथघोषंनलस्यतम् ॥ यथामेघस्यनदतोगं
भीरंजलदागमे ॥ ४ ॥ परंविस्मयमापन्नाश्रुत्वानादंमहास्वनम् ॥ नलेनसंगृहीतेषुपुरेवनलवाजिषु ॥ सदृशंरथनिर्घोषंमेनेभैमीतथाहयाः ॥ ५ ॥ प्रासादस्था
श्चशिखिनःशालास्थाश्चैववारणाः ॥ हयाश्चशुश्रुवुस्तस्यरथघोषंमहीपतेः ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वारथनिर्घोषंवारणाःशिखिनस्तथा ॥ प्रणेदुरुन्मुखाराजन्मेघनादइवो
त्सुकाः ॥ ७ ॥ ॥ दमयंत्युवाच ॥ ॥ यथासौरथनिर्घोषःपूरयन्निवमेदिनीम् ॥ ममाह्लादयतेचेतोनलएषमहीपतिः ॥ ८ ॥ अथचंद्राभवक्त्रंतंनपश्यामिनलंयदि ॥
असंख्येयगुणंवीरंविनंक्ष्यामिनसंशयः ॥ ९ ॥ यदिवैतस्यवीरस्यबाह्वोर्नाद्याहमंतरम् ॥ प्रविशामिसुखस्पर्शंनभविष्याम्यसंशयम् ॥ १० ॥ यदिमांमेघनिर्घो
षोनोपगच्छतिनैषधः ॥ अद्यचामीकरप्रख्यंप्रवेक्ष्यामिहुताशनम् ॥ ११ ॥ यदिमांसिंहविक्रांतोमत्तवारणविक्रमः ॥ नाभिगच्छतिराजेंद्रोविनंक्ष्यामिनसंश
यः ॥ १२ ॥ नस्मराम्यनृतंकिंचिन्नस्मराम्यपकारताम् ॥ नचपर्युषितंवाक्यंस्वैरेष्वपिकदाचन ॥ १३ ॥ प्रभुःक्षमावान्वीरश्चदाताचाप्यधिकोनृपैः ॥ रहोनीचानु
वर्तीचक्लीबवन्ममनैषधः ॥ १४ ॥ गुणांस्तस्यस्मरंत्यामेतत्परायादिवानिशम् ॥ हृदयंदीर्यतइदंशोकात्प्रियविनाकृतम् ॥ १५ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नलाश्वाःविदर्भनगरेयेदमयंत्याऽपत्याभ्यांसहप्रेषिताः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शिखिनोमयूराःमेघध्वनितभ्रमाच्चुक्रुशुः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पर्युषितंप्रतिज्ञा
तकालातिलंघि ॥ १३ ॥ जितेंद्रियत्वमेवाह रहइति रहसिकर्तव्येसुरतविषये नीचकर्मपारदार्यादितदनुवर्ततइति तदन्यःअनीचानुवर्ती परस्त्रीषुक्लीबइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नैतदेवं एतत्एतस्मिन्कालेएवंविचार्यनव्यसर्जयत् किंतुविश्राम्यतामित्येवोवाचेत्युत्तरेणान्वयः ॥ २८ ॥

एवंविलपमानासानष्टसंज्ञेवभारत॥ आरुरोहमहद्वेश्मपुण्यश्लोकदिदृक्षया॥ १६ ॥ ततोमध्यमकक्षायांददर्शरथमास्थितम् ॥ ऋतुपर्णंमहीपालंसहवार्ष्णेय
बाहुकम्॥१७॥ततोवतीर्यवार्ष्णेयोबाहुकश्चरथोत्तमात्॥ हयांस्तानवमुच्याथस्थापयामासवैरथम्॥१८॥ सोवतीर्यरथोपस्थादृतुपर्णोनराधिपः॥ उपतस्थेम
हाराजंभीमंभीमपराक्रमम्॥ १९ ॥ तंभीमःप्रतिजग्राहपूजयापरयाततः॥ सतेनपूजितोराज्ञाऋतुपर्णोनराधिपः॥ २० ॥ सतत्रकुंडिनेरम्येवसमानोमहीप
तिः॥ नचकिंचित्तदापश्यत्प्रेक्षमाणोमुहुर्मुहुः॥ सतुराज्ञासमागम्यविदर्भपतिनातदा॥२१॥ अकस्मात्सहसाप्राप्तंस्त्रीमंत्रंनस्मविंदति॥किंकार्यंस्वागतंतेस्तुरा
ज्ञापृष्टःसभारत॥ २२॥ नाभिजज्ञेसनृपतिर्दुहित्रर्थेसमागतम्॥ ऋतुपर्णोपिराजासधीमान्सत्यपराक्रमः॥ २३॥ राजानंराजपुत्रंवानस्मपश्यतिकंचन ॥ नै
वस्वयंवरकथांनचविप्रसमागमम्॥२४॥ततोविगणयद्राजामनसाकोसलाधिपः॥आगतोस्मीत्युवाचैनंभवंतमभिवादकः॥२५॥राजापिचस्मयन्भीमोमन
सासमचिंतयन्॥ अधिकंयोजनशतंतस्यागमनकारणम्॥२६॥ग्रामान्बहूनतिक्रम्यनाध्यगच्छद्यथातथम्॥अल्पकार्यंविनिर्दिष्टंतस्यागमनकारणम्॥२७॥
पश्चादुदर्केज्ञास्यामिकारणंयद्भविष्यति॥ नैतदेवंसनृपतिस्तंसत्कृत्यव्यसर्जयत्॥ २८॥ विश्राम्यतामित्युवाचक्लांतोसीतिपुनःपुनः॥ ससत्कृतःप्रहृष्टात्माप्रीतः
प्रीतेनपार्थिवः॥ २९॥ राजप्रेष्यैरनुगतोदिष्टंवेश्मसमाविशत्॥ ऋतुपर्णेगतेराजन्वार्ष्णेयसहितेनृपे॥ ३० ॥ बाहुकोरथमादायरथशालामुपागमत् ॥ समो
चयित्वातानश्वानुपचर्यचशास्त्रतः॥ ३१॥ स्वयंचैतान्समाश्वास्यरथोपस्थउपाविशत्॥ दमयंत्यपिशोकार्तादृष्ट्वाभांगासुरिंनृपम्॥३२॥ सूतपुत्रंचवार्ष्णेयंबा
हुकंचतथाविधम्॥ चिंतयामासवैदर्भीकस्यैषरथनिःस्वनः॥ ३३॥ नलस्येवमहानासीन्नचपश्यामिनैषधम्॥ वार्ष्णेयेनभवेन्नूनंविद्यासैवोपशिक्षिता॥३४॥
तेनाद्यरथनिर्घोषोनलस्येवमहानभूत्॥ आहोस्विदृतुपर्णोपियथाराजानलस्तथा॥ यथायंरथनिर्घोषोनैषधस्येवलक्ष्यते॥ ३५ ॥ एवंसातर्कयित्वातुदमयंती
विशांपते॥ दूतींप्रस्थापयामासनैषधान्वेषणेशुभा ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिभीमपुरप्रवेशेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः
॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दमयंत्युवाच॥ गच्छकेशिनिजानीहिकएषरथवाहकः॥ उपविष्टोरथोपस्थेविकृतोह्रस्वबाहुकः॥ १॥

॥ २९ ॥ दिष्टंनिर्दिष्टं ॥ ३० ॥ ३१॥३२ ॥३३॥३४॥ आहोस्विदित्याश्चर्यार्थे अतएवसमानार्थकंवाक्यमावर्तितम् ॥३५॥३६॥ इत्या०नै०भा०त्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥७३॥ ॥छ॥ गच्छेति ॥१॥

॥ २ ॥ ३ ॥ पर्णादवचनंक्वनुत्वंकितवच्छित्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोममेत्यादिश्रुत्वाविरूपोऽस्त्वबाहुकःकश्चित्प्रत्युत्तरंदत्तवांस्तल्लक्षणएवायमितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

अभ्येत्यकुशलंभद्रेमृदुपूर्वंसमाहिता ॥ पृच्छेथाःपुरुषंह्येनंयथातत्त्वमनिंदिते ॥ २ ॥ अत्रमेमहतीशंकाभवेदेषनलोनृपः ॥ यथाचमनसस्तुष्टिर्हृदयस्यचनिर्वृ
तिः ॥ ३ ॥ ब्रूयाश्चैनंकथांतेत्वंपर्णादवचनंयथा ॥ प्रतिवाक्यंचसुश्रोणिबुध्येथास्त्वमनिंदिते ॥ ४ ॥ ततःसमाहितागत्वादूतीबाहुकमब्रवीत् ॥ दमयंत्यपिकल्या
णीप्रासादस्थाह्युपैक्षत ॥ ५ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ स्वागतंतेमनुष्येंद्रकुशलंतेब्रवीम्यहम् ॥ दमयंत्यावचःसाधुनिबोधपुरुषर्षभ ॥ ६ ॥ कदावैप्रस्थितायूयंकि
मर्थमिहचागताः ॥ तत्त्वंब्रूहियथान्यायंवैदर्भीश्रोतुमिच्छति ॥ ७ ॥ ॥ बाहुकउवाच ॥ ॥ श्रुतःस्वयंवरोराज्ञाकोसलेनमहात्मना ॥ द्वितीयोदमयंत्यावैभविता
श्वइतिद्विजात् ॥ ८ ॥ श्रुत्वैतत्प्रस्थितोराजाशतयोजनयायिभिः ॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैरहमस्यचसारथिः ॥ ९ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ अथयोसौतृतीयोवःसकु
तःकस्यवापुनः ॥ त्वंचकस्यकथंचेदंत्वयिकर्मसमाहितम् ॥ १० ॥ ॥ बाहुकउवाच ॥ ॥ पुण्यश्लोकस्यवैसूतोवार्ष्णेयइतिविश्रुतः ॥ सनलेविद्रुतेभद्रेभांगासुरि
मुपस्थितः ॥ ११ ॥ अहमप्यश्वकुशलःसूतत्वेचप्रतिष्ठितः ॥ ऋतुपर्णेनसारथ्येभोजनेचवृतःस्वयम् ॥ १२ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ अथजानातिवार्ष्णेयःक्वनुरा
जानलोगतः ॥ कथंचत्वयिवातेनकथितंस्यात्तुबाहुक ॥ १३ ॥ ॥ बाहुकउवाच ॥ ॥ इहैवपुत्रौनिक्षिप्यनलस्यशुभकर्मणः ॥ गतस्ततोयथाकामंनैषजानाति
नैषधम् ॥ १४ ॥ नचान्यःपुरुषःकश्चिन्नलंवेत्तियशस्विनि ॥ गूढश्चरतिलोकेस्मिन्नष्टरूपोमहीपतिः ॥ १५ ॥ आत्मैवतुनलंवेदयाचास्यतदनंतरा ॥ नहिवैस्वानि
लिंगानिनलःशंसतिकर्हिचित् ॥ १६ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ योसावयोध्यांप्रथमंगतोसौब्राह्मणस्तदा ॥ इमानिनारीवाक्यानिकथयानःपुनःपुनः ॥ १७ ॥ क्वनु
त्वंकितवच्छित्त्वावस्त्रार्धंप्रस्थितोमम ॥ उत्सृज्यविपिनेसुप्तामनुरक्तांप्रियांप्रिय ॥ १८ ॥ सावैयथासमादिष्टातथास्तेत्वत्प्रतीक्षिणि ॥ दह्यमानादिवारात्रौवस्त्रा
र्धेनाभिसंवृता ॥ १९ ॥ तस्यारुदत्याःसततंतेनदुःखेनपार्थिव ॥ प्रसादंकुरुमेवीरप्रतिवाक्यंवदस्वच ॥ २० ॥ तस्यास्तत्प्रियमाख्यानंप्रवदस्वमहामते ॥ तदेव
वाक्यंवैदर्भीश्रोतुमिच्छत्यनिंदिता ॥ २१ ॥ एतच्छ्रुत्वाप्रतिवचस्तस्यदत्तंत्वयाकिल ॥ यत्पुरातत्पुनस्त्वत्तोवैदर्भीश्रोतुमिच्छति ॥ २२ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥
एवमुक्तस्यकेशिन्यानलस्यकुरुनंदन ॥ हृदयंव्यथितंचासीदश्रुपूर्णेचलोचने ॥ २३ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ विकारंहृद्व्यथाऽश्रुनेत्रत्वादिकम् ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥

सनिगृह्यात्मनोदुःखंदह्यमानोमहीपतिः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचापुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २४ ॥ ॥ बाहुकउवाच ॥ ॥ वैषम्यमपिसंप्राप्तागोपायंतिकुलस्त्रियः ॥
आत्मानमात्मनासत्योजितःस्वर्गोनसंशयः ॥ २५ ॥ रहिताभर्तृभिश्चापिनक्रुध्यंतिकदाचन ॥ प्राणांश्चारित्रकवचान्धारयंतिवरस्त्रियः ॥ २६ ॥ विषमस्थेनमू
ढेनपरिभ्रष्टसुखेनच ॥ यत्सातेनपरित्यक्तातत्रनक्रोद्धुमर्हति ॥ २७ ॥ प्राणयात्रांपरिप्रेप्सोःशकुनैर्हृतवाससः ॥ आधिभिर्दह्यमानस्यश्यामानक्रोद्धुमर्हति ॥
॥ २८ ॥ सत्कृताऽसत्कृतावापिपतिंदृष्ट्वातथाविधम् ॥ राज्यभ्रष्टंश्रियाहीनंक्षुधितंव्यसनाप्लुतम् ॥ २९ ॥ एवंब्रुवाणस्तद्वाक्यंनलःपरमदुर्मनाः ॥ नवाष्पमशकत्सो
ढुंप्ररुरोदचभारत ॥ ३० ॥ ततःसाकेशिनीगत्वादमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ तत्सर्वंकथितंचैवविकारंतस्यचैवतम् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिन
लोपाख्यानप० नलकेशिनीसंवादेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वाभृशंशोकपरायणा ॥ शं
कमानानलंतंवैकेशिनीमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ गच्छकेशिनिभूयस्त्वंपरीक्षांकुरुबाहुके ॥ अब्रुवाणासमीपस्थाचरितान्यस्यलक्षय ॥ २ ॥ यदाचकिंचित्कुर्यात्स
कारणंतत्रभामिनि ॥ तत्रसंचेष्टमानस्यलक्षयंतीविचेष्टितम् ॥ ३ ॥ नचास्यप्रतिबंधेनदेयोग्निरपिकेशिनि ॥ याचतेनजलंदेयंसर्वथात्वरमाणया ॥ ४ ॥ एतत्सर्वं
समीक्ष्यत्वंचरितंमेनिवेदय ॥ निमित्तंयत्त्वयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषम् ॥ ५ ॥ यच्चान्यदपिपश्येथास्तच्चाख्येयंत्वयामम ॥ दमयंत्यैवमुक्तासाजगामाथचकेशिनी
॥ ६ ॥ निशम्याथहयज्ञस्यलिंगानिपुनरागमत् ॥ सातत्सर्वंयथावृत्तंदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ निमित्तंयत्तयादृष्टंबाहुकेदैवमानुषम् ॥ ७ ॥ ॥ केशिन्युवाच ॥ ॥ दृढं
शुच्युपचारोसौनमयामानुषःक्वचित् ॥ दृष्टपूर्वःश्रुतोवापिदमयंतितथाविधः ॥ ८ ॥ ह्रस्वमासाद्यसंचारंनासौविनमतेक्वचित् ॥ तंतुदृष्ट्वायथासंगमुत्सर्पतिय
थासुखम् ॥ ९ ॥ संकटेप्यस्यसुमहान्विवरोजायतेधिकः ॥ ऋतुपर्णस्यचार्थायभोजनीयमनेकशः ॥ १० ॥ प्रेषितंतत्रराज्ञातुमांसंबहुचपाशवम् ॥ तस्यप्रक्षा
लनार्थायकुंभास्तत्रोपकल्पिताः ॥ ११ ॥ तेतेनावेक्षिताःकुंभाःपूर्णाएवाभवंस्ततः ॥ ततःप्रक्षालनंकृत्वासमधिश्रित्यबाहुकः ॥ १२ ॥

दमयंतीति ॥ १ ॥ २ ॥ पाठांतरेसंलक्ष्यंलक्षणीयं तेत्वया ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शुच्युपचारःजलस्थलशुद्ध्यादिपरः ॥ ८ ॥ संचारंद्वारंह्रस्वमप्युत्सर्पतिदीर्घंभवति ॥ ९ ॥ संकटेसंकुचिते एतेनभू
मिजयोदर्शितः ॥ १० ॥ पाशवंपशुसंबंधि ॥ ११ ॥ कुंभाःपूर्णाएवेतिजलधातुजयउक्तः ॥ १२ ॥

वह्निजयमाह तृणेतित्रिभिः सवितुःसकाशात्समादधत्उद्दीपितवान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ वायुजयमाह -अतीवेतिद्वाभ्यां पुष्पेषुक्षीणोंशोझटितिवायुनाआपूर्यतइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कर्मपा
कादिचेष्टाभूतजयादि ॥ १८ ॥ बाहुकंबाहुकरूपिणमितिरूपभेदात्संशयोस्तिनतुक्रियातइत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मांसस्यमांसं बहुशःबहुवारम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

तृणमुष्टिंसमादायसवितुस्तंसमादधत् ॥ अथप्रज्वलितस्तत्रसहसाहव्यवाहनः ॥ १३ ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वाविस्मिताहमिहागता ॥ अन्यच्चतस्मिन्सुमहदाश्चर्यं
लक्षितंमया ॥ १४ ॥ यदग्निमपिसंस्पृश्यनैवासौदह्यतेशुभे ॥ छंदेनचोदकंतस्यवहत्यावर्जितंद्रुतम् ॥ १५ ॥ अतीवचान्यत्सुमहदाश्चर्यंदृष्टवत्यहम् ॥ यत्सपुष्पाण्यु
पादायहस्ताभ्यांममृदेशनैः ॥ १६ ॥ मृद्यमानानिपाणिभ्यांतेनपुष्पाणिनान्यथा ॥ भूयएवसुगंधीनिहृषितानिभवंतिहि ॥ एतान्यद्भुतलिंगानिदृष्ट्वाहंद्रुतमागता
॥ १७ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वापुण्यश्लोकस्यचेष्टितम् ॥ अमन्यतनलंप्राप्तंकर्मचेष्टाभिसूचितम् ॥ १८ ॥ साशंकमानाभर्तारंबाहुकंपुनरिंगितैः ॥
केशिनींश्लक्ष्णयावाचारुदतीपुनरब्रवीत् ॥ १९ ॥ पुनर्गच्छप्रमत्तस्यबाहुकस्योपसंस्कृतम् ॥ महानसाच्छ्रितंमांसमानयस्वेहभाविनि ॥ २० ॥ सागत्वाबाहुक
स्याग्रेतन्मांसमपकृष्यच ॥ अत्युष्णमेवत्वरितातत्क्षणात्प्रियकारिणी ॥ २१ ॥ दमयंत्यैततःप्रादात्केशिनीकुरुनंदन ॥ साचितानलसिद्धस्यमांसस्यबहुशःपुरा
॥ २२ ॥ प्राश्यमत्वानलंसूतंप्राक्रोशद्भृशदुःखिता ॥ वैक्लव्यंपरमंगत्वाप्रक्षाल्यचमुखंततः ॥ २३ ॥ मिथुनंप्रेषयामासकेशिन्यासहभारत ॥ इंद्रसेनांसहभ्रात्रा
समभिज्ञायबाहुकः ॥ २४ ॥ अभिद्रुत्यततोराजापरिष्वज्यांकमानयत् ॥ बाहुकस्तुसमासाद्यसुतौसुरसुतोपमौ ॥ २५ ॥ भृशंदुःखपरीतात्मासुस्वरंप्ररुरोदह ॥
नैषधोदर्शयित्वातुविकारमसकृत्तदा ॥ उत्सृज्यसहसापुत्रौकेशिनीमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ इदंचसदृशंभद्रेमिथुनंममपुत्रयोः ॥ अतोदृष्ट्वैवसहसाबाष्पमुत्सृष्टवा
नहं ॥ २७ ॥ बहुशःसंपतंतींत्वांजनःशंकेतदोषतः ॥ वयंचदेशातिथयोगच्छभद्रेयथासुखम् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणि
कन्यापुत्रदर्शनेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ सर्वंविकारंदृष्ट्वातुपुण्यश्लोकस्यधीमतः ॥ आगत्यकेशिनीस
र्वंदमयंत्यैन्यवेदयत् ॥ १ ॥ दमयंतीततोभूयःप्रेषयामासकेशिनीं ॥ मातुःसकाशंदुःखार्तानलदर्शनकांक्षया ॥ २ ॥ परीक्षितोमेबहुशोबाहुकोनलशंकया ॥
रूपेमेसंशयस्त्वेकःस्वयमिच्छामिवेदितुम् ॥ ३ ॥ सवाप्रवेश्यतांमातर्मांवानुज्ञातुमर्हसि ॥ विदितंवाथवाज्ञातंपितुर्मेसंविधीयतां ॥ ४ ॥

संपतंतींआयांतीं दोषतःकामदोषेण ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्वमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ प्रतिश्रयःगृहम ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

एवमुक्तातुवैदर्भ्यासादेवीभीममब्रवीत् ॥ दुहितुस्तमभिप्रायमन्वजानात्सपार्थिवः ॥ ५ ॥ सावैपित्राभ्यनुज्ञातामात्राचभरतर्षभ ॥ नलंप्रवेशयामासयत्रत
स्याःप्रतिश्रयः ॥ ६ ॥ तांस्मदृष्ट्वैवसहसादमयंतींनलोनृपः ॥ आविष्टःशोकदुःखाभ्यांबभूवाश्रुपरिप्लुतः ॥ ७ ॥ तंतुदृष्ट्वातथायुक्तंदमयंतीनलंतदा ॥ तीव्रशोकस
माविष्टावभूववरवर्णिनी ॥ ८ ॥ ततःकाषायवसनाजटिलामलपंकिनी ॥ दमयंतीमहाराजबाहुकंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ पूर्वंदृष्टस्त्वयाकश्चिद्धर्मज्ञोनामबाहुक ॥
सुप्तामुत्सृज्यविपिनेगतोयःपुरुषःस्त्रियं ॥ १० ॥ अनागसंप्रियांभार्यांविजनेश्रममोहितां ॥ अपहायतुकोगच्छेत्पुण्यश्लोकमृतेनलं ॥ ११ ॥ किमुतस्यमया
बाल्यादपराद्धंमहीपतेः ॥ योमामुत्सृज्यविपिनेगतवान्निद्रयार्दितां ॥ १२ ॥ साक्षाद्देवानपाहायवृतोयःसपुरामया ॥ अनुव्रतांसाभिकामांपुत्रिणींत्यक्तवान्
कथं ॥ १३ ॥ अग्नौपाणिंगृहीत्वातुदेवानामग्रतस्तथा ॥ भविष्यामीतिसत्यंतुप्रतिश्रुत्यक्वतद्गतम् ॥ १४ ॥ दमयंत्याब्रुवंत्यास्तुसर्वमेतदरिंदम ॥ शोकजंवारिनेत्रा
भ्यामसुखंप्रास्रवद्बहु ॥ १५ ॥ अतीवकृष्णसाराभ्यांरक्तांताभ्यांजलंतुतत् ॥ परिस्रवन्नलोदृष्ट्वाशोकार्तामिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ ममराज्यंप्रनष्टंयन्नाहंतत्कृत
वान्स्वयं ॥ कलिनातत्कृतंभीरुयच्चत्वामहमत्यजम् ॥ १७ ॥ यत्त्वयाधर्मकृच्छ्रेतुशापेनाभिहतःपुरा ॥ वनस्थयादुःखितयाशोचंत्यामांदिवानिशम् ॥ १८ ॥ समच्छ
रीरेत्वच्छापाद्दह्यमानोवसत्कलिः ॥ त्वच्छापदग्धःसततंसोग्नावग्निरिवाहितः ॥ १९ ॥ ममचव्यवसायेनतपसाचैवनिर्जितः ॥ दुःखस्यांतेनचानेनभवितव्यं
हिनौशुभे ॥ २० ॥ विमुच्यमांगतःपापस्ततोहमिहचागतः ॥ त्वदर्थंविपुलश्रोणिनहिमेन्यत्प्रयोजनम् ॥ २१ ॥ कथंनुनारीभर्तारमनुरक्तमनुव्रतम् ॥ उत्सृज्यवरये
दन्यंयथात्वंभीरुकर्हिचित् ॥ २२ ॥ दूताश्चरंतिपृथिवींकृत्स्नांनृपतिशासनात ॥ भैमीकिलस्मभर्तारंद्वितीयंवरयिष्यति ॥ २३ ॥ स्वैरवृत्तायथाकाममनुरूपमि
वात्मनः ॥ श्रुत्वैवचैवंत्वरितोभांगासुरिरुपस्थितः ॥ २४ ॥ दमयंतीतुतच्छ्रुत्वानलस्यपरिदेवितम् ॥ प्रांजलिर्वेपमानाचभीतावचनमब्रवीत् ॥ २५ ॥ दमयंत्यु
वाच ॥ ॥ नमामर्हसिकल्याणदोषेणपरिशंकितुम् ॥ मयाहिदेवानुत्सृज्यवृतस्त्वंनिषधाधिप ॥ २६ ॥ तवाभिगमनार्थंतुसर्वतोब्राह्मणागताः ॥ वाक्यानिममगा
थाभिर्गायमानादिशोदश ॥ २७ ॥ ततस्त्वांब्राह्मणोविद्वान्पर्णादोनामपार्थिव ॥ अभ्यगच्छत्कोसलायामृतुपर्णनिवेशने ॥ २८ ॥ तेनवाक्येकृतेसम्यक्प्रतिवा
क्येतथाहृते ॥ उपायोयंमयादृष्टोनैषधानयनेतव ॥ २९ ॥ त्वामृतेनहिलोकेऽन्यएकाह्नापृथिवीपते ॥ समर्थोयोजनशतंगंतुमश्वैर्नराधिप ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ सदागतिर्वायुः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ चंद्रमाश्चित्ताभिमानिनीदेवता ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ कल्येप्रभाते ॥ ४८ ॥

स्पृशेयंतेनसत्येनपादावेतौमहीपते ॥ यथानासत्कृतंकिंचिन्मनसापिचराम्यहम् ॥ ३१ ॥ अयंचरतिलोकेस्मिन्भूतसाक्षीसदागतिः ॥ एषमेमुंचतुप्राणान्य
दिपापंचराम्यहम् ॥ ३२ ॥ यथाचरतितिग्मांशुःपरेणभुवनंसदा ॥ समुंचतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ॥ ३३ ॥ चंद्रमाःसर्वभूतानामंतश्चरतिसाक्षिवत् ॥ स
मुंचतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ॥ ३४ ॥ एतेदेवास्त्रयःकृत्स्नंत्रैलोक्यंधारयंतिवै ॥ विब्रुवंतुयथासत्यमेतद्देवास्त्यजंतुमाम् ॥ ३५ ॥ एवमुक्तस्तथावायुरंतरिक्षा
दभाषत ॥ नैषाकृतवतीपापंनलसत्यंब्रवीमिते ॥ ३६ ॥ राजन्शीलनिधिःस्फीतोदमयंत्यासुरक्षितः ॥ साक्षिणोरक्षिणश्चास्यावयंत्रीन्परिवत्सरान् ॥ ३७ ॥ उपा
योविहितश्चायंत्वदर्थमतुलोऽनया ॥ नह्येकाह्नाशतंगंतात्वामृतेन्यःपुमानिह ॥ ३८ ॥ उपपन्नात्वयाभैमीत्वंचभैम्यामहीपते ॥ नात्रशंकात्वयाकार्यासंगच्छस
हभार्यया ॥ ३९ ॥ तथाब्रुवतिवायौतुपुष्पवृष्टिःपपातह ॥ देवदुंदुभयोनेदुर्ववौचपवनःशिवः ॥ ४० ॥ तदद्भुततमंदृष्ट्वानलोराजाथभारत ॥ दमयंत्यांविशंकांता
मुपाकर्षदरिंदमः ॥ ४१ ॥ ततस्तद्वस्त्रमजरंप्रावृणोद्वसुधाधिपः ॥ संस्मृत्यनागराजंतंततोलेभेस्वकंवपुः ॥ ४२ ॥ स्वरूपिणंतुभर्तारंदृष्ट्वाभीमसुतातदा ॥ प्राक्रोश
दुच्चैरालिंग्यपुण्यश्लोकमनिंदिता ॥ ४३ ॥ भैमीमपिनलोराजाभ्राजमानोयथापुरा ॥ सस्वजेस्वसुतौचापियथावत्प्रत्यनंदत ॥ ४४ ॥ ततःस्वोरसिविन्यस्यवक्त्रं
तस्यशुभानना ॥ परीतातेनदुःखेननिशश्वासायतेक्षणा ॥ ४५ ॥ तथैवमलदिग्धांगींपरिष्वज्यशुचिस्मिताम् ॥ सुचिरंपुरुषव्याघ्रस्तस्थौशोकपरिप्लुतः ॥ ४६ ॥
ततःसर्वंयथावृत्तंदमयंत्यानलस्यच ॥ भीमायाकथयत्प्रीत्यावैदर्भ्याजननीनृप ॥ ४७ ॥ ततोब्रवीन्महाराजःकृतशौचमहंनलम् ॥ दमयंत्यासहोपेतंकल्येद्र
ष्टासुखोषितम् ॥ ४८ ॥ ततस्तौसहितौरात्रिंकथयंतौपुरातनम् ॥ वनेविचरितंसर्वमूषतुर्मुदितौनृप ॥ ४९ ॥ गृहेभीमस्यनृपतेःपरस्परसुखैषिणौ ॥ वसेतांहृष्टसंक
ल्पौवैदर्भीचनलश्चह ॥ ५० ॥ सचतुर्थेततोवर्षेसंगम्यसहभार्यया ॥ सर्वकामैःसुसिद्धार्थोलब्धवान्परमांमुदम् ॥ ५१ ॥ दमयंत्यपिभर्तारमासाद्याप्यायिताभृश
म् ॥ अर्धसंजातसस्येवतोयंप्राप्यवसुंधरा ॥ ५२ ॥ सैवंसमेत्यव्यपनीयतंद्रांशांतज्वराहर्षविवृद्धसत्त्वा ॥ रराजभैमीसमवाप्तकामाशीतांशुनारात्रिरिवोदितेन
॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० आरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिनलदमयंतीसमागमेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुष्पभंगःपुष्पसंमर्दः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपाकर्तुंदातुम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यार

बृहदश्वउवाच ॥ ॥ अथतांव्युषितोरात्रिंनलोराजास्वलंकृतः ॥ वैदर्भ्यासहितःकालेददर्शवसुधाधिपम् ॥ १ ॥ ततोभिवादयामासप्रयतःश्वशुरंनलः ॥ ततोनुद
मयंतीचववंदेपितरंशुभा ॥ २ ॥ तंभीमःप्रतिजग्राहपुत्रवत्परयामुदा ॥ यथार्हंपूजयित्वाचसमाश्वासयतप्रभुः ॥ ३ ॥ नलेनसहितांतत्रदमयंतींपतिव्रताम् ॥ ता
मर्हणांनलोराजाप्रतिगृह्ययथाविधि ॥ ४ ॥ परिचर्यांस्वकांतस्मैयथावत्प्रत्यवेदयत् ॥ ततोबभूवनगरेसुमहान्हर्षजःस्वनः ॥ ५ ॥ जनस्यसंप्रहृष्टस्यनलंदृष्ट्वातथा
गतम् ॥ अशोभयच्चनगरंपताकाध्वजमालिनम् ॥ ६ ॥ सिक्ताःसुमृष्टपुष्पाढ्याराजमार्गाःस्वलंकृताः ॥ द्वारिद्वारिचपौराणांपुष्पभंगोपकल्पिताः ॥ ७ ॥ अर्चिता
निचसर्वाणिदेवतायतनानिच ॥ ऋतुपर्णोपिशुश्रावबाहुकच्छद्मिनंनलम् ॥ ८ ॥ दमयंत्यासमायुक्तंजहृषेचनराधिपः ॥ तमानाय्यनलंराजाक्षमयामासपार्थि
वम् ॥ ९ ॥ सचतंक्षमयामासहेतुभिर्बुद्धिसंमितः ॥ ससत्कृतोमहीपालोनैषधंविस्मिताननः ॥ १० ॥ उवाचवाक्यंतत्त्वज्ञोनैषधंवदतांवरः ॥ दिष्ट्यासमेतोदारैःस्वै
र्भवानित्यभ्यनंदत ॥ ११ ॥ किंचित्तुनापराधंतेकृतवानस्मिनैषध ॥ अज्ञातवासेवसतोमद्गृहेवसुधाधिप ॥ १२ ॥ यदिवाऽबुद्धिपूर्वाणियदिबुद्ध्यापिकानिचित् ॥
मयाकृतान्यकार्याणितानित्वंक्षंतुमर्हसि ॥ १३ ॥ ॥ नलउवाच ॥ ॥ नमेपराधंकृतवांस्त्वंस्वल्पमपिपार्थिव ॥ कृतेपिचनमेकोपःक्षंतव्यंहिमयातव ॥ १४ ॥
पूर्वंह्यपिसखामेसिसंबंधीचजनाधिप ॥ अतऊर्ध्वंतुभूयस्त्वंप्रीतिमाहर्तुमर्हसि ॥ सर्वकामैःसुविहितैःसुखमस्म्युषितस्त्वयि ॥ १५ ॥ नतथास्वगृहेराजन्यथातव
गृहेसदा ॥ इदंचैवहयज्ञानंत्वदीयंमयितिष्ठति ॥ १६ ॥ तदुपाकर्तुमिच्छामिमन्यसेयदिपार्थिव ॥ एवमुक्त्वाददौविद्यामृतुपर्णायनैषधः ॥ १७ ॥ सचतांप्रतिज
ग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ गृहीत्वाचाश्वहृदयंराजन्भांगासुरिर्नृपः ॥ १८ ॥ निषधाधिपतेश्चापिदत्त्वाक्षहृदयंनृपः ॥ सूतमन्यमुपादायययौस्वपुरमेवह ॥ १९ ॥
ऋतुपर्णेगतेराजन्नलोराजाविशांपते ॥ नगरेकुंडिनेकालंनातिदीर्घमिवावसत् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानपर्वणिऋतुपर्ण
स्वदेशगमनेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ समासमुष्यकौंतेयभीममामंत्र्यनैषधः ॥ पुरादल्पपरीवारो
जगामनिषधान्प्रति ॥ १ ॥ रथेनैकेनशुभ्रेणदंतिभिःपरिषोडशैः ॥ पंचाशद्भिर्हयैश्चैवषट्शतैश्चपदातिभिः ॥ २ ॥

ण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उष्यवासंकल्वा ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥४॥ राज्यमेकपाणेनैव ममतुदमयंत्यादिच प्राणयोश्चपणावहेयुद्धमपिवर्तनामित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥

सकंपयन्निवमहींत्वरमाणोमहीपतिः ॥ प्रविवेशाथसंरब्धस्तरसैवमहामनाः ॥ ३ ॥ ततःपुष्करमासाद्यवीरसेनसुतोनलः ॥ उवाचदीव्यावपुनर्बहुवित्तंमया
जितम् ॥ ४ ॥ दमयंतीचयच्चान्यन्ममकिंचनविद्यते ॥ एषवैममसंन्यासस्तवराज्यंतुपुष्कर ॥ ५ ॥ पुनःप्रवर्ततांद्यूतमितिमेनिश्चितामतिः ॥ एकपाणेनभद्रंतेप्राण
योश्चपणावहे ॥ ६ ॥ जित्वापरस्वमाहृत्यराज्यंवायदिवावसु ॥ प्रतिपाणःप्रदातव्यःपरमोधर्मउच्यते ॥ ७ ॥ नचेद्वांछसित्वंद्यूतंयुद्धद्यूतंप्रवर्तताम् ॥ द्वैरथेनास्तुवै
शांतिस्तववाममवानृप ॥ ८ ॥ वंशभोज्यमिदंराज्यमर्थितव्यंयथातथा ॥ येनकेनाप्युपायेनवृद्धानामितिशासनम् ॥ ९ ॥ द्वयोरेतकरेबुद्धिःक्रियतामद्यपुष्कर ॥
कैतवेनाक्षवत्यांतुयुद्धेवानाम्यतांधनुः ॥ १० ॥ नैषधेनैवमुक्तस्तुपुष्करःप्रसहन्निव ॥ ध्रुवमात्मजयंमत्वाप्रत्याहपृथिवीपतिम् ॥ ११ ॥ दिष्ट्यात्वयार्जितंवित्तंप्रति
पाणायनैषध ॥ दिष्ट्याचदुष्कृतंकर्मदमयंत्याःक्षयंगतम् ॥ १२ ॥ दिष्ट्याचध्रियसेराजन्सदारोद्यमहाभुज ॥ धनेनानेनवैभैमीजितेनसमलंकृता ॥ १३ ॥ मामु
पस्थास्यतिव्यक्तंदिविशक्रमिवाप्सराः ॥ नित्यशोहिस्मरामित्वांप्रतीक्षेपिचनैषध ॥ १४ ॥ देवनेनममप्रीतिर्नभवत्यसुहृद्गणैः ॥ जित्वात्वद्यवरारोहांदमयंती
मनिंदिताम् ॥ १५ ॥ कृतकृत्योभविष्यामिसाहिमेनित्यशोहृदि ॥ श्रुत्वातुतस्यतावाचोबह्वबद्धप्रलापिनः ॥ १६ ॥ इयेषसशिरश्छेत्तुंखड्गेनकुपितोनलः ॥ स्मयं
स्तुरोषताम्राक्षस्तमुवाचनलोनृपः ॥ १७ ॥ पणावःकिंव्याहरसेजितोनव्याहरिष्यसि ॥ ततःप्रावर्ततद्यूतंपुष्करस्यनलस्यच ॥ १८ ॥ एकपाणेनभद्रंतेनलेनसप
राजितः ॥ सरत्नकोशनिचयैःप्राणेनपणितोपिच ॥ १९ ॥ जित्वाचपुष्करंराजाप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ममसर्वमिदंराज्यमव्यग्रंहतकंटकम् ॥ २० ॥ वैदर्भीनत्वया
शक्याराजापसदवीक्षितुम् ॥ तस्यास्त्वंसपरीवारोमूढदासत्वमागतः ॥ २१ ॥ नत्वयातत्कृतंकर्मयेनाहंविजितःपुरा ॥ कलिनातत्कृतंकर्मत्वंचमूढनबुध्यसे
॥ २२ ॥ नाहंपरकृतंदोषंत्वय्याधास्येकथंचन ॥ यथासुखंवैजीवत्वंप्राणानवसृजामिते ॥ २३ ॥ तथैवसर्वसंभारंस्वमंशंवितरामिते ॥ तथैवचममप्रीतिस्त्वयिवी
रनसंशयः ॥ २४ ॥ सौहार्दंचापिमेत्वत्तोनकदाचित्प्रहास्यति ॥ पुष्करत्वंहिमेभ्रातासंजीवशरदःशतम् ॥ २५ ॥ एवंनलःसांत्वयित्वाभ्रातरंसत्यविक्रमः ॥ स्वपुरं
प्रेषयामासपरिष्वज्यपुनःपुनः ॥ २६ ॥ सांत्वितोनैषधेनैवंपुष्करःप्रत्युवाचतम् ॥ पुण्यश्लोकंतदाराजन्नभिवाद्यकृतांजलिः ॥ २७ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥७९॥ ॥ प्रशांतेवीनशोके ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वक्ष्य

कीर्तिरस्तुतवाक्षय्याजीववर्षायुतंसुखी ॥ योमेवितरसिप्राणानधिष्ठानंचपार्थिव ॥ २८ ॥ सतथासत्कृतोराज्ञामासमुष्यतदानृपः ॥ प्रययौपुष्करोहृष्टःस्वपुरं
स्वजनावृतः ॥ २९ ॥ महत्यासेनयासार्धंविनीतैःपरिचारकैः ॥ भ्राजमानइवादित्योवपुषापुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ प्रस्थाप्यपुष्करंराजावित्तवंतमनामयम् ॥ प्रविवे
शपुरंश्रीमानत्यर्थमुपशोभितां ॥ ३१ ॥ प्रविश्यसांत्वयामासपौरांश्चनिषधाधिपः ॥ पौराजानपदाश्चापिसंप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ ३२ ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसामा
त्यप्रमुखाजनाः ॥ अद्यस्मनिर्वृताराजन्पुरेजनपदेपिच ॥ उपासितुंपुनःप्राप्तादेवाइवशतक्रतुं ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलोपाख्यानप
र्वणिपुष्करपराभवपूर्वकंराज्यप्रत्यानयनेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ बृहदश्वउवाच ॥ ॥ प्रशांतेतुपुरेहृष्टेसंप्रवृत्तेमहोत्सवे ॥ महत्यासेनया
राजादमयंतीमुपानयत् ॥ १ ॥ दमयंतीमपिपितासत्कृत्यपरवीरहा ॥ प्रास्थापयदमेयात्माभीमोभीमपराक्रमः ॥ २ ॥ आगतायांतुवैदर्भ्यांसपुत्रायांनलोनृ
पः ॥ वर्तयामासमुदितोदेवराडिवनंदने ॥ ३ ॥ तथाप्रकाशतांयातोजंबूद्वीपेसराजसु ॥ पुनःशशासतद्राज्यंप्रत्याहृत्यमहायशाः ॥ ४ ॥ ईजेचविविधैर्यज्ञैर्विधि
वच्चाप्तदक्षिणैः ॥ तथात्वमपिराजेंद्रससुहृद्वक्ष्यसेचिरात् ॥ ५ ॥ दुःखमेतादृशंप्राप्तोनलःपरपुरंजयः ॥ देवनेननरश्रेष्ठसभार्योभरतर्षभ ॥ ६ ॥ एकाकिनैवसुमह
न्नलेनपृथिवीपते ॥ दुःखमासादितंघोरंप्राप्तश्चाभ्युदयःपुनः ॥ ७ ॥ त्वंपुनर्भ्रातृसहितःकृष्णयाचैवपांडव ॥ रमसेऽस्मिन्महारण्येधर्ममेवानुचिंतयन् ॥ ८ ॥ ब्रा
ह्मणैश्चमहाभागैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ नित्यमन्वास्यसेराजंस्तत्रकापरिदेवना ॥ ९ ॥ कर्कोटकस्यनागस्यदमयंत्यानलस्यच ॥ ऋतुपर्णस्यराजर्षेःकीर्तनंकलिना
शनं ॥ १० ॥ इतिहासमिमंचापिकलिनाशनमच्युत ॥ शक्यमाश्वसितुंश्रुत्वात्वद्विधेनविशांपते ॥ ११ ॥ अस्थिरत्वंचसंचिंत्यपुरुषार्थस्यनित्यदा ॥ तस्योदयेव्य
येचापिनचिंतयितुमर्हसि ॥ १२ ॥ श्रुत्वेतिहासंनृपतेसमाश्वसिहिमाशुचः ॥ व्यसनेत्वंमहाराजनविषीदितुमर्हसि ॥ १३ ॥ विषमावस्थितेदैवेपौरुषेऽफलतांग
ते ॥ विषादयंतिनात्मानंसत्त्वापाश्रयिणोनराः ॥ १४ ॥ येचेदंकथयिष्यंतिनलस्यचरितंमहत् ॥ श्रोष्यंतिचाप्यभीक्ष्णंवैनालक्ष्मीस्तान्भजिष्यति ॥ १५ ॥ अर्था
स्तस्योपपत्स्यंतेधन्यतांचगमिष्यति ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वापुराणंशश्वदुत्तमं ॥ १६ ॥

सेदीव्यसे वशकांतावित्यस्यरूपम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ पुनर्द्यूतंकरिष्यसीतिराजानंप्रतिपूर्वंभीमसेनेनोक्तंतत्रपरिहारमाह वेदेति वेदवेद्मि उपपद्यस्वगृहाण ॥ १९ ॥ २० ॥ अश्वशिरोऽश्वविद्यां यथाबृहदश्वइतिमुनेर्नाम उपस्प्रष्टुंस्नानादिकं
कर्तुं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ जयंजयभाजमर्जुनम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

पुत्रान्पौत्रान्पशूंश्चापिलभतेनृषुचाग्र्यताम् ॥ आरोग्यप्रीतिमांश्चैवभविष्यतिनसंशयः ॥ १७ ॥ भयात्त्रस्यसियच्चत्वमाह्वयिष्यतिमांपुनः ॥ अक्षज्ञइतितत्तेहंना
शयिष्यामिपार्थिव ॥ ३८ ॥ वेदाक्षहृदयंकृत्स्नमहंसत्यपराक्रम ॥ उपपद्यस्वकौंतेयप्रसन्नोहंब्रवीमिते ॥ १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोहृष्टमनाराजा
बृहदश्वमुवाचह ॥ भगवन्नक्षहृदयंज्ञातुमिच्छामितत्त्वतः ॥ २० ॥ ततोक्षहृदयंप्रादात्पांडवायमहात्मने ॥ दत्त्वाचाश्वशिरोऽगच्छदुपस्प्रष्टुंमहातपाः ॥ २१ ॥ बृ
हदश्वेगतेपार्थमश्रौषीत्सव्यसाचिनम् ॥ वर्तमानंतपस्युग्रेवायुभक्षंमनीषिणम् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यःसंपतद्भ्यस्ततस्ततः ॥ तीर्थशैलवनेभ्यश्चसमेते
भ्योदृढव्रतः ॥ २३ ॥ इतिपार्थोमहाबाहुर्दुरापंतपआस्थितः ॥ नतथादृष्टपूर्वोन्यःकश्चिदुग्रतपाइति ॥ २४ ॥ यथाधनंजयःपार्थस्तपस्वीनियतव्रतः ॥ मुनिरेकचरः
श्रीमान्धर्मोविग्रहवानिव ॥ २५ ॥ तंश्रुत्वापांडवोराजंस्तप्यमानंमहावने ॥ अन्वशोचतकौंतेयःप्रियंवैभ्रातरंजयम् ॥ २६ ॥ दह्यमानेनतुहृदाशरणार्थीमहाव
ने ॥ ब्राह्मणान्विविधज्ञानान्पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनलो० बृहदश्वगमनेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥
समाप्तंचनलोपाख्यानपर्व ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथतीर्थयात्रापर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहे ॥ पांडवाःकिमकुर्वंस्तेतमृतेस
व्यसाचिनम् ॥ १ ॥ सहितेषांमहेष्वासोगतिरासीदनीकजित् ॥ आदित्यानांयथाविष्णुस्तथैवप्रतिभातिमे ॥ २ ॥ तेनेंद्रसमवीर्येणसंग्रामेष्वनिवर्तिना ॥ विनाभू
तावनेवीराःकथमासन्पितामहाः ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ गतेतुपांडवेतातकाम्यकात्सत्यविक्रमे ॥ बभूवुःपांडवेयास्तेदुःखशोकपरायणाः ॥ ४ ॥ आ
क्षिप्तसूत्रामणयश्छिन्नपक्षाइवद्विजाः ॥ अप्रीतमनसःसर्वेबभूवुरथपांडवाः ॥ ५ ॥ वनंतुतदभूत्तेनहीनमक्लिष्टकर्मणा ॥ कुबेरेणयथाहीनंवनंचैत्ररथंतथा ॥
॥ ६ ॥ तमृतेतेनरव्याघ्राःपांडवाजनमेजय ॥ मुदमप्राप्नुवंतोवैकाम्यकेन्यवसंस्तदा ॥ ७ ॥

भगवन्काम्यकात्पार्थेगतेमेप्रपितामहेइत्यादिरध्यायस्तीर्थयात्राप्रस्तावार्थः यज्ञदानाद्यसमर्थस्यहितीर्थयात्रैवावश्यकी यथोक्तं द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव राजानंचाविरोद्धारंदरिद्रंचाप्रवा
सिनमिति तत्रापिबंधुवियोगःसर्वेषांदुःखदस्तेनचचित्तस्यानवस्थितत्वंभवतीत्यवांतरतात्पर्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ आक्षिप्तसूत्राच्छिन्नसूत्राः द्विजाःपक्षिणः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

मेध्यान्यज्ञार्हान् ॥ ८ ॥ उपाकृत्यहिंसित्वा उपाहृत्ययज्ञार्थंसमाहृत्य ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मौर्वीकृतकिणौ किणंआघातचिह्नम ॥ १८ ॥ निष्कांगद

ब्राह्मणार्थेपराक्रांताःशुद्धैर्बाणैर्महारथाः॥ निघ्नंतोभरतश्रेष्ठमेध्यान्बहुविधान्मृगान्॥८॥ नित्यंहिपुरुषव्याघ्रावन्याहारमरिंदमाः॥उपाकृत्यउपाहृत्यब्राह्मणे
भ्योन्यवेदयन्॥ ९॥ सर्वेसंन्यवसंस्तत्रसोत्कंठाःपुरुषर्षभाः॥ अहृष्टमनसःसर्वेगतेराजन्धनंजये॥ १० ॥ विशेषतस्तुपांचालीस्मरंतीमध्यमंपतिं ॥ उद्विग्नंपांड
वश्रेष्ठमिदंवचनमब्रवीत्॥११॥ योर्जुनेनार्जुनस्तुल्योद्विबाहुर्बहुबाहुना॥ तमृतेपांडवश्रेष्ठवनंनप्रतिभातिमे॥१२॥ शून्यामिवप्रपश्यामितत्रतत्रमहीमिमाम्॥
बह्वाश्चर्यमिदंचापिवनंकुसुमितद्रुमम्॥ १३ ॥ नतथारमणीयंवैतमृतेसव्यसाचिनम्॥ नीलांबुदसमप्रख्यंमत्तमातंगगामिनम्॥ १४॥ तमृतेपुंडरीकाक्षंकाम्य
कंनातिभातिमे॥ यस्यवाधनुषोघोषःश्रूयतेचाशनिस्वनः॥ नलभेशर्मवैराजन्स्मरंतीसव्यसाचिनम् ॥ १५॥ तथालालप्यमानांतांनिशम्यपरवीरहा ॥भीम
सेनोमहाराजद्रौपदीमिदमब्रवीत्॥ १६॥ ॥भीमउवाच॥ ॥मनःप्रीतिकरंभद्रेयद्ब्रवीषिसुमध्यमे॥तन्मेप्रीणातिहृदयममृतप्राशनोपमम्॥ १७॥ यस्यदी
र्घौसमौपीनौभुजौपरिघसन्निभौ॥ मौर्वीकृतकिणौवृत्तौखड्गायुधधनुर्धरौ॥ १८॥ निष्कांगदकृतापीडौपंचशीर्षाविवोरगौ ॥ तमृतेपुरुषव्याघ्रंनष्टसूर्यमिवां
बरम्॥ १९ ॥ यमाश्रित्यमहाबाहुंपंचालाःकुरवस्तथा॥ सुराणामपियत्तानांपृतनासुनबिभ्यति ॥ २० ॥ यस्यबाहूसमाश्रित्यवयंसर्वेमहात्मनः॥ मन्यामहेजि
तानाजौपरान्प्राप्तांचमेदिनीं॥ २१ ॥ तमृतेफाल्गुनंवीरंनलभेकाम्यकेधृतिं ॥ पश्यामिचदिशःसर्वास्तिमिरेणावृताइव॥ २२ ॥ ततोब्रवीत्साश्रुकंठोनकुलःपां
डुनंदनः॥ ॥नकुलउवाच॥ ॥यस्मिन्दिव्यानिकर्माणिकथयंतिरणाजिरे॥देवाअपियुधांश्रेष्ठंतमृतेकारतिर्वने॥ २३ ॥ उदीचींयोदिशंगत्वाजित्वायुधिम
हाबलान्॥ गंधर्वमुख्यान्शतशोहयान्लेभेमहाद्युतिः॥ २४॥ राज्ञेतित्तिरिकल्माषान्श्रीमतोऽनिलरंहसः॥ प्रादाद्भ्रात्रेप्रियःप्रेम्णाराजसूयेमहाक्रतौ ॥२५॥
तमृतेभीमधन्वानंभीमादवरजंवने॥ कामयेकाम्यकेवासंनेदानीममरोपमम्॥ २६॥ ॥सहदेवउवाच॥ ॥योधनानिचकन्याश्चयुधिजित्वामहारथः॥ आ
जहारपुराराज्ञेराजसूयेमहाक्रतौ॥ २७॥ यःसमेतान्मृधेजित्वायादवानमितद्युतिः॥ सुभद्रामाजहारैकोवासुदेवस्यसंमते ॥ २८ ॥ तस्यजिष्णोर्बृसींदृष्ट्वाशू
न्यामिववनिवेशने॥ हृदयंमेमहाराजनशाम्यतिकदाचन॥ २९॥

कृतापीडौसाष्टशतंसुवर्णानिष्कस्तत्कृतेनांगदेनकृतभूषणौ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बृसीमासनम् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये भारतभावदीपे अशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ ॥छ॥ ॥ धनंजयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥
वनादस्माद्विवासंतुरोचयेहमरिंदम ॥ नहिनस्तमृतेवीररंरमणीयमिदंवनं ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०अर्जुनानुशोचनेअशी
तितमोऽध्यायः ॥८०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ धनंजयोत्सुकानांतुभ्रातॄणांकृष्णयासह ॥ श्रुत्वावाक्यानिविमनाधर्मराजोप्यजा
यत ॥१॥ अथापश्यन्महात्मानंदेवर्षितत्रनारदम् ॥ दीप्यमानंश्रियाब्राह्म्याहुतार्चिषमिवानलम् ॥२॥तमागतमभिप्रेक्ष्यभ्रातृभिःसहधर्मराट् ॥प्रत्युत्थाययथा
न्यायंपूजांचक्रेमहात्मने ॥ ३ ॥ सतैःपरिवृतःश्रीमान्भ्रातृभिःकुरुसत्तमः ॥ विबभावतिदीप्तौजादेवैरिवशतक्रतुः ॥ ४ ॥ यथाचवेदान्सावित्रीयाज्ञसेनीतथाप
तीन् ॥ नजहौधर्मतःपार्थान्मेरुमर्कप्रभायथा ॥ ५ ॥ प्रतिगृह्यचतांपूजांनारदोभगवानृषिः ॥ आश्वासयद्धर्मसुतंयुक्तरूपमिवानघ ॥ ६ ॥ उवाचचमहात्मा
नंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ ब्रूहिधर्मभृतांश्रेष्ठकेनार्थःकिंददानिते ॥७॥ अथधर्मसुतोराजाप्रणम्यभ्रातृभिःसह॥उवाचप्रांजलिर्भूत्वानारदंदेवसंमितम् ॥८॥ त्वयि
तुष्टेमहाभागसर्वलोकाभिपूजिते ॥ कृतमित्येवमन्येहंप्रसादात्तवसुव्रत ॥ ९ ॥ यदित्वहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहितोऽनघ ॥ संदेहंमेमुनिश्रेष्ठतत्त्वतश्छेत्तुमर्हसि
॥ १० ॥ प्रदक्षिणांयःकुरुतेपृथिवींतीर्थतत्परः ॥ किंफलंतस्यकार्त्स्न्येनतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ११ ॥ ॥नारदउवाच॥ ॥शृणुराजन्नवहितोयथाभीष्मेणधीम
ता ॥ पुलस्त्यस्यसकाशाद्वैसर्वमेतदुपश्रुतम् ॥ १२ ॥ पुराभागीरथीतीरेभीष्मोधर्मभृतांवरः ॥ पित्र्यंव्रतंसमास्थायन्यवसन्मुनिभिःसह ॥ १३ ॥ शुभेदेशेतथारा
जन्पुण्येदेवर्षिसेविते ॥ गंगाद्वारेमहाभागदेवगंधर्वसेविते ॥ १४ ॥ सपितॄंस्तर्पयामासदेवांश्चपरमद्युतिः ॥ ऋषींश्चतर्पयामासविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ १५ ॥ क
स्यचित्त्वथकालस्यजपन्नेवमहायशाः ॥ददर्शाद्भुतसंकाशंपुलस्त्यमृषिसत्तमम् ॥१६॥ सतंदृष्ट्वोग्रतपसंदीप्यमानमिवश्रिया ॥ प्रहर्षमतुलंलेभेविस्मयंपरमंय
यौ ॥१७॥ उपस्थितंमहाभागंपूजयामासभारत ॥ भीष्मोधर्मभृतांश्रेष्ठोविधिदृष्टेनकर्मणा ॥१८॥ शिरसाचार्घमादायशुचिःप्रयतमानसः ॥ नामसंकीर्तयामा
सतस्मिन्ब्रह्मर्षिसत्तमे ॥ १९ ॥ भीष्मोहमस्मिभद्रंतेदासोस्मितवसुव्रत ॥ तवसंदर्शनादेवमुक्तोहंसर्वकिल्बिषैः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वामहाराजभीष्मोधर्मभृतांव
रः ॥ वाग्यतःप्रांजलिर्भूत्वातूष्णीमासीद्युधिष्ठिर ॥ २१ ॥ तंदृष्ट्वानियमेनाथस्वाध्यायाम्नायकर्शितम् ॥ भीष्मंकुरुकुलश्रेष्ठंमुनिःप्रीतमनाभवत् ॥ २२ ॥ इतिश्री
म०आ०तीर्थयात्राप०पार्थनारदसंवादेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥८१॥ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ २२ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा०एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अनेनेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ यस्यहस्तौचेति दुष्प्रतिग्रहपरपीडादिभ्योनिवृत्तिर्हस्तसंयमः दृष्टिपूतेदेशेपादन्यासःपादसंयमः परानिष्टचिंतनाभावोमनःसंयमः विद्यासंयमोऽभिचारराहित्यं

॥पुलस्त्यउवाच॥ ॥अनेनतवधर्मज्ञप्रश्रयेणदमेनच ॥सत्येनचमहाभागतुष्टोस्मितवसुव्रत॥ १ ॥यस्येदृशस्तेधर्मोयंपितृभक्त्याश्रितोनघ ॥तेनपश्यसिमां
पुत्रप्रीतिश्चपरमात्वयि॥ २ ॥अमोघदर्शीभीष्माहंब्रूहिकिंकरवाणिते॥यद्वक्ष्यसिकुरुश्रेष्ठतस्यदातास्मितेनघ॥ ३ ॥ ॥भीष्मउवाच॥प्रीतेत्वयिमहाभाग
सर्वलोकाभिपूजिते॥कृतमेतावतामन्येयदहंदृष्टवान्प्रभुं॥ ४॥ यदित्वहमनुग्राह्यस्तवधर्मभृतांवर॥ संदेहंतेप्रवक्ष्यामितन्मेत्वंछेत्तुमर्हसि॥ ५॥ अस्तिमेहृदये
कश्चित्तीर्थेभ्योधर्मसंशयः॥तमहंश्रोतुमिच्छामितद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ ६ ॥प्रदक्षिणांयःपृथिवींकरोत्यमरसन्निभ॥ किंफलंतस्यविप्रर्षेतन्मेब्रूहिसुनिश्चितम्
॥ ७॥ ॥पुलस्त्यउवाच॥हंततेकथयिष्यामियदृषीणांपरायणम्॥तदेकाग्रमनाःपुत्रशृणुतीर्थेषुयत्फलम्॥८॥ यस्यहस्तौचपादौचमनश्चैवसुसंयतम्॥विद्या
तपश्चकीर्तिश्चसतीर्थफलमश्नुते॥ ९ ॥प्रतिग्रहादपावृत्तःसंतुष्टोयेनकेनचित्॥ अहंकारनिवृत्तश्चसतीर्थफलमश्नुते ॥ १० ॥ अकल्ककोनिरारंभोलघ्वाहारो
जितेंद्रियः॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःसतीर्थफलमश्नुते॥११॥ अक्रोधनश्चराजेंद्रसत्यशीलोदृढव्रतः॥ आत्मोपमश्चभूतेषुसतीर्थफलमश्नुते ॥१२॥ ऋषिभिःक्रत
वःप्रोक्तादेवेष्विहयथाक्रमम्॥फलंचैवयथातथ्यंप्रेत्यचेहचसर्वशः॥१३॥नतेशक्यादरिद्रेणयज्ञाःप्राप्तुंमहीपते॥बहूपकरणायज्ञानानासंभारविस्तराः॥१४॥
प्राप्यंतेपार्थिवैरेतैःसमृद्धैर्वानरैःक्वचित्॥ नार्थन्यूनैर्नावगणैरेकात्मभिरसाधनैः ॥ १५ ॥ योदरिद्रैरपिविधिःशक्यःप्राप्तुंनरेश्वर ॥तुल्योयज्ञफलैःपुण्यैस्तंनिबो
धयुधांवर॥ १६॥ ऋषीणांपरमंगुह्यमिदंभरतसत्तम॥तीर्थाभिगमनंपुण्यंयज्ञैरपिविशिष्यते॥ १७ ॥अनुपोष्यत्रिरात्राणितीर्थान्यनभिगम्यच॥अदत्त्वा
कांचनंगाश्चदरिद्रोनामजायते॥ १८॥ अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्ट्वाविपुलदक्षिणैः॥नतत्फलमवाप्नोतितीर्थाभिगमनेनयत्॥ १९ ॥ नृलोकेदेवदेवस्यतीर्थंत्रै
लोक्यविश्रुतम्॥पुष्करंनामविख्यातंमहाभागःसमाविशेत्॥ २०॥दशकोटिसहस्राणितीर्थानांवैमहामते॥सान्निध्यंपुष्करेयेषांत्रिसंध्यंकुरुनंदन ॥ २१ ॥
आदित्यावसवोरुद्राःसाध्याश्चसमरुद्गणाः॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवनित्यंसन्निहिताविभो॥ २२॥

तपःसंयमोदंभराहित्यं कीर्तिसंयमःपापकीर्तिराहित्यम्॥ ९ ॥ अस्यैवश्लोकस्यव्याख्यानंप्रतिग्रहादित्यादित्रितयं अपावृत्तोनिवृत्तः संतोषोऽलंबुद्धिः ॥१०॥ अकल्ककःदंभादिहीनः कल्कःशाठ्येचदं
भेचेतिविश्वः॥ ११ ॥ आत्मोपमोदयावान्॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ अवगणैरसहायैर्नीचसहायैर्वा एकात्मभिरसहायैः असाधनैःपत्न्यादिरहितैः ॥१५॥१६॥१७॥१८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ उपस्पृष्टंस्नातंभवेत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उष्वावासंकृत्वा ॥ ३५ ॥ क्रतून्सर्वान्प्राप्नोतिसंवत्सरात्मकप्रजापतिसायुज्यंप्राप्नोतीत्यर्थः क्रतुर्भूत्वासंवत्सरमप्येतिसंवत्सरःप्रजापतिःप्रजापतिर्वावैषइतिश्रुतेः क्रतूनित्यपिपाठः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अत्रपुष्करस्तुतिप्रस्तावेविषमश्लोकव्याख्यायां त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिचपुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणमितिश्लोकःपठितोव्याख्यातश्च इदानींमंदबुद्धिभिर्दुर्व्याख्येयतयापरित्यक्तइतिनपुस्तकांतरेषुदृश्यते अत्रप्राचांव्याख्या श्रयतेःशृणातेर्वाशृंगाणिमुमुक्षुभिराश्रयणीयानिपापहिंसकानिवा शुभ्राणिभ्राजिष्णूनि त्रीणिपुष्कराणि तेषांमध्येसरस्वतीप्रस्रवतीतितान्येवत्रीणिप्रस्रवणानि आदिसिद्धानितीर्थांतरवदुत्पत्तिरहितानि अतएवतत्रतीर्थत्वापादकंकारणंनविद्मइति वस्तुतस्तुवेदारण्यंपंचनदंगौरीमायूरमार्जुनं श्रीवांछंकुंभकोणंचकाशीक्षेत्रसमानिषडित्यादिवदिहकाशीसाम्येनपुष्करंस्तूयते तथाचायमर्थः पुराणांतरेषुवाराणस्यास्त्रिकोणत्वस्मरणात्त्रयःकोणाएवत्रीणिशृंगाणि शुभ्राणिरजस्तमोमलहीनत्वेनशुद्धसत्त्वमयानिज्ञानप्रदत्वात् तथाचश्रुतिरविमुक्तंप्रकृत्याह अत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीति त्रीणिप्रस्रवणानित्रयःप्रवाहाअसीवरणयोर्गंगायाश्च अथवानेनत्रिवेण्येवग्राह्या तथात्रीणिपुष्कराण्येतानित्रीणिकाशीप्रयागपुष्कराण्यादिसिद्धानीत्यादिप्राग्वत् तेनकाश्याकाशीप्रयागाभ्यांवासमानमिदंपुष्करंत्रित्वसाम्यादितिपुष्करस्तुतिःकृताभवति ॥ ३८ ॥

यत्रदेवास्तपस्तप्त्वादैत्याब्रह्मर्षयस्तथा ॥ दिव्ययोगामहाराजपुण्येनमहतान्विताः ॥ २३ ॥ मनसाप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥ पूयंतेसर्वपापानिनाकपृष्ठेचपूज्यते ॥ २४ ॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाराजनित्यमेवपितामहः ॥ उवासपरमप्रीतोभगवान्कमलासनः ॥ २५ ॥ पुष्करेषुमहाभागदेवाःसर्षिगणाःपुरा ॥ सिद्धिंसमभिसंप्राप्ताःपुण्येनमहतान्विताः ॥ २६ ॥ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्पितृदेवार्चनेरतः ॥ अश्वमेधाद्दशगुणंफलंप्राहुर्मनीषिणः ॥ २७ ॥ अप्येकंभोजयेद्विप्रंपुष्करारण्यमाश्रितः ॥ तेनासौकर्मणाभीष्मप्रेत्यचेहचमोदते ॥ २८ ॥ शाकैर्मूलैःफलैर्वापियेनवर्तयतेस्वयम् ॥ तद्वैदद्याद्ब्राह्मणायश्रद्धावाननसूयकः ॥ २९ ॥ तेनैवप्राप्नुयात्प्राज्ञोहयमेधफलंनरः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रावाराजसत्तम ॥ ३० ॥ नवैयोनौप्रजायंतेस्नातास्तीर्थेमहात्मनः ॥ कार्तिकींतुविशेषेणयोभिगच्छतिपुष्करम् ॥ ३१ ॥ प्राप्नुयात्सनरोलोकान्ब्रह्मणःसदनेऽक्षयान् ॥ सायंप्रातःस्मरेद्यस्तुपुष्कराणिकृतांजलिः ॥ ३२ ॥ उपस्पृष्टंभवेत्तेनसर्वतीर्थेषुभारत ॥ जन्मप्रभृतियत्पापंस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ ३३ ॥ पुष्करेस्नातमात्रस्यसर्वमेवप्रणश्यति ॥ यथासुराणांसर्वेषामादिस्तुमधुसूदनः ॥ ३४ ॥ तथैवपुष्करंराजंस्तीर्थानामादिरुच्यते ॥ उष्वाद्वादशवर्षाणिपुष्करेनियतःशुचिः ॥ ३५ ॥ क्रतून्सर्वानवाप्नोतिब्रह्मलोकंसगच्छति ॥ यस्तुवर्षशतंपूर्णमग्निहोत्रमुपासते ॥ ३६ ॥ कार्तिकींवावसेदेकांपुष्करेसममेवतत् ॥ ३७ ॥ त्रीणिशृंगाणिशुभ्राणित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणम् ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

दुष्करंपुष्करेगंतुंदुष्करंपुष्करेतपः॥दुष्करंपुष्करेदानंवस्तुंचैवसुदुष्करम्॥३९॥उष्यद्वादशरात्रंतुनियतोनियताशनः॥प्रदक्षिणमुपावृत्यजंबूमार्गंसमाविशेत्॥
॥४०॥जंबूमार्गंसमाविश्यदेवर्षिपितृसेवितम्॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसर्वकामसमन्वितः॥ ४१॥ तत्रोष्यरजनीःपंचपूतात्माजायतेनरः॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिसि
द्धिंप्राप्नोतिचोत्तमाम्॥४२॥ जंबूमार्गादुपावृत्यगच्छेत्तंदुलिकाश्रमम्॥नदुर्गतिमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति॥४३॥आगस्त्यंसरआसाद्यपितृदेवार्चनेरतः॥
त्रिरात्रोपोषितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ४४॥शाकवृत्तिःफलैर्वापिकौमारंविंदतेपरम्॥ कण्वाश्रमंततोगच्छेच्छ्रीजुष्टंलोकपूजितम्॥ ४५॥ धर्मारण्यंहि
तत्पुण्यमाद्यंचभरतर्षभ॥ यत्रप्रविष्टमात्रोवैसर्वपापैःप्रमुच्यते॥४६॥ अर्चयित्वापितॄन्देवान्नियतोनियताशनः॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यफलमश्नुते॥४७॥
प्रदक्षिणंततःकृत्वाययातिपतनंव्रजेत्॥ हयमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतितत्रवै॥ ४८॥ महाकालंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यहयमेधफ
लंलभेत्॥ ४९॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञःस्थाणोस्तीर्थमुमापतेः॥ नाम्नाभद्रवटंनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ ५०॥ तत्राभिगम्यचेशानंगोसहस्रफलंलभेत्॥ महादेव
प्रसादाच्चगाणपत्यंचविंदति॥ ५१॥ समृद्धमसपत्नंचश्रियायुक्तंनरोत्तमः॥ नर्मदांससमासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुताम्॥ ५२॥ तर्पयित्वापितॄन्देवानग्निष्टोमफ
लंलभेत्॥ दक्षिणंसिंधुमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः॥ ५३॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिविमानंचाधिरोहति॥ चर्मण्वतींसमासाद्यनियतोनियताशनः॥ रंतिदेवाभ्य
नुज्ञातमग्निष्टोमफलंलभेत्॥ ५४॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञहिमवत्सुतमर्बुदम्॥ पृथिव्यांयत्रवैछिद्रंपूर्वमासीद्युधिष्ठिर॥ ५५॥ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषुलोकेषुवि
श्रुतः॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत्॥ ५६॥ पिंगतीर्थमुपस्पृश्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः॥ कपिलानांनरश्रेष्ठशतस्यफलमश्नुते॥ ५७॥ ततोगच्छेतराजें
द्रप्रभासंतीर्थमुत्तमम्॥ तत्रसंनिहितोनित्यंस्वयमेवहुताशनः॥ ५८॥ देवतानांमुखंवीरज्वलनोऽनिलसारथिः॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः॥
॥ ५९॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंप्राप्नोतिमानवः॥ ततोगत्वासरस्वत्याःसागरस्यचसंगमे॥ ६०॥ गोसहस्रफलंतस्यस्वर्गलोकंचविंदति॥ प्रभयादीप्यते
नित्यमग्निवद्भरतर्षभ॥ ६१॥ तीर्थंसलिलराजस्यस्नात्वाप्रयतमानसः॥ त्रिरात्रमुषितःस्नातस्तर्पयेत्पितृदेवताः॥ ६२॥ प्रभासतेयथासोमःसोश्वमेधंचविंद
ति॥ वरदानंततोगच्छेत्तीर्थंभरतसत्तम॥ ६३॥ विष्णोर्दुर्वाससायत्रवरोदत्तोयुधिष्ठिर॥ वरदानेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्॥ ६४॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

ततोद्वारवतींगच्छेन्नियतोनियताशनः॥ पिंडारकेनरःस्नात्वालभेद्बहुसुवर्णकम्॥ ६५॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाभागपद्मलक्षणलक्षिताः॥ अद्यापिमुद्रादृश्यंतेतदद्भुत
मरिंदम॥ ६६ ॥ त्रिशूलांकानिपद्मानिदृश्यंतेकुरुनंदन॥ महादेवस्यसांनिध्यंतत्रवैपुरुषर्षभ॥ ६७॥ सागरस्यचसिंधोश्चसंगमंप्राप्यभारत॥ तीर्थेसलिलराज
स्यस्नात्वाप्रयतमानसः॥ ६८॥ तर्पयित्वापितॄन्देवानृषींश्चभरतर्षभ॥ प्राप्नोतिवारुणंलोकंदीप्यमानंस्वतेजसा॥ ६९ ॥ शंकुकर्णेश्वरंदेवमर्चयित्वायुधिष्ठिर॥
अश्वमेधाद्दशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ७० ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगच्छेतभरतर्षभ॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ ७१ ॥ दमीतिनाम्नाविख्यातंसर्व
पापप्रणाशनम्॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाउपासंतेमहेश्वरम्॥ ७२ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचरुद्रंदेवगणैर्वृतम्॥ जन्मप्रभृतियत्पापंतत्स्नातस्यप्रणश्यति ॥ ७३॥ दमी
चात्रनरश्रेष्ठसर्वदेवैरभिष्टुतः॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रहयमेधमवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥ गत्वायत्रमहाप्राज्ञविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ पुराशौचंकृतंराजन्हत्वादैतेयदान
वान्॥ ७५॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञवसोर्धारामभिष्टुताम्॥ गमनादेवतस्यांहिहयमेधफलंलभेत् ॥ ७६ ॥ स्नात्वाकुरुवरश्रेष्ठप्रयतात्मासमाहितः॥ तर्प्यदेवान्पितॄं
श्चैवविष्णुलोकेमहीयते॥ ७७॥ तीर्थेचात्रसरःपुण्यंवसूनांभरतर्षभ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचवसूनांसंमतोभवेत्॥ ७८ ॥ सिंधूत्तममितिख्यातंसर्वपापप्रणाश
नम्॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठलभेद्बहुसुवर्णकम्॥ ७९ ॥ भद्रतुंगंसमासाद्यशुचिःशीलसमन्वितः॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिगतिंचपरमांव्रजेत्॥८०॥ कुमारिकाणांशक्र
स्यतीर्थंसिद्धनिषेवितम्॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंस्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ८१ ॥ रेणुकायाश्चतत्रैवतीर्थंसिद्धनिषेवितम्॥ तत्रस्नात्वाभवेद्विप्रोनिर्मलश्चंद्रमायथा
॥८२॥ अथपंचनदंगत्वानियतोनियताशनः॥ पंचयज्ञानवाप्नोतिक्रमशोयेनुकीर्तिताः॥८३॥ततोगच्छेतराजेंद्रभीमायाःस्थानमुत्तमम्॥ तत्रस्नात्वातुयोन्यां
वैनरोभरतसत्तम॥ ८४॥ देव्याःपुत्रोभवेद्राजंस्तप्तकुंडलविग्रहः॥ गवांशतसहस्रस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ ८५ ॥ श्रीकुंडंतुसमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥
पितामहंनमस्कृत्यगोसहस्रफलंलभेत्॥ ८६ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञविमलंतीर्थमुत्तमम्॥ अद्यापियत्रदृश्यंतेमत्स्याःसौवर्णराजताः॥ ८७॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रं
वासवंलोकमाप्नुयात्॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिम्॥८८॥ वितस्तांचसमासाद्यसंतर्प्यपितृदेवताः॥ नरःफलमवाप्नोतिवाजपेयस्यभारत॥८९॥
काश्मीरेष्वेवनागस्यभवनंतक्षकस्यच॥ वितस्ताख्यमितिख्यातंसर्वपापप्रमोचनम्॥ ९०॥

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

तत्रस्नात्वानरोनूनंवाजपेयमवाप्नुयात् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मागच्छेच्चपरमांगतिम् ॥ ९१ ॥ ततोगच्छेतवडवांत्रिषुलोकेषुविश्रुताम् ॥ पश्चिमायांतुसंध्यायामु
पस्पृश्ययथाविधि ॥ ९२ ॥ चरुंसप्तार्चिषेराजन्यथाशक्तिनिवेदयेत् ॥ पितृणामक्षयंदानंप्रवदंतिमनीषिणः ॥ ९३ ॥ ऋषयःपितरोदेवागंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ गुह्य
काःकिन्नरायक्षाःसिद्धाविद्याधरानराः ॥ ९४ ॥ राक्षसादितिजारुद्राब्रह्माचमनुजाधिप ॥ नियतःपरमांदीक्षामास्थायाब्दसहस्रिकीं ॥ ९५ ॥ विष्णोःप्रसादनं
कुर्वंश्चरुंचश्रपयंस्तथा ॥ सप्तभिःसप्तभिश्चैवऋग्भिस्तुष्टावकेशवम् ॥ ९६ ॥ ददावष्टगुणैश्वर्यंतेषांतुष्टस्तुकेशवः ॥ यथाभिलषितानन्यान्कामान्दत्त्वामहीपते ॥
॥ ९७ ॥ तत्रैवांतर्दधेदेवोविद्युदभ्रेषुवैयथा ॥ नाम्नासप्तचरुंतेनख्यातंलोकेषुभारत ॥ ९८ ॥ गवांशतसहस्रेणराजसूयशतेनच ॥ अश्वमेधसहस्रेणश्रेयान्सप्ता
र्चिषेचरुः ॥ ९९ ॥ ततोनिवृत्तोराजेंद्ररुद्रंपदमथाविशेत् ॥ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलंलभेत् ॥ १०० ॥ मणिमंतंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ एकरात्रो
षितोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ १०१ ॥ अथगच्छेतराजेंद्रदेविकांलोकविश्रुताम् ॥ प्रसूतिर्यत्रविप्राणांश्रूयतेभरतर्षभ ॥ २ ॥ त्रिशूलपाणेःस्थानंचत्रिषुलो
केषुविश्रुतम् ॥ देविकायांनरःस्नात्वासमभ्यर्च्यमहेश्वरम् ॥ ३ ॥ यथाशक्तिचरुंतत्रनिवेद्यभरतर्षभ ॥ सर्वकामसमृद्धस्ययज्ञस्यलभतेफलम् ॥ ४ ॥ कामाख्यंतत्र
रुद्रस्यतीर्थंदेवनिषेवितम् ॥ तत्रस्नात्वानरःक्षिप्रंसिद्धिंप्राप्नोतिभारत ॥ ५ ॥ यजनंयाजनंचैवतथैवब्रह्मवालुकम् ॥ पुष्पांभश्चउपस्पृश्यनशोचेन्मरणंगतः ॥ ६ ॥
अर्धयोजनविस्तारापंचयोजनमायता ॥ एतावतीदेविकातुपुण्यादेवर्षिसेविता ॥ ७ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञदीर्घसत्रंयथाक्रमम् ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाःसिद्धाश्चपरम
र्षयः ॥ ८ ॥ दीर्घसत्रमुपासंतेदीक्षितानियतव्रताः ॥ ९ ॥ गमनादेवराजेंद्रदीर्घसत्रमरिंदम ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंप्राप्नोतिभारत ॥ १० ॥ ततोविनशनंग
च्छेन्नियतोनियताशनः ॥ गच्छत्यंतर्हितायत्रमेरुपृष्ठेसरस्वती ॥ ११ ॥ चमसेथशिवोद्भेदेनागोद्भेदेचदृश्यते ॥ स्नात्वातुचमसोद्भेदेअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ १२ ॥
शिवोद्भेदेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ नागोद्भेदेनरःस्नात्वानागलोकमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ शशयानंचराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभम् ॥ शशरूपप्रतिच्छन्नाः
पुष्करायत्रभारत ॥ १४ ॥ सरस्वत्यांमहाराजअनुसंवत्सरंचते ॥ दृश्यंतेभरतश्रेष्ठवृत्तांवैकार्तिकींसदा ॥ १५ ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रद्योततेशशिवत्सदा ॥ गोसह
स्रफलंचैवप्राप्नुयाद्भरतर्षभ ॥ १६ ॥ कुमारकोटीमासाद्यनियतःकुरुनंदन ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ध॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमितिकुरुक्षेत्रप्रस्तावेबृहस्पतिरुवाचयाज्ञवल्क्यंयदनुकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमितिजाबालोपनिषत्सुप्रसिद्धमनुकुरुक्षेत्रंस्तौति

गवामयुतमाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञरुद्रकोटिंसमाहितः ॥ १८ ॥ पुरायत्रमहाराजमुनिकोटिःसमागता ॥ हर्षेणमहताविष्टारुद्रदर्शनकां
क्षया ॥ १९ ॥ अहंपूर्वमहंपूर्वंद्रक्ष्यामिवृषभध्वजम् ॥ एवंसंप्रस्थिताराजन्नृषयःकिलभारत ॥ २० ॥ ततोयोगीश्वरेणापियोगमास्थायभूपते ॥ तेषांमन्युप्रणाशार्थ
मृषीणांभावितात्मनाम् ॥ २१ ॥ सृष्टाकोटीतिरुद्राणामृषीणामग्रतःस्थिता ॥ मयापूर्वतरंदृष्टइतितेमेनिरेपृथक् ॥ २२ ॥ तेषांतुष्टोमहादेवोमुनीनांभावितात्मनाम् ॥
भक्त्यापरमयाराजन्वरंतेषांप्रदिष्टवान् ॥ २३ ॥ अद्यप्रभृतियुष्माकंधर्मवृद्धिर्भविष्यति ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्ररुद्रकोट्यांनरःशुचिः ॥ २४ ॥ अश्वमेधमवाप्नो
तिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसंगमंलोकविश्रुतम् ॥ २५ ॥ सरस्वत्यामहापुण्यंकेशवंसमुपासते ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ २६ ॥ अ
भिगच्छंतिराजेंद्रचैत्रशुक्लचतुर्दशीं ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविंदेद्बहुसुवर्णकम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ २७ ॥ ऋषीणांयत्रसत्राणिसमाप्तानि
नराधिप ॥ तत्रावसानमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांद्व्यशीतितमोऽध्यायः
॥ ८२ ॥ ॥ध॥ ॥ध ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकुरुक्षेत्रमभिष्टुतम् ॥ पापेभ्योयत्रमुच्यंतेदर्शनात्सर्वजंतवः ॥ १ ॥ कुरुक्षेत्रंगमिष्यामिकुरुक्षे
त्रेवसाम्यहं ॥ यएवंसततंब्रूयात्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २ ॥ पांसवोपिकुरुक्षेत्रेवायुनासमुदीरिताः ॥ अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिं ॥ ३ ॥ दक्षिणेनसर
स्वत्यादृषद्वत्युत्तरेणच ॥ येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपे ॥ ४ ॥ तत्रमासंवसेद्धीरःसरस्वत्यांयुधिष्ठिर ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयःसिद्धचारणाः ॥ ५ ॥ गंधर्वा
प्सरसोयक्षाःपन्नगाश्चमहीपते ॥ ब्रह्मक्षेत्रंमहापुण्यमभिगच्छंतिभारत ॥ ६ ॥ मनसाप्यभिकामस्यकुरुक्षेत्रंयुधिष्ठिर ॥ पापानिविप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचग
च्छति ॥ ७ ॥ गत्वाहिश्रद्धयायुक्तःकुरुक्षेत्रंकुरूद्वह ॥ फलंप्राप्नोतिचतदाराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ८ ॥

ब्रह्मक्षेत्रमिति ॥ ६ ॥ कुत्सितंरौतीतिकुरुपापंतस्यक्षेपणात्त्रायतइतिकुरुक्षेत्रंपापनिवर्त्तकंब्रह्मोपलब्धिस्थानत्वाद्ब्रह्मसदनमितिश्रौतपदद्वयार्थंसंगृह्णात्यर्धेन पापानिचप्रणश्यंतिब्रह्मलोकंचगच्छतिब्रह्मै
वलोकस्तं ब्रह्मविद्भूत्वाब्रह्मैवभवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ श्रौतस्यदेवयजनपदस्यार्थंसंगृह्णाति राजसूयेति ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ कुरुक्षेत्रस्यप्रस्तुतस्यतत्यक्षाभिवंदनादिकंद्वारंप्रापकंतच्चेदंकुरुक्षेत्रमविमुक्ताख्यं अ

ततोमचक्रुकंनामद्वारपालंमहावलम् ॥ यक्षंसमभिवाद्यैवगोसहस्रफलंलभेत्॥ ९॥ततोगच्छेतधर्मज्ञविष्णोःस्थानमनुत्तमम्॥सततंनामराजेंद्रयत्रसन्निहितो
हरिः॥ १०॥तत्रस्नात्वाचनत्वाचत्रिलोकप्रभवंहरिम्॥अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकंचगच्छति॥ ११॥ततःपारिप्लवंगच्छेत्तीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम्॥अग्निष्टोमाति
रात्राभ्यांफलंप्राप्नोतिभारत ॥ १२ ॥पृथिवीतीर्थमासाद्यगोसहस्रफलंलभेत्॥ततःशालूकिनींगत्वातीर्थसेवीनराधिप ॥ १३ ॥ दशाश्वमेधेस्नात्वाचतदेवफ
लमाप्नुयात् ॥ सर्पदेवींसमासाद्यनागानांतीर्थमुत्तमम् ॥ १४॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिनागलोकंचविंदति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञद्वारपालंतरंतुकम् ॥ १५॥ तत्रोष्यर
जनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततःपंचनदंगत्वानियतोनियताशनः॥ १६ ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यहयमेधफलंलभेत् ॥ अश्विनोस्तीर्थमासाद्यरूपवानभिजाय
ते॥ १७॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञवाराहंतीर्थमुत्तमम् ॥ विष्णुर्वाराहरूपेणपूर्वंयत्रस्थितोभवत् ॥१८॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोजयंत्यांराजेंद्र
सोमतीर्थंसमाविशेत् ॥१९॥ स्नात्वाफलमवाप्नोतिराजसूयस्यमानवः॥ एकहंसेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥२०॥कृतशौचंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप॥
पुंडरीकमवाप्नोतिकृतशौचोभवेच्चसः॥ २१ ॥ ततोमुंजवटंनामस्थाणोःस्थानंमहात्मनः॥ उपोष्यरजनीमेकांगाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ तत्रैवचमहाराजय
क्षिणींलोकविश्रुतां ॥ स्नात्वाभिगम्यराजेंद्रसर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २३ ॥ कुरुक्षेत्रस्यतद्द्वारंविश्रुतंभरतर्षभ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यतीर्थसेवीसमाहितः॥ २४ ॥
संमितंपुष्कराणांचस्नात्वार्च्यपितृदेवताः॥ जामदग्न्येनरामेणकृतंतत्समहात्मना ॥ २५ ॥ कृतकृत्योभवेद्राजन्नश्वमेधंचविंदति ॥ ततोरामह्रदानाच्छेत्तीर्थसे
वीसमाहितः॥ २६ ॥ तत्ररामेणराजेंद्रतरसादीप्ततेजसा ॥ क्षत्रमुत्साद्यवीरेणह्रदाःपंचनिवेशिताः ॥२७॥ पूरयित्वानरव्याघ्ररुधिरेणेतिविश्रुतम् ॥ पितरस्तार्पि
ताःसर्वेतथैवप्रपितामहाः॥ २८ ॥ ततस्तेपितरःप्रीतारामम्ूचुर्नराधिप ॥ ॥ पितरऊचुः॥ ॥ रामराममहाभागप्रीताःस्मतवभार्गव ॥२९॥ अनयापितृभक्त्या
चविक्रमेणचतेविभो ॥ वरंवृणीष्वभद्रंतेकिमिच्छसिमहाद्युते ॥३०॥ एवमुक्तःसराजेंद्ररामःप्रहरतांवरः॥अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंपितॄन्सगगनेस्थितान् ॥३१॥

विमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिश्रुतेः स्मृतिश्च इमानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिचेति अतएवानुकुरुक्षेत्रमितिश्रुत्यानिर्दिष्टंकुरुक्षेत्रादिसेवनप्राप्यत्वात् ॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥३०॥३१॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥ काशीश्वरस्यतीर्थेषुमणिकर्णिकादिषुस्नानमात्रा

भवंतोयदिमेप्रीतायद्यनुग्राह्यतामयि ॥ पितृप्रसादमिच्छेयंतपआप्यायनंपुनः ॥ ३२ ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंमया ॥ ततश्चपापान्मुच्येयंयुष्माकंतेजसाप्यहं ॥ ३३ ॥ ह्रदाश्चतीर्थभूतामेभवेयुर्भुविविश्रुताः ॥ एतच्छ्रुत्वाशुभंवाक्यंरामस्यपितरस्तदा ॥ ३४ ॥ प्रत्यूचुःपरमप्रीतारामंहर्षसमन्विताः ॥ तपस्तेवर्धतांभूयःपितृभक्त्याविशेषतः ॥ ३५ ॥ यच्चरोषाभिभूतेनक्षत्रमुत्सादितंत्वया ॥ ततश्चपापान्मुक्तस्त्वंपतितास्तेस्वकर्मभिः ॥ ३६ ॥ ह्रदाश्चतवतीर्थत्वंगमिष्यंतिनसंशयः ॥ ह्रदेषुतेषुयःस्नात्वापितॄन्संतर्पयिष्यति ॥ ३७ ॥ पितरस्तस्यवैप्रीतादास्यंतिभुविदुर्लभम् ॥ ईप्सितंचमनःकामंस्वर्गलोकंचशाश्वतम् ॥ ३८ ॥ एवंदत्त्वावरान्राजन्रामस्यपितरस्तदा ॥ आमंत्र्यभार्गवंप्रीत्यातत्रैवांतर्हितास्ततः ॥ ३९ ॥ एवंरामह्रदाःपुण्याभार्गवस्यमहात्मनः ॥ स्नात्वाह्रदेषुरामस्यब्रह्मचारीशुभव्रतः ॥ ४० ॥ राममभ्यर्च्यराजेंद्रलभेद्बहुसुवर्णकम् ॥ वंशमूलकमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ ४१ ॥ स्ववंशमुद्धरेद्राजन्स्नात्वावैवंशमूलके ॥ कायशोधनमासाद्यतीर्थंभरतसत्तम ॥ ४२ ॥ शरीरशुद्धिःस्नातस्यतस्मिंस्तीर्थेनसंशयः ॥ शुद्धदेहश्चसंयातिशुभाँल्लोकाननुत्तमान् ॥ ४३ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ लोकायत्रोद्धृताःपूर्वंविष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ ४४ ॥ लोकोद्धारंसमासाद्यतीर्थंत्रैलोक्यपूजितम् ॥ स्नात्वातीर्थवरेराजन्लोकानुद्धरतेस्वकान् ॥ ४५ ॥ श्रीतीर्थंचसमासाद्यस्नात्वानियतमानसः ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवान्विंदतेश्रियमुत्तमाम् ॥ ४६ ॥ कपिलातीर्थमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचपितॄन्स्वान्दैवतान्यपि ॥ ४७ ॥ कपिलानांसहस्रस्यफलंविंदतिमानवः ॥ सूर्यतीर्थंसमासाद्यस्नात्वानियतमानसः ॥ ४८ ॥ अर्चयित्वापितॄन्देवानुपवासपरायणः ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति ॥ ४९ ॥ गवांभवनमासाद्यतीर्थसेवीयथाक्रमम् ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ५० ॥ शंखिनीतीर्थमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वालभतेरूपमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रद्वारपालमरंतुकम् ॥ तच्चतीर्थंसरस्वत्यांयक्षेंद्रस्यमहात्मनः ॥ ५२ ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मावर्तंनरोत्तमः ॥ ५३ ॥ ब्रह्मावर्तेनरःस्नात्वाब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसुतीर्थकमनुत्तमम् ॥ ५४ ॥ तत्रसन्निहितानित्यंपितरोदैवतैःसह ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ ५५ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपितृलोकंचगच्छति ॥ ततोंबुमत्यांधर्मज्ञसुतीर्थकमनुत्तमम् ॥ ५६ ॥ काशीश्वरस्यतीर्थेषुस्नात्वाभरतसत्तम ॥ सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ५७ ॥

द्ब्रह्मलोकेक्रममुक्तिस्थानेमहीयतेपूज्यते ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

मातृतीर्थंचतत्रैवयत्रस्नातस्यभारत ॥ प्रजाविवर्धतेराजन्नतन्वींश्रियमश्नुते ॥ ५८ ॥ ततःसीतवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ तीर्थंतत्रमहाराजमहदन्यत्रदु
र्लभम् ॥५९॥ पुनातिगमनादेवदृष्टमेकंनराधिप ॥ केशानभ्युक्ष्यवैतस्मिन्पूतोभवतिभारत ॥ ६० ॥ तीर्थंतत्रमहाराजश्वाविल्लोमापहंस्मृतम् ॥ यत्रविप्रानरव्या
घ्रविद्वांसस्तीर्थतत्पराः ॥ ६१ ॥ प्रीतिंगच्छंतिपरमांस्नात्वाभरतसत्तम ॥ श्वाविल्लोमापनयनेतीर्थेभरतसत्तम ॥ ६२ ॥ प्राणायामैर्निर्हरंतिस्वलोमानिद्विजोत्त
माः ॥ पूतात्मानश्चराजेंद्रप्रयांतिपरमांगतिं ॥ ६३ ॥ दशाश्वमेधिकंचैवतस्मिंतीर्थेमहीपते ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रगच्छेतपरमांगतिम् ॥ ६४ ॥ ततोगच्छेतराजें
द्रमानुषंलोकविश्रुतम् ॥ यत्रकृष्णमृगाराजन्व्याधेनशरपीडिताः ॥ ६५ ॥ विगाह्यतस्मिन्सरसिमानुषत्वमुपागताः ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वाब्रह्मचारीसमाहि
तः ॥ ६६ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते ॥ मानुषस्यतुपूर्वेणक्रोशमात्रेमहीपते ॥ ६७ ॥ आपगानामविख्यातानदीसिद्धनिषेविता ॥ श्यामाकंभोज
नेतत्रयःप्रयच्छतिमानवः ॥ ६८ ॥ देवान्पितॄन्समुद्दिश्यतस्यधर्मफलंमहत् ॥ एकस्मिन्भोजितेविप्रेकोटिर्भवतिभोजिता ॥ ६९ ॥ तत्रस्नात्वाऽर्चयित्वाचपितॄ
न्वैदेवतानिच ॥ उषित्वारजनीमेकामग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ७० ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणःस्थानमुत्तमम् ॥ ब्रह्मोदुंबरमित्येवप्रकाशंभुविभारत ॥ ७१ ॥ तत्रस
प्तर्षिकुंडेषुस्नातस्यनरपुंगव ॥ केदारेचैवराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः ॥ ७२ ॥ ब्रह्माणमधिगत्वाचशुचिःप्रयतमानसः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते
॥७३॥ कपिष्ठलस्यकेदारंसमासाद्यसुदुर्लभम् ॥ अंतर्धानमवाप्नोतितपसादग्धकिल्बिषः ॥७४॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसरकंलोकविश्रुतम् ॥ कृष्णपक्षेचतुर्दश्याम
भिगम्यवृषध्वजम् ॥७५॥ लभेतसर्वकामान्हिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ तिस्रःकोट्यस्तुतीर्थानांसरकेकुरुनंदन ॥ ७६ ॥ रुद्रकोट्यांतथाकूपेहृदेषुचमहीपते ॥ इला
स्पदंचतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥७७॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचदैवतानिपितॄनथ ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिवाजपेयंचविंदति ॥ ७८ ॥ किंदानेचनरःस्नात्वाकिंजप्येचम
हीपते ॥ अप्रमेयमवाप्नोतिदानंजप्यंचभारत ॥ ७९ ॥ कलश्यांवार्युपस्पृश्यश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥८०॥ सरकस्यतुपू
र्वेणनारदस्यमहात्मनः ॥ तीर्थंकुरुकुलश्रेष्ठअंबाजन्मेतिविश्रुतम् ॥८१॥ तत्रतीर्थेनरःस्नात्वाप्राणानुत्सृज्यभारत ॥ नारदेनाभ्यनुज्ञातोलोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान्
॥ ८२ ॥ शुक्लपक्षेदशम्यांचपुंडरीकंसमाविशेत् ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्पुंडरीकफलंलभेत् ॥ ८३ ॥

ततस्त्रिविष्टपंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्रवैतरणीपुण्यानदीपापप्रणाशिनी ॥ ८४ ॥ तत्रस्नात्वार्चयित्वाचशूलपाणिंवृषध्वजम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा
गच्छेतपरमांगतिं ॥ ८५ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रफलकीवनमुत्तमम् ॥ तत्रदेवाःसदाराजन्फलकीवनमाश्रिताः ॥ ८६ ॥ तपश्चरंतिविपुलंबहुवर्षसहस्रकम् ॥ दृषद्व
त्यांनरःस्नात्वातर्पयित्वाचदेवताः ॥ ८७ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ तीर्थेचसर्वदेवानांस्नात्वाभरतसत्तम ॥ ८८ ॥ गोसहस्रस्यराजेंद्रफलंविंद
तिमानवः ॥ पाणिखातेनरःस्नात्वातर्पयित्वाचदेवताः ॥ ८९ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंविंदतिभारत ॥ राजसूयमवाप्नोतिऋषिलोकंचविंदति ॥ ९० ॥ त
तोगच्छेतराजेंद्रमिश्रकंतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रतीर्थानिराजेंद्रमिश्रितानिमहात्मना ॥ ९१ ॥ व्यासेनन्नृपशार्दूलद्विजार्थमितिनःश्रुतम् ॥ सर्वतीर्थेषुसस्नातिमिश्रके
स्नातियोनरः ॥ ९२ ॥ ततोव्यासवनंगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ मनोजवेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ९३ ॥ गत्वामधुवटींचैवदेव्यास्तीर्थेनरःशुचिः ॥ तत्र
स्नात्वार्चयित्वाचपितॄन्देवांश्चपूरुषः ॥ ९४ ॥ सदेव्यासमनुज्ञातोगोसहस्रफलंलभेत् ॥ कौशिक्याःसंगमेयस्तुदृषद्वत्याश्चभारत ॥ ९५ ॥ स्नातिवैनियताहारःस
र्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ततोव्यासस्थलीनामयत्रव्यासेनधीमता ॥ ९६ ॥ पुत्रशोकाभितप्तेनदेहत्यागेकृतामतिः ॥ ततोदेवैस्तुराजेंद्रपुनरुत्थापितस्तदा ॥ ९७ ॥ अभि
गत्वास्थलींतस्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ किंदत्तंकूपमासाद्यतिलप्रस्थंप्रदायच ॥ ९८ ॥ गच्छेतपरमांसिद्धिमृणैर्मुक्तःकुरूद्वह ॥ वेदीतीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंल
भेत् ॥ ९९ ॥ अहश्चसुदिनंचैवद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥ तयोःस्नात्वानरव्याघ्रसूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ १०० ॥ मृगधूमंततोगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्राभिषेकं
कुर्वीतगंगायांनृपसत्तम ॥ १ ॥ अर्चयित्वामहादेवमश्वमेधफलंलभेत् ॥ देव्यास्तीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ २ ॥ ततोवामनकंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम्
तत्रविष्णुपदेस्नात्वाअर्चयित्वाचवामनम् ॥ ३ ॥ सर्वपापविशुद्धात्माविष्णुलोकंसगच्छति ॥ कुलंपुनेनरःस्नात्वापुनातिस्वकुलंततः ॥ ४ ॥ पवनस्यह्रदेस्नात्वाम
रुतांतीर्थमुत्तमम् ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रविष्णुलोकेमहीयते ॥ ५ ॥ अमराणांह्रदेस्नात्वासमभ्यर्च्यामराधिपम् ॥ अमराणांप्रभावेनस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ६ ॥ शा
लिहोत्रस्यतीर्थेचशालिसूर्येयथाविधि ॥ स्नात्वानरवरश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ७ ॥ श्रीकुंजंचसरस्वत्यास्तीर्थेभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठअग्निष्टोमफलं
लभेत् ॥ ८ ॥ ततोनैमिषकुंजंचसमासाद्यकुरूद्वह ॥ ऋषयःकिलराजेंद्रनैमिषेयास्तपस्विनः ॥ ९ ॥

॥११०॥१११॥११२॥११३॥११४॥११५॥११६॥११७॥११८॥११९॥१२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ हिमसंनिभंअतिश्वेतमिक्षुविकारंखंडशर्कराख्यम्॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥१३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥

तीर्थयात्रांपुरस्कृत्यकुरुक्षेत्रंगताःपुरा॥ ततःकुंजःसरस्वत्याःकृतोभरतसत्तम॥ १०॥ ऋषीणामवकाशःस्याद्यथातुष्टिकरोमहान्॥ तस्मिन्कुंजेनरःस्नात्वाअ
ग्निष्टोमफलंलभेत्॥११॥ततोगच्छेतधर्मज्ञकन्यातीर्थमनुत्तमम्॥कन्यातीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्॥१२॥ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मणस्तीर्थमुत्तमम्॥तत्र
वर्णावरःस्नात्वाब्राह्मण्यंलभतेनरः॥ १३॥ ब्राह्मणश्चविशुद्धात्मागच्छेतपरमांगतिम्॥ ततोगच्छेन्नरश्रेष्ठसोमतीर्थमनुत्तमम्॥१४॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्सो
मलोकमवाप्नुयात्॥सप्तसारस्वतंतीर्थंततोगच्छेन्नराधिप॥ १५॥यत्रमंकणकःसिद्धोमहर्षिर्लोकविश्रुतः॥पुरामंकणकोराजन्कुशाग्रेणेतिनःश्रुतम्॥ १६॥
क्षतःकिलकरेराजंस्तस्यशाकरसोस्रवत्॥सवैशाकरसंदृष्ट्वाहर्षाविष्टःप्रनृत्तवान्॥ १७॥ ततस्तस्मिन्प्रनृत्तेतुस्थावरंजंगमंचयत्॥ प्रनृत्तमुभयंवीरतेजसात
स्यमोहितम्॥ १८॥ ब्रह्मादिभिःसुरैराजन्ऋषिभिश्चतपोधनैः॥ विज्ञप्तोवैमहादेवऋषेरर्थेनराधिप॥ १९॥नायंनृत्येद्यथादेवतथात्वंकर्तुमर्हसि॥ तंप्रनृत्तंस
मासाद्यहर्षाविष्टेनचेतसा॥सुराणांहितकामार्थमृषिंदेवोभ्यभाषत॥ २०॥ भोभोमहर्षेधर्मज्ञकिमर्थंनृत्यतेभवान्॥ हर्षस्थानंकिमर्थंवातवाद्यमुनिपुंगव॥
॥२१॥ ॥ऋषिरुवाच॥ ॥तपस्विनोधर्मपथेस्थितस्यद्विजसत्तम॥ किन्नपश्यसिमेब्रह्मन्कराच्छाकरसंस्रुतम्॥२२॥ यंदृष्ट्वाहंप्रनृत्तोहंहर्षेणमहतान्वितः॥ तं
प्रहस्याब्रवीद्देवऋषिंरागेणमोहितम्॥ २३॥ अहंतुविस्मयंविप्रनगच्छामीतिपश्यमाम्॥ एवमुक्त्वानरश्रेष्ठमहादेवेनधीमता॥२४॥ अंगुल्यग्रेणराजेंद्रस्वांगु
ष्ठस्ताडितोनघ॥ततोभस्मक्षताद्राजन्निर्गतंहिमसन्निभम्॥ २५॥ तद्दृष्ट्वाव्रीडितोराजन्समुनिःपादयोर्गतः॥नान्यद्देवात्परंमेनेरुद्रात्परतरंमहत्॥२६॥सुरा
सुरस्यजगतोगतिस्त्वमसिशूलधृक्॥त्वयासर्वमिदंसृष्टंत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ २७॥ त्वमेवसर्वान्ग्रससिपुनरेवयुगक्षये॥ देवैरपिनशक्यस्त्वंपरिज्ञातुंकुतो
मया॥ २८॥ त्वयिसर्वेप्रदृश्यंतेसुराब्रह्मादयोनघ॥सर्वस्त्वमसिलोकानांकर्ताकारयिताचह॥ २९॥त्वत्प्रसादात्सुराःसर्वेमोदंतीहाकुतोभयाः॥ एवंस्तुत्वाम
हादेवमृषिर्वचनमब्रवीत्॥३०॥त्वत्प्रसादान्महादेवतपोमेनक्षरेतवै॥ ततोदेवःप्रहृष्टात्माब्रह्मर्षिमिदमब्रवीत्॥ ३१॥ तपस्तेवर्धतांविप्रमत्प्रसादात्सहस्रधा॥
आश्रमेचेहवत्स्यामित्वयासहमहामुने॥ ३२॥ सप्तसारस्वतेस्नात्वाअर्चयिष्यंतियेतुमाम्॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदिहलोकेपरत्रच॥ ३३॥ सारस्वतंचतेलोकंग
मिष्यंतिनसंशयः॥एवमुक्त्वामहादेवस्तत्रैवांतरधीयत॥ ३४॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पृथूदके जप्यपरोयस्तंनुंत्यजेत्तंश्वोमरणंपुनर्मरणंनतपेत् यद्वापूर्वैद्युरेवकृतजपंश्वोपिजीवितांतंमरणंनतपेत् एकरा

ततस्त्वौशनसंगच्छेत्त्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः॥३५॥ कार्तिकेयश्चभगवांस्त्रिसंध्यंकिलभारत ॥ सान्निध्यमकरोन्नित्यंभा
र्गवप्रियकाम्यया॥ ३६ ॥ कपालमोचनंतीर्थंसर्वपापप्रमोचनम्॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ३७ ॥ अग्नितीर्थंततोगच्छेत्तत्रस्नात्वानरर्षभ॥ अ
ग्निलोकमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत्॥ ३८ ॥ विश्वामित्रस्यतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरश्रेष्ठब्राह्मण्यमधिगच्छति ॥ ३९ ॥ ब्रह्मयोनिंसमासाद्यशु
चिःप्रयतमानसः ॥ तत्रस्नात्वानरव्याघ्रब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥१४०॥ पुनात्यासप्तमंचैवकुलंनास्त्यत्रसंशयः॥ ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम्॥४१॥पृथू
दकमितिख्यातंकार्तिकेयस्यवैनृप ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥४२॥ अज्ञानाज्ज्ञानतोवापिस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मकृतंमानुष
बुद्धिना॥ ४३ ॥ तत्सर्वंनश्यतेतत्रस्नातमात्रस्यभारत ॥ अश्वमेधफलंचास्यस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ४४ ॥ पुण्यमाहुःकुरुक्षेत्रंकुरुक्षेत्रात्सरस्वती ॥ सरस्वत्याश्च
तीर्थानितीर्थेभ्यश्चपृथूदकम्॥ ४५ ॥ उत्तमंसर्वतीर्थानांयस्त्यजेदात्मनस्तनुम्॥ पृथूदकेजप्यपरोनैवश्वोमरणंतपेत् ॥ ४६ ॥ गीतंसनत्कुमारेणव्यासेनचमहा
त्मना॥ एवंसनियतंराजन्नभिगच्छेत्पृथूदकम्॥४७॥ पृथूदकात्तीर्थतमंनान्यत्तीर्थंकुरूद्वह ॥ तन्मेध्यंतत्पवित्रंचपावनंचनसंशयः॥ ४८ ॥ तत्रस्नात्वादिवंयांति
येपिपापकृतोनराः॥ पृथूदकेनरश्रेष्ठएवमाहुर्मनीषिणः॥४९॥ मधुस्रवंचतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत ॥ १५० ॥ ततोग
च्छेतराजेंद्रतीर्थंमेध्यंयथाक्रमम्॥ सरस्वत्यारुणायाश्चसंगमंलोकविश्रुतम् ॥ ५१ ॥ त्रिरात्रोपोषितःस्नात्वामुच्यतेब्रह्महत्यया॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलंवि
दतिमानवः॥ ५२ ॥ आसप्तमंकुलंचैवपुनातिभरतर्षभ॥ अर्धकीलंचतत्रैवतीर्थंकुरुकुलोद्वह॥ ५३ ॥ विप्राणामनुकंपार्थंदर्भिणानिर्मितंपुरा ॥ व्रतोपनयना
भ्यांचाप्युपवासेनवाप्युत ॥५४॥ क्रियामंत्रैश्चसंयुक्तोब्राह्मणःस्यान्नसंशयः॥ क्रियामंत्रविहीनोपितत्रस्नात्वानरर्षभ ॥ चीर्णव्रतोभवेद्विद्वान्दृष्टमेतत्पुरातनैः॥
॥ ५५ ॥ समुद्राश्चापिचत्वारःसमानीताश्चदर्भिणा॥ तेषुस्नातोनरश्रेष्ठनदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ ५६ ॥ फलानिगोसहस्राणांचतुर्णांविंदतेचसः ॥ ततोगच्छेतधर्म
ज्ञतीर्थंशतसहस्रकम्॥ ५७॥ साहस्रकंचतत्रैवद्वेतीर्थेलोकविश्रुते ॥ उभयोर्हिनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ५८ ॥

त्रेणैवसर्वपापविमोकोभवतीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ १५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ १६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ १७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ १८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥

दानंवाप्युपवासोवासहस्रगुणितंभवेत् ॥ ततोगच्छेतराजेंद्ररेणुकातीर्थमुत्तमम् ॥ ५९ ॥ तीर्थाभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माअग्निष्टोम
फलंलभेत् ॥ १६० ॥ विमोचनमुपस्पृश्यजितमन्युर्जितेंद्रियः ॥ प्रतिग्रहकृतैर्दोषैःसर्वैःसपरिमुच्यते ॥ ६१ ॥ ततःपंचवटींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ पुण्येनमह
तायुक्तःसतांलोकेमहीयते ॥ ६२ ॥ यत्रयोगेश्वरःस्थाणुःस्वयमेववृषध्वजः ॥ तमर्चयित्वादेवेशंगमनादेवसिध्यति ॥ ६३ ॥ तैजसंवारुणंतीर्थंदीप्यमानंस्वतेज
सा ॥ यत्रब्रह्मादिभिर्देवैर्ऋषिभिश्चतपोधनैः ॥ ६४ ॥ सैनापत्येनदेवानामभिषिक्तोगुहस्तदा ॥ तैजसस्यतुपूर्वेणकुरुतीर्थंकुरूद्वह ॥ ६५ ॥ कुरुतीर्थेनरःस्नात्वाब्र
ह्मचारीजितेंद्रियः ॥ सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ ६६ ॥ स्वर्गद्वारंततोगच्छेन्नियतोनियताशनः ॥ स्वर्गलोकमवाप्नोतिब्रह्मलोकंचगच्छति ॥ ६७ ॥
ततोगच्छेदनरकंतीर्थसेवीनराधिप ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ तत्रब्रह्मास्वयंनित्यंदेवैःसहमहीपते ॥ अन्वास्तेपुरुषव्याघ्रनारायणपु
रोगमैः ॥ ६९ ॥ सान्निध्यंतत्रराजेंद्ररुद्रपत्न्याःकुरूद्वह ॥ अभिगम्यचतांदेवींनदुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ १७० ॥ तत्रैवचमहाराजविश्वेश्वरमुमापतिम् ॥ अभिगम्य
महादेवंमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः ॥ ७१ ॥ नारायणंचाभिगम्यपद्मनाभमरिंदम ॥ राजमानोमहाराजविष्णुलोकंचगच्छति ॥ ७२ ॥ तीर्थेषुसर्वदेवानांस्नातःसपु
रुषर्षभ ॥ सर्वदुःखैःपरित्यक्तोद्योततेशशिवन्नरः ॥ ७३ ॥ ततःस्वस्तिपुरंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगोसहस्रफलंलभेत् ॥ ७४ ॥ पावनंतीर्थ
मासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः ॥ अग्निष्टोमस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिभारत ॥ ७५ ॥ गंगाहृदश्चतत्रैवकूपश्चभरतर्षभ ॥ तिस्रःकोट्यस्तुतीर्थानांतस्मिन्कूपेमहीपते ॥
॥ ७६ ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकंप्रपद्यते ॥ आपगानांनरःस्नात्वाअर्चयित्वामहेश्वरम् ॥ ७७ ॥ गाणपत्यमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ततःस्थाणुवटंगच्छे
त्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ ७८ ॥ तत्रस्नात्वास्थितोरात्रिंरुद्रलोकमवाप्नुयात् ॥ बदरीपाचनंगच्छेद्वसिष्ठस्याश्रमंगतः ॥ ७९ ॥ बदरींभक्षयेत्तत्रत्रिरात्रोपोषितोन
रः ॥ सम्यग्द्वादशवर्षाणिबदरींभक्षयेत्तुयः ॥ १८० ॥ त्रिरात्रोपोषितस्तेनभवेत्तुल्योनराधिप ॥ रुद्रमार्गंसमासाद्यतीर्थसेवीनराधिप ॥ ८१ ॥ अहोरात्रोप
वासेनशक्रलोकेमहीयते ॥ एकरात्रंसमासाद्यएकरात्रोषितोनरः ॥ ८२ ॥ नियतःसत्यवादीचब्रह्मलोकेमहीयते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥
॥ ८३ ॥ आदित्यस्याश्रमोयत्रतेजोराशेर्महात्मनः ॥ तस्मिंतीर्थेनरःस्नात्वापूजयित्वाविभावसुं ॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ १९० ॥ ९१ ॥ सन्निहत्यांकुरुक्षेत्रे अस्यैवनामांतरंसन्निहतीति ॥ ९२ ॥ तन्निर्वक्ति पृथिव्यामित्यादिना अत्रोपक्रमोपसंहारयोःकुरुक्षेत्रमात्रपरत्वात्तदेवांगि
तीर्थांतराणितुफलवत्संनिधावफलंतदंगमितिन्यायेनतत्प्राप्तावंगभूतानि तेषामपिपृथक्फलश्रवणंतुगुणफलन्यायेनज्ञेयं यथायोगांगानामपियमनियमादीनामहिंसाप्रतिष्ठादीनांतत्संनिधौवैरत्यागइत्यादि

आदित्यलोकंव्रजतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ सोमतीर्थेनरःस्नात्वातीर्थसेवीनराधिप ॥ ८५ ॥ सोमलोकमवाप्नोतिनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञदधीच
स्यमहात्मनः ॥ ८६ ॥ तीर्थंपुण्यतमंराजन्पावनंलोकविश्रुतम् ॥ यत्रसारस्वतोयातःसोंगिरास्तपसोनिधिः ॥ ८७ ॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥
सारस्वतींगतिंचैवलभतेनात्रसंशयः ॥ ८८ ॥ ततःकन्याश्रमंगच्छेन्नियतोब्रह्मचर्यवान् ॥ त्रिरात्रोपोषितोराजन्नियतोनियताशनः ॥ ८९ ॥ लभेत्कन्याशतंदिव्यं
स्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थंसन्निहतीमपि ॥ १९० ॥ तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ मासिमासिसमायांतिपुण्येनमहतान्विताः ॥ ९१ ॥
सन्निहत्यामुपस्पृश्यराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ अश्वमेधशतंतेनतत्रेष्टंशाश्वतंभवेत् ॥ ९२ ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानिअंतरिक्षचराणिच ॥ नद्योह्रदास्तडागाश्चसर्व
प्रस्रवणानिच ॥ ९३ ॥ उदपानानिवाप्यश्चतीर्थान्यायतनानिच ॥ निःसंशयममावास्यांसमेष्यंतिनराधिप ॥ ९४ ॥ मासिमासिनरव्याघ्रसन्निहत्यांनसंशयः ॥
तीर्थसन्निहनादेवसन्निहत्येतिविश्रुता ॥ ९५ ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाचस्वर्गलोकेमहीयते ॥ अमावास्यांतुतत्रैवराहुग्रस्तेदिवाकरे ॥ ९६ ॥ यःश्राद्धंकुरुतेमर्त्यस्त
स्यपुण्यफलंशृणु ॥ अश्वमेधसहस्रस्यसम्यगिष्टस्ययत्फलम् ॥ ९७ ॥ स्नातएवसमाप्नोतिकृत्वाश्राद्धंचमानवः ॥ यत्किंचिद्दुष्कृतंकर्मस्त्रियावापुरुषेणवा ॥ ९८ ॥
स्नातमात्रस्यतत्सर्वंनश्यतेनात्रसंशयः ॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते ॥ ९९ ॥ अभिवाद्यततोयक्षंद्वारपालंमचक्रुकम् ॥ कोटितीर्थमुपस्पृश्यलभेद्बहुसुवर्ण
कम् ॥ २०० ॥ गंगाह्रदश्चतत्रैवतीर्थंभरतसत्तम ॥ तत्रस्नायीतधर्मज्ञब्रह्मचारीसमाहितः ॥ १ ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ पृथिव्यांनैमिषंतीर्थ
मंतरिक्षेचपुष्करम् ॥ २०२ ॥

नापृथक्फलंस्मर्यतेनह्रदादितिभावः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ २०० ॥ २०१ ॥ पृथिव्यामिति नैमिषंनैमिषारण्येकृतंपुण्यंपृथिव्यामेवसंततिसंपत्तिसार्वभौमादिपदप्राप्तिहे
तुरित्यर्थः अंतरिक्षेसूर्यचंद्रादिमार्गेनक्षत्रादिचक्रेपुष्करंप्रापयतीत्यर्थः ॥ २०२ ॥

त्रयाणामिंद्रादिलोकेनसहत्रयाणामुपरिब्रह्मलोके कुरुक्षेत्रसेवीक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीत्यर्थः नयंतिपरमांगतिमितिमुक्तिफलदर्शकवाक्यशेषात् अत्रकुरुक्षेत्रपदेनकाश्येव काशीश्वरस्यतीर्थेषुस्नात्वाभरतसत्तम सर्वव्याधिविनिर्मुक्तोब्रह्मलोकेमहीयतइत्यनेनसमानार्थत्वात् तथाचपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलवत्वात् पृथिव्यांनैमिषंपुण्यमंतरिक्षेचपुष्करमित्यतःपरंयेवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपेइत्ययंपंथोद्रष्टव्यः अन्यथातृतीयलोकस्यानुक्तेस्त्रयाणामित्यसंगतंस्यात् त्रिविष्टपेइत्यध्याहारेणवावाक्यपूरणंस्यात् तच्चायुक्तंश्रौतार्थसंभवे दर्शिताचात्रिमुक्तेपिकुरुक्षेत्रपदस्यश्रौतीरूढिरविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमितिजाबालोपनिषदि नचोपक्रमोपसंहारैकरूप्येणप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्यप्राकरणिकत्वेनतीर्थांतरवद्वाराणस्यास्तत्प्रकरणपठितत्वात्तदंगत्वंस्यादितिवाच्यं प्रकरणाल्लिंगस्यबलीयस्त्वात् तथाहि तेवसंतित्रिविष्टपेस्वर्गेलोकेमहीयतइत्यादिवाक्यशेषात्स्वर्गप्राप्तिरेवकुरुक्षेत्रफलमवगम्यते नचात्रत्यंत्रिविष्टपादिपदंब्रह्मलोकपरंकर्तुंशक्यं ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रमितिवाक्यशेषविरोधात् तत्रचवेदीशब्देनतस्यकर्मभूमित्वावगमात्तेषांकुरुक्षेत्रंवेदिरासीदितितैत्तिरीयकब्राह्मणात् तेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासेतिशतपथश्रुतेश्च नचकर्मभूमेर्विद्याफलप्रदत्वंयुज्यते कर्मणापितृलोकोविद्ययादेवलोकइतितयोःफलभेदश्रवणात् पितृलोकःस्वर्गलोकः देवलोकोब्रह्मलोकः वाराणस्यास्तुज्ञानभूमित्वंसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं एतदेवात्र पांसवोपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिमितिप्रदर्श्यदक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीं येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपेइत्यनंतरश्लोकेनप्रसिद्धकुरुक्षेत्रफलंप्रदर्श्यते नचैतदेवपूर्वश्लोकेनस्तूयतइतिवाच्यं श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धिबलात्तस्यभूतार्थवादत्वेसंभवत्यभूतार्थवादत्वोपगमस्यायोगात् वाल्मीकीयेमोक्षोपायेषु छायासूचीतापसूचीमुख्यसूचीतिचत्रिकं त्रिकोणंतपसापूतंवाराणस्याःसमंकृतं गतास्तेनत्रिकोणेनयेकेचिदिहजंतवः वायवःपांसवोवापितेपिमुक्तिपरांगताइतिभंग्यंतरेणपूर्वश्लोकार्थस्यप्रत्यभिज्ञानात् तथाचयद्यपिकाश्याःकुरुक्षेत्रांगत्वंप्रकरणात्प्रसक्तं तथापियोग्यतयाफलतारतम्यलिंगान्नतत्संभवति सांनिध्यात्तुपरस्पराकांक्षादिकमुत्थाप्यतीर्थांतरशेषीभूतस्यापिकुरुक्षेत्रस्यकाशीशेषत्वंज्ञेयं तथाचवाक्यात्तुदुर्बलोपिसंनिधिरानर्थक्यप्रतिहतानांविपरीतंबलाबलमितिन्यायेनबलवत्तयास्वर्गलोकेमहीयतइतिवाक्यावगतमपिकुरुक्षेत्रफलंतिरोधायप्रतितिष्ठंतिहवैयएतारात्रीरुपयंतीत्यादौरात्रिसत्रस्यप्रतिष्ठाशेषितामिवपांसवोपिकुरुक्षेत्रइत्यर्थवादेनमुक्तिफलशेषितामविमुक्तसंज्ञस्यकुरुक्षेत्रस्यव्यवस्थापयन्नैहिकवाक्यतांगत्वाप्रसिद्धकुरुक्षेत्रस्याविमुक्तशेषतांगमयति तथाचायंपांसवोपीत्यादिश्लोकद्वयार्थः येपरमगतिप्रदांकाशींगंतुमिच्छंतितेकुरुक्षेत्रेवसेयुरिति तेवसंतित्रिविष्टपेइतितुयोगांगफलवद्गुणफलमितिप्रागुक्तंनविस्मर्तव्यं तत्सिद्धंसर्वेषांतीर्थानांकुरुक्षेत्रप्रापकत्वंकुरुक्षेत्रस्यतुकाशीप्रापकत्वमिति ॥ २०३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

त्रयाणामपिलोकानांकुरुक्षेत्रंविशिष्यते॥पांसवोपिकुरुक्षेत्राद्वायुनासमुदीरिताः॥३॥अपिदुष्कृतकर्माणंनयंतिपरमांगतिम्॥
दक्षिणेनसरस्वत्याउत्तरेणदृषद्वतीम्॥४॥येवसंतिकुरुक्षेत्रेतेवसंतित्रिविष्टपे॥कुरुक्षेत्रेगमिष्यामिकुरुक्षेत्रेवसाम्यहम्॥५॥अप्ये
कांवाचमुत्सृज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ब्रह्मवेदीकुरुक्षेत्रंपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितम्॥ ६ ॥तस्मिन्वसंतियेमर्त्यानतेशोच्याःकथंचन॥ ७ ॥

॥२०८॥ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥८४॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ शम्यामुद्गराकृतिर्यज्ञोपकरणविशेषः सबलवताक्षिप्तोयावद्दूरंपतेत्तावान्देशःशम्यानिपातः

तरंतुकारंतुकयोर्यदंतरंरामह्रदानांचमचक्रुकस्यच॥एतत्कुरुक्षेत्रसमंतपंचकंपितामहस्योत्तरवेदिरुच्यते॥२०८॥ ॥ इतिश्रीम०आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रा
प०पुलस्त्यतीर्थयात्रायांत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ ॥८४॥ ॥पुलस्त्यउवाच॥ ॥ततोगच्छेन्महाराजधर्मतीर्थमनुत्तमम्॥यत्रधर्मोमहाभागस्तप्तवानु
त्तमंतपः॥ १ ॥तेनतीर्थंकृतंपुण्यंस्वेननाम्नाचविश्रुतम्॥तत्रस्नात्वानरोराजन्धर्मशीलःसमाहितः॥ २ ॥आसप्तमंकुलंचैवपुनीतेनात्रसंशयः॥ततोगच्छेतरा
जेंद्रज्ञानपावनमुत्तमम्॥३॥अग्निष्टोममवाप्नोतिमुनिलोकंचगच्छति॥सौगंधिकवनंराजंस्ततोगच्छेतमानवः॥ ४ ॥तत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः॥
सिद्धचारणगंधर्वाःकिन्नराश्चमहोरगाः॥ ५ ॥तद्वनंप्रविशन्नेवसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ततश्चापिसरिच्छ्रेष्ठानदीनामुत्तमानदी॥६ ॥प्लक्षादेवीस्मृताराजन्पुण्या
देवीसरस्वती॥तत्राभिषेकंकुर्वीतवल्मीकान्निःसृतेजले॥७॥अर्चयित्वापितॄन्देवानश्वमेधफलंलभेत्॥ईशानाध्युषितंनामतत्रतीर्थंसुदुर्लभम्॥८॥षट्सुश
म्यानिपातेषुवल्मीकादितिनिश्चयः॥कपिलानांसहस्रंचवाजिमेधंचविंदति॥ ९ ॥तत्रस्नात्वानरव्याघ्रदृष्टमेतत्पुरातने ॥ सुगंधांशतकुंभांचपंचयक्षांचभारत
॥ १० ॥अभिगम्यनरश्रेष्ठस्वर्गलोकेमहीयते॥त्रिशूलखातंतत्रैवतीर्थमासाद्यभारत ॥ ११ ॥तत्राभिषेकंकुर्वीतपितृदेवार्चनेरतः॥गाणपत्यंचलभतेदेहंत्य
क्त्वानसंशयः॥१२॥ततोगच्छेतराजेंद्रदेव्याःस्थानंसुदुर्लभम्॥शाकंभरीतिविख्यातात्रिषुलोकेषुविश्रुता ॥१३॥दिव्यंवर्षसहस्रंहिशाकेनकिलसुव्रता॥आ
हारंसाकृतवतीमासिमासिनराधिप॥ १४ ॥ऋषयोभ्यागतास्तत्रदेव्याभक्त्यातपोधनाः॥आतिथ्यंचकृतंतेषांशाकेनकिलभारत॥ १५॥ततःशाकंभरीत्येव
नामतस्याःप्रतिष्ठितं॥शाकंभरींसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः॥ १६ ॥ त्रिरात्रमुषितःशाकंभक्षयित्वानरःशुचिः ॥शाकाहारस्ययत्किंचित्वर्षैर्द्वादशभिःकृतं
॥ १७॥ तत्फलंतस्यभवतिदेव्याश्छंदेनभारत॥ततोगच्छेत्सुवर्णाख्यंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ १८ ॥तत्रविष्णुःप्रसादार्थंरुद्रमाराधयत्पुरा॥वरांश्चसुबहून्लेभे
दैवतेषुसुदुर्लभान्॥ १९ ॥उक्तश्चत्रिपुरघ्नेनपरितुष्टेनभारत॥अपिचत्वंप्रियतरोलोकेकृष्णभविष्यसि ॥ २० ॥ त्वन्मुखंचजगत्सर्वंभविष्यतिनसंशयः॥तत्रा
भिगम्यराजेंद्रपूजयित्वावृषध्वजम्॥ २१ ॥अश्वमेधमवाप्नोतिगाणपत्यंचविंदति॥धूमावर्तांततोगच्छेत्त्रिरात्रोपोषितोनरः॥ २२॥

तेषुषट्सु संपातेषुपाठःसंपतत्यनये.तयांष्टःसंपा ॥९॥ पुरातनेभविष्यपुराणादौ ॥ १० ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ छंदेनइच्छया ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ त्वन्मुखंत्वत्प्रधानम् ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

मनसांप्रार्थितान्कामान्लभतेनात्रसंशयः॥ देव्यास्तुदक्षिणार्धेनरथावर्तोनराधिप॥ २३ ॥ तत्रारोहेतधर्मज्ञश्रद्दधानोजितेंद्रियः॥ महादेवप्रसादाद्धिगच्छेत
परमांगतिम्॥२४॥प्रदक्षिणमुपावृत्यगच्छेतभरतर्षभ॥ धारांनाममहाप्राज्ञःसर्वपापप्रमोचनीम्॥२५॥तत्रस्नात्वानरव्याघ्रनशोचतिनराधिप॥ ततोगच्छे
तधर्मज्ञनमस्कृत्यमहागिरिम्॥२६॥स्वर्गद्वारेणयत्तुल्यंगंगाद्वारंनसंशयः॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतकोटितीर्थेसमाहितः॥ २७ ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरे
त्॥ उष्यैकांरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत्॥ २८ ॥ सप्तगंगेत्रिगंगेचशक्रावर्तेचतर्पयन्॥ देवान्पितॄंश्चविधिवत्पुण्येलोकेमहीयते ॥ २९ ॥ ततःकनखलेस्नात्वा
त्रिरात्रोपोषितोनरः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥३०॥ कपिलावटंततोगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप॥ उपोष्यरजनींतत्रगोसहस्रफलंलभेत्॥ ३१ ॥
नागराजस्यराजेंद्रकपिलस्यमहात्मनः॥ तीर्थंकुरुवरश्रेष्ठसर्वलोकेषुविश्रुतम्॥ ३२ ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीतनागतीर्थेनराधिप॥ कपिलानांसहस्रस्यफलंविंदति
मानवः॥ ३३ ॥ ततोललितकंगच्छेत्शांतनोस्तीर्थमुत्तमम्॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्नदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ ३४॥ गंगायमुनयोर्मध्येस्नातियःसंगमेनरः॥ दशाश्व
मेधानाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत्॥३५॥ ततोगच्छेतराजेंद्रसुगंधंलोकविश्रुतम्॥सर्वपापविशुद्धात्माब्रह्मलोकेमहीयते ॥३६॥ रुद्रावर्तंततोगच्छेत्तीर्थसेवीनरा
धिप॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्स्वर्गलोकेचगच्छति॥ ३७॥ गंगायाश्चनरश्रेष्ठसरस्वत्याश्चसंगमे॥ स्नात्वाश्वमेधंप्राप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ ३८ ॥ भद्रकर्णे
श्वरंगत्वादेवमर्च्ययथाविधि ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिनाकपृष्ठेचपूज्यते॥ ३९ ॥ ततःकुब्जाम्रकेगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ गोसहस्रमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति
॥ ४० ॥ अरुंधतीवटंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप॥ सामुद्रकमुपस्पृश्यब्रह्मचारीसमाहितः॥ ४१ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः॥ गोसहस्रफलंविद्या
त्कुलंचैवसमुद्धरेत्॥ ४२ ॥ ब्रह्मावर्तंततोगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति॥ ४३ ॥ यमुनाप्रभवंगत्वासमुपस्पृश्ययामुनम्
अश्वमेधफलंलब्ध्वास्वर्गलोकेमहीयते॥४४॥ दर्वीसंक्रमणंप्राप्यतीर्थंत्रैलोक्यपूजितम्॥अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥४५॥ सिंधोश्चप्रभवंगत्वा
सिद्धगंधर्वसेवितम्॥ तत्रोष्यरजनीःपंचविंदेद्बहुसुवर्णकम्॥४६॥ अथवेदींसमासाद्यनरःपरमदुर्गमां॥ अश्वमेधमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥४७॥ ऋषि
कुल्यांसमासाद्यवासिष्ठंचैवभारत॥ वासिष्ठींसमतिक्रम्यसर्वेवर्णाद्विजातयः॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ औशनसींगतिंशुक्रत्वं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

ऋषिकुल्यांसमासाद्यनरःस्नात्वाविकल्मषः॥ देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाऋषिलोकंप्रपद्यते॥ ४९॥ यदितत्रवसेन्मासंशाकाहारोनराधिप ॥ भृगुतुंगंसमासाद्यवा
जिमेधफलंलभेत्॥ ५०॥ गत्वावीरप्रमोक्षंचसर्वपापैःप्रमुच्यते॥ कृत्तिकामघयोश्चैवतीर्थमासाद्यभारत ॥ ५१ ॥ अग्निष्टोमातिरात्राभ्यांफलमाप्नोतिमान
वः॥ तत्रसंध्यांसमासाद्यविद्यातीर्थमनुत्तमम् ॥ ५२ ॥ उपस्पृश्यचवैविद्यांयत्रतत्रोपपद्यते ॥ महाश्रमेवसेद्रात्रिंसर्वपापप्रमोचने ॥ ५३ ॥ एककालंनिरा
हारोलोकानावसतेशुभान्॥ षष्ठकालोपवासेनमासमुष्यमहालये॥५४॥सर्वपापविशुद्धात्माविंदेद्बहुसुवर्णकम्॥ दशापरान्दशपूर्वान्नरानुद्धरतेकुलम्॥५५॥
अथवेतसिकांगत्वापितामहनिषेविताम्॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगच्छेदौशनसींगतिम्॥ ५६॥ अथसुंदरिकातीर्थंप्राप्यसिद्धनिषेवितम् ॥ रूपस्यभागीभवतिदृ
ष्टमेतत्पुरातनैः॥ ५७॥ ततोवैब्राह्मणींगत्वाब्रह्मचारीजितेंद्रियः॥ पद्मवर्णेनयानेनब्रह्मलोकंप्रपद्यते॥ ५८॥ ततस्तुनैमिषंगच्छेत्पुण्यंसिद्धनिषेवितम्॥ तत्रनि
त्यंनिवसतिब्रह्मादेवगणैःसह ॥५९॥ नैमिषंमृगयाणस्यपापस्यार्धंप्रणश्यति ॥ प्रविष्टमात्रस्तुनरःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ६० ॥ तत्रमासंवसेद्धीरोनैमिषेतीर्थतत्प
रः॥ पृथिव्यांयानितीर्थानितानितीर्थानिनैमिषे॥६१॥ कृताभिषेकस्तत्रैवनियतोनियताशनः॥ गवांमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिभारत ॥६२॥ पुनात्यासप्तमंचै
वकुलंभरतसत्तम ॥ यस्त्यजेन्नैमिषेप्राणानुपवासपरायणः॥ ६३ ॥ समोदेत्सर्वलोकेषुएवमाहुर्मनीषिणः॥ नित्यंमेध्यंचपुण्यंचनैमिषंनृपसत्तम ॥ ६४ ॥ गंगो
द्भेदंसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः॥ वाजपेयमवाप्नोतिब्रह्मभूतोभवेत्सदा॥ ६५॥ सरस्वतींसमासाद्यतर्पयेत्पितृदेवताः॥ सारस्वतेषुलोकेषुमोदतेनात्रसंशयः
॥६६॥ ततश्चबाहुदांगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ॥ ६७ ॥ देवसत्रस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिकौरव॥ ततःक्षीरवतींगच्छेत्पु
ण्यांपुण्यतरैर्वृताम्॥ ६८॥ पितृदेवार्चनपरोवाजपेयमवाप्नुयात्॥ विमलाशोकमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः॥ ६९॥ तत्रोष्यरजनीमेकांस्वर्गलोकेमहीयते ॥
गोप्रतारंततोगच्छेत्सरय्वास्तीर्थमुत्तमम्॥ ७०॥ यत्ररामोगतःस्वर्गंसभृत्यबलवाहनः॥ देहंत्यक्त्वामहाराजतस्यतीर्थस्यतेजसा॥ ७१॥ रामस्यचप्रसादेनव्य
वसायाच्चभारत॥ तस्मिंस्तीर्थेनरःस्नात्वागोप्रतारेनराधिप॥ ७२॥ सर्वपापविशुद्धात्मास्वर्गलोकेमहीयते॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वागोमत्यांकुरुनंदन ॥ ७३॥ अ
श्वमेधमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः॥ शतसाहस्रकंतीर्थंतत्रैवभरतर्षभ॥७४॥

व्यवसायान्निश्चयात्॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥

॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

तत्रोपस्पर्शनंकृत्वानियतोनियताशनः॥ गोसहस्रफलंपुण्यंप्राप्नोतिभरतर्षभ॥ ७५॥ ततोगच्छेतराजेंद्रभर्तृस्थानमनुत्तमम् ॥ अश्वमेधस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नो
तिमानवः॥ ७६ ॥ कोटितीर्थेनरःस्नात्वाअर्चयित्वागुहंनृप॥ गोसहस्रफलंविद्यात्तेजस्वीचभवेन्नरः ॥ ७७ ॥ ततोवाराणसींगत्वाअर्चयित्वावृषध्वजम्॥ कपि
लाह्रदेनरःस्नात्वाराजसूयमवाप्नुयात्॥ ७८॥ अविमुक्तंसमासाद्यतीर्थसेवीकुरूद्वह॥ दर्शनाद्देवदेवस्यमुच्यतेब्रह्महत्यया ॥७९॥ प्राणानुत्सृज्यतत्रैवमोक्षंप्रा
प्नोतिमानवः॥ मार्कंडेयस्यराजेंद्रतीर्थमासाद्यदुर्लभम्॥ ८० ॥ गोमतीगंगयोश्चैवसंगमेलोकविश्रुते ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ८१ ॥ ततो
गयांसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ८२ ॥ तत्राक्षयवटोनामत्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ तत्रदत्तंपितृभ्यस्तुभवत्यक्षयमु
च्यते॥ ८३॥ महानद्यामुपस्पृश्यतर्पयेत्पितृदेवताः॥ अक्षयान्प्राप्नुयाल्लोकान्कुलंचैवसमुद्धरेत्॥ ८४॥ ततोब्रह्मसरोगत्वाधर्मारण्योपशोभितम्॥ ब्रह्मलोक
मवाप्नोतिप्रभातामेवशर्वरीम्॥ ८५॥ ब्रह्मणातत्रसरसियूपश्रेष्ठःसमुच्छ्रितः॥ यूपंप्रदक्षिणीकृत्वावाजपेयफलंलभेत्॥८६॥ ततोगच्छेतराजेंद्रधेनुकंलोकवि
श्रुतम्॥ एकरात्रोषितोराजन्प्रयच्छेत्तिलधेनुकाम्॥ ८७ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मासोमलोकंव्रजेद्ध्रुवम् ॥ तत्रचिह्नंमहद्राजन्नद्यापिसुमहद्दृशम्॥८८॥कपिला
याःसवत्सायाश्चरंत्याःपर्वतेकृतम्॥ सवत्सायाःपदानिस्मदृश्यंतेऽद्यापिभारत॥८९॥ तेषूपस्पृश्यराजेंद्रपदेषुनृपसत्तम ॥ यत्किंचिदशुभंकर्मतत्प्रणश्यतिभारत
॥ ९० ॥ ततोगृध्रवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्यधीमतः॥ स्नायीतभस्मनातत्रअभिगम्यवृषध्वजम्॥ ९१ ॥ ब्राह्मणेनभवेच्चीर्णंव्रतंद्वादशवार्षिकम्॥ इतरेषांतुवर्णानां
सर्वपापंप्रणश्यति॥ ९२ ॥ उद्यंतंचततोगच्छेत्पर्वतंगीतनादितम्॥ सावित्र्यास्तुपदंतत्रदृश्यतेभरतर्षभ॥ ९३॥ तत्रसंध्यामुपासीतब्राह्मणःसंशितव्रतः॥ तेन
ह्युपास्ताभवतिसंध्याद्वादशवार्षिकी॥ ९४॥ योनिद्वारंचतत्रैवविश्रुतंभरतर्षभ॥ तत्राभिगम्यमुच्येतपुरुषोयोनिसंकटात् ॥ ९५ ॥ कृष्णशुक्लावुभौपक्षौगया
यांयोवसेन्नरः॥ पुनात्यासप्तमंराजन्कुलंनास्त्यत्रसंशयः॥ ९६॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत्॥ यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत्॥९७॥ ततः
फल्गुंव्रजेद्राजंस्तीर्थसेवीनराधिप॥ अश्वमेधमवाप्नोतिसिद्धिंचमहतींव्रजेत्॥ ९८॥ ततोगच्छेतराजेंद्रधर्मप्रस्थंसमाहितः ॥ तत्रधर्मोमहाराजनित्यमास्तेयु
धिष्ठिर॥ ९९॥ तत्रकूपोदकंकृत्वातेनस्नातःशुचिस्तथा॥ पितॄन्देवांस्तुसंतर्प्यमुक्तपापोदिवंव्रजेत्॥ १००॥

॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नित्यकंनैवेद्यंनैत्यकंचतदेव ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥१२०॥२१॥ २२ ॥२३॥२४ ॥२५॥२६॥

मतंगस्याश्रमस्तत्रमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ तंप्रविश्याश्रमंश्रीमच्छ्रमशोकविनाशनम् ॥ १०१ ॥ गवामयनयज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ धर्मंतत्राभिसंस्पृश्यवा
जिमेधमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रब्रह्मस्थानमनुत्तमम् ॥ तत्राभिगम्यराजेंद्रब्रह्माणंपुरुषर्षभ ॥ ३ ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यांफलंविंदतिमानवः ॥ ततोरा
जगृहंगच्छेत्तीर्थसेवीनराधिप ॥ ४ ॥ उपस्पृश्यततस्तत्रकक्षीवानिवमोदते ॥ यक्षिण्यानैत्यकंतत्रप्राश्नीतपुरुषःशुचिः ॥ ५ ॥ यक्षिण्यास्तुप्रसादेनमुच्यतेब्रह्मह
त्यया ॥ मणिनागंततोगत्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ६ ॥ तैर्थिकंभुंजतेयस्तुमणिनागस्यभारत ॥ दष्टस्याशीविषेणापिनतस्यक्रमतेविषम् ॥ ७ ॥ तत्रोष्यरजनीमेकां
गोसहस्रफलंलभेत् ॥ ततोगच्छेतब्रह्मर्षेर्गौतमस्यवनंप्रियम् ॥ ८ ॥ अहल्यायाह्रदेस्नात्वाव्रजेतपरमांगतिम् ॥ अभिगत्वाश्रमंराजन्विंदतेश्रियमात्मनः ॥ ९ ॥ त
त्रोदपानंधर्मज्ञत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुवाजिमेधमवाप्नुयात् ॥ ११० ॥ जनकस्यतुराजर्षेःकूपस्त्रिदशपूजितः ॥ तत्राभिषेकंकृत्वातुविष्णुलो
कमवाप्नुयात् ॥ ११ ॥ ततोविनशनंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम् ॥ वाजपेयमवाप्नोतिसोमलोकंचगच्छति ॥ १२ ॥ गंडकींतुसमासाद्यसर्वतीर्थजलोद्भवाम् ॥ वा
जपेयमवाप्नोतिसूर्यलोकंचगच्छति ॥ १३ ॥ ततोविशल्यामासाद्यनदींत्रैलोक्यविश्रुताम् ॥ अग्निष्टोममवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ १४ ॥ ततोधिवंगंधर्म
ज्ञसमाविश्यततोवनम् ॥ गुह्यकेषुमहाराजमोदतेनात्रसंशयः ॥ १५ ॥ कंपनांतुसमासाद्यनदींसिद्धनिषेविताम् ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति ॥ १६ ॥
अथमाहेश्वरींधारांसमासाद्यधराधिप ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ १७ ॥ दिवौकसांपुष्करिणींसमासाद्यनराधिप ॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिवाजिमे
धंचविंदति ॥ १८ ॥ अथसोमपदंगच्छेद्ब्रह्मचारीसमाहितः ॥ माहेश्वरपदेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥ १९ ॥ तत्रकोटीतुतीर्थानांविश्रुताभरतर्षभ ॥ कूर्मरूपे
णराजेंद्रह्यसुरेणदुरात्मना ॥ १२० ॥ ह्रियमाणाहृताराजन्विष्णुनाप्रभविष्णुना ॥ तत्राभिषेकंकुर्वीततीर्थकोट्यांयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥ पुंडरीकमवाप्नोतिविष्णु
लोकंचगच्छति ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रस्थानंनारायणस्यच ॥ २२ ॥ सदासन्निहितोयत्रविष्णुर्वसतिभारत ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ २३ ॥ आ
दित्यावसवोरुद्राजनार्दनमुपासते ॥ शालग्रामइतिख्यातोविष्णुरद्भुतकर्मकः ॥ २४ ॥ अभिगम्यत्रिलोकेशंवरदंविष्णुमव्ययम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णु
लोकंचगच्छति ॥ २५ ॥ तत्रोदपानंधर्मज्ञसर्वपापप्रमोचनम् ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारःकूपेसंनिहिताःसदा ॥ २६ ॥

॥ २७॥ २८॥ २९॥ १३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ १४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ १५०॥ ५१॥ ५२॥

तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रनदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंरुद्रमव्ययम्॥ २७॥ विराजतियथासोमोमेघैर्मुक्तोनराधिप॥ जातिस्मरमुपस्पृश्यशुचिःप्रय
तमानसः॥२८॥ जातिस्मरत्वमाप्नोतिस्नात्वातत्रनसंशयः॥ माहेश्वरपुरंगत्वाअर्चयित्वावृषध्वजम्॥२९॥ ईप्सिताँल्लभतेकामानुपवासान्नसंशयः॥ततस्तुवा
मनंगत्वासर्वपापप्रमोचनम्॥ १३०॥ अभिगम्यहरिंदेवंनदुर्गतिमवाप्नुयात्॥ कुशिकस्याश्रमंगच्छेत्सर्वपापप्रमोचनम्॥३१॥ कौशिकींतत्रगच्छेतमहापाप
प्रणाशिनीं॥राजसूयस्ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः॥३२॥ ततोगच्छेतराजेंद्रचंपकारण्यमुत्तमम्॥ तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत्॥३३॥ अथजेष्ठि
लमासाद्यतीर्थंपरमदुर्लभम्॥तत्रोष्यरजनीमेकांगोसहस्रफलंलभेत्॥ ३४॥ तत्रविश्वेश्वरंदृष्ट्वादेव्यासहमहाद्युतिम्॥ मित्रावरुणयोर्लोकानाप्नोतिपुरुषर्षभ
॥ ३५॥ त्रिरात्रोपोषितस्तत्रअग्निष्टोमफलंलभेत्॥ कन्यासंवेद्यमासाद्यनियतोनियताशनः॥ ३६ ॥ मनोःप्रजापतेर्लोकानाप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ कन्यायांयेप्रय
च्छंतिदानमण्वपिभारत ॥ ३७ ॥ तदक्षय्यमितिप्राहुर्ऋषयःसंशितव्रताः॥ ततोनिर्वीरमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ ३८ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिविष्णुलोकं
चगच्छति ॥ येतुदानंप्रयच्छंतिनिर्वीरासंगमेनराः॥ ३९ ॥तेयांतिनरशार्दूलशक्रलोकमनामयम्॥ तत्राश्रमोवसिष्ठस्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतः॥ १४०॥ तत्रा
भिषेकंकुर्वाणोवाजपेयमवाप्नुयात्॥देवकूटंसमासाद्यब्रह्मर्षिगणसेवितम्॥ ४१॥ अश्वमेधमवाप्नोतिकुलंचैवसमुद्धरेत्॥ ततोगच्छेतराजेंद्रकौशिकस्यमुने
र्ह्रदम्॥ ४२॥ यत्रसिद्धिंपरांप्राप्तोविश्वामित्रोथकौशिकः॥ तत्रमासंवसेद्वीरकौशिक्यांभरतर्षभ॥ ४३॥ अश्वमेधस्ययत्पुण्यंतन्मासेनाधिगच्छति॥सर्वती
र्थवरेचैवयोवसेतमहाह्रदे॥ ४४॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिविंद्याद्बहुसुवर्णकम्॥ कुमारमभिगम्याथवीराश्रमनिवासिनम्॥४५॥ अश्वमेधमवाप्नोतिनरोनास्यत्र
संशयः॥ अग्निधारांसमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुताम्॥४६॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोह्यग्निष्टोममवाप्नुयात्॥ अभिगम्यमहादेवंवरदंविष्णुमव्ययम्॥४७॥ पिताम
हसरोगत्वाशैलराजसमीपतः॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणोह्यग्निष्टोममवाप्नुयात्॥ ४८॥ पितामहस्यसरसःप्रसुतालोकपावनी॥ कुमारधारातत्रैवत्रिषुलोकेषुविश्रु
ता॥ ४९॥ यत्रस्नात्वाकृतार्थोस्मीत्यात्मानमवगच्छति॥ षष्ठकालोपवासेनमुच्यतेब्रह्महत्यया॥ १५०॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञतीर्थसेवनतत्परः॥ शिखरंवैमहादे
व्यागौर्यास्त्रैलोक्यविश्रुतम्॥ ५१॥ समारुह्यनरश्रेष्ठस्तनकुंडेषुसंविशेत्॥ स्तनकुंडमुपस्पृश्यवाजपेयफलंलभेत्॥ ५२॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९॥६०॥६१॥६२॥६३ ॥ इत्या०नै०आ०चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥८४॥ ॥छ॥ अथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः॥ हयमेधमवाप्नोतिशक्रलोकंचगच्छति ॥ ५३ ॥ ताम्रारुणंसमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिब्रह्मलो
कंचगच्छति॥ ५४ ॥ नंदिन्यांचसमासाद्यकूपंदेवनिषेवितम्॥ नरमेधस्ययत्पुण्यंतदाप्नोतिनराधिप ॥ ५५॥ कालिकासंगमेस्नात्वाकौशिक्यरुणयोर्गतः॥ त्रि
रात्रोपोषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते॥ ५६ ॥ उर्वशीतीर्थमासाद्यततःसोमाश्रमंबुधः॥ कुंभकर्णाश्रमंगत्वापूज्यतेभुविमानवः ॥ ५७ ॥ कोकामुखमुपस्पृश्य
ब्रह्मचारीयतव्रतः॥ जातिस्मरत्वमाप्नोतिदृष्टमेतत्पुरातनैः॥ ५८ ॥ प्राङ्नदींचसमासाद्यकृतात्माभवतिद्विजः॥सर्वपापविशुद्धात्माशक्रलोकंचगच्छति॥ ५९॥
ऋषभद्वीपमासाद्यमेध्यंक्रौंचनिषूदनम्॥सरस्वत्यामुपस्पृश्यविमानस्थोविराजते॥६०॥ औद्दालकंमहाराजतीर्थंमुनिनिषेवितम्॥ तत्राभिषेकंकृत्वावैसर्वपा
पैःप्रमुच्यते॥६१॥ धर्मतीर्थंसमासाद्यपुण्यंब्रह्मर्षिसेवितम्॥ वाजपेयमवाप्नोतिविमानस्थश्चपूज्यते॥६२॥ अथचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः ॥ दंडार्क
मभिगत्वातुगोसहस्रफलंलभेत्॥ ६३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ०पुलस्त्यतीर्थयात्रायांचतुरशीतितमोऽध्यायः॥ ८४॥ ॥छ॥ ॥पुल
स्त्यउवाच॥ ॥अथसंध्यांसमासाद्यसंवेद्यंतीर्थमुत्तमम्॥ उपस्पृश्यनरोविद्यांलभतेनात्रसंशयः॥ १॥ रामस्यचप्रभावेणतीर्थंराजन्कृतंपुरा॥ तल्लौहित्यंसमा
साद्यविंद्याद्बहुसुवर्णकम्॥२॥ करतोयांसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः॥अश्वमेधमवाप्नोतिप्रजापतिकृतोविधिः॥३॥ गंगायास्तत्रराजेंद्रसागरस्यचसंगमे॥
अश्वमेधंदशगुणंप्रवदंतिमनीषिणः॥ ४ ॥गंगायास्त्वपरंपारंप्राप्ययःस्नातिमानवः॥ त्रिरात्रमुषितोराजन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५ ॥ ततोवैतरणींगच्छेत्सर्व
पापप्रमोचनीम्॥ विरजंतीर्थमासाद्यविराजतियथाशशी॥ ६ ॥प्रतरेच्चकुलंपुण्यंसर्वपापंव्यपोहति ॥ गोसहस्रफलंलब्ध्वापुनातिस्वकुलंनरः ॥ ७॥ शोणस्य
ज्योतिरथ्यायाःसंगमेनियतःशुचिः॥ तर्पयित्वापितॄन्देवानग्निष्टोमफलंलभेत् ॥ ८ ॥ शोणस्यनर्मदायाश्चप्रभेदेकुरुनंदन ॥ वंशगुल्मउपस्पृश्यवाजिमेधफलं
लभेत्॥ ९॥ ऋषभंतीर्थमासाद्यकोशलायांनराधिप ॥ वाजपेयमवाप्नोतित्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ १० ॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्कुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ कोशलांतु
समासाद्यकालतीर्थमुपस्पृशेत्॥ ११॥ वृषभैकादशफलंलभतेनात्रसंशयः॥पुष्पवत्यामुपस्पृश्यत्रिरात्रोपोषितोनरः॥ १२॥गोसहस्रफलंलब्ध्वापुनातिस्व
कुलंनृप॥ ततोबदरिकातीर्थंस्नात्वाभरतसत्तम॥ १३॥दीर्घमायुरवाप्नोतिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ तथाचंपांसमासाद्यभागीरथ्यांकृतोदकः॥ १४॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ निदर्शनमुदाहरणम् ॥२९॥ तदेवाह गायत्रीमिति योयोनिसंकरजःसचेत्तत्रगायत्रींपठतितस्यसम्यक्पठतोऽपितीर्थमाहात्म्या

दंडाख्यमभिगम्यैवगोसहस्रफलंलभेत् ॥ लपेटिकांततोगच्छेत्पुण्यांपुण्योपशोभितां ॥ १५ ॥ वाजपेयमवाप्नोतिदेवैःसर्वैश्चपूज्यते ॥ ततोमहेंद्रमासाद्यजामदग्न्यनिषेवितम् ॥ १६ ॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वाअश्वमेधफलंलभेत् ॥ मतंगस्यतुकेदारस्तत्रैवकुरुनंदन ॥ १७ ॥ तत्रस्नात्वाकुरुश्रेष्ठगोसहस्रफलंलभेत् ॥ श्रीपर्वतंसमासाद्यनदीतीरमुपस्पृशेत् ॥ १८ ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपूजयित्वावृषध्वजम् ॥ श्रीपर्वतेमहादेवोदेव्यासहमहाद्युतिः ॥ १९ ॥ न्यवसत्परमप्रीतोब्रह्माचत्रिदशैःसह ॥ तत्रदेवह्रदेस्नात्वाशुचिःप्रयतमानसः ॥ २० ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिपरांसिद्धिंचगच्छति ॥ ऋषभंपर्वतंगत्वापांड्येदैवतपूजितम् ॥ वाजपेयमवाप्नोतिनाकपृष्ठेचमोदते ॥ २१ ॥ ततोगच्छेत्कावेरींवृतामप्सरसांगणैः ॥ तत्रस्नात्वानरोराजन्गोसहस्रफलंलभेत् ॥ २२ ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्यकन्यातीर्थमुपस्पृशेत् ॥ तत्तोयंस्पृश्यराजेंद्रसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ २३ ॥ अथगोकर्णमासाद्यत्रिषुलोकेषुविश्रुतम् ॥ समुद्रमध्येराजेंद्रसर्वलोकनमस्कृतम् ॥ २४ ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवाऋषयश्चतपोधनाः ॥ भूतयक्षपिशाचाश्चकिन्नराःसमहोरगाः ॥ २५ ॥ सिद्धचारणगंधर्वमानुषाःपन्नगास्तथा ॥ सरितःसागराःशैलाउपासंतउमापतिम् ॥ २६ ॥ तत्रेशानंसमभ्यर्च्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगाणपत्यंचविंदति ॥ २७ ॥ उष्यद्वादशरात्रंतुपूतात्माचभवेन्नरः ॥ ततएवचगायत्र्याःस्थानंत्रैलोक्यपूजितम् ॥ २८ ॥ त्रिरात्रमुषितस्तत्रगोसहस्रफलंलभेत् ॥ निदर्शनंचप्रत्यक्षंब्राह्मणानांनराधिप ॥ २९ ॥ गायत्रींपठतेयस्तुयोनिसंकरजस्तथा ॥ गाथाचगाथिकाचापितस्यसंपद्यतेनृप ॥ ३० ॥ अब्राह्मणस्यसावित्रींपठतस्तुप्रणश्यति ॥ संवर्तस्यतुविप्रर्षेर्वापीमासाद्यदुर्लभाम् ॥ ३१ ॥ रूपस्यभागीभवतिसुभगश्चप्रजायते ॥ ततोवेणांसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ ३२ ॥ मयूरहंससंयुक्तंविमानंलभतेनरः ॥ ततोगोदावरींप्राप्यनित्यंसिद्धनिषेविताम् ॥ ३३ ॥ गवांमेधमवाप्नोतिवासुकेर्लोकमुत्तमम् ॥ वेणायाःसंगमेस्नात्वावाजिमेधफलंलभेत् ॥ ३४ ॥ वरदासंगमेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ब्रह्मस्थानंसमासाद्यत्रिरात्रोपोषितोनरः ॥ ३५ ॥ गोसहस्रफलंविंद्यात्स्वर्गलोकंचगच्छति ॥ कुशप्लवनमासाद्यब्रह्मचारीसमाहितः ॥ ३६ ॥ त्रिरात्रमुषितःस्नात्वाअश्वमेधफलंलभेत् ॥ ततोदेवह्रदेरण्येकृष्णवेणाजलोद्भवे ॥ ३७ ॥ जातिस्मरह्रदेस्नात्वाभवेज्जातिस्मरोनरः ॥ यत्रक्रतुशतैरिष्ट्वादेवराजोदिवंगतः ॥ ३८ ॥

त्सागायत्रीगाथास्वरनियमहीनागद्यवन्मुखान्निःसरति गाथिकाग्राम्यगीतवत्स्वरवर्णविकृता गीतिकेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ३० ॥ अब्राह्मणस्यतुप्राक्सिद्धापितत्रनस्फुरतीतिभावः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

अग्निष्टोमफलंविंद्याद्गमनादेवभारत॥ ततःसर्वह्रदेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्॥ ३९ ॥ ततोवापींमहापुण्यांपयोष्णींसरितांवराम् ॥ पितृदेवार्चनरतोगोसहस्रफलंलभेत्॥ ४० ॥ दंडकारण्यमासाद्यपुण्यंराजन्नुपस्पृशेत् ॥ गोसहस्रफलंतस्यस्नातमात्रस्यभारत ॥ ४१ ॥ शरभंगाश्रमंगत्वाशुकस्यचमहात्मनः॥ नदुर्गतिमवाप्नोतिपुनातिचकुलंनरः ॥ ४२ ॥ ततःशूर्पारकंगच्छेज्जामदग्न्यनिषेवितम्॥ रामतीर्थेनरःस्नात्वाविंद्याद्बहुसुवर्णकम् ॥ ४३ ॥ सप्तगोदावरेस्नात्वानियतोनियताशनः॥ महत्पुण्यमवाप्नोतिदेवलोकंचगच्छति॥ ४४ ॥ ततोदेवपथंगत्वानियतोनियताशनः॥ देवसत्रस्ययत्पुण्यंतदेवाप्नोतिमानवः ॥ ४५॥ तुंगकारण्यमासाद्यब्रह्मचारीजितेंद्रियः॥ वेदानध्यापयत्तत्रऋषिःसारस्वतःपुरा॥४६॥तत्रवेदेषुनष्टेषुमुनेरंगिरसःसुतः॥ऋषीणामुत्तरीयेषुसूपविष्टोयथासुखम्॥४७॥ ओंकारेणयथान्यायंसम्यगुच्चारितेनह॥ येनयत्पूर्वमभ्यस्तंतत्सर्वंसमुपस्थितम्॥ ४८ ॥ ऋषयस्तत्रदेवाश्चवरुणोग्निःप्रजापतिः ॥ हरिर्नारायणस्तत्रमहादेवस्तथैवच ॥ ४९ ॥ पितामहश्चभगवान्देवैःसहमहाद्युतिः॥ भृगुंनियोजयामासयाजनार्थंमहाद्युतिम्॥ ५० ॥ ततःसचक्रेभगवानृषीणांविधिवत्तदा॥ सर्वेषांपुनराधानंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ ५१ ॥ आज्यभागेनतत्राग्निंतर्पयित्वायथाविधि॥ देवाःस्वभवनंयाताऋषयश्चयथाक्रमम्॥ ५२ ॥ तदरण्यंप्रविष्टस्यतुंगकंराजसत्तम ॥ पापंप्रणश्यत्यखिलंस्त्रियोवापुरुषस्यवा ॥५३॥ तत्रमासंवसेद्धीरोनियतोनियताशनः॥ ब्रह्मलोकंव्रजेद्राजन्कुलंचैवसमुद्धरेत् ॥ ५४॥ मेधाविकंसमासाद्यपितॄन्देवांश्चतर्पयेत्॥अग्निष्टोममवाप्नोतिस्मृतिंमेधांचविंदति॥५५॥अत्रकालंजरंनामपर्वतंलोकविश्रुतम्॥तत्रदेवह्रदेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥५६॥ योऽस्नातःस्नापयेत्तत्रगिरौकालंजरेनृप॥ स्वर्गलोकेमहीयेतनरोनास्त्यत्रसंशयः ॥ ५७ ॥ ततोगिरिवरश्रेष्ठेचित्रकूटेविशांपते ॥ मंदाकिनींसमासाद्यसर्वपापप्रणाशिनीम्॥ ५८ ॥ तत्राभिषेकंकुर्वाणःपितृदेवार्चनेरतः॥ अश्वमेधमवाप्नोतिगतिंचपरमांव्रजेत् ॥ ५९ ॥ ततोगच्छेतधर्मज्ञभर्तृस्थानमनुत्तमम् ॥ यत्रनित्यंमहासेनोगुहःसन्निहितोनृप ॥ ६० ॥ तत्रगत्वानृपश्रेष्ठगमनादेवसिध्यति ॥ कोटितीर्थेनरःस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत् ॥ ६१ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यज्येष्ठस्थानंव्रजेन्नरः॥ अभिगम्यमहादेवंविराजतियथाशशी ॥ ६२ ॥ तत्रकूपेमहाराजविश्रुताभरतर्षभ॥ समुद्रास्तत्रचत्वारोनिवसंतियुधिष्ठिर ॥ ६३ ॥ तत्रोपस्पृश्यराजेंद्रपितृदेवार्चनेरतः॥ नियतात्मानरःपूतोगच्छेतपरमांगतिम्॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ चक्रचराःसूर्यादयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ गंगायमुनयोरिति स्त्रीरूपायाःपृथिव्यामेरुपृष्ठशीर्षायाहरिद्वारादारभ्यजघनंनाभेरधोभागः ॥ ७५ ॥

ततोगच्छेतराजेंद्रशृंगवेरपुरंमहत् ॥ यत्रतीर्णोमहाराजरामोदाशरथिःपुरा ॥ ६५ ॥ तस्मिंस्तीर्थेमहाबाहोस्नात्वापापैःप्रमुच्यते ॥ गंगायांतुनरःस्नात्वाब्रह्मचारीसमाहितः ॥ ६६ ॥ विधूतपाप्माभवतिवाजपेयंचविंदति ॥ ततोमुंजवटंगच्छेत्स्थानंदेवस्यधीमतः ॥ ६७ ॥ अभिगम्यमहादेवमभिवाद्यचभारत ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यगाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ तस्मिंस्तीर्थेतुजाह्नव्यांस्नात्वापापैःमुच्यते ॥ ततोगच्छेतराजेंद्रप्रयागमृषिसंस्तुतम् ॥ ६९ ॥ यत्रब्रह्मादयोदेवादिशश्चसदिगीश्वराः ॥ लोकपालाश्चसाध्याश्चपितरोलोकसंमताः ॥ ७० ॥ सनत्कुमारप्रमुखास्तथैवपरमर्षयः ॥ अंगिरःप्रमुखाश्चैवतथाब्रह्मर्षयोमलाः ॥ ७१ ॥ तथानागाःसुपर्णाश्चसिद्धाश्चक्रचरास्तथा ॥ सरितःसागराश्चैवगंधर्वाप्सरसोपिच ॥ ७२ ॥ हरिश्चभगवानास्तेप्रजापतिपुरस्कृतः ॥ तत्रत्रीण्यग्निकुंडानियेषांमध्येनजाह्नवी ॥ ७३ ॥ वेगेनसमतिक्रांतासर्वतीर्थपुरस्कृता ॥ तपनस्यसुतादेवीत्रिषुलोकेषुविश्रुता ॥ ७४ ॥ यमुनागंगयासार्धंसंगतालोकपावनी ॥ गंगायमुनयोर्मध्यंपृथिव्याजघनंस्मृतम् ॥ ७५ ॥ प्रयागंजघनस्थानमुपस्थमृषयोविदुः ॥ प्रयागंसप्रतिष्ठानंकंबलाश्वतरौतथा ॥ ७६ ॥ तीर्थंभोगवतीचैववेदिरेषाप्रजापतेः ॥ तत्रवेदाश्चयज्ञाश्चमूर्त्तिमंतोयुधिष्ठिर ॥ ७७ ॥ प्रजापतिमुपासंतेऋषयश्चतपोधनाः ॥ यजंतेक्रतुभिर्देवास्तथाचक्रधरानृपाः ॥ ७८ ॥ ततःपुण्यतमंनामत्रिषुलोकेषुभारत ॥ प्रयागंसर्वतीर्थेभ्यःप्रवदंत्यधिकंविभो ॥ ७९ ॥ गमनात्तस्यतीर्थस्यनामसंकीर्तनादपि ॥ मृत्युकालभयाच्चापिनरःपापात्प्रमुच्यते ॥ ८० ॥ तत्राभिषेकंयःकुर्यात्संगमेलोकविश्रुते ॥ पुण्यंसफलमाप्नोतिराजसूयाश्वमेधयोः ॥ ८१ ॥ एषायजनभूमिर्हिदेवानामभिसंस्कृता ॥ तत्रदत्तंसूक्ष्ममपिमहद्भवतिभारत ॥ ८२ ॥

जघनस्यस्थानमवस्थानंसमाप्तिरंतइतियावत् तदेवोपस्थं तथाचपृथिव्याअपत्यभूतानितीर्थानितत्फलभूताःस्वर्गाश्चतानिसर्वाणिप्रयागादुत्पन्नानीतिप्रयागस्यतीर्थराजत्वमुक्तम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥

नवेदवचनादिति लोकवेदविरुद्धस्यहठमरणस्यापवादोयं अहिंसाविधेरिवपश्वालंभविधिरितिशाङ्कः वस्तुतस्तुवाराणसीमरणवद्यादृच्छिकमरणविषयएवायंग्रंथोनहठमरणप्रतिपादकःसितासितेसरिते
यत्रसंगथेतत्राप्लुतासोदिवमुत्पतंति येवैतन्वंविसृजंतिधीरास्तेजनासोअमृतत्वंभजंतेब्रह्मज्ञानेनमुच्यंतेप्रयागमरणेनवेत्यादिश्रुतयःस्मृतयश्चतादृशाएव हठमरणे जलेवापिस्थलेवापिशस्त्रेणोद्बन्धवापुनः नर
कंतेप्रयांत्याशुआत्मानंघातयंतियेइतिदोषस्मरणात् नचास्यैवापवादःप्रयागमरणविधिरितिवाच्यं तस्यहठमरणपरत्वासिद्धेःसिद्धौवाअचिकित्स्यरोगादिदोषवतांभृगुपतनादिनापिमरणेप्राप्तेपिप्रयागमरण
नियमविधिरयंभविष्यति नचकाम्योयंमरणविधिर्नित्यस्यमरणनिषेधविधेर्बाधकःकाम्यत्वाच्चनायमुल्लंघनेप्रत्यवायावहइतिवाच्यं उक्तेर्थेबाधकाभावेपिवाक्यस्यहठमरणपरत्वमपूर्वविध्यर्थत्वंचकल्पय

नवेदवचनात्तातनलोकवचनादपि॥ मतिरुत्क्रमणीयातेप्रयागमरणंप्रति ॥ ८३ ॥ दशतीर्थसहस्राणिषष्टिःकोट्यस्तथापराः॥ येषांसान्निध्यमत्रैवकीर्तितंकु
रुनंदन॥ ८४॥ चतुर्विधेचयत्पुण्यंसत्यवादिषुचैवयत्॥ स्नातएवतदाप्नोतिगंगायमुनसंगमे॥ ८५॥ तत्रभोगवतीनामवासुकेस्तीर्थमुत्तमम्॥ तत्राभिषेकंयः
कुर्यात्सोश्वमेधफलंलभेत्॥८६॥ तत्रहंसप्रपतनंतीर्थंत्रैलोक्यविश्रुतम्॥ दशाश्वमेधिकंचैवगंगायांकुरुनंदन॥ ८७॥ कुरुक्षेत्रसमागंगायत्रतत्रावगाहिता ॥
विशेषोवैकनखलेप्रयागेपरमंमहत्॥८८॥ यद्यकार्यशतंकृत्वाकृतंगंगावसेचनम्॥ सर्वंतत्तस्यगंगापोदहत्यग्निरिवेंधनम् ॥ ८९ ॥ सर्वंकृतयुगेपुण्यंत्रेतायांपु
ष्करंस्मृतम्॥ द्वापरेपिकुरुक्षेत्रंगंगाकलियुगेस्मृता॥९०॥ पुष्करेतुतपस्तप्येद्दानंदद्यान्महालये॥मलयेत्वग्निमारोहेद्भृगुतुंगेत्वनाशनम्॥९१॥ पुष्करेतुकुरुक्षेत्रे
गंगायांमगधेषुच॥ स्नात्वातारयतेजंतुःसप्तसप्तावरांस्तथा॥ ९२॥ पुनातिकीर्तितापापंदृष्टाभद्रंप्रयच्छति॥ अवगाढाचपीताचपुनात्यासप्तमंकुलम्॥ ९३ ॥
यावदस्थिमनुष्यस्यगंगायाःस्पृशतेजलम्॥ तावत्सपुरुषोराजन्स्वर्गलोकेमहीयते॥ ९४॥

तोगौरवापत्तेः अभ्युपगमेवाब्राह्मणव्यतिरिक्तविषयएवायंविधिः भृग्वादिपतनेनमरणमन्यत्रब्राह्मणादितिस्मृतेः युक्तंतुशुद्धशबलब्रह्मज्ञानयोरिवकाशीप्रयागमरणयोःसद्योमुक्तिक्रममुक्तिपरत्वं तथाहि
तीर्थमाहात्म्योपसंहारे यत्रगंगामहाराजसदेशस्तत्तपोवनं सिद्धिक्षेत्रंचविज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितमितिगंगायास्तदाश्रितस्यसिद्धिक्षेत्रस्यचविज्ञेयत्वोक्त्यातयोरेवमहत्तरत्वंदर्शितं तत्रयमुनयासंगतायाएव
गंगायाअत्रग्रहणंप्रयागप्रशंसाधिकारात् प्रतिष्ठानेप्रतिष्ठितातीर्थयात्रेत्युपसंहाराच्च प्रतिष्ठानेप्रयागे सिद्धिक्षेत्रपदेनवाराणस्येव सिद्धिशब्दस्यनिरुपपदस्यमुक्तिवाचित्वात् काश्याश्चमुक्तिक्षेत्रत्वप्रसिद्धेः
तदेवमध्यायचतुष्टयेपिग्रंथांतरेणसाक्षाद्वाकाशीकीर्तनादुक्तविधोपसंहाराच्चपुष्करगंगाप्रयागादीनांसेवनंकाशीप्राप्तिकरमिति अन्यानितुपवित्राणिकाशीप्राप्तिकराणिहि काशींप्राप्यविमुच्यंतेनान्यथा
कल्पकोटिभिरित्यादिपूर्वोदाहृतपुराणांतरसंवादेनसिद्धम्॥ ८३ ॥ ८४ ॥ चतुर्विधेचतस्रोविद्याःवेदत्रयमात्मविद्याचेतिविद्यानेस्मिन्सचतुर्विधस्तस्मिन्॥ ८५॥ ८६ ॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९० ॥ ९१॥
॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ अगमानिअगम्यानि ॥ ४ ॥ समीक्षयादर्शनेच्छया ॥ ५ ॥ ६ ॥ भावितैःशुद्धैःकरणैरिंद्रियैः ॥ ७ ॥ अकृतात्माअवशीकृतचित्तः

यथापुण्यानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ उपास्यपुण्यंलब्ध्वाचभवत्यमरलोकभाक् ॥ ९५ ॥ नगंगासदृशंतीर्थंनदेवःकेशवात्परः ॥ ब्राह्मणेभ्यःपरंनास्ति
एवमाहपितामहः ॥ ९६ ॥ यत्रगंगामहाराजसदेशस्तत्तपोवनम् ॥ सिद्धिक्षेत्रंचतज्ज्ञेयंगंगातीरसमाश्रितम् ॥ ९७ ॥ इदंसत्यंद्विजातीनांसाधूनामात्मजस्यच ॥
सुहृदांचजपेत्कर्णेशिष्यस्यानुगतस्यच ॥ ९८ ॥ इदंधन्यमिदंमेध्यमिदंस्वर्ग्यमनुत्तमम् ॥ इदंपुण्यमिदंरम्यंपावनंधर्म्यमुत्तमम् ॥ ९९ ॥ महर्षीणामिदंगुह्यंसर्वपाप
प्रमोचनम् ॥ अधीत्यद्विजमध्येचनिर्मलःस्वर्गमाप्नुयात ॥ १०० ॥ श्रीमत्स्वर्ग्यंतथापुण्यंसपत्नशमनंशिवम् ॥ मेधाजननमग्र्यंवैतीर्थवंशानुकीर्तनम् ॥ १०१ ॥
अपुत्रोलभतेपुत्रमधनोधनमाप्नुयात् ॥ महींविजयतेराजावैश्योधनमवाप्नुयात् ॥ २ ॥ शूद्रोयथेप्सितान्कामान्ब्राह्मणःपारगःपठन् ॥ यश्चेदंशृणुयान्नित्यंतीर्थ
पुण्यंनरःशुचिः ॥ ३ ॥ जातीःसस्मरतेबह्वीर्नाकपृष्ठेचमोदते ॥ गम्यान्यपिचतीर्थानिकीर्तितान्यगमानिच ॥ ४ ॥ मनसातानिगच्छेतसर्वतीर्थसमीक्षया ॥ एतानिव
सुभिःसाध्यैरादित्यैर्मरुदश्विभिः ॥ ५ ॥ ऋषिभिर्देवकल्पैश्चस्नातानिसुकृतैषिभिः ॥ एवंत्वमपिकौरव्यविधिनानेनसुव्रत ॥ ६ ॥ व्रजतीर्थानिनियतःपुण्यंपुण्ये
नवर्धयन् ॥ भावितैःकरणैःपूर्वमास्तिक्याच्छ्रुतिदर्शनात् ॥ ७ ॥ प्राप्यंतेतानितीर्थानिसद्भिःशास्त्रानुदर्शिभिः ॥ नाव्रतीनाकृतात्माचनाशुचिर्नचतस्करः ॥ ८ ॥
स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ॥ त्वयातुसम्यग्वृत्तेननित्यंधर्मार्थदर्शिना ॥ ९ ॥ पितापितामहश्चैवसर्वेचप्रपितामहाः ॥ पितामहपुरोगाश्चदेवाःसर्षिग
णान्नृप ॥ १० ॥ तवधर्मेणधर्मज्ञनित्यमेवाभितोषिताः ॥ अवाप्स्यसित्वंलोकान्वैवसूनांवासवोपम ॥ कीर्तिंचमहतींभीष्मप्राप्स्यसेभुविशाश्वतीं ॥ ११ ॥
॥ नारदउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाभ्यनुज्ञायपुलस्त्योभगवानृषिः ॥ प्रीतःप्रीतेनमनसातत्रैवांतरधीयत ॥ १२ ॥ भीष्मश्चकुरुशार्दूलशास्त्रतत्त्वार्थदर्शिवान् ॥ पुल
स्त्यवचनाच्चैवपृथिवींपरिचक्रमे ॥ १३ ॥ एवमेषामहाभागाप्रतिष्ठानेप्रतिष्ठिता ॥ तीर्थयात्रामहापुण्यासर्वपापप्रमोचनी ॥ १४ ॥ अनेनविधिनायस्तुपृथिवीं
संचरिष्यति ॥ अश्वमेधशतंसाग्रंफलंप्रेत्यसभोक्ष्यति ॥ १५ ॥ ततश्चाष्टगुणंपार्थप्राप्स्यसेधर्ममुत्तमम् ॥ भीष्मःकुरूणांप्रवरोयथापूर्वमवाप्तवान् ॥ १६ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रतिष्ठानेप्रयागे प्रतिष्ठितासमाप्ता ॥ १४ ॥ अश्वमेधेति अग्र्यंफलंक्रममुक्तिस्थानं उषावाअश्वस्यशिरइत्यादिश्रुतेःसोपानस्याश्वमेधस्यतत्प्रापकत्वावगमात्
सामान्यफलंत्विंद्रपदप्राप्तिरितिप्रसिद्धम् ॥ १५ ॥ अष्टगुणमणिमाद्यष्टगुणयुक्तं धर्मंधर्मफलम् ॥ १६ ॥

हेतुमाह नेताचेति गणफलेनतुल्यफलत्वान्नेतुरनंतफलमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ महाभिषःशांतनुरूपेणावतीर्णः ॥ २४ ॥ २५ ॥ रश्मिवान्सूर्यः ॥ २६ ॥ २७ ॥

नेताचत्वमृषीन्यस्मात्तेनतेष्टगुणंफलम् ॥ रक्षोगणविकीर्णानितीर्थान्येतानिभारत ॥ नगतानिमनुष्यैर्हित्वामृतेकुरुनंदन ॥ १७ ॥ इदंदेवर्षिचरितंसर्वतीर्थाभि
संहतम् ॥ यःपठेत्कल्यमुत्थायसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १८ ॥ ऋषिमुख्याःसदायत्रवाल्मीकिस्त्वथकश्यपः ॥ आत्रेयःकुंडजठरोविश्वामित्रोथगौतमः ॥ १९ ॥ असि
तोदेवलश्चैवमार्कंडेयोथगालवः ॥ भरद्वाजोवसिष्ठश्चमुनिरुद्दालकस्तथा ॥ २० ॥ शौनकःसहपुत्रेणव्यासश्चतपतांवरः ॥ दुर्वासाश्चमुनिश्रेष्ठोजाबालिश्चमहा
तपाः ॥ २१ ॥ एतेऋषिवराःसर्वेत्वत्प्रतीक्षास्तपोधनाः ॥ एभिःसहमहाराजतीर्थान्येतान्यनुव्रज ॥ २२ ॥ एषतेलोमशोनाममहर्षिरमितद्युतिः ॥ समेष्यतिमहा
राजतेनसार्धमनुव्रज ॥ २३ ॥ मयापिसहधर्मज्ञतीर्थान्येतान्यनुक्रमात् ॥ प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंयथाराजामहाभिषः ॥ २४ ॥ यथाययातिर्धर्मात्मायथाराजा
पुरूरवाः ॥ तथात्वंराजशार्दूलस्वेनधर्मेणशोभसे ॥ २५ ॥ यथाभगीरथोराजायथारामश्चविश्रुतः ॥ तथात्वंसर्वराजभ्योभ्राजसेरश्मिवानिव ॥ २६ ॥ यथाम
नुर्यथेक्ष्वाकुर्यथापूरुर्महायशाः ॥ यथावैन्योमहाराजतथात्वमपिविश्रुतः ॥ २७ ॥ यथाचवृत्रहासर्वान्सपत्नान्निर्दहन्पुरा ॥ त्रैलोक्यंपालयामासदेवराड्विगत
ज्वरः ॥ २८ ॥ तथाशत्रुक्षयंकृत्वात्वंप्रजाःपालयिष्यसि ॥ स्वधर्मविजितामुर्वींप्राप्यराजीवलोचन ॥ २९ ॥ ख्यातिंयास्यसिधर्मेणकार्तवीर्यार्जुनोयथा ॥ ३० ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमाश्वास्यराजानंनारदोभगवानृषिः ॥ अनुज्ञाप्यमहाराजतत्रैवांतरधीयत ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरोपिधर्मात्मातमेवार्थंविचिंतयन् ॥
तीर्थयात्राश्रितंपुण्यमृषीणांप्रत्यवेदयत् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिपुलस्त्यतीर्थयात्रायांनारदवाक्येपंचाशीतितमो
ऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भ्रातॄणांमतमाज्ञायनारदस्यचधीमतः ॥ पितामहसमंधौम्यंप्राहराजायुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ मया
सपुरुषव्याघ्रोजिष्णुःसत्यपराक्रमः ॥ अस्त्रहेतोर्महाबाहुरमितात्माविवासितः ॥ २ ॥ सहिवीरोनुरक्तश्चसमर्थश्चतपोधनः ॥ कृतीचभृशमप्यस्त्रेवासुदेवइवप्र
भुः ॥ ३ ॥ अहंत्वेतावुभौब्रह्मन्कृष्णावरिविघातिनौ ॥ अभिजानामिविक्रांतौतथाव्यासःप्रतापवान् ॥ ४ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भ्रातॄणामिति ॥ १ ॥ अमितात्माअमितधैर्यःआत्माबुद्धौ
धृतौदेहेइतिकोशात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

त्रियुगौधर्मस्यभार्यायांमूर्तिसंज्ञायांकृतयुगेऽवतीर्णौनरनारायणौ तावेवद्वापरांतेपिकेशवार्जुनावितिपुराणपुरुषावेतौनास्मदादिवन्मानुषाविति भावः पुंडरीकाक्षौसाक्षाद्विष्णू यद्वात्रीणियुगानियुगलानिष
डैश्वर्याणिभगसंज्ञानिवाषडंगानिवाययोस्तौत्रियुगौ तानिचपुराणांतरेस्मर्यंते ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगना इंगनासंज्ञा सर्वज्ञतातृप्तिरनादिबोधःस्वतंत्रता
नित्यमलुप्तशक्तिः अनंतशक्तिश्चविभोर्विभुज्ञाःषडाहुरंगानिमहेश्वरस्येति अन्येतुज्ञानैश्वर्येवीर्यबलेतेजःपराक्रमौचेतित्रीणियुगलानीत्याहुः तत्रज्ञानमनवरोधंत्रैकालिकार्थस्फुरणं ऐश्वर्यमिच्छानभिघा

त्रियुगौपुंडरीकाक्षौवासुदेवधनंजयौ॥ नारदोपितथावेदयोप्यशंसत्सदामम॥५॥ तथाहमपिजानामिनरनारायणावृषी ॥ शक्तोयमित्यतोमत्वामयासप्रे
षितोर्जुनः॥६॥ इंद्रादनवरःशक्रंसुरसूनुःसुराधिपम्॥ द्रष्टुमस्त्राणिचादातुमिंद्रादितिविवासितः॥७॥ भीष्मद्रोणावतिरथौकृपोद्रौणिश्चदुर्जयः॥ धृतराष्ट्र
स्यपुत्रेणवृतायुधिमहारथाः॥८॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वास्त्रविदुषस्तथा॥ योद्धुकामाश्चपार्थेनसततंयेमहाबलाः॥ सचदिव्यास्त्रवित्कर्णःसूतपुत्रोमहारथः॥९॥
योस्त्रवेगानिलबलःशरार्चिस्तलनिःस्वनः॥ रजोधूमोस्त्रसंपातोधार्त्तराष्ट्रानिलोद्धतः॥१०॥ निसृष्टइवकालेनयुगांतज्वलनोमहान्॥ ममसैन्यमयंकक्षंप्रधक्ष्य
तिनसंशयः॥११॥ तंसकृष्णानिलोद्धूतोदिव्यास्त्रज्वलनोमहान्॥ श्वेतवाजिबलाकाभृद्गांडीवेंद्रायुधोल्बणः॥१२॥ संरब्धःशरधाराभिःसुदीप्तंकर्णपावकम्॥
अर्जुनोदीरितोमेघःशमयिष्यतिसंयुगे॥१३॥ ससाक्षादेवसर्वाणिशक्रात्परपुरंजयः॥ दिव्यान्यस्त्राणिबीभत्सुस्ततश्चप्रतिपत्स्यते॥१४॥ अलंसतेषांसर्वेषा
मितिमेधीयतेमतिः॥ नास्तित्वतिकृतार्थानांरणेऽरीणांप्रतिक्रिया॥१५॥ तेवयंपांडवंसर्वेगृहीतास्त्रमरिंदमम्॥ द्रष्टारोनहिबीभत्सुर्भारमुद्यम्यसीदति॥१६॥
वयंतुतमृतेवीरंवनेस्मिन्द्विपदांवर॥ अवधानंनगच्छामःकाम्यकेसहकृष्णया ॥१७॥ भवानन्यद्वनंसाधुबह्वन्नंफलवच्छुचि ॥ आख्यातुरमणीयंचसेवितंपु
ण्यकर्मभिः॥१८॥ यत्रकंचिद्वयंकालंवसंतःसत्यविक्रमम्॥ प्रतीक्षामोर्जुनंवीरंवृष्टिकामाइवांबुदम् ॥१९॥ विविधानाश्रमान्कांश्चिद्द्विजातिभ्यःप्रतिश्रुता
न्॥ सरांसिसरितश्चैवरमणीयांश्चपर्वतान्॥२०॥

तः बलमुपक्रांतनिर्वाहः वीर्यंकाममंत्रशक्तिः तेजःपराभिघातः पराक्रमोयथाकालमुत्थानमितितद्व्याचक्षतेच तन्निर्मूलं पुनरुक्तिदोषादयुक्तंच ॥५॥६॥ अनवरोऽन्यूनः ॥७॥८॥ अस्त्रविदु
षोऽस्त्रविद्वांसः॥९॥ रजइतिरजःकार्यंक्रोधःसएवधूमोयस्य धार्तराष्ट्रैरनिलैरिवउद्धतउद्दीपितः॥१०॥ कक्षंतृणवनम्॥११॥ उल्बणोदुःसहः॥१२॥ अर्जुनोदीरितोऽर्जुननामा॥१३॥१४॥
अलंजेतुंपर्याप्तः तुशब्दःपक्षांतरे प्रतिक्रियाजयोपायः अर्जुनंविनाऽरयोदुर्जयाइत्यर्थः॥१५॥ द्रष्टारोद्रक्ष्यामः॥१६॥ अवधानंस्वास्थ्यं॥१७॥१८॥१९॥२०॥

॥२१॥ ॥इत्या०नै०भा०षडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥७॥ ॥तानिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ शामित्रंशमितुःकर्मयज्ञेपशुमारणं विवस्वतःपुत्रस्ययमस्येतिशेषः ॥७॥ तीर्थांतरमाह तस्यामिति॥तस्यां
आचक्ष्वनहिमेब्रह्मन्रोचतेतमृतेऽर्जुनम्॥ वनेस्मिन्काम्यकेवासोगच्छामोन्यांदिशंप्रति ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौ
म्यतीर्थयात्रायांषडशीतितमोऽध्यायः ॥८६॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तान्सर्वानुत्सुकान्दृष्ट्वापांडवान्दीनचेतसः॥ आश्वासयंस्तथा
धौम्योबृहस्पतिसमोब्रवीत्॥ १ ॥ ब्राह्मणानुमतान्पुण्यानाश्रमान्भरतर्षभ॥ दिशस्तीर्थानिशैलांश्चशृणुमेवदतोनघ॥ २ ॥ यान्श्रुत्वागदतोराजन्विशोकोभ
वितासिह॥ द्रौपद्याचानयासार्धंभ्रातृभिश्चनरेश्वर॥ ३ ॥ श्रवणाच्चैवतेषांत्वंपुण्यमाप्स्यसिपांडव॥ गत्वाशतगुणंचैवतेभ्यएवनरोत्तम॥ ४ ॥ पूर्वंप्राचींदिशं
राजन्राजर्षिगणसेविताम्॥ रम्यांतेकथयिष्यामियुधिष्ठिरयथास्मृति॥५॥ तस्यांदेवर्षिजुष्टायांनैमिषंनामभारत॥ यत्रतीर्थानिदेवानांपुण्यानिचपृथक्पृथक्
॥६॥ यत्रसागोमतीपुण्यारम्यादेवर्षिसेविता॥ यज्ञभूमिश्चदेवानांशामित्रंचविवस्वतः ॥७॥ तस्यांगिरिवरःपुण्योगयोराजर्षिसत्कृतः ॥ शिवंब्रह्मसरोयत्र
सेवितंत्रिदशर्षिभिः॥८॥ यदर्थेपुरुषव्याघ्रकीर्तयंतिपुरातनाः॥ एष्टव्याबहवःपुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् ॥ ९ ॥ यजेतवाश्वमेधेननीलंवावृषमुत्सृजेत्॥ उत्ता
रयतिसंतत्यादशपूर्वान्दशावरान्॥ १० ॥ महानदीचतत्रैवतथागयशिरोनृप॥ यत्रासौकीर्त्यतेविप्रैरक्षय्यकरणोवटः ॥ ११ ॥ यत्रदत्तंपितृभ्योन्नमक्षय्यंभ
वतिप्रभो॥ साचपुण्यजलातत्रफल्गुनामामहानदी ॥ १२॥ बहुमूलफलाचापिकौशिकीभरतर्षभ॥ विश्वामित्रोध्यगाद्यत्रब्राह्मणत्वंतपोधनः॥ १३ ॥ गंगाय
त्रनदीपुण्यायस्यास्तीरेभगीरथः॥ अयजत्तत्रबहुभिःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः॥१४॥ पंचालेषुचकौरव्यकथयंत्युत्पलावनम्॥ विश्वामित्रोऽयजद्यत्रपुत्रेणसहकौ
शिकः॥ १५॥ यत्रानुवंशंभगवान्जामदग्न्यस्तथाजगौ ॥ विश्वामित्रस्यतांदृष्ट्वाविभूतिमतिमानुषीम् ॥ १६ ॥ कान्यकुब्जेऽपिबत्सोममिंद्रेणसहकौशिकः॥
ततःक्षत्रादपाक्रामद्ब्राह्मणोस्मीतिचाब्रवीत् ॥ १७॥ पवित्रमृषिभिर्जुष्टंपुण्यंपावनमुत्तमम् ॥ गंगायमुनयोर्वीरसंगमंलोकविश्रुतम् ॥ १८ ॥ यत्रायजतभू
तात्मापूर्वमेवपितामहः॥ प्रयागमितिविख्यातंतस्माद्भरतसत्तम ॥१९॥ अगस्त्यस्यतुराजेंद्रतत्राश्रमवरोनृप॥ तत्तथातापसारण्यंतापसैरुपशोभितम् ॥२०॥
हिरण्यबिंदुःकथितोगिरौकालंजरेमहान्॥ आगस्त्यपर्वतोरम्यःपुण्योगिरिवरःशिवः॥ २१ ॥ प्राच्यांदिशि राजर्षिरिति गयसंज्ञः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ पवित्रमिति पवित्रैर्जन्मतत्तुल्यंजन्ममरणादिदुःखंतस्मात्त्रायतइतिपवित्रं अतएवऋषिभिर्जुष्टंसेवितं पुण्यंधर्मवृद्धिहेतुः पावनं पापनाशनं ॥ १८ ॥१९॥२०॥२१॥

॥ २२ ॥ यत्रभागीरथीति सरसिमणिकर्णिकाख्येप्रविष्टाआसीत् ब्रह्मशालाब्रह्मोपलब्धिसदृशंवाराणस्याख्यमविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमितिश्रुतिप्रसिद्धम ॥ २३ ॥ आ

महेंद्रोनामकौरव्यभार्गवस्यमहात्मनः॥ अयजत्तत्रकौंतेयपूर्वमेवपितामहः॥ २२॥ यत्रभागीरथीपुण्यासरस्यासीद्युधिष्ठिर॥ यत्रसाब्रह्मशालेतिपुण्याख्या
ताविशांपते॥ २३॥ धूतपाप्मभिराकीर्णापुण्यंतस्याश्चदर्शनम्॥ पवित्रोमंगलीयश्चख्यातोलोकेमहात्मनः॥ २४॥ केदारश्चमतंगस्यमहानाश्रमउत्तमः॥ कुं
डोदःपर्वतोरम्योबहुमूलफलोदकः॥ २५॥ नैषधस्तृषितोयत्रजलंशर्मचलब्धवान्॥ यत्रदेववनंपुण्यंतापसैरुपशोभितम्॥ २६॥ बाहुदाचनदीयत्रनंदाचगि
रिमूर्धनि॥ तीर्थानिसरितःशैलाःपुण्यान्यायतनानिच॥ २७॥ प्राच्यांदिशिमहाराजकीर्तितानिमयातव॥ तिसृष्वन्यानिपुण्यानिदिक्षुतीर्थानिमेशृणु॥ सरि
तःपर्वतांश्चैवपुण्यान्यायतनानिच॥ २८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० धौम्यतीर्थयात्रायांसप्ताशीतितमोऽध्यायः॥ ८७॥ ॥ छ॥
धौम्यउवाच॥ ॥दक्षिणस्यांतुपुण्यानिशृणुतीर्थानिभारत॥ विस्तरेणयथाबुद्धिकीर्त्यमानानितानिवै॥ १॥ यस्यामाख्यायतेपुण्यादिशिगोदावरीनदी॥ बह्वा
रामाबहुजलातापसाचरिताशिवा॥ २॥ वेणाभीमरथीचैवनद्यौपापभयापहे॥ मृगद्विजसमाकीर्णेतापसालयभूषिते॥ ३॥ राजर्षेस्तस्यचसरिन्नृगस्यभरत
र्षभ॥ रम्यतीर्थाबहुजलापयोष्णीद्विजसेविता॥ ४॥ अपिचात्रमहायोगीमार्कंडेयोमहायशाः॥ अनुवंश्यांजगौगाथांनृपस्यधरणीपतेः॥ ५॥ नृगस्ययजमा
नस्यप्रत्यक्षमितिनःश्रुतम्॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः॥ ६॥ पयोष्ण्यांयजमानस्यवाराहेतीर्थउत्तमे॥ उद्धृतंभूतलस्थंवावायुनासमुदीरितम्॥
पयोष्ण्याहरतेतोयंपापमामरणांतिकम्॥ ७॥ स्वर्गादुत्तुंगममलंविषाणंयत्रशूलिनः॥ स्वमात्मविहितंदृष्ट्वामर्त्यःशिवपुरंव्रजेत्॥ ८॥ एकतःसरितःसर्वागंगा
द्याःसलिलोच्चयाः॥ पयोष्णीचैकतःपुण्यातीर्थेभ्योहिमतामम॥ ९॥ माठरस्यवनंपुण्यंबहुमूलफलंशिवम्॥ यूपश्चभरतश्रेष्ठवरुणस्रोतसेगिरौ॥ १०॥ प्रवे
ण्युत्तरमार्गेतुपुण्येकण्वाश्रमेतथा॥ तापसानामरण्यानिकीर्तितानियथाश्रुति॥ ११॥ वेदीशूर्पारकेतातजमदग्नेर्महात्मनः॥ रम्यापाषाणतीर्थाचपुनश्चंद्राच
भारत॥ १२॥ अशोकतीर्थंतत्रैवकौंतेयबहुलाश्रमम्॥ अगस्त्यतीर्थंपांड्येषुवारुणंचयुधिष्ठिर॥ १३॥

कीर्णाव्याप्ता मंगलीयोमंगलावहः॥ २४॥ केदारोपिकाश्यामेव॥ २५॥ नैषधोनलः तत्रैवलोलार्कदक्षिणेनलधामस्यदर्शनात् तीर्थांतरमाह यत्रदेववनमिति॥ २६॥ २७॥ २८॥ ॥ इत्या० नै०
भा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः॥ ८७॥ ॥छ॥ ॥ दक्षिणस्यामिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ अनुवंश्यांवंशानुरूपांननुनृगमात्रानुरूपाम्॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥

कुमार्यःकुमारीवाचरंतोबाल्याद्रागादिहीनाअपिपरमेवपतिंप्रार्थयंतोभगवद्भक्ताइत्यर्थः अतएवश्रीभागवतेद्रविडेष्वेवभगवद्भक्तभूयस्त्वंस्मर्यते पांड्येषुद्रविडविशेषेषु ॥ १४ ॥ महन्मोक्षफलं ॥१५॥१६॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तप्तांगःकृततपस्कः ॥ २३ ॥ सनातनोधर्मः इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमितियाज्ञवल्क्योक्तः तत्रात्मदर्श

कुमार्यःकथिताःपुण्याःपांड्येष्वेवनरर्षभ ॥ ताम्रपर्णींतुकौंतेयकीर्तयिष्यामितांशृणु ॥ १४ ॥ यत्रदेवैस्तपस्तप्तंमहदिच्छद्भिराश्रमे ॥ गोकर्णइतिविख्यातस्त्रिषु
लोकेषुभारत ॥ १५ ॥ शीततोयोबहुजलःपुण्यस्तातशिवःशुभः ॥ ह्रदःपरमदुष्प्रापोमानुषैरकृतात्मभिः ॥ १६ ॥ तत्रवृक्षतृणाद्यैश्चसंपन्नःफलमूलवान् ॥ आश्र
मोगस्त्यशिष्यस्यपुण्योदेवसभोगिरिः ॥ १७ ॥ वैदूर्यपर्वतस्तत्रश्रीमान्मणिमयःशिवः ॥ अगस्त्यस्याश्रमश्चैवबहुमूलफलोदकः ॥ १८ ॥ सुराष्ट्रेष्वपिवक्ष्यामिपु
ण्यान्यायतनानिच ॥ आश्रमान्सरितश्चैवसरांसिचनराधिप ॥ १९ ॥ चमसोद्भेदनंविप्रास्तत्रापिकथयंत्युत ॥ प्रभासंचोदधौतीर्थंत्रिदशानांयुधिष्ठिर ॥ २० ॥
तत्रपिंडारकंनामतापसाचरितंशिवम् ॥ उज्जयंतश्चशिखरीक्षिप्रंसिद्धिकरोमहान् ॥ २१ ॥ तत्रदेवर्षिवर्येणनारदेनानुकीर्तितः ॥ पुराणःश्रूयतेश्लोकस्तंनिबो
धयुधिष्ठिर ॥ २२ ॥ पुण्येगिरौसुराष्ट्रेषुमृगपक्षिनिषेविते ॥ उज्जयंतेस्मतप्तांगोनाकपृष्ठेमहीयते ॥ २३ ॥ पुण्याद्वारवतीतत्रयत्रासौमधुसूदनः ॥ साक्षाद्देवःपुरा
णोसौसहिधर्मःसनातनः ॥ २४ ॥ येचवेदविदोविप्रायेचाध्यात्मविदोजनाः ॥ तेवदंतिमहात्मानंकृष्णंधर्मंसनातनम् ॥ २५ ॥ पवित्राणांहिगोविंदःपवित्रंपरमु
च्यते ॥ पुण्यानामपिपुण्योसौमंगलानांचमंगलम् ॥ त्रैलोक्येपुंडरीकाक्षोदेवदेवःसनातनः ॥ २६ ॥ अव्ययात्माव्ययात्माचक्षेत्रज्ञःपरमेश्वरः ॥ आस्तेहरिरचिं
त्यात्मातत्रैवमधुसूदनः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायामष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥
धौम्यउवाच ॥ ॥ आनर्तेषुप्रतीच्यांवैकीर्तयिष्यामितेदिशि ॥ यानितत्रपवित्राणिपुण्यान्यायतनानिच ॥ १ ॥ प्रियंग्वाम्रवणोपेतावानीरफलमालिनी ॥ प्रत्य
क्स्रोतानदीपुण्यानर्मदातत्रभारत ॥ २ ॥ त्रैलोक्येयानितीर्थानिपुण्यान्यायतनानिच ॥ सरिद्वनानिशैलेंद्रादेवाश्चसपितामहाः ॥ ३ ॥ नर्मदायांकुरुश्रेष्ठसहसि
द्धर्षिचारणैः ॥ स्नातुमायांतिपुण्यौघैःसदावारिषुभारत ॥ ४ ॥

नाख्यस्यधर्मस्यात्मनोनन्यत्वात्सहिधर्मइतिसामानाधिकरण्यम् ॥ २४ ॥ एतदेवस्पष्टयति येचेत्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ अव्ययात्माअक्षरस्वरूपी व्ययात्माक्षरस्वरूपी क्षेत्रज्ञोजीवःसएवपरमेश्वरः
क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिभगवद्वचनात् क्षेत्रंजीवईशश्चत्रयमप्यव्ययाख्यंब्रह्मैवेत्यर्थः भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वासर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्मवैतदितिश्रुतेः ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणि ०नै०भा० अष्टाशीति
तमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥७॥ ॥ आनर्तेषुपश्चिमाश्रितेषु अवंतिष्वितिपाठेअवंतिषुप्रतीच्यांचेति वैशब्दश्चार्थः ॥ १ ॥ प्रत्यक्स्रोताःपश्चिमवाहिनी ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ बह्वाश्चर्यंवेदध्वनिश्रवणादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ शाम्यतांशमवताम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ वैखानसानांहिरण्यगर्भाणांकर्ममार्गंत्यक्त्वाध्यानपराणामित्यर्थः ॥ १६ ॥

निकेतःश्रूयतेपुण्योयत्रविश्रवसोमुनेः ॥ जज्ञेधनपतिर्यत्रकुबेरोनरवाहनः ॥ ५ ॥ वैदूर्यशिखरोनामपुण्योगिरिवरःशिवः ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरित
च्छदाः ॥ ६ ॥ तस्यशैलस्यशिखरेसरःपुण्यंमहीपते ॥ फुल्लपद्मंमहाराजदेवगंधर्वसेवितम् ॥ ७ ॥ बह्वाश्चर्यंमहाराजदृश्यतेतत्रपर्वते ॥ पुण्येस्वर्गोपमेचैवदेवर्षिग
णसेविते ॥ ८ ॥ ह्लादिनीपुण्यतीर्थाचराजर्षेस्तत्रवैसरित् ॥ विश्वामित्रनदीराजन्पुण्यापरपुरंजय ॥ ९ ॥ यस्यास्तीरेसतांमध्येययातिर्नहुषात्मजः ॥ पपातसपु
नर्लोकान्लेभेधर्मान्सनातनान् ॥ १० ॥ तत्रपुण्योह्रदःख्यातोमैनाकश्चैवपर्वतः ॥ बहुमूलफलोपेतस्त्वसितोनामपर्वतः ॥ ११ ॥ आश्रमःकक्षसेनस्यपुण्यस्तत्र
युधिष्ठिर ॥ च्यवनस्याश्रमश्चैवविख्यातस्तत्रपांडव ॥ १२ ॥ तत्राल्पेनैवसिध्यंतिमानवास्तपसाविभो ॥ जंबूमार्गोमहाराजऋषीणांभावितात्मनाम् ॥ १३ ॥
आश्रमःशाम्यतांश्रेष्ठमृगद्विजनिषेवितः ॥ ततःपुण्यतमाराजन्सततंतापसैर्युता ॥ १४ ॥ केतुमालाचमेध्याचगंगाद्वारंचभूमिप ॥ ख्यातंचसैंधवारण्यंपुण्यंद्वि
जनिषेवितम् ॥ १५ ॥ पितामहसरःपुण्यंपुष्करंनामनामतः ॥ वैखानसानांसिद्धानामृषीणामाश्रमःप्रियः ॥ १६ ॥ अप्यत्रसंश्रयार्थायप्रजापतिरथोजगौ ॥ पु
ष्करेषुकुरुश्रेष्ठगाथांसुकृतिनांवर ॥ १७ ॥ मनसाप्यभिकामस्यपुष्कराणिमनस्विनः ॥ विप्रणश्यंतिपापानिनाकपृष्ठेचमोदते ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
रण्यकपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायामूननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धौम्यउवाच ॥ ॥ उदीच्यांराजशार्दूल
दिशिपुण्यानियानिवै ॥ तानितेकीर्तयिष्यामिपुण्यान्यायतनानिच ॥ १ ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वामममंत्रयतःप्रभो ॥ कथाप्रतिग्रहोवीरश्रद्धांजनयतेशुभाम् ॥
॥ २ ॥ सरस्वतीमहापुण्याह्लादिनीतीर्थमालिनी ॥ समुद्रगामहावेगायमुनायत्रपांडव ॥ ३ ॥ यत्रपुण्यतरंतीर्थंप्लक्षावतरणंशुभम् ॥ यत्रसारस्वतैरिष्ट्वागच्छंत्य
वभृथैर्द्विजाः ॥ ४ ॥ पुण्यंचाख्यायतेदिव्यंशिवमग्निशिरोऽनघ ॥ सहदेवोयजद्यत्रशम्याक्षेपेणभारत ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नेवचार्थेसौइंद्रगीतायुधिष्ठिर ॥ गाथाचर
तिलोकेस्मिन्गीयमानाद्विजातिभिः ॥ ६ ॥ अग्नयःसहदेवेनसेवितायमुनामनु ॥ तेतस्यकुरुशार्दूलसहस्रशतदक्षिणाः ॥ ७ ॥

संश्रयार्थायवासार्थम् ॥ १७ ॥ अभिकामस्यगंतुमिच्छोः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उदीच्यामिति ॥ १ ॥ मंत्रयतःकथयतः कथाप्रतिग्रहः
कथायामनसिधारणम् ॥ २ ॥ ३ ॥ सारस्वतैःसरस्वत्यांप्राप्तैः ॥ ४ ॥ सहदेवःसृंजयपुत्रः शम्याक्षेपेणबलवताक्षिप्ताशम्यालगुडविशेषोयात्रद्दूरंपतेत्तावान्यज्ञमंडपोयस्मिन्यज्ञेसशम्याक्षेपस्तेन ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

विंशतिःविंशतिवारमावर्तिताःसप्तअष्टौचेतिअष्टाचत्वारिंशदधिकंशतं त्रयस्त्रिंश च्छतंराजेतितुश्रुतिः विंशतिमितिपाठेत्यंतहीनसंख्यत्वात्पंचत्रिंशत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एताकृष्णमृगीतद्व

तत्रैवभरतोराजाचक्रवर्तीमहायशाः ॥ विंशतिःसप्तचाष्टौचहयमेधानुपाहरत् ॥ ८ ॥ कामकृद्योद्विजातीनांश्रुतस्तातयथापुरा ॥ अत्यंतमाश्रमःपुण्यःशरभंग
स्यविश्रुतः ॥ ९ ॥ सरस्वतीनदीसद्भिःसततंपार्थपूजिता ॥ वालखिल्यैर्महाराजयत्रेष्टमृषिभिःपुरा ॥ १० ॥ दृषद्वतीमहापुण्यायत्रख्यातायुधिष्ठिर ॥ न्यग्रोधाख्य
स्तुपांचाल्यःपांचाल्योद्विपदांवर ॥ ११ ॥ दाल्भ्यघोषश्चदाल्भ्यश्चधरणीस्थोमहात्मनः ॥ कौंतेयानंतयशसःसुव्रतस्यामितौजसः ॥ १२ ॥ आश्रमःख्यायतेपुण्य
स्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ एतावर्णाववर्णौचविश्रुतौमनुजाधिप ॥ १३ ॥ वेदज्ञौवेदविद्वांसौवेदविद्याविदावुभौ ॥ ईजातेक्रतुभिर्मुख्यैःपुण्यैर्भरतसत्तम ॥ १४ ॥ स
मेत्यबहुशोदेवाःसेंद्राःसवरुणाःपुरा ॥ विशाखयूपेतप्यंततेनपुण्यतमश्चसः ॥ १५ ॥ ऋषिर्महान्महाभागोजमदग्निर्महायशाः ॥ पलाशकेषुपुण्येषुरम्येष्वयज
तप्रभुः ॥ १६ ॥ यत्रसर्वाःसरिच्छ्रेष्ठाःसाक्षात्तमृषिसत्तमम् ॥ स्वंस्वंतोयमुपादायपरिवार्योपतस्थिरे ॥ १७ ॥ अपिचात्रमहाराजस्वयंविश्वावसुर्जगौ ॥ इमंश्लो
कंतदावीरप्रेक्ष्यदीक्षांमहात्मनः ॥ १८ ॥ यजमानस्यवैदेवान्जमदग्नेर्महात्मनः ॥ आगम्यसरितोविप्रान्मधुनासमतर्पयन् ॥ १९ ॥ गंधर्वयक्षरक्षोभिरप्सरोभि
श्चसेवितम् ॥ किरातकिन्नरावासंशैलंशिखरिणांवरम् ॥ २० ॥ विभेदतरसागंगागंगाद्वारंयुधिष्ठिर ॥ पुण्यंतत्ख्यायतेराजन्ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ २१ ॥ सनत्कु
मारःकौरव्यपुण्यंकनखलंतथा ॥ पर्वतश्चपुरुर्नामयत्रयातःपुरूरवाः ॥ २२ ॥ भृगुर्यत्रतपस्तेपेमहर्षिगणसेविते ॥ राजन्सआश्रमःख्यातोभृगुतुंगोमहागिरिः ॥ २३ ॥
यःसभूतंभविष्यच्चभवच्चभरतर्षभ ॥ नारायणःप्रभुर्विष्णुःशाश्वतःपुरुषोत्तमः ॥ २४ ॥ तस्यातियशसःपुण्यांविशालांबदरीमनु ॥ आश्रमःख्यायतेपुण्यस्त्रिषु
लोकेषुविश्रुतः ॥ २५ ॥ उष्णतोयवहागंगाशीततोयवहापुरा ॥ सुवर्णसिकताराजन्विशालांबदरीमनु ॥ २६ ॥ ऋषयोयत्रदेवाश्चमहाभागामहौजसः ॥ प्रा
प्यनित्यंनमस्यंतिदेवंनारायणंप्रभुम् ॥ २७ ॥ यत्रनारायणोदेवःपरमात्मासनातनः ॥ तत्रकृत्स्नंजगत्सर्वंतीर्थान्यायतनानिच ॥ २८ ॥ तत्पुण्यंपरमंब्रह्मतत्तीर्थं
तत्तपोवनम् ॥ तत्परंपरमंदेवंभूतानांपरमेश्वरम् ॥ २९ ॥ शाश्वतंपरमंचैवधातारंपरमंपदम् ॥ यंविदित्वानशोचंतिविद्वांसःशास्त्रदृष्टयः ॥ ३० ॥ तत्रदेवर्षयःसि
द्धाःसर्वेचैवतपोधनाः ॥ आदिदेवोमहायोगीयत्रास्तेमधुसूदनः ॥ ३१ ॥

णौकृष्णौनरनारायणावित्यर्थः वस्तुतस्त्ववर्णौवर्णाःलोहितशुक्लकृष्णाःरजः
सत्त्वतमांसितद्रहितौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ विशालांनामतः बदरीमनुबदरीसमीपे ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ विहरिष्यसिपरिहरिष्यसि ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

पुण्यानामपितत्पुण्यमत्रतेसंशयोस्तुमा ॥ एतानिराजन्पुण्यानिपृथिव्यांपृथिवीपते ॥ ३२ ॥ कीर्तितानिनरश्रेष्ठतीर्थान्यायतनानिच ॥ एतानिवसुभिःसाध्यैरा
दित्यैर्मरुद्भिश्विभिः ॥ ३३ ॥ ऋषिभिर्देवकल्पैश्वसेवितानिमहात्मभिः ॥ चरन्नेतानिकौंतेयसहितोब्राह्मणर्षभैः ॥ भ्रातृभिश्चमहाभागैरुत्कंठांविहरिष्यसि ॥ ३४ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिधौम्यतीर्थयात्रायांनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसं
भाषमाणेतुधौम्येकौरवनंदन ॥ लोमशःसमहातेजाऋषिस्तत्राजगामह ॥ १ ॥ तंपांडवाग्रजोराजासगणोब्राह्मणाश्वते ॥ उपातिष्ठन्महाभागंदिविशक्रमि
वामराः ॥ २ ॥ समभ्यर्च्ययथान्यायंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ पप्रच्छागमनेहेतुमटनेचप्रयोजनम् ॥ ३ ॥ सपृष्टःपांडुपुत्रेणप्रीयमाणोमहामनाः ॥ उवाचश्लक्ष्णया
वाचाहर्षयन्निवपांडवान् ॥ ४ ॥ संचरन्नस्मिकौंतेयसर्वांल्लोकान्यदृच्छया ॥ गतःशक्रस्यभवनंतत्रापश्यंसुरेश्वरम् ॥ ५ ॥ तवचभ्रातरंवीरमपश्यंसव्यसाचिनम् ॥
शक्रस्यार्धासनगतंतत्रमेविस्मयोमहान् ॥ ६ ॥ आसीत्पुरुषशार्दूलदृष्ट्वापार्थंतथागतम् ॥ आहमांतत्रदेवेशोगच्छपांडुसुतान्प्रति ॥ ७ ॥ सोहमभ्यागतःक्षिप्रंदि
दृक्षुस्त्वांसहानुजम् ॥ वचनात्पुरुहूतस्यपार्थस्यचमहात्मनः ॥ ८ ॥ आख्यास्येतेप्रियंतातमहत्पांडवनंदन ॥ ऋषिभिःसहितोराजन्कृष्णयाचैवतच्छृणु ॥ ९ ॥ य
त्त्वयोक्तोमहाबाहुरस्त्रार्थंभरतर्षभ ॥ तदस्त्रमाप्तंपार्थेनरुद्रादप्रतिमंविभो ॥ १० ॥ यत्तद्ब्रह्मशिरोनामतपसारुद्रमागमत् ॥ अमृतादुत्थितंरौद्रंतल्लब्धंसव्यसा
चिना ॥ ११ ॥ तत्समंत्रंससंहारंसप्रायश्चित्तमंगलम् ॥ वज्रमस्त्राणिचान्यानिदंडादीनियुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ यमात्कुबेराद्वरुणादिंद्राच्चकुरुनंदन ॥ अस्त्राण्यधीत
वान्पार्थोदिव्यान्यमितविक्रमः ॥ १३ ॥ विश्वावसोस्तुतनयाद्गीतंनृत्यंचसामच ॥ वादित्रंचयथान्यायंप्रत्यविंदद्यथाविधि ॥ १४ ॥ एवंकृतास्त्रःकौंतेयोगांधर्वं
वेदमाप्तवान् ॥ सुखंवसतिबीभत्सुरनुजस्यानुजस्तव ॥ १५ ॥ यदर्थंमांसुरश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥ तच्चतेकथयिष्यामियुधिष्ठिरनिबोधमे ॥ १६ ॥ भवान्मनु
ष्यलोकेपिगमिष्यतिनसंशयः ॥ ब्रूयाद्युधिष्ठिरंतत्रवचनान्मेद्विजोत्तम ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ समंत्रंप्रयोगादौमंत्रसहितं संहारस्सक्तस्याकर्षणं प्रायश्चित्तंअस्त्राग्निनानिरपराधानांदाहेयोदोषस्तस्यशोधनं मंगलंदग्धानामेवारामादीनांपुनर्विकसनं वज्रंवज्रवदप्रतीकार्यंरौद्र
मेव ॥ १२ ॥ १३ ॥ गीतंलौकिकंगानं सामऋक्षुगानं ॥ १४ ॥ अनुजस्यभीमस्यानुजः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

सुरकार्यंनिवातकवचादीनांवधः दिवौकसैरितिबहुलंछंदसीत्यैस् ॥ १८ ॥ १९ ॥ सत्यसंधंसत्यप्रतिज्ञम् ॥ २० ॥ वरवर्णिनमतिसुंदरम् ॥ २१ ॥ महेश्वरसुतप्रख्यंस्कंदतुल्यं अतिस्कंधमुन्नतांसं ज्ञानगति
स्कंधमितिपाठेयोगिश्रेष्ठम् ॥ २२ ॥ २३॥ (अपहरिष्यामिकवचकुंडलापहरणेइंद्रेणकृतेसतितदपींद्रस्यांतःप्रविश्यसंपादयिष्यामि आर्षेणाभेददर्शनेनाहंमनुरभवमित्यादिवदहमेवेंद्ररूपीकरिष्यामीति)

आगमिष्यतितेभ्राताकृतास्त्रःक्षिप्रमर्जुनः॥ सुरकार्यंमहत्कृत्वायदशक्यंदिवौकसैः ॥ १८ ॥ तपसापित्वमात्मानंयोजयभ्रातृभिःसह ॥ तपसोहिपरंनास्तितप
साविंदतेमहत् ॥ १९ ॥ अहंचकर्णंजानामियथावद्भरतर्षभ ॥ सत्यसंधंमहोत्साहंमहावीर्यंमहाबलम् ॥ २० ॥ महाहवेष्वप्रतिमंमहायुद्धविशारदम् ॥ महाधनु
र्धरंवीरंमहास्त्रंवरवर्णिनम् ॥ २१ ॥ महेश्वरसुतप्रख्यमादित्यतनयंप्रभुम् ॥ तथार्जुनमतिस्कंधंसहजोल्बणपौरुषम् ॥ २२ ॥ नसपार्थस्यसंग्रामेकलामर्हतिषो
डशीम् ॥ यच्चापितेभयंकर्णान्मनसिस्थमरिंदम ॥ २३॥ तच्चाप्यपहरिष्यामिसव्यसाचिन्युपागते ॥ यच्चतेमानसंवीरतीर्थयात्रामिमांप्रति ॥ समहर्षिर्लोमशस्ते
कथयिष्यत्यसंशयम् ॥ २४॥ यच्चकिंचित्तपोयुक्तंफलंतीर्थेषुभारत ॥ ब्रह्मर्षिरेषब्रूयात्तेनतच्छ्रद्धेयमन्यथा ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ
यात्रापर्वणिलोमशसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ धनंजयेनचाप्युक्तंयत्तच्छृणुयुधिष्ठिर ॥ युधिष्ठिरंभ्रातरंमेयोजयेर्ध
र्म्ययाश्रिया ॥ १ ॥ त्वंहिधर्मान्परान्वेत्थतपांसिचतपोधन ॥ श्रीमतांचापिजानासिधर्मंराज्ञांसनातनम् ॥ २ ॥ सभवान्परमंवेदपावनंपुरुषंप्रति ॥ तेनसंयोज
येथास्त्वंतीर्थपुण्येनपांडवान् ॥ ३ ॥ यथातीर्थानिगच्छेतगाश्चदद्यात्सपार्थिवः ॥ तथासर्वात्मनाकार्यमितिमामर्जुनोब्रवीत् ॥ ४ ॥ भवताचानुगुप्तोसौचरेत्ती
र्थानिसर्वशः ॥ रक्षोभ्योरक्षितव्यश्चदुर्गेषुविषमेषुच ॥ ५ ॥ दधीचइवदेवेंद्रंयथाचाप्यंगिरारविम् ॥ तथारक्षस्वकौंतेयान्राक्षसेभ्योद्विजोत्तम ॥ ६ ॥ यातुधा
नाहिबहवोराक्षसाःपर्वतोपमाः ॥ त्वयाभिगुप्तंकौंतेयंनविवर्त्तेयुरंतिकम् ॥ ७ ॥ सोहमिंद्रस्यवचनान्नियोगादर्जुनस्यच ॥ रक्षमाणोभयेभ्यस्त्वांचरिष्यामित्व
यासह ॥ ८ ॥ द्विस्तीर्थानिमयापूर्वंदृष्टानिकुरुनंदन ॥ इदंतृतीयंद्रक्ष्यामितान्येवभवतासह ॥ ९ ॥ इयंराजर्षिभिर्यातापुण्यकृद्भिर्युधिष्ठिर ॥ मन्वादिभिर्महाराजती
र्थयात्राभयापहा ॥ १० ॥ नानृजुर्नाकृतात्माचनाविद्योनचपापकृत् ॥ स्नातितीर्थेषुकौरव्यनचवक्रमतिर्नरः ॥ ११ ॥

॥ २४ ॥ तत्श्रद्धेयंनत्वन्यथापहीतव्यमित्यर्थः ॥ २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धनंजयेनेति योजयेःयोजय धर्म्ययाधर्माद
नपेतया ॥ १ ॥ २ ॥ पुरुषंप्रतिपुरुषस्येत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्विःद्विवारं तृतीयंतृतीयवारम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

सत्यसंगरःसत्ययज्ञः यान्येवसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतियास्कवचनात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ लघुरल्पपरिवारः ॥ १८ ॥ १९ ॥ विकल्पकाःमृष्टामृष्टविभाजकाः ॥२०॥

त्वंतुधर्ममतिर्नित्यंधर्मज्ञःसत्यसंगरः॥ विमुक्तःसर्वसंगेभ्योभूयएवभविष्यसि॥ १२॥ यथाभगीरथोराजाराजानश्चगयादयः॥ यथाययातिःकौंतेयतथात्वम
पिपांडव॥ १३॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥नहर्षात्संप्रपश्यामिवाक्यस्यास्योत्तरंक्वचित्॥ स्मरेद्धिदेवराजोयंकोनामाभ्यधिकस्ततः ॥ १४ ॥ भवतासंगमो
यस्यभ्राताचैवधनंजयः॥ वासवःस्मरतेयस्यकोनामाभ्यधिकस्ततः ॥ १५ ॥ यच्चमांभगवानाहतीर्थानांदर्शनंप्रति॥ धौम्यस्यवचनादेषाबुद्धिःपूर्वंकृतैवमे॥
॥ १६॥ तद्यदामन्यसेब्रह्मन्गमनंतीर्थदर्शने ॥ तदैवगंतास्मितीर्थान्येषमेनिश्चयःपरः ॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥गमनेकृतबुद्धिंतुपांडवंलोमशोब्र
वीत्॥ लघुर्भवमहाराजलघुःस्वैरंगमिष्यसि॥ १८॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥भिक्षाभुजोनिवर्तंतांब्राह्मणायतयश्चये ॥ क्षुत्तृडध्वश्रमायासशीतार्तिमसहि
ष्णवः॥ १९॥ तेसर्वेविनिवर्त्ततांयेचमिष्टभुजोद्विजाः॥ पक्कान्नलेह्यपानानांमांसानांचविकल्पकाः ॥ २०॥ तेपिसर्वेनिवर्त्ततांयेचसूदानुयायिनः॥ मयायथो
चिताजीव्यैःसंविभक्ताश्चवृत्तिभिः ॥ २१ ॥ येचाप्यनुगताःपौराराजभक्तिपुरःसराः ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजमभिगच्छंतुतेचवै ॥ २२॥ सदास्यतियथाकालमुचि
तायस्ययाभृतिः॥ सचेद्यथोचितांवृत्तिंनदद्यान्मनुजेश्वरः॥ २३॥ अस्मत्प्रियहितार्थायपांचाल्योवःप्रदास्यति॥ २४॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोभूयिष्ठशः
पौरागुरुभारप्रपीडिताः॥ विप्राश्चयतयोमुख्याजग्मुर्नागपुरंप्रति॥ २५॥ तान्सर्वान्धर्मराजस्यप्रेम्णाराजांबिकासुतः॥ प्रतिजग्राहविधिवद्धनैश्चसमतर्पयत्
॥२६॥ ततःकुंतीसुतोराजालघुभिर्ब्राह्मणैःसह॥ लोमशेनचसुप्रीतस्त्रिरात्रंकाम्यकेऽवसत्॥२७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलो
मशतीर्थयात्रायांद्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःप्रयांतंकौंतेयंब्राह्मणावनवासिनः॥ अभिगम्यतदाराजन्निदंवच
नमब्रुवन्॥ १॥ राजंस्तीर्थानिगंतासिपुण्यानिभ्रातृभिःसह ॥ ऋषिणाचैवसहितोलोमशेनमहात्मना ॥ २ ॥ अस्मानपिमहाराजनेतुमर्हसिपांडव॥ अस्मा
भिर्हिनशक्यानित्वदृतेतानिकौरव॥ ३॥ श्वापदैरुपसृष्टानिदुर्गाणिविषमाणिच॥ अगम्यानिनरैरल्पैस्तीर्थानिमनुजेश्वर ॥ ४॥

आजीव्यैर्भृत्यादिभिः वृत्तिभिर्जीवनहेतुभिरन्नादिभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पांचाल्योद्रुपदः वःयुष्मभ्यम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवति
तमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दुर्गाणिकंटकाद्याक्रांतत्वात् विषमाणिहिंस्रव्याघ्राद्यावृतत्वात् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अनुकीर्णानिव्याप्तानि नोस्मान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ आर्जवमृजुबुद्धिंश्रद्धामित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

भवतोभ्रातरःशूराधनुर्धरवराःसदा॥ भवद्भिःपालिताःशूरैर्गच्छामोवयमच्युत ॥ ५॥ भवत्प्रसादाद्धिवयंप्राप्नुयामःसुखंफलम् ॥ तीर्थानांपृथिवीपालवनानां
चविशांपते ॥ ६ ॥ तववीर्यपरित्राताःशुद्धास्तीर्थपरिप्लुताः॥ भवेमधूतपाप्मानस्तीर्थसंदर्शनान्नृप ॥ ७॥ भवानपिनरेंद्रस्यकार्तवीर्यस्यभारत॥ अष्टकस्यचरा
जर्षेर्लोमपादस्यचैवह ॥ ८ ॥ भरतस्यचवीरस्यसार्वभौमस्यपार्थिव ॥ ध्रुवंप्राप्स्यतिदुष्प्रापान्लोकांस्तीर्थपरिप्लुतः॥ ९ ॥ प्रभासादीनितीर्थानिमहेंद्रादींश्चप
र्वतान् ॥ गंगाद्याःसरितश्चैवप्लक्षादींश्चवनस्पतीन् ॥ १० ॥ त्वयासहमहीपालद्रष्टुमिच्छामहेवयम् ॥ यदितेब्राह्मणेष्वस्तिकाचित्प्रीतिर्जनाधिप ॥ ११ ॥ कुरुक्षि
प्रंवचोऽस्माकंततःश्रेयोभिपत्स्यसे ॥ तीर्थानिहिमहाबाहोतपोविघ्नकरैःसदा ॥ १२ ॥ अनुकीर्णानिरक्षोभिस्तेभ्योनस्त्रातुमर्हसि ॥ तीर्थान्युक्तानिधौम्येननारदे
नचधीमता ॥ १३ ॥ यान्युवाचचदेवर्षिर्लोमशःसुमहातपाः॥ विधिवत्तानिसर्वाणिपर्यटस्वनराधिप ॥ १४ ॥ धूतपाप्मासहास्माभिर्लोमशेनाभिपालितः॥
सराजापूज्यमानस्तैर्हर्षादश्रुपरिप्लुतः॥ १५॥ भीमसेनादिभिर्वीरैर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥बाढमित्यब्रवीत्सर्वांस्तानृषीन्पांडवर्षभः॥ १६ ॥ लोमशंसमनुज्ञाप्य
धौम्यंचैवपुरोहितम् ॥ ततःसपांडवश्रेष्ठोभ्रातृभिःसहितोवशी ॥ १७ ॥ द्रौपद्याचानवद्यांग्यागमनायमनोदधे ॥ अथव्यासोमहाभागस्तथापर्वतनारदौ ॥
॥ १८ ॥ काम्यकेपांडवंद्रष्टुंसमाजग्मुर्मनीषिणः॥ तेषांयुधिष्ठिरोराजापूजांचक्रेयथाविधि॥ सत्कृतास्तेमहाभागायुधिष्ठिरमथाब्रुवन् ॥ १९ ॥ ॥ ऋषय
ऊचुः॥ ॥ युधिष्ठिरयमौभीममनसाकुरुतार्जवम्॥ मनसाकृतशौचावैशुद्धास्तीर्थानियास्यथ ॥ २० ॥ शरीरनियमंप्राहुर्ब्राह्मणामानुषंव्रतम्॥ मनोविशुद्धां
बुद्धिंचदैवमाहुर्व्रतंद्विजाः ॥ २१ ॥ मनोह्यदुष्टंशौचायपर्याप्तंवैनराधिप ॥ मैत्रींबुद्धिंसमास्थायशुद्धास्तीर्थानिद्रक्ष्यथ॥ २२ ॥ तेयूयंमानसैःशुद्धाःशरीरनि
यमव्रतैः॥दैवंव्रतंसमास्थाययथोक्तंफलमाप्स्यथ ॥२३॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायकृष्णयासहपांडवाः॥ कृतस्वस्त्ययनाःसर्वैर्मुनिभिर्दिव्यमानुषैः॥२४॥ लोमशस्यो
पसंगृह्यपादौद्वैपायनस्यच ॥ नारदस्यचराजेंद्रदेवर्षेःपर्वतस्यच ॥ २५॥ धौम्येनसहितावीरास्तथातैर्वनवासिभिः॥ मार्गशीर्ष्यामतीतायांपुष्येणप्रययुस्ततः ॥
॥ २६ ॥ कठिनानिसमादायचीराजिनजटाधराः॥ अभेद्यैःकवचैर्युक्तास्तीर्थान्यन्वचरंस्ततः॥ २७॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कठिनानियष्टीः काठीतिमहाराष्ट्रप्रसिद्धेः अन्येतुशिक्यानिकरंडानिवेतिव्याचख्युः ॥ २७ ॥

परिचतुर्दशैः पंचदशभिः चतुर्दशभ्यः परिउपरीतिव्युत्पत्तेः संख्ययाव्ययासन्नेतिसमासः बहुव्रीहौसंख्येयेडजितिडच् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥छ॥ ॥ नवाइति निर्गुणमुत्तमगुणहीनम् ॥ १ ॥ परान्शत्रून् ॥ २ ॥ ३ ॥ समूलःपुत्रपौत्रादिवंशवृद्धिर्मूलंतत्सहितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विविशुःस्नानार्थमितिशेषः अधर्मस्तीर्थया

इंद्रसेनादिभिर्भृत्यैरथैःपरिचतुर्दशैः ॥ महानसव्यापृतैश्चतथान्यैःपरिचारिकैः ॥ २८ ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशास्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ प्राङ्मुखाःप्रययुर्वीराःपांडवाजनमेजय ॥ २९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०तीर्थ०लोमशतीर्थयात्रायांत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥छ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥ नवैनिर्गुणमात्मानंमन्येदेवर्षिसत्तम ॥ तथास्मिदुःखसंतप्तोयथानान्योमहीपतिः ॥ १ ॥ परांश्चनिर्गुणान्मन्येनचधर्मगतानपि ॥ तेचलोमशलोकेस्मिन्नृध्यंतेकेनहेतुना ॥ २ ॥ ॥लोमशउवाच ॥ ॥नात्रदुःखंत्वयाराजन्कार्यंपार्थकथंचन ॥ यदधर्मेणवर्धेयुरधर्मरुचयोजनाः ॥ ३ ॥ वर्धत्यधर्मेणनरस्ततोभद्राणिपश्यति ॥ ततःसपत्नान्जयतिसमूलस्तुविनश्यति ॥ ४ ॥ मयाहिदृष्टादैतेयादानवाश्चमहीपते ॥ वर्धमानाह्यधर्मेणक्षयंचोपगताःपुनः ॥ ५ ॥ पुरादेवयुगेचैवदृष्टंसर्वंमयाविभो ॥ अरोचयन्सुराधर्मंधर्मंतत्यजिरेऽसुराः ॥ ६ ॥ तीर्थानिदेवाविविशुर्नाविशन्भारतासुराः ॥ तानधर्मकृतोदर्पःपूर्वमेवसमाविशत् ॥ ७ ॥ दर्पान्मानःसमभवन्मानात्क्रोधोव्यजायत ॥ क्रोधादह्रीस्ततोऽलज्जावृत्तंतेषांततोऽनशत् ॥ ८ ॥ तानलज्जान्गतह्रीकान्हीनवृत्तान्वृथाव्रतान् ॥ क्षमालक्ष्मीःस्वधर्मश्चनचिरात्प्रजहुस्ततः ॥ ९ ॥ लक्ष्मीस्तुदेवानगमदलक्ष्मीरसुरान्नृप ॥ तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दर्पोपहतचेतसः ॥ १० ॥ दैतेयान्दानवांश्चैवकलिरप्याविशत्ततः ॥ तानलक्ष्मीसमाविष्टान्दानवान्कलिनाहतान् ॥ ११ ॥ दर्पाभिभूतान्कौंतेयक्रियाहीनानचेतसः ॥ मानाभिभूतानचिराद्विनाशःसमपद्यत ॥ १२ ॥ निर्यशस्कास्तथादैत्याःकृत्स्नशोविलयंगताः ॥ देवास्तुसागरांश्चैवसरितश्चसरांसिच ॥ १३ ॥ अभ्यगच्छन्धर्मशीलाःपुण्यान्यायतनानिच ॥ तपोभिःक्रतुभिर्दानैराशीर्वादैश्चपांडव ॥ ॥ १४ ॥ प्रजहुःसर्वपापानिश्रेयश्चप्रतिपेदिरे ॥ एवमादानवंतश्चनिरादानाश्चसर्वशः ॥ १५ ॥ तीर्थान्यगच्छन्विबुधास्तेनापुर्भूतिमुत्तमाम् ॥ तथात्वमपिराजेंद्रस्नात्वातीर्थेषुसानुजः ॥ १६ ॥

त्राऽप्रवेशजस्तत्कर्तृन् अधर्मकृतः अधर्मेणकृतउत्पादितोवा दर्पोगर्वः ततोमानःपूज्योस्मीतिबुद्धिः ॥ ७ ॥ ततःपूजायाअलाभेप्रतिघातेवाक्रोधः ततःअह्रीःअकार्येप्रवृत्तिः ततःअलज्जालज्जानियताद्रोपाद्भयंतस्यनाशः ॥ ८ ॥ नचिरात्शीघ्रमेव ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आदानवंतःआर्जवादिनियमग्रहणवंतः निरादानाःअप्रतिबद्धाः सर्वशःदेवादिभिरपि ॥ १५ ॥ १६ ॥

वेत्स्यसिलप्स्यसे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेतथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

पुनर्वेत्स्यसितांलक्ष्मीमेषपंथाःसनातनः॥ यथैवहिनृगोराजाशिबिरौशीनरोयथा ॥ १७ ॥ भगीरथोवसुमनागयःपूरुःपुरूरवाः ॥ चरमाणास्तपोनित्यंस्पर्श
नादंभसश्चते ॥ १८ ॥ तीर्थाभिगमनात्पूतादर्शनाच्चमहात्मनाम् ॥ अलभंतयशःपुण्यंधनानिचविशांपते ॥ १९ ॥ तथात्वमपिराजेंद्रलब्ध्वासुविपुलांश्रियम् ॥
यथाचेक्ष्वाकुरभवत्सपुत्रजनबांधवः ॥ २० ॥ मुचुकुंदोथमांधातामरुत्तश्चमहीपतिः॥ कीर्तिंपुण्यामविंदंतयथादेवास्तपोबलात्॥ २१ ॥ देवर्षयश्चकार्त्स्न्येनतथा
त्वमपिवेत्स्यसि॥ धार्तराष्ट्रास्त्वधर्मेणमोहेनचवशीकृताः॥ नचिराद्वैविनंक्ष्यंतिदैत्याइवनसंशयः॥ २२॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमश
तीर्थयात्रायांचतुर्नवतितमोऽध्यायः॥ ९४॥ ॥ छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेतथासहितावीरावसंतस्तत्रतत्रह ॥ क्रमेणपृथिवीपालनैमिषारण्यमागताः
॥ १ ॥ ततस्तीर्थेषुपुण्येषुगोमत्याःपांडवानृप ॥ कृताभिषेकाःप्रददुर्गाश्चवित्तंचभारत ॥ २ ॥ तत्रदेवान्पितॄन्विप्रांस्तर्पयित्वापुनःपुनः ॥ कन्यातीर्थेऽश्वतीर्थेचग
वांतीर्थेचभारत ॥ कालकोट्यांविषप्रस्थेगिरावुष्यचकौरवाः॥ ३ ॥ बाहुदायांमहीपालचक्रुःसर्वेभिषेचनम् ॥ प्रयागेदेवयजनेदेवानांपृथिवीपते ॥ ४ ॥ ऊषुरा
पुत्यगात्राणितपश्चातस्थुरुत्तमम् ॥ गंगायमुनयोश्चैवसंगमेसत्यसंगराः ॥ ५ ॥ विपाप्मानोमहात्मानोविप्रेभ्यःप्रददुर्वसु ॥ तपस्विजनजुष्टांचततोवेदींप्रजा
पतेः ॥ ६ ॥ जग्मुःपांडुसुताराजन्ब्राह्मणैःसहभारत ॥ तत्रतेन्यवसन्वीरास्तपश्चातस्थुरुत्तमम् ॥ ७ ॥ संतर्पयंतःसततंवन्येनहविषाद्विजान् ॥ ततोमहीधरंजग्मुर्ध
र्मज्ञेनाभिसंस्कृतम् ॥ ८ ॥ राजर्षिणापुण्यकृतागयेनानुपमद्युते ॥ नगोगयशिरोयत्रपुण्याचैवमहानदी ॥ ९ ॥ वानीरमालिनीरम्यानदीपुलिनशोभिता ॥ दि
व्यंपवित्रकूटंचपवित्रधरणीधरम् ॥ १० ॥ ऋषिजुष्टंसुपुण्यंतत्तीर्थंब्रह्मसरोत्तमम् ॥ अगस्त्योभगवान्यत्रगतोवैवस्वतंप्रति ॥ ११ ॥ उवासचस्वयंतत्रधर्मराजः
सनातनः॥ सर्वासांसरितांचैवसमुद्भेदोविशांपते ॥ १२ ॥ यत्रसंनिहितोनित्यंमहादेवःपिनाकधृक् ॥ तत्रतेपांडवावीराश्चातुर्मास्यैस्तदेजिरे ॥ १३ ॥ ऋषियज्ञे
नमहतायत्राक्षयवटोमहान् ॥ अक्षयेदेवयजनेअक्षय्यंयत्रवैफलम् ॥ १४ ॥ येतुतत्रोपवासांस्तुचक्रुर्निश्चितमानसाः ॥ ब्राह्मणास्तत्रशतशःसमाजग्मुस्तपोध
नाः ॥ १५ ॥ चातुर्मास्येनायजंतआर्षेणविधिनातदा ॥ तत्रविद्यातपोवृद्धाब्राह्मणावेदपारगाः ॥ कथांप्रचक्रिरेपुण्यांसदसिस्थामहात्मनाम् ॥ १६ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वानीरमालिनीवेत्रपंक्तियुक्ता ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८॥१९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मशब्देनवेदध्वनिना ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सिकतादिवद्यज्ञेदक्षिणानगणयितुंशक्याइत्यन्वयः ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकं

तत्रविद्याव्रतस्नातःकौमारंव्रतमास्थितः॥ शमठोकथयद्राजन्नामूर्तरयसंगयम्॥ १७॥ ॥शमठउवाच॥ ॥अमूर्तरयसःपुत्रोगयोराजर्षिसत्तमः॥पुण्यानि
यस्यकर्माणितानिमेशृणुभारत॥ १८॥ यस्ययज्ञोबभूवेहबह्वन्नोबहुदक्षिणः॥यत्रान्नपर्वताराजन्शतशोथसहस्रशः॥ १९॥ घृतकुल्याश्चदध्नश्चनद्योबहुश
तास्तथा॥ व्यंजनानांप्रवाहाश्चमहार्हाणांसहस्रशः॥२०॥ अहन्यहनिचाप्येवंयाचतांसंप्रदीयते॥ अन्येचब्राह्मणाराजन्भुंजतेऽन्नंसुसंस्कृतम्॥२१॥तत्रवैद
क्षिणाकालेब्रह्मघोषोदिवंगतः॥ नचप्रज्ञायतेकिंचिद्ब्रह्मशब्देनभारत॥ २२ ॥पुण्येनचरताराजन्भूर्दिशःखंनभस्तथा॥ आपूर्णमासीच्छब्देनतदप्यासीन्महा
द्भुतम्॥ २३॥यत्रस्मगाथागायंतिमनुष्याभरतर्षभ॥ अन्नपानैःशुभैस्तृप्तादेशेदेशेसुवर्चसः॥ २४॥ गयस्ययज्ञेकेत्वद्यप्राणिनोभोक्तुमीप्सवः॥ तत्रभोजन
शिष्टस्यपर्वताःपंचविंशतिः॥ २५॥ नतत्पूर्वेजनाश्चक्रुर्नकरिष्यंतिचापरे॥ गयोयदकरोद्यज्ञेराजर्षिरमितद्युतिः॥ २६ ॥ कथंतुदेवाहविषागयेनपरितर्पिताः॥
पुनःशक्ष्यंत्युपादातुमन्यैर्दत्तानिकानिचित्॥ २७॥ सिकतावायथालोकेयथावादिवितारकाः॥ यथावावर्षतोधाराअसंख्येयाःस्मकेनचित्॥ तथागणयितुंश
क्यागययज्ञेनदक्षिणाः॥ २८ ॥एवंविधाःसुबहवस्तस्ययज्ञामहीपतेः॥ बभूवुरस्यसरसःसमीपेकुरुनंदन॥ २९॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थयात्राप०
लोमशतीर्थयात्रायांगययज्ञकथनेपंचनवतितमोऽध्यायः॥ ९५॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसंप्रस्थितोराजाकौंतेयोभूरिदक्षिणः ॥ अग
स्त्याश्रममासाद्यदुर्जयायामुवासह॥ १ ॥तत्रैवलोमशंराजापप्रच्छवदतांवरः ॥ अगस्त्येनेहवातापिःकिमर्थमुपशामितः ॥ २ ॥ आसीद्वाकिंप्रभावश्चसदै
त्योमानवांतकः॥ किमर्थंचोदितोमन्युरगस्त्यस्यमहात्मनः॥ ३॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥इल्वलोनामदैतेयआसीत्कौरवनंदन॥ मणिमत्यांपुरिपुरावातापिस्त
स्यचानुजः॥ ४॥ सब्राह्मणंतपोयुक्तमुवाचदितिनंदनः॥ पुत्रंमेभगवानेकमिंद्रतुल्यंप्रयच्छतु ॥ ५ ॥ तस्मैसब्राह्मणोनादात्पुत्रंवासवसंमितम् ॥ चुक्रोधसो
सुरस्तस्यब्राह्मणस्यततोभृशम्॥ ६॥ तदाप्रभृतिराजेंद्रइल्वलोब्रह्महाऽसुरः॥ मन्युमान्भ्रातरंछागंमायावीत्यकरोत्ततः॥ ७ ॥ मेषरूपीचवातापिःकामरूप्य
भवत्क्षणात्॥ संस्कृत्यचभोजयतिततोविप्रंजिघांसति॥ ८॥

ठीयेभारतभावदीपेपंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ ॥छ॥

॥ ततइति दुर्जयायांवातापिपुर्यांमणिमतीसंज्ञायाम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नादात्नदत्तवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ कामरूपीयथाकामंरूपाणिकर्तुंसमर्थः संस्कृत्यपक्त्वा ॥ ८ ॥

सचइल्वलश्च ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सोपृच्छदिति तान्भवंलंबमानेनरूपेणतेषामुद्देशं अपृच्छत् पृच्छतिर्द्विकर्मा किमर्थंयूयंलंबध्वमित्यपृच्छदित्यर्थः तेऋषयःकंपिताइवसंतस्तेनवसंतानहेतोरयमस्माकंभवइतिप्रत्यूचुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ एनमस्यैवविवरणंतेतस्माइति ॥ १६ ॥ १७ ॥ वःयुष्माकंकामंईप्सितंकरिष्ये ॥ १८ ॥ प्रसवसंतानंसंततेरविच्छेदम् ॥ १९ ॥ तस्यतस्यसिंहमृगादेःअंगंकटिदृष्ट्यादि सर्वगुणवतीमित्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ जज्ञेजाता सौदामनीतिविशेष्यं विद्युदितिविशेषणंद्युतिविशेषोपपादनार्थं कुर्यांहरस्यापिपिनाकपाणेर्धैर्यच्युतिंकेममधन्विनो

सचाह्वयतियंवाचागतंवैवस्वतक्षयम्॥सपुनर्देहमास्थायजीवन्स्मप्रत्यदृश्यत॥९॥ततोवातापिमसुरंछागंकृत्वासुसंस्कृतम्॥तंब्राह्मणंभोजयित्वापुनरेवसमाह्वयत्॥ १० ॥तामिल्वलेनमहतास्वरेणवाचमीरिताम्॥श्रुत्वातिमायोबलवान्क्षिप्रंब्राह्मणकंटकः॥ ११ ॥तस्यपार्श्वंविनिर्भिद्यब्राह्मणस्यमहासुरः॥ वातापिःप्रहसन्राजन्निश्चक्रामविशांपते ॥ १२ ॥एवंसब्राह्मणान्राजन्भोजयित्वापुनःपुनः॥ हिंसयामासदैतेयइल्वलोदुष्टचेतनः॥ १३ ॥ अगस्त्यश्चापिभगवानेतस्मिन्कालएवतु ॥ पितॄन्ददर्शगर्तेवैलंबमानानधोमुखान् ॥ १४ ॥ सोपृच्छल्लंबमानांस्तान्भवंतइवकंपिताः ॥ संतानहेतोरितितेप्रत्यूचुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १५ ॥ तेतस्मैकथयामासुर्वयंतेपितरःस्वकाः॥ गर्तमेतमनुप्राप्तालंबामःप्रसवार्थिनः ॥ १६ ॥ यदिनोजनयेथास्त्वमगस्त्यापत्यमुत्तमम्॥ स्यान्नोस्मान्निरयान्मोक्षस्त्वंचपुत्राप्नुयागतिम्॥ १७॥ सतानुवाचतेजस्वीसत्यधर्मपरायणः॥ करिष्येपितरःकामंव्येतुवोमानसोज्वरः ॥ १८ ॥ ततःप्रसवसंतानंचिंतयन्भगवानृषिः॥ आत्मनःप्रसवस्यार्थेनापश्यत्सदृशींस्त्रियम् ॥ १९॥ सतस्यतस्यसत्त्वस्यतत्तदंगमनुत्तमम्॥ संगृह्यतत्समैरंगैर्निर्ममेस्त्रियमुत्तमाम्॥ २०॥ सतांविदर्भराजस्यपुत्रार्थंतप्यतस्तपः॥ निर्मितामात्मनोर्थायमुनिःप्रादान्महातपाः॥ २१ ॥ सातत्रजज्ञेसुभगाविद्युत्सौदामनीयथा॥ विभ्राजमानावपुषाव्यवर्धतशुभानना ॥ २२ ॥ जातमात्रांचतांदृष्ट्वावैदर्भःपृथिवीपतिः॥ प्रहर्षेणद्विजातिभ्योन्यवेदयतभारत ॥ २३ ॥ अभ्यनंदंततांसर्वेब्राह्मणावसुधाधिप॥ लोपामुद्रेतितस्याश्चचक्रिरेनामतेद्विजाः॥ २४॥ ववृधेसामहाराजविभ्रतीरूपमुत्तमम्॥ अप्स्विवोत्पलिनीशीघ्रमग्नेरिवशिखाशुभा॥ २५॥

न्येइत्यादौपिनाकपाणिपदंऊर्जितचापवत्त्वद्योतनार्थमुपक्षीणंसन्नविशेष्यसमर्पणायालमितिहरस्येतिपृथक्प्रयुक्तंतद्वदिहापिध्येयम् ॥२२॥२३॥ मुद्राणांतत्तन्मृगादिजातिगतानामसाधारणानांचिह्नानां कमनीयचक्षुष्ट्वादीनांलोपइवलोपस्तिरस्कारोययासालोपामुद्रा आहिताग्न्यादित्वात्पूर्वनिपातः अन्येष्वपिदृश्यतइतिदीर्घः प्रकारांतरेणयोगेतुवेदेपदपाठलोपआमुद्रेत्यवग्रहःस्यात्सचनदृश्यतेतउक्तविधैवव्युत्पत्तिर्युक्ता ॥ २४ ॥ २५ ॥

वशानुगाः इच्छानुरूपाः ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥९७॥ ॥ यदेति ॥ १ ॥ निवेशेविवाहे

तांयौवनस्थांराजेंद्रशतंकन्याःस्वलंकृताः॥ दास्यःशतंचकल्याणीमुपातस्थुर्वशानुगाः॥ २६ ॥ सास्मदासीशतवृतामध्येकन्याशतस्यच ॥ आस्तेतेजस्विनीक
न्यारोहिणीवदिविप्रभा ॥२७॥ यौवनस्थामपिचतांशीलाचारसमन्विताम् ॥ नवव्रेपुरुषःकश्चिद्भयात्तस्यमहात्मनः॥ २८॥ सातुसत्यवतीकन्यारूपेणाप्सरसो
प्यति॥ तोपयामासपितरंशीलेनस्वजनंतथा ॥ २९ ॥ वैदर्भींतुतथायुक्तांयुवतींप्रेक्ष्यवैपिता ॥ मनसाचिंतयामास कस्मैदद्यामिमांसुताम् ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांअगस्त्योपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६॥ ॥९७॥ ॥लोमशउवाच॥
यदात्वमन्यतागस्त्योगार्हस्थ्येतांक्षमामिति ॥ तदाभिगम्यप्रोवाचवैदर्भंपृथिवीपतिम् ॥१ ॥ राजन्निवेशेबुद्धिर्मेवर्ततेपुत्रकारणात्॥वरयेत्वांमहीपाललोपामु
द्रांप्रयच्छमे ॥ २ ॥ एवमुक्तःसमुनिनामहीपालोविचेतनाम् ॥ प्रत्याख्यानायचाशक्तःप्रदातुंचैवनैच्छत ॥ ३ ॥ ततःसभार्यामभ्येत्यप्रोवाचपृथिवीपतिः ॥ मह
र्षिर्वीर्यवानेषक्रुद्धःशापाग्निनादहेत् ॥ ४ ॥ तंतथादुःखितंदृष्ट्वासभार्यंपृथिवीपतिम् ॥ लोपामुद्राभिगम्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ नमत्कृतेमहीपालपीडाम
भ्येतुमर्हसि ॥ प्रयच्छमामगस्त्यायत्राह्यात्मानंमयापितः ॥ ६ ॥ दुहितुर्वचनाद्राजासोगस्त्यायमहात्मने ॥ लोपामुद्रांततःप्रादाद्विधिपूर्वंविशांपते ॥ ७॥ प्राप्य
भार्यामगस्त्यस्तुलोपामुद्रामभाषत ॥ महार्हाण्युत्सृजैतानिवासांस्याभरणानिच ॥ ८ ॥ ततःसादर्शनीयानिमहार्हाणितनूनिच ॥ समुत्ससर्जरंभोरूर्वसनान्या
यतेक्षणा ॥ ९ ॥ ततश्चीराणिजग्राहवल्कलान्यजिनानिच ॥ समानव्रतचर्याचबभूवायतलोचना ॥ १० ॥ गंगाद्वारमथागम्यभगवानृषिसत्तमः ॥ उग्रमातिष्ठ
ततपःसहपत्न्यानुकूलया ॥ ११ ॥ साप्रीताबहुमानाच्चपतिंपर्यचरत्तदा ॥ अगस्त्यश्चपरांप्रीतिंभार्यायामचरत्प्रभुः ॥ १२ ॥ ततोबहुतिथेकालेलोपामुद्रांविशां
पते॥ तपसाद्योतितांस्नातांददर्शभगवानृषिः॥१३॥ सतस्याःपरिचारेणशौचेनचदमेनच ॥ श्रियारूपेणचप्रीतोमैथुनायाजुहावताम् ॥ १४ ॥ ततःसाप्रांजलिर्भू
त्वालज्जमानेवभाविनी ॥ तदासप्रणयंवाक्यंभगवंतमथाब्रवीत् ॥ १५ ॥ असंशयंप्रजाहेतोर्भार्यांपतिरविंदत ॥ यातुत्वयिममप्रीतिस्तामृषेकर्तुमर्हसि ॥ १६ ॥
यथापितुर्गृहेविप्रप्रासादेशयनंमम ॥ तथाविधेत्वंशयनेमामुपैतुमिहार्हसि ॥ १७॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ स्नातांऋतावितिशेषः ॥ १३॥ परिचारेणसेवया ॥ १४ ॥ १५॥ १६॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ भूषणोयंचीरकाषायादिस्तपस्विनांश्लाघ्योयंसामग्रीकलापोभोगसंपर्केणापवित्रोनैवभवत्विति शेषः॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ऋतोःकालःषोडशदिनानितेष्वल्पोऽवशिष्टः ॥ २३ ॥२४॥
इच्छामि त्वांस्रग्विणंचभूषणैश्चविभूषितम् ॥ उपसर्तुंयथाकामंदिव्याभरणभूषिता ॥ १८॥ अन्यथानोपतिष्ठेयंचीरकाषायवासिनी ॥ नैवापवित्रोविप्रर्षेभूष
णोयंकथंचन॥ १९॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ नतेधनानिविद्यंतेलोपामुद्रेतथामम ॥ यथाविधानिकल्याणिपितुस्तववसुमध्यमे ॥ २०॥ ॥ लोपामुद्रोवाच॥
ईशोसितपसासर्वंसमाहर्तुंतपोधन॥ क्षणेनजीवलोकेयद्वसुकिंचनविद्यते॥ २१॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंतपोव्ययकरंतुतत् ॥ यथातुमेन
नश्येततपस्तन्मांप्रचोदय॥ २२॥ ॥ लोपामुद्रोवाच॥ ॥ अल्पावशिष्टःकालोयमृतोर्ममतपोधन॥ नचान्यथाहमिच्छामित्वामुपैतुंकथंचन ॥ २३॥ न
चापिधर्ममिच्छामिविलोप्तुंतेकथंचन॥ एवंतुमेयथाकामंसंपादयितुमर्हसि॥ २४ ॥ अगस्त्यउवाच॥ यद्येषकामःसुभगेतवबुद्ध्याविनिश्चितः॥ हर्तुंगच्छाम्य
हंभद्रेचरकाममिहस्थिता॥ २५॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ९७ ॥
॥ लोमशउवाच॥ ॥ ततोजगामकौरव्यसोगस्त्योभिक्षितुंवसु॥ श्रुतर्वाणंमहीपालंयंवेदाभ्यधिकंनृपैः ॥ १॥ सविदित्वातुनृपतिःकुंभयोनिमुपागतम् ॥ वि
षयांतेसहामात्यःप्रत्यगृह्णात्सुसत्कृतम् ॥ २॥ तस्मैचार्घ्यंयथान्यायमानीयपृथिवीपतिः॥ प्रांजलिःप्रयतोभूत्वापप्रच्छागमनेर्थिताम्॥ ३॥ ॥ अगस्त्यउवाच
वित्तार्थिनमनुप्राप्तंविद्धिमांपृथिवीपते॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छमे ॥४॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ ततआयव्ययौपूर्णौतस्मैराजान्यवेदयत्॥
अतोविद्वन्नुपादत्स्वयदत्रवसुमन्यसे ॥ ५॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ॥ ६॥ सश्रुतर्वाणमादायब्रध्नश्व
मगमत्ततः॥ सचतौविषयस्यांतेप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि॥ ७॥ तयोरर्घ्यंचपाद्यंचब्रध्नश्वःप्रत्यवेदयत् ॥ अनुज्ञाप्यचपप्रच्छप्रयोजनमुपक्रमे॥८॥ ॥अगस्त्यउवाच
वित्तकामाविहप्राप्तौविद्ध्यावांपृथिवीपते॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनौ॥ ९॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ ततआयव्ययौपूर्णौताभ्यांराजान्यवेद
यत्॥ अतोज्ञात्वातुगृह्णीतंयदत्रव्यतिरिच्यते॥ १०॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ॥ ११॥ पौरुकुत्संततो
जग्मुस्त्रसदस्युंमहाधनम्॥ अगस्त्यश्चश्रुतर्वाचब्रध्नश्वश्चमहीपतिः॥ १२॥ ॥२५॥ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥९७॥ ॥ ततइति यंवेदवेत्ति ॥१॥
विषयांतेदेशसीमनि॥२॥आगमनेनिमित्तभूतामर्थितां किमिच्छन्नागतोसीतिपप्रच्छेत्यर्थः॥३॥४॥५॥उपादानात्धनग्रहणात् ॥ ६ ॥७॥ उपक्रमेआगमने ॥८॥ नौआवाभ्याम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वसुमान्धनवान् ॥ १९ ॥ अध्यायतात्पर्यंब्राह्मणेनापिहिंसापूर्वकंभिक्षानकर्तव्येति ॥ २० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवतित

त्रसदस्युस्तुतान्दृष्ट्वाप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ अभिगम्यमहाराजविषयांतेमहामनाः ॥ १३ ॥ अर्चयित्वायथान्यायमिक्ष्वाकूराजसत्तमः ॥ समस्तांश्चततोपृच्छत्प्रयोजनमुपक्रमे ॥ १४ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच ॥ ॥ वित्तकामानिहप्राप्तान्विद्धिनःपृथिवीपते ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः ॥ १५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ ततआयव्ययौपूर्णौतेषांराजान्यवेदयत् ॥ एतज्ज्ञात्वाह्युपादध्वंयदत्रव्यतिरिच्यते ॥ १६ ॥ ततआयव्ययौदृष्ट्वासमौसममतिर्द्विजः ॥ सर्वथाप्राणिनांपीडामुपादानादमन्यत ॥ १७ ॥ ततःसर्वेसमेत्याथतेनृपास्तंमहामुनिम् ॥ इदमूचुर्महाराजसमवेक्ष्यपरस्परम् ॥ १८ ॥ अयंवैदानवोब्रह्मन्निल्वलोवसुमान्भुवि ॥ तमतिक्रम्यसर्वेद्यवयंचार्थामहेवसु ॥ १९ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ तेषांतदासीदुचितमिल्वलस्यैवभिक्षणम् ॥ ततस्तेसहिताराजन्निल्वलंसमुपाद्रवन् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥

लोमशउवाच ॥ ॥ इल्वलस्तान्विदित्वातुमहर्षिसहितान्नृपान् ॥ उपस्थितान्सहामात्योविषयांतेह्यपूजयत् ॥ १ ॥ तेषांततोऽसुरश्रेष्ठस्त्वातिथ्यमकरोत्तदा ॥ सुसंस्कृतेनकौरव्यभ्रात्रावातापिनातदा ॥ २ ॥ ततोराजर्षयःसर्वेविषण्णागतचेतसः ॥ वातापिंसंस्कृतंदृष्ट्वामेषभूतंमहासुरम् ॥ ३ ॥ अथाब्रवीदगस्त्यस्तान्राजर्षीन्नृषिसत्तमः ॥ विषादोवोनकर्तव्योह्यहंभोक्ष्येमहासुरम् ॥ ४ ॥ धुर्यासनमथासाद्यनिषसादमहानृषिः ॥ तंपर्यवेषद्दैत्येंद्रइल्वलःप्रहसन्निव ॥ ५ ॥ अगस्त्यएवकृत्स्नंतुवातापिंबुभुजेततः ॥ भुक्तवत्यसुरोह्वानमकरोत्तस्यचेल्वलः ॥ ६ ॥ ततोवायुःप्रादुरभूदधस्तस्यमहात्मनः ॥ शब्देनमहतातातगर्जन्निवयथाघनः ॥ ७ ॥ वातापेनिष्क्रमस्वेतिपुनःपुनरुवाचह ॥ तंप्रहस्याब्रवीद्राजन्नगस्त्योमुनिसत्तमः ॥ ८ ॥ कुतोनिष्क्रमितुंशक्तोमयाजीर्णस्तुसोसुरः ॥ इल्वलस्तुविषण्णोभूद्दृष्ट्वाजीर्णंमहासुरम् ॥ ९ ॥ प्रांजलिश्चसहामात्यैरिदंवचनमब्रवीत् ॥ किमर्थमुपयाताःस्थब्रूतकिंकरवाणिवः ॥ १० ॥ प्रत्युवाचततोऽगस्त्यःप्रहसन्निल्वलंतदा ॥ ईशंह्यसुरविद्मस्त्वांवयंसर्वेधनेश्वरम् ॥ ११ ॥ एतेचनातिधनिनोधनार्थश्चमहान्मम ॥ यथाशक्त्यविहिंस्यान्यान्संविभागंप्रयच्छनः ॥ १२ ॥ ततोभिवाद्यतमृषिमिल्वलोवाक्यमब्रवीत् ॥ दित्सितंयदिवेत्सित्वंततोदास्यामितेवसु ॥ १३ ॥

मोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ इल्वलइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ दित्सितंमयायुष्मभ्यंदातुमिष्टं एतेनपरचित्ताभिज्ञत्वमगस्त्यस्यपरीक्षितम् ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५॥१६॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ दशसंमितंदशशतसंमितम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ समभवत्संगमंचकार ॥ २३ ॥ शारदान्शरदाऋतुनायुक्तान्संवत्सरानित्यर्थः ॥२४॥ प्राच्यवद्दृढदरान्निर्गतो

॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥गवांदशसहस्राणिराज्ञामेकैकशोऽसुर॥तावदेवसुवर्णस्यदित्सितंतेमहासुर ॥ १४॥ मह्यंततोवैद्विगुणंरथश्चैवहिरण्मयः॥ मनोजवौ
वाजिनौचदित्सितंतेमहासुर॥ १५॥ जिज्ञास्यतांरथःसद्योव्यक्तएषहिरण्मयः॥ ततःप्रव्यथितोदैत्योददावभ्यधिकंवसु ॥ १६ ॥ विरावश्चसुरावश्चतस्मिन्यु
क्तौरथेहयौ॥ ऊहतुःसवसूनाशुतावगस्त्याश्रमंप्रति॥ १७॥ सर्वान्राज्ञःसहागस्त्यान्निमेषादिवभारत ॥ अगस्त्येनाभ्यनुज्ञाताजग्मूराजर्षयस्तदा ॥ कृतवां
श्चमुनिःसर्वंलोपामुद्राचिकीर्षितम्॥ १८॥ ॥लोपामुद्रोवाच॥ ॥कृतवानसितत्सर्वंभगवन्ममकांक्षितम्॥ उत्पादयसकृन्मह्यमपत्यंवीर्यवत्तरम्॥ १९ ॥
॥अगस्त्यउवाच॥ ॥तुष्टोहमस्मिकल्याणितववृत्तेनशोभने॥ विचारणामपत्येतुतववक्ष्यामितांशृणु॥ २०॥ सहस्रंतेस्तुपुत्राणांशतंवादशसंमितम्॥ दशवा
शततुल्याःस्युरेकोवापिसहस्रजित्॥ २१॥ ॥लोपामुद्रोवाच॥ ॥सहस्रसंमितःपुत्रएकोप्यस्तुतपोधन॥ एकोहिबहुभिःश्रेयान्विद्वान्साधुरसाधुभिः॥२२॥
सतथेतिप्रतिज्ञायतयासमभवन्मुनिः॥ समयेसमशीलिन्याश्रद्धावान्श्रद्दधानया॥ २३॥ ततआधायगर्भंतमगमद्वनमेवसः ॥ तस्मिन्वनगतेगर्भोववृधेसप्त
शारदान्॥ २४॥ सप्तमेऽब्देगतेचापिप्राच्यवत्समहाकविः॥ ज्वलन्निवप्रभावेनदृढस्युर्नामभारत॥ २५॥ सांगोपनिषदान्वेदान्जपन्निवमहातपाः॥ तस्यपुत्रो
भवदृषेःसतेजस्वीमहाद्विजः॥ २६॥ सबालएवतेजस्वीपितुस्तस्यनिवेशने॥ इध्मानांभारमाजह्रेइध्मवाहस्ततोभवत्॥ २७॥ तथायुक्तंतुतंदृष्ट्वामुमुदेसमुनिस्त
दा॥ एवंसजनयामासभारतापत्यमुत्तमम्॥ २८॥ लेभिरेपितरश्चास्यलोकान्राजन्यथेप्सितान् ॥ ततऊर्ध्वमयंख्यातस्त्वगस्त्यस्याश्रमोभुवि ॥ २९ ॥ प्र
ह्रादिरेवंवातापिरगस्त्येनोपशामितः॥ तस्यायमाश्रमोराजन्रमणीयैर्गुणैर्युतः ॥ ३०॥ एषाभागीरथीपुण्यादेवगंधर्वसेविता॥ वातेरितापताकेवविराजति
नभस्तले॥ ३१ ॥ प्रतार्यमाणाकूटेषुयथानिम्नेषुनित्यशः ॥ शिलातलेषुसंत्रस्तापन्नगेंद्रवधूरिव॥ ३२ ॥ दक्षिणांवैदिशंसर्वांप्लावयंतीचमातृवत्॥ पूर्वंशंभोर्ज
टाभ्रष्टासमुद्रमहिषीप्रिया॥ अस्यांनद्यांसुपुण्यायांयथेष्टमवगाह्यताम्॥ ३३॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥ युधिष्ठिरनिबोधेदंत्रिषुलोकेषुविश्रुतम्॥ भृगोस्तीर्थं
महाराजमहर्षिगणसेवितम्॥ ३४॥ यत्रोपस्पृष्टवान्रामोहृतंतेजस्तदाप्तवान्॥ अत्रत्वंभ्रातृभिःसार्धंकृष्णयाचैवपांडव॥ ३५॥

भवदित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ युक्तमध्ययनेध्मवाहनादौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्राह्रादिःप्रह्रादगोत्रोद्भवः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ शिलानांतलेष्वधोभागेषुसंत्रस्तालीना तेनपातालगामित्वमुक्तं शेषेणस्व
र्गभूगमनत्वमितित्रिपथगात्वमुक्तंगंगायाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रामोजामदग्न्यः हृतंदाशरथिरामेण ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तस्ययुधिष्ठिरस्य तीर्थस्यतीर्थेस्नातस्य ॥ ३८ ॥ वपुस्तेजः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ दाशरथेःश्रुत्वाधनुर्भंजनादिपराक्रममितिशेषः कर्मणिवाषष्ठी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ कृत

दुर्योधनहृतंतेजःपुनरादातुमर्हसि॥ कृतवैरेणरामेणयथाचोपहृतंपुनः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतत्रभ्रातृभिश्चैवकृष्णयाचैवपांडवः ॥ स्नात्वादेवान्पितॄंश्चैवतर्पयामासभारत ॥ ३७॥ तस्यतीर्थस्यरूपंवैदीप्ताद्दीप्ततरंबभौ॥ अप्रधृष्यतरश्चासीच्छात्रवाणांनरर्षभ॥ ३८॥ अपृच्छच्चैवराजेंद्रलोमशंपांडुनंदनः॥ भगवन्किमर्थंरामस्यहृतमासीद्वपुःप्रभो॥ कथंप्रत्याहृतंचैवएतदाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ३९ ॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ शृणुरामस्यराजेंद्रभार्गवस्यचधीमतः॥ जातोदशरथस्यासीत्पुत्रोरामोमहात्मनः॥ ४०॥ विष्णुःस्वेनशरीरेणरावणस्यवधायवै॥ पश्यामस्तमयोध्यायांजातंदाशरथिंततः॥४१॥ ऋचीकनंदनोरामोभार्गवोरेणुकासुतः॥तस्यदाशरथेःश्रुत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ४२॥ कौतूहलान्वितोरामस्त्वयोध्यामगमत्पुनः॥ धनुरादायतद्दिव्यंक्षत्रियाणांनिबर्हणम्॥ ४३॥ जिज्ञासमानोरामस्यवीर्यंदाशरथेस्तदा ॥ तंवैदशरथःश्रुत्वाविषयांतमुपागतम्॥ ४४ ॥ प्रेषयामासरामस्यरामंपुत्रंपुरस्कृतम्॥ सतमभ्यागतंदृष्ट्वाउद्यतास्त्रमवस्थितम्॥४५॥ प्रहसन्निवकौंतेयरामोवचनमब्रवीत्॥ कृतकालंहिराजेंद्रधनुरेतन्मयाविभो॥४६॥ समारोपययत्नेनयदिशक्तोषिपार्थिव॥ इत्युक्तस्त्वाहभगवंस्त्वंनाधिक्षेप्तुमर्हसि॥ ४७॥ नाहमप्यधमोधर्मैक्षत्रियाणांद्विजातिषु॥ इक्ष्वाकूणांविशेषेणबाहुवीर्येणकत्थनम् ॥ ४८ ॥ तमेवंवादिनंतत्ररामोवचनमब्रवीत्॥ अलंवैव्यपदेशेनधनुरायच्छराघव॥ ४९ ॥ ततोजग्राहरोषेणक्षत्रियर्षभसूदनम्॥ रामोदाशरथिर्दिव्यंहस्ताद्रामस्यकार्मुकम्॥५०॥ धनुरारोपयासससलीलइवभारत॥ ज्याशब्दमकरोच्चैवस्मयमानःसवीर्यवान्॥ ५१ ॥ तस्यशब्दस्यभूतानिवित्रसंत्यशनेरिव ॥ अथाब्रवीत्तदारामोरामंदाशरथिस्तदा ॥ ५२॥ इदमारोपितंब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते॥ तस्यरामोददौदिव्यंजामदग्न्योमहात्मनः॥ शरमाकर्णदेशांतमयमाकृष्यतामिति॥ ५३॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाब्रवीद्रामःप्रदीप्तइवमन्युना॥ श्रूयतेक्षम्यतेचैववदर्पपूर्णोसिभार्गव ॥ ५४॥ त्वयाह्यधिगतंतेजःक्षत्रियेभ्योविशेषतः॥ पितामहप्रसादेनतेनमांक्षिपसिध्रुवम् ॥ ५५ ॥ पश्यमांस्वेनरूपेणचक्षुस्तेवितराम्यहम्॥ ततोरामशरीरेवैरामःपश्यतिभार्गवः ॥ ५६॥ आदित्यान्सवसून्रुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान्॥ पितरोहुताशनश्चैवनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ ५७॥

कालंकृताःहिंसिताःकालतुल्याःक्षत्रियायेनतद्धनुः कर्हिंसायां स्वादेरिदंरूपम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ बाहुवीर्यैर्विषयेनकत्थनंश्लाघनंनास्ति ॥ ४८ ॥ व्यपदेशेनउक्त्या ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ श्रूयतेचकाराद्दृश्यतेच तवदर्पयुक्तत्वमितिशेषः अथापिक्षम्यते ॥ ५४ ॥ क्षत्रियेभ्यःक्षत्रियान्जित्वा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चेतोमंतिचेतनावंति आर्षंपदत्वप्रयुक्तंरुत्वं चेतस्वंनीत्यपेक्षितम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी

गंधर्वाराक्षसायक्षानद्यस्तीर्थानियानिच ॥ ऋषयोवालखिल्याश्चब्रह्मभूताःसनातनाः ॥ ५८ ॥ देवर्षयश्चकार्त्स्न्येनसमुद्राःपर्वतास्तथा ॥ वेदाश्चसोपनिषदोव
षट्कारैःसहाध्वरैः ॥ ५९ ॥ चेतोमंतिचसामानिधनुर्वेदश्चभारत ॥ मेघवृंदानिवर्षाणिविद्युतश्चयुधिष्ठिर ॥ ६० ॥ ततःसभगवान्विष्णुस्तंवैबाणंमुमोचह ॥ शुष्का
शनिसमाकीर्णमहोल्काभिश्चभारत ॥ ६१ ॥ पांसुवर्षेणमहतामेघवर्षैश्चभूतलम् ॥ भूमिकंपैश्चनिर्घातैर्नादैश्चविपुलैरपि ॥ ६२ ॥ सरामंविह्वलंकृत्वातेजश्चाक्षि
प्यकेवलम् ॥ आगच्छज्ज्वलितोबाणोरामबाहुप्रचोदितः ॥ ६३ ॥ सतुविह्वलतांगत्वाप्रतिलभ्यचचेतनाम् ॥ रामःप्रत्यागतप्राणःप्राणमद्विष्णुतेजसम् ॥ ६४ ॥
विष्णुनासोभ्यनुज्ञातोमहेंद्रमगमत्पुनः ॥ भीतस्तुतत्रन्यवसद्व्रीडितस्तुमहातपाः ॥ ६५ ॥ ततःसंवत्सरेतीतेहृतौजसमवस्थितम् ॥ निर्मदंदुःखितंदृष्ट्वापितरोराममम
ब्रुवन् ॥ ६६ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥ नवैसम्यगिदंपुत्रविष्णुमासाद्यवैकृतम् ॥ सहिपूज्यश्चमान्यश्चत्रिषुलोकेषुसर्वदा ॥ ६७ ॥ गच्छपुत्रनदींपुण्यांवधूसरकृताह्व
याम् ॥ तत्रोपस्पृश्यतीर्थेषुपुनर्वपुरवाप्स्यसि ॥ ६८ ॥ दीप्तोदंनामतत्तीर्थंयत्रतेप्रपितामहः ॥ भृगुर्दैवयुगेरामतप्तवानुत्तमंतपः ॥ ६९ ॥ तत्तथाकृतवान्रामःकौं
तेयवचनात्पितुः ॥ प्राप्तवांश्चपुनस्तेजस्तीर्थेस्मिन्पांडुनंदन ॥ ७० ॥ एतदीदृशकंतातरामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥ प्राप्तमासीन्महाराजविष्णुमासाद्यवैपुरा ॥ ७१ ॥ ॥ इ
तिश्रीम० आ० प० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांजामदग्न्यतेजोहानिकथनेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भूयएवा
हमिच्छामिमहर्षेस्तस्यधीमतः ॥ कर्मणांविस्तरंश्रोतुमगस्त्यस्यद्विजोत्तम ॥ १ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्कथांदिव्यामद्भुतामतिमानुषीम् ॥ अगस्त्य
स्यमहाराजप्रभावममितौजसः ॥ २ ॥ आसन्कृतयुगेघोरादानवायुद्धदुर्मदाः ॥ कालकेयाइतिख्यातागणाःपरमदारुणाः ॥ ३ ॥ तेतुवृत्रंसमाश्रित्यनानाप्रहर
णोद्यताः ॥ समंतात्पर्यधावंतमहेंद्रप्रमुखान्सुरान् ॥ ४ ॥ ततोवृत्रवधेयत्नमकुर्वंस्त्रिदशाःपुरा ॥ पुरंदरंपुरस्कृत्यब्रह्माणमुपतस्थिरे ॥ ५ ॥ कृतांजलींस्तुतान्सर्वान्पर
मेष्ठीत्युवाचह ॥ विदितंमेसुराःसर्वंयद्वःकार्यंचिकीर्षितम् ॥ ६ ॥ तमुपायंप्रवक्ष्यामियथावृत्रंवधिष्यथ ॥ दधीचइतिविख्यातोमहानृषिरुदारधीः ॥ ७ ॥ तंगत्वा
सहिताःसर्वेवरंवैसंप्रयाचत ॥ सवोदास्यतिधर्मात्मासुप्रीतेनांतरात्मना ॥ ८ ॥ सवाच्यःसहितैःसर्वैर्भवद्भिर्जयकांक्षिभिः ॥ स्वान्यस्थीनिप्रयच्छेतित्रैलोक्यस्य
हितायवै ॥ ९ ॥

येभारतभावदीपेएकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सवोदास्यतिईप्सितमितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥

सशरीरंसमुत्सृज्यस्वान्यस्थीनिप्रदास्यति॥तस्यास्थिभिर्महाघोरंवज्रंसंस्क्रियतांदृढम्॥१०॥महच्छत्रुहणंघोरंषडस्रिभीमनिःस्वनम्॥ तेनवज्रेणवैवृत्रंवधिष्य
तिशतक्रतुः॥११॥ एतद्वःसर्वमाख्यातंतस्माच्छीघ्रंविधीयताम्॥ एवमुक्तास्ततोदेवाअनुज्ञाप्यपितामहम्॥१२॥ नारायणंपुरस्कृत्यदधीचस्याश्रमंययुः॥सरस्व
त्याःपरेपारेनानाद्रुमलतावृतम्॥१३॥ षट्पदोद्गीतनिनदैर्विघुष्टंसामगैरिव॥पुंस्कोकिलरवोन्मिश्रंजीवंजीवकनादितम्॥१४॥ महिषैश्चवराहैश्चसृमरैश्चमरै
रपि॥तत्रतत्रानुचरितंशार्दूलभयवर्जितैः॥१५॥करेणुभिर्वारणैश्चप्रभिन्नकरटामुखैः॥सरोवगाढैःक्रीडद्भिःसमंतादनुनादितम्॥१६॥ सिंहव्याघ्रैर्महाना
दान्नदद्भिरनुनादितम्॥ अपरैश्चापिसंलीनैर्गुहाकंदरशायिभिः॥ १७॥ तेषुतेष्ववकाशेषुशोभितंसुमनोरमम्॥त्रिविष्टपसमप्रख्यंदधीचाश्रममागमन्॥
॥१८॥तत्रापश्यन्दधीचंतेदिवाकरसमद्युतिम्॥जाज्वल्यमानंवपुषायथालक्ष्म्यापितामहम्॥१९॥तस्यपादौसुराराजन्नभिवाद्यप्रणम्यच॥अयाचंतवरं
सर्वेयथोक्तंपरमेष्ठिना॥२०॥ततोदधीचःपरमप्रतीतःसुरोत्तमांस्तानिदमभ्युवाच॥करोमियद्वोहितमद्यदेवाःस्वंचापिदेहंस्वयमुत्सृजामि॥२१॥सएवमुक्त्वा
द्विपदांवरिष्ठःप्राणान्वशीस्वान्सहसोत्ससर्ज॥ ततःसुरास्तेजगृहुःपरासोरस्थीनितस्याथयथोपदेशम्॥२२॥ प्रहृष्टरूपाश्चजयायदेवास्त्वष्टारमागम्यतमर्थमू
चुः॥त्वष्टातुतेषांवचनंनिशम्यप्रहृष्टरूपःप्रयतःप्रयत्नात्॥२३॥ चकारवज्रंभृशमुग्ररूपंकृत्वाचशक्रंसउवाचहृष्टः॥अनेनवज्रप्रवरेणदेवभस्मीकुरुष्वाद्यसुरारि
मुग्रम्॥२४॥ ततोहतारिःसगणःसुखंवैप्रशाधिकृत्स्नंत्रिदिवंदिविष्ठः॥ त्वष्ट्रातथोक्तस्तुपुरंदरस्तद्वज्रंप्रहृष्टःप्रयतोभ्यगृह्णात्॥२५॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेपर्व
णितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांवज्रनिर्माणकथनेशततमोऽध्यायः॥१००॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥ततःसवज्रीबलिभिर्दैवतैरभि
रक्षितः॥आससादततोवृत्रंस्थितमावृत्यरोदसी॥१॥कालकेयैर्महाकायैःसमंतादभिरक्षितम्॥समुद्यतप्रहरणैःसशृंगैरिवपर्वतैः॥ २॥ ततोयुद्धंसमभवद्दे
वानांदानवैःसह॥मुहूर्तंभरतश्रेष्ठलोकत्रासकरंमहत्॥३॥ उद्यतप्रतिपिष्टानांखड्गानांवीरबाहुभिः॥ आसीत्सुतुमुलःशब्दःशरीरेष्वभिपात्यताम्॥४॥

॥ १०॥ षडस्त्रिःषट्कोणम्॥ ११॥ १२॥१३॥ जीवंजीववदिवेतिलुप्तोपमा यतोजीवंकैःक्षुद्रजीवैःपश्चाद्भिर्निर्नादितमतश्चेतनमिवेत्यर्थः॥ १४॥ १५॥ करेणुभिर्हस्तिनीभिःप्रभिन्नंमदस्राविकरटा
मदोद्भेदस्थानंगंडस्थलैकदेशस्तस्यमुखमुपरिभागोयेषांतैः॥ १६॥ १७॥ त्रिविष्टपसमप्रख्यंस्वर्गतुल्यप्रकाशम्॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ परासोःगतप्राणस्य॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेशततमोऽध्यायः॥ १००॥ ॥छ॥ ॥ ततइति रोदसीद्यावापृथिव्यौ॥ १॥ २॥ ३॥ वीरबाहुभिःसार्धमादावुद्यताःपश्चादन्यैःप्रतिपिष्टास्तेषाम्॥ ४॥

तालैस्तालफलैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्यदधत् निहितवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बलस्थंबलवंतम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ माल्यधारीमालाधारी ॥ १५ ॥ हतमपिवृत्रंभयात्नहतमिवमेने ॥ १६॥

शिरोभिःप्रपतद्भिश्चाप्यंतरिक्षान्महीतलम् ॥ तालैरिवमहाराजवृंताद्भ्रष्टैरदृश्यत ॥५॥ तेहेमकवचाभूत्वाकालेयाःपरिघायुधाः ॥ त्रिदशानभ्यवर्तंतदावदग्धाइ
वाद्रयः ॥ ६ ॥ तेषांवेगवतांवेगंसाभिमानंप्रधावताम् ॥ नशेकुस्त्रिदशाःसोढुंतेभग्नाःप्राद्रवन्भयात् ॥ ७॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतोभीतान्सहस्राक्षःपुरंदरः ॥ वृत्रेविवर्धमा
नेचकश्मलंमहदाविशत् ॥ ८ ॥ कालेयभयसंत्रस्तोदेवःसाक्षात्पुरंदरः ॥ जगामशरणंशीघ्रंतंतुनारायणंप्रभुम् ॥ ९ ॥ तंशक्रंकश्मलाविष्टंदृष्ट्वाविष्णुःसनातनः
स्वतेजोव्यदधच्छक्रेबलमस्यविवर्धयन् ॥ १० ॥ विष्णुनागोपितंशक्रंदृष्ट्वादेवगणास्ततः ॥ सर्वेतेजःसमादध्युस्तथाब्रह्मर्षयोमलाः ॥ ११ ॥ससमाप्यायितः
शक्रोविष्णुनादैवतैःसह ॥ ऋषिभिश्चमहाभागैर्बलवान्समपद्यत ॥ १२ ॥ ज्ञात्वाबलस्थंत्रिदशाधिपंतुननादवृत्रोमहतोनिनादान् ॥ तस्यप्रणादेनधरादिश
श्चखंद्यौर्नगाश्चापिचचालसर्वम् ॥ १३ ॥ ततोमहेंद्रःपरमाभितप्तःश्रुत्वारवंघोररूपंमहांतम् ॥ भयेनिमग्नस्त्वरितोमुमोचवज्रंमहत्तस्यवधायराजन् ॥ १४॥सश
क्रवज्राभिहतःपपातमहासुरःकांचनमाल्यधारी ॥ यथामहाशैलवरःपुरस्तात्समंदरोविष्णुकराद्विमुक्तः ॥ १५ ॥ तस्मिन्हतेदैत्यवरेभयार्तःशक्रःप्रदुद्रावसरःप्र
वेष्टुम् ॥ वज्रंसमेनेनकराद्विमुक्तंवृत्रंभयाच्चापिहतंनमेने ॥ १६ ॥ सर्वेचदेवामुदिताःप्रहृष्टामहर्षयश्चेंद्रमभिष्टुवंतः ॥ सर्वांश्चदैत्यांस्त्वरिताःसमेत्यजघ्नुःसुरावृत्र
वधाभितप्तान् ॥ १७ ॥ तेत्रास्यमानास्त्रिदशैःसमेतैःसमुद्रमेवाविविशुर्भयार्ताः ॥ प्रविश्यचैवोदधिमप्रमेयंझषाकुलंनक्रसमाकुलंच ॥ १८॥ तदास्ममंत्रंसहि
ताःप्रचक्रुस्त्रैलोक्यनाशार्थमभिस्मयंतः ॥ तत्रस्मकेचिन्मतिनिश्चयज्ञास्तांस्तानुपायानुपवर्णयंति ॥ १९ ॥ तेषांतुतत्रक्रमकालयोगाद्घोरामतिश्चिंतयतांबभू
व ॥ येसंतिविद्यातपसोपपन्नास्तेषांविनाशःप्रथमंतुकार्यः ॥ २० ॥ लोकाहिसर्वेतपसाध्रियंतेतस्मात्त्वरध्वंतपसःक्षयाय ॥ येसंतिकेचिद्धवसुंधरायांतपस्विनो
धर्मविदश्चतज्ज्ञाः ॥ २१ ॥ तेषांवधःक्रियतांक्षिप्रमेवतेषुप्रनष्टेषुजगत्प्रनष्टम् ॥ एवंहिसर्वेगतबुद्धिभावाजगद्विनाशेपरमप्रहृष्टाः ॥ २२ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ध्रियंतेजीवंति ॥ २१ ॥ गतबुद्धिभावाःप्राप्तधीनिश्चयाः ॥ २२ ॥

वरुणस्यालयंसमुद्रम् ॥२३॥ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समुद्रमिति कालेयाःकालायाःकश्यपभार्यायाःपुत्राः ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ कालोपसृष्टाःमृत्यु

दुर्गंसमाश्रित्यमहोर्मिमंतंरत्नाकरंवरुणस्यालयंस्म॥२३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांवृत्रवधोपाख्यानेएका
धिकशततमोऽध्यायः॥ १०१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥समुद्रंतेसमाश्रित्यवरुणंनिधिमंभसः ॥ कालेयाःसंप्रवर्ततत्रैलोक्यस्यविना
शने॥ १ ॥तेरात्रौसमभिक्रुद्धाभक्षयंतिसदामुनीन् ॥ आश्रमेषुचयेसंतिपुण्येष्वायतनेषुच॥ २ ॥वसिष्ठस्याश्रमेविप्राभक्षितास्तैर्दुरात्मभिः॥ अशीतिःशतम
ष्टौचनवचान्येतपस्विनः॥ ३ ॥च्यवनस्याश्रमंगत्वापुण्यंद्विजनिषेवितम्॥ फलमूलाशनानांहिमुनीनांभक्षितंशतम् ॥४॥एवंरात्रौस्मकुर्वंतिविविशुश्चार्णवंदि
वा॥भरद्वाजाश्रमेचैवनियताब्रह्मचारिणः॥५॥वाय्वाहारांबुभक्षाश्चविंशतिःसंनिषूदिताः॥ एवंक्रमेणसर्वांस्तानाश्रमान्दानवास्तदा॥६॥ निशायांपरिधा
वंतेमत्ताभुजबलाश्रयात्॥ कालोपसृष्टाःकालेयाघ्नंतोद्विजगणान्बहून् ॥ ७ ॥ नचैनानन्वबुध्यंतमनुजामनुजोत्तम॥एवंप्रवृत्तान्दैत्यांस्तांस्तापसेषुतपस्विषु
॥८॥प्रभातेसमदृश्यंतनियताहारकर्शिताः ॥महीतलस्थामुनयःशरीरैर्गतजीवितैः ॥ ९ ॥क्षीणमांसैर्विरुधिरैर्विमज्जांत्रैर्विसंधिभिः॥ आकीर्णैराबभौभूमिः
शंखानामिवराशिभिः॥ १० ॥ कलशैर्विप्रविद्धैश्चस्रुवैर्भग्नैस्तथैवच ॥ विकीर्णैरग्निहोत्रैश्चभूर्बभूवसमावृता ॥ ११॥ निःस्वाध्यायवषट्कारंनष्टयज्ञोत्सवक्रि
यम्॥ जगदासीन्निरुत्साहंकालेयभयपीडितम्॥१२॥एवंसंक्षीयमाणाश्चमानवामनुजेश्वर॥ आत्मत्राणपराभीताःप्राद्रवंतदिशोभयात्॥ १३॥ केचिद्गुहाः
प्रविविशुर्निर्झरांश्चापरेतथा॥ अपरेमरणोद्विग्नाभयात्प्राणान्समुत्सृजन्॥ १४॥ केचिदत्रमहेष्वासाःशूराःपरमहर्षिताः॥ मार्गमाणाःपरंयत्नंदानवानांप्रचक्रि
रे॥ १५॥ नचैतानधिजग्मुस्तेसमुद्रंसमुपाश्रितान्॥श्रमंजग्मुश्चपरममाजग्मुःक्षयमेवच॥१६॥ जगत्युपशमंयातेनष्टयज्ञोत्सवक्रिये॥ आजग्मुःपरमामा
र्तिंत्रिदशामनुजेश्वर ॥ १७ ॥ समेत्यसमहेंद्राश्चभयान्मंत्रंप्रचक्रिरे॥ शरण्यंशरणंदेवंनारायणमजंविभुम्॥ १८ ॥तेभिगम्यनमस्कृत्यवैकुंठमपराजितम्॥
ततोदेवाःसमस्तास्तेतदोचुर्मधुसूदनम्॥ १९ ॥त्वंनःस्रष्टाचभर्ताचहर्ताचजगतःप्रभो॥ त्वयास्तृष्टमिदंविश्वंयच्चेंगंयच्चनेंगति॥ २० ॥

नाग्रस्ताः॥७॥तापसेषुप्रवृत्तान्दैत्यांस्तापसाएवतपसाकुतोनवारयंतिइत्याशंक्याह तपस्विष्विति तपसैवधनवत्सु देहनाशेपितपोनाशोमाभूदितिभावः॥८॥शरीरैर्मांसादिरहितत्वादस्थिमात्रैरित्यर्थः ॥९॥
अतएवशंखराशितुल्यैः॥१०॥कलशैःशिरोघटैः॥११॥१२॥१३॥१४॥दानवानांवधायेतिशेषः॥१५॥क्षयंगृहंनाशंवा॥१६॥१७॥१८॥१९॥इंगतिचलतीतिइंगं पचाद्यच् जंगमं नेंगतिस्थावरम् ॥ २०॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ ॥ तवेति चतुर्विधाःसुरनरतिर्यक्स्थावराः दिवौकसोदे

त्वयाभूमिःपुरानष्टासमुद्रात्पुष्करेक्षण ॥ वाराहंवपुराश्रित्यजगदर्थेसमुद्धृता ॥ २१ ॥ आदिदैत्योमहावीर्योहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ नारसिंहंवपुःकृत्वासूदितः
पुरुषोत्तम ॥ २२ ॥ अवध्यःसर्वभूतानांबलिश्चापिमहासुरः ॥ वामनंवपुराश्रित्यत्रैलोक्याद्भ्रंशितस्त्वया ॥ २३ ॥ असुरश्चमहेष्वासोजंभइत्यभिविश्रुतः ॥ यज्ञ
क्षोभकरःक्रूरस्त्वयैवविनिपातितः ॥ २४ ॥ एवमादीनिकर्माणियेषांसंख्यानविद्यते ॥ अस्माकंभयभीतानांत्वंगतिर्मधुसूदन ॥ २५ ॥ तस्मात्त्वांदेवदेवेशलो
कार्थंज्ञापयामहे ॥ रक्षलोकांश्चदेवांश्चशक्रंचमहतोभयात् ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांविष्णुस्तवेद्व्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ देवाऊचुः ॥ तवप्रसादाद्वर्धंतेप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ॥ ताभाविताभावयंतिहव्यकव्यैर्दिवौकसः
॥ १ ॥ लोकाह्येवंविवर्धंतेह्यन्योन्यंसमुपाश्रिताः ॥ त्वत्प्रसादान्निरुद्विग्नास्त्वयैवपरिरक्षिताः ॥ २ ॥ इदंचसमनुप्राप्तंलोकानांभयमुत्तमम् ॥ नचजानीमकेनेमे
रात्रौवध्यंतिब्राह्मणाः ॥ ३ ॥ क्षीणेषुचब्राह्मणेषुपृथिवीक्षयमेष्यति ॥ ततःपृथिव्यांक्षीणायांत्रिदिवंक्षयमेष्यति ॥ ४ ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकाःसर्वेजगत्प
ते ॥ विनाशंनाधिगच्छेयुस्त्वयावैपरिरक्षिताः ॥ ५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विदितंमेसुराःसर्वंप्रजानांक्षयकारणम् ॥ भवतांचापिवक्ष्यामिशृणुध्वंविगतज्वराः
॥ ६ ॥ कालेयइतिविख्यातोगणःपरमदारुणः ॥ तैश्चवृत्रंसमाश्रित्यजगत्सर्वंप्रमाथितम् ॥ ७ ॥ तेवृत्रंनिहतंदृष्ट्वासहस्राक्षेणधीमता ॥ जीवितंपरिरक्षंतःप्रविष्टा
वरुणालयम् ॥ ८ ॥ तेप्रविश्योदधिंघोरंनक्रग्राहसमाकुलम् ॥ उत्सादनार्थंलोकानांरात्रौघ्नंतिऋषीनिह ॥ ९ ॥ नतुशक्याःक्षयंनेतुंसमुद्राश्रयगाहिते ॥ समुद्रस्यक्ष
येबुद्धिर्भवद्भिःसंप्रधार्यताम् ॥ १० ॥ अगस्त्येनविनाकोहिशक्तोन्योर्णवशोषणे ॥ अन्यथाहिनशक्यास्तेविनासागरशोषणम् ॥ ११ ॥ एतच्छ्रुत्वातदादेवाविष्णु
नासमुदाहृतम् ॥ परमेष्ठिनमाज्ञाप्यअगस्त्यस्याश्रमंययुः ॥ १२ ॥ तत्रापश्यन्महात्मानंवारुणिंदीप्ततेजसम् ॥ उपास्यमानमृषिभिर्देवैरिवपितामहम् ॥ १३ ॥ तेऽभि
गम्यमहात्मानंमैत्रावरुणिमच्युतम् ॥ आश्रमस्थंतपोराशिंकर्मभिःस्वैरभिष्टुवन् ॥ १४ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ नाहुषेणाभितप्तानांत्वंलोकानांगतिःपुरा ॥ भ्रंशित
श्चसुरैश्वर्यात्स्वर्लोकाल्लोककंटकः ॥ १५ ॥ क्रोधात्प्रवृद्धःसहसाभास्करस्यनगोत्तमः ॥ वचस्तवानतिक्रामन्विंध्यःशैलोनवर्धते ॥ १६ ॥

वान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ वारुणिंमैत्रावरुणपुत्रं ॥ १३ ॥ अभिष्टुवन्अस्तुवन् अडभावआर्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ नगोत्तमःपर्वतेषुश्रेष्ठः विंध्योनाम्ना ॥ १६ ॥

तमसाविंध्यवृद्ध्याआवृतेयस्तालोकेलोकेजगतिसति ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥छ॥ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥

तमसाचावृतेलोकेमृत्युनाभ्यर्दिताःप्रजाः ॥ त्वामेवनाथमासाद्यनिर्वृतिंपरमांगताः ॥ १७ ॥ अस्माकंभयभीतानांनित्यशोभगवान्गतिः ॥ ततस्त्वार्ताःप्रयाचामोवरंत्वांवरदोह्यसि ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ किमर्थंसहसाविंध्यःप्रवृद्धःक्रोधमूर्च्छितः ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामुने ॥ १ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ अद्रिराजंमहाशैलंमेरुंकनकपर्वतम् ॥ उदयास्तमनेभानुःप्रदक्षिणमवर्तत ॥ २ ॥ तंतुदृष्ट्वातथाविंध्यःशैलःसूर्यमथाब्रवीत् ॥ यथाहिमेरुर्भवतानित्यशःपरिगम्यते ॥ ३ ॥ प्रदक्षिणश्चक्रियतेमामेवंकुरुभास्कर ॥ एवमुक्तस्ततःसूर्यःशैलेंद्रंप्रत्यभाषत ॥ ४ ॥ नाहमात्मेच्छयाशैलंकरोम्येनंप्रदक्षिणम् ॥ एषमार्गःप्रदिष्टोमेयैरिदंनिर्मितंजगत् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्ततःक्रोधात्प्रवृद्धःसहसाचलः ॥ सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंरोद्धुमिच्छन्परंतप ॥ ६ ॥ ततोदेवाःसहिताःसर्वएवविंध्यंसमागम्यमहाद्रिराजम् ॥ निवारयामासुरुपायतस्तंनचस्मतेषांवचनंचकार ॥ ७ ॥ अथाभिजग्मुर्मुनिमाश्रमस्थंतपस्विनंधर्मभृतांवरिष्ठं ॥ अगस्त्यमत्यद्भुतवीर्यवंतंतंचार्थमूचुःसहिताःसुरास्ते ॥ ८ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ सूर्याचंद्रमसोर्मार्गंनक्षत्राणांगतिंतथा ॥ शैलराजोवृणोत्येषविंध्यःक्रोधवशानुगः ॥ ९ ॥ तंनिवारयितुंशक्तोनान्यःकश्चिद्द्विजोत्तम ॥ ऋतेत्वांहिमहाभागतस्मादेनंनिवारय ॥ १० ॥ तच्छ्रुत्वावचनंविप्रःसुराणांशैलमभ्यगात् ॥ सोभिगम्याब्रवीद्विंध्यंसदारःसमुपस्थितम् ॥ ११ ॥ मार्गमिच्छाम्यहंदत्तंभवतापर्वतोत्तम ॥ दक्षिणामभिगंतास्मिदिशंकार्येणकेनचित् ॥ १२ ॥ यावदागमनंमह्यंतावत्त्वंप्रतिपालय ॥ निवृत्तेमयिशैलेंद्रततोवर्धस्वकामतः ॥ १३ ॥ एवंससमयंकृत्वाविंध्येनामित्रकर्शन ॥ अद्यापिदक्षिणाद्देशाद्वारुणिर्ननिवर्तते ॥ १४ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयथाविंध्योनवर्धते ॥ अगस्त्यस्यप्रभावेणयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १५ ॥ कालेयास्तुयथाराजन्सुरैःसर्वैर्निषूदिताः ॥ अगस्त्याद्वरमासाद्यतन्मेनिगदतःशृणु ॥ १६ ॥ त्रिदशानांवचःश्रुत्वामैत्रावरुणिरब्रवीत् ॥ किमर्थमभियाताःस्थवरंमत्तःकमिच्छथ ॥ एवमुक्तास्ततस्तेनदेवतामुनिमब्रुवन् ॥ १७ ॥ एवंत्वयेच्छामकृतंहिकार्यंमहार्णवंपीयमानंमहात्मन् ॥ ततोवधिष्यामसहानुबंधान्कालेयसंज्ञान्सुरविद्विषस्तान् ॥ १८ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ समुद्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

त्रिदशानांवचःश्रुत्वातथेतिमुनिरब्रवीत् ॥ करिष्येभवतांकामंलोकानांचमहत्सुखम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाततोगच्छत्समुद्रंसरितांपतिम् ॥ ऋषिभिश्चतपःसिद्धैः
सार्धंदेवैश्चसुव्रत ॥ २० ॥ मनुष्योरगगंधर्वयक्षकिंपुरुषास्तथा ॥ अनुजग्मुर्महात्मानंद्रष्टुकामास्तदद्भुतम् ॥ २१ ॥ ततोऽभ्यगच्छन्सहिताःसमुद्रंभीमनिःस्वनम् ॥
नृत्यंतमिवचोर्मीभिर्वल्गंतमिववायुना ॥ २२ ॥ हसंतमिवफेनौघैःस्खलंतंकंदरेषुच ॥ नानाग्राहसमाकीर्णंनानाद्विजगणान्वितम् ॥ २३ ॥ अगस्त्यसहितादेवाः
सगंधर्वमहोरगाः ॥ ऋषयश्चमहाभागाःसमासेदुर्महोदधिम् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यो० च
तुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ समुद्रंससमासाद्यवारुणिर्भगवानृषिः ॥ उवाचसहितान्देवानृषींश्चैवसमागतान् ॥ १ ॥
अहंलोकहितार्थंवैपिबामिवरुणालयम् ॥ भवद्भिर्यदनुष्ठेयंतच्छीघ्रंसंविधीयताम् ॥ २ ॥ एतावदुक्त्वावचनंमैत्रावरुणिरच्युतः ॥ समुद्रमपिबत्क्रुद्धःसर्वलोक
स्यपश्यतः ॥ ३ ॥ पीयमानंसमुद्रंतंदृष्ट्वासेंद्रास्तदामराः ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःस्तुतिभिश्चाप्यपूजयन् ॥ ४ ॥ त्वंनस्त्राताविधाताचलोकानांलोकभावन ॥ त्वत्प्र
सादात्समुच्छेदंनगच्छेत्सामरंजगत् ॥ ५ ॥ सपूज्यमानस्त्रिदशैर्महात्मागंधर्वतूर्येषुनदत्सुसर्वशः ॥ दिव्यैश्चपुष्पैरवकीर्यमाणोमहार्णवंनिःसलिलंचकार ॥ ६ ॥
दृष्ट्वाकृतंनिःसलिलंमहार्णवंसुराःसमस्ताःपरमप्रहृष्टाः ॥ प्रगृह्यदिव्यानिवरायुधानितान्दानवान्जघ्नुरदीनसत्वाः ॥ ७ ॥ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्महात्मभिर्महाब
लैर्वेगिभिरुन्नदद्भिः ॥ नसेहिरेवेगवतांमहात्मनांवेगंतदाधारयितुंदिवौकसाम् ॥ ८ ॥ तेवध्यमानास्त्रिदशैर्दानवाभीमनिःस्वनाः ॥ चक्रुःसुतुमुलंयुद्धंमुहूर्तमिव
भारत ॥ ९ ॥ तेपूर्वंतपसादग्धामुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ यतमानाःपरंशक्त्यात्रिदशैर्विनिषूदिताः ॥ १० ॥ तेहेमनिष्काभरणाःकुंडलांगदधारिणः ॥ निहताब्ब
शोभंतपुष्पिताइवकिंशुकाः ॥ ११ ॥ हतशेषास्ततःकेचित्कालेयामनुजोत्तम ॥ विदार्यवसुधांदेवींपातालतलमास्थिताः ॥ १२ ॥ निहतान्दानवान्दृष्ट्वात्रिदशा
मुनिपुंगवम् ॥ तुष्टुवुर्विविधैर्वाक्यैरिदंवचनमब्रुवन् ॥ १३ ॥ त्वत्प्रसादान्महाबाहोलोकैःप्राप्तंमहत्सुखम् ॥ त्वत्तेजसाचनिहताःकालेयाःक्रूरविक्रमाः ॥ १४ ॥
पूरयस्वमहाबाहोसमुद्रंलोकभावन ॥ यत्त्वयासलिलंपीतंतदस्मिन्पुनरुत्सृज ॥ १५ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ ॥ इत्यार०नै०भा०पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥छ॥ ॥ तानिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ १९ ॥

एवमुक्तःप्रत्युवाचभगवान्मुनिपुंगवः ॥ जीर्णंतद्धिमयातोयमुपायोन्यःप्रचिंत्यताम् ॥ १६ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यभवद्भिर्यत्नमास्थितैः ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंमहर्षे
र्भावितात्मनः ॥ १७ ॥ विस्मिताश्चविषण्णाश्चबभूवुःसहिताःसुराः ॥ परस्परमनुज्ञाप्यप्रणम्यमुनिपुंगवम् ॥ १८ ॥ प्रजाःसर्वामहाराजविप्रजग्मुर्यथागतम् ॥
त्रिदशाविष्णुनासार्धमुपजग्मुःपितामहम् ॥ १९ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यमंत्रयित्वापुनःपुनः ॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेसागरस्याभिपूरणम् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ०लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥१०५॥ ॥छ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ तानुवाचसमे
तांस्तुब्रह्मालोकपितामहः ॥ गच्छध्वंविबुधाःसर्वेयथाकामंयथेप्सितम् ॥ १ ॥ महताकालयोगेनप्रकृतिंयास्यतेऽर्णवः ॥ ज्ञातींश्चकारणंकृत्वामहाराज्ञोभगीर
थात् ॥ २ ॥ पितामहवचःश्रुत्वासर्वेविबुधसत्तमाः ॥ कालयोगंप्रतीक्षंतोजग्मुश्चापियथागतम् ॥३॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंवैज्ञातयोब्रह्मन्कारणंचात्र
किंमुने ॥ कथंसमुद्रःपूर्णश्चभगीरथप्रतिश्रयात् ॥ ४ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ कथ्यमानंत्वयाविप्रराज्ञांचरितमुत्तमम् ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुविप्रेंद्रोधर्मराज्ञामहात्मना ॥ कथयामाससमाहात्म्यंसगरस्यमहात्मनः ॥६॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ इक्ष्वाकूणांकुलेजातःसगरोनामपार्थि
वः ॥ रूपसत्वबलोपेतःसचापुत्रःप्रतापवान् ॥ ७ ॥ सहैहयान्समुत्साद्यतालजंघांश्चभारत ॥ वशेचकृत्वाराजन्यान्स्वराज्यमन्वशासत ॥ ८ ॥ तस्यभार्येत्वभवतां
रूपयौवनदर्पिते ॥ वैदर्भीभरतश्रेष्ठशैब्याचभरतर्षभ ॥ ९ ॥ सपुत्रकामोनृपतिस्तप्यतेस्ममहत्तपः ॥ पत्नीभ्यांसहराजेंद्रकैलासंगिरिमाश्रितः ॥ १० ॥ सतप्यमा
नःसुमहत्तपोयोगसमन्वितः ॥ आससादमहात्मानंत्र्यक्षंत्रिपुरमर्दनम् ॥ ११ ॥ शंकरंभवमीशानंपिनाकिंशूलपाणिनम् ॥ त्र्यंबकंशिवमुग्रेशंबहुरूपमुमाप
तिम् ॥ १२ ॥ सतंदृष्ट्वैववरदंपत्नीभ्यांसहितोनृपः ॥ प्रणिपत्यमहाबाहुःपुत्रार्थेसमयाचत ॥ १३ ॥ तंप्रीतिमान्हरःप्राहसभार्यंनृपसत्तमम् ॥ यस्मिन्वृतोमुहूर्तेऽहं
त्वयेहनृपतेवरम् ॥ १४ ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणिशूराःपरमदर्पिताः ॥ एकस्यांसंभविष्यंतिपत्न्यांनरवरोत्तम ॥ १५ ॥ तेचैवसर्वेसहिताःक्षयंयास्यंतिपार्थिव ॥ एको
वंशधरःशूरएकस्यांसंभविष्यति ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वातुतंरुद्रस्तत्रैवांतरधीयत ॥ सचापिसगरोराजाजगामस्वंनिवेशनम् ॥ १७ ॥ पत्नीभ्यांसहितस्तत्रसोतिहृष्ट
मनास्तदा ॥ तस्यतेमनुजश्रेष्ठभार्येकमललोचने ॥ १८ ॥ वैदर्भीचैवशैब्याचगर्भिण्यौसंबभूवतुः ॥ ततःकालेनवैदर्भीगर्भालाबुंव्यजायत ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥

शैब्याचसुषुवेपुत्रंकुमारंदेवरूपिणम् ॥ तदालावुंसमुत्स्रष्टुंमनश्चक्रेसपार्थिवः ॥ २० ॥ अथांतरिक्षात्शुश्राववाचंगंभीरनिःस्वनाम् ॥ राजन्मासाहसंकार्षीःपु
त्रान्नत्यक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ अलावुमध्यान्निष्कृष्यबीजंयत्नेनगोप्यताम् ॥ सोपस्वेदेषुपात्रेषुघृतपूर्णेषुभागशः ॥ २२ ॥ ततःपुत्रसहस्राणिषष्टिंप्राप्स्यसिभारत ॥
महादेवेनदिष्टंतेपुत्रजन्मनराधिप ॥ अनेनक्रमयोगेनमातेबुद्धिरतोन्यथा ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
सगरसंततिकथनेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वांतरिक्षाच्चसराजाराजसत्तमः ॥ यथोक्तंतच्चकाराथश्रद्दधद्भर
तर्षभ ॥ १ ॥ एकैकशस्ततःकृत्वाबीजंबीजंनराधिपः ॥ घृतपूर्णेषुकुंभेषुतान्भागान्विदधेततः ॥ २ ॥ धात्रीश्चैकैकशःप्रादात्पुत्ररक्षणतत्परः ॥ ततःकालेनमहता
समुत्तस्थुर्महाबलाः ॥ ३ ॥ षष्टिःपुत्रसहस्राणितस्याप्रतिमतेजसः ॥ रुद्रप्रसादाद्राजर्षेःसमजायंतपार्थिव ॥ ४ ॥ तेघोराःक्रूरकर्माणआकाशपरिसर्पिणः ॥ बहु
त्वाच्चावजानंतःसर्वाँल्लोकान्सहामरान् ॥ ५ ॥ त्रिदशांश्चाप्यबाधंततथागंधर्वराक्षसान् ॥ सर्वाणिचैवभूतानिशूराःसमरशालिनः ॥ ६ ॥ वध्यमानास्ततो
लोकाःसागरैर्मंदबुद्धिभिः ॥ ब्रह्माणंशरणंजग्मुःसहिताःसर्वदैवतैः ॥ ७ ॥ तानुवाचमहाभागःसर्वलोकपितामहः ॥ गच्छध्वंत्रिदशाःसर्वैर्लोकैःसार्धंयथाग
तम् ॥ ८ ॥ नातिदीर्घेणकालेनसागराणांक्षयोमहान् ॥ भविष्यतिमहाघोरःस्वकृतैःकर्मभिःसुराः ॥ ९ ॥ एवमुक्तास्तुतेदेवालोकाश्चमनुजेश्वर ॥ पितामहम
नुज्ञाप्यविप्रजग्मुर्यथागतम् ॥ १० ॥ ततःकालेबहुतिथेव्यतीतेभरतर्षभ ॥ दीक्षितःसगरोराजाहयमेधेनवीर्यवान् ॥ ११ ॥ तस्याश्वोव्यचरद्भूमिंपुत्रैःसपरिर
क्षितः ॥ समुद्रंससमासाद्यनिस्तोयंभीमदर्शनम् ॥ १२ ॥ रक्ष्यमाणःप्रयत्नेनतत्रैवांतरधीयत ॥ ततस्तेसागरास्तातहृतंमत्वाहयोत्तमम् ॥ १३ ॥ आगम्यपितुरा
चख्युरदृश्यंतुरगंहृतम् ॥ तेनोक्तादिक्षुसर्वासुसर्वेऽमार्गंतवाजिनम् ॥ १४ ॥ ततस्तेपितुराज्ञायदिक्षुसर्वासुतंहयम् ॥ अमार्गंतमहाराजसर्वंचपृथिवीतलम् ॥
॥ १५ ॥ ततस्तेसागराःसर्वेसमुपेत्यपरस्परम् ॥ नाध्यगच्छंततुरगमश्वहर्तारमेवच ॥ १६ ॥ आगम्यपितरंचोचुस्ततःप्रांजलयोग्रतः ॥ ससमुद्रवनद्वीपासनदी
नदकंदरा ॥ १७ ॥ सपर्वतवनोद्देशानिखिलेनमहीनृप ॥ अस्माभिर्विचिताराजन्शासनात्तवपार्थिव ॥ १८ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ह्रेषुकैः ह्रेषयति सर्पयत्येभिरिति मृत्तिकोत्क्षेपणैः सदंडैर्लोहपत्रैः ह्रेषृप्रसर्पणेऽस्यरूपम् ॥ २३ ॥ सागरैः सगरसमूहैः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पूर्वोत्तरे ऐशान्यां

नचाश्वमधिगच्छामोनाश्वहर्तारमेवच ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांसराजाक्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ उवाचवचनंसर्वांस्तदादैववशान्नृप ॥ अनागमायगच्छध्वंभूयो
मार्गतवाजिनम् ॥ २० ॥ यज्ञियंतंविनाह्यश्वंनागंतव्यंहिपुत्रकाः ॥ प्रतिगृह्यतुसंदेशंपितुस्तेसगरात्मजाः ॥ २१ ॥ भूयएवमहींकृत्स्नांविचेतुमुपचक्रमुः ॥ अथाप
श्यंततेवीराःपृथिवीमवदारिताम् ॥ २२ ॥ समासाद्यबिलंतच्चाप्यखनन्सगरात्मजाः ॥ कुद्दालैर्ह्रेषुकैश्चैवसमुद्रंयत्नमास्थिताः ॥ २३ ॥ सखन्यमानःसहितैःसागरैर्व
रुणालयः ॥ अगच्छत्परमामार्तिंदीर्यमाणःसमंततः ॥ २४ ॥ असुरोरगरक्षांसिसत्वानिविविधानिच ॥ आर्तनादमकुर्वंतवध्यमानानिसागरैः ॥ २५ ॥ छिन्न
शीर्षाविदेहाश्चभिन्नत्वगस्थिसंधयः ॥ प्राणिनःसमदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ २६ ॥ एवंहिखनतांतेषांसमुद्रंवरुणालयम् ॥ व्यतीतःसुमहान्कालोनचाश्वःसम
दृश्यत ॥ २७ ॥ ततःपूर्वोत्तरेदेशेसमुद्रस्यमहीपते ॥ विदार्यपातालमथसंक्रुद्धाःसगरात्मजाः ॥ २८ ॥ अपश्यंतहयंतत्रविचरंतंमहीतले ॥ कपिलंचमहात्मानंते
जोराशिमनुत्तमम् ॥ तेजसादीप्यमानंतुज्वालाभिरिवपावकम् ॥ २९ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ तेतंदृष्ट्वाहयंराजन्संप्रहृष्टतनूरुहाः ॥ अनादृत्यमहात्मानंक
पिलंकालचोदिताः ॥ ३० ॥ संक्रुद्धाःसंप्रधावंतअश्वग्रहणकांक्षिणः ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजकपिलोमुनिसत्तमः ॥ ३१ ॥ वासुदेवेतियंप्राहुःकपिलंमुनिपुंगवम् ॥ स
चक्षुर्विकृतंकृत्वातेजस्तेषुसमुत्सृजन् ॥ ३२ ॥ ददाहसुमहातेजामंदबुद्धीन्ससागरान् ॥ तान्दृष्ट्वाभस्मसाद्भूतान्नारदःसुमहातपाः ॥ ३३ ॥ सगरांतिकमागच्छ
त्तच्चतस्मैन्यवेदयत् ॥ सतच्छ्रुत्वावचोघोरंराजामुनिमुखोद्गतम् ॥ ३४ ॥ मुहूर्तंविमनाभूत्वास्थाणोर्वाक्यमचिंतयत् ॥ अंशुमंतंसमाहूयअसमंजःसुतंतदा ॥ ३५ ॥
पौत्रंभरतशार्दूलइदंवचनमब्रवीत् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिपुत्राणाममितौजसाम् ॥ ३६ ॥ कापिलंतेजआसाद्यमत्कृतेनिधनंगताः ॥ तवचापिपितातातपरित्य
क्तोमयानघ ॥ धर्मंसंरक्षमाणेनपौराणांहितमिच्छता ॥ ३७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ किमर्थंराजशार्दूलःसगरःपुत्रमात्मजम् ॥ त्यक्तवान्दुस्त्यजंवीरंतन्मेब्रू
हितपोधन ॥ ३८ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ असमंजाइतिख्यातःसगरस्यसुतोह्यभूत् ॥ यंशैब्याजनयामासपौराणांसहिदारकान् ॥ ३९ ॥ गलेषुक्रोशतोगृह्यनद्यां
चिक्षेपदुर्बलान् ॥ ततःपौराःसमाजग्मुर्भयशोकपरिप्लुताः ॥ ४० ॥ सगरंचाभ्यभाषंतसर्वेप्रांजलयःस्थिताः ॥ त्वंनस्त्रातामहाराजपरचक्रादिभिर्भयात् ॥ ४१ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

असमंजोभयाद्घोरात्ततोनस्त्रातुमर्हसि ॥ पौराणांवचनंश्रुत्वाघोरंनृपतिसत्तमः ॥ ४२ ॥ मुहूर्तंविमनाभूत्वासचिवानिदमब्रवीत् ॥ असमंजाःपुरादद्यसुतोमे
विप्रवास्यताम् ॥ ४३ ॥ यदिवोमत्प्रियंकार्यमेतच्छीघ्रंविधीयताम् ॥ एवमुक्तानरेंद्रेणसचिवास्तेनराधिप ॥ ४४ ॥ यथोक्तंत्वरिताश्चक्रुर्यथाज्ञापितवान्नृपः॥ए
तत्तेसर्वमाख्यातंयथापुत्रोमहात्मना ॥ ४५ ॥ पौराणांहितकामेनसगरेणविवासितः॥ अंशुमांस्तुमहेष्वासोयदुक्तःसगरेणहि ॥ तत्तेसर्वंप्रवक्ष्यामिकीर्त्यमानं
निवोधमे ॥ ४६ ॥ ॥सगरउवाच ॥ ॥ पितुश्चतेऽहंत्यागेनपुत्राणांनिधनेनच ॥ अलाभेनतथाश्वस्यपरितप्यामिपुत्रक ॥ ४७ ॥ तस्माद्दुःखाभिसंतप्तंयज्ञवि
घ्नाच्चमोहितम् ॥ हयस्यानयनात्पौत्रनरकान्मांसमुद्धर ॥ ४८ ॥ अंशुमानेवमुक्तस्तुसगरेणमहात्मना ॥ जगामदुःखात्तंदेशंयत्रवैदारितामही ॥४९॥ सतुतेनैव
मार्गेणसमुद्रंप्रविवेशह ॥ अपश्यच्चमहात्मानंकपिलंतुरगंचतम् ॥ ५० ॥ सदृष्ट्वातेजसोराशिंपुराणमृषिसत्तमम् ॥ प्रणम्यशिरसाभूमौकार्यमस्मैन्यवेदयत्
॥ ५१ ॥ ततःप्रीतोमहाराजकपिलोंशुमतोभवत् ॥ उवाचचैनंधर्मात्मावरदोस्मीतिभारत ॥ ५२ ॥ सवव्रेतुरगंतत्रप्रथमंयज्ञकारणात् ॥ द्वितीयंवरकंवव्रेपितॄणां
पावनेच्छया ॥ ५३ ॥ तमुवाचमहातेजाःकपिलोमुनिपुंगवः ॥ ददानितवभद्रंतेयद्यत्प्रार्थयसेनघ ॥५४॥ त्वयिक्षमाचधर्मश्चसत्यंचापिप्रतिष्ठितम् ॥ त्वयाकृता
र्थःसगरःपुत्रवांश्चत्वयापिता ॥ ५५ ॥ तवचैवप्रभावेनस्वर्गंयास्यंतिसागराः ॥ पौत्रश्चतेत्रिपथगांत्रिदिवादानयिष्यति ॥ ५६ ॥ पावनार्थंसागराणांतोषयित्वा
महेश्वरम् ॥ हयंनयस्वभद्रंतेयज्ञियंनरपुंगव ॥ ५७ ॥ यज्ञःसमाप्यतांतातसगरस्यमहात्मनः ॥ अंशुमानेवमुक्तस्तुकपिलेनमहात्मना ॥ ५८ ॥ आजगामहयंगृ
ह्ययज्ञवाटंमहात्मनः ॥ सोभिवाद्यततःपादौसगरस्यमहात्मनः ॥ ५९ ॥ मूर्ध्नितेनाप्युपाघ्रातस्तस्मैसर्वंन्यवेदयत् ॥ यथादृष्टंश्रुतंचापिसागराणांक्षयंतथा ॥ ६० ॥
तंचास्मैहयमाचष्टयज्ञवाटमुपागतम् ॥ तच्छ्रुत्वासगरोराजापुत्रजंदुःखमत्यजत् ॥ ६१ ॥ अंशुमंतंचसंपूज्यसमापयततंक्रतुम् ॥ समाप्तयज्ञःसगरोदेवैःसर्वैः
सभाजितः ॥ ६२ ॥ पुत्रत्वेकल्पयामाससमुद्रंवरुणालयम् ॥ प्रशास्यसुचिरंकालंराज्यंराजीवलोचनः ॥ ६३ ॥ पौत्रेभारंसमावेश्यजगामत्रिदिवंतदा ॥ अंशु
मानपिधर्मात्मामहींसागरमेखलाम् ॥ ६४ ॥ प्रशशासमहाराजयथैवास्यपितामहः ॥ तस्यपुत्रःसमभवद्दिलीपोनामधर्मवित् ॥ ६५ ॥ तस्मैराज्यंसमाधायअं
शुमानपिसंस्थितः ॥ दिलीपस्तुततःश्रुत्वापितॄणांनिधनंमहत् ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सत्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

पर्यतप्यतदुःखेनतेषांगतिमचिंतयन् ॥ गंगावतरणेयत्नंसुमहच्चाकरोन्नृपः ॥ ६७ ॥ नचावतारयामासचेष्टमानोयथाबलम् ॥ तस्यपुत्रःसमभवच्छ्रीमान्धर्मपरायणः ॥ ६८ ॥ भगीरथइतिख्यातःसत्यवागनसूयकः ॥ अभिषिच्यतुतंराज्येदिलीपोवनमाश्रितः ॥ ६९ ॥ तपःसिद्धिसमायोगात्सराजाभरतर्षभ ॥ वनाज्जगामत्रिदिवंकालयोगेनभारत ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ सतुराजामहेष्वासश्चक्रवर्तीमहारथः ॥ बभूवसर्वलोकस्यमनोनयननंदनः ॥ १ ॥ सशुश्रावमहाबाहुःकपिलेनमहात्मना ॥ पितॄणांनिधनंघोरमप्राप्तिंत्रिदिवस्यच ॥ २ ॥ सराज्यंसचिवेन्यस्यहृदयेनविदूयता ॥ जगामहिमवत्पार्श्वंतपस्तप्तुंनरेश्वर ॥ ३ ॥ आरिराधयिषुर्गंगांतपसादग्धकिल्बिषः ॥ सोपश्यतनरश्रेष्ठहिमवंतंनगोत्तमम् ॥ ४ ॥ शृंगैर्बहुविधाकारैर्धातुमद्भिरलंकृतम् ॥ पवनालंबिभिर्मेघैःपरिषिक्तंसमंततः ॥ ॥ ५ ॥ नदीकुंजनितंबैश्चप्रासादैरुपशोभितम् ॥ गुहाकंदरसंलीनसिंहव्याघ्रनिषेवितम् ॥ ६ ॥ शकुनैश्चविचित्रांगैःकूजद्भिर्विविधागिरः ॥ भृंगराजैस्तथाहंसैर्दात्यूहैर्जलकुक्कुटैः ॥ ७ ॥ मयूरैःशतपत्रैश्चजीवंजीवककोकिलैः ॥ चकोरैरसितापांगैस्तथापुत्रप्रियैरपि ॥ ८ ॥ जलस्थानेषुरम्येषुपद्मिनीभिश्चसंकुलम् ॥ सारसानांचमधुरैर्व्याहृतैःसमलंकृतम् ॥ ९ ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्चनिषेवितशिलातलम् ॥ दिग्वारणविषाणाग्रैःसमंताद्घृष्टपादपम् ॥ १० ॥ विद्याधरानुचरितंनानारत्नसमाकुलम् ॥ विषोल्बणभुजंगैश्चदीप्तजिह्वैर्निषेवितम् ॥ ११ ॥ क्वचित्कनकसंकाशंक्वचिद्रजतसंनिभम् ॥ क्वचिदंजनपुंजाभंहिमवंतमुपागमत् ॥ १२ ॥ सतुतत्रनरश्रेष्ठस्तपोघोरंसमाश्रितः ॥ फलमूलांबुसंभक्षःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ १३ ॥ संवत्सरसहस्रेतुगतेदिव्येमहानदी ॥ दर्शयामासतंगंगातदामूर्तिमतीस्वयम् ॥ १४ ॥ ॥ गंगोवाच ॥ ॥ किमिच्छसिमहाराजमत्तःकिंचददानिते ॥ तद्ब्रवीहिनरश्रेष्ठकरिष्यामिवचस्तव ॥ १५ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचराजाहैमवतींतदा ॥ पितामहामेवरदेकपिलेनमहानदि ॥ १६ ॥ अन्वेषमाणास्तुरगंनीतावैवस्वतक्षयम् ॥ षष्टिस्तानिसहस्राणिसागराणांमहात्मनाम् ॥ १७ ॥ कपिलंदेवमासाद्यक्षणेननिधनंगताः ॥ तेषामेवंविनष्टानांस्वर्गेवासोनविद्यते ॥ १८ ॥ यावत्तानिशरीराणित्वंजलैर्नाभिषिंचसि ॥ तावत्तेषांगतिर्नास्तिसागराणांमहानदि ॥ १९ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥छ॥ ॥ भगीरथवचइति ॥ १ ॥

स्वर्गंनयमहाभागेमत्पितॄन्सगरात्मजान् ॥ तेषामर्थेनयाचामित्वामहंवैमहानदि ॥ २० ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराज्ञोगंगालोकनमस्कृता ॥
भगीरथमिदंवाक्यंसुप्रीतासमभाषत ॥ २१ ॥ करिष्यामिमहाराजवचस्तेनात्रसंशयः ॥ वेगंतुममदुर्धार्यंपतंत्यागगनाद्भुवम् ॥ २२ ॥ नशक्तस्त्रिषुलोकेषुक
श्चिद्धारयितुंनृप ॥ अन्यत्रविबुधश्रेष्ठान्नीलकंठान्महेश्वरात् ॥ २३ ॥ तंतोषयमहाबाहोतपसावरदंहरम् ॥ सतुमांप्रच्युतांदेवःशिरसाधारयिष्यति ॥ २४ ॥ सकरि
ष्यतितेकामंपितॄणांहितकाम्यया ॥ एतच्छ्रुत्वाततोराजन्महाराजोभगीरथः ॥ २५ ॥ कैलासंपर्वतंगत्वातोषयामासशंकरम् ॥ तपस्तीव्रमुपागम्यकालयोगेनकेन
चित् ॥ २६ ॥ अगृह्णाच्चवरंतस्माद्गंगायाधारणेनृप ॥ स्वर्गेवासंसमुद्दिश्यपितॄणांसनरोत्तमः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणि
लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्योपाख्यानेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ भगीरथवचःश्रुत्वाप्रियार्थंचदिवौक
सां ॥ एवमस्त्वितिराजानंभगवान्प्रत्यभाषत ॥ १ ॥ धारयिष्येमहाभागगगनात्प्रच्युतांशिवाम् ॥ दिव्यांदेवनदींपुण्यांत्वत्कृतेनृपसत्तम ॥ २ ॥ एवमुक्त्वामहाबा
होहिमवंतमुपागमत् ॥ वृतःपारिषदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः ॥ ३ ॥ तत्रास्थित्वानरश्रेष्ठंभगीरथमुवाचह ॥ प्रयाचस्वमहाबाहोशैलराजसुतांनदीं ॥ ४ ॥ पतमानां
सरिच्छ्रेष्ठांधारयिष्येत्रिविष्टपात् ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजाशर्वेणसमुदाहृतम् ॥ ५ ॥ प्रयतःप्रणतोभूत्वागंगांसमनुचिंतयत् ॥ ततःपुण्यजलारम्याराज्ञासमनुचिंति
ता ॥ ६ ॥ ईशानंचस्थितंदृष्ट्वागगनात्सहसाच्युता ॥ तांप्रच्युतामथोदृष्ट्वादेवाःसार्धंमहर्षिभिः ॥ ७ ॥ गंधर्वोरगयक्षाश्चसमाजग्मुर्दिदृक्षवः ॥ ततःपपातगगनाद्गं
गाहिमवतःसुता ॥ ८ ॥ समुद्धूतमहावर्तामीनग्राहसमाकुला ॥ तांदधारहरोराजन्गंगांगगनमेखलाम् ॥ ९ ॥ ललाटदेशेपतितांमालांमुक्तामयीमिव ॥ साबभू
वविसर्पंतीत्रिधाराजन्समुद्रगा ॥ १० ॥ फेनपुंजाकुलजलाहंसानामिवपंक्तयः ॥ क्वचिदाभोगकुटिलाप्रस्खलंतीक्वचित्क्वचित् ॥ ११ ॥ साफेनपटसंवीतामत्तेव
प्रमदाव्रजत् ॥ क्वचित्सातोयनिनदैर्नदंतीनादमुत्तमम् ॥ १२ ॥ एवंप्रकारान्सुबहून्कुर्वंतीगगनाच्च्युता ॥ पृथिवीतलमासाद्यभगीरथमथाब्रवीत् ॥ १३ ॥ दर्श
यस्वमहाराजमार्गंकेनव्रजाम्यहम् ॥ त्वदर्थमवतीर्णास्मिपृथिवींपृथिवीपते ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ भावान्पदार्थान् ॥
॥ २ ॥ वाताबद्धावातेनाबद्धामेघाउपलाश्चभवन् वातंविनैवसहसामेघाःशिलाश्चप्रयुज्यंतेइत्यर्थः भवन्नित्यडभावआर्षः वाचायत्रभवन्नितिपाठेशब्दोच्चारणेनैवयत्रमेघाउपलाश्चहेभवन्भासमान

एतच्छ्रुत्वावचोराजाप्रातिष्ठतभगीरथः॥ यत्रतानिशरीराणिसागराणांमहात्मनाम् ॥ १५ ॥ प्लावनार्थंनरश्रेष्ठपुण्येनसलिलेनच ॥ गंगायाधारणंकृत्वाहरोलो
कनमस्कृतः॥ १६ ॥ कैलासंपर्वतश्रेष्ठंजगामत्रिदशैःसह ॥ समासाद्यसमुद्रंचगंगयासहितोनृपः॥ १७ ॥ पूरयामासवेगेनसमुद्रंवरुणालयम् ॥ दुहितृत्वेचनृप
तिर्गंगांसमनुकल्पयत् ॥ १८ ॥ पितृणांचोदकंतत्रददौपूर्णमनोरथः॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंगंगात्रिपथगायथा ॥ १९ ॥ पूरणार्थंसमुद्रस्यपृथिवीमवतारिता॥ समुद्र
श्चयथापीतःकारणार्थंमहात्मना॥ २० ॥ वातापिश्चयथानीतःक्षयंसब्रह्महाप्रभो ॥ अगस्त्येनमहाराजयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
रण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायामगस्त्यमाहात्म्यकथनेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततःप्रयातःकौंतेयःक्रमेणभरतर्षभ ॥ नंदामपरनंदांचनद्यौपापभयापहे ॥ १ ॥ पर्वतंससमासाद्यहेमकूटमनामयम् ॥ अचिंत्यानद्भुतान्भावान्ददर्शसुबहून्नृपः
॥ २ ॥ वातावद्धाभवन्मेघाउपलाश्चसहस्रशः ॥ नाशक्नुवंस्तमारोढुंविषण्णमनसोजनाः ॥ ३ ॥ वायुर्नित्यंववौतत्रनित्यंदेवश्चवर्षति ॥ स्वाध्यायघोषश्चतथाश्रू
यतेनचदृश्यते ॥ ४ ॥ सायंप्रातश्चभगवान्दृश्यतेहव्यवाहनः॥ मक्षिकाश्चादशंस्तत्रतपसःप्रतिघातिकाः॥ ५ ॥ निर्वेदोजायतेतत्रगृहाणिस्मरतेजनः ॥ एवंबहु
विधान्भावानद्भुतान्वीक्ष्यपांडवः॥ लोमशंपुनरेवाथपर्यपृच्छत्तदद्भुतम् ॥ ६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ यथाश्रुतमिदंपूर्वमस्माभिररिकर्शन ॥ तदेकाग्रम
नाराजन्निबोधगदतोमम ॥ ७ ॥ अस्मिन्नृषभकूटेभूदृषभोनामतापसः॥ अनेकशतवर्षायुस्तपस्वीकोपनोभृशम् ॥ ८ ॥ सवैसंभाष्यमाणोन्यैःकोपाद्गिरिमुवाच
ह॥ यइहव्याहरेत्कश्चिदुपलानुत्सृजेस्तथा॥ ९ ॥ वातंचाहूयमाशब्दमित्युवाचसतापसः॥ व्याहरंश्चेहपुरुषोमेघशब्देनवार्यते ॥ १० ॥ एवमेतानिकर्माणिराजं
स्तेनमहर्षिणा॥ कृतानिकानिचित्क्रोधात्प्रतिषिद्धानिकानिचित् ॥ ११ ॥ नंदांत्वभिगतादेवाःपुराराजन्नितिश्रुतिः॥ अन्वपद्यंतसहसापुरुषादेवदर्शिनः॥ १२ ॥

आविर्भवंतीतिशेषः ॥ ३ ॥ नचदृश्यतेऽध्येता ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्वेदोगिरिदर्शनेवैराग्यं गृहाणित्यादीनि ॥ ६ ॥ पृष्टश्चलोमशउवाच यथाश्रुतमिति ॥ ७ ॥ ऋषभकूटेऋषभाश्रितेशैलशृंगे ॥ ८ ॥ ९ ॥
माशब्दंकुर्वितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वपद्यंतअनुगतवंतः देवदर्शिनोदेवदर्शनार्थिनः ॥ १२ ॥

प्रत्यूहरूपकंदर्शनेविघ्नरूपम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ नियतवाङ्मौनवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हेकुरुश्रेष्ठ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ काश्यपस्यविभांडकस्य ऋश्येतितालव्यादिः मूर्धन्यादि

तेदर्शनंत्वनिच्छंतोदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ दुर्गंचक्रुरिमंदेशंगिरिंप्रत्यूहरूपकम् ॥ १३॥ तदाप्रभृतिकौंतेयनरागिरिमिमंसदा॥नाशक्नुवन्नभिद्रष्टुंकुतएवाधिरोहि
तुम् ॥ १४॥ नातप्ततपसाशक्योद्रष्टुमेषमहागिरिः॥ आरोढुंवापिकौंतेयतस्मान्नियतवाग्भव ॥ १५॥ इहदेवास्तदासर्वेयज्ञानाजह्रुरुत्तमान् ॥ तेषामेतानिलिंगा
निदृश्यंतेद्यापिभारत ॥ १६॥ कुशाकारेवदूर्वेयंसंस्तीर्णेवचभूरियम् ॥ यूपप्रकारावहवोवृक्षाश्चेमेविशांपते ॥ १७॥ देवाश्चऋषयश्चैववसंत्यद्यापिभारत ॥ तेषां
सायंतथाप्रातर्दृश्यतेहव्यवाहनः ॥ १८ ॥ इहाप्लुतानांकौंतेयसद्यःपाप्माभिहन्यते ॥ कुरुश्रेष्ठाभिषेकंवैतस्मात्कुरुसहानुजः ॥ १९ ॥ ततोनंदाप्लुतांगस्त्वंकौशिकी
मभियास्यसि ॥ विश्वामित्रेणयत्रोग्रंतपस्तप्तमनुत्तमम् ॥ २० ॥ ततस्तत्रसमाप्लुत्यगात्राणिसगणोनृपः ॥ जगामकौशिकींपुण्यांरम्यांशीतजलांशुभां ॥ २१ ॥
॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एषादेवनदीपुण्याकौशिकीभरतर्षभ ॥ विश्वामित्राश्रमोरम्यएषचात्रप्रकाशते ॥ २२ ॥ आश्रमश्चैवपुण्याख्यःकाश्यपस्यमहात्मनः ॥
ऋश्यशृंगःसुतोयस्यतपस्वीसंयतेंद्रियः ॥ २३ ॥ तपसोयःप्रभावेनवर्षयामासवासवम् ॥ अनावृष्ट्यांभयाद्यस्यववर्षबलवृत्रहा ॥ २४ ॥ मृग्यांजातःसतेजस्वी
काश्यपस्यसुतःप्रभुः ॥ विषयेलोमपादस्ययश्चकाराद्भुतंमहत् ॥ २५ ॥ निर्वर्तितेषुसस्येषुयस्मैशांतांददौनृपः ॥ लोमपादोदुहितरंसावित्रींसवितायथा ॥ २६ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ ऋश्यशृंगःकथंमृग्यामुत्पन्नःकाश्यपात्मजः ॥ विरुद्धेयोनिसंसर्गेकथंचतपसायुतः ॥ २७ ॥ किमर्थंचभयाच्छक्रस्तस्यबालस्यधीमतः ॥
अनावृष्ट्यांप्रवृत्तायांववर्षबलवृत्रहा ॥ २८ ॥ कथंरूपाचसाशांताराजपुत्रीयतव्रता ॥ लोभयामासयाचेतोमृगभूतस्यतस्यवै ॥ २९ ॥ लोमपादश्चराजर्षिर्य
दाश्रूयतधार्मिकः ॥ कथंवैविषयेतस्यनावर्षत्पाकशासनः ॥ ३० ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंविस्तरेणयथातथम् ॥ वक्तुमर्हसिशुश्रूषोर्ऋश्यशृंगस्यचेष्टितम् ॥ ३१ ॥ लो
मशउवाच ॥ ॥ विभांडकस्यविप्रर्षेस्तपसाभावितात्मनः ॥ अमोघवीर्यस्यसतःप्रजापतिसमद्युतेः ॥ ३२ ॥ शृणुपुत्रोयथाजातऋश्यशृंगःप्रतापवान् ॥ महा
र्हस्यमहातेजाबालःस्थविरसंमतः ॥ ३३ ॥ महाह्रदंसमासाद्यकाश्यपस्तपसिस्थितः ॥ दीर्घकालंपरिश्रांतऋषिःसदेवसम्मितः ॥ ३४ ॥ तस्यरेतःप्रचस्कंददृष्ट्वा
प्सरसमुर्वशीं ॥ अप्सूपस्पृशतोराजन्मृगीतच्चापिबत्तदा ॥ ३५ ॥

पाठःप्रामादिकः ऋश्योमृगस्तस्येवशृंगमस्यास्तीतिऋश्यशृंगः ऋश्योनतुष्य
न्नितिमंत्रवर्णात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुश्रूषोर्मेइतिसंबंधः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ महार्हस्यातिपूज्यस्य ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

तोयेनसहापिबदित्यन्वयः ॥३६॥ सूयप्रसूय विधेर्विधिवाक्यस्यदैवनिर्मिताद्धेतोर्भावित्वात्अपरिहार्यत्वाच्च ॥३७॥३८॥३९॥४०॥ अंगानांदेशानाम् ॥४१॥ तेनकामात्बुद्धिपूर्वंब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्येतिशेषः मिथ्याकृतम् मयातुभ्यंदातुंकिमर्पणप्रतिश्रुतमित्यपलापंकृतवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥ तत्रहेतुःपुरोहितस्यापचारोदोषःसोपियदृच्छयाब्राह्मणापराधाभावेपिस्वेच्छयाकृतः ॥४३॥४४॥४५॥ निष्कृ

सहतोयेनतृषितागर्भिणीचाभवत्ततः ॥ सापुरोक्ताभगवताब्रह्मणालोककर्तृणा ॥ ३६ ॥ देवकन्यामृगीभूत्वामुनिंसूयविमोक्ष्यसे ॥ अमोघत्वाद्विधेश्चैवभा
वित्वाद्दैवनिर्मितात् ॥ ३७ ॥ तस्यांमृग्यांसमभवत्तस्यपुत्रोमहानृषिः ॥ ऋश्यशृंगस्तपोनित्योवनएवाभ्यवर्तत ॥ ३८ ॥ तस्यर्षेःशृंगंशिरसिराजन्नासीन्महात्म
नः ॥ तेनर्श्यशृंगइत्येवंतदासप्रथितोभवत् ॥ ३९ ॥ नतेनदृष्टपूर्वोन्यःपितुरन्यत्रमानुषः ॥ तस्मात्तस्यमनोनित्यंब्रह्मचर्येभवन्नृप ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुस
खादशरथस्यवै ॥ लोमपादइतिख्यातोह्यंगानामीश्वरोभवत् ॥ ४१ ॥ तेनकामात्कृतंमिथ्याब्राह्मणस्येतिनःश्रुतिः ॥ सब्राह्मणैःपरित्यक्तस्ततोवैजगतःपतिः
॥ ४२ ॥ पुरोहितापचाराच्चतस्यराज्ञोयदृच्छया ॥ नववर्षसहस्राक्षस्ततोऽपीड्यंतवैप्रजाः ॥ ४३ ॥ सब्राह्मणान्पर्यपृच्छत्तपोयुक्तान्मनीषिणः ॥ प्रवर्षणेसुरेंद्रस्य
समर्थान्पृथिवीपते ॥ ४४ ॥ कथंप्रवर्षेत्पर्जन्यउपायःपरिदृश्यताम् ॥ तमूचुश्चोदितास्तेतुस्वमतानिमनीषिणः ॥४५॥ तत्रत्वेकोमुनिवरस्तंराजानमुवाचह ॥ कु
पितास्तवराजेंद्रब्राह्मणानिष्कृतिंचर ॥ ४६ ॥ ऋश्यशृंगंमुनिसुतमानयस्वचपार्थिव ॥ वानेयमनभिज्ञंचनारीणामार्जवेरतम् ॥ ४७॥ सचेदवतरेद्राजन्विषयं
तेमहातपाः ॥ सद्यःप्रवर्षेत्पर्जन्यइतिमेनात्रसंशयः ॥ ४८ ॥ एतच्छ्रुत्वावचोराजन्कृत्वानिष्कृतिमात्मनः ॥ सगत्वापुनरागच्छत्प्रसन्नेषुद्विजातिषु ॥ ४९ ॥ राजा
नमागतंश्रुत्वाप्रतिसंजहृषुःप्रजाः ॥ ततोंगपतिराहूयसचिवान्मंत्रकोविदान् ॥ ५० ॥ ऋश्यशृंगागमेयत्नमकरोन्मंत्रनिश्चये ॥ सोध्यगच्छदुपायंतुतैरमात्यैः
सहाच्युतः ॥ ५१ ॥ शास्त्रज्ञैरलमर्थज्ञैर्नीत्यांचपरिनिष्ठितैः ॥ ततश्चानाययामासवारमुख्यामहीपतिः ॥ ५२ ॥ वेश्याःसर्वत्रनिष्णातास्ताउवाचसपार्थिवः ॥ ऋ
श्यशृंगमृषेःपुत्रमानयध्वमुपायतः ॥ ५३ ॥ लोभयित्वाभिविश्वास्यविषयंममशोभनाः ॥ ताराजभयभीताश्चशापभीताश्चयोषितः ॥ ५४ ॥ अशक्यमूचुस्त
त्कार्यंविवर्णागतचेतसः ॥ तत्रत्वेकाजरद्योषाराजानमिदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ प्रयतिष्येमहाराजतमानेतुंतपोधनम् ॥ अभिप्रेतांस्तुमेकामांस्त्वमनुज्ञातुमर्हसि
॥ ५६ ॥ ततःशक्ष्याम्यानयितुमृश्यशृंगमृषेःसुतम् ॥ तस्याःसर्वमभिप्रेतमन्वजानात्सपार्थिवः ॥५७॥

तिप्रायश्चित्तम् ॥४६॥ वानेयंवनभवम् ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥ सर्वत्रपरवंचनादौनिष्णाताःकुशलाः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ जरद्योषावृद्धास्त्री ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ अन्वजानादनुज्ञातवान् ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ सात्विति नाव्यांश्रमंनावाताऽयमाश्रमम् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मुनेर्वि

धनंचप्रददौभूरिरत्नानिविविधानिच ॥ ततोरूपेणसंपन्नावयसाचमहीपते ॥ स्त्रियआदायकाश्चित्साजगामवनमंजसा ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेप० तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ सातुनाव्याश्र
मंचक्रेराजकार्यार्थसिद्धये ॥ संदेशाच्चैवनृपतेःस्वबुद्ध्याचैवभारत ॥ १ ॥ नानापुष्पफलैर्वृक्षैःकृत्रिमैरुपशोभितैः ॥ नानागुल्मलतोपेतैःस्वादुकामफलप्रदैः
॥ २ ॥ अतीवरमणीयंतदतीवचमनोहरम् ॥ चक्रेनाव्याश्रमंरम्यमद्भुतोपमदर्शनम् ॥ ३ ॥ ततोनिबध्यतांनावमदूरेकाश्यपाश्रमात् ॥ चारयामासपुरुषैर्वि
हारंतस्यवैमुनेः ॥ ४ ॥ ततोदुहितरंवेश्यांसमाधायेतिकार्यताम् ॥ दृष्ट्वांतरंकाश्यपस्यप्राहिणोद्बुद्धिसंमताम् ॥ ५ ॥ सातत्रगत्वाकुशलातपोनित्यस्यसंनिधौ ॥
आश्रमंतंसमासाद्यददर्शतमृषेःसुतम् ॥ ६ ॥ ॥ वेश्योवाच ॥ ॥ कच्चिन्मुनेकुशलंतापसानांकच्चिच्चवोमूलफलंप्रभूतम् ॥ कच्चिद्भवान्रमतेचाश्रमेस्मिंस्त्वांवै
द्रष्टुंसांप्रतमागतोस्मि ॥ ७ ॥ कच्चित्तपोवर्द्धतेतापसानांपिताचतेकच्चिदहीनतेजाः ॥ कच्चित्त्वयाप्रीयतेचैवविप्रकच्चित्स्वाध्यायःक्रियतेचर्श्यशृंग ॥ ८ ॥ ऋश्यशृं
गउवाच ॥ ॥ ऋद्ध्याभवान्ज्योतिरिवप्रकाशतेमन्येचाहंत्वामभिवादनीयम् ॥ पाद्यंवैतेसंप्रदास्यामिकामाद्यथाधर्मंफलमूलानिचैव ॥ ९ ॥ कौश्यांबृस्यामा
स्वयथोपजोषंकृष्णाजिनेनावृतायांसुखायाम् ॥ क्वचाश्रमस्तवकिंनामचेदंव्रतंब्रह्मंश्चरसिहिदेववत्त्वम् ॥ १० ॥ ॥ वेश्योवाच ॥ ॥ ममाश्रमःकाश्यपपुत्ररम्य
स्त्रियोजनंशैलमिमंपरेण ॥ तत्रस्वधर्मोनाभिवादनंमेनचोदकंपाद्यमुपस्पृशामि ॥ ११ ॥ भवतानाभिवाद्योहमभिवाद्योभवान्मया ॥ व्रतमेतादृशंब्रह्मन्परिष्व
ज्योभवान्मया ॥ १२ ॥ ॥ ऋश्यशृंगउवाच ॥ ॥ फलानिपक्वानिददानितेऽहंभल्लातकान्यामलकानिचैव ॥ करूषकानींगुदधन्वनानिपिप्पलानांकामकारंकुरु
ष्व ॥ १३ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ सातानिसर्वाणिविवर्जयित्वाभक्ष्याण्यनर्हाणिददौततोस्य ॥ तान्यृश्यशृंगस्यमहारसानिभृशंसुरूपाणिरुचिंददुर्हि ॥ १४ ॥
ददौचमाल्यानिसुगंधवंतिचित्राणिवासांसिचभानुमंति ॥ पेयानिचाग्र्याणिततोमुमोदचिक्रीडचैवप्रजहासचैव ॥ १५ ॥

भांडकस्यविहारंबहिर्गमनंचारयामासचारैरधिगतवती ॥ ४ ॥ समाधायबोधयित्वा इतिकार्यतामितिकर्तव्यताम् अंतरमसांनिध्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौश्यांबृस्यामास्वकुशासनेउपविश
यथोपजोषंयथासुखं सुखायांसुखकर्याम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनर्हाण्यत्युत्तमत्वादमूल्यानि ॥ १४ ॥ १५ ॥

मूलेसमीपे विभज्यमाना अंगमोटनादीनिकुर्वाणा निषेवमाणासूचीवदभ्यंतरंप्रविशंती षिवुतंतुसंतानेइतिधातुः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कायंदेहंपीड्यआलिंगनेननिपीड्य अपदेशंछलम् ॥ १८ ॥ भावेनाभिप्रायेण ॥ १९ ॥ प्रवेष्टितोव्याप्तः ॥ २० ॥ २१ ॥ कल्प्यंतेसिद्धाःक्रियंते निर्णिक्तंप्रक्षालितं सवत्साकृता दोहनायेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशाधिक

साकंदुकेनारमतास्यमूलेविभज्यमानाफलितालतेव ॥ गात्रैश्चगात्राणिनिषेवमाणासमाश्लिषच्चासकृदृष्यशृंगम् ॥ १६ ॥ सर्जानशोकांस्तिलकांश्चवृक्षान्सुपुष्पितानवनाम्यावभज्य ॥ विलज्जमानेवमदाभिभूताप्रलोभयामाससुतंमहर्षेः ॥ १७ ॥ अथर्ष्यशृंगंविकृतंसमीक्ष्यपुनःपुनःपीड्यचकायमस्य ॥ अवेक्ष्यमाणाशनकैर्जगामकृत्वाग्निहोत्रस्यतदापदेशम् ॥ १८ ॥ तस्यांगतायांमदनेनमत्तोविचेतनश्चाभवदृष्यशृंगः ॥ तामेवभावेनगतेनशून्येविनिःश्वसन्नार्तरूपोबभूव ॥ १९ ॥ ततोमुहूर्त्ताद्धरिपिंगलाक्षःप्रवेष्टितोरोमभिरानखाग्रात् ॥ स्वाध्यायवान्वृत्तसमाधियुक्तोविभांडकःकाश्यपःप्रादुरासीत् ॥ २० ॥ सोपश्यदासीनमुपेत्यपुत्रंध्यायंतमेकंविपरीतचित्तम् ॥ विनिःश्वसंतंमुहुरूर्ध्वदृष्टिंविभांडकःपुत्रमुवाचदीनम् ॥ २१ ॥ नकल्प्यंतेसमिधःकिन्नुतातकच्चिद्धुतंचाग्निहोत्रंत्वयाद्य ॥ सुनिर्णिक्तंस्रुक्स्रुवंहोमधेनुःकच्चित्सवत्साद्यकृतात्वयाच ॥ २२ ॥ नवैयथापूर्वमिवासिपुत्रचिंतापरश्चासिविचेतनश्च ॥ दीनोतिमात्रंत्वमिहाद्यकिंनुपृच्छामित्वांकइहाद्यागतोभूत् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामृष्यशृंगोपाख्यानेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ऋष्यशृंगउवाच ॥ ॥ इहागतोजटिलोब्रह्मचारीनवैह्रस्वोनातिदीर्घोमनस्वी ॥ सुवर्णवर्णःकमलायताक्षःस्वतःसुराणामिवशोभमानः ॥ १ ॥ समृद्धरूपःसवितेवदीप्तःसुश्लक्ष्णकृष्णाक्षिरतीवगौरः ॥ नीलाप्रसन्नाश्चजटाःसुगंधाहिरण्यरज्जुग्रथिताःसुदीर्घाः ॥ २ ॥ आधाररूपापुनरस्यकंठेविभ्राजतेविद्युदिवांतरिक्षे ॥ द्वौचास्यपिंडावधरेणकंठादजातरोमौसुमनोहरौच ॥ ३ ॥ विलग्नमध्यश्चसनाभिदेशेकटिश्चतस्यातिकृतप्रमाणा ॥ तथास्यचीरांतरतःप्रभातिहिरण्मयीमेखलामेयथेयम् ॥ ४ ॥ अन्यच्चतस्याद्भुतदर्शनीयंविकूजितंपादयोःसंप्रभाति ॥ पाण्योश्चतद्वत्स्वनवन्निबद्धौकलापकावक्षमालायथेयम् ॥ ५ ॥ विचेष्टमानस्यचतस्यतानिकूजंतिहंसाःसरसीवमत्ताः ॥ चीराणितस्याद्भुतदर्शनानिनेमानितद्वन्ममरूपवंति ॥ ६ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इहागतइति स्वतएवनालंकारादिना ॥ १ ॥ २ ॥ आधाररूपाआलवालसदृशीकंठाभरणविशेषः आधारश्चाधिकरणेप्यालवालेंबुधारणेइतिविश्वः ॥ ३ ॥ विलग्नइवेतिकृशत्वंलक्ष्यते अतिकृतप्रमाणातिकृशा ॥ ४ ॥ कलापकौभूषणविशेषौ स्वार्थेकः कलापःसंहतेबर्हेतूणीरेभूषणेहरेइतिविश्वः कंकणावित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ तथाफलंफलसदृशंकंदुकम्॥ १० ॥ प्रीतिराह्लादः रतिरासक्तिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ भूश्चलितेवेतिमधुपानजाभ्रांतिःसूचिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इत्या

वक्त्रंचतस्याद्भुतदर्शनीयंप्रव्याहृतंह्लादयतीवचेतः॥ पुंस्कोकिलस्येवचतस्यवाणीतांशृण्वतोमेव्यथितोंतरात्मा ॥ ७ ॥ यथावनंमाधवमासिमध्येसमीरितंश्व
सनेनेवभाति॥ तथासभात्युत्तमपुण्यगंधीनिषेव्यमाणःपवनेनतात ॥ ८ ॥ सुसंयताश्चापिजटाविषक्ताद्वैधीकृतानातिसमाललाटे॥ कर्णौचचित्रैरिवचक्रवा
कैःसमावृतौतस्यसुरूपवद्भिः॥ ९ ॥ तथाफलंवृत्तमथोविचित्रंसमाहरत्पाणिनादक्षिणेन॥ तद्भूमिमासाद्यपुनःपुनश्चसमुत्पतत्यद्भुतरूपमुच्चैः॥ १० ॥ तच्चाभि
हत्वापरिवर्ततेसौवातेरितोवृक्षइवावघूर्णन्॥ तंप्रेक्षतःपुत्रमिवामराणांप्रीतिःपरातातरतिश्चजाता ॥ ११ ॥ समेसमाश्लिष्यपुनःशरीरंजटासुगृह्याभ्यवना
म्यवक्त्रं॥ वक्त्रेणवक्त्रंप्रणिधायशब्दंचकारतन्मेजनयत्प्रहर्षम्॥ १२॥ नचापिपाद्यंबहुमन्यतेसौफलानिचेमानिमयाहृतानि॥ एवंव्रतोस्मीतिचमामवोचत्फला
निचान्यानिसमाददन्मे॥ १३॥ मयोपयुक्तानिफलानियानिनेमानितुल्यानिरसेनतेषाम्॥ नचापितेषांत्वगियंयथैषांसाराणिनैषामिवसंतितेषाम्॥ १४॥ तो
यानिचैवातिरसानिमह्यंप्रादात्सवैपातुमुदाररूपः॥ पीत्वैवयान्यभ्यधिकःप्रहर्षोममाभवद्भूश्चलितेवचासीत्॥ १५ ॥ इमानिचित्राणिचगंधवंतिमाल्यानित
स्योद्ग्रथितानिपट्टैः॥ यानिप्रकीर्येहगतःस्वमेवसआश्रमंतपसाद्योतमानः॥ १६॥ गतेनतेनास्मिकृतोविचेतागात्रंचमेसंपरिदह्यतीव॥ इच्छामितस्यांतिकमा
शुगंतुंतंचेहनित्यंपरिवर्तमानम्॥ १७॥ गच्छामितस्यांतिकमेवतातकानामसाब्रह्मचर्याचतस्य॥ इच्छाम्यहंचरितुंतेनसार्धंयथातपःसचरत्यार्यधर्मा॥ १८॥
चर्तुंतथेच्छाहृदयेममास्तिदुनोतिचित्तंयदितंनपश्ये ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०तीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगोपाख्यानेद्वा
दशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विभांडकउवाच॥ ॥ रक्षांसिचैतानिचरंतिपुत्ररूपेणतेनाद्भुतदर्शनेन॥ अतुल्यवीर्याण्यभिरू
पवंतिविघ्नंसदातपसश्चिंतयंति॥ १ ॥ सुरूपरूपाणिचतानितातप्रलोभयंतेविविधैरुपायैः॥ सुखाच्चलोकाच्चनिपातयंतितान्युग्ररूपाणिमुनीन्वनेषु ॥ २ ॥ न
तानिसेवेतमुनिर्यतात्मासतांलोकान्प्रार्थयानःकथंचित्॥ कृत्वाविघ्नंतापसानांरमंतेपापाचारास्तापसस्तान्नपश्येत्॥ ३ ॥

रण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥छ॥ ॥ रक्षांसीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ श्रमायआश्रमाय ॥ ५ ॥ अश्रावणेनअपाखंडेनवैदिकेन श्रावणोमासिपाखंडेइतिविश्वः आश्रावणेनेतिप्रश्लेषेतुइष्ट्याद्यर्थं तत्राश्रावयेत्यादिशब्दप्रयोगात् वेशयोषावेश्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

असज्जनेनाचरितानिपुत्रपापान्यपेयानिमधूनितानि ॥ माल्यानिचैतानिनवैमुनीनांस्मृतानिचित्रोज्ज्वलगंधवंति ॥४॥ रक्षांसितानीतिनिवार्यपुत्रंविभांडक
स्तांमृगयांबभूव ॥ नासादयामासयदात्र्यहेणतदासपर्यावर्ततेश्रमाय ॥ ५ ॥ यदापुनःकाश्यपोवैजगामफलान्याहर्तुंविधिनाश्रावणेन ॥ तदापुनर्लोभयितुंज
गामसावेशयोषामुनिमृश्यशृंगम् ॥६॥ दृष्ट्वैवतामृश्यशृंगःप्रहृष्टःसंभ्रांतरूपोभ्यपतत्तदानीम् ॥ प्रोवाचचैनांभवतोश्रमायगच्छावयावन्नपिताममैति ॥७॥
ततोराजन्काश्यपस्यैकपुत्रंप्रवेश्ययोगेनविमुच्यनावम् ॥ प्रमोदयंत्योविविधैरुपायैराजग्मुरंगाधिपतेःसमीपम् ॥८॥ संस्थाप्यतामाश्रमदर्शनेतुसंतारितांनाव
मथातिशुभ्राम् ॥ नीरादुपादायतथैवचक्रेनाव्याश्रमंनामवनंविचित्रम् ॥९॥ अंतःपुरेतंतुनिवेश्यराजाविभांडकस्यात्मजमेकपुत्रम् ॥ ददर्शदेवंसहसाप्रविष्टमा
पूर्यमाणंचजगज्जलेन ॥१०॥ सलोमपादःपरिपूर्णकामःसुतांददावृश्यशृंगायशांताम् ॥ क्रोधप्रतीकारकरंचचक्रेगाश्चैवमार्गेषुचकर्षणानि ॥ ११ ॥ विभांडक
स्याव्रजतःसराजापशून्प्रभूतान्पशुपांश्चवीरान् ॥ समादिशत्पुत्रगृद्धीमहर्षिर्विभांडकःपरिपृच्छेद्यदावः ॥ १२ ॥ सवक्तव्यःप्रांजलिभिर्भवद्भिःपुत्रस्यतेपशवः
कर्षणंच ॥ किंतेप्रियंवैक्रियतांमहर्षेदासाःस्मसर्वेतववाचिबद्धाः ॥ १३ ॥ अथोपायात्समुनिश्चंडकोपःस्वमाश्रमंमूलफलंगृहीत्वा ॥ अन्वेषमाणश्चनतत्रपुत्रंद
दर्शचुक्रोधततोभृशंसः ॥ १४ ॥ ततःसकोपेनविदीर्यमाणआशंकमानोनृपतेर्विधानम् ॥ जगामचंपांप्रतिधक्ष्यमाणस्तमंगराजंसपुरंसराष्ट्रम् ॥ १५ ॥ सवैश्रां
तःक्षुधितःकाश्यपस्तान्घोषान्समासादितवान्समृद्धान् ॥ गोपैश्चतैर्विधिवत्पूज्यमानोराजेवतांरात्रिमुवासतत्र ॥ १६ ॥ अवाप्यसत्कारमतीवतेभ्यःप्रोवाच
कस्यप्रथिताःस्थगोपाः ॥ ऊचुस्ततस्तेऽभ्युपगम्यसर्वेधनंतवेदंविहितंसुतस्य ॥ १७ ॥ देशेषुदेशेषुसपूज्यमानस्तांश्चैवशृण्वन्मधुरान्प्रलापान् ॥ प्रशांतभूयिष्ठ
रजाःप्रहृष्टःसमाससादांगपतिंपुरस्थम् ॥१८॥ सपूजितस्तेननरर्षभेणददर्शपुत्रंदिविदेवंयथेंद्रम् ॥ शांतांस्नुषांचैवददर्शतत्रसौदामनीमुच्चरंतींयथैव ॥१९॥ ग्रा
मांश्चघोषांश्चसुतस्यदृष्ट्वाशांतांचशांतोस्यपरःसकोपः ॥ चकारतस्यैवपरंप्रसादंविभांडकोभूमिपतेर्नरेंद्र ॥ २० ॥ सतत्रनिक्षिप्यसुतंमहर्षिरुवाचसूर्याग्निसम
प्रभावः ॥ जातेचपुत्रेवनमेवाव्रजेथाराज्ञःप्रियाण्यस्यसर्वाणिकृत्वा ॥ २१ ॥

आश्रमोयत्रस्थैर्दृश्यतेतावतिदेशेआश्रमदर्शने ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥ उत्तरंतीरंवैतरण्याः ॥५॥६॥७॥ मापरस्वमभि

सतद्वचःकृतवानृश्यशृंगोययौचयत्रास्यपिताबभूव ॥ शांताचैनंपर्यचरन्नरेंद्रखेरोहिणीसोममिवानुकूला ॥ २२ ॥ अरुंधतीवासुभगावसिष्ठंलोपामुद्रावाय
थाह्यगस्त्यम् ॥ नलस्यवैदमयंतीयथाभूद्यथाशचीवज्रधरस्यचैव ॥ २३ ॥ नारायणीचेंद्रसेनाबभूववश्यानित्यंमुद्गलस्याजमीढ ॥ तथाशांताऋश्यशृंगंवनस्थं
प्रीत्यायुक्तापर्यचरन्नरेंद्र ॥ २४ ॥ तस्याश्रमःपुण्यएषोवभातिमहाह्रदंशोभयन्पुण्यकीर्तिः ॥ अत्रस्नातःकृतकृत्योविशुद्धस्तीर्थान्यन्यान्यनुसंयाहिराजन् ॥ २५ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामृश्यशृंगो० त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ ७ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥ ततःप्रयातःकौशिक्याःपांडवोजनमेजय ॥ आनुपूर्व्येणसर्वाणिजगामायतनान्यथ ॥ १ ॥ ससागरंसमासाद्यगंगायाःसंगमेनृप ॥ नदीशतानांपं
चानांमध्येचक्रेसमाप्लवम् ॥ २ ॥ ततःसमुद्रतीरेणजगामवसुधाधिपः ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरःकलिंगान्प्रतिभारत ॥ ३ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतेकलिंगाः
कौंतेययत्रवैतरणीनदी ॥ यत्रायजतधर्मोपिदेवान्शरणमेत्यवै ॥ ४ ॥ ऋषिभिःसमुपायुक्तंयज्ञियंगिरिशोभितम् ॥ उत्तरंतीरमेतद्धिसततंद्विजसेवितम् ॥ ५ ॥
समानंदेवयानेनपथास्वर्गमुपेयुषः ॥ अत्रवैऋषयोन्येपिपुराक्रतुभिरीजिरे ॥ ६ ॥ अत्रैवरुद्रोराजेंद्रपशुमादत्तवान्मखे ॥ पशुमादायराजेंद्रभागोयमितिचाब्र
वीत् ॥ ७ ॥ हृतेपशौतदादेवास्तमूचुर्भरतर्षभ ॥ मापरस्वमभिद्रोग्धामाधर्मान्सकलान्वशीः ॥ ८ ॥ ततःकल्याणरूपाभिर्वाग्भिस्तेरुद्रमस्तुवन् ॥ इष्ट्याचैनंतर्पयि
त्वामानयांचक्रिरेतदा ॥ ९ ॥ ततःसपशुमुत्सृज्यदेवयानेनजग्मिवान् ॥ तत्रानुवंशोरुद्रस्यतंनिबोधयुधिष्ठिर ॥ १० ॥ अयातयामंसर्वेभ्योभागेभ्योभागमुत्तम
म् ॥ देवाःसंकल्पयामासुर्भयाद्रुद्रस्यशाश्वतम् ॥ ११ ॥ इमांगाथामत्रगायन्नपःस्पृशतियोनरः ॥ देवयानोस्यपंथाश्चचक्षुषाभिप्रकाशते ॥ १२ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ततोवैतरणींसर्वेपांडवाद्रौपदीतथा ॥ अवतीर्यमहाभागास्तर्पयांचक्रिरेपितॄन् ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ उपस्पृश्येहविधिवदस्यांनद्यांतपोबलात् ॥
मानुषादस्मिविषयादपेतःपश्यलोमश ॥ १४ ॥ सर्वान्लोकान्प्रपश्यामिप्रसादात्तवसुव्रत ॥ वैखानसानांजपतामेषशब्दोमहात्मनाम् ॥ १५ ॥ लोमशउवाच ॥
त्रिशतंवैसहस्राणियोजनानांयुधिष्ठिर ॥ यत्रध्वनिंशृणोष्येनंतूष्णीमास्वविशांपते ॥ १६ ॥

द्रोग्धापरभागस्यनाशंमाकुर्वित्यर्थः धर्मान्मावशीःधर्मसाधनान्यज्ञभागान्सर्वान्कामयेथाः वशकांतौअस्यलुङ्रूपम् ॥८॥९॥१०॥ अयातयामंतात्कालिकम् ॥११॥१२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

भूमिर्हेजगावित्युदाहरंतिनमामर्त्यःकश्चनदातुमर्हतिविश्वकर्मन्भौवनमांदिदासिथनिमंक्ष्येहंसलिलस्यमध्येमोघस्तएषकश्यपायाससंगरइतिश्रुतेरर्थंसंगृह्णाति यत्रायजतराजेंद्रेत्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥स्नानाद्यर्थंसमुद्रप्रार्थनामंत्रमाह ओंनमइति विश्वंगुप्तंलीनमस्मिन्प्रलयेइतिविश्वगुप्तः विश्वस्मात्परायश्रेष्ठाय विष्णवेइत्यर्थः लवणांभसिक्षारोदके॥२६ ॥ अग्निर्मित्रश्चतेजस्त्वादग्निवत्सूर्योप्यपांयोनिः अपामितिशेषः विष्णोर्व्यापकस्यात्मनोरेतःशरीराकारपरिणतमभिव्यक्तिस्थानंत्वंहेसमुद्र अमृतस्यनाभिःसुधायागर्भस्थानं॥२७॥इडायज्ञःविष्णोःरेतोधाःविष्णोरेतःजीवःसधीयतेस्मिन्देहे अमृतस्यनाभिःमोक्षस्यसाधनम् ॥२८॥ देवयोनिःदेवस्थानम् ॥२९॥३०॥ ॥ इत्या०नै०भा०चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥११४॥ ॥५॥ ॥सइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

एतत्स्वयंवभुवोराजन्वनंदिव्यंप्रकाशते॥ यत्रायजतराजेंद्रविश्वकर्माप्रतापवान्॥ १७॥ यस्मिन्यज्ञेहिभूर्दत्ताकस्यपायमहात्मने ॥ सपर्वतवनोद्देशादक्षिणार्थेस्वयंभुवा॥ १८॥ अवासीदच्चकौंतेयदत्तमात्रामहीतदा ॥ उवाचचापिकुपितालोकेश्वरमिदंप्रभुम् ॥ १९ ॥ नमांमर्त्यायभगवन्कस्मैचिद्दातुमर्हसि ॥ प्रदानंमोघमेतत्तेयास्याम्येषारसातलम्॥ २० ॥ विषीदंतींतुतांदृष्ट्वाकस्यपोभगवानृषिः॥ प्रसादयांबभूवाथततोभूमिंविशांपते॥ २१ ॥ ततःप्रसन्नापृथिवीतपसातस्यपांडव ॥ पुनरुन्मज्यसलिलाद्वेदीरूपास्थिताबभौ ॥ २२ ॥ सैषाप्रकाशतेराजन्वेदीसंस्थानलक्षणा ॥ आरुह्यात्रमहाराजवीर्यवान्वैभविष्यसि ॥ २३॥ सैषासागरमासाद्यराजन्वेदीसमाश्रिता॥एतामारुह्यभद्रंतेत्वमेकस्तरसागरम्॥२४॥ अहंचतेस्वस्त्ययनंप्रयोक्ष्येयथात्वमेनामधिरोहसेद्य ॥ स्पृष्टाहिमर्त्येनततःसमुद्रमेषावेदीप्रविशत्याजमीढ॥ २५॥ ओंनमोविश्वगुप्तायनमोविश्वपरायते॥सान्निध्यंकुरुदेवेशसागरेलवणांभसि॥ २६ ॥ अग्निर्मित्रोयोनिरापोथदेव्योविष्णोरेतस्त्वममृतस्यनाभिः॥एवंब्रुवन्पांडवसत्यवाक्यंवेदीमिमांत्वंतरसाधिरोह ॥ २७॥ अग्निश्चतेयोनिरिडाचदेहोरेतोधाविष्णोरमृतस्यनाभिः॥ एवंजपन्पांडवसत्यवाक्यंततोवगाहेतपतिंनदीनाम्॥ २८॥ अन्यथाहिकुरुश्रेष्ठदेवयोनिरपांपतिः॥ कुशाग्रेणापिकौंतेयनस्प्रष्टव्योमहोदधिः॥ २९॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकृतस्वस्त्ययनोमहात्मायुधिष्ठिरःसागरमभ्यगच्छत्॥ कृत्वाचतच्छासनमस्यसर्वंमहेंद्रमासाद्यनिशामुवास॥ ३०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायांमहेंद्राचलगमनेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११४॥ ॥ ५॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ सतत्रतामुषित्वैकांरजनींपृथिवीपतिः॥तापसानांपरंचक्रेसत्कारंभ्रातृभिःसह॥ १ ॥लोमशस्तस्यतान्सर्वानाचख्यौतत्रतापसान्॥ भृगूनंगिरसश्चैववसिष्ठानथकाश्यपान् ॥ २ ॥तान्समेत्यसराजर्षिरभिवाद्यकृतांजलिः॥ रामस्यानुचरंवीरमपृच्छदकृतव्रणम्॥ ३॥

॥ ४ ॥ आयान्‌आगच्छन् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ एकतइति बहिःश्यामाअंतरा

कदातुरामोभगवांस्तापसान्दर्शयिष्यति ॥ तेनैवाहंप्रसंगेनद्रष्टुमिच्छामिभार्गवम् ॥ ४॥ ॥अकृतव्रणउवाच॥ ॥आयानेवासिविदितोरामस्यविदितात्म
नः॥ प्रीतिस्त्वयिचरामस्यक्षिप्रंत्वांदर्शयिष्यति॥५॥ चतुर्दशीमष्टमींचरामंपश्यंतितापसाः॥ अस्यांरात्र्यांव्यतीतायांभवित्रीश्वश्चतुर्दशी॥ ६॥ ॥युधिष्ठिर
उवाच॥ ॥भवाननुगतोरामंजामदग्न्यंमहाबलम्॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यपूर्ववृत्तस्यकर्मणः॥ ७॥ सभवान्कथयत्वद्ययथारामेणनिर्जिताः॥ आहवेक्षत्रियाः
सर्वेकथंकेनचहेतुना॥८॥ ॥अकृतव्रणउवाच॥ ॥हंततेकथयिष्यामिमहदाख्यानमुत्तमम्॥ भृगूणांराजशार्दूलवंशेजातस्यभारत॥ ९॥ रामस्यजामदग्न्य
स्यचरितंदेवसंमितम्॥ हैहयाधिपतेश्चैवकार्तवीर्यस्यभारत॥ १०॥ रामेणचार्जुनोनामहैहयाधिपतिर्हतः॥ तस्यबाहुशतान्यासंस्त्रीणिसप्तचपांडव॥ ११॥
दत्तात्रेयप्रसादेनविमानंकांचनंतथा॥ ऐश्वर्यंसर्वभूतेषुपृथिव्यांपृथिवीपते॥ १२॥ अव्याहतगतिश्चैवरथस्तस्यमहात्मनः॥ रथेनतेनतुसदावरदानेनवीर्यवा
न्॥ १३॥ ममर्ददेवान्यक्षांश्चऋषींश्चैवसमंततः॥ भूतांश्चैवससर्वांस्तुपीडयामाससर्वतः॥ १४॥ ततोदेवाःसमेत्याहुर्ऋषयश्चमहाव्रताः॥ देवदेवंसुरारिघ्नं
विष्णुंसत्यपराक्रमम्॥ १५॥ भगवन्भूतरक्षार्थमर्जुनंजहिवैप्रभो॥ विमानेनचदिव्येनहैहयाधिपतिःप्रभुः॥ १६॥ शचीसहायंक्रीडंतंधर्षयामासवासवम्॥
ततस्तुभगवान्देवःशक्रेणसहितस्तदा॥ कार्तवीर्यविनाशार्थंमंत्रयामासभारत॥ १७॥ यत्तद्भूतहितंकार्यंसुरेंद्रेणनिवेदितम्॥ संप्रतिश्रुत्यतत्सर्वंभगवाँल्लोकपू
जितः॥ १८॥ जगामबदरींरम्यांस्वमेवाश्रममंडलम्॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपृथिव्यांपृथिवीपतिः॥१९॥कान्यकुब्जेमहानासीत्पार्थिवःसुमहाबलः॥ गाधीतिवि
श्रुतोलोकेवनवासंजगामह॥२०॥ वनेतुतस्यवसतःकन्याजज्ञेऽप्सरःसमा॥ ऋचीकोभार्गवस्तांचवरयामासभारत॥ २१॥ तमुवाचततोगाधिर्ब्राह्मणंसंशि
तव्रतम्॥ उचितंनःकुलेकिंचित्पूर्वैर्यत्संप्रवर्तितम्॥ २२॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम्॥ सहस्रंवाजिनांशुल्कमितिविद्धिद्विजोत्तम॥ २३॥ नचा
पिभगवान्वाच्योदीयतामितिभार्गव॥ देयामेदुहिताचैवत्वद्विधायमहात्मने॥२४॥ ॥ऋचीकउवाच॥ ॥एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम्॥ दास्याम्य
श्वसहस्रंतेममभार्यासुतास्तुते॥ २५॥ ॥अकृतव्रणउवाच॥ ॥सतथेतिप्रतिज्ञायराजन्वरुणमब्रवीत्॥ एकतःश्यामकर्णानांपांडुराणांतरस्विनाम्॥ २६॥

रक्ताःकर्णायेषांतेएकतःश्यामकर्णास्तेषाम् ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ जन्याःवरपक्षीयाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अवलोककोऽवलोकनार्थी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ विश्वंविराट्पुरुषमावर्तयित्वामुहुर्मुहुरनुसंधाय एतयोश्चर्वोर्भक्षणेनविश्वस्र

सहस्रंवाजिनामेकंशुल्कार्थंप्रतिदीयताम्॥ तस्मैप्रादात्सहस्रंवैवाजिनांवरुणस्तदा ॥ २७ ॥ तदश्वतीर्थंविख्यातमुत्थितायत्रतेहयाः ॥ गंगायांकान्यकुब्जेवैद
दौसत्यवतींतदा ॥ २८॥ ततोगाधिःसुतांचास्मैजन्याश्चासन्सुरास्तदा ॥ लब्ध्वाहयसहस्रंतुतांश्चदृष्ट्वादिवौकसः ॥ २९ ॥ धर्मेणलब्ध्वातांभार्यामृचीकोद्विज
सत्तमः॥ यथाकामंयथाजोषंतयारेमेसुमध्यया ॥ ३० ॥तंविवाहेकृतेराजन्सभार्यमवलोककः ॥आजगामभृगुश्रेष्ठःपुत्रंदृष्ट्वाननन्दह ॥ ३१ ॥भार्यापतीतमा
सीनंगुरुंसुरगणार्चितम् ॥ अर्चित्वापर्युपासीनौप्रांजलीतस्थतुस्तदा॥ ३२॥ ततःस्नुषांसभगवान्प्रहृष्टोभृगुरब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वसुभगेदाताह्यस्मितवेप्सि
तम्॥ ३३ ॥सावैप्रसादयामासतंगुरुंपुत्रकारणात् ॥ आत्मनश्चैवमातुश्चप्रसादंचचकारसः॥ ३४॥ ॥भृगुरुवाच ॥ ॥ऋतौत्वंचैवमाताचस्नातेपुंसवनाय
वै ॥आलिंगेतांपृथग्वृक्षौसाश्वत्थंत्वमुदुंबरम्॥३५॥चरुद्वयमिदंभद्रेजनन्याश्चतवैवच॥ विश्वमावर्तयित्वातुमयायत्नेनसाधितम्॥ ३६॥ प्राशितव्यंप्रयत्नेनते
त्युक्त्वादर्शनंगतः॥ आलिंगनेचरौचैवचक्रतुस्तेधिपर्ययम्॥३७॥ततःपुनःसभगवान्कालेबहुतिथेगते॥ दिव्यज्ञानाद्विदित्वातुभगवानागतःपुनः॥३८॥अथो
वाचमहातेजाभृगुःसत्यवतींस्नुषाम्॥उपयुक्तश्चरुर्भद्रेवृक्षेचालिंगनंकृतम्॥३९॥विपरीतेनतेसुभ्रूर्मात्राचैवासिवंचिता॥ ब्राह्मणःक्षत्रवृत्तिर्वैतवपुत्रोभविष्य
ति ॥ ४० ॥ क्षत्रियोब्राह्मणाचारोमातुस्तवसुतोमहान्॥ भविष्यतिमहावीर्यःसाधूनांमार्गमास्थितः॥ ४१॥ ततःप्रसादयामासश्वशुरंसापुनःपुनः॥ नमेपुत्रोभ
वेदीदृक्कामंपौत्रोभवेदिति ॥ ४२ ॥ एवमस्त्वितिसातेनपांडवप्रतिनंदिता॥ जमदग्निंततःपुत्रंजज्ञेसाकालआगते ॥ ४३ ॥ तेजसावर्चसाचैवयुक्तंभार्गवनंदनं
सवर्धमानस्तेजस्वीवेदस्याध्ययनेनच ॥ ४४ ॥ बहूनृषीन्महातेजाःपांडवेयात्यवर्तत ॥ तंतुकृत्स्नोधनुर्वेदःप्रत्यभाद्भरतर्षभ ॥ चतुर्विधानिचास्त्राणिभास्करो
पमवर्चसम्॥ ४५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११५॥
अकृतव्रणउवाच ॥ ॥सवेदाध्ययनेयुक्तोजमदग्निर्महातपाः॥ तपस्तेपेततोवेदान्नियमाद्वशमानयत्॥ १ ॥

ष्टृतुल्यौपुत्रौभविष्यतइतिभावः ॥ ३६ ॥ तेउभेप्रतीत्युक्त्वेतीकारलोपःसंधिर्वाआर्षः आलिंगनेअश्वत्थोदुंबरयोः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ इ
त्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥७॥ ॥ सवेदेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ततस्तस्यस्पृहयामासतमैच्छत् ॥ ७ ॥ अंभसिसरस्येवक्लिन्नाद्रुता तथाचोक्तं सुंदरंपुरुषंदृष्ट्वाभ्रातरंपितरंसुतं योनिर्द्रवतिनारीणांसत्यंसत्यंजनार्दनेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

सप्रसेनजितंराजन्नधिगम्यनराधिपम्॥रेणुकांवरयामाससचतस्मैददौनृपः॥२॥रेणुकांत्वथसंप्राप्यभार्यांभार्गवनंदनः॥आश्रमस्थस्तयासार्धंतपस्तेपेऽनुकू
लया॥३॥तस्याःकुमाराश्चत्वारोजज्ञिरेरामपंचमाः॥ सर्वेषामजघन्यस्तुरामआसीज्जघन्यजः॥४॥ फलाहारेषुसर्वेषुगतेष्वथसुतेषुवै॥रेणुकास्नातुमगम
त्कदाचिन्नियतव्रता॥५॥सातुचित्ररथंनाममार्तिकावतकंनृपं॥ददर्शरेणुकाराजन्नागच्छंतीयदृच्छया॥६॥क्रीडंतंसलिलेदृष्ट्वासभार्यंपद्ममालिनम्॥ऋ
द्धिमंतंततस्तस्यस्पृहयामासरेणुका॥ ७ ॥व्यभिचाराच्चतस्मात्साक्लिन्नांभसिविचेतना॥प्रविवेशाश्रमंत्रस्तातांवैभर्तान्वबुध्यत ॥ ८ ॥ सतांदृष्ट्वाच्युतांधैर्या
द्ब्राह्म्यालक्ष्म्याविवर्जिताम्॥धिक्शब्देनमहातेजागर्हयामासवीर्यवान्॥९॥ततोज्येष्ठोजामदग्न्योरुमण्वान्नामनामतः॥ आजगामसुषेणश्चवसुर्विश्वाव
सुस्तथा॥१०॥तानानुपूर्व्याद्भगवान्वधेमातुरचोदयत्॥नचतेजातसंस्नेहाःकिंचिदूचुर्विचेतसः॥११॥ततःशशापतान्क्रोधात्तेशप्ताश्चेतनांजहुः॥मृगपक्षि
सधर्माणःक्षिप्रमासन्जडोपमाः॥१२॥ततोरामोभ्ययात्पश्चादाश्रमंपरवीरहा॥तमुवाचमहाबाहुर्जमदग्निर्महातपाः॥ १३ ॥जहीमांमातरंपापांमाचपुत्र
व्यथांकृथाः॥ततआदायपरशुंरामोमातुःशिरोहरत्॥ १४ ॥ततस्तस्यमहाराजजमदग्नेर्महात्मनः॥ कोपोभ्यगच्छत्सहसाप्रसन्नश्चाब्रवीदिदम्॥ १५ ॥ममे
दंवचनात्तातकृतंतेकर्मदुष्करम्॥वृणीष्वकामान्धर्मज्ञयावतोवांछसेहृदा॥ १६ ॥ सवव्रेमातुरुत्थानमस्मृतिंचवधस्यवै॥पापेनतेनचास्पर्शंभ्रातॄणांप्रकृतिं
तथा॥ १७॥अप्रतिद्वंद्वतांयुद्धेदीर्घमायुश्चभारत॥ददौचसर्वान्कामांस्तान्जमदग्निर्महातपाः॥१८॥कदाचित्तुतथैवास्यविनिष्क्रांताःसुताःप्रभो॥ अथानूप
पतिर्वीरःकार्तवीर्योभ्यवर्तत॥ १९ ॥तमाश्रमपदंप्राप्तमृषेर्भार्यासमार्चयत्॥सयुद्धमदसंमत्तोनाभ्यनंदत्तथार्चनम्॥ २० ॥ प्रमथ्यचाश्रमात्तस्माद्धोमधेनो
स्तथाबलात्॥जहारवत्संक्रोशंत्याबभंजचमहाद्रुमान्॥ २१ ॥आगतायचरामायतदाचष्टपितास्वयम्॥ गांचरोरुदतींदृष्ट्वाकोपोरामंसमाविशत्॥ २२ ॥स
मृत्युवशमापन्नंकार्तवीर्यमुपाद्रवत्॥तस्याथयुधिविक्रम्यभार्गवःपरवीरहा ॥ २३ ॥चिच्छेदनिशितैर्भल्लैर्बाहून्परिघसंनिभान्॥सहस्रसंमितान्राजन्प्रगृह्य
रुचिरंधनुः॥ २४ ॥अभिभूतःसरामेणसंयुक्तःकालधर्मणा॥अर्जुनस्याथदायादारामेणकृतमन्यवः॥ २५ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ कालधर्मणामृत्युना ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भार्यावधदोषात्त्वयमपिताद‍ृशमेवमरणंप्रापेत्याशयः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥७॥ ॥ ममेति॥१॥

आश्रमस्थंविनारामंजमदग्निमुपाद्रवन्॥ तेतंजघ्नुर्महावीर्यमयुध्यंतंतपस्विनम् ॥ २६ ॥ असकृद्रामरामेतिविक्रोशंतमनाथवत्॥ कार्तवीर्यस्यपुत्रास्तुजमद
ग्निंयुधिष्ठिर ॥ २७॥ पीडयित्वाशरैर्जग्मुर्यथागतमरिंदमाः ॥ अपक्रांतेषुवैतेषुजमदग्नौतथागते ॥ २८ ॥ समित्पाणिरुपागच्छदाश्रमंभृगुनंदनः॥ सदृष्ट्वापि
तरंवीरस्तथामृत्युवशंगतं॥ अनर्हंतंतथाभूतंविललापसुदुःखितः ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांकार्तवी
र्योपाख्यानेजमदग्निवधेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥७॥ ॥रामउवाच॥ ॥ममापराधात्तैःक्षुद्रैर्हतस्त्वंतातबालिशैः॥ कार्तवीर्यस्यदाया
दैर्वनेमृगइवेषुभिः॥ १ ॥ धर्मज्ञस्यकथंतातवर्तमानस्यसत्पथे॥ मृत्युरेवंविधोयुक्तःसर्वभूतेष्वनागसः॥ २ ॥ किंनुतैर्नकृतंपापंयैर्भवांस्तपसिस्थितः॥ अयुध्य
मानोवृद्धःसन्हतःशरशतैःशितैः॥ ३ ॥ किंनुतेतत्रवक्ष्यंतिसचिवेषुसुहृत्सुच॥ अयुध्यमानंधर्मज्ञमेकंहत्वाऽनपत्रपाः ॥ ४ ॥ लालप्यैवंसकरुणंबहुनानाविधं
नृप॥ प्रेतकार्याणिसर्वाणिपितुश्चक्रेमहातपाः॥ ५॥ ददाहपितरंचाग्नौरामःपरपुरंजयः ॥ प्रतिजज्ञेवधंचापिसर्वक्षत्रस्यभारत ॥ ६ ॥ संक्रुद्धोतिबलःसंख्येश
स्त्रमादायवीर्यवान्॥ जघ्निवान्कार्तवीर्यस्यसुतानेकोऽतकोपमः॥ ७ ॥ तेषांचानुगतायेचक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ तांश्चसर्वानवामृद्नाद्रामःप्रहरतांवरः ॥ ८ ॥
त्रिःसप्तकृत्वःपृथिवींकृत्वानिःक्षत्रियांप्रभुः॥ समंतपंचकेपंचचकाररुधिरह्रदान्॥९॥ सतेषुतर्पयामासभृगून्भृगुकुलोद्वहः॥साक्षाद्ददर्शचर्चीकंसचरामंन्यवा
रयत्॥ १०॥ ततोयज्ञेनमहताजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ तर्पयामासदेवेंद्रमृत्विग्भ्यःप्रददौमहीम् ॥ ११ ॥ वेदींचाप्यददद्धैमींकश्यपायमहात्मने॥ दशव्यामाय
तांकृत्वानवोत्सेधांविशांपते॥ १२ ॥ तांकश्यपस्यानुमतेब्राह्मणाःखंडशस्तदा ॥ व्यभजंस्तेतदाराजन्प्रख्याताःखांडवायनाः ॥ १३ ॥ सप्रदायमहींतस्मैकश्य
पायमहात्मने॥ अस्मिन्महेंद्रेशैलेंद्रेवसत्यमितविक्रमः ॥ १४ ॥ एवंवैरमभूत्तस्यक्षत्रियैर्लोकवासिभिः॥ पृथिवीचापिविजितारामेणामिततेजसा॥ १५ ॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततश्चतुर्दशींरामःसमयेनमहामनाः॥ दर्शयामासतान्विप्रान्धर्मराजंचसानुजम्॥ १६ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दशव्यामायतां व्यामोहस्तचतुष्टयं चत्वारिंशद्धस्तायामविस्तारां नवोत्सेधांषट्त्रिंशद्धस्तोच्छ्रायांचेत्यर्थः व्यायामेतिप्रमादपाठः ॥ १२ ॥
खंडशःखंडानिखंडानिकृत्वाव्यभजन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

आनर्चअर्चितवान् ॥१७॥ तेनचउदितइतिच्छेदः उष्यउषित्वा ॥१८॥ ॥ इत्या०नै०भा०सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११७॥ ॥७॥ ॥ गच्छन्निति ॥ १ ॥ वृत्तवान्सद्वृत्तः पार्थिवःपृथ्वीपति

सतमानर्चराजेंद्रभ्रातृभिःसहितःप्रभुः ॥ द्विजानांचपरांपूजांचक्रेनृपतिसत्तमः ॥ १७ ॥ अर्चित्वाजामदग्न्यंसपूजितस्तेनचोदितः ॥ महेंद्रउष्यतांरात्रिंप्रययौ
दक्षिणामुखः ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांकार्तवीर्योपाख्यानेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥
॥११७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ गच्छन्सतीर्थानिमहानुभावःपुण्यानिरम्याणिददर्शराजा ॥ सर्वाणिविप्रैरुपशोभितानिक्वचित्क
चिद्भारतसागरस्य ॥ १ ॥ सवृत्तवांस्तेषुकृताभिषेकःसहानुजःपार्थिवपुत्रपौत्रः ॥ समुद्रगांपुण्यतमांप्रशस्तांजगामपारिक्षितपांडुपुत्रः ॥ २ ॥ तत्रापिचाप्लुत्य
महानुभावःसंतर्पयामासपितॄन्सुरांश्च ॥ द्विजातिमुख्येषुधनंविसृज्यगोदावरींसागरगामगच्छत् ॥ ३ ॥ ततोविपाप्माद्रविडेषुराजन्समुद्रमासाद्यचलोकपु
ण्यम् ॥ अगस्त्यतीर्थंचमहापवित्रंनारीतीर्थान्यथवीरोददर्श ॥४॥ तत्रार्जुनस्याग्र्यधनुर्धरस्यनिशम्यतत्कर्मनरैरशक्यम् ॥संपूज्यमानःपरमर्षिसंघैःपरांमुदंपांडु
सुतःसलेभे ॥ ५ ॥ सतेषुतीर्थेष्वभिषिक्तगात्रःकृष्णासहायःसहितोनुजैश्च ॥ संपूजयन्विक्रममर्जुनस्यरेमेमहीपालपतिःपृथिव्याः ॥ ६ ॥ ततःसहस्राणिगवांप्र
दायतीर्थेषुतेष्वंबुधरोत्तमस्य ॥ हृष्टःसहभ्रातृभिरर्जुनस्यसंकीर्तयामासगवांप्रदानम् ॥ ७ ॥ सतानितीर्थानिचसागरस्यपुण्यानिचान्यानिबहूनिराजन् ॥ क्रमे
णगच्छन्परिपूर्णकामःशूर्पारकंपुण्यतमंददर्श ॥ ८ ॥ तत्रोदधेःकंचिदतीत्यदेशंख्यातंपृथिव्यांवनमाससाद ॥ तप्तंसुरैरत्रतपःपुरस्तादिष्टंतथापुण्यपरैर्नरेंद्रैः ॥ ९ ॥
सतत्रतामग्र्यधनुर्धरस्यवेदींददर्शायतपीनबाहुः ॥ ऋचीकपुत्रस्यतपस्विसंघैःसमावृतांपुण्यकृदर्चनीयाम् ॥ १० ॥ ततोवसूनांवसुधाधिपःसमरुद्गणानांचत
थाश्विनोश्च ॥ वैवस्वतादित्यधनेश्वराणामिंद्रस्यविष्णोःसवितुर्विभोश्च ॥ ११ ॥ भवस्यचंद्रस्यदिवाकरस्यपतेरपांसाध्यगणस्यचैव ॥ धातुःपितॄणांचतथाम
हात्मारुद्रस्यराजन्सगणस्यचैव ॥ १२ ॥ सरस्वत्याःसिद्धगणस्यचैवपुण्याश्चयेचाप्यमरास्तथान्ये ॥ पुण्यानिचाप्यायतनानितेषांददर्शराजासुमनोहराणि
॥ १३ ॥ तेषूपवासान्विबुधानुपोष्यदत्त्वाचरत्नानिमहांतिराजा ॥ तीर्थेषुसर्वेषुपरिप्लुतांगःपुनःसशूर्पारकमाजगाम ॥ १४ ॥

कश्यपस्तस्यपुत्रःसूर्यस्तस्यपौत्रोयुधिष्ठिरः तत्पितुर्धर्मस्यसूर्यपुत्रत्वात् प्रशस्तांनामनदीम् ॥२॥ ३ ॥ नारीतीर्थानिग्राहरूपाःपंचाप्सरसोमुनिशापवशाद्यत्रस्थिताअर्जुनेनचशापान्मोचितास्तानिनारीतीर्था
नि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंबुधरोत्तमस्यसमुद्रस्य ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेषुतीर्थेषु उपवासान्समीपवासिनोविबुधान्पंडितानुपोष्यवस्त्रैरावास्यरत्नानिचतेभ्यएवदत्त्वा ॥ १४ ॥

तेननतीर्थेनसिंधुतीरमार्गेण॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ कार्ष्णिप्रद्युम्नंपौत्रंसात्यकिम् ॥२०॥२१॥२२॥२३॥ ॥ इत्यारण्य०नै०भा०अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११८ ॥ ॥छ॥ ॥ प्रभासेति ॥१॥

सतेननतीर्थेनतुसागरस्यपुनःप्रयातःसहसोदरीयैः॥ द्विजैःपृथिव्यांप्रथितंमहद्भिस्तीर्थंप्रभासंसमुपाजगाम ॥ १५ ॥ तत्राभिषिक्तःपृथुलोहिताक्षःसहानुजैर्देव
गणान्पितॄंश्च॥ संतर्पयामासतथैवकृष्णातेचापिविप्राःसहलोमशेन ॥ १६ ॥ सद्वादशाहंजलवायुभक्षःकुर्वन्क्षपाहःसुतदाभिषेकम्॥समंततोग्नीनुपदीपयित्वा
तेपेतपोधर्मभृतांवरिष्ठः॥ १७॥ तमुग्रमास्थायतपश्चरंतंशुश्रावरामश्चजनार्दनश्च॥तौसर्ववृष्णिप्रवरौससैन्यौयुधिष्ठिरंजग्मतुराजमीढम्॥१८॥तेवृष्णयःपां
डुसुतान्समीक्ष्यभूमौशयानान्मलदिग्धगात्रान् ॥ अनर्हतींद्रौपदींचापिदृष्ट्वासुदुःखिताश्चुक्रुशुरार्तनादम् ॥ १९ ॥ ततःसरामंचजनार्दनंचकार्ष्णिंचसांबंच
शिनेश्चपौत्रम् ॥ अन्यांश्चवृष्णीनुपगम्यपूजांचक्रेयथाधर्ममहीनसत्वः॥ २० ॥ तेचापिसर्वान्प्रतिपूज्यपार्थांस्तैःसत्कृताःपांडुसुतैस्तथैव॥ युधिष्ठिरंसंपरिवा
र्यराजन्नुपाविशन्देवगणायथेंद्रम्॥२१॥ तेषांससर्वंचरितंपरेषांवनेचवासंपरमप्रतीतः॥ अस्त्रार्थमिंद्रस्यगतंचपार्थंनिवेशनंहृष्टमनाःशशंस॥ २२ ॥श्रुत्वातु
तेतस्यवचःप्रतीतास्तांश्चापिदृष्ट्वासुकृशानतीव॥ नेत्रोद्भवंसंमुमुचुर्महार्हादुःखार्तिजंवारिमहानुभावाः ॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ
यात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांप्रभासेयादवपांडवसमागमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११८॥ ॥ छ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥प्रभासतीर्थ
मासाद्यपांडवावृष्णयस्तथा॥ किमकुर्वन्कथाश्चैषांकास्तत्रासंस्तपोधन॥ १ ॥तेहिसर्वेमहात्मानःसर्वशास्त्रविशारदाः ॥ वृष्णयःपांडवाश्चैवसुहृदश्चपरस्परम्
॥ २ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रभासतीर्थंसंप्राप्यपुण्यंतीर्थंमहोदधेः॥ वृष्णयःपांडवान्वीराःपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ३ ॥ ततोगोक्षीरकुंदेंदुमृणालरजतप्रभः
वनमालीहलीरामोबभाषेपुष्करेक्षणम्॥ ४ ॥ ॥ बलदेवउवाच॥ ॥नकृष्णधर्मश्चरितोभवायजंतोरधर्मश्चपराभवाय॥युधिष्ठिरोयत्रजटीमहात्मावना
श्रयःक्लिश्यतिचीरवासाः॥ ५॥दुर्योधनश्चापिमहींप्रशास्तिनचास्यभूमिर्विवरंददाति ॥ धर्माद्धर्मश्चरितोवरीयानितीवमन्येतनरोल्पबुद्धिः ॥ ६ ॥ दुर्योधने
चापिविवर्धमानेयुधिष्ठिरेचासुखमात्तराज्ये॥ किंन्वत्रकर्तव्यमितिप्रजाभिःशंकामिथःसंजनितानराणाम्॥ ७॥ अयंसधर्मप्रभवोनरेंद्रोधर्मेधृतःसत्यधृतिःप्र
दाता॥ चलेद्धिराज्याच्चसुखाच्चपार्थोधर्मादपेतस्तुकथंविवर्धेत्॥८॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ हलीतिहलधरत्वाद्धर्मस्यापिनिंदांकरिष्यतीतिध्वनितम् ॥४॥ भवायअभ्युदयाय ॥५॥ विवरं

शरीरगूहनायनददातीत्यर्थः ॥ ६ ॥ मिथःशंकाधर्माधर्मयोःकिंबलीयइतिशास्त्रानुभवयोर्विरोधात्संशयः ॥७॥ राज्याच्चसुखाच्चचलेन्नतुधर्मादितिशेषः तत्रहेतुः धर्मादिति कथमित्युपहासार्थम् ॥ ८॥

॥९॥ अवनिप्रधानोधृतराष्ट्रः॥१०॥ नासाविति किंनामपापंकृत्वाऽहमचक्षुर्जातःकौंतेयंप्रव्राज्यकीदृशोभविष्यामीतिधियानासौपश्यतीत्यध्याहृत्ययोज्यम् ॥११॥चामीकराभान्कनकप्रभान् एतन्मरण
चिह्नं नृशंसंनिंद्यंकर्म ॥१२॥ इमान्भीष्मादीन्पृणातिहिनस्ति शृणोतीतिलेखकप्रमादः नशृणोतीतिगौडपाठेतुअयमग्निर्वैश्वानरोयोयमंतःपुरुषेयेनेदमन्नंपच्यतेयदिदमद्यतेतस्यैषघोषोभवतियमेतत्कर्णाव

कथंनुभीष्मश्चकृपश्चविप्रोद्रोणश्चराजाचकुलस्यवृद्धः ॥ प्रव्राज्यपार्थान्सुखमाप्नुवंतिधिक्पापबुद्धीन्भरतप्रधानान् ॥ ९ ॥ किंनामवक्ष्यत्यवनिप्रधानःपितॄ
न्समागम्यपरत्रपापः॥पुत्रेषुसम्यक्चरितंमयेतिपुत्रानपापान्व्यपरोप्यराज्यात्॥१०॥नासौधियासंप्रतिपश्यतिस्मकिंनामकृत्वाहमचक्षुरेवम्॥ जातःपृथिव्या
मितिपार्थिवेषुप्रव्राज्यकौंतेयमितिस्मराज्यात् ॥ ११ ॥ नूनंसमृद्धान्पितृलोकभूमौचामीकराभान्क्षितिजान्प्रफुल्लान् ॥ विचित्रवीर्यस्यसुतःसपुत्रःकृत्वानृशं
संवतपश्यतिस्म ॥ १२ ॥ व्यूढोत्तरांसान्पृथुलोहिताक्षानिमान्स्मपृच्छन्सशृणातिनूनम् ॥ प्रास्थापयद्यत्सवनंसशंकोयुधिष्ठिरंसानुजमात्तशस्त्रम् ॥ १३ ॥
योयंपरेषांपृतनांसमृद्धांनिरायुधोदीर्घभुजोनिहन्यात्॥श्रुत्वैवशब्दंहिवृकोदरस्यमुंचंतिसैन्यानिशकृत्समूत्रम्॥१४॥ सक्षुत्पिपासाध्वकृशस्तरस्वीसमेत्यना
नायुधबाणपाणिः॥वनेस्मरन्वासमिमंसुघोरंशेषंनकुर्यादितिनिश्चितंमे॥ १५ ॥ नह्यस्यवीर्येणबलेनकश्चित्समःपृथिव्यामपिविद्यतेन्यः॥सशीतवातातपक
र्शितांगोनशेषमाजावसुहृत्सकुर्यात्॥ १६ ॥प्राच्यांनृपानेकरथेनजित्वावृकोदरःसानुचरान्रणेषु॥ स्वस्त्यागमद्योतिरथस्तरस्वीसोयंवनेक्लिश्यतिचीरवासाः
॥ १७॥ यःसिंधुकूलेव्यजयन्नृदेवान्समागतान्दाक्षिणात्यान्महीपान्॥तंपश्यतेमंसहदेवमद्यतरस्विनंतापसवेषरूपम्॥ १८॥ यःपार्थिवानेकरथेनजिग्येदिशं
प्रतीचींप्रतियुद्धशौंडः॥सोयंवनेमूलफलेनजीवन्जटीचरत्यद्यमलाचितांगः॥१९॥सत्रेसमृद्धेतिरथस्यराज्ञोवेदीतलादुत्पतितासुताया॥ सेयंवनेवासमिमं
सुदुःखंकथंसहत्यद्यसतीसुखार्हा॥२०॥त्रिवर्गमुख्यस्यसमीरणस्यदेवेश्वरस्याप्यथवाश्विनोश्च॥एषांसुराणांतनयाःकथंनुवनेचरन्त्यस्तसुखाःसुखार्हाः॥२१
जितेहिधर्मस्यसुतेसभार्येसभ्रातृकेसानुचरेनिरस्ते॥दुर्योधनेचापिविवर्धमानेकथंनसीदत्यवनिःसशैला॥ २२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिती
र्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांबलरामवाक्येऊनविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११९॥ ॥ ७॥

पिधायशृणोतिसयदोत्क्रमिष्यन्भवतिनैनंघोषंशृणोतीतिश्रुत्यर्थोनुसंधेयः ॥१३॥१४॥ शेषंनकुर्यान्निःशेषमेवनाशयेदित्यर्थः ॥१५॥१६॥ स्वस्तिक्षेमेण आगमत्आगतः ॥१७॥१८॥ सोयंनकुलः॥१९॥
राज्ञोद्रुपदस्य ॥२०॥ त्रिवर्गमुख्यस्यधर्मस्य त्रिवर्गोधर्मकामार्थैरित्यमरः वनेअचरन्हिअस्तसुखाइतिच्छेदः ॥२१॥२२॥ ॥ इत्या०नै०भा०ऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥११९॥ ॥७॥ ॥

नरामेति ॥१॥ नाथवंतःऐश्वर्यवंतः भावेघञ् नात्मनानम्चयं नाथाःकार्यसाधकाः शिव्याद्यइत्येवपाठः शैव्याद्यइतिपाठेतुस्वार्थेष्यञ् ॥२॥३॥४॥५॥६ ॥ सपार्थोपितिष्ठत्वितिपूर्वेणान्वयः यदर्थंशत्रु

सात्यकिरुवाच ॥ ॥नरामकालःपरिदेवनाययदुत्तरंत्वत्रतदेवसर्वं ॥ समाचरामोद्यनतीतकालंयुधिष्ठिरोयद्यपिनाहकिंचित् ॥ १ ॥ येनाथवंतोद्यभवंतिलो
केतेनात्मनाकर्मसमारभंते ॥ तेषांतुकार्येषुभवंतिनाथाःशिब्यादयोरामयथाययातेः ॥ २ ॥ येषांतथारामसमारभंतेकार्याणिनाथाःस्वमतेनलोके ॥ तेनाथवं
तःपुरुषप्रवीरानानाथवत्कृच्छ्रमवाप्नुवंति ॥ ३ ॥ कस्मादिमौरामजनार्दनौचप्रद्युम्नसांबौचमयासमेतौ ॥ वसंत्यरण्येसहसोदरीयैस्त्रैलोक्यनाथानभिगम्यपा
र्थाः ॥४॥ निर्यातुसाध्वद्यदशार्हसेनाप्रभूतनानायुधचित्रवर्मा ॥ यमंक्षयंगच्छतुधार्तराष्ट्रःसबांधवोवृष्णिबलाभिभूतः ॥५॥ त्वंह्येवकोपात्पृथिवीमपीमांसंवेष्ट
येस्तिष्ठतुशार्ङ्गधन्वा ॥ सधार्तराष्ट्रंजहिसानुबंधंवृत्रंयथादेवपतिर्महेंद्रः ॥ ६ ॥ भ्राताचमेयःससखागुरुश्चजनार्दनस्यात्मसमश्चपार्थः ॥ यदर्थमैच्छन्मनुजाःसु
पुत्रंशिष्यंगुरुंचाप्रतिकूलवादम् ॥७॥ यदर्थमभ्युद्यतमुत्तमंतत्करोतिकर्माग्र्यमपारणीयम् ॥ तस्यास्त्रवर्षाण्यहमुत्तमास्त्रैर्विहत्यसर्वाणिरणेभिभूय ॥८॥ काया
च्छिरःसर्पविषाग्निकल्पैःशरोत्तमैरुन्मथितास्मिराम ॥ खड्गेनचाहंनिशितेनसंख्येकायाच्छिरस्तस्यबलात्प्रमथ्य ॥ ९ ॥ ततोस्यसर्वाननुगान्हनिष्येदुर्योधनंचा
पिकुरूंश्चसर्वान् ॥ आत्तायुधंमामिहरौहिणेयपश्यंतुभौमायुधिजातहर्षाः ॥ १० ॥ निघ्नंतमेकंकुरुयोधमुख्यानग्निंमहाकक्षमिवांतकाले ॥ प्रद्युम्नमुक्तान्निशिता
न्नशक्ताःसोढुंकृपद्रोणविकर्णकर्णाः ॥ ११ ॥ जानामिवीर्यंचजयात्मजस्यकार्ष्णिर्भवत्येवयथारणस्थः ॥ सांबःससूतंसरथंभुजाभ्यांदुःशासनंशास्तुबलात्प्र
मथ्य ॥ १२ ॥ नविद्यतेजांबवतीसुतस्यरणेविषह्यंहिरणोत्कटस्य ॥ एतेनबालेनहिशंबरस्यदैत्यस्यसैन्यंसहसाप्रणुन्नम् ॥१३॥ वृत्तोरुरत्यायतपीनबाहुरेतेनसं
ख्येनिहतोश्वचक्रः ॥ कोनामसांबस्यमहारथस्यरणेसमक्षंरथमभ्युदीयात् ॥ १४ ॥ यथाप्रविश्यांतरमंतकस्यकालेमनुष्योनविनिष्क्रमेत ॥ तथाप्रविश्यांतरम
स्यसंख्येकोनामजीवन्पुनराव्रजेच्च ॥ १५ ॥ द्रोणंचभीष्मंचमहारथौतौसुतैर्वृतंचाप्यथसोमदत्तम् ॥ सर्वाणिसैन्यानिचवासुदेवःप्रधक्ष्यतेसायकवह्निजालैः ॥
॥ १६ ॥ किंनामलोकेषुविषह्यमस्तिकृष्णस्यसर्वेषुसदेवकेषु ॥ आत्तायुधस्योत्तमबाणपाणेश्चक्रायुधस्याप्रतिमस्ययुद्धे ॥ १७ ॥ ततोनिरुद्धोप्यसिचर्मपाणि
र्महीमिमांधार्तराष्ट्रैर्विसंज्ञैः ॥ हृतोत्तमांगैर्निहतैःकरोतुकीर्णांकुशैर्वेदिमिवाध्वरेषु ॥ १८ ॥

बधार्थम् ॥७॥ तत्सुपुत्रादिकम् अस्माकमस्तीतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ भैमाभीमकर्मकर्तारोभीमवंशजावा ॥ १० ॥ ११ ॥ जयात्मजस्याभिमन्योः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ माधवमधुदेशोमथुराप्रदेशस्तत्रजातं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सुतेनअभिषुतेन यज्ञेसोमपानतुल्यंतज्जलपानमित्यर्थः पयो

गदोल्मुकौबाहुकभानुनीथाःशूरश्चसंख्येनिशठःकुमारः॥ रणोत्कटौसारणचारुदेष्णौकुलोचितंविप्रथयंतुकर्म ॥ १९ ॥ सवृष्णिभोजांधकयोधमुख्यासमाग
तासात्वतशूरसेना॥ हत्वारणेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान्लोकेयशःस्फीतमुपाकरोतु ॥ २० ॥ ततोभिमन्युःपृथिवींप्रशास्तुयावद्व्रतंधर्मभृतांवरिष्ठः॥ युधिष्ठिरःपारयते
महात्माद्यूतेयथोक्तंकुरुसत्तमेन॥ २१ ॥अस्मत्प्रमुक्तैर्विशिखैर्जितारिस्ततोमहींभोक्ष्यतिधर्मराजः॥ निर्धार्तराष्ट्रांहतसूतपुत्रामेतद्धिनःकृत्यतमंयशस्यम्॥२२
वासुदेवउवाच॥ ॥असंशयंमाधवसत्यमेतद्गृह्णीमतेवाक्यमदीनसत्व॥ स्वाभ्यांभुजाभ्यामजितांतुभूमिंनेच्छेत्कुरूणामृषभःकथंचित्॥२३॥नह्येषकामान्न
भयान्नलोभाद्युधिष्ठिरोजातुजह्यात्स्वधर्मम्॥ भीमार्जुनौचातिरथौयमौचतथैवकृष्णाद्रुपदात्मजेयम् ॥ २४॥ उभौहियुद्धेऽप्रतिमौपृथिव्यांवृकोदरश्चैवधनं
जयश्च॥कस्मान्नकृत्स्नांपृथिवींप्रशासेन्माद्रीसुताभ्यांचपुरस्कृतोयम्॥२५॥यदातुपंचालपतिर्महात्मासकेकयश्चेदिपतिर्वयंच॥ युध्येमविक्रम्यरणेसमेतास्त
दैवसर्वैरिपवोहिनस्युः॥ २६॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥नेदंचित्रंमाधवयद्ब्रवीषिसत्यंतुमेरक्ष्यतमंनराज्यम् ॥ कृष्णस्तुमांवेदयथावदेकःकृष्णंचवेदाहमथोय
थावत्॥ २७॥ यदैवकालंपुरुषप्रवीरोवेत्स्यत्ययंमाधवविक्रमस्य॥ तदारणेत्वंचशिनिप्रवीरसुयोधनंजेष्यसिकेशवश्च॥ २८ ॥ प्रतिप्रयांत्वद्यदशार्हवीरादृष्टो
स्मिनाथैर्नरलोकनाथैः ॥ धर्मेऽप्रमादंकुरुताप्रमेयाद्रष्टास्मिभूयःसुखिनःसमेतान् ॥ २९ ॥ तेन्योन्यमामंत्र्यतथाभिवाद्यवृद्धान्परिष्वज्यशिशूंश्चसर्वान्॥ यदु
प्रवीराःस्वगृहाणिजग्मुस्तेचापितीर्थान्यनुसंविचेरुः॥ ३० ॥ विसृज्यकृष्णंत्वथधर्मराजोविदर्भराजोपचितांसुतीर्थाम्॥ जगामपुण्यांसरितंपयोष्णींसभ्रातृभृ
त्यःसहलोमशेन॥ ३१ ॥सुतेनसोमेनविमिश्रतोयांपयःपयोष्णींप्रतिसोध्युवास॥ द्विजातिमुख्यैर्मुदितैर्महात्मासंस्तूयमानःस्तुतिभिर्वराभिः ॥ ३२॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०लोमशतीर्थयात्रायांयादवगमनेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२०॥ ॥छ॥ ॥लोमशउवाच
नृगेणयजमानेनसोमेनेहपुरंदरः॥ तर्पितःश्रूयतेराजन्सतृप्तोमुदमभ्यगात्॥ १ ॥इहदेवैःसहेंद्रैश्चप्रजापतिभिरेवच॥ इष्टंबहुविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ॥ २॥
आमूर्तरयसश्चेहराजावज्रधरंप्रभुः॥ तर्पयामाससोमेनहयमेधेषुसप्तसु॥ ३॥

ष्णींप्रतिपयोष्ण्यांपयोमात्रमध्युवासभक्षितवान् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यारण्य०नै०भा० विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥छ॥ ॥ नृगेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ आमूर्तरयसोगयनामा ॥ ३ ॥

तस्यसप्तसुयज्ञेषुसर्वमासीद्धिरण्मयम्॥वानस्पत्यंचभौमंचयद्द्रव्यंनियतंमखे॥४॥चषालयूपचमसाःस्थाल्यःपात्र्यःस्रुचःस्रुवाः॥तेष्वेवचास्ययज्ञेषुप्रयोगाः
सप्तविश्रुताः॥५॥सप्तैकैकस्ययूपस्यचषालाश्चोपरिस्थिताः॥तस्यस्मयूपान्यज्ञेषुभ्राजमानान्हिरण्मयान्॥६॥स्वयमुत्थापयामासुर्देवाःसेंद्रायुधिष्ठिर॥तेषु
तस्यमखाग्र्येषुगयस्यपृथिवीपतेः॥७॥अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः॥प्रसंख्यानानसंख्येयान्प्रत्यगृह्णन्द्विजातयः॥८॥सिकतावायथालोके
यथावादिवितारकाः॥यथावावर्षतोधाराअसंख्येयाःस्मकेनचित्॥९॥तथैवतदसंख्येयंधनंयत्प्रददौगयः॥सदस्येभ्योमहाराजतेषुयज्ञेषुसप्तसु॥१०॥भवेत्
संख्येयमेतद्धियदेतत्परिकीर्तितम्॥नतस्यशक्याःसंख्यातुंदक्षिणादक्षिणावतः॥११॥हिरण्मयीभिर्गोभिश्चकृताभिर्विश्वकर्मणा॥ब्राह्मणांस्तर्पयामास
नानादिग्भ्यःसमागतान्॥१२॥अल्पावशेषापृथिवीचैत्यैरासीन्महात्मनः॥गयस्ययजमानस्यतत्रतत्रविशांपते॥१३॥सलोकान्प्राप्तवानैंद्रान्कर्मणातेन
भारत॥सलोकतांतस्यगच्छेत्पयोष्ण्यांयउपस्पृशेत्॥१४॥तस्मात्त्वमत्रराजेंद्रभ्रातृभिःसहितोच्युत॥उपस्पृश्यमहीपालधूतपाप्माभविष्यसि॥१५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
॥सपयोष्ण्यांनरश्रेष्ठःस्नात्वावैभ्रातृभिःसह॥वैदूर्यपर्वतंचैवनर्मदांचमहानदीम्॥१६॥समागमततेजस्वीभ्रातृभिःसहितोनघ॥तत्रास्य
सर्वाण्याचख्यौलोमशोभगवानृषिः॥१७॥तीर्थानिरमणीयानिपुण्यान्यायतनानिच॥यथायोगंयथाप्रीतिप्रययौभ्रातृभिःसह॥तत्रतत्राददद्वित्तंब्राह्मणेभ्यः
सहस्रशः॥१८॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥देवानामेतिकौंतेयतथाराज्ञांसलोकताम्॥वैदूर्यपर्वतंदृष्ट्वानर्मदामवतीर्यच॥१९॥संधिरेषनरश्रेष्ठत्रेतायाद्वापरस्यच॥
एनमासाद्यकौंतेयसर्वपापैःप्रमुच्यते॥२०॥एषशार्यातियज्ञस्यदेशस्तातप्रकाशते॥साक्षाद्यत्रापिबत्सोममश्विभ्यांसहकौशिकः॥२१॥चुकोप
भार्गवश्चापिमहेंद्रस्यमहातपाः॥संस्तंभयामासचतंवासवंच्यवनःप्रभुः॥सुकन्यांचापिभार्यांसराजपुत्रीमवाप्तवान्॥२२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथं
विष्टंभितस्तेनभगवान्पाकशासनः॥किमर्थंभार्गवश्चापिकोपंचक्रेमहातपाः॥२३॥

वानस्पत्यंवृक्षजंचषालादि भौमंमृन्मयंस्थाल्यादि ॥ ४ ॥ चषालोयूपकटकः यूपोयज्ञस्तंभः चमसाःसोमपानपात्राणि पात्र्योहविःस्थापनार्थानिमृन्मयानिपात्राणि स्रुचःहविःप्रदानार्थाः स्रुवाःहविरवदानार्थाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रसंख्यानान्एकयत्नेनभूयःस्वर्णमुद्रादेर्मापकान्खारीद्रोणादीन् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥

सोमस्यपीथःपानंतद्वंतौसोमपीथिनौ ॥ २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥भृगोरिति ॥ १ ॥ वीरस्थानेनवीरासनेन

नासत्यौचकथंब्रह्मन्कृतवान्सोमपीथिनौ ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तमाख्यातुभगवान्मम ॥ २४ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमश
तीर्थयात्रायांसौकन्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ भृगोर्महर्षेःपुत्रोभूच्च्यवनोनामभारत ॥ समीपेसरस
स्तस्यतपस्तेपेमहाद्युतिः ॥ १ ॥ स्थाणुभूतोमहातेजावीरस्थानेनपांडव ॥ अतिष्ठतचिरंकालमेकदेशेविशांपते ॥ २ ॥ सवल्मीकोभवदृषिर्लताभिरिवसंवृतः ॥
कालेनमहताराजन्समाकीर्णःपिपीलिकैः ॥ ३ ॥ तथाससंवृतोधीमान्मृत्पिंडइवसर्वशः ॥ तप्यतेस्मतपोघोरंवल्मीकेनसमावृतः ॥ ४ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यश
र्यातिर्नामपार्थिवः ॥ आजगामसरोरम्यंविहर्तुमिदमुत्तमम् ॥ ५ ॥ तस्यस्त्रीणांसहस्राणिचत्वार्यासन्परिग्रहः ॥ एकैवचसुतासुभ्रूःसुकन्यानामभारत ॥ ६ ॥ सा
सखीभिःपरिवृतादिव्याभरणभूषिता ॥ चंक्रम्यमाणावल्मीकंभार्गवस्यसमासदत् ॥ ७ ॥ सावैवसुमतींतत्रपश्यंतीसुमनोरमाम् ॥ वनस्पतीन्विचिन्वंतीविजहा
रसखीवृता ॥ ८ ॥ रूपेणवयसाचैवमदनेनमदेनच ॥ बभंजवनवृक्षाणांशाखाःपरमपुष्पिताः ॥ ९ ॥ तांसखीरहितामेकामेकवस्त्रामलंकृताम् ॥ ददर्शभार्गवो
धीमांश्चरंतीमिवविद्युतम् ॥ १० ॥ तांपश्यमानोविजनेसरेमेपरमद्युतिः ॥ क्षामकंठश्चविप्रर्षिस्तपोबलसमन्वितः ॥ ११ ॥ तामाबभाषेकल्याणींसाचास्यनशृ
णोतिवै ॥ ततःसुकन्यावल्मीकेदृष्ट्वाभार्गवचक्षुषी ॥ १२ ॥ कौतूहलात्कंटकेनबुद्धिमोहबलात्कृता ॥ किंनुखल्विदमित्युक्त्वानिर्बिभेदास्यलोचने ॥ १३ ॥ अक्रु
द्ध्यत्सतयाविद्धेनेत्रेपरममन्युमान् ॥ ततःशर्यातिसैन्यस्यशकृन्मूत्रेसमावृणोत् ॥ १४ ॥ ततोरुद्धेशकृन्मूत्रेसैन्यमानाहदुःखितम् ॥ तथागतमभिप्रेक्ष्यपर्यपृच्छ
त्सपार्थिवः ॥ १५ ॥ तपोनित्यस्यवृद्धस्यरोषणस्यविशेषतः ॥ केनापकृतमद्येहभार्गवस्यमहात्मनः ॥ १६ ॥ ज्ञातंवायदिवाऽज्ञातंतद्द्रुतंब्रूतमाचिरम् ॥ तमूचुःसै
निकाःसर्वेनविद्मोऽपकृतंवयम् ॥ १७ ॥ सर्वोपायैर्यथाकामंभवांस्तदधिगच्छतु ॥ ततःसपृथिवीपालःसाम्नाचोग्रेणचस्वयम् ॥ १८ ॥ पर्यपृच्छत्सुहृद्वर्गंपर्यजान
न्नचैवते ॥ आनाहार्तंततोदृष्ट्वातत्सैन्यमसुखार्दितम् ॥ १९ ॥ पितरंदुःखितंदृष्ट्वासुकन्येदमथाब्रवीत् ॥ मयाटंत्येहवल्मीकेदृष्टंसत्वमभिज्वलत् ॥ २० ॥ खद्योतव
दभिज्ञातंतन्मयाविद्धमंतिकात् ॥ एतच्छ्रुत्वातुवल्मीकंशर्यातिस्तूर्णमभ्ययात् ॥ २१ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ क्षामकंठःक्षीणध्वनिः ॥ ११ ॥ अतएवसातद्वचनंनशृणोति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आनाहोमलविष्टंभः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कस्यचिदिति विवृता

तत्रापश्यत्तपोवृद्धंवयोवृद्धंचभार्गवम् ॥ अयाचदथसैन्यार्थंप्रांजलिःपृथिवीपतिः ॥ २२ ॥ अज्ञानाद्बालयायत्तेकृतंतत्क्षंतुमर्हसि ॥ ततोब्रवीन्महीपालंच्यवनो
भार्गवस्तदा ॥ २३ ॥ अपमानादहंविद्धोह्यनयादर्पपूर्णया ॥ रूपौदार्यसमायुक्तांलोभमोहबलात्कृताम् ॥ २४ ॥ तामेवप्रतिगृह्याहंराजन्दुहितरंतव ॥ क्षंस्यामी
तिमहीपालसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ ऋषेर्वचनमाज्ञायशर्यातिरविचारयन् ॥ ददौदुहितरंतस्मैच्यवनायमहात्मने ॥ २६ ॥ प्रतिगृह्य
चतांकन्यांभगवान्प्रससादह ॥ प्राप्तप्रसादोराजावैससैन्यःपुरमाव्रजत् ॥ २७ ॥ सुकन्यापिपतिंलब्ध्वातपस्विनमनिंदिता ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्यातपसानियमे
नच ॥ २८ ॥ अग्नीनामतिथीनांचशुश्रूषुरनसूयिका ॥ समाराधयतक्षिप्रंच्यवनंसाशुभानना ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्राप०
लोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यत्रिदशावश्विनौनृ
प ॥ कृताभिषेकांविवृतांसुकन्यांतामपश्यताम् ॥ १ ॥ तांदृष्ट्वादर्शनीयांगींदेवराजसुतामिव ॥ ऊचतुःसमभिद्रुत्यनासत्यावश्विनाविदम् ॥ २ ॥ कस्यत्वमसिवामो
रुवनेस्मिन्किंकरोषिच ॥ इच्छावभद्रेज्ञातुंत्वांतत्वमाख्याहिशोभने ॥ ३ ॥ ततःसुकन्यासव्रीडातावुवाचसुरोत्तमौ ॥ शर्यातितनयांवित्तंभार्यांमांच्यवनस्य
च ॥ ४ ॥ अथाश्विनौप्रहस्यैतामब्रूतांपुनरेवतु ॥ कथंत्वमसिकल्याणिपित्रादत्तागताध्वने ॥ ५ ॥ भ्राजसेस्मिन्वनेभीरुविद्युत्सौदामनीयथा ॥ नदेवेष्वपितुल्यां
हित्वयापश्यावभाविनि ॥ ६ ॥ अनाभरणसंपन्नापरमांबरवर्जिता ॥ शोभयस्यधिकंभद्रेवनमप्यनलंकृता ॥ ७ ॥ सर्वाभरणसंपन्नापरमांबरधारिणी ॥ शो
भसेत्वनवद्यांगिनत्वेवंमलपंकिनी ॥ ८ ॥ कस्मादेवंविधाभूत्वाजराजर्जरितंपतिम् ॥ त्वमुपास्सेहकल्याणिकामभोगबहिष्कृतम् ॥ ९ ॥ असमर्थंपरित्राणेपो
षणेतुशुचिस्मिते ॥ सात्वंच्यवनमुत्सृज्यवरयस्वैकमावयोः ॥ १० ॥ पत्यर्थंदेवगर्भाभेमावृथायौवनंकृथाः ॥ एवमुक्तासुकन्यापिसुरौताविदमब्रवीत् ॥ ११ ॥
रताहंच्यवनेपत्यौमैवंमांपर्यशंकतम् ॥ तावब्रूतांपुनस्त्वेनामावांदेवभिषग्वरौ ॥ १२ ॥ युवानंरूपसंपन्नंकरिष्यावःपतिंतव ॥ ततस्तस्यावयोश्चैववृणीष्वान्यत
मंपतिम् ॥ १३ ॥ एतेनसमयेनैनमामंत्रयपतिंशुभे ॥ सातयोर्वचनाद्राजन्नुपसंगम्यभार्गवम् ॥ १४ ॥

मनाच्छादितां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ गताध्वनेअतीतवयसेइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अश्विनौवैदेवानामसोमपावास्तामितिश्रुतंतस्यैतदुपबृंहणं तस्माद्युवामिति युवयोरसोमपत्वंमिषतःपश्यतःदूरीकरिष्यामीत्यर्थः ॥ २३ ॥

उवाचवाक्यंयत्ताभ्यामुक्तंभृगुसुतंप्रति ॥ तच्छ्रुत्वाच्यवनोभार्यामुवाचक्रियतामिति ॥ १५॥ ऊचतूराजपुत्रींतांपतिस्तवविशत्वपः ॥ ततोंभश्च्यवनःशीघ्रंरूपार्थीप्रविवेशह ॥ १६ ॥ अश्विनावपितद्राजन्सरःप्राविशनांतदा ॥ततोमुहूर्त्तादुत्तीर्णाःसर्वेतेसरसस्तदा ॥ १७ ॥दिव्यरूपधराःसर्वेयुवानोमृष्टकुंडलाः ॥ तुल्यवेषधराश्चैवमनसःप्रीतिवर्धनाः ॥ १८ ॥ तेऽब्रुवन्सहिताःसर्वेवृणीष्वान्यतमंशुभे ॥ अस्माकमीप्सितंभद्रेपतित्वेवरवर्णिनि ॥ १९ ॥ यत्रवाप्यभिकामासितंवर्णीष्वसुशोभने ॥ सासमीक्ष्यतुतान्सर्वांस्तुल्यरूपधरान्स्थितान् ॥ २० ॥ निश्चित्यमनसाबुद्ध्यादेवीवव्रेस्वकंपतिं ॥ लब्ध्वातुच्यवनोभार्यांवयोरूपंचवांछितं ॥ २१ ॥ हृष्टोब्रवीन्महातेजास्तौनासत्याविदंवचः ॥ यथाहंरूपसंपन्नोवयसाचसमन्वितः ॥ २२ ॥ कृतोभवद्भ्यांवृद्धःसन्भार्यांचप्राप्तवानिमाम् ॥ तस्माद्युवां करिष्यामिप्रीत्याहंसोमपीथिनौ ॥ मिषतोदेवराजस्यसत्यमेतद्ब्रवीमिवाम् ॥ २३॥ तच्छ्रुत्वाहृष्टमनसौदिवंतौप्रतिजग्मतुः ॥ च्यवनश्चसुकन्याचसुराविवविजह्रतुः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येत्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥

लोमशउवाच ॥ ॥ ततःशुश्रावशर्यातिर्वयस्थंच्यवनंकृतम् ॥ सुहृष्टःसेनयासार्धमुपायाद्भार्गवाश्रमम् ॥ १॥ च्यवनंचसुकन्यांचदृष्ट्वादेवसुताविव ॥ रेमेसभार्यःशर्यातिःकृत्स्नांप्राप्यमहीमिव ॥ २ ॥ ऋषिणासत्कृतस्तेनसभार्यःपृथिवीपतिः ॥ उपोपविष्टःकल्याणीःकथाश्चक्रेमनोरमाः ॥ ३ ॥ अथैनंभार्गवोराजन्नुवाच परिसांत्वयन् ॥ याजयिष्यामिराजंस्त्वांसंभारानवकल्पय ॥ ४ ॥ ततःपरमसंहृष्टःशर्यातिरवनीपतिः ॥ च्यवनस्यमहाराजतद्वाक्यंप्रत्यपूजयत् ॥ ५॥ प्रशस्तेऽहनियज्ञीयेसर्वकामसमृद्धिमत् ॥ कारयामासशर्यातिर्यज्ञायतनमुत्तमम् ॥६॥ तत्रैनंच्यवनोराजन्याजयामासभार्गवः ॥ अद्भुतानिचतत्रासन्यानितानिनिबोधमे ॥ ७ ॥ अगृह्णाच्च्यवनःसोममश्विनोर्देवयोस्तदा ॥ तमिंद्रोवारयामासगृह्णानंसतयोर्ग्रहम् ॥ ८ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ उभावेतौनसोमार्हौनासत्यावितिमेमतिः ॥ भिषजौदिविदेवानांकर्मणातेननार्हतः ॥ ९ ॥ ॥च्यवनउवाच॥ ॥महोत्साहौमहात्मानौरूपद्रविणवत्तरौ ॥ यौचक्रतुर्मांमघवन्वृंदारकमिवाजरम् ॥ १० ॥

॥ २४ ॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति वयस्थंयुवानं युवंच्यवानमश्विनाजरंतंपुनर्युवानंचरथायचक्रथुरितिमंत्रलिंगात् च्यवानंच्यवनं चरथायधर्माचरणार्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संभारान्यज्ञोपकरणानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ग्रहंसोमस्य गृह्णानंतयोरर्थे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

सवंसोमं ॥ ११ ॥ १२ ॥ आम्रेडयतिपुनःपुनरावर्तयति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे

कृतेत्वांविबुधांश्चान्यान्कथंवैनार्हतःसवम् ॥ अश्विनावपिदेवेंद्रदेवौविद्धिपुरंदर ॥ ११ ॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥चिकित्सकौकर्मकरौकामरूपसमन्वितौ ॥ लोकेच
रंतौमर्त्यानांकथंसोममिहार्हतः ॥ १२ ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥एतदेवयदावाक्यमाम्रेडयतिदेवराट् ॥ अनादृत्यततःशक्रंग्रहंजग्राहभार्गवः ॥ १३ ॥ ग्रहीष्यं
तंतुतंसोममश्विनोरुत्तमंतदा ॥ समीक्ष्यबलभिद्देवइदंवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ आभ्यामर्थायसोमंत्वंग्रहीष्यसियदिस्वयम् ॥ वज्रंतेप्रहरिष्यामिघोररूपमनुत्तम
म् ॥ १५ ॥ एवमुक्तःस्मयन्निंद्रमभिवीक्ष्यसभार्गवः ॥ जग्राहविधिवत्सोममश्विभ्यामुत्तमंग्रहम् ॥ १६ ॥ ततोस्मैप्राहरद्वज्रंघोररूपंशचीपतिः ॥ तस्यप्रहरतोबा
हुंस्तंभयामासभार्गवः ॥ १७ ॥ तंस्तंभयित्वाच्यवनोजुहुवेमंत्रतोऽनलम् ॥ कृत्यार्थीसुमहातेजादेवंहिंसितुमुद्यतः ॥ १८ ॥ ततःकृत्याथसंजज्ञेमुनेस्तस्यतपोब
लात् ॥ मदोनाममहावीर्योबृहत्कायोमहासुरः ॥ १९ ॥ शरीरंयस्यनिर्देष्टुमशक्यंतुसुरासुरैः ॥ तस्यास्यमभवद्घोरंतीक्ष्णाग्रदशनंमहत् ॥ २० ॥ हनुरेकास्थितात्व
स्यभूमावेकादिवंगता ॥ चतस्रश्चायतादंष्ट्रायोजनानांशतंशतम् ॥ २१ ॥ इतरेतस्यदशनाबभूवुर्दशयोजनाः ॥ प्रासादशिखराकाराःशूलाग्रसमदर्शनाः ॥ २२ ॥
बाहूपर्वतसंकाशावायतावयुतंसमौ ॥ नेत्रेरविशशिप्रख्येवक्रंकालाग्निसंनिभम् ॥ २३ ॥ लेलिहन्जिह्वयावक्रंविद्युच्चपललोलया ॥ व्यात्ताननोघोरदृष्टिर्ग्रसन्नि
वजगद्बलात् ॥ २४ ॥ सभक्षयिष्यन्संक्रुद्धःशतक्रतुमुपाद्रवत् ॥ महताघोररूपेणलोकान्शब्देननादयन् ॥ २५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थया
त्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येचतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥तंदृष्ट्वाघोरवदनंमदं
देवःशतक्रतुः ॥ आयांतंभक्षयिष्यंतंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ १ ॥ भयात्संस्तंभितभुजःसृक्किणीलेलिहन्मुहुः ॥ ततोब्रवीद्देवराजश्च्यवनंभयपीडितः ॥ २ ॥ सोमा
र्हावश्विनावेतावद्यप्रभृतिभार्गव ॥ भविष्यतःसत्यमेतद्वचोविप्रप्रसीदमे ॥ ३ ॥ नतेमिथ्यासमारंभोभवत्वेषपरोविधिः ॥ जानामिचाहंविप्रर्षेनमिथ्यात्वंकरि
ष्यसि ॥ ४ ॥ सोमार्हावश्विनावेतौयथावाद्यकृतौत्वया ॥ भूयएवतुतेवीर्यंप्रकाशेदितिभार्गव ॥ ५ ॥ सुकन्यायाःपितुश्चास्यलोकेकीर्तिःप्रथेदिति ॥ अतोमयैत
द्विहितंतववीर्यप्रकाशनम् ॥ ६ ॥ तस्मात्प्रसादंकुरुमेभवत्वेवंयथेच्छसि ॥ एवमुक्तस्यशक्रेणभार्गवस्यमहात्मनः ॥ ७ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ तंदृष्ट्वेति ॥ १ ॥ सृक्किणीगल्लुगर्भौ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

मदंचेति सुरापानस्त्रीद्यूतमृगयाव्यसनानिमदकरत्वात्त्याज्यानीतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संधिर्द्वयोरिति संप्रतिकलिद्वापरसंधावप्यत्रतीर्थे त्रेताद्वापरसंधितुल्यःकालोस्ति
अत्रस्नातानांकलिस्पर्शोनास्तीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥ सदास्रोतःसदाप्रवाहयुक्तं ॥ १६ ॥ पावकाइवदीप्यमानाःपावकाः ॥ १७ ॥ त्रीणिशृंगाणीतिप्राग्व्याख्यातरीत्यात्रिकोणंवाराणसीक्षेत्रंत्रीणिप्र

समन्युर्व्यगमच्छीघ्रंमुमोचचपुरंदरं ॥ मदंचव्यभजद्राजन्पानेस्त्रीषुचवीर्यवान् ॥ ८ ॥ अक्षेषुमृगयायांचपूर्वसृष्टंपुनःपुनः ॥ तदामदंविनिक्षिप्यशक्रंसंतर्प्य
चेंदुना ॥ ९ ॥ अश्विभ्यांसहितान्देवान्याजयित्वाचतंनृपम् ॥ विख्याप्यवीर्यंलोकेषुसर्वेषुवदतांवरः ॥ १० ॥ सुकन्ययासहारण्येविजहारानुकूलया ॥ तस्यैतद्वि
जसंघुष्टंसरोराजन्प्रकाशते ॥ ११ ॥ अत्रत्वंसहसोदर्यैःपितॄन्देवांश्चतर्पय ॥ एतद्दृष्ट्वामहीपालसिकताक्षंचभारत ॥ १२ ॥ सैंधवारण्यमासाद्यकुल्यानांकुरुद
र्शनम् ॥ पुष्करेषुमहाराजसर्वेषुचजलंस्पृश ॥ १३ ॥ स्थाणोर्मंत्राणिचजपन्सिद्धिंप्राप्स्यसिभारत ॥ संधिर्द्वयोर्नरश्रेष्ठत्रेतायाद्वापरस्यच ॥ १४ ॥ अयंहिदृश्यते
पार्थसर्वपापप्रणाशनः ॥ अत्रोपस्पृशचैवत्वंसर्वपापप्रणाशने ॥ १५ ॥ आर्चीकपर्वतश्चैवनिवासोवैमनीषिणाम् ॥ सदाफलःसदास्रोतोमरुतांस्थानमुत्तमम्
॥ १६ ॥ चैत्याश्चैतेबहुविधास्त्रिदशानांयुधिष्ठिर ॥ एतच्चंद्रमसस्तीर्थमृषयःपर्युपासते ॥ वैखानसावालखिल्याःपावकावायुभोजनाः ॥ १७ ॥ शृंगाणित्रीणि
पुण्यानित्रीणिप्रस्रवणानिच ॥ सर्वाण्यनुपरिक्रम्ययथाकाममुपस्पृश ॥ १८ ॥ शांतनुश्चात्रराजेंद्रशुनकश्चनराधिपः ॥ नरनारायणौचोभौस्थानंप्राप्ताःसना
तनम् ॥ १९ ॥ इहनित्यशयादेवाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ आर्चीकपर्वतेतेपुस्तान्यजस्वयुधिष्ठिर ॥ २० ॥ इहतेवैचरून्प्राश्नन्नृषयश्चविशांपते ॥ यमुनाचाक्षयस्रोता
कृष्णश्चेहतपोरतः ॥ २१ ॥ यमौचभीमसेनश्चकृष्णाचामित्रकर्शन ॥ सर्वेचात्रगमिष्यामस्त्वयैवसहपांडव ॥ २२ ॥ एतत्प्रस्रवणंपुण्यमिंद्रस्यमनुजेश्वर ॥ यत्र
धाताविधाताचवरुणश्चोर्ध्वमागताः ॥ २३ ॥ इहतेप्यवसन्राजन्क्षांताःपरमधर्मिणः ॥ मैत्राणामृजुबुद्धीनामयंगिरिवरःशुभः ॥ २४ ॥ एषासायमुनाराज
न्महर्षिगणसेविता ॥ नानायज्ञचिताराजन्पुण्यापापभयापहा ॥ २५ ॥ अत्रराजामहेष्वासोमांधातायजतस्वयम् ॥ साहदेविश्चकौंतेयसोमकोददतांवरः ॥ २६ ॥
इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौकन्येपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ ॥ ७ ॥

स्रवणानीतिचप्रयागं एतानिसर्वाण्यनुपरिक्रम्यप्रदक्षिणीकृत्ययथाकाममिहस्नाहि यथाकाममित्यस्यकाशीप्रयागसेविनांचंद्रतीर्थसेवनमैच्छिकमितरेषामत्यावश्यकमितिभावः गौडास्तुत्रीणिशृंगाणिशु
भाणित्रीणिप्रस्रवणानिच पुष्कराण्यादिसिद्धानिनविद्मस्तत्रकारणमितिश्लोकमत्रापिपठंतिसचप्रागेवव्याख्यातःअत्रपाठस्तुकाश्यादिस्तुत्यापूर्वोक्तार्थस्यदृढीकारार्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ नित्यशयानित्यंशया
नाः सन्निहिताइत्यर्थः तेपुस्तपश्चक्रुः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ साहदेविःसृंजयपुत्रस्यपुत्रः ॥ २६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

यौवनाश्वोयुवनाश्वपुत्रः ॥ १ ॥ परांकाष्ठांस्वर्गेष्वेवश्रेष्ठंस्थानं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आत्मानंचित्तं आत्मवान्जितचित्तः संयोज्येष्टदेवतयाऐक्यंनीत्वा ॥ ८ ॥ ९ ॥ सौद्युम्नेःयुवनाश्वस्य

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥मांधाताराजशार्दूलस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः॥ कथंजातोमहाब्रह्मन्यौवनाश्वोनृपोत्तमः॥ १ ॥ कथंचैनांपरांकाष्ठांप्राप्तवानमितद्युतिः॥ य
स्यलोकास्त्रयोवश्याविष्णोरिवमहात्मनः ॥ २ ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंचरितंतस्यधीमतः॥ यथामांधातृशब्दश्चतस्यशक्रसमद्युतेः॥ जन्मचाप्रतिवीर्यस्यकुश
लोह्यसिभाषितुम्॥ ३॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥शृणुष्वावहितोराजन्राज्ञस्तस्यमहात्मनः॥ यथामांधातृशब्दोवैलोकेषुपरिगीयते॥ ४॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवो
युवनाश्वोमहीपतिः॥ सोयजत्पृथिवीपालःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥५॥ अश्वमेधसहस्रंचप्राप्यधर्मभृतांवरः॥ अन्यैश्चक्रतुभिर्मुख्यैरयजत्स्वाप्तदक्षिणैः॥ ६॥
अनपत्यस्तुराजर्षिःसमहात्मामहाव्रतः॥ मंत्रिष्वाधायतद्राज्यंवननित्योबभूवह ॥ ७॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनासंयोज्यात्मानमात्मवान्॥ सकदाचिन्नृपोराजन्नु
पवासेनदुःखितः॥ ८॥ पिपासाशुष्कहृदयःप्रविवेशाश्रमंभृगोः॥ तामेवरात्रिंराजेंद्रमहात्माभृगुनंदनः॥ ९॥ इष्टिंचकारसौद्युम्नेर्महर्षिःपुत्रकारणात्॥ संभृतो
मंत्रपूतेनवारिणाकलशोमहान्॥ १०॥ तत्रातिष्ठतराजेंद्रपूर्वमेवसमाहितः॥ यत्प्राश्यप्रसवेत्तस्यपत्नीशक्रसमंसुतम्॥ ११॥ तंन्यस्यवेद्यांकलशंसुषुपुस्तेमहर्ष
यः॥ रात्रिजागरणाच्छ्रांतान्सौद्युम्निःसमतीत्यतान्॥ १२॥ शुष्ककंठःपिपासार्तःपानीयार्थीभृशंनृपः॥ तंप्रविश्याश्रमंश्रांतःपानीयंसोभ्ययाचत॥ १३॥ तस्य
श्रांतस्यशुष्केणकंठेनक्रोशतस्तदा ॥ नाश्रौषीत्कश्चनतदाशकुनेरिववाशतः ॥ १४ ॥ ततस्तंकलशंदृष्ट्वाजलपूर्णंसपार्थिवः ॥ अभ्यद्रवतवेगेनपीत्वाचांभो
व्यवासृजत्॥ १५॥ सपीत्वाशीतलंतोयंपिपासार्तोमहीपतिः॥ निर्वाणमगमद्धीमान्सुसुखीचाभवत्तदा॥ १६ ॥ ततस्तेप्रत्यबुध्यंतमुनयःसतपोधनाः॥ नि
स्तोयंतंचकलशंददृशुःसर्वएवते॥ १७ ॥ कस्यकर्मेदमितितेपर्यपृच्छन्समागताः॥ युवनाश्वोममेत्येवंसत्यंसमभिपद्यत॥ १८॥ नयुक्तमितितंप्राहभगवान्भा
र्गवस्तदा॥ सुतार्थंस्थापिताह्यापस्तपसाचैवसंभृताः॥ १९॥ मयाह्यत्राहितंब्रह्मतपआस्थायदारुणम्॥ पुत्रार्थंतवराजर्षेमहाबलपराक्रम॥ २०॥ महाबलो
महावीर्यस्तपोबलसमन्वितः॥ यःशक्रमपिवीर्येणगमयेद्यमसादनम्॥ २१॥ अनेनविधिनाराजन्मयैतदुपपादितम्॥ अब्भक्षणंत्वयाराजन्नयुक्तंकृतमद्यवै
॥ २२॥ नत्वद्यशक्यमस्माभिरेतत्कर्तुमतोन्यथा॥ नूनंदैवकृतंह्येतद्यदेवंकृतवानसि॥ २३॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ वाशतःशब्दंकुर्वतः ॥ १४ ॥ १५ ॥ निर्वाणंतपःफलं॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥

॥२४॥ इष्टिमिच्छितं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ किंधास्यतिपास्यतिस्तन्याभावात् ॥ २९ ॥ मांधास्यतिमांधाता धातेतिलुङंतस्यव्याख्यानंधास्यतीति प्रदेशिनींतर्जनीं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ किष्कून्

पिपासितेनयाःपीताविधिमंत्रपुरस्कृताः॥ आपस्त्वयामहाराजमत्तपोवीर्यसंभृताः॥ २४ ॥ ताभ्यस्त्वमात्मनापुत्रमीदृशंजनयिष्यसि ॥ विधास्यामोवयंतत्र
तवेष्टिंपरमाद्भुताम्॥ २५॥यथाशक्रसमंपुत्रंजनयिष्यसिवीर्यवान्॥गर्भधारणजंवापिनखेदंसमवाप्स्यसि ॥ २६॥ ततोवर्षशतेपूर्णेतस्यराज्ञोमहात्मनः॥
वामंपार्श्वंविनिर्भिद्यसुतःसूर्यइवास्थितः ॥ २७ ॥ निश्चक्राममहातेजानचतंमृत्युराविशत्॥ युवनाश्वंनरपतिंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥ततःशक्रोमहातेजा
स्तंदिदृक्षुरुपागमत्॥ ततोदेवामहेंद्रंतमपृच्छन्धास्यतीतिकिम्॥ २९॥ प्रदेशिनींततोस्यास्यशक्रःसमभिसंदधे ॥ मामयंधास्यतीत्येवंभाषितेचैववज्रिणा॥
॥ ३०॥मांधातेतिचनामास्यचक्रुःसेंद्रादिवौकसः॥ ३१ ॥ प्रदेशिनींशक्रदत्तामास्वाद्यसशिशुस्तदा ॥अवर्धतमहातेजाःकिष्कून्राजंस्त्रयोदश ॥ ३२ ॥ वेदा
स्तंसधनुर्वेदादिव्यान्यस्त्राणिचेश्वरम्॥उपतस्थुर्महाराजध्यातमात्रस्यसर्वशः॥ ३३ ॥ आजगवंनामधनुःशराःशृंगोद्भवाश्चये॥अभेद्यंकवचंचैवसद्यस्तमु
पशिश्रियुः॥ ३४ ॥सोभिषिक्तोमघवतास्वयंशक्रेणभारत॥ धर्मेणव्यजयल्लोकांस्त्रीन्विष्णुरिवविक्रमैः ॥ ३५ ॥तस्याप्रतिहतंचक्रंप्रावर्ततमहात्मनः॥रत्ना
निचैवराजर्षिंस्वयमेवोपतस्थिरे॥ ३६॥तस्येयंवसुसंपूर्णावसुधावसुधाधिप ॥ तेनेष्टंविविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ ३७ ॥ चितचैत्योमहातेजाधर्मान्प्रा
प्यचपुष्कलान्॥ शक्रस्यार्धासनंराजँल्लब्धवानमितद्युतिः ॥ ३८ ॥ एकाहात्पृथिवीतेनधर्मनित्येनधीमता॥ विजिताशासनादेवसरत्नाकरपत्तना॥ ३९ ॥त
स्यचैत्यैर्महाराजक्रतूनांदक्षिणावताम्॥ चतुरंतामहीव्याप्तानासीत्किंचिदनावृतम् ॥ ४०॥तेनपद्मसहस्राणिगवांदशमहात्मना ॥ ब्राह्मणानांमहाराजदत्ता
नीतिप्रचक्षते॥ ४१ ॥ तेनद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यांमहात्मना ॥ वृष्टंसस्यविवृद्ध्यर्थंमिषतोवज्रपाणिनः ॥ ४२ ॥तेनसोमकुलोत्पन्नोगांधाराधिपतिर्महान्॥
गर्जन्निवमहामेघःप्रमथ्यनिहतःशरैः॥ ४३॥प्रजाश्चतुर्विधास्तेनत्राताराजन्कृतात्मना॥तेनात्मतपसालोकास्तापिताश्चातितेजसा ॥ ४४॥ तस्यैतद्देवयजनं
स्थानमादित्यवर्चसः॥ यस्यपुण्यतमेदेशेकुरुक्षेत्रस्यमध्यतः॥ ४५॥

हस्तान्वितस्तीन्वा किष्कुर्हस्तेवितस्तौ चेत्यमरः ॥ ३२ ॥ ध्यातमात्रस्यइंद्रेणायमेवंविधोभवत्विति संकल्पितस्य ॥ ३३ ॥ शृंगोद्भवः स्वर्गजाः शृंगंप्रभुत्वेशिखरेइत्यादिः स्वर्गमीनविशेषयोरितिविश्वः दिव्याइ
त्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ चक्रमाज्ञा ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ चितचैत्यःकृतचयनक्रतुः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पद्मंशतकोट्यस्तेषामपिसहस्राणिदश ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ चतुर्विधाःसुरनरतिर्यक्स्थावराः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७॥ ॥इत्यारण्यके० नै० भा० षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२६ ॥ ॥छ॥ ॥ कथमिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥स्फिचिकट्यां॥ ६॥ ७॥ अमात्यपर्षदोमध्येमंत्रिसभांतः॥ ८॥क्षत्तादौवारिकः

एतत्तेसर्वमाख्यातंमांधातुश्चरितंमहत्॥ जन्मचाग्र्यंमहीपालयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ ४६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःसकौंतेयोलोमशेनमहर्षिणा॥
प्रपच्छानंतरंभूयःसोमकंप्रतिभारत ॥ ४७ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांमांधात्रुपाख्यानेषड्विंशत्यधिक
शततमोऽध्यायः॥ १२६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंवीर्यःसराजाभूत्सोमकोवदतांवर॥कर्माण्यस्यप्रभावंचश्रोतुमिच्छा
मितत्त्वतः॥ १ ॥ ॥लोमशउवाच ॥ ॥युधिष्ठिरासीन्नृपतिःसोमकोनामधार्मिकः॥ तस्यभार्याशतंराजन्सदृशीनामभूत्तदा॥ २ ॥सवैयत्नेनमहतातासुपुत्रं
महीपतिः॥कंचिन्नासादयामासकालेनमहताप्यपि॥ ३ ॥ कदाचित्तस्यवृद्धस्यघटमानस्ययत्नतः॥जंतुर्नामसुतस्तस्मिन्स्त्रीशतेसमजायत ॥ ४ ॥ तंजातंमा
तरःसर्वाःपरिवार्यसमासते॥सततंपृष्ठतःकृत्वाकामभोगान्विशांपते ॥ ५ ॥ ततःपिपीलिकाजंतुंकदाचिददशत्स्फिचि॥ सदष्टोव्यनदन्नादंतेनदुःखेनबालकः
॥ ६ ॥ततस्तामातरःसर्वाःप्राक्रोशन्भृशदुःखिताः॥ प्रवार्यजंतुंसहसासशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ ७ ॥ तमार्तनादंसहसाशुश्रावसमहीपतिः ॥ अमात्यपर्षदोमध्ये
उपविष्टःसहर्त्विजा॥ ८ ॥ ततःप्रस्थापयामासकिमेतदितिपार्थिवः॥तस्मैक्षत्तायथावृत्तमाचचक्षेसुतंप्रति॥ ९ ॥त्वरमाणःसचोत्थायसोमकःसहमंत्रिभिः॥
प्रविश्यांतःपुरंपुत्रमाश्वासयदरिंदमः ॥ १० ॥ सांत्वयित्वातुतंपुत्रंनिष्क्रम्यांतःपुरान्नृपः॥ ऋत्विजासहितोराजन्सहामात्यउपाविशत् ॥ ११ ॥ ॥सोमकउ
वाच॥ ॥धिगस्त्विहैकपुत्रत्वमपुत्रत्वंवरंभवेत् ॥ नित्यातुरत्वाद्भूतानांशोकएवैकपुत्रता ॥ १२ ॥ इदंभार्याशतंब्रह्मन्परीक्ष्यसदृशंप्रभो॥पुत्रार्थिनामयावोढं
नतासांविद्यतेप्रजा ॥ १३ ॥ एकःकथंचिदुत्पन्नःपुत्रोजंतुरयंमम ॥ यतमानासुसर्वासुकिंनुदुःखमतःपरम्॥ १४ ॥ वयश्चसमतीतंमेसभार्यस्यद्विजोत्तम॥
आसांप्राणाःसमायत्तामम चात्रैकपुत्रके॥ १५॥स्यात्तुकर्मतथायुक्तंयेनपुत्रशतंभवेत् ॥महतालघुनावापिकर्मणादुष्करेणवा ॥ १६ ॥ ॥ऋत्विगुवाच॥
अस्तिचैतादृशंकर्मयेनपुत्रशतंभवेत्॥यदिशक्नोषितत्कर्तुमथवक्ष्यामिसोमक॥१७॥ ॥सोमकउवाच॥ ॥कार्यंवायदिवाऽकार्यंयेनपुत्रशतंभवेत् ॥कृत
मेवेतितद्विद्धिभगवान्प्रब्रवीतुमे॥ १८॥ ॥ऋत्विगुवाच ॥ ॥यजस्वजंतुनाराजंस्त्वंमयाविततेक्रतौ॥ ततःपुत्रशतंश्रीमद्भविष्यत्यचिरेणते॥ १९॥

॥९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८ ॥ जंतुनापशुभूतेनसवरुणंराजानमुपससारपुत्रोमेजायतांतेनत्वायजाइतीतिपुत्रस्यापिपशूकरणंवह्वृचब्राह्मणेपरामृष्टंततोनशास्त्रविरोधः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ वाशंत्यः क्रोशंत्यः ॥ ३ ॥

वपायांहूयमानायांधूममाघ्रायमातरः॥ ततस्ताःसुमहावीर्यान्जनयिष्यंतितेसुतान् ॥ २० ॥ तस्यामेवतुतेजंतुर्भवितापुनरात्मजः॥ उत्तरेचास्यसौवर्णंलक्ष्म
पार्श्वेभविष्यति ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेसप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२७॥ ॥ छ ॥
॥ सोमकउवाच॥ ॥ ब्रह्मन्यद्यद्यथाकार्यंतत्कुरुष्वतथातथा॥ पुत्रकामतयासर्वंकरिष्यामिवचस्तव ॥ १ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ ततःसयाजयामाससोम
कंतेनजंतुना॥ मातरस्तुबलात्पुत्रमपाकर्षुःकृपान्विताः॥ २ ॥ हाहताःस्मेतिवाशंत्यस्तीव्रशोकसमाहताः ॥ रुदत्यःकरुणंवापिगृहीत्वादक्षिणेकरे॥ ३ ॥ सव्ये
पाणौगृहीत्वातुयाजकोपिस्मकर्षति॥ कुररीणामिवार्तानांसमाकृष्यतुतंसुतम्॥ ४ ॥ विशस्यचैनंविधिवद्वपामस्यजुहावसः॥ वपायांहूयमानायांगंधमाघ्राय
मातरः ॥ ५ ॥ आर्तानिपेतुःसहसापृथिव्यांकुरुनंदन ॥ सर्वाश्चगर्भानलभंस्ततस्ताःपरमांगनाः ॥ ६ ॥ ततोदशसुमासेषुसोमकस्यविशांपते॥ जज्ञेपुत्रशतं
पूर्णंतासुसर्वासुभारत ॥ ७ ॥ जंतुर्ज्येष्ठःसमभवज्जनित्र्यामेवपार्थिव ॥ सतासामिष्टएवासीन्नतथातेनिजाःसुताः॥ ८ ॥ तच्चलक्षणमस्यासीत्सौवर्णंपार्श्वउ
त्तरे॥ तस्मिन्पुत्रशतेचाग्र्यःसबभूवगुणैरपि॥ ९ ॥ ततःसलोकमगमत्सोमकस्यगुरुःपरम्॥ अथकालेव्यतीतेतुसोमकोप्यगमत्परम्॥ १० ॥ अथतंनरकेघोरेप
च्यमानंददर्शसः॥ तमपृच्छत्किमर्थंत्वंनरकेपच्यसेद्विज॥ ११ ॥ तमब्रवीद्गुरुःसोथपच्यमानोग्निनाभृशम्॥ त्वंमयायाजितोराजंस्तस्येदंकर्मणःफलम्॥ १२॥
एतच्छ्रुत्वासराजर्षिर्धर्मराजानमब्रवीत्॥ अहमत्रप्रवेक्ष्यामिमुच्यतांममयाजकः॥ १३॥ मत्कृतेहिमहाभागःपच्यतेनरकाग्निना॥ ॥ धर्मउवाच॥ ॥ नान्यः
कर्तुःफलंराजन्नुपभुंक्तेकदाचन॥ इमानितवदृश्यंतेफलानिवदतांवर॥ १४॥ ॥ सोमकउवाच॥ ॥ पुण्यान्नकामयेलोकानृतेहंब्रह्मवादिनम्॥ इच्छाम्यहमने
नैवसहवस्तुंसुरालये॥ १५॥ नरकेवाधर्मराजकर्मणास्यसमोह्यहम्॥ पुण्यापुण्यफलंदेवसममस्त्वावयोरिदम्॥ १६॥ ॥ धर्मराजउवाच॥ ॥ यद्येवमीप्सि
तंराजन्भुंक्ष्वास्यसहितःफलम्॥ तुल्यकालंसहानेनपश्चात्प्राप्स्यसिसद्गतिम्॥ १७॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ सचकारतथासर्वंराजाराजीवलोचनः॥ क्षीणपा
पश्चतस्मात्सविमुक्तोगुरुणासह॥ १८ ॥ लेभेकामान्शुभान्राजन्कर्मणानिर्जितान्स्वयम्॥ सहतेनैवविप्रेणगुरुणासगुरुप्रियः॥ १९॥

॥ ४॥ वपांदेहांतर्गतमपूपाकारंमांसं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ लक्षणंचिह्नं ॥ ९ ॥ सोमकस्यकृत्विगितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

क्षांतःक्षमावान् उष्यउषित्वा ॥ २० ॥ अभिचारपापंकुमार्गोपदेष्टृषुयाजकेष्वेव याज्यस्यनिपातस्तुगुरौकरुणाप्रयुक्तःस्वयंकृतोनतुन्याय्यइत्यध्यायतात्पर्यं ॥२१॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अस्मिन्निति ॥ १ ॥
दशपद्मानि गवामितिशेषः तस्यद्वादशशतंदक्षिणाइतियागीयदक्षिणाद्दौसर्वत्रगोपदस्यैवाध्याहारदर्शनात् अभिसृष्टवान्दत्तवान् ॥ २ ॥ ३ ॥ यज्ञवास्तुयज्ञभूमिः इहअस्मिन्वास्तुनि इदमुत्तरान्वयि
॥ ४ ॥ अग्निभिरग्निस्थापनार्थैरिष्टकारचितैःस्थंडिलैः ॥ ५ ॥ शमीआमिक्षार्थंदध्युत्पादनार्थमानीताशमीशाखा एकपत्रा शातितपत्रा अंतर्वेदिशाखायाःपलाशान्यसर्वाणिप्रशात्यमूलतःशाखांपरिवा

एषतस्याश्रमःपुण्योयएषोग्रेविराजते॥क्षांतउष्यात्रषड्रात्रंप्राप्नोतिसुगतिंनरः॥ २० ॥एतस्मिन्नपिराजेंद्रवत्स्यामोविगतज्वराः ॥ षड्रात्रंनियतात्मानःसज्जी
भवकुरूद्वह॥ २१ ॥ ॥इतिश्रीम०आरण्यके०तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांजंतूपाख्यानेअष्टाविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥
॥लोमशउवाच॥ ॥अस्मिन्किलस्वयंराजन्निष्टवान्वैप्रजापतिः॥सत्रमिष्टीकृतंनामपुरावर्षसहस्रिकम् ॥ १ ॥अंबरीषश्चनाभागइष्टवान्यमुनामनु॥यत्र
द्वादशपद्मानिसदस्येभ्योभिसृष्टवान् ॥ २ ॥यज्ञैश्चतपसाचैवपरांसिद्धिमवापसः॥देशश्चनाहुषस्यायंयज्वनःपुण्यकर्मणः॥ ३ ॥सार्वभौमस्यकौंतेयययातेर
मितौजसः॥स्पर्धमानस्यशक्रेणतस्येदंयज्ञवास्त्विह ॥ ४ ॥पश्यनानाविधाकारैरग्निभिर्निचितांमहीम्॥मज्जंतीमिवचाक्रांतांययातेर्यज्ञकर्मभिः॥ ५ ॥एषा
शम्येकपत्रायासरकंचैतदुत्तमम्॥ पश्यरामह्रदानेतान्पश्यनारायणश्रामम्॥ ६॥एतच्चर्चीकपुत्रस्ययोगैर्विचरतोमहीम्॥प्रसर्पणंमहीपालरौप्यायाममितौ
जसः॥ ७॥अत्रानुवंशंपठतःशृणुमेकुरुनंदन॥उलूखलैराभरणैःपिशाचीयदभाषत॥ ८॥

स्योपवेषंकरोतीतिसूत्रात् यापूर्वमेकपत्रशाखाभूत्सैषाउपवेषरूपेणावशिष्टादृश्यतेअग्रभागस्यवह्नौप्रहृतत्वात् परिवास्यच्छित्वा सरकंसुराग्रहपात्रं सरकोस्त्रीसीधुपात्रइतिमेदिनी ॥ ६ ॥ प्रसर्पणंसंचारभू
मिः रौप्यायांरूप्यवत्श्वेतवर्णायांस्थल्यांनद्यांवा सामीप्येसप्तमी प्रसर्पणंतीर्थमित्यन्ये ॥७॥ अनुवंशंपरंपरागतमाख्यानश्लोकं उलूखलैरिति उलूखलसदृशानिस्त्रीणांकर्णाभरणानिभवंतीतिस्वयमुलूख
लैरेवाभरणैर्युक्तासतीतिशेषः एतेनविकृतवेषत्वंपिशाच्याः ॥ ८ ॥

उक्तंभाषणमेवाहद्वाभ्यां युगंधरइति अत्रप्रश्नः अस्मिंत्तीर्थेसपुत्राब्राह्मणीस्नातुमागतातांप्रतिपिशाचीवदति त्वयायुगंधरेपर्वतेदेशेवादधिप्राशनंकृतं तत्रोष्ट्रीक्षीरंगर्दभ्यादिक्षीरंचदधिक्रियते तथाअच्युतस्थलाख्येसंकरजानांग्रामेवासश्चकृतः तथाभूतिलयाख्येदस्युग्रामेऽग्निदग्धानांमृतानांक्षेपणंयस्यांनद्यांक्रियतेतस्यांस्नातासि अतोदोषत्रयवतीत्वं एतत्करणेहिप्रायश्चित्तंधर्मशास्त्रेप्रसिद्धं औष्ट्रमैकशफं क्षीरंसुरातुल्यमिति संत्यज्यसंकरैःसार्धंप्राजापत्यंव्रतंचरेदिति प्रोष्यभूतिलयेविप्रःप्राजापत्यंव्रतंचरेदितिच तच्चत्वयानकृतमतःकथमत्रवस्तुमिच्छसि दोषवतामिहतीर्थेवासोदुर्लभइत्यर्थः एवंपिशाचीवाक्यंश्रुत्वापिसाब्राह्मणीतत्रस्नानादिकंकृतवतीततस्तयाराक्षस्यातस्याघटपिठरादिकंनाशितं उक्तंच एतत्तवदिवावृत्तंरात्रौवृत्तंतुद्रक्ष्यसीति वृत्तंजातं रात्रौतुतवपुत्रमपिनाशयिष्यामीतिभावः अथापिद्वितीयांरात्रिंवस्तुमिच्छसिचेत्तवभूयांसमपकारंकरिष्यामीतियुगंधरादिदेशत्रयनिंदापरत्वेनव्याचख्युः अर्वाञ्चस्तुयुगंधरादौदधिप्राशनादिकंत्रयमधिकारकारणंकृत्वाएकरात्रमिहयदिवस्तुमिच्छसिचेद्वस अत्रपिशाचीवचनव्याजेनैकरात्रवासोनियम्यते यदितुद्वितीयंदिवारात्रंवत्स्यसितर्हिएतत्तवदिवाकालेवृत्तंभविष्यति एतदितिवस्त्रपात्राहारताडनादिकमभिनीयदर्शयति रात्रौत्वतोन्यथाप्राणापहारांतमित्यर्थइति ब्रह्मज्ञानिवंशावतंसलक्ष्मणानुचरास्तु द्वारमेतत्कुरुक्षेत्रस्येत्युपसंहारादस्यक्षेत्रस्यद्विविधकुरुक्षेत्रप्रापकत्वमवगतं कुरुक्षेत्रद्वयंच एकंशतपथेप्रवर्ग्यकांडेतेषांकुरुक्षेत्रंदेवयजनमासतस्मादाहुःकुरुक्षेत्रं देवानांदेवयजनमितिकर्मांगंकुरुदेशांतर्गतंप्रसिद्धं अपरंचअविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रमित्यादिनाज्ञानांगमविमुक्ताख्यंजाबालरामतापनीयोपनिषदोःप्रसिद्धं ततश्चास्यक्षेत्रस्यक्रममुक्तौसद्योमुक्तौपरंपरयाहेतुत्वा

युगंधरेदधिप्राश्यउषित्वाचाच्युतस्थले ॥ तद्वद्भूतलयेस्नात्वासपुत्रावस्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

दत्रवासेदेवाविघ्नमाचरंति मुक्तोहिदेवपशुत्वान्निवर्ततइति तथावृहदारण्यकेआत्मेत्येवोपासीतेत्यैकात्म्यंज्ञेयमित्युक्त्वाथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योऽहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामितिभेददर्शिनोदेवपशुत्वमुक्त्वातस्मादेषांनन्नप्रियंयदेतन्मनुष्याविद्युरित्यैकात्म्यज्ञानंदेवानामप्रियंपशुनाशद्देवपशुपतेरित्युक्तं ज्ञातैकात्म्यस्यतुदेवाअप्रियंकर्तुमसमर्थास्तथाचतत्रैवश्रूयते तस्यहनदेवाश्चनाभूत्या ईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपि अभूत्यैअनैश्वर्याय एवंसतियदिब्रह्मनिष्ठासितर्ह्यत्रचिरकालंवस्तुमर्हसीतिपिशाचीकांचित्सपुत्रांस्त्रियमिहवस्तुमिच्छंतींप्रतिप्रब्रवीति युगंधरइति युगानि कृतत्रेताद्वापरकलिसंज्ञानिधारयतीतियुगंधरःस्थूलशरीराभिमानीजीवः तथाहिश्रुतिः कलिःशयानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्निति शयानोधर्ममाचार्यादिमुखादजानन्पुरुषःकलिः सएवसंजिहानस्तंजानन्द्वापरोभवति उत्तिष्ठन्धर्मानुष्ठानार्थंयतमानस्त्रेताभवति धर्मंचरन्ननुतिष्ठंस्तुकृतंभवतीतिपुंसएवयुगंधरत्वमाह दधिप्राशनशब्देनधर्मप्रजासंपत्त्यर्थोदारसंयोगउच्यते तथाहिगृह्यसूत्रे समंजंतुविश्वेदेवाइतिदध्नःप्राश्यप्रतिप्रयच्छेदितिविवाहांतेदंपत्योर्हृदयसंधानार्थंदधिप्राशनंविधीयतेतत्रसमापोहृदयानिनौ संमातरिश्वासंधातासमुदेष्ट्रीदधातुनौइतिमंत्रशेषः मंत्रार्थस्तुविश्वेदेवाःनौआवयोर्हृदयानि वृत्तिबहुत्वात्बहुवचनं समंजंतुस्निग्धानिकुर्वंतु संशब्दावृत्त्यासमंजंत्वित्यस्याप्यावृत्तिर्ज्ञेया आपोनौहृदयानिसमंजंत्वित्यर्थः स्निग्धयोर्हिद्वयोःसंधानंभवतीति मातरिश्वाप्राणवायुर्नौहृदयानिसंदधातु एवंधातासंदधातु उनिश्चितं देष्ट्रीअंतर्यामिणीदेवताचसंदधातु व्यवहिताश्चेतिच्छंदसिव्यवहितोपसर्गेणापिक्रियायाःसंबंधः पूर्ववदुपसर्गावृत्त्याक्रियापदस्यावृत्तिरि

ति तथाचक्षौमेवसानौजायापतीसहोभौचरतांधर्मप्रजांप्रजनयावहाइतिश्रुतिलिंगाभ्यांधर्मप्रजोत्पादनेसहाधिकारात् जायमानोवैब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवाजायतेब्रह्मचर्येणऋषिभ्योयज्ञेनदेवेभ्यःप्रजया
पितृभ्यइतिचश्रुतानामृणानामपाकरणंदारसंयोगंविनानभवतीतिदधिप्राशनशब्देनलक्षितलक्षणयाआनृण्यंग्राह्यम् तेनस्वधर्मनिष्ठःप्रजावानेतत्तीर्थंसेवितुमर्हतीतिपूर्वपादार्थः अच्युतस्थलेच्युतियोग्य
स्थूलशरीरापेक्षयाअच्युतंस्थलंलिंगशरीरंतत्रउषित्वासूत्रात्मानमुपास्येत्यर्थः भूतानिवियदादीनिलीयंतेस्मिन्निति कारणंब्रह्मभूतलयः भूतिलयइतिपाठेभूतिरैश्वर्यंतस्यापिचलयोस्मिन्निति शुद्धंब्रह्म तयो
रन्यतरत्रस्नात्वामलंत्यक्त्वायथैषीकतूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतितज्ज्ञानफलश्रवणात् तद्वदितितच्छब्देनपूर्वार्धोक्तकर्मोपास्तीउच्येतेताभ्यांयुक्तंयथास्यात्तथाभूतलयेस्नानम् तेन
दैनंदिनसुषुप्तेर्निवृत्तिः तत्रापिप्रत्यहंब्रह्मप्राप्तिःश्रूयते यत्रैतत्पुरुषःस्वपितिनामसतासोम्यतदासंपन्नोभवतीति सताब्रह्मणा तथाचकर्मोपास्तिपूर्वकंयोब्रह्मजानातिसोत्रवस्तुमर्हतीतितस्यपिशाचादिबाधाना

एकरात्रमुषित्वेहद्वितीयंयदिवत्स्यसि ॥एतद्वैतेदिवावृत्तंरात्रौवृत्तमितोन्यथा ॥ १०॥ अद्यचात्रनिवत्स्यामःक्षपांभरतसत्तम ॥ द्वारमेतत्तुकौंतेयकुरुक्षेत्रस्य
भारत ॥ ११॥ अत्रैवनाहुषोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवान् ॥ ययातिर्बहुरत्नौघैर्यत्रेंद्रोमुदमभ्यगात् ॥१२॥ एतत्प्लक्षावतरणंयमुनातीर्थमुत्तमम् ॥ एतद्वैनाकपृष्ठ
स्यद्वारमाहुर्मनीषिणः॥१३॥ अत्रसारस्वतैर्यज्ञैरीजानाःपरमर्षयः॥ यूपोलूखलिकास्तातगच्छंत्यवभृथप्लवम् ॥१४॥ अत्रवैभरतोराजाराजन्क्रतुभिरिष्टवा
न् ॥ हयमेधेनयज्ञेनमेध्यमश्वमवासृजत् ॥ १५॥ असकृत्कृष्णसारंगंधर्मेणाप्यचमेदिनीम् ॥ अत्रैवपुरुषव्याघ्रमरुत्तःसत्रमुत्तमम् ॥ १६ ॥ प्रापचैवर्षिमुख्ये
नसंवर्तेनाभिपालितः॥ अत्रोपस्पृश्यराजेंद्रसर्वांल्लोकान्प्रपश्यति ॥ पूयतेदुष्कृताच्चैवअत्रापिसमुपस्पृश ॥ १७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रसभ्रातृकःस्ना
त्वास्तूयमानोमहर्षिभिः॥ लोमशंपांडवश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत् ॥१८॥ सर्वांल्लोकान्प्रपश्यामितपसासत्यविक्रम॥इहस्थःपांडवश्रेष्ठंपश्यामिश्वेतवाहनम् ॥ १९॥
॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोपश्यंतिपरमर्षयः॥ सरस्वतीमिमांपुण्यांपुण्यैकशरणावृताम् ॥ २० ॥

स्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥ त्वंत्वब्रह्मविदेकरात्रमेवात्रवस्तुंयोग्या यदिद्वितीयांवस्तुमिच्छसितर्हितेतवएतन्मदीयंवृत्तंभविष्यतिमद्वत्पिशाचीभूत्वात्रस्नानंनलप्स्यसे एतदितिस्ववृत्तस्याभिनीयप्रदर्शनम् द्वितीयदि
नवासस्यैवैतत्फलम् द्वितीयरात्रिवासेतुइतोन्यथाअहल्यादिवन्मोहप्राप्त्याशिलाभावोभविष्यतितेननतीर्थदर्शनमपिनलप्स्यसेइति ॥ १० ॥ अतोत्रक्षपांरात्रिमेवएकांवत्स्यामःप्रातरेवप्रस्थास्यामइतिभा
वः द्वारमित्यर्धंतुउक्तार्थमस्ति ॥ ११ ॥ अत्रैवकुरुक्षेत्रद्वारे ॥ १२ ॥ १३ ॥ सारस्वतैर्ब्राह्मणैर्ऋत्विग्भिर्यज्ञैरीजानाः यूपोलूखलिकाः यूपानुलूखलानिचयज्ञसाधनान्याददतेयूपोलूखलिकाः पशुभिः
पुरोडाशैश्चइष्टवंतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कृष्णसारंगंकृष्णहरिणसदृशम् एकदेशेकृष्णवर्णंश्यामकर्णमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ इहस्थोयमुनांतर्गतप्लक्षावतरणस्थः ॥ १९ ॥ तीर्थांतरमाह
सरस्वतीमिति ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥इहेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥
॥ ८ ॥ बद्धापाशैरितिशेषः विपाशःपाशहीनः अतएवविपाशानाम ॥ ९ ॥ १० ॥ औत्तराणामौदीच्यानां ॥ ११ ॥ वर्षंवसतिस्थानं ॥ १२ ॥ एषइति योरामःप्रख्यातःसत्यविक्रमश्चविदेहादुत्तरंचयद्वा

यत्रस्नात्वानरश्रेष्ठधूतपाप्माभविष्यसि ॥ इहसारस्वतैर्यज्ञैरिष्टवंतःसुरर्षयः ॥ ऋषयश्चैवकौंतेयतथाराजर्षयोपिच ॥ २१ ॥ वेदीप्रजापतेरेषासमंतात्पंचयोज
ना ॥ कुरोर्वैयज्ञशीलस्यक्षेत्रमेतन्महात्मनः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामेकोनत्रिंशाधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ इहमर्त्यास्तनूस्त्यक्त्वास्वर्गंगच्छंतिभारत ॥ मर्तुकामानराराजन्निहायांतिसहस्रशः ॥ १ ॥ एव
माशीःप्रयुक्ताहिदक्षेणयजतापुरा ॥ इहयेवैमरिष्यंतितेवैस्वर्गजितोनराः ॥ २ ॥ एषासरस्वतीरम्यादिव्याचौघवतीनदी ॥ एतद्विनशनंनामसरस्वत्याविशांपते
॥ ३ ॥ द्वारंनिषादराष्ट्रस्ययेषांदोषात्सरस्वती ॥ प्रविष्टापृथिवींवीरमानिषादाहिमांविदुः ॥ ४ ॥ एषवैचमसोद्भेदोयत्रदृश्यासरस्वती ॥ यत्रैनामभ्यवर्तंतसर्वाः
पुण्याःसमुद्रगाः ॥ ५ ॥ एतत्सिंधोर्महत्तीर्थंयत्रागस्त्यमरिंदम ॥ लोपामुद्रासमागम्यभर्तारमवृणीतवै ॥ ६ ॥ एतत्प्रकाशतेतीर्थंप्रभासंभास्करद्युते ॥ इंद्रस्य
दयितंपुण्यंपवित्रंपापनाशनम् ॥ ७ ॥ एतद्विष्णुपदंनामदृश्यतेतीर्थमुत्तमम् ॥ एषारम्याविपाशाचनदीपरमपावनी ॥ ८ ॥ अत्रवैपुत्रशोकेनवसिष्ठोभगवा
नृषिः ॥ बध्वात्मानंनिपतितोविपाशःपुनरुत्थितः ॥ ९ ॥ काश्मीरमंडलंचैतत्सर्वपुण्यमरिंदम ॥ महर्षिभिश्चाध्युषितंपश्येदंभ्रातृभिःसह ॥ १० ॥ यत्रौत्तरा
णांसर्वेषामृषीणांनाहुषस्यच ॥ अग्नेश्चैवात्रसंवादःकाश्यपस्यचभारत ॥ ११ ॥ एतद्द्वारंमहाराजमानसस्यप्रकाशते ॥ वर्षमस्यगिरेर्मध्येरामेणश्रीमताकृ
तम् ॥ १२ ॥ एषवातिकषंडोवैप्रख्यातःसत्यविक्रमः ॥ नात्यवर्ततयद्द्वारंविदेहादुत्तरंचयः ॥ १३ ॥ इदमाश्चर्यमपरंदेशेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ क्षीणेयुगेतुकौंतेयशर्व
स्यसहपार्षदैः ॥ १४ ॥ सहोमयाचभवतिदर्शनंकामरूपिणः ॥ अस्मिन्सरसिसत्रैर्वैचैत्रेमासिपिनाकिनम् ॥ १५ ॥ यजंतेयाजकाःसम्यक्परिवारंशुभार्थिनः ॥
अत्रोपस्पृश्यसरसिश्रद्दधानोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥

रंयद्दर्पस्यद्वारमेषोऽनुभूयमानोवातिकषंडोवातानीतःपद्मादिसमूहोनात्यवर्ततनेनरामेणकृतमितिपूर्वेणान्वयः अनेनवायोरप्यस्मिन्वर्षेप्रवेशोनास्तिकिमुतेतरस्येतिपद्मादेर्वातानीतस्यात्राप्रवेशाद्रामसाम
र्थ्यंप्रत्यक्षमाश्चर्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ युगंपंचसंवत्सरात्मकंतस्मिन्क्षीणेसमाप्तेसतियदासौरसावनबार्हस्पत्यनाक्षत्रचांद्राःसंवत्सराएककालंसमाप्यंतेसयुगक्षयकालस्तस्मिन्नित्यर्थः युगेक्षीणेइत्यस्यसंवत्सरांतइ
तिवार्थः चैत्रप्रतिपत्युगादिरितिव्यवहारात् ॥ १४ ॥ अतएवपूर्वदिनेशिवंदृष्ट्वाप्रतिपदमारभ्यमासमात्रंपिनाकिनंयजंतइतिसंगच्छते ॥ १५ ॥ १६ ॥

पावकिःस्कंदः शांतवान्शमंप्राप वसिष्ठोपिशांतवान्॥१७॥ कुशवान्जलवान् शरंवनंकुशंनीरमितिधनंजयः अकोपनाजितक्रोधा॥१८॥समासःसंक्षेपः यस्मिन्दृष्टेसमाधिफलंभवतीत्यर्थः ॥१९॥२०॥

क्षीणपापःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुतेनात्रसंशयः॥ एषउज्जानकोनामपावकिर्यत्रशांतवान् ॥ अरुंधतीसहायश्चवसिष्ठोभगवानृषिः ॥ १७ ॥ ह्रदश्चकुशवानेषयत्र
पद्मंकुशेशयम्॥ आश्रमश्चैवरुक्मिण्यायत्राशाम्यदकोपना॥१८॥ समाधीनांसमासस्तुपांडवेयश्रुतस्त्वया॥ तंद्रक्ष्यसिमहाराजभृगुतुंगंमहागिरिम्॥१९॥
वितस्तांपश्यराजेंद्रसर्वपापप्रमोचनीम्॥ महर्षिभिश्चाध्युषितांशीततोयांसुनिर्मलाम् ॥ २० ॥ जलांचोपजलांचैवयमुनामभितोनदीम् ॥ उशीनरोवैयत्रेष्ट्वा
वासवादत्यरिच्यत॥२१॥ तांदेवसमितिंतस्यवासवश्चविशांपते॥ अभ्यागच्छन्नृपवरंज्ञातुमग्निश्चभारत॥२२॥ जिज्ञासमानौवरदौमहात्मानमुशीनरम्॥
इंद्रःश्येनःकपोतोग्निर्भूत्वायज्ञेभिजग्मतुः॥ २३॥ ऊरुंराज्ञःसमासाद्यकपोतःश्येनजाद्भयात्॥शरणार्थीतदाराजन्निलिल्येभयपीडितः॥ २४॥ ॥इतिश्रीम०
आरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांश्येनकपोतीयेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३०॥ ॥ ७॥ ॥श्येनउवाच॥ ॥धर्मात्मानंत्वाहुरेकं
सर्वेराजन्महीक्षितः॥ सर्वधर्मविरुद्धंत्वंकस्मात्कर्मचिकीर्षसि॥१॥ विहितंभक्षणंराजन्पीड्यमानस्यमेक्षुधा॥मारक्षीर्धर्मलोभेनधर्ममुत्सृष्टवानसि॥ २॥रा
जोवाच॥ ॥संत्रस्तरूपस्त्राणार्थीत्वत्तोभीतोमहाद्विज॥ मत्सकाशमनुप्राप्तःप्राणगृध्नुरयंद्विजः॥ ३ ॥ एवमभ्यागतस्येहकपोतस्याभयार्थिनः॥ अप्रदानेपरं
धर्मंकथंश्येननपश्यसि ॥ ४ ॥ प्रस्पंदमानःसंभ्रांतःकपोतःश्येनलक्ष्यते॥ मत्सकाशंजीवितार्थीतस्यत्यागोविगर्हितः॥ ५ ॥ योहिकश्चिद्द्विजान्हन्याद्गांवालोक
स्यमातरं॥शरणागतंचत्यजतेतुल्यंतेषांहिपातकं॥६॥ ॥श्येनउवाच॥ ॥आहारात्सर्वभूतानिसंभवंतिमहीपते॥ आहारेणविवर्धंतेतेनजीवंतिजंतवः॥७॥
शक्यतेदुस्त्यजेप्यर्थेचिररात्रायजीवितुम्॥नतुभोजनमुत्सृज्यशक्यंवर्तयितुंचिरम्॥८॥भक्ष्याद्वियोजितस्याद्यममप्राणाविशांपते॥विसृज्यकायमेष्यंतिपंथा
नमकुतोभयम्॥ ९॥ प्रमृतेमयिधर्मात्मन्पुत्रदारादिनंक्ष्यति॥ रक्षमाणःकपोतंत्वंबहून्प्राणान्नरक्षसि॥ १०॥ धर्मंयोबाधतेधर्मोनसधर्मःकुवर्त्मतत्॥ अविरो
धात्तुयोधर्मःसधर्मःसत्यविक्रम॥११॥विरोधिषुमहीपालनिश्चित्यगुरुलाघवम्॥नबाधाविद्यतेयत्रतंधर्मंसमुपाचरेत्॥१२॥ गुरुलाघवमादायधर्माधर्मविनि
श्चये॥यतोभूयांस्ततोराजन्कुरुष्वधर्मनिश्चयम्॥१३॥ ॥राजोवाच॥ ॥बहुकल्याणसंयुक्तंभाषसेविहगोत्तम॥सुपर्णःपक्षिराट्किंत्वंधर्मज्ञश्चास्यसंशयम्॥१४

॥२१॥देवसमितिंराजसभां ॥२२॥२३॥ निलिल्येलीनः॥२४॥ ॥इ० नै० भा० त्रिंशदधिकशततमोऽध्याय-॥१३०॥ ॥७॥ धर्मात्मानमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कदलीस्कंधमासजेतिकदलीस्कंधतुल्येनिःसारेस्मिन्धर्मेमासज्ज्ञोभवेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

तथाहिधर्मसंयुक्तंबहुचित्रंचभाषसे ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदितित्वांलक्षयाम्यहम् ॥ १५ ॥ शरणैषिपरित्यागंकथंसाध्वितिमन्यसे ॥ आहारार्थसमारंभस्तव
चायंविहंगम ॥ १६ ॥ शक्यश्चाप्यन्यथाकर्तुमाहारोप्यधिकस्त्वया ॥ गोवृषोवावराहोवामृगोवामहिषोपिवा ॥ त्वदर्थमद्यक्रियतांयच्चान्यदिहकांक्षसि ॥ १७ ॥
॥ श्येनउवाच ॥ ॥ नवराहंनचोक्षाणंनमृगान्विविधांस्तथा ॥ भक्षयामिमहाराजकिममान्येनकेनचित् ॥ १८ ॥ यस्तुमेदेवविहितोभक्षःक्षत्रियपुंगव ॥ तमु
त्सृजमहीपालकपोतमिममेवमे ॥ १९ ॥ श्येनःकपोतानत्तीतिस्थितिरेषासनातनी ॥ माराजन्सारमज्ञात्वाकदलीस्कंधमासज ॥ २० ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥
राष्ट्रंशिबीनामृद्धंवैददानितवखेचर ॥ यंवाकामयसेकामंश्येनसर्वंददानिते ॥ २१ ॥ विनेमंपक्षिणंश्येनशरणार्थिनमागतम् ॥ येनेमंवर्जयेथास्त्वंकर्मणापक्षि
सत्तम ॥ तदाचक्ष्वकरिष्यामिनहिदास्येकपोतकम् ॥ २२ ॥ ॥ श्येनउवाच ॥ ॥ उशीनरकपोतेतेयदिस्नेहोनराधिप ॥ आत्मनोमांसमुत्कृत्यकपोततुलयाधृतम्
॥ २३ ॥ यदासमंकपोतेनतवमांसंनृपोत्तम ॥ तदादेयंतुतन्मह्यंसामेतुष्टिर्भविष्यति ॥ २४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ अनुग्रहमिमंमन्येश्येनयन्माभियाचसे ॥ तस्मात्तेद्य
प्रदास्यामिस्वमांसंतुलयाधृतम् ॥ २५ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ उत्कृत्यसस्वयंमांसंराजापरमधर्मवित् ॥ तुलयामासकौंतेयकपोतेनसमंविभो ॥ २६ ॥ ध्रियमा
णःकपोतस्तुमांसेनात्यतिरिच्यते ॥ पुनश्चोत्कृत्यमांसानिराजाप्रादादुशीनरः ॥ २७ ॥ नविद्यतेयदामांसंकपोतेनसमंधृतम् ॥ ततउत्कृत्तमांसोसावारुरोहस्वयंतु
लाम् ॥ २८ ॥ ॥ श्येनउवाच ॥ ॥ इंद्रोहमस्मिधर्मज्ञकपोतोहव्यवाडयम् ॥ जिज्ञासमानौधर्मेत्वांयज्ञवाटमुपागतौ ॥ २९ ॥ यत्तेमांसानिगात्रेभ्यउत्कृत्तानिवि
शांपते ॥ एषातेभास्वतीकीर्तिर्लोकानभिभविष्यति ॥ ३० ॥ यावल्लोकेमनुष्यास्त्वांकथयिष्यंतिपार्थिव ॥ तावत्कीर्तिश्चलोकाश्चस्थास्यंतितवशाश्वताः ॥ ३१ ॥
इत्येवमुक्त्वाराजानमारुरोहदिवंपुनः ॥ उशीनरोपिधर्मात्माधर्मेणावृत्यरोदसी ॥ ३२ ॥ विभ्राजमानोवपुषाप्यारुरोहत्रिविष्टपम् ॥ तदेतत्सदनंराजन्राज्ञस्त
स्यमहात्मनः ॥ ३३ ॥ पश्यस्वैतन्मयासार्धंपुण्यंपापप्रमोचनम् ॥ तत्रवैसततंदेवामुनयश्चसनातनाः ॥ दृश्यंतेब्राह्मणैराजन्पुण्यवद्भिर्महात्मभिः ॥ ३४ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांश्येनकपोतीयेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ स्वदेहत्यागेनापिशरणागतोरक्षणीयइत्यध्यायतात्पर्यं ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥

यःकथ्यतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वंदिंवंदिनम् निजग्राहतुर्निजगृहतुः संप्रसारणाभावाद्यार्षम् नितरांग्राहवदाचरतुरितिवा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अष्टकृत्वोऽष्टवारमष्टसुस्थानेष्वित्य

॥लोमशउवाच॥ ॥यःकथ्यतेमंत्रविदग्धबुद्धिरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्याम्॥ तस्याश्रमंपश्यनरेंद्रपुण्यंसदाफलैरुपपन्नंमहीजैः॥ १॥ साक्षादत्रश्वेतकेतुर्ददृ
र्शसरस्वतींमानुषदेहरूपाम्॥ वेत्स्यामिवाणीमितिसंप्रवृत्तांसरस्वतींश्वेतकेतुर्बभाषे ॥ २ ॥ अस्मिन्युगेब्रह्मकृतांवरिष्ठावास्तांमुनीमातुलभागिनेयौ ॥ अष्टा
वक्रश्चैवकहोडसूनुरौद्दालकिःश्वेतकेतुःपृथिव्याम्॥ ३ ॥विदेहराजस्यमहीपतेस्तौविप्रावुभौमातुलभागिनेयौ॥ प्रविश्ययज्ञायतनंविवादेबंदिंनिजग्राहतुरप्रमे
यौ ॥ ४ ॥ उपास्स्वकौंतेयसहानुजस्त्वंतस्याश्रमंपुण्यतमंप्रविश्य ॥ अष्टावक्रंयस्यदौहित्रमाहुर्योसौबंदिंजनकस्याथयज्ञे ॥ ५ ॥ वादीविप्राग्र्योबालएवाभि
गम्यवादेभंक्त्वामज्जयामासनद्याम् ॥ ६ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंप्रभावःसबभूवविप्रस्तथाभूतंयोनिजग्राहबंदिम्॥ अष्टावक्रःकेनचासौबभूवतत्सर्वं
मेलोमशशंसतत्त्वम्॥ ७॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥ उद्दालकस्यनियतःशिष्यएकोनाम्नाकहोडइतिविश्रुतोभूत्॥शुश्रूषुराचार्यवशानुवर्तीदीर्घकालंसोध्ययनंचकार
॥ ८ ॥ तंवैविप्रःपर्यचरत्सशिष्यस्तांचज्ञात्वापरिचर्यांगुरुःसः॥ तस्मैप्रादात्सद्यएवश्रुतंचभार्यांचवैदुहितरंस्वांसुजाताम्॥ ९॥ तस्यागर्भःसमभवदग्निकल्पःसो
धीयानंपितरंचाप्युवाच ॥ सर्वांरात्रिमध्ययनंकरोषिनेदंपितःसम्यगिवोपवर्तते ॥ १० ॥ उपालब्धःशिष्यमध्येमहर्षिःसतंकोपादुदरस्थंशशाप ॥ यस्मात्कु
क्षौवर्तमानोब्रवीषितस्माद्वक्रोभवितास्यष्टकृत्वः ॥ ११ ॥ सवैतथावक्रएवाभ्यजायदष्टावक्रःप्रथितोवैमहर्षिः ॥ अस्यासीद्वैमातुलःश्वेतकेतुःसतेनतुल्योवय
साबभूव ॥ १२ ॥संपीड्यमानातुतदासुजातासावर्धमानेनसुतेनकुक्षौ ॥उवाचभर्तारमिदंरहोगताप्रसाद्यहीनंवसुनाधनार्थिनी ॥ १३ ॥ कथंकरिष्याम्यध
नामहर्षेमासश्चायंदशमोवर्ततेमे ॥ नैवास्तितेवसुकिंचित्प्रजातायेनाहमेतामापदंनिस्तरेयम्॥ १४ ॥ उक्तस्त्वेवंभार्ययावैकहोडोवित्तस्यार्थेजनकमथाभ्यग
च्छत् ॥सवैतदावादविदानिगृह्यनिमज्जितोबंदिनेहाप्सुविप्रः ॥ १५ ॥ उद्दालकस्तंतुतदानिशम्यसूतेनवादेप्सुनिमज्जितंतथा॥ उवाचतांतत्रततःसुजातामष्टा
वक्रेगूहितव्योयमर्थः॥ १६ ॥ ररक्षसाचापितमस्यमंत्रंजातोप्यसौनैवशुश्रावविप्रः॥ उद्दालकंपितृवच्चापिमेनेतथाष्टावक्रोभ्रातृवच्छ्वेतकेतुम्॥ १७॥ ततोव
र्षेद्वादशेश्वेतकेतुरष्टावक्रंपितुरंकेनिषण्णम्॥ अपाकर्षद्गृह्यपाणौरुदंतंनायंतवांकःपितुरित्युक्तवांश्च॥ १८॥

र्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्रजाताप्रसूता ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अंधस्येति अंधादीनामक्षमत्वान्मार्गोदेय
इत्यर्थः असमेत्यसमीपमप्राप्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ऐंद्रद्युम्नेहेजनक ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ज्ञानागमेज्ञानशास्त्रेवेदांतेष्वित्यर्थः निष्ठांनिश्चयं ॥ ७ ॥ वेदजानीतेयदिनार्हिईरय जुष्टांमुनिसेवितां एकमेवाक्षरं

यत्तेनोक्तंदुरुक्तंतत्तदानींहृदिस्थितंतस्यसुदुःखमासीत् ॥ गृहंगत्वामातरंसोभिगम्यपप्रच्छेदंक्वनुतातोममेति ॥ १९ ॥ ततःसुजातापरमार्तरूपाशापाद्भीतास
र्वमेवाचचक्षे ॥ तद्बैतत्त्वंसर्वमाज्ञायरात्रावित्यब्रवीच्छ्वेतकेतुंसविप्रः॥ २० ॥ गच्छावयज्ञंजनकस्यराज्ञोबह्वाश्चर्यःश्रूयतेतस्ययज्ञः ॥ श्रोष्यावोत्रब्राह्मणानां
विवादमर्थंचाग्र्यंतत्रभोक्ष्यावहेच ॥ २१ ॥ विचक्षणत्वंचभविष्यतेनौशिवश्चसौम्यश्चहिब्रह्मघोषः॥ २२ ॥ तौजग्मतुर्मातुलभागिनेयौयज्ञंसमृद्धंजनकस्यरा
ज्ञः ॥ अष्टावक्रःपथिराज्ञासमेत्यप्रोत्सार्यमाणोवाक्यमिदंजगाद ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायाम
ष्टावक्रीयेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ अंधस्यपंथाबधिरस्यपंथाःस्त्रियःपंथाभारवाहस्यपंथाः ॥ राज्ञःपंथाब्राह्मणे
नासमेत्यसमेत्यतुब्राह्मणस्यैवपंथाः ॥ १ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पंथाअयंतेद्यमयातिदिष्टोयेनेच्छसितेनकामंव्रजस्व ॥ नपावकोविद्यतेवैलघीयानिंद्रोपिनित्यं
नमतेब्राह्मणानाम् ॥ २ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ प्राप्तौस्वयज्ञंनृपसंदिदृक्षूकौतूहलंनौबलवन्नरेंद्र ॥ प्राप्ताविहावामतिथीप्रवेशंकांक्षावहेद्वारपतेस्तवाज्ञाम् ॥ ३ ॥
ऐंद्रद्युम्नेयज्ञदृशाविहावांविवक्षूवैजनकेंद्रंदिदृक्षू ॥ तौवैक्रोधव्याधिनादह्यमानावयंचनौद्वारपालोरुणद्धि ॥ ४ ॥ ॥ द्वारपालउवाच ॥ ॥ वंदेसमादेशकरावयं
स्मनिबोधवाक्यंचमयेर्यमाणम् ॥ नवैबालाःप्रविशंत्यत्रविप्रावृद्धाविदग्धाःप्रविशंत्यत्रविप्राः ॥ ५ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ यद्यत्रवृद्धेषुकृतःप्रवेशोयुक्तंप्र
वेष्टुंममद्वारपाल ॥ वयंहिवृद्धाश्चरितव्रताश्चवेदप्रभावेनसमन्विताश्च ॥ ६ ॥ शुश्रूषवश्चापिजितेंद्रियाश्चज्ञानागमेचापिगताःस्मनिष्ठाम् ॥ नबालइत्येवमंत
व्यमाहुर्बालोप्यग्निर्दहतिस्पृश्यमानः ॥ ७ ॥ ॥ द्वारपालउवाच ॥ ॥ सरस्वतीमीरयवेदजुष्टामेकाक्षरांबहुरूपांविराजम् ॥ अंगात्मानंसमवेक्षस्वबालंकिंश्ला
घसेदुर्लभोवैमनीषी ॥ ८ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ नज्ञायतेकायवृद्ध्याविवृद्धिर्यथाष्ठीलाशाल्मलेःसंप्रवृद्धा ॥ ह्रस्वोल्पकायःफलितोविवृद्धोयश्चाफलस्त
स्यनवृद्धभावः ॥ ९ ॥

ब्रह्मप्रतिपाद्यंयस्यांतामेकाक्षरांबहुरूपांमंत्रार्थवादादिरूपां विराजंविशेषेणकर्मकां
डाद्याधिक्येनराजमानां अंगेतिसंबोधने ॥ ८ ॥ शाल्मलेरष्ठीलाशाल्मलिफलांतर्गतग्रंथिःसहिकेवलतूलमयत्वान्निःसारः अतोदेहवृद्धिर्व्यर्था अल्पकायःकृशः ॥ ९ ॥

॥द्वारपालउवाच॥ ॥वृद्धेभ्यएवेहमतिंस्मबालागृह्णंतिकालेनभवंतिवृद्धाः॥नहिज्ञानमल्पकालेनशक्यंकस्माद्बालःस्थविरइवप्रभाषसे॥ १०॥ ॥अष्टावक्र
उवाच॥ ॥नतेनस्थविरोभवतियेनास्यपलितंशिरः॥बालोपियःप्रजानातितंदेवाःस्थविरंविदुः ॥ ११ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबंधुभिः ॥ ऋषयश्चक्रिरे
धर्मंयोनूचानःसनोमहान् ॥ १२॥ दिदृक्षुरस्मिसंप्राप्तोबंदिनंराजसंसदि ॥ निवेदयस्वमांद्वास्थराज्ञेपुष्करमालिने॥ १३॥द्रष्टास्यद्यवदतोस्मान्द्वारपालमनी
षिभिः ॥सहवादेविवृद्धेतुबंदिनंचापिनिर्जितम् ॥ १४॥ पश्यंतुविप्राःपरिपूर्णविद्याःसहैवराज्ञासपुरोधमुख्याः ॥ उताहोवाप्युच्चतांनीचतांवातूष्णींभूतेष्वेवस
र्वेष्वथाद्य॥ १५॥ ॥द्वारपालउवाच॥ ॥ कथंयज्ञंदशवर्षोविशेस्त्वंविनीतानांविदुषांसंप्रवेशम्॥ उपायतःप्रयतिष्येतवाहंप्रवेशनेकुरुयत्नंयथावत् ॥ १६॥
अष्टावक्रउवाच॥ ॥भोभोराजन्जनकानांवरिष्ठत्वंवैसम्राट्त्वयिसर्वसमृद्धम्॥ त्वंवाकर्ताकर्मणांयज्ञियानांययातिरेकोनृपतिर्वापुरस्तात् ॥ १७॥वृद्धान्बं
दीवादविदोनिगृह्यवादेभग्नानप्रतिशंकमानः॥त्वयाभिसृष्टैःपुरुषैराप्तकृद्भिर्जलेसर्वान्मज्जयतीतिनःश्रुतम्॥ १८॥सोहंश्रुत्वाब्राह्मणानांसकाशेब्रह्माद्वैतंकथ
यितुमागतोस्मि ॥क्वासौबंदीयावदेनंसमेत्यनक्षत्राणीवसवितानाशयामि ॥ १९ ॥ ॥राजोवाच॥ ॥आशंससेबंदिनंवैविजेतुमविज्ञायत्वंवाक्यबलंपर
स्य॥विज्ञातवीर्यैःशक्यमेवंप्रवक्तुंदृष्टश्चासौब्राह्मणैर्वेदशीलैः॥२०॥आशंससेत्वंबंदिनंवैविजेतुमविज्ञात्वातुबलंबंदिनोस्य॥समागताब्राह्मणास्तेनपूर्वंनशो
भंतेभास्करेणेवताराः॥ २१॥ आशंसंतोबंदिनंजेतुकामास्तस्यांतिकंप्राप्यविलुप्तशोभाः॥विज्ञानमत्तानिःसृताश्चैवतातकथंसदस्यैर्वचनंविस्तरेयुः॥ २२॥
॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥ विवादितोसौनहिमादृशैर्हिसिंहीकृतस्तेनवदत्यभीतः॥समेत्यमांनिहतःशेष्यतेद्यमार्गेभग्नंशकटमिवाचलाक्षम्॥ २३॥

॥ १० ॥ ११ ॥अनूचानःसांगवेदाध्यायी ॥ १२ ॥ पुष्करमालिनेस्वर्णमालाधारिणे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उपायतःप्रयतिष्येइत्युक्त्वायज्ञवाटादन्यत्रतस्यराजदर्शनंकारयित्वाआहप्रवेशनेकुरुयत्नमिति राज्ञःपुरस्तात्किंचिज्ज्ञानंप्रकाशयेत्यर्थः ॥ १६ ॥ सम्राट्सार्वभौमः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सोहमद्वैतंब्रह्मकथयितुमागतोस्मि एतेनकृत्स्नस्यास्यप्रबंधस्यतात्पर्यमुपन्यस्तं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विज्ञानमत्ताअपिपराजयंप्राप्यसभातोनिःसृताः ॥ २२ ॥ निहतोनिर्जितः शेष्यतेप्रसुप्तपुरुषवज्जडोभविष्यति ॥ २३ ॥

ब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोस्मीतिप्रतिजानानमष्टावक्रंप्रतिपृच्छतिराजा त्रिंशकेति उभयतस्तीक्ष्णाग्राभिःषड्भिःशलाकाभिरेकस्मिन्शंकौप्रोतमध्याभिःपृथगंताभिर्द्वादशारंषण्नाभिचक्रंजायते तत्रद्वादशराशयःअराःराशिद्वयात्मानःषड्ऋतवोनाभयःएकैकस्मिन्राशौत्रिंशत्त्रिंशदंशास्तेतदिदंचक्रंषष्ट्यानाडीभिःपरिवर्तते अस्यषष्ट्यधिकशतत्रयपरिवर्तैःसावनःसंवत्सरोभवति अस्मिंश्चक्रेकुलालचक्रवत्प्रदक्षिणमावर्तमानेपिपीलिकापंक्तिवत्प्रतीपंसूर्यादयःपरिभ्रमंति तत्रचंद्रस्यसप्तविंशत्यहोरात्रैर्भगणभोगः सूर्यस्यसपादपंचषष्ट्यधिकेनाह्नांशतत्रयेणसएवसौरःसंवत्सरः अस्मिंश्चक्रेस्वस्वगत्यागच्छतोःसूर्यचंद्रयोर्यदात्यंतंविप्रकर्षस्तदापौर्णमासीयदात्यंतंसन्निकर्षस्तदादर्शस्तेद्वेपर्वणी एवंचतुर्विंशत्यापर्वभिश्चतुष्पंचाशदधिकेनाह्नांशतत्रयेणचांद्रःसंवत्सरस्तत्त्रयंपृच्छति त्रयाणामपिपृथक्कर्मसुविनियोगात् तथा चोक्तंमाधवे अब्दःपंचविधश्चांद्रोव्रतादौतिलकादिके सुजन्मादिव्रतेसौरोगोसत्रादिषुसावनइति त्रिंशकंद्वादशांशस्यत्रिंशतोगणास्त्रिंशकस्तेएवद्वादशसंख्याकाअंशायस्येतिसौरसंवत्सरप्रश्नः चतुर्विंशति

२

राजोवाच ॥ ॥ त्रिंशकद्वादशांशस्यचतुर्विंशतिपर्वणः ॥ यस्त्रिषष्टिशतारस्यवेदार्थंसपरःकविः ॥ २४ ॥
अष्टावक्रउवाच॥ ॥चतुर्विंशतिपर्वत्वांषण्नाभिद्वादशप्रधि॥तत्त्रिषष्टिशतारंवैचक्रंपातुसदागति ॥२५॥
राजोवाच ॥ ॥ वडवेइवसंयुक्तेश्येनपातेदिवौकसाम् ॥ कस्तयोर्गर्भमाधत्तेगर्भंसुषुवतुश्चकम् ॥ २६ ॥

पर्वणइतिचांद्रस्य त्रीणिषष्ट्यासहितानिशतान्यरायस्येतिसावनस्य त्रिविधस्यास्यकालचक्रस्ययोर्थंप्रयोजनंवेदसंपरःकविरुत्कृष्टःक्रांतदर्शी ॥ २४ ॥ इतिपृष्टोऽपरआहोत्तरम् षण्नाभीतिविशेषार्थोत्त्याविद्वत्ताप्रकाशः शेषोनुवादः प्रधयोमासाराशयोवा तेषुहित्रिंशदहोरात्राअंशावाप्रत्येकंप्रत्येकंप्रधीयंते चक्रंपास्वस्मिन्कालेयथाकालंविहितोधर्मस्त्वांपात्वित्यर्थः एतेनधर्मस्यश्रेयःसाधनत्वंविधीयने केवलकालज्ञानस्यापुरुषार्थत्वात् मानांतरानवगतंप्रयोजनवदर्थंप्रतिपादयद्धिशास्त्रंभवति अन्यथाशास्त्रत्वव्याघातः एवमन्यत्रापिविधानंद्रष्टव्यम् राशिस्त्रिंशद्ध्रुवस्तान्द्विषडनुपततार्केणसौरोब्दइष्टः सोमेष्विष्टौतुचांद्रीशरदपिचचतुर्विंशकात्पर्वणांस्यात् गोसत्रेसावनोऽब्दोगगनरसगुणैरात्र्यहैराशियुग्मादृत्वाख्यश्चर्तुयाजास्वसमयविहिताःश्रेयसेस्युर्मखाग्न्याः ॥ २५ ॥ रथसंयुक्तेअश्वेइवसहचारिण्योश्येनपातेश्येनवदकस्मात्पतनशीलेयेउभेवर्तेते दिवौकसांदेवानांमध्येतयोःसंबंधिनंगर्भंकोधत्ते कस्यगर्भंतेउत्पद्येतेकंचजनयतइत्यर्थः ॥ २६ ॥

उत्तरंतयोर्नामाप्यमंगलमितिमत्वापरोक्षेणनिर्दिशति तेउभेअधिदैवंविद्युदशनी अध्यात्मंदुःखमृत्यू विद्युदर्चिरशनिरंगाराइतिपंचाग्निविद्यायांतयोर्भेदेनव्यपदेशात् क्रमादाकाशेनदेहेनचरथेनवडवेइवनि
त्यसंयुक्तेश्येनपातेचतेतवगृहेमास्मस्यातांराजन् तवशात्रवाणामपिगृहेमास्मस्यातामित्यत्यंतामंगलत्वंतयोर्दर्शितम् वातसारथिर्मेघोमनश्च आगंताआकाशाद्धृदयर्थंसुषुप्त्याख्यात्कारणात्कर्मफलभोगार्थं
सुदेष्यंस्तेउभेपूर्वोक्तेविद्युदशनीदुःखमृत्यूचगर्भंधत्तइत्येकमुत्तरम् तेचतमेववातसारथिंवैद्युतमग्निंमनश्चसुषुवतुरित्यपरम् यथाधूमज्योतिरादिसन्निपातरूपत्वादग्निरूपोमेघोग्निमेवविद्युदादिद्वारासूते एवं
मनःप्रभवौदुःखमृत्यूस्ववासनारूपेणमनसःकारणेभवतः तथाचबीजांकुरवन्मनसोदुःखादेश्चहेतुहेतुमद्भावान्मनसोलयोदुःखाभावार्थमभ्यसनीयइत्यर्थः एतेनाश्नापिनद्धंमधुपर्यपश्यन्मत्स्यंनदीनउदनिक्षि
यंतमितिमंत्रवर्णउपबृंहितः अश्नाअशनवताजलंशोषयतामेघेनविषयान्भुंजानेनमनसावामधुसलिलंतद्वदेकरसंब्रह्मवापिनद्धमाच्छादितम् मनसोदुःखहेतुत्वंदृष्टांतमुखेनाह मत्स्यमिति नेत्युपमार्थोनि
पातः दीनेल्पेउदनिउदकेक्षियंतंनिवसंतंमत्स्यंन मीनमिवाकुलमित्यर्थः क्षियंतमित्यस्यैववाक्लिश्यमानमित्यर्थः त्वन्मेघोदुःखमृत्यूतडिदशनिसमेश्येनवच्छीघ्रपातेनित्योद्विग्नेरथेश्वेइवकरणसुराधीश्वरःप्राज्ञ

अष्टावक्रउवाच॥ ॥मास्मतेतेगृहेराजन्शात्रवाणामपिध्रुवम्॥ वातसारथिरागंतागर्भंसुषुवतुश्चतम् ॥ २७॥
राजोवाच॥ ॥किंस्वित्सुप्तंननिमिषतिकिंस्विज्जातंनचोपति॥ कस्यस्विद्धृदयंनास्तिकिंस्विद्वेगेनवर्धते॥ २८॥
अष्टावक्रउवाच॥ ॥मत्स्यःसुप्तोननिमिषत्यंडंजातंनचोपति॥ अश्मनोहृदयंनास्तिनदीवेगेनवर्धते॥ २९॥

खोत्थः स्वेगर्भंधत्तएनंसुषुवतुरितरेवासनातंतुजन्यांचेतःशाटींनिरुंध्यादसुपवनवशांविश्वचित्रांमुमुक्षुः॥२७॥ स्वप्नङिति स्वपितृषोर्नजिङितिजकारांतस्यस्वप्नजूशब्दस्यस्वप्नावस्थावद्वाचित्वम् सुषुप्त्यवस्थां
प्राप्तांकिंननिमिषतिलुप्तदृङ्नभवतीतिप्रश्नार्थः॥ २८ ॥ तद्यथामहान्मत्स्यउभेकूलेअनुसंचरतीत्यादिश्रुत्यामत्स्योपमितश्चिद्रूपःपुरुषोजाग्रत्स्वप्नयोरिहपरलोकयोश्चसंचरणेनश्रांतोमत्स्यइवकूलद्वयसंचा
रेणसुप्तिप्रलययोःकार्यकारणसंघातस्यनिखिलप्राणनादिशक्त्युपरमेऽनुपरतदृक्शक्तिरेकएवास्ते नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेविनाशित्वादितिश्रुतेस्तदुपरमाभ्युपगमेकृतहानादिदोषप्राप्तिः सुखमहमे
तावंतंकालमस्वाप्समितिपरामर्शानुपपत्तिश्च अस्याविनाशित्वादजातत्वम् यत्तुजातमंडंब्रह्मांडंभूतभौतिकात्मकंतन्नचोपति चुपमंदायांगतौ नचेष्टतेकिंत्वयमेवतच्चेष्टयतेइत्यर्थः अश्मनोऽशरीरस्यहृदयं
शोकायतनंनास्ति श्मशरीरमितियास्कः अशरीरंवावसंतंनप्रियाप्रियेस्पृशतः तीर्णोहितदासर्वान्शोकान्हृदयस्यभवतीतिश्रुत्योस्तदृष्टेर्देहाद्यसंगेयोगीनिर्मनस्कोजीवन्मुक्तोभवतीत्यर्थः नदीचित्तन
दीयोगिनोऽव्युत्थितस्यवेगेनसद्यःकृत्स्नप्रपंचरूपेणवर्धते योगिदृष्ट्यास्वाप्नवद्व्यावहारिकोपिप्रपंचोदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकइत्यर्थः एवंदृगलोपोदृश्यस्यजाड्यंदेहासंगिनोमुक्तिःसंसारस्यमनोमात्रत्वंचात्रद
र्शितं पुंमीनोनिर्निमेषःस्वपितिभवनदीचारखिन्नःस्वरूपेजातंब्रह्मांडपिंडंजडमपिजवतेयेनलोहाश्मनीत्या यस्याकायस्यनास्तिक्वचिदपिहृदयंशोकनीडंसमाधौयत्स्थामायानदीयंद्रुतमहमिदमाद्यात्मनोदे
तिसोस्मि॥ २९ ॥

वाक्प्रलापेवाचांप्रकृष्टेसंलापे एषवंदीदृश्यतामितिशेषः ॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अत्रेति ॥१॥
ग्लहंपराजितस्यजलेनिपातनरूपंपणम् प्रपन्नःस्वीकृतवान् मेममपुरतोनवक्ष्यसिप्रत्युत्तरमितिशेषः समिद्धतेजसःप्रलयकालेऽत्यंतंप्रदीप्तस्याग्नेःपुरोयथानदीवेगःशुष्यतितथाशुष्कोभविष्यसीत्यर्थः ॥ २ ॥
मामांप्रबोधजानीहि भौवादिकस्यबुधेर्लोटिरूपं असंधिरार्षः पदाहतस्यमर्त्यितुर्निग्रहणादहंपूर्वमेवत्वयापदाहतस्तस्यमेशिरोभिहत्यत्वंनमुच्यसेअदष्टःसन् ॥३॥ संहननेनदेहेनदृढकायत्वेनोपपन्नः ॥४ ॥

॥राजोवाच ॥ ॥ नत्वांमन्येमानुषंदेवसत्वंनत्वंबालःस्थविरःसंमतोमे ॥ नतेतुल्योविद्यतेवाक्प्रलापेतस्माद्द्वारंवितराम्येषबंदी ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीम० आ०
तीर्थयात्राप० लोमशतीर्थयात्रायामष्टावक्रीयेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३ ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच॥ ॥ अत्रोग्रसेनसमितेषु
राजन्समागतेष्वप्रतिमेषुराजसु ॥ नावैमिवंदिंवरमत्रवादिनांमहाजलेहंसमिवाददामि ॥ १ ॥ नमेद्यवक्ष्यस्यतिवादिमानिन्ग्लहंप्रपन्नःसरितामिवागमः ॥
हुताशनस्येवसमिद्धतेजसःस्थिरोभवस्वेहममाद्यबंदिन् ॥ २ ॥ व्याघ्रंशयानंप्रतिमाप्रबोधआशीविषंसृक्किणीसंलिहानं ॥ पदाहतस्येहशिरोभिहत्यनादष्टोवै
मोक्ष्यसेतन्निबोध ॥३॥ योवैदर्पात्संहननोपपन्नःसुदुर्बलःपर्वतमाविहंति ॥ तस्यैवपाणिःसनखोविदीर्यतेनचैवशैलस्यहिदृश्यतेव्रणः ॥ ४ ॥ सर्वेराज्ञोमैथिल
स्यमैनाकस्येवपर्वताः ॥ निकृष्टभूताराजानोवत्साह्यनडुहोयथा ॥ ५ ॥ यथामहेंद्रःप्रवरःसुराणांनदीषुगंगाप्रवरायथैव ॥ तथानृपाणांप्रवरस्त्वमेकोबंदिंस
मभ्यानयमत्सकाशं॥६॥ ॥लोमशउवाच ॥ ॥एवमष्टावक्रःसमितौहिगर्जन्जातक्रोधोबंदिनमाहराजन् ॥ उक्तेवाक्येचोत्तरंमेब्रवीहिवाक्यस्यचाप्युत्तरं
तेब्रवीमि॥७॥ ॥बंद्युवाच॥ ॥एकएवाग्निर्बहुधासमिध्यतेएकःसूर्यःसर्वमिदंविभाति॥ एकोवीरोदेवराजोरिहंतायमःपितॄणामीश्वरश्चैकएव॥ ८ ॥

॥५॥ बंदिंवंदिनं विभक्त्यलोपेनकारलोपआर्षः ॥ ६ ॥ ७ ॥ पूर्वंप्रतिज्ञातंब्रह्माद्वैतमेववादकथामुखेनप्रपंचयन्बंदिमुखेनबौद्धपक्षमुत्थापयति एकएवेति यथाएकोग्निःसूर्योवाइतराप्रकाश्योन्यप्रकाशक
श्चएवंदेवानामिंद्रियाणांराजाप्रधानभूतोधीधातुरहमिदमाद्याकारेणप्रकाशमानोवीरोरिहंतेतिपराभिमततत्वांतराभिभावकोयमःसर्वेंद्रियाणांनियंतापितॄणांविषयोपहारद्वारापालयितॄणामिंद्रियाणामी
श्वरोभोक्ताकर्ताचप्रधानभूतएकएवनान्यत्तत्त्वंपृथगस्ति स्वप्नेसर्वेषांक्रियाकारकादीनांबुद्धिमात्रत्वोपलंभादित्यर्थः धीर्देवेंद्राग्निवत्स्वातदिदमहमितिव्यक्तनानास्वरूपास्वंचान्यंचस्वयंसाप्रथयांतरविवत्सा
रिपुःसाचमृत्युः साश्रोत्रादेःप्रयोक्त्रीसकलमिदमिहस्वमवद्धीमयंस्यादित्येवंतार्किकेणप्रथममुपगतोबंदिनाबौद्धपक्षः ॥ १ ॥ ८ ॥

अष्टावक्रोद्वासुपर्णेतिमंत्रेतयोरन्यःपिप्पलंस्वाद्वत्तीतिसत्वमनश्नन्नन्योभिपश्यतिज्ञइतिपैंगिरहस्यव्याख्यातेनप्रकारेणबुद्धिचैतन्ययोःसखायावित्युक्तेरिंद्राग्न्यादिवत्तौसहैवचरतः नहिदृश्यायाबुद्धेर्द्रष्टृत्वं
संभवतिप्रकाश्यस्येवप्रकाशत्वमितिपरिहरतिद्वाविंद्राग्नीइति स्वप्नेपिबाधिताद्बोद्धव्यादबाधितोबोद्धान्योस्तीतिभावः स्वातंत्र्यादिंद्रआत्मानलवदिहपराधीनसिद्धिश्चबुद्धिर्दृग्दृश्येतेज्ञसत्वेइतिखलुविद्व
तैपैंगिनाद्वेतिमंत्रे भिन्नेदेवर्षिदस्रप्रभृतिवदपितेसूर्यचित्रांशुकाभेअन्योन्यापेक्षयाचव्यवस्थितिपथगेचक्रवद्दंपतीवत् ॥ २ ॥ ९ ॥ बंदीबोद्धुःकर्माधीनत्वमितिमीमांसकमतमाह त्रिरिति पुण्येनदेवस्थावरमा
नुषरूपंजन्मत्रयंसुकृतेनैवलभते पापेननारकस्थावरतिर्यग्रूपं स्वर्गान्नरकाद्वाच्युतस्यौषधिभावपूर्वकमेवरेतोद्वारानृपशुतिर्यग्योनिसंभवस्यश्रौतप्रसिद्धेः अतएवत्रयोवेदायुक्तास्तात्पर्येणसन्नद्धाइववाजपे
योपलक्षितमाश्रमत्रयोचितंकृत्स्नंकर्मजातंवहंति वेदस्यापिकर्ममात्रपरत्वमित्यर्थः अध्वर्यवोयज्ञस्ययोक्तारस्त्रैवर्णिकास्त्रीण्येवप्रातःसवनादीनितन्वते तेनयथाकालंकृतस्यकर्मणःफलंकालानुरोध्येवानु
भवंतीत्यर्थः त्रयोलोकाःस्वर्गोनरकोभूश्चेतिभोगभूमयः त्रीण्येववेदेज्योतिष्मतांज्योतींषिसुखमार्गप्रकाशकानिजाग्रदादीनि तस्यत्रयआवसथास्त्रयःस्वप्नाइतिश्रुतेः नास्तिततोन्यत्तत्त्वमित्यर्थः देवःस्थाणु

अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ द्वाविंद्राग्नीचरतोवैसखायौद्वौदेवर्षीनारदपर्वतौच ॥ द्वावश्विनौद्वेरथस्यापिचक्रेभार्यापतीद्वौविहितौविधात्रा ॥ ९ ॥
बंद्युवाच ॥ ॥ त्रिःसूयतेकर्मणावैप्रजेयंत्रयोयुक्तावाजपेयंवहंति ॥ अध्वर्यवस्त्रिसवनानितन्वतेत्रयोलोकास्त्रीणिज्योतींषिचाहुः ॥ १० ॥
अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ चतुष्टयंब्राह्मणानांनिकेतंचत्वारोवर्णायज्ञमिमंवहंति ॥ दिशश्चतस्रोवर्णचतुष्टयंचचतुष्पदागौरपिशश्वदुक्ता ॥ ११ ॥

र्नरःस्यात्सुकृतकृदितरोनारकस्थाणुतिर्यग्जन्मात्रैवर्णिकःस्याच्छ्रुतियुगधिकृतोवाजपेयादियज्ञे कालेकालेयजंतेफलमपिचतथाभुंजतेयज्ञभाजःसत्वाद्यैर्यांतिलोकान्स्वरवनिनरकान्स्वप्नजाग्रत्सुषुप्तीः ॥
॥ ३ ॥ १० ॥ अष्टावक्रएतद्दूषयति चतुष्टयमिति ब्राह्मणानांब्रह्मविदांनिकेतंज्ञानोपलब्धिस्थानंचतुष्टयंचतुःसंख्यावयवोपेतं आश्रमत्रयादन्योस्तिमोक्षाश्रमोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेदितिश्रुतिसिद्धइ
त्यर्थः यज्ञंज्ञानयज्ञं शूद्रस्याप्यस्यत्राधिकारोऽकर्मरूपत्वादित्यर्थः दिशःदिश्यंतइतिदिशउपदिष्टाःसंति चतस्रोऽवस्थाःविराट्सूत्रांतर्यामितुर्यसाक्षात्काररूपाः विश्वतैजसप्राज्ञेभ्यःसर्वप्राणिप्रसिद्धेभ्योन्या
इत्यर्थः अतएवतासांवाचकंचतुष्टयमकारउकारनकारार्धमात्रारूपमुपनिषत्प्रसिद्धं नचार्धमात्रायाअप्रसिद्धत्वंवाच्यम् यस्माच्चतुष्पदापरापश्यंतीमध्यमावैखरीतिपादचतुष्टयवतीगौर्वाणीशश्वत्सदैवो
क्ता चत्वारिवाक्परिमितापदानीतिमंत्रेइतिशेषः जिज्ञास्यंब्रह्मसन्यिव्रतिवनियतिभिर्ज्ञानयज्ञेधिकारिचातुर्वर्ण्यंचतुष्पात्तदुपदिशतिवागंडसूत्रेशशुद्धम् चत्वारोवाचिवर्णाअउमदलकलावैखरीमध्यमा
ख्यौपश्यंत्याख्यःपराख्यःक्षचतुरवयवःप्रत्ययोस्याःप्रसिद्धः ॥ ४ ॥ ११ ॥

तुरीयमपलपन्वंधुवाच पंचाग्नयोगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याः पंचपदाऽष्टाक्षरैःपादैःपंक्तिश्छंदः यज्ञाःपंचअग्निहोत्रंदर्शपूर्णमासौचातुर्मास्यानिपशुःसोमइतिश्रुताः एतेत्रयःपंचकायथाएवंपंचैवेंद्रियाणिशब्दादिपंचकग्राहकाणि नषष्ठोविषयइंद्रियंवास्तीत्यर्थः दृष्टावेदे अप्सराआपःपुरुषवचसोभवंतीतिश्रुतेःशरीराकारपरिणतेषुजलप्रधानेषुभूतेषुसरत्यनुगच्छतीत्यप्सराश्चितिः पंचचूडापंचैवतत्तद्विषयाकारतयाप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतिरूपवृत्तिपंचकसारूप्येणशिखापंचकवत्येवदृष्टा वृत्तिनिरोधस्यसमाधेरपिनिद्रायामेवांतर्भावइतिभावः लोकेपिपंचानांविषयस्रोतसांसमाहारःपंचनदमुपेयमेवमेवचितिशक्तेरेवकर्तृत्वभोक्तृत्वेइत्युत्तरार्धार्थः अग्निच्छंदःऋतूनामिवखलुमनसःखानिपंचैवभागाभ्रांतिर्निद्राविकल्पःस्मृतिरमलमतिर्वृत्तयःपंचतस्य ताभिःशाखावतीवस्वैरिहजलपरीणामकायानुकर्त्रीशुद्धाशुद्धप्रवाहाभवतिचितिनदीतज्जसौख्यादिभोक्त्री ॥ ५॥ १२॥ कर्तृत्वादिधर्मकमस्तिषष्ठमिंद्रियंमनः सुषुप्तावितरवत्तल्लयस्याप्यनुभूयमानत्वात् कर्तृत्वादेस्तत्सहभावनियतत्वदृष्टेश्च चित्ताभावसाक्षीत्वात्माततःपृथक्कर्त्रादिरूपःसप्तमोस्तीत्याहाष्टावक्रः षडाधानेइति षट्गाइतिशेषः दक्षिणादयोमनसश्चक्षुरादिसाजात्येदृष्टांताः साद्यस्कायज्ञविशेषाः गोनक्षत्रर्तुयज्ञाइवसप्तवपुषः

॥ वंधुवाच॥ ॥पंचाग्नयःपंचपदाचपंक्तिर्यज्ञाःपंचैवाप्यथपंचेंद्रियाणि ॥ दृष्टावेदेपंचचूडाप्सराश्चलोकेख्यातंपंचनदंचपुण्यम्॥ १२॥ ॥अष्टा
वक्रउवाच॥ ॥ षडाधानेदक्षिणामाहुरेकेषट्चैवेमेऋतवःकालचक्रम् ॥ षडिंद्रियाण्युतषट्कृत्तिकाश्चषट्साद्यस्काःसर्ववेदेषुदृष्टाः ॥ १३॥
॥ वंधुवाच॥ ॥सप्तग्राम्याःपशवःसप्तवन्याःसप्तच्छंदांसिक्रतुमेकंवहंति ॥ सप्तर्षयःसप्तचाप्यर्हणानिसप्ततंत्रीप्रथिताचैववीणा॥ १४॥

षट्षडेवंसचित्ताःश्रोत्राद्यादुःखशब्दाद्यनुभविनइतोन्यानुभूतिःससाक्षी धीयोगात्सप्तभिस्तैरनुभवकरणैरत्रसप्तर्षिसंज्ञैर्भुंक्तेछंदोभिधानानपरिमितवपुश्छादकानष्टमोर्थान् ॥ ६ ॥ १३ ॥ अथतर्कमतेनबंदीप्रत्यवतिष्ठते सप्तग्राम्याः मनःषष्ठैरिंद्रियैर्बुद्ध्याचात्मगुणभूतयासमर्पितामंतव्यबोद्धव्यशब्दादयोविषयास्तेष्वेकैकस्मिन्नासक्तएकैकःपुरुषपशुस्तेचग्राम्याऐहिकावन्याआमुष्मिकाविषयास्तेष्वासक्ततया प्रत्येकंसप्तसप्तपुरुषपशवःसप्तच्छंदांसिच्छादयंतिस्वस्वरूपार्पणजातसुखलेशेनपरमात्मानंगूहयंतीतितान्सप्तविषयान् एकंक्रतुंकर्तारमात्मानंवहंतिप्रापयंति केसप्तर्षयः प्राणावाऋषयइतिश्रुतेः सप्तैवोक्तामनआदयस्तदुपनीतानिसप्तचैवार्हणान्यर्हणीयानिसुखानि यथासप्तभिस्तंत्रीभिर्वाद्यमानाएकावीणाशब्दंनिर्वर्तयतिएवमेतैःसप्तभिरात्मासुखमनुभवति अन्यथाऽकरणत्वात्सुप्तौजडएवन्यस्तवास्यतक्षवत् अवादिनवीणावच्चतिष्ठति नतावतास्यकर्तृत्वापगमइत्यर्थः भौमेष्वर्थेषुदिव्येष्वपिनरपशवःसप्तसप्तैवबद्धाभोक्तारंप्रापयंतिक्रतुपदविदितंसप्ततान्सप्तखानि सप्तैवैषांसुखानिप्रतिविषयभवान्येकवीणेवदेहीभोगंतंत्रींद्रियाढ्योरवमिवकुरुतेयोत्रकर्तासभोक्ता ॥ ७ ॥ १४ ॥

उक्तानेवसप्तकर्तृत्वादिधर्मवताहंकारेणसार्धमष्टौविवक्षन्नष्टावक्रोऽष्टौग्रहाअष्टावतिग्रहाइतिश्रुतेंद्रियविषयरूपग्रहातिग्रहरूपंबंधनमुपन्यस्यतदन्यमात्मानंपृथक्करोति अष्टौशाणाइति शाणाःशणसूत्रेण निर्वृत्तागोण्यआवपनविशेषास्ताइवइंद्रियप्रवेशयोग्याविषयाअष्टौतेशतमानमनंतंप्रमाणंधारयंति संक्षेपेणाष्टावप्यनंताविषयाइत्यर्थः अष्टौपादाःविषयदेशंप्रतिगतिसाधनानींद्रियाणियस्यसःशरभःशं लभंतेस्मात् एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेःपरमानंदरूपःपरमात्मासोयंज्ञातःसन्सिंहघातीहिनस्तिदुःखंददातीतिसिंहोद्वैतं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः तस्यद्वैतस्यघातकः सुषुप्तौजड त्वेसुखमहमस्वाप्समितिव्युत्थितस्यस्वरूपसुखपरामर्शानुपपत्तिः नचदुःखाभावस्यैवैषपरामर्शः तत्प्रकाशकस्यसाक्षिणःसत्त्वेतस्यतदानींजडत्वोक्त्ययोगात् अतएवाष्टौवसून्वासनाः देवतास्त्वेवतत्तदिंद्रि याधिष्ठात्रीषुलिंगात्मनीतियावत् शुश्रुमवेदनत्वात्मनीत्यर्थः यूपश्चयोपयतिमोहयतीतियूपोन्त्रपशोर्बंधनस्थानमज्ञानंतदेवाष्टास्रिरष्टकोणमष्टधारंसत्सर्वयज्ञेषुग्रहातिग्रहसंज्ञकविषयेंद्रियसंयोगेषुवर्ततइ

॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥अष्टौशाणाःशतमानंवहंतितथाष्टपादःशरभःसिंहघाती॥ अष्टौवसून्शुश्रुमदेवतासुयूपश्चाष्टास्रिर्विहितःसर्वयज्ञे॥ १५॥

॥बंद्युवाच॥ ॥नवैवोक्ताःसामिधेन्यःपितॄणांतथाप्राहुर्नवयोगंविसर्गं॥ नवाक्षराबृहतीसंप्रदिष्टानवैवयोगोगणनामेतिशश्वत्॥ १६॥

तिशेषः शाणागोण्योष्टतेर्थाःशतमथशरभःप्रत्यगानंदएतैःपूर्वोक्तैःसाहमर्थैर्व्रजतिसविषयान्खानितान्यंघ्रयोस्य सिंहघ्नोहिंस्रभेदद्विडितिवसुपदंभेदसंस्कारजातंलिंगस्थेदेवतौघेवसतिसन्त्पशोर्बंधनेमोहयू पे॥८॥१५॥तत्रद्वैतघातित्वंशरभस्यानुपपन्नंसर्वेषांयुगपत्संसारोच्छेदापत्तेरित्याशंकतेबंदी नवैवेति यथापितॄणामिष्टौएकैवउशंतस्त्वानिधीमहीतिऋक्त्रिरभ्यस्ताप्रत्येकंत्रिसमित्कानवसामिधेन्योग्निसमिं धनार्थाऋचःसंपद्यंतेतथाएकाप्रकृतिरेवत्रयोगुणाःस्वस्वेतरप्रधानगुणभावेनप्रत्येकंत्रिविधाःसंतोनवैवसंयुज्यमानाअंशानांबहुत्वाल्पत्वतारतम्येनविविधंसर्गंकुर्वंति यथानवाक्षरैश्चतुर्भिःपादैर्बृहतीसंज्ञकं छंदोभवति यथावानवैवांकाःक्रमभेदेनस्थितायथेष्टंसंख्यावाचिनोभवंत्येवंगुणानवैवोक्तविधयासंतोनेकधाभावंभजंतेतस्मात्प्रधाननित्यतायाअवश्याभ्युपगंतव्यत्वाद्वैतंसत्यमेवेतिभावः त्रिःपाठेनानुपा ठंत्रिसमिदितियथासामिधेन्यृकूनवत्वंप्राप्नोत्येवंप्रधानंत्रिगुणमनुगुणंत्रिप्रवेशान्नवत्वं गत्वानंतंनवांकीगणितमिवमहन्मुख्यमेतत्प्रसूतेतस्मान्नैतत्प्रधानाधिकमिहबृहतीवाक्षरेभ्योनवभ्यः ॥ ९ ॥ १६ ॥

तदेतदिंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेतिश्रुत्यनुसाराद्द्वैतस्यानिर्वचनीयमायासहायेब्रह्मण्येवभानोपपत्तौनसत्याप्रकृतिरभ्युपेयेत्याशयवानष्टावक्रःपरिहरन्नाह दिशइति तावाएतादशैवभूतमात्राअधिप्रज्ञंदशप्रज्ञामात्राअधिभूतमितितस्यवाचास्तष्टौपृथिवीचाग्निश्चेतिचकौषीतकीयैतरेयकयोर्दर्शनाद्दशैववागाद्याःप्रज्ञामात्राअग्न्यादीनांभूतमात्राणांस्रष्ट्र्यः दिशंतिविषयस्वरूपमतिसृजंतितादिशोवागाद्यादशैवपुरुषस्यदेहाख्येपुरेवसतोजीवस्यपूर्णपरंब्रह्मैवदशशतानिसहस्रंचविभूतिभेदेनमाययाबहुरूपंभूत्वास्तीत्याहुर्वेदाः एतेनायंवैहरयोयंवैदशचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानीतियुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेत्येवमंत्यपादस्यश्रौतीव्याख्यादर्शिता तथाचरज्जूरगवन्मायाबुद्धस्यबाधितापीतरस्यास्तीतिवक्तुंशक्यं परमतेतुविभोरलुप्तदृशःपुरुषस्यमुक्तौतददर्शनोक्तिरनुपपन्नादृष्टांताभावादितिभावः परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेति अनानुभूतीरवधून्वानःपूर्वीरिंद्रःशरदस्तर्तरीति रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रविचक्षणाय इंद्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादशेति दाशतय्यां ॥ ४ । ७॥ अष्टकाध्यायवर्गेऋचावैंद्र्यौआम्नायेते अनयोरर्थः द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चतत्रकानीयसाएवदेवाज्यायांसोअसुराइतिश्रुतिप्रसिद्धाःपूर्वदेवाःस्वाभाविकासंगपाप्मरूपाःकामक्रोधादयस्तेषांसख्यासख्यानिपरावृणक्तिदूराद्वर्जयति वितर्तुराणःततारेतितर्तुराणःस्तीर्णवान् तरतेर्लिडादेशःकानच्द्वित्वंबहुलंछंदसीत्युकारोंतादेशोरपरः तीव्रवैराग्याभ्यासादिमान् अपरेभिः

॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥दिशोदशोक्ताःपुरुषस्यलोकेसहस्रमाहुर्दशपूर्णशतानि॥ दशैवमासान्बिभ्रतिगर्भवत्योदशैरकादशदासदशार्हाः॥ १७॥

अपरैर्देवैःशास्त्रीयैःशमदमादिभिरतिप्राप्नोति सख्येत्यनुषज्यते कामादीनजित्वाऽत्यादरेणशमादिपरोभवतीत्यर्थः एवंभूतः अनानुभूतीरननुभवान्भ्रांतिज्ञानानिशुक्तिरजतज्ञानतुल्यानिदेहाद्यात्मज्ञानान्यवधून्वानोऽपनुदन्नात्मनस्तत्तदुपाध्याकारतांनिषेधन्निंद्रःपरमेश्वरोप्यविद्ययाजीवभावमापन्नःसन्लब्धात्मतत्त्वोविद्वान्पूर्वीःशरदःअनादिकालप्रवृत्तकर्मवासनास्तर्तरीत्यतिशयेनतरति वीतबंधोभवतीत्यर्थः अत्रअननुभूतिपदेनशुक्तौरजतंपश्यन्रजतंवाशुक्तिंवानानुभवतीतिलौकिकप्रयत्नेनदेहाद्यात्मज्ञानस्याननुभूतित्वंवदंतीश्रुतिर्देहादेर्मिथ्यात्वंसूचयतितद्व्युत्पादनायमंत्रोरूपमित्यादिस्तत्रमाययेतिअनृतेनाज्ञानेनेत्यर्थः सत्यत्वेतत्कार्यपदार्थदर्शनस्याननुभूतित्वायोगादिति शेषंस्पष्टार्थं अनानुभूतीरित्यत्रश्रावयादीन्प्रकृत्यआद्याक्षरंप्लुतंतेषामनन्वित्यस्यमध्यमित्यनेनाननुइतिवर्णत्रयस्यमध्यंप्लुतंदीर्घंभवतीतिप्रातिशाख्येदीर्घत्वविधानादननुभूतीरित्यर्थः पदपाठश्चैवमेवेतिदिक् दशैवमासानिति यथास्त्रियोगर्भेणांतरालिकःसंबंधोबीजकुसूलन्यायेनैवमसंगस्यचिदात्मनोहंकारेणेत्यर्थः दशैरकाः आसमंतादीरयंत्युपदिशंतितत्त्वमित्येरकास्तत्त्वदर्शिनउपदेष्टारः दशमासास्तत्त्वस्यक्षेपकाः दशअर्हास्तत्त्वविद्याधिकारिणः एवमुक्तविधंब्रह्माद्वैतंबुधानामनुभवसिद्धंमूढानांविद्वेष्यंचित्तशुद्धिमतांश्रद्धेयमित्यर्थः स्वोत्थंप्रज्ञादिशोस्मिन्दशपुरिवसतःपूरविद्याष्टकात्माताःपूर्णवस्त्वनंताःस्रगहिसमपुरांव्यापनात्पूर्णतास्य पुंपुर्योर्गर्भमात्रोरिवपृथगपृथक्त्वेनसत्यानृतेस्तःकेप्यारूढाःपदंतत्कतिचनविमुखाःकेपितत्प्राप्तियोग्याः ॥ १० ॥ १७ ॥

एकादशेति प्राणभृतांपशूनांजीवपशूनां एकादशिनःएकादशेंद्रियाणिप्रकाशकानियेषुतेविषयाःशब्दादयस्तेएकादशैवसंख्याताः तएवसर्वेंपिप्रत्येकंयूपाबंधकारागादयः नैषांकश्चिदप्यबंधकोस्तीतिवक्तुं पुनरेकादशग्रहणम् अतोत्रअविमृष्टविधेयांशतादोषोनास्तीतिज्ञेयम् विकाराःशब्दादिग्रहजाहर्षविषादाः तएतेदिविस्वर्गेपिरुद्रारोदयितारोदेवानामपिसंतिकिमुतमनुष्याणाम् तथाचसत्यात्मनोसंगत्वंकथंस्यात्प्रत्यक्षेणदुःखानुभवादित्याक्षेपः रुद्राएकादशोक्ताःस्वरपिसुरपशून्रोदयंतींद्रियाणितेषामेकादशार्थान्पशुनिगडनेयूपभूताभवंति रागद्वेषद्वयानिप्रतिविषयममीतद्युजांस्युर्विकारास्तद्वंतस्तेपिचैकादशयदिहसिनोत्येकएकैकमेषाम् ॥ ११ ॥ १८ ॥ दृष्टांतमुखेनैवदार्ष्टांतिकंनिर्दिशन्परिहरत्यष्टावक्रः यद्यप्यत्रसंवत्सरजगत्यौमासाक्षरेभ्योनतिरिक्तेएवंसंघातादन्यःशुद्धश्चेतनोमूढानामप्रसिद्धस्तथापि

॥ बंद्युवाच ॥ ॥ एकादशैकादशिनःपशूनामेकादशैवात्रभवंतियूपाः ॥ एकादशप्राणभृतांविकाराएकादशोक्तादिविदेवेषुरुद्राः ॥ १८ ॥ ॥ अष्टावक्रउवाच ॥ ॥ संवत्सरंद्वादशमासमाहुर्जगत्याःपादोद्वादशैवाक्षराणि ॥ द्वादशाहःप्राकृतोयज्ञउक्तोद्वादशादित्यान्कथयंतीहधीराः ॥ १९ ॥

आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतेर्यथाअहर्गणानांद्वादशाहएवंसंघातस्यकृत्स्नस्यशुद्धंब्रह्मैवप्रकृतिः एतदेवकुतइत्यपेक्षायांचित्तशुद्ध्यैकगम्योयमर्थोनशुष्कतर्कगम्यइत्याह द्वादशादित्यानिति धीराःध्यानवंतोयोगिनः आदित्यान्आददतेइंद्रियाणिस्वस्वविषयेभ्योव्यावर्तयंतितद्द्वाराप्रत्यक्तत्त्वमधिगमयंतितान्द्वादशसंख्याकानाहुःसनत्सुजाताद्याउद्योगादौ धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षानसूया यज्ञश्चदानंचधृतिर्यमोमहान्व्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्येति बंधप्रत्यक्षमेतद्दृढमथजगतीवर्षवद्वर्णमासात्संघातात्प्रत्यगात्मानधिकइतियदप्यस्तिलोकेतथापि वागारभ्योविकारःप्रकृतिरविकृतिर्द्वादशाहादिवत्कोप्यस्त्येषांभानआत्माशमिभिरधिगतोवैकृतानैनमीयुः ॥ १२ ॥ १९ ॥

ब्रह्मलोकंगतानामेवज्ञानंभवतीतिकेषांचिन्निर्बंधः कृतयुगादावेवज्ञानंभवतिनकलावित्यपिकेचित्तान्निराचष्टे त्रयोदशीति देशकालापेक्षाचित्तशुद्धिर्नपुरुषयत्नसाध्येत्याक्षेपोबंदिप्रोक्तपूर्वार्धेन नत्रेतादौ
सधर्मःसकलुषसमयेनापिभूरादिषट्केनोपातालेषुसप्तस्वपितुकृतयुगेसत्यलोकेचसोस्ति तस्माद्यासर्वसिद्धातिथिरियमपिनस्वाप्नयेतीवशस्तानोवालोकास्तपोंताइतिमखतपसीश्रेयसेनात्मचर्चा ॥१३॥उत्त
रार्धंतुकेशीअग्निर्वायुःसूर्यश्चकेशिनइतिवैदिकप्रसिद्धेरग्न्यादिवदसंगआत्मा त्रयोदशसंख्यानिदशेंद्रियाणिबुद्धिमनोहंकाराख्यानि अहःशब्दोत्रक्रतुवाच्यपिलक्षणयाविषयेंद्रियसंबंधरूपभोगाख्येयज्ञेव
र्तते असंगस्याप्यात्मनोबुद्ध्यादिसंगात् ध्यायतीवलेलायतीवेत्यादिश्रुतेःसंगित्वमिवभाति अतोबुद्ध्यादयःशोधनीयाएवनतूदासीत नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेनेतदिदमप्येतर्हियएवंवेदाहंब्रह्मास्मीति
श्रुत्यवष्टंभेनेहैवदेशेकालेचमुक्तिरस्तीतिभावः यतोऽतिच्छंदांसिच्छादकमज्ञानमतिक्रांतानिधर्मादीनिद्वादश त्रयोदशादीनित्रयोदशानांबुद्ध्यादीनामादीन्यदनशीलानि धर्मादिबलादुत्पन्नेज्ञानेबुद्ध्यादयो

॥बंद्युवाच॥ ॥ त्रयोदशीतिथिरुक्ताप्रशस्तात्रयोदशद्वीपवतीमहीच ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एतावदुक्त्वाविररामबंदीश्लोकस्यार्धंव्याजहाराष्टवक्रः ॥
॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥त्रयोदशाहानिससारकेशीत्रयोदशादीन्यतिच्छंदांसिचाहुः॥ २० ॥ततोमहानुदतिष्ठन्निनादस्तूष्णींभूतंसूतपुत्रंनिशम्य ॥ अधोमुखं
ध्यानपरंतदानीमष्टावक्रंचाप्युदीर्यंतमेव॥ २१ ॥तस्मिंस्तथासंकुलेवर्तमानेस्फीतेयज्ञेजनकस्योतराज्ञः॥ अष्टावक्रंपूजयंतोभ्युपेयुर्विप्राःसर्वेप्रांजलयःप्रती
ताः॥ २२ ॥ ॥अष्टावक्रउवाच ॥ ॥अनेनैवब्राह्मणाःशुश्रुवांसोवादेजित्वासलिलेमज्जिताःप्राक् ॥ तानेवधर्मानयमद्यबंदीप्राप्नोतुगृह्याशुनिमज्जयैनं
॥ २३॥ ॥बंद्युवाच॥ ॥अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञस्तत्रासससत्रंद्वादशवार्षिकंवै॥ सत्रेणतेजनकतुल्यकालंतदर्थंतेप्रहितामेद्विजाग्र्याः॥ २४ ॥ तेतुसर्वेवरुण
स्योतयज्ञंद्रष्टुंगताइमआयांतिभूयः॥ अष्टावक्रंपूजयेपूजनीयंयस्यहेतोर्जनितारंसमेष्ये॥ २५॥

निवर्तंतइत्यर्थः तेषुबुद्ध्यादिषुनिवृत्तेषुब्रह्माद्वैतंकथयितुमागतोस्मीतिप्राक्प्रतिज्ञातंतदिहस्वयमेवप्रकाशतइत्युक्तमितिभावः एतर्ह्यत्रैवदेवाइषमुनिमनुजायांतिसावर्त्म्यमित्याद्युक्तेःसाहंमनोधीखदशकमनु
यन्नग्निर्वाय्वर्कतुल्यः संगीवासंग्यपिस्यात्त्रिदशगणमदंत्येवधर्मादयस्तेयेतिच्छंदोभिधानास्तिभिरमतिगताएवमद्वैतसिद्धिः १४तदयंसंग्रहः तत्त्वंधीसाक्षिसाक्ष्येश्रुतिषुकृतिपरोऽस्यत्रकर्तापिसोत्तापंचानांपष्ठ
मेतत्स्वमथसमतिकैस्तैःकरोत्यष्टमोन्यः सोहंसाक्षीततोन्येगुणमयमखिलंचिन्मयास्तेसदुःखाचित्स्याद्दुःखीतरासाशमयुगिहचिदद्वैतभागष्टवक्रः १५ग्रंथविस्तरभयादुदाहृतोपक्रमाननुगुण्यात्क्लिष्टत्वाद्व्यो
जनवदर्थापर्यवसायित्वाच्चटीकांतरोक्ताअर्थानेहप्रदर्शिताः ॥ २० ॥ सूतपुत्रंशोभनःऊतःपटस्तद्वत्प्रकृतिविकृत्यात्मकस्तंतुभिरोतुभिश्चप्रोतत्वादूतःक्रतुरपिसूतःशोभनयज्ञोवरुणस्तस्यपुत्रं सदृत्तंतुंसविजा
नात्योतुमितिमंत्रवर्णात्तंत्वाद्यात्मकस्यक्रतोरूतशब्दवाच्यत्वं उदीर्यंतमूदीर्यमाणंस्तूयमानमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ शुश्रुवांसःपंडिताः ॥ २३ ॥ २४ ॥ जनितारंवरुणम् ॥ २५ ॥

विप्राइति वाचाउच्चैःपाठेनैव उतमेधयाऊहापोहकौशलेन विप्राविदानाःपंडिताअपिजितामज्जिताश्चतांप्रसिद्धांवाचंवेदमयींमेधयासहितांबंदिनाकुतर्कार्णवेमज्जितामहंयथाउज्जहारोद्धृतवानस्मितथा
संतःसदसद्वचनविवेककुशलाअवचिन्वंतिपरीक्षयंति लोडर्थेलट् परीक्षयंत्वित्यर्थः॥२६॥ ननुबंदिनोद्धृतांवाचंत्वमेवकुतर्कार्णवेमज्जितवानसितत्रकिंसद्भिःपरीक्षणीयमित्याशंक्याह अग्निर्दहन्निति अग्नि
र्दहन्स्वभावेनदाहकोपि जातवेदाःजातानिसतामसतांचवृत्तानिवेदजानातीतिजातवेदाः सतांसत्याभिसंधीनांगृहान्शरीराणिविसर्जयन्वर्जयंस्तेजसायथाअधाक्षीत्स्मअर्थादनृताभिसंधिगृहान् नशब्द

॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥विप्राःसमुद्रांभसिमज्जितायेवाचाजितामेधयावाविदानाः॥तांमेधयावाचमथोज्जहारयथावाचमवचिन्वंतिसंतः॥२६॥अग्निर्दहन्
जातवेदाःसतांगृहान्विसर्जयंस्तेजसानस्मधाक्षीत्॥बालेषुपुत्रेषुकृपणंवदत्सुतथावाचमवचिन्वंतिसंतः॥ २७॥ श्लेष्मातकीक्षीणवर्चाःशृणोषिउताहोत्वां
स्तुतयोमादयंति॥हस्तीवत्वंजनकवितुद्यमानोनमामिकांवाचमिमांशृणोषि॥२८॥ ॥जनकउवाच॥ ॥शृणोमिवाचंतवदिव्यरूपाममानुषींदिव्यरूपो
सिसाक्षात्॥अजैषीर्यद्बंदिनंत्वंविवादेनिसृष्टएषतवकामोद्यबंदी॥२९॥ ॥अष्टावक्रउवाच॥ ॥नानेनजीवताकश्चिदर्थोमेबंदिनानृप॥पितायद्यस्यवरु
णोमज्जयैनंजलाशये॥३०॥ ॥बंद्युवाच॥ ॥अहंपुत्रोवरुणस्योतराज्ञोनमेभयंविद्यतेमज्जितस्य॥इमंमुहूर्तंपितरंद्रक्ष्यतेयमष्टावक्रश्चिरनष्टंकहोडम्॥३१॥
॥लोमशउवाच॥ ॥ततस्तेपूजिताविप्रावरुणेनमहात्मना॥उदतिष्ठंस्ततःसर्वेजनकस्यसमीपतः॥३२॥ ॥कहोडउवाच॥ ॥इत्यर्थमिच्छंतिसुतान्जना
जननकर्मणा॥यदहंनाशकंकर्तुंतत्पुत्रःकृतवान्मम॥३३॥उताबलस्यबलवानुतबालस्यपंडितः॥उतवाविदुषोविद्वान्पुत्रोजनकजायते॥३४॥शितेनतेपर
शुनास्वयमेवांतकोनृप॥शिरांस्यपाहरन्त्वाजौरिपूणांभद्रमस्तुते॥३५॥महदौक्थ्यंगीयतेसामचाग्र्यंसम्यक्सोमःपीयतेचात्रसत्रे॥शुचीन्भागान्प्रतिजगृहु
श्चहृष्टाःसाक्षाद्देवाजनकस्योतराज्ञः॥३६॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥समुत्थितेष्वथसर्वेषुराजन्विप्रेषुतेष्वधिकंसुप्रभेषु॥अनुज्ञातोजनकेनाथराज्ञाविवेश
तोयंसागरस्योतबंदी॥३७॥अष्टावक्रःपितरंपूजयित्वासंपूजितोब्राह्मणैस्तैर्यथावत्॥प्रत्याजगामाश्रममेवचाग्र्यंजित्वासौतिंसहितोमातुलेन॥३८॥

उपमार्थे अपोननावादुरितातरेमेत्यादिवत् यथातप्तपरशुग्रहणेवह्निःसत्याभिसंधिनदहतिसत्यपक्षपातीनतुजातिवयोविद्यादिपक्षपाती एवंसंतोपिबालादिषु अतोबालवचनमितिमद्वाक्यंनावमंतव्यमिति
भावः॥२७॥ श्लेष्मातकीशब्दितस्तरुविशेषस्तस्यपत्रेषुभोजनंतत्फलभक्षणंचबुद्धिघ्नंदोषकरंचेतिप्रसिद्धम्॥२८॥ अद्यतवकामोनिसृष्टः एषबंदीदृश्यतामितिशेषः॥२९॥३०॥३१॥ ३२॥इत्यर्थ
मेतदर्थम्॥३३॥३४॥शितेनतीक्ष्णेन तेतवरिपूणामित्यन्वयः यमादपितवशत्रुसंहरणशक्तिरधिकेतिभावः॥३५॥ औक्थ्यमुक्थ्याख्यक्रतुविशेषेगेयं साक्षादित्यपरोक्षंदेवतासान्निध्यमुच्यते॥३६॥
॥३७॥ सौतिंसूतस्यवरुणस्यपुत्रम्॥३८॥

समान्यंगानिकरोतीतिसमंगेतियोगोदर्शितः शकंध्वादित्वात्पररूपम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रतीतोविश्रब्धः ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३४॥

ततोष्टावक्रंमातुरथांतिकेपितानदींसमंगांशीघ्रमिमांविशस्व॥ प्रोवाचचैनंसतथाविवेशसमैरंगैश्चापिबभूवसद्यः॥ ३९ ॥ नदीसमंगाचबभूवपुण्यायस्यांस्नातोमुच्यतेकिल्बिषाद्धि॥ त्वमप्येनांस्नानपानावगाहैःसभ्रातृकःसहभार्योविशस्व ॥ ४० ॥ अत्रकौंतेयसहितोभ्रातृभिस्त्वंसुखोषितःसहविप्रैःप्रतीतः ॥ पुण्यान्यन्यानिशुचिकर्मैकभक्तिर्मयासार्धंचरितास्याजमीढ ॥ ४१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायामष्टावक्रीयेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥लोमशउवाच ॥ ॥ एषामधुविलाराजन्समंगासंप्रकाशते ॥ एतत्कर्दमिलंनामभरतस्याभिषेचनं॥ १ ॥ अलक्ष्म्याकिलसंयुक्तोवृत्रंहत्वाशचीपतिः॥ आप्लुतःसर्वपापेभ्यःसमंगायांव्यमुच्यत॥ २ ॥ एतद्विनशनंकुक्षौमैनाकस्यनरर्षभ ॥ अदितिर्यत्रपुत्रार्थंतदन्नमपचत्पुरा ॥ ३ ॥ एनंपर्वतराजानमारुह्यभरतर्षभाः॥ अयशस्यामसंशब्द्यामलक्ष्मींव्यपनोत्स्यथ ॥ ४ ॥ एतेकनखलाराजन्ऋषीणांदयितानगाः॥ एषाप्रकाशतेगंगायुधिष्ठिरमहानदी॥ ५॥ सनत्कुमारोभगवानत्रसिद्धिमगात्पुरा॥ आजमीढावगाह्यैनांसर्वपापैःप्रमोक्ष्यसे॥ ६॥ अपांह्रदंचपुण्याख्यंभृगुतुंगंचपर्वतं॥ उष्णीगंगेचकौंतेयसामात्यःसमुपस्पृश॥७॥ आश्रमःस्थूलशिरसोरमणीयःप्रकाशते॥ अत्रमानंचकौंतेयक्रोधंचैवविवर्जय॥८ ॥ एषरैभ्याश्रमःश्रीमान्पांडवेयप्रकाशते॥ भारद्वाजोयत्रकविर्यवक्रीतोव्यनश्यत॥ ९॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंयुक्तोभवदृषिर्भरद्वाजःप्रतापवान् ॥ किमर्थंचयवक्रीतःपुत्रोनश्यतवैमुनेः॥ १० ॥ एतत्सर्वंयथावृत्तंश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः॥ कर्मभिर्देवकल्पानांकीर्त्यमानैर्भृशंरमे ॥ ११ ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥ भरद्वाजश्चरैभ्यश्चसखायौसंबभूवतुः॥ तावूषतुरिहात्यंतंप्रीयमाणावनंतरं ॥ १२ ॥ रैभ्यस्यतुसुतावास्तामर्वावसुपरावसू ॥ आसीद्यवक्रीःपुत्रस्तुभरद्वाजस्यभारत॥ १३॥ रैभ्योविद्वान्सहापत्यस्तपस्वीचेतरोभवत्॥ तयोश्चाप्यतुलाकीर्तिर्बाल्यात्प्रभृतिभारत॥१४॥ यवक्रीःपितरंदृष्ट्वातपस्विनमसत्कृतं॥ दृष्ट्वाचसत्कृतंविप्रैरैभ्यंपुत्रैःसहानघः॥ १५॥ पर्यतप्यततेजस्वीमन्युनाभिपरिप्लुतः॥ तपस्तेपेततोघोरंवेदज्ञानायपांडव॥ १६॥

एषेति मधुविलेतिअष्टावक्रांगसमीकरणात्पूर्वंसमंगायाएवनाम ॥ १ ॥ २ ॥ अन्नंब्रह्मौदनं अदितिःपुत्रकामा साध्येभ्योदेवेभ्योब्रह्मौदनमपचदितिश्रुतेः ॥ ३ ॥ अयशस्यामयशस्करीं असंशब्द्यामकीर्तनीयाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतरोभरद्वाजस्तपस्व्येवनतुशिष्यादिसंपन्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ १८॥ १९॥ सर्वज्ञानानिसर्वशास्त्राणि ॥ २० ॥ २१ ॥ विघातेनआत्मनाशनेन ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ नप्रतिभास्यंतीतिनकारावृत्त्यायोज्यम् ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३०॥

ससमिद्धेमहत्यग्नौशरीरमुपतापयन् ॥ जनयामाससंतापमिंद्रस्यसुमहातपाः ॥ १७॥ ततइंद्रोयवक्रीतमुपगम्ययुधिष्ठिर ॥ अब्रवीत्कस्यहेतोस्त्वमास्थितस्त
पउत्तमं ॥ १८॥ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ ॥ द्विजानामनधीतावैवेदाःसुरगणार्चित ॥ प्रतिभांत्वितितप्येहमिदंपरमकंतपः ॥ १९ ॥ स्वाध्यायार्थंसमारंभोममायं
पाकशासन ॥ तपसाज्ञातुमिच्छामिसर्वज्ञानानिकौशिक ॥ २० ॥ कालेनमहतावेदाःशक्यागुरुमुखाद्विभो ॥ प्राप्तुंतस्मादयंयत्नःपरमोमेसमास्थितः ॥ २१ ॥
॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ अमार्गएषविप्रर्षेयेनत्वंयातुमिच्छसि ॥ किंविघातेनतेविप्रगच्छाधीहिगुरोर्मुखात् ॥ २२ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वागतःशक्रोयव
क्रीरपिभारत ॥ भूयएवाकरोद्यत्नंतपस्यमितविक्रमः ॥ २३ ॥ घोरेणतपसाराजंस्तप्यमानोमहत्तपः ॥ संतापयामासभृशंदेवेंद्रमितिनःश्रुतम् ॥ २४ ॥ तंतथात
प्यमानंतुतपस्तीव्रंमहामुनिं ॥ उपेत्यबलभिद्देवोवारयामासवैपुनः ॥ २५ ॥ अशक्योर्थःसमारब्धोनैतद्बुद्धिकृतंतव ॥ प्रतिभास्यंतिवैवेदास्तवचैवपितुश्चते
॥ २६ ॥ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ ॥ नचैतदेवंक्रियतेदेवराजममेप्सितम् ॥ महतानियमेनाहंतप्स्येघोरतरंतपः ॥ २७ ॥ समिद्धेग्नावुपकृत्यांगमंगंहोष्यामिवाम
घवंस्तन्निबोध ॥ यद्येतदेवंनकरोषिकामंममेप्सितंदेवराजेहसर्वम् ॥ २८ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ निश्चयंतमभिज्ञायमुनेस्तस्यमहात्मनः ॥ प्रतिवारणहेत्वर्थं
बुद्ध्यासंचिंत्यबुद्धिमान् ॥ २९ ॥ ततइंद्रोकरोद्रूपंब्राह्मणस्यतपस्विनः ॥ अनेकशतवर्षस्यदुर्बलस्यसयक्ष्मणः ॥ ३० ॥ यवक्रीतस्ययत्तीर्थमुचितंशौचकर्मणि ॥
भागीरथ्यांतत्रसेतुंवालुकाभिश्चकारसः ॥ ३१ ॥ यदास्यवदतोवाक्यंनसचक्रेद्विजोत्तमः ॥ वालुकाभिस्ततःशक्रोगंगांसमभिपूरयन् ॥ ३२ ॥ वालुकामुष्टिम
निशंभागीरथ्यांव्यसर्जयत् ॥ सेतुमभ्यारभच्छक्रोयवक्रीतंनिदर्शयन् ॥ ३३ ॥ तंददर्शयवक्रीतोयत्नवंतंनिबंधने ॥ प्रहसंश्चाब्रवीद्वाक्यमिदंसमुनिपुंगवः
॥ ३४ ॥ किमिदंवर्ततेब्रह्मन्किंचतेहचिकीर्षितम् ॥ अतीवहिमहान्यत्नःक्रियतेयंनिरर्थकः ॥ ३५ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ बंधिष्येसेतुनागंगांसुखःपंथाभविष्यति ॥
क्लिश्यतेहिजनस्तातततरमाणःपुनःपुनः ॥ ३६ ॥ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ ॥ नायंशक्यस्त्वयाबद्धुमहानोघस्तपोधन ॥ अशक्याद्विनिवर्तस्वशक्यमर्थंसमारभ
॥ ३७ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ यथैवभवताचेदंतपोवेदार्थमुद्यतम् ॥ अशक्यंतद्वदस्माभिरयंभारःसमाहितः ॥ ३८ ॥ ॥ यवक्रीतउवाच ॥ ॥ यथातवनिरर्थोय
मारंभस्त्रिदशेश्वर ॥ तथायदिममापीदंमन्यसेपाकशासन ॥ ३९ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अमर्त्यइतिच्छेदः अमरइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ निमित्तंपर्वतान्भेदयामासखंडयामास ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दिष्टंदैवविहितं

क्रियतांयद्भवेच्छक्यंत्वयासुरगणेश्वर ॥ वरांश्चमेप्रयच्छान्यान्यैरन्यान्भवितास्म्यति ॥ ४० ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥तस्मैप्रादाद्वरानिंद्रउक्तवान्यान्महात
पाः॥ प्रतिभास्यंतितेवेदाःपित्रासहयथेप्सिताः॥ ४१ ॥ यच्चान्यत्कांक्षसेकामंयवक्रीर्गम्यतामिति ॥सलब्धकामःपितरंसमेत्याथेदमब्रवीत्॥ ४२॥ ॥यवक्री
तउवाच॥ ॥प्रतिभास्यंतिवैवेदाममतातस्यचोभयोः॥ अतिचान्यान्भविष्यावोवरालब्धास्तथामया॥ ४३॥ ॥भरद्वाजउवाच ॥ ॥दर्पस्तेभवितातातवराँ
ल्लब्ध्वायथेप्सितान्॥सदर्पपूर्णःकृपणःक्षिप्रमेवविनंक्ष्यसि॥ ४४॥ अत्राप्युदाहरंतीमागाथादेवैरुदाहृताः ॥मुनिरासीत्पुरापुत्रबालधिर्नामवीर्यवान्॥ ४५॥
सपुत्रशोकादुद्विग्नस्तपस्तेपेसुदुष्करम्॥ भवेन्ममसुतोऽमर्त्यइतितंलब्धवांश्चसः ॥ ४६॥ तस्यप्रसादोवैदेवैःकृतोनत्वमरैःसमः॥ नामर्त्योविद्यतेमर्त्योनिमित्ता
युर्भविष्यति ॥ ४७ ॥ ॥बालधिरुवाच॥ ॥यथेमेपर्वताःशश्वत्तिष्ठंतिसुरसत्तमाः॥ अक्षयास्तन्निमित्तंमेसुतस्यायुर्भविष्यति॥ ४८॥ ॥भरद्वाजउवाच॥
तस्यपुत्रस्तदाजज्ञेमेधावीक्रोधनस्तदा॥सतच्छ्रुत्वाकरोद्दर्पमृषींश्चैवावमन्यत ॥ ४९ ॥ विकुर्वाणोमुनीनांचव्यचरत्समहीमिमां॥ आससादमहावीर्यंधनुषा
क्षंमनीषिणम्॥५०॥ तस्यापचक्रेमेधावीतंशशापसवीर्यवान्॥ भवभस्मेतिचोक्तःसनभस्मसमपद्यत॥ ५१॥ धनुषाक्षस्तुतंदृष्ट्वामेधाविनमनामयम्॥निमि
त्तमस्यमहिषैर्भेदयामासवीर्यवान् ॥५२॥ सनिमित्तेविनष्टेतुममारसहसाशिशुः ॥ तंमृतंपुत्रमादायविललापततःपिता॥ ५३॥ लालप्यमानंतंदृष्ट्वामुनयःप
रमार्तवत् ॥ ऊचुर्वेदविदःसर्वेगाथांयांतांनिबोधमे ॥ ५४ ॥ नदिष्टमर्थमत्येतुमीशोऽमर्त्यःकथंचन ॥ महिषैर्भेदयामासधनुषाक्षोमहीधरान्॥ ५५॥ एवंल
ब्ध्वावरान्बालादर्पपूर्णास्तपस्विनः ॥ क्षिप्रमेवविनश्यंतियथानस्यात्तथाभवान् ॥ ५६ ॥ एषरैभ्योमहावीर्यःपुत्रौचास्यतथाविधौ॥ तंयथापुत्रनाभ्येषितथा
कुर्यास्त्वतंद्रितः॥ ५७॥ सहिक्रुद्धःसमर्थश्चपुत्रपीडयितुंरुषा ॥ रैभ्यश्चापितपस्वीचकोपनश्चमहानृषिः॥ ५८॥ ॥यवक्रीतउवाच॥ ॥एवंकरिष्येमातापं
तातकार्षीःकथंचन॥ यथाहिमेभवान्मान्यस्तथारैभ्यःपितामम ॥ ५९ ॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥उक्त्वासपितरंश्लक्ष्णंयवक्रीरकुतोभयः॥ विप्रकुर्वन्नृषीनन्या
नतुष्यत्परयामुदा ॥ ६० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३५॥

चंक्रम्यमाणोभृशंपर्यटन् माधवेवैशाखे ॥ १ ॥ २ ॥ हृतचेतनोवशीकृतचित्तः ॥ ३ ॥ ४ ॥ एकांतमुन्नीयएकांतेकार्यंरतंसमाप्यमज्जयामाससमुद्रेइतिशेषः सज्जयामासेतिपाठेस्वशत्रुमपकर्तुंरैभ्यंसन्नद्धं

लोमशउवाच॥ ॥चंक्रम्यमाणःसतदायवक्रीरकुतोभयः ॥ जगाममाधवेमासिरैभ्याश्रमपदंप्रति ॥ १ ॥ सददर्शाश्रमेरम्येपुष्पितद्रुमभूषिते॥ विचरंतींस्नुषां
तस्यकिन्नरीमिवभारत ॥ २ ॥ यवक्रीस्तामुवाचेदमुपातिष्ठस्वमामिति ॥ निर्लज्जोलज्जयायुक्तांकामेनहृतचेतनः ॥ ३॥ सातस्यशीलमाज्ञायतस्माच्छापा
च्चबिभ्यती ॥ तेजस्वितांचरैभ्यस्यतथेत्युक्त्वाजगामह ॥ ४ ॥ ततएकांतमुन्नीयमज्जयामासभारत॥ आजगामतदारैभ्यःस्वमाश्रममरिंदम॥ ५॥ रुदतींचस्नु
षांदृष्ट्वाभार्यामार्तांपरावसोः॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचापर्यपृच्छद्युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ सातस्मैसर्वमाचष्टयवक्रीभाषितंशुभा ॥ प्रत्युक्तंचयवक्रीतंप्रेक्षापूर्वंतथा
त्मना॥ ७॥ शृण्वानस्यैवरैभ्यस्ययवक्रेस्तद्विचेष्टनं॥ दहन्निवतदाचेतःक्रोधःसमभवन्महान्॥८॥ सतदामन्युनाविष्टस्तपस्वीकोपनोभृशम्॥ अवलुच्यजटामे
कांजुहावाग्नौसुसंस्कृतैः ॥ ९ ॥ ततःसमभवन्नारीतस्यारूपेणसंमिता ॥ अवलुच्यापरांचापिजुहावाग्नौजटांपुनः ॥ १० ॥ ततःसमभवद्रक्षोघोराक्षंभीमदर्श
नम्॥ अब्रूतांतौतदारैभ्यंकिंकार्यंकरवामहे ॥ ११ ॥ तावब्रवीदृषिःक्रुद्धोयवक्रीर्वध्यतामिति॥ जग्मतुस्तौतथेत्युक्त्वायवक्रीतजिघांसया॥ १२॥ ततस्तंसमु
पास्थायकृत्यासृष्टामहात्मना ॥ कमंडलुंजहारास्यमोहयित्वेवभारत ॥ १३ ॥ उच्छिष्टंतुयवक्रीतमपकृष्टकमंडलुम् ॥ ततउद्यतशूलःसराक्षसःसमुपाद्रवत्॥
॥ १४ ॥ तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यशूलहस्तंजिघांसया ॥ यवक्रीःसहसोत्थायप्राद्रवद्येनवैसरः ॥ १५ ॥ जलहीनंसरोदृष्ट्वायवक्रीस्त्वरितःपुनः ॥जगामसरितःसर्वा
स्ताश्चाप्यासन्विशोषिताः ॥ १६ ॥ सकाल्यमानोघोरेणशूलहस्तेनरक्षसा ॥ अग्निहोत्रेपितुर्भीतःसहसाप्रविवेशह ॥ १७॥ सवैप्रविशमानस्तुशूद्रेणांधेनर
क्षिणा ॥ निगृहीतोबलाद्द्वारिसोवातिष्ठतपार्थिव ॥ १८॥ निगृहीतंतुशूद्रेणयवक्रीतंसराक्षसः ॥ ताडयामासशूलेनसभिन्नहृदयोऽपतत् ॥ १९ ॥ यवक्रीतं
सहत्वातुराक्षसोरैभ्यमागमत् ॥ अनुज्ञातस्तुरैभ्येणतयानार्यासहावसत् ॥ २० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रा
यांयवक्रीतोपाख्यानेषट्त्रिंदशधिकशततमोऽध्यायः॥ १३६॥

चकार तदेवाह आजगामेत्यादिना ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रत्युक्तंप्रत्याख्यातं मदुपरिबलात्कारंकृतवानित्युक्तवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥८ ॥ सुसंस्कृतैःस्वरवर्णादिसंस्कारयुक्तैर्मंत्रैः ॥९॥ नारीकृत्या॥१०॥११॥१२॥१३॥
॥१४॥१५॥१६॥काल्यमानःसर्वतोनिषिध्यमानः अग्निहोत्रेअग्निहोत्रशालायाम्॥१७॥अवातिष्ठतबहिरेव॥१८॥१९॥२०॥ ॥इत्यारण्यके०नै०भा०षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३६॥ ॥७॥

भरद्वाजइति आह्निकंस्वाध्यायंप्रत्यहंकर्तव्यंब्रह्मयज्ञं ॥ १ ॥ हतपुत्रत्वेनआशौचयुक्तत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ शुध्यतिनिःसंदेहंभवति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभ्यगारंप्रविष्टस्यरक्षोभयंनभवेदितिभावः ॥ ७ ॥

॥ लोमशउवाच ॥ ॥ भरद्वाजस्तुकौंतेयकृत्वास्वाध्यायमाह्निकम् ॥ समित्कलापमादायप्रविवेशस्वमाश्रमम् ॥ १ ॥ तंस्मदृष्ट्वापुरासर्वेप्रत्युत्तिष्ठंतिपावकाः ॥ नत्वे
नमुपतिष्ठंतिहतपुत्रंतदाग्नयः ॥ २ ॥ वैकृतंत्वग्निहोत्रेसलक्षयित्वामहातपाः ॥ तमंधंशूद्रमासीनंगृहपालमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ किंनुमेनाग्नयःशूद्रप्रतिनंदंतिदर्शनं ॥
त्वंचापिनयथापूर्वंकच्चित्क्षेममिहाश्रमे ॥ ४ ॥ कच्चिन्नरैभ्यंपुत्रोमेगतवानल्पचेतनः ॥ एतदाचक्ष्वमेशीघ्रंनहिशुध्यतिमेमनः ॥ ५ ॥ ॥ शूद्रउवाच ॥ ॥ रैभ्यं
यातोनूनमयंपुत्रस्तेमंदचेतनः ॥ तथाहिनिहतःशेतेराक्षसेनबलीयसा ॥ ६ ॥ प्रकाल्यमानस्तेनायंशूलहस्तेनरक्षसा ॥ अभ्यगारंप्रतिद्वारिमयादोर्भ्यांनिवारि
तः ॥ ७ ॥ ततःसविहताशोत्रजलकामोऽशुचिर्ध्रुवम् ॥ निहतःसोतिवेगेनशूलहस्तेनरक्षसा ॥ ८ ॥ भरद्वाजस्तुतच्छ्रुत्वाशूद्रस्यविप्रियंमहत् ॥ गतासुंपुत्रमादायवि
ललापसुदुःखितः ॥ ९ ॥ ॥ भरद्वाजउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणानांकिलार्थायननुत्वंतप्तवांस्तपः ॥ द्विजानामनधीतावैवेदाःसंप्रतिभांत्विति ॥ १० ॥ तथाकल्याणशी
लस्त्वंब्राह्मणेषुमहात्मसु ॥ अनागाःसर्वभूतेषुकर्कशत्वमुपेयिवान् ॥ ११ ॥ प्रतिषिद्धोमयाताततरैभ्यावसथदर्शनात् ॥ गतवानेवतंद्रष्टुंकालांतकयमोपमं ॥ १२ ॥
यःसजानन्महातेजावृद्धस्यैकंममात्मजम् ॥ गतवानेवकोपस्यवशंपरमदुर्मतिः ॥ १३ ॥ पुत्रशोकमनुप्राप्तएषरैभ्यस्यकर्मणा ॥ त्यक्ष्यामित्वामृतेपुत्रप्राणानिष्ट
तमान्भुवि ॥ १४ ॥ यथाहंपुत्रशोकेनदेहंत्यक्ष्यामिकिल्बिषी ॥ तथाज्येष्ठःसुतोरैभ्यंहिंस्याच्छीघ्रमनागसम् ॥ १५ ॥ सुखिनोवैनरायेषांजात्यापुत्रोनविद्यते ॥ येपु
त्रशोकमप्राप्यविचरंतियथासुखम् ॥ १६ ॥ येतुपुत्रकृताच्छोकाद्भृशंव्याकुलचेतसः ॥ शपंतीष्टान्सखीनार्तास्तेभ्यःपापतरोनुकः ॥ १७ ॥ परासुश्चसुतोदृष्टःशप्त
श्चेष्टःसखामया ॥ ईदृशीमापदंकोत्रद्वितीयोनुभविष्यति ॥ १८ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ विलप्यैवंबहुविधंभरद्वाजोऽदहत्सुतं ॥ सुसमिद्धंततःपश्चात्प्रविवेश
हुताशनं ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ लोम
शउवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुबृहद्युम्नोमहीपतिः ॥ सत्रंतेनेमहाभागोरैभ्ययाज्यःप्रतापवान् ॥ १ ॥

॥ ८ ॥ शूद्रस्यशूद्रकृतंविप्रियंपुत्रनिरोधेनकृतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ किल्बिषीशोकाक्रांतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभाव
दीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ अवलोकक:अवलोकनार्थी गृहान्भार्यां ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ विट्पतेहेप्रजाधीश ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रभावितोमिथ्यावाद्यसीत्यधि

तेनरैभ्यस्यवैपुत्रावर्वावसुपरावसू॥ वृतौसहायौसत्रार्थंबृहद्युम्नेनधीमता ॥ २ ॥ तत्रतौसमनुज्ञातौपित्राकौंतेयजग्मतुः ॥ आश्रमेत्वभवद्रैभ्योभार्याचैवप
रावसोः॥ ३॥ अथावलोककोऽगच्छद्गृहानेकःपरावसुः॥ कृष्णाजिनेनसंवीतंददर्शपितरंवने ॥ ४ ॥ जघन्यरात्रेनिद्रांधःसावशेषेतमस्यपि॥ चरंतंगहनेरण्ये
मेनेसपितरंमृगं॥ ५॥ मृगंतुमन्यमानेनपितावैतेनहिंसितः ॥ अकामयानेनतदाशरीरत्राणमिच्छता ॥ ६ ॥ तस्यसप्रेतकार्याणिकृत्वासर्वाणिभारत॥ पुनरा
गम्यतत्सत्रमब्रवीद्भ्रातरंवचः॥ ७॥ इदंकर्मनशक्तस्त्वंवोढुमेकःकथंचन ॥ मयाचहिंसितस्तातोमन्यमानेनतंमृगं ॥ ८॥ सोस्मदर्थंव्रतंतातचरत्वंब्रह्महिंसनं॥
समर्थोप्यहमेकाकीकर्मकर्तुमिदंमुने ॥ ९ ॥ ॥ अर्वावसुरुवाच॥ ॥ करोतुवैभवान्सत्रंबृहद्युम्नस्यधीमतः ॥ ब्रह्मवध्यांचरिष्येहंत्वदर्थंनियतेंद्रियः ॥ १० ॥
॥ लोमशउवाच॥ ॥ सतस्यब्रह्मवध्यायाःपारंगत्वायुधिष्ठिर ॥ अर्वावसुस्तदासत्रमाजगामपुनर्मुनिः ॥ ११ ॥ ततःपरावसुर्दृष्ट्वाभ्रातरंसमुपस्थितं॥ बृहद्युम्न
मुवाचेदंवचनंहर्षगद्गदं ॥ १२॥ एषतेब्रह्महायज्ञंमाद्रष्टुंप्रविशेदिति ॥ ब्रह्महाप्रेक्षितेनापिपीडयेत्त्वामसंशयं॥ १३॥ ॥ लोमशउवाच॥ ॥ तच्छ्रुत्वैवतदारा
जाप्रेष्यानाहसविट्पते॥ प्रेष्यैरुत्सार्यमाणस्तुराजन्नर्वावसुस्तदा॥ १४॥ नमयाब्रह्महत्येयंकृतेत्याहपुनःपुनः॥ उच्यमानोऽसकृत्प्रेष्यैर्ब्रह्महन्नितिभारत॥ १५॥
नैवस्मप्रतिजानातिब्रह्मवध्यांस्वयंकृतां॥ ममभ्रात्राकृतमिदंमयासपरिमोक्षितः॥ १६ ॥ सतथाप्रवदन्क्रोधात्तैश्चप्रेष्यैःप्रभाषितः॥ तूष्णींजगामब्रह्मर्षिर्वन
मेवमहातपाः॥ १७॥ उग्रंतपःसमास्थायदिवाकरमथाश्रितः॥ रहस्यवेदंकृतवान्सूर्यस्यद्विजसत्तमः॥ १८॥ मूर्तिमांस्तंददर्शाथस्वयमग्रभुगव्ययः॥ ॥ लोम
शउवाच॥ ॥ प्रीतास्तस्याभवन्देवाःकर्मणार्वावसोर्नृप॥ १९॥ तंतेप्रवरयामासुर्निरासुश्चपरावसुं॥ ततोदेवावरंतस्मैददुरग्निपुरोगमाः॥ २०॥ सचापिवर
यामासपितुरुत्थानमात्मनः॥ अनागस्त्वंततोभ्रातुःपितुश्चास्मरणंवधे॥ २१ ॥ भरद्वाजस्यचोत्थानंयवक्रीतस्यचोभयोः॥ प्रतिष्ठांचापिवेदस्यसौरस्यद्विजस
त्तमः॥ एवमस्त्वितितंदेवाःप्रोचुश्चापिवरान्ददुः॥ २२॥

क्षितः ॥ १७ ॥ रहस्यवेदंसूर्यमंत्रप्रकाशकंवेदंघृणिरितिद्वेअक्षरे सूर्यइतित्रीणि आदित्यइतित्रीणि एतद्वैसावित्रस्याष्टाक्षरंपदंश्रियाभिषिक्तमितिकाठकब्राह्मणंकृतवान्ददर्श ॥ १८ ॥ मूर्तिमान्सूर्यस्तंद्वि
जंददर्शआत्मानंदर्शयामास ॥ १९ ॥ तंदेवाःप्रकर्षेणवरयामासुः निरासुर्निराचक्रुर्यज्ञादितिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ प्रतिष्ठांसंप्रदायप्रवृत्तिं सौरोवेदःपूर्वमुक्तः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ समधीतंसम्यक्प्राप्तं ब्रह्मवेदः ॥ २४ ॥ २५ ॥२६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ ॥

ततःप्रादुर्बभूवुस्तेसर्वएवयुधिष्ठिर ॥ अथाब्रवीद्यवक्रीतोदेवानग्निपुरोगमान् ॥ २३ ॥ समधीतंमयाब्रह्मव्रतानिचरितानिच ॥ कथंचरैभ्यःशक्तोमामधीयानं
तपस्विनम् ॥ २४ ॥ तथायुक्तेनविधिनानिहंतुममरोत्तमाः ॥ ॥देवाऊचुः॥ ॥मैवंकृथायवक्रीतयथावदसिवैमुने ॥ ऋतेगुरुमधीताहिसुखंवेदास्त्वयापुरा
॥ २५ ॥ अनेनतुगुरून्दुःखात्तोषयित्वात्मकर्मणा ॥ कालेनमहताक्लेशाद्ब्रह्माधिगतमुत्तमम् ॥ २६ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥ ॥ यवक्रीतमथोक्त्वैवंदेवाःसेंद्रपुरो
गमाः ॥ संजीवयित्वातान्सर्वान्पुनर्जग्मुस्त्रिविष्टपम् ॥ २७ ॥ आश्रमस्तस्यपुण्योयंसदापुष्पफलद्रुमः ॥ अत्रोष्यराजशार्दूलसर्वपापंप्रमोक्ष्यसि ॥२८॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांयवक्रीतोपाख्यानेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥
॥लोमशउवाच॥ ॥उशीरबीजंमैनाकंगिरिंश्वेतंचभारत ॥ समतीतोसिकौंतेयकालशैलंचपार्थिव ॥ १ ॥ एषागंगासप्तविधाराजतेभरतर्षभ ॥ स्थानंविरज
संपुण्यंयत्राग्निर्नित्यमिध्यते ॥ २ ॥ एतद्वैमानुषेणाद्यनशक्यंद्रष्टुमद्भुतम् ॥ समाधिंकुरुताव्यग्रास्तीर्थान्येतानिद्रक्ष्यथ ॥३ ॥ एतद्द्रक्ष्यसिदेवानामाक्रीडंचरणांकि
तम् ॥ अतिक्रांतोसिकौंतेयकालशैलंचपर्वतम् ॥ ४ ॥ श्वेतंगिरिंप्रवेक्ष्यामोमंदरंचैवपर्वतम् ॥ यत्रमाणिवरोयक्षःकुबेरश्चैवयक्षराट् ॥ ५॥ अष्टाशीतिसहस्रा
णिगंधर्वाःशीघ्रगामिनः ॥ तथाकिंपुरुषाराजन्यक्षाश्चैवचतुर्गुणाः ॥ ६ ॥ अनेकरूपसंस्थानानानाप्रहरणाश्चते ॥ यक्षेंद्रंमनुजश्रेष्ठमाणिभद्रमुपासते ॥ ७ ॥
तेषामृद्धिरतीवात्रगतौवायुसमाश्चते ॥ स्थानात्प्रच्यावयेयुर्येदेवराजमपिध्रुवम् ॥ ८ ॥ तैस्तातबलिभिर्गुप्तायातुधानैश्चरक्षिताः ॥ दुर्गमाःपर्वताःपार्थसमाधिं
परमंकुरु ॥ ९ ॥ कुबेरसचिवाश्चान्येरौद्रामैत्राश्चराक्षसाः ॥ तैःसमेष्यामकौंतेयसंयतोविक्रमेणच ॥ १० ॥ कैलासःपर्वतोराजन्षड्योजनसमुच्छ्रितः ॥ यत्रदे
वाःसमायांतिविशालायत्रभारत ॥ ११ ॥ असंख्येयास्तुकौंतेययक्षराक्षसकिन्नराः ॥ नागाःसुपर्णागंधर्वाःकुबेरसदनंप्रति ॥ १२ ॥ तान्विगाहस्वपार्थाद्यतपसा
चदमेनच ॥ रक्ष्यमाणोमयाराजन्भीमसेनबलेनच ॥ १३ ॥ स्वस्तितेवरुणोराजायमश्चसमितिंजयः ॥ गंगाचयमुनाचैवपर्वतश्चदधातुते ॥ १४ ॥ मरु
तश्चसहाश्विभ्यांसरितश्चसरांसिच ॥ स्वस्तिदेवासुरेभ्यश्चवसुभ्यश्चमहाद्युते ॥ १५॥

उशीरेति ॥ १ ॥ यत्राग्निर्नित्यमिध्यतइतित्रियोगिनारायणाख्यंहरिद्वारात्परतःस्थानमस्ति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विशालाबदरी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

इंद्रस्यइंद्रसंबंधिनोजांबूनदंसुवर्णंतन्मयात्पर्वतान्मेरोः गोपाययेतिणिजंतस्यरूपं देवैरितिशेषः स्वार्थेवाणिच् आजमीढवंशेअपचितंपूजितंश्रेष्ठमित्यर्थः॥ १६॥ ददस्वदेहि ॥ १७ ॥शौचंवाङ्मनःकाय

इंद्रस्यजांबूनदपर्वताद्वैश्रृणोमिघोषंतवदेविगंगे॥ गोपाययेमंसुभगेगिरिभ्यःसर्वाजमीढोपचितंनरेंद्रम्॥ १६॥ ददस्वशर्मप्रविविक्षतोस्यशैलानिमाञ्छैलसु
तेनृपस्य॥ उक्त्वातथासागरगांसविप्रोयत्तोभवस्वेतिशशासपार्थम्॥ १७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ अपूर्वोयंसंभ्रमोलोमशस्यकृष्णांचसर्वेरक्षतमाप्रमाद
म्॥ देशोह्ययंदुर्गतमोमतोस्यतस्मात्परंशौचमिहाचरध्वम्॥ १८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोब्रवीद्भीममुदारवीर्यंकृष्णांयत्तःपालयभीमसेन॥शून्येऽर्जु
नेऽसन्निहितेचतातत्वामेवकृष्णाभजतेभयेषु॥ १९॥ ततोमहात्मासयमौसमेत्यमूर्धन्युपाघ्रायविमृज्यगात्रे ॥ उवाचतौबाष्पकलंसराजामाभैष्टमागच्छतम
प्रमत्तौ॥ २०॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांकैलासादिगिरिप्रवेशेऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३९॥ ॥ ७ ॥
॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अंतर्हितानिभूतानिबलवंतिमहांतिच॥ अग्निनातपसाचैवशक्यंगंतुंवृकोदर ॥ १॥ संनिवर्तयकौंतेयक्षुत्पिपासेबलाश्रयात्॥ ततोबलं
चदाक्ष्यंचसंश्रयस्ववृकोदर॥ २॥ ऋषेस्त्वयाश्रुतंवाक्यंकैलासंपर्वतंप्रति ॥ बुद्ध्याप्रपश्यकौंतेयकथंकृष्णागमिष्यति ॥ ३॥ अथवासहदेवेनधौम्येनचसमंवि
भो॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवसर्वैश्चपरिचारकैः॥ ४॥ रथैरश्वैश्चयेचान्येविप्राःक्लेशासहाःपथि॥ सर्वैस्त्वंसहितोभीमनिवर्तस्वायतेक्षण ॥ ५॥ त्रयोवयंगमिष्यामो
लघ्वाहारायतव्रताः॥ अहंचनकुलश्चैवलोमशश्चमहातपाः॥ ६ ॥ ममागमनमाकांक्षन्गंगाद्वारेसमाहितः ॥ वसेहद्रौपदींरक्षन्यावदागमनंमम ॥ ७ ॥
॥भीमउवाच॥ ॥राजपुत्रीश्रमेणार्तादुःखार्ताचैवभारत॥ व्रजत्येवहिकल्याणीश्वेतवाहदिदृक्षया ॥ ८ ॥ तवचाप्यरतिस्तीव्रावर्ततेतमपश्यतः॥ गुडाकेशंम
हात्मानंसंग्रामेष्वपलायिनम्॥ ९॥ किंपुनःसहदेवंचमांचकृष्णांचभारत॥ द्विजाःकामंनिवर्तंतांसर्वेचपरिचारकाः॥ १०॥ सूताःपौरोगवाश्चैवयंचमन्येतनोभ
वान्॥ नह्यहंहातुमिच्छामिभवंतमिहकर्हिचित्॥ ११॥ शैलेऽस्मिन्राक्षसाकीर्णेदुर्गेषुविषमेषुच॥ इयंचापिमहाभागाराजपुत्रीपतिव्रता॥ १२॥ त्वामृतेपुरु
षव्याघ्रनोत्सहेह्विनिवर्तितुम्॥ तथैवसहदेवोयंसततंत्वामनुव्रतः ॥ १३ ॥ नजातुविनिवर्तेतमनोज्ञोह्यहमस्यवै ॥ अपिचात्रमहाराजसव्यसाचिदिदृक्षया ॥
॥ १४ ॥ सर्वेलालसभूताःस्मतस्माद्यास्यामहेसह॥ यद्यशक्योरथैर्गंतुंशैलोयंबहुकंदरः॥ १५॥

शुद्धिं ॥ १८ ॥ १९ ॥ भैष्टमितिच्छेदः॥ २० ॥
॥ इत्यारण्यके० नै० भा० ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३९॥ ॥७॥ ॥७॥ अंतर्हितानीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ परिदायरक्षार्थंसमर्प्य ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिकशतत

पद्भिरेवगमिष्यामोमाराजन्विमनाभव॥अहंवहिष्येपांचालींयत्रयत्रनशक्ष्यति॥ १६ ॥इतिमेवर्ततेबुद्धिर्माराजन्विमनाभव॥सुकुमारौतथावीरौमाद्री
नंदिकरावुभौ॥दुर्गेसंतारयिष्यामियत्राशक्तौभविष्यतः॥१७॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥एवंतेभाषमाणस्यबलंभीमाभिवर्धताम्॥यत्त्वमुत्सहसेवोढुंपांचालीं
चयशस्विनीम्॥१८॥यमजौचापिभद्रंतेनैतदन्यत्रविद्यते॥बलंतवयशश्चैवधर्मःकीर्तिश्चवर्धताम्॥१९॥यत्त्वमुत्सहसेनेतुंभ्रातरौसहकृष्णया॥मातेग्लानिर्म
हाबाहोमाचतेस्तुपराभवः॥ २० ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःकृष्णाब्रवीद्वाक्यंप्रहसंतीमनोरमा॥गमिष्यामिनसंतापःकार्योमांप्रतिभारत॥ २१ ॥ ॥लो
मशउवाच॥ ॥तपसाशक्यतेगंतुंपर्वतंगंधमादनम्॥तपसाचैवकौंतेयसर्वेयोक्ष्यामहेवयम्॥२२॥नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपार्थिव॥अहंचत्वंचकौंतेयद्र
क्ष्यामःश्वेतवाहनम्॥ २३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंसंभाषमाणास्तेसुबाहुविषयंमहत्॥ददृशुर्मुदिताराजन्प्रभूतगजवाजिमत्॥२४॥किराततंगणाकी
र्णंपुलिंदशतसंकुलम्॥हिमवत्यमरैर्जुष्टंबह्वाश्चर्यसमाकुलम्॥सुबाहुश्चापितान्दृष्ट्वापूजयाप्रत्यगृह्णत॥ २५ ॥विषयांतेकुलिंदानामीश्वरःप्रीतिपूर्वकम्॥ तत
स्तेपूजितास्तेनसर्वएवसुखोषिताः॥ २६ ॥प्रतस्थुर्विमलेसूर्येहिमवंतंगिरिंप्रति॥इंद्रसेनमुखांश्चापिभृत्यान्पौरोगवांस्तथा॥ २७॥सूदांश्चपारिबर्हांश्चद्रौपद्याः
सर्वशोनृप॥राज्ञःकुलिंदाधिपतेःपरिदायमहारथाः॥ २८ ॥ पद्भिरेवमहावीर्याययुःकौरवनंदनाः॥तेशनैःप्राद्रवन्सर्वेकृष्णयासहपांडवाः॥ तस्माद्देशात्सुसंह
ष्टाद्रष्टुकामाधनंजयम्॥२९॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणितीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४० ॥ ॥छ॥
युधिष्ठिरउवाच॥ ॥भीमसेनयमौचोभौपांचालिचनिबोधत॥नास्तिभूतस्यनाशोवैपश्यतास्मान्वनेचरान्॥ १ ॥ दुर्बलाःक्लेशिताःस्मेतियद्ब्रवामेतरेतरम्॥
अशक्येपिव्रजामोयद्धनंजयदिदृक्षया॥ २ ॥तन्मेदहतिगात्राणितूलराशिमिवानलः॥यच्चवीरंनपश्यामिधनंजयमुपांतिकात्॥ ३ ॥ तस्यदर्शनतृष्णंमांसानु
जंवनमास्थितं॥याज्ञसेन्याःपरामर्शःसचवीरदहत्युत॥ ४ ॥नकुलात्पूर्वजंपार्थंनपश्याम्यमितौजसम्॥अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर॥ ५ ॥तीर्थानिचै
वरम्याणिवनानिचसरांसिच॥चरामिसहयुष्माभिस्तस्यदर्शनकांक्षया॥६॥पंचवर्षाण्यहंवीरंसत्यसंधंधनंजयम्॥यन्नपश्यामिबीभत्सुंतेनतप्येवृकोदर॥ ७॥

मोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीमसेनेति भूतस्यप्राक्तनकर्मणः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ परामर्शःकेशेषुग्रहणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ अप्रतिमानंनास्तिप्रतिमानंसादृश्यंयस्यसोऽप्रतिमानस्तं ॥ ९ ॥ प्रभिन्नंस्रवन्मदं ॥ १० ॥ अनवरोऽहीनः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अभयस्यचदाता अमितात्मामहामनाः ॥ १५ ॥ १६ ॥

तंवैस्यामंगुडाकेशंसिंहविक्रांतगामिनं ॥ नपश्यामिमहाबाहुंतेनतप्येवृकोदर ॥ ८ ॥ कृतास्त्रंनिपुणंयुद्धेऽप्रतिमानंधनुष्मताम् ॥ नपश्यामिकुरुश्रेष्ठतेनतप्येवृको
दर ॥ ९ ॥ चरंतमरिसंघेषुकालेक्रुद्धमिवांतकम् ॥ प्रभिन्नमिवमातंगंसिंहस्कंधंधनंजयम् ॥ १० ॥ यःसशक्रादनवरोवीर्येणद्रविणेनच ॥ यमयोःपूर्वजःपार्थःश्वे
ताश्वोमितविक्रमः ॥ ११ ॥ दुःखेनमहताविष्टस्तंनपश्यामिफाल्गुनम् ॥ अजेयमुग्रधन्वानंतेनतप्येवृकोदर ॥ १२ ॥ सततंयःक्षमाशीलःक्षिप्यमाणोप्यणीयसा ॥
ऋजुमार्गप्रपन्नस्यशर्मदाताऽभयस्यच ॥ १३ ॥ सतुजिह्मप्रवृत्तस्यमाययाभिजिघांसतः ॥ अपिवज्रधरस्यापिभवेत्कालविषोपमः ॥ १४ ॥ शत्रोरपिप्रपन्न
स्यसोनृशंसःप्रतापवान् ॥ दाताऽभयस्यबीभत्सुरमितात्मामहाबलः ॥ १५ ॥ सर्वेषामाश्रयोस्माकंरणेरीणांप्रमर्दिता ॥ आहर्तासर्वरत्नानांसर्वेषांनःसुखा
वहः ॥ १६ ॥ रत्नानियस्यवीर्येणदिव्यान्यासन्पुरामम ॥ बहूनिबहुजातीनियानिप्राप्तःसुयोधनः ॥ १७ ॥ यस्यबाहुबलाद्वीरसभाचासीत्पुरामम ॥ सर्वरत्नमयी
ख्यातात्रिपुलोकेषुपांडव ॥ १८ ॥ वासुदेवसमंवीर्येकार्तवीर्यसमंयुधि ॥ अजेयमजितंयुद्धेतंनपश्यामिफाल्गुनम् ॥ १९ ॥ संकर्षणंमहावीर्यंत्वांचभीमापराजि
तम् ॥ अनुयातःस्ववीर्येणवासुदेवंचशत्रुहा ॥ २० ॥ यस्यबाहुबलेतुल्यःप्रभावेचपुरंदरः ॥ जवेवायुर्मुखेसोमःक्रोधेमृत्युःसनातनः ॥ २१ ॥ तेवयंतंनरव्याघ्रंसर्वे
वीरदिदृक्षवः ॥ प्रवेक्ष्यामोमहाबाहोपर्वतंगंधमादनम् ॥ २२ ॥ विशालाबदरीयत्रनरनारायणाश्रमः ॥ तंसदाध्युषितंयक्षैर्द्रक्ष्यामोगिरिमुत्तमम् ॥ २३ ॥ कुबेरन
लिनींरम्यांराक्षसैरभिसेवितां ॥ पद्भिरेवगमिष्यामस्तप्यमानामहत्तपः ॥ २४ ॥ नचयानवताशक्योगंतुंदेशोवृकोदर ॥ ननृशंसेनलुब्धेननाप्रशांतेनभारत ॥ २५ ॥
तत्रसर्वेगमिष्यामोभीमार्जुनगवेषिणः ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशाःसार्धंविप्रैर्महाव्रतैः ॥ २६ ॥ मक्षिकादंशमशकान्सिंहान्व्याघ्रान्सरीसृपान् ॥ प्राप्नोत्यनियतःपा
र्थनियतस्तान्नपश्यति ॥ २७ ॥ तेवयंनियतात्मानःपर्वतंगंधमादनम् ॥ प्रवेक्ष्यामोमिताहाराधनंजयदिदृक्षवः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके० तीर्थयात्राप०
लोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ अमितमहिंसितमजितमितियावत् ॥ १९ ॥ हेभीम ॥ २० ॥ सोमइतिमधुरवाक्यत्वंलक्ष्यते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नलिनींपुष्करिणीं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनियतोऽशुचिः
॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥

भोद्रष्टारःसर्वेमंदरादन्येपर्वतादृष्टाइतिशेषः॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥ महानदीगंगाअलकनंदावा ॥ ४ ॥ उपयाताइष्टसिद्ध्यर्थंप्रार्थिता ॥ ५ ॥ सामगाःतैत्तिरीयकेब्रह्मविद्वेयंसामश्रूयते एतत्सामगायन्नास्तेहा

॥ लोमशउवाच॥ ॥द्रष्टारःपर्वताःसर्वेनद्यःसपुरकाननाः॥तीर्थानिचैवश्रीमंतिस्पृष्टंचसलिलंकरैः॥ १ ॥ पर्वतंमंदरंदिव्यमेषपंथाःप्रयास्यति ॥समाहितानि
रुद्विग्नाःसर्वेभवतपांडवाः ॥ २ ॥ अयंदेवनिवासोवैगंतव्योवोभविष्यति ॥ ऋषीणांचैवदिव्यानांनिवासःपुण्यकर्मणाम्॥ ३॥ एषाशिवजलापुण्यायातिसौ
म्यमहानदी॥वदरीप्रभवाराजन्देवर्षिगणसेविता॥ ४ ॥एषावैहायसैर्नित्यंवालखिल्यैर्महात्मभिः॥ अर्चिताचोपयाताचगंधर्वैश्चमहात्मभिः ॥ ५॥ अत्रसा
मस्मगायंतिसामगाःपुण्यनिःस्वनाः॥ मरीचिःपुलहश्चैवभृगुश्चैवांगिरास्तथा॥ ६ ॥ अत्राह्निकंसुरश्रेष्ठोजपतेसमरुद्गणः॥ साध्याश्चैवाश्विनौचैवपरिधावंति
तंतदा ॥ ७॥ चंद्रमाःसहसूर्येणज्योतींषिचग्रहैःसह॥ अहोरात्रविभागेननदीमेनामनुव्रजन्॥ ८॥ एतस्याःसलिलंमूर्ध्निवृषांकःपर्यधारयत्॥ गंगाद्वारेमहाभा
गयेनलोकस्थितिर्भवेत्॥ ९॥ एतांभगवतींदेवींभवंतःसर्वएवहि ॥ प्रयतेनात्मनाताతप्रतिगम्याभिवादत ॥ १० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वालोमशस्यमहात्मनः॥
आकाशगंगांप्रयताःपांडवास्तेभ्यवादयन्॥ ११ ॥ अभिवाद्यचतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः॥पुनःप्रयाताःसंहृष्टाःसर्वैर्ऋषिगणैःसह ॥ १२॥ ततोदूरात्प्रकाशंतं
पांडुरंमेरुसंनिभं॥ ददृशुस्तेनरश्रेष्ठाविकीर्णंसर्वतोदिशं॥ १३ ॥ तान्प्रष्टुकामान्विज्ञायपांडवान्सतुलोमशः॥ उवाचवाक्यंवाक्यज्ञःशृणुध्वंपांडुनंदनाः॥ १४॥
एतद्विकीर्णंसुश्रीमत्कैलासशिखरोपमम्॥ यत्पश्यसिनरश्रेष्ठपर्वतप्रतिमंस्थितं॥१५॥ एतान्यस्थीनिदैत्यस्यनरकस्यमहात्मनः॥ पर्वतप्रतिमंभातिपर्वतप्रस्त
राश्रितम्॥ १६॥॥ पुरातनेनदेवेनविष्णुनापरमात्मना॥ दैत्योविनिहतस्तेनसुरराजहितैषिणा॥ १७॥ दशवर्षसहस्राणितपस्तप्यन्महामनाः ॥ ऐंद्रंप्रार्थयते
स्यानंतपःस्वाध्यायविक्रमात्॥ १८॥ तपोबलेनमहताबाहुवेगबलेनच॥ नित्यमेवदुराधर्षोधर्षयन्सदितेःसुतः॥ १९॥ सतुतस्यबलंज्ञात्वाधर्मंचचरितव्रतम्॥
भयाभिभूतःसंविग्नःशक्रआसीत्तदानघ॥ २० ॥ तेनसंचिंतितोदेवोमनसाविष्णुरव्ययः॥सर्वत्रगःप्रभुःश्रीमानागतश्चस्थितोबभौ॥ २१ ॥ ऋषयश्चापितंस
र्वेतुष्टुवुश्चदिवौकसः॥ तंदृष्ट्वाज्वलमानश्रीर्भगवान्हव्यवाहनः॥ २२॥

२ वुहा २ वुहा २ वु अहमन्नमित्यादि मरीच्यादयोत्रसार्वात्म्यंत्वस्यपश्यंतोगायंतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ आह्निकंनैयमिकंजपं परिधावंतिपरिचरंति तमिंद्रं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वादतवादयत अक्षरलोपआर्षः
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पांडुरंश्वेतं अस्थ्नांराशिमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ नरकस्यभौमासुरस्य ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥२१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ पाणिनाचपेटाघातेनचेतनांहरत्प्राणान्जहार ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ केनचप्रकारेणउद्धरितापुनरुद्धृतेतिशेषः ॥ ३१ ॥ गताअधस्तादितिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

नष्टतेजाःसमभवत्तस्यतेजोभिभर्त्सितः॥ तंदृष्ट्वावरदंदेवंविष्णुंदेवगणेश्वरं॥ २३॥ प्रांजलिःप्रणतोभूत्वानमस्कृत्यचवज्रभृत् ॥ प्राहवाक्यंततस्तत्त्वंयतस्तस्य
भयंभवेत् ॥२४॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥ जानामितेभयंशक्रदैत्येंद्रान्नरकात्ततः॥ ऐंद्रंप्रार्थयतेस्थानंतपःसिद्धेनकर्मणा॥ २५॥ सोहमेनंतवप्रीत्यातपःसिद्ध
मपिध्रुवम् ॥वियुनज्मिदेहाद्देवेंद्रमुहूर्तंप्रतिपालय ॥ २६॥ तस्यविष्णुर्महातेजाःपाणिनाचेतनांहरत् ॥ सपपातततोभूमौगिरिराजइवाहतः॥ २७॥ तस्यैत
दस्थिसंघातंमायाविनिहतस्यवै॥इदंद्वितीयमपरंविष्णोःकर्मप्रकाशते॥२८॥ नष्टावसुमतीकृत्स्नापातालेचैवमज्जिता॥पुनरुद्धरितातेनवाराहेणैकशृंगिणा
॥ २९॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥भगवन्विस्तरेणेमांकथांकथयतत्त्वतः॥ कथंतेनसुरेशेननष्टावसुमतीतदा॥ ३०॥योजनानांशतंब्रह्मन्पुनरुद्धरितातदा॥के
नचैवप्रकारेणजगतोधरणीध्रुवा॥ ३१॥ शिवादेवीमहाभागासर्वसस्यप्ररोहिणी॥कस्यचैवप्रभावाद्धियोजनानांशतंगता॥ ३२॥ केनतद्वीर्यंसर्वस्वंदर्शितं
परमात्मनः॥एतत्सर्वंयथातत्त्वमिच्छामिद्विजसत्तम॥श्रोतुंविस्तरशःसर्वंत्वंहितस्यप्रतिश्रयः॥ ३३॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥यत्तेहंपरिपृष्टोस्मिकथामेतांयु
धिष्ठिर॥तत्सर्वमखिलेनेहश्रूयतांममभाषतः॥ ३४॥ पुराकृतयुगेतातवर्तमानेभयंकरे॥ यमत्वंकारयामासआदिदेवःपुरातनः॥ ३५॥ यमत्वंकुर्वतस्तस्यदे
वदेवस्यधीमतः॥ नतत्रम्रियतेकश्चिज्जायतेवातथाच्युत॥ ३६॥ वर्धंतेपक्षिसंघाश्चतथापशुगवेडकं॥ गवाश्वंचमृगाश्चैवसर्वेतेपिशिताशनाः॥ ३७॥ तथा
पुरुषशार्दूलमानुषाश्चपरंतप॥ सहस्रशोह्ययुतशोवर्धंतेसलिलंयथा॥ ३८॥ एतस्मिन्संकुलेतातवर्तमानेभयंकरे ॥ अतिभाराद्वसुमतीयोजनानांशतंगता
॥ ३९॥ सावैव्यथितसर्वांगीभारेणाक्रांतचेतना॥ नारायणंवरंदेवंप्रपन्नाशरणंगता॥ ४०॥ ॥पृथिव्युवाच॥ ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादाद्धितिष्ठेयंसुचिरंत्विह ॥
भारेणास्मिसमाक्रांतानशक्नोमिस्मवर्तितुं॥ ४१॥ ममेमंभगवन्भारंव्यपनेतुंत्वमर्हसि ॥शरणागतास्मितेदेवप्रसादंकुरुमेविभो ॥ ४२॥ तस्यास्तद्वचनंश्रु
त्वाभगवानक्षरःप्रभुः॥प्रोवाचवचनंहृष्टःश्रव्याक्षरसमीरितम् ॥ ४३॥ ॥ विष्णुरुवाच॥ ॥नतेमहिभयंकार्यंभारार्तेवसुधारिणि॥ अयमेवंतथाकुर्मियथा
लघ्वीभविष्यसि॥ ४४॥ ॥लोमशउवाच॥ ॥सतांविसर्जयित्वातुवसुधांशैलकुंडलां॥ततोवराहःसंवृत्तएकशृंगोमहाद्युतिः॥ ४५॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ पशवश्चगावश्चएडकामेषाश्चपशुगवेडकं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ नतेत्वया हेमहि कुर्मिकरोमि ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

धूमंधूपं ज्वलयन्निितिहेतौशतृप्रत्ययः यथायथाधूमोज्वलतितथातथाऽवर्धतेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ अक्षरोवेदात्मा ॥ ४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ वाक्यमुच्चारयन्नुच्चारितवंतः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

रक्ताभ्यांनयनाभ्यांतुभयमुत्पादयन्निव ॥ धूमंचज्वलयँल्लक्ष्म्यातत्रदेशेव्यवर्धत ॥ ४६ ॥ सगृहीत्वावसुमतींश्रृंगेणैकेनभास्वता ॥ योजनानांशतंवीरसमुद्ध
रतिसोक्षरः ॥ ४७॥ तस्यांचोद्धार्यमाणायांसंक्षोभःसमजायत ॥ देवाःसंक्षुभिताःसर्वेऋषयश्चतपोधनाः ॥ ४८ ॥ हाहाभूतमभूत्सर्वंत्रिदिवंव्योमभूस्तथा ॥
नपर्यवस्थितःकश्चिद्देवोवामानुषोपिवा ॥ ४९ ॥ ततोब्रह्माणमासीनंज्वलमानमिवश्रिया ॥ देवाःसर्षिगणाश्चैवउपतस्थुरनेकशः ॥ ५० ॥ उपसर्प्यचदेवेशं
ब्रह्माणंलोकसाक्षिकम् ॥ भूत्वाप्रांजलयःसर्वेवाक्यमुच्चारयंस्तदा ॥ ५१ ॥ लोकाःसंक्षुभिताःसर्वेव्याकुलंचचराचरम् ॥ समुद्राणांचसंक्षोभस्त्रिदशेशप्रकाशते
॥ ५२ ॥ सैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ किमेतत्किंप्रभावेणयेनेदंव्याकुलंजगत् ॥ आख्यातुनोभवान्शीघ्रंविसंज्ञाःस्मेहसर्वशः ॥ ५३ ॥ ॥ब्रह्मो
वाच ॥ असुरेभ्योभयंनास्तियुष्माकंकुत्रचित्क्वचित् ॥ श्रूयतांयत्कृतेत्वेषसंक्षोभोजायतेऽमराः ॥ ५४ ॥ योसौसर्वत्रगःश्रीमानक्षरात्माव्यवस्थितः ॥ तस्यप्र
भावात्संक्षोभस्त्रिदिवस्यप्रकाशते ॥ ५५ ॥ यैषावसुमतीकृत्स्नायोजनानांशतंगता ॥ समुद्धृतापुनस्तेनविष्णुनापरमात्मना ॥ ५६ ॥ तस्यामुद्धार्यमाणायांसं
क्षोभःसमजायत ॥ एवंभवंतोजानंतुच्छिद्यतांसंशयश्चवः ॥ ५७॥ ॥देवाऊचुः ॥ ॥ क्वतद्भूतंवसुमतींसमुद्धरतिहृष्टवत् ॥ तंदेशंभगवन्ब्रूहितत्रयास्यामहेवयं
॥ ५८ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ हंतगच्छतभद्रंवोनंदनेपश्यतास्थितम् ॥ एषोत्रभगवान्श्रीमान्सुपर्णःसंप्रकाशते ॥ ५९ ॥ वाराहेणैवरूपेणभगवान्लोकभावनः ॥
कालानलइवाभातिपृथिवीतलमुद्धरन् ॥ ६० ॥ एतस्योरसिसुव्यक्तंश्रीवत्समभिराजते ॥ पश्यध्वंविबुधाःसर्वेभूतमेतदनामयम् ॥ ६१ ॥ ॥ लोमशउवाच ॥
ततोदृष्ट्वामहात्मानंश्रुत्वाचामंत्र्यचामराः ॥ पितामहंपुरस्कृत्यजग्मुर्देवायथागतम् ॥ ६२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुतांकथांसर्वेपांडवाजनमेजय ॥
लोमशादेशितेनाशुयथाजग्मुःप्रहृष्टवत् ॥ ६३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेद्विचत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेशूरास्ततधन्वानस्तूणवंतःसमार्गणाः ॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःखड्गवंतोमितौजसः ॥ १ ॥
परिगृह्यद्विजश्रेष्ठान्ज्येष्ठाःसर्वधनुष्मताम् ॥ पांचालीसहिताराजन्प्रययुर्गंधमादनम् ॥ २ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ नंदनेइंद्रवने अत्रएतत्समीपे ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा०द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तेशूराइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पथामार्गेण अनंतरान्सन्निहितान् निलिल्यिरेनिलीनाः ॥१३ ॥ संगम्यादायेत्यन्वयः गत्वागृहीत्वेत्यर्थः ॥१४॥ १५॥ १६ ॥१७॥१८॥

सरांसिसरितश्चैवपर्वतांश्चवनानिच ॥ वृक्षांश्चबहुलच्छायान्ददृशुर्गिरिमूर्धनि ॥ ३ ॥ नित्यपुष्पफलान्देशान्देवर्षिगणसेवितान् ॥ आत्मन्यात्मानमाधाय
वीरामूलफलाशिनः ॥ ४ ॥ चेरुरुच्चावचाकारान्देशान्विषमसंकटान् ॥ पश्यंतोमृगजातानिबहूनिविविधानिच ॥ ५॥ ऋषिसिद्धामरयुतंगंधर्वाप्सरसांप्रिय
म् ॥ विविशुस्तेमहात्मानःकिन्नराचरितंगिरिम् ॥ ६ ॥ प्रविशत्स्वथवीरेषुपर्वतंगंधमादनम् ॥ चंडवातंमहद्वर्षंप्रादुरासीद्विशांपते ॥ ७॥ ततोरेणुःसमूद्भूतःसपत्र
बहुलोमहान् ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवसहसावृणोत् ॥ ८ ॥ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदावृतेव्योम्निरेणुना ॥ नचापिशेकुस्तत्कर्तुमन्योन्यस्याभिभाषणम् ॥ ९ ॥ न
चापश्यंस्ततोन्योन्यंतमसावृतचक्षुषः ॥ आकृष्यमाणावातेनसाश्मचूर्णेनभारत ॥ १० ॥ द्रुमाणांवातभग्नानांपततांभूतलेनिशम् ॥ अन्येषांचमहीजानांशब्दः
समभवन्महान् ॥ ११ ॥ द्यौःस्वित्पततिकिंभूमिर्दीर्यतेपर्वतोनुकिं ॥ इतितेमेनिरेसर्वेपवनेनापिमोहिताः ॥ १२ ॥ तेपथानंतरान्वृक्षान्वल्मीकान्विषमाणिच ॥
पाणिभिःपरिमार्गंतोभीतावायोर्निलिल्यिरे ॥ १३ ॥ ततःकार्मुकमादायभीमसेनोमहाबलः ॥ कृष्णामादायसंगम्यतस्थावाश्रित्यपादपम् ॥ १४॥ धर्मराज
श्चधौम्यश्चनिलिल्यातेमहावने ॥ अग्निहोत्राण्युपादायसहदेवस्तुपर्वते ॥ १५॥ नकुलोब्राह्मणाश्चान्येलोमशश्चमहातपाः ॥ वृक्षानासाद्यसंत्रस्तास्तत्रतत्रनि
लिल्यिरे ॥ १६ ॥ मंदीभूतेतुपवनेतस्मिन्रजसिशाम्यति ॥ महद्भिर्जलधारौघैर्वर्षमभ्याजगामह ॥ १७॥ भृशंचटचटाशब्दोवज्राणांक्षिप्यतामिव ॥ ततस्ता
श्चंचलाभासश्चेरुरभ्रेषुविद्युतः ॥ १८ ॥ ततोश्मसहिताधाराःसंवृण्वंत्यःसमंततः ॥ प्रपेतुरनिशंतत्रशीघ्रवातसमीरिताः ॥ १९ ॥ तत्रसागरगाह्यापःकीर्यमा
णाःसमंततः ॥ प्रादुरासन्सकलुषाःफेनवत्योविशांपते ॥ २० ॥ वहंत्योवारिबहुलंफेनोडुपपरिप्लुतम् ॥ परिसस्रुर्महाशब्दाःप्रकर्षंत्योमहीरुहान् ॥ २१ ॥ तस्मि
न्नुपरतेशब्देवातेचसमतांगते ॥ गतेह्यंभसिनिम्नानिप्रादुर्भूतेदिवाकरे ॥ २२ ॥ निर्जग्मुस्तेशनैःसर्वेसमाजग्मुश्चभारत ॥ प्रतस्थिरेपुनर्वीराःपर्वतंगंधमादनम्
॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१४३॥ ॥छ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ क्रोशमात्रंप्रयातेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ पद्भ्यामनुचितागंतुंद्रौपदीसमुपाविशत् ॥ १ ॥

अश्मसहिताःकरकासहिताः ॥ १९ ॥ २० ॥ वारिवहंत्योनद्यः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यके० नै० भा० त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥ छ ॥ क्रोशमात्रमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विहगइवविहगःखेचरः ॥ २४ ॥ २५ ॥
श्रांतादुःखपरीताचवातवर्षेणतेनच॥ सौकुमार्याच्चपांचालीसंमुमोहतपस्विनी॥ २॥साकंपमानामोहेनबाहुभ्यामसितेक्षणा ॥वृत्ताभ्यामनुरूपाभ्यामूरूस
मवलंबत॥ ३॥आलंबमानासहितावूरूगजकरोपमौ॥पपातसहसाभूमौवेपंतीकदलीयथा॥ ४ ॥तांपतंतींवरारोहांभज्यमानांलतामिव॥नकुलःसमभि
द्रुत्यपरिजग्राहवीर्यवान्॥५॥ ॥नकुलउवाच॥ ॥राजन्पंचालराजस्यसुतेयमसितेक्षणा॥श्रांतानिपतिताभूमौतामवेक्षस्वभारत॥६॥अदुःखार्हापरंदुः
खंप्राप्तेयंमृदुगामिनी॥आश्वासयमहाराजतामिमांश्रमकर्शिताम्॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥राजातुवचनात्तस्यभृशंदुःखसमन्वितः॥भीमश्चसहदेव
श्चसहसासमुपाद्रवन्॥८॥तामवेक्ष्यतुकौंतेयोविवर्णवदनांकृशाम्॥अंकमानीयधर्मात्मापर्यदेवयदातुरः॥९॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंवेश्मसुगुप्तेषु
स्वास्तीर्णशयनोचिता॥भूमौनिपतिताशेतेसुखार्हावरवर्णिनी॥१०॥सुकुमारौकथंपादौमुखंचकमलप्रभम्॥मत्कृतेद्यवरार्हायाःश्यामतांसमुपागतम्॥११॥
किमिदंद्यूतकामेनमयाकृतमबुद्धिना॥आदायकृष्णांचरतावनेमृगगणायुते॥१२॥सुखंप्राप्स्यसिकल्याणिपांडवान्प्राप्यवैपतीन्॥इतिद्रुपदराजेनपित्राद
त्तायतेक्षणा॥१३॥तत्सर्वमनवाप्येयंश्रमशोकाध्वकर्शिता॥शेतेनिपतिताभूमौपापस्यममकर्मभिः॥१४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथालालप्यमाने
तुधर्मराजेयुधिष्ठिरे॥धौम्यप्रभृतयःसर्वेतत्राजग्मुर्द्विजोत्तमाः॥१५॥तेसमाश्वासयामासुराशीर्भिश्चाप्यपूजयन्॥रक्षोघ्नांश्चतथामंत्रान्जेपुश्चक्रुश्चतेक्रि
याः॥१६॥पठ्यमानेषुमंत्रेषुशांत्यर्थंपरमर्षिभिः॥स्पृश्यमानाकरैःशीतैःपांडवैश्चमुहुर्मुहुः॥१७॥सेव्यमानाचशीतेनजलमिश्रेणवायुना॥पांचालीसुख
मासाद्यलेभेचेतःशनैःशनैः॥१८॥परिगृह्यचतांदीनांकृष्णामजिनसंस्तरे॥पार्थाविश्रामयामासुर्लब्धसंज्ञांतपस्विनीम्॥१९॥तस्यायमौरक्ततलौपादौपू
जितलक्षणौ॥कराभ्यांकिणजाताभ्यांशनकैःसंववाहतुः॥२०॥पर्याश्वासयदप्येनांधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥उवाचचकुरुश्रेष्ठोभीमसेनमिदंवचः॥२१॥बह
वःपर्वताभीमविषमाहिमदुर्गमाः॥तेषुकृष्णामहाबाहोकथंनुविचरिष्यति॥२२॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥त्वांराजन्राजपुत्रींचयमौचपुरुषर्षभ॥स्वयंनेष्या
मिराजेंद्रमाविषादेमनःकृथाः॥२३॥हैडिंबश्चमहावीर्योविहगोमद्बलोपमः॥वहेदनघसर्वान्नोवचनात्तेघटोत्कचः॥२४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अनुज्ञा
तोधर्मराज्ञापुत्रंसस्मारराक्षसम्॥घटोत्कचस्तुधर्मात्मास्मृतमात्रःपितुस्तदा॥२५॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ धर्मज्ञइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

कृतांजलिरुपातिष्ठदभिवाद्याथपांडवान्॥ब्राह्मणांश्चमहाबाहुःसचतैरभिनंदितः॥ २६॥उवाचभीमसेनंसपितरंभीमविक्रमम्॥स्मृतोस्मिभवताशीघ्रंशुश्रू
पुरहमागतः॥ २७॥ आज्ञापयमहाबाहोसर्वंकर्तास्म्यसंशयम्॥तच्छ्रुत्वाभीमसेनस्तुराक्षसंपरिषस्वजे॥ २८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थ
यात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४४ ॥ ॥५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥धर्मज्ञोबल
वान्शूरःसत्योराक्षसपुंगवः॥भक्तोस्मानौरसःपुत्रोभीमगृह्णातुमाचिरम्॥ १ ॥तवबाहुबलेनाहमतिभीमपराक्रम ॥ अक्षतःसहपांचाल्यागच्छेयंगंधमादनं
॥ २॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥भ्रातुर्वचनमाज्ञायभीमसेनोघटोत्कचम्॥ आदिदेशनरव्याघ्रस्तनयंशत्रुकर्शनम्॥३॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥हैडिंबेयपरि
श्रांतातवमातापराजिता॥त्वंचकामगमस्तातबलवान्वहतांखग॥ ४॥ स्कंधमारोप्यभद्रंतेमध्येस्माकंविहायसा ॥ गच्छनीचिकयागत्यायथाचैनांनपीडयेः
॥५॥ ॥घटोत्कचउवाच॥ ॥धर्मराजंचधौम्यंचकृष्णांचयमजौतथा॥एकोप्यहमलंवोढुंकिमुताद्यसहायवान्॥ ६ ॥ अन्येचशतशःशूराविहंगाःकामरू
पिणः॥सर्वान्वोब्राह्मणैःसार्धंवक्ष्यंतिसहितानघ॥७॥ एवमुक्त्वाततःकृष्णामुवाहसघटोत्कचः॥ पांडूनांमध्यगोवीरःपांडवानपिचापरे॥८॥ लोमशःसिद्धमा
र्गेणजगामानुपमद्युतिः॥स्वेनैवसप्रभावेणद्वितीयइवभास्करः॥ ९ ॥ ब्राह्मणांश्चापितान्सर्वान्समुपादायराक्षसाः॥ नियोगाद्राक्षसेंद्रस्यजग्मुर्भीमपराक्रमाः
॥ १० ॥एवंसुरमणीयानिवनान्युपवनानिच॥ आलोकयंतस्तेजग्मुर्विशालांबदरींप्रति॥ ११ ॥तेत्वाशुगतिभिर्वीराराक्षसैस्तैर्महाजवैः॥उह्यमानाययुःशी
घ्रंमहदध्वानमल्पवत्॥ १२ ॥देशान्म्लेच्छजनाकीर्णान्नानारत्नाकरायुतान्॥ददृशुर्गिरिपादांश्चनानाधातुसमाचितान्॥ १३ ॥ विद्याधरसमाकीर्णान्युता
न्वानरकिन्नरैः॥ तथाकिंपुरुषैश्चैवगंधर्वैश्चसमंततः॥ १४ ॥मयूरैश्चमरैश्चैववानरैरुरुभिस्तथा॥ वराहैर्गवयैश्चैवमहिषैश्चसमावृतान्॥ १५ ॥ नदीजालस
माकीर्णान्नानापक्षियुतान्बहून्॥नानाविधमृगैर्जुष्टान्वानरैश्चोपशोभितान्॥ १६ ॥समदैश्चापिविहगैःपादपैरन्वितांस्तथा ॥तेवतीर्यबहून्देशानुत्तरांश्चकु
रूनपि॥ १७॥ददृशुर्विविधाश्चर्यंकैलासंपर्वतोत्तमम्॥तस्याभ्याशेतुददृशुर्नरनारायणाश्रमम्॥ १८॥

वक्ष्यंतिवहनंकरिष्यंति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ रत्नाकरैरासमंताद्युतान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभ्याशेसमीपे ॥ १८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ स्वभावतएवविशेषेणहितेस्वभावविहिते जातांबदरीम् ॥२४॥२५॥ २६॥ २७ ॥ महर्षिगणसंबाधमृषिगणव्याप्तं ब्राह्म्यालक्ष्म्याऋग्यजुःसामात्मिकया ऋचःसा

उपेतंपादपैर्दिव्यैःसदापुष्पफलोपगैः॥ ददृशुस्तांचबदरींवृत्तस्कंधांमनोरमाम्॥ १९ ॥ स्निग्धामविरलच्छायांश्रियापरमयायुताम् ॥ पत्रैःस्निग्धैरविरलैरुपेतां
मृदुभिःशुभां॥ २० ॥ विशालशाखांविस्तीर्णामतिद्युतिसमन्विताम्॥ फलैरुपचितैर्दिव्यैराचितांस्वादुभिर्भृशम्॥ २१॥मधुस्रवैःसदादिव्यांमहर्षिगणसेवितां॥
मदप्रमुदितैर्नित्यंनानाद्विजगणैर्युताम्॥ २२ ॥ अदंशमशकेदेशेबहुमूलफलोदके ॥ नीलशाद्वलसंछन्नेदेवगंधर्वसेविते ॥ २३॥ सुसमीकृतभूभागेस्वभाव
विहितेशुभे॥ जातांहिममृदुस्पर्शेदेशेपहतकंटके॥ २४॥तामुपेत्यमहात्मानःसहतैर्ब्राह्मणर्षभैः॥ अवतेरुस्ततःसर्वेराक्षसस्कंधतःशनैः ॥ २५॥ ततस्तमाश्रमं
रम्यंनरनारायणाश्रितम्॥ ददृशुःपांडवाराजन्सहिताद्विजपुंगवैः॥ २६॥तमसारहितंपुण्यमनामृष्टंरवेःकरैः॥क्षुत्तृट्शीतोष्णदोषैश्चवर्जितंशोकनाशनम्॥ २७॥
महर्षिगणसंबाधंब्राह्म्यालक्ष्म्यासमन्वितम्॥दुष्प्रवेशंमहाराजनरैर्धर्मबहिष्कृतैः॥ २८॥बलिहोमार्चितंदिव्यंसुसंमृष्टानुलेपनम्॥दिव्यपुष्पोपहारैश्चसर्वतोभि
विराजितम्॥ २९॥ विशालैरग्निशरणैःस्रुग्भांडैराचितंशुभैः॥ महद्भिस्तोयकलशैःकठिनैश्चोपशोभितम्॥३०॥ शरण्यंसर्वभूतानांब्रह्मघोषनिनादितम्॥दिव्य
माश्रयणीयंतमाश्रमंश्रमनाशनम्॥३१॥श्रियायुतमनिर्देश्यंदेवचर्योपशोभितम्॥ फलमूलाशनैर्दांतैश्चारुकृष्णाजिनांबरैः॥३२ ॥सूर्यवैश्वानरसमैस्तपसा
भावितात्मभिः ॥ महर्षिभिर्मोक्षपरैर्यतिभिर्नियतेंद्रियैः ॥ ३३॥ ब्रह्मभूतैर्महाभागैरुपेतंब्रह्मवादिभिः ॥ सोऽभ्यगच्छन्महातेजास्तानृषीन्प्रयतःशुचिः ॥ ३४॥
भ्रातृभिःसहितोधीमान्धर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ दिव्यज्ञानोपपन्नास्तेदृष्ट्वाप्राप्तंयुधिष्ठिरम् ॥ ३५॥ अभ्यगच्छंतसुप्रीताःसर्वएवमहर्षयः ॥ आशीर्वादान्प्रयुंजा
नाःस्वाध्यायनिरताभृशम्॥ ३६॥ प्रीतास्तेतस्यसत्कारंविधिनापावकोपमाः॥ उपाजह्रुश्चसलिलंपुष्पमूलफलंशुचि ॥ ३७॥ सतैःप्रीत्याथसत्कारमुपनीतंमह
र्षिभिः॥प्रयतःप्रतिगृह्याथधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ ३८ ॥तंशक्रसदनप्रख्यंदिव्यगंधंमनोरमम्॥ प्रीतःस्वर्गोपमंपुण्यंपांडवःसहकृष्णया॥ ३९ ॥ विवेशशोभया
युक्तंभ्रातृभिश्चसहानघ॥ ब्राह्मणैर्वेदवेदांगपारगैश्चसहस्रशः॥ ४० ॥

मानियजूंषिसाहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः ॥ २८ ॥ सुष्ठुसंमृष्टंसंमार्जनमनुलेपनंचयत्रतत् ॥ २९ ॥ अग्निशरणैरग्न्यगारैः आचितंव्याप्तं कठिनैःशिक्यैःकरंडैर्वा ॥ ३०॥ ३१ ॥ देवचर्यासत्यसंकल्पत्वा
दिकातयाउपशोभितम ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ब्रह्मभूतैर्ब्रह्मवित्त्वेनब्रह्मभावंगतैः तथाचश्रुतिः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सत्कारंचक्रुरितिशेषः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तदुपेत्यस्थानंप्राप्य ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ पुष्पविकचैर्विकसितकुसुमैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सीतांनामतः प्रस्तारःसोपानपादगणादिरूपः घट्टइत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥

तत्रापश्यतधर्मात्मादेवदेवर्षिपूजितम् ॥ नरनारायणस्थानंभागीरथ्योपशोभितम् ॥ ४१ ॥ पश्यंतस्तेनरव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः ॥ मधुस्रवफलंदिव्यंब्रह्मर्षिगण
सेवितम् ॥ ४२ ॥ तदुपेत्यमहात्मानस्तेवसन्ब्राह्मणैःसह ॥ मुदायुक्तामहात्मानोरेमिरेतत्रतेतदा ॥ ४३ ॥ आलोकयंतोमैनाकंनानाद्विजगणायुतम् ॥ हिरण्यशिख
रंचैवतच्चबिंदुसरःशिवम् ॥ ४४ ॥ तस्मिन्विहरमाणाश्चपांडवाःसहकृष्णया ॥ मनोज्ञेकाननवरेसर्वर्तुकुसुमोज्ज्वले ॥ ४५ ॥ पादपैःपुष्पविकचैःफलभारावना
मिभिः ॥ शोभितेसर्वतोरम्यैःपुंस्कोकिलगणायुतैः ॥ ४६ ॥ स्निग्धपत्रैरविरलैःशीतच्छायैर्मनोरमैः ॥ सरांसिचविचित्राणिप्रसन्नसलिलानिच ॥ ४७ ॥ कमलैः
सोत्पलैश्चैवभ्राजमानानिसर्वशः ॥ पश्यंतश्चारुरूपाणिरेमिरेतत्रपांडवाः ॥ ४८ ॥ पुण्यगंधःसुखस्पर्शोववौतत्रसमीरणः ॥ ह्लादयन्पांडवान्सर्वान्द्रौपद्यासहि
तान्प्रभो ॥ ४९ ॥ भागीरथींसुतीर्थांचसीतांविमलपंकजाम् ॥ मणिप्रवालप्रस्तारांपादपैरुपशोभिताम् ॥ ५० ॥ दिव्यपुष्पसमाकीर्णांमनःप्रीतिविवर्धनीं ॥ वीक्ष
माणामहात्मानोविशालांबदरीमनु ॥ ५१ ॥ तस्मिन्देवर्षिचरितेदेशेपरमदुर्गमे ॥ भागीरथीपुण्यजलेतर्पयांचक्रिरेतदा ॥ ५२ ॥ देवान्ऋषींश्चकौंतेयाःपरमंशौ
चमास्थिताः ॥ तत्रतेतर्पयंतश्चजपंतश्चकुरूद्वहाः ॥ ५३ ॥ ब्राह्मणैःसहितावीराह्यवसन्पुरुषर्षभाः ॥ कृष्णायास्तत्रपश्यंतःक्रीडितान्यमरप्रभाः ॥ विचित्राणिन
रव्याघ्रारेमिरेतत्रपांडवाः ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमादनप्रवेशेपंचचत्वारिंशदधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तत्रतेपुरुषव्याघ्राःपरमंशौचमास्थिताः ॥ षड्रात्रमवसन्वीराधनंजयदिदृक्षवः ॥ १ ॥ ततःपूर्वो
त्तरेवायुःप्लवमानोयदृच्छया ॥ सहस्रपत्रमर्काभंदिव्यंपद्ममुपाहरत् ॥ २ ॥ तदवैक्षतपांचालीदिव्यगंधंमनोरमम् ॥ अनिलेनाहृतंभूमौपतितंजलजंशुचि ॥ ३ ॥
तच्छुभाशुभमासाद्यसौगंधिकमनुत्तमम् ॥ अतीवमुदिताराजन्भीमसेनमथाब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यदिव्यंसुरुचिरंभीमपुष्पमनुत्तमम् ॥ गंधसंस्थानसंपन्नंमन
सोममनंदनम् ॥ ५ ॥ इदंचधर्मराजायप्रदास्यामिपरंतप ॥ हरेदंममकामायकाम्यकेपुनराश्रमे ॥ ६ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तत्रेति ॥ १ ॥ पूर्वोत्तरेऐशानकोणे
॥ २ ॥ ३ ॥ शुभाकल्याणी शुभंशोभायुतं सौगंधिकंपद्मजातिभेदः ॥ ४ ॥ गंधेति संस्थानमाकारः ॥ ५ ॥ हरआहर इदमेतज्जातीयम् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रभिन्नोमत्तः ॥ ११ ॥ ग्लानिवैक्लव्येदेहचित्तयोरवसादौ भयंतत्कारणंस्वोच्छेदबुद्धिः भयाभावादेवमयायत्नेनगंतव्यमित्यादरःसंभ्रमः सोपितंनजुषतेसेवते तत्रहेतुः आत्मज
मिति मातरिश्वनोवायोः सार्धः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिप्रायान्देवऋषिगंधर्वादिलीलोन्नयनहेतून्पुष्पकुशादिसंस्तरान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पितुर्यथापुत्रस्पर्शःशीतस्तादृक्स्पर्शव
तावायुनेत्यर्थः पित्रावायुना ॥ २० ॥ २१ ॥ धातुविच्छेदैर्धातुभेदैः अंगुलैरिवविषमच्छेदैःसप्तपर्णादिभिर्नानाधातुरंजितपत्रैःरचितैः वलिभिस्त्रिपुंड्राकारैरनुलिप्तइवेत्यर्थः आंजनेतिकृष्णधातुग्रहणं पी

यदितेहंप्रियापार्थबहूनीमान्युपाहर ॥ तान्यहंनेतुमिच्छामिकाम्यकंपुनराश्रमम् ॥७॥ एवमुक्त्वाशुभापांगीभीमसेनमनिंदिता ॥ जगामपुष्पमादायधर्मराजा
यतत्तदा ॥८॥ अभिप्रायंतुविज्ञायमहिष्याःपुरुषर्षभः ॥ प्रियायाःप्रियकामःसप्रायाद्भीमोमहाबलः ॥ ९ ॥ वातंतमेवाभिमुखोयतस्तत्पुष्पमागतम् ॥ आजिहीर्षु
र्जगामाशुसपुष्पाण्यपराण्यपि ॥ १० ॥ रुक्मपृष्ठंधनुर्गृह्यशरांश्चाशीविषोपमान् ॥ मृगराडिवसंक्रुद्धःप्रभिन्नइवकुंजरः ॥ ११ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिमहाबाण
धनुर्धरम् ॥ नग्लानिर्नचवैक्लव्यंनभयंनचसंभ्रमः ॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः ॥ १२ ॥ द्रौपद्याःप्रियमन्विच्छन्सबाहुबलमाश्रितः ॥ १३ ॥ व्यपेत
भयसंमोहःशैलमभ्यपतद्बली ॥ सतंद्रुमलतागुल्मच्छन्नंनीलशिलातलम् ॥ १४ ॥ गिरिंचचारारिहरःकिन्नराचरितंशुभम् ॥ नानावर्णधरैश्चित्रंधातुद्रुममृगांड
जैः ॥१५॥ सर्वभूषणसंपूर्णभूमेर्भुजमिवोच्छ्रितम् ॥ सर्वत्ररमणीयेषुगंधमादनसानुषु ॥ १६॥ सक्तचक्षुरभिप्रायान्हृदयेनानुचिंतयन् ॥ पुंस्कोकिलनिनादेषु
षट्पदाचरितेषुच ॥ १७॥ बद्धश्रोत्रमनश्चक्षुर्जगामामितविक्रमः ॥ आजिघ्रन्समहातेजाःसर्वर्तुकुसुमोद्भवम् ॥ १८ ॥ गंधमुद्धतमुद्दामोवनेमत्तइवद्विपः ॥
वीज्यमानःसुपुण्येननानाकुसुमगंधिना ॥ १९ ॥ पितुःसंस्पर्शशीतेनगंधमादनवायुना ॥ क्रियमाणश्रमःपित्रासंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ २० ॥ सयक्षगंधर्वसुरब्रह्म
र्षिगणसेवितम् ॥ विलोकयामासतदापुष्पहेतोररिंदमः ॥ २१ ॥ विषमच्छेदैरचितैरनुलिप्तइवांगुलैः ॥ वलिभिर्धातुविच्छेदैःकांचनांजनराजतैः ॥ सपक्षमिवनृ
त्यंतंपार्श्वलग्नैःपयोधरैः ॥ २२ ॥ मुक्ताहारैरिवचितंच्युतैःप्रस्रवणोदकैः ॥ अभिरामदरीकुंजनिर्झरोदककंदरम् ॥ २३ ॥ अप्सरोनूपुररवैःप्रनृत्तवरबर्हिणम् ॥ दि
ग्वारणविषाणाग्रैर्घृष्टोपलशिलातलम् ॥ २४ ॥ स्रस्तांशुकमिवाक्षोभ्यैर्निम्नगानिःसृतैर्जलैः ॥ सशष्पकवलैःस्वस्थैरदूरपरिवर्तिभिः ॥ २५ ॥

तकृष्णश्वेतधातुभिरित्यर्थः पयोधरैर्मेघैः ॥ २२ ॥ दरीबिलगृहं कंदरंमहाप्रपातः अभिरामादरीप्रभृतयोयस्मिन् ॥ २३ ॥ विषाणाग्रैर्दंताग्रैः विषाणंकुष्ठकेक्लीबंत्रिषुशृंगेभदंतयोरितिमेदिनी शिलाःसमपा
षाणाःशयनासनयोग्याः उपलास्तदन्ये ॥ २४ ॥ शष्पंबालतृणंकवलोग्रासस्तद्युक्तैः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७॥ कनकवर्णाभःपीतदीप्तिः सिंहसंहननःसिंहवद्दृढांगः ॥ २८ ॥ वारणानामपिवारणोनिवारकःसंग्रामादौ विचेष्टितैर्व्यावृत्ताभिर्निश्चेष्टाभिरेकाग्राभिरित्यर्थः ॥ २९ ॥ रूपस्यसौंदर्यस्य
रूपंस्वभावेसौंदर्येइतिमेदिनी ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ निर्घातउत्पातः पर्वसुउत्सवेषु ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पोथयन्मर्दयन् लताभूचरा वल्लीवृक्षचरेतिभेदः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥ अव

भयानभिज्ञैर्हरिणैःकौतूहलनिरीक्षितः ॥ चालयानःस्ववेगेनलताजालान्यनेकशः ॥ २६॥ आक्रीडमानोहृष्टात्माश्रीमान्वायुसुतोययौ ॥ प्रियामनोरथंकर्तु
मुद्यतश्चारुलोचनः॥ २७॥ प्रांशुःकनकवर्णाभःसिंहसंहननोयुवा ॥ मत्तवारणविक्रांतोमत्तवारणवेगवान्॥ २८॥ मत्तवारणताम्राक्षोमत्तवारणवारणः॥
प्रियपार्श्वोपविष्टाभिर्व्यावृत्ताभिर्विचेष्टितैः ॥ २९ ॥यक्षगंधर्वयोषाभिरदृश्याभिर्निरीक्षितः ॥ नवावतारंरूपस्यविक्रीडन्निवपांडवः ॥ ३० ॥ चचाररमणीये
षुगंधमादनसानुषु ॥ संस्मरन्विविधान्क्लेशान्दुर्योधनकृतान्बहून् ॥ ३१ ॥ द्रौपद्यावनवासिन्याःप्रियंकर्तुंसमुद्यतः ॥ सोचिंतयद्गतेस्वर्गमर्जुनेमयिचागते ॥
॥ ३२॥ पुष्पहेतोःकथंत्वार्यःकरिष्यतियुधिष्ठिरः ॥ स्नेहान्नरवरोनूनमविश्वासाद्बलस्यच ॥ ३३ ॥ नकुलंसहदेवंचनमोक्ष्यतियुधिष्ठिरः ॥ कथंतुकुसुमावाप्तिः
स्याच्छीघ्रमितिचिंतयन्॥ ३४ ॥ प्रतस्थेनरशार्दूलःपक्षिराडिववेगितः ॥ सज्जमानमनोदृष्टिःफुल्लेषुगिरिसानुषु॥ ३५॥ द्रौपदीवाक्यपाथेयोभीमःशीघ्रतरंय
यौ॥ कंपयन्मेदिनींपद्भ्यांनिर्घातइवपर्वसु ॥ ३६ ॥ त्रासयन्गजयूथानिवातरंहावृकोदरः ॥ सिंहव्याघ्रमृगांश्चैवमर्दयानोमहाबलः॥ ३७॥ उन्मूलयन्महावृ
क्षान्पोथयंस्तरसाबली ॥ लतावल्लीश्चवेगेनविकर्षन्पांडुनंदनः ॥ उपर्युपरिशैलाग्रमारुरुक्षुरिवद्विपः ॥ ३८॥ विनर्दमानोतिभृशंसविद्युदिवतोयदः ॥ तेनश
ब्देनमहताभीमस्यप्रतिबोधिताः ॥ ३९॥ गुहांसंतत्यजुर्व्याघ्रानिलिल्युर्वनवासिनः ॥ समुत्पेतुःखगास्त्रस्तामृगयूथानिदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ ऋक्षाश्चोत्ससृजुर्वृक्षां
स्तत्यजुर्हरयोगुहाम्॥ व्यजृंभंतमहासिंहामहिषाश्चावलोकयन्॥ ४१ ॥तेनवित्रासितानागाःकरेणुपरिवारिताः॥तद्वनंसंपरित्यज्यजग्मुरन्यन्महावनम्॥४२॥
वराहमृगसंघाश्चमहिषाश्चवनेचराः ॥ व्याघ्रगोमायुसंघाश्चप्रणेदुर्गवयैःसह ॥ ४३ ॥ रथांगसाह्वदात्यूहाहंसकारंडवप्लवाः ॥ शुकाःपुंस्कोकिलाःक्रौंचाविसं
ज्ञाभेजिरेदिशः ॥ ४४॥ तथान्येदर्पितानागाःकरेणुशरपीडिताः ॥ सिंहव्याघ्राश्चसंक्रुद्धाभीमसेनमथाद्रवन्॥ ४५॥

लोकयन्व्यलोकयन् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ रथांगसाह्वाश्चक्रसमाननामानश्चक्रवाकाइतियावत् दात्यूहोमयूरश्चातकोवा दात्यूहःकालकंठके चातकेपीतिमेदिनी ॥ ४४ ॥ करेणुशरेणहस्तिनीकृते
नोत्तेजनेनपीडिताः शरस्तूत्तेजनेवाणेइतिमेदिनी ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अस्रावीमत्तगजइवेत्यर्थः कदलीस्तंभान्मृगविशेषपादान् रंभावृक्षेथकदलीपताकामृगभेदयोरितिमेदिनी उत्तरश्लोकाद्वलिनामित्यपकृष्यबलिनांयक्षादी
नांपताकास्तंभान्वा ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ नलिनोत्पलंपद्मपुष्पं उत्पलीतुषपर्पट्यांक्लीबंकुष्ठप्रसूनयोरितिमेदिनी उद्दामोबंधनशून्यः ॥ ५९ ॥ अध्यगंपर्वतोपरिवनंगंतुमुद्य

शकृन्मूत्रंचमुंचानाभयविभ्रांतमानसाः॥ व्यादितास्यामहारौद्राव्यनदन्भीषणान्रवान् ॥ ४६ ॥ ततोवायुसुतःक्रोधात्स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ गजेनान्यान्ग
जान्श्रीमान्सिंहंसिंहेनवाविभुः॥ ४७॥ तलप्रहारैरन्यांश्चव्यहनत्पांडवोबली ॥ तेवध्यमानाभीमेनसिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ ४८॥ भयाद्विसस्टजुर्भीमंशकृन्मूत्रं
चसुस्रुवुः॥ प्रविवेशततःक्षिप्रंतानपास्यमहाबलः॥ ४९ ॥ वनंपांडुसुतःश्रीमान्शब्देनापूरयन्दिशः॥ अथापश्यन्महाबाहुर्गंधमादनसानुषु ॥ ५० ॥ सुरम्यंक
दलीषंडंबहुयोजनविस्तृतं॥ तमभ्यगच्छद्वेगेनक्षोभयिष्यन्महाबलः॥ ५१ ॥ महागजइवास्रावीप्रभंजन्विविधान्द्रुमान्॥ उत्पाट्यकदलीस्तंभान्बहुतालस
मुच्छ्रयान्॥ ५२ ॥ चिक्षेपतरसाभीमःसमंताद्बलिनांवरः॥ विनदन्सुमहातेजान्टसिंहइवदर्पितः ॥ ५३ ॥ ततःसत्वान्युपाक्रामद्बहूनिसुमहांतिच ॥ रुरुवानर
सिंहांश्चमहिषांश्चजलाशयान्॥ ५४ ॥ तेनशब्देनचैवाथभीमसेनरवेणच॥ वनांतरगताश्चापिवित्रेसुर्मृगपक्षिणः॥ ५५॥ तंशब्दंसहसाश्रुत्वामृगपक्षिसमी
रितं॥ जलार्द्रपक्षाविहगाःसमुत्पेतुःसहस्रशः॥ ५६ ॥ तानौदकान्पक्षिगणान्निरीक्ष्यभरतर्षभः॥ तानेवानुसरन्रम्यंददर्शसुमहत्सरः ॥ ५७ ॥ कांचनैःकदली
षंडैर्मंदमारुतकंपितैः॥ वीज्यमानमिवाक्षोभ्यंतीरात्तीरविसर्पिभिः॥॥ ५८ ॥ तत्सरोथावतीर्यांशुप्रभूतनलिनोत्पलं ॥ महागजइवोद्दामश्चिक्रीडबलवद्बली ॥
॥५९॥ विक्रीड्यतस्मिन्रुचिरमुत्ततारामितद्युतिः॥ ततोध्यगंतुवेगेनतद्वनंबहुपादपम्॥६०॥ दध्मौचशंखंस्वनवत्सर्वप्राणेनपांडवः॥ आस्फोटयच्चबलवान्भी
मःसंनादयन्दिशः॥६१॥ तस्यशंखस्यशब्देनभीमसेनरवेणच॥बाहुशब्देनचोग्रेणनदंतीवगिरेर्गुहाः॥६२॥ तंवज्रनिष्पेषसममास्फोटितमहारवम्॥ श्रुत्वाशै
लगुहासुप्तैःसिंहैर्मुक्तोमहास्वनः॥६३॥ सिंहनादभयत्रस्तैःकुंजरैरपिभारत॥ मुक्तोविरावःसुमहान्पर्वतोयेनपूरितः॥६४॥ तंतुनादंततःश्रुत्वामुक्तंवारणपुंगवैः
भ्रातरंभीमसेनंतुविज्ञायहनुमान्कपिः॥६५॥ दिवंगमंरुरोधाथमार्गंभीमस्यकारणात्॥ अनेनहिपथामावैगच्छेदितिविचार्यसः॥ ६६ ॥ आस्तएकायनेमा
र्गेकदलीषंडमंडिते॥ भ्रातुर्भीमस्यरक्षार्थंतंमार्गमवरुध्यवै॥६७॥ मात्रप्राप्स्यतिशापंवाधर्षणांवेतिपांडवः॥ कदलीषंडमध्यस्थोह्येवंसंचिंत्यवानरः॥ ६८॥

तःसन्निनिशेपः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ आस्फोटितउद्भावितः बाहुघातोवा ॥ ६३ ॥ ६४॥ ६५॥ दिवंगमंमार्गंस्वर्गमार्गं ॥ ६६ ॥ एकायनेअतिसंकुचिते ॥ ६७॥ वानरःकपिः वानानिशुष्कफलानि
रात्यादत्तइतिवानरः अहिंस्रइत्यर्थः ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ उद्गारंप्रतिशब्दंगौरिवउत्ससर्ज ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ बाहोःस्वस्तिकंचतुरस्रंमूलंअंसइतियावत् तत्रन्यस्तकंधरमित्यर्थः तत्रहेतुः स्कंधेति विपुलांसत्वादित्यर्थ

प्राजृंभतमहाकायोहनूमान्नामवानरः॥ कदलीषंडमध्यस्थोनिद्रावशगतस्तदा॥६९॥जृंभमाणःसुविपुलंशक्रध्वजमिवोच्छ्रितम्॥आस्फोटयच्चलांगूलमिंद्राशनिसमस्वनम्॥७०॥तस्यलांगूलनिनदंपर्वतःसुगुहामुखैः॥उद्गारमिवगौर्नर्दन्नुत्ससर्जसमंततः ॥ ७१ ॥ लांगूलास्फोटशब्दाच्चचलितःसमहागिरिः ॥ विघूर्णमानशिखरःसमंतात्पर्यशीर्यत ॥७२॥ सलांगूलरवस्तस्यमत्तवारणनिःस्वनम्॥ अंतर्धायविचित्रेषुचचारगिरिसानुषु॥७३॥ सभीमसेनस्तच्छ्रुत्वासंप्रहृष्टतनूरुहः॥ शब्दप्रभवमान्विच्छंश्चचारकदलीवनम्॥७४॥ कदलीवनमध्यस्थमथपीनेशिलातले॥ ददर्शसुमहाबाहुर्वानराधिपतिंतदा ॥ ७५॥ विद्युत्संपातदुष्प्रेक्षंविद्युत्संपातपिंगलम् ॥ विद्युत्संपातनिनदंविद्युत्संपातचंचलम् ॥७६॥ बाहुस्वस्तिकविन्यस्तपीनह्रस्वशिरोधरम्॥ स्कंधभूयिष्ठकायत्वात्तनुमध्यकटीतटं ॥७७॥ किंचिच्चाभुग्नशीर्षेणदीर्घरोमांचितेनच॥ लांगूलेनोर्ध्वगतिनाध्वजेनेवविराजितम्॥७८॥ह्रस्वौष्ठंताम्रजिह्वास्यंरक्तवर्णंचलद्भ्रुवम्॥विवृत्तदंष्ट्रादशनंशुक्लतीक्ष्णाग्रशोभितम्॥७९॥ अपश्यद्वदनंतस्यरश्मिवंतमिवोडुपम्॥ वदनाभ्यंतरगतैःशुक्लैर्दंतैरलंकृतम्॥८०॥केसरोत्करसंमिश्रमशोकानामिवोत्करं॥ हिरण्मयीनांमध्यस्थंकदलीनांमहाद्युतिं॥ ८१ ॥दीप्यमानेनवपुषास्वर्चिष्मंतमिवानलम्॥ निरीक्षंतममित्रघ्नंलोचनैर्मधुपिंगलैः॥ ८२ ॥ तंवानरवरंधीमानतिकायंमहाबलम्॥ स्वर्गपंथानमावृत्यहिमवंतमिवस्थितम् ॥ ८३ ॥ दृष्ट्वाचैनंमहाबाहुरेकंतस्मिन्महावने॥ अथोपसृत्यतरसाविभीर्भीमस्ततोबली ॥ ८४॥ सिंहनादंचकारोग्रंवज्राशनिसमंबली॥ तेनशब्देनभीमस्यवित्रेसुर्मृगपक्षिणः॥८५॥ हनूमांश्चमहासत्वईषदुन्मील्यलोचने ॥ दृष्ट्वातमथसावज्ञंलोचनैर्मधुपिंगलैः॥ स्मितेनचैनमासाद्यहनूमानिदमब्रवीत्॥ ८६॥ ॥हनूमानुवाच॥ ॥किमर्थंसरुजस्तेहंसुखसुप्तःप्रबोधितः ॥ ननुनामत्वयाकार्यादयाभूतेषुजानता॥८७॥ वयंधर्मंनजानीमस्तिर्यग्योनिमुपाश्रिताः ॥नरास्तुबुद्धिसंपन्नादयांकुर्वंतिजंतुषु॥८८ ॥ क्रूरेषुकर्मसुकथंदेहवाक्चित्तदूषिषु ॥ धर्मघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः॥ ८९ ॥ नत्वंधर्मंविजानासिबुधानोपासितास्त्वया॥ अल्पबुद्धितयाबाल्याद्वुत्सादयसियन्मृगान्॥ ९०॥ ब्रूहिकस्त्वंकिमर्थंवाकिमिदंवनमागतः॥ वर्जितंमानुषैर्भावैस्तथैवपुरुषैरपि ॥ ९१ ॥

॥७७ ॥ आभुग्नंद्विगुणीकृतं ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ उडुपंचंद्रं ॥ ८० ॥ अशोकानामशोकपुष्पाणां ॥ ८१ ॥ ८२ ॥८३ ॥८४ ॥ ८५॥ ८६ ॥ सरुजःसपीडः तेत्वया ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥

॥ ९२ ॥ ९३ ॥ आश्वसिहिविश्वासंकुरु ॥ ९४ ॥९५ ॥ मह्यंमम ॥ ९६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वैशसंविरोधं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्गुणइति गुणाःसत्वादयोरूपादयश्चतैर्वर्जितः अतएवपरमः कोशपंचकेहिअनात्मन्यात्मत्वममुख्यमाध्यासिकत्वात्तस्य ततोन्यस्तु

क्वचत्वयाद्यगंतव्यंप्रब्रूहिपुरुषर्षभ॥ अतःपरमगम्योयंपर्वतःसुदुरारुहः ॥ ९२ ॥ विनासिद्धगतिंवीरगतिरत्रनविद्यते ॥ देवलोकस्यमार्गोयमगम्योमानुषैःस
दा॥ ९३॥ कारुण्यात्त्वामहंवीरवारयामिनिबोधमे ॥ नातःपरंत्वयाशक्यंगंतुमाश्वसिहिप्रभो ॥ ९४॥ स्वागतंसर्वथैवेहतवाद्यमनुजर्षभ॥ इमान्यमृतकल्पा
निमूलानिचफलानिच॥ ९५॥ भक्षयित्वानिवर्तस्वमावृथाप्राप्स्यसेवधम्॥ ग्राह्यंयदिवचोमह्यंहितंमनुजपुंगव॥९६॥ ॥इतिश्रीम०आरण्यकेप०तीर्थया
त्राप०लोमशतीर्थयात्रायांभीमकदलीखंडप्रवेशेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४६॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यवानरेंद्रस्यधीमतः॥भीमसेनस्तदावीरःप्रोवाचामित्रकर्षणः॥ १॥ ॥भीमउवाच॥ ॥कोभवान्किंनिमित्तंवा
वानरंवपुरास्थितः॥ब्राह्मणानंतरोवर्णःक्षत्रियस्त्वांतुपृच्छति॥ २॥ कौरवःसोमवंशीयःकुंत्यागर्भेणधारितः॥ पांडवोवायुतनयोभीमसेनइतिश्रुतः ॥३॥ स
वाक्यंकुरुवीरस्यास्मितेनप्रतिगृह्यतत्॥ हनूमान्वायुतनयोवायुपुत्रमभाषत॥४॥ ॥हनूमानुवाच॥ ॥वानरोहंनतेमार्गंप्रदास्यामियथेप्सितम्॥ साधुगच्छ
निवर्तस्वमात्वंप्राप्स्यसिवैशसम्॥५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥वैशसंवास्तुयद्वान्यन्नत्वांपृच्छामिवानर॥ प्रयच्छमार्गमुत्तिष्ठमामत्तःप्राप्स्यसेव्यथाम्॥६॥
॥हनूमानुवाच॥ ॥नास्तिशक्तिर्ममोत्थातुंव्याधिनाक्लेशितोह्यहम्॥ यद्यवश्यंप्रयातव्यंलंघयित्वाप्रयाहिमाम्॥७॥ ॥भीमउवाच॥ ॥निर्गुणःपरमात्मातुदे
हंव्याप्यावतिष्ठते॥ तमहंज्ञानविज्ञेयंनावमन्येनलंघये॥८॥ यद्यागमैर्नविद्यांचतमहंभूतभावनम्॥ क्रमेयंत्वांगिरिंचैवहनूमानिवसागरम्॥९॥ ॥हनूमानु
वाच॥ ॥कएषहनुमान्नामसागरोयेनलंघितः॥ पृच्छामित्वांनरश्रेष्ठकथ्यतांयदिशक्यते॥ १०॥

निरुपाधिचिन्मात्रोमुख्यआत्माप्रत्यग्भूतआकाशोघटमिवदेहंव्याप्यस्थितः एतेनशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तः अस्यनिर्गुणत्वेऽनुभवंप्रमाणयति ज्ञानविज्ञेयमिति ज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजप्रमातेनज्ञेयं ज्ञातविज्ञेयमि
तिपाठेसर्वप्रकाशकमहंकारादिसाक्षिणमित्यर्थः तस्यावमाननाशालग्रामादिवत्तदुपाधिभूतस्यशरीरस्यलंघनेनभवत्यतस्तद्भयंनकुर्वेइत्यर्थः ॥ ८ ॥ भूतभावनंभूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचभावनं
रचनंयस्मात्तं आत्मनआकाशःसंभूतः आत्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एतेनतत्पदार्थउक्तः तयोःसामानाधिकरण्यादभेदेब्रह्माद्वैतंचदर्शितं ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ क्रमेणपादविक्षेपेण ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एवमुक्तेसति तमित्यध्याहारः तंहीनवीर्यपराक्रमंमनसाऽचिंतयन्मेने ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ भीमउवाच ॥ ॥ भ्राताममगुणश्लाघ्योबुद्धिसत्वबलान्वितः ॥ रामायणेऽतिविख्यातःश्रीमान्वानरपुंगवः ॥ ११ ॥ रामपत्नीकृतेयेनशतयोजनविस्तृतः ॥ सा
गरःप्लवगेंद्रेणक्रमेणैकेनलंघितः ॥ १२ ॥ समेभ्रातामहावीर्यस्तुल्योहंतस्यतेजसा ॥ बलेपराक्रमेयुद्धेशक्तोहंतवनिग्रहे ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठदेहिमेमार्गंपश्यमेचाद्य
पौरुषम् ॥ मच्छासनमकुर्वाणंत्वांवानेष्येयमक्षयम् ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विज्ञायतंबलोन्मत्तंबाहुवीर्येणदर्पितम् ॥ हृदयेनावहस्यैनंहनूमान्वाक्यम
ब्रवीत् ॥ १५ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ प्रसीदनास्तिमेशक्तिरुत्थातुंजरयानघ ॥ ममानुकंपयात्वेतत्पुच्छमुत्सार्यगम्यताम् ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥
एवमुक्तेहनुमताहीनवीर्यपराक्रमम् ॥ मनसाचिंतयद्भीमःस्वबाहुबलदर्पितः ॥ १७ ॥ पुच्छेप्रगृह्यतरसाहीनवीर्यपराक्रमम् ॥ सालोक्यमंतकस्यैनंनयाम्यद्येहवा
नरम् ॥ १८ ॥ सावज्ञमथवामेनस्मयन्जग्राहपाणिना ॥ नचाशकच्चालयितुंभीमःपुच्छंमहाकपेः ॥ १९ ॥ उच्चिक्षेपपुनर्दोर्भ्यामिंद्रायुधमिवोच्छ्रितम् ॥ नोद्धर्तुम
शकद्भीमोदोर्भ्यामपिमहाबलः ॥ २० ॥ उत्क्षिप्तांभ्रूर्विवृत्ताक्षःसंहतभ्रुकुटीमुखः ॥ स्विन्नगात्रोभवद्भीमोनचोद्धर्तुंशशाकतम् ॥ २१ ॥ यत्नवानपितुश्रीमान्लां
गुलोद्धरणोद्धुरः ॥ कपेःपार्श्वगतोभीमस्तस्थौव्रीडानताननः ॥ २२ ॥ प्रणिपत्यचकौंतेयःप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ प्रसीदकपिशार्दूलदुरुक्तंक्षम्यतांमम ॥ २३ ॥
सिद्धोवायदिवादेवोगंधर्वोवाथगुह्यकः ॥ पृष्टःसन्कामयाब्रूहिकस्त्वंवानररूपधृक् ॥ २४ ॥ नचेद्गुह्यंमहाबाहोश्रोतव्यंचेद्भवेन्मम ॥ शिष्यवत्त्वांतुपृच्छामिउ
पपन्नोस्मितेनघ ॥ २५ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ यत्तेममपरिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ तत्सर्वमखिलेनत्वंशृणुपांडवनंदन ॥ २६ ॥ अहंकेसरिणःक्षेत्रेवायुनाज
गदायुना ॥ जातःकमलपत्राक्षहनूमान्नामवानरः ॥ २७ ॥ सूर्यपुत्रंचसुग्रीवंशक्रपुत्रंचवालिनम् ॥ सर्वेवानरराजानस्तथावानरयूथपाः ॥ २८ ॥ उपतस्थुर्महा
वीर्यांममचामित्रकर्षण ॥ सुग्रीवेणाभवत्प्रीतिरनिलस्याग्निनायथा ॥ २९ ॥ निकृतःसततोभ्रात्राकस्मिंश्चित्कारणांतरे ॥ ऋष्यमूकेमयासार्धंसुग्रीवोन्यवस
च्चिरम् ॥ ३० ॥ अथदाशरथिर्वीरोरामोनाममहाबलः ॥ विष्णुर्मानुषरूपेणचचारवसुधातलम् ॥ ३१ ॥ सपितुःप्रियमन्विच्छन्सहभार्यःसहानुजः ॥ सधनुर्धन्विनां
श्रेष्ठोदंडकारण्यमाश्रितः ॥ ३२ ॥ तस्यभार्याजनस्थानाच्छलेनापहृताबलात् ॥ राक्षसेंद्रेणबलिनारावणेनदुरात्मना ॥ ३३ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ उपतस्थुर्वालिनं ममचसुग्रीवेणप्रीतिरभवत् ॥ २९ ॥ निकृतोनिरस्तः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हृतदारइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

सुवर्णरत्नचित्रेणमृगरूपेणरक्षसा ॥ वंचयित्वानरव्याघ्रंमारीचेनतदानघ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० तीर्थ० लोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवा
देसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ हृतदारःसहभ्रात्रापत्नींमार्गन्सराघवः ॥ दृष्टवान्शैलशिखरे
सुग्रीवंवानरर्षभम् ॥ १ ॥ तेनतस्याभवत्सख्यंराघवस्यमहात्मनः ॥ सहत्वावालिनंराज्येसुग्रीवमभिषिक्तवान् ॥ २ ॥ सराज्यंप्राप्यसुग्रीवःसीतायाःपरिमार्गणे ॥
वानरान्प्रेषयामासशतशोथसहस्रशः ॥ ३ ॥ ततोवानरकोटीभिःसहितोहंनरर्षभ ॥ सीतांमार्गन्महाबाहोप्रयातोदक्षिणांदिशम् ॥ ४ ॥ ततःप्रवृत्तिःसीतायागृध्रे
णसुमहात्मना ॥ संपातिनासमाख्यातारावणस्यनिवेशने ॥ ५ ॥ ततोहंकार्यसिद्ध्यर्थंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ शतयोजनविस्तारमर्णवंसहसाप्लुतः ॥ ६ ॥ अहंस्व
वीर्याद्उत्तीर्यसागरंमकरालयम् ॥ सुतांजनकराजस्यसीतांसुरसुतोपमाम् ॥ ७ ॥ दृष्टवान्भरतश्रेष्ठरावणस्यनिवेशने ॥ समेत्यतामहंदेवींवैदेहींराघवप्रियाम् ॥
॥ ८ ॥ दग्ध्वालंकामशेषेणसाट्टप्राकारतोरणाम् ॥ प्रत्यागतश्चास्यपुनर्नामतत्रप्रकाश्यवै ॥ ९ ॥ मद्वाक्यंचावधार्याशुरामोराजीवलोचनः ॥ सबुद्धिपूर्वंसैन्यस्य
बद्ध्वासेतुंमहोदधौ ॥ १० ॥ वृतोवानरकोटीभिःसमुत्तीर्णोमहार्णवम् ॥ ततोरामेणवीर्येणहत्वातान्सर्वराक्षसान् ॥ ११ ॥ रणेतुराक्षसगणंरावणंलोकरावण
म् ॥ निशाचरेंद्रंहत्वातुसभ्रातृसुतबांधवम् ॥ १२ ॥ राज्येभिषिच्यलंकायांराक्षसेंद्रंविभीषणम् ॥ धार्मिकंभक्तिमंतंचभक्तानुगतवत्सलम् ॥ १३ ॥ ततःप्रत्याहृ
ताभार्यानष्टावेदश्रुतिर्यथा ॥ तयैवसहितःसाध्व्यापत्न्यारामोमहायशाः ॥ १४ ॥ गत्वाततोतित्वरितःस्वांपुरींरघुनंदनः ॥ अध्यावसत्ततोयोध्यामयोध्यांद्विषतांप्र
भुः ॥ १५ ॥ ततःप्रतिष्ठितोराज्येरामोनृपतिसत्तमः ॥ वरंमयायाचितोसौरामोराजीवलोचनः ॥ १६ ॥ यावद्रामकथेयंतेभवेल्लोकेषुशत्रुहन् ॥ तावज्जीवेयमित्ये
वंतथास्त्वितिचसोब्रवीत् ॥ १७ ॥ सीताप्रसादाच्चसदामामिहस्थमरिंदम ॥ उपतिष्ठंतिदिव्याहिभोगाभीमयथेप्सिताः ॥ १८ ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशता
निच ॥ राज्यंकारितवान्रामस्ततःस्वभवनंगतः ॥ १९ ॥ तदिहाप्सरसस्तातगंधर्वाश्चसदानघ ॥ तस्यवीरस्यचरितंगायंत्योरमयंतिमाम् ॥ २० ॥

समेत्यविदित्वासंभाषणादिनानिश्चित्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ अस्यरामस्य तत्रलंकायां ॥ ९ ॥ अवधार्यनिश्चित्य ॥ १० ॥ ११ ॥ लोकरावणंलोकपीडाकरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अयोध्यांयोद्धुमशक्यां
॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कारितवान्कृतवान् स्वार्थेणिच् स्वभवनंवैकुंठं ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिर्वानरः
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वर्ष्मशरीरं ॥ ९ ॥ भावानूतत्त्वानि कर्मशुभाशुभं वीर्यफलोदयपर्यंतंशक्तिः भवाभवावुत्पत्तिविनाशौऐश्वर्यानैश्वर्येवा ॥ १० ॥ कृतमेवसर्वैंकृतकृत्याएवेत्यर्थः ततएवहेतोःकृतयु

अयंचमार्गोमर्त्यानामगम्यःकुरुनंदन॥ततोहंरुद्धवान्मार्गंतवेमंदेवसेवितम् ॥ २१ ॥ धर्षयेद्वाशपेद्वापिमाकश्चिदितिभारत ॥ दिव्योदेवपथोह्येषनात्रगच्छं
तिमानुषाः॥यदर्थमागतश्चासिअतएवसरश्चतत्॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०तीर्थ०लोमशतीर्थयात्रायांहनुमद्भीमसंवादेअष्टचत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः॥ १४८॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोमहाबाहुर्भीमसेनःप्रतापवान् ॥ प्रणिपत्यततःप्रीत्या
भ्रातरंहृष्टमानसः॥ १ ॥उवाचश्लक्ष्णयावाचाहनूमंतंकपीश्वरम्॥मयाधन्यतरोनास्तियदार्यंदृष्टवानहम्॥ २ ॥अनुग्रहोमेसुमहांस्तृप्तिश्चतवदर्शनात्॥एवं
तुकृतमिच्छामित्वयाद्यप्रियमात्मनः॥ ३ ॥यत्त्वेतदासीत्प्लवतःसागरंमकरालयम् ॥ रूपमप्रतिमंवीरतदिच्छामिनिरीक्षितुम् ॥ ४॥ एवंतुष्टोभविष्यामिश्रद्धा
स्यामिचतेवचः॥एवमुक्तःसतेजस्वीप्रहस्यहरिरब्रवीत्॥ ५ ॥नतच्छक्यंत्वयाद्रष्टुंरूपंनान्येनकेनचित्॥ कालावस्थातदाह्यन्यानसावर्ततिसांप्रतम् ॥ ६॥ अ
न्यःकृतयुगेकालस्त्रेतायांद्वापरेपरः॥ अयंप्रध्वंसनःकालोनाद्यतद्रूपमस्तिमे ॥ ७ ॥ भूमिर्नद्योनगाःशैलाःसिद्धादेवामहर्षयः॥ कालंसमनुवर्तंतेयथाभावायुगे
युगे॥ ८॥ बलवर्ष्मप्रभावाहिप्रहीयंत्युद्भवंतिच ॥ तदलंबततद्रूपंद्रष्टुंकुरुकुलोद्वह॥युगंसमनुवर्तामिकालोहिदुरतिक्रमः॥ ९ ॥ ॥भीमउवाच॥ ॥युगसंख्यांस
माचक्ष्वआचारंचयुगेयुगे॥ धर्मकामार्थभावांश्चकर्मवीर्येभवाभवौ॥ १० ॥ ॥हनूमानुवाच ॥ ॥कृतंनामयुगंतातयत्रधर्मःसनातनः ॥ कृतमेवनकर्तव्यं
तस्मिन्कालेयुगोत्तमे ॥ ११ ॥नतत्रधर्माःसीदंतिक्षीयंतेनचवैप्रजाः॥ ततःकृतयुगंनामकालेनगुणतांगतम्॥ १२ ॥देवदानवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ना
सन्कृतयुगेताततदानक्रयविक्रयः॥ १३ ॥नसामऋग्यजुर्वर्णाःक्रियानासीच्चमानवी ॥ अभिध्यायफलंतत्रधर्मःसंन्यासएवच ॥ १४ ॥ नतस्मिन्युगसंसर्गे
व्याधयोनेंद्रियक्षयः॥ नासूयानापिरुदितंनदर्पोनापिवैकृतम्॥ १५॥ नविग्रहःकुतस्तंद्रीनद्वेषोनचपैशुनम्॥नभयंनापिसंतापोनचेर्ष्यानचमत्सरः॥ १६ ॥

गंनाम ॥ ११ ॥ गुणतांमुख्यमप्यमुख्यतांगतं ॥ १२ ॥ १३ ॥नसामेति त्रयीधर्मस्यचित्तशुद्ध्यर्थत्वात्तस्याश्चतदानींस्वभावसिद्धत्वान्नसामादीन्यासन् मानवीक्रियाकृष्याद्यारंभरूपा किंतुअभिध्या
यफलंसंकल्पादेवसर्वंसंपद्यतइत्यर्थः ॥ १४ ॥ वैकृतंकपटं ॥ १५ ॥ विग्रहोवैरं तंद्रीआलस्यं द्वेषःपरानिष्टचिंतनं पैशुनंतद्भाषणं ईर्ष्याअक्षमा मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ॥ १६ ॥

ततोऽसूयादित्यागात् परमकंपरमानंदात्मकंब्रह्म प्राप्यतइतिशेषः गतिःप्राप्यं आत्मेति श्वेतरक्तपीतकृष्णरूपाणिक्रमेणकृतादिषुभवंतीतिकृतेनारायणःशुक्लइत्युक्तम् ॥ १७ ॥ कृतलक्षणाःकृतानिस्वतःसिद्धानिलक्षणानिशमोदमस्तपइत्यादीनियेषांते ॥ १८ ॥ समंब्रह्मतदेवआश्रयादिर्यस्यतत्तथा ब्रह्मैवफलप्राप्तयेश्रयेत् तत्प्राप्त्यर्थएवआचारोयस्य तस्यैवचज्ञानंकेवलंनिरुपाधिविषयं ब्रह्मैवकर्माणिगत्यादीनियेषांते अहमग्निरहंहुतमित्यादिवचनात् ॥ १९ ॥ एकोदेवःप्रत्यगात्मातत्रैवसदायुक्तायोगवंतः एकोमंत्रःप्रणवः एकोविधिर्वेदांतश्रवणादिः एकाक्रियाध्यानादिः एकएवतत्त्वप्रतिपादकोवेदोयेषांसर्वेपिज्ञाननिष्ठाएवनतुकेवलकर्मठाव्यसनिनोवा ॥ २० ॥ कालोदर्शादिस्तद्युक्तेनकर्मणा कामफलेनेच्छितफलेनस्त्र्यादिनास्वर्गादिनावासंयोगस्तदभावात् ॥ २१ ॥ आत्मनिब्रह्मणियोगऐक्यंतेनस

ततःपरमकंब्रह्मसागतिर्योगिनांपरा ॥ आत्माचसर्वभूतानांशुक्लोनारायणस्तदा ॥ १७ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चकृतलक्षणाः ॥ कृतेयुगेसमभवन्स्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ १८ ॥ समाश्रयंसमाचारंसमज्ञानंचकेवलम् ॥ तदाहिसमकर्माणोवर्णाधर्मानवाप्नुवन् ॥ १९ ॥ एकदेवसदायुक्ताएकमंत्रविधिक्रियाः ॥ पृथग्धर्मास्त्वेकवेदाधर्ममेकमनुव्रताः ॥ २० ॥ चातुराश्रम्ययुक्तेनकर्मणाकालयोगिना ॥ अकामफलसंयोगात्प्राप्नुवंतिपरांगतिम् ॥ २१ ॥ आत्मयोगसमायुक्तोधर्मोयंकृतलक्षणः ॥ कृतेयुगेचतुष्पादश्चातुर्वर्ण्यस्यशाश्वतः ॥ २२ ॥ एतत्कृतयुगंनामत्रैगुण्यपरिवर्जितम् ॥ त्रेतामपिनिबोधत्वंयस्मिन्सत्रंप्रवर्तते ॥ २३ ॥ पादेनह्रसतेधर्मोरक्ततांयातिचाच्युतः ॥ सत्यप्रवृत्ताश्चनराःक्रियाधर्मपरायणाः ॥ २४ ॥ ततोयज्ञाःप्रवर्तंतेधर्माश्चविविधाःक्रियाः ॥ त्रेतायांभावसंकल्पाःक्रियादानफलोपगाः ॥ २५ ॥ प्रचलंतिनवैधर्मात्तपोदानपरायणाः ॥ स्वधर्मस्थाःक्रियावंतोनरास्त्रेतायुगेऽभवन् ॥ २६ ॥ द्वापरेचयुगेधर्मोद्विभागोनःप्रवर्तते ॥ विष्णुर्वैपीततांयातिचतुर्धावेदएवच ॥ २७ ॥ ततोन्येचचतुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ॥ द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे ॥ २८ ॥ एवंशास्त्रेषुभिन्नेषुबहुधानीयतेक्रिया ॥ तपोदानप्रवृत्ताचराजसीभवतिप्रजा ॥ २९ ॥

मायुक्तोऽयंधर्मोयोगाख्यःकृतलक्षणःकृतयुगसूचकः यदैवयत्रैवपुंसिईदृग्धर्मोवर्धतेतदैवकृतयुगमित्यर्थः चतुष्पादोऽविकलः ॥ २२ ॥ त्रैगुण्यंप्रवृत्तिप्रकाशमोहात्मकरजःसत्त्वतमसांसमाहारस्तेनवर्जितं सत्रंयज्ञक्रिया रजोमिश्रत्वात् ॥ २३ ॥ सत्येनैवप्रवृत्ताः ॥ २४ ॥ भावसंकल्पाः भावोभावनाक्रियाअहमनेनकर्मणाइदंफलमनेनप्रकारेणकरिष्यामीत्येवंरूपातद्विषयएवसंकल्पोयेषां अतएवक्रियादिभिःफलोपगाःफलभुजोनतुकृतवत्संकल्पसिद्धाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ द्विभागोनःपादद्वयहीनश्चतुर्धावेदःकृतःकृत्स्नस्यैकेनधारयितुमशक्यत्वात् ॥ २७ ॥ अनृचःऋङ्मात्रेणापिहीनाअतिमांद्यात् यद्वा चतुर्वेदाइतिवेदत्रयोक्तंकर्मज्योतिष्टोमादिकमथर्वणोपनिषदुक्तंध्यानंचसहैववानुतिष्ठंतीतिकर्मोपास्तिसमुच्चयउक्तः त्रिवेदाइतिकेवलकर्मठाः द्विवेदाइतिस्वशाखोक्तंसंध्यावंदनादिकर्मध्यानंचानुतिष्ठंति एकवेदाध्यानैकनिष्ठाः अनृचःकृतकृत्याः विपर्यस्तोनिदिध्यासेत्किंध्यानमविपर्ययेइत्युक्तेर्ध्यानादपिविरक्ताः ॥ २८ ॥ २९ ॥

सत्त्वस्यबुद्धेर्विभ्रंशात्क्षयात् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ यैर्व्याधिभिःकामैश्च ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तामसंतमोगुणप्रधानंकलिम् ॥ ३४ ॥ ईतयोऽतिवृष्ट्यादयः ॥ ३५ ॥ व्यावर्ततेनश्यति ॥ ३६ ॥ भावाधर्मज्ञानादयः प्रार्थनानिविकुर्वते अन्यत्प्रार्थ्यतेऽन्यत्जायते पौष्टिकमपिकर्मविधिलोपान्नाशकंभवतीतिभावः ॥ ३७ ॥ चिरजीविनोमादृशाअपियुगानुवर्तिनःकालानुसारिणोभवंति ॥ ३८ ॥ अनर्थकेषुनिष्प्र

एकवेदस्यचाज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः ॥ सत्त्वस्यचेहविभ्रंशात्सत्येकश्चिदवस्थितः ॥ ३० ॥ सत्यात्प्रच्यवमानानांव्याधयोबहवोभवन् ॥ कामाश्चोपद्रवाश्चैव तदादैवैदेवकारिताः ॥ ३१ ॥ यैरर्द्यमानाःसुभृशंतपस्तप्यंतिमानवाः ॥ कामकामाःस्वर्गकामायज्ञांस्तन्वंतिचापरे ॥ ३२ ॥ एवंद्वापरमासाद्यप्रजाःक्षीयंत्यधर्मतः ॥ पादेनैकेनकौंतेयधर्मःकलियुगेस्थितः ॥ ३३ ॥ तामसंयुगमासाद्यकृष्णोभवतिकेशवः ॥ वेदाचाराःप्रशाम्यंतिधर्मयज्ञक्रियास्तथा ॥ ३४ ॥ ईतयोव्याधयस्तंद्रीदोषाःक्रोधादयस्तथा ॥ उपद्रवाःप्रवर्तंतेआधयःक्षुद्भयंतथा ॥ ३५ ॥ युगेष्वावर्तमानेषुधर्मोव्यावर्ततेपुनः ॥ धर्मेव्यावर्तमानेतुलोकोव्यावर्ततेपुनः ॥ ३६ ॥ लोकेक्षीणेक्षयंयांतिभावालोकप्रवर्तकाः ॥ युगक्षयकृताधर्माःप्रार्थनानिविकुर्वते ॥ ३७ ॥ एतत्कलियुगंनामअचिराद्यत्प्रवर्तते ॥ युगानुवर्तनंत्वेतत्कुर्वंतिचिरजीविनः ॥ ३८ ॥ यच्चतेमत्परिज्ञानेकौतूहलमरिंदम ॥ अनर्थकेषुकोभावःपुरुषस्यविजानतः ॥ ३९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ युगसंख्यांमहाबाहोस्वस्तिप्राप्नुहिगम्यतां ॥ ४० ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थ० लोमश० यात्रायांकदलीषंडेहनूमद्भीमसंवादेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥

॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ पूर्वरूपमदृष्ट्वातेनयास्यामिकथंचन ॥ यदितेऽहमनुग्राह्योदर्शयात्मानमात्मना ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनस्मितंकृत्वाप्लवंगमः ॥ तद्रूपंदर्शयामासयद्वैसागरलंघने ॥ २ ॥ भ्रातुःप्रियमभीप्सन्वैचकारसुमहद्वपुः ॥ देहस्तस्यततोतीव वर्धत्यायामविस्तरैः ॥ ३ ॥ सद्रुमंकदलीषंडंछादयन्नमितद्युतिः ॥ गिरिश्चोच्छ्रयमाक्रम्यतस्थौतत्रचवानरः ॥ ४ ॥ समुच्छ्रितमहाकायोद्वितीयइवपर्वतः ॥ ताम्रेक्षणस्तीक्ष्णदंष्ट्रोभृकुटीकुटिलाननः ॥ ५ ॥ दीर्घलांगूलमाविध्यदिशोव्याप्यस्थितःकपिः ॥ तद्रूपंमहदालक्ष्यभ्रातुःकौरवनंदनः ॥ ६ ॥ विसिष्मियेतदाभीमोजहृषेचपुनःपुनः ॥ तमर्कमिवतेजोभिःसौवर्णमिवपर्वतम् ॥ ७ ॥

योजनेषु भावोभिनिवेशः ॥ ३९ ॥ स्वस्तिकल्याणम् ॥ ४० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पूर्वरूपमिति ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ गिरिश्चविंध्यगिरिरिव इवार्थेचः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पर्याप्तःसमर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अरिष्टंनिर्विघ्नम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ पुरुषेणमर्त्येन ॥ २३ ॥ २४ ॥ गमयस्वबोधपूर्वकम

प्रदीप्तमिवचाकाशंदृष्ट्वाभीमोन्यमीलयत् ॥ आबभाषेचहनुमान्भीमसेनंस्मयन्निव ॥ ८ ॥ एतावदिहशक्तस्त्वंद्रष्टुंरूपंममानघ ॥ वर्धेहंचाप्यतोभूयोयावन्मेम
नसिस्थितम् ॥ भीमशत्रुषुचात्यर्थंवर्धतेमूर्तिरोजसा ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तदद्भुतंमहारौद्रंविंध्यपर्वतसन्निभम् ॥ दृष्ट्वाहनूमतोवर्ष्मसंभ्रांतःपवना
त्मजः ॥ १० ॥ प्रत्युवाचततोभीमःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ कृतांजलिरदीनात्माहनूमंतमवस्थितम् ॥ ११ ॥ दृष्टंप्रमाणंविपुलंशरीरस्यास्यतेविभो ॥ संहरस्वमहावीर्य
स्वयमात्मानमात्मना ॥ १२ ॥ नहिशक्नोमित्वांद्रष्टुंदिवाकरमिवोदितम् ॥ अप्रमेयमनाधृष्यंमैनाकमिवपर्वतम् ॥ १३ ॥ विस्मयश्चैवमेवीरसुमहान्मनसोद्यवै ॥
यद्रामस्त्वयिपार्श्वस्थेस्वयंरावणमभ्यगात् ॥ १४ ॥ त्वमेवशक्तस्तांलंकांसयोधांसहवाहनाम् ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यविनाशयितुमंजसा ॥ १५ ॥ नहितेकिंचिद
प्राप्यंमारुतात्मजविद्यते ॥ तवनैकस्यपर्याप्तोरावणःसगणोयुधि ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनहनूमान्प्लवगोत्तमः ॥ प्रत्युवाचततोवाक्यं
स्निग्धगंभीरयागिरा ॥ १७ ॥ ॥ हनूमानुवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ भीमसेननपर्याप्तोममासौराक्षसाधमः ॥ १८ ॥ मयातुनिहतेतस्मि
न्रावणेलोककंटके ॥ कीर्तिर्नश्येद्राघवस्यततएतदुपेक्षितम् ॥ १९ ॥ तेनवीरेणतंहत्वासगणंराक्षसाधमम् ॥ आनीतास्वपुरंसीताकीर्तिश्चाख्यापितानृषु ॥ २० ॥
तद्गच्छविपुलप्रज्ञभ्रातुःप्रियहितेरतः ॥ अरिष्टंक्षेममध्वानंवायुनापरिरक्षितः ॥ २१ ॥ एषपंथाःकुरुश्रेष्ठसौगंधिकवनायते ॥ द्रक्ष्यसेधनदोद्यानंरक्षितंयक्षरा
क्षसैः ॥ २२ ॥ नचतेतरसाकार्यःकुसुमावचयःस्वयम् ॥ दैवतानिहिमान्यानिपुरुषेणविशेषतः ॥ २३ ॥ बलिहोमनमस्कारैर्मंत्रैश्चभरतर्षभ ॥ दैवतानिप्रसादंहि
भक्त्याकुर्वंतिभारत ॥ २४ ॥ मातातसाहसंकार्षीःस्वधर्मंपरिपालय ॥ स्वधर्मस्थःपरंधर्मंबुध्यस्वगमयस्वच ॥ २५ ॥ नहिधर्ममविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यच ॥ ध
र्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि ॥ २६ ॥ अधर्मोयत्रधर्माख्योधर्मश्चाधर्मसंज्ञितः ॥ सविज्ञेयोविभागेनयत्रमुह्यंत्यबुद्धयः ॥ २७ ॥ आचारसंभवोधर्मोध
र्मेवेदाःप्रतिष्ठिताः ॥ वेदैर्यज्ञाःसमुत्पन्नायज्ञैर्देवाःप्रतिष्ठिताः ॥ २८ ॥ वेदाचारविधानोक्तैर्यज्ञैर्धार्यंतिदेवताः ॥ बृहस्पत्युशनःप्रोक्तैर्नयैर्धार्यंतिमानवाः ॥ २९ ॥

नुतिष्ठ स्वार्थेणिच् ॥ २५ ॥ २६ ॥ दुर्जनवधोऽधर्मोपिधर्मएव परोपघातकंसत्यंधर्मोप्यधर्मएव ॥ २७ ॥ आचारःशौचादिस्तेनधर्मःप्राप्यतेततोवेदाधिगमस्ततोयज्ञानुष्ठानंततोदेवताप्रसादइत्यर्थः ॥ २८ ॥
वेदेति यज्ञैर्देवानांनीत्यामनुष्याणांचस्थितिरित्यर्थः ॥ २९ ॥

पणोभृतिस्तामर्हतीतिपण्यासेवा पणोवराटमानेस्यादित्युपक्रम्यव्यवहारेभृतौधनेइतिमेदिनी वार्ताजीविकार्थावृत्तिः॥३०॥ साचक्रमेणब्राह्मणस्यत्रयीयाजनाध्यापनादिः वैश्यस्यवार्तापण्यादिः क्षत्रि
यस्यदंडादिः ॥ ३१ ॥ सालोकयात्रा ॥३२॥३३॥ ऋतंसत्यमात्मज्ञानाख्यं एकोवर्णःशुक्लःकेवलसात्विकः धर्मोयोगाख्यः ॥ ३४ ॥ ३५॥ भैक्ष्येति गुरौत्रिवर्णैर्वासितंवासोयेषांतेशूद्राभैक्ष्यादिभिर्हीना

पण्याकरवणिज्याभिःकृष्यागोजाविपोषणैः॥ वार्तयाधार्यतेसर्वंधर्मैरेतैर्द्विजातिभिः॥ ३० ॥ त्रयीवार्तादंडनीतिस्तिस्रोविद्याविजानताम्॥ ताभिःसम्यक्प्रयु
क्ताभिर्लोकयात्राविधीयते ॥ ३१ ॥ साचेद्धर्मकृतानस्यात्त्रयीधर्मम्रृतेभुवि ॥ दंडनीतिम्रृतेचापिनिर्मर्यादमिदंभवेत्॥ ३२ ॥ वार्ताधर्मेह्यवर्तिन्योविनश्येयुरि
माःप्रजाः॥ सुप्रवृत्तैस्त्रिभिर्ह्येतैर्धर्मैःसूयंतिवैप्रजाः॥ ३३ ॥ द्विजातीनामृतंधर्मोह्येकश्चैवैकवर्णिकः ॥ यज्ञाध्ययनदानानित्रयःसाधारणाःस्मृताः॥ ३४ ॥ या
जनाध्यापनंविप्रेधर्मश्चैवप्रतिग्रहः॥ पालनंक्षत्रियाणांवैवैश्यधर्मश्चपोषणम्॥ ३५॥ शुश्रूषाचद्विजातीनांशूद्राणांधर्मउच्यते॥ भैक्ष्यहोमव्रतैर्हीनास्तथैवगुरु
वासिताः॥ ३६ ॥ क्षत्रधर्मोऽत्रकौंतेयतवधर्मोऽत्ररक्षणम् ॥ स्वधर्मंप्रतिपद्यस्वविनीतोनियतेंद्रियः ॥ ३७॥ वृद्धैःसंमंत्र्यसद्भिश्चबुद्धिमद्भिःश्रुतान्वितैः॥ आस्थि
तःशास्तिदंडेनव्यसनीपरिभूयते॥ ३८ ॥ निग्रहानुग्रहैःसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते॥ तदाभवंतिलोकस्यमर्यादाःसुव्यवस्थिताः॥ ३९ ॥ तस्माद्देशेचदुर्गेचशत्रुमि
त्रबलेषुच॥ नित्यंचारेणबोद्धव्यंस्थानंवृद्धिःक्षयस्तथा ॥ ४० ॥ राज्ञामुपायश्चारश्चबुद्धिमंत्रपराक्रमाः॥ निग्रहप्रग्रहौचैवदाक्ष्यंवैकार्यसाधकम्॥४१॥ साम्ना
दानेनभेदेनदंडेनोपेक्षणेनच ॥ साधनीयानिकर्माणिसमासव्यासयोगतः ॥ ४२॥ मंत्रमूलानयाःसर्वेचाराश्चभरतर्षभ ॥ सुमंत्रितेनयासिद्धिस्तांद्विजैःसह
मंत्रयेत्॥ ४३॥ स्त्रियामूढेनबालेनलुब्धेनलघुनापिवा ॥ नमंत्रयीतगुह्यानियेषुचोन्मादलक्षणम् ॥ ४४ ॥ मंत्रयेत्सहविद्वद्भिःशक्तैःकर्माणिकारयेत्॥ स्निग्धै
श्चनीतिविन्यासान्मूर्खान्सर्वत्रवर्जयेत् ॥ ४५ ॥ धार्मिकान्धर्मकार्येषुअर्थकार्येषुपंडितान् ॥ स्त्रीषुक्लीबान्नियुंजीतक्रूरान्क्रूरेषुकर्मसु॥ ४६ ॥ स्वेभ्यश्चैवप
रेभ्यश्चकार्याकार्यसमुद्भवा॥ बुद्धिःकर्मसुविज्ञेयारिपूणांचबलाबलम्॥४७॥ बुद्ध्यास्वप्रतिपन्नेषुकुर्यात्साधुष्वनुग्रहम्॥ निग्रहंचाप्यशिष्टेषुनिर्मर्यादेषुकारयेत्
॥ ४८॥ निग्रहेप्रग्रहेसम्यग्यदाराजाप्रवर्तते ॥ तदाभवतिलोकस्यमर्यादासुव्यवस्थिता ॥ ४९॥

भवंति॥३६॥क्षत्रधर्मोऽत्रप्रकरणेउच्यते सचनवधर्मोऽत्रलोके॥३७॥आस्थितोऽनुगृहीतः॥३८॥३९॥स्थानंसिद्धसंरक्षणम् ॥४०॥४१ ॥ समासःसामादिपंचकेएकेनद्वित्रैर्वाकार्यसाधनंव्यासःसर्वैस्तत्सिद्धिः
॥४२॥४३॥४४॥स्निग्धैर्हितेप्सुभिः नीतेःप्रजादारापत्यादेर्विन्यासाःस्थापनानि॥४५॥४६॥स्वेभ्यश्चारेभ्यःपरेभ्यउत्कोचादिनालोभितेभ्यः॥४७॥बुद्ध्याजीवनाशया प्रतिपन्नेषुशरणागतेषु ॥ ४८ ॥ ४९॥

घोरोधर्मोराजधर्मः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

एषतेभिहितःपार्थघोरोधर्मोदुरन्वयः ॥ तंस्वधर्मविभागेनविनयस्थोनुपालय ॥ ५० ॥ तपोधर्मदमेज्याभिर्विप्रायांतियथादिवम् ॥ दानातिथ्यक्रियाधर्मैर्यांतिवैश्याश्चसद्गतिम् ॥ ५१ ॥ क्षत्रंयातितथास्वर्गंभुविनिग्रहपालनैः ॥ सम्यक्प्रणीतदंडाहिकामद्वेषविवर्जिताः ॥ अलुब्धाविगतक्रोधाःसतांयांतिसलोकताम् ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांहनूमद्भीमसेनसंवादेपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसंहृत्यविपुलंतद्वपुःकामतःकृतम् ॥ भीमसेनंपुनर्दोर्भ्यांपर्यष्वजतवानरः ॥ १ ॥ परिष्वक्तस्यतस्याशुभ्रात्राभीमस्यभारत ॥ श्रमोनाशमुपागच्छत्सर्वंचासीत्प्रदक्षिणम् ॥ २ ॥ बलंचातिबलोमेनेनमेस्तिसदृशोमहान् ॥ ततःपुनरथोवाचपर्यश्रुनयनोहरिः ॥ ३ ॥ भीममाभाष्यसौहार्दाद्बाष्पगद्गदयागिरा ॥ गच्छवीरस्वमावासंस्मर्तव्योस्मिकथांतरे ॥ ४ ॥ इहस्थश्चकुरुश्रेष्ठननिवेद्योस्मिकर्हिचित् ॥ धनदस्यालयाच्चापिविसृष्टानांमहाबल ॥ ५ ॥ देशकालइहायातुंदेवगंधर्वयोषिताम् ॥ ममापिसफलंचक्षुःस्मारितश्चास्मिराघवम् ॥ ६ ॥ रामाभिधानंविष्णुंहिजगद्धृदयनंदनम् ॥ सीतावक्त्रारविंदार्कंदशास्यध्वांतभास्करम् ॥ ७ ॥ मानुषंगात्रसंस्पर्शंगत्वाभीमत्वयासह ॥ तदस्मद्दर्शनंवीरकौंतेयामोघमस्तुते ॥ ८ ॥ भ्रातृत्वंत्वंपुरस्कृत्यवरंवरयभारत ॥ यदितावन्मयाक्षुद्रागत्वावारणसाह्वयम् ॥ ९ ॥ धार्तराष्ट्रानिहंतव्यायावदेतत्करोम्यहम् ॥ शिलयानगरंवापिमर्दितव्यंमयायदि ॥ १० ॥ बध्वादुर्योधनंचाद्यआनयामितवांतिकम् ॥ यावदेतत्करोम्यद्यकामंतवमहाबल ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भीमसेनस्तुतद्वाक्यंश्रुत्वातस्यमहात्मनः ॥ प्रत्युवाचहनूमंतंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १२ ॥ कृतमेवत्वयासर्वंममवानरपुंगव ॥ स्वस्तितेस्तुमहाबाहोकामयेत्वांप्रसीदमे ॥ १३ ॥ सनाथाःपांडवाःसर्वेत्वयानाथेनवीर्यवन् ॥ तवैवतेजसासर्वान्विजेष्यामोवयंपरान् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तुहनुमान्भीमसेनमभाषत ॥ भ्रातृत्वात्सौहृदाच्चैवकरिष्यामिप्रियंतव ॥ १५ ॥ चमूंविगाह्यशत्रूणांपरशक्तिसमाकुलाम् ॥ यदासिंहरवंवीरकरिष्यसिमहाबल ॥ १६ ॥ तदाहंबृंहयिष्यामिस्वरवेणरवंतव ॥ विजयस्यध्वजस्थश्चनादान्मोक्ष्यामिदारुणान् ॥ १७ ॥ शत्रूणांयेप्राणहराःसुखंयेनहनिष्यथ ॥ एवमाभाष्यहनुमांस्तदापांडवनंदनम् ॥ १८ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५१॥ ॥ छ ॥ ॥ गतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥१३॥

मार्गमाख्यायभीमायतत्रैवांतरधीयत ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांगंधमा०हनूमद्भीमसंवादेएकपं
चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥गतेतस्मिन्हरिवरेभीमोपिबलिनांवरः ॥ तेनमार्गेणविपुलंव्यचर
द्गंधमादनम् ॥ १ ॥ अनुस्मरन्वपुस्तस्यश्रियंचाप्रतिमांभुवि ॥ माहात्म्यमनुभावंचस्मरन्दाशरथेर्ययौ ॥ २ ॥ सतानिरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ विलोक
यामासतदासौगंधिकवनेप्सया ॥ ३ ॥ फुल्लद्रुमविचित्राणिसरांसिसरितस्तथा ॥ नानाकुसुमचित्राणिपुष्पितानिवनानिच ॥ ४ ॥ मत्तवारणयूथानिपंकक्लि
न्नानिभारत ॥ वर्षतामिवमेघानांवृंदानिददृशेतदा ॥ ५ ॥ हरिणैश्चपलापांगैर्हरिणीसहितैर्वनम् ॥ सशष्पकवलैःश्रीमान्पथिदृष्ट्वाद्भुतंययौ ॥६॥ महिषैश्चवराहै
श्चशार्दूलैश्चनिषेवितम् ॥ व्यपेतभीर्गिरिंशौर्याद्भीमसेनोव्यगाहत ॥ ७ ॥ कुसुमानंतगंधैश्चताम्रपल्लवकोमलैः ॥ याच्यमानइवारण्येद्रुमैर्मारुतकंपितैः ॥ ८ ॥
कृतपद्मांजलिपुटामत्तषट्पदसेविताः ॥ प्रियतीर्थवनामार्गेपद्मिनीःसमतिक्रमन् ॥ ९ ॥ मज्जमानमनोदृष्टिःफुल्लेषुगिरिसानुषु ॥ द्रौपदीवाक्यपाथेयोभीमः
शीघ्रतरंययौ ॥ १० ॥ परिवृत्तेहनिततःप्रकीर्णहरिणेवने ॥ कांचनैर्विमलैःपद्मैर्ददर्शविपुलांनदीम् ॥ ११ ॥ हंसकारंडवयुतांचक्रवाकोपशोभिताम् ॥ रचितामिव
तस्याद्रेर्मालांविमलपंकजाम् ॥ १२ ॥ तस्यांनद्यांमहासत्वःसौगंधिकवनंमहत् ॥ अपश्यत्प्रीतिजननंबालार्कसदृशद्युति ॥ १३ ॥ तद्दृष्ट्वालब्धकामःसमनसापां
डुनंदनः ॥ वनवासपरिक्लिष्टांजगाममनसाप्रियाम् ॥ १४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेद्विपं
चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५२॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥सगत्वानलिनींरम्यांराक्षसैरभिरक्षिताम् ॥ कैलासशिखराभ्याशेदद
र्शशुभकाननाम् ॥ १ ॥ कुबेरभुवनाभ्याशेजातांपर्वतनिर्झरैः ॥ सुरम्यांविपुलच्छायांनानाद्रुमलताकुलाम् ॥ २ ॥ हरितांबुजसंछन्नांदिव्यांकनकपुष्कराम् ॥
नानापक्षिजनाकीर्णांसूपतीर्थामकर्दमाम् ॥ ३ ॥ अतीवरम्यांसुजलांजातांपर्वतसानुषु ॥ विचित्रभूतांलोकस्यशुभामद्भुतदर्शनाम् ॥ ४ ॥ तत्रामृतरसंशीतं
लघुकुंतीसुतःशुभम् ॥ ददर्शविमलंतोयंपिबंश्चबहुपांडवः ॥ ५ ॥

॥ १४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥छ॥ सगत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ सूपतीर्थांशोभनानिउपतीर्थानितीराणियस्यांसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ लघुआरोग्यकरं ॥ ५ ॥

जातरूपंस्वर्णं ॥ ६ ॥हंसादिपोतैर्हंसाद्युद्भूतैर्वा ॥ ७ ॥ आक्रीडंक्रीडास्थानं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचा

तांतुपुष्करिणींरम्यांदिव्यसौगंधिकावृतां ॥ जातरूपमयैःपद्मैश्छन्नांपरमगंधिभिः ॥ ६ ॥ वैदूर्यवरनालैश्चबहुचित्रैर्मनोरमैः ॥ हंसकारंडवोद्धूतैःसृजद्भिरमलं
रजः ॥ ७ ॥ आक्रीडंराजराजस्यकुबेरस्यमहात्मनः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चदेवैश्चपरमार्चिताम् ॥८॥ सेवितामृषिभिर्दिव्यैर्यक्षैःकिंपुरुषैस्तथा ॥ राक्षसैःकिंनरैश्चा
पिगुप्तांवैश्रवणेनच ॥ ९ ॥ तांचदृष्ट्वैवकौंतेयोभीमसेनोमहाबलः ॥ बभूवपरमप्रीतोदिव्यंसंप्रेक्ष्यतत्सरः ॥ १० ॥ तच्चक्रोधवशानामराक्षसाराजशासनात् ॥
रक्षंतिशतसाहस्राश्चित्रायुधपरिच्छदाः ॥ ११ ॥ तेतुदृष्ट्वैवकौंतेयमजिनैःप्रतिवासितं ॥ रुक्मांगदधरंवीरंभीमंभीमपराक्रमम् ॥ १२ ॥ सायुधंबद्धनिस्त्रिंशमशं
कितमरिंदमम् ॥ पुष्करेप्सुमुपायांतमन्योन्यमभिचुक्रुशुः ॥ १३ ॥ अयंपुरुषशार्दूलःसायुधोऽजिनसंवृतः ॥ यच्चिकीर्षुरिहप्राप्तस्तत्संप्रष्टुमिहार्हथ ॥ १४ ॥ ततःस
र्वेमहाबाहुंसमासाद्यवृकोदरम् ॥ तेजोयुक्तमपृच्छंतकस्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥ १५ ॥ मुनिवेषधरश्चैवसायुधश्चैवलक्ष्यसे ॥ यदर्थमभिसंप्राप्तस्तदाचक्ष्वमहामते
॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० तीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥
॥ भीमउवाच ॥ ॥ पांडवोभीमसेनोहंधर्मराजादनंतरः ॥ विशालांबदरींप्राप्तोभ्रातृभिःसहराक्षसाः ॥ १ ॥ अपश्यत्तत्रपांचालीसौगंधिकमनुत्तमम् ॥ अनि
लोढमितोनूनंसाबहूनिपरीप्सति ॥ २ ॥ तस्यमामनवद्यांग्याधर्मपत्न्याःप्रियेस्थितम् ॥ पुष्पाहारमिहप्राप्तंनिबोधतनिशाचराः ॥ ३ ॥ ॥ राक्षसाऊचुः ॥ ॥ आ
क्रीडोयंकुबेरस्यदयितःपुरुषर्षभ ॥ नेहशक्यंमनुष्येणविहर्तुंमर्त्यधर्मणा ॥ ४ ॥ देवर्षयस्तथायक्षादेवाश्चात्रवृकोदर ॥ आमंत्र्ययक्षप्रवरंपिबंतिरमयंतिच ॥ गं
धर्वाप्सरसश्चैवविहरंत्यत्रपांडव ॥ ५ ॥ अन्यायेनेहयःकश्चिदवमन्यधनेश्वरं ॥ विहर्तुमिच्छेद्दुर्वृत्तःसविनश्येन्नसंशयः ॥ ६ ॥ तमनादृत्यपद्मानिजिहीर्षसिबला
दृतः ॥ धर्मराजस्यचात्मानंब्रवीषिभ्रातरंकथम् ॥ ७ ॥ आमंत्र्ययक्षराजंवैततःपिबहरस्वच ॥ नातोन्यथात्वयाशक्यंकिंचित्पुष्करमीक्षितुम् ॥ ८ ॥ ॥ भीमसेन
उवाच ॥ ॥ राक्षसास्तंनपश्यामिधनेश्वरमिहांतिके ॥ दृष्ट्वापिचमहाराजंनाहंयाचितुमुत्सहे ॥ ९ ॥ नहियाचंतिराजानएषधर्मःसनातनः ॥ नचाहंहातुमिच्छा
मिक्षात्रधर्मंकथंचन ॥ १० ॥ इयंचनलिनीरम्याजातापर्वतनिर्झरे ॥ नेयंभवनमासाद्यकुबेरस्यमहात्मनः ॥ ११ ॥

शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ पांडवइति ॥ १ ॥ अनिलोढंवायुनाआनीतं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विहन्यविनाश्य वाल्यपीत्यनुनासिकालोपपक्षेइदंरूपं ॥ २० ॥ सहितमेकीभूयाप्यशक्नुवंतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ विक्रम्यजित्वाचअभि
तुल्याहिसर्वभूतानामियंवैश्रवणस्यच ॥ एवंगतेषुद्रव्येषुकःकंयाचितुमर्हति ॥ १२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाराक्षसान्सर्वान्भीमसेनोत्यमर्षणः॥
व्यगाहतमहाबाहुर्नलिनींतांमहाबलः॥ १३ ॥ ततःसराक्षसैर्वाचाप्रतिषिद्धःप्रतापवान् ॥ मामैवमितिसक्रोधैर्भर्त्सयद्भिःसमंततः॥ १४ ॥ कदर्थीकृत्यतुसता
न्राक्षसान्भीमविक्रमः॥ व्यगाहतमहातेजास्तेतंसर्वेन्यवारयन् ॥ १५ ॥ गृह्णीतबध्नीतविकर्ततेमंपचामखादामचभीमसेनम् ॥ क्रुद्धाब्रुवंतोभिययुर्द्रुतंतेशस्त्रा
णिचोद्यम्यविवृत्तनेत्राः॥ १६ ॥ ततःसगुर्वींयमदंडकल्पांमहागदांकांचनपट्टनद्धाम् ॥ प्रगृह्यतानभ्यपतत्तरस्वीततोब्रवीत्तिष्ठततिष्ठतेति ॥ १७ ॥ तेतंतदातोमर
पट्टिशाद्यैर्व्याविद्धशस्त्रैःसहसानिपेतुः ॥ जिघांसवःक्रोधवशाःसुभीमाभीमंसमंतात्परिवव्रुरुग्राः ॥ १८ ॥ वातेनकुंत्यांबलवान्सुजातःशूरस्तरस्वीद्विषतांनिहं
ता ॥ सत्येचधर्मेचरतःसचैवपराक्रमेशत्रुभिरप्रधृष्यः॥ १९ ॥ तेषांसमार्गान्विविधान्महात्माविहन्यशस्त्राणिचशात्रवाणाम् ॥ यथाप्रवीरान्निजघानभीमःप
रंशतंपुष्करिणीसमीपे ॥ २० ॥ तेतस्यवीर्यंचबलंचदृष्ट्वाविद्याबलंबाहुबलंतथैव ॥ अशक्नुवंतःसहितंसमंताद्धतप्रवीराःसहसानिवृत्ताः॥ २१ ॥ विदीर्यमाणा
स्ततएवहंतुमाकाशमास्थायविमूढसंज्ञाः ॥ कैलासशृंगाण्यभिदुद्रुवुस्तेभीमार्दिताःक्रोधवशाःप्रभग्नाः ॥ २२ ॥ सशक्रवद्दानवदैत्यसंघान्विक्रम्यजित्वाचर
णेरिसंघान् ॥ विगाह्यतांपुष्करिणींजितारिःकामायजग्राहततोंबुजानि ॥ २३ ॥ ततःसपीत्वामृतकल्पमंभोभूयोबभूवोत्तमवीर्यतेजाः ॥ उत्पाट्यजग्राहचसौं
बुजानिसौगंधिकान्युत्तमगंधवंति ॥ २४ ॥ ततस्तुतेक्रोधवशाःसमेत्यधनेश्वरंभीमबलप्रणुन्नाः॥ भीमस्यवीर्यंचबलंचसंख्येयथावदाचख्युरतीवभीताः॥ २५ ॥
तेषांवचस्तत्तुनिशम्यदेवःप्रहस्यरक्षांसिततोभ्युवाच ॥ गृह्णातुभीमोजलजानिकामात्कृष्णानिमित्तंविदितंममैतत् ॥ २६ ॥ ततोभ्यनुज्ञाप्यधनेश्वरंतेजग्मुःकु
रूणांप्रवरंविरोषाः॥ भीमंचतस्यांददृशुर्नलिन्यांयथोपजोषंविहरंतमेकम् ॥ २७ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायां
सौगंधिकाहरणेचतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तानिमहार्हाणिदिव्यानिभरतर्षभ ॥ बहू
निबहुरूपाणिविरजांसिसमाददे ॥ १ ॥ ततोवायुर्महान्शीघ्रोनीचैःशर्करकर्षणः॥ प्रादुरासीत्खरस्पर्शःसंग्राममभिचोदयन् ॥ २ ॥
भूयवशीकृत्यचेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ कामात्कामायस्वेष्टसिद्ध्यर्थं ॥ २६ ॥ २७ ॥ इत्यार०नै०भा०चतुष्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वभ्यग्रःसुतरामासन्नः पराक्रमःपराक्रमकालः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

पपातमहतीचोल्कासनिर्घातामहाभया ॥ निष्प्रभश्चाभवत्सूर्यश्छन्नरश्मिस्तमोवृतः ॥ ३ ॥ निर्घातश्चाभवद्भीमोभीमेविक्रममास्थिते ॥ चचालपृथिवीचा
पिपांसुवर्षंपपातच ॥ ४ ॥ सलोहितादिशश्चासन्खरवाचोमृगद्विजाः ॥ तमोवृतमभूत्सर्वंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ५ ॥ अन्येचबहवोभीमाउत्पातास्तत्रजज्ञिरे ॥
तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठःकोस्मानभिभविष्यति ॥ सज्जीभवतभद्रंवःपांडवायुद्धदुर्मदाः ॥ ७ ॥ यथारूपाणिपश्यामिस्वभ्यग्रोनः
पराक्रमः ॥ एवमुक्त्वाततोराजावीक्षांचक्रेसमंततः ॥ ८ ॥ अपश्यमानोभीमंतुधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ततःकृष्णांयमौचापिसमीपस्थावरिंदमः ॥ ९ ॥ पप्रच्छभ्रा
तरंभीमंभीमकर्माणमाहवे ॥ कच्चित्कभीमःपांचालिकिंचित्कृत्यंचिकीर्षति ॥ १० ॥ कृतवानपिवावीरःसाहसंसाहसप्रियः ॥ इमेत्व्यकस्माद्दुत्पातामहासमरद
र्शनाः ॥ ११ ॥ दर्शयंतोभयंतीव्रंप्रादुर्भूताःसमंततः ॥ तंतथावादिनंकृष्णाप्रत्युवाचमनस्विनी ॥ प्रियाप्रियंचिकीर्षंतीमहिषीचारुहासिनी ॥ १२ ॥ ॥ द्रौपद्यु
वाच ॥ ॥ यत्तत्सौगंधिकंराजन्नाहृतंमातरिश्वना ॥ तन्मयाभीमसेनस्यप्रीतयाद्योपपादितम् ॥ १३ ॥ अपिचोक्तोमयावीरोयदिपश्येर्बहून्यपि ॥ तानिसर्वा
ण्युपादायशीघ्रमागम्यतामिति ॥ १४ ॥ सतुनूनंमहाबाहुःप्रियार्थंममपांडवः ॥ प्रागुदीचींदिशंराजंस्तान्याहर्तुमितोगतः ॥ १५ ॥ उक्तस्त्वेवंतयाराजायमावि
दमथाब्रवीत् ॥ गच्छामसहितास्तूर्णंयेनयातोवृकोदरः ॥ १६ ॥ वहंतुराक्षसाविप्रान्यथाश्रांतान्यथाकृशान् ॥ त्वमप्यमरसंकाशवहकृष्णांघटोत्कच ॥ १७ ॥
व्यक्तंदूरमितोभीमःप्रविष्टइतिमेमतिः ॥ चिरंचतस्यकालोयंसचवायुसमोजवे ॥ १८ ॥ तरस्वीवैनतेयस्यसदृशोभुविलंघने ॥ उत्पतेदपिचाकाशंनिपतेच्चयथे
च्छकं ॥ १९ ॥ तमन्वियामभवतांप्रभावाद्रजनीचराः ॥ पुरासनापराध्नोतिसिद्धानांब्रह्मवादिनाम् ॥ २० ॥ तथेत्युक्त्वातुतेसर्वेहैडिंबप्रमुखास्तदा ॥ उद्देशज्ञाः
कुबेरस्यनलिन्याभरतर्षभ ॥ २१ ॥ आदायपांडवांश्चैवतांश्चविप्राननेकशः ॥ लोमशेनैवसहिताःप्रययुःप्रीतमानसाः ॥ २२ ॥ तेसर्वेत्वरितागत्वाददृशुःशुभ
काननाम् ॥ पद्मसौगंधिकवतींनलिनींसुमनोरमाम् ॥ २३ ॥ तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्तीरेमनस्विनम् ॥ ददृशुर्निहतांश्चैवयक्षांश्चविपुलेक्षणान् ॥ २४ ॥ भिन्न
कायाक्षिबाहूरून्संचूर्णितशिरोधरान् ॥ तंचभीमंमहात्मानंतस्यास्तीरेव्यवस्थितम् ॥ २५ ॥

उद्देशज्ञाःस्थलज्ञाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥

सक्रोधंस्तब्धनयनंसंदष्टदशनच्छदम् ॥ उद्यम्यचगदांदोर्भ्यांनदीतीरेष्ववस्थितम् ॥ २६ ॥ प्रजासंक्षेपसमयेदंडहस्तमिवांतकम् ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजस्तुपरिष्व
ज्यपुनःपुनः ॥ २७॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयकिमिदंकृतम् ॥ साहसंबतभद्रंतेदेवानामथचाप्रियम् ॥ २८॥ पुनरेवंनकर्तव्यंममचेदिच्छसिप्रियम् ॥ अ
नुशिष्यतुकौंतेयंपद्मानिपरिगृह्यच ॥२९॥ तस्यामेवनलिन्यांतुविजह्रुरमरोपमाः॥ एतस्मिन्नेवकालेतुप्रगृहीतशिलायुधाः॥ ३० ॥ प्रादुरासन्महाकायास्तस्यो
द्यानस्यरक्षिणः॥ तेदृष्ट्वाधर्मराजानंमहर्षिंचापिलोमशं ॥ ३१ ॥ नकुलंसहदेवंचतथान्यान्ब्राह्मणर्षभान् ॥ विनयेननताःसर्वेप्रणिपत्यचभारत ॥ ३२ ॥ सां
त्विताधर्मराजेनप्रसेदुःक्षणदाचराः॥ विदिताश्चकुबेरस्यतत्रतेकुरुपुंगवाः॥३३॥ ऊषुर्नातिचिरंकालंरममाणाःकुरूद्वहाः॥ प्रतीक्षमाणाबीभत्सुंगंधमादनसा
नुषु ॥३४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थयात्रायांसौगंधिकाहरणेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५५॥ ॥छ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥तस्मिन्निवसमानोथधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ कृष्णयासहितान्भ्रातॄनित्युवाचसहद्विजान् ॥ १ ॥ दृष्टानितीर्थान्यस्माभिःपुण्यानिचशि
वानिच ॥ मनसोह्लादनीयानिवनानिचपृथक्पृथक् ॥ २ ॥ देवैःपूर्वंविचीर्णानिमुनिभिश्चमहात्मभिः॥ यथाक्रमविशेषेणद्विजैःसंपूजितानिच ॥ ३ ॥ ऋषीणांपू
र्वचरितंतथाकर्मविचेष्टितम् ॥ राजर्षीणांचचरितंकथाश्चविविधाःशुभाः॥ ४ ॥ शृण्वानास्तत्रतत्रस्म आश्रमेषुशिवेषुच ॥ अभिषेकंद्विजैःसार्धंकृतवंतोविशेष
तः॥ ५॥ अर्चिताःसततंदेवाःपुष्पैरद्भिःसदाचवः॥ यथालब्धैर्मूलफलैःपितरश्चापितर्पिताः॥ ६ ॥ पर्वतेषुचरम्येषुसर्वेषुचसरस्सुच ॥ उदधौचमहापुण्येसूपस्पृ
ष्टंमहात्मभिः॥ ७॥ इलासरस्वतीसिंधुर्यमुनानर्मदातथा ॥ नानातीर्थेषुरम्येषुसूपस्पृष्टंसहद्विजैः ॥८ ॥ गंगाद्वारमतिक्रम्यबहवःपर्वताःशुभाः॥ हिमवान्पर्वत
श्चैवनानाद्विजगणायुतः॥ ९ ॥ विशालाबदरीदृष्टानरनारायणाश्रमः॥ दिव्यपुष्करिणीदृष्टासिद्धदेवर्षिपूजिता ॥ १० ॥ यथाक्रमविशेषेणसर्वाण्यायतनानि
च ॥ दर्शितानिद्विजश्रेष्ठालोमशेनमहात्मना ॥ ११ ॥ इमंवैश्रवणावासंपुण्यंसिद्धनिषेवितम् ॥ कथंभीमगमिष्यामोगतिरंतरधीयताम् ॥ १२ ॥ ॥वैशंपायन
उवाच ॥ ॥एवंब्रुवतिराजेंद्रेवागुवाचाशरीरिणी ॥ नशक्योदुर्गमोगंतुमितोवैश्रवणाश्रमात् ॥ १३ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गतिरंतरधीयतां अंतर्गतिःकुबेरभवनेप्रवेशःकथंभवेदित्यधीयतांविचार्यताम् ॥ १२ ॥ इतोहेतोर्वैश्रवणाश्रमात्प्रतिगच्छपरावर्तस्व ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततस्तानिति ॥ १ ॥

अनेनैवपथाराजन्प्रतिगच्छयथागतम्.॥ नरनारायणस्थानंबदरीत्यभिविश्रुतम्॥ १४ ॥तस्माद्यास्यसिकौंतेयसिद्धचारणसेवितम् ॥ बहुपुष्पफलंरम्यमाश्र
मंवृषपर्वणः॥ १५॥ अतिक्रम्यचतंपार्थत्वार्ष्टिषेणाश्रमेवसेः ॥ ततोद्रक्ष्यसिकौंतेयनिवेशंधनदस्यच॥ १६ ॥ एतस्मिन्नंतरेवायुर्दिव्यगंधवहःशुचिः ॥ सुखप्र
ह्लादनःशीतःपुष्पवर्षंववर्षच॥ १७॥ श्रुत्वातुदिव्यामाकाशाद्वाचंसर्वेविसिस्मियुः॥ ऋषीणांब्राह्मणानांचपार्थिवानांविशेषतः ॥ १८॥ श्रुत्वातन्महदाश्चर्यंद्वि
जोधौम्योब्रवीत्तदा ॥ नशक्यमुत्तरंवक्तुमेवंभवतुभारत॥ १९॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाप्रतिजग्राहतद्वचः॥ प्रत्यागम्यपुनस्तंतुनरनारायणाश्रमम्॥ २०॥भीम
सेनादिभिःसर्वैर्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ पांचाल्याब्राह्मणैश्चैवन्यवसंतसुखंतदा॥ २१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणितीर्थयात्रापर्वणिलोमशतीर्थ
यात्रायांपुनर्नारायणाश्रमागमनेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५६ ॥ ॥७॥ ॥समाप्तंचेदंतीर्थयात्रापर्व॥ ॥अथजटासुरवधपर्व॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतस्तत्रपांडवान्॥ पर्वतेंद्रेद्विजैःसार्धंपार्थागमनकांक्षया॥ १॥ गतेषुतेषुरक्षःसुभीमसेनात्मजेपिच॥ रहिता
न्भीमसेनेनकदाचित्तान्यदृच्छया॥ २॥ जहारधर्मराजानंयमौकृष्णांचराक्षसः॥ ब्राह्मणोमंत्रकुशलःसर्वशास्त्रविदुत्तमः ॥ ३ ॥ इतिब्रुवन्पांडवेयान्पर्युपास्ते
स्मनित्यदा॥ परीप्समानःपार्थानांकलापानिधनूंषिच॥ ४॥ अंतरंसंपरिप्रेप्सुर्द्रौपद्याहरणंप्रति॥ दुष्टात्मापापबुद्धिःसनाम्नाख्यातोजटासुरः॥ ५॥ पोषणंतस्य
राजेंद्रचक्रेपांडवनंदनः॥ बुबुधेनचतंपापंभस्मच्छन्नमिवानलम् ॥ ६॥ सभीमसेनेनिष्क्रांतेमृगयार्थमरिंदम ॥ घटोत्कचंसानुचरंदृष्ट्वाविप्रद्रुतंदिशः॥ ७॥
लोमशप्रभृतींस्तांस्तुमहर्षींश्चसमाहितान्॥ स्नातुंविनिर्गतान्दृष्ट्वापुष्पार्थंचतपोधनान् ॥ ८॥ रूपमन्यत्समास्थायविकृतंभैरवंमहत्॥ गृहीत्वासर्वशस्त्राणिद्रौप
दींपरिगृह्यच॥ ९॥ प्रातिष्ठतसदुष्टात्मात्रीन्गृहीत्वाचपांडवान्॥ सहदेवस्तुयत्नेनततोपक्रम्यपांडवः॥ १०॥ विक्रम्यकौशिकंखड्गंमोक्षयित्वाग्रहंरिपोः ॥आ
क्रंदद्भीमसेनंवैयेनयातोमहाबलः॥ ११॥तमब्रवीद्धर्मराजोह्रियमाणोयुधिष्ठिरः॥ धर्मस्तेहीयतेमूढनतत्त्वंसमवेक्षसे॥ १२॥ येन्येकेचिन्मनुष्येषुतिर्यग्योनि
गताश्चये॥ धर्मंतेसमवेक्षंतेरक्षांसिचविशेषतः॥ १३॥ धर्मस्यराक्षसामूलंधर्मंतेविदुरुत्तमम्॥ एतत्परीक्ष्यसर्वंत्वंसमीपेस्थातुमर्हसि ॥ १४॥

॥ २ ॥ जहारधर्मादीनांमनोहृतवान् उत्तमोस्मीतिब्रुवन् ॥ ३ ॥ कलापानिनिषंगादीनि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ कौशिकंकोशादागतं ग्रहंग्रहणम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥युष्माकंदेवासुरादीनां ऋध्यति ऋच्छतीतिपाठेवृद्धिंगच्छति॥१७॥१८॥१९॥विघसाशान्देवासुरब्राह्मणादिशेषान्नंविघसंतस्यआशोभोजनंयेषांतान्॥२०॥२१॥प्रतिश्रयोगृहम॥२२॥२३॥

देवाश्चऋषयःसिद्धाःपितरश्चापिराक्षस॥ गंधर्वोरगरक्षांसिवयांसिपशवस्तथा॥ १५॥ तिर्यग्योनिगताश्चैवअपिकीटपिपीलिकाः ॥ मनुष्यानुपजीवंतितत
स्त्वमपिजीवसि॥ १६ ॥ समृद्ध्यायस्यलोकस्यलोकोयुष्माकमृध्यति॥ इमंचलोकंशोचंतमनुशोचंतिदेवताः॥१७॥पूज्यमानाश्चवर्धंतेहव्यकव्यैर्यथाविधि॥
वयंराष्ट्रस्यगोप्तारोरक्षितारश्चराक्षस॥ १८॥ राष्ट्रस्यारक्ष्यमाणस्यकुतोभूतिःकुतःसुखम्॥ नचराजावमंतव्योरक्षसाजात्वनागसि॥१९॥ अणुरप्यपचारश्च
नास्त्यस्माकंनराशन॥ विघसाशान्यथाशक्त्याकुर्महेदेवतादिषु ॥ २०॥ गुरूंश्चब्राह्मणांश्चैवप्रमाणप्रवणाःसदा॥ द्रोग्धव्यंनचमित्रेषुनविश्वस्तेषुकर्हिचित्
॥ २१ ॥ येषांचान्नानिभुंजीतयत्रचस्यात्प्रतिश्रयः॥सत्वंप्रतिश्रयेऽस्माकंपूज्यमानःसुखोषितः ॥ २२ ॥ भुक्त्वाचान्नानिदुष्प्रज्ञकथमस्मान्जिहीर्षसि ॥ एव
मेववृथाचारोवृथावृद्धोवृथामतिः॥ २३ ॥वृथामरणमर्हश्चवृथाद्यनभविष्यसि ॥ अथचेद्दुष्टबुद्धिस्त्वंसर्वैर्धर्मैर्विवर्जितः ॥ २४ ॥ प्रदायशस्त्राण्यस्माकंयुद्धे
नद्रौपदींहर॥ अथचेत्त्वमविज्ञानादिदंकर्मकरिष्यसि॥ २५॥अधर्मंचाप्यकीर्तिंचलोकेप्राप्स्यसिकेवलम्॥एतामद्यपरामृश्यस्त्रियंराक्षसमानुषीम्॥ २६ ॥
विषमेतत्समालोड्यकुंभेनप्राशितंत्वया॥ ततोयुधिष्ठिरस्तस्यगुरुकःसमपद्यत ॥ २७॥ सतुभाराभिभूतात्मानतथाशीघ्रगोभवत्॥ अथाब्रवीद्द्रौपदींचनकुलं
चयुधिष्ठिरः॥ २८॥ माभैष्टराक्षसान्मूढाद्गतिरस्यमयाहृता॥ नातिदूरेमहाबाहुर्भवितापवनात्मजः॥ २९॥ अस्मिन्मुहूर्तेसंप्राप्तेनभविष्यतिराक्षसः॥ सहदेव
स्तुतंदृष्ट्वाराक्षसंमूढचेतनम्॥ ३०॥उवाचवचनंराजन्कुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ राजन्किंनामसत्कृत्यंक्षत्रियस्यास्त्यतोधिकम्॥ ३१॥ यद्युद्धेभिमुखःप्राणांस्त्य
जेच्छत्रुंजयेतवा॥ एषचास्मान्वयंचैनंयुध्यमानाःपरंतप॥ ३२॥ सूदयेममहाबाहोदेशकालोह्ययंनृप॥ क्षत्रधर्मस्यसंप्राप्तःकालःसत्यपराक्रमः॥ ३३॥ जयं
तोहन्यमानावाप्राप्तुमर्हामसद्गतिम्॥ राक्षसेजीवमानेद्यरविरस्तमियाद्यदि ॥ ३४ ॥ नाहंब्रुयांपुनर्जातुक्षत्रियोस्मीतिभारत ॥ भोभोराक्षसतिष्ठस्वसहदेवो
स्मिपांडवः॥ ३५॥ हत्वावामांनयस्वैनांहतोवाद्येहस्वप्स्यसि॥ तदाब्रुवतिमाद्रेयेभीमसेनोयदृच्छया॥ ३६॥ प्रत्यदृश्यद्गदाहस्तःसवज्रइववासवः॥ सोपश्यद्भ्रा
तरौतत्रद्रौपदींचयशस्विनीम्॥ ३७॥ क्षितिस्थंसहदेवंचक्षिपंतंराक्षसंतदा॥ मार्गाच्चराक्षसंमूढंकालोपहतचेतसम्॥३८॥

नभविष्यसिमरिष्यसि॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥सत्कृत्यंसाधुकार्यम्॥ ३१ ॥ ३२॥३३॥ राक्षसेइति सूर्यास्तात्प्रागयंमरिष्यतीत्यर्थः॥३४॥तिष्ठस्वस्थिरोभव॥ ३५॥ ३६ ॥ ३७॥३८॥

क्लियतोक्लियमाणान् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ आस्थात्वन्मारणेआदरः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ बडिशोमत्स्यवेधनं भविष्यसिजीविष्यसि ॥४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अस्रेणलोहितेन ॥ ४९ ॥५०॥

भ्रमंतंतत्रतत्रैवदैवेनविनिवारितम् ॥ भ्रातॄंस्तान्क्लियतोदृष्ट्वाद्रौपदींचमहाबलः ॥ ३९ ॥ क्रोधमाहारयद्भीमोराक्षसंचेदमब्रवीत् ॥ विज्ञातोसिमयापूर्वंपापःश
स्त्रपरीक्षणे ॥ ४० ॥ आस्थातुत्वयिमेनास्तियतोसिनहतस्तदा ॥ ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नोननोवदसिचाप्रियम् ॥ ४१ ॥ प्रियेषुरममाणंत्वांनचैवाप्रियकारिणम् ॥ अ
तिथिंब्रह्मरूपंचकथंहन्यामनागसम् ॥ ४२ ॥ राक्षसंजानमानोपियोहन्यान्नरकंव्रजेत् ॥ अपक्वस्यचकालेनवधस्तवनविद्यते ॥ ४३ ॥ नूनमद्यासिसंपक्कोयथा
तेमतिरीदृशी ॥ दत्ताकृष्णापहरणेकालेनाद्भुतकर्मणा ॥ ४४ ॥ बडिशोयंत्वयाग्रस्तःकालसूत्रेणलंबितः ॥ मत्स्योंभसीवस्यूतास्यःकथमद्यभविष्यसि ॥ ४५ ॥
यंचासिप्रस्थितोदेशंमनःपूर्वंगतंचते ॥ नतंगंतासिगंतासिमार्गंबकहिडिंबयोः ॥ ४६ ॥ एवमुक्तस्तुभीमेनराक्षसःकालचोदितः ॥ भीतउत्सृज्यतान्सर्वान्यु
द्धायसमुपस्थितः ॥ ४७ ॥ अब्रवीच्चपुनर्भीमंरोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ नमेमूढादिशःपापत्वदर्थंमेविलंबितम् ॥ ४८ ॥ श्रुतामेराक्षसायेयेत्वयाविनिहतारणे ॥ तेषा
मद्यकरिष्यामितवास्रेणोदकक्रियाम् ॥ ४९ ॥ एवमुक्तस्ततोभीमःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्साक्षात्कालांतकोपमः ॥ ५० ॥ बाहुसंरंभमेवै
क्षन्नभिदुद्रावराक्षसम् ॥ राक्षसोपितदाभीमंयुद्धार्थिनमवस्थितम् ॥ ५१ ॥ मुहुर्मुहुर्व्याददानःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ अभिदुद्रावसंरब्धोबलिर्वज्रधरंयथा
॥ ५२ ॥ वर्तमानेतदाताभ्यांबाहुयुद्धेसुदारुणे ॥ माद्रीपुत्रावतिक्रुद्धावुभावप्यभ्यधावताम् ॥ ५३ ॥ न्यवारयत्तौप्रहसन्कुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ शक्तोहंराक्षसस्ये
तिप्रेक्षध्वमितिचाब्रवीत् ॥ ५४ ॥ आत्मनाभ्रातृभिश्चैवधर्मेणसुकृतेनच ॥ इष्टेनचशपेराजन्सूदयिष्यामिराक्षसम् ॥ ५५ ॥ इत्येवमुक्त्वातौवीरौस्पर्धमानौपर
स्परम् ॥ बाहुभ्यांसमसज्जेतामुभौरक्षोवृकोदरौ ॥ ५६ ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्भीमरक्षसोः ॥ अमृष्यमाणयोःसंख्येदेवदानवयोरिव ॥ ५७ ॥ आरुज्या
रुज्यतौवृक्षानन्योन्यमभिजघ्नतुः ॥ जीमूताविवगर्जंतौनिनदंतौमहाबलौ ॥ ५८ ॥ बभंजतुर्महावृक्षानूरुभिर्बलिनांवरौ ॥ अन्योन्येनाभिसंरब्धौपरस्परवधै
षिणौ ॥ ५९ ॥ तद्वृक्षयुद्धमभवन्महीरुहविनाशनम् ॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरास्त्रीकांक्षिणोर्यथा ॥ ६० ॥ आविध्याविध्यतौवृक्षान्मुहूर्तमितरेतरम् ॥ ताडया
मासतुरुभौविनदंतौमुहुर्मुहुः ॥ ६१ ॥

बाहुसंरभ्यतेआस्फोट्यतेयस्यांक्रियायांयथास्यात्तथाबाहुसंरंभं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ आविध्यभ्रामयित्वा ॥ ६१ ॥

मुंजीकृताः रज्ज्वर्थंमुंजवज्जर्जरीकृताः ॥ ६२ ॥ महाभ्रैरिवेत्यभूतोपमा ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ शिरोधरांग्रीवां ॥ ६७ ॥ अभ्यवर्तताधिकोत्साहवानभूत् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अरत्निनातलप्रहारेणे

तस्मिन्देशेयदावृक्षाःसर्वएवनिपातिताः॥ मुंजीकृताश्चशतशःपरस्परवधेप्सया॥ ६२ ॥ ततःशिलाःसमादायमुहूर्तमिवभारत॥ महाभ्रैरिवशैलेंद्रौयुयुधातेम
हाबलौ॥ ६३ ॥ शिलाभिरुग्ररूपाभिर्बृहतीभिःपरस्परम्॥ वज्रैरिवमहावेगैराजघ्नतुरमर्षणौ ॥६४॥ अभिद्रुत्यचभूयस्तावन्योन्यबलदर्पितौ ॥ भुजाभ्यांपरिगृ
ह्याथचकर्षातेगजाविव॥ ६५॥ मुष्टिभिश्चमहाघोरैरन्योन्यमभिजघ्नतुः॥ ततःकटकटाशब्दोबभूवसुमहात्मनोः॥६६॥ ततःसंहृत्यमुष्टिंतुपंचशीर्षमिवोरगम्॥
वेगेनाभ्यहनद्भीमोराक्षसस्यशिरोधराम्॥६७॥ततःश्रांतंतुतद्रक्षोभीमसेनभुजाहतम्॥सुपरिश्रांतमालक्ष्यभीमसेनोभ्यवर्तत॥६८॥ततएनंमहाबाहुर्बाहुभ्या
ममरोपमः॥ समुत्क्षिप्यबलाद्भीमोविनिष्पिष्यमहीतले॥ ६९॥ तस्यगात्राणिसर्वाणिचूर्णयामासपांडवः॥ अरत्निनाचाभिहत्यशिरःकायादपाहरत्॥ ७०॥
संदष्टौष्ठंविवृत्ताक्षंफलंवृक्षादिवच्युतम्॥जटासुरस्यतुशिरोभीमसेनबलाद्धृतम्॥७१॥पपातरुधिरादिग्धंसंदष्टदशनच्छदम्॥तंनिहत्यमहेष्वासोयुधिष्ठिरमुपा
गमत्॥ स्तूयमानोद्विजाग्र्यैस्तुमरुद्भिरिववासवः॥ ७२॥ ॥इतिश्रीम०आर०जटासुरवधप०सप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५७॥ ॥छ॥ ॥समाप्तं
चजटासुरवधपर्व॥ ॥अथयक्षयुद्धपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥निहतेराक्षसेतस्मिन्पुनर्नारायणाश्रमम्॥ अभ्येत्यराजाकौंतेयोनिवासमकरोत्प्रभुः॥ १॥
ससमानीयतान्सर्वान्भ्रातॄनित्यब्रवीद्वचः ॥द्रौपद्यासहितान्कालेसंस्मरन्भ्रातरंजयम्॥ २ ॥समाश्चतस्रोभिगताःशिवेनचरतांवने॥ कृतोद्देशःसबीभत्सुःपंच
मीमभितःसमाम्॥३॥प्राप्यपर्वतराजानंश्वेतंशिखरिणांवरम्॥पुष्पितैर्द्रुमषंडैश्चमत्तकोकिलषट्पदैः॥४॥मयूरैश्चातकैश्चापिनित्योत्सवविभूषितम्॥ व्याघ्रैर्व
राहैर्महिषैर्गवयैर्हरिणैस्तथा॥५॥ श्वापदैर्व्यालरूपैश्चरुरुभिश्चनिषेवितम्॥ फुल्लैःसहस्रपत्रैश्चशतपत्रैस्तथोत्पलैः॥ ६॥ प्रफुल्लैःकमलैश्चैवतथानीलोत्पलैरपि॥
महापुण्यंपवित्रंचसुरासुरनिषेवितम्॥ ७॥ तत्रापिचकृतोद्देशःसमागमदिदृक्षुभिः ॥कृतश्चसमयस्तेनपार्थेनामिततेजसा ॥ ८ ॥ पंचवर्षाणिवत्स्यामिविद्या
र्थीतिपुरामयि॥ अत्रगांडीवधन्वानमवाप्तास्त्रमरिंदमम् ॥ ९ ॥ देवलोकादिमंलोकंद्रक्ष्यामःपुनरागतं॥ इत्युक्त्वाब्राह्मणान्सर्वानामंत्रयतपांडवः॥ १०॥

त्यर्थः॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७॥ ॥ छ॥ ॥ छ ॥ ॥ निहतेइति ॥ १ ॥ जयमर्जुनम् ॥ २ ॥
कृतोद्देशःपंचमेवर्षेमयाऽवश्यमागंतव्यमितिकृतसंकेतः॥ ३ ॥ श्वेतंकैलासं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ तत्रापिदेशे अस्माभिरितिशेषः उद्देशःकृतः संधिरार्षः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११॥सुखोदर्कंसुखोदयं ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ श्वेतंहिमाचलं॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥ उपन्यस्यनिवेद्य ॥२८॥ अनुसंसार्यअनुगम्य ॥ २९॥३०॥३१॥३२॥

कारणंचैवतत्तेषामाचचक्षेतपस्विनाम्॥तानुग्रतपसःप्रीतान्कृत्वापार्थाःप्रदक्षिणाम् ॥ ११ ॥ब्राह्मणास्तेऽन्वमोदंतशिवेनकुशलेनच॥सुखोदर्कमिमंक्लेशम
चिराद्भरतर्षभ॥ १२ ॥ क्षत्रधर्मेणधर्मज्ञतीर्त्वागांपालयिष्यसि ॥तत्तुराजावचस्तेषांप्रतिगृह्यतपस्विनाम्॥१३॥ प्रतस्थेसहविप्रैस्तैर्भ्रातृभिश्चपरंतपः॥राक्षसै
रनुयातोवैलोमशेनाभिरक्षितः॥१४॥ क्वचित्पद्भ्यांततोगच्छद्राक्षसैरुह्यतेक्वचित्॥ तत्रतत्रमहातेजाभ्रातृभिःसहसुव्रतः॥१५॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाबहून्क्लेशा
न्विचिंतयन्॥ सिंहव्याघ्रगजाकीर्णामुदीचींप्रययौदिशम्॥ १६॥ अवेक्ष्यमाणःकैलासंमैनाकंचैवपर्वतम्॥ गंधमादनपादांश्चश्वेतंचापिशिलोच्चयम्॥ १७॥
उपर्युपरिशैलस्यबह्वीश्चसरितःशिवाः ॥ पृष्ठंहिमवतःपुण्यंययौसप्तदशेहनि ॥ १८ ॥ ददृशुःपांडवाराजन्गंधमादनमंतिकात् ॥ पृष्ठेहिमवतःपुण्येनानाद्रुम
लतावृते ॥ १९ ॥ सलिलावर्तसंजातैःपुष्पितैश्चमहीरुहैः॥समावृतंपुण्यतममाश्रमंवृषपर्वणः ॥ २० ॥ तमुपागम्यराजर्षिंधर्मात्मानमरिंदमाः ॥ पांडवावृष
पर्वाणमवंदंतगतक्लमाः ॥ २१ ॥ अभ्यनंदत्सराजर्षिःपुत्रवद्भरतर्षभान् ॥ पूजिताश्चावसंस्तत्रसप्तरात्रमरिंदमाः॥ २२॥ अष्टमेहनिसंप्राप्तेतमृषिंलोकविश्रु
तम्॥ आमंत्र्यवृषपर्वाणंप्रस्थानंप्रत्यरोचयन्॥ २३॥ एकैकशश्चतान्विप्रान्निवेद्यवृषपर्वणि॥ न्यासभूतान्यथाकालंबंधूनिवसुसत्कृतान्॥ २४॥ पारिबर्हंच
तंशेषंपरिदायमहात्मने॥ ततस्तेयज्ञपात्राणिरत्नान्याभरणानिच ॥ २५ ॥ न्यदधुःपांडवाराजन्नाश्रमेवृषपर्वणः॥ अतीतानागतेविद्वान्कुशलःसर्वधर्मवित्॥
॥ २६ ॥ अन्वशासत्सधर्मज्ञःपुत्रवद्भरतर्षभान् ॥ तेनुज्ञातामहात्मानःप्रययुर्दिशमुत्तराम् ॥ २७ ॥ तान्प्रस्थितानभ्यगच्छद्वृषपर्वामहीपतिः॥ उपन्यस्यमहाते
जाविप्रेभ्यःपांडवांस्तदा ॥ २८ ॥ अनुसंसार्यकौंतेयानाशीर्भिरभिनंद्यच ॥ वृषपर्वानिववृतेपंथानमुपदिश्यच ॥ २९ ॥ नानामृगगणैर्जुष्टंकौंतेयःसत्यविक्र
मः ॥ पदातिर्भ्रातृभिःसार्धंप्रातिष्ठतयुधिष्ठिरः॥ ३० ॥ नानाद्रुमनिरोधेषुवसंतःशैलसानुषु॥ पर्वतंविविशुस्तेतंचतुर्थेहनिपांडवाः॥ ३१ ॥ महाभ्रघनसंकाशं
सलिलोपहितंशुभम्॥ मणिकांचनरूपस्यशिलानांचसमुच्चयान्॥ ३२ ॥ तेसमासाद्यपंथानंयथोक्तंवृषपर्वणा ॥ अनुसस्रुर्यथोद्देशंपश्यंतोविविधान्नगान्॥
॥ ३३॥ उपर्युपरिशैलस्यगुहाःपरमदुर्गमाः ॥ सुदुर्गमांस्तेसुबहून्सुखेनैवाभिचक्रमुः ॥ ३४॥ धौम्यःकृष्णाचपार्थाश्चलोमशश्चमहानृषिः॥ आगच्छन्सहिता
स्तत्रनकश्चिदवहीयते॥ ३५॥ तेमृगद्विजसंघुष्टंनानाद्रुमलतायुतम्॥ शाखामृगगणैश्चैवसेवितंसुमनोरमम्॥ ३६॥ ॥ ३३ ॥३४ ॥ ३५॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ काश्मरीगंभारी ॥ ४६ ॥ क्षीरिकाराजादना ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तामरसा

पुण्यंपद्मसरोयुक्तंसपल्वलमहावनम्॥उपतस्थुर्महाभागामाल्यवंतंमहागिरिम्॥३७॥ ततःकिंपुरुषावासंसिद्धचारणसेवितम्॥ददृशुर्हृष्टरोमाणःपर्वतंगंधमाद
नम्॥३८॥ विद्याधरानुचरितंकिन्नरीभिस्तथैवच॥ गजसंघसमावासंसिंहव्याघ्रगणायुतम्॥ ३९ ॥ शरभोन्नादसंघुष्टंनानामृगनिषेवितम्॥तेगंधमादनवनंत
न्नंदनवनोपमम्॥४०॥मुदिताःपांडुतनयामनोहृदयनंदनम्॥ विविशुःक्रमशोवीराःशरण्यंशुभकाननम्॥ ४१ ॥ द्रौपदीसहितावीरास्तैश्चविप्रैर्महात्मभिः॥ शृ
ण्वंतःप्रीतिजननान्वल्गून्मंदकलान्शुभान् ॥ ४२ ॥ श्रोत्ररम्यान्सुमधुरान्शब्दान्खगमुखेरितान् ॥ सर्वर्तुफलभाराढ्यान्सर्वर्तुकुसुमोज्वलान् ॥ ४३ ॥ प
श्यंतःपादपांश्चापिफलभारावनामितान्॥ आम्रानाम्रातकान्भव्यान्नारिकेलान्सतिंदुकान् ॥ ४४ ॥ मुंजातकांस्तथाजीरान्दाडिमान्बीजपूरकान्॥ पनसाँ
ल्लुकुचान्मोचान्खर्जूरानम्लवेतसान् ॥ ४५ ॥ परावतांस्तथाक्षौद्रान्नीपांश्चापिमनोरमान्॥ बिल्वान्कपित्थान्जंबूश्चकाश्मरीर्बदरीस्तथा ॥ ४६ ॥ प्लक्षानुदुं
बरवटानश्वत्थान्क्षीरिकास्तथा ॥ भल्लातकानामलकीर्हरीतकबिभीतकान् ॥ ४७ ॥ इंगुदान्करमर्दांश्चतिंदुकांश्चमहाबलान् ॥ एतानन्यांश्चविविधान्गंधमा
दनसानुषु ॥ ४८ ॥ फलैरमृतकल्पैस्तानाचितान्स्वादुभिस्तरून् ॥ तथैवचंपकाशोकान्केतकान्बकुलांस्तथा ॥ ४९ ॥ पुन्नागान्सप्तपर्णांश्चकर्णिकारान्सकेतका
न्॥ पाटलाःकुटजान्रम्यान्मंदारेंदीवरांस्तथा ॥ ५० ॥ पारिजातान्कोविदारान्देवदारुद्रुमांस्तथा ॥ शालांस्तालांस्तमालांश्चपिप्पलान्हिंगुकांस्तथा ॥ ५१ ॥
शाल्मलीःकिंशुकाशोकान्शिंशपाःसरलांस्तथा ॥ चकोरैःशतपत्रैश्चभृंगराजैस्तथाशुकैः ॥ ५२ ॥ कोकिलैःकलविंकैश्चहारितैर्जीवजीवकैः॥ प्रियकैश्चातकै
श्चैवतथान्यैर्विविधैःखगैः॥ ५३ ॥ श्रोत्ररम्यंसुमधुरंकूजद्भिश्चाप्यधिष्ठितान्॥ सरांसिचमनोज्ञानिसमंताज्जलचारिभिः ॥ ५४ ॥ कुमुदैःपुंडरीकैश्चतथाकोक
नदोत्पलैः॥ कल्हारैःकमलैश्चैवआचितानिसमंततः ॥ ५५॥ कादंबैश्चक्रवाकैश्चकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ कारंडवैःप्लवैर्हंसैर्बकैर्मद्गुभिरेवच ॥ ५६ ॥ एतैश्चान्यैश्चकी
र्णानिसमंताज्जलचारिभिः ॥ हृष्टैस्तथातामरसरसासवमदालसैः ॥ ५७ ॥ पद्मोदरच्युतरजःकिंजल्कारुणरंजितैः ॥ मंजुस्वरैर्मधुकरैर्विरुतान्कमलाकरान्
॥ ५८ ॥ अपश्यंस्तेनरव्याघ्रागंधमादनसानुषु ॥ तथैवपद्मषंडैश्चमंडितांश्चसमंततः ॥ ५९ ॥

नांरक्तोत्पलानांरसएवआसवोमद्यंतज्जेनमदेनअलसाः ॥ ५७ ॥ विरुतान्विशिष्टशब्दयुतान् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ कुटजेषुवृक्षविशेषेषु वल्लीनांलताप्रतानानितैःसंकटेषुकुंजीकृतेषु ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ सिंधुवारान्पुष्पविशेषान् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ कामवश्यानांनराणामौत्सुक्यकरान् ॥ ६७ ॥ ६८॥

शिखंडिनीभिःसहितान्लतामंडलकेषुच ॥ मेघतूर्यरवोद्दाममदनाकुलितान्भृशम् ॥ ६० ॥ कृत्वैवकेकामधुरंसंगीतंमधुरस्वरम् ॥ चित्रान्कलापान्विस्तीर्यसविलासान्मदालसान् ॥ ६१ ॥ मयूरान्ददृशुर्हृष्टान्नृत्यतोवनलालसान् ॥ कांश्चित्प्रियाभिःसहितान्रममाणान्कलापिनः ॥ ६२ ॥ वल्लीलतासंकटेषुकुटजेषुस्थितांस्तथा ॥ कांश्चिच्चकुटजानांतुविटपेषूत्कटानिव ॥ ६३ ॥ कलापरुचिराटोपनिचितान्मुकुटानिव ॥ विवरेषुतरूणांचरुचिरान्ददृशुश्चते ॥ ६४ ॥ सिंधुवारांस्तथोदारान्मन्मथस्येवतोमरान् ॥ सुवर्णवर्णकुसुमान्गिरीणांशिखरेषुच ॥ ६५ ॥ कर्णिकारान्विकसितान्कर्णपूरानिवोत्तमान् ॥ तथापश्यन्कुरबकान्वनराजिषुपुष्पितान् ॥ ६६ ॥ कामवश्यौत्सुक्यकरान्कामस्येवशरोत्करान् ॥ तथैववनराजीनामुदारान्रचितानिव ॥ ६७ ॥ विराजमानांस्तेपश्यंस्तिलकांस्तिलकानिव ॥ तथानंगशराकारान्सहकारान्मनोरमान् ॥ ६८ ॥ अपश्यन्भ्रमरारावान्मंजरीभिर्विराजितान् ॥ हिरण्यसदृशैःपुष्पैर्दावाग्निसदृशैरपि ॥ ६९ ॥ लोहितैरंजनाभैश्चवैदूर्यसदृशैरपि ॥ अतीववृक्षाराजंतेपुष्पिताःशैलसानुषु ॥ ७० ॥ तथाशालांस्तमालांश्चपाटलाबकुलानपि ॥ मालाइवसमासक्ताःशैलानांशिखरेषुच ॥ ॥ ७१ ॥ विमलस्फाटिकाभानिपांडुरच्छदनैर्द्विजैः ॥ कलहंसैरुपेतानिसारसाभिरुतानिच ॥ ७२ ॥ सरांसिबहुशःपार्थाःपश्यंतःशैलसानुषु ॥ पद्मोत्पलविमिश्राणिसुखशीतजलानिच ॥ ७३ ॥ एवंक्रमेणतेवीरावीक्षमाणाःसमंततः ॥ गंधवंत्यथमाल्यानिरसवंतिफलानिच ॥ ७४ ॥ सरांसिचमनोज्ञानिवृक्षांश्चातिमनोरमान् ॥ विविशुःपांडवाःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ७५ ॥ कमलोत्पलकह्लारपुंडरीकसुगंधिना ॥ सेव्यमानावनेतस्मिन्सुखस्पर्शेनवायुना ॥ ७६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोभीममाहेदंप्रीतिमद्वचः ॥ अहोश्रीमदिदंभीमगंधमादनकाननम् ॥ ७७ ॥ वनेह्यस्मिन्मनोरम्येदिव्याःकाननजाद्रुमाः ॥ लताश्चविविधाकाराःपत्रपुष्पफलोपगाः ॥ ७८ ॥ भांत्येतेपुष्पविकचाःपुंस्कोकिलकुलाकुलाः ॥ नात्रकंटकिनःकेचिन्नचविद्यंत्यपुष्पिताः ॥ ७९ ॥ स्निग्धपत्रफलावृक्षागंधमादनसानुषु ॥ भ्रमरारावमधुरानलिनीःफुल्लपंकजाः ॥ ८० ॥ विलोड्यमानाःपश्येमाःकरिभिःसकरेणुभिः ॥ पश्येमांनलिनींचान्यांकमलोत्पलमालिनीम् ॥ ८१ ॥ स्रग्धरांविग्रहवतींसाक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥ नानाकुसुमगंधाढ्यास्तस्येमाःकाननोत्तमे ॥ ८२ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ स्फाटिकाभानिनिर्मलानि सारसानामभिरुतंचयेषुतानिसरांसीत्युत्तरेणान्वयः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ हेभीम ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ नलिनींसरसीं कमलोत्पलयोरवांतरजातिभेदः ॥ ८१ ॥ विग्रहवतींशरीरवतीं तस्यशैलस्य ॥ ८२ ॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ भृंगराजादयःपक्षिविशेषाः चतुर्विषाणाश्चतुर्दंताः पद्माभाःश्वेताः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३॥ ९४ ॥ ९५ ॥ यथोक्तंवृषपर्वणानिमित्तभूतेन

उपगीयमानाभ्रमरैराजंतेवनराजयः॥ पश्यभीमशुभान्देशान्देवाक्रीडान्समंततः॥८३॥ अमानुषगतिंप्राप्ताःसंसिद्धाःस्मवृकोदर ॥ लताभिःपुष्पिताग्राभिः
पुष्पिताःपादपोत्तमाः॥८४॥संश्लिष्टाःपार्थशोभंतेगंधमादनसानुषु॥ शिखंडिनीभिश्चरतांसहितानांशिखंडिनाम् ॥ ८५ ॥ नदतांशृणुनिर्घोषंभीमपर्वतसा
नुषु॥ चकोराःशतपत्राश्चमत्तकोकिलसारिकाः॥ ८६ ॥ पत्रिणःपुष्पितानेतान्संपतंतिमहाद्रुमान् ॥ रक्तपीतारुणाःपार्थपादपाग्रगताःखगाः ॥ ८७ ॥ परस्प
रमुदीक्षंतेबहवोजीवजीवकाः॥हरितारुणवर्णानांशाद्वलानांसमीपतः॥८८॥सारसाःप्रतिदृश्यंतेशैलप्रस्रवणेष्वपि॥वदंतिमधुरावाचःसर्वभूतमनोरमाः॥८९॥
भृंगराजोपचक्राश्चलोहपृष्ठाःपतत्रिणः ॥ चतुर्विषाणाःपद्माभाःकुंजराःसकरेणवः ॥ ९० ॥ एतेवैदूर्यवर्णाभंक्षोभयंतिमहत्सरः ॥ बहुतालसमुत्सेधाःशैलशृं
गपरिच्युताः ॥ ९१ ॥ नानाप्रस्रवणेभ्यश्चवारिधाराःपतंतिच ॥ भास्कराभप्रभाभीमाःशारदाभ्रघनोपमाः ॥ ९२ ॥शोभयंतिमहाशैलंनानारजतधातवः॥
क्वचिदंजनवर्णाभाःक्वचित्कांचनसन्निभाः ॥ ९३ ॥ धातवोहरितालस्यक्वचिद्धिंगुलकस्यच॥ मनःशिलागुहाश्चैवसंध्याभ्रनिकरोपमाः॥ ९४ ॥ शशलोहि
तवर्णाभाःक्वचिद्गैरिकधातवः ॥ सितासिताभ्रप्रतिमाबालसूर्यसमप्रभाः॥ ९५ ॥ एतेबहुविधाःशैलंशोभयंतिमहाप्रभाः ॥ गंधर्वाःसहकांताभिर्यथोक्तंवृषप
र्वणा॥ ९६॥ दृश्यंतेशैलशृंगेषुपार्थकिंपुरुषैःसह॥ गीतानांसमतालानांतथासाम्नांचनिःस्वनः॥ ९७॥ श्रूयतेबहुधाभीमसर्वभूतमनोहरः॥ महागंगामुदीक्षस्व
पुण्यांदेवनदींशुभाम् ॥ ९८ ॥ कलहंसगणैर्जुष्टामृषिकिन्नरसेविताम् ॥ धातुभिश्चसरिद्भिश्चकिन्नरैर्मृगपक्षिभिः ॥ ९९ ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चकाननैश्च
मनोरमैः॥व्यालैश्चविविधाकारैःशतशीर्षैःसमंततः॥१००॥ उपेतंपश्यकौंतेयशैलराजमरिंदम॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तेप्रीतमनसःशूराःप्राप्तागतिमनुत्त
माम्॥ १०१ ॥नातृप्यन्पर्वतेंद्रस्यदर्शनेनपरंतपाः॥ उपेतमथमाल्यैश्चफलवद्भिश्चपादपैः॥ २॥ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेराश्रमंददृशुस्तदा॥ ततस्तेतिग्मतपसंकृशं
धमनिसंततम्॥ पारगंसर्वधर्माणामार्ष्टिषेणमुपागमन्॥ १०३ ॥ ॥ इ०आ०प०यक्षयुद्धप०गंधमादनप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५८ ॥

उक्तंमयासुरेण तथाहिसभापर्वणिमयेनवृषपर्वकथायुधिष्ठिरंप्रतिसभाकरणप्रसंगादुक्तेत्युक्तं सपूर्वंदेवचरितंतदातत्रविशांपते कथयामासदैतेयःपांडुपुत्रेषुभारतेति समयः पूर्वंदेवोसुरःवृषपर्वा ॥ ९६ ॥
॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ ॥इत्यार०नै०भा० अष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

युधिष्ठिरइति नामकीर्तयन्युधिष्ठिरोहंत्वामभिवादयेइतिवदन् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मुनिःआर्ष्टिषेणः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वृत्तिर्यथायोग्यमाज्ञापालनश्राद्धकरणादिरूपा ॥ ६ ॥ वैद्याःविद्ययाविदिताः ॥ ७ ॥ सु

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरस्तमासाद्यतपसादग्धकिल्बिषम् ॥ अभ्यवादयतप्रीतःशिरसानामकीर्तयन् ॥ १ ॥ ततःकृष्णाचभीमश्चयमौचसुतपस्विनौ ॥
शिरोभिःप्राप्यराजर्षिंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ २ ॥ तथैवधौम्योधर्मज्ञःपांडवानांपुरोहितः ॥ यथान्यायमुपाक्रांतस्तमृषिंसंशितव्रतम् ॥ ३ ॥ अन्वजानात्सधर्मज्ञोमु
निर्दिव्येनचक्षुषा ॥ पांडोःपुत्रान्कुरुश्रेष्ठानास्यतामितिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ कुरूणामृषभंपार्थंपूजयित्वामहातपाः ॥ सहभ्रातृभिरासीनंपर्यपृच्छदनामयम् ॥ ५ ॥
नानृतेकुरुषेभावंकच्चिद्धर्मेप्रवर्तसे ॥ मातापित्रोश्चतेवृत्तिःकच्चित्पार्थनसीदति ॥ ६ ॥ कच्चित्तेगुरवःसर्वेवृद्धावैद्याश्चपूजिताः ॥ कच्चिन्नकुरुषेभावंपार्थपापेषु
कर्मसु ॥ ७ ॥ सुकृतंप्रतिकर्तुंचकच्चिद्दातुंचदुष्कृतम् ॥ यथान्यायंकुरुश्रेष्ठजानासिनविकत्थसे ॥ ८ ॥ यथार्हंमानिताःकच्चित्त्वयानंदंतिसाधवः ॥ वनेष्वपिवसन्क
च्चिद्धर्ममेवानुवर्तसे ॥ ९ ॥ कच्चिद्धौम्यस्त्वदाचारैर्नपार्थपरितप्यते ॥ दानधर्मतपःशौचैरार्जवेनतितिक्षया ॥ १० ॥ पितृपैतामहंवृत्तंकच्चित्पार्थानुवर्तसे ॥ कच्चि
द्राजर्षियातेनपथागच्छसिपांडव ॥ ११ ॥ स्वेस्वेकिलकुलेजातेपुत्रेनप्तरिवापुनः ॥ पितरःपितृलोकस्थाःशोचंतिचहसंतिच ॥ १२ ॥ किंतस्यदुष्कृतेस्माभिःसं
प्राप्तव्यंभविष्यति ॥ किंचास्यसुकृतेस्माभिःप्राप्तव्यमितिशोभनम् ॥ १३ ॥ पितामातातथैवाग्निर्गुरुरात्माचपंचमः ॥ यस्यैतेपूजिताःपार्थतस्यलोकावुभौजितौ
॥ १४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भगवान्नार्यमाहैतद्यथावद्धर्मनिश्चयम् ॥ यथाशक्तियथान्यायंक्रियतेविधिवन्मया ॥ १५ ॥ ॥ आर्ष्टिषेणउवाच ॥ ॥ अब्भ
क्षावायुभक्षाश्चप्लवमानाविहायसा ॥ जुषंतेपर्वतश्रेष्ठमृषयःपर्वसंधिषु ॥ १६ ॥ कामिनःसहकांताभिःपरस्परमनुव्रताः ॥ दृश्यंतेशैलशृंगस्थायथाकिंपुरुषान्नृप
॥ १७ ॥ अरजांसिचवासांसिवसानाःकौशिकानिच ॥ दृश्यंतेबहवःपार्थगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ १८ ॥ विद्याधरगणाश्चैवस्रग्विणःप्रियदर्शनाः ॥ महोरगग
णाश्चैवसुपर्णाश्चोरगादयः ॥ १९ ॥ अस्यचोपरिशैलस्यश्रूयतेपर्वसंधिषु ॥ भेरीपणवशंखानांमृदंगानांचनिःस्वनः ॥ २० ॥ इहस्थैरेवतत्सर्वंश्रोतव्यंभरतर्षभाः ॥
नकार्यावःकथंचित्स्यात्तत्राभिगमनेमतिः ॥ २१ ॥ नचाप्यतःपरंशक्यंगंतुंभरतसत्तमाः ॥ विहारोह्यत्रदेवानाममानुषगतिस्तुसा ॥ २२ ॥

सुकृतमस्यतमुपकारिणं दुष्कृतमपकारिणंहातुंत्यक्तुं नविकत्थसेज्ञातास्मीतिनश्लाघसे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यथावत्माहयथामामाह ॥ १५ ॥ पर्वसंधिषुप्रतिपत्संचद
श्योरंतराले ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ यानंमार्गम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उद्यानंक्रीडावनयुतम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमो

ईषच्चपलकर्माणंमनुष्यमिहभारत ॥ द्विषंतिसर्वभूतानिताडयंतिचराक्षसाः ॥ २३ ॥ अस्यातिक्रम्यशिखरंकैलासस्ययुधिष्ठिर ॥ गतिःपरमसिद्धानांदेवर्षीणांप्रकाशते ॥ २४ ॥ चापलादिहगच्छंतंपार्थयानमितःपरम् ॥ अयःशूलादिभिर्घ्नंतिराक्षसाःशत्रुसूदन ॥ २५ ॥ अप्सरोभिःपरिवृतःसमृद्ध्यानरवाहनः ॥ इहवैश्रवणस्तातपर्वसंधिषुदृश्यते ॥ २६ ॥ शिखरस्थंसमासीनमधिपंयक्षरक्षसाम् ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिभानुमंतमिवोदितम् ॥ २७ ॥ देवदानवसिद्धानांतथावैश्रवणस्यच गिरेःशिखरमुद्यानमिदंभरतसत्तम ॥ २८ ॥ उपासीनस्यधनदंतुंबुरोःपर्वसंधिषु ॥ गीतसामस्वनस्तातश्रूयतेगंधमादने ॥ २९ ॥ एतदेवंविधंचित्रमिहतातयुधिष्ठिर ॥ प्रेक्षंतेसर्वभूतानिबहुशःपर्वसंधिषु ॥ ३० ॥ भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ वसध्वंपांडवश्रेष्ठायावदर्जुनदर्शनात् ॥ ३१ ॥ नतातचपलैर्भाव्यमिहप्राप्तैःकथंचन ॥ उषित्वेहयथाकामंयथाश्रद्धंविहृत्यच ॥ ततःशस्त्रजितांतातपृथिवींपालयिष्यसि ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० यक्षयुद्धपर्वणि आर्ष्टिषेणयुधिष्ठिरसंवादेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ आर्ष्टिषेणाश्रमेतस्मिन्ममपूर्वपितामहाः ॥ पांडोःपुत्रामहात्मानःसर्वेदिव्यपराक्रमाः ॥ १ ॥ कियंतंकालमवसन्पर्वतेगंधमादने ॥ किंचचक्रुर्महावीर्याःसर्वेतिबलपौरुषाः ॥ २ ॥ कानिचाभ्यवहार्याणितत्रतेषांमहात्मनाम् ॥ वसतांलोकवीराणामासंस्तद्ब्रूहिसत्तम ॥ ३ ॥ विस्तरेणचमेशंसभीमसेनपराक्रमम् ॥ यद्यच्चक्रेमहाबाहुस्तस्मिन्हैमवतेगिरौ ॥ ४ ॥ नखल्वासीत्पुनर्युद्धंतस्ययक्षैर्द्विजोत्तम ॥ कच्चित्समागमस्तेषामासीद्वैश्रवणस्यच ॥ ५ ॥ तत्रह्यायातिधनदआर्ष्टिषेणोयथाब्रवीत् ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणतपोधन ॥ नहिमेशृण्वतस्तृप्तिरस्तितेषांविचेष्टितम् ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतदात्महितंश्रुत्वातस्याप्रतिमतेजसः ॥ शासनंसततंचक्रुस्तथैवभरतर्षभाः ॥ ७ ॥ भुंजानामुनिभोज्यानिरसवंतिफलानिच ॥ शुद्धबाणहतानांचमृगाणांपिशितान्यपि ॥ ८ ॥ मेध्यानिहिमवत्पृष्ठेमधूनिविविधानिच ॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रपांडवाभरतर्षभाः ॥ ९ ॥ तथानिवसतांतेषांपंचमंवर्षमभ्यगात् ॥ शृण्वतांलोमशोक्तानिवाक्यानिविविधान्युत ॥ १० ॥ कृत्यकालउपस्थास्यइतिचोक्त्वाघटोत्कचः ॥ राक्षसैःसहसर्वैश्चपूर्वमेवगतःप्रभो ॥ ११ ॥

ऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ आर्ष्टिषेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पृथूविशिष्टौअंसौयस्यसपृथुव्यंसः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

आर्ष्टिषेणाश्रमेतेषांवसतांवैमहात्मनाम्॥ अगच्छन्बहवोमासाःपश्यतांमहदद्भुतम्॥ १२ ॥ तैस्तत्रविहरद्भिश्चरममाणैश्चपांडवैः॥ प्रीतिमंतोमहाभागामुनयश्चारणास्तथा॥ १३ ॥ आजग्मुःपांडवान्द्रष्टुंशुद्धात्मानोयतव्रताः॥ तेतैःसहकथांचक्रुर्दिव्यांभरतसत्तमाः॥ १४ ॥ ततःकतिपयाहस्यमहाह्रदनिवासिनम्॥ ऋद्धिमंतंमहानागंसुपर्णःसहसाहरत्॥ १५ ॥ प्राकंपतमहाशैलःप्रामृद्यंतमहाद्रुमाः॥ ददृशुःसर्वभूतानिपांडवाश्चतदद्भुतम्॥ १६ ॥ ततःशैलोत्तमस्याग्रात्पांडवान्प्रतिमारुतः॥ अवहत्सर्वमाल्यानिगंधवंतिशुभानिच॥ १७ ॥ तत्रपुष्पाणिदिव्यानिसुहृद्भिःसहपांडवाः॥ ददृशुःपंचवर्णानिद्रौपदीचयशस्विनी॥ १८ ॥ भीमसेनंततःकृष्णाकालेवचनमब्रवीत्॥ विविक्तेपर्वतोद्देशेसुखासीनंमहाभुजम्॥ १९ ॥ सुपर्णानिलवेगेनश्वसनेनमहाबलात्॥ पंचवर्णानिपात्यंतेपुष्पाणिभरतर्षभ॥ २० ॥ प्रत्यक्षंसर्वभूतानांनदीमश्वरथांप्रति॥ खांडवेसत्यसंधेनभ्रात्रातवमहात्मना॥ २१ ॥ गंधर्वोरगरक्षांसिवासवश्चनिवारितः॥ हतामायाविनश्चोग्राधनुःप्राप्तंचगांडिवम्॥ २२ ॥ तवापिसुमहत्तेजोमहद्बाहुबलंचते॥ अविषह्यमनाधृष्यंशक्रतुल्यपराक्रम॥ २३ ॥ त्वद्बाहुबलवेगेनत्रासिताःसर्वराक्षसाः॥ हित्वाशैलंप्रपद्यंतांभीमसेनदिशोदश॥ २४ ॥ ततःशैलोत्तमस्याग्रंचित्रमाल्यधरंशिवम्॥ व्यपेतभयसंमोहाःपश्यंतुसुहृदस्तव॥ २५ ॥ एवंप्रणिहितंभीमचिरात्प्रभृतिमेमनः॥ द्रष्टुमिच्छामिशैलाग्रंत्वद्बाहुबलपालिता॥ २६ ॥ ततःक्षिप्तमिवात्मानंद्रौपद्यासपरंतपः॥ नामृष्यतमहाबाहुःप्रहारमिवसद्गवः॥ २७ ॥ सिंहर्षभगतिःश्रीमानुदारःकनकप्रभः॥ मनस्वीवलवान्दृप्तोमानीशूरश्चपांडवः॥ २८ ॥ लोहिताक्षःपृथुव्यंसोमत्तवारणविक्रमः॥ सिंहदंष्ट्रोबृहत्स्कंधःशालपोतइवोद्गतः॥ २९ ॥ महात्माचारुसर्वांगःकंबुग्रीवोमहाभुजः॥ रुक्मपृष्ठंधनुःखड्गंतूणांश्चापिपरामृशत्॥ ३० ॥ सकेसरीवचोत्सिक्तःप्रभिन्नइववारणः ॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलमभ्यपतद्बली॥ ३१ ॥ तंमृगेंद्रमिवायांतंप्रभिन्नमिववारणम्॥ ददृशुःसर्वभूतानिबाणकार्मुकधारिणम्॥ ३२ ॥ द्रौपद्यावर्धयन्हर्षंगदामादायपांडवः॥ व्यपेतभयसंमोहःशैलराजंसमाश्रितः॥ ३३ ॥ नग्लानिर्नचकातर्यंनवैक्लव्यंनमत्सरः॥ कदाचिज्जुषतेपार्थमात्मजंमातरिश्वनः॥ ३४ ॥ तदेकायनमासाद्यविषमंभीमदर्शनम्॥ वहुतालोच्छ्रयंशृंगमारुरोहमहाबलः॥ ३५ ॥

॥ ३३ ॥ ग्लानिःश्रमः कातर्यंभयं वैक्लव्यमनुत्साहः मत्सरःपरोत्कर्षासहिष्णुत्वम्॥ ३४ ॥ एकायनंवामदक्षिणसंचारशून्यम्॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ परिक्षिप्तंपरितआवृतम् ॥३८ ॥ चयाट्टालकशोभिना चयःप्राकारस्यमूलबंधः अट्टालकउपरिगृहं चयःसमूहेप्राकारमूलबंधेसमाहितेइतिमेदिनी तोरणंबहिर्द्वारं निर्व्यूहःनागदंताख्यंगृ

सकिन्नरमहानागमुनिगंधर्वराक्षसान्॥ हर्षयन्पर्वतस्याग्रमारुह्यसमहाबलः॥ ३६ ॥ ततोवैश्रवणावासंददर्शभरतर्षभः॥ कांचनैःस्फाटिकैश्चैववेश्मभिःस
मलंकृतम्॥ ३७॥ प्राकारेणपरिक्षिप्तंसौवर्णेनसमंततः॥ सर्वरत्नद्युतिमतासर्वोद्यानवतातथा॥ ३८॥ शैलादभ्युच्छ्रयवताचयाट्टालकशोभिना ॥ द्वारतोरण
निर्व्यूहध्वजसंबाहशोभिना॥ ३९ ॥ विलासिनीभिरत्यर्थंनृत्यंतीभिःसमंततः॥ वायुनाधूयमानाभिःपताकाभिरलंकृतम्॥ ४० ॥ धनुष्कोटिमवष्टभ्यवक्रभा
वेनबाहुना॥ पश्यमानःसखेदेनद्रविणाधिपतेःपुरम्॥ ४१ ॥ मोदयन्सर्वभूतानिगंधमादनसंभवः॥ सर्वगंधवहस्तत्रमारुतःसुसुखोववौ ॥४२॥ चित्राविविध
वर्णाभाश्चित्रमंजरिधारिणः॥ अचिंत्याविविधास्तत्रद्रुमाःपरमशोभिनः॥ ४३॥ रत्नजालपरिक्षिप्तंचित्रमाल्यविभूषितम्॥ राक्षसाधिपतेःस्थानंददर्शभरत
र्षभः॥ ४४॥ गदाखड्गधनुष्पाणिःसमभित्यक्तजीवितः॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ ४५॥ ततःशंखमुपाध्मासीद्द्विषतांलोमहर्षणम्॥ ज्याघो
षतलशब्दंचकृत्वाभूतान्यमोहयत्॥ ४६॥ ततःप्रहृष्टरोमाणस्तंशब्दमभिदुद्रुवुः॥ यक्षराक्षसगंधर्वाःपांडवस्यसमीपतः॥ ४७ ॥ गदापरिघनिस्त्रिंशशूलशक्ति
परश्वधाः॥ प्रगृहीताव्यरोचंतयक्षराक्षसबाहुभिः॥४८ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतेषांतस्यचभारत॥ तैःप्रयुक्तान्महामायैःशूलशक्तिपरश्वधान्॥४९॥ भल्लैर्भीमःप्रचि
च्छेदभीमवेगतरैस्ततः॥ अंतरिक्षगतानांचभूमिष्ठानांचगर्जताम्॥ ५०॥ शरैर्विव्याधगात्राणिराक्षसानांमहाबलः॥ सालोहितमहावृष्टिरभ्यवर्षन्महाबलम्
॥५१॥ गदापरिघपाणीनांरक्षसांकायसंभवा॥ कायेभ्यःप्रच्युताधाराराक्षसानांसमंततः॥ ५२ ॥ भीमबाहुबलोत्सृष्टैरायुधैर्यक्षरक्षसाम्॥ विनिकृत्तानिदृ
श्यंतेशरीराणिशिरांसिच॥५३॥ प्रच्छाद्यमानंरक्षोभिःपांडवंप्रियदर्शनम्॥ ददृशुःसर्वभूतानिसूर्यमभ्रगणैरिव॥ ५४॥ सरश्मिभिरिवादित्यःशरैररिनिघाति
भिः॥ सर्वानाछिंन्महाबाहुर्बलवान्सत्यविक्रमः॥५५॥ अभितर्जयमानाश्चरुवंतश्चमहारवान्॥ नमोहंभीमसेनस्यददृशुःसर्वराक्षसाः॥५६॥ यक्षाविकृतसर्वां
गाभीमसेनभयार्दिताः॥ भीममार्तस्वरंचक्रुर्विप्रकीर्णमहायुधाः॥ ५७॥

हान्निर्गतंदारु निर्व्यूहोनागदंतेस्यादितिविश्वः ॥ ३९ ॥४०॥ वक्रभावेनवक्रेणबाहुनाउपलक्षितः एतेऽस्मान्नप्रत्युद्गच्छंतीतिवावक्रबुद्ध्या खेदेनतद्दर्शनात्स्वसंपत्स्मरणंतेन द्रविणाधिपतेःधनाधिपतेः॥४१॥
॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ददृशेददर्श ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अदर्शयदधीकारंसाम्यंप्राग्दर्शितवान्यःसमणिमानितियत्तदोरध्याहारेणयोज्यम् ॥ ६० ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ प्रत्यहन्यंतप्रतिहताः वेगितावेगवंतो

उत्सृज्यतेगदाशूलानसिशक्तिपरश्वधान् ॥ दक्षिणांदिशमाजग्मुस्त्रासितादृढधन्वना ॥ ५८ ॥ तत्रशूलगदापाणिर्व्यूढोरस्कोमहाभुजः ॥ सखावैश्रवणस्यासी
न्मणिमान्नामराक्षसः ॥ ५९ ॥ अदर्शयदधीकारंपौरुषंचमहाबलः ॥ सतान्दृष्ट्वापरावृत्तान्स्मयमानइवाब्रवीत् ॥ ६० ॥ एकेनबहवःसंख्येमानुषेणपराजि
ताः ॥ प्राप्यवैश्रवणावासंकिंवक्ष्यथधनेश्वरम् ॥ ६१ ॥ एवमाभाष्यतान्सर्वानभ्यवर्ततराक्षसः ॥ शक्तिशूलगदापाणिरभ्यधावत्सपांडवम् ॥ ६२ ॥ तमापतंतंवेगे
नप्रभिन्नमिववारणम् ॥ वत्सदंतैस्त्रिभिःपार्श्वेभीमसेनःसमार्दयत् ॥ ६३ ॥ मणिमानपिसंक्रुद्धःप्रगृह्यमहतींगदां ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायपरिगृह्यमहाबलः ॥ ६४ ॥
विद्युद्रूपांमहाघोरामाकाशेमहतींगदां ॥ शरैर्बहुभिरानर्छद्भीमसेनःशिलाशितैः ॥ ६५ ॥ प्रत्यहन्यंततेसर्वेगदामासाद्यसायकाः ॥ नवेगंधारयामासुर्गदावेग
स्यवेगिताः ॥ ६६ ॥ गदायुद्धसमाचारंबुध्यमानःसवीर्यवान् ॥ व्यंसयामासतंतस्यप्रहारंभीमविक्रमः ॥ ६७ ॥ ततःशक्तिंमहाघोरांरुक्मदंडामयस्मयीम् ॥ त
स्मिन्नेवांतरेधीमान्प्रजहाराथराक्षसः ॥ ६८ ॥ साभुजंभीमनिर्ह्रादाभित्त्वाभीमस्यदक्षिणम् ॥ साग्निज्वालामहारौद्रापपातसहसाभुवि ॥ ६९ ॥ सोतिविद्धोमहे
ष्वासःशक्त्याऽमितपराक्रमः ॥ गदांजग्राहकौंतेयःक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ७० ॥ रुक्मपट्टपिनद्धांतांशत्रूणांभयवर्धिनीम् ॥ प्रगृह्याथनदन्भीमःशैक्यांसर्वायसीं
गदाम् ॥ ७१ ॥ तरसाचाभिदुद्रावमणिमंतंमहाबलम् ॥ दीप्यमानंमहाशूलंप्रगृह्यमणिमानपि ॥ ७२ ॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवेगेनमहतानदन् ॥ भंक्त्वाशूलंगदा
ग्रेणगदायुद्धविशारदः ॥ ७३ ॥ अभिदुद्रावतंहंतुंगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ सोंतरिक्षमवप्लुत्यविधूयसहसागदाम् ॥ ७४ ॥ प्रचिक्षेपमहाबाहुर्विनद्यरणमूर्धनि ॥ सें
द्राशनिरिवेंद्रेणविसृष्टावातरंहसा ॥ ७५ ॥ हत्वारक्षःक्षितिंप्राप्यकृत्येवनिपपातह ॥ तंराक्षसंभीमबलंभीमसेनेनपातितम् ॥ ७६ ॥ ददृशुःसर्वभूतानिसिंहेनेवग
वांपतिम् ॥ तंप्रेक्ष्यनिहतंभूमौहतशेषानिशाचराः ॥ भीममार्तस्वरंकृत्वाजग्मुःप्राचींदिशंप्रति ॥ ७७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिम
णिमद्वधेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥

पि गदावेगस्यगदायांवेगोऽत्यभ्यासोयस्यतस्य ॥ ६६ ॥ सभीमः व्यंसयामासव्यर्थीचकार ॥ ६७ ॥ अयस्मयीं छांदसंभत्वं अयोमयीम् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ शैक्यांशीकयतिशत्रून्पराभवतीति
शैक्या शीकयतेर्क्रहलोर्ण्यदितिण्यत् ततःस्वार्थिकोण् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥

श्रुत्वेति॥१॥२॥संप्रधार्यरक्षार्थंसमर्प्य॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ मुनेरिववनवासिनस्तेतवैतत्सदृशंनोचितं यत्मृषानिर्निमित्तं वधोरक्षसांहिंसा॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वाबहुविधैःशब्दैर्नाद्यमानांगिरेर्गुहाम्॥अजातशत्रुःकौंतेयोमाद्रीपुत्रावुभावपि॥१॥धौम्यःकृष्णाचविप्राश्चसर्वेचसुहृदस्तथा॥
भीमसेनमपश्यंतःसर्वेविमनसोभवन्॥२॥ द्रौपदीमार्ष्टिषेणायसंप्रधार्यमहारथाः॥ सहिताःसायुधाःशूराःशैलमारुरुहुस्तदा॥३॥ततःसंप्राप्यशैलाग्रंवीक्ष
माणामहारथाः॥ददृशुस्तेमहेष्वासाभीमसेनमरिंदमाः॥४॥ स्फुरतश्चमहाकायान्गतसत्वांश्चराक्षसान्॥महाबलान्महासत्वान्भीमसेनेनपातितान्॥५॥
शुशुभेसमहाबाहुर्गदाखड्गधनुर्धरः॥ निहत्यसमरेसर्वान्दानवान्मघवानिव॥६॥ ततस्तेभ्रातरंदृष्ट्वापरिष्वज्यमहारथाः॥तत्रोपविविशुःपार्थाःप्राप्तागतिमनु
त्तमाम्॥७॥तैश्चतुर्भिर्महेष्वासैर्गिरिश्रृंगमशोभत॥लोकपालैर्महाभागैर्दिवंदेववरैरिव॥८॥कुबेरसदनंदृष्ट्वाराक्षसांश्चनिपातितान्॥भ्राताभ्रातरमासीन
मब्रवीत्पृथिवीपतिः॥९॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥साहसाद्यदिवामोहाद्भीमपापमिदंकृतम्॥नैतत्तेसदृशंवीरमुनेरिवमृषावधः॥१०॥राजद्विष्टंनकर्तव्यमि
तिधर्मविदोविदुः॥त्रिदशानामिदंद्विष्टंभीमसेनत्वयाकृतम्॥११॥अर्थधर्मावनादृत्ययःपापेकुरुतेमनः॥कर्मणांपार्थपापानांसफलंविंदतेध्रुवम्॥पुनरेवंनक
र्तव्यंममचेदिच्छसिप्रियम्॥१२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्राताभ्रातरमच्युतम्॥अर्थतत्त्वविभागज्ञःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥१३॥विर
राममहातेजास्तमेवार्थंविचिंतयन्॥ततस्तेहतशिष्टायेभीमसेनेनराक्षसाः॥१४॥सहिताःप्रत्यपद्यंतकुबेरसदनंप्रति॥तेजवेनमहावेगाःप्राप्यवैश्रवणालयम्
॥१५॥भीममार्तस्वरंचक्रुर्भीमसेनभयार्दिताः॥ न्यस्तशस्त्रायुधाःक्लांताःशोणिताक्ततनुच्छदाः॥१६॥प्रकीर्णमूर्धजाराजन्यक्षाधिपतिमब्रुवन्॥गदापरिघ
निस्त्रिंशतोमरप्रासयोधिनः॥१७॥राक्षसानिहताःसर्वेतवदेवपुरःसराः॥प्रमृद्यतरसाशैलंमानुषेणधनेश्वर॥१८॥एकेनसहिताःसंख्येरणेक्रोधवशागणाः॥
प्रवराराक्षसेंद्राणांयक्षाणांचनराधिप॥१९॥ शेरतेनिहतादेवगतसत्वाःपरासवः॥ लब्धशेषावयंमुक्तामणिमांस्तेसखाहतः॥२०॥ मानुषेणकृतंकर्मविध
त्स्वयदनंतरम्॥सतच्छ्रुत्वातुसंक्रुद्धःसर्वयक्षगणाधिपः॥२१॥ कोपसंरक्तनयनःकथमित्यब्रवीद्वचः॥द्वितीयमपराध्यंतंभीमंश्रुत्वाधनेश्वरः॥२२॥

सहितामिलिताः॥१५॥ तनुच्छदःकवचादिः॥१६॥१७॥१८॥१९॥ लब्धशेषालब्धप्रसादाः शेषःसंकर्षणेवधे अनंतेनाप्रसादेचेतिमेदिनी लब्धःशैलइतिगौडपाठेतुलब्धोभीमेनजितःशैलः
शैलस्थराक्षसगणः॥२०॥२१॥ द्वितीयमिवद्वितीयंभयहेतुं द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः॥२२॥

युज्यतांरथइतिशेषः अभ्रघनःसजलमेघः अभ्रंमेघेचगगनेधातुभेदेचकांचनेइतिमेदिनीकोशात्कांचनमेघसंकाशमितिवा ॥२३॥ गंधर्वैर्हयैर्योजयामासुः यक्षाइतिशेषः विमलाक्षाःदशावर्तशुद्धाः॥२४॥

चुक्रोधयक्षाधिपतिर्युज्यतामितिचाब्रवीत् ॥ अथाभ्रघनसंकाशंगिरिशृंगमिवोच्छ्रितम् ॥ २३ ॥ रथंसंयोजयामासुर्गंधर्वैर्हेममालिभिः ॥ तस्यसर्वगुणोपेता
विमलाक्षाहयोत्तमाः ॥ २४ ॥ तेजोबलगुणोपेतानानारत्नविभूषिताः ॥ शोभमानारथेयुक्तास्तरिष्यंतइवाशुगाः ॥ २५ ॥ ह्रेषयामासुरन्योन्यंह्रेषितैर्विजया
वहैः ॥ सतमास्थायभगवान्राजराजोमहारथम् ॥ २६ ॥ प्रययौदेवगंधर्वैःस्तूयमानोमहाद्युतिः ॥ तंप्रयांतंमहात्मानंसर्वेयक्षाधनाधिपम् ॥ २७ ॥ रक्ताक्षाहेमसं
काशामहाकायामहाबलाः ॥ सायुधाबद्धनिस्त्रिंशायक्षादशशतावराः ॥ २८ ॥ तेजवेनमहावेगाःप्लवमानाविहायसा ॥ गंधमादनमाजग्मुःप्रकर्षंतइवांबरं
॥ २९ ॥ तत्केसरिमहाजालंधनाधिपतिपालितम् ॥ कुबेरंचमहात्मानंयक्षरक्षोगणावृतम् ॥ ३० ॥ ददृशुर्हृष्टरोमाणःपांडवाःप्रियदर्शनम् ॥ कुबेरस्तुमहासत्वान्पांडोः
पुत्रान्महारथान् ॥ ३१ ॥ आत्तकार्मुकनिस्त्रिंशान्दृष्ट्वाप्रीतोभवत्तदा ॥ देवकार्यंचिकीर्षन्सहृदयेनतुतोषह ॥ ३२ ॥ तेपक्षिणइवापेतुर्गिरिशृंगंमहाजवाः ॥ त
स्थुस्तेषांसमभ्याशेधनेश्वरपुरःसराः ॥ ३३ ॥ ततस्तंहृष्टमनसंपांडवान्प्रतिभारत ॥ समीक्ष्ययक्षगंधर्वानिर्विकारमवस्थिताः ॥ ३४ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःप्र
णम्यधनदंप्रभुम् ॥ नकुलःसहदेवश्चधर्मपुत्रश्चधर्मवित् ॥ ३५ ॥ अपराद्धमिवात्मानंमन्यमानामहारथाः ॥ तस्थुःप्रांजलयःसर्वेपरिवार्यधनेश्वरम् ॥ ३६ ॥ सत्वा
सनवरंश्रीमत्पुष्पकंविश्वकर्मणा ॥ विहितंचित्रपर्यंतमातिष्ठतधनाधिपः ॥ ३७ ॥ तमासीनंमहाकायाःशंकुकर्णामहाजवाः ॥ उपोपविविशुर्यक्षाराक्षसाश्च
सहस्रशः ॥ ३८ ॥ शतशश्चापिगंधर्वास्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ परिवार्योपतिष्ठंतयथादेवाःशतक्रतुम् ॥ ३९ ॥ कांचनींशिरसाबिभ्रद्भीमसेनःस्रजंशुभाम् ॥ पाश
खड्गधनुष्पाणिरुदैक्षतधनाधिपम् ॥ ४० ॥ भीमसेनस्यनग्लानिर्विक्षतस्यापिराक्षसैः ॥ आसीत्तस्यामवस्थायांकुबेरमपिपश्यतः ॥ ४१ ॥ आददानंशितान्बा
णान्योद्धुकाममवस्थितम् ॥ दृष्ट्वाभीमंधर्मसुतमब्रवीन्नरवाहनः ॥ ४२ ॥ विदुस्त्वांसर्वभूतानिपार्थभूतहितेरतम् ॥ निर्भयश्चापिशैलाग्रेवसत्वंभ्रातृभिःसह
॥ ४३ ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्योभीमसेनस्यपांडव ॥ कालेनैतेहताःपूर्वंनिमित्तमनुजस्तव ॥ ४४ ॥ व्रीडाचात्रनकर्तव्यासाहसंयदिदंकृतम् ॥ दृष्टश्चापिसुरैःपूर्वंवि
नाशोयक्षरक्षसाम् ॥ ४५ ॥ नभीमसेनेकोपोमेप्रीतोस्मिभरतर्षभ ॥ कर्मणाभीमसेनस्यममतुष्टिरभूत्पुरा ॥ ४६ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ केसरिमहाजालमश्वानांमहद्वृंदं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ दृष्टोज्ञातः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ममम‍या संक्लेशोभाविदुःखं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कुशवत्यांकुशस्थलीसंज्ञेदेशविशेषे ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ एधितंसमिद्धं ॥ ५७ ॥ मौर्ख्यात्विचाराक्षमत्वात् अ
नएव अगस्त्योयमित्यज्ञानभावात् मौर्ख्यमपिदर्पात्संपत्तिगर्वात्सोपिमोहात्संपत्तेर्नश्वरत्वाज्ञानात् ॥ ५८ ॥ न्यष्ठीवत्थूत्कृतवान् ॥ ५९ ॥६० ॥ ६१ ॥ सैन्यानामिति तवसैन्यानांमध्येयत्तवआज्ञांकरि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुराजानंभीमसेनमभाषत ॥ नैतन्मनसिमेतातवर्ततेकुरुसत्तम ॥ ४७ ॥ यदिदंसाहसंभीमकृष्णार्थेकृतवानसि ॥ मामना
दृत्यदेवांश्वविनाशंयक्षरक्षसाम् ॥ ४८ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतेनाहंप्रीतिमांस्त्वयि ॥ शापादद्यविनिर्मुक्तोघोरादस्मिवृकोदर ॥ ४९ ॥ अहंपूर्वमगस्त्येनक्रुद्धेन
परमर्षिणा ॥ शप्तोपराधेकस्मिंश्चित्तस्यैषानिष्कृतिःकृता ॥५०॥ दृष्टोहिममसंक्लेशःपुरापांडवनंदन ॥ नतवात्रापराधोस्तिकथंचिदपिपांडव ॥ ५१ ॥ ॥ युधिष्ठि
रउवाच ॥ ॥ कथंशप्तोसिभगवन्नगस्त्येनमहात्मना ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंदेवतवैतच्छापकारणम् ॥ ५२ ॥ इदंचाश्चर्यभूतंमेयत्क्रोधात्तस्यधीमतः ॥ तदैवत्वंननि
र्दग्धःसबलःसपदानुगः ॥ ५३ ॥ ॥ धनेश्वरउवाच ॥ ॥ देवतानामभून्मंत्रःकुशवत्यांनरेश्वर ॥ वृतस्तत्राहमगमंमहापद्मशतैस्त्रिभिः ॥ ५४ ॥ यक्षाणांघोररूपा
णांविविधायुधधारिणाम् ॥ अध्वन्यहमथापश्यमगस्त्यमृषिसत्तमम् ॥५५॥ उग्रंतपस्तप्यमानंयमुनातीरमाश्रितम् ॥ नानापक्षिगणाकीर्णंपुष्पितद्रुमशोभितं
॥५६॥ तमूर्ध्वबाहुंदृष्ट्वैवसूर्यस्याभिमुखेस्थितम् ॥ तेजोराशिंदीप्यमानंहुताशनमिवैधितम् ॥५७॥ राक्षसाधिपतिःश्रीमान्मणिमान्नाममेसखा ॥ मौर्ख्यादज्ञा
नभावाच्चदर्पान्मोहाच्चपार्थिव ॥ ५८ ॥ न्यष्ठीवदाकाशगतोमहर्षेस्तस्यमूर्धनि ॥ सकोपान्मामुवाचेदंदिशःसर्वादहन्निव ॥ ५९ ॥ मामवज्ञायदुष्टात्मायस्मा
देषसखातव ॥ धर्षणांकृतवानेतांपश्यतस्तेधनेश्वर ॥ ६० ॥ तस्मात्सहैभिःसैन्यैस्तेवधंप्राप्स्यतिमानुषात् ॥ त्वंचाप्येभिर्हतैःसैन्यैःक्लेशंप्राप्येहदुर्मतिः ॥ तमेव
मानुषंदृष्ट्वाकिल्बिषाद्विप्रमोक्ष्यसे ॥ ६१ ॥ सैन्यानांतुतवैतेषांपुत्रपौत्रबलान्वितम् ॥ नशापंप्राप्यतेघोरंतत्तवाज्ञांकरिष्यति ॥ ६२ ॥ एषशापोमयाप्राप्तःप्राक्त
स्मादृषिसत्तमात् ॥ सभीमेनमहाराजभ्रात्रातवविमोक्षितः ॥ ६३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धपर्वणिकुबेरदर्शनेएकषष्ट्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ष्यतितत्घोरंशापंमानुषात्मरणरूपंनप्राप्स्यते घोरत्वेहेतुः पुत्रेति पुत्रपौत्राः बलानिसैन्यानिचतेष्वन्वितं राक्षसाःसर्वेपुत्रादियुक्तामानुषवध्याभवंत्वित्येकस्यापराधेबहूनांदंडरूपइतिघोरत्वंशापस्येत्यर्थः
॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एवंशापकीर्तनव्याजेनमहतामवज्ञानकर्तव्येतिसूचितमर्थंकंठतोपिवक्तुंप्राह युधिष्ठिरेत्यादिना धृतिःसंकटेष्वविक्लवता दाक्ष्यंयत्नशीलता पराक्रमःशत्रूणामभिभवनहेतुःक्रियादेशकालयोरानुकूल्यंचेति
विधानानांकार्याणांविधिरभ्युदयहेतुः अदेशेअकालेचकृतंधृत्यादिकमभिभवहेतुरित्यर्थः ॥ १ ॥ धृतिमंतइति कृतयुगेहिज्ञानप्राधान्यात्ज्ञानस्यचसर्वस्मिन्देशेकालेचाभ्युदयहेतुत्वान्नतत्रदेशकालप्रतीक्षा
सीदित्यर्थः ॥ २ ॥ क्षत्रियाणांतुसर्वदैवैतत्पंचकमावश्यकमित्याह धृतिमानिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ वृत्रहेतिपराक्रमंनिर्दिशति ॥ ५ ॥ संरंभात्कोपात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ निकृतीनांवंचनापराणां ॥ ८ ॥ इममुपदेशं
प्रकृतेयोजयति अधर्मज्ञइति अवलिप्तोगर्वितः ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रथमंप्रथमोत्पन्नानिरक्षांसितत्संबंधित्वात्पक्षोपिप्रथमः रक्षोभयहेतावपितामिस्रपक्षेत्वंतत्रनिर्भयोवसेत्यर्थः केचित्तुइतएवप्रथमशब्दान्मा

॥ धनदउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरधृतिर्दाक्ष्यंदेशकालपराक्रमाः ॥ लोकतंत्रविधानानामेषपंचविधोविधिः ॥ १ ॥ धृतिमंतश्चदक्षाश्चस्वेस्वेकर्मणिभारत ॥ पराक्रम
विधानज्ञानराःकृतयुगेऽभवन् ॥ २ ॥ धृतिमान्देशकालज्ञःसर्वधर्मविधानवित् ॥ क्षत्रियःक्षत्रियश्रेष्ठप्रशास्तिपृथिवींचिरम् ॥ ३ ॥ यएवंवर्ततेपार्थपुरुषःसर्व
कर्मसु ॥ सलोकेलभतेवीरयशःप्रेत्यचसद्गतिं ॥ ४ ॥ देशकालांतरप्रेप्सुःकृत्वाशक्रःपराक्रमम् ॥ संप्राप्तस्त्रिदिवेराज्यंवृत्रहावसुभिःसह ॥ ५ ॥ यस्तुकेवलसंरंभा
त्प्रपातंननिरीक्षते ॥ पापात्मापापबुद्धिर्यःपापमेवानुवर्तते ॥ ६ ॥ कर्मणामविभागज्ञःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ अकालज्ञःसुदुर्मेधाःकार्याणामविशेषवित् ॥ ७ ॥
वृथाचारसमारंभःप्रेत्यचेहविनश्यति ॥ साहसेवर्तमानानांनिकृतीनांदुरात्मनाम् ॥ ८ ॥ सर्वसामर्थ्यलिप्सूनांपापोभवतिनिश्चयः ॥ अधर्मज्ञोवलिप्तश्चबालबु
द्धिरमर्षणः ॥ ९ ॥ निर्भयोभीमसेनोयंतंशाधिपुरुषर्षभ ॥ आर्ष्टिषेणस्यराजर्षेःप्राप्यभूयस्त्वमाश्रमम् ॥ १० ॥ तामिस्रंप्रथमंपक्षंवीतशोकभयोवस ॥ अलकाः
सहगंधर्वैर्यक्षाश्चसहकिन्नरैः ॥ ११ ॥ मन्नियुक्तामनुष्येंद्रसर्वेचगिरिवासिनः ॥ रक्षिष्यंतिमहाबाहोसहितंद्विजसत्तमैः ॥ १२ ॥ साहसादनुसंप्राप्तःप्रतिबुध्य
वृकोदरः ॥ वार्यतांसाध्वयंराजंस्त्वयाधर्मभृतांवर ॥ १३ ॥ अतःपरंचवोराजन्द्रक्ष्यंतिवनगोचराः ॥ उपस्थास्यंतिवोराजन्रक्षिष्यंतेचवःसदा ॥ १४ ॥ तथैवचा
न्नपानानिस्वादूनिचबहूनिच ॥ आहरिष्यंतिमत्प्रेष्याःसदावःपुरुषर्षभाः ॥ १५ ॥ यथाजिष्णुर्महेंद्रस्ययथावायोर्वृकोदरः ॥ धर्मस्यत्वंयथाताततयोगोत्पन्नोनिजः
सुतः ॥ १६ ॥ आत्मजावात्मसंपन्नौयमौचोभौयथाश्विनोः ॥ रक्ष्यास्तद्वन्ममापीहयूयंसर्वेयुधिष्ठिर ॥ १७ ॥

सारंभेकृष्णपक्षस्यप्राथम्यमिच्छंति तदसत् पूर्वपक्षापरपक्षशब्दयोःक्रमेणशुक्लकृष्णयोरेवरूढत्वात्श्रौतेपिपौर्णमासतएवेत्यारंभात् नचपूर्णोमासोस्यामितियोगात्पौर्णमास्यंतोमासइतिवाच्यं तत्रमासश
ब्दस्यचंद्रवाचित्वात् सूर्यामासाविचरंतादिवीतिमंत्रवर्णात् सूर्यामासासूर्याचंद्रमसावित्यर्थः निपुणतरमुपपादितमेतदस्माभिःकाण्वशतपथभाष्येएकपादीकांडे अलकाअलकावासिनः ॥ ११ ॥ मन्नि
युक्तारक्षिष्यंतिसहितंत्वामितिशेषः ॥ १२ ॥ साहसादनुसंप्राप्तइतिप्रतिबुध्यवार्यतां ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यथेति इंद्रादीनामौरसपुत्रत्वाद्यथायूयंरक्ष्यास्तथाममापीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

अर्थेति तत्त्वंयाथात्म्यं विधानंप्राप्युपायं ॥ १८ ॥ स्वर्ग्याःस्वर्गायहिताःसंपदः ॥ १९ ॥ ताएवाह दमइति तेजःशौर्यंपराभिभवसामर्थ्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ कुरुतेअभ्यस्यति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ महा
मेधानश्वमेधान् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्राध्वंकृत्वाबद्धाउपसंहृत्येत्यर्थः प्राध्वंबंधनेइतिगतिसंज्ञायांकुगतिप्रादयइतिप्राप्तोपिसमासोमहाविभाषयानादृतः नमश्चक्रेस्वदोषानर्जुनगुणांश्चश्रुत्वालज्जितः

अर्थतत्त्वविधानज्ञःसर्वधर्मविधानवित् ॥ भीमसेनादवरजःफाल्गुनःकुशलीदिवि ॥१८॥ याःकाश्चनमतालोकेस्वर्ग्याःपरमसंपदः ॥ जन्मप्रभृतिताःसर्वास्थि
तास्तातधनंजये ॥ १९ ॥ दमोदानंबलंबुद्धिर्ह्रीर्धृतिस्तेजउत्तमम् ॥ एतान्यपिमहासत्वेस्थितान्यमिततेजसि ॥ २० ॥ नमोहात्कुरुतेजिष्णुःकर्मपांडवगर्हितम् ॥
नपार्थस्यमृषोक्तानिकथयंतिनरान्नृषु ॥ २१ ॥ सदेवपितृगंधर्वैःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ मानितःकुरुतेऽस्त्राणिशक्रसद्मनिभारत ॥ २२ ॥ योसौसर्वान्महीपालान्ध
र्मेणवशमानयत् ॥ सशांतनुर्महातेजाःपितुस्तवपितामहः ॥ २३ ॥ प्रीयतेपार्थपार्थेनदिविगांडीवधन्वना ॥ सम्यक्चासौमहावीर्यःकुलधुर्येणपार्थिवः ॥ २४ ॥
पितृन्देवानृषीन्विप्रान्पूजयित्वामहातपाः ॥ सप्तमुख्यान्महामेधानाहरद्यमुनांप्रति ॥ २५ ॥ अधिराजःसराजंस्त्वांशांतनुःप्रपितामहः ॥ स्वर्गजिच्छक्रलोकस्थः
कुशलंपरिपृच्छति ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंधनदेनप्रभाषितम् ॥ पांडवाश्चततस्तेनबभूवुःसंप्रहर्षिताः ॥ २७ ॥ ततःशक्तिंगदांखड्गं
धनुश्चभरतर्षभः ॥ प्राध्वंकृत्वानमश्चक्रेकुबेरायवृकोदरः ॥ २८ ॥ ततोब्रवीद्धनाध्यक्षःशरण्यःशरणागतम् ॥ मानहाभवशत्रूणांसुहृदांनंदिवर्धनः ॥ २९ ॥ स्वेषु
वेश्मसुरम्येषुवसतामित्रतापनाः ॥ कामान्नपरिहास्यंतियक्षावोभरतर्षभाः ॥ ३० ॥ शीघ्रमेवगुडाकेशःकृतास्त्रःपुनरेष्यति ॥ साक्षान्मघवतासृष्टःसंप्राप्स्यति
धनंजयः ॥ ३१ ॥ एवमुत्तमकर्माणमनुशिष्ययुधिष्ठिरम् ॥ अस्तंगिरिवरश्रेष्ठंप्रययौगुह्यकाधिपः ॥ ३२ ॥ तंपरिस्तोमसंकीर्णैर्नानारत्नविभूषितैः ॥ यानैरनुय
युर्यक्षाराक्षसाश्चसहस्रशः ॥ ३३ ॥ पक्षिणामिवनिर्घोषःकुबेरसदनंप्रति ॥ बभूवपरमाश्वानामैरावतपथेयथा ॥ ३४ ॥ तेजग्मुस्तूर्णमाकाशंधनाधिपतिवा
जिनः ॥ प्रकर्षंतइवाभ्राणिपिबंतइवमारुतम् ॥ ३५ ॥ ततस्तानिशरीराणिगतसत्वानिरक्षसाम् ॥ अपाकृष्यंतशैलाग्राद्धनाधिपतिशासनात् ॥ ३६ ॥

स्वापराधंक्षमापयितुमित्यर्थः प्राज्यंकृत्वेत्यपिपाठः प्रकर्षेणअज्यंप्राज्यंज्यारहितमित्यर्थः ॥२८॥ नंदिःसमृद्धिः ॥ २९ ॥ स्वेषुवेश्मसुअस्मदीयेषु वोयुष्मत्संबंधिनः कामानूकाम्यमानानर्थान्नपरिहा
स्यंतिकिंतुसाधयिष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ३० ॥ सृष्टोविसर्जितः संप्राप्स्यतियुष्मान् ॥ ३१ ॥ अस्तंगृहं अपाःसोममस्तमिंद्रप्रयाहीतिमंत्रवर्णात् ॥ ३२ ॥ परिस्तोमाश्चित्रकंबलाहस्त्यादीनांपल्याणभूताः
॥ ३३ ॥ ऐरावतपथेइंद्रपुरीप्रदेशे ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ अपाकृष्यंतअपाकृतानि ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुनेनतपोबलाद्देवेभ्योऽस्त्राणिलब्धानीतिविस्मयोनकर्तव्यएत
दर्थंकर्मफलोर्जितंविष्णुलोकप्राप्त्यंतांवर्णयत्यध्यायेनधौम्योयुधिष्ठिरगर्वपरिहारार्थंततइत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रेतसत्वगतिंमृतानांप्राणिनांगम्यां ॥ ॥ ८ ॥ संयमनंनामतः

तेषांहिशापकालःसकृतोगस्त्येनधीमता ॥ समरेनिहतास्तस्माच्छापस्यांतोभवत्तदा ॥ ३७ ॥ पांडवाश्चमहात्मानस्तेषुवेश्मसुताःक्षपाः ॥ सुखमूषुर्गतोद्वेगाःपू
जिताःसर्वराक्षसैः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणियक्षयुद्ध० कुबेरवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसूर्योदयेधौम्यःकृत्वाह्निकमरिंदम ॥ आर्ष्टिषेणेनसहितःपांडवानभ्यवर्तत ॥ १ ॥ तेभिवाद्यार्ष्टिषेणस्यपादौधौम्यस्यचैवह ॥ ततः
प्रांजलयःसर्वैब्राह्मणांस्तानपूजयन् ॥ २ ॥ ततोयुधिष्ठिरंधौम्योगृहीत्वादक्षिणेकरे ॥ प्राचींदिशमभिप्रेक्ष्यमहर्षिरिदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ असौसागरपर्यंतांभूमि
मावृत्यतिष्ठति ॥ शैलराजोमहाराजमंदरोतिविराजते ॥ ४ ॥ इंद्रवैश्रवणावेतांदिशंपांडवरक्षतः ॥ पर्वतैश्चवनांतैश्चकाननैश्चैवशोभिताम् ॥ ५ ॥ एतदाहुर्महेंद्र
स्यराज्ञोवैश्रवणस्यच ॥ ऋषयःसर्वधर्मज्ञाःसद्मतातमनीषिणः ॥ ६ ॥ अतश्चोद्यंतमादित्यमुपतिष्ठंतिवैप्रजाः ॥ ऋषयश्चापिधर्मज्ञाःसिद्धाःसाध्याश्चदेवताः
॥ ७ ॥ यमस्तुराजाधर्मज्ञःसर्वप्राणभृतांप्रभुः ॥ प्रेतसत्वगतिंह्येनांदक्षिणामाश्रितोदिशम् ॥ ८ ॥ एतत्संयमनंपुण्यमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥ प्रेतराजस्यभवनमृद्ध्या
परमयायुतम् ॥ ९ ॥ तंप्राप्यसविताराजन्सत्येनप्रतितिष्ठति ॥ अस्तंपर्वतराजानमेतमाहुर्मनीषिणः ॥ १० ॥ एतंपर्वतराजानंसमुद्रंचमहोदधिम् ॥ आवसन्वरु
णोराजाभूतानिपरिरक्षति ॥ ११ ॥ उदीचींदीपयन्नेषदिशंतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ महामेरुर्महाभागशिवोब्रह्मविदांगतिः ॥ १२ ॥ यस्मिन्ब्रह्मसदश्चैवभूतात्माचावति
ष्ठते ॥ प्रजापतिःसृजन्सर्वंयत्किंचिज्जंगमागमम् ॥ १३ ॥ यानाहुर्ब्रह्मणःपुत्रान्मानसान्दक्षसप्तमान् ॥ तेषामपिमहामेरुःशिवंस्थानमनामयम् ॥ १४ ॥ अत्रैव
प्रतितिष्ठंतिपुनरेवोदयंतिच ॥ सप्तदेवर्षयस्तातवसिष्ठप्रमुखास्तदा ॥ १५ ॥ देशंविरजसंपश्यमेरोःशिखरमुत्तमम् ॥ यत्रात्मतृप्तैरध्यास्तेदेवैःसहपितामहः ॥ १६ ॥
यमाहुःसर्वभूतानांप्रकृतेःप्रकृतिंध्रुवम् ॥ अनादिनिधनंदेवंप्रभुंनारायणंपरम् ॥ १७ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ आवसन्नधितिष्ठन् ॥ ११ ॥ १२ ॥ भूतात्मासर्वेषांभूतानामात्मा संपूर्णब्रह्मांडपिंडाभिमानित्वात् ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रैवप्रजापतौ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यमितिं प्रकृतेःपंचभूतात्मिकायाः
प्रकृतिमुपादानं ॥ १७ ॥

ब्रह्मणश्चतुर्मुखस्य ॥ १८ ॥१९॥ ननुसर्वसोपाधिककार्यंब्रह्मणोंतःपातीतिवैदिकसिद्धांतस्तत्कथंविष्णोःस्थानंततःपरमित्युच्यतेअतआह प्राच्यामिति मेरावेवायंतारतम्येनदेशविशेषविभागोनतुसोपाधि
कमपिकिंचिदजातमस्ति इममेवस्थानभेदमाश्रित्यब्रह्मलोकादावर्ततेनतुविष्णुलोकादितिपौराणिकीव्यवस्थाज्ञेया ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ध्रुवमक्षयमव्ययमिति उत्पत्तिह्रासना
शशून्यमित्यर्थः एतच्चयथाघटाकाशयोर्मिथ्यात्वाविशेषेपिव्यवहारमाश्रित्यघटोनित्यआकाशोनित्यइतिविभागःएवंब्रह्मलोकांतमनित्यंवैकुंठंनित्यमिति परमार्थतस्तुक्रममुक्तिस्थानत्वादौपचारिकम्

ब्रह्मणःसदनात्तस्यपरंस्थानंप्रकाशते ॥ देवापियंनपश्यंतिसर्वतेजोमयंशुभम् ॥ १८ ॥ अत्यर्कानलदीप्तंतत्स्थानंविष्णोर्महात्मनः ॥ स्वयैवप्रभयाराजन्दुष्प्रे
क्ष्यंदेवदानवैः ॥ १९ ॥ प्राच्यांनारायणस्थानंमेरावतिविराजते ॥ यत्रभूतेश्वरस्तातसर्वप्रकृतिरात्मभूः ॥ २० ॥ भासयन्सर्वभूतानिसुश्रियाभिविराजते ॥
नात्रब्रह्मर्षयस्तातकुतएवमहर्षयः ॥ २१ ॥ प्राप्नुवंतिगतिंह्येतांयतीनांकुरुसत्तम ॥ नतंज्योतींषिसर्वाणिप्राप्यभासंतिपांडव ॥ २२ ॥ स्वयंप्रभुरचिंत्यात्मातत्र
ह्यतिविराजते ॥ यतयस्तत्रगच्छंतिभक्त्यानारायणंहरिम् ॥ २३ ॥ परेणतपसायुक्ताभाविताःकर्मभिःशुभैः ॥ योगसिद्धामहात्मानस्तमोमोहविवर्जिताः ॥ २४ ॥
तत्रगत्वापुनर्नेमंलोकमायांतिभारत ॥ स्वयंभुवंमहात्मानंदेवदेवंसनातनम् ॥ २५ ॥ स्थानमेतन्महाभागध्रुवमक्षयमव्ययम् ॥ ईश्वरस्यसदाह्येतत्प्रणमात्रयुधि
ष्ठिर ॥ २६ ॥ एनंत्वहरहर्मेरुंसूर्याचंद्रमसौध्रुवम् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यकुरुतःकुरुनंदन ॥ २७ ॥ ज्योतींषिचाप्यशेषेणसर्वाण्यनघसर्वतः ॥ परियांतिमहाराजगि
रिराजंप्रदक्षिणम् ॥ २८ ॥ एतंज्योतींषिसर्वाणिप्रकर्षन्भगवानपि ॥ कुरुतेवितमस्कर्माआदित्योभिप्रदक्षिणम् ॥ २९ ॥ अस्तंप्राप्यततःसंध्यामतिक्रम्यदिवाक
रः ॥ उदीचींभजतेकाष्ठांदिशमेषविभावसुः ॥ ३० ॥ समेरुमनुवृत्तःसपुनर्गच्छतिपांडव ॥ प्राङ्मुखःसवितादेवःसर्वभूतहितेरतः ॥ ३१ ॥ समासान्विभजन्काले
बहुधापर्वसंधिषु ॥ तथैवभगवान्सोमोनक्षत्रैःसहगच्छति ॥ ३२ ॥ एवमेतंत्वतिक्रम्यमहामेरुमतंद्रितः ॥ भावयन्सर्वभूतानिपुनर्गच्छतिमंदरम् ॥ ३३ ॥

ध्रुवत्वादिज्ञेयं प्रणमनमस्कुरु ॥ २६ ॥ उपावृत्यअप्रदक्षिणंगत्वैव भचक्रवेगात्कुलालचक्रेप्रतीपंक्रमंतीपिपीलिकेवप्रदक्षिणंकुरुतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रकर्षन्अभिभवन् प्रदक्षिणंकुरुतइत्यनुवादउ
त्तरार्धार्थः ॥ २९ ॥ अस्तमदर्शनं अयमर्थः मेरुंप्रदक्षिणंकुर्वन्नादित्योयत्रस्थोनदृश्यतेतदेवास्तस्थानं ततउदीचींकाष्ठांदिशांमध्येतिश्रेष्ठांदिशंभजते अत्रसंध्योत्तरमुदङ्मुखः ॥ ३० ॥ ततउदीच्याःपरांका
ष्ठांप्राप्यप्राङ्मुखइतिवदतामेरोश्चतुष्कोणत्वंसूचितंभवति एतदेवतत्त्वमित्यास्थिताःपाखंडिनोद्वौसूर्याविति कल्पयंति वस्तुतोत्रपरभ्रांतिरनूद्यते आकारेतात्पर्याभावादितिज्ञेयं ॥ ३१ ॥ ससोमोमासान्वि
भजन्नितिसंबंधः तत्रमासविभागप्रकारोष्टावक्रीयेउक्तः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ शिशिराणिशीतानि ॥ ३५ ॥ तेजांसिसमुपादत्तेग्रीष्मे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अनिर्देश्यंमार्गमंतरिक्षं ॥ ३८ ॥ वह्निवायूपरस्परंवर्धयंतौजलमुत्क्षिपतइतिप्रसिद्धं सजलस्थाल्यांवायूद्दीपितोग्निर्वाष्प
वायुंवर्धयतिवायुश्चस्थालीजलमुत्क्षिपतीतिवृष्टिमारुतसंतापान्प्रतिसूर्यस्यैवहेतुत्वंयुक्तमितिभावः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकशतत

तथातमिस्रहादेवोमयूखैर्भावयन्जगत् ॥ मार्गमेतदसंबाधमादित्यःपरिवर्तते ॥ ३४ ॥ सिसृक्षुःशिशिराण्येवदक्षिणांभजतेदिशम् ॥ ततःसर्वाणिभूतानिका
लोभ्यर्छतिशैशिरः ॥ ३५ ॥ स्थावराणांचभूतानांजंगमानांचतेजसा ॥ तेजांसिसमुपादत्तेनिवृत्तःसविभावसुः ॥ ३६ ॥ ततःस्वेदक्लमौतंद्रीग्लानिश्चभजतेनरा
न् ॥ प्राणिभिःसततंस्वप्नोह्यभीक्ष्णंचनिषेव्यते ॥ ३७ ॥ एवमेतदनिर्देश्यंमार्गमावृत्यभानुमान् ॥ पुनःसृजतिवर्षाणिभगवान्भावयन्प्रजाः ॥ ३८ ॥ वृष्टिमारुत
संतापैःसुखैःस्थावरजंगमान् ॥ वर्धयन्सुमहातेजाःपुनःप्रतिनिवर्तते ॥ ३९ ॥ एवमेषचरन्पार्थकालचक्रमतंद्रितः ॥ प्रकर्षन्सर्वभूतानिसवितापरिवर्तते ॥ ४० ॥
संततागतिरेतस्यनैषतिष्ठतिपांडव ॥ आदायैवतुभूतानांतेजोविसृजतेपुनः ॥ ४१ ॥ विभजन्सर्वभूतानामायुःकर्मचभारत ॥ अहोरात्रंकलाःकाष्ठाःसृजत्येष
सदाविभुः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्य० यक्षयुद्धपर्वणि० मेरुदर्शनेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्मिन्नगेंद्रेवसतांतुतेषांमहात्मनांसद्व्रतमास्थितानाम् ॥ रतिःप्रमोदश्चबभूवतेषामाकांक्षतांदर्शनमर्जुनस्य ॥ १ ॥ तान्वीर्ययुक्तान्सु
विशुद्धकामांस्तेजस्विनःसत्यधृतिप्रधानान् ॥ संप्रीयमाणाबहवोभिजग्मुर्गंधर्वसंघाश्चमहर्षयश्च ॥ २ ॥ तंपादपैःपुष्पधरैरुपेतंनगोत्तमंप्राप्यमहारथानाम् ॥
मनःप्रसादःपरमोबभूवयथादिवंप्राप्यमरुद्गणानाम् ॥ ३ ॥ मयूरहंसस्वननादितानिपुष्पोपकीर्णानिमहाचलस्य ॥ शृंगाणिसानूनिचपश्यमानागिरेःपरंहर्षम
वाप्यतस्थुः ॥ ४ ॥ साक्षात्कुबेरेणकृताश्चतस्मिन्नगोत्तमेसंवृतकूलरोधसः ॥ कादंबकारंडवहंसजुष्टाःपद्माकुलाःपुष्करिणीरपश्यन् ॥ ५ ॥ क्रीडाप्रदेशांश्चसमृ
द्धरूपान्सुचित्रमाल्यावृतजातशोभान् ॥ मणिप्रकीर्णांश्चमनोरमांश्चयथाभवेयुर्धनदस्यराज्ञः ॥ ६ ॥ अनेकवर्णैश्चसुगंधिभिश्चमहाद्रुमैःसंततमभ्रजालैः ॥
तपःप्रधानाःसततंचरंतःशृंगंगिरेश्चिंतयितुंनशेकुः ॥ ७ ॥

मोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ महतीचलालक्ष्मीःशोभायस्यमहाचलस्य चलालक्ष्म्यांपुमान्कंपेइतिमेदिनी सानून्येवतीक्ष्णाग्राणिपुंसंचारायोग्यानि
शृंगाणीत्युच्यंते ॥ ४ ॥ रोधसोरोधस्वत्यःनवशैवालादिनाच्छादितनीराइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

विभक्तभावोनबभूवाहोरात्रविभागोनासीत् नित्यमौषधिप्रभोपेतत्वात् अहोइतिरुत्वमार्षं ॥ ८ ॥ यंसूर्यं विभावसुर्वह्निरास्थितः आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः यस्यसूर्यस्याश्रयेणैवरा
त्रौवह्निर्जगद्दीपयतितस्योदयमित्यन्वयः ॥ ९ ॥ तमिस्रागमनिर्गमाःअस्तोदयस्थानानि बहुत्वंलोकांतराभिप्रायं तथाहि यद्दाक्षिणात्यानामुदयस्थानंतदुदीच्यानामस्तस्थानं पाश्चात्यानांनिशीथस्थानं

स्वतेजसातस्यनगोत्तमस्यमहौषधीनांचतथाप्रभावात् ॥ विभक्तभावोनबभूवकश्चिदहोनिशानांपुरुषप्रवीर ॥ ८ ॥ यमास्थितःस्थावरजंगमानिविभावसुर्भा
वयतेऽमितौजाः ॥ तस्योदयंचास्तमनंचवीरास्तत्रास्थितास्तेददृशुर्नृसिंहाः ॥ ९ ॥ रवेस्तमिस्रागमनिर्गमांस्तेतथोदयंचास्तमनंचवीराः ॥ समावृताःप्रेक्ष्यतमो
नुदस्यगभस्तिजालैःप्रदिशोदिशश्च ॥ १० ॥ स्वाध्यायवंतःसततक्रियाश्चधर्मप्रधानाश्चशुचिव्रताश्च ॥ सत्येस्थितास्तस्यमहारथस्यसत्यव्रतस्यागमनप्रतीक्षाः
॥ ११ ॥ इहैवहर्षोस्तुसमागतानांक्षिप्रंकृतास्त्रेणधनंजयेन ॥ इतिब्रुवंतःपरमाशिषस्तेपार्थास्तपोयोगपराबभूवुः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वाविचित्राणिगिरौवनानिकिरीटि
नंचिंतयतामभीक्ष्णम् ॥ बभूवरात्रिर्दिवसश्चतेषांसंवत्सरेणैवसमानरूपः ॥ १३ ॥ यदैवधौम्यानुमतेमहात्माकृत्वाजटांप्रव्रजितःसजिष्णुः ॥ तदैवतेषांनबभूव
हर्षःकुतोरतिस्तद्गतमानसानाम् ॥ १४ ॥ भ्रातुर्नियोगात्तुयुधिष्ठिरस्यवनादसौवारणमत्तगामी ॥ यत्काम्यकात्प्रव्रजितःसजिष्णुस्तदैवतेशोकहताबभूवुः ॥ १५ ॥
तथैवतंचिंतयतांसिताश्वमस्त्रार्थिनंवासवमभ्युपेतम् ॥ मासोथकृच्छ्रेणतदाव्यतीतस्तस्मिन्नगेभारतभारतानाम् ॥ १६ ॥ उषित्वापंचवर्षाणिसहस्राक्षनिवेश
ने ॥ अवाप्यदिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणिविबुधेश्वरात् ॥ १७ ॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवम् ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः ॥ १८ ॥ यमस्यधातुः
सवितुस्त्वष्टुर्वैश्रवणस्यच ॥ तानिप्राप्यसहस्राक्षादभिवाद्यशतक्रतुम् ॥ १९ ॥ अनुज्ञातस्तदातेनकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ आगच्छदर्जुनःप्रीतःप्रहृष्टोगंधमाद
नं ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणियक्षयुद्धप० अर्जुनाभिगमनेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचयक्षयुद्धपर्व ॥ ॥ अथनि
वातकवचयुद्धपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकदाचिद्धरिसंप्रयुक्तंमहेंद्रवाहंसहसोपयातम् ॥ विद्युत्प्रभंप्रेक्ष्यमहारथानांहर्षोर्जुनंचिंतयतांबभूव ॥ १ ॥

प्राच्यानांमध्याह्नस्थानमितिक्रमेणउदयादिस्थानानांबहुत्वंगम्यते उदयमुदयाचलं अस्तमितिमांतमव्ययमदर्शनवाचितदर्थंअनितिचेष्टतेस्मिन्नित्यस्तमनमस्तमयस्थानं अस्ताचलमित्यादौत्वस्तपदंगृ
हवाचि प्रदिशोदिशामंतरालानि ॥ १० ॥ सततक्रियाःअविच्छिन्नधर्माचरणाः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ यत्काम्यकात्यदाकाम्यकाख्यवनात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति हरिभिरश्वैःसंप्रयुक्तं महेंद्रस्यवाहंरथं ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रह्वोनम्रः उपह्वरेसमीपे ॥ ५ ॥ ६ ॥ पूगान्यूथानि ॥ ७ ॥ एनंमातलिम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सुतसोमोभीमाद्द्रौपद्यांजातः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आवसतिंरात्रिं प्रतीतोहृष्टः

सदीप्यमानःसहसांतरिक्षंप्रकाशयन्मातलिसंगृहीतः ॥ बभौमहोल्केवघनांतरस्थाशिखेवचाग्नेर्ज्वलिताविधूमा ॥ २ ॥ तमास्थितःसंददृशेकिरीटीस्रग्वीनवा
न्याभरणानिबिभ्रत् ॥ धनंजयोवज्रधरप्रभावःश्रियाज्वलन्पर्वतमाजगाम ॥ ३ ॥ सशैलमासाद्यकिरीटमालीमहेंद्रवाहादवरुह्यतस्मात् ॥ धौम्यस्यपादाव
भिवाद्यधीमानजातशत्रोस्तदनंतरंच ॥ ४ ॥ वृकोदरस्यापिचवंद्यपादौमाद्रीसुताभ्यामभिवादितश्च ॥ समेत्यकृष्णांपरिसांत्व्यचैनांप्रह्वोभवद्भ्रातुरुपह्वरेसः
॥ ५ ॥ बभूवतेषांपरमःप्रहर्षस्तेनाप्रमेयेणसमागतानाम् ॥ सचापितान्प्रेक्ष्यकिरीटमालीननंदराजानमभिप्रशंसन् ॥ ६ ॥ यमास्थितःसप्तजघानपूगान्दितेःसु
तानांनमुचेर्निहंता ॥ तमिंद्रवाहंसमुपेत्यपार्थाःप्रदक्षिणंचक्रुरदीनसत्वाः ॥ ७ ॥ तेमातलेश्चक्रुरतीवहृष्टाःसत्कारमग्र्यंसुरराजतुल्यम् ॥ सर्वान्यथावच्चदिवौक
सस्तेपप्रच्छुरेनंकुरुराजपुत्राः ॥ ८ ॥ तानप्यसौमातलिरभ्यनंदत्पितेवपुत्राननुशिष्यपार्थान् ॥ ययौरथेनाप्रतिमप्रभेणपुनःसकाशंत्रिदिवेश्वरस्य ॥ ९ ॥ गतेतु
तस्मिन्नरदेववर्यःशक्रात्मजःशक्ररिपुप्रमाथी ॥ शक्रेणदत्तानिददौमहात्मामहाधनान्युत्तमरूपवंति ॥ १० ॥ दिवाकराभाणिविभूषणानिप्रियःप्रियायैसुत
सोममात्रे ॥ ततःसतेषांकुरुपुंगवानांतेषांचसूर्याग्निसमप्रभाणाम् ॥ ११ ॥ विप्रर्षभाणामुपविश्यमध्येसर्वंयथावत्कथयांबभूव ॥ एवंमयास्त्राण्युपशिक्षिता
निशक्राच्चवाताच्चशिवाच्चसाक्षात् ॥ १२ ॥ तथैवशीलेनसमाधिनाथप्रीताःसुरामेसहिताःसहेंद्राः ॥ संक्षेपतोवैसविशुद्धकर्मातेभ्यःसमाख्यायदिविप्रवासं
॥ १३ ॥ माद्रीसुताभ्यांसहितःकिरीटीसुष्वापतामावसतिंप्रतीतः ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअर्जुनसमागमेपं
चषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरवंदतध
नंजयः ॥ १ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसर्ववादित्रनिःस्वनः ॥ बभूवतुमुलःशब्दस्त्वंतरिक्षेदिवौकसाम् ॥ २ ॥ रथनेमिस्वनश्चैवघंटाशब्दश्चभारत ॥ पृथग्व्यालमृगाणां
चपक्षिणामिवसर्वशः ॥ ३ ॥ तेसमंतादनुययुर्गंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ विमानैःसूर्यसंकाशैर्देवराजमरिंदमम् ॥ ४ ॥ ततःसहरिभिर्युक्तंजांबूनदपरिष्कृतम् ॥ मेघ
नादिनमारुह्यश्रियापरमयाज्वलन् ॥ ५ ॥ पार्थानभ्याजगामाथदेवराजःपुरंदरः ॥ आगत्यचसहस्राक्षोरथादवरुरोहवै ॥ ६ ॥

॥ १४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिभिर्युक्तंरथम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥७॥ अमितात्माअमितबुद्धिः॥ ८ ॥ ९॥ १०॥ ११॥ अदीनेतिच्छेदः॥ १२॥ १३॥ कृतप्रियःशत्रुवधेन॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्

तंदृष्ट्वैवमहात्मानंधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमान्देवराजमुपागमत्॥ ७ ॥पूजयामासचैवाथविधिवद्भूरिदक्षिणः ॥ यथार्हममितात्मानंविधिदृ
ष्टेनकर्मणा॥ ८ ॥ धनंजयश्चतेजस्वीप्रणिपत्यपुरंदरम्॥ भृत्यवत्प्रणतस्तस्थौदेवराजसमीपतः॥९॥ आघ्रायतंमहातेजाःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ धनंजयमभिप्रे
क्ष्यविनीतंस्थितमंतिके॥ १०॥ जटिलंदेवराजस्यतपोयुक्तमकल्मषम्॥ हर्षेणमहताविष्टःफाल्गुनस्याथदर्शनात्॥ ११ ॥ बभूवपरमप्रीतोदेवराजंचपूजयन्॥
तंतथाऽदीनमनसंराजानंहर्षसंप्लुतम्॥ १२॥उवाचवचनंधीमान्देवराजःपुरंदरः॥त्वमिमांपृथिवींराजन्प्रशासिष्यसिपांडव ॥ स्वस्तिप्राप्नुहिकौंतेयकाम्यकं
पुनराश्रमम्॥ १३॥ अस्त्राणिलब्धानिचपांडवेनसर्वाणिमत्तःप्रयतेनराजन्॥ कृतप्रियश्चास्मिधनंजयेनजेतुंनशक्यस्त्रिभिरेषलोकैः॥ १४॥ एवमुक्त्वासहस्रा
क्षःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ जगामत्रिदिवंहृष्टःस्तूयमानोमहर्षिभिः॥१५॥ धनेश्वरगृहस्थानांपांडवानांसमागमम्॥ शक्रेणयइदंविद्वानधीयीतसमाहितः॥१६॥
संवत्सरंब्रह्मचारीनियतःसंशितव्रतः॥सजीवेद्धिनिराबाधःससुखीशरदांशतम्॥ १७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिइंद्राग
मनेषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥यथागतंगतेशक्रेभ्रातृभिःसहसंगतः॥ कृष्णयाचैवबीभत्सुर्ध
र्मपुत्रमपूजयत्॥ १॥ अभिवादयमानंतंमूर्ध्न्युपाघ्रायपांडवम्॥ हर्षगद्गदयावाचाप्रहृष्टोर्जुनमब्रवीत्॥२॥ कथमर्जुनकालोयंस्वर्गेव्यतिगतस्तव ॥ कथंचास्त्रा
ण्यवाप्तानिदेवराजश्चतोषितः॥ ३॥ सम्यग्वातेगृहीतानिकच्चिदस्त्राणिपांडव ॥ कच्चित्सुराधिपःप्रीतोरुद्रोवास्त्राण्यदात्तव ॥ ४ ॥ यथादृष्टश्चतेशक्रोभगवान्
वापिनाकधृक्॥ यथैवास्त्राण्यवाप्तानियथैवाराधितश्चते॥ ५॥ यथोक्तवांस्त्वांभगवान्शतक्रतुररिंदम॥ कृतप्रियस्त्वयास्मीतितस्यतेकिंप्रियंकृतम्॥ ६॥ एत
दिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहाद्युते॥ यथातुष्टोमहादेवोदेवराजस्तथानघ ॥ ७॥ यच्चापिवज्रपाणेस्तुप्रियंकृतमरिंदम ॥ एतदाख्याहिमेसर्वमखिलेनधनंजय
॥८॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥शृणुहंतमहाराजविधिनायेनदृष्टवान्॥ शतक्रतुमहंदेवंभगवंतंचशंकरम्॥ ९ ॥ विद्यामधीत्यतांराजंस्त्वयोक्तामरिमर्दन॥भव
ताचसमादिष्टस्तपसेप्रस्थितोवनम्॥ १०॥ भृगुतुंगमथोगत्वाकाम्यकादास्थितस्तपः ॥एकरात्रोषितःकंचिदपश्यंब्राह्मणंपथि॥ ११॥

षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥ ॥ ७॥ ॥यथेति॥१॥प्रहृष्टोधर्मपुत्रः॥ २॥३॥४॥५॥६॥ ७ ॥८॥ हंतेत्यव्ययंवाक्यारंभेहर्षेवा हंतवाक्यारंभहर्षविषादेखेदसंभ्रमेइतिमेदिनी ॥९॥१०॥११॥

॥१२॥१३॥१४॥शैशिरंहिममयम्॥१५॥१६॥प्राणोबलम्॥१७॥वराहवत्संस्थितमाकारोयस्य॥१८॥प्रोथेनमुखाग्रेणपोत्राख्येन विवर्तन्विषमेणभावेनवर्तमानःइतस्ततःपर्यटन्वा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥

समामपृच्छत्कौंतेयक्वासिगंताब्रवीहिमे ॥ तस्माअवितथंसर्वमब्रुवंकुरुनंदन ॥ १२ ॥ सतथ्यंममतच्छ्रुत्वाब्राह्मणोराजसत्तम ॥ अपूजयतमांराजन्प्रीतिमांश्चाभवन्मयि ॥ १३ ॥ततोमामब्रवीत्प्रीतस्तपआतिष्ठभारत॥ तपस्वीनचिरेणत्वंद्रक्ष्यसेविबुधाधिपम् ॥ १४ ॥ ततोहंवचनात्तस्यगिरिमारुह्यशैशिरम्॥तपोतप्यंमहाराजमासंमूलफलाशनः॥ १५ ॥ द्वितीयश्चापिमेमासोजलंभक्षयतोगतः॥ निराहारस्तृतीयेथमासेपांडवनंदन॥ १६ ॥ ऊर्ध्वबाहुश्चतुर्थंतुमासमास्मिस्थितस्तदा॥ नचमेहीयतेप्राणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७ ॥ पंचमेत्वथसंप्राप्तेप्रथमेदिवसेगते ॥ वराहसंस्थितंभूतंमत्समीपंसमागमत् ॥ १८ ॥ निघ्नन्प्रोथेनपृथिवींविलिखंश्चरणैरपि ॥ संमार्जन्जठरेणोर्वींविवर्तंश्चमुहुर्मुहुः ॥ १९ ॥ अनुतस्यापरंभूतंमहत्कैरातसंस्थितम् ॥ धनुर्बाणासिमत्प्राप्तंस्त्रीगणानुगतंतदा ॥ २० ॥ ततोहंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ अताडयंशरेणाथतद्भूतंलोमहर्षणम् ॥ २१ ॥ युगपत्तंकिरातस्तुविकृष्यबलवद्धनुः ॥ अभ्याजघ्नेदृढतरंकंपयन्निवमेमनः ॥ २२ ॥ सतुमामब्रवीद्राजन्ममपूर्वपरिग्रहः ॥ मृगयाधर्ममुत्सृज्यकिमर्थंताडितस्त्वया ॥ २३ ॥ एषतेनिशितैर्बाणैर्दर्पंहन्मिस्थिरोभव ॥ सधनुष्मान्महाकायस्ततोमामभ्यभाषत ॥ २४ ॥ ततोगिरिमिवात्यर्थमावृणोन्मांमहाशरैः ॥ तंचाहंशरवर्षेणमहतासमवाकिरम्॥ २५ ॥ ततःशरैर्दीप्तमुखैर्यंत्रितैरनुमंत्रितैः ॥ प्रत्यविध्यमहंतंतुवज्रैरिवशिलोच्चयम्॥ २६ ॥ तस्यतच्छतधारूपमभवच्चसहस्रधा ॥ तानिचास्यशरीराणिशरैरहमताडयम्॥ २७ ॥पुनस्तानिशरीराणिएकीभूतानिभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजतान्यहंव्यधमंपुनः ॥ २८ ॥ अणुर्बृहच्छिराभूत्वाबृहच्चाणुशिराःपुनः ॥ एकीभूतस्तदाराजन्सोभ्यवर्ततमांयुधि ॥ २९ ॥ यदाभिभवितुंबाणैर्नचशक्नोमितंरणे ॥ ततोमहास्त्रमातिष्ठंवायव्यंभरतर्षभ ॥ ३० ॥ नचैनमशकंहंतुंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्मिन्प्रतिहतेचास्त्रेविस्मयोमेमहानभूत् ॥ ३१ ॥ भूयएवमहाराजसविशेषमहंततः ॥ अस्त्रपूगेनमहतारणेभूतमवाकिरम् ॥ ३२ ॥ स्थूणाकर्षमथोजालंशरवर्षमथोल्बणम् ॥ शलभास्त्रमश्मवर्षंसमास्थायाहमभ्ययाम् ॥ ३३ ॥ जग्रासप्रसभंतानिसर्वाण्यस्त्राणिमेनृप ॥ तेषुसर्वेषुजग्धेषुब्रह्मास्त्रंमहदादिशम् ॥ ३४ ॥ ततःप्रज्वलितैर्बाणैःसर्वतःसोपचीयते ॥ उपचीयमानश्चमयामहास्त्रेणव्यवर्धत ॥ ३५ ॥ ततःसंतापितालोकामत्प्रसूतेनतेजसा ॥ क्षणेनहिदिशःखंचसर्वतोहिविदीपितम् ॥ ३६ ॥

॥२२॥२३॥२४॥२५॥अनुपश्चात् यंत्रितैर्दृढाकृष्टैः ॥२६ ॥ २७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥स्थूणाकर्णइतिशंकुकर्णाख्योरुद्रावतारभेदस्तद्दैवत्यमस्त्रं जालंजलमयंवारुणम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥३६॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ व्यायामंसंघट्टनं अपारयन्‌अशक्नुवन् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

तदप्यस्त्रंमहातेजाःक्षणेनैवव्यशातयत् ॥ ब्रह्मास्त्रेतुहतेराजन्भयंमांमहदाविशत् ॥ ३७ ॥ ततोहंधनुरादायतथाक्षय्येमहेषुधी ॥ सहसाभ्यहनंभूतंतान्यप्यस्त्रा
ण्यभक्षयत् ॥ ३८ ॥ हतेष्वस्त्रेषुसर्वेषुभक्षितेष्वायुधेषुच ॥ ममतस्यचभूतस्यबाहुयुद्धमवर्तत ॥ ३९ ॥ व्यायामंमुष्टिभिःकृत्वातलैरपिसमागतैः ॥ अपारयंश्चतद्भू
तंनिश्चेष्टमगमंमहीम् ॥ ४० ॥ ततःप्रहस्यतद्भूतंतत्रैवांतरधीयत ॥ सहस्त्रीभिर्महाराजपश्यतोमेद्भुतोपमम् ॥ ४१ ॥ एवंकृत्वासभगवांस्ततोन्यद्रूपमास्थितः ॥ दिव्य
मेवमहाराजवसानोद्भुतमंबरम् ॥ ४२ ॥ हित्वाकिरातरूपंचभगवांस्त्रिदशेश्वरः ॥ स्वरूपंदिव्यमास्थायतस्थौतत्रमहेश्वरः ॥ ४३ ॥ अदृश्यतततःसाक्षाद्भगवान्
गोवृषध्वजः ॥ उमासहायोव्यालधृग्बहुरूपःपिनाकधृक् ॥ ४४ ॥ समामभ्येत्यसमरेतथैवाभिमुखंस्थितम् ॥ शूलपाणिरथोवाचतुष्टोस्मीतिपरंतप ॥ ४५ ॥ ततस्त
द्धनुरादायतूणौचाक्षय्यसायकौ ॥ प्रादान्ममैवभगवान्वरयस्वेतिचाब्रवीत् ॥ ४६ ॥ तुष्टोस्मितवकौंतेयब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ मनोगतंवीरयत्तेतद्ब्रूहिवितराम्य
हम् ॥ ४७ ॥ अमरत्वमपाहायब्रूहियत्तेमनोगतम् ॥ ततःप्रांजलिरेवाहमस्त्रेषुगतमानसः ॥ ४८ ॥ प्रणम्यमनसाशर्वंततोवचनमाददे ॥ भगवान्मेप्रसन्नश्चेदीप्सि
तोयंवरोमम ॥ ४९ ॥ अस्त्राणीच्छाम्यहंज्ञातुंयानिदेवेषुकानिचित् ॥ ददानीत्येवभगवानब्रवीत्त्र्यंबकश्चमाम् ॥ ५० ॥ रौद्रमस्त्रंमदीयंत्वामुपस्थास्यतिपांडव ॥
प्रददौचममप्रीतःसोस्त्रंपाशुपतंमहत् ॥ ५१ ॥ उवाचचमहादेवोदत्त्वामेस्त्रंसनातनम् ॥ नप्रयोज्यंभवेदेतन्मानुषेषुकथंचन ॥ ५२ ॥ जगद्विनिर्दहेदेवमल्पतेजसि
पातितम् ॥ पीड्यमानेनबलवत्प्रयोज्यंस्याद्धनंजय ॥ ५३ ॥ अस्त्राणांप्रतिघातेचसर्वथैवप्रयोजयेत् ॥ तदप्रतिहतंदिव्यंसर्वास्त्रप्रतिषेधनम् ॥ ५४ ॥ मूर्तिमन्मेस्थितं
पार्श्वेप्रसन्नेगोवृषध्वजे ॥ उत्सादनममित्राणांपरसेनानिकर्तनम् ॥ ५५ ॥ दुरासदंदुष्प्रसहंसुरदानवराक्षसैः ॥ अनुज्ञातस्त्वहंतेनतत्रैवसमुपाविशम् ॥ ५६ ॥ प्रेक्ष
तश्चैवमेदेवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकव०गंधमादनवासेयुधिष्ठिरार्जुनसंवादेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः
॥ १६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ततस्तामवसंप्रीतोरजनींतत्रभारत ॥ प्रसादाद्देवदेवस्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः ॥ १ ॥ व्युषितोरजनींचाहंकृत्वापौर्वाह्णि
कीःक्रियाः ॥ अपश्यंतंद्विजश्रेष्ठंदृष्टवानस्मियंपुरा ॥ २ ॥ तस्मैचाहंयथावृत्तंसर्वमेवन्यवेदयम् ॥ भगवंतंमहादेवंसमेतोस्मीतिभारत ॥ ३ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥श्री॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ देवयानैर्विमानैः सद्मनिवासिनःस्त्रीबालादयःशचीजयंतादयइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यथास्थानंप्राच्यामिंद्रंप्रतीच्यांवरुणमित्यादि ॥ १४ ॥ १५ ॥

समामुवाचराजेंद्रप्रीयमाणोद्विजोत्तमः ॥ दृष्टस्त्वयामहादेवोयथानान्येनकेनचित् ॥ ४ ॥ समेत्यलोकपालैस्तुसर्वैर्वैवस्वतादिभिः ॥ द्रष्टास्यनघदेवेंद्रंसचतेस्त्रा
णिदास्यति ॥ ५ ॥ एवमुक्त्वासमांराजन्नाश्लिष्यचपुनःपुनः ॥ अगच्छत्सयथाकामंब्राह्मणःसूर्यसन्निभः ॥ ६ ॥ अथापराह्णेतस्याह्नःप्रावात्पुण्यःसमीरणः ॥
पुनर्नवमिमंलोकंकुर्वन्निवसपत्नहन् ॥ ७ ॥ दिव्यानिचैवमाल्यानिसुगंधीनिनवानिच ॥ शैशिरस्यगिरेःपादेप्रादुरासन्समीपतः ॥ ८ ॥ वादित्राणिचदिव्यानि
सुघोराणिसमंततः ॥ स्तुतयश्चेंद्रसंयुक्ताअश्रूयंतमनोहराः ॥ ९ ॥ गणाश्चाप्सरसांतत्रगंधर्वाणांतथैवच ॥ पुरस्ताद्देवदेवस्यजगुर्गीतानिसर्वशः ॥ १० ॥ मरु
तांचगणास्तत्रदेवयानैरुपागमन् ॥ महेंद्रानुचरायेचयेचसद्मनिवासिनः ॥ ११ ॥ ततोमरुत्वान्हरिभिर्युक्तैर्वाहैःस्वलंकृतैः ॥ शचीसहायस्तत्रायात्सहसर्वैस्तदा
मरैः ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुकुबेरोनरवाहनः ॥ दर्शयामाससमांराजन्लक्ष्म्यापरमयायुतः ॥ १३ ॥ दक्षिणस्यांदिशियमंप्रत्यपश्यंव्यवस्थितम् ॥ वरुणंदेवरा
जंचयथास्थानमवस्थितम् ॥ १४ ॥ तेमामूचुर्महाराजसांत्वयित्वानरर्षभ ॥ सव्यसाचिन्निरीक्षास्माँल्लोकपालानवस्थितान् ॥ १५ ॥ सुरकार्यार्थसिद्ध्यर्थंदृष्टवा
नसिशंकरम् ॥ अस्मत्तोपिगृहाणत्वमस्त्राणीतिसमंततः ॥ १६ ॥ ततोहंप्रयतोभूत्वाप्रणिपत्यसुरर्षभान् ॥ प्रत्यगृह्णंतदास्त्राणिमहांतिविधिवद्विभो ॥ १७ ॥ गृही
तास्त्रस्ततोदेवैरनुज्ञातोस्मिभारत ॥ अथदेवाययुःसर्वेयथागतमरिंदम ॥ १८ ॥ मघवानपिदेवेशोरथमारुह्यसुप्रभम् ॥ उवाचभगवान्स्वर्गंगंतव्यंफाल्गुनत्व
या ॥ १९ ॥ पुरैवागमनादस्माद्वेदाहंत्वांधनंजय ॥ अतःपरंत्वहंवैत्वांदर्शयेभरतर्षभ ॥ २० ॥ त्वयाहितीर्थेषुपुरासमाप्लावःकृतोसकृत् ॥ तपश्चेदंमहत्तप्तंस्वर्गंगं
तासिपांडव ॥ २१ ॥ भूयश्चैवचतप्तव्यंतपश्चरणमुत्तमम् ॥ स्वर्गस्त्ववश्यंगंतव्यंत्वयाशत्रुनिषूदन ॥ २२ ॥ मातलिर्मन्नियोगात्त्वांत्रिदिवंप्रापयिष्यति ॥ विदित
स्त्वंहिदेवानांमुनीनांचमहात्मनाम् ॥ २३ ॥ ततोहमब्रुवंशक्रंप्रसीदभगवन्मम ॥ आचार्यंवरयेयंत्वामस्त्रार्थंत्रिदशेश्वर ॥ २४ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ क्रूरक
र्मास्त्रवित्तातभविष्यसिपरंतप ॥ यदर्थमस्त्राणीप्सुस्त्वंतंकामंपांडवाप्नुहि ॥ २५ ॥ ततोहमब्रुवंनाहंदिव्यान्यस्त्राणिशत्रुहन् ॥ मानुषेषुप्रयोक्ष्यामिविनास्त्रप्रति
घातनात् ॥ २६ ॥ तानिदिव्यानिमेस्त्राणिप्रयच्छविबुधाधिप ॥ लोकांश्चास्त्रजितान्पश्चाल्लभेयंसुरपुंगव ॥ २७ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ त्वंक्रूरकर्माभविष्यसीतिसंबंधः ॥ २५ ॥ अस्त्रस्यैवप्रतिघातार्थमस्त्रंमोक्ष्येनत्वन्यत्रमानुषे ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मायामयमिवात्यद्भुतं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पदात्स्थानान्नचलितः रथस्यभ्रमणेपिदृढासनइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥इंद्रउवाच॥ ॥परीक्षार्थंमयैतत्तेवाक्यमुक्तंधनंजय॥ ममात्मजस्यवचनंसूपपन्नमिदंतव ॥ २८ ॥ शिक्षमेभवनंगत्वासर्वाण्यस्त्राणिभारत ॥ वायोरग्नेर्व
सुभ्योपिवरुणात्समरुद्गणात् ॥ २९ ॥ साध्यंपैतामहंचैवगंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ वैष्णवानिचसर्वाणिनैर्ऋतानितथैवच ॥ ३० ॥ मद्गतानिचजानीहिसर्वास्त्राणि
कुरूद्वह॥एवमुक्त्वातुमांशक्रस्तत्रैवांतरधीयत॥३१॥अथापश्यंहरियुजंरथमैंद्रमुपस्थितम् ॥ दिव्यंमायामयंपुण्यंयत्तंमातलिनानृप ॥ ३२ ॥ लोकपालेषुयाते
षुमामुवाचाथमातलिः ॥ द्रष्टुमिच्छतिशक्रस्त्वांदेवराजोमहाद्युते ॥ ३३ ॥ संसिध्यस्वमहाबाहोकुरुकार्यमनंतरम् ॥ पश्यपुण्यकृताँल्लोकान्सशरीरोदिवंव्रज
॥ ३४ ॥ देवराजःसहस्राक्षस्त्वांदिदृक्षतिभारत ॥ इत्युक्तोहंमातलिनागिरिमामंत्र्यशैशिरम् ॥ ३५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यसमारोहंरथोत्तमम् ॥ चोदयामास
सहयान्मनोमारुतरंहसः ॥ ३६ ॥ मातलिर्हयतत्त्वज्ञोयथावद्भूरिदक्षिणः ॥ अवैक्षतचमेवक्त्रंस्थितस्याथससारथिः ॥ ३७ ॥ तथाभ्रांतेरथेराजन्विस्मितश्चेद
मब्रवीत् ॥ अत्यद्भुतमिदंत्वद्यविचित्रंप्रतिभातिमे ॥ ३८ ॥ यदास्थितोरथंदिव्यंपदान्नचलितःपदम् ॥ देवराजोपिहिमयानित्यमत्रोपलक्षितः ॥ ३९ ॥ विच
लन्प्रथमोत्पातेहयानांभरतर्षभ ॥ त्वंपुनःस्थितएवात्ररथेभ्रांतेकुरूद्वह ॥ ४० ॥ अतिशक्रमिदंसर्वंतवेतिप्रतिभातिमे ॥ इत्युक्त्वाकाशमाविश्यमातलिर्विबु
धालयान् ॥ ४१ ॥ दर्शयामासमेराजन्विमानानिचभारत ॥ सरथोहरिभिर्युक्तोत्यूर्ध्वमाचक्रमेततः ॥ ४२ ॥ ऋषयोदेवताश्चैवपूजयंतिनरोत्तम ॥ ततःका
मगमाँल्लोकानपश्यंवैसुरर्षिणाम् ॥ ४३ ॥ गंधर्वाप्सरसांचैवप्रभावममितौजसाम् ॥ नंदनादीनिदेवानांवनान्युपवनानिच ॥४४॥ दर्शयामासमेशीघ्रंमातलिः
शक्रसारथिः ॥ ततःशक्रस्यभवनमपश्यममरावतीम् ॥ ४५ ॥ दिव्यैःकामफलैर्वृक्षैरत्नैश्चसमलंकृताम् ॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनशीतोष्णेनचक्लमः ॥ ४६ ॥ नबा
धतेतत्ररजस्तत्रास्तिनजरानृप ॥ नतत्रशोकोदैन्यंवादौर्बल्यंचोपलक्ष्यते ॥ ४७ ॥ दिवौकसांमहाराजनग्लानिररिमर्दन ॥ नक्रोधलोभौतत्रास्तांसुरादीनांवि
शांपते ॥ ४८ ॥ नित्यतुष्टाश्चतेराजन्प्राणिनःसुरवेश्मनि ॥ नित्यपुष्पफलास्तत्रपादपाहरितच्छदाः ॥ ४९ ॥ पुष्करिण्यश्चविविधाःपद्मसौगंधिकायुताः ॥ शीत
स्तत्रववौवायुःसुगंधीजीवनःशुचिः ॥ ५० ॥ सर्वरत्नविचित्राचभूमिःपुष्पविभूषिता ॥ मृगद्विजाश्चबहवोरुचिरामधुरस्वराः ॥ ५१ ॥

सुरर्षिणामितिदैर्घ्याभावआर्षः समाहारबहुत्वंवाबहुसमुदायाभिप्रायेण ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

॥५२॥५३॥ अन्वजानंतवीर्यादिमान्भवेत्याशीर्वादान्ददुरित्यर्थः ॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ तत्सर्वमिति अनवज्ञायादृत्यादरपूर्वकं तथ्यंयथावदत्यर्थंपुरुषार्थइतिविज्ञाय प्रतिगृह्यरागशून्येनमनसां
गीकृत्याप्यहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितोऽभूवंनगीतादिषु ॥ ६० ॥ तेनकामेनास्त्रेच्छयानतुभोगेच्छया ॥ ६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६ ॥ पंचभिःप्रयोगादिभिः आवृत्तिःपुनःपुनःप्रयोगोपसंहारौ ॥६७॥ प्राय

विमानगामिनश्चात्रदृश्यंतेवहवोंवरे ॥ ततोपश्यंवसूनरुद्रान्साध्यांश्चसमरुद्गणान् ॥ ५२ ॥ आदित्यानश्विनौचैवतान्सर्वान्प्रत्यपूजयम् ॥ तेमांवीर्येणयशसाते
जसाचवलेनच ॥ ५३ ॥ अस्त्रैश्चाप्यन्वजानंतसंग्रामेविजयेनच ॥ प्रविश्यतांपुरींदिव्यांदेवगंधर्वपूजिताम् ॥ ५४ ॥ देवराजंसहस्राक्षमुपातिष्ठंकृतांजलिः ॥
ददावर्धासनंप्रीतःशक्रोमेददतांवरः ॥ ५५ ॥ वहुमानाच्चगात्राणिपस्पर्शममवासवः ॥ तत्राहंदेवगंधर्वैःसहितोभूरिदक्षिणैः ॥ ५६ ॥ अस्त्रार्थमवसंस्वर्गेशिक्षा
णोस्त्राणिभारत ॥ विश्वावसोश्चवैपुत्रश्चित्रसेनोभवत्सखा ॥ ५७ ॥ सचगांधर्वमखिलंग्राहयामासमांनृप ॥ तत्राहमवसंराजनगृहीतास्त्रःसुपूजितः ॥ ५८ ॥ सु
खंशक्रस्यभवनेसर्वकामसमन्वितः ॥ शृण्वन्वैगीतशब्दंचतूर्यशब्दंचपुष्कलम् ॥ पश्यंश्चाप्सरसःश्रेष्ठानृत्यंतीर्भरतर्षभ ॥ ५९ ॥ तत्सर्वमनवज्ञायतथ्यंविज्ञाय
भारत ॥ अत्यर्थंप्रतिगृह्याहमस्त्रेष्वेवव्यवस्थितः ॥ ६० ॥ ततोतुष्यत्सहस्राक्षस्तेनकामेनमेविभुः ॥ एवंमेवसतोराजन्नेषकालोत्यगाद्दिवि ॥ ६१ ॥ कृतास्त्रमतिवि
श्वस्तमथमांहरिवाहनः ॥ संस्पृश्यमूर्ध्निपाणिभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ नत्वमद्ययुधाजेतुंशक्यःसुरगणैरपि ॥ किंपुनर्मानुषेलोकेमानुषैरकृतात्मभिः ॥ ६३ ॥
अप्रमेयोऽप्रधृष्यश्चयुद्धेष्वप्रतिमस्तथा ॥ अथाब्रवीत्पुनर्देवःसंप्रहृष्टतनूरुहः ॥ ६४ ॥ अस्त्रयुद्धेसमोवीरनतेकश्चिद्भविष्यति ॥ अप्रमत्तःसदादक्षःसत्यवादीजि
तेंद्रियः ॥ ६५ ॥ ब्रह्मण्यश्चास्त्रविच्चासिशूरश्चासिकुरूद्वह ॥ अस्त्राणिसमवाप्तानित्वयादशचपंचच ॥ ६६ ॥ पंचभिर्विधिभिःपार्थविद्यतेनत्वयासमः ॥ प्रयोगमु
पसंहारमावृत्तिंचधनंजय ॥ ६७ ॥ प्रायश्चित्तंचवेत्थत्वंप्रतीघातंचसर्वशः ॥ ततोगुर्वर्थकालोयंसमुत्पन्नःपरंतप ॥ ६८ ॥ प्रतिजानीष्वतंकर्तुंततोवेत्स्याम्यहंप
रम् ॥ ततोहमब्रुवंराजन्देवराजमिदंवचः ॥ ६९ ॥ विषह्यंयन्मयाकर्तुंकृतमेवनिबोधतत् ॥ ततोमामब्रवीद्राजन्प्रहसन्बलवृत्रहा ॥ ७० ॥ नाविषह्यंतवाद्यास्ति
त्रिपुलोकेषुकिंचन ॥ निवातकवचानामदानवाममशत्रवः ॥ ७१ ॥ समुद्रकुक्षिमाश्रित्यदुर्गेप्रतिवसंत्युत ॥ तिस्रःकोट्यःसमाख्यातास्तुल्यरूपबलप्रभाः ॥ ७२ ॥
तांस्तत्रजहिकौंतेयगुर्वर्थस्तेभविष्यति ॥ ततोमातलिसंयुक्तंमयूरसमरोमभिः ॥ ७३ ॥

श्चित्तमस्त्राग्निनादग्धानामनागसांपुनरुज्जीवनं प्रतीघातंपरास्त्रेणाभिभूतस्यस्वास्त्रस्योद्दीपनं गुर्वर्थोदक्षिणा ॥६८॥ वेत्स्यामिवेदयिष्यामि परंकार्यमितिशेषः॥६९॥ विषह्यंशक्यम् ॥७०॥७१॥७२॥७३॥

॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्रायांप्रयाणंकृतवान् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ आशास्त आशाध्वम् ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८ ४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकश
ततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ततोहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ तिमिर्मत्स्यस्तंगिलतिमहामत्स्यस्तिमिंगिलःतमपिगिलतीतितिमितिमिंगिलः तिमिरिवगिलनीयस्तिमिंगिलोयस्येतिविग्रहः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हयैरुपेतंप्रादान्मेरथंदिव्यंमहाप्रभम् ॥ बबंधचैवमेमूर्ध्निकिरीटमिदमुत्तमम् ॥ ७४ ॥ स्वरूपसदृशंचैवप्रादादंगविभूषणम् ॥ अभेद्यंकवचंचेदंस्पर्शरूपवदुत्तम
म् ॥ ७५ ॥ अजरांज्यामिमांचापिगांडीवेसमयोजयत् ॥ ततःप्रायामहंतेनस्यंदनेनविराजता ॥ ७६ ॥ येनाजयद्देवपतिर्बलिंवैरोचनिंपुरा ॥ ततोदेवाःसर्वएवते
नघोषेणबोधिताः ॥ ७७ ॥ मन्वानादेवराजंमांसमाजग्मुर्विशांपते ॥ दृष्ट्वाचमामपृच्छंतकिंकरिष्यसिफाल्गुन ॥ ७८ ॥ तानब्रुवंयथाभूतमिदंकर्तास्मिसंयुगे ॥
निवातकवचानांतुप्रस्थितंमांवधैषिणम् ॥ ७९ ॥ निबोधतमहाभागाःशिवंचाशास्तमेनघाः ॥ तुष्टुवुर्मांप्रसन्नास्तेयथादेवंपुरंदरम् ॥ ८० ॥ रथेनानेनमघवाजि
तवान्शंबरंयुधि ॥ नमुचिंबलवृत्रौचप्रह्रादनरकावपि ॥ ८१ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदान्यपि ॥ रथेनानेनदैत्यानांजितवान्मघवायुधि ॥ ८२ ॥ त्वम
प्यनेनकौंतेयनिवातकवचान्रणे ॥ विजेतायुधिविक्रम्यपुरेवमघवावशी ॥ ८३ ॥ अयंचशंखप्रवरोयेनजेतासिदानवान् ॥ अनेनविजितालोकाःशक्रेणापि
महात्मना ॥ ८४ ॥ प्रदीयमानंदेवैस्तंदेवदत्तंजलोद्भवम् ॥ प्रत्यगृह्णंजयायैनंस्तूयमानस्तदामरैः ॥ ८५ ॥ सशंखीकवचीबाणीप्रगृहीतशरासनः ॥ दानवालय
मत्युग्रंप्रयातोस्मियुयुत्सया ॥ ८६ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० निवातकवचयुद्धप० अर्जुनवाक्येअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ६९ ॥
अर्जुनउवाच ॥ ॥ ततोहंस्तूयमानस्तुतत्रतत्रमहर्षिभिः ॥ अपश्यमुदधिंभीममपांपतिमथाव्ययम् ॥ १ ॥ फेनवत्यःप्रकीर्णाश्चसंहताश्चसमुत्थिताः ॥ ऊर्मयश्चा
त्रदृश्यंतेवल्गंतइवपर्वताः ॥ २ ॥ नावःसहस्रशस्तत्ररत्नपूर्णाःसमंततः ॥ तिमिंगिलाःकच्छपाश्चतथातिमितिमिंगिलाः ॥ ३ ॥ मकराश्चात्रदृश्यंतेजलेमग्नाइवा
द्रयः ॥ शंखानांचसहस्राणिमग्नान्यप्सुसमंततः ॥ ४ ॥ दृश्यंतेस्मयथारात्रौतारास्तन्वभ्रसंवृताः ॥ तथासहस्रशस्तत्ररत्नसंघाःप्लवंत्युत ॥ ५ ॥ वायुश्चघूर्णतेभीम
स्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ तमुदीक्ष्यमहावेगंसर्वांभोनिधिमुत्तमम् ॥ ६ ॥ अपश्यंदानवाकीर्णंतद्दैत्यपुरमंतिकात् ॥ तत्रैवमातलिस्तूर्णंनिपत्यपृथिवीतले ॥ ७ ॥ रथंतं
तुसमालक्ष्यप्राद्रवद्रथयोगवित् ॥ त्रासयन्रथघोषेणतत्पुरंसमुपाद्रवत् ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ घूर्णतेभ्रमति ॥ ६ ॥ निपत्यगत्वा पृथिवीतलेपाताले ॥ ७ ॥ आलक्ष्यसर्वसंपदुपेतमितिशेषः आश्लिष्येतिपाठेभूमाववतीर्यनिम्नस्थंरथचक्रंदृढमाश्लिष्यउन्नीतवानित्यर्थः प्राद्रवत्प्रकर्षेणवेगवानभूत् ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥१०॥११॥१२॥ दिवंस्तब्ध्वाआकाशंव्याप्य ॥१३॥ दंशिताःसन्नद्धाः त्राणैःकवचैः॥१४॥ १५ ॥१६॥१७॥१८॥१९॥आप्लवंतपलायनंकृतवतः गतैःसत्वैर्विगताभिर्बुद्धिभिरुपलक्षिताभ्रांताइत्य

रथघोषंतुतंश्रुत्वास्तनयित्नोरिवांबरे ॥ मन्वानादेवराजंमामाविग्नादानवाभवन् ॥ ९ ॥ सर्वेसंभ्रांतमनसःशरचापधराःस्थिताः ॥ तथासिशूलपरशुगदामु
सलपाणयः ॥ १० ॥ ततोद्वाराणिपिदधुर्दानवास्त्रस्तचेतसः ॥ संविधायपुरेरक्षांनस्मकश्चनदृश्यते ॥ ११ ॥ ततःशंखमुपादायदेवदत्तंमहास्वनम् ॥ परमांमुदमा
श्रित्यप्राधमंतंशनैरहम् ॥ १२ ॥ सतुशब्दोदिवंस्तब्ध्वाप्रतिशब्दमजीजनत् ॥ वित्रेसुश्चनिलिल्युश्चभूतानिसुमहांत्यपि ॥ १३ ॥ ततोनिवातकवचाःसर्वएवस्व
लंकृताः ॥ दंशिताविविधैस्त्राणैर्विचित्रायुधपाणयः ॥ १४ ॥ आयसैश्चमहाशूलैर्गदाभिर्मुसलैरपि ॥ पट्टिशैःकरवालैश्चरथचक्रैश्चभारत ॥ १५ ॥ शतघ्नीभिर्भु
शुंडीभिःखड्गैश्चित्रैःस्वलंकृतैः ॥ प्रगृहीतैर्दितेःपुत्राःप्रादुरासन्सहस्रशः ॥ १६ ॥ ततोविचार्यबहुशोरथमार्गेषुतान्हयान् ॥ प्राचोदयत्समेदेशेमातलिर्भरतर्षभ
॥ १७ ॥ तेनतेषांप्रणुन्नानामाशुत्वाच्छीघ्रगामिनाम् ॥ नान्वपश्यंतदाकिंचित्तन्मेऽद्भुतमिवाभवत् ॥ १८ ॥ ततस्तेदानवास्तत्रवादित्राणिसहस्रशः ॥ विकृतस्वर
रूपाणिभृशंसर्वाण्यनादयन् ॥ १९ ॥ तेनशब्देनसहसासमुद्रेपर्वतोपमाः ॥ आप्लुवंतगतैःसत्वैर्मत्स्याःशतसहस्रशः ॥ २० ॥ ततोवेगेनमहतादानवामामुपाद्र
वन् ॥ विमुंचंतःशितान्बाणान्शतशोथसहस्रशः ॥ २१ ॥ ससंप्रहारस्तुमुलस्तेषांचममभारत ॥ अवर्ततमहाघोरोनिवातकवचांतकः ॥ २२ ॥ ततोदेवर्षयश्चै
वदानवर्षिगणाश्चये ॥ ब्रह्मर्षयश्चसिद्धाश्चसमाजग्मुर्महामृधे ॥ २३ ॥ तेवैमामनुरूपाभिर्मधुराभिर्जयैषिणः ॥ अस्तुवन्मुनयोवाग्भिर्यथेंद्रंतारकामये ॥ २४ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणियुद्धारंभेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ततोनिवातकवचाःसर्वेवेगेनभारत ॥ अभ्यद्रवन्मांसहिताःप्रगृहीतायुधारणे ॥ १ ॥ आच्छाद्यरथपंथानमुत्क्रोशंतोमहारथाः ॥ आवृत्य
सर्वतस्तेमांशरवर्षैरवाकिरन् ॥ २ ॥ ततोपरेमहावीर्याःशूलपट्टिशपाणयः ॥ शूलानिचभुशुंडीश्चमुमुचुर्दानवामयि ॥ ३ ॥ तच्छूलवर्षंसुमहद्गदाशक्तिसमाकु
लम् ॥ अनिशंसृज्यमानंतैरपतन्मद्रथोपरि ॥ ४ ॥ अन्येमामभ्यधावंतनिवातकवचायुधि ॥ जितशस्त्रायुधारौद्राःकालरूपाःप्रहारिणः ॥ ५ ॥ तानहंविविधैर्बाणै
र्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ गांडीवमुक्तैरभ्यघ्नमेकैकंदशभिर्मृधे ॥ ६ ॥ तेकृताविमुखाःसर्वेमत्प्रयुक्तैःशिलाशितैः ॥ ततोमातलिनातूर्णंहयास्तेसंप्रचोदिताः ॥ ७ ॥

र्थः॥२०॥२१॥२२॥२३॥तारकामयेतारार्थेसंग्रामे॥२४॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६९॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ शताःशतानिअयुतमित्यर्थः हरयोश्वाः शांताःपरीक्षिताः शमेरालोचनार्थान्निष्ठा ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥ १३ ॥ चिच्छेदअहमितिशेषः परोक्षार्थेलिट्प्रयोगेणाजानतैवमयाएतत्कृतमितिशत्रू
णामत्यंतापकर्षःसूचितः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अस्माभिः पूजायांबहुत्वं अश्वाद्यपेक्षयावा ॥ १७ ॥ लघुभिःशीघ्रगैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तिग्मतैजसंतीक्ष्णंदाहकम् माधवंनाम मधोर्दैत्यस्यवधार्थंनि

मार्गान्बहुविधांस्तत्रविचेरुर्वातरंहसः॥ सुसंयतामातलिनाप्रामथ्नंतदितेःसुतान् ॥ ८ ॥ शतंशतास्तेहरयस्तस्मिन्युक्तामहारथे॥ शांतामातलिनायत्ताव्यच
रन्नल्पकाइव॥ ९॥ तेषांचरणपातेनरथनेमिस्वनेनच॥ ममबाणनिपातैश्चहतास्तेशतशोसुराः ॥ १० ॥ गतासवस्तथैवान्येप्रगृहीतशरासनाः॥ हतसारथयस्त
त्रव्यकृष्यंततुरंगमैः॥ ११ ॥ तेदिशोविदिशःसर्वेप्रतिरुध्यप्रहारिणः॥ अभ्यघ्नन्विविधैःशस्त्रैस्ततोमेव्यथितंमनः॥१२॥ ततोहंमातलेर्वीर्यमपश्यंपरमाद्भुतम्॥
अश्वांस्तथावेगवतोयद्यत्नादधारयत्॥ १३ ॥ ततोहंलघुभिश्चित्रैरस्त्रैस्तानसुरान्रणे॥ चिच्छेदसायुधान्राजञ्छतशोथसहस्रशः॥ १४ ॥ एवंमेचरतस्तत्र
सर्वयत्नेनशत्रुहन्॥ प्रीतिमानभवद्वीरोमातलिःशक्रसारथिः ॥ १५ ॥ वध्यमानास्ततस्तैस्तुहयैस्तेनरथेनच॥ अगमन्प्रक्षयंकेचिन्न्यवर्तंततथापरे ॥ १६ ॥ स्प
र्धमानाइवास्माभिर्निवातकवचारणे॥ शरवर्षैःशरार्तंमांमहद्भिःप्रत्यवारयन्॥ १७ ॥ ततोहंलघुभिश्चित्रैर्ब्रह्मास्त्रपरिमंत्रितैः॥ व्यधमंसायकैराशुशतशोथस
हस्रशः॥ १८॥ ततःसंपीड्यमानास्तेक्रोधाविष्टामहारथाः॥ अपीडयन्मांसहिताःशक्तिशूलासिवृष्टिभिः ॥ १९॥ ततोहमस्त्रमातिष्ठंपरमंतिग्मतैजसम्॥ दयितं
देवराजस्यमाधवंनामभारत॥ २०॥ ततःखड्गत्रिशूलेनतोमरांश्चसहस्रशः॥ अस्त्रवीर्येणशतधातैर्मुक्तानहमच्छिदम्॥२१॥ छित्त्वाप्रहरणान्येषांततस्तानपि
सर्वशः॥ प्रत्यविध्यमहंरोषाद्दशभिर्दशभिःशरैः॥ २२॥ गांडीवाद्धितदासंख्येयथाभ्रमरपंक्तयः॥ निष्पतंतिमहाबाणास्तन्मातलिरपूजयत्॥२३॥ तेषामपितु
वाणास्तेतन्मातलिरपूजयत्॥ अवाकिरन्मांबलवत्तानहंव्यधमंशरैः॥ २४ ॥ वध्यमानास्ततस्तेतुनिवातकवचाःपुनः॥ शरवर्षैर्महद्भिर्मांसमंतात्पर्यवारयन्
॥ २५॥ शरवेगान्निहत्याहमस्त्रैरस्त्रविघातिभिः॥ ज्वलद्भिःपरमैःशीघ्रैस्तानविध्यंसहस्रशः॥ २६ ॥ तेषांछिन्नानिगात्राणिविसृजंतिस्मशोणितम्॥ प्रावृषीवा
भिवृष्टानिशृंगाण्यथधराभृताम्॥ २७॥ इंद्राशनिसमस्पर्शैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः॥ मद्बाणैर्वध्यमानास्तेसमुद्विग्नाःस्मदानवाः॥ २८॥

र्मितत्वात् ॥ २० ॥ ततोमाधवास्त्रादुत्पन्नेनखड्गसहितेनत्रिशूलेन खड्गांश्चशूलांश्चेतिपाठेशरीरैरित्युत्तरश्लोकादपकर्षणीयम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेषांतेवाणामामवाकिरन्निति संबधः तदपिमात
लिरपूजयत् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततोऽश्मेति नगमात्रैर्वृक्षप्रमाणैः ॥ १ ॥ २ ॥ पावकप्रकरावह्निराशयः

शतधाभिन्नदेहास्तेक्षीणप्रहरणौजसः ॥ ततोनिवातकवचामामयुध्यंतमायया ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिनि
वातकवचवधेसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ततोऽश्मवर्षंसुमहत्प्रादुरासीत्समंततः ॥ नगमात्रैः
शिलाखंडैस्तन्मांदृढमपीडयत् ॥ १ ॥ तदहंवज्रसंकाशैर्महेंद्रास्त्रप्रचोदितैः ॥ अचूर्णयंवेगवद्भिःशरजालैर्महाहवे ॥ २ ॥ चूर्ण्यमानेऽश्मवर्षेतुपावकःसमजायत ॥
तत्राश्मचूर्णान्यपतन्पावकप्रकराइव ॥ ३ ॥ ततोऽश्मवर्षेविहतेजलवर्षंमहत्तरम् ॥ धाराभिरक्षमात्राभिःप्रादुरासीन्ममांतिके ॥ ४ ॥ नभसःप्रच्युताधारास्तिग्म
वीर्याःसहस्रशः ॥ आवृण्वन्सर्वतोव्योमदिशश्चोपदिशस्तथा ॥ ५ ॥ धाराणांचनिपातेनवायोर्विस्फूर्जितेनच ॥ गर्जितेनचदैत्यानांनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ६ ॥
धारादिविचसंबद्धावसुधायांचसर्वशः ॥ व्यामोहयंतमांतत्रनिपतंत्योनिशंभुवि ॥ ७ ॥ तत्रोपदिष्टमिंद्रेणदिव्यमस्त्रंविशोषणम् ॥ दीप्तंप्राहिणवंघोरमशुष्यत्तेनत
ज्जलम् ॥ ८ ॥ हतेऽश्मवर्षेचमयाजलवर्षेचशोषिते ॥ मुमुचुर्दानवामायामग्निंवायुंचभारत ॥ ९ ॥ ततोहमग्निंव्यधमंसलिलास्त्रेणसर्वशः ॥ शैलेनचमहास्त्रेणवायो
र्वेगमधारयम् ॥ १० ॥ तस्यांप्रतिहतायांतेदानवायुद्धदुर्मदाः ॥ प्राकुर्वन्विविधांमायांयौगपद्येनभारत ॥ ११ ॥ ततोवर्षंप्रादुरभूत्सुमहल्लोमहर्षणम् ॥ अस्त्राणांघो
ररूपाणामग्नेर्वायोस्तथाऽश्मनाम् ॥ १२ ॥ सातुमायामयीवृष्टिःपीडयामासमांयुधि ॥ अथघोरंतमस्तीव्रंप्रादुरासीत्समंततः ॥ १३ ॥ तमसासंवृतेलोकेघोरेणपरु
षेणच ॥ हरयोविमुखाश्चासन्प्रास्खलच्चापिमातलिः ॥ १४ ॥ हस्ताद्धिरण्मयश्चास्यप्रतोदःप्रापतद्भुवि ॥ असकृच्चाहमांभीतःक्कासीतिभरतर्षभ ॥ १५ ॥ मांच
भीराविशत्तीव्रातस्मिन्विगतचेतसि ॥ सचमांविगतज्ञानःसंत्रस्तमिदमब्रवीत् ॥ १६ ॥ सुराणामसुराणांचसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ अमृतार्थंपुरापार्थसचदृष्टो
मयानघ ॥ १७ ॥ शंबरस्यवधेघोरःसंग्रामःसुमहानभूत् ॥ सारथ्यंदेवराजस्यतत्रापिकृतवानहम् ॥ १८ ॥ तथैववृत्रस्यवधेसंगृहीताहयामया ॥ वैरोचनेर्महायु
द्धंदृष्टंचापिसुदारुणम् ॥ १९ ॥ एतेमयामहाघोराःसंग्रामाःपर्युपासिताः ॥ नचापिविगतज्ञानोभूतपूर्वोस्मिपांडव ॥ २० ॥ पितामहेनसंहारःप्रजानांविहितोध्रु
वम् ॥ नहियुद्धमिदंयुक्तमन्यत्रजगतःक्षयात् ॥ २१ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ मोहयिष्यन्दानवानामहंमायाबलंमहत् ॥ २२ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वैरोचनेर्बलेः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मोहनास्त्रेणपीड्यमानासुनश्यमानासु ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ छ ॥

अब्रुवंमातलिंभीतंपश्यमेभुजयोर्बलम्॥ अस्त्राणांचप्रभावंवैधनुषोगांडिवस्यच॥ २३॥ अद्यास्त्रमाययैतेषांमायामेतांसुदारुणाम्॥ विनिहन्मितमश्चोग्रंमा
भैःसूतस्थिरोभव॥ २४॥ एवमुक्त्वाहमसृजमस्त्रमायांनराधिप॥ मोहनींसर्वभूतानांहितायत्रिदिवौकसाम्॥ २५॥ पीड्यमानासुमायासुतासुतास्वसुरोत्त
माः॥ पुनर्बहुविधामायाःप्राकुर्वन्नमितौजसः ॥ २६॥ पुनःप्रकाशमभवत्तमसाग्रस्यतेपुनः ॥ भवत्यदर्शनोलोकःपुनरप्सुनिमज्जति॥ २७॥ सुसंगृहीतैर्हरि
भिःप्रकाशेसतिमातलिः॥ व्यचरत्स्यंदनाग्र्येणसंग्रामेलोमहर्षणे॥ २८॥ ततःपर्यपतन्नुग्रानिवातकवचामयि॥ तानहंविवरंदृष्ट्वाप्राहिण्वंयमसादनम्॥ २९॥
वर्तमानेतथायुद्धेनिवातकवचांतके॥ नापश्यंसहसासर्वान्दानवान्माययावृतान् ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धप०मा
यायुद्धेएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥अदृश्यमानास्तेदैत्यायोधयंतिस्ममायया॥ अदृ
श्येनास्त्रवीर्येणतानप्यहमयोधयम्॥ १ ॥ गांडीवमुक्ताविशिखाःसम्यगस्त्रप्रचोदिताः॥ अच्छिंदन्नुत्तमांगानियत्रयत्रस्मतेऽभवन्॥ २ ॥ ततोनिवातकवचाव
ध्यमानामयायुधि॥ संहृत्यमायांसहसाप्राविशन्पुरमात्मनः ॥ ३ ॥ व्यपयातेषुदैत्येषुप्रादुर्भूतेचदर्शने॥ अपश्यंदानवांस्तत्रहतान्शतसहस्रशः ॥ ४ ॥ विनि
ष्पिष्टानितत्रैषांशस्त्राण्याभरणानिच॥ शतशःस्मप्रदृश्यंतेगात्राणिकवचानिच ॥५॥ हयानांनांतरंह्यासीत्पदाद्विचलितुंपदम्॥ उत्पत्यसहसातस्थुरंतरिक्षग
मास्ततः॥ ६ ॥ ततोनिवातकवचाव्योमसंछाद्यकेवलम्॥ अदृश्याह्यत्यवर्ततविसृजंतःशिलोच्चयान्॥ ७॥ अंतर्भूमिगताश्चान्येहयानांचरणान्यथ॥ व्यगृह्णन्दा
नवाघोरारथचक्रेचभारत ॥८॥ विनिगृह्यहरीनश्वान्रथंचममयुध्यतः॥ सर्वतोमामविध्यंतसरथंधरणीधरैः ॥ ९ ॥ पर्वतैरुपचीयद्भिःपतमानैस्तथापरैः॥
सदेशोयत्रवर्तामगुहेवसमपद्यत ॥ १० ॥ पर्वतैश्छाद्यमानोहंनिगृहीतैश्चवाजिभिः ॥ अगच्छंपरमामार्तिंमातलिस्तदलक्षयत् ॥ ११ ॥ लक्षयित्वाचमांभी
तमिदंवचनमब्रवीत्॥ अर्जुनार्जुनमाभैस्त्वंवज्रमस्त्रमुदीरय॥ १२ ॥ ततोहंतस्यतद्वाक्यंश्रुत्वावज्रमुदीरयम्॥ देवराजस्यदयितंभीममस्त्रंनराधिप॥ १३॥ अ
चलंस्थानमासाद्यगांडीवमनुमंत्र्यच॥ अमुंचंवज्रसंस्पर्शानायसान्निशितान्शरान्॥ १४॥

अदृश्यमानाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हरीन्अत्यंतंहरणशीलान् अविध्यंतव्याप्तवंतः अचिन्वंतेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सारसाहंसाः लक्ष्मणाइतिपाठेसारस्यः॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ नआवासयंतिनाध्यासते ॥ २९ ॥ अंतंनाशंनिवातकवचा

ततोमायाश्वताःसर्वानिवातकवचांश्चतान्॥ तेवज्रचोदिताबाणावज्रभूताःसमाविशन्॥ १५॥ तेवज्रवेगविहतादानवाःपर्वतोपमाः॥ इतरेतरमाश्लिष्य
न्यपतन्पृथिवीतले॥ १६॥ अंतर्भूमौचयेगृह्णन्दानवारथवाजिनः॥ अनुप्रविश्यतान्बाणाःप्राहिण्वन्यमसादनम्॥ १७॥ हतैर्निवातकवचैर्निरस्तैःपर्वतोपमैः॥
समाच्छाद्यतदेशःसविकीर्णैरिवपर्वतैः॥ १८॥ नहयानांक्षतिःकाचिन्नरथस्यनमातलेः॥ ममचादृश्यततदातदद्भुतमिवाभवत्॥ १९॥ ततोमांप्रहसन्राज
न्मातलिःप्रत्यभाषत॥ नैतदर्जुनदेवेषुत्वयिवीर्यंयदीक्ष्यते॥ २०॥ हतेष्वसुरसंघेषुदारास्तेषांतुसर्वशः॥ प्राक्रोशन्नगरेतस्मिन्यथाशरदिसारसाः॥ २१॥ त
तोमातलिनासार्धमहंतत्पुरमभ्ययाम्॥ त्रासयन्रथघोषेणनिवातकवचस्त्रियः॥ २२॥ तान्दृष्ट्वादशसाहस्रान्मयूरसदृशान्हयान्॥ रथंचरविसंकाशंप्राद्रवन्
गणशःस्त्रियः॥ २३॥ ताभिराभरणैःशब्दस्त्रासिताभिःसमीरितः॥ शिलानामिवशैलेषुपततीनामभूत्तदा॥ २४॥ वित्रस्तादैत्यनार्यस्ताःस्वानिवेश्मान्यथाविश
न्॥ बहुरत्नविचित्राणिशातकुंभमयानिच॥ २५॥ तदद्भुताकारमहंदृष्ट्वानगरमुत्तमम्॥ विशिष्टंदेवनगरादपृच्छंमातलिंततः॥ २६॥ इदमेवंविधंकस्माद्देवा
नावासयंत्युत॥ पुरंदरपुराद्धीदंविशिष्टमितिलक्षये॥ २७॥ ॥मातलिरुवाच॥ ॥आसीदिदंपुरापार्थदेवराजस्यनःपुरम्॥ ततोनिवातकवचैरितःप्रच्याविताः
सुराः॥ २८॥ तपस्तप्त्वामहत्तीव्रंप्रसाद्यचपितामहम्॥ इदंवृतंनिवासायदेवेभ्यश्चाभयंयुधि॥ २९॥ ततःशक्रेणभगवान्स्वयंभूरितिचोदितः॥ विधत्तांभगवानं
तमात्मनोहितकाम्यया॥ ३०॥ ततउक्तोभगवतादिष्टमत्रेतिभारत॥ भवितांतस्त्वमप्येषांदेहेनान्येनशत्रुहन्॥ ३१॥ ततएषांवधार्थायशक्रोस्त्राणिददौतव॥
नहिशक्याःसुरैर्हंतुंयएतेनिहतास्त्वया॥ ३२॥ कालस्यपरिणामेनततस्त्वमिहभारत॥ एषामंतकरःप्राप्तस्तत्त्वयाचकृतंतथा॥ ३३॥ दानवानांविनाशायअ
स्त्राणांपरमंबलम्॥ ग्राहितस्त्वंमहेंद्रेणपुरुषेंद्रतदुत्तमम्॥ ३४॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ततःप्रशाम्यनगरंदानवांश्चनिहत्यतान्॥ पुनर्मातलिनासार्धमगच्छंदेव
सद्मतत्॥ ३५॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेप० निवातकवचयुद्धपर्वणिनिवातकवचयुद्धेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७२॥ ॥ छ॥ ॥छ॥
अर्जुनउवाच॥ ॥निवर्तमानेनमयामहद्दृष्टंततोपरम्॥ पुरंकामचरंदिव्यंपावकार्कसमप्रभम्॥ १॥

नामितिशेषः॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥प्रशाम्यप्रकर्षेणआलोच्य॥ ३५॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७२॥ ॥ छ॥ ॥ निवर्तमानेनेति॥ १॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥ खपुरंखचरत्वात् ॥ १२॥१३॥१४॥१५॥१६॥ नवध्याइतिनअपितुवध्याएव ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ २७॥

रत्नद्रुममयैश्चित्रैःसुस्वरैश्चपतत्रिभिः॥पौलोमैःकालकंजैश्चनित्यहृष्टैरधिष्ठितम् ॥ २ ॥ गोपुराट्टालकोपेतंचतुर्द्वारंदुरासदम्॥सर्वरत्नमयंदिव्यमद्भुतोपमदर्शनम्॥ ३ ॥द्रुमैःपुष्पफलोपेतैःसर्वरत्नमयैर्वृतम्॥तथापतत्रिभिर्दिव्यैरुपेतंसुमनोहरैः॥ ४ ॥असुरैर्नित्यमुदितैःशूलर्ष्टिमुसलायुधैः॥ चापमुद्गरहस्तैश्चस्रग्विभिःसर्वतोवृतम्॥५॥तदहंप्रेक्ष्यदैत्यानांपुरमद्भुतदर्शनम्॥अपृच्छंमातलिंराजन्किमिदंवर्ततेद्भुतम्॥६॥ ॥मातलिरुवाच ॥पुलोमानामदैतेयीकालकाचमहासुरी॥दिव्यंवर्षसहस्रंतेचेरतुःपरमंतपः॥ ७॥तपसोंतेततस्ताभ्यांस्वयंभूरददद्वरम् ॥ अगृह्णीतांवरंतेतुसुतानामल्पदुःखताम्॥८॥अवध्यतांचराजेंद्रसुरराक्षसपन्नगैः॥पुरंसुरमणीयंचखचरंसुमहाप्रभम्॥ ९ ॥ सर्वरत्नैःसमुदितंदुर्धर्षममरैरपि॥महर्षियक्षगंधर्वपन्नगासुरराक्षसैः ॥ १० ॥ सर्वकामगुणोपेतंवीतशोकमनामयम्॥ब्रह्मणाभरतश्रेष्ठकालकेयकृतेकृतम्॥११॥तदेतत्खपुरंदिव्यंचरत्यमरवर्जितम्॥पौलोमाध्युषितंवीरकालकंजैश्चदानवैः॥१२॥ हिरण्यपुरमित्येवंख्यायतेनगरंमहत्॥रक्षितंकालकेयैश्चपौलोमैश्चमहासुरैः॥ १३ ॥तएतेमुदिताराजन्नवध्याःसर्वदैवतैः॥निवसंत्यत्रराजेंद्रगतोद्वेगानिरुत्सुकाः॥ १४ ॥मानुषान्मृत्युरेतेषांनिर्दिष्टोब्रह्मणापुरा॥एतानपिरणेपार्थकालकंजान्दुरासदान्॥वज्रास्त्रेणनयस्वाशुविनाशंसुमहाबलान् ॥ १५॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥सुरासुरैरवध्यंतदहंज्ञात्वाविशांपते॥अब्रुवंमातलिंहृष्टोयाह्येतत्पुरमंजसा॥१६॥त्रिदशेशद्विषोयावत्क्षयमस्त्रैर्नयाम्यहम्॥नकथंचिद्धिमेपापानवध्यायेसुरद्विषः॥ १७॥उवाहमांततःशीघ्रंहिरण्यपुरमंतिकात्॥रथेनतेनदिव्येनहरियुक्तेनमातलिः॥ १८ ॥तेमामालक्ष्यदैतेयाविचित्राभरणांबराः ॥ समुत्पेतुर्महावेगारथानास्थायदंशिताः॥१९॥ततोनालीकनाराचैर्भल्लैःशक्त्यृष्टितोमरैः॥प्रत्यघ्नन्दानवेंद्रामांक्रुद्धास्तीव्रपराक्रमाः॥ २० ॥तदहंशरवर्षेणमहताप्रत्यवारयम्॥शस्त्रवर्षंमहद्राजन्विद्याबलमुपाश्रितः॥ २१ ॥ व्यामोहयंचतान्सर्वान्रथमार्गैश्चरन्रणे ॥तेन्योन्यमभिसंमूढाःपातयंतिस्मदानवान् ॥ २२ ॥ तेषामेवंविमूढानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ शिरांसिविशिखैर्दीप्तैर्व्यहनंशतसंघशः ॥ २३ ॥ तेवध्यमानादैतेयाःपुरमास्थायतत्पुनः ॥ खमुत्पेतुःसनगरामायामास्थायदानवीं॥ २४॥ ततोऽहंशरवर्षेणमहताकुरुनंदन॥मार्गमावृत्यदैत्यानांगतिंचैषामवारयम्॥ २५॥ तत्पुरंखचरंदिव्यंकामगंसूर्यसप्रभम्॥ दैतेयैर्वरदानेनधार्यतेस्मयथासुखम्॥ २६॥ अंतर्भूमौनिपततिपुनरूर्ध्वंप्रतिष्ठते॥पुनस्तिर्यक्प्रयात्याशुपुनरप्सुनिमज्जति॥ २७॥

॥ २८ ॥ व्यगृह्णंविशेषेणगृहीतवान् बाणदृष्ट्यारुद्धवानित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ आरुह्यगगनमुत्पत्य अवातरदवतीर्णः पाठांतरेमातलिमारुह्यआलंब्यमहीमवतरन्अवतीर्णोऽभवमितिशेषः
॥ ३२ ॥ पर्यवर्तंतपरिवार्यअवर्तंत गार्ध्रराजितैर्गृध्रपत्रशोभितैः ॥ ३३ ॥ युद्धेनिमित्तेसतिसंन्यवर्तंत ईमेवयमितिशेषः युद्धेनजेतुमितिशेषः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अस्त्रप्रचुदितैः अस्त्राणांप्रचु

अमरावतिसंकाशंतत्पुरंकामगंमहत् ॥ अहमस्त्रैर्बहुविधैःप्रत्यगृह्णंपरंतप ॥ २८ ॥ ततोहंशरजालेनदिव्यास्त्रनुदितेनच ॥ व्यगृह्णंसहदैतेयैस्तत्पुरंपुरुषर्षभ
॥ २९ ॥ विक्षतंचायसैर्बाणैर्मत्प्रयुक्तैरजिह्मगैः ॥ महीमभ्यपतद्राजन्प्रभग्नंपुरमासुरम् ॥ ३० ॥ तेवध्यमानामद्बाणैर्वज्रवेगैरयस्मयैः ॥ पर्यभ्रमंतवैराजन्न
सुराःकालचोदिताः ॥ ३१ ॥ ततोमातलिरारुह्यपुरस्तान्निपतन्निव ॥ महीमवातरत्क्षिप्रंरथेनादित्यवर्चसा ॥ ३२ ॥ ततोरथसहस्राणिषष्टिस्तेषाममर्षिणाम् ॥
युयुत्सूनांमयासार्धंपर्यवर्तंतभारत ॥ तान्यहंनिशितैर्बाणैर्व्यधमंगार्ध्रराजितैः ॥ ३३ ॥ तेयुद्धेसंन्यवर्तंतसमुद्रस्ययथोर्मयः ॥ नेमेशक्यामानुषेणयुद्धेनेतिप्रचिं
त्यतत् ॥ ३४ ॥ ततोहमानुपूर्व्येणदिव्यान्यस्त्राण्ययोजयम् ॥ ततस्तानिसहस्राणिरथिनांचित्रयोधिनाम् ॥ ३५ ॥ अस्त्राणिममदिव्यानिप्रत्यघ्नञ्छनकैरिव ॥ रथ
मार्गान्विचित्रांस्तेविचरंतोमहाबलाः ॥ ३६ ॥ प्रत्यदृश्यंतसंग्रामेशतशोथसहस्रशः ॥ विचित्रमुकुटापीडाविचित्रकवचध्वजाः ॥ ३७ ॥ विचित्राभरणाश्चैवनं
दयंतीवमेमनः ॥ अहंतुशरवर्षैस्तानस्त्रप्रचुदितैरणे ॥ ३८ ॥ नाशक्नुवंपीडयितुंतेतुमांप्रत्यपीडयन् ॥ तैःपीड्यमानोबहुभिःकृतास्त्रैःकुशलैर्युधि ॥ ३९ ॥ व्यथितो
स्मिमहायुद्धेभयंचागान्महन्मम ॥ ततोहंदेवदेवायरुद्रायप्रयतोरणे ॥ ४० ॥ स्वस्तिभूतेभ्यइत्युक्त्वामहास्त्रंसमचोदयम् ॥ यत्तद्रौद्रमितिख्यातंसर्वामित्रविनाश
नम् ॥ ४१ ॥ ततोपश्यंत्रिशिरसंपुरुषंनवलोचनम् ॥ त्रिमुखंषड्भुजंदीप्तमर्कज्वलनमूर्धजम् ॥ ४२ ॥ लेलिहानैर्महानागैःकृतचीरममित्रहन् ॥ विभीस्ततस्तदस्त्रंतु
घोरंरौद्रंसनातनम् ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वागांडीवसंयोगमानीयभरतर्षभ ॥ नमस्कृत्वात्रिनेत्रायशर्वायामिततेजसे ॥ ४४ ॥ मुक्तवान्दानवेंद्राणांपराभावायभारत ॥
मुक्तमात्रेततस्तस्मिन्रूपाण्यासन्सहस्रशः ॥ ४५ ॥ मृगाणामथसिंहानांव्याघ्राणांचविशांपते ॥ ऋक्षाणांमहिषाणांचपन्नगानांतथागवाम् ॥ ४६ ॥ शरभा
णांगजानांचवानराणांचसंघशः ॥ ऋषभाणांवराहाणांमार्जाराणांतथैवच ॥ ४७ ॥

दितंप्रेरणंयदर्थंतैः उदुपधाद्भावादिकर्मणोरितिभावेनिष्ठायाःकित्वं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कृतंपीडितंनिगृहीतंचीरंवस्त्रंयेन ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ पराभावायअत्यंताभावाय ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ मांसमेदोवसास्थिभिःसंयुक्तैरितिशेषः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ निबर्हणैर्नाशकैः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ निशम्यदृष्ट्वा ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

शालावृकाणांप्रेतानांभुरुंडानांचसर्वशः ॥ गृध्राणांगरुडानांचचमराणांतथैवच ॥ ४८ ॥ देवानांचऋषीणांचगंधर्वाणांचसर्वशः ॥ पिशाचानांसयक्षाणां
तथैवचसुरद्विषाम् ॥ ४९ ॥ गुह्यकानांचसंग्रामेनैर्ऋतानांतथैवच ॥ झषाणांगजवक्त्राणामुलूकानांतथैवच ॥ ५० ॥ मीनवाजिसरूपाणांनानाशस्त्रासिपाणि
नाम् ॥ तथैवयातुधानानांगदामुद्गरधारिणाम् ॥ ५१ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिर्नानारूपधरैस्तथा ॥ सर्वमासीज्जगद्व्याप्तंतस्मिन्नस्त्रेविसर्जिते ॥ ५२ ॥ त्रिशिरोभि
श्चतुर्दंष्ट्रैश्चतुरास्यैश्चतुर्भुजैः ॥ अनेकरूपसंयुक्तैर्मांसमेदोवसास्थिभिः ॥ ५३ ॥ अभीक्ष्णंवध्यमानास्तेदानवानाशमागताः ॥ अर्कज्वलनतेजोभिर्वज्राशनिस
मप्रभैः ॥ ५४ ॥ अद्रिसारमयैश्चान्यैर्बाणैरपिनिबर्हणैः ॥ न्यहनंदानवान्सर्वान्मुहूर्तेनैवभारत ॥ ५५ ॥ गांडीवास्त्रप्रणुन्नांस्तान्गतासून्नभसश्च्युतान् ॥ दृष्ट्वाहं
प्राणमंभूयस्त्रिपुरघ्नायवेधसे ॥ ५६ ॥ तथारौद्रास्त्रनिष्पिष्टान्दिव्याभरणभूषितान् ॥ निशम्यपरमंहर्षमगमद्देवसारथिः ॥ ५७ ॥ तदसह्यंकृतंकर्मदेवैरपिदु
रासदम् ॥ दृष्ट्वामांपूजयामाससमातलिःशक्रसारथिः ॥ ५८ ॥ उवाचवचनंचेदंप्रीयमाणःकृतांजलिः ॥ सुरासुरैरसह्यंहिकर्मयत्साधितंत्वया ॥ ५९ ॥ नह्येतत्सं
युगेकर्तुमपिशक्तःसुरेश्वरः ॥ सुरासुरैरवध्यंहिपुरमेतत्खगंमहत् ॥ ६० ॥ त्वयाविमथितंवीरस्ववीर्यतपसोबलात् ॥ विध्वस्तेखपुरेतस्मिन्दानवेषुहतेषुच ॥ ६१ ॥
विनदंत्यःस्त्रियःसर्वानिष्पेतुर्नगराद्बहिः ॥ प्रकीर्णकेश्योव्यथिताःकुरर्यइवदुःखिताः ॥ ६२ ॥ पेतुःपुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्शोचमानामहीतले ॥ रुदत्योदीनकंठ्यस्तुनि
नदंत्योहतेश्वराः ॥ ६३ ॥ उरांसिपरिनिघ्नंत्योविस्रस्तस्रग्विभूषणाः ॥ तच्छोकयुक्तमश्रीकंदुःखदैन्यसमाहतम् ॥ ६४ ॥ नबभौदानवपुरंहतत्विट्कंहतेश्वरम् ॥
गंधर्वनगराकारंहतनागमिवह्रदम् ॥ ६५ ॥ शुष्कवृक्षमिवारण्यमदृश्यमभवत्पुरम् ॥ मांतुसंहृष्टमनसंक्षिप्रंमातलिरानयत् ॥ ६६ ॥ देवराजस्यभवनंकृतक
र्माणमाहवात् ॥ हिरण्यपुरमुत्सृज्यनिहत्यचमहासुरान् ॥ ६७ ॥ निवातकवचांश्चैवततोहंशक्रमागमम् ॥ ममकर्मचदेवेंद्रंमातलिर्विस्तरेणतत् ॥ ६८ ॥ सर्वं
विश्रावयामासयथाभूतंमहाद्युते ॥ हिरण्यपुरघातंचमायानांचनिवारणम् ॥ ६९ ॥ निवातकवचानांचवधंसंख्येमहौजसाम् ॥ तच्छ्रुत्वाभगवान्प्रीतःसहस्रा
क्षःपुरंदरः ॥ ७० ॥ मरुद्भिःसहितःश्रीमान्साधुसाध्वित्यथाब्रवीत् ॥ ततोमांदेवराजोवैसमाश्वास्यपुनःपुनः ॥ ७१ ॥ अब्रवीद्विबुधैःसार्धमिदंसमधुरंवचः ॥
अतिदेवासुरंकर्मकृतमेवत्वयारणे ॥ ७२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति अतिविश्वस्तं अतिअत्यंतंविश्वस्तंशत्रूनूजेष्यती

गुर्वर्थश्चकृतःपार्थमहाशत्रून्घ्नताभम ॥ एवमेवसदाभाव्यंस्थिरेणाजौधनंजय ॥ ७३॥ असंमूढेनचास्त्राणांकर्तव्यंप्रतिपादनम् ॥ अविषह्योरणेहित्वंदेवदान
वराक्षसैः ॥ ७४ ॥ सयक्षासुरगंधर्वैःसपक्षिगणपन्नगैः ॥ वसुधांचापिकौंतेयत्वद्बाहुबलनिर्जिताम् ॥ पालयिष्यतिधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ७५॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिहिरण्यपुरदैत्यवधेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच
ततोमामतिविश्वस्तंसंरूढशरविक्षतम् ॥ देवराजोविगृह्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिसर्वाणित्वयितिष्ठंतिभारत ॥ नत्वाभिभवितुंशक्तोमानुषो
भुविकश्चन ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णःशकुनिःसहराजभिः ॥ २॥ संग्रामस्थस्यतेपुत्रकलांनार्हंतिषोडशीम् ॥ ३॥ इदंचमेतनुत्राणंप्रायच्छन्मघवान्प्रभुः ॥ अभेद्यंकव
चंदिव्यंस्रजंचैवहिरण्मयीं ॥ ४ ॥ देवदत्तंचमेशंखंपुनःप्रादान्महारवम् ॥ दिव्यंचेदंकिरीटंमेस्वयमिंद्रोयुयोजह ॥ ५॥ ततोदिव्यानिवस्त्राणिदिव्यान्याभरणानिच
प्रादाच्छक्रोममैतानिरुचिराणिबृहंतिच ॥ ६ ॥ एवंसंपूजितस्तत्रसुखमस्म्युषितोनृप ॥ इंद्रस्यभवनेपुण्येगंधर्वशिशुभिःसह ॥ ७॥ ततोमामब्रवीच्छक्रःप्रीति
मानमरैःसह ॥ समयोर्जुनगंतुंतेभ्रातरोहिस्मरंतिते ॥ ८ ॥ एवमिंद्रस्यभवनेपंचवर्षाणिभारत ॥ उषितानिमयाराजन्स्मरताद्यूतजंकलिम् ॥ ९ ॥ ततोभवंतमद्रा
क्षंभ्रातृभिःपरिवारितम् ॥ गंधमादनपादस्यपर्वतस्यास्यमूर्धनि ॥ १० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दिष्ट्याधनंजयास्त्राणित्वयाप्राप्तानिभारत ॥ दिष्ट्याचारा
धितोराजादेवानामीश्वरःप्रभुः ॥ ११॥ दिष्ट्याचभगवान्स्थाणुर्देव्यासहपरंतप ॥ साक्षाद्दृष्टःस्वयुद्धेनतोषितश्चत्वयानघ ॥ १२॥ दिष्ट्याचलोकपालैस्त्वंसमेतो
भरतर्षभ ॥ दिष्ट्यावर्धामहेपार्थदिष्ट्यासिपुनरागतः ॥ १३॥ अद्यकृत्स्नांमहींदेवींविजितांपुरमालिनीम् ॥ मन्येचधृतराष्ट्रस्यपुत्रानपिवशीकृतान् ॥ १४॥ इच्छा
मितानिचास्त्राणिद्रष्टुंदिव्यानिभारत ॥ यैस्तथावीर्यवंतस्तेनिवातकवचाहताः ॥ १५॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ श्वःप्रभातेभवान्द्रष्टादिव्यान्यस्त्राणिसर्वशः ॥ निवा
तकवचाघोरायैर्मयाविनिपातिताः ॥ १६ ॥

तिविश्वासोयस्मिंस्तम् संरूढादेहेनिमग्नाःशरास्तैर्विक्षतम् विगृह्यविशेषेणगृहीत्वात्मीयत्वेनांगीकृत्येत्यर्थः ॥ १ ॥ त्वात्वाम् ॥ २॥ ३ ॥४॥५॥ रुचिराणिदीप्तिमंतिअतएवबृहंतिबहुमूल्यानि ॥ ६ ॥ ७॥८॥
॥ ९ ॥ १० ॥ देवानांराजाइंद्रः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ तेत्वयाहताः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्यामिति ॥ १ ॥ मातृनंदनंमातुःसुखकरम् ॥ २ ॥ ३ ॥ अस्त्राणिदर्शयितुमिच्छो
रर्जुनस्यभावनामाह गिरीति गिरयएवकूबरादयस्तद्वंतम् कूबरोयस्मिन्युगंध्रियतेतद्दारु पादौचक्रे अक्षस्तयोःसंधानदारु शुभावेणवइववेणवोयस्मिन्तत्शुभवेणु त्रिवेणुअक्षकूबरयोःसंधानार्थंत्रिशिखं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमागमनंतत्रकथयित्वाधनंजयः॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैरजनींतामुवासह ॥ १७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवात
कवचयुद्धपर्वणिअस्त्रदर्शनसंकेतेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीता
यांधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ उत्थायावश्यकार्याणिकृतवान्भ्रातृभिःसह ॥ १ ॥ ततःसंचोदयामाससोर्जुनंमातृनंदनम् ॥ दर्शयास्त्राणिकौंतेययैर्जितादानवास्त्वया
॥ २ ॥ ततोधनंजयोराजन्देवैर्दत्तानिपांडवः॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिदर्शयामासभारत॥३॥ यथान्यायंमहातेजाःशौचंपरममास्थितः ॥ गिरिकूबरपादाक्षं
शुभवेणुत्रिवेणुमत्॥ ४॥ पार्थिवंरथमास्थायशोभमानोधनंजयः॥ दिव्येनसंवृतस्तेनकवचेनसुवर्चसा ॥५॥ धनुरादायगांडीवंदेवदत्तंसवारिजम् ॥शोशु
भ्यमानःकौंतेयआनुपूर्व्यान्महाभुजः॥ ६॥ अस्त्राणितानिदिव्यानिदर्शनायोपचक्रमे॥ अथप्रयोक्ष्यमाणेषुदिव्येष्वस्त्रेषुतेषुवै ॥ ७॥ समाक्रांतामहीपद्भ्यांसम
कंपतसद्रुमा॥ क्षुभिताःसरितश्चैवतथैवचमहोदधिः॥ ८ ॥शैलाश्चापिव्यदीर्यंतनववौचसमीरणः ॥नबभासेसहस्रांशुर्नजज्वालचपावकः॥ ९ ॥ नवेदाःप्रति
भांतिस्मद्विजातीनांकथंचन ॥ अंतर्भूमिगतायेचप्राणिनोजनमेजय॥१०॥ पीड्यमानाःसमुत्थायपांडवंपर्यवारयन्॥ वेपमानाःप्रांजलयस्तेसर्वेविकृताननाः
॥ ११ ॥दह्यमानास्तदास्त्रैस्तेयाचंतिस्मधनंजयम्॥ ततोब्रह्मर्षयश्चैवसिद्धायेचमहर्षयः॥ १२ ॥ जंगमानिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे ॥देवर्षयश्चप्रवरास्त
थैवचदिवौकसः ॥ १३॥ यक्षराक्षसगंधर्वास्तथैवचपतत्रिणः॥ खेचराणिचभूतानिसर्वाण्येवावतस्थिरे ॥ १४॥ ततःपितामहश्चैवलोकपालाश्चसर्वशः॥
भगवांश्चमहादेवःसगणोभ्याययौतदा॥ १५॥ततोवायुर्महाराजदिव्यैर्माल्यैःसमन्वितः॥ अभितःपांडवंचित्रैरवचक्रेसमंततः ॥ १६ ॥जगुश्चगाथाविविधा
गंधर्वाःसुरचोदिताः॥ ननृतुःसंघशश्चैवराजन्नप्सरसांगणाः॥ १७॥

दारुतद्वंतम् सुपांसुलुगितिद्वितीयायाआर्षोलुक् रथपदेवाक्लीबत्वंध्येयम् ॥ ४ ॥ पृथिवीमेवपार्थिवंमानसंभूमिरूपंरथम् राक्षसवायसादिवत्स्वार्थेतद्धितः आस्थायध्यानबलेनारुह्य दिव्येनेंद्रदत्तेन ॥ ५॥
वारिजंशंखम् देवदत्तंनामतः॥६॥दर्शनायदर्शयितुम्॥७॥अर्जुनेनअनेकब्रह्मांडगर्भस्यमहादेवस्यसाम्यंभावनाबलाद्गतेनसमाक्रांतापृथिवीसमकंपत ॥८॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

॥ १८ ॥ निरधिष्ठानेलक्ष्याभावेसति ॥ १९ ॥ अधिष्ठानेपिवाअनार्तःनप्रयुंजीत ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्यधिकशतत

तस्मिंश्चतादृशेकालेनारदश्चोदितःसुरैः ॥ आगम्याहवचःपार्थंश्रवणीयमिदंनृप ॥ १८ ॥ अर्जुनार्जुनमायुंक्ष्वदिव्यान्यस्त्राणिभारत ॥ नैतानिनिरधिष्ठानेप्रयुज्यंतेकथंचन ॥ १९ ॥ अधिष्ठानेनवानार्तःप्रयुंजीतकदाचन ॥ प्रयोगेषुमहान्दोषोह्यस्त्राणांकुरुनंदन ॥ २० ॥ एतानिरक्ष्यमाणानिधनंजययथागमम् ॥ बलवंतिसुखार्हाणिभविष्यंतिनसंशयः ॥ २१ ॥ अरक्ष्यमाणान्येतानित्रैलोक्यस्यापिपांडव ॥ भवंतिस्मविनाशायमैवंभूयःकृथाःक्वचित् ॥ २२ ॥ अजातशत्रोत्वंचैवद्रक्ष्यसेतानिसंयुगे ॥ योज्यमानानिपार्थेनद्विषतामवमर्दने ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ निवार्याथततःपार्थंसर्वेदेवायथागतम् ॥ जग्मुरन्येचयेतत्रसमाजग्मुर्नरर्षभ ॥ २४ ॥ तेषुसर्वेषुकौरव्यप्रतियातेषुपांडवाः ॥ तस्मिन्नेववनेहृष्टास्तऊषुःसहकृष्णया ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिनिवातकवचयुद्धपर्वणिअस्त्रदर्शनेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ समाप्तंचनिवातकवचयुद्धपर्व ॥ ॥ अथाजगरपर्व ॥

जनमेजयउवाच ॥ ॥ तस्मिन्कृतास्त्रेरथिनांप्रवीरेप्रत्यागतेभवनाद्वृत्रहंतुः ॥ अतःपरंकिमकुर्वंतपार्थाःसमेत्यशूरेणधनंजयेन ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ वनेषुतेष्वेवतुतेनरेंद्राःसहार्जुनेनेंद्रसमेनवीराः ॥ तस्मिंश्चशैलप्रवरेसुरम्येधनेश्वराक्रीडगताविजह्रुः ॥ २ ॥ वेश्मानितान्यप्रतिमानिपश्यन्क्रीडाश्चनानाद्रुमसन्निबद्धाः ॥ चचारधन्वीबहुधानरेंद्रःसोऽस्त्रेषुयत्तःसततंकिरीटी ॥ ३ ॥ अवाप्यवासंनरदेवपुत्राःप्रसादजंवैश्रवणस्यराज्ञः ॥ नप्राणिनांतेस्पृहयंतिराजन्शिवश्चकालःसबभूवतेषाम् ॥ ४ ॥ समेत्यपार्थेनयथैकरात्रमूषुःसमास्तत्रतदाचतस्रः ॥ पूर्वाश्चषट्तादशपांडवानांशिवाबभूवुर्वसतांवनेषु ॥ ५ ॥ ततोऽब्रवीद्वायुसुतस्तरस्वीजिष्णुश्चराजानमुपोपविश्य ॥ यमौचवीरौसुरराजकल्पावेकांतमास्थायहितंप्रियंच ॥ ६ ॥ तवप्रतिज्ञांकुरुराजसत्यांचिकीर्षमाणास्त्वदनुप्रियंच ॥ ततोनगच्छामवनान्यपास्यसुयोधनंसानुचरंनिहंतुम् ॥ ७ ॥ एकादशंवर्षमिदंवसामःसुयोधनेनात्तसुखाःसुखार्हाः ॥ तंवंचयित्वाऽधमबुद्धिशीलमज्ञातवासंसुखमाप्नुयामः ॥ ८ ॥ तवाज्ञयापार्थिवनिर्विशंकाविहायमानंविचरन्वनानि ॥ समीपवासेनविलोभितास्तेज्ञास्यंतिनास्मानपकृष्टदेशान् ॥ ९ ॥

मोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ तस्मिन्निति वृत्रहंतुरिंद्रस्य ॥ १ ॥ आक्रीडमुद्यानम् ॥ २ ॥ ३ ॥ वासंस्थानं प्राणिनांभूमिस्थानामैश्वर्यमितिशेषः ॥ ४ ॥ पूर्वाश्चषट्समाः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विचरन्विचरंतः अपकृष्टदेशान्दूरस्थानन्नज्ञास्यंतिअपितुसमीपस्थानेवैतइतिज्ञास्यंतीत्यर्थः ज्ञास्यंत्यनाथानितिपाठेअनाथानितिदेशविशेषणं अप्रसिद्धान्देशान् तेषुसंवत्सरंगूढंविहृत्येतिसंबंधः ॥ ९ ॥

तत्रयुद्धेउद्धरेमकंटकवत्दूरीकरवाम निर्यात्यप्रत्यर्प्य अपकारिणेऽपकारंकृत्वेत्यर्थः फलंराज्यप्राप्तिः पुष्पंशत्रुवधः निर्यात्यउद्धरेमेत्यन्वयः ॥१०॥ ततोहेतोर्महीमावसाधितिष्ठ ननुइहैवसुखंमहदस्तिकिं
महीवासेनेत्याशंक्याह स्वर्गेति॥११॥१२॥ निग्रहेचवंधनेवा भ्रातृत्वाद्वधेऽप्रवृत्तिश्चेदितिभावः ॥ १३ ॥समेत्ययुद्धंप्राप्य ॥ १४ ॥ सुपर्णकेतुःकृष्णः शिनेर्नप्तासात्यकिः एतयोर्वीर्यैंहितकारित्वंचाह तथै

संवत्सरंतत्रविहृत्यगूढंनराधमंतंसुखमुद्धरेम ॥ निर्यात्यवैरंसफलंसपुष्पंतस्मैनरेंद्राधमपूरुषाय ॥ १० ॥ सुयोधनायानुचरैर्वृतायततोमहीमावसधर्मराज ॥
स्वर्गोपमंदेशमिमंचरद्भिःशक्योविहंतुंनरदेवशोकः ॥ ११ ॥ कीर्तिस्तुतेभारतपुण्यगंधानश्येद्धिलोकेषुचराचरेषु ॥ तत्प्राप्यराज्यंकुरुपुंगवानांशक्यंमहत्प्राप्तु
मथक्रियाश्च ॥ १२ ॥ इदंतुशक्यंसततंनरेंद्रप्राप्तुंत्वयायल्लभसेकुबेरात् ॥ कुरुष्वबुद्धिंद्विषतांवधायकृतागसांभारतनिग्रहेच ॥ १३ ॥ तेजस्तवोग्रंनसहेतराजन्स
मेत्यसाक्षादपिवज्रपाणिः ॥ नहिव्यथांजातुकरिष्यतस्तौसमेत्यदेवैरपिधर्मराज ॥ १४ ॥ तवार्थसिद्ध्यर्थमपिप्रवृत्तौसुपर्णकेतुश्चशिनेश्चनप्ता ॥ तथैवकृष्णो
प्रतिमोबलेनतथैवचाहंनरदेववर्य ॥ १५ ॥ तवार्थसिद्ध्यर्थमभिप्रपन्नोयथैवकृष्णःसहयादवैस्तैः ॥ तथैवचाहंनरदेववर्ययमौचवीरौकृतिनौप्रयोगे ॥ १६ ॥ त्व
दर्थयोगप्रभवप्रधानाःशमंकरिष्यामपरान्समेत्य ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तदाज्ञायमतंमहात्मातेषांचधर्मस्यसुतोवरिष्ठः ॥ १७ ॥ प्रदक्षिणंवैश्रव
णाधिवासंचकारधर्मार्थविदुत्तमौजाः ॥ आमंत्र्यवेश्मानिनदीःसरांसिसर्वाणिरक्षांसिचधर्मराजः ॥ १८ ॥ यथागतंमार्गमवेक्षमाणःपुनर्गिरिंचैवनिरीक्षमा
णः ॥ ततोमहात्मासविशुद्धबुद्धिःसंप्रार्थयामासनगेंद्रवर्यम् ॥ १९ ॥ समाप्तकर्मासहितःसुहृद्भिर्जित्वासपत्नान्प्रतिलभ्यराज्यं ॥ शैलेंद्रभूयस्तपसेजितात्माद्रष्टात
वास्मीतिमतिंचकार ॥ २० ॥ वृतश्चसर्वैरनुजैर्द्विजैश्चतेनैवमार्गेणपतिःकुरूणाम् ॥ उवाहचैतान्गणशस्तथैवघटोत्कचःपर्वतनिर्झरेषु ॥ २१ ॥ तान्प्रस्थितान्प्रीत
मनामहर्षिःपितेवपुत्राननुशिष्यसर्वान् ॥ सलोमशःप्रीतमनाजगामदिवौकसांपुण्यतमंनिवासम् ॥ २२ ॥ तेनार्ष्टिषेणेनतथानुशिष्टास्तीर्थानिरम्याणितपोवना
नि ॥ महांतिचान्यानिसरांसिपार्थाःसंपश्यमानाःप्रययुर्नराग्र्याः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरप०गंधमादनप्रस्थानेषट्सप्तत्य
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ ७ ॥

वेति कृष्णोऽर्जुनः अहंभीमसेनः ॥ १५ ॥ प्रयोगेऽस्त्रप्रयोगेकृतिनौकुशलौ ॥ १६ ॥ त्वदर्थयोगप्रभवप्रधानाःतत्रअर्थयोगोधनलाभःप्रभवऐश्वर्योत्कर्षस्तद्द्वयंप्रधानंयेषांतेतथा शमंसामशत्रुनाशेनक्षेमं
वासमेत्यसाम्नायुद्धेनवा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिप्रार्थयामासेतिपूर्वेणसंबंधः मतिंचकार गमनेइतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

एवंतीर्थयात्रादिप्रभवेनपुण्येनदेवताप्रसादादुत्तमलोकप्राप्तिरद्भुतसामर्थ्यप्राप्तिश्चेतिदर्शितं प्राप्तमपिचैतद्दर्पवतामनर्थकरंभवतीतिदर्पजयार्थंनहुषभीमसेनयोर्दुरवस्थांवर्णयति नगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतमित्यादिना नगोत्तमंगंधमादनंजहतांत्यजतां ॥ १ ॥ कुबेरस्यकांतंप्रियं ॥ २ ॥ समुच्छ्रयान्उच्चैस्त्वानि संनिरोधान्संकीर्णत्वानि गोष्ठान्स्थानानि हरीणांसिंहानां गिरिषुनद्युत्तारणार्थाःसेतवोमालाश्च महत्सुप्रवाहेषुतत्रै

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नगोत्तमंप्रस्रवणैरुपेतंदिशांगजैःकिन्नरपक्षिभिश्च ॥ सुखंनिवासंजहतांहितेषांनप्रीतिरासीद्भरतर्षभाणाम् ॥ १ ॥ ततस्तुतेषांपुनरेवहर्षःकैलासमालोक्यमहान्बभूव ॥ कुबेरकांतंभरतर्षभाणांमहीधरंवारिधरप्रकाशम् ॥ २ ॥ समुच्छ्रयान्पर्वतसंनिरोधान्गोष्ठान्हरीणांगिरिसेतुमालाः ॥ बहून्प्रपातांश्चसमीक्ष्यवीराःस्थलानिनिम्नानिचतत्रतत्र ॥ ३ ॥ तथैवचान्यानिमहावनानिमृगद्विजानेकपसेवितानि ॥ आलोकयंतोभिययुःप्रतीतास्तेधन्विनःखड्गधरानराग्र्याः ॥ ४ ॥ वनानिरम्याणिनदीःसरांसिगुहागिरीणांगिरिगह्वराणि ॥ एतेनिवासाःसततंबभूवुर्निशानिशंप्राप्यनरर्षभाणाम् ॥ ५ ॥ तेदुर्गवासंबहुधानिरुष्यव्यतीत्यकैलासमचिंत्यरूपम् ॥ आसेदुरत्यर्थमनोरमंतेतमाश्रमाग्र्यंवृषपर्वणस्तु ॥ ६ ॥ समेत्यराज्ञावृषपर्वणातेप्रत्यर्चितास्तेनचवीतमोहाः ॥ शशंसिरेविस्तरशःप्रवासंगिरौयथावद्वृषपर्वणस्ते ॥ ७ ॥ सुखोषितास्तस्यतएकरात्रंपुण्याश्रमेदेवमहर्षिजुष्टे ॥ अभ्याययुस्तेबदरींविशालांसुखेनवीराःपुनरेववासं ॥ ८ ॥ ऊषुस्ततस्तत्रमहानुभावानारायणस्थानगताःसमग्राः ॥ कुबेरकांतांनलिनींविशोकाःसंपश्यमानाःसुरसिद्धजुष्टाम् ॥ ९ ॥ तांचाथदृष्ट्वानलिनींविशोकाःपांडोःसुताःसर्वनरप्रधानाः ॥ तेरेमिरेनंदनवासमेत्यद्विजर्षयोवीतमलायथैव ॥ १० ॥ ततःक्रमेणोपययुर्नृवीरायथागतेनैवपथासमग्राः ॥ विहृत्यमासंसुखिनोबदर्यांकिरातराज्ञोविषयंसुबाहोः ॥ ११ ॥ चीनांस्तुषारान्दरदांश्चसर्वान्देशान्कुलिंदस्यचभूमिरत्नान् ॥ अतीत्यदुर्गंहिमवत्प्रदेशंपुरंसुबाहोर्ददृशुर्नृवीराः ॥ १२ ॥ श्रुत्वाचतान्पार्थिवपुत्रपौत्रान्प्राप्तान्सुबाहुर्विषयेसमग्रान् ॥ प्रत्युद्ययौप्रीतियुतःसराजातंचाभ्यनंदन्वृषभाःकुरूणाम् ॥ १३ ॥ समेत्यराज्ञातुसुबाहुनातेसुतैर्विशोकप्रमुखैश्चसर्वे ॥ सहेंद्रसेनैःपरिचारकैश्चपौरोगवैर्येचमहानसस्थाः ॥ १४ ॥ सुखोषितास्तत्रतएकरात्रंसूतान्समादायरथांश्चसर्वान् ॥ घटोत्कचंसानुचरंविसृज्यततोभ्ययुर्यामुनमद्रिराजम् ॥ १५ ॥ तस्मिन्गिरौप्रस्रवणोपपन्नहिमोत्तरीयारुणपांडुसानौ ॥ विशाखयूपंसमुपेत्यचक्रुस्तदानिवासंपुरुषप्रवीराः ॥ १६ ॥

वदेवप्रयागादौसांगाइतिप्रसिद्धाः प्रपातान्भृगून् ॥ ३ ॥ अनेकपाःद्विपाः ॥ ४ ॥ गुहाअल्पप्रमाणादरी गह्वरंमहतीदरी निशानिशंरात्रिंदिनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नलिनींसरसीं ॥ ९ ॥ नंदनमिंद्रवनं ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ पौरोगवैःपुरोगामिभिःपटगृहादिसामग्रीवाहैः ॥ १४ ॥ यामुनंयमुनोद्गमं ॥ १५ ॥ पुंसियथाश्वेतमुत्तरीयंश्वेतारुणमुष्णीषंचतद्वत्गिरौप्रस्रवणानिअरुणपांडुसानूनिचभांतीत्युत्प्रेक्षा विशाखयूपंस्थानविशेषः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ विपादस्तेजःप्रतिघातजःक्षोभः मोहोवैचित्यं ॥ १८॥ द्वीपोद्वीपवदाश्रयः ग्राहेणसर्पेण ॥ १९॥२०॥२१॥ तृणोदपात्रावरणाः आसनार्थंतृणेनपाद्यार्थमुदकपात्रेणचआवृण्वंति पाठांतरेआहरं

वराहनानामृगपक्षिजुष्टंमहावनंचैत्ररथप्रकाशम् ॥ शिवेनपार्थामृगयाप्रधानाःसंवत्सरंतत्रवनेविजह्रुः ॥१७॥ तत्रासससादातिबलंभुजंगंक्षुधार्दितंमृत्युमिवो
ग्ररूपम् ॥ वृकोदरःपर्वतकंदरायांविषादमोहव्यथितांतरात्मा ॥१८॥ द्वीपोभवद्यत्रवृकोदरस्ययुधिष्ठिरोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ अमोक्षयद्यस्तमनंततेजाग्राहेणसंवे
ष्टितसर्वगात्रम् ॥ १९ ॥ तेद्वादशंवर्षमुपोपयातंवनेविहर्तुंकुरवःप्रतीताः ॥ तस्माद्वनाच्चैत्ररथप्रकाशाच्छ्रियाज्वलंतस्तपसाचयुक्ताः ॥ २० ॥ ततश्चयात्वामरुध
न्वपार्श्वंसदाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ सरस्वतीमेत्यनिवासकामाःसरस्ततोद्वैतवनंप्रतीयुः ॥ २१ ॥ समीक्ष्यतान्द्वैतवनेनिविष्टान्निवासिनस्तत्रततोभिजग्मुः ॥ त
पोदमाचारसमाधियुक्तास्तृणोदपात्रावरणाश्मकुट्टाः ॥ २२ ॥ प्लक्षाक्षरौहीतकवेतसाश्चतथाबदर्यःखदिराःशिरीषाः ॥ बिल्वेंगुदाःपीलुशमीकरीराःसरस्वती
तीररुहाबभूवुः ॥ २३ ॥ तांयक्षगंधर्वमहर्षिकांतामागारभूतामिवदेवतानाम् ॥ सरस्वतींप्रीतियुताश्चरंतःसुखंविजह्रुर्नरदेवपुत्राः ॥ २४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिपुनर्द्वैतवनप्रवेशेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥जनमेजयउवाच ॥ ॥कथंनागायुत
प्राणोभीमोभीमपराक्रमः ॥ भयमाहारयत्तीव्रंतस्मादजगरान्मुने ॥ १ ॥ पौलस्त्यंधनदंयुद्धेयआह्वयतिदर्पितः ॥ नलिन्यांकदनंकृत्वानिहंतायक्षरक्षसाम् ॥ २ ॥
तंशंससिभयाविष्टमापन्नमरिसूदनम् ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंपरंकौतूहलंहिमे ॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥बह्वाश्चर्येवनेतेषांवसतामुग्रधन्विनाम् ॥ प्राप्ताना
माश्रमाद्राजन्राजर्षेर्वृषपर्वणः ॥४॥ यदृच्छयाधनुष्पाणिर्बद्धखड्गोवृकोदरः ॥ ददर्शतद्वनंरम्यंदेवगंधर्वसेवितम् ॥५॥ सददर्शशुभान्देशान्गिरेर्हिमवतस्तदा ॥
देवर्षिसिद्धचरितानप्सरोगणसेवितान् ॥ ६ ॥ चकोरैरुपचक्रैश्चपक्षिभिर्जीवजीवकैः ॥ कोकिलैर्भृंगराजैश्चतत्रतत्रनिनादितान् ॥ ७ ॥ नित्यपुष्पफलैर्वृक्षैर्हिम
संस्पर्शकोमलैः ॥ उपेतान्बहुलच्छायैर्मनोनयननंदनैः ॥ ८ ॥ ससंपश्यन्गिरिनदीर्वैदूर्यमणिसंनिभैः ॥ सलिलैर्हिमसंकाशैर्हंसकारंडवायुतैः ॥ ९ ॥ वनानिदेव
दारूणांमेघानामिववागुराः ॥ हरिचंदनमिश्राणितुंगकालीयकान्यपि ॥ १० ॥

तिप्रत्येकमानीतेनवरयंतितेतथाभूताः अश्मकुट्टावानप्रस्थादंतोलूखलिकाएवसंतोजरयानष्टदंताअश्मकुट्टाभवंति ॥ २२ ॥ बभूवुःशोभावंतइतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी
येभारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तुंगंकालीयकंचकाष्ठविशेषौ ॥ १० ॥

मरुधन्वसुगिरेर्निर्जलप्रदेशेषु मरुर्नागिरिधन्वनोरितिमेदिनी ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्वतस्याभोगोविस्तीर्णतातत्परिमाणं

मृगयांपरिधावन्ससमेषुमरुधन्वसु ॥ विध्यन्मृगान्शरैःशुद्धैश्चचारसमहाबलः ॥ ११ ॥ भीमसेनस्तुविख्यातोमहांतंदंष्ट्रिणंबलात् ॥ निघ्नन्नागशतप्राणोवने
तस्मिन्महाबलः ॥ १२ ॥ मृगाणांसवराहाणांमहिषाणांमहाभुजः ॥ विनिघ्नंस्तत्रतत्रैवभीमोभीमपराक्रमः ॥ १३ ॥ समातंगशतप्राणोमनुष्यशतवारणः ॥ सिं
हशार्दूलविक्रांतोवनेतस्मिन्महाबलः ॥ १४ ॥ वृक्षानुत्पाटयामासतरसावैबभंजच ॥ पृथिव्याश्चप्रदेशान्वैनादयंस्तुवनानिच ॥ १५ ॥ पर्वताग्राणिवैमृद्नन्नाद
यानश्चविज्वरः ॥ प्रक्षिपन्पादपांश्चापिनादेनापूरयन्महीम् ॥ १६ ॥ वेगेनन्यपतद्भीमोनिर्भयश्चपुनःपुनः ॥ आस्फोटयन्क्ष्वेडयंश्चतलतालांश्चवादयन् ॥ १७ ॥
चिरसंबद्धदर्पस्तुभीमसेनोवनेतदा ॥ गजेंद्राश्चमहासत्वामृगेंद्राश्चमहाबलाः ॥ १८ ॥ भीमसेनस्यनादेनव्यमुंचंतगुहाभयात् ॥ क्वचित्प्रधावंस्तिष्ठंश्चक्वचिच्चो
पविशंस्तथा ॥ १९ ॥ मृगप्रेप्सुर्महारौद्रेवनेचरतिनिर्भयः ॥ सतत्रमनुजव्याघ्रोवनेवनचरोपमः ॥ २० ॥ पद्भ्यामभिसमापेदेभीमसेनोमहाबलः ॥ सप्रविष्टोम
हारण्येनादान्नदतिचाद्भुतान् ॥ २१ ॥ त्रासयन्सर्वभूतानिमहासत्वपराक्रमः ॥ ततोभीमस्यशब्देनभीताःसर्पागुहाशयाः ॥ २२ ॥ अतिक्रांतास्तुवेगेनजगामा
नुसृतःशनैः ॥ ततोमरवरप्रख्योभीमसेनोमहाबलः ॥ २३ ॥ सददर्शमहाकायंभुजंगंलोमहर्षणम् ॥ गिरिदुर्गेसमापन्नंकायेनावृत्यकंदरम् ॥ २४ ॥ पर्वताभोग
वर्ष्माणमतिकायंमहाबलम् ॥ चित्रांगमंगजैश्चित्रैर्हरिद्रासदृशच्छविम् ॥ २५ ॥ गुहाकारेणवक्त्रेणचतुर्दंष्ट्रेणराजता ॥ दीप्ताक्षेणातिताम्रेणलिहानंसृक्किणीमुहुः
॥ २६ ॥ त्रासनंसर्वभूतानांकालांतकयमोपमम् ॥ निःश्वासक्ष्वेडनादेनभर्त्सयंतमिवस्थितम् ॥ २७ ॥ सभीमंसहसाभ्येत्यपृदाकुःकुपितोभृशम् ॥ जग्राहाजगरोग्रा
होभुजयोरुभयोर्बलात् ॥ २८ ॥ तेनसंस्पृष्टगात्रस्यभीमसेनस्यवैतदा ॥ संज्ञामुमोहसहसावरदानेनतस्यहि ॥ २९ ॥ दशनागसहस्राणिधारयंतिहियद्बलम् ॥ त
द्बलंभीमसेनस्यभुजयोरसमंपरैः ॥ ३० ॥ सतेजस्वीतथातेनभुजगेनवशीकृतः ॥ विस्फुरन्शनकैर्भीमोनशशाकविचेष्टितुम् ॥ ३१ ॥ नागायुतसमप्राणःसिंहस्कं
धोमहाभुजः ॥ गृहीतोव्यजहात्सत्वंवरदानविमोहितः ॥ ३२ ॥ सहिप्रयत्नमकरोत्तीव्रमात्मविमोक्षणे ॥ नचैनमशकद्वीरःकथंचित्प्रतिबाधितुम् ॥ ३३ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरप० अजगरग्रहणेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

वर्ष्मशरीरंयस्यतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ पृदाकुःसर्पः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सत्वंबुद्धिं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

सभीमसेनइति ॥ १ ॥ कामयाइच्छातः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भोगेनदेहेन ॥ ८ ॥ विमुच्यतस्यबाहुबलंजिज्ञासितुमित्याशयः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दायादंस्ववंश्यंपुत्रं अतएवावध्यं

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सभीमसेनस्तेजस्वीतथासर्पवशंगतः ॥ चिंतयामाससर्पस्यवीर्यमत्यद्भुतंमहत् ॥ १ ॥ उवाचचमहासर्पंकामयाब्रूहिपन्नग ॥ कस्त्वं
भोभुजगश्रेष्ठकिंमयाचकरिष्यसि ॥ २ ॥ पांडवोभीमसेनोहंधर्मराजादनंतरः ॥ नागायुतसमप्राणस्त्वयानीतःकथंवशम् ॥ ३ ॥ सिंहाःकेसरिणोव्याघ्रामहिषा
वारणास्तथा ॥ समागताश्चशतशोनिहताश्चमयायुधि ॥ ४ ॥ राक्षसाश्चपिशाचाश्चपन्नगाश्चमहाबलाः ॥ भुजवेगमशक्तामेसोढुंपन्नगसत्तम ॥ ५ ॥ किंनुवि
द्याबलंकिंनुवरदानमथोतव ॥ उद्योगमपिकुर्वाणोवशगोस्मिकृतस्त्वया ॥ ६ ॥ असत्योविक्रमोनॄणामितिमेधीयतेमतिः ॥ यथेदंमेत्वयानागबलंप्रतिहतंम
हत् ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवंवादिनंवीरंभीमभक्लिष्टकारिणम् ॥ भोगेनमहतागृह्यसमंतात्पर्यवेष्टयत् ॥ ८ ॥ निगृह्यैनंमहाबाहुंततःसभुजगस्त
दा ॥ विमुच्यास्यभुजौपीनाविदंवचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥ दिष्टस्त्वंक्षुधितस्याद्यदेवैर्भक्षोमहाभुज ॥ दिष्ट्याकालस्यमहतःप्रियाःप्राणाहिदेहिनाम् ॥ १० ॥ यथात्विदं
मयाप्राप्तंसर्परूपमरिंदम ॥ तथाऽवश्यंमयाख्याप्यंतवाद्यशृणुसत्तम ॥ ११ ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तोह्यहंकोपान्महर्षिणाम् ॥ शापस्यांतंपरिप्रेप्सुःसर्वंतत्कथया
मिते ॥ १२ ॥ नहुषोनामराजर्षिर्व्यक्तंतेश्रोत्रमागतः ॥ तवैवपूर्वःपूर्वेषामायोर्वंशधरःसुतः ॥ १३ ॥ सोहंशापादगस्त्यस्यब्राह्मणानवमन्यच ॥ इमामवस्थामा
पन्नःपश्यदैवमिदंमम ॥ १४ ॥ त्वांचेदवध्यंदायादमतीवप्रियदर्शनम् ॥ अहमद्योपयोक्ष्यामिविधानंपश्ययादृशम् ॥ १५ ॥ नहिमेमुच्यतेकश्चित्कथंचित्प्रग्रहंगतः ॥
गजोवामहिषोवापिषष्ठेकालेनरोत्तम ॥ १६ ॥ नासिकेवलसर्पेणतिर्यग्योनिषुवर्तता ॥ गृहीतःकौरवश्रेष्ठवरदानमिदंमम ॥ १७ ॥ पतताहिविमानाग्रान्मया
शक्रासनाद्द्रुतम् ॥ कुरुशापांतमित्युक्तोभगवान्मुनिसत्तमः ॥ १८ ॥ समामुवाचतेजस्वीकृपयाभिपरिप्लुतः ॥ मोक्षस्तेभविताराजन्कस्माच्चित्कालपर्ययात् ॥ १९ ॥
ततोस्मिपतितोभूमौनचमामजहात्स्मृतिः ॥ स्मार्तमस्तिपुराणंमेयथैवाधिगतंतथा ॥ २० ॥ यस्तुतेव्याहृतान्प्रश्नान्प्रतिब्रूयाद्विभागवित् ॥ सत्वांमोक्षयिताशा
पादितिमामब्रवीदृषिः ॥ २१ ॥ गृहीतस्यत्वयाराजन्प्राणिनोपिबलीयसः ॥ सत्वभ्रंशोधिकस्यापिसर्वस्याशुभविष्यति ॥ २२ ॥ इतिचाप्यहमश्रौषंवचस्तेषांद
यावताम् ॥ मयिसंजातहार्दानामथतेंऽतर्हिताद्विजाः ॥ २३ ॥

अमेध्यमितिपाठेवैश्वदेवाद्यनर्हत्वादभक्ष्यंनरमांसमित्यर्थः उपयोक्ष्यामिभक्षितुमिच्छामि वि
धानंदैवं ॥ १५ ॥ षष्ठेकालेऽष्टधाविभक्तस्याह्नोभागे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ स्मार्तंस्मृतिविषयं पुराणंचिरकालीनमपिस्मरामीत्यर्थः ॥ २० ॥ विभागविदात्मानात्मविवेकवित् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ यस्मान्मनुष्यःपुण्यपापसाम्येनोपात्तजन्मासुखस्यागमेकदाचिदभावीसामर्थ्यहीनःकदाचित्भावीसामर्थ्यवान्अवश्यंभवति एवंसुखस्यापायेदुःखस्याप्यागमेऽपायेच तस्मादवश्यंभावि

सोहंपरमदुष्कर्मावसामिनिरयेऽशुचौ ॥ सर्पयोनिमिमांप्राप्यकालाकांक्षीमहाद्युते ॥ २४ ॥ तमुवाचमहाबाहुर्भीमसेनोभुजंगमम् ॥ नचकुप्येमहासर्पनचा
त्मानंविगर्हये ॥ २५ ॥ यस्मादभावीभावीवामनुष्यःसुखदुःखयोः ॥ आगमेयदिवाऽपायेनतत्रग्लपयेन्मनः ॥ २६ ॥ दैवंपुरुषकारेणकोवंचयितुमर्हति ॥ दैव
मेवपरंमन्येपुरुषार्थोनिरर्थकः ॥ २७ ॥ पश्यदैवोपघाताद्धिभुजवीर्यव्यपाश्रयम् ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तमनिमित्तमिहाद्यमाम् ॥ २८ ॥ किंतुनाद्यानुशोचामितथा
त्मानंविनाशितम् ॥ तथातुविपिनेन्यस्तान्भ्रातॄन्राज्यपरिच्युतान् ॥ २९ ॥ हिमवांश्चसुदुर्गोयंयक्षराक्षससंकुलः ॥ मांसमुद्वीक्षमाणास्तेप्रयतिष्यंतिविह्वलाः
॥ ३० ॥ विनष्टमथमांश्रुत्वाभविष्यंतिनिरुद्यमाः ॥ धर्मशीलामयातेहिबाध्यंतेराज्यगृद्धिना ॥ ३१ ॥ अथवानार्जुनोधीमान्विषादमुपयास्यति ॥ सर्वास्त्रविदना
धृष्योदेवगंधर्वराक्षसैः ॥ ३२ ॥ समर्थःसमहाबाहुरेकोपिसुमहाबलः ॥ देवराजमपिस्थानात्प्रच्यावयितुमंजसा ॥ ३३ ॥ किंपुनर्धृतराष्ट्रस्यपुत्रंदुर्द्यूतदेविनम् ॥
विद्विष्टंसर्वलोकस्यदंभमोहपरायणम् ॥ ३४ ॥ मातरंचैवशोचामिकृपणांपुत्रगृद्धिनीम् ॥ यास्माकंनित्यमाशास्तेमहत्त्वमधिकंपरैः ॥ ३५ ॥ तस्याःकथंत्वनाथा
यामद्विनाशाद्भुजंगम ॥ अफलास्तेभविष्यंतिमयिसर्वेमनोरथाः ॥ ३६ ॥ नकुलःसहदेवश्चयमौचगुरुवर्तिनौ ॥ मद्बाहुबलसंगुप्तौनित्यंपुरुषमानिनौ ॥ ३७ ॥
भविष्यतोनिरुत्साहौभ्रष्टवीर्यपराक्रमौ ॥ मद्विनाशात्परिद्यूनावितिमेवर्ततेमतिः ॥ ३८ ॥ एवंविधंबहुतदाविललापवृकोदरः ॥ भुजंगभोगसंरुद्धोनाशकच्चवि
चेष्टितुम् ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोबभूवास्वस्थचेतनः ॥ अनिष्टदर्शनान्घोरानुत्पातान्परिचिंतयन् ॥ ४० ॥ दारुणंह्यशिवंनादंशिवादक्षिणतःस्थिता ॥ दीप्ता
यांदिशिवित्रस्तारौतितस्याश्रमस्यह ॥ ४१ ॥ एकपक्षाक्षिचरणावर्तिकाघोरदर्शना ॥ रक्तंवमंतीददृशेप्रत्यादित्यमभासुरा ॥ ४२ ॥ प्रववौचानिलोरूक्षश्चंडः
शर्करकर्षणः ॥ अपसव्यानिसर्वाणिमृगपक्षिरुतानिच ॥ ४३ ॥ पृष्ठतोवायसःकृष्णोयाहियाहीतिशंसति ॥ मुहुर्मुहुःस्फुरतिचदक्षिणोस्यभुजस्तथा ॥ ४४ ॥ हृ
दयंचरणश्चापिवामोस्यपरितप्यति ॥ सव्यस्याक्ष्णोविकारश्चाप्यनिष्टःसमपद्यत ॥ ४५ ॥

त्वादन्यतरस्यसुखापायेदुःखागमेवामनोनग्लपयेन्नग्लानिंनयेत् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ मयाराज्यगृद्धिनाराज्यकामेनधर्मशीलाःसत्यप्रतिज्ञाबाध्यंते परुषोक्तिभिरितिशेषः॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ वर्तिकापक्षिविशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ दक्षिणोभुजःस्फुरतीतिभविष्यतोऽनिष्टप्रशमनस्यलिंगम् ॥ ४४ ॥ विकारःस्फुरणम् ॥ ४५ ॥

॥४६॥४७॥४८॥४९॥ यूथपान्पतितान्ददर्शेत्यन्वयः ॥५०॥५१॥५२॥५३॥ ईरिणेऊषरे क्षुपाह्रस्वदृक्षाः ह्रस्वशाखाशिफःक्षुपइत्यमरः ॥५४॥ ॥इत्यारण्यकेप०नै०भा०ऊनाशीत्यधिकशततमोऽ

धर्मराजोपिमेधावीमन्यमानोमहद्भयम्॥द्रौपदींपरिपप्रच्छक्कभीमइतिभारत॥४६॥शशंसतस्मैपांचालीचिरयातंवृकोदरम्॥सप्रतस्थेमहाबाहुर्धौम्येनसहि
तोनृपः॥४७॥द्रौपद्यारक्षणंकार्यमित्युवाचधनंजयम्॥नकुलंसहदेवंचव्यादिदेशद्विजान्प्रति॥४८॥ सतस्यपदमुन्नीयतस्मादेवाश्रमात्प्रभुः॥ मृगयामास
कौंतेयोभीमसेनंमहावने॥४९॥सप्राचींदिशमास्थायमहतोगजयूथपान्॥ददर्शपृथिवींचिह्नैर्भीमस्यपरिचिह्निताम्॥५०॥ततोमृगसहस्राणिमृगेंद्राणांश
तानिच॥पतितानिवनेदृष्ट्वामार्गंतस्याविशन्नृपः॥५१॥ धावतस्तस्यवीरस्यमृगार्थंवातरंहसः॥ ऊरुवातविनिर्भग्नाद्रुमाव्यावर्जिताःपथि ॥५२॥ सगत्वा
तैस्तदाचिह्नैर्ददर्शगिरिगह्वरे॥ रूक्षमारुतभूयिष्ठेनिष्पत्रद्रुमसंकुले॥५३॥ ईरिणेनिर्जलेदेशेकंटकिद्रुमसंकुले ॥ अश्मस्थाणुक्षुपाकीर्णेसुदुर्गेविषमोत्कटे॥ गृ
हीतंभुजगेंद्रेणनिश्चेष्टमनुजंतदा॥५४॥ ॥इतिश्रीम०आरण्यकेप०आजगरपर्वणियुधिष्ठिरभीमदर्शनेऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१७९॥ ॥७॥
॥वैशंपायनउवाच॥ ॥युधिष्ठिरस्तमासाद्यसर्पभोगेनवेष्टितम्॥दयितंभ्रातरंधीमानिदंवचनमब्रवीत्॥१॥कुंतीमातःकथमिमामापदंत्वमवाप्तवान्॥कश्चा
यंपर्वताभोगप्रतिमःपन्नगोत्तमः॥२॥सधर्मराजमालक्ष्यभ्राताभ्रातरमग्रजम्॥कथयामासतत्सर्वंग्रहणादिविचेष्टितम्॥३॥ ॥भीमउवाच॥ ॥अयमार्य
महासत्वोभक्षार्थंमांगृहीतवान्॥नहुषोनामराजर्षिःप्राणवानिवसंस्थितः॥४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥मुच्यतामयमायुष्मन्भ्रातामेऽमितविक्रमः॥वय
माहारमन्यंतेदास्यामःक्षुन्निवारणम्॥५॥ ॥सर्पउवाच॥ ॥आहारोराजपुत्रोयंमयाप्राप्तोमुखागतः॥गम्यतांनेहस्थातव्यंश्वोभवानपिमेभवेत्॥६॥व्रत
मेतन्महाबाहोविषयंममयोव्रजेत्॥समेभक्षोभवेत्तातत्वंचापिविषयेमम ॥७॥ चिरेणाद्यमयाहारःप्राप्तोयमनुजस्तव॥ नाहमेनंविमोक्ष्यामिनचान्यमभि
कांक्षये॥८॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥देवोवायदिवादैत्यउरगोवाभवान्यदि॥सत्यंसर्पवचोब्रूहिपृच्छतित्वांयुधिष्ठिरः॥ किमर्थंचत्वयाग्रस्तोभीमसेनोभुजं
गम॥९॥किमाहृत्यविदित्वावाप्रीतिस्तेस्याद्भुजंगम॥किमाहारंप्रयच्छामिकथंमुंचेद्भवानिमम्॥१०॥ ॥सर्पउवाच॥ ॥नहुषोनामराजाहमासंपूर्वस्त
वानघ॥प्रथितःपंचमःसोमादायोःपुत्रोनराधिप॥११॥क्रतुभिस्तपसाचैवस्वाध्यायेनदमेनच॥त्रैलोक्यैश्वर्यमव्यग्रंप्राप्तोहंविक्रमेणच॥१२॥

ध्यायः॥१७९॥ ॥७॥ ॥युधिष्ठिरइति॥१॥२॥३॥प्राणवान्वायुभक्षःसर्पइवनतुसर्पः॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ किमाहृत्यविदित्वावेतिस्वस्यसर्वशक्तिमत्त्वंसर्वज्ञत्वंचसूचयति॥१०॥११॥१२॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नहुषस्तुज्ञानमेवपुरुषार्थइतिमत्वानचान्यदपिकामयेइतिस्वस्यज्ञानादन्यत्रवैराग्यप्रदर्शनकामःप्रश्नमेववृणोति प्रश्नानिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ ब्राह्मणेनेतिघटंकरोतीतिवद्धावि
नींवृत्तिमाश्रित्यअब्राह्मणेपिमुमुक्षौब्रह्मविद्याचिब्राह्मणशब्दप्रयोगःश्रुतौअमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्राह्मणइति श्रवणमननात्मकममौनंनिदिध्यासनात्मकंमौनंचनिर्विद्यनिष्पाद्यब्राह्मणोब्रह्मविद्भवतीतिदर्श
नात्केवलंनिर्विशेषंवेत्तिपुरुषार्थत्वेनजानातिचेत्तर्हितद्वक्ष्यामिमतिसंवादाय ॥ १९ ॥ तत्रयान्येवब्रह्मविल्लक्षणानितानिब्रह्मविद्यासाधकानीतिमन्वानोब्रह्मविदोलक्षणंब्रह्मस्वरूपंचपृच्छति ब्राह्मणइति ॥ २ ॥
सत्यंयथार्थमहिंस्रंचवचनं आनृशंस्यमनैष्ठुर्यं तपःस्वधर्माचरणं घृणाकृपा ॥ २१ ॥ परंनिर्विशेषं सविशेषस्यवाङ्मनसगोचरस्यश्रुत्यैवाब्रह्मत्वोक्तेः यन्मनसानमनुतेयेनाहुर्मनोमतंतदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिद
मुपासतइत्यादिना ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तु तत्रपरमतेपरमाणोर्नित्यत्वात्कालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतोवस्तुतश्चपरिच्छेदोस्ति तथाकाशस्यनित्यत्वाद्विभुत्वाच्चकालतोदेशतश्चतदभावेपिवस्तुतःप

तदैश्वर्यंसमासाद्यदर्पोमामगमत्तदा ॥ सहस्रंहिद्विजातीनामुवाहशिबिकांमम ॥ १३ ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहमवमन्यततोद्विजान् ॥ इमामगस्त्येनदशामानीतःपृ
थिवीपते ॥ १४ ॥ नतुमामजहात्प्रज्ञायावदद्येतिपांडव ॥ तस्यैवानुग्रहाद्राजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ षष्ठेकालेमयाहारःप्राप्तोयमनुजस्तव ॥ नाहमेनंविमो
क्ष्यामिनचान्यदपिकामये ॥ १६ ॥ प्रश्नानुच्चारितानद्यव्याहरिष्यसिचेन्मम ॥ अथपश्चाद्विमोक्ष्यामिभ्रातरंतेवृकोदरम् ॥ १७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ ब्रूहि
सर्पयथाकामंप्रतिवक्ष्यामितेवचः ॥ अपिचेच्छक्नुयांप्रीतिमाहर्तुंतेभुजंगम ॥ १८ ॥ वेद्यंचब्राह्मणेनेहतद्भवान्वेत्तिकेवलम् ॥ सर्पराजततःश्रुत्वाप्रतिवक्ष्यामि
तेवचः ॥ १९ ॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणःकोभवेद्राजन्वेद्यंकिंचयुधिष्ठिर ॥ ब्रवीह्यतिमतिंत्वांहिवाक्यैरनुमिमीमहे ॥ २० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सत्यं
दानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा ॥ दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः ॥ २१ ॥ वेद्यंसर्पपरंब्रह्मनिर्दुःखमसुखंचयत् ॥ यत्रगत्वानशोचंतिभवतःकिंविवक्षि
तम् ॥ २२ ॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ चातुर्वर्ण्यंप्रमाणंचसत्यंचब्रह्मचैवहि ॥ शूद्रेष्वपिचसत्यंचदानमक्रोधएवच ॥ आनृशंस्यमहिंसाचघृणाचैवयुधिष्ठिर ॥ २३ ॥
वेद्यंयच्चात्रनिर्दुःखमसुखंचनराधिप ॥ ताभ्यांहीनंपदंचान्यन्नतदस्तीतिलक्षये ॥ २४ ॥

रिच्छेदोस्त्येव अयमपित्रिविधः वृक्षस्यस्वगतोभेदःपत्रपुष्पफलादितः वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितइत्युक्तलक्षणः सएवपरमतेईश्वरस्यनित्यज्ञानादिभ्यआत्मांतराकाशादिभ्यश्चास्तीतितस्या
प्यभावोत्राभिप्रेतः अतएवसुखादिधर्मवन्नभवति यत्रअखंडैकरसेगत्वानशोचतिशोकायतनस्यहृदयस्यैवाभावात्पुनःसंसारंनप्राप्नोतीत्यर्थः एवंस्वमतमुक्त्वापरमतंजिज्ञासते भवतःकिंविवक्षितमिति २२
सर्पस्तुब्राह्मणपदेनजातिमात्रंविवक्षित्वाशूद्रेतल्लक्षणंव्यभिचारयति चातुर्वर्ण्यमितिसार्धेन चतुर्णांवर्णानांहितं सत्यंप्रमाणंचधर्मव्यवस्थापकंब्रह्मशूद्रवेदः शूद्राचारस्मृतेरपिवेदमूलत्वात्सर्वोप्याचारादिःश्रु
तिमूलकइत्यर्थः एवंचसत्यादिकंयदिशूद्रेप्यस्तितर्हिसोपिब्राह्मणएवस्यादित्याह शूद्रेष्वपीति ॥ २३ ॥ सुखदुःखातीतंपदमेवनास्तीत्युक्तरूपंब्रह्माप्याक्षिपति वेद्यमिति पदंपदनीयंप्राप्यस्थानम् ॥ २४ ॥

इतरस्तुब्राह्मणपदेनब्रह्मविदंविवक्षित्वाशूद्रादेरपिब्राह्मणत्वमभ्युपगम्यपरिहरति शूद्रेत्विति शूद्रलक्ष्मकामादिकंनब्राह्मणेस्तिनापिब्राह्मणलक्ष्मशमादिकंशूद्रेस्तीत्यर्थः शूद्रोपिशमाद्युपेतोब्राह्मणएवब्राह्म
णोपिकामाद्युपेतःशूद्रएवेत्यर्थः॥२५॥२६॥यदप्युक्तंसुखदुःखातीतंपदंनास्तितदपिअनुवादपूर्वकमभ्युपगमेनैवपरिहरतिसार्धेन यत्पुनरिति पदंपदनीयंप्रागप्राप्तंसत्कर्मणाप्राप्यंस्थानंतत्सुखदुःखाभ्यांहीनं
नास्तिब्रह्मलोकस्थानामपिऐश्वर्यतारतम्यकृतंदुःखमस्त्येवाकिंपुनर्लोकांतरस्थानां ॥ २७ ॥ एतदेवदृष्टांतेनापवदति यथेति यथाशीतलस्यजलस्यमध्येऽभ्यंतरेउष्णंअग्निर्नास्ति नापिउष्णेऽग्नौशीततायुक्तं
जलं तयोःपरस्परविरोधेनसंयोगायोगात् ॥ २८ ॥ एवंपदंपदनीयंज्ञेयंवस्तुक्वचिद्देशेकालेवासुखदुःखाभ्यांहीनंप्राप्तंनास्तिआध्यासिकयोःसुखदुःखयोरधिष्ठानेनज्ञेयवस्तुनासहसर्पस्यरज्ज्वेवकालत्रयेपि
संबंधोनास्तीत्यर्थः ओहाङ्गतौअस्यओदितश्चेतिनिष्ठातस्यनः घुमास्थेतिसूत्रेणआतईत्वं हाङःपद्यतेश्चगत्यर्थत्वात्ज्ञानार्थत्वाच्चहीनंप्राप्तमितिपदंज्ञेयमितिचव्याख्यातं अन्यथातुप्रश्नोत्तरयोरेकरूपत्वादे

॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ शूद्रेतुयद्भवेल्लक्ष्मद्विजेतच्चनविद्यते ॥ नवैशूद्रोभवेच्छूद्रोब्राह्मणोनचब्राह्मणः ॥ २५ ॥ यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः ॥ यत्रैतन्न
भवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेत् ॥ २६ ॥ यत्पुनर्भवताप्रोक्तंनवेद्यंविद्यतीतिच ॥ ताभ्यांहीनमतोन्यत्रपदंनास्तीतिचेदपि ॥ २७ ॥ एवमेतन्मतंसर्पताभ्यांहीनंनवि
द्यते ॥ यथाशीतोष्णयोर्मध्येभवेन्नोष्णंनशीतता ॥ २८ ॥ एवंवैसुखदुःखाभ्यांहीनंनास्तिपदंक्वचित् ॥ एषामममतिःसर्पयथावामन्यतेभवान् ॥ २९ ॥ ॥ सर्पउ
वाच ॥ ॥ यदितेवृत्ततोराजन्ब्राह्मणःप्रसमीक्षितः ॥ वृथाजातिस्तदायुष्मन्कृतिर्यावन्नविद्यते ॥ ३० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ जातिरत्रमहासर्पमनुष्यत्वेम
हामते ॥ संकरात्सर्ववर्णानांदुष्परीक्ष्येतिमेमतिः ॥ ३१ ॥ सर्वेसर्वास्वपत्यानिजनयंतिसदानराः ॥ वाङ्मैथुनमथोजन्ममरणंचसमंनृणाम् ॥ ३२ ॥ इदमार्षंप्र
माणंचयेयजामहइत्यपि ॥ तस्माच्छीलंप्रधानेष्टंविदुर्येतत्त्वदर्शिनः ॥ ३३ ॥

षामममतिरितिवाक्यशेषेस्वमतेःपृथक्करणंनोपपद्यते अन्येतुसिद्धांतेताभ्यांहीनंपदंकिंनास्तिअपितुअस्त्येवेतिकाक्वाव्याचक्षते अयंभावः यत्कर्मप्राप्यंस्थानंतत्सुखदुःखवर्जितंकदाचिदपिनास्ति यत्तुज्ञेयं
वस्तुनित्यप्राप्तंप्रमाणसामर्थ्यात्कंठगतविस्मृतचामीकरवत्तवकंठेचामीकरंत्वमेवब्रह्मेतिचवाक्यैकसिद्धमज्ञानापनयनमात्रमपेक्षतेनतत्रसुखदुःखसंबंधोस्ति अकर्मजत्वात्तत्प्राप्तेः अतएवचतस्यानित्यत्वम
पिनअजन्यत्वादिति ॥ २९ ॥ प्रथमप्रश्नस्योत्तरमाक्षिपति यदीति ॥ ३० ॥ उत्तरमाह जातिरिति ॥ ३१ ॥ वागादीनामिवमैथुनस्यापिसाधारण्याज्जातिर्दुर्ज्ञेया तथाचश्रुतिः नचैतद्विद्मोब्राह्मणाःस्मोव
यमब्राह्मणावेतिब्राह्मण्येसंशयमुपन्यस्यति ॥ ३२ ॥ ननुजात्यनिश्चयेकथंब्राह्मणोहमित्याद्यभिमानपुरःसरंयागादौप्रवर्तेतेत्याशंक्याह इदमार्षमिति अत्रयेयजामहइत्यनेनचयेवयंस्मोब्राह्मणाःअन्येवा
तेवयंयजामहइतिब्राह्मण्येऽनवधारणंदर्शितं मंत्रलिंगमपि यएवास्मिससन्यजेइति नन्वेवंस्वस्याब्राह्मणत्वपक्षेयज्ञस्यानिष्टकरत्वमापततीत्याशंक्यतत्परिहाराययागेयजमानस्यप्रवरवरणंक्रियतेयाज्ञिकैः
तच्चाग्निर्होतेतिमंत्रेगौतमवदयास्यवदंगिरोवद्ब्राह्मणवदितिकुर्वंतितस्यचप्रयोजनमब्राह्मणस्यापियजमानस्यब्राह्मणत्वसंपादनंतस्मादाचारएवब्राह्मण्यनिश्चयेहेतुर्वेदप्रामाण्यादित्युपसंहरति तस्मादिति प्रधा
नंचतदिष्टंचेतिकर्मधारयः ॥ ३३ ॥

कर्मैवब्राह्मण्यहेतुरित्याह प्रागिति नाभिवर्धनान्नालच्छेदनात् ॥ ३४ ॥ जायतेसंयुज्यते वेदसंयोगानंतरमेवब्राह्मण्यमुदेतितद्वृत्तवरणेनापीतिभावः द्वैधेजातौसंशयेसति ॥ ३५ ॥ वृत्तंवैदिकसंस्कारोयदि नविद्यतेतर्हिसर्वाःप्रजाःकृतकृत्याःशूद्रतुल्याः तथाचस्मृतिः नशूद्रेपातकंकिंचिन्नचसंस्कारमर्हतीतितेषांसंस्कारानर्हत्वनिष्पापत्वाभिधानात्कृतकृत्यत्वंदर्शयति तद्वत्त्रैवर्णिकाअपिस्युरित्यर्थः अत्रवृत्ताभावे ॥ ३६ ॥ उपसंहरति यत्रेति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंयुधिष्ठिरमुखेनब्रह्मविल्लक्षणानिब्रह्मचनिरूप्यसर्पमुखेनचित्तशुद्धिद्वाराआत्मविविदिषोत्पादनद्वारावाब्रह्मप्राप्त्युपायान्दानादीन्विधातुमयमध्यायआरभ्यते भवानेतादृशइति अनुत्तमागतिःस्वर्गावाप्तिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ गुरुलाघ

प्राङ्नाभिवर्धनात्पुंसोजातकर्मविधीयते ॥ तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ॥ ३४ ॥ तावच्छूद्रसमोह्येषयावद्वेदेनजायते ॥ तस्मिन्नेवंमतिद्वैधेमनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ ३५ ॥ कृतकृत्याःपुनर्वर्णायदिवृत्तंनविद्यते ॥ संकरस्त्वत्रनागेंद्रबलवान्प्रसमीक्षितः ॥ ३६ ॥ यत्रेदानींमहासर्पसंस्कृतंवृत्तमिष्यते ॥ तंब्राह्मणमहंपूर्वमुक्तवान्भुजगोत्तम ॥ ३७ ॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ श्रुतंविदितवेद्यस्यतववाक्यंयुधिष्ठिर ॥ भक्षयेयमहंकस्माद्भ्रातरंतेवृकोदरम् ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० आजगरपर्वणिअजगरयुधिष्ठिरसंवादेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भवानेतादृशोलोकेवेदवेदांगपारगः ॥ ब्रूहिकिंकुर्वतःकर्मभवेद्गतिरनुत्तमा ॥ १ ॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ पात्रेदत्वाप्रियाण्युक्त्वासत्यमुक्त्वाचभारत ॥ अहिंसानिरतःस्वर्गंगच्छेदितिमतिर्मम ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दानाद्वासर्पसत्याद्वाकिमतोगुरुदृश्यते ॥ अहिंसाप्रिययोश्चैवगुरुलाघवमुच्यताम् ॥ ३ ॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ दानंचसत्यंतत्त्वंवाअहिंसाप्रियमेवच ॥ एषांकार्यगरीयस्त्वाद्दृश्यतेगुरुलाघवम् ॥ ४ ॥ कस्माच्चिद्दानयोगाद्धिसत्यमेवविशिष्यते ॥ सत्यवाक्याच्चराजेंद्रकिंचिद्दानंविशिष्यते ॥ ५ ॥ एवमेवमहेष्वासप्रियवाक्यान्महीपते ॥ अहिंसादृश्यतेगुर्वीततश्चप्रियमिष्यते ॥ ६ ॥ एवमेतद्भवेद्राजन्कार्यापेक्षमनंतरम् ॥ यदभिप्रेतमन्यत्तेब्रूहियावद्ब्रवीम्यहम् ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंस्वर्गेगतिःसर्पकर्मणांचफलंध्रुवम् ॥ अशरीरस्यदृश्येतप्रब्रूहिविषयांश्चमे ॥ ८ ॥

वंगौरवंलाघवंचेत्यर्थः ॥ ४ ॥ कार्यगरीयस्त्वमेवसामान्यतोविवृणोति कस्माच्चिदिति अयमत्रनिर्णयः पिशुनायाभयंदातुंनसत्यंमतिमांस्त्यजेत् साधूनामभयायेहत्यजेत्सत्यमपिध्रुवं स्तेनेषुचप्रियाख्यानादहिंसाश्रेयसीमता अहिंसातःपरात्माख्यप्रियाख्यानंविशिष्यते एतच्चपुत्रांस्तत्त्वोपदेशेनप्रव्राज्यपितरंदुःखयतानारदेनमदालसयाचकृतम् ॥ ५ ॥ तदेतदाह ततश्चप्रियमिष्यते अहिंसातोपिप्रियंगुरुतरमित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ देहातिरिक्तमात्मानंसाधयितुंप्राक्कर्मसद्भावंदर्शयिष्यन्कर्मणांनिष्फलत्वंतावदाशंकते कथमिति अशरीरस्यनष्टदेहस्यकथंस्वर्गतिःकथंवातत्रविषयोपभोगःकथंवाकर्मफलस्यध्रुवत्वमप्रत्याख्येयत्वमित्यर्थः सदेहस्यह्येतत्त्रयंयुज्यतेनतुदेहहीनस्येतिभावः ॥ ८ ॥

अत्रोत्तरमाह तिस्रइति तथामृद्विकारेष्वपिघटशरावोदंचनादिषुकुलालगतौसंकल्पक्रियाभेदौवैषम्यहेतूभवतः एवंभौतिकेष्वपिसुरनरतिर्यक्शरीरेषुतदन्यकर्त्रात्मगतसंकल्पक्रियाभेदौवैषम्यहेतूभवतइ
तिभावः तथाचश्रुतयः तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतमित्याद्याः तंत्यक्तदेहं विद्याउपासनाकर्मयज्ञादि पूर्वप्रज्ञाप्राग्भवी
यसंस्कारः समन्वारभेतेअनुगच्छतइतिश्रुतिपदानामर्थः स्थाणुंस्थाणुत्वं योनिंसुरनरतिर्यग्रूपां तद्गतित्रयंत्रिधाप्रत्येकमुत्तममध्यमाधमभावेनत्रिप्रकारम् ॥ ९ ॥ एतदेवविवृणोति तत्रेत्यादिना करणैःकर्मभिः
॥ १० ॥ विपरीतैरिति अयमर्थः पुण्यपापयोःसाम्येनमानुषत्वंप्राप्यपुण्याधिक्येस्वर्गंगच्छतिपापाधिक्येनरकं तत्रचतदधिकांशयोर्भोगेनक्षयेजातेसतिपुण्यपापयोःसाम्येस्वर्गादधस्तनंतिर्यग्योनेरुपरित
नंचपुनर्मानुषत्वंगच्छतीति॥ ११॥ १२॥तत्रापितिर्यग्योनौविशेषमाह तिर्यग्योन्याइति पृथग्भावस्ततोमुक्तिर्मनुष्यार्थैमनुष्यजन्मलाभायविधीयतेवेदेनबोध्यते यतोगवादिभ्योगोजातितएवयज्ञेउपयुक्ता
द्देवत्वमपिदृश्यतेप्रत्यक्षमुपलभ्यतेवह्वृचब्राह्मणे पशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमयिष्यामइति ॥ १३ ॥ सोयमिति यथालोकेकार्यवांश्चरतिइतस्त

सर्पउवाच॥ ॥तिस्रोवैगतयोराजन्परिदृष्टाःस्वकर्मभिः॥ मानुषंस्वर्गवासश्चतिर्यग्योनिश्चतत्त्रिधा ॥ ९ ॥ तत्रवैमानुषाल्लोकाद्दानादिभिरतंद्रितः॥ अहिंसार्थ
समायुक्तैःकारणैःस्वर्गमश्नुते॥ १०॥ विपरीतैश्चराजेंद्रकारणैर्मानुषोभवेत्॥ तिर्यग्योनिस्तथातातविशेषश्चात्रवक्ष्यते॥ ११॥ कामक्रोधसमायुक्तोहिंसालो
भसमन्वितः॥ मनुष्यत्वात्परिभ्रष्टस्तिर्यग्योनौप्रसूयते॥ १२॥ तिर्यग्योन्याःपृथग्भावोमनुष्यार्थैविधीयते ॥ गवादिभ्यस्तथाश्वेभ्योदेवत्वमपिदृश्यते ॥ १३ ॥
सोयमेतागतीस्तातजंतुश्चरतिकार्यवान्॥ नित्येमहतिचात्मानमवस्थापयतेद्विजः ॥ १४ ॥ जातोजातश्चबलवान्भुंक्तेचात्मासदेहवान्॥ फलार्थस्तातनिष्पृ
क्तःप्रजालक्षणभावनः॥ १५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥शब्देस्पर्शेचरूपेचतथैवरसगंधयोः॥ तस्याधिष्ठानमव्यग्रोब्रूहिसर्पयथातथम् ॥ १६॥

तःपर्यटनंकरोतितद्रहितस्तुस्वस्थानेसुखमास्तेएवमिहापिसंसारमोक्षाविति भावः महतिब्रह्मण्यात्मानंजीवमवस्थापयतेउपाधित्यागेनमहाकाशेघटाकाशमिवप्रलीनंकरोति ॥ १४ ॥ एतदकरणेदोषमाह
जातइति सचदेहवान्देहाभिमानीआत्माजीवः बलवानदृष्टोपगृहीतः जातोजातःपुनःपुनर्लब्धजन्मा फलार्थःसुखकामः भुंक्तेदेहयोगजंफलमितिशेषः एतेनफलार्थिनःप्रवृत्तिस्ततःकर्मततोजन्मततःफ
लभोगस्ततोरागोऽभुक्तेरागानुदयात्ततःफलार्थितेतिसंसाराविच्छेदोदर्शितः यस्तुनिष्पृक्तः निर्गतंपृक्तंफलसंयोगोयस्मात्सफलासंगीत्यर्थः सप्रजानांलक्षणंज्ञापकंजन्ममरणादिकमसाधारणंधर्मंभावयती
तितथा निष्कामकर्मकर्ताचित्तशुद्ध्यतिशयाज्जन्ममरणादीन्दोषान्पश्यतीत्यर्थः यद्वा प्रजानांकार्यमात्रस्यलक्षणमनिर्वचनीयत्वंभावयतीतितथाअसंगःपुमानधिष्ठानज्ञानेनतत्राध्यस्तस्यसंसारस्यमि
थ्यात्वंशुक्तिरजतस्येवपश्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इदमाक्षिपति शब्देइति तस्यप्रजालक्षणलक्ष्यस्यानिर्वचनीयस्याहमर्थप्रसिद्धप्रजारूपकार्यस्यकिमधिष्ठानं तदाइदमर्थप्रसिद्धेशब्दादौविषयेग्राह्येसतिकिंत
स्याधिष्ठानं यथाप्रकाश्यप्रकाशकयोर्घटसूर्ययोरधिष्ठानेभूनभसीभिन्नेदृष्टेतद्वदहमिदमर्थयोरप्यधिष्ठानेपृथक्वाच्येइतिभावः ॥ १६ ॥

यदितुतर्कमतेइवप्रकाश्यप्रकाशकयोःसुखज्ञानयोरेकात्माधिष्ठानत्वमिष्टंतर्हितद्वदेवयुगपज्ज्ञानानुपलब्धिलिंगेनसिद्धंमनोनामकमात्मातिरिक्तंद्रव्यांतरमभ्युपेयंतेनविनात्मनितत्संयोगवैजात्यसिद्धस्यका
र्यवैजात्यस्योदयासंभवादितिशंकते किंनेति॥१७॥उत्तरमाह यदिति यत्परमतप्रसिद्धमात्मरूपंद्रव्यंसुखदुःखादिगुणानामाश्रयभूतंतद्देहसंश्रयणेनस्थूलसूक्ष्मशरीररूपोपाध्यालंबनेनहेतुनाअन्वितंबुद्ध्या
दियुक्तंभवतिआत्मनिसुखादिभानमवस्थात्रयोपाधिकंनस्वाभाविकमवस्थांतरगतस्यसुखादेरवस्थांतरेदर्शनाभावात्ततउपाधिविशिष्टमात्मद्रव्यंकरणैर्वक्ष्यमाणैरधिष्ठितंसत्भोगान्भुंक्ते तथाचश्रुतिः
आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइति यथाविधिकर्मानुरूपं ॥ १८॥ ज्ञानंरूपाद्याकाराधीवृत्तिस्तेनतत्साधनानींद्रियाणिगृह्यंते बुद्धिःकर्त्रादिधर्मकंविज्ञानं विज्ञानंयज्ञंतनुतइतिश्रुतेः मनःसर्वबाह्य
करणानुग्राहकमंतःकरणं भोगाधिकरणेदेहे एतेनविकारभाजांकर्त्रादीनांकरणत्ववचनेनतदितरदकर्त्रात्मकमधिष्ठानंविवेचितं ॥ १९ ॥ द्वितीयप्रश्नोत्तरमाह मनसेति विषयस्यग्राहकत्वेनायतनंस्थान

किंनगृह्णासिविषयान्युगपत्त्वंमहामते॥एतावदुच्यतांचोक्तंसर्वंपन्नगसत्तम॥१७॥ ॥सर्पउवाच॥ ॥यदात्मद्रव्यमायुष्मन्देहसंश्रयणान्वितम्॥ करणा
धिष्ठितंभोगानुपभुंक्तेयथाविधि ॥ १८॥ ज्ञानंचैवात्रबुद्धिश्चमनश्चभरतर्षभ॥तस्यभोगाधिकरणेकरणानिनिबोधमे ॥ १९ ॥मनसातातपर्यैतिक्रमशोवि
षयानिमान्॥ विषयायतनस्थेनभूतात्माक्षेत्रनिःसृतः॥ २०॥तत्रचापिनरव्याघ्रमनोजंतोर्विधीयते ॥तस्माद्युगपदत्रास्यग्रहणंनोपपद्यते ॥ २१॥ सआत्मा
पुरुषव्याघ्रभ्रुवोरंतरमाश्रितः॥बुद्धिंद्रव्येषुसृजतिविविधेषुपरावराम्॥ २२ ॥बुद्धेरुत्तरकालाचवेदनादृश्यतेबुधैः ॥ एषवैराजशार्दूलविधिःक्षेत्रज्ञभावनः
॥ २३ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥मनसश्चापिबुद्धेश्चब्रूहिमेलक्षणंपरम्॥एतदध्यात्मविदुषांपरंकार्यंविधीयते॥ २४॥

मिंद्रियंतत्स्थेनमनसाकरणेनभूतात्माजीवःक्षेत्रात्तेनतेनद्वारेणनिःसृतःक्रमशइमान्रूपादीन्पर्यैति अनेनान्यत्रमनाअभूवंनाश्रौषमन्यत्रमनाअभूवंनापश्यमित्याद्यनुभवस्यश्रुत्यैवप्रदर्शितत्वान्मनोनामव्या
पकंकरणंसिद्धं ॥ २० ॥ तत्रेति तच्चमनस्तत्रविषयग्रहणेकर्तव्येसतिविधीयतेबुद्ध्याकर्त्र्याव्यापाराविष्टंक्रियतेऽतोव्यापारकालभेदान्मनोयुगपद्विषयान्नगृह्णातीत्यर्थः ॥ २१ ॥ बुद्धेरपिपरप्रेर्यत्वमाह
सइति योबुद्धिमनइंद्रियैःकरणैरुपेतःसन् भोक्तास्वतस्त्वभोक्तेत्युक्तःसआत्माभ्रुवोरंतरमाश्रितइतिगुरूक्तयुक्त्यातदुपासकस्यतदुपलब्धिस्थानमुक्तं बुद्धिंद्रव्येषुरूपादिमत्सुग्राह्येषुसृजतिप्रेरयति अयस्कांत
इवलोहं परावरामात्मानात्मविषयत्वेनोत्तमाधमां कुलालश्चक्रमिवबुद्धिर्व्यापाराविष्टैवमनोव्यापारयत्यात्मातुनतथेत्यर्थः ॥ २२ ॥ ननुबुद्धेरेवकर्तृत्वेनसर्वव्यवहारनिर्वाहेसतिकिंक्लीबसदृशेनात्मांतरेणे
त्याशंक्याह बुद्धेरिति बुद्धितदभावयोर्याविदनाज्ज्ञानंसाक्षिरूपंबुधैर्योगिभिर्बुद्धेःसकाशाद्विविक्ततयादृश्यतेयुक्त्यानुभवेनचगृह्यते एषतदेवज्ञानंक्षेत्रज्ञभावनआत्मप्रकाशकोविधिरज्ञातज्ञापनंस्वप्रकाशमि
त्यर्थः नहिलयोदयवत्याबुद्धेरात्मत्वंसंभवतिकृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगादित्यन्यत्रविस्तरः ॥ २३ ॥ मनसइति बुद्धिमनसोरन्यतरस्यकर्तृत्वंकरणत्वंवास्तुकिमुभयकल्पनयेत्याशयः ॥ २४ ॥

३

कार्यभेदाद्भूयंकल्प्यतइत्याह बुद्धिरिति बुद्धिरतीवात्मानुगाअत्यंतमात्मनासहतादात्म्यंप्राप्तालोहपिंडइवाग्निनाअतःसाआत्मचैतन्यानुविद्धाउत्पातेनोत्क्रांत्यादिनाविधीयतेवशीक्रियतेतथाचोत्पातवत्या अनुगतआत्माप्युत्पातवानूजलचंद्रचांचल्यन्यायेनभवति एतेनबुद्ध्यात्मनोरन्योन्याध्यासोदर्शितः इममेवाश्रित्यतार्किकास्तयोर्धर्मधर्मिभावमुपयंति नन्वध्यस्यंतामुपहितेषूपाधिधर्माः घटाकाशेइवघट गतिर्नतुविपरीतमपि घटेआकाशगतस्यास्पर्शत्वादेरदर्शनादित्याशंक्याह तदाश्रिताहिसाज्ञेयेतिप्रसिद्धंह्यात्मचैतन्यंबुद्ध्याश्रितमतएवबौद्धाबुद्धिरेवचेतनेतिवदंति घटशब्दोयमितिदृष्टांतेपिशब्दवत्त्वस्याका शधर्मस्यघटेध्यासदर्शनात् नन्वत्रान्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्मयोरेवाध्यासउतधर्मिणोरपि आद्येधर्मिणोःसमसत्वेनद्वैतापत्तिः अंत्येद्वयोरपिमिथ्यात्वापत्त्याशून्यशेषतापत्तिरित्याशंक्याह बुद्धिस्तस्यैषिणी भवेदिति बुद्धिःस्वरूपसिद्ध्यर्थमात्मानमधिष्ठानमिच्छतिरज्जूरगइवरज्जुं तथाचधर्माणामेवान्योन्याध्यासोनतुधर्मिणोः शुक्तौरजतस्येवरजतेशुक्तेरध्यासाभावात् अतोनोक्तदोषद्वयप्रसंगः ॥ २५ ॥ नन्वाप द्यतांद्वैतंनतुसर्वप्रमाणसिद्धायाबुद्धेर्मिथ्यात्वंवक्तुंशक्यमित्याशंक्याह बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यादिति विषयेंद्रियसंयोगादेःकार्याद्बुद्धिरुत्पद्यतेतन्निवृत्तौनिवर्ततइतिबुद्धेरनित्यत्वंप्रसिद्धंनित्यानित्ययोश्चात्मबुद्ध्योर्न

सर्पउवाच॥ ॥बुद्धिरात्मानुगातीवउत्पातेनविधीयते॥तदाश्रिताहिसाज्ञेयाबुद्धिस्तस्यैषिणीभवेत् ॥ २५॥ बुद्धिरुत्पद्यतेकार्यान्मनस्तूत्पन्नमेवहि ॥ बुद्धेर्गु
णविधानेनमनस्तद्गुणवद्भवेत्॥ २६॥ एतद्विशेषणंतातमनोबुद्ध्योर्यदंतरम्॥ त्वमप्यत्राभिसंबुद्धःकथंवामन्यतेभवान्॥ २७॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अहो
बुद्धिमतांश्रेष्ठशुभाबुद्धिरियंतव॥ विदितंवेदितव्यंतेकस्मात्समनुपृच्छसि ॥ २८ ॥ सर्वज्ञंत्वांकथंमोहआविशत्स्वर्गवासिनम्॥ एवमद्भुतकर्माणमितिमेसंश
योमहान्॥ २९॥ ॥सर्पउवाच॥ ॥सुप्रज्ञमपिचेच्छूरमृद्धिर्मोहयतेनरम्॥ वर्तमानःसुखेसर्वोमुह्यतीतिमतिर्मम॥ ३०॥सोहमैश्वर्यमोहेनमदाविष्टोयुधि
ष्ठिर॥पतितःप्रतिसंबुद्धस्त्वांतुसंबोधयाम्यहम्॥ ३१॥ कृतंकार्यंमहाराजत्वयाममपरंतप॥क्षीणःशापःसुकृच्छ्रोमेत्वयासंभाष्यसाधुना॥ ३२॥

धर्मधर्मिभावःसिद्ध्यति घटेयावद्रूपाभावस्यादर्शनेनात्मनियावद्दुःखाभावलक्षणस्यमोक्षस्यासिद्धेः नापिसंयोगः सहिउभयकर्मजोवाऽन्यतरकर्मजोवामल्लयोःपक्षिवृक्षयोर्वादृष्टोनचविभुनात्मनातादृशः संयोगोबुद्धेरस्ति आकाशेनेवघटस्य यत्तुतयोरपिसंयोगमभ्युपगच्छंतितद्युक्तिशून्यंपरिभाषामात्रं तस्माद्रज्जूरगयोरिवानिर्वचनीयस्तयोःसंबंधइतिरज्जुवदात्मानित्योरज्जूरगवदाविर्भावतिरोभाववतीबुद्धि र्मिथ्येतियुक्तमुत्पश्यामः नन्वेवंबुद्धेराकस्मिकत्वेतद्धर्माणांदुःखादीनामप्याकस्मिकत्वापातात्कृतनाशाकृताभ्यागमस्तदवस्थएवेत्याशंक्याह मनस्तूत्पन्नमेवहीति बुद्धेर्नाशेपितज्जन्यवासनातंतुसंतानात्मकं मनोस्त्येव ततश्चपूर्ववासनयाबुद्धिरुत्पद्यतेबुद्ध्याचवासनाविवर्धतइत्यनादिरनंताचैषाबुद्धिवासनयोर्बीजांकुरवत्संततिः तदेतदाह बुद्धेरिति गुणविधानेनसुखाद्याकारपरिणामधारणेन गुणविधिर्नास्तीति पाठेगुणविधिरुपादानत्वेनास्तिकिंतूपादेयत्वमेव मनस्तूपादानं पटतंतुवदनयोर्भेदइत्यर्थः तद्गुणवत्तद्वासनायुक्तं ॥२६॥ विशेषणंव्यावर्तकं तस्मात्कार्यभेदान्मनोबुद्ध्योर्भेदस्तेनचवासनाबीजनाशात्संसारां कुरोनजायतइतिसिद्धं ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ जातमपिज्ञानमैश्वर्यजाद्दर्पान्नश्यतीतिज्ञाततत्त्वोपिशमादीनाश्रयेदितिशेषग्रंथतात्पर्यं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणत्वंब्रह्मविल्लक्षणं स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैल

अहंहिदिविदिव्येनविमानेनचरन्पुरा ॥ अभिमानेनमत्तःसन्कंचिन्नान्यमर्चिंतयम् ॥३३॥ ब्रह्मर्षिदेवगंधर्वयक्षराक्षसपन्नगाः ॥ करान्ममप्रयच्छंतिसर्वेत्रैलो
क्यवासिनः ॥ ३४ ॥ चक्षुषायंप्रपश्यामिप्राणिनंपृथिवीपते ॥ तस्यतेजोहराम्याशुतद्धिदृष्टेर्बलंमम ॥ ३५ ॥ ब्रह्मर्षीणांसहस्रंहिउवाहशिबिकांमम ॥ समामपन
योराजन्भ्रंशयामासवैश्रियः ॥ ३६ ॥ तत्रह्यगस्त्यःपादेनवहन्स्पृष्टोमयामुनिः ॥ अगस्त्येनततोस्म्युक्तोध्वंससर्पेतिवैरुषा ॥ ३७ ॥ ततस्तस्माद्विमानाग्र्यात्प्र
च्युतश्च्युतलक्षणः ॥ प्रपतन्बुबुधेत्मानंव्यालीभूतमधोमुखम् ॥ अयाचंतमहंविप्रंशापस्यांतोभवेदिति ॥३८॥ ॥ सर्पउवाच ॥ ॥ प्रमादात्संप्रमूढस्यभगवन्क्षं
तुमर्हसि ॥ ततःसमामुवाचेदंप्रपतंतंकृपान्वितः ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरोधर्मराजःशापात्त्वांमोक्षयिष्यति ॥ अभिमानस्यघोरस्यपापस्यचनराधिप ॥ ४० ॥ फलेक्षी
णेमहाराजफलंपुण्यमवाप्स्यसि ॥ ततोमेविस्मयोजातस्तद्दृष्ट्वातपसोबलम् ॥ ४१ ॥ ब्रह्मचब्राह्मणत्वंचयेनत्वाहमचूचुदम् ॥ सत्यंदमस्तपोदानमहिंसाधर्मनि
त्यता ॥ ४२ ॥ साधकानिसदापुंसांनजातिर्नकुलंनृप ॥ अरिष्टएषतेभ्राताभीमसेनोमहाबलः ॥ स्वस्तितेस्तुमहाराजगमिष्यामिदिवंपुनः ॥ ४३ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाजगरंदेहंमुक्त्वासनहुषोनृपः ॥ दिव्यंवपुःसमास्थायगतस्त्रिदिवमेवह ॥ ४४ ॥ युधिष्ठिरोपिधर्मात्माभ्रात्राभीमेनसंगतः ॥ धौम्येनसहितः
श्रीमानाश्रमंपुनरागमत् ॥४५॥ ततोद्विजेभ्यःसर्वेभ्यःसमेतेभ्योयथातथम् ॥ कथयामासतत्सर्वंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥४६॥ तच्छ्रुत्वातेद्विजाःसर्वेभ्रातरश्चास्य
तेत्रयः ॥ आसन्सुव्रीडिताराजन्द्रौपदीचयशस्विनी ॥४७॥ तेतुसर्वेद्विजश्रेष्ठाःपांडवानांहितेप्सया ॥ मैवमित्यब्रुवन्भीमंगर्हयंतोस्यसाहसम् ॥४८॥ पांडवास्तु
भयान्मुक्तंप्रेक्ष्यभीमंमहाबलम् ॥ हर्षमाहारयांचक्रुर्विजक्रुश्चमुदायुताः ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिआजगरपर्वणिभीममोचनेएकाशी
त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समाप्तंचेदमाजगरंपर्व ॥ ॥ अथमार्कंडेयसमास्यापर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ निदाघांतकरः
कालःसर्वभूतसुखावहः ॥ तत्रैववसतांतेषांप्रावृट्समभिपद्यत ॥ १ ॥

कंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ उक्तामेवब्रह्मविद्यांमार्कंडेयमुखेननानाख्यानपूर्वकंप्रपंचयिष्यंस्तदुपोद्घातत्वेनकाम्यकप्रवेशंतावदाह निदाघां
तकरःकालइत्यादिना ॥ १ ॥

अशिताःकृष्णवर्णाः ॥ २ ॥ तपात्ययेवर्षासुनिकेताइवमंडपीभूताइत्यर्थः ॥ ३ ॥४ ॥ समवस्तृतेआच्छादिते स्थावराणिभूतलादीनि ॥ ५ ॥ आशुगाःबाणवत्तीव्रवेगाः सिंधवोनद्यःशोणघर्घराद्याः ॥६॥ ॥ ७ ॥ स्तोकाएवस्तोककाश्चातकाः स्तोकस्त्रिष्वल्पेचातकेपुमानितिमेदिनी दर्दुरामंडूकाः॥८॥ मरुधन्वसुगिरेःशुष्कस्थानेषु ॥ ९॥रूढकक्षाणिबहुतृणानिवनानिप्रस्थशब्दोदितानिसानूनिचयस्यांसातथा

छादयंतोमहाघोषाःखंदिशश्चबलाहकाः॥ प्रववर्षुर्दिवारात्रमसिताःसततंतदा॥ २॥ तपात्ययनिकेताश्चशतशोथसहस्रशः॥ अपेतार्कप्रभाजालाःसविद्युद्वि
मलप्रभाः॥ ३॥ विरूढशष्पाधरणीमत्तदंशसरीसृपा॥ बभूवपयसासिक्ताशांतासर्वमनोरमा॥ ४॥ नस्मप्रज्ञायतेकिंचिदंभसासमवस्तृते॥ समंवाविषमंवा
पिनद्योवास्थावराणिच॥ ५॥ क्षुब्धतोयामहावेगाःश्वसमानाइवाशुगाः॥ सिंधवःशोभयांचक्रुःकाननानितपात्यये॥ ६॥ नदतांकाननांतेषुश्रूयंतेविविधाः
स्वनाः॥ वृष्टिभिश्छाद्यमानानांवराहमृगपक्षिणाम्॥ ७॥ स्तोककाःशिखिनश्चैवपुंस्कोकिलगणैःसह॥ मत्ताःपरिपतंतिस्मदर्दुराश्चैवदर्पिताः॥ ८॥ तथाबहु
विधाकाराप्रावृण्मेघानुनादिता॥ अभ्यतीताशिवातेषांचरतांमरुधन्वसु॥ ९॥ क्रौंचहंससमाकीर्णाशरत्प्रमुदिताभवत्॥ रूढकक्षवनप्रस्थाप्रसन्नजलनिम्नगा॥
॥ १०॥ विमलाकाशनक्षत्राशरत्तेषांशिवाभवत्॥ मृगद्विजसमाकीर्णापांडवानांमहात्मनाम्॥ ११॥ दृश्यंतेशांतरजसःक्षपाजलदशीतलाः॥ ग्रहनक्षत्रसं
घैश्चसोमेनचविराजिताः॥ १२॥ कुमुदैःपुंडरीकैश्चशीतवारिधराःशिवाः॥ नदीःपुष्करिणीश्चैवददृशुःसमलंकृताः॥ १३॥ आकाशनीकाशतटांतीरवानीर
संकुलाम्॥ बभूवचरतांहर्षःपुण्यतीर्थांसरस्वतीम्॥ १४॥ तेवैमुमुदिरेवीराःप्रसन्नसलिलांशिवाम्॥ पश्यंतोदृढधन्वानःपरिपूर्णांसरस्वतीम्॥ १५॥ तेषांपुण्य
तमारात्रिःपर्वसंधौस्मशारदी॥ तत्रैववसतामासीत्कार्तिकीजनमेजय॥ १६॥ पुण्यकृद्भिर्महासत्वैस्तापसैःसहपांडवाः॥ तत्सर्वेभरतश्रेष्ठाःसमूहुर्योगमुत्तम
म्॥ १७॥ तमिस्राभ्युदयेतस्मिन्धौम्येनसहपांडवाः॥ सूतैःपौरोगवैश्चैवकाम्यकंप्रययुर्वनम्॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्या
पर्वणिकाम्यकवनप्रवेशेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८२॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ काम्यकंप्राप्यकौरव्ययुधिष्ठिरपुरोग
माः॥ कृतातिथ्यामुनिगणैर्निषेदुःसहकृष्णया॥ १॥ ततस्तान्परिविश्वस्तान्वसतःपांडुनंदनान्॥ ब्राह्मणाबहवस्तत्रसमंतात्पर्यवारयन्॥ २॥

प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावत्युच्चवस्तुनीतिमेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नीकाशःसदृशः ॥ १४ ॥ १५ ॥ कार्तिकीकृत्तिकायुक्तापौर्णमासी ॥१६॥ योगं युज्यतेरथादावितिव्युत्पत्त्यावाहनादि कंसमूहुरारोपिंवभारंकृतवंतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ काम्यकमिति ॥ १ ॥ २ ॥

शौरिःकृष्णः ॥ ३ ॥ आयाताविदिताइत्यन्वयः वोयुष्माकंश्रेयोन्वेषी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ भूतपतीरुद्रः गुहेनकार्तिकेयेन ॥ १३ ॥ १४ ॥ मधुहामधुसूदनः ॥ १५ ॥

अथाब्रवीद्द्विजःकश्चिदर्जुनस्यप्रियःसखा ॥ सएष्यतिमहाबाहुर्वशीशौरिरुदारधीः ॥ ३ ॥ विदिताहिहरेर्यूयमिहायाताःकुरूद्वहाः ॥ सदाहिदर्शनाकांक्षीश्रेयोन्वे
षीचवोहरिः ॥ ४ ॥ बहुवत्सरजीवीचमार्कंडेयोमहातपाः ॥ स्वाध्यायतपसायुक्तःक्षिप्रंयुष्मान्समेष्यति ॥ ५ ॥ तथैवब्रुवतस्तस्यप्रत्यदृश्यतकेशवः ॥ शैब्यसुग्री
वयुक्तेनरथेनरथिनांवरः ॥ ६ ॥ मघवानिवपौलोम्यासहितःसत्यभामया ॥ उपायाद्देवकीपुत्रोदिदृक्षुःकुरुसत्तमान् ॥ ७ ॥ अवतीर्यरथात्कृष्णोधर्मराजंयथावि
धि ॥ ववंदेमुदितोधीमान्भीमंचबलिनांवरम् ॥ ८ ॥ पूजयामासधौम्यंचयमाभ्यामभिवादितः ॥ परिष्वज्यगुडाकेशंद्रौपदींपर्यसांत्वयत् ॥ ९ ॥ सदृष्ट्वाफाल्गु
नंवीरंचिरस्यप्रियमागतम् ॥ पर्यष्वजतदाशार्हःपुनःपुनररिंदमः ॥ १० ॥ तथैवसत्यभामापिद्रौपदींपरिषस्वजे ॥ पांडवानांप्रियांभार्यांकृष्णस्यमहिषीप्रिया
॥ ११ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसभार्याःसपुरोहिताः ॥ आनर्चुःपुंडरीकाक्षंपरिवव्रुश्चसर्वशः ॥ १२ ॥ कृष्णस्तुपार्थेनसमेत्यविद्वान्धनंजयेनासुरतर्जनेन ॥ बभौय
थाभूतपतिर्महात्मासमेत्यसाक्षाद्भगवान्गुहेन ॥ १३ ॥ ततःसमस्तानिकिरीटमालीवनेषुवृत्तानिगदाग्रजाय ॥ उक्त्वायथावत्पुनरन्वपृच्छत्कथंसुभद्राचस
चाभिमन्युः ॥ १४ ॥ सपूजयित्वामधुहायथावत्पार्थंचकृष्णांचपुरोहितंच ॥ उवाचराजानमभिप्रशंसन्युधिष्ठिरंतत्रसहोपविश्य ॥ १५ ॥ धर्मःपरःपांडवराज्य
लाभात्तस्यार्थमाहुस्तपएवराजन् ॥ सत्यार्जवाभ्यांचरतास्वधर्मंजितस्त्वयायंचपरश्चलोकः ॥ १६ ॥ अधीतमग्रेचरताव्रतानिसम्यग्धनुर्वेदमवाप्यकृत्स्नम् ॥
क्षात्रेणधर्मेणवसूनिलब्ध्वासर्वेह्यवाप्ताःक्रतवःपुराणाः ॥ १७ ॥ नग्राम्यधर्मेषुरतिस्तवास्तिकामान्नकिंचित्कुरुषेनरेंद्र ॥ नचार्थलोभात्प्रजहासिधर्मंतस्मात्प्र
भावादसिधर्मराजः ॥ १८ ॥ दानंचसत्यंचतपश्चराजन्श्रद्धाचबुद्धिश्चक्षमाधृतिश्च ॥ अवाप्यराष्ट्राणिवसूनिभोगानेषापरापार्थसदारतिस्ते ॥ १९ ॥ यदाज
नौघःकुरुजांगलानांकृष्णांसभायामवशामपश्यत् ॥ अपेतधर्मव्यवहारवृत्तंसहेततत्पांडवकस्त्वदन्यः ॥ २० ॥ असंशयंसर्वसमृद्धकामःक्षिप्रंप्रजाःपालयिता
सिसम्यक् ॥ इमेवयंनिग्रहणेकुरूणांयदिप्रतिज्ञाभवतःसमाप्ता ॥ २१ ॥ धौम्यंचभीमंचयुधिष्ठिरंचयमौचकृष्णांचदशार्हसिंहः ॥ उवाचदिष्ट्याभवतांशिवेनप्रा
प्तःकिरीटीमुदितःकृतास्त्रः ॥ २२ ॥ प्रोवाचकृष्णामपियाज्ञसेनींदशार्हभर्तासहितःसुहृद्भिः ॥ दिष्ट्यासमग्रासिधनंजयेनसमागतेत्येवमुवाचकृष्णः ॥ २३ ॥

तस्यार्थंधर्मस्यवृद्ध्यर्थं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ एषादानादिरूपासदारतिर्नित्यंप्रीतिविषयः ॥ १९ ॥ २० ॥ निग्रहणेयत्ताः स्मइतिशेषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

तवात्मजाःप्रतिविंध्यादयः ॥ २४ ॥ २५ ॥ आनर्तंद्वारकादेशं ॥ २६ ॥ यथात्वमर्हसितथासुभद्राऽर्हतियथाकुंतीप्रयोक्तुमर्हतितथासुभद्राप्यर्हतियथाचार्हतितथैवकरोतिचेतिसंबंधः ॥ २७ ॥ विने

कृष्णेधनुर्वेदरतिप्रधानास्तवात्मजास्तेशिशवःसुशीलाः ॥ सद्भिःसदैवाचरितंसुहृद्भिश्चरंतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि ॥ २४ ॥ राज्येनराष्ट्रैश्चनिमंत्र्यमाणाःपित्राचकृ
ष्णेतवसोदरैश्च ॥ नयज्ञसेनस्यनमातुलानांगृहेषुबालारतिमाप्नुवंति ॥ २५ ॥ आनर्तमेवाभिमुखाःशिवेनगत्वाधनुर्वेदरतिप्रधानाः ॥ तवात्मजावृष्णिपुरंप्रवि
श्यनदैवतेभ्यःस्पृहयंतिकृष्णे ॥ २६ ॥ यथात्वमेवार्हसितेषुवृत्तंप्रयोक्तुमार्याचयथैवकुंती ॥ तेष्वप्रमादेनतथाकरोतितथैवभूयश्चतथासुभद्रा ॥ २७ ॥ यथानिरु
द्धस्ययथाभिमन्योर्यथासुनीथस्ययथैवभानोः ॥ तथाविनेताचगतिश्चकृष्णेतवात्मजानामपिरौक्मिणेयः ॥ २८ ॥ गदासिचर्मग्रहणेषुशूरानस्त्रेषुशिक्षासुरथा
श्वयाने ॥ सम्यग्विनेताविनयेदतंद्रीस्तांश्चाभिमन्युःसततंकुमारः ॥ २९ ॥ सचापिसम्यक्प्रणिधायशिक्षांशस्त्राणिचैषांविधिवत्प्रदाय ॥ तवात्मजानांचतथाभि
मन्योःपराक्रमैस्तुष्यतिरौक्मिणेयः ॥ ३० ॥ यथाविहारंप्रसमीक्षमाणाःप्रयांतिपुत्रास्तवयाज्ञसेनि ॥ एकैकमेषामनुयांतितत्ररथाश्चयानानिचदंतिनश्च ॥
॥ ३१ ॥ अथाब्रवीद्धर्मराजंतुकृष्णोदशार्हयोधाःकुकुरांधकाश्च ॥ एतेनिदेशंतवपालयंतस्तिष्ठंतुयत्रेच्छसितत्रराजन् ॥ ३२ ॥ आवर्ततांकार्मुकवेगवाताहला
युधप्रग्रहणामधूनाम् ॥ सेनातवार्थेषुनरेंद्रयत्तासप्तसादिपत्त्यश्वरथासनागा ॥ ३३ ॥ प्रस्थाप्यतांपांडवधार्तराष्ट्रःसुयोधनःपापकृतांवरिष्ठः ॥ ससानुबंधःससुहृ
द्गणश्चभौमस्यसौभाधिपतेश्चमार्गम् ॥ ३४ ॥ कामंतथातिष्ठनरेंद्रतस्मिन्यथाकृतस्तेसमयःसभायाम् ॥ दाशार्हयोधैस्तुहतारियोधंप्रतीक्षतांनागपुरंभवंतम्
॥ ३५ ॥ व्यपेतमन्युर्व्यपनीतपाप्माविहृत्ययत्रेच्छसितत्रकामम् ॥ ततःप्रसिद्धंप्रथमंविशोकःप्रपत्स्यसेनागपुरंसराष्ट्रम् ॥ ३६ ॥ ततस्तदाज्ञायमतंमहात्मायथा
वदुक्तंपुरुषोत्तमेन ॥ प्रशस्यविप्रेक्ष्यचधर्मराजःकृतांजलिःकेशवमित्युवाच ॥ ३७ ॥ असंशयंकेशवपांडवानांभवान्गतिस्त्वच्छरणाहिपार्थाः ॥ कालोदये
तच्चततश्चभूयःकर्ताभवान्कर्मनसंशयोस्ति ॥ ३८ ॥ यथाप्रतिज्ञंविहृतश्चकालःसर्वाःसमाद्वादशनिर्जनेषु ॥ अज्ञातचर्यांविधिवत्समाप्यभवद्गताःकेशवपां
डवेयाः ॥ ३९ ॥ एषैवबुद्धिर्जुषतांसदात्वांसत्येस्थिताःकेशवपांडवेयाः ॥ सदानधर्माःसजनाःसदाराःसबांधवास्त्वच्छरणाहिपार्थाः ॥ ४० ॥

ताशिक्षयितारौक्मिणेयःप्रद्युम्नः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ मधूनांमाथुराणां हलायुधःप्रग्रहणोनियंतायस्याःसासेना यत्तासन्नद्धा ॥ ३३ ॥ भौमस्यनरकासुरस्य सौभाधिपतेःशाल्वस्य
॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ पंचविंशकः वर्षैरितिशेषः ॥ ४३ ॥ सुविश्वस्तंभगवन्मायादौदृढनिश्चयम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अवलोककःअवलोकनार्थी ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सनातनःकृष्णः ॥ ५० ॥ ५१ ॥
॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ भवत्येवहीति धर्माधर्मफलयोर्विपर्ययंदृष्ट्वापुरुषःकर्मणःफलंकथंस्विदश्नातिईश्वरोवाकथंस्वित्कर्तास्तीतिधर्मेश्वरयोराक्षेपः ऋध्यतःसमृद्धियुतान् ॥ ५६ ॥ कथंस्विदि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथावदतिवार्ष्णेयेधर्मराजेचभारत ॥ अथपश्चात्तपोवृद्धोबहुवर्षसहस्रधृक् ॥ ४१ ॥ प्रत्यदृश्यतधर्मात्मामार्कंडेयोमहातपाः ॥ अज
रश्चामरश्चैवरूपौदार्यगुणान्वितः ॥ ४२ ॥ व्यदृश्यततथायुक्तोयथास्यात्पंचविंशकः ॥ तमागतमृषिंवृद्धंबहुवर्षसहस्रिणम् ॥ ४३ ॥ आनर्चुर्ब्राह्मणाःसर्वेकृष्णश्च
सहपांडवैः ॥ तमर्चितंसुविश्वस्तमासीनमृषिसत्तमम् ॥ ब्राह्मणानांमतेनाहपांडवानांचकेशवः ॥ ४४ ॥ ॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ शुश्रूषवःपांडवास्तेब्राह्मणाश्चस
मागताः ॥ द्रौपदीसत्यभामाचतथाहंपरमंवचः ॥ ४५ ॥ पुरावृत्ताःकथाःपुण्याःसदाचारान्सनातनान् ॥ राज्ञांस्त्रीणामृषीणांचमार्कंडेयविचक्ष्वनः ॥ ४६ ॥ वैशं
पायनउवाच ॥ ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुदेवर्षिरपिनारदः ॥ आजगामविशुद्धात्मापांडवानवलोककः ॥ ४७ ॥ तमप्यथमहात्मानंसर्वेतेपुरुषर्षभाः ॥ पाद्यार्घ्याभ्यांय
थान्यायमुपतस्थुर्मनीषिणः ॥ ४८ ॥ नारदस्त्वथदेवर्षिर्ज्ञात्वातांस्तुकृतक्षणान् ॥ मार्कंडेयस्यवदतस्तांकथामन्वमोदत ॥ ४९ ॥ उवाचचैनंकालज्ञःस्मयन्निवस
नातनः ॥ ब्रह्मर्षेकथ्यतांयत्तेपांडवेषुविवक्षितम् ॥ ५० ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचमार्कंडेयोमहातपाः ॥ क्षणंकुरुध्वंविपुलमाख्यातव्यंभविष्यति ॥ ५१ ॥ एवमुक्ताःक्ष
णंचक्रुःपांडवाःसहतैर्द्विजैः ॥ मध्यंदिनेयथादित्यंप्रेक्षंतस्तेमहामुनिम् ॥ ५२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंविवक्षंतमालक्ष्यकुरुराजोमहामुनिम् ॥ कथासंज
ननार्थायचोदयामासपांडवः ॥ ५३ ॥ भवान्दैवतदैत्यानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ राजर्षीणांचसर्वेषांचरितज्ञःपुरातनः ॥ ५४ ॥ सेव्यश्चोपासितव्यश्चमतोनः
कांक्षितश्चिरम् ॥ अयंचदेवकीपुत्रःप्राप्तोस्मानवलोककः ॥ ५५ ॥ भवत्येवहिमेबुद्धिर्दृष्ट्वात्मानंसुखाच्च्युतम् ॥ धार्तराष्ट्रांश्चदुर्वृत्तानृध्यतःप्रेक्ष्यसर्वशः ॥ ५६ ॥
कर्मणःपुरुषःकर्ताशुभस्याप्यशुभस्यवा ॥ सफलंतदुपाश्नातिकथंकर्तास्विदीश्वरः ॥ ५७ ॥ कुतोवासुखदुःखेषुनृणांब्रह्मविदांवर ॥ इहवाकृतमन्वेतिपरदेहेथवा
पुनः ॥ ५८ ॥ देहीचदेहंसंत्यज्यमृग्यमाणःशुभाशुभैः ॥ कथंसंयुज्यतेप्रेत्यइहवाद्विजसत्तम ॥ ५९ ॥ ऐहलौकिकमेवेहउताहोपारलौकिकम् ॥ क्वचकर्माणितिष्ठंति
जंतोःप्रेतस्यभार्गव ॥ ६० ॥ त्यस्योभयत्रसंबंधः ॥ ५७ ॥ कुतोवेति स्वभावात्कर्मणोवा अंत्येइहैवपरत्रापिवा कृतंकर्मणासाधितंसुखमन्वेतीत्यर्थः ॥ ५८ ॥ शुभाशुभैःकर्मभिःस्वयोविना
शिभिरिहवाकारीर्यादिभिर्वृष्ट्याद्यर्थंविहितैः परत्रवादेहत्यागेसतिकथंसंयुज्यतेकिमाश्रित्यचकर्माणितिष्ठंतीतिफलस्यव्यभिचारादाशुविनाशित्वादाश्रयाभावाच्चेतित्रेधाप्राक्कर्मसद्भावाक्षेपः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

स्थित्यर्थंलोकरक्षार्थं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ तत्रधर्माधर्मफलयोस्तावद्व्यभिचारंदर्शयन्प्रथमंदोषंनिरस्यति निर्मलानीत्यादिना ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ मायाकूटकार्षापणादिर्व्याजंदं
भस्तदेवोपजीवंतिनतुधर्मंतेमायाव्याजोपजीविनः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नाथंतःप्रार्थयमानाः कामानांकामान् ॥ ७३ ॥अंत्यंप्रश्नमनुवदति जंतोःप्रेतस्येतिद्वाभ्याम् ॥ ७४ ॥ अनुनयंसिद्धांतं
॥ ७५ ॥ तस्योत्तरेणैवार्थात्कर्मणामाशुविनाशित्वदोषोनिरस्तोभवतीत्यभिसंधायाह अयमादीति आदिशरीरेणलिंगदेहेनयावन्मोक्षंस्थायिना देवसृष्टेनधर्माधर्मसंसृष्टेन यद्वाधर्माद्यनुरोधिनाईश्वरेणवा

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोयथावद्वदतांवर ॥ विदितंवेदितव्यंतेस्थित्यर्थंत्वंतुपृच्छसि ॥ ६१ ॥ अत्रतेकथयिष्यामितदिहैकमनाःशृणु ॥ यथेहा
मुत्रचनरःसुखदुःखमुपाश्नुते ॥ ६२ ॥ निर्मलानिशरीराणिविशुद्धानिशरीरिणाम् ॥ ससर्जधर्मतंत्राणिपूर्वोत्पन्नःप्रजापतिः ॥ ६३ ॥ अमोघफलसंकल्पाःसुव्र
ताःसत्यवादिनः ॥ ब्रह्मभूतानराःपुण्याःपुराणाःकुरुसत्तम ॥ ६४ ॥ सर्वेदेवैःसमायांतिस्वच्छंदेननभस्तलम् ॥ ततश्चपुनरायांतिसर्वेस्वच्छंदचारिणः ॥ ६५ ॥ स्व
च्छंदमरणाश्चासन्नराःस्वच्छंदचारिणः ॥ अल्पबाधानिरातंकाःसिद्धार्थानिरुपद्रवाः ॥ ६६ ॥ द्रष्टारोदेवसंघानामृषीणांचमहात्मनाम् ॥ प्रत्यक्षाःसर्वधर्माणां
दांताविगतमत्सराः ॥ ६७ ॥ आसन्वर्षसहस्रीयास्तथापुत्रसहस्रिणः ॥ ततःकालांतरेन्यस्मिन्पृथिवीतलचारिणः ॥ ६८ ॥ कामक्रोधाभिभूतास्तेमायाव्याजो
पजीविनः ॥ लोभमोहाभिभूताश्चत्यक्तादेहैस्ततोनराः ॥ ६९ ॥ अशुभैःकर्मभिःपापास्तिर्यङ्निरयगामिनः ॥ संसारेषुविचित्रेषुपच्यमानाःपुनःपुनः ॥ ७० ॥ मो
घेष्टामोघसंकल्पामोघज्ञानाविचेतसः ॥ सर्वाभिशंकिनश्चैवसंवृत्ताःक्लेशदायिनः ॥ ७१ ॥ अशुभैःकर्मभिश्चापिप्रायशःपरिचिह्निताः ॥ दौष्कुल्याव्याधिबहु
लादुरात्मानोप्रतापिनः ॥ ७२ ॥ भवंत्यल्पायुषःपापारौद्रकर्मफलोदयाः ॥ नाथंतःसर्वकामानांनास्तिकाभिन्नचेतसः ॥ ७३ ॥ जंतोःप्रेतस्यकौंतेयगतिःस्वैरिह
कर्मभिः ॥ प्राज्ञस्यहीनबुद्धेश्चकर्मकोशःक्वतिष्ठति ॥ ७४ ॥ क्वस्थस्तत्समुपाश्नातिसुकृतंयदिवेतरत् ॥ इतितेदर्शनंयच्चतत्राप्यनुनयंशृणु ॥ ७५ ॥ अयमादिशरी
रेणदेवसृष्टेनमानवः ॥ शुभानामशुभानांचकुरुतेसंचयंमहत् ॥ ७६ ॥ आयुषोंतेप्रहायेदंक्षीणप्रायंकलेवरम् ॥ संभवत्येवयुगपद्योनौनास्त्यंतराऽभवः ॥ ७७ ॥
तत्रास्यस्वकृतंकर्मच्छायेवानुगतंसदा ॥ फलत्यथसुखार्होवादुःखार्होवाथजायते ॥ ७८ ॥

सृष्टेनाविष्कृतेन सर्ववासनामयंलिंगमेवकर्मणामाश्रयइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ कलेवरंस्थूलदेहं युगपद्देहद्वयेनसंभवतिसंयुज्यतेपूर्वत्यागात्प्रागेवतृणजलौकान्यायेनापरमादत्तेनतुतदनंतरं अतएवांतरामध्ये
क्षणमात्रमप्यभवोऽसंसारोनास्ति ॥ ७७ ॥ तत्रस्थूलदेहांतरे यत्तुमरणानंतरंमध्येयावद्गर्भवासमातिवाहिकशरीरारूढोदिविभुव्यंतरिक्षेनरकेवाभवतीतितत्स्थूलदृष्ट्यैवज्ञेयं उभयत्रभोगसाम्येनस्थूला
तिवाहिकयोर्भेदाभावात् यथोक्तंवसिष्ठेन आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनादिति ॥ ७८ ॥

कृतांतोयमस्तत्संबंधीविधिःपुण्यपापफलभोगेनियोगस्तेनसंयुक्तस्तमनुतिष्ठन् निरादानःप्राप्तंसुखंदुःखंवादूरीकर्तुमशक्तः दोऽवखंडनेइत्यस्यरूपं ॥ ७९ ॥ अबुद्धीनांतत्त्वज्ञानहीनानांगतिःस्वर्गनरकरूपा
उत्तमांपुनरावृत्तिवर्जितां ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ शुक्लजातीयाःशुक्लोयोगजोधर्मस्तत्प्रकारास्तदेकार्जनपराः प्रकारवचनेजातीयर् योन्यंतरमातिवाहिकयोन्यपेक्षयाऽन्यामाधिभौतिकींयोनिं ॥ ८२ ॥ व
शिनईश्वराः मंदरोगिणोनीरोगाः नतत्रशोकोनजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमितिश्रुतेः प्रारब्धकर्मप्राबल्यात्कदाचित्प्राप्तमेवचापक्वयोगिनांरोगादिकंचेत्तत्राह अल्पेति अल्पंद्वैतदर्शनं अथयत्रा
न्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पमितिश्रुतेः तस्मादाबाधोदुःखंततस्त्रासात् निरुपद्रवाः उपसमीपेस्थित्वाद्रवतिस्वीयंधर्ममासिंचतीत्युपद्रवोंऽतःकरणंतद्रहिताः एतेनप्रारब्धस्यापिप्रतिघातायनिर्बीजःसमाधिः

कृतांतविधिसंयुक्तःसजंतुर्लक्षणैःशुभैः॥ अशुभैर्वानिरादानोलक्ष्यतेज्ञानदृष्टिभिः॥ ७९ ॥ एषातावदबुद्धीनांगतिरुक्तायुधिष्ठिर ॥ अतःपरंज्ञानवतांनिबोधग
तिमुत्तमाम् ॥ ८० ॥ मनुष्यास्तप्ततपसःसर्वागमपरायणाः॥ स्थिरव्रताःसत्यपरागुरुशुश्रूषणेरताः॥ ८१ ॥ सुशीलाःशुक्लजातीयाःक्षांतादांताःसुतेजसः॥ शुचि
योन्यंतरगताःप्रायशःशुभलक्षणाः॥ ८२ ॥ जितेंद्रियत्वाद्वशिनःशुक्लत्वान्मंदरोगिणः॥ अल्पाबाधपरित्रासाद्भवंतिनिरुपद्रवाः ॥ ८३ ॥ च्यवंतंजायमानंचग
र्भस्थंचैवसर्वशः॥ स्वमात्मानंपरंचैवबुध्यंतेज्ञानचक्षुषा॥ ८४ ॥ ऋषयस्तेमहात्मानःप्रत्यक्षागमबुद्धयः॥ कर्मभूमिमिमांप्राप्यपुनर्यांतिसुरालयम् ॥ ८५ ॥ किं
चिद्दैवाद्धतात्किंचित्किंचिदेवस्वकर्मभिः॥ प्राप्नुवंतिनराराजन्मातेऽस्त्वन्याविचारणा॥ ८६ ॥ इमामत्रोपमांचापिनिबोधवदतांवर ॥ मनुष्यलोकेयच्छ्रेयःप
रंमन्येयुधिष्ठिर॥ ८७॥ इहवैकस्यनामुत्रअमुत्रैकस्यनोइह॥ इहवामुत्रचैकस्यनामुत्रैकस्यनोइह ॥ ८८ ॥ धनानियेषांविपुलानिसंतिनित्यंरमंतेसुविभूषितां
गाः॥ तेषामयंशत्रुवरघ्नलोकोनासौसदादेहसुखेरतानाम् ॥ ८९॥ येयोगयुक्तास्तपसिप्रसक्ताःस्वाध्यायशीलाजरयंतिदेहान् ॥ जितेंद्रियाःप्राणिवधेनिवृत्तास्ते
षामसौनायमरिघ्नलोकः॥ ९० ॥

प्रभवतीतिदर्शितं ॥ ८३ ॥ ननुतादृशोप्यपांतरतमानामवेदाचार्यःकलिद्वापरयोःसंधौसत्यवत्यांव्यासतयासमजनीतिस्मर्यतेमोक्षधर्मेषु अतःशुक्लजातीयानामप्युत्क्रांतिगत्यागतयोऽपरिहार्याइत्याशंक्याह
च्यवंतमिति अधिकारिणांतेषांलोकानुग्रहार्थंस्वेच्छयागृहाद्गृहांतरप्रवेशवदिहपरत्रचसंचारोनकर्माधीनतयाऽस्माकमिवदुःखायभवतीत्याशयः तथानिर्णीतंयावदधिकारमवस्थितिराधिकारिकाणामि
त्यत्र ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ दैवात्मूढोन्मत्तजडभरतादिभिर्यल्लभ्यतेतद्दैवादेव हठात्योगसिद्धैर्विश्वामित्रादिभिः इतरैःस्वकर्मभिः अन्यातेषामन्यतमाएकैवकाचित्स्थितिरस्तीतिविचारणातेतवमास्तु ॥ ८६ ॥
एवमात्मविदांस्वातंत्र्यमुक्त्वेतरेषांस्थितिचातुर्विध्यमाह इमामिति ॥ ८७ ॥ इहवेति परंश्रेयइत्यनुकृष्यते वाशब्दएवार्थेद्विरावर्तते एकस्यइहैवपरंश्रेयोस्तिनामुत्रपरलोके एकस्यामुत्रैवास्तिनत्विह इ
हचामुत्रचएकस्यश्रेयोस्ति एकस्यतूभयत्रापिनास्तीति ॥ ८८ ॥ इममेवश्लोकंव्याचष्टे धनानीत्यादिना ॥ ८९ ॥ येइति तेषामसौलोकएवनत्वयम् ॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥ प्रजनेपुत्रोत्पादने ॥ ९२ ॥ भवंतस्तुलोकद्वयेपिश्रेयांसइत्याह सर्वैभवंतइति ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ तस्माद्धर्माधर्मफलयोर्वैपरीत्यंयत्त्वयाप्रागुक्तंतत्तथानमंतव्यमित्युपसंहरति माभूदिति ॥ ९५ ॥
मार्कंडेयसमास्यायांसहासनेइत्यर्थः आसउपवेशनेऽस्माण्ण्यत् ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मवि

येधर्ममेवप्रथमंचरंतिधर्मेणलब्ध्वाचधनानिकाले ॥ दारानवाप्यक्रतुभिर्यजंतेतेषामयंचैवपरश्चलोकः ॥ ९१ ॥ येनैवविद्यांनतपोनदानंनचापिमूढाःप्रजने
यतंति ॥ नचानुगच्छंतिसुखान्नभोगांस्तेषामयंचैवपरश्चलोकः ॥ ९२ ॥ सर्वैभवंतस्त्वतिवीर्यसत्वादिव्यौजसःसंहननोपपन्नाः ॥ लोकादमुष्मादवनिंप्रपन्नाः
स्वधीतविद्याःसुरकार्यहेतोः ॥ ९३ ॥ कृत्वैवकर्माणिमहांतिशूरास्तपोदमाचारविहारशीलाः ॥ देवानृषीन्प्रेतगणांश्चसर्वान्संतर्पयित्वाविधिनापरेण ॥ ९४ ॥ स्व
र्गंपरंपुण्यकृतोनिवासंक्रमेणसंप्राप्स्यथकर्मभिःस्वैः ॥ माभूद्विशंकातवकौरवेंद्रदृष्ट्वात्मनःक्लेशमिमंसुखार्हम् ॥ ९५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
मार्कंडेयसमास्यापर्वणित्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयंमहात्मानमूचुःपांडुसुतास्तदा ॥
माहात्म्यंद्विजमुख्यानांश्रोतुमिच्छामकथ्यताम् ॥ १ ॥ एवमुक्तःसभगवान्मार्कंडेयोमहातपाः ॥ उवाचसुमहातेजाःसर्वशास्त्रविशारदः ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेयउवा
च ॥ ॥ हैहयानांकुलकरोराजापरपुरंजयः ॥ कुमारोरूपसंपन्नोमृगयांव्यचरद्बली ॥ ३ ॥ चरमाणस्तुसोरण्येतृणवीरुत्समावृते ॥ कृष्णाजिनोत्तरासंगंददर्श
मुनिमंतिके ॥ ४ ॥ सतेननिहतोरण्येमन्यमानेनवैमृगम् ॥ व्यथितःकर्मतत्कृत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ ५ ॥ जगामहैहयानांवैसकाशंप्रथितात्मनाम् ॥ राज्ञांराजीव
नेत्रोसौकुमारःपृथिवीपतिः ॥ तेषांचतद्यथावृत्तंकथयामासवैतदा ॥ ६ ॥ तंचापिहिंसितंतातमुनिंमूलफलाशिनम् ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाचतेतत्रबभूवुर्दीनमानसाः ॥ ७ ॥
कस्यायमितितेसर्वेमार्गमाणास्ततस्ततः ॥ जग्मुश्चारिष्टनेम्नोथतार्क्ष्यस्याश्रममंजसा ॥ ८ ॥ तेभिवाद्यमहात्मानंतंमुनिंनियतव्रतम् ॥ तस्थुःसर्वेसतुमुनिस्तेषांपू
जामथाहरत् ॥ ९ ॥ तेतमूचुर्महात्मानंनवयंसत्क्रियांमुने ॥ त्वत्तोर्हाःकर्मदोषेणब्राह्मणोहिंसितोहिनः ॥ १० ॥ तानब्रवीत्सविप्रर्षिःकथंवोब्राह्मणोहतः ॥ क्वचा
सौब्रूतसहिताःपश्यध्वंमेतपोबलम् ॥ ११ ॥

दांशुक्लजातीयानांस्वच्छंदमरणंतेषामित्यादिनाप्रोक्तंमहाभाग्यंप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमयमध्यायआरभ्यते मार्कंडेयमिति कथ्यतांत्वया ॥ १ ॥ २ ॥ कुमारत्वादविवेकृत्वंसूचितं ॥ ३ ॥ उत्तरासंगःप्रावरणं
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अरिष्टनेमिशब्दइकारांतोप्यत्रमन्नंतोपिज्ञेयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ तार्क्ष्यः तृक्षस्यकश्यपस्यापत्यं ॥ १३ ॥ स्यादयमित्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ हेतुयोगःमुक्तिसंबंधः समासःसंक्षेपस्ताभ्यामितिपंचम्यर्थेतसिः सत्यमेवाभिजानीमइ
त्यादिनासत्यादीनिमृत्युजयसाधनान्युच्यंते ॥ १८ ॥ यदितिब्राह्मणनिंदाशून्याः स्तुतिपराश्चस्मइत्यर्थः ॥ १९ ॥ भृत्यान्भार्यादीन्अत्यशनेनअशनादधिकेनदानमानादिना ॥ २० ॥ पुण्यदेशःगंगाती
रादिः तेजस्विनांयोगसिद्धानांदेशःसामीप्यं तत्संगादित्यर्थः ॥ २१ ॥ एतद्वैइति यौष्माकीणंहत्यादोषमपिसंलापमात्राद्वयंहंतुंसमर्थाःस्मइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० चतुरशी

तेतुतत्सर्वमखिलमाख्यायास्मैयथातथम् ॥ नापश्यंस्तमृषिंतत्रगतासुंतेसमागताः ॥ १२ ॥ अन्वेषमाणाःसव्रीडाःस्वप्नवद्गतचेतनाः ॥ तानब्रवीत्तत्रमुनिस्तार्क्ष्यः
परपुरंजयः ॥ १३ ॥ स्यादयंब्राह्मणःसोथयुष्माभिर्योविनाशितः ॥ पुत्रोह्ययंममनृपास्तपोबलसमन्वितः ॥ १४ ॥ तेचदृष्ट्वैवतमृषिंविस्मयंपरमंगताः ॥ महदा
श्चर्यमितिवैतेब्रुवाणामहीपते ॥ १५ ॥ मृतोह्ययमुपानीतःकथंजीवितमाप्तवान् ॥ किमेतत्तपसोवीर्यंयेनायंजीवितःपुनः ॥ १६ ॥ श्रोतुमिच्छामहेविप्रयदिश्रोत
व्यमित्युत ॥ सतानुवाचनास्माकंमृत्युःप्रभवतेनृपाः ॥ १७ ॥ कारणंवःप्रवक्ष्यामिहेतुयोगसमासतः ॥ सत्यमेवाभिजानीमोनानृतेकुर्महेमनः ॥ स्वधर्ममनुति
ष्ठामस्तस्मान्मृत्युभयंननः ॥ १८ ॥ यद्ब्राह्मणानांकुशलंतदेषांकथयामहे ॥ नैषांदुश्चरितंब्रूमस्तस्मान्मृत्युभयंननः ॥ १९ ॥ अतिथीनन्नपानेनभृत्यानत्यशनेन
च ॥ संभोज्यशेषमश्नीमस्तस्मान्मृत्युभयंननः ॥ २० ॥ क्षांतादांताःक्षमाशीलास्तीर्थदानपरायणाः ॥ पुण्यदेशनिवासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः ॥ तेजस्विदेश
वासाच्चतस्मान्मृत्युभयंननः ॥ २१ ॥ एतद्वैलेशमात्रंवःसमाख्यातंविमत्सराः ॥ गच्छध्वंसहिताःसर्वेनपापाद्भयमस्तिवः ॥ २२ ॥ एवमस्त्वितितेसर्वेप्रतिपूज्यम
हामुनिम् ॥ स्वदेशमगमन्हृष्टाराजानोभरतर्षभ ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्यकथनेचतुरशीत्यधिकशतत
मोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ भूयएवमहाभाग्यंब्राह्मणानांनिबोधमे ॥ वैन्योनामेहराजर्षिरश्वमेधायदीक्षितः ॥ १ ॥ तमत्रि
र्गंतुमारेभेवित्तार्थमितिनःश्रुतम् ॥ भूयोर्थंनानुरुध्यत्सधर्मव्यक्तिनिदर्शनात् ॥ २ ॥ सविचिंत्यमहातेजावनमेवान्वरोचयत् ॥ धर्मपत्नींसमाहूयपुत्रांश्चेदमुवाच
ह ॥ ३ ॥ प्राप्स्यामःफलमत्यंतंबहुलंनिरुपद्रवम् ॥ अरण्यगमनंक्षिप्रंरोचतांवोगुणाधिकम् ॥ ४ ॥

त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मृत्युजयहेतुःपूर्वोक्तःसत्यादिर्धर्मोवनस्थानामेवयुज्यतेनतुगृहस्थानांतेषांदुष्प्रतिग्रहब्रह्मविद्वेषादिनादोषप्रसक्त्यानादृशधर्मसंभ
वादित्याशयवानध्यायमारभते भूयइति ॥ १ ॥ सोत्रिरर्थंभूयोनानुरुध्यत् अत्यंतमर्थार्थीनबभूव कुतः धर्मव्यक्तिर्धर्मस्यफलद्वाराऽभिव्यक्तिः फलव्यक्त्याहिधर्मोनश्यत्यतस्तद्रक्षणार्थंनैच्छदित्यर्थः
॥ २ ॥ वनंगंतुमितिशेषः ॥ ३ ॥ निरुपद्रवमक्षयंमोक्षाख्यं ॥ ४ ॥

धर्मंयज्ञादिकमनुतन्वतीविस्तारयंती हेतौशतृप्रत्ययः धर्मार्थेधनमेवार्जयस्वेत्युवाचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ भृत्यानित्यतिथिदेवतादीनांसुतानितिभार्यादीनांचोपलक्षणं धर्मविद्भिर्मन्वादिभिः अनधीत्यद्विजो वेदाननुत्पाद्यसुतानपि अनिष्ट्वाविधिवद्यज्ञैर्मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधइतिवदद्भिः ॥ ७ ॥ दशसूनासहस्राणिनित्यंवहतिसौनिकः तेनतुल्यःस्मृतोराजाघोरस्तस्यप्रतिग्रहइतिमनुवाक्यादेवराजप्रतिग्रहेदोषंजानन्नत्रिस्तत्रविघ्नमुपन्यस्यति कथितइत्यादिना ॥ ८ ॥ व्यवसामिउद्यमंकरोमि ॥ ९ ॥ निरर्थकामपिवाचंवदतांपराजयोपिपापावहइतिभावः तथाचस्मृतिः गुरुंत्वंकृत्यहुंकृत्यविप्रंनिर्जित्यवादतः अरण्ये

तंभार्याप्रत्युवाचाथधर्ममेवानुतन्वती॥ वैन्यंगत्वामहात्मानमर्थयस्वधनंबहु॥ ५॥ सतेदास्यतिराजर्षिर्यजमानोर्थितोधनम्॥ ततआदायविप्रर्षेप्रतिगृह्यधनं बहु॥६॥ भृत्यान्सुतान्संविभज्यततोव्रजयथेप्सितम्॥ एषवैपरमोधर्मोधर्मविद्भिरुदाहृतः॥७॥ ॥अत्रिरुवाच॥ ॥कथितोमेमहाभागेगौतमेनमहात्मना॥ वैन्योधर्मार्थसंयुक्तःसत्यव्रतसमन्वितः॥८॥ किंत्वस्तितत्रद्वेष्टारोविवसंतिहिमेद्विजाः॥ यथामेगौतमःप्राहततोनव्यवसाम्यहम् ॥ ९॥ तत्रस्मवाचंकल्याणींधर्मकामार्थसंहिताम्॥मयोक्तामन्यथाब्रूयुस्ततस्तेवैनिरर्थिकाम्॥ १०॥ गमिष्यामिमहाप्राज्ञेरोचतेमेवचस्तव॥ गाश्चमेदास्यतेवैन्यःप्रभूतंचार्थसंचयम्॥११॥ एवमुक्त्वाजगामाशुवैन्ययज्ञंमहातपाः॥ गत्वाचयज्ञायतनमत्रिस्तुष्टावतंनृपम्॥१२॥ वाक्यैर्मंगलसंयुक्तैःपूजयानोब्रवीद्वचः॥ ॥अत्रिरुवाच॥ ॥राजन्धन्यस्त्वमीशश्चभुवित्वंप्रथमोनृपः॥ १३॥ स्तुवंतित्वांमुनिगणास्त्वदन्योनास्तिधर्मवित्॥ तमब्रवीदृषिःक्रुद्धोवचनंवैमहातपाः॥ १४॥ ॥गौतमउवाच॥ ॥मैवमत्रेपुनर्ब्रूयानतेप्रज्ञासमाहिता॥ अत्रनःप्रथमंस्थातामहेंद्रोवैप्रजापतिः ॥ १५ ॥ अथात्रिरपिराजेंद्रगौतमंप्रत्यभाषत॥ अयमेवविधाताहियथैवेंद्रःप्रजापतिः॥त्वमेवमुह्यसेमोहान्नप्रज्ञानंतवास्तिह॥ १६॥ ॥गौतमउवाच॥ ॥जानामिनाहंमुह्यामित्वमेवात्रविमुह्यसे ॥ स्तौषित्वंदर्शनप्रेप्सूराजानंजनसंसदि॥ १७॥ नवेत्थपरमंधर्मंनचावैषिप्रयोजनम्॥ बालस्त्वमसिमूढश्चवृद्धःकेनापिहेतुना॥ १८॥ विवदंतौतथातौतुमुनीनांदर्शनेस्थितौ॥ येतस्ययज्ञेसंवृत्तास्तेऽपृच्छंतकथंत्विमौ॥ १९॥ प्रवेशःकेनदत्तोयमुभयोर्वैन्यसंसदि ॥ उच्चैःसमभिभाषंतौकेनकार्येणधिष्ठितौ ॥ २० ॥ ततःपरमधर्मात्माकाश्यपःसर्वधर्मवित्॥ विवादिनावनुप्राप्तौतावुभौप्रत्यवेदयत्॥ २१॥ अथाब्रवीत्सदस्यांस्तुगौतमोमुनिसत्तमान्॥ आवयोर्व्याहृतंप्रश्नंशृणुतद्विजसत्तमाः॥ २२॥

निर्जलेदेशेभवतिब्रह्मराक्षसइति ॥ १० ॥ एवंजानन्नपिस्नेहदोषात्तत्कर्तुंप्रतिजानीते गमिष्यामीति ॥ ११ ॥ १२ ॥ पूजयानइतितङ्कर्तृगामित्वात्स्तुतिफलस्ययुक्तः धन्योधनार्हः ईशईशितानियंता प्रथमःहिरण्यगर्भइवअग्रजः नृपःमनुष्याणांरक्षकः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अत्रपरलोकमेवबहुमन्वानोगौतमआह मैवमिति ॥ १५॥ तत्रेंद्रइवात्रराजैवमहेंद्रइतिवित्तार्थीअत्रिःपरपक्षंदूषयति अथेति ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ दर्शनेदृष्टिपथे ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥ २२॥

नौआवयोः॥ २३ ॥ २४ ॥ ब्राह्मेणबलेनराज्ञोबलंनतुस्वकीयमितिसमाधानग्रंथार्थस्तेननगौतमोक्तानिंदापिव्यर्थानाप्यत्रिप्रोक्तास्तुतिरपिनिर्मूलेतिज्ञेयं यद्यपिलोभमूलकत्वंस्तुतिपक्षेस्पष्टमप्रामाण्यकारणंतथाप्यविद्यमानैरपिविशेषणैर्धनार्थिनाराजास्तोतव्यइतिसनत्कुमाराशयः ॥ २५ ॥ प्रथितःप्रथांगतः धर्मोधर्मस्थापकः शक्रोरक्षिता शुक्रोनीतिवित् धाताअतएवजनकः बृहस्पतिर्हितोपदेष्टा ॥ २६ ॥ २७ ॥ पुरायोनिर्धर्मप्रवर्तकत्वेनप्रथमंकारणं युधाजित्संग्रामेजयकर्तृत्वेनोपद्रवनाशकः अभियाः अभितोयातियामिकवद्रक्षणार्थमित्यभियाःमुदितः भवःईश्वरः स्वर्णतास्वर्गंप्रतिगमयितास

वैन्यंविधातेत्याहात्रिरत्रनौसंशयोमहान्॥श्रुत्वैवतुमहात्मानोमुनयोभ्यद्रवन्द्रुतम् ॥ २३॥ सनत्कुमारंधर्मज्ञंसंशयच्छेदनायवै॥सचतेषांवचःश्रुत्वायथातत्वंमहातपाः॥प्रत्युवाचाथतानेवंधर्मार्थसहितंवचः ॥ २४ ॥ ॥सनत्कुमारउवाच॥ ॥ब्रह्मक्षत्रेणसहितंक्षत्रंचब्रह्मणासह ॥ संयुक्तौदहतःशत्रून्वनानीवाग्निमारुतौ॥२५॥राजावैप्रथितोधर्मःप्रजानांपतिरेवच॥सएवशक्रःशुक्रश्चसधाताचबृहस्पतिः॥ २६॥प्रजापतिर्विराट्सम्राट्क्षत्रियोभूपतिर्नृपः॥ यएभिःस्तूयतेशब्दैःकस्तंनार्चितुमर्हति ॥ २७ ॥ पुरायोनिर्युधाजिच्चअभियामुदितोभवः॥स्वर्णतासहजिद्बभ्रुरितिराजाभिधीयते॥ २८॥ सत्ययोनिःपुराविच्चसत्यधर्मप्रवर्तकः॥अधर्मादृषयोभीताबलंक्षत्रेसमादधन् ॥ २९॥ आदित्योदिविदेवेषुतमोनुदतितेजसा॥तथैवनृपतिर्भूमावधर्मान्नुदतेभृशम् ॥ ३०॥ ततोराज्ञःप्रधानत्वंशास्त्रप्रामाण्यदर्शनात्॥उत्तरःसिध्यतेपक्षोयेनराजेतिभाषितम्॥ ३१॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततःसराजासंहृष्टःसिद्धेपक्षेमहामनाः॥तमत्रिमब्रवीत्प्रीतःपूर्वंयेनाभिसंस्तुतः॥ ३२॥यस्मात्पूर्वंमनुष्येषुज्यायांसंमामिहाब्रवीः॥सर्वदेवैश्चविप्रर्षेसंमितंश्रेष्ठमेवच ॥ ३३॥ तस्मात्तेहंप्रदास्यामिविविधंवसुभूरिच॥दासीसहस्रंश्यामानांसुवस्त्राणामलंकृतम्॥ ३४॥ दशकोटीर्हिरण्यस्यरुक्मभारांस्तथादश॥एतद्ददामिविप्रर्षेसर्वज्ञस्त्वंमतोहिमे ॥ ३५ ॥ तदत्रिर्न्यायतःसर्वंप्रतिगृह्याभिसत्कृतः॥प्रत्युज्जगामतेजस्वीगृहानेवमहातपाः ॥ ३६॥ प्रदायचधनंप्रीतःपुत्रेभ्यःप्रयतात्मवान् ॥ तपःसमभिसंधायवनमेवान्वपद्यत॥ ३७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणमाहात्म्येपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥ छ ॥

॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥अत्रैवचसरस्वत्यागीतंपरपुरंजय॥पृष्टयामुनिनावीरशृणुतार्क्ष्येणधीमता॥ १ ॥

हजित्सद्योजयशीलः बभ्रुर्विष्णुः बभ्रुर्नानकुलेविष्णौविपुलेपिंगलेत्रिष्वितिवलशर्मा ॥ २८ ॥ अधर्मादिति सर्वंब्राह्मंबलंक्षत्रेऽस्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ सत्यादिधर्मफलंवनेएवसिध्यतीत्याख्यायिकावसानमुखेनोपसंहरति प्रदायचेति ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ छ ॥

वनेसत्यादिधर्मवनायत्कर्तव्यंयत्प्राप्यंयच्चज्ञेयंतदाहाध्यायेन अत्रैवचसरस्वत्येत्यादिना सरस्वतीयज्ञभोक्त्रीयज्ञफलदात्रीचदेवता अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मीतिवाक्यशेषात् ॥ १ ॥

कथंकुर्यान्छ्रेयइत्यावर्तते ॥ २ ॥ लोकान्कामान् विरजाआसक्तिहीनः चरेयमुपलभेयं तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धसर्वकामभाक्त्वरूपंफलंकेनोपायेनप्राप्नुयादित्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥
ब्रह्मसगुणंहार्दाकाशाख्यं यथाप्रदेशंदेशभेदमनतिक्रांतमर्चिरादिमार्गेणलभ्यमित्यर्थः निर्गुणविदोनतस्यप्राणाउत्क्रामंतीतिगतिनिषेधात् स्वाध्यायःप्रणवजपः देवलोकस्यपारंकार्यब्रह्मलोकं ॥ ५ ॥ एन
मेवस्तौतिद्वाभ्यांतत्रेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ देवलोकस्यपारस्तावद्दूरेस्तु सएवतुकथंप्राप्यनइत्यतआह परमित्यादिना अनडुहमनड्वाहंशकटवहनसमर्थंवलीवर्दं ॥ ८ ॥ धेनुंदोग्ध्रींगां ॥ ९ ॥ १० ॥ उत्तरीयैः

॥तार्क्ष्यउवाच॥ ॥किंनुश्रेयःपुरुषस्येहभद्रेकथंकुर्वन्नच्यवतेस्वधर्मात्॥आचक्ष्वमेचारुसर्वांगिकुर्यात्त्वयाशिष्टोनच्यवेयंस्वधर्मात् ॥ २ ॥ कथंवाग्निंजुहुयां
पूजयेवाकस्मिन्कालेकेनधर्मोननश्येत्॥एतत्सर्वंसुभगेप्रब्रवीहियथालोकान्विरजाःसंचरेयम्॥३॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥एवंपृष्टाप्रीतियुक्तेनतेनशुश्रूषुमी
क्ष्योत्तमबुद्धियुक्तम्॥तार्क्ष्यंविप्रंधर्मयुक्तंहितंचसरस्वतीवाक्यमिदंबभाषे ॥ ४॥ ॥सरस्वत्युवाच॥ ॥ योब्रह्मजानातियथाप्रदेशंस्वाध्यायनित्यःशुचिरप्रम
त्तः॥ सवैपारंदेवलोकस्यगंतासहामरैःप्राप्नुयात्प्रीतियोगम्॥५॥ तत्रस्मरम्याविपुलाविशोकाःसुपुष्पिताःपुष्करिण्यःसुपुण्याः॥अकर्दमामीनवत्यःसुतीर्थाहि
रण्मयैरावृताःपुंडरीकैः ॥६ ॥ तासांतीरेष्वासतेपुण्यभाजोमहीयमानाःपृथगप्सरोभिः ॥सुपुण्यगंधाभिरलंकृताभिर्हिरण्यवर्णाभिरतीवहृष्टाः॥ ७ ॥परंलो
कंगोप्रदास्त्वाप्नुवंतिदत्वानडुहंसूर्यलोकंव्रजंति ॥ वासोदत्वाचांद्रमसंतुलोकंदत्वाहिरण्यममरत्वमेति॥ ८ ॥ धेनुंदत्वासुप्रभांसुप्रदोहांकल्याणवत्सामपला
यिनींच॥यावंतिरोमाणिभवंतितस्यास्तावद्वर्षाण्यासतेदेवलोके॥ ९॥ अनड्वाहंसुव्रतंयोददातिहलस्यवोढारमनंतवीर्यम् ॥ धुरंधरंबलवंतंयुवानंप्राप्नोतिलो
कान्दशधेनुदस्य॥ १० ॥ददातियोवैकपिलांसचैलांकांस्योपदोहांद्रविणैरुत्तरीयैः॥तैस्तैर्गुणैःकामदुहाथभूत्वानरंप्रदातारमुपैतिसागौः ॥ ११ ॥ यावंतिरोमा
णिभवंतिधेन्वास्तावत्फलंभवतिगोप्रदाने॥पुत्रांश्चपौत्रांश्चकुलंचसर्वमासप्तमंतारयतेपरत्र ॥ १२ ॥ सदक्षिणांकांचनचारुशृंगींकांस्योपदोहांद्रविणैरुत्तरी
यैः॥धेनुंतिलानांददतोद्विजायलोकावसूनांसुलभाभवंति ॥ १३॥ स्वकर्मभिर्दानवसंनिरुद्धेतीव्रांधकारेनरकेसंपतंतम् ॥ महार्णवेनौरिववातयुक्तादानंगवां
तारयतेपरत्र॥ १४॥योब्राह्मदेयांतुददातिकन्यांभूमिप्रदानंचकरोतिविप्रे॥ददातिदानंविधिनाचयश्चसलोकमाप्नोतिपुरंदरस्य॥ १५॥

पश्चाद्भवैर्दक्षिणादिभिर्द्रव्यैःसहितां ॥ ११ ॥ १२ ॥ तिलधेनुर्दानकांडप्रसिद्धा ॥ १३ ॥ दानवैःकामक्रोधादिभिःसंनिरुद्धेव्याप्तेतीव्रांधकारेअंधेतमसिदेहाभिनिवेशाख्ये तारयतेयोगविघ्नान्नाशयति
॥ १४ ॥ ब्राह्मदेयां ब्राह्मेणालंकृत्यकन्यामुदकपूर्वांदद्यादेषब्राह्मोविवाहइतिगृह्योक्तेनविधिनादेयां ॥ १५॥

यःसप्तेति श्रौतंधर्ममनुतिष्ठन्नात्मनासहपूर्वानपरांश्चतारयतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ अग्निहोत्रंजुह्वानोलोभजालंभिनत्त्यतःसंमोहंछित्वेत्यादिनामैत्रायणीयोपनिषद्यग्निहोत्रस्यज्ञानांतरंगत्वमुक्तमतस्तदाश्रितमेव
विशेषंव्रतादिकंपृच्छति किमिति पुराणंवेदोदितं ॥ १७॥ अनिर्णिक्तपादोऽप्रक्षालितपाणिपादोऽनाचांतश्च अब्रह्मवित्वेदंपाठतोर्थतश्चाविद्वान् अविपश्चित्वेदादधिगतस्यार्थस्यानुभवहीनः बुभुत्सवःपर
चित्तंज्ञातुमिच्छवः यस्मात्शुचिकामाजुषंतिसेवंते ॥ १८ ॥ ऋत्विगप्येवंविधएवकर्तव्यइत्याह नाश्रोत्रियमिति देवहव्येदेवानांहव्यदानादौ मोघंनिष्फलं पुरेतिशीलगोत्रादिज्ञानात्प्राक् अपूर्वमज्ञातकु
लशीलं आहवेदइतिशेषः ॥ १९ ॥ कृशाःधनादिप्रभवेनदर्पेणहीनाः ऋत्विजोयजमानावागवांलोकंकार्यब्रह्मलोकसमीपस्थंपरमंचदेवंब्रह्माणंततःक्रमेणसत्यंचपरमंब्रह्माख्यंपश्यंति एतेनसर्वगुणयुक्त

यःसप्तवर्षाणिजुहोतितार्क्ष्यहव्यंत्वग्नौनियतःसाधुशीलः॥ सप्तावरान्सप्तपूर्वान्पुनातिपितामहानात्मनाकर्मभिःस्वैः ॥ १६॥ ॥तार्क्ष्यउवाच॥ ॥किमग्निहोत्र
स्यव्रतंपुराणमाचक्ष्वमेपृच्छतश्चानुरूपे॥ त्वयानुशिष्टोहमिहाद्यविद्यांयदग्निहोत्रस्यव्रतंपुराणम्॥ १७॥ ॥सरस्वत्युवाच॥ ॥नवाशुचिर्नाप्यनिर्णिक्तपाणि
र्नाब्रह्मविज्जुहुयान्नाविपश्चित्॥ बुभुत्सवःशुचिकामाहिदेवानाश्रद्दधानाद्धिहविर्जुषंति ॥ १८ ॥ नाश्रोत्रियंदेवहव्येनियुंज्यान्मोघंपुरासिंचतितादृशोहि ॥
अपूर्वमश्रोत्रियमाहतार्क्ष्यनवैतादृक्जुहुयादग्निहोत्रम्॥ १९॥ कृशाश्चयेजुह्वतिश्रद्दधानाःसत्यव्रताहुतशिष्टाशिनश्च॥ गवांलोकंप्राप्यतेपुण्यगंधंपश्यंतिदेवंपर
मंचापिसत्यम्॥२०॥ ॥तार्क्ष्यउवाच॥ ॥क्षेत्रज्ञभूतांपरलोकभावेकर्मोदयेबुद्धिमतिप्रविष्टाम्॥प्रज्ञांचदेवींसुभगेविमृश्यपृच्छामित्वांकात्यसिचारुरूपे॥२१॥
॥सरस्वत्युवाच॥ ॥अग्निहोत्रादहमभ्यागतास्मिविप्रर्षभाणांसंशयच्छेदनाय ॥ त्वत्संयोगादहमेतमब्रुवंभावेस्थितातथ्यमर्थंयथावत् ॥ २२ ॥ ॥ तार्क्ष्यउ
वाच॥ ॥नहित्वयासदृशीकाचिदस्तिविभ्राजसेत्यतिमात्रंयथाश्रीः॥ रूपंचतेदिव्यमनंतकांतिप्रज्ञांचदेवींसुभगेबिभर्षि॥ २३॥ ॥सरस्वत्युवाच॥ ॥श्रेष्ठा
नियानिद्विपदांवरिष्ठयज्ञेषुविद्वन्नुपपादयंति ॥ तैरेवचाहंसंप्रवृद्धाभवामिचाप्यायितारूपवतीचविप्र॥ २४॥

स्याग्निहोत्रस्यपरंपरयाकैवल्यजनकत्वमुक्तं ॥ २० ॥ क्षेत्रज्ञभूतांपरमात्मरूपांत्वांप्रज्ञांपृच्छामित्वंचकासीतिपृच्छामि प्रज्ञांविशिनष्टि परोलोकआत्मातस्यभावेस्वरूपेविषयेकर्मोदयेकर्मफलेब्रह्मलोकां
तेचविषयेबुद्धिमतिउत्कृष्टतरांबुद्धिंप्रविष्टांकर्मब्रह्मतत्त्वयोर्निविष्टामित्यर्थः किंकृत्वात्वांदेवींउभयतत्त्वंद्योतयंतींविमृश्यज्ञात्वा ॥ २१ ॥ अग्निहोत्रात्सत्कर्मणःसकाशादहंपरापरविद्यारूपासरस्वत्यभ्या
गताआविर्भूतास्मि त्वत्संयोगात्त्वत्संनिधिंप्राप्य एतमर्थंकर्मणांपारंपर्येणकैवल्यहेतुत्वंसगुणब्रह्मविद्यांचाब्रुवं यतोहंभावेस्थिता श्रद्धावानग्निहोत्रादिनादेवताप्रसादंप्राप्यकर्मोपास्तिज्ञानफलानिविंदती
त्यर्थः ॥ २२ ॥ नहित्वयेतिश्लोकत्रयतात्पर्यंसोपासनेनकर्मणाविद्यासमुल्लसतीति ॥ २३ ॥ यज्ञेषुश्रेष्ठानिकर्मांगावबद्धोपासनानि उपासनास्वरूपंचअहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्य
महमग्निरहंहुतमितिभगवदुपदिष्टंसर्वेष्वयज्ञांगेषुब्रह्मदृष्टिकरणं ॥ २४ ॥

वानस्पत्यंसमिज्जुह्वादि आयसंसौवर्णादि पार्थिवंव्रीह्यादि दिव्येनदिवेस्वर्गायहितेनरूपेण प्रज्ञयाअहंक्रतुरित्यादिना उक्तविधप्रज्ञात्मकेनतवैवप्रत्यगात्मनःसिद्धिःप्राप्तिर्मुक्तिर्वानत्वनात्मभूतस्थानांतरसिद्धि
रितिविद्धि ॥ २५ ॥ इदंतवैवसिद्धिरित्यनेनोपक्षिप्तंप्रत्यग्रूपंव्याय च्छंतेनिगृह्णंति इंद्रियादीनीतिशेषः संप्रतीताःसम्यग्विश्वासयुक्ताः ॥ २६ ॥ वेदविदएवप्रपन्नानत्ववैदिकाः नावेदविन्मनुतेतंबृहंतमिति
श्रुतेः परंब्रह्मपरेभ्योविराट्सूत्रांतर्यामिभ्यःसोपाधिकेभ्यःपरंनिरुपाधिकत्वाच्छ्रेष्ठंप्रथितंसच्चिदानंदरूपेणसर्वत्रप्रथांगतं यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यर्थपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमि
ति पुराणंपुराऽपिनवं तेनसोपाधिकानामुत्पत्तिःसूचिता व्रतमहिंसादिपुण्यंजपादियोगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तैः तपःस्वधर्माचरणमेवधनंयेषांतेप्राप्नुवंतीतिशेषः ॥ २७ ॥ अस्यप्रत्यग्वस्तुनोद्वयत्वसिद्ध्यर्थमित
एवांतर्याम्यादिनासमुत्थानमाह तस्येति तस्यचिदात्मनोमध्येवेतसोवंजुलतरुरिवसबीजांकुरोब्रह्मांडवृक्षश्चितापरिच्छेद्यत्वात्तन्मध्यस्थः पुण्योरमणीयोगंधइवगंधादिर्विषयोधर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यंवातिय
स्मिन्नस्तीतिपुण्यगंधः सहस्रमनंतंशाखाइवभोगस्थानानियस्मिन् विपुलोऽपरिच्छिन्नोविभाति तस्यमूलादविद्यारूपात्सरितइवसंततप्रवाहवत्योभोगवासनाःप्रस्रवंत्युत्तिष्ठंति मधुवन्मृष्टमुदकवदाप्याय

यच्चापिद्रव्यमुपयुज्यतेहवानस्पत्यमायसंपार्थिवंवा ॥ दिव्येनरूपेणचप्रज्ञयाचतवैवसिद्धिरितिविद्धिविद्वन् ॥ २५ ॥ ॥ तार्क्ष्यउवाच ॥ ॥ इदंश्रेयःपरमंमन्य
मानाव्यायच्छंतेमुनयःसंप्रतीताः ॥ आचक्ष्वमेतंपरमंविशोकंमोक्षंपरंयंप्रविशंतिधीराः ॥ सांख्यायोगाःपरमंयंविदंतिपरंपुराणंतमहंनवेद्मि ॥ २६ ॥ ॥ सर
स्वत्युवाच ॥ ॥ तंवैपरंवेदविदःप्रपन्नाःपरंपरेभ्यःप्रथितंपुराणम् ॥ स्वाध्यायवंतोव्रतपुण्ययोगैस्तपोधनावीतशोकाविमुक्ताः ॥ २७ ॥ तस्याथमध्येवेतसःपुण्यगं
धःसहस्रशाखोविपुलोविभाति ॥ तस्यमूलात्सरितःप्रस्रवंतिमधूदकप्रस्रवणाःसुपुण्याः ॥ २८ ॥ शाखांशाखांमहानद्यःसंयांतिसिकताशयाः ॥ धानापूपामां
सशाकाःसदापायसकर्दमाः ॥ २९ ॥ यस्मिन्नग्निमुखादेवाःसेंद्राःसहमरुद्गणाः ॥ ईजिरेक्रतुभिःश्रेष्ठैस्तत्पदंपरमंमम ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मा
र्कंडेयसमास्याप० सरस्वतीतार्क्ष्यसंवादेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ छ ॥

नकरंभोगजंसुखंप्रस्रवंतितामधूदकप्रस्रवणाः भोगवासनाह्युत्तरकालीनंभोगसुखंप्रवृत्तिजननादिद्वाराप्रस्रवतीतिप्रसिद्धं ॥ २८ ॥ शाखामिति महानद्योवासनाःपुराशाखांशाखांतत्तद्भोगस्थानंसंयां
तिस्वप्रवाहपतितंपुरुषंनयंतीत्यर्थः पुण्यवासनयापुण्यमाचरन्स्वर्गंगच्छत्येवमन्यत्रापि सिकताइवपरस्परमसंश्लिष्टाःपुत्रपश्वादयस्तासुशेरतेताःसिकताशयाःपुत्रादिविषयाइत्यर्थः धानाभृष्टयवाः अपू
पाःसच्छिद्रंभक्ष्यं शेषंप्रसिद्धं धानादिकंमधूदकस्थानीयस्यसुखस्यविशेषणं विषयसुखंहिधानावन्नस्वसजातीयंप्रसूतेअपूपवदनेकच्छिद्रयुक्तंमांसवद्धिंसालभ्यंनानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिप्रसिद्धेः
शाकवदल्पसारंपायसवन्मुखमधुरंपाकेगुरुतरंचकर्दमवच्चित्तपटस्यमलिनीकरणंचेतिपरचैतन्यभूमावनाद्यविद्यामूलादुत्थितोयंसंसारवृक्षोऽतिविरसफलोविद्ययाऽविद्यानाशात्समूलमुन्मूलनीयइत्यर्थः त
थाचचिदद्वैतमव्याहतं ॥ २९ ॥ यस्मिन्यत्प्राप्तिनिमित्तंश्रेष्ठैःक्रतुभिर्योगयज्ञैरग्न्यादयोयद्गच्छंतितन्ममविद्यारूपायाःसरस्वत्याःपदंपदनीयंप्रापणीयंस्थानं परमंसर्वोत्कृष्टंज्ञातृज्ञानज्ञेयभानशून्यंब्रह्माद्वैतं ॥ ३०
॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

पूर्वत्रचिद्भूमावविद्यामूलोजगद्वृक्षउत्थितःसोऽविद्याक्षयेभूमावेवलीयतइतिदर्शितं तत्रसकृदविद्याक्षयेसंसारभानंनस्यात्दृश्यतेचक्षीणाविद्यानामपिमार्कंडेयादीनांसंसारभानमस्मदादिवदितिजीवन्मुक्तौसंदिहानोराजामर्कंडेयमुवाचेत्याह ततःसइति मनोर्मनुतेइतिअभिमानात्मकोहंकारोमनुः विशेषेणवस्तेआच्छादयतिचित्प्रकाशमितिविवोऽज्ञानंतद्वान्विवस्वान्मायावीईश्वरः मायिनंतुमहेश्वरमितिश्रुतेः सएववैवस्वतस्तस्यवैवस्वतस्यचरितंसंचरणं अविद्यानाशेसत्याविद्यकोहंकारःकथंसंचरतिनहितंतुदाहेपटस्तिष्ठतीत्याक्षेपः ॥ १ ॥ अपरस्त्वाख्यायिकामनुसृत्यैवउत्तरमाह विवस्वतइत्यादिना अत्रपरब्रह्मणएवरूपांतरंमत्स्याख्योजीवःसोहंकारेणमनुनाउत्तरोत्तरश्रेष्ठेष्वलिंजरादिरूपेषुस्थूलदेहेषुतपोबलान्निपात्यते सचसमुद्राख्येवैराजेदेहेनिपतितश्चकल्पांतेऽविद्यानाशरूपेसत्यपिदग्धपटन्यायेनानुवर्त

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसपांडवोविप्रंमार्कंडेयमुवाचह ॥ कथयस्वेतिचरितंमनोर्वैवस्वतस्यच ॥ १ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ विवस्वतःसुतोराजन्महर्षिःसुप्रतापवान् ॥ वभूवनरशार्दूलप्रजापतिसमद्युतिः ॥ २ ॥ ओजसातेजसालक्ष्म्यातपसाचविशेषतः ॥ अतिचक्रामपितरंमनुःस्वंचपितामहम् ॥ ३ ॥ ऊर्ध्ववाहुर्विशालायांवदर्यांसनराधिप ॥ एकपादस्थितस्तीव्रंचकारसुमहत्तपः ॥ ४ ॥ अवाक्शिरास्तथाचापिनेत्रैरनिमिषैर्दृढम् ॥ सोऽतप्यततपोघोरंवर्षाणामयुतंतदा ॥ ५ ॥ तंकदाचित्तपस्यंतमार्द्रचीरजटाधरम् ॥ चीरिणीतीरमागम्यमत्स्योवचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ भगवन्क्षुद्रमत्स्योऽस्मिबलवद्भ्योभयंमम ॥ मत्स्येभ्योहितोमांत्वंत्रातुमर्हसिसुव्रत ॥ ७ ॥ दुर्लभंबलवंतोहिमत्स्यामत्स्यंविशेषतः ॥ आस्वदंतिसदावृत्तिर्विहितानःसनातनी ॥ ८ ॥ तस्माद्भयौघान्महतोमज्जंतंमांविशेषतः ॥ त्रातुमर्हसिकर्तास्मिकृतेप्रतिकृतंतव ॥ ९ ॥ समत्स्यवचनंश्रुत्वाकृपयाभिपरिप्लुतः ॥ मनुर्वैवस्वतोगृह्णात्तंमत्स्यंपाणिनास्वयम् ॥ १० ॥ उदकांतमुपानीयमत्स्यंवैवस्वतोमनुः ॥ अलिंजरेप्राक्षिपत्तंचंद्रांशुसदृशप्रभे ॥ ११ ॥ सतत्रववृधेराजन्मत्स्यःपरमसत्कृतः ॥ पुत्रवत्स्वीकरोत्तस्मैमनुर्भावंविशेषतः ॥ १२ ॥ अथकालेनमहतासमत्स्यःसुमहानभूत् ॥ अलिंजरेयथाचैवनासौसमभवत्किल ॥ १३ ॥

मानमहंकारंसप्तर्षिसंज्ञकैःप्राणादिभिर्बीजसंज्ञैःप्रारब्धकर्मभिश्चसहितंचरमदेहनाव्यारूढंवासनावरत्रयाजीवमत्स्येनप्रलयकालेप्यूह्यमानंमेरुशृंगसमेऽचलेभगवतोरूपेसद्वासनयालब्धास्पदंविलीनमनुलक्ष्यजीवमत्स्योदर्शनंप्राप्नोतिविलीनेह्यहंकारेजीवत्वंनश्यति सपुनर्निरस्तजीवभावोहंकारोब्रह्मरूपतामापन्नोयथापूर्ववासनयाजगत्सृजति नष्टेप्यविद्याख्येकारणेसंसारभानलक्षणंकार्यंचक्रभ्रमिवत्कंचित्कालमनुवर्ततइत्यध्यायतात्पर्यं ॥ २ ॥ अक्षरार्थस्तु पितरमीश्वरंपितामहंशुद्धंब्रह्मातिचक्रामदेहादावावेशबलान्नमनुतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ एवमहंकारस्यईशाद्यज्ञानात्बंधेप्रसक्तेतपसस्तन्निवृत्त्युपायत्वमाह ऊर्ध्ववाहुरित्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ चीरिणीनदीविशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अलिंजरेमणिकाख्यपात्रे ॥ ११ ॥ १२ ॥ नसमभवत्स्थूलत्वेननममावित्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ समत्स्योच्युतइतिसंबंधः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ मत्स्यस्पर्शगंधजंचिदाभाससंपर्कजंसुखंयस्यास्तीतितस्यमनोः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥
॥ २८ ॥ संप्रक्षालनमेकीभावेनशुक्तिरजतस्येवप्रपंचमलस्यदूरीकरणं ॥ २९॥ त्रसानांजंगमानां इंगंचलनशीलंवृक्षादि नेंगतिपाषाणादि कालोंऽतः ॥ ३० ॥ वटारकारज्जुः वटवेष्टनेऽस्यरूपं सप्तर्षिभिः

अथमत्स्योमनुंदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत ॥ भगवन्साधुमेऽद्यान्यत्स्थानंसंप्रतिपादय ॥ १४ ॥ उद्धृत्यालिंजरात्तस्मात्ततःसभगवान्मनुः ॥ तंमत्स्यमनयद्वापीं
महतींसमनुस्तदा ॥ १५ ॥ तत्रतंप्राक्षिपच्चापिमनुःपरपुरंजय ॥ अथावर्धतमत्स्यःसपुनर्वर्षगणान्बहून् ॥ १६ ॥ द्वियोजनायतावापीविस्तृताचापियोजनम्
॥ तस्यांनासौसमभवन्मत्स्योराजीवलोचन ॥ १७ ॥ विचेष्टितुंचकौंतेयमत्स्योवाप्यांविशांपते ॥ मनुंमत्स्यस्ततोदृष्ट्वापुनरेवाभ्यभाषत ॥ १८ ॥ नयमांभगव
न्साधोसमुद्रमहिषींप्रियाम् ॥ गंगांतत्रनिवत्स्यामियथावातातमन्यसे ॥ १९ ॥ निदेशेहिमयातुभ्यंस्थातव्यमनसूयता ॥ वृद्धिर्हिपरमाप्राप्तात्वत्कृतेहिमयानघ
॥ २० ॥ एवमुक्तोमनुर्मत्स्यमनयद्भगवान्वशी ॥ नदींगंगांतत्रचैनंस्वयंप्राक्षिपदच्युतः ॥ २१ ॥ सतत्रववृधेमत्स्यःकिंचित्कालमरिंदम ॥ ततःपुनर्मनुंदृष्ट्वामत्स्यो
वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ गंगायांहिनशक्नोमिबृहत्त्वाच्चेष्टितुंप्रभो ॥ समुद्रंनयमामाशुप्रसीदभगवन्निति ॥ २३ ॥ उद्धृत्यगंगासलिलात्ततोमत्स्यंमनुःस्वयम् ॥
समुद्रमनयत्पार्थतत्रचैनमवासृजत् ॥ २४ ॥ सुमहानपिमत्स्यस्तुसमनोर्नयतस्तदा ॥ आसीद्यथेष्टहार्यश्चस्पर्शगंधसुखस्यवै ॥ २५ ॥ यदासमुद्रेप्रक्षिप्तःसम
त्स्योमनुनातदा ॥ ततएनमिदंवाक्यंस्मयमानइवाब्रवीत् ॥ २६ ॥ भगवन्हिकृतारक्षात्वयासर्वाविशेषतः ॥ प्राप्तकालंतुयत्कार्यंत्वयातच्छ्रूयतांमम ॥ २७ ॥
अचिराद्भगवन्भौममिदंस्थावरजंगमम् ॥ सर्वमेवमहाभागप्रलयंवैगमिष्यति ॥ २८ ॥ संप्रक्षालनकालोयंलोकानांसमुपस्थितः ॥ तस्मात्त्वांबोधयाम्यद्यय
त्तेहितमनुत्तमम् ॥ २९ ॥ त्रसानांस्थावराणांचयच्चेंगंयच्चनेंगति ॥ तस्यसर्वस्यसंप्राप्तःकालःपरमदारुणः ॥ ३० ॥ नौश्चकारयितव्यातेदृढायुक्तवटारका ॥ तत्र
सप्तर्षिभिःसार्धमारुहेथामहामुने ॥ ३१ ॥ बीजानिचैवसर्वाणियथोक्तानिद्विजैःपुरा ॥ तस्यामारोहयेर्नाविसुसंगुप्तानिभागशः ॥ ३२ ॥ नौस्थश्चमांप्रतीक्षेथास्त
तोमुनिजनप्रिय ॥ आगमिष्याम्यहंशृंगीविज्ञेयस्तेनतापस ॥ ३३ ॥

प्राणेंद्रियैः ॥ ३१ ॥ बीजानिकर्माणिसुसंगुप्तानिदर्शनायोग्यानि अदृष्टानीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ मामंतरात्मानंप्रतीक्षेथाःप्रतीपंजडान्नृतादिप्रातिकूल्येनईक्षेथाआलोचय आगमिष्याम्याविर्भविष्यामिशृंगी
शृणातिहिनस्तिजीवोपाधीन्बाधतेइतिशृंगंमूर्तिस्तद्वान् कथापक्षेस्तुगममेव ॥ ३३ ॥

आपःसंसारः मयाविनामदीयंज्ञानंविना॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ अहमिति अचलेअमूर्तेकारणात्मनिश्रृंगेबंधनस्यफलमीश्वरा
नुग्रहादहंब्रह्मास्मीतिज्ञानमित्यर्थः तथाचान्यत्रपूर्वंमूर्तौधृतंचित्तंमूर्तेरेकैकावयवत्यागेनैकदेशेस्मितमात्रेचधारयेत्इत्युक्त्वातत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारोहेनकिंचिदपिचिंत

एवमेतत्त्वयाकार्यमापृष्टोसिव्रजाम्यहम्॥ तानशक्यामहत्योवैआपस्तर्तुंमयाविना ॥ ३४ ॥ नाभिशंक्यमिदंचापिवचनंमेत्वयाविभो॥ एवंकरिष्यइतितंसम
त्स्यंप्रत्यभाषत॥ ३५॥ जग्मतुश्चयथाकाममनुज्ञाप्यपरस्परम्॥ ततोमनुर्महाराजयथोक्तंमत्स्यकेनह॥ ३६॥ बीजान्यादायसर्वाणिसागरंपुप्लुवेतदा॥ नौक
याशुभयावीरमहोर्मिणमरिंदम ॥ ३७॥ चिंतयामासचमनुस्तंमत्स्यंपृथिवीपते॥ सचतच्चिंतितंज्ञात्वामत्स्यःपरपुरंजय॥ ३८ ॥शृंगीतत्राजगामाशुतदाभ
रतसत्तम॥ तंदृष्ट्वामनुजव्याघ्रमनुर्मत्स्यंजलार्णवे॥ ३९॥ शृंगिणंतंयथोक्तेनरूपेणाद्रिमिवोच्छ्रितम्॥ वटारकमयंपाशमथमत्स्यस्यमूर्धनि॥ ४०॥ मनुर्मनु
जशार्दूलतस्मिन्शृंगेन्यवेशयत्॥ संयतस्तेनपाशेनमत्स्यःपरपुरंजय ॥ ४१ ॥ वेगेनमहतानावंप्राकर्षल्लवणांभसि ॥ सचतांस्तारयन्नावासमुद्रंमनुजेश्वर
॥ ४२॥ नृत्यमानमिवोर्मीभिर्गर्जमानमिवांभसा॥ क्षोभ्यमाणामहावातैःसानौस्तस्मिन्महोदधौ॥ ४३ ॥ घूर्णतेचपलेवस्त्रीमत्तापरपुरंजय॥ नैवभूमिर्नचदि
शःप्रदिशोवाचकाशिरे ॥ ४४ ॥ सर्वमांभसमेवासीत्खंद्यौश्चनरपुंगव ॥एवंभूतेतदालोकेसंकुलेभरतर्षभ॥ ४५॥ अदृश्यंतसप्तर्षयोमनुर्मत्स्यस्तथैवच॥ एवं
बहून्वर्षगणांस्तांनावंसोथमत्स्यकः ॥ ४६ ॥ चकर्षातंद्रितोराजंस्तस्मिन्सलिलसंचये ॥ ततोहिमवतःशृंगंयत्परंभरतर्षभ॥ ४७॥ तत्राकर्षत्ततोनावंसमत्स्यः
कुरुनंदन॥ अथाब्रवीत्तदामत्स्यस्तानृषीन्प्रहसन्शनैः॥४८॥ अस्मिन्हिमवतःशृंगेनावंबध्नीतमाचिरम्॥ साबद्धातत्रतैस्तूर्णमृषिभिर्भरतर्षभ॥४९॥ नौर्मत्स्य
स्यवचःश्रुत्वाशृंगेहिमवतस्तदा॥ तच्चनौबंधनंनामशृंगंहिमवतःपरम्॥ ५०॥ ख्यातमद्यापिकौंतेयतद्विद्धिभरतर्षभ॥ अथाब्रवीदनिमिषस्तानृषीन्सहितस्तदा
॥५१॥ अहंप्रजापतिर्ब्रह्मामत्परंनाधिगम्यते॥ मत्स्यरूपेणयूयंचमयाऽस्मान्मोक्षिताभयात्॥ ५२ ॥ मनुनाचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः॥ स्रष्टव्याःसर्व
लोकाश्चयच्चेंगंयच्चनेंगति॥ ५३॥ तपसाचापितीव्रेणप्रतिभास्यभविष्यति॥ मत्प्रसादात्प्रजासर्गेनचमोहंगमिष्यति॥ ५४॥ इत्युक्त्वावचनंमत्स्यःक्षणेनादर्श
नंगतः॥ स्रष्टुकामःप्रजाश्चापिमनुर्वैवस्वतःस्वयम्॥ ५५॥

येदितिव्योमाख्यामूर्तद्वारामूर्तामूर्तेतरेशुद्धेआरोहउक्तः अत्रहिमवतःशृंगेनावंबध्नीतेत्यहंप्रजापतिर्ब्रह्मेतिच
श्लोकाभ्यांमूर्त्याराधनादेवकारणंब्रह्मनिर्विशेषंचब्रह्मक्रमेणप्राप्यतइतिदर्शितं मत्स्यरूपेणज्ञातेनयूयंभयान्मोक्षिताइतिभयमहंकारादेरेवधर्मइत्युक्तं शेषंस्पष्टं ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंजीवन्मुक्तिप्रसाध्यतस्याथमध्येवेतसंःपुण्यगंधाइत्यादिनानिर्गुणेब्रह्मण्येव
सगुणस्यमायिकौभावाभावावुक्तौतत्प्रपंचार्थंततःसपुनरेवाथेत्यादिमन्यमानोययाविधीत्यंतमध्यायद्वयमारभ्यतेऽद्वैतसिद्ध्यर्थं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनंतरिक्षेस्थूलवियदाद्यभाववतिअस्मिन्लोकेप्रत्य
गात्मनिप्रलयेस्थूलप्रपचंस्यलयेसति ब्रह्माणंसूत्रात्मानंसूक्ष्मभूतमयहिरण्यगर्भं ॥४ ॥ इहत्हृदयपुंडरीके॥५॥चतुर्विधानिवासनामयानिजरायुजांडजस्वेदजोद्भिज्जानि अस्यप्रलयस्यपुरुषयत्नसाध्यतामा

प्रमूढोऽभूत्प्रजासर्गेतपस्तेपेमहत्ततः॥तपसामहतायुक्तःसोथस्रष्टुंप्रचक्रमे ॥ ५६ ॥ सर्वाःप्रजामनुःसाक्षाद्यथावद्भरतर्षभ ॥ इत्येतन्मात्स्यकंनामपुराणंपरिकी
र्तितम् ॥ ५७ ॥ आख्यानमिदमाख्यातंसर्वपापहरंमया ॥ यइदंशृणुयान्नित्यंमनोश्चरितमादितः ॥ ससुखीसर्वपूर्णार्थःसर्वलोकमियान्नरः ॥५८॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्याप० मत्स्योपाख्यानेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ततःसपुनरेवाथमा
र्कंडेयंयशस्विनम् ॥ पप्रच्छविनयोपेतोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ नैकेयुगसहस्रांतास्त्वयादृष्टामहामुने॥नचापीहसमःकश्चिदायुष्मान्दृश्यतेतव॥ २ ॥वर्जयित्वाम
हात्मानंब्रह्माणंपरमेष्ठिनम् ॥ नतेस्तिसदृशःकश्चिदायुषाब्रह्मवित्तम ॥ ३ ॥ अनंतरिक्षेलोकेस्मिन्देवदानववर्जिते ॥ त्वमेवप्रलयेविप्रब्रह्माणमुपतिष्ठसे ॥ ४ ॥
प्रलयेचापिनिर्वृत्तेप्रबुद्धेचपितामहे ॥ त्वमेकःसृज्यमानानिभूतानीहप्रपश्यसि ॥ ५ ॥ चतुर्विधानिविप्रर्षेयथावत्परमेष्ठिना ॥ वायुभूतादिशःकृत्वाविक्षिप्याप
स्ततस्ततः ॥ ६ ॥ त्वयालोकगुरुःसाक्षात्सर्वलोकपितामहः ॥ आराधितोद्विजश्रेष्ठतत्परेणसमाधिना ॥ ७ ॥ स्वप्रमाणमथोविप्रत्वयाकृतमनेकशः ॥ घोरेणावि
स्मतपसावेधसोनिर्जितास्त्वया ॥ ८ ॥

ह वायुभूताइति दिशःस्थूलंजगत्प्राणनिरोधेनवायुमात्रतामापाद्यततस्ततस्तेनतेनोपायेनापोदेहाकारपरिणताविक्षिप्यपरित्यज्य ब्रह्मांडंस्थूलदेहेतंचलिंगेप्रविलाप्येत्यर्थः ॥ ६ ॥ लोकगुरुःसूत्रात्मा स
माधिनामनःप्रणिधानेन ॥ ७ ॥ अनेकशोऽनेकैरुपायैःकृतंकार्यंसर्वंब्रह्मांडंस्वप्रमाणमात्मसंमितंकृत्वा सार्वात्म्यंप्राप्येत्यर्थः यद्वास्वंप्रत्यक्चितिरेवप्रमाणंयस्मिन्स्वसंवेद्यंकृत्वासार्वज्ञ्यंप्राप्येत्यर्थः घोरेण
तीव्रेणतपसाऐकाग्र्येण मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइतिस्मृतेः वेधसोविराजोमरीच्यादयोवा निर्जिताःस्वात्मसात्कृताः ॥ ८ ॥

नारायणस्यांकःस्थानंसमीपंवा अंकःस्थानेंतिकेइतिविश्वः तत्रप्रख्यःप्रख्यातोभगवद्भक्तेषूत्तमः सांपरायेपरलोकेस्थूलदेहत्यागेवाकर्तव्येसत्यतिपठ्यसेऽत्यंतंस्तूयसे लोकैरितिशेषः भगवानित्यादिसार्धः
अक्षराधिक्यमार्षं विष्णोर्ब्रह्मणउपलब्धिस्थानत्वेनतत्संबंधिकर्णिकोद्धरणंकृत्वायोगकलयाहृदयपुंडरीकमुद्घाट्येत्यर्थः त्वयादृग्भ्यांभगवाननेकशोऽनेकवारंदृष्टइत्यन्वयः रत्नानितत्तज्जात्युत्कृष्टवस्तूनिते
पामलंकारोनिवारणक्रिया परंवैराग्यमितियावत् योगोऽभियोगोऽभ्यासः वैराग्याभ्यासाभ्यामित्यर्थः दृग्भ्यामितिद्वित्वमंतर्दृष्ट्याहार्दाकाशेदृष्टोबहिर्दृष्ट्यापियोगजधर्मसंस्कृतयाव्यवहितादिदर्शिन्याकृ
त्स्नब्रह्मांडरूपीकरतलामलकवद्दृष्टइत्यभिप्रायेण ॥ ९ ॥ १० ॥ तवत्वांनविशतीत्यपकृष्यते ॥ ११ ॥ शेषमवशिष्टं पंचमहाभूतप्रलयेसतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ एकार्णवसदृशेएकरसेलोकेआत्मनि सलिलए

नारायणांकप्रख्यस्त्वंसांपरायेऽतिपठ्यसे ॥ भगवाननेकशःकृत्वात्वयाविष्णोश्चविश्वकृत् ॥ ९ ॥ कर्णिकोद्धरणंदिव्यंब्रह्मणःकामरूपिणः ॥ रत्नालंकारयोगा
भ्यांदृग्भ्यांदृष्टस्त्वयापुरा ॥ १० ॥ तस्मात्तवांतकोमृत्युर्जरावादेहनाशिनी ॥ नत्वांविशतिविप्रर्षेप्रसादात्परमेष्ठिनः ॥ ११ ॥ यदानैवरविर्नाग्निर्नवायुर्नचचंद्र
माः ॥ नैवांतरिक्षंनैवोर्वीशेषंभवतिकिंचन ॥ १२ ॥ तस्मिन्नेकार्णवेलोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेसमुत्सन्नमहोरगे ॥ १३ ॥ शयानममितात्मानं
पद्मोत्पलनिकेतनम् ॥ त्वमेकःसर्वभूतेशंब्रह्माणमुपतिष्ठसि ॥ १४ ॥ एतत्प्रत्यक्षतःसर्वंपूर्ववृत्तंद्विजोत्तम ॥ तस्मादिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वंहेत्वात्मिकांकथाम् ॥ १५ ॥
अनुभूतंहिबहुशस्त्वयैकेनद्विजोत्तम ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचित्सर्वलोकेषुनित्यदा ॥ १६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ हंततेवर्त्तयिष्यामिनमस्कृत्वास्वयंभुवे ॥ पुरुषा
यपुराणायशाश्वतायाव्ययायच ॥ १७ ॥ अव्यक्तायसुसूक्ष्मायनिर्गुणायगुणात्मने ॥ सएषपुरुषव्याघ्रपीतवासाजनार्दनः ॥ १८ ॥ एषकर्ताविकर्ताचभूतात्मा
भूतकृत्प्रभुः ॥ अचिंत्यंमहदाश्चर्यंपवित्रमितिचोच्यते ॥ १९ ॥ अनादिनिधनंभूतंविश्वमव्ययमक्षयम् ॥ एषकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ २० ॥

कोद्रष्टाद्वैतोभवतिआत्मानमेवलोकमुपासीतेत्यादौनिर्विशेषेआत्मनिसलिललोकशब्दयोःप्रयोगदर्शनात् स्थावरादौनष्टेबाधितेसति ॥ १३ ॥ स्वयमर्पितत्रशयानंसमुद्रेवीचिवल्लीनंपद्मोत्पलनिकेतनंहृत्प
द्मवल्लीपुष्पस्थमात्मानंमायाविनंब्रह्माणंब्रह्म अनुवाद्यापेक्षयापुंस्त्वं ॥ १४ ॥ एतत्सर्वंत्वयादृष्टमितिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्वयंभुवेअजन्मने अस्यापिजन्यत्वेतस्यतस्यापीत्यनवस्थापातः पुरुषायपूर्णा
य पुराणायनित्यैकरूपाय शाश्वतायानादये अव्ययायनित्याय ॥ १७ ॥ अव्यक्तायरूपादिहीनाय सुसूक्ष्मायदुर्लक्ष्याय गुणात्मनेमायोपाधये सएषइत्यंगुल्यानिर्दिशति ॥ १८ ॥ विकर्ताविविधरू
पत्वकर्ता महद्ब्रह्म ॥ १९ ॥ विश्वंविश्वात्मकमप्यव्ययंअपरिणामिअतएवाक्षयमविनाशि एषपीतवासाःकर्तैवनतुक्रियते एतेनकृष्णमूर्तेर्व्यवहारापेक्षयानित्यत्वमनादित्वंचदर्शितंतच्चव्युत्पादितमादिसभा
पर्वटीकयोः पौरुषेकारणंचायमेवतस्मात्प्रार्थनीयइतिभावः ॥ २० ॥

यएनमितिवक्तव्येयद्येषइत्युक्तिर्वेद्यवेदित्रोरत्यंताभेदप्रदर्शनार्था तथाचश्रुतिः ब्रह्मवाइदमग्रआसीत्तदात्मानमेवावेदहंब्रह्मास्मीतितदिदंसर्वमभवदिति ब्रह्मैवपश्यतिब्रह्मणाब्रह्मब्रह्मपश्यतीतिस्मृतिश्चवेदाअपिनतंविदुरवाङ्मनसगोचरत्वात् सर्वमिति आदितःपरमात्मनोनिर्वृत्तंनिष्पन्नमेतत्प्रत्यक्षादिगम्यंसर्वंजगत्याश्चर्यमेवस्वप्नमायेंद्रजालवदसंभावनीयोत्पत्तिस्थितिकमेव कदाजगतःक्षयेदृष्टेसति अधिष्ठानसाक्षात्कारात्प्रागेववादिभिःप्रधानपरमाण्वादिकंजगत्कारणमनुमीयते तस्मिन्सतितुप्रधानादेरभावावधारणात्कथमेकस्मादपरिणामिनोऽसहायाद्विचित्ररचनात्मकंजगज्जातंरज्ज्वाःसर्पइवेत्यत्यंताश्चर्यमितिभावः तथाचब्रह्मैवसंसरतितदेवचजगदात्मनानिर्वर्ततइतिश्लोकद्वयतात्पर्यं ॥ २१ ॥ अयमेवपुरुषःस्वाज्ञानोत्थमाश्चर्यरूपंजगत्पश्यंस्तत्ररागादिमान्भूत्वायुगचतुष्टयात्माभवति तथाचश्रुतिः कलिःश

यद्येषपुरुषोवेदवेदाअपिनतंविदुः॥ सर्वमाश्चर्यमेवैतन्निर्वृत्तंराजसत्तम ॥ २१ ॥ आदितोमनुजव्याघ्रकृत्स्नस्यजगतःक्षये॥ चत्वार्याहुःसहस्राणिवर्षाणांतत्कृतंयुगम्॥ २२॥ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः॥ त्रीणिवर्षसहस्राणित्रेतायुगमिहोच्यते ॥ २३॥ तस्यतावच्छतीसंध्यासंध्यांशश्चततःपरम्॥ तथावर्षसहस्रेद्वेद्वापरंपरिमाणतः॥२४॥ तस्यापिद्विशतीसंध्यासंध्यांशश्चतथाविधः॥ सहस्रमेकंवर्षाणांततःकलियुगंस्मृतम्॥ २५॥ तस्यवर्षशतंसंधिःसंध्यांशश्चततःपरम्॥ संधिसंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणमुपधारय॥२६॥ क्षीणेकलियुगेचैवप्रवर्त्ततिकृतंयुगम्॥ एषाद्वादशसाहस्रीयुगाख्यापरिकीर्त्तिता ॥२७॥ एतत्सहस्रपर्यंतमहोब्राह्ममुदाहृतम्॥ विश्वंहिब्रह्मभवनेसर्वतःपरिवर्त्तते ॥ २८ ॥ लोकानांमनुजव्याघ्रप्रलयंतंविदुर्बुधाः॥ अल्पावशिष्टेतुतदायुगांतेभरतर्षभ॥ ॥ २९॥ सहस्रांतेनराः सर्वेप्रायशोनृतवादिनः॥ यज्ञप्रतिनिधिःपार्थदानप्रतिनिधिस्तथा॥ ३० ॥ व्रतप्रतिनिधिश्चैवतस्मिन्कालेप्रवर्त्तते॥ ब्राह्मणाःशूद्रकर्माणस्तथाशूद्राधनार्जकाः॥३१॥ क्षत्रधर्मेणवाप्यत्रवर्तयंतिगतेयुगे ॥ निवृत्तयज्ञस्वाध्यायादंडाजिनविवर्जिताः॥ ३२॥

यानोभवतिसंजिहानस्तुद्वापरः उत्तिष्ठंस्त्रेताभवतिकृतंसंपद्यतेचरन्निति धर्मात्पराङ्मुखःपुरुषएवकलिःधर्मशास्त्राचार्याद्विजानन्द्वापरः तमनुष्ठातुमिच्छंस्त्रेता अनुतिष्ठन्कृतंभवति एतेषांव्युत्क्रमेणकालप्रमाणमाहकलेर्बीभत्सत्वप्रदर्शनार्थं चत्वार्याहुरित्यादिना ॥ २२ ॥ तावच्छतीचतुःशती संध्यापूर्वस्मिन्युगेउत्तरयुगधर्माणामुपसर्जनतयासंक्रमः संध्यांशस्तूत्तरस्मिन्पूर्वयुगधर्माणां तथाविधउत्तरप्रकारस्त्रिशतीमितोयमेवपूर्वयुगापेक्षयासंध्यांशउत्तरयुगापेक्षयासंध्येतिचोच्यते तथाचकृतत्रेतयोःसंध्यासंध्यांशौसप्तशती त्रेताद्वापरयोःपंचशती द्वापारकल्योस्त्रिशती कलिकृतयोस्तुपंचशतीतिविज्ञेयं एवंचकृतस्यादौचतुःशतीकल्यपेक्षयासंध्यांशोपिकृतापेक्षयासंध्या एवंसर्वत्र तेनसंध्यासंध्यांशयोस्तुल्यंप्रमाणंभवति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ कलेर्दोषानूवर्णयतिप्रहाणाययत्रासेनमोक्षमार्गेप्रीतिजननायच सहस्रांतइति सहस्रस्यचतुर्धाकृतस्यांतेंऽतिमपादे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४॥३५॥ स्वधर्मयाजनप्रतिग्रहादि ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सत्येऽल्पंसत्याल्पं सत्यवादोऽत्यंतमल्पइत्यर्थः ॥ ३८॥ वृथाअनुभवाभावात् ॥३९॥४०॥ मुखेभगाःस्त्रियोवंगेषुप्रसिद्धाःप्रथमंमुखेनैवभग
कार्यंकृत्वापुरुषस्यकाममुद्दीपयंत्यः अत्यंतरतार्तत्वात् ॥ ४१ ॥ अट्टशूलाइति अट्टमन्नंशिवोवेदोब्राह्मणाश्चचतुष्पथाः केशोभगंसमाख्यातंशूलंतद्विक्रयंविदुरितिपूर्वेषांव्याख्यासंक्षेपः अट्टमन्नंतदेवशू
लंदुःखदंयेषांतेक्षुद्व्याधिग्रस्ताइत्यर्थः शिवाःसर्वपुरुषप्रार्थनीयतयाकल्याणवत्यःशूलाःपण्यस्त्रियोयेषुतेशिवशूलाः विटवारांगनापूर्णाश्चतुष्पथाइत्यर्थः स्त्रियःपाणिग्रहणवत्योपिकेशोपलक्षितंसौभाग्यं

ब्राह्मणाःसर्वभक्षाश्चभविष्यंतिकलौयुगे॥ अजपाब्राह्मणास्तातशूद्राजपपरायणाः॥ ३३ ॥ विपरीतेतदालोकेपूर्वरूपंक्षयस्यतत्॥ बहवोम्लेच्छराजानःपृथि
व्यांमनुजाधिप॥ ३४॥ मृषानुशासिनःपापामृषावादपरायणाः॥ आंध्राःशकाःपुलिंदाश्चयवनाश्चनराधिपाः ॥ ३५ ॥ कांबोजाबाह्लिकाःशूरास्तथाभीरान
रोत्तम॥ नतदाब्राह्मणःकश्चित्स्वधर्ममुपजीवति ॥ ३६ ॥ क्षत्रियाश्चापिवैश्याश्चविकर्मस्थानराधिप ॥ अल्पायुषःस्वल्पबलाःस्वल्पवीर्यपराक्रमाः ॥ ३७॥
अल्पसाराल्पदेहाश्चतथासत्याल्पभाषिणः॥ बहुशून्याजनपदामृगव्यालावृतादिशः ॥ ३८ ॥ युगांतेसमनुप्राप्तेवृथाचब्रह्मवादिनः ॥ भोवादिनस्तथाशूद्राब्रा
ह्मणाश्चार्यवादिनः॥ ३९॥ युगांतेमनुजव्याघ्रभवंतिबहुजंतवः ॥ नतथाघ्राणयुक्ताश्चसर्वगंधाविशांपते ॥ ४० ॥ रसाश्चमनुजव्याघ्रनतथास्वादुयोगिनः॥
बहुप्रजाह्रस्वदेहाःशीलाचारविवर्जिताः॥ मुखेभगाःस्त्रियोराजन्भविष्यंतियुगक्षये॥ ४१ ॥ अट्टशूलाजनपदाःशिवशूलाश्चतुष्पथाः ॥ केशशूलाःस्त्रियोराज
न्भविष्यंतियुगक्षये॥ ४२ ॥ अल्पक्षीरास्तथागावोभविष्यंतिजनाधिप ॥ अल्पपुष्पफलाश्चापिपादपाबहुवायसाः ॥ ४३ ॥ ब्रह्मवध्यानुलिप्तानांतथामिथ्या
भिशंसिनाम्॥ नृपाणांपृथिवीपालप्रतिगृह्णंतिवैद्विजाः ॥ ४४ ॥ लोभमोहपरीताश्चमिथ्याधर्मध्वजावृताः॥ भिक्षार्थंपृथिवीपालचंचूर्यंतेद्विजैर्दिशः॥ ४५॥
करभारभयाद्भीतागृहस्थाःपरिमोषकाः॥ मुनिच्छद्माकृतिच्छन्नावाणिज्यमुपजीविनः ॥ ४६ ॥ मिथ्याचनखरोमाणिधारयंतितदाद्विजाः ॥ अर्थलोभान्नर
व्याघ्रतथाचब्रह्मचारिणः॥ ४७॥ आश्रमेषुवृथाचाराःपानपागुरुतल्पगाः॥ इहलौकिकमीहंतेमांसशोणितवर्धनम्॥ ४८ ॥

लज्जामूलंशीलंशूलमिवदुःखदंत्याज्यंचयासांताःकेशशूलाः भर्तृद्वेषिण्यस्त्यक्तलज्जाश्चेत्यर्थः अट्टंभक्तेचशुष्केचशूलंस्याद्रोगआयुधे योगेशूलातुपण्यस्त्रीशिवंक्षेमेजलेसुखे चतुष्पथश्चचतुर्मार्गेसंगमे
ब्राह्मणेपिच केशःस्यात्पुंसिवरुणेह्रीबेरेकुंतलेपिचेतिमेदिनी ह्रीबेरंलज्जामूलंशीलमित्यर्थः बेरशब्दःकर्णाटेषुमूलेप्रसिद्धः ॥४२ ॥ ४३ ॥ मिथ्याधर्मःकपटधर्मःसएवध्वजइवख्यात्यर्थंज्ञाप्योयेषांतेतथाचं
चूर्यंतेपीड्यंतेदिशःदिक्स्थाःजनाः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पानपाःमद्यपाः ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ शुचिःब्राह्मणपरिव्राजकादिः अशुचिरितिवाच्छेदः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ विधर्माणःत्यक्तधर्माः ॥ ५५ ॥ नगराणांनगरस्थानांविहारेषुक्रीडासुविधर्माणोव्यभिचारिणः
॥ ५६ ॥ आढ्योहमितिमदःआढ्यमदः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ पुरुषादानिवृकव्याघ्रादीनि चैत्येषुदेवतास्थानेषु ॥ ५९ ॥ गर्भधराःअतिकामातुराइत्यर्थः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ अर्हतःयोग्यान् ॥ ६३ ॥
॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ततोदिनकरैर्दीप्तैरित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेनकलिरूपःस्त्रीपुंसंघोदुराचारबाहुल्यादनंतंनरकंप्राप्नोतीतिदर्शितं तत्परिहारार्थंयोगमनुतिष्ठेदितिविधीयतेस्वानुभवकथनप्रकारेण ततोदिन

बहुपाषंडसंकीर्णाःपरान्नगुणवादिनः ॥ आश्रमामनुजव्याघ्रभविष्यंतियुगक्षये ॥ ४९ ॥ यथर्तुवर्षीभगवान्नतथापाकशासनः ॥ नचापिसर्वबीजानिसम्य
ग्रोहंतिभारत ॥ ५० ॥ हिंसाभिरामश्चजनस्तथासंपद्यतेशुचिः ॥ अधर्मफलमत्यर्थंतदाभवतिचानघ ॥ ५१ ॥ तदाचपृथिवीपालयोभवेद्धर्मसंयुतः ॥ अल्पायुः
सहिमंतव्योनहिधर्मोस्तिकश्चन ॥ ५२ ॥ भूयिष्ठंकूटमानैश्चपण्यंविक्रीडतेजनः ॥ वणिजश्चनरव्याघ्रबहुमायाभवंत्युत ॥ ५३ ॥ धर्मिष्ठाःपरिहीयंतेपापीयान्व
र्धतेजनः ॥ धर्मस्यबलहानिःस्यादधर्मश्चबलीतथा ॥ ५४ ॥ अल्पायुषोदरिद्राश्चधर्मिष्ठामानवास्तथा ॥ दीर्घायुषःसमृद्धाश्चविधर्माणोयुगक्षये ॥ ५५ ॥ नग
राणांविहारेषुविधर्माणोयुगक्षये ॥ अधर्मिष्ठैरुपायैश्चप्रजाव्यवहरंत्युत ॥ ५६ ॥ संचयेनतथाल्पेनभवंत्याढ्यमदान्विताः ॥ धनंविश्वासतोन्यस्तंमिथोभूयिष्ठ
शोनराः ॥ ५७ ॥ हर्तुंव्यवसिताराजन्पापाचारसमन्विताः ॥ नैतदस्तीतिमनुजावर्तंतेनिरपत्रपाः ॥ ५८ ॥ पुरुषादानिसत्वानिपक्षिणोथमृगास्तथा ॥ नगराणां
विहारेषुचैत्येष्वपिचशेरते ॥ ५९ ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चस्त्रियोगर्भधरानृप ॥ दशद्वादशवर्षाणांपुंसांपुत्रःप्रजायते ॥ ६० ॥ भवंतिषोडशेवर्षेनराःपलितिनस्तथा ॥
आयुःक्षयोमनुष्याणांक्षिप्रमेवप्रपद्यते ॥ ६१ ॥ क्षीणायुषोमहाराजतरुणावृद्धशीलिनः ॥ तरुणानांचयच्छीलंतद्वृद्धेषुप्रजायते ॥ ६२ ॥ विपरीतास्तदानार्यो
वंचयित्वार्हतःपतीन् ॥ व्युच्चरंत्यपिदुःशीलादासैःपशुभिरेवच ॥ ६३ ॥ वीरपत्न्यस्तथानार्यःसंश्रयंतिनरान्नृप ॥ भर्तारमपिजीवंतमन्यान्व्यभिचरंत्युत ॥ ६४ ॥
तस्मिन्युगसहस्रांतेसंप्राप्तेचायुषःक्षये ॥ अनावृष्टिर्महाराजजायतेबहुवार्षिकी ॥ ६५ ॥ ततस्तान्यल्पसाराणिसत्वानिक्षुधितानिवै ॥ प्रलयंयांतिभूयिष्ठंपृथि
व्यांपृथिवीपते ॥ ६६ ॥ ततोदिनकरैर्दीप्तैःसप्तभिर्मनुजाधिप ॥ पीयतेसलिलंसर्वंसमुद्रेषुसरित्सुच ॥ ६७ ॥

करैरित्यादिना सोयंग्रंथोबहिर्दृष्टीनांकल्पांतप्रतिपादनपरतयाभासमानोपियोगपरएवास्ति अनंतरिक्षेलोकेस्मिन्नितिवाक्यशेषेआकाशाभावस्याप्युक्तत्वेननिराश्रयस्यजलधातुमात्रस्यसत्त्वायोगात् स
मानप्रकारे पुष्करप्रादुर्भावेच नष्टानलानिलेलोकेनष्टाकाशमहीतलेइतिस्पष्टंभूतपंचकनाशस्यप्रतिपादनात् तथापिकथापक्षेस्पष्टोर्थइतियोगपक्षएवव्याख्यायते कथापक्षेदिनकरैर्द्वादशादित्यैःपीयतेस
प्तभिर्दीप्तैः सप्तज्वालाभिः कल्पांताग्निनाच भस्मसात्दृश्यतइतिद्वयोःसंबंधः ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ तस्यैवविवरणंततः संवर्तकइति ॥ ६९ ॥ ततः सवह्निः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ गजकुलप्रख्याःगजसमुदायाइवकृष्णाः ॥ ७४ ॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ राविणःशब्दवंतः
॥ ८० ॥ ८१ ॥८२ ॥ योगपक्षेतुदिनकरैःसूर्यनाडीइडातया बहुवचनंतदीयावयवाभिप्रायेण सलिलंचैतन्यगर्भिताचित्तवृत्तिः समुद्रेषुकामेषु कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रवर्णात् सरित्सुनाडीषुप्रसृतापीय
तेसंक्षीयते सप्तभिःप्राणैरुद्दीपितयानाड्यावायुमाकृष्यचित्तवृत्तिर्निरुध्यतइत्यर्थः तदाकाष्ठादितुल्यंशरीरंभस्मसाद्भूतमदर्शनंगतंदृश्यतेअनुभूयते तदानींजाठरोग्निरपिलोकदृष्ट्यास्थितंदेहंनबाधतेवायुनात

यच्चकाष्ठंतृणंचापिशुष्कंचार्द्रंचभारत॥ सर्वंतद्भस्मसाद्भूतंदृश्यतेभरतर्षभ॥६८॥ ततःसंवर्तकोवह्निर्वायुनासहभारत ॥ लोकमाविशतेपूर्वमादित्यैरुपशोषि
तम्॥६९॥ ततःसपृथिवींभित्त्वाप्रविश्यचरसातलम्॥ देवदानवयक्षाणांभयंजनयतेमहत्॥७०॥ निर्दहन्नागलोकंचयच्चकिंचित्क्षिताविह॥ अधस्तात्पृथिवी
पालसर्वंनाशयतेक्षणात्॥ ७१ ॥ ततोयोजनविंशानांसहस्राणिशतानिच॥ निर्दहत्यशिवोवायुःसचसंवर्तकोनलः ॥ ७२ ॥ सदेवासुरगंधर्वंसयक्षोरगराक्ष
सम्॥ ततोदहतिदीप्तःससर्वमेवजगद्विभुः॥ ७३ ॥ ततोगजकुलप्रख्यास्तडिन्मालाविभूषिताः॥ उत्तिष्ठंतिमहामेघानभस्यद्भुतदर्शनाः ॥ ७४ ॥ केचिन्नीलोत्प
लश्यामाःकेचित्कुमुदसन्निभाः॥ केचित्किंजल्कसंकाशाःकेचित्पीताःपयोधराः॥ ७५॥ केचिद्धारिद्रसंकाशाःकाकांडकनिभास्तथा॥ केचित्कमलपत्राभाःके
चिद्धिंगुलसप्रभाः ॥७६ ॥ केचित्पुरवराकाराःकेचिद्गजकुलोपमाः॥ केचिदंजनसंकाशाःकेचिन्मकरसंनिभाः ॥ ७७॥ विद्युन्मालापिनद्धांगाःसमुत्तिष्ठंतिवै
घनाः॥ घोररूपामहाराजघोरस्वननिनादिताः ॥ ततोजलधराःसर्वेव्याप्नुवंतिनभस्तलम् ॥ ७८॥ तैरियंपृथिवीसर्वासपर्वतवनाकरा ॥ आपूर्यतेमहाराजस
लिलौघपरिप्लुता ॥७९॥ ततस्तेजलदाघोराराविणःपुरुषर्षभ ॥ सर्वतःप्लावयंत्याशुचोदिताःपरमेष्ठिना ॥ ८० ॥ वर्षमाणामहत्तोयंपूरयंतोवसुंधराम् ॥सुघो
रमशिवंरौद्रंनाशयंतिचपावकम्॥८१ ॥ ततोद्वादशवर्षाणिपयोदास्तउपप्लवे ॥ धाराभिःपूरयंतोवैचोद्यमानामहात्मना॥८२ ॥ ततःसमुद्रःस्वांवेलामतिक्राम
तिभारत ॥ पर्वताश्चविदीर्यंतेमहीचाप्सुनिमज्जति ॥८३ ॥

स्यापिलोकंइष्टंस्थानंभ्रूघ्राणसंधिरूपंप्रतिनीतत्वादित्याह ततइति पूर्वमादित्यैरिडानाडीरूपैरुपशोषितमित्येतदेवप्रपंचयतिचतुर्भिस्ततःसइत्यादिभिः वायुरनलश्चनाड्यंतर्गतोदहतितत्तदवयवमभिमानत्या
गादसत्कल्पंकरोतीत्यर्थः अत्रउपाध्यंतराश्रयंविनापूर्वोपाधिनिर्मोकोनभवतीत्याशंक्यतदानीमेवरेचकाभ्यासाज्जलधातुमालंब्यभूधातुंसर्वात्मनात्यजतीत्याह ततोगजकुलप्रख्याइत्यादिनामहीचाप्सुनि
मज्जतीत्यंतेन ततःसमुद्रइति समुद्रोदेहविषयःकामः स्वांवेलांदेहानुलंघनंअतिक्रामति सकामःसर्वथानिवर्ततइत्यर्थः ॥ ८३ ॥

वाय्वग्न्योःसाहचार्यात्अग्निसहितंवायुमालंब्यजलधातुमपित्यजतीत्याह सर्वतइति पयोदाइतितन्नाशेनतद्वृत्तस्यजलस्यापिनाशोलक्ष्यते तत्रवायुवेगपराहताःपयोदानश्यंति स्वयंभूःनभस्तलंसंवेष्टयि
त्वाआकाशंसंहृत्यमारुतंपीत्वाआकाशनाशेनैवतत्कार्यस्यमारुतस्यनाशंकृत्वास्वपितिस्वंप्रत्यगात्मानंअपितिगच्छति तथाचस्वपितिशब्दनिर्वचनंश्रूयते यत्रैतत्पुरुषःस्वपितिनामसतासोम्यतदासंपन्नोभव
तितस्मादेनंस्वपितीत्याचक्षतेस्वंह्यपीतोभवतीति स्वयंभूःसूत्रात्मा सताशुद्धेनब्रह्मणासंपन्नऐक्यंगतःस्वप्रत्यगात्मना ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ भौतिकप्रपंचप्रलयमाह तस्मिन्निति ॥ ८६ ॥ अनंतरिक्षेइतिपंचमहाभू

सर्वतःसहसाभ्रांतास्तेपयोदानभस्तलम् ॥ संवेष्टयित्वानश्यंतिवायुवेगपराहताः ॥ ८४ ॥ ततस्तंमारुतंघोरंस्वयंभूर्मनुजाधिप ॥ आदिःपद्मालयोदेवःपीत्वास्वपि
तिभारत ॥ ८५ ॥ तस्मिन्नेकार्णवेघोरेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ नष्टेदेवासुरगणेयक्षराक्षसवर्जिते ॥ ८६ ॥ निर्मनुष्येमहीपालनिःश्वापदमहीरुहे ॥ अनंतरिक्षेलोकें
स्मिन्भ्रमाम्येकोहमाहतः ॥ ८७ ॥ एकार्णवेजलेघोरेविचरन्पार्थिवोत्तम ॥ अपश्यन्सर्वभूतानिवैक्लव्यमगमंततः ॥ ८८ ॥ ततःसुदीर्घंगत्वाहंप्लुवमानोनराधि
प ॥ श्रांतःक[illegible]चिन्नशरणंलभाम्यहमतंद्रितः ॥ ८९ ॥ ततःकदाचित्पश्यामितस्मिन्सलिलसंचये ॥ न्यग्रोधंसुमहांतंवैविशालंपृथिवीपते ॥ ९० ॥ शाखायांतस्य
वृक्षस्यविस्तीर्ण[illegible]र्यांनराधिप ॥ पर्यंकेपृथिवीपालदिव्यास्तरणसंस्तृते ॥ ९१ ॥ उपविष्टंमहाराजपद्मेंदुसदृशाननम् ॥ फुल्लपद्मविशालाक्षंबालंपश्यामिभारत ॥
॥ ९२ ॥ ततोमेपृथिवी[illegible]पालविस्मयःसुमहानभूत् ॥ कथंत्वयंशिशुःशेतेलोकेनाशमुपागते ॥ ९३ ॥ तपसाचिंतयंश्चापितंशिशुंनोपलक्षये ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचजा
नन्नपिनराधिप ॥ ९४ ॥ अतसीपुष्पवर्णाभःश्रीवत्सकृतभूषणः ॥ साक्षाल्लक्ष्म्याइवावासःसतदाप्रतिभातिमे ॥ ९५ ॥ ततोमामब्रवीद्बालःसपद्मनिभलोचनः ॥
श्रीवत्सधारीद्युतिमान्वाक्य[illegible]ंश्रुतिसुखावहम् ॥ ९६ ॥ जानामित्वांपरिश्रांतंततोविश्रामकांक्षिणम् ॥ मार्कंडेयइहास्वत्वंयावदिच्छसिभार्गव ॥ ९७ ॥ अभ्यंतरं
शरीरेमेप्रविश्यमुनिसत्तम ॥ [illegible] आस्वभोविहितोवासःप्रसादस्तेकृतोमया ॥ ९८ ॥ ततोबालेनतेनैवमुक्तस्यासीत्तदामम ॥ निर्वेदोजीवितेदीर्घेमनुष्यत्वेचभारत
॥ ९९ ॥ ततोबालेनतेनास्यंसहसाविवृतंकृतम् ॥ तस्याहमवशोवक्त्रेदैवयोगात्प्रवेशितः ॥ १०० ॥

तलयउक्तः एकोहंस्थूलप्रपंचातीतस्तैजसं[illegible]सूक्ष्मंप्रपंचंप्राप्तःसन्भ्रमामीति ॥ ८७ ॥ भ्रमहेतुमाह एकेति एकार्णवेनिर्विशेषेब्रह्मणितमश्छन्नतयाघोरेजलेसतिपारावारशून्यजलात्मनाविवर्तमानेसतिशुक्ता
विवत्कृप्यात्मना तस्माच्चजलभ्रमाद्वैक्लव्यंमूढ[illegible]र्अगमंप्राप्तवानस्मि ॥ ८८ ॥ ततःसुदीर्घंगत्वाहमित्यादिनासएषपुरुषव्याघ्रसंबंधीतेजनार्दनइत्यंतेनग्रंथेनकृष्णमूर्तेरेवसार्वात्म्यंसर्वकर्तृत्वंचोक्तं तदेतदुपपा
दितंआदिसभयोः अनेकबीजगर्भफल[illegible]स्यानेकब्रह्मांडवृक्षकारणत्वंकृष्णस्ययुज्यतेइति ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ततोबालेनेति निर्वेदोवैराग्यं धि
ग्भमदीर्घजीवित्वंमानुषत्वंचयन्मांवा[illegible]ोपिप्रसादस्तेकृतोमयेतिवदतीतिस्वाज्ञानप्रकाशनंभगवन्मायायाःप्राबल्यख्यापनार्थं ॥ ९९ ॥ १०० ॥

॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
ततःप्रविष्टस्तत्कुक्षिंसहसामनुजाधिप ॥ सराष्ट्रनगराकीर्णांकृत्स्नांपश्यामिमेदिनीम् ॥ १०१ ॥ गंगांशतद्रुंसीतांचयमुनामथकौशिकीम् ॥ चर्मण्वतींवेत्रवतीं
चंद्रभागांसरस्वतीम् ॥२॥ सिंधुंचैवविपाशांचनदींगोदावरीमपि ॥वस्वोकसारांनलिनींनर्मदांचैवभारत ॥३॥ नदींताम्रांचवेणांचपुण्यतोयांशुभावहाम् ॥सुवे
णांकृष्णवेणांचइरामांचमहानदीम् ॥४॥ वितस्तांचमहाराजकावेरींचमहानदीम् ॥शोणंचपुरुषव्याघ्रविशल्यांकिंपुनामपि ॥५॥ एताश्चान्याश्चनद्योहंपृथिव्यां
यानरोत्तम ॥ परिक्रामन्प्रपश्यामितस्यकुक्षौमहात्मनः ॥६॥ ततःसमुद्रंपश्यामियादोगणनिषेवितम् ॥ रत्नाकरममित्रघ्नपयसोनिधिमुत्तमम् ॥७॥ तत्रपश्यामि
गगनंचंद्रसूर्यविराजितम् ॥ जाज्वल्यमानंतेजोभिःपावकार्कसमप्रभम् ॥८॥ पश्यामिचमहींराजन्काननैरुपशोभिताम् ॥ यजंतेहितदाराजन्ब्राह्मणाबहुभि
र्मखैः ॥९॥ क्षत्रियाश्चप्रवर्तंतेसर्ववर्णानुरंजनैः ॥ वैश्याःकृषिंयथान्यायंकारयंतिनराधिप ॥११०॥ शुश्रूषायांचनिरताद्विजानांवृषलास्तदा ॥ ततःपरिपतन्राजं
स्तस्यकुक्षौमहात्मनः ॥११॥ हिमवंतंचपश्यामिहेमकूटंचपर्वतम् ॥ निषधंचापिपश्यामिश्वेतंचरजतान्वितम् ॥१२॥ पश्यामिचमहीपालपर्वतंगंधमादनम् ॥मंद
रंमनुजव्याघ्रनीलंचापिमहागिरिम् ॥१३॥पश्यामिचमहाराजमेरुंकनकपर्वतम् ॥महेंद्रंचैवपश्यामिविंध्यंचगिरिमुत्तमम् ॥१४॥मलयंचापिपश्यामिपारियात्रं
चपर्वतम् ॥एतेचान्येचबहवोयावंतःपृथिवीधराः ॥१५॥ तस्योदरेमयादृष्टाःसर्वेरत्नविभूषिताः ॥ सिंहान्व्याघ्रान्वराहांश्चपश्यामिमनुजाधिप ॥१६॥ पृथिव्यां
यानिचान्यानिसत्वानिजगतीपते ॥तानिसर्वाण्यहंतत्रपश्यन्पर्यचरंतदा ॥१७॥कुक्षौतस्यनरव्याघ्रप्रविष्टःसंचरन्दिशः ॥ शक्रादींश्चापिपश्यामिकृत्स्नान्देवगणा
नहम् ॥ १८ ॥ साध्यान्रुद्रांस्तथादित्यान्गुह्यकान्पितरस्तथा ॥ सर्पान्नागान्सुपर्णांश्चवसूनप्यश्विनावपि ॥ १९ ॥ गंधर्वाप्सरसोयक्षानृषींश्चैवमहीपते ॥ दैत्य
दानवसंघांश्चनागांश्चमनुजाधिप ॥ १२० ॥ सिंहिकातनयांश्चापियेचान्येसुरशत्रवः ॥ यच्चकिंचिन्मयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमम् ॥२१ ॥ सर्वंपश्याम्यहंराजंस्त
स्यकुक्षौमहात्मनः ॥ त्वरमाणःफलाहारःकृत्स्नंजगदिदंविभो ॥ २२ ॥ अंतःशरीरेतस्याहंवर्षाणामधिकंशतम् ॥ नचपश्यामितस्याहंदेहस्यांतंकदाचन ॥ २३ ॥
सततंधावमानश्चचिंतयानोविशांपते ॥ आसादयामिनैवांतंतस्यराजन्महात्मनः ॥२४॥ ततस्तमेवशरणंगतोस्मिविधिवत्तदा ॥ वरेण्यंवरदंदेवंमनसाकर्मणै
वच ॥ २५ ॥ ततोहंसहसाराजन्वायुवेगेननिःसृतः ॥ महात्मनोमुखात्तस्यविवृतात्पुरुषोत्तम ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ १३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ १४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ १४३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्यधिक

ततस्तस्यैवशाखायांन्यग्रोधस्यविशांपते॥ आस्तेमनुजशार्दूलकृत्स्नमादायवैजगत् ॥ २७ ॥ तेनैवबालवेषेणश्रीवत्सकृतलक्षणम्॥ आसीनंतंनरव्याघ्रपश्या
म्यमिततेजसम्॥ २८ ॥ ततोमामब्रवीद्बालःसप्रीतःप्रहसन्निव॥ श्रीवत्सधारीद्युतिमान्पीतवासामहाद्युतिः॥ २९॥ अपीदानींशरीरेस्मिन्मामकेमुनिसत्तम
उषितस्त्वंपरिश्रांतोमार्कंडेयब्रवीमिते॥ १३०॥ मुहूर्तादथमेदृष्टिःप्रादुर्भूतापुनर्नवा॥यथानिर्मुक्तमात्मानमपश्यंलब्धचेतसम्॥३१॥तस्यताम्रतलौताततचरणौ
सुप्रतिष्ठितौ॥ सुजातौमृदुरक्ताभिरंगुलीभिर्विराजितौ॥ ३२॥ प्रयत्नेनमयामूर्ध्नागृहीत्वाह्यभिवंदितौ॥ दृष्ट्वापरिमितंतस्यप्रभावममितौजसः॥ ३३॥ विनये
नांजलिंकृत्वाप्रयत्नेनोपगम्यह॥ दृष्टोमयासभूतात्मादेवःकमललोचनः॥३४॥तमहंप्रांजलिर्भूत्वानमस्कृत्येदमब्रुवम्॥ज्ञातुमिच्छामिदेवत्वांमायांचैतांतवोत्त
माम्॥३५॥आस्येनानुप्रविष्टोहंशरीरेभगवंस्तव॥दृष्टवानखिलान्सर्वान्समस्तान्जठरेहिते॥ ३६॥ तवदेवशरीरस्थादेवदानवराक्षसाः॥यक्षगंधर्वनागाश्चज
गत्स्थावरजंगमम्॥३७॥ त्वत्प्रसादाच्चमेदेवस्मृतिर्नपरिहीयते॥ द्रुतमंतःशरीरेतेसततंपरिवर्तिनः॥ ३८ ॥ निर्गतोहमकामस्तुइच्छयातेमहाप्रभो ॥ इच्छामिपुं
डरीकाक्षज्ञातुंत्वाहमनिंदितम्॥३९॥ इहभूत्वाशिशुःसाक्षात्किंभवानवतिष्ठते॥ पीत्वाजगदिदंसर्वमेतदाख्यातुमर्हसि॥१४०॥ किमर्थंचजगत्सर्वंशरीरस्थंत
वानघ॥ कियंतंचत्वयाकालमिहस्थेयमरिंदम॥ ४१ ॥ एतदिच्छामिदेवेशश्रोतुंब्राह्मणकाम्यया॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षविस्तरेणयथातथम् ॥ ४२॥ महद्ध्येतद
चिंत्यंचयदहंदृष्टवान्प्रभो ॥ इत्युक्तःसमयाश्रीमान्देवदेवोमहाद्युतिः॥ सांत्वयन्मामिदंवाक्यमुवाचवदतांवरः॥ १४३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप०
मार्कंडेयसमास्याप० अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥देवउवाच॥ ॥कामंदेवापिमांविप्रनहिजानंतितत्त्वतः॥
त्वत्प्रीत्यातुप्रवक्ष्यामियथेदंविसृजाम्यहम् ॥ १ ॥ पितृभक्तोसिविप्रर्षेमांचैवशरणंगतः ॥ ततोदृष्टोस्मितेसाक्षाद्ब्रह्मचर्यंचतेमहत्॥ २॥ अपांनाराइतिपुरासंज्ञा
कर्मकृतंमया ॥ तेननारायणोप्युक्तोममतत्त्वयनंसदा॥ ३॥ अहंनारायणोनामप्रभवःशाश्वतोव्ययः॥ विधातासर्वभूतानांसंहर्ताचद्विजोत्तम॥ ४॥

शततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥७॥ ॥ काममिति ॥ १ ॥ २ ॥ अपांनाराइति अपांअंबुलक्षितस्यपांचभौतिकस्यसंघातस्यनाराइतियौगिकंनाम आपोवैनरसूनवइतिप्रदेशांतरेविवरणात् नरेणावि
द्यावच्छिन्नरूपेणानादिनाजीवेनानुपाधौब्रह्मणिशुक्तौरजतमिवकल्पितत्वात् ममतत्त्वयनमिति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेरहमेवसंघातस्यस्रष्टातदभिमानीचेतिजीवेश्वरयोरभेदोदर्शितः ॥ ३ ॥ ४॥

अहंविष्णुरहंब्रह्मेत्यादिनातत्पदार्थमनूद्यतस्यब्रह्मादिजीवाभिन्नत्वंद्युप्रभृतिजडवर्गाभिन्नत्वंचेतनाचेतनस्थितिकर्तृत्वंचप्रतिपाद्यते ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥ १८ ॥

अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रश्चाहंसुराधिपः॥ अहंवैश्रवणोराजायमःप्रेताधिपस्तथा॥ ५॥ अहंशिवश्चसोमश्चकश्यपोथप्रजापतिः ॥ अहंधाताविधाताचयज्ञश्चा
हंद्विजोत्तम॥ ६॥ अग्निरास्यंक्षितिःपादौचंद्रादित्यौचलोचने॥ द्यौर्मूर्धाखंदिशःश्रोत्रेतथापःस्वेदसंभवाः॥ ७ ॥ सदिशंचनभःकायोवायुर्मनसिमेस्थितः॥ म
याक्रतुशतैरिष्टंबहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥८॥ यजंतेवेदविदुषोमांदेवयजनेस्थितम्॥ पृथिव्यांक्षत्रियेंद्राश्चपार्थिवाःस्वर्गकांक्षिणः॥ ९॥ यजंतेमांतथावैश्याःस्वर्ग
लोकजिगीषया॥ चतुःसमुद्रपर्यंतांमेरुमंदरभूषणाम्॥ १०॥शेषोभूत्वाहमेवैतांधारयामिवसुंधराम्॥वाराहंरूपमास्थायमयेयंजगतीपुरा॥११॥ मज्जमाना
जलेविप्रवीर्येणासीत्समुद्धृता॥ अग्निश्चवडवावक्त्रोभूत्वाहंद्विजसत्तम॥१२॥ पिबाम्यपःसदाविद्धंस्ताश्चैवविसृजाम्यहम्॥ब्रह्मवक्त्रंभुजौक्षत्रमूरूमेसंस्थिता
विशः॥ १३ ॥पादौशूद्राभवंतीमेविक्रमेणक्रमेणच॥ ऋग्वेदःसामवेदश्चयजुर्वेदोप्यथर्वणः ॥ १४ ॥ मत्तःप्रादुर्भवंत्येतेमामेवप्रविशंतिच॥ यतयःशांतिपर
मायतात्मानोबुभुत्सवः ॥ १५॥ कामक्रोधद्वेषमुक्तानिःसंगावीतकल्मषाः॥सत्वस्थानिरहंकारानित्यमध्यात्मकोविदाः ॥ १६ ॥ मामेवसततंविप्राश्चिंतयंत
उपासते॥ अहंसंवर्तकोवह्निरहंसंवर्तकोनलः॥ १७॥ अहंसंवर्तकःसूर्यस्त्वहंसंवर्तकोनिलः॥ तारारूपाणिदृश्यंतेयान्येतानिनभस्तले ॥ १८ ॥ ममवैरोमकूपा
णिविद्धित्वंद्विजसत्तम॥ रत्नाकराःसमुद्राश्चसर्वएवचतुर्दिशम्॥ १९ ॥ वसनंशयनंचैवविलयंचैवविद्धिमे॥ मयैवसुविभक्तास्तेदेवकार्यार्थसिद्धये॥२०॥का
मंक्रोधंचहर्षंचभयंमोहंतथैवच॥ ममैवविद्धिरोमाणिसर्वाण्येतानिसत्तम॥२१॥ प्राप्नुवंतिनराविप्रयत्कृत्वाकर्मशोभनम् ॥सत्यंदानंतपश्चोग्रमहिंसाचैवजं
तुषु॥ २२ ॥ मद्विधानेनविहितामममदेहविहारिणः॥ मयाभिभूतविज्ञानाविचेष्टंतेनकामतः ॥ २३ ॥सम्यग्वेदमधीयानायजंतेविविधैर्मखैः ॥ शांतात्मानोजि
तक्रोधाःप्राप्नुवंतिद्विजातयः॥ २४ ॥ प्राप्तुंनशक्योयोविद्वन्नरैर्दुष्कृतकर्मभिः॥ लोभाभिभूतैःकृपणैरनार्यैरकृतात्मभिः ॥ २५॥ तस्मान्महाफलंविद्धिनराणांभा
वितात्मनां॥ सुदुष्प्रापंविमूढानांमार्गंयोगैर्निषेवितं॥ २६॥ यदायदाचधर्मस्यग्लानिर्भवतिसत्तम॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहं॥ २७॥दैत्याहिं
सानुरक्ताश्चअवध्यासुरसत्तमैः॥ राक्षसाश्चापिलोकेस्मिन्यदोत्पत्स्यंतिदारुणाः॥ २८॥ ॥१९॥ २०॥२१॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ २५॥ २६॥ तदात्मानंसृजाम्यहंआत्मा
नंकृष्णादिविग्रहंसृजामिसूर्यवदाविर्भावयामियथासूर्यआविर्भवंस्तिरोभवंश्चअस्तोदयाभ्यांनस्पृश्यतेकिंतुअस्माभिरेवतत्रतौकल्पितौ एवंनंदनंदनेपिजन्मनाशौमूढदृष्ट्यैवकल्पितावित्यर्थः ॥ २७॥२८॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अर्धंममेति पितामहोब्रह्मांडात्माअर्धंममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितद्वर्तिचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्बहि
र्भूताचतद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथास्थितिमाहेति जगद्व्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौ

तदाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् ॥ २९ ॥ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्म
मायया ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेतःकृतयुगेवर्णःपीतस्त्रेतायुगेमम ॥ रक्तोद्वापरमा
साद्यकृष्णःकलियुगेतथा ॥ ३२ ॥ त्रयोभागाह्यधर्मस्यतस्मिन्कालेभवंतिच ॥ अंतकालेचसंप्राप्तेकालोभूत्वातिदारुणः ॥ ३३ ॥ त्रैलोक्यंनाशयाम्येकःकृत्स्नं
स्थावरजंगमम् ॥ अहंत्रिवर्त्माविश्वात्मासर्वलोकसुखावहः ॥ ३४ ॥ आविर्भूःसर्वगोनंतोहृषीकेशउरुक्रमः ॥ कालचक्रंनयाम्येकोब्रह्मन्नहमरूपकम् ॥ ३५ ॥ श
मनंसर्वभूतानांसर्वलोककृतोद्यमम् ॥ एवंप्रणिहितःसम्यङ्ममात्मामुनिसत्तम ॥ सर्वभूतेषुविप्रेंद्रनचमांवेत्तिकश्चन ॥ ३६ ॥ सर्वलोकेचमांभक्ताःपूजयंतिचस
र्वशः ॥ यच्चकिंचित्त्वयाप्राप्तंमयिक्लेशात्मकंद्विज ॥ ३७ ॥ सुखोदयायतत्सर्वंश्रेयसेचतवानघ ॥ यच्चकिंचित्त्वयालोकेदृष्टंस्थावरजंगमम् ॥ ३८ ॥ विहितःसर्व
थैवासौममात्माभूतभावनः ॥ अर्धंममशरीरस्यसर्वलोकपितामहः ॥ ३९ ॥ अहंनारायणोनामशंखचक्रगदाधरः ॥ यावद्युगानांविप्रर्षेसहस्रपरिवर्तनात्
॥ ४० ॥ तावत्स्वपिमिविश्वात्मासर्वभूतानिमोहयन् ॥ एवंसर्वमहंकालमिहास्सेमुनिसत्तम ॥ ४१ ॥ अशिशुःशिशुरूपेणयावद्ब्रह्मानबुध्यते ॥ मयाचदत्तोविप्रा
ग्र्यवरस्तेब्रह्मरूपिणा ॥ ४२ ॥ असकृत्परितुष्टेनविप्रर्षिगणपूजित ॥ सर्वमेकार्णवंदृष्ट्वानष्टंस्थावरजंगमम् ॥ ४३ ॥ विक्लवोसिमयाज्ञातस्ततस्तेदर्शितंजगत् ॥
अभ्यंतरंशरीरस्यप्रविष्टोसियदामम ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वालोकंसमस्तंचविस्मितोनावबुध्यसे ॥ ततोसिवक्त्राद्विप्रर्षेद्रुतंनिःसारितोमया ॥ ४५ ॥ आख्यातस्तेमयाचा
त्मादुर्ज्ञेयोहिसुरासुरैः ॥ ४६ ॥ यावत्सभगवान्ब्रह्मानबुध्येतमहातपाः ॥ तावत्त्वमिहविप्रर्षेविश्रब्धश्चरवैसुखम् ॥ ४७ ॥

स्वातंत्र्यंइतरेषांभूतसृष्टिकालेसन्निधानादसामर्थ्यंच उभयेषांगीतवादित्रादिभोगेसाम्यंचास्तीतिप्रदर्श्यआद्यस्यस्वरूपंमहदादिविकाराद्बहिर्भूतंचकारात्तदंतर्वर्तिच सभूमिंसर्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमिति
वेदएवाविकारस्यरूपस्यस्थितिमाह तस्मात्कृष्णमूर्तिर्व्यवहारतोवियदादिवन्नित्येतियुक्तमुत्पश्यामः श्रुतिविरोधस्त्वत्रप्रागेवनिरस्तः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यावदिति
ब्रह्माविराट् इहलिंगात्मनि स्थूलाध्यासोदयादर्वाक्सूक्ष्मेएवस्थातव्यमित्यर्थः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ ७ ॥

ततोविबुद्धेतास्मिंस्तुसर्वलोकपितामहे॥ एकीभूतोहिस्रक्ष्यामिशरीराणिद्विजोत्तम ॥ ४८॥ आकाशंपृथिवींज्योतिर्वायुंसलिलमेवच ॥ लोकेयच्चभवेच्छेषमिहस्थावरजंगमम्॥ ४९॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥इत्युक्त्वांतर्हितस्तातसदेवःपरमाद्भुतः॥ प्रजाश्चेमाःप्रपश्यामिविचित्राविविधाःकृताः ॥ ५० ॥ एवंदृष्टंमयाराजंस्तस्मिन्प्राप्तेयुगक्षये॥ आश्चर्यंभरतश्रेष्ठसर्वधर्मभृतांवर॥ ५१॥ यःसदेवोमयादृष्टःपुरापद्मायतेक्षणः॥ सएषपुरुषव्याघ्रसंबंधीतेजनार्दनः॥५२॥ अस्यैववरदानाद्धिस्मृतिर्नप्रजहातिमाम्॥ दीर्घमायुश्चकौंतेयस्वच्छंदमरणंमम॥ ५३ ॥ सएषकृष्णोवार्ष्णेयःपुराणपुरुषोविभुः ॥ आस्तेहरिरचिंत्यात्माक्रीडन्निवमहाभुजः॥ ५४॥ एषधाताविधाताचसंहर्ताचैवशाश्वतः॥ श्रीवत्सवक्षागोविंदःप्रजापतिपतिःप्रभुः॥ ५५॥ दृष्ट्वेमंवृष्णिप्रवरंस्मृतिर्मामियमागता॥ आदिदेवमयंजिष्णुंपुरुषंपीतवाससम्॥ ५६॥ सर्वेषामेवभूतानांपितामाताचमाधवः॥ गच्छध्वमेनंशरणंशरण्यंकौरवर्षभाः॥५७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तास्तेपार्थायमौचपुरुषर्षभौ ॥ द्रौपद्यासहिताःसर्वेनमश्चक्रुर्जनार्दनम्॥ ५८॥ सचैतान्पुरुषव्याघ्रसाम्नापरमवल्गुना ॥ सांत्वयामाससमानार्होमन्यमानोयथाविधि॥ ५९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिभविष्यकथनेएकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८९॥ ॥ ७ ॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोमार्कंडेयंमहामुनिम्॥ पुनःपप्रच्छसाम्राज्येभविष्यांजगतोगतिम्॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥आश्चर्यभूतंभवतःश्रुतंनोवदतांवर॥ मुनेभार्गवयद्वृत्तंयुगादौप्रभवात्ययम्॥२॥ अस्मिन्कलियुगेत्वस्तिपुनःकौतूहलंमम॥ समाकुलेषुधर्मेषुकिंतुशेषंभविष्यति॥ ३॥ किंवीर्यामानवास्तत्रकिमाहारविहारिणः॥ किम्[illegible]पःकिंवसनाभविष्यंतियुगक्षये॥ ४॥ [illegible]स्समासाद्यपुनःसंपत्स्यतेकृतम्॥ विस्तरेणमुनेब्रूहिविचित्राणी

[illegible]

अथापिश्रितयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति॥ ४४॥ [illegible] पर्वस्ययुगस्य [illegible] उवाच॥ ॥शृणुराजन्[illegible]

च्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाचराज्ञा[illegible]भवंविधानांकं

ब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम्॥ ४६॥ केनेतिवाक्यशेषात्॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ पत्रंवाहनं॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अर्धममेति पितामहोब्रह्मांडात्माअर्धममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितद्वर्तिचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्बहि
र्गताचतद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथास्थितिमाहेति जगद्व्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौ

दाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् ॥ २९ ॥ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्म
मा ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमनुचिंत्यसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेतःकृ

बुद्धिबलतेजश्चपांडव ॥ १२ ॥ मनुष्या [illegible] र ॥ १३ ॥ व्याजैर्धर्मंचरिष्यंतिदंभपरमा [illegible]
राः ॥ सत्यंसंक्षेप्स्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः ॥ १४ ॥ सत्यहान्याततस्तेषामायुरल्पंभविष्यति ॥ आयुषःप्रक्षयाद्विद्यानशक्ष्यंत्युपजीवितुम् ॥ १५ ॥ विद्याहीना
नविज्ञानाल्लोभोप्यभिभविष्यति ॥ लोभक्रोधपरामूढाःकामासक्ताश्चमानवाः ॥ १६ ॥ वैरबद्धाभविष्यंतिपरस्परवधैषिणः ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःसंकीर्यंतः
परस्परम् ॥ १७ ॥ शूद्रतुल्याभविष्यंतितपःसत्यविवर्जिताः ॥ अंत्यामध्याभविष्यंतिमध्याश्चांत्यानसंशयः ॥ १८ ॥ ईदृशोभवितालोकोयुगांतेपर्युपस्थिते ॥ व
स्त्राणांप्रवराशाणीधान्यानांकोरदूषकाः ॥ १९ ॥ भार्यामित्राश्चपुरुषाभविष्यंतियुगक्षये ॥ मत्स्यामिषेणजीवंतोदुहंतश्चाप्यजैडकम् ॥ २० ॥ गोषुनष्टासुपुरु
षायेपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेपिलोभसमायुक्ताभविष्यंतियुगक्षये ॥ २१ ॥ अन्योन्यंपरिमुष्णंतोहिंसयंतश्चमानवाः ॥ अजपानास्तिकाःस्तेनाभविष्यंतियुगक्षये
॥ २२ ॥ सरित्तीरेषुकुद्दालैर्वापयिष्यंतिचौषधीः ॥ ताश्चाप्यल्पफलास्तेषांभविष्यंतियुगक्षये ॥ २३ ॥ श्राद्धेदैवेचपुरुषायेपिनित्यंधृतव्रताः ॥ तेपिलोभसमायुक्ता
भोक्ष्यंतीहपरस्परम् ॥ २४ ॥ पितापुत्रस्यभोक्ताचपितुःपुत्रस्तथैवच ॥ अतिक्रांतानिभोज्यानिभविष्यंतियुगक्षये ॥ २५ ॥ नव्रतानिचरिष्यंतिब्राह्मणावेदनिंद
काः ॥ नयक्ष्यंतिनहोष्यंतिहेतुवादविमोहिताः ॥ निम्नेकृषिंकरिष्यंतिहेतुवादविमोहिताः ॥ २६ ॥ निम्नेकृषिंकरिष्यंतियोक्ष्यंतिधुरिधेनुकाः ॥ एकहायनवत्सांश्च
योजयिष्यंतिमानवाः ॥ २७ ॥ पुत्रःपितृवधंकृत्वापितापुत्रवधंतथा ॥ निरुद्वेगोबृहद्वादीननिंदामुपलप्स्यते ॥ २८ ॥ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वंनिष्क्रियंयज्ञवर्जितम् ॥
भविष्यतिनिरानंदमनुत्सवमथोतथा ॥ २९ ॥ प्रायशःकृपणानांहितथाबंधुमतामपि ॥ विधवानांचवित्तानिहरिष्यंतीहमानवाः ॥ ३० ॥

जालंविस्तार्यलोकान्वंचयंतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंत्याइति चांडालाःक्षत्रियादिकर्मक्षत्रियादयश्चांडालकर्मकरिष्यंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ शाणीशणसूत्रजा ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निम्नेषुहीनेषुकर्मसु ॥ २६ ॥ २७ ॥ बृहद्वादीअकर्ताब्रह्माहमितिवदनशीलः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ परार्थान्परधनानि ॥ ३७ ॥ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्धस्तवदेकोदरजोपिभ्राताभ्रातरंवंचयेदेव ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एकाहार्यंएकविधमेवमांसशाकादिकमा

स्वल्पवीर्यबलाःस्तब्धालोभमोहपरायणाः ॥ तत्कथादानसंतुष्टादुष्टानामपिमानवाः ॥ ३१ ॥ परिग्रहंकरिष्यंतिमायाचारपरिग्रहाः ॥ समाह्वयंतःकौंतेयराजा
नःपापबुद्धयः ॥ ३२ ॥ परस्परवधोद्युक्तामूर्खाःपंडितमानिनः ॥ भविष्यंतियुगस्यांतेक्षत्रियालोककंटकाः ॥ ३३ ॥ अरक्षितारोलुब्धाश्चमानाहंकारदर्पिताः
केवलंदंडरुचयोभविष्यंतियुगक्षये ॥ ३४ ॥ आक्रम्याक्रम्यसाधूनांदारांश्चापिधनानिच ॥ भोक्ष्यंतेनिरनुक्रोशारुदतामपिभारत ॥ ३५ ॥ नकन्यांयाचतेक
श्चिन्नापिकन्याप्रदीयते ॥ स्वयंग्राहाभविष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ॥ ३६ ॥ राजानश्चाप्यसंतुष्टाःपरार्थान्मूढचेतसः ॥ सर्वोपायैर्हरिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ३७ ॥
म्लेच्छीभूतंजगत्सर्वंभविष्यतिनसंशयः ॥ हस्तोहस्तंपरिमुषेद्युगांतेसमुपस्थिते ॥ ३८ ॥ सत्यंसंक्षिप्यतेलोकेनरैःपंडितमानिभिः ॥ स्थविराबालमतयोबालाः
स्थविरबुद्धयः ॥ ३९ ॥ भीरुस्तथाशूरमानीशूराभीरुविषादिनः ॥ नविश्वसंतिचान्योन्यंयुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ४० ॥ एकाहार्यंयुगंसर्वंलोभमोहव्यवस्थितम् ॥
अधर्मोवर्द्धतेतत्रनतुधर्मःप्रवर्तते ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यानशिष्यंतिजनाधिप ॥ एकवर्णस्तदालोकोभविष्यतियुगक्षये ॥ ४२ ॥ नक्षंस्यतिपितापुत्रंपुत्र
श्चपितरंतथा ॥ भार्याश्चपतिशुश्रूषांनकरिष्यंतिसंक्षये ॥ ४३ ॥ येयवान्नाजनपदागोधूमान्नास्तथैवच ॥ तान्देशान्संश्रयिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ४४ ॥ स्वैरा
चाराश्चपुरुषायोषितश्चविशांपते ॥ अन्योन्यंनसहिष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ ४५ ॥ म्लेच्छभूतंजगत्सर्वंभविष्यतियुधिष्ठिर ॥ नश्राद्धैस्तर्पयिष्यंतिदैवतानीह
मानवाः ॥ ४६ ॥ नकश्चित्कस्यचिच्छ्रोतानकश्चित्कस्यचिद्गुरुः ॥ तमोग्रस्तस्तदालोकोभविष्यतिजनाधिप ॥ ४७ ॥ परमायुश्चभवितातदावर्षाणिषोडश ॥ ततः
प्राणान्विमोक्ष्यंतियुगांतेसमुपस्थिते ॥ ४८ ॥ पंचमेवाथषष्ठेवावर्षेकन्याप्रसूयते ॥ सप्तवर्षाष्टवर्षाश्चप्रजास्यंतिनरास्तदा ॥ ४९ ॥ पत्यौस्त्रीतुतदाराजन्पुरुषो
वण्स्त्रियंप्रति ॥ युगांतेराजशार्दूलनतोषमुपयान्तिच ॥ ९४ ॥ उपस्थास्यंतियोधांश्चशस्त्राणिकवचानिच ॥ कश्चित्कस्यचिद्दाताभविष्यतियुगक्षये ॥ ५० ॥ अ
वमसंकल्पलाकुंप्रसादमपनेष्यति ॥ कूथि[illegible] [illegible] ष्यति ॥ ९५ ॥
अथापिश्चितयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ॥ ४४ ॥ [illegible]गस्ययुगस्यपरिवर्तकः ॥ ससर्वत्रगतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैः ४
च्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याणंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाच[illegible]भवंविधानांक
ब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम् ॥ ४६ ॥ केनेतिवाक्यशेषात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अधर्ममेति पितामहोब्रह्मांडात्माअधर्ममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितद्वर्तिचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्बहि
र्भूताचतद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथास्थितिमाहेति जगद्व्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौ

दाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् ॥ २९ ॥ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्म
॥१९६॥ ग्ययुा ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेतद्वी[illegible]रक्तोद्वापरमा
रन्नृप ॥ ब्राह्मणांश्चहनिष्यंतिब्राह्मणस्वोपभो[illegible]र्मंस्यतस्मिन्कालेभवंतिच ॥ अंत्यमध्येचसंप्राप्ते[illegible]तारमलभंतोवैभ्रमिष्यंतिमहीमिमाम् ॥५९॥ जीवि
तांतकराःक्रूरारौद्राःप्राणिविहिंसकाः ॥ यदाभविष्यंतिनरास्तदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ॥६०॥ आश्रयिष्यंतिचनदीःपर्वतान्विषमाणिच ॥ प्रधावमानावित्रस्ताद्विजाः
कुरुकुलोद्वह ॥ ६१ ॥ दस्युभिःपीडिताराजन्काकाइवद्विजोत्तमाः ॥ कुराजभिश्चसततंकरभारप्रपीडिताः ॥६२॥ धैर्यंत्यक्त्वामहीपालदारुणेयुगसंक्षये ॥ विक
र्माणिकरिष्यंतिशूद्राणांपरिचारकाः ॥ ६३ ॥ शूद्राधर्मंप्रवक्ष्यंतिब्राह्मणाःपर्युपासकाः ॥ श्रोतारश्चभविष्यंतिप्रामाण्येनव्यवस्थिताः ॥ ६४ ॥ विपरीतश्चलोको
यंभविष्यत्यधरोत्तरः ॥ एडूकान्पूजयिष्यंतिवर्जयिष्यंतिदेवताः ॥६५॥ शूद्राःपरिचरिष्यंतिनद्विजान्युगसंक्षये ॥ आश्रमेषुमहर्षीणांब्राह्मणावसथेषुच ॥६६॥
देवस्थानेषुचैत्येषुनागानामालयेषुच ॥ एडूकचिह्नापृथिवीनदेवगृहभूषिता ॥ ६७॥ भविष्यतियुगेक्षीणेतद्युगांतस्यलक्षणम् ॥ यदारौद्राधर्महीनामांसादाःपा
नपास्तथा ॥ ६८ ॥ भविष्यंतिनरानित्यंतदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ॥ पुष्पंपुष्पेयदाराजन्फलेवाफलमाश्रितं ॥६९॥ प्रजास्यतिमहाराजतदासंक्षेप्स्यतेयुगम् ॥ अकाल
वर्षीपर्जन्योभविष्यतिगतेयुगे ॥ ७० ॥ अक्रमेणमनुष्याणांभविष्यंतितदाक्रियाः ॥ विरोधमथयास्यंतिवृषलाब्राह्मणैःसह ॥७१॥ महीम्लेच्छजनाकीर्णाभवि
ष्यतिततोचिरात् ॥ करभारभयाद्विप्राभजिष्यंतिदिशोदश ॥७२॥ निर्विशेषाजनपदास्तथाविष्टिकरार्दिताः ॥ आश्रमानुपलप्स्यंतिफलमूलोपजीविनः ॥७३॥
एवंपर्याकुलेलोकेमर्यादानभविष्यति ॥ नस्थास्यंत्युपदेशेचशिष्याविप्रियकारिणः ॥७४॥ आचार्योपनिधिश्चैवभर्त्स्यंतेतदनंतरम् ॥ अर्थयुक्त्याप्रवत्स्यंतिमि
त्रसंबंधिबांधवाः ॥ ७५ ॥ अभावःसर्वभूतानांयुगांतेसंभविष्यति ॥ दिशःप्रज्वलिताःसर्वानक्षत्राण्यप्रभाणिच ॥ ७६ ॥ ॥१९६॥

॥ ६४ ॥ एडूकान्अस्थ्यंकितानिकुड्यानि भित्तिस्त्रीकुड्यमेडूकंयदंतर्न्यस्तकीकसमित्यमरः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ निर्विशेषाःतुल्याचारवेषाः विष्टिकराःभृतिमद
त्वाकारयंतिते ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आचार्योपिअपनिधिःनिर्धनःभर्त्स्यंतेधिक्क्रियते अर्थयुक्त्याधनयोगेननतुस्नेहेनधर्मेणवा ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ कबंधांतर्हितःराह्वंतर्हितः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ यदेति गुरुसूर्यचंद्राःयदायुगपत्पुष्यनक्षत्रमेष्यंतितदाकृतयुगप्रव

ज्योतींषिप्रतिकूलानिवाताःपर्याकुलास्तथा ॥ उल्कापाताश्चबहवोमहाभयनिदर्शकाः ॥ ७७ ॥ षड्भिरन्यैश्चसहितोभास्करःप्रतपिष्यति ॥ तुमुलाश्चापिनिर्ह्रादा
दिग्दाहाश्चापिसर्वशः ॥७८॥ कबंधांतर्हितोभानुरुदयास्तमनेतदा ॥ अकालवर्षीभगवान्भविष्यतिसहस्रदृक् ॥ ७९ ॥ सस्यानिचनरोक्ष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥
अभीक्ष्णंक्रूरवादिन्यःपरुषारुदितप्रियाः ॥ ८० ॥ भर्तॄणांवचनेचैवनस्थास्यंतिततःस्त्रियः ॥ पुत्राश्चमातापितरौहनिष्यंतियुगक्षये ॥ ८१ ॥ सूदयिष्यंतिचपतीन्
स्त्रियःपुत्रानपाश्रिताः ॥ अपर्वणिमहाराजसूर्यंराहुरुपैष्यति ॥ ८२ ॥ युगांतेहुतभुक्चापिसर्वतःप्रज्वलिष्यति ॥ पानीयंभोजनंचापियाचमानास्तदाध्वगाः ॥
॥ ८३ ॥ नलप्स्यंतेनिवासंचनिरस्ताःपथिशेरते ॥ निर्घातवायसानागाःशकुनाःसमृगद्विजाः ॥ ८४ ॥ रूक्षावाचोविमोक्ष्यंतियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ मित्रसंबंधिन
श्चापिसंत्यक्ष्यंतिनरास्तदा ॥ ८५ ॥ जनंपरिजनंचापियुगांतेपर्युपस्थिते ॥ अथदेशान्दिशश्चापिपत्तनानिपुराणिच ॥ ८६ ॥ क्रमशःसंश्रयिष्यंतियुगांतेपर्युप
स्थिते ॥ हातातहासुतेत्येवंतदावाचःसुदारुणाः ॥ ८७ ॥ विक्रोशमानश्चान्योन्यंजनोगांपर्यटिष्यति ॥ ततस्तुमुलसंघातेवर्तमानेयुगक्षये ॥ ८८ ॥ द्विजातिपूर्व
कोलोकःक्रमेणप्रभविष्यति ॥ ततःकालांतरेऽन्यस्मिन्पुनर्लोकविवृद्धये ॥ ८९ ॥ भविष्यतिपुनर्दैवमनुकूलंयदृच्छया ॥ यदासूर्यश्चचंद्रश्चतथातिष्यबृहस्पती ॥
॥ ९० ॥ एकराशौसमेष्यंतिप्रपत्स्यतितदाकृतम् ॥ कालवर्षीचपर्जन्योनक्षत्राणिशुभानिच ॥ ९१ ॥ प्रदक्षिणाग्रहाश्चापिभविष्यंत्यनुलोमगाः ॥ क्षेमंसुभिक्ष
मारोग्यंभविष्यतिनिरामयम् ॥ ९२ ॥ कल्कीविष्णुयशानामद्विजःकालप्रचोदितः ॥ उत्पत्स्यतेमहावीर्योमहाबुद्धिपराक्रमः ॥ ९३ ॥ संभूतःसंभलग्रामेब्राह्म
णावसथेशुभे ॥ मनसातस्यसर्वाणिवाहनान्यायुधानिच ॥ ९४ ॥ उपस्थास्यंतियोधाश्चशस्त्राणिकवचानिच ॥ सधर्मविजयीराजाचक्रवर्तीभविष्यति ॥ ९५ ॥
सचेमंसंकुलंलोकंप्रसादमुपनेष्यति ॥ [illegible] सर्वस्ययुगस्यपरिवर्तकः ॥ ससर्वत्रगतान्क्षुद्रान्ब्राह्मणैः

अथर्पिश्रितयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ॥ ४४ ॥
च्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाच [illegible] भविष्यत्क्षणोरत्नानि ॥ नवंविधानां
ब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम् ॥ ४६ ॥

केनेतिवाक्यशेषात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अर्धममेति पितामहोब्रह्मांडात्माअर्धममेतिस्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितद्वर्तिचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्वहि
र्भताचतद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथास्थितिमाहेति जगद्व्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौ

दाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् ॥ २९ ॥ सृष्टादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्म
[illegible] ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेत[illegible]वकृतेक्षेमंभविष्यति ॥ ३ ॥ कृष्णोद्वापरमा
रन्टप ॥ ब्राह्मणांश्चहनिष्यंतिब्राह्मणस्वापभ [illegible] नेयानांद्विजोत्तमान् ॥ कल्कीचरिष्यतिमहींसदादस्युवधे
क्तीश्चांत्रशूलान्यायुधानिच ॥ स्थापयन्द्विज [illegible] सत्तूप [illegible]
रतः ॥ ५ ॥ हामातस्तातपुत्रेतितास्तावाचःसुदारुणाः ॥ विक्रोशमानान्सुभृशंदस्यून्नेष्यतिसंक्षयम् ॥ ६ ॥ ततोऽधर्मविनाशोवैधर्मवृद्धिश्चभारत ॥ भविष्यति
कृतेप्राप्तेक्रियावांश्चजनस्तथा ॥ ७ ॥ आरामाश्चैवचैत्याश्चतडागावसथास्तथा ॥ पुष्करिण्यश्चविविधादेवतायतनानिच ॥ ८ ॥ यज्ञक्रियाश्चविविधाभविष्यं
तिकृतेयुगे ॥ ब्राह्मणाःसाधवश्चैवमुनयश्चतपस्विनः ॥ ९ ॥ आश्रमाःसहपाषंडाःस्थिताःसत्यजनाःप्रजाः ॥ प्रयंतिसर्वबीजानिरोप्यमाणानिचैवह ॥ १० ॥
सर्वेष्वृतुषुराजेंद्रसर्वंसस्यंभविष्यति ॥ नरादानेषुनिरताव्रतेषुनियमेषुच ॥ ११ ॥ जप्ययज्ञपराविप्राधर्मकामामुदायुताः ॥ पालयिष्यंतिराजानोधर्मेणेमांव
सुंधराम् ॥ १२ ॥ व्यवहाररतावैश्याभविष्यंतिकृतेयुगे ॥ षट्कर्मनिरताविप्राःक्षत्रियाविक्रमेरताः ॥ १३ ॥ शुश्रूषायांरताःशूद्रास्तथावर्णत्रयस्यच ॥ एषधर्मः
कृतयुगेत्रेतायांद्वापरेतथा ॥ १४ ॥ पश्चिमेयुगकालेचयःसतेसंप्रकीर्तितः ॥ सर्वलोकस्यविदितायुगसंख्याचपांडव ॥ १५ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातमतीतानाग
तंतथा ॥ वायुप्रोक्तमनुस्मृत्यपुराणमृषिसंस्तुतम् ॥ १६ ॥ एवंसंसारमार्गामेबहुशश्चिरजीविना ॥ दृष्टाश्चैवानुभूताश्चतांस्तेकथितवानहम् ॥ १७ ॥ इदंचैवाप
रंभूयःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ धर्मसंशयमोक्षार्थंनिबोधवचनंमम ॥ १८ ॥ धर्मेत्वयात्मासंयोज्योनित्यंधर्मभृतांवर ॥ धर्मात्माहिसुखंराजन्प्रेत्यचेहचनंदति
॥ १९ ॥ निबोधचशुभांवाणींयांप्रवक्ष्यामितेनघ ॥ नब्राह्मणेपरिभवःकर्तव्यस्तेकदाचन ॥ २० ॥ ब्राह्मणःकुपितोहन्यादपिलोकान्प्रतिज्ञया ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ मार्कंडेयवचःश्रुत्वाकुरूणांप्रवरोनृपः ॥ २१ ॥ उवाचवचनंधीमान्परमंपरमद्युतिः ॥ कस्मिन्धर्मेमयास्थेयंप्रजाःसंरक्षतामुने ॥ २२ ॥

स्थांचक्रेइतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अधर्मविनाशइतिच्छेदः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ येआश्रमाःसहपाषंडाःप्राक्स्थितास्तेप्रजाश्चसत्यजनाभविष्यंतीतिसंबंधः प्रयंतिनश्यंति बीजानिसंस्काराःरोप्यमाणा
निक्रियमाणैःकर्मभिर्दृढंसंपाद्यमानान्यपिज्ञानबलान्नश्यंतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥ ॥ छ ॥
कथंचवर्तमानोवैनच्यवेयंस्वधर्मतः॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥दयावान्सर्वभूतेषुहितोरक्तोनसूयकः ॥ २३ ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःप्रजानांरक्षणेरतः॥ चरधर्मं
त्यजाधर्मंपितॄन्देवांश्चपूजय ॥ २४ ॥ प्रमादाद्यत्कृतंतेभूत्सम्यग्दानेनतज्जय॥ अलंतेमानमाश्रित्यसततंपरवान्भव ॥ २५॥ विजित्यपृथिवींसर्वांमोदमानःसु
खीभव॥ एषभूतोभविष्यश्चधर्मस्तेसमुदीरितः॥ २६॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदतीतानागतंभुवि॥ तस्मादिमंपरिक्लेशंत्वंतातहृदिमाकृथाः ॥ २७ ॥ प्राज्ञास्तात
नमुह्यंतिकालेनापिप्रपीडिताः॥ एषकालोमहाबाहोअपिसर्वदिवौकसाम्॥२८॥ मुह्यंतिहिप्रजास्तातकालेनापिप्रचोदिताः॥ माचतत्रविशंकाभूद्यन्मयोक्तंत
वानघ ॥ २९ ॥ अशंक्यंमद्वचोह्येतद्धर्मलोपोभवेत्तव॥ जातोसिप्रथितेवंशेकुरूणांभरतर्षभ॥३०॥ कर्मणामनसावाचासर्वमेतत्समाचर॥ ॥युधिष्ठिरउवा
च॥ ॥यत्त्वयोक्तंद्विजश्रेष्ठवाक्यंश्रुतिमनोहरम्॥ ३१ ॥ तथाकरिष्येयत्नेनभवतःशासनंविभो॥ नमेलोभोस्तिविप्रेंद्रनभयंनचमत्सरः ॥ ३२ ॥ करिष्यामिहि
तत्सर्वमुक्तंयत्तेमयिप्रभो॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वातुवचनंतस्यमार्कंडेयस्यधीमतः ॥ ३३ ॥ संहृष्टाःपांडवाराजन्सहिताःशार्ङ्गधन्वना॥ विप्रर्षभाश्च
तेसर्वेयेतत्रासन्समागताः॥ ३४ ॥ तथाकथांशुभांश्रुत्वामार्कंडेयस्यधीमतः॥ विस्मिताःसमपद्यंतपुराणस्यनिवेदनात् ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्री[illegible]०आरण्यकेप०
मार्कंडेयसमास्याप०युधिष्ठिरानुशासनेएकनवत्यधिकशततमोध्यायः॥ १९१॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ भूयएवब्राह्मणमहा
भाग्यंवक्तुमर्हसीत्यब्रवीत्पांडवेयोमार्कंडेयम्॥ १ ॥ अथाचष्टमार्कंडेयोऽपूर्वमिदंश्रूयतांब्राह्मणानांचरितम्॥ २॥ अयोध्यायामिक्ष्वाकुकुलोद्वहःपार्थिवःपरी
क्षिन्नाममृगयामगमत्॥३॥ तमेकाश्वेनमृगमनुसरंतंमृगोदूरमपाहरत्॥ ४ ॥ अध्वनिजातश्रमःक्षुत्तृष्णाभिभूतश्चैकस्मिन्देशेनीलंगहनंवनखंडमपश्यत्॥ ५ ॥
[illegible]नखंडस्यमध्येऽतीव[illegible]॥ धर्मोवयोग्याब्राह्मणानानतांप्रातदयावामदेवायत्युक्त्वा[illegible]णालमश्वायाग्रतोनिक्षिप्यपुष्करिणीतीरेसंन्निविष्टे॥
अथार्पिश्चितयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ॥ ४४ ॥ सम[illegible]॥ अथास्यमासपूर्णंप्राप्यमब्रवीत्॥ ४५॥ ग
च्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाचराज्ञामेतद्वाहनमनर्हाब्राह्मणारत्नानामेवंविधानांकिं
ब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम्॥ ४६ ॥
केनेतिवाक्यशेषात्॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अर्धममेति पितामहोब्रह्मांडात्मा अर्धममेतित्वस्वरूपंविकारांतर्वर्तितद्वर्तिचेतिदर्शितं यथामृत्घटादिकार्यमध्यवर्तिनीतद्बहि
र्गताचतद्वत् अतएवसूत्रं विकारावर्तिचतथाहिस्थितिमाहेति जगद्व्यापारवर्जंप्रकरणादसंनिहितत्वाच्चभोगमात्रसाम्यलिंगाच्चेतिसूत्राभ्यांनित्यसिद्धेश्वरस्यउपासनासिद्धानामीश्वराणांचाद्यस्यजगत्स्रष्टौ

ाहंसंप्रसूयामिगृहेषुशुभकर्मणाम् ॥ प्रविष्टोमानुषंदेहंसर्वंप्रशमयाम्यहम् ॥ २९ ॥ सृष्ट्वादेवमनुष्यांस्तुगंधर्वोरगराक्षसान् ॥ स्थावराणिचभूतानिसंहराम्यात्म
नां ॥ ३० ॥ कर्मकालेपुनर्देहमविचिंत्यंसृजाम्यहम् ॥ आविश्यमानुषंदेहंमर्यादाबंधकारणात् ॥ ३१ ॥ श्वेत

राजानंपरिवार्यातिष्ठत्पर्याश्वस्तश्चराजातयैवसहे
[illegible]
हशिबिकयाप्रायादवघोटितयासस्वंनगरमनुप्राप्यरहसितयासहास्ते ॥ १४ ॥ तत्राभ्याशस्थोपिकश्चिन्नापश्यदथप्रधानामात्योभ्याशचरास्तस्यस्त्रियोपृच्छ
त् ॥ १५ ॥ किमत्रप्रयोजनंवर्ततेइत्यथाब्रुवंस्ताःस्त्रियः ॥ १६ ॥ अपूर्वमिवपश्यामउदकंनात्रनीयतइत्यथामात्योनुदकंवनंकारयित्वोदारवृक्षंबहुपुष्पफलमू
लंतस्यमध्येमुक्ताजालमयींपार्श्वेवापींगूढांसुधासलिललिप्तांसरहस्युपगम्यराजानमब्रवीत् ॥ १७ ॥ वनमिदमुदारकंसाध्वत्ररम्यतामिति ॥ १८ ॥ सतस्य
वचनात्तयैवसहदेव्यातद्वनंप्राविशत्सकदाचित्तस्मिन्काननेरम्येतयैवसव्यवाहरदथक्षुत्तृष्णार्दितःश्रांतोऽतिमुक्तकागारमपश्यत् ॥ १९ ॥ तत्प्रविश्यराजासहप्रि
ययासुधाकृतांविमलांसलिलपूर्णांवापीमपश्यत् ॥ २० ॥ दृष्ट्वैवचतांतस्याश्चतीरेसहैवतयादेव्यावातिष्ठत ॥ २१ ॥ अथतांदेवींसराजाब्रवीत्साध्ववतरवापी
सलिलमिति ॥ सातद्वचःश्रुत्वावतीर्यवापींन्यमज्जन्नपुनरुदमज्जत् ॥ २२ ॥ तांसमृगयमाणोराजानापश्यद्वापीमथनिःस्राव्यमंडूकंश्वभ्रमुखेदृष्ट्वाक्रुद्धआज्ञा
पयामाससराजा ॥ २३ ॥ सर्वत्रमंडूकवधःक्रियतामितियोमयार्थीसमांमृतमंडूकोपायनमादायोपतिष्ठेदिति ॥ २४ ॥ अथमंडूकवधेघोरेक्रियमाणेदिक्षुस
र्वासुमंडूकान्भयमाविवेशतेभीतामंडूकराज्ञेयथावृत्तंन्यवेदयन् ॥ २५ ॥ ततोमंडूकराट्तापसवेषधारीराजानमभ्यगच्छदुपेत्यचैनमुवाच ॥ २६ ॥ माराज
न्क्रोधवशंगमःप्रसादंकुरुनार्हसिमंडूकानामनपराधिनांवधंकर्तुमिति श्लोकौचात्रभवतः ॥ २७ ॥ मामंडूकान्जिघांसत्वंकोपंसंधारयाच्युत ॥ प्रक्षीयतेध
नोद्रेकोजनानामविजानताम् ॥ २८ ॥ प्रतिजानीहिनैतांस्त्वंप्राप्यक्रोधंविमोक्ष्यसि ॥ अलंकृत्वातवाधर्मंमंडूकैःकिंहतैर्हितै ॥ २९ ॥ तमेवंवादिनमिष्टजनशोक
परीतात्माराजाथोवाच ॥ ३० ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ धनोद्रेकःश्रीतपसोरुत्कर्षः ॥ २८ ॥ प्रतिजानीहिनिश्चयंकुरुप्राप्यप्रापय्यमृत्युं क्रोधंस्त्रीशोकजं अलंकृत्वामाकुरु ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ विप्रलब्धाःवंचिताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ब्रह्मण्यंब्राह्मणहितंतेनरहितानिअब्रह्मण्यानि ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वाम्यौवामदेवीयौरथेयुक्तौअश्वौअश्वतरौवामीप्रयु

नहिक्षम्यतेतन्मयाहनिष्याम्येतानेतैर्दुरात्मभिःप्रियामेभक्षितासर्वथैवमेवध्यामंडूकानार्हसिविद्वन्मामुपरोद्धुमिति ॥ ३१ ॥ सतद्वाक्यमुपलभ्यव्यथितेंद्रियम
नाःप्रोवाचप्रसीदराजन्नहमायुर्नाममंडूकराजोममसादुहितासुशोभनानामतस्याहिदौःशील्यमेतद्बहवस्तयाराजानोविप्रलब्धाःपूर्वाइति ॥ ३२ ॥ तमब्रवीद्रा
जातयासमर्थासामेदीयतामिति ॥ ३३ ॥ अथैनांराज्ञेपितादादब्रवीच्चैनामेनंराजानंशुश्रूषस्वेति ॥ ३४ ॥ सएवमुक्त्वादुहितरंक्रुद्धःशशापयस्मात्त्वयाराजानो
विप्रलब्धाबहवस्तस्मादब्रह्मण्यानितवापत्यानिभविष्यंत्यानृतिकत्वात्तवेति ॥ ३५ ॥ सचराजातामुपलभ्यतस्यांसुरतगुणनिबद्धहृदयोलोकत्रयैश्वर्यमिवोप
लभ्यहर्षेणबाष्पकलयावाचाप्रणिपत्याभिपूज्यमंडूकराजमब्रवीदनुगृहीतोस्मीति ॥ ३६ ॥ सचमंडूकराजोदुहितरमनुज्ञाप्ययथागतमगच्छत् ॥ ३७ ॥ अथ
कस्यचित्कालस्यतस्यांकुमारास्त्रयस्तस्यराज्ञःसंबभूवुःशलोदलोबलश्चेतिततस्तेषांज्येष्ठंशलंसमयेपिताराज्येभिषिच्यतपसिधृतात्मावनंजगाम ॥ ३८ ॥ अथ
कदाचिच्छलोमृगयामनुचरन्मृगमासाद्यरथेनान्वधावत् ॥ ३९ ॥ सूतंचोवाचशीघ्रंमांवहस्वेतिसतथोक्तःसूतोराजानमब्रवीत् ॥ ४० ॥ नक्रियतामनुबंधोनै
षशक्यस्त्वयामृगोयंग्रहीतुंयद्यपितेरथेयुक्तौवाम्यौस्यातामितिततोब्रवीद्राजासूतमाचक्ष्वमेवाम्यौहन्मिचत्वामिति ॥ सएवमुक्तोराजभयभीतःसूतोवामदे
वशापभीतश्चसन्नाचख्यौराज्ञे ॥ ततःपुनःसराजाखड्गमुद्यम्यशीघ्रंकथयस्वेतितमाहहनिष्येत्वामिति ॥ सतदाहराजभयभीतःसूतोवामदेवस्याश्वौवाम्यौम
नोजवाविति ॥ ४१ ॥ अथैनमेवंब्रुवाणमब्रवीद्राजावामदेवाश्रमंप्रयाहीतिसगत्वावामदेवाश्रमंतमृषिमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ भगवन्मृगोमेविद्धःपलायतेसंभाव
यितुमर्हसिवाम्यौदातुमितितमब्रवीदृषिर्ददानितेवाम्यौकृतकार्येणभवताममैववाम्यौनिर्यात्यौक्षिप्रमितिसचतावश्वौप्रतिगृह्यानुज्ञाप्यऋषिंप्रायाद्वामीप्रयु
क्तेनरथेनमृगंप्रतिगच्छंश्चाब्रवीत्सूतमश्वरत्नाविमावयोग्यौब्राह्मणानांनैतौप्रतिदेयौवामदेवायेत्युक्त्वामृगमवाप्यस्वनगरमेत्याश्वावंतःपुरेऽस्थापयत् ॥ ४३ ॥
अथर्षिश्चिंतयामासतरुणोराजपुत्रःकल्याणंपत्रमासाद्यरमतेनप्रतिनिर्यातयत्यहोकष्टमिति ॥ ४४ ॥ समनसाविचिंत्यमासिपूर्णेशिष्यमब्रवीत् ॥ ४५ ॥ ग
च्छात्रेयराजानंब्रूहियदिपर्याप्तंनिर्यातयोपाध्यायवाम्याविति सगत्वैवंतंराजानमब्रवीत्तंराजाप्रत्युवाचराज्ञामेतद्वाहनमनर्हाब्राह्मणारत्नानामेवंविधानांकिं
ब्राह्मणानामश्वैःकार्यंसाधुगम्यताम् ॥ ४६ ॥

क्तेनेतिवाक्यशेषात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पत्रंवाहनं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ अंतरेभेदे ॥ ४८ ॥४९ ॥ ५० ॥ वाहोवाहनं ॥ ५१ ॥ यदेतत्‌ब्राह्मणस्यत्वमाजीवमानोस्येतदिहघोरमनिष्टपाकंव्रतंकर्माहुरित्यन्वयः वहंतुचतुर्दिक्षुप्रापयंतुचतुर्धाकृत्वेतिशेषः ॥ ५२ ॥ येत्वां
मांहंतुमुद्युक्तंतेमदीयास्त्वामेवपातयंत्वित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ असत्यंमिथ्यावादिनमपित्वात्वांनानुशास्मिनदंडयामि अद्यप्रभृतितवाज्ञामितिसंबंधः तवापराधान्क्षमिष्येआज्ञयाचवर्तिष्येइतिवरद्वयंज्ञेयं

सगत्वैतदुपाध्यायायाचष्टतच्छ्रुत्वावचनमप्रियंवामदेवः ॥ क्रोधपरीतात्मास्वयमेवराजानमभिगम्याश्वार्थमचोदयन्नचाददद्राजा ॥ ४७ ॥ ॥ वामदेवउ
वाच ॥ ॥प्रयच्छवाम्यौममपार्थिवत्वंकृतंहितेकार्यमाभ्यामशक्यम् ॥ मात्वावधीद्वरुणोघोरपाशैर्ब्रह्मक्षत्रस्यांतरेवर्तमानम् ॥४८॥ ॥राजोवाच॥ ॥अन
ड्वाहौसुव्रतौसाधुदांतावेतद्विप्राणांवाहनंवामदेव ॥ ताभ्यांयाहित्वंयत्रकामोमहर्षेच्छंदांसिवैत्वादृशंसंवहंति ॥ ४९ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ छंदांसिवैमादृशं
संवहंतिलोकेऽमुष्मिन्पार्थिवयानिसंति ॥ अस्मिंस्तुलोकेममयानमेतदस्मद्विधानामपरेषांचराजन् ॥ ५० ॥ ॥राजोवाच॥ ॥चत्वारस्त्वांवागर्दभाःसंवहंतुश्रे
ष्ठाश्वतर्योहरयोवातरंहाः ॥ तैस्त्वंयाहिक्षत्रियस्यैषवाहोममैववाम्यौनतवैतौहिविद्धि ॥ ५१ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ घोरंव्रतंब्राह्मणस्यैतदाहुरेतद्राजन्यदिहा
जीवमानः ॥ अयस्मयाघोररूपामहांतश्चत्वारोवायातुधानाःसुरौद्राः ॥ मयाप्रयुक्तास्त्वद्वधमीप्समानावहंतुत्वांशितशूलाश्चतुर्धा ॥ ५२ ॥ ॥ राजोवाच ॥
येत्वांविदुर्ब्राह्मणंवामदेववाचाहंतुंमनसाकर्मणावा ॥ तेत्वांसशिष्यमिहपातयंतुमद्वाक्यनुन्नाःशितशूलासिहस्ताः ॥ ५३ ॥ ॥वामदेवउवाच॥ ॥ममैतौवा
म्यौप्रतिगृह्यराजन्पुनर्ददानीतिप्रपद्यमेत्वम् ॥ प्रयच्छशीघ्रंममवाम्यौत्वमश्वौयद्यात्मानंजीवितुंतेक्षमंस्यात् ॥ ५४ ॥ ॥राजोवाच॥ ॥नब्राह्मणेभ्योमृगया
प्रसूतानत्वानुशास्म्यद्यप्रभृतिह्यसत्यम् ॥ तवैवाज्ञांसंप्रणिधायसर्वांतथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयम् ॥ ५५ ॥ ॥वामदेवउवाच॥ ॥ नानुयोगाब्राह्मणानांभवं
तिवाचाराजन्मनसाकर्मणावा ॥ यस्त्वेवंब्रह्मतपसान्वेतिविद्वांस्तेनश्रेष्ठोभवतिहिजीवमानः ॥ ५६ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥ एवमुक्तेवामदेवेनराजन्समुत्त
स्थूराक्षसाघोररूपाः ॥ तैःशूलहस्तैर्वध्यमानःसराजाप्रोवाचेदंवाक्यमुच्चैस्तदानीम् ॥ ५७ ॥ इक्ष्वाकवोयदिब्रह्मन्दलोवाविधेयामेयदिचेमेविशोपि ॥ नोत्स्रक्ष्ये
हंवामदेवस्यवाम्यौनैवंविधाःकर्मशीलाभवंति ॥ ५८ ॥ एवंब्रुवन्नेवसयातुधानैर्हतोजगामाशुमहींक्षितीशः ॥ ततोविदित्वानृपतिंनिपातितमिक्ष्वाकवोवैदल
मभ्यषिंचन् ॥ ५९ ॥ राज्येतदातत्रगत्वासविप्रःप्रोवाचेदंवचनंवामदेवः ॥ दलंराजानंब्राह्मणानांहिदेयमेवंराजन्सर्वधर्मेषुदृष्टम् ॥ ६० ॥

॥ ५५ ॥ एतत्प्रत्याचष्टे नेति अनुयोगःशासनंअदंड्याब्राह्मणाइत्यर्थः ब्रह्मब्राह्मणजातियोब्राह्मणसेवीसजीवत्यन्योनश्यतीत्यर्थः वरद्वयमपिनिरर्थकमितिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ दलःकनिष्ठोभ्राता विधे
याआज्ञाकारिणः ॥ ५८ ॥ निपातितंमृतं ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ तंजहितवसायकस्त्वत्पुत्रमेवहिंसिष्यतिनतुमामित्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ एवमुक्त्वावामदेवेनस्तंभितहस्तपादोराजोवाच इक्ष्वाकवइति ॥ ६७ ॥ संस्पृश्यहत्वा एनसोब्रह्म

विभेषिचेत्त्वमधर्मान्नरेंद्रप्रयच्छमेशीघ्रमेवाद्यवाम्यौ ॥ एतच्छ्रुत्वावामदेवस्यवाक्यंसपार्थिवःसूतमुवाचरोषात् ॥ ६१ ॥ एकंहिमेसायकंचित्ररूपंदिग्धंविषेणाहरसंगृहीतम् ॥ येनविद्धोवामदेवःशयीतसंदश्यमानःश्वभिरार्तरूपः ॥ ६२ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ जानामिपुत्रंदशवर्षंतवाहंजातंमहिष्यांश्येनजितंनरेंद्र ॥ तंजहित्वंमद्वचनात्प्रणुन्नस्तूर्णंप्रियंसायकैर्घोररूपैः ॥ ६३ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोवामदेवेनराजन्नंतःपुरेराजपुत्रंजघान ॥ ससायकस्तिग्मतेजाविसृष्टःश्रुत्वादलस्तत्रवाक्यंबभाषे ॥ ६४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ इक्ष्वाकवोहंतचरामिवःप्रियंनिहन्मीमंविप्रमद्यप्रमथ्य ॥ आनीयतामपरस्तिग्मतेजाःपश्यध्वंमेवीर्यमद्यक्षितीशाः ॥ ६५ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ यत्त्वमेनंसायकंघोररूपंविषेणदिग्धंममसंदधासि ॥ नत्वेतंत्वंशरवर्यंविमोक्तुंसंधातुंवाशक्ष्यसेमानरेंद्र ॥ ६६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ इक्ष्वाकवःपश्यतमांगृहीतंनवैशक्नोम्येषशरंविमोक्तुम् ॥ नचास्यकर्तुंनाशमभ्युत्सहामिआयुष्मान्वैजीवतुवामदेवः ॥ ६७ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ संस्पृश्यैनांमहिषींसायकेनततस्तस्मादेनसोमोक्ष्यसेत्वम् ॥ ततस्तथाकृतवान्पार्थिवस्तुततोमुनिंराजपुत्रीबभाषे ॥ ६८ ॥ ॥ राजपुत्र्युवाच ॥ ॥ यथायुक्तावामदेवाहमेनंदिनेदिनेसंदिशंतीनृशंसम् ॥ ब्राह्मणेभ्योमृगयतीसूनृतानितथाब्रह्मन्पुण्यलोकंलभेयम् ॥ ६९ ॥ ॥ वामदेवउवाच ॥ ॥ त्वयात्रातंराजकुलंशुभेक्षणेवरंवृणीष्वाप्रतिमंददानिते ॥ प्रशाधीमंस्वजनंराजपुत्रिइक्ष्वाकुराज्यंसुमहच्चाप्यनिंद्ये ॥ ७० ॥ राजपुत्र्युवाच ॥ वरंवृणेभगवंस्त्वेवमेषविमुच्यतांकिल्विषादद्यभर्ता ॥ शिवेनचाध्याहिसपुत्रबांधवंवरोवृतोह्येषमयाद्विजाग्र्य ॥ ७१ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ श्रुत्वावचःसमुनीराजपुत्र्यास्तथास्त्वितिप्राहकुरुप्रवीर ॥ ततःसराजामुदितोबभूववाम्यौचास्मैप्रददौसंप्रणम्य ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिमंडूकोपाख्यानेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयमृषयोब्राह्मणायुधिष्ठिरश्चपर्यपृच्छन्नृषिःकेनदीर्घायुरासीद्बकोमार्कंडेयस्तुतान्सर्वानुवाच ॥ १ ॥ महातपादीर्घायुश्चबकोराजर्षिर्नात्रकार्याविचारणा ॥ २ ॥

हत्याध्यवसायजात्पापात् ॥ ६८ ॥ एनंनृशंसंभर्तारंदिनेदिनेसूनृतानिकल्याणकराणिवाक्यानिसंदिशंतीतिसंबंधः ब्राह्मणेभ्योमृगयतीब्राह्मणान्सेवितुमिच्छंती ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयमृषयइत्यादेरध्यायस्यतात्पर्यंब्रह्मविद्यालब्धंचिरजीवित्वमपिदुःखमिश्रमतोविदेहकैवल्यमेवश्रेष्ठमिति ॥ १ ॥ २ ॥

एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयोभ्रातृभिःसहभारत ॥ मार्कंडेयंपर्यपृच्छद्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ बकदाल्भ्यौमहात्मानौश्रूयेतेचिरजीविनौ ॥ सखायौदेवराजस्यताव
पीलोकसंमतौ ॥ ४ ॥ एतदिच्छामिभगवन्बकशक्रसमागमम् ॥ सुखदुःखसमायुक्तंतत्त्वेनकथयस्वमे ॥ ५ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ वृत्तेदेवासुरेराजन्संग्रामे
लोमहर्षणे ॥ त्रयाणामपिलोकानामिंद्रोलोकाधिपोऽभवत् ॥ ६ ॥ सम्यग्वर्षतिपर्जन्येसस्यसंपद्उत्तमाः ॥ निरामयाःसुधर्मिष्ठाःप्रजाधर्मपरायणाः ॥ ७ ॥ मु
दितश्चजनःसर्वःस्वधर्मेषुव्यवस्थितः ॥ ताःप्रजामुदिताःसर्वादृष्ट्वाबलनिषूदनः ॥ ८ ॥ ततस्तुमुदितोराजन्देवराजःशतक्रतुः ॥ ऐरावतंसमास्थायताःपश्यन्मु
दिताःप्रजाः ॥ ९ ॥ आश्रमांश्चविचित्रांश्चनदीश्चविविधाःशुभाः ॥ नगराणिसमृद्धानिखेटान्जनपदांस्तथा ॥ १० ॥ प्रजापालनदक्षांश्चनरेंद्रान्धर्मचारिणः ॥
उदपानंप्रपावापीतडागानिसरांसिच ॥ ११ ॥ नानाब्रह्मसमाचारैःसेवितानिद्विजोत्तमैः ॥ ततोवतीर्यरम्यायांपृथ्व्यांराजञ्छतक्रतुः ॥ १२ ॥ तत्ररम्येशिवेदे
शेबहुवृक्षसमाकुले ॥ पूर्वस्यांदिशिरम्यायांसमुद्राभ्याशतोनृप ॥ १३ ॥ तत्राश्रमपदंरम्यंमृगद्विजनिषेवितम् ॥ तत्राश्रमपदेरम्येबकंपश्यतिदेवराट् ॥ १४ ॥ बक
स्तुदृष्ट्वादेवेंद्रंदृढंप्रीतमनाभवत् ॥ पाद्यासनार्थदानेनफलमूलैरथार्चयत् ॥ १५ ॥ सुखोपविष्टोवरदस्ततस्तुबलसूदनः ॥ ततःप्रश्नंबकंदेवउवाचत्रिदशेश्वरः
॥ १६ ॥ शतंवर्षसहस्राणिमुनेजातस्यतेनघ ॥ समाख्याहिममब्रह्मन्किंदुःखंचिरजीविनाम् ॥ १७ ॥ ॥ बकउवाच ॥ ॥ अप्रियैःसहसंवासःप्रियैश्चापिविनाभ
वः ॥ असद्भिःसंप्रयोगश्चतद्दुःखंचिरजीविनाम् ॥ १८ ॥ पुत्रदारविनाशोत्रज्ञातीनांसुहृदामपि ॥ परेष्वायत्तताकृच्छ्रंकिंनुदुःखतरंततः ॥ १९ ॥ नान्यद्दुःखतरंकिं
चिल्लोकेषुप्रतिभातिमे ॥ अर्थैर्विहीनःपुरुषःपरैःसंपरिभूयते ॥ २० ॥ अकुलानांकुलेभावंकुलीनानांकुलक्षयम् ॥ संयोगंविप्रयोगंचपश्यंतिचिरजीविनः ॥ २१ ॥
अपिप्रत्यक्षमेवैतत्तवदेवशतक्रतो ॥ अकुलानांसमृद्धानांकथंकुलविपर्ययः ॥ २२ ॥ देवदानवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसाः ॥ प्राप्नुवंतिविपर्यासंकिंनुदुःखतरंत
तः ॥ २३ ॥ कुलेजाताश्चक्लिश्यंतेदौष्कुलेयवशानुगाः ॥ आढ्यैर्दरिद्रावमताःकिंनुदुःखतरंततः ॥ २४ ॥ लोकेवैधर्म्यमेतत्तुदृश्यतेबहुविस्तरम् ॥ हीनज्ञानाश्चदृश्यं
तेक्लिश्यंतेप्राज्ञकोविदाः ॥ २५ ॥ बहुदुःखपरिक्लेशंमानुष्यमिहदृश्यते ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ पुनरेवमहाभागदेवर्षिगणसेवित ॥ २६ ॥ समाख्याहिममब्रह्मन्
किंसुखंचिरजीविनाम् ॥ ॥ बकउवाच ॥ ॥ अष्टमेद्वादशेवापिशाकंयःपचतेगृहे ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥

कमित्राण्यनपाश्रित्यकिंवैसुखतरंततः ॥ यत्राहानिनगण्यंतेनैनमाहुर्महाशनम् ॥ २८ ॥ अपिशाकंपचानस्यसुखंवैमघवनृगृहे ॥ अर्जितंस्वेनवीर्येणनाप्यपा
श्रित्यकंचन ॥ २९ ॥ फलशाकमपिश्रेयोभोक्तुंह्यकृपणंगृहे ॥ परस्यतुगृहेभोक्तुःपरिभूतस्यनित्यशः ॥ ३० ॥ सुमृष्टमपिनश्रेयोविकल्पोयमतःसताम् ॥ श्ववत्की
लालपोयस्तुपरान्नंभोक्तुमिच्छति ॥ ३१ ॥ धिगस्तुतस्यतद्भुक्तंकृपणस्यदुरात्मनः ॥ योदत्वातिथिभूतेभ्यःपितृभ्यश्चद्विजोत्तमः ॥ ३२ ॥ शिष्टान्यन्नानियोभुंक्ते
किंवैसुखतरंततः ॥ अतोमृष्टतरंनान्यत्पूतंकिंचिच्छतक्रतो ॥ ३३ ॥ दत्वायस्त्वतिथिभ्योवैभुंक्तेतेनैवनित्यशः ॥ यावतोह्यंधसःपिंडानश्नातिसततंद्विजः ॥ ३४ ॥
तावतांगोसहस्राणांफलंप्राप्नोतिदायकः ॥ यदेनोयौवनकृतंतत्सर्वंनश्यतेध्रुवम् ॥ ३५ ॥ सदक्षिणस्यभुक्तस्यद्विजस्यतुकरेगतम् ॥ यद्वारिवारिणासिंचेत्तद्ध्येनस्त
रतेक्षणात् ॥ ३६ ॥ एताश्चान्याश्चवैबह्वीःकथयित्वाकथाःशुभाः ॥ बकेनसहदेवेंद्रआपृच्छ्यत्रिदिवंगतः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके० मार्कंडेयस
मास्यापर्वणिब्राह्मणमहाभाग्येबकशक्रसंवादेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःपांडवाःपुनर्मा
र्कंडेयमूचुः ॥ १ ॥ कथितंब्राह्मणमहाभाग्यंराजन्यमहाभाग्यमिदानींशुश्रूषामहइतितानुवाचमार्कंडेयोमहर्षिःश्रूयतामितिइदानींराजन्यानांमहाभाग्यमि
ति ॥ कुरूणामन्यतमःसुहोत्रोनामराजामहर्षीनभिगम्यनिवृत्यरथस्थमेवराजानमौशीनरंशिबिंददर्शाभिमुखंतौसमेत्यपरस्परेणयथावयःपूजांप्रयुज्यगुण
साम्येनपरस्परेणतुल्यात्मानौविदित्वान्योन्यस्यपंथानंनददतुस्तत्रनारदःप्रादुरासीत्किमिदंभवंतौपरस्परस्यपंथानमावृत्यतिष्ठतइति ॥ २ ॥ तावूचतुर्नारदंनैतद्भ
गवन्पूर्वकर्मकर्त्रादिभिर्विशिष्टस्यपंथाउपदिश्यतेसमर्थायवाआवांचसख्यंपरस्परेणोपगतौतच्चावधानतोऽत्युत्कृष्टमधरोत्तरंपरिभ्रष्टम् ॥ नारदस्त्वेवमुक्तः
श्लोकत्रयमपठत् ॥ ३ ॥ क्रूरःकौरव्यमृदवेमृदुःक्रूरेचकौरव ॥ साधुश्चासाधवेसाधुःसाधवेनाप्नुयात्कथम् ॥ ४ ॥ कृतंशतगुणंकुर्यान्नास्तिदेवेषुनिर्णयः ॥ औशी
नरःसाधुशीलोभवतोवैमहीपतिः ॥ ५ ॥ जयेत्कदर्यंदानेनसत्येनानृतवादिनम् ॥ क्षमयाक्रूरकर्माणमसाधुंसाधुनाजयेत् ॥ ६ ॥

विद्याबलं युद्धप्रजापालनादिव्यपेष्वपिराजस्वस्तीतिदर्शयितुमाह ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ नैतत्यत्पंथास्त्याज्यइत्येतन्नेत्यर्थः तत्रहेतुः पूर्वेति पूर्वंचतेकर्मकर्त्रादयश्चेतिविग्रहः अनुमंतृवक्तृप्रभृतयआदिश
ब्दार्थः अवधानतोविचारतः अधरेति आवयोस्तारतम्यंनास्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ कूरइति पूर्वार्द्धेखलवृत्तंनाप्नुयात्साधुत्वंवैकथंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ राज्ञःशिबेः ॥ ८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥छ॥ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ २ ॥ विद्वेषणंयाचकस्यद्वेषं प्रीत्यैवददासिचेत्ग्रहीष्यामीत्यर्थः ॥३॥ हेदद्यददोदानंतदहं दत्वानकीर्तये दुःखेसत्येवकीर्तनंस्यान्नान्यथेतिभावः दुःखंचप्रियवियोगेऽतोममादेयाभावात्त्वयाप्ययाच्योर्थोनास्तीत्यतःसर्वंप्राप्यंस्त्रीपुत्रदेहांतंदेयमेवनत्वप्राप्यंदातुंश

तदुभावेवभवंतावुदारौयइदानींभवज्ञामन्यतमःसोपसर्पतुएतद्वैनिदर्शनमित्युक्त्वातूष्णींनारदोवभूव ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौरव्यःशिबिंप्रदक्षिणंकृत्वापंथानंदत्वा
वहुकर्मभिःप्रशस्यप्रययौ ॥ ७ ॥ तदेतद्राज्ञोमहाभाग्यमप्युक्तवान्नारदः ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेचतुर्नवत्य
धिकशततमोऽध्यायः॥ १९४॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥इदमन्यच्छ्रूयतांययातिर्नाहुषोराजाराज्यस्थःपौरजनावृतआसांचक्रे ॥ गुर्वर्थी
ब्राह्मणउपेत्याब्रवीत्भोराजन्गुर्वर्थंभिक्षेयंसमयादितिराजोवाच॥ १॥ ब्रवीतुभगवान्समयमिति॥ २॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥विद्वेषणंपरमंजीवलोकेकुर्या
न्नरःपार्थिवयाच्यमानः॥ तंत्वांपृच्छामिकथंतुराजन्दद्याद्भवान्दयितंचमेद्य॥ ३ ॥ ॥राजोवाच॥ ॥नचानुकीर्तयेदद्यदत्वाअयाच्यमर्थंनचसंशृणोमि॥
प्राप्यमर्थंचसंश्रुत्यतंचापिदत्वासुसुखीभवामि ॥ ४ ॥ ददामितेरोहिणीनांसहस्रंप्रियोहिमेब्राह्मणोयाचमानः॥ नमेमनःकुप्यतियाचमानेदत्तंनशोचामिक
दाचिदर्थम्॥ ५॥इत्युक्त्वाब्राह्मणायराजागोसहस्रंददौ॥प्राप्तवांश्चगवांसहस्रंब्राह्मणइति॥ ६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्याप
र्वणिनाहुषचरितेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामित्यब्रवीत्पांडवः॥१॥
अथाचष्टमार्कंडेयोमहाराजवृषदर्भसेदुकनामानौराजानौनीतिमार्गरतावस्त्रोपास्त्रकृतिनौ ॥ २ ॥ सेदुकोवृषदर्भस्यबालस्यैवउपांशुव्रतमभ्यजानात्कुप्यम
देयंब्राह्मणस्य॥ ३॥अथतंसेदुकंब्राह्मणःकश्चिद्वेदाध्ययनसंपन्नआशिषंदत्वागुर्वर्थीभिक्षितवान् ॥ ४ ॥ अश्वसहस्रंमेभवान्ददात्विति ॥ तंसेदुकोब्राह्मणम
ब्रवीत्॥ ५॥नास्तिसंभवोगुर्वर्थंदातुमिति॥ ६॥सत्वंगच्छवृषदर्भसकाशम्॥राजापरमधर्मज्ञोब्राह्मणतंभिक्षस्व॥सतेदास्यतितस्यैतदुपांशुव्रतमिति॥ ७॥
अथब्राह्मणोवृषदर्भसकाशंगत्वाअश्वसहस्रमयाचत॥ सराजातंकशेनाताडयत्॥ ८॥

क्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥ रोहिणीनांगवां रोहिणीकंठरुग्भिदीत्युपक्रम्यलोहितागवोरितिमेदिनी ॥५॥असाधावपिसाधुत्वंप्रीत्याइष्टार्थदानंचमहाभाग्यमित्यध्यायद्वयतात्पर्यं ॥६॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥छ॥ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ उपांशुबहिरनुद्घाटितं कुप्यंस्वर्णरूप्यादन्यत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कशेनपुंस्त्वमार्षं ॥८॥

हिंसिहिनस्सिताडयसि ॥ ९ ॥ शपंतंशापंदित्सतं हेविप्रयोनददातिस्वीयंधनंतुभ्यंतस्मैवाएतत्‌शापदानमुचितं उताहोस्वित्‌एतद्ब्राह्मण्यंब्राह्मणयोग्यंस्वीयमपिदित्सन्नशापयोग्यःनापिशांतिधर्माब्राह्मणःशापंदातुमर्हतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ क्षेपणंदूरीकरणं अवश्यंसप्रसादनीयइत्यर्थः ॥ १२ ॥ दैवसिकांएकदिवसजातामुत्पत्तिंधनस्य स्वनियमभंगायप्रवृत्तंब्राह्मणं दंडयितुमपिप्रार्थितादधिकंदत्वाप्रसादयितुमपिसमर्थाराजानइतितात्पर्यं ॥ १३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै० भा० षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ देवानामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ घोरंनिंदितंअनिष्टसूचकमित्य

तंब्राह्मणोब्रवीत्‌ ॥ किंहिंस्यनागसंमामिति ॥ ९ ॥ एवमुक्त्वातंशपंतंराजाह ॥ विप्रकिंयोनददातितुभ्यमुताहोस्विद्ब्राह्मण्यमेतत्‌ ॥ १० ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ राजाधिराजतवसमीपंसेदुकेनप्रेषितोभिक्षितुमागतः ॥ तेनानुशिष्टेनमयात्वंभिक्षितोसि ॥ ११ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पूर्वाह्णेतेदास्यामियोमेद्यबलिरागमिष्यति ॥ योहन्यतेकशयाकथंमोघंक्षेपणंतस्यस्यात्‌ ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वाब्राह्मणायदैवसिकामुत्पत्तिंप्रादात्‌ ॥ अधिकस्याश्वसहस्रस्यमूल्यमेवादादिति ॥ १३ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिसेदुकवृषदर्भचरितेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ देवानांकथासंजातामहीतलंगत्वामहीपतिंशिबिमौशीनरंसाध्वेनंशिबिंजिज्ञास्यामइति ॥ एवंभोइत्युक्त्वाअग्नींद्रावुपतिष्ठतां ॥ १ ॥ अग्निःकपोतरूपेणतमभ्यधावदामिषार्थमिंद्रःश्येनरूपेण ॥ २ ॥ अथकपोतोराज्ञोदिव्यासनासीनस्योत्संगंन्यपतत्‌ ॥ ३ ॥ अथपुरोहितोराजानमब्रवीत्‌ ॥ प्राणरक्षार्थंश्येनाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्यते ॥ ४ ॥ वसुददातुअंतवान्पार्थिवोस्यनिष्कृतिंकुर्यात्‌घोरंकपोतस्यनिपातमाहुः ॥ ५ ॥ अथकपोतोराजानमब्रवीत्‌ ॥ प्राणरक्षणार्थंश्येनाद्भीतोभवंतंप्राणार्थीप्रपद्येअंगैरंगानिप्राप्यार्थीमुनिर्भूत्वाप्राणांस्त्वांप्रपद्ये ॥ ६ ॥ स्वाध्यायेनकर्शितंब्रह्मचारिणंमांविद्धि ॥ तपसादमेनयुक्तमाचार्यस्याप्रतिकूलभाषिणम्‌ ॥ एवंयुक्तमपापंमांविद्धि ॥ ७ ॥ गदामिवेदान्विचिनोमिच्छंदःसर्वेवेदाअक्षरशोमेअधीताः ॥ नसाधुदानंश्रोत्रियस्यप्रदानंमाप्रादाःश्येनायनकपोतोस्मि ॥ ८ ॥ अथश्येनोराजानमब्रवीत्‌ ॥ ९ ॥ पर्यायेणवसतिर्वाभवेषुसर्गेजातःपूर्वमस्मात्कपोतात्‌ ॥ त्वमाददानोथकपोतमेनंमात्वंराजन्विघ्नकर्ताभवेथाः ॥ १० ॥

र्थः मृत्युदूतत्वात्कपोतस्य अंतवान्‌दिगंतानामीश्वरः ॥ ५ ॥ अंगैरिति मुनिरहंस्वशरीरेणकपोतशरीरंप्रविष्टोस्मीत्यर्थः प्राणान्प्राणरक्षकत्वेन त्वमेवममप्राणाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रोत्रियस्यमेश्येनायत्वत्कर्तृकंप्रदानंनसाधुदानं ॥ ८ ॥ ९ ॥ पर्यायेणेति पितृपुत्रभार्यामातृप्रभृतीनामाधरोत्तर्येणयाजायासैवभवांतरेमातायःपुत्रःसएवपिताएवंशत्रुर्मित्रंभवतिमित्रंवाशत्रुरितिभवेषुजन्मसुपर्यायेणवसतिःस्थितिर्भवतिअतस्त्वंसर्गेसृष्टौअस्मात्कपोतात्‌जातोसि अतस्त्वंनवजन्मांतरीयंपितरंकपोतंआददानोरक्षन्‌ममआहारेविघ्नंमाकुर्वित्यर्थः ॥ १० ॥

शकुनेनेत्यकारांतोपि एतयोःस्वरूपंज्ञात्वासाधुकर्मकथंकुर्यामितिविमृशतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कृत्वाशैशवेएवप्रजाप्रमीयतेम्रियते ॥ १३ ॥ मोघंनिष्फलंसोन्नंविंदतिलभते अप्रचेताःअनुदारः ॥ १४॥
अस्मात्कपोतात् एनंकपोतंमोचयित्वातेतुभ्यंप्रतिनयंतुप्रतिनिधित्वेनसमर्पयंतु ॥ १५ ॥ ददस्व ददानेइत्यस्यरूपं शकुनानां एकस्मिन्नेवबहुत्वं अभावात्नाशेन॥ १६॥ उक्षाणंबलीवर्दं वेहतंवंध्यांगांवा

॥राजोवाच॥ ॥केनेदृशीजातुपराहिदृष्टावागुच्यमानाशकुनेनसंस्कृता॥यांवैकपोतोवदतेयांचश्येनउभौविदित्वाकथमस्तुसाधु ॥ ११ ॥ नास्यवर्षंवर्षतिवर्ष
कालेनास्यबीजंरोहतिकालउप्तम्॥भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनत्राणंलभेत्त्राणमिच्छन्सकाले ॥ १२ ॥ जाताह्रस्वाप्रजाप्रमीयतेसदानवासंपितरोस्यकुर्व
त॥भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवेनास्यदेवाःप्रतिगृह्णंतिहव्यम्॥ १३ ॥मोघमन्नंविंदतिचाप्रचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिशीघ्रमेव॥भीतंप्रपन्नंयोहिददातिशत्रवे
सेंद्रादेवाःप्रहरंत्यस्यवज्रम्॥ १४ ॥उक्षाणंपक्त्वासहओदनेनअस्मात्कपोतात्प्रतितेनयंतु॥यस्मिन्देशेरमसेतीवश्येनतत्रमांसंशिबयस्तेवहंतु॥ १५॥ ॥श्येन
उवाच॥ ॥नोक्षाणोराजन्प्रार्थयेयंनचान्यदस्मान्मांसमधिकंवाकपोतात्॥देवैर्दत्तःसोद्यममैषभक्षस्तन्मेददस्वशकुनानामभावात् ॥ १६ ॥ ॥राजोवाच॥
उक्षाणंवेहतमनूनंनयंतुतेपश्यंतुपुरुषाममैव ॥ भयाहितस्यदायंममांतिकात्त्वांप्रत्याम्नायंतुत्वंह्येनंमाहिंसीः ॥ १७ ॥ त्यजेप्राणान्नैवदद्यांकपोतंसौम्योह्ययं
किंनजानासिश्येन ॥ यथाक्लेशंमाकुरुष्वेहसौम्यनाहंकपोतमर्पयिष्येकथंचित् ॥ १८ ॥यथामांवैसाधुवादैःप्रसन्नाःप्रशंसेयुःशिबयःकर्मणातु॥यथाश्येनप्रि
यमेवकुर्यांप्रशाधिमांयद्वदेस्तत्करोमि॥ १९॥ ॥श्येनउवाच॥ ॥ऊरोर्दक्षिणादुत्कृत्यस्वपिशितंतावद्राजन्यावन्मांसंकपोतेनसमम्॥तथातस्मात्साधुत्रातः
कपोतःप्रशंसेयुश्चशिबयःकृतंचप्रियंस्यान्ममेति ॥ २० ॥ अथसदक्षिणादूरोरुत्कृत्यस्वमांसपेशींतुलयाधारयत् ॥ गुरुतरएवकपोतआसीत्॥ २१ ॥पुनरन्य
मुच्चकर्तगुरुतरएवकपोतः ॥ एवंसर्वंसमधिकृत्यशरीरंतुलायामारोपयामासतत्तथापिगुरुतरएवकपोतआसीत् ॥ २२ ॥ अथराजास्वयमेवतुलामारुरोह॥
नचव्यलीकमासीद्राज्ञएतद्वृत्तांतंदृष्ट्वात्रातइत्युक्त्वाप्रालीयतश्येनः अथराजाअब्रवीत्॥ २३॥कपोतंविद्युःशिबयस्त्वांकपोतपृच्छामितेशकुनेकोनुश्येनः॥ना
नीश्वरईदृशंजातुकुर्यादेतंप्रश्नंभगवन्मेविचक्ष्व ॥ २४॥

अनूनंसर्वांगसंपूर्णंयथास्यात्तथा भयाहितस्यभीग्रस्तस्यकपोतस्य दायंप्रतिधनंप्रत्याम्नायंनयंतुप्रापयंतु पश्यंतुआलोचयंतुचसंतः एनंकपोतंमाहिंसीरिति ॥ १७॥ सौम्योह्ययंसोमसंयुक्तक्रतुवन्नित्यंपरि
पाल्योह्ययं हेसौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अधिकृत्यच्छित्वा ॥ २२ ॥ अपर्याप्तौस्वयमेवतुलामाविवेश व्यलीकंअप्रियं चातस्त्वयाकपोतइत्युक्त्वा ॥ २३ ॥ २४ ॥

हेसौरथेयसुरथायाःपुत्र नौआवां विद्धीतिशेषः ॥ २५ ॥ असिनाखड्गेन एतन्मांसं वःनृपाणांलक्ष्मचिह्नंकरोमि ॥ २६ ॥ २७ ॥ शिबिनाशिथिलशरीरेणजातंऔद्भिदंउद्भेदेनजातं यशसादीप्यमानं

॥ कपोतउवाच ॥ ॥ वैश्वानरोहंज्वलनोधूमकेतुरथैवश्येनोवज्रहस्तःशचीपतिः ॥ साधुज्ञातुंत्वामृषभंसौरथेयनौजिज्ञासयात्वत्सकाशंप्रपन्नौ ॥ २५ ॥ यामे
तांपेशींममनिष्क्रयायप्रादाद्भवानसिनोत्कृत्यराजन् ॥ एतद्वोलक्ष्मशिवंकरोमिहिरण्यवर्णंरुचिरंपुण्यगंधम् ॥ २६ ॥ एतासांप्रजानांपालयितायशस्वीसुरर्षी
णामथसंमतोभृशम् ॥ एतस्मात्पार्श्वात्पुरुषोजनिष्यतिकपोतरोमेतिचतस्यनाम ॥ २७ ॥ कपोतरोमाणंशिबिनौद्भिदंपुत्रंप्राप्स्यसिनृपवृषसंहननंयशोदीप्यमा
नंद्रष्टासिशूरमृषभंसौरथानाम् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिशिबिचरितेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ भूयएवमहाभाग्यंकथ्यतामित्यब्रवीत्पांडवोमार्कंडेयम् ॥ अथाचष्टमार्कंडेयः ॥ अष्टकस्यवैश्वामित्रेरश्वमेधेसर्वैराजानःप्रागच्छ
न् ॥ १ ॥ भ्रातरश्चास्यप्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरइति सचसमाप्तयज्ञोभ्रातृभिःसहरथेनप्रायात्तेचनारदमागच्छंतमभिवाद्यारोहतुभवान्रथमित्यब्रुव
न् ॥ २ ॥ तांस्तथेत्युक्त्वारथमारुरोह ॥ अथतेषामेकःसुरर्षिंनारदमब्रवीत् ॥ प्रसाद्यभगवंतंकिंचिदिच्छेयंप्रष्टुमिति ॥ ३ ॥ पृच्छेत्यब्रवीदृषिः ॥ सोब्रवीदायुष्मं
तःसर्वगुणप्रमुदिताः ॥ अथायुष्मंतंस्वर्गस्थानंचतुर्भिर्यातव्यंस्यात्कोऽवतरेत् ॥ अयमष्टकोवतरेदित्यब्रवीदृषिः ॥ ४ ॥ किंकारणमित्यपृच्छत् ॥ अथाचष्टाष्ट
कस्यगृहेमयाउषितंसमांरथेनानुप्रावहदथापश्यमनेकानिगोसहस्राणिवर्णशोविविक्तानितमहमपृच्छंकस्येमागावइतिसोब्रवीत् ॥ मयानिसृष्टाइत्येतास्तेनैव
स्वयंश्लाघतिकथितेन ॥ एषोवतरेदथत्रिभिर्यातव्यंसांप्रतंकोवतरेत् ॥ ५ ॥ प्रतर्दनइत्यब्रवीदृषिः ॥ तत्रकिंकारणंप्रतर्दनस्यापिगृहेमयोषितंसमांरथेनानुप्राव
हन् ॥ ६ ॥ अथैनंब्राह्मणोऽभिक्षेताश्वंमेददातुभवान्निवृत्तोदास्यामीत्यब्रवीद्ब्राह्मणंत्वरितमेवदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्त्वरितमेवसब्राह्मणस्यैवमुक्त्वादक्षि
णंपार्श्वमददत् ॥ ७ ॥ अथान्योप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत् ॥ तथैवचैनमुक्त्वावामपार्ष्णिमभ्यदादथप्रायात्पुनरपिचान्योप्यश्वार्थीब्राह्मणआगच्छत्त्वरितो
थतस्मैअपनह्यवामंधुर्यमददत् ॥ ८ ॥

॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ ❀ ॥ ॥ भूयइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आयुष्मंतंचिरकालभोग्यं स्व
र्गस्थानं पुंस्त्वमार्षं अवतरेत्स्वर्गान्भूमौप्रथममितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ पार्श्वंरथचक्रप्रदेशस्थमश्वं ॥ ७ ॥ ८ ॥

अतियातोऽतिवेगवान् अश्वचतुष्टयस्यापिदानात्धुरंस्वहस्तेनैवगृह्णता सांप्रतंयुक्तायुक्तविचारः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुष्परथस्यगिरिगगनसागरेष्वप्रतिषद्धमार्गस्यप्रयोजनेनतदर्थमित्यर्थः

अथप्रायात्पुनरन्यआगच्छदश्वार्थीब्राह्मणस्तमब्रवीद्तियातोदास्यामित्वरितमेवमेदीयतामित्यब्रवीद्ब्राह्मणस्तस्मैदत्वाश्वंरथधुरंगृह्णताव्याहृतंब्राह्मणानांसांप्रतंनास्तिकिंचिदिति ॥ ९ ॥ यएषददातिचासूयतिचतेनव्याहृतेनतथावतरेत्॥ अथद्वाभ्यांयातव्यमितिकोवतरेत् ॥ १० ॥ वसुमनाअवतरेदित्यब्रवीदृषिः ॥ ११ ॥ किंकारणमित्यपृच्छदथाचष्टनारदः ॥ अहंपरिभ्रमन्वसुमनसोगृहमुपस्थितः ॥ १२ ॥ स्वस्तिवचनमासीत्पुष्परथस्यप्रयोजनेनतमहमन्वगच्छंस्वस्तिवाचितेषुब्राह्मणेपुरथोब्राह्मणानांदर्शितः ॥ १३ ॥ तमहंरथंप्राशंसमथराजाब्रवीद्भगवतारथःप्रशस्तः ॥ एषभगवतोभगवतोरथइति ॥ १४ ॥ अथकदाचित्पुनरप्यहमुपस्थितःपुनरेवचरथप्रयोजनमासीत् ॥ सम्यगयमेषभगवतइत्येवंराजाब्रवीदितिपुनरेवचतृतीयंस्वस्तिवाचनंसमभावयमथराजाब्राह्मणानांदर्शयन्मामभिप्रेक्ष्याब्रवीत् ॥ अथोभगवतापुष्परथस्यस्वस्तिवाचनानिसुष्ठुसंभावितानिएतेनद्रोहवचनेनावतरेत् ॥ १५ ॥ अथैकेनयातव्यंस्यात्कोवतरेत्पुनर्नारदआह ॥ शिबिर्यायादहमवतरेयंअत्रकिंकारणमित्यब्रवीत् ॥ असावहंशिबिनासमोनास्मियतोब्राह्मणःकश्चिदेनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ शिबेअन्नार्थ्यस्मीतितमब्रवीच्छिबिः किंक्रियतामाज्ञापयतुभवानिति ॥ १७ ॥ अथैनंब्राह्मणोब्रवीत्यएषतेपुत्रोबृहद्गर्भोनामएषप्रमातव्यइतितमेनंसंस्कुरुअन्नंचोपपादयततोहंप्रतीक्ष्यइति ॥ ततःपुत्रंप्रमाथ्यसंस्कृत्यविधिनासाधयित्वापात्र्यामर्पयित्वाशिरसाप्रतिगृह्यब्राह्मणममृगयत् ॥ १८ ॥ अथास्यमृगयमाणस्यकश्चिदाचष्टएषतेब्राह्मणोनगरंप्रविश्यदहतितेगृहंकोशागारमायुधागारंस्त्र्यगारमश्वशालांहस्तिशालांचक्रुद्धइति ॥ १९ ॥ अथशिबिस्तथैवाविकृतमुखवर्णोनगरंप्रविश्यब्राह्मणंतमब्रवीत्सिद्धंभगवन्नन्नमितिब्राह्मणोनकिंचिद्व्याजहारविस्मयादधोमुखश्चासीत् ॥ २० ॥ ततःप्रासादयद्ब्राह्मणंभगवन्भुज्यतामिति ॥ मुहूर्तादुद्वीक्ष्यशिबिमब्रवीत् ॥ ॥ २१ ॥ त्वमेवैतदशानेतितत्राहतथेतिशिबिस्तथैवाविमनामहित्वाकपालमभ्युद्धार्यभोक्तुमैच्छत् ॥ २२ ॥ अथास्यब्राह्मणोहस्तमगृह्णात् ॥ अब्रवीच्चैनंजितक्रोधोसिनतेकिंचिदपरित्याज्यंब्राह्मणार्थेब्राह्मणोपितंमहाभागंसभाजयत् ॥ २३ ॥

॥ १३ ॥ रथःस्तुतएवनतुयाचितः राजापिममाशयंबुद्ध्वापिरथंनदत्तवान्रथस्तुतिंचानुमोदितवानितिप्रघट्टकार्थः ॥ १४ ॥ द्रोहवचनेनअदत्वाद्यथास्तवेन ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ महित्वापूजयित्वाकपालंशीर्षास्थिपात्रं ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५॥ २६॥ योदत्वाश्लाघतेयश्चासूयेत्यश्चार्थिनोलिप्सितमिंगितैर्ज्ञात्वापितंस्तुतिमात्रेणैवसंभावयतिनत्वर्थैनयश्चब्राह्मणेनार्थितःश्रद्धाक्षमापूर्वकमदेयमपिददातिअकर्तव्यमपिकरोतितेउत्तरोत्तरंश्रेष्ठाः तत्राप्यंत्योनारदादपिश्रेष्ठइतिदातुर्गुणदोषविधानपरोयमध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ॥

सत्युद्वीक्षमाणःपुत्रमपश्यदग्रेतिष्ठंतंदेवकुमारमिवपुण्यगंधान्वितमलंकृतंसर्वंचतमर्थंविधायब्राह्मणोंतरधीयत ॥ २४ ॥ तस्यराजर्षेर्विधातातेनैववेषेणपरीक्षार्थमागतइति ॥ तस्मिन्नंतर्हितेअमात्याराजानमूचुः ॥ किंप्रेप्सुनाभवताइदमेवंजानताकृतमिति ॥ २५॥ ॥ शिबिरुवाच ॥ ॥ नैवाहमेतद्यशसेददानिनचार्थहेतोर्नचभोगतृष्णया ॥ पापैरनासेवितएषमार्गइत्येवमेतत्सकलंकरोमि ॥ २६॥ सद्भिःसदाध्यासितंतुप्रशस्तंतस्मात्प्रशस्तंश्रयतेमतिर्मे ॥ एतन्महाभाग्यवरंशिबेस्तुतस्मादहंवेदयथावदेतत् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिराजन्यमहाभाग्येशिबिचरितेअष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयमृषयःपांडवाःपर्यपृच्छन्नस्तिकश्चिद्भवतश्चिरजाततरइति ॥ १ ॥ सतानुवाचास्तिखलुराजर्षिरिंद्रद्युम्नोनामक्षीणपुण्यस्त्रिदिवात्प्रच्युतःकीर्तिर्मेव्युच्छिन्नेतिसमामुपातिष्ठदथप्रत्यभिजानातिमांभवानिति ॥ २ ॥ तमहमब्रुवंकार्यचेष्टाकुलत्वान्नवयंवासायनिकाग्रामैकरात्रवासिनोनप्रत्यभिजानीमोप्यात्मनोर्थानामनुष्ठानंनशरीरोपतापेनात्मनःसमारभामोर्थानामनुष्ठानम् ॥३॥ अस्तिखलुहिमवतिप्रावारकर्णोनामोलूकःप्रतिवसति ॥ समत्तश्चिरजातोभवंतंयदिजानीयादितःप्रकृष्टेचाध्वनिहिमवांस्तत्रासौप्रतिवसतीति ॥ ४ ॥ ततःसमामश्वोभूत्वातत्रावहद्यत्रबभूवोलूकः ॥ अथैनंसराजापप्रच्छप्रतिजानातिमांभवानिति ॥ ५ ॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाब्रवीदेनंनाभिजानामिभवंतमितिसएवमुक्तइंद्रद्युम्नःपुनस्तमुलूकमब्रवीद्राजर्षिः ॥ ६ ॥ अथास्तिकश्चिद्भवतःसकाशाच्चिरजातइतिसएवमुक्तोब्रवीदस्तिखल्विंद्रद्युम्नंनामसरस्तस्मिन्नाडीजंघोनामबकःप्रतिवसतिसोस्मत्तश्चिरजाततरस्तंपृच्छेतिततइंद्रद्युम्नोमांचोलूकमादायतत्सरोऽगच्छद्यत्रासौनाडीजंघोनामबकोबभूव ॥ ७ ॥

मार्कंडेयमृषयइति यावत्कीर्तिस्तावत्स्वर्गेतिष्ठतितुल्यन्यायत्वाद्यावदकीर्तिस्तावन्नरकेप्यतःकीर्त्यकीर्त्योर्नाशिकर्मानुरूपंब्राह्मणादिशरीरंनीचयोनिंवाउभावपिभूमौप्राप्नुतइत्यध्यायतात्पर्यं ॥ १ ॥प्रत्यभिजानातिपरिचिनोति ॥ २॥ कार्यंपुण्यंतदर्थाश्चेष्टाजपादयस्ताभिराकुलत्वात् वासायनिकाः वासोविटागारंतदेवअयनंवासायनंतत्रभवाः ग्रामैकरात्रवासिनस्तीर्थाटनशीलाः शरीरोपतापेनकृच्छ्रोपवासादिजन्मनादेहतापेन अतोनवयमतीतानागतविदःस्मइतिभावः ॥ ३ ॥ खलुप्रसिद्धं ॥ ४ ॥ सःइंद्रद्युम्नोऽश्वोभूत्वामामवहत् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ चितिपुअग्निचयनेषुकर्तव्येषुसत्सु ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पुरुषः स्वर्गस्थइतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ असौमार्कंडेयः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० ऊनश

सोस्माभिःपृष्टोभवानिममिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीतिसएवंमुहूर्तंध्यात्वाऽब्रवीन्नाभिजानाम्यहमिंद्रद्युम्नंराजानमिति ॥ ततःसोस्माभिःपृष्टःकश्चिद्भवतो
ऽन्यश्चिरजाततरोस्तीतिसनोब्रवीदस्तिखल्वस्मिन्नेवसरस्यकूपारोनामकच्छपःप्रतिवसति ॥ समत्तश्चिरजाततरःसयदिकथंचिदभिजानीयादिमंराजानंत
मकूपारंपृच्छध्वमिति ॥ ८ ॥ ततःसबकस्तमकूपारंकच्छपंविज्ञापयामास ॥ अस्माकमभिप्रेतंभवंतंकिंचिदर्थमभिप्रष्टुंसाध्वागम्यतांतावदितितच्छ्रुत्वाकच्छप
स्तस्मात्सरसउत्थायाभ्यगच्छद्यत्रतिष्ठामोवयंतस्यसरसस्तीरेआगतंचैनंवयमपृच्छामभवानिंद्रद्युम्नंराजानमभिजानातीति ॥ ९ ॥ समुहूर्तंध्यात्वाबाष्पसंपूर्ण
नयनउद्विग्नहृदयोवेपमानोविसंज्ञकल्पःप्रांजलिरब्रवीत्किमहमेनंनप्रत्यभिज्ञास्यामीहत्यनेनसहस्रकृत्वश्चितिषुयूपाआहिताः ॥ १० ॥ सरश्चेदमस्यदक्षि
णाभिर्दत्ताभिर्गोभिरतिक्रममाणाभिःकृतम् ॥ अत्रचाहंप्रतिवसामीति ॥ ११ ॥ अथैतत्सकलंकच्छपेनोदाहृतंश्रुत्वातदनंतरंदेवलोकाद्देवरथःप्रादुरासीद्वा
चश्चाश्रूयंतेंद्रद्युम्नंप्रतिप्रस्तुतस्तेस्वर्गोयथोचितंस्थानंप्रतिपद्यस्वकीर्तिमानस्यव्यग्रोयाहीति ॥ १२ ॥ भवंतिचात्रश्लोकाः ॥ दिवंस्पृशतिभूमिंचशब्दःपुण्य
स्यकर्मणः ॥ यावत्सशब्दोभवतितावत्पुरुषउच्यते ॥ १३ ॥ अकीर्तिःकीर्त्यतेलोकेयस्यभूतस्यकस्यचित् ॥ सपतत्यधमाँल्लोकान्यावच्छब्दःप्रकीर्त्यते ॥ १४ ॥
तस्मात्कल्याणवृत्तःस्यादनंतायनरःसदा ॥ विहायचित्तंपापिष्ठंधर्ममेवसमाश्रयेत् ॥ १५ ॥ इत्येतच्छ्रुत्वासराजाऽब्रवीत्तिष्ठतावद्यावदिमौवृद्धौयथास्थानंप्र
तिपादयामीति ॥ १६ ॥ समांप्रावारकर्णंचोलूकंयथोचितेस्थानेप्रतिपाद्यतेनैवयानेनसंस्थितोयथोचितंस्थानंप्रतिपेदेतन्मयाऽनुभूतंचिरजीविनेदृशमितिपां
डवानुवाचमार्कंडेयः ॥ १७ ॥ पांडवाश्चोचुःसाधुशोभनंभवताकृतंराजानमिंद्रद्युम्नंस्वर्गलोकाच्च्युतंस्वेस्थानेप्रतिपादयतेत्यथैतानब्रवीदसौननुदेवकीपुत्रेणा
पिकृष्णेननरकेमज्जमानोराजर्षिर्नृगस्तस्मात्कृच्छ्रात्पुनःसमुद्धृत्यस्वर्गंप्रापितइति ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणि
इंद्रद्युम्नोपाख्यानेऊनशताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वासराजाराजर्षिरिंद्रद्युम्नस्यतत्तदा ॥ मा
र्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनम् ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजपुनःपप्रच्छतंमुनिम् ॥ कीदृशीषुत्यवस्थासुदत्वादानंमहामुने ॥ २ ॥

ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अतःपरंस्वर्गप्रदान्साधारणान्धर्मानाहाध्यायेनश्रुत्वासराजाराजर्षिरित्यादिनावदंतिलोकेषुविशिष्टबुद्धयइत्यंतेन ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्यश्नंतिबालवृद्धातिथिभ्यःपूर्वमश्नंति यत्रजन्मनिअसत्यंवृथागोब्राह्मणादित्राणंविनाकीर्त्यतेतदपिवृथेत्यर्थः ॥ ५ ॥ आरूढश्चासौपतितः आरूढोनैष्ठिकंधर्मंयस्तुप्रच्यवतेपुनः प्रायश्चित्तंन
तस्यास्तियेनशुद्ध्येत्सआत्महेतिश्लोकोक्तः नैष्ठिकंयावज्जीवब्रह्मचर्यंचतुर्थाश्रमंवानप्रस्थत्वंवाप्रच्यवतेगार्हस्थ्येच्छादिनातांनिष्ठांत्यजति ॥ ६ ॥ गुरावप्यानृतिकेऽनृतप्रिये वृषलःशूद्रः ॥ ७ ॥ ब्रह्मबंधवो

इंद्रलोकंत्वनुभवेत्पुरुषस्तद्ब्रवीहिमे॥ गार्हस्थ्येप्यथवाबाल्येयौवनेस्थाविरेपिवा॥ यथाफलंसमश्नातितथात्वंकथयस्वमे॥ ३ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ वृथा
जन्मानिचत्वारिवृथादानानिषोडश॥ वृथाजन्मह्यपुत्रस्ययेचधर्मबहिष्कृताः॥ ४॥ परपाकेषुयेश्नंतिआत्मार्थंचपचेत्तुयः॥ पर्यश्नंतिवृथायत्रतदसत्यंप्रकीर्त्य
ते॥ ५॥ आरूढपतितेदत्तमन्यायोपहृतंचयत्॥ व्यर्थंतुपतितेदानंब्राह्मणेतस्करेतथा ॥ ६ ॥ गुरौचानृतिकेपापेकृतघ्नेग्रामयाजके॥ वेदविक्रयिणेदत्तंतथावृष
लयाजके॥ ७॥ ब्रह्मबंधुषुयद्दत्तंयद्दत्तंवृषलीपतौ॥ स्त्रीजनेषुचयद्दत्तंव्यालग्राहेतथैवच ॥ ८ ॥ परिचारकेषुयद्दत्तंवृथादानानिषोडश ॥ तमोवृतस्तुयोदद्याद्भ
यात्क्रोधात्तथैवच॥ ९॥ भुंक्तेचदानंतत्सर्वंगर्भस्थस्तुनरःसदा॥ ददद्दानंद्विजातिभ्योवृद्धभावेनमानवः ॥ १० ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासुसर्वदानानिपार्थिव॥
दातव्यानिद्विजातिभ्यःस्वर्गमार्गजिगीषया॥ ११॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥चातुर्वर्ण्यस्यसर्वस्यवर्तमानाःप्रतिग्रहे॥ केनविप्राविशेषेणतारयंतितरंतिच
॥ १२॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥जपैर्मंत्रैश्चहोमैश्चस्वाध्यायाध्ययनेनच॥ नावंवेदमयींकृत्वातारयंतितरंतिच॥ १३ ॥ ब्राह्मणांस्तोषयेद्यस्तुतुष्यंतेतस्यदेवताः
॥ वचनाच्चापिविप्राणांस्वर्गलोकमवाप्नुयात्॥ १४॥ पितृदैवतपूजाभिर्ब्राह्मणाभ्यर्चनेनच ॥ अनंतंपुण्यलोकंतुगंतासित्वंनसंशयः॥ १५ ॥ श्लेष्मादिभिर्व्या
प्ततनुर्म्रियमाणोऽविचेतनः॥ ब्राह्मणाएवसंपूज्याःपुण्यंस्वर्गमभीप्सता ॥ १६ ॥ श्राद्धकालेतुयत्नेनभोक्तव्याह्यजुगुप्सिताः॥ दुर्वर्णःकुनखीकुष्ठीमायावीकुंड
गोलकौ॥ १७॥ वर्जनीयाःप्रयत्नेनकांडपृष्ठाश्चदेहिनः॥ जुगुप्सितंहियच्छ्राद्धंदहत्यग्निरिवेंधनम्॥ १८॥ येयेश्राद्धेनयुज्यंतेमूकांधबधिरादयः॥ तेपिसर्वेनियो
क्तव्यामिश्रितावेदपारगैः॥ १९॥ प्रतिग्रहश्चवैदेयःशृणुयस्ययुधिष्ठिर॥ प्रदातारंतथात्मानंयस्तारयतिशक्तिमान्॥ २० ॥ तस्मिन्देयंद्विजेदानंसर्वागमविजा
नता॥ प्रदातारंतथात्मानंतारयेद्यःसशक्तिमान्॥ २१ ॥ नतथाहविषोहोमैर्नपुष्पैर्नानुलेपनैः॥ अग्नयःपार्थतुष्यंतियथाह्यतिथिभोजने॥ २२॥

जातिमात्रब्राह्मणावृत्ताध्ययनशून्याः॥ ८ ॥ ९ ॥ दानंदानफलं अन्यत्तुदानंवृद्धभावेनजरयाभुंक्ते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अजुगुप्सिताःअभिशस्तपतितवर्जिताः दुर्वर्णः
अतिगौरोतिकृष्णोवीभत्सवर्णः ॥ १७ ॥ कांडपृष्ठाःबाणनिषंगधराः क्षात्रवृत्तयइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ माल्यंनिर्माल्यं ॥ २४ ॥ आकल्पःगंधादिनालंकरणं ॥२५ ॥२६॥ अभिभूतायदारिद्र्यादेव ॥२७॥अभिवर्जितंदत्तं॥२८॥साबहुभ्योदत्ता ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥

तस्मात्त्वंसर्वयत्नेनयतस्वातिथिभोजने॥ पादोदकंपादघृतंदीपमन्नंप्रतिश्रयम्॥ २३॥ प्रयच्छंतितुयेराजन्नोपसर्पंतितेयमम्॥ देवमाल्यापनयनंद्विजोच्छिष्टा
वमार्जनम्॥ २४॥ आकल्पपरिचर्याचगात्रसंवाहनानिच॥ अत्रैकैकंनृपश्रेष्ठगोदानाद्व्यतिरिच्यते॥ २५॥ कपिलायाःप्रदानात्तुमुच्यतेनात्रसंशयः॥ तस्माद
लंकृतांदद्यात्कपिलांतुद्विजातये॥ २६॥ श्रोत्रियायदरिद्रायगृहस्थायाग्निहोत्रिणे॥ पुत्रदाराभिभूतायतथाह्यनुपकारिणे॥ २७॥ एवंविधेषुदातव्यानसमृद्धेषु
भारत॥ कोगुणोभरतश्रेष्ठसमृद्धेष्वभिवर्जितम्॥ २८॥ एकस्यैकाप्रदातव्यानबहूनांकदाचन॥ सागौर्विक्रयमापन्नाहन्यात्त्रिपुरुषंकुलम्॥ २९॥ नतारयतिदा
तारंब्राह्मणंनैवनैवतु॥ सुवर्णस्यविशुद्धस्यसुवर्णंयःप्रयच्छति॥३०॥ सुवर्णानांशतंतेनदत्तंभवतिशाश्वतम्॥ अनड्वाहंतुयोदद्याद्बलवंतंधुरंधरम्॥ ३१॥ सनि
स्तरतिदुर्गाणिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ वसुंधरांतुयोदद्याद्द्विजायविदुषात्मने॥ ३२॥ दातारंह्यनुगच्छंतिसर्वेकामाभिवांछिताः॥ पृच्छंतिचात्रदातारंवदंतिपुरु
षाभुवि॥ ३३॥ अध्वनिक्षीणगात्राश्चपांसुपादावगुंठिताः॥ तेषामेवश्रमार्तानांयोह्यन्नंकथयेद्बुधः॥ ३४॥ अन्नदातृसमःसोपिकीर्त्यतेनात्रसंशयः॥ तस्मा
त्त्वंसर्वदानानिहित्वाऽन्नंसंप्रयच्छह॥ ३५॥ नहीदृशंपुण्यफलंविचित्रमिहविद्यते॥ यथाशक्तिचयोदद्यादन्नंविप्रेषुसंस्कृतम्॥ ३६॥ सतेनकर्मणाप्नोतिप्रजाप
तिसलोकताम्॥ अन्नमेवविशिष्टंहितस्मात्परतरंनच॥ ३७॥ अन्नंप्रजापतिश्चोक्तःसचसंवत्सरोमतः॥ संवत्सरस्तुयज्ञोसौसर्वंयज्ञेप्रतिष्ठितम्॥ ३८॥ तस्मात्स
र्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच॥तस्मादन्नंविशिष्टंहिसर्वेभ्यइतिविश्रुतम्॥३९॥येषांतटाकानिमहोदकानिवाप्यश्चकूपाश्चप्रतिश्रयाश्च॥अन्नस्यदानंमधुरा
चवाणीयमस्यतेनिर्वचनाभवंति॥४०॥ धान्यंश्रमेणार्जितवित्तसंचितंविप्रेसुशीलेचप्रयच्छतेयः॥ वसुंधरातस्यभवेत्सुतुष्टाधारांवसूनांप्रतिमुंचतीव॥ ४१॥
अन्नदाःप्रथमंयांतिसत्यवाक्तदनंतरम्॥ अयाचितप्रदाताचसमंयांतित्रयोजनाः॥ ४२॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ कौतूहलसमुत्पन्नःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः॥मा
र्कंडेयंमहात्मानंपुनरेवसहानुजः॥ ४३॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच॥ कीदृशंकिंप्रमाणंवाकथंवातन्महामुने॥ तरंतिपुरुषाश्चैवयेनोपायेनशंसमे
॥ ४४॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ सर्वगुह्यतमंप्रश्नंपवित्रमृषिसंस्तुतम्॥ कथयिष्यामितेराजन्धर्मंधर्मभृतांवर॥ ४५ ॥

प्रजापतिःविराट् अन्नंविराडितिश्रुतेः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रतिश्रयाःगृहाः येषांयैः उत्सृष्टाइतिशेषः निर्वचनाः यमवार्त्तामपिनशृण्वंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ वसूनांधनानां ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

षडशीतिसहस्राणियोजनानांनराधिप ॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच ॥ ४६ ॥ आकाशंतदपानीयंघोरंकांतारदर्शनम् ॥ नतत्रवृक्षच्छायावापानीयं
केतनानिच ॥ ४७ ॥ विश्रमेद्यत्रवैश्रांतःपुरुषोऽध्वनिकार्शितः ॥ नीयतेयमदूतैस्तुयमस्याज्ञाकरैर्बलात् ॥ ४८ ॥ नराःस्त्रियस्तथैवान्येपृथिव्यांजीवसंज्ञिताः ॥ ब्रा
ह्मणेभ्यःप्रदानानिनानारूपाणिपार्थिव ॥ ४९ ॥ हयादीनांप्रकृष्टानितेऽध्वानंयांतिवैनराः ॥ सन्निवार्यातपंयांतिच्छत्रेणैवहिच्छत्रदाः ॥ ५० ॥ तृप्ताश्चैवान्नदा
तारोह्यतृप्ताश्चाप्यनन्नदाः ॥ वस्त्रिणोवस्त्रदायांतिअवस्त्रायांत्यवस्त्रदाः ॥ ५१ ॥ हिरण्यदाःसुखंयांतिपुरुषास्त्वभ्यलंकृताः ॥ भूमिदास्तुसुखंयांतिसर्वैःकामैःसु
तर्पिताः ॥ ५२ ॥ यांतिचैवापरिक्लिष्टानराःसस्यप्रदायकाः ॥ नराःसुखतरंयांतिविमानेषुगृहप्रदाः ॥ ५३ ॥ पानीयदाह्यतृषिताःप्रहृष्टमनसोनराः ॥ पंथानंद्योत
यंतश्चयांतिदीपप्रदाःसुखम् ॥ ५४ ॥ गोप्रदास्तुसुखंयांतिनिर्मुक्ताःसर्वपातकैः ॥ विमानैर्हंससंयुक्तैर्यांतिमासोपवासिनः ॥ ५५ ॥ तथाबर्हिप्रयुक्तैश्चषष्ठरात्रोप
वासिनः ॥ त्रिरात्रंक्षपतेयस्तुएकभक्तेनपांडव ॥ ५६ ॥ अंतराचैवनाश्नातितस्यलोकाह्यनामयाः ॥ पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकसुखावहाः ॥ ५७ ॥ तत्रपु
ष्पोदकानामनदीतेषांविधीयते ॥ शीतलंसलिलंतत्रपिबंतिह्यमृतोपमम् ॥ ५८ ॥ येचदुष्कृतकर्माणःपूयंतेषांविधीयते ॥ एवंनदीमहाराजसर्वकामप्रदाहिसा
॥ ५९ ॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनान्यथाविधि ॥ अध्वनिक्षीणगात्रश्चपथिपांसुसमन्वितः ॥ ६० ॥ पृच्छतेह्यन्नदातारंगृहमायातिचाशया ॥ तंपूजयाथय
त्नेनसोतिथिर्ब्राह्मणश्चसः ॥ ६१ ॥ तंयांतमनुगच्छंतिदेवाःसर्वेसवासवाः ॥ तस्मिन्संपूजितेप्रीतानिराशायांत्यपूजिते ॥ ६२ ॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनंयथा
विधि ॥ एतत्तेशतशःप्रोक्तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ६३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ पुनःपुनरहंश्रोतुंकथांधर्मसमाश्रयाम् ॥ पुण्यामिच्छामिधर्मज्ञकथ्यमानां
त्वयाविभो ॥ ६४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ धर्मांतरंप्रतिकथांकथ्यमानांमयानृप ॥ सर्वपापहरांनित्यंश्रृणुष्वावहितोमम ॥ ६५ ॥ कपिलायांतुदत्तायांयत्फ
लंज्येष्ठपुष्करे ॥ तत्फलंभरतश्रेष्ठविप्राणांपादधावने ॥ ६६ ॥ द्विजपादोदकक्लिन्नायावत्तिष्ठतिमेदिनी ॥ तावत्पुष्करपर्णेनपिबंतिपितरोजलम् ॥ ६७ ॥ स्वागतेना
ग्नयस्तृप्ताआसनेनशतक्रतुः ॥ पितरःपादशौचेनअन्नाद्येनप्रजापतिः ॥ ६८ ॥ यावद्वत्सस्यवैपादौशिरश्चैवप्रदृश्यते ॥ तस्मिन्कालेप्रदातव्याप्रयतेनांतरात्मना
॥ ६९ ॥ अंतरिक्षगतोवत्सोयावद्योन्यांप्रदृश्यते ॥ तावद्द्यौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचति ॥ ७० ॥

॥ २३ ॥ माल्यंनिर्माल्यं ॥ २४ ॥ आकल्पःगंधादिनालंकरणं ॥२५ ॥२६॥ अभिभूतायदारिद्र्यादेव ॥२७॥अभिवर्जितंदत्तं॥२८॥साबहुभ्योदत्ता ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥

तस्मात्त्वंसर्वयत्नेनयतस्वातिथिभोजने॥ पादोदकंपादघृतंदीपमन्नंप्रतिश्रयम्॥ २३॥ प्रयच्छंतितुयेराजन्नोपसर्पंतितेयमम्॥ देवमाल्यापनयनंद्विजोच्छिष्टा
वमार्जनम्॥ २४॥ आकल्पपरिचर्याचगात्रसंवाहनानिच॥ अत्रैकैकंनृपश्रेष्ठगोदानाद्व्यतिरिच्यते॥ २५॥ कपिलायाःप्रदानात्तुमुच्यतेनात्रसंशयः॥ तस्माद
लंकृतांदद्यात्कपिलांतुद्विजातये॥ २६॥ श्रोत्रियायदरिद्रायगृहस्थायाग्निहोत्रिणे॥ पुत्रदाराभिभूतायतथाह्यनुपकारिणे॥ २७॥ एवंविधेषुदातव्यानसमृद्धेषु
भारत॥ कोगुणोभरतश्रेष्ठसमृद्धेष्वभिवर्जितम्॥ २८॥ एकस्यैकाप्रदातव्यानबहूनांकदाचन॥ सागौर्विक्रयमापन्नाहन्यात्त्रिपुरुषंकुलम्॥ २९॥ नतारयतिदा
तारंब्राह्मणंनैवनैवतु॥ सुवर्णस्यविशुद्धस्यसुवर्णंयःप्रयच्छति॥ ३०॥ सुवर्णानांशतंतेनदत्तंभवतिशाश्वतम्॥ अनड्वाहंतुयोदद्याद्बलवंतंधुरंधरम्॥ ३१॥ सनि
स्तरतिदुर्गाणिस्वर्गलोकंचगच्छति॥ वसुंधरांतुयोदद्याद्द्विजायविदुषात्मने॥ ३२॥ दातारंह्यनुगच्छंतिसर्वेकामाभिवांछिताः॥ पृच्छंतिचात्रदातारंवदंतिपुरु
षाभुवि॥ ३३॥ अध्वनिक्षीणगात्राश्चपांसुपादावगुंठिताः॥ तेषामेवश्रमार्तानांयोह्यन्नंकथयेद्बुधः॥ ३४॥ अन्नदातृसमःसोपिकीर्त्यतेनात्रसंशयः॥ तस्मा
त्त्वंसर्वदानानिहित्वाऽन्नंसंप्रयच्छह॥ ३५॥ नहीदृशंपुण्यफलंविचित्रमिहविद्यते॥ यथाशक्तिचयोदद्यादन्नंविप्रेषुसंस्कृतम्॥ ३६॥ सतेनकर्मणाप्नोतिप्रजाप
तिसलोकताम्॥ अन्नमेवविशिष्टंहितस्मात्परतरंनच॥ ३७॥ अन्नंप्रजापतिश्चोक्तःसचसंवत्सरोमतः॥ संवत्सरस्तुयज्ञोसौसर्वंयज्ञेप्रतिष्ठितम्॥ ३८॥ तस्मात्स
र्वाणिभूतानिस्थावराणिचराणिच॥ तस्मादन्नंविशिष्टंहिसर्वेभ्यइतिविश्रुतम्॥ ३९॥ येषांतटाकानिमहोदकानिवाप्यश्चकूपाश्चप्रतिश्रयाश्च॥ अन्नस्यदानंमधुरा
चवाणीयमस्यतेनिर्वचनाभवंति॥ ४०॥ धान्यंश्रमेणार्जितवित्तसंचितंविप्रेसुशीलेचप्रयच्छतेयः॥ वसुंधरातस्यभवेत्सुतुष्टाधारांवसूनांप्रतिमुंचतीव॥ ४१॥
अन्नदाःप्रथमंयांतिसत्यवाक्तदनंतरम्॥ अयाचितप्रदाताचसमंयांतित्रयोजनाः॥ ४२॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ कौतूहलसमुत्पन्नःपर्यपृच्छद्युधिष्ठिरः॥ मा
र्कंडेयंमहात्मानंपुनरेवसहानुजः॥ ४३॥ यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच॥ कीदृशंकिंप्रमाणंवाकथंवातन्महामुने॥ तरंतिपुरुषाश्चैवयेनोपायेनशंसमे
॥ ४४॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ सर्वगुह्यतमंप्रश्नंपवित्रमृषिसंस्तुतम्॥ कथयिष्यामितेराजन्धर्मंधर्मभृतांवर॥ ४५॥

प्रजापतिःविराट् अन्नंविराडितिश्रुतेः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ प्रतिश्रयाःगृहाः येषांयैः उत्सृष्टाइतिशेषः निर्वचनाः यमवार्त्तामपिनशृण्वंतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ वसूनांधनानां ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

पडशीतिसहस्राणियोजनानांनराधिप॥यमलोकस्यचाध्वानमंतरंमानुषस्यच॥ ४६॥आकाशंतदपानीयंघोरंकांतारदर्शनम्॥नतत्रवृक्षच्छायावापानीयं
केतनानिच॥ ४७॥विश्रमेद्यत्रवैश्रांतःपुरुषोऽध्वनिकर्शितः॥ नीयतेयमदूतैस्तुयमस्याज्ञाकरैर्बलात्॥ ४८॥नराःस्त्रियस्तथैवान्येपृथिव्यांजीवसंज्ञिताः॥ब्रा
ह्मणेभ्यःप्रदानानिनानारूपाणिपार्थिव॥ ४९॥ हयादीनांप्रकृष्टानितेऽध्वानंयांतिवैनराः॥सन्निवार्यातपंयांतिच्छत्रेणैवहिच्छत्रदाः॥ ५०॥ तृप्ताश्चैवान्नदा
तारोह्यतृप्ताश्चाप्यनन्नदाः॥ वस्त्रिणोवस्त्रदायांतिअवस्त्रायांत्यवस्त्रदाः॥ ५१॥ हिरण्यदाःसुखंयांतिपुरुषास्त्वभ्यलंकृताः॥भूमिदास्तुसुखंयांतिसर्वैःकामैःसु
तर्पिताः॥ ५२॥यांतिचैवापरिक्लिष्टानराःसस्यप्रदायकाः॥ नराःसुखतरंयांतिविमानेषुगृहप्रदाः॥ ५३॥पानीयदाह्यतृषिताःप्रहृष्टमनसोनराः॥पंथानंद्योत
यंतश्चयांतिदीपप्रदाःसुखम्॥ ५४॥गोप्रदास्तुसुखंयांतिनिर्मुक्ताःसर्वपातकैः॥ विमानैर्हंससंयुक्तैर्यांतिमासोपवासिनः॥ ५५॥तथाबर्हिप्रयुक्तैश्चषष्ठरात्रोप
वासिनः॥त्रिरात्रंक्षपतेयस्तुएकभक्तेनपांडव॥ ५६॥ अंतराचैवनाश्नातितस्यलोकाह्यनामयाः॥पानीयस्यगुणादिव्याःप्रेतलोकसुखावहाः॥ ५७॥तत्रपु
ष्पोदकानामनदीतेषांविधीयते॥शीतलंसलिलंतत्रपिबंतिह्यमृतोपमम्॥ ५८॥ येचदुष्कृतकर्माणःपूयंतेषांविधीयते॥एवंनदीमहाराजसर्वकामप्रदाहिसा
॥ ५९॥तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनान्यथाविधि॥ अध्वनिक्षीणगात्रश्चपथिपांसुसमन्वितः॥ ६०॥ पृच्छतेह्यन्नदातारंगृहमायातिचाशया॥तंपूजयाथय
त्नेनसोतिथिर्ब्राह्मणश्चसः॥ ६१॥तंयांतमनुगच्छंतिदेवाःसर्वेसवासवाः॥ तस्मिन्संपूजितेप्रीतानिराशायांत्यपूजिते॥ ६२॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रपूजयैनंयथा
विधि॥एतत्तेशतशःप्रोक्तंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥ ६३॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥पुनःपुनरहंश्रोतुंकथांधर्मसमाश्रयाम्॥ पुण्यामिच्छामिधर्मज्ञकथ्यमानां
त्वयाविभो॥ ६४॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥धर्मांतरंप्रतिकथांकथ्यमानांमयानृप॥सर्वपापहरांनित्यंशृणुष्वावहितोमम॥ ६५॥कपिलायांतुदत्तायांयत्फ
लंज्येष्ठपुष्करे॥तत्फलंभरतश्रेष्ठविप्राणांपादधावने॥ ६६॥द्विजपादोदकक्लिन्नायावत्तिष्ठतिमेदिनी॥तावत्पुष्करपर्णेनपिबंतिपितरोजलम्॥ ६७॥स्वागतेना
ग्नयस्तृप्ताआसनेनशतक्रतुः॥पितरःपादशौचेनअन्नाद्येनप्रजापतिः॥ ६८॥ यावद्वत्सस्यवैपादौशिरश्चैवप्रदृश्यते॥ तस्मिन्कालेप्रदातव्याप्रयतेनांतरात्मना
॥ ६९॥अंतरिक्षगतोवत्सोयावद्योन्यांप्रदृश्यते॥तावद्गौःपृथिवीज्ञेयायावद्गर्भंनमुंचति॥ ७०॥

॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ अपानपाःअमद्यपाःनगदिताः नकेनचिद्दोषवत्तयाकीर्तिताः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ नभवंतीहमानवाःस्वर्गंप्राप्योपर्युपरिगच्छंतोमुक्तिमेवप्राप्नुवंतीत्यर्थः
यावंतितस्यारोमाणिवत्सस्यचयुधिष्ठिर॥ तावद्युगसहस्राणिस्वर्गलोकेमहीयते ॥७१॥ सुवर्णनासांयःकृत्वासखुरांकृष्णधेनुकाम्॥ तिलैःप्रच्छादितांदद्यात्स
र्वरत्नैरलंकृताम् ॥ ७२ ॥ प्रतिग्रहंगृहीत्वायःपुनर्ददतिसाधवे॥ फलानांफलमश्नातितदादत्त्वाचभारत॥ ७३॥ ससमुद्रगुहातेनसशैलवनकानना॥ चतुरंताभ
वेद्दत्तापृथिवीनात्रसंशयः ॥ ७४ ॥ अंतर्जानुशयोयस्तुभुंजतेसक्तभाजनः ॥ योद्विजःशब्दरहितंसक्षमस्तारणायवै ॥ ७५॥ अपानपानगदितास्तथान्येयेद्वि
जातयः॥ जपंतिसंहितांसम्यक्तेनित्यंतारणक्षमाः ॥ ७६॥ हव्यंकव्यंचयत्किंचित्सर्वंतच्छ्रोत्रियोर्हति॥ दत्तंहिश्रोत्रियेसाधौज्वलितेग्नौयथाहुतम्॥ ७७॥ मन्यु
प्रहरणाविप्रानविप्राःशस्त्रयोधिनः ॥ निहन्युर्मन्युनाविप्रावज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ७८ ॥ धर्माश्रितेयंतुकथाकथितेयंतवानघ ॥ यांश्रुत्वामुनयःप्रीतानैमिषा
रण्यवासिनः ॥ ७९ ॥ वीतशोकभयक्रोधाविपाप्मानस्तथैवच॥ श्रुत्वेमांतुकथांराजन्नभवंतीहमानवाः॥८०॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥किंतच्छौचंभवेद्ये
नविप्रःशुद्धःसदाभवेत्॥ तदिच्छामिमहाप्राज्ञश्रोतुंधर्मभृतांवर ॥ ८१ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥वाक्शौचंकर्मशौचंचयच्चशौचंजलात्मकम्॥ त्रिभिःशौचै
रुपेतोयःसस्वर्गीनात्रसंशयः॥८२॥ सायंप्रातश्चसंध्यांयोब्राह्मणोऽभ्युपसेवते॥ प्रजपन्पावनींदेवींगायत्रींवेदमातरम्॥८३॥ सतयापावितोदेव्याब्राह्मणो
नष्टकिल्बिषः॥ नसीदेत्प्रतिगृह्णानोमहीमपिससागराम्॥८४॥ येचास्यदारुणाःकेचिद्ग्रहाःसूर्यादयोदिवि॥ तेचास्यसौम्याजायंतेशिवाःशिवतराःसदा॥८५॥
सर्वेनानुगतंचैनंदारुणाःपिशिताशनाः॥ घोररूपामहाकायाधर्षयंतिद्विजोत्तमम्॥ ८६॥ नाध्यापनाद्याजनाद्वाअन्यस्माद्वाप्रतिग्रहात्॥ दोषोभवतिविप्राणां
ज्वलिताग्निसमाद्विजाः॥८७॥ दुर्वेदावासुवेदावाप्राकृताःसंस्कृतास्तथा ॥ ब्राह्मणानावमंतव्याभस्मच्छन्नाइवाग्नयः ॥ ८८॥ यथाश्मशानेदीप्तौजाःपावको
नैवदुष्यति ॥ एवंविद्वानविद्वान्वाब्राह्मणोदैवतंमहत् ॥ ८९ ॥ प्राकारैश्चपुरद्वारैःप्रासादैश्चपृथग्विधैः ॥ नगराणिनशोभंतेहीनानिब्राह्मणोत्तमैः ॥ ९० ॥ वेदा
ढ्यावृत्तसंपन्नाज्ञानवंतस्तपस्विनः॥ यत्रतिष्ठंतिवैविप्रास्तन्नामनगरंनृप ॥ ९१ ॥ व्रजेवाप्यथवारण्येयत्रसंतिबहुश्रुताः ॥ तत्तन्नगरमित्याहुःपार्थतीर्थंचतद्भ
वेत्॥ ९२ ॥ रक्षितारंचराजानंब्राह्मणंचतपस्विनम्॥ अभिगम्याभिपूज्याथसद्यःपापात्प्रमुच्यते॥ ९३॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥

पवित्राणांत्रिसुपर्णादिमंत्राणां ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अभिषेचनंतीर्थेषुयज्ञांतेऽवभृथेवास्नानं ॥ ९६ ॥ भावश्चित्तं ॥ ९७ ॥ नदुष्करमिति इंद्रियगामिनांविषयाणांविशुद्धिंविनाअशनंभोगःसुकरं भोगोविष
यशुद्धिंनापेक्षते पण्यांगनासंगादिनापितत्सिद्धेः किंतुअनाशित्वंअमृतत्वंभोगवर्जनंवातांविनानसुकरं यतोदुष्करंस्वभावतोदुःसंपाद्यमितियोजना दुष्करत्वेहेतुमाहार्धेन विकारीति सुदुष्करतरंदुर्जयं॥ ९८॥
९९ ॥ ज्ञातिभ्यःपुत्राद्यर्थे शुक्लदेहःशुक्लवृत्त्युपजीवी अविकल्मषः शुक्लवृत्त्यायःकुटुंबंपीडयतिसनिष्कल्मषोनभवतीत्यर्थः तस्योपपादनमुत्तरार्धेन हिंसेति अनाशित्वंअशनत्यागः ॥ १०० ॥ १०१ ॥

पुण्यतीर्थाभिषेकंचपवित्राणांचकीर्तनम् ॥ सद्भिःसंभाषणंचैवप्रशस्तंकीर्त्यतेबुधैः ॥ ९४ ॥ साधुसंगमपूतेनवाक्सुभाषितवारिणा ॥ पवित्रीकृतमात्मानंसंतो
मन्यंतिनित्यशः ॥ ९५ ॥ त्रिदंडधारणंमौनंजटाभारोथमुंडनम् ॥ वल्कलाजिनसंवेष्टंव्रतचर्याभिषेचनम् ॥ ९६ ॥ अग्निहोत्रंवनेवासःशरीरपरिशोषणम् ॥ सर्वा
ण्येतानिमिथ्यास्युर्यदिभावोननिर्मलः ॥ ९७ ॥ नदुष्करमनाशित्वंसुकरंह्यशनंविना ॥ विशुद्धिंचक्षुरादीनांषण्णामिंद्रियगामिनाम् ॥ विकारितेषांराजेंद्रसुदुष्क
रतरंमनः ॥ ९८ ॥ येपापानिनकुर्वंतिमनोवाक्कर्मबुद्धिभिः ॥ तेतपंतिमहात्मानोनशरीरस्यशोषणम् ॥ ९९ ॥ नज्ञातिभ्योदयायस्यशुक्लदेहोविकल्मषः ॥ हिंसासा
तपसस्तस्यनोनाशित्वंतपःस्मृतम् ॥ १०० ॥ तिष्ठन्गृहेचैवमुनिर्नित्यंशुचिरलंकृतः ॥ यावज्जीवंदयावांश्चसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १०१ ॥ नहिपापानिकर्माणिशु
ध्यंत्यनशनादिभिः ॥ सीदत्यनशनादेवमांसशोणितलेपनः ॥ २ ॥ अज्ञातंकर्मकृत्वाचक्लेशोनान्यत्प्रहीयते ॥ नाग्निर्दहतिकर्माणिभावशून्यस्यदेहिनः ॥ ३ ॥ पु
ण्यादेवप्रव्रजंतिशुध्यंत्यनशनानिच ॥ नमूलफलभक्षित्वान्नमौनान्नानिलाशनात् ॥ ४ ॥ शिरसोमुंडनाद्वापिनस्थानकुटिकासनात् ॥ नजटाधारणाद्वापिन
तुस्थंडिलशय्यया ॥ ५ ॥ नित्यंह्यनशनाद्वापिनाग्निशुश्रूषणादपि ॥ नचोदकप्रवेशेननचक्ष्माशयनादपि ॥ ६ ॥ ज्ञानेनकर्मणावापिजरामरणमेवच ॥ व्याध
यश्चप्रहीयंतेप्राप्यतेचोत्तमंपदम् ॥ ७ ॥ बीजानिह्यग्निदग्धानिनरोहंतिपुनर्यथा ॥ ज्ञानदग्धैस्तथाक्लेशैर्नात्मासंयुज्यतेपुनः ॥ ८ ॥ आत्मनाविप्रहीणानिकाष्ठकु
ड्योपमानिच ॥ विनश्यंतिनसंदेहःफेनानीवमहार्णवे ॥ ९ ॥

मांसशोणितलेपनःदेहः ॥ २ ॥ अज्ञातंशास्त्रात्किंतुस्वयमेवकल्पितंतप्तशिलारोहणादि तेनक्लेशएवनतुअन्यत्पापंप्रहीयते भावशून्यस्येति तदपिभावश्चेत्शुद्धिहेतुरितिभावः ॥ ३ ॥ पुण्यादेवदयारूपात्
वाङ्मनःकायशुद्धिरूपाच्चवैराग्यशुद्धिमोक्षाःस्युर्नतुफलाद्यशनादिनेत्यर्थः ॥ ४ ॥ स्थानकुटिकासनात्स्थावरगृहत्यागात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ विधित्सितमाह ज्ञानेनेति ॥ ७ ॥ क्लेशैःअविद्यादिभिः ॥ ८ ॥ आ
त्मनेतिशरीराणीतिशेषः आत्मनाविप्रहीणानिनिरात्मकानिरज्जूरगादिवत् यतःकाष्ठादिसमानिजडानिदृश्यानीत्यर्थः एतेनयद्दृश्यंतन्मिथ्येतिनियमोदर्शितः मूढदृष्ट्यापिनियमांतरमाह विनश्यंतीति यद्दृश्यंत
द्विनाशिअतोवियदादिकमहंकारश्चसाक्षिभास्यत्वात्घटवद्विनाश्येवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

नास्मिदेहादिदृश्यरूपइतिवानाहमहंकाराख्यद्रष्टृरूपोवानममत्संबंधिदेहाहंकारादिकमितिवात्मानंविंदते ॥ १० ॥ ह्यक्षरात्तत्त्वमितिवाक्यात् अभिसंधायशास्त्राशयंप्रत्यगात्मनःकेवलीभावंज्ञात्वा श्लो
कपदैःसत्यंज्ञानमनंतमित्यादिभिर्मंत्रपदैःअंकितानिचिह्नितानिब्राह्मणानिब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्यादीनितैःउपनिषदांशतैःसहस्रैर्वेत्यर्थः प्रत्ययोहंब्रह्मास्मीत्यनुभवःस्वसाक्षिकः अद्वेष्टृत्वादिश्चलोकसाक्षिकः
मोक्षस्यलक्षणंज्ञापकं ॥ ११ ॥ १२ ॥ परिवेदसाकल्येनवेद विदितार्थोज्ञातात्मतत्त्वः वेदेभ्यःवेदोक्तकर्मभ्यः ॥ १३ ॥ शुष्कतर्कंप्रपंचःसत्योऽबाध्यत्वात्आत्मवत् व्यतिरेकेणशुक्तिरजतवद्वेत्यादिरूपंश्रु
तिंनेहनानास्तिकिंचनेति स्मृतिंअज्ञानप्रभवालोकावेदाश्चाज्ञानसंभवाः विदितात्मसतत्त्वस्यनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिकां जगद्बाधप्रदर्शिनींआश्रयस्व नैषातर्केणमतिरापनेयानावेदविन्मनुतेतंबृहंतमितिश्रु
तिभ्यांएकंचतत्अक्षरंव्यापकंत्रिविधभेदशून्यंवस्तुतत्संबद्धंश्रुतिस्मृतितत्त्वं हेतुभिःश्रौतयुक्तिभिः अन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छ अद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छ
सन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाइत्यादिभिःकार्यलिंगकेनानुमानेनपरमकारणंदर्शयंतीभिः शुंगेनकार्येणमूलंकारणमिच्छसि यदीतिशेषः बुद्धिस्तत्त्वज्ञानं साधनस्यशमादेःशास्त्रादेःविपर्ययात्अभावात्अवैदिक

आत्मानंविंदतेयेनसर्वभूतगुहाशयम्॥श्लोकेनयदिवार्धेनक्षीणंतस्यप्रयोजनम्॥ १०॥ ह्यक्षरादभिसंधायकेचिच्छ्लोकपदांकितैः॥शतैरन्यैःसहस्रैश्चप्रत्ययो
मोक्षलक्षणम्॥११॥नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥ऊचुर्ज्ञानविदोवृद्धाःप्रत्ययोमोक्षलक्षणम्॥१२॥ विदितार्थस्तुवेदानांपरिवेदप्रयोजनम्॥उद्वि
जेत्सतुवेदेभ्योदावाग्नेरिवमानवः॥ १३॥ शुष्कंतर्कंपरित्यज्य आश्रयस्वश्रुतिंस्मृतिम् ॥एकाक्षरभिसंबद्धंतत्त्वंहेतुभिरिच्छसि ॥ बुद्धिर्नतस्यसिध्येतसाधनस्य
विपर्ययात्॥ १४॥ वेदपूर्वंवेदितव्यंप्रयत्नात्तद्वैवेदस्तस्यवेदःशरीरम्॥वेदस्तत्त्वंतत्समासोपलब्धौक्लीबस्त्वात्मातत्सवेद्यस्यवेद्यम्॥१५॥ वेदोक्तमायुर्देवानामा
शिषश्चैवकर्मणाम्॥ फलत्यनुयुगंलोकेप्रभावश्चशरीरिणाम्॥ १६ ॥इंद्रियाणांप्रसादेनतदेतत्परिवर्जयेत्॥तस्मादनशनंदिव्यंनिरुद्धेंद्रियगोचरम्॥ १७॥

त्वाद्वा ॥ १४ ॥ वेदेति तत्अक्षरंतत्त्वंवेदःप्रणवः वाच्यवाचकयोरभेदात् शरीरंप्रतिप्रमाप्रणवद्वारैवतदधिगमस्यसर्वत्रदर्शनात् तथाचश्रुतिः एतद्वैसत्यकामपरंचापरंब्रह्मयदोंकारस्तस्माद्विद्वानेतेनैवायतनेनैक
तरमन्वेतीत्यादिका वेदस्तत्वंस्तत्त्वाधिगमहेतुः तत्समासोपलब्धौतस्यवेदस्यसमासःसंक्षेपःप्रलयोयत्रसतत्समासआत्मा यत्रवेदाअवेदाइतिश्रुतेः तस्योपलब्धौ आत्माक्लीबःस्वप्रकाशआत्मानघटवत्स्वा
त्मानंप्रकाशयति स्वात्मनिवृत्तिविरोधात् कथंतर्हितज्ज्ञानस्यसाध्यत्वमुच्यतइत्याशंक्याह तत्सवेद्यस्यवेद्यमिति तत्तस्मात्सःआत्मावेद्यस्यबुद्धिसत्वस्यवेद्यंज्ञेयं दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्यामनसैवानुद्रष्टव्यमि
त्यादिश्रुतिभ्यः कथंतर्हियन्मनसानमनुतइत्यादिश्रवणं उच्यते चक्षुःसन्निहितंकुंभंयथासूर्योविभासयेत् चित्तवृत्त्यातथाव्याप्तंचिदात्मैवप्रकाशयेत् स्वप्रकाशंचिदात्मानंवृत्तिरात्मांतरंविना भासयेद्भास्क
रमिवचक्षुःसूर्यांतरंविना वृत्तिव्याप्तिमपेक्ष्यैववेद्यत्वंप्राहुरात्मनः चिदंतरानपेक्षत्वादवेद्यत्वंतथागमाः आगमाः यन्मनसानमनुतेमनसैवानुद्रष्टव्यमित्याद्याः विज्ञातारमरेकेनविजानीयादितिश्रुतिः निरा
करोतिवेद्यत्वमनवस्थाभयादिति ॥ १६ ॥ प्रसादेननैर्मल्येन अनशनंनामचित्तेंद्रियनिरोधोनत्वाहारत्यागइत्याह तस्मादिति ॥ १७॥

उक्तमर्थंपिंडीकृत्याह तपसेति तपसास्वधर्माचरणेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ छायायांकरिणः गुर्वमायोगेऽश्वत्थच्छायागजच्छायाख्यंपर्वदेशकालयोगजं कर्णाइवकर्णाअश्वत्थपल्लवास्तैर्वीजितेदेशे
जलोपांते ॥ २१ ॥ समाक्लिन्नंआर्द्रंवसुअन्नादिद्रव्यं वैश्यंविशंत्यस्मिन्निितिवेशोधर्मगृहंतदधिकारिणंवैश्यं वृद्धौषधाख्यान्नधनेत्रिषुरत्नेवसुस्मृतमिति वेशोवेश्यागृहेप्रोक्तोनेपथ्येगृहमांत्रकेइतिचविश्वः
॥२२॥ प्रतिस्रोतश्चित्रवाहाइतिसार्धःश्लोकः प्रतिप्रतीपंपूर्ववाहिन्याःनद्याःपश्चिमाभिमुखंस्रोतःप्रवाहोयत्रततूतीर्थंप्रतिस्रोतः तत्रपात्रेर्पिताश्चित्रवाहाउत्तमाश्वाः विपरिणम्यअक्षयाइत्यपकृष्यते अक्षय

तपसास्वर्गगमनंभोगोदानेनजायते ॥ ज्ञानेनमोक्षोविज्ञेयस्तीर्थस्नानादघक्षयः ॥ १८ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवमुक्तस्तुराजेंद्रप्रत्युवाचमहायशाः॥
भगवन्श्रोतुमिच्छामिप्रधानविधिमुत्तमम्॥ १९ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ यत्त्वमिच्छसिराजेंद्रदानधर्मंयुधिष्ठिर ॥ इष्टंचेदंसदामत्यंराजन्गौरवतस्तथा
॥ २० ॥शृणुदानरहस्यानिश्रुतिस्मृत्युदितानिच ॥ छायायांकरिणःश्राद्धंतत्कर्णपरिवीजिते ॥ दशकल्पायुतानीहनक्षीयेतयुधिष्ठिर ॥ २१ ॥जीवनायसमाक्लि
न्नंवसुदत्वामहीयते॥ वैश्यंतुवासयेद्यस्तुसर्वयज्ञैःसइष्टवान्॥ २२ ॥प्रतिस्रोतश्चित्रवाहाःपर्जन्योन्नानुसंचरन्॥ महाधुरियथानावामहापापैःप्रमुच्यते॥ २३॥
विप्लवेविप्रदत्तानिदधिमस्त्वक्षयाणिच ॥ पर्वसुद्विगुणंदानमृतौदशगुणंभवेत् ॥ २४॥ अयनेविषुवेचैवषडशीतिमुखेषुच ॥ चंद्रसूर्योपरागेचदत्तमक्षयमुच्य
ते ॥२५॥ क्रतुषुदशगुणंवदंतिदत्तंशतगुणमृत्वयनादिषुध्रुवम्॥ भवतिसहस्रगुणंदिनस्यराहोर्विषुवतिचाक्षयमश्नुतेफलम् ॥ २६ ॥ नाभूमिदोभूमिमश्नाति
राजन्नायानदोयानमारुह्ययाति॥ यान्यान्कामान्ब्राह्मणेभ्योददातितांस्तान्कामान्जायमानःसभुंक्ते ॥ २७ ॥ अग्नेरपत्यंप्रथमंसुवर्णंभूर्वैष्णवीसूर्यसुताश्च
गावः॥ लोकास्त्रयस्तेनभवंतिदत्तायःकांचनंगाश्चमहींचदद्यात्॥ २८ ॥ परंहिदानान्नबभूवशाश्वतंभव्यंत्रिलोकेभवतेकुतःपुनः॥ तस्मात्प्रधानंपरमंहिदानंवदं
तिलोकेषुविशिष्टबुद्धयः॥ २९॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यके० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिदानमाहात्म्येद्विशततमोऽध्यायः॥ २०० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

फलाइत्यर्थः पर्जन्योन्नानुसंचरन्अन्नार्थंअनुसंचरन्पर्जन्यइंद्रोप्यक्षयः अतिथिरूपेणतृप्तइंद्रोप्यक्षयस्वर्गप्रदइत्यर्थः पर्जन्योमघवावृषेतिहलायुधः महाधुरिमहतिधूःसदृशेप्रवाहे विप्लवेराहूपरागे विप्र
दत्तानिविप्रेभ्योदत्तानि दधिमस्तुदध्नोमंडं मंडंदधिभवंमस्तुइत्यमरः चकारात्पूर्वोक्तानि नापुरुषोवायथामहाधुरियोगभारे यथासर्वपापैःप्रमुच्यतेतथैवगजच्छायाश्राद्धादिकर्तारोपिमुच्यंतइत्यर्थः॥ २३॥
पर्वसुदर्शादिषु ॥ २४ ॥ विषुवेतुलामेषसंक्रांत्योः षडशीतिमुखेमिथुनकन्यामीनसंक्रांतिषु ॥ २५ ॥ २६ ॥ कामान्कामान्कम्यमानान्विषयान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभार
तभावदीपेद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

श्रुत्वेति ऋषीणांराज्ञांचलोककंटकोद्धरणंपरमेश्वरप्रीतिकरमितिधुंधुमारोपाख्यानतात्पर्यं पदार्थःस्पष्टः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुराजाराजर्षेरिंद्रद्युम्नस्यतत्तथा ॥ मार्कंडेयान्महाभागात्स्वर्गस्यप्रतिपादनम् ॥ १ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजपप्रच्छभरतर्षभ ॥ मार्कं
डेयंतपोवृद्धंदीर्घायुषमकल्मषम् ॥ २ ॥ विदितास्तवधर्मज्ञदेवदानवराक्षसाः ॥ राजवंशाश्चविविधाऋषिवंशाश्चशाश्वताः ॥ ३ ॥ नतेस्त्यविदितंकिंचिदस्मिँल्लो
केद्विजोत्तम ॥ कथांवेत्सिमुनेदिव्यांमनुष्योरगरक्षसाम् ॥ ४ ॥ देवगंधर्वयक्षाणांकिन्नराप्सरसांतथा ॥ इदमिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनद्विजसत्तम ॥ ५ ॥ कुवलाश्वइ
तिख्यातइक्ष्वाकुरपराजितः ॥ कथंनामविपर्यासाद्धुंधुमारत्वमागतः ॥ ६ ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनज्ञातुंभार्गवसत्तम ॥ विपर्यस्तंयथानामकुवलाश्वस्यधीमतः
॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरेणैवमुक्तोमार्कंडेयोमहामुनिः ॥ धौंधुमारमुपाख्यानंकथयामासभारत ॥ ८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ हंततेकथयि
ष्यामिशृणुराजन्युधिष्ठिर ॥ धर्मिष्ठमिदमाख्यानंधुंधुमारस्यतच्छृणु ॥ ९ ॥ यथासराजाइक्ष्वाकुःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ धुंधुमारत्वमगमत्तच्छृणुष्वमहीपते ॥
॥ १० ॥ महर्षिर्विश्रुतस्तातउत्तंकइतिभारत ॥ मरुधन्वसुरम्येषुआश्रमस्तस्यकौरव ॥ ११ ॥ उत्तंकस्तुमहाराजतपोतप्यत्सुदुश्चरम् ॥ आरिराधयिषुर्विष्णुंबहून्व
र्षगणान्विभुः ॥ १२ ॥ तस्यप्रीतःसभगवान्साक्षाद्दर्शनमेयिवान् ॥ दृष्ट्वैवचर्षिःप्रह्वस्तंतुष्टावविविधैःस्तवैः ॥ १३ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ त्वयादेवप्रजाःसर्वाः
ससुरासुरमानवाः ॥ स्थावराणिचभूतानिजंगमानितथैवच ॥ १४ ॥ ब्रह्मवेदाश्चवेद्यंचत्वयासृष्टंमहाद्युते ॥ शिरस्तेगगनंदेवनेत्रेशशिदिवाकरौ ॥ १५ ॥ निःश्वा
सःपवनश्चापितेजोग्निश्चतवाच्युत ॥ बाहवस्तेदिशःसर्वाःकुक्षिश्चापिमहार्णवः ॥ १६ ॥ ऊरूतेपर्वतादेवखंजंघेमधुसूदन ॥ पादौतेपृथिवीदेवीरोमाण्योषधय
स्तथा ॥ १७ ॥ इंद्रसोमाग्निवरुणादेवासुरमहोरगाः ॥ प्रह्वास्त्वामुपतिष्ठंतिस्तुवंतोविविधैस्तवैः ॥ १८ ॥ त्वयाव्याप्तानिसर्वाणिभूतानिभुवनेश्वर ॥ योगिनःसु
महावीर्याःस्तुवंतित्वांमहर्षयः ॥ १९ ॥ त्वयितुष्टेजगत्स्वास्थ्यंत्वयिक्रुद्धेमहद्भयम् ॥ भयानामपनेतासित्वमेकःपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ देवानांमानुषाणांचसर्वभूतसु
खावहः ॥ त्रिभिर्विक्रमणैर्देवत्रयोलोकास्त्वयाहृताः ॥ २१ ॥ असुराणांसमृद्धानांविनाशश्चत्वयाकृतः ॥ तवविक्रमणैर्देवानिर्वाणमगमन्परम् ॥ २२ ॥ परा
भूताश्चदैत्येंद्रास्त्वयिक्रुद्धेमहाद्युते ॥ त्वंहिकर्ताविकर्ताचभूतानामिहसर्वशः ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

आराधयित्वात्वांदेवाःसुखमेधंतिसर्वशः ॥ एवंस्तुतोहृषीकेशउत्तंकेनमहात्मना ॥ २४ ॥ उत्तंकमब्रवीद्विष्णुःप्रीतस्तेहंवरंवृणु ॥ ॥उत्तंकउवाच॥ ॥पर्याप्तो
मेवरोह्येषयदहंदृष्टवान्हरिम् ॥ २५ ॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यंस्रष्टारंजगतःप्रभुम् ॥ ॥विष्णुरुवाच॥ ॥प्रीतस्तेहमलौल्येनभक्त्यातवचसत्तम ॥ २६ ॥ अवश्यंहित्व
याब्रह्मन्मत्तोग्राह्योवरोद्विज ॥ एवंसञ्छंद्यमानस्तुवरेणहरिणातदा ॥ २७ ॥ उत्तंकःप्रांजलिर्वव्रेवरंभरतसत्तम ॥ यदिमेभगवन्प्रीतःपुंडरीकनिभेक्षण ॥ २८ ॥
धर्मेसत्येदमेचैवबुद्धिर्भवतुमेसदा ॥ अभ्यासश्चभवेद्भक्त्यात्वयिनित्यंममेश्वर ॥ २९ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ सर्वमेतद्धिभवितामत्प्रसादात्तवद्विज ॥ प्रति
भास्यतियोगश्चयेनयुक्तोदिवौकसाम् ॥ ३० ॥ त्रयाणामपिलोकानांमहत्कार्यंकरिष्यसि ॥ उत्सादनार्थंलोकानांधुंधुर्नाममहासुरः ॥ ३१ ॥ तपस्यतितपोघोरं
शृणुयस्तंहनिष्यति ॥ राजाहिवीर्यवांस्तातइक्ष्वाकुरपराजितः ॥ ३२ ॥ बृहदश्वइतिख्यातोभविष्यतिमहीपतिः ॥ तस्यपुत्रःशुचिर्दांतःकुवलाश्वइतिश्रुतः ॥ ३३ ॥
सयोगबलमास्थायमामकंपार्थिवोत्तमः ॥ शासनात्तवविप्रर्षेधुंधुमारोभविष्यति ॥ एवमुक्त्वातुतंविप्रंविष्णुरंतरधीयत ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेएकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥इक्ष्वाकौसंस्थि
तेराजन्शशादःपृथिवीमिमाम् ॥ प्राप्तःपरमधर्मात्मासोऽयोध्यायांनृपोभवत् ॥ १ ॥ शशादस्यतुदायादःककुत्स्थोनामवीर्यवान् ॥ अनेनाश्चापिकाकुत्स्थःपृथु
श्चानेनसःसुतः ॥ २ ॥ विष्वगश्वःपृथोःपुत्रस्तस्माददद्रिश्चजज्ञिवान् ॥ अद्रेश्चयुवनाश्वस्तुश्रावस्तस्यात्मजोभवत् ॥ ३ ॥ तस्यश्रावस्तकोज्ञेयःश्रावस्तीयेननिर्मि
ता ॥ श्रावस्तकस्यदायादोबृहदश्वोमहाबलः ॥ ४ ॥ बृहदश्वस्यदायादःकुवलाश्वइतिस्मृतः ॥ कुवलाश्वस्यपुत्राणांसहस्राण्येकविंशतिः ॥ ५ ॥ सर्वेविद्यासुनि
ष्णाताबलवंतोदुरासदाः ॥ कुवलाश्वश्चपितृतोगुणैरभ्यधिकोभवत् ॥ ६ ॥ समयेतंपिताराज्येबृहदश्वोभ्यषेचयत् ॥ कुवलाश्वंमहाराजशूरमुत्तमधार्मिकम् ॥
॥ ७ ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तुबृहदश्वोमहीपतिः ॥ जगामतपसेधीमांस्तपोवनममित्रहा ॥ ८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ अथशुश्रावराजर्षिंतमुत्तंकोनराधिप ॥
वनंसंप्रस्थितंराजन्बृहदश्वंद्विजोत्तमः ॥ ९ ॥ तमुत्तंकोमहातेजाःसर्वास्त्रविदुषांवरम् ॥ न्यवारयदमेयात्मासमासाद्यनरोत्तमम् ॥ १० ॥

इक्ष्वाकाविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीये

॥उत्तंकउवाच॥ ॥भवतारक्षणंकार्यंतत्तावत्कर्तुमर्हसि॥निरुद्विग्नावयंराजंस्त्वत्प्रसादाद्भवेमहि॥ ११ ॥त्वयाहिपृथिवीराजन्रक्ष्यमाणामहात्मना॥भविष्य
तिनिरुद्विग्नानारण्यंगंतुमर्हसि॥ १२ ॥पालनेहिमहान्धर्मःप्रजानामिहदृश्यते॥नतथादृश्यतेऽरण्येमाभूत्तेबुद्धिरीदृशी ॥ १३॥ ईदृशोनहिराजेंद्रधर्मःक्वचनदृ
श्यते॥ प्रजानांपालनेयोवैपुराराजर्षिभिःकृतः॥ १४॥रक्षितव्याःप्रजाराज्ञातास्त्वंरक्षितुमर्हसि॥निरुद्विग्नस्तपश्चर्तुंनहिशक्तोमिपार्थिव॥ १५॥ममाश्रमस
मीपेवैसमेषुमरुधन्वसु॥समुद्रोवालुकापूर्णउज्जालकइतिस्मृतः॥ १६॥बहुयोजनविस्तीर्णोबहुयोजनमायतः॥तत्ररौद्रोदानवेंद्रोमहावीर्यपराक्रमः॥ १७॥
मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्नामसुदारुणः॥अंतर्भूमिगतोराजन्वसत्यमितविक्रमः॥ १८॥तंनिहत्यमहाराजवनंत्वंगंतुमर्हसि ॥ शेतेलोकविनाशायतपआस्था
यदारुणम्॥ १९॥त्रिदशानांविनाशायलोकानांचापिपार्थिव॥अवध्योदैवतानांहिदैत्यानामथरक्षसाम्॥२०॥नागानामथयक्षाणांगंधर्वाणांचसर्वशः॥
अवाप्यसवरंराजन्सर्वलोकपितामहात्॥ २१॥ तंविनाशयभद्रंतेमातेबुद्धिरतोन्यथा॥प्राप्स्यसेमहतींकीर्तिंशाश्वतीमव्ययांध्रुवाम्॥ २२ ॥क्रूरस्यतस्यस्वप
तोवालुकांतर्हितस्यच॥संवत्सरस्यपर्यंतेनिश्वासःसंप्रवर्तते॥ २३॥ यदातदाभूश्चलतिसशैलवनकानना॥तस्यनिःश्वासवातेनरजउद्धूयतेमहत्॥ २४॥आ
दित्यपथमाश्रित्यसप्ताहंभूमिकंपनम्॥सविस्फुलिंगंसज्वालंधूममिश्रंसुदारुणम् ॥ २५॥ तेनराजन्नशक्तोमितस्मिन्स्थातुंस्वआश्रमे॥तंविनाशयराजेंद्रलो
कानांहितकाम्यया॥२६॥लोकाःस्वस्थाभविष्यंतितस्मिन्विनिहतेऽसुरे॥त्वंहितस्यविनाशायपर्याप्तइतिमेमतिः॥ २७॥तेजसातवतेजश्चविष्णुराप्याययिष्य
ति॥विष्णुनाचवरोदत्तःपूर्वंमममहीपते॥ २८॥यस्तंमहासुरंरौद्रंवधिष्यतिमहीपतिः॥ तेजस्तंवैष्णवमितिप्रवेक्ष्यतिदुरासदम्॥ २९॥ तत्तेजस्त्वंसमाधायरा
जेंद्रभुविदुःसहम्॥तंनिषूदयराजेंद्रदैत्यंरौद्रपराक्रमम्॥ ३० ॥नहिधुंधुर्महातेजास्तेजसाल्पेनशक्यते॥निर्दग्धुंपृथिवीपालसहिवर्षशतैरपि॥३१॥ ॥इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेद्व्यधिकद्विशततमोध्यायः॥ २०२॥ ॥ ७॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥सएवमुक्तोराज
र्षिरुत्तंकेनापराजितः॥उत्तंकंकौरवश्रेष्ठकृतांजलिरथाब्रवीत्॥ १ ॥नतेभिगमनंब्रह्मन्मोघमेतद्भविष्यति॥पुत्रोममायंभगवन्कुवलाश्वइतिस्मृतः॥ २॥ ॥२०९॥

भारतभावदीपेद्व्यधिकद्विशततमोध्यायः॥ २०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥सएवमिति ॥ १ ॥ २ ॥

धृतिमान्क्षिप्रकारीचवीर्येणाप्रतिमोभुवि॥ प्रियंचतेसर्वमेतत्करिष्यतिनसंशयः॥ ३ ॥ पुत्रैःपरिवृतःसर्वैःशूरैःपरिघबाहुभिः॥ विसर्जयस्वमांब्रह्मन्न्यस्तशस्त्रोस्मिसांप्रतम्॥ ४ ॥ तथास्त्वितिचतेनोक्तोमुनिनामिततेजसा॥ सतमादिश्यतनयमुत्तंकायमहात्मने॥ ५॥ क्रियतामितिराजर्षिर्जगामवनमुत्तमम्॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कएषभगवन्दैत्योमहावीर्यस्तपोधन॥ ६॥ कस्यपुत्रोथनप्तावाएतदिच्छामिवेदितुम्॥ एवंमहाबलोदैत्योनश्रुतोमेतपोधन॥ ७॥ एतदिच्छामिभगवन्याथातथ्येनवेदितुम्॥ सर्वमेवमहाप्राज्ञविस्तरेणतपोधन॥ ८॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥शृणुराजन्निदंसर्वंयथावृत्तंनराधिप॥ कथ्यमानंमहाप्राज्ञविस्तरेणयथातथम्॥ ९॥ एकार्णवेतदालोकेनष्टेस्थावरजंगमे॥ प्रनष्टेषुचभूतेषुसर्वेषुभरतर्षभ॥ १०॥ प्रभवंलोककर्तारंविष्णुंशाश्वतमव्ययम्॥ यमाहुर्मुनयःसिद्धाःसर्वलोकमहेश्वरम्॥ ११॥ सुष्वापभगवान्विष्णुरप्सुयोगतएवसः॥ नागस्यभोगेमहतिशेषस्यामिततेजसः॥ १२॥ लोककर्तामहाभागभगवानच्युतोहरिः॥ नागभोगेनमहतापरिरभ्यमहीमाम्॥ १३॥ स्वपतस्तस्यदेवस्यपद्मंसूर्यसमप्रभम्॥ नाभ्यांविनिःसृतंदिव्यंतत्रोत्पन्नःपितामहः॥ १४॥ साक्षाल्लोकगुरुर्ब्रह्मापद्मेसूर्यसमप्रभः॥ चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्तथैवचचतुर्मुखः॥ १५॥ स्वप्रभावाद्दुराधर्षौमहाबलपराक्रमः॥ कस्यचित्त्वथकालस्यदानवौवीर्यवत्तमौ॥ १६॥ मधुश्चकैटभश्चैवदृष्टवंतौहरिंप्रभुम्॥ शयानंशयनेदिव्यनागभोगेमहाद्युतिम्॥ १७॥ बहुयोजनविस्तीर्णेबहुयोजनमायते॥ किरीटकौस्तुभधरंपीतकौशेयवाससम्॥ १८॥ दीप्यमानंश्रियाराजंस्तेजसावपुषातथा॥ सहस्रसूर्यप्रतिममद्भुतोपमदर्शनम्॥ १९॥ विस्मयःसुमहानासीन्मधुकैटभयोस्तथा॥ दृष्ट्वापितामहंचापिपद्मेपद्मनिभेक्षणम्॥ २०॥ वित्रासयेतामथतौब्रह्माणममितौजसम्॥ वित्रस्यमानोबहुशोब्रह्माताभ्यांमहायशाः॥ २१॥ अकंपयत्पद्मनालंततोबुध्यतकेशवः॥ अथापश्यतगोविंदोदानवौवीर्यवत्तरौ॥ २२॥ दृष्ट्वातावब्रवीद्देवःस्वागतंवांमहाबलौ॥ ददामिवांवरंश्रेष्ठंप्रीतिर्हिममजायते॥ २३॥ तौप्रहस्यहृषीकेशंमहादर्पौमहाबलौ॥ प्रत्यब्रूतांमहाराजसहितौमधुसूदनम्॥ २४॥ आवांवरयदेवत्वंवरदौस्वःसुरोत्तम॥ दातारौस्वोवरंतुभ्यंतद्ब्रवीत्यविचारयन्॥ २५॥ ॥भगवानुवाच॥ ॥प्रतिगृह्णेवरंवीरावीप्सितश्चवरोमम॥ युवांहिवीर्यसंपन्नौनवामस्तिसमःपुमान्॥ २६॥ वध्यत्वमुपगच्छेतांममसत्यपराक्रमौ॥ एतदिच्छाम्यहंकामंप्राप्तुंलोकहितायवै॥ २७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

मधुकैटभावूचतुः ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंनौस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ सत्येधर्मेचनिरतौविद्ध्यावांपुरुषोत्तम ॥ २८ ॥ बलेरूपेचशौर्येचशमेनचसमोस्तिनौ ॥ धर्मेतपसि
दानेचशीलसत्वदमेषुच ॥ २९ ॥ उपप्लवोमहानस्मानुपावर्ततकेशव ॥ उक्तंप्रतिकुरुष्वत्वंकालोहिदुरतिक्रमः ॥ ३० ॥ आवामिच्छामहेदेवकृतमेकंत्वयावि
भो ॥ अनावृतेस्मिन्नाकाशेवधंसुरवरोत्तम ॥ ३१ ॥ पुत्रत्वमधिगच्छावतवचापिसुलोचन ॥ वरएषवृतोदेवतद्विद्धिसुरसत्तम ॥ ३२ ॥ अनृतंमाभवेद्देवयद्धि
नौसंश्रुतंतदा ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ बाढमेवंकरिष्यामिसर्वमेतद्भविष्यति ॥ ३३ ॥ सविचिंत्याथगोविंदोनापश्यद्यदनावृतम् ॥ अवकाशंपृथिव्यांवादिवि
वामधुसूदनः ॥ ३४ ॥ स्वकावनावृतावूरूदृष्ट्वादेववरस्तदा ॥ मधुकैटभयोराजन्शिरसीमधुसूदनः ॥ चक्रेणशितधारणेन्यकृंततमहायशाः ॥ ३५ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेत्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ मार्कंडेयउवाच
धुंधुर्नाममहाराजतयोःपुत्रोमहाद्युतिः ॥ सतपोतप्यतमहन्महावीर्यपराक्रमः ॥ १ ॥ अतिष्ठदेकपादेनकृशोधमनिसंततः ॥ तस्मैब्रह्माददौप्रीतोवरंवव्रेसच
प्रभुम् ॥ २ ॥ देवदानवयक्षाणांसर्पगंधर्वरक्षसाम् ॥ अवध्योहंभवेयंवैवरएषवृतोमया ॥ ३ ॥ एवंभवतुगच्छेतितमुवाचपितामहः ॥ सएवमुक्तस्तत्पादौमू
र्ध्नास्पृश्यजगामह ॥ ४ ॥ सतुधुंधुर्वरंलब्ध्वामहावीर्यपराक्रमः ॥ अनुस्मरन्पितृवधंद्रुतंविष्णुमुपागमत् ॥ ५ ॥ सतुदेवान्सगंधर्वान्जित्वाधुंधुरमर्षणः ॥ ब
बाधसर्वानसकृद्विष्णुंदेवांश्चवैभृशम् ॥ ६ ॥ समुद्रेवालुकापूर्णेउज्जालकइतिस्मृते ॥ आगम्यचसदुष्टात्मातंदेशंभरतर्षभ ॥ ७ ॥ बाधतिस्मपरंशक्त्यातमुत्तंका
श्रमंविभो ॥ अंतर्भूमिगतस्तत्रवालुकांतर्हितस्तथा ॥ ८ ॥ मधुकैटभयोःपुत्रोधुंधुर्भीमपराक्रमः ॥ शेतेलोकविनाशायतपोबलमुपाश्रितः ॥ ९ ॥ उत्तंकस्याश्र
माभ्याशेनिःश्वसन्पावकार्चिषः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुराजासबलवाहनः ॥ १० ॥ उत्तंकविप्रसहितःकुवलाश्वोमहीपतिः ॥ पुत्रैःसहमहीपालःप्रययौभरतर्षभ
॥ ११ ॥ सहस्रैरेकविंशत्यापुत्राणामरिमर्दनः ॥ कुवलाश्वोनरपतिरन्वितोबलशालिनाम् ॥ १२ ॥ तमाविशत्ततोविष्णुर्भगवांस्तेजसाप्रभुः ॥ उत्तंकस्यनियो
गेनलोकानांहितकाम्यया ॥ १३ ॥ तस्मिन्प्रयातेदुर्धर्षेदिविशब्दोमहानभूत् ॥ एषश्रीमानवध्योद्यधुंधुमारोभविष्यति ॥ १४ ॥

धुंधुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

दिव्यैश्चपुष्पैस्तंदेवाःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ देवदुंदुभयश्चापिनेदुःस्वयमनीरिताः॥ १५ ॥ शीतश्चवायुःप्रववौप्रयाणेतस्यधीमतः ॥ विपांसुलांमहींकुर्वन्ववर्षच
सुरेश्वरः॥ १६ ॥ अंतरिक्षेविमानानिदेवतानांयुधिष्ठिर ॥ तत्रैवसमदृश्यंत धुंधुर्यत्रमहासुरः ॥ १७ ॥ कुवलाश्वस्यधुंधोश्चयुद्धकौतूहलान्विताः॥ देवगंधर्वस
हिताःसमवैक्षन्महर्षयः॥ १८ ॥ नारायणेनकौरव्यतेजसाप्यायितस्तदा ॥ सगतोनृपतिःक्षिप्रंपुत्रैस्तैःसर्वतोदिशम् ॥ १९ ॥ अर्णवंखानयामासकुवलाश्वोमही
पतिः॥ कुवलाश्वस्यपुत्रैश्चतस्मिन्वैवालुकार्णवे॥ २० ॥ सप्तभिर्दिवसैःखात्वादृष्टोधुंधुर्महाबलः॥ आसीद्घोरंवपुस्तस्यवालुकांतर्हितंमहत्॥ २१ ॥ दीप्यमानं
ययासूर्यस्तेजसाभरतर्षभ॥ ततोधुंधुर्महाराजदिशमावृत्यपश्चिमाम्॥ २२ ॥ सुप्तोभूद्राजशार्दूलकालानलसमद्युतिः॥ कुवलाश्वस्यपुत्रैस्तुसर्वतःपरिवारितः
॥ २३॥ अभिद्रुतःशरैस्तीक्ष्णैर्गदाभिर्मुसलैरपि॥ पट्टिशैःपरिघैःप्रासैःखड्गैश्चविमलैःशितैः ॥ २४ ॥ सवध्यमानःसंक्रुद्धःसमुत्तस्थौमहाबलः॥ क्रुद्धश्चाभक्षय
त्तेषांशस्त्राणिविविधानिच ॥ २५॥ आस्याद्वमन्पावकंससंवर्तकसमंतदा॥ तान्सर्वान्नृपतेःपुत्रानदहत्स्वेनतेजसा॥ २६ ॥ मुखजेनाग्निनाक्रुद्धोलोकानुद्वर्तय
न्निव॥ क्षणेनराजशार्दूलपुरेवकपिलःप्रभुः॥ २७॥ सगरस्यात्मजान्क्रुद्धस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ तेषुक्रोधाग्निदग्धेषुतदाभरतसत्तम ॥ २८ ॥ तंप्रबुद्धंमहात्मा
नंकुंभकर्णमिवापरम्॥ आससादमहातेजाःकुवलाश्वोमहीपतिः॥ २९ ॥ तस्यवारिमहाराजसुस्रावबहुदेहतः॥ तदापीयततस्तेजोराजावारिमयंनृप॥ ३० ॥
योगीयोगेनवह्निंचशमयामासवारिणा॥ ब्रह्मास्त्रेणचराजेंद्रदैत्यंक्रूरपराक्रमम्॥ ३१ ॥ ददाहभरतश्रेष्ठसर्वलोकभवायवै ॥ सोस्त्रेणदग्ध्वाराजर्षिःकुवलाश्वो
महासुरम्॥ ३२॥ सुरशत्रुममित्रघ्नंत्रैलोक्येशइवापरः॥ धुंधोर्वधात्तदाराजाकुवलाश्वोमहामनाः॥३३ ॥ धुंधुमारइतिख्यातोनाम्नाऽप्रतिरथोभवत्॥ प्रीतैश्च
त्रिदशैःसर्वैर्महर्षिसहितैस्तदा॥ ३४॥ वरंवृणीष्वेत्युक्तःसप्रांजलिःप्रणतस्तदा॥ अतीवमुदितोराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥ ३५ ॥ दद्यांवित्तंद्विजाग्र्येभ्यःशत्रूणां
चापिदुर्जयः॥ सख्यंचविष्णुनामेस्याद्भूतेष्वद्रोहएवच॥ ३६ ॥ धर्मेरतिश्चसततंस्वर्गेवासस्तथाऽक्षयः ॥ तथास्त्वितिततोदेवैःप्रीतैरुक्तःसपार्थिवः ॥ ३७ ॥ ऋ
षिभिश्चसगंधर्वैरुत्तंकेनचधीमता॥ संभाष्यचैनंविविधैराशीर्वादैस्ततोनृप॥ ३८॥ देवामहर्षयश्चापिस्वानिस्थानानिभेजिरे ॥ तस्यपुत्रास्त्रयःशिष्टायुधिष्ठिर
तदाभवन्॥ ३९॥ दृढाश्वःकपिलाश्वश्चचंद्राश्वश्चैवभारत॥ तेभ्यःपरंपराराजन्निक्ष्वाकूणांमहात्मनाम्॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति पतिव्रताख्यानमितःस्त्रीमा

वंशस्यसुमहाभागराज्ञाममिततेजसाम् ॥ एवंसनिहतस्तेनकुवलाश्वेनसत्तम ॥ ४१ ॥ धुंधुर्नाममहादैत्योमधुकैटभयोःसुतः ॥ कुवलाश्वश्चनृपतिर्धुंधुमारइति
स्मृतः ॥ ४२ ॥ नाम्नाचगुणसंयुक्तस्तदाप्रभृतिसोभवत् ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ४३ ॥ धौंधुमारमुपाख्यानंप्रथितंयस्यकर्मणा ॥ इदंतुपुण्य
माख्यानंविष्णोःसमनुकीर्तनम् ॥ ४४ ॥ शृणुयाद्यःसधर्मात्मापुत्रवांश्चभवेन्नरः ॥ आयुष्मान्भूतिमांश्चैवश्रुत्वाभवतिपर्वसु ॥ नचव्याधिभयंकिंचित्प्राप्नोतिवि
गतज्वरः ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिधुंधुमारोपाख्यानेचतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामार्कंडेयंमहाद्युतिम् ॥ पप्रच्छभरतश्रेष्ठधर्मप्रश्नंसदुर्विदम् ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्स्त्रीणांमाहात्म्यमुत्तमम् ॥
कथ्यमानंत्वयाविप्रसूक्ष्मंधर्म्यंचतत्त्वतः ॥ २ ॥ प्रत्यक्षमिहविप्रर्षेदेवादृश्यंतिसत्तम ॥ सूर्याचंद्रमसौवायुःपृथिवीवह्निरेवच ॥ ३ ॥ पितामाताचभगवान्गुरु
रेवचसत्तम ॥ यच्चान्यदेवविहितंतच्चापिभृगुनंदन ॥ ४ ॥ मान्याहिगुरवःसर्वेएकपत्न्यस्तथास्त्रियः ॥ पतिव्रतानांशुश्रूषादुष्कराप्रतिभातिमे ॥ ५ ॥ पतिव्रतानांमा
हात्म्यंवक्तुमर्हसिनःप्रभो ॥ निरुध्यचेंद्रियग्रामंमनःसंरुध्यचानघ ॥ ६ ॥ पतिंदैवतवच्चापिचिंतयंत्यःस्थिताहियाः ॥ भगवन्दुष्करंत्वेतत्प्रतिभातिममप्रभो ॥ ७ ॥
मातापित्रोश्चशुश्रूषास्त्रीणांभर्तरिचद्विज ॥ स्त्रीणांधर्मात्सुघोराद्धिनान्यंपश्यामिदुष्करम् ॥ ८ ॥ साध्वाचाराःस्त्रियोब्रह्मन्यत्कुर्वंतिसदादृताः ॥ दुष्करंखलुकुर्वंति
पितरंमातरंचवै ॥ ९ ॥ एकपत्न्यश्चयानार्योयाश्चसत्यंवदंत्युत ॥ कुक्षिणादशमासांश्चगर्भंसंधारयंतियाः ॥ १० ॥ नार्यःकालेनसंभूयकिमद्भुततरंततः ॥ संशयं
परमंप्राप्यवेदनामतुलामपि ॥ ११ ॥ प्रजायंतेसुतान्नार्योदुःखेनमहताविभो ॥ पुष्णंतिचापिमहतास्नेहेनद्विजपुंगव ॥ १२ ॥ येचक्रूरेषुसर्वेषुवर्तमानाजुगुप्सि
ताः ॥ स्वकर्मकुर्वंतिसदादुष्करंतच्चमेमतम् ॥ १३ ॥ क्षत्रधर्मसमाचारतत्त्वंव्याख्याहिमेद्विज ॥ धर्मःसुदुर्लभोविप्रनृशंसेनमहात्मनाम् ॥ १४ ॥ एतदिच्छामिभ
गवन्प्रश्नंप्रश्नविदांवर ॥ श्रोतुंभृगुकुलश्रेष्ठशुश्रूषेतवसुव्रत ॥ १५ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ हंततेहंसमाख्यास्येप्रश्नमेतंसुदुर्वचम् ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठगदतस्तन्निबो
धमे ॥ १६ ॥ मातॄस्तुगौरवादन्येपितॄनन्येतुमेनिरे ॥ दुष्करंकुरुतेमाताविवर्धयतियाप्रजाः ॥ १७ ॥

हात्म्यादीनांपृष्टानांनिर्णयार्थं तत्रापिनाहंबलाकाविप्रर्षेइत्यतःप्राक्तनोग्रंथःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

तपसादेवतेज्याभिर्वंदनेनतितिक्षया ॥ अभिचारैरुपायैश्चापीहंतेपितरःसुतान् ॥ १८ ॥ एवंकृच्छ्रेणमहतापुत्रंप्राप्यसुदुर्लभम् ॥ चिंतयंतिसदावीरकीदृशोयंभ
विष्यति ॥ १९ ॥ आशंसतेहिपुत्रेषुपितामाताचभारत ॥ यशःकीर्त्तिमथैश्वर्यंप्रजाधर्मंतथैवच ॥ २० ॥ तयोराशांतुसफलांयःकरोतिसधर्मवित् ॥ पितामाताचरा
जेंद्रतुष्यतोयस्यनित्यशः ॥ २१ ॥ इहप्रेत्यचतस्याथकीर्त्तिर्धर्मश्चशाश्वतः ॥ नैवयज्ञक्रियाःकाश्चिन्नश्राद्धंनोपवासकम् ॥ २२ ॥ यातुभर्त्तरिशुश्रूषातयास्वर्गं
जयत्युत ॥ एतत्प्रकरणंराजन्नधिकृत्ययुधिष्ठिर ॥ २३ ॥ पतिव्रतानांनियतंधर्मंचावहितःशृणु ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमा
स्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेपंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ कश्चिद्द्विजातिप्रवरोवेदाध्यायीतपोधनः ॥ तप
स्वीधर्मशीलश्चकौशिकोनामभारत ॥ १ ॥ सांगोपनिषदोवेदानधीतेद्विजसत्तमः ॥ सवृक्षमूलेकस्मिंश्चिद्वेदानुच्चारयन्स्थितः ॥ २ ॥ उपरिष्टाच्चवृक्षस्यबलाकासं
न्यलीयत ॥ तयापुरीषमुत्सृष्टंब्राह्मणस्यतदोपरि ॥ ३ ॥ तामवेक्ष्यततःक्रुद्धःसमपध्यायतद्विजः ॥ भृशंक्रोधाभिभूतेनबलाकासानिरीक्षिता ॥ ४ ॥ अपध्याताच
विप्रेणन्यपतद्धरणीतले ॥ बलाकांपतितांदृष्ट्वागतसत्वामचेतनाम् ॥ ५ ॥ कारुण्यादभिसंतप्तःपर्यशोचततांद्विजः ॥ अकार्यंकृतवानस्मिरोषरागबलात्कृतः ॥
॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाबहुशोविद्वान्ग्रामंभैक्ष्यायसंश्रितः ॥ ग्रामेशुचीनिप्रचरन्कुलानिभरतर्षभ ॥ ७ ॥ प्रविष्टस्तत्कुलंयत्रपूर्वंचरितवांस्तुसः ॥
देहीतियाचमानोसौतिष्ठेत्युक्तःस्त्रियाततः ॥ ८ ॥ शौचंतुयावत्कुरुतेभाजनस्यकुटुंबिनी ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्क्षुधासंपीडितोभृशम् ॥ ९ ॥ भर्ताप्रविष्टःसहसात
स्याभरतसत्तम ॥ सातुदृष्ट्वापतिंसाध्वीब्राह्मणंव्यवहायतम् ॥ १० ॥ पाद्यमाचमनीयंवैददौभर्तुस्तथासनम् ॥ प्रह्वापर्यचरच्चापिभर्तारमसितेक्षणा ॥ ११ ॥ आ
हारेणाथभक्ष्यैश्चभोज्यैःसुमधुरैस्तथा ॥ उच्छिष्टंभाविताभर्तुर्भुंक्तेनित्यंयुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ दैवतंचपतिंमेनेभर्तुश्चित्तानुसारिणी ॥ कर्मणामनसावाचानान्यचि
त्ताभ्यगात्पतिम् ॥ १३ ॥ तंसर्वभावोपगतापतिशुश्रूषणेरता ॥ साध्वाचाराशुचिर्दक्षाकुटुंबस्यहितैषिणी ॥ १४ ॥ भर्तुश्चापिहितंयत्तत्सततंसानुवर्तते ॥ देवता
तिथिभृत्यानांश्वश्रूश्वशुरयोस्तथा ॥ १५ ॥ शुश्रूषणपरानित्यंसततंसंयतेंद्रिया ॥ साब्राह्मणंतदादृष्ट्वासंस्थितंभैक्ष्यकांक्षिणम् ॥ १६ ॥

॥ कश्चिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दंडकेदंडकारण्ये ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ शुश्रूषायाइति भर्तृशुश्रूषयासार्वज्ञ्यप्राप्तिर्दर्शिता ॥ ३१ ॥ साचब्राह्म

कुर्वतीपतिशुश्रूषांसस्माराथशुभेक्षणा ॥ व्रीडितासाभवत्साध्वीतदाभरतसत्तम ॥ भिक्षामादायविप्रायनिर्जगामयशस्विनी ॥ १७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥
किमिदंभवतित्वंमांतिष्ठेत्युक्त्वावरांगने ॥ उपरोधंकृतवतीनविसर्जितवत्यसि ॥ १८ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणंक्रोधसंतप्तंज्वलंतमिवतेजसा ॥ दृष्ट्वा
साध्वीमनुष्येंद्रसांत्वपूर्वंवचोब्रवीत् ॥ १९ ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ क्षंतुमर्हसिमेविद्वन्भर्तामेदैवतंमहत् ॥ सचापिक्षुधितःश्रांतःप्राप्तःशुश्रूषितोमया ॥ २० ॥ ॥ ब्राह्म
णउवाच ॥ ॥ ब्राह्मणानगरीयांसोगरीयांस्तेपतिःकृतः ॥ गृहस्थधर्मेवर्तंतीब्राह्मणानवमन्यसे ॥ २१ ॥ इंद्रोप्येषांप्रणमतेकिंपुनर्मानवोभुवि ॥ अवलिप्तेनजा
नीषेवृद्धानांनश्रुतंत्वया ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाह्यग्निसदृशादहेयुःपृथिवीमपि ॥ ॥ स्त्र्युवाच ॥ ॥ नाहंबलाकाविप्रर्षेत्यजक्रोधंतपोधन ॥ २३ ॥ अनयाक्रुद्धया
दृष्ट्वाक्रुद्धःकिंमांकरिष्यसि ॥ नावजानाम्यहंविप्रान्देवैस्तुल्यान्मनस्विनः ॥ २४ ॥ अपराधमिमंविप्रक्षंतुमर्हसिमेनघ ॥ जानामितेजोविप्राणांमहाभाग्यंचधी
मताम् ॥ २५ ॥ अपेयःसागरःक्रोधात्कृतोहिलवणोदकः ॥ तथैवदीप्ततपसांमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ २६ ॥ येषांक्रोधाग्निरद्यापिदंडकेनोपशाम्यति ॥ ब्राह्मणानां
परिभवाद्वातापिःसुदुरात्मवान् ॥ २७ ॥ अगस्त्यमृषिमासाद्यजीर्णःक्रूरोमहासुरः ॥ बहुप्रभावाःश्रूयंतेब्राह्मणानांमहात्मनाम् ॥ २८ ॥ क्रोधःसुविपुलोब्रह्मन्प्र
सादश्चमहात्मनाम् ॥ अस्मिंस्त्वतिक्रमेब्रह्मन्क्षंतुमर्हसिमेनघ ॥ २९ ॥ पतिशुश्रूषयाधर्मोयःसमेरोचतेद्विज ॥ दैवतेष्वपिसर्वेषुभर्तामेदैवतंपरम् ॥ ३० ॥ अवि
शेषेणतस्याहंकुर्यांधर्मंद्विजोत्तम ॥ शुश्रूषायाःफलंपश्यपत्युर्ब्राह्मणयादृशम् ॥ ३१ ॥ बलाकाहित्वयादग्धारोषात्तद्विदितंमया ॥ क्रोधःशत्रुःशरीरस्थोमनुष्या
णांद्विजोत्तम ॥ ३२ ॥ यःक्रोधमोहौत्यजतितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ योवदेदिहसत्यानिगुरुंसंतोषयेतच ॥ ३३ ॥ हिंसितश्चनहिंसेततंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ जितेंद्रि
योधर्मपरःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ ३४ ॥ कामक्रोधौवशौयस्यतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ यस्यचात्मसमोलोकोधर्मज्ञस्यमनस्विनः ॥ ३५ ॥ सर्वधर्मेषुचरतस्तंदेवा
ब्राह्मणंविदुः ॥ योध्यापयेदधीयीतयजेद्वायाजयीतवा ॥ ३६ ॥ दद्याद्वापियथाशक्तितंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ ब्रह्मचारीवदान्योयोप्यधीयाद्विजपुंगवः ॥ ३७ ॥

णानांब्रह्मविदामेवास्तीतितल्लक्षणान्याह क्रोधइति ॥ ३२ ॥ अत्रलक्षणकथनंनिष्प्रयोजनमितियान्येवंविद्वल्लक्षणानितानिविद्यासाधनानीतिन्यायेनब्राह्मण्यकामस्यक्रोधादित्यागोगुर्वाराधनादिचकर्तव्यत्वेनविधीयते यइति सत्यवाक्गुरुभक्तःक्षमावांश्चभवेदित्यर्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ शाश्वतोधर्मआत्मदर्शनं यदाहयाज्ञवल्क्यः इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणां अयंतुपरमोधर्मोयद्योगेनात्मदर्शनमिति सत्येत्रैकालिकबाधशून्येवस्तुनिप्रतिष्ठितःपर्यवसि

स्वाध्यायवानमत्तोवैतंदेवाब्राह्मणंविदुः॥ यद्ब्राह्मणानांकुशलंतदेषांपरिकीर्तयेत् ॥ ३८ ॥ सत्यंतथाव्याहरतांनानृतेरमतेमनः ॥ धर्मंतुब्राह्मणस्याहुःस्वाध्यायं
दममार्जवम्॥ ३९ ॥ इंद्रियाणांनिग्रहंचशाश्वतंद्विजसत्तम॥ सत्यार्जवेधर्ममाहुःपरंधर्मविदोजनाः॥ ४० ॥ दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःसचसत्येप्रतिष्ठितः॥ श्रुतिप्र
माणोधर्मःस्यादितिवृद्धानुशासनम्॥ ४१ ॥ बहुधादृश्यतेधर्मःसूक्ष्मएवद्विजोत्तम॥ भगवानपिधर्मज्ञःस्वाध्यायनिरतःशुचिः ॥ ४२ ॥ नतुतत्त्वेनभगवन्धर्मंवे
त्सीतिमेमतिः॥ यदिविप्रनजानीषेधर्मंपरमकंद्विज ॥ ४३ ॥ धर्मव्याधंततःपृच्छगत्वातुमिथिलांपुरीम्॥ मातापितृभ्यांशुश्रूषुःसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ ४४ ॥ मि
थिलायांवसेद्व्याधःसतेधर्मान्प्रवक्ष्यति ॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेयथाकामंद्विजोत्तम ॥४५॥ अत्युक्तमपिमेसर्वंक्षंतुमर्हस्यनिंदित ॥ स्त्रियोह्यवध्याःसर्वैषांयेधर्ममभि
विंदते ॥ ४६ ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥प्रीतोस्मितवभद्रंतेगतःक्रोधश्चशोभने ॥ उपालंभस्त्वयात्युक्तोममनिःश्रेयसंपरम्॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिसाधयिष्या
मिशोभने॥ ४७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥तयाविसृष्टोनिर्गम्यस्वमेवभवनंययौ॥ विनिंदन्सस्वमात्मानंकौशिकोद्विजसत्तमः॥ ४८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
आरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिपतिव्रतोपाख्यानेषडधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २०६॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥
चिंतयित्वातदाश्चर्यंस्त्रियाप्रोक्तमशेषतः॥ विनिंदन्सस्वमात्मानमागस्कृतइवाबभौ ॥ १ ॥ चिंतयानःस्वधर्मस्यसूक्ष्मांगतिमथाब्रवीत् ॥ श्रद्दधानेनवैभाव्यंग
च्छामिमिथिलामहम्॥ २ ॥ कृतात्माधर्मवित्तस्यांव्याधोनिवसतेकिल॥ तंगच्छाम्यहमद्यैवधर्मंप्रष्टुंतपोधनम्॥ ३ ॥ इतिसंचिंत्यमनसाश्रद्दधानःस्त्रियावचः॥
बलाकाप्रत्ययेनासौधर्म्यैश्चवचनैःशुभैः॥ ४ ॥ संप्रतस्थेसमिथिलांकौतूहलसमन्वितः॥ अतिक्रामन्नरण्यानिग्रामांश्चनगराणिच॥ ५॥ ततोजगाममिथिलां
जनकेनसुरक्षिताम्॥ धर्मसेतुसमाकीर्णांयज्ञोत्सववतींशुभाम्॥ ६ ॥ गोपुराट्टालकवतींहर्म्यप्राकारशोभनाम्॥ प्रविश्यनगरींरम्यांविमानैर्बहुभिर्युताम्॥७॥
पण्यैश्चबहुभिर्युक्तांसुविभक्तमहापथाम्॥ अश्वैरथैस्तथानागैर्योधैश्चबहुभिर्युताम्॥८॥

तःअन्योधर्मस्त्वसत्येप्रतिष्ठितइत्यर्थात्सिद्धं ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ साधयिष्यामिस्वकार्यमितिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकद्वि
शततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ ॥ चिंतयित्वेति आगोपराधःकृतमनेनेत्यागस्कृतः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ विमानैःसप्तभौमिकगृहैः ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ सूनावधस्थानंतन्मध्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अदेशस्थंअयोग्यदेशस्थं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥१९॥२०॥ गुरूमातापितरौ ॥ २१ ॥ नाभ्यसूयेपरगुणेषुदोषंनाविष्कुर्वे वर्त

हृष्टपुष्टजनाकीर्णांनित्योत्सवसमाकुलाम् ॥ सोपश्यद्बहुवृत्तांतांब्राह्मणःसमतिक्रमन् ॥ ९ ॥ धर्मव्याधमपृच्छच्चसचास्यकथितोद्विजैः ॥ अपश्यत्तत्रगत्वातंसू
नामध्येव्यवस्थितम् ॥ १० ॥ मार्गमाहिषमांसानिविक्रीणंतंतपस्विनम् ॥ आकुलत्वाच्चक्रेतॄणामेकांतेसंस्थितोद्विजः ॥११॥ सतुज्ञात्वाद्विजंप्राप्तंसहसासंभ्रमो
त्थितः ॥ आजगामयतोविप्रःस्थितएकांतदर्शने ॥ १२ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ अभिवादयेत्वांभगवन्स्वागतंतेद्विजोत्तम ॥ अहंव्याधोहिभद्रंतेकिंकरोमिप्रशा
धिमाम् ॥ १३ ॥ एकपत्न्यायदुक्तोसिगच्छत्वंमिथिलामिति ॥ जानाम्येतदहंसर्वंयदर्थंत्वमिहागतः ॥ १४ ॥ श्रुत्वाचतस्यतद्वाक्यंसविप्रोभृशविस्मितः ॥ द्वितीय
मिदमाश्चर्यमित्यचिंतयतद्विजः ॥ १५ ॥ अदेशस्थंहितेस्थानमितिव्याधोब्रवीदिदम् ॥ गृहंगच्छावभगवन्यदितेरोचतेनघ ॥ १६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ बा
ढमित्येवतंविप्रोहृष्टोवचनमब्रवीत् ॥ अग्रतस्तुद्विजंकृत्वासजगामगृहंप्रति ॥ १७ ॥ प्रविश्यचगृहंरम्यमासनेनाभिपूजितः ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिगृह्यद्विजो
त्तमः ॥ १८ ॥ ततःसुखोपविष्टस्तंव्याधंवचनमब्रवीत् ॥ कर्मैतद्वैनसदृशंभवतःप्रतिभातिमे ॥ अनुतप्येभृशंताततवघोरेणकर्मणा ॥ १९ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥
कुलोचितमिदंकर्मपितृपैतामहंपरम् ॥ वर्तमानस्यमेधर्मेस्वेमन्युंमाकृथाद्विज ॥ २० ॥ विधात्राविहितंपूर्वंकर्मस्वमनुपालयन् ॥ प्रयत्नाच्चगुरूवृद्धौशुश्रूषेहंद्वि
जोत्तम ॥ २१ ॥ सत्यंवदेनाभ्यसूयेयथाशक्तिददानिच ॥ देवतातिथिभृत्यानामवशिष्टेनवर्तये ॥ २२ ॥ नकुत्सयाम्यहंकिंचिन्नगर्हेबलवत्तरम् ॥ कृतमन्वेतिक
र्तारंपुराकर्मद्विजोत्तम ॥ २३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यमिहलोकस्यजीवनम् ॥ दंडनीतिस्त्रयीविद्यातेनलोकोभवत्युत ॥ २४ ॥ कर्मशूद्रेकृषिर्वैश्येसंग्रामःक्षत्रिये
स्मृतः ॥ ब्रह्मचर्यंतपोमंत्राःसत्यंचब्राह्मणेसदा ॥ २५ ॥ राजाप्रशास्तिधर्मेणस्वकर्मनिरताःप्रजाः ॥ विकर्माणश्चयेकेचित्तान्युनक्तिस्वकर्मसु ॥ २६ ॥ भेतव्यंहि
सदाराज्ञांप्रजानामधिपाहिते ॥ वारयंतिविकर्मस्थंनृपामृगमिवेषुभिः ॥ २७ ॥ जनकस्येहविप्रर्षेविकर्मस्थोनविद्यते ॥ स्वकर्मनिरतावर्णाश्चत्वारोपिद्विजोत्तम
॥ २८ ॥ सएषजनकोराजादुर्वृत्तमपिचेत्सुतम् ॥ दंड्यंदंडेनिक्षिपतितथानग्लातिधार्मिकम् ॥ २९ ॥ सुयुक्तचारोनृपतिःसर्वंधर्मेणपश्यति ॥ श्रीश्चराज्यंचदंडश्च
क्षत्रियाणांद्विजोत्तम ॥ ३० ॥ राजानोहिस्वधर्मेणश्रियमिच्छंतिभूयसीम् ॥ सर्वेषामेववर्णानांत्राताराजाभवत्युत ॥ ३१ ॥

येजीवामि ॥ २२ ॥ कुत्साविद्यमानदोषसंकीर्तनं गर्हाअविद्यमानदोषारोपः पुराकृतंकर्मैतिसंबंधः ॥ २३ ॥ लोकःपरलोकः ॥२४॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥ नग्लातिनग्लानिंनयति ॥२९॥३०॥३१॥

॥ ३२ ॥३३ ॥ ३४ ॥ अभिचारात्स्वैरगतेः ॥ ३५ ॥ भेरुंडाःभयानकाः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ सुपरिणीतेनसाधुना येसंयुंजंतिसम्यग्योगंसेनानिवेशंकुर्वंतितएवपार्थिवाअन्येचोराइत्यर्थः ॥ ३९ ॥
॥ ४० ॥ ४१॥ संरंभाद्भयात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अन्यत्विपरीतंस्यात्इतरत्ताद्दृशंद्वितीयंकल्याणमेवात्मनःपरस्यचाभिध्यायेत्जानीयात् ॥ ४४ ॥ पापेपापिनिप्रतिपापःप्रतिपापीनस्यात् ॥ ४५ ॥ वृजि

परेणहिहतान्ब्रह्मन्वराहमहिषानहम् ॥ नस्वयंहन्मिविप्रर्षेविक्रीणामिसदात्वहम् ॥३२॥ नभक्षयामिमांसानिऋतुगामीतथात्यहम् ॥ सदोपवासीचतथानक्त
भोजीसदाद्विज ॥ ३३ ॥ अशीलश्चापिपुरुषोभूत्वाभवतिशीलवान् ॥ प्राणिहिंसारतिश्चापिभवतेधार्मिकःपुनः ॥ ३४ ॥ अभिचारान्नरेंद्राणांधर्मःसंकीर्यतेम
हान् ॥ अधर्मोवर्ततेचापिसंकीर्यंतेततःप्रजाः ॥ ३५ ॥ भेरुंडावामनाःकुब्जाःस्थूलशीर्षास्तथैवच ॥ क्लिबाश्चांधाश्चबधिराजायंतेत्युच्चलोचनाः ॥३६॥ पार्थिवा
नामधर्मत्वात्प्रजानामभवःसदा ॥ सएषराजाजनकःप्रजाधर्मेणपश्यति ॥ ३७ ॥ अनुगृह्णन्प्रजाःसर्वाःस्वधर्मनिरताःसदा ॥ येचैवमांप्रशंसंतियेचानिंदंतिमान
वाः ॥ ३८ ॥ सर्वान्सुपरिणीतेनकर्मणातोषयाम्यहम् ॥ येजीवंतिस्वधर्मेणसंयुंजंतिचपार्थिवाः ॥३९॥ नकिंचिदुपजीवंतिदांताउत्थानशीलिनः ॥ शक्त्यान्नदा
नंसततंतितिक्षाधर्मनित्यता ॥ ४० ॥ यथार्हंप्रतिपूजाचसर्वभूतेषुवैसदा ॥ त्यागान्नान्यत्रमर्त्यानांगुणास्तिष्ठंतिपूरुषे ॥ ४१ ॥ मृषावादंपरिहरेत्कुर्यात्प्रियमया
चितः ॥ नचकामान्नसंरंभान्नद्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् ॥ ४२ ॥ प्रियेनातिभृशंहृष्येदप्रियेनचसंज्वरेत् ॥ नमुह्येदर्थकृच्छ्रेषुनचधर्मंपरित्यजेत् ॥ ४३ ॥ कर्मचेत्किंचिद
न्यत्स्यादितरन्नतदाचरेत् ॥ यत्कल्याणमभिध्यायेत्तत्रात्मानंनियोजयेत् ॥ ४४ ॥ नपापेप्रतिपापःस्यात्साधुरेवसदाभवेत् ॥ आत्मनैवहतःपापोयःपापंकर्तुमि
च्छति ॥ ४५ ॥ कर्मचैतदसाधूनांवृजिनानामसाधुवत् ॥ नधर्मोस्तीतिमन्वानाःशुचीनवहसंतिये ॥ ४६ ॥ अश्रद्दधानाधर्मस्यतेनश्यंतिनसंशयः ॥ महादृतिरि
वाध्मातःपापोभवतिनित्यदा ॥ ४७ ॥ मूढानामवलिप्तानामसारंभावितंभवेत् ॥ दर्शयत्यंतरात्मातंदिवारूपमिवांशुमान् ॥ ४८ ॥ नलोकेराजतेमूर्खःकेवला
त्मप्रशंसया ॥ अपिचेहमृजाहीनःकृतविद्यःप्रकाशते ॥ ४९ ॥ अब्रुवन्कस्यचिन्निंदामात्मपूजामवर्णयन् ॥ नकश्चिद्गुणसंपन्नःप्रकाशोभुविदृश्यते ॥ ५० ॥ वि
कर्मणातप्यमानःपापाद्विपरिमुच्यते ॥ नतत्कुर्यांपुनरितिद्वितीयात्परिमुच्यते ॥ ५१ ॥

नानांव्यसनवतां असाधुश्चोरादिस्तद्वत् ॥ ४६ ॥ दृतिर्भस्त्रा आध्मातःसन्नसारोपिपुष्टोभवेत् ॥ ४७ ॥ तद्वन्मूढानांभावितंचिंतितं अंतरात्मैवतंमूढंदर्शयति मूढस्यमौढ्यमेवस्वरूपज्ञापकं ॥ ४८ ॥ मृजा
हीनःमलिनदेहः श्रियेतिपाठांतरेस्पष्टोर्थः ॥ ४९ ॥ मूढमतमाह अब्रुवन्निति ॥ ५० ॥ पापात्प्राक्कृतात् द्वितीयात्करिष्यमाणात् ॥ ५१ ॥

कर्मणेति येनतेनेतिजपतपस्तीर्थाद्यन्यतमेनयेनकेनचिदपिपापात्परिमुच्यतइत्यनुषज्यते सब्राह्मणःकेनस्याद्येनस्यात्तेनेदृशएवस्यादितिश्रुतिर्हिधर्मेषुधर्मोत्पत्तिविषया ज्ञानोत्पत्तौत्वेकएवश्रवणादिमार्गो
नान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रूयते ॥ ५२ ॥ प्राकृतानीतिसंबंधः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ चिकीर्षेदिति यःसाधूनांछिद्राणिधनादिहीनतयारिक्तानिश्राद्धादीनियःविवृणोतिधनादिदानेनविवृणोतिविशेषतःपिदधा
ति ॥ ५५ ॥ सःकल्याणंमोक्षोपायंकर्त्तुमिच्छेदेव साधुसेवनजात्पुण्यान्मुमुक्षाउदेतीत्यर्थः ॥ ५६ ॥ यथेति मुमुक्षापापनाशपूर्विकैवोदेतीतिभावः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अधर्माइति लुब्धाःधर्मशून्याअपिधर्म

कर्मणायेनतेनेहपापाद्द्विजवरोत्तम ॥ एवंश्रुतिरियंब्रह्मन्धर्मेषुप्रतिदृश्यते ॥ ५२ ॥ पापान्यबुध्वेहपुराकृतानिप्राग्धर्मशीलोपिविहंतिपश्चात् ॥ धर्मोराजन्नुदते
पूरुषाणांयत्कुर्वतेपापमिहप्रमादात् ॥ ५३ ॥ पापंकृत्वाहिमन्येतनाहमस्मीतिपूरुषः ॥ तंतुदेवाःप्रपश्यंतिस्वस्यैवांतरपूरुषः ॥ ५४ ॥ चिकीर्षेदेवकल्याणंश्रद्दधा
नोऽनसूयकः ॥ वसनस्येवच्छिद्राणिसाधूनांविवृणोतियः ॥ ५५ ॥ पापंचेत्पुरुषःकृत्वाकल्याणमभिपद्यते ॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्योमहाभ्रेणेवचंद्रमाः ॥ ५६ ॥ य
थादित्यःसमुद्यन्वैतमःपूर्वंव्यपोहति ॥ एवंकल्याणमातिष्ठन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ५७ ॥ पापानांविद्ध्यधिष्ठानंलोभमेवद्विजोत्तम ॥ लुब्धाःपापंव्यवस्यंतिनरानाति
बहुश्रुताः ॥ ५८ ॥ अधर्माधर्मरूपेणतृणैःकूपाइवावृताः ॥ तेषांदमःपवित्राणिप्रलापाधर्मसंश्रिताः ॥ सर्वंहिविद्यतेतेषुशिष्टाचारःसुदुर्लभः ॥ ५९ ॥ ॥ मार्कं
डेयउवाच ॥ ॥ सतुविप्रोमहाप्राज्ञोधर्मव्याधमपृच्छत ॥ शिष्टाचारंकथमहंविद्यामितिनरोत्तम ॥ ६० ॥ एतदिच्छामिभद्रंतेश्रोतुंधर्मभृतांवर ॥ त्वत्तोमहाम
तेव्याधतद्ब्रवीहियथातथम् ॥ ६१ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ यज्ञोदानंतपोवेदाःसत्यंचद्विजसत्तम ॥ पंचैतानिपवित्राणिशिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६२ ॥ कामक्रो
धौवशेकृत्वादंभंलोभमनार्जवम् ॥ धर्ममित्येवसंतुष्टास्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥ ६३ ॥ नतेषांविद्यतेवृत्तंयज्ञस्वाध्यायशीलिनाम् ॥ आचारपालनंचैवद्वितीयंशि
ष्टलक्षणम् ॥ ६४ ॥ गुरुशुश्रूषणंसत्यमक्रोधोदानमेवच ॥ एतच्चतुष्टयंब्रह्मन्शिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६५ ॥ शिष्टाचारेमनःकृत्वाप्रतिष्ठाप्यचसर्वशः ॥ यामयंलभ
तेवृत्तिंसानशक्याह्यतोन्यथा ॥ ६६ ॥ वेदस्योपनिषत्सत्यंसत्यस्योपनिषद्दमः ॥ दमस्योपनिषत्त्यागःशिष्टाचारेषुनित्यदा ॥ ६७ ॥

स्यरूपमिवरूपंयस्यतेनदंभेनआवृताः तेषांदंभिनां अतएवदंभिनांसाधूनांचविशेषानवगमात् तेषुदंभिषुशिष्टाचारःसुदुर्लभःदुर्बोधइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शिष्टाचारमाह यज्ञइति ॥ ६२ ॥ शिष्ट
लक्षणमाह कामेति ॥ ६३ ॥ वृत्तंवृतंस्वेच्छोपात्तमितियावत् वृत्तोधीतेप्यतीतेनिवर्तुलेपिम्रतेवृतेइतिमेदिनी ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अतोन्यथागुरुशुश्रूषणाद्यभावे ॥ ६६ ॥ वेदस्येति उपनिषद्रहस्यं सत्यंब्रह्म
तदज्ञानेवेदोनिष्फलइत्यर्थः एवंदमाभावेसत्यंनास्तित्यागाभावेदमोपिनास्तीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

अपथाअमार्गेण अनुयाताअनुगंता ॥ ६८ ॥ श्रुतिश्चत्यागश्चतेद्वेपरंअयनंस्थानंयेषांतेश्रुतित्यागपरायणाः ॥ ६९ ॥ परांबुद्धिं आत्माकारांवृत्तिमपिनियच्छंतिनिगृह्णंति परवैराग्यवंतइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ शिष्टाचारवतिशुक्लपटोपमेयोगधर्मःरागइवसाधुर्भवेत् शुक्लेव वेतिइवार्थे ववायथातथैवैवमित्यमरः ॥ ७३ ॥ अहिंसांसत्यंचस्तौति अहिंसेति प्रतिष्ठांस्थैर्यं ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ योयथेत्यर्धंव्याचष्टेपापात्मेत्यादिना अनात्मवान्अजितचित्तः ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अहंकारोदर्पःमत्सरःपरदोषासहिष्णुत्वंतद्वर्जिताः शिष्टंगुरुशास्त्रोक्तंआचरंतःशिष्टाचाराः ॥ ७८ ॥ त्रैविद्यवृद्धाःतिस्रोविद्याऋग्य

येतुधर्मानसूयंतेबुद्धिमोहान्वितानराः॥ अपथागच्छतांतेषामनुयाताचपीड्यते ॥६८॥ येतुशिष्टाःसुनियताःश्रुतित्यागपरायणाः॥ धर्मपंथानमारूढाःसत्यधर्मपरायणाः॥६९॥ नियच्छंतिपरांबुद्धिंशिष्टाचारान्विताजनाः॥ उपाध्यायमतेयुक्ताःस्थित्याधर्मार्थदर्शिनः ॥ ७० ॥ नास्तिकान्भिन्नमर्यादान्क्रूरान्पापमतौस्थितान्॥ त्यजतान्ज्ञानमाश्रित्यधार्मिकानुपसेव्यच ॥ ७१ ॥ कामलोभग्रहाकीर्णांपंचेंद्रियजलांनदीम्॥ नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर ॥ ७२ ॥ क्रमेणसंचितोधर्मोबुद्धियोगमयोमहान्॥ शिष्टाचारेभवेत्साधूरागःशुक्लेववासिसि॥ ७३॥ अहिंसासत्यवचनंसर्वभूतहितंपरम् ॥ अहिंसापरमोधर्मःसचसत्येप्रतिष्ठितः॥ सत्येकृत्वाप्रतिष्ठांतुप्रवर्तंतेप्रवृत्तयः॥ ७४ ॥ सत्यमेवगरीयस्तुशिष्टाचारनिषेवितम्॥ आचारश्चसतांधर्मःसंतश्चाचारलक्षणाः॥ ७५॥ योयथाप्रकृतिर्जंतुःसस्वांप्रकृतिमश्नुते॥ पापात्माक्रोधकामादीन्दोषानाप्नोत्यनात्मवान्॥७६॥ आरंभोन्याययुक्तोयःसहिधर्मइतिस्मृतः॥ अनाचारस्त्वधर्मोतिएतच्छिष्टानुशासनम्॥७७॥ अक्रुध्यंतोनसूयंतोनिरहंकारमत्सराः॥ ऋजवःशमसंपन्नाःशिष्टाचाराभवंतिते॥ ७८॥ त्रैविद्यवृद्धाःशुचयोवृत्तवंतोमनस्विनः॥ गुरुशुश्रूषवोदांताःशिष्टाचाराभवंत्युत॥ ७९॥ तेषामहीनसत्वानांदुष्कराचारकर्मणाम्॥ स्वैःकर्मभिःसत्कृतानांघोरत्वंसंप्रणश्यति ॥८०॥ तंसदाचारमाश्चर्यंपुराणं शाश्वतंध्रुवम्॥ धर्मंधर्मेणपश्यंतःस्वर्गंयांतिमनीषिणः ॥ ८१॥ आस्तिकामानहीनाश्चद्विजातिजनपूजकाः॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नाःसंतःस्वर्गनिवासिनः॥८२॥ वेदोक्तःपरमोधर्मोधर्मशास्त्रेषुचापरः॥ शिष्टाचारश्चशिष्टानांत्रिविधंधर्मलक्षणम्॥ पारणंचापिविद्यानांतीर्थानामवगाहनम्॥८३॥

जुःसामात्मिकायत्रसत्रिविद्योयज्ञस्तत्रसाधवस्त्रैविद्यायाज्ञिकाः वृत्तंशीलंतद्वंतः मनस्विनःजितचित्ताः ॥ ९ ॥ दुष्कराचारकर्मणांअन्यैर्दुष्करःआचारःशीलंकर्मयज्ञादियेषांतेषां घोरत्वंहिंसादिदोषवत्त्वं ॥ ८० ॥ आश्चर्यमसतांदुरनुष्ठेयत्वात् सदाचारंसद्भिराचीर्णं पुराणमनादिं शाश्वतंअनवच्छिन्नं ध्रुवंनित्यं अत्याज्यमित्यर्थः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ वेदोक्तोऽग्निहोत्रादिःधर्मशास्त्रोक्तःअष्टकाश्राद्धादिःशिष्टाचारःहोलकादिः शिष्टानांतुष्टिरितिशेषः तदुक्तमभियुक्तैः सतांहिसंदेहपदेषुवस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइति अस्यापिशिष्टाचारेएवांतर्भावात्त्रिविधमित्युक्तं पारणंसमापनं ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विपाकंक्रमेणपुण्यपापयोःक्षयं तेनपुण्यक्षासहेतुःसुखंनेष्टव्यंपापक्षासहेतुर्दुःखंसोढव्यमितिभावः न्यायोयुक्तिः गुणाःशमादयस्तदुपेताः ॥ ८६ ॥ शुक्लाःहिंसाशून्यधर्मवंतः सत्पथेब्रह्म
मार्गेसंविभक्तारःकुटुंबेषु॥८७॥श्रुतधनाःविद्याधनाः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ एधंतेवर्धंते ॥ ९१ ॥ नाभिमानःनिरभिमानः॥९२॥ सतांपदंपदनीयंप्रार्थनीयं ॥९३ ॥ करुणाःकरुणावंतश्चतेवेदनशीलाश्च

क्षमासत्यार्जवंशौचंसतामाचारदर्शनम्॥ सर्वभूतदयावंतोअहिंसानिरताःसदा॥८४॥परुषंचनभाषंतेसदासंतोद्विजप्रियाः ॥शुभानामशुभानांचकर्मणां
फलसंचये॥८५॥विपाकमभिजानंतितेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥ न्यायोपेतागुणोपेताःसर्वलोकहितैषिणः ॥८६ ॥ संतःस्वर्गजितःशुक्लाःसन्निविष्टाश्चसत्पथे॥
दातारःसंविभक्तारोदीनानुग्रहकारिणः॥८७॥सर्वपूज्याःश्रुतधनास्तथैवचतपस्विनः॥सर्वभूतदयावंतस्तेशिष्टाःशिष्टसंमताः ॥८८॥ दीनशिष्टाःसुखाँल्लोका
नाप्नुवंतीहचश्रियम्॥पीडयाचकलत्रस्यभृत्यानांचसमाहिताः॥८९॥ अतिशक्त्याप्रयच्छंतिसंतःसद्भिःसमागताः ॥ लोकयात्रांचपश्यंतोधर्ममात्महितानि
च॥९०॥एवंसंतोवर्तमानास्त्वेधंतेशाश्वतीःसमाः॥अहिंसासत्यवचनमानृशंस्यमथार्जवम्॥ ९१॥ अद्रोहोनाभिमानश्चह्रीस्तितिक्षादमःशमः॥धीमंतोधृति
मंतश्चभूतानामनुकंपकाः॥ ९२॥अकामद्वेषसंयुक्तास्तेसंतोलोकसाक्षिणः॥त्रीण्येवतुसतामाहुःसंतःपदमनुत्तमम्॥ ९३॥ नचैवद्रुह्येद्दद्याच्चसत्यंचैवसदाव
देत्॥सर्वत्रचदयावंतःसंतःकरुणवेदिनः॥ ९४॥गच्छंतीहसुसंतुष्टाधर्मपंथानमुत्तमम्॥शिष्टाचारामहात्मानोयेषांधर्मःसुनिश्चितः ॥९५॥ अनसूयाक्षमा
शांतिःसंतोषःप्रियवादिता॥कामक्रोधपरित्यागःशिष्टाचारनिषेवणम् ॥९६॥ कर्मचश्रुतसंपन्नंसतांमार्गमनुत्तमम्॥ शिष्टाचारंनिषेवंतेनित्यंधर्ममनुव्रताः॥
॥९७॥प्रज्ञाप्रासादमारुह्यमुच्यंतेमहतोभयात्॥प्रेक्षंतोलोकवृत्तानिविविधानिद्विजोत्तम॥९८॥ अतिपुण्यानिपापानितानिद्विजवरोत्तम ॥ एतत्तेसर्वमा
ख्यातंयथाप्रज्ञंयथाश्रुतम्॥ शिष्टाचारगुणंब्रह्मन्पुरस्कृत्यद्विजर्षभ॥९९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवा
देसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२०७॥ ॥७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥सतुविप्रमथोवाचधर्मव्याधोयुधिष्ठिर ॥यदहमाचरेकर्मघोरमेतदसंशयम्॥१ ॥
विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्दुस्तरंहिपुराकृतम्॥पुराकृतस्यपापस्यकर्मदोषोभवत्ययम्॥ २॥

मत्वर्थीयोच् ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ कर्मचकर्मैवकर्मणेतिगौडपाठेकर्मणाश्रुतेनचसंपन्नमित्यर्थः ॥९७॥ प्रज्ञाऋतंभराख्यावस्तुयाथात्म्यविषयंज्ञानंतदेवउच्चत्वात्प्रासादं भयात्संसारात् लोकानांवृत्ता
निअतीतानागतादीनि ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥सत्विति एतन्मांसविक्रयात्मकं॥ १ ॥ २॥

दोषस्येति यत्नवानपिनपरिहर्तुंशक्नोमिविधेःप्राबल्यादित्यर्थः ॥ ३ ॥ निमित्तेति शरवन्निमित्तभूतावयंसंधातृवत्कर्तातुविधिरेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५॥ अन्नाद्यभूताःअन्नंचतदद्यंचभोग्यंभक्ष्यंचेत्यर्थः सर्वमस्यान्नंभवतीतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ येस्याग्नयोजुह्वतोमांसकामाइतिमंत्रलिंगमपिश्रुतिरेव ॥ ११ ॥ १२ ॥ अत्रापीत्यादिसार्धःश्लोकः कलौतुमांसेनपैतृकस्यनिषेधाद्देवताशेषाद्यज्ञियमांसादन्यत्रमांसभक्षणंदुष्यत्येवेतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अमांसाशीति यज्ञियमांसभुजोपिऋतुगामिनोब्रह्मचर्यमिवऔपचारिकममांसाशित्वमितिभावः ॥ १५॥ सत्यानृतेज्ञानकर्ममार्गौ अत्रापियज्ञि

दोषस्यैतस्यवैब्रह्मन्विघातेयत्नवानहम्॥ विधिनाहिहतेपूर्वंनिमित्तंघातकोभवेत्॥३॥ निमित्तभूताहिवयंकर्मणोस्यद्विजोत्तम॥ येषांहतानांमांसानिविक्रीणामीहवैद्विज॥ ४॥ तेषामपिभवेद्धर्मउपयोगेनभक्षणे॥ देवतातिथिभृत्यानांपितॄणांचापिपूजनम्॥ ५॥ ओषध्योवीरुधश्चैवपशवोमृगपक्षिणः॥ अन्नाद्यभूतालोकस्यइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः॥६॥ आत्ममांसप्रसादेनशिबिरौशीनरोनृपः॥ स्वर्गंसुदुर्गमंप्राप्तःक्षमावान्द्विजसत्तम ॥७॥ राज्ञोमहानसेपूर्वंरंतिदेवस्यवैद्विज॥ द्वेसहस्रेतुवध्येतेपशूनामन्वहंतदा ॥ ८ ॥ अहन्यहनिवध्येतेद्वेसहस्रेगवांतथा॥ समांसंददतोह्यन्नंरंतिदेवस्यनित्यशः॥ ९ ॥ अतुलाकीर्तिरभवन्नृपस्यद्विजसत्तम॥ चातुर्मास्येचपशवोवध्यंतइतिनित्यशः ॥ १० ॥ अग्नयोमांसकामाश्चइत्यपिश्रूयतेश्रुतिः॥ यज्ञेषुपशवोब्रह्मन्वध्यंतेसततंद्विजैः ॥ ११ ॥ संस्कृताःकिलमंत्रैश्चतेपिस्वर्गमवाप्नुवन्॥ यदिनैवाग्नयोब्रह्मन्मांसकामाभवन्पुरा॥ १२ ॥ भक्ष्यंनैवाभवन्मांसंकस्यचिद्द्विजसत्तम ॥ १३ ॥ अत्रापिविधिरुक्तश्चमुनिभिर्मांसभक्षणे॥ देवतानांपितॄणांचभुंक्तेदत्वापियःसदा ॥ यथाविधियथाश्राद्धंनप्रदुष्यतिभक्षणात् ॥ १४ ॥ अमांसाशीभवत्येवमित्यपिश्रूयतेश्रुतिः॥ भार्यांगच्छन्ब्रह्मचारीऋतौभवतिब्राह्मणः॥१५॥ सत्यानृतेविनिश्चित्यअत्रापिविधिरुच्यते ॥ सौदासेनतदाराज्ञामानुषाभक्षिताद्विज ॥ शापाभिभूतेनभृशमत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ १६ ॥ स्वधर्मइतिकृत्वातुनत्यजामिद्विजोत्तम॥ पुराकृतमितिज्ञात्वाजीवाम्येतेनकर्मणा ॥ १७ ॥ स्वकर्मत्यजतोब्रह्मन्नधर्मइहदृश्यते॥ स्वकर्मनिरतोयस्तुधर्मःसइतिनिश्चयः॥ १८॥ पूर्वंहिविहितंकर्मदेहिनंनविमुंचति ॥ धात्राविधिरयंदृष्टोबहुधाकर्मनिर्णये ॥ १९ ॥

यमांसभक्षणेविधिर्विशेषः तमेवाहपरकृतिमुखेन सौदासेनेति कर्तृत्वाद्यभिमानवतामूढेनकर्मठेनयज्ञियमपिमांसंभक्षणीयंनज्ञानमार्गस्थेनेतिभावः रंतिदेवनिदर्शनंतुयुगांतराभिप्रायं अत्रकिंप्रतिभातिमे किंशब्दःकुत्सायां अत्रमांसेभक्षणीयेममनिंदाप्रतिभाति अतएवनहन्मिनभक्षयामीतिप्रागेवोक्तंमयेत्यर्थः ॥१६ ॥ कुतस्तर्हित्वंमांसविक्रयंकरोषितत्कर्तुरपिप्रयोजकत्वाद्धिंसादोषोस्तीत्याशंक्याह स्वेति स्वकर्मइत्यस्यव्याख्यापुराकृतमित्यादि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तथापिहिंसामिश्रंकर्मतवाप्ययोग्यमित्याशंक्यसर्वत्राहिंसायाअपरिहार्यत्वमाह कृषिंसाध्वीतीत्यादिना केनराजीवान्नहिंसंत्यपितुसर्वेपिहिंसंत्येवेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

द्रष्टव्यातुभवेत्प्रज्ञाक्रूरेकर्मणिवर्तता॥ कथंकर्मशुभंकुर्यांकथंमुच्येपराभवात्॥ २० ॥ कर्मणस्तस्यघोरस्यबहुधानिर्णयोभवेत्॥ दानेचसत्यवाक्येचगुरुशुश्रू
षणेतथा॥ २१ ॥ द्विजातिपूजनेचाहंधर्मेचनिरतःसदा॥ अभिमानातिवादाभ्यांनिवृत्तोस्मिद्विजोत्तम॥ २२ ॥ कृषिंसाध्वीतिमन्यंतेतत्राहिंसापरास्मृता॥ कर्षं
तोलांगलैःपुंसोघ्नंतिभूमिशयान्बहून्॥ २३ ॥ जीवानन्यांश्चबहुशस्तत्रकिंप्रतिभातिमे॥ धान्यबीजानियान्याहुर्व्रीह्यादीनिद्विजोत्तम ॥ २४ ॥ सर्वाण्येतानि
जीवानितत्रकिंप्रतिभातिमे॥ अध्याक्रम्यपशूंश्चापिघ्नंतिवैभक्षयंतिच ॥ २५ ॥ वृक्षांस्तथौषधीश्चापिछिंदंतिपुरुषाद्विज॥ जीवाहिबहवोब्रह्मन्वृक्षेषुचफले
षुच ॥ २६ ॥ उदकेबहवश्चापितत्रकिंप्रतिभातिमे॥ सर्वंव्याप्तमिदंब्रह्मन्प्राणिभिःप्राणिजीवनैः॥ २७ ॥ मत्स्यान्ग्रसंतेमत्स्याश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे॥ सत्वैः
सत्वानिजीवंतिबहुधाद्विजसत्तम॥ २८ ॥ प्राणिनोन्योन्यभक्षाश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे॥ चंक्रम्यमाणाजीवांश्चधरणीसंश्रितान्बहून्॥ २९ ॥ पद्भ्यांघ्नंतिनराःवि
प्रतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ उपविष्टाःशयानाश्चघ्नंतिजीवाननेकशः ॥ ३० ॥ ज्ञानविज्ञानवंतश्चतत्रकिंप्रतिभातिमे ॥ जीवैर्ग्रस्तमिदंसर्वमाकाशंपृथिवीतथा
॥ ३१ ॥ अविज्ञानाच्चहिंसंतितत्रकिंप्रतिभातिमे॥ अहिंसेतियदुक्तंहिपुरुषैर्विस्मितैःपुरा॥ ३२ ॥ केनहिंसंतिजीवान्वैलोकेस्मिन्द्विजसत्तम॥ बहुसंचिंत्यइति
वैनास्तिकश्चिदहिंसकः॥ ३३ ॥ अहिंसायांतुनिरतायतयोद्विजसत्तम॥ कुर्वंत्येवहिहिंसांतेयत्नादल्पतराभवेत् ॥ ३४ ॥ आलक्ष्याश्चैवपुरुषाःकुलेजातामहागु
णाः॥ महाघोराणिकर्माणिकृत्वालज्जंतिवैनच॥ ३५ ॥ सुहृदःसुहृदोन्यांश्चदुर्हृदश्चापिदुर्हृदः॥ सम्यक्प्रवृत्तान्पुरुषान्नसम्यगनुपश्यतः॥ ३६ ॥ समृद्धैश्चननं
दतिबांधवाबांधवैरपि॥ गुरूंश्चैवविनिंदंतिमूढाःपंडितमानिनः॥ ३७ ॥ बहुलोकेविपर्यस्तंदृश्यतेद्विजसत्तम ॥ धर्मयुक्तमधर्मंचतत्रकिंप्रतिभातिमे॥ ३८ ॥ व
क्तुंबहुविधंशक्यंधर्माधर्मेषुकर्मसु॥ स्वकर्मनिरतोयोहिसयशःप्राप्नुयान्महत्॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयस० पतिव्रतोपाख्यानेब्राह्मणव्याध
संवादेअष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२०८॥ ॥७॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ धर्मव्याधस्तुनिपुणंपुनरेवयुधिष्ठिर ॥ विप्रर्षभमुवाचेदंसर्वधर्मभृतांवर॥१॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ ७ ॥
शांत्यादयोज्ञानांगभूताधर्माःप्रोक्ताःसंप्रतिज्ञानंविनाकृतकृत्यतानास्तीतिवक्तुंधर्मतत्त्वस्यदुरवगाहत्वंप्रपंचस्यनिःसारत्वंचोच्यते धर्मव्याधस्त्वित्यादिना ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ धारणाऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुनीतंगुरुशिक्षा ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रहीणाःश्रांताअपीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ पुत्रगृद्धिभिःपुत्रकामैः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ग्र

॥व्याधउवाच॥ ॥श्रुतिप्रमाणोधर्मोयमितिवृद्धानुशासनम्॥सूक्ष्मागतिर्हिधर्मस्यबहुशाखाह्यनंतिका॥ २ ॥प्राणांतिकेविवाहेचवक्तव्यमनृतंभवेत् ॥ अ
नृतेनभवेत्सत्यंसत्येनैवानृतंभवेत्॥ ३ ॥यद्भूतहितमत्यंतंतत्सत्यमितिधारणा॥विपर्ययकृतोधर्मःपश्यधर्मस्यसूक्ष्मताम् ॥ ४ ॥यत्करोत्यशुभंकर्मशुभंवायदि
सत्तम॥अवश्यंतत्समाप्नोतिपुरुषोनात्रसंशयः॥ ५ ॥विषमांचदशांप्राप्तोदेवान्गर्हतिवैभृशम्॥आत्मनःकर्मदोषाणिनविजानात्यपंडितः॥ ६ ॥ मूढोनैकृति
कश्चापिचपलश्चद्विजोत्तम॥सुखदुःखविपर्यासान्सदासमुपपद्यते॥ ७ ॥नैनंप्रज्ञासुनीतंवात्रायतेनैवपौरुषम्॥योयमिच्छेद्यथाकामंतंतंकामंसआप्नुयात्॥
॥ ८ ॥यदिस्याद्पराधीनंपौरुषस्यक्रियाफलम्॥संयताश्चापिदक्षाश्चमतिमंतश्चमानवाः॥९॥दृश्यंतेनिष्फलाःसंतःप्रहीणाःसर्वकर्मभिः॥भूतानामपरःकश्चि
द्धिंसायांसततोत्थितः॥१०॥ वंचनायांचलोकस्यससुखीजीवतेसदा॥अचेष्टमपिचासीनंश्रीःकंचिदुपतिष्ठति॥११॥ कश्चित्कर्माणिकुर्वन्हिनप्राप्यमधिगच्छ
ति॥देवानिष्ट्वातपस्तप्त्वाकृपणैःपुत्रगृद्धिभिः॥१२॥ दशमासधृतागर्भेजायंतेकुलपांसनाः॥अपरेधनधान्यैश्चभोगैश्चपितृसंचितैः॥ १३ ॥ विपुलैरभिजायंते
लब्धास्तैरेवमंगलैः ॥ कर्मजाहिमनुष्याणांरोगानास्त्यत्रसंशयः ॥ १४ ॥ व्याधयोविनिवार्यंतेव्याधैःक्षुद्रमृगाइव ॥ तेचापिकुशलैर्वैद्यैर्निपुणैःसंभृतौषधैः॥
॥ १५ ॥ व्याधयोविनिवार्यंतेमृगाव्याधैरिवद्विज॥येषामस्तिचभोक्तव्यंग्रहणीदोषपीडिताः ॥ १६ ॥नशक्नुवंतितेभोक्तुंपश्यधर्मभृतांवर ॥ अपरेबाहुबलिनः
क्लिश्यंतिबहवोजनाः॥ १७॥ दुःखेनचाधिगच्छंतिभोजनंद्विजसत्तम॥इतिलोकमनाक्रंदंमोहशोकपरिप्लुतम् ॥ १८ ॥ स्रोतसाऽसकृदाक्षिप्तंह्रियमाणंबलीय
सा ॥ नम्रियेयुर्नजीर्येयुःसर्वेस्युःसर्वकामिकाः॥ १९ ॥नाप्रियंप्रतिपश्येयुर्वशित्वंयदिवैभवेत्॥उपर्युपरिलोकस्यसर्वोगंतुंसमीहते॥ यततेचयथाशक्तिनचत
द्वर्ततेतथा ॥ २० ॥ बहवःसंप्रदृश्यंतेतुल्यनक्षत्रमंगलाः॥महत्तुफलवैषम्यंदृश्यतेकर्मसंधिषु॥ २१ ॥

हणीविष्टंभरोगः ॥ १६ ॥ १७ ॥ अनाक्रंदंअसहायं आक्रंदःक्रंदनेह्वानेमित्रदारुणयुद्धयोरितिमेदिनी ॥ १८ ॥ स्रोतसाकर्मप्रवाहेण असकृत्आक्षिप्तंआधिव्याधिभिस्ताडितं म्रियमाणंअवशं ॥ १९ ॥
ननुसर्वेपिस्ववशाएवदृश्यंतेनेत्याह नेति ॥ २० ॥ बहवइति दैवज्ञशास्त्रमपिव्यभिचारिफलमित्याशयः ॥ २१॥

नेति स्वीयमपिवस्तुस्वस्यानधीनंप्राक्कर्मवशाद्भवतीत्यर्थः तत्रापिदृष्टसामग्रीवैकल्यमितिलोकायतमतमाशंक्याह कर्मणेति प्राकृतानांदेहात्मवादिनां कृतहानाकृताभ्यागमादिदोषदर्शिनांतुप्राक्कर्मैवप्रधानमितिभावः ॥ २२ ॥ एतदेववक्तुंजीवस्यनित्यत्वमाह यथेति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ दशार्धतापंचत्वं ॥ २६ ॥ ननुकृतनाशोपिकृष्यादिफलेषुदृश्यतेऽतःकृतंकर्मनदेहांतरेनुवर्तिष्यतेदेहादन्यस्यात्मनोभावादित्याशंक्याह अन्योहीति भोजनफलवत्कृतस्यकर्मणःफलमपरिहार्यं यत्रतुसद्यःफलंनदृष्टंतत्रापिजन्मांतरेभविष्यतीत्यनुमेयं यत्राचाकृतमपिफलंनिधिलाभादिउपैति तत्रजन्मांतरीयंसाधनंकल्प्यमित्यर्थः ॥ २७ ॥ उत्पद्यतिजन्मांतरंलभते यतस्तैःप्राचीनैःकर्मभिर्भावितोरंजितः अतएवक्रममाणंप्रकृत्यश्रूयते तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेति तस्मात्स्वकृतमेवस्वयंभुंक्तेनत्वन्यकृतमन्यो

नकेचिदीशतेब्रह्मन्स्वयंग्राह्यस्यसत्तम ॥ कर्मणाप्राकृतानांवैइहसिद्धिःप्रदृश्यते ॥ २२ ॥ यथाश्रुतिरियंब्रह्मन्जीवःकिलसनातनः ॥ शरीरमध्रुवंलोकेसर्वेषांप्राणिनामिह ॥ २३ ॥ वध्यमानेशरीरेतुदेहनाशोभवत्युत ॥ जीवःसंक्रमतेन्यत्रकर्मबंधनिबंधनः ॥ २४ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ कथंकर्मविदांश्रेष्ठजीवोभवतिशाश्वतः ॥ एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंतत्त्वेनवदतांवर ॥ २५ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ नजीवनाशोस्तिहिदेहभेदेमिथ्यैतदाहुर्म्रियतीतिमूढाः ॥ जीवस्तुदेहांतरितःप्रयातिदशार्धतैवास्यशरीरभेदः ॥ २६ ॥ अन्योहिनाश्नातिकृतंहिकर्ममनुष्यलोकेमनुजस्यकश्चित् ॥ यत्तेनकिंचिद्धिकृतंहिकर्मतदश्नुतेनास्तिकृतस्यनाशः ॥ २७ ॥ सुपुण्यशीलाहिभवंतिपुण्यानराधमाःपापकृतोभवंति ॥ नरोनुयातास्त्विहकर्मभिःस्वैस्ततःसमुत्पद्यतिभावितस्तैः ॥ २८ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ कथंसभवतेयोनौकथंवापुण्यपापयोः ॥ जातीःपुण्यास्त्वपुण्याश्चकथंगच्छतिसत्तम ॥ २९ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ गर्भाधानसमायुक्तंकर्मेदंसंप्रदृश्यते ॥ समासेनतुतेक्षिप्रंप्रवक्ष्यामिद्विजोत्तम ॥ ३० ॥ यथासंभृतसंभारःपुनरेवप्रजायते ॥ शुभकृच्छुभयोनीषुपापकृत्पापयोनिषु ॥ ३१ ॥

तोनास्तिकृतस्यनाशइत्युक्तं ॥ २८ ॥ २९ ॥ एवंस्थूलशरीरादन्यत्वमात्मनःप्रसाध्यलिंगशरीरादपिव्यतिरेकंसाधयितुंवैराग्योत्पत्त्यर्थंजन्मादीनांदुःखरूपत्वमाहगर्भेत्यादिना गर्भाधानेनपिंडोत्पत्तिप्रकाशकेनग्रंथेनएतत्सर्वंसमायुक्तंसमाहितं तदेवसंक्षिप्याह इदंयत्संप्रदृश्यतेस्थूलदेहादिघटांतंतत्सर्वंकर्मैवेति अयमर्थः म्रियमाणोजंतुर्विद्याकर्मपूर्वप्रज्ञाभिःपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियरूपसप्तदशकात्मकेनलिंगेनइतउत्क्रम्ययथाकर्मस्वर्गंनरकंवागत्वातत्रभोगान्भुक्त्वाकर्मशेषेणवृष्टिद्वारेणपुनर्बीजभावंप्राप्यशुक्रशोणितरूपेणपरिणमते बीजेपुनर्लिंगशरीरेणाविश्यतैरेवपूर्वैर्विद्यादिसंस्कारैर्युक्तोजायते तत्केनकर्मणाकुत्रजायतइत्येतत्प्रवक्ष्यामीत्यर्थः ॥ ३० ॥ संभृताःसंभाराःकर्मबीजानियेन ॥ ३१ ॥

मोहनीयैस्तामसैः अधःनरकतिर्यक्षु ॥ ३२ ॥ जातिर्जन्म संचरेयोनिसंचरेउत्क्रांत्यादिषुच ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रेत्यमृत्वा दुःखात्मकःप्रतीघातः दुःखंभोक्तुमित्यर्थः ॥ ३५ ॥ अपथ्यमितिच्छेदः ॥ ३६ ॥
अदुःखितइतिच्छेदः दुःखाभावस्यचसुखमितिसंज्ञानतुसंसारेस्वरूपतःसुखमस्ति तथाचाहुः भारेऽपनीतेसुखिनःसंवृत्ताःस्मइति ततःअदुःखेसुखाध्यासात् अनिवृत्तेतिच्छेदः ॥ ३७ ॥ निवृत्तबंधोवीतरागः
तत्रहेतुः विशुद्धश्चेति ॥ ३८ ॥ तस्यफलं तपोयोगयोःआलोचनध्यानयोःसमारंभं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ यतेत्यतेत ॥ ४१ ॥ पुण्यफलमाह अनसूयुरिति ॥ ४२ ॥ संस्कृतस्यअष्टाचत्वारिंशत्संस्कारयुक्त

शुभैःप्रयोगैर्देवत्वंव्यामिश्रैर्मानुषोभवेत् ॥ मोहनीयैर्वियोनीषुत्वधोगामीचकिल्बिषी ॥ ३२ ॥ जातिमृत्युजरादुःखैःसततंसमभिद्रुतः ॥ संचरेपच्यमानश्चदो
षैरात्मकृतैर्नरः ॥ ३३ ॥ तिर्यग्योनिसहस्राणिगत्वानरकमेवच ॥ जीवाःसंपरिवर्तंतेकर्मबंधनिबंधनाः ॥ ३४ ॥ जंतुस्तुकर्मभिस्तैस्तैःस्वकृतैःप्रेत्यदुःखितः ॥ तद्दुः
खप्रतिघातार्थमपुण्यांयोनिमाप्नुते ॥ ३५ ॥ ततःकर्मसमादत्तेपुनरन्यन्नवंबहु ॥ पच्यतेतुपुनस्तेनभुक्त्वाऽपथ्यमिवातुरः ॥ ३६ ॥ अजस्रमेवदुःखार्त्तोऽदुःखितः
सुखसंज्ञकः ॥ ततोनिवृत्तबंधत्वात्कर्मणामुदयादपि ॥ ३७ ॥ परिक्रामतिसंसारेचक्रवद्बहुवेदनः ॥ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः ॥ ३८ ॥ तपोयोगस
मारंभंकुरुतेद्विजसत्तम ॥ कर्मभिर्बहुभिश्चापिलोकानश्नातिमानवः ॥ ३९ ॥ सचेन्निवृत्तबंधस्तुविशुद्धश्चापिकर्मभिः ॥ प्राप्नोतिसुकृताँल्लोकान्यत्रगत्वानशो
चति ॥ ४० ॥ पापंकुर्वन्पापवृत्तःपापस्यांतंनगच्छति ॥ तस्मात्पुण्यंयतेत्कर्तुंवर्जयीतचपापकम् ॥ ४१ ॥ अनसूयुःकृतज्ञश्चकल्याणानिचसेवते ॥ सुखानिधर्म
मर्थंचस्वर्गंचलभतेनरः ॥ ४२ ॥ संस्कृतस्यचदांतस्यनियतस्ययतात्मनः ॥ प्राज्ञस्यानंतरावृत्तिरिहलोकेपरत्रच ॥ ४३ ॥ सतांधर्मेणवर्तेतक्रियांशिष्टवदाचरेत् ॥
असंक्लेशेनलोकस्यवृत्तिंलिप्सेतवैद्विज ॥ ४४ ॥ स्वधर्मेणक्रियालोकेकर्मणःसोप्यसंकरः ॥ संतिह्यागमविज्ञानाःशिष्टाःशास्त्रेविचक्षणाः ॥ ४५ ॥ प्राज्ञोधर्मे
णरमतेधर्मंचैवोपजीवति ॥ तस्माद्धर्मादवाप्तेनधनेनद्विजसत्तम ॥ ४६ ॥ तस्यैवसिंचतेमूलंगुणान्पश्यतियत्रवै ॥ धर्मात्माभवतिह्येवंचित्तंचास्यप्रसीदति
॥ ४७ ॥ समित्रजनसंतुष्टइहप्रेत्यचनंदति ॥ शब्दंस्पर्शंतथारूपंगंधानिष्टांश्चसत्तम ॥ ४८ ॥ प्रभुत्वंलभतेचापिधर्मस्यैतत्फलंविदुः ॥ धर्मस्यचफलंलब्ध्वानतुष्य
तिमहाद्विज ॥ ४९ ॥ अतृप्यमाणोनिर्वेदमापेदेज्ञानचक्षुषा ॥ प्रज्ञाचक्षुर्नरइहदोषंनैवानुरुध्यते ॥ ५० ॥

स्य दांतस्यजितबाह्येंद्रियस्य नियतस्यशौचादिपरस्य यतात्मनःजितचित्तस्य अनंतरासुलभावृत्तिर्जीवनंविषयसुखमितियावत् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ स्वधर्मेणेति यतःशिष्टाउपदेष्टारःसंतिअतःकर्मणः कर्मणिष
ष्ठी कर्म स्वधर्मेणस्वोचितेनाचारेण क्रियाःकुरुष्व आशीर्लिङ्मध्यमैकवचनं सोपिअसंकरः धर्माणामितिशेषः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ यत्रधर्मे ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्रभुत्वंअप्रतिहतेच्छत्वं धर्मस्येति चित्तशुद्धा
भोगेच्छायांक्षीणायांस्वर्गेपिवैराग्यंजायतेइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ अतृप्यमाणःप्रीतिमलभमानः निर्वेदंवैराग्यं आपेदेआप्नोति लकारव्यत्ययआर्षः दोषंरागद्वेषादिकंनानुरुध्यतेतद्वशोनभवतीत्यर्थः ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ उपायतएवमोक्षेप्रयततेनत्वनुपायाद्दैवमात्राश्रयादितियोजना ॥ ५२ ॥ तपःज्ञानं निःश्रेयसंमोक्षसाधनं ॥ ५३ ॥ तेनतपसा ॥ ५४ ॥ तेषांनिग्रहस्यफलंचकिंकथंचफलमाप्नोतीतिसंबंधः ॥ ५५ ॥
॥ ५६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ सूक्ष्मशरीरादप्यात्मानंविवेचितुंइंद्रियाणामजये
दोषमाह विज्ञानार्थमित्यादिना महांधकारेविद्यमानानांघटादीनांविज्ञानार्थंघटच्छिद्राद्बहिर्गतदीपप्रभेवब्रह्मणिविद्यमानरूपादीनांविज्ञानार्थंइंद्रियच्छिद्रद्वाराबहिर्गतंतैजसंमनःप्रथमंप्रवर्तते ततूरूपादि

विरज्यतेयथाकामंनचधर्मंविमुंचति ॥ सर्वत्यागेचयततेदृष्ट्वालोकंक्षयात्मकम् ॥ ५१ ॥ ततोमोक्षेप्रयततेनानुपायादुपायतः ॥ एवंनिर्वेदमादत्तेपापंकर्मजहा
तिच ॥ ५२ ॥ धार्मिकश्चापिभवतिमोक्षंचलभतेपरम् ॥ तपोनिःश्रेयसंजंतोस्तस्यमूलंशमोदमः ॥ ५३ ॥ तेनसर्वानवाप्नोतिकामान्यान्मनसेच्छति ॥ इंद्रियाणां
निरोधेनसत्येनचदमेनच ॥ ब्रह्मणःपदमाप्नोतियत्परंद्विजसत्तम ॥ ५४ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ इंद्रियाणितुयान्याहुःकानितानियतव्रत ॥ निग्रहश्चकथंका
र्योनिग्रहस्यचकिंफलम् ॥ ५५ ॥ कथंचफलमाप्नोतितेषांधर्मभृतांवर ॥ एतदिच्छामितत्त्वेनधर्मंज्ञातुंनिबोधमे ॥ ५६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेनवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्त
स्तुविप्रेणधर्मव्याधोयुधिष्ठिर ॥ प्रत्युवाचयथाविप्रंतच्छृणुष्वनराधिप ॥ १ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ विज्ञानार्थंमनुष्याणांमनःपूर्वंप्रवर्तते ॥ तत्प्राप्यकामंभजते
क्रोधंचद्विजसत्तम ॥ २ ॥ ततस्तदर्थंयततेकर्मचारभतेमहत् ॥ इष्टानांरूपगंधानामभ्यासंचनिषेवते ॥ ३ ॥ ततोरागःप्रभवतिद्वेषश्चतदनंतरम् ॥ ततोलोभःप्रभ
वतिमोहश्चतदनंतरम् ॥ ४ ॥ ततोलोभाभिभूतस्यरागद्वेषहतस्यच ॥ नधर्मेजायतेबुद्धिर्व्याजाद्धर्मंकरोतिच ॥ ५ ॥ व्याजेनचरतेधर्ममर्थंव्याजेनरोचते ॥ व्याजे
नसिध्यमानेषुधनेषुद्विजसत्तम ॥ ६ ॥ तत्रैवरमतेबुद्धिस्ततःपापंचिकीर्षति ॥ सुहृद्भिर्वार्यमाणश्चपंडितैश्चद्विजोत्तम ॥ ७ ॥ उत्तरंश्रुतिसंबद्धंब्रवीत्यश्रुतियोजि
तम् ॥ अधर्मस्त्रिविधस्तस्यवर्ततेरागदोषजः ॥ ८ ॥ पापंचिंतयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच ॥ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यगुणानश्यंतिसाधवः ॥ ९ ॥ एकशीलैश्चमित्रत्वंभ
जंतेपापकर्मिणः ॥ सतेनदुःखमाप्नोतिपरत्रचविपद्यते ॥ १० ॥

विज्ञानंप्राप्यज्ञातेर्थेकामंरागंक्रोधंद्वेषंचभजते ॥ २ ॥ तत्ररागकार्यमाहसपादश्लोकेन ततइति ॥ ३ ॥ प्रभवतिस्वकार्यसाधनेनकृतकृत्योभवति द्वेषकार्यमाहपादोनश्लोकेन द्वेषश्चेति ॥ ४ ॥ उभयोः
कार्यमाह ततोलोभेति व्याजात्दंभात् ॥ ५ ॥ व्याजेनकौटिल्येन अर्थंधनं ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रुतिसंबद्धंअसंगोहमुदासीनोहमित्यादि अश्रुतियोजितंश्रुतिपथेशांत्यादौयोजितंयोगःतद्रहितंयथास्यात्तथा शमा
दिशून्योपिअसंगत्वंशास्त्रीयंशब्दैनैवदर्शयतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ मनोवाक्कायजत्वेनत्रैविध्यमेवाह पापमिति साधवःशमादयः ॥ ९ ॥ पापकर्मिणः भावप्रधानोनिर्देशः पापकर्मकरत्वादित्यर्थः ॥ १० ॥

धर्मलाभोपायमेवाहसार्धेन यस्त्विति ॥ ११ ॥ १२ ॥ सूनृतंप्रियंधर्म्यंच ॥ १३ ॥ १४ ॥ ब्राह्मींब्राह्मणानांस्वभूतां ॥ १५ विद्यामेवाह इदमित्यादिना इदंप्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धंविश्वंकृत्स्नंजगत्स्थावरजंगमात्मकंसर्वंसर्वमपिअजय्यंकर्मणानलभ्यं सर्वशःसर्वप्रकारेण इदंसर्वंयदयमात्माआत्मैवेदंसर्वमित्यादिश्रुतिभ्यःसर्वस्यात्ममात्रत्वादितिभावः ननुपशुबंधयाजीसर्वाँल्लोकानभिजयतीतिकर्मजय्यत्वं जगतःकथंश्रूयतेतत्राह महाभूतात्मकमिति यतःब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यंवस्तुतदेवमहाभूतानिआकाशादीनिआत्माजीवःकंआनंदरूपईश्वरःएतत्त्रितयात्मकं तथाचश्रुतिः भोक्ताभोग्यंप्रेरितारंचमत्वा सर्वंप्रोक्तंत्रिविधंब्रह्ममेतदिति नातःपरतरंभवेत्अतोब्रह्मणोन्यत्श्रेष्ठतरंप्राप्यंनास्ति जयश्रुतिस्तुअविद्यावद्विषयकर्मकांडाभिप्राया ॥ १६ ॥ ननुकेयंविद्यानाम आत्मैकत्वप्रतिपत्तिरितिब्रूमः किंशालग्रामेविष्णुत्वमिवप्रत्यगात्मनिसार्वात्म्यंभावनात्मकंकुर्यादितिविधितएवइहप्रतिपत्तव्यं उतवह्नावौष्ण्यमिवतात्त्विकंतत्त्वमस्यादिशब्दप्रमाणात्प्रतिपत्तव्यं आद्येऽजय्यत्ववचनव्याकोपः द्वितीयेतात्विकाद्वैतेकर्मोपास्तिकांडयोरप्रामाण्यं नचेष्टापत्तिः तद्वदेवज्ञानकांडस्याप्यप्रामाण्यापत्तेः भेदग्राहिप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरविरोधस्तुस्पष्टएवेत्याशंक्याह महाभूतानीति खादयःशब्दादयश्चतद्गुणाःतस्मिन्ब्रह्मणिआश्रितागुणाःत्रिगुणात्मकमायाकार्यत्वात् मायायाश्चाश्रयोब्रह्मैव देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढां मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमित्यादिश्रुतिभ्यः अयमर्थः चंद्रेणासंस्पृष्टमपिजलंचंद्रेचंचलत्वानेकत्वाधःस्थत्वाद्यारोपहेतुर्भवति एवंप्रत्यगात्मनाऽसंस्पृष्टापिमायातत्रदुःखित्वानेकत्वाद्यारोपहेतुर्भवतीति तथाचश्रुतयः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् ससमानःसन्नुभौलोकावनुसंचरतिध्यायतीवलेलायतीव घटसंवृतमाकाशंनीयमानेयथाघटे घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइत्याद्याः समानःबुद्धितादात्म्यंप्राप्तः लेलायतिलोलुपोभवति ब्रह्मैवस्वप्नादिष्विवस्वाज्ञानात्स्वस्मिन्ननेकभेदभिन्नंप्रपंचंपश्यति प्रमाणतश्चतद्बाधेएकमेवशिष्यते अतोरज्जूरगन्यायेनप्रपंचस्याधिष्ठानादनन्यत्वादात्ममात्रत्वं अविद्यावस्थायांकर्मोपास्तिज्ञानकांडानांप्रामाण्यं उत्पन्नेतुज्ञानेवेदाअवेदाइतिश्रुत्यैवस्वस्यप्रामाण्यंनिषिद्धमितिनकिंचिद्दुःस्थं यदाहुःसंप्रदायविदः देहात्मप्रत्ययोयद्वत्प्रमाणत्वेनकल्पितः लौकिकंतद्वदेवेदंप्रमाणंत्वात्मनिश्चयादिति आआत्मनिश्चयादितिच्छेदः तस्माद्युक्तमुक्तंखादयस्तद्गुणाइति ॥ १७ ॥

पापात्माभवतिह्येवंधर्मलाभंतुमेशृणु ॥ यस्त्वेतान्प्रज्ञयादोषान्पूर्वमेवानुपश्यति ॥ ११ ॥ कुशलःसुखदुःखेषुसाधूंश्चाप्युपसेवते ॥ तस्यसाधुसमारंभाद्बुद्धि
धर्मेषुराजते ॥ १२ ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥ब्रवीषिसूनृतंधर्म्यंयस्यवक्तानविद्यते॥दिव्यप्रभावःसुमहानृषिरेवमतोसिमे॥ १३ ॥ ॥व्याधउवाच॥ ॥ब्राह्म
णावैमहाभागाःपितरोग्रभुजःसदा॥ तेषांसर्वात्मनाकार्यंप्रियंलोकेमनीषिणा ॥ १४ ॥ यत्तेषांचप्रियंतत्तेवक्ष्यामिद्विजसत्तम ॥ नमस्कृत्वाब्राह्मणेभ्योब्राह्मीं
विद्यांनिबोधमे॥ १५॥इदंविश्वंजगत्सर्वमजय्यंचापिसर्वशः॥ महाभूतात्मकंब्रह्मनातःपरतरंभवेत् ॥ १६ ॥ महाभूतानिखंवायुरग्निरापस्तथाचभूः ॥ शब्दः
स्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चतद्गुणाः ॥ १७॥

अत्रतार्किकाःखादयःशब्दादिगुणवंतःआत्माचगुणवानन्योनतुतेषांपरस्परंगुणगुणिभावोस्तीत्याहुस्तन्निरस्यति तेषामपीति तेषांअव्यवधानात्शब्दादीनांखादिगुणानामपिसतांगुणास्तारत्वमंद्रत्वादयः संति सर्वेदृश्यमानाः अनेनसाक्षात्परंपरयावाग्राह्यमात्रंपांचभौतिकमित्युक्तं फलितमाह गुणवृत्तिःपरस्परमिति अयसिदग्धृत्वंवह्नौचतुष्कोणत्वमित्यन्योन्यसंक्रमोदृष्टःतद्वदात्मानात्मधर्माणामपि आत्मन्यपिआनंदोविषयानुभवोनित्यत्वंचेतिसंतिधर्मास्तेचापृथक्त्वेपिचैतन्यात्पृथगिवावभासमानाअंतःकरणेदृश्यंते एवमंतःकरणधर्मादुःखित्वादयोपीतरत्रेतितयोःपरस्पराश्रितत्वमाविद्यकंयुज्यतेऽतोनात्मनःपृथग्भूताःखादयः किंतुरज्जूरगवत्तत्रैवाध्यस्ताइतिभावः त्रिषुईशसूत्रविराट्सु सर्वेइति एतेषांउपर्युपरिपरस्पराध्यासेपिपूर्वस्यसर्वेगुणाउत्तरस्मिन्भवंतिउत्तरस्यतुकेचिदेवपूर्वस्मिन्भवंतीत्युक्तं अयमर्थः यथाशुद्धेस्फटिकेजपाकुसुमसान्निध्याद्रक्तत्वाध्यासस्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोषेसतिपद्मरागत्वाध्यासस्तत्रैवचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वाध्यासइतिचतूरूपेस्फटिकेगुणवत्सुसोपाधिकेषुत्रिषुपूर्वपूर्वगुणस्यसर्वस्याप्युत्तरोत्तरत्राध्यासोदृश्यते तथाहि स्फटिकगतासत्तानिर्वचनीयेलौहित्येध्यस्तानतुस्फटिकेलौहित्यधर्मोनिर्वचनीयत्वमध्यस्तं एवंब्रह्मधर्माःसच्चिदानंदाःस्थूलेपिकायेदृश्यंते यथोक्तं अस्तिभातिप्रि

तेषामपिगुणाःसर्वेगुणवृत्तिःपरस्परम् ॥ पूर्वपूर्वगुणाःसर्वेक्रमशोगुणिषुत्रिषु ॥ १८ ॥ षष्ठस्तुचेतनानाममनइत्यभिधीयते ॥
सप्तमीतुभवेद्बुद्धिरहंकारस्ततःपरम् ॥ १९ ॥ इंद्रियाणिचपंचात्मारजःसत्त्वंतमस्तथा ॥ इत्येषसप्तदशकोराशिरव्यक्तसंज्ञकः ॥ २० ॥

यंरूपंनामचेत्यंशपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति एवंचरज्जुसर्पभ्रमेभीषणत्वादयएवंसर्पधर्मारज्ज्वामध्यस्यंतेनतुमिथ्यात्वादयस्तद्वत् ननुसर्पेपिअभिगम्यत्वादयोरज्जुधर्मानदृश्यंतेइतिसर्वैउत्युक्तिरसंगतेतिचेत्सत्यं अखंडैकरसेब्रह्मणिसच्चिदानंदाःस्वरूपानतिरिक्ताअपिअनृतजडदुःखप्रतियोगित्वेनकल्प्यंतेनतुरूपरसादिवदकल्पिताःसंति अतःकल्पितानांतेषांकार्येनुवृत्तिर्नानुपपन्ना येतुईशादौअकल्पिताईशनत्वादयोनतेसूत्रादिष्वनुवर्तंतेकिंतुकर्तृत्वसत्वादयएव तस्मात्कल्पितधर्माभिप्रायेणसर्वेपूर्वस्यधर्माउत्तरस्मिन्संतीत्युक्तंतेनदृश्यंसर्वंभौतिकंतच्चब्रह्मण्यभेदेनाध्यस्तमितिपूर्वार्धार्थः तत्रापिस्थूलंशुद्धेशसूत्रैरनुगतंसूत्रंशुद्धेशाभ्यांईशःशुद्धेनशुद्धंतुनकेनचिदनुगतमितिउत्तरार्धेर्थाद्दर्शितं श्रौतोर्थस्तुतस्यस्पष्टएवेतिनिष्कर्षः तथाचनद्रव्याणांप्रत्यक्षस्वरूपात्पृथक्सिद्धिरस्तीतितद्विरुद्धंतर्कमतंनिरस्तं ॥ १८ ॥ अत्रानुभवमेवप्रमाणयति षष्ठइति चेतनाधीवृत्तिस्तथाकामसंकल्पादयोप्युपलक्ष्यंते षष्ठंशब्दादिपंचकापेक्षया अयंभावः मनोविषयंकल्पयति स्वप्नेतथादर्शनात् बुद्धिस्तंप्रकाशयति अहंकारोभिमन्यतेमयायंज्ञातइतितस्मात्मनोमात्रंजगत् मनसोऽभावेतत्सत्त्वेप्रमाणाभावादिति ॥ १९ ॥ ननुप्रत्यक्षमेवतत्रप्रमाणमित्याशंक्याह इंद्रियाणीति आत्माजीवः अव्यक्तंमायातत्संज्ञकःप्रमाता प्रमाणंप्रमेयंचस्वप्नदृष्टांतेनमायामात्रमित्यवगंतव्यमितिभावः ॥ २० ॥

इंद्रियाणिमनोबुद्धिभ्यांसहसप्ततेषामर्थाःमंतव्यबोद्धव्याभ्यांसहशब्दादयःसप्त व्यक्ताव्यक्तैःबाह्येंद्रियग्राह्याःव्यक्ताःअन्येऽव्यक्ताःतैःसहसुसंवृतैरितिबुद्धिगुहायांलीनैरित्युक्तं तेचतुर्दशआकाशादयःपंच आत्माअहंकारोगुणत्रयंचेतिचतुर्विंशतेर्गणःव्यक्ताव्यक्तरूपः गुणःभोग्यवर्गः एतेभ्योविविक्तंयत्तदेवसर्वंसर्वात्मत्वात्सर्वशब्दाभिधेयंभोक्तृब्रह्मेत्यर्थः ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥ ७ ॥ एवंपूर्वत्रइदंजगन्महाभूतात्मकंब्रह्मेत्युक्तंतद्व्याख्यातुंभूतगुणान्विभजते सर्वात्मकत्वंब्रह्मणोव्याचष्टे एवमुक्तःसइत्यादिनाऽध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ गुणोत्तराणिउत्तरोत्तरगुणाःपूर्वपूर्वस्मिन्वर्ततइत्यर्थः ॥ ३ ॥ एतदेवाह भूमिरिति त्रयइति आकाशेएकःवातेद्वावित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ सर्वभूतेषुजरायुजादिषुलोकाश्चिदाल्लोपा

सर्वैरिहेंद्रियार्थैस्तुव्यक्ताव्यक्तैःसुसंवृतैः॥ चतुर्विंशकइत्येषव्यक्ताव्यक्तमयोगुणः॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि॥ २१॥ ॥इतिश्रीमहाभारते आरण्यके० मार्कंडेयसमास्याप० ब्राह्मणमाहात्म्येदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१०॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥एवमुक्तःसविप्रस्तुधर्मव्याधेनभारत॥ कथामकथयद्भूयोमनसःप्रीतिवर्धनीम्॥ १॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥महाभूतानियान्याहुःपंचधर्मभृतांवर॥ एकैकस्यगुणान्सम्यक्पंचानामपिमेवद॥ २॥ ॥व्याधउवाच॥ ॥भूमिरापस्तथाज्योतिर्वायुराकाशमेवच॥ गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांवक्ष्यामितेगुणान्॥ ३॥ भूमिःपंचगुणाब्रह्मन्नुदकंचचतुर्गुणम्॥ गुणास्त्रयस्तेजसिचत्रयश्चाकाशवातयोः॥ ४॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः॥ एतेगुणाःपंचभूमेःसर्वेभ्योगुणवत्तराः॥ ५॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसश्चापिद्विजोत्तम॥ अपामेतेगुणाब्रह्मन्कीर्तितास्तवसुव्रत॥ ६॥ शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोथगुणास्त्रयः॥ शब्दःस्पर्शश्चवायौतुशब्दश्चाकाशएवतु॥ ७॥ एतेपंचदशब्रह्मन्गुणाभूतेषुपंचसु॥ वर्तंतेसर्वभूतेषुयेषुलोकाःप्रतिष्ठिताः॥ ८॥ अन्योन्यंनातिवर्तंतेसम्यक्चभवतिद्विज॥ यदातुविषयीभावमाचरंतिचराचराः॥ ९॥ तदादेहीदेहमन्यंव्यतिरोहतिकालतः॥ आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः॥ १०॥

धिभूतानिपंचभूतानि ॥ ८ ॥ नातिवर्तंतेपंचस्वेकेनविनाइतराणिभूतानिनतिष्ठंतीत्यर्थः सम्यक्चभवतिएकीभावेनप्रकाशंते एकत्वमार्षं संपूर्वादंचुगतिपूजनयोरित्यस्माद्धातोःऋत्विगादिनाक्विनिसमः समिरादेशः समित्येकीभावइतियास्कः ननुभूतानांपरस्परमवियोगेमरणंनस्यात् तत्संघातोहिचेतनआत्मेतिलोकायतमतमाशंक्याह यदेति अविषयंविषयमिवयत्रभावयतिससंकल्पोविषयीभावःतेजीवास्तीव्रसंकल्पावेशाद्यंदेहंभावयंतितदभिमानदार्ढ्येनपूर्वदेहस्यात्यंतविस्मृतौसत्यांमृताइत्युच्यंतेनतुमृतदेहेपिभूतानांमिथोवियोगोस्तीत्यर्थः पाठांतरेभावंसंकल्पं विषमंस्वदेहविलक्षणंदेहांतरविषयं ॥ ९॥ विनश्यंतितिरोभवंति जायंतेआविर्भवंति ॥ १० ॥

धातवोरेतआदयः प्रत्येकंपांचभौतिकाःसंतोपि ॥ ११ ॥ सृज्यतेसंसृज्यते यद्वाप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिश्रूयमाणदृष्टिसृष्ट्यभिप्रायेणचक्षुरादिभिःसूर्यादिसृष्टिद्वारालोकःसृज्यतइतियथाश्रुतमेव
व्यक्तंघटादि अव्यक्तंइंद्रियादि लिंगंरूपादिप्रकाशस्तेनग्राह्यंअनुमेयं ॥ १२ ॥ यथास्वंस्वविषयानतिक्रमेण इमानिइंद्रियाणिधारयन्निगृह्णन्तप्यतइवआत्मानमविषयमप्यालोचयतइव मनआदीनां
निग्रहएवआत्मालोचनमित्यर्थः ॥ १३ ॥ आत्मनःसोपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोकेइति विततंकुंडलेकनकमिवउपादानत्वेनव्यापकं निरुपाधिकंरूपमपेक्ष्याह लोकमिति लोकंचसैंधवखिल्यवदात्मनि
चिदेकरसेविलीनंपश्यति तथाचश्रुतीब्रह्मविदांद्वेअवस्थेनिरूपयतः यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदिति उक्तंचाभियुक्तैः सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदु
च्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकइति परापरज्ञःपरंनिरुपाधिअपरंसोपाधि सक्तःप्रारब्धकर्मणाबद्धःसन्यावद्देहपातमेवसमाधौसोपाधिकावस्थामनुभवतिनतुविदेहकैवल्येपीत्यर्थः॥ १४॥
विद्याफलमाह पश्यतइति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेर्ब्रह्मभूतस्यउपाधित्यागादित्यर्थः अशुभेनपुण्यपापयोःफलेनसंप्रज्ञातसमाधाविवेकात्मधीदाढर्याज्जाग्रत्स्वप्नयोरपितदेवपश्यन्कर्मणानलिप्यतइत्यर्थः

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः॥ यैरावृतमिदंसर्वंजगत्स्थावरजंगमम्॥११॥ इंद्रियैःसृज्यतेयद्यत्तत्तद्व्यक्तमितिस्मृतम्॥ तदव्यक्तमितिज्ञेयंलिंगग्राह्य
मतींद्रियम्॥ १२॥ यथास्वंग्राहकान्येषांशब्दादीनामिमानितु॥ इंद्रियाणियदादेहीधारयन्निवतप्यते॥ १३॥ लोकेविततमात्मानंलोकंचात्मनिपश्यति ॥ परा
परज्ञःसक्तःसन्सतुभूतानिपश्यति॥ १४॥ पश्यतःसर्वभूतानिसर्वावस्थासुसर्वदा॥ ब्रह्मभूतस्यसंयोगोनाशुभेनोपपद्यते॥ १५॥ ज्ञानमूलात्मकंक्लेशमतिवृत्त
स्यपौरुषम्॥ लोकवृत्तिप्रकाशेनज्ञानमार्गेणगम्यते॥ १६॥ अनादिनिधनंजंतुमात्मयोनिंसदाव्ययम्॥ अनौपम्यममूर्तंचभगवानाहबुद्धिमान्॥ १७॥ तपो
मूलमिदंसर्वंयन्मांविप्रानुपृच्छसि॥ इंद्रियाण्येवसंयम्यतपोभवतिनान्यथा॥ १८॥

॥ १५ ॥ ज्ञानमूलेति ज्ञानंविद्यातस्याःमूलंमाया ब्रह्माकारांतःकरणवृत्तेरपिमायाकार्यत्वात् मायात्मकंमिथ्यारूपं क्लेशंअविद्यादिरूपं अतिवृत्तस्यअतिक्रम्यगतस्य योगिनः लोकसंबंधिन्याःवृत्तेर्वर्त
नजीवनात्मिकायाःप्रकाशोयेनतादृशेनज्ञानरूपेणज्ञानमार्गेण पौरुषंपरमपुरुषार्थरूपोमोक्षोगम्यतेप्रकाशते मायिक्यैवाविद्यामायिक्यैवविद्ययानष्टाचेन्मुच्यतेइत्यर्थः यथोक्तंश्रीभागवते विद्याविद्येम
मतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणां मोक्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मितेइति ज्ञानपूर्वात्मकमितिपाठेपिसएवार्थः ॥ १६ ॥ मुक्तजीवस्यस्वरूपमाह अनादीतिआद्यविशेषणेनलोकायतसंमतंदेहस्यात्मत्वंनिरस्तं
जंतुंपुत्तिकादिब्रह्मांतंजीवंआत्मयोनिं जीवस्यात्मयोगित्वंवदताजीवत्वहेतोरविद्यादेःपृथक्सत्तासांख्याद्यभिमतानिरस्ता अव्ययमितितार्किकाभिमतंसुखदुःखादिविकारवत्त्वंनिरस्तं सदेतिआगंतुकवि
कारास्पर्शित्वमुक्तं एतेनैवक्षणिकशून्यवादावपिनिरस्तौ अमूर्तमिति अतएवात्मवादोदेहसंमितात्मवादश्चपरास्तः अनौपम्यंतर्कागम्यमित्यर्थः भगवानाहस्वनिःश्वसितरूपेणवेदेनहेतुदृष्टांतवर्जितं नित्यंवि
भुंसर्वगतंसुसूक्ष्मंयद्भूतयोनिंपरिपश्यंतिधीराइत्यादिना बुद्धिमान्बुद्धिःनियम्यत्वेनास्यास्तीतिसतथा ॥ १७ ॥ तपोध्यानं ॥ १८ ॥

इंद्रियाणिनिगृहीतानिस्वर्गायविसृष्टानिनरकायेतियोजनयापूर्वार्धस्यैवव्याख्या ॥ १९ ॥ २० ॥ एतन्मूलमित्येतद्याचष्टे इंद्रियाणामिति दोषंरागविद्वेषादिरूपंआर्च्छंतिप्राप्नुवंति ॥ २१ ॥ षण्णांमनःष
ष्ठानामिंद्रियाणां नित्यानांआत्मनिकल्पितत्वेनरज्जुभुजंगवदाद्यंतशून्यानां ऐश्वर्यंनियंतृत्वं अनर्थैःप्रमातृत्वादिकर्त्तव्यभोक्तृत्वरूपैः ॥ २२ ॥ उक्तेर्थेप्रमाणसूचनार्थंआत्मानंरथिनंविद्धिशरीरंरथमेवचे
त्यादिकठवल्लीनामर्थंसंगृह्णाति रथइत्यादिना ॥ २३ ॥ आत्माबुद्धिः ॥ २४ ॥ इंद्रियाणामजयेशास्त्रजापिप्रज्ञानश्यतीत्याह इंद्रियाणामिति ॥ २५ ॥ अनुविधीयतइतिकर्मकर्तरिलकारः यस्येंद्रियस्या

इंद्रियाण्येवतत्सर्वंयत्स्वर्गनरकावुभौ ॥ निगृहीतविसृष्टानिस्वर्गायनरकायच ॥ १९ ॥ एषयोगविधिःकृत्स्नोयावदिंद्रियधारणम् ॥ एतन्मूलंहितपसःकृत्स्नस्यनर
कस्यच ॥ २० ॥ इंद्रियाणांप्रसंगेनदोषमार्च्छत्यसंशयम् ॥ संनियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंसमाप्नुयात् ॥ २१ ॥ [illegible]ण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोधिगच्छति ॥ न
सपापैःकुतोनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः ॥ २२ ॥ रथःशरीरंपुरुषस्यदृष्टमात्मानियंतेंद्रियाण्याहुरश्वान् ॥ तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयातिरथीवधीरः ॥ २३ ॥
षण्णामात्मनियुक्तानामिंद्रियाणांप्रमाथिनाम् ॥ योधीरोधारयेद्रश्मीन्सस्यात्परमसारथिः ॥ २४ ॥ इंद्रियाणांप्रसृष्टानांहयानामिववर्त्मसु ॥ धृतिंकुर्वीतसार
थ्येधृत्यातानिजयेद्ध्रुवम् ॥ २५ ॥ इंद्रियाणांविचरतांयन्मनोनुविधीयते ॥ तदस्यहरतेबुद्धिंनावंवायुरिवांभसि ॥ २६ ॥ येषुविप्रतिपद्यंतेषट्सुमोहात्फलागमम् ॥
तेष्वध्यवसिताध्यायीविंदतेध्यानजंफलम् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेएकादशाधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवंतुसूक्ष्मेकथितेधर्मव्याधेनभारत ॥ ब्राह्मणःसपुनःसूक्ष्मंपप्रच्छसुसमाहितः ॥
॥ १ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ सत्त्वस्यरजसश्चैवतमसश्चयथातथम् ॥ गुणांस्तत्त्वेनमेब्रूहियथावदिहपृच्छतः ॥ २ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामिय
न्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ एषांगुणान्पृथक्त्वेननिबोधगदतोमम ॥ ३ ॥ मोहात्मकंतमस्तेषांरजएषांप्रवर्तकम् ॥ प्रकाशबहुलत्वाच्चसत्त्वंज्यायइहोच्यते ॥ ४ ॥ अवि
द्याबहुलोमूढःस्वप्नशीलोविचेतनाः ॥ दुर्हृषीकस्तमोध्यस्तःसक्रोधस्तामसोऽलसः ॥ ५ ॥

धीनंमनोभवतितदेवप्रज्ञांनाशयतीत्यर्थः ॥ २६ ॥ षट्सुससंकल्पेषुशब्दादिषु फलागमेतज्जन्येसुखाद्युपलंभेविषये विप्रतिपद्यंतेरागिणःसुखमुपादेयमित्याहुर्वीतरागाहेयमित्यादिरूपाविप्रतिपत्तिः तत्रयस्ते
ष्वध्यवसितंवस्तुदृष्ट्यानिश्चितंयद्धेयत्वंतदेवाध्यातुंशीलंयस्यसः विषयदोषदर्शनेनवीतरागइत्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ छ ॥ पूर्वाध्या
यांतोक्तविप्रतिपत्तिकारणंगुणत्रयंसकार्यंवक्तुमारभते एवमिति सूक्ष्मेब्रह्मणि सूक्ष्मंतत्याप्तिकारणंगुणत्रयविभागं तेनार्थाद्गुणेभ्योब्रह्मविविक्तमित्युक्तंभवति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुर्हृषीकःदुस्थेंद्रियः ॥ ५ ॥

विधित्साविशेषतृष्णा धेट्पानेअस्यरूपं प्रवृत्तवाक्यःप्रवृत्तिवाक् अनसूयकःपरदोषादर्शी तत्रहेतुः विधित्समानइति स्तंभोनमस्काराद्यकरणं मानस्तद्धेतुर्महत्त्वाभिमानस्तदुभयवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ लोक
वृत्तेरजस्तमःकार्यं यदायतः तज्जुगुप्सतेनिंदति ॥ ८ ॥ विरागस्यरागहीनस्यरूपंलक्षणं मृदुःस्तंभादिहीनः आर्जवमकौटिल्यम् ॥ ९ ॥ द्वंद्वानिमानापमानादीनि ॥१०॥ जातस्येतिकर्मणिषष्ठी वैश्यत्वंक
टं सद्गुणवंतंवैश्यत्वादयःस्वयमायांतीतिगुणकृतएववर्णविभागोनजातिकृतइतिभावः ॥११॥ ब्राह्मण्यंब्रह्मविच्त्वम् ॥ १२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥७॥
ज्ञानक्रियाशक्तिमतोर्धीप्राणयोरात्मान्यत्वमग्निर्मूर्धादिवःकुकुत्पतिःपृथिव्याअयम् अपांरेतांसिजिन्वतीतिमंत्रप्रकाशितंवक्तुमारभते पार्थिवमिति पार्थिवंपृथिवीबाहुल्यात् धातुंत्वगादिमयंदेहंआसाद्य

प्रवृत्तवाक्योमंत्रीचयोनराश्योनसूयकः ॥ विधित्समानोविप्रर्षेस्तब्धोमानीसराजसः ॥ ६ ॥ प्रकाशबहुलोधीरोनिर्विधित्सोनसूयकः ॥ अक्रोधनोनरोधीमा
न्दांतश्चैवससात्विकः ॥ ७॥ सात्विकस्त्वथसंबुद्धोलोकवृत्तेनक्लिश्यते ॥ यदाबुध्यतिबोद्धव्यंलोकवृत्तंजुगुप्सते ॥ ८॥ विरागस्यचरूपंतुपूर्वमेवप्रवर्तते ॥ मृदु
र्भवत्यहंकारःप्रसीदत्यार्जवंचयत् ॥ ९॥ ततोस्यसर्वद्वंद्वानिप्रशाम्यंतिपरस्परम् ॥ नचास्यसंशयोनामकश्चिद्भवतिकश्चन ॥ १० ॥ शूद्रयोनौहिजातस्यसद्गुणानु
पतिष्ठतः ॥ वैश्यत्वंलभतेब्रह्मन्क्षत्रियत्वंतथैवच ॥ ११ ॥ आर्जवेवर्तमानस्यब्राह्मण्यमभिजायते ॥ गुणास्तेकीर्तिताःसर्वेकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ १२ ॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसंवादेद्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७॥
॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ पार्थिवंधातुमासाद्यशारीरोग्निःकथंभवेत् ॥ अवकाशविशेषेणकथंवर्तयतेनिलः ॥ १ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ प्रश्नमेतंसमुद्दिष्टंब्राह्म
णेनयुधिष्ठिर ॥ व्याधस्तुकथयामासब्राह्मणायमहात्मने ॥ २ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ मूर्धानमाश्रितोवह्निःशरीरंपरिपालयन् ॥ प्राणोमूर्धनिचाग्नौचवर्तमानो
विचेष्टते ॥ ३ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचसर्वंप्राणेप्रतिष्ठितम् ॥ श्रेष्ठंतदेवभूतानांब्रह्मयोनिमुपास्महे ॥ ४ ॥

प्राप्यप्रकाशप्रवृत्तिमोहाद्याश्रयोग्निर्विज्ञानाख्यस्तेजोधातुःशारीरःशरीराभिमानीकथंभवेत् अवकाशविशेषेणनाडीमार्गभेदेन वर्तयतेशरीरंचेष्टयते ॥ १ ॥ २ ॥ मूर्धनिसहस्रारेस्थितत्वात्श्रेष्ठत्वाद्वामूर्धानं
चिदात्मानंअग्निर्विज्ञानात्माश्रितस्तदुपाधितांप्राप्तःसन्शरीरंपरिपालयन्चित्प्रतिबिंबंप्राप्यधीधातुःशरीरंचेतयतीत्यर्थः एतेनाग्निर्मूर्द्धेतिपदद्वयंव्याख्यातं प्राणस्तुतयोरुभयोरप्युपाधिरित्याह प्राणइति एते
नचिद्विज्ञानंद्वयंवायुशब्दितंतस्यककुदिवककुत्चालकतयाश्रेष्ठःप्राणइत्युंक्तम् ॥ ३ ॥ अस्यककुत्त्वंव्याचष्टे भूतमिति प्राणेचिद्विज्ञानाभ्यांयुक्तेसूत्रात्मरूपे ब्रह्मकार्यरूपंयोनिंविराडादेः ॥ ४ ॥

सःचिद्विज्ञानप्राणानांसंघातोजंतुःसमष्टिजीवःसर्वेषांभूतानांकार्यकारणरूपाणांआत्माचेतयिता सनातनःपुरुषःपरंब्रह्मचसएवनिरस्तोपाधिःसन्सएवोपाधिपक्षपातीसन्महदाद्यात्माभवति विषयश्चशब्दादिःसएव एतेनपतिःपृथिव्याअयमितिद्वितीयःपादोव्याख्यातः अयंचिद्विज्ञानप्राणसंघातःपृथिव्याःक्षेत्रस्येतिश्रुतिपदयोरर्थः ॥ ५ ॥ एवमिति सर्वत्रअंतर्बहिश्चस्थितंसर्वंप्राणेनदेहलीदीपवन्मध्यस्थेनआंतरंविज्ञानंबाह्यंदेहेंद्रियादिकंचपाल्यतइत्यर्थः अपांरेतांसिजिन्वतीत्यंतपादंव्याचष्टे पृष्ठतइत्यादिना अन्नमयंहिसौम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेःसाक्षात्परंपरयावाप्राणमनइंद्रियाण्यपांरेतांसिजन्वतितर्पयतिसंघातात्मेतिश्रुतिपदानामर्थः पृष्ठतःउपाध्यावेशाज्जीवत्वप्राप्त्यनंतरं समानेनइत्थंभावेतृतीया स्वांस्वांपृथक्गम्यांगतिंआश्रितोभवति समानवायुत्वंप्राप्तःपावकंजाठरमाश्रितःसन्बस्तिमूलंमूत्राशयंगुदंपुरीषाशयंचजाठरस्थःसमानोशितपीतादिकंपाचयित्वापानरूपीभूत्वास्वंस्वंस्थानंनयतीत्यर्थः श्लोकद्वयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मगमनादि प्रयत्नस्तदनुकूलाचेष्टा बलंभारोद्यमनादौसामर्थ्यं

सजंतुःसर्वभूतात्मापुरुषःससनातनः ॥ महान्बुद्धिरहंकारोभूतानांविषयश्चसः ॥ ५ ॥ एवंत्विहससर्वत्रप्राणेनपरिपाल्यते ॥ पृष्ठतस्तुसमानेनस्वांस्वांगतिमुपा
श्रितः ॥ ६ ॥ वस्तिमूलंगुदंचैवपावकंसमुपाश्रितः ॥ वहन्मूत्रंपुरीषंवाप्यपानःपरिवर्तते ॥ ७ ॥ प्रयत्नेकर्मणिबलेसएषत्रिषुवर्तते ॥ उदानमितितंप्राहुरध्यात्मवि
दुषोजनाः ॥ ८ ॥ संधौसंधौसंनिविष्टःसर्वेष्वपितथानिलः ॥ शरीरेषुमनुष्याणांव्यानइत्युपदिश्यते ॥ ९ ॥ धातुष्वग्निस्तुविततःसतुवायुसमीरितः ॥ रसान्धातूंश्च
दोषांश्चवर्तयन्परिधावति ॥ १० ॥ प्राणानांसंनिपातात्तुसन्निपातःप्रजायते ॥ ऊष्माचाग्निरितिज्ञेयोयोन्नंपचतिदेहिनाम् ॥ ११ ॥ समानोदानयोर्मध्येप्राणापा
नौसमाहितौ ॥ समर्थितस्त्वधिष्ठानंसम्यक्पचतिपावकः ॥ १२ ॥ अस्यापिपायुपर्यंतस्तथास्याद्गुदसंज्ञितः ॥ स्रोतांसितस्माज्जायंतेसर्वप्राणेषुदेहिनाम् ॥ १३ ॥
अग्निवेगवहःप्राणोगुदांतेप्रतिहन्यते ॥ सऊर्ध्वमागम्यपुनःसमुत्क्षिपतिपावकम् ॥ १४ ॥

विदुषःसकाशात्श्रुत्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ धातुषुत्वगादिषु अग्निर्जाठरः विततोव्याप्तः रसादीन्परिवर्तयन्परिणामयन् रसान्अन्नादीन् धातूंस्त्वगादीन् दोषान्पित्तादीन् ॥ १० ॥ कथंवर्तयतेनिलइतिपृष्टे तत्राह प्राणानामिति सन्निपातःसंघर्षस्तज्जऊष्माग्निर्जाठरोभवति ॥ ११ ॥ संनिपातंव्याकरोति समानेति नाभिस्थंसमानंहृदिस्थःप्राणएति गुदस्थोपानःकंठस्थमुदानमेति तेनप्राणापानसमानानांनाभिदेशेसंघर्षेणसमर्थितोनिष्पादितः अधिष्ठानंसप्तधातुमयंशरीरंसम्यक्पचतिवृद्ध्यादिपरिणामंनयति ॥ १२ ॥ अस्यपावकस्यपायुपर्यंतोगुदप्रवेशोगुदसंज्ञितोपानोभवति स्रोतांसिनाडीमार्गाः तस्मादपानात्प्राणेषुप्राणादिषुपंचसु प्राणादिभ्यःपावकोत्पत्तिःपावकाच्चापानद्वाराप्राणाद्युत्पत्तिर्भवतीतिप्रघट्टकार्थः ॥ १३ ॥ एतदेवोपपादयति अग्नीति अग्निवेगात्कंदुकवदूर्ध्वमुत्प्लुतःप्राणोगुदांतेप्रतिहतःपुनरुत्पतन्नग्निमप्युत्क्षिपतीत्यर्थः दृश्यतेचाग्निवेगात्बाष्पवायुवृद्धिर्वायुवेगाच्चाग्निवृद्धिः तथाचप्राणरोधेसतिजाठरंभयंनिवर्ततेऽतःप्राणोरोद्धव्यइतिभावः ॥ १४ ॥

जाठरनिरोधेसर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधोभवतीत्याशयेनाह पक्केति पक्काशयःपक्कान्नस्थानं आमाशयःअपक्कान्नस्थानं नाभिमध्येइति तात्स्थ्याज्जाठरः प्राणाइंद्रियाणि प्रतिष्ठिताःलीनाभवंतीत्यर्थः॥१५॥ सर्वेरसाः हृदयात्हृदयंप्राप्य दशभिःप्राणैःप्रेरिताःतेचप्राणादयःपंच नागकूर्मकृकलदेवदत्तधनंजयाश्चपंच ॥ १६ ॥ एषमूर्द्धादिपायुपर्यंतः तत्परंब्रह्म मूर्द्धनिसुषुम्नयानाड्यासहस्रारंप्राप्ययेतत्रात्मानंप्राणोपाधिमाहितवंतस्तेगच्छंति देहिषुजीवद्देहेषु सर्वेषामप्येषमार्गोगंतुंयोग्यइतिभावः ॥१७॥ नकेवलंप्राणरोधएवपुरुषार्थःकिंतुतत्साध्यंविज्ञानमित्याह एकादशेत्यादिना सप्राणन्नेवप्राणोनामभवति वदन्वाक्पश्यन्चक्षुःशृण्वन्श्रोत्रंमन्वानोमनइतिश्रुतेरेकादशविकारालिंगशरीरंतदात्मातत्तादात्म्यंगतः यद्यपिपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियसमन्वितं अपंचीकृतभूतोत्थंसूक्ष्मांगंभोगसाधनमितिसप्तदशात्मकंलिंगंतथापिमनसिबुद्धेर्दशेंद्रियेषुसामान्याकरणवृत्तिःप्राणाद्यावायवः पंचेतिसांख्यमतेनप्राणपंचकस्यचांतर्भावंविवक्षित्वाएकादशविकारात्मेतिज्ञेयं कलाःषोडश प्राणःश्रद्धाखंवायुर्ज्योतिरापःपृथि

पक्काशयस्त्वधोनाभ्यामूर्ध्वमामाशयःस्थितः॥ नाभिमध्येशरीरस्यप्राणाःसर्वेप्रतिष्ठिताः॥ १५॥ प्रवृत्ताहृदयात्सर्वेतिर्यगूर्ध्वमधस्तथा॥ वहंत्यन्नरसान्नाड्यो दशप्राणप्रचोदिताः॥१६॥ योगिनामेषमार्गस्तुयेनगच्छंतितत्परम्॥ जितक्लमाःसमाधीरामूर्धन्यात्मानमादधुः॥ एवंसर्वेषुविततौप्राणापानौहिदेहिषु॥१७॥ एकादशविकारात्माकलासंभारसंभृतः॥ मूर्तिमंतंहितंविद्धिनित्यंयोगजितात्मकम्॥ १८॥ तस्मिन्यःसंस्थितोह्यग्निर्नित्यंस्थाल्यामिवाहितः॥ आत्मानंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकम्॥ १९॥ देवोयःसंस्थितस्तस्मिन्नब्बिंदुरिवपुष्करे॥ क्षेत्रज्ञंतंविजानीहिनित्यंयोगजितात्मकम्॥२०॥ जीवात्मकानिजानीहि रजःसत्वंतमस्तथा॥ जीवमात्मगुणंविद्धितथात्मानंपरात्मकम्॥ २१॥

वींद्रियंमनोन्नंवीर्यंतपोमंत्राःकर्मलोकानामचेतिएतासांसंभारेणसंभृतः कलारूपोपाधिनामूर्तिहीनमपिमूर्तिमंतंसूक्ष्मस्थूलदेहवंतंआत्मानंविद्धिविजानीहि ज्ञानसाधनमाह नित्यमिति योगेनजितआत्माबुद्धिर्येनतंआत्मानमित्युत्तरादपकृष्यते ॥ १८ ॥ प्राणादिभ्योजीवंविविनक्ति तस्मिन्निति तस्मिन्कलासंभारे अग्निवदात्माप्रकाशरूपः स्थालीवत्कलाअप्रकाशात्मिकाः आत्मानंत्वंपदार्थं ॥ १९॥ अस्यतत्पदार्थाभेदमाह देवइति अब्बिंदुदृष्टांतेनासंगत्वंदर्शितं क्षेत्रज्ञंपरमात्मानं ॥२०॥ ननुत्वंपदार्थःसंगीतत्पदार्थोसंगःकथमनयोरभेदइत्याशंक्यबिंबप्रतिबिंबयोरिवेत्याशयेनाह जीवात्मकानीति रजआदिनाप्रवृत्त्यादयोधर्माजीवात्मकाउपाधिविशिष्टाश्रिताश्चांचल्यादयइवजलचंद्रे तंजीवं आत्मगुणंईश्वरस्यगुणंभृत्यवत्प्रेष्यं आत्मानंईश्वरंपरात्मकंनिर्गुणंविद्धि अयमर्थः तरंगतटाकप्रतिबिंबकल्पौधीमायोपाधीजीवेश्वरौनियम्यनियामकौतयोर्जीवईश्वरात्माईश्वरस्तुबिंबस्थानीयासंगचिद्रूपइति तथाचश्रुतिः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिभूतात्मानित्यसिद्धश्चिदात्मा एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण ॥ २१ ॥

अचेतनंजडंशरीरादि सचेतनमितितद्वयाह्वं तत्जीवस्यगुणंभोग्यंवदंति सआत्माचेष्टतेजीवरूपेण चेष्टयतेईश्वररूपेण ततस्ताभ्यांजीवेश्वराभ्यांपरंउत्कृष्टंतंवदंति योभुवनानिसप्तभूरादीनिप्राकल्पयत्प्र
वर्तयत् ननुकथंनिरुपाधेःप्रवर्तकत्वमुच्यते अधिष्ठानतयेतिब्रूमः तथाचश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिजायंतइति ब्रह्मणोलक्षणमुक्त्वाअन्नमयादिकोशकारणीभूतानामन्नादिशब्दितानांविराडादीनांजगत्का
रणकत्वंअन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइत्यादिनास्थूलारुंधतीन्यायेनविराडादीनिसोपाधिकानिब्रह्माणिउक्त्वा प्रज्ञानघनएवानंदभुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादएषसर्वेश्वरइतिमांडूक्यश्रुतिप्रसिद्ध
स्यानंदमयस्यईश्वरस्यकारणीभूतेआनंदाख्येब्रह्मणि आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिमुख्यंकारणत्वंव्यवस्थापितं तथाप्रदेशांतरेपिकोह्येवान्यात्कःप्राण्याद्यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुति
राकाशाख्येकारणेयद्यानंदोनस्यात्तर्हितत्कार्येदेहादौकुतःप्राणनादिस्यादितितत्रैवमुख्यंप्रवर्तकत्वंदर्शयति ॥ २२ ॥ ननुईश्वरसद्भावेभुवनप्रवृत्तिरेवकारणंदृश्यतेनतुतदन्यस्यनिर्गुणस्यईश्वरेणैवतस्यान्य

सचेतनंजीवगुणंवदंतिसचेष्टतेचेष्टयतेचसर्वम्॥ ततःपरंक्षेत्रविदोवदंतिप्राकल्पयद्योभुवनानिसप्त॥२२॥एवंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मासंप्रकाशते॥ दृश्यतेत्वग्र्यया
बुद्ध्यासूक्ष्मयाज्ञानवेदिभिः॥ २३ ॥ चित्तस्यहिप्रसादेनहंतिकर्मशुभाशुभम्॥ प्रसन्नात्मात्मनिस्थित्वासुखमानंत्यमश्नुते॥ २४॥ लक्षणंतुप्रसादस्ययथातृप्तः
सुखंस्वपेत्॥ निवातेवायथादीपोदीप्येत्कुशलदीपितः॥ २५॥ पूर्वरात्रेपरेचैवयुंजानःसततंमनः॥ लघ्वाहारोविशुद्धात्मापश्यन्नात्मानमात्मनि ॥ २६॥ प्रदी
प्तेनेवदीपेनमनोदीपेनपश्यति॥ दृष्ट्वात्मानंनिरात्मानंसतदाविप्रमुच्यते ॥ २७॥ सर्वोपायैस्तुलोभस्यक्रोधस्यचविनिग्रहः॥ एतत्पवित्रंलोकानांतपोवैसंक्रमो
मतः॥ २८ ॥ नित्यंक्रोधात्तपोरक्षेद्धर्मंरक्षेच्चमत्सरात्॥ विद्यांमानापमानाभ्यामात्मानंतुप्रमादतः॥ २९॥ आनृशंस्यंपरोधर्मःक्षमाचपरमंबलम्॥ आत्मज्ञा
नंपरंज्ञानंसत्यंव्रतपरंव्रतम्॥ ३० ॥ सत्यस्यवचनंश्रेयःसत्यंज्ञानंहितंभवेत्॥ यद्भूतहितमत्यंतंतद्वैसत्यंपरंमतम्॥ ३१ ॥

थासिद्धत्वादित्याशंक्याह एवमिति भूतात्मानित्यसिद्धआत्माआनंदाख्यः ऐश्वर्यस्यतुईशितव्यसापेक्षत्वान्ननित्यसिद्धत्वंसुप्तिप्रलययोरीशितव्याभावादनीश्वरत्वापत्तेरित्यानंदस्यैवनित्यमैश्वर्यमायया
भिव्यज्यतइतिभावः ज्ञानंब्रह्माकारावृत्तिस्तत्साक्षिभिस्तेनवेद्यादीशादन्यस्तत्प्रकाशकइतिदर्शितं ॥ २३ ॥ प्रसन्नात्मावृत्तिजनितकालुष्यत्यागाद्विशुद्धचित्तः आत्मनिस्थित्वाचित्तसारूप्यमपित्यक्त्वा सु
खंअनायासेन आनंत्यंमोक्षं ॥ २४ ॥ यथाजलादुत्तीर्णस्यशरीरेसंश्लिष्टःसूक्ष्मतमःपटःसन्नप्यसन्निवभाति एवंसमाधौविकल्पाभावात्सदपिचित्तंनभातीतिसुप्तितुल्यतांप्रसादस्याहलक्षणमिति ॥ २५ ॥
विशुद्धात्माशुद्धचित्तः आत्मानंब्रह्म आत्मनिहृदये ॥ २६ ॥ निरात्मानंनिर्गुणंनिलीनंचित्तंयस्मिन्मृतं तावन्मनोनिरोद्धव्यंहृदियावत्क्षयंगतं एतज्ज्ञानंचध्यानंचशेषोन्योग्रंथविस्तरइतिश्रुतिः चित्तक्ष
यएवात्मदर्शनमित्यर्थः ॥ २७ ॥ संक्रमःसेतुःपारप्रापकोमार्गः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ भूतहितमनृतमपिसत्यमेव भूतानामहितकरंसत्यमप्यनृतमेवेत्यर्थः ॥ ३१ ॥

त्यागेफलत्यागे हुतंहोमयज्ञदानादि त्यागीसंन्यासी ॥ ३२ ॥ एनंब्रह्मणोयोगंनश्रावयेत् अपदार्थत्वात्किंतुउपपादयेल्लक्षणयाज्ञापयेत् तंचित्तवियोगमेवविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंप्राहुः तंविद्याद्दुःखसंयो
गंवियोगंयोगसंज्ञितमित्याद्यागमाइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ मैत्रंमित्रभावस्तदेवायनंमार्गस्तद्गतश्चरेत् ॥ ३४ ॥ ज्ञानंज्ञानसाधनं ज्ञानमपिस्तौतिसाधनेप्रवृत्त्यर्थं सदात्मज्ञानमुत्तममिति ॥ ३५॥ अशोकंस्थानंवैरा
ग्यं प्रेत्यमृत्वास्वर्गादौइहचराज्यादौआश्रित्ययतव्रतोभवेत् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ गुणाःलोकवेदादयःअगुणायस्मिन्तंगुणागुणं अत्रलोकाअलोकावेदाअवेदाइत्यादिश्रुतेः अनासंगंख्यादिसंगहीनं अतएवए

यस्यसर्वेसमारंभानिराशीर्बंधनाःसदा ॥ त्यागेयस्यहुतंसर्वंसत्यागीसचबुद्धिमान् ॥ ३२ ॥ यतोनगुरुरप्येनंश्रावयेदुपपादयेत् ॥ तंविद्याद्ब्रह्मणोयोगंवियोगं
योगसंज्ञितम् ॥ ३३ ॥ नहिंस्यात्सर्वभूतानिमैत्रायणगतश्चरेत् ॥ नेदंजीवितमासाद्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥ ३४ ॥ आकिंचन्यंसुसंतोषोनिराशित्वमचापलम् ॥
एतदेवपरंज्ञानंसदात्मज्ञानमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ परिग्रहंपरित्यज्यभवेद्बुद्ध्यायतव्रतः ॥ अशोकंस्थानमाश्रित्यनिश्चलंप्रेत्यचेहच ॥ ३६ ॥ तपोनित्येनदांतेनमुनिनासं
यतात्मना ॥ अजितंजेतुकामेनभाव्यंसंगेष्वसंगिना ॥ ३७ ॥ गुणागुणमनासंगमेककार्यमनंतरम् ॥ एतत्तद्ब्रह्मणोवृत्तमाहुरेकपदंसुखम् ॥ ३८ ॥ परित्यजति
योदुःखंसुखंचाप्युभयंनरः ॥ ब्रह्मप्राप्नोतिसोत्यंतमसंगेनचगच्छति ॥ ३९ ॥ यथाश्रुतमिदंसर्वंसमासेनद्विजोत्तम ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि
॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्याप० ब्राह्मणव्याधसंवादेत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवंसंकथितेकृत्स्नेमोक्षधर्मेयुधिष्ठिर ॥ दृढप्रीतमनाविप्रोधर्मव्याधमुवाचह ॥ १ ॥ न्याययुक्तमिदंसर्वंभवतापरिकीर्तितम् ॥ नतेस्त्यविदि
तंकिंचिद्धर्मेष्विहहिदृश्यते ॥ २ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षंममयोधर्मस्तंचपश्यद्विजोत्तम ॥ येनसिद्धिरियंप्राप्तामयाब्राह्मणपुंगव ॥ ३ ॥ उत्तिष्ठभगवन्क्षिप्रं
प्रविश्याभ्यंतरंगृहम् ॥ द्रष्टुमर्हसिधर्मज्ञमातरंपितरंचमे ॥ ४ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसप्रविश्याथददर्शपरमार्चितम् ॥ सौधंहृद्यंचतुःशालमतीवचम
नोरमम् ॥ ५ ॥ देवतागृहसंकाशंदैवतैश्चसुपूजितम् ॥ शयनासनसंबाधंगंधैश्चपरमैर्युतम् ॥ ६ ॥ तत्रशुक्लांबरधरौपितरावस्यपूजितौ ॥ कृताहारौतुसंतुष्टावुपविष्टौ
वरासने ॥ धर्मव्याधस्तुतौदृष्ट्वापादेषुशिरसापतत् ॥ ७ ॥ ॥ वृद्धावूचतुः ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठधर्मज्ञधर्मस्त्वामभिरक्षतु ॥ प्रीतौस्वस्तवशौचेनदीर्घमायुरवाप्नुहि ॥ ८ ॥

ककार्यंएकेनप्रत्यगात्मनैवनिष्पाद्यं अनंतरंअज्ञानमात्रापनयाद्गम्यंनतुक्रियाव्यवहितंस्वर्गादिसुखवत् वृत्तंप्राक्सिद्धं एकमेवपद्यतेगम्यतेनतुज्ञानज्ञेयविभागोयस्मिन्तत्एकपदं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥
इत्यारण्यकेप० नै० भा० ब्राह्मणव्याधसंवादेत्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शयनासनसंबाधंशयनादिसंकीर्णं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥ १५ ॥ वांयुवयोः ॥ १६ ॥ नौआवयोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

गतिमिष्टांतपोज्ञानंमेधांचपरमांगतः॥ सत्पुत्रेणत्वयापुत्रनित्यंकालेसुपूजितौ ॥ ९ ॥ नतेन्यद्दैवतंकिंचिद्दैवतेष्वपिवर्तते ॥ प्रयतत्वाद्विजातीनांदमेनासिसम
न्वितः॥ १० ॥ पितुःपितामहायेचतथैवप्रपितामहाः॥ प्रीतास्तेसततंपुत्रदमेनावांचपूजया॥ ११ ॥ मनसाकर्मणावाचाशुश्रूषानैवहीयते ॥ नचान्याहितथाबु
द्धिर्दृश्यतेसांप्रतंतव ॥ १२ ॥ जामदग्न्येनरामेणयथावृद्धौसुपूजितौ ॥ तथात्वयाकृतंसर्वंतद्विशिष्टंचपुत्रक ॥ १३ ॥ ततस्तंब्राह्मणंताभ्यांधर्मव्याधोन्यवेदयत् ॥
तौस्वागतेनतंविप्रमर्चयामासतुस्तदा ॥ १४ ॥ प्रतिपूज्यचतांपूजांद्विजःपप्रच्छताबुभौ ॥ सुपुत्राभ्यांसभृत्याभ्यांकच्चिद्वांकुशलंगृहे ॥ १५ ॥ अनामयंचवांक
च्चित्सदैवेहशरीरयोः॥ १६ ॥ ॥ वृद्धावूचतुः॥ ॥ कुशलंनौगृहेविप्रभृत्यवर्गेचसर्वशः॥ कच्चित्त्वमप्यविघ्नेनसंप्राप्तोभगवन्निति॥ १७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच
बाढमित्येवतौविप्रःप्रत्युवाचमुदान्वितः॥ धर्मव्याधोनिरीक्ष्याथततस्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ पितामाताचभगवन्नेतौमद्दैवतंपरम् ॥ य
द्दैवतेभ्यःकर्तव्यंतदेताभ्यांकरोम्यहम् ॥ १९ ॥ त्रयस्त्रिंशद्यथादेवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः॥ संपूज्याःसर्वलोकस्यतथावृद्धाविमौमम ॥ २० ॥ उपाहारानाहरंतोदेव
तानांयथाद्विजाः॥ कुर्वंतितद्वदेताभ्यांकरोम्यहमतंद्रितः॥ २१ ॥ एतौमेपरमंब्रह्मन्पितामाताचदैवतम् ॥ एतौपुष्पैःफलैरत्नैस्तोषयामिसदाद्विज ॥ २२ ॥ एतावे
वाग्नयोमह्यंयान्वदंतिमनीषिणः॥ यज्ञावेदाश्चचत्वारःसर्वमेतौममद्विज ॥ २३ ॥ एतदर्थंममप्राणाभार्यापुत्राःसुहृज्जनः॥ सपुत्रदारःशुश्रूषांनित्यमेवकरोम्य
हम् ॥ २४ ॥ स्वयंचस्नापयाम्येतौतथापादौप्रधावये ॥ आहारंचप्रयच्छामिस्वयंचद्विजसत्तम ॥ २५॥ अनुकूलंतथावच्मिविप्रियंपरिवर्जये॥ अधर्मेणापिसंयु
क्तंप्रियमाभ्यांकरोम्यहम् ॥ २६ ॥ धर्ममेवंगुरुंज्ञात्वाकरोमिद्विजसत्तम ॥ अतंद्रितःसदाविप्रशुश्रूषांवैकरोम्यहम् ॥ २७॥ पंचैवगुरवोब्रह्मन्पुरुषस्यबुभूषतः ॥
पितामाताग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तम ॥ २८ ॥ एतेषुयस्तुवर्तेतसम्यगेवद्विजोत्तम ॥ भवेयुरग्नयस्तस्यपरिचीर्णास्तुनित्यशः ॥ गार्हस्थ्येवर्तमानस्यएषधर्मःस
नातनः॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिद्विजव्याधसंवादेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१४ ॥ ॥छ॥ ॥ मा
॥ र्कंडेयउवाच ॥ ॥ गुरूनिवेद्यविप्रायतौमातापितरावुभौ ॥ पुनरेवसधर्मात्माव्याधोब्राह्मणमब्रवीत् ॥ १ ॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ गुरूइति ॥ १ ॥

प्रवृत्तचक्षुर्दिव्यदृष्टिः तपसःपित्रोःशुश्रूषात्मकस्य ॥ २ ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कामयाइच्छया ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥

प्रवृत्तचक्षुर्जातोस्मिसंपश्यतपसोबलम् ॥ यदर्थमुक्तोसितयागच्छत्वमिथिलामिति ॥ २॥ पतिशुश्रूषपरयादांतयासत्यशीलया॥ मिथिलायांवसेद्व्याधःसते
धर्मान्प्रवक्ष्यति॥ ३॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥पतिव्रतायाःसत्यायाःशीलाढ्यायायतव्रत॥ संस्मृत्यवाक्यंधर्मज्ञगुणवानसिमेमतः॥ ४॥ ॥व्याधउवाच॥
यत्तदात्वंद्विजश्रेष्ठतयोक्तोमांप्रतिप्रभो॥ दृष्टमेवतयासम्यगेकपत्न्यानसंशयः॥ ५॥ त्वदनुग्रहबुद्ध्यातुविप्रैतद्दर्शितंमया॥ वाक्यंचशृणुमेतातयत्तेवक्ष्येहितंद्वि
ज॥ ६॥ त्वयाविनिकृतामातापिताचद्विजसत्तम॥ अनिसृष्टोसिनिष्क्रांतोगृहात्ताभ्यामनिंदित॥ ७॥ वेदोच्चारणकार्यार्थमयुक्तंतत्त्वयाकृतम्॥ तवशोकेनवृ
द्धौतावंधीभूतौतपस्विनौ॥ ८॥ तौप्रसादयितुंगच्छमात्वांधर्मोत्यगादयम्॥ तपस्वीत्वंमहात्माचधर्मेचनिरतःसदा॥९॥ सर्वमेतदपार्थंतेक्षिप्रंतौसंप्रसादय॥
श्रद्धस्वममब्रह्मन्नान्यथाकर्तुमर्हसि॥ गम्यतामद्यविप्रर्षेश्रेयस्तेकथयाम्यहम्॥१०॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥यदेतदुक्तंभवतासर्वंसत्यमसंशयम्॥ प्रीतोस्मि
तवभद्रंतेधर्माचारगुणान्वित॥ ११॥ ॥व्याधउवाच॥ ॥दैवतप्रतिमोहित्वंयस्त्वंधर्ममनुव्रतः॥पुराणंशाश्वतंदिव्यंदुष्प्राप्यमकृतात्मभिः ॥ १२॥ मातापि
त्रोःसकाशंहिगत्वात्वंद्विजसत्तम॥ अतंद्रितःकुरुक्षिप्रंमातापित्रोर्हिपूजनम्॥ अतःपरमहंधर्मंनान्यंपश्यामिकंचन॥ १३॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥इहाहमाग
तोदिष्ट्यादिष्ट्यामेसंगतंत्वया॥ ईदृशादुर्लभालोकेनराधर्मप्रदर्शकाः॥ १४ ॥एकोनरसहस्रेषुधर्मविद्विद्यतेनवा॥ प्रीतोस्मितवसत्येनभद्रंतेपुरुषर्षभ ॥ १५॥
पतमानोघनरकेभवतास्मिसमुद्धृतः॥ भवितव्यमथैवंचयद्दृष्टोसिमयानघ ॥ १६ ॥राजाययातिर्दौहित्रैःपतितस्तारितोयथा ॥ सद्भिःपुरुषशार्दूलतथाहंभव
ताद्विजः॥ १७॥ मातापितृभ्यांशुश्रूषांकरिष्येवचनात्तव॥ नाकृतात्मावेदयतिधर्माधर्मविनिश्चयम्॥१८॥ दुर्ज्ञेयःशाश्वतोधर्मःशूद्रयोनौहिवर्तते ॥ नत्वांशूद्र
महंमन्येभवितव्यंहिकारणम्॥१९॥येनकर्मविशेषेणप्राप्तेयंशूद्रतात्वया॥एतदिच्छामिविज्ञातुंतत्त्वेनहिमहामते॥कामयाब्रूहिमेसर्वंसत्येनप्रयतात्मना॥२०॥
॥व्याधउवाच॥ ॥अनतिक्रमणीयावैब्राह्मणामेद्विजोत्तम॥ शृणुसर्वमिदवृत्तंपूर्वदेहेममानघ ॥ २१॥ अहंहिब्राह्मणःपूर्वमासंद्विजवरात्मजः॥ वेदाध्यायी
सुकुशलोवेदांगानांचपारगः॥ २२ ॥ आत्मदोषकृतैर्ब्रह्मन्नवस्थामाप्तवानिमाम्॥ कश्चिद्राजाममसखाधनुर्वेदपरायणः॥ २३ ॥ संसर्गाद्धनुषिश्रेष्ठस्ततोह
मभवंद्विज॥ एतस्मिन्नेवकालेतुमृगयांनिर्गतोनृपः॥ २४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ निष्टनंतंशब्दंकुर्वंतं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥
सहितोयोधमुख्यैश्चमंत्रिभिश्चसुसंवृतः ॥ ततोऽभ्यहन्मृगांस्तत्रसुबहूनाश्रमंप्रति ॥ २५ ॥ अथक्षिप्तःशरोघोरोमयापिद्विजसत्तम ॥ ताडितश्चऋषिस्तेनशरेणा
नतपर्वणा ॥ २६ ॥ भूमौनिपतितोब्रह्मन्नुवाचप्रतिनादयन् ॥ नापराध्याम्यहंकिंचित्केनपापमिदंकृतम् ॥ २७ ॥ मन्वानस्तंमृगंचाहंसंप्राप्तःसहसाप्रभो ॥ अप
श्यंतमृषिंविद्धंशरेणानतपर्वणा ॥ २८ ॥ अकार्यकरणाच्चापिभृशंमेव्यथितंमनः ॥ तमुग्रतपसंविप्रंनिष्टनंतंमहीतले ॥ २९ ॥ अजानताकृतमिदंमयेत्यहमथाब्रुवम्
क्षंतुमर्हसिमेसर्वमितिचोक्तोमयामुनिः ॥ ३० ॥ ततःप्रत्यब्रवीद्वाक्यमृषिर्मांक्रोधमूर्च्छितः ॥ व्याधस्त्वंभविताक्रूरशूद्रयोनावितिद्विज ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीम०
आ०मार्कंडेयस०ब्राह्मणव्याधसंवादेपंचदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ व्याधउवाच ॥ ॥ एवंशप्तोहमृषिणातदाद्विजवरोत्तम ॥ अभि
प्रसादयमृषिंगिरात्राहीतिमांतदा ॥ १ ॥ अजानतामयाऽकार्यमिदमद्यकृतंमुने ॥ क्षंतुमर्हसितत्सर्वंप्रसीदभगवन्निति ॥ २ ॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ नान्यथाभ
विताशापएवमेतदसंशयम् ॥ आनृशंस्यात्त्वहंकिंचित्कर्तानुग्रहमद्यते ॥ ३ ॥ शूद्रयोन्यांवर्तमानोधर्मज्ञोहिभविष्यसि ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषांकरिष्यसिनसंशयः
॥ ४ ॥ तयाशुश्रुषयासिद्धिंमहत्त्वंसमवाप्स्यसि ॥ जातिस्मरश्चभवितास्वर्गंचैवगमिष्यसि ॥ ५ ॥ शापक्षयेतुनिर्वृत्तेभवितासिपुनर्द्विजः ॥ एवंशप्तःपुरातेनऋषिणा
स्म्युग्रतेजसा ॥ ६ ॥ प्रसादश्चकृतस्तेनममैवद्विपदांवर ॥ शरंचोद्धृतवानस्मितस्यवैद्विजसत्तम ॥ ७ ॥ आश्रमंचमयानीतोनचप्राणैर्व्ययुज्यत ॥ एतत्तेसर्वमा
ख्यातंयथाममपुराभवत् ॥ ८ ॥ अभितश्चापिगंतव्यंमयास्वर्गंद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ एवमेतानिपुरुषादुःखानिचसुखानिच ॥ आप्नुवंतिमहा
बुद्धेनोत्कंठांकर्तुमर्हसि ॥ १० ॥ दुष्करंहिकृतंकर्मजानताजातिमात्मनः ॥ लोकवृत्तांततत्त्वज्ञनित्यंधर्मपरायण ॥ ११ ॥ कर्मदोषश्चवैविद्वन्नात्मजातिकृतेनवै
कंचित्कालमुष्यतांवैततोसिभविताद्विजः ॥ १२ ॥ सांप्रतंचमतोमेसिब्राह्मणोनात्रसंशयः ॥ ब्राह्मणःपतनीयेषुवर्तमानोविकर्मसु ॥ १६ ॥ दांभिकोदुष्कृतःप्रा
ज्ञःशूद्रेणसदृशोभवेत् ॥ यस्तुशूद्रोदमेसत्येधर्मेचसततोत्थितः ॥ १४ ॥ तंब्राह्मणमहंमन्येवृत्तेनहिभवेद्द्विजः ॥ कर्मदोषेणविषमांगतिमाप्नोतिदारुणाम् ॥ १५ ॥
क्षीणदोषमहंमन्येचाभितस्त्वांनरोत्तम ॥ कर्तुमर्हसिनोत्कंठांत्वद्विधात्यविषादिनः ॥ लोकवृत्तानुवृत्तज्ञानित्यंधर्मपरायणाः ॥ १६ ॥
॥ एवमिति अभिप्रसादयं अहभावआर्षः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ गुणैःगुणकार्यैःसुखदुःखमोहैः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गताध्वानःप्राप्तज्ञानमार्गाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ बुद्धेस्तत्त्वज्ञानात् परंब्रह्मगताःप्राप्ताः ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ व्याधउवाच ॥ ॥ प्रज्ञयामानसंदुःखंहन्याच्छारीरमौषधैः ॥ एतद्विज्ञानसामर्थ्यंनबालैःसमतामियात् ॥ १७ ॥ अनिष्टसंप्रयोगाच्चविप्रयोगात्प्रियस्यच ॥ म
नुष्यामानसैर्दुःखैर्युज्यंतेचाल्पबुद्धयः ॥ १८ ॥ गुणैर्भूतानियुज्यंतेवियुज्यंतेतथैवच ॥ सर्वाणिनैतदेकस्यशोकस्थानंहिविद्यते ॥ १९ ॥ अनिष्टंचान्वितंपश्यंस्त
थाक्षिप्रंविरज्यते ॥ ततश्चप्रतिकुर्वंतियदिपश्यंत्युपक्रमात् ॥ २० ॥ शोचतोनभवेत्किंचित्केवलंपरितप्यते ॥ परित्यजंतियेदुःखंसुखंवाप्युभयंनराः ॥ २१ ॥ तए
वसुखमेधंतेज्ञानतृप्तामनीषिणः ॥ असंतोषपरामूढाःसंतोषंयांतिपंडिताः ॥ २२ ॥ असंतोषस्यनास्त्यंतस्तुष्टिस्तुपरमंसुखम् ॥ नशोचंतिगताध्वानःपश्यंतःपरमां
गतिं ॥ २३ ॥ नविषादेमनःकार्यंविषादोविषमुत्तमम् ॥ मारयत्यकृतप्रज्ञंबालंक्रुद्धइवोरगः ॥ २४ ॥ यंविषादोभिभवतिविक्रमेसमुपस्थिते ॥ तेजसातस्यहीनस्य
पुरुषार्थोनविद्यते ॥ २५ ॥ अवश्यंक्रियमाणस्यकर्मणोदृश्यतेफलम् ॥ नहिनिर्वेदमागम्यकिंचित्प्राप्नोतिशोभनम् ॥ २६ ॥ अथाप्युपायंपश्येतदुःखस्यपरिमोक्ष
णे ॥ अशोचन्नारभेतैवंमुक्तश्चाव्यसनीभवेत् ॥ २७ ॥ भूतेष्वभावंसंचिंत्ययेतुबुद्धेःपरंगताः ॥ नशोचंतिकृतप्रज्ञाःपश्यंतःपरमांगतिम् ॥ २८ ॥ नशोचामिचवैविद्व
न्कालाकांक्षीस्थितोह्यहम् ॥ एतैर्निदर्शनैर्ब्रह्मन्नवसीदामिसत्तम ॥ २९ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ कृतप्रज्ञोसिमेधावीबुद्धिर्हिविपुलातव ॥ नाहंभवंतंशोचामि
ज्ञानतृप्तोसिधर्मवित् ॥ ३० ॥ आपृच्छेत्वांस्वस्तितेस्तुधर्मस्त्वांपरिरक्षतु ॥ अप्रमादस्तुकर्तव्योधर्मेधर्मभृतांवर ॥ ३१ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ बाढमित्येवतं
व्याधःकृतांजलिरुवाचह ॥ प्रदक्षिणमथोकृत्वाप्रस्थितोद्विजसत्तमः ॥ ३२ ॥ सतुगत्वाद्विजःसर्वांशुश्रूषांकृतवांस्तदा ॥ मातापितृभ्यांवृद्धाभ्यांयथान्यायंसु
संशितः ॥ ३३ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंनिखिलेनयुधिष्ठिर ॥ पृष्टवानसियंतातधर्मंधर्मभृतांवर ॥ ३४ ॥ पतिव्रतायामाहात्म्यंब्राह्मणस्यचसत्तम ॥ मातापित्रोश्चशु
श्रूषाधर्मव्याधेनकीर्तिता ॥ ३५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतमिदंब्रह्मन्धर्माख्यानमनुत्तमम् ॥ सर्वधर्मविदांश्रेष्ठकथितंमुनिसत्तम ॥ ३६ ॥ सुखश्रव्यत
याविद्वन्मुहूर्तइवमेगतः ॥ नहितृप्तोस्मिभगवन्शृण्वानोधर्ममुत्तमम् ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिब्राह्मणव्याधसं
वादेषोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ प्रदक्षिणंकृत्वाउपदेष्टागुरुरितिबुद्ध्या ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ छ ॥

धर्मव्याधोक्तधर्मेषुमातापिताग्निरात्माचगुरुश्चद्विजसत्तमेतिमुमुक्षूणांपंचसेव्यत्वेनप्रोक्तास्तत्रपतिव्रतोपाख्यानेधर्मव्याधनिदर्शनेनमातापित्रोःपतिव्रतानिदर्शनेनगुरोश्चशुश्रूषायाःफलंदर्शितंतत्रैवमोक्षध
र्मप्रस्तावेआत्मसेवनंफलंचोक्तं परिशिष्टस्याग्निसेवनस्यमोक्षहेतुत्वप्रकारंवक्तुंआंगिरसमारभते श्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तामित्यादिना ॥१॥ कथमिति ननुत्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिवेदेवह्नेरंगिरस्त्वंश्रूयतेअत्रतु
अंगिरसोवह्नित्वंकथंपृच्छति सत्यं उभयोरभेदेनवीजांकुरवत्परस्परजनकत्वेनवाऽदोषः तथाच अग्निर्वैब्राह्मणइतिअहंत्वदस्मिमदसित्वमेतन्ममासियोनिस्तवयोनिरस्मीतिचश्रुतीभवतः वनंसलिलं यातः
प्रविष्टः प्रविवेशिथापइतिमंत्रवर्णात् जीवनंभुवनंवनमित्यमरः॥२॥अग्निरिति एकस्याप्यग्नेःकर्मसुदृश्यमानमनेकत्वंकथमुपपद्यते नहिआग्नेयोष्टाकपालःदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यादिषुएकएवेतिवक्तुंशक्यं

वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वेमांधर्मसंयुक्तांधर्मराजःकथांशुभाम्॥पुनःपप्रच्छतमृषिंमार्कंडेयमिदंतदा॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथमग्निर्वनंयातःकथं
चाप्यंगिराःपुरा ॥ नष्टेग्नौहव्यमवहदग्निर्भूत्वामहाद्युतिः॥ २ ॥ अग्निर्यदात्वेकएवबहुत्वंचास्यकर्मसु॥ दृश्यतेभगवन्सर्वमेतदिच्छामिवेदितुम्॥३॥कुमारश्च
यथोत्पन्नोयथाचाग्नेःसुतोभवत्॥ यथारुद्राच्चसंभूतोगंगायांकृत्तिकासुच॥ ४॥ एतदिच्छाम्यहंत्वत्तःश्रोतुंभार्गवसत्तम॥ कौतूहलसमाविष्टोयाथातथ्यंमहामु
ने॥५॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥ यथाक्रुद्धोहुतवहस्तपस्तप्तुंवनंगतः॥६॥ यथाचभगवानग्निःस्वयमेवांगिराभवत्॥
संतापयंश्चप्रभयानाशयंस्तिमिराणिच॥७॥पुरांगिरामहाबाहोचचारतपउत्तमम्॥ आश्रमस्थोमहाभागोहव्यवाहंविशेषयन्॥ तथासभूत्वातुतदाजगत्सर्वं
व्यकाशयत्॥८॥तपश्चरंस्तुहुतभुक्संतप्तस्तस्यतेजसा॥भृशंग्लानश्चतेजस्वीनचकिंचित्प्रजज्ञिवान्॥ ९ ॥ अथसंचिंतयामासभगवान्हव्यवाहनः॥ अन्यो
ग्निरिहलोकानांब्रह्मणासंप्रकल्पितः॥ १० ॥ अग्नित्वंविप्रनष्टंहितप्यमानस्यमेतपः॥कथमग्निःपुनरहंभवेयमितिचिंत्यसः ॥ ११ ॥ अपश्यदग्निवल्लोकांस्तापयं
तंमहामुनिम्॥ सोपासर्पच्छनैर्भीतस्तमुवाचतदांगिराः॥ १२ ॥शीघ्रमेवभवस्वाग्निस्त्वंपुनर्लोकभावनः॥ विज्ञातश्चासिलोकेषुत्रिषुसंस्थानचारिषु॥ १३ ॥

अन्यावयवत्वायोगात् अन्यस्यचगुणस्यद्रव्यस्यवायागभेदकस्याभावाद्देवताभेदएवयागभेदहेतुरितिअवश्यंवाच्यंसचाग्नेरेवकथंसंभवतीत्यर्थः॥ ३॥ अथएकस्यसंततौअनेकेग्निनामानःसंतीतितर्हिआग्ने
यस्यस्कंदस्यकथंरुद्रादिपुत्रत्वमपिस्मर्यतइत्याह कुमारश्चेति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अंगिराभवत् संधिरडभावोवाआर्षः॥ ७॥ तथेति अग्नेरप्यधिकोभूत्वासूर्यवत्जगत्प्रकाशितवान्॥ ८ ॥ तपश्चरन्निति म
हत्तदुल्वंस्थविरंतदासीद्येनाविष्ठितःप्रविवेशिथापइतिश्रुतिप्रसिद्धेनकेनचिन्निमित्तेनजलेप्रविश्यतपश्चरन्नग्निरांगिरसेनतेजसासंतप्तोभूदित्यर्थः उल्वंउल्वणं स्थविरंप्राचीनं आविश्यतिष्ठतीत्याविष्ठंभयंसं
जातमस्यसआविष्ठितः॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ संस्थानचारिषुस्थावरजंगमेषु सम्यक्स्थानंगतिनिवृत्तिर्येषुचरणशीलेषुचेतियोगात् त्रिषुअंतर्बहिर्दिविचउत्तमाधममध्यमेषुवा ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥१५॥ निक्षिपामीति अत्राग्निशब्देनदिग्देशकालकर्त्राद्यात्मासूत्रसंज्ञोहिरण्यगर्भउच्यते तस्यअग्नित्वत्यागःकारणात्मनावस्थानं प्रथमःप्रथमजःसूत्रात्मेत्यर्थः हेप्राजापत्यप्रजापतिपुत्रहेअंगिरः अहंद्वितीयःकःकसंज्ञोविराडात्माभविष्यामि ॥ १६ ॥ कुर्विति पुण्यंहविर्वहनं प्रजानांस्वर्ग्यंस्वर्गायहितं प्रथमंपुत्रंबृहस्पतिसंज्ञं अयंभावः ईशसूत्रविराडुपासनाभिःसिद्धाःक्रमेणब्रह्मप्रजापतिबृहस्पतिसंज्ञाः पूर्वपूर्वस्यउत्तरउत्तरःशतांशसंमितैश्वर्यः तथाचश्रुतिरारोहक्रमेणाह तेयेशतंबृहस्पतेरानंदाः सएकःप्रजापतेरानंदः तेयेशतंप्रजापतेरानंदाः सएकोब्रह्मणआनंदइति तत्रापिबीजांकुरन्यायेनाग्नेरंगिराःअंगिरसोबृहस्पत्याख्योग्निरितिबोध्यं तद्यदिदमाहुरमुंयजामुंयजेत्येतस्यैवसाविसृष्टिः सुपर्णंविप्राःकवयोवचोभिरेकंसंतंबहुधाकल्पयंतीत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंसूत्रात्मनःसर्वदेवतारूपत्वमांगिरसतात्पर्यं

त्वमग्निःप्रथमंसृष्टोब्रह्मणातिमिरापहः॥स्वस्थानंप्रतिपद्यस्वशीघ्रमेवतमोनुद ॥१४॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥नष्टकीर्तिरहंलोकेभवान्जातोहुताशनः॥ भवंतमेवज्ञास्यंतिपावकंनतुमांजनाः॥ १५॥ निक्षिपाम्यहमग्नित्वंत्वमग्निःप्रथमोभव॥भविष्यामिद्वितीयोहंप्राजापत्यकएवच ॥ १६॥ ॥ अंगिराउवाच ॥ ॥कुरुपुण्यंप्रजास्वर्ग्यंभवाग्निस्तिमिरापहः ॥ मांचदेवकुरुष्वाग्नेप्रथमंपुत्रमंजसा॥ १७ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥तच्छ्रुत्वांगिरसोवाक्यंजातवेदास्तदाकरोत्॥ राजन्बृहस्पतिर्नामतस्याप्यंगिरसःसुतः॥ १८॥ ज्ञात्वाप्रथमजंतंतुवह्नेरांगिरसंसुतम् ॥उपेत्यदेवाःपप्रच्छुःकारणंतत्रभारत॥ १९॥ सतुपृष्टस्तदादेवैस्ततःकारणमब्रवीत्॥ प्रत्यगृह्णंस्तुदेवाश्चतद्वचोंगिरसस्तदा॥ २० ॥ तत्रनानाविधानग्नीन्प्रवक्ष्यामिमहाप्रभान्॥ कर्मभिर्बहुभिःख्यातान्नानार्थान्ब्राह्मणेष्विह॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१७॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ब्रह्मणोयस्तृतीयस्तुपुत्रःकुरुकुलोद्वह॥ तस्याभवत्सुभाभार्याप्रजास्तस्यांचमेशृणु॥ १ ॥

तदिदंज्ञात्वायजमानस्याग्निरपिमोक्षद्वारंभवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वेति अकरोत्अंगीचकारजातवेदाः स्वयंकारणंगत्वास्वपुत्रमंगिरसमकरोत्तस्यापिपुत्रःस्वयंबृहस्पतिर्नामाभवदिति ॥ १८ ॥ तत्रबृहस्पतेःकारणत्वंकारणज्ञानादेवयुज्यतेब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेरतस्तत्परीक्षार्थंदेवाबृहस्पतिंप्रतिकारणंब्रह्मपप्रच्छुः ॥ १९ ॥ तस्मिंश्चतेनोक्तेसतिप्रत्यगृह्णन्अंगिरसोवचःअयंभवतांगुरुरितिअंगीकृतवंतः ॥ २० ॥ नानार्थान्पृथक्प्रयोजनान् ब्राह्मणेषुकर्मविधिवाक्येषु ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥ ॥७॥ ॥ कालाभिमानिन्योदेवताअपिअंगिरःसंज्ञात्सूत्रात्मनएवसकाशाज्जाताइतिवक्तुमध्यायमारभते ब्रह्मणइति ब्रह्मणःकारणात्सूत्रंततस्तदुपास्तिसिद्धोंगिराइतितस्यतृतीयत्वं सुभाकालाभिमानिनीदेवता सुष्ठुसंवत्सराद्यात्मनाहोराञाद्यात्मनावाभातीतिसुभा शुभाइतिपाठेपिसैवग्राह्या ॥१॥

बृहत्कीर्तित्यादीनिबृहस्पतेरेवविशेषणानि कीर्तिर्यशः ज्योतिःशारीरंतेजः ब्रह्मवेदाध्ययनं मनःसंकल्पादिरूपं मंत्रोविचारः भाःप्रतिभाविचार्यतत्त्वस्फूर्तिः एतानिबृहंतियस्यसतथा तथाशब्दःपादपूरणार्थः ॥ २ ॥ तासुवक्ष्यमाणत्वेनबुद्धिस्थासु भानुमतीसूर्ययुक्तादिवसाभिमानिनीत्यर्थः ॥३॥ रात्रिमाह भूतानामिति सुषुप्तिकालत्वेनश्रमनाशकत्वात्तस्यांरागोभवत् रागात्रागहेतुत्वात्संध्याद्वयेरागोपेतत्वाद्वा ॥ ४ ॥ कपर्दिनोरुद्रस्यसुतामिवसुतांचंद्रकलांललाटेधृतत्वात्दृश्यादृश्यरूपां तत्रहेतुः तनुत्वादिति तेनसूक्ष्मचंद्रयुक्तत्वंलक्ष्यते चतुर्दशीयुक्तामावास्यासिनीवाली यापूर्वामावास्यासासिनीवालीयोत्तरासाकुहूरितिश्रुतेः ॥ ५ ॥ अर्चिष्मतीपूर्णचंद्रोपेताशुद्धपौर्णमासी यस्यांभाभिर्जनोरात्रावपिपश्यतिरूपादिकमितिशेषः साचतुर्थी यस्यांहविर्भिर्दैवताइज्यंतेसाहविष्मतीप्रतिपद्युक्तापौर्णमासीराकानामपंचमी पुण्यांव्रतार्हींमहिष्मतींनामचतुर्दशीयुक्तांपूर्वांपौर्णमासींअनुमतींनाम यापौर्णमासीसाऽनुमतिर्योत्तरासाराकेतिश्रुतेः ॥ ६ ॥ शुद्धाममावास्यामाह महामखेष्विति सोमयागादिषुदीप्तिमती अमावास्यायांहिदीक्षांकर्तुर्वर्धमानश्चंद्रोयेदृश्यतेपौर्णमास्यांतुक्षीयमाणः अतोदीप्तिमत्सुदिनेषुएषामहामतीत्युच्यते यतोत्रमहत्महत्त्वान्वाअंतर्हितोविद्यतेस्यामितियोगात् पूर्वपदस्याकारोंतादेशआर्षः ॥ ७ ॥ कुहुकुहायतेविस्मितोभवति एकाकला अनंशाअल्पांशवती अलवणायवागूरितिवदल्पार्थेनञ् योत्तरासाकुहूरितिश्रुतेः प्रतिपद्युक्ताअमावास्याकुहूरितिप्रसिद्धं ॥८॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ तत्रक्रत्वंगभूतःकालःप्रागुक्तःअथक्रत्वंगभूतादेवताःप्रपंचयितुंविराडुपास्तिफलावस्थस्यबृहस्पतेर्विभूतिरूपांसंततिंवक्तुमुपक्रमते बृहस्पतेरिति चांद्रमसीचंद्रमसाआक्रांतातारानाम षडग्नीन्शंयुप्रभृतीन्वक्ष्यमाणान् एकांपुत्रिकांस्वाहाख्यां ॥१॥ आहुतिषुप्रधानाहुतिषुदर्शेपौर्णमासेचयस्यआद्यंहविः हविषेतितृतीयाप्रथमार्थे प्रथमंहविर्विधीयतेयदाग्नेयोष्टाकपालोमावास्यायांचपौर्णमास्यांचाच्युतोभवतीत्यादिश्रुत्याचोद्यते सशंयुर्नाम ॥ २ ॥

बृहत्कीर्तिर्बृहज्ज्योतिर्बृहद्ब्रह्माबृहन्मनाः ॥ बृहन्मंत्रोबृहद्भासस्तथाराजन्बृहस्पतिः ॥ २ ॥ प्रजासुतासुसर्वासुरूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ देवीभानुमतीनामप्रथमांगिरसःसुता ॥ ३ ॥ भूतानामेवसर्वेषांयस्यांरागस्तदाभवत् ॥ रागाद्रागेतियामाहुर्द्वितीयांगिरसःसुता ॥ ४ ॥ यांकपर्दिसुतामाहुर्दृश्यादृश्येतिदेहिनः ॥ तनुत्वात्सासिनीवालीतृतीयांगिरसःसुता ॥ ५ ॥ पश्यत्यर्चिष्मतीभाभिर्हविर्भिश्चहविष्मती ॥ षष्ठीमंगिरसःकन्यांपुण्यामाहुर्महिष्मतीं ॥ ६ ॥ महामखेष्वांगिरसीदीप्तिमत्सुमहामते ॥ महामतीतिविख्यातासप्तमीकथ्यतेसुता ॥ ७ ॥ यांतुदृष्ट्वाभगवतींजनःकुहुकुहायते ॥ एकानंशेतितामाहुःकुहूमंगिरसःसुताम् ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेअष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ बृहस्पतेश्चांद्रमसीभार्यासीद्यायशस्विनी ॥ अग्नीन्साजनयत्पुण्यान्षडेकांचापिपुत्रिकाम् ॥ १ ॥ आहुतिष्वेवयस्याग्नेर्हविषाज्यंविधीयते ॥ सोग्निर्बृहस्पतेःपुत्रःशंयुर्नाममहाव्रतः ॥ २ ॥

चातुर्मास्येषुचतुर्षुमासेषुकर्तव्येषुवैश्वदेववरुणप्रघाससाकमेधशुनासीरीयाख्यपर्वचतुष्टयेषु आग्नेयमष्टाकपालंनिर्वपतिसौम्यंचरुमितिप्रतिपर्वतुल्यवदग्निराम्नायते तथाश्वमेधेचयस्यइष्ट्यांइष्टिसमीपे अग्रजःप्रथमःपशुर्भवति तत्रयापशाविष्टिरुभयतोन्यतरोवाग्नेयीवाग्नावैष्णवीचेतिआश्वलायनाद्युक्ता तथाचदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपश्वश्वमेधाःयत्पूर्वकाःसोग्निर्बार्हस्पत्यःशंयुर्नामेत्यर्थः॥ ३॥शंयुसंततिमाह शंयोरिति अप्रतिमाअतिसुंदरीधर्मजाधर्मकन्या सत्यानाम दीप्तोदीप्तिमान्॥ ४ ॥तस्यनामाह प्रथमेनेति अध्वरेदर्शादौ प्रथमाज्यभागदेवतायोग्निःसभरद्वाजइत्यर्थः तस्यशंयोः ॥५॥ पौर्णमासेष्विति स्रुवोद्यतंहविःप्रथमाघारस्तस्यदेवताभरतोनामशंयोःपुत्रः पूर्णमासपदंसर्वतद्विकारपरंतेनदर्शोपिगृह्यते पौर्णमासेनेष्टिपशुसोमाउपदिष्टाइत्याश्वलायनवचनात् यद्यपिस्रौवाघारःप्राजापत्यस्तथापिसभरतसंज्ञएवप्रजापतिरितिज्ञेयं॥६॥भवंति शंयुतइत्यनुकृष्यते पतिर्ज्येष्ठः अत्रकन्यानांनामधेयानिसंततिश्चानुक्तापिअत्रैवांगप्रत्यंगदेवतात्वेनताबोध्याः विस्तरभयात्तुमुनिनानप्रदर्शिताः तस्यभरतस्योर्जसंज्ञस्यपुत्रोभरतः ऊर्जःपुत्रंभरतंसुप्रदानुमितिमंत्रवर्णात् ॥७ ॥ भरतःभरणंकुर्वतः तेनभरतशब्दस्यनिर्वचनंदर्शितं भरतस्यप्रजापतेः पावकःसुतः सःअत्यर्थंमहितत्वात्महान् महितत्वंमहाफलप्रदातृत्वं यत्रकर्मणिआग्रयणादौप्रथमोग्निर्नास्तितत्रापिअयंमहत्त्वात्कर्तव्यएवेत्यर्थः पावकइत्यग्निपर्यायमात्रंनगुणः अग्निसंज्ञोग्निरित्यर्थः तथाचयेनयज्ञेनेर्त्सेत्कुर्यादेवतत्राग्नेयमष्टाकपालमितिआपस्तंबोक्तिःसंगच्छते ईर्त्सेत्वर्धितुमिच्छेत् ॥ ८ ॥ शंयोःकनिष्ठपुत्रसंततिमुक्त्वाज्येष्ठसंततिमाह भरद्वाजस्येति वीरानामतः वीरस्यवह्नेः पिंडदाशरीरकर्त्रीमातेत्यर्थः भरद्वाजात्वीरायांवीरोजातइत्यर्थः तस्यआज्येनइज्यांप्राहुः शनैःउपांशु सोमस्येवेतितत्साहित्यमुच्यते तथाग्नीषोमावुपांशुयष्टव्यावजामित्वायेतिश्रुतयोरग्नीषोमयोर्मध्यस्थोग्निःसइत्यर्थः॥ ९॥ एतदेवाह हविषेति द्वितीयेनआग्नेयानंतरेण अस्यैवनामांतराणिरथेत्यादीनि ॥ १० ॥

चातुर्मास्येषुयस्येष्ट्यामश्वमेधेग्रजःपशुः ॥ दीप्तोज्वालैरनेकाभैरग्निरेकोथवीर्यवान् ॥ ३ ॥ शंयोरप्रतिमाभार्यासत्यासत्याथधर्मजा ॥ अग्निस्तस्यसुतोदीप्तस्तिस्रःकन्याश्चसुव्रताः ॥ ४ ॥ प्रथमेनाज्यभागेनपूज्यतेयोग्निरध्वरे ॥ अग्निस्तस्यभरद्वाजःप्रथमःपुत्रउच्यते ॥ ५ ॥ पौर्णमासेषुसर्वेषुहविषाज्यंस्रुवोद्यतम् ॥ भरतोनामतःसोग्निर्द्वितीयःशंयुतःसुतः ॥ ६ ॥ तिस्रःकन्याभवंत्यन्यायासांसभरतःपतिः ॥ भरतस्तुसुतस्तस्यभरत्येकाचपुत्रिका ॥ ७ ॥ भरतोभरतस्याग्नेःपावकस्तुप्रजापतेः ॥ महानत्यर्थमहितस्तथाभरतसत्तम ॥ ८ ॥ भरद्वाजस्यभार्यातुवीरावीरस्यपिंडदा ॥ प्राहुराज्येनतस्येज्यांसोमस्येवद्विजाःशनैः ॥ ९ ॥ हविषायोद्वितीयेनसोमेनसहयुज्यते ॥ रथप्रभूरयाध्वानकुंभरेताःसउच्यते ॥ १० ॥

सरथप्रभ्वादिनामाशरय्वांभार्यायांसिद्धिंनामपुत्रंजनयत् यःभानुंसूर्यंभाभिर्दीप्तिभिःआवृणोत्सूर्यआवृतेआग्नेयंअग्निदैवत्यंयागमानयन् अग्निमग्नआवहेत्यत्रमंत्रेग्नियुक्तसंबुद्ध्याएषसूयतेसुष्ठुऊयतेकीर्त्यते उङ्शब्देइतिधातुः ॥ ११ ॥ बृहस्पतेर्द्वितीयःपुत्रोनिश्च्यवनः पृथिवींस्तौतीतिपृथिवीसाहचर्यमुच्यते तेनवागभिमानिदेवतारूपःसइत्यर्थः तस्यवाचास्रष्टौपृथिवीचाग्निश्चेतिश्रुतेः॥१२॥ निश्च्यवनपुत्रःसत्यः समयधर्मोवाचकसंबंधस्तत्कर्ता ॥ १३ ॥ सत्यस्यैवनामांतरंनिष्कृतिः अभिसेवितेगृहारामादौ शोभयतिशोभांकरोति ॥ १४ ॥ रुजस्करःपीडाकरः स्वनोनामसत्यपुत्रः ॥ १५ ॥ एवंद्वयोर्बार्हस्पत्ययोःकर्मकर्मेंद्रियव्यापित्वमुक्तं तृतीयस्यबुद्धिव्यापकत्वमाह यस्त्विति ॥१६॥ चतुर्थमाह अंतरिति ॥ १७ ॥ एनंविश्वभुजं पाकयज्ञेषुस्मार्तकर्मसु ॥ १८ ॥ कर्माणिगृह्याणि ॥ १९ ॥ पंचमंबार्हस्पत्यमाह वडवाग्निरिति सएवाध्यात्मं ऊर्ध्वभागूर्ध्वगतिरुदानसंज्ञःअतएवोर्ध्वभाङ्नाम कविर्ब्राह्मणः प्राणाश्रितःप्राणवाय्वभिमानी ॥ २० ॥ षष्ठंबार्हस्पत्यमाह उदग्द्वारमिति उत्तरार्धात्सौविष्टकृतमितिश्रुतेः उदगागमनं गृहस्त्रीसंबद्धेकर्मणि ततस्तेन स्विष्टंसुष्ठुइष्टंभवति आज्यंआज्यादिद्रव्यंच तत्रोत्तरार्धायोगात्पृथग्ग्रहणंतत्रापिस्विष्टकृत्प्रापणार्थं ॥ २१ ॥ सप्तमींकन्यामाह यइति पावकोबृहस्पतिःमन्युःक्रोधरूपीभवतितदायोस्यरसस्तेजःप्रभवःप्रस्वेदःजज्ञेजातः तामेवतज्जामेवपुत्रिकांमन्ये मन्यंतीचाथपुत्रिकेतिपाठेतुसरसएवपुत्रिकामन्यंतीदेवतोद्देशेनत्यक्तंहविरनुजानती ॥ २२ ॥ कासावित्यतआह स्वाहेत्यर्द्धेन अस्यास्त्रिगुणात्मकत्वात्तादृशीतत्संततिमाह त्रिदिवेइति एतेनराजस्याःस्वाहायाःकामरूपासंततिरुक्ता ॥ २३ ॥

शरय्वांजनयत्सिद्धिंभानुंभाभिःसमावृणोत्॥ आग्नेयमानयन्नित्यमाह्वानेष्वेषसूयते ॥ ११ ॥ यस्तुनच्यवतेनित्यंयशसावर्चसाश्रिया ॥ अग्निर्निश्च्यवनोनामपृथिवींस्तौतिकेवलम् ॥१२॥ विपाप्माकलुषैर्मुक्तोविशुद्धश्चार्चिषाज्वलन्॥ विपापोऽग्निःसुतस्तस्यसत्यःसमयधर्मकृत्॥ १३॥ आक्रोशतांहिभूतानांयःकरोतिहिनिष्कृतिम्॥ अग्निःसनिष्कृतिर्नामशोभयत्यभिसेविते॥ १४॥ अनुकूजंतियेनेहवेदनार्ताःस्वयंजनाः॥ तस्यपुत्रःस्वनोनामपावकःसरुजस्करः॥ १५॥ यस्तुविश्वस्यजगतोबुद्धिमाक्रम्यतिष्ठति ॥ तंप्राहुरध्यात्मविदोविश्वजिन्नामपावकम् ॥ १६॥ अंतराग्निःस्मृतोयस्तुभुक्तंपचतिदेहिनाम् ॥ सयज्ञेविश्वभुङ्नामसर्वलोकेषुभारत ॥ १७॥ ब्रह्मचारीयतात्माचसततंविपुलव्रतः॥ ब्राह्मणाःपूजयंत्येनंपाकयज्ञेषुपावकम्॥ १८॥ पवित्रागोमतीनामनदीयस्याभवत्प्रिया ॥ तस्मिन्कर्माणिसर्वाणिक्रियंतेधर्मकर्तृभिः॥ १९॥ वडवाग्निःपिबत्यंभोयोसौपरमदारुणः॥ ऊर्ध्वभागूर्ध्वभाङ्नामकविःप्राणाश्रितस्तुयः ॥ २०॥ उदग्द्वारंहविर्यस्यगृहेनित्यंप्रदीयते॥ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमःस्मृतः॥ २१ ॥ यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिपावकः ॥ क्रुद्धस्यतुरसोजज्ञेमन्येतांचाथपुत्रिकाम्॥२२॥ स्वाहेतिदारुणाक्रूरासर्वभूतेषुतिष्ठति॥ त्रिदिवेयस्यसदृशोनास्तिरूपेणकश्चन॥ अतुलत्वात्कृतोदेवैर्नाम्नाकामस्तुपावकः॥ २३ ॥

तामस्याःसंततिंक्रोधाभिचाराद्यात्मिकामाह संहर्षादिति जेष्याम्येवेत्युत्साहःसंहर्षः ॥ २४ ॥ सात्विक्याःस्वाहायाःसंततिमाह उक्थइति उत्ऊर्ध्वंमोक्षपदंनयत्युक्थः त्रिभिरुक्थैः उत्तिष्ठत्यस्मात्कर्म
फलमित्युक्थंतत्रशरीरादुत्थितंकर्मेतिशरीरमुक्थं शरीरोत्थापकतयाप्राणउक्थंप्राणोत्थापकतयापरमात्माप्युक्थं सजन्योग्निस्त्रिभिरप्युक्थैरभिष्टुतस्तदात्मनास्थितः महावाचंमहतींवाचंपराख्यांतुर्यं
ब्रह्मकलां अजनयत्आविर्भावितवान् पूर्वेषामभ्युपासकानांयंसमाश्वासंसमाश्वसितिविश्रामंप्राप्नोत्यनेनेतितंमोक्षहेतुंविदुर्वेदाचार्याइतिशेषः ॥ २५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे
एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ काश्यपइतित्रयाणांसंबंधः अत्रपाठक्रमादर्थक्रमस्यबलीयस्त्वात्आद्ययोःश्लोकयोर्व्यत्यासेनार्थोग्राह्यः अचरदिति सपूर्वा
ध्यायांतोक्तउक्थोनामकाश्यपः वासिष्ठःप्राणपुत्रइतिप्राणस्यैवविशेषणं अग्निरांगिरसश्च्यवनइत्येकः ॥ १ ॥ २ ॥ महाव्याहृतिभिःभूरन्नमग्नयेपृथिव्यैस्वाहेत्यादिभिः भूर्भुवःस्वर्महोअग्निवायुसूर्य

संहर्षाद्धारयन्क्रोधंधन्वीस्रग्वीरथेस्थितः॥ समरेनाशयेच्छत्रूनमोघोनामपावकः॥ २४ ॥ उक्थोनाममहाभागत्रिभिरुक्थैरभिष्टुतः ॥ महावाचंत्वजनयत्स
माश्वासंहियंविदुः॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेएकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २१९॥
॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥काश्यपोत्यथवासिष्ठःप्राणश्चप्राणपुत्रकः॥ अग्निरांगिरसश्चैवच्यवनस्त्रिषुवर्चकः ॥ १ ॥ अचरत्सतपस्तीव्रंपुत्रार्थंबहुवार्षिकम् ॥ पुत्रं
लभेयंधर्मिष्ठंयशसाब्रह्मणासमम्॥ २॥ महाव्याहृतिभिर्ध्यातःपंचभिस्तैस्तदात्वथ॥ जज्ञेतेजोमहार्चिष्मान्पंचवर्णःप्रभावनः ॥ ३॥ समिद्धोग्निःशिरस्तस्यबा
हूसूर्यनिभौतथा॥ त्वङ्नेत्रेचसुवर्णाभेकृष्णेजंघेचभारत॥४॥ पंचवर्णःसतपसाकृतस्तैःपंचभिर्जनैः॥ पांचजन्यःश्रुतोदेवःपंचवंशकरस्तुसः॥५॥ दशवर्षसहस्रा
णितपस्तप्त्वामहातपाः॥ जनयत्पावकंघोरंपितॄणांसप्रजाःसृजन् ॥ ६॥ बृहद्रथंतरंमूर्ध्नोवक्त्राद्वातरसाहरौ॥ शिवंनाभ्यांबलादिंद्रंवाय्वग्नीप्राणतोसृजत्॥ ७॥

चंद्रपृथिव्यंतरिक्षद्युदिगुपलक्षितेनसर्वात्मकेनरूपेणतंध्यातवंतइत्यर्थः तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानः वीतरागविषयंवाचित्तमितिश्रुतिस्मृत्योर्विदुषोपिध्येयत्वदर्शनात् जज्ञेप्रदीपइवपुत्ररूपेणाविर्भू
तः अतएवअर्चिष्मानग्निरिवेतिलुप्तोपमा प्रभावनःजगत्सृष्टिकर्ता ॥ ३ ॥ पंचवर्णत्वमेवाह समिद्धइति ज्वालावर्णंशिरस्तस्येत्यर्थः तथात्वगितित्वचोपिसूर्यनिभत्वमुक्तं ॥ ४ ॥ तपसाकृतइतितपोना
मेत्यर्थः सएवपांचजन्यश्च यौगिकमस्यनामद्वयं ॥ ५ ॥ पितृणांपावकंदक्षिणाग्निं प्रजाःसृजन्प्रजास्रष्टा ॥ ६ ॥ बृहत्मूर्ध्नः रथंतरंवक्त्रात् वाशब्दश्चार्थः एतेअहोरात्रदेवतेराथंतरीवैरात्र्यहर्बार्हतमितिश्रु
तेः अतएवतरसावेगेनहरतःआयुष्यादीतितरसाहरौ शिवंअहंकाराभिमानिनंरुद्रं नाभ्यांनाभितः प्राणतःप्राणं सृष्ट्वावाय्वग्नीअसृजदितिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ७ ॥

अनुदात्तौमंत्रेप्राकृतोनुदात्तःशतपथब्राह्मणेचवैकृतोनुदात्तः उदात्तमनुदात्तमनंत्यमितिभाषिकसूत्रेणप्राकृतोदात्तस्यब्राह्मणेनुदात्तत्वविधानात् तेनाभ्यांचतद्वान्मंत्रब्राह्मणभागात्मकोवेदोलभ्यते बाहुभ्यामितिहस्तस्वरेणतयोरनुदात्तयोःप्रदर्शनीयत्वंसूचितं एतच्चवेदांतराणामप्युपलक्षणं विश्वेसमनस्केंद्रियदेवताः भूतानिपंच एतान्विंशतिसंख्याकान् ॥८॥ बृहद्रथस्यवासिष्ठस्यप्रणिधिरंशतइतिशेषः अंगिरसश्च्यवनस्य वर्चस्यसुवर्चकस्य॥ ९ ॥ असुरसृष्टिमाह देवानिति उत्तरानपाश्चात्यान् ॥ १० ॥ भीमबलमबलंचेतिसमाहारः तपस्तपःसंज्ञःपांचजन्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यज्ञयाजिनइष्टमित्युत्तरश्लोकादपकृष्यते ॥ १४ ॥ १५ ॥ तदादानंतेषामादेयोभागःबर्हिर्वेद्यामुत्करेदेशे तुषैर्वैफलीकरणैर्देवाहविर्यज्ञेभ्योरक्षांसिनिरभजन्नस्मामहायज्ञादितिश्रुतेः अस्नालोहितेन तत्तस्माद्धेतोः यत्रचाग्निरं

बाहुभ्यामनुदात्तौचविश्वेभूतानिचैवह ॥ एतान्सृष्ट्वाततःपंचपितॄणामसृजत्सुतान् ॥ ८ ॥ बृहद्रथस्यप्रणिधिःकाश्यपस्यमहत्तरः॥ भानुरंगिरसोधीरःपुत्रोवर्चस्यसौभरः ॥ ९ ॥ प्राणस्यचानुदात्तस्तुव्याख्याताःपंचविंशतिः ॥ देवान्यज्ञमुषश्चान्यान्सृजन्पंचदशोत्तरान् ॥ १० ॥ सुभीममतिभीमंचभीमंभीमबलाबलम्॥ एतान्यज्ञमुषःपंचदेवानांह्यसृजत्तपः॥ ११ ॥ सुमित्रंमित्रवंतंचमित्रज्ञंमित्रवर्धनम्॥ मित्रधर्माणमित्येतान्देवानभ्यसृजत्तपः॥ १२ ॥ सुरप्रवीरंवीरंचसुरेशंचसुवर्चसम्॥ सुराणामपिहंतारंपंचैतानसृजत्तपः॥ १३॥ त्रिविधंसंस्थिताह्येतेपंचपंचपृथक्पृथक्॥ मुष्णंत्यत्रस्थिताह्येतेस्वर्गतोयज्ञयाजिनः॥ १४॥ तेषामिष्टंहरंत्येतेनिघ्नंतिचमहद्धविः ॥ स्पर्धयाहव्यवाहानांनिघ्नंत्येतेहरंतिच॥ १५ ॥ बर्हिर्वेद्यांतदादानंकुशलैःसंप्रवर्तितम्॥ तदेतेनोपसर्पंतियत्रचाग्निःस्थितोभवेत्॥ १६॥ चिताग्नेरुद्वहन्नाज्यंपक्षाभ्यांतत्प्रवर्तिते॥ मंत्रैःप्रशमिताह्येतेनेष्टंमुष्णंतियज्ञियम्॥ १७॥ बृहदुक्थतपस्यैवपुत्रोभूमिमुपाश्रितः॥ अग्निहोत्रेहूयमानेपृथिव्यांसद्भिरिज्यते॥ १८॥ रथंतरश्चतपसःपुत्रोग्निःपरिपठ्यते॥ मित्रविंदायवैतस्मैहविरध्वर्यवोविदुः॥ १९ ॥ मुमुदेपरमप्रीतःसहपुत्रैर्महायशाः॥ २०॥

॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥

॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥गुरुभिर्नियमैर्जातोभरतोनामपावकः॥ अग्निःपुष्टिमतिर्नामतुष्टःपुष्टिंप्रयच्छति॥ भरत्येषप्रजाःसर्वास्ततोभरतउच्यते॥ १ ॥

तर्वेद्यां ॥ १६ ॥ पक्षाभ्यामिवचक्राभ्यामुपलक्षितेतत्रचयनेप्रवर्तितेहविर्धानेशकटेप्रवर्तितेसति चिताग्नेश्चयनकर्तुर्यजमानस्य आज्यंतदुपलक्षितंहविः एतेउद्वहन्नुद्वहंत्यपर्यवहरंतीत्यर्थः मंत्रैरक्षोघ्नैःप्रशमिताःसंतइष्टंहविर्नमुष्णंति ॥ १७ ॥ एवमसुराणांनामानिभागधेयंनिवृत्त्युपायंचोक्त्वापुनःपांचजन्यवंशमनुसंधत्ते बृहदुक्थइति तपस्यतपसः भूमिमुपाश्रितइतितस्यैवपृथिव्यभिमानिदेवतात्वमुक्तं ॥ १८ ॥ मित्रविंदोमहाविराड्बृहस्पत्यपेक्षयाश्रेष्ठः तस्मैतद्भावप्राप्तये मित्रविंदामहावैराजीत्याश्वलायनवचनादिदमूहनीयं ॥ १९ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ सिंहावलोकनन्यायेनशंयोःपौत्रमूर्जपुत्रंभरतंस्तौतिसार्धेन गुरुभिरितिपुष्टिमतिरित्येकंनाम ॥ १ ॥

तथैवतपसस्तृतीयंसुतंशिवंस्तौति अग्निर्यश्चेति शक्तिश्चिच्छक्तिस्तस्याःपूजानिर्विकल्पसमाधिरूपा ॥ २ ॥ तपसएवपूर्वोक्तचत्वारिंशतोन्येपुरंदरऊष्मामनुःशंभुरावसथ्यइतिपंचपुत्रानाहचतुर्भिः तपसइति तपसोग्नेःफलमैश्वर्यंसंप्रवृद्धंदृष्ट्वातदुद्धर्तुंपित्र्यंदायंपुत्रएवलभतेइतिदर्शनात्तदीयमैश्वर्यंप्राप्तुंपुरंदरोस्यपुत्रोजातः ॥ ३ ॥ ऊष्माचतपसःसकाशाज्जज्ञे योभूतेषूष्मणोहेतोर्लक्ष्यते अकारयदकरोत् स्वार्थेणिच् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपसंहरति ऊर्जस्करानिति यज्ञसुतान्यज्ञेऽभिषुतान् आदिकर्मणिक्तः सोमभागिनइत्यर्थः यद्वा यज्ञःसोमःसुतोयेभ्यस्तेइतियोगः ॥ ६ ॥ प्रशांतेऽस्तकाले परिश्रांतोगवांरश्मीनांपतिः सूर्योऽग्निर्भवति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः यश्चघोरान्सुरान्जनयन्भवतितंतपोजनयदितिपूर्वेणान्वयः ॥ ७ ॥ तपसइति मनुमितिप्राजापत्यकर्तृत्वमुच्यते भानुंनामतःअंगिराश्चसृजदि

अग्निर्यश्चशिवोनामशक्तिपूजापरश्चसः ॥ दुःखार्तानांचसर्वेषांशिवकृत्सततंशिवः ॥ २ ॥ तपसस्तुफलंदृष्ट्वासंप्रवृत्तंतपोमहत् ॥ उद्धर्तुकामोमतिमान्पुत्रोजज्ञेपुरंदरः ॥ ३ ॥ ऊष्माचैवोष्मणोजज्ञेसोग्निर्भूतस्यलक्ष्यते ॥ अग्निश्चापिमनुर्नामप्राजापत्यमकारयत् ॥ ४ ॥ शंभुमग्निमथप्राहुर्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ आवसथ्यंद्विजाःप्राहुर्दीप्तमग्निंमहाप्रभम् ॥ ५ ॥ ऊर्जस्करान्हव्यवाहान्सुवर्णसदृशप्रभान् ॥ ततस्तपोत्यजनयत्पंचयज्ञसुतानिह ॥ ६ ॥ प्रशांतेग्निर्महाभागपरिश्रांतोगवांपतिः ॥ असुरान्जनयन्घोरान्मर्त्यांश्चैवपृथग्विधान् ॥ ७ ॥ तपसश्चमनुंपुत्रंभानुंचाप्यंगिराःसृजत् ॥ बृहद्भानुंतुतंप्राहुर्ब्राह्मणावेदपारगाः ॥ ८ ॥ भानोर्भार्यासुप्रजातुबृहद्भासातुसूर्यजा ॥ असृजेतांतुषट्पुत्रान्शृणुतासांप्रजाविधिम् ॥ ९ ॥ दुर्बलानांतुभूतानामसून्यःसंप्रयच्छति ॥ तमग्निंबलदंप्राहुःप्रथमंभानुतःसुतम् ॥ १० ॥ यःप्रशांतेषुभूतेषुमन्युर्भवतिदारुणः ॥ अग्निःसमन्युमान्नामद्वितीयोभानुतःसुतः ॥ ११ ॥ दर्शेचपौर्णमासेचयस्येहहविरुच्यते ॥ विष्णुर्नामेहयोग्निस्तुधृतिमान्नामसोंगिराः ॥ १२ ॥ इंद्रेणसहितंयस्यहविराग्रयणंस्मृतम् ॥ अग्निराग्रयणोनामभानोरेवान्वयस्तुसः ॥ १३ ॥ चातुर्मास्येषुनित्यानांहविषांयोनिरग्रहः ॥ चतुर्भिःसहितःपुत्रैर्भानोरेवान्वयःस्तुभः ॥ १४ ॥

तिसंबंधः तपःपुत्रस्याप्यंगिरःसृज्यत्वोक्तिर्भानुंप्रतिकुलालपितृवदंगिरसोन्यथासिद्धत्वंमाभूदिति तेनमूलकारणमेवांत्यात्कार्यान्नटइवतत्तद्वेषेणस्फुरतीतिसिद्धं अतएवआकाशाद्वायुरित्यादावाकाशभावमापन्नआत्मैववायुमसृजन्नकेवलआकाशइतिव्याख्यातंसंप्रदायविद्भिः ॥ ८ ॥ एवंबृहदादीन्भान्वंतान्तपसःपुत्रानुक्त्वातत्पौत्रानाह भानोरिति ॥ ९ ॥ १० ॥ बलदोमन्युमान्विष्णुरितित्रयःसुप्रजायाःसुताः ॥ ११ ॥ तत्रोपांशुयागदेवताविष्णुरुभयत्रस्मर्यमाणस्त्रयोदशामावास्यायामाहुतयोहूयंतेचतुर्दशपौर्णमास्यामितिलिंगदर्शनमन्यथयति दर्शेपिविष्णोःस्मरणेनचतुर्दशाहुतियोगात् अतएवांतरेणहविषीविष्णुमुपांश्वैतरेयिणइत्याश्वलायनःसप्रमाणमुभयत्रोपांशुयाजमवगमयति ॥ १२ ॥ भानुभार्यायाबृहद्भासायाःसंततिराग्रयणस्थैंद्राग्नावयवोग्निरेकः ॥ १३ ॥ हविषामाग्नेयादीनामष्टानांयोनिरुद्धवस्थानंवैश्वदेवेपर्वणिमुख्योविश्वदेवसंज्ञकोग्निर्द्वितीयः स्तुभः स्तूयतेभातीतिस्तुभस्तृतीयः ॥ १४ ॥

निशानाम्नीभान्वपरनाम्नोमनोरपरातृतीयाभार्याभवत् कन्यांवक्ष्यमाणांरोहिणीमग्निसोममन्यानृपंचेत्यष्टावपत्यानिसुषुवे ॥१५॥ शेषान्पंचक्रमेणाह पूज्यतइत्यादिना चातुर्मास्यानामारंभात्पूर्वंयुवै
श्वानरपार्जन्येष्टिःक्रियतेतत्रवैश्वानरःप्रथमोमनुपुत्रः ॥ १६ ॥ परिपच्यतेऽन्नंयेनेतिशेषः सविश्वपतिर्द्वितीयः ॥ १७ ॥ स्विष्टकृद्देवकन्यारोहिणीपंचभ्योधिका ॥ १८ ॥ तस्याश्चाकिंचिद्दोषजंभार्यात्वं
वस्तुतस्तुसवह्निःप्रजापतिर्मनुसंज्ञैव कर्मणामैथुनतःप्रजाजननाख्येननिमित्तेन तथाचश्रुतिः सइममेवात्मानंद्वेधापातयत्ततःपतिश्चपत्नीचाभवतामिति सन्निहितोनामतृतीयः शब्दरूपस्यशब्दरूपग्रहणस्य

निशात्वजनयत्कन्यामग्नीषोमावुभौतथा ॥ मनोरेवाभवद्भार्यासुषुवेपंचपावकान् ॥ १५॥ पूज्यतेहविषाग्र्येणचातुर्मास्येषुपावकः ॥ पर्जन्यसहितःश्रीमानग्नि
वैश्वानरस्तुसः ॥ १६ ॥ अस्यलोकस्यसर्वस्ययःप्रभुःपरिपच्यते ॥ सोग्निर्विश्वपतिर्नामद्वितीयोवैमनोःसुतः ॥ १७॥ ततःस्विष्टंभवेदाज्यंस्विष्टकृत्परमस्तुसः ॥ क
न्यासारोहिणीनामहिरण्यकशिपोःसुता ॥ १८ ॥ कर्मणासौवभौभार्यासवह्निःसप्रजापतिः ॥ प्राणानाश्रित्ययोदेहंप्रवर्तयतिदेहिनाम् ॥ तस्यसन्निहितोनामश
ब्दरूपस्यसाधनः ॥ १९ ॥ शुक्लकृष्णगतिर्देवोयोबिभर्तिहुताशनम् ॥ अकल्मषःकल्मषाणांकर्ताक्रोधाश्रितस्तुसः ॥ २० ॥ कपिलंपरमर्षिंचयंप्राहुर्यतयःसदा ॥
अग्निःसकपिलोनामसांख्ययोगप्रवर्तकः ॥ २१ ॥ अग्रंयच्छंतिभूतानांयेनभूतानिनित्यदा ॥ कर्मस्विहविचित्रेषुसोग्रणीर्वह्निरुच्यते ॥ २२ ॥ इमानन्यान्सम
सृजत्पावकान्प्रथितान्भुवि ॥ अग्निहोत्रस्यदुष्टस्यप्रायश्चित्तार्थमुल्बणान् ॥२३॥ संस्पृशेयुर्यदान्योन्यंकथंचिद्वायुनाग्नयः ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावैशुचयेग्नये
॥ २४ ॥ दक्षिणाग्निर्यदाद्वाभ्यांसंसृजेततदाकिल ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावैवीतयेऽग्नये ॥ २५ ॥ यद्यग्नयोहिस्पृश्येयुर्निवेशस्थादवाग्निना ॥ इष्टिरष्टाकपाले
नकार्यातुशुचयेऽग्नये ॥ २६ ॥ अग्निंरजस्वलावैस्त्रीसंस्पृशेदग्निहोत्रिकम् ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यावसुमतेग्नये ॥ २७॥ मृतःश्रूयेतयोजीवःपरेयुःपशवोयदा ॥
इष्टिरष्टाकपालेनकार्यासुरभिमतेग्नये ॥ २८ ॥ आर्तोनजुहूयादग्निंत्रिरात्रंयस्तुब्राह्मणः ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यास्यादुत्तराग्नये ॥ २९ ॥ दर्शंचपौर्णमासंच
यस्यतिष्ठेत्प्रतिष्ठितम् ॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्यापथिकृतेग्नये ॥ ३० ॥

साधनःप्रवर्तकः ॥ १९ ॥ चतुर्थमाहद्वाभ्यां शुक्लेति यस्मादुपास्त्याकर्मणाऽऽराधितात्क्रमेणशुक्लकृष्णेगतीअर्चिरादिधूमादिमार्गावपुनरावृत्तिपुनरावृत्तिफलौप्राप्येतेसशुक्लकृष्णगतिः अकल्मषःशुक्ल
त्वात् कल्मषाणांकाम्यकर्मणां ॥ २० ॥ अतएवकपिलःसांख्यंनिरीश्वरशास्त्रंतद्रूपोयोगस्तस्यप्रवर्तकः ॥ २१ ॥ पंचममाह अग्रमिति वैश्वदेवांतेमनुष्ययज्ञार्थंयत्प्रयच्छंतितदग्रं ॥ २२ ॥ इमानन्यानि
त्यादिनाप्रोक्ताअष्टाग्नयोमनोरेवसंततिः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कथमग्निर्वनंयातइतिपृष्टमग्नेर्जलप्रवेशप्रकारंवक्तुमारभते आपस्येति आपस्याऽप्सुविदितस्य सहस्यसहसंज्ञस्याग्नेर्मुदितानामपरमाप्रियाभार्या दुहितेतिपाठेपिसंज्ञाशब्दएवायं भूपतिर्भुवभर्ताचसहसंज्ञएवभूर्भुवर्लोकयोःस्वामीनतुस्वर्लोकस्याऽनावृत्तिस्थानस्य त्रिधैवात्रलोकविभागोभिप्रेतः तेनब्रह्मलोकादर्वाचीनस्यकृत्स्नस्यस्वामीत्यर्थः सपरमद्भुताख्यंपावकमजनयत् सहसस्पुत्रोअद्भुतइतिमंत्रवर्णात् सहशब्दोत्रअकारांतोपिवेदेसकारांतोज्ञेयः ॥ १ ॥ अद्भुतमेवस्तौति भूतानामितिचतुर्भिः यंपावकंपतिमभिप्रेत्यभुवनभर्ताभूतानांचतुर्विधानामात्मेतिप्राहुः सान्वयेषूपदेशपरंपरावत्सु ॥ २ ॥ नकेवलंजरायुजादीनामात्माऽपितुमहतांभूतानांवियदादीनांपतिःस्रष्टृत्वादिना अतएवभगवान् ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यज्ञानस्ययशसःश्रियः वैराग्यस्यचधर्मस्यषण्णांभगइतींगनेतिस्मृत्युक्तगुणवान् ॥ ३ ॥ गृहपतिरधियज्ञंत्रेताग्निरध्यात्मंजाठरः उभावप्युभयत्रस्थित्वापिंडब्रह्मां

सूतिकाग्निर्यदाचाग्निंसंस्पृशेदग्निहोत्रिकम्॥ इष्टिरष्टाकपालेनकार्याचाग्निमतेऽग्नये॥३१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसोपाख्यानेएकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२१॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥आपस्यमुदिताभार्यासहस्यपरमाप्रिया॥भूपतिर्भुवभर्ताचजनयत्पावकंपरम्॥ १ ॥भूतानांसापिसर्वेषांयंप्राहुःपावकंपतिम्॥ आत्माभुवनभर्तेतिसान्वयेषुद्विजातिषु॥ २ ॥ महतांचैवभूतानांसर्वेषामिहयःपतिः॥भगवान्समहातेजानित्यंचरतिपावकः॥३॥ अग्निर्गृहपतिर्नामनित्यंयज्ञेषुपूज्यते॥ हुतंवहतियोहव्यमस्यलोकस्यपावकः॥ ४ ॥ अपांगर्भोमहाभागःसत्वभुग्योमहाद्भुतः॥ भूपतिर्भुवभर्ताचमहतःपतिरुच्यते॥५॥दहन्मृतानिभूतानितस्याग्निर्भरतोभवत्॥ अग्निष्टोमेचनियतःक्रतुश्रेष्ठोभरस्यतु॥ ६ ॥

डस्थान्देवानन्नेनहविषाचतर्पयतइतिहव्यवाहौ ॥ ४ ॥ अपामिति अप्संबंधादापापरनामासहएवात्रअप्शब्दार्थः तस्यगर्भःपुत्रः सत्वभुगध्यात्मंबुद्धिसंहर्ता अधिभूतंलोकत्रयसंहर्ता महांश्चासावद्भुतः महतइतिनामैकदेशेनतस्यैवग्रहणंभामासत्यभामेतिवत् महतोमहाद्भुतस्य पतिःपिता भूपतिर्भुवभर्ताचेत्यर्थः अत्रमहच्छब्देनाऽध्यात्मंमहत्तत्त्वंसूक्ष्मबुद्ध्याख्यंग्राह्यं सहशब्देनकारणमव्यक्ताख्यं अप्शब्देनसलिलएकोद्रष्टाद्वैतोभवतीत्यादिश्रुतौसलिलेनोपमितंशुद्धंब्रह्मग्राह्यं ॥ ५ ॥ अस्यसहस्याऽपांप्रवेशेकारणमाह दहन्निति अधिभूतंभरतश्चिताग्निःसहस्यपौत्रोऽद्भुतपुत्रः अध्यात्मंमहतःपुत्रोहंकारः भरतिबिभर्तीतिमृतान्यचेतनानिखादीनिदेहाकाराणिधारयतीतिभरतोनाम तस्यैवभूतसंहारस्थानत्वंदहन्नितिदर्शितं भरस्यभरतस्य तकारलोपआर्षः क्रतुर्नामाध्यात्मं क्रतुःसंकल्पात्मकंमनः अग्निष्टोमशब्देनतस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवेदिर्लोमानिबर्हिरित्यादिनातैत्तिरीयकेसमाम्नातोदेहतत्संबंधिक्रियाकलापात्मकोमरणरूपावभृथांतःसंसारउच्यते नियतोनित्यः॥६॥

सइति सहउच्यतेप्रथमइतिविशेषणात् देवैःसुरैरिंद्रियैश्चान्विष्यते भोगार्थिभिःपरोहिस्वर्गःकरणात्मेतिसंसारक्रतुफलमनिवार्यंदृष्ट्वासहोपिशुद्धंब्रह्माविवेशेत्युत्तरार्धार्थः कारणात्मतांप्राप्तस्यापितत्संबंधान
पायात् अन्यथासुप्तिमूर्छादौमुच्येतायत्नतोजनइत्यापद्येतपक्षांतरेशवाग्निपौत्रंनियताख्यमायांतंदृष्ट्वास्पर्शभयात्स्ववंश्योयंदुष्टइतिलज्जयाऽर्णवंविवेश भृगुशापाद्धिसर्वभक्षत्वंप्राप्तोग्निरात्मानंबहुधाकृत्वा
ग्निहोत्रादिपुश्मशानादिषुचस्थितइत्युपाख्यायते ॥ ७ ॥ देवाइति अथर्वाणमंगिरसंतीव्रतपसंदृष्ट्वा ॥ ८ ॥ मध्वक्षंपिंगाक्षमग्निं भावप्रधानोनिर्देशः द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचनेइतिवत् अन्यथाद्वेकेष्विति
स्यात्द्वित्वैकत्वयोरितिव्याख्या।नानुपपत्तिश्च तेनैकस्त्वमेवाग्नित्वंगच्छेत्यर्थः तथाचनिक्षिपाम्यहमग्नित्वंत्वमग्निःप्रथमोभवेत्युपक्रमस्योपसंहारेणसहैकवाक्यताभवति ॥ ९॥ प्रेष्यआदिश्य सार्धःश्लोकः
॥ १० ॥ तथाचापितथैवमत्स्यैराख्यातोपि वचस्त्वंमध्वक्षोभवेतिपूर्वोक्तमेव ॥ ११ ॥ शरीरमाग्नेयंदेहं पक्षेमायांत्यक्त्वानिर्विकल्पोभूदित्यर्थः ॥ १२ ॥ देहत्यागप्रकारमाह सइति तत्स्थूलंशरीरंसंत्य

सवह्निःप्रथमोनित्यंदेवैरन्विष्यतेप्रभुः॥ आयांतंनियतंदृष्ट्वाप्रविवेशार्णवंभयात्॥ ७॥ देवास्तत्रापिगच्छंतिमार्गमाणायथादिशम् ॥ दृष्ट्वात्वग्निरथर्वाणंततो
वचनमब्रवीत्॥ ८॥ देवानांवहहव्यंत्वमहंवीरसुदुर्बलः॥ अथत्वंगच्छमध्वक्षंप्रियमेतत्कुरुष्वमे ॥ ९ ॥ प्रेष्यचाग्निरथर्वाणमन्यंदेशंततोगमत्॥ मत्स्यास्तस्यस
माचख्युःक्रुद्धस्तानग्निरब्रवीत्॥ भक्ष्यावैविविधैर्भावैर्भविष्यथशरीरिणाम्॥ १० ॥ अथर्वाणंतथाचापिहव्यवाहोब्रवीद्वचः॥ ११ ॥ अनुनीयमानोहिभृशंदेव
वाक्याद्वितेनसः॥ नैच्छद्वोढुंहविःसोढुंशरीरंचापिसोत्यजत्॥ १२ ॥ सतच्छरीरंसंत्यज्यप्रविवेशधरांतदा ॥ भूमिंस्पृष्ट्वासृजद्धातून्पृथक्पृथगतीवहि ॥ १३ ॥
पूयात्सगंधंतेजश्चअस्थिभ्योदेवदारुच ॥ श्लेष्मणःस्फाटिकंतस्यपित्तान्मारकतंतथा ॥ १४॥ यकृत्कृष्णायसंतस्यत्रिभिरेवबभुःप्रजाः॥ नखास्तस्याभ्रपटलंशि
राजालानिविद्रुमम्॥ १५॥ शरीराद्विविधाश्चान्येधातवोस्याभवन्नृप॥ एवंत्यक्त्वाशरीरंचपरमेतपसिस्थितः ॥ १६ ॥ भृग्वंगिरादिभिर्भूयस्तपसोत्थापितस्त
दा॥ भृशंजज्वालतेजस्वीतपसाप्यायितःशिखी॥ १७॥ दृष्ट्वाऋषिंभयाच्चापिप्रविवेशमहार्णवम् ॥ तस्मिन्नष्टेजगद्भीतमथर्वाणमथाश्रितम्॥ अर्चयामासु
रेवैनमथर्वाणंसुरादयः॥ १८॥ अथर्वात्वसृजल्लोकानात्मनालोक्यपावकम्॥ मिषतांसर्वभूतानामुन्ममाथमहार्णवम्॥ १९ ॥

ज्य धरांधारणात्धरालयस्थानंलिंगशरीरंप्रविश्यतत्रापिसंकल्पोपनतान्भूम्यादीनसृजत् भूमिंस्पृष्ट्वोपाधावावेशंकृत्वात्रधातून्नीलपीतादींस्तानिववासनामयानिनाडीरूपाणिदृश्यंतेयोगमार्गे तथाचश्रु
तिः तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंच एषपंथाब्रह्मणाहानुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्चेति तैजसोलिंगदेहाभिमानी पक्षांतरेतुधातून्मनःशीलादीन् ॥ १३ ॥ १४ ॥ यकृत्शरीरांतर्व
र्त्यवयवविशेषः त्रिभिःकाष्ठपाषाणलोहैः ॥ १५ ॥ अन्येस्वर्णपारदादयः शरीरंलिंगंपरमेनिरुपाधौ तपसिआलोचनात्मकेध्याने ॥ १६ ॥ तपसासामर्थ्येन उत्थापितःसमाधेश्च्यावितः ॥ १७ ॥ ऋषि
मथर्वांगिरसं भयंपूर्वोक्तमेव सार्धःश्लोकः ॥ १८ ॥ अथर्वात्विति अथार्णवमुन्ममाथतेनपावकमालोक्यलोकानसृजदितिक्रमेणान्वयोज्ञेयःपूर्वोत्तरार्धयोर्व्यत्यासेन ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ एवंत्विति अग्नेरंगिरास्ततोवृहस्पतिस्ततःशंय्वादिक्रमेणवेदोक्तान्धिष्ण्यान्नानास्थानान्यजनयत् अध्यात्मपक्षेतुसमाधेःसकाशाद्व्युत्थितोहंकारंपुरस्कृत्यवृत्तिनदीषुचिदात्मासंचरतीति ॥ २१ ॥ पक्षांतरेस्पष्टएवार्थः सिंधुमिति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अद्भुतस्येति विभूरसिरितिश्रुतेरनुकरणं तेनविभूरसिप्रवाहणोवह्निरसिहव्यवाहनइत्यनुवाकोक्ताअन्येचधिष्ण्याअग्नयोद्वींशतास्तेषांज्येष्ठोविभूरित्यर्थः यावंतःपावकाधिष्ण्याःसंतितावंतःसोमाःसोमयागाः एतच्चयाज्ञिकेष्वेवप्रसिद्धं ॥ २७ ॥ तानेवाग्नीनेवात्मनिचित्तेऽधारयत् अग्निंध्यायतोग्निरेवप्रजारूपेणाविर्बभूवेत्यर्थः एवंचक्र

एवमग्निर्भगवतानष्टःपूर्वमथर्वणा ॥ आहूतःसर्वभूतानांहव्यंवहतिसर्वदा ॥ २० ॥ एवंत्वजनयद्धिष्ण्यान्वेदोक्तान्विबुधान्बहून् ॥ विचरन्विविधान्देशान्भ्रममाणस्तुतत्रवै ॥ २१ ॥ सिंधुंनदंपंचनदंदेविकाथसरस्वती ॥ गंगाचशतकुंभाचशरयूर्गंडसाह्वया ॥ २२ ॥ चर्मण्वतीमहीचैवमेध्यामेधातिथिस्तदा ॥ ताम्रावतीवेत्रवतीनद्यस्तिस्रोथकौशिकी ॥ २३ ॥ तमसानर्मदाचैवनदीगोदावरीतथा ॥ वेणोपवेणाभीमाचवडवाचैवभारत ॥ २४ ॥ भारतीसुप्रयोगाचकावेरीमुर्मुरातथा ॥ तुंगवेणाकृष्णवेणाकपिलाशोणएवच ॥ २५ ॥ एतानद्यस्तुधिष्ण्यानांमातरोयाःप्रकीर्तिताः ॥ २६ ॥ अद्भुतस्यप्रियाभार्यातस्यपुत्रोविभूरसिः ॥ यावंतःपावकाःप्रोक्ताःसोमास्तावंतएवतु ॥ २७ ॥ अत्रेश्चाप्यन्वयेजाताब्रह्मणोमानसाःप्रजाः ॥ अत्रिःपुत्रान्स्रष्टुकामस्तानेवात्मन्यधारयत् ॥ २८ ॥ तस्यतद्ब्रह्मणःकायान्निर्हरंतिहुताशनाः ॥ एवमेतेमहात्मानःकीर्तितास्तेग्नयोमया ॥ २९ ॥ अप्रमेयायथोत्पन्नाःश्रीमंतस्तिमिरापहाः ॥ अद्भुतस्यतुमाहात्म्यंयथावेदेषुकीर्तितम् ॥ ३० ॥ तादृशंविद्धिसर्वेषामेकोह्येषुहुताशनः ॥ एकएवैषभगवान्विज्ञेयःप्रथमोंगिराः ॥ ३१ ॥ बहुधानिःसृतःकायाज्ज्योतिष्टोमःक्रतुर्यथा ॥ इत्येषवंशःसुमहानग्नीनांकीर्तितोमया ॥ योर्चितोविविधैर्मंत्रैर्हव्यंवहतिदेहिनाम् ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसो० अग्निसमुद्भवेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ अग्नीनांविविधावंशाःकीर्तितास्तेमयानघ ॥ शृणुजन्मतुकौरव्यकार्तिकेयस्यधीमतः ॥ १ ॥ अद्भुतस्याद्भुतंपुत्रंप्रवक्ष्याम्यमितौजसम् ॥ जातंब्रह्मर्षिभार्याभिर्ब्रह्मण्यंकीर्तिवर्धनम् ॥ २ ॥

ष्यंतराणामप्युपलक्षणं तथाचसर्वंकर्माग्निदैवत्यंसर्वेब्राह्मणाअग्निसंततिरित्युक्तंभवति ॥ २८ ॥ तस्याऽत्रेर्ब्रह्मणोब्राह्मणस्य कायाद्देहात् हुताशनानिर्हरंतिनिश्चरंति सार्धः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ कायात् कस्यप्रजापतेःपुत्रोंगिराःकायस्तस्मात् कशब्दादण्प्रत्ययेकस्येदितिइकारोंतादेशः णित्वादादिवृद्धिः ज्योतिष्टोमोयथाउद्भिदादिरूपेणबहुधानिर्गतस्तद्वत् ॥ ३२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ क्रमप्राप्तंकुमारश्चयथोत्पन्नोयथाचाग्नेःसुतोभवदित्यस्योत्तरमाह अग्नीनांविविधावंशाइत्यादिना ॥ १ ॥ अद्भुतस्याग्नेः अद्भुतमभिनवं ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्त्रियादेवसेनाभिमानिदेवतया ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनै० भा० त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥छ॥

देवासुराःपुरायत्ताविनिघ्नंतःपरस्परम् ॥ तत्राजयन्सदादेवान्दानवाघोररूपिणः ॥ ३ ॥ वध्यमानंबलंदृष्ट्वाबहुशस्तैःपुरंदरः ॥ ससैन्यनायकार्थायचिंतामापभृशंतदा ॥ ४ ॥ देवसेनांदानवैर्हिंभग्नांदृष्ट्वामहाबलः ॥ पालयेद्वीर्यमाश्रित्यसज्ञेयःपुरुषोमया ॥ ५ ॥ सशैलंमानसंगत्वाध्यायन्नर्थमिदंभृशम् ॥ शुश्रावार्तस्वरंघोरमथमुक्तंस्त्रियातदा ॥ ६ ॥ अभिधावतुमांकश्चित्पुरुषस्त्रातुचैवह ॥ पतिंचमेप्रदिशतुस्वयंवापतिरस्तुमे ॥ ७ ॥ पुरंदरस्तुतामाहमाभैर्नास्तिभयंतव ॥ एवमुक्त्वाततोपश्यत्केशिनंस्थितमग्रतः ॥ ८ ॥ किरीटिनंगदापाणिंधातुमंतमिवाचलम् ॥ हस्तेगृहीत्वाकन्यांतामथैनंवासवोब्रवीत् ॥ ९ ॥ अनार्यकर्मन्कस्मात्त्वमिमांकन्यांजिहीर्षसि ॥ वज्रिणंमांविजानीहिविरमास्याःप्रबाधनात् ॥ १० ॥ ॥ केश्युवाच ॥ ॥ विसृजस्वत्वमेवैनांशक्रैषाप्रार्थितामया ॥ क्षमंतेजीवतोगंतुंस्वपुरंपाकशासन ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वागदांकेशीचिक्षेपेंद्रवधायवै ॥ तामापतंतींचिच्छेदमध्येवज्रेणवासवः ॥ १२ ॥ अथास्यशैलशिखरंकेशीक्रुद्धोव्यवासृजत् ॥ तदापतंतंसंप्रेक्ष्यशैलशृंगंशतक्रतुः ॥ १३ ॥ बिभेदराजन्वज्रेणभुवितन्निपपातह ॥ पततातुतदाकेशीतेनशृंगेणताडितः ॥ १४ ॥ हित्वाकन्यांमहाभागांप्राद्रवद्भृशपीडितः ॥ अपयातेऽसुरेतस्मिंस्तांकन्यांवासवोब्रवीत् ॥ कासिकस्यासिकिंचेहकुरुषेत्वंशुभानने ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगि० स्कंदोत्पत्तौकेशिपराभवेत्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ कन्योवाच ॥ ॥ अहंप्रजापतेःकन्यादेवसेनेतिविश्रुता ॥ भगिनीमेदैत्यसेनासापूर्वंकेशिनाहृता ॥ १ ॥ सदैवावांभगिन्यौतुसखिभिःसहमानसम् ॥ आगच्छावेहरत्यर्थमनुज्ञाप्यप्रजापतिं ॥ २ ॥ नित्यंचावांप्रार्थयतेहर्तुंकेशीमहासुरः ॥ इच्छत्येनंदैत्यसेनानचाहंपाकशासन ॥ ३ ॥ साहृतानेनभगवन्मुक्ताहंत्वद्बलेनतु ॥ त्वयादेवेंद्रनिर्दिष्टंपतिमिच्छामिदुर्जयम् ॥ ४ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ मममातृष्वसेयीत्वंमातादाक्षायणीमम ॥ आख्यातुंत्वहमिच्छामिस्वयमात्मबलंत्वया ॥ ५ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ अबलाहंमहाबाहोपतिस्तुबलवान्मम ॥ वरदानात्पितुर्भावीसुरासुरनमस्कृतः ॥ ६ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ कीदृशंतुबलंदेविपत्युस्तवभविष्यति ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतववाक्यमनिंदिते ॥ ७ ॥ ॥ कन्योवाच ॥ ॥ देवदानवयक्षाणांकिन्नरोरगरक्षसाम् ॥ जेतायोदुष्टदैत्यानांमहावीर्योमहाबलः ॥ ८ ॥

अहमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

यस्तुसर्वाणिभूतानित्वयासहविजेष्यति॥ सहिमेभविताभर्ताब्रह्मण्यःकीर्तिवर्धनः॥ ९॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥इंद्रस्तस्यावचःश्रुत्वादुःखितोऽचिंतयद्भृशम्॥
अस्यादेव्याःपतिर्नास्तियादृशंसंप्रभाषते॥ १०॥ अथापश्यत्सउदयेभास्करंभास्करद्युतिः॥ सोमंचैवमहाभागंविशमानंदिवाकरम्॥ ११॥ अमावास्यांप्रव
त्तायांमुहूर्तेरौद्रएवतु॥ देवासुरंचसंग्रामंसोपश्यदुदयेगिरौ॥ १२॥ लोहितैश्चघनैर्युक्तांपूर्वांसंध्यांशतक्रतुः॥ अपश्यल्लोहितोदंचभगवान्वरुणालयम्॥ १३॥
भृगुभिश्चांगिरोभ्यश्चहुतंमंत्रैःपृथग्विधैः॥ हव्यंगृहीत्वावह्निंचप्रविशंतंदिवाकरम्॥ १४॥ पर्वचैवचतुर्विंशंतदासूर्यमुपस्थितम्॥ तथाधर्मगतंरौद्रंसोमंसूर्यग
तंचतम्॥ १५॥ समालोक्यैकतामेवशशिनोभास्करस्यच॥ समवायंतुतंरौद्रंदृष्ट्वाशक्रोऽन्वचिंतयत्॥ १६॥ सूर्याचंद्रमसोर्घोरंदृश्यतेपरिवेषणम्॥ एतस्मिन्ने
वरात्र्यंतेमहद्युद्धंतुशंसति॥ १७॥ सरित्सिंधुरपीयंतुप्रत्यसृग्वाहिनीभृशम्॥ शृगालिन्यग्निवक्त्राचप्रत्यादित्यंविराविणी॥ १८॥ एषरौद्रश्चसंघातोमहान्युक्त
श्चतेजसा॥ सोमस्यवह्निसूर्याभ्यामद्भुतोयंसमागमः॥ १९॥ जनयेद्यंसुतंसोमःसोस्यादेव्याःपतिर्भवेत्॥ अग्निश्चैतैर्गुणैर्युक्तःसर्वैरग्निश्चदेवता॥ २०॥ एषचे
ज्जनयेद्गर्भंसोस्यादेव्याःपतिर्भवेत्॥ एवंसंचिंत्यभगवान्ब्रह्मलोकंतदागतः॥ २१॥ गृहीत्वादेवसेनांतामवदत्सपितामहम्॥ उवाचचास्यादेव्यास्त्वंसाधुशूरंप
तिंदिश॥ २२॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥मयैतच्चिंतितंकार्यंत्वयादानवसूदन॥ तथासभवितागर्भोबलवानुरुविक्रमः॥ २३॥ सभविष्यतिसेनानीस्त्वयासहशतक्र
तो॥ अस्यादेव्याःपतिश्चैवसभविष्यतिवीर्यवान्॥ २४॥ एतच्छ्रुत्वानमस्तस्मैकृत्वासौसहकन्यया॥ तत्राभ्यगच्छद्देवेंद्रोयत्रदेवर्षयोभवन्॥ २५॥ वसिष्ठप्रमुखामु
ख्याविप्रेंद्राःसुमहाबलाः॥ भागार्थंतपसोधातुंतेषांसोमंतथाध्वरे॥ २६॥ पिपासवोययुर्देवाःशतक्रतुपुरोगमाः॥ इष्टिंकृत्वायथान्यायंसुसमिद्धेहुताशने॥
॥ २७॥ जुहुवुस्तेमहात्मानोहव्यंसर्वदिवौकसाम्॥ समाहूतोहुतवहःसोद्भुतःसूर्यमंडलात्॥ २८॥ विनिःसृत्यययौवह्निर्वाग्यतोविधिवत्प्रभुः॥ आगम्याहवनी
यंवैतैर्द्विजैर्मंत्रतोहुतम्॥ २९॥ सतत्रविविधंहव्यंप्रतिगृह्यहुताशनः॥ ऋषिभ्योभरतश्रेष्ठप्रायच्छतदिवौकसाम्॥ ३०॥ निष्क्रामंश्चाप्यपश्यत्सपत्नीस्तेषांमहा
त्मनाम्॥ स्वेष्वासनेषूपविष्टाःस्वपंतीश्चतथासुखम्॥ ३१॥ रुक्मवेदिनिभास्तास्तुचंद्रलेखाइवामलाः॥ हुताशनार्चिप्रतिमाःसर्वास्ताराइवाद्भुताः॥ ३२॥ सत
त्रतेनमनसाबभूवक्षुभितेंद्रियः॥ पत्नीर्दृष्ट्वाद्विजेंद्राणांवह्निःकामवशंययौ॥ ३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शिवेति ॥ १ ॥

भूयःसंचिंतयामासनन्याय्यंक्षुभितोस्म्यहम्॥साध्व्यःपत्न्योद्विजेंद्राणामकामाःकामयाम्यहम्॥ ३४ ॥नैताःशक्यामयाद्रष्टुंस्प्रष्टुंवाप्यनिमित्ततः॥ गार्हपत्यंसमा
विश्यतस्मात्पश्याम्यभीक्ष्णशः॥ ३५॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥संस्पृशन्निवसर्वास्ताःशिखाभिःकांचनप्रभाः॥पश्यमानश्चमुमुदेगार्हपत्यंसमाश्रितः॥ ३६॥
निरुष्यतत्रसुचिरमेवंवह्निर्वशंगतः॥ मनस्तासुविनिक्षिप्यकामयानोवरांगनाः ॥ ३७॥ कामसंतप्तहृदयोदेहत्यागविनिश्चितः॥अलाभेब्राह्मणस्त्रीणामग्नि
र्वनमुपागमत्॥ ३८॥स्वाहातंदक्षदुहिताप्रथमंकामयत्तदा॥सातस्यच्छिद्रमन्वैच्छच्चिरात्प्रभृतिभाविनी॥ ३९ ॥अप्रमत्तस्यदेवस्यनचपश्यत्यनिंदिता॥सा
तंज्ञात्वायथावत्तुवह्निंवनमुपागतम्॥ ४० ॥ तत्त्वतःकामसंतप्तंचिंतयामासभाविनी॥अहंसप्तर्षिपत्नीनांकृत्वारूपाणिपावकम्॥ ४१ ॥ कामयिष्यामिकामा
र्तंतासांरूपेणमोहितम्॥एवंकृतेप्रीतिरस्यकामावाप्तिश्चमेभवेत्॥ ४२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेप० मार्कंडेयसमास्यापर्वणिआं० स्कंदोत्पत्तौ० चतु
र्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२४॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥शिवाभार्यात्वंगिरसःशीलरूपगुणान्विता॥ तस्याःसाप्रथमंरूपंकृत्वा
देवीजनाधिप॥१॥ जगामपावकाभ्याशंतंचोवाचवरांगना॥ मामग्नेकामसंतप्तांत्वंकामयितुमर्हसि॥२॥करिष्यसिनचेदेवंमृतांमामुपधारय॥ अहमंगिरसो
भार्याशिवानामहुताशन॥ शिष्टाभिःप्रहिताप्राप्तामंत्रयित्वाविनिश्चयम्॥३॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥ कथंमांत्वंविजानीषेकामार्तमितराःकथम्॥ यास्त्वयाकी
र्तिताःसर्वाःसप्तर्षीणांप्रियाःस्त्रियः॥४॥ ॥शिवोवाच॥ ॥अस्माकंत्वंप्रियोनित्यंबिभीमस्तुवयंतव॥त्वच्चित्तमिंगितैर्ज्ञात्वाप्रेषितास्मितवांतिकम्॥ ५॥मैथु
नायेहसंप्राप्ताकामंप्राप्तंद्रुतंचर॥जामयोमांप्रतीक्षंतेगमिष्यामिहुताशन॥६॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततोग्निरुपयेमेतांशिवांप्रीतिमुदायुतः॥प्रीत्यादेवीस
मायुक्ताशुक्रंजग्राहपाणिना॥७॥अचिंतयन्ममेदंयेरूपंद्रक्ष्यंतिकानने॥तेब्राह्मणीनामनृतंदोषंवक्ष्यंतिपावके॥८॥तस्मादेतद्रक्ष्यमाणागरुडीसंभवाम्यहम्॥
वनान्निर्गमनंचैवसुखंममभविष्यति॥ ९ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥सुपर्णीसातदाभूत्वानिर्जगाममहावनात्॥ अपश्यत्पर्वतंश्वेतंशरस्तंबैःसुसंवृतम्॥ १० ॥
दृष्टीविषैःसप्तशीर्षैर्गुप्तंभोगिभिरद्भुतैः॥ रक्षोभिश्चपिशाचैश्चरौद्रैर्भूतगणैस्तथा॥ ११ ॥राक्षसीभिश्चसंपूर्णमनेकैश्चमृगद्विजैः॥ सातत्रसहसागत्वाशैलपृष्ठंसु
दुर्गमम्॥१२॥प्राक्षिपत्कांचनेकुंडेशुक्रंसात्वरिताशुभा॥सप्तानामपिसादेवीसप्तर्षीणांमहात्मनाम्॥ १३ ॥ ॥२॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ ८ ॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३॥

पत्नीसरूपतांकृत्वाकामयामासपावकम्॥ दिव्यरूपमरुंधत्याःकर्तुंनशकितंतया ॥ १४ ॥ तस्यास्तपःप्रभावेणभर्तृशुश्रूषणेनच ॥ षट्कृत्वस्तत्तुनिक्षिप्तमग्नेरेतः
॥२३३॥ कुरूत्तम ॥ १५॥ तस्मिन्कुंडेप्रतिपदिकामिन्यास्वाहयातदा॥ तत्स्कन्नंतेजसातत्रसंवृतंजनयत्सुतम् ॥ १६॥ ऋषिभिःपूजितंस्कन्नमनयत्स्कंदतांततः ॥ षट् ३
शिराद्विगुणश्रोत्रोद्वादशाक्षिभुजक्रमः॥ १७॥ एकग्रीवैकजठरःकुमारःसमपद्यत॥ द्वितीयायामभिव्यक्तस्तृतीयायांशिशुर्बभौ ॥ १८॥ अंगप्रत्यंगसंभूतश्च
तुर्थ्यामभवद्गुहः ॥ लोहिताभ्रेणमहतासंवृतःसहविद्युता ॥ १९॥ लोहिताभ्रेसुमहतिभातिसूर्यइवोदितः॥ गृहीतंतुधनुस्तेनविपुलंलोमहर्षणम् ॥ २० ॥ न्यस्तं
यत्त्रिपुरघ्नेनसुरारिविनिकृंतनम्॥ तद्गृहीत्वाधनुःश्रेष्ठंननादबलवांस्तदा॥ २१॥ संमोहयन्निवेमान्सत्रीँल्लोकान्सचराचरान्॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वामहामेघौघ
निःस्वनम्॥ २२ ॥ उत्पेततुर्महानागौचित्रश्चैरावतश्चह ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यसबालोर्कसमद्युतिः ॥ २३ ॥ द्वाभ्यांगृहीत्वापाणिभ्यांशक्तिंचान्येनपाणिना ॥
अपरेणाग्निदायादस्ताम्रचूडंभुजेनसः ॥ २४ ॥ महाकायमुपश्लिष्टंकुक्कुटंबलिनांवरम् ॥ गृहीत्वाव्यनदद्भीमंचिक्रीडचमहाभुजः॥ २५ ॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यां
बलवान्गृहीत्वाशंखमुत्तमम्॥ प्राध्मापयतभूतानांत्रासनंबलिनामपि ॥ २६॥ द्वाभ्यांभुजाभ्यामाकाशंबहुशोनिजघानह ॥ क्रीडन्भातिमहासेनस्त्रीँल्लो
कान्वदनैःपिबन्॥ २७॥ पर्वताग्रेऽप्रमेयात्मारश्मिमानुदयेयथा॥ सतस्यपर्वतस्याग्रेनिषण्णोद्भुतविक्रमः॥ २८॥ व्यलोकयदमेयात्मामुखैर्नानाविधैर्दिशः॥
सपश्यन्विविधान्भावांश्चकारनिनदंपुनः॥ २९॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वान्यपतन्बहुधाजनाः॥ भीताश्चोद्विग्नमनसस्तमेवशरणंययुः ॥ ३० ॥ येतुतंसंश्रितादेवंना
नावर्णास्तदाजनाः ॥ तानप्याहुःपारिषदान्ब्राह्मणाःसुमहाबलान्॥ ३१ ॥ सतूत्थायमहाबाहुरुपसांत्व्यचतान्जनान्॥ धनुर्विकृष्यव्यसृजद्बाणान्श्वेतेमहा
गिरौ॥ ३२॥ विभेदसशरैःशैलंक्रौंचंहिमवतःसुतम्॥ तेनहंसाश्चगृध्राश्चमेरुंगच्छंतिपर्वतम्॥ ३३॥ सविशीर्णोपतच्छैलोभृशमार्तस्वरान्रुवन्॥ तस्मिन्निप
तितेत्वन्येनेदुःशैलाभृशंतदा॥ ३४॥ सतंनादंभृशार्तानांश्रुत्वापिबलिनांवरः॥ नप्राच्यवदमेयात्माशक्तिमुद्यम्यचानदत्॥ ३५॥ सातदाविमलाशक्तिःक्षिप्ताते
नमहात्मना॥ बिभेदशिखरंघोरंश्वेतस्यतरसागिरेः॥ ३६॥ सतेनाभिहतोदीर्णोगिरिःश्वेतोचलैःसह॥ उत्पपातमहींत्यक्त्वाभीतःससुमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ततःप्र ॥२३३॥
व्यथिताभूमिर्व्यशीर्यतसमंततः ॥ आर्तास्कंदंसमासाद्यपुनर्बलवतीबभौ ॥ ३८॥

॥ ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥ ॥छ॥ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ विपरीतंवैरं द्वंद्वान्यतिशीतात्युष्णादीनि ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥

पर्वताश्चनमस्कृत्यतमेवपृथिवींगताः॥ अथैनमभजल्लोकःस्कंदंशुक्लस्यपंचमीम् ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणि
आंगिरसेकुमारोत्पत्तौपंचविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २२५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥तस्मिन्जातेमहासत्त्वेमहासेनेम
हाबले॥ समुत्तस्थुर्महोत्पाताघोररूपाःपृथग्विधाः ॥ १ ॥ स्त्रीपुंसोर्विपरीतंचतथाद्वंद्वानियानिच॥ ग्रहादीप्तादिशःखंचरसचमहीभृशम् ॥ २ ॥ ऋषयश्चमहा
घोरान्दृष्ट्वोत्पातान्समंततः ॥ अकुर्वन्शांतिमुद्विग्नालोकानांलोकभावनाः ॥ ३ ॥ निवसंतिवनेयेतुतस्मिंश्चैत्ररथेजनाः ॥ तेऽब्रुवन्नेषनोऽनर्थःपावकेनाहितो
महान्॥ ४॥ संगम्यषड्भिःपत्नीभिःसप्तर्षीणामितिस्मह॥ अपरेगरुडीमाहुस्त्वयानर्थोयमाहृतः ॥५॥ यैर्दृष्टासातदादेवीतस्यारूपेणगच्छती ॥ नतुतत्स्वाहयाक
र्मकृतंजानातिवैजनः ॥६॥ सुपर्णीतुवचःश्रुत्वाममायंतनयस्त्विति॥ उपगम्यशनैःस्कंदमाहाहंजननीतव॥ ७॥ अथसप्तर्षयःश्रुत्वाजातंपुत्रंमहौजसम्॥ तत्य
जुःषट्तदापत्नीर्विनादेवीमरुंधतीम्॥८॥षड्भिरेवतदाजातमाहुस्तद्वनवासिनः॥सप्तर्षीनाहचस्वाहाममपुत्रोयमित्युत॥९॥ अहंजानेनैतदेवमितिराजन्पुनःपुनः॥
विश्वामित्रस्तुकृत्वेष्टिंसप्तर्षीणांमहामुनिः॥ १०॥ पावकंकामसंतप्तमदृष्टःपृष्ठतोन्वगात्॥ तत्तेननिखिलंसर्वमवबुद्धंयथातथम्॥ ११॥ विश्वामित्रस्तुप्रथमंकु
मारंशरणंगतः॥ स्तवंदिव्यंसंप्रचक्रेमहासेनस्यचापिसः॥१२॥ मंगलानिचसर्वाणिकौमाराणित्रयोदश॥ जातकर्मादिकास्तस्यक्रियाश्चक्रेमहामुनिः॥ १३॥
षड्वक्रस्यतुमाहात्म्यंकुक्कुटस्यतुसाधनम्॥शक्त्यादेव्याःसाधनंचतथापारिषदामपि ॥ १४ ॥ विश्वामित्रश्चकारैतत्कर्मलोकहितायवै॥ तस्माद्दृषिःकुमारस्यवि
श्वामित्रोभवत्प्रियः ॥ १५॥ अन्वजानाच्चस्वाहायारूपान्यत्वंमहामुनिः ॥ अब्रवीच्चमुनीन्सर्वान्नापराध्यंतिवैस्त्रियः ॥ १६ ॥ श्रुत्वातुतत्त्वतस्तस्मात्तेपत्नीःसर्व
तोऽत्यजन्॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥स्कंदंश्रुत्वातदादेवावासवंसहिताब्रुवन्॥ १७॥ अविषह्यबलंस्कंदंजहिशक्राशुमाचिरम्॥ यदिवाननिहंस्येनंदेवेंद्रोयंभ
विष्यति ॥ १८ ॥ त्रैलोक्यंसंनिगृह्यास्मांस्त्वांचशक्रमहाबल ॥ सतानुवाचव्यथितोबालोयंसुमहाबलः॥ १९॥ स्रष्टारमपिलोकानांयुधिविक्रम्यनाशयेत्॥
नबालमुत्सहेहंतुमितिशक्रःप्रभाषते॥ २०॥तेब्रुवन्नास्तितेवीर्यंयतएवंप्रभाषसे॥ सर्वास्त्वद्याभिगच्छंतुस्कंदंलोकस्यमातरः॥ २१॥

॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ जातकर्मादिकाविवाहात्प्राचीनास्त्रयोदशक्रियाः ॥१३॥१४॥१५॥१६॥ श्रुत्वातुश्रुत्वापि सर्वतोलोकापवादभयाद्रामवत्पत्नीस्त्यक्तवंतइत्यर्थः॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

कामवीर्याघ्नंतुचैनंतथेत्युक्त्वाचताययुः॥ तमप्रतिबलंदृष्ट्वाविषण्णवदनास्तुताः ॥ २२॥ अशक्योयंविचिंत्यैवंतमेवशरणंययुः॥ ऊचुश्चैनंत्वमस्माकंपुत्रोभवमहाबल॥ २३॥ अभिनंदस्वनःसर्वाःप्रस्नुताःस्नेहविक्लवाः॥ तासांतद्वचनंश्रुत्वापातुकामःस्तनान्प्रभुः॥ २४॥ ताःसंपूज्यमहासेनःकामांश्चासांप्रदायसः॥ अपश्यदग्निमायांतंपितरंबलिनांबली॥ २५॥ सतुसंपूजितस्तेनसहमातृगणेनह॥ परिवार्यमहासेनंरक्षमाणःस्थितःशिवः॥ २६ ॥ सर्वासांयातुमातॄणांनारिक्रोधसमुद्भवा॥ धात्रीस्वपुत्रवत्स्कंदंशूलहस्ताभ्यरक्षत॥ २७॥ लोहितस्योदधेःकन्याक्रूरालोहितभोजना ॥ परिष्वज्यमहासेनंपुत्रवत्पर्यरक्षत ॥ २८॥ अग्निर्भूत्वानैगमेयश्छागवक्त्रोबहुप्रजः॥ रमयामासशैलस्थंबालंक्रीडनकैरिव॥ २९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कंदोत्पत्तौषड्विंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ग्रहाःसोपग्रहाश्चैवऋषयोमातरस्तथा ॥ हुताशनमुखाश्चैवदृप्ताःपारिषदांगणाः॥ १ ॥ एतेचान्येचबहवोघोरास्त्रिदिववासिनः ॥ परिवार्यमहासेनंस्थितामातृगणैःसह ॥ २ ॥ संदिग्धंविजयंदृष्ट्वाविजयेप्सुःसुरेश्वरः॥ आरुह्यैरावतस्कंधंप्रययौदैवतैःसह॥ ३ ॥ आदायवज्रंबलवान्सर्वैर्देवगणैर्वृतः॥ विजिघांसुर्महासेनमिंद्रस्तूर्णतरंययौ ॥४॥ उग्रंतंचमहानादंदेवानीकंमहाप्रभम् ॥ विचित्रध्वजसन्नाहंनानावाहनकार्मुकम्॥ ५ ॥ प्रवरांबरसंवीतंश्रियाजुष्टमलंकृतम्॥ विजिघांसुंतमायांतंकुमारःशक्रमन्वयात्॥६॥ विनदन्पार्थदेवेशोद्रुतंयातिमहाबलः॥ संहर्षयन्देवसेनांजिघांसुःपावकात्मजम् ॥ ७॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैस्तथैवपरमर्षिभिः॥ समीपमथसंप्राप्तःकार्तिकेयस्यवासवः ॥ ८ ॥ सिंहनादंततश्चक्रेदेवेशःसहितैःसुरैः॥ गुहोपिशब्दंतंश्रुत्वाव्यनदत्सागरोयथा ॥ ९ ॥ तस्यशब्देनमहतासमुद्धूतोदधिप्रभम्॥ बभ्रामतत्रतत्रैवदेवसैन्यमचेतनम् ॥१०॥ जिघांसूनुपसंप्राप्तान्देवान्दृष्ट्वासपावकिः ॥ विससर्जमुखात्क्रुद्धःप्रवृद्धाःपावकार्चिषः ॥ ११ ॥ अदहद्देवसैन्यानिवेपमानानिभूतले॥ तेप्रदीप्तशिरोदेहाःप्रदीप्तायुधवाहनाः ॥ १२ ॥ प्रच्युताःसहसाभांतिव्यस्तास्तारागणाइव ॥ दह्यमानाःप्रपन्नास्तेशरणंपावकात्मजम् ॥ १३ ॥ देवावज्रधरंत्यक्त्वाततःशांतिमुपागताः॥ त्यक्तोदेवैस्ततःस्कंदेवज्रंशक्रोन्यपातयत् ॥ १४ ॥

ग्रहाइति उपग्रहाराहुप्रभृतयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ वज्रस्यविशनात्बाहोराखननाच्चविशाखइत्यर्थः ॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स्कंदेति

तद्विसृष्टंजघानाशुपार्श्वंस्कंदस्यदक्षिणम् ॥ बिभेदचमहाराजपार्श्वंतस्यमहात्मनः ॥ १५ ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्यसंजातःपुरुषोपरः ॥ युवाकांचनसन्नाहःशक्तिधृग्दिव्यकुंडलः ॥ १६ ॥ यद्वज्रविशनाज्जातोविशाखस्तेनसोभवत् ॥ संजातमपरंदृष्ट्वाकालानलसमद्युतिम् ॥ १७ ॥ भयादिंद्रस्तुतंस्कंदंप्रांजलिःशरणंगतः ॥ तस्याभयंददौस्कंदःसहसैन्यस्यसत्तमः ॥ ततःप्रहृष्टास्त्रिदशावादित्राण्यभ्यवादयन् ॥ १८ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेइंद्रस्कंदसमागमेसप्तविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥ ॥ छ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ स्कंदपारिषदान्घोरान्शृणुष्वाद्भुतदर्शनान् ॥ वज्रप्रहारात्स्कंदस्यजज्ञुस्तत्रकुमारकाः ॥ १ ॥ येहरंतिशिशून्जातान्गर्भस्थांश्चैवदारुणाः ॥ वज्रप्रहारात्कन्याश्चजज्ञिरेस्यमहाबलाः ॥ २ ॥ कुमारास्तेविशाखंचपितृत्वेसमकल्पयन् ॥ सभूत्वाभगवान्संख्येरक्षंश्छागमुखस्तदा ॥ ३ ॥ वृतःकन्यागणैःसर्वैरात्मीयैःसहपुत्रकैः ॥ मातॄणांप्रेक्षतीनांचभद्रशाखश्चकौसलः ॥ ४ ॥ ततःकुमारपितरंस्कंदमाहुर्जनाभुवि ॥ रुद्रमग्निमुखांस्वाहांप्रदेशेषुमहाबलम् ॥ ५ ॥ यजंतिपुत्रकामाश्चपुत्रिणश्चसदाजनाः ॥ यास्तास्त्वजनयत्कन्यास्तपोनामहुताशनः ॥ ६ ॥ किंकरोमीतिताःस्कंदंसंप्राप्ताःसमभाषयन् ॥ ॥ कुमार्यऊचुः ॥ ॥ भवेमसर्वलोकस्यमातरोवयमुत्तमाः ॥ ७ ॥ प्रसादात्तवपूज्याश्चप्रियमेतत्कुरुष्वनः ॥ सोब्रवीद्बाढमित्येवंभविष्यध्वंपृथग्विधाः ॥ ८ ॥ शिवाश्चैवाशिवाश्चैवपुनःपुनरुदारधीः ॥ ततःसंकल्प्यपुत्रत्वेस्कंदंमातृगणोगमत् ॥ ९ ॥ काकीचहलिमाचैवमालिनीबृंहितातथा ॥ आर्यापलालावैमित्रासप्तैताःशिशुमातरः ॥ १० ॥ एतासांवीर्यसंपन्नःशिशुर्नामातिदारुणः ॥ स्कंदप्रसादजःपुत्रोलोहिताक्षोभयंकरः ॥ ११ ॥ एषवीराष्टकःप्रोक्तःस्कंदमातृगणोद्भवः ॥ छागवक्त्रेणसहितोनवकःपरिकीर्त्यते ॥ १२ ॥ षष्ठंछागमयंवक्त्रंस्कंदस्यैवेतिविद्धितन् ॥ षट्शिरोभ्यंतरंराजन्नित्यंमातृगणार्चितम् ॥ १३ ॥ षण्णांतुप्रवरंतस्यशीर्षाणामिहशब्द्यते ॥ शक्तिंयेनासृजद्दिव्यांभद्रशाखइतिस्मह ॥ १४ ॥ इत्येतेद्विविधाकारंवृत्तंशुक्लस्यपंचमीम् ॥ तत्रयुद्धंमहाघोरंवृत्तंषष्ठ्यांजनाधिप ॥ १५ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेकुमारोत्पत्तौअष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टविंशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥ ॥ छ ॥

उपविष्टमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हिरण्यगर्भेतिसंबोधनेनस्कंदस्यसूत्रात्ममूर्तिंतांदर्शयंति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ उपविष्टंतुतंस्कंदंहिरण्यकवचस्रजम् ॥ हिरण्यचूडमुकुटंहिरण्याक्षंमहाप्रभम् ॥ १ ॥ लोहितांबरसंवीतंतीक्ष्णदंष्ट्रंमनोरमम् ॥ सर्वलक्षण
संपन्नंत्रैलोक्यस्यापिसुप्रियम् ॥ २ ॥ ततस्तंवरदंशूरंयुवानंमृष्टकुंडलम् ॥ अभजत्पद्मरूपाश्रीःस्वयमेवशरीरिणी ॥ ३ ॥ श्रियाजुष्टःपृथुयशाःसकुमारवरस्तदा ॥
निषण्णोदृश्यतेभूतैःपौर्णमास्यांयथाशशी ॥ ४ ॥ अपूजयन्महात्मानोब्राह्मणास्तंमहाबलम् ॥ इदमाहुस्तदाचैवस्कंदंतत्रमहर्षयः ॥ ५ ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥ हि
रण्यगर्भभद्रंतेलोकानांशंकरोभव ॥ त्वयाषड्रात्रजातेनसर्वेलोकावशीकृताः ॥ ६ ॥ अभयंचपुनर्दत्तंत्वयैवैषांसुरोत्तम ॥ तस्मादिंद्रोभवानस्तुत्रैलोक्यस्याभयं
करः ॥ ७ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ किमिंद्रःसर्वलोकानांकरोतीहतपोधनाः ॥ कथंदेवगणांश्चैवपातिनित्यंसुरेश्वरः ॥ ८ ॥ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ॥ इंद्रोदधातिभूतानांब
लंतेजःप्रजासुखम् ॥ तुष्टःप्रयच्छतितथासर्वान्कामान्सुरेश्वरः ॥ ९ ॥ दुर्वृत्तानांसंहरतिव्रतस्थानांप्रयच्छति ॥ अनुशास्तिचभूतानिकार्येषुबलसूदनः ॥ १० ॥ अ
सूर्येचभवेत्सूर्यस्तथाऽचंद्रेचचंद्रमाः ॥ भवत्यग्निश्चवायुश्चपृथिव्यापश्चकारणैः ॥ ११ ॥ एतदिंद्रेणकर्तव्यमिंद्रेहिविपुलंबलम् ॥ त्वंचवीरबलीश्रेष्ठस्तस्मादिंद्रोभ
वस्वनः ॥ १२ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ भवस्वेंद्रोमहाबाहोसर्वेषांनःसुखावहः ॥ अभिषिच्यस्वचैवाद्यप्राप्तरूपोसिसत्तम ॥ १३ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ शाधित्वमे
वत्रैलोक्यमव्यग्रोविजयेरतः ॥ अहंतेकिंकरःशक्रनममेंद्रत्वमीप्सितम् ॥ १४ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ बलंतवाद्भुतंवीरत्वंदेवानामरीन्जहि ॥ अवज्ञास्यंतिमांलो
कावीर्येणतवविस्मिताः ॥ १५ ॥ इंद्रत्वेतुस्थितंवीरबलहीनंपराजितम् ॥ आवयोश्चमिथोभेदेप्रयतिष्यंत्यतंद्रिताः ॥ १६ ॥ भेदितेचत्वयिविभोलोकोद्वैधमुपेष्य
ति ॥ द्विधाभूतेषुलोकेषुनिश्चितेष्वावयोस्तथा ॥ १७ ॥ विग्रहःसंप्रवर्तेतभूतभेदान्महाबल ॥ तत्रत्वंमांरणेतातयथाश्रद्धंविजेष्यसि ॥ १८ ॥ तस्मादिंद्रोभवानेवभ
वितामाविचारय ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ त्वमेवराजाभद्रंतेत्रैलोक्यस्यममैवच ॥ १९ ॥ करोमिकिंचतेशक्रशासनंतद्ब्रवीहिमे ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ अहमिंद्रो
भविष्यामितववाक्यान्महाबल ॥ २० ॥ यदिसत्यमिदंवाक्यंनिश्चयाद्भाषितंत्वया ॥ यदिवाशासनंस्कंदकर्तुमिच्छसिमेशृणु ॥ २१ ॥ अभिषिच्यस्वदेवानांसे
नापत्येमहाबलः ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ दानवानांविनाशायदेवानामर्थसिद्धये ॥ २२ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ रुद्रमग्निमिति रुद्रोवाएषयदग्निरितिश्रुतिविदोद्विजाःप्राहुः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रकारांतरेणस्कंदस्यरुद्रसूनुत्वमाह अनुप्रविश्येति अनुप्रविश्यस्थितेनेतिशेषः ततोवह्नि

गोब्राह्मणहितार्थायसैनापत्येभिषिंचमाम् ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सोभिषिक्तोमघवतासर्वैर्देवगणैःसह ॥ २३ ॥ अतीवशुशुभेतत्रपूज्यमानोमहर्षिभिः ॥ त
त्रतत्कांचनंछत्रंध्रियमाणंव्यरोचत ॥ २४ ॥ यथैवसुसमिद्धस्यपावकस्यात्ममंडलम् ॥ विश्वकर्मकृताचास्यदिव्यामालाहिरण्मयी ॥ २५ ॥ आबद्धात्रिपुरघ्नेन
स्वयमेवयशस्विना ॥ आगम्यमनुजव्याघ्रसहदेव्यापरंतप ॥ २६ ॥ अर्चयामाससुप्रीतोभगवान्गोवृषध्वजः ॥ रुद्रमग्निंद्विजाःप्राहूरुद्रसूनुस्ततस्तुसः ॥ २७ ॥
रुद्रेणशुक्रमुत्सृष्टंतच्छ्वेतःपर्वतोभवत् ॥ पावकस्येंद्रियंश्वेतेकृत्तिकाभिःकृतंनगे ॥ २८ ॥ पूज्यमानंतुरुद्रेणदृष्ट्वासर्वेदिवौकसः ॥ रुद्रसूनुंततःप्राहुर्गुहंगुणवतां
वरम् ॥ २९ ॥ अनुप्रविश्यरुद्रेणवह्निंजातोह्ययंशिशुः ॥ तत्रजातस्ततःस्कंदोरुद्रसूनुस्ततोभवत् ॥ ३० ॥ रुद्रस्यवह्नेःस्वाहायाःषण्णांस्त्रीणांचभारत ॥ जातःस्कं
दःसुरश्रेष्ठोरुद्रसूनुस्ततोभवत् ॥ ३१ ॥ अरजेवाससीरक्तेवसानःपावकात्मजः ॥ भातिदीप्तवपुःश्रीमान्रक्ताभ्राभ्यामिवांशुमान् ॥ ३२ ॥ कुक्कुटश्चाग्निनादत्त
स्तस्यकेतुरलंकृतः ॥ रथेसमुच्छ्रितोभातिकालाग्निरिवलोहितः ॥ ३३ ॥ याचेष्टासर्वभूतानांप्रभाशांतिर्बलंतथा ॥ अग्रतस्तस्यसाशक्तिर्देवानांजयवर्धनी
॥ ३४ ॥ विवेशकवचंचास्यशरीरेसहजंतथा ॥ युध्यमानस्यदेवस्यप्रादुर्भवतितत्सदा ॥ ३५ ॥ शक्तिर्धर्मोबलंतेजःकांतत्वंसत्यमुन्नतिः ॥ ब्रह्मण्यत्वमसंमोहो
भक्तानांपरिरक्षणम् ॥ ३६ ॥ निकृंतनंचशत्रूणांलोकानांचाभिरक्षणम् ॥ स्कंदेनसहजातानिसर्वाण्येवजनाधिप ॥ ३७ ॥ एवंदेवगणैःसर्वैःसोभिषिक्तःस्वलंकृतः ॥
बभौप्रतीतःसुमनाःपरिपूर्णेंदुमंडलः ॥ ३८ ॥ इष्टैःस्वाध्यायघोषैश्चदेवतूर्यवरैरपि ॥ देवगंधर्वगीतैश्चसर्वैरप्सरसांगणैः ॥ ३९ ॥ एतैश्चान्यैश्चबहुभिस्तुष्टैर्हृष्टैःस्व
लंकृतैः ॥ सुसंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ॥ ४० ॥ क्रीडन्भातितदादेवैरभिषिक्तश्चपावकिः ॥ अभिषिक्तंमहासेनमपश्यंतदिवौकसः ॥ ४१ ॥ विनिहत्य
तमःसूर्ययथेहाभ्युदितंतथा ॥ अथैनमभ्ययुःसर्वादेवसेनाःसहस्रशः ॥ ४२ ॥ अस्माकंत्वंपतिरितिब्रुवाणाःसर्वतोदिशः ॥ ताःसमासाद्यभगवान्सर्वभूतगणै
र्वृतः ॥ ४३ ॥ अर्चितस्तुस्तुतश्चैवसांत्वयामासताअपि ॥ शतक्रतुश्चाभिषिच्यस्कंदंसेनापतिंतदा ॥ ४४ ॥ सस्मारतांदेवसेनांयासातेनविमोक्षिता ॥ अयंतस्याः
पतिर्नूनंविहितोब्रह्मणास्वयम् ॥ ४५ ॥ इतिचिंत्यानयामासदेवसेनांस्वलंकृताम् ॥ स्कंदंप्रोवाचबलभिदियंकन्यासुरोत्तम ॥ ४६ ॥

देहेप्रविष्टाद्रुद्राज्जातइतिवारुद्रसूनुरित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रियेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ विवक्षंतमभिजिन्नक्षत्रस्यपतनान्नक्षत्रसंख्याकथंसमाभवेदितिप्रष्टुमिच्छंतंशक्रंसस्कंदःकिंकार्यमित्यब्रवीत् ॥ ७ ॥ कन्यसीकनिष्ठा वनंगताअधिकारंत्यक्त्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ साचज्येष्ठतास्पर्धया

अजातेत्वयिनिर्दिष्टातवपत्नीस्वयंभुवा ॥ तस्मात्त्वमस्याविधिवत्पाणिंमंत्रपुरस्कृतम् ॥ ४७ ॥ गृहाणदक्षिणंदेव्याःपाणिनापद्मवर्चसा ॥ एवमुक्तःसजग्राहतस्याः
पाणिंयथाविधि ॥ ४८ ॥ बृहस्पतिर्मंत्रविद्विजजापचजुहावच ॥ एवंस्कंदस्यमहिषींदेवसेनांविदुर्जनाः ॥ ४९ ॥ षष्ठींयांब्राह्मणाःप्राहुर्लक्ष्मीमाशांसुखप्रदाम् ॥
सिनीवालींकुहूंचैवसद्वृत्तिमपराजिताम् ॥ ५० ॥ यदास्कंदःपतिर्लब्धःशाश्वतोदेवसेनया ॥ तदातमाश्रयल्लक्ष्मीःस्वयंदेवीशरीरिणी ॥ ५१ ॥ श्रीजुष्टःपंचमींस्कं
दस्तस्माच्छ्रीपंचमीस्मृता ॥ षष्ठ्यांकृतार्थोभूद्यस्मात्तस्मात्षष्ठीमहातिथिः ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेस्कं
दोपाख्यानेऊनत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ श्रियाजुष्टंमहासेनंदेवसेनापतिंकृतम् ॥
सप्तर्षिपत्न्यःषड्देव्यस्तत्सकाशमथागमन् ॥ १ ॥ ऋषिभिःसंपरित्यक्ताधर्मयुक्तामहाव्रताः ॥ द्रुतमागम्यचोचुस्तादेवसेनापतिंप्रभुम् ॥ २ ॥ वयंपुत्रपरित्यक्ता
भर्तृभिर्देवसंमितैः ॥ अकारणाद्रुषातैस्तुपुण्यस्थानात्परिच्युताः ॥ ३ ॥ अस्माभिःकिलजातस्त्वमितिकेनाप्युदाहृतम् ॥ तत्सत्यमेतत्संश्रुत्यतस्मान्नस्त्रातुमर्हसि
॥ ४ ॥ अक्षयश्चभवेत्स्वर्गस्त्वत्प्रसादाद्धिनःप्रभो ॥ त्वांपुत्रंचाप्यभीप्सामःकृत्वैतदनृणोभव ॥ ५ ॥ ॥ स्कंदउवाच ॥ ॥ मातरोहिभवंत्योमेसुतोवोहमनिंदिताः
यद्वापीच्छततत्सर्वंसंभविष्यतिवस्तथा ॥ ६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ विवक्षंतंततःशक्रंकिंकार्यमितिसोब्रवीत् ॥ उक्तःस्कंदेनब्रूहीतिसोब्रवीद्वासवस्ततः ॥ ७ ॥
अभिजित्स्पर्धमानातुरोहिण्याकन्यसीस्वसा ॥ इच्छंतीज्येष्ठतांदेवीतपस्तप्तुंवनंगता ॥ ८ ॥ तत्रमूढोस्मिभद्रंतेनक्षत्रंगगनाच्च्युतम् ॥ कालंत्विमंपरंस्कंदब्रह्मणा
सहचिंतय ॥ ९ ॥ धनिष्ठादिस्तदाकालोब्रह्मणापरिकल्पितः ॥ रोहिणीत्यभवत्पूर्वमेवंसंख्यासमाभवत् ॥ १० ॥ एवमुक्तेतुशक्रेणत्रिदिवंकृत्तिकागताः ॥ नक्षत्रं
सप्तशीर्षाभंभातितद्वह्निदैवतम् ॥ ११ ॥ विनताचाब्रवीत्स्कंदंममत्वंपिंडदःसुतः ॥ इच्छामिनित्यमेवाहंत्वयापुत्रसहासितुम् ॥ १२ ॥

गगनाच्च्युताऽतोहंमूढोस्मिनक्षत्रसंख्यापूरणप्रकारस्याज्ञानादितिभावः ॥ ९ ॥ धनिष्ठादिरिति यस्यनक्षत्रस्याद्यक्षणेचंद्रसूर्यगुरूणांयोगस्तद्युगादिनक्षत्रं तच्चपूर्वंरोहिण्यभूत् तदाभिजित्पतनकालेत्वेक
न्यूनैरहोरात्रैर्भगणस्यभोगात्कृतयुगादिनक्षत्रंधनिष्ठैवाभवदित्यर्थः संख्याकलाकाष्ठादीनां ॥ १० ॥ तथाचकृत्तिकाभिरेवनक्षत्रसंख्यापूर्तिकुर्वितिशक्राशयंज्ञात्वातास्त्रिदिवंगताः ॥ ११ ॥ ननुषट्कृत्ति
काःकथंसप्तशीर्षाभमित्यतआह विनतेति ऋषिपत्नीनामिवगरुत्मत्याअपिरूपंस्वाहयाधृतमितितत्साहित्यात्सप्तशीर्षाभमित्यर्थः ॥ १२ ॥

स्नुषयादेवसेनया ॥ १३ ॥ मातृगणोविनतादिसमूहः ॥ १४ ॥ १५ ॥ ताःप्रसिद्धाः मातरोब्राह्मीमाहेश्वरीप्रभृतयः ॥ १६ ॥ त्वत्कृतेत्वदर्थंताभिर्ब्राह्म्यादिभिरस्मद्भर्तॄन्मिथ्याभिशापदोषेणकोपयंतीभिः

॥स्कंदउवाच॥ ॥एवमस्तुनमस्तेस्तुपुत्रस्नेहात्प्रशाधिमाम्॥ स्नुषयापूज्यमानावैदेविवत्स्यसिनित्यदा ॥ १३ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥अथमातृगणःसर्वः
स्कंदंवचनमब्रवीत् ॥वयंसर्वस्यलोकस्यमातरःकविभिःस्तुताः॥इच्छामोमातरस्तुभ्यंभवितुंपूजयस्वनः॥ १४॥ ॥ स्कंदउवाच॥ ॥मातरोहिभवत्योमेभव
तीनामहंसुतः॥उच्यतांयन्मयाकार्यंभवतीनामथेप्सितम्॥ १५॥ ॥मातरऊचुः॥ ॥यास्तुतामातरःपूर्वंलोकस्यास्यप्रकल्पिताः॥अस्माकंतुभवेत्स्थानंतासां
चैवनतद्भवेत्॥ १६॥भवेमपूज्यालोकस्यनताःपूज्याःसुरर्षभ॥प्रजाऽस्माकंहृतास्ताभिस्त्वत्कृतेताःप्रयच्छनः॥ १७॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥दत्ताःप्रजानताःश
क्याभवतीभिर्निषेवितुम्॥अन्यांवःकांप्रयच्छामिप्रजांयांमनसेच्छथ॥ १८॥ ॥मातरऊचुः॥ ॥इच्छामतासांमातॄणांप्रजाभोक्तुंप्रयच्छनः॥त्वयासहपृथ
ग्भूतायेचतासामथेश्वराः॥ १९॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥प्रजावोदद्मिकष्टंतुभवतीभिरुदाहृतम्॥परिरक्षतभद्रंवःप्रजाःसाधुनमस्कृताः॥ २०॥ ॥मातरऊचुः॥
परिरक्षामभद्रंतेप्रजाःस्कंदयथेच्छसि ॥ त्वयानोरोचतेस्कंदसहवासश्चिरंप्रभो॥ २१॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥यावत्षोडशवर्षाणिभवंतितरुणाःप्रजाः ॥ प्रबा
धतमनुष्याणांतावद्रूपैःपृथग्विधैः॥ २२॥अहंचवःप्रदास्यामिरौद्रमात्मानमव्ययम्॥परमंतेनसहिताःसुखंवत्स्यथपूजिताः ॥ २३ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥
ततःशरीरात्स्कंदस्यपुरुषःपावकप्रभः॥ भोक्तुंप्रजाःसमर्त्यानांनिष्पपातमहाप्रभः ॥ २४ ॥ अपतत्सहसाभूमौविसंज्ञोथक्षुधार्दितः ॥ स्कंदेनसोभ्यनुज्ञातोरौ
द्ररूपोभवद्ग्रहः॥ २५॥स्कंदापस्मारमित्याहुर्ग्रहंतंद्विजसत्तमाः॥विनतातुमहारौद्राकथ्यतेशकुनिग्रहः॥ २६॥पूतनांराक्षसींप्राहुस्तंविद्यात्पूतनाग्रहम्॥कष्टा
दारुणरूपेणघोररूपानिशाचरी ॥ २७॥ पिशाचीदारुणाकाराकथ्यतेशीतपूतना ॥ गर्भान्सामानुषीणांतुहरतेघोरदर्शना ॥ २८ ॥ अदितिंरेवतींप्राहुर्ग्रहस्त
स्यास्तुरैवतः॥ सोपिबालान्महाघोरोबाधतेवैमहाग्रहः॥ २९॥दैत्यानांयादितिर्माताताामाहुर्मुखमंडिकाम्॥ अत्यर्थंशिशुमांसेनसंप्रहृष्टादुरासदा ॥ ३०॥कु
माराश्चकुमार्यश्चयेप्रोक्ताःस्कंदसंभवाः॥ तेपिगर्भभुजःसर्वेकौरव्यसुमहाग्रहाः॥ ३१॥

प्रजास्त्वताःसंगाभावादित्यर्थः संधिरार्षः नोऽस्मभ्यंप्रयच्छ भर्तॄणामनुकूलनेनेत्यर्थः ॥ १७॥ दत्तामयादत्ताअपि मयाप्रार्थिताअपिमुनयोयुष्मान्नांगीकरिष्यंतीतिभावः ॥ १८ ॥ मातॄणांब्राह्म्यादीनां
तासांप्रजानामीश्वराःपित्रादयः ॥ १९ ॥ प्रजाःअस्मदाद्याः नमस्कृतायूयंमयेतिशेषः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

तासामेवतुपत्नीनांपतयस्तेप्रकीर्तिताः॥ आजायमानान्गृह्णंतिबालकान्रौद्रकर्मिणः ॥ ३२ ॥ गवांमातातुयाप्राज्ञैःकथ्यतेसुरभिर्नृप ॥ शकुनिस्तामथारु
ह्यसहभुंक्तेशिशून्भुवि॥ ३३॥ सरमानामयामाताशुनांदेवीजनाधिप॥ सापिगर्भान्समादत्तेमानुषीणांसदैवहि ॥ ३४ ॥पादपानांचयामाताकरंजनिलया
हिसा॥वरदासाहिसौम्याचनित्यंभूतानुकंपिनी ॥ ३५॥ करंजेतांनमस्यंतितस्मात्पुत्रार्थिनोनराः ॥ इमेत्वष्टादशान्येवैग्रहामांसमधुप्रियाः॥ ३६॥ द्विपंचरा
त्रंतिष्ठंतिसततंसूतिकागृहे॥ कद्रूःसूक्ष्मवपुर्भूत्वागर्भिणींप्रविशत्यथ ॥ ३७॥ भुंक्तेसातत्रतंगर्भंसातुनागंप्रसूयते ॥ गंधर्वाणांतुयामातासागर्भंगृह्यगच्छति
॥ ३८॥ततोविलीनगर्भासामानुषीभुविदृश्यते ॥याजनित्रीत्वप्सरसांगर्भमास्तेप्रगृह्यसा ॥ ३९॥ उपनष्टंततोगर्भंकथयंतिमनीषिणः॥ लोहितस्योदधेःकन्या
धात्रीस्कंदस्यसास्मृता ॥ ४० ॥ लोहितायनिरित्येवंकदंबेसाहिपूज्यते॥ पुरुषेषुयथारुद्रस्तथार्याप्रमदास्वपि ॥ ४१ ॥ आर्यामाताकुमारस्यपृथक्कामार्थमिज्य
ते॥एवमेतेकुमाराणांमयाप्रोक्तामहाग्रहाः ॥ ४२॥ यावत्षोडशवर्षाणिशिशूनांह्यशिवास्ततः ॥ येचमातृगणाःप्रोक्ताःपुरुषाश्चैवयेग्रहाः ॥ ४३ ॥सर्वेस्कंद
ग्रहानामज्ञेयानित्यंशरीरिभिः॥तेषांप्रशमनंकार्यंस्नानंधूपमथांजनम् ॥बलिकर्मोपहाराश्चस्कंदस्येज्याविशेषतः ॥ ४४ ॥ एवमभ्यर्चिताःसर्वेप्रयच्छंतिशुभं
नृणाम्॥ आयुर्वीर्यंचराजेंद्रसम्यक्पूजानमस्कृताः॥४५॥ ऊर्ध्वंतुषोडशाद्वर्षाद्येभवंतिग्रहान्नृणाम्॥ तानहंसंप्रवक्ष्यामिनमस्कृत्यमहेश्वरम्॥४६॥ यःपश्यतिन
रोदेवान्जाग्रद्वाशयितोपिवा॥उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंतंतुदेवग्रहंविदुः॥ ४७॥ आसीनश्चशयानश्चयःपश्यतिनरःपितॄन्॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसज्ञेयस्तुपितृग्रहः
॥ ४८॥ अवमन्यतियःसिद्धान्क्रुद्धाश्चापिशपंतियम्॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंज्ञेयःसिद्धग्रहस्तुसः ॥ ४९ ॥उपाघ्रातिचयोगंधान्रसांश्चापिपृथग्विधान्॥उन्माद्य
तिसतुक्षिप्रंसज्ञेयोराक्षसोग्रहः॥ ५० ॥गंधर्वाश्चापियंदिव्याःसंविशंतिनरंभुवि॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंग्रहोगांधर्वएवसः॥ ५१ ॥ अधिरोहंतियंनित्यंपिशाचाः
पुरुषंप्रति ॥उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंग्रहःपैशाचएवसः॥ ५२ ॥ आविशंतिचयंयक्षाःपुरुषंकालपर्यये ॥उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंज्ञेयोयक्षग्रहस्तुसः ॥ ५३॥ यस्यदोषैः
प्रकुपितंचित्तंमुह्यतिदेहिनः॥ उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसाधनंतस्यशास्त्रतः॥ ५४ ॥वैक्लव्याच्चभयाच्चैवघोराणांचापिदर्शनात्॥उन्माद्यतिसतुक्षिप्रंसांत्वंतस्यतुसा
धनम्॥५५ ॥कश्चित्क्रीडितुकामोवैभोक्तुकामस्तथापरः ॥अभिकामस्तथैवान्यइत्येषत्रिविधोग्रहः॥ ५६॥

॥ ५७ ॥ मिथ्याभिशापग्रस्तानामपिस्कंदमातॄणांवालग्रहत्वादिनाचाधिकारप्राप्तिःकिमुतसाक्षाद्दोषकर्तॄणामतःसर्वदोषपरिहारार्थंमहेश्वरःपूज्यइत्युपसंहरति अप्रकीर्णेंद्रियमिति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

यावत्सप्ततिवर्षाणिभवंत्येतेग्रहान्नृणाम्॥ अतःपरंदेहिनांतुग्रहतुल्योभवेज्ज्वरः॥५७॥ अप्रकीर्णेंद्रियंदांतंशुचिंनित्यमतंद्रितम्॥ आस्तिकंश्रद्दधानंचवर्जयंति
सदाग्रहाः॥ ५८॥ इत्येषतेग्रहोद्देशोमानुषाणांप्रकीर्त्तितः ॥ नस्पृशंतिग्रहाभक्तान्नरान्देवंमहेश्वरम् ॥ ५९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेय
समास्यापर्वणिआंगिरसेमनुष्यग्रहकथनेत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥यदास्कंदेनमातॄणामे
वमेतत्प्रियंकृतम्॥ अथैनमब्रवीत्स्वाहाममपुत्रस्त्वमौरसः॥ १॥ इच्छाम्यहंत्वयादत्तांप्रीतिंपरमदुर्लभाम्॥ तामब्रवीत्ततःस्कंदःप्रीतमिच्छसिकीदृशम्॥ २॥
स्वाहोवाच॥ ॥दक्षस्याहंप्रियाकन्यास्वाहानाममहाभुज॥ बाल्यात्प्रभृतिनित्यंचजातकामाहुताशने ॥ ३ ॥ नसमांकामिनींपुत्रसम्यक्जानातिपावकः॥ इ
च्छामिशाश्वतंवासंवस्तुंपुत्रसहाग्निना॥४॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥हव्यंकव्यंचयत्किंचिद्द्विजानांमंत्रसंस्तुतम्॥ होष्यंत्यग्नौसदादेविस्वाहेत्युक्त्वासमुद्धृतम्॥५॥
अद्यप्रभृतिदास्यंतिसुवृत्ताःसत्पथेस्थिताः॥ एवमग्निस्त्वयासार्धंसदावत्स्यतिशोभने॥ ६॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥एवमुक्तात्ततःस्वाहातुष्टास्कंदेनपूजिता॥
पावकेनसमायुक्ताभर्त्रास्कंदमपूजयत्॥ ७॥ ततोब्रह्मामहासेनंप्रजापतिरथाब्रवीत्॥ अभिगच्छमहादेवंपितरंत्रिपुरार्दनम्॥ ८॥ रुद्रेणाग्निंसमाविश्यस्वाहा
माविश्यचोमया॥ हितार्थंसर्वलोकानांजातस्त्वमपराजितः॥९॥ उमायोन्यांचरुद्रेणशुक्रंसिक्तंमहात्मना॥ अस्मिन्गिरौनिपतितमिंजिकामिंजिकंयतः॥१०॥
संभूतंलोहितोदेतुशुक्रशेषमवापतत्॥ सूर्यरश्मिषुचाप्यन्यदन्यच्चैवापतद्भुवि ॥ ११॥ आसक्तमन्यद्वृक्षेषुतदेवंपंचधापतत् ॥ तत्रतेविविधाकारागणाज्ञेयाम
नीषिभिः॥ तवपारिषदाघोरायएतेपिशिताशिनः॥ १२॥ एवमस्त्वितिचाप्युक्त्वामहासेनोमहेश्वरम्॥ अपूजयदमेयात्मापितरंपितृवत्सलः॥ १३॥ ॥मार्कं
डेयउवाच॥ ॥अर्कपुष्पैस्तुतेपंचगणाःपूज्याधनार्थिभिः॥ व्याधिप्रशमनार्थंचतेषांपूजांसमाचरेत्॥ १४॥ मिंजिकामिंजिकंचैवमिथुनंरुद्रसंभवम्॥ नमस्का
र्यंसदैवेहबालानांहितमिच्छता॥ १५॥ स्त्रियोमानुषमांसादावृद्धिकानामनामतः॥ वृक्षेषुजातास्तादेव्योनमस्कार्याःप्रजार्थिभिः ॥ १६॥ एवमेतेपिशाचाना
मसंख्येयागणाःस्मृताः॥ घंटायाःसपताकायाःशृणुमेसंभवंनृप॥ १७॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभा०त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥ ॥छ॥ यदेति॥ १॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥ जृंभकैर्ग्रहविशेषैः ॥ ३४॥ ३५॥३६॥३७॥३८॥ ३९ ॥ ४०॥४१॥४२॥४३॥

ऐरावतस्यघंटेद्वेवैजयंत्याविति श्रुते॥ गुहस्यतेस्वयंदत्तेक्रमेणानाय्यधीमता ॥ १८॥ एकातत्रविशाखस्यघंटास्कंदस्यचापरा ॥ पताकाकार्तिकेयस्यविशाख
स्यचलोहिता॥ १९॥ यानिक्रीडनकान्यस्यदेवैर्दत्तानिवैतदा॥ तैरेवरमतेदेवोमहासेनोमहाबलः॥ २० ॥ ससंवृतःपिशाचानांगणैर्देवगणैस्तथा ॥ शुशुभेकां
चनेशैलेदीप्यमानःश्रियावृतः॥ २१ ॥ तेनवीरेणशुशुभेसशैलःशुभकाननः॥ आदित्येनेवांशुमतामंदरश्चारुकंदरः॥ २२ ॥ संतानकवनैःफुल्लैःकरवीरवनैरपि॥
पारिजातवनैश्चैवजपाशोकवनैस्तथा ॥ २३ ॥ कदंबतरुषंडैश्चदिव्यैर्मृगगणैरपि ॥ दिव्यैःपक्षिगणैश्चैवशुशुभेश्वेतपर्वतः॥ २४ ॥ तत्रदेवगणाःसर्वेसर्वेदेवर्षय
स्तथा॥ मेघतूर्यरवाश्चैवक्षुब्धोदधिसमस्वनाः॥ २५॥ तत्रदिव्याश्चगंधर्वान्नृत्यंतेप्सरसस्तथा॥ हृष्टानांतत्रभूतानांश्रूयतेनिनदोमहान् ॥ २६ ॥ एवंसेंद्रंजगत्स
र्वंश्वेतपर्वतसंस्थितम्॥ प्रहृष्टंप्रेक्षतेस्कंदंनचग्लायतिदर्शनात्॥ २७॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ यदाभिषिक्तोभगवान्सैनापत्येनपावकिः॥ तदासंप्रस्थितःश्री
मान्हृष्टोभद्रवटंहरः॥ २८॥ रथेनादित्यवर्णेनपार्वत्यासहितःप्रभुः॥ सहस्रंतस्यसिंहानांतस्मिन्युक्तंरथोत्तमे ॥ २९ ॥ उत्पपातदिवंशुभ्रंकालेनाभिप्रचोदितम्
तेपिबंतइवाकाशंत्रासयंतश्चराचरान् ॥ ३० ॥ सिंहानभस्यगच्छंतनदंतश्चारुकेसराः॥ तस्मिन्रथेपशुपतिःस्थितोभात्युमयासह॥ ३१ ॥ विद्युतासहितःसूर्यः
सेंद्रचापेघनेयथा॥ अग्रतस्तस्यभगवान्धनेशोगुह्यकैःसह॥ ३२ ॥ आस्थायतुचिरंयातिपुष्पकंनरवाहनः ॥ ऐरावतंसमास्थायशक्रश्चापिसुरैःसह ॥ ३३॥
पृष्ठतोनुययौयांतंवरदंवृषभध्वजम्॥ जृंभकैर्यक्षरक्षोभिःस्रग्विभिःसमलंकृतः ॥ ३४ ॥ यात्यमोघोमहायक्षोदक्षिणंपक्षमास्थितः ॥ तस्यदक्षिणतोदेवावह
वश्चित्रयोधिनः ॥ ३५ ॥ गच्छंतिवसुभिःसार्धंरुद्रैश्चसहसंगताः ॥ यमश्चमृत्युनासार्धंसर्वतःपरिवारितः ॥ ३६ ॥ घोरैर्व्याधिशतैर्यातिघोररूपवपुस्तथा ॥
यमस्यपृष्ठतश्चैवघोरस्त्रिशिखरःशितः॥ ३७॥ विजयोनामरुद्रस्ययातिशूलःस्वलंकृतः॥ तमुग्रपाशोवरुणोभगवान्सलिलेश्वरः ॥ ३८ ॥ परिवार्यशनैर्याति
यादोभिर्विविधैर्वृतः॥ पृष्ठतोविजयस्यापियातिरुद्रस्यपट्टिशः ॥ ३९ ॥ गदामुसलशक्त्याद्यैर्वृतःप्रहरणोत्तमैः ॥ पट्टिशंत्वन्वगाद्राजंश्छत्रंरौद्रंमहाप्रभम् ॥
॥ ४० ॥ कमंडलुश्चाप्यनुतंमहर्षिगणसेवितः॥ तस्यदक्षिणतोभातिदंडोगच्छन्श्रियावृतः ॥ ४१ ॥ भृग्वंगिरोभिःसहितोदेवतैश्चानुपूजितः॥ एषांतुपृष्ठतोरुद्रो
विमलेस्यंदनेस्थितः॥ ४२॥ यातिसंहर्षयन्सर्वांस्तेजसात्रिदिवौकसः॥ ऋषयश्चापिदेवाश्चगंधर्वाभुजगास्तथा॥ ४३॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विद्यागणाःस्तुतिपद्यसमूहाः ॥ ४९ ॥ वचनंपठनंसरहस्यव्याख्यानंवा ॥ ५० ॥ ५१ ५२॥ ५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥ ६३ ॥ ६४ ॥

नद्योह्रदाःसमुद्राश्चतथैवाप्सरसांगणाः॥ नक्षत्राणिग्रहाश्चैवदेवानांशिशवश्चये ॥ ४४ ॥ स्त्रियश्चविविधाकारायांतिरुद्रस्यपृष्ठतः॥ सृजंत्यःपुष्पवर्षाणिचा
रुरूपावरांगनाः॥४५॥ पर्जन्यश्चाप्यनुययौनमस्कृत्यपिनाकिनम्॥ छत्रंचपांडुरंसोमस्तस्यमूर्धन्यधारयत्॥४६॥ चामरेचापिवायुश्चगृहीत्वाग्निश्चधिष्ठितौ॥
शक्रश्चपृष्ठतस्तस्ययातिराजञ्छ्रियावृतः॥ ४७॥ सहराजर्षिभिःसर्वैःस्तुवानोवृषकेतनम्॥ गौरीविद्याथगांधारीकेशिनीमित्रसाह्वया॥४८॥ सावित्र्यासहस
र्वास्ताःपार्वत्यायांतिपृष्ठतः॥ तत्रविद्यागणाःसर्वैयेकेचित्कविभिःकृताः॥ ४९ ॥ तस्यकुर्वंतिवचनंसेंद्रादेवाश्चमूमुखे॥ गृहीत्वातुपताकांवैयात्यग्रेराक्षसोग्रहः
॥ ५० ॥ व्यापृतस्तुश्मशानेयोनित्यंरुद्रस्यवैसखा॥ पिंगलोनामयक्षेंद्रोलोकस्यानंददायकः॥५१॥ एभिश्चसहितोदेवस्तत्रयातियथासुखम्॥ अग्रतःपृष्ठतश्चै
वनहितस्यगतिर्ध्रुवा॥ ५२॥ रुद्रंसत्कर्मभिर्मर्त्याःपूजयंतीहदैवतम्॥ शिवमित्येवयंप्राहुरीशंरुद्रंपितामहम्॥ ५३ ॥ भावैस्तुविविधाकारैःपूजयंतिमहेश्वरम्॥
देवसेनापतिस्त्वेवंदेवसेनाभिरावृतः॥ अनुगच्छतिदेवेशंब्रह्मण्यःकृत्तिकासुतः॥ ५४॥ अथाब्रवीन्महासेनंमहादेवोबृहद्वचः॥ सप्तमंमारुतस्कंधंरक्षनित्यमतं
द्रितः॥ ५५॥ ॥स्कंदउवाच॥ ॥सप्तमंमारुतस्कंधंपालयिष्याम्यहंप्रभो॥ यदन्यदपिमेकार्यंदेवतद्वदमाचिरम्॥५६॥ ॥रुद्रउवाच॥ ॥कार्येष्वहंत्वयापुत्र
संद्रष्टव्यःसदैवहि॥ दर्शनान्ममभक्त्याचश्रेयःपरमवाप्स्यसि॥ ५७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाविससर्जैनंपरिष्वज्यमहेश्वरः॥ विसर्जितेततःस्कंदेबभू
वौत्पातिकंमहत्॥ ५८॥ सहसैवमहाराजदेवान्सर्वान्प्रमोहयत्॥ जज्वालखंसनक्षत्रंप्रमूढंभुवनंभृशम्॥ ५९॥ चचालव्यनदद्द्योर्वीतमोभूतंजगद्बभौ॥ ततस्त
दारुणंदृष्ट्वाक्षुभितःशंकरस्तदा॥ ६०॥ उमाचैवमहाभागादेवाश्चसमहर्षयः॥ ततस्तेषुप्रमूढेषुपर्वतांबुदसन्निभम्॥ ६१॥ नानाप्रहरणंघोरमदृश्यतमहद्बलम्॥
तद्वैघोरमसंख्येयंगर्जच्चविविधागिरः॥ ६२॥ अभ्यद्रवद्रणेदेवान्भगवंतंचशंकरम्॥ तैर्विसृष्टान्यनीकेषुबाणजालान्यनेकशः॥ ६३ ॥ पर्वताश्चशतघ्न्यश्चप्रा
सासिपरिघागदाः॥ निपतद्भिश्चतैर्घोरैर्देवानीकंमहायुधैः॥ ६४॥ क्षणेनव्यद्रवत्सर्वंविमुखंचाप्यदृश्यत॥ निकृत्तयोधनागाश्वंकृत्तायुधमहारथम्॥ ६५॥ दान
वैरर्दितंसैन्यंदेवानांविमुखंबभौ॥ असुरैर्वध्यमानंतत्पावकैरिवकाननम्॥ ६६॥ अपतद्दग्धभूयिष्ठंमहाद्रुममवनंयथा॥ तेविभिन्नशिरोदेहाःप्राद्रवंतोदिवौकसः
॥ ६७॥ ननाथमधिगच्छंतिवध्यमानामहारणे॥ अथतद्विद्रुतंसैन्यंदृष्ट्वादेवःपुरंदरः॥ ६८॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥६७॥ ६८॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अनयोद्दारहरणादिः ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ कूबरंधूःप्रदेशं ॥ ८७ ॥ रेसतुःशब्दंचक्र

आश्वासयन्नुवाचेदंबलभिद्दानवार्दितम् ॥ भयंत्यजतभद्रंवःशूराःशस्त्राणिगृह्णत ॥ ६९ ॥ कुरुध्वंविक्रमेबुद्धिंमावःकाचिद्व्यथाभवेत् ॥ जयतैनान्सुदुर्वृत्तान्दानवान्घोरदर्शनान् ॥ ७० ॥ अभिद्रवतभद्रंवोमयासहमहासुरान् ॥ शक्रस्यवचनंश्रुत्वासमाश्वस्तादिवौकसः ॥ ७१ ॥ दानवान्प्रत्ययुध्यंतशक्रंकृत्वाव्यपाश्रयम् ॥ ततस्तेत्रिदशाःसर्वेमरुतश्चमहाबलाः ॥ ७२ ॥ प्रत्युद्ययुर्महाभागाःसाध्याश्चवसुभिःसह ॥ तैर्विसृष्टान्यनीकेषुक्रुद्धैःशस्त्राणिसंयुगे ॥ ७३ ॥ शराश्चदैत्यकायेषुपिबंतिरुधिरंबहु ॥ तेषांदेहान्विनिर्भिद्यशरास्तेनिशितास्तदा ॥ ७४ ॥ निपतंतोऽभ्यदृश्यंतनगेभ्यइवपन्नगाः ॥ तानिदैत्यशरीराणिनिर्भिन्नानिस्मसायकैः ॥ ७५ ॥ अपतन्भूतलेराजंश्छिन्नाभ्राणीवसर्वशः ॥ ततस्तद्दानवंसैन्यंसर्वैर्देवगणैर्युधि ॥ ७६ ॥ त्रासितंविविधैर्बाणैःकृतंचैवपराङ्मुखम् ॥ अथोत्क्रुष्टंतदाहृष्टैःसर्वैर्देवैरुदायुधैः ॥ ७७ ॥ संहतानिचतूर्याणिप्रावाद्यंतह्यनेकशः ॥ एवमन्योन्यसंयुक्तंयुद्धमासीत्सुदारुणम् ॥ ७८ ॥ देवानांदानवानांचमांसशोणितकर्दमं ॥ अनयोदेवलोकस्यसहसैवाभ्यदृश्यत ॥ ७९ ॥ तथाहिदानवाघोराविनिघ्नंतिदिवौकसः ॥ ततस्तूर्यप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनः ॥ ८० ॥ बभूवुर्दानवेंद्राणांसिंहनादाश्चदारुणाः ॥ अथदैत्यबलाद्धोरान्निष्पपातमहाबलः ॥ ८१ ॥ दानवोमहिषोनामप्रगृह्यविपुलंगिरिम् ॥ तेतंघनैरिवादित्यंदृष्ट्वासंपरिवारितम् ॥ ८२ ॥ तमुद्यतगिरिंराजन्व्यद्रवंतदिवौकसः ॥ अथाभिद्रुत्यमहिषोदेवांश्चिक्षेपतंगिरिम् ॥ ८३ ॥ पततातेनगिरिणादेवसैन्यस्यपार्थिव ॥ भीमरूपेणनिहतमयुतंप्रापतद्भुवि ॥ ८४ ॥ अथतैर्दानवैःसार्धंमहिषस्त्रासयन्सुरान् ॥ अभ्यद्रवद्रणेतूर्णंसिंहःक्षुद्रमृगानिव ॥ ८५ ॥ तमापतंतंमहिषंदृष्ट्वासेंद्रादिवौकसः ॥ व्यद्रवंतरणेभीताविकीर्णायुधकेतनाः ॥ ८६ ॥ ततःसमहिषःक्रुद्धस्तूर्णंरुद्ररथंययौ ॥ अभिद्रुत्यचजग्राहरुद्रस्यरथकूबरम् ॥ ८७ ॥ यदारुद्ररथंक्रुद्धोमहिषःसहसागतः ॥ रेसतूरोदसीगाढंमुमुहुश्चमहर्षयः ॥ ८८ ॥ अनदंश्चमहाकायादैत्याजलधरोपमाः ॥ आसीच्चनिश्चितंतेषांजितमस्माभिरित्युत ॥ ८९ ॥ तथाभूतेतुभगवानहनन्महिषंरणे ॥ सस्मारचतदास्कंदंमृत्युंतस्यदुरात्मनः ॥ ९० ॥ महिषोपिरथंदृष्ट्वारौद्रोरुद्रस्यचानदत् ॥ देवान्संत्रासयंश्चापिदैत्यांश्चापिप्रहर्षयन् ॥ ९१ ॥ ततस्तस्मिन्भयेघोरेदेवानांसमुपस्थिते ॥ आजगाममहासेनःक्रोधात्सूर्यइवज्वलन् ॥ ९२ ॥

तुः रोदसीद्यावाभूमी ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ अहनत्हतवान् ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ द्वारमुत्तरकुरूणामितिशेषः अगम्यमितिच्छेदः ॥ ९७ ॥ तेनद्वारेण ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ११३ ॥

लोहितांबरसंवीतोलोहितस्रग्विभूषणः॥ लोहिताश्वोमहाबाहुर्हिरण्यकवचःप्रभुः॥ ९३ ॥ रथमादित्यसंकाशमास्थितःकनकप्रभम् ॥ तंदृष्ट्वादैत्यसेनासाव्यद्र
वत्सहस्रारणे ॥ ९४ ॥ सचापितांप्रज्वलितांमहिषस्यविदारिणीम्॥ मुमोचशक्तिंराजेंद्रमहासेनोमहाबलः॥ ९५॥ सामुक्ताऽभ्यहरत्तस्यमहिषस्यशिरोमहत्॥
पपातभिन्नेशिरसिमहिषस्त्यक्तजीवितः॥ ९६ ॥ पतताशिरसातेनद्वारंषोडशयोजनम्॥ पर्वताभेनपिहितंतदागम्यंततोभवत्॥ ९७ ॥ उत्तराःकुरवस्तेनगच्छं
त्यद्ययथासुखम्॥ क्षिप्ताक्षिप्तातुसाशक्तिर्हत्वाशत्रून्सहस्रशः॥ ९८ ॥ स्कंदहस्तमनुप्राप्ताद्दृश्यतेदेवदानवैः॥ प्रायःशरैर्विनिहतामहासेनेनधीमता ॥ ९९ ॥ शे
षादैत्यगणाघोराभीतास्त्रस्तादुरासदैः॥ स्कंदपारिषदैर्हत्वाभक्षिताश्चसहस्रशः॥ १०० ॥ दानवान्भक्षयंतस्तेप्रपिबंतश्चशोणितम्॥ क्षणान्निर्दानवंसर्वमकार्षु
र्भृशहर्षिताः॥ १०१ ॥ तमांसीवयथासूर्योवृक्षानग्निर्घनान्खगः॥ तथास्कंदोजयच्छत्रून्स्वेनवीर्येणकीर्तिमान् ॥ २ ॥ संपूज्यमानस्त्रिदशैरभिवाद्यमहेश्वरम् ॥
शुशुभेकृत्तिकापुत्रःप्रकीर्णांशुरिवांशुमान्॥ ३ ॥ नष्टशत्रुर्यदास्कंदःप्रयातस्तुमहेश्वरम्॥ तदाब्रवीन्महासेनंपरिष्वज्यपुरंदरः॥ ४ ॥ ब्रह्मदत्तवरःस्कंदत्वयायंम
हिषोहतः॥ देवास्तृणसमायस्यबभूवुर्जयतांवर॥ ५॥ सोयंत्वयामहाबाहोशमितोदेवकंटकः॥ शतंमहिषतुल्यानांदानवानांत्वयारणे॥ ६ ॥ निहतंदेवशत्रूणांयै
र्वयंपूर्वतापिताः॥ तावकैर्भक्षिताश्चान्यैर्दानवाःशतसंघशः॥ ७ ॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामुमापतिरिवप्रभुः॥ एतत्तेप्रथमंदेवख्यातंकर्मभविष्यति ॥ ८ ॥ त्रिषु
लोकेषुकीर्तिश्चतवाक्षय्याभविष्यति ॥ वशगाश्चभविष्यंतिसुरास्तवमहाभुज ॥ ९ ॥ महासेनमेवमुक्त्वानिवृत्तःसहदैवतैः ॥ अनुज्ञातोभगवतात्र्यंबकेणश
चीपतिः॥ ११० ॥ गतोभद्रवटंरुद्रोनिवृत्ताश्चदिवौकसः॥ उक्ताश्चदेवारुद्रेणस्कंदंपश्यतमामिव ॥ ११ ॥ सहत्वादानवगणान्पूज्यमानोमहर्षिभिः॥ एकाह्नैवा
जयत्सर्वंत्रैलोक्यंवह्निनंदनः॥ १२ ॥ स्कंदस्ययइदंविप्रःपठेज्जन्मसमाहितः ॥ सपुष्टिमिहसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात्॥ ११३॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यके
प० मार्कंडेयसमास्याप० आंगिर० स्कंदोत्पत्तौमहिषासुरवधेएकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३१ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥
भगवन्श्रोतुमिच्छामिनामान्यस्यमहात्मनः॥ त्रिषुलोकेषुयान्यस्यविख्यातानिद्विजोत्तम ॥ १ ॥

इत्यारण्यके० नै० भा० एकत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३१ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ सर्वेषांग्रहाणांस्कंदाधीनत्वात्तच्छांतयेस्कंदंप्रार्थयितुकामस्तदीयंनामादिकंपृच्छति भगवन्निति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ कामजित्पूर्णमनोरथः ॥ ४ ॥ कूटंकपटंबालग्रहादितेनमोहयतीतिकूटमोहनः ॥ ५ ॥ कन्याभर्ताअग्निपुत्रत्वेनाग्निरूपत्वात्तृतीयोग्निष्टेपतिरितिमंत्रवर्णाच्च ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ जुष्टंसेवि
तं ॥ १० ॥ ब्रह्मण्योब्राह्मणेषुसाधुः ब्रह्मजोवेदोक्तेनगर्भाधानादिकर्मणाजातः अतएवहेतुद्वयात्ब्रह्मविद्वेदार्थज्ञाता ततएवब्रह्मेब्रह्मणिकर्मब्रह्मरूपेशेतेइतिब्रह्मेशयः अदंतत्वमार्षं कर्मब्रह्मनिष्ठावानित्य

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःपांडवेयेनमहात्माऋषिसन्निधौ ॥ उवाचभगवांस्तत्रमार्कंडेयोमहातपाः ॥ २ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ आग्नेयश्चैवस्कंदश्च
दीप्तकीर्तिरनामयः ॥ मयूरकेतुर्धर्मात्माभूतेशोमहिषार्दनः ॥ ३ ॥ कामजित्कामदःकांतःसत्यवाग्भुवनेश्वरः ॥ शिशुःशीघ्रःशुचिश्चंडोदीप्तवर्णःशुभाननः ॥ ४ ॥ अ
मोघस्त्वनघोरौद्रःप्रियश्चंद्राननस्तथा ॥ दीप्तशक्तिःप्रशांतात्माभद्रकृत्कूटमोहनः ॥ ५ ॥ षष्ठीप्रियश्चधर्मात्मापवित्रोमातृवत्सलः ॥ कन्याभर्ताविभक्तश्चस्वाहे
योरेवतीसुतः ॥ ६ ॥ प्रभुर्नेताविशाखश्चनैगमेयःसुदुश्चरः ॥ सुव्रतोललितश्चैवबालक्रीडनकप्रियः ॥ ७ ॥ खचारीब्रह्मचारीचशूरःशरवणोद्भवः ॥ विश्वामित्र
प्रियश्चैवदेवसेनाप्रियस्तथा ॥ ८ ॥ वासुदेवप्रियश्चैवप्रियःप्रियकृदेवतु ॥ नामान्येतानिदिव्यानिकार्तिकेयस्ययःपठेत् ॥ स्वर्गंकीर्तिंधनंचैवसलभेन्नात्रसंशयः
॥ ९ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ स्तोष्यामिदेवैर्ऋषिभिश्चजुष्टंशक्त्यागुहंनामभिरप्रमेयम् ॥ षडाननंशक्तिधरंसुवीरंनिबोधचैतानिकुरुप्रवीर ॥ १० ॥ ब्रह्मण्योवै
ब्रह्मजोब्रह्मविच्चब्रह्मेशयोब्रह्मवतांवरिष्ठः ॥ ब्रह्मप्रियोब्राह्मणसव्रतीत्वंब्रह्मज्ञोवैब्राह्मणानांचनेता ॥ ११ ॥ स्वाहास्वधात्वंपरमंपवित्रंमंत्रस्तुतस्त्वंप्रथितःषड
र्चिः ॥ संवत्सरस्त्वमृतवश्चषड्वैमासार्धमासावयनंदिशश्च ॥ १२ ॥ त्वंपुष्कराक्षस्त्वरविंदवक्त्रःसहस्रवक्त्रोसिसहस्रबाहुः ॥ त्वंलोकपालःपरमंहविश्चत्वंभावनः
सर्वसुरासुराणाम् ॥ १३ ॥ त्वमेवसेनाधिपतिःप्रचंडःप्रभुर्विभुश्चाप्यथशत्रुजेता ॥ सहस्रभूस्त्वंधरणीत्वमेवसहस्रतुष्टिश्चसहस्रभुक्त ॥ १४ ॥ सहस्रशीर्षस्त्व
मनंतरूपःसहस्रपात्त्वंगुहशक्तिधारी ॥ गंगासुतस्त्वंस्वमतेनदेवस्वाहामहीकृत्तिकानांतथैव ॥ १५ ॥ त्वंक्रीडसेषण्मुखकुक्कुटेनयथेष्टनानाविधकामरूपी ॥ दी
क्षासिसोमोमरुतःसदैवधर्मोसिवायुरचलेंद्रइंद्रः ॥ १६ ॥ सनातनानामपिशाश्वतस्त्वंप्रभुःप्रभूणामपिचोग्रधन्वा ॥ ऋतस्यकर्तादितिजांतकस्त्वंजेतारिपूणां
प्रवरःसुराणाम् ॥ १७ ॥ सूक्ष्मंतपस्तत्परमंत्वमेवपरावरज्ञोसिपरावरस्त्वम् ॥ धर्मस्यकामस्यपरस्यचैवत्वत्तेजसाकृत्स्नमिदंमहात्मन् ॥ १८ ॥

र्थः ब्रह्मवतांकर्मोपास्तिज्ञानवतांवरिष्ठोज्ञानीत्यर्थः वरिष्ठत्वेहेतुर्ब्रह्मप्रियस्तत्कर्मोपास्तिपरः ब्राह्मणोब्रह्मवित्तेनसहसंमानंव्रतमद्वेष्टृत्वादिरूपंयस्यसब्राह्मणसव्रती अतएवब्रह्मज्ञःशुद्धब्रह्मवित् ब्राह्मणानांनेता
ब्रह्मपदप्रापकः ॥ ११ ॥ षडर्चिःषण्मुखत्वात्षड्जिह्वः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पतिव्रतोपाख्यानेसूचितान्स्त्रीधर्मान्विवरीतुंद्रौपदीसत्यभामासं
वादमारभते उपासीनेषुविप्रेष्वित्यादिना सममेकत्र ॥ १ ॥ जाहस्यमानेपरस्परमतिशयेनहसंत्यौ ॥ २ ॥ कुरुयदूत्थिताःकुरुषुयदुषुचोत्पन्नाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ संहतान्दृढांगान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्रतंसोमवार

व्यामंजगत्सर्वसुरप्रवीरशक्त्यामयासंस्तुतलोकनाथ ॥ नमोस्तुतेद्वादशनेत्रबाहोअतःपरंवेद्मिगतिंनतेहम् ॥ १९ ॥ स्कंदस्ययइदंविप्रःपठेज्जन्मसमाहितः ॥
श्रावयेद्ब्राह्मणेभ्योयःशृणुयाद्वाद्विजेरितम् ॥ २० ॥ धनमायुर्यशोदीप्तंपुत्रान्शत्रुजयंतथा ॥ सपुष्टितुष्टीसंप्राप्यस्कंदसालोक्यमाप्नुयात् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआरण्यकेपर्वणिमार्कंडेयसमास्यापर्वणिआंगिरसेकार्तिकेयस्तवेद्वात्रिंशद० द्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचमार्कंडेयसमास्या
पर्व ॥ ॥ अथद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उपासीनेषुविप्रेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ द्रौपदीसत्यभामाचविविशातेतदासमम् ॥ १ ॥
जाहस्यमानेसुप्रीतेसुखंतत्रनिषीदतुः ॥ चिरस्यदृष्ट्वाराजेंद्रतेन्योन्यस्यप्रियंवदे ॥ २ ॥ कथयामासतुश्चित्राःकथाःकुरुयदूत्थिताः ॥ अथाब्रवीत्सत्यभामाकृष्ण
स्यमहिषीप्रिया ॥ ३ ॥ सात्राजितीयाज्ञसेनींरहसीदंसुमध्यमा ॥ केनद्रौपदिवृत्तेनपांडवानधितिष्ठसि ॥ ४ ॥ लोकपालोपमान्वीरान्युनःपरमसंहतान् ॥ कथं
चवशगास्तुभ्यंनकुप्यंतिचतेशुभे ॥ ५ ॥ तववश्याहिसततंपांडवाःप्रियदर्शने ॥ मुखप्रेक्षाश्चतेसर्वेतत्त्वमेतद्ब्रवीहिमे ॥ ६ ॥ व्रतचर्यातपोवापिस्नानमंत्रौषधानि
वा ॥ विद्यावीर्यंमूलवीर्यंजपहोमागदास्तथा ॥ ७ ॥ ममाद्याचक्ष्वपांचालियशस्यंभगदैवतम् ॥ येनकृष्णोभवेन्नित्यंममकृष्णावशानुगः ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वासत्यभा
माविररामयशस्विनी ॥ पतिव्रतामहाभागाद्रौपदीप्रत्युवाचताम् ॥ ९ ॥ असत्स्त्रीणांसमाचारंसत्येमामनुपृच्छसि ॥ असदाचरितेमार्गेकथंस्यादनुकीर्तनं
॥ १० ॥ अनुप्रश्नःसंशयोवानैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ तथाह्युपेताबुद्ध्यात्वंकृष्णस्यमहिषीप्रिया ॥ ११ ॥ यदैवभर्ताजानीयान्मंत्रमूलपरांस्त्रियम् ॥ उद्विजेततदैवास्याः
सर्पाद्वेश्मगतादिव ॥ १२ ॥ उद्विग्नस्यकुतःशांतिरशांतस्यकुतःसुखम् ॥ नजातुवशगोभर्तास्त्रियाःस्यान्मंत्रकर्मणा ॥ १३ ॥ अमित्रप्रहितांश्चापिगदान्परमदारु
णान् ॥ मूलप्रचारैर्हिविषंप्रयच्छंतिजिघांसवः ॥ १४ ॥

व्रतादि तपउपवासादि स्नानंसंगमादौ मंत्रोपेतमौषधंवशीकरणार्थं विद्याकामशास्त्रोक्ता रतांतेवामपादेनभर्तृलिंगमुपस्पृशेत् यावज्जीवंपतिस्तस्यागर्भदासोभवेद्ध्रुवमित्यादिका तद्वीर्यं मूलवीर्यंमूलंअप्र
च्युतंतारुण्यादितद्वीर्यं जपहोमागदाःविशकलिताःसमुदितावा अगदोंजनादिरौषधं ॥ ७ ॥ भगदैवतंसौभाग्यवर्धकंसौरव्रतादिकं भगवेदनमितिपाठेसौभाग्यसूचकं वशानुगइच्छानुसारी ॥ ८ ॥ ९ ॥ हेसत्ये
अनुकीर्त्तनमुत्तरं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ औषधादिप्रयोगेऽनिष्टमाह अमित्रेति गदान्रोगान् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ जलोदरःउदररोगः वृकोदरइतिपाठेकुक्षिव्याधिर्भस्मकनामाश्वित्रिणःकुष्ठवंतः ॥ १६ ॥ उपसृजंतिदोषैर्योजयंति ॥ १७ ॥ १८ ॥ सदारानिति सपत्नीनामपिसेवनंपतिप्रीत्यर्थंकर्तव्यमित्यर्थः
॥ १९ ॥ प्रणयमीर्ष्यां आत्मानंचित्तं आत्मनिस्वस्मिन्निरभिमानादर्पहीना ॥ २०॥ इंगितमभिप्रायःअध्यासितःक्षिप्तोयस्मिन्कटाक्षेतस्मादिंगिताध्यासितात् ॥२१॥ चक्षुर्हणःदृष्ट्यैवरिपून्घ्नंतितादृशान्
॥ २२ ॥ अभिरूपःसुंदरः ॥ २३ ॥ नाभुक्तवतीति भर्तरिअभुक्तवतिनाश्नामीत्यपकृष्यते तथाअस्नातेनस्नामीतिशेषः तथाकर्मकरेषुभृत्येष्वपिअसंविष्टेषुनसंविशामि अनाशितेषुनाश्नामीतिचविपरिणा

जिह्वयायानिपुरुषस्त्वचावाप्युपसेवते ॥ तत्रचूर्णानिदत्तानिहन्युःक्षिप्रमसंशयम् ॥ १५ ॥ जलोदरसमायुक्ताःश्वित्रिणःपलितास्तथा ॥ अपुमांसःकृताःस्त्रीभि
र्जडांधबधिरास्तथा ॥ १६ ॥ पापानुगास्तुपापास्ताःपतीनुपसृजंत्युत ॥ नजातुविप्रियंभर्तुःस्त्रियाकार्यंकथंचन ॥ १७॥ वर्ताम्यहंतुयांवृत्तिंपांडवेषुमहात्मसु ॥
तांसर्वांशृणुमेसत्यांसत्यभामेयशस्विनि ॥ १८॥ अहंकारंविहायाहंकामक्रोधौचसर्वदा ॥ सदारान्पांडवान्नित्यंप्रयतोपचराम्यहम् ॥ १९ ॥ प्रणयंप्रतिसंहृत्य
निधायात्मानमात्मनि ॥ शुश्रूषुर्निरभीमानापतीनांचित्तरक्षिणी ॥ २० ॥ दुर्व्याहृताच्छंकमानादुःस्थितादुरवेक्षितात् ॥ दुरासितादुर्व्रजितादिंगिताध्यासिताद
पि ॥ २१ ॥ सूर्यवैश्वानरसमान्सोमकल्पान्महारथान् ॥ सेवेचक्षुर्हणःपार्थानुग्रवीर्यप्रतापिनः ॥ २२ ॥ देवोमनुष्योगंधर्वोयुवाचापिस्वलंकृतः ॥ द्रव्यवानभि
रूपोवानमेन्यःपुरुषोमतः ॥ २३ ॥ नाभुक्तवतिनास्नातेनासंविष्टेचभर्तरि ॥ नसंविशामिनाश्नामिसदाकर्मकरेष्वपि ॥ २४ ॥ क्षेत्राद्वनाद्वाग्रामाद्वाभर्तारंगृहमा
गतम् ॥ अभ्युत्थायाभिनंदामिआसनेनोदकेनच ॥ २५॥ प्रमृष्टभांडामृष्टान्नाकालेभोजनदायिनी ॥ संयतागुप्तधान्याचसुसंमृष्टनिवेशना ॥ २६ ॥ अतिरस्कृ
तसंभाषादुःस्त्रियोनानुसेवती ॥ अनुकूलवतीनित्यंभवाम्यनलसासदा ॥ २७ ॥ अनर्मचापिहसितंद्वारिस्थानमभीक्ष्णशः ॥ अवस्करेचिरस्थानंनिष्कुटेषुच
वर्जये ॥ २८ ॥ अतिहासातिरोषौचक्रोधस्थानंचवर्जये ॥ निरताहंसदासत्येभर्तॄणामुपसेवने ॥ २९ ॥ सर्वथाभर्तृरहितंनममेष्टंकथंचन ॥ यदाप्रवसतेभर्ताकु
टुंबार्थेनकेनचित् ॥ ३० ॥ सुमनोवर्णकापेताभवामिव्रतचारिणी ॥ यच्चभर्तानपिबतियच्चभर्तानसेवते ॥ ३१ ॥ यच्चनाश्नातिमेभर्तासर्वंतद्वर्जयाम्यहम् ॥ यथो
पदेशंनियतावर्तमानावरांगने ॥ ३२ ॥ स्वलंकृतासुप्रयताभर्तुःप्रियहितेरता ॥ येचधर्माःकुटुंबेषुश्वश्र्वामेकथिताःपुरा ॥ ३३॥ भिक्षाबलिःश्राद्धमितिस्थाली
पाकाश्चपर्वसु ॥ मान्यानांमानसत्कारायेचान्येविदितामम ॥ ३४ ॥

मापकर्षणेनयोज्यं ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रमृष्टभांडासंमार्जितगृहोपकरणा ॥ २६ ॥ अतिरस्कृतसंभाषातिरस्कारशून्यवचना ॥ २७ ॥ अनर्मपरिहासहीनं हसितंहासः स्थानंस्थितिं अवस्करेतिरस्करोमि
किरतेरिदंरूपं उत्करेइतिवा निष्कुटेषुगृहारामेषु ॥ २८ ॥ २९ ॥ भर्तृरहितंभर्तृवियोगः ॥ ३० ॥ सुमनोवर्णकापेतापुष्पैरनुलेपनैश्चवर्जिता ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मानःपूजा सत्कारआदरः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नातिशयेनातिक्रमामि नपरिवदेननिंदामि ॥ ३८ ॥ अवधानेनअप्रमादेन मह्यंमम ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अग्रहारेणवैश्वदेवांतेप्रथमदेयेनान्नेन ॥ ४५ ॥

तान्सर्वाननुवर्तामिदिवारात्रमतंद्रिता ॥ विनयान्नियमांश्चैवसदासर्वात्मनाश्रिता ॥ ३५ ॥ मृदून्सतःसत्यशीलान्सत्यधर्मानुपालिनः ॥ आशीविषानिवक्रुद्धा
न्पतीन्परिचराम्यहम् ॥ ३६ ॥ पत्याश्रयोहिमेधर्मोमतःस्त्रीणांसनातनः ॥ सदेवःसागतिर्नान्यातस्यकाविप्रियंचरेत् ॥ ३७ ॥ अहंपतीन्नातिशयेनात्यश्नेनातिभूष
ये ॥ नापिपरिवदेश्वश्रूंसर्वदापरियंत्रिता ॥ ३८ ॥ अवधानेनसुभगेनित्योत्थिततयैवच ॥ भर्तारोवशगामह्यंगुरुशुश्रूषयैवच ॥ ३९ ॥ नित्यमार्यामहंकुंतींवी
रसूंसत्यवादिनीम् ॥ स्वयंपरिचराम्येतांपानाच्छादनभोजनैः ॥ ४० ॥ नैतामतिशयेजातुवस्त्रभूषणभोजनैः ॥ नापिपरिवदेचाहंतांपृथांपृथिवीसमाम् ॥ ४१ ॥ अ
ष्टावग्रेब्राह्मणानांसहस्राणिस्मनित्यदा ॥ भुंजतेरुक्मपात्रीषुयुधिष्ठिरनिवेशने ॥ ४२ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः ॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बि
भर्तियुधिष्ठिरः ॥ ४३ ॥ दशान्यानिसहस्राणियेषामन्नंसुसंस्कृतम् ॥ क्रियतेरुक्मपात्रीभिर्यतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ ४४ ॥ तान्सर्वानग्रहारेणब्राह्मणान्वेदवादिनः ॥ य
थार्हंपूजयामिस्मपानाच्छादनभोजनैः ॥ ४५ ॥ शतंदासीसहस्राणिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ कंबुकेयूरधारिण्योनिष्ककंठ्यःस्वलंकृताः ॥ ४६ ॥ महार्हमाल्याभर
णाःसुवर्णाश्चंदनोक्षिताः ॥ मणीन्हेमचबिभ्रत्योनृत्यगीतविशारदाः ॥ ४७ ॥ तासांनामचरूपंचभोजनाच्छादनानिच ॥ सर्वासामेववेदाहंकर्मचैवकृताकृतम्
॥ ४८ ॥ शतंदासीसहस्राणिकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ पात्रीहस्तादिवारात्रमतिथीन्भोजयंत्युत ॥ ४९ ॥ शतमश्वसहस्राणिदशनागायुतानिच ॥ युधिष्ठिरस्यानुया
त्रमिंद्रप्रस्थनिवासिनः ॥ ५० ॥ एतदासीत्तदाराज्ञोयन्महींपर्यपालयत् ॥ येषांसंख्याविधिंचैवप्रदिशामिशृणोमिच ॥ ५१ ॥ अंतःपुराणांसर्वेषांभृत्यानांचैव
सर्वशः ॥ आगोपालाविपालेभ्यःसर्ववेदकृताकृतम् ॥ ५२ ॥ सर्वराज्ञःसमुदयमायंचव्ययमेवच ॥ एकाहंवेद्मिकल्याणिपांडवानांयशस्विनि ॥ ५३ ॥ मयिसर्वं
समासज्यकुटुंबंभरतर्षभाः ॥ उपासनरताःसर्वेघटयंतिवरानने ॥ ५४ ॥ तमहंभारमासक्तमनाधृष्यंदुरात्मभिः ॥ सुखंसर्वंपरित्यज्यरात्र्यहानिघटामिवै ॥ ५५ ॥
अधृष्यंवरुणस्येवनिधिपूर्णमिवोदधिम् ॥ एकाहंवेद्मिकोशंवैपतीनांधर्मचारिणाम् ॥ ५६ ॥ अनिशायांनिशायांचसहायाक्षुत्पिपासयोः ॥ आराधयंत्याःकौर
व्यांस्तुल्यारात्रिरहश्चमे ॥ ५७ ॥ प्रथमंप्रतिबुध्यामिचरमंसंविशामिच ॥ नित्यकालमहंसत्येएतत्संवननंमम ॥ ५८ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अनुयात्रंस्वैरयात्रायामपिपरिवारभूतं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ वेदवेद्मि ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ संवननंवशीकरणं ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ६० ॥ अभिपन्नाप्रार्थयाना ॥ ६१ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा० त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इममिति आच्छेत्स्यसि बलाद्धरिष्यसि कामिनीभ्यः सपत्नीभ्यः

एतज्ज्ञानाम्यहंकर्तुंभर्तृसंवननंमहत् ॥ असत्स्त्रीणांसमाचारंनाहंकुर्यांनकामये ॥ ५९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तच्छ्रुत्वाधर्मसहितंव्याहृतंकृष्णयातदा॥ उ
वाचसत्यासत्कृत्यपांचालींधर्मचारिणीम्॥६०॥अभिपन्नास्मिपांचालियाज्ञसेनिक्षमस्वमे॥कामकारःसखीनांहिसोपहासंप्रभाषितम्॥६१॥ ॥इतिश्रीम०
आरण्यकेप०द्रौपदीसत्यभामासंवादपर्वणित्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३३॥ ॥७॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥इमंतुतेमार्गमपेतमोहंवक्ष्यामिचि
त्तग्रहणायभर्तुः ॥ अस्मिन्यथावत्सखिवर्तमानाभर्तारमाच्छेत्स्यसिकामिनीभ्यः ॥ १ ॥ नैतादृशंदैवतमस्तिसत्येसर्वेषुलोकेषुसदेवकेषु ॥ यथापतिस्तस्यतुस
र्वकामालभ्याःप्रसादात्कुपितश्चहन्यात्॥ २॥ तस्माद्पत्यंविविधाश्चभोगाःशय्यासनान्युत्तमदर्शनानि ॥ वस्त्राणिमाल्यानितथैवगंधाःस्वर्गश्चलोकोविपुला
चकीर्तिः॥ ३॥सुखंसुखेनेहनजातुलभ्यंदुःखेनसाध्वीलभतेसुखानि॥ साकृष्णमाराधयसौहृदेनप्रेम्णाचनित्यंप्रतिकर्मणाच॥४॥तथासनैश्चारुभिरग्र्यमाल्यै
र्दाक्षिण्ययोगैर्विविधैश्चगंधैः ॥ अस्याःप्रियोस्मीतियथाविदित्वात्वामेवसंश्लिष्यतितद्विधत्स्व ॥ ५॥श्रुत्वास्वरंद्वारगतस्यभर्तुःप्रत्युत्थितातिष्ठगृहस्यमध्ये॥ दृ
ष्ट्वाप्रविष्टंत्वरितासनेनपाद्येनचैनंप्रतिपूजयस्व॥ ६ ॥ संप्रेषितायामथचैवदास्यामुत्थायसर्वंस्वयमेवकार्यम्॥ जानातुकृष्णस्तवभावमेतंसर्वात्मनामांभजती
तिसत्ये॥ ७॥ त्वत्संनिधौयत्कथयेत्पतिस्तेयद्यप्यगुह्यंपरिरक्षितव्यम्॥ काचित्सपत्नीतववासुदेवंप्रत्यादिशेत्तेनभवेद्विरागः॥ ८॥ प्रियांश्चरक्तांश्चहितांश्चभर्तु
स्तान्भोजयेथाविविधैरुपायैः॥द्वेष्यैरुपेक्ष्यैरहितैश्चतस्यभिद्यस्वनित्यंकुहकोद्यतैश्च॥ ९ ॥ मदंप्रमादंपुरुषेषुहित्वासंयच्छभावंप्रतिगृह्यमौनम्॥ प्रद्युम्नसांबाव
पितेकुमारौनोपासितव्यौरहितेकदाचित्॥ १० ॥ महाकुलीनाभिरपापिकाभिःस्त्रीभिःसतीभिस्तवसख्यमस्तु ॥ चंडाश्चशौंडाश्चमहाशनाश्चचौराश्चदुष्टाश्चप
लाश्चवर्ज्याः॥ ११ ॥एतद्यशस्यंभगदैवतंचस्वार्थंतदाशत्रुनिबर्हणंच॥ महार्हमाल्याभरणांगरागाभर्तारमाराधयपुण्यगंधा॥ १२॥ ॥इतिश्रीम०आरण्य
केपर्वणिद्रौपदीसत्यभामासंवादप०द्रौपदीकर्तव्यकथनेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २३४॥ ॥७॥ ॥७॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रतिकर्मणाकायक्लेशेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रहितेविजने ॥ १० ॥ चंडाःक्रूराःशौंडाःपराभिभवसमर्थाः महाशनाःबहुभुजः दुष्टाःद्वेषाद्याक्रांताः स्त्रियोवर्ज्याइतिशेषः
॥ ११ ॥ भगदैवतंभाग्यकरं ॥ १२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

मार्कंडेयादिभिरिति ॥ १ ॥ संविदंसंभाषां ॥ २ ॥ स्वजित्वाआश्लिष्य ॥ ३ ॥ कृष्णेहेद्रौपदि ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्द्वंद्वानिष्प्रतिपक्षा ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मार्कंडेयादिभिर्विप्रैःपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ कथाभिरनुकूलाभिःसहस्थित्वाजनार्दनः ॥ १ ॥ ततस्तैःसंविदंकृत्वायथावन्मधुसूदनः ॥
आरुरुक्षूरथंसत्यामाह्वयामासकेशवः ॥ २ ॥ सत्यभामाततस्तत्रस्वजित्वाद्रुपदात्मजाम् ॥ उवाचवचनंहृद्यंयथाभावंसमाहितम् ॥ ३ ॥ कृष्णेमाभूत्तवोत्कंठा
माव्यथामाप्रजागरः ॥ भर्तृभिर्देवसंकाशैर्जितांप्राप्स्यसिमेदिनीं ॥ ४ ॥ नह्येवंशीलसंपन्नानैवंपूजितलक्षणाः ॥ प्राप्नुवंतिचिरंक्लेशंयथात्वमसितेक्षणे ॥ ५ ॥
अवश्यंचत्वयाभूमिरियंनिहतकंटका ॥ भर्तृभिःसहभोक्तव्यानिर्द्वंद्वेतिश्रुतंमया ॥ ६ ॥ धार्तराष्ट्रवधंकृत्वावैराणिप्रतियात्यच ॥ युधिष्ठिरस्थांपृथिवींद्रक्ष्यसेद्रुप
दात्मजे ॥ ७ ॥ यास्ताःप्रव्राजमानांत्वांप्राहसन्दर्पमोहिताः ॥ ताःक्षिप्रंहतसंकल्पाद्रक्ष्यसित्वंकुरुस्त्रियः ॥ ८ ॥ तवदुःखोपपन्नायायैराचरितमप्रियम् ॥ विधिसंप्र
स्थितान्सर्वांस्तान्कृष्णेयमसादनम् ॥ ९ ॥ पुत्रास्तेप्रतिविंध्यश्चसुतसोमस्तथाविधः ॥ श्रुतकर्मार्जुनिश्चैवशतानीकश्चनाकुलिः ॥ १० ॥ सहदेवाच्चयोजातःश्रुत
सेनस्तवात्मजः ॥ सर्वेकुशलिनोवीराःकृतास्त्राश्चसुतास्तव ॥ ११ ॥ अभिमन्युरिवप्रीताद्वारवत्यांरताभृशम् ॥ त्वमिवैषांसुभद्राचप्रीत्यासर्वात्मनास्थिता ॥ १२ ॥
प्रीयतेतवनिर्द्वंद्वातेभ्यश्चविगतज्वरा ॥ दुःखितातेनदुःखेनसुखेनसुखितातथा ॥ १३ ॥ भजेत्सर्वात्मनाचैवप्रद्युम्नजननीतथा ॥ भानुप्रभृतिभिश्चैनान्विशिनष्टि
चकेशवः ॥ १४ ॥ भोजनाच्छादनेचैषांनित्यंमेश्वशुरःस्थितः ॥ रामप्रभृतयःसर्वेभजंत्यंधकवृष्णयः ॥ १५ ॥ तुल्योहिप्रणयस्तेषांप्रद्युम्नस्यचभाविनि ॥ एवमा
दिप्रियंसत्यंहृद्यमुक्त्वामनोनुगम् ॥ १६ ॥ गमनायमनश्चक्रेवासुदेवरथंप्रति ॥ तांकृष्णांकृष्णमहिषीचकाराभिप्रदक्षिणम् ॥ १७ ॥ आरुरोहरथंशौरेःसत्यभा
माथभाविनी ॥ स्मयित्वातुयदुश्रेष्ठोद्रौपदींपरिसांत्व्यच ॥ उपावर्त्यततःशीघ्रैर्हयैःप्रायात्पुरंस्वकम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीसत्य
भामासंवादप०कृष्णगमनेपंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तमिदंद्रौपदीसत्यभामासंवादपर्व ॥ ॥ अथघोषया
त्रापर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एवंवनेवर्तमानानराग्र्याःशीतोष्णवातातपकर्शितांगाः ॥ सरस्तदासाद्यवनंचपुण्यंततःपरंकिमकुर्वंतपार्थाः ॥ १ ॥

प्रणयःस्नेहः ॥ १६ ॥ १७ ॥ उपावर्त्य पांडवानितिशेषः ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंवनेवर्त
मानाइत्यादेःस्वपुरंविविशुरित्यंतस्यग्रंथस्यईर्ष्यालुर्दुर्योधनवदपमानंप्राप्नोतिसाधुश्चयुधिष्ठिरवच्छत्रूनप्युपकरोतीतितात्पर्यं सरोद्वैतवनस्थं ॥ १ ॥

जनंसमुदायं वेशंगृहं नदीप्रदेशान्तत्समीपस्थानेच ॥ २ ॥ वनेद्वैतवने ॥ ३ ॥ नृपंधृतराष्ट्रं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रंकोर्मृगविशेषस्यलोमराशिमयीतूलिकारांकवकूटं ॥ ९ ॥ इडातलस्थःभूतलस्थः

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सरस्तदासाद्यतुपांडुपुत्राजनंसमुत्सृज्यविधायवेशम् ॥ वनानिरम्याण्यथपर्वतांश्चनदीप्रदेशांश्चतदाविचेरुः ॥ २ ॥ तथावनेतान्व
सतःप्रवीरान्स्वाध्यायवंतश्चतपोधनांश्च ॥ अभ्याययुर्वेदविदःपुराणास्तान्पूजयामासुरथोनराग्र्याः ॥ ३ ॥ ततःकदाचित्कुशलःकथासुविप्रोऽभ्यगच्छद्भुवि
कौरवेयान् ॥ सतैःसमेत्याथयदृच्छयैववैचित्रवीर्यंनृपमभ्यगच्छत् ॥ ४ ॥ अथोपविष्टःप्रतिसत्कृतश्चवृद्धेनराज्ञाकुरुसत्तमेन ॥ प्रचोदितःसंकथयांबभूवधर्मा
निलेंद्रप्रभवान्यमौच ॥ ५ ॥ कृशांश्चवातातपकर्शितांगान्दुःखस्यचोग्रस्यमुखेप्रपन्नान् ॥ तांचाप्यनाथामिववीरनाथांकृष्णांपरिक्लेशगुणेनयुक्ताम् ॥ ६ ॥ त
तःकथास्तस्यनिशम्यराजावैचित्रवीर्यःकृपयाऽभितप्तः ॥ वनेतथापार्थिवपुत्रपौत्रान्श्रुत्वातथादुःखनदींप्रपन्नान् ॥ ७ ॥ प्रोवाचदैन्याभिहतांतरात्मानिःश्वा
सवातोपहतस्तदानीम् ॥ वाचंकथंचित्स्थिरतामुपेत्यतत्सर्वमात्मप्रभवंविचिंत्य ॥ ८ ॥ कथंनुसत्यःशुचिरार्यवृत्तोज्येष्ठःसुतानांममधर्मराजः ॥ अजातशत्रुःपृ
थिवीतलेस्मशेतेपुरारांकवकूटशायी ॥ ९ ॥ प्रबोध्यतेमागधसूतपूगैर्नित्यंस्तुवद्भिःस्वयमिंद्रकल्पः ॥ पतत्रिसंघैःसजघन्यरात्रेप्रबोध्यतेनूनमिडातलस्थः ॥ १० ॥
कथंनुवातातपकर्शितांगोवृकोदरःकोपपरिप्लुतांगः ॥ शेतेपृथिव्यामतथोचितांगःकृष्णासमक्षंवसुधातलस्थः ॥ ११ ॥ तथार्जुनःसुकुमारोमनस्वीवशेस्थितो
धर्मसुतस्यराज्ञः ॥ विदूयमानैरिवसर्वगात्रैर्ध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात् ॥ १२ ॥ यमौचकृष्णांचयुधिष्ठिरंचभीमंचदृष्ट्वासुखविप्रयुक्तम् ॥ विनिःश्वसन्सर्पइवोग्रते
जाध्रुवंनशेतेवसतीरमर्षात् ॥ १३ ॥ तथायमौचाप्यसुखौसुखार्हौसमृद्धरूपावमरौदिवीव ॥ प्रजागरस्थौध्रुवमप्रशांतौधर्मेणसत्येनचवार्यमाणौ ॥ १४ ॥
समीरणेनाथसमोबलेनसमीरणस्यैवसुतोबलीयान् ॥ सधर्मपाशेनसितोग्रजेनध्रुवंविनिःश्वस्यसहत्यमर्षम् ॥ १५ ॥ सचापिभूमौपरिवर्तमानोवधंसुतानांम
मकांक्षमाणः ॥ सत्येनधर्मेणचवार्यमाणःकालंप्रतीक्षत्यधिकोरणेन्यैः ॥ १६ ॥ अजातशत्रौतुजितेनिकृत्यादुःशासनोयत्परुषाण्यवोचत् ॥ तानिप्रविष्टानिवृ
कोदरांगंदहंतिकक्षाग्निरिवेंधनानि ॥ १७ ॥ नपापकंध्यास्यतिधर्मपुत्रोधनंजयश्चाप्यनुवर्त्स्यतेतम् ॥ अरण्यवासेनविवर्धतेतुभीमस्यकोपोऽग्निरिवानिलेन
॥ १८ ॥ सतेनकोपेनविदह्यमानःकरंकरेणाभिनिपीड्यवीरः ॥ विनिःश्वसत्युष्णमतीवघोरंदहन्निवेमान्ममपुत्रपौत्रान् ॥ १९ ॥

इडातुबुधयोषिति सौरभेय्यांचवचनेवसुमत्यामपिस्त्रियामितिमेदिनी ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उग्रतेजाअर्जुनः ॥ १३ ॥ प्रजागरस्थौभुविशयातेइतिशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ अन्यैःअन्येभ्योधिकःप्रती
क्षतीत्यप्युपपदाभावेपिच्छांदसोगर्हायांलट् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ शुभेति फलंस्वर्गनरकरूपं तेनमूढस्यतस्मान्नमोक्षोस्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ दृष्टसामग्र्यांसत्यामपिदैवप्रातिकूल्यात्फलंनजायतइत्याह क्षेत्रेइति उपितेन्युप्ते एवंमच्चित्तेदुर्योधनादीनांचचित्ते
वृद्धहितोपदेशोवृथाभवतीतिभावः ॥ २३ ॥ यथानसाधुअशुभंस्यात्तथामताक्षेणशकुनिनाकृतं पांडवेनचतदानीमेवतान्अनिघ्नतासाधुकृतं मयाचतथाकृतंयथायमंतकालउपस्थितइतिशेषः ॥ २४ ॥
प्रवास्यतिवातइतिशेषः प्रजास्यतिअपत्यंजनयिष्यति क्षपादौरात्र्यादौ एतस्यपापस्यफलमपरिहार्यमितिभावः ॥ २५ ॥ कथंतर्हिप्रागेवैतन्नचिंतितमित्याशंक्याह क्रियेतेति यद्येवंविवेकोनृणांभवे
त्तर्हिवित्तंकस्माद्धेतोरस्मदादिरन्यायेनापिक्रियेतसाधयेत् त्वंमूर्खोसीतिचेदपरेपिपूर्वेराजानःकस्मात्वित्तंकुर्युरर्जयेयुः अर्जितंवावित्तंपुरुषाःसाधवोपिकथंचित्धर्मकामाद्यर्थेवाकस्मान्नदद्युःनपरित्यजे
युः तस्मात्प्राणिनांवित्तस्यार्जनेअर्जितस्यपालनेचस्वाभाविकीबुद्धिरपरिहार्येतिभावः वित्तेनेतिगौडपाठेतुवित्तेनहेतुनावित्तार्थंकस्मात्क्रियेतयत्नइतियत्नंकुर्युरितिचाध्याहृत्ययोज्यं कथंचिद्दद्युरितिदु

गांडीवधन्वाचवृकोदरश्चसंरंभिणावंतककालकल्पौ ॥ नशेषयेतांयुधिशत्रुसेनांशरान्किरंतावशनिप्रकाशान् ॥ २० ॥ दुर्योधनःशकुनिःसूतपुत्रोदुःशासनश्चा
पिसुमंदचेताः ॥ मधुप्रपश्यंतिनतुप्रपातंयद्यूतमालंब्यहरंतिराज्यम् ॥ २१ ॥ शुभाशुभंकर्मनरोहिकृत्वाप्रतीक्षतेतस्यफलंस्मकर्ता ॥ सतेनमुह्यत्यवशःफलेनमो
क्षःकथंस्यात्पुरुषस्यतस्मात् ॥ २२ ॥ क्षेत्रेसुकृष्टेह्युपितेचबीजेदेवेचवर्षत्यृतुकालयुक्तम् ॥ नस्यात्फलंतस्यकुतःप्रसिद्धिरन्यत्रदैवादितिचिंतयामि ॥ २३ ॥ कृतं
मताक्षेणयथानसाधुसाधुप्रवृत्तेनचपांडवेन ॥ मयाचदुष्पुत्रवशानुगेनयथाकुरूणामयमंतकालः ॥ २४ ॥ ध्रुवंप्रवास्यत्यसमीरितोपिध्रुवंप्रजास्यत्युतगर्भि
णीया ॥ ध्रुवंदिनादौरजनीप्रणाशस्तथाक्षपादौचदिनप्रणाशः ॥ २५ ॥ क्रियेतकस्मादपरेचकुर्युर्वित्तंनदद्युःपुरुषाःकथंचित् ॥ प्राप्यार्थकालंचभवेदनर्थःकथं
नुतत्स्यादितितत्कुतःस्यात् ॥ २६ ॥ कथंनुभिद्येतनचस्रवेतनचप्रसिच्येदितिरक्षितव्यम् ॥ अरक्ष्यमाणंशतधाप्रकीर्येद्ध्रुवंननाशोस्तिकृतस्यलोके ॥ २७ ॥

स्त्यजत्वंचतस्यैवोक्तं नन्वर्जनाभावेएवकोदोषइत्यतआह प्राप्येति अर्थकालंअर्थसाध्यदारक्रियादिकालंयौवनादिकंप्राप्यअनर्थःव्याकुलत्वंभवेत् तदेवाह तत्धनसाध्यंकार्यंकथंनुकेनप्रकारेणवाममनि
र्धनस्यस्यात् कुतोवाउपायात्तत्धनंममनिर्दैवस्यस्यात्संपद्येतेतिचिंतारूपोऽनर्थःस्यादेवेत्यर्थः ॥ २६ ॥ नन्वेवमर्थस्यइदानीमप्यनर्थकरत्वंजानतात्वयापांडवानामंशःसुत्यजस्ततश्चननाशशंकास्तीत्याशं
क्याह कथंनुइति पुत्रवत्पशुवच्चपिंडीभूतःप्रियतमश्चार्थःकथंनुभिद्येतद्विधाभवेत्वेणुरिवकरपत्रेणनकथंचिद्भेत्तुंशक्यइतिभावः नचस्रवेतआमपात्राज्जलमिवस्तोकंस्तोकमपिनबहिर्गच्छेत् प्रार्थनायां
लिङ् एवमहंप्रार्थयामि तेनपरैर्ग्रामपंचकमपियाचितंचेन्नदास्यामीतिदर्शितं नचप्रसिच्येत्पात्रधारयावानबहिर्गच्छेत्तेनार्धराज्यदानंसुतरांनदेयमित्युक्तं इतिहेतोर्धनंरक्षितव्यमेवनस्तोकमर्धंवातेभ्यःप्रदे
यमितिभावः तत्रहेतुः अरक्ष्यमाणंशतधाप्रकीर्येदिति अर्थनाशएवमहाननर्थइत्यर्थः नन्वर्थेनापिपुत्रनाशःसंभाव्यतइत्याशंक्याह ध्रुवमिति तेषांमरणंदुर्गतिर्वादैवकृतादुर्निवार्याकिमर्थंदानेनप्रत्यक्षदुःखे
नेतिभावः ॥ २७ ॥

किंचतुल्यांशभागिनोदायादस्योत्कर्षोपिदुःसहइत्याशयेनाह गतइत्यादिना ॥ २८ ॥ अन्यत्रस्वर्गे स्थानविशेषमहिम्नादिव्यज्ञानसंपन्नोर्जुनः कुरून्मुमूर्षूनूसमीक्षमाणःकोपिमानुषोनास्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥
॥ ३० ॥ अल्हष्टोमृत्युभयात् सचाथल्हष्टइतिपाठेल्हष्टः पांडवेभ्योल्पमपिनदेयमितिधृतराष्ट्रप्रतिज्ञाश्रवणात् ॥ ३१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

गतोह्यरण्यादपिशक्रलोकंधनंजयःपश्यतवीर्यमस्य ॥ अस्त्राणिदिव्यानिचतुर्विधानिज्ञात्वापुनर्लोकमिमंप्रपन्नः ॥ २८ ॥ स्वर्गंहिगत्वासशरीरएवकोमानुषः
पुनरागंतुमिच्छेत् ॥ अन्यत्रकालोपहताननेकान्समीक्षमाणस्तुकुरून्मुमूर्षून् ॥ २९ ॥ धनुर्ग्राहश्चार्जुनःसव्यसाचीधनुश्चतद्गांडिवंभीमवेगम् ॥ अस्त्राणिदिव्या
निचतानितस्यत्रयस्यतेजःप्रसहेतकोत्र ॥ ३० ॥ निशम्यतद्वचनंपार्थिवस्यदुर्योधनंरहितेसौबलोथ॥ अबोधयत्कर्णमुपेत्यसर्वंसचाप्यहृष्टोभवदल्पचेताः॥ ३१
॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिधृतराष्ट्रखेदवाक्येषट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
धृतराष्ट्रस्यतद्वाक्यंनिशम्यशकुनिस्तदा ॥ दुर्योधनमिदंकालेकर्णेनसहितोब्रवीत् ॥ १ ॥ प्रव्राज्यपांडवान्वीरान्स्वेनवीर्येणभारत ॥ भुंक्ष्वेमांपृथिवीमेकोदिविशं
बरहायथा ॥ २ ॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ कृताःकरप्रदाःसर्वेराजानस्तेनराधिप ॥ ३ ॥ याहिसादीप्यमानेवपांडवानभजत्पुरा ॥ सा
द्यलक्ष्मीस्त्वयाराजन्नवाप्ताभ्रातृभिःसह ॥ ४ ॥ इंद्रप्रस्थगतेयांतांदीप्यमानांयुधिष्ठिरे ॥ अपश्यामश्रियंराजन्दृश्यतेसातवाद्यवै ॥ ५ ॥ शत्रवस्तवराजेंद्रनचि
रंशोककर्शिताः ॥ सातुबुद्धिबलेनेयंराज्ञस्तस्माद्युधिष्ठिरात् ॥ ६ ॥ त्वयाक्षिप्तामहाबाहोदीप्यमानेवदृश्यते ॥ तथैवतवराजेंद्रराजानःपरवीरहन् ॥ ७ ॥ शासने
धिष्ठिताःसर्वेकिंकुर्मइतिवादिनः ॥ तेवयंपृथिवीराजन्निखिलासागरांबरा ॥ ८ ॥ सपर्वतवनादेवीसग्रामनगराकरा ॥ नानावनोद्देशवतीपर्वतैरुपशोभिता
॥ ९ ॥ वंद्यमानोद्विजैराजन्पूज्यमानश्चराजभिः ॥ पौरुषाद्दिविदेवेषुभ्राजसेरश्मिवानिव ॥ १० ॥ रुद्रैरिवयमोराजामरुद्भिरिववासवः ॥ कुरुभिस्त्वंवृतोराज
न्भासिनक्षत्रराडिव ॥ ११ ॥ यैःस्मतेनाद्रियेताज्ञानचयेशासनेस्थिताः ॥ पश्यामस्तान्श्रियाहीनान्पांडवान्वनवासिनः ॥ १२ ॥ श्रूयतेहिमहाराजसरोद्वैतवनं
प्रति ॥ वसंतःपांडवाःसार्धंब्राह्मणैर्वनवासिभिः ॥ १३ ॥

॥ २३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रतीच्याउदीच्याश्चदेशास्तद्वासिनः तेत्वया ॥ ३ ॥ साद्याःसादयितुंनाशयितुंयोग्याःशत्रवस्तेषांलक्ष्मीःसाद्यलक्ष्मीः ॥ ४ ॥ ५ ॥ नचिरम
ल्पकालंशोककर्शिताः अतस्त्वत्प्रतिज्ञातोस्माकंसुखकालोभूयानस्तीतिभावः सातुश्रीः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वंद्यमानःस्तूयमानःद्विजैस्त्रैवर्णिकैः ॥ १० ॥ ११ ॥ नाद्रियेतनादृता ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वात्वां ॥ १६ ॥ समर्थासुहृदांहर्षंशत्रूणांचशोकंदातुमितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अमित्रेष्वघदर्शनात् अघंदुःखं अघंतुव्यसनेदुःखेदुरितेचनपुंसकमितिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥ निर्विद्य

सप्रयाहिमहाराजश्रियापरमयायुतः ॥ तापयन्पांडुपुत्रांस्त्वंरश्मिवानिवतेजसा ॥ १४ ॥ स्थितोराज्येच्युतान्राज्याच्छ्रियाहीनाञ्छ्रियावृतः ॥ असमृद्धान्स
मृद्धार्थःपश्यपांडुसुतान्नृप ॥ १५ ॥ महाभिजनसंपन्नंभद्रेमहतिसंस्थितम् ॥ पांडवास्त्वाभिवीक्षंतुययातिमिवनाहुषम् ॥ १६ ॥ यांश्रियंसुहृदश्चैवदुर्हृदश्चविशां
पते ॥ पश्यंतिपुरुषेदीप्तांसासमर्थाभवत्युत ॥ १७ ॥ समस्थोविषमस्थान्हिदुर्हृदोयोभिवीक्षते ॥ जगतीस्थानिवाद्रिस्थःकिमतःपरमंसुखम् ॥ १८ ॥ नपुत्रधन
लाभेननराज्येनापिविंदति ॥ प्रीतिंनृपतिशार्दूलयामित्राघदर्शनात् ॥ १९ ॥ किंनुतस्यसुखंनस्यादाश्रमेयोधनंजयम् ॥ अभिवीक्षेतसिद्धार्थोवल्कलाजिन
वाससम् ॥ २० ॥ सुवाससोहितेभार्यावल्कलाजिनसंवृताम् ॥ पश्यंतुदुःखितांकृष्णांसाचनिर्विद्यतांपुनः ॥ २१ ॥ विनिंदतांतथात्मानंजीवितंचधनच्युतम् ॥ न
तथाहिसभामध्येतस्याभवितुमर्हति ॥ वैमनस्यंयथादृष्ट्वातवभार्याःस्वलंकृताः ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुराजानंकर्णःशकुनिनासह ॥
तूष्णींबभूवतुरुभौवाक्यांतेजनमेजय ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० कर्णशकुनिवाक्येसप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्या
यः ॥ २३७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाराजादुर्योधनस्ततः ॥ हृष्टोभूत्वापुनर्दीनइदंवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ ब्रवी
षियदिदंकर्णसर्वंमनसिमेस्थितम् ॥ नत्वभ्यनुज्ञांलप्स्यामिगमनेयत्रपांडवाः ॥ २ ॥ परिदेवतितान्वीरान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ मन्यतेभ्यधिकांश्चापितपोयोगेन
पांडवान् ॥ ३ ॥ अथवाप्यनुबुध्येतनृपोस्माकंचिकीर्षितम् ॥ एवमप्यायतिंरक्षन्नाभ्यनुज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ नहिद्वैतवनेकिंचिद्विद्यतेन्यत्प्रयोजनम् ॥ उत्सादनमृते
तेषांवनस्थानांमहाद्युते ॥ ५ ॥ जानासिहियथाक्षत्ताद्यूतकालउपस्थिते ॥ अब्रवीद्यच्चमांत्वांचसौबलंवचनंतदा ॥ ६ ॥ तानिसर्वाणिवाक्यानियच्चान्यत्परिदेवि
तम् ॥ विचिंत्यनाधिगच्छामिगमनायेतरायवा ॥ ७ ॥ ममापिहिमहान्हर्षोयदहंभीमफाल्गुनौ ॥ क्लिष्टावरण्येपश्येयंकृष्णयासहिताविति ॥ ८ ॥ नतथात्वाप्नुयां
प्रीतिमवाप्यवसुधामिमाम् ॥ दृष्ट्वायथापांडुसुतान्वल्कलाजिनवाससः ॥ ९ ॥

तांजीवितादपिविरक्ताभवतु ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥ ॥छ॥ ॥ कर्णस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
आयतिमुत्तरकालं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ इतरायावस्थानाय नाधिगच्छामिअधिगमंनिश्चयंनप्राप्नोमि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ लक्ष्म्याउपेतंपश्येतांचेज्जीवितंयुक्तमितिसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कल्यंप्रातः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ घोषागोव्रजाः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अयमुपायोघोषयात्रैव

किंनुस्यादधिकंतस्माद्यदहंद्रुपदात्मजाम् ॥ द्रौपदींकर्णपश्येयंकाषायवसनांवने ॥ १० ॥ यदिमांधर्मराजश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ युक्तंपरमयालक्ष्म्यापश्येतां
जीवितंभवेत् ॥ ११ ॥ उपायंनतुपश्यामियेनगच्छेमतद्वनम् ॥ यथाचाभ्यनुजानीयाद्गच्छंतंमांमहीपतिः ॥ १२ ॥ ससौबलेनसहितस्तथादुःशासनेनच ॥ उपा
यंपश्यनिपुणंयेनगच्छेमतद्वनम् ॥ १३ ॥ अहमप्यद्यनिश्चित्यगमनायेतरायच ॥ कल्यमेवगमिष्यामिसमीपंपार्थिवस्यह ॥ १४ ॥ मयितत्रोपविष्टेतुभीष्मेचकु
रुसत्तमे ॥ उपायोयोभवेद्दृष्टस्तंब्रूयाःसहसौबलः ॥ १५ ॥ वचोभीष्मस्यराज्ञश्चनिशम्यगमनंप्रति ॥ व्यवसायंकरिष्येहमनुनीयपितामहम् ॥ १६ ॥ तथेत्युक्त्वा
तुतेसर्वेजग्मुरावसथान्प्रति ॥ व्युषितायांरजन्यांतुकर्णोराजानमभ्ययात् ॥ १७ ॥ ततोदुर्योधनंकर्णःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ उपायःपरिदृष्टोयंतंनिबोधजनेश्वर
॥ १८ ॥ घोषाद्वैतवनेसर्वेत्वत्प्रतीक्षानराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः ॥ १९ ॥ उचितंहिसदागंतुंघोषयात्रांविशांपते ॥ एवंचत्वांपिताराजन्स
मनुज्ञातुमर्हति ॥ २० ॥ तथाकथयमानौतुघोषयात्राविनिश्चयम् ॥ गांधारराजःशकुनिःप्रत्युवाचहसन्निव ॥ २१ ॥ उपायोयंमयादृष्टोगमनायनिरामयः ॥ अ
नुज्ञास्यतिनोराजाबोधयिष्यतिचाप्युत ॥ २२ ॥ घोषाद्वैतवनेसर्वेत्वत्प्रतीक्षानराधिप ॥ घोषयात्रापदेशेनगमिष्यामोनसंशयः ॥ २३ ॥ ततःप्रहसिताःसर्वेतेन्यो
न्यस्यतलान्ददुः ॥ तदेवचविनिश्चित्यददृशुःकुरुसत्तमम् ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषया० घोषयात्रामंत्रणेअष्टत्रिंशदधिकद्विशत
तमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धृतराष्ट्रंततःसर्वेददृशुर्जनमेजय ॥ पृष्ट्वासुखमथोराज्ञःपृष्टाराज्ञा
चभारत ॥ १ ॥ ततस्तैर्विहितःपूर्वंसमंगोनामबल्लवः ॥ समीपस्थास्तदागावोधृतराष्ट्रेन्यवेदयत् ॥ २ ॥ अनंतरंचराधेयःशकुनिश्चविशांपते ॥ आहतुःपार्थिवश्रेष्ठं
धृतराष्ट्रंजनाधिपम् ॥ ३ ॥ रमणीयेषुदेशेषुघोषाःसंप्रतिकौरव ॥ स्मारणेसमयःप्राप्तोवत्सानामपिचांकनम् ॥ ४ ॥ मृगयाचोचिताराजन्नस्मिन्कालेसुतस्यते ॥
दुर्योधनस्यगमनंसमनुज्ञातुमर्हसि ॥ ५ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ तलान्हस्ततलानि ॥ २४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ धृतराष्ट्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
स्मारणेस्मरणहेतौकर्मणिगवांसंख्यापूर्वकंवयोवर्णजातिनाम्नांलेखने स्मारणासमयइतिगौडाःपठंति ॥ ४ ॥ ५ ॥

विश्रंभोविश्वासोनगंतव्योनकर्तव्यः पांडवैर्भेदितास्तेकदाचिद्युष्मांस्तत्पुरतोनिन्युश्चेदनिष्टंस्यादितिभावः ॥ ६ ॥ तदेवाह तेत्विति ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेजोग्निरेव ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अशक्यत्वमेवाह

॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ मृगयाशोभनातातगवांहिसमवेक्षणम्॥ विश्रंभस्तुनगंतव्योवल्लवानामितिस्मरे॥६॥तेतुतत्रनरव्याघ्राःसमीपइतिनःश्रुतम्॥अतोनाभ्य
नुजानामिगमनंतत्रवःस्वयम्॥७॥ छद्मनानिर्जितास्तेतुकर्शिताश्चमहावने॥ तपोनित्याश्चराधेयसमर्थाश्चमहारथाः॥ ८ ॥ धर्मराजोनसंक्रुध्येद्भीमसेनस्त्वम
र्पणः॥ यज्ञसेनस्यदुहितातेजएवतुकेवलम्॥ ९ ॥ यूयंचाप्यपराध्येयुर्दर्पमोहसमन्विताः॥ ततोविनिर्दहेयुस्तेतपसाहिसमन्विताः॥ १०॥ अथवासायुधावीराम
न्युनाभिपरिप्लुताः॥ सहिताबद्धनिस्त्रिंशादहेयुःशस्त्रतेजसा॥ ११ ॥ अथयूयंबहुत्वात्तानभियातकथंचन॥ अनार्यंपरमंतत्स्यादशक्यंतच्चवैमतम्॥ १२॥ उषि
तोहिमहाबाहुरिंद्रलोकेधनंजयः॥ दिव्यान्यस्त्राण्यवाप्याथततःप्रत्यागतोवनम्॥ १३॥ अकृतास्त्रेणपृथिवीजिताबीभत्सुनापुरा॥ किंपुनःसकृतास्त्रोद्यनहन्याद्वो
महारथः॥ १४ ॥ अथवामद्वचःश्रुत्वातत्रयत्ताभविष्यथ॥ उद्विग्नवासोविश्रंभाद्दुःखंतत्रभविष्यति ॥ १५॥ अथवासैनिकाःकेचिदपकुर्युर्युधिष्ठिरम्॥ तदबुद्धि
कृतंकर्मदोषमुत्पादयेच्चवः॥ १६ ॥ तस्माद्गच्छंतुपुरुषाःस्मारणायाप्तकारिणः॥ नस्वयंतत्रगमनंरोचयेतवभारत॥ १७॥ ॥शकुनिरुवाच॥ ॥धर्मज्ञःपांड
वोज्येष्ठःप्रतिज्ञातंचसंसदि ॥ तेनद्वादशवर्षाणिवस्तव्यानीतिभारत ॥ १८ ॥ अनुवृत्ताश्चतेसर्वेपांडवाधर्मचारिणः ॥ युधिष्ठिरस्तुकौंतेयोननःकोपंकरिष्यति
॥ १९॥ मृगयांचैवनोगंतुमिच्छासंवर्ततेभृशम्॥ स्मारणंतुचिकीर्षामोनतुपांडवदर्शनम्॥ २० ॥ नचानार्यसमाचारःकश्चित्तत्रभविष्यति॥ नचतत्रगमिष्या
मोयत्रतेषांप्रतिश्रयः॥२१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःशकुनिनाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ दुर्योधनंसहामात्यमनुजज्ञेनकामतः॥ २२॥ अनुज्ञातस्तुगांधा
रिःकर्णेनसहितस्तदा॥ निर्ययौभरतश्रेष्ठोबलेनमहतावृतः॥ २३ ॥ दुःशासनेनचतथासौबलेनचधीमता॥ संवृतोभ्रातृभिश्चान्यैःस्त्रीभिश्चापिसहस्रशः॥२४॥
तंनिर्यांतंमहाबाहुंद्रष्टुंद्वैतवनंसरः॥ पौराश्चानुययुःसर्वेसहदारावनंचतत्॥ २५ ॥ अष्टौरथसहस्राणित्रीणिनागायुतानिच ॥ पत्तयोबहुसाहस्राहयाश्चनवतिः
शताः॥ २६॥

उषितोहीति ॥ १३ ॥ १४ ॥ उद्विग्नवासइति वनवासेनोद्विग्नेषुपांडवेषुविश्रंभात्सत्यव्रताएतेनास्मान्बाधिष्यंतइतिविश्वासाद्योभवतांवासःसदुःखंदुःखदोभविष्यति पूर्वापकृतेविश्वासोनकर्तव्यइत्यर्थः
॥ १५ ॥ पक्षांतरमाह अथवेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ द्वयमपिदूषयति धर्मज्ञइत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

शकटाःभारवहान्यनांसि आपणःपण्यानि वेशोवेश्याजनाश्रयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ गव्यूतिःक्रोशद्वयं ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः

शकटापणवेशाश्चवणिजोवंदिनस्तथा ॥ नराश्चमृगयाशीलाःशतशोथसहस्रशः ॥ २७ ॥ ततःप्रयाणेनृपतेःसुमहानभवत्स्वनः ॥ प्रावृषीवमहावायोरुद्धतस्य
विशांपते ॥ २८ ॥ गव्यूतिमात्रेन्यवसद्राजादुर्योधनस्तदा ॥ प्रयातोवाहनैःसर्वैस्ततोद्वैतवनंसरः ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०
दुर्योधनप्रस्थानेऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथदुर्योधनोराजातत्रतत्रव
नेवसन् ॥ जगामघोषानभितस्तत्रचक्रेनिवेशनम् ॥ १ ॥ रमणीयेसमाज्ञातेसोदकेसमहीरुहे ॥ देशेसर्वगुणोपेतेचक्रुरावसथान्नराः ॥ २ ॥ तथैवतत्समीपस्था
नृपृथगावसथान्बहून् ॥ कर्णस्यशकुनेश्चैवभ्रातॄणांचैवसर्वशः ॥ ३ ॥ ददर्शसतदागावःशतशोथसहस्रशः ॥ अंकैर्लक्षैश्चताःसर्वालक्षयामासपार्थिवः ॥ ४ ॥
अंकयामासवत्सांश्चजज्ञेचोपसृतांस्त्वपि ॥ बालवत्साश्चयागावःकालयामासताअपि ॥ ५ ॥ अथसस्मारणंकृत्वालक्षयित्वात्रिहायनान् ॥ वृतोगोपालकैः
प्रीतोव्याहरत्कुरुनंदनः ॥ ६ ॥ सचपौरजनःसर्वःसैनिकाश्चसहस्रशः ॥ यथोपजोषंचिक्रीडुर्वनेतस्मिन्यथामराः ॥ ७ ॥ ततोगोपाःप्रगातारःकुशलानृत्यवादने ॥
धार्तराष्ट्रमुपातिष्ठन्कन्याश्चैवस्वलंकृताः ॥ ८ ॥ सस्त्रीगणावृतोराजाप्रहृष्टःप्रददौवसु ॥ तेभ्योयथार्हमन्नानिपानानिविविधानिच ॥ ९ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेतर
क्षून्महिषान्मृगान् ॥ गवयर्क्षवराहांश्चसमंतात्पर्यकालयन् ॥ १० ॥ सताञ्छरैर्विनिर्भिद्यगजांश्चसुबहून्वने ॥ रमणीयेषुदेशेषुग्राहयामासवैमृगान् ॥ ११ ॥
गोरसानुपयुंजानउपभोगांश्चभारत ॥ पश्यन्सरमणीयानिवनान्युपवनानिच ॥ १२ ॥ मत्तभ्रमरजुष्टानिबर्हिणाभिरुतानिच ॥ अगच्छदानुपूर्व्येणपुण्यंद्वैतव
नंसरः ॥ १३ ॥ मत्तभ्रमरसंजुष्टंनीलकंठरवाकुलम् ॥ सप्तच्छदसमाकीर्णंपुन्नागबकुलैर्युतम् ॥ १४ ॥ ऋद्ध्यापरमयायुक्तोमहेंद्रइववज्रभृत् ॥ यदृच्छयाचतत्र
स्थोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ ईजेराजर्षियज्ञेनसाद्यस्केनविशांपते ॥ दिव्येनविधिनाचैववन्येनकुरुसत्तम ॥ १६ ॥ कृत्वानिवेशमभितःसरसस्तस्यकौरव ॥ द्रौ
पद्यासहितोधीमान्धर्मपत्न्यानराधिपः ॥ १७ ॥

॥ २३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति चक्रेकृतवान् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अंकैश्चिह्नैः लक्षैःसंख्यानैः लक्षानपुंसिसंख्यायामितिमेदिनी ॥ ४ ॥ जज्ञेज्ञातवान् उपसृतानूदमनार्हान्वत्सतरान्समीपाग
तान्वाकालयामाससंख्यातवान् ॥ ५ ॥ त्रिहायनांस्त्रिवर्षान्वृषान् व्याहरत्विजहार ॥ ६ ॥ यथोपजोषंयथारुचि ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ साद्यस्केनएकाहसाध्येन ॥१६॥१७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आत्मजैर्जयंतादिभिःसहेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विजिहीर्षुर्विहर्तुमिच्छुः उपसर्पततत्समीपंगच्छत ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

ततोदुर्योधनःप्रेष्यानादिदेशसहस्रशः ॥ आक्रीडावसथाःक्षिप्रंक्रियंतामितिभारत ॥ १८ ॥ तेतथेत्येवकौरव्यमुक्त्वावचनकारिणः ॥ चिकीर्षतस्तदाक्रीडानूज
ग्मुर्द्वैतवनंसरः ॥ १९ ॥ प्रविशंतंवनद्वारिगंधर्वाःसमवारयन् ॥ सेनाग्रंधार्तराष्ट्रस्यप्राप्तंद्वैतवनंसरः ॥ २० ॥ तत्रगंधर्वराजोवैपूर्वमेवविशांपते ॥ कुबेरभवना
द्राजन्नाजगामगणावृतः ॥ २१ ॥ गणैरप्सरसांचैवत्रिदशानांतथात्मजैः ॥ विहारशीलःक्रीडार्थंतेनतत्संवृतंसरः ॥ २२ ॥ तेनतत्संवृतंदृष्ट्वातेराजपरिचारकाः ॥
प्रतिजग्मुस्ततोराजन्यत्रदुर्योधनोनृपः ॥ २३ ॥ सतुतेषांवचःश्रुत्वासैनिकान्युद्धदुर्मदान् ॥ प्रेषयामासकौरव्यउत्सारयततानिति ॥ २४ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वा
राज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ सरोद्वैतवनंगत्वागंधर्वानिदमब्रुवन् ॥ २५ ॥ राजादुर्योधनोनामधृतराष्ट्रसुतोबली ॥ विजिहीर्षुरिहायातितदर्थमुपसर्पत ॥ २६ ॥ एव
मुक्तास्तुगंधर्वाःप्रहसंतोविशांपते ॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्पुरुषानिदंहिपरुषंवचः ॥ २७ ॥ नचेतयतिवोराजामंदबुद्धिःसुयोधनः ॥ योस्मानाज्ञापयत्येववैश्यानिवदि
वौकसः ॥ २८ ॥ यूयंमुमूर्षवश्चापिमंदप्रज्ञानसंशयः ॥ येतस्यवचनादेवमस्मान्ब्रूतविचेतसः ॥ २९ ॥ गच्छध्वंत्वरिताःसर्वेयत्रराजासकौरवः ॥ नचेदद्यैवग
च्छध्वंधर्मराजनिवेशनम् ॥ ३० ॥ एवमुक्तास्तुगंधर्वैराज्ञःसेनाग्रयायिनः ॥ संप्राद्रवन्यतोराजाधृतराष्ट्रसुतोभवत् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिघोषयात्रापर्वणिगंधर्वदुर्योधनसेनासंवादेचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेदुर्योधनमु
पागमन् ॥ अब्रुवंश्चमहाराजयदूचुःकौरवंप्रति ॥ १ ॥ गंधर्वैर्वारितेसैन्येधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ अमर्षपूर्णःसैन्यानिप्रत्यभाषतभारत ॥ २ ॥ शासतैनानधर्मज्ञा
न्ममविप्रियकारिणः ॥ यदिप्रक्रीडतेसर्वैर्देवैःसहशतक्रतुः ॥ ३ ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ सर्वएवाभिसन्नद्धायोधाश्चापिसहस्रशः ॥ ४ ॥ त
तःप्रमथ्यसर्वांस्तांस्तद्वनंविविशुर्बलात् ॥ सिंहनादेनमहतापूरयंतोदिशोदश ॥ ५ ॥ ततोपरैरवार्यंतगंधर्वैःकुरुसैनिकाः ॥ तेवार्यमाणागंधर्वैःसाम्नैववसुधाधि
प ॥ ६ ॥ताननादृत्यगंधर्वांस्तद्वनंविविशुर्महत् ॥ यदावाचानतिष्ठंतिधार्तराष्ट्राःसराजकाः ॥ ७ ॥ ततस्तेखेचराःसर्वेचित्रसेनेन्यवेदयन् ॥ गंधर्वराजस्तान्सर्वा
नब्रवीत्कौरवान्प्रति ॥ ८ ॥ अनार्यान्शासतेत्येतांश्चित्रसेनोत्यमर्षणः ॥ अनुज्ञाताश्चगंधर्वाश्चित्रसेनेनभारत ॥ ९ ॥

इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततस्तेसहिताइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ एकैकस्ययोधाःएकैकंयोधाःपर्यवर्ततपरीतवंतः॥ २४॥ जिजीषवः अत्रार्षोलोपोव्योर्वलीति

प्रगृहीतायुधाःसर्वेधार्तराष्ट्रानभिद्रवन्॥ तान्दृष्ट्वापततःशीघ्रान्गंधर्वानुद्यतायुधान्॥ १०॥ प्राद्रवंस्तेदिशःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान्
धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान्॥११॥ राधेयस्तुतदावीरोनासीत्तत्रपराङ्मुखः॥ आपतंतींतुसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूम्॥१२॥ महताशरवर्षेणराधेयःप्रत्यवारयत्॥
क्षुरप्रैर्विशिखैर्भल्लैर्वत्सदंतैस्तथायसैः॥ १३॥ गंधर्वान्शतशोभिघ्नँल्लघुत्वात्सूतनंदनः॥ पातयन्नुत्तमांगानिगंधर्वाणांमहारथः॥ १४॥ क्षणेनव्यधमत्सर्वांचि
त्रसेनस्यवाहिनीम्॥ तेवध्यमानागंधर्वाःसूतपुत्रेणधीमता॥ १५॥ भूयएवाभ्यवर्ततशतशोथसहस्रशः॥ गंधर्वभूतापृथिवीक्षणेनसमपद्यत॥ १६॥ आपत
द्भिर्महावेगैश्चित्रसेनस्यसैनिकैः॥ अथदुर्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः॥ १७॥ दुःशासनोविकर्णश्चयेचान्येधृतराष्ट्रजाः॥ न्यहनंस्तत्तदासैन्यंरथैर्गरुडनिः
स्वनैः॥ १८॥ भूयश्चयोधयामासुःकृत्वाकर्णमथाग्रतः॥ महतारथसंघेनरथचारेणचाप्युत॥ १९॥ वैकर्तनंपरीप्संतोगंधर्वान्समवाकिरन्॥ ततःसंन्यपतन्स
र्वेगंधर्वाःकौरवैःसह॥ २०॥ तदासुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्षणम्॥ ततस्तेमृदवोभूवन्गंधर्वाःशरपीडिताः॥ २१॥ उच्चुक्रुशुश्चकौरव्यागंधर्वान्प्रेक्ष्यपीडितान्॥
गंधर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वाचित्रसेनोत्यमर्षणः॥ २२॥ उत्पपातासनात्क्रुद्धोवधेतेषांसमाहितः॥ ततोमायास्त्रमास्थाययुयुधेचित्रमार्गवित्॥ तयामुह्यंतकौरव्या
श्चित्रसेनस्यमायया॥ २३॥ एकैकस्यतदायोधाधार्तराष्ट्रस्यभारत॥ पर्यवर्ततगंधर्वैर्दशभिर्दशभिःसह॥ २४॥ ततःसंपीड्यमानास्तेबलेनमहतातदा॥ प्राद्रवं
तरणेभीतायेचराजन्जिजीषवः॥२५॥भज्यमानेष्वनीकेषुधार्तराष्ट्रेषुसर्वशः॥कर्णोवैकर्तनोराजंस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ २६॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चा
पिसौबलः॥ गंधर्वान्योधयामासुःसमरेभृशविक्षताः॥ २७॥ सर्वएवतुगंधर्वाःशतशोथसहस्रशः॥जिघांसमानाःसहिताःकर्णमभ्यद्रवन्रणे॥ २८॥ असिभिः
पट्टिशैःशूलैर्गदाभिश्चमहाबलाः॥ सूतपुत्रंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवाकिरन्॥ २९॥ अन्येस्ययुगमच्छिंदन्ध्वजमन्येन्यपातयन्॥ ईषामन्येहयानन्येसूतमन्ये
न्यपातयन्॥ ३०॥ अन्येच्छत्रंवरूथंचबंधुरंचतथापरे॥ गंधर्वाबहुसाहस्रास्तिलशोव्यधमन्रथम्॥ ३१॥ ततोरथादवप्लुत्यसूतपुत्रोसिचर्मभृत्॥ विकर्णरथ
मास्थायमोक्षायाश्वानचोदयत्॥ ३२॥ ॥इ॰म॰आ॰प॰घोषयात्राप॰कर्णपराभवेएकचत्वारिंशद॰द्विशततमोऽध्यायः॥ २४१॥ ॥छ॥

लोपः जिजीविषवः॥ २५॥ राजन्हेजनमेजय॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ वरूथंरथगुप्तिं बंधुरंरथबंधनानि॥३१॥३२॥ ॥ इत्यार॰नै॰भा॰एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२४१॥ ॥छ॥

गंधर्वैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ जीवग्राहं जीवंतमेवगृहीत्वेतिणमुलंतं कषादित्वादग्रहीदित्यनुप्रयोगः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्य

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥गंधर्वैस्तुमहाराजभग्नेकर्णेमहारथे ॥ संप्राद्रवच्चमूःसर्वाधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः ॥ १ ॥ तान्दृष्ट्वाद्रवतःसर्वान्धार्तराष्ट्रान्पराङ्मुखान् ॥ दु
र्योधनोमहाराजोनासीत्तत्रपराङ्मुखः ॥ २ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यगंधर्वाणांमहाचमूम् ॥ महताशरवर्षेणसोभ्यवर्षदरिंदमः ॥ ३ ॥ अचिंत्यशरवर्षंतुगंधर्वास्तस्य
तंरथम् ॥ दुर्योधनंजिघांसंतःसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ४ ॥ युगमीषांवरूथंचतथैवध्वजसारथी ॥ अश्वांस्त्रिवेणुंतल्पंचतिलशोव्यधमञ्छरैः ॥ ५ ॥ दुर्योधनंचित्रसे
नोविरथंपतितंभुवि ॥ अभिद्रुत्यमहाबाहुर्जीवग्राहमथाग्रहीत् ॥ ६ ॥ तस्मिन्गृहीतेराजेंद्रस्थितंदुःशासनंरथे ॥ पर्यगृह्णंतगंधर्वाःपरिवार्यसमंततः ॥ ७ ॥ विविंश
तिञ्चित्रसेनावादायान्येविदुद्रुवुः ॥ विंदानुविंदावपरेराजदारांश्चसर्वशः ॥ ८ ॥ सैन्यंतद्धार्तराष्ट्रस्यगंधर्वैःसमभिद्रुतम् ॥ पूर्वंप्रभग्नाःसहिताःपांडवानभ्ययुस्तदा
॥ ९ ॥ शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ शरणंपांडवान्जग्मुर्ह्रियमाणेमहीपतौ ॥ १० ॥ ॥ सैनिकाऊचुः ॥ ॥ प्रियदर्शीमहाबाहोधार्तराष्ट्रोमहाबलः ॥
गंधर्वैर्ह्रियतेराजापार्थास्तमनुधावत ॥ ११ ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुर्जयस्तथा ॥ बध्वाह्रियंतेगंधर्वैराजदाराश्चसर्वशः ॥ १२ ॥ इतिदुर्योधनामात्याःक्रोशं
तोराजगृद्धिनः ॥ आर्तादीनास्ततःसर्वेयुधिष्ठिरमुपागमन् ॥ १३ ॥ तांस्तथाव्यथितान्दीनान्भिक्षमाणान्युधिष्ठिरम् ॥ वृद्धान्दुर्योधनामात्यान्भीमसेनोभ्य
भाषत ॥ १४ ॥ महताहिप्रयत्नेनसंनह्यगजवाजिभिः ॥ अस्माभिर्यदनुष्ठेयंगंधर्वैस्तदनुष्ठितम् ॥ १५ ॥ अन्यथावर्तमानानामर्थोजातोयमन्यथा ॥ दुर्मंत्रितमि
दंतावद्राज्ञोदुर्द्यूतदेविनः ॥ १६ ॥ द्वेष्टारमन्येक्लीबस्यपातयंतीतिनःश्रुतम् ॥ इदंकृतंनःप्रत्यक्षंगंधर्वैरतिमानुषम् ॥ १७ ॥ दिष्ट्यालोकेपुमानस्तिकश्चिदस्मत्प्रियेस्थि
तः ॥ येनास्माकंहृतोभारआसीनानांसुखावहः ॥ १८ ॥ शीतवातातपसहांस्तपसाचैवकर्शितान् ॥ समस्थोविषमस्थान्हिद्रष्टुमिच्छतिदुर्मतिः ॥ १९ ॥ अधर्म
चारिणस्तस्यकौरव्यस्यदुरात्मनः ॥ येशीलमनुवर्तंतितेपश्यंतिपराभवम् ॥ २० ॥ अधर्मोहिकृतस्तेनयेनैतदुपशिक्षितम् ॥ अनृशंसास्तुकौंतेयास्तत्प्रत्यक्षंब्रवीमि
वः ॥ २१ ॥ एवंब्रुवाणंकौंतेयंभीमसेनमपस्वरम् ॥ नकालःपरुषस्यायमितिराजाभ्यभाषत ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०दुर्यो
धनादिहरणेद्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १६ ॥ क्लीबस्यअशक्तत्वात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अपस्वरंक्रोधेनविकलवर्णंयथास्यात्तथाब्रुवाणं ॥ २२ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा०द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

अस्मानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अभिधावयाहीतिचोदितआर्यःत्राणंरक्षकःशरणागतस्यकःभवेत् यआर्योमहान्सएवभवेत् शरणागतरक्षणसमर्थोदुर्लभ

॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अस्मानभिगतांस्तातभयार्ताञ्छरणैषिणः॥कौरवान्विषमप्राप्तान्कथंब्रूयास्त्वमीदृशम्॥१॥भवंतिभेदाज्ज्ञातीनांकलहाश्चवृकोदर॥
प्रसक्तानिचवैराणिकुलधर्मोननश्यति॥२॥यदातुकश्चिज्ज्ञातीनांबाह्यःप्रार्थयतेकुलम्॥नमर्षयंततितत्संतोबाह्येनाभिप्रधर्षणम्॥३॥जानात्येषहिदुर्बुद्धि
रस्मानिहचिरोषितान्॥सएवंपरिभूयास्मानकार्षीदिदमप्रियम्॥४॥दुर्योधनस्यग्रहणाद्गंधर्वेणबलात्प्रभो॥स्त्रीणांबाह्याभिमर्शाच्चहतंभवतिनःकुलम्॥५॥
शरणंचप्रपन्नानांत्राणार्थंचकुलस्यच॥उत्तिष्ठध्वंनरव्याघ्राःसज्जीभवतमाचिरम्॥६॥अर्जुनश्चयमौचैवत्वंचवीरापराजितः॥मोक्षयध्वंनरव्याघ्राह्रियमा
णंसुयोधनम्॥७॥एतेरथानरव्याघ्राःसर्वशस्त्रसमन्विताः॥धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांविमलाःकांचनध्वजाः॥८॥सस्वनानधिरोहध्वंनित्यसज्जानिमान्रथान्॥इंद्र
सेनादिभिःसूतैःकृतशस्त्रैरधिष्ठितान्॥९॥एतानास्थायवैयत्तागंधर्वान्योद्धुमाहवे॥सुयोधनस्यमोक्षायप्रयतध्वमतंद्रिताः॥१०॥यएवकश्चिद्राजन्यःशरणा
र्थमिहागतम्॥परंशक्त्याभिरक्षेतकिंपुनस्त्वंवृकोदर॥११॥कइहार्योभवेत्त्राणमभिधावेतिचोदितः॥प्रांजलिंशरणापन्नंदृष्ट्वाशत्रुमपिध्रुवम्॥१२॥वरप्रदा
नंराज्यंचपुत्रजन्मचपांडवाः॥शत्रोश्चमोक्षणंक्लेशात्त्रीणिचैकंचतत्समम्॥ १३ ॥किंचाप्यधिकमेतस्माद्यदापन्नःसुयोधनः॥त्वद्बाहुबलमाश्रित्यजीवितंप
रिमार्गते॥१४॥स्वयमेवप्रधावेयंयदिनस्याद्वृकोदर॥विततोमेक्रतुर्वीरनहिमेऽत्रविचारणा॥१५॥साम्नैवतुयथाभीममोक्षयेथाःसुयोधनम्॥तथासर्वैरुपा
यैस्त्वंयतेथाःकुरुनंदन॥१६॥नसाम्नाप्रतिपद्येतयदिगंधर्वराडसौ॥पराक्रमेणमृदुनामोक्षयेथाःसुयोधनम्॥१७॥अथासौमृदुयुद्धेननमुंचेद्भीमकौरवान्॥
सर्वोपायैर्विमोच्यास्तेनिगृह्यपरिपंथिनः॥१८॥एतावद्धिमयाशक्यंसंदेष्टुंवैवृकोदर॥वैतानेकर्मणिततेवर्तमानेचभारत॥१९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अ
जातशत्रोर्वचनंतच्छ्रुत्वातुधनंजयः॥प्रतिजज्ञेगुरोर्वाक्यंकौरवाणांविमोक्षणम्॥२०॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥यदिसाम्नानमोक्ष्यंतिगंधर्वाधृतराष्ट्रजान्॥अ
द्यगंधर्वराजस्यभूमिःपास्यतिशोणितम्॥२१॥अर्जुनस्यतुतांश्रुत्वाप्रतिज्ञांसत्यवादिनः॥कौरवाणांतदाराजन्पुनःप्रत्यागतंमनः॥ २२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभा
रतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनमोचनानुज्ञायांत्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४३॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

इतिभावः॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥७॥

युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ दंशिताःसन्नद्धाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ श्रेयःकल्याणं प्रतिपादयितुंज्ञापयितुं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥१६॥१७॥१८॥१९ ॥ खचरान्ग

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरवचःश्रुत्वाभीमसेनपुरोगमाः ॥ प्रहृष्टवदनाःसर्वेसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः ॥ १ ॥ अभेद्यानिततःसर्वेसमनह्यंतभारत ॥ जांबूनदवि
चित्राणिकवचानिमहारथाः ॥ २ ॥ आयुधानिचदिव्यानिविविधानिसमादधुः ॥ तेदंशितारथैःसर्वेध्वजिनःसशरासनाः ॥ ३ ॥ पांडवाःप्रत्यदृश्यंतज्वलिताइ
वपावकाः ॥ तान्रथान्साधुसंपन्नान्संयुक्तान्जवनैर्हयैः ॥ ४ ॥ आस्थायरथशार्दूलाःशीघ्रमेवययुस्ततः ॥ ततःकौरवसैन्यानांप्रादुरासीन्महास्वनः ॥ ५ ॥ प्रया
तान्सहितान्दृष्ट्वापांडुपुत्रान्महारथान् ॥ जितकाशिनश्चखचरास्त्वरिताश्चमहारथाः ॥ ६ ॥ क्षणेनैववनेतस्मिन्समाजग्मुरभीतवत् ॥ न्यवर्तंततःसर्वेगंधर्वा
जितकाशिनः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वारथगतान्वीरान्पांडवांश्चतुरोरणे ॥ तांस्तुविभ्राजितान्दृष्ट्वालोकपालानिवोद्यतान् ॥ ८ ॥ व्यूढानीकाव्यतिष्ठंतगंधमादनवासिनः ॥
राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ ९ ॥ क्रमेणमृदुनायुद्धमुपक्रांतंचभारत ॥ नतुगंधर्वराजस्यसैनिकामंदचेतसः ॥ १० ॥ शक्यंतेमृदुनाश्रेयःप्रतिपादयि
तुंतदा ॥ ततस्तान्युधिदुर्धर्षान्सव्यसाचीपरंतपः ॥ ११ ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमुवाचखचरान्रणे ॥ विसर्जयतराजानंभ्रातरंमेसुयोधनम् ॥ १२ ॥ तएवमुक्तागं
धर्वाःपांडवेनयशस्विना ॥ उत्स्मयंतस्तदापार्थमिदंवचनमब्रुवन् ॥ १३ ॥ एकस्यैववयंतातकुर्यामवचनंभुवि ॥ यस्यशासनमाज्ञायचरामोविगतज्वराः ॥ १४ ॥
तेनैकेनयथादिष्टंतथावर्तामभारत ॥ नशास्ताविद्यतेऽस्माकमन्यस्तस्मात्सुरेश्वरात् ॥ १५ ॥ एवमुक्तःसगंधर्वैःकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ गंधर्वान्पुनरेवेदंवचनंप्रत्य
भाषत ॥ १६ ॥ नतद्गंधर्वराजस्ययुक्तंकर्मजुगुप्सितम् ॥ परदाराभिमर्शश्चमानुषैश्चसमागमः ॥ १७ ॥ उत्सृज्यध्वंमहावीर्यान्धृतराष्ट्रसुतानिमान् ॥ दारांश्चैषांवि
मुंचध्वंधर्मराजस्यशासनात् ॥ १८ ॥ यदासाम्नानमुंचध्वंगंधर्वाधृतराष्ट्रजान् ॥ मोक्षयिष्यामिविक्रम्यस्वयमेवसुयोधनम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थःसव्य
साचीधनंजयः ॥ ससर्जनिशितान्बाणान्खचरान्खचरान्प्रति ॥ २० ॥ तथैवशरवर्षेणगंधर्वास्तेबलोत्कटाः ॥ पांडवानभ्यवर्तंतपांडवाश्चदिवौकसः ॥ २१ ॥ ततः
सुतुमुलंयुद्धंगंधर्वाणांतरस्विनाम् ॥ बभूवभीमवेगानांपांडवानांचभारत ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०पांडवगंधर्वयुद्धेचतु
श्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गनगमनान् खचरान्गंधर्वान् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥ ॥ छ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ तथातेषांचतुर्णामपिरथान्छन्नान्प्रचक्रिरेगंधर्वाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ गृह्यगृहीत्वा

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततोदिव्यास्त्रसंपन्नागंधर्वाहेममालिनः ॥ विसृजंतःशरान्दीप्तान्समंतात्पर्यवारयन् ॥ १ ॥ चत्वारःपांडवावीरागंधर्वाश्चसहस्रशः॥
रणेसंन्यपतन्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ २ ॥ यथाकर्णस्यचरथोधार्तराष्ट्रस्यचोभयोः॥ गंधर्वैःशतशश्छिन्नौतथातेषांप्रचक्रिरे ॥ ३॥ तान्समापततोराजन्गं
धर्वाञ्छतशोरणे॥ प्रत्यगृह्णन्नरव्याघ्राःशरवर्षैरनेकशः ॥ ४ ॥तेकीर्यमाणाःखगमाःशरवर्षैःसमंततः ॥ नशेकुःपांडुपुत्राणांसमीपेपरिवर्तितुम् ॥ ५ ॥ अभि
क्रुद्धानभिक्रुद्धोगंधर्वानर्जुनस्तदा॥ लक्षयित्वाथदिव्यानिमहास्त्राण्युपचक्रमे ॥ ६॥ सहस्राणांसहस्राणिप्राहिणोद्यमसादनम् ॥ आग्नेयेनार्जुनःसंख्येगंधर्वा
णांबलोत्कटः॥ ७॥ तथाभीमोमहेष्वासःसंयुगेबलिनांवरः॥ गंधर्वान्शतशोराजन्जघाननिशितैःशरैः॥ ८॥ माद्रीपुत्रावपितथायुध्यमानौबलोत्कटौ॥ परि
गृह्याग्रतोराजन्जघ्नतुःशतशःपरान्॥ ९ ॥ तेवध्यमानागंधर्वादिव्यैरस्त्रैर्महारथैः ॥ उत्पेतुःखमुपादायधृतराष्ट्रसुतांस्ततः ॥ १० ॥ सतानुत्पतितान्दृष्ट्वाकुंतीपु
त्रोधनंजयः॥ महताशरजालेनसमंतात्पर्यवारयत्॥ ११ ॥ तेबद्धाःशरजालेनशकुंताइवपंजरे॥ ववर्षुरर्जुनंक्रोधाद्गदाशक्त्यृष्टिवृष्टिभिः॥ १२ ॥ गदाशक्त्यृष्टि
वृष्टीस्तानिहत्यपरमास्त्रवित्॥ गात्राणिचाहनद्भल्लैर्गंधर्वाणांधनंजयः॥ १३ ॥ शिरोभिःप्रपतद्भिश्चचरणैर्बाहुभिस्तथा ॥ अश्मवृष्टिरिवाभातिपरेषामभवद्भय
म्॥ १४ ॥ तेवध्यमानागंधर्वाःपांडवेनमहात्मना॥ भूमिष्ठमंतरिक्षस्थाःशरवर्षैरवाकिरन्॥ १५॥ तेषांतुशरवर्षाणिसव्यसाचीपरंतपः ॥ अस्त्रैःसंवार्यतेजस्वी
गंधर्वान्प्रत्यविध्यत ॥१६॥ स्थूणाकर्णेंद्रजालंचसौरंचापितथार्जुनः॥ आग्नेयंचापिसौम्यंचससर्जकुरुनंदनः॥१७॥ तेदह्यमानागंधर्वाःकुंतीपुत्रस्यसायकैः॥
दैतेयाइवशक्रेणविषादमगमन्परम्॥ १८ ॥ ऊर्ध्वमाक्रममाणाश्चशरजालेनवारिताः॥ विसर्पमाणाभल्लैश्चवार्यंतेसव्यसाचिना॥१९॥ गंधर्वांस्त्रासितान्दृष्ट्वा
कुंतीपुत्रेणभारत॥ चित्रसेनोगदांगृह्यसव्यसाचिनमाद्रवत्॥ २०॥ तस्याभिपततस्तूर्णंगदाहस्तस्यसंयुगे ॥ गदांसर्वायसींपार्थःशरैश्चिच्छेदसप्तधा॥ २१॥
सगदांबहुधादृष्ट्वाकृत्तांबाणैस्तरस्विना॥ संवृत्यविद्ययात्मानंयोधयामासपांडवम् ॥ २२ ॥ अस्त्राणितस्यदिव्यानिसंप्रयुक्तानिसर्वशः॥ दिव्यैरस्त्रैस्तदावीरःप
र्यवारयदर्जुनः॥ २३॥ सवार्यमाणस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना॥ गंधर्वराजोबलवान्माययांतर्हितस्तदा॥ २४॥

॥ २० ॥ २१ ॥ संवृत्याच्छाद्य विद्ययाऽदर्शनशक्त्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥ ॥इत्यारण्यके० नै० भारतभावदीपे पंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ततोर्जुनइति ॥१॥२॥ तत्रस्थेन मयेतिशेषः ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥

अंतर्हितंतमालक्ष्यप्रहरंतमथार्जुनः॥ताडयामासखचरैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ २५॥ अंतर्धानवधंचास्यचक्रेक्रुद्धोर्जुनस्तदा ॥ शब्दवेधंसमाश्रित्यबहुरूपो
धनंजयः॥ २६॥सवध्यमानस्तैरस्त्रैरर्जुनेनमहात्मना॥ ततोस्यदर्शयामासतदात्मानंप्रियःसखा ॥ २७॥ चित्रसेनस्ततोवाचसखायंयुधिविद्धिमाम्॥ चित्रसे
नमथालक्ष्यसखायंयुधिदुर्बलम्॥ २८॥संजहारास्त्रमथतत्ससृष्टंपांडवर्षभः॥दृष्ट्वातुपांडवाःसर्वेसंहृतास्त्रंधनंजयम्॥२९॥संजकुःप्रद्रुतानश्वान्शरवेगान्धनूं
षिच॥ चित्रसेनश्चभीमश्चसव्यसाचीयमावपि ॥ पृष्ट्वाकौशलमन्योन्यंरथेष्वेवावतस्थिरे॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्रापर्वणिगंधर्वपरा
भवेपंचचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४५॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततोर्जुनश्चित्रसेनंप्रहसन्निदमब्रवीत्॥ मध्येगंधर्वसैन्या
नांमहेष्वासोमहाद्युतिः॥ १॥ किंतेव्यवसितंवीरकौरवाणांविनिग्रहे॥ किमर्थंचसदारोयंनिगृहीतःसुयोधनः॥ २॥ ॥ चित्रसेनउवाच॥ ॥ विदितोयमभिप्रा
यस्तत्रस्थेनदुरात्मनः॥दुर्योधनस्यपापस्यकर्णस्यचधनंजय॥ ३॥ वनस्थान्भवतोज्ञात्वाक्लिश्यमानाननाथवत्॥ समस्थोविषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीत्यनवस्थि
तान्॥ ४॥ इमेऽवहसितुंप्राप्ताद्रौपदींचयशस्विनीम्॥ ज्ञात्वाचिकीर्षितंचैषांमामुवाचसुरेश्वरः ॥ ५॥ गच्छदुर्योधनंबद्ध्वासहामात्यमिहानय ॥ धनंजयश्चते
रक्ष्यःसहभ्रातृभिराहवे ॥ ६॥ सचप्रियःसखातुभ्यंशिष्यश्चतवपांडव॥ वचनाद्देवराजस्यततोस्मीहागतोद्रुतम् ॥ ७॥ अयंदुरात्मावद्धश्चगमिष्यामिसुराल
यम् ॥ नेष्याम्येनंदुरात्मानंपाकशासनशासनात् ॥ ८॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ उत्सृज्यतांचित्रसेनभ्रातास्माकंसुयोधनः ॥ धर्मराजस्यसंदेशान्ममचेदिच्छ
सिप्रियम्॥ ९॥ ॥चित्रसेनउवाच॥ ॥ पापोयंनित्यसंतुष्टोनविमोक्षणमर्हति ॥ प्रलब्धाधर्मराजस्यकृष्णायाश्चधनंजय ॥ १० ॥ नेदंचिकीर्षितंतस्यकुंती
पुत्रोयुधिष्ठिरः॥जानातिधर्मराजोहिश्रुत्वाकुरुयथेच्छसि ॥ ११॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥तेसर्वएवराजानमभिजग्मुर्युधिष्ठिरम्॥ अभिगम्यचतत्सर्वंश
शंसुस्तस्यचेष्टितम् ॥ १२॥ अजातशत्रुस्तच्छ्रुत्वागंधर्वस्यवचस्तदा ॥ मोक्षयामासतान्सर्वान्गंधर्वान्प्रशशंसच ॥ १३॥ दिष्ट्याभवद्भिर्बलिभिःशक्तैःसर्वै
र्नहिंसितः॥ दुर्वृत्तोधार्तराष्ट्रोयंसामात्यज्ञातिबांधवः॥ १४॥उपकारोमहांस्तातकृतोयंममखेचरैः॥ कुलंनपरिभूतंमेमोक्षणेस्यदुरात्मनः॥ १५॥

॥९॥ नित्यंसंतुष्टोमत्तइत्यर्थः संतुष्टत्वाद्दृम्यइति हृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनात् प्रलब्धावंचकः ॥ १० ॥ इदंमदुक्तंसमस्थोविषमस्थांस्तान्द्रक्ष्यामीति ॥ ११ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥

इष्टानिवस्त्रालंकारादीन्याज्ञापयध्वं भवदर्थंनान्योनेष्यतीति ॥ १६ ॥ १७॥ १८॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ सुखंसुखेन एधंतिएधंतेवर्धंते ॥ २२ ॥ वैमनस्यंवैरंकेनचित्सहमाकृथाःमाकुरु ॥ २३ ॥२४ ॥

आज्ञापयध्वमिष्टानिप्रीयामोदर्शनेनवः॥ प्राप्यसर्वानभिप्रायांस्ततोव्रजतमाचिरम् ॥ १६ ॥ अनुज्ञातास्तुगंधर्वाःपांडुपुत्रेणधीमता ॥ सहाप्सरोभिःसंहृष्टा
श्चित्रसेनमुखाययुः॥ १७॥ देवराडपिगंधर्वान्मृतांस्तान्समजीवयत्॥ दिव्येनामृतवर्षेणयेहताःकौरवैर्युधि ॥१८॥ ज्ञातींस्तानवमुच्याथराजदारांश्चसर्वशः ॥
कृत्वाचदुष्करंकर्मप्रीतियुक्ताश्चपांडवाः ॥ १९ ॥ सस्त्रीकुमारैःकुरुभिःपूज्यमानामहारथाः ॥ बभ्राजिरेमहात्मानःक्रतुमध्येयथाग्नयः ॥ २० ॥ ततोदुर्योधनं
मुक्तंभ्रातृभिःसहितस्तदा ॥ युधिष्ठिरस्तुप्रणयादिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ मास्मतातपुनःकार्षीरीदृशंसाहसंक्वचित् ॥ नहिसाहसकर्तारःसुखमेधंतिभारत ॥
॥ २२ ॥ स्वस्तिमान्सहितःसर्वैर्भ्रातृभिःकुरुनंदन ॥ गृहान्व्रजयथाकामंवैमनस्यंचमाकृथाः ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पांडवेनाभ्यनुज्ञातोराजादुर्यो
धनस्तदा ॥ अभिवाद्यधर्मपुत्रंगतेंद्रियइवातुरः॥ २४ ॥ विदीर्यमाणोव्रीडावान्जगामनगरंप्रति ॥ तस्मिन्गतेकौरवेयेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ भ्रातृभिः
सहितोवीरःपूज्यमानोद्विजातिभिः॥ तपोधनैश्चतैःसर्वैर्वृतःशक्रइवामरैः ॥ २६ ॥ तथाद्वैतवनेतस्मिन्विजहारमुदायुतः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्य
केपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनमोक्षणेषट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ शत्रुभिर्जितबद्धस्य
पांडवैश्चमहात्मभिः॥ मोक्षितस्ययुधापश्चान्मानिनःसुदुरात्मनः॥ १ ॥ कत्थनस्यावलिप्तस्यगर्वितस्यचनित्यशः॥ सदाचपौरुषौदार्यैःपांडवानवमन्यतः ॥ २ ॥
दुर्योधनस्यपापस्यनित्याहंकारवादिनः॥ प्रवेशोहास्तिनपुरेदुष्करःप्रतिभातिमे ॥ ३ ॥ तस्यलज्जान्वितस्यैवशोकव्याकुलचेतसः॥ प्रवेशंविस्तरेणत्वंवैशंपाय
नकीर्तय ॥४॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धर्मराजनिसृष्टस्तुधार्तराष्ट्रःसुयोधनः॥ लज्जयाधोमुखःसीदन्नुपासर्पत्सुदुःखितः॥५॥ स्वपुरंप्रययौराजाचतुरंगबला
नुगः॥ शोकोपहतयाबुद्ध्याचिंतयानःपराभवम् ॥६॥ विमुच्यपथियानानिदेशेसुयवसोदके ॥ सन्निविष्टःशुभेरम्येभूमिभागेयथेप्सितम् ॥ ७ ॥ हस्त्यश्वरथ
पादातंयथास्थानंन्यवेशयत्॥ अथोपविष्टंराजानंपर्यंकेज्वलनप्रभे ॥८॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शत्रुभिरिति ॥ १ ॥ कत्थनस्यात्मस्तुतिपरस्य
अवलिप्तस्यपापाशयस्य गर्वितस्यात्यभिमानिनः अतएवपांडवानवमन्यतः ॥ २ ॥ अहंकारंगर्वंवदतीतितथा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

उपप्लुतंयथासोमंराहुणारात्रिसंक्षये ॥ उपागम्याब्रवीत्कर्णोदुर्योधनमिदंतदा ॥ ९ ॥ दिष्ट्याजीवसिगांधारेदिष्ट्यानःसंगमःपुनः ॥ दिष्ट्यात्वयाजिताश्चैवगंधर्वाः
कामरूपिणः ॥ १० ॥ दिष्ट्यासमग्रान्पश्यामिभ्रातॄंस्तेकुरुनंदन ॥ विजिगीषून्रणेयुक्तान्निर्जितारीन्महारथान् ॥ ११ ॥ अहंत्वभिद्रुतःसर्वैर्गंधर्वैःपश्यतस्तव ॥ ना
शक्नुवंस्थापयितुंदीर्यमाणांचवाहिनीम् ॥ १२ ॥ शरक्षतांगश्चभृशंव्यपयातोऽभिपीडितः ॥ इदंत्वत्यद्भुतंमन्येयद्युष्मानिहभारत ॥ १३ ॥ अरिष्टानक्षतांश्चापिस
दारबलवाहनान् ॥ विमुक्तान्संप्रपश्यामियुद्धात्तस्मादमानुषात् ॥ १४ ॥ नैतस्यकर्तालोकेस्मिन्पुमान्विद्यतिभारत ॥ यत्कृतंतेमहाराजसहभ्रातृभिराहवे ॥ १५ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ उवाचचांगराजानंबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोष
यात्रापर्वणिकर्णदुर्योधनसंवादेसप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ अजानतस्तेराधे
यनाभ्यसूयाम्यहंवचः ॥ जानासित्वंजितान्शत्रून्गंधर्वांस्तेजसामया ॥ १ ॥ आयोधितास्तुगंधर्वाःसुचिरंसोदरैर्मम ॥ मयासहमहाबाहोकृतश्चोभयतःक्षयः
॥ २ ॥ मायाधिकास्त्वयुध्यंतयदाशूरावियद्गताः ॥ तदानोनसमंयुद्धमभवत्खेचरैःसह ॥ ३ ॥ पराजयंचप्राप्ताःस्मोरणेबंधनमेवच ॥ सभृत्यामात्यपुत्राश्चसदा
रबलवाहनाः ॥ ४ ॥ उच्चैराकाशमार्गेणह्रियामस्तैःसुदुःखिताः ॥ अथनःसैनिकाःकेचिदमात्याश्चमहारथाः ॥ ५ ॥ उपगम्याब्रुवन्दीनाःपांडवांश्शरणप्रदान् ॥
एषदुर्योधनोराजाधार्तराष्ट्रःसहानुजः ॥ ६ ॥ सामात्यदारोह्रियतेगंधर्वैर्दिवमाश्रितैः ॥ तंमोक्षयतभद्रंवःसहदारंनराधिपम् ॥ ७ ॥ परामर्शोमाभविष्यत्कुरुदारे
षुसर्वशः ॥ एवमुक्तेतुधर्मात्माज्येष्ठःपांडुसुतस्तदा ॥ ८ ॥ प्रसाद्यपांडवान्सर्वानाज्ञापयतमोक्षणे ॥ अथागम्यतमुद्देशंपांडवाःपुरुषर्षभाः ॥ ९ ॥ सांत्वपूर्वमया
चंतशक्ताःसंतोमहारथाः ॥ यदाचास्मान्नमुमुचुर्गंधर्वाःसांत्विताअपि ॥ १० ॥ ततोर्जुनश्चभीमश्चयमजौचबलोत्कटौ ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिगंधर्वान्प्रत्यनेकशः
॥ ११ ॥ अथसर्वेरणंमुक्त्वाप्रयाताःखेचरादिवम् ॥ अस्मानेवाभिकर्षंतोदीनान्मुदितमानसाः ॥ १२ ॥ ततःसमंतात्पश्यामःशरजालेनवेष्टितम् ॥ अमानुषाणि
चास्त्राणिप्रमुंचंतंधनंजयम् ॥ १३ ॥ समावृतादिशोदृष्ट्वापांडवेनशितैःशरैः ॥ धनंजयसखात्मानंदर्शयामासवैतदा ॥ १४ ॥

अजानतस्तेइति नाभ्यसूयामिदोषवदितिनमन्ये ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ चित्रसेनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

चित्रसेनःपांडवेनसमाश्लिष्यपरस्परम्॥ कुशलंपरिपप्रच्छतैःपृष्टश्चाप्यनामयम्॥ १५॥ तेसमेत्यतथान्योन्यंसन्नाहान्विप्रमुच्यच ॥ एकीभूतास्ततोवीरागं
धर्वाःसहपांडवैः॥ अपूजयेतामन्योन्यंचित्रसेनधनंजयौ॥ १६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनवाक्येअष्टचत्वारिंशदधि
कद्विशततमोऽध्यायः॥ २४८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥चित्रसेनंसमागम्यप्रहसन्नर्जुनस्तदा॥इदंवचनमक्लीबमब्रवीत्परवीरहा
॥ १ ॥भ्रातॄनर्हसिमेवीरमोक्तुंगंधर्वसत्तम ॥ अनर्हधर्षणाहीमेजीवमानेषुपांडुषु॥ २॥ एवमुक्तस्तुगंधर्वःपांडवेनमहात्मना॥ उवाचयत्कर्णवयंमंत्रयंतोविनि
र्गताः॥ ३ ॥ द्रष्टारःस्मसुखाद्धीनान्सदारान्पांडवानिति॥ तस्मिन्नुच्चार्यमाणेतुगंधर्वेणवचस्तथा ॥ ४ ॥ भूमेर्विवरमन्वैच्छंप्रवेष्टुंव्रीडयान्वितः॥ युधिष्ठिरमथा
गम्यगंधर्वाःसहपांडवैः ॥ ५॥ अस्मद्दुर्मंत्रितंतस्मैबद्धांश्चास्मान्न्यवेदयन्॥ स्त्रीसमक्षमहंदीनोबद्धःशत्रुवशंगतः ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरस्योपहृतःकिंनुदुःखमतःपरं॥
येमेनिराकृतानित्यंरिपुर्येषामहंसदा॥ ७॥ तैर्मोक्षितोहंदुर्बुद्धिर्दत्तंतैरेवजीवितम्॥ प्राप्तःस्यांयद्यहंवीरवधंतस्मिन्महारणे॥ ८॥ श्रेयस्तद्भवितामह्यंनैवंभूतस्य
जीवितम्॥ अभूद्यशःपृथिव्यांमेख्यातंगंधर्वतोवधात्॥ ९॥ प्राप्ताश्चपुण्यलोकाःस्युर्महेंद्रसदनेऽक्षयाः॥ यत्त्वद्यमेव्यवसितंतच्छृणुध्वंनरर्षभाः॥ १०॥ इहप्राय
मुपासिष्येयूयंव्रजतवैगृहान्॥ भ्रातरश्चैवमेसर्वेयांत्वद्यस्वपुरंप्रति॥ ११ ॥ कर्णप्रभृतयश्चैवसुहृदोबांधवाश्चये॥ दुःशासनंपुरस्कृत्यप्रयांत्वद्यपुरंप्रति ॥ १२ ॥
नत्वहंसंप्रयास्यामिपुरंशत्रुनिराकृतः॥ शत्रुमानापहोभूत्वासुहृदांमानकृत्तथा॥ १३॥ ससुहृच्छोकदोजातःशत्रूणांहर्षवर्धनः॥ वारणाह्वयमासाद्यकिंवक्ष्या
मिजनाधिपम्॥ १४॥ भीष्मद्रोणौकृपद्रौणीविदुरःसंजयस्तथा॥ बाह्लीकःसौमदत्तिश्चयेचान्येवृद्धसंमताः॥ १५॥ ब्राह्मणाःश्रेणिमुख्याश्चतथोदासीनवृत्तयः॥
किंमांवक्ष्यंतिकिंचापिप्रतिवक्ष्यामितानहम्॥ १६॥ रिपूणांशिरसिस्थित्वातथाविक्रम्यचोरसि॥ आत्मदोषात्परिभ्रष्टःकथंवक्ष्यामितानहम्॥ १७॥ दुर्विनी
ताःश्रियंप्राप्यविद्यामैश्वर्यमेवच॥ तिष्ठंतिनचिरंभद्रंयथाहंमदगर्वितः॥ १८॥ अहोनार्हमिदंकर्मकष्टंदुश्चरितंकृतम्॥ स्वयंदुर्बुद्धिनामोहाद्येनप्राप्तोस्मिसंशयं
॥ १९॥ तस्मात्प्रायमुपासिष्येनहिशक्ष्यामिजीवितुम्॥ चेतयानोहिकोजीवेत्कृच्छ्राच्छत्रुभिरुद्धृतः॥ २०॥

॥ ८ ॥ एवंभूतस्यजीवितंनश्रेयइतिसंबंधः अभूद्भविष्यत्॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ श्रेणिमुख्याःशिल्पिसंघातमुख्याःप्रकृतयइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ विस्रब्धंसविश्वासंयथास्यात्तथा ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यदाचेति यदिशोकेनव्यसनंनश्येत्तर्हिस

शत्रुभिश्चावहसितोमानीपौरुषवर्जितः॥ पांडवैर्विक्रमाढ्यैश्चसावमानमवेक्षितः ॥ २१ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंचिंतापरिगतोदुःशासनमथाब्रवी
त्॥दुःशासननिबोधेदंवचनंममभारत॥ २२ ॥प्रतीच्छत्वंमयादत्तमभिषेकंनृपोभव॥प्रशाधिपृथिवींस्फीतांकर्णसौबलपालिताम्॥ २३ ॥ भ्रातॄन्पालयवि
स्रब्धंमरुतोवृत्रहायथा॥बांधवाश्चोपजीवंतुदेवाइवशतक्रतुम्॥२४॥ब्राह्मणेषुसदावृत्तिंकुर्वीथाश्चाप्रमादतः॥ बंधूनांसुहृदांचैवभवेथास्त्वंगतिःसदा॥२५॥
ज्ञातींश्चाप्यनुपश्येथाविष्णुर्देवगणान्यथा॥गुरवःपालनीयास्तेगच्छपालयमेदिनीम्॥ २६॥नंदयन्सुहृदःसर्वान्शात्रवांश्चावभर्त्सयन्॥कंठेचैनंपरिष्वज्यग
म्यतामित्युवाचह॥ २७॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वादीनोदुःशासनोब्रवीत्॥अश्रुकंठःसुदुःखार्तःप्रांजलिःप्रणिपत्यच॥ २८॥सगद्गदमिदंवाक्यंभ्रातरंज्येष्ठमात्मनः॥
प्रसीदेत्यपतद्भूमौदूयमानेनचेतसा॥ २९॥ दुःखितःपादयोस्तस्यनेत्रजंजलमुत्सृजन्॥ उक्तवांश्चनरव्याघ्रोनैतदेवंभविष्यति॥ ३० ॥ विदीर्येत्सकलाभूमि
र्द्यौश्चापिशकलीभवेत्॥रविरात्मप्रभांजह्यात्सोमःशीतांशुतांत्यजेत्॥३१॥वायुःशैघ्र्यमथोजह्याद्धिमवांश्चपरिव्रजेत्॥शुष्येत्तोयंसमुद्रेषुवह्निरप्युष्णतांत्यजे
त्॥३२॥नचाहंत्वदृतेराजन्प्रशासेयंवसुंधराम्॥पुनःपुनःप्रसीदेतिवाक्यंचेदमुवाचह॥३३॥त्वमेवनःकुलेराजाभविष्यसिशतंसमाः॥एवमुक्त्वासराजानंसुस्व
रंप्ररुरोदह॥ ३४ ॥पादौसंस्पृश्यमानार्हौभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत॥ तथातौदुःखितौदृष्ट्वादुःशासनसुयोधनौ॥ ३५॥ अधिगम्यव्यथाविष्टःकर्णस्तौप्रत्यभाषत॥ वि
षीदथःकिंकौरव्यौबालिश्यात्प्राकृताविव॥ ३६॥नशोकःशोचमानस्यविनिवर्तेतकर्हिचित्॥ यदाचशोचतःशोकोव्यसनंनापकर्षति॥ ३७ ॥ सामर्थ्यंकिंततः
शोकेशोचमानौप्रपश्यथः॥धृतिंगृह्णीतंमाशत्रून्शोचंतौनंदयिष्यथः॥ ३८॥ कर्तव्यंहिकृतंराजन्पांडवैस्तवमोक्षणम्॥नित्यमेवप्रियंकार्यंराज्ञोविषयवासि
भिः॥३९॥पाल्यमानास्त्वयातेहिनिवसंतिगतज्वराः॥ नार्हस्येवंगतेमन्युंकर्तुंप्राकृतवद्यथा॥ ४० ॥ विषण्णास्तवसोदर्यास्त्वयिप्रायंसमास्थिते॥उत्तिष्ठव्रजभद्रं
तेसमाश्वासयसोदरान्॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप०दुर्योधनप्रायोपवेशेऊनपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २४९ ॥ ७॥

कर्तव्योनतुतत्तथास्यतःशोकोनकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥ ॥ ७ ॥

राजन्निति स्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप० नै० भा० पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ६३ ॥

॥ कर्णउवाच ॥ ॥ राजन्नाद्यावगच्छामितवेहलघुसत्वताम् ॥ किमत्रचित्रंयद्वीरमोक्षितःपांडवैररसि ॥ १ ॥ सद्योवशंसमापन्नःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ सेनाजीवै
श्चकौरव्यतथाविषयवासिभिः ॥ २ ॥ अज्ञातैर्यदिवाज्ञातैःकर्तव्यंनृपतेःप्रियम् ॥ प्रायःप्रधानाःपुरुषाःक्षोभयंत्यरिवाहिनीं ॥ ३ ॥ निगृह्यंतेचयुद्धेषुमोक्ष्यंतेचैवसैनि
कैः ॥ सेनाजीवाश्चयेराज्ञांविषयेसंतिमानवाः ॥ ४ ॥ तैःसंगम्यनृपार्थाययतितव्यंयथातथम् ॥ यद्येवंपांडवैराजन्भवद्विषयवासिभिः ॥ ५ ॥ यदृच्छयामोक्षितो
सितत्रकापरिदेवना ॥ नचैतत्साधुयद्राजन्पांडवास्त्वांनृपोत्तमम् ॥ ६ ॥ स्वसेनयासंप्रयांतंनानुयांतिस्मपृष्ठतः ॥ शूराश्चबलवंतश्चसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ७ ॥ भ
वतस्तेसहायावैप्रेष्यतांपूर्वमागताः ॥ पांडवेयानिरत्नानित्वमद्याप्युपभुंजसे ॥ ८ ॥ सत्वस्थान्पांडवान्पश्यनतेप्रायमुपाविशन् ॥ उत्तिष्ठराजन्भद्रंतेनचिरंक
र्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ अवश्यमेवनृपतेराज्ञोविषयवासिभिः ॥ प्रियाण्याचरितव्यानितत्रकापरिदेवना ॥ १० ॥ मद्वाक्यमेतद्राजेंद्रयद्येवंनकरिष्यसि ॥ स्थास्यामीह
भवत्पादौशुश्रूषन्नरिमर्दन ॥ ११ ॥ नोत्सहेजीवितुमहंत्वद्विहीनोनरर्षभ ॥ प्रायोपविष्टस्तुनृपराज्ञांहास्योभविष्यसि ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमु
क्तस्तुकर्णेनराजादुर्योधनस्तदा ॥ नैवोत्थातुंमनश्चक्रेस्वर्गायकृतनिश्चयः ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रायोपवे
शेकर्णवाक्येपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रायोपविष्टंराजानंदुर्योधनममर्षणम् ॥ उवाचसांत्वयन्रा
जन्शकुनिःसौबलस्तदा ॥ १ ॥ ॥ शकुनिरुवाच ॥ ॥ सम्यगुक्तंहिकर्णेनतच्छ्रुतंकौरवत्वया ॥ मयाहृतांश्रियंस्फीतांतांमोहादपहासिकिं ॥ २ ॥ त्वमल्पबुद्ध्यानृप
तेप्राणानुत्स्रष्टुमर्हसि ॥ अथवाप्यवगच्छामिनवृद्धाःसेवितास्त्वया ॥ ३ ॥ यःसमुत्पतितंहर्षंदैन्यंवानानियच्छति ॥ सनश्यतिश्रियंप्राप्यपात्रमाममिवांभसि
॥ ४ ॥ अतिभीरुमतिक्लीबंदीर्घसूत्रंप्रमादिनम् ॥ व्यसनाद्विषयाक्रांतंनभजंतिनृपंप्रजाः ॥ ५ ॥ सत्कृतस्यहितेशोकोविपरीतेकथंभवेत् ॥ माकृतंशोभनंपार्थैःशो
कमालंब्यनाशय ॥ ६ ॥ यत्रहर्षस्त्वयाकार्यःसत्कर्तव्याश्चपांडवाः ॥ तत्रशोचसिराजेंद्रविपरीतमिदंतव ॥ ७ ॥

प्रायोपविष्टमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पात्रंमृत्पात्रंआममपक्वं ॥ ४ ॥ भीरुमात्मनाशशंकाकुलं क्लीबंसामर्थ्यहीनं दीर्घसूत्रंचिरकारिणं प्रमादिनमनवहितं व्यसनात्द्यूतपानमृगयादिरूपात् विषयैःस्त्र्या
दिभिराक्रांतं त्वंतुतेषांमध्येप्रमादीविषयाक्रांतश्चेतिभावः ॥ ५ ॥ पार्थैःकृतंशोकमालंब्यमानाशयेतिसंबंधः ॥ ६ ॥ ७ ॥

आत्मानंशरीरंमात्यज ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ विकृतंम्लानं भ्रातृसौहृदंभ्रातरिसौहृदंवात्सल्यमस्यास्तीतिभ्रातृसौहृदस्तं ॥ ११ ॥ १२ ॥ निर्वेदंजीवितेवैराग्यं नैराश्यं राज्यलाभेइतिशेषः ॥ १३॥ समन्युः दैन्यवान् धर्मेणधनेनसौख्येनवानममकार्यमितिसंबंधः धर्मधनाभ्यांयत्सौख्यंतेनवा आज्ञयाआज्ञाफलेनराज्येनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ माविहन्यतआत्मानंमाघातयतममसंकल्पंवामानाशयत ॥ १५॥ पूज्याभवद्भिरितिशेषः गुरवोधृतराष्ट्रादयः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सुहृद्भिःकर्णाद्यैः अमात्यैःशकुनिप्रभृतिभिः भ्रातृभिर्दुःशासनादिभिः स्वजनैःसंबंधिभिः ॥ १८ ॥ १९ ॥ वाग्यतोमौनी स्वर्गगतिर्मरणंतत्काम्य

प्रसीदमात्यजात्मानंतुष्टश्चसुकृतंस्मर ॥ प्रयच्छराज्यंपार्थानांयशोधर्ममवाप्नुहि ॥ ८ ॥ क्रियामेतांसमाज्ञायकृतज्ञस्त्वंभविष्यसि ॥ सौभ्रात्रंपांडवैःकृत्वासमवस्थाप्यचैवतान् ॥ ९ ॥ पित्र्यंराज्यंप्रयच्छैषांततःसुखमवाप्स्यसि ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शकुनेस्तुवचःश्रुत्वादुःशासनमवेक्ष्यच ॥ १० ॥ पादयोःपतितंवीरंविकृतंभ्रातृसौहृदम् ॥ बाहुभ्यांसाधुजाताभ्यांदुःशासनमरिंदमम् ॥ ११ ॥ उत्थाप्यसंपरिष्वज्यप्रीत्याऽजिघ्रतमूर्धनि ॥ कर्णसौबलयोश्चापिसंश्रुत्यवचनान्यसौ ॥ १२ ॥ निर्वेदंपरमंगत्वाराजादुर्योधनस्तदा ॥ व्रीडयाभिपरीतात्मानैराश्यमगमत्परम् ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वासुहृदश्चैवसमन्युरिदमब्रवीत् ॥ नधर्मधनसौख्येननैश्वर्येणनचाज्ञया ॥ १४ ॥ नैवभोगैश्चमेकार्यंमाविहन्यतगच्छत ॥ निश्चितेयंमममतिःस्थिताप्रायोपवेशने ॥ १५ ॥ गच्छध्वंनगरंसर्वेपूज्याश्चगुरवोमम ॥ तएवमुक्ताःप्रत्यूचूराजानमरिमर्दनम् ॥ १६ ॥ यागतिस्तवराजेंद्रसास्माकमपिभारत ॥ कथंवासंप्रवेक्ष्यामस्त्वद्विहीनाःपुरंवयम् ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ससुहृद्भिरमात्यैश्चभ्रातृभिःस्वजनेनच ॥ बहुप्रकारमप्युक्तोनिश्चयान्नविचाल्यते ॥ १८ ॥ दर्भास्तरणमास्तीर्यनिश्चयाद्धृतराष्ट्रजः ॥ संस्पृश्यापःशुचिर्भूत्वाभूतलेसमुपस्थितः ॥ १९ ॥ कुशचीरांबरधरःपरंनियममास्थितः ॥ वाग्यतोराजशार्दूलःसस्वर्गगतिकाम्यया ॥ २० ॥ मनसोपचितिंकृत्वानिरस्यचबहिःक्रियाः ॥ अथतंनिश्चयंतस्यबुद्ध्वादैतेयदानवाः ॥ २१ ॥ पातालवासिनोरौद्राःपूर्वंदेवैर्विनिर्जिताः ॥ तेस्वपक्षक्षयंतंतुज्ञात्वादुर्योधनस्यवै ॥ २२ ॥ आह्वानायतदाचक्रुःकर्मवैतानसंभवम् ॥ बृहस्पत्युशनोक्तैश्चमंत्रैर्मंत्रविशारदाः ॥ २३॥ अथर्ववेदप्रोक्तैश्चयाश्चोपनिषदिक्रियाः ॥ मंत्रजप्यसमायुक्तास्तास्तदासमवर्तयन् ॥ २४ ॥ जुह्वत्यग्नौहविःक्षीरंमंत्रवत्सुसमाहिताः ॥ ब्राह्मणावेदवेदांगपारगाःसुदृढव्रताः ॥ २५ ॥

यातदिच्छया ॥ २० ॥ मनसाउपसमीपेचितिंदाहार्थंकाष्ठसंचयंकृत्वासंकल्प्यअवश्यंमर्तव्यमितिनिश्चित्येत्यर्थः बहिःक्रियाःस्नानपानाद्याः ॥ २१ ॥ २२ ॥ वैतानसंभवमग्निविस्तारसाध्यंनवकुंड्यादिविधानं आथर्वणिकंनतुत्रयीरूपं ॥ २३ ॥ उपनिषदिआरण्यकेप्रोक्ताःक्रियाःसर्वंप्रविध्यहृदयंप्रविध्यशिरोभिंटंजधमनीःप्रव्रजेत्यादिमंत्रप्रकाशिताःशत्रुमारणार्थाएतन्मंत्रजपहोमादिरूपाःसमवर्तयन्संप्रावर्तयन्दैतेयदानवाइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ २४ ॥ २५ ॥

कृत्याआज्ञाकरीदेवता ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भोःसुयोधनेति

कर्मसिद्धौतदातत्रजृंभमाणामहाद्भुता॥कृत्यासमुत्थिताराजन्किंकरोमीतिचाब्रवीत्॥ २६ ॥ आहुर्दैत्याश्चतांतत्रसुप्रीतेनांतरात्मना॥प्रायोपविष्टंराजानं
धार्तराष्ट्रमिहानय॥ २७॥तथेतिचप्रतिश्रुत्यसाकृत्याप्रययौतदा॥निमेषादगमच्चापियत्रराजासुयोधनः॥ २८॥समादायचराजानंप्रविवेशरसातलम्॥ दा
नवानांमुहूर्ताच्चतमानीतंन्यवेदयत्॥तमानीतंनृपंदृष्ट्वारात्रौसंगत्यदानवाः॥ २९ ॥प्रहृष्टमनसःसर्वेकिंचिदुत्फुल्ललोचनाः॥साभिमानमिदंवाक्यंदुर्योधन
मथाब्रुवन्॥ ३०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनप्रायोपवेशेएकपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५१॥ ॥ ७॥
॥दानवाऊचुः॥ ॥भोःसुयोधनराजेंद्रभरतानांकुलोद्वह॥शूरैःपरिवृतोनित्यंतथैवचमहात्मभिः॥ १ ॥ अकार्षीःसाहसमिदंकस्मात्प्रायोपवेशनम्॥ आत्म
त्यागीह्यधोयातिवाच्यतांचायशस्करीम्॥ २॥नहिकार्यविरुद्धेषुबहुपापेषुकर्मसु॥मूलघातिषुसज्जंतेबुद्धिमंतोभवद्विधाः॥ ३॥नियच्छैनांमतिंराजन्धर्मार्थ
सुखनाशिनीम्॥यशःप्रतापवीर्यघ्नींशत्रूणांहर्षवर्धनीम्॥ ४॥श्रूयतांतुप्रभोतत्त्वंदिव्यतांचात्मनोनृप॥निर्माणंचशरीरस्यततोधैर्यमवाप्नुहि॥५॥ पुरात्वंतप
सास्माभिर्लब्धोराजन्महेश्वरात्॥पूर्वकायश्चपूर्वस्तेनिर्मितोवज्रसंचयैः॥ ६ ॥ अस्त्रैरभेद्यःशस्त्रैश्चाप्यधःकायश्चतेनघ॥कृतःपुष्पमयोदेव्यारूपतःस्त्रीमनोहरः
॥ ७॥एवमीश्वरसंयुक्तस्तवदेहोनृपोत्तम॥देव्याचराजशार्दूलदिव्यस्त्वंहिनमानुषः॥ ८ ॥ क्षत्रियाश्चमहावीर्याभगदत्तपुरोगमाः॥ दिव्यास्त्रविदुषःशूराःक्षप
यिष्यंतितेरिपून्॥ ९॥तदलंतेविषादेनभयंतवनविद्यते॥सहायार्थंचतेवीराःसंभूताभुविदानवाः॥ १०॥भीष्मद्रोणकृपादींश्चप्रवेक्ष्यंत्यपरेऽसुराः॥ यैराविष्टा
घृणांत्यक्त्वायोत्स्यंतेतववैरिभिः॥ ११॥नैवपुत्रान्नचभ्रातॄन्नपितॄन्नचबांधवान्॥ नैवशिष्यान्नचज्ञातीन्नबालान्स्थविरान्नच॥ १२॥युधिसंप्रहरिष्यंतोमो
क्ष्यंतिकुरुसत्तम॥निःस्नेहादानवाविष्टाःसमाक्रांतेंतरात्मनि॥१३॥प्रहरिष्यंतिविवशाःस्नेहमुत्सृज्यदूरतः॥हृष्टाःपुरुषशार्दूलाःकलुषीकृतमानसाः॥ अविज्ञान
विमूढाश्चदैवाच्चविधिनिर्मितात्॥ १४॥

॥ १ ॥ २ ॥कार्यविरुद्धेषुशत्रुजयविरुद्धेषु पापेषुआत्महत्यादिषु ॥ ३ ॥ नियच्छत्यजेत्यर्थः॥ ४ ॥ ५ ॥पूर्वकायःनाभेरुपरि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ असुराइतिच्छेदः घृणांकृपां ॥११॥१२॥
अंतरात्मनिचित्तेसमाक्रांतेदानवैरेव ॥ १३ ॥ अविज्ञानंकार्याकार्यविज्ञानाभावस्तेनमूढाः दैवाददृष्टात् विधिनिर्मितात्पूर्वंकर्मकृतात् ॥ १४ ॥

व्याभाषमाणाःविरुद्धमाभाषंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ विक्रमेशत्रुजये शौटीरःसमर्थः ॥ २१ ॥२२॥२३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तेत्वयाअन्यामरणार्थावैरशांत्यर्थावाबुद्धिर्नकार्या

व्याभाषमाणाश्चान्योन्यंनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ सर्वेशस्त्रास्त्रमोक्षेणपौरुषेसमवस्थिताः॥ १५॥ श्लाघमानाःकुरुश्रेष्ठकरिष्यंतिजनक्षयम् ॥ तेपिपंचमहात्मा
नःप्रतियोत्स्यंतिपांडवाः॥ १६॥ वधंचैषांकरिष्यंतिदैवयुक्तामहाबलाः ॥दैत्यरक्षोगणाश्चैवसंभूताःक्षत्रयोनिषु ॥ १७॥ योत्स्यंतियुधिविक्रम्यशत्रुभिस्तवपा
र्थिव ॥ गदाभिर्मुसलैःशूलैःशस्त्रैरुच्चावचैस्तथा॥ १८॥ यच्चतेंतर्गतंवीरभयमर्जुनसंभवम् ॥ तत्रापिविहितोस्माभिर्वधोपायोऽर्जुनस्यवै ॥ १९॥ हतस्यनरक
स्यात्माकर्णमूर्तिमुपाश्रितः॥ तद्वैरंसंस्मरन्वीरयोत्स्यतेकेशवार्जुनौ ॥ २० ॥ सतेविक्रमशौटीरोरणेपार्थंविजेष्यति ॥ कर्णःप्रहरतांश्रेष्ठःसर्वांश्चारीन्महारथः
॥ २१ ॥ज्ञात्वैतच्छद्मनावज्रीरक्षार्थंसव्यसाचिनः॥ कुंडलेकवचंचैवकर्णस्यापहरिष्यति ॥ २२ ॥ तस्मादस्माभिरप्यत्रदैत्याःशतसहस्रशः ॥ नियुक्ताराक्षसा
श्चैवयेतेसंशप्तकाइति ॥ २३॥ प्रख्यातास्तेर्जुनंवीरंहनिष्यंतिचमाशुचः॥ असपत्नात्वयाहीयंभोक्तव्यावसुधानृप ॥ २४॥ माविषादंगमस्तस्मान्नैतत्त्वय्युपपद्यते
विनष्टेत्वयिचास्माकंपक्षोहीयेतकौरव ॥ २५ ॥ गच्छवीरनतेबुद्धिरन्याकार्याकथंचन ॥ त्वमस्माकंगतिर्नित्यंदेवतानांचपांडवाः॥ २६॥ ॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वापरिष्वज्यदैत्यास्तंराजकुंजरम् ॥ समाश्वास्यचदुर्धर्षंपुत्रवद्दानवर्षभाः॥ २७ ॥ स्थिरांकृत्वाबुद्धिमस्यप्रियाण्युक्त्वाचभारत ॥ गम्यतामित्यनुज्ञाय
जयमाप्नुहिचेत्यथ ॥ २८ ॥ तैर्विसृष्टंमहाबाहुंकृत्यासैवानयत्पुनः॥ तमेवदेशंयत्रासौतदाप्रायमुपाविशत् ॥ २९ ॥ प्रतिनिक्षिप्यतंवीरंकृत्यासमभिपूज्यच ॥
अनुज्ञाताचराज्ञासातत्रैवांतरधीयत ॥ ३० ॥ गतायामथतस्यांतुराजादुर्योधनस्तदा ॥ स्वप्नभूतमिदंसर्वमचिंतयतभारत ॥ ३१ ॥ विजेष्यामिरणेपांडूनिति
चास्याभवन्मतिः॥ कर्णंसंशप्तकांश्चैवपार्थस्यामित्रघातिनः॥ ३२ ॥ अमन्यतवधेयुक्तान्समर्थांश्चसुयोधनः ॥ एवमाशादृढातस्यधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ ३३ ॥
विनिर्जयेपांडवानामभवद्भरतर्षभ ॥ कर्णोप्याविष्टचित्तात्मानरकस्यांतरात्मना ॥ ३४ ॥ अर्जुनस्यवधेक्रूरांकरोतिस्मतदामतिम् ॥ संशप्तकाश्चतेवीराराक्ष
साविष्टचेतसः॥ ३५॥ रजस्तमोभ्यामाक्रांताःफाल्गुनस्यवधैषिणः॥ भीष्मद्रोणकृपाद्याश्चदानवाक्रांतचेतसः॥ ३६ ॥ नतथापांडुपुत्राणांस्नेहवंतोविशांपते ॥
नचाचचक्षेकस्मैचिदेतद्राजासुयोधनः॥ ३७॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ जयमाप्नुहिचेत्युक्तनिशेषः अथतैर्विसृष्टमितिसंबंधः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अंतरात्मनामनसा ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पांडुपुत्राणामुपरीतिशेषः॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ एषांदुःशासनादीनां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पदातैःपदातिभिः साचमूर्द्यौरिवशुशुभेइतिद्वयोःसंबंधः ॥ ४७ ॥ व्यपेतःअभ्रघनःमेघविस्तारोयस्मिन् घनं
स्यादित्युपक्रम्यविस्तारेलोहमुद्गरेइतिमेदिनी शरदीत्यर्थः अव्यक्ताईषद्व्यक्ताशारदीशरज्जातपुंडरीककाशकुसुमाद्याकारच्छत्रचामरादिरूपाशोभायस्यांसाऽव्यक्तशारदी अधिराजासार्वभौमोयुधिष्ठिरस्त

दुर्योधनंनिशांतेचकर्णोवैकर्तनोब्रवीत् ॥ स्मयन्निवांजलिंकृत्वापार्थिवंहेतुमद्वचः ॥ ३८ ॥ नमृतोजयतेशत्रून्जीवन्भद्राणिपश्यति ॥ मृतस्यभद्राणिकुतःकौरवे
यकुतोजयः ॥ ३९ ॥ नकालोद्यविषादस्यभयस्यमरणस्यवा ॥ परिष्वज्याब्रवीच्चैनंभुजाभ्यांसमहाभुजः ॥ ४० ॥ उत्तिष्ठराजन्किंशेषेकस्माच्छोचसिशत्रुहन्
शत्रून्प्रताप्यवीर्येणसकथंमृत्युमिच्छसि ॥ ४१ ॥ अथवातेभयंजातंदृष्ट्वार्जुनपराक्रमम् ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिवधिष्यामिरणेर्जुनम् ॥ ४२ ॥ गतेत्रयोदशेवर्षे
सत्येनायुधमालभे ॥ आनयिष्याम्यहंपार्थान्वशंतवजनाधिप ॥ ४३ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनदैत्यानांवचनात्तथा ॥ प्रणिपातेनचाप्येषामुदतिष्ठत्सुयोधनः ॥ ४४ ॥
दैत्यानांतद्वचःश्रुत्वाहृदिकृत्वास्थिरांमतिम् ॥ ततोमनुजशार्दूलोयोजयामासवाहिनीम् ॥ ४५ ॥ रथनागाश्वकलिलांपदातिजनसंकुलाम् ॥ गंगौघप्रतिमारा
जन्साप्रयातामहाचमूः ॥ ४६ ॥ श्वेतच्छत्रैःपताकाभिश्चामरैश्चसुपांडुरैः ॥ रथैर्नागैःपदातैश्चशुशुभेतीवसंकुला ॥ ४७ ॥ व्यपेताभ्रघनेकालेद्यौरिवाव्यक्तशार
दी ॥ जयाशीर्भिर्द्विजेंद्रैःसस्तूयमानोधिराजवत् ॥ ४८ ॥ गृह्णन्नंजलिमालाश्चधार्तराष्ट्रोजनाधिपः ॥ सुयोधनोययावग्रेश्रियापरमयाज्वलन् ॥ ४९ ॥ कर्णेन
सार्धंराजेंद्रसौबलेनचदेविना ॥ दुःशासनादयश्चास्यभ्रातरःसर्वएवते ॥ ५० ॥ भूरिश्रवाःसोमदत्तोमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ रथैर्नानाविधाकारैर्हयैर्गजवरैस्तथा
॥ ५१ ॥ प्रयांतंनृपसिंहंतमनुजग्मुःकुरूद्वहाः ॥ कालेनाल्पेनराजेंद्रस्वपुरंविविशुस्तदा ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप॰दुर्योधनपु
रप्रवेशेद्विपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ वसमानेषुपार्थेषुवनेतस्मिन्महात्मसु ॥ धार्तराष्ट्रामहेष्वा
साःकिमकुर्वतसत्तमाः ॥ १ ॥ कर्णोवैकर्तनश्चैवशकुनिश्चमहाबलः ॥ भीष्मद्रोणकृपाश्चैवतन्मेशंसितुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंगतेषुपार्थेषु
विसृष्टेचसुयोधने ॥ आगतेहास्तिनपुरंमोक्षितेपांडुनंदनैः ॥ ३ ॥ भीष्मोब्रवीन्महाराजधार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ उक्तंतातयथापूर्वंगच्छतस्तेतपोवनम् ॥ ४ ॥

द्वत् ॥ ४८ ॥ गृह्णन्दृक्प्रसारादिनाऽनुगृह्णन् अंजलिमालाःनमस्कारांजलिपंक्तीः बद्धांजलीनित्यर्थः ॥ ४९ ॥ देविनाद्यूतरतेन ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपं
चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥ ॥ छ ॥ वसमानेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

तवगमनंनरुचितंनानुमोदितं मेमयातेत्वयाचतन्नकृतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ अपयात्‌अपायात्पलायितः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ संधिक्षमंयुक्तंमन्ये ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ममापि

गमनंमेनरुचितंतवतत्रकृतंचते ॥ ततःप्राप्तंत्वयावीरग्रहणंशत्रुभिर्बलात् ॥ ५ ॥ मोक्षितश्चासिधर्मज्ञैःपांडवैर्नचलज्जसे ॥ प्रत्यक्षंतवगांधारेससैन्यस्यविशां
पते ॥ ६ ॥ सूतपुत्रोऽपयाद्भीतोगंधर्वाणांतदारणात् ॥ क्रोशतस्तवराजेंद्रससैन्यस्यनृपात्मज ॥ ७ ॥ दृष्टस्तेविक्रमश्चैवपांडवानांमहात्मनाम् ॥ कर्णस्यचमहाबा
होसूतपुत्रस्यदुर्मतेः ॥ ८ ॥ नचापिपादभाक्कर्णःपांडवानांनृपोत्तम ॥ धनुर्वेदेचशौर्येचधर्मेवाधर्मवत्सल ॥ ९ ॥ तस्मादहंक्षमंमन्येपांडवैस्तैर्महात्मभिः ॥ संधिं
संधिविदांश्रेष्ठकुलस्यास्यविवृद्धये ॥ १० ॥ एवमुक्तश्चभीष्मेणधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ प्रहस्यसहसाराजन्विप्रतस्थेससौबलः ॥ ११ ॥ तंतुप्रस्थितमाज्ञायकर्ण
दुःशासनादयः ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाधार्तराष्ट्रंमहाबलम् ॥ १२ ॥ तांस्तुसंप्रस्थितान्दृष्ट्वाभीष्मःकुरुपितामहः ॥ लज्जयाव्रीडितोराजन्जगामस्वंनिवेशनम्
॥ १३ ॥ गतेभीष्मेमहाराजधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ पुनरागम्यतंदेशममंत्रयतमंत्रिभिः ॥ १४ ॥ किमस्माकंभवेच्छ्रेयःकिंकार्यमवशिष्यते ॥ कथंचसुकृतंतत्स्या
न्मंत्रयामोद्ययद्धितम् ॥ १५ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ भीष्मोस्मान्निंदतिसदापांडवांश्चप्रशंसति ॥ १६ ॥ त्वद्द्वेषाच्चमहा
बाहोममापिद्वेष्टुमर्हति ॥ विगर्हतेचमांनित्यंत्वत्समीपेनरेश्वर ॥ १७ ॥ सोहंभीष्मवचस्तद्वैनमृष्यामीहभारत ॥ त्वत्समक्षंयदुक्तंचभीष्मेणामित्रकर्षण ॥ १८ ॥
पांडवानांयशोराजंस्तवनिंदांचभारत ॥ अनुजानीहिमांराजन्सभृत्यबलवाहनम् ॥ १९ ॥ जेष्यामिपृथिवींराजन्सशैलवनकाननाम् ॥ जिताचपांडवैर्भूमिश्च
तुर्भिर्बलशालिभिः ॥ २० ॥ तामहंतेविजेष्यामिएकएवनसंशयः ॥ संपश्यतुसुदुर्बुद्धिर्भीष्मःकुरुकुलाधमः ॥ २१ ॥ अनिंद्यंनिंदतेयोहिअप्रशंस्यंप्रशंसति ॥ सप
श्यतुबलंमेद्यआत्मानंतुविगर्हतु ॥ २२ ॥ अनुजानीहिमांराजन्ध्रुवोहिविजयस्तव ॥ प्रतिजानामितेसत्यंराजन्नायुधमालभे ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वातुवचोराजन्क
र्णस्यभरतर्षभ ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तःकर्णमाहनराधिपः ॥ २४ ॥ धन्योस्म्यनुगृहीतोस्मियस्यमेत्वंमहाबलः ॥ हितेषुवर्तसेनित्यंसफलंजन्मचाद्यमे ॥ २५ ॥ य
दाचमन्यसेवीरसर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ तदानिर्गच्छभद्रंतेह्यनुशाधिचमामिति ॥ २६ ॥ एवमुक्तस्तदाकर्णोधार्तराष्ट्रेणधीमता ॥ सर्वमाज्ञापयामासप्रायात्रिक
मरिंदम ॥ २७ ॥ प्रययौचमहेष्वासोनक्षत्रेशुभदैवते ॥ शुभेतिथौमुहूर्तेचपूज्यमानोद्विजातिभिः ॥ २८ ॥

मामपि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रायात्रिकंप्रयातुंराज्ञोऽपेक्षितंशकटापणवीथ्यादि ॥ २७ ॥ २८ ॥

मंगलैर्मंगलद्रव्यैः सुगंधतैलादिभिःस्नातः शुभैर्नीराजनादिभिःप्रययाविति संबंधः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥ ॥ ७॥

मंगलैश्चशुभैःस्नातोवाग्भिश्चापिप्रपूजितः॥ नादयन्रथघोषेणत्रैलोक्यंसचराचरम्॥ २९ ॥ ॥इतिश्रीम०आरण्यकेप०घोषयात्रापर्वणिकर्णदिग्विजयेत्रि
पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५३॥ ॥७॥ ॥७॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःकर्णोमहेष्वासोबलेनमहतावृतः॥द्रुपदस्यपुरंरम्यंरुरोधभ
रतर्षभ॥ १ ॥युद्धेनमहताचैनंचक्रेवीरंवशानुगम्॥सुवर्णरजतंचापिरत्नानिविविधानिच॥ २॥करंचदापयामासद्रुपदंनृपसत्तम ॥ तंविनिर्जित्यराजेंद्रराजा
नस्तस्ययेनुगाः॥ ३ ॥तान्सर्वान्वशगांश्चक्रेकरंचैनानदापयत्॥ अथोत्तरांदिशंगत्वावशेचक्रेनराधिपान् ॥ ४ ॥ भगदत्तंचनिर्जित्यराधेयोगिरिमारुहत् ॥ हि
मवंतंमहाशैलंयुध्यमानश्चशत्रुभिः॥ ५ ॥प्रययौचदिशःसर्वान्नृपतीन्वशमानयत्॥सहैमवतिकान्जित्वाकरंसर्वानदापयत्॥ ६ ॥ नेपालविषयेयेचराजान
स्तानवाजयत्॥अवतीर्यततःशैलात्पूर्वांदिशमभिद्रुतः॥ ७ ॥अंगान्वंगान्कलिंगांश्चशुंडिकान्मिथिलानथ॥मागधान्कर्कखंडांश्चनिवेश्यविषयेत्मनः॥ ८ ॥
आवशीरांश्चयोध्यांश्चअहिक्षत्रंचनिर्जयत्॥पूर्वांदिशंविनिर्जित्यवत्सभूमिंतथागमत्॥९॥वत्सभूमिंविनिर्जित्यकेवलांमृत्तिकावतीम्॥ मोहनंपत्तनंचैवत्रि
पुरींकोसलांतथा॥ १० ॥एतान्सर्वान्विनिर्जित्यकरमादायसर्वशः॥दक्षिणांदिशमास्थायकर्णोजित्वामहारथान्॥ ११ ॥रुक्मिणंदाक्षिणात्येषुयोधयामा
ससूतजः॥सयुद्धंतुमुलंकृत्वारुक्मीप्रोवाचसूतजम्॥ १२ ॥प्रीतोस्मितवराजेंद्रविक्रमेणबलेनच॥नतेविघ्नंकरिष्यामिप्रतिज्ञांसमपालयम्॥ १३॥ प्रीत्याचा
हंप्रयच्छामिहिरण्यंयावदिच्छसि॥समेत्यरुक्मिणाकर्णःपांड्यंशैलंचसोगमत्॥ १४ ॥सकेरलंरणेचैवनीलंचापिमहीपतिम्॥ वेणुदारिसुतंचैवयेचान्येनृपस
त्तमाः॥ १५॥दक्षिणस्यांदिशिनृपान्करान्सर्वानदापयत्॥शैशुपालिंततोगत्वाविजिग्येसूतनंदनः ॥ १६ ॥पार्श्वस्थांश्चापिनृपतीन्वशेचक्रेमहाबलः॥ आ
वंत्यांश्चवशेकृत्वासाम्नाचभरतर्षभ॥वृष्णिभिःसहसंगम्यपश्चिमामपिनिर्जयत्॥ १७ ॥ वारुणींदिशमागम्ययावनान्बर्बरांस्तथा॥नृपान्पश्चिमभूमिस्थान्
दापयामासवैकरान्॥ १८ ॥ विजित्यपृथिवींसर्वांसपूर्वापरदक्षिणाम्॥सम्लेच्छाटविकान्वीरःसपर्वतनिवासिनः॥ १९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ निवेश्यविषयेत्मनःआत्मनोगोचरेकृत्वेत्यर्थः आकारपूर्वरूपंलोपोवाआर्षः ॥ ८ ॥ निर्जयज्जितवान् अडभावआर्षः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२ ॥ प्रतिज्ञां
क्षत्रधर्मंसमपालयंपालितवानस्मि क्षत्रधर्मावेक्षयैवत्वयासहयुद्धंकृतंनत्वज्जिगीषयेतिभावः ॥ १३ ॥ शैलंश्रीशैलं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तत्कर्मंकर्णविजयंपुरेउद्घोषयामास ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अभ्युदितेभ्योप्युदिताःश्रेष्ठतमाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ हलहलाशब्दंहाहाकारंकर्णानिंदांचपांडवपक्षपातिन

भद्रान्रोहितकांश्चैवआग्रेयान्मालवानपि ॥ गणान्सर्वान्विनिर्जित्यनीतिकृत्प्रहसन्निव ॥ २० ॥ शशकान्यवनांश्चैवविजिग्येसूतनंदनः ॥ नग्नजित्प्रमुखांश्चै
वगणान्जित्वामहारथान् ॥ २१ ॥ एवंसपृथिवींसर्वांवशेकृत्वामहारथः ॥ विजित्यपुरुषव्याघ्रोनागसाह्वयमागमत् ॥ २२ ॥ तमागतंमहेष्वासंधार्तराष्ट्रोजना
धिपः ॥ प्रत्युद्गम्यमहाराजसभ्रातृपितृबांधवः ॥ २३ ॥ अर्चयामासविधिनाकर्णमाहवशोभिनम् ॥ आश्रावयच्चतत्कर्मप्रीयमाणोजनेश्वरः ॥ २४ ॥ यन्नभी
ष्मान्नचद्रोणान्नकृपान्नचबाह्लिकात् ॥ प्राप्तवानस्मिभद्रंतेत्वत्तःप्राप्तंमयाहितत् ॥ २५ ॥ बहुनाचकिमुक्तेनशृणुकर्णवचोमम ॥ सनाथोस्मिमहाबाहोत्वया
नाथेनसत्तम ॥ २६ ॥ नहितेपांडवाःसर्वेकलामर्हंतिषोडशीम् ॥ अन्येवापुरुषव्याघ्रराजानोभ्युदितोदिताः ॥ २७ ॥ सभवान्धृतराष्ट्रंतंगांधारींचयशस्विनीम् ॥
पश्यकर्णमहेष्वासअदितिंवज्रभृद्यथा ॥ २८ ॥ ततोहलहलाशब्दःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ हाहाकाराश्चबहवोनगरेनागसाह्वये ॥ २९ ॥ केचिदेनंप्रशंसंतिनिंदंतिस्म
तथापरे ॥ तूष्णीमासंस्तथाचान्येनृपास्तत्रजनाधिप ॥ ३० ॥ एवंविजित्यराजेंद्रकर्णःशस्त्रभृतांवरः ॥ सपर्वतवनाकाशांससमुद्रांसनिष्कुटाम् ॥ ३१ ॥ देशैरुच्चा
वचैःपूर्णांपत्तनैर्नगरैरपि ॥ द्वीपैश्चानूपसंपूर्णैःपृथिवींपृथिवीपते ॥ ३२ ॥ कालेननातिदीर्घेणवशेकृत्वातुपार्थिवान् ॥ अक्षयंधनमादायसूतजोनृपमभ्ययात् ॥
॥ ३३ ॥ प्रविश्यचगृहंराजन्नभ्यंतरमरिंदम ॥ गांधारीसहितंवीरोधृतराष्ट्रंददर्शसः ॥ ३४ ॥ पुत्रवच्चनरव्याघ्रपादौजग्राहधर्मवित् ॥ धृतराष्ट्रेणचाश्लिष्यप्रेम्णा
चापिविसर्जितः ॥ ३५ ॥ तदाप्रभृतिराजाचशकुनिश्चापिसौबलः ॥ जानतेनिर्जितान्पार्थान्कर्णेनयुधिभारत ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० घोषयात्रा
प० कर्णदिग्विजयेचतुष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ जित्वातुपृथिवींराजन्सूतपु
त्रोजनाधिप ॥ अब्रवीत्परवीरघ्नोदुर्योधनमिदंवचः ॥ १ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव ॥ श्रुत्वावाचंतथासर्वंकर्तुमर्हस्यरिंदम
॥ २ ॥ तवाद्यपृथिवीवीरनिःसपत्नानृपोत्तम ॥ तांपालययथाशक्रोहतशत्रुर्महामनाः ॥ ३ ॥

श्चक्रुरित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ आकाशःपर्वतवनयोरंतरालं सस्याद्युत्पत्तिभूमिमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ अनूपंसर्वतोजलंतेनसंपूर्णैः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेचतुष्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥ ॥ ९ ॥ जित्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ जीवमानेइत्येकस्मिन्कुलेद्वौराजसूयौनभवतइतिवातस्मिन्नजितइतिवाभावः ॥ १२ ॥ सचशत्रुर्नतत्प्रतिबंधस्माकंकाचिदस्तिद्यूतेनचजितोस्से
वेत्याशंक्याह दीर्घायुरिति पितर्यकृतराजसूयेजीवतिसतिस्वयंतंनकुर्यादित्यर्थः अंधस्यपितुरनधिकारात्तत्सत्त्वंयद्यप्यधिकारप्रतिबंधकंनभवतिकिंतुयुधिष्ठिरजयासामर्थ्यमेवतथापितत्कीर्तयितुमशक्य

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनकर्णराजाब्रवीत्पुनः ॥ नकिंचिद्दुर्लभंतस्ययस्यत्वंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ सहायश्चानुरक्तश्चमदर्थंचसमुद्यतः ॥ अभिप्रायस्तु
मेकश्चित्तंवैश्टणुयथातथम् ॥ ५ ॥ राजसूयंपांडवस्यदृष्ट्वाक्रतुवरंमहत् ॥ ममस्पृहासमुत्पन्नातांसंपादयसूतज ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्ततःकर्णोराजानमिदमब्रवीत् ॥
तवाद्यपृथिवीपालावश्याःसर्वेनृपोत्तम ॥ ७ ॥ आहूयंतांद्विजवराःसंभाराश्चयथाविधि ॥ संभ्रियंतांकुरुश्रेष्ठयज्ञोपकरणानिच ॥ ८ ॥ ऋत्विजश्चसमाहूतायथो
क्तावेदपारगाः ॥ क्रियांकुर्वंतुतेराजन्यथाशास्त्रमरिंदम ॥ ९ ॥ बह्वन्नपानसंयुक्तःसुसमृद्धगुणान्वितः ॥ प्रवर्ततांमहायज्ञस्तवापिभरतर्षभ ॥ १० ॥ एवमुक्तस्तुकर्णे
नधार्तराष्ट्रोविशांपते ॥ पुरोहितंसमानाय्यवचनंचेदमब्रवीत् ॥ ११ ॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंसमाप्तवरदक्षिणम् ॥ आहरत्वंममकृतेयथान्यायंयथाक्रमम् ॥ १२ ॥
सएवमुक्तोनृपतिमुवाचद्विजसत्तमः ॥ नसशक्यःक्रतुश्रेष्ठोजीवमानेयुधिष्ठिरे ॥ १३ ॥ आहर्तुंकौरवश्रेष्ठकुलेतवनृपोत्तम ॥ दीर्घायुर्जीवतिचतेधृतराष्ट्रःपिता
नृप ॥ १४ ॥ अतश्चापिविरुद्धस्तेक्रतुरेषनृपोत्तम ॥ अस्तित्वन्यन्महत्सत्रंराजसूयसमंप्रभो ॥ १५ ॥ तेनत्वंयजराजेंद्रश्टणुचेदंवचोमम ॥ यइमेपृथिवीपालाःकर
दास्तवपार्थिव ॥ १६ ॥ तेकरान्संप्रयच्छंतुसुवर्णंचकृताकृतम् ॥ तेनतेक्रियतामद्यलांगलंनृपसत्तम ॥ १७ ॥ यज्ञवाटस्यतेभूमिःकृष्यतांतेनभारत ॥ तत्रयज्ञोनृप
श्रेष्ठप्रभूतान्नःसुसंस्कृतः ॥ १८ ॥ प्रवर्ततांयथान्यायंसर्वतोह्यनिवारितः ॥ एषतेवैष्णवोनामयज्ञःसत्पुरुषोचितः ॥ १९ ॥ एतेननेष्टवान्कश्चिदृतेविष्णुंपुरातनम्
राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंस्पर्धत्येषमहाक्रतुः ॥ २० ॥ अस्माकंरोचतेचैवश्रेयश्चतवभारत ॥ निर्विघ्नश्चभवत्येषसफलास्यात्स्पृहातव ॥ २१ ॥ एवमुक्तस्तुतैर्विप्रैर्धार्तरा
ष्ट्रोमहीपतिः ॥ कर्णंचसौबलंचैवभ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत् ॥ २२ ॥ रोचतेमेवचःकृत्स्नंब्राह्मणानांनसंशयः ॥ रोचतेयदियुष्माकंतस्मात्प्रब्रूतमाचिरम् ॥ २३ ॥ एवमु
क्तास्तुतेसर्वेतथेत्यूचुर्नराधिपम् ॥ संदिदेशततोराजाव्यापारस्थान्यथाक्रमम् ॥ २४ ॥ हलस्यकरणेचापिव्यादिष्टाःसर्वशिल्पिनः ॥ यथोक्तंचनृपश्रेष्ठकृतंसर्वंय
थाक्रमम् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिघोषयात्राप० दुर्योधनयज्ञसमारंभेपंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥ ॥ ७ ॥

मित्येतदुदाहृतं तथाचवक्ष्यति हतेषुयुधिपार्थेषुराजसूयेतथात्वया आहृतेहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनरिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ कृतंघटितमलंकारादिरूपंअकृतमन्यत् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ व्यापारस्थान्शिल्पिनः ॥ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इत्यार० नै० भा० पंचपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ धार्तराष्ट्रेषुस्वयंक्रोधेनज्वलत्सुक्रोधहविःक्रोधरूपंसर्पिस्तेषामत्यंतोद्दीपकंमोक्ष्यतितदाह

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तुशिल्पिनःसर्वेअमात्यप्रवराश्चये ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोधार्तराष्ट्रेन्यवेदयत् ॥ १ ॥ सज्जंक्रतुवरंराजन्कालप्राप्तंचभारत ॥ सौव
र्णंचकृतंसर्वंलांगलंचमहाधनम् ॥ २ ॥ एतच्छ्रुत्वानृपश्रेष्ठोधार्तराष्ट्रोविशांपते ॥ आज्ञापयामासनृपःक्रतुराजप्रवर्तनम् ॥ ३ ॥ ततःप्रववृतेयज्ञःप्रभूतार्थःसु
संस्कृतः ॥ दीक्षितश्चापिगांधारिर्यथाशास्त्रंयथाक्रमम् ॥ ४ ॥ प्रहृष्टोधृतराष्ट्रश्चविदुरश्चमहायशाः ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःकर्णोगांधारीचयशस्विनी ॥ ५ ॥ निमं
त्रणार्थंदूतांश्चप्रेषयामासशीघ्रगान् ॥ पार्थिवानांचराजेंद्रब्राह्मणानांतथैवच ॥६॥ तेप्रयातायथोद्दिष्टादूतास्त्वरितवाहनाः ॥ तत्रकंचित्प्रयातंतुदूतंदुःशासनोब्र
वीत् ॥ ७ ॥ गच्छद्वैतवनंशीघ्रंपांडवान्पापपूरुषान् ॥ निमंत्रययथान्यायंविप्रांस्तस्मिन्वनेतदा ॥ ८ ॥ सगत्वापांडवान्सर्वानुवाचाभिप्रणम्यच ॥ दुर्योधनोमहारा
जयजतेनृपसत्तमः ॥ ९ ॥ स्ववीर्यार्जितमर्थौघमवाप्यकुरुसत्तमः ॥ तत्रगच्छंतिराजानोब्राह्मणाश्चततस्ततः ॥ १० ॥ अहंतुप्रेषितोराजन्कौरवेणमहात्मना ॥
आमंत्रयतिवोराजाधार्तराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ ११ ॥ मनोभिलषितंराज्ञस्तंक्रतुंद्रष्टुमर्हथ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजातच्छ्रुत्वादूतभाषितम् ॥ १२ ॥ अब्रवीन्नृपशार्दूलोदि
ष्ट्याराजासुयोधनः ॥ यजतेक्रतुमुख्येनपूर्वेषांकीर्तिवर्धनः ॥ १३ ॥ वयमप्युपयास्यामोनत्विदानींकथंचन ॥ समयःपरिपाल्योनोयावद्वर्षंत्रयोदशम् ॥ १४ ॥
श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यभीमोवचनमब्रवीत् ॥ तदातुनृपतिर्गंताधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ अस्त्रशस्त्रप्रदीप्तेग्नौयदातंपातयिष्यति ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंरणसत्रेनरा
धिपः ॥ १६ ॥ यदाक्रोधहविर्मोक्ताधार्तराष्ट्रेषुपांडवः ॥ आगंताहंतदास्मीतिवाच्यस्तेससुयोधनः ॥ १७ ॥ शेषास्तुपांडवाराजन्नैवोचुःकिंचिदप्रियम् ॥ दूतश्चा
पियथावृत्तंधार्तराष्ट्रेन्यवेदयत् ॥ १८ ॥ अथाजग्मुर्नरश्रेष्ठानानाजनपदेश्वराः ॥ ब्राह्मणाश्चमहाभागधार्तराष्ट्रपुरंप्रति ॥ १९ ॥ तेत्वर्चितायथाशास्त्रंयथाविधि
यथाक्रमम् ॥ मुदापरमयायुक्ताःप्रीताश्चापिनरेश्वराः ॥ २० ॥ धृतराष्ट्रोपिराजेंद्रसंवृतःसर्वकौरवैः ॥ हर्षेणमहतायुक्तोविदुरंप्रत्यभाषत ॥ २१ ॥ यथासुखीजनः
सर्वःक्षत्तःस्यादन्नसंयुतः ॥ तुष्येत्तुयज्ञसदनेतथाक्षिप्रंविधीयताम् ॥ २२ ॥ विदुरस्तुतदाज्ञायसर्ववर्णानरिंदम ॥ यथाप्रमाणतोविद्वान्पूजयामासधर्मवित् ॥
॥ २३ ॥ भक्ष्यपेयान्नपानेनमाल्यैश्चापिसुगंधिभिः ॥ वासोभिर्विविधैश्चैवयोजयामासहृष्टवत् ॥ २४ ॥

मागंताआगमिष्यामि ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ कर्णसौबलैःसौबलाद्यैः ॥ २७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥ ॥७॥ ॥ प्रविशंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥

कृत्वात्वावसथान्वीरोयथाशास्त्रंयथाक्रमम् ॥ सांत्वयित्वाचराजेंद्रोदत्वाचविविधंवसु ॥ २५॥ विसर्जयामासनृपान्ब्राह्मणांश्चसहस्रशः॥ विसृज्यचनृपान्स
र्वान्भ्रातृभिःपरिवारितः॥ २६॥ विवेशहास्तिनपुरंसहितःकर्णसौबलैः ॥ २७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्वणिदुर्योधनयज्ञेषट्पंचा
शदधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २५६॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रविशंतंमहाराजसूतास्तुष्टुवुरच्युतम् ॥ जनाश्चापिमहेष्वासंतुष्टुवूराजसत्तम ॥
॥ १ ॥ लाजैश्चंदनचूर्णैश्चविकीर्यचजनास्ततः॥ ऊचुर्दिष्ट्यानृपाविघ्नःसमाप्तोयंक्रतुस्तव ॥ २॥ अपरेत्वब्रुवंस्तत्रवातिकास्तंमहीपतिम्॥ युधिष्ठिरस्ययज्ञेननस
मोह्येषतेक्रतुः॥ ३॥ नैवतस्यक्रतोरेषकलामर्हतिषोडशीम् ॥ एवंतत्राब्रुवन्केचिद्वातिकास्तंजनेश्वरम् ॥ ४॥ सुहृदस्त्वब्रुवंस्तत्रअतिसर्वानयंक्रतुः॥ ययातिर्न
हुषश्चापिमांधाताभरतस्तथा॥ ५॥ क्रतुमेनंसमाहृत्यपूताःसर्वेदिवंगताः॥ एतावाचःशुभाःशृण्वन्सुहृदांभरतर्षभ॥ ६॥ प्रविवेशपुरंहृष्टःस्ववेश्मचनराधिपः॥
अभिवाद्यततःपादौमातापित्रोर्विशांपते॥ ७॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांविदुरस्यचधीमतः॥ अभिवादितःकनीयोभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृनंदनः ॥८॥ निषसादासनेमु
ख्येभ्रातृभिःपरिवारितः॥ तमुत्थायमहाराजंसूतपुत्रोब्रवीद्वचः॥ ९॥ दिष्ट्यातेभरतश्रेष्ठसमाप्तोयंमहाक्रतुः॥ हतेषुयुधिपार्थेषुराजसूयेतथात्वया ॥ १० ॥ आ
हृतेहंनरश्रेष्ठत्वांसभाजयितापुनः॥ तमब्रवीन्महाराजोधार्तराष्ट्रोमहायशाः॥ ११॥ सत्यमेतत्त्वयोक्तंहिपांडवेषुदुरात्मसु॥ निहतेषुनरश्रेष्ठप्राप्तेचापिमहाक्रतौ
॥ १२॥ राजसूयेपुनर्वीरत्वमेवंवर्धयिष्यसि॥ एवमुक्त्वामहाराजकर्णमाश्लिष्यभारत ॥ १३॥ राजसूयंक्रतुश्रेष्ठंचिंतयामासकौरवः॥ सोब्रवीत्कौरवांश्चा
पिपार्श्वस्थान्नृपसत्तमः॥ १४॥ कदातुतंक्रतुवरंराजसूयंमहाधनम्॥ निहत्यपांडवान्सर्वानाहरिष्यामिकौरवाः॥ १५॥ तमब्रवीत्तदाकर्णःशृणुमेराजकुंजर॥
पादौनधावयेतावद्यावन्ननिहतोर्जुनः॥ १६॥ कीलालजंनखादेयंकरिष्येचासुरव्रतम् ॥ नास्तीतिनैववक्ष्यामियाचितोयेनकेचित् ॥ १७॥ अथोत्कुष्टंमहेष्वा
सैर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः॥ प्रतिज्ञातेफाल्गुनस्यवधेकर्णेनसंयुगे॥ १८॥

वातिकावातरोगोपहतचेतसउचितभाषणानभिज्ञाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सभाजयितापूजयिष्यामि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धावयेपरेणेतिशेषः ॥ १६ ॥
कीलालजंमांसंतद्धिघनीभूतंरुधिरमेव कीलालंरुधिरेतोयेइतिमेदिनी असुरंसुरारहितंचव्रतंस्वनियमंकरिष्ये मद्यंमांसंचत्यक्ष्येइत्यर्थः ॥ १७ ॥ उत्कुष्टमुच्चैः शब्दःकृतः ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्यो

विजितांश्चाप्यमन्यंतपांडवान्धृतराष्ट्रजाः ॥ दुर्योधनोपिराजेंद्रविसृज्यनरपुंगवान् ॥ १९ ॥ प्रविवेशगृहंश्रीमान्यथाचैत्ररथंप्रभुः ॥ तेपिसर्वेमहेष्वासाजग्मु
र्वेश्मानिभारत ॥ २० ॥ पांडवाश्चमहेष्वासादूतवाक्यप्रचोदिताः ॥ चिंतयंतस्तमेवार्थंनालभंतसुखंक्कचित् ॥ २१ ॥ भूयश्चचारैराजेंद्रप्रवृत्तिरुपपादिता ॥ प्रति
ज्ञासूतपुत्रस्यविजयस्यवधंप्रति ॥ २२ ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मसुतःसमुद्विग्नोनराधिप ॥ अभेद्यकवचंमत्वाकर्णमद्भुतविक्रमम् ॥ २३ ॥ अनुस्मरंश्चसंक्लेशान्नशांति
मुपयातिसः ॥ तस्यचिंतापरीतस्यबुद्धिर्जज्ञेमहात्मनः ॥ २४ ॥ बहुव्यालमृगाकीर्णंत्यक्तुंद्वैतवनंवनम् ॥ धार्तराष्ट्रोपिनृपतिःप्रशशासवसुंधराम् ॥ २५ ॥ भ्रातृभिः
सहितोवीरैर्भीष्मद्रोणकृपैस्तथा ॥ संगम्यसूतपुत्रेणकर्णेनाहवशोभिना ॥ २६ ॥ दुर्योधनःप्रियेनित्यंवर्तमानोमहीभृताम् ॥ पूजयामासविप्रेंद्रान्क्रतुभिर्भूरिद
क्षिणैः ॥ २७ ॥ भ्रातॄणांचप्रियंराजन्सचकारपरंतपः ॥ निश्चित्यमनसावीरोदत्तभुक्तफलंधनम् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिघोषयात्रापर्व
णियुधिष्ठिरचिंतायांसप्तपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचघोषयात्रापर्व ॥ ॥ अथमृगस्वप्नोद्भवपर्व ॥ ॥ जनमेजयउ
वाच ॥ ॥ दुर्योधनंमोक्षयित्वापांडुपुत्रामहाबलाः ॥ किमकार्षुर्वनेतस्मिंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःशयानंकौंतेयंरात्रौद्वैतव
नेमृगाः ॥ स्वप्नांतेदर्शयामासुर्बाष्पकंठायुधिष्ठिरम् ॥ २ ॥ तानब्रवीत्सराजेंद्रोवेपमानान्कृतांजलीन् ॥ ब्रूतयद्वक्तुकामाःस्थकेभवंतःकिमिष्यते ॥ ३ ॥ एवमुक्ताः
पांडवेनकौंतेयेनयशस्विना ॥ प्रत्यब्रुवन्मृगास्तत्रहतशेषायुधिष्ठिरम् ॥ ४ ॥ वयंमृगाद्वैतवनेहतशिष्टास्तुभारत ॥ नोत्सीदेममहाराजक्रियतांवासपर्ययः ॥ ५ ॥
भवतोभ्रातरःशूराःसर्वएवास्त्रकोविदाः ॥ कुलान्यल्पावशिष्टानिकृतवंतोवनौकसाम् ॥ ६ ॥ बीजभूतावयंकेचिदवशिष्टामहामते ॥ विवर्धेमहिराजेंद्रप्रसादात्ते
युधिष्ठिर ॥ ७ ॥ तान्वेपमानान्वित्रस्तान्बीजमात्रावशेषितान् ॥ मृगान्दृष्ट्वासुदुःखार्तोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ८ ॥ तांस्तथेत्यब्रवीद्राजासर्वभूतहितेरतः ॥ यथाभ
वंतोब्रुवतेकरिष्यामिचतत्तथा ॥ ९ ॥ इत्येवंप्रतिबुद्धःसरात्र्यंतेराजसत्तमः ॥ अब्रवीत्सहितान्भ्रातॄन्दयापन्नोमृगान्प्रति ॥ १० ॥ उक्तोरात्रौमृगैरस्मिस्वप्नांतेह
तशेषितैः ॥ तंतुभूताःस्मभद्रंतेदयानःक्रियतामिति ॥ ११ ॥

धनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वासस्यपर्ययोवैपरीत्यं नात्रवस्तव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

एकंवर्षंवत्सरं उपयुंक्ष्महे भक्षयामः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥ ॥७॥ ॥ वनेइ

तेसत्यमाहुःकर्तव्याद्यास्माभिर्वनौकसाम् ॥ साष्टमासंहिनोवर्षंयदेनानुपयुंक्ष्महे ॥१२॥ पुनर्बहुमृगंरम्यंकाम्यकंकाननोत्तमम् ॥ मरुभूमेःशिरःस्थानंतृणविंदु
सरःप्रति ॥ १३ ॥ तत्रेमांवसतिंशिष्टांविहरंतोरमेमहि ॥ ततस्तेपांडवाःशीघ्रंप्रययुर्धर्मकोविदाः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणैःसहिताराजन्येचतत्रसहोषिताः ॥ इंद्रसेनादि
भिश्चैवप्रेष्यैरनुगतास्तदा ॥ १५ ॥ तेयात्वानुसृतैर्मार्गैःस्वन्नैःशुचिजलान्वितैः ॥ ददृशुःकाम्यकंपुण्यमाश्रमंतपसायुतम् ॥ १६ ॥ विविशुस्तेस्मकौरव्यावृताविप्र
र्षभैस्तदा ॥ तद्वनंभरतश्रेष्ठाःस्वर्गंसुकृतिनोयथा ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० मृगस्वप्नोद्भवपर्वणिकाम्यकप्रवेशेअष्टपंचाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचमृगस्वप्नोद्भवपर्व ॥ ॥ अथव्रीहिद्रौणिकपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ वनेनिवसतांतेषांपांडवानांमहात्मनाम् ॥ वर्षाण्ये
कादशातीयुःकृच्छ्रेणभरतर्षभ ॥ १ ॥ फलमूलाशनास्तेहिसुखार्हादुःखमुत्तमम् ॥ प्राप्तकालमनुध्यांतःसेहिरेवरपूरुषाः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरस्तुराजर्षिरात्मकर्मापराध
जम् ॥ चिंतयन्सममहाबाहुर्भ्रातॄणांदुःखमुत्तमम् ॥ ३ ॥ नसुष्वापसुखंराजाहृदिशल्यैरिवार्पितैः ॥ दौरात्म्यमनुपश्यंस्तत्कालेद्यूतोद्भवस्यहि ॥ ४ ॥ संस्मरन्परुषा
वाचःसूतपुत्रस्यपांडवः ॥ निःश्वासपरमोदीनोबिभ्रत्कोपविषंमहत् ॥ ५ ॥ अर्जुनोयमजौचोभौद्रौपदीचयशस्विनी ॥ सचभीमोमहातेजाःसर्वेषामुत्तमोब
ली ॥ ६ ॥ युधिष्ठिरमुदीक्षंतःसेहुर्दुःखमनुत्तमम् ॥ अवशिष्टमल्पकालंमन्वानाःपुरुषर्षभाः ॥ ७ ॥ वपुरन्यदिवाकार्षुरुत्साहामर्षचेष्टितैः ॥ कस्यचित्त्वथकालस्य
व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ८ ॥ आजगाममहायोगीपांडवानवलोककः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ प्रत्युद्गम्यमहात्मानंप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥
तमासीनमुपासीनःशुश्रूषुर्नियतेंद्रियः ॥ १० ॥ तोषयन्प्रणिपातेनव्यासंपांडवनंदनः ॥ तानवेक्ष्यकृशान्पौत्रान्वनेवन्येनजीवतः ॥ ११ ॥ महर्षिरनुकंपार्थमब्र
वीद्बाष्पगद्गदम् ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोशृणुधर्मभृतांवर ॥ १२ ॥ नातप्ततपसोलोकेप्राप्नुवंतिमहासुखम् ॥ सुखदुःखेहिपुरुषःपर्यायेणोपसेवते ॥ १३ ॥ नात्यनंतंसुखं
कश्चित्प्राप्नोतिपुरुषर्षभ ॥ प्रज्ञावांस्त्वेवपुरुषःसंयुक्तःपरयाधिया ॥ १४ ॥

ति ॥ १ ॥ ध्यांतःध्यायंतः ॥ २ ॥ ३ ॥ तत्कालेतस्मिन्काले द्यूतोद्भवस्यद्यूतहेतोःशकुन्यादेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अवलोककोऽवलोकितुकामः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अनंतंसु
खंनप्राप्नोतिकश्चित्पृथग्जनःकस्तर्हितत्प्राप्नोतीत्याह प्रज्ञावानिति परयाधियाब्रह्मविद्यया ॥ १४ ॥

उदयास्तमनंजगतउत्पत्तिस्थितिलयकारणंब्रह्मतज्ज्ञोनशोचतिनकांक्षति मिथ्याभूतेजगतिप्रियस्यसुखस्याभावात्तद्वियोगजःशोकोवातदिच्छावातस्यनजायतइत्यर्थः प्रारब्धकर्मोपस्थापितंसुखदुःखाद्यप
रिहार्यमित्याह सुखमिति ॥ १५ ॥ तपसाज्ञानेन महद्ब्रह्म ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कालेदानकाले ॥ २१ ॥ अनायासंक्लेशपरिहारं निर्वृतिंसुखंपरांमोक्षाख्यां ॥ २२ ॥ दांतोजितेंद्रि

उदयास्तमनज्ञोहिनहृष्यतिनशोचति ॥ सुखमापतितंसेवेद्दुःखमापतितंवहेत् ॥ १५ ॥ कालप्राप्तमुपासीतसस्यानामिवकर्षकः ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविं
दतेमहत् ॥ १६ ॥ नासाध्यंतपसःकिंचिदितिबुध्यस्वभारत ॥ सत्यमार्जवमक्रोधःसंविभागोदमःशमः ॥ १७ ॥ अनसूयाऽविहिंसाचशौचमिंद्रियसंयमः ॥ पा
वनानिमहाराजनराणांपुण्यकर्मणाम् ॥ १८ ॥ अधर्मरुचयोमूढास्तिर्यग्गतिपरायणाः ॥ कृच्छ्रांयोनिमनुप्राप्तानसुखंविंदतेजनाः ॥ १९ ॥ इहयत्क्रियतेकर्मत
त्परत्रोपयुज्यते ॥ तस्माच्छरीरंयुंजीततपसानियमेनच ॥ २० ॥ यथाशक्तिप्रयच्छेतसंपूज्याभिप्रणम्यच ॥ कालेप्राप्तेचहृष्टात्माराजन्विगतमत्सरः ॥ २१ ॥ स
त्यवादीलभेतायुरनायासमथार्जवम् ॥ अक्रोधनोनसूयश्चनिर्वृतिंलभतेपराम् ॥ २२ ॥ दांतःशमपरःशश्वत्परिक्लेशंनविंदति ॥ नचतप्यतिदांतात्मादृष्ट्वापरग
तांश्रियम् ॥ २३ ॥ संविभक्ताचदाताचभोगवान्सुखवान्नरः ॥ भवत्यहिंसकश्चैवपरमारोग्यमश्नुते ॥ २४ ॥ मान्यमानयिताजन्मकुलेमहतिविंदति ॥ व्यसनैर्न
तुसंयोगंप्राप्नोतिविजितेंद्रियः ॥ २५ ॥ शुभानुशयबुद्धिर्हिसंयुक्तःकालधर्मणा ॥ प्रादुर्भवतितद्योगात्कल्याणमतिरेवसः ॥ २६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भग
वन्दानधर्माणांतपसोवामहामुने ॥ किंस्विद्बहुगुणंप्रेत्यकिंवादुष्करमुच्यते ॥ २७ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ दानान्नदुष्करंतातपृथिव्यामस्तिकिंचन ॥ अर्थेचमह
तीतृष्णासचदुःखेनलभ्यते ॥ २८ ॥ परित्यज्यप्रियान्प्राणान्धनार्थंहिमहामते ॥ प्रविशंतिनरावीराःसमुद्रमटवींतथा ॥ २९ ॥ कृषिगोरक्ष्यमित्येकेप्रतिपद्यंति
मानवाः ॥ पुरुषाःप्रेष्यतामेकेनिर्गच्छंतिधनार्थिनः ॥ ३० ॥ तस्माद्दुःखार्जितस्यैवपरित्यागःसुदुष्करः ॥ नदुष्करतरंदानात्तस्माद्दानंमतंमम ॥ ३१ ॥ विशेषस्त्व
त्रविज्ञेयोन्यायेनोपार्जितंधनम् ॥ पात्रेकालेचदेशेचसाधुभ्यःप्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥ अन्यायात्समुपात्तेनदानधर्मोधनेनयः ॥ क्रियतेनसकर्तारंत्रायतेमहतोभ
यात् ॥ ३३ ॥ पात्रेदानंस्वल्पमपिकालेदत्तंयुधिष्ठिर ॥ मनसाहिविशुद्धेनप्रेत्यानंतफलंस्मृतम् ॥ ३४ ॥

यः दांतत्वप्रतिपत्तियोग्यतामापादितआत्मामनोयस्य जितचित्तइत्यर्थः ॥ २३ ॥ संविभक्ताअन्नादेर्विभागकर्त्ता दाताधनादेः ॥ २४ ॥ इंद्रियजयफलमाह मान्येति व्यसनैःस्त्रीमद्यद्यूताद्यैः ॥ २५ ॥ शु
भमेवानुशेतेशुभपक्षपातिनीबुद्धिर्यस्य कालधर्मेणमरणेनतद्योगाच्छुभानुशययोगात्सकल्याणमतिरेवप्रादुर्भवतिजायते ॥ २६ ॥ दानजानांधर्माणां तपसःकायक्लेशकृतस्यकृच्छ्रादेः एतयोर्मध्येप्रेत्य
मृत्वाकिंबहुगुणंकिंपरलोकेश्रेष्ठमित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ दुःखार्जितस्यधनस्येतिशेषः मतंश्रेष्ठत्वेन ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

द्रोणोमानविशेषस्तन्मिताव्रीहयस्तेषांदानात् ॥ ३५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्रीहिद्रोणइति ॥ १ ॥
प्रत्यक्षधर्मान्नृणांधर्मस्यवेत्ता भगवानीश्वरः ॥ २ ॥ शिलंकणिशार्जनं उंछःकणशोर्जनं उंछःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलमितियादवः तेउभेवृत्तिर्जीवनंयस्यसशिलोंछवृत्तिः ॥ ३ ॥ कापोतीं

अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ व्रीहिद्रोणपरित्यागाद्यत्फलंप्रापमुद्गलः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिव्रीहिद्रौणिकप० दानदुष्करत्वकथने
ऊनषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ व्रीहिद्रोणःपरित्यक्तःकथंतेनमहात्मना ॥ कस्मैदत्तश्च
भगवन्विधिनाकेनचात्थमे ॥ १ ॥ प्रत्यक्षधर्माभगवान्यस्यतुष्टोहिकर्मभिः ॥ सफलंतस्यजन्माहंमन्येसद्धर्मचारिणः ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ शिलोंछवृ
त्तिर्धर्मात्मामुद्गलःसंयतेंद्रियः ॥ आसीद्राजन्कुरुक्षेत्रेसत्यवागनसूयकः ॥ ३ ॥ अतिथिव्रतीक्रियावांश्चकापोतींवृत्तिमास्थितः ॥ सत्रमिष्टीकृतंनामसमुपास्तेमहा
तपाः ॥ ४ ॥ सपुत्रदारोहिमुनिःपक्षाहारोबभूवह ॥ कपोतवृत्त्यापक्षेणव्रीहिद्रोणमुपार्जयत् ॥ ५ ॥ दर्शंचपौर्णमासंचकुर्वन्विगतमत्सरः ॥ देवतातिथिशेषेणकु
रुतेदेहयापनम् ॥ ६ ॥ तस्येंद्रःसहितोदेवैःसाक्षात्त्रिभुवनेश्वरः ॥ प्रत्यगृह्णान्महाराजभागंपर्वणिपर्वणि ॥ ७ ॥ सपर्वकालंकृत्वातुमुनिवृत्त्यासमन्वितः ॥ अ
तिथिभ्योददावन्नंप्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ ८ ॥ व्रीहिद्रोणस्यतद्धस्यददतोन्नंमहात्मनः ॥ शिष्टंमात्सर्यहीनस्यवर्धत्यतिथिदर्शनात् ॥ ९ ॥ तच्छतान्यपिभुंजंतिब्राह्म
णानांमनीषिणाम् ॥ मुनेस्त्यागविशुद्ध्यातुतदन्नंवृद्धिमृच्छति ॥ १० ॥ तंतुशुश्रावधर्मिष्ठंमुद्गलंसंशितव्रतम् ॥ दुर्वासान्नृपदिग्वासास्तमथाभ्याजगामह ॥ ११ ॥
बिभ्रच्चानियतंवेषमुन्मत्तइवपांडव ॥ विकचःपरुषावाचोव्याहरन्विविधामुनिः ॥ १२ ॥ अभिगम्याथतंविप्रमुवाचमुनिसत्तमः ॥ अन्नार्थिनमनुप्राप्तंविद्धि
मांद्विजसत्तम ॥ १३ ॥ स्वागतंतेस्त्वितिमुनिंमुद्गलःप्रत्यभाषत ॥ पाद्यमाचमनीयंचप्रतिपाद्यार्घ्यमुत्तमम् ॥ १४ ॥ प्राद‍ात्सतापसायान्नंक्षुधितायातिथिव्रती ॥
उन्मत्तायपरांश्रद्धामास्थायसधृतव्रतः ॥ १५ ॥ ततस्तदन्नंरसवत्सएवक्षुधयान्वितः ॥ बुभुजेकृत्स्नमुन्मत्तःप्रादात्तस्मैचमुद्गलः ॥ १६ ॥ भुक्त्वाचान्नंततःसर्वमु
च्छिष्टेनात्मनस्ततः ॥ अथांगंलिलिपेन्नेनयथागतमगाच्चसः ॥ १७ ॥

वृत्तिमल्पसंग्रहरूपां इष्टीकृतंइष्टिभिरेवनिर्वर्त्यंनतुपश्वादिना सत्रंयज्ञं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ पर्ववैश्वदेववरुणप्रघासादिकंकर्म कालंकालेफाल्गुन्यादौ अत्यंतसंयोगेद्वितीया व्रीहिद्रोणमात्रंयद्दासिध्य
तितदाददाति ॥ ८ ॥ तद्दाचदीयमानंतद्वर्धतिवर्धते ॥ ९ ॥ अर्च्छतिप्राप्नोति ॥ १० ॥ ११ ॥ विकचोहसन्मुंडोवा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

द्वितीयपक्षे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्षुत्क्षुधा धर्मसहितांसंज्ञां त्वयातुप्राणधर्मःक्षुधाइंद्रियधर्मौरसनातदुभयंजितमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

एवंद्वितीयेसंप्राप्तेयथाकालेमनीषिणः॥ आगम्यबुभुजेसर्वमन्नमुंछोपजीविनः ॥ १८ ॥ निराहारस्तुसमुनिरुंछमार्जयतेपुनः ॥ नचैनंविक्रियांनेतुमशकन्मु
द्गलंक्षुधा॥ १९ ॥ नक्रोधोनचमात्सर्यंनावमानोनसंभ्रमः॥ सपुत्रदारमुंछंतमाविवेशद्विजोत्तमम्॥ २० ॥ तथातमुंछधर्माणंदुर्वासामुनिसत्तमम्॥ उपतस्थे
यथाकालंषट्कृत्वःकृतनिश्चयः॥ २१ ॥ नचास्यमनसाकश्चिद्विकारंददृशेमुनिः॥ शुद्धसत्त्वस्यशुद्धंसददृशेनिर्मलंमनः ॥ २२ ॥ तमुवाचततःप्रीतःसमुनिर्मुद्गलं
ततः॥ त्वत्समोनास्तिलोकेस्मिन्दातामात्सर्यवर्जितः॥ २३ ॥ क्षुद्धर्मसंज्ञांप्रणुदत्यादत्तेधैर्यमेवच॥ रसानुसारिणीजिह्वाकर्षत्येवरसान्प्रति॥ २४॥ आहारप्रभ
वाःप्राणामनोदुर्निग्रहंचलम्॥ मनसश्चेंद्रियाणांचाप्यैकाग्र्यंनिश्चितंतपः ॥ २५॥ श्रमेणोपार्जितंत्यक्तुंदुःखंशुद्धेनचेतसा ॥ तत्सर्वंभवतासाधोयथावदुपाप
दितम्॥ २६ ॥ प्रीताःस्मोनुगृहीताश्चसमेत्यभवतासह॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंसंविभागोदमःशमः॥ २७॥ दयासत्यंचधर्मश्चत्वयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ जितास्तेक
र्मभिर्लोकाःप्राप्तोसिपरमांगतिम्॥ २८॥ अहोदानंविघुष्टंतेसुमहत्स्वर्गवासिभिः॥ सशरीरोभवान्गंतास्वर्गंसुचरितव्रत ॥ २९ ॥ इत्येवंवदतस्तस्यतदादुर्वास
सोमुनेः॥ देवदूतोविमानेनमुद्गलंप्रत्युपस्थितः॥ ३० ॥ हंससारसयुक्तेनकिंकिणीजालमालिना ॥ कामगेनविचित्रेणदिव्यगंधवतातथा॥ ३१ ॥ उवाचचैनंवि
प्रर्षिंविमानंकर्मभिर्जितम्॥ समुपारोहसंसिद्धिंप्राप्तोसिपरमांमुने॥ ३२ ॥ तमेवंवादिनमृषिर्देवदूतमुवाचह॥ इच्छामिभवताप्रोक्तान्गुणान्स्वर्गनिवासिनाम्
॥ ३३ ॥ केगुणास्तत्रवसतांकिंतपःकश्चनिश्चयः॥ स्वर्गेतत्रसुखंकिंचदोषोवादेवदूतक॥ ३४ ॥ सतांसाप्तपदंमित्रमाहुःसंतःकुलोचिताः ॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यपृ
च्छामित्वामहंविभो॥ ३५ ॥ यदत्रतथ्यंपथ्यंचतद्ब्रवीह्यविचारयन्॥ श्रुत्वातथाकरिष्यामिव्यवसायंगिरातव ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्व
णिव्रीहिद्रौणिक० मुद्गलोपाख्यानेषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ देवदूतउवाच ॥ ॥ महर्षेआर्यबुद्धिस्त्वं
यःस्वर्गसुखमुत्तमम्॥ संप्राप्तंबहुमंतव्यंविमृशस्यबुधोयथा ॥ १ ॥

॥ ३१ ॥ उवाचदेवदूतइत्यनुकृष्यते ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ व्यवसायंनिश्चयं ॥ ३६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥ ॥ छ ॥
महर्षेइति विमृशसिशुभमशुभंवेतिविचारयसि ॥ १ ॥

स्वर्लोकःसुखलोकः यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंयत्तत्सुखंस्वःपदास्पदमितिश्रुतिः तत्प्रधानत्वाल्लोकोपिस्वःशब्दवाच्यः ऊर्ध्वंगमनादित्यूर्ध्वगः सत्पथोब्रह्ममार्गःक्रममुक्तिस्थानमि
त्यर्थः देवयानेनमार्गेणअर्चिरादिपर्ववताचरंत्यस्मिन्नितिदेवयानचरः ॥ २ ॥ पुंसःपुमांसः ॥ ३ ॥ ४ ॥ धर्माग्र्यंधर्मश्रेष्ठंयोगं ॥ ५ ॥ यामाधामाश्चगणविशेषाः ॥ ६ ॥ देवानांनिकायाआलयायेषुतेषां

उपरिष्टाच्चस्वर्लोकोयोयंस्वरितिसंज्ञितः॥ ऊर्ध्वगःसत्पथःशश्वद्देवयानचरोमुने॥ २॥नातप्ततपसःपुंसोनामहायज्ञयाजिनः ॥नानृतानास्तिकाश्चैवतत्रगच्छं
तिमुद्गल॥ ३॥ धर्मात्मानोजितात्मानःशांतादांताविमत्सराः॥दानधर्मरताःपुंसःशूराश्चाहवलक्षणाः॥ ४॥ तत्रगच्छंतिधर्माग्र्यंकृत्वाशमदमात्मकम्॥ लोका
न्पुण्यकृतांब्रह्मन्सद्भिराचरितान्नृभिः॥ ५॥ देवाःसाध्यास्तथाविश्वेतथैवचमहर्षयः॥ यामाधामाश्चमौद्गल्यगंधर्वाप्सरसस्तथा ॥ ६॥ एषांदेवनिकायानांपृथक्
पृथगनेकशः॥ भास्वंतःकामसंपन्नालोकास्तेजोमयाःशुभाः॥ ७॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनानिहिरण्मयः॥ मेरुःपर्वतराड्यत्रदेवोद्यानानिमुद्गल॥८॥ नंदना
दीनिपुण्यानिविहाराःपुण्यकर्मणाम्॥ नक्षुत्पिपासेनग्लानिर्नशीतोष्णेभयंतथा ॥ ९॥ बीभत्समशुभंवापितत्रकिंचिन्नविद्यते ॥ मनोज्ञाःसर्वतोगंधाःसुखस्प
र्शाश्चसर्वशः॥ १०॥ शब्दाःश्रुतिमनोग्राह्याःसर्वतस्तत्रवैमुने॥ नशोकोनजरातत्रनायासपरिदेवने ॥ ११ ॥ ईदृशःसमुनेलोकःस्वकर्मफलहेतुकः॥ सुकृतैस्त
त्रपुरुषाःसंभवंत्यात्मकर्मभिः॥ १२॥ तैजसानिशरीराणिभवंत्यत्रोपपद्यताम्॥ कर्मजान्येवमौद्गल्यनमातृपितृजान्युत॥ १३॥ नसंस्वेदोनदौर्गंध्यंपुरीषंमूत्र
मेवच॥ तेषांनचरजोवस्त्रंबाधतेतत्रवैमुने॥ १४॥ नम्लायंतिस्रजस्तेषांदिव्यगंधामनोरमाः॥ संयुज्यंतेविमानैश्चब्रह्मन्नेवंविधैश्चते॥ १५॥ ईर्ष्याशोकक्लमापे
तामोहमात्सर्यवर्जिताः॥ सुखंस्वर्गजितस्तत्रवर्तयंतेमहामुने ॥ १६ ॥ तेषांतथाविधानांतुलोकानांमुनिपुंगव ॥ उपर्युपरिलोकस्यलोकादिव्यागुणान्विताः॥
॥ १७॥ पुरस्ताद्ब्राह्मणास्तत्रलोकास्तेजोमयाःशुभाः॥ यत्रयांत्यृषयोब्रह्मन्पूताःस्वैःकर्मभिःशुभैः ॥ १८॥ ऋभवोनामतत्रान्येदेवानामपिदेवताः ॥ तेषांलोका
त्परतरेयान्यजंतीहदेवताः ॥ १९॥ स्वयंप्रभास्तेभास्वंतोलोकाःकामदुघाःपरे॥ नतेषांस्त्रीकृतस्तापोनलोकैश्वर्यमत्सरः ॥ २०॥ नवर्तयंत्याहुतिभिस्तेनाप्यमृ
तभोजनाः॥ तथादिव्यशरीरास्तेनचविग्रहमूर्तयः॥ २१॥ नसुखेसुखकामास्तेदेवदेवाःसनातनाः॥ नकल्पपरिवर्तेषुपरिवर्तंतितेतथा॥ २२॥

देवनिकायानां ॥ ७ ॥ त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणियोजनान्युपरिपरिधिरित्यर्थः उच्छ्रायस्यचतुरशीतिसहस्रमानमितिजंबूखंडेवक्ष्यमाणत्वात्॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ उपपद्यतामुपगच्छतां ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ एवंविधैरितिदृश्यमानप्रदर्शनं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ व्युष्टिःसंपत्तिः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६ ॥ बलंपरवैराग्यं बुद्धिर्ज्ञानं ॥४७॥

जरामृत्युःकुतस्तेषांहर्षःप्रीतिःसुखंनच ॥ नदुःखंनसुखंचापिरागद्वेषौकुतोमुने ॥२३॥ देवानामपिमौद्गल्यकांक्षितासागतिःपरा ॥ दुष्प्रापापरमासिद्धिरगम्याका
मगोचरैः ॥ २४ ॥ त्रयस्त्रिंशदिमेदेवायेषांलोकामनीषिभिः ॥ गम्यंतेनियमैःश्रेष्ठैर्दानैर्वाविधिपूर्वकैः ॥ २५ ॥ सेयंदानकृताव्युष्टिरनुप्राप्तासुखंत्वया ॥ तांभुं
क्ष्वसुकृतैर्लब्धांतपसाद्योतितप्रभः ॥ २६ ॥ एतत्स्वर्गसुखंविप्रलोकानानाविधास्तथा ॥ गुणाःस्वर्गस्यप्रोक्तास्तेदोषानपिनिबोधमे ॥ २७ ॥ कृतस्यकर्मणस्तत्र
भुज्यतेयत्फलंदिवि ॥ नचान्यत्क्रियतेकर्ममूलच्छेदेनभुज्यते ॥ २८ ॥ सोत्रदोषोमममतस्तस्यांतेपतनंचयत् ॥ सुखव्याप्तमनस्कानांपतनंयच्चमुद्गल ॥ २९ ॥
असंतोषःपरीतापोदृष्ट्वादीप्ततराःश्रियः ॥ यद्भवत्यवरेस्थानेस्थितानांतत्सुदुष्करम् ॥३०॥ संज्ञामोहश्चपततांरजसाचप्रधर्षणम् ॥ प्रम्लानेषुचमाल्येषुततःपिप
तिषोर्भयम् ॥३१॥ आब्रह्मभवनादेतेदोषामौद्गल्यदारुणाः ॥ नाकलोकेसुकृतिनांगुणास्त्वयुतशोनृणाम् ॥ ३२ ॥ अयंत्वन्योगुणःश्रेष्ठश्च्युतानांस्वर्गतोमुने ॥ शु
भानुशययोगेनमनुष्येषूपजायते ॥ ३३ ॥ तत्रापिसमहाभागःसुखभागभिजायते ॥ नचेत्संबुध्यतेतत्रगच्छत्यधमतांततः ॥ ३४ ॥ इहयत्क्रियतेकर्मतत्परत्रोप
भुज्यते ॥ कर्मभूमिरियंब्रह्मन्फलभूमिरसौमता ॥ ३५ ॥ ॥ मुद्गलउवाच ॥ ॥ महांतस्तुअमीदोषास्त्वयास्वर्गस्यकीर्तिताः ॥ निर्दोषएवयस्त्वन्योलोकंतंप्रव
दस्वमे ॥ ३६ ॥ ॥ देवदूतउवाच ॥ ॥ ब्रह्मणःसदनादूर्ध्वंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ शुद्धंसनातनंज्योतिःपरंब्रह्मेतियद्विदुः ॥ ३७ ॥ नतत्रविप्रगच्छंतिपुरुषाविषयात्म
काः ॥ दंभलोभमहाक्रोधमोहद्रोहैरभिद्रुताः ॥ ३८ ॥ निर्ममानिरहंकारानिर्द्वंद्वाःसंयतेंद्रियाः ॥ ध्यानयोगपराश्चैवतत्रगच्छंतिमानवाः ॥ ३९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्या
तंयन्मांपृच्छसिमुद्गल ॥ तवानुकंपयासाधोसाधुगच्छाममाचिरम् ॥ ४० ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुमौद्गल्योवाक्यंविममृशोधिया ॥ विमृश्यचमुनिश्रे
ष्ठोदेवदूतमुवाचह ॥ ४१ ॥ देवदूतनमस्तेस्तुगच्छतातयथासुखम् ॥ महादोषेणमेकार्यंनस्वर्गेणसुखेनवा ॥ ४२ ॥ पतनांतेमहादुःखंपरितापःसुदारुणः ॥ स्वर्ग
भाजश्चरंतीहतस्मात्स्वर्गंनकामये ॥ ४३ ॥ यत्रगत्वानशोचंतिनव्यथंतिचलंतिवा ॥ तदहंस्थानमत्यंतंमार्गयिष्यामिकेवलम् ॥ ४४ ॥ इत्युक्त्वासमुनिर्वाक्यंदे
वदूतंविसृज्यतम् ॥ शिलोंछवृत्तिर्धर्मात्माशममातिष्ठदुत्तमम् ॥ ४५ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्भूत्वासमलोष्टाश्मकांचनः ॥ ज्ञानयोगेनशुद्धेनध्याननित्योबभूवह ॥
॥ ४६ ॥ ध्यानयोगाद्बलंलब्ध्वाप्राप्यबुद्धिमनुत्तमाम् ॥ जगामशाश्वतींसिद्धिंपरांनिर्वाणलक्षणाम् ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ नेमिंचक्रधारां अराःनाभिर्नेमिसंधानदारूणि ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै०भा०एकषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥७॥ ॥ वसत्स्विति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥ ६ ॥

तस्मात्त्वमपिकौंतेयनशोकंकर्तुमर्हसि ॥ राज्यात्स्फीतात्परिभ्रष्टस्तपसातदवाप्स्यसि ॥ ४८ ॥ सुखस्यानंतरंदुःखंदुःखस्यानंतरंसुखम् ॥ पर्यायेणोपसर्पंतेनरंने
॥२६१॥ मिमराइव ॥ ४९ ॥ पितृपैतामहंराज्यंप्राप्स्यस्यमितविक्रम ॥ वर्षात्त्रयोदशादूर्ध्वंव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ५० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सएवमुक्त्वाभगवान्
व्यासःपांडवनंदनम् ॥ जगामतपसेधीमान्पुनरेवाश्रमंप्रति ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीम०आरण्यकेप०व्रीहिद्रौणिक०मुद्गलदेवदूतसंवादेएकषष्ट्यधिकद्विशततमो
ऽध्यायः ॥ २६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तंचव्रीहिद्रौणिकपर्व ॥ ॥ अथद्रौपदीहरणपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ वसत्स्वेवंवनेतेषुपांडवेषुमहात्म
सु ॥ रममाणेषुचित्राभिःकथाभिर्मुनिभिःसह ॥ १ ॥ सूर्यदत्ताक्षयान्नेनकृष्णायाभोजनावधि ॥ ब्राह्मणांस्तर्पमाणेषुयेचान्नार्थमुपागताः ॥ २ ॥ आरण्यानां
मृगाणांचमांसैर्नानाविधैरपि ॥ धार्तराष्ट्रादुरात्मानःसर्वेदुर्योधनादयः ॥ ३ ॥ कथंतेष्वन्ववर्तंतपापाचारामहामुने ॥ दुःशासनस्यकर्णस्यशकुनेश्चमतेस्थिताः ॥
॥ ४ ॥ एतदाचक्ष्वभगवन्वैशंपायनपृच्छतः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातेषांतथावृत्तिंनगरेवसतामिव ॥ ५ ॥ दुर्योधनोमहाराजतेषुपापमरोचयत् ॥ तथा
तैर्निकृतिप्रज्ञैःकर्णदुःशासनादिभिः ॥ ६ ॥ नानोपायैरघंतेषुचिंतयत्सुदुरात्मसु ॥ अभ्यागच्छत्सधर्मात्मातपस्वीसुमहायशाः ॥ ७ ॥ शिष्यायुतसमोपेतोदुर्वा
सानामकामतः ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्यमुनिंपरमकोपनम् ॥ ८ ॥ दुर्योधनोविनीतात्माप्रश्रयेणदमेनच ॥ सहितोभ्रातृभिःश्रीमानातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥ ९ ॥ विधि
वत्पूजयामासस्वयंकिंकरवत्स्थितः ॥ अहानिकतिचित्तत्रतस्थौसमुनिसत्तमः ॥ १० ॥ तंचपर्यचरद्राजादिवारात्रमतंद्रितः ॥ दुर्योधनोमहाराजशापात्तस्यवि
शंकितः ॥ ११ ॥ क्षुधितोस्मिददस्वान्नंशीघ्रंममनराधिप ॥ इत्युक्त्वागच्छतिस्नातुंप्रत्यागच्छतिवैचिरात् ॥ नभोक्ष्याम्यद्यमेनास्तिक्षुधेत्युक्त्वेत्यदर्शनम् ॥ १२ ॥
अकस्मादेत्यचब्रूतेभोजयास्मांस्त्वरान्वितः ॥ कदाचिच्चनिशीथेसउत्थायनिकृतौस्थितः ॥ १३ ॥ पूर्ववत्कारयित्वान्नंनभुंक्तेगर्हयन्स्मसः ॥ वर्तमानेतथातस्मि
न्यदादुर्योधनोनृपः ॥ १४ ॥ विकृतिंनैतिनक्रोधंतदातुष्टोभवन्मुनिः ॥ आहचैनंदुराधर्षोवरदोस्मीतिभारत ॥ १५ ॥ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ ॥ वरंवरयभद्रंतेयत्ते ॥२६१॥
मनसिवर्तते ॥ मयिप्रीतेतुयद्धर्म्यंनालभ्यंविद्यतेतव ॥ १६ ॥

अघंदुःखं ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतं ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे द्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥ ॥ ७ ॥

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यमहर्षेर्भावितात्मनः ॥ अमन्यतपुनर्जातमात्मानंससुयोधनः ॥ १७ ॥ प्रागेवमंत्रितंचासीत्कर्णदुःशासनादिभिः ॥
याचनीयंमुनेस्तुष्टादितिनिश्चित्यदुर्मतिः ॥ १८ ॥ अतिहर्षान्वितोराजन्वरमेनमयाचत ॥ शिष्यैःसहममब्रह्मन्यथाजातोऽतिथिर्भवान् ॥ १९ ॥ अस्मत्कुलेम
हाराजोज्येष्ठःश्रेष्ठोयुधिष्ठिरः ॥ वनेवसतिधर्मात्माभ्रातृभिःपरिवारितः ॥ २० ॥ गुणवान्शीलसंपन्नस्तस्यत्वमतिथिर्भव ॥ यदाचराजपुत्रीसासुकुमारीयश
स्विनी ॥ २१ ॥ भोजयित्वाद्विजान्सर्वान्पतींश्चवरवर्णिनी ॥ विश्रांताचस्वयंभुक्त्वासुखासीनाभवेद्यदा ॥ २२ ॥ तदात्वंतत्रगच्छेथाययनुग्राह्यतामयि ॥ तथा
करिष्येत्वत्प्रीत्येत्येवमुक्त्वासुयोधनम् ॥ २३ ॥ दुर्वासाअपिविप्रेंद्रोयथागतमगात्ततः ॥ कृतार्थमपिचात्मानंतदामेनेसुयोधनः ॥ २४ ॥ करेणचकरंगृह्यकर्णस्य
मुदितोभृशम् ॥ कर्णोपिभ्रातृसहितमित्युवाचनृपंमुदा ॥ २५ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ दिष्ट्याकामःसुसंवृत्तोदिष्ट्याकौरववर्धसे ॥ दिष्ट्यातेशत्रवोमग्नादुस्तरेव्यस
नार्णवे ॥ २६ ॥ दुर्वासःक्रोधजेवह्नौपतिताःपांडुनंदनाः ॥ स्वैरेवतेमहापापैर्गतावैदुस्तरंतमः ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्थंतेनिकृतिप्रज्ञाराजन्दुर्योध
नादयः ॥ हसंतःप्रीतमनसोजग्मुःस्वंस्वंनिकेतनम् ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीम० आरण्यकेप० द्रौपदीह० दुर्वासउपाख्यानेद्विषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६२ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःकदाचिद्दुर्वासाःसुखासीनांस्तुपांडवान् ॥ भुक्त्वाचावस्थितांकृष्णांज्ञात्वातस्मिन्वनेमुनिः ॥ १ ॥ अभ्यागच्छत्परिवृतःशिष्यैरयुत
संमितैः ॥ दृष्ट्वायांतंतमतिथिंसचराजायुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ जगामाभिमुखःश्रीमान्सहभ्रातृभिरच्युतः ॥ तस्मैबद्धांजलिंसम्यगुपवेश्यवरासने ॥ ३ ॥ विधिवत्पूज
यित्वातमातिथ्येनन्यमंत्रयत् ॥ आह्निकंभगवन्कृत्वाशीघ्रमेहीतिचाब्रवीत् ॥ ४ ॥ जगामचमुनिःसोपिस्नातुंशिष्यैःसहानघः ॥ भोजयेत्सहशिष्यंमांकथमित्य
विचिंतयन् ॥ ५ ॥ न्यमज्जत्सलिलेचापिमुनिसंघःसमाहितः ॥ एतस्मिन्नंतरेराजन्द्रौपदीयोषितांवरा ॥ ६ ॥ चिंतामवापपरमामन्नहेतोःपतिव्रता ॥ साचिं
तयंतीचयदानान्नहेतुमविंदत ॥ ७ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एतस्मिन्नंतरेकाले ॥ ६ ॥ ७ ॥

कृष्णंपापकर्षकं कंसस्यकामादेर्दुष्टराज्ञोवानिषूदनं हेकृष्णकृष्ण अत्यादरसूचनार्थंद्विर्वचनं कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यंपरंब्रह्मकृष्णइत्यभिधीयतइतिश्रुतिप्रणीतःकृष्णपदस्यार्थःम
हांतौब्रह्मांडपिंडावष्टंभक्षमौबाहूयस्य संबाहुभ्यांधमतिसंपतत्रैर्द्यावाभूमीजनयन्देवएकइतिश्रुतेः अव्ययाऽविनाशिन् अत्रदेवकीनंदनस्याव्ययत्वंवदंत्याकृष्णमूर्तेरभौतिकत्वमुक्तं एवमादिनाम्नामर्थःशंकर

मनसाचिंतयामासकृष्णंकंसनिषूदनम् ॥ कृष्णकृष्णमहाबाहोदेवकीनंदनाव्यय ॥ ८ ॥ वासुदेवजगन्नाथप्रणतार्तिविनाशन ॥ विश्वात्मन्विश्वजनकविश्वह
र्तःप्रभोऽव्यय ॥ ९ ॥ प्रपन्नपालगोपालप्रजापालपरात्पर ॥ आकूतीनांचचित्तीनांप्रवर्तकनतास्मिते ॥ १० ॥ वरेण्यवरदानंतअगतीनांगतिर्भव ॥ पुराणपुरु
षप्राणमनोवृत्त्याद्यगोचर ॥ ११ ॥ सर्वाध्यक्षपराध्यक्षत्वामहंशरणंगता ॥ पाहिमांकृपयादेवशरणागतवत्सल ॥ १२ ॥ नीलोत्पलदलश्यामपद्मगर्भारुणेक्ष
ण ॥ पीतांबरपरीधानलसत्कौस्तुभभूषण ॥ १३ ॥ त्वमादिरंतोभूतानांत्वमेवचपरायणम् ॥ परात्परतरंज्योतिर्विश्वात्मासर्वतोमुखः ॥ १४ ॥ त्वामेवाहुःपरंबीजं
निधानंसर्वसंपदाम् ॥ त्वयानाथेनदेवेशसर्वापद्भ्योभयंनहि ॥ १५ ॥ दुःशासनादहंपूर्वंसभायांमोचितायथा ॥ तथैवसंकटादस्मान्मामुद्धर्तुमिहार्हसि ॥ १६ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंस्तुतस्तदादेवःकृष्णयाभक्तवत्सलः ॥ द्रौपद्याःसंकटंज्ञात्वादेवदेवोजगत्पतिः ॥ १७ ॥ पार्श्वस्थांशयनेत्यक्त्वारुक्मिणींकेशवःप्रभुः ॥
तत्राजगामत्वरितोह्यचिंत्यगतिरीश्वरः ॥ १८ ॥ ततस्तंद्रौपदीदृष्ट्वाप्रणम्यपरयामुदा ॥ अब्रवीद्वासुदेवायमुनेरागमनादिकं ॥ १९ ॥ ततस्तामब्रवीत्कृष्णःक्षुधि
तोस्मिभृशातुरः ॥ शीघ्रंभोजयमांकृष्णेपश्चात्सर्वंकरिष्यसि ॥ २० ॥ निशम्यतद्वचःकृष्णालज्जितावाक्यमब्रवीत् ॥ स्थाल्यांभास्करदत्तायामन्नंमद्भोजनावधि
॥ २१ ॥ भुक्तवत्यस्म्यहंदेवतस्मादन्नंनविद्यते ॥ ततःप्रोवाचभगवान्कृष्णांकमललोचनः ॥ २२ ॥ कृष्णेननर्मकालोयंक्षुच्छ्रमेणातुरेमयि ॥ शीघ्रंगच्छमम
स्थालीमानयित्वाप्रदर्शय ॥ २३ ॥ इतिनिर्बंधतःस्थालीमानाय्यसयदूद्वहः ॥ स्थाल्याःकंठेथसंलग्नंशाकान्नंवीक्ष्यकेशवः ॥ २४ ॥ उपयुज्याब्रवीदेनामनेनहरि
रीश्वरः ॥ विश्वात्माप्रीयतांदेवस्तुष्टश्चास्त्वितियज्ञभुक् ॥ २५ ॥ आकारयमुनीन्शीघ्रंभोजनायेतिचाब्रवीत् ॥ सहदेवंमहाबाहुःकृष्णःक्लेशविनाशनः ॥ २६ ॥
ततोजगामत्वरितःसहदेवोमहायशाः ॥ आकारितुंतुतान्सर्वान्भोजनार्थंनृपोत्तम ॥ २७ ॥ स्नातुंगतान्देवनद्यांदुर्वासःप्रभृतीन्मुनीन् ॥ तेचावतीर्णाःसलिले
कृतवंतोऽघमर्षणम् ॥ २८ ॥ दृष्ट्वोद्गारान्सान्नरसांस्तृप्त्यापरमयायुताः ॥ उत्तीर्यसलिलात्तस्माद्दृष्टवंतःपरस्परम् ॥ २९ ॥

भगवत्पादीयेविष्णुसहस्रनामव्याख्यानेएवद्रष्टव्यः ॥ ८ ॥ ९ ॥ आकूतीनांचित्तीनांचेतिचेतोवृत्तिविशेषाणां ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ देवनद्यांतत्रस्थएवतीर्थविशेषे ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अलीकानिच्छलानि अलीकंत्वप्रियेन्नृतेइतिनानार्थः

दुर्वाससमभिप्रेक्ष्यतेसर्वेमुनयोब्रुवन् ॥ राज्ञाहिकारयित्वान्नंवयंस्नातुंसमागताः ॥ ३० ॥ आकंठतृप्ताविप्रर्षेकिंस्विद्भुंजामहेवयम् ॥ वृथापाकःकृतोस्माभिस्त
त्रकिंकरवामहे ॥ ३१ ॥ ॥ दुर्वासाउवाच ॥ ॥ वृथापाकेनराजर्षेरपराधःकृतोमहान् ॥ मास्मानधाक्षुर्दृष्ट्वैवपांडवाःक्रूरचक्षुषा ॥ ३२ ॥ स्मृत्वानुभावंराजर्षेरं
बरीषस्यधीमतः ॥ बिभेमिसुतरांविप्राहरिपादाश्रयाज्जनात् ॥ ३३ ॥ पांडवाश्चमहात्मानःसर्वेधर्मपरायणाः ॥ शूराश्चकृतविद्याश्चव्रतिनस्तपसिस्थिताः ॥ ३४ ॥
सदाचाररतानित्यंवासुदेवपरायणाः ॥ क्रुद्धास्तेनिर्दहेयुर्वैतूलराशिमिवानलः ॥ ततएतानपृष्ट्वैवशिष्याःशीघ्रंपलायत ॥ ३५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्यु
क्तास्तेद्विजाःसर्वेमुनिनागुरुणातदा ॥ पांडवेभ्योभृशंभीतादुद्रुवुस्तेदिशोदश ॥ ३६ ॥ सहदेवोदेवनद्यामपश्यन्मुनिसत्तमान् ॥ तीर्थेष्वितस्ततस्तस्याविचचारग
वेषयन् ॥ ३७ ॥ तत्रस्थेभ्यस्तापसेभ्यःश्रुत्वातांश्चैवविद्रुतान् ॥ युधिष्ठिरमथाभ्येत्यतंवृत्तांतंन्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेप्रत्यागमनकांक्षिणः ॥ प्रती
क्षंतःकियत्कालंजितात्मानोवतस्थिरे ॥ ३९ ॥ निशीथेऽभ्येत्यचाकस्मादस्मान्सच्छलयिष्यति ॥ कथंचनिस्तरेमास्मात्कृच्छ्राद्दैवोपसादितात् ॥ ४० ॥ इतिचिं
तापरान्दृष्ट्वानिःश्वसंतोमुहुर्मुहुः ॥ उवाचवचनंश्रीमान्कृष्णःप्रत्यक्षतांगतः ॥ ४१ ॥ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ ॥ भवतामापदंज्ञात्वाऋषेःपरमकोपनात् ॥ द्रौपद्या
चिंतितःपार्थाअहंसत्वरमागतः ॥ ४२ ॥ नभयंविद्यतेतस्मादृषेर्दुर्वाससोऽल्पकम् ॥ तेजसाभवतांभीतःपूर्वमेवपलायितः ॥ ४३ ॥ धर्मनित्यास्तुयेकेचिन्नतेसीदं
तिकर्हिचित् ॥ आपृच्छेवोगमिष्यामिनियतंभद्रमस्तुवः ॥ ४४ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वेरितंकेशवस्यबभूवुःस्वस्थमानसाः ॥ द्रौपद्यासहिताःपार्थास्तमूचु
र्विगतज्वराः ॥ ४५ ॥ त्वयानाथेनगोविंददुस्तरामापदंविभो ॥ तीर्णाःप्लवमिवासाद्यमज्जमानामहार्णवे ॥ ४६ ॥ स्वस्तिसाधयभद्रंतेइत्यज्ञातोययौपुरीम् ॥ पांड
वाश्चमहाभागद्रौपद्यासहिताःप्रभो ॥ ४७ ॥ ऊषुःप्रहृष्टमनसोविहरंतोवनाद्वनम् ॥ इतितेभिहितंराजन्यत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ ४८ ॥ एवंविधान्यलीकानिधार्तरा
ष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥ पांडवेषुवनस्थेषुप्रयुक्तानिवृथाभवन् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिदुर्वासउपाख्यानेत्रिषष्ट्यधिकद्विशत
तमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ४९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्मिन्बहुमृगेरण्येअटमानामहारथाः ॥ काम्यकेभरतश्रेष्ठाविजह्रुस्तेयथामराः ॥ १ ॥ प्रेक्षमाणाबहुविधान्वनोद्देशान्समंततः ॥ यथर्तुकालरम्याश्चवनराजीःसुपुष्पिताः ॥ २ ॥ पांडवामृगयाशीलाश्चरंतस्तन्महद्वनम् ॥ विजह्रुरिंद्रप्रतिमाःकंचित्कालमरिंदम ॥ ३ ॥ ततस्तेयौगपद्येनययुःसर्वेचतुर्दिशम् ॥ मृगयांपुरुषव्याघ्राब्राह्मणार्थेपरंतपाः ॥ ४ ॥ द्रौपदीमाश्रमेन्यस्यतृणबिंदोरनुज्ञया ॥ महर्षेर्दीप्ततपसोधौम्यस्यचपुरोधसः ॥ ५ ॥ ततस्तुराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्महायशाः ॥ विवाहकामःशाल्वेयान्प्रयातःसोभवत्तदा ॥ ६ ॥ महतापरिबर्हेणराजयोग्येनसंवृतः ॥ राजभिर्बहुभिःसार्धमुपायात्काम्यकंचसः ॥ ७ ॥ तत्रापश्यत्प्रियांभार्यांपांडवानांयशस्विनीम् ॥ तिष्ठंतीमाश्रमद्वारिद्रौपदींनिर्जनेवने ॥ ८ ॥ विभ्राजमानांवपुषाबिभ्रतींरूपमुत्तमम् ॥ भ्राजयंतींवनोद्देशंनीलाभ्रमिवविद्युतम् ॥ ९ ॥ अप्सरादेवकन्यावामायावादेवनिर्मिता ॥ इतिकृत्वांजलिंसर्वेददृशुस्तामनिंदिताम् ॥ १० ॥ ततःसराजासिंधूनांवार्धक्षत्रिर्जयद्रथः ॥ विस्मितस्त्वनवद्यांगींदृष्ट्वातांदुष्टमानसः ॥ ११ ॥ सकोटिकास्यंराजानमब्रवीत्काममोहितः ॥ कस्यत्वेषानवद्यांगीयदिवापिनमानुषी ॥ १२ ॥ विवाहार्थोनमेकश्चिदिमांप्राप्यातिसुंदरीम् ॥ एतामेवाहमादायगमिष्यामिस्वमालयम् ॥ १३ ॥ गच्छजानीहिसौम्येमांकस्यवात्रकुतोपिवा ॥ किमर्थमागतासुभ्रूरिदंकंटकितंवनम् ॥ १४ ॥ अपिनामवरारोहामामेषालोकसुंदरी ॥ भजेदद्यायतापांगीसुदतीतनुमध्यमा ॥ १५ ॥ अप्यहंकृतकामःस्यामिमांप्राप्यवरस्त्रियम् ॥ गच्छजानीहिकोन्वस्यानाथइत्येवकोटिक ॥ १६ ॥ सकोटिकास्यस्तच्छ्रुत्वारथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ उपेत्यपप्रच्छतदाक्रोष्टाव्याघ्रवधूमिव ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिजयद्रथागमनेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ कोटिकउवाच ॥ ॥ कात्वंकदंबस्यविनाम्यशाखामेकाश्रमेतिष्ठसिशोभमाना ॥ देदीप्यमानाग्निशिखेवनक्तंव्याधूयमानापवनेनसुभ्रूः ॥ १ ॥ अतीवरूपेणसमन्वितात्वंनचाप्यरण्येषुबिभेषिकिंनु ॥ देवीनुयक्षीयदिदानवीवावराप्सरादैत्यवरांगनावा ॥ २ ॥

तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिबर्हणपरिच्छदेन परिबर्हंतुराजार्हवस्तुन्यपिपरिच्छदेइतिविश्वः ॥ ७ ॥ ८ ॥ नीलाभ्रंनीलमेघं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कोटिकास्यंकोटीदुर्गमंतःपुरंतत्राधिकृताःकोटिकास्तेषामास्यमिवमुख्यं आख्यमितिपाठेसंख्यांतरंवक्तारमितिवा अश्येतिपाठेकोटिकाअश्याव्याप्यायस्येतिवा राजानंक्षत्रियंप्रभुंवा राजाप्रभौचनृपतौक्षत्रियेरजनीपताविति मेदिनी ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६४ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ केति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ धातुःप्रजापतेःसरस्वतीवा विधातुःकश्यपस्यरुद्रस्यवा अदितिःपार्वतीवाविभोर्विष्णोर्लक्ष्मीर्वा ॥ ४ ॥ प्रभवंपितरं प्रभुंमहांतं ॥ ५ ॥ राज्ञःक्षत्रियस्य चयनेइष्टकोच्चये ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनुचक्रंसैन्यमनुलक्षीकृत्यप्रयांति चक्रंसैन्यरथांगयोरितिविश्वः पाठांतरेऽनुयात्रायात्रोपकरणपालाइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ पदातिनःपद्भ्यामतितुंसततंगंतुंशीलंयेषांतेपदातयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

वपुष्मतीवोरगराजकन्यावनेचरीवाक्षणदाचरस्त्री ॥ यद्येवराज्ञोवरुणस्यपत्नीयमस्यसोमस्यधनेश्वरस्य ॥ ३ ॥ धातुर्विधातुःसवितुर्विभोर्वाशक्रस्यवात्वंसदनात्प्रपन्ना ॥ नह्येवनःपृच्छसियेवयंस्मनचापिजानीमतवेहनाथम् ॥४॥ वयंहिमानंतववर्धयंतःपृच्छामभद्रेप्रभवंप्रभुंच ॥ आचक्ष्वबंधूंश्चपतिंकुलंचतत्त्वेनयच्चेहकरोषिकार्यम् ॥५॥ अहंतुराज्ञःसुरथस्यपुत्रोयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥ असौतुयस्तिष्ठतिकांचनांगेरथेहुतोग्निश्चयनेयथैव ॥६॥ त्रिगर्तराजःकमलायताक्षःक्षेमंकरोनामसएषवीरः ॥ अस्मात्परस्त्वेषमहाधनुष्मान्पुत्रःकुलिंदाधिपतेर्वरिष्ठः ॥ ७ ॥ निरीक्षतेत्वांविपुलायताक्षःसुपुष्पितःपर्वतवासनित्यः ॥ असौतुयःपुष्करिणीसमीपेश्यामोयुवातिष्ठतिदर्शनीयः ॥ ८ ॥ इक्ष्वाकुराज्ञःसुभवस्यपुत्रःसएवहंताद्विषतांसुगात्रि ॥ यस्यानुचक्रंध्वजिनःप्रयांतिसौवीरकाद्वादशराजपुत्राः ॥ ९ ॥ शोणाश्वयुक्तेषुरथेषुसर्वेमखेषुदीप्ताइवहव्यवाहाः ॥ अंगारकःकुंजरोगुप्तकश्चशत्रुंजयःसंजयसुप्रवृद्धौ ॥ १० ॥ भयंकरोथभ्रमरोरविश्चसूरःप्रतापःकुहनश्चनाम ॥ यंषट्सहस्रारथिनोनुयांतिनागाहयाश्चैवपदातिनश्च ॥ ११ ॥ जयद्रथोनामयदिश्रुतस्तेसौवीरराजःसुभगेसएषः ॥ तस्यापरेभ्रातरोऽदीनसत्वाबलाहकानीकविदारणाद्याः ॥ १२ ॥ सौवीरवीराःप्रवरायुवानोराजानमेतेबलिनोनुयांति ॥ एतैःसहायैरुपयातिराजामरुद्गणैरिंद्रइवाभिगुप्तः ॥ १३ ॥ अजानतांख्यापयनःसुकेशिकस्यासिभार्यादुहिताचकस्य ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिकोटिकास्यप्रश्नेपंचषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथाब्रवीद्द्रौपदीराजपुत्रीपृष्टाशिबीनांप्रवरेणतेन ॥ अवेक्ष्यमंदंप्रविमुच्यशाखांसंगृह्णतीकौशिकमुत्तरीयम् ॥ १ ॥ बुद्ध्याभिजानामिनरेंद्रपुत्रनमादृशीत्वामभिभाष्टुमर्हति ॥ नत्वेहवक्तास्तितवेहवाक्यमन्योनरोवाप्यथवापिनारी ॥ २ ॥ एकाह्यहंसंप्रतितेनवाचंददानिवैभद्रनिबोधचेदम् ॥ अहंह्यरण्येकथमेकमेकात्वामालपेयंनिरतास्वधर्मे ॥ ३ ॥ जानामिचत्वांसुरथस्यपुत्रंयंकोटिकास्येतिविदुर्मनुष्याः ॥ तस्मादहंशैब्यतथैवतुभ्यमाख्यामिबंधून्प्रथितंकुलंच ॥ ४ ॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति शिबीनांशिबिवंश्यानांक्षत्रियाणां मंदंस्वैरं अवेक्ष्यसंकोच्य तदेवाह विमुच्येति कौशिकंकोशजं ॥ १ ॥ अभिभाष्टुं अभिभाषितुं ॥ २ ॥ तेनकारणेन ॥ ३ ॥ ४ ॥

पंचजनान्पंचपुरुषान् ॥५॥६॥ जयोर्जुनः ॥७॥८॥ तेषामर्थेअतिथिषुयोग्यंस्वधर्मपूजादिकंकर्तुंसंचिंत्यशालांविवेश ॥९॥ ॥ इत्यार०नै०भा०षट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२६६॥ ॥छ॥

अपत्यमस्मिद्रुपदस्यराज्ञःकृष्णेतिमांशैब्यविदुर्मनुष्याः॥साहंवृणेपंचजनान्पतित्वेयेखांडवप्रस्थगताःश्रुतास्ते ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरोभीमसेनार्जुनौचमाद्र्याश्चपुत्रौपुरुषप्रवीरौ॥तेमांनिवेश्येहदिशश्चतस्रोविभज्यपार्थामृगयांप्रयाताः ॥ ६ ॥ प्राचींराजादक्षिणांभीमसेनोजयःप्रतीचींयमजावुदीचीं ॥ मन्येतुतेषांरथसत्तमानांकालोभितःप्राप्तइहोपयातुम्॥७॥ संमानितायास्यथतैर्यथेष्टंविमुच्यवाहानवरोहयध्वम्॥प्रियातिथिर्धर्मसुतोमहात्माप्रीतोभविष्यत्यभिवीक्ष्ययुष्मान् ॥ ८ ॥एतावदुक्त्वाद्रुपदात्मजासाशैब्यात्मजंचंद्रमुखीप्रतीता॥ विवेशतांपर्णशालांप्रशस्तांसंचिंत्यतेषामतिथित्वमर्थे ॥ ९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीवाक्येषट्षष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथासीनेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत॥ यदुक्तंकृष्णयासार्धंतत्सर्वंप्रत्यवेदयत्॥ १ ॥ कोटिकास्यवचःश्रुत्वाशैब्यंसौवीरकोब्रवीत्॥ यदावाचंव्याहरंत्यामस्यांमेरमतेमनः ॥ २ ॥ सीमंतिनीनांमुख्यायांविनिवृत्तःकथंभवान्॥एतांदृष्ट्वास्त्रियोमेन्यायथाशाखामृगस्त्रियः॥ ३॥ प्रतिभांतिमहाबाहोसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥दर्शनादेवहिमनस्तयामेपहृतंभृशम्॥ ४ ॥ तांसमाचक्ष्वकल्याणींयदिस्याद्दैव्यमानुषी॥ ॥कोटिकउवाच ॥ ॥एषावैद्रौपदीकृष्णाराजपुत्रीयशस्विनी ॥५॥ पंचानांपांडुपुत्राणामहिषीसंमताभृशम्॥ सर्वेषांचैवपार्थानांप्रियाबहुमतासती ॥६॥ तयासमेत्यसौवीरसौवीराभिमुखोव्रज ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःप्रत्युवाचपश्यामिद्रौपदीमिति ॥ ७ ॥ पतिःसौवीरसिंधूनांदुष्टभावोजयद्रथः ॥ सप्रविश्याश्रमंपुण्यंसिंहगोष्ठंवृकोयथा ॥ ८ ॥ आत्मनासप्तमःकृष्णामिदंवचनमब्रवीत्॥ कुशलंतेवरारोहेभर्तारस्तेप्यनामयाः ॥ ९ ॥ येषांकुशलकामासितेपिकच्चिदनामयाः ॥ ॥ द्रौपद्युवाच॥ ॥अपितेकुशलंराजन्राष्ट्रेकोशेबलेतथा॥ १० ॥ कच्चिदेकःशिबीनाढ्यान्सौवीरान्सहसिंधुभिः॥ अनुतिष्ठसिधर्मेणयेचान्येविदितास्त्वया ॥ ११ ॥ कौरव्यःकुशलीराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ अहंचभ्रातरश्चास्ययांश्चान्यान्परिपृच्छसि॥ १२ ॥पाद्यंप्रतिगृहाणेदमासनंचनृपात्मज॥ मृगान्पंचाशतंचैवप्रातराशंददानिते॥ १३ ॥

तथेति ॥ १ ॥ सौवीरकोजयद्रथः ॥ २ ॥ यदास्यांमेमनोरमतेतदाभवान्कथंविनिवृत्तइतियोज्यं ॥३॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सिंहगोष्ठंसिंहसभां गोष्ठंगोस्थानकंगोष्ठीसभासंलापयोःस्त्रियामितिमेदिनीलिंगंत्वविवक्षितं गोष्ठमिवगोष्ठमितिवास्थानमेव ॥८॥ सप्तमोबलाहकादीन्षड्भ्रातॄनुपलक्ष्यआत्मनाशरीरेणसप्तानांपूरणः ॥९॥१०॥ अनुतिष्ठसिपालयसि विदितालब्धाः ॥ ११॥१२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ श्रियःसंक्षयेसतीतिशेषः हीनलक्ष्मीकेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ समाःसंवत्सरान् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभा०सप्तषष्ट्यधिकद्विश
शततमोऽध्यायः ॥ २६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सरोषेति रोषेणरागोरक्तिमातेनसहितंसरोषरागंतदुपहतंचम्लानंचतेन वल्गुनासुंदरेण नतेस्वभावतउन्नतेक्रोधेनभ्रुवौयस्यास्तथा विस्फूर्यफूत्कारंकृत्वा

ऐणेयान्पृषतान्न्यंकून्हरिणान्शरभान्शशान् ॥ ऋक्षान्रुरून्शंबरांश्चगवयांश्चमृगान्बहून् ॥ १४ ॥ वराहान्महिषांश्चैवयाश्चान्यामृगजातयः ॥ प्रदास्य
तिस्वयंतुभ्यंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १५॥ ॥जयद्रथउवाच॥ ॥कुशलंप्रातराशस्यसर्वंमेदित्सितंत्वया॥ एहिमेरथमारोहसुखमाप्नुहिकेवलम्॥ १६॥ गतश्री
कान्हृतराज्यान्कृपणान्गतचेतसः ॥ अरण्यवासिनःपार्थान्नानुरोद्धुंत्वमर्हसि ॥ १७॥ नैवप्राज्ञागतश्रीकंभर्तारमुपयुंजते॥ युंजानमनुयुंजीतनश्रियःसंक्षये
वसेत्॥ १८॥ श्रियाविहीनाराष्ट्राच्चविनष्टाःशाश्वतीःसमाः॥ अलंतेपांडुपुत्राणांभक्त्याक्लेशमुपासितुं ॥ १९ ॥ भार्यामेभवसुश्रोणित्यजैनान्सुखमाप्नुहि॥
अखिलान्सिंधुसौवीरानाप्नुहित्वंमयासह॥ २०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्तासिंधुराजेनवाक्यंहृदयकंपनम्॥ कृष्णातस्मादपाक्रामद्देशात्सभ्रुकुटीमु
खी॥ २१॥ अवमत्यास्यतद्वाक्यमाक्षिप्यचसुमध्यमा॥ मैवमित्यब्रवीत्कृष्णालज्जस्वेतिचसैंधवम्॥ २२॥ साकांक्षमाणाभर्तॄणामुपयातमनिंदिता॥ विलो
भयामासपरंवाक्यैर्वाक्यानियुंजती॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणप० जयद्रथद्रौपदीसंवादेसप्तषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥२६७॥ ॥ छ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सरोषरागोपहतेनवल्गुनासरागनेत्रेणनतोन्नतभ्रुवा ॥ मुखेनविस्फूर्यसुवीरराष्ट्रपंततोऽब्रवीत्तंद्रुपदात्मजापुनः
॥ १ ॥ यशस्विनस्तीक्ष्णविषान्महारथानभिब्रुवन्मूढनलज्जसेकथम्॥ महेंद्रकल्पान्निरतान्स्वकर्मसुस्थितान्समूहेष्वपियक्षरक्षसाम्॥ २ ॥ नाकिंचिदीड्यंप्रवदंति
पापंवनेचरंवागृहमेधिनंवा॥ तपस्विनंसंपरिपूर्णविद्यंभषंतिहैवंश्वनराःसुवीर॥ ३ ॥ अहंतुमन्येतवनास्तिकश्चिदेतादृशेक्षत्रियसंनिवेशे॥ यस्त्वद्यपातालमुखे
पतंतंपाणौगृहीत्वाप्रतिसंहरेत॥४॥ नागंप्रभिन्नंगिरिकूटकल्पमुपत्यकांहैमवतींचरंतम्॥ दंडीवयूथादपसेधसित्वंयोजेतुमाशंससिधर्मराजम्॥ ५॥ बाल्यात्प्र
सुप्तस्यमहाबलस्यसिंहस्यपक्ष्माणिमुखाल्लुनासि॥ पदासमाहत्यपलायमानःक्रुद्धंयदाद्रक्ष्यसिभीमसेनम्॥ ६॥

॥ १ ॥ अभिअभिक्रम्यब्रुवन् स्थितानचलान् यक्षादिभिरप्यजेयानित्यर्थः ॥ २ ॥ ईड्यंस्तुत्यं वनेचरंवानप्रस्थं पापंपापवचनं प्रवदंतिसंतइतिशेषः श्वनराःशुनकतुल्यानरास्त्वादृशास्तुएवमुक्तरीत्याभ
षंतिब्रुवंति ॥ ३ ॥ क्षत्रियसंनिवेशेनृपसमाजे पातालमुखेमहागर्ते प्रतिसंहरेत्प्रतिषेधेत ॥ ४ ॥ उपत्यकामद्रिसमीपभूमिं दंडीदंडमात्रायुधोयूथात्समूहादपसेधसिअपकर्षसि ॥ ५ ॥ बाल्यात्मौढ्यात्
पक्ष्माणिमुखोपरिस्थकेशान् पदासमाहत्यलुनासिछिनत्सि ॥ ६ ॥

॥७॥८॥वेण्वादयःफलिताएवनश्यंतिकर्कटीचपरिणतगर्भानश्यतीतिलोकप्रसिद्धं॥९॥विभीषणेनभयप्रदर्शनेन॥१०॥वयमिति सप्तदशअष्टौकर्माणिनवशक्त्यादयश्चनित्यंसंतियेषुतानिसप्तदशानि नित्ययो
गेप्तत्वर्थीयोर्शआद्यच् तत्रकृषिर्वणिक्पथोदुर्गंसेतुःकुंजरबंधनं खन्याकरकरादानंशून्यानांचनिवेशनं अष्टौसंधानकर्माणिनियुक्तानिमनीषिभिरितिकर्माष्टकंकोशवृद्धिकरं तथाप्रभुशक्तिर्मंत्रशक्तिरुत्सा
हशक्तिःप्रभुसिद्धिर्मंत्रसिद्धिरुत्साहसिद्धिःप्रभूदयोमंत्रोदयउत्साहोदयः प्रभुत्वादीनांस्वरूपतःसामर्थ्यतःफलतश्चयेषुनित्ययोगइत्यर्थः अनवमेषुअनीचेषु षड्भ्योगुणेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी षड्गुणान्प्राप्यपां

महाबलंघोरतरंप्रवृद्धंजातंहरिंपर्वतकंदरेषु॥ प्रसुप्तमुग्रंप्रपदेनहंसियःक्रुद्धमायोत्स्यसिजिष्णुमुग्रम्॥७॥ कृष्णोरगौतीक्ष्णमुखौद्विजिह्वौमत्तःपदाक्रामसिपु
च्छदेशे॥यःपांडवाभ्यांपुरुषोत्तमाभ्यांजघन्यजाभ्यांप्रयुयुत्ससेत्वम्॥८॥ यथाचवेणुःकदलीनलोवाफलंत्यभावायनभूतयेत्मनः॥ तथैवमांतैःपरिरक्ष्यमा
णामादास्यसेकर्कटकीवगर्भम्॥९॥ ॥जयद्रथउवाच॥ ॥जानामिकृष्णेविदितंममैतद्यथाविधास्तेनरदेवपुत्राः॥ नत्वेवमेतेनविभीषणेनशक्यावयंत्रा
सयितुंत्वयाद्य॥१०॥ वयंपुनःसप्तदशेषुकृष्णेकुलेषुसर्वेऽनवमेषुजाताः॥ षड्भ्योगुणेभ्योभ्यधिकाविहीनान्मन्यामहेद्रौपदिपांडुपुत्रान्॥११॥साक्षिप्रमा
तिष्ठगजंरथंवानवाक्यमात्रेणवयंहिशक्याः॥ आशंसवात्वंकृपणंवदंतीसौवीरराजस्यपुनःप्रसादम्॥१२॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ महाबलाकिंत्विहदुर्बलेवसौ
वीरराजस्यमताहमस्मि॥नाहंप्रमाथादिहसंप्रतीतासौवीरराजंकृपणंवदेयम्॥ १३॥यस्याहिकृष्णौपदवींचरेतांसमास्थितावेकरथेसमेतौ॥इंद्रोपितांनापह
रेत्कथंचिन्मनुष्यमात्रःकृपणःकुतोन्यः ॥ १४ ॥ यथाकिरीटीपरवीरघातीनिघ्नन्रथस्थोद्विषतांमनांसि॥ मदंतरेत्वद्ध्वजिनींप्रवेष्टाकक्षंदहन्नग्निरिवोष्णगेषु॥
॥ १५ ॥ जनार्दनःसांधकवृष्णिवीरोमहेष्वासाःकेकयाश्चापिसर्वे ॥ एतेहिसर्वेममराजपुत्राःप्रहृष्टरूपाःपदवींचरेयुः ॥ १६॥मौर्वीविसृष्टाःस्तनयित्नुघोषागां
डीवमुक्तास्त्वतिवेगवंतः॥हस्तंसमाहत्यधनंजयस्यभीमाःशब्दंघोरतरंनदंति॥ १७॥

ड्वेभ्योभ्यधिकाः तेचशौर्यंतेजोधृतिर्दाक्षिण्यदानैश्वर्याणि भवताप्युक्ताःशौर्यंतेजइति यत्रयुद्धेचाप्यपलायनंशौर्येएवांतर्भूतमितिषडेवक्षत्रियकर्माणितस्यगुणत्वेनोच्यंते संधिविग्रहयानासनद्वैधीभावाश्र
याख्यास्तुगुणानीतिशास्त्रोक्तानेहगृह्यंतेतेनेषांसर्वेषामुत्कर्षानाधायकत्वात् हीनबलएवसंधिद्वैधादीनिइच्छतिनप्रबलइति ॥११॥ शक्याःनिवारितुमितिशेषः पुनरितिपांडवपराजयानंतरंवाइदानीमेववात्वं
मत्प्रसादमाशंसप्रार्थय ॥ १२ ॥ प्रमाथान्निग्रहात् प्रतीतासादराप्रख्यातावा सभायांवस्त्रराशिप्रदानेनभगवदनुग्रहीतत्वात् प्रतीतःसादरेज्ञातेहृष्टेइतिमेदिनी ॥ १३ ॥कृष्णौवासुदेवार्जुनौ पदवींचरेतामन्वे
षणंकुरुतएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ मद्दंतरेमन्निमित्तं प्रवेष्टाप्रकर्षेणवेष्टयिष्यति उष्णगेषुनिदाघेषु ॥ १५ ॥ १६ ॥ गांडीवमुक्ताइतिसूचनाच्छराइतिविशेष्यानिर्देशोनदोषाय ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ अभविष्यत्भविष्यतीत्यर्थेव्यत्ययेनलृङ् ॥ १९ ॥ अधमेतिच्छेदः ॥ २० ॥ २१ ॥ संभ्रमंभयं आगतैवास्मिनतुत्वद्वशेस्थास्यामीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥
इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२६८॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥१॥ महावनंकाम्यकं ॥२॥ महावनंमहानालयः गृहिणीगृहमुच्यतइत्युक्तेर्गृहिणी वनंन

गांडीवमुक्तांश्चमहाशरौघान्पतंगसंगानिवशीघ्रवेगान् ॥ यदाद्रष्टास्यर्जुनंवीर्यशालिनंतदास्वबुद्धिंप्रतिनिंदितासि ॥ १८ ॥ सशंखघोषःसतलत्रघोषोगांडीव
धन्वामुहुरुद्वहंश्च ॥ यदाशरानर्पयितातवोरसितदामनस्तेकिमिवाभविष्यत् ॥ १९ ॥ गदाहस्तंभीममभिद्रवंतंमाद्रीपुत्रौसंपतंतौदिशश्च ॥ अमर्षजंक्रोधविषंवमं
तौदृष्ट्वाचिरंतापमुपैष्यसेधम ॥ २० ॥ यथावाहंनातिचरेकथंचित्पतीन्महार्हान्मनसापिजातु ॥ तेनाद्यसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपार्थैःपरिकृष्यमाणम् ॥ २१ ॥
नसंभ्रमंगंतुमहंहिशक्ष्येत्वयानृशंसेनविकृष्यमाणा ॥ समागताहंहिकुरुप्रवीरैःपुनर्वनंकाम्यकमागतास्मि ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साताननुप्रेक्ष्य
विशालनेत्राजिघृक्षमाणानवभर्त्सयंती ॥ प्रोवाचमामास्पृशतेतिभीताधौम्यंप्रचुक्रोशपुरोहितंसा ॥ २३ ॥ जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेजयद्रथस्तंसमवाक्षिप
त्सा ॥ तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः ॥ २४ ॥ प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री ॥ साकृष्यमाणारथमारुरोहधौम्य
स्यपादावभिवाद्यकृष्णा ॥ २५ ॥ ॥ धौम्यउवाच ॥ ॥ नेयंशक्यात्वयानेतुमविजित्यमहारथान् ॥ धर्मंक्षत्रस्यपौराणमवेक्षस्वजयद्रथ ॥ २६ ॥ क्षुद्रंकृत्वाफलं
पापंत्वंप्राप्स्यसिनसंशयः ॥ आसाद्यपांडवान्वीरान्धर्मराजपुरोगमान् ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाह्रियमाणांतांराजपुत्रींयशस्विनीम् ॥
अन्वगच्छत्तदाधौम्यःपदातिगणमध्यगः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणपर्वणिद्रौपदीहरणेअष्टषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदिशःसंप्रविहृत्यपार्थामृगान्वरान्महिषांश्चहत्वा ॥ धनुर्धराःश्रेष्ठतमाःपृथिव्यांपृथक्चरंतःसहिताबभूवुः
॥ १ ॥ ततोमृगव्यालगणानुकीर्णंमहावनंतद्विहगोपघुष्टम् ॥ भ्रातॄंश्चतानभ्यवदद्युधिष्ठिरःश्रुत्वागिरोव्याहरतांमृगाणाम् ॥ २ ॥ आदित्यदीप्तांदिशमभ्युपेत्य
मृगाद्विजाःक्रूरमिमेवदंति ॥ आयासमुग्रंप्रतिवेदयंतोमहावनंशत्रुभिर्बाध्यमानम् ॥ ३ ॥ क्षिप्रंनिवर्तध्वमलंमृगैर्नोमनोहिमेदूयतिदह्यतेच ॥ बुद्धिंसमाच्छा
द्यचमेसमन्युरुद्धूयतेप्राणपतिःशरीरे ॥ ४ ॥

पुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी महाधनमितिपाठेमहच्चतद्धनंचेतिस्त्रीरूपमेवधनं ॥ ३ ॥ समाच्छाद्यमोहयित्वा समन्युःदैन्यसहितः प्राणानामाध्यात्मिकानामिंद्रियाणांपतिर्मुख्यःप्राणः ॥ ४ ॥

अराजकंराजहीनं शौंडैःशुंडयाविदितैर्गजैः पीतरसःपीतजलः यथादासीमुदकुंभंनयंतीमनुलक्ष्यमहामात्रस्तयाऽज्ञातमेवगजंतत्पृष्ठतोनीत्वातेनतज्जलंशोषयतिसाचाकस्माद्घटंलघुतयारिक्तंपश्चाज्जानाति
तद्वत्अस्माभिरज्ञातोऽस्मद्धनंकश्चिद्धरिष्यतितदारिक्तकुंभवद्धनंपश्चाद्द्रक्ष्यामइत्यर्थः ॥ ५ ॥ सैंधवैःसिंधुदेशजैर्वाजिभिरश्वैः सुरथैःशोभनरथैः समानाधिकरणंतृतीयात्रयं ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रेष्यवधूंदास

सरःसुपर्णेनहृतोरगंयथाराष्ट्रंयथाऽराजकमात्तलक्ष्मि ॥ एवंविधंमेप्रतिभातिकाम्यकंशौंडैर्यथापीतरसश्चकुंभः ॥ ५ ॥ तेसैंधवैरत्यनिलोग्रवेगैर्महाजवैर्वाजि
भिरुह्यमानाः ॥ युक्तैर्बृहद्भिःसुरथैर्नृवीरास्तदाश्रमायाभिमुखाबभूवुः ॥ ६ ॥ तेषांतुगोमायुरनल्पघोषोनिवर्ततांवाममुपेत्यपार्श्वम् ॥ प्रव्याहरत्तत्प्रविमृश्यरा
जाप्रोवाचभीमंचधनंजयंच ॥७॥ यथावदत्येषविहीनयोनिःशालावृकोवाममुपेत्यपार्श्वम् ॥ सुव्यक्तमस्मानवमन्यपापैःकृतोभिमर्दःकुरुभिःप्रसह्य ॥८॥ इत्ये
वतेतद्वनमाविशंतोमहत्यरण्येमृगयांचरित्वा ॥ बालामपश्यंततदारुदंतींधात्रेयिकांप्रेष्यवधूंप्रियायाः ॥९॥ तामिंद्रसेनस्त्वरितोभिसृत्यरथादवप्लुत्यततोभ्यधा
वत् ॥ प्रोवाचचैनांवचनंनरेंद्रधात्रेयिकामंतितरस्तदानीं ॥ १० ॥ किंरोदिषित्वंपतिताधरण्यांकिंतेमुखंशुष्यतिदीनवर्णम् ॥ कच्चिन्नपापैःसुनृशंसकृद्भिःप्रमाथि
ताद्रौपदीराजपुत्री ॥ ११ ॥ अचिंत्यरूपासुविशालनेत्राशरीरतुल्याकुरुपुंगवानाम् ॥ यद्येवदेवींपृथिवींप्रविष्टादिवंप्रपन्नाप्यथवासमुद्रम् ॥ १२ ॥ तस्यागमिष्यं
तिपदेहिपार्थायथाहिसंतप्यतिधर्मपुत्रः ॥ कोहीदृशानामरिमर्दनानांक्लेशक्षमानामपराजितानाम् ॥ १३ ॥ प्राणैःसमामिष्टतमांजिहीर्षेदनुत्तमंरत्नमिवप्रमूढः
नबुध्यतेनाथवतीमिहाद्यबहिश्चरंहृदयंपांडवानाम् ॥ १४ ॥ कस्याद्यकायंप्रतिभिद्यघोरामहींप्रवेक्ष्यंतिशिताःशराग्र्याः ॥ मात्वंशुचस्तांप्रतिभीरुविद्धियथाद्यकृ
ष्णापुनरेष्यतीति ॥ १५ ॥ निहत्यसर्वान्द्विषतःसमग्रान्पार्था.समेष्यंत्यथयाज्ञसेन्या ॥ अथाब्रवीच्चारुमुखंविमृज्यधात्रेयिकासारथिमिंद्रसेनम् ॥ १६ ॥ जयद्र
थेनापहृताप्रमथ्यपंचेंद्रकल्पान्परिभूयकृष्णा ॥ तिष्ठंतिवर्त्मानिनवान्यमूनिवृक्षाश्चनम्लांतितथैवभग्नाः ॥ १७ ॥ आवर्तयध्वंत्वनुयातशीघ्रंनदूरयातैवहिरा
जपुत्री ॥ सन्नह्यध्वंसर्वएवेंद्रकल्पामहांतिचारूणिचदंशनानि ॥ १८ ॥ गृह्णीतचापानिमहाधनानिशरांश्चशीघ्रंपदवींचरध्वम् ॥ पुराहिनिर्भर्त्सनदंडमोहिता
प्रमोहचित्तावदनेनशुष्यता ॥ १९ ॥ ददातिकस्मैचिदनर्हतेतनुंवराज्यपूर्णामिवभस्मनिस्रुचम् ॥ पुरातुषाग्नाविवहूयतेहविःपुराश्मशानेस्रगिवापविध्यते ॥ २० ॥
पुराचसोमोऽध्वरगोऽवलिह्यतेशुनायथाविप्रजनेप्रमोहिते ॥ महत्यरण्येमृगयांचरित्वापुराशृगालोनलिनींविगाहते ॥ २१ ॥

भार्यां ॥ ९ ॥ अंतितरःसमीपतरः आर्ततरइतिपाठः ॥१०॥११॥१२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ पुरायावदनर्हतेतनुंनददातितावच्छीघ्रमनुयातेतिचतुर्थेनसंबंधः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥

॥ २२ ॥ प्रतिकामदूरेऽत्र परुषाणिअनर्हतेतनुंददातीत्यादीनिदुःश्राव्याणि मत्तत्वात् वंचनांस्वजनस्यतवैववधरूपां॥२३॥२४॥२५॥२६॥धर्षणात्पराभवात्॥२७॥२८॥ ॥इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी

मावःप्रियायाःसुनसंसुलोचनंचंद्रप्रभाच्छंवदनंप्रसन्नम्॥स्पृश्याच्छुभंकश्चिदकृत्यकारीश्वावैपुरोडाशमिवाध्वरस्थम्॥एतानिवर्त्मान्यनुयातशीघ्रंमावःकाल
क्षिप्रमिहात्यगाद्वै॥ २२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥भद्रेप्रतिकामनियच्छवाचंमास्मत्सकाशेपरुषाण्यवोचः॥ राजानोवायदिवाराजपुत्राबलेनमत्तावंचनां
प्राप्नुवंति ॥ २३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥एतावदुक्त्वाप्रययुर्हिशीघ्रंतान्येववर्त्मान्यनुवर्तमानाः॥ मुहुर्मुहुर्व्यालवदुच्छ्वसंतोज्यांविक्षिपंतश्चमहाधनुर्भ्यः
॥ २४॥ततोपश्यंस्तस्यसैन्यस्यरेणुमुद्धूतंवैवाजिखुरप्रणुन्नम्॥पदातीनांमध्यगतंचधौम्यंविक्रोशंतंभीममभिद्रवेति॥ २५॥ तेसांत्व्यधौम्यंपरिदीनसत्वाःसु
खंभवानेत्विति राजपुत्राः॥ श्येनायथैवामिषसंप्रयुक्ताजवेनतत्सैन्यमथाभ्यधावन्॥ २६॥तेषांमहेंद्रोपमविक्रमाणांसंरब्धानांधर्षणाद्याज्ञसेन्याः॥क्रोधःप्र
जज्वालजयद्रथंचदृष्ट्वाप्रियांतस्यरथेस्थितांच॥ २७॥प्रचुक्रुशुश्चाप्यथसिंधुराजंवृकोदरश्चैवधनंजयश्च॥यमौचराजाचमहाधनुर्धरास्ततोदिशःसंमुमुहुः
परेषाम्॥२८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौ०ह०प०पार्थागमनेऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२६९॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउ
वाच॥ ॥ततोघोरतरःशब्दोवनेसमभवत्तदा॥ भीमसेनार्जुनौदृष्ट्वाक्षत्रियाणाममर्षिणां॥ १ ॥ तेषांध्वजाग्राण्यभिवीक्ष्यराजास्वयंदुरात्माकुरुपुंगवा
नाम्॥ जयद्रथोयाज्ञसेनीमुवाचरथेस्थितांभानुमतींहतौजाः॥ २ ॥ आयांतीमेपंचरथामहांतोमन्येचकृष्णेपतयस्तवैते॥साजानतीख्यापयनःसुकेशिपरंपरं
पांडवानांरथस्थम्॥ ३॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥किंतेज्ञातैर्मूढमहाधनुर्धरैरनायुष्यंकर्मकृत्वातिघोरम्॥ एतेवीराःपतयोमेसमेतानवःशेषःकश्चिदिहास्तियुद्धे॥४॥
आख्यातव्यंत्वेवसर्वंमुमूर्षोर्मयातुभ्यंपृष्टयाधर्मएषः॥नमेव्यथाविद्यतेत्वद्भयंवासंपश्यंत्याःसानुजंधर्मराजम्॥ ५॥ यस्यध्वजाग्रेनदतोमृदंगौनंदोपनंदौम
धुरौयुक्तरूपौ॥एतंस्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञंसदाजनाःकृत्यवंतोनुयांति॥ ६ ॥यएषजांबूनदशुद्धगौरःप्रचंडघोणस्तनुरायताक्षः॥एतंकुरुश्रेष्ठतमंवदंतियुधिष्ठि
रंधर्मसुतंपतिंमे॥ ७॥अप्येषशत्रोःशरणागतस्यदद्यात्प्राणान्धर्मचारीनृवीरः॥ परेह्येनंमूढजवेनभूतयेत्वमात्मनःप्रांजलिर्न्यस्तशस्त्रः॥ ८॥ अथाप्येनंपश्य
सियंरथस्थंमहाभुजंशालमिवप्रवृद्धं॥ संदष्टौष्ठंभ्रुकुटीसंहतभ्रुवंवृकोदरोनामपतिर्ममैषः॥ ९॥

येभारतभावदीपेऊनसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २६९ ॥ ॥छ॥ ॥ततइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ अनायुष्यमायुर्नाशकंमृत्युदमित्यर्थः॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥७॥ परेहिशरणंगच्छ एनंधर्मराजं॥ ८॥९॥

आजानेयाअश्वविशेषाः ॥ १० ॥ अपराद्धाःअपराधवंतः शेषंजीवनं वैरस्यांतंशत्रुनाशंसंविधायआहृत्योपयातिकुर्वन्नपिअतीवशांतिंनोपैतीति मरणांतानिवैराणीतिलोकेप्रसिद्धंअयंतुमारयित्वापिपु

आजानेयाबलिनःसाधुदांतामहाबलाःशूरमुदावहंति॥ एतस्यकर्माण्यतिमानुषाणिभीमेतिशब्दोस्यगतःपृथिव्याम्॥ १० ॥ नास्यापराद्धाःशेषमवाप्नुवंतिना
यंवैरंविस्मरतेकदाचित्॥ वैरस्यांतंसंविधायोपयातिपश्चाच्छांतिंनचगच्छत्यतीव॥ ११॥ धनुर्धराग्र्योधृतिमान्यशस्वीजितेंद्रियोवृद्धसेवीनृवीरः॥ भ्राताच
शिष्यश्चयुधिष्ठिरस्यधनंजयोनामपतिर्ममैषः ॥ १२ ॥ योवैनकामान्नभयान्नलोभात्त्यजेद्धर्मंननृशंसंचकुर्यात्॥ सएषवैश्वानरतुल्यतेजाःकुंतीसुतःशत्रुसहः
प्रमाथी॥ १३॥ यःसर्वधर्मार्थविनिश्चयज्ञोभयार्तानांभयहर्तामनीषी॥ यस्योत्तमंरूपमाहुःपृथिव्यांयंपांडवाःपरिरक्षंतिसर्वे॥ १४॥ प्राणैर्गरीयांसमनुव्रतंवै
सएषवीरोनकुलःपतिर्मे॥ यःखड्गयोधीलघुचित्रहस्तोमहांश्चधीमान्सहदेवोद्वितीयः॥ १५॥ यस्याद्यकर्मद्रक्ष्यसेमूढसत्त्वशतक्रतोर्वादैत्यसेनासुसंख्ये॥ शूरः
कृतास्त्रोमतिमान्मनस्वीप्रियंकरोधर्मसुतस्यराज्ञः ॥ १६ ॥ यएषचंद्रार्कसमानतेजाजघन्यजःपांडवानांप्रियश्च ॥ बुद्ध्यासमोयस्यनरोनविद्यतेवक्तातथास
त्सुविनिश्चयज्ञः॥ १७ ॥ सएषशूरोनित्यममर्षणश्चधीमान्प्राज्ञःसहदेवःपतिर्मे॥ त्यजेत्प्राणान्प्रविशेद्धव्यवाहंनत्वेवैषव्याहरेद्धर्मबाह्यम्॥ १८॥ सदामनस्वी
क्षत्रधर्मेरतश्चकुंत्याःप्राणैरिष्टतमोनृवीरः॥ विशीर्यतींनावमिवार्णवांतेरत्नाभिपूर्णांमकरस्यपृष्ठे॥१९॥ सेनांतवेमांहतसर्वयोधांविक्षोभितांद्रक्ष्यसिपांडुपुत्रैः॥
इत्येतेवैकथिताःपांडुपुत्रायांस्त्वंमोहादवमन्यप्रवृत्तः॥ यद्येतेभ्योमुच्यसेरिष्टदेहःपुनर्जन्मप्राप्स्यसेजीवएव॥ २०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःपार्थाःपंच
पंचेंद्रकल्पास्त्यक्त्वात्रस्तान्प्रांजलींस्तान्पदातीन्॥ यथानीकंशरवर्षांधकारंचक्रुःक्रुद्धाःसर्वतःसंनिगृह्य॥ २१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदी
हरणप० द्रौपदीवाक्येसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७०॥ ॥ ६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥संतिष्ठतप्रहरततूर्णंविपरिधावत॥ इतिस्मसैंधवोराजा
चोदयामासतान्नृपान्॥ १॥ ततोघोरतमःशब्दोरणेसमभवत्तदा॥ भीमार्जुनयमान्दृष्ट्वासैन्यानांसयुधिष्ठिरान् ॥ २ ॥ शिबिसौवीरसिंधूनांविषादश्चाप्यजा
यत॥ तान्दृष्ट्वापुरुषव्याघ्रान्व्याघ्रानिवबलोत्कटान्॥ ३॥

त्रपौत्रादिकमपिनशेषयतीत्यत्यंतदीर्घकोपित्वमुक्तं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ यंपरिरक्षंतिसनकुलइतिद्वयोःसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ मूढसत्त्वमूढबुद्धे शतक्रतोर्वाशतक्रतोरिव ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ १९॥
जीवएवजीवन्नेवअमृत्वैवपुनर्जन्मप्राप्स्यसे ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७० ॥ ॥ ६॥ ॥ संतिष्ठतेति ॥१॥२॥३॥

॥ ४ ॥ अंतरमभ्यहारयत् भीमजयद्रथयोर्मध्येप्रवेशेनव्यवधानंकृतवान्रथवंशेनरथवर्गेण ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

हेमचित्रसमुत्सेधांसर्वशैक्यायसींगदाम् ॥ प्रगृह्याभ्यद्रवद्भीमःसैंधवंकालचोदितम् ॥ ४ ॥ तदंतरमथावृत्यकोटिकास्योभ्यहारयत् ॥ महतारथवंशेनपरिवा
र्यवृकोदरम् ॥ ५ ॥ शक्तितोमरनाराचैर्वीरबाहुप्रचोदितैः ॥ कीर्यमाणोपिबहुभिर्नस्मभीमोभ्यकंपत ॥ ६ ॥ गजंतुसगजारोहंपदातींश्चचतुर्दश ॥ जघानगद
याभीमःसैंधवध्वजिनीमुखे ॥ ७ ॥ पार्थःपंचशतान्शूरान्पार्वतीयान्महारथान् ॥ परीप्समानःसौवीरंजघानध्वजिनीमुखे ॥ ८ ॥ राजास्वयंसुवीराणांप्रव
राणांप्रहारिणाम् ॥ निमेषमात्रेणशतंजघानसमरेतदा ॥ ९ ॥ ददृशेनकुलस्तत्ररथात्प्रस्कंद्यखड्गधृक् ॥ शिरांसिपादरक्षाणांबीजवत्प्रवपन्मुहुः ॥ १० ॥ सहदे
वस्तुसंयायरथेनगजयोधिनः ॥ पातयामासनाराचैर्द्रुमेभ्यइवबर्हिणः ॥ ११ ॥ ततस्त्रिगर्तःसधनुरवतीर्यमहारथात् ॥ गदयाचतुरोवाहान्राज्ञस्तस्यतदावधी
त् ॥ १२ ॥ तमभ्याशगतंराजापदातिंकुंतिनंदनः ॥ अर्धचंद्रेणबाणेनविव्याधोरसिधर्मराट् ॥ १३ ॥ सभिन्नहृदयोवीरोवक्त्राच्छोणितमुद्वमन् ॥ पपाताभिमु
खःपार्थंछिन्नमूलइवद्रुमः ॥ १४ ॥ इंद्रसेनद्वितीयस्तुरथात्प्रस्कंद्यधर्मराट् ॥ हताश्वःसहदेवस्यप्रतिपेदेमहारथम् ॥ १५ ॥ नकुलंत्वभिसंधायक्षेमंकरमहामुखौ ॥
उभावुभयतस्तीक्ष्णैःशरवर्षैरवर्षताम् ॥ १६ ॥ तोमरैरभिवर्षंतौजीमूताविववार्षिकौ ॥ एकैकेनविपाठेनजघ्नेमाद्रवतीसुतः ॥ १७ ॥ त्रिगर्तराजःसुरथस्तस्या
थरथधूर्गतः ॥ रथमाक्षेपयामासगजेनगजयानवित् ॥ १८ ॥ नकुलस्त्वपभीस्तस्माद्रथाच्चर्मासिपाणिमान् ॥ उद्भ्रांतंस्थानमास्थायतस्थौगिरिरिवाचलः ॥
॥ १९ ॥ सुरथस्तंगजवरंवधायनकुलस्यतु ॥ प्रेषयामाससक्रोधमत्युच्छ्रितकरंततः ॥ २० ॥ नकुलस्तस्यनागस्यसमीपपरिवर्तिनः ॥ सविषाणंभुजंमूलेखड्गे
ननिरकृंतत ॥ २१ ॥ सविनद्यमहानादंगजःकिंकिणिभूषणः ॥ पतन्नवाक्शिराभूमौहस्त्यारोहमपोथयत् ॥ २२ ॥ सतत्कर्ममहत्कृत्वाशूरोमाद्रवतीसुतः ॥
भीमसेनरथंप्राप्यशर्मलेभेमहारथः ॥ २३ ॥ भीमस्त्वापततोराज्ञःकोटिकास्यस्यसंगरे ॥ सूतस्यनुदतोवाहान्क्षुरेणापाहरच्छिरः ॥ २४ ॥ नबुबोधहतंसूतंस
राजाबाहुशालिना ॥ तस्याश्वाव्यद्रवन्संख्येहतसूतास्ततस्ततः ॥ २५ ॥ विमुखंहतसूतंतंभीमःप्रहरतांवरः ॥ जघानतलयुक्तेनप्रासेनाभ्येत्यपांडवः ॥ २६ ॥
द्वादशानांतुसर्वेषांसौवीराणांधनंजयः ॥ चकर्तनिशितैर्भल्लैर्धनूंषिचशिरांसिच ॥ २७ ॥

सविषाणंभुजंसदंतंशुंडादंडं मूलेगंडप्रदेशे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तलयुक्तेनमुष्टियुक्तेन तलंस्वरूपेइत्युपक्रम्यचपेटेचत्सराविति मेदिनी त्सरुःखड्गादिमुष्टिः ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ आदिश्यनामविश्राव्य ॥ ३५ ॥ सैनिकान्निघ्नंतंभीमंवारयामास ॥ ३६ ॥ समरोद्देशेरणभूमौ ॥ ३७ ॥ अन्विषअन्विच्छ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

शिबीनिक्ष्वाकुमुख्यांश्चत्रिगर्तान्सैंधवानपि ॥ जघानातिरथःसंख्येबाणगोचरमागतान् ॥ २८ ॥ सादिताःप्रत्यदृश्यंतबहवःसव्यसाचिना ॥ सपताकाश्चमातंगाःसध्वजाश्चमहारथाः ॥ २९ ॥ प्रच्छाद्यपृथिवींतस्थुःसर्वमायोधनंप्रति ॥ शरीराण्यशिरस्कानिविदेहानिशिरांसिच ॥ ३० ॥ श्वगृध्रकंककाकोलभासगोमायुवायसाः ॥ अतृप्यंस्तत्रवीराणांहतानांमांसशोणितैः ॥ ३१ ॥ हतेषुतेषुवीरेषुसिंधुराजोजयद्रथः ॥ विमुच्यकृष्णांसंत्रस्तःपलायनमनाभवत् ॥ ३२ ॥ सतस्मिन्संकुलेसैन्येद्रौपदीमवतार्यताम् ॥ प्राणप्रेप्सुरुपाधावद्वनंयेननराधमः ॥ ३३ ॥ द्रौपदींधर्मराजस्तुदृष्ट्वाधौम्यपुरस्कृताम् ॥ माद्रीपुत्रेणवीरेणरथमारोपयत्तदा ॥ ३४ ॥ ततस्तद्विद्रुतंसैन्यमपयातेजयद्रथे ॥ आदिश्यादिश्यनाराचैराजघानवृकोदरः ॥ ३५ ॥ सव्यसाचीतुतंदृष्ट्वापलायंतंजयद्रथम् ॥ वारयामासनिघ्नंतंभीमंसैंधवसैनिकान् ॥ ३६ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ यस्यापचारात्प्राप्तोयमस्मान्क्लेशोदुरासदः ॥ तमस्मिन्समरोद्देशेनपश्यामिजयद्रथम् ॥ ३७ ॥ तमेवान्विषभद्रंतेकिंतेयोधैर्निपातितैः ॥ अनामिषमिदंकर्मकथंवामन्यतेभवान् ॥ ३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तोभीमसेनस्तुगुडाकेशेनधीमता ॥ युधिष्ठिरमभिप्रेक्ष्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ हतप्रवीरारिपवोभूयिष्ठंविद्रुतादिशः ॥ गृहीत्वाद्रौपदींराजन्निवर्ततुभवानितः ॥ ४० ॥ यमाभ्यांसहराजेंद्रधौम्येनचमहात्मना ॥ प्राप्याश्रमपदंराजन्द्रौपदींपरिसांत्वय ॥ ४१ ॥ नहिमेमोक्ष्यतेजीवन्मूढःसैंधवकोनृपः ॥ पातालतलसंस्थोपियदिशक्रोस्यसारथिः ॥ ४२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ नहंतव्योमहाबाहोदुरात्मापिससैंधवः ॥ दुःशलामभिसंस्मृत्यगांधारींचयशस्विनीम् ॥ ४३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वादौपदीभीममुवाचव्याकुलेंद्रिया ॥ कुपिताह्रीमतीप्राज्ञापतीभीमार्जुनावुभौ ॥ ४४ ॥ कर्तव्यंचेत्प्रियंमह्यंवध्यःसपुरुषाधमः ॥ सैंधवापसदःपापोदुर्मतिःकुलपांसनः ॥ ४५ ॥ भार्याभिहर्तावैरीयोयश्चराज्यहरोरिपुः ॥ याचमानोपिसंग्रामेनमोक्तव्यःकथंचन ॥ ४६ ॥ इत्युक्तौतौनरव्याघ्रौययतुर्यत्रसैंधवः ॥ राजानिववृतेकृष्णामादायसपुरोहितः ॥ ४७ ॥ सप्रविश्याश्रमपदमपविद्धबृसीमठम् ॥ मार्कंडेयादिभिर्विप्रैरनुकीर्णंददर्शह ॥ ४८ ॥ दौपदीमनुशोचद्भिर्ब्राह्मणैस्तैःसमाहितैः ॥ समियायमहाप्राज्ञःसभार्योभ्रातृमध्यगः ॥ ४९ ॥ तेस्मतंमुदितादृष्ट्वापुनःप्रत्यागतंनृपम् ॥ जित्वातान्सिंधुसौवीरान्द्रौपदींचाहृतांपुनः ॥ ५० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ दुःशलांदुर्योधनभगिनीं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपविद्धाइतस्ततोविशीर्णाबृस्योऋषीणामासनानिमठाश्चच्छात्राणामालयायत्रतत् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ अतिविक्रमयुक्तानिकर्माणि ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥५९॥६० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥
जयद्रथस्त्विति ॥ १ ॥ २ ॥ अत्रास्यजयद्रथस्यपरदारहर्तुःक्षत्रियाधमत्वात्पंचधामारणमुक्तं शिरोगृहीत्वेत्यादिना शिरःकेशेष्वित्यर्थः ताडयामासचपेटाभिरितिशेषः यथोक्तंनीतिशास्त्रे वामपाणिक

सतैःपरिवृतोराजातत्रैवोपविवेशह॥ प्रविवेशाश्रमंकृष्णायमाभ्यांसहभाविनी ॥ ५१ ॥ भीमसेनार्जुनौचापिश्रुत्वाक्रोशगतंरिपुम्॥ स्वयमश्वांस्तुदंतौतौज
वेनैवाभ्यधावताम्॥ ५२ ॥ इदमत्यद्भुतंचात्रचकारपुरुषोर्जुनः॥ क्रोशमात्रगतानश्वान्सैंधवस्यजघानयत्॥५३॥ सहिदिव्यास्त्रसंपन्नःकृच्छ्रकालेप्यसंभ्रमः॥
अकरोद्दुष्करंकर्मशरैरस्त्रानुमंत्रितैः॥ ५४ ॥ ततोभ्यधावतांवीरावुभौभीमधनंजयौ॥ हताश्वंसैंधवंभीतमेकंव्याकुलचेतसम् ॥ ५५ ॥ सैंधवस्तुहतान्दृष्ट्वातथा
श्वान्स्वान्सुदुःखितः॥ अतिविक्रमकर्माणिकुर्वाणंचधनंजयम्॥ ५६ ॥ पलायनकृतोत्साहःप्राद्रवद्येनवैवनम्॥ सैंधवंत्वभिसंप्रेक्ष्यपराक्रांतंपलायने ॥ ५७ ॥
अनुयायमहाबाहुःफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत्॥ अनेनवीर्येणकथंस्त्रियंप्रार्थयसेबलात्॥५८॥ राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनम्॥ कथंत्वनुचरान्हित्वाशत्रुम
ध्येपलायसे॥ ५९ ॥ इत्युच्यमानःपार्थेनसैंधवोनन्यवर्तत॥ तिष्ठतिष्ठेतितंभीमःसहसाभ्यद्रवद्बली॥ मावधीरितिपार्थस्तंदयावान्प्रत्यभाषत॥ ६० ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिद्रौपदीहरणप० जयद्रथपलायनेएकसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचद्रौपदीहरणपर्व॥
॥ अथजयद्रथविमोक्षणपर्व॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ जयद्रथस्तुसंप्रेक्ष्यभ्रातरावुद्यतावुभौ॥ प्राधावत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुदुःखितः॥ १ ॥ तंभीमसे
नोधावंतमवतीर्यरथाद्बली॥ अभिद्रुत्यनिजग्राहकेशपक्षेत्यमर्षणः॥ २ ॥ समुद्यम्यचतंभीमोनिष्पिपेषमहीतले॥ शिरोगृहीत्वाराजानंताडयामासचैवह॥३॥
पुनःसंजीवमानस्यतस्योत्पतितुमिच्छतः॥ पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः॥ ४ ॥ तस्यजानूददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपी
डितः॥ ५ ॥ सरोषंभीमसेनंतुवारयामासफाल्गुनः॥ दुःशलायाःकृतेराजायत्तदाहेतिकौरव॥६॥ ॥ भीमउवाच॥ ॥ नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति॥
कृष्णायास्तदनर्हायाःपरिक्लेष्टानराधमः॥ ७ ॥ किंनुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी॥ त्वंचबालिशयाबुद्ध्यासदैवास्मान्प्रबाधसे॥ ८ ॥

चोत्पीडाभूमौनिष्पेषणंबलात् मूर्ध्निपादप्रहरणंजानुनोदरमर्दनं मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनं कफोणिपातोप्यसकृत्सर्वतस्तलताडनं तालेनयुद्धेभ्रमणंमारणंस्मृतमष्टधेति चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंच
भिःक्षत्रियाधमं षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ घृणीदयावान् बालिशयास्वल्पया बाधसेशत्रुंहंतुंनददासि ॥ ८ ॥

सटाःजटाःकेशसंनिवेशेमध्येमध्येपंचसुस्थानेष्वर्धचंद्रेणबाणेनक्षौरवद्वापयामासेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

एवमुक्त्वासटास्तस्यपंचचक्रेवृकोदरः॥ अर्धचंद्रेणबाणेनकिंचिदब्रुवतस्तदा॥ ९॥ विकत्थयित्वाराजानंततःप्राहवृकोदरः॥ जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु॥ १०॥ दासोस्मीतितथावाच्यंसंसत्सुचसभासुच॥ एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः ॥ ११ ॥ एवमस्त्वितितंराजाकृष्यमाणोजयद्रथः॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रंभीममाहवशोभिनम्॥ १२॥ ततएनंविचेष्टंतंबद्ध्वापार्थोवृकोदरः॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितम्॥ १३॥ ततस्तंरथमास्थायभीमःपार्थानुगस्तदा॥ अभ्येत्याश्रममध्यस्थमभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम्॥ १४॥ दर्शयामासभीमस्तुतदवस्थंजयद्रथम्॥ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतामितिचाब्रवीत्॥ १५॥ राजानंचाब्रवीद्भीमोद्रौपद्याःकथ्यतामिति॥ दासभावंगतोह्येषपांडूनांपापचेतनः ॥ १६ ॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ॥ मुंचेममधमाचारंप्रमाणायदितवयम्॥ १७॥ द्रौपदीचाब्रवीद्भीममभिप्रेक्ष्ययुधिष्ठिरम्॥ दासोयंमुच्यतांराज्ञस्त्वयापंचसटःकृतः॥ १८॥ समुक्तोभ्येत्यराजानमभिवाद्ययुधिष्ठिरम्॥ ववंदेविह्वलोराजंस्तांश्चदृष्ट्वामुनींस्तदा॥ १९॥ तमुवाचघृणीराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ तथाजयद्रथंदृष्ट्वागृहीतंसव्यसाचिना॥ २०॥ अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःपुनःक्वचित्॥ स्त्रीकामंवाधिगस्तुत्वांक्षुद्रःक्षुद्रसहायवान्॥ २१॥ एवंविधंहिकःकुर्यात्त्वदन्यःपुरुषाधमः॥ गतसत्त्वमिवज्ञात्वाकर्तारमशुभस्यतम्॥ २२॥ संप्रेक्ष्यभरतश्रेष्ठःकृपांचक्रेनराधिपः॥ धर्मेतेवर्धतांबुद्धिर्माचाधर्मेमनःकृथाः॥ २३॥ साश्वःसरथपादातःस्वस्तिगच्छजयद्रथ॥ एवमुक्तस्तुसव्रीडंतूष्णींकिंचिद्वाङ्मुखः॥ २४॥ जगामराजन्दुःखार्तोगंगाद्वारायभारत॥ सदेवंशरणंगत्वाविरूपाक्षमुमापतिम्॥ २५॥ तपश्चचारविपुलंतस्यप्रीतोवृषध्वजः॥ बलिंस्वयंप्रत्यगृह्णात्प्रीयमाणस्त्रिलोचनः॥ २६॥ वरंचास्मैददौदेवःसजग्राहचतच्छृणु॥ समस्तान्सरथान्पंचजयेयंयुधिपांडवान्॥ २७॥ इतिराजाब्रवीद्देवंनेतिदेवस्तमब्रवीत्॥ अजय्यांश्चाप्यवध्यांश्चवारयिष्यसितान्युधि॥ २८॥ ऋतेर्जुनंमहाबाहुंनरंनामसुरेश्वरम्॥ बदर्यांतप्ततपसंनारायणसहायकम्॥ २९॥ अजितंसर्वलोकानांदेवैरपिदुरासदम्॥ मयादत्तंपाशुपतंदिव्यमप्रतिमंशरम्॥ अवापलोकपालेभ्योवज्रादीन्समहाशरान्॥ ३०॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ बलिमुपहारं ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नारायणःसहायोयस्यतंनारायणसहायकं ॥ २९ ॥ शरंशृणातिहिनस्तीतिशरमस्त्रं ॥ ३० ॥

नारायणसहायस्याजेयत्वंवक्तुंनारायणमाहात्म्यमेवाह देवदेवइत्यादिना देवानांद्योतकानांसूर्यचंद्राग्निचक्षुर्मनोवाचांज्योतिषांदेवःप्रकाशकः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः येनचक्षूंषिपश्यंतिइत्यादिश्रुतिभ्यः
अनंतस्त्रिविधपरिच्छेदशून्यआत्मास्वरूपयंस्य प्रधानंत्रिगुणात्मिकामायापुरुषश्चिद्रूपस्तदुभयात्माचिदचिन्मयः अव्यक्तोजगत्कारणरूपोबीजांतर्गतवटतुल्यः अतएवविश्वात्माविश्वएवात्माचेतनांशेन वि
श्वमूर्त्तिमान्जडांशेन ॥ ३१ ॥ एवंनारायणस्यजगद्धेतुत्वमुक्त्वातस्यजगत्संहर्तृत्वमाह युगांतेति कालाग्निरूपोनारायणोनिर्दहते ॥३२॥३३॥ विनदिनोगर्जंतः समुत्तिष्ठन्समुदतिष्ठन् उत्तिष्ठंतीत्यर्थः॥३४॥
नाशयामासुःपयोधराइतिप्रपूर्वेणान्वयः अक्षमात्रैरथाक्षमात्राभिःस्थूलाभिः सामान्येनपुंसकं यद्वाधाराभिरितिधाराशब्दआकारांतःसोमपाशब्दवत्पुल्लिंगः धावमानाएवरांतिआददतेक्लेदनीयंवस्त्विति
धाराः राआदानेस्मात्क्विप् ॥३५॥एकार्णवेइति अवांतरप्रलयेस्मिन्पवननाशोक्तिर्निदाघइवतदनुपलंभमात्रपरा॥३६॥चतुर्युगसहस्रप्रमाणंब्रह्मणोदिनंतदंते आप्लुतासलिलेंर्ताहितेत्यर्थः नारायणइत्याख्या

देवदेवोत्थनंतात्माविष्णुःसुरगुरुःप्रभुः ॥ प्रधानपुरुषोव्यक्तोविश्वात्माविश्वमूर्तिमान् ॥ ३१ ॥ युगांतकालेसंप्राप्तेकालाग्निर्दहतेजगत् ॥ सपर्वतार्णवद्वीपंस
शैलवनकाननम् ॥ ३२ ॥ निर्दहन्नागलोकांश्चपातालतलचारिणः ॥ अथांतरिक्षेसुमहन्नानावर्णाःपयोधराः ॥ ३३ ॥ घोरस्वराविनदिनस्तडिन्मालावलं
बिनः ॥ समुत्तिष्ठन्दिशःसर्वाविवर्षंतःसमंततः॥ ३४ ॥ ततोग्निंनाशयामासुःसंवर्ताग्निनियामकाः ॥ अक्षमात्रैश्चधाराभिस्तिष्ठंत्यापूर्यसर्वशः ॥ ३५ ॥ एका
र्णवेतदातस्मिन्नुपशांतचराचरे ॥ नष्टचंद्रार्कपवनेग्रहनक्षत्रवर्जिते ॥ ३६ ॥ चतुर्युगसहस्रांतेसलिलेनाप्लुतामही ॥ ततोनारायणाख्यस्तुसहस्राक्षःसहस्र
पात् ॥ ३७ ॥ सहस्रशीर्षापुरुषःस्वप्तुकामस्त्वतींद्रियः ॥ फटासहस्रविकटंशेषंपर्यंकभाजनम् ॥ ३८ ॥ सहस्रमिवतिग्मांशुसंघातममितद्युतिम् ॥ कुंदेंदुहारगो
क्षीरमृणालकुमुदप्रभम् ॥ ३९ ॥ तत्रासौभगवान्देवःस्वपन्जलनिधौतदा ॥ नैशेनतमसाव्याप्तांस्वांरात्रिंकुरुतेविभुः ॥ ४० ॥ सत्वोद्रेकात्प्रबुद्धस्तुशून्यंलोकम
पश्यत ॥ इमंचोदाहरंत्यत्रश्लोकंनारायणंप्रति ॥ ४१ ॥ आपोनारास्तत्तनवइत्यपांनामशुश्रुम ॥ अयनंतेनचैवास्तेतेननारायणःस्मृतः ॥ ४२ ॥

नामयस्य यद्वानारायणादेवआख्याप्रथायस्यसहिरण्यगर्भःसूत्रात्माविश्वाभिमानी अतएवसहस्रपादादिमान् ॥ ३७ ॥ स्वप्तुकामःस्वदिनांतेफटासहस्रंफणासहस्रमध्यतिष्ठदितिशेषः ॥ ३८ ॥ अमित
द्युतिमत्यंतंद्योतमानं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ सत्वोद्रेकात्तमसोभिभवेसतिसत्त्वस्याविर्भावात् शून्यंप्राणिसंचारहीनं ॥४१॥ नारायणपदंनिर्वक्ति आपइति नराज्जातानाराः नृनरयोर्वृद्धिश्चेतिगौरादिगणपाठात्प्रा
प्तोङीप्गणकार्यस्यानित्यत्वान्न तत्तनवस्तस्यनारायणस्यैवतनवःयथासौवर्णंकुंडलंसुवर्णमेवैवंनरजाआपोनरएवेत्यर्थः नाराआपोदेहाद्याकारपरिणताअयनंनिवासस्थानंयस्य अथवाताभिःसहतत्तादा
त्म्यंप्राप्याऽऽस्तेइतिवानारायणइति तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिआत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिचश्रुतिःपरमात्मनएवस्वसृष्टदेहेप्रवेशंदेहसंबंधेनभोक्तृत्वंचदर्शयतितेनचेतनाचेतनंसर्वंजगन्ना
रायणात्मकमित्युक्तंभवति ॥ ४२ ॥

प्रध्यानेति ध्यानसमकालेप्रजाहेतोःप्रजानामुत्पत्त्यर्थंसनातनश्चिरंतनोब्रह्मानाभिपद्माद्विनिःसृतस्तादृशेनरूपेणध्यातुर्दृष्टौप्रत्यभादित्यर्थः ततोध्यातमात्रेध्यानानंतरंविष्णोर्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ॥ ४३ ॥
तस्मिंश्चपद्मेपितामहउपविष्टइतिक्रमभंगेनयोज्यं ॥ ४४ ॥ मरीचिप्रमुखान् मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः वसिष्ठोनारदश्चैवभृगुर्नवमहर्षयः ॥४५॥ त्रसानिजंगमानि ॥४६॥ प्रजापतेरीश्वरस्यमा
याशबलस्यतिस्रोवस्थाएकैकगुणोत्कर्षनिमित्ताः रजसउत्कर्षेब्रह्मासन्सृज्यते सत्त्वोत्कर्षेपौरुषींवैष्णवींतनुंप्रविश्यरक्षति तमसउत्कर्षेरौद्रीभावेनरुद्रभावेनशमयेदिति ॥४७॥ हेसिंधुपतेतेतवश्रुतंश्रवणंना

प्रध्यानसमकालंतुप्रजाहेतोःसनातनः ॥ ध्यातमात्रेतुभगवन्नाभ्यांपद्मःसमुत्थितः ॥ ४३ ॥ ततश्चतुर्मुखोब्रह्मानाभिपद्माद्विनिःसृतः ॥ तत्रोपविष्टःसहसाप
द्मेलोकपितामहः ॥ ४४ ॥ शून्यंदृष्ट्वाजगत्कृत्स्नंमानसानात्मनःसमान् ॥ ततोमरीचिप्रमुखान्महर्षीनसृजन्नव ॥ ४५ ॥ तेऽसृजन्सर्वभूतानित्रसानिस्था
वराणिच ॥ यक्षराक्षसभूतानिपिशाचोरगमानुषान् ॥ ४६ ॥ सृज्यतेब्रह्ममूर्तिस्तुरक्षतेपौरुषीतनुः ॥ रौद्रीभावेनशमयेत्तिस्रोवस्थाःप्रजापतेः ॥ ४७ ॥ न
श्रुतंतेसिंधुपतेविष्णोरद्भुतकर्मणः ॥ कथ्यमानानिमुनिभिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ ४८ ॥ जलेनसमनुप्राप्तेसर्वतःपृथिवीतले ॥ तदाचैकार्णवेतस्मिन्नेकाकाशेप्रभु
श्चरन् ॥ ४९ ॥ निशायामिवखद्योतःप्रावृट्कालेसमंततः ॥ प्रतिष्ठानायपृथिवींमार्गमाणस्तदाभवत् ॥ ५० ॥ जलेनिमग्नांगांदृष्ट्वाचोद्धर्तुंमनसेच्छति ॥
किंनुरूपमहंकृत्वासलिलादुद्धरेमहीम् ॥ ५१ ॥ एवंसंचिंत्यमनसादृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ जलक्रीडाभिरुचितंवाराहंरूपमस्मरत् ॥ ५२ ॥ कृत्वावराहवपुषंवाङ्म
यंवेदसंमितं ॥ दशयोजनविस्तीर्णमायतंशतयोजनं ॥ ५३ ॥ महापर्वतवर्ष्माभंतीक्ष्णदंष्ट्रंप्रदीप्तिमत् ॥ महामेघौघनिर्घोषंनीलजीमूतसन्निभम् ॥ ५४ ॥ भूत्वाय
ज्ञवराहोवैअपःसंप्राविशत्प्रभुः ॥ दंष्ट्रेणैकेनचोद्धृत्यस्वेस्थानेन्यविशन्महीं ॥ ५५ ॥ पुनरेवमहाबाहुरपूर्वांतनुमाश्रितः ॥ नरस्यकृत्वार्धतनुंसिंहस्यार्धतनुंप्रभुः ॥ ५६
दैत्येंद्रस्यसभांगत्वापाणिंसंस्पृश्यपाणिना ॥ दैत्यानामादिपुरुषःसुरारिर्दितिनंदनः ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वाचापूर्वपुरुषंक्रोधात्संरक्तलोचनः ॥ शूलोद्यतकरःस्रग्वीहिरण्य
कशिपुस्तदा ॥ ५८ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषोनीलाभ्रचयसन्निभः ॥ देवारिर्दितिजोवीरोनृसिंहंसमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥

स्ति यतोविष्णोरद्भुतकर्मणःकथ्यमानानिकथनीयानिकर्माणिनवेत्सीतिशेषः ॥ ४८ ॥ तान्येवकर्माण्याह एकार्णवेसत्येकाकाशेआकाशमात्रेवायुतेजःपृथिवीरहितेजलमात्रेसति ॥ ४९ ॥ खद्योतइति
प्रकाशमात्रत्वमुच्यते प्रतिष्ठानायलोकप्रतिष्ठापनार्थं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ जलक्रीडायामभिरुचितंप्रीतिर्यस्य ॥५२॥ वराहवपुषमात्मानमितिशेषः वाङ्मयंचतुर्वेदमयं वेदसंमितंवेदप्रमितयज्ञरूपं ॥५३॥ व
र्ष्मशरीरं ॥ ५४ ॥ दंष्ट्रेणदंष्ट्रयान्यविशत्न्यवेशयत् ॥ ५५ ॥ एवंवराहावतारमुक्त्वानरसिंहावतारमाह पुनरेवेत्यादिना अपूर्वांलोकेपूर्वंनदृष्टां ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

मृगेंद्रेणापिसमुपेत्यदैत्यसमीपेगत्वासमुपाद्रवन्नृहिरण्यकशिपुःकरजैर्नखैर्दारितः ॥ ६० ॥ एवंनृसिंहावतारकथामुपसंहृत्यवामनावतारकथांप्रस्तौति ॥ ६१ ॥ एवमिति गर्भेधारितःगर्भधारितः सप्तमीति
योगविभागात्समासः॥६२॥ दुर्दिनंप्रावृट्दिनंतत्रभवोंभोदःकृष्णमेघस्तत्सदृशः मेघच्छन्नेह्निदुर्दिनमित्यमरः श्रीवत्सेनोरसिभूषितइतिलुप्तविभक्तिकंपदं ॥६३॥बालःवामनः वाटंस्थानं ॥६४॥बलिनोबलेः

समुपेत्यततस्तीक्ष्णैर्मृगेंद्रेणबलीयसा॥नारसिंहेनवपुषादारितःकरजैर्भृशम्॥६०॥एवंनिहत्यभगवान्दैत्येंद्रंरिपुघातिनम्॥भूयोन्यःपुंडरीकाक्षःप्रभुर्लोकहिता
यच॥६१॥कश्यपस्यात्मजःश्रीमानदित्यागर्भधारितः॥पूर्णेवर्षसहस्रेतुप्रसूतागर्भमुत्तमम्॥६२॥दुर्दिनांभोदसदृशोदीप्ताक्षोवामनाकृतिः॥ दंडीकमंडलु
धरःश्रीवत्सोरसिभूषितः॥६३॥जटीयज्ञोपवीतीचभगवान्बालरूपधृक्॥ यज्ञवाटंगतःश्रीमान्दानवेंद्रस्यवैतदा॥६४॥बृहस्पतिसहायोसौप्रविष्टोबलिनोम
खे॥ तंदृष्ट्वावामनतनुंप्रहृष्टोबलिरब्रवीत्॥६५॥प्रीतोस्मिदर्शनेविप्रब्रूहित्वंकिंददानिते॥एवमुक्तस्तुबलिनावामनःप्रत्युवाचह॥६६॥स्वस्तीत्युक्त्वाबलिंदेवः
स्मयमानोभ्यभाषत॥मेदिनींदानवपतेदेहिमेविक्रमत्रयम्॥६७॥बलिर्ददौप्रसन्नात्माविप्रायामिततेजसे॥ततोदिव्याद्भुततमंरूपंविक्रमतोहरेः॥६८॥ विक्र
मैस्त्रिभिरक्षोभ्योजहाराशुसमेदिनीं ॥ददौशक्रायचमहींविष्णुर्देवःसनातनः ॥६९ ॥ एषतेवामनोनामप्रादुर्भावःप्रकीर्तितः ॥ तेनदेवाःप्रादुरासन्वैष्णवंचो
च्यतेजगत्॥७०॥असतांनिग्रहार्थायधर्मसंरक्षणायच॥अवतीर्णोमनुष्याणामजायतयदुक्षये॥७१॥सएवंभगवान्विष्णुःकृष्णोतिपरिकीर्त्यते॥अनाद्यंतम
जंदेवंप्रभुंलोकनमस्कृतम्॥७२॥यंदेवंविदुषोगांतितस्यकर्माणिसैंधव॥यमाहुरजितंकृष्णंशंखचक्रगदाधरं॥७३॥श्रीवत्सधारिणंदेवंपीतकौशेयवाससम्
॥प्रधानंसोस्त्रविदुषांतेनकृष्णेनरक्ष्यते ॥७४ ॥ सहायःपुंडरीकाक्षःश्रीमानतुलविक्रमः॥ समानस्यंदनेपार्थमास्थायपरवीरहा॥७५॥नशक्यतेतेनजेतुंत्रिद
शैरपिदुःसहः॥ कःपुनर्मानुषोभावोरणेपार्थंविजेष्यति ॥७६॥ तमेकंवर्जयित्वातुसर्वंयौधिष्ठिरंबलम् ॥ चतुरःपांडवान्राजन्दिनैकंजेष्यसेरिपून् ॥ ७७ ॥
॥वैशंपायनउवाच ॥ इत्येवमुक्त्वानृपतिंसर्वपापहरोहरः ॥ उमापतिःपशुपतिर्यज्ञहात्रिपुरार्दनः ॥ ७८ ॥ वामनैर्विकटैःकुब्जैरुग्रश्रवणदर्शनैः ॥ वृतःपारि
षदैर्घोरैर्नानाप्रहरणोद्यतैः॥७९॥त्र्यंबकोराजशार्दूलभगनेत्रनिपातनः॥उमासहायोभगवांस्तत्रैवांतरधीयत॥८०॥

अयमिकारांतइन्नंतश्चशब्दोदृश्यते ॥ ६५ ॥ ददानित्वदीप्सितमितिशेषः ॥६६॥ ६७ ॥ दिव्यंचतदद्भुततमंचरूपंबभूवेतिशेषः ॥ ६८ ॥ ६९ ॥७० ॥ अवतीर्णोवतरणंकुर्वन्नजायतआविर्भूतः यदुक्षयेयदू
नांगृहे ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तस्यकर्माणिविदुषोविद्वांसःगांतिगायंति ॥ ७३ ॥ सोर्जुनः अस्त्रविदुषांप्रधानंश्रेष्ठःयंअजितमाहुस्तेनकृष्णेनरक्ष्यते ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तेनकृष्णसहायत्वेनहेतुना भावःपूज्यतमः
भावःपूज्यतमेलोकेइत्यनेकार्थः ॥ ७६ ॥ दिनैकमेकदिनमेवनसर्वदा ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ दक्षयज्ञेभगस्यनेत्रंनिपातितवान्भगनेत्रनिपातनः ॥ ८० ॥

॥८१॥ ॥ इत्यारण्यकेप०नै० भा० द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७२ ॥छ॥ ॥ एवमिति ॥१॥२॥३॥४ ॥५ ॥ दैवंधर्माधर्मौविधिःसदसत्कर्मणीताभ्यांनिर्मितं ॥६॥ईदृशोभावःपरेणहरणं ॥७ ॥

जयद्रथोपिमंदात्मास्वमेवभवनंययौ ॥ पांडवाश्चवनेतस्मिन्न्यवसन्काम्यकेतथा ॥ ८१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिजयद्रथविमोक्षणपर्वणि
द्विसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचजयद्रथविमोक्षणपर्व ॥ ॥ अथरामोपाख्यानपर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एवंहृतायां
कृष्णायांप्राप्यक्लेशमनुत्तमम् ॥ अतऊर्ध्वंनरव्याघ्राःकिमकुर्वतपांडवाः ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंकृष्णांमोक्षयित्वाविनिर्जित्यजयद्रथम् ॥ आसांच
क्रेमुनिगणैर्धर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ तेषांमध्येमहर्षीणांशृण्वतामनुशोचताम् ॥ मार्कंडेयमिदंवाक्यमब्रवीत्पांडुनंदनः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ भगवन्
देवर्षीणांत्वंख्यातोभूतभविष्यवित् ॥ संशयंपरिपृच्छामिच्छिंधिमेहृदिसंस्थितम् ॥ ४ ॥ द्रुपदस्यसुताह्येषावेदिमध्यात्समुत्थिता ॥ अयोनिजामहाभागास्नुषापां
डोर्महात्मनः ॥ ५ ॥ मन्येकालश्चभगवान्दैवंचविधिनिर्मितम् ॥ भवितव्यंचभूतानांयस्यनास्तिव्यतिक्रमः ॥ ६ ॥ इमांहिपत्नीमस्माकंधर्मज्ञांधर्मचारिणीम् ॥ सं
स्पृशेदीदृशोभावःशुचिस्तैन्यमिवानृतम् ॥ ७ ॥ नहिपापंकृतंकिंचित्कर्मवानिंदितंक्वचित् ॥ द्रौपद्याब्राह्मणेष्वेवधर्मःसुचरितोमहान् ॥ ८ ॥ तांजहारबलाद्राजा
मूढबुद्धिर्जयद्रथः ॥ तस्याःसंहरणात्पापःशिरसःकेशपातनम् ॥ ९ ॥ पराजयंचसंग्रामेससहायःसमाप्तवान् ॥ प्रत्याहृतातथास्माभिर्हत्वातत्सैंधवंबलम् ॥ १० ॥
तद्दारहरणंप्राप्तमस्माभिरवितर्कितम् ॥ दुःखश्चायंवनेवासोमृगयायांचजीविका ॥ ११ ॥ हिंसाचमृगजातीनांवनौकोभिर्वनौकसां ॥ ज्ञातिभिर्विप्रवासश्चमि
थ्याव्यवसितैरियम् ॥ १२ ॥ अस्तिनूनंमयाकश्चिदल्पभाग्यतरोनरः ॥ भवतादृष्टपूर्वोवाश्रुतपूर्वोपिवाभवेत् ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामो
पाख्यानप० युधिष्ठिरप्रश्नेत्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ प्राप्तमप्रतिमंदुःखंरामेणभरतर्षभ ॥ रक्षसाजानकीत
स्यहृताभार्याबलीयसा ॥ १ ॥ आश्रमाद्राक्षसेंद्रेणरावणेनदुरात्मना ॥ मायामास्थायतरसाहत्वागृध्रंजटायुषम् ॥ २ ॥ प्रत्याजहारतांरामःसुग्रीवबलमाश्रितः ॥ ब
द्धासेतुंसमुद्रस्यदग्ध्वालंकांशितैःशरैः ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कस्मिन्रामःकुलेजातःकिंवीर्यःकिंपराक्रमः ॥ रावणःकस्यपुत्रोवाकिंवैरंतस्यतेनह
॥ ४ ॥ एतन्मेभगवन्सर्वंसम्यगाख्यातुमर्हसि ॥ श्रोतुमिच्छामिचरितंरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ५ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मिथ्याव्यवसितैःवृथा
तापसवेषधरैः इयंहिंसाक्रियतइतिशेषः ॥ १२ ॥ मयासमइतिशेषः ॥ १३ ॥ ॥ इत्यारण्य० नै० भा० त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्राप्तमिति ॥ १ ॥ मायांसंन्यासिवेषं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ त्वष्टाप्रजापतिःस्वयमेवसंकल्पेनचकारनतुमैथुनद्वारा अयोनिजामित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ गविगोसंज्ञयांभार्यायां ॥१२ ॥ तस्यवैश्रवणस्यकोपान्मांत्यक्त्वामत्पितरंसेवतइत्यति

॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥अजोनामाभवद्राजामहानिक्ष्वाकुवंशजः॥तस्यपुत्रोदशरथःशश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ॥६॥ अभवंस्तस्यचत्वारःपुत्राधर्मार्थकोवि
दाः॥रामलक्ष्मणशत्रुघ्नाभरतश्चमहावलः॥७॥रामस्यमाताकौसल्याकैकेयीभरतस्यतु॥सुतौलक्ष्मणशत्रुघ्नौसुमित्रायाःपरंतपौ ॥८॥ विदेहराजोजनकः
सीतातस्यात्मजाविभो॥यांचकारस्वयंत्वष्टारामस्यमहिषींप्रियाम्॥९॥एतद्रामस्यतेजन्मसीतायाश्चप्रकीर्तितम् ॥ रावणस्यापितेजन्मव्याख्यास्यामिजने
श्वर॥१०॥पितामहोरावणस्यसाक्षाद्देवःप्रजापतिः॥स्वयंभूःसर्वलोकानांप्रभुःस्रष्टामहातपाः॥११॥पुलस्त्योनामतस्यासीन्मानसोदयितःसुतः॥तस्यवैश्र
वणोनामगविपुत्रोभवत्प्रभुः॥१२॥पितरंससमुत्सृज्यपितामहमुपस्थितः॥तस्यकोपात्पिताराजन्ससर्जात्मानमात्मना॥१३॥सजज्ञेविश्रवानामतस्यात्मा
र्धेनवैद्विजः॥प्रतीकारायसक्रोधस्ततोवैश्रवणस्यवै॥१४॥पितामहस्तुप्रीतात्माददौवैश्रवणस्यह॥अमरत्वंधनेशत्वंलोकपालत्वमेवच ॥ १५॥ ईशानेनत
थासख्यंपुत्रंचनलकूवरम्॥राजधानीनिवेशंचलंकांरक्षोगणान्विताम्॥१६॥ विमानंपुष्पकंनामकामगंचददौप्रभुः॥ यक्षाणामाधिपत्यंचराजराजत्वमेव
च॥१७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप०रामरावणयोर्जन्मकथनेचतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७४॥ ॥छ॥
॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥पुलस्त्यस्यतुयःक्रोधादर्धदेहोभवन्मुनिः॥विश्रवानामसक्रोधःसवैश्रवणमैक्षत ॥ १॥ बुबुधेतंतुसक्रोधंपितरंराक्षसेश्वरः॥ कुबेरस्तत्प्र
सादार्थंयततेस्मसदानृप॥२॥सराजराजोलंकायांन्यवसन्नरवाहनः॥राक्षसीःप्रददौतिस्रःपितुर्वैपरिचारिकाः॥ ३॥ताःसदातंमहात्मानंसंतोषयितुमुद्यताः॥
ऋषिंभरतशार्दूलनृत्यगीतविशारदाः॥४॥पुष्पोत्कटाचराकाचमालिनीचविशांपते॥अन्योन्यस्पर्धयाराजन्श्रेयस्कामाःसुमध्यमाः॥ ५॥ सतासांभगवां
स्तुष्टोमहात्माप्रददौवरान्॥लोकपालोपमान्पुत्रानेकैकस्यायथेप्सितान् ॥ ६॥ पुष्पोत्कटायांजज्ञातेद्वौपुत्रौराक्षसेश्वरौ ॥ कुंभकर्णदशग्रीवौबलेनाप्रतिमौभु
वि॥७॥मालिनीजनयामासपुत्रमेकंविभीषणन्॥राकायांमिथुनंजज्ञेखरःशूर्पणखातथा॥८॥

ज्वलनात् वैश्रवणंवाधितुंपुलस्त्यएवयोगवलेनविश्रवःसंज्ञंदेहांतरंचक्रेइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २७४ ॥ ॥छ॥ ॥ पुलस्त्यस्येति ॥ १ ॥ पितरंविश्रवसं राक्षसेश्वरःकुवेरोरक्षःपुरीनायकत्वात् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ पित्राविश्रवसा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पंचदिक्षुचत्वारएकःसूर्यइतिपंचानामग्नीनांमध्यगःपंचाग्निः ॥ १६ ॥ विभीषणस्तपोऽतिष्ठदित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

विभीषणस्तुरूपेणसर्वेभ्योऽभ्यधिकोभवत् ॥ सबभूवमहाभागोधर्मगोप्ताक्रियारतिः ॥ ९ ॥ दशग्रीवस्तुसर्वेषांश्रेष्ठोराक्षसपुंगवः ॥ महोत्साहोमहावीर्योमहा
सत्वपराक्रमः ॥ १० ॥ कुंभकर्णोबलेनासीत्सर्वेभ्योभ्यधिकोयुधि ॥ मायावीरणशौंडश्चरौद्रश्चरजनीचरः ॥ ११ ॥ खरोधनुषिविक्रांतोब्रह्मद्विट्पिशिताशनः ॥
सिद्धविघ्नकरीचापिरौद्रीशूर्पणखातदा ॥ १२ ॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः ॥ ऊषुःपित्रासहरतागंधमादनपर्वते ॥ १३ ॥ ततोवैश्रवणंतत्रददृशुर्नरवा
हनम् ॥ पित्रासार्धसमासीनमृद्ध्यापरमयायुतम् ॥ १४ ॥ जातामर्षास्ततस्तेतुतपसेधृतनिश्चयाः ॥ ब्रह्माणंतोषयामासुर्घोरेणतपसातदा ॥ १५ ॥ अतिष्ठदेकपादे
नसहस्रंपरिवत्सरान् ॥ वायुभक्षोदशग्रीवःपंचाग्निःसुसमाहितः ॥ १६ ॥ अधःशायीकुंभकर्णोयताहारोयतव्रतः ॥ विभीषणःशीर्णपर्णमेकमभ्यवहारयन्
॥ १७ ॥ उपवासरतिर्धीमान्सदाजप्यपरायणः ॥ तमेवकालमातिष्ठत्तीव्रंतपउदारधीः ॥ १८ ॥ खरःशूर्पणखाचैवतेषांवैतप्यतांतपः ॥ परिचर्यांचरक्षांचचक्र
तुर्हृष्टमानसौ ॥ १९ ॥ पूर्णेवर्षसहस्रेतुशिरश्छित्त्वादशाननः ॥ जुहोत्यग्नौदुराधर्षस्तेनातुष्यज्जगत्प्रभुः ॥ २० ॥ ततोब्रह्मास्वयंगत्वातपसस्तान्न्यवारयत् ॥ प्रलोभ्य
वरदानेनसर्वानेवपृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रीतोस्मिवोनिवर्तध्वंवरान्वृणुतपुत्रकाः ॥ यद्यदिष्टमृतेत्वेकममरत्वंतथास्तुतत् ॥ २२ ॥ यद्यदग्नौहु
तंसर्वंशिरस्तेमहदीप्सया ॥ तथैवतानितेदेहेभविष्यंतियथेप्सया ॥ २३ ॥ वैरूप्यंचनतेदेहेकामरूपधरस्तथा ॥ भविष्यसिरणेऽरीणांविजेतानचसंशयः ॥ २४ ॥
रावणउवाच ॥ ॥ गंधर्वदेवासुरतोयक्षराक्षसतस्तथा ॥ सर्पकिंनरभूतेभ्योनमेभूयात्पराभवः ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यएतेकीर्तिताःसर्वेनतेभ्योस्तिभ
यंतव ॥ ऋतेमनुष्याद्भद्रंतेतथातद्विहितंमया ॥ २६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोदशग्रीवस्तुष्टःसमभवत्तदा ॥ अवमेनेहिदुर्बुद्धिर्मनुष्यान्पुरुषादकः
॥ २७ ॥ कुंभकर्णमथोवाचतथैवप्रपितामहः ॥ सवव्रेमहतींनिद्रांतमसाग्रस्तचेतनः ॥ २८ ॥ तथाभविष्यतीत्युक्त्वाविभीषणमुवाचह ॥ वरंवृणीष्वपुत्रत्वंप्रीतो
स्मीतिपुनःपुनः ॥ २९ ॥ ॥ विभीषणउवाच ॥ ॥ परमापद्गतस्यापिनाधर्मेमेमतिर्भवेत् ॥ अशिक्षितंचभगवन्ब्रह्मास्त्रंप्रतिभातुमे ॥ ३० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ महदीप्सयाश्रेष्ठपदापेक्षया ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ तमसेति अनिष्टामपिनिद्रांमोहाद्वृतवानित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

योनौक्षेत्रेनतुरेतोऽत्रराक्षसमस्ति तस्मान्मातृदोषादेवक्रौर्यंरावणादीनामित्यर्थः नरणांमातुलक्रमइतिप्रसिद्धं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नभविष्यसिमरिष्यसि ॥ ३५ ॥ अन्वगच्छत्कुवेरमितिशेषः

॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यस्माद्राक्षसयोनौतेजातस्यामित्रकर्शन॥ नाधर्मेधीयतेबुद्धिरमरत्वंददानिते॥ ३१॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥राक्षसस्तुवरंलब्ध्वादशग्री
वोविशांपते॥ लंकायाश्च्यावयामासयुधिजित्वाधनेश्वरम्॥ ३२॥ हित्वासभगवाँल्लंकामाविशद्गंधमादनम्॥ गंधर्वयक्षानुगतोरक्षःकिंपुरुषैःसह॥ ३३॥विमा
नंपुष्पकंतस्यजहाराक्रम्यरावणः॥ शशापतंवैश्रवणोनत्वामेतद्वहिष्यति ॥ ३४॥ यस्तुत्वांसमरेहंतातमेवैतद्वहिष्यति ॥ अवमन्यगुरुंमांचक्षिप्रंत्वंनभविष्यसि
॥ ३५ ॥ विभीषणस्तुधर्मात्मासतांमार्गमनुस्मरन् ॥ अन्वगच्छन्महाराजश्रियापरमयायुतः ॥ ३६ ॥ तस्मैसभगवांस्तुष्टोभ्राताभ्रात्रेधनेश्वरः ॥ सैनापत्यंद
दौधीमान्यक्षराक्षससेनयोः॥ ३७॥ राक्षसाःपुरुषादाश्चपिशाचाश्चमहाबलाः ॥ सर्वेसमेत्यराजानमभ्यषिंचन्दशाननम् ॥ ३८ ॥ दशग्रीवश्चदैत्यानांदेवा
नांचबलोत्कटः ॥ आक्रम्यरत्नान्यहरत्कामरूपीविहंगमः ॥ ३९ ॥ रावयामासलोकान्यत्तस्माद्रावणउच्यते ॥ दशग्रीवःकामबलोदेवानांभयमादधत्॥ ४० ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० रावणादिवरप्राप्तौपंचसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७५॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥
॥ततोब्रह्मर्षयःसर्वेसिद्धादेवर्षयस्तथा॥ हव्यवाहंपुरस्कृत्यब्रह्माणंशरणंगताः॥ १॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥ योसौविश्रवसःपुत्रोदशग्रीवोमहाबलः॥ अवध्यो
वरदानेनकृतोभगवतापुरा॥ २॥ सबाधतेप्रजाःसर्वाविप्रकारैर्महाबलः ॥ ततोनस्त्रातुभगवान्नान्यस्त्राताहिविद्यते॥ ३ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ नसदेवासुरैःश
क्योयुद्धेजेतुंविभावसो॥ विहितंतत्रयत्कार्यमभितस्तस्यनिग्रहः॥ ४॥ तदर्थमवतीर्णोसौमन्नियोगाच्चतुर्भुजः ॥ विष्णुःप्रहरतांश्रेष्ठःसतत्कर्मकरिष्यति ॥ ५ ॥
॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥पितामहस्ततस्तेषांसंनिधौशक्रमब्रवीत्॥ सर्वैर्देवगणैःसार्धंसंभवत्वंमहीतले ॥ ६ ॥ विष्णोःसहायानृक्षीषुवानरीषुचसर्वशः ॥ जनय
ध्वंसुतान्वीरान्कामरूपबलान्वितान्॥ ७ ॥ ततोभागानुभागेनदेवगंधर्वदानवाः ॥ अवतर्तुंमहींसर्वेमंत्रयामासुरंजसा ॥ ८ ॥ तेषांसमक्षंगंधर्वींदुंदुभींनाम
नामतः॥ शशासवरदोदेवोगच्छकार्यार्थसिद्धये॥ ९ ॥ पितामहवचःश्रुत्वागंधर्वीदुंदुभीततः॥ मंथरामानुषेलोकेकुब्जासमभवत्तदा॥ १० ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ रत्नानि जातौजातौयदुत्कृष्टंतद्रत्नमभिधीयते विहंगमःखेचरः ॥ ३९ ॥ रावयामास हिंसार्थस्यरुङोरूपमिदं॥ ४० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्तत्य
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७५ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विप्रकारैर्विविधैःप्रकारैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

१ अभितोऽचिरात्

॥ ११ ॥ १२ ॥ वज्रसंहननावज्रवद्दृढांगाः ॥ १३ ॥ यत्रेच्छातत्रैवनिवासोयेषांतेयत्रेच्छकनिवासाः ॥ १४ ॥ यद्यत्कार्यंकैकेयीप्रलोभनंरामप्रव्राजनादिच ॥ १५ ॥ संधुक्षणेदीपने ॥ १६ ॥ ॥इत्या

शक्रप्रभृतयश्चैवसर्वेतेसुरसत्तमाः॥वानरर्क्षवरस्त्रीषुजनयामासुरात्मजान्॥ ११ ॥ तेन्ववर्तन्पितॄन्सर्वेयशसाचबलेनच ॥ भेत्तारोगिरिशृंगाणांसालतालशिलायुधाः ॥ १२ ॥ वज्रसंहननाःसर्वेसर्वेचौघबलास्तथा ॥ कामवीर्यबलाश्चैवसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १३ ॥ नागायुतसमप्राणावायुवेगसमाजवे॥ यत्रेच्छकनिवासाश्चकेचिदत्रवनौकसः॥ १४॥एवंविधायतत्सर्वंभगवाँल्लोकभावनः॥ मंथरांबोधयामासयद्यत्कार्यंयथायथा ॥ १५ ॥ सातद्वचःसमाज्ञायतथाचक्रेमनोजवा॥इतश्चेतश्चगच्छंतीवैरसंधुक्षणेरता॥ १६॥

॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिवानराद्युत्पत्तौषट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २७६॥॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥उक्तंभगवताजन्मरामादीनांपृथक्पृथक्॥ प्रस्थानकारणंब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामिकथ्यताम् ॥ १ ॥कथंदाशरथीवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥संप्रस्थितौवनेब्रह्मन्मैथिलीचयशस्विनी॥ २॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ जातपुत्रोदशरथःप्रीतिमानभवन्नृप॥ क्रियारतिर्धर्मरतःसततंवृद्धसेविता॥ ३॥ क्रमेणचास्यतेपुत्राव्यवर्धंतमहौजसः॥ वेदेषुसरहस्येषुधनुर्वेदेषुपारगाः ॥ ४ ॥ चरितब्रह्मचर्यास्तेकृतदाराश्चपार्थिव॥ यदातदादशरथःप्रीतिमानभवत्सुखी॥ ५॥ज्येष्ठोरामोभवत्तेषांरमयामासहिप्रजाः ॥ मनोहरतयाधीमान्पितुर्हृदयनंदनः॥ ६ ॥ ततःसराजामतिमान्मत्वात्मानंवयोधिकम्॥ मंत्रयामाससचिवैर्धर्मज्ञैश्चपुरोहितैः ॥ ७ ॥ अभिषेकायरामस्ययौवराज्येनभारत ॥ प्राप्तकालंचतेसर्वेमेनिरेमंत्रिसत्तमाः॥ ८॥ लोहिताक्षंमहाबाहुंमत्तमातंगगामिनम्॥ दीर्घबाहुंमहोरस्कंनीलकुंचितमूर्धजम्॥ ९ ॥दीप्यमानंश्रियावीरंशक्रादनवरंरणे ॥ पारगंसर्वधर्माणांबृहस्पतिसमंमतौ॥ १०॥सर्वानुरक्तप्रकृतिंसर्वविद्याविशारदम्॥ जितेंद्रियममित्राणामपिदृष्टिमनोहरम् ॥ ११ ॥ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणाम् ॥ धृतिमंतमनाधृष्यंजेतारमपराजितम्॥ १२॥ पुत्रंराजादशरथःकौसल्यानंदिवर्धनम्॥संदृश्यपरमांप्रीतिमगच्छत्कुरुनंदन॥ १३॥चिंतयंश्चमहातेजागुणान्रामस्यवीर्यवान्॥ अभ्यभाषतभद्रंतेप्रीयमाणःपुरोहितम्॥ १४॥अद्यपुष्योनिशिब्रह्मन्पुण्यंयोगमुपैष्यति ॥संभाराःसंभ्रियंतांमेरामश्चोपनिमंत्र्यताम्॥ १५॥

रण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७६ ॥ ॥छ॥ ॥ उक्तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ रामपदंनिर्वक्ति ज्येष्ठइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ महांतौशत्रुजयक्षमौबाहूयस्यतं दीर्घौबाजानुपर्यंतौबाहूयस्यतं ॥ ९ ॥ १० ॥ सर्वशोऽनुरक्ताःप्रकृतयःप्रजायस्मिंस्तंसर्वानुरक्तप्रकृतिं ॥११॥१२॥ १३॥ भद्रंतेइतियुधिष्ठिरंप्रत्याशीर्वचनं पुरोहितंवसिष्ठं ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ वेदीवद्विलग्नःकृशोमध्योयस्याः ॥ १९ ॥ २० ॥ कामंवरं उपाकुरुष्वदेहि संकटात्कष्टात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥२६॥२७॥ २८ ॥ सीतालांगलपद्धतिस्ततोजा

इतितद्राजवचनंप्रतिश्रुत्याथमंथरा॥ कैकेयीमभिगम्येदंकालेवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ अद्यकैकेयिदौर्भाग्यंराज्ञातेख्यापितंमहत् ॥ आशीविषस्त्वांसंक्रुद्धश्चं
डोदशतुदुर्भगे॥ १७॥ सुभगाखलुकौसल्यायस्याःपुत्रोभिषेक्ष्यते ॥ कुतोहितवसौभाग्यंयस्याःपुत्रोनराज्यभाक् ॥ १८ ॥ सातद्वचनमाज्ञायसर्वाभरणभूषि
ता॥ वेदीविलग्नमध्येवबिभ्रतीरूपमुत्तमम्॥ १९ ॥ विविक्तेपतिमासाद्यहसंतीवशुचिस्मिता॥ प्रणयंव्यंजयंतीवमधुरंवाक्यमब्रवीत्॥२०॥ सत्यप्रतिज्ञयन्मे
त्वंकाममेकंनिसृष्टवान्॥ उपाकुरुष्वतद्राजंस्तस्मान्मुच्यस्वसंकटात् ॥ २१ ॥ ॥राजोवाच ॥ ॥ वरंददानितेहंतद्गृहाणयदिच्छसि ॥ अवध्योवध्यतांकोद्य
वध्यःकोद्यविमुच्यतां॥ २२॥ धनंददानिकस्याद्यक्रियतांकस्यवापुनः ॥ ब्राह्मणस्वादिहान्यत्रयत्किंचिद्वित्तमस्तिमे॥ २३॥ पृथिव्यांराजराजोस्मिचातुर्वर्ण्यस्य
रक्षिता॥ यस्तेभिलषितःकामोब्रूहिकल्याणिमाचिरम्॥२४॥ सातद्वचनमाज्ञायपरिगृह्यनराधिपम्॥ आत्मनोबलमाज्ञायततएनमुवाचह॥२५॥ आभिषेचनि
कंयत्तेरामार्थमुपकल्पितम्॥ भरतस्तदवाप्नोतुवनंगच्छतुराघवः॥२६॥ सतद्राजावचःश्रुत्वाविप्रियंदारुणोदयम्॥ दुःखार्तोभरतश्रेष्ठनकिंचिद्व्याजहारह॥२७
ततस्तथोक्तंपितरंरामोविज्ञायवीर्यवान् ॥ वनंप्रतस्थेधर्मात्माराजासत्योभवत्विति ॥ २८ ॥ तमन्वगच्छल्लक्ष्मीवान्धनुष्माँल्लक्ष्मणस्तदा ॥ सीताचभार्याभद्रं
तेवैदेहीजनकात्मजा॥ २९॥ ततोवनंगतेरामेराजादशरथस्तदा॥ समयुज्यतदेहस्यकालपर्यायधर्मणा॥३०॥ रामंतुगतमाज्ञायराजानंचतथागतम्॥ आना
य्यभरतंदेवीकैकेयीवाक्यमब्रवीत्॥ ३१ ॥ गतोदशरथःस्वर्गंवनस्थौरामलक्ष्मणौ॥ गृहाणराज्यंविपुलंक्षेमंनिहतकंटकम्॥ ३२॥ तामुवाचसधर्मात्मानृशंसंव
ततेकृतं॥ पतिंहत्वाकुलंचेदमुत्साद्यधनलुब्धया ॥ ३३ ॥ अयशःपातयित्वामेमूर्ध्नित्वंकुलपांसने॥ सकामाभवमेमातरित्युक्त्वाप्ररुरोदह ॥ ३४॥ सचारित्रंवि
शोध्याथसर्वप्रकृतिसन्निधौ ॥ अन्वयाद्भ्रातरंरामंविनिवर्तनलालसः ॥ ३५॥ कौसल्यांचसुमित्रांचकैकेयींचसुदुःखितः॥ अग्रेप्रस्थाप्ययानैःसशत्रुघ्नसहितो
ययौ॥ ३६ ॥ वसिष्ठवामदेवाभ्यांविप्रैश्चान्यैःसहस्रशः॥ पौरजानपदैःसार्धंरामानयनकांक्षया ॥ ३७॥ ददर्शचित्रकूटस्थंसरामंसहलक्ष्मणम्॥ तापसानाम
लंकारंधारयंतंधनुर्धरम्॥ ३८॥ विसर्जितःसरामेणपितुर्वचनकारिणा॥ नंदिग्रामेऽकरोद्राज्यंपुरस्कृत्यास्यपादुके॥ ३९॥

तत्वादियमपिसीता विदेहापत्यत्वाद्वैदेही ॥ २९ ॥ कालपर्यायधर्मणामृत्युना ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ चारित्र्यंविशोध्येदं कैकेय्यैवकृतंनतुमयेतिप्रदर्श्य ॥३५॥३६॥३७ ॥ ३८ ॥ ३९॥

॥४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥४८॥४९ ॥ सिंहंहिंस्रं केसरिणंसटावंतंमृगराजं ॥ ५० ॥ स्रोतोभ्यश्चक्षुरादिरंध्रेभ्यः तेजसोर्चिषोग्नेर्ज्वालाः ॥ ५१ ॥ खरदूषणसंयुक्तंतत्परा
रामस्तुपुनराशंक्यपौरजानपदागमम् ॥ प्रविवेशमहारण्यंशरभंगाश्रमंप्रति ॥ ४० ॥ सत्कृत्यशरभंगंसदंडकारण्यमाश्रितः ॥ नदींगोदावरींरम्यामाश्रित्यन्यव
सत्तदा॥ ४१ ॥वसतस्तस्यरामस्यततःशूर्पणखाकृतम् ॥ खरेणासीन्महद्वैरंजनस्थाननिवासिना ॥४२॥ रक्षार्थंतापसानांतुराघवोधर्मवत्सलः ॥ चतुर्दशसहस्रा
णिजघानभुविराक्षसान् ॥ ४३ ॥ दूषणंचखरंचैवनिहत्यसुमहाबलौ ॥ चक्रेक्षेमंपुनर्धीमान्धर्मारण्यंसराघवः ॥ ४४ ॥ हतेषुतेषुरक्षःसुततःशूर्पणखापुनः ॥ य
यौनिकृत्तनासोष्ठीलंकांभ्रातुर्निवेशनम् ॥ ४५ ॥ ततोरावणमभ्येत्यराक्षसीदुःखमूर्छिता ॥ पपातपादयोर्भ्रातुःसंशुष्करुधिरानना ॥४६॥ तांतथाविकृतांदृष्ट्वा
रावणःक्रोधमूर्छितः ॥ उत्पपातासनात्क्रुद्धोदंतैर्दंतानुपस्पृशन् ॥ ४७ ॥ स्वानमात्यान्विसृज्याथविविक्तेतामुवाचसः ॥ केनास्येवंकृताभद्रेमामचिंत्यावमन्य
च ॥ ४८ ॥ कःशूलंतीक्ष्णमासाद्यसर्वगात्रैर्निषेवते ॥ कःशिरस्यग्निमाधायविश्वस्तःस्वपतेसुखम् ॥४९॥ आशीविषंघोरतरंपादेनस्पृशतीहकः ॥ सिंहंकेसरिणंक
श्चदंष्ट्रायांस्पृश्यतिष्ठति ॥ ५० ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यस्रोतोभ्यस्तेजसोर्चिषः ॥ निश्चेरुर्दह्यतोरात्रौवृक्षस्येवस्वरंध्रतः ॥ ५१ ॥ तस्यतत्सर्वमाचख्यौभगिनीरामवि
क्रमम् ॥ खरदूषणसंयुक्तंराक्षसानांपराभवम् ॥५२॥ सनिश्चित्यततःकृत्यंस्वसारमुपसांत्व्यच ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेराजाविधायनगरेविधिम् ॥५३॥ त्रिकूटंसमतिक्र
म्यकालपर्वतमेवच ॥ ददर्शमकरावासंगंभीरोदंमहोदधिम् ॥ ५४ ॥ तमतीत्याथगोकर्णमभ्यगच्छद्दशाननः ॥ दयितंस्थानमव्यग्रंशूलपाणेर्महात्मनः ॥ ५५ ॥
तत्राभ्यगच्छन्मारीचंपूर्वामात्यंदशाननः ॥ पुरारामभयादेवतापस्यंसमुपाश्रितम् ॥५६॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरामवना
भिगमनेसप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ मारीचस्त्वथसंभ्रांतोदृष्ट्वारावणमागतम् ॥
पूजयामाससत्कारैःफलमूलादिभिस्ततः ॥ १ ॥ विश्रांतंचैनमासीनमन्वासीनःसराक्षसः ॥ उवाचप्रस्तुतंवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यकोविदम् ॥ २ ॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णः
कच्चित्क्षेमंपुरेतव ॥ कच्चित्प्रकृतयःसर्वाभजंतेत्वांयथापुरा ॥३ ॥ किमिहागमनेचापिकार्यंतेराक्षसेश्वर ॥ कृतमित्येवतद्विद्धियद्यपिस्यात्सुदुष्करम् ॥ ४ ॥ शशंस
रावणस्तस्मैतत्सर्वंरामचेष्टितम् ॥ समासेनैवकार्याणिक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ ५ ॥ भवसहितं ॥ ५२ ॥ विधिरक्षां ॥५३॥ पुरारा
मभयाद्विश्वामित्रयज्ञप्रसंगेनजातात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा०सप्तसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मारीचइतिप्रस्तुतंपुष्कलार्थवत् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

राममासाद्यालं रामंनैवासादयेरित्यर्थः अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचांक्त्वेतिनिषेधार्थकालंशब्दयोगेक्त्वाप्रत्ययः ॥ ६ ॥ ७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥उदकमौर्ध्वदेहिकं ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

मारीचस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वासमासेनैवरावणम्॥ अलंतेराममासाद्यवीर्यज्ञोह्यस्मितस्यवै॥६॥ बाणवेगंहिकस्तस्यशक्तःसोढुंमहात्मनः॥प्रव्रज्यायांहिमेहेतुःसएववपु
रुषर्षभः॥७॥ विनाशमुखमेतत्तेकेनाख्यातंदुरात्मना॥तमुवाचाथसक्रोधोरावणःपरिभर्त्सयन्॥८॥ अकुर्वतोस्मद्वचनंस्यान्मृत्युरपितेध्रुवम्॥मारीचश्चिंतया
मासविशिष्टान्मरणंवरं॥९॥अवश्यंमरणेप्राप्तेकरिष्याम्यस्ययन्मतं॥ततस्तंप्रत्युवाचाथमारीचोरक्षसांवरं॥१०॥किंतेसाह्यंमयाकार्यंकरिष्याम्यवशोपितत्॥
तमब्रवीद्दशग्रीवोगच्छसीतांप्रलोभय॥११॥रत्नशृंगोमृगोभूत्वारत्नचित्रतनूरुहः॥ध्रुवंसीतासमालक्ष्यत्वांरामंचोदयिष्यति॥१२॥अपक्रांतेचकाकुत्स्थेसी
तावश्याभविष्यति॥तामादायापनेष्यामिततःसनभविष्यति॥१३॥भार्यावियोगाद्दुर्बुद्धिरेतत्साह्यंकुरुष्वमे॥इत्येवमुक्तोमारीचःकृत्वोदकमथात्मनः॥१४॥
रावणंपुरतोयांतमन्वगच्छत्सुदुःखितः॥ततस्तस्याश्रमंगत्वारामस्याक्लिष्टकर्मणः॥१५॥चक्रतुस्तद्यथासर्वमुभौयत्पूर्वमंत्रितम्॥रावणस्तुयतिर्भूत्वामुंडःकुंडी
त्रिदंडधृक्॥१६॥ मृगश्चभूत्वामारीचस्तंदेशमुपजग्मतुः॥ दर्शयामासमारीचोवैदेहींमृगरूपधृक्॥१७॥ चोदयामासतस्यार्थेसारामंविधिचोदिता॥राम
स्तस्याःप्रियंकुर्वन्धनुरादायसत्वरः॥१८॥रक्षार्थेलक्ष्मणंन्यस्यप्रययौमृगलिप्सया॥सधन्वीबद्धतूणीरःखड्गगोधांगुलित्रवान्॥१९॥अन्वधावन्मृगंरामोरुद्र
स्तारामृगंयथा॥सोंतर्हितःपुनस्तस्यदर्शनंराक्षसोव्रजन्॥२०॥चकर्षमहदध्वानंरामस्तंबुबुधेततः॥निशाचरंविदित्वातंराघवःप्रतिभानवान्॥२१॥अमो
घंशरमादायजघानमृगरूपिणम्॥सरामबाणाभिहतःकृत्वारामस्वरंतदा॥२२॥हासीतेलक्ष्मणेत्येवंचुक्रोशार्तस्वरेणह॥शुश्रावतस्यवैदेहीततस्तांकरुणांगि
रम्॥२३॥साप्राद्रवद्यतःशब्दस्तामुवाचाथलक्ष्मणः॥अलंतेशंकयाभीरुकोरामंप्रहरिष्यति॥२४॥मुहूर्त्ताद्द्रक्ष्यसेरामंभर्त्तारंत्वंशुचिस्मिते॥इत्युक्तासाप्ररुद
तीपर्यशंकतलक्ष्मणम्॥२५॥ हतावैस्त्रीस्वभावेनशुक्लचारित्रभूषणा॥सातंपरुषमारब्धावक्तुंसाध्वीपतिव्रता॥२६॥नैषकामोभवेन्मूढयंत्वंप्रार्थयसेहृदा॥
अप्यहंशस्त्रमादायहन्यामात्मानमात्मना॥२७॥ पतेयंगिरिशृंगाद्वाविशेयंवाहुताशनम्॥रामंभर्त्तारमुत्सृज्यनत्वहंत्वांकथंचन॥२८॥निहीनमुपतिष्ठेयंशा
र्दूलीक्रोष्टुकंयथा॥ एतादृशंवचःश्रुत्वालक्ष्मणःप्रियराघवः॥२९॥

गोधाज्याघातवारणंअंगुलित्रंचतद्वान्॥१९॥ तारामृगंतारारूपंमृगं प्रजापतिःस्वांदुहितरंमृगो
भूत्वाजगामतस्यरुद्रःशिरोऽच्छिनत्तदेतन्मृगशीर्षनामनक्षत्रं॥२०॥२१॥२२॥२३॥ २४॥ पर्यशंकतलक्ष्मणोमय्यभिलाषवानितिशंकामकरोत्॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ भिन्नकरटंभिन्नगंडस्थलंमत्तं करेणुर्हस्तिनी ॥ ३९ ॥ माध्वीकंमधुपुष्पजंमद्यं मधुमाधवींक्षौद्रजांसुरां सौवीरंकांजिकं ॥ ४० ॥

पिधायकर्णौसद्वृत्तःप्रस्थितोयेनराघवः॥ सरामस्यपदंगृह्यप्रससारधनुर्धरः॥ ३० ॥ अवीक्षमाणोबिंबोष्ठींप्रययौलक्ष्मणस्तदा ॥ एतस्मिन्नंतरेरक्षोरावणः प्रत्यदृश्यत॥ ३१ ॥अभव्योभव्यरूपेणभस्मच्छन्नइवानलः॥ यतिवेषप्रतिच्छन्नोजिहीर्षुस्तामनिंदिताम्॥ ३२ ॥ सातमालक्ष्यसंप्राप्तंधर्मज्ञाजनकात्मजा॥ निमंत्रयामासतदाफलमूलाशनादिभिः॥ ३३॥अवमन्यततःसर्वंस्वरूपंप्रत्यपद्यत ॥ सांत्वयामासवैदेहीमितिराक्षसपुंगवः॥ ३४ ॥ सीतेराक्षसराजोहंरावणोनामविश्रुतः॥ममलंकापुरीनाम्नारम्यापारेमहोदधेः॥ ३५॥तत्रत्वंनरनारीषुशोभिष्यसिमयासह॥भार्यामेभवसुश्रोणितापसंत्यजराघवम्॥३६॥एवमादीनिवाक्यानिश्रुत्वातस्याथजानकी ॥ पिधायकर्णौसुश्रोणीमैवमित्यब्रवीद्वचः॥ ३७॥ प्रपतेद्यौःसनक्षत्रापृथिवीशकलीभवेत् ॥ शैत्यमग्निरियान्नाहंत्यजेयंरघुनंदनम्॥ ३८॥कथंहिभिन्नकरटंपद्मिनंवनगोचरम्॥उपस्थायमहानागंकरेणुःसूकरंस्पृशेत्॥३९॥कथंहिपीत्वामाध्वीकंपीत्वाचमधुमाधवीम्॥लोभंसौवीरकेकुर्यान्नारीकाचिदितिस्मरेत्॥ ४० ॥ इतिसातंसमाभाष्यप्रविवेशाश्रमंततः ॥ क्रोधात्प्रस्फुरमाणौष्ठीविधुन्वानाकरौमुहुः ॥ ४१ ॥ तामभिद्रुत्यसुश्रोणींरावणःप्रत्यषेधयत्॥भर्त्सयित्वातुरूक्षेणस्वरेणगतचेतनाम्॥ ४२॥मूर्धजेषुनिजग्राहऊर्ध्वमाचक्रमेततः ॥तांददर्शततोगृध्रोजटायुर्गिरिगोचरः॥रुदतींरामरामेतिह्रियमाणांतपस्विनीम्॥ ४३॥

॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप०मारीचवधेसीताहरणेचअष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७८॥ ॥७॥

॥७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥सखादशरथस्यासीज्जटायुररुणात्मजः॥ गृध्रराजोमहावीरःसंपातिर्यस्यसोदरः॥ १ ॥सददर्शतदासीतांरावणांकगतांस्नुषाम्॥सक्रोधोऽभ्यद्रवत्पक्षीरावणंराक्षसेश्वरम्॥ २॥अथैनमब्रवीद्गृध्रोमुंचमुंचस्वमैथिलीम्॥ध्रियमाणेमयिकथंहरिष्यसिनिशाचर॥३॥नहिमेमोक्ष्यसेजीवन्यदिनोत्सृज्यसेवधूम्॥उक्त्वैवंराक्षसेंद्रंतंचकर्तनखरैर्भृशम्॥४॥पक्षतुंडप्रहारैश्चशतशोजर्जरीकृतम्॥चक्षाररुधिरंभूरिगिरिःप्रस्रवणैरिव॥ ५ ॥सवध्यमानोगृध्रेणरामप्रियहितैषिणा॥ खड्गमादायचिच्छेदभुजौतस्यपतत्रिणः॥ ६॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्तत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सखेति ॥ १ ॥ २ ॥ स्वमैथिलींस्वाचासौमैथिली स्वाआत्मीयास्नुषामैथिलसुतेत्यर्थः ध्रियमाणेजीवति ॥ ३ ॥ नखैर्नखैस्तीक्ष्णैः ॥ ४ ॥ चक्षारसुस्राव ॥ ५ ॥ ६ ॥

अंकेनोत्संगेन ॥ ७ ॥ ८ ॥ गिरिप्रस्थेपर्वतशिखरे प्रस्थोस्त्रियांमानभेदेसानावल्युच्चवस्तुनीतिमेदिनी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्राकारःपरिधिभित्तिः वप्रस्तद्वाह्यंवेणुमयंदुर्गंताभ्यांसंबाधादुर्गमा वप्रःस्थाने

निहत्यगृध्रराजंसभिन्नाभ्रशिखरोपमम्॥ऊर्ध्वमाचक्रमेसीतांगृहीत्वांकेनराक्षसः॥७॥ यत्रयत्रतुवैदेहीपश्यत्याश्रममंडलम्॥सरोवासरितोवापितत्रमुंचति
भूषणं ॥ ८ ॥ सादद्दर्शगिरिप्रस्थेपंचवानरपुंगवान्॥ तत्रवासोमहद्दिव्यमुत्ससर्जमनस्विनी ॥ ९ ॥ तत्तेषांवानरेंद्राणांपपातपवनोद्धतम्॥मध्येसुपीतंपंचानांवि
द्युन्मेघांतरेयथा ॥ १० ॥ अचिरेणातिचक्रामखेचरःखेचरन्निव ॥ ददर्शाथपुरींरम्यांबहुद्वारांमनोरमाम्॥ ११ ॥ प्राकारवप्रसंबाधांनिर्मितांविश्वकर्मणा ॥ प्र
विवेशपुरींलंकांससीतोराक्षसेश्वरः॥ १२ ॥ एवंहृतायांवैदेह्यांरामोहत्वामहामृगम्॥ निवृत्तोददृशेधीमान्भ्रातरंलक्ष्मणंतथा ॥१३॥ कथमुत्सृज्यवैदेहींवनेरा
क्षससेविते ॥ इतितंभ्रातरंदृष्ट्वाप्राप्तोसीतिव्यगर्हयत्॥ १४ ॥ मृगरूपधरेणाथरक्षसासोपकर्षणम्॥भ्रातुरागमनंचैवचिंतयन्पर्यतप्यत ॥ १५ ॥ गर्हयन्नेवरा
मस्तुत्वरितस्तंसमासदत्॥ अपिजीवतिवैदेहीमितिपश्यामिलक्ष्मण ॥ १६ ॥ तस्यतत्सर्वमाचख्यौसीतायालक्ष्मणोवचः ॥ यदुक्तवत्यसदृशंवैदेहीपश्चिमंवचः
॥ १७ ॥ दह्यमानेनतुहृदारामोभ्यपतदाश्रमम्॥सददर्शतदागृध्रंनिहतंपर्वतोपमम् ॥१८॥ राक्षसंशंकमानस्तंविकृष्यबलवद्धनुः॥अभ्यधावतकाकुत्स्थस्ततस्तं
सहलक्ष्मणः॥ १९ ॥ सतावुवाचतेजस्वीसहितौरामलक्ष्मणौ ॥ गृध्रराजोस्मिभद्रंवांसखादशरथस्यवै ॥ २० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासंगृह्यधनुषीशुभे ॥ कोयंपि
तरमस्माकंनाम्नाहेत्यूचतुश्चतौ॥२१॥ततोददृशतुस्तौतंछिन्नपक्षद्वयंखगम्॥ तयोःशशंसगृध्रस्तुसीतार्थेरावणाद्वधम्॥२२॥अपृच्छद्राघवोगृध्रंरावणःकांदिशं
गतः॥ तस्यगृध्रःशिरःकंपैराचचक्षेममारच ॥ २३ ॥ दक्षिणामितिकाकुत्स्थोविदित्वास्यतदिंगितम् ॥ सत्कारंलंभयामाससखायंपूजयन्पितुः॥ २४ ॥ ततोदृष्ट्वा
श्रमपदंव्यपविद्धबृसीमठम्॥विध्वस्तकलशंशून्यंगोमायुशतसंकुलम्॥ २५॥दुःखशोकसमाविष्टौवैदेहीहरणार्दितौ॥जग्मतुर्दंडकारण्यंदक्षिणेनपरंतपौ॥ २६
वनेमहतितस्मिंस्तुरामःसौमित्रिणासह ॥ ददर्शमृगयूथानिद्रवमाणानिसर्वशः ॥ २७॥ शब्दंचघोरंसत्वानांदावाग्नेरिववर्धतः॥ अपश्येतांमुहूर्ताच्चकबंधंघोर
दर्शनम्॥ २८ ॥ मेघपर्वतसंकाशंशालस्कंधंमहाभुजम्॥ उरोगतविशालाक्षंमहोदरमहामुखम्॥ २९ ॥

पुमानस्त्रीवेणुक्षेत्रेचपेटकेइतिमेदिनी ॥ १२ ॥ १३ ॥ कथंप्राप्तोसीतिसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वांयुवयोः ॥ २० ॥ आहब्रूते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ २८ ॥ उरसिनेत्रेउदरेमुखंचयस्य कबंधःशीर्षहीनःपुमान् ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ येनयतस्तन्मुखंततःकृष्यते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ एवंबहुविधंराममब्रवीत् असंभ्रमोनिर्भयः ॥३५॥ ३६॥३७॥ विनिःसृत्यदिव्यदर्शनोभूत् पुरुषःकबंधदेहधारीसचददृशेदृष्टः ॥४०॥

यदृच्छयाथतद्रक्षःकरेजग्राहलक्ष्मणम्॥विषादमगमत्सद्यःसौमित्रिरथभारत॥३०॥सराममभिसंप्रेक्ष्यकृष्यतेयेनतन्मुखम्॥विषण्णश्चाब्रवीद्रामंपश्यावस्था
मिमांमम॥ ३१ ॥हरणंचैववैदेह्यामममचायमुपप्लवः॥राज्यभ्रंशश्चभवतस्तातस्यमरणंतथा ॥ ३२ ॥ नाहंत्वांसहवैदेह्यासमेतंकोसलागतम्॥ द्रक्ष्यामिपृथि
वीराज्येपितृपैतामहेस्थितम्॥ ३३ ॥ द्रक्ष्यंत्यार्यस्यधन्यायेकुशलाजशमीदलैः॥ अभिषिक्तस्यवदनंसोमंशांतघनंयथा ॥ ३४ ॥ एवंबहुविधंधीमान्विललाप
सलक्ष्मणः॥ तमुवाचाथकाकुत्स्थःसंभ्रमेष्वप्यसंभ्रमः॥ ३५ ॥ माविषीदनरव्याघ्रनैषकश्चिन्मयिस्थिते ॥ छिंध्यस्यदक्षिणंबाहुंछिन्नःसव्योमयाभुजः॥ ३६॥
इत्येवंवदतातस्यभुजोरामेणपातितः॥ खड्गेनभृशतीक्ष्णेननिकृत्तस्तिलकांडवत्॥ ३७॥ ततोस्यदक्षिणंबाहुंखड्गेनाजघ्निवान्बली॥ सौमित्रिरपिसंप्रेक्ष्यभ्रातरं
राघवंस्थितम्॥ ३८ ॥पुनर्जघानपार्श्वेवैतद्रक्षोलक्ष्मणोभृशम्॥ गतासुरपतद्भूमौकबंधःसुमहांस्ततः॥३९ ॥ तस्यदेहाद्विनिःसृत्यपुरुषोदिव्यदर्शनः॥ ददृशेदिव
मास्थायदिविसूर्यइवज्वलन्॥ ४० ॥ पप्रच्छरामस्तंवाग्मीकस्त्वंप्रब्रूहिपृच्छतः॥ कामयाकिमिदंचित्रमाश्चर्यंप्रतिभातिमे ॥ ४१ ॥ तस्याचचक्षेगंधर्वोविश्वा
वसुरहंनृप॥ प्राप्तोब्राह्मणशापेनयोनिंराक्षससेविताम्॥ ४२ ॥ रावणेनहृतासीताराज्ञालंकाधिवासिना॥ सुग्रीवमभिगच्छस्वसतेसाह्यंकरिष्यति ॥ ४३ ॥ए
पापंपाशिवजलाहंसकारंडवायुता॥ ऋष्यमूकस्यशैलस्यसंनिकर्षेतटाकिनी॥ ४४॥ वसतेतत्रसुग्रीवश्चतुर्भिःसचिवैःसह ॥ भ्रातावानरराजस्यवालिनोहेम
मालिनः॥ ४५ ॥तेनत्वंसहसंगम्यदुःखमूलंनिवेदय॥ समानशीलोभवतःसाहाय्यंसकरिष्यति ॥४६॥ एतावच्छक्यमस्माभिर्वक्तुंद्रष्टासिजानकीम् ॥ ध्रुवंवान
रराजस्यविदितोरावणालयः ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितोदिव्यःपुरुषःसमहाप्रभः॥ विस्मयंजग्मतुश्चोभौप्रवीरौरामलक्ष्मणौ॥ ४८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआर
ण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिकबंधहननेऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ ततोविदूरे
नलिनींप्रभूतकमलोत्पलाम्॥ सीताहरणदुःखार्तःपंपांरामःसमासदत्॥ १ ॥

कामयाइच्छया ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पंपानामतः तटाकिनीसरसी ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥४७॥ ४८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२७९॥
ततइति अविदूरेसमीपे नलीनींपुष्करिणीं उत्पलानिकुमुदानि ॥ १ ॥

अमृतगंधिनाऽमृतसदृशेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उपपादयसफलीकुरु ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनंतरःसंलग्नः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऋष्यमूकंपर्वतं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ओघोजनवृंदस्तन्नि

मारुतेनसुशीतेनसुखेनामृतगंधिना ॥ सेव्यमानोवनेतस्मिन्जगाममनसाप्रियां ॥ २॥ विललापसराजेंद्रस्तत्रकांतामनुस्मरन् ॥ कामबाणाभिसंतप्तःसौमित्रिस्तमथाब्रवीत् ॥ ३ ॥ नत्वामेवंविधोभावःस्प्रष्टुमर्हतिमानद ॥ आत्मवंतमिवव्याधिःपुरुषंवृद्धशीलिनं॥४॥प्रवृत्तिरुपलब्धातेवैदेह्यारावणस्यच॥तांत्वंपुरुषकारेणबुद्ध्याचैवोपपादय ॥ ५॥ अभिगच्छावसुग्रीवंशैलस्थंहरिपुंगवम् ॥ मयिशिष्येचभृत्येचसहायेचसमाश्वस ॥ ६ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैर्लक्ष्मणेनसराघवः॥उक्तःप्रकृतिमापेदेकार्येचानंतरोभवत्॥ ७॥ निषेव्यवारिपंपायास्तर्पयित्वापितॄनपि॥प्रतस्थतुरुभौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ ८ ॥ तावृष्यमूकमभ्येत्यबहुमूलफलद्रुमम्॥ गिर्यग्रेवानरान्पंचवीरौददृशतुस्तदा ॥ ९ ॥ सुग्रीवःप्रेषयामाससचिवंवानरंतयोः॥ बुद्धिमंतंहनूमंतंहिमवंतमिवास्थितम्॥ १० ॥ तेनसंभाष्यपूर्वंतौसुग्रीवमभिजग्मतुः ॥ सख्यंवानरराजेनचक्रेरामस्तदानृप ॥ ११ ॥ तद्वासोदर्शयामासुस्तस्यकार्येनिवेदिते ॥ वानराणांतुयत्सीताह्रियमाणाव्यपासृजत् ॥ १२ ॥ तत्प्रत्ययकरंलब्ध्वासुग्रीवंप्लवगाधिपम्॥ पृथिव्यांवानरैश्वर्येस्वयंरामोभ्यषेचयत्॥ १३॥प्रतिजज्ञेचकाकुत्स्थःसमरेवालिनोवधम्॥सुग्रीवश्चापिवैदेह्याःपुनरानयनंनृप॥ १४॥ इत्युक्त्वासमयंकृत्वाविश्वास्यचपरस्परम्॥ अभ्येत्यसर्वेकिष्किंधांतस्थुर्युद्धाभिकांक्षिणः॥ १५॥ सुग्रीवःप्राप्यकिष्किंधांननादौघनिभस्वनः॥ नास्यतन्ममृषेवालीतारातंप्रत्यषेधयत् ॥ १६ ॥ यथानदतिसुग्रीवोबलवानेषवानरः ॥ मन्येचाश्रयवान्प्राप्तोनत्वंनिष्क्रांतुमर्हसि ॥ १७॥ हेममालीततोवालीतारांताराधिपाननाम् ॥ प्रोवाचवचनंवाग्मीतांवानरपतिःपतिः ॥ १८ ॥सर्वभूतरुतज्ञात्वंपश्यबुद्ध्यासमन्विता॥ केनचाश्रयवान्प्राप्तोममैषभ्रातृगंधिकः ॥ १९ ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुताराताराधिपप्रभा ॥ पतिमित्यब्रवीत्प्राज्ञाशृणुसर्वंकपीश्वर ॥ २० ॥ हृतदारोमहासत्त्वोरामोदशरथात्मजः॥ तुल्यारिमित्रतांप्राप्तःसुग्रीवेणधनुर्धरः॥ २१ ॥ भ्राताचास्यमहाबाहुःसौमित्रिरपराजितः॥लक्ष्मणोनाममेधावीस्थितःकार्यार्थसिद्धये ॥ २२ ॥ मैंदश्चद्विविदश्चापिहनूमांश्चानिलात्मजः॥जांबवानृक्षराजश्चसुग्रीवसचिवाःस्थिताः ॥ २३ ॥ सर्वएतेमहात्मानोबुद्धिमंतोमहाबलाः ॥ अलंतवविनाशायरामवीर्यबलाश्रयात्॥ २४॥तस्यास्तदाक्षिप्यवचोहितमुक्तंकपीश्वरः॥ पर्यशंकततामीर्षुःसुग्रीवगतमानसाम्॥ २५॥

भःस्वनोयस्य ओघोवेगेजलस्यच वृंदपरंपरायांचेतिमेदिनी ॥ १६ ॥ आश्रयवान्परबलाश्रितः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ईर्षुरीर्ष्यालुः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ जीवितसामर्थ्यंजीवनस्यश्लाघ्यत्वं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ करभोत्क

तारांपरुषमुक्त्वातुनिर्जगामगुहामुखात्॥ स्थितंमाल्यवतोभ्याशेसुग्रीवंसोभ्यभाषत॥ २६ ॥ असकृत्त्वंमयापूर्वंनिर्जितोजीवितप्रियः॥ मुक्तोज्ञातिरितिज्ञा
त्वाकात्वरामरणेपुनः॥ २७॥इत्युक्तःप्राहसुग्रीवोभ्रातरंहेतुमद्वचः ॥ प्राप्तकालममित्रघ्नोरामंसंबोधयन्निव ॥ २८॥ हृतराज्यस्यमेराजन्हृतदारस्यचत्वया॥
किंमेजीवितसामर्थ्यमितिविद्धिसमागतम्॥ २९॥एवमुक्त्वाबहुविधंततस्तौसन्निपेततुः॥ समरेवालिसुग्रीवौशालतालशिलायुधौ॥ ३०॥उभौजघ्नतुरन्यो
न्यमुभौभूमौनिपेततुः ॥ उभौववल्गतुश्चित्रंमुष्टिभिश्चनिजघ्नतुः ॥ ३१ ॥ उभौरुधिरसंसिक्तौनखदंतपरिक्षतौ ॥ शुशुभातेतदावीरौपुष्पिताविवकिंशुकौ
॥ ३२ ॥नविशेषस्तयोर्युद्धेयदाकश्चनदृश्यते॥ सुग्रीवस्यतदामालांहनुमान्कंठआसजत् ॥ ३३ ॥ समालयातदावीरःशुशुभेकंठसक्तया॥श्रीमानिवमहाशै
लोमलयोमेघमालया॥ ३४॥कृतचिह्नंतुसुग्रीवंरामोदृष्ट्वामहाधनुः ॥ विचकर्षधनुःश्रेष्ठंवालिमुद्दिश्यलक्ष्यवत् ॥ ३५ ॥ विस्फारस्तस्यधनुषोयंत्रस्येवतदाब
भौ॥ वितत्रासतदावालीशरेणाभिहतोरसि॥ ३६ ॥सभिन्नहृदयोवालीवक्त्राच्छोणितमुद्वमन्॥ददर्शावस्थितंरामंततःसौमित्रिणासह ॥ ३७॥ गर्हयित्वास
काकुत्स्थंपपातभुविमूर्छितः॥ताराददर्शतंभूमौतारापतिसमौजसम् ॥ ३८॥ हतेवालिनिसुग्रीवःकिष्किंधांप्रत्यपद्यत॥ तांचतारापतिमुखींतारांनिपतितेश्व
राम्॥ ३९ ॥रामस्तुचतुरोमासान्पृष्ठेमाल्यवतःशुभे॥ निवासमकरोद्धीमान्सुग्रीवेणाभ्युपस्थितः॥४०॥रावणोपिपुरींगत्वालंकांकामबलात्कृतः॥ सीतांनि
वेशयामासभवनेनंदनोपमे॥ ४१ ॥अशोकवनिकाभ्याशेतापसाश्रमसन्निभे॥भर्तृस्मरणतन्वंगीतापसीवेषधारिणी ॥ ४२ ॥ उपवासतपःशीलातत्रासपृ
थुलेक्षणा॥उवासदुःखवसतिंफलमूलकृताशना॥ ४३ ॥ दिदेशराक्षसीस्तत्ररक्षणेराक्षसाधिपः॥ प्रासासिशूलपरशुमुद्गरालातधारिणीः ॥ ४४ ॥ द्व्यक्षींत्र्य
क्षींललाटाक्षींदीर्घजिह्वामजिह्विकाम्॥ त्रिस्तनीमेकपादांचत्रिजटामेकलोचनाम्॥ ४५ ॥एताश्चान्याश्चदीप्ताक्ष्यःकरभोत्कटमूर्द्धजाः॥ परिवार्यासतेसीतांदि
वारात्रमतंद्रिताः॥ ४६ ॥तास्तुतामायतापांगींपिशाच्योदारुणस्वराः ॥ तर्जयंतिसदारौद्राःपरुषव्यंजनस्वराः ॥ ४७ ॥ खादामपाटयामैनांतिलशःप्रविभज्य
ताम्॥ येयंभर्तारमस्माकमवमन्येहजीवति॥ ४८॥इत्येवंपरिभर्त्संतीस्त्रास्यमानापुनःपुनः॥ भर्तृशोकसमाविष्टानिःश्वस्येदमुवाचताः॥ ४९॥

टमूर्धजाउष्ट्रसदृशकेशाः ॥ ४६ ॥ परुषव्यंजनस्वरात्मकाःशब्दायासांताः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥ वधूंस्नुषां ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥६६॥ ६७ ॥ ६८॥ परिक्षिप्ताव्याप्ता ॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥

आर्याःखादतमांशीघ्रंनमेलोभोस्तिजीविते॥ विनातंपुंडरीकाक्षंनीलकुंचितमूर्धजम् ॥५०॥ अप्येवाहंनिराहाराजीवितप्रियवर्जिता॥ शोषयिष्यामिगात्रा
णिव्यालीतालगतायथा॥५१॥ नत्वन्यमभिगच्छेयंपुमांसंराघवादृते॥इतिजानीतसत्यंमेक्रियतांयदनंतरम्॥५२॥तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाराक्षस्यस्ताःखरस्व
नाः॥ आख्यातुंराक्षसेंद्रायजग्मुस्तत्सर्वमादृताः॥५३॥गतासुतासुसर्वासुत्रिजटानामराक्षसी॥सांत्वयामासवैदेहींधर्मज्ञाप्रियवादिनी॥५४॥ सीतेवक्ष्या
मितेकिंचिद्विश्वासंकुरुमेसखि ॥ भयंत्वंत्यजवामोरुश्रृणुचेदंवचोमम ॥ ५५ ॥ अविंध्योनाममेधावीवृद्धोराक्षसपुंगवः ॥ सरामस्यहितान्वेषीत्वदर्थेहिसमा
वदत्॥५६॥सीतामद्वचनाद्वाच्यासमाश्वास्यप्रसाद्यच॥भर्तातेकुशलीरामोलक्ष्मणानुगतोबली॥ ५७॥ सख्यंवानरराजेनशक्रप्रतिमतेजसा॥ कृतवान्रा
घवःश्रीमांस्त्वदर्थेचसमुद्यतः॥५८॥ माचतेस्तुभयंभीरुरावणाल्लोकगर्हितात्॥ नलकूबरशापेनरक्षिताह्यसिनंदिनि ॥ ५९ ॥शप्तोह्येषपुरापापोवधूंरंभांपरा
मृशन्॥नशक्नोत्यवशांनारीमुपैतुमजितेंद्रियः॥ ६० ॥ क्षिप्रमेष्यतितेभर्तासुग्रीवेणाभिरक्षितः॥सौमित्रिसहितोधीमांस्त्वांचेतोमोक्षयिष्यति ॥६१॥ स्वप्ना
हिसुमहाघोरादृष्टामेऽनिष्टदर्शनाः ॥ विनाशायास्यदुर्बुद्धेःपौलस्त्यकुलघातिनः ॥ ६२ ॥ दारुणोह्येषदुष्टात्माक्षुद्रकर्मानिशाचरः ॥स्वभावाच्छीलदोषेणसर्वे
षांभयवर्धनः॥६३॥स्पर्धतेसर्वदेवैर्यःकालोपहतचेतनः॥मयाविनाशलिंगानिस्वप्नेदृष्टानितस्यवै॥ ६४॥तैलाभिषिक्तोविकचोमज्जन्पंकेदशाननः॥ असकृ
त्खरयुक्तेतुरथेनृत्यन्निवस्थितः॥ ६५॥कुंभकर्णादयश्चेमेनग्नाःपतितमूर्धजाः ॥ गच्छंतिदक्षिणामाशांरक्तमाल्यानुलेपनाः ॥ ६६ ॥ श्वेतातपत्रःसोष्णीषःशु
क्लमाल्यानुलेपनः॥श्वेतपर्वतमारूढएकएवविभीषणः॥६७॥सचिवाश्चास्यचत्वारःशुक्लमाल्यानुलेपनाः॥श्वेतपर्वतमारूढामोक्ष्यंतेऽस्मान्महाभयात्॥६८॥
रामस्यास्त्रेणपृथिवीपरिक्षिप्तासमागरा॥ यशसापृथिवींकृत्स्नांपूरयिष्यतितेपतिः॥६९॥अस्थिसंचयमारूढोभुंजानोमधुपायसम्॥लक्ष्मणश्चमयादृष्टोदिध
क्षुःसर्वतोदिशम्॥७०॥रुदतीरुधिरार्द्रांगीव्याघ्रेणपरिरक्षिता॥ असकृत्त्वंमयादृष्टागच्छंतीदिशमुत्तराम्॥७१॥हर्षमेष्यसिवैदेहिक्षिप्रंभर्त्रासमन्विता॥राघवे
णसहभ्रात्रासीतेत्वमचिरादिव ॥७२॥ इत्येतन्मृगशावाक्षीतच्छ्रुत्वात्रिजटावचः॥ बभूवाशावतीबालापुनर्भर्तृसमागमे ॥७३॥

॥ ७४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति मणिर्मंगलसूत्रगतःसएवशेषोयेषांतैतत्सदृशाअभ्य

यावदभ्यागतारौद्राःपिशाच्यस्ताःसुदारुणाः॥ ददृशुस्तांत्रिजटयासहासीनांयथापुरा ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणित्रि
जटाकृतसीतासांत्वनेअशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥ ततस्तांभर्तृशोकार्त्तांदीनांमलिनवा
ससम्॥ मणिशेषाभ्यलंकारांरुदतींचपतिव्रताम्॥ १॥ राक्षसीभिरुपास्यंतींसमासीनांशिलातले॥ रावणःकामबाणार्त्तोददर्शोपससर्पच ॥ २॥ देवदानवगंध
र्वयक्षकिंपुरुषैर्युधि ॥ अजितोऽशोकवनिकांययौकंदर्पपीडितः ॥ ३ ॥ दिव्यांबरधरःश्रीमान्सुमृष्टमणिकुंडलः ॥ विचित्रमाल्यमुकुटोवसंतइवमूर्तिमान्
॥ ४ ॥ नकल्पवृक्षसदृशोयत्नादपिविभूषितः॥ श्मशानचैत्यद्रुमवद्भूषितोपिभयंकरः॥ ५॥ सतस्यास्तनुमध्यायाःसमीपेरजनीचरः॥ ददृशेरोहिणीमेत्यशनैश्चरइ
वग्रहः॥ ६ ॥ सतामामंत्र्यसुश्रोणींपुष्पकेतुशराहतः॥ इदमित्यब्रवीद्वाक्यंत्रस्तांरौहीमिवाबलाम्॥ ७ ॥ सीतेपर्याप्तमेतावत्कृतोभर्तुरनुग्रहः॥ प्रसादंकुरुतन्वं
गिक्रियतांपरिकर्मते॥ ८॥ भजस्वमांवरारोहेमहार्हाभरणांबरा॥ भवमेसर्वनारीणामुत्तमावरवर्णिनी॥ ९॥ संतिमेदेवकन्याश्चगंधर्वाणांचयोषितः॥ संतिदा
नवकन्याश्चदैत्यानांचापियोषितः ॥ १० ॥ चतुर्दशपिशाचानांकोट्योमेवचनेस्थिताः॥ द्विस्तावत्पुरुषादानांरक्षसांभीमकर्मणाम्॥ ११ ॥ ततोमेत्रिगुणायक्षा
येमद्वचनकारिणः॥ केचिदेवधनाध्यक्षंभ्रातरंमेसमाश्रिताः ॥ १२ ॥ गंधर्वाप्सरसोभद्रेमामापानगतंसदा ॥ उपतिष्ठंतिवामोरुयथैवभ्रातरंमम ॥ १३ ॥
पुत्रोहमपिविप्रर्षेःसाक्षाद्विश्रवसोमुनेः॥ पंचमोलोकपालानामितिमेप्रथितंयशः ॥ १४ ॥ दिव्यानिभक्ष्यभोज्यानिपानानिविविधानिच॥ यथैवत्रिदशेशस्य
तथैवममभाविनि॥ १५॥ क्षीयतांदुष्कृतंकर्मवनवासकृतंतव ॥ भार्यामेभवसुश्रोणियथामंदोदरीतथा॥ १६ ॥ इत्युक्तातेनवैदेहीपरिवृत्यशुभानना॥ तृण
मंतरतःकृत्वातमुवाचनिशाचरम्॥ १७ ॥ अशिवेनातिवामोरुरजस्रंनेत्रवारिणा ॥ स्तनावपतितौबालासंहतावभिवर्षती॥ १८॥ उवाचवाक्यंतंक्षुद्रंवैदेहीप
तिदेवता॥ असकृद्वदतोवाक्यमीदृशंराक्षसेश्वर ॥ १९ ॥ विषादयुक्तमेतत्तेमयाश्रुतमभाग्यया॥ तद्भद्रसुखभद्रंतेमानसंविनिवर्त्यताम्॥ २० ॥

लंकारायस्यास्तां ॥ १ ॥ उपास्यंतीमुपास्यमानां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रौहींहरिणीं ॥ ७ ॥ परिकर्मवस्त्राभरणादिनाप्रसाधनं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ हेभद्रसुख भद्रंकल्याणावहंसुखंयस्य पारदार्यसुखंत्वकल्याणावहमितिभावः विनिवर्त्यतांमत्तइतिशेषः ॥ २० ॥

औपयिकीउपयोगार्हा ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ शिरोमुखंचप्रच्छाद्यधरांददृशेऽपश्यदितिसंबंधः ॥२५॥२६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीत्य

परदारास्म्यलभ्याचसततंचपतिव्रता ॥ नचैवौपयिकीभार्यामानुषीकृपणातव ॥ २१ ॥ विवशांधर्षयित्वाचकांत्वंप्रीतिमवाप्स्यसि ॥ प्रजापतिसमोविप्रोब्रह्म
योनिःपितातव॥ २२ ॥नचपालयसेधर्मंलोकपालसमःकथम् ॥भ्रातरंराजराजानंमहेश्वरसखंप्रभुम्॥ २३॥ धनेश्वरंव्यपदिशन्कथंत्विहनलज्जसे॥इत्युक्त्वाप्रा
रुदत्सीताकंपयंतीपयोधरौ ॥ २४ ॥ शिरोधरांचतन्वंगीमुखंप्रच्छाद्यवाससा ॥ तस्यारुदत्याभाविन्यादीर्घावेणीसुसंयता ॥ २५ ॥ ददृशेस्वसितास्निग्धाकाली
व्यालीवमूर्धनि ॥ श्रुत्वातद्रावणोवाक्यंसीतयोक्तंसुनिष्ठुरम् ॥ २६ ॥ प्रत्याख्यातोपिदुर्मेधाःपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ काममंगानिमेसीतेदुनोतुमकरध्वजः ॥ २७ ॥
नत्वामकामांसुश्रोणींसमेष्येचारुहासिनीम्॥किंनुशक्यंमयाकर्तुंयत्त्वमद्यापिमानुषम् ॥ २८ ॥ आहारभूतमस्माकंराममेवानुरुध्यसे॥इत्युक्त्वातामनिंद्यांगींस
राक्षसमहेश्वरः॥ २९ ॥तत्रैवांतर्हितोभूत्वाजगामाभिमतांदिशम् ॥ राक्षसीभिःपरिवृतावैदेहीशोककर्शिता ॥ सेव्यमानात्रिजटयातत्रैवन्यवसत्तदा ॥ ३० ॥
॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यनप०सीतारावणसंवादेएकाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥राघवःसहसौमित्रिःसुग्रीवेणाभिपालितः॥वसन्माल्यवतःपृष्ठेददृशेविमलंनभः॥ १ ॥सदृष्ट्वाविमलेव्योम्निनिर्मलंशशलक्षणम् ॥ ग्रहन
क्षत्रताराभिरनुयातममित्रहा ॥ २ ॥ कुमुदोत्पलपद्मानांगंधमादायवायुना ॥ महीधरस्थःशीतेनसहसाप्रतिबोधितः ॥ ३ ॥ प्रभातेलक्ष्मणंवीरमभ्यभाषतदुर्म
नाः॥ सीतांसंस्मृत्यधर्मात्मारुद्धांराक्षसवेश्मनि॥ ४॥ गच्छलक्ष्मणजानीहिकिष्किंधायांकपीश्वरम् ॥ प्रमत्तंग्राम्यधर्मेषुकृतघ्नंस्वार्थपंडितम् ॥ ५॥ योसौकुलाध
मोमूढोमयाराज्येभिषेचितः॥ सर्ववानरगोपुच्छायमृक्षाश्चभजंतिवै ॥ ६ ॥ यदर्थंनिहतोवालीमयारघुकुलोद्वह ॥ त्वयासहमहाबाहोकिष्किंधोपवनेतदा ॥ ७ ॥
कृतघ्नंतमहंमन्येवानरापसदंभुवि ॥ योमामेवंगतोमूढोनजानीतेद्यलक्ष्मण ॥ ८ ॥ असौमन्येनजानीतेसमयप्रतिपालनम् ॥ कृतोपकारंमांनूनमवमन्याल्पया
धिया ॥ ९ ॥ यदितावदनुद्युक्तःशेतेकामसुखात्मकः ॥ नेतव्योवालिमार्गेणसर्वभूतगतिंत्वया ॥ १० ॥ अथापिघटतेस्माकमर्थेवानरपुंगवः ॥ तमादायैवकाकु
त्स्थत्वरावान्भवमाचिरम् ॥ ११ ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणोभ्रात्रागुरुवाक्यहितेरतः ॥ प्रतस्थेरुचिरंगृह्यसमार्गणगुणंधनुः ॥ १२ ॥

धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८१ ॥ ॥७॥ ॥ राघवइति॥ १॥२॥३॥४॥ ग्राम्यधर्मेषुमैथुनादिपुनिमित्तभूतेषु प्रमत्तमसावधानं ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ गुरोर्वाक्येहितेचरतस्तत्परः ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्वयोर्मासयोरुपरमःसमाप्तिर्यस्मिंस्तस्मिन्काले ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

किष्किंधाद्वारमासाद्यप्रविवेशानिवारितः ॥ सक्रोधइतितंमत्वाराजाप्रत्युद्ययौहरिः ॥ १३ ॥ तंसदारोविनीतात्मासुग्रीवःप्लवगाधिपः ॥ पूजयाप्रतिजग्राहप्री
यमाणस्तदर्हया ॥ १४ ॥ तमब्रवीद्रामवचःसौमित्रिरकुतोभयः ॥ सतत्सर्वमशेषेणश्रुत्वाप्रह्वःकृतांजलिः ॥ १५ ॥ सभृत्यदारोराजेंद्रसुग्रीवोवानराधिपः ॥
इदमाहवचःप्रीतोलक्ष्मणंनरकुंजरम् ॥ १६ ॥ नास्मिलक्ष्मणदुर्मेधानाकृतज्ञोननिर्घृणः ॥ श्रूयतांयःप्रयत्नोमेसीतापर्यैषणेकृतः ॥ १७ ॥ दिशःप्रस्थापिताःसर्वे
विनीताहरयोमया ॥ सर्वेषांचकृतःकालोमासेनागमनंपुनः ॥ १८ ॥ यैरियंसवनासाद्रिःसपुरासागरांबरा ॥ विचेतव्यामहीवीरसग्रामनगराकरा ॥ १९ ॥ स
मासःपंचरात्रेणपूर्णोभवितुमर्हति ॥ ततःश्रोष्यसिरामेणसहितःसुमहत्प्रियम् ॥ २० ॥ इत्युक्तोलक्ष्मणस्तेनवानरेंद्रेणधीमता ॥ त्यक्त्वारोषमदीनात्मासुग्रीवंप्रत्य
पूजयत् ॥ २१ ॥ सरामंसहसुग्रीवोमाल्यवत्पृष्ठमास्थितम् ॥ अभिगम्योदयंतस्यकार्यस्यप्रत्यवेदयत् ॥ २२ ॥ इत्येवंवानरेंद्रास्तेसमाजग्मुःसहस्रशः ॥ दिशस्ति
स्रोविचित्याथनतुयेदक्षिणांगताः ॥ २३ ॥ आचख्युस्तत्ररामायमहींसागरमेखलाम् ॥ विचितांनतुवैदेह्यादर्शनंरावणस्यवा ॥ २४ ॥ गतास्तुदक्षिणामाशांयेवै
वानरपुंगवाः ॥ आशावांस्तेषुकाकुत्स्थःप्राणानार्तोभ्यधारयत् ॥ २५ ॥ द्विमासोपरमेकालेव्यतीतेप्लवगास्ततः ॥ सुग्रीवमभिगम्येदंत्वरितावाक्यमब्रुवन्
॥ २६ ॥ रक्षितंवालिनायत्तत्स्फीतंमधुवनंमहत् ॥ त्वयाचप्लवगश्रेष्ठतद्भुंक्तेपवनात्मजः ॥ २७ ॥ वालिपुत्रोंगदश्चैवयेचान्येप्लवगर्षभाः ॥ विचेतुंदक्षिणामाशां
राजन्प्रस्थापितास्त्वया ॥ २८ ॥ तेषामपनयंश्रुत्वामेनेसकृतकृत्यताम् ॥ कृतार्थानांहिभृत्यानामेतद्भवतिचेष्टितम् ॥ २९ ॥ सतद्रामायमेधावीशशंसप्लवगर्षभः ॥
रामश्चाप्यनुमानेनमेनेदृष्टांतुमैथिलीम् ॥ ३० ॥ हनुमत्प्रमुखाश्चापिविश्रांतास्तेप्लवंगमाः ॥ अभिजग्मुर्हरींद्रंतंरामलक्ष्मणसन्निधौ ॥ ३१ ॥ गतिंचमुखवर्णंचदृष्ट्वा
रामोहनूमतः ॥ अगमत्प्रत्ययंभूयोदृष्टासीतेतिभारत ॥ ३२ ॥ हनूमत्प्रमुखास्तेतुवानराःपूर्णमानसाः ॥ प्रणेमुर्विधिवद्रामंसुग्रीवंलक्ष्मणंतथा ॥ ३३ ॥ तानुवा
चनतान्रामःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ अपिमांजीवयिष्यध्वमपिवःकृतकृत्यता ॥ ३४ ॥ अपिराज्यमयोध्यायांकारयिष्याम्यहंपुनः ॥ निहत्यसमरेशत्रूनाहृत्यजन
कात्मजाम् ॥ ३५ ॥ अमोक्षयित्वावैदेहीमहत्वाचरणेरिपून् ॥ हृतदारोवधूतश्चनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ ३६ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कारयिष्यामि स्वार्थेणिच् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७॥३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥४१॥४२॥४३॥४४॥ ४५ ॥४६॥४७॥४८॥ सत्पदंगतवंतावितिशेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥६०॥६१॥६२ ॥

इत्युक्तवचनंरामंप्रत्युवाचानिलात्मजः ॥ प्रियमाख्यामितेरामदृष्टासाजानकीमया ॥३७॥ विचित्यदक्षिणामाशांसपर्वतवनाकराम् ॥ श्रांताःकालेव्यतीतेस्म
दृष्टवंतोमहागुहाम् ॥३८॥ प्रविशामोवयंतांतुबहुयोजनमायताम् ॥ अंधकारांसुविपिनांगहनांकीटसेविताम् ॥ ३९ ॥ गत्वासुमहदध्वानमादित्यस्यप्रभांततः ॥
दृष्टवंतःस्मतत्रैवभवनंदिव्यमंतरा ॥ ४० ॥ मयस्यकिलदैत्यस्यतदासद्वेश्मराघव ॥ तत्रप्रभावतीनामतपोतप्यततापसी ॥ ४१ ॥ तयादत्तानिभोज्यानिपानानि
विविधानिच ॥ भुक्त्वालब्धबलाःसंतस्तयोक्तेनपथाततः ॥ ४२ ॥ निर्यायतस्मादुद्देशात्पश्यामोलवणांभसः ॥ समीपेसह्यमलयौदर्दुरंचमहागिरिं ॥ ४३ ॥ ततो
मलयमारुह्यपश्यंतोवरुणालयं ॥ विषण्णाव्यथिताःखिन्नानिराशाजीवितेभृशम् ॥४४॥ अनेकशतविस्तीर्णंयोजनानांमहोदधिम् ॥ तिमिनक्रझषावासंचिंत
यंतःसुदुःखिताः ॥ ४५ ॥ तत्रानशनसंकल्पंकृत्वासीनावयंतदा ॥ ततःकथांतेगृध्रस्यजटायोरभवत्कथा ॥ ४६ ॥ ततःपर्वतशृंगाभंघोररूपंभयावहं ॥ पक्षिणंदृ
ष्टवंतःस्मवैनतेयमिवापरम् ॥४७॥ सोस्मानतर्कयद्भोक्तुमथाभ्येत्यवचोब्रवीत् ॥ भोःकएषममभ्रातुर्जटायोःकुरुतेकथाम् ॥४८॥ संपातिर्नामतस्याहंज्येष्ठोभ्रा
ताखगाधिपः ॥ अन्योन्यस्पर्धयारूढावावामादित्यसत्पदम् ॥ ४९ ॥ ततोदग्धाविमौपक्षौनदग्धौतुजटायुषः ॥ तदामेचिरदृष्टःसभ्रातागृध्रपतिःप्रियः ॥ ५० ॥ नि
र्दग्धपक्षःपतितोह्यहमस्मिन्महागिरौ ॥ तस्यैवंवदतोस्माभिर्हतोभ्रातानिवेदितः ॥५१ ॥ व्यसनंभवतश्चेदंसंक्षेपाद्वैनिवेदितम् ॥ ससंपातिस्तदाराजन्श्रुत्वासुम
हदप्रियम् ॥५२ ॥ विषण्णचेताःपप्रच्छपुनरस्मानरिंदम ॥ कःसरामःकथंसीताजटायुश्चकथंहतः ॥५३॥ इच्छामिसर्वमेवैतच्छ्रोतुंप्लवगसत्तमाः ॥ तस्याहंसर्वमे
वैतद्भवतोव्यसनागमम् ॥ ५४ ॥ प्रायोपवेशनेचैवहेतुंविस्तरशोब्रुवम् ॥ सोस्मानुत्थापयामासवाक्येनानेनपक्षिराट् ॥ ५५ ॥ रावणोविदितोमह्यंलंकाचास्यम
हापुरी ॥ दृष्टापारेसमुद्रस्यत्रिकूटगिरिकंदरे ॥ ५६ ॥ भवित्रीतत्रवैदेहीनमेस्त्यत्रविचारणा ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वावयमुत्थायसत्वराः ॥ ५७ ॥ सागरक्रमणेमंत्रं
मंत्रयामःपरंतप ॥ नाध्यवास्यद्यदाकश्चित्सागरस्यविलंघनम् ॥५८॥ ततःपितरमाविश्यपुप्लुवेहंमहार्णवम् ॥ शतयोजनविस्तीर्णंनिहत्यजलराक्षसीम् ॥५९॥ तत्र
सीतामयादृष्टारावणांतःपुरेसती ॥ उपवासतपःशीलाभर्तृदर्शनलालसा ॥ ६० ॥ जटिलामलदिग्धांगीकृशादीनातपस्विनी ॥ निमित्तैस्तामहंसीतामुपलभ्यपृ
थग्विधैः ॥ ६१ ॥ उपसृत्याब्रुवंचार्यामभिगम्यरहोगताम् ॥ सीतेरामस्यदूतोहंवानरोमारुतात्मजः ॥ ६२ ॥

॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥६८॥धारिताजीवनंप्राप्ता इदानीमेतद्वियोगादत्यंतंव्याकुलायास्तस्यालाभार्थंशीघ्रंयतितव्यमितिभावः ॥६९॥७०॥७१॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपे

त्वद्दर्शनमभिप्रेप्सुरिहप्राप्तोविहायसा॥राजपुत्रौकुशलिनौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥६३॥सर्वशाखामृगेंद्रेणसुग्रीवेणाभिपालितौ ॥ कुशलंत्वाब्रवीद्रामःसीते
सौमित्रिणासह॥६४॥सखिभावाच्चसुग्रीवःकुशलंत्वानुपृच्छति॥ क्षिप्रमेष्यतितेभर्त्तासर्वशाखामृगैःसह ॥ ६५ ॥प्रत्ययंकुरुमेदेविवानरोऽस्मिनराक्षसः ॥
मुहूर्त्तमिवचध्यात्वासीतामांप्रत्युवाचह ॥ ६६ ॥अवैमित्वांहनूमंतमविंध्यवचनादहम्॥ अविंध्योहिमहाबाहोराक्षसोवृद्धसंमतः ॥ ६७ ॥ कथितस्तेनसुग्रीव
स्त्वद्विधैःसचिवैर्वृतः॥गम्यतामितिचोक्त्वामांसीताप्रादादिमंमणिम् ॥ ६८ ॥धारितायेनवैदेहीकालमेतमनिंदिता॥ प्रत्ययार्थंकथांचेमांकथयामासजानकी
॥ ६९ ॥ क्षिप्तामिषीकांकाकायचित्रकूटेमहागिरौ॥ भवतापुरुषव्याघ्रप्रत्यभिज्ञानकारणात् ॥ ७० ॥ग्राहयित्वाहमात्मानंततोदग्ध्वाचतांपुरीम् ॥ संप्राप्तइतितं
रामःप्रियवादिनमार्चयत्॥७१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिहनुमत्प्रत्यागमनेद्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२८२॥ ॥छ॥
॥मार्कंडेयउवाच ॥ ततस्तत्रैवरामस्यसमासीनस्यतैःसह ॥ समाजग्मुःकपिश्रेष्ठाःसुग्रीववचनात्तदा ॥ १ ॥ वृतःकोटिसहस्रेणवानराणांतरस्विनाम् ॥श्वशु
रोवालिनःश्रीमान्सुषेणोराममभ्ययात्॥ २ ॥ कोटीशतवृतोवापिगजोगवयएवच ॥ वानरेंद्रौमहावीर्यौपृथक्पृथगदृश्यताम्॥ ३॥षष्टिकोटिसहस्राणिप्रकर्ष
न्प्रत्यदृश्यत॥ गोलांगूलोमहाराजगवाक्षोभीमदर्शनः ॥ ४ ॥ गंधमादनवासीतुप्रथितोगंधमादनः॥ कोटीशतसहस्राणिहरीणांसमकर्षत॥५॥पनसोनाम
मेधावीवानरःसुमहाबलः॥ कोटीर्दशद्वादशचत्रिंशत्पंचप्रकर्षति ॥ ६ ॥ श्रीमान्दधिमुखोनामहरिवृद्धोऽतिवीर्यवान्॥ प्रचकर्षमहासैन्यंहरीणांभीमतेजसाम्
॥७॥कृष्णानांमुखपुंड्राणामृक्षाणांभीमकर्मणाम्॥कोटीशतसहस्रेणजांबवान्प्रत्यदृश्यत॥ ८ ॥ एतेचान्येचबहवोहरियूथपयूथपाः॥ असंख्येयामहाराजस
मीयूरामकारणात्॥ ९॥गिरिकूटनिभांगानांसिंहानामिवगर्जताम्॥श्रूयतेतुमुलःशब्दस्तत्रतत्रप्रधावताम्॥ १०॥गिरिकूटनिभाःकेचित्केचिन्महिषसन्निभाः॥
शरदभ्रप्रतीकाशाःकेचिद्धिंगुलकाननाः ॥ ११ ॥ उत्पतंतःपतंतश्चप्लवमानाश्चवानराः ॥ उद्धुन्वंतोपरेरेणून्समाजग्मुःसमंततः॥ १२ ॥ सवानरमहासैन्यःपूर्ण
सागरसन्निभः॥ निवेशमकरोत्तत्रसुग्रीवानुमतेतदा॥ १३ ॥

द्व्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८२ ॥ ॥छ॥ ॥ ततस्तत्रैवेति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥मुखेपुंड्रस्तिलकंयेषांते ललाटेऊर्ध्वपुंड्राकारेणचिह्नेनचिह्नितानां ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शालिभिर्भातीतिशालिभंतच्चतद्वनंपक्वशालिभवनंतद्वत्पीतवर्णमित्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्लवःअलाबु

ततस्तेषुहरींद्रेषुसमावृत्तेषुसर्वशः ॥ तिथौप्रशस्तेनक्षत्रेमुहूर्तेचाभिपूजिते ॥ १४ ॥ तेनव्यूढेनसैन्येनलोकानुद्वर्तयन्निव ॥ प्रययौराघवःश्रीमान्सुग्रीवसहितस्तदा ॥ १५ ॥ मुखमासीत्तुसैन्यस्यहनूमान्मारुतात्मजः ॥ जघनंपालयामाससौमित्रिरकुतोभयः ॥ १६ ॥ बद्धगोधांगुलित्राणौराघवौतत्रजग्मतुः ॥ वृतौहरिमहामात्रैश्चंद्रसूर्यौग्रहैरिव ॥ १७ ॥ प्रबभौहरिसैन्यंतत्सालतालशिलायुधम् ॥ सुमहच्छालिभवनंयथासूर्योदयंप्रति ॥ १८ ॥ नलनीलांगदक्राथमैंदद्विविदपालिता ॥ ययौसुमहतीसेनाराघवस्यार्थसिद्धये ॥ १९ ॥ विविधेषुप्रशस्तेषुबहुमूलफलेषुच ॥ प्रभूतमधुमांसेषुवारिमत्सुशिवेषुच ॥ २० ॥ निवसंतीनिराबाधातथैवगिरिसानुषु ॥ उपायाद्धरिसेनासाक्षारोदमथसागरम् ॥ २१ ॥ द्वितीयसागरनिभंतद्बलंबहुलध्वजम् ॥ वेलावनंसमासाद्यनिवासमकरोत्तदा ॥ २२ ॥ ततोदाशरथिःश्रीमान्सुग्रीवंप्रत्यभाषत ॥ मध्येवानरमुख्यानांप्राप्तकालमिदंवचः ॥ २३ ॥ उपायःकोनुभवतांमतःसागरलंघने ॥ इयंहिमहतीसेनासागरश्चातिदुस्तरः ॥ २४ ॥ तत्रान्येव्याहरंतिस्मवानराबहुमानिनः ॥ समर्थालंघनेसिंधोर्नतुतत्कृत्स्नंकारकम् ॥ २५ ॥ केचिन्नौभिर्व्यवस्यंतिकेचिच्चविविधैःप्लवैः ॥ नेतिरामस्तुतान्सर्वान्सांत्वयन्प्रत्यभाषत ॥ २६ ॥ शतयोजनविस्तारंनशक्ताःसर्ववानराः ॥ क्रांतुंतोयनिधिंवीरानैषावोनैष्ठिकीमतिः ॥ २७ ॥ नावोनसंतिसेनायाबह्व्यस्तारयितुंतथा ॥ वणिजामुपघातंचकथमस्मद्विधश्चरेत् ॥ २८ ॥ विस्तीर्णंचैवनःसैन्यंहन्याच्छिद्रेणवैपरः ॥ प्लवोडुपप्रतारश्चनैवात्रममरोचते ॥ २९ ॥ अहंत्विमंजलनिधिंसमारप्स्याम्युपायतः ॥ प्रतिशेष्याप्युपवसन्दर्शयिष्यतिमांततः ॥ ३० ॥ नचेद्दर्शयितामार्गंधक्ष्याम्येनमहंततः ॥ महास्त्रैरप्रतिहतैरत्यग्निपवनोज्ज्वलैः ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वासहसौमित्रिरुपस्पृश्याथराघवः ॥ प्रतिशिश्येजलनिधिंविधिवत्कुशसंस्तरे ॥ ३२ ॥ सागरस्तुततःस्वप्नेदर्शयामासराघवम् ॥ देवोनदनदीभर्ताश्रीमान्यादोगणैर्वृतः ॥ ३३ ॥ कौसल्यामातरित्येवमाभाष्यमधुरंवचः ॥ इदमित्याहरत्नानामाकरैःशतशोवृतः ॥ ३४ ॥ ब्रूहिकिंतेकरोम्यत्रसाहाय्यंपुरुषर्षभ ॥ ऐक्ष्वाकोह्यस्मितज्ज्ञातिरितिरामस्तमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ मार्गमिच्छामिसैन्यस्यदत्तंनदनदीपते ॥ येनगत्वादशग्रीवंहन्यांपौलस्त्यपांसनम् ॥ ३६ ॥

घटादिमयंतरणसाधनं उडुपंक्षुद्रनौकाताभ्यांप्रतारस्तरणं ॥ २९ ॥ समारप्स्यामिआराधयिष्यामि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मधुरंवचइदंशृण्वित्याहेतिशेषेणयोज्यं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

१ समस्तजनाधिकारिकं

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आज्ञयेतिच्छेदः पूर्वरूपमार्षं ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ प्रणिधिश्छलकृद्गूढचारोवा प्रणिधिर्नाखलेचरेइतिमेदिनी ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

यद्येवंयाचतोमार्गंनप्रदास्यतिमेभवान्॥ शरैस्त्वांशोषयिष्यामिदिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः ॥ ३७ ॥ इत्येवंब्रुवतःश्रुत्वारामस्यवरुणालयः॥ उवाचव्यथितोवाक्य
मितिबद्धांजलिःस्थितः॥ ३८॥नेच्छामिप्रतिघातंतेनास्मिविघ्नकरस्तव॥ शृणुचेदंवचोरामश्रुत्वाकर्तव्यमाचर ॥ ३९ ॥ यदिदास्यामितेमार्गंसैन्यस्यव्रजतो
ज्ञया॥ अन्येप्याज्ञापयिष्यंतिमामेवंधनुषोबलात्॥ ४० ॥अस्तित्वत्रनलोनामवानरःशिल्पिसंमतः॥ त्वष्टुर्देवस्यतनयोबलवान्विश्वकर्मणः॥ ४१ ॥ सयत्का
ष्ठंतृणंवापिशिलांवाक्षेप्स्यतेमयि॥ सर्वंतद्धारयिष्यामिसतेसेतुर्भविष्यति॥ ४२ ॥इत्युक्त्वांतर्हितेतस्मिन्रामोनलमुवाचह॥ कुरुसेतुंसमुद्रेत्वंशक्तोह्यसिमतो
मम॥ ४३ ॥तेनोपायेनकाकुत्स्थःसेतुबंधमकारयत्॥ दशयोजनविस्तारमायतंशतयोजनम्॥ ४४ ॥नलसेतुरितिख्यातोयोद्यापिप्रथितोभुवि॥ रामस्याज्ञांपु
रस्कृत्यनिर्यातोगिरिसंनिभः॥ ४५ ॥ तत्रस्थंसतुधर्मात्मासमागच्छद्विभीषणः ॥ भ्रातावैराक्षसेंद्रस्यचतुर्भिःसचिवैःसह ॥ ४६ ॥ प्रतिजग्राहरामस्तंस्वागतेन
महामनाः॥ सुग्रीवस्यतुशंकाभूत्प्रणिधिःस्यादितिस्मह॥ ४७ ॥ राघवःसत्यचेष्टाभिःसम्यक्चचरितेंगितैः॥ यदातत्त्वेनतुष्टोभूत्ततएनमपूजयत्॥ ४८॥ सर्वराक्ष
सराज्येचाप्यभ्यषिंचद्विभीषणम्॥ चक्रेचमंत्रसचिवंसुहृदंलक्ष्मणस्यच॥ ४९॥विभीषणमतेचैवसोत्यक्रामन्महार्णवम्॥ ससैन्यःसेतुनातेनमासेनैवनराधिप
॥ ५० ॥ ततोगत्वासमासाद्यलंकोद्यानान्यनेकशः॥ भेदयामासकपिभिर्महांतिचबहूनिच ॥ ५१ ॥ ततस्तौरावणामात्यौमंत्रिणौशुकसारणौ॥ चरौवानररूपे
णतौजग्राहविभीषणः॥ ५२॥ प्रतिपन्नौयदारूपंराक्षसंतौनिशाचरौ ॥ दर्शयित्वाततःसैन्यंरामःपश्चादवासृजत् ॥ ५३ ॥ निवेश्योपवनेसैन्यंतत्पुरःप्राज्ञवान
रम्॥ प्रेषयामासदौत्येनरावणस्यततोंगदम्॥५४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिसेतुबंधनेत्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥
॥२८३॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥प्रभूतान्नोदकेतस्मिन्बहुमूलफलेवने॥ सेनांनिवेश्यकाकुत्स्थोविधिवत्पर्यरक्षत ॥ १ ॥ रा
वणःसंविधंचक्रेलंकायांशास्त्रनिर्मिताम्॥ प्रकृत्यैवदुराधर्षादृढप्राकारतोरणा॥ २॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दौत्येनहेतुना ॥ ५४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८३ ॥ ॥ ७॥ ॥ प्रभूतेति ॥ १ ॥ संविधंसम्यग्विद्धांत्यनयातांया
त्रादिसंपत्तिं ॥ २ ॥

---

१ निर्व्यूढः

॥ ३ ॥ कपाटैर्यंत्रैश्चगोलाद्युत्क्षेपणसाधनैर्दुर्धर्षाःपरिखाःसहुडाःसोपलाश्च हुडंमूत्राद्युत्सर्जनार्थंश्टंगं उपलाःप्रक्षेप्यागोलकाः ॥ ४ ॥ समधूच्छिष्टमुद्गराःमधूच्छिष्टंक्षौद्रंमधु मद्यादिव्यावृत्त्यर्थमुच्छिष्टप

अगाधतोयाःपरिखामीननक्रसमाकुलाः ॥ बभूवुःसप्तदुर्धर्षाःखादिरैःशंकुभिश्चिताः ॥ ३ ॥ कपाटयंत्रदुर्धर्षाबभूवुःसहुडोपलाः ॥ साशीविषघटायोधाःसस
र्जरसपांसवः ॥ ४ ॥ मुसलालातनाराचतोमरासिपरश्वधैः ॥ अन्विताश्चशतघ्नीभिःसमधूच्छिष्टमुद्गराः ॥ ५ ॥ पुरद्वारेषुसर्वेषुगुल्माःस्थावरजंगमाः ॥ बभूवुः
पत्तिबहुलाःप्रभूतगजवाजिनः ॥ ६ ॥ अंगदस्त्वथलंकायाद्वारदेशमुपागतः ॥ विदितोराक्षसेंद्रस्यप्रविवेशगतव्यथः ॥ ७ ॥ मध्येराक्षसकोटीनांबह्वीनांसुमहा
बलः ॥ शुशुभेमेघमालाभिरादित्यइवसंवृतः ॥ ८ ॥ ससमासाद्यपौलस्त्यममात्यैरभिसंवृतम् ॥ रामसंदेशमामंत्र्यवाग्मीवक्तुंप्रचक्रमे ॥ ९ ॥ आहत्वांराघवोरा
जन्कोसलेंद्रोमहायशाः ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंतदादत्स्वकुरुष्वच ॥ १० ॥ अकृतात्मानमासाद्यराजानमनयेरतम् ॥ विनश्यंत्यनयाविष्टादेशाश्चनगराणिच
॥ ११ ॥ त्वयैकेनापराद्धंमेसीतामाहरताबलात् ॥ वधायानपराद्धानामन्येषांतद्भविष्यति ॥ १२ ॥ येत्वयाबलदर्पाभ्यामाविष्टेनवनेचराः ॥ ऋषयोहिंसिताःपूर्वं
देवाश्चाप्यवमानिताः ॥ १३ ॥ राजर्षयश्चनिहतारुदत्यश्चहृताःस्त्रियः ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंफलंतस्यानयस्यते ॥ १४ ॥ हंतास्मित्वांसहामात्यैर्युध्यस्वपुरुषोभव ॥
पश्यमेधनुषोवीर्यंमानुषस्यनिशाचर ॥ १५ ॥ मुच्यतांजानकीसीतानमेमोक्ष्यसिकर्हिचित् ॥ अराक्षसमिमंलोकंकर्तास्मिनिशितैःशरैः ॥ १६ ॥ इतितस्यब्रुवा
णस्यदूतस्यपरुषंवचः ॥ श्रुत्वानममृषेराजारावणःक्रोधमूर्छितः ॥ १७ ॥ इंगितज्ञास्ततोभर्तुश्चत्वारोरजनीचराः ॥ चतुर्ष्वंगेषुजगृहुःशार्दूलमिवपक्षिणः ॥ १८ ॥
तांस्तथांगेषुसंसक्तानंगदोरजनीचरान् ॥ आदायैवखमुत्पत्यप्रासादतलमाविशत् ॥ १९ ॥ वेगेनोत्पततस्तस्यपेतुस्तेरजनीचराः ॥ भुविसंभिन्नहृदयाःप्रहार
वरपीडिताः ॥ २० ॥ संसक्तोहर्म्यशिखरात्तस्मात्पुनरवापतत् ॥ लंघयित्वापुरींलंकांसुवेलस्यसमीपतः ॥ २१ ॥ कोसलेंद्रमथागम्यसर्वमावेद्यवानरः ॥ विश
श्रामसतेजस्वीराघवेणाभिनंदितः ॥ २२ ॥ ततःसर्वाभिसारेणहरीणांवातरंहसाम् ॥ भेदयामासलंकायाःप्राकारंरघुनंदनः ॥ २३ ॥ विभीषणर्क्षाधिपतीपुरस्कृ
त्याथलक्ष्मणः ॥ दक्षिणंनगरद्वारमवाप्तृद्धादुरासदम् ॥ २४ ॥

दं ॥ ५ ॥ गुल्मागुप्तोपवेशनस्थानानि बुरुजाख्यामहास्तंभाःस्थावरगुल्माः जंगमागुल्माःसेनाद्याअलंगइत्यभिहिताः ॥६॥ गतव्यथोनिर्भयः ॥७॥८ ॥ आमंत्र्यहेरावणइतिसंबोध्य॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ सर्वाभिसारोयुगपत्सर्वेषामभिसारोयत्नस्तेनसुलतानढवाइतिम्लेच्छप्रसिद्धेन ॥ २३ ॥ ऋक्षाधिपतिर्जांबवान् ॥ २४ ॥

करभोमणिवंधादिकनिष्ठांतहस्तप्रदेशस्तद्वदरुणपांडवःश्वेतारुणाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शणोगोणीसूत्रोपादानवीरुत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ यानैर्दुर्गरक्षणार्थंसामग्रीकृतासैवतेषांनगरनाशायाभूदित्याह बि
भिदुस्तेइत्यादिना कर्णास्तिर्यग्यानंतेनप्रकारेणयत्पाषाणादिविस्तरेणक्रियतेतत्तद्गृहविशेषंकर्णाट्टमितिवदंति तद्धिदिक्कोणस्यचतुरस्रस्योपरिविदिक्कोणंचतुरस्रंतदुपरिदिक्कोणंतदुपरिपुनर्विदिक्कोणमित्येवं

करभारुणपांडूनांहरीणांयुद्धशालिनाम्॥कोटीशतसहस्रेणलंकामभ्यपतत्तदा॥२५॥प्रलंबबाहूरुकरजंघांतरविलंबिनाम्॥ऋक्षाणांधूम्रवर्णानांतिस्रःकोट्यो
व्यवस्थिताः॥२६॥उत्पतद्भिःपतद्भिश्वनिपतद्भिश्ववानरैः॥नादृश्यततदासूर्योरजसानाशितप्रभः॥२७॥शालिप्रसूनसदृशैःशिरीषकुसुमप्रभैः॥तरुणादित्य
सदृशैःशणगौरैश्ववानरैः॥२८॥प्राकारंददृशुस्तेतुसमंतात्कपिलीकृतम्॥राक्षसाविस्मिताराजन्सस्त्रीवृद्धाःसमंततः॥२९॥बिभिदुस्तेमणिस्तंभान्कर्णाट्टशि
खराणिच॥भग्नोन्मथितशृंगाणियंत्राणिचविचिक्षिपुः॥३०॥परिगृह्यशतघ्नीश्वसचक्राःसगुडोपलाः॥चिक्षिपुर्भुजवेगेनलंकामध्येमहास्वनाः॥३१॥प्रा
कारस्थाश्वयेकेचिन्निशाचरगणास्तथा॥प्रदुद्रुवुस्तेशतशःकपिभिःसमभिद्रुताः॥३२॥ततस्तुराजवचनाद्राक्षसाःकामरूपिणः॥निर्ययुर्विकृताकाराःसहस्रश
तसंघशः॥३३॥शस्त्रवर्षाणिवर्षंतोद्रावयित्वावनौकसः॥प्राकारंशोभयंतस्तेपरंविक्रममास्थिताः॥३४॥समाषराशिसदृशैर्बभूवक्षणदाचरैः॥कृतोनि
र्वानरोभूयःप्राकारोभीमदर्शनैः॥३५॥पेतुःशूलविभिन्नांगाबहवोवानरर्षभाः॥स्तंभतोरणभग्नाश्वपेतुस्तत्रनिशाचराः॥३६॥केशाकेश्यभवद्युद्धंरक्षसांवा
नरैःसह॥नखैर्दंतैश्ववीराणांखादतांवैपरस्परम्॥३७॥निष्टनंतोह्युभयतस्तत्रवानरराक्षसाः॥हतानिपतिताभूमौनमुंचंतिपरस्परम्॥३८॥रामस्तुशरजाला
निववर्षजलदोयथा॥तानिलंकांसमासाद्यजघ्नुस्तान्रजनीचरान्॥३९॥सौमित्रिरपिनाराचैर्दृढधन्वाजितक्लमः॥आदिश्यादिश्यदुर्गस्थान्पातयामास
राक्षसान्॥४०॥ततःप्रत्यवहारोभूत्सैन्यानांराघवाज्ञया॥कृतेविमर्देलंकायांलब्धलक्ष्योजयोत्तरः॥४१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपा
ख्यानपर्वणिलंकाप्रवेशेचतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥२८४॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ ॥

क्रमेणोत्तरोत्तरमल्पप्रमाणैश्वतुरस्रैःसमाप्यतइतिप्रसिद्धं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ स्तंभतःस्तंभैर्वानरोपान्तैः रणेभग्नारणभग्नाः ॥ ३६ ॥ केशाकेशिअन्योन्यंकेशेषुगृहीत्वा ॥ ३७ ॥
निष्टनंतःशब्दंकुर्वंतः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ आदिश्यसंमुखीकृत्येत्यर्थः ॥ ४० ॥ प्रत्यवहारःशिबिरंप्रतिगमनं लब्धाआयुधैःप्राप्तालक्ष्यावेध्यायस्मिन्नवेध्यप्रहारइतियावत् जयोत्तरोजयोत्कर्षवान् ॥ ४१ ॥
॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८४ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गणाअनेकेइतिच्छेदः ॥ १ ॥ २ ॥ अंतर्धानवधमंतर्धानशक्तेर्नाशं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ हरीन्वानरान् अभ्यवहारयदावेष्टितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आनर्छंदपीडयत् ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततोनिविशमानांस्तान्सैनिकान्रावणानुगाः॥अभिजग्मुर्गणानेकेपिशाचक्षुद्ररक्षसाम्॥१॥पर्वणःपतनोजंभःखरःक्रोधवशोहरिः॥
प्ररुजश्चारुजश्चैवप्रघसश्चैवमादयः॥ २ ॥ततोभिपततांतेषामदृश्यानांदुरात्मनाम्॥ अंतर्धानवधंतज्ज्ञश्चकारसविभीषणः ॥ ३ ॥ तेदृश्यमानाहरिभिर्बलिभि
र्दूरपातिभिः॥ निहताःसर्वशोराजन्महींजग्मुर्गतासवः ॥ ४ ॥ अमृष्यमाणःसबलोरावणोनिर्ययावथ ॥राक्षसानांबलैर्घोरैःपिशाचानांचसंवृतः ॥ ५ ॥ युद्ध
शास्त्रविधानज्ञउशनाइवचापरः॥ व्यूह्यचौशनसंव्यूहंहरीनभ्यवहारयत्॥६॥राघवस्तुविनिर्यांतंव्यूढानीकंदशाननम्॥ बार्हस्पत्यंविधिंकृत्वाप्रत्यव्यूहन्निशा
चरम्॥७॥समेत्ययुयुधेतत्रततोरामेणरावणः॥ युयुधेलक्ष्मणश्चापितथैवेंद्रजितासह॥८॥विरूपाक्षेणसुग्रीवस्तारेणचनिखर्वटः॥ तुंडेनचनलस्तत्रपटुशःप
नसेनच॥ ९ ॥ विषह्यंयंहियोमेनेससतेनसमेयिवान्॥ युयुधेयुद्धवेलायांस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १० ॥ ससंप्रहारोववृधेभीरूणांभयवर्धनः ॥लोमसंहर्षणोघो
रःपुरादेवासुरेयथा ॥ ११ ॥ रावणोराममानर्छच्छक्तिशूलासिवृष्टिभिः॥ निशितैरायसैस्तीक्ष्णैरावणंचापिराघवः ॥ १२ ॥ तथैवेंद्रजितंयत्तंलक्ष्मणोमर्मभेदि
भिः॥इंद्रजिच्चापिसौमित्रिंबिभेदबहुभिःशरैः॥ १३ ॥ विभीषणःप्रहस्तंचप्रहस्तश्चविभीषणम्॥ खगपत्रैःशरैस्तीक्ष्णैरभ्यवर्षद्गतव्यथः॥१४॥ तेषांबलवतामा
सीन्महास्त्राणांसमागमः॥ विव्यथुःसकलायेनत्रयोलोकाश्चराचराः ॥ १५॥ ॥इतिश्रीम० आरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० रामरावणादिद्वंद्वयुद्धेपंचाशी
त्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८५॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततःप्रहस्तःसहसासमभ्येत्यविभीषणम्॥ गदयाता
डयामासविनद्यरणकर्कशः॥ १ ॥सतयाभिहतोधीमान्गदयाभीमवेगया ॥ नाकंपतमहाबाहुर्हिमवानिवसुस्थिरः ॥ २ ॥ ततःप्रगृह्यविपुलांशतघंटांविभीष
णः॥ अनुमंत्र्यमहाशक्तिंचिक्षेपास्यशिरःप्रति ॥ ३ ॥पतंत्यासतयावेगाद्राक्षसोऽशनिवेगया ॥ हृतोत्तमांगोददृशेवातरुग्णइवद्रुमः ॥ ४॥ तंदृष्ट्वानिहतंसंख्ये
प्रहस्तंक्षणदाचरम्॥ अभिदुद्रावधूम्राक्षोवेगेनमहताकपीन्॥५॥ तस्यमेघोपमंसैन्यमापतद्भीमदर्शनम्॥ दृष्ट्वैवसहसादीर्णारणेवानरपुंगवाः॥६॥ ततस्तान्स
हसादीर्णान्दृष्ट्वावानरपुंगवान्॥ निर्ययौकपिशार्दूलोहनूमान्मारुतात्मजः॥ ७॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततःप्रहस्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ रक्षोमहामात्रंरक्षःश्रेष्ठं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आगतसाध्वसोजातभयः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६ ॥ २७ ॥

तंदृष्ट्वावस्थितंसंख्येहरयःपवनात्मजम् ॥ महत्यात्वरयाराजन्संन्यवर्तंतसर्वशः ॥८॥ ततःशब्दोमहानासीत्तुमुलोलोमहर्षणः ॥ रामरावणसैन्यानामन्योन्यम
भिधावताम् ॥ ९ ॥ तस्मिन्प्रवृत्तेसंग्रामेघोरेरुधिरकर्दमे ॥ धूम्राक्षःकपिसैन्यंतद्द्रावयामासपत्रिभिः ॥ १० ॥ तंसरक्षोमहामात्रमापतंतंसपत्नजित् ॥ प्रतिजग्रा
हहनुमांस्तरसापवनात्मजः ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरंहरिराक्षसवीरयोः ॥ जिगीषतोर्युधान्योन्यमिंद्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२ ॥ गदाभिःपरिघैश्चैवराक्षसोजघ्निवा
न्कपिम् ॥ कपिश्चजघ्निवान्रक्षःसस्कंधविटपैर्द्रुमैः ॥ १३ ॥ ततस्तमतिकोपेनसाश्वंसरथसारथिम् ॥ धूम्राक्षमवधीत्क्रुद्धोहनूमान्मारुतात्मजः ॥ १४ ॥ ततस्तंनिह
तंदृष्ट्वाधूम्राक्षंराक्षसोत्तमम् ॥ हरयोजातविस्रंभाजघ्नुरन्येचसैनिकान् ॥ १५ ॥ तेवध्यमानाहरिभिर्बलिभिर्जितकाशिभिः ॥ राक्षसाभग्नसंकल्पालंकामभ्यपत
न्भयात् ॥ १६ ॥ तेभिपत्यपुरंभग्नाहतशेषानिशाचराः ॥ सर्वंराज्ञेयथावृत्तंरावणायन्यवेदयन् ॥ १७ ॥ श्रुत्वातुरावणस्तेभ्यःप्रहस्तंनिहतंयुधि ॥ धूम्राक्षंचमहेष्वा
संससैन्यंवानरर्षभैः ॥ १८ ॥ सुदीर्घमिवनिःश्वस्यसमुत्पत्यवरासनात् ॥ उवाचकुंभकर्णस्यकर्मकालोयमागतः ॥ १९ ॥ इत्येवमुक्त्वाविविधैर्वादित्रैःसुमहास्व
नैः ॥ शयानमतिनिद्रालुंकुंभकर्णमबोधयत् ॥ २० ॥ प्रबोध्यमहताचैनंयत्नेनागतसाध्वसः ॥ स्वस्थमासीनमव्यग्रंविनिद्रंराक्षसाधिपः ॥ २१ ॥ ततोब्रवीद्दश
ग्रीवःकुंभकर्णंमहाबलम् ॥ धन्योसियस्यतेनिद्राकुंभकर्णेयमीदृशी ॥ २२ ॥ यइदंदारुणाकारंनजानीषेमहाभयम् ॥ एषतीर्त्वार्णवंरामःसेतुनाहरिभिःसह ॥ २३ ॥
अवमन्येहनःसर्वान्करोतिकदनंमहत् ॥ मयात्वपहृताभार्यासीतानामास्यजानकी ॥ २४ ॥ तांनेतुंसइहायातोबद्ध्वासेतुंमहार्णवे ॥ तेनचैवप्रहस्तादिर्महान्नः
स्वजनोहतः ॥ २५ ॥ तस्यनान्योनिहंतास्तित्वामृतेशत्रुकर्शन ॥ सदंशितोभिनिर्यायत्वमद्यबलिनांवर ॥ २६ ॥ रामादीन्समरेसर्वान्जहिशत्रूनरिंदम ॥ दूषणा
वरजौचैववज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ २७ ॥ तौत्वांबलेनमहतासहितावनुयास्यतः ॥ इत्युक्त्वाराक्षसपतिःकुंभकर्णंतरस्विनम् ॥ संदिदेशेतिकर्तव्येवज्रवेगप्रमाथिनौ
॥ २८ ॥ तथेत्युक्त्वातुतौवीरौरावणंदूषणानुजौ ॥ कुंभकर्णंपुरस्कृत्यतूर्णंनिर्ययतुःपुरात् ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप० कुंभक
र्णनिर्गमनेषडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ततइति जितकाशिदृढमुष्टिकाशिर्मुष्टिःप्रकाशनादितियास्कः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५ ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥

मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ततोनिर्यायस्वपुरात्कुंभकर्णःसहानुगः ॥ अपश्यत्कपिसैन्यंतज्जितकाश्यग्रतःस्थितम् ॥ १ ॥ सवीक्षमाणस्तत्सैन्यंरामदर्शनकांक्षया ॥ अ
पश्यच्चापिसौमित्रिंधनुष्पाणिंव्यवस्थितम् ॥ २ ॥ तमभ्येत्याशुहरयःपरिवव्रुःसमंततः ॥ अभ्यघ्नंश्चमहाकायैर्बहुभिर्जगतीरुहैः ॥३ ॥ करजैरतुदंश्चान्येविहायभ
यमुत्तमम् ॥ बहुधायुध्यमानास्तेयुद्धमार्गैःप्लवंगमाः ॥ ४ ॥ नानाप्रहरणैर्भीमैराक्षसेंद्रमताडयन् ॥ सताड्यमानःप्रहसन्भक्षयामासवानरान् ॥ ५ ॥ बलंचंड
बलाख्यंचवज्रबाहुंचवानरम् ॥ तद्दृष्ट्वाव्यथनंकर्मकुंभकर्णस्यरक्षसः ॥ ६ ॥ उदक्रोशन्परित्रस्तास्तारप्रभृतयस्तदा ॥ तानुच्चैःक्रोशतःसैन्यान्श्रुत्वासहरियूथपा
न् ॥७॥ अभिदुद्रावसुग्रीवःकुंभकर्णमपेतभीः ॥ ततोनिपत्यवेगेनकुंभकर्णमहामनाः ॥ ८ ॥ शालेनजघ्निवान्मूर्ध्निबलेनकपिकुंजरः ॥ समहात्मामहावेगः
कुंभकर्णस्यमूर्धनि ॥ ९ ॥ बिभेदशालंसुग्रीवोनचैवाव्यथयत्कपिः ॥ ततोविनद्यसहसाशालस्पर्शविबोधितः ॥ १० ॥ दोर्भ्यामादायसुग्रीवंकुंभकर्णोहरद्बला
त् ॥ क्रियमाणंतुसुग्रीवंकुंभकर्णेनरक्षसा ॥ ११ ॥ अवेक्ष्याभ्यद्रवद्वीरःसौमित्रिर्मित्रनंदनः ॥ सोभिपत्यमहावेगंरुक्मपुंखंमहाशरम् ॥ १२ ॥ प्राहिणोत्कुंभकर्णा
यलक्ष्मणःपरवीरहा ॥ सतस्यदेहावरणंभित्त्वादेहंचसायकः ॥ १३ ॥ जगामदारयन्भूमिंरुधिरेणसमुक्षितः ॥ तथासभिन्नहृदयःसमुत्सृज्यकपीश्वरम् ॥ १४ ॥
कुंभकर्णोमहेष्वासःप्रगृहीतशिलायुधः ॥ अभिदुद्रावसौमित्रिमुद्यम्यमहतींशिलाम् ॥ १५ ॥ तस्याभिपततस्तूर्णंक्षुराभ्यामुच्छ्रितौकरौ ॥ चिच्छेदनिशिताग्रा
भ्यांसबभूवचतुर्भुजः ॥ १६ ॥ तानप्यस्यभुजान्सर्वान्प्रगृहीतशिलायुधान् ॥ क्षुरैश्चिच्छेदलघ्वस्त्रंसौमित्रिःप्रतिदर्शयन् ॥ १७ ॥ सबभूवातिकायश्चबहुपाद
शिरोभुजः ॥ तंब्रह्मास्त्रेणसौमित्रिर्ददाराद्रिचयोपमम् ॥ १८ ॥ सपपातमहावीर्योदिव्यास्त्राभिहतोरणे ॥ महाशनिविनिर्दग्धःपादपोंकुरवानिव ॥१९॥ तंदृष्ट्वावृ
त्रसंकाशंकुंभकर्णंतरस्विनम् ॥ गतासुंपतितंभूमौराक्षसाःप्राद्रवन्भयात् ॥ २० ॥ तथातान्द्रवतोयोधान्दृष्ट्वातौदूषणानुजौ ॥ अवस्थाप्याथसौमित्रिंसंक्रुद्धा
वभ्यधावताम् ॥ २१ ॥ तावाद्रवंतौसंक्रुद्धौवज्रवेगप्रमाथिनौ ॥ अभिजग्राहसौमित्रिर्विनद्योभौपतत्रिभिः ॥ २२ ॥ ततःसुतुमुलंयुद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ दूषणा
नुजयोःपार्थलक्ष्मणस्यचधीमतः ॥ २३ ॥ महताशरवर्षेणराक्षसौसोभ्यवर्षत ॥ तौचापिवीरौसंक्रुद्धावुभौतौसमवर्षताम् ॥ २४ ॥ मुहूर्तमेवमभवद्वज्रवेगप्रमा
थिनोः ॥ सौमित्रेश्चमहाबाहोःसंप्रहारःसुदारुणः ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ वन्यावनेचरावानराः ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥

अथाद्रिशृंगमादायहनुमान्मारुतात्मजः॥ अभिद्रुत्याददेप्राणान्वज्रवेगस्यरक्षसः ॥ २६ ॥ नीलश्चमहताग्रावणादूषणावरजंहरिः॥ प्रमाथिनमभिद्रुत्यप्रममा
थमहाबलः ॥ २७ ॥ ततःप्रावर्त्ततपुनःसंग्रामःकटुकोदयः ॥ रामरावणसैन्यानामन्योन्यमभिधावताम् ॥ २८ ॥ शतशोनैर्ऋतान्वन्याजघ्नुर्वन्यांश्चनैर्ऋताः॥ नै
र्ऋतास्तत्रवध्यंतेप्रायेणनतुवानराः॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यके०रामोपाख्यान०कुंभकर्णादिवधेसप्ताशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८७ ॥
मार्कंडेयउवाच॥ ॥ततःश्रुत्वाहतंसंख्येकुंभकर्णंसहानुगम्॥ प्रहस्तंचमहेष्वासंधूम्राक्षंचातितेजसम् ॥ १ ॥पुत्रमिंद्रजितंवीरंरावणःप्रत्यभाषत ॥ जहिराममम
मित्रघ्नसुग्रीवंचसलक्ष्मणम्॥ २॥त्वयाहिममसत्पुत्रयशोदीप्तमुपार्जितम्॥जित्वावज्रधरंसंख्येसहस्राक्षंशचीपतिम्॥३॥ अंतर्हितःप्रकाशोवादिव्यैर्दत्तवरैःश
रैः॥ जहिशत्रूनमित्रघ्नममशस्त्रभृतांवर ॥ ४ ॥ रामलक्ष्मणसुग्रीवाःशरस्पर्शंनतेनघ ॥ समर्थाःप्रतिसोढुंचकुतस्तदनुयायिनः ॥ ५ ॥ अगतायाप्रहस्तेनकुंभक
र्णेनचानघ ॥ खरस्यापचितिःसंख्येतांगच्छत्वंमहाभुज ॥ ६ ॥ त्वमद्यनिशितैर्बाणैर्हत्वाशत्रून्ससैनिकान् ॥ प्रतिनंदयमांपुत्रपुराजित्वेववासवम्॥ ७॥ इत्युक्तः
सतथेत्युक्त्वारथमास्थायदंशितः ॥ प्रययाविंद्रजिद्राजंस्तूर्णमायोधनंप्रति ॥ ८ ॥ ततोविश्राव्यविस्पष्टंनामराक्षसपुंगवः॥ आह्वयामाससमरेलक्ष्मणंशुभल
क्षणम् ॥ ९ ॥ तंलक्ष्मणोभ्यधावच्चप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ त्रासयंस्तलघोषेणसिंहःक्षुद्रमृगान्यथा ॥ १० ॥ तयोःसमभवद्युद्धंसुमहज्जयगृद्धिनोः॥ दिव्यास्त्रविदुषो
स्तीव्रमन्योन्यस्पर्धिनोस्तदा ॥ ११ ॥ रावणिस्तुयदानैवंविशेषयतिसायकैः ॥ ततोगुरुतरंयत्नमातिष्ठद्बलिनांवरः ॥ १२ ॥ ततएनंमहावेगैरर्दयामासतोमरैः॥
तानागतान्सचिच्छेदसौमित्रिर्निशितैःशरैः॥ १३ ॥तेनिकृत्ताःशरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन्धरणीतले॥ तमंगदोवालिसुतःश्रीमानुद्यम्यपादपम् ॥ १४ ॥ अभिद्रुत्यमहा
वेगस्ताडयामाससमूर्धनि॥ तस्येंद्रजिदसंभ्रांतःप्रासेनोरसिवीर्यवान् ॥ १५ ॥ प्रहर्तुमैच्छत्तंचास्यप्रासंचिच्छेदलक्ष्मणः ॥ तमभ्याशगतंवीरमंगदंरावणात्मजः
॥ १६ ॥गदयाताडयत्सव्येपार्श्वेवानरपुंगवम् ॥ तमचिंत्यप्रहारंसबलवान्वालिनःसुतः॥ १७ ॥ससर्जेंद्रजितःक्रोधाच्छालस्कंधंतथांगदः॥ सोंगदेनरुषोत्सृष्टो
वधायेंद्रजितस्तरुः॥ १८ ॥ जघानेंद्रजितःपार्थरथंसाश्वंससारथिं॥ ततोहताश्वात्प्रस्कंघरथात्सहतसारथिः॥ १९ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ससर्जउत्सृष्टवान् शालस्कंधंमहास्कंधंतरुं ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तानूहरीन् तौचरामलक्ष्मणौ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८८ ॥ ॥ ७ ॥

तत्रैवांतर्दधेराजन्माययारावणात्मजः॥ अंतर्हितंविदित्वातंबहुमायंचराक्षसम्॥ २० ॥ रामस्तंदेशमागम्यतत्सैन्यंपर्यरक्षत ॥ सराममुद्दिश्यशरैस्ततोदत्तवरैस्तदा॥ २१ ॥ विव्याधसर्वगात्रेषुलक्ष्मणंचमहाबलम् ॥ तमदृश्यंशरैःशूरौमाययांतर्हितंतदा॥ २२ ॥ योधयामासतुरुभौरावणिंरामलक्ष्मणौ ॥ सरुषासर्वगात्रेषुतयोःपुरुषसिंहयोः ॥ २३ ॥ व्यसृजत्सायकान्भूयःशतशोथसहस्रशः॥ तमदृश्यंविचिन्वंतःसृजंतमनिशंशरान्॥ २४ ॥ हरयोविविशुर्व्योमप्रगृह्यमहतीःशिलाः ॥ तांश्चतौचाप्यदृश्यःसशरैर्विव्याधराक्षसः ॥ २५ ॥ सभृशंताडयामासरावणिर्माययावृतः॥ तौशरैराचितौवीरौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥ पेततुर्गगनाद्भूमिंसूर्याचंद्रमसाविव॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिइंद्रजिद्युद्धेअष्टाशीत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २८८॥ ॥७॥

॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥तावुभौपतितौदृष्ट्वाभ्रातरौरामलक्ष्मणौ ॥ बबंधरावणिर्भूयःशरैर्दत्तवरैस्तदा ॥ १ ॥ तौवीरौशरबंधेनबद्धाविंद्रजितारणे॥ रेजतुःपुरुषव्याघ्रौशकुंताविवपंजरे ॥ २ ॥ तौदृष्ट्वापतितौभूमौशतशःसायकैश्चितौ ॥ सुग्रीवःकपिभिःसार्धंपरिवार्यततःस्थितः ॥ ३ ॥ सुषेणमैंदद्विविदैःकुमुदेनांगदेनच॥ हनुमन्नीलतारैश्चनलेनचकपीश्वरः ॥ ४ ॥ ततस्तंदेशमागम्यकृतकर्माविभीषणः ॥ बोधयामासतौवीरौप्रज्ञास्त्रेणप्रबोधितौ ॥ ५ ॥ विशल्यौचापिसुग्रीवःक्षणेनैतौचकारह॥ विशल्ययामहौषध्यादिव्यमंत्रप्रयुक्तया॥ ६ ॥ तौलब्धसंज्ञौनृवरौविशल्यावुदतिष्ठताम्॥ गततंद्रीक्लमौचापिक्षणेनैतौमहारथौ ॥ ७॥ ततोविभीषणःपार्थराममिक्ष्वाकुनंदनम्॥ उवाचविज्वरंदृष्ट्वाकृतांजलिरिदंवचः ॥ ८ ॥ इदमंभोगृहीत्वातुराजराजस्यशासनात् ॥ गुह्यकोभ्यागतःश्वेतात्त्वत्सकाशमरिंदम ॥ ९ ॥ इदमंभःकुबेरस्तेमहाराजप्रयच्छति॥ अंतर्हितानांभूतानांदर्शनार्थंपरंतप ॥ १० ॥ अनेनमृष्टनयनोभूतान्यंतर्हितान्युत॥ भवान्द्रक्ष्यतियस्मैचप्रदास्यतिनरःसतु॥ ११ ॥ तथेतिरामस्तद्वारिप्रतिगृह्याभिसंस्कृतम् ॥ चकारनेत्रयोःशौचंलक्ष्मणश्चमहामनाः ॥ १२॥ सुग्रीवजांबवंतौचहनुमानंगदस्तथा॥ मैंदद्विविदनीलाश्चप्रायःप्लवगसत्तमाः ॥ १३ ॥ तथासमभवच्चापियदुवाचविभीषणः॥ क्षणेनातींद्रियाण्येषांचक्षूंष्यासन्युधिष्ठिर ॥ १४ ॥ इंद्रजित्कृतकर्माचपित्रेकर्मतदात्मनः॥ निवेद्यपुनरागच्छत्त्वरयाजिशिरःप्रति॥ १५॥

ताविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अतींद्रियाण्यतींद्रियार्थग्राहकाणि ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥१६ ॥ कृतसंज्ञोविभीषणेनसंकेतितः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निधायबद्ध्वा असिंखड्गं ॥ ३३ ॥

तमापतंतंसंक्रुद्धंपुनरेवयुयुत्सया ॥ अभिदुद्रावसौमित्रिर्विभीषणमतेस्थितः ॥ १६॥ अकृताह्निकमेवैनंजिघांसुर्जितकाशिनम् ॥ शरैर्जघानसंक्रुद्धःकृतसंज्ञोथ
लक्ष्मणः ॥ १७॥ तयोःसमभवद्युद्धंतदान्योन्यंजिगीषतोः ॥ अतीवचित्रमाश्चर्यंशक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १८ ॥ अविध्यदिंद्रजित्तीक्ष्णैःसौमित्रिंमर्मभेदिभिः ॥ सौ
मित्रिश्चानलस्पर्शैरविध्यद्रावणिंशरैः ॥ १९ ॥ सौमित्रिशरसंस्पर्शाद्रावणिःक्रोधमूर्छितः ॥ अस्तृजल्लक्ष्मणायाष्टौशरानाशीविषोपमान् ॥ २०॥तस्यासून्पाव
कस्पर्शैःसौमित्रिःपत्रिभिस्त्रिभिः ॥ यथानिरहरद्वीरस्तन्मेनिगदतःशृणु ॥ २१ ॥ एकेनास्यधनुष्मंतंबाहुंदेहादपातयत् ॥ द्वितीयेनसनाराचंभुजंभूमौन्यपातयत्
॥ २२ ॥ तृतीयेनतुबाणेनपृथुधारेणभास्वता ॥ जहारसुनसंचापिशिरोभ्राजिष्णुकुंडलम् ॥ २३॥विनिकृत्यभुजस्कंधंकबंधंभीमदर्शनम्॥तंहत्वासूतमप्यस्त्रैर्ज
घानबलिनांवरः ॥ २४ ॥ लंकांप्रवेशयामासुस्तंरथंवाजिनस्तदा ॥ ददर्शरावणस्तंचरथंपुत्रविनाकृतम् ॥ २५ ॥ सपुत्रंनिहतंदृष्ट्वात्रासात्संभ्रांतमानसः ॥ राव
णःशोकमोहार्त्तोवैदेहींहंतुमुद्यतः ॥ २६ ॥ अशोकवनिकास्थांतांरामदर्शनलालसाम् ॥ खड्गमादायदुष्टात्माजवेनाभिपपातह ॥ २७॥तंदृष्ट्वातस्यदुर्बुद्धेरविंध्यः
पापनिश्चयम् ॥ शमयामाससंक्रुद्धंश्रूयतांयेनहेतुना ॥ २८ ॥ महाराज्येस्थितोदीप्तेनस्त्रियंहंतुमर्हसि ॥ हतैवैषायदास्त्रीचबंधनस्थाचतेवशे ॥ २९ ॥ नचैषादेहभे
देनहतास्यादितिमेमतिः ॥ जहिभर्तारमेवास्याहतेतस्मिन्हताभवेत् ॥ ३० ॥ नहितेविक्रमेतुल्यःसाक्षादपिशतक्रतुः ॥ असकृद्धित्वयासेंद्रास्त्रासितास्त्रिदशायु
धि ॥ ३१ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैरविंध्योरावणंतदा ॥ क्रुद्धंसंशमयामासजगृहेचसतद्वचः ॥ ३२ ॥ निर्याणेसमतिंकृत्वानिधायासिंक्षपाचरः ॥ आज्ञापयामास
तदारथोमेकल्प्यतामिति ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानप०इंद्रजिद्वधेऊननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ ॥ ७ ॥
॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ ततःक्रुद्धोदशग्रीवःप्रियेपुत्रेनिपातिते ॥ निर्ययौरथमास्थायहेमरत्नविभूषितम् ॥ १ ॥ संवृतोराक्षसैर्घोरैर्विविधायुधपाणिभिः ॥ अभिदु
द्रावरामंसयोधयन्हरियूथपान् ॥ २ ॥ तमाद्रवंतंसंक्रुद्धंमैंदनीलनलांगदाः ॥ हनूमान्जांबवांश्चैवससैन्याःपर्यवारयन् ॥ ३ ॥ तेदशग्रीवसैन्यंतदृक्षवानरपुंग
वाः ॥ द्रुमैर्विध्वंसयांचक्रुर्दशग्रीवस्यपश्यतः ॥ ४ ॥

॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊननवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःक्रुद्धइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ रामस्यरूपंकृत्वालक्ष्मणमभिदुद्रावलक्ष्मणस्यरूपंकृत्वाराममितियोजना ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

ततःससैन्यमालोक्यवध्यमानमरातिभिः॥ मायावीचास्तृजन्मायांरावणोराक्षसाधिपः ॥ ५ ॥ तस्यदेहविनिष्क्रांताःशतशोथसहस्रशः॥ राक्षसाःप्रत्यदृश्यंतश
रशत्त्यृष्टिपाणयः॥ ६॥ तान्रामोजघ्निवान्सर्वान्दिव्येनास्त्रेणराक्षसान्॥ अथभूयोपिमायांसव्यदधाद्राक्षसाधिपः ॥ ७ ॥ कृत्वारामस्यरूपाणिलक्ष्मणस्य
चभारत॥ अभिदुद्रावरामंचलक्ष्मणंचदशाननः ॥ ८ ॥ ततस्तेराममर्च्छंतोलक्ष्मणंचक्षपाचराः ॥ अभिपेतुस्तदारामंप्रगृहीतशरासनाः॥ ९॥ तांदृष्ट्वाराक्षसें
द्रस्यमायामिक्ष्वाकुनंदनः॥ उवाचरामंसौमित्रिरसंभ्रांतोबृहद्वचः ॥ १० ॥ जहीमान्राक्षसान्पापानात्मनःप्रतिरूपकान् ॥ जघानरामस्तांश्चान्यानात्मनःप्र
तिरूपकान्॥ ११॥ ततोहर्यश्वयुक्तेनरथेनादित्यवर्चसा॥ उपतस्थेरणेरामंमातलिःशक्रसारथिः ॥ १२ ॥ ॥मातलिरुवाच॥ ॥अयंहर्यश्वयुक्जैत्रोमघोनः
स्यंदनोत्तमः॥ अनेनशक्रःकाकुत्स्थसमरेदैत्यदानवान्॥ १३॥ शतशःपुरुषव्याघ्ररथोदारेणजघ्निवान्॥ तदनेननरव्याघ्रमयायत्तेनसंयुगे ॥ १४ ॥ स्यंदनेन
जहिक्षिप्रंरावणंमाचिरंकृथाः॥ इत्युक्तोराघवस्तथ्यंवचोशंकतमातलेः ॥ १५॥ मायैषाराक्षसस्येतितमुवाचविभीषणः॥ नेयंमायानरव्याघ्ररावणस्यदुरात्म
नः॥ १६॥ तदातिष्ठरथंशीघ्रमिममैंद्रंमहाद्युते॥ततःप्रहृष्टःकाकुत्स्थस्तथेत्युक्त्वाविभीषणम्॥ १७॥ रथेनाभिपपाताथदशग्रीवंरुषान्वितः॥हाहाकृतानिभूतानि
रावणेसमभिद्रुते॥ १८॥ सिंहनादाःसपटहादिविदिव्यास्तथानदन्॥ दशकंधरराजसून्वोस्तथायुद्धमभून्महत् ॥ १९॥ अलब्धोपममन्यत्रतयोरेवतथाभवत्॥
सरामायमहाघोरंविससर्जनिशाचरः॥ २०॥ शूलमिंद्राशनिप्रख्यंब्रह्मदंडमिवोद्यतम्॥ तच्छूलंसत्वरंरामश्चिच्छेदनिशितैःशरैः ॥ २१॥ तद्दृष्ट्वादुष्करंकर्मरा
वणंभयमाविशत् ॥ ततःक्रुद्धःससर्जाशुदशग्रीवःशिताञ्छरान् ॥ २२॥ सहस्रायुतशोरामेशस्त्राणिविविधानिच॥ ततोभुशुंडीःशूलानिमुसलानिपरश्वधान्
॥ २३॥ शक्तीश्चविविधाकाराःशतघ्नीश्चशितान्क्षुरान्॥ तांमायांविकृतांदृष्ट्वादशग्रीवस्यरक्षसः॥ २४॥ भयात्प्रदुद्रुवुःसर्वेवानराःसर्वतोदिशम्॥ ततःसुपत्रंसु
मुखंहेमपुंखंशरोत्तमम्॥ २५॥ तूणादादायकाकुत्स्थोब्रह्मास्त्रेणयुयोजह॥ तंबाणवर्यंरामेणब्रह्मास्त्रेणानुमंत्रितम्॥ २६॥ जहृषुर्देवगंधर्वादृष्ट्वाशक्रपुरोगमाः॥
अल्पावशेषमायुश्चततोमन्यंतरक्षसः॥ २७॥

॥ २३ ॥ विकृतांभीषणां ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥ पंचभूतानितत्यजुर्मृतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सहत्वेति॥१॥२॥

ब्रह्मास्त्रोदीरणाच्छत्रोर्देवदानवकिंनराः॥ततःससर्जतंरामःशरमप्रतिमौजसम्॥२८॥रावणांतकरंघोरंब्रह्मदंडमिवोद्यतम्॥ मुक्तमात्रेणरामेणदूराकृष्टेनभारत
॥२९॥सतेनराक्षसश्रेष्ठःसरथःसाश्वसारथिः॥ प्रजज्वालमहाज्वालेनाग्निनाभिपरिप्लुतः ॥ ३० ॥ ततःप्रहृष्टास्त्रिदशाःसहगंधर्वचारणाः ॥ निहतंरावणंदृष्ट्वा ३
रामेणाक्लिष्टकर्मणा॥३१॥ तत्यजुस्तंमहाभागंपंचभूतानिरावणम्॥ भ्रंशितःसर्वलोकेषुसहिब्रह्मास्त्रतेजसा ॥ ३२॥शरीरधातवोह्यस्यमांसंरुधिरमेवच ॥ ने
शुर्ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धानचभस्माप्यदृश्यत ॥ ३३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरावणवधेनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९० ॥
॥मार्कंडेयउवाच ॥ सहत्वारावणंक्षुद्रंराक्षसेंद्रंसुरद्विषम् ॥ बभूवहृष्टःससुहृद्रामःसौमित्रिणासह ॥ १ ॥ ततोहतेदशग्रीवेदेवाःसर्षिपुरोगमाः ॥ आशीर्भिर्ज
ययुक्ताभिरानर्चुस्तंमहाभुजम्॥ २ ॥ रामंकमलपत्राक्षंतुष्टुवुःसर्वदेवताः॥गंधर्वाःपुष्पवर्षैश्चवाग्भिश्चत्रिदशालयाः॥३॥ पूजयित्वायथारामंप्रतिजग्मुर्यथाग
तम्॥ तन्महोत्सवसंकाशमासीदाकाशमच्युत ॥ ४ ॥ ततोहत्वादशग्रीवंलंकांरामोमहायशाः॥ विभीषणायप्रददौप्रभुःपरपुरंजयः ॥ ५॥ ततःसीतांपुरस्कृत्यवि
भीषणपुरस्कृतां॥ अविंध्योनामसुप्रज्ञोवृद्धामात्योविनिर्ययौ॥६॥ उवाचचमहात्मानंकाकुत्स्थंदैन्यमास्थितः॥प्रतीच्छदेवींसद्वृत्तांमहात्मन्जानकीमिति॥७॥
एतच्छ्रुत्वावचस्तस्मादवतीर्यरथोत्तमात्॥ बाष्पेणापिहितांसीतांददर्शेक्ष्वाकुनंदनः ॥८॥ तांदृष्ट्वाचारुसर्वांगींयानस्थांशोककर्शिताम् ॥ मलोपचितसर्वांगीं
जटिलांकृष्णवाससम्॥ ९ ॥उवाचरामोवैदेहींपरामर्शविशंकितः॥गच्छवैदेहिमुक्तात्वंयत्कार्यंतन्मयाकृतम्॥१०॥मामासाद्यपतिंभद्रेनत्वंराक्षसवेश्मनि॥ज
रांव्रजेथाइतिमेनिहतोसौनिशाचरः॥ ११ ॥कथंह्यस्मद्विधोजातुजानन्धर्मविनिश्चयम् ॥ परहस्तगतांनारींमुहूर्त्तमपिधारयेत्॥ १२ ॥सुवृत्तामसुवृत्तांवाप्यहं
त्वामद्यमैथिलि॥ नोत्सहेपरिभोगायश्वावलीढंहविर्यथा॥ १३ ॥ ततःसासहसाबालातच्छ्रुत्वादारुणंवचः ॥ पपातदेवीव्यथितानिकृत्ताकदलीयथा ॥ १४ ॥
योप्यस्याहर्षसंभूतोमुखरागस्तदाभवत् ॥क्षणेनसपुनर्नष्टोनिःश्वासइवदर्पणे॥ १५॥ ततस्तेहरयःसर्वेतच्छ्रुत्वारामभाषितम्॥गतासुकल्पानिश्चेष्टाबभूवुःसह
लक्ष्मणाः॥ १६॥

त्रिदशालयःस्वर्गस्तत्स्थाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततोदेवोविशुद्धात्माविमानेनचतुर्मुखः॥ पद्मयोनिर्जगत्स्रष्टादर्शयामासराघवम् ॥ १७॥ शक्रश्चाग्निश्चवायुश्चयमोवरुणएवच॥ यक्षाधिपश्चभगवांस्तथास
प्तर्षयोमलाः॥ १८॥ राजादशरथश्चैवदिव्यभास्वरमूर्तिमान्॥ विमानेनमहार्हेणहंसयुक्तेनभास्वता ॥ १९ ॥ ततोंतरिक्षंतत्सर्वंदेवगंधर्वसंकुलम्॥ शुशुभेतार
काचित्रंशरदीवनभस्तलम् ॥ २० ॥ ततउत्थायवैदेहीतेषांमध्येयशस्विनी॥ उवाचवाक्यंकल्याणीरामंपृथुलवक्षसम् ॥ २१ ॥ राजपुत्रनतेदोषंकरोमिविदिता
हिते ॥ गतिःस्त्रीणांनराणांचशृणुचेदंवचोमम ॥ २२ ॥ अंतश्चरतिभूतानांमातरिश्वासदागतिः ॥ समेविमुंचतुप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ॥ २३ ॥ अग्निराप
स्तथाकाशंपृथिवीवायुरेवच॥ विमुंचंतुममप्राणान्यदिपापंचराम्यहम् ॥ २४ ॥ यथाहंत्वदृतेवीरनान्यंस्वप्नेप्यचिंतयम् ॥ तथामेदेवनिर्दिष्टस्त्वमेवहिपतिर्भव
॥ २५॥ ततोंतरिक्षेवागासीत्सुभगालोकसाक्षिणी॥ पुण्यासंहर्षणीतेषांवानराणांमहात्मनाम्॥ २६॥ ॥वायुरुवाच॥ ॥भोभोराघवसत्यंवैवायुरस्मिसदा
गतिः॥ अपापामैथिलीराजन्संगच्छसहभार्यया ॥ २७॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥अहमंतःशरीरस्थोभूतानांरघुनंदन॥ सुसूक्ष्ममपिकाकुत्स्थमैथिलीनापराध्य
ति ॥ २८॥ ॥वरुणउवाच॥ ॥रसावैमत्प्रसूताहिभूतदेहेषुराघव॥ अहंवैत्वांप्रब्रवीमिमैथिलीप्रतिगृह्यताम्॥ २९॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥पुत्रनैतदिहाश्चर्यंत्व
यिराजर्षिधर्मणि॥ साधोसद्वृत्तकाकुत्स्थशृणुचेदंवचोमम॥३०॥ शत्रुरेषत्वयावीरदेवगंधर्वभोगिनाम्॥ यक्षाणांदानवानांचमहर्षीणांचपातितः॥ ३१ ॥ अ
वध्यःसर्वभूतानांमत्प्रसादात्पुराभवत्॥ कस्माच्चित्कारणात्पापःकंचित्कालमुपेक्षितः॥३२॥ वधार्थमात्मनस्तेनहृतासीतादुरात्मना॥ नलकूबरशापेनरक्षाचा
स्याःकृतामया॥ ३३॥ यदिह्यकामामासेवेत्स्त्रियमन्यामपिध्रुवम्॥ शतधास्यफलेन्मूर्धाइत्युक्तःसोभवत्पुरा ॥ ३४ ॥ नात्रशंकात्वयाकार्याप्रतीच्छेमांमहाद्यु
ते॥ कृतंत्वयामहत्कार्यंदेवानाममरप्रभ ॥ ३५ ॥ ॥दशरथउवाच॥ ॥ प्रीतोस्मिवत्सभद्रंतेपितादशरथोस्मिते॥ अनुजानामिराज्यंचप्रशाधिपुरुषोत्तम
॥ ३६॥ ॥रामउवाच॥ ॥ अभिवादयेत्वांराजेंद्रयदित्वंजनकोमम॥ गमिष्यामिपुरींरम्यामयोध्यांशासनात्तव॥३७॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥तमुवाचपि
ताभूयःप्रहृष्टोभरतर्षभ॥ गच्छायोध्यांप्रशाधीतिरामंरक्तांतलोचनम्॥३८॥संपूर्णानीहवर्षाणिचतुर्दशमहाद्युते॥ ततोदेवान्नमस्कृत्यसुहृद्भिरभिनंदितः॥३९॥
महेंद्रइवपौलोम्याभार्ययासससमेयिवान्॥ ततोवरंददौतस्मैत्र्यविंध्यायपरंतपः॥ ४० ॥

॥४१॥४२॥४३॥४४॥ ४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२ ॥५३ ॥ यत्रशिश्येपूर्वंसमुद्रंप्रार्थनार्थंशयनंकृतवान् ॥ ५४ ॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९ ॥६०॥ ६१ ॥६२ ॥६३॥ गुरुणारामेण॥६४॥

त्रिजटांचार्थमानाभ्यांयोजयामासराक्षसीम् ॥ तमुवाचततोब्रह्मादेवैःशक्रपुरोगमैः ॥ ४१ ॥ कौसल्यामातरिष्टांस्तेवरानद्यददानिकान् ॥ वत्रेरामःस्थितिंधर्मे
शत्रुभिश्चापराजयम् ॥ ४२ ॥ राक्षसैर्निहतानांचवानराणांसमुद्भवम् ॥ ततस्तेब्रह्मणाप्रोक्तेतथेतिवचनेतदा ॥ ४३॥ समुत्तस्थुर्महाराजवानरालब्धचेतसः ॥
सीताचापिमहाभागावरंहनुमतेददौ ॥४४॥ रामकीर्त्यासमंपुत्रजीवितंतेभविष्यति ॥ दिव्यास्त्वामुपभोगाश्चमत्प्रसादकृताःसदा॥४५॥ उपस्थास्यंतिहनुमन्नि
तिस्महरिलोचन ॥ ततस्तेप्रेक्षमाणानांतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ ४६ ॥ अंतर्धानंययुर्देवाःसर्वेशक्रपुरोगमाः ॥ दृष्ट्वारामंतुजानक्यासंगतंशक्रसारथिः ॥ ४७॥ उ
वाचपरमप्रीतःसुहृन्मध्यइदंवचः ॥ देवगंधर्वयक्षाणांमानुषासुरभोगिनाम् ॥ ४८ ॥ अपनीतंत्वयादुःखमिदंसत्यपराक्रम ॥ सदेवासुरगंधर्वायक्षराक्षसपन्न
गाः ॥ ४९ ॥ कथयिष्यंतिलोकास्त्वांयावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ इत्येवमुक्त्वानुज्ञाप्यरामंशस्त्रभृतांवरम् ॥ ५० ॥ संपूज्यापाक्रमत्तेनरथेनादित्यवर्चसा ॥ ततःसीतांपुर
स्कृत्यरामःसौमित्रिणासह ॥ ५१ ॥ सुग्रीवप्रमुखैश्चैवसहितःसर्ववानरैः ॥ विधायरक्षांलंकायांविभीषणपुरस्कृतः ॥ ५२ ॥ संततारपुनस्तेनसेतुनामकरालयम् ॥
पुष्पकेणविमानेनखेचरेणविराजता ॥ ५३ ॥ कामगेनयथामुख्यैरमात्यैःसंवृतोवशी ॥ ततस्तीरेसमुद्रस्ययत्रशिश्येसपार्थिवः ॥ ५४ ॥ तत्रैवोवासधर्मात्मास
हितःसर्ववानरैः ॥ अथैनान्राघवःकालेसमानीयाभ्यपूज्यच ॥ ५५॥ विसर्जयामासतदारत्नैःसंतोष्यसर्वशः ॥ गतेषुवानरेंद्रेषुगोपुच्छर्क्षेषुतेषुच ॥ ५६ ॥ सुग्री
वसहितोरामःकिष्किंधांपुनरागमत् ॥ विभीषणेनानुगतःसुग्रीवसहितस्तदा ॥ ५७ ॥ पुष्पकेणविमानेनवैदेह्यादर्शयन्वनम् ॥ किष्किंधांतुसमासाद्यरामःप्रहर
तांवरः ॥ ५८ ॥ अंगदंकृतकर्माणंयौवराज्येभ्यषेचयत् ॥ ततस्तैरेवसहितोरामःसौमित्रिणासह ॥ ५९ ॥ यथागतेनमार्गेणप्रययौस्वपुरंप्रति ॥ अयोध्यांससमा
साद्यपुरींराष्ट्रपतिस्ततः ॥ ६० ॥ भरतायहनूमंतंदूतंप्रास्थापयत्तदा ॥ लक्षयित्वेंगितंसर्वंप्रियंतस्मैनिवेद्यवै ॥६१॥ वायुपुत्रेपुनःप्राप्तेनंदिग्राममुपागमत् ॥ सतत्र
मलदिग्धांगंभरतंचीरवाससम् ॥ ६२ ॥ अग्रतःपादुकेकृत्वाददर्शासीनमासने ॥ संगतोभरतेनाथशत्रुघ्नेनचवीर्यवान् ॥ ६३॥ राघवःसहसौमित्रिर्मुमुदेभरतर्ष
भ ॥ ततोभरतशत्रुघ्नौसमेतौगुरुणातदा ॥ ६४ ॥ वैदेह्यादर्शनेनोभौप्रहर्षंसमवापतुः ॥ तस्मैतद्भरतोराज्यमागतायातिसत्कृतम् ॥ न्यासंनिर्यातयामासयुक्तःप
रमयामुदा ॥ ६५ ॥ ततस्तंवैष्णवेशूरंनक्षत्रेभिमतेहनि ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चसहितावभ्यषिंचताम् ॥ ६६ ॥

॥ ६५ ॥ वैष्णवेनक्षत्रे श्रवणे ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ जारूथ्यान्त्रिगुणदक्षिणानित्यर्जुनमिश्रः जॄवृभ्यामूथन्नित्युणादिसूत्रेजरूथंमांसमितिशाब्दिकाः तदामांसमयान्मांसादिदानप्रधानानूपुष्टानित्यर्थः निर्गलान्अन्नाद्यर्थिनामना
एतद्द्वारान् जरूथोऽसुरविशेषइतिवेदभाष्यं जरूथंहन्यक्षिरायेपुरंधिमितिमंत्रवर्णात् जरूथंगरूथंगृणातेरितियास्कवचनाच्चजरूथंस्तोत्रं तथाचायंमंत्रोनिरुक्तभाष्येव्याख्यातः हेऽग्नेत्वांपुरंधिमहांतंस

सोभिषिक्तःकपिश्रेष्ठंसुग्रीवंससुहृज्जनम् ॥ विभीषणंचपौलस्त्यमन्वजानाद्गृहान्प्रति ॥ ६७॥ अभ्यर्च्यविविधैर्भोगैःप्रीतियुक्तौमुदायुतौ ॥ समाधायेतिकर्तव्यं
दुःखेनविससर्जह ॥ ६८ ॥ पुष्पकंचविमानंतत्पूजयित्वासराघवः ॥ प्रादाद्वैश्रवणायैवप्रीत्यासरघुनंदनः ॥ ६९ ॥ ततोदेवर्षिसहितःसरितंगोमतीमनु ॥ दशा
श्वमेधानाजह्रेजारूथ्यान्सनिरर्गलान् ॥ ७० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिरामोपाख्यानपर्वणिरामाभिषेकेएकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २९१ ॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ एवमेतन्महाबाहोरामेणामिततेजसा ॥ प्राप्तंव्यसनमत्युग्रंवनवासकृतंपुरा ॥ १ ॥ माशुचःपुरुष
व्याघ्रक्षत्रियोसिपरंतप ॥ बाहुवीर्याश्रितेमार्गेवर्तसेदीप्तनिर्णये ॥ २॥ नहितेवृजिनंकिंचिद्वर्ततेपरमण्वपि ॥ अस्मिन्मार्गेनिषीदेयुःसेंद्राअपिससुरासुराः ॥ ३ ॥ सं
हत्यनिहतोवृत्रोमरुद्भिर्वज्रपाणिना ॥ नमुचिश्चैवदुर्धर्षोदीर्घजिह्वाचराक्षसी ॥ ४ ॥ सहायवतिसर्वार्थाःसंतिष्ठंतीहसर्वशः ॥ किन्नुतस्याजितंसंख्येयस्यभ्राता
धनंजयः ॥ ५॥ अयंचबलिनांश्रेष्ठोभीमोभीमपराक्रमः ॥ युवानौचमहेष्वासौवीरौमाद्रवतीसुतौ ॥ ६ ॥ एभिःसहायैःकस्मात्त्वंविषीदसिपरंतप ॥ यइमेवज्रि
णःसेनांजयेयुःसमरुद्गणाम् ॥ ७॥ त्वमप्येभिर्महेष्वासैःसहायैर्देवरूपिभिः ॥ विजेष्यसिरणेसर्वानमित्रान्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ इतश्चत्वमिमांपश्यसैंधवेनदुरात्मना ॥
बलिनावीर्यमत्तेनहृतामेभिर्महात्मभिः ॥ ९ ॥ आनीतांद्रौपदींकृष्णांकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ जयद्रथंचराजानंविजितंवशमागतम् ॥ १० ॥ असहायेनरामेणवैदे
हीपुनराहृता ॥ हत्वासंख्येदशग्रीवंराक्षसंभीमविक्रमम् ॥ ११ ॥ यस्यशाखामृगामित्राण्यृक्षाःकालमुखास्तथा ॥ जात्यंतरगताराजन्नेतद्बुद्ध्यानुचिंतय ॥ १२॥
तस्मात्सत्वंकुरुश्रेष्ठमाशुचोभरतर्षभ ॥ त्वद्विधाहिमहात्मानोनशोचंतिपरंतप ॥ १३ ॥

मिधानःसम्यग्दीपयन्वसिष्ठोमुनीरायेधनप्राप्तयेजरूथंस्तोत्रंहन्गमयन्यक्षियजति अत्रजरतेःस्तुत्यर्थस्यशब्दसारूप्यादर्थाविरोधाच्चजरूथंस्तोत्रमित्युच्यतइतिजारूथ्यान्स्तोत्रार्हानित्यर्थः ॥ ७० ॥
॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमेतदिति ॥ १ ॥ दीप्तनिर्णयेअसंदिग्धेप्रत्यक्षफले ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नात्मानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सावित्र्या
सावित्रीसवितृकन्यातद्दैवत्ययाऋचासाच सोमोवधूयुरभवदश्विनास्तामुभावरा सूर्यांयत्पत्येशंसंतींमनसासविताददादिति यदासवित्रात्वष्ट्रासावित्रीस्वकन्यासूर्यासूर्यस्यस्त्रीसूर्यायदत्तातदासोमोस्याव

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमाश्वासितोराजामार्कंडेयेनधीमता॥त्यक्त्वादुःखमदीनात्मापुनरप्येनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणि
रामोपाख्यानप०युधिष्ठिराश्वासनेद्विनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥समाप्तंचरामोपाख्यानपर्व॥ ॥अथपतिव्रतामाहात्म्यपर्व॥
॥युधिष्ठिरउवाच॥नात्मानमनुशोचामिनेमान्भ्रातॄन्महामुने॥हरणंचापिराज्यस्ययथेमांद्रुपदात्मजाम् ॥ १ ॥ द्यूतेदुरात्मभिःक्लिष्टाःकृष्णयातारितावयम्॥ज
यद्रथेनचपुनर्वनाच्चापिहृताबलात् ॥ २ ॥ अस्तिसीमंतिनीकाचिद्दृष्टपूर्वापिवाश्रुता ॥ पतिव्रतामहाभागायथेयंद्रुपदात्मजा ॥ ३ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥शृणु
राजन्कुलस्त्रीणांमहाभाग्यंयुधिष्ठिर ॥ सर्वमेतद्यथाप्राप्तंसावित्र्याराजकन्यया ॥ ४ ॥ आसीन्मद्रेषुधर्मात्माराजापरमधार्मिकः॥ब्रह्मण्यश्चमहात्माचसत्यसं
धोजितेंद्रियः॥ ५ ॥ यज्वादानपतिर्दक्षःपौरजानपदप्रियः॥ पार्थिवोश्वपतिर्नामसर्वभूतहितेरतः ॥ ६ ॥ क्षमावाननपत्यश्चसत्यवाग्विजितेंद्रियः॥ अतिक्रांते
नवयसासंतापमुपजग्मिवान् ॥ ७ ॥ अपत्योत्पादनार्थंचतीव्रंनियममास्थितः॥ कालेपरिमिताहारोब्रह्मचारीजितेंद्रियः ॥ ८ ॥ हुत्वाशतसहस्रंससावित्र्यारा
जसत्तम ॥ षष्ठेषष्ठेतदाकालेबभूवमितभोजनः ॥ ९ ॥ एतेननियमेनासीद्वर्षाण्यष्टादशैवतु ॥ पूर्णेत्वष्टादशेवर्षेसावित्रीतुष्टिमभ्यगात् ॥ १० ॥ रूपिणीतुतदारा
जन्दर्शयामासतंनृपम्॥अग्निहोत्रात्समुत्थायहर्षेणमहतान्विता॥उवाचचैनंवरदावचनंपार्थिवंतदा ॥ ११ ॥ ॥ सावित्र्युवाच॥ ॥ ब्रह्मचर्येणशुद्धेनदमेन
नियमेनच॥सर्वात्मनाचभक्त्याचतुष्टास्मितवपार्थिव ॥ १२ ॥ वरंवृणीष्वाश्वपतेमद्रराजयदीप्सितम् ॥ नप्रमादश्चधर्मेषुकर्तव्यस्तेकथंचन ॥ १३ ॥ ॥अश्व
पतिरुवाच॥ ॥अपत्यार्थःसमारंभःकृतोधर्मेप्सयामया॥पुत्रामेबहवोदेविभवेयुःकुलभावनाः ॥ १४ ॥ तुष्टासियदिमेदेविवरमेतंवृणोम्यहम्॥संतानंपरमो
धर्मइत्याहुर्मांद्विजातयः॥ १५ ॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥पूर्वमेवमयाराजन्नभिप्रायमिमंतव॥ज्ञात्वापुत्रार्थमुक्तोवैभगवांस्तेपितामहः॥ १६ ॥

धूयुर्वध्वाअनुचरोभूत् सविताचसूर्यांपत्येपत्युःकल्याणार्थंशंसंतींकथयंतींमनसाउभौवरौपुत्ररूपावश्विनौअददादितिमंत्रार्थः इतएववाक्यादेतस्यमंत्रस्यलक्षहोमादपत्यप्राप्तिर्भवतीतिगम्यते षष्ठेकाले
ऽष्टधाविभक्तस्याह्नःषष्ठेंशे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ उत्तरंपुत्रार्थंप्रार्थनावचनं निसर्गेणाज्ञया ॥ १८ ॥ प्रतिज्ञायांगीकृत्य ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मानव्यामनुपुत्र्याः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ प्रतिवारितोऽभिभूतः ॥ २७ ॥

प्रसादाच्चैवतस्मात्तेस्वयंभुविहिताद्भुवि ॥ कन्यातेजस्विनीसौम्यक्षिप्रमेवभविष्यति ॥ १७ ॥ उत्तरंचनतेकिंचिद्व्याहर्तव्यंकथंचन ॥ पितामहनिसर्गेणतुष्टाह्येत
द्ब्रवीमिते ॥ १८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ सतथेतिप्रतिज्ञायसावित्र्यावचनंनृपः ॥ प्रसादयामासपुनःक्षिप्रमेतद्भविष्यति ॥ १९ ॥ अंतर्हितायांसावित्र्यांजगा
मस्वपुरंनृपः ॥ स्वराज्येचावसद्वीरःप्रजाधर्मेणपालयन् ॥ २० ॥ कस्मिंश्चित्तुगतेकालेसराजानियतव्रतः ॥ ज्येष्ठायांधर्मचारिण्यांमहिष्यांगर्भमादधे ॥ २१ ॥ रा
जपुत्र्यास्तुगर्भःसमानव्याभरतर्षभ ॥ व्यवर्धततदाशुक्लेतारापतिरिवांबरे ॥ २२ ॥ प्राप्तेकालेतुसुषुवेकन्यांराजीवलोचनाम् ॥ क्रियाश्चतस्यामुदितश्चक्रेचनृप
सत्तमः ॥ २३ ॥ सावित्र्याप्रीतयादत्तासावित्र्याहुतयाह्यपि ॥ सावित्रीत्येवनामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथापिता ॥ २४ ॥ साविग्रहवतीवश्रीर्व्यवर्धतनृपात्मजा ॥
कालेनचापिसाकन्यायौवनस्थाबभूवह ॥ २५ ॥ तांसुमध्यांपृथुश्रोणींप्रतिमांकांचनीमिव ॥ प्राप्तेयंदेवकन्येतिदृष्ट्वासंमेनिरेजनाः ॥ २६ ॥ तांतुपद्मपला
शाक्षींज्वलंतीमिवतेजसा ॥ नकश्चिद्वरयामासतेजसाप्रतिवारितः ॥ २७ ॥ अथोपोष्यशिरःस्नातादेवतामभिगम्यसा ॥ हुत्वाग्निंविधिवद्विप्रान्वाचयामास
पर्वणि ॥ २८ ॥ ततःसुमनसःशेषाःप्रतिगृह्यमहात्मनः ॥ पितुःसमीपमगमद्देवीश्रीरिवरूपिणी ॥ २९ ॥ साभिवाद्यपितुःपादौशेषाःपूर्वंनिवेद्यच ॥ कृतांजलिर्वरा
रोहानृपतेःपार्श्वमास्थिता ॥ ३० ॥ यौवनस्थांतुतांदृष्ट्वास्वांसुतांदेवरूपिणीं ॥ अयाच्यमानांचवरैर्नृपतिर्दुःखितोभवत् ॥ ३१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पुत्रिप्रदान
कालस्तेनचकश्चिद्वृणोतिमां ॥ स्वयमन्विच्छभर्तारंगुणैःसदृशमात्मनः ॥ ३२ ॥ प्रार्थितःपुरुषोयश्चसनिवेद्यस्त्वयामम ॥ विमृश्याहंप्रदास्यामिवरयत्वंयथेप्सितम्
॥ ३३ ॥ श्रुतंहिधर्मशास्त्रेषुपठ्यमानंद्विजातिभिः ॥ तथात्वमपिकल्याणिगदतोमेवचःशृणु ॥ ३४ ॥ अप्रदातापितावाच्योवाच्यश्चानुपयन्पतिः ॥ मृतेभर्तरिपुत्रश्च
वाच्योमातुररक्षिता ॥ ३५ ॥ इदंमेवचनंश्रुत्वाभर्तुरन्वेषणेत्वर ॥ देवतानांयथावाच्योनभवेयंतथाकुरु ॥ ३६ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वादुहितरंतथा
वृद्धांश्चमंत्रिणः ॥ व्यादिदेशानुयात्रंचगम्यतांचेत्यचोदयत् ॥ ३७ ॥

॥ २८ ॥ सुमनसइष्टदेवतायाः सुपर्वाणःसुमनसस्त्रिदिवेशाइत्यमरः शेषाःप्रसादपूर्वकंदत्तानिमाल्यानि प्रसादभूतामालाइत्यर्थः प्रसादान्निजनिर्माल्यदानेशेषानुकीर्तितेतिविश्वः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥
॥ ३२ ॥ प्रार्थितइच्छितः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ वाच्योनिंद्यः अनुपयन्नृतावगच्छन् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अनुयात्रंयात्रोपकरणंवाहनादि ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥३९॥४०॥ ४१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति कथायोगेनकथाप्रसंगेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥

साभिवाद्यपितुःपादौव्रीडितेवतपस्विनी॥ पितुर्वचनमाज्ञायनिर्जगामाविचारितम्॥ ३८॥ साहैमंरथमास्थायस्थविरैःसचिवैर्वृता॥ तपोवनानिरम्याणिराज
र्षीणांजगामह॥३९॥ मान्यानांतत्रवृद्धानांकृत्वापादाभिवादनम्॥ वनानिक्रमशस्तातसर्वाण्येवागभ्यच्छत॥४०॥ एवंतीर्थेषुसर्वेषुधनोत्सर्गंनृपात्मजा॥ कु
र्वतीद्विजमुख्यानांतंतंदेशंजगामह ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसाविच्युपाख्यानेत्रिनवत्यधिकद्विशततमोऽ
ध्यायः॥ २९३॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ अथमद्राधिपोराजानारदेनसमागतः ॥ उपविष्टःसभामध्येकथायोगेनभारत ॥ १ ॥ ततो
भिगम्यतीर्थानिसर्वाण्येवाश्रमांस्तथा॥ आजगामपितुर्वेश्मसावित्रीसहमंत्रिभिः॥ २॥ नारदेनसहासीनंसादृष्ट्वापितरंशुभा॥ उभयोरेवशिरसाचक्रेपादा
भिवादनम्॥ ३॥ ॥नारदउवाच॥ ॥क्वगताभूत्सुतेयंतेकुतश्चैवागतानृप॥ किमर्थंयुवतींभर्त्रेनचैनांसंप्रयच्छसि॥ ४॥ ॥अश्वपतिरुवाच॥ ॥कार्येणख
ल्वनेनैवप्रेषिताद्यैवचागता॥ एतस्याःशृणुदेवर्षेभर्तारंयोनयावृतः॥ ५॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥साब्रूहिविस्तरेणेतिपित्रासंचोदिताशुभा॥ तदैवतस्यवचनं
प्रतिगृह्येदमब्रवीत् ॥ ६॥ ॥ साविच्युवाच॥ ॥आसीच्छाल्वेषुधर्मात्माक्षत्रियःपृथिवीपतिः॥ द्युमत्सेनइतिख्यातःपश्चाच्चांधोबभूवह॥ ७॥ विनष्टचक्षुष
स्तस्यबालपुत्रस्यधीमतः॥ सामीप्येनहृतंराज्यंछिद्रेस्मिन्पूर्ववैरिणा ॥ ८॥ सबालवत्सयासार्धंभार्ययाप्रस्थितोवनम्॥ महारण्यंगतश्चापितपस्तेपेमहाव्रतः
॥ ९ ॥ तस्यपुत्रःपुरेजातःसंवृद्धश्चतपोवने ॥ सत्यवाननुरूपोमेभर्तेतिमनसावृतः ॥ १० ॥ ॥नारदउवाच॥ ॥अहोबतमहत्पापंसाविच्यानृपतेकृतं॥ अजा
नंत्यायदनयागुणवान्सत्यवान्वृतः॥ ११ ॥सत्यंवदत्यस्यपितासत्यंमाताप्रभाषते ॥ तथास्यब्राह्मणाश्चक्रुर्नामैतत्सत्यवानिति ॥ १२ ॥ बालस्याश्वाःप्रिया
श्चास्यकरोत्यश्वांश्चमृन्मयान्॥ चित्रेपिविलिखत्यश्वांश्चित्राश्वइतिचोच्यते॥ १३॥ ॥राजोवाच॥ ॥अपीदानींसतेजस्वीबुद्धिमान्वानृपात्मजः॥ क्षमावा
नपिवाशूरःसत्यवान्पितृवत्सलः॥ १४॥ ॥नारदउवाच॥ ॥ विवस्वानिवतेजस्वीबृहस्पतिसमोमतौ ॥ महेंद्रइववीरश्चवसुधेवक्षमान्वितः ॥ १५॥ ॥ अ
श्वपतिरुवाच॥ ॥अपिराजात्मजोदाताब्रह्मण्यश्चापिसत्यवान्॥ रूपवानप्युदारोवाप्यथवाप्रियदर्शनः॥ १६॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ सामीप्येनसमीपवासिना छिद्रेअंधत्वेसति ॥ ८ ॥ ९ ॥ सत्यवान्नामतः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तेजस्वीप्रभाववान्बुद्धिमान्वा वाशब्दश्चार्थे ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥

सांकृतेःसंकृतिपुत्रस्य ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ आक्रम्याभिभूय ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अंशःकाष्ठपाषाणादेःशकलःसकृन्निपतति कृतस्यकरणंनास्तीत्यर्थः ॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥

नारदउवाच ॥ ॥ सांकृतेरंतिदेवस्यस्वशक्त्यादानतःसमः ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशिबिरौशीनरोयथा ॥ १७ ॥ ययातिरिवचोदारःसोमवत्प्रियदर्शनः ॥ रूपे
णान्यतमोश्विभ्यांद्युमत्सेनसुतोबली ॥ १८ ॥ सदांतःसमृदुःशूरःससत्यःसंयतेंद्रियः ॥ समैत्रःसोनसूयश्चसह्रीमान्द्युतिमांश्चसः ॥ १९ ॥ नित्यशश्चार्जवंतस्मि
न्स्थितिस्तस्यैवचध्रुवा ॥ संक्षेपतस्तपोवृद्धैःशीलवृद्धैश्चकथ्यते ॥ २० ॥ ॥अश्वपतिरुवाच ॥ ॥ गुणैरुपेतंसर्वैस्तंभगवन्प्रब्रवीषिमे ॥ दोषानप्यस्यमेब्रूहिय
दिसंतीहकेचन ॥ २१॥ ॥नारदउवाच॥ ॥एकएवास्यदोषोहिगुणानाक्रम्यतिष्ठति ॥ सचदोषःप्रयत्नेननशक्यमतिवर्तितुम् ॥२२॥ एकोदोषोस्तिनान्योस्यसो
द्यप्रभृतिसत्यवान् ॥ संवत्सरेणक्षीणायुर्देहन्यासंकरिष्यति ॥२३॥ ॥राजोवाच॥ ॥एहिसावित्रिगच्छस्वअन्यंवरयशोभने ॥ तस्यदोषोमहानेकोगुणानाक्र
म्यचास्थितः ॥ २४ ॥ यथामेभगवानाहनारदोदेवसत्कृतः ॥ संवत्सरेणसोऽल्पायुर्देहन्यासंकरिष्यति ॥ २५ ॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥सकृदंशोनिपततिसकृत्क
न्याप्रदीयते ॥ सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसकृत्सकृत् ॥ २६ ॥ दीर्घायुरथवाल्पायुःसगुणोनिर्गुणोपिवा ॥ सकृद्दतोमयाभर्तानद्वितीयंवृणोम्यहम् ॥२७॥ मन
सानिश्चयंकृत्वाततोवाचाभिधीयते ॥ क्रियतेकर्मणापश्चात्प्रमाणंमेमनस्ततः ॥ २८ ॥ ॥नारदउवाच॥ ॥स्थिराबुद्धिर्नरश्रेष्ठसावित्र्यादुहितुस्तव ॥ नैषावा
रयितुंशक्याधर्मादस्मात्कथंचन ॥ २९ ॥ नान्यस्मिन्पुरुषेसंतियेसत्यवतिवैगुणाः ॥ प्रदानमेवतस्मान्मेरोचतेदुहितुस्तव ॥ ३० ॥ ॥राजोवाच॥ ॥अविचा
ल्यमेतदुक्तंतथ्यंचभवतावचः ॥ करिष्याम्येतदेवंचगुरुर्हिभगवान्मम ॥ ३१ ॥ ॥नारदउवाच ॥ ॥अविघ्नमस्तुसावित्र्याःप्रदानेदुहितुस्तव ॥ साधयिष्याम्य
हंतावत्सर्वेषांभद्रमस्तुवः ॥ ३२ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासमुत्पत्यनारदस्त्रिदिवंगतः ॥ राजापिदुहितुःसज्जंवैवाहिकमकारयत् ॥ ३३ ॥ ॥इतिश्री
महाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा०सावित्र्युपाख्यानेचतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥अथकन्या
प्रदानेसतमेवार्थंविचिंतयन् ॥ समानिन्येचतत्सर्वंभांडंवैवाहिकंनृपः ॥ १ ॥ ततोवृद्धान्द्विजान्सर्वान्नृत्विजःसपुरोहितान् ॥ समाहूयदिनेपुण्येप्रययौसहकन्य
या ॥ २ ॥ मेध्यारण्यंसगत्वाचद्युमत्सेनाश्रमंनृपः ॥ पद्भ्यामेवद्विजैःसार्धंराजर्षितमुपागमत् ॥ ३ ॥

यत्ततूसावित्र्यावचनमविचाल्यंभवताचतथ्यमुक्तं ॥ ३१ ॥ साधयिष्या
मिगमिष्यामि धातूनामनेकार्थत्वाद्गत्यर्थोयं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥इत्यार०नै०भा० चतुर्नवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥२९४॥ ॥छ॥ ॥ अथेति भांडंवैवाहिकमुपकरणंविवाहोचितं ॥१॥२॥३॥

कौश्यांकुशमय्यांवृस्यामासने ॥ ४ ॥ आत्मनिवेदनमश्वपतिरहमितिज्ञापनं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ भवाभवात्मकमुत्पत्तिविनाशात्मकं तेत्वांप्रति ॥ १० ॥ मामां ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ निर्वर्ततु

तत्रापश्यन्महाभागंशालवृक्षमुपाश्रितम्॥ कौश्यांवृस्यांसमासीनंचक्षुर्हीनंनृपंतदा ॥ ४ ॥ सराजातस्यराजर्षेःकृत्वापूजांयथार्हतः ॥ वाचासुनियतोभूत्वाच
कारात्मनिवेदनम्॥५॥ तस्यार्घ्यमासनंचैवगांचावेद्यसधर्मवित्॥ किमागमनमित्येवंराजाराजानमब्रवीत्॥६॥ तस्यसर्वमभिप्रायमितिकर्तव्यतांचताम्॥स
त्यवंतंसमुद्दिश्यसर्वमेवन्यवेदयत् ॥ ७ ॥ ॥ अश्वपतिरुवाच॥ ॥सावित्रीनामराजर्षेकन्येयंममशोभना ॥ तांस्वधर्मेणधर्मज्ञस्नुषार्थेत्वंगृहाणमे ॥ ८ ॥ द्यु
मत्सेनउवाच॥ ॥ ॥च्युताःस्मराज्याद्वनवासमाश्रिताश्चरामधर्मंनियतास्तपस्विनः॥ कथंत्वनर्हावनवासमाश्रमेनिवत्स्यतेक्लेशमिमंसुतातव ॥ ९ ॥ ॥अश्व
पतिरुवाच॥ ॥सुखंचदुःखंचभवाभवात्मकंयदाविजानातिसुताहमेवच॥ नमद्विधेयुज्यतिवाक्यमीदृशंविनिश्चयेनाभिगतोस्मितेनृप ॥ १० ॥ आशांनार्ह
सिमेहंतुंसौहृदात्प्रणतस्यच॥ अभितश्चागतंप्रेम्णाप्रत्याख्यातुंनमार्हसि ॥ ११ ॥ अनुरूपोहियुक्तश्चत्वंममाहंतवापिच ॥ स्नुषांप्रतीच्छमेकन्यांभार्यांसत्यवत
स्ततः॥ १२॥ ॥द्युमत्सेनउवाच॥ ॥पूर्वमेवाभिलषितःसंबंधोमेत्वयासह ॥ भ्रष्टराज्यस्त्वहमितिततएतद्विचारितम्॥१३॥अभिप्रायस्त्वयंयोमेपूर्वमेवाभि
कांक्षितः॥ सनिर्वर्ततुमेद्यैवकांक्षितोह्यसिमेऽतिथिः॥ १४॥ ततःसर्वान्समानाय्यद्विजानाश्रमवासिनः॥ यथाविधिसमुद्वाहंकारयामासतुर्नृपौ ॥ १५॥ दत्वा
सोश्वपतिःकन्यांयथार्हंसपरिच्छदम्॥ ययौस्वमेवभवनंयुक्तःपरमयामुदा ॥१६॥ सत्यवानपितांभार्यांलब्ध्वासर्वगुणान्विताम्॥ मुमुदेसाचतंलब्ध्वाभर्तारंम
नसेप्सितम्॥१७॥ गतेपितरिसर्वाणिसंन्यस्याभरणानिसा॥ जगृहेवल्कलान्येववस्त्रंकाषायमेवच ॥ १८॥ परिचारैर्गुणैश्चैवप्रश्रयेणदमेनच॥ सर्वकामक्रि
याभिश्चसर्वेषांतुष्टिमादधे॥ १९॥ श्वश्रूंशरीरसत्कारैःसर्वैराच्छादनादिभिः॥ श्वशुरंदेवसत्कारैर्वाचःसंयमनेनच ॥ २० ॥ तथैवप्रियवादेननैपुणेनशमेनच॥
रहश्चैवोपचारेणभर्तारंपर्यतोषयत्॥ २१॥ एवंतत्राश्रमेतेषांतदानिवसतांसताम्॥ कालस्तपस्यतांकश्चिदपाक्रामतभारत ॥ २२ ॥ सावित्र्याग्लायमानाया
स्तिष्ठंत्यास्तुदिवानिशम्॥ नारदेनयदुक्तंतद्वाक्यंमनसिवर्तते ॥ २३॥ ॥इतिश्रीम०आ०प०सावित्र्युपाख्यानेपंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः॥ २९५॥

निष्पद्यतां ॥ १४ ॥ १५ ॥ सपरिच्छदंपारिवर्हसहितं ॥ १६ ॥१७॥१८॥ परिचारैःसेवनैः गुणैःशीलसत्यादिभिः प्रश्रयेणस्नेहेन दमेनजितेंद्रियतया सर्वकामक्रियाभिःसर्वेषामिष्टसंपादनेन ॥१९॥२०॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वसतीनांस्थानंभोजनत्रयनिरोधः उपवसतीत्यादौवसतेस्तादर्थ्यदर्शनात् ॥ ५ ॥ पारयिष्यामिसमापयिष्यामि व्यवसायकृतमुद्योगकृतं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ युगंहस्त

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ ततःकालेबहुतिथेव्यतिक्रांतेकदाचन ॥ प्राप्तःसकालोमर्तव्यंयत्रसत्यवतानृप ॥ १ ॥ गणयंत्याश्वसावित्र्यादिवसेदिवसेगते ॥ यद्वाक्यं
नारदेनोक्तंवर्ततेहृदिनित्यशः ॥ २ ॥ चतुर्थेहनिमर्तव्यमितिसंचिंत्यभाविनी ॥ व्रतंत्रिरात्रमुद्दिश्यदिवारात्रंस्थिताभवत् ॥ ३ ॥ तंश्रुत्वानियमंतस्याभृशंदुःखा
न्वितोनृपः ॥ उत्थायवाक्यंसावित्रीमब्रवीत्परिसांत्वयन् ॥ ४ ॥ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ ॥ अतितीव्रोयमारंभस्त्वयारब्धोनृपात्मजे ॥ तिसृणांवसतीनांहिस्था
नंपरमदुश्चरम् ॥ ५ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ नकार्यस्तातसंतापःपारयिष्याम्यहंव्रतम् ॥ व्यवसायकृतंहीदंव्यवसायश्चकारणम् ॥ ६ ॥ ॥ द्युमत्सेनउवाच ॥ ॥ व्रतं
भिंधीतिवक्तुंत्वांनास्मिशक्तःकथंचन ॥ पारयस्वेतिवचनंयुक्तमस्मद्विधोवदेत् ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वाद्युमत्सेनोविरराममहामनाः ॥ तिष्ठंती
चैवसावित्रीकाष्ठभूतेवलक्ष्यते ॥ ८ ॥ श्वोभूतेभर्तृमरणेसावित्र्याभरतर्षभ ॥ दुःखान्वितायास्तिष्ठंत्याःसारात्रिर्व्यत्यवर्तत ॥ ९ ॥ अद्यतद्दिवसंचेतिहुत्वादीप्तंहुता
शनम् ॥ युगमात्रोदितेसूर्येकृत्वापौर्वाह्णिकीःक्रियाः ॥ १० ॥ ततःसर्वान्द्विजान्वृद्धान्श्वश्रूंश्वशुरमेवच ॥ अभिवाद्यानुपूर्व्येणप्रांजलिर्नियतास्थिता ॥ ११ ॥
अवैधव्याशिषस्तेतुसावित्र्यर्थंहिताःशुभाः ॥ ऊचुस्तपस्विनःसर्वेतपोवननिवासिनः ॥ १२ ॥ एवमस्त्वितिसावित्रीध्यानयोगपरायणा ॥ मनसाताःगिरःसर्वाः
प्रत्यगृह्णात्तपस्विनाम् ॥ १३ ॥ तंकालंतंमुहूर्तंचप्रतीक्षंतीनृपात्मजा ॥ यथोक्तंनारदवचश्चिंतयंतीसुदुःखिता ॥ १४ ॥ ततस्तुश्वश्रूश्वशुरावूचतुस्तांनृपात्मजाम् ॥
एकांतमास्थितांवाक्यंप्रीत्याभरतसत्तम ॥ १५ ॥ ॥ श्वशुरावूचतुः ॥ ॥ व्रतंयथोपदिष्टंतुतथातत्पारितंत्वया ॥ आहारकालःसंप्राप्तःक्रियतांयदनंतरम् ॥ १६ ॥
॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ अस्तंगतेमयादित्येभोक्तव्यंकृतकामया ॥ एषमेहृदिसंकल्पःसमयश्चकृतोमया ॥ १७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एवंसंभाषमाणायाः
सावित्र्याभोजनंप्रति ॥ स्कंधेपरशुमादायसत्यवान्प्रस्थितोवनम् ॥ १८ ॥ सावित्रीत्वाहभर्तारंनैकस्त्वंगंतुमर्हसि ॥ सहत्वयागमिष्यामिनहित्वांहातुमुत्सहे
॥ १९ ॥ ॥ सत्यवानुवाच ॥ ॥ वनंनगतपूर्वंतेदुःखःपंथाश्चभाविनि ॥ व्रतोपवासक्षामाचकथंपद्भ्यांगमिष्यसि ॥ २० ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ उपवासान्न
मेग्लानिर्नास्तिचापिपरिश्रमः ॥ गमनेचकृतोत्साहांप्रतिषेद्धुंनमार्हसि ॥ २१ ॥

चतुष्कंतावद्दुदितेउपरियाते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९६ ॥ ॥ ७॥

॥सत्यवानुवाच॥ ॥ यदितेगमनोत्साहःकरिष्यामितवप्रियम् ॥ ममत्वामंत्रयगुरून्नमांदोषःस्पृशेदयम् ॥ २२ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥साभिवाद्याब्रवीच्छ्व
श्रूंश्वशुरंचमहाव्रता ॥ अयंगच्छतिमेभर्ताफलाहारोमहावनम् ॥ २३ ॥ इच्छेयमभ्यनुज्ञाताआर्ययाश्वशुरेणह ॥ अनेनसहनिर्गंतुंनमेद्यविरहःक्षमः ॥ २४ ॥ गु
र्वग्निहोत्रार्थकृतेप्रस्थितश्चसुतस्तव ॥ ननिवार्योनिवार्यःस्यादन्यथाप्रस्थितोवनम् ॥ २५ ॥ संवत्सरःकिंचिदूनोननिष्क्रांताहमाश्रमात् ॥ वनंकुसुमितंद्रष्टुंपरंकौतू
हलंहिमे ॥ २६ ॥ ॥द्युमत्सेनउवाच॥ ॥ यतःप्रभृतिसावित्रीपित्रादत्तास्नुषामम ॥ नानयाभ्यर्थनायुक्तमुक्तपूर्वंस्मराम्यहम् ॥ २७ ॥ तदेषालभतांकामंयथाभिल
षितंवधूः ॥ अप्रमादश्चकर्तव्यःपुत्रिसत्यवतःपथि ॥ २८ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ उभाभ्यामभ्यनुज्ञातासाजगामयशस्विनी ॥ सहभर्त्राहसंतीवहृदयेनविदू
यता ॥ २९ ॥ सावनानिविचित्राणिरमणीयानिसर्वशः ॥ मयूरगणजुष्टानिददर्शविपुलेक्षणा ॥ ३० ॥ नदीःपुण्यवहाश्चैवपुष्पितांश्चनगोत्तमान् ॥ सत्यवाना
हपश्येतिसावित्रींमधुरंवचः ॥ ३१ ॥ निरीक्षमाणाभर्तारंसर्वावस्थमनिंदिता ॥ मृतमेवहिभर्तारंकालेमुनिवचःस्मरन् ॥ ३२ ॥ अनुव्रजंतीभर्तारंजगाममृदुगा
मिनी ॥ द्विधेवहृदयंकृत्वातंचकालमवेक्षती ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीम॰आरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा॰सावित्र्युपाख्यानेषण्णवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २९६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ अथभार्यासहायःसफलान्यादायवीर्यवान् ॥ कठिनंपूरयामासततःकाष्ठान्यपाटयत् ॥ १ ॥ तस्यपाटयतःकाष्ठं
स्वेदोवैसमजायत ॥ व्यायामेनचतेनास्यजज्ञेशिरसिवेदना ॥ २ ॥ सोभिगम्यप्रियांभार्यामुवाचश्रमपीडितः ॥ ॥ सत्यवानुवाच ॥ ॥ व्यायामेनममानेनजा
ताशिरसिवेदना ॥ ३ ॥ अंगानिचैवसावित्रिहृदयंदूयतीवच ॥ अस्वस्थमिवचात्मानंलक्षयेमितभाषिणि ॥ ४ ॥ शूलैरिवशिरोविद्धमिदंसंलक्षयाम्यहम् ॥ तत्स्व
प्तुमिच्छेकल्याणिनस्थातुंशक्तिरस्तिमे ॥ ५ ॥ सासमासाद्यसावित्रीभर्तारमुपगम्यच ॥ उत्संगेस्यशिरःकृत्वानिषसादमहीतले ॥ ६ ॥ ततःसानारदवचोविमृशं
तीतपस्विनी ॥ तंमुहूर्तंक्षणंवेलांदिवसंचयुयोजह ॥ ७ ॥ मुहूर्तादेवचापश्यत्पुरुषंरक्तवाससम् ॥ बद्धमौलिंवपुष्मंतमादित्यसमतेजसम् ॥ ८ ॥

अथेति कठिनंस्थालीं कठिनंनिष्ठुरेस्थाल्यामितिविश्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ युयोजानुचिंतितवती ॥ ७ ॥ ८ ॥

१ व्यत्ययेनपुंस्त्वं

॥९॥१०॥ कामयाइच्छया ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगुष्ठमात्रंहृदयाकाशप्रतिष्ठितत्वात्तत्प्रमाणंपुर्यष्टकवेष्टितंसूक्ष्मशरीरवंतं ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
अनात्मवंतोऽजितेंद्रियाः वनेधर्मंयज्ञादिरूपंनचरंतिजितेंद्रियाएववनेग्रामेवायज्ञादींस्त्रीसंबद्धान्धर्मान्कुर्वंति तेनगृहस्थवानप्रस्थयोःसंग्रहः वासंगुरुकुलवासंब्रह्मचर्यं परिश्रमंपरित्यागरूपमाश्रमंसंन्या

इमामावदातंरक्ताक्षंपाशहस्तंभयावहम्॥स्थितंसत्यवतःपार्श्वेनिरीक्षंतंतमेवच॥ ९॥ तंदृष्ट्वासहसोत्थायभर्तुर्न्यस्यशनैःशिरः॥कृतांजलिरुवाचार्ताहृदयेनप्र
वेपती॥ १०॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥दैवतंत्वाभिजानामिवपुरेतद्ध्यमानुषम्॥कामयाब्रूहिदेवेशकस्त्वंकिंचचिकीर्षसि॥ ११॥ ॥यमउवाच॥ ॥पतिव्रता
सिसावित्रितथैवचतपोन्विता॥अतस्त्वामभिभाषामिविद्धिमांत्वंशुभेयमम्॥ १२॥अयंतेसत्यवान्भर्ताक्षीणायुःपार्थिवात्मजः॥ नेष्यामितमहंबद्ध्वाविद्ध्येत
न्मेचिकीर्षितम्॥ १३॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ श्रूयतेभगवन्दूतास्तवागच्छंतिमानवान्॥ नेतुंकिलभवान्कस्मादागतोसिस्वयंप्रभो॥ १४॥ ॥मार्कंडेयउवा
च॥ ॥इत्युक्तःपितृराजस्तांभगवान्स्वचिकीर्षितम्॥यथावत्सर्वमाख्यातुंतत्प्रियार्थंप्रचक्रमे॥ १५॥अयंचधर्मसंयुक्तोरूपवान्गुणसागरः॥ नार्होमत्पुरुषैर्नेतु
मतोस्मिस्वयमागतः॥ १६॥ततःसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतम्॥अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलात्॥ १७॥ ततःसमुद्धृतप्राणंगतश्वासंहतप्रभम्॥ नि
र्विचेष्टंशरीरंतद्बभूवाप्रियदर्शनम्॥ १८॥यमस्तुतंततोबद्ध्वाप्रयातोदक्षिणामुखः॥सावित्रीचैवदुःखार्तायममेवान्वगच्छत॥ नियमव्रतसंसिद्धामहाभागाप
तिव्रता॥ १९॥ ॥यमउवाच॥ ॥निवर्तगच्छसावित्रिकुरुष्वास्यौर्ध्वदेहिकम्॥कृतंभर्तुस्त्वयानृण्यंयावद्गम्यंगतंत्वया॥ २०॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥यत्रमे
नीयतेभर्तास्वयंवायत्रगच्छति॥ मयाचतत्रगंतव्यमेषधर्मःसनातनः॥ २१॥तपसागुरुभक्त्याचभर्तुःस्नेहाद्व्रतेनच॥तवचैवप्रसादेननमेप्रतिहतागतिः॥ २२॥
प्राहुःसाप्तपदंमैत्रंबुधास्तत्त्वार्थदर्शिनः॥ मित्रतांचपुरस्कृत्यकिंचिद्वक्ष्यामितच्छृणु॥ २३॥नानात्मवंतस्तुवनेचरंतिधर्मंचवासंचपरिश्रमंच॥ विज्ञानतोधर्म
मुदाहरंतितस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानम्॥ २४॥

सं पाठांतरेप्रतिश्रयंप्रतिनिवृत्तःश्रयःकर्मफलाश्रयणमत्रेतिप्रतिश्रयंसंन्यासं विज्ञानतः चतुर्थ्यर्थेसार्वविभक्तिकस्तसिः धर्मस्यफलमात्मविज्ञानमित्यर्थः तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनत
पसानाशकेनेति एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिचवेदानुवचनस्ययज्ञादीनांप्रव्रजनस्यचात्मलाभार्थत्वश्रवणात्॥ २४॥

एतेषामाश्रमधर्माणांसमुच्चयंवारयति एकस्येति चतुर्णामन्यतमस्यैकस्याश्रमस्यधर्मेणसतांमतेनदंभादिरहितश्रद्धयासम्यगनुष्ठितेनेत्यर्थः सर्वेवयमाश्रमास्तंमार्गंज्ञानमार्गंप्रपन्नाःप्राप्ताःस्मः अतोहेतोरस्मत्सदृशोग्निसाध्यानांकर्मणांकर्ताधर्मंचवासंचप्रतिश्रयंचेतिपाठक्रमापेक्षयाद्वितीयंनैष्ठिकंगुरुकुलवासंदाराऽकरणरूपंतृतीयंपारिव्राज्यंदारादित्यागरूपंवानवांछे ज्ञानहेतोःप्रधानभूतस्यधर्मस्याद्येपिसिद्धेरित्यर्थः मद्भर्तुर्हरणेनावयोर्धर्मं मानाशयेतिभावः॥२५॥निवर्तनिवर्तस्व स्वरउदात्तादिः अक्षरमकारादि व्यंजनंककारादि एतद्युक्तत्वेनवाक्यस्यशब्दतोनिर्दोषत्वमुक्तं हेतुयुक्तत्वेनयुक्तियुक्तत्वमप्युक्तं॥२६॥

एकस्यधर्मेणसतांमतेनसर्वेस्मतंमार्गमनुप्रपन्नाः॥ मावैद्वितीयंमातृतीयंचवांछेतस्मात्संतोधर्ममाहुःप्रधानम्॥ २५॥ ॥ यमउवाच॥ ॥निवर्ततुष्टोस्मितवानयागिरास्वराक्षरव्यंजनहेतुयुक्तया॥ वरंवृणीष्वेहविनास्यजीवितंददानितेसर्वमनिंदितेवरम्॥ २६॥ ॥ सावित्र्युवाच॥ ॥च्युतःस्वराज्याद्वनवासमाश्रितोविनष्टचक्षुःश्वशुरोममाश्रमे॥ सलब्धचक्षुर्बलवान्भवेन्नृपस्तवप्रसादाज्ज्वलनार्कसंनिभः॥ २७॥ ॥यमउवाच॥ ॥ ददानितेहंतमनिंदितेवरंयथात्वयोक्तंभविताचतत्तथा॥ तवाध्वनाग्लानिमिवोपलक्षयेनिवर्तगच्छस्वनतेश्रमोभवेत्॥ २८॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥ श्रमःकुतोभर्तृसमीपतोहिमेयतोहिभर्ताममसागतिर्ध्रुवा॥ यतःपतिंनेष्यसितत्रमेगतिःसुरेशभूयश्चवचोनिबोधमे॥ २९॥ सतांसकृत्संगतमीप्सितंपरंततःपरंमित्रमितिप्रचक्षते॥ नचाफलंसत्पुरुषेणसंगतंततःसतांसंनिवसेत्समागमे॥ ३०॥ ॥यमउवाच॥ ॥मनोनुकूलंबुधबुद्धिवर्धनंत्वयायदुक्तंवचनंहिताश्रयम्॥ विनापुनःसत्यवतोस्यजीवितंवरंद्वितीयंवरयस्वभामिनि॥ ३१॥ ॥सावित्र्युवाच॥ ॥हृतंपुरामेश्वशुरस्यधीमतःस्वमेवराज्यंलभतांसपार्थिवः॥ जह्यात्स्वधर्मान्नचमेगुरुर्यथाद्वितीयमेतद्वरयामितेवरम्॥ ३२॥ ॥यमउवाच॥ ॥स्वमेवराज्यंप्रतिपत्स्यतेऽचिरान्नचस्वधर्मात्परिहास्यतेनृपः॥ कृतेनकामेनमयानृपात्मजेनिवर्तगच्छस्वनतेश्रमोभवेत्॥ ३३॥

भर्तारंमोचयिष्याम्येवेतिस्वयंनिश्चिन्वानावरांतराण्येवतावत्प्रार्थयंतीसावित्र्युवाच च्युतइति ॥ २७ ॥ अध्वनामार्गेणनतुभर्तृनाशेन अनष्टएवभर्तेत्याशयः ॥ २८ ॥ यतोयत्रभर्तासागतिस्तत्रैवगमनंध्रुवानिश्चिता ॥ २९ ॥ सतामिति साधोस्तवसमागममात्रेणजातामैत्रीयंनिष्फलानैवभवेदितिभावः ॥ ३०॥ हिताश्रयंयुक्त्यनुकूलं पूर्वमाश्रमधर्माणांज्ञानहेतुत्वमुक्तमिहतुसत्संगस्येतिभेदः तथाचश्रुतिस्तद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदिति ॥ ३१ ॥ गुरुःश्वशुरः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

ज्ञानानवाप्तौदोषमाह प्रजाइति नियमेननियमनेनसंयतानिगृहीताःसत्यःभवंतिताश्चपुनःकर्मभूतास्त्वंनिकामयाकामितेनार्थेननयसेसंयोजयसियातनांतेसत्कर्मफलमर्पिताभ्योददासि नकामयेतिपाठेता
स्त्वमिच्छयाननयसेकर्मफलायेतिशेषः किंतुतत्तत्कर्मवशादेवेत्यर्थः येषांतुज्ञानिनांकामनैवनास्तिनतेत्वद्वशेभवंतिनापिदेहैःफलायसंयुज्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः इतिनुकामयमानस्येतिसंसारिणामुच्चावचां
गतिमुपसंहृत्याथाकामयमानोयोकामोनिष्काम आप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतितद्विदामकामानांगत्याद्यभावंदर्शयति तथासकामानांपुनःपुनःसंसारंचदर्शयति
नसांपरायःप्रतिभातिबालंप्रमाद्यंतंवित्तलोभेनमूढं अयंलोकोनास्तिपरइतिमानीपुनःपुनर्वशमापद्यतेमेइतियमयातनानिवृत्त्यर्थंसारमुपादिशन्श्रोतारमभिमुखीकरोति निबोधेति ॥ ३४ ॥ अद्रोहःद्रो
हाभावः अनुग्रहोदया दानंसंविभागः त्वमपिमयिदयांकुर्विति भावः ॥ ३५ ॥ एवंप्रायइत्यल्पायुष्ट्वंभर्तुरभिनयति अशक्तिपेशलाःशक्तिकौशलहीनाः पाठांतरेभक्तिःश्रद्धाकौशलंचताभ्यांहीनाः संधि

प्रजास्त्वयैतानियमेनसंयतानियम्यचैतानयसेनिकामया ॥ ततोयमत्वंतवदेवविश्रुतंनिबोधचेमांगिरमीरितांमया ॥ ३४ ॥ अद्रोहःसर्वभूतेषुकर्मणामनसा
गिरा ॥ अनुग्रहश्चदानंचसतांधर्मःसनातनः ॥ ३५ ॥ एवंप्रायश्चलोकोयंमनुष्याःशक्तिपेशलाः ॥ संतस्त्वेवाप्यमित्रेषुदयांप्राप्तेषुकुर्वते ॥ ३६ ॥ ॥ यमउवाच ॥
पिपासितस्येवभवेद्यथापयस्तथात्वयावाक्यमिदंसमीरितम् ॥ विनापुनःसत्यवतोस्यजीवितंवरंवृणीष्वेहशुभेयदिच्छसि ॥ ३७ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ ममा
नपत्यःपृथिवीपतिःपिताभवेत्पितुःपुत्रशतंतथौरसम् ॥ कुलस्यसंतानकरंचयद्भवेत्तृतीयमेतद्वरयामितेवरम् ॥ ३८ ॥ ॥ यमउवाच ॥ ॥ कुलस्यसंतानकरंसुवर्च
संशतंसुतानांपितुरस्तुतेशुभे ॥ कृतेनकामेननराधिपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता ॥ ३९ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ नदूरमेतन्ममभर्तृसन्निधौमनोहिमेदूर
तरंप्रधावति ॥ अथव्रजन्नेवगिरंसमुद्यतांमयोच्यमानांशृणुभूयएवच ॥ ४० ॥ विवस्वतस्त्वंतनयःप्रतापवांस्ततोहिवैवस्वतउच्यसेबुधैः ॥ समेनधर्मेणचरंति
ताःप्रजास्ततस्तवेहेश्वरधर्मराजता ॥ ४१ ॥ आत्मन्यपिनविश्वासस्तथाभवतिसत्सुयः ॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणसर्वःप्रणयमिच्छति ॥ ४२ ॥

तार्पः आयुःशक्तिकौशलहीनामनुष्यामादृशाः संतस्त्वमित्रेष्वपिप्राप्तेषुशरणागतेषुदयांकुर्वंतिकिमुतमादृशेषुदीनेष्वितिभावः ॥ ३६ ॥ यथातृप्तिकरमितिशेषः ॥ ३७ ॥ औरसमितिदत्तक्रीतादिव्यावृत्तिः
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ समुद्यतामुपस्थितां ॥ ४० ॥ विवस्वतःवस्यतेआच्छाद्यतेइतिवःआच्छादनंतद्वानूवस्वांस्तदन्योविवस्वान्निरावरणोजगदात्मासूर्यःसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेतिश्रुतेः तस्यतनयःपुत्रः अत्यं
तहितइत्यर्थः समेनशत्रुमित्रादितारतम्यहीनेनतवधर्मेणप्रशासनेनताःप्रजाश्चरंति त्वदाज्ञावशगाइत्यर्थः अतएवतवनामधर्मराजइति धर्मेणैवराजतेधर्मोस्यराजतइतिवा ॥ ४१ ॥ लौकिकेष्वपिविश्वा
संकुर्वन्निष्टसिद्धिंप्राप्नोतिकिमुतत्वयिधर्मराजेइत्याशयेनाह आत्मन्यपीति प्रणयंप्रार्थनां ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ तेत्वया ॥४४॥ ममात्मजंसत्यवतश्चऔरसंनतुधृतराष्ट्रादिवदन्यतोमयिजातमित्यर्थः ॥४५॥४६॥ शाश्वतोधर्मःपत्युःसकाशादेवापत्योत्पादनं सतांमादृशानांदाराणांतत्रैववृत्तिः ननुगतायुषिपत्यौ
कथंतत्स्यादित्यतआह संतइति वरंदत्वासंतोनव्यथंतिनापिसीदंतिकिंतुउक्तंनिर्वहंत्येवेत्यर्थः अत्यंताशक्येर्थेकथंस्यादित्यतआह सतामिति सतामशक्यमपिनास्तिभयंचान्यस्यतेभ्योनास्तीतितत्त्वतोहंनि

सौहृदात्सर्वभूतानांविश्वासोनामजायते ॥ तस्मात्सत्सुविशेषेणविश्वासंकुरुतेजनः ॥ ४३ ॥ ॥यमउवाच॥ ॥ उदाहृतंतेवचनंयदंगनेशुभेनतादृक्त्वदृतेश्रुतं
मया ॥ अनेनतुष्टोस्मिविनास्यजीवितंवरंचतुर्थंवरयस्वगच्छच ॥ ४४ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ ममात्मजंसत्यवतस्तथौरसंभवेदुभाभ्यामिहयत्कुलोद्वहम् ॥ श
तंसुतानांबलवीर्यशालिनामिदंचतुर्थंवरयामितेवरम् ॥ ४५ ॥ ॥ यमउवाच ॥ ॥शतंसुतानांबलवीर्यशालिनांभविष्यतिप्रीतिकरंतवाबले ॥ परिश्रमस्तेनभवे
न्नृपात्मजेनिवर्तदूरंहिपथस्त्वमागता ॥ ४६ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ सतांसदाशाश्वतधर्मवृत्तिःसंतोनसीदंतिनचव्यथंति ॥ सतांसद्भिर्नाफलःसंगमोस्तिस
द्भ्योभयंनानुवर्ततिसंतः ॥ ४७ ॥ संतोहिसत्येननयंतिसूर्यंसंतोभूमिंतपसाधारयंति ॥ संतोगतिर्भूतभव्यस्यराजन्सतांमध्येनावसीदंतिसंतः ॥ ४८ ॥ आर्यजुष्ट
मिदंवृत्तमितिविज्ञायशाश्वतम् ॥ संतःपरार्थंकुर्वाणानावेक्षंतिपरस्परम् ॥ ४९ ॥ नचप्रसादःसत्पुरुषेषुमोघोनचाप्यर्थोनश्यतिनापिमानः ॥ यस्मादेतन्नियतंस
त्सुनित्यंतस्मात्संतोरक्षितारोभवंति ॥ ५० ॥ ॥ यमउवाच ॥ ॥ यथायथाभाषसिधर्मसंहितंमनोनुकूलंसुपदंमहार्थवत् ॥ तथातथामेत्वयिभक्तिरुत्तमावरंवृ
णीष्वाप्रतिमंपतिव्रते ॥ ५१ ॥ ॥सावित्र्युवाच ॥ ॥ नतेपवर्गःसुकृताद्विनाकृतस्तथायथान्येषुवरेषुमानद ॥ वरंवृणेजीवतुसत्यवानयंयथामृताह्येवमहंपतिं
विना ॥ ५२ ॥ नकामयेभर्तृविनाकृतासुखंनकामयेभर्तृविनाकृतादिवम् ॥ नकामयेभर्तृविनाकृताश्रियंनभर्तृहीनाव्यवसामिजीवितुम् ॥ ५३ ॥ वरातिसर्गःशत
पुत्रताममत्वयैवदत्तोह्रियतेचमेपतिः ॥ वरंवृणेजीवतुसत्यवानयंतवैवसत्यंवचनंभविष्यति ॥ ५४ ॥ ॥मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ तथेत्युक्त्वातुतंपाशंमुक्त्वावैव
स्वतोयमः ॥ धर्मराजःप्रहृष्टात्मासावित्रीमिदमब्रवीत् ॥ ५५ ॥ एषभद्रेमयामुक्तोभर्तातेकुलनंदिनि ॥ अरोगस्तवनेयश्चसिद्धार्थःसभविष्यति ॥ ५६ ॥ चतुर्वर्ष
शतायुश्चत्वयासार्धमवाप्स्यति ॥ इष्ट्वायज्ञैश्चधर्मेणख्यातिंलोकेगमिष्यति ॥ ५७ ॥

र्भयास्मीतिभावः ॥४७॥ त्वयापिसत्यंस्त्रीयंरक्षणीयमित्याह संतोहीति भूतभव्यस्यभूतस्यभविष्यस्यच ॥४८॥ परस्परं उपकारप्रत्युपकारं ॥४९॥ एतत्त्रयंप्रसादोर्थोमानश्च दरिद्रस्यप्रसादोनार्थायश्री
मतांप्रसादोर्थकृदपिनमानदः सतांतुमानदइति खलेतुप्रसादएवनास्ति अतस्त्रयंत्वय्येवस्थितमितित्वंरक्षितास्माकंभवेतिभावः ॥५० ॥ ५१ ॥तेत्वत्तः अपवर्गः पुत्रफलप्राप्तिःसुकृताद्विनासमीचीनाद्दांपत्य
योगादृतेक्षेत्रजादिपुत्रार्पणेननकृतोनिष्पादितोभवति यथान्येषुवरेषुभर्तृषुमदयंत्यांवसिष्ठस्येवनतद्वत् यस्मादेवंतस्माद्वरंवृणे ॥ ५२ ॥ व्यवसामिशक्नोमि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ त्वन्नामधेयाःसावित्राइति ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शावंश्यामं ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

त्वयिपुत्रशतंचैवसत्यवान्जनयिष्यति ॥ तेचापिसर्वेराजानःक्षत्रियाःपुत्रपौत्रिणः ॥ ५८ ॥ ख्यातास्त्वन्नामधेयाश्चभविष्यंतीहशाश्वताः ॥ पितुश्चतेपुत्रशतं
भवितातवमातरि ॥ ५९ ॥ मालव्यांमालवानामशाश्वताःपुत्रपौत्रिणः ॥ भ्रातरस्तेभविष्यंतिक्षत्रियास्त्रिदशोपमाः ॥ ६० ॥ एवंतस्यैवरंदत्त्वाधर्मराजःप्रतापवा
न् ॥ निवर्तयित्वासावित्रींस्वमेवभवनंययौ ॥ ६१ ॥ सावित्र्यपियमेयातेभर्तारंप्रतिलभ्यच ॥ जगामतत्रयत्रास्याभर्तुःशावंकलेवरम् ॥ ६२ ॥ साभूमौप्रेक्ष्यभ
र्तारमुपसृत्योपगृह्यच ॥ उत्संगेशिरआरोप्यभूमावुपविवेशह ॥ ६३ ॥ संज्ञांचसपुनर्लब्ध्वासावित्रीमभ्यभाषत ॥ प्रोष्यागतइवप्रेम्णापुनःपुनरुदीक्ष्यवै
॥ ६४ ॥ ॥ सत्यवानुवाच ॥ ॥ सुचिरंबतसुप्तोस्मिकिमर्थंनाववोधितः ॥ क्वचासौपुरुषःश्यामोयोसौमांसंचकर्षह ॥ ६५ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ सुचिरंत्वंप्रसु
प्तोसिममांकेपुरुषर्षभ ॥ गतःसभगवान्देवःप्रजासंयमनोयमः ॥ ६६ ॥ विश्रांतोसिमहाभागविनिद्रश्चनृपात्मज ॥ यदिशक्यंसमुत्तिष्ठविगाढांपश्यशर्वरीं
॥ ६७ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ उपलभ्यततःसंज्ञांसुखसुप्तइवोत्थितः ॥ दिशःसर्वावनांतांश्चनिरीक्ष्योवाचसत्यवान् ॥ ६८ ॥ फलाहारोस्मिनिष्क्रांतस्त्वयासह
सुमध्यमे ॥ ततःपाटयतःकाष्ठंशिरसोमेरुजाभवत् ॥ ६९ ॥ शिरोभितापसंतप्तःस्थातुंचिरमशक्नुवन् ॥ तवोत्संगेप्रसुप्तोस्मिइतिसर्वंस्मरेशुभे ॥ ७० ॥ त्वयोपगू
ढस्यचमेनिद्रयापहृतंमनः ॥ ततोपश्यंतमोघोरंपुरुषंचमहौजसम् ॥ ७१ ॥ तद्यदित्वंविजानासिकिंतद्ब्रूहिसुमध्यमे ॥ स्वप्नोमेयदिवादृष्टोयदिवासत्यमेवतत्
॥ ७२ ॥ तमुवाचाथसावित्रीरजनीव्यवगाहते ॥ श्वस्तेसर्वंयथावृत्तमाख्यास्यामिनृपात्मज ॥ ७३ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठभद्रंतेपितरौपश्यसुव्रत ॥ विगाढारजनीचेयंनि
वृत्तश्चदिवाकरः ॥ ७४ ॥ नक्तंचराश्चरंत्येतेहृष्टाःक्रूराभिभाषिणः ॥ श्रूयंतेपर्णशब्दाश्चमृगाणांचरतांवने ॥ ७५ ॥ एताघोरंशिवानादान्दिशंदक्षिणपश्चिमाम् ॥ आ
स्थायविरुवंत्युग्राःकंपयंत्योमनोमम ॥ ७६ ॥ ॥ सत्यवानुवाच ॥ ॥ वनंप्रतिभयाकारंघनेनतमसावृतम् ॥ नविज्ञास्यसिपंथानंगंतुंचैवनशक्ष्यसि ॥ ७७ ॥ ॥ सा
वित्र्युवाच ॥ ॥ अस्मिन्नद्यवनेदग्धेशुष्कवृक्षःस्थितोज्वलन् ॥ वायुनाधम्यमानोत्रदृश्यतेग्निःक्वचित्क्वचित् ॥ ७८ ॥ ततोग्निमानयित्वेहज्वालयिष्यामिसर्वतः ॥
काष्ठानीमानिसंतीहजहिसंतापमात्मनः ॥ ७९ ॥ यदिनोत्सहसेगंतुंसरुजंत्वांहिलक्षये ॥ नचज्ञास्यसिपंथानंतमसासंवृतेवने ॥ ८० ॥ श्वःप्रभातेवनेदृश्येया
स्यावोनुमतेतव ॥ वसावेहक्षपामेकांरुचितंयदितेनघ ॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अस्नायमाणकौरुदंतौ ॥ ८७ ॥ नौआवयोः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ प्रज्ञाचक्षुरंधः ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ ध्रिये

सत्यवानुवाच॥ ॥शिरोरुजानिवृत्तामेस्वस्थान्यंगानिलक्षये॥ मातापितृभ्यामिच्छामिसंगमंत्वत्प्रसादजम् ॥८२॥नकदाचिद्विकालंहिगतपूर्वोमयाश्रमः॥
अनागतायांसंध्यायांमातामेप्ररुणद्धिमाम्॥८३ ॥ दिवापिमयिनिष्क्रांतेसंतप्येतेगुरूमम॥ विचिनोतिहिमांतातःसहैवाश्रमवासिभिः॥८४॥ मात्रापित्राच
सुभृशंदुःखिताभ्यामहंपुरा ॥ उपालब्धश्चबहुशश्चिरेणागच्छसीतिहि॥ ८५ ॥ कात्ववस्थातयोरद्यमदर्थमितिचिंतये ॥ तयोरदृश्येमयिचमहद्दुःखंभविष्यति
॥८६॥पुरामामूचतुश्चैवरात्रावस्नायमाणकौ ॥ भृशंसुदुःखितौवृद्धौबहुशःप्रीतिसंयुतौ॥ ८७॥ त्वयाहीनौनजीवावमुहूर्तमपिपुत्रक॥ यावद्धरिष्यसेपुत्रता
वन्नौजीवितंध्रुवम्॥ ८८॥ वृद्धयोरंधयोर्दृष्टिस्त्वयिवंशःप्रतिष्ठितः॥ त्वयिपिंडश्चकीर्तिश्चसंतानंचावयोरिति॥ ८९ ॥ मातावृद्धापितावृद्धस्तयोर्यष्टिरहंकिल॥
तौरात्रौमामपश्यंतौकामवस्थांगमिष्यतः॥ ९० ॥ निद्रायाश्चाभ्यसूयामियस्याहेतोःपितामम॥ माताचसंशयंप्राप्तामत्कृतेनपकारिणी॥ ९१ ॥ अहंचसंशयं
प्राप्तःकृच्छ्रामापदमास्थितः॥ मातापितृभ्यांहिविनानाहंजीवितुमुत्सहे॥ ९२ ॥ व्यक्तमाकुलयाबुद्ध्याप्रज्ञाचक्षुःपितामम॥ एकैकमस्यांवेलायांपृच्छत्याश्रम
वासिनम्॥ ९३॥ नात्मानमनुशोचामियथाहंपितरंशुभे॥ भर्तारंचाप्यनुगतांमातरंपरिदुर्बलम्॥ ९४॥ मत्कृतेनहितावद्यसंतापंपरमेष्यतः॥ जीवंतावनुजीवा
मिभर्तव्यौतौमयेतिह॥ ९५॥ तयोःप्रियंमेकर्तव्यमितिजानामिचाप्यहम्॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासधर्मात्मागुरुभक्तोगुरुप्रियः॥ ९६॥ उच्छ्रित्य
बाहूदुःखार्तःसुस्वरंप्ररुरोदह॥ ततोब्रवीत्तथादृष्ट्वाभर्तारंशोककर्शितम्॥ ९७॥ प्रमृज्याश्रूणिनेत्राभ्यांसावित्रीधर्मचारिणी॥ यदिमेस्तितपस्तप्तंयदिदत्तंहुतंयदि
॥ ९८ ॥ श्वश्रूश्वशुरभर्तॄणांममपुण्यास्तुशर्वरी॥ नस्मराम्युक्तपूर्वांवैस्वैरेष्वप्यनृतांगिरम्॥ ९९ ॥ तेनसत्येनतावद्यध्रियेतांश्वशुरौमम॥ ॥सत्यवानुवाच॥
कामयेदर्शनंपित्रोर्याहिसावित्रिमाचिरम्॥ १०० ॥पुरामातुःपितुर्वापियदिपश्यामिविप्रियम्॥ नजीविष्येवरारोहेसत्येनात्मानमालभे॥१॥ यदिधर्मेचतेबुद्धि
र्मांचेज्जीवंतमिच्छसि॥ ममप्रियंवाकर्तव्यंगच्छावाश्रममंतिकात्॥ २॥ ॥मार्कंडेयउवाच॥ ॥सावित्रीततउत्थायकेशान्संयम्यभाविनी॥ पतिमुत्थापया
मासबाहुभ्यांपरिगृह्यवै ॥ ३॥ उत्थायसत्यवांश्चापिप्रमृज्यांगानिपाणिना॥ सर्वादिशःसमालोक्यकठिनेदृष्टिमादधे॥४ ॥ तमुवाचाथसावित्रीश्वःफलानिह
रिष्यसि॥ योगक्षेमार्थमेतंतेनेष्यामिपरशुंत्वहम्॥५॥

तांजीवेंतां श्वशुरौश्वश्रूश्वशुरौ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ कठिनेफलपूर्णेपात्रे ॥४॥ ५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ १११ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतस्मिन्नेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

कृत्वाकठिनभारंसावृक्षशाखावलंबिनम् ॥ गृहीत्वापरशुंभर्तुःसकाशेपुनरागमत् ॥ ६ ॥ वामेस्कंधेतुवामोरूर्भर्तुर्बाहुंनिवेश्यच ॥ दक्षिणेनपरिष्वज्यजगामगजगामिनी ॥ ७ ॥ ॥ सत्यवानुवाच ॥ ॥ अभ्यासगमनाद्भीरुपंथानोविदितामम ॥ वृक्षांतरालोकितयाज्योत्स्नयाचापिलक्षये ॥ ८ ॥ आगतौस्वःपथायेनफलान्यवचितानिच ॥ यथागतंशुभेगच्छपंथानंमाविचारय ॥ ९ ॥ पलाशखंडेचैतस्मिन्पंथाव्यावर्ततेद्विधा ॥ तस्योत्तरेणयःपंथास्तेनगच्छत्वरस्वच ॥ १० ॥ स्वस्थोस्मिबलवानस्मिदिदृक्षुःपितरावुभौ ॥ ब्रुवन्नेवत्वरायुक्तःसंप्रायादाश्रमंप्रति ॥ १११ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामा०सावित्र्युपाख्यानेसप्तनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्युमत्सेनोमहाबलः ॥ लब्धचक्षुःप्रसन्नायांदृष्ट्यांसर्वंददर्शह ॥ १ ॥ ससर्वानाश्रमान्गत्वाशैब्ययासहभार्यया ॥ पुत्रहेतोःपरामार्तिंजगामभरतर्षभ ॥ २ ॥ तावाश्रमान्नदीश्चैववनानिचसरांसिच ॥ तस्यांनिशिविचिन्वंतौदंपतीपरिजग्मतुः ॥ ३ ॥ श्रुत्वाशब्दंतुयंकंचिदुन्मुखौसुतशंकया ॥ सावित्रीसहितोभ्येतिसत्यवानित्यभाषताम् ॥ ४ ॥ भिन्नैश्चपरुषैःपादैःसव्रणैःशोणितोक्षितैः ॥ कुशकंटकविद्धांगावुन्मत्ताविवधावतः ॥ ५ ॥ ततोभिसृत्यतैर्विप्रैःसर्वैराश्रमवासिभिः ॥ परिवार्यसमाश्वास्यतावानीतौस्वमाश्रमम् ॥ ६ ॥ तत्रभार्यासहायःसवृतोवृद्धैस्तपोधनैः ॥ आश्वासितोपिचित्रार्थैःपूर्वराज्ञांकथाश्रयैः ॥ ७ ॥ ततस्तौपुनराश्वस्तौवृद्धौपुत्रदिदृक्षया ॥ बाल्यवृत्तानिपुत्रस्यस्मरंतौभृशदुःखितौ ॥ ८ ॥ पुनरुक्त्वाचकरुणांवाचंतौशोककर्शितौ ॥ हापुत्रहासाध्विवधूःक्वासिक्वासीत्यरोदताम् ॥ ब्राह्मणःसत्यवाक्तेषामुवाचेदंतयोर्वचः ॥ ९ ॥ ॥ सुवर्चाउवाच ॥ यथासभार्यासावित्रीतपसाचदमेनच ॥ आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान् ॥ १० ॥ ॥ गौतमउवाच ॥ ॥ वेदाःसांगामयाधीतास्तपोमेसंचितंमहत् ॥ कौमारब्रह्मचर्यंचगुरवोग्निश्चतोषिताः ॥ ११ ॥ समाहितेनचीर्णानिसर्वाण्येवव्रतानिमे ॥ वायुभक्षोपवासश्चकृतोमेविधिवत्सदा ॥ १२ ॥ अनेनतपसावेद्मिसर्वंपरचिकीर्षितम् ॥ सत्यमेतन्निबोधध्वंध्रियतेसत्यवानिति ॥ १३ ॥ ॥ शिष्यउवाच ॥ ॥ उपाध्यायस्यमेवक्त्राद्यथावाक्यंविनिःसृतम् ॥ नैवजातुभवेन्मिथ्यातथाजीवतिसत्यवान् ॥ १४ ॥

भिन्नैर्विदीर्णैः परुषैःकर्कशैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ शांतायांप्रसन्नायां पार्थिवीपार्थिवत्वयोग्या प्रवृत्तिर्धर्मः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विरात्रेबहुरात्रेकालेआगतमाग

॥ऋषयऊचुः॥ ॥यथास्यभार्यासावित्रीसर्वैरेवसुलक्षणैः॥ अवैधव्यकरैर्युक्तातथाजीवतिसत्यवान् ॥ १५ ॥ ॥ भारद्वाजउवाच ॥ ॥ यथास्यभार्यासावित्रीतपसाचदमेनच॥आचारेणचसंयुक्तातथाजीवतिसत्यवान्॥ १६॥ ॥दाल्भ्यउवाच॥ ॥यथादृष्टिःप्रवृत्तातेसावित्र्याश्चयथाव्रतम्॥गताहारमकृत्वाचतथाजीवतिसत्यवान्॥ १७॥ ॥आपस्तंबउवाच॥ ॥यथावदंतिशांतायांदिशिवैमृगपक्षिणः॥ पार्थिवीचप्रवृत्तिस्तेतथाजीवतिसत्यवान् ॥ १८ ॥ ॥धौम्यउवाच॥ ॥सर्वैर्गुणैरुपेतस्तेयथापुत्रोजनप्रियः॥दीर्घायुर्लक्षणोपेतस्तथाजीवतिसत्यवान् ॥ १९ ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच॥ ॥एवमाश्वासितस्तैस्तुसत्यवाग्भिस्तपस्विभिः ॥ तांस्तान्विगणयन्सर्वांस्ततःस्थिरइवाभवत् ॥ २० ॥ ततोमुहूर्तात्सावित्रीभर्त्रासत्यवतासह ॥ आजगामाश्रमंरात्रौप्रहृष्टाप्रविवेशह ॥ २१ ॥ ॥ब्राह्मणाऊचुः॥ ॥पुत्रेणसंगतंत्वांतुचक्षुष्मंतंनिरीक्ष्यच॥ सर्वेवयंवैपृच्छामोवृद्धिंवैपृथिवीपते ॥ २२ ॥समागमेनपुत्रस्यसावित्र्यादर्शनेनच ॥ चक्षुपश्चात्मनोलाभास्त्रिभिर्दिष्ट्याविवर्धसे ॥२३॥ सर्वैरस्माभिरुक्तंयत्तथातन्नात्रसंशयः॥ भूयोभूयःसमृद्धिस्तेक्षिप्रमेवभविष्यति॥ २४॥ ततोग्निंतत्रसंज्वाल्यद्विजास्तेसर्वएवहि॥ उपासांचक्रिरेपार्थद्युमत्सेनंमहीपतिम्॥२५॥शैब्याचसत्यवांश्चैवसावित्रीचैकतःस्थिताः॥सर्वैस्तैरभ्यनुज्ञाताविशोकाःसमुपाविशन् ॥ २६॥ततोराज्ञासहासीनाःसर्वैतेवनवासिनः॥ जातकौतूहलाःपार्थपप्रच्छुर्नृपतेःसुतम्॥ २७॥ ॥ऋषयऊचुः ॥ ॥ प्रागेवनागतंकस्मात्सभार्येणत्वयाविभो॥ विरात्रेचागतंकस्मात्कोनुवंधस्तवाभवत्॥ २८॥संतापितःपितामातावयंचैवनृपात्मज॥ कस्मादितिनजानीमस्तत्सर्वंवक्तुमर्हसि॥ २९ ॥ ॥ सत्यवानुवाच॥ ॥पित्राहमभ्यनुज्ञातःसावित्रीसहितोगतः॥ अथमेभूच्छिरोदुःखंवनेकाष्ठानिभिंदतः॥ ३० ॥ सुप्तश्चाहंवेदनयाचिरमित्युपलक्षये॥ तावत्कालंनचमयासुप्तपूर्वंकदाचन॥ ३१ ॥सर्वेषामेवभवतांसंतापोमाभवेदिति॥ अतोविरात्रागमनंनान्यदस्तीहकारणम्॥ ३२॥ ॥गौतमउवाच॥ ॥अकस्माच्चक्षुषःप्राप्तिर्द्युमत्सेनस्यतेपितुः॥ नास्यत्वंकारणंवेत्सिसावित्रीवक्तुमर्हति ॥ ३३॥ श्रोतुमिच्छामिसावित्रित्वंहिवेत्थपरावरम्॥त्वांहिजानामिसावित्रिसावित्रीमिवतेजसा॥ ३४ ॥त्वमत्रहेतुंजानीषेतस्मात्सत्यंनिरुच्यताम्॥रहस्यंयदितेनास्तिकिंचिदत्रवदस्वनः॥ ३५॥

मनं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तस्यामिति ॥

सावित्र्युवाच ॥ ॥ एवमेतद्यथावेत्थसंकल्पोनान्यथाहिवः ॥ नहिकिंचिद्रहस्यंमेश्रूयतांतथ्यमेवयत् ॥ ३६ ॥ मृत्युर्मेपत्युराख्यातोनारदेनमहात्मना ॥ सचाद्यदिवसःप्राप्तस्ततोनैनंजहाम्यहम् ॥ ३७ ॥ सुप्तंचैनंयमःसाक्षादुपागच्छत्सकिंकरः॥सएनमनयद्बद्ध्वादिशंपितृनिषेविताम् ॥ ३८ ॥ अस्तौषंतमहंदेवंसत्येनवचसाविभुम् ॥ पंचवैतेनमेदत्तावराःशृणुततान्मम ॥ ३९ ॥ चक्षुषीचस्वराज्यंचद्वौवरौश्वशुरस्यमे ॥लब्धंपितुःपुत्रशतंपुत्राणांचात्मनःशतम् ॥ १४० ॥ चतुर्वर्षशतायुर्मेभर्त्तालब्धश्चसत्यवान् ॥ भर्तुर्हिजीवितार्थंतुमयाचीर्णंत्विदंव्रतम् ॥ ४१ ॥ एतत्सर्वंमयाख्यातंकारणंविस्तरेणवः ॥ यथावृत्तंसुखोदर्कमिदंदुःखंमहन्मम ॥ ४२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ निमज्जमानंव्यसनैरभिद्रुतंकुलंनरेंद्रस्यतमोमयेह्रदे ॥ त्वयासुशीलव्रतपुण्ययाकुलंसमुद्धृतंसाध्विपुनःकुलीनया ॥ ४३ ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ॥ तथाप्रशस्यह्यभिपूज्यचैववरस्त्रियंतामृषयःसमागताः॥ नरेंद्रमामंत्र्यसपुत्रमंजसाशिवेनजग्मुर्मुदिताःस्वमालयम् ॥ १४४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपाख्यानेअष्टनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९८ ॥ ॥ छ ॥

॥ मार्कंडेयउवाच ॥ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायामुदितेसूर्यमंडले ॥ कृतपौर्वाह्णिकाःसर्वेसमेयुस्तेतपोधनाः ॥ १ ॥ तदेवसर्वंसावित्र्यामहाभाग्यंमहर्षयः ॥ द्युमत्सेनायनातृप्यन्कथयंतःपुनःपुनः ॥ २ ॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःशाल्वेभ्योभ्यागतान्नृप ॥ आचख्युर्निहतंचैवस्वेनामात्येनतंद्विषम् ॥ ३ ॥ तंमंत्रिणाहतंश्रुत्वाससहायंसबांधवम् ॥ न्यवेदयन्यथावृत्तंविद्रुतंचद्विषद्बलम् ॥ ४ ॥ ऐकमत्यंचसर्वस्यजनस्याथनृपंप्रति ॥ सचक्षुर्वाप्यचक्षुर्वासनोराजाभवत्विति ॥ ५ ॥ अनेननिश्चयेनेहवयंप्रस्थापितानृप ॥ प्राप्तानीमानियानानिचतुरंगंचतेबलम् ॥ ६ ॥ प्रयाहिराजन्भद्रंतेघुष्टस्तेनगरेजयः॥अध्यास्वचिररात्रायपितृपैतामहंपदम् ॥ ७ ॥ चक्षुष्मंतंचतंदृष्ट्वाराजानंवपुषान्वितम् ॥ मूर्ध्नानिपतिताःसर्वेविस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥ ८ ॥ ततोभिवाद्यतान्वृद्धान्द्विजानाश्रमवासिनः ॥ तैश्चाभिपूजितःसर्वैःप्रययौनगरंप्रति ॥ ९ ॥ शैब्याचसहसावित्र्यास्वास्तीर्णेनसुवर्चसा ॥ नरयुक्तेनयानेनप्रययौसेनयावृता ॥ १० ॥ ततोभिषिषिचुःप्रीत्याद्युमत्सेनंपुरोहिताः ॥ पुत्रंचास्यमहात्मानंयौवराज्येभ्यषेचयन् ॥ ११ ॥ ततःकालेनमहतासावित्र्याःकीर्तिवर्धनम् ॥ तद्वैपुत्रशतंजज्ञेशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ १२ ॥ भ्रातॄणांसोदराणांचतथैवास्याभवच्छतम् ॥ मद्राधिपस्याश्वपतेर्मालव्यांसुमहद्बलम् ॥ १३ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चिररात्रायबहुकालं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ यत्तदिति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ विभावसुः

एवमात्मापितामाताश्वश्रूःश्वशुरएवच ॥ भर्तुःकुलंचसावित्र्यासर्वंकृच्छ्रात्समुद्धृतम् ॥ १४ ॥ तथैवैषाहिकल्याणीद्रौपदीशीलसंमता ॥ तारयिष्यतिवःसर्वान्सा
वित्रीवकुलांगना ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसपांडवस्तेनअनुनीतोमहात्मना ॥ विशोकोविज्वरोराजन्काम्यकेन्यवसत्तदा ॥ १६ ॥ यश्चेदंशृणुया
द्भक्त्यासावित्र्याख्यानमुत्तमम् ॥ ससुखीसर्वसिद्धार्थोनदुःखंप्राप्नुयान्नरः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपतिव्रतामाहात्म्यपर्वणिसावित्र्युपा
ख्यानेनवनवत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तंचेदंपतिव्रतामाहात्म्यपर्व ॥ ॥ अथकुंडलाहरणपर्व ॥ ॥ जन
मेजयउवाच ॥ ॥ यत्तत्तदामहद्ब्रह्मन्लोमशोवाक्यमब्रवीत् ॥ इंद्रस्यवचनादेवपांडुपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ १ ॥ यच्चापितेभयंतीव्रंनचकीर्तयसेक्वचित् ॥ तच्चाप्यपहरि
ष्यामिधनंजयइतोगते ॥ २ ॥ किंनुतज्जपतांश्रेष्ठकर्णंप्रतिमहद्भयम् ॥ आसीन्नचसधर्मात्माकथयामासकस्यचित् ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अयंतेरा
जशार्दूलकथयामिकथामिमाम् ॥ पृच्छतोभरतश्रेष्ठशुश्रूषस्वगिरंमम ॥ ४ ॥ द्वादशेसमतिक्रांतेवर्षेप्राप्तेत्रयोदशे ॥ पांडूनांहितकृच्छक्रःकर्णंभिक्षितुमुद्यतः
॥ ५ ॥ अभिप्रायमथोज्ञात्वामहेंद्रस्यविभावसुः ॥ कुंडलार्थंमहाराजसूर्यःकर्णमुपागतः ॥ ६ ॥ महार्हेशयनेवीरं[1]स्पर्ध्यास्तरणसंवृते ॥ शयानमतिविश्वस्तंब्रह्म
ण्यंसत्यवादिनम् ॥ ७ ॥ स्वप्नांतेनिशिराजेंद्रदर्शयामासरश्मिवान् ॥ कृपयापरयाविष्टःपुत्रस्नेहाच्चभारत ॥ ८ ॥ ब्राह्मणोवेदविद्भूत्वासूर्योयोगार्द्धिरूपवान् ॥ हि
तार्थमब्रवीत्कर्णंसांत्वपूर्वमिदंवचः ॥ ९ ॥ कर्णमद्वचनंतातशृणुसत्यभृतांवर ॥ ब्रुवतोद्यमहाबाहोसौहृदात्परमंहितम् ॥ १० ॥ उपायास्यतिशक्रस्त्वांपांडवानां
हितेप्सया ॥ ब्राह्मणच्छद्मनाकर्णकुंडलापजिहीर्षया ॥ ११ ॥ विदितंतेनशीलंतेसर्वस्यजगतस्तथा ॥ यथात्वंभिक्षितःसद्भिर्ददास्येवनयाचसे ॥ १२ ॥ त्वंहिता
तदद्दास्येवब्राह्मणेभ्यःप्रयाचितम् ॥ वित्तंयच्चान्यदप्याहुर्नप्रत्याख्यासिकस्यचित् ॥ १३ ॥ त्वांतुचैवंविधंज्ञात्वास्वयंवैपाकशासनः ॥ आगंताकुंडलार्थायकवचं
चैवभिक्षितुम् ॥ १४ ॥ तस्मैप्रयाचमानायनदेयेकुंडलेत्वया ॥ अनुनेयःपरंशक्त्याश्रेयएतद्धितंपरम् ॥ १५ ॥

विशिष्टाभाःदीप्तिःसैववसुधनंयस्यतादृशःसूर्यः ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्वप्नांतेस्वप्नमध्ये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

१ स्पर्ध्यंविमर्दसहंस्पृहणीयंवा

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

कुंडलार्थेब्रुवंस्तातकारणैर्बहुभिस्त्वया ॥ अन्यैर्बहुविधैर्वित्तैःसन्निवार्यःपुनःपुनः ॥ १६ ॥ रत्नैःस्त्रीभिस्तथागोभिर्धनैर्बहुविधैरपि ॥ निदर्शनैश्चबहुभिःकुंडले
प्सुःपुरंदरः ॥ १७ ॥ यदिदास्यसिकर्णत्वंसहजेकुंडलेशुभे ॥ आयुषःप्रक्षयंगत्वामृत्योर्वशमुपैष्यसि ॥ १८ ॥ कवचेनसमायुक्तःकुंडलाभ्यांचमानद ॥ अवध्य
स्त्वंरणेरीणामितिविद्धिवचोमम ॥ १९ ॥ अमृतादुत्थितंह्येतदुभयंरत्नसंभवम् ॥ तस्माद्रक्ष्यंत्वयाकर्णजीवितंचेत्प्रियंतव ॥ २० ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ कोमामे
वंभवान्प्राहदर्शयन्सौहृदंपरम् ॥ कामयाभगवन्ब्रूहिकोभवान्द्विजवेषधृक् ॥ २१ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अहंतातसहस्रांशुःसौहृदात्त्वांनिदर्शये ॥ कुरुष्वैतद्व
चोमेत्वमेतच्छ्रेयःपरंहिते ॥ २२ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ श्रेयएवममात्यंतंयस्यमेगोपतिःप्रभुः ॥ प्रवक्ताद्यहितान्वेषीशृणुचेदंवचोमम ॥ २३ ॥ प्रसादयेत्वांवरदं
प्रणयाच्चब्रवीम्यहम् ॥ ननिवार्योव्रतादस्मादहंयद्यस्मितेप्रियः ॥ २४ ॥ व्रतंवैममलोकोयंवेत्तिकृत्स्नंविभावसो ॥ यथाहंद्विजमुख्येभ्योदद्यांप्राणानपिध्रुवम् ॥ २५ ॥
यद्यागच्छतिमांशक्रोब्राह्मणच्छद्मनावृतः ॥ हितार्थंपांडुपुत्राणांखेचरोत्तमभिक्षितुम् ॥ २६ ॥ दास्यामिविबुधश्रेष्ठकुंडलेवर्मचोत्तमम् ॥ नमेकीर्त्तिःप्रणश्येतत्रि
पुलोकेपुविश्रुता ॥ २७ ॥ मद्विधस्ययशस्यंहिनयुक्तंप्राणरक्षणम् ॥ युक्तंहियशसायुक्तंमरणंलोकसंमतम् ॥ २८ ॥ सोहमिंद्रायदास्यामिकुंडलेसहवर्मणा ॥ यदि
मांवलवृत्रघ्नोभिक्षार्थमुपयास्यति ॥ २९ ॥ हितार्थंपांडुपुत्राणांकुंडलेमेप्रयाचितुम् ॥ तन्मेकीर्तिकरंलोकेतस्याकीर्तिर्भविष्यति ॥ ३० ॥ वृणोमिकीर्तिंलोकेहिजी
वितेनापिभानुमन् ॥ कीर्तिमानश्नुतेस्वर्गंहीनकीर्तिस्तुनश्यति ॥ ३१ ॥ कीर्तिर्हिपुरुषंलोकेसंजीवयतिमातृवत् ॥ अकीर्तिर्जीवितंहंतिजीवतोपिशरीरिणः ॥ ३२ ॥
अयंपुराणःश्लोकोहिस्वयंगीतोविभावसो ॥ धात्रालोकेश्वरयथाकीर्तिरायुर्नरस्यह ॥ ३३ ॥ पुरुषस्यपरेलोकेकीर्तिरेवपरायणम् ॥ इहलोकेविशुद्धाचकीर्तिरायु
र्विवर्धनी ॥ ३४ ॥ सोहंशरीरजेदत्वाकीर्तिंप्राप्स्यामिशाश्वतीम् ॥ दत्त्वाचविधिवद्दानंब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥ ३५ ॥ हुत्वाशरीरंसंग्रामेकृत्वाकर्मसुदुष्करम् ॥ वि
जित्यचपरानाजौयशःप्राप्स्यामिकेवलम् ॥ ३६ ॥ भीतानामभयंदत्त्वासंग्रामेजीवितार्थिनाम् ॥ वृद्धान्बालान्द्विजातींश्चमोक्षयित्वामहाभयात् ॥ ३७ ॥ प्राप्स्या
मिपरमंलोकेयशःस्वर्ग्यमनुत्तमम् ॥ जीवितेनापिमेरक्ष्याकीर्तिस्तद्विद्धिमेव्रतम् ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ माहितमिति अहितमितिच्छेदः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ जीवतांपुत्रादीनांकार्यंप्रयोजनंपरिष्वंगादिजंसुखंपित्रादिःकुरुतेलभते त्वयिमृतेत्वत्पित्रादीनांकिंसुखंस्यादितिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ विशाखयोःविशाखानक्षत्रस्यद्वेभास्वरेतारेतयोर्मध्येगतःपूर्णचंद्रः ॥१२॥१३॥

सोहंदत्त्वामघवतेभिक्षामेतामनुत्तमाम् ॥ब्राह्मणच्छद्मिनेदेवलोकेगंतापरांगतिम्॥३९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसंवादेत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३००॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥सूर्यउवाच॥ ॥माऽहितंकर्णकार्षीस्त्वमात्मनःसुहृदांतथा॥पुत्राणामथभार्याणामथोमातुरथोपितुः॥ १ ॥शरीरस्याविरोधेनप्राणिनांप्राणभृद्वर ॥ इष्यतेयशसःप्राप्तिःकीर्तिश्चत्रिदिवेस्थिरा॥ २ ॥यस्त्वंप्राणविरोधेनकीर्तिमिच्छसिशाश्वतीम्॥सातेप्राणान्समादायगमिष्यतिनसंशयः॥ ३ ॥जीवतांकुरुतेकार्यंपितामातासुतास्तथा॥ येचान्येबांधवाःकेचिल्लोकेस्मिन्पुरुषर्षभ॥ ४ ॥राजानश्चनरव्याघ्रपौरुषेणनिबोधतत् ॥ कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुषस्यमहाद्युते ॥ ५ ॥ मृतस्यकीर्त्याकिंकार्यंभस्मीभूतस्यदेहिनः ॥ मृतःकीर्तिंनजानीतेजीवन्कीर्तिंसमश्नुते॥ ६ ॥ मृतस्यकीर्तिर्मर्त्यस्ययथामालागतायुषः॥ अहंतुत्वांब्रवीम्येतद्भक्तोसीतिहितेप्सया॥ ७॥ भक्तिमंतोहिमेरक्ष्याइत्येतेनापिहेतुना ॥ भक्तोयंपरयाभक्त्यामामित्येवमहाभुज॥ ८॥ममापिभक्तिरुत्पन्नासत्वंकुरुवचोमम॥अस्तिचात्रपरंकिंचिदध्यात्मंदेवनिर्मितम्॥ अतश्चत्वांब्रवीम्येतत्क्रियतामविशंकया॥ ९ ॥देवगुह्यंत्वयाज्ञातुंनशक्यंपुरुषर्षभ ॥ तस्मान्नाख्यामितेगुह्यंकालेवेत्स्यतितद्भवान् ॥ १० ॥पुनरुक्तंचवक्ष्यामित्वंराधेयनिबोधतत्॥ मास्मैतेकुंडलेदद्याभिक्षितेवज्रपाणिना॥ ११ ॥शोभसेकुंडलाभ्यांचरुचिराभ्यांमहाद्युते॥ विशाखयोर्मध्यगतःशशीवविमलेदिवि॥ १२ ॥कीर्तिश्चजीवतःसाध्वीपुरुषस्येतिविद्धितत्॥ प्रत्याख्येयस्त्वयातातकुंडलार्थेसुरेश्वरः॥ १३ ॥ शक्याबहुविधैर्वाक्यैःकुंडलेप्सात्वयानघ ॥ विहंतुंदेवराजस्यहेतुयुक्तैःपुनःपुनः॥ १४ ॥हेतुमदुपपन्नार्थैर्माधुर्यकृतभूषणैः॥ पुरंदरस्यकर्णत्वंबुद्धिमेतामपानुद॥ १५॥ त्वंहिनित्यंनरव्याघ्रस्पर्धसेसव्यसाचिना॥सव्यसाचीत्वयाचेहयुधिशूरःसमेष्यति॥ १६॥ नतुत्वामर्जुनःशक्तःकुंडलाभ्यांसमन्वितम् ॥ विजेतुंयुधियद्यस्यस्वयमिंद्रःसखाभवेत् ॥ १७॥तस्मान्नदेयेशक्रायत्वयैतेकुंडलेशुभे ॥ संग्रामेयदिनिर्जेतुंकर्णकामयसेर्जुनं ॥१८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकर्णसंवादेएकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०१॥ ॥छ॥ ॥छ॥

विहंतुंशक्येतिसंबंधः हेतुर्जीवनादिप्रदर्शनंतद्युक्तैः ॥ १४ ॥ हेतुर्युक्तिस्तद्वंतिचउपपन्नार्थानिहेत्वाभासरहितानिचतैःसर्वतएवात्मानंगोपायेत् नसर्पायांगुलिंदद्यात् शरीरमाद्यंखलुधर्मसाधनमित्यादिभिर्वाक्यैः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥ ॥ छ ॥

भगवंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्मैसूर्याय वृषःकर्णः ॥ १९ ॥ स्वर्भानुसूदनोराहुदमनः ॥ २० ॥

॥ कर्णउवाच ॥ ॥ भगवंतमहंभक्तोयथामांवेत्थगोपते ॥ तथापरमतिग्मांशोनास्त्यदेयंकथंचन ॥ १ ॥ नमेदारानमेपुत्रानचात्मासुहृदोनच ॥ तथेष्टावैसदा
भक्त्यायथात्वंगोपतेमम ॥ २ ॥ इष्टानांचमहात्मानोभक्तानांचनसंशयः ॥ कुर्वंतिभक्तिमिष्टांचजानीषेत्वंचभास्कर ॥ ३ ॥ इष्टोभक्तश्चमेकर्णोनचान्यद्दैवतंदि
वि ॥ जानीतइतिवैकृत्वाभगवानाहमद्धितम् ॥ ४ ॥ भूयश्चशिरसायाचेप्रसाद्यचपुनःपुनः ॥ इतिब्रवीमितिग्मांशोत्वंतुमेक्षंतुमर्हसि ॥ ५ ॥ बिभेमिनतथामृत्यो
र्यथाबिभ्येऽनृतादहम् ॥ विशेषेणद्विजातीनांसर्वेषांसर्वदासताम् ॥ ६ ॥ प्रदानेजीवितस्यापिनमेत्रास्तिविचारणा ॥ यच्चमामात्थदेवत्वंपांडवंफाल्गुनंप्रति ॥ ७ ॥
व्येतुसंतापजंदुःखंतवभास्करमानसम् ॥ अर्जुनंप्रतिमांचैवविजेष्यामिरणेर्जुनम् ॥ ८ ॥ तवापिविदितंदेवममाप्यस्त्रबलंमहत् ॥ जामदग्न्याद्धुपात्तंयत्तथाद्रोणान्म
हात्मनः ॥ ९ ॥ इदंत्वमनुजानीहिसुरश्रेष्ठव्रतंमम ॥ भिक्षतेवज्रिणेदद्यामपिजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ ॥ सूर्यउवाच ॥ ॥ यदितातददास्येतेवज्रिणेकुंडलेशु
भे ॥ त्वमप्येनमथोब्रूयाविजयार्थंमहाबलम् ॥ ११ ॥ नियमेनप्रदद्यास्तेकुंडलेवैशतक्रतो ॥ अवध्योह्यसिभूतानांकुंडलाभ्यांसमन्वितः ॥ १२ ॥ अर्जुनेनविनाशंहि
तवदानवसूदनः ॥ प्रार्थयानोरणेवत्सकुंडलेतेजिहीर्षति ॥ १३ ॥ सत्वमप्येनमाराध्यसूनृताभिःपुनःपुनः ॥ अभ्यर्थयेथादेवेशममोघार्थंपुरंदरम् ॥ १४ ॥ अमो
घांदेहिमेशक्तिममित्रविनिबर्हिणीम् ॥ दास्यामितेसहस्राक्षकुंडलेवर्मचोत्तमम् ॥ १५ ॥ इत्येवनियमेनत्वंदद्याःशक्रायकुंडले ॥ तयात्वंकर्णसंग्रामेहनिष्यसिरणे
रिपून् ॥ १६ ॥ नाहत्वाहिमहाबाहोशत्रूनेतिकरंपुनः ॥ साशक्तिर्देवराजस्यशतशोथसहस्रशः ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वासहस्रांशुःसहसां
तरधीयत ॥ ततःसूर्यायजप्यांतेकर्णःस्वप्नंन्यवेदयत् ॥ १८ ॥ यथादृष्टंयथातत्त्वंयथोक्तमुभयोर्निशि ॥ तत्सर्वमानुपूर्व्येणशशंसास्मैवृषस्तदा ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वाभग
वान्देवोभानुःस्वर्भानुसूदनः ॥ उवाचतंतथेत्येवकर्णंसूर्यःस्मयन्निव ॥ २० ॥ ततस्तत्त्वमितिज्ञात्वाराधेयःपरवीरहा ॥ शक्तिमेवाभिकांक्षन्वैवासवंप्रत्यपालयत्
॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्यकरणसं० द्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ किं
तद्गुह्यंनचाख्यातंकर्णायेहोष्णरश्मिना ॥ कीदृशेकुंडलेतेचकवचंचैवकीदृशम् ॥ १ ॥

॥ २१ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ किंतद्गुह्यमिति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अनवमन्यअवमानमकृत्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ वस्तुंवासंकर्तुं ॥ १३ ॥ पराश्वस्यपरमाश्वासंकृत्वा अभिराधनंकर्तुमितिशेषः ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥

कुतश्चकवचंतस्यकुंडलेचैवसत्तम ॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतन्मेब्रूहितपोधन॥ २॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अयंराजन्ब्रवीम्येतत्तस्यगुह्यंविभावसोः॥ यादृ
शेकुंडलेतेचकवचंचैवयादृशम्॥ ३ ॥ कुंतिभोजंपुराराजन्ब्राह्मणःपर्युपस्थितः॥ तिग्मतेजामहाप्रांशुःश्मश्रुदंडजटाधरः॥ ४॥दर्शनीयोनवद्यांगस्तेजसाप्रज्व
लन्निव॥ मधुपिंगोमधुरवाक्तपःस्वाध्यायभूषणः॥ ५॥ सराजानंकुंतिभोजमब्रवीत्सुमहातपाः ॥ भिक्षामिच्छामिवैभोक्तुंतवगेहेविमत्सर ॥ ६ ॥ नमेव्य
लीकंकर्तव्यंत्वयावातवचानुगैः ॥ एवंवत्स्यामितेगेहेयदितेरोचतेऽनघ ॥ ७ ॥ यथाकामंचगच्छेयमागच्छेयंतथैवच ॥शय्यासनेचमेराजन्नापराध्येतकश्चन
॥ ८ ॥ तमब्रवीत्कुंतिभोजःप्रीतियुक्तमिदंवचः ॥ एवमस्तुपरंचेतिपुनश्चैनमथाब्रवीत् ॥ ९ ॥ ममकन्यामहाप्राज्ञपृथानामयशस्विनी ॥ शीलवृत्तान्वितासा
ध्वीनियताचैवभाविनी॥ १० ॥उपस्थास्यतिसात्वांवैपूजयानवमन्यच ॥तस्याश्चशीलवृत्तेनतुष्टिंसमुपयास्यसि ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वातुतंविप्रमभिपूज्ययथा
विधि॥उवाचकन्यामभ्येत्यपृथांपृथुललोचनाम्॥ १२ ॥ अयंवत्सेमहाभागोब्राह्मणोवस्तुमिच्छति॥ ममगेहेमयाचास्यतथेत्येवंप्रतिश्रुतम्॥ १३ ॥त्वयिवत्से
पराश्वस्यब्राह्मणस्याभिराधनम्॥ तन्मेवाक्यममिथ्यात्वंकर्तुमर्हसिकर्हिचित्॥ १४॥ अयंतपस्वीभगवान्स्वाध्यायनियतोद्विजः॥ यद्यद्ब्रूयान्महातेजास्तत्तद्देय
ममत्सरात्॥ १५॥ ब्राह्मणोहिपरंतेजोब्राह्मणोहिपरंतपः॥ ब्राह्मणानांनमस्कारैःसूर्योदिविविराजते॥ १६ ॥ अमानयन्हिमानार्हान्वातापिश्चमहासुरः॥ निह
तोब्रह्मदंडेनतालजंघस्तथैवच॥ १७॥सोयंवत्सेमहाभारआहितस्त्वयिसांप्रतम्॥त्वंसदानियताकुर्याब्राह्मणस्याभिराधनम्॥१८॥जानामिप्रणिधानंतेबाल्या
त्प्रभृतिनंदिनि॥ ब्राह्मणेष्विहसर्वेषुगुरुबंधुषुचैवह ॥ १९ ॥तथाप्रेष्येषुसर्वेषुमित्रसंबंधिमातृषु॥ मयिचैवयथावत्त्वंसर्वमावृत्यवर्तसे ॥ २० ॥ नह्यतुष्टोजनो
स्तीहपुरेचांतःपुरेचते॥ सम्यग्वृत्त्यानवद्यांगितवभृत्यजनेष्वपि ॥ २१ ॥ संदेष्टव्यांतुमन्येत्वांद्विजातिंकोपनंप्रति ॥पृथेबालेतिकृत्वावैसुताचासिममेतिच ॥२२॥
वृष्णीनांचकुलेजाताशूरस्यदयितासुता॥ दत्ताप्रीतिमतामह्यंपित्राबालापुरास्वयम्॥ २३॥ वसुदेवस्यभगिनीसुतानांप्रवरामम॥अग्र्यमग्रेप्रतिज्ञायतेनासि
दुहितामम॥ २४॥ तादृशेहिकुलेजाताकुलेचैवविवर्धिता॥ सुखात्सुखमनुप्राप्ताह्रदाद्ध्रदमिवागता॥ २५ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रणिधानंचित्तैकाग्र्यं ॥ १९ ॥ आवृत्यव्याप्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अग्र्यंअग्रेदेयंमयाप्रथममपत्यंतुभ्यंदेयमितिप्रतिज्ञातमित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥

दौष्कुलेयाःदुष्कुलेजाताः प्रग्रहंनिर्बंधंगताःप्राप्ताः विकुर्वंतिदौष्ट्यंकुर्वंति ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥ ॥७॥

दौष्कुलेयाविशेषेणकथंचित्प्रग्रहंगताः ॥ बालभावाद्विकुर्वंतिप्रायशःप्रमदाःशुभे ॥ २६ ॥ पृथेराजकुलेजन्मरूपंचापितवाद्भुतम् ॥ तेनतेनासिसंपन्नासमुपेता
चभाविनी ॥ २७ ॥ सात्वंदर्पंपरित्यज्यदंभंमानंचभाविनि ॥ आराध्यवरदंविप्रंश्रेयसायोक्ष्यसेपृथे ॥ २८ ॥ एवंप्राप्स्यसिकल्याणिकल्याणमनघेध्रुवम् ॥ कोपि
तेचद्विजश्रेष्ठेकृत्स्नंदह्येतमेकुलम् ॥ २९ ॥ ॥इतिश्रीम० आरण्य० कुंडलाहरणप० पृथोपदेशेत्र्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥कुंत्युवाच ॥
ब्राह्मणंयंत्रिताराजन्नुपस्थास्यामिपूजया ॥ यथाप्रतिज्ञंराजेंद्रनचमिथ्याब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥ एषचैवस्वभावोमेपूजयेयंद्विजानिति ॥ तवचैवप्रियंकार्यंश्रेयश्चप
रंममम ॥ २ ॥ यद्येवैष्यतिसायाह्नेयदिप्रातरथोनिशि ॥ यद्यर्धरात्रेभगवान्नमेकोपंकरिष्यति ॥ ३ ॥ लाभोममैषराजेंद्रयद्वैपूजयतीद्विजान् ॥ आदेशेतवतिष्ठं
तीहितंकुर्यांनरोत्तम ॥ ४ ॥ विस्रब्धोभवराजेंद्रनव्यलीकंद्विजोत्तमः ॥ वसन्प्राप्स्यतितेगेहेसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ५ ॥ यत्प्रियंचद्विजस्यास्यहितंचैवतवानघ ॥
यतिष्यामितथाराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणाहिमहाभागाःपूजिताःपृथिवीपते ॥ तारणायसमर्थाःस्युर्विपरीतेवधायच ॥ ७ ॥ साहमेतद्विजानंती
तोषयिष्येद्विजोत्तमम् ॥ नमत्कृतेव्यथांराजन्प्राप्स्यसिद्विजसत्तमात् ॥ ८ ॥ अपराधेपिराजेंद्रराज्ञामश्रेयसेद्विजाः ॥ भवंतिच्यवनोयद्वत्सुकन्यायाःकृतेपुरा
॥ ९ ॥ नियमेनपरेणाहमुपस्थास्येद्विजोत्तमम् ॥ यथात्वयानरेंद्रेदंभाषितंब्राह्मणंप्रति ॥ १० ॥ एवंब्रुवंतींबहुशःपरिष्वज्यसमर्थ्यच ॥ इतिचेतिचकर्तव्यंराजास
र्वमथादिशत् ॥ ११ ॥ ॥राजोवाच ॥ ॥ एवमेतत्त्वयाभद्रेकर्तव्यमविशंकया ॥ मद्धितार्थंतथात्मार्थंकुलार्थंचाप्यनिंदिते ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वातुतांकन्यांकुंति
भोजोमहायशाः ॥ पृथांपरिददौतस्मैद्विजायद्विजवत्सलः ॥ १३ ॥ इयंब्रह्मन्ममसुताबालासुखविवर्धिता ॥ अपराध्येतयत्किंचिन्नकार्यंहृदितत्त्वया ॥ १४ ॥
द्विजातयोमहाभागावृद्धबालतपस्विषु ॥ भवंत्यक्रोधनाःप्रायोह्यपराद्धेषुनित्यदा ॥ १५ ॥ सुमहत्यपराधेपिक्षांतिःकार्याद्विजातिभिः ॥ यथाशक्तियथोत्साहं
पूजाग्राह्याद्विजोत्तम ॥ १६ ॥ तथेतिब्राह्मणेनोक्तेसराजाप्रीतमानसः ॥ हंसचंद्रांशुसंकाशंगृहमस्मैन्यवेदयत् ॥ १७ ॥ तत्राग्निशरणेकॢप्तमासनंतस्यभानुम
त् ॥ आहारादिचसर्वंतत्तथैवप्रत्यवेदयत् ॥ १८ ॥

ब्राह्मणमिति यंत्रितानियमयुक्ता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विस्रब्धोविश्वस्तः व्यलीकमप्रियं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अग्निशरणेअग्न्यगारे ॥ १८ ॥

तंद्रीमालस्यं ॥ १९ ॥ परिचारार्हंपूजार्हं॥२०॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥३०४॥ ॥ ७ ॥ ॥ सात्विति ॥१॥२ ॥ प्रतिश्रयैःआश्रयैःशयनासनाद्यैः

निक्षिप्यराजपुत्रीतुतंद्रींमानंतथैवच ॥ आतस्थेपरमंयत्नंब्राह्मणस्याभिराधने॥ १९ ॥ तत्रसाब्राह्मणंगत्वापृथाशौचपरासती॥ विधिवत्परिचारार्हंदेववत्पर्य
तोषयत् ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिपृथाद्विजपरिचर्यायांचतुरधिकत्रिशततमोऽध्यायः॥ ३०४॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
सातुकन्यामहाराजब्राह्मणंसंशितव्रतम्॥ तोषयामासशुद्धेनमनसासंशितव्रता॥१॥ प्रातरेष्याम्यथेत्युक्त्वाकदाचिद्द्विजसत्तमः॥ततआयातिराजेंद्रसायंरात्रा
वथोपुनः॥ २॥ तंचसर्वासुवेलासुभक्ष्यभोज्यप्रतिश्रयैः ॥ पूजयामाससाकन्यावर्धमानैस्तुसर्वदा ॥ ३ ॥ अन्नादिसमुदाचारःशय्यासनकृतस्तथा॥ दिवसेदि
वसेतस्यवर्धतेनतुहीयते ॥ ४ ॥ निर्भर्त्सनापवादैश्चतथैवाप्रिययागिरा ॥ ब्राह्मणस्यपृथाराजन्नचकाराप्रियंतदा॥ ५॥ व्यस्तेकालेपुनश्चैतिनचैतिबहुशोद्वि
जः॥ सुदुर्लभमपिह्यन्नंदीयतामितिसोब्रवीत् ॥ ६ ॥ कृतमेवचतत्सर्वंयथातस्मैन्यवेदयत् ॥ शिष्यवत्पुत्रवच्चैवस्वस्त्रवच्चसुसंयता॥ ७॥ यथोपजोषंराजेंद्रद्वि
जातिप्रवरस्यसा ॥ प्रीतिमुत्पादयामासकन्यारत्नमनिंदिता ॥ ८॥ तस्यास्तुशीलवृत्तेनतुतोषद्विजसत्तमः ॥ अवधानेनभूयोस्याःपरंयत्नमथाकरोत् ॥ ९ ॥
तांप्रभातेचसायंचपितापप्रच्छभारत॥ अपितुष्यतितेपुत्रिब्राह्मणःपरिचर्यया ॥ १० ॥ तंसापरममित्येवप्रत्युवाचयशस्विनी॥ ततःप्रीतिमवापाग्र्यांकुंतिभो
जोमहामनाः॥ ११ ॥ ततःसंवत्सरेपूर्णेयदासौजपतांवरः॥ नापश्यद्दुष्कृतंकिंचित्पृथायाःसौहृदेरतः ॥ १२॥ ततःप्रीतमनाभूत्वासएनांब्राह्मणोब्रवीत् ॥ प्रीतो
स्मिपरमंभद्रेपरिचारेणतेशुभे॥ १३॥ वरान्वृणीष्वकल्याणिदुरापान्मानुषैरिह॥ यैस्त्वंसीमंतिनीःसर्वायशसाभिभविष्यसि॥ १४॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ कृता
निममसर्वाणियस्यामेवेदवित्तम॥ त्वंप्रसन्नःपिताचैवकृतंविप्रवरैर्मम ॥ १५॥ ॥ब्राह्मणउवाच ॥ ॥यदिनेच्छसिमत्तस्त्वंवरंभद्रेशुचिस्मिते ॥ इमंमंत्रंगृहा
णत्वमाह्वानायदिवौकसाम्॥ १६॥ यंयंदेवंत्वमेतेनमंत्रेणावाहयिष्यसि ॥ तेनतेनवशेभद्रेस्थातव्यंतेभविष्यति ॥ १७ ॥ अकामोवासकामोवाससमेष्यतिते
वशे॥ विबुधोमंत्रसंशांतोभवेद्भृत्यइवानतः॥ १८॥

॥३॥ अन्नादिनासमुदाचारःसमुपसर्पणं॥४॥ निर्भर्त्सनंधिक्कारः अपवादोन्नादेर्दूषणं पाठांतरेऽपदेशोव्याजः अप्रिययागालनरूपया ॥५॥ ६ ॥७॥ यथोपजोषंप्रियमनतिक्रम्य ॥८॥ शीलंशमादि वृत्तंपरि
चर्या अवधानमैकाग्र्यं एतैस्तुतोष यद्वाअस्याःपृथायाःश्रेयोर्थमवधानेनसमाधिकालेयत्नमकरोत् यत्नेनतस्याःकल्याणंचिंतितवानित्यर्थः ॥ ९॥ १०॥११॥ १२॥१३॥ १४ ॥१५॥१६ ॥१७॥१८॥

द्वितीयंद्वितीयवारं ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विहितोविधानतः विशेषेणहितस्तृप्तोवा ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्यार०नै०भा०पंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०५ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥

॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नशशाकद्वितीयंसाप्रत्याख्यातुमनिंदिता ॥ तंवैद्विजातिप्रवरंतदाशापभयान्नृप ॥ १९॥ ततस्तामनवद्यांगींग्राहयामाससद्विजः॥
मंत्रग्रामंतदाराजन्नथर्वशिरसिश्रुतम् ॥ २० ॥तंप्रदायतुराजेंद्रकुंतिभोजमुवाचह ॥ उषितोस्मिसुखंराजन्कन्ययापरितोषितः॥ २१ ॥तवगेहेषुविहितःसदा
सुप्रतिपूजितः॥साधयिष्यामहेतावदित्युक्त्वांतरधीयत॥ २२ ॥सतुराजाद्विजंदृष्ट्वातत्रैवांतर्हितंतदा॥ बभूवविस्मयाविष्टःपृथांचसमपूजयत्॥ २३ ॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिपृथायामंत्रप्राप्तौपंचाधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥३०५॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥
गतेतस्मिन्द्विजश्रेष्ठेकस्मिंश्चित्कारणांतरे॥ चिंतयामाससाकन्यामंत्रग्रामबलाबलम् ॥ १ ॥ अयंवैकीदृशस्तेनममदत्तोमहात्मना॥ मंत्रग्रामोबलंतस्यज्ञा
स्येनातिचिरादिति॥ २॥एवंसंचिंतयंतीसाददर्शर्तुंयदृच्छया॥ व्रीडितासाभवद्बालाकन्याभावेरजस्वला॥३॥ततोहर्म्यतलस्थासामहार्हशयनोचिता॥ प्राच्यां
दिशिसमुद्यंतंददर्शादित्यमंडलम्॥४॥तत्रबद्धमनोदृष्टिरभवत्सासुमध्यमा॥ नचातप्यतरूपेणभानोःसंध्यागतस्यसा॥५॥ तस्यादृष्टिरभूद्दिव्यासापश्यद्दिव्यदर्श
नम्॥ आमुक्तकवचंदेवंकुंडलाभ्यांविभूषितम्॥६॥तस्याःकौतूहलंत्वासीन्मंत्रंप्रतिनराधिप॥आह्वानमकरोत्साथतस्यदेवस्यभाविनी॥७॥प्राणानुपस्पृश्यतदा
ह्याजुहावदिवाकरम्॥ आजगामततोराजंस्त्वरमाणोदिवाकरः॥८॥मधुपिंगोमहाबाहुःकंबुग्रीवोहसन्निव॥ अंगदीबद्धमुकुटोदिशःप्रज्वालयन्निव ॥ ९ ॥
योगात्कृत्वाद्विधात्मानमाजगामततापच॥ आबभाषेततःकुंतींसाम्नापरमवल्गुना ॥ १० ॥ आगतोस्मिवशंभद्रेतवमंत्रबलात्कृतः॥ किंकरोमिवशोराज्ञिब्रू
हिकर्तातदस्मिते ॥ ११ ॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥ गम्यतांभगवंस्तत्रयतएवागतोह्यसि ॥ कौतूहलात्समाहूतःप्रसीदभगवन्निति॥ १२॥ ॥सूर्यउवाच॥
गमिष्येहंयथामात्वंब्रवीषितनुमध्यमे ॥ नतुदेवंसमाहूयन्याय्यंप्रेषयितुंवृथा ॥ १३ ॥ तवाभिसंधिःसुभगेसूर्यात्पुत्रोभवेदिति ॥ वीर्येणाप्रतिमोलोकेकवची
कुंडलीतिच॥ १४॥सात्वमात्मप्रदानंवैकुरुष्वगजगामिनि॥उत्पत्स्यतिहिपुत्रस्तेयथासंकल्पमंगने ॥ १५॥ अथगच्छाम्यहंभद्रेत्वयासंगम्यसुस्मिते॥ यदित्वं
वचनंनाद्यकरिष्यसिममप्रियम्॥ १६ ॥

गतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ऋतुंरजः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राणानिंद्रियाणिचक्षुःश्रोत्रादी
न्युपस्पृश्य जलेनसम्यगाचम्येत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वशंकामं ॥ ११ ॥ १२ ॥ यथाहंगमिष्येतथामामांब्रवीषिनतुतद्योग्यमित्याह नत्विति वृथाप्रसादमप्राप्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

ब्राह्मणंदुर्वाससं ॥ १७ ॥ १८ ॥ विनयंदंडंधास्यामिधारयिष्यामि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अपचारोपराधःकृतः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्यारण्यकेपर्वणिनैलकंठी

शपिष्येत्वामहंक्रुद्धोब्राह्मणंपितरंचते ॥ त्वत्कृतेतान्प्रधक्ष्यामिसर्वानपिनसंशयः ॥ १७ ॥ पितरंचैवतेमूढंयोनवेत्तितवानयम् ॥ तस्यचब्राह्मणस्याद्ययोसौमंत्रमदात्तव ॥ १८ ॥ शीलवृत्तमविज्ञायधास्यामिविनयंपरम् ॥ एतेहिविबुधाःसर्वेपुरंदरमुखादिवि ॥ १९ ॥ त्वयाप्रलब्धंपश्यंतिस्मयंतइवभाविनि ॥ पश्यचैनान्सुरगणान्दिव्यंचक्षुरिदंहिते ॥ पूर्वमेवमयादत्तंदृष्टवत्यसियेनमाम् ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोपश्यत्त्रिदशान्राजपुत्रीसर्वानेवस्वेषुधिष्ण्येषुखस्थान् ॥ प्रभावंतंभानुमंतंमहांतंयथादित्यंरोचमानांस्तथैव ॥ २१ ॥ सातान्दृष्ट्वाव्रीडमानेवबालासूर्यंदेवीवचनंप्राहभीता ॥ गच्छत्वंवैगोपतेस्वंविमानंकन्याभावाद्दुःखएवापचारः ॥ २२ ॥ पितामातागुरवश्चैवयेन्येदेहस्यास्यप्रभवंतिप्रदाने ॥ नाहंधर्मंलोपयिष्यामिलोकेस्त्रीणांवृत्तंपूज्यतेदेहरक्षा ॥ २३ ॥ मयामंत्रबलंज्ञातुमाहूतस्त्वंविभावसो ॥ बाल्याद्बालेतितत्कृत्वाक्षंतुमर्हसिमेविभो ॥ २४ ॥ ॥ सूर्यउवाच ॥ ॥ बालेतिकृत्वानुनयंतवाहंददानिनान्यानुनयंलभेत ॥ आत्मप्रदानंकुरुकुंतिकन्येशांतिस्तवैवंहिभवेच्चभीरु ॥ २५ ॥ नचापिगंतुंयुक्तंहिमयामिथ्याकृतेनवै ॥ असमेत्यत्वयाभीरुमंत्राहूतेनभाविनि ॥ २६ ॥ गमिष्याम्यनवद्यांगिलोकेसमवहास्यतां ॥ सर्वेषांविबुधानांचवक्तव्यःस्यांतथाशुभे ॥ २७ ॥ सात्वंमयासमागच्छपुत्रंलप्स्यसिमादृशम् ॥ विशिष्टासर्वलोकेषुभविष्यसिनसंशयः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआरण्यकेपर्वणिकुंडलाहरणपर्वणिसूर्याह्वानेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सातुकन्याबहुविधंब्रुवंतीमधुरंवचः ॥ अनुनेतुंसहस्रांशुंनशशाकमनस्विनी ॥ १ ॥ नशशाकयदाबालाप्रत्याख्यातुंतमोनुदम् ॥ भीताशापात्ततोराजन्दध्यौदीर्घमथांतरम् ॥ २ ॥ अनागसःपितुःशापोब्राह्मणस्यतथैवच ॥ मन्निमित्तःकथंनस्यात्क्रुद्धादस्माद्विभावसोः ॥ ३ ॥ बालेनापिसतामोहाद्भृशंपापकृतान्यपि ॥ नाभ्यासादयितव्यानितेजांसिचतपांसिच ॥ ४ ॥ साहमद्यभृशंभीतागृहीत्वाचकरेभृशं ॥ कथंत्वकार्यंकुर्यांवैप्रदानंह्यात्मनःस्वयम् ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ सावैशापपरित्रस्ताबहुचिंतयतीहृदा ॥ मोहेनाभिपरीतांगीस्मयमानापुनःपुनः ॥ ६ ॥

येभारतभावदीपेषडधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥ ३०६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सातुकन्येति ॥ १ ॥ दध्यौचिंतितवती अंतरंकालं ॥ २ ॥ ३ ॥ बालेनाल्पवयसापिसतासाधुनामोहाच्चित्तपारवश्यात्पापंकृतंहिंसितंयैस्तानिनिष्पापान्यपितेजांसिसूर्यादीनि तपांसिदुर्वासआदीनिनाभ्यासादयितव्यान्यत्यंतंप्रत्यासत्तिविषयाणिनकर्तव्यानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते वनपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते विराटपर्व प्रारभ्यते ॥

विराटपर्व ४.

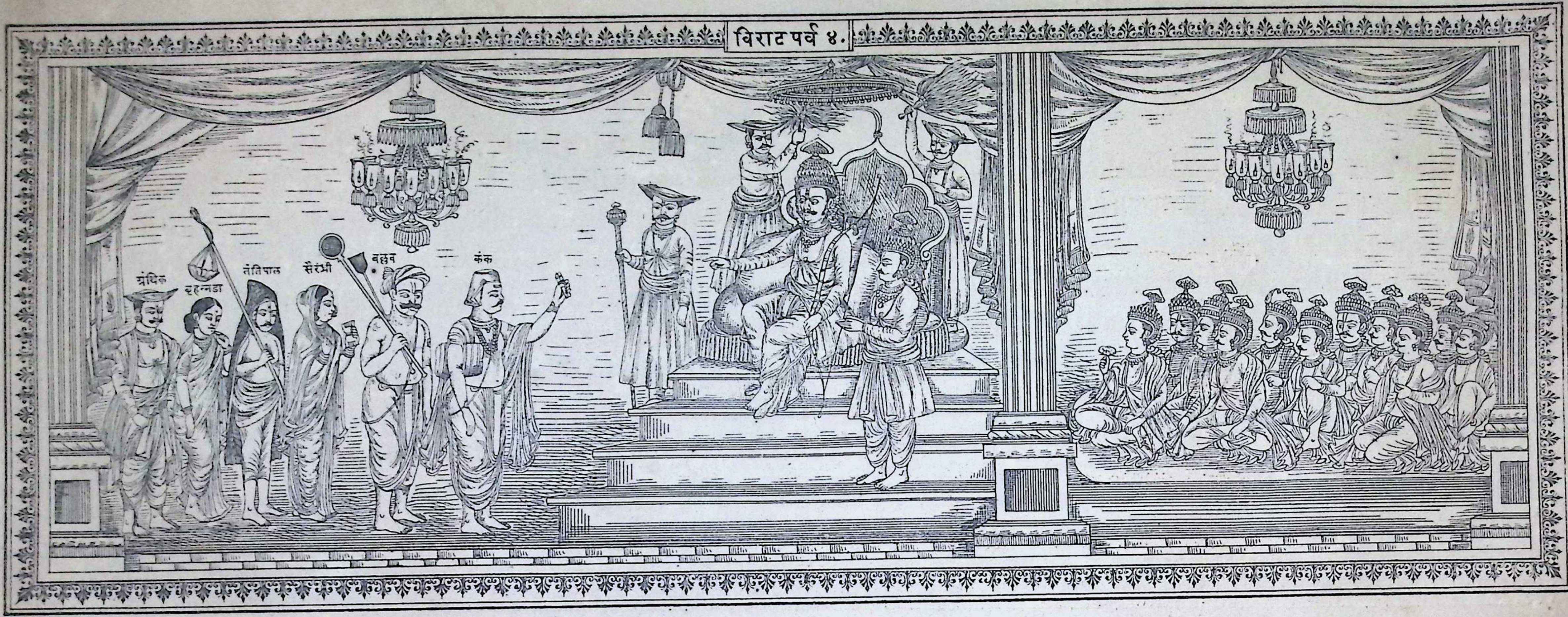
ग्रंथिक
बृहन्नडा
तंतिपाल
सैरंध्री
बल्लव
कंक

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमल्लारयेनमः ॥ ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना ॥ विराटपर्वप्रद्योतीभावदीपोवितन्यते ॥ १ ॥ १ ॥ तत्रपूर्वस्मिन्पर्वणिदिष्ट्यापंचसुरक्तोऽसिदिष्ट्यातेषट्पदीजिता द्वेपूर्वेम
ध्यमंद्वेचद्वेचांत्येसांपरायिकेइतिशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुतिप्रसिद्धेष्वात्मदर्शनसाधनेषुशमादिषुरक्तःषडूर्मिलक्षणांषट्पदींजातमात्रस्याशनापिपासेप्ररूढस्यशो
कमोहौवृद्धस्यजरामृत्यूइतिलोकेयोशनायापिपासेशोकंमोहंजरांमृत्युमत्येतीतिवेदेचप्रसिद्धांजयतीत्युक्तंतांजितवतात्वव्यक्तलिंगेनस्थेयम् आत्यंतिक्यांकृतकृत्यतायांतुव्यक्तलिंगेनापिभाव्यमित्येतत्पां
डवाचरणप्रदर्शनेनदर्शयितुंविराटपर्वारभते तत्र वर्षंत्रयोदशमिदंमत्प्रसादात्कुरूद्वहाः विराटनगरेगूढाअविज्ञाताश्चरिष्यथेतिप्राक्कथितधर्मवाक्यार्थमनुवदन्जनमेजयउवाच कथमिति पूर्वःपितापरीक्षित्

श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम्॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥कथंविराटनगरेममपूर्वपि
तामहाः॥ अज्ञातवासमुषितादुर्योधनभयार्दिताः॥ २ ॥ पतिव्रतामहाभागासततंब्रह्मवादिनी॥द्रौपदीचकथंब्रह्मन्नज्ञातादुःखिताऽवसत्॥ ३॥ ॥वैशंपा
यनउवाच॥ ॥यथाविराटनगरेतवपूर्वपितामहाः॥ अज्ञातवासमुषितास्तच्छृणुष्वनराधिप॥ ४॥ तथासतुवरान्लब्ध्वाधर्मोधर्मभृतांवरः॥ गत्वाश्रमंब्राह्म
णेभ्यआचख्यौसर्वमेवतत्॥ ५॥ कथयित्वातुतत्सर्वंब्राह्मणेभ्योयुधिष्ठिरः॥ अरणीसहितंतस्मैब्राह्मणायन्यवेदयत्॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाधर्मपुत्रोमहाम
नाः॥ संनिवर्त्यानुजान्सर्वानितिहोवाचभारत॥ ७॥ द्वादशेमानिवर्षाणिराज्यविप्रोषितावयम्॥ त्रयोदशोऽयंसंप्राप्तःकृच्छ्रात्परमदुर्वसः॥ ८॥ ससाधुकौंते
यइतोवासमर्जुनरोचय॥ संवत्सरमिमंयत्रवसेमाविदिताःपरैः॥ ९॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥तस्यैववरदानेनधर्मस्यमनुजाधिप॥ अज्ञाताविचरिष्यामोनरा
णांनात्रसंशयः॥ १०॥ तत्रवासायराष्ट्राणिकीर्तयिष्यामिकानिचित्॥ रमणीयानिगुप्तानितेषांकिंचित्स्मरोचय॥ ११॥ संतिरम्याजनपदाबह्वन्नाःपरितःकुरू
न्॥ पंचालाश्चेदिमत्स्याश्चशूरसेनाःपटच्चराः॥ १२॥ दशार्णानवराष्ट्राश्चमल्लाःशाल्वायुगंधराः॥ कुंतिराष्ट्रंचविपुलंसुराष्ट्रावंतयस्तथा॥ १३॥ एतेषांकतमोरा
जन्निवासस्तवरोचते॥ यत्रवत्स्यामहेराजन्संवत्सरमिमंवयम्॥ १४॥

तस्यपितामहाःअज्ञातवासंयथास्यात्तथाकथंउषितावासंकृतवंतः समूलघातंन्यवधीदितिवत्कषादित्वाद्वसतेरनुप्रयोगः वासमितिणमुलंतम् ॥२॥ ब्रह्मवादिनीश्रीकृष्णकीर्तनशीला॥ २ ॥ ४ ॥ ५॥ अरणी
सहितंअरण्योर्मिथुनम् ॥ अरणीसहितंमंथमितिपाठेमंथोऽग्निनिर्मथनदंडस्तमरणीभ्यांसहितंब्राह्मणायन्यवेदयदित्यर्थः ॥ ६ ॥ संनिवर्त्यएकत्रआनीय अत्रवर्ततिर्गत्यर्थः नचपुनरावर्ततइत्यादिप्रयोगदर्श
नात् संनिकृष्येतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ७ ॥ अयंसंवत्सरः संवत्सरमिममितिवाक्यशेषात् ॥ ८ ॥ वत्स्यामइतिपाठेअविदिताइतिच्छेदः ॥ ९ ॥ नराणामज्ञाताइतिसंबंधः १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

प्रभुर्धर्मः यद्यपिस्वेनरूपेणचरिष्यथमहीमिमाम् नवोविज्ञायतेकश्चित्रिषुलोकेषुकश्चनेत्यब्रवीत् ॥ १५ ॥ यद्यप्येवंतथापिकंचित्प्रच्छन्नतयावस्तव्यमेवेत्याह अवश्यंत्वेवेति ॥ १६ ॥ १७॥ १८॥ वक्ष्या
महेनिर्वोढुंशक्ष्यामहेइति वहेरिदंरूपम् प्रब्रूतप्रत्येकमितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ सभास्तारःसभ्यः सभासदःसभास्ताराइत्यमरः कंकोनामतः कंकश्छद्मद्विजेख्यातोलोहपृष्ठकतांतयो
रितिविश्वकोशात् स्वस्यकृतांतसूनुत्वेनआत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेस्तदनन्यत्वात्तन्नाम्नोधारणेमिथ्यावादित्वंनभविष्यतीतिभावः मताक्षःबृहदश्वात्ज्ञाताक्षतत्त्वः प्रियदेवनःक्रीडाप्रियः ॥२४ ॥ दांतान्ग
जदंतमयान् दंतःपर्वतसानुतत्सदृशान्वाशारीन् निर्वर्त्स्यामिचालयिष्यामि दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वः तानेवचतुर्वर्णानाह वैदूर्यान्हरितमणिमयान्नीलान्कांचनान्सौवर्णान्पीतान्ज्योतींषिचरसाश्च

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥श्रुतमेतन्महाबाहोयथासभगवान्प्रभुः॥ अब्रवीत्सर्वभूतेशस्तत्तथानतदन्यथा॥१५॥ अवश्यंत्वेववासार्थंरमणीयंशिवंसुखम्॥ संमंत्र्य
सहितैःसर्वैर्वस्तव्यमकुतोभयैः॥१६॥ मत्स्योविराटोबलवानभिरक्षोऽथपांडवान्॥ धर्मशीलोवदान्यश्चवृद्धश्चसततंप्रियः॥१७॥ विराटनगरेतातसंवत्सरमि
मंवयम्॥ कुर्वंतस्तस्यकर्माणिविहरिष्यामभारत॥१८॥ यानियानिचकर्माणितस्यवक्ष्यामहेवयम्॥ आसाद्यमत्स्यंतत्कर्मप्रब्रूतकुरुनंदनाः॥१९॥ अर्जुनउ
वाच॥ ॥नरदेवकथंतस्यराष्ट्रेकर्मकरिष्यसि॥ विराटनगरेसाधोरंस्यसेकेनकर्मणा॥ २०॥ मृदुर्वदान्योह्रीमांश्चधार्मिकःसत्यविक्रमः॥ राजंस्त्वमापदाकृष्टः
किंकरिष्यसिपांडव॥ २१॥ नदुःखमुचितंकिंचिद्राजावेदयथाजनः॥ सइमामापदंप्राप्यकथंघोरांतरिष्यसि॥ २२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥शृणुध्वंयत्करि
ष्यामिकर्मवैकुरुनंदनाः॥ विराटमनुसंप्राप्यराजानंपुरुषर्षभाः॥ २३॥ सभास्तारोभविष्यामितस्यराज्ञोमहात्मनः॥ कंकोनामद्विजोभूत्वामताक्षःप्रियदेवनः
॥ २४॥ वैदूर्यान्कांचनान्दांतान्फलैर्ज्योतीरसैःसह॥ कृष्णाक्षाँल्लोहिताक्षांश्चनिर्वर्त्स्यामिमनोरमान्॥ २५॥ विराटराजंरमयन्सामात्यंसहबांधवम्॥ नचमांवे
त्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचतंनृपम्॥२६॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहंपुराप्राणसमःसखा॥ इतिवक्ष्यामिराजानंयदिमांसोऽनुयोक्ष्यते॥ २७॥ इत्येतद्वोमयाख्यातंविहरि
ष्याम्यहंयथा॥ वृकोदरविराटेत्वंरंस्यसेकेनहेतुना॥२८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेप्रथमोऽध्यायः॥१॥ ॥७॥

ज्योतीरसास्तैःसह ज्योतिःशब्देनात्रलोहितंलक्ष्यते यदग्नेरोहितंरूपंतेजसस्तद्रूपमितिश्रुतेः ज्योतीरूपाःलोहिताः रसःपारदःतद्रूपाःश्वेताः तैरुभयैःसहचतुर्वर्णसंपत्तिः तथाफलैःशारीस्थापनार्थानिकोष्ठयु
क्तानिकाष्ठादिमयानिफलकानितैःसह तेषांनिर्वर्तनेकरणमाह कृष्णाक्षान्कृष्णाःअक्षाःपाशाःयेषांचालनार्थमितिकृष्णाक्षास्तान्शारीनेव तथालोहिताक्षानित्यपि ॥ २५ ॥ २६ ॥ युधिष्ठिराख्यस्यशरी
रस्ययथाप्राणउत्थापकस्तद्वच्चिदात्मापीतिप्राणसाम्येनयुधिष्ठिरात्मैवविवक्षितइतिभावः अनुयोक्ष्यतेप्रश्नंकरिष्यति ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिविरा०नैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पौरोगवः पुरःपुरस्तात् गावोरश्मयोयस्यसपुरोगुर्वायुः पिंडोत्पत्तौहिप्रथमंरजोरेतसोःकल्केवायुरश्मिभूतःप्राणआविर्भवतिपश्चादिंद्रियांतराणीतिशास्त्रप्रसिद्धम् तस्यपुत्रःपौरोगवः लोकेतुपौरोगवोमहान
साध्यक्षः वल्लवःसूपकारः एतदेवममान्वर्थंनाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ ईश्वरःयथेष्टंविनियोगकर्ताऽतएवनृपोयथातथाप्रियोहंलोकानांभविष्यामीत्युक्तम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ नियोत्स्यामिनिहीनंयथास्यात्तथा
मारणवर्जंयोत्स्यामि ॥ ७ ॥ तदेवाह नत्विति ॥ ८ ॥ आरालिकोगोविकर्तासूपकर्तानियोधकइति अरालाःमत्तगजास्तैःसहक्रीडतितान्जयतिवाआरालिकः अरालःकुटिलेसर्जरसेवैमत्तदंतिनीतिविश्वः

भीमसेनउवाच ॥ ॥ पौरोगवोब्रुवाणोऽहंवल्लवोनामभारत ॥ उपस्थास्यामिराजानंविराटमितिमेमतिः ॥ १ ॥ सूपानस्यकरिष्यामिकुशलोऽस्मिमहानसे ॥
कृतपूर्वाणियान्यस्यव्यंजनानिसुशिक्षितैः ॥ २॥ तान्यप्यभिभविष्यामिप्रीतिंसंजनयन्नहम् ॥ आहरिष्यामिदारूणांनिचयान्महतोऽपिच ॥ ३ ॥ यत्प्रेक्ष्यविपुलं
कर्मराजासंयोक्ष्यतेसमाम् ॥ अमानुषाणिकुर्वाणस्तानिकर्माणिभारत ॥४ ॥ राज्ञस्तस्यपरेप्रेष्यामंस्यंतेमांयथानृपम् ॥ भक्ष्यान्नरसपानानांभविष्यामितथे
श्वरः॥५॥ द्विपावाबलिनोराजन्वृषभावामहाबलाः ॥ विनिग्राह्यायदिमयानिग्रहीष्यामितानपि ॥६ ॥ येचकेचिन्नियोत्स्यंतिसमाजेषुनियोधकाः ॥ तानहंहि
नियोत्स्यामिरतिंतस्यविवर्धयन् ॥ ७॥ नत्वेतान्युध्यमानान्वैहनिष्यामिकथंचन ॥ तथैतान्पातयिष्यामियथायास्यंतिनक्षयम् ॥ ८ ॥ आरालिकोगोविकर्तासू
पकर्तानियोधकः ॥ आसंयुधिष्ठिरस्याहमितिवक्ष्यामिपृच्छतः ॥ ९ ॥ आत्मानमात्मनारक्षंश्चरिष्यामिविशांपते ॥ इत्येतत्प्रतिजानामिविहरिष्याम्यहंयथा
॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ यमग्निर्ब्राह्मणोभूत्वासमागच्छन्नृणांवरम् ॥ दिधक्षुःखांडवंदावंदाशार्हसहितंपुरा ॥ ११॥ महाबलंमहाबाहुमजितंकुरुनंदनम् ॥
सोऽयंकिंकर्मकौंतेयःकरिष्यतिधनंजयः ॥ १२॥ योऽयमासाद्यतंदावंतर्पयामासपावकम् ॥ विजित्यैकरथेनेंद्रंहत्वापन्नगराक्षसान् ॥ १३ ॥ वासुकेःसर्पराज
स्यस्वसारंहृतवांश्चयः ॥ श्रेष्ठोयःप्रतियोधानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति ॥ १४ ॥

गोविकर्तागवांमहतांबलीवर्दानामपिविकर्तादमनेनविकृतिजनकः वृषभान्वामहाबलान्निग्रहीष्यामीत्युपक्रमात् सूपकर्तामुद्गादिविकारकर्ता पक्षेसुतरामुपकर्ता नियोधकःमारणवर्जंमल्लयुद्धकर्ता
पक्षेनितरांयोधकःविषमश्लोकीकृतस्तुआरालिकःप्रकृतीनांगुणदोषसूचकोहस्तिदमकोवा तथाचविक्रमादित्यः आरालिकःसूचनकोहस्तिनांदमकस्तथेति गोविकर्तागवांवाचांविकर्तागद्यपद्यादिभेदा
नांप्रयोक्तेति केचित्तु आरालिकोन्नपाकीस्यात्सूपकर्तातुशाककृत् तैलान्नंपचतेयस्तुगोविकर्तासउच्यतइत्यप्युदाहरंति तत्रमूलंद्रष्टव्यम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥वासुकेःस्वसारमुलूपींहृतवान्
सौंदर्येणेतिशेषः ॥ १४ ॥

सर्पाणांसरीसृपाणां आशीविषोदंष्ट्राविषः ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ मानुषेषुअद्भुतंमानुषाद्भुतम् ॥२०॥२१॥ गवांवृषभाणांस्कंधेइववहःयुगघर्षणजःकिणःकृतःएतस्यैवगोपनंकठिनमितिभावः॥२२॥
॥२३॥ पततांपक्षिणाम् ॥ २४ ॥षंढकोऽस्मीति षंढोगोपतिःश्रीगोपालस्तस्यप्रतिकृतिरवतारांतरंषंढकः कृष्णसखास्मीत्यर्थः पक्षेक्लीबः षंढोवर्षवरेक्लीबेगोपतौवंध्यपूरुषेइतिविश्वः संवर्तुंपिधातुम्॥ २५ ॥

सूर्यःप्रतपतांश्रेष्ठोद्विपदांब्राह्मणोवरः॥ आशीविषश्चसर्पाणामग्निस्तेजस्विनांवरः॥१५॥ आयुधानांवरंवज्रंककुद्मीचगवांवरः॥ ह्रदानामुदधिःश्रेष्ठःपर्जन्यो
वर्षतांवरः॥ १६॥ धृतराष्ट्रश्चनागानांहस्तिष्वैरावणोवरः॥ पुत्रःप्रियाणामधिकोभार्याचसुहृदांवरा ॥ १७॥ यथैतानिविशिष्टानिजात्यांजात्यांवृकोदर ॥ ए
वंयुवागुडाकेशःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम्॥१८॥सोऽयमिंद्रादनवरोवासुदेवान्महाद्युतिः॥गांडीवधन्वाबीभत्सुःश्वेताश्वःकिंकरिष्यति ॥ १९॥ उषित्वापंचवर्षाणि
सहस्राक्षस्यवेश्मनि॥अस्त्रयोगंसमासाद्यस्ववीर्यान्मानुषाद्भुतम्॥दिव्यान्यस्त्राणिचाप्तानिदेवरूपेणभास्वता॥२०॥यंमन्येद्वादशंरुद्रमादित्यानांत्रयोदशम्॥
वसूनांनवमंमन्येग्रहाणांदशमंतथा॥ २१ ॥ यस्यबाहूसमौदीर्घौज्याघातकठिनत्वचौ॥ दक्षिणेचैवसव्येचगवामिववहःकृतः॥ २२ ॥ हिमवानिवशैलानांस
मुद्रःसरितामिव ॥ त्रिदशानांयथाशक्रोवसूनामिवहव्यवाट्॥२३॥मृगाणामिवशार्दूलोगरुडःपततामिव॥वरःसन्नह्यमानानांसोऽर्जुनःकिंकरिष्यति॥२४॥
अर्जुनउवाच॥ प्रतिज्ञांषंढकोऽस्मीतिकरिष्यामिमहीपते॥ज्याघातौहिमहांतौमेसंवर्तुंनृपदुष्करौ॥ २५॥ वलयैश्छादयिष्यामिबाहूकिणकृताविमौ॥ कर्ण
योःप्रतिमुच्याहंकुंडलेज्वलनप्रभे ॥ २६॥ पिनद्धकंबुःपाणिभ्यांतृतीयांप्रकृतिंगतः॥ वेणीकृतशिराराजन्नाम्नाचैवबृहन्नला॥ २७॥ पठन्नाख्यायिकाश्चैवस्त्री
भावेनपुनःपुनः॥ रमयिष्येमहीपालमन्यांश्चांतःपुरेजनान्॥ २८॥ गीतंनृत्यंविचित्रंचवादित्रंविविधंतथा॥ शिक्षयिष्याम्यहंराजन्विराटस्यपुरस्त्रियः॥ २९॥
प्रजानांसमुदाचारंबहुकर्मकृतंवदन्॥ छादयिष्यामिकौंतेयमाययात्मानमात्मना॥ ३० ॥ युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥ उषिताऽस्मीतिवक्ष्यामिपृ
ष्टोराज्ञाचपांडव॥ ३१ ॥ एतेनविधिनाछन्नःकृतकेनयथानलः॥ विहरिष्यामिराजेंद्रविराटभवनेसुखम्॥ ३२॥ ॥ इतिश्रीमहा०विराटप०पांडवप्रवेशपर्व
णियुधिष्ठिरादिमंत्रणेद्वितीयोऽध्यायः॥ २ ॥

॥ २६ ॥ पिनद्धाःकंबवःशंखवलयानियेनसःपिनद्धकंबुःतृतीयांप्रकृतिंस्त्रीपुंसापेक्षयाक्लीबत्वं तृतीयंगतःप्राप्तः नरइतिरलयोर्डलयोश्चाभेदान्नरः बृहंश्चासौनरश्चेतिनारायणसखआद्योनरइत्यर्थः स्त्रीत्वंस्व
रूपगोपनार्थम्॥२७॥ आख्यायिकाःपूर्वराजचरितानि ॥२८॥२९॥ समुदाचारंसमीचीनमुत्कृष्टतरंमहावदान्यत्वादिरूपम् ताभिःकृतंबहुकर्मचवदन् माययाकपटक्लीबवेषेण आत्मानंशरीरम् आत्मना
बुद्ध्या ॥ ३० ॥ परितश्चारयितुंशीलंयस्याःसापरिचारिणीसैवपरिचारिकाद्रौपद्याःभर्तेतिगूढोभिसंधिः पक्षेपरिचारिकासेवाकर्त्री ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इतिवि०नैल०भारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

इत्येवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ परिरक्षणे अश्वानामितिशेषः ॥ ३ ॥ग्रंथान्आयुर्वेदंआध्वर्यवंचवेत्तीतिग्रंथिकोऽश्विनोःसुतत्वात् अश्विनौवैदेवानांभिषजावश्विनावध्वर्यूइतिश्रुतेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अश्वेषुनास्तिश्वोये
पांतेशूराःसमरेतृणीकृतप्राणास्तेषुअधिकृतोमुख्यइतिगूढाशयः पक्षेस्पष्टोर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ संख्यानेपरीक्षायाम् ॥ ८ ॥ तंतिपालःतंतिर्बलीवर्दायस्यांदीर्घस्थूलरज्ज्वांवणिग्भिरल्पैर्दामभिर्बद्ध्यंतेसाप्रकृतोप
योगिनी गूढाभिसंधौतुतंतिर्वाक् तस्यवाक्तंतिर्नामानिदामानीतिश्रुतेर्वाक्पालः युष्मद्वचनार्थानुष्ठातेत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥१३॥ इयंहीति माताकुलवृत्तिः आदिभूमिःगौर्वा माता गौर्यादिजननी

वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तथार्जुनोधर्मभृतांवरिष्ठः ॥ वाक्यंतथासौविरराममभूयोनृपोऽपरंभ्रातरमाबभाषे ॥ १ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥
किंत्वंनकुलकुर्वाणस्तत्रतातचरिष्यसि ॥ कर्मतत्त्वंसमाचक्ष्वराज्येतस्यमहीपतेः ॥ सुकुमारश्वशूरश्चदर्शनीयःसुखोचितः ॥ २॥ ॥नकुलउवाच॥ ॥अश्वबं
धोभविष्यामिविराटनृपतेरहम् ॥ सर्वथाज्ञानसंपन्नःकुशलःपरिरक्षणे ॥ ३॥ ग्रंथिकोनामनाम्नाहंकर्मैतत्सुप्रियंमम ॥ कुशलोस्म्यश्वशिक्षायांतथैवाश्वचिकि
त्सने ॥ प्रियाश्वसततंमेऽश्वाःकुरुराजयथातव ॥४॥ येमामामंत्रयिष्यंतिविराटनगरेजनाः ॥ तेभ्यएवंप्रवक्ष्यामिविहरिष्याम्यहंयथा ॥५॥ पांडवेनपुरातातअ
श्वेष्वधिकृतःपुरा॥ विराटनगरेछन्नश्चरिष्यामिमहीपते ॥६॥ युधिष्ठिरउवाच॥ सहदेवकथंतस्यसमीपेविहरिष्यसि ॥ किंवात्वंकर्मकुर्वाणःप्रच्छन्नोविहरिष्यसि
॥ ७ ॥ सहदेवउवाच ॥ गोसंख्याताभविष्यामिविराटस्यमहीपतेः ॥ प्रतिषेद्धाचदोग्धाचसंख्यानेकुशलोगवाम् ॥ ८ ॥ तंतिपालइतिख्यातोनाम्नाहंविदितस्त्व
थ ॥ निपुणंचचरिष्यामिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ९ ॥ अहंहिसततंगोषुभवताप्रहितःपुरा ॥ तत्रमेकौशलंसर्वमवबुद्धंविशांपते ॥ १० ॥ लक्षणंचरितंचापिगवांय
च्चापिमंगलम् ॥ तत्सर्वंमेसुविदितमन्यच्चापिमहीपते ॥ ११॥ वृषभानपिजानामिराजन्पूजितलक्षणान् ॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते ॥ १२॥ सोहमे
वंचरिष्यामिप्रीतिरत्रहिमेसदा ॥ नचमांवेत्स्यतेकश्चित्तोषयिष्येचपार्थिवम् ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ इयंहिनःप्रियाभार्याप्राणेभ्योपिगरीयसी ॥ मातेव
परिपाल्याचपूज्याज्येष्ठेवचस्वसा ॥ १४॥ केनस्मद्रौपदीकृष्णाकर्मणाविचरिष्यति ॥ नहिकिंचिद्विजानातिकर्मकर्तुंयथास्त्रियः ॥ १५॥ सुकुमारीचबालाचराज
पुत्रीयशस्विनी॥ पतिव्रतामहाभागाकथंनुविचरिष्यति ॥ १६॥ माल्यगंधानलंकारान्वस्त्राणिविविधानिच॥ एतान्येवाभिजानातियतोजाताहिभामिनी॥ १७॥

गोत्रलाण्यादिभूमिषुइतिमेदिनी स्वसा अंबिकापार्वतीवत्पूज्येत्यर्थः एषतेरुद्रभागःसहस्वस्रांबिकयातंजुषस्वशरद्वाअस्यांबिकास्वसेतिमंत्रब्राह्मणदर्शनात् जायागार्हपत्यःपुत्रोन्वाहार्यपचनइतितस्याअपि
देवनात्वेनसंस्तवात् मातासस्यवती भूमिर्धेनुर्ज्येष्ठास्वसा भवेदित्यप्युदाहरंति॥ १४॥ १५॥ बालानित्यनूतना ॥ १६ ॥ यतोयस्मिन्दिनेजातातत आरभ्यमाल्यादिन्भोगानेववेत्ति नक्लेशानित्यर्थः ॥ १७॥

सैरंध्रीति सीरंप्रतिसीरांतःपटःध्रियतेनयाऽस्यैवेतिसीरंध्रासैवसैरंध्री स्वार्थेतद्धितः अंतःपुरपरिचारिका राजभार्यावा सैरंध्रीपरवेश्मस्थाशिल्पकृत्स्ववशास्त्रियाम् वर्णसंकरसंभूतस्त्रीमहिल्लिकयोरपीतिविश्वः मतल्लिकयोरितिमेदिनीपाठः आद्येमहिल्लिकाराजदाराः द्वितीयेमतल्लिकाःप्रशस्तस्त्रियइति दासीपक्षेअरक्षिताइतिच्छेदः स्ववशाइत्युक्तेः पक्षेरक्षिताइत्येव भुजिष्यापालनीयापालयित्रीच भुजपालनाभ्यवहारयोरित्यस्यरूपम् नैवमन्याःस्त्रियोरूपवतीर्यांतिप्राप्नुवंतिपश्यंतीतरेइत्यर्थः दासीइतिभावः पक्षेनैवंप्रकाशेयांतिसंचरंतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ द्रौपद्याःपरिचारिकेतिराहोःशिरइतिवदभेदेपिभेदोपचारः द्रौप

द्रौपद्युवाच॥ ॥सैरंध्र्योरक्षितालोकेभुजिष्याःसंतिभारत॥ नैवमन्याःस्त्रियोयांतिइतिलोकस्यनिश्चयः॥साहंब्रुवाणासैरंध्रीकुशलाकेशकर्मणि॥१८॥युधिष्ठिरस्यगेहेवैद्रौपद्याःपरिचारिका॥उषितास्मीतिवक्ष्यामिपृष्टाराज्ञाचभारत॥१९॥ आत्मगुप्ताचरिष्यामियन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥२०॥ सुदेष्णांप्रत्युपस्थास्येराजभार्यांयशस्विनीम् ॥ सारक्षिष्यतिमांप्राप्तांमाभूत्तेदुःखमीदृशम्॥ २१॥ युधिष्ठिरउवाच॥ कल्याणंभाषसेकृष्णेकुलेजातासिभामिनि॥ नपापमभिजानासि साध्वीसाधुव्रतेस्थिता॥ २२॥ यथानदुर्हृदःपापाभवंतिसुखिनःपुनः॥ कुर्यास्तत्त्वंहिकल्याणिलक्षयेयुर्नतेतथा॥ २३॥ ॥ इतिविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरादिमंत्रणेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कर्माण्युक्तानियुष्माभिर्यानियानिकरिष्यथ॥ ममचापियथाबुद्धिरुचिताविधिनिश्चयात्॥ १ ॥पुरोहितोयमस्माकमग्निहोत्राणिरक्षतु॥ सूदपौरोगवैःसार्धंद्रुपदस्यनिवेशने॥ २॥ इंद्रसेनमुखाश्चेमेरथानादायकेवलान्॥ यांतुद्वारवतींशीघ्रमितिमेवर्ततेमतिः॥ ३॥ इमाश्चनार्योद्रौपद्याःसर्वाश्चपरिचारिकाः॥ पंचालानेवगच्छंतुसूदपौरोगवैःसह॥ ४॥ सर्वैरपिचवक्तव्यंनप्राज्ञायंतपांडवाः॥ गताह्यस्मानपहायसर्वेद्वैतवनादिति॥ ५॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेन्योन्यमामंत्र्यकर्माण्युक्त्वापृथक्पृथक्॥ धौम्यमामंत्रयामासुःसचतान्मंत्रमब्रवीत्॥६॥ धौम्यउवाच॥ विहितंपांडवाःसर्वंब्राह्मणेषुसुहृत्सुच॥ यानेप्रहरणेचैवतथैवाग्निषुभारत॥७॥ त्वयारक्षाविधातव्याकृष्णायाःफाल्गुनेनच॥ विदितंवोयथासर्वंलोकवृत्तमिदंतव॥८॥ विदितेचापिवक्तव्यंसुहृद्भिरनुरागतः॥ एषधर्मश्चकामश्चअर्थश्चैवसनातनः॥ ९॥

दीरूपायुधिष्ठिरस्यपरिचारिकेत्यर्थः ॥ १९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ ॥ इ० वि० नै० भा० तृतीयोऽध्यायः ॥३ ॥ ४ ॥ कर्माणीति ॥ १॥ अग्निहोत्राणिअग्निहोत्रपात्राण्यरणीसहितानि होमसाधनभूताधेनुर्वा ॥२॥३॥४॥ नप्राज्ञायंतेतियथार्थमेव रहस्येवतैर्मत्स्यदेशेवस्तव्यमितिमंत्रितत्वात् ॥५॥६॥ विहितंशास्त्रोक्तंब्राह्मणादिषुउपस्थितेषुपरिचर्यादिकंपांडवाःसर्वंजानंतीतिशेषः यानेविजययात्रायांप्रहरणे युद्धे यद्यप्येवंतथापिकिंचिद्वक्ष्यामीतिभावः ॥७॥ तदेवाह त्वयेति त्वयायुधिष्ठिरेणइदंलोकवृत्तंप्राकृतजनशीलं अरक्ष्यमाणासुस्त्रीषुसाध्वीष्वपिअन्याय्यकल्पनं अतःकृष्णारक्ष्यैवेत्यर्थः ॥८ ॥ विद्वांसोपिसुहृद्भिःप्रीत्यावश्यंबोधनीयाएवेत्याह विदितेचापीति एवंसौहार्दप्रदर्शनेनधर्मादयोऽनुसृताभवंतीतिभावः ॥ ९॥

हंतेत्यनुकंपायां राजवसतिंराजकुलेवासं तद्विधिमित्यर्थः ॥ १० ॥ दुर्वसंदुःखेनवस्तुंशक्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ दृष्टद्वारःप्रतीहारद्वारानिवेद्यैवराजानंद्रष्टुमिच्छेन्नत्वननुज्ञातइत्यर्थः दिष्टेत्यपिपाठः पाठांतरेरहस्येषुमंत्रकार्येषुनविश्वसेत्संमतोस्मीविवुद्ध्यातत्रनगच्छेत् पुत्रादिष्वपिअविश्वस्ताराजानोमंत्रविप्लवभयात्सद्योमारयेयुरितिभावः तदेवेति परेणसहवैरंमाभूदितिपरासनंनान्विच्छेत् ॥ १३ ॥ यानंपरकीयमितिशेषः ॥ १४ ॥ दुष्टचारिणोदुष्टाश्चाराः यत्रयत्रद्यूतमद्यवेश्यादिस्थानेषुस्वनगरस्थपरकीयचारमंडलेवाआसीनमेनंद्यूतादिप्रियोयंपरैर्भेदितोयमितिशंकेरंस्तत्रनोपविशेत् राजगामिपैशुन्यभयादित्यर्थः ॥ १५ ॥ नानुशिष्यात्इदमित्थंकुर्वितिनाज्ञापयेत् तूष्णींमौनेनकालेपराक्रमसमयेसमभिपूजयेत्स्तुवीत ॥ १६ ॥ स्तुतिरप्यभूतार्थानकर्तव्येत्याह असूयंतीति दूषयंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ येंऽतःपुरचराः

अतोहमपिवक्ष्यामिहेतुमत्रनिबोधत॥ हंतेमांराजवसतिंराजपुत्राब्रवीम्यहम्॥ १०॥ यथाराजकुलंप्राप्यसर्वान्दोषांस्तरिष्यथ॥ दुर्वसंचैवकौरव्यजानताराजवेश्मनि॥ ११॥ अमानितैर्मानितैर्वाअज्ञातैःपरिवत्सरम्॥ ततश्चतुर्दशेवर्षेचरिष्यथयथासुखम्॥ १२॥ दृष्टद्वारोलभेद्द्रष्टुंराजस्वेषुनविश्वसेत्॥ तदेवासनमन्विच्छेद्यत्रनाभिपतेत्परः॥ १३॥ योनयानंनपर्यंकंनपीठंनगजंरथम्॥ आरोहेत्संमतोस्मीतिसराजवसतिंवसेत्॥ १४॥ यत्रयत्रैनमासीनंशंकेरन्दुष्टचारिणः॥ नतत्रोपविशेद्योवैसराजवसतिंवसेत्॥ १५॥ नचानुशिष्याद्राजानमपृच्छंतंकदाचन॥ तूष्णींत्वेनमुपासीतकालेसमभिपूजयेत्॥ १६॥ असूयंतिहिराजानोजनाननृतवादिनः॥ तथैवचावमन्यंतेमंत्रिणंवादिनंमृषा॥ १७॥ नैषांदारेषुकुर्वीतमैत्रींप्राज्ञःकदाचन॥ अंतःपुरचरायेचद्वेष्टियानहिताश्चये॥ १८॥ विदितेचास्यकुर्वीतकार्याणिसुलघून्यपि॥ एवंविचरतोराज्ञिनक्षतिर्जायतेक्वचित्॥ १९॥ गच्छन्नपिपरांभूमिमपृष्टोह्यनियोजितः॥ जात्यंधइवमन्येतमर्यादामनुचिंतयन्॥ २०॥ नहिपुत्रंननप्तारंनभ्रातरमरिंदमाः॥ समतिक्रांतमर्यादंपूजयंतिनराधिपाः॥ २१॥ यत्नाच्चोपचरेदेनमग्निवद्देववत्त्विह॥ अनृतेनोपचीर्णोहिहन्यादेवनसंशयः॥ २२॥ यद्यद्भर्तानुयुंजीततत्तदेवानुवर्तयेत्॥ प्रमादमवलेपंचकोपंचपरिवर्जयेत्॥ २३॥

यांश्चराजाद्वेष्टियेचराज्ञोऽहिताद्वेष्टारस्तैःसर्वैःसहमैत्रींनकुर्यात् ॥ १८॥ राज्ञिराजसन्निधौविचरतोविचारपूर्वकंवसतोनक्षतिर्मानहान्यादिर्जायते ॥ १९ ॥ गच्छन्निति परांउत्कृष्टांभूमिनित्यंगच्छन्आसनार्थंप्राप्नुवन् राज्ञाअपृष्टोऽसंभाषितोऽनियोजितःस्वेस्थानेउपविशेत्यनाज्ञप्तोजात्यंधइवतत्स्थानमपश्यंतमिवात्मानंमन्येत यावद्राजानसंभाषतेनाप्यासनंदिशतितावत्प्रतीक्षेतैवेत्यर्थः ॥ २० ॥ अन्यथादोषमाह नहीति ॥ २१ ॥ यत्नादिति अतिसान्निध्यादग्निरिवराजादहति अवज्ञानादेवइवसर्वंहरतीत्यर्थः अनृतेनकूटकार्षापणादिनाउपचीर्णआराधितःहन्यादेव ॥ २२ ॥ भर्ताराजाअनुयुंजीतआज्ञापयेत्पृच्छेद्वाअनुवर्तयेत्कुर्यात्वदेद्वा प्रमादंअनवधानतां अवलेपंशौर्यादिगर्वम् ॥ २३ ॥

समर्थनासुकार्याकार्यपरीक्षासुहितंपरिणामसुखंप्रियंश्रुतिसुखंचवदेत् उभयोःसमुच्चयासंभवेप्रियादपिहितंभवेत्प्रियंत्यक्त्वापियद्धितंभवेत्तदेववदेन्नतुहितविरोधिप्रियंवदेदित्यर्थः॥ २४ ॥ अस्यसर्वार्थेषु
सर्वेष्वर्थसाधनेषुअनुकूलोयत्नवान्भवेत् नतुप्रातिकूल्यमालस्यंवाकुर्यादित्यर्थः ॥ २५ ॥ पंडितःपरिहासकः पंडितःसिद्धकेकवावितिविश्वः खंडितइतिपाठेविच्छिद्यनसेवेतकिंत्वविच्छेदेनैवसेवेतेत्यर्थः
अप्रमत्तोऽवहितः ॥ २६ ॥ स्वस्थानात्राजदत्तान्नविकंपेतनचलेत् ॥ २७॥ पंडितोविद्यावान्राजानंकथाभीरमयन्पार्श्वेतिष्ठेत् रक्षिणांराजगोप्तॄणांतुस्थानंपृष्ठतः ॥ २८ ॥ शूरेणपंडितेनवापुरस्तात्आ
सनंउपवेशनंनकर्तव्यमित्यर्थः राज्ञांसंदर्शनेसमक्षंप्रवृत्तमपिभक्तवेतनादिदानंअहंपूर्विकयानाकारितःसन्नसंजयेत्स्वीकुर्यात् ॥ २९ ॥ एतत्तुधार्ष्ट्यंदरिद्राणामपिव्यलीकस्थानमप्रियपदंकिमुतराज्ञामि

समर्थनासुसर्वासुहितंचप्रियमेवच ॥ संवर्णयेत्तदेवास्यप्रियादपिहितंभवेत् ॥ २४ ॥ अनुकूलोभवेच्चास्यसर्वार्थेषुकथासुच॥ अप्रियंचाहितंयत्स्यात्तदस्मैना
नुवर्णयेत्॥ २५॥ नाहमस्यप्रियोस्मीतिमत्वासेवेतपंडितः॥ अप्रमत्तश्चसततंहितंकुर्यात्प्रियंचयत्॥२६॥ नास्यानिष्टानिसेवेतनाहितैःसहसंवदेत्॥ स्वस्थाना
न्नविकंपेतसराजवसतिंवसेत्॥२७॥ दक्षिणंवाथवामंवापार्श्वमासीतपंडितः॥ रक्षिणांह्यात्तशस्त्राणांस्थानंपश्चाद्विधीयते॥२८॥ नित्यंहिप्रतिषिद्धंतुपुरस्ता
दासनंमहत्॥ नचसंदर्शनेकिंचित्प्रवृत्तमपिसंजयेत्॥ २९॥ अपिह्येतद्दरिद्राणांव्यलीकस्थानमुत्तमम्॥ नमृषाभिहितंराज्ञांमनुष्येषुप्रकाशयेत्॥३०॥ असू
यंतिहिराजानोनराननृतवादिनः॥ तथैवचावमन्यंतेनरान्पंडितमानिनः॥ ३१ ॥ शूरोस्मीतिनदृप्तःस्याद्बुद्धिमानितिवापुनः॥ प्रियमेवाचरन्राज्ञःप्रियोभवति
भोगवान्॥३२॥ ऐश्वर्यंप्राप्यदुष्प्रापंप्रियंप्राप्यचराजतः॥ अप्रमत्तोभवेद्राज्ञःप्रियेषुचहितेषुच॥३३॥ यस्यकोपोमहाबाधःप्रसादश्चमहाफलः॥ कस्तस्यमन
सापीच्छेदनर्थंप्राज्ञसंमतः॥ ३४ ॥ नचौष्ठौनभुजौजानूनचवाक्यंसमाक्षिपेत् ॥ सदावातंचवाचंचष्ठीवनंचाचरेच्छनैः ॥ ३५॥ हास्यवस्तुषुचान्यस्यवर्तमाने
षुकेषुचित् ॥ नातिगाढंप्रहृष्येतनचाप्युन्मत्तवद्धसेत्॥३६॥ नचातिधैर्येणचरेद्गुरुतांहिव्रजेत्ततः॥ स्मितंतुमृदुपूर्वेणदर्शयेतप्रसादजम्॥ ३७॥

तिभावः उत्तमंपरमं नेति राज्ञोदितमनृतंबहिर्नप्रकाशयेत् ॥३०॥ हियस्मात्अनृतवादिनोनृपान्हियतोन्येराजानोऽसूयंतिदोषवत्त्वेनकीर्तयंति तस्मात्स्वामिनोऽकीर्तिकरंनवदेदित्यर्थः अवमन्यंतेराजान
इतिशेषः ॥ ३१ ॥ प्रियोभोगवांश्चभवतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ नचेति क्रोधचापलयोःसूचकमोष्ठादीनांसमाक्षेपंप्रचालनंनकुर्यादित्यर्थः वातंमुखजंअधस्तनंवाशनैरितरेणाज्ञातंयथाभवेत्त
थाकुर्यादित्यर्थः ॥ ३५ ॥ हास्येति अन्यस्यराजसेवकस्यहास्यवस्तुषुहास्यास्पदेषुअयथास्थितेषुउष्णीषादिषुवर्तमानेषुनिमित्तेषुतदीयवैकल्येनातिगाढंनप्रहृष्येत्नापिहसेत् तावतैवराजानएनंक्षुद्रंमन्यं
तइतिभावः नचैवंभूतेनिमित्तेसतिधैर्येणकाष्ठवत्स्थेयमित्याह नातीति ॥३६ ॥ गुरुतांजडताम् किमप्ययंनजानातीतिवदेयुरितिभावः अतएवस्मितंमृदुपूर्वंकिंचिद्दर्शयेदेव ॥ ३७ ॥

नहर्पयेत्हृष्येत् असंमूढःसेवायांएकाग्रः ॥ ३८ ॥ राजातदाश्रिताश्चस्तोतव्याएवेत्याह राजानमिति संवर्तयतीतिपाठेऽनुसरति तिष्ठतेप्रकाशते ॥ ३९ ॥ ननिर्वदतिर्निंनदति दंडितोप्यमात्यःपुनरभ्युदयका
मोराजानंनर्निंदेदित्यर्थः ॥ ४० ॥ योराज्ञोविषयेभवेत्देशेवसेत् योवाराज्ञउपजीवीसराज्ञोगुणवादीश्यादितिसंबंधः ॥ ४१ ॥ बलाद्धठात्भोक्तुंकुटिलीकर्तुंयेनकेनचिद्व्याजेनलोकान्दंडयेतिशिक्षयन्यः
प्रार्थयेत्सराज्ञःप्रियोपिबहुजनविरोधात्चिरंस्थानंपदंनतिष्ठेत्नाधितिष्ठेत् अवश्यंपदच्युतोभवेदित्यर्थः भोक्तुमितिभुजकौटिल्येइत्यस्यरूपम् ॥ ४२ ॥श्रेयइति राज्ञःसकाशादात्मनःस्वस्यश्रेयोधनमानादि
लाभंदृष्ट्वापरंअन्यंसदासर्वदाराज्ञासार्धंनसंवदेन्नसंवादयेत् किंतुमहाराजोनभवादृशान्मंत्रेलक्षयतीत्येवलोकेपरंदर्शयेत् योग्यभूमिषुयुद्धेपरराष्ट्रिकैःसहसंलापेवाराजानंविशेषयेत्राज्ञोपेक्षयास्वीयंशौर्यं

लाभेनहर्पयेद्यस्तुनव्यथेद्योऽवमानितः ॥ असंमूढश्चयोनित्यंसराजवसतिंवसेत् ॥ ३८ ॥ राजानंराजपुत्रंवासंवर्णयतियःसदा ॥ अमात्यःपंडितोभूत्वासचिरं
तिष्ठतेप्रियः॥३९॥प्रगृहीतश्चयोऽमात्योनिगृहीतस्त्वकारणैः ॥ ननिर्वदतिराजानंलभतेसंपदंपुनः ॥ ४० ॥ प्रत्यक्षंचपरोक्षंचगुणवादीविचक्षणः ॥ उपजीवीभ
वेद्राज्ञोविपयेयोपिवाभवेत् ॥ ४१ ॥ अमात्योहिबलाद्भोक्तुंराजानंप्रार्थयेतयः॥ नसतिष्ठेच्चिरंस्थानंगच्छेच्चप्राणसंशयम्॥४२॥ श्रेयःसदात्मनोदृष्ट्वापरंराज्ञा
नसंवदेत् ॥ विशेपयेच्चराजानंयोग्यभूमिपुसर्वदा ॥ ४३ ॥ अम्लानोबलवान्शूरश्छायेवानुगतःसदा ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतःसराजवसतिंवसेत् ॥ ४४ ॥ अन्य
स्मिन्प्रेष्यमाणेतुपुरस्ताद्यःसमुत्पतेत् ॥ अहंकिंकरवाणीतिसराजवसतिंवसेत् ॥ ४५॥ आंतरेचैवबाह्येचराज्ञायश्चाथसर्वदा॥आदिष्टोनैवकंपेतसराजवसतिं
वसेत् ॥ ४६ ॥ योवैगृहेभ्यःप्रवसन्प्रियाणांनानुसंस्मरेत् ॥ दुःखेनसुखमन्विच्छेत्सराजवसतिंवसेत् ॥ ४७ ॥ समवेषंनकुर्वीतनोच्चैःसन्निहितोवसेत् ॥ नमंत्रं
बहुधाकुर्यादेवंराज्ञःप्रियोभवेत् ॥ ४८ ॥ नकर्माणिनियुक्तःसन्धनंकिंचिदपिस्पृशेत् ॥ प्राप्नोतिहिहरन्द्रव्यंबंधनंयदिवावधम् ॥ ४९ ॥ यानंवस्त्रमलंकारंयच्चा
न्यत्संप्रयच्छति ॥ तदेवधारयेन्नित्यमेवंप्रियतरोभवेत् ॥ ५० ॥

यौक्तिकत्वंवाऽधिकंदर्शयेत् तेनराजाप्रीयतइतिभावः ॥ ४३॥ अम्लानःउत्साही बलवान्धीबलयुक्तः मृदुःअनिष्ठुरः दांतोजितेंद्रियःसुशिक्षितोवा ॥ ४४ ॥ अन्यस्मिन्पुंसिकस्यचित्कार्यस्यार्थेप्रेष्य
माणेएहिइदंकुर्वित्युच्यमानेसतियस्तदागमनात्पूर्वंसमुत्पतेत्तत्कार्यंकर्तुंसशीघ्रकारीराजवसतिंवसेत् ॥ ४५ ॥ आंतरेधनदारसंरक्षणादौ बाह्येसामंतजयेआदिष्टआज्ञप्तोनैवकंपेतनैवसंशयंभयंवाकुर्यात् अ
निःसंशयोऽनिर्भयश्चतत्कार्यंकुर्यादेवेत्यर्थः ॥ ४६ ॥ प्रियाणांप्रियाणिस्त्रीपुत्रान्नपानादिसुखानि दुःखेनप्रवासादिना ॥ ४७ ॥ समवेषंवस्त्रालंकारादिकंराज्ञासमानंनकुर्यात् उच्चैःअतिशयेन बहुधाबहुप्र
कारंनकुर्यात्नभियादित्यर्थः ॥ ४८ ॥ धनंउत्कोचादिनाप्राप्तंकिंचिदपिअत्यल्पमपिनस्पृशेत् ॥ ४९ ॥ यत्संप्रयच्छतिराजातदेवराजदत्तंयानादिकंधारयेत्नतुतदन्यस्मैदद्यादित्यर्थः ॥ ५० ॥

संयम्यनिगृह्य इमंत्रयोदशंसंवत्सरंहेतातयुधिष्ठिरयूयंसर्वेतथाशीलाःयथोक्तसद्वृत्ताःसंतोबुभूषतऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छत अथअनंतरंस्वविषयंस्वदेशंप्राप्ययथाकामंयथेष्टंकरिष्यथक्रीडामितिशेषः॥५१॥५२॥
अनंतरंअनुपदंकार्यंशांतिकंपौष्टिकंच अस्यअज्ञातवासदुःखस्यतारणाय प्रस्थानायशत्रून्प्रतियोद्धुंगमनायजयायचयत्कर्मप्रभवतितत्कर्तुमर्हसि ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ समिध्यउद्दीप्य समृद्धिर्जनाभिसंपत्तिः
वृद्धिर्युद्धेविशेषः लाभोराज्यस्य लब्धायाअपिपृथिव्याविजयायवशीकरणाय ॥ ५५ ॥ षड्द्रौपद्यासहिताः ॥ ५६ ॥५७॥ ५८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैल० भारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

एवंसंयम्यचित्तानियततःपांडुनंदनाः॥ संवत्सरमिमंताततथाशीलाबुभूषत॥ अथस्वविषयंप्राप्ययथाकामंकरिष्यथ॥५१॥ युधिष्ठिरउवाच॥ अनुशिष्टाःस्म
भद्रंतेनैतद्वक्तास्तिकश्चन॥ कुंतीमृतेमातरंनोविदुरंवामहामतिम्॥ ५२॥ यदेवानंतरंकार्यंतद्भवान्कर्तुमर्हति॥तारणायास्यदुःखस्यप्रस्थानायजयायच॥५३॥
वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तस्ततोराज्ञाधौम्योथद्विजसत्तमः॥ अकरोद्विधिवत्सर्वंप्रस्थानेयद्विधीयते॥ ५४॥ तेषांसमिध्यतानग्नीन्मंत्रवच्चजुहावसः॥ समृद्धि
वृद्धिलाभायपृथिवीविजयायच॥ ५५॥ अग्नीन्प्रदक्षिणीकृत्यब्राह्मणांश्चतपोधनान्॥ याज्ञसेनींपुरस्कृत्यषडेवाथप्रवव्रजुः॥ ५६ ॥ गतेषुतेषुवीरेषुधौम्योथ
जपतांवरः ॥ अग्निहोत्राण्युपादायपंचालानभ्यगच्छत॥ ५७ ॥इंद्रसेनादयश्चैवयथोक्ताःप्राप्ययादवान् ॥रथानश्वांश्चरक्षंतःसुखमूषुःसुसंवृताः ॥ ५८ ॥
इतिविराटपर्वणि पांड० धौम्योपदेशेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥ वैशंपायनउवाच॥ तेवीराबद्धनिस्त्रिंशास्तथाबद्धकलापिनः॥ बद्धगोधांगुलित्राणाःकालिंदीमभि
तोययुः॥ १ ॥ ततस्तेदक्षिणंतीरमन्वगच्छन्पदातयः॥ निवृत्तवनवासाहिस्वराष्ट्रंप्रेप्सवस्तदा ॥ वसंतोगिरिदुर्गेषुवनदुर्गेषुधन्विनः॥ २॥ विध्यंतोमृगजातानि
महेष्वासामहाबलाः॥ उत्तरेणदशार्णांस्तेपंचालान्दक्षिणेनच॥ ३॥ अंतरेणयकृल्लोमान्शूरसेनांश्चपांडवाः॥लुब्धाब्रुवाणामत्स्यस्यविषयंप्राविशन्वनात्॥
॥ ४॥ धन्विनोबद्धनिस्त्रिंशाविवर्णाःश्मश्रुधारिणः॥ ततोजनपदंप्राप्यकृष्णाराजानमब्रवीत्॥ ५॥ पश्यैकपद्योदृश्यंतेक्षेत्राणिविविधानिच ॥ व्यक्तंदूरेविरा
टस्यराजधानीभविष्यति॥वसामेहापरांरात्रिंबलवान्मेपरिश्रमः॥६॥युधिष्ठिरउवाच॥ धनंजयसमुद्यम्यपांचालींवहभारत॥राजधान्यांनिवत्स्यामोविमुक्ता
श्चवनादितः॥७॥वैशंपायनउवाच॥ तामादायार्जुनस्तूर्णंद्रौपदींगजराडिव॥ संप्राप्यनगराभ्यासमवतारयदर्जुनः॥८॥ तेवीराइति निस्त्रिंशाःखड्गः कलापिनस्तूणवंतः

ततायुधेतिपाठेसज्जीकृतधनुषः ततायुधाश्चतेकलापिनश्चेतिविग्रहः बद्धंगोधातलंज्याघातवारणाख्यंअंगुलित्राणंचयैस्तेबद्धगोधांगुलित्राणाः गोधातलनिहाकयोरितिमेदिनी ॥१॥२॥ ३॥ अंतरेणमध्यतः
मत्स्यस्यैवराज्ञोलुब्धाव्याधाःस्मइतिब्रुवाणाः पक्षेराज्याकांक्षिणः लुब्धआकांक्षिणिव्याधेइतिमेदिनी विषयंमत्स्यस्यैवदेशं लुब्धत्वाभिनयार्थंविवर्णाः॥४॥५॥एकपद्यःक्षेत्रगामिनःक्षुद्रमार्गाः॥६॥७॥८॥

॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ कूटेइवकूटेउच्चप्रदेशे मायादिशृंगयोःकूटमितिमेदिनी दुरारोहाश्मशानस्थत्वात्॥ १३॥ १४॥ उत्पथेमार्गाद्बहिर्भूते॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ संपन्नबलानांदेवा
राधनप्राप्तबलानामसुरादीनामपिसूदनम्॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ सैंधवंजयद्रथम्॥ २३॥ २४॥ संक्रंदनःशत्रूणामाक्रंदनकरः॥ २५॥ अपज्यंज्यारहितम्॥ २६॥ विपाठान्बाणविशेषान्तादृ

सराजधानींसंप्राप्यकौंतेयोर्जुनमब्रवीत्॥ क्वायुधानिसमासज्यप्रवेक्ष्यामःपुरंवयम्॥ ९॥ सायुधाश्चप्रवेक्ष्यामोवयंतातपुरंयदि॥ समुद्वेगंजनस्यास्यकरिष्या
मोनसंशयः॥ १०॥ गांडीवंचमहद्गाढंलोकेचविदितंनृणाम्॥तच्चेदायुधमादायगच्छामोनगरंवयम्॥क्षिप्रमस्मान्विजानीयुर्मनुष्यानात्रसंशयः॥ ११॥ ततो
द्वादशवर्षाणिप्रवेष्टव्यंवनेपुनः॥ एकस्मिन्नपिविज्ञातेप्रतिज्ञातंहिनस्तथा॥ १२॥ अर्जुनउवाच॥ इयंकूटेमनुष्येंद्रगहनामहतीशमी॥ भीमशाखादुरारोहाश्म
शानस्यसमीपतः॥ १३॥ नचापिविद्यतेकश्चिन्मनुष्यइतिमेमतिः॥ योस्मान्निदधतोद्रष्टाभवेच्छस्त्राणिपांडवाः॥ १४॥ उत्पथेहिवनेजाताम्मृगव्यालनिषेवि
ते॥ समीपेचश्मशानस्यगहनस्यविशेषतः॥ १५॥ समाधायायुधंशम्यांगच्छामोनगरंप्रति॥ एवमत्रयथायोगंविहरिष्यामभारत॥ १६॥ वैशंपायनउवाच
एवमुक्त्वासराजानंधर्मराजंयुधिष्ठिरम्॥प्रचक्रमेनिधानायशस्त्राणांभरतर्षभ॥ १७॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोऽजयत्॥ स्फीतान्जनपदांश्चान्यानज
यत्कुरुपुंगवः॥ १८॥ तदुदारंमहाघोषंसंपन्नबलसूदनम्॥ अपज्यमकरोत्पार्थोगांडीवंसुभयंकरम्॥ १९॥ येनवीरःकुरुक्षेत्रमभ्यरक्षत्परंतपः॥ अमुंचद्धनुषस्त
स्यज्यामक्षय्यांयुधिष्ठिरः॥ २०॥ पांचालान्येनसंग्रामेभीमसेनोजयत्प्रभुः॥ प्रत्यषेधद्बहूनेकःसपत्नांश्चैवदिग्जये॥ २१॥ निशम्ययस्यविस्फारंव्यद्रवंतरणा
त्परे॥ पर्वतस्येवदीर्णस्यविस्फोटमशनेरिव॥ २२॥ सैंधवंयेनराजानंपर्यामृषितवानथ॥ ज्यापाशंधनुषस्तस्यभीमसेनोवतारयत्॥ २३॥ अजयत्पश्चिमामा
शांधनुपायेनपांडवः॥ माद्रीपुत्रोमहाबाहुस्ताम्रास्योमितभाषिता॥ २४॥ तस्यमौर्वीमपाकर्षच्छूरःसंक्रंदनोयुधि॥ कुलेनास्तिसमोरूपेयस्येतिनकुलःस्मृतः॥
॥ २५॥ दक्षिणांदक्षिणाचारोदिशंयेनाजयत्प्रभुः॥ अपज्यमकरोद्वीरःसहदेवस्तदायुधम्॥ २६॥ खड्गांश्चदीप्तान्दीर्घांश्चकलापांश्चमहाधनान्॥ विपाठान्क्षुर
धारांश्चधनुर्भिर्निदधुःसह॥ २७॥ वैशंपायनउवाच॥ अथान्वशासन्नकुलंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥आरुह्येमांशमींवीरधनूंष्येतानिनिक्षिप॥ २८॥ तामुपारुह्यन
कुलोधनुंषिनिदधेस्वयम्॥ यानितस्यावकाशानिदिव्यरूपाण्यमन्यत॥ २९॥

शान्क्षुरधारांश्च॥ २७॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान्॥ २८॥ तस्याःशम्याःवकाशानि भागुरिमतेनअल्लोपः अवकाशाख्यानिसुषिरस्थानानि॥ २९॥

वर्षतिमेघःतिरोवर्षाणिअसंमुखानिवर्षाणिदृष्टिःयत्रापश्यततत्रपर्यबंधतपर्यबध्नात्॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूतिकंअमंगलं अशीत्यधिकशतवर्षानोऽस्माकंइयमितिशवनिर्देशः पक्षेशमीआयुधरक्षकत्वात्मातेवा
स्माकमित्यभिसंधिः ॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयंक्षत्रधर्मोयंयदायुधसंगोपनमितिगूढआशयः पक्षेअयंमातुर्वृक्षेबंधनाख्यः ॥३३॥३४॥३५॥ वत्स्यंतोवस्तुमिच्छंतः ॥३६॥ इतिविराट० नैलकं० भारतभावदीपे
पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ गच्छमानःगच्छन्दुर्गांदुर्गमसंकटतारिणीम् ॥१॥ नारायणेनदत्तायेवराः उमेतिभद्रकालीतिदेवास्त्वांपूजयिष्यंतीत्येवमादयोविष्णुपुराणादौश्रुतास्तप्रियां मंगल्यांमंगलप्रदाम्॥२॥

यत्रचापश्यतसवैतिरोवर्षाणिवर्षति ॥ तत्रतानिदृढैःपाशैःसुगाढंपर्यबंधत ॥३०॥ शरीरंचमृतस्यैकंसमबध्नंतपांडवाः॥ विवर्जयिष्यंतिनरादूरादेवशमीमिमा
म्॥ ३१ ॥ आबद्धंशवमत्रेतिगंधमाघ्रायपूतिकम् ॥ अशीतिशतवर्षेयंमातानइतिवादिनः॥ ३२ ॥ कुलधर्मोयमस्माकंपूर्वैराचरितोपिवा ॥ समासज्याथवृ
क्षेस्मिन्नितिवैव्याहरंतिते॥ ३३॥ आगोपालाविपालेभ्यआचक्षाणाःपरंतपाः॥ आजग्मुर्नगराभ्याशंपार्थाःशत्रुनिबर्हणाः॥३४॥ जयोजयंतोविजयोजय
त्सेनोजयद्बलः॥ इतिगुह्यानिनामानिचक्रेतेषांयुधिष्ठिरः॥ ३५ ॥ ततोयथाप्रतिज्ञाभिःप्राविशन्नगरंमहत्॥ अज्ञातचर्यांवत्स्यंतोराष्ट्रेवर्षंत्रयोदशम्॥३६॥
इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिपुरप्रवेशेअस्त्रसंस्थापनेपंचमोऽध्यायः॥ ५॥ ॥६॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ विराटनगरंरम्यंगच्छमानोयु
धिष्ठिरः॥ अस्तुवन्मनसादेवींदुर्गांत्रिभुवनेश्वरीम्॥ १॥ यशोदागर्भसंभूतांनारायणवरप्रियाम्॥ नंदगोपकुलेजातांमंगल्यांकुलवर्धिनीम्॥ २॥ कंसविद्रावण
करीमसुराणांक्षयंकरीम् ॥ शिलातटविनिक्षिप्तामाकाशंप्रतिगामिनीम्॥३॥ वासुदेवस्यभगिनींदिव्यमाल्यविभूषिताम्॥ दिव्यांबरधरांदेवींखड्गखेटकधारि
णीम्॥४॥ भारावतरणेपुण्येयेस्मरंतिसदाशिवाम्॥ तान्वैतारयतेपापात्पंकेगामिवदुर्बलाम्॥५॥ स्तोतुंप्रचक्रमेभूयोविविधैःस्तोत्रसंभवैः॥ आमंत्र्यदर्शनाकां
क्षीराजादेवींसहानुजः॥ ६ ॥ नमोस्तुवरदेकृष्णेकुमारिब्रह्मचारिणि ॥ बालार्कसदृशाकारेपूर्णचंद्रनिभानने॥७॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेपीनश्रोणिपयोधरे॥ मयूरपि
च्छवलयेकेयूरांगदधारिणि॥ भासिदेवियथापद्मानारायणपरिग्रहः॥८॥ स्वरूपंब्रह्मचर्यंचविशदंतवखेचरि॥ कृष्णच्छविसमाकृष्णासंकर्षणसमानना॥९॥

शिलातटेकंसेनैवविनिक्षिप्तासतीआकाशंगताताम् ॥ ३ ॥ खेटकंचर्म ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्तोत्रार्थमेवसंभवउद्भवोयेषांनाम्नांवरदेइत्यादीनांतैःआमंत्र्यसंबोध्यस्तोतुंप्रचक्रमेइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ६ ॥ कृष्णेकृष्ण
स्वरूपे ॥ ७ ॥ चतुर्भुजेचतुर्वक्त्रेइतिविष्णुब्रह्मरूपत्वमुक्तं मयूरपिच्छाभानिइंद्रनीलादिमणिखचितानिवलयानियस्यास्तथाविधे पद्मालक्ष्मीःअतएवनारायणपरिग्रहोविष्णुकांता ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्यमित्य
नन्यगामित्वंदर्शितम् तेनलौकिकलक्ष्मीतोव्यावृत्तिः कृष्णच्छविर्नीलमेघस्तेनसमा कृष्णाकृष्णवर्णा ॥ ९ ॥

अष्टभुजामाह विभ्रतीति विपुलौवराभयप्रदत्वेनऊर्जितौद्वौबाहू ततएकःपात्रीपात्रवान् पंकजीपंकजवान् घंटीघंटावान्पंचमः ॥ १०॥ पाशंधनुर्महाचक्रंचबिभ्रतीतिपूर्वेणान्वयः एतान्येवविविधान्यायुधानि कुंडलपूर्णौयौद्वौकर्णौताभ्यांविराजिता ॥ ११ ॥ केशवंधेनकवरीरूपेण ॥ १२ ॥ वेणींवर्णयति भुजंगेति भुजंगाभोगवासेनसर्पशरीराकारेण वासोवासनातेनतदाकारउपलक्ष्यते कटिसूत्रेणसह

विभ्रतीविपुलौबाहूशक्रध्वजसमुच्छ्रयौ ॥ पात्रीचपंकजीघंटीस्त्रीविशुद्धाचयाभुवि ॥ १०॥ पाशंधनुर्महाचक्रंविविधान्यायुधानिच ॥ कुंडलाभ्यांसुपूर्णाभ्यां
कर्णाभ्यांचविभूषिता ॥ ११ ॥ चंद्रविस्पर्धिनादेविमुखेनत्वंविराजसे ॥ मुकुटेनविचित्रेणकेशवंधेनशोभिना ॥ १२ ॥ भुजंगाभोगवासेनश्रोणिसूत्रेणराजता ॥
विभ्राजसेचावद्धेनभोगेनेवेहमंदरः ॥ १३ ॥ ध्वजेनशिखिपिच्छानामुच्छ्रितेनविराजसे ॥ कौमारंव्रतमास्थायत्रिदिवंपावितंत्वया ॥ १४ ॥ तेनत्वंस्तूयसे
देवित्रिदशैःपूज्यसेपिच ॥ त्रैलोक्यरक्षणार्थायमहिषासुरनाशिनि ॥ प्रसन्नामेसुरश्रेष्ठेदयांकुरुशिवाभव ॥ १५ ॥ जयात्वंविजयाचैवसंग्रामेचजयप्रदा ॥
ममापिविजयंदेहिवरदात्वंचसांप्रतम् ॥ १६ ॥ विंध्येचैवनगश्रेष्ठेतवस्थानंहिशाश्वतम् ॥ कालिकालिमहाकालिसीधुमांसपशुप्रिये ॥ १७ ॥ कृतानुयात्राभूतैस्त्वं
वरदाकामचारिणि ॥ भारावतारेयेचत्वांसंस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ १८ ॥ प्रणमंतिचयेत्वांहिप्रभातेतुनराभुवि ॥ नतेषांदुर्लभंकिंचित्पुत्रतोधनतोपिवा ॥ १९ ॥
दुर्गात्तारयसेदुर्गेतत्त्वंदुर्गास्मृताजनैः ॥ कांतारेष्ववसन्नानांमग्नानांचमहार्णवे ॥ २० ॥ दस्युभिर्वानिरुद्धानांत्वंगतिःपरमानृणाम् ॥ जलप्रतरणेचैवकांतारेष्वटवीषु
च ॥ २१ ॥ येस्मरंतिमहादेविनचसीदंतितेनराः ॥ त्वंकीर्तिःश्रीर्धृतिःसिद्धिर्ह्रीर्विद्यासंततिर्मतिः ॥ २२ ॥ संध्यारात्रिःप्रभानिद्राज्योत्स्नाकांतिःक्षमादया ॥
नृणांचवंधनंमोहंपुत्रनाशंधनक्षयम् ॥ २३ ॥ व्याधिंमृत्युंभयंचैवपूजितानाशयिष्यसि ॥ सोहंराज्यात्परिभ्रष्टःशरणंत्वांप्रपन्नवान् ॥ २४ ॥ प्रणतश्चयथामूर्ध्ना
तवदेविसुरेश्वरि ॥ त्राहिमांपद्मपत्राक्षिसत्येसत्याभवस्वनः ॥ २५ ॥ शरणंभवमेदुर्गेशरण्येभक्तवत्सले ॥ एवंस्तुताहिसादेवीदर्शयामासपांडवम् ॥ २६ ॥ उपगम्यतु
राजानमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ॥ देव्युवाच ॥ ॥ शृणुराजन्महाबाहोमदीयंवचनंप्रभो ॥ २७ ॥ भविष्यत्यचिरादेवसंग्रामेविजयस्तव ॥ ममप्रसादान्निर्जित्य
हत्वाकौरववाहिनीम् ॥ २८ ॥ राज्यंनिष्कंटकंकृत्वाभोक्ष्यसेमेदिनींपुनः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रीतिंप्राप्स्यसिपुष्कलाम् ॥ २९ ॥

राजताशोभमानेन कटिसूत्रोपरिलंबमानयावेण्येत्यर्थः भोगेनभुजंगफणयातद्वताभुजंगेनेत्यर्थः भोगिनेवेतियुक्तःपाठः ॥ १३ ॥ १४ ॥ शिवाकल्याणरूपा ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ कृतानुयात्रानित्यमनुसृता भूतैर्ब्रह्माद्यैःप्राचीनैः ॥ १८ ॥ १९ ॥ कांतारेमहारण्ये ॥ २० ॥ कांतारेदुर्गममार्गे ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

संकीर्तयिष्यंतिमामितिशेषः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणि नैल० भारतंभावदीपे दुर्गास्तवःषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैदूर्यरूपान्कांचनांश्चशारीन् इदं
श्वेतरक्तशारीणांशारिफलकस्यचोपलक्षणम् अक्षान्पाशांश्चवाससाप्रतिमुच्यबद्ध्वाकक्षेपरिगृह्यआव्रजदितिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नचिरेणशीघ्रमेव ॥ ४ ॥ विशोवैश्यान् ॥ ५ ॥ नतुद्विजोयम् द्विजवे

मत्प्रसादाच्चतेसौख्यमारोग्यंचभविष्यति॥ येचसंकीर्तयिष्यंतिलोकेविगतकल्मषाः॥३०॥ तेषांतुष्टाप्रदास्यामिराज्यमायुर्वपुःसुतम्॥ प्रवासेनगरेचापिसंग्रा
मेशत्रुसंकटे॥ ३१॥ अटव्यांदुर्गकांतारेसागरेगहनेगिरौ॥ येस्मरिष्यंतिमांराजन्यथाहंभवतास्मृता॥ ३२॥ नतेषांदुर्लभंकिंचिदस्मिँल्लोकेभविष्यति॥ इदंस्तो
त्रवरंभक्त्याशृणुयाद्वापठेतवा॥ ३३॥ तस्यसर्वाणिकार्याणिसिद्धिंयास्यंतिपांडवाः॥ मत्प्रसादाच्चवःसर्वान्विराटनगरेस्थितान्॥ ३४॥ नप्रज्ञास्यंतिकुरवो
नरावातन्निवासिनः॥ इत्युक्त्वावरदादेवीयुधिष्ठिरमरिंदमम्॥ रक्षांकृत्वाचपांडूनांतत्रैवांतरधीयत॥३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्व
णिदुर्गास्तवेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोविराटंप्रथमंयुधिष्ठिरोराजासभायामुपविष्टमाव्रजत्॥ वैदूर्यरूपान्प्रतिमुच्यकांचनानक्षान्सक
क्षेपरिगृह्यवाससा॥ १॥ नराधिपोराष्ट्रपतिंयशस्विनंमहायशाःकौरववंशवर्धनः॥ महानुभावोनरराजसत्कृतोदुरासदस्तीक्ष्णविषोयथोरगः॥ २॥ बलेनरूपे
णनरर्षभोमहानपूर्वरूपेणयथामरस्तथा॥ महाभ्रजालैरिवसंवृतोरविर्यथानलोभस्मवृतश्चवीर्यवान्॥ ३॥ तमापतंतंप्रसमीक्ष्यपांडवंविराटराडिंदुमिवाभ्र
संवृतम्॥ समागतंपूर्णशशिप्रभाननंमहानुभावंनचिरेणदृष्टवान्॥४॥ मंत्रिद्विजान्सूतमुखान्विशस्तथायेचापिकेचित्परितःसमासते॥पप्रच्छकोयंप्रथमंस
मेयिवान्नृपोपमोयंसमवेक्षतेसभाम्॥५॥नतुद्विजोयंभवितानरोत्तमःपतिःपृथिव्याइतिमेमनोगतम्॥नचास्यदासोनरथोनकुंजरःसमीपतोभ्राजतिचायमिं
द्रवत्॥ ६॥शरीरलिंगैरुपसूचितोह्ययंमूर्धाभिषिक्तइतिमेमनोगतम्॥ समीपमायातिचमेगतव्यथोयथागजस्तामरसींमदोत्कटः॥ ७॥ वितर्कयंतंतुनरर्षभ
स्तथायुधिष्ठिरोभ्येत्यविराटमब्रवीत्॥ सम्राड्विजानात्विहजीवनार्थिनंविनष्टसर्वस्वमुपागतंद्विजम्॥ ८॥ इहाहमिच्छामितवानघांतिकेवस्तुंयथाकामचरस्त
थाविभो॥ तमब्रवीत्स्वागतमित्यनंतरंराजाप्रहृष्टःप्रतिसंगृहाणच॥ ९॥ तंराजसिंहंप्रतिगृह्यराजाप्रीत्यात्मनाचैवमिदंबभाषे॥ कामेनताताभिवदाम्यहंत्वां
कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतः॥ १०॥

षोपिराजैवभविष्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ शरीरलिंगैः आजानुबाहुत्वादिभिः
तामरसींपद्मिनीम् एतेनस्वाभिभवशंकादर्शिता ॥ ७ ॥ द्विजंत्रैवर्णिकत्वात् ॥ ८ ॥ कामचरःत्वदिच्छानुवर्ती प्रीत्यात्मनाप्रीतिमतामनसाकामेनरागेणतातेतिश्रेष्ठत्वात्संबोधयति ॥ १० ॥

शिल्पंकौशलंकिंविषयंतवत्वयाकृतंसंपादितम् ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरस्स्येतिलोके पक्षेयुधिष्ठिरोहंतवसखास्यासंभूयासमितिसंबंधः अस्तेराशीर्लिङिच्छांदसआर्धधातुकत्वाभावः तेनभूभावःश्नसोरित्यल्लोपाभावश्चनभवतः सलोपाभावोपिछांदसः युधिष्ठिरस्स्याहमहंसखेतिपाठेपियुधिष्ठिरोहंममसखास्याःभवेतिसंबंधः हमितितुपादपूरणार्थोनिपातः पक्षे अहमहमितिद्विरुक्तिःसार्वभौमोऽपरसेवांचिकीर्षामीतिंचितयावैचित्यसूचिका वैयाघ्रपद्यःव्याघ्रपाद्गोत्रेभवः व्याघ्रइवपततीतिव्याघ्रपाद्यमस्तस्यकुलेजातोवैयाघ्रपद्यः गर्गादित्वाद्यञ् यद्वा वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतेनपरिवृतोरथोपिवैयाघ्रःसएवपद्यंपादक्रमणीयंवाहनमस्येतिवैयाघ्रपद्यः परिवृतोरथइत्यधिकृत्यद्वैपवैयाघ्रादित्यञ् विप्रःविशेषेणप्रातिपूरयतिब्राह्मणादीन्धनादिभिरितिविप्रः धर्मसूनुत्वाद्वाविप्रोहंब्राह्मणइतिपाठेतुब्रह्मविदितिमुख्यएवार्थोग्रहीतुंश

गोत्रंचनामापिचशंसतत्त्वतःकिंचापिशिल्पंतवविद्यतेकृतम् ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरस्स्यासमहंपुरासखावैयाघ्रपद्यःपुनरस्मिविप्रः ॥ अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलोस्मिदेविनांकंकेतिनाम्नास्मिविराटविश्रुतः ॥ १२ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ ददामितेहंतवरंयमिच्छसिप्रशाधिमत्स्यान्वशगोह्यहंतव ॥ प्रियाश्चधूर्तामम देविनःसदाभवांश्चदेवोपमराज्यमर्हति ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ प्राप्तोविवादःप्रथमंविशांपतेनविद्यतेकंचनमत्स्यहीनतः ॥ नमेजितःकश्चनधारयेद्धनंवरोममैषोस्तुतवप्रसादजः ॥ १४ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ ॥ हन्यामवध्यंयदितेऽप्रियंचरेत्प्रव्राजयेयंविषयाद्द्विजांस्तथा ॥ शृण्वंतुमेजानपदाःसमागताःकंकोयथाहंविषयेप्रभुस्तथा ॥ १५ ॥ समानयानोभवितासिमेसखाप्रभूतवस्त्रोबहुपानभोजनः ॥ पश्येस्त्वमंतश्चबहिश्चसर्वदाकृतंचतेद्वारमपावृतंमया ॥ १६ ॥ येत्वानुवादेऽयुरवृत्तिकर्शिताब्रूयाश्चतेषांवचनेनमांसदा ॥ दास्यामिसर्वंतदहंनसंशयोनतेभयंविद्यतिसन्निधौमम ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसलब्ध्वातुवरंसमागमंविराटराजेननरर्षभस्तदा ॥ उवासधीरःपरमार्चितःसुखीनचापिकश्चिच्चरितंबुबोधतत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणि पांडवप्रवेशपर्वणियुधिष्ठिरप्रवेशोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

स्यःकंकइतिकृतांतनामेतिप्रागेवोक्तम् अक्षान्प्रयोक्तुंकुशलः बृहदश्वशिष्यत्वात् ॥ १२ ॥ देविनःदेवनशीलाः ॥ १३ ॥ प्राप्तोविवादइति द्यूतिनांमध्येइतिशेषः द्यूतकृतांमध्येहीनतःहीनात्पराजितात्यंकंचकमपिप्रथमंराजानंराजपुत्रंवामुख्यंजयवंतम् प्रथमशब्दोत्रश्रेष्ठवाची तंप्रतिविवादःप्राप्तोनविद्यतेइतिन सत्यगंधरहितेद्यूतेपराजिताजयवद्भिःसहनित्यंकलहंकुर्वंत्येवेत्यर्थः हेविशांपतेहेमत्स्येत्यादरार्थंद्विःसंबोधयति यस्मादेवंतस्मात्कश्चनकोपिमयाजितोमेमदीयंधनंनधारयेत् अहंकलहाद्भीतस्त्वमेवसत्यंज्ञात्वामदीयंधनंदापयेत्यर्थः ॥ १४ ॥ तेतवअप्रियमितिच्छेदः यथाहंविषयेदेशेप्रभुस्तथाकंकोपीतियोजना ॥ १५ ॥ अंतर्धनदारादीन्बहिःसैन्यारामादीन्पश्येःपर्यालोचय अपावृतंअनावृतम् ॥ १६ ॥ आनुवादेऽयुःपूर्वंदेहीत्युक्त्यादत्तस्यैवक्षेत्रारामादेःप्रतिवर्षपुनर्देहीतिराजवचनंयदधिकारिणंप्रतितदनुवादस्तन्निमित्तंयेत्वांप्रतिअयुःप्राप्नुयुस्तेषांवचनेनसदाऽनवसरेपिमांब्रूयाः क्षणमपिब्राह्मणवृत्तेःप्रतिबंधोमाभूदित्याशयः ॥ १७ ॥ वरंश्रेष्ठंसमागमंप्रीतिम् ॥ १८ ॥ ॥ इति० वि० नैल० भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

खजांमंथनदंडंअंगारावक्षेपणंवाहस्ताकारंपिष्टविकारप्रमथनार्थंवादंडम् खजामंथप्रहस्तयोरितिविश्वः दर्वींशाकादिपरिवेषणार्थाम् असिंमांसाद्यवकर्तनार्थंखड्गम् कालांगंकृष्णायसमयम् तीक्ष्णमित्य
र्थः अकोशंपिधानहीनम् ॥ १ ॥ गिरिराजसारःमहामेरुवत्कठिनदेहः यद्वा गिरिराजसारोलोहंतेनतद्विकाररूपंपात्रजातंलक्ष्यते भक्ष्यद्रव्यपाकार्थंस्नेहपाकार्थंवातद्वान् ॥ २ ॥३ ॥ तत्त्वतःतत्त्वंनयामिन

वैशंपायनउवाच॥॥ अथापरोभीमबलःश्रियाज्वलन्नुपाययौसिंहविलासविक्रमः॥ खजांचदर्वींचकरेणधारयन्नसिंचकालांगमकोशमव्रणम्॥१॥ ससूद
रूपःपरमेणवर्चसारविर्यथालोकमिमंप्रकाशयन्॥सकृष्णवासागिरिराजसारवांस्तंमत्स्यराजंसमुपेत्यतस्थिवान्॥२॥ तंप्रेक्ष्यराजारमयन्नुपागतंततोब्रवी
ज्जानपदान्समागतान्॥ सिंहोन्नतांसोयमतीवरूपवान्प्रदृश्यतेकोनुवरर्षभोयुवा॥३॥ अदृष्टपूर्वःपुरुषोरविर्यथावितर्कयन्नास्यलभामिनिश्चयम्॥ तथास्य
चित्तंह्यपिसंवितर्कयन्नरर्षभस्यास्यनयामितत्त्वतः ॥४॥ दृष्ट्वैवचैनंतुविचारयाम्यहंगंधर्वराजोयदिवापुरंदरः॥ जानीतकोयंममदर्शनेस्थितोयदीप्सितंतल्लभ
तांचमाचिरम्॥५॥ विराटवाक्येनचतेनचोदितानराविराटस्यसुशीघ्रगामिनः॥ उपेत्यकौंतेयमथाब्रुवंस्तदायथासराजावदताच्युतानुजम्॥६॥ ततोविराटंस
मुपेत्यपांडवस्त्वदीनरूपंवचनंमहामनाः॥ उवाचसूदोस्मिनरेंद्रबल्लवोभजस्वमांव्यंजनकारमुत्तमम्॥७॥॥ विराटउवाच॥ ॥नसूदतांबल्लवश्रद्दधामितेसह
स्रनेत्रप्रतिमोविराजसे॥ श्रियाचरूपेणचविक्रमेणचप्रभाससेत्वंनृवरोनरेष्विव॥८॥ ॥भीमउवाच॥ ॥नरेंद्रसूदःपरिचारकोस्मितेजानामिसूपान्प्रथमं
चकेवलान्॥ आस्वादितायेनृपतेपुराभवन्युधिष्ठिरेणापिनृपेणसर्वशः॥९॥ बलेनतुल्यश्चनविद्यतेमयानियुद्धशीलश्चसदैवपार्थिव॥ गजैश्चसिंहैश्चसमेयिवा
नहंसदाकरिष्यामितवानघप्रियम्॥१०॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामितेहंतवरान्महानसेतथाचकुर्याःकुशलंप्रभाषसे॥ नचैवमन्येतवकर्मयत्समंससमुद्रनेमिं
पृथिवींत्वमर्हसि॥११॥ यथाहिकामोभवतस्तथाकृतंमहानसेत्वंभवमेपुरस्कृतः॥ नराश्चयेतत्रसमाहिताःपुराभवांश्चतेषामधिपोमयाकृतः॥१२॥ ॥वैशंपा
यनउवाच॥ ॥तथासभीमोविहितोमहानसेविराटराज्ञोदयितोभवद्दृढम्॥ उवासराज्येनचतंपृथग्जनोबुबोधतत्रानुचराश्चकेचन॥१३॥ ॥इ० म० भा०
विराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिभीमप्र० अष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःकेशान्समुत्क्षिप्यवेल्लिताग्राननिंदितान्॥ कृष्णान्सू
क्ष्मान्मृदून्दीर्घान्समुद्ग्रथ्यशुचिस्मिता॥१॥ ॥छ॥ ॥छ॥

प्राप्नोमि ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवदत्उक्तवान् अच्युतोधर्मःफलमदत्वानच्यवतइतियोगात्तस्यानुजम् ॥ ६ ॥ सूदःपाककर्ता बल्लवोनामतः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥ तवकर्मनचैवसमंमन्ये इतरकर्मणेतिशेषः अ
तिमानुषंकर्मवदसीत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वेल्लिताग्रान्आकुंचिताग्रान् समुत्क्षिप्यवेणीकृत्य ॥ १ ॥

जुगूहेगोपितवती ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ युयुक्षतियोजयितुमिच्छति पुपूषतीतिपाठेपोषयितुमिच्छति ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नैवंरूपात्वमसिकिंतुदासान्दासीश्वप्रेषयंतीव बहूनांस्वामिन्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ नो
च्चौनवहिर्निर्गतौगूढावित्यर्थः नोच्चौगुल्फौपादग्रंथीयस्याःसा तथात्रिगंभीरात्रिषुशब्दबुद्धिनाभीषुगहना षडुन्नताषट्सुनासिकाक्षिद्वयश्रोत्रनखस्तनकृकाटिकासुउत्ताना पंचसुस्थानेषुपादपाणितलनेत्रां

जुगूहेदक्षिणेपार्श्वेमृदूनसितलोचना॥ वासश्चपरिधायैकंकृष्णासुमलिनंमहत्॥ २ ॥ कृत्वावेषंचसैरंध्र्यास्ततोव्यचरदार्तवत्॥ तांनराःपरिधावंतींस्त्रियश्चस
मुपाद्रवन्॥ ३ ॥ अपृच्छंश्चैवतांदृष्ट्वाकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥ सातानुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमिहागता॥ ४॥ कर्मचेच्छामिवैकर्तुंतस्ययोमांयुयुक्षति॥ तस्यारूपे
णवेषेणश्लक्ष्णयाचतथागिरा॥ नश्रद्दधततांदासीमन्नहेतोरुपस्थिताम्॥५॥ विराटस्यतुकैकेयीभार्यापरमसंमता॥ आलोकयंतीददृशेप्रासादाद्द्रुपदात्मजा
म्॥६॥ सासमीक्ष्यतथारूपामनाथामेकवाससम्॥ समाहूयाब्रवीद्भद्रेकात्वंकिंचचिकीर्षसि॥७॥सातामुवाचराजेंद्रसैरंध्र्यहमुपागता॥ कर्मचेच्छाम्यहंकर्तुं
तस्ययोमांयुयुक्षति॥८॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥नैवंरूपाभवंत्येवयथावदसिभामिनि ॥ प्रेषयंतीववैदासीर्दासांश्चविविधान्बहून्॥ ९॥ नोच्चगुल्फासंहतो
रुस्त्रिगंभीरापडुन्नता॥ रक्तापंचसुरक्तेषुहंसगद्गदभाषिणी॥ १० ॥ सुकेशीसुस्तनीश्यामापीनश्रोणिपयोधरा॥ तेनतेनैवसंपन्नाकाश्मीरीवतुरंगमी॥ ११ ॥
अरालपक्ष्मनयनाबिंबोष्ठीतनुमध्यमा॥ कंबुग्रीवागूढशिरापूर्णचंद्रनिभानना॥ १२ ॥ शारदोत्पलपत्राक्ष्याशारदोत्पलगंधया ॥ शारदोत्पलसेविन्यारूपेण
सदृशीश्रिया॥ १३ ॥ कात्वंब्रूहियथाभद्रेनासिदासीकथंचन॥ यक्षीवायदिवादेवीगंधर्वीयदिवाप्सराः॥ १४ ॥ देवकन्याभुजंगीवानगरस्याथदेवता॥ विद्या
धरीकिन्नरीवायदिवारोहिणीस्वयम्॥ १५॥अलंबुषामिश्रकेशीपुंडरीकाथमालिनी॥ इंद्राणीवारुणीवात्वंत्वष्टुर्धातुःप्रजापतेः॥ देव्योदेवेषुविख्यातास्तासांत्वं
कतमाशुभे॥ १६॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ नास्मिदेवीनगंधर्वीनासुरीनचराक्षसी॥ सैरंध्रीतुभुजिष्यास्मिसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १७॥ केशान्जानाम्यहंकर्तुंपिंषे
साधुविलेपनम्॥ मल्लिकोत्पलपद्मानांचंपकानांतथाशुभे॥ १८॥ ग्रथयिष्येविचित्राश्चस्रजःपरमशोभनाः ॥ आराधयंसत्यभामांकृष्णस्यमहिषींप्रियाम्॥
॥ १९॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनांकुरूणामेकसुंदरीम्॥ तत्रतत्रचराम्येवंलभमानासुभोजनम्॥ २०॥

तोष्ठजिह्वानखेषु एतान्येवसंज्ञयापंचरक्तानितेषुरक्ता हंसवत्गद्गदंकिंचिल्लुप्ताक्षरंमधुरंवाभाषतेसाहंसगद्गदभाषिणी ॥ १० ॥ तेनतेनलक्षणेनमंदगतित्वादिना ॥ ११ ॥ अरालेवक्रेकृष्णेवापक्ष्मणीय
योस्तादृशेनयनेयस्याःसा तथाकंबुग्रीवाशंखवत्रेखात्रयांकितग्रीवा गूढशिरागुप्तनाडिका ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सैरंध्रीभुजिष्यापदेप्राकृद्यर्थैव्याख्याते ॥१७॥ कर्तुंसंस्कर्तुम् ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ कृष्णांचभार्यांपांडूनामितिस्वालनास्वस्याराधनंसंभवतीतिनेयंमृषोक्तिः ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ राजात्वांचेन्नइच्छतितदात्वांमूर्ध्निवासयेपरंतुराजात्वांसर्वेणचेतसागच्छेत्स्पृहयेदेवेतिशंके ॥ २२ ॥ त्वंस्त्रीणामपिमोहकरीकिमुतपुंसामित्याह स्त्रियइति ॥ २३ ॥ वृक्षानितिवृक्षाअपित्वांदृष्ट्वा
स्तब्धाःसंतीत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रसक्तंआसक्तियुक्तंयथास्यात्तथा ॥ २६ ॥ एवमनेनैवस्त्रीवृक्षादिस्तब्धीभावचिह्नेन ॥ २७ ॥ २८ ॥ कर्कटीषट्पादवान्जंतुः ॥ २९॥ मह्यंमम गंधर्वाइतिदेवतांशज
त्वादमानुषत्वमात्रंविवक्षितम् अतिमानुषकर्माणइत्यर्थः॥३०॥गंधर्वतुल्योराजागंधर्वराजःपांडुस्तस्येतिगूढोऽभिसंधिः दुःखादुःखवतीतिदुःखदाचाहं परपत्नीत्वात् आरासिंहीवसिंहीपरैरनाक्रमणीया आ

वासांसियावंतिलभेतावत्तावद्रमेतथा॥ मालिनीत्येवमेनामस्वयंदेवीचकारसा॥ साहमद्यागतादेविसुदेष्णेत्वन्निवेशनम्॥२१॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥मूर्ध्नि
त्वांवासयेयंवैसंशयोमेनविद्यते॥ नचेदिच्छतिराजात्वांगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २२॥ स्त्रियोराजकुलेयाश्चयाश्चेमाममवेश्मनि॥ प्रसक्तास्त्वांनिरीक्षंतेपुमांसं
कंनमोहयेः॥ २३॥ वृक्षांश्चावस्थितान्पश्यइमेममवेश्मनि॥ तेपित्वांसन्नमंतीवपुमांसंकंनमोहयेः॥२४॥ राजाविराटःसुश्रोणिदृष्ट्वावपुरमानुषम्॥ विहाय
मांवरारोहेगच्छेत्सर्वेणचेतसा॥ २५॥ यंहित्वमनवद्यांगितरलायतलोचने॥ प्रसक्तमभिवीक्षेथाःसकामवशगोभवेत्॥ २६॥ यश्चत्वांसततंपश्येत्पुरुषश्चा
रुहासिनि॥ एवंसर्वानवद्यांगिसचानंगवशोभवेत्॥ २७॥ अध्यारोहेद्यथावृक्षान्वधायैवात्मनोनरः॥ राजवेश्मनितेसुभ्रुगृहेतुस्यात्तथामम॥ २८॥ यथा
चकर्कटीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मनः॥ तथाविधमहंमन्येवासंतवशुचिस्मिते॥ २९॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥ नास्मिलभ्याविराटेननचान्येनकदाचन॥ गंधर्वाःप
तयोमह्यंयुवानःपंचभामिनि॥३०॥ पुत्रागंधर्वराजस्यमहासत्वस्यकस्यचित्॥ रक्षंतितेचमांनित्यंदुःखाचारातथाप्यहम्॥ ३१॥ योमेनदद्यादुच्छिष्टंनचपा
दौप्रधावयेत्॥ प्रीणेरंस्तेनवासेनगंधर्वाःपतयोमम॥३२॥ योहिमांपुरुषोगृध्येद्यथान्याःप्राकृताःस्त्रियः॥ तामेवनिवसेद्रात्रिंप्रविश्यचपरांतनुम्॥ ३३॥ नचा
प्यहंचालयितुंशक्याकेनचिदंगने॥ दुःखशीलाहिगंधर्वास्तेचमेबलवत्प्रियाः॥ ३४॥ प्रच्छन्नाश्चापिरक्षंतितेमांनित्यंशुचिस्मिते॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥एवं
त्वांवासयिष्यामियथात्वंनंदिनीच्छसि॥३५॥ नचपादौनचोच्छिष्टंस्प्रक्ष्यसित्वंकथंचन॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंकृष्णाविराटस्यभार्ययापरिसांत्विता
॥३६॥ उवासनगरेतस्मिन्पतिधर्मवतीसती॥ नचैनांवेदतत्रान्यस्तत्त्वेनजनमेजय॥३७॥ ॥ इ० महाभारतेविराटप० पां० द्रौपदीप्रवेशेनवमोऽध्यायः॥९॥

रःपुंसितरोभेदेतथाकर्कटदंष्ट्रिणोरितिमेदिनी आरशब्दाददंतत्वात्स्त्रियांटाप् स्वयमेवतीक्ष्णव्रतास्मीतिभावः दुःखाचारेतिक्लेशकालोयंकियान्ममास्तीतिदर्शयति॥ ३१॥३२॥ परांतनुंप्रविश्येत्यनेनपरलो
कंगच्छेदेवेत्युक्तम् ॥३३ ॥ तेपिदुःखशीलाःकेनचिन्निमित्तेनदुःखंसहंतीत्यर्थः बलवंतश्चतेप्रियाश्च ॥३४॥ हेनंदिनिसुखदे ॥ ३५ ॥ ३६॥ ३७॥ ॥ इतिवि० नैल० भारतभावदीपेनवमो० ॥ ९॥ ॥ ७ ॥

उपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वेशोरूपांतरप्रकाशनंकर्मयस्यसवैश्यः अरिष्टनेमिःअप्रतिहतचक्रोस्मीतिगूढोभिसंधिः कुरुपुंगवानांपांडवानांमध्येगोसंख्यःगोइतिइंद्रियवाचित्वात्पंचानांसंख्यायस्यसगोसंख्यःपंचसंख्यःपंचमइत्यर्थः ॥ ५ ॥ तान्राजसिंहान्वर्तमानकालेराजमूर्धस्थान्नवेद्मिनोपलभे स्वर्गींध्वस्तइतिवद्विशेषणादर्शनाद्विशिष्टादर्शनमुक्तमित्यदोषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ गोसंख्यो

वैशंपायनउवाच॥ ॥सहदेवोपिगोपानांकृत्वावेषमनुत्तमम्॥ भाषांचैषांसमास्थायविराटमुपयादथ॥१॥ गोष्ठमासाद्यतिष्ठंतंभवनस्यसमीपतः॥राजाथदृष्ट्वापुरुषान्प्राहिणोज्जातविस्मयः॥ २॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यभ्राजमानंनरर्षभम्॥ समुपस्थायवैराजापप्रच्छकुरुनंदनम्॥३॥ कस्यवात्वंकुतोवात्वंकिंवात्वंतुचिकीर्षसि॥ नहिमेदृष्टपूर्वस्त्वंतत्त्वंब्रूहिनरर्षभ॥ ४॥ संप्राप्यराजानममित्रतापनंततोब्रवीन्मेघमहौघनिःस्वनः॥ वैश्योस्मिनाम्नाहमरिष्टनेमिर्गोसंख्यआसंकुरुपुंगवानाम्॥५॥ वस्तुंत्वयीच्छामिविशांवरिष्ठतान्राजसिंहान्नहिवेद्मिपार्थान्॥ नशक्यतेजीवितुमप्यकर्मणानचत्वदन्योममरोचतेनृपः॥६॥ ॥विराटउवाच॥ त्वंब्राह्मणोयदिवाक्षत्रियोसिसमुद्रनेमीश्वररूपवानसि॥ आचक्ष्वमेतत्त्वममित्रकर्शननवैश्यकर्मत्वयिविद्यतेक्षमम्॥ ७॥ कस्यासिराज्ञोविषयादिहागतःकिंवापिशिल्पंतवविद्यतेकृतम्॥ कथंत्वमस्मासुनिवत्स्यसेसदावदस्वकिंचापितवेहवेतनम्॥८॥ ॥सहदेवउवाच॥ ॥ पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्राता युधिष्ठिरः॥ तस्याष्टशतसाहस्रागवांवर्गाःशतंशतम्॥९॥ अपरेशतसाहस्राद्विस्तावंतस्तथापरे॥तेषांगोसंख्यआसंवैतंतिपालेतिमांविदुः॥१०॥ भूतंभव्यंभविष्यंचयच्चसंख्यागतंगवाम्॥ नमेऽस्त्यविदितंकिंचित्समंताद्दशयोजनम्॥११॥गुणाःसुविदिताह्यासन्ममतस्यमहात्मनः॥ आसीच्चसमयादृष्टःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥१२॥ क्षिप्रंचगावोबहुलाभवंतिनतासुरोगोभवतीहकश्चन॥ तैस्तैरुपायैर्विदितंममैतदेतानिशिल्पानिमयिस्थितानि॥१३॥ ऋषभांश्चापिजानामिराजन्पूजितलक्षणान्॥ येषांमूत्रमुपाघ्रायअपिवंध्याप्रसूयते॥१४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥शतंसहस्राणिसमाहितानिसवर्णवर्णस्यविमिश्रितान्गुणैः॥ पशून्सपालान्भवतेददाम्यहंत्वदाश्रयामेपशवोभवंत्विह ॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथासराज्ञोविदितोविशांपतेरुवासतत्रैवसुखंनरोत्तमः॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रादाच्चतस्मैभरणंयथेप्सितम्॥ १६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिसहदेवप्रवेशेदशमोऽध्यायः॥ १०॥ ॥७॥

गवांपरीक्षकः तंतिपालःवचनकरः ॥ १०॥ संख्यागतंपरीक्षायामवगतम् ॥११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समानोवर्णोयेषांतेसवर्णाःवर्णस्यवर्णेनविमिश्रिताश्चपाटलादयः विभक्त्यलोपआर्षः सवर्णाश्चवर्णविमिश्रिताश्चतांस्तत्तद्गुणैरुपलक्षितान् ॥ १५ ॥ राज्ञोराज्यकर्तुः विशांपतेःप्रजापालकस्य भरणंवेतनम् ॥ १६ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥

अदृश्यतदृष्टः रूपसंपदाउपलक्षितः प्राकारवप्रेस्थितैःतत्समीपेवास्थितोऽदृश्यतदृष्टः प्रतिमुच्यपरिधायदीर्घेकुंडलेताटंके कंबूनांशंखानामुपरिकंबूपरिहाटकेकनकमयेवलयेचपरिमुच्य ॥ १ ॥ दीर्घान्मूर्ध
जान्बाहूचप्रविकीर्यप्रसार्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिहारकामःअमात्येषुराज्यभारंन्यस्तुकामः ॥ ७ ॥ देव्याउत्तरायाः ॥ ८ ॥ येनहेतुनाइदंरूपंममजातंतत्कीर्तनंतवनिकटेव्यर्थंशोककरंचेत्य

वैशंपायनउवाच॥ ॥अथापरोदृश्यतरूपसंपदास्त्रीणामलंकारधरोबृहत्पुमान्॥ प्राकारवप्रेप्रतिमुच्यकुंडलेदीर्घेचकंबूपरिहाटकेशुभे॥१॥ बाहूचदीर्घान्प्रवि
कीर्यमूर्धजान्महाभुजोवारणतुल्यविक्रमः॥ गतेनभूमिंप्रतिकंपयंस्तदाविराटमासाद्यसभासमीपतः॥२॥ तंप्रेक्ष्यराजोपगतंसभातलेव्याजात्प्रतिच्छन्नमरि
प्रमाथिनम्॥ विराजमानंपरमेणवर्चसासुतंमहेंद्रस्यगजेंद्रविक्रमम्॥ ३ ॥ सर्वानपृच्छच्चसभानुचारिणःकुतोयमायातिपुरानमेश्रुतः॥ नचैनमूचुर्विदितंत
दानराःसविस्मयंवाक्यमिदंनृपोब्रवीत्॥४॥ सत्वोपपन्नःपुरुषोमरोपमःश्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥ आमुच्यकंबूपरिहाटकेशुभेविमुच्यवेणीमपिनह्यकुं
डले॥५॥ स्रग्वीसुकेशःपरिधायचान्यथाशुशोभधन्वीकवचीशरीयथा॥ आरुह्ययानंपरिधावतांभवान्सुतैःसमोमेभववामयासमः॥६॥ वृद्धोह्यहंवैपरि
हारकामःसर्वान्मत्स्यांस्तरसापालयस्व॥ नैवंविधाःक्लीबरूपाभवंतिकथंचनेतिप्रतिभातिमेमनः॥७॥ अर्जुनउवाच॥ गायामिनृत्याम्यथवादयामिभद्रोस्मि
नृत्येकुशलोस्मिगीते॥त्वमुत्तरायैप्रदिशस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्तकः॥८॥ इदंतुरूपंममयेनकिंतवप्रकीर्तयित्वाभृशशोकवर्धनम्॥ बृहन्नलांमांनरदे
वविद्धिसुतंसुतांवापितृमातृवर्जिताम्॥९॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामितेहंतवरंबृहन्नलेसुतांचमेनर्तययाश्चतादृशीः ॥इदंतुतेकर्मसमंनमेमतंसमुद्रनेमिंपृ
थिवींत्वमर्हसि॥ १०॥ वैशंपायनउवाच॥ बृहन्नलांतामभिवीक्ष्यमत्स्यराट्कलासुनृत्येषुतथैववादिते ॥ संमंत्र्यराजाविविधैःस्वमंत्रिभिःपरीक्ष्यचैनंप्रमदा
भिराशुवै॥११॥ अपुंस्त्वमप्यस्यनिशम्यचस्थिरंततःकुमारीपुरमुत्ससर्जतम्॥ सशिक्षयामासचगीतवादितंसुतांविराटस्यधनंजयःप्रभुः॥ १२॥ सखीश्चत
स्याःपरिचारिकास्तथाप्रियश्चतासांसबभूवपांडवः॥१३॥ तथाससत्रेणधनंजयोवसन्प्रियाणिकुर्वन्सहताभिरात्मवान्॥तथाचतंतत्रनजज्ञिरेजनाबहिश्च
रावाप्यथचांतरेचराः॥ १४॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिपांडवप्रवेशपर्वणिअर्जुनप्रवेशोनामएकादशोऽध्यायः॥ ११॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

र्थः ॥ ९ ॥ तेसमंत्वदाकुल्यायुक्तंनइतिमेममतम् ॥ १० ॥ ११ ॥ अपुंस्त्वंक्लीबत्वम् निशम्यआलोच्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ सत्रेणकैतवेन सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः नजज्ञिरेनज्ञातवंतः
॥ १४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रकृतिंजातिं विनयंशिक्षां प्रतिपत्तिंदोषनिराकरणप्रकारं चिकित्सितंव्याध्युपशमोपायम् ॥ ७ ॥ कातरंभीरु वडवाअश्वा अतएवग्रंथिकमश्वशास्त्रज्ञं ॥ ८ ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ अथापरोदृश्यतपांडवःप्रभुर्विराटराजंतरसासमेयिवान् ॥ तमापतंतंददृशेपृथग्जनोविमुक्तमभ्रादिवसूर्यमंडलम् ॥ १ ॥ सवैहयानैक्षततांस्ततस्ततःसमीक्षमाणंसददर्शमत्स्यराट् ॥ ततोब्रवीत्ताननुगान्नरेश्वरःकुतोयमायातिनरोऽमरोपमः॥ २॥ अयंहयानीक्षतिमामकान्दृढंध्रुवंहयज्ञोभविताविचक्षणः॥ प्रवेश्यतामेषसमीपमाशुमेविभातिवीरोहियथाऽमरस्तथा ॥ ३ ॥ अभ्येत्यराजानममित्रहाऽब्रवीज्जयोस्तुतेपार्थिवभद्रमस्तुवः ॥ हयेषुयुक्तोनृपसंमतःसदातवाश्वसूतोनिपुणोभवाम्यहम्॥ ४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ददामियानानिधनंनिवेशनंममाश्वसूतोभवितुंत्वमर्हसि॥ कुतोसिकस्यासिकथंत्वमागतःप्रब्रूहिशिल्पंतवविद्यतेचयत्॥ ५॥ नकुलउवाच ॥पंचानांपांडुपुत्राणांज्येष्ठोभ्रातायुधिष्ठिरः॥ तेनाहमश्वेषुपुरानियुक्तःशत्रुकर्शन॥६॥ अश्वानांप्रकृतिंवेद्मिविनयंचापिसर्वशः॥ दुष्टानांप्रतिपत्तिंचकृत्स्नंचैवचिकित्सितम्॥७॥ नकातरंस्यान्ममजातुवाहनंनमेस्तिदुष्टावडवाकुतोहयाः॥ जनस्तुमामाहस्मचापिपांडवोयुधिष्ठिरोग्रंथिकमेवनामतः॥ ८॥ ॥विराटउवाच ॥ ॥यदस्तिकिंचिन्ममवाजिवाहनंतदस्तुसर्वंत्वदधीनमद्यवै॥ येचापिकेचिन्ममवाजियोजकास्त्वदाश्रयाःसारथयश्चसंतुमे॥ ९॥इदंतवेष्टंयदिवैसुरोपमब्रवीहियत्तेप्रसमीक्षितंवसु॥ नतेनुरूपंहयकर्मविद्यतेप्रभासिराजेवहिसंमतोमम॥ १०॥युधिष्ठिरस्येवहिदर्शनेनमेसमंतवेदंप्रियमत्रदर्शनम्॥ कथंतुभृत्यैःसविनाकृतोवनेवसत्यनिंद्योरमतेचपांडवः॥ ११॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथासगंधर्ववरोपमोयुवाविराटराज्ञामुदितेनपूजितः॥ नचैनमन्येपिविदुःकथंचनप्रियाभिरामंविचरंतमंतरा॥ १२॥ एवंहिमत्स्येन्यवसंतपांडवायथाप्रतिज्ञाभिरमोघदर्शनाः॥ अज्ञातचर्यांव्यचरन्समाहिताःसमुद्रनेमीपतयोतिदुःखिताः॥ १३॥ ॥इतिश्रीम०वि०पां०नकुलप्रवेशेद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥समाप्तंचेदंप्रवेशपर्व॥६॥

अथसमयपालनपर्व॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥एवंतेमत्स्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः ॥ अतऊर्ध्वंमहावीर्याःकिमकुर्वतवैद्विज ॥ १॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंमत्स्यस्यनगरेप्रच्छन्नाःकुरुनंदनाः॥ आराधयंतोराजानंयदकुर्वततच्छृणु ॥ २॥ तृणबिंदुप्रसादाच्चधर्मस्यचमहात्मनः॥ अज्ञातवासमेवंतुविराटनगरेऽवसन्॥ ३॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनकुलप्रवेशोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संपादयंतोऽन्योन्यमाराधयंतः गर्भधृताइवप्रच्छन्नत्वेनसेवाश्रमेणचदुःखिताइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्रह्मणउत्सवःशरदिनवधान्योत्पत्तौसर्वैःक्रियते
सचदेशविशेषेप्रसिद्धः ॥ १४ ॥ यथाब्रह्मणःसमाजेब्रह्मलोकेकैलासेवापशुपतेःसमाजेइवमत्स्येषुसमापेतुरितिसंबंधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्ववदाताःअत्यंतनिर्मलाः मनस्विनःप्रीतमनसः लब्धलक्षाःप्राप्तविज

युधिष्ठिरःसभास्तारोमत्स्यानामभवत्प्रियः ॥ तथैवचविराटस्यसपुत्रस्यविशांपते ॥ ४ ॥ सत्वक्षहृदयज्ञस्तान्क्रीडयामासपांडवः ॥ अक्षवत्यांयथाकामंसू
त्रबद्धानिवद्विजान् ॥५॥ अज्ञातंचविराटस्यविजित्यवसुधर्मराट् ॥ भ्रातृभ्यःपुरुषव्याघ्रोयथार्हंसंप्रयच्छति ॥६॥ भीमसेनोपिमांसानिभक्ष्याणिविविधानि
च ॥ अतिसृष्टानिमत्स्येनविक्रीणीतेयुधिष्ठिरे ॥ ७ ॥ वासांसिपरिजीर्णानिलब्धान्यंतःपुरेर्जुनः ॥ विक्रीणानश्चसर्वेभ्यःपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥ ८ ॥ सहदेवोपि
गोपानांवेषमास्थायपांडवः ॥ दधिक्षीरंघृतंचैवपांडवेभ्यःप्रयच्छति ॥९॥ नकुलोपिधनंलब्ध्वाकृतेकर्मणिवाजिनाम् ॥ तुष्टेतस्मिन्नरपतौपांडवेभ्यःप्रयच्छति
॥ १० ॥ कृष्णातुसर्वान्भर्तृंस्तान्निरीक्षंतीतपस्विनी ॥ यथापुनरविज्ञातातथाचरतिभामिनी ॥ ११ ॥ एवंसंपादयंतस्तेतदान्योन्यंमहारथाः ॥ विराटनगरेचेरुः
पुनर्गर्भधृताइव ॥१२॥ साशंकाधार्तराष्ट्रस्यभयात्पांडुसुतास्तदा ॥ प्रेक्षमाणास्तदाकृष्णामूषुश्छन्नानराधिप ॥ १३॥ अथमासेचतुर्थेतुब्रह्मणःसुमहोत्सवः ॥
आसीत्समृद्धोमत्स्येषुपुरुषाणांसुसंमतः ॥ १४ ॥ तत्रमल्लाःसमापेतुर्दिग्भ्योराजन्सहस्रशः ॥ समाजेब्रह्मणोराजन्यथापशुपतेरिव ॥ १५ ॥ महाकायाम
हावीर्याःकालखंजाइवासुराः ॥ वीर्योन्मत्ताबलोदग्राराज्ञासमभिपूजिताः ॥ १६ ॥ सिंहस्कंधकटिग्रीवाःस्ववदातामनस्विनः ॥ असकृल्लब्धलक्षास्तेरंगेपार्थि
वसन्निधौ ॥ १७॥ तेषामेकोमहानासीत्सर्वमल्लानथाह्वयत् ॥ आवल्गमानंतंरंगेनोपतिष्ठतिकश्चन ॥ १८॥ यदासर्वेविमनसस्तेमल्लाहतचेतसः ॥ अथसूदे
नतंमल्लंयोधयामासमत्स्यराट् ॥१९॥ नोद्यमानस्तदाभीमोदुःखेनैवाकरोन्मतिम् ॥ नहिशक्नोतिविवृतेप्रत्याख्यातुंनराधिपम् ॥२०॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःशार्दूल
शिथिलश्चरन् ॥ प्रविवेशमहारंगंविराटमभिपूजयत् ॥ २१ ॥ बबंधकक्षांकौंतेयस्ततःसंहर्षयन्जनम् ॥ ततस्तुवृत्रसंकाशंभीमोमल्लंसमाह्वयत् ॥२२॥ जीमूतं
नामतंतत्रमल्लंप्रख्यातविक्रमम् ॥ तावुभौसुमहोत्साहावुभौभीमपराक्रमौ ॥२३॥ मत्ताविवमहाकायौवारणौषष्टिहायनौ ॥ ततस्तौनरशार्दूलौबाहुयुद्धंसमीय
तुः ॥ २४ ॥ वीरौपरमसंहृष्टावन्योन्यजयकांक्षिणौ ॥ आसीत्सुभीमःसंपातोवज्रपर्वतयोरिव ॥ २५ ॥

याः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सूदेनभीमेन ॥ १९ ॥ दुःखेनैवपारतंत्र्यात्प्राकट्यभयाद्वादुःखंनतुभंगभयात् विवृतेप्रकाशे ॥ २० ॥ २१ ॥ कक्षांपरिकरं कच्छामितिपाठेपिसएवार्थः यद्वा कक्षांरज्जुं रज्वापाटन
भयान्मल्लैरंगुल्योबध्यंतइतिप्रसिद्धेरंगुलीर्बद्धेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ कृतंक्वचिद्देशेनिपीडनं प्रतिकृतंतस्यमोचनं सुसंकटैःमुष्टिग्रहणेनकृशीकृतैः सकंटकैरितिपाठेसकवचैःसकिणैर्वा कंटकोबाहुचरणकवचेकठिनेकिणेइतिविश्वः संनिपातोंऽगसंघट्टनं अवधूतंतेन
दूरीकरणं प्रमाथादयउक्तामल्लशास्त्रे निपात्यपेषणंभूमौप्रमाथइतिकथ्यते यत्तूत्थायांगमथनंतदुन्मथनमुच्यते ॥ २७ ॥ क्षेपणंकथ्यतेयत्तुस्थानात्प्रच्यावनंहठात् उभयोर्भुजयोर्मुष्टिरुरोमध्येनिपात्यते
मुष्टिरित्युच्यतेतज्ज्ञैर्मल्लविद्याविशारदैः अवाङ्मुखंस्कंधगतंभ्रामयित्वातथैवयः क्षिप्तस्यशब्दःसभवेद्वराहोद्धूतनिःस्वनः तलैर्वज्रनिपातैर्वज्रवद्दृढपातैश्चपेटैः अंगुल्यःप्रसृतायास्तुताःप्रसृष्टाउदीरिताः ॥२८॥

उभौपरमसंहृष्टौबलेनातिबलावुभौ ॥ अन्योन्यस्यांतरंप्रेप्सूपरस्परजयैषिणौ ॥ २६ ॥ उभौपरमसंहृष्टौमत्ताविवमहागजौ ॥ कृतप्रतिकृतैश्चित्रैर्बाहुभिश्चसु
संकटैः ॥ सन्निपातावधूतैश्चप्रमाथोन्मथनैस्तथा ॥ २७ ॥ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैववराहोद्धूतनिःस्वनैः ॥ तलैर्वज्रनिपातैश्चप्रसृष्टाभिस्तथैवच ॥ २८ ॥ शलाकानख
पातैश्चपादोद्धूतैश्चदारुणैः ॥ जानुभिश्चाश्मनिर्घोषैःशिरोभिश्चावघट्टनैः ॥ २९ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरमशस्त्रंबाहुतेजसा ॥ बलप्राणेनशूराणांसमाजोत्सवसन्नि
धौ ॥ ३० ॥ अरज्यतजनःसर्वःसोत्कुष्टनिनदोत्थितः ॥ बलिनोःसंयुगेराजन्वृत्रवासवयोरिव ॥ ३१ ॥ प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ आकर्षतुरथान्यो
न्यंजानुभिश्चापिजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ ततःशब्देनमहताभर्त्सयंतौपरस्परम् ॥ व्यूढोरस्कौदीर्घभुजौनियुद्धकुशलावुभौ ॥ बाहुभिःसमसज्जेतामायसैःपरिघैरिव
॥ ३३ ॥ चकर्षदोर्भ्यामुत्पात्यभीमोमल्लममित्रहा ॥ निनदंतमभिक्रोशन्शार्दूलइववारणम् ॥ ३४ ॥ समुद्यम्यमहाबाहुर्भ्रामयामासवीर्यवान् ॥ ततोमल्लाश्च
मत्स्याश्चविस्मयंचक्रिरेपरम् ॥ ३५ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंगतसत्वमचेतनम् ॥ प्रत्यपिंषन्महाबाहुर्मल्लंभुविवृकोदरः ॥ ३६ ॥ तस्मिन्विनिहतेवीरेजीमूतेलोक
विश्रुते ॥ विराटःपरमंहर्षमगच्छद्बांधवैःसह ॥ ३७ ॥ प्रहर्षात्प्रददौवित्तंबहुराजामहामनाः ॥ बल्लवायमहारंगेयथावैश्रवणस्तथा ॥ ३८ ॥ एवंससुबहून्मल्लान्पु
रुषांश्चमहाबलान् ॥ विनिघ्नन्मत्स्यराजस्यप्रीतिमाहरदुत्तमाम् ॥ ३९ ॥ यदास्यतुल्यःपुरुषोनकश्चित्तत्रविद्यते ॥ ततोव्याघ्रैश्चसिंहैश्चद्विरदैश्चाप्ययोधयत्
॥ ४० ॥ पुनरंतःपुरगतःस्त्रीणांमध्येवृकोदरः ॥ योध्यतेसविराटेनासिंहैर्मत्तैर्महाबलैः ॥ ४१ ॥

ऋज्वीदृढारुणाक्षिप्ताशलाकासांगुलीस्मृता तस्यानखपातैः पादोद्धूतैःपादप्रसारणेनाक्षेपैः जानुभिःशिरोभिश्चकृतैरवघट्टनैरास्फालनैः अश्मनिर्घोषैरित्युभयविशेषणम् ॥ २९ ॥ अशस्त्रंनिंद्यं यथोक्तंतत्रैव
बाहुयुद्धंहिमल्लानामशस्त्रमृषिभिःस्मृतं मृतस्यतस्यनस्वर्गोयशोनेहापिविद्यतइति बलप्राणेनबलेनशारीरबलेनप्राणेनमानसबलेनच ॥ ३० ॥ सोत्कृष्टनिनदःहीहीशब्दोच्चारणेनयज्जितस्यसमुत्थापनंतत्स
हितः ॥ ३१ ॥ आकृष्यक्रोडीकरणंप्रकर्षणमुदाहृतं आकर्षणंलीलयैवसंमुखीकरणंस्मृतं पुरःपश्चात्पार्श्वयोश्चाभ्याकर्षोभ्रमणंतथा पश्चात्प्रपातनंवेगाद्विकर्षणमुदाहृतम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥
गतसत्वंनष्टबुद्धिअतएवअचेतनंशवभूतम् ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वसमानेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अन्यदौषधंएतां

बीभत्सुरपिगीतेनस्वनृत्येनचपांडवः॥ विराटंतोषयामाससर्वाश्चांतःपुरस्त्रियः॥ ४२॥ अश्वैर्विनीतैर्जवनैस्तत्रतत्रसमागतैः॥ तोषयामासराजानंनकुलोनृपसत्तमम्॥४३॥ तस्मैप्रदेयंप्रायच्छत्प्रीतोराजाधनंबहु॥विनीतान्वृषभान्दृष्ट्वासहदेवस्यचाभितः॥ धनंददौबहुविधंविराटःपुरुषर्षभः॥ ४४॥ द्रौपदीप्रेक्ष्यतान्सर्वान्क्लिश्यमानान्महारथान्॥ नातिप्रीतमनाराजन्निःश्वासपरमाभवत्॥४५॥ एवंतेन्यवसंस्तत्रप्रच्छन्नाःपुरुषर्षभाः॥ कर्माणितस्यकुर्वाणाविराटनृपतेस्तदा॥ ४६॥ ॥इ०म०भा०विराट०समयपालनप०जीमूतवधेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ समाप्तंचेदंसमयपालनपर्व॥ ७॥ अथकीचकवधपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥वसमानेषुपार्थेषुमत्स्यस्यनगरेतदा॥ महारथेषुच्छन्नेषुमासादशसमाययुः॥ १ ॥ याज्ञसेनीसुदेष्णांतुशुश्रूषंतीविशांपते॥ आवसत्परिचारार्हासुदुःखंजनमेजय॥ २॥ तथाचरंतीपांचालीसुदेष्णायानिवेशने॥ तांदेवींतोषयामासतथाचांतःपुरस्त्रियः ॥ ३ ॥ तस्मिन्वर्षेगतप्रायेकीचकस्तुमहाबलः॥ सेनापतिर्विराटस्यददर्शद्रुपदात्मजाम्॥ ४॥ तांदृष्ट्वादेवगर्भाभांचरंतींदेवतामिव॥ कीचकःकामयामासकामबाणप्रपीडितः॥५॥ सतुकामाग्निसंतप्तःसुदेष्णामभिगम्यवै॥ प्रहसन्निवसेनानीरिदंवचनमब्रवीत्॥६॥ नेयंमयाजातुपुरेहदृष्टाराज्ञोविराटस्यनिवेशनेशुभा॥रूपेणचोन्मादयतीवमांभृशंगंधेनजातामदिरेवभामिनी॥७॥कादेवरूपाहृदयंगमाशुभेत्याचक्ष्वमेकस्यकुतोत्रशोभने॥ चित्तंहिनिर्मथ्यकरोतिमांवशेनचान्यदत्रौषधमस्तिमेमतम्॥८॥ अहोतवेयंपरिचारिकाशुभाप्रत्यग्ररूपाप्रतिभातिमामियम्॥ अयुक्तरूपंहिकरोतिकर्मतेप्रशास्तुमांयच्चममास्तिकिंचन॥ ९॥ प्रभूतनागाश्वरथंमहाजनंसमृद्धियुक्तंबहुपानभोजनम्॥ मनोहरंकांचनचित्रभूषणंगृहंमहच्छोभयतामियंमम॥१०॥ ततःसुदेष्णामनुमंत्र्यकीचकस्ततःसमभ्येत्यनराधिपात्मजाम्॥उवाचकृष्णामभिसांत्वयंस्तदामृगेंद्रकन्यामिवजंबुकोवने॥ ११ ॥ कात्वंकस्यासिकल्याणिकुतोवात्वंवरानने॥ प्राप्ताविराटनगरंतत्त्वमाचक्ष्वशोभने॥ १२॥ रूपमग्र्यंतथाकांतिःसौकुमार्यमनुत्तमम्॥ कांत्याविभातिवक्त्रंतेशशांकइवनिर्मलम्॥ १३॥ नेत्रेसुविपुलेसुभ्रुपद्मपत्रनिभेशुभे॥ वाक्यंतेचारुसर्वांगिपरपुष्टरुतोपमम्॥ १४॥ एवंरूपामयानारीकाचिदन्यामहीतले॥ नदृष्टपूर्वासुश्रोणियादृशीत्वमनिंदिते॥ १५॥

विना ॥ ८ ॥ प्रत्यग्ररूपादिव्यरूपा ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ परपुष्टःकोकिलः ॥ १४ ॥ १५ ॥

भूतिःईश्वरीऐश्वर्याभिमानिनीदेवता ॥१६॥ अनंगांगविहारिणीस्मरदेहेनक्रीडंतीरतिरित्यर्थः ॥१७॥ ईक्षणपक्ष्माणनेत्रपक्ष्मणांस्मितंईषदुन्मीलनंतदेवज्योत्स्नोपमंमनसआह्लादकरम् लक्ष्माणमितिपाठेव
क्रचंद्रविशेषणम् ॥ १८ ॥१९॥ सुजातौउन्नतौ निरंतरौपृथुत्वात्संश्लिष्टौ ॥२०॥ कुड्मलेतिमुकुलीभूतपद्माकारौ ॥ २१ ॥ करार्ग्रंअंगुष्ठादिमध्यमांतोवितस्तिस्तेनसंमितंकृशमित्यर्थः ॥२२॥ २३ ॥ अग्नि

लक्ष्मीःपद्मालयाकात्वमथभूतिःसुमध्यमे ॥ ह्रीःश्रीःकीर्तिरथोकांतिरासांकात्वंवरानने ॥ १६ ॥ अतीवरूपिणीकिंत्वमनंगांगविहारिणी ॥ अतीवभ्राजसेसु
भ्रुप्रभेवेंदोरनुत्तमा ॥१७॥ अपिचेक्षणपक्ष्माणांस्मितज्योत्स्नोपमंशुभम् ॥ दिव्यांशुरश्मिभिर्वृत्तंदिव्यकांतिमनोरमम् ॥१८॥ निरीक्ष्यवक्रचंद्रंतेलक्ष्म्यानुप
मयायुतम् ॥ कृत्स्नेजगतिकोनेहकामस्यवशगोभवेत् ॥ १९ ॥ हारालंकारयोग्यौतुस्तनौचोभौसुशोभनौ ॥ सुजातौसहितौलक्ष्म्यापीनौवृत्तौनिरंतरौ ॥ २० ॥
कुड्मलांबुरुहाकारौतवसुभ्रुपयोधरौ ॥ कामप्रतोदाविवमांतुदतश्चारुहासिनि ॥२१॥ वलीविभंगचतुरंस्तनभारविनामितम् ॥ कराग्रसंमितंमध्यंतवेदंतनुम
ध्यमे ॥२२॥ दृष्ट्वैवचारुजघनंसरित्पुलिनसंनिभम् ॥ कामव्याधिरसाध्योमामप्याक्रामतिभामिनि ॥२३॥ जज्वालचाग्निमदनोदावाग्निरिवनिर्दयः ॥ त्वत्संग
माभिसंकल्पविवृद्धोमांदहत्ययम् ॥२४॥ आत्मप्रदानवर्षेणसंगमांभोधरेणच ॥ शमयस्ववरारोहेज्वलंतंमन्मथानलम् ॥२५॥ मच्चित्तोन्मादनकरामन्मथस्यश
रोत्कराः ॥ त्वत्संगमाशानिशितास्तीव्राःशशिनिभानने ॥ मह्यंविदार्यहृदयमिदंनिर्दयवेगिताः ॥ २६ ॥ प्रविष्टाह्यसितापांगिप्रचंडाश्चंडदारुणाः ॥ अत्युन्माद
समारंभाःप्रीत्युन्मादकरामम ॥ आत्मप्रदानसंभोगैर्मामुद्धर्तुमिहार्हसि ॥२७॥ चित्रमाल्यांबरधरासर्वाभरणभूषिता ॥ कामंप्रकामंसेवत्वंमयासहविलासि
नि ॥२८॥ नार्हसीहासुखंवस्तुंसुखार्हासुखवर्जिता ॥ प्राप्नुह्यनुत्तमंसौख्यंमत्तस्त्वंमत्तगामिनि ॥२९॥ स्वादून्यमृतकल्पानिपेयानिविविधानिच ॥ पिबमाना
मनोज्ञानिरममाणायथासुखम् ॥३०॥ भोगोपचारान्विविधान्सौभाग्यंचाप्यनुत्तमम् ॥ पानंपिबमहाभागेभोगैश्चानुत्तमैःशुभैः ॥३१॥ इदंहिरूपंप्रथमंतवान
घेनिरर्थकंकेवलमद्यभामिनि ॥ अधार्यमाणास्रगिवोत्तमाशुभानशोभसेसुंदरिशोभनासती ॥३२॥ त्यजामिदारान्ममयेपुरातनाभवंतुदास्यस्तवचारुहासि
नि ॥ अहंचतेसुंदरिदासवत्स्थितःसदाभविष्येवशगोवरानने ॥३३॥ ॥द्रौपद्युवाच ॥ ॥अप्रार्थनीयामिहमांसूतपुत्राभिमन्यसे ॥ निहीनवर्णांसैरंध्रींबीभत्सांकेश
कारिणीम् ॥ ३४ ॥ परदारास्मिभद्रंतेनयुक्तंतवसांप्रतम् ॥ दयिताःप्राणिनांदाराधर्मंसमनुचिंतय ॥३५॥

मदनोमदनाग्निः ॥२४॥२५॥२६॥ अत्युन्मादंमरणकालीनंसन्नि
पातंसमारंभंतेतेअत्युन्मादसमारंभाः त्वद्लाभेमरिष्याम्येवेतिभावः ॥ २७ ॥ कामंस्मरम् प्रकाममतिशयितम् ॥ २८ ॥ प्राप्नुहिलभस्व ॥२९॥३० ॥ ३१ ॥३२॥३३॥ अभिमन्यसेकामयसे ॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ मिथ्याभिगृध्नःवितथाभिनिवेशी महद्भयंमृत्युम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ मन्यसेलिप्ससे शिशोश्चंद्रवदहंतवदुर्लभास्मीतिभावः ॥५१॥तेषांप्रियामिति तेषांप्रसिद्धानांगंधर्वाणांप्रियांप्रार्थयतस्तेतवभुविगत्वादिवंवागत्वाशरणंत्राताकश्चिन्नभविष्यति अतएवहेकीचकतेतवकामांधस्यसादृशादृष्टिर्बुद्धिरितियावत् भ्राशु

परदारेनतेबुद्धिर्जातुकार्याकथंचन ॥ विवर्जनंह्यकार्याणामेतत्सुपुरुषव्रतम् ॥३६॥ मिथ्याभिगृध्नोहिनरःपापात्मामोहमास्थितः॥ अयशःप्राप्नुयाद्घोरंमहद्वा प्राप्नुयाद्भयम्॥३७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥एवमुक्तस्तुसैरंध्याकीचकःकाममोहितः॥जानन्नपिसुदुर्बुद्धिःपरदाराभिमर्शने॥३८॥दोषान्बहून्प्राणहरान्सर्वलोकविगर्हितान् ॥ प्रोवाचेदंसुदुर्बुद्धिर्द्रौपदीमजितेंद्रियः॥ ३९॥ नार्हस्येवंवरारोहेप्रत्याख्यातुंवरानने॥मांमन्मथसमाविष्टंत्वत्कृतेचारुहासिनि॥४०॥ प्रत्याख्यायचमांभीरुवशगंप्रियवादिनम् ॥ नूनंत्वमसितापांगिपश्चात्तापंकरिष्यसि॥४१॥अहंहिसुभ्रुराज्यस्यकृत्स्नस्यास्यसुमध्यमे ॥ प्रभुर्वासयिताचैववीर्येचाप्रतिमःक्षितौ ॥ ४२ ॥ पृथिव्यांमत्समोनास्तिकश्चिदन्यःपुमानिह ॥ रूपयौवनसौभाग्यैर्भोगैश्चानुत्तमैःशुभैः ॥ ४३ ॥ सर्वकामसमृद्धेषुभोगेष्वनुपमेष्विह ॥ भोक्तव्येपुचकल्याणिकस्माद्दास्येरताह्यसि ॥ ४४ ॥ मयादत्तमिदंराज्यंस्वामिन्यसिशुभानने ॥ भजस्वमांवरारोहेभुंक्ष्वभोगाननुत्तमान् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तातुसासाध्वीकीचकेनाशुभंवचः ॥ कीचकंप्रत्युवाचेदंगर्हयंत्यस्यतद्वचः ॥ ४६ ॥ ॥सैरंध्युवाच॥ ॥मासूतपुत्रमुह्यस्वमाद्यत्यक्ष्यस्वजीवितं ॥ जानीहिपंचभिर्घोरैर्नित्यंमामभिरक्षिताम्॥४७॥ नचाप्यहंत्वयालभ्यागंधर्वाःपतयोमम॥तेत्वांनिहन्युःकुपिताःसाध्वलंमाव्यनीनशः॥४८॥अशक्यरूपंपुरुषैरध्वानंगंतुमिच्छसि॥ यथानिश्चेतनोबालःकूलस्थःकूलमुत्तरम् ॥ तर्तुमिच्छतिमंदात्मातथात्वंकर्तुमिच्छसि॥४९॥ अंतर्महींवायदिवोर्ध्वमुत्पतेःसमुद्रपारंयदिवाप्रधावसि॥तथापितेषांनविमोक्षमर्हसिप्रमाथिनोदेवसुताहिखेचराः॥५० ॥ त्वंकालरात्रीमिवकश्चिदातुरःकिंमांदृढंप्रार्थयसेद्यकीचक ॥ किंमातुरंकेशयितोयथाशिशुश्चंद्रंजिघृक्षुरिवमन्यसेहिमाम्॥५१॥तेषांप्रियांप्रार्थयतोनतेभुविगत्वादिवंवाशरणंभविष्यति ॥ नवर्ततेकीचकतेदृशाशुभंयातेनसंजीवनमर्थयेतसा ॥ ५२ ॥

इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिकीचककृष्णासंवादेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥छ॥

भंस्वीयंअर्थयेतकामयेत शुभेच्छारूपातवनास्तीत्यर्थः तेनचशुभेनपरदारनिवृत्तिरूपेणकामितेनसंजीवनंभवतीतिशेषः अन्यथामरिष्यसीत्यर्थः नमेभुवीतिपाठेतेषांप्रियांप्रार्थयतोमेममकोपित्रातानभविष्यतीतिदृशाबुद्धिस्तवनास्तीतिसंबंधः यातेचसंजीवनमर्थयत्तमितिपाठेनुयादृष्टिस्तेतवसंजीवनंचभवति कीदृशंसंजीवनम् अर्थयत्तंवस्त्वधीनम् तस्माद्वितथाभिनिवेशिनस्तेजीवनंनास्तीत्यर्थः ॥ ५२ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभा० चतुर्दशोध्यायः ॥१४ ॥ छ॥

॥ १ ॥ समेयात्मामुपगच्छेत् माऊहादितिच्छेदः ऊहात् वितर्कात्तंउपायंयुक्त्यापरीप्सस्वेतियोज्यम् प्राणान्माप्रहासिषमितिच ॥ २ ॥ ३ ॥ कृष्णायाःप्राप्त्यर्थेंउद्योगंउद्यमंचानुचिंत्येतियोज्यम् ॥ ४॥ पर्वणिमद्यपायिनांउत्सवकालेचतुर्दश्यादौ समुद्दिश्यअद्याहंसुदेष्णार्थमन्नादिकंकारयामीतिकीर्तयित्वाख्यापयित्वा ॥ ५ ॥ विजनेएकांते निरवग्रहेनिष्प्रतिबंधे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ उपमंत्रिताप्रार्थिता ॥ ९ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रत्याख्यातोराजपुत्र्यासुदेष्णांकीचकोब्रवीत्॥ अमर्यादेनकामेनघोरेणाभिपरिप्लुतः॥ १॥ यथाकैकेयिसैरंध्रीसमेयात्तद्विधीयताम्॥
येनोपायेनसैरंध्रीभजेन्मांगजगामिनी॥ तंसुदेष्णेपरीप्सस्वप्राणान्मोहाप्रहासिषम्॥ २॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यसाबहुशःश्रुत्वावाचंविलपतस्तदा॥
विराटमहिषीदेवीकृपांचक्रेमनस्विनी॥ ३॥ स्वमंत्रमभिसंधायतस्यार्थमनुचिंत्यच॥उद्योगंचैवकृष्णायाःसुदेष्णासूतमब्रवीत्॥ ४॥ पर्वणित्वंसमुद्दिश्यसुरा
मन्नंचकारय॥ तत्रैनांप्रेषयिष्यामिसुराहारींतवांतिकम्॥ ५॥ तत्रसंप्रेषितामेनांविजनेनिरवग्रहे॥ सांत्वयेथायथाकामंसांत्वमानारमेद्यदि॥ ६॥ ॥वैशंपा
यनउवाच॥ ॥इत्युक्तःसविनिष्क्रम्यभगिन्यावचनात्तदा॥सुरामाहारयामासराजार्हांसुपरिष्कृताम्॥७॥ भक्ष्यांश्चविविधाकारान्बहूंश्चोच्चावचांस्तदा॥ का
रयामासकुशलैरन्नंपानंसुशोभनम्॥ ८॥ तस्मिन्कृतेतदादेवीकीचकेनोपमंत्रिता॥ सुदेष्णाप्रेषयामाससैरंध्रींकीचकालयम्॥ ९॥ सुदेष्णोवाच॥ ॥उत्तिष्ठ
गच्छसैरंध्रिकीचकस्यनिवेशनम्॥ पानमानयकल्याणिपिपासामांप्रबाधते॥ १०॥ ॥सैरंध्र्युवाच॥ ॥नगच्छेयमहंतस्यराजपुत्रिनिवेशनम्॥ त्वमेवरा
ज्ञिजानासियथासनिरपत्रपः॥ ११॥ नचाहमनवद्यांगितववेश्मनिभामिनि॥ कामवृत्ताभविष्यामिपतीनांव्यभिचारिणी॥ १२॥ त्वंचैवदेविजानासियथा
ससमयःकृतः॥ प्रविशंत्यामयापूर्वंतववेश्मनिभामिनि॥ १३॥ कीचकस्तुसुकेशांतेमूढोमदनदर्पितः॥ सोवमंस्यतिमांदृष्ट्वानयास्येतत्रशोभने॥ १४॥ संति
बह्व्यस्तवप्रेष्याराजपुत्रिवशानुगाः॥ अन्यांप्रेषयभद्रंतेसहिमामवमंस्यते॥ १५॥ ॥सुदेष्णोवाच॥ ॥नैवत्वांजातुहिंस्यात्सइतःसंप्रेषितामया॥इत्युक्त्वा
प्रददौपात्रंसपिधानंहिरण्मयम्॥ १६॥ साशंकमानारुदतीदैवंशरणमीयुषी॥ प्रातिष्ठतसुराहारीकीचकस्यनिवेशनम्॥ १७॥ ॥सैरंध्र्युवाच॥ ॥यथाह
मन्यंभर्तृभ्योनाभिजानामिकिंचन॥ तेनसत्येनमांप्राप्तांमाकुर्यात्कीचकोवशे॥ १८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥उपातिष्ठतसासूर्यंमुहूर्तमबलाततः॥ सतस्या
स्तनुमध्यायाःसर्वंसूर्योवबुद्धवान्॥ १९॥ अंतर्हितंततस्तस्यारक्षोरक्षार्थमादिशत्॥ तच्चैनांनाजहात्तत्रसर्वावस्थास्वनिंदिताम्॥ २०॥

पानंमद्यम् सुरामन्नंचेत्युपक्रमात् तस्यैवपिपासापातुमिच्छा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ ॥इतिविराटप० नैल० भारतभा०पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ ॥छ॥ ॥ १ ॥ परितोहाटकेययोस्तेपरिहाटकेकुंडलेताटंकेइत्यर्थः ॥ २ ॥ मधुमाधवींमधुपुष्पजांमदिराम् ॥ ३ ॥ सुराहारींसुरामाहर्तुकामाम् पिपासामेतिमेममअतिपिपासा ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ ८॥ विधुन्वानाकंपमाना ॥ ९ ॥ १० ॥ अपोवाहदूरीचकार ॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥ १४ ॥ धूमच्छायाःकर्म नेत्रेकर्तृणीअभज

तांमृगीमिवसंत्रस्तांदृष्ट्वाकृष्णांसमीपगाम्॥उदतिष्ठन्मुदासूतोनावंलब्ध्वेवपारगः॥२१॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीसुराहरणे पंचदशोऽध्यायः॥१५॥ ॥कीचकउवाच॥ ॥स्वागतंतेसुकेशांतेसुव्युष्टारजनीमम॥स्वामिनीत्वमनुप्राप्ताप्रकुरुष्वममप्रियम्॥१॥सुवर्णमालाःकंबूश्चकुंडलेपरिहाटके॥नानापत्तनजेशुभ्रेमणिरत्नंचशोभनम्॥२॥आहरंतुचवस्त्राणिकौशिकान्यजिनानिच॥अस्तिमेशयनंदिव्यंत्वदर्थमुपकल्पितम्॥एहितत्रमयासार्धंपिबस्वमधुमाधवीम्॥३॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥अप्रैषीद्राजपुत्रीमांसुराहारींतवांतिकम्॥पानमाहरमेक्षिप्रंपिपासामेतिचाब्रवीत्॥४॥ ॥कीचकउवाच॥ ॥अन्याभद्रेनयिष्यंतिराजपुत्र्याःप्रतिश्रुतम्॥इत्येनांदक्षिणेपाणौसूतपुत्रःपरामृशत्॥५॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ यथैवाहंनाभिचरेकदाचित्पतीन्मदाद्वैमनसापिजातु॥तेनैवसत्येनवशीकृतंत्वांद्रष्टास्मिपापंपरिकृष्यमाणम्॥६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सतामभिप्रेक्ष्यविशालनेत्रांजिघृक्षमाणःपरिभर्त्सयंतीम्॥जग्राहतामुत्तरवस्त्रदेशेसकीचकस्तांसहसाक्षिपंतीम्॥७॥प्रगृह्यमाणातुमहाजवेनमुहुर्विनिःश्वस्यचराजपुत्री॥तयासमाक्षिप्ततनुःसपापःपपातशाखीवनिकृत्तमूलः॥८॥सागृहीताविधुन्वानाभूमावाक्षिप्यकीचकम्॥सभांशरणमागच्छद्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥९॥तांकीचकःप्रधावंतींकेशपाशेपरामृशत्॥अथैनांपश्यतोराज्ञःपातयित्वापदावधीत्॥१०॥तस्यायोसौतदार्केणराक्षसःसंनियोजितः॥सकीचकमपोवाहवातवेगेनभारत॥११॥सपपाततदाभूमौरक्षोबलसमाहतः॥विघूर्णमानोनिश्चेष्टश्छिन्नमूलइवद्रुमः॥१२॥तांचासीनौददृशतुर्भीमसेनयुधिष्ठिरौ॥अमृष्यमाणौकृष्णायाःकीचकेनपराभवम्॥१३॥तस्यभीमोवधंप्रेप्सुःकीचकस्यदुरात्मनः॥दंतैर्दंतांस्तदारोषान्निष्पिपेषमहामनाः॥१४॥धूमच्छायात्यभजतांनेत्रेचोच्छ्रितपक्ष्मणी॥सस्वेदाभृकुटीचोग्राललाटेसमवर्तत॥१५॥हस्तेनममृदेचैवललाटंपरवीरहा॥भूयश्चत्वरितःक्रुद्धःसहसोत्थातुमैच्छत॥१६॥अथावमृद्नादंगुष्ठमंगुष्ठेनयुधिष्ठिरः॥प्रबोधनभयाद्राजाभीमंतंप्रत्यषेधयत्॥१७॥तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पतिम्॥सतमावारयामासभीमसेनंयुधिष्ठिरः॥१८॥

तां छायामित्येकवचनांतःपाठःस्वच्छः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अंगुष्ठंपादांगुष्ठम् अंगुष्ठेनहस्तांगुष्ठेन आचारादेवंज्ञेयम् ॥ १७॥ १८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ अभिरक्षंतीगूहमाना धर्मसंहिताधर्मबद्धा ॥ २१ ॥ षष्ठेविषयेदेशपंचकव्यवधानेपिनस्वपिति तेषांसार्वभौमत्वात् यद्वा बाह्येंद्रियग्राह्यपंचविषयापेक्षयाषष्ठेमनोमात्रग्राह्येस्वप्नमनोरथा

आलोकयसिकिंवृक्षंसूददारुकृतेनवै ॥ यदितेदारुभिःकृत्यंबहिर्वृक्षान्निगृह्यताम् ॥ १९ ॥ सासभाद्वारमासाद्यरुदतीमत्स्यमब्रवीत् ॥ अवेक्षमाणासुश्रोणीप
तींस्तान्दीनचेतसः ॥ २० ॥ आकारमभिरक्षंतीप्रतिज्ञाधर्मसंहिता ॥ दह्यमानेवरौद्रेणचक्षुषाद्रुपदात्मजा ॥ २१ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ येषांवैरीनस्वपितिषष्ठेपिवि
षयेवसन् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २२ ॥ येदद्युर्नचयाचेयुर्ब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २३ ॥ ये
षांदुंदुभिनिर्घोषोज्याघोषःश्रूयतेऽनिशम् ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २४ ॥ येचतेजस्विनोदांताबलवंतोऽतिमानिनः ॥ तेषांमांमानिनींभा
र्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २५ ॥ सर्वलोकमिमंहन्युर्धर्मपाशसितास्तुये ॥ तेषांमांमानिनींभार्यांसूतपुत्रःपदावधीत् ॥ २६ ॥ शरणंयेप्रपन्नानांभवंतिशरणार्थि
नाम् ॥ चरंतिलोकेप्रच्छन्नाःक्वनुतेद्यमहारथाः ॥ २७ ॥ कथंतेसूतपुत्रेणवध्यमानांप्रियांसतीम् ॥ मर्षयंतियथाक्लीबाबलवंतोऽमितौजसः ॥ २८ ॥ क्वनुतेषाम
मर्षश्चवीर्यंतेजश्चवर्तते ॥ नपरीप्संतियेभार्यांवध्यमानांदुरात्मना ॥ २९ ॥ मयात्रशक्यंकिंकर्तुंविराटेधर्मदूषके ॥ यःपश्यन्मांमर्षयतिवध्यमानामनागसम् ॥
॥ ३० ॥ नराजाराजवत्किंचित्समाचरतिकीचके ॥ दस्यूनामिवधर्मस्तेनहिसंसदिशोभते ॥ ३१ ॥ नाहमेतेनयुक्तंवैहंतुंमत्स्यतवांतिके ॥ सभासदोत्रपश्यंतुकीच
कस्यव्यतिक्रमम् ॥ ३२ ॥ कीचकोनचधर्मज्ञोनचमत्स्यःकथंचन ॥ सभासदोप्यधर्मज्ञायएनंपर्युपासते ॥ ३३ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंविधैर्वचोभिःसात
दाकृष्णाश्रुलोचना ॥ उपालभतराजानंमत्स्यानांवरवर्णिनी ॥ ३४ ॥ विराटउवाच ॥ परोक्षंनाभिजानामिविग्रहंयुवयोरहम् ॥ अर्थतत्त्वमविज्ञायकिंनुस्यात्कौ
शलंमम ॥ ३५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततस्तुसभ्याविज्ञायकृष्णांभूयोभ्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिचाप्याहुःकीचकंचव्यगर्हयन् ॥ ३६ ॥ सभ्याऊचुः ॥ यस्ये
यंचारुसर्वांगीभार्यास्यादायतेक्षणा ॥ परोलाभस्तुतस्यस्यान्नचशोचेत्कथंचन ॥ ३७ ॥ नहीदृशीमनुष्येषुसुलभावरवर्णिनी ॥ नारीसर्वानवद्यांगीदेवींमन्या
महेवयम् ॥ ३८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंसंपूजयंतस्तेकृष्णांप्रेक्ष्यसभासदः ॥ युधिष्ठिरस्यकोपात्तुललाटेस्वेदआगमत् ॥ ३९ ॥

दिरूपेपिविषयेनस्वपितिभयार्दितःसन्किमुतलोकेनस्वपितीत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ सिताःबद्धाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कौशलंसाध्वसाधु
निर्णयेइतिशेषः किंनुकथंनु ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

मात्रस्थाःअत्रमास्थाःमातिष्ठ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शैलुषीवनटीवनिर्लज्जा ॥ ४३ ॥ दुःखंदुःखयितारम् व्यपनेष्यंतिजीवितादितिशेषः ॥ ४४ ॥ घृणिनांदयावतांतेषामर्थे तस्यतस्यसर्वस्यैवतेव ध्याः
स्युः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पश्यतोराज्ञइत्यनादरेषष्ठी राजानंलक्षीकृत्येत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥सेना

अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम् ॥गच्छसैरंध्रिमाऽत्रस्थाःसुदेष्णायानिवेशनम् ॥ ४० ॥ भर्तारमनुरुंधंत्यःक्लिश्यंतेवीरपत्नयः ॥ शुश्रूषयाक्लिश्यमा
नाःपतिलोकंजयंत्युत ॥४१॥ मन्येनकालंक्रोधस्यपश्यंतिपतयस्तव॥ तेनत्वांनाभिधावंतिगंधर्वाःसूर्यवर्चसः॥४२॥ अकालज्ञासिसैरंध्रिशैलूषीवविरोदिषि॥
विघ्नंकरोषिमत्स्यानांदीव्यतांराजसंसदि ॥ ४३ ॥ गच्छसैरंध्रिगंधर्वाःकरिष्यंतितवप्रियम् ॥ व्यपनेष्यंतितेदुःखंयेनतेविप्रियंकृतम् ॥ ४४ ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥
अतीवतेषांघृणिनामर्थेहंधर्मचारिणी ॥ तस्यतस्यैवतेवध्यायेषांज्येष्ठोक्षदेविता ॥४५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्काप्राद्रवत्कृष्णासुदेष्णायानिवेशनम् ॥
केशान्मुक्त्वाचसुश्रोणीसंरंभाल्लोहितेक्षणा ॥ ४६॥ शुशुभेवदनंतस्यारुदत्याःसुचिरंतदा॥ मेघलेखाविनिर्मुक्तंदिवीवशशिमंडलम् ॥४७॥ ॥ सुदेष्णोवाच ॥
कस्त्वावधीद्वरारोहेकस्माद्रोदिषिशोभने ॥ कस्याद्यनसुखंभद्रेकेनतेविप्रियंकृतम् ॥ ४८ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ कीचकोमावधीत्तत्रसुराहारींगतांतव ॥ स
भायांपश्यतोराज्ञोयथैवविजनेवने ॥ ४९ ॥ ॥ सुदेष्णोवाच ॥ ॥ घातयामिसुकेशांतेकीचकंयदिमन्यसे ॥ योसौत्वांकामसंमत्तोदुर्लभामवमन्यते ॥ ५० ॥
सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ अन्येचैनंवधिष्यंतियेषामागःकरोतिसः ॥ मन्येचैवाद्यसुव्यक्तंयमलोकंगमिष्यति ॥५१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेवि० कीचकव० द्रौपदीपरि
भवेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साहतासूतपुत्रेणराजपत्नीयशस्विनी ॥ वधंकृष्णापरीप्संतीसेनावाहस्यभामिनी ॥ १ ॥ जगा
मावासमेवाथसातदाद्रुपदात्मजा ॥ कृत्वाशौचंयथान्यायंकृष्णासातनुमध्यमा ॥ २ ॥ गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ चिंतयामासरुदतीतस्यदुः
खस्यनिर्णयम् ॥ ३ ॥ किंकरोमिक्वगच्छामिकथंकार्यंभवेन्मम ॥ इत्येवंचिंतयित्वासाभीमंवैमनसागमत् ॥ ४॥ नान्यःकर्ताऋतेभीमान्ममाद्यमनसःप्रियम् ॥
ततउत्थायरात्रौसाविहायशयनंस्वकम् ॥५॥प्राद्रवन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती॥भवनंभीमसेनस्यक्षिप्रमायतलोचना॥६॥ दुःखेनमहतायुक्तामानसे
नमनस्विनी ॥ ॥ सैरंध्र्युवाच ॥ ॥ तस्मिन्जीवतिपापिष्ठेसेनावाहेममद्विषि ॥७॥ तत्कर्मकृतवानद्यकथंनिद्रांनिषेवसे ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वा
थतांशालांप्रविवेशमनस्विनी ॥ ८ ॥

वाहस्यसेनापतेःकीचकस्य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ यःतत्कर्मपदाहतिरूपंकृतवान् तस्मिन्जीवति ॥ ७ ॥ ८ ॥

यस्यांभीमस्तथाशेतेमृगराजइवश्वसन्॥तस्यारूपेणसाशालाभीमस्यचमहात्मनः॥९॥ संमूर्छितेवकौरव्यप्रजज्वालचतेजसा॥ सावैमहानसंप्राप्यभीमसेनंशुचिस्मिता॥ १०॥ सर्वश्वेतेवमाहेयीवनेजातात्रिहायणी॥उपातिष्ठतपांचालीवासितेववरर्षभम्॥ ११॥ सालतेवमहाशालंफुल्लंगोमतितीरजम्॥ परिष्वजतपांचालीमध्यमंपांडुनंदनम्॥ १२॥बाहुभ्यांपरिरभ्यैनंप्राबोधयदनिंदिता॥ सिंहंसुप्तंवनेदुर्गेमृगराजवधूरिव॥ १३॥ भीमसेनमुपाश्लिष्यद्धस्तिनीवमहागजम्॥ वीणेवमधुरालापागांधारंसाधुमूर्छती॥ अभ्यभाषतपांचालीभीमसेनमनिंदिता॥ १४॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठकिंशेषेभीमसेनयथामृतः॥ नामृतस्यहिपापीयान्भार्यामालभ्यजीवति॥ १५॥ ससंप्रहायशयनंराजपुत्र्याप्रबोधितः॥उपातिष्ठतमेघाभःपर्यंकेसोपसंग्रहे ॥ १६ ॥ अथाब्रवीद्राजपुत्रींकौरव्योमहिषींप्रियाम्॥ केनास्यर्थेनसंप्राप्तात्वरितेवममांतिकम्॥ १७॥ नतेप्रकृतिमान्वर्णःकृशापांडुश्चलक्ष्यसे॥ आचक्ष्वपरिशेषेणसर्वंविद्यामहंयथा॥ १८॥ सुखंवायदिवादुःखंद्वेष्यंवायदिवाऽप्रियम्॥ यथावत्सर्वमाचक्ष्वश्रुत्वाज्ञास्यामियत्क्षमम्॥ १९॥ अहमेवहितेकृष्णेविश्वास्यःसर्वकर्मसु॥ अहमापत्सुचापित्वांमोक्षयामिपुनःपुनः॥ २०॥ शीघ्रमुक्त्वायथाकामंयत्तेकार्यंविवक्षितम्॥ गच्छवैशयनायैवपुरानान्येनबुध्यते॥ २१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधप०द्रौपदीभीमसंवादेसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

॥ ९ ॥ संमूर्छितेववृद्धिशोभारूपांप्राप्तेवप्रजज्वालअशोभत ॥ १० ॥ सर्वश्वेतेवेति पांचालीद्रौपदीवरर्षभंवरणीयंपतिश्रेष्ठंभीमसेनंउपलक्ष्यवासितेवपुष्पिणीत्वेनकामातुरेवउपातिष्ठतसमीपेस्थितवती वस्तुतोनकामातुरांकिंतुद्वेषातुरैवेतिभावः तत्रदृष्टांतद्वयं इवशब्दःकाकाक्षिवदुभयत्रसंबध्यतेसर्वश्वेतेवमाहेयीवचेति सर्वश्वेताबकीयथाकामातुरावरर्षभंपतिमितिएकः तस्याः कामातुरत्वेहेतुः वनेजातेति जलेजातातेनजलसामीप्येनलब्धाहारत्वेनउन्मत्तत्वंसूच्यतेतथामाहेयीगौःसापिवासितासतीवरर्षभंसांडंबलीवर्दम्तस्याअपिवासितात्वेविशेषणम् त्रिहायणीतित्रिवर्षाहिगौर्यौवनारूढाकामातुराचभवति अन्येतु श्वेतःसितेराजहंसेकैलासेद्वीपभूपयोरितिकोशमुदाहृत्यसर्वश्वेताहंसीतिव्याचक्षते तत्रसर्वपदंव्यर्थंहंसस्यलोहितलोचनास्यचरणत्वात्प्रतिकूलंच यद्यपित्रिहायणीत्रिवर्षागौरितिचकोशात्त्रिहायणीपदेनैवगौर्लभ्यतेतथापितत्कामातुरत्वज्ञापनार्थमुपक्षीणंसद्विशेष्यसमर्पकंपदांतरमपेक्षतएवेतिनव्यर्थविशेषणत्वम् अन्येव्याख्यानप्रकाराःसर्वेऽनेनैवदोषेणग्रस्ताइत्युपेक्षिताः॥ ११॥मध्यमंपांडुनंदनंभीमसेनम् यमयोःसहजातत्वेनपौर्वापर्याभावात्तौकनिष्ठावेवयुधिष्ठिरोज्येष्ठएव मध्यमत्वंभीमार्जुनयोरेवविश्रांतंतत्रापिअत्रप्रकरणात्अर्जुनस्यसंप्रतिपुंस्त्वाभावाच्चमध्यमत्वंभीमसेनेएवमुख्यमित्याशयेनैवैतदुक्तम् परिष्वजतपर्यष्वजतआलिंगितवती ॥ १२ ॥ १३ ॥ गांधारंस्वरविशेषंमूर्छतीमूर्छयंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ सोपसंग्रहेसतूलिके ॥ १६ ॥ १७ ॥ विद्यांजानीयाम् ॥ १८ ॥ ज्ञास्यामिउपायंचिंतयिष्यामि क्षमंयोग्यम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल०भारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७॥ ॥ छ ॥

॥ १ ॥ सभाशालातस्यांपरिषत् जनसमाजस्तस्यमध्ये तदाद्यूतकाले ॥ २ ॥ ३ ॥ सैंधवेनजयद्रथेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रव्रज्यंप्रव्रजनम् व्रजयजोर्भावेक्यप् तस्मैप्रव्रज्याय ॥ ११ ॥ निष्कःसुवर्णपलंतेषांसहस्रेण ॥ १२ ॥ रुक्मंस्वर्णरूपंहिरण्यं तस्माद्रजतंहिरण्यमश्रुजमितिश्रुतौहिरण्यशब्दस्यरजतेपिदर्शनात् यानंगजादि युग्यंयुगोपेतंरथशकटादि अश्वावडवा॥ १३ ॥ १४ ॥

द्रौपद्युवाच॥ ॥ अशोच्यत्वंकुतस्तस्यायस्याभर्तायुधिष्ठिरः॥ जानन्सर्वाणिदुःखानिकिंमांत्वंपरिपृच्छसि॥ १ ॥ यन्मांदासीप्रवादेनप्रातिकामीतदानयत्॥ सभापरिषदोमध्येतन्मांदहतिभारत॥ २॥ पार्थिवस्यसुतानामकानुजीवतिमादृशी॥ अनुभूयेदृशंदुःखमन्यत्रद्रौपदींप्रभो॥ ३॥ वनवासगतायाश्चसैंधवेनदुरात्मना॥ परामर्शोद्वितीयोवैसोढुमुत्सहतेतुका॥ ४॥ मत्स्यराज्ञःसमक्षंतुतस्यधूर्तस्यपश्यतः॥ कीचकेनपरामृष्टाकानुजीवतिमादृशी॥५॥ एवंबहुविधैःक्लेशैःक्लिश्यमानांचभारत॥ नमांजानासिकौंतेयकिंफलंजीवितेनमे॥ ६॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामभारत॥ सेनानीःपुरुषव्याघ्रस्यालःपरमदुर्मतिः॥७॥ समांसैरंध्रिवेषेणवसंतींराजवेश्मनि॥ नित्यमेवाहदुष्टात्माभार्याममभवेतिवै॥८॥ तेनोपमंत्र्यमाणायावधार्हेणसपत्नहन्॥ कालेनेवफलंपक्वंहृदयंमेविदीर्यते॥ ९॥ भ्रातरंचविगर्हस्वज्येष्ठंदुर्द्यूतदेविनम्॥ यस्यास्मिकर्मणाप्राप्तादुःखमेतदनंतकम्॥ १०॥ कोहिराज्यंपरित्यज्यसर्वस्वंचात्मनासह॥ प्रव्रज्यायैवदीव्येतविनादुर्द्यूतदेविनम्॥ ११॥ यदिनिष्कसहस्रेणयच्चान्यत्सारवद्धनम्॥ सायंप्रातरदेविष्यदपिसंवत्सरान्बहून्॥१२॥ रुक्मंहिरण्यंवासांसियानंयुग्यमजाविकम्॥ अश्वाश्वतरसंघाश्चनजातुक्षयमावहेत्॥१३॥ सोयंद्यूतप्रवादेनश्रियःप्रत्यवरोपितः॥ तूष्णीमास्तेयथामूढःस्वानिकर्माणिचिंतयन्॥१४॥ दशनागसहस्राणिहयानांहेममालिनाम्॥ यंयांतमनुयांतीहसोयंद्यूतेनजीवति॥१५॥ रथाःशतसहस्राणिनृपाणाममितौजसाम्॥ उपासंतमहाराजमिंद्रप्रस्थेयुधिष्ठिरम्॥१६॥ शतंदासीसहस्राणांयस्यनित्यंमहानसे॥ पात्रीहस्तंदिवारात्रमतिथीन्भोजयत्युत॥१७॥ एषनिष्कसहस्राणिप्रदायददतांवरः॥ द्यूतजेनह्यनर्थेनमहतासमुपाश्रितः॥१८॥ एनंहिस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः॥ सायंप्रातरुपातिष्ठन्सुमृष्टमणिकुंडलाः॥१९॥ सहस्रमृषयोयस्यनित्यमासन्सभासदः॥ तपःश्रुतोपसंपन्नाःसर्वकामैरुपस्थिताः॥ २०॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकागृहमेधिनः॥ त्रिंशद्दासीकएकैकोयान्बिभर्तियुधिष्ठिरः॥२१॥ अप्रतिग्राहिणांचैवयतीनामूर्ध्वरेतसाम्॥ दशचापिसहस्राणिसोयमास्तेनरेश्वरः॥२२॥ आनृशंस्यमनुक्रोशंसंविभागस्तथैवच॥ यस्मिन्नेतानिसर्वाणिसोयमास्तेनरेश्वरः॥ २३॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ यतीनांदशसहस्राणिबिभर्तीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २२ ॥ आनृशंस्यंअनैष्ठुर्यम् अनुक्रोशंदयाम्॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ निरयंपारतंत्र्यम् कंकोहमितियुधिष्ठिरोब्रूते कंकव्रतयुधिष्ठिरइतिपाठेकंकव्रतश्चासौयुधिष्ठिरश्चेतिसमासः ॥ २५ ॥२६ ॥ २७ ॥ २८ ॥२९ ॥ सदस्यंसभासदम् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥
इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥छ॥ ॥ इदमिति ॥ १ ॥ हीनेनीचे असमेविषमे ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥६॥७॥८॥९॥ प्रियसंवासात्प्रियस्यभीमसेनस्यसंवासःसह

अंधान्वृद्धांस्तथाऽनाथान्बालान्राष्ट्रेषुदुर्गतान् ॥ बिभर्तिविविधान्राजाधृतिमान्सत्यविक्रमः ॥ संविभागमनानित्यमानृशंस्याद्युधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ सएषनिर
यंप्राप्तोमत्स्यस्यपरिचारकः ॥ सभायांदेविताराज्ञःकंकोब्रूतेयुधिष्ठिरः ॥ २५ ॥ इंद्रप्रस्थेनिवसतःसमयेयस्यपार्थिवाः ॥ आसन्बलिभृतःसर्वेसोद्यान्यैर्भृतिमि
च्छति ॥२६॥ पार्थिवाःपृथिवीपालायस्यासन्वशवर्तिनः ॥ सवशेविवशोराजापरेषामद्यवर्तते ॥ २७ ॥ प्रताप्यपृथिवींसर्वांरश्मिमानिवतेजसा ॥ सोयंराज्ञो
विराटस्यसभास्तारोयुधिष्ठिरः ॥ २८ ॥ यमुपासंतराजानःसभायामृषिभिःसह ॥ तमुपासीनमद्यान्यंपश्यपांडवपांडवम् ॥ २९ ॥ सदस्यंसमुपासीनंपरस्यप्रिय
वादिनं ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंकोपोवर्धतेमामसंशयम् ॥ ३० ॥ अतदर्हंमहाप्राज्ञंजीवितार्थेभिसंस्थितम् ॥ दृष्ट्वाकस्यनदुःखंस्याद्धर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ ३१ ॥ उपा
स्तेस्मसभायांयंकृत्स्नावीरवसुंधरा ॥ तमुपासीनमप्यन्यंपश्यभारतभारतम् ॥ ३२ ॥ एवंबहुविधैर्दुःखैःपीड्यमानामनाथवत् ॥ शोकसागरमध्यस्थांकिंमां
भीमनपश्यसि ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ इदंतु
तेमहद्दुःखंयत्त्वंवक्ष्यामिभारत ॥ नमेभ्यसूयाकर्तव्यादुःखादेतद्ब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥ सूदकर्मणिहीनेत्वमसमेभरतर्षभ ॥ ब्रुवन्बल्लवजातीयःकस्यशोकंनवर्धयेः ॥ २ ॥
सूपकारंविराटस्यबल्लवंत्वांविदुर्जनाः ॥ प्रेष्यत्वंसमनुप्राप्तंततोदुःखतरंनुकिम् ॥ ३ ॥ यदामहानसेसिद्धेविराटमुपतिष्ठसि ॥ ब्रुवाणोबल्लवःसूदस्तदासीदतिमेम
नः ॥ ४ ॥ यदाप्रहृष्टःसम्राट्त्वांसंयोधयतिकुंजरैः ॥ हसंत्यंतःपुरेनार्योममतूद्विजतेमनः ॥ ५ ॥ शार्दूलैर्महिषैःसिंहैरागारेयोध्यसेयदा ॥ कैकेय्याःप्रेक्षमाणाया
स्तदामेकश्मलंभवेत् ॥ ६ ॥ ततउत्थायकैकेयीसर्वास्ताःप्रत्यभाषत ॥ प्रेष्याःसमुत्थिताश्चापिकैकेयींताःस्त्रियोऽब्रुवन् ॥ ७ ॥ प्रेक्ष्यमामनवद्यांगींकश्मलोपह
तामिव ॥ स्नेहात्संवासजाद्धर्मात्सूदमेषाशुचिस्मिता ॥ ८ ॥ योध्यमानंमहावीर्यमिमंसमनुशोचति ॥ कल्याणरूपासैरंध्रीबल्लवश्चापिसुंदरः ॥ ९ ॥ स्त्रीणांचित्तं
चदुर्ज्ञेयंयुक्तरूपौचमेमतौ ॥ सैरंध्रीप्रियसंवासान्नित्यंकरुणवादिनी ॥ १० ॥ अस्मिन्राजकुलेचेमौतुल्यकालनिवासिनौ ॥ इतिब्रुवाणावाक्यानिसामांनि
त्यमतर्जयन् ॥ ११ ॥

वासःसंबंधस्तस्मात् तस्मिन्हस्त्यादिभिःसहयोध्यमानेसतिकरुणवादिनीदीनवादिनीभवति ॥ १० ॥ संवासमेवाह अस्मिन्निति ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ निरयंदुःखम् ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ लोकेपरिभूतेनानिंदितेन ॥ १६ ॥ शंखपरिपूर्णाभ्यांबाहुभ्याम् ॥ १७॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंआकलयितुंयमितिशेषः यस्येत्यपिपठंति अप्रति

क्रुध्यंतींमांचसंप्रेक्ष्यसमशंकतमांत्वयि ॥ तस्यांतथाब्रुवत्यांतुदुःखंमांमहदाविशत्॥ १२॥ त्वय्येवंनिरयंप्राप्तेभीमेभीमपराक्रमे॥ शोकेयौधिष्ठिरेमग्नानाहं
जीवितुमुत्सहे॥ १३॥ यःसदेवान्मनुष्यांश्चसर्वांश्चैकरथोजयत्॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा ॥ १४॥ योतर्पयदमेयात्माखांडवेजातवेदसम्॥
सोंतःपुरगतःपार्थकूपेग्निरिवसंवृतः॥ १५॥ यस्माद्भयममित्राणांसदैवपुरुषर्षभात्॥ सलोकपरिभूतेनवेषेणास्तेधनंजयः ॥ १६ ॥ यस्यज्याक्षेपकठिनौबाहू
परिघसन्निभौ॥ सशंखपरिपूर्णाभ्यांशोचन्नास्तेधनंजयः ॥ १७ ॥ यस्यज्यातलनिर्घोषात्समकंपंतशत्रवः॥ स्त्रियोगीतस्वनंतस्यमुदिताःपर्युपासते॥ १८ ॥
किरीटंसूर्यसंकाशंयस्यमूर्धन्यशोभत॥ वेणीविकृतकेशांतःसोयमद्यधनंजयः॥ १९ ॥ तंवेणीकृतकेशांतंभीमधन्वानमर्जुनम्॥ कन्यापरिवृतंदृष्ट्वाभीमसीद
तिमेमनः॥ २० ॥यस्मिन्नस्त्राणिदिव्यानिसमस्तानिमहात्मनि ॥ आधारःसर्वविद्यानांसधारयतिकुंडले ॥ २१ ॥ स्प्रष्टुंराजसहस्राणितेजसाऽप्रतिमानिवै ॥
समरेनाभ्यवर्तंतवेलामिवमहार्णवः॥२२॥ सोयंराज्ञोविराटस्यकन्यानांनर्तकोयुवा॥ आस्तेवेषप्रतिच्छन्नःकन्यानांपरिचारकः॥२३॥ यस्यस्मरथघोषेणस
मकंपतमेदिनी॥ सपर्वतवनाभीमसहस्थावरजंगमा॥ २४॥ यस्मिन्जातेमहाभागेकुंत्याःशोकोव्यनश्यत॥ सशोचयतिमामद्यभीमसेनतवानुजः॥ २५॥
भूषितंतमलंकारैःकुंडलैःपरिहाटकैः ॥ कंबुपाणिनमायांतंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥ २६॥ यस्यनास्तिसमोवीर्येकश्चिदुर्व्यांधनुर्धरः॥ सोद्यकन्यापरिवृतोगायन्ना
स्तेधनंजयः॥ २७॥ धर्मेशौर्येचसत्येचजीवलोकस्यसंमतम्॥ स्त्रीवेषविकृतंपार्थंदृष्ट्वासीदतिमेमनः॥ २८॥ यदाह्येनंपरिवृतंकन्याभिर्देवरूपिणम्॥ प्रभिन्न
मिवमातंगंपरिकीर्णंकरेणुभिः॥ २९॥ मत्स्यमर्थपतिंपार्थंविराटंसमुपस्थितम्॥ पश्यामितुर्यमध्यस्थंदिशोनश्यंतिमेतदा॥ ३०॥ नूनमार्यांनजानातिकृच्छ्रं
प्राप्तंधनंजयम्॥ अजातशत्रुंकौरव्यंमग्नंदुर्द्यूतदेविनम् ॥ ३१॥ तथादृष्ट्वायवीयांसंसहदेवंगवांपतिम्॥ गोषुगोवेषमायांतंपांडुभूतास्मिभारत ॥ ३२॥ सह
देवस्यवृत्तानिचिंतयंतीपुनःपुनः॥ ननिद्रामभिगच्छामिभीमसेनकुतोरतिम्॥ ३३॥ नविंदामिमहाबाहोसहदेवस्यदुष्कृतम्॥ यस्मिन्नेवंविधंदुःखंप्राप्नुया
त्सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ दूयामिभरतश्रेष्ठदृष्ट्वातेभ्रातरंप्रियम्॥ गोषुगोवृषसंकाशंमत्स्येनाभिनिवेशितम्॥ ३५ ॥

मानीतिच्छेदः॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ दिशोनश्यंति शोकेनआंध्यमायातीत्यर्थः ॥३० ॥ आर्याश्वश्रूः ॥३१॥ गोवेषंमहोक्षसदृशम् ॥३२॥३३॥३४॥ दूयामिखेदंप्राप्नोमि ॥ ३५॥

रक्तनेपथ्यम् रक्तंगैरिकादिधातुमयंनेपथ्यमलंकारोयस्यतम् ॥३६ ॥३७॥ ३८॥ ज्येष्ठापचायिनंज्येष्ठपूजकम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ वत्सचर्मणिक्षपायांशेतेइतितंवत्सचर्मक्षपाशयम ॥ ४१॥४२ ॥ अभ्यकीर्यंतव्यशीर्यंत वृंदानि शत्रूणामितिशेषः दामग्रंथिग्रंथिकम् ॥ ४३ ॥ एनंनकुलम् वाजिनोऽश्वान्दर्शयंतम् विराटंविराटाय ॥४४॥४५॥४६ ॥ ध्रियमाणेषुजीवत्सु ॥ ४७॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल

संरब्धंरक्तनेपथ्यंगोपालानांपुरोगमम्॥ विराटमभिनंदंतमथमेभवतिज्वरः॥ ३६॥ सहदेवंहिमेवीरंनित्यमार्याप्रशंसति॥ महाभिजनसंपन्नःशीलवान्वृत्तवानिति॥ ३७॥ ह्रीनिषेवोमधुरवाक्धार्मिकश्चप्रियश्चमे॥ सतेऽरण्येषुवोढव्योयाज्ञसेनिक्षपास्वपि॥ ३८॥ सुकुमारश्चशूरश्चराजानंचाप्यनुव्रतः॥ ज्येष्ठापचायिनंवीरंस्वयंपांचालिभोजयेः॥३९॥ इत्युवाचहिमांकुंतीरुदतीपुत्रगृद्धिनी॥ प्रव्रजंतंमहारण्यंतंपरिष्वज्यतिष्ठती॥४०॥ तंदृष्ट्वाव्यापृतंगोषुवत्सचर्मक्षपाशयं॥सहदेवंयुधांश्रेष्ठंकिन्नुजीवामिपांडव॥४१॥ यस्त्रिभिर्नित्यसंपन्नोरूपेणास्त्रेणमेधया॥सोश्वबंधोविराटस्यपश्यकालस्यपर्ययम्॥४२॥ अभ्यकीर्यंतवृंदानिदामग्रंथिमुदीक्ष्यतम्॥विनयंतंजवेनाश्वान्महाराजस्यपश्यतः॥४३॥ अपश्यमेनंश्रीमंतंमत्स्यंभ्राजिष्णुमुत्तमम्॥ विराटमुपतिष्ठंतंदर्शयंतंचवाजिनः॥ ॥४४॥ किंनुमांमन्यसेपार्थसुखिनीतिपरंतप॥ एवंदुःखशताविष्टायुधिष्ठिरनिमित्ततः॥४५॥ अतःप्रतिविशिष्टानिदुःखान्यन्यानिभारत॥ वर्ततेमयिकौंतेयवक्ष्यामिशृणुतान्यपि॥४६॥ युष्मासुध्रियमाणेषुदुःखानिविविधान्युत॥ शोषयंतिशरीरंमेकिंनुदुःखमतःपरम्॥४७॥ ॥इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० द्रौपदीभीमसंवादेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ द्रौपद्युवाच॥ अहंसैरंध्रिवेषेणचरंतीराजवेश्मनि॥ शौचदास्मिसुदेष्णायाअक्षधूर्तस्यकारणात्॥ १॥ विक्रियांपश्यमेतीव्रांराजपुत्र्याःपरंतप॥ आत्मकालमुदीक्षंतिसर्वेदुःखंकिलांतवत्॥ २॥ अनित्याकिलमर्त्यानामर्थसिद्धिर्जयाजयौ॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः॥ ३॥ चक्रवत्परिवर्ततेह्यर्थाश्चव्यसनानिच॥ इतिकृत्वाप्रतीक्षामिभर्तॄणामुदयंपुनः॥ ४॥ यएवहेतुर्भवतिपुरुषस्यजयावहः॥ पराजयेचहेतुश्चसइतिप्रतिपालये॥ किंमांनप्रतिजानीषेभीमसेनमृतामिव॥ ५॥ दत्वायाचंतिपुरुषाहत्वावध्यंतिचापरे॥ पातयित्वाचपात्यंतेपरैरितिचमेश्रुतम्॥ ६॥

कंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ ॥ ७॥ ॥ सैरंध्र्यावेषेणसैरंध्रीवेषेण शौचदामृज्जलादिशौचसाधनप्रदा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ पुरुषस्यदुर्योधनादेः यःकालः सएवकाल एव प्रतिपालये कालमितिशेषः ॥५॥ कालएवसर्वंविपरीतंकरोतीत्याह दत्वेति येस्वयंदातारस्तएवकालेनदरिद्राःसंतोयाचकाभवंतीत्यर्थः तथाअन्यान्हत्वापरैरपिवध्यंतिवध्यंते पातयित्वाअन्यान्तएवान्यैःपात्यंतइति ॥ ६ ॥

अतिभारोदुष्करंदैवस्यकिमपिनास्ति अस्यदैवस्यअतिवर्तनंअतिक्रमणंचनास्ति केनचित्कृतमितिशेषः दैवस्यप्राधान्यप्रतिपादकमागमंप्रतिपालयेमानये दैवाधीनास्मीतिमत्वानशोचामीत्यर्थः ॥ ७ ॥
स्थितमिति यथारिक्तंसरःपुनःकालेनपूर्यतएवमहमपिपुनःश्रियंप्राप्स्याम्येवेतिनिश्चयेनपर्यायंकालवैपरीत्यंइच्छंती ॥८॥ यस्यपुंसोर्थोदैवेनविपद्यतेनश्यतितेनदैवस्यैवआगमेआनुकूल्येयत्नःकार्यः दैवा
न्नष्टोर्थःपुनर्जपहोमादिनाआहर्तव्यइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कुरूनिति ममम्त्संबंधीमन्निमित्तकःकचग्रहादिरयंक्लेशःपांडवेयान्पांडोःस्त्रीपांडवीकुंतीतस्याःपुत्रान्युष्मान्प्राप्तःसन्कुरून्भीष्मादीन्पं

नदैवस्यातिभारोस्तिनचैवास्यातिवर्तनं॥इतिचाप्यागमंभूयोदैवस्यप्रतिपालये ॥७॥ स्थितंपूर्वंजलंयत्रपुनस्तत्रैवगच्छति॥ इतिपर्यायमिच्छंतीप्रतीक्षेउद
यंपुनः॥८॥ दैवेनकिलयस्यार्थःसुनीतोपिविपद्यते॥दैवस्यचागमेयत्नस्तेनकार्योविजानता॥९॥ यत्तुमेवचनस्यास्यकथितस्यप्रयोजनम्॥ पृच्छमांदुःखितां
तत्त्वंपृष्टाचात्रब्रवीमिते॥ १०॥ महिषीपांडुपुत्राणांदुहिताद्रुपदस्यच ॥ इमामवस्थांसंप्राप्तामदन्याकाजिजीविषेत् ॥ ११ ॥ कुरून्परिभवेत्सर्वान्पंचालानपि
भारत॥ पांडवेयांश्चसंप्राप्तोममक्लेशोह्यरिंदम॥ १२॥ भ्रातृभिःश्वशुरैःपुत्रैर्बहुभिःपरिवारिता ॥ एवंसमुदितानारीकात्वन्यादुःखिताभवेत्॥ १३॥ नूनंहिबा
लयाधातुर्मयावैविप्रियंकृतम्॥ यस्यप्रसादाद्दुर्नीतंप्राप्तास्मिभरतर्षभ॥ १४॥ वर्णावकाशमपिमेपश्यपांडवयादृशम् ॥ तादृशोमेनतत्रासीद्दुःखेपरमकेतदा
॥१५॥ त्वमेवभीमजानीषेयन्मेपार्थसुखंपुरा ॥ साहंदासीत्वमापन्नानशांतिमवशालभे ॥ १६ ॥ नादैविकमहंमन्येयत्रपार्थोधनंजयः॥ भीमधन्वामहाबा
हुरास्तेच्छन्नइवानलः॥१७॥ अशक्यावेदितुंपार्थप्राणिनांवैगतिर्नरैः॥ विनिपातमिमंमन्येयुष्माकंह्यविचिंतितम्॥१८॥ यस्याममसुखप्रेक्षायूयमिंद्रसमाः
सदा ॥ साप्रेक्षेमुखमन्यासामवराणांवरासती॥१९॥ पश्यपांडवमेऽवस्थांयथानार्हामिवैतथा॥ युष्मासुध्रियमाणेषुपश्यकालस्यपर्ययम्॥२०॥ यस्याःसा
गरपर्यंतापृथिवीवशवर्तिनी ॥ आसीत्साद्यसुदेष्णायाभीताहंवशवर्तिनी ॥ २१ ॥ यस्याःपुरःसराआसन्पृष्ठतश्चानुगामिनः॥ साहमद्यसुदेष्णायाःपुरःपश्चा
च्चगामिनी॥ २२॥ इदंतुदुःखंकौंतेयममासह्यंनिबोधतत्॥ यानजातुस्वयंपिंषेगात्रोद्वर्तनमात्मनः॥ अन्यत्रकुंत्याभद्रंतेसापिनष्म्यद्यचंदनम्॥ २३॥

चालान्द्रुपदादींश्चपरिभवेत्नाशयेदित्यर्थः ॥ १२ ॥ समुदितासम्यगुदयवत्यपिएवंकान्यादुःखिताभवेन्नकापि श्रीमतामापदोनदृष्टाएवममतुदृष्टाइतिमहदाश्चर्यमितिभावः ॥ १३ ॥ बालयानतुप्रौढया
तंबाल्येकृतमपराधंनस्मरामि यस्यप्रसादादिदंदुर्नीतंदुरवस्थांप्राप्तास्मि॥१४॥ वर्णावकाशोदीप्तिसंकोचः वन्यान्नवल्कलधारणयुक्तात्स्वातंत्र्याद्दिव्यान्नवस्त्रसंयुक्तंपारतंत्र्यमतिदुःखदमितिभावः तत्रवने
इदानींयथादीप्तिसंकोचोस्तिनतथावनेआसीदित्यर्थः ॥ १५ ॥ अवशापराधीना ॥ १६ ॥ अदैविकंनाकिंतुदैविकमेव ॥१७॥ विनिपातंपराभवम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

पुराकिणवंतौनैवाभूतांकिंत्विदानीमेवजातावित्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ वर्णकोविलेपनम् वर्णकश्चारणेस्त्रीतुचंदनेचविलेपनेइतिमेदिनी वर्णकोस्त्रीविलेपनमित्यमरः ॥ २६॥ २७ ॥ बाष्पकलयाबाष्पेणगद्र
दयामंजुलयावा घट्टयंतीकंपयंतीव ॥ २८ ॥ कर्तव्येमर्तव्ये कृञ्हिंसायामित्यस्यरूपम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥७॥ धिगिति ॥१॥ सभा

पश्यकौंतेयपाणीमेनैवाभूतांहियौपुरा ॥ इत्यस्यदर्शयामासकिणवंतौकरावुभौ ॥२४॥ बिभेमिकुंत्यायानाहंयुष्माकंवाकदाचन ॥ साद्याग्रतोविराटस्यभीता
तिष्ठामिकिंकरी ॥ २५ ॥ किंनुवक्ष्यतिसम्राण्मांवर्णकःसुकृतोनवा ॥ नान्यपिष्टंहिमत्स्यस्यचंदनंकिलरोचते ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साकीर्तयंतीदुः
खानिभीमसेनस्यभामिनी ॥ रुरोदशनकैःकृष्णाभीमसेनमुदीक्षती ॥ २७ ॥ साबाष्पकलयावाचानिःश्वसंतीपुनःपुनः ॥ हृदयंभीमसेनस्यघट्टयंतीदमब्रवीत्
॥ २८ ॥ नाल्पंकृतंमयाभीमदेवानांकिल्बिषंपुरा ॥ अभाग्यायत्रजीवामिकर्तव्येसतिपांडव ॥ २९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तस्याःकरौसूक्ष्मौकिण
वद्धौवृकोदरः ॥ मुखमानीयवैपत्यारुरोदपरवीरहा ॥ ३० ॥ तौगृहीत्वाचकौंतेयोबाष्पमुत्सृज्यवीर्यवान् ॥ ततःपरमदुःखार्तइदंवचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ ॥
इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणिद्रौपदीभीमसंवादेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥७॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ धिगस्तुमेबाहुबलंगांडीवंफा
ल्गुनस्यच ॥ यत्तेरक्तौपुराभूत्वापाणीकृतकिणाविमौ ॥ १ ॥ सभायांतुविराटस्यकरोमिकदनंमहत् ॥ तत्रमेकारणंभातिकौंतेयोयत्प्रतीक्षते ॥ २ ॥ अथवाकी
चकस्याहंपोथयामिपदाशिरः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तस्यक्रीडन्निवमहाद्विपः ॥ ३ ॥ अपश्यंत्वांयदाकृष्णेकीचकेनपदाहताम् ॥ तदैवाहंचिकीर्षामिमत्स्यानांकदनंमह
त् ॥ ४ ॥ तत्रमांधर्मराजस्तुकटाक्षेणन्यवारयत् ॥ तदहंतस्यविज्ञायस्थितएवास्मिभामिनि ॥ ५ ॥ यच्चराष्ट्रात्प्रच्यवनंकुरूणामवधश्चयः ॥ सुयोधनस्यकर्णस्य
शकुनेःसौबलस्यच ॥ ६ ॥ दुःशासनस्यपापस्ययन्मयानाहृतंशिरः ॥ तन्मेदहतिगात्राणिहृदिशल्यमिवार्पितम् ॥ माधर्मंजहिसुश्रोणिक्रोधंजहिमहामते ॥ ७ ॥
इमंतुसमुपालंभंत्वत्तोराजायुधिष्ठिरः ॥ शृणुयाद्यापिकल्याणिकृत्स्नंजह्यात्सजीवितम् ॥ ८ ॥ धनंजयोवासुश्रोणियमौवातनुमध्यमे ॥ लोकांतरगतेष्वेषुनाहं
शक्ष्यामिजीवितुम् ॥ ९ ॥ पुरासुकन्याभार्याचभार्गवंच्यवनंवने ॥ वल्मीकभूतंशाम्यंतमन्वपद्यतभामिनी ॥ १० ॥ नारायणीचेंद्रसेनारूपेणयदितेश्रुता ॥ पति
मन्वचरद्वृद्धंपुरावर्षसहस्रिणम् ॥ ११ ॥

यामिति कारणंप्राकट्यंमाभूदितिहेतुः प्रतीक्षतेतदेवसूचयन्मामवेक्षते अन्यथातदानीमेवकदनंकरोमिकृतंस्यादित्यर्थः ॥ २ ॥ पोथया
मिचूर्णीकरोमि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ नाहृतंछित्वानानीतम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अन्वपद्यतअनुसृतवती ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ मादीर्घंअदीर्घंअल्पमित्यर्थः सुप्सुपेतिसमासः क्षमक्षमस्व मासमर्धंचेतिसार्धमासमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ अनंतरःआसन्नःसन्नद्धोभवेतियावत् ॥ १९ ॥
कैकेयीसुदेष्णा नेयात्नगच्छेत् ॥ २० ॥ तंभावम् राजाऽस्यांकीचकहतायांविरक्तःस्यादित्येवंरूपमभिप्रायम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ क्षणंस्वीकारम् ॥२५॥२६॥ वध्यंतंवध्यमानम् ॥२७॥२८॥

दुहिताजनकस्यापिवैदेहीयदितेश्रुता॥ पतिमन्वचरत्सीतामहारण्यनिवासिनम्॥१२॥रक्षसानिग्रहंप्राप्यरामस्यमहिषीप्रिया॥ क्लिश्यमानापिसुश्रोणीराम
मेवान्वपद्यत॥ १३॥ लोपामुद्रातथाभीरुवयोरूपसमन्विता ॥ अगस्तिमन्वयाद्धित्वाकामान्सर्वानमानुषान्॥ १४॥ द्युमत्सेनसुतंवीरंसत्यवंतमनिंदिता॥
साविञ्यनुचचारैकायमलोकंमनस्विनी॥१५॥ यथैताःकीर्तितानार्योरूपवत्यःपतिव्रताः॥ तथात्वमपिकल्याणिसर्वैःसमुदितागुणैः॥१६॥ मादीर्घंक्षमकालं
त्वंमासमर्धंचसंमितम्॥पूर्णेत्रयोदशेवर्षेराज्ञांराज्ञीभविष्यसि॥१७॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥आर्तयैतन्मयाभीमकृतंबाष्पप्रमोचनम्॥अपारयंत्यादुःखानिन
राजानमुपालभे॥ १८॥ किमुक्तेनव्यतीतेनभीमसेनमहाबल ॥ प्रत्युपस्थितकालस्यकार्यस्यानंतरोभव॥ १९॥ ममेहभीमकैकेयीरूपाभिभवशंकया॥ नि
त्यमुद्विजतेराजाकथंनेयादिमामिति॥ २०॥ तस्याविदित्वातंभावंस्वयंचानृतदर्शनः॥ कीचकोयंसुदुष्टात्मासदाप्रार्थयतेहिमाम्॥२१॥ तमहंकुपिताभीमपु
नःकोपंनियम्यच॥ अब्रुवंकामसंमूढमात्मानंरक्षकीचक॥ २२॥ गंधर्वाणामहंभार्यापंचानांमहिषीप्रिया॥ तेत्वांनिहन्युःकुपिताःशूराःसाहसकारिणः॥२३॥
एवमुक्तःसुदुष्टात्माकीचकःप्रत्युवाचह॥ नाहंबिभेमिसैरंध्रिगंधर्वाणांशुचिस्मिते॥ २४॥ शतंशतसहस्राणिगंधर्वाणामहंरणे ॥ समागतंहनिष्यामित्वंभीरु
कुरुमेक्षणम्॥२५॥इत्युक्तेचाब्रुवंमत्तंकामातुरमहंपुनः॥नत्वंप्रतिबलश्चैषांगंधर्वाणांयशस्विनाम्॥२६॥ धर्मेस्थितास्मिसततंकुलशीलसमन्विता॥नेच्छा
मिकंचिद्वध्यंतंतेनजीवसिकीचक॥ २७॥ एवमुक्तःसदुष्टात्माप्राहसत्स्वनवत्तदा॥ अथमांतत्रकैकेयीप्रैषयत्प्रणयेनतु॥ २८॥ तेनैवदेशितापूर्वंभ्रात्रप्रियचि
कीर्षया॥सुरामानयकल्याणिकीचकस्यनिवेशनात् ॥ २९॥ सूतपुत्रस्तुमांदृष्ट्वामहत्सांत्वमवर्तयत् ॥ सांत्वेप्रतिहतेक्रुद्धःपरामर्शमनाभवत् ॥ ३०॥ विदि
त्वातस्यसंकल्पंकीचकस्यदुरात्मनः॥ तथाहंराजशरणंजवेनैवप्रधाविता॥ ३१॥ संदर्शनेतुमांराज्ञःसूतपुत्रःपरामृशत् ॥ पातयित्वातुदुष्टात्मापदाहंतेनताडि
ता॥ ३२॥ प्रेक्षतेस्मविराटस्तुकंकस्तुबहवोजनाः॥रथिनःपीठमर्दाश्चहस्त्यारोहाश्वनैगमाः॥ ३३॥

॥ २९ ॥ अवर्तयत्कृतवान् सांत्वंप्रियवादम् ॥ ३० ॥ राजशरणंराजाधिष्ठितंस्थानम्॥ ३१ ॥ संदर्शनेप्रत्यक्षम् ॥ ३२ ॥ पीठमर्दाःराजप्रियाः पीठमर्दोतिधृष्टेस्यान्नायकस्यप्रियेपिचेतिमेदिनी नैगमाः
नागराः वणिजोवा नैगमःस्यादुपनिषद्वणिजोर्नागरेपिचेतिमेदिनी ॥ ३३ ॥

तस्यकीचकस्याविनयःनकृतःननाशितः ॥ ३४ ॥ सारथिर्युद्धेसहायः नरस्यराज्ञःस्त्रियःसुदेष्णायाश्चसंमतः संबंधित्वात् ॥ ३५ ॥ तर्हिकथंतयोर्विप्रियंतद्वधेनकर्तव्यमित्याशंक्याह शूरइति मुग्धवान्मौढ्यंगतवान् दारामर्शींतवैवस्त्रियंमांस्पृष्टवान् ॥३६॥ तिष्ठतेस्थिरोभवति बुभूषतिप्राप्तुमिच्छति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ दर्शनेदर्शनेप्रतिदर्शनम् सएवंराजवल्लभःकामात्माचयदिमांहन्यात्ताडयेत्ताडनभयाद्वाऽहं

उपालब्धोमयाराजाकंकश्चापिपुनःपुनः ॥ ततोनवारितोराज्ञानतस्याविनयःकृतः ॥ ३४ ॥ योयंराज्ञोविराटस्यकीचकोनामसारथिः ॥ त्यक्तधर्मानृशंसश्चनरस्त्रीसंमतःप्रियः ॥ ३५ ॥ शूरोभिमानीपापात्मासर्वार्थेषुचमुग्धवान्॥ दारामर्शीमहाभागलभतेर्थान्बहूनपि ॥ ३६ ॥ आहरेदपिवित्तानिपरेषांक्रोशतामपि ॥ नतिष्ठतेस्मसन्मार्गेनचधर्मंबुभूषति ॥ ३७॥ पापात्मापापभावश्चकामबाणवशानुगः॥ अविनीतश्चदुष्टात्माप्रत्याख्यातःपुनःपुनः ॥ ३८ ॥ दर्शनेदर्शनेहन्याद्यदिजह्यांचजीवितम्॥ तद्धर्मेयतमानानांमहान्धर्मोनशिष्यति ॥३९॥ समयंरक्षमाणानांभार्यावोनभविष्यति॥ भार्यायांरक्ष्यमाणायांप्रजाभवतिरक्षिता॥ ४० ॥ प्रजायांरक्ष्यमाणायामात्माभवतिरक्षितः॥ आत्माहिजायतेतस्यांतेनजायांविदुर्बुधाः ॥ ४१ ॥ भर्तातुभार्ययारक्ष्यःकथंजायान्ममोदरे ॥ वदतांवर्णधर्मश्चब्राह्मणानामितिश्रुतः॥ ४२ ॥ क्षत्रियस्यसदाधर्मोनान्यःशत्रुनिबर्हणात्॥ पश्यतोधर्मराजस्यकीचकोमांपदावधीत् ॥ ४३ ॥ तवचैवसमक्षेवैभीमसेनमहाबल॥ त्वयाह्यहंपरित्रातातस्माद्घोराज्जटासुरात्॥ ४४ ॥ जयद्रथंतथैवत्वमजैषीर्भ्रातृभिःसह॥ जहीममपिपापिष्ठंयोयंमामवमन्यते॥ ४५॥ कीचकोराजवाल्लभ्याच्छोककृन्ममभारत॥ तमेवंकामसंमत्तंभिंधिकुंभमिवाश्मनि॥४६॥ योनिमित्तमनर्थानांबहूनांममभारत॥ तंचेज्जीवंतमादित्यःप्रातरभ्युदयिष्यति॥ ४७॥ विषमालोड्यपास्यामिमाकीचकवशंगमम्॥ श्रेयोहिमरणंमह्यंभीमसेनतवाग्रतः॥ ४८ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाप्रारुदत्कृष्णाभीमस्योरःसमाश्रिता॥भीमश्चतांपरिष्वज्यमहत्सांत्वंप्रयुज्यच॥४९॥ आश्वासयित्वाबहुशोभृशमार्तांसुमध्यमाम्॥ हेतुतत्त्वार्थसंयुक्तैर्वचोभिर्द्रुपदात्मजाम्॥ ५०॥

यदिजीवितंजह्यांतत्तर्हिधर्मेयतमानानांभवतांधर्मोनशिष्यतिशौर्यंव्यर्थंस्यादित्यर्थः ॥ ३९॥ एतदेवाह समयमिति समयंमर्यादांत्रयोदशवर्षरूपाम् भार्यापोषणीयानभविष्यति ॥४०॥ ४१ ॥ जायात् आविर्भवेत् वदतांकथयतांब्राह्मणानांमुखाद्वर्णधर्मश्चश्रुतः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अभ्युदयिष्यति अभ्युदेष्यति ॥ ४७ ॥ कीचकवशंमागमंनगच्छेयम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ हेतुभिर्युक्तिभिःतत्त्वार्थैर्यथार्थभूतैश्चार्थैःसंयुक्तानितैः ॥ ५० ॥

आगच्छतूस्तवान् स्रक्किणीगल्लयोरभ्यंतरेपरिसंलिहन्जिह्वयापरामृशन् ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथेति ॥ १ ॥ प्रदोषरज

प्रमृज्यवदनंतस्याःपाणिनाश्रुसमाकुलम् ॥ कीचकंमनसागच्छतूस्रक्किणीपरिसंलिहन् ॥ उवाचचैनांदुःखार्तांभीमःक्रोधसमन्वितः ॥५१॥ ॥ इतिश्रीमहाभा
रतेविराटपर्वणिकीचकवधप०द्रौपदीसांत्वनेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे ॥ अद्य
तंसूदयिष्यामिकीचकंसहबांधवम् ॥ १ ॥ अस्याःप्रदोषेशर्वर्याःकुरुष्वानेनसंगतम् ॥ दुःखंशोकंचनिर्धूययाज्ञसेनिशुचिस्मिते ॥ २ ॥ यैषानर्तनशालेहमत्स्यराजेन
कारिता ॥ दिवात्रकन्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् ॥ ३ ॥ तत्रास्तिशयनंदिव्यंदृढांगंसुप्रतिष्ठितम् ॥ तत्रास्यदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ ४ ॥ यथाचत्वांन
पश्येयुःकुर्वाणांतेनसंविदम् ॥ कुर्यास्तथात्वंकल्याणियथासन्निहितोभवेत् ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातौकथयित्वातुबाष्पमुत्सृज्यदुःखितौ ॥ रात्रिशेषं
तमत्युग्रंधारयामासतुर्हृदि ॥ ६ ॥ तस्यांरात्र्यांव्यतीतायांप्रातरुत्थायकीचकः ॥ गत्वाराजकुलायैवद्रौपदीमिदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ सभायांपश्यतोराज्ञःपातयित्वाप
दाऽहनम् ॥ नचैवालभसेत्राणमभिपन्नाबलीयसा ॥ ८ ॥ प्रवादेनेहमत्स्यानांराजानाम्नायमुच्यते ॥ अहमेवहिमत्स्यानांराजावैवाहिनीपतिः ॥ ९ ॥ मांसुखंप्रति
पद्यस्वदासोभीरुभवामिते ॥ अह्नायतवसुश्रोणिशतंनिष्कान्ददाम्यहम् ॥ १० ॥ दासीशतंचतेदद्यांदासानामपिचापरम् ॥ रथंचाश्वतरीयुक्तमस्तुनौभीरुसंग
मः ॥ ११ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ एवंमेसमयंत्वद्यप्रतिपद्यस्वकीचक ॥ नत्वांसखावाभ्रातावाजानीयात्संगतंमया ॥ १२ ॥ अनुप्रवादाद्भीतास्मिगंधर्वाणांयशस्वि
नाम् ॥ एवंमेप्रतिजानीहिततोहंवशगातव ॥ १३ ॥ कीचकउवाच ॥ एवमेतत्करिष्यामियथासुश्रोणिभाषसे ॥ एकोभद्रेगमिष्यामिशून्यमावसथंतव ॥ १४ ॥
समागमार्थंरंभोरुत्वयामदनमोहितः ॥ यथात्वांनैवपश्येयुर्गंधर्वाःसूर्यवर्चसः ॥ १५ ॥ ॥ द्रौपद्युवाच ॥ ॥ यदेतन्नर्तनागारंमत्स्यराजेनकारितम् ॥ दिवात्रक
न्यानृत्यंतिरात्रौयांतियथागृहम् ॥ १६ ॥ तमिस्रेतत्रगच्छेथागंधर्वास्तन्नजानते ॥ तत्रदोषःपरिहृतोभविष्यतिनसंशयः ॥ १७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तमर्थमपि
जल्पंत्याःकृष्णायाःकीचकेनह ॥ दिवसार्धंसमभवन्मासेनैवसमंनृप ॥ १८ ॥ कीचकोथगृहंगत्वाभृशंहर्षपरिप्लुतः ॥ सैरंध्रीरूपिणंमूढोमृत्युंतन्नावबुद्धवान् ॥ १९ ॥

नीमुखेसंगतंसंभाषणम् निर्धूयअप्रकाश्य ॥ २ ॥ ३ ॥ दृढांगंकाष्ठफलकमयम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहनंहतवान् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नौआवयोः ॥ ११ ॥ समयंसंकेतंप्रतिपद्यस्वस्वीकुरु ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ दिवसार्धंअहोरात्रार्धंदिनमेकमपिमासेनसममौत्कंठ्यादभूत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ कृतसंप्रत्ययःकृतविश्वासः नाजानात्नज्ञातवान् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ह्रदात्यमुनाह्रदान्नागंकालियंकृष्णोयथाउद्धृतवांस्तद्वत्त्वमेनमिहलोकाद्दूरेपातयेतिभा

गंधाभरणमाल्येषुव्यासक्तःसविशेषतः॥ अलंचक्रेतदात्मानंसत्वरःकाममोहितः ॥ २० ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्मकालोदीर्घइवाभवत्॥ अनुचिंतयतश्चापिताम
वायतलोचनाम्॥ २१ ॥ आसीदभ्यधिकाचापिश्रीःश्रियंप्रमुमुक्षतः॥ निर्वाणकालेदीपस्यवर्तीमिवदिधक्षतः॥ २२॥ कृतसंप्रत्ययस्तस्याःकीचकःकाममोहि
तः॥ नाजानाद्दिवसंयांतंचिंतयानःसमागमम्॥ २३ ॥ ततस्तुद्रौपदीगत्वातदाभीमंमहानसे॥ उपातिष्ठतकल्याणीकौरव्यंपतिमंतिकम्॥ २४ ॥ तमुवाचसुके
शांताकीचकस्यमयाकृतः ॥ संगमोनर्तनागारेयथावोचःपरंतप ॥ २५ ॥ शून्यंसनर्तनागारमागमिष्यतिकीचकः ॥ एकोनिशिमहाबाहोकीचकंतंनिषूदय
॥ २६ ॥ तंसूतपुत्रंकौंतेयकीचकंमददर्पितम्॥ गत्वात्वंनर्तनागारंनिर्जीवंकुरुपांडव॥ २७ ॥ दर्पाच्चसूतपुत्रोसौगंधर्वानवमन्यते ॥ तंत्वंप्रहरतांश्रेष्ठह्रदान्नाग
मिवोद्धर॥ २८ ॥ अश्रुदुःखाभिभूतायामममार्जस्वभारत ॥ आत्मनश्चैवभद्रंतेकुरुमानंकुलस्यच ॥ २९ ॥ ॥भीमसेनउवाच ॥ ॥ स्वागतंतेवरारोहेयन्मां
वेदयसेप्रियम्॥ नह्यन्यंकंचिदिच्छामिसहायंवरवर्णिनि॥ ३० ॥ यामेप्रीतिस्त्वयाख्याताकीचकस्यसमागमे॥ हत्वाहिडिंबंसाप्रीतिर्ममासीद्वरवर्णिनि॥ ३१॥
सत्यंभ्रातॄंश्चधर्मंचपुरस्कृत्यब्रवीमिते॥ कीचकंनिहनिष्यामिवृत्रंदेवपतिर्यथा॥ ३२॥ तंगह्वरेप्रकाशेवापोथयिष्यामिकीचकम्॥ अथचेदपियोत्स्यंतिहिंसेम
त्स्यानपिध्रुवम्॥ ३३॥ ततोदुर्योधनंहत्वाप्रतिपत्स्येवसुंधराम्॥ कामंमत्स्यमुपास्तांहिकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ३४॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ यथानसंत्यजेथास्त्वंसत्यंवै
मत्कृतेविभो॥ निगूढस्त्वंतथापार्थकीचकंतंनिषूदय॥ ३५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥एवमेतत्करिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे॥ अद्यतंसूदयिष्यामिकीचकंसह
बांधवैः॥ ३६ ॥ अदृश्यमानस्तस्याथतमस्विन्यामनिंदिते ॥ नागोबिल्वमिवाक्रम्यपोथयिष्याम्यहंशिरः॥ अलभ्यामिच्छतस्तस्यकीचकस्यदुरात्मनः॥ ३७॥
वैशंपायनउवाच॥ भीमोथप्रथमंगत्वारात्रौच्छन्नउपाविशत्॥ मृगंहरिरिवादृश्यःप्रत्याकांक्षतकीचकम्॥ ३८॥ कीचकश्चाप्यलंकृत्ययथाकाममुपागमत्॥
तांवेलांनर्तनागारंपांचालीसंगमाशया॥ ३९ ॥ मन्यमानःससंकेतमागारंप्राविशच्चतत्॥ प्रविश्यचसतद्वेश्मतमसासंवृतंमहत् ॥ ४० ॥ पूर्वागतंततस्तत्रभी
ममप्रतिमौजसम्॥ एकांतावस्थितंचैनमाससादसदुर्मतिः॥ ४१ ॥ शयानंशयनेतत्रसूतपुत्रःपरामृशत्॥ जाज्वल्यमानंकोपेनकृष्णाधर्षणजेनह ॥ ४२ ॥

वः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तस्यतेनादृश्यमानः नागोहस्ती अलभ्यांत्वाम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ यत्कृतंयदर्जितंधनादितत्सर्वंतेतुभ्यंप्रापितंदत्तमितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अतःपरंत्वांसमुद्दिश्याहमत्रागतोस्मि ॥ ४५ ॥ प्रशंसंति त्वयाहंवृतइतिहेतोरित्यभिप्रायः ॥ ४६ ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥

उपासंगम्यचैवैनंकीचकःकाममोहितः॥ हर्षोन्मथितचित्तात्मास्मयमानोभ्यभाषत॥ ४३॥ प्रापितंतेमयावित्तंबहुरूपमनंतकम्॥ यत्कृतंधनरत्नाढ्यंदासीशतपरिच्छदम्॥४४॥रूपलावण्ययुक्ताभिर्युवतीभिरलंकृतम्॥ गृहंचांतःपुरंसुभ्रुक्रीडारतिविराजितम्॥ तत्सर्वंत्वांसमुद्दिश्यसहसाहमुपागतः॥४५॥ अकस्मान्मांप्रशंसंतिसदागृहगताःस्त्रियः॥ सुवासादर्शनीयश्चनान्योस्तित्वादृशःपुमान्॥ ४६॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥दिष्ट्यात्वंदर्शनीयोथदिष्ट्यात्मानंप्रशंससि॥ ईदृशस्तुत्वयास्पर्शःस्पृष्टपूर्वोनकर्हिचित्॥ ४७॥ स्पर्शंवेत्सिविदग्धस्त्वंकामधर्मविचक्षणः॥ स्त्रीणांप्रीतिकरोनान्यस्त्वत्समःपुरुषस्त्विह॥ ४८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वातंमहाबाहुर्भीमोभीमपराक्रमः॥ सहसोत्पत्यकौंतेयःप्रहस्येदमुवाचह॥४९॥ अद्यत्वांभगिनीपापंकृष्यमाणंमयाभुवि॥ द्रक्ष्यतेऽद्रिप्रतीकाशंसिंहेनेवमहागजम्॥५०॥ निराबाधात्वयिहतेसैरंध्रीविचरिष्यति॥ सुखमेवचरिष्यंतिसैरंध्र्याःपतयःसदा॥५१॥ततोजग्राहकेशेषुमाल्यवत्सुमहाबलः॥ सकेशेषुपरामृष्टोबलेनबलिनांवरः॥ ५२॥ आक्षिप्यकेशान्वेगेनबाह्वोर्जग्राहपांडवम्॥ बाहुयुद्धंतयोरासीत्क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः॥ ५३॥ वसंतेवासिताहेतोर्बलवद्गजयोरिव॥ कीचकानांतुमुख्यस्यनराणामुत्तमस्यच॥ ५४॥ वालिसुग्रीवयोर्भ्रात्रोःपुरेवकपिसिंहयोः॥ अन्योन्यमभिसंरब्धौपरस्परजयैषिणौ॥ ॥५५॥ ततःसमुद्यम्यभुजौपंचशीर्षाविवोरगौ॥ नखदंष्ट्राभिरन्योन्यंघ्नतःक्रोधविषोद्धतौ॥५६॥ वेगेनाभिहतोभीमःकीचकेनबलीयसा॥ स्थिरप्रतिज्ञःसरणेपदान्नचलितःपदम्॥ ५७॥ तावन्योन्यंसमाश्लिष्यप्रकर्षंतौपरस्परम्॥ उभावपिप्रकाशेतेप्रवृद्धौवृषभाविव॥ ५८॥ तयोर्ह्यासीत्सुतुमुलःसंप्रहारःसुदारुणः॥ नखदंतायुधवतोर्व्याघ्रयोरिवदृप्तयोः॥ ५९॥ अभिपत्याथबाहुभ्यांप्रत्यगृह्णादमर्षितः॥ मातंगइवमातंगंप्रभिन्नकरटामुखम्॥ ६०॥ सचाप्येनंतदाभीमःप्रतिजग्राहवीर्यवान्॥ तमाक्षिपत्कीचकोथबलेनबलिनांवरः॥ ६१॥ तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा॥ शब्दःसमभवद्घोरोवेणुस्फोटसमोयुधि॥ ६२॥ अथैनमाक्षिप्यबलाद्गृहमध्येवृकोदरः॥ धूनयामासवेगेनवायुश्चंडइवद्रुमम्॥ ६३॥ भीमेनचपरामृष्टोदुर्बलोबलिनारणे॥ प्रास्पंदतयथाप्राणंविचकर्षचपांडवम्॥ ६४॥ ईषदाकलितंचापिक्रोधाद्द्रुतपदंस्थितम्॥ कीचकोबलवान्भीमंजानुभ्यामाक्षिपद्भुवि॥ ६५॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ वासिताहेतोर्हस्तिनीनिमित्तम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥५८ ॥ ५९ ॥ करटामुखंगंडस्थलस्थंमदनिर्गमस्थानम् करटोगजगंडेस्यादितिमेदिनी ॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥आकलितमाक्रांतम् द्रुतपदंचलितस्थानंयथास्यात्तथास्थितम् ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८॥ ६९ ॥ सहित्वासोढ्वाबलादहीयतबलहीनोभूत् ॥ ७० ॥ वक्षस्यानीयानतंभुग्नंकृत्वा तन्नाभिनातच्छिरःसंयोज्येत्यर्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ गृहीत्वाचेतिपाठेइवार्थेचः ॥ ७३ ॥ योक्त्रयामासबबंध ॥ रशनयारज्ज्वा॥७४॥७५॥ दोर्भ्यांपाणिभ्याम् ॥७६॥ व्याविद्धेअतिपीडनात्अधःक्षिप्तेनयनेनयनगोलकेअंबरंवस्त्रंचयस्य नयनाकाशोवा पशुमारंपशुंमारयित्वेवेति यज्ञियपशुवदित्यर्थः

पातितोभुविभीमस्तुकीचकेनबलीयसा ॥ उत्पपाताथवेगेनदंडपाणिरिवांतकः॥ ६६ ॥ स्पर्धयाचबलोन्मत्तौतावुभौसूतपांडवौ॥ निशीथेपर्यकर्षेतांबलिनौ निर्जनेस्थले॥ ६७ ॥ ततस्तद्भवनंश्रेष्ठंप्राकंपतमुहुर्मुहुः॥ बलवच्चापिसंक्रुद्धावन्योन्यंप्रतिगर्जतः ॥ ६८॥ तलाभ्यांसतुभीमेनवक्षस्यभिहतोबली॥ कीचको रोषसंतप्तःपदान्नचलितःपदम्॥ ६९ ॥ मुहूर्तंतुसतंवेगंसहित्वाभुविदुःसहम्॥ बलादहीयततदासूतोभीमबलार्दितः ॥ ७० ॥ तंहीयमानंविज्ञायभीमसेनोमहाबलः॥ वक्षस्यानीयवेगेनममर्दैनंविचेतसम्॥ ७१ ॥ क्रोधाविष्टोविनिःश्वस्यपुनश्चैनंवृकोदरः ॥ जग्राहजयतांश्रेष्ठःकेशेष्वेवतदाभृशम्॥७२॥गृहीत्वाकीचकंभीमोविरराजमहाबलः॥ शार्दूलःपिशिताकांक्षीगृहीत्वेवमहामृगम्॥ ७३ ॥ ततएनंपरिश्रांतमुपलभ्यवृकोदरः॥ योक्त्रयामासबाहुभ्यांपशुंरशनयायथा ॥ ७४ ॥ नदंतंचमहानादंभिन्नभेरीसमस्वनम्॥ भ्रामयामाससुचिरंविस्फुरंतमचेतसम्॥ ७५॥ प्रगृह्यतरसादोर्भ्यांकंठंतस्यवृकोदरः ॥ अपीडयतकृष्णायास्तदाकोपोपशांतये॥७६॥अथतंभग्नसर्वांगंव्याविद्धनयनांबरम्॥आक्रम्यचकटीदेशेजानुनाकीचकाधमम्॥अपीडयतबाहुभ्यांपशुमारममारयत्॥७७॥ तंविषीदंतमाज्ञायकीचकंपांडुनंदनः ॥ भूतलेभ्रामयामासवाक्यंचेदमुवाचह ॥ ७८ ॥ अद्याहमनृणोभूत्वाभ्रातुर्भार्यापहारिणम् ॥ शांतिंलब्धास्मिपरमांहत्वासैरंध्रिकंटकम्॥ ७९ ॥ इत्येवमुक्त्वापुरुषप्रवीरस्तंकीचकंक्रोधसरागनेत्रः॥ अस्रस्तवस्त्राभरणंस्फुरंतमुद्भ्रांतनेत्रंव्यसुमुत्ससर्ज॥ ८० ॥ निष्पिष्यपाणिनापाणिंसंदष्टौष्ठपुटंबली॥ समाक्रम्यचसंक्रुद्धोबलेनबलिनांवरः॥ ८१ ॥ तस्यपादौचपाणीचशिरोग्रीवांचसर्वशः॥ कायेप्रवेशयामासपशोरिवपिनाकधृक्॥ ॥ ८२ ॥ तंसंमथितसर्वांगंमांसपिंडोपमंकृतम्॥ कृष्णायादर्शयामासभीमसेनोमहाबलः ॥ ८३ ॥ उवाचचमहातेजाद्रौपदींयोषितांवराम् ॥ पश्यैनमेहिपांचालिकामुकोयंयथाकृतः ॥ ८४ ॥ एवमुक्त्वामहाराजभीमोभीमपराक्रमः॥ पादेनपीडयामासतस्यकायंदुरात्मनः॥ ८५॥ ततोग्निंतत्रप्रज्वाल्यदर्शयित्वातुकीचकम्॥ पांचालींसतदावीरइदंवचनमब्रवीत्॥८६॥

॥ ७७ ॥ ७८ ॥ सैरंध्रिकंटकम् ह्रस्वत्वंसमासनिमित्तम् ॥ ७९ ॥८० ॥८१॥ तस्यपादौचेति कायेदेहमध्यभागेतत्तन्निर्गममार्गेणैवांगान्यंतःप्रवेश्य योअस्मैरेवान्नसुनोतिसोमंनिररत्नौमघवातंदधातीतिश्रुतमरत्नौनिर्धानमेतदेवज्ञेयम् रेवान्धनवान् निर्धानंनिष्कृष्यस्थापनम् ॥ ८२ ॥ कृष्णायाःद्रौपद्यै ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

सुकेशांतेसुष्ठुकौटिल्येनविराजमानाःकेशांतायस्याः शोभतइत्युपहासः एवमेवधार्तराष्ट्रान्मारयिष्यामीतिभावः ॥ ८७ ॥ रोषस्यशमंअंतम् फलस्यजातत्वात् ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

प्रार्थयंतिसुकेशांतेयेत्वांशीलगुणान्विताम् ॥ एवंतेभीरुवध्यंतेकीचकःशोभतेयथा ॥८७॥ तत्कृत्वादुष्करंकर्मकृष्णायाःप्रियमुत्तमम् ॥ तथासकीचकंहत्वाग
त्वारोषस्यवैशमम् ॥८८॥ आमंत्र्यद्रौपदींकृष्णांक्षिप्रमायान्महानसम् ॥ कीचकंघातयित्वातुद्रौपदीयोषितांवरा ॥ प्रहृष्टागतसंतापासभापालानुवाचह ॥
॥८९॥ कीचकोयंहतःशेतेगंधर्वैःपतिभिर्मम ॥ परस्त्रीकामसंमत्तस्तत्रागच्छतपश्यत ॥९०॥ तच्छ्रुत्वाभाषितंतस्यानर्तनागाररक्षिणः ॥ सहसैवसमाजग्मुरादा
योल्काःसहस्रशः ॥९१॥ ततोगत्वाथतद्वेश्मकीचकंविनिपातितम् ॥ गतासुंददृशुर्भूमौरुधिरेणसमुक्षितम् ॥९२॥ पाणिपादविहीनंतुदृष्ट्वाचव्यथिताभवन् ॥
निरीक्षंतिततःसर्वेपरंविस्मयमागताः ॥९३॥ अमानुषंकृतंकर्मतंदृष्ट्वाविनिपातितम् ॥ क्वास्यग्रीवाक्वचरणौक्वपाणीक्वशिरस्तथा ॥ इतिस्मतंपरीक्षंतेगंधर्वेण
हतंतदा ॥९४॥ ॥इ० म० भा० विराटप० कीचकवधप० कीचकवधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्मिन्कालेसमागम्यसर्वेतत्रास्य
बांधवाः ॥ रुरुदुःकीचकंदृष्ट्वापरिवार्यसमंततः ॥१॥ सर्वेसंहृष्टरोमाणःसंत्रस्ताःप्रेक्ष्यकीचकम् ॥ तथासंभिन्नसर्वांगंकूर्मंस्थलइवोद्धृतम् ॥२॥ पोथितंभीमसे
नेनतमिंद्रेणेवदानवम् ॥ संस्कारयितुमिच्छंतोबहिर्नेतुंप्रचक्रमुः ॥३॥ ददृशुस्तेततःकृष्णांसूतपुत्राःसमागताः ॥ अदूराच्चानवद्यांगींस्तंभमालिंग्यतिष्ठतीम् ॥४॥
समवेतेषुसर्वेषुतामूचुरुपकीचकाः ॥ हन्यतांशीघ्रमसतीयत्कृतेकीचकोहतः ॥५॥ अथवानैवहंतव्यादह्यतांकामिनासह ॥ मृतस्यापिप्रियंकार्यंसूतपुत्रस्यसर्व
था ॥६॥ ततोविराटमूचुस्तेकीचकोस्याःकृतेहतः ॥ सहानेनाद्यदह्येमतदनुज्ञातुमर्हसि ॥७॥ पराक्रमंतुसूतानांमत्वाराजान्वमोदत ॥ सैरंध्र्याःसूतपुत्रेणसहदा
हंविशांपतिः ॥८॥ तांसमासाद्यवित्रस्तांकृष्णांकमललोचनाम् ॥ मोमुह्यमानांतेतत्रजगृहुःकीचकाभृशम् ॥९॥ ततस्तुतांसमारोप्यनिबध्यचसुमध्यमाम् ॥
जग्मुरुद्यम्यतेसर्वेश्मशानाभिमुखास्तदा ॥१०॥ ह्रियमाणातुसाराजन्सूतपुत्रैरनिंदिता ॥ प्राक्रोशन्नाथमिच्छंतीकृष्णानाथवतीसती ॥ ११ ॥ ॥द्रौपद्युवा
च ॥जयोजयंतोविजयोजयत्सेनोजयद्बलः ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् ॥१२॥ येषांज्यातलनिर्घोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ व्यश्रूयतमहायुद्धे
भीमघोषस्तरस्विनाम् ॥ १३॥ रथघोषश्चबलवान्गंधर्वाणांतरस्विनाम् ॥ तेमेवाचंविजानंतुसूतपुत्रानयंतिमाम् ॥ १४ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ तस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११॥१२ ॥१३॥१४॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यास्ताःकृपणावाचःकृष्णायाःपरिदेवितम्॥श्रुत्वैवाभ्यापतद्भीमःशयनादविचारयन्॥ १५॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥अहंशृणोमितेवाचंत्वयासैरंध्रिभाषिताम्॥तस्मात्तेसूतपुत्रेभ्योभयंभीरुनविद्यते॥ १६॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासमहाबाहुर्विजजृंभेजिघांसया॥ ततःसव्यायतंकृत्वावेषंविपरिवर्त्यच॥१७॥अद्वारेणाभ्यवस्कंद्यनिर्जगामबहिस्तदा॥ सभीमसेनःप्राकारादारुह्यतरसाद्रुमम्॥१८॥श्मशानाभिमुखःप्रायाद्यत्रतेकीचकागताः॥सलंघयित्वाप्राकारंनिःसृत्यचपुरोत्तमात्॥ जवेनपतितोभीमःसूतानामग्रतस्तदा॥१९॥चितासमीपेगत्वासतत्रापश्यद्वनस्पतिम्॥तालमात्रंमहास्कंधंमूर्धशुष्कंविशांपते॥ २०॥तंनागवदुपक्रम्यबाहुभ्यांपरिरभ्यच॥स्कंधमारोपयामासदशव्यामंपरंतपः॥ २१॥सतंवृक्षंदशव्यामंसस्कंधविटपंबली॥प्रगृह्याभ्यद्रवत्सूतान्दंडपाणिरिवांतकः॥ २२॥ ऊरुवेगेनतस्याथन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकाः॥भूमौनिपतितावृक्षाःसंघशस्तत्रशेरते ॥२३॥ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंदृष्ट्वागंधर्वमागतम्॥वित्रेसुःसर्वशःसूताविषादभयकंपिताः॥२४॥गंधर्वोबलवानेतिक्रुद्धउद्यम्यपादपम्॥सैरंध्रीमुच्यतांशीघ्रंयतोनोभयमागतम्॥२५॥तेतुदृष्ट्वातदाविद्धंभीमसेनेनपादपम्॥ विमुच्यद्रौपदींतत्रप्राद्रवन्नगरंप्रति॥ २६॥द्रवतस्तांस्तुसंप्रेक्ष्यसवज्रीदानवानिव॥शतंपंचाधिकंभीमःप्राहिणोद्यमसादनम्॥ २७॥ वृक्षेणैतेनराजेंद्रप्रभंजनसुतोबली ॥ततआश्वासयत्कृष्णांसविमुच्यविशांपते॥ २८॥उवाचचमहाबाहुःपांचालींतत्रद्रौपदीम्॥अश्रुपूर्णमुखींदीनांदुर्धर्षःसवृकोदरः॥२९॥एवंतेभीरुवध्यंतेयेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम्॥प्रैहित्वंनगरंकृष्णेनभयंविद्यतेतव॥३०॥ अन्येनाहंगमिष्यामिविराटस्यमहानसम्॥ ३१॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ पंचाधिकंशतंतच्चनिहतंतेनभारत॥ महावनमिवच्छिन्नंशिश्येविगलितद्रुमम्॥ ३२॥एवंतेनिहताराजन्शतंपंचचकीचकाः॥सचसेनापतिःपूर्वमित्येतत्सूतषट्शतम्॥ ३३॥तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंनरानार्यश्चसंगताः॥विस्मयंपरमंगत्वानोचुःकिंचनभारत॥३४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिकीचकवधपर्वणित्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ १५॥ १६ ॥ व्यायतंव्यापारंयत्नंकृत्वावेषंचविपरिवर्त्यगंधर्ववेषसदृशंकृत्वा ॥ १७ ॥ अभ्यवस्कंद्यनिपत्य द्रुममारुह्य ततश्चद्रौपदीनयनप्रदेशंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मूर्ध्निशुष्कमितिशोषणोन्मुखत्वेनातिपक्वत्वंसूच्यते ॥ २० ॥ परिरभ्यउपक्रम्यउत्पाटनार्थंयत्नंकृत्वाउत्पाटितंचतंस्कंधेआरोपयामास व्यामंप्रसारितयोर्बाह्वोरंतरम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विमुच्यमोचयित्वा ॥ २९ ॥ ३० ॥ अन्येनमार्गेण ॥ ३१ ॥ शिश्येशयितम् ॥ ३२ ॥ षट्शतंषडधिकंशतम् ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ इतिविराटपर्वणिनै० भारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ छ ॥

॥ ततइति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८ ॥ ९ ॥ नहित्वामिति हित्वांहातुंयोग्याम् कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतित्वन् जहातेश्चेतिहित्वंअत्त्कायामपिच्छांदसम् पित्वोभिक्षेतेत्यादिवत् त्वांसैरंध्रीहित्वांत्यक्तुं
योग्यामप्यहंराजागच्छेतिवक्तुंनोत्सहेस्त्रियास्तुसुदेष्णायास्तवतांप्रत्येतद्वक्तुमदोषइतिराजवाक्यानुवादः यस्मादेवंराजामांआज्ञापितवान्तस्मादेवंत्वांप्रतिप्रब्रवीम्यहमितिसुदेष्णावचनम् ॥ १० ॥ ११ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥ तेदृष्ट्वानिहतान्सूतान्राज्ञेगत्वान्यवेदयन् ॥ गंधर्वैर्निहताराजन्सूतपुत्रामहाबलाः ॥ १ ॥ यथावज्रेणवैदीर्णंपर्वतस्यमहच्छिरः॥ व्य
तिकीर्णाःप्रदृश्यंतेतथासूतामहीतले॥२॥ सैरंध्रीचविमुक्तासौपुनरायातितेगृहम्॥सर्वंसंशयितंराजन्नगरंतेभविष्यति॥३॥ यथारूपाचसैरंध्रीगंधर्वाश्चमहाब
लाः॥ पुंसामिष्टश्चविषयोमैथुनायनसंशयः॥४॥ यथासैरंध्रिदोषेणनतेराजन्निदंपुरं॥विनाशमेतिवैक्षिप्रंतथानीतिर्विधीयताम्॥५॥तेषांतद्वचनंश्रुत्वाविराटो
वाहिनीपतिः॥ अब्रवीत्क्रियतामेषांसूतानांपरमक्रिया॥६॥ एकस्मिन्नेवतेसर्वेसुसमिद्धेहुताशने॥ दह्यंतांकीचकाःशीघ्रंरत्नैर्गंधैश्चसर्वशः॥७॥ सुदेष्णामब्र
वीद्राजामहिषींजातसाध्वसः॥ सैरंध्रीमागतांब्रूयाममैववचनादिदम्॥८॥ गच्छसैरंध्रिभद्रंतेयथाकामंवरानने॥ बिभेतिराजासुश्रोणिगंधर्वेभ्यःपराभवात्
॥ ९ ॥ नहित्वामुत्सहेवक्तुंस्वयंगंधर्वरक्षिताम्॥ स्त्रियास्त्वदोषस्त्वांवक्तुमतस्त्वांप्रब्रवीम्यहम् ॥ १० ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अथमुक्ताभयात्कृष्णासूतपुत्रान्निर
स्यच॥ मोक्षिताभीमसेनेनजगामनगरंप्रति ॥ ११ ॥ त्रासितेवमृगीबालाशार्दूलेनमनस्विनी॥गात्राणिवाससीचैवप्रक्षाल्यसलिलेनसा ॥ १२ ॥ तांदृष्ट्वापुरु
षाराजन्प्राद्रवंतदिशोदश॥गंधर्वाणांभयत्रस्ताःकेचिद्दृष्टीन्यमीलयन्॥१३॥ततोमहानसद्वारिभीमसेनमवस्थितम्॥ददर्शराजन्पांचालीयथामत्तंमहाद्विप
म्॥ १४ ॥ तंविस्मयंतीशनकैःसंज्ञाभिरिदमब्रवीत्॥ गंधर्वराजायनमोयेनास्मिपरिमोचिता ॥ १५ ॥ भीमसेनउवाच॥ येपुराविचरंतीहपुरुषावशवर्तिनः॥
तस्यास्तेवचनंश्रुत्वाह्यनृणाविहरंत्वतः॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ततःसानर्तनागारेधनंजयमपश्यत॥ राज्ञःकन्याविराटस्यनर्तयानंमहाभुजम्॥१७॥ तत
स्तानर्तनागाराद्विनिष्क्रम्यसहार्जुनाः॥ कन्याददृशुरायांतींक्लिष्टांकृष्णामनागसम्॥ १८ ॥ कन्याऊचुः॥ ॥ दिष्ट्यासैरंध्रिमुक्तासिदिष्ट्यासिपुनरागता॥ दिष्ट्या
विनिहताःसूतायेत्वांक्लिश्यंत्यनागसम्॥१९॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥कथंसैरंध्रिमुक्तासिकथंपापाश्चतेहताः॥ इच्छामिवैतवश्रोतुंसर्वमेवयथातथम् ॥ २० ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पुरुषायस्याःवशवर्तिनआज्ञाकारिणः इहविराटपुरेपुरावर्षमात्रंविहरंतितेतस्याःवचनंगंधर्वराजायनमइत्यादिरूपंश्रुत्वाऽतःपरंअनृणास्तदाज्ञासंपादनेनअज्ञातवासस
माप्त्यावाकृतकृत्याःसंतोविहरंतु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २ १ ॥ प्रहसन्निवेतिपूर्वसंस्कारात्पुंल्लिंगप्रयोगः प्रहसंतीवेत्यर्थः ॥२ २ ॥ तिर्यक्नीचंक्लीबत्वंतन्मयीयोनिःशरीरंतत्रगता ॥२ ३॥२ ४॥२ ५॥२ ६॥२ ७॥ तेत्वत्संबंधिभ्योगंधर्वेभ्यः॥२ ८॥२ ९॥३ ०॥ इतिवि
राटप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥२ ४॥७॥ अत्याहितंमहाभीतिःकर्मजीवानपेक्षिचेत्यमरः ॥ १॥२॥३॥४॥५॥ कृतकृत्याःकीचकवधज्ञानेनात्रैवपांडवानांवासंस्वयमेवधार्तराष्ट्राः अनु

सैरंध्र्युवाच॥ ॥बृहन्नलेकिंनुतवसैरंध्याकार्यमघवै॥यात्वंवससिकल्याणिसदाकन्यापुरेसुखम्॥२१॥नहिदुःखंसमाप्नोषिसैरंध्रीयदुपाश्नुते॥तेनमांदुःखिता
मेवंपृच्छसेप्रहसन्निव॥ २२॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥बृहन्नलापिकल्याणिदुःखमाप्नोत्यनुत्तमम्॥तिर्यग्योनिगताबालेनचैनामवबुध्यसे॥ २३॥ त्वयासहो
षिताचास्मित्वंचसर्वैःसहोषिता॥क्लिश्यंत्यांत्वयिसुश्रोणिकोनदुःखंनचिंतयेत्॥२४॥नतुकेनचिदत्यंतंकस्यचिद्धृदयंक्वचित्॥ वेदितुंशक्यतेनूनंतेनमांनाववु
ध्यसे॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसहैवकन्याभिर्द्रौपदीराजवेश्मतत्॥ प्रविवेशसुदेष्णायाःसमीपमुपगामिनी॥ २६॥ तामब्रवीद्राजपुत्रीविराट
वचनादिदम्॥सैरंध्रिगम्यतांशीघ्रंयत्रकामयसेगतिम्॥२७॥राजाबिभेतितेभद्रेगंधर्वेभ्यःपराभवात्॥ त्वंचापितरुणीसुभ्रुरूपेणाप्रतिमाभुवि॥ पुंसामिष्टश्च
विषयोगंधर्वाश्चातिकोपनाः॥ २८॥ ॥सैरंध्र्युवाच॥ ॥त्रयोदशाहमात्रंमेराजाक्षम्यतुभामिनि॥ कृतकृत्याभविष्यंतिगंधर्वास्तेनसंशयः॥२९॥ ततोमामु
पनेष्यंतिकरिष्यंतिचतेप्रियम्॥ध्रुवंचश्रेयसाराजायोक्ष्यतेसहबांधवैः॥ ३०॥ ॥इ०म०भा०विरा०कीचकवधपर्वणिकीचकदाहेचतुर्विंशोऽध्यायः॥२४॥
समाप्तंचेदंकीचकवधपर्व॥ ॥७॥ ॥अथगोहरणपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कीचकस्यतुघातेनसानुजस्यविशांपते॥ अत्याहितंचिंतयित्वाव्यस्म
यंतपृथक्जनाः॥ १॥ तस्मिन्पुरेजनपदेसंजल्पोभूच्चसंघशः॥शौर्याद्धिवल्लभोराज्ञोमहासत्त्वःसकीचकः॥२॥ आसीत्प्रहर्तासैन्यानांदारामर्शीचदुर्मतिः॥ सह
तःखलुपापात्मागंधर्वैर्दुष्टपूरुषः॥३॥ इत्यजल्पन्महाराजपरानीकविनाशनम्॥ देशेदेशेमनुष्याश्चकीचकंदुष्प्रधर्षणम्॥४॥अथवैधार्तराष्ट्रेणप्रयुक्तायेबहिश्च
राः॥मृगयित्वाबहून्ग्रामान्राष्ट्राणिनगराणिच॥५॥ संविधाययथादृष्टंयथादेशप्रदर्शनम्॥ कृतकृत्यान्यवर्ततंतेचरानगरंप्रति॥६॥ तत्रदृष्ट्वातुराजानंकौरव्यं
धृतराष्ट्रजम्॥द्रोणकर्णकृपैःसार्धंभीष्मेणचमहात्मना॥७॥ संगतंभ्रातृभिश्चापित्रिगर्तैश्चमहारथैः॥ दुर्योधनंसभामध्येआसीनमिदमब्रुवन्॥८॥चराऊचुः॥
कृतोस्माभिःपरोयत्नस्तेषामन्वेषणेसदा॥ पांडवानांमनुष्येंद्रतस्मिन्महतिकानने॥ ९॥ निर्जनेमृगसंकीर्णेनानाद्रुममलताकुले॥ लताप्रतानबहुलेनानागुल्मस
मावृते॥ १०॥ नचविद्मोगतायेनपार्थाःसुदृढविक्रमाः॥ मार्गमाणाःपदन्यासंतेषुतेषुतथातथा॥ ११॥ मानतोज्ञास्यंतीत्याशयः॥ ६॥७॥८॥९॥ १०॥येनमार्गेण ॥११॥

गिरिकूटेषुगिरिशिखरेषु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सूतानांपांडवीयानामिंद्रसनादीनाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेपंचविंशो
ऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दुःखादुःखयितारः संरब्धाःकुपिताः ॥ ५ ॥ यथातेपुनर्वनंप्रविशेयुस्तथाबुभूषध्वंतान्प्राप्तुमिच्छतेत्यर्थः ॥६ ॥तत्फलंचाह अत्यंतमित्या

गिरिकूटेषुतुंगेषुनानाजनपदेषुच ॥ जनाकीर्णेषुदेशेषुखर्वटेषुपुरेषुच ॥ १२ ॥ नरेंद्रबहुशोन्विष्टानैवविद्मश्चपांडवान् ॥ अत्यंतंवाविनष्टास्तेभद्रंतुभ्यंनरर्षभ
॥ १३ ॥ वर्त्मन्यन्वेष्यमाणावैरथिनांरथिसत्तम ॥ नहिविद्मोगतिंतेषांवासंहिनरसत्तम ॥ १४ ॥ किंचित्कालंमनुष्येंद्रसूतानामनुगावयम् ॥ मृगयित्वायथान्या
यंवेदितार्थाःस्मतत्त्वतः ॥ १५ ॥ प्राप्ताद्वारवतींसूताविनापार्थैःपरंतप ॥ नतत्रकृष्णाराजेंद्रपांडवाश्चमहाव्रताः ॥ १६ ॥ सर्वथाविप्रनष्टास्तेनमस्तेभरतर्षभ ॥ नहि
विद्मोगतिंतेषांवासंवापिमहात्मनाम् ॥ १७ ॥ पांडवानांप्रवृत्तिंचविद्मःकर्मापिवाकृतम् ॥ सनःशाधिमनुष्येंद्रअतऊर्ध्वंविशांपते ॥ १८ ॥ अन्वेषणेपांडवानां
भूयःकिंकरवामहे ॥ इमांचनःप्रियांवीरवाचंभद्रवतींशृणु ॥ १९ ॥ येनत्रिगर्तानिहताबलेनमहतानृप ॥ सूतेनराज्ञोमत्स्यस्यकीचकेनबलीयसा ॥ २० ॥ सहतः
पतितःशेतेगंधर्वैर्निशिभारत ॥ अदृश्यमानैर्दुष्टात्माभ्रातृभिःसहसोदरैः ॥ २१ ॥ प्रियमेतदुपश्रुत्यशत्रूणांचपराभवम् ॥ कृतकृत्यश्चकौरव्यविधत्स्वयदनंतर
म् ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभा० विराटपर्वणिगोहरणपर्वणिचारप्रत्यागमनेपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजाज्ञात्वातेषां
वचस्तदा ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाप्रत्युवाचसभासदः ॥ १ ॥ सुदुःखाखलुकार्याणांगतिर्विज्ञातुमंततः ॥ तस्मात्सर्वेनिरीक्षध्वंक्कनुतेपांडवागताः ॥ २ ॥ अल्पावशि
ष्टंकालस्यगतभूयिष्ठमंततः ॥ तेषामज्ञातचर्यायामस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ ३ ॥ अस्यवर्षस्यशेषंचेद्व्यतीयुरिहपांडवाः ॥ निवृत्तसमयास्तेहिसत्यव्रतपरायणाः ॥
॥ ४ ॥ क्षरंतइवनागेंद्राःसर्वेत्याशीविषोपमाः ॥ दुःखाभवेयुःसंरब्धाःकौरवान्प्रतितेध्रुवम् ॥ ५ ॥ सर्वेकालस्यवेत्तारःकृच्छ्ररूपधराःस्थिताः ॥ प्रविशेयुर्जितक्रोधा
स्तावदेवपुनर्वनम् ॥ ६ ॥ तस्मात्क्षिप्रंबुभूषध्वंयथातेऽत्यंतमव्ययम् ॥ राज्यंनिर्द्वंद्वमव्यग्रंनिःसपत्नंचिरंभवेत् ॥ ७ ॥ अथाब्रवीत्ततःकर्णःक्षिप्रंगच्छंतुभारत ॥
अन्येधूर्तानरादक्षानिभृताःसाधुकारिणः ॥ ८ ॥ चरंतुदेशान्संवीताःस्फीतान्जनपदाकुलान् ॥ तत्रगोष्ठीपुरम्यासुसिद्धप्रव्रजितेषुच ॥ ९ ॥ परिचारेषुतीर्थेषुविवि
धेष्वाकरेषुच ॥ विज्ञातव्यामनुष्यैस्तैस्तर्कयासुविनीतया ॥ १० ॥

दिना ॥ ७ ॥ ८ ॥ जनपदाकुलान्जनव्याप्तान् भवेज्जनपदोजानपदोपिजनदेशयोरितिमेदिनी गोष्ठीषुविद्वत्सभासु सिद्धानांप्रव्रजितंगमनंयेष्वतेषुमुनीनामाश्रमेषु ॥ ९ ॥ परितआगत्यचरंत्येषुतेपरिचारा
राजपुराणितेषु तर्कयाकांक्षया तर्कःकांक्षावितर्कोहेइतिमेदिनी ॥१० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ अग्रजानंतरजःद्वितीयोभ्राता ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ऊर्मिमतःसिंधोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ छ ॥

विविधैस्तत्परैःसम्यक्तज्ज्ञैर्निपुणसंवृतैः ॥ अन्वेष्टव्याःसुनिपुणैःपांडवाश्छन्नवासिनः॥ ११॥ नदीकुंजेषुतीर्थेषुग्रामेषुनगरेषुच ॥ आश्रमेषुचरम्येषुपर्वतेषुगु
हासुच॥ १२॥ अथाग्रजानंतरजःपापभावानुरागवान् ॥ ज्येष्ठंदुःशासनस्तत्रभ्राताभ्रातरमब्रवीत् ॥ १३ ॥ येषुनःप्रत्ययोराजंश्चारेषुमनुजाधिप ॥ तेयांतुद
त्तदेयावैभूयस्तान्परिमार्गितुम्॥ १४ ॥एतच्चकर्णोयत्प्राहसर्वमीहामहेतथा ॥ यथोद्दिष्टंचराःसर्वेमृगयंतुयतस्ततः ॥ १५॥ एतेचान्येचभूयांसोदेशाद्देशंयथा
विधि॥ नतुतेषांगतिर्वासःप्रवृत्तिश्चोपलभ्यते ॥ १६ ॥ अत्यंतंवानिगूढास्तेपारंचोर्मिमतोगताः॥ व्यालैश्चापिमहारण्येभक्षिताःशूरमानिनः॥ १७॥ अथवा
विषमंप्राप्यविनष्टाःशाश्वतीःसमाः॥ तस्मान्मानसमव्यग्रंकृत्वात्वंकुरुनंदन॥ कुरुकार्यंमहोत्साहंमन्यसेयन्नराधिप॥ १८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि० पर्वणि
गोहरणपर्वणिकर्णदुःशासनवाक्येषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ अथाब्रवीन्महावीर्योद्रोणस्तत्त्वार्थदर्शिवान्॥नतादृशाविनश्यं
तिनप्रयांतिपराभवम्॥ १ ॥शूराश्चकृतविद्याश्चबुद्धिमंतोजितेंद्रियाः ॥ धर्मज्ञाश्चकृतज्ञाश्चधर्मराजमनुव्रताः ॥ २ ॥ नीतिधर्मार्थतत्त्वज्ञंपितृवच्चसमाहित
म्॥ धर्मेस्थितंसत्यधृतिंज्येष्ठंज्येष्ठानुयायिनः॥३॥ अनुव्रतामहात्मानंभ्रातरोभ्रातरंनृप॥ अजातशत्रुंश्रीमंतंसर्वभ्रातॄननुव्रतम्॥ ४॥ तेषांतथाविधेयानांनि
भृतानांमहात्मनाम्॥ किमर्थंनीतिमान्पार्थःश्रेयोनैषांकरिष्यति॥ ५ ॥ तस्माद्यत्नात्प्रतीक्षंतेकालस्योदयमागतम्॥ नहितेनाशमृच्छेयुरितिपश्याम्यहंधिया॥
॥ ६ ॥सांप्रतंचैवयत्कार्यंतच्चक्षिप्रमकालिकम्॥ क्रियतांसाधुसंचिंत्यवासश्चैषांप्रचिंत्यताम् ॥ ७ ॥ यथावत्पांडुपुत्राणांसर्वार्थेषुधृतात्मनाम्॥ दुर्ज्ञेयाःखलु
शूरास्तेदुरापास्तपसावृताः॥८॥ शुद्धात्मागुणवान्पार्थःसत्यवान्नीतिमान्शुचिः॥ तेजोराशिरसंख्येयोगृह्णीयादपिचक्षुषा॥ ९ ॥ विज्ञायक्रियतांतस्माद्भूयश्च
मृगयामहे॥ ब्राह्मणैश्चारकैःसिद्धैर्येचान्येतद्विदोजनाः॥ १० ॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिद्रोणवाक्येचारप्रत्याचारेसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःशांतनवोभीष्मोभरतानांपितामहः॥ श्रुतवान्देशकालज्ञस्तत्त्वज्ञःसर्वधर्मवित्॥ १ ॥ आचार्यवाक्योपरमेतद्वाक्यमभिसंदधत्॥
हितार्थंसमुवाचैनांभारतींभारतान्प्रति॥ २ ॥

अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४॥ विधेयानांकिंकराणाम् निभृतानांअत्यंतावहितानाम् ॥५॥६॥ अकालिकंविलंबासहम् ॥७॥८॥ गृह्णीयादपिचक्षुषा प्रत्यक्षदृष्टोपिमोहयेदेवेत्यर्थः॥९॥ १० ॥ ॥ इतिवि
राटपर्वणिनैल० भारतभा० सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ अभिसंदधत्तद्वाक्यानुगुणमेववदन् भारतींभरतवंशीयपांडवविषयांगिरंवाचंभारतान्कौरवान्उवाचेनिसंबंधः ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ समंवदत्समंपक्षपातशून्यंवदत्वदन् नुमभावआर्षः ॥ ४ ॥ श्रुतंशास्त्रम् नानाश्रुतिरनेकाख्यायिका ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मानउदारचित्ताः सतांधुरंधर्मम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ परैःअनीतिपरैः अन्वेषितुंअनु
गंतुम् ॥ ९ ॥ यत्तुप्रयुक्तंप्रयोगः शक्यंज्ञातुंयोग्यःतदेववक्ष्यामिनतुभवतांद्रोहात् ॥ १० ॥ नत्विति यस्यदुर्जनस्यत्वादृशस्येतिगूढोभिसंधिः सातु तुशब्दोहेत्वर्थे साहियतःनीतिरियंसाधुवाच्यासाधुष्वेवव
क्तव्याऽतोऽसाधौत्वयिनैवैषावक्तव्येत्यर्थः अनीतिस्तुकथंचनसाधुष्वसाधुषुवानैववक्तव्येत्यर्थः ॥११॥ तिष्ठतावक्तव्यमितिसंबंधः ॥ १२ ॥ तत्रवक्तव्येसतियथाइतरोजनःपांडवानांनिवासंलोकसाधारणं

युधिष्ठिरेसमासक्तांधर्मज्ञेधर्मसंवृताम् ॥ असत्सुदुर्लभांनित्यंसतांचाभिमतांसदा ॥ ३ ॥ भीष्मःसमंवदत्तत्रगिरंसाधुभिरर्चिताम् ॥ यश्चैषब्राह्मणःप्राहद्रोणः
सर्वार्थतत्त्ववित् ॥ ४ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नाःसाधुव्रतसमन्विताः ॥ श्रुतव्रतोपपन्नाश्चनानाश्रुतिसमन्विताः ॥ ५ ॥ वृद्धानुशासनेयुक्ताःसत्यव्रतपरायणाः ॥ स
मयंसमयज्ञास्तेपालयंतःशुचिव्रताः ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मरतानित्यंकेशवानुगताःसदा ॥ प्रवीरपुरुषास्तेवैमहात्मानोमहाबलाः ॥ नावसीदितुमर्हंतिउद्वहंतःसतांधुरम् ॥
॥ ७ ॥ धर्मतश्चैवगुप्तास्तेसुवीर्येणचपांडवाः ॥ ननाशमधिगच्छेयुरितिमेधीयतेमतिः ॥ ८ ॥ तत्रबुद्धिंप्रवक्ष्यामिपांडवान्प्रतिभारत ॥ नतुनीतिःसुनीतस्य
शक्यतेऽन्वेषितुंपरैः ॥ ९ ॥ यत्तुशक्यमिहास्माभिस्तान्वैसंचिंत्यपांडवान् ॥ बुद्ध्याप्रयुक्तंनद्रोहात्प्रवक्ष्यामिनिबोधतत् ॥ १० ॥ नत्वियंमादृशैर्नीतिस्तस्यवा
च्याकथंचन ॥ सात्वियंसाधुवक्तव्यानत्वनीतिःकथंचन ॥ ११ ॥ वृद्धानुशासनेताततिष्ठतासत्यशीलिना ॥ अवश्यंत्विहधीरेणसतांमध्येविवक्षता ॥ १२ ॥
यथार्हमिहवक्तव्यंसर्वथाधर्मलिप्सया ॥ तत्रनाहंतथामन्येयथायमितरोजनः ॥ १३ ॥ निवासंधर्मराजस्यवर्षेस्मिन्वैत्रयोदशे ॥ तत्रतातनतेषांहिराज्ञांभाव्य
मसांप्रतम् ॥ १४ ॥ पुरेजनपदेचापियत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ दानशीलोवदान्यश्चनिभृतोह्रीनिषेवकः ॥ जनोजनपदेभाव्योयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १५ ॥ प्रि
यवादीसदादांतोभव्यःसत्यपरोजनः ॥ हृष्टःपुष्टःशुचिर्दक्षोयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ १६ ॥ नासूयकोनचापीर्षुर्नाभिमानीनमत्सरी ॥ भविष्यतिजनस्तत्रस्वयंध
र्ममनुव्रतः ॥ १७ ॥ ब्रह्मघोषाश्चभूयांसःपूर्णाहुत्यस्तथैवच ॥ क्रतवश्चभविष्यंतिभूयांसोभूरिदक्षिणाः ॥ १८ ॥ सदाचतत्रपर्जन्यःसम्यग्वर्षीनसंशयः ॥ संप
न्नसस्याचमहीनिरातंकाभविष्यति ॥ १९ ॥

मन्यतेतथाहंनमन्येइतियोजना ॥ १३ ॥ असाधारण्यमेवाह तत्रेति तत्रपुरादौ असांप्रतमकल्याणम् ॥ १४ ॥ वदान्यःप्रियवादी वदान्योदानशीलेचचारुवादिनिवाच्यवदितिमेदिनी निभृतःनियतें
द्रियः भाव्यःअवश्यंभावी ओरावश्यकेइतिण्यत् ॥ १५ ॥ भव्योभविता ॥ १६ ॥ असूयकःपरगुणेषुदोषारोपकः ईर्षुःपरोत्कर्षासहिष्णुः अभिमानीआत्मसंभावितः मत्सरीपरद्रोहकर्ता तत्र यत्रयुधि
ष्ठिरइत्यनुकृष्यते ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ दर्शनंधर्मब्रह्मस्वरूपावेक्षणम् निष्प्रतीपंपाखंडमार्गवर्जितम् ॥२१॥२२॥ २३ ॥ दृश्यानिरूपाणि ॥२४॥२५॥२६॥ सर्वभावेनसर्वात्मनाऽनुरागवान् ॥२७॥ अशुभात् अशुभंत्यक्त्वा ॥ २८ ॥
॥ २९ ॥ इष्टंयागादिप्रियंपरसुखदंचव्रतंपालनीयंयस्य एवंभूतस्यदुर्ज्ञेयत्वमप्याह धर्मात्मेति॥३०॥३१॥ तस्मादिति धीमतःपांडवस्यवासंछन्नंतत्रविद्धीतिशेषः परमांगतिंगमनंचतत्रैवस्वकीयंकुरुएतच्चा

गुणवंतिचधान्यानिरसवंतिफलानिच॥ गंधवंतिचमाल्यानिशुभशब्दाचभारती॥२०॥ वायुश्चसुखसंस्पर्शोनिष्प्रतीपंचदर्शनम्॥ नभयंत्वाविशेत्तत्रयत्ररा
जायुधिष्ठिरः॥२१॥ गावश्चबहुलास्तत्रनकृशानचदुर्बलाः॥ पयांसिदधिसर्पींषिरसवंतिहितानिच॥ २२ ॥ गुणवंतिचपेयानिभोज्यानिरसवंतिच॥ तत्रदेशे
भविष्यंतियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २३ ॥ रसाःस्पर्शाश्चगंधाश्चशब्दाश्चापिगुणान्विताः॥ दृश्यानिचप्रसन्नानियत्रराजायुधिष्ठिरः॥ २४॥ धर्माश्चतत्रसर्वैस्तुसे
विताश्चद्विजातिभिः॥ स्वैःस्वैर्गुणैश्चसंयुक्ताअस्मिन्वर्षेत्रयोदशे ॥ २५ ॥ देशेतस्मिन्भविष्यंतितातपांडवसंयुते ॥ संप्रीतिमान्जनस्तत्रसंतुष्टःशुचिरव्ययः
॥ २६॥ देवतातिथिपूजासुसर्वभावानुरागवान्॥ इष्टदानोमहोत्साहःस्वस्वधर्मपरायणः ॥ २७ ॥ अशुभाद्धिशुभप्रेप्सुरिष्टयज्ञःशुभव्रतः॥ भविष्यतिजनस्त
त्रयत्रराजायुधिष्ठिरः ॥ २८॥ त्यक्तवाक्यानृतस्तातशुभकल्याणमंगलः॥ शुभार्थेप्सुःशुभमतिर्यत्रराजायुधिष्ठिरः॥२९॥ भविष्यतिजनस्तत्रनित्यंचेष्टप्रिय
व्रतः॥ धर्मात्माशक्यतेज्ञातुंनापितातद्विजातिभिः॥ ३० ॥ किंपुनःप्राकृतैस्तातपार्थोविज्ञायतेक्वचित्॥ यस्मिन्सत्यंधृतिर्दानंपराशांतिर्ध्रुवाक्षमा॥ ३१ ॥ ह्रीः
श्रीःकीर्तिःपरंतेजआनृशंस्यमथार्जवम्॥ तस्मात्तत्रनिवासंतुच्छन्नंयत्नेनधीमतः॥ गतिंचपरमांतत्रनोत्सहेवक्तुमन्यथा॥३२॥ एवमेतत्तुसंचिंत्ययत्कृतेमन्य
सेहितम्॥ तत्क्षिप्रंकुरुकौरव्ययद्येवंश्रद्दधासिमे॥ ३३॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेभीष्मवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःशारद्वतोवाक्यमित्युवाचकृपस्तदा॥ युक्तंप्राप्तंचवृद्धेनपांडवान्प्रतिभाषितम्॥ १॥ धर्मार्थसहितंश्लक्ष्णंतत्त्वतश्चसहेतुकम्॥ तत्रा
नुरूपंभीष्मेणममाप्यत्रगिरंशृणु॥ २ ॥ तेषांचैवगतिस्तीर्थैर्वासश्चैषांप्रचिंत्यताम्॥ नीतिर्विधीयतांचापिसांप्रतंयाहिताभवेत्॥ ३ ॥ नावज्ञेयोरिपुस्तातप्राकृ
तोपिबुभूषता॥ किंपुनःपांडवास्तातसर्वास्त्रकुशलारणे॥ ४ ॥ तस्मात्सत्रंप्रविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु॥ गूढभावेषुच्छन्नेषुकालेचोदयमागते॥ ५॥

हमन्यथाविपरीतंवचोवक्तुंनोत्सहे वृद्धत्वात्पांडवेषुद्वेषस्याधर्मरूपत्वाच्चेतिभावः ॥३२॥३३ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ ॥७॥ ॥ युक्तंयुक्तिमत् प्राप्तं
प्राप्तकालम्॥ १॥तत्त्वतश्चसहेतुकंयुक्त्याभासहीनम्॥ २॥तीर्थैश्चारैः॥ ३ ॥४॥ सत्रंकैतवंवेषांतररूपम् छन्नेषुगुप्तेषु उदयंउद्गमनंप्रतिज्ञातेकालेउत्क्रांतेसति सामीप्येसप्तमी कालेल्पावशिष्टेसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

परराष्ट्रेषुमित्रराष्ट्रेषुस्वराष्ट्रेषुचस्वस्यबलंसैन्यंसामर्थ्यंचयत्तज्ज्ञातव्यम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ नीतिर्भक्तवेतनदानचारप्रवृत्त्यादिका तथाविधीयतांयथायेनप्रकारेणतैःसहसंदधामहेशरादिसंधानंकुर्महे यद्वा बलको
शयोरल्पत्वंस्वस्यपरस्यबहुत्वम् नीतिर्यथाप्रतिज्ञांसामरूपाविधीयताम् यथातैःसहसंदधामहेसख्यंकुर्महेइति कालोदयेमृत्यूदयरूपेयुद्धेप्राप्तेसति तेषांविधीयतइतिपाठे तेषांकालतःउदयेप्राप्तेसतियथास
म्यग्विधीयतेजायतेतथानीतिर्विधीयताम् ॥ ८ ॥ नियतमचंचलम् नियमेनवुध्यस्व॥ ९॥ बोधफलमाह उच्चेति उच्चादिभेदेनत्रिविधमपिप्रहृष्टंवाअप्रहृष्टंवाज्ञातव्यम् उच्चंसमंवास्वबलंअप्रहृष्टंचेत्प्रहृ
ष्टबलैःशत्रुभिःसहसंदधामसंधिंकरवाम विपरीतंचेदपिसंदधामशरानितिशेषः संधनीयमितिपाठेपितदेवार्थद्वयंज्ञेयम् आतोधातोरित्यालोपःअनीयर्प्रत्ययेपरेभवति संधानीयमितितुयुक्तःपाठः ॥ १० ॥

स्वराष्ट्रंपरराष्ट्रंचज्ञातव्यंबलमात्मनः॥ उदयःपांडवानांचप्राप्तेकालेनसंशयः॥६॥ निवृत्तसमयाःपार्थामहात्मानोमहाबलाः॥ महोत्साहाभविष्यंतिपांडवाह्य
मितौजसः॥७॥ तस्माद्बलंचकोशश्चनीतिश्चापिविधीयताम्॥यथाकालोदयेप्राप्तेसम्यक्तैःसंदधामहे॥८॥ तातबुद्ध्यापितत्सर्वंबुध्यस्वबलमात्मनः॥नियतंसर्व
मित्रेषुबलवत्स्वबलेषुच॥ ९॥ उच्चावचंबलंज्ञात्वामध्यस्थंचापिभारत॥ प्रहृष्टमप्रहृष्टंचसंदधामतथापरैः॥ १०॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनबलिकर्मणा॥ न्या
येनाक्रम्यचपरान्बलाच्चानम्यदुर्बलान्॥ ११॥ सांत्वयित्वातुमित्राणिबलंचाभाष्यतांसुखम्॥ सुकोशबलसंवृद्धःसम्यक्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १२॥ योत्स्यसे
चापिबलिभिररिभिःप्रत्युपस्थितैः॥ अन्यैस्त्वंपांडवैर्वापिहीनैःस्वबलवाहनैः॥ १३ ॥एवंसर्वंविनिश्चित्यव्यवसायंस्वधर्मतः॥ यथाकालंमनुष्येंद्रचिरंसुखम
वाप्स्यसि॥१४॥ ॥इतिश्रीमहाभा० वि०प० गोहरणपर्वणिचारप्रत्याचारेरूपवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथराजात्रिग
र्तानांसुशर्मारथयूथपः॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यमुवाचत्वरितोबली॥ १॥असकृन्निकृताःपूर्वंमत्स्यशाल्वेयकैःप्रभो॥ सूतेनैवचमत्स्यस्यकीचकेनपुनःपुनः॥ २॥
बाधितोबंधुभिःसार्धंबलाद्बलवतांविभो॥ सकर्णमभ्युदीक्ष्याथदुर्योधनमभाषत॥ ३॥ असकृन्मत्स्यराज्ञामेराष्ट्रंबाधितमोजसा॥ प्रणेताकीचकस्तस्यबल
वानभवत्पुरा॥ ४॥ क्रूरोमर्षीसुदुष्टात्माभुविप्रख्यातविक्रमः॥ निहतःसतुगंधर्वैःपापकर्मानृशंसवान्॥ ५॥

साम्येसामभेदौअपरस्याधिक्येदानम् स्वस्याधिक्येदंडोयुद्धेनिपातनंवा बलिकर्मवाकरादानाख्यम् इतिबलज्ञानफलम् ॥११॥ बलंस्वसैन्यंसुखंयथास्यात्तथाआभाष्यतांप्रीतिवादेनभक्तवेतनमानदानेन
संमंत्रणीयमित्यर्थः सिद्धिंजयम् ॥ १२ ॥ अन्यैःशत्रुभिःपांडवैश्चापिसहयोत्स्यसे कीदृशैः स्वबलादिनाहीनैः ॥ १३ ॥ व्यवसायंस्वकर्तव्यम् ॥ १४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैल० भारतभावदीपेए
कोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ वाक्यमुवाचेत्यत्रहेतुमाह असकृदिति निकृताःवंचितास्त्रिगर्ताइतिशेषः प्रभोहेजनमेजय ॥ २ ॥ बाधितःसुशर्मा बलवतांकौरवाणांविभौ
स्वामिनिभीष्मेसमीपेसतिकर्णंचोदीक्ष्यदुर्योधनमभाषत ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ निबध्नीमःनिगृह्णीमः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ विनिर्यामोनिर्गच्छामः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथोद्देशंयथानिर्दिष्टांदक्षिणामुत्तरांवादिशं

तस्मिन्विनिहतेराजाहतदर्पोनिराश्रयः ॥ भविष्यतिनिरुत्साहोविराटइतिमेमतिः ॥ ६ ॥ तत्रयात्राममममतायदितेरोचतेनघ ॥ कौरवाणांचसर्वेषांकर्णस्यच
महात्मनः ॥ ७ ॥ एतत्प्राप्तमहंमन्येकार्यमात्ययिकंहिनः ॥ राष्ट्रंतस्याभियास्यामोबहुधान्यसमाकुलम् ॥ ८ ॥ आददामोस्यरत्नानिविविधानिवसूनिच ॥ ग्रा
मान्राष्ट्राणिवातस्यहरिष्यामोविभागशः ॥ ९ ॥ अथवागोसहस्राणिशुभानिचबहूनिच ॥ विविधानिहरिष्यामःप्रतिपीड्यपुरंबलात् ॥ १० ॥ कौरवैःसहसंग
त्यत्रिगर्तैश्चविशांपते ॥ गास्तस्यापहरामोद्यसर्वैश्चैवसुसंहताः ॥ ११ ॥ संविभागेनकृत्वातुनिबध्नीमोस्यपौरुषम् ॥ हत्वाचास्यचमूंकृत्स्नांवशमेवानयामहे
॥ १२ ॥ तंवशेन्यायतःकृत्वासुखंवत्स्यामहेवयम् ॥ भवतांबलवृद्धिश्चभविष्यतिनसंशयः ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यकर्णोराजानमब्रवीत् ॥ सूक्तंसुशर्मणा
वाक्यंप्राप्तकालंहितंचनः ॥ १४ ॥ तस्मात्क्षिप्रंविनिर्यामोयोजयित्वावरूथिनीम् ॥ विभज्यचाप्यनीकानियथावामन्यसेनघ ॥ १५ ॥ प्राज्ञोवाकुरुवृद्धोयंस
र्वेषांनःपितामहः ॥ आचार्यश्चयथाद्रोणःकृपःशारद्वतस्तथा ॥ मन्यंतेतेयथासर्वेतथायात्राविधीयताम् ॥ १६ ॥ संमंत्र्यचाशुगच्छामःसाधनार्थंमहीपतेः ॥
किंचनःपांडवैःकार्यंहीनार्थबलपौरुषैः ॥ १७ ॥ अत्यंतंवाप्रनष्टास्तेप्राप्तावापियमक्षयम् ॥ यामोराजन्निरुद्विग्नाविराटनगरंवयम् ॥ आदास्यामोहिगास्तस्य
विविधानिवसूनिच ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजावाक्यमादायतस्यतत् ॥ वैकर्तनस्यकर्णस्यक्षिप्रमाज्ञापयत्स्वयम् ॥ १९ ॥ शास
नेनित्यसंयुक्तंदुःशासनमनंतरम् ॥ सहवृद्धैस्तुसंमंत्र्यक्षिप्रंयोजयवाहिनीम् ॥ २० ॥ यथोद्देशंचगच्छामःसहितास्तत्रकौरवैः ॥ सुशर्माचयथोद्दिष्टंदेशंयातुमहार
थः ॥ त्रिगर्तैःसहितोराजासमग्रबलवाहनः ॥ २१ ॥ प्रागेवहिसुसंवीतोमत्स्यस्यविषयंप्रति ॥ जघन्यतोवयंतत्रयास्यामोदिवसांतरे ॥ विषयंमत्स्यराजस्यसु
समृद्धंसुसंहताः ॥ २२ ॥ तेयांतुसहितास्तत्रविराटनगरंप्रति ॥ क्षिप्रंगोपान्समासाद्यगृह्णंतुविपुलंधनम् ॥ २३ ॥ गवांशतसहस्राणिश्रीमंतिगुणवंतिच ॥ वयम
प्यनुगृह्णीमोद्विधाकृत्वावरूथिनीम् ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेस्मगत्वायथोद्दिष्टांदिशंवह्नेर्महीपते ॥ सन्नद्धारथिनःसर्वेसपदाताबलोत्कटाः ॥ २५ ॥
प्रतिवैरंचिकीर्षंतोगोषुगृद्धामहाबलाः ॥ आदातुंगाःसुशर्माथकृष्णपक्षस्यसप्तमीम् ॥ २६ ॥

यथायोग्यंबलविभागंवाउद्दिश्येत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ गृद्धाःलुब्धाः ॥ २६ ॥

न्यगृह्णंतकालयामासुः ॥ २७ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७॥ ॥ ७ ॥ ॥छद्मलिंगेनब्राह्मणादिकपटवेषेणप्रविष्टानाम् ॥ १ ॥ व्यतीतो
तिक्रांतःसमयःसंवत्सरः ॥ १ ॥ संभावनांकीचकवत्अयमपिममजयकर्ताभविष्यतीत्येवंरूपाम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ मानेशुःनाशमदर्शनंदूरेइतियावत् मागच्छेयुः ॥ ९ ॥ तनुत्राणिकवचा
नि ॥१०॥ भानुमंतिदीप्यमानानि वज्रायसंअशनिलोहम् यद्वावज्रवदच्छेद्यमभेद्यंचयदयःभाषायांपोलादइतिसंज्ञितंतद्वज्रायसंतन्मयोगर्भोंतःकवचंतेनसहितंसवज्रायसगर्भम् पाठांतरेसंनाहायसज्जीभा

अपरेदिवसेसर्वेराजन्संभूयकौरवाः ॥ अष्टम्यांतेन्यगृह्णंतगोकुलानिसहस्रशः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिदक्षिणगोग्रहेसुश
र्मादियानेत्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ततस्तेषांमहाराजतत्रैवामिततेजसाम् ॥ छद्मलिंगप्रविष्टानांपांडवानांमहात्मनाम् ॥ १ ॥
व्यतीतःसमयःसम्यग्वसतांवैपुरोत्तमे ॥ कुर्वतांतस्यकर्माणिविराटस्यमहीपतेः ॥२॥ कीचकेतुहतेराजाविराटःपरवीरहा ॥ परांसंभावनांचक्रेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे
॥ ३ ॥ ततस्त्रयोदशस्यांतेतस्यवर्षस्यभारत ॥ सुशर्मणागृहीतंतद्गोधनंतरसाबहु ॥ ४ ॥ ततोजवेनमहतागोपःपुरमथाव्रजत् ॥ सदृष्ट्वामत्स्यराजंचरथात्प्रस्कं
द्यकुंडली ॥५॥ शूरैःपरिवृतंयोधैःकुंडलांगदधारिभिः ॥ संवृतंमंत्रिभिःसार्धंपांडवैश्चमहात्मभिः ॥ ६ ॥ तंसभायांमहाराजमासीनंराष्ट्रवर्धनम् ॥ सोब्रवीदुपसं
गम्यविराटंप्रणतस्तदा ॥ ७ ॥ अस्मान्युधिविनिर्जित्यपरिभूयसबांधवान् ॥ गवांशतसहस्राणित्रिगर्ताःकालयंतिते ॥ ८ ॥ तान्परीप्सस्वराजेंद्रमानेशुःपशव
स्तव ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिःसेनांमत्स्यानांसमयोजयत् ॥ ९ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ राजानोराजपुत्राश्चतनुत्राण्यथभेजिरे ॥१०॥ भानु
मंतिविचित्राणिशूरसेव्यानिभागशः ॥ सवज्रायसगर्भंतुकवचंतत्रकांचनम् ॥ ११ ॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोऽभ्यहारयत् ॥ सर्वपारसवंवर्मकल्याण
पटलंदृढम् ॥ १२ ॥ शतानीकादवरजोमदिराक्षोऽभ्यहारयत् ॥ शतसूर्यंशतावर्तंशतबिंदुशताक्षिमत् ॥ १३ ॥ अभेद्यकल्पंमत्स्यानांराजाकवचमाहरत् ॥ उत्से
धेयस्यपद्मानिशतंसौगंधिकानिच ॥ १४ ॥ सुवर्णपृष्ठंसूर्याभंसूर्यदत्तोऽभ्यहारयत् ॥ दृढमायसगर्भंचश्वेतंवर्मशताक्षिमत् ॥ १५ ॥

वायसगर्भंसकंटकम् गर्भोभ्रूणेऽर्भकेकुक्षौसंधौपनसकंटकेइतिनानार्थः वज्रंस्याद्धीरकेपवाविति च ॥ ११ ॥ अभ्यहारयत्बबंध पारसवंपरान्सुनोतिपीडयतिसुवतिक्षिपतिवापरसवम् ऋदोरप् स्वार्थेतद्धि
तः पारसवंशस्त्रंसर्वपारसवंसर्वशस्त्रसहमित्यर्थः कल्याणपटलंसुवर्णपत्राच्छादितम् कल्याणमक्षयेस्वर्णेइतिर्विश्वः॥१२॥आवर्तंतेपुनःपुनर्म्लायतिविलसतीतियोगात्चंद्रःपद्मंवा बिंदुःसूक्ष्मचक्रम् अक्षिने
त्राकारंचक्रम् ॥ १३ ॥ उत्सेधेउच्छ्रायेसंपूर्णेविस्तारेकह्लारजातीयानिशतंपद्मानिपंक्त्यानिविष्टानि एवंविशालमित्यर्थः ॥१४ ॥ १५ ॥

॥१६॥ अभ्यनह्यंतेतिपाठेसंधिरार्षः सूपस्करेषुशोभनरथांगेषु॥१७॥१८॥उच्छ्रिश्रियेउच्छ्रितोभूत्॥१९॥२०॥ गोपालस्तंतिपालाख्यः दामग्रंथिर्ह्यश्वपालः ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

विराटस्यसुतोज्येष्ठोवीरःशंखोभ्यहारयत्॥शतशश्चतनुत्राणियथास्वंतेमहारथाः॥ १६ ॥योत्स्यमानाअनह्यंतदेवरूपाःप्रहारिणः॥ सूपस्करेषुशुभ्रेषुमहत्सुचमहारथाः॥ १७॥ पृथक्कांचनसन्नाहान्रथेष्वश्वानयोजयन्॥सूर्यचंद्रप्रतीकाशेरथेदिव्येहिरणमये॥ १८॥ महानुभावोमत्स्यस्यध्वजउच्छ्रिश्रियेतदा॥अथान्यान्विविधाकारान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान्॥ १९ ॥यथास्वंक्षत्रियाःशूरारथेषुसमयोजयन्॥ अथमत्स्योब्रवीद्राजाशतानीकंजघन्यजम्॥२० ॥ कंकबल्लवगोपालादामग्रंथिश्चवीर्यवान्॥ युध्येयुरितिमेबुद्धिर्वर्ततेनात्रसंशयः॥ २१ ॥एतेषामपिदीयंतांरथाध्वजपताकिनः ॥ कवचानिचचित्राणिदृढानिचमृदूनिच॥ २२ ॥प्रतिमुंचंतुगात्रेषुदीयंतामायुधानिच॥वीरांगरूपाःपुरुषानागराजकरोपमाः॥२३॥ नेमेजातुनयुध्येरन्नितिमेधीयतेमतिः॥ एतच्छ्रुत्वातुनृपतेर्वाक्यंत्वरितमानसः॥शतानीकस्तुपार्थेभ्योरथान्राजन्समादिशत् ॥ २४ ॥ सहदेवायराज्ञेचभीमायनकुलायच ॥ तान्प्रहृष्टांस्ततःसूताराजभक्तिपुरस्कृताः ॥ २५॥निर्दिष्टानरदेवेनरथान्शीघ्रमयोजयन्॥कवचानिविचित्राणिमृदूनिचदृढानिच॥ २६ ॥विराटःप्रादिशद्यानितेषामक्लिष्टकर्मणाम्॥ तान्यामुच्यशरीरेषुदंशितास्तेपरंतपाः॥ २७॥ रथान्हयैःसुसंपन्नानास्थायचनरोत्तमाः ॥ निर्ययुर्मुदिताःपार्थाःशत्रुसंघावमर्दिनः॥ २८ ॥तरस्विनश्छन्नरूपाःसर्वेयुद्धविशारदाः॥ रथान्हेमपरिच्छन्नानास्थायचमहारथाः॥ २९ ॥ विराटमन्वयुःपार्थाःसहिताःकुरुपुंगवाः॥ चत्वारोभ्रातरःशूराःपांडवाःसत्यविक्रमाः ॥ ३० ॥ भीमाश्चमत्तमातंगाःप्रभिन्नकरटामुखाः॥क्षरंतश्चैवनागेंद्राःसुदंताःषष्टिहायनाः॥ ३१ ॥स्वारूढायुद्धकुशलैःशिक्षिताहस्तिसादिभिः॥राजानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः॥ ३२ ॥विशारदानांमुख्यानांहृष्टानांचारुजीविनाम्॥ अष्टौरथसहस्राणिदशनागशतानिच ॥ ३३॥ षष्टिश्चाश्वसहस्राणिमत्स्यानामभिनिर्ययुः॥ तदनीकंविराटस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ३४ ॥संप्रयातंतदाराजन्निरीक्षंतंगवांपदम्॥ तद्बलाग्र्यंविराटस्यसंप्रस्थितमशोभत॥ दृढायुधजनाकीर्णगजाश्वरथसंकुलम्॥ ३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेवि०गोहरणप०दक्षिणगोग्रहेमत्स्यराजरणोद्योगेएकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥निर्यायनगराच्छूराव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥त्रिगर्तानस्पृशन्मत्स्याःसूर्येपरिणतेसति॥ १॥

॥२९॥३०॥ प्रभिन्नकरटामुखाः काकेभगंडौकरटावित्यमरः॥३१॥३२॥३३॥३४॥

निरीक्षंतंनिरीक्षमाणम् पुंल्लिंगमार्षम् ॥३५॥ ॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ॥छ॥ ॥ निर्यायनिर्गत्य अस्पृशन्प्राप्तवंतः परिणतेपंचधाविभक्तस्याह्नश्चतुर्थभागंप्राप्ते ॥ १ ॥

॥२॥ ग्रामणीयैःराजकीयैः ग्रामणीर्नापितेपुंसित्रिष्वध्यक्षेधिपेपिचेतिनानार्थः॥३॥ समागमःसंग्रामः ॥४॥ अवलंबतिअवरोहति॥५॥६॥सैन्येनसेनोत्थेन ॥७॥ व्यतिषिक्तानिहस्तात्हस्तांतरंगतानि ॥ ८॥
अस्यतांक्षिपताम् ॥९॥१०॥११॥१२॥ १३ ॥ नागभोगनिकाशैःसर्पदेहोपमैः ॥१४॥१५॥१६॥ कश्मलंमूर्छाआविशत् शूरानितिशेषः येषांगरुत्मतांपक्षिणांअंतरिक्षेगतिर्दर्शनंचतेपिशरैःप्रवेजिताःउद्वेगं

तेत्रिगर्ताश्चमत्स्याश्चसंरब्धायुद्धदुर्मदाः॥ अन्योन्यमभिगर्जंतोगोषुगृद्धामहाबलाः॥ २॥ भीमाश्चमत्तमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः॥ ग्रामणीयैःसमारूढाः
कुशलैर्हस्तिसादिभिः॥ ३ ॥ तेषांसमागमोघोरस्तुमुलोलोमहर्षणः॥ घ्नतांपरस्परंराजन्यमराष्ट्रविवर्धनः॥ ४ ॥ देवासुरसमोराजन्नासीत्सूर्येऽवलंबति ॥ पदा
तिरथनागेंद्रहयारोहबलौघवान्॥ ५ ॥ अन्योन्यमभ्यापततांनिघ्नतांचेतरेतरम्॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन॥ ६ ॥ पक्षिणश्चापतन्भूमौसैन्येनरज
सावृताः ॥ इषुभिर्व्यतिसर्पद्भिरादित्योऽतरधीयत॥ ७ ॥ खद्योतैरिवसंयुक्तमंतरिक्षंव्यराजत॥ रुक्मपृष्ठानिचापानिव्यतिषिक्तानिधन्विनाम्॥८॥ पततांलोक
वीराणांसव्यदक्षिणमस्यताम्॥ रथारथैःसमाजग्मुःपादातैश्चपदातयः॥९॥ सादिनःसादिभिश्चैवगजैश्चापिमहागजाः॥ असिभिःपट्टिशैःप्रासैःशक्तिभिस्तो
मरैरपि॥ १० ॥ संरब्धाःसमरेराजन्निजघ्नुरितरेतरम्॥ निघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥ ११ ॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥ कृत्तोत्तरोष्ठं
सुनसंकृत्तकेशमलंकृतम्॥ १२॥ अदृश्यतशिरश्छिन्नंरजोध्वस्तंसकुंडलम् ॥ अदृश्यंस्तत्रगात्राणिशरैश्छिन्नानिभागशः॥१३॥ शालस्कंधनिकाशानिक्ष
त्रियाणांमहामृधे ॥ नागभोगनिकाशैश्चबाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ १४॥ आस्तीर्णावसुधाभातिशिरोभिश्चसकुंडलैः॥ रथिनांरथिभिश्चात्रसंप्रहारोभ्यवर्तत॥
॥ १५ ॥ सादिभिःसादिनांचापिपदातीनांपदातिभिः॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंरुधिरेणप्रसर्पता॥ १६॥ कश्मलंचाविशद्घोरंनिर्मर्यादमवर्तत॥ उपाविशन्गरु
त्मंतःशरैर्गाढंप्रवेजिताः॥ अंतरिक्षेगतिर्येषांदर्शनंचाप्यरुध्यत॥१७॥तेघ्नंतःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥ नशेकुरभिसंरब्धाःशूरान्कर्तुंपराङ्मुखान्॥१८॥
शतानीकःशतंहत्वाविशालाक्षश्चतुःशतम् ॥ प्रविष्टौमहतींसेनांत्रिगर्तानांमहारथौ॥ १९ ॥ तौप्रविष्टौमहासेनांबलवंतौमनस्विनौ ॥ आर्छेतांबाहुसंरब्धौ
केशाकेशिरथारथि॥ २० ॥ लक्षयित्वात्रिगर्तानांतौप्रविष्टौरथव्रजम्॥ अग्रतःसूर्यदत्तश्चमदिराक्षश्चपृष्ठतः॥ २१ ॥

प्रापिताःसंतःउपाविशन्ध्वजाग्रादौ बाणपटलेनतेषांगतिर्दर्शनंचन्यरुध्यतनिरुद्धम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्रिगर्तानांसेनांप्रविष्टावित्यन्वयः ॥ १९ ॥ प्रविश्यचतामार्छेतांमोहितवंतौ केशाकेशिकेशेषुकेशेषु
गृहीत्वाप्रवृत्तंयुद्धंकेशाकेशि एवंरथारथि पाठांतरेनखानखिनखैर्नखैश्चप्रवृत्येदंयुद्धंप्रवृत्तंनखानखि केशेषुगृहीत्वायोधान्रथेषुगृहीत्वारथांश्चप्रक्षिपतइतिभावः॥२०॥ सूर्यदत्तःशतानीकः ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ तौविराटसुशर्माणौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ततःसैन्यमितिश्लोकःप्राचीनपुस्तकेष्वन्यथापठ्यते ततःसेनाःसमाहत्यमत्स्यराजसुशर्मणौ नजानीतांतदान्योन्यंसैन्येनरजसावृताविति तत्रसुशर्मणावितिङस्त्वत्वमार्षम् सेनाःसेनास्थान्शूरान्समाहत्यअन्योन्यसंघट्टंकारयित्वासैन्येनसेनोत्थेन ॥३०॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥ ॥छ॥

विराटस्तत्रसंग्रामेहत्वापंचशतान्रथान् ॥ हयानांचशतान्यष्टौहत्वापंचमहारथान् ॥ २२ ॥ चरन्सविविधान्मार्गान्रथेनरथसत्तमः ॥ त्रिगर्तानांसुशर्माणमाच्छद्रुक्मरथंरणे ॥ २३ ॥ तौव्यवाहरतांतत्रमहात्मानौमहाबलौ ॥ अन्योन्यमभिगर्जंतौगोष्ठेषुवृषभाविव ॥ २४ ॥ ततोराजात्रिगर्तानांसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ मत्स्यंसमीयाद्राजानंद्वैरथेननरर्षभः ॥ २५ ॥ ततोरथाभ्यांरथिनौव्यतीयतुरमर्षणौ ॥ शरान्व्यसृजतांशीघ्रंतोयधाराघनाइव ॥ २६ ॥ अन्योन्यंचापिसंरब्धौविचेरतुरमर्षणौ ॥ कृतास्त्रौनिशितैर्बाणैरसिशक्तिगदाभृतौ ॥ २७ ॥ ततोराजासुशर्माणंविव्याधदशभिःशरैः ॥ पंचभिःपंचभिश्चास्यविव्याधचतुरोहयान् ॥ २८ ॥ तथैवमत्स्यराजानंसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ पंचाशद्भिःशितैर्बाणैर्विव्याधपरमास्त्रवित् ॥ २९ ॥ ततःसैन्यंमहाराजमत्स्यराजसुशर्मणोः ॥ नाभ्यजानत्तदान्योन्यंसैन्येनरजसावृतम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेविराटसुशर्मयुद्धेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमसाभिप्लुतेलोकेरजसाचैवभारत ॥ अतिष्ठन्वैमुहूर्तंतुव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥ १ ॥ ततोंधकारंप्रणुदन्नुदतिष्ठतचंद्रमाः ॥ कुर्वाणोविमलांरात्रिंनंदयन्क्षत्रियान्युधि ॥ २ ॥ ततःप्रकाशमासाद्यपुनर्युद्धमवर्तत ॥ घोररूपंततस्तेस्मनावैक्षंतपरस्परम् ॥ ३ ॥ ततःसुशर्मात्रैगर्तःसहभ्रातायवीयसा ॥ अभ्यद्रवन्मत्स्यराजंरथव्रातेनसर्वशः ॥ ४ ॥ ततोरथाभ्यांप्रस्कंद्यभ्रातरौक्षत्रियर्षभौ ॥ गदापाणीसुसंरब्धौसमभ्यद्रवतांरथान् ॥ ५ ॥ तथैवतेषांतुबलानितानिक्रुद्धान्यथान्योन्यमभिद्रवंति ॥ गदासिखड्गैश्चपरश्वधैश्चप्रासैश्चतीक्ष्णाग्रसुपीतधारैः ॥ ६ ॥ बलंतुमत्स्यस्यबलेनराजासर्वंत्रिगर्ताधिपतिःसुशर्मा ॥ प्रमथ्यजित्वाचप्रसह्यमत्स्यंविराटमोजस्विनमभ्यधावत् ॥ ७ ॥ तौनिहत्यपृथक्धुर्यावुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ विरथंमत्स्यराजानंजीवग्राहमगृह्णताम् ॥ ८ ॥ तमुन्मथ्यसुशर्माथयुवतीमिवकामुकः ॥ स्यंदनंस्वंसमारोप्यप्रययौशीघ्रवाहनः ॥ ९ ॥ तस्मिन्गृहीतेविरथेविराटेबलवत्तरे ॥ प्राद्रवंतभयान्मत्स्यास्त्रिगर्तैरर्दिताभृशम् ॥ १० ॥

तमसानैशेनांधकारेण मुहूर्तंआचंद्रोदयकालंनतुघटीद्वयमात्रम् कृष्णपक्षस्यसप्तमीमितिसप्तम्यांगोग्रहणस्योक्तत्वात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रस्कंद्यअवरुह्य ॥ ५ ॥ तीक्ष्णानिअग्राणिसुपीताःसुतरांपीताःशोषिताःकृशीकृताःअनायासेनशीघ्रंपरशरीरप्रवेशक्षमाःधाराश्चयेषांतैतीक्ष्णाग्रसुपीतधारास्तैः तीक्ष्णायसपीतेतिपाठेपिपीतशब्दस्योक्तएवार्थः ॥ ६ ॥ बलंजित्वाचेतिसंबंधः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अपारुज्यउत्पाट्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनम् हेसमहेसाधोइतिविराटंवीक्ष्यवाचादृशाचसंभाव्य एनंसुश
र्माणंतिष्ठतिष्ठेतिचावददितिसंबंधः सर्वसाधुसमानेषुसमंस्यादभिधेयवदितिमेदिनी ॥ २४ ॥ रथपुंगवःतिष्ठतिष्ठेनिभाषमाणःमहत्कर्मान्योन्ययुद्धंपश्यताम् कर्मव्यतिहारेतङ् अयंमांमहत्कर्मकुर्वाणंपश्यतु

॥ २९ ॥ तेषुसंत्रस्यमानेषुकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रत्यभाषन्महाबाहुंभीमसेनमरिंदमम् ॥ ११ ॥ मत्स्यराजःपरामृष्टस्त्रिगर्तेनसुशर्मणा ॥ तंमोचयमहाबाहोनगच्छेद्द्विष
तांवशम् ॥ १२ ॥ उषिताःस्मसुखंसर्वेसर्वकामैःसुपूजिताः ॥ भीमसेनत्वयाकार्यातस्यवासस्यनिष्कृतिः ॥ १३ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ अहमेनंपरित्रास्ये
शासनात्तवपार्थिव ॥ ॥ पश्यमेसुमहत्कर्मयुध्यतःसहशत्रुभिः ॥ १४ ॥ स्वबाहुबलमाश्रित्यतिष्ठत्वंभ्रातृभिःसह ॥ एकांतमाश्रितोराजन्पश्यमेद्यपराक्रमम् ॥
॥ १५ ॥ सुस्कंधोयंमहावृक्षोगदारूपइवस्थितः ॥ अहमेनमपारुज्यद्रावयिष्यामिशात्रवान् ॥ १६ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तंमत्तमिवमातंगंवीक्षमाणंवनस्पति
म् ॥ अब्रवीद्भ्रातरंवीरंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १७ ॥ माभीमसाहसंकार्षीस्तिष्ठत्वेषवनस्पतिः ॥ मात्वांवृक्षेणकर्माणिकुर्वाणमतिमानुषम् ॥ १८ ॥ जनाःसमवबु
ध्येरन्भीमोयमितिभारत ॥ अन्यदेवायुधंकिंचित्प्रतिपद्यस्वमानुषम् ॥ १९ ॥ चापंवायदिवाशक्तिंनिस्त्रिंशंवापरश्वधम् ॥ यदेवमानुषंभीमभवेदन्यैरलक्षितम् ॥
॥ २० ॥ तदेवायुधमादायमोक्षयाशुमहीपतिम् ॥ यमौचचक्ररक्षौतेभवितारौमहाबलौ ॥ २१ ॥ सहिताःसमरेतत्रमत्स्यराजंपरीप्सत ॥ वैशंपायनउवाच ॥
एवमुक्तस्तुवेगेनभीमसेनोमहाबलः ॥ २२ ॥ गृहीत्वातुधनुःश्रेष्ठंजवेनसुमहाजवः ॥ व्यमुंचच्छरवर्षाणिसतोयइवतोयदः ॥ २३ ॥ तंभीमोभीमकर्माणंसुशर्मा
णमथाद्रवत् ॥ विराटंसमवीक्ष्यैनंतिष्ठतिष्ठेतिचावदत् ॥ २४ ॥ सुशर्माचिंतयामासकालांतकयमोपमम् ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभाषंतंपृष्ठतोरथपुंगवः ॥ पश्यतांसुमहत्क
र्ममहद्युद्धमुपास्थितम् ॥ २५ ॥ परावृत्तोधनुर्गृह्यसुशर्माभ्रातृभिःसह ॥ निमेषांतरमात्रेणभीमसेनेनतेरथाः ॥ २६ ॥ रथानांचगजानांचवाजिनांचससादिना
म् ॥ सहस्रशतसंघाताःशूराणामुग्रधन्विनाम् ॥ २७ ॥ पातिताभीमसेनेनविराटस्यसमीपतः ॥ पत्तयोनिहतास्तेषांगदांगृह्यमहात्मना ॥ २८ ॥ तद्दृष्ट्वातादृशंयु
द्धंसुशर्मायुद्धदुर्मदः ॥ चिंतयामासमनसाकिंशेषंहिबलस्यमे ॥ अपरोदृश्यतेसैन्येपुरामग्नोमहाबले ॥ २९ ॥ ॥ २९ ॥

अहंचैनंद्रक्ष्येइत्यर्थः ॥ २५ ॥ रथाःसंगताइतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ चिंतयामासेति सुशर्माबलस्यसैन्यस्यकिंशेषंकुत्सितंवर्धांचतयामास शेषःसंकर्षणेवधेइतिमेदिनी तत्रहेतुः हियस्मात्मेममअ
परोभातामहाबलेसैन्येपुरामग्नोदृश्यते भ्रातुःसंकटंदृष्ट्वासैन्यनाशंचिंतयामासेत्यर्थः ॥ २९ ॥

धनुषाशोभमानइतिशेषः॥३०॥तेसर्वेमत्स्याः॥३१॥३२॥३३॥३४॥अत्युग्रोयुधिष्ठिरः वाक्यशेषात्॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥त्रैगर्तंत्रिगर्ताधिपतिम्॥४३॥४४॥४५॥भीमसंकाशःभीमोपमः रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदनुपमइत्यर्थः॥४६॥४७॥केशपक्षेकेशकलापे पाशःपक्षश्चहस्तश्चकलापार्थाःकचात्परइति पक्षोमासार्धकेइत्युपक्रम्यकेशादेःपरतोवृंदइतिमेदिनी अत्रोक्तंनी

आकर्णपूर्णेनतदाधनुषाप्रत्यदृश्यत ॥ सुशर्मासायकांस्तीक्ष्णान्क्षिपतेचपुनःपुनः ॥ ३० ॥ ततःसमस्तास्तेसर्वेतुरगानभ्यचोदयन्॥ दिव्यमस्त्रंविकुर्वाणास्त्रिगर्तान्प्रत्यमर्षणाः॥ ३१ ॥ तान्निवृत्तरथान्दृष्ट्वापांडवान्सामहाचमूः॥ वैराटिःपरमक्रुद्धोयुयुधेपरमाद्भुतम्॥३२॥ सहस्रमवधीत्तत्रकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ भीमःसप्तसहस्राणियमलोकमदर्शयत्॥ ३३ ॥ नकुलश्चापिसप्तैवशतानिप्राहिणोच्छरैः॥शतानित्रीणिशूराणांसहदेवःप्रतापवान्॥ ३४॥ युधिष्ठिरसमादिष्टोनिजघ्नेपुरुषर्षभः॥ ततोभ्यपतदत्युग्रःसुशर्माणमुदायुधः॥३५॥हत्वातांमहतींसेनांत्रिगर्तानांमहारथः॥ ततोयुधिष्ठिरोराजात्वरमाणोमहारथः॥३६॥ अभिपत्यसुशर्माणंशरैरभ्याहनद्भृशम्॥ सुशर्मापिसुसंरब्धस्त्वरमाणोयुधिष्ठिरम्॥ ३७॥ अविध्यन्नवभिर्बाणैश्चतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ ततोराजन्नाशुकारीकुंतीपुत्रोवृकोदरः॥ ३८ ॥ समासाद्यसुशर्माणमश्वानस्यव्यपोथयत्॥ पृष्ठगोपांश्चतस्याथहत्वापरमसायकैः॥ ३९ ॥ अथास्यसारथिंक्रुद्धोरथोपस्थादपातयत्॥ चक्ररक्षश्चशूरोवैमदिराक्षोतिविश्रुतः॥४०॥ समायाद्विरथंदृष्ट्वात्रिगर्तंप्राहरत्तदा॥ ततोविराटःप्रस्कंद्यरथादथसुशर्मणः॥४१॥गदांतस्यपरामृश्यतमेवाभ्यद्रवद्बली॥सचचारगदापाणिर्वृद्धोपितरुणोयथा॥४२॥ पलायमानंत्रैगर्तंदृष्ट्वाभीमोभ्यभाषत॥राजपुत्रनिवर्तस्वनतेयुक्तंपलायनम्॥४३॥ अनेनवीर्येणकथंगास्त्वंप्रार्थयसेबलात्॥कथंचानुचरांस्त्यक्त्वाशत्रुमध्येविषीदसि॥४४॥इत्युक्तःसतुपार्थेनसुशर्मारथयूथपः ॥ तिष्ठतिष्ठेतिभीमंससहसाभ्यद्रवद्बली॥४५॥ भीमस्तुभीमसंकाशोरथात्प्रस्कंद्यपांडवः॥प्राद्रवत्तूर्णमव्यग्रोजीवितेप्सुःसुशर्मणः॥४६॥तंभीमसेनोधावंतमभ्यधावतवीर्यवान्॥ त्रिगर्तराजमादातुंसिंहःक्षुद्रमृगंयथा॥४७॥अभिद्रुत्यसुशर्माणंकेशपक्षेपरामृशत्॥समुद्यम्यतुरोषात्तंनिष्पिपेषमहीतले॥४८॥पदामूर्ध्निमहाबाहुःप्राहरद्विलपिष्यतः॥ तस्यजानुंददौभीमोजघ्नेचैनमरत्निना॥ समोहमगमद्राजाप्रहारवरपीडितः॥ ४९ ॥ तस्मिन्गृहीतेविरथेत्रिगर्तानांमहारथे॥ अभज्यतबलंसर्वंत्रैगर्तंतद्भयातुरम्॥ ५० ॥

तिशास्त्रे वामपाणिकचोत्पीडा १ भूमौनिष्पेषणंबलात् २ मूर्ध्निपादप्रहरणं ३ जानुनोदरमर्दनम् ४ मालूराकारयामुष्ट्याकपोलेदृढताडनम् ५ कफोणिपातोप्यसकृत् ६ सर्वतस्तलताडनम् ७ तालेनयुद्धेभ्रमणं ८ मारणंस्मृतमष्टधा चतुर्भिःक्षत्रियंहन्यात्पंचभिःक्षत्रियाधमम् षड्भिर्वैश्यंसप्तभिस्तुशूद्रंसंकरमष्टभिरिति एतेषांमध्येतंकेशग्रहादिभिःपंचभिर्मारयताऽस्यक्षत्रियाधमत्वंदर्शितम् ॥४८॥४९॥५०॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ घृणीदयालुः ॥ ५४ ॥ विवशंअचित्तम् वशंपराधीनम् ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

निवर्त्यगास्ततःसर्वाःपांडुपुत्रामहारथाः॥ अवजित्यसुशर्माणंधनंचादायसर्वशः॥ ५१ ॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः ॥ विराटस्यमहात्मानःपरि
क्लेशविनाशनाः॥ ५२ ॥ स्थिताःसमक्षंतेसर्वेत्वथभीमोभ्यभाषत ॥ ५३ ॥ नायंपापसमाचारोमत्तोजीवितुमर्हति ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयद्राजासततंघृणी
॥५४॥ गलेगृहीत्वाराजानमानीयविवशंवशम् ॥ ततएनंविचेष्टंतंबद्धापार्थोवृकोदरः॥ ५५ ॥ रथमारोपयामासविसंज्ञंपांसुगुंठितम् ॥ अभ्येत्यरणमध्यस्थ
मभ्यगच्छद्युधिष्ठिरम् ॥५६॥ दर्शयामासभीमस्तुसुशर्माणंनराधिपम् ॥ प्रोवाचपुरुषव्याघ्रोभीममाहवशोभिनम् ॥५७॥ तंराजाप्राहसद्दृष्ट्वामुच्यतांवैनरा
धमः॥ एवमुक्तोब्रवीद्भीमःसुशर्माणंमहाबलम् ॥५८॥ ॥भीमउवाच॥ ॥जीवितुंचेच्छसेमूढहेतुंमेगदतःशृणु ॥दासोस्मीतित्वयावाच्यंसंसत्सुचसभासुच
॥ ५९ ॥एवंतेजीवितंदद्यामेषयुद्धजितोविधिः ॥ तमुवाचततोज्येष्ठोभ्रातासप्रणयंवचः ॥ ६० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥मुंचमुंचाधमाचारंप्रमाणंयदितेव
यम्॥ दासभावंगतोह्येषविराटस्यमहीपतेः॥अदासोगच्छमुक्तोसिमैवंकार्षीःकदाचन ॥६१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप० गोग्रहणप० दक्षिणगोग्रहेसुश
र्मनिग्रहेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवमुक्तेतुसव्रीडःसुशर्मासीदधोमुखः॥ समुक्तोभ्येत्यराजानमभिवाद्यप्रतस्थिवान् ॥१॥ विसृज्य
तुसुशर्माणंपांडवास्तेहतद्विषः॥ स्वबाहुबलसंपन्नाह्रीनिषेवायतव्रताः॥ संग्रामशिरसोमध्येतांरात्रिंसुखिनोवसन् ॥२॥ ततोविराटःकौंतेयानतिमानुषविक्र
मान्॥ अर्चयामासवित्तेनमानेनचमहारथान् ॥३॥ ॥विराटउवाच॥ ॥ यथैवममरत्नानियुष्माकंतानिवैतथा॥कार्यंकुरुतवैसर्वंयथाकामंयथासुखम् ॥४॥
ददाम्यलंकृताःकन्यावसूनिविविधानिच ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयुद्धेशत्रुनिबर्हणाः ॥ ५ ॥ युष्माकंविक्रमादद्यमुक्तोहंस्वस्तिमानिह ॥ तस्माद्भवंतोमत्स्यानामी
श्वराःसर्वएवहि ॥६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तथेतिवादिनंमत्स्यंकौरवेयाःपृथक्पृथक्॥ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥७॥ प्रतिनंदामतेवाक्यंस
र्वंचैवविशांपते ॥ एतेनैवप्रतीताःस्मयत्त्वंमुक्तोद्यशत्रुभिः ॥८॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामत्स्यराजोयुधिष्ठिरम् ॥ पुनरेवमहाबाहुर्विराटोराजसत्तमः ॥ ९ ॥ एहित्वा
मभिषेक्ष्यामिमत्स्यराजस्तुनोभवान् ॥ १० ॥ मनसश्चाप्यभिप्रेतंयथेष्टंभुविदुर्लभम् ॥ तत्तेहंसंप्रदास्यामिसर्वमर्हतिनोभवान् ॥ ११ ॥

॥ ३३ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रतीताःहृष्टाः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ नःअस्मत्संबंधिसर्वंभवान्ग्रहीतुमर्हति ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ यतोनिगृहीतःजातसंरंभोजातभयोपित्वद्बलान्नचशत्रुवशंगतोस्मि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिविराटप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३४ ॥

रत्नानिगाःसुवर्णंचमणिमुक्तमथापिच ॥ वैयाघ्रपद्यविप्रेंद्रसर्वथैवनमोस्तुते ॥ १२ ॥ त्वत्कृतेह्यद्यपश्यामिराज्यंसंतानमेवच ॥ यतश्चजातसंरंभोनचशत्रुव
शंगतः ॥ १३ ॥ ततोयुधिष्ठिरोमत्स्यंपुनरेवाभ्यभाषत ॥ प्रतिनंदामितेवाक्यंमनोज्ञंमत्स्यभाषसे ॥ १४ ॥ आनृशंस्यपरोनित्यंसुसुखीसततंभव ॥ गच्छंतुदूता
स्त्वरितंनगरंतवपार्थिव ॥ १५ ॥ सुहृदांप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् ॥ ततस्तद्वचनान्मत्स्योदूतान्राजासमादिशत् ॥ १६ ॥ आचक्षध्वंपुरंगत्वासंग्रामवि
जयंमम ॥ कुमार्यःसमलंकृत्यपर्यागच्छंतुमेपुरात् ॥ १७ ॥ वादित्राणिचसर्वाणिगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ एतांचाज्ञांततःश्रुत्वाराज्ञामत्स्येननोदिताः ॥ तामा
ज्ञांशिरसाकृत्वाप्रस्थिताहृष्टमानसाः ॥ १८ ॥ तेगत्वातत्रतांरात्रिमथसूर्योदयंप्रति ॥ विराटस्यपुराभ्याशेदूताजयमघोषयन् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
विराटपर्व० गोहरणप० दक्षिणगोग्रहेविराटजयघोषेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यातेत्रिगर्तान्मत्स्येतुपशूंस्तान्वैपरीप्सति ॥
दुर्योधनःसहामात्योविराटमुपयादथ ॥ १ ॥ भीष्मोद्रोणश्चकर्णश्चकृपश्चपरमास्त्रवित् ॥ द्रौणिश्चसौबलश्चैवतथादुःशासनःप्रभो ॥ २ ॥ विविंशतिर्विकर्णश्च
चित्रसेनश्चवीर्यवान् ॥ दुर्मुखोदुःशलश्चैवयेचैवान्येमहारथाः ॥ ३ ॥ एतेमत्स्यानुपागम्यविराटस्यमहीपते ॥ घोषान्विद्राव्यतरसागोधनंजह्रुरोजसा ॥ ४ ॥
षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिच ॥ महतारथवंशेनपरिवार्यसमंततः ॥ ५ ॥ गोपालानांतुघोषस्यहन्यतांतैर्महारथैः ॥ आरावःसुमहानासीत्संप्रहारेभयं
करे ॥ ६ ॥ गोपाध्यक्षोभयत्रस्तोरथमास्थायसत्वरः ॥ जगामनगरायैवपरिक्रोशंस्तदार्तवत् ॥ ७ ॥ सप्रविश्यपुरंराज्ञोनृपवेश्माभ्ययात्ततः ॥ अवतीर्यरथात्तू
र्णमाख्यातुंप्रविवेशह ॥ ८ ॥ दृष्ट्वाभूमिंजयंनामपुत्रंमत्स्यस्यमानिनम् ॥ तस्मैतत्सर्वमाचष्टराष्ट्रस्यपशुकर्षणम् ॥ ९ ॥ षष्टिंगवांसहस्राणिकुरवःकालयंतिते ॥
तद्विजेतुंसमुत्तिष्ठगोधनंराष्ट्रवर्धन ॥ १० ॥ राजपुत्रहितप्रेप्सुःक्षिप्रंनिर्याहिचस्वयम् ॥ त्वांहिमत्स्योमहीपालःशून्यपालमिहाकरोत् ॥ ११ ॥ त्वयापरिषदोमध्ये
श्लाघतसनराधिपः ॥ पुत्रोममानुरूपश्चशूरश्चेतिकुलोद्वहः ॥ १२ ॥ इष्वस्त्रेनिपुणोयोधःसदावीरश्चमेसुतः ॥ तस्यतत्सत्यमेवास्तुमनुष्येंद्रस्यभाषितम् ॥ १३ ॥

परीप्सतिलिप्सतियतःअथअतःविराटंविराटदेशंउपयात्उपायात् ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कालयंतिनयंति रथवंशेनरथसमूहेन ॥ ५ ॥ घोषस्यघोषस्थानांगवांगोपालानांचहन्यतांहन्यमानानामारावः
शब्दोमहानभूत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भूमिंजयमित्युत्तरस्यैवनामांतरम् ॥ ९ ॥ १० ॥ शून्यपालंराज्ञोऽसन्निधानेपालकम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ यूथपोगंधहस्ती ॥ १५ ॥ पाशोपधानामिति पाशौमौर्वीप्रांतद्वयगतौतावेवउपधानेवीणायांतंत्रीसंधानार्थंकीलविशेषौयस्यांसापाशोपधानाताम् ज्यातंत्रींमौर्व्येवतंत्रीकार्ष्णायसतंतवोयस्यां तांचापोधनुर्यष्टिःसैवअलाबुसहितोदंडोयस्यास्ताम् महास्वनामित्युभयत्रतुल्यम् शरास्ततोनिःसरंतस्तएववर्णाःशब्दवत्त्वसामान्यात्स्वरस्पर्शादयोयस्याम् धनुःशब्दोत्रसज्यचापवाची तामेववीणांशत्रूणांमध्येप्रवादय ॥ १६ ॥ युज्यंतुयुज्यंताम् सिंहंसिंहाकारंसौवर्णम् ॥ १७ ॥ हस्तवतादृढहस्तेन प्रशंसायांमतुप् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ अद्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ हययानविदंअश्वगतिज्ञम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

आवर्तयकुरून्जित्वापशून्पशुमतांवर ॥ निर्दहैषामनीकानिभीमेनशरतेजसा ॥ १४ ॥ धनुश्च्युतैरुक्मपुंखैःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ द्विषतांभिंध्यनीकानिगजानामिवयूथपः ॥ १५ ॥ पाशोपधानांज्यातंत्रींचापदंडांमहास्वनाम् ॥ शरवर्णांधनुर्वीणांशत्रुमध्येप्रवादय ॥ १६ ॥ श्वेतारजतसंकाशारथेयुज्यंतुतेहयाः ॥ ध्वजंचसिंहंसौवर्णमुच्छ्रयंतुतवप्रभो ॥ १७ ॥ रुक्मपुंखाःप्रसन्नाग्रामुक्ताहस्तवतात्वया ॥ छादयंतुशराःसूर्यंराज्ञांमार्गनिरोधकाः ॥ १८ ॥ रणेजित्वाकुरून्सर्वान्वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ यशोमहदवाप्यत्वंप्रविशेदंपुरंपुनः ॥ १९ ॥ त्वंहिराष्ट्रस्यपरमागतिर्मत्स्यपतेःसुतः ॥ यथाहिपांडुपुत्राणामर्जुनोजयतांवरः ॥ २० ॥ एवमेवगतिर्नूनंभवान्विषयवासिनाम् ॥ गतिमंतोवयंत्वद्यसर्वेविषयवासिनः ॥ २१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ स्त्रीमध्यउक्तस्तेनासौतद्वाक्यमभयंकरम् ॥ अंतःपुरेश्लाघमानइदंवचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा० वि० प० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेगोपवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ अद्याहमनुगच्छेयंदृढधन्वागवांपदम् ॥ यदिमेसारथिःकश्चिद्भवेदश्वेषुकोविदः ॥ १ ॥ तंत्वहंनावगच्छामियोमेयंताभवेन्नरः ॥ पश्यध्वंसारथिंक्षिप्रंममयुक्तंप्रयास्यतः ॥ २ ॥ अष्टाविंशतिरात्रंवामासंवानूनमंततः ॥ यत्तदासीन्महद्युद्धंतत्रमेसारथिर्हतः ॥ ३ ॥ सलभेयंयदात्वन्यंहययानविदंनरम् ॥ त्वरावानद्ययात्वाहंसमुच्छ्रितमहाध्वजम् ॥ ४ ॥ विगाह्यतत्परानीकंगजवाजिरथाकुलम् ॥ शस्त्रप्रतापनिर्वीर्यान्कुरून्जित्वानयेपशून् ॥ ५ ॥ दुर्योधनंशांतनवंकर्णंवैकर्तनंकृपम् ॥ द्रोणंचसहपुत्रेणमहेष्वासान्समागतान् ॥ ६ ॥ वित्रासयित्वासंग्रामेदानवानिववज्रभृत् ॥ अनेनैवमुहूर्तेनपुनःप्रत्यानयेपशून् ॥ ७ ॥ शून्यमासाद्यकुरवःप्रयांत्यादायगोधनम् ॥ किंतुशक्यंमयाकर्तुंयदहंतत्रनाभवम् ॥ ८ ॥ पश्येयुरद्यमेवीर्यंकुरवस्तेसमागताः ॥ किंनुपार्थोऽर्जुनःसाक्षादयमस्मात्प्रबाधते ॥ ९ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातदर्जुनोवाक्यंराज्ञःपुत्रस्यभाषतः ॥ अतीतसमयेकालेप्रियांभार्यामनिंदिताम् ॥ १० ॥ द्रुपदस्यसुतांतन्वींपांचालींपावकात्मजाम् ॥ सत्यार्जवगुणोपेतांभर्तुःप्रियहितेरताम् ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ नर्तनागृहम् ण्यासश्रंथोयुजितिण्यंताद्युचिटावंतम् सत्रेणछद्मना ॥ २४ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभा
रतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ माल्यंमाला माल्यंकुसुमतत्स्रजोरितिमेदिनी सुदक्षिणाभ्रातृच्छंदानुवर्तिनी दक्षिणादक्षिणोद्भूतसरलच्छंदवर्तिष्विितिमेदिनी वेदिवत्विलग्नःकृशोम

उवाचरहसिप्रीतःकृष्णांसर्वार्थकोविदः॥ उत्तरंब्रूहिकल्याणिक्षिप्रंमद्वचनादिदम्॥ १२॥ अयंवैपांडवस्यासीत्सारथिःसंमतोदृढः॥ महायुद्धेषुसंसिद्धःसतेयंता
भविष्यति॥ १३॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ तस्यतद्वचनंस्त्रीषुभाषतश्चपुनःपुनः॥ नसामर्षतपांचालीबीभत्सोःपरिकीर्तनम्॥१४॥ अथैनमुपसंगम्यस्त्रीमध्या
त्सातपस्विनी॥ व्रीडमानेवशनकैरिदंवचनमब्रवीत्॥१५॥योसौबृहद्वारणाभोयुवासुप्रियदर्शनः॥ बृहन्नलेतिविख्यातःपार्थस्यासीत्ससारथिः॥१६॥धनुष्यन
वरश्चासीत्तस्यशिष्योमहात्मनः॥ दृष्टपूर्वोमयावीरचरंत्यापांडवान्प्रति॥ १७॥ यदातत्पावकोदावमदहत्खांडवंमहत्॥ अर्जुनस्यतदानेनसंगृहीताहयोत्तमाः
॥ १८॥ तेनसारथिनापार्थःसर्वभूतानिसर्वशः॥ अजयत्खांडवप्रस्थेनहियंतास्तितादृशः॥ १९॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥सैरंध्रिजानासितथायुवानंनपुंसकोनैव
भवेद्यथासौ॥अहंनशक्नोमिबृहन्नलांशुभेवक्तुंस्वयंयच्छहयान्ममेतिवै॥२०॥ ॥द्रौपद्युवाच॥ ॥येयंकुमारीसुश्रोणीभगिनीतेयवीयसी॥ अस्याःसावीरव
चनंकरिष्यतिनसंशयः॥२१॥यदिवैसारथिःसस्यात्कुरून्सर्वान्नसंशयः॥ जित्वागाश्चसमादायध्रुवमागमनंभवेत्॥२२॥ एवमुक्तःससैरंध्र्याभगिनींप्रत्यभा
पत॥गच्छत्वमनवद्यांगितामानयबृहन्नलाम्॥२३॥साभ्रात्राप्रेषिताशीघ्रमगच्छन्नर्तनागृहम्॥यत्रास्तेसमहाबाहुश्छन्नःसत्रेणपांडवः॥२४॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेविराटप० गोहरणप० उत्तरगोग्रहेबृहन्नलासारथ्यकथनेषट्त्रिंशोऽध्यायः॥३६॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥साप्राद्रवत्कांचनमाल्यधारिणी
ज्येष्ठेनभ्रात्राप्रहितायशस्विनी॥सुदक्षिणावेदिविलग्नमध्यासापद्मपत्राभनिभाशिखंडिनी॥१॥तन्वीशुभांगीमणिचित्रमेखलामत्स्यस्यराज्ञोदुहिताश्रियावृ
ता॥ तन्नर्तनागारमरालपक्ष्माशतह्रदामेघमिवान्वपद्यत॥२॥ साहस्तिहस्तोपमसंहितोरूःस्वनिंदिताचारुदतीसुमध्यमा॥ आसाद्यतंवैवरमाल्यधारिणीपार्थं
शुभानागवधूरिवद्विपम्॥ ३॥ सारत्नभूतामनसःप्रियार्चितासुताविराटस्ययथेंद्रलक्ष्मीः॥ सुदर्शनीयाप्रमुखेयशस्विनीप्रीत्याब्रवीदर्जुनमायतेक्षणा॥४॥

ध्योयस्याःसा पद्मपत्राभिनवाशिखंडिनीतिप्राचीनपाठः पद्मपत्राभनिभा पद्मपत्रेषुआभातीतिपद्मपत्राभालक्ष्मीःतद्वत्निभादीप्तिर्यस्याःसा येतुपद्मपत्राभंमरकतंतन्निभांश्यामामितिव्याचख्युस्तेषांक
नकोज्ज्वलत्वचमितिवाक्यशेषेणविरोधःस्पष्टः शिखंडिनीमयूरपिच्छालंकारवती ॥ १ ॥ अरालपक्ष्मावक्राक्षिपक्ष्मा शतह्रदाविद्युत् ॥ १ ॥ ३ ॥ प्रमुखेअग्रे ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ किंकिमर्थमागमनम् ॥ ६ ॥ प्रणयंविनयंभावयंती दर्शयंती ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यावत्गावोदूरतरंह्रियंतेततःप्रागेवसारथ्यंकुरु ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

सुसंहतोरुंकनकोज्वलत्वचंपार्थःकुमारींसतदाभ्यभाषत॥ किमागमःकांचनमाल्यधारिणिमृगाक्षिकिंत्वंत्वरितेवभामिनि॥ किंतेमुखंसुंदरिनप्रसन्नमाच
क्ष्वतत्त्वंममशीघ्रमंगने॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सतांदृष्ट्वाविशालाक्षींराजपुत्रींसखींसखा॥प्रहसन्नब्रवीद्राजन्किमागमनमित्युत ॥६॥ तमब्रवी
द्राजपुत्रीसमुपेत्यनरर्षभम्॥ प्रणयंभावयंतीसासखीमध्यइदंवचः॥७॥गावोराष्ट्रस्यकुरुभिःकाल्यंतेनोबृहन्नले॥ताविजेतुंममभ्राताप्रयास्यतिधनुर्धरः॥८॥
नाचिरंनिहतस्तस्यसंग्रामेरथसारथिः॥तेननास्तिसमःसूतोयोस्यसारथ्यमाचरेत्॥ ९॥ तस्मैप्रयतमानायसारथ्यर्थंबृहन्नले ॥ आचचक्षेहयज्ञानेसैरंध्रीकौ
शलंतव॥ १०॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा ॥ त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ ११ ॥ सासारथ्यंममभ्रातुःकुरुसाधुबृहन्नले॥पुरादूर
तरंगावोह्रियंतेकुरुभिर्हिनः ॥ १२ ॥ अथैतद्वचनंमेद्यनियुक्तानकरिष्यसि ॥ प्रणयादुच्यमानात्वंपरित्यक्ष्यामिजीवितम्॥ १३॥ एवमुक्तस्तुसुश्रोण्यातयास
ख्यापरंतपः॥जगामराजपुत्रस्यसकाशममितौजसः॥ १४॥ तमाव्रजंतंत्वरितंप्रभिन्नमिवकुंजरम्॥ अन्वगच्छद्विशालाक्षीशिशुंगजवधूरिव॥ १५॥ दूरा
देवतुतांप्रेक्ष्यराजपुत्रोभ्यभाषत ॥ त्वयासारथिनापार्थःखांडवेऽग्निमतर्पयत् ॥ १६॥ पृथिवीमजयत्कृत्स्नांकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ सैरंध्रीत्वांसमाचष्टेसाहिजा
नातिपांडवान्॥१७॥ संयच्छमामकानश्वांस्तथैवत्वंबृहन्नले॥कुरुभिर्योत्स्यमानस्यगोधनानिपरीप्सतः॥१८॥ अर्जुनस्यकिलासीस्त्वंसारथिर्दयितःपुरा॥
त्वयाऽजयत्सहायेनपृथिवींपांडवर्षभः ॥ १९॥एवमुक्ताप्रत्युवाचराजपुत्रंबृहन्नला॥काशक्तिर्ममसारथ्यंकर्तुंसंग्राममूर्धनि॥ २० ॥ गीतंवायदिवानृत्यंवा
दित्रंवापृथग्विधम्॥ तत्करिष्यामिभद्रंतेसारथ्यंतुकुतोमम॥२१॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥बृहन्नलेगायनोवानर्तनोवापुनर्भव॥क्षिप्रंमेरथमास्थायनिगृह्णीष्वह
योत्तमान्॥ २२ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सतत्रनर्मसंयुक्तमकरोत्पांडवोबहु॥उत्तरायाःप्रमुखतःसर्वंजानन्नरिंदमः॥२३॥ ऊर्ध्वमुत्क्षिप्यकवचंशरीरेप्र
त्यमुंचत॥कुमार्यस्तत्रतंदृष्ट्वाप्राहसन्पृथुलोचनाः॥२४॥ सतुदृष्ट्वाविमुह्यंतंस्वयमेवोत्तरस्ततः॥कवचेनमहार्हेणसमनह्यद्बृहन्नलाम्॥२५॥सविभ्रत्कवचंचा
ग्र्यंस्वयमप्यंशुमत्प्रभम्॥ध्वजंचसिंहमुच्छ्रित्यसारथ्येसमकल्पयत्॥ २६॥ धनूंषिचमहार्हाणिबाणांश्चरुचिरान्बहून् ॥ आदायप्रययौवीरःसबृहन्नलसार
थिः॥ २७ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ पांचालिकार्थम् पांचालिकापुत्रिकास्याद्वस्त्रदंतादिभिःकृतेत्यमरः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिविराटप०नैल०भारतभा०सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥

अथोत्तराचकन्याश्चसख्यस्तामब्रुवंस्तदा ॥ बृहन्नलेआनयेथावासांसिरुचिराणिच ॥ २८ ॥ पांचालिकार्थंचित्राणिसूक्ष्माणिचमृदूनिच ॥ विजित्यसंग्रामगतान्भीष्मद्रोणमुखान्कुरून् ॥ २९ ॥ एवंताब्रुवतीःकन्याःसहिताःपांडुनंदनः ॥ प्रत्युवाचहसन्पार्थोमेघदुंदुभिनिःस्वनः ॥ ३० ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥ यद्युत्तरोयंसंग्रामेविजेष्यतिमहारथान् ॥ अथाहरिष्येवासांसिदिव्यानिरुचिराणिच ॥ ३१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुबीभत्सुस्ततःप्राचोदयद्धयान् ॥ कुरूनभिमुखःशूरोनानाध्वजपताकिनः ॥ ३२ ॥ तमुत्तरंवीक्ष्यरथोत्तमेस्थितंबृहन्नलायाःसहितंमहाभुजम् ॥ स्त्रियश्चकन्याश्चद्विजाश्चसुव्रताःप्रदक्षिणंचक्रुरथोचुरंगनाः ॥ ३३ ॥ यदर्जुनस्यर्षभतुल्यगामिनःपुराभवत्खांडवदाहमंगलम् ॥ कुरून्समासाद्यरणेबृहन्नलेसहोत्तरेणाद्यतदस्तुमंगलम् ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेउत्तरनिर्याणंनामसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ सराजधान्यानिर्यायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रयाहीत्यब्रवीत्सूतंयत्रतेकुरवोगताः ॥ १ ॥ समवेतान्कुरून्सर्वान्जिगीषूनवजित्यवै ॥ गास्तेषांक्षिप्रमादायपुनरेष्याम्यहंपुरम् ॥ २ ॥ ततस्तांश्चोदयामाससदश्वान्पांडुनंदनः ॥ तेहयानरसिंहेननोदितावातरंहसः ॥ आलिखंतइवाकाशमूहुःकांचनमालिनः ॥ ३ ॥ नातिदूरमथोगत्वामत्स्यपुत्रधनंजयौ ॥ अवेक्षेतामभित्रघ्नौकुरूणांबलिनांबलम् ॥ ४ ॥ श्मशानमभितोगत्वाआससादकुरूनथ ॥ तांशमीमन्ववीक्षेतांव्यूढानीकांश्चसर्वशः ॥ ५ ॥ तदनीकंमहत्तेषांविबभौसागरोपमम् ॥ सर्पमाणमिवाकाशेवनंबहुलपादपम् ॥ ६ ॥ ददृशेपार्थिवोरेणुर्जनितस्तेनसर्पता ॥ दृष्टिप्रणाशोभूतानांदिवस्पृक्कुरुसत्तम ॥ ७ ॥ तदनीकंमहद्दृष्ट्वागजाश्वरथसंकुलम् ॥ कर्णदुर्योधनकृपैर्गुप्तंशांतनवेनच ॥ ८ ॥ द्रोणेनचसपुत्रेणमहेष्वासेनधीमता ॥ हृष्टरोमाभयोद्विग्नःपार्थंवैराटिरब्रवीत् ॥ ९ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ नोत्सहेकुरुभिर्योद्धुंरोमहर्षंहिपश्यमे ॥ बहुप्रवीरमत्युग्रंदेवैरपिदुरासदम् ॥ १० ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिकुरुसैन्यमनंतकम् ॥ नाशंसेभारतींसेनांप्रवेष्टुंभीमकार्मुकाम् ॥ ११ ॥ रथनागाश्वकलिलांपत्तिध्वजसमाकुलाम् ॥ दृष्ट्वैवहिपरानाजौमनःप्रव्यथतीवमे ॥ १२ ॥ यत्रद्रोणश्चभीष्मश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाह्लिकः ॥ १३ ॥ दुर्योधनस्तथावीरोराजाचरथिनांवरः ॥ द्युतिमंतोमहेष्वासाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ १४ ॥

सदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अतिवेगेनआकाशे ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ हृष्टरोमारोमांचितः ॥ ९ ॥ नोत्सहेइत्यत्रहेतुमाह बह्विति ॥ १० ॥ ११ ॥ कलिलांगहनाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

कश्मलंमूर्छा ॥ १५ ॥ अविजातः जातंसामान्यंविगतंयस्मात्सविजातोऽसाधारणस्तदन्योऽविजातःसाधारणःप्राकृतः प्राचांतुसयकारःपाठः तदावियातोधृष्टः धृष्टेधृष्णुर्वियातश्चेत्यमरः अवियातोऽप्र

दृष्टैवहिकुरूनेतान्व्यूढानीकान्प्रहारिणः ॥ हृषितानिचरोमाणिकश्मलंचागतंमम ॥ १५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अविजातोविजातस्यमौर्ख्याद्धूर्तस्य
पश्यतः ॥ परिदेवयतेमंदःसकाशेसव्यसाचिनः ॥ १६ ॥ त्रिगर्तान्मेपितायातःशून्येसंप्रणिधायमाम् ॥ सर्वांसेनामुपादायनमेसंतीहसैनिकाः ॥ १७ ॥ सोहमेको
बहून्बालःकृतास्त्रानकृतश्रमः ॥ प्रतियोद्धुंनशक्ष्यामिनिवर्तस्वबृहन्नले ॥ १८ ॥ ॥बृहन्नलोवाच॥ ॥भयेनदीनरूपोसिद्विषतांहर्षवर्धनः ॥ नचतावत्कृतंकर्मप
रैःकिंचिद्रणाजिरे ॥ १९ ॥ स्वयमेवचमामात्थवहमांकौरवान्प्रति ॥ सोहंत्वांतत्रनेष्यामियत्रैतेबहुलाध्वजाः ॥ २० ॥ मध्यमामिषगृध्राणांकुरूणामाततायिना
म् ॥ नेष्यामित्वांमहाबाहोपृथिव्यामपियुध्यताम् ॥ २१ ॥ तथास्त्रीषुप्रतिश्रुत्यपौरुषंपुरुषेषुच ॥ कत्थमानोभिनिर्यायकिमर्थंनयुयुत्ससे ॥ २२ ॥ नचेद्विजित्यगा
स्तास्त्वंगृहान्वैप्रतियास्यसि ॥ प्रहसिष्यंतिवीरास्त्वांनरानार्यश्चसंगताः ॥ २३ ॥ अहमप्यत्रसैरंध्र्याख्यातासारथ्यकर्मणि ॥ नचशक्ष्याम्यनिर्जित्यगाःप्रयातुंपुरंप्र
ति ॥ २४ ॥ स्तोत्रेणचैवसैरंध्र्यास्तववाक्येनतेनच ॥ कथंनयुध्येयमहंकुरून्सर्वान्स्थिरोभव ॥ २५ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥कामंहरंतुमत्स्यानांभूयांसःकुरवोधन
म् ॥ प्रहसंतुचमांनार्योनरावापिबृहन्नले ॥ २६ ॥ संग्रामेनचकार्यंमेगावोगच्छंतुचापिमे ॥ शून्यंमेनगरंचापिपितुश्चैवबिभेम्यहम् ॥ २७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
इत्युक्त्वाप्राद्रवद्भीतोरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ त्यक्त्वामानंचदर्पंचविसृज्यसशरंधनुः ॥ २८ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥नैषशूरैःस्मृतोधर्मःक्षत्रियस्यपलायनम् ॥ श्रेयस्तु
मरणंयुद्धेनभीतस्यपलायनम् ॥ २९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वातुकौंतेयःसोवप्लुत्यरथोत्तमात् ॥ ॥तमन्वधावद्धावंतंराजपुत्रंधनंजयः ॥ ३० ॥ दीर्घां
वेणींविधुन्वानःसाधुरक्तेचवाससी ॥ विधूयवेणींधावंतमजानंतोर्जुनंतदा ॥ ३१ ॥ सैनिकाःप्राहसन्केचित्तथारूपमवेक्ष्यतम् ॥ तंशीघ्रमभिधावंतंसंप्रेक्ष्यकुर
वोब्रुवन् ॥ ३२ ॥ कएषवेषसंछन्नोभस्मन्येवहुताशनः ॥ किंचिदस्ययथापुंसःकिंचिदस्ययथास्त्रियः ॥ ३३ ॥ सारूप्यमर्जुनस्येवक्लीबरूपंबिभर्तिच ॥ तदेवैत
च्छिरोग्रीवंतौबाहूपरिघोपमौ ॥ तद्वदेवास्यविक्रांतंनायमन्योधनंजयात् ॥ ३४ ॥

गल्भः धूर्तस्यछद्मवेषधारिणः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आमिषंमांसंतत्रयथागृध्राःपतंतितत्तुल्यानांगोलुब्धानाम् पृथिव्यांनिमित्तभूतायाम् एतेनाग्रेभाविसंग्रामेष्वपित्वांनेष्यामीत्युक्तम्
॥ २१ ॥ अभिनिर्यायाभिनिर्गत्य नयुयुत्ससेयोद्धुंनेच्छसि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥-३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टात्रिंशोऽध्यायः
अमरेष्विवदेवेंद्रोमानुषेषुधनंजयः॥ एकःकोस्मानुपायायादन्योलोकेधनंजयात् ॥ ३५ ॥ एकःपुत्रोविराटस्यशून्येसन्निहितःपुरे ॥ सएषकिलनिर्यातोबाल
भावान्नपौरुषात् ॥ ३६ ॥ सत्रेणनूनंछन्नंहिचरंतंपार्थमर्जुनम् ॥ उत्तरःसारथिंकृत्वानिर्यातोनगराद्बहिः ॥ ३७ ॥ सनोमन्यामहेदृष्ट्वाभीतएषपलायते ॥ तंनूनमेष
धावंतंजिघृक्षतिधनंजयः ॥ ३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इतिस्मकुरुवःसर्वेविमृशंतःपृथक्पृथक् ॥ नचव्यवसितुंकिंचिदुत्तरंशक्नुवंतिते ॥ ३९ ॥ छन्नंतथातं
सत्रेणपांडवंप्रेक्ष्यभारत ॥ उत्तरंतुप्रधावंतमभिद्रुत्यधनंजयः ॥ गत्वापदशतंतूर्णंकेशपक्षेपरामृशत् ॥ ४० ॥ सोर्जुनेनपरामृष्टःपर्यदेवयदार्तवत् ॥ बहुलंकृपणं
चैवविराटस्यसुतस्तदा ॥ ४१ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ शृणुयास्त्वंहिकल्याणिबृहन्नलेसुमध्यमे ॥ निवर्तयरथंक्षिप्रंजीवन्भद्राणिपश्यति ॥ ४२ ॥ शातकुंभस्यशु
द्धस्यशतंनिष्कान्ददामिते ॥ मणीनष्टौचवैदूर्यान्हेमबद्धान्महाप्रभान् ॥ ४३ ॥ हेमदंतप्रतिच्छन्नंरथंयुक्तंचसुव्रतैः ॥ मत्तांश्चदशमातंगान्मुंचमांत्वंबृहन्नले ॥ ४४ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमादीनिवाक्यानिविलपंतमचेतसम् ॥ प्रहस्यपुरुषव्याघ्रोरथस्यांतिकमानयत् ॥ ४५ ॥ अथैनमब्रवीत्पार्थोभयार्तंनष्टचेतसम् ॥ य
दिनोत्सहसेयोद्धुंशत्रुभिःशत्रुकर्षण ॥ एहिमेत्वंहयान्यच्छयुध्यमानस्यशत्रुभिः ॥ ४६ ॥ प्रयाह्येतद्रथानीकंमद्बाहुबलरक्षितः ॥ अप्रधृष्यतमंघोरंगुप्तंवीरैर्महा
रथैः ॥ ४७ ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरंतप ॥ कथंपुरुषशार्दूलशत्रुमध्येविषीदसि ॥ ४८ ॥ अहंवैकुरुभिर्योत्स्येविजेष्यामिचतेपशून् ॥ प्रविश्यैतद्रथा
नीकमप्रधृष्यंदुरासदम् ॥ ४९ ॥ यंताभवनरश्रेष्ठयोत्स्येहंकुरुभिःसह ॥ एवंब्रुवाणोबीभत्सुर्वैराटिमपराजितः ॥ समाश्वास्यमुहूर्तंतमुत्तरंभरतर्षभ ॥ ५० ॥ ततएनं
विचेष्टंतमकामंभयपीडितम् ॥ रथमारोपयामासपार्थःप्रहरतांवरः ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटपर्वणिगोहरणपर्वणिउत्तरगोग्रहेउत्तराश्वासनेअष्ट
त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंदृष्ट्वाक्लीबवेषेणरथस्थंनरपुंगवम् ॥ शमीमभिमुखंयांतंरथमारोप्यचोत्तरम् ॥ १ ॥ भीष्मद्रोणमुखा
स्तत्रकुरवोरथिसत्तमाः ॥ वित्रस्तमनसःसर्वेधनंजयकृताद्भयात् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्यहतोत्साहानुत्पातानपिचाद्भुतान् ॥ गुरुःशस्त्रभृतांश्रेष्ठोभारद्वाजोभ्यभाषत ॥
॥ ३ ॥ चंडाश्चवाताःसंवांतिरूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ भस्मवर्णप्रकाशेनतमसासंवृतंनभः ॥ ४ ॥ रूक्षवर्णाश्चजलदादृश्यंतेद्भुतदर्शनाः ॥ निःसरंतिचकोशेभ्यःशस्त्रा
णिविविधानिच ॥ ५ ॥

॥ ३८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ तमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ वैशसंवैरंयुद्धेकदनंवा ॥ ८ ॥ ९ ॥ नदीजेति हेनदीजगांगेयहेभीष्म लंकेशस्यरावणस्यवनंतस्यारिर्नाशकोहनूमानूसःकेतुर्ध्वजोयस्यसःलंकेशवनारिकेतुः नगोवृक्षस्तदाह्वयःवृक्षनामा नामे
तिवितर्केनिश्चितंवा अर्जुनइत्यर्थः शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः नगारिरिंद्रस्तस्यसूनुः एषःअंगनावेषधरः किरीटीएतन्नामा यंजित्वावःयुष्माकंगाःधेनूःनेष्यतितंदुर्योधनंअवपालय ॥ १०॥११॥१२॥

शिवाश्चविनदंत्येतादीप्तायांदिशिदारुणाः॥हयाश्चाश्रूणिमुंचंतिध्वजाःकंपंत्यकंपिताः॥ ६ ॥ यादृशान्यत्ररूपाणिसंदृश्यंतेबहूनिच॥ यत्ताभवंतस्तिष्ठंतुसाध्व
संसमुपस्थितम्॥७॥ रक्षध्वमपिचात्मानंव्यूहध्वंवाहिनीमपि॥वैशसंचप्रतीक्षध्वंरक्षध्वंचापिगोधनम्॥८॥ एषवीरोमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ आगतः
क्लीबवेषेणपार्थोनास्त्यत्रसंशयः॥९॥नदीजलंकेशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनामनगारिसूनुः॥ एषोंगनावेषधरःकिरीटीजित्वावयंनेष्यतिचाद्यगावः॥१०॥सएष
पार्थोविक्रांतःसव्यसाचीपरंतपः॥नायुद्धेननिवर्तेतसर्वैरपिसुरासुरैः॥११॥क्लेशितश्चवनेशूरोवासवेनापिशिक्षितः॥अमर्षवशमापन्नोवासवप्रतिमोयुधि॥
नेहास्यप्रतियोद्धारमहंपश्यामिकौरवाः॥१२॥ महादेवोपिपार्थेनश्रूयतेयुधितोषितः॥ किरातवेषप्रच्छन्नोगिरौहिमवतिप्रभुः॥१३॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥स
दाभवान्फाल्गुनस्यगुणैरस्मान्विकत्थसे॥नचार्जुनःकलापूर्णोममदुर्योधनस्यच॥१४॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥यद्येषपार्थोराधेयकृतंकार्यंभवेन्मम॥ ज्ञा
ताःपुनश्चरिष्यंतिद्वादशाब्दान्विशांपते॥ १५॥ अथैषकश्चिदेवान्यःक्लीबवेषेणमानवः॥शरैरेनंसुनिशितैःपातयिष्यामिभूतले॥ १६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
तस्मिन्ब्रुवतितद्वाक्यंधार्तराष्ट्रेपरंतप॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःपौरुषंतदपूजयन्॥ १७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेविराटप०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेअर्जुनप्रशं
सायामेकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥ ॥४०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तांशमीमुपसंगम्यपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥सुकुमारंसमाज्ञायसंग्रामेनातिकोविदं
॥१॥समादिष्टोमयाक्षिप्रंधनूंष्यवहरोत्तर॥ नेमानिहित्वदीयानिसोढुंशक्ष्यंतिमेबलम्॥भारंचापिगुरुंवोढुंकुंजरंवाप्रमर्दितुम्॥ २ ॥ ममवाबाहुविक्षेपंश
त्रुनिहविजेष्यतः॥तस्माद्भूमिंजयारोहशमीमेतांपलाशिनीम्॥ ३ ॥ अस्यांहिपांडुपुत्राणांधनूंषिनिहितान्युत ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा
॥ ४ ॥ध्वजाःशराश्चशूराणांदिव्यानिकवचानिच॥ अत्रचैतन्महावीर्यंधनुःपार्थस्यगांडिवम्॥५॥

॥ १३ ॥ कलाषोडशोंशः पूर्णःकृत्स्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४० ॥ ॥ तामिति ॥ १ ॥
अवहरअवतारय ॥ २ ॥ बाहुविक्षेपंसोढुंनशक्ष्यंतीतिसंबंधः भूमिंजयहेउत्तर पलाशिनींबहुपत्रवतीम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

तृणराजस्तालस्तत्समम् ॥ ६ ॥ महामात्रंअतिप्रमाणम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ इतिनैलकंठी० भारत० चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ अस्मिन्निति ॥ १ ॥ अलब्धुंस्प्रष्टुम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ दायादंपुत्रम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अपहृत्य
वृक्षादधआनीय ॥ ८ ॥ संनहनानिधनुषांबंधनानि ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ इतिनै० भा० एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कस्यजातरूपस्यजातकीर्तेः रूपंस्वभावेसौंदर्येनालोकपशुद्वंदयोः

एकंशतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ व्यायामसहमत्यर्थंतृणराजसमंमहत् ॥ ६ ॥ सर्वायुधमहामात्रंशत्रुसंबाधकारकम् ॥ सुवर्णविकृतंदिव्यंश्लक्ष्णमायत
मव्रणम् ॥ ७ ॥ अलंभारंगुरुंवोढुंदारुणंचारुदर्शनम् ॥ तादृशान्येवसर्वाणिबलवंतिदृढानिच ॥ युधिष्ठिरस्यभीमस्यबीभत्सोर्यमयोस्तथा ॥ ८ ॥ ॥ इ० वि०
गो० उत्तरगोग्रहेअर्जुनास्त्रकथनेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ अस्मिन्वृक्षेकिलोद्बद्धंशरीरमितिनःश्रुतम् ॥ तदहंराजपुत्रःसन्स्पृ
शेयंपाणिनाकथम् ॥ १ ॥ नैवंविधंमयायुक्तमालब्धुंक्षत्रयोनिना ॥ महताराजपुत्रेणमंत्रयज्ञविदासता ॥ २ ॥ स्पृष्टवंतंशरीरंमांशववाहमिवाशुचिम् ॥ कथं
वाव्यवहार्यंवैकुर्वीथास्त्वंबृहन्नले ॥ ३ ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥ व्यवहार्यश्चराजेंद्रशुचिश्चैवभविष्यसि ॥ धनूंष्येतानिमाभैस्त्वंशरीरंनात्रविद्यते ॥ ४ ॥ दायादं
मत्स्यराजस्यकुलेजातंमनस्विनाम् ॥ त्वांकथंनिंदितंकर्मकारयेयंनृपात्मज ॥ ५ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवमुक्तःसपार्थेनरथात्प्रस्कंद्यकुंडली ॥ आरुरोहश
मीवृक्षंवैराटिरवशस्तदा ॥ ६ ॥ तमन्वशासच्छत्रुघ्नोरथेतिष्ठन्धनंजयः ॥ अवरोपयवृक्षाग्राद्धनूंष्येतानिमाचिरम् ॥ ७ ॥ परिवेष्टनमेतेषांक्षिप्रंचैवव्यपानुद ॥
सोपहृत्यमहार्हाणिधनूंषिपृथुवक्षसाम् ॥ परिवेष्टनपत्राणिविमुच्यसमुपानयत् ॥ ८ ॥ तथासंनहनान्येषांपरिमुच्यसमंततः ॥ अपश्यद्गांडिवंतत्रचतुर्भिरपरैः
सह ॥ ९ ॥ तेषांविमुच्यमानानांधनुषामर्कवर्चसाम् ॥ विनिश्चेरुःप्रभादिव्याग्रहाणामुदयेष्विव ॥ १० ॥ सतेषांरूपमालोक्यभोगिनामिवजृंभताम् ॥ हृष्टरोमा
भयोद्विग्नःक्षणेनसमपद्यत ॥ ११ ॥ संस्पृश्यतानिचापानिभानुमंतिबृहंतिच ॥ वैराटिरर्जुनंराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेअस्त्रा
रोपणेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ उत्तरउवाच ॥ बिंदवोजातरूपस्यशतंयस्मिन्निपातिताः ॥ सहस्रकोटिसौवर्णाःकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥ १ ॥ वारणायत्रसौ
वर्णाःपृष्ठेभासंतिदंशिताः ॥ सुपार्श्वंसुग्रहंचैवकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥ २ ॥ तपनीयस्यशुद्धस्यपृष्ठेयस्येंद्रगोपकाः ॥ पृष्ठेविभक्ताःशोभंतेकस्यैतद्धनुरुत्तमम् ॥ ३ ॥

ग्रंथावृत्तौनाटकादावाकारश्लोकयोरपीतिमेदिनी बिंदवःसौवर्णाइतिसंबंधः सहस्रेसहस्वत्यौबलवत्यौदीप्तिमत्यौवाकोटीप्रांतौयस्यतत्सहस्रकोटि सहोबलेज्योतिषिचेतिमेदिनी सहस्शब्दान्मत्वर्थीयोर
प्रत्ययः ॥ १ ॥ दंशिताःभासमानाः सुग्रहंग्रह्यतेस्मिन्नितिग्रहोमध्यम् ॥ २ ॥ तपनीयस्यसुवर्णस्यइंद्रगोपकाःकीटविशेषाःरक्तपीतभास्वरवर्णाः ॥ ३ ॥

॥ ४॥ सौपर्णाःशलभाःसुवर्णःकृष्णागुरुवर्णद्रव्यंमीनाइतिसंज्ञितंतन्मयाःतेषुहिनीलवर्णेषुतपनीयाख्यस्वर्णभूषणानिशोभंते सुवर्णश्चसुवर्णाचकृष्णागुरुमखांतरेइतिविश्वः सुवर्णमणयःस्वर्णबिंदवः शोभन
वर्णमणिखचितत्वाद्वासुवर्णमणिचित्रत्वम् ॥ ५ ॥ साहस्राःसहस्रशःसंख्याताः लोमवाहिनःपत्रवंतः लोमच्छेदिनइत्यन्ये उपासंगेनिषंगे ॥ ६ ॥ विपाठाःस्थूलदंडाबाणविशेषाः विपाठःस्थूलदंडःस्यादि
तिकल्पद्रुः गार्ध्रपत्राःगृध्रपत्रवाहिनः शिलाशिताःशिलायांतीक्ष्णीकृताः पीताःकर्मारेणतेजनजलंपायिताः सर्वायसाःकेवलंलोहमयाः काष्ठदंडरहिताइत्यर्थः ॥ ७ ॥ वराहकर्णाकारैःशल्यैः व्यामिश्रान्
युक्तान्धारयते शरान्चित्ररूपानेवेतिभावः ॥ ८ ॥ चंद्रबिंबार्धवद्दर्शनंयेषाम् अर्धचंद्राकाराइत्यर्थः ॥ ९ ॥ पूर्वैरुपरिस्थैरर्धैःउपलक्षिताः सुवाससःसुपुंखाबाणाएवउत्तरैरग्रभागैर्हैमपुंखैःसुवर्णधाराचित्रि

सूर्यायत्रचसौवर्णास्त्रयोभासंतिदंशिताः॥ तेजसाप्रज्वलंतोहिकस्यैतद्धनुरुत्तमम्॥ ४॥शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविभूषिताः॥ सुवर्णमणिचित्रंचकस्यै
तद्धनुरुत्तमम्॥ ५ ॥इमेचकस्यनाराचाःसाहस्रालोमवाहिनः॥ समंतात्कलधौताग्राउपासंगेहिरण्मये॥ ६ ॥ विपाठाःपृथवःकस्यगार्ध्रपत्राःशिलाशिताः॥
हारिद्रवर्णाःसुमुखाःपीताःसर्वायसाःशराः॥७॥ कस्यायमसितश्चापःपंचशार्दूललक्षणः॥ वराहकर्णव्यामिश्रान्शरान्धारयतेदश॥८॥ कस्येमेपृथवोदीर्घा
श्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥शतानिसप्ततिष्ठंतिनाराचारुधिराशनाः॥ ९ ॥ कस्येमेशुकपत्राभैःपूर्वैरर्धैःसुवाससः॥ उत्तरैरायसैःपीतैर्हैमपुंखैःशिलाशितैः॥ १०॥ गुरु
भारसहोदिव्यःशात्रवाणांभयंकरः॥ कस्यायंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः ॥ ११ ॥ वैयाघ्रकोशेनिहितोहेमचित्रत्सरुर्महान्॥ सुफलश्चित्रकोशश्चकिं
किणीसायकोमहान्॥१२॥ कस्यहेमत्सरुर्दिव्यःखड्गःपरमनिर्मलः॥ कस्यायंविमलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥१३॥ हेमत्सरुरनाधृष्योनैषध्योभारसाधनः॥
कस्यपांचनखेकोशेसायकोहेमविग्रहः॥ १४ ॥ प्रमाणरूपसंपन्नःपीतआकाशसन्निभः॥ कस्यहेममयेकोशेसुतप्तेपावकप्रभे ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशोयंगुरुःपीतः
सायकःपरनिर्व्रणः॥ कस्यायमसितःखड्गोहेमबिंदुभिरावृतः॥ १६॥ आशीविषसमस्पर्शःपरकायप्रभेदनः॥ गुरुभारसहोदिव्यःसपत्नानांभयप्रदः॥ १७॥

तैः ॥ १० ॥ शिलीभेकीपृष्ठेचित्ररूपेणयस्यपरिचयार्थम् शिलीमुखोभेक्यामुखमिवमुखंयस्य सायकःखड्गः शरेखड्गेचसायकइत्यमरः ॥११॥ वैयाघ्रकोशेव्याघ्रचर्मकोशे त्सरुःखड्गादिमुष्टौस्यादित्यम
रः सुफलःशोभनभल्लिकः फलंशस्त्राग्रेव्युष्टिलाभयोरितिविश्वः किंकिणीयुक्तःसायकः ॥ १२ ॥ गव्येगोचर्मजे ॥ १३ ॥ नैषध्योनिषधदेशजः पांचनखेअजचर्मजे पंचनखोजेकूर्मेइतिविश्वः हेमविग्र
हःसुवर्णेनालंकृतदेहः ॥ १४ ॥ आकाशसन्निभःकृष्णभास्वरः ॥ १५ ॥ निस्त्रिंशःत्रिंशतोऽगुलिभ्योनिर्गतःत्रिंशदंगुलाधिकः सायकःखड्गः परेषांशस्त्रेणनिर्गतोव्रणोयस्यपरानभिभूतः शिक्यइतिपाठेपुरु
षद्वयेनोह्यमानासांगीतिप्रसिद्धातद्योग्यः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ ॥ इतिवि॰नैलकंठीयेभारतभा॰द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अपहरतीत्यपहारीकालः सोस्त्यस्मिन्नित्यपहारिणम् पामादित्वान्मत्वर्थीयोनप्रत्ययः कालरूपीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ धनुषांशतसहस्रेणलक्षेणसंमितम् ॥ ३ ॥४॥ ५ ॥ त्रीणिवर्षाणिपंचशतंवर्षाणिप्रजापतिरधारयदितिसंबंधः अत्रब्रह्मादीनांवर्षाणिदेवमानेनैवज्ञेयानि योह्यस्माकंसौरःसंवत्सरःसतेषामेकंदिनमितिशास्त्रप्रसिद्धम् पार्थःपंचचषष्टिंचेत्यत्रतुवर्षशब्दोवृष्टिपरः तथाचसंवत्सरेवर्षद्वयंजायते तथाहि एकेनवर्षेणतृप्तःशरदिव्रीह्याग्रयणंकरोतिअपरेणतृप्तोवसंतेयवाग्रयणंकरोति तथाचाग्रयणंप्रकृत्यआश्वलायनःश्रुतिमुदाहरति अपिहिदेवाआहुस्तृप्तोनूनंवर्षस्याग्रयणेनहियजतइति तथान्यत्रापितदेवप्रकृत्यश्रुतम् व्रीहिभिरिष्ट्वाव्रीहिभिरेवयजेताथयवेभ्योयवैरिष्ट्वायवैरेवयजेतव्रीहि

निर्दिशस्वयथातत्त्वंमयापृष्टाबृहन्नले ॥ विस्मयोमेपरोजातोदृष्ट्वासर्वमिदंमहत् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभा॰वि॰गो॰उत्तरवाक्यंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ॥ ४२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहन्नलोवाच ॥ ॥ यन्मांपूर्वमिहापृच्छःशत्रुसेनापहारिणम् ॥ गांडीवमेतत्पार्थस्यलोकेषुविदितंधनुः ॥ १ ॥ सर्वायुधमहामात्रंशातकुंभपरिष्कृतम् ॥ एतत्तदर्जुनस्यासीद्गांडीवंपरमायुधम् ॥ २ ॥ यत्तच्छतसहस्रेणसंमितंराष्ट्रवर्धनम् ॥ येनदेवान्मनुष्यांश्चपार्थोंविजयतेमृधे ॥३॥ चित्रमुच्चावचैर्वर्णैःश्लक्ष्णमायतमव्रणम् ॥ देवदानवगंधर्वैःपूजितंशाश्वतीःसमाः ॥४॥ एतद्वर्षसहस्रंतुब्रह्मापूर्वमधारयत् ॥ ततोनंतरमेवाथप्रजापतिरधारयत् ॥५॥ त्रीणिपंचशतंचैवशक्रोशीतिचपंचच ॥ सोमःपंचशतंराजातथैववरुणःशतम् ॥ पार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिश्वेतवाहनः ॥६॥ महावीर्यंमहादिव्यमेतत्तद्धनुरुत्तमम् ॥ एतत्पार्थमनुप्राप्तंवरुणाच्चारुदर्शनम् ॥ ७ ॥ पूजितंसुरमर्त्येषुबिभर्तिपरमंवपुः ॥ सुपार्श्वंभीमसेनस्यजातरूपग्रहंधनुः ॥ येनपार्थोंजयत्कृत्स्नांदिशंप्राचींपरंतपः ॥ ८ ॥ इंद्रगोपकचित्रंचयदेतच्चारुदर्शनम् ॥ राज्ञोयुधिष्ठिरस्यैतद्वैराटेधनुरुत्तमम् ॥ ९ ॥ सूर्यायस्मिंस्तुसौवर्णाःप्रकाशंतेप्रकाशिनः ॥ तेजसाप्रज्वलंतोवैनकुलस्यैतदायुधम् ॥ १० ॥ शलभायत्रसौवर्णास्तपनीयविचित्रिताः ॥ एतन्माद्रीसुतस्यापिसहदेवस्यकार्मुकम् ॥ ११ ॥

भ्यइतिएवंचैकस्मिन्संवत्सरेकर्कायनाद्येकंवर्षमपरंमकरायनादीतिद्विवर्षेततश्चसार्धद्वात्रिंशतासंवत्सरैःपंचषष्टिर्वर्षाणिभवंतीतियुक्तमुक्तंपार्थःपंचचषष्टिंचवर्षाणिएतद्धनुर्दधारेति अन्येतुअतीतमनागतंचकालमेकीकृत्यपंचषष्टिसंवत्सरंधनुर्धारणंवर्णयंति वर्षोऽस्त्रीभारतादौतुजंबूद्वीपाब्दवृष्टितिमेदिनी वृष्टिर्वर्षमित्यमरश्च तत्रप्राचांमतेऽधारयदितिभूतकालानुपपत्तिः वक्तुःकदाचिदायुर्ज्ञानकल्पनेपिप्रतिपत्तुःपारोक्ष्येणार्जुनवयोविदोऽप्रतिपत्तिश्चेतिविचारणीयम् अस्माकंतुगांडीवलाभानंतरंगतेषुसार्धद्वात्रिंशद्वर्षेषुत्रयोदशवर्षाणिवनवासे ब्राह्मणकार्यार्थमायुधागारंप्रविष्टस्यार्जुनस्यद्रौपदीधर्मराजयोःसहासनकालेऽनुप्रवेशनिमित्तद्वादशवर्षाणिइतिपंचविंशतिर्गतानि अन्यान्यपिदिग्विजयराजसूयराज्यकरणादिकालेप्रागेवसार्धसप्तवर्षाणिगतानीतिसमुन्नेयम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

सहस्राःतेजस्विनोदृढाः सहस्रशःसंमितावा ॥ १२ ॥ व्यूहतःक्षिपतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ सर्वपारसवाःसर्वंचतत्पारंपरसमूहंसुवतेहिंसंतितेसर्वपारसवाःसर्वशत्रुसमूहनाशकराः ॥ १७ ॥ १८ ॥

येत्विमेक्षुरसंकाशाःसहस्रालोमवाहिनः॥ एतेर्जुनस्यवैराटेशराःसर्पविषोपमाः ॥ १२॥ एतेज्वलंतःसंग्रामेतेजसाशीघ्रगामिनः॥ भवंतिवीरस्याक्षय्याव्यूह
तःसमरेरिपून्॥ १३ ॥ येचेमेपृथवोदीर्घाश्चंद्रबिंबार्धदर्शनाः॥ एतेभीमस्यनिशितारिपुक्षयकराःशराः॥ १४॥ हारिद्रवर्णायेत्वेतेहेमपुंखाःशिलाशिताः॥ नकु
लस्यकलापोयंपंचशार्दूललक्षणः॥१५॥ येनासौव्यजयत्कृत्स्नांप्रतीचींदिशमाहवे॥ कलापोह्येषतस्यासीन्माद्रीपुत्रस्यधीमतः॥१६॥ येत्विमेभास्कराकाराः
सर्वपारसवाःशराः॥ एतेचित्रक्रियोपेताःसहदेवस्यधीमतः॥ १७॥ येत्विमेनिशिताःपीताःपृथवोदीर्घवाससः॥ हेमपुंखास्त्रिपर्वाणोराज्ञएतेमहाशराः॥ १८॥
यस्त्वयंसायकोदीर्घःशिलीपृष्ठःशिलीमुखः॥ अर्जुनस्यैषसंग्रामेगुरुभारसहोदृढः ॥ १९ ॥ वैयाघ्रःकोशःसुमहान्भीमसेनस्यसायकः ॥ गुरुभारसहोदिव्यः
शात्रवाणांभयंकरः॥ २० ॥ सुफलश्चित्रकोशश्चहेमत्सरुरनुत्तमः॥ निस्त्रिंशःकौरवस्यैषधर्मराजस्यधीमतः॥ २१ ॥ यस्तुपांचनखेकोशेनिहितश्चित्रयोधने॥
नकुलस्यैषनिस्त्रिंशोगुरुभारसहोदृढः॥ २२ ॥ यस्त्वयंविपुलःखड्गोगव्येकोशेसमर्पितः॥सहदेवस्यविद्ध्येनंसर्वभारसहंदृढम्॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेवि०
प०गो०प०उत्तरगोग्रहेआयुधवर्णनंनामत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥सुवर्णविकृतानीमान्यायुधानिमहात्मना
म्॥ रुचिराणिप्रकाशंतेपार्थानामाशुकारिणाम्॥१॥ क्वनुस्विदर्जुनःपार्थःकौरव्योवायुधिष्ठिरः॥नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः॥ २॥ सर्वएवमहात्मानः
सर्वामित्रविनाशनाः॥ राज्यमक्षैःपराकीर्यनश्रूयंतेकथंचन॥ ३॥ द्रौपदीक्वचपांचालीस्त्रीरत्नमितिविश्रुता॥ जितानक्षैस्तदाकृष्णातानेवान्वगमद्वनम्॥ ४॥
अर्जुनउवाच॥ ॥अहमस्म्यर्जुनःपार्थःसभास्तारोयुधिष्ठिरः॥ बल्लवोभीमसेनस्तुपितुस्तेरसपाचकः॥ ५॥ अश्वबंधोथनकुलःसहदेवस्तुगोकुले॥ सैरंध्रींद्रौप
दींविद्धियत्कृतेकीचकाहताः॥ ६॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥दशपार्थस्यनामानियानिपूर्वंश्रुतानिमे॥ प्रब्रूयास्तानियदिमेश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ ७॥ ॥अर्जुनउवा
च॥ ॥हंततेहंसमाचक्षेदशनामानियानिमे॥ वैराटेशृणुतानित्वंयानिपूर्वंश्रुतानिते॥ ८॥ एकाग्रमानसोभूत्वाशृणुसर्वंसमाहितः॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुः
किरीटीश्वेतवाहनः॥ बीभत्सुर्विजयःकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः॥ ९॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ चित्रयोधनेविचित्रयुद्धनिमित्तंनिहितःपालितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इति०विरा०नैल०भा०त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुवर्णेति ॥ १ ॥ २ ॥ पराकीर्य
अपास्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ नररूपस्यममममहाविष्णोर्नामानिसंकटेस्मर्यमाणानिविजयावहानीत्यभिप्रेत्याह एकाग्रेति ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ नक्षत्राभ्यांताराभ्यांतत्रस्थितेचंद्रेइत्यर्थः उत्तराभ्यांचपूर्वाभ्यामितिपाठेनक्षत्रसंधावित्यर्थः ॥१६॥१७॥ बीभत्सुरितिभदिकल्याणेसुखेचेत्यस्यसनिरूपम् ॥१८॥ विकर्ष
णेशक्तावितिशेषः सव्येनवामेनापिहस्तेनसचितुंज्याकर्षणादिक्रियायांसंबद्धुंशीलमस्येतिसव्यसाचीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अर्जुनइतिऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेष्वित्यतउननूप्रत्ययेभवति वर्णोदीप्तिः समन्न

उत्तरउवाच॥ ॥केनासिविजयोनामकेनासिश्वेतवाहनः॥किरीटीनामकेनासिसव्यसाचीकथंभवान्॥ १० ॥ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकृष्णोबीभत्सुरेवच॥
धनंजयश्चकेनासिब्रूहितन्ममतत्त्वतः॥ ११ ॥श्रुतामेतस्यवीरस्यकेवलानामहेतवः॥तत्सर्वंयदिमेब्रूयाःश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ १२ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥सर्वा
न्जनपदान्जित्वावित्तमादायकेवलम्॥मध्येधनस्यतिष्ठामितेनाहुर्मांधनंजयम्॥ १३ ॥ अभिप्रयामिसंग्रामेयदहंयुद्धदुर्मदान्॥नाजित्वाविनिवर्तामिते
नमांविजयंविदुः॥ १४ ॥ श्वेताःकांचनसन्नाहारथेयुज्यंतिमेहयाः॥ संग्रामेयुध्यमानस्यतेनाहंश्वेतवाहनः॥ १५ ॥उत्तराभ्यांफल्गुनीभ्यांनक्षत्राभ्यामहंदि
वा॥जातोहिमवतःपृष्ठेतेनमांफाल्गुनंविदुः॥ १६ ॥ पुराशक्रेणमेदत्तंयुध्यतोदानवर्षभैः॥किरीटंमूर्ध्निसूर्याभंतेनाहुर्मांकिरीटिनम्॥१७॥ नकुर्यांकर्मबीभ
त्संयुध्यमानःकथंचन॥ तेनदेवमनुष्येषुबीभत्सुरितिविश्रुतः॥ १८ ॥उभौमेदक्षिणौपाणीगांडीवस्यविकर्षणे॥तेनदेवमनुष्येषुसव्यसाचीतिमांविदुः॥ १९ ॥
पृथिव्यांचतुरंतायांवर्णोमेदुर्लभःसमः॥करोमिकर्मशुक्लंचतस्मान्मामर्जुनंविदुः॥ २०॥ अहंदुरापोदुर्धर्षोदमनःपाकशासनिः॥ तेनदेवमनुष्येषुजिष्णुर्नामा
स्मिविश्रुतः॥२१॥ कृष्णइत्येवदशमंनामचक्रेपितामम॥कृष्णावदातस्यसतःप्रियत्वाद्बालकस्यवै॥२२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसपार्थंवैराटिरभ्यवाद
यदंतिकात्॥ अहंभूमिंजयोनामनाम्नाहमपिचोत्तरः ॥ २३ ॥ दिष्ट्यात्वांपार्थपश्यामिस्वागतंतेधनंजय ॥ लोहिताक्षमहाबाहोनागराजकरोपम॥ २४॥ यद
ज्ञानादवोचंत्वांक्षंतुमर्हसितन्मम॥ यतस्त्वयाकृतंपूर्वंचित्रंकर्मसुदुष्करम्॥अतोभयंव्यतीतंमेप्रीतिश्चपरमात्वयि॥ २५॥इति०म०भा०वि०गो०उत्तरगो
ग्रहेअर्जुनपरिचयेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥४४॥ ॥७॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥आस्थायरुचिरंवीररथंसारथिनामया॥कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्याम्यहं
त्वया॥ १ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥प्रीतोस्मिपुरुषव्याघ्रनभयंविद्यतेतव॥सर्वान्नुदामितेशत्रून्रणेरणविशारद॥ २ ॥

जुः दीप्तिमत्त्वात्समत्वाच्छुद्धकर्मकरत्वाच्चार्जुनइत्यर्थः ॥ २०॥ जिष्णुर्जयशीलः ॥२१॥ कृष्णावदातस्यकृष्णभास्वरवर्णस्य कर्षतिचित्तमितिमनोहरत्वाद्वाकृष्णइत्याह प्रियत्वादिति॥२२॥२३॥नागरा
जऐरावतस्तस्येवकरोपमाहस्तयोःसादृश्यंयस्यहस्तिहस्तोपमकरेत्यर्थः॥२४॥कर्मदिग्विजयादि ॥२५॥ ॥इतिवि०नै०भा०चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥७॥ ॥आस्थायेति॥१॥नुदामिदूरीकरोमि॥२॥

भैरवंभयानकंमहत्कर्मकुर्वाणम् ॥३॥ उपासंगानूतूणीरान् ॥४॥ गृह्यगृहीत्वा शीघ्रेणवेगेनततःशमीतोऽवातरत् इतरेषामायुधानितत्रनिधायेतिशेषः ॥५॥ अवजेष्यामिहेलयाजेष्यामि ॥६॥ त्वंतुभयंत्यजे
त्याह संकल्पेतित्रिभिः इदंमयागुप्तंरक्षितंरथोपस्थंरथोपरिभागस्तेतवनगरंनगरवद्रक्षकंभविष्यति तत्ररथांगेषुनगरांगसंपत्तिमाह संकल्पपक्षविक्षेपमिति संकल्पःसम्यक्कल्पनंचक्राक्षध्वजकूबरयुगादीनामं
गानांदार्ढ्येनसमर्थनंतदेवपक्षयोर्वीथीनांपार्श्वयोर्विक्षेपोविस्तारोयस्मिन् बाहूएवस्त्रीयौबाहुतुल्यत्वाद्वांधवाएववाप्राकारःपुरपरिधिभित्तिस्तस्मिंस्तोरणंपुरद्वारंयस्मिन् रथिसारथ्योरपिरथांगत्वविवक्षया

स्वस्थोभवमहाबाहोपश्यमांशत्रुभिःसह॥युध्यमानंविमर्देस्मिन्कुर्वाणंभैरवंमहत्॥ ३॥ एतान्सर्वानुपासंगान्क्षिप्रंबध्नीहिमेरथे॥ एकंचाहरनिस्त्रिंशंजातरू
पपरिष्कृतम् ॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥अर्जुनस्यवचःश्रुत्वात्वरावानुत्तरस्तदा ॥ अर्जुनस्यायुधान्गृह्यशीघ्रेणावातरत्ततः॥५॥ ॥अर्जुनउवाच॥
अहंवैकुरुभिर्योत्स्याम्यवजेष्यामितेपशून् ॥६॥ संकल्पपक्षविक्षेपंबाहुप्राकारतोरणम्॥ त्रिदंडतूणसंबाधमनेकध्वजसंकुलम् ॥ ७ ॥ ज्याक्षेपणंक्रोधकृतं
नेमीनिनदद्दुंदुभि॥नगरंतेमयागुप्तंरथोपस्थंभविष्यति॥८॥ अधिष्ठितोमयासंख्येरथोगांडीवधन्वना॥ अजेयःशत्रुसैन्यानांवैराटेव्येतुतेभयम्॥९॥ ॥उत्त
रउवाच॥ ॥बिभेमिनाहमेतेषांजानामित्वांस्थिरंयुधि ॥ केशवेनापिसंग्रामेसाक्षादिंद्रेणवासमम् ॥ १०॥ इदंतुचिंतयन्नेवंपरिमुह्यामिकेवलम्॥ निश्चयं
चापिदुर्मेधानगच्छामिकथंचन॥ ११ ॥एवंयुक्तांगरूपस्यलक्षणैःसूचितस्यच ॥ केनकर्मविपाकेनक्लीबत्वमिदमागतम्॥ १२॥ मन्येत्वांक्लीबवेषेणचरंतंशू
लपाणिनम्॥ गंधर्वराजप्रतिमंदेवंवापिशतक्रतुम्॥ १३॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥भ्रातुर्नियोगाज्ज्येष्ठस्यसंवत्सरमिदंव्रतम्॥ चरामिव्रतचर्यंचसत्यमेतद्ब्रवी
मिते॥ १४॥ नास्मिक्लीबोमहाबाहोपरवान्धर्मसंयुतः ॥ समाप्तव्रतमुत्तीर्णंविद्धिमांत्वंनृपात्मज॥ १५॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥परमोनुग्रहोमेद्ययतस्तर्कोनमे
वृथा॥ नहीदृशाःक्लीबरूपाभवंतितुनरोत्तम॥ १६॥

एतदुक्तं त्रिदंडःईषातदुभयपार्श्वदारुणीचेतिमिलित्वात्रिदंडउच्यतेसचतूणोनिषंगश्चताभ्यांसंबाधंसंकटंदुष्प्रवेशम् पक्षेत्रिदंडंसैन्यत्रयंरथिनांहस्तिसादिनांहयसादिनांचेतित्रीणिसैन्यानितेषांतूणोपलक्षिता
निआयुधानितैःसंबाधं अनेकध्वजसंकुलंबहुध्वजव्याप्तं अनेकेनअनन्येनध्वजेनवानरेणसंकुलंभयंकरं एकेमुख्यान्यकेवलाइतिनानार्थः ॥ ७॥ ज्याधनुर्मौर्वीसैवक्षेपणानिगोलासनानिनालिकाख्यानि
यस्मिन् क्रोधेनपरजिघांसाहेतुनाचित्तवृत्तिविशेषेणनिमित्तभूतेनकृतंपरिष्कृतंद्वयमपि ॥ ८ ॥ फलितमाह अधिष्ठितइति ॥ ९ ॥ केशवेनइंद्रेणवासमंसार्धंसंग्रामेत्वांस्थिरंजानामि ॥ १० ॥ ११ ॥ युक्तां
गरूपस्ययुक्तानिसमीचीनान्यंगानियुद्धांगानिशस्त्रास्त्रनैपुणादीनिरूपमाकृतिश्चयस्य लक्षणैःपंचरक्तत्वादिभिः ॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ परवान्नाथवान् उत्तीर्णमापद्भ्यइतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ शत्रुरथारुजान्शत्रुरथभंजकान् मूलविभुजादित्वात्कः तीर्थंतोगुरुतः ॥ १८ ॥ १९ ॥ यातेगमनेपदंपदंसर्वमपिपदंभूमौक्षिप्तंततउद्गृहीतंवानपश्यंतिवेगवत्त्वात् सुग्रीवमेघपुष्पशैब्यबलाहकाभग
वतोऽश्वास्तत्साम्यमेषांवाहानामुक्तम् ॥ २० ॥ २१ ॥ पार्ष्णिपुरःस्थितयोरश्वयोःपृष्ठभागं पाश्चात्यंयुगमितियावत् पार्ष्णिःस्यादुन्मदस्त्रियां स्त्रियांद्वयोःसैन्यपृष्ठेइतिमेदिनी ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ पर्यमुं

सहायवानस्मिरणेयुध्येयममरैरपि ॥ साध्वसंहिप्रनष्टंमेकिंकरोमिब्रवीहिमे ॥ १७॥ अहंतेसंग्रहीष्यामिहयान्शत्रुरथारुजान् ॥ शिक्षितोह्यस्मिसारथ्येतीर्थ
तःपुरुषर्षभ ॥ १८ ॥ दारुकोवासुदेवस्ययथाशक्रस्यमातलिः ॥ तथामांविद्धिसारथ्येशिक्षितंनरपुंगव ॥ १९॥ यस्ययातेनपश्यंतिभूमौक्षिप्तंपदंपदम् ॥ दक्षिणां
योधुरंयुक्तःसुग्रीवसदृशोहयः ॥ २० ॥ योयंधुरंधुर्यवरोवामांवहतिशोभनः ॥ तंमन्येमेघपुष्पस्यजवेनसदृशंहयम् ॥ २१ ॥ योयंकांचनसंनाहःपार्ष्णिवहतिशो
भनः ॥ समंशैब्यस्यतंमन्येजवेनबलवत्तरम् ॥ २२ ॥ योयंवहतिमेपार्ष्णिदक्षिणामभितःस्थितः ॥ बलाहकादपिमतःसजवेवीर्यवत्तरः ॥ २३ ॥ त्वामेवायंरथो
वोढुंसंग्रामेर्हतिधन्विनम् ॥ त्वंचेमंरथमास्थाययोद्धुमर्होमतोमम ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविमुच्यबाहुभ्यांवलयानिसवीर्यवान् ॥ चित्रेकांच
नसन्नाहेप्रत्यमुंचत्तदातले ॥ २५॥ कृष्णान्भंगिमतःकेशान्श्वेतेनोद्ग्रथ्यवाससा ॥ अथासौप्राङ्मुखोभूत्वाशुचिःप्रयतमानसः ॥ अभिदध्यौमहाबाहुःसर्वास्त्रा
णिरथोत्तमे ॥ २६ ॥ ऊचुश्चपार्थंसर्वाणिप्रांजलीनिनृपात्मजम् ॥ इमेस्मपरमोदाराःकिंकराःपांडुनंदन ॥ २७॥ प्रणिपत्यततःपार्थःसमालभ्यचपाणिना ॥ स
र्वाणिमानसानीहभवतेत्यभ्यभाषत ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यततोस्त्राणिप्रहृष्टवदनोभवत् ॥ अधिज्यंतरसाकृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः ॥ २९ ॥ तस्यविक्षिप्यमाणस्य
धनुषोभून्महाध्वनिः ॥ यथाशैलस्यमहतःशैलेनैवावजघ्नतः ॥ ३० ॥ सनिर्घातोभवद्भूमिर्दिक्षुवायुर्ववौभृशम् ॥ पपातमहतीचोल्कादिशोनप्रचकाशिरे ॥ भ्रां
तध्वजंखंतदासीत्प्रकंपितमहाद्रुमम् ॥ ३१॥ तंशब्दंकुरवोऽजानन्विस्फोटमशनेरिव ॥ यदर्जुनोधनुःश्रेष्ठंबाहुभ्यामाक्षिपद्रथे ॥ ३२॥ ॥उत्तरउवाच ॥ ॥एक
स्त्वंपांडवश्रेष्ठबहूनेतान्महारथान् ॥ कथंजेष्यसिसंग्रामेसर्वशस्त्रास्त्रपारगान् ॥ ३३ ॥

चत्तदाशुभेइतिपाठेतुकुंडलेइतिशेषः ॥ २५॥ भंगिमतःकौटिल्यवतः अभिदध्यौस्मृतवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ मानसानिप्रयोजनकालेस्मृतिगोचराणि ॥ २८ ॥ प्रतिगृह्यअनुकूलानिकृत्वा व्याक्षिपत्टनत्का
रितवान् ॥ २९ ॥ अवजघ्नतः अवहन्यमानस्य अभिनिघ्नतइतिपाठांतरं ॥ ३० ॥ भूमित्भूविदारकः प्रचकाशिरेप्रकाशवत्योऽभूवन् भ्रांताइतश्चलिताध्वजायस्मिन् एतेनपरसैन्यवाहेषुशब्दजात्रासादुत्प
थगामित्वंव्यज्यते प्रकंपितमहाद्रुममित्यनेनभूमिकंपोव्यज्यते ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९॥४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिवि०नैल०भारतभा०पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ उत्तरमिति ॥ १ ॥ सिंहंसिंहाकारम् ॥ २ ॥ दैवींमायामित्यद्भुतत्वं
ध्वजस्यदर्शितं मायामयइवध्वजोऽद्भुतइत्यर्थः विश्वकर्मणाब्रह्मणाभौमनेनवा कांचनंकांचनवर्णं सिंहंहिंस्रंलांगूलंयस्यपुच्छविक्षेपणेनैववहून्हस्त्यादीन्पोथयंतमित्यर्थः वानरलक्षणंवानरस्वरूपम् ॥ ३ ॥

असहायोसिकौंतेयससहायाश्चकौरवाः॥ अतएवमहाबाहोभीतस्तिष्ठामितेग्रतः॥ ३४॥उवाचपार्थोमाभैषीःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ ३५ ॥ युध्यमानस्यमेवी
रगंधर्वैःसुमहाबलैः ॥ सहायोघोषयात्रायांकस्तदासीत्सखामम ॥ ३६ ॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले ॥ खांडवेयुध्यमानस्यकस्तदासीत्सखामम
॥ ३७॥ निवातकवचैःसार्धंपौलोमैश्चमहाबलैः॥ युध्यतोदेवराजार्थेकःसहायस्तदाभवत् ॥ ३८॥ स्वयंवरेतुपांचाल्याराजभिःसहसंयुगे॥ युध्यतोबहुभिस्ता
तकःसहायस्तदाभवत्॥ ३९॥ उपजीव्यगुरुंद्रोणंशक्रंवैश्रवणंयमम्॥वरुणंपावकंचैवकृपंकृष्णंचमाधवम्॥४०॥ पिनाकपाणिनंचैवकथमेतान्नयोधये॥र
थंवाहयमेशीघ्रंव्येतुतेमानसोज्वरः॥ ४१॥ ॥इति०म०विरा०गोहरणप०उत्तरगोग्रहेउत्तरार्जुनयोर्वाक्यंनामपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥छ॥ ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥उत्तरंसारथिंकृत्वाशमींकृत्वाप्रदक्षिणम्॥आयुधंसर्वमादायप्रययौपांडवर्षभः॥१॥ ध्वजंसिंहंरथात्तस्मादपनीयमहारथः॥ प्रणिधा
यशमीमूलेप्रायादुत्तरसारथिः॥२॥ दैवींमायांरथेयुक्तांविहितांविश्वकर्मणा॥ कांचनंसिंहलांगूलंध्वजंवानरलक्षणम्॥ ३॥ मनसाचिंतयामासप्रसादंपाव
कस्यच॥सचतच्चिंतितंज्ञात्वाध्वजेभूतान्यदेशयत्॥४॥ सपताकंविचित्रांगंसोपासंगंमहाबलम्॥खात्पपातरथेतूर्णंदिव्यरूपंमनोरमम्॥५॥रथंतमागतंदृष्ट्वा
दक्षिणंप्राकरोत्तदा॥ रथमास्थायबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ ६॥ बद्धगोधांगुलित्राणःप्रगृहीतशरासनः॥ ततःप्रायादुदीचींचकपिप्रवरकेतनः॥ ७॥ स्वन
वंतंमहाशंखंबलवानरिमर्दनः॥प्राधमद्बलमास्थायद्विषतांलोमहर्षणम्॥८॥ततस्तेजवनाधुर्याजानुभ्यामगमन्महीम्॥उत्तरश्चापिसंत्रस्तोरथोपस्थउपाविश
त्॥९॥ संस्थाप्यचाश्वान्कौंतेयःसमुद्यम्यचरश्मिभिः॥उत्तरंचपरिष्वज्यसमाश्वासयदर्जुनः॥१०॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ माभैस्त्वंराजपुत्राग्र्यक्षत्रियोसिपरं
तप॥ कथंतुपुरुषव्याघ्रशत्रुमध्येविषीदसि॥११॥ श्रुतास्तेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांचनदतांव्यूढानीकेषुतिष्ठताम्॥ १२॥ सत्वंकथमिहा
नेनशंखशब्देनभीषितः॥ विवर्णरूपोवित्रस्तःपुरुषःप्राकृतोयथा॥१३॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥श्रुतामेशंखशब्दाश्चभेरीशब्दाश्चपुष्कलाः॥ कुंजराणांनिनदतां
व्यूढानीकेषुतिष्ठताम्॥ १४॥

प्रसादंप्रसादप्राप्तं सःपावकः तच्चिंतितंअर्जुनाचिंतितं अदेशयत्अयोजयत्॥४॥ ५॥ ६॥ ७॥८॥ तेजवनाःप्रसिद्धाःवेगवंतोऽग्निदत्तरथस्थाः ॥ ९ ॥ संस्थाप्ययथावत्कृत्वा ॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकांतंसुदृढं सप्तम्यंतपाठस्तुलेखकप्रमादः रथंसुदृढंअवलंब्येत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अनाहतःअक्षतोधावति ॥ २८ ॥

नैवंविधःशंखशब्दःपुराजातुमयाश्रुतः॥ ध्वजस्यचापिरूपंमेदृष्टपूर्वंनहीदृशम्॥ १५॥ धनुषश्चैवनिर्घोषःश्रुतपूर्वोनमेक्वचित्॥ अस्यशंखस्यशब्देनधनुषोनिः
स्वनेनच॥ १६ ॥अमानुषाणांशब्देनभूतानांध्वजवासिनाम्॥ रथस्यचनिनादेनमनोमुह्यतिमेभृशम्॥ १७॥ व्याकुलाश्चदिशःसर्वाहृदयंव्यथतीवमे॥ ध्व
जेनपिहिताःसर्वादिशोनप्रतिभांतिमे॥ १८ ॥ गांडीवस्यचशब्देनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥ समुहूर्तंप्रयातंतुपार्थोवैराटिमब्रवीत्॥ १९॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ एकां
तंरथमास्थायपद्भ्यांत्वमवपीडयन्॥ दृढंचरश्मीन्संयच्छशंखंध्मास्याम्यहंपुनः॥ २०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःशंखमुपाध्मासीद्दारयन्निवपर्वतान्॥
गुहागिरीणांचतदादिशःशैलांस्तथैवच॥ उत्तरश्चापिसंलीनोरथोपस्थउपाविशत्॥ २१॥ तस्यशंखस्यशब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवी
समकंपत॥ २२॥ तंसमाश्वासयामासपुनरेवधनंजयः॥ २३॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥ यथारथस्यनिर्घोषोयथामेघउदीर्यते॥ कंपतेचयथाभूमिर्नैषोन्यःसव्य
साचिनः॥ २४॥ शस्त्राणिनप्रकाशंतेनप्रहृष्यंतिवाजिनः॥ अग्नयश्चनभासंतेसमिद्धास्तन्नशोभनम्॥ २५॥ प्रत्यादित्यंचनःसर्वेमृगाघोरप्रवादिनः॥ ध्वजेषु
चनिलीयंतेवायसास्तन्नशोभनम्॥ २६॥ शकुनाश्चापसव्यानोवेदयंतिमहद्भयम्॥ २७॥ गोमायुरेषसेनायांरुदन्मध्येनधावति॥ अनाहतश्चनिष्क्रांतोमहद्वे
दयतेभयम्॥ २८॥ भवतांरोमकूपाणिप्रहृष्टान्युपलक्षये॥ ध्रुवंविनाशोयुद्धेनक्षत्रियाणांप्रदृश्यते॥२९॥ ज्योतींषिनप्रकाशंतेदारुणामृगपक्षिणः॥ उत्पाता
विविधाघोरादृश्यंतेक्षत्रनाशनाः॥ ३०॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिविनाशने॥ उल्काभिश्चप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीववि
शांपते॥३१॥ उपासतेचसैन्यानिगृध्रास्तवसमंततः॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडिताम्॥ पराभूताचवःसेनानकश्चिद्योद्धुमिच्छति॥३२॥ विवर्ण
मुखभूयिष्ठाःसर्वेयोधाविचेतसः॥ गाःसंप्रस्थाप्यतिष्ठामोव्यूढानीकाःप्रहारिणः॥३३॥ ॥इति०म०विरा०गो०उत्तरगोग्रहेऔत्पातिकोनामषट्चत्वारिंशो
ऽध्यायः॥४६॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथदुर्योधनोराजासमरेभीष्ममब्रवीत्॥ द्रोणंचरथशार्दूलंकृपंचसुमहारथम्॥ १॥ उक्तोयमर्थआचार्यो
मयाकर्णेनचासकृत्॥ पुनरेवप्रवक्ष्यामिनहितृप्यामितंब्रुवन्॥ २॥ पराभूतैर्हिवस्तव्यंतैश्चद्वादशवत्सरान्॥ वनेजनपदेज्ञातैरेषएवपणोहिनः॥ ३॥

॥ २९ ॥ ज्योतींषिसूर्यचक्षुर्वाङ्मनांसि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भा०षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥छ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ आचार्यौद्रोणंकृपंचप्रतिमयाऽयम
र्थउक्तः पाठांतरेऽयमाचार्योऽस्मिन्नर्थेविपयेमयाकर्णेनचोक्तइतियोजना ॥२ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ हीनेति नजातमधिकंवाऽज्ञातवासकालंज्ञातुमर्हति ॥ ६ ॥ तत्रऊनपक्षेइष्टमेवसिद्धं अधिकपक्षेपिदोषमाह अर्थानामिति द्वैधेद्विप्रकारत्वेसंशयोभवति अर्थानांप्रयोजनानां अयंभावः यदितेनिस्तीर्णप्रतिज्ञास्तर्हितेषांस्वांशलाभार्थमामुपगतानांमत्प्रसादतस्तत्प्राप्तिरप्राप्तिर्वेतिद्वैधेसंभवतिसंशयाक्रांतानामकस्माद्युद्धार्थमागमनंदोषएवेति पूर्ववैरेणसत्यपिसंशयेऽस्मज्जिघांसयाआगतानांपराजयोपिसंभाव्यतइत्याहान्यथेति अन्यायेनयुध्यतःपराजयेप्यधिकैवनष्टिरस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ उत्तरंगोयहंमार्गमाणानामिच्छतामस्माकं अनादरेषष्ठी अस्माननादृत्येत्यर्थः वालिसुग्रीवयोर्युद्धेप्रविशन्रामइवार्जुनोपिकुरुमत्स्यसंनिपातेप्रविशन्नपराधीस्यादित्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुतर्हिमत्स्यत्रिगर्तविमर्देकुरुभिरपिकिमर्थंगंतव्यमित्याशंक्याह त्रिगर्तानामित्यादिना तेतवसमक्षमितिशेषः ॥ ९ ॥ तेषांत्रिगर्ता

तेषांनतावन्निर्वृत्तंवर्ततेतुत्रयोदशम्॥ अज्ञातवासोबीभत्सुरथास्माभिःसमागतः॥ ४॥ अनिवृत्तेतुनिर्वासेयदिबीभत्सुरागतः॥ पुनर्द्वादशवर्षाणिवनेवत्स्यंतिपांडवाः॥ ५॥ लोभाद्वातेनजानीयुरस्मान्वामोहआविशत्॥ हीनातिरिक्तमेतेषांभीष्मोवेदितुमर्हति ॥६॥ अर्थानांचपुनर्द्वैधेनित्यंभवतिसंशयः ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोन्यथा ॥७॥ उत्तरंमार्गमाणानांमत्स्यानांचयुयुत्सताम्॥ यदिबीभत्सुरायातस्तदाकस्यापराध्नुमः ॥ ८ ॥ त्रिगर्तानांवयंहेतोर्मत्स्यान्योद्धुमिहागताः॥ मत्स्यानांविप्रकारांस्तेबहूनस्मानकीर्तयन्॥ ९ ॥ तेषांभयाभिभूतानांतदस्माभिःप्रतिश्रुतम् ॥ प्रथमंतैर्गृहीतव्यंमत्स्यानांगोधनंमहत् ॥ सप्तम्यामपराह्णेवैतथातैस्तुसमाहितम्॥१०॥ अष्टम्यांपुनरस्माभिरादित्यस्योदयंप्रति॥ इमागावोग्रहीतव्यागतेमत्स्येगवांपदम्॥ ११॥ तेवागाश्चानयिष्यंतियदिवास्युःपराजिताः॥ अस्मान्वाप्युपसंधायकुर्युर्मत्स्येनसंगतम्॥ १२॥ अथवातानपाहायमत्स्योजनपदैःसह ॥ सर्वयासेनयासार्धंसंवृतोभीमरूपया ॥ आयातःकेवलंरात्रिमस्मान्योद्धुमिहागतः॥ १३॥ तेषामेवमहावीर्यःकश्चिदेषपुरःसरः॥ अस्माञ्जेतुमिहायातोमत्स्योवापिस्वयंभवेत्॥ १४॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः॥ सर्वैर्योद्धव्यमस्माभिरितिनःसमयःकृतः॥ १५॥

नामर्थेतत्मत्स्यैःसहयुद्धंप्रतिश्रुतम् ॥ १० ॥ नकेवलंमित्रपक्षपातमात्रमस्माकमस्तिअपितुस्वार्थोप्यस्तीत्याह अष्टम्यामिति तथाचस्वार्थंयुध्यतांनास्माकमपराधोस्ति मत्स्येगवांत्रिगर्तैर्हृतानांपदंमार्गंगतेसतिअस्माभिरिमागावोगृहीतव्याः ॥ ११ ॥ तेत्रिगर्ताःउपसंधायवंचयित्वामत्स्येनसंगतंस्नेहंकुर्युःसर्वथापक्षत्रयेपिअस्माभिरिदानींयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ तान्त्रिगर्तान्अपाहायगोभिःसहउपेक्ष्यकेवलंरात्रिंरात्रौस्वगृहमायातइदानींप्रातरस्मान्योद्धुमिहागतइतिसंबंधः ॥ १३ ॥ पक्षांतरमाह तेषामिति ॥ १४ ॥ फलितमाह सर्वैरिति सर्वैरस्माभिरेकीभूययेआगतास्तैःसहयोद्धव्यमेवेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ आत्माचित्तंप्रणिधीयतांसावधानंक्रियताम् ॥ १७ ॥ लब्धस्यगोधनस्यनाशेअस्माभिःस्वपुरंनप्रवेष्टव्यमितिप्रतिजानीते आच्छिन्नइति पदातयस्त्वस्मिन्युद्धेनंक्ष्यंत्येवाश्वास्तुकदाचिज्जीविष्यं
त्यपीत्याहशरैरितिप्राचांव्याख्यावक्तुरपकर्षसूचिका वस्तुतस्तुआच्छिन्नेऽपत्हृतेगोधनेनिमित्तेदेवेनवासहसंग्रामेउपस्थितेसतिअस्माकंभीष्मादीनांमध्येहइतिप्रसिद्धःकोस्तियोनपुरंव्रजेत् अपितुप्रत्येकंस
र्वेएव स्वंपुरंगंतुंदेवानपिजेतुंगाश्चाच्छेत्तुंसमर्थाःस्मेत्यर्थः ॥ १८ ॥ शरैरिति एभिरितिस्वकीयशरप्रदर्शनम् ॥ १९ ॥ आचार्यंरणाद्भीतंपृष्ठतःकृत्वासेनामुखादपसार्यअस्मिन्भीतेसर्वेपिभीताःस्युरितिभावः
॥ २० ॥ तेषांपांडवानांमतंसंमतंअस्मत्तेजोवधकरणंजानातीति ॥ २१ ॥ २२ ॥ द्रोणेभीतेसतिसर्वंविघट्टितंविचलितंभवेत् सामर्थ्यमितिशेषः ग्रीष्मेघर्मकालेवसंतेइत्यर्थः इतःषण्मासानंतरंयुद्धारंभस्यश

अथकस्मात्स्थितास्त्वेतेरथेषुरथसत्तमाः॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवविकर्णोद्रौणिरेवच ॥ १६ ॥ संभ्रांतमनसःसर्वेकालेत्वस्मिन्महारथाः॥ नान्यत्रयुद्धाच्छ्रेयो
स्तितथात्माप्रणिधीयताम्॥ १७॥ आच्छिन्नेगोधनेस्माकमपिदेवेनवज्रिणा॥ यमेनवापिसंग्रामेकोहास्तिनपुरंव्रजेत्॥ १८॥ शरैरेभिःप्रणुन्नानांभग्नानांग
हनेवने॥ कोहिजीवेत्पदातीनांभवेदश्वेषुसंशयः ॥ १९ ॥ दुर्योधनवचःश्रुत्वाराधेयस्त्वब्रवीद्वचः॥ आचार्यंपृष्ठतःकृत्वातथानीतिर्विधीयताम्॥ २० ॥ जाना
तिहिमतंतेषामतस्त्रासयतीहनः॥ अर्जुनेचास्यसंप्रीतिमधिकामुपलक्षये॥ २१ ॥ तथाहिदृष्ट्वाबीभत्सुमुपायांतंप्रशंसति॥ यथासेनानभज्येततथानीतिर्विधी
यताम्॥ २२ ॥ हेषितंह्युपश्रृण्वानेद्रोणेसर्वंविघट्टितम्॥ अदेशिकामहारण्येग्रीष्मेशत्रुवशंगताः॥ यथानविभ्रमेत्सेनातथानीतिर्विधीयताम्॥ २३॥ इष्टाहि
पांडवानित्यमाचार्यस्यविशेषतः॥ आसयन्नपरार्थाश्चकथ्यतेस्मस्वयंतथा॥ २४ ॥ अश्वानांहेषितंश्रुत्वाकःप्रशंसापरोभवेत्॥ स्थानेवापिव्रजंतोवासदाह्रे
षंतिवाजिनः॥ २५॥ सदाचवायवोवांतिनित्यंवर्षतिवासवः॥ स्तनयित्नोश्चनिर्घोषःश्रूयतेबहुशस्तथा॥ २६॥ किमत्रकार्यंपार्थस्यकथंवासप्रशस्यते॥ अन्य
त्रकामाद्द्वेषाद्वारोषादस्मासुकेवलात्॥ २७॥ आचार्यावैकारुणिकाःप्राज्ञाश्चापापदर्शिनः॥ नैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याःकथंचन॥ २८॥ प्रासादेषुविचित्रेषु
गोष्ठीषूपवनेषुच॥ कथाविचित्राःकुर्वाणाःपंडितास्तत्रशोभनाः॥ २९॥

रदिदृष्टत्वात् अदेशिकाःस्वदेशात्च्युताः व्यूहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ २३ ॥ इष्टाहीति पांडवाःअपरार्थाःनास्तिपरार्थोयेषांतेऽपरार्थाःस्वार्थपराःआसयन्द्रोणंत्वत्समीपेस्थापितवंतः परकीयोयमित्यर्थः
तत्र हेतुमाह स्वयंद्रोणेनतथाकथ्यतेयथापांडवीयत्वंस्वस्यप्रकाशतेतथेत्यर्थः ॥ २४ ॥ एतदेवविवृणोति अश्वानामित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ पार्थस्यार्जुनस्यागमनेऽत्रकिंकार्यंकिमर्थंवासोनेनप्रशस्यते
तत्रहेतुः अन्यत्रपार्थश्रेयसि कामादभिलाषात् अस्मासुवाद्वेषात्जिघांसातः रोषात्तन्मूलादभिज्वलनात् ॥ २७ ॥ द्रोणमुपहसति आचार्याइत्यादिना कारुणिकाइत्यनेनयुद्धधर्मानभिज्ञत्वमुक्तं अपा
पंअहिंसातद्दर्शिनः ॥ २८ ॥ २९ ॥

आश्वर्यरूपाणिविनोदादीनि इज्यास्त्रेयज्ञायुधेकपालादौतेषामुपसंधानेआसादनप्रोक्षणादौपरेषांइज्यास्त्रज्ञानांयाज्ञिकानांविवरज्ञानेछिद्रदर्शने ॥ ३० ॥ मनुष्यचरितेषुस्नानाचमनभोजनादिषु हस्त्य
श्वरथचर्यासुहस्त्यादिनावाहनेनचर्यागमनं खरादीनांकर्मणिचिकित्सादौ ॥ ३१ ॥ प्रतोलीषुगृहबाह्यावयवेषुप्रदीयमानबलिदानादावित्यर्थः संस्कारोवैश्वदेवादिना दोषःकेशकीटपातादिना ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ गाःवइतिच्छेदः गावश्चसंप्रतिष्ठंतामितिपाठांतरेगावइत्येकंपदं आरक्षाःरक्षकाः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिविराटप०नैल०भा०सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्वानिति सर्वा

बहून्याश्वर्यरूपाणिकुर्वाणाजनसंसदि ॥ इज्यास्त्रेचोपसंधानेपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३० ॥ परेषांविवरज्ञानेमनुष्यचरितेषुच ॥ हस्त्यश्वरथचर्यासुखरोष्ट्राजा
विकर्मणि ॥ ३१ ॥ गोधनेषुप्रतोलीषुवरद्वारमुखेषुच ॥ अन्नसंस्कारदोषेषुपंडितास्तत्रशोभनाः ॥ ३२ ॥ पंडितानूपृष्ठतःकृत्वापरेषांगुणवादिनः ॥ विधीयतांत
थानीतिर्यथावध्योभवेत्परः ॥ ३३ ॥ गावश्चसंप्रतिष्ठाप्यसेनांव्यूह्यसमंततः ॥ आरक्षाश्चविधीयंतांयत्रयोत्स्यामहेपरान् ॥ ३४ ॥ ॥ इति०म०विरा०गो०
उत्तरगोग्रहेदुर्योधनवाक्येसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कर्णउवाच ॥ ॥ सर्वानायुष्मतोभीतान्संतत्रस्तानिवलक्षये ॥ अयुद्धमनसश्चैवसर्वां
श्चैवानवस्थितान् ॥ १ ॥ यद्येषराजामत्स्यानांयदिबीभत्सुरागतः ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् ॥ २ ॥ ममचापप्रयुक्तानांशराणांनतपर्वणाम् ॥
नावृत्तिर्गच्छतांतेषांसर्पाणामिवसर्पताम् ॥ ३ ॥ रुक्मपुंखाःसुतीक्ष्णाग्रामुक्ताहस्तवतामया ॥ छादयंतुशराःपार्थंशलभाइवपादपम् ॥ ४ ॥ शराणांपुंखसक्ता
नांमौर्व्याभिहतयादृढम् ॥ श्रूयतांतलयोःशब्दोभेर्योराहतयोरिव ॥ ५ ॥ समाहितोहिबीभत्सुर्वर्षाण्यष्टौचपंचच ॥ जातस्नेहश्चयुद्धेस्मिन्मयिसंप्रहरिष्यति ॥ ६ ॥
पात्रीभूतश्चकौंतेयोब्राह्मणोगुणवानिव ॥ शरौघान्प्रतिगृह्णातुमयामुक्तान्सहस्रशः ॥ ७ ॥ एषचैवमहेष्वासस्त्रिषुलोकेषुविश्रुतः ॥ अहंचापिनरश्रेष्ठादर्जुनान्ना
वरःक्वचित् ॥ ८ ॥ इतश्चेतश्चनिर्मुक्तैःकांचनैर्गार्ध्रवाजितैः ॥ दृश्यतामद्यवैव्योमखद्योतैरिवसंवृतम् ॥ ९ ॥ अद्याहमृणमक्षय्यंपुरावाचाप्रतिश्रुतम् ॥ धार्तराष्ट्राय
दास्यामिनिहत्यसमरेर्जुनम् ॥ १० ॥ अंतराच्छिद्यमानानांपुंखानांव्यतिशीर्यताम् ॥ शलभानामिवाकाशेप्रचारःसंप्रदृश्यताम् ॥ ११ ॥ इंद्राशनिसमस्पर्शंमहें
द्रसमतेजसम् ॥ अर्दयिष्याम्यहंपार्थमुल्काभिरिवकुंजरम् ॥ १२ ॥ रथादतिरथंशूरंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ विवशंपार्थमादास्येगरुत्मानिवपन्नगम् ॥ १३ ॥

नृभीष्मादीन् अनवस्थितान्चंचलान् ॥ १ ॥ २ ॥ अवृत्तिर्लक्ष्यच्युतिर्न ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुंखसक्तानांसक्तपुंखानाम् ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ गार्ध्रवाजितैः गृध्रपक्षैर्वाजोवेगःशब्दःपक्षोवासंजातोयेषांतैः
वाजोनिःस्वनपक्षयोः वेगेपुमानितिमेदिनी ॥ ९ ॥ अक्षय्यमितरैःक्षपयितुमशक्यम् ॥ १० ॥ पुंखानांपुंखवतांशराणाम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ नतपर्वभिःसमीकृतग्रंथिप्रदेशैः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ विपन्नानांभ्रंशितानाम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ धनंगोधनम् ॥ २३ ॥ ॥ इतिविरा० नै० भा० अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ ॥छ॥ अर्थानांगवादीनांप्रकृतिंप्राप्तिकारणं अनुवंधंप्राप्तौवाफलं नहिद्यूतमर्थप्राप्तेर्मुख्यंकारणंनापिततःप्राप्तानामर्थानांपरिणामेसुखकरत्वंचास्तीत्यभिसंधिः ॥१॥ मायाइति येषांशकुन्यादीनांमायाःकपटानिवहवःवह्व्यःसंतितेषांदृष्ट्यायुद्धंपापिष्ठंनाशकरत्वात् नहीदानीमर्जुनोद्यूतेनेवमायामात्रेणजेतुंशक्यइतिभावः पाठांतरेनयाःनीतयःसामाद्यास्तेषांमध्येयुद्धंपापिष्ठम् ॥२॥ देशेति इदानींग्रीष्मोनयुद्धकालःश्रांत्याजलाभावेनचसद्योवाहनानांनाशापत्तेः नापिदेशोगिरिदुर्गाद्याश्रितोस्तीतिभावः इदंयुद्धंफलंनलभतेफलंनलंभयेत् परस्यतुदेशकालावनुकूलावेववर्ततेइतिभावः विक्रांतंपराक्रमः ॥३॥

तमग्निमिवदुर्धर्षमसिशक्तिशरेंधनम् ॥ पांडवाग्निमहंदीप्तंप्रदहंतमिवाहितम् ॥ १४ ॥ अश्ववेगपुरोवातोरथौघस्तनयित्नुमान् ॥ शरधारोमहामेघःशमयिष्यामिपांडवम् ॥ १५ ॥ मत्कार्मुकविनिर्मुक्ताःपार्थमाशीविषोपमाः ॥ शराःसमभिसर्पंतुवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ १६ ॥ सुतेजनैरुक्मपुंखैःसुधौतैर्नतपर्वभिः ॥ आचितंपश्यकौंतेयंकर्णिकारैरिवाचलम् ॥ १७ ॥ जामदग्न्यान्मयाह्यस्त्रंयत्प्राप्तमृषिसत्तमात् ॥ तदुपाश्रित्यवीर्यंचयुध्येयमपिवासवम् ॥ १८ ॥ ध्वजाग्रेवानरस्तिष्ठन्भल्लेननिहतोमया ॥ अद्यैवपततांभूमौविनदन्भैरवान्रवान् ॥ १९ ॥ शत्रोर्मयाविपन्नानांभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ दिशःप्रतिष्ठमानानामस्तुशब्दोदिवंगमः ॥ २० ॥ ॥ अद्यदुर्योधनस्याहंशल्यंहृदिचिरस्थितम् ॥ समूलमुद्धरिष्यामिबीभत्सुंपातयन्रथात् ॥ २१ ॥ हताश्वंविरथंपार्थंपौरुषेपर्यवस्थितम् ॥ निःश्वसंतंयथानागमद्यपश्यंतुकौरवाः ॥ २२ ॥ कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलम् ॥ रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकम् ॥ २३ ॥ ॥ इ० म० वि० गो० उत्तरगोग्रहेकर्णविकत्थनेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥ ॥छ॥ ॥ कृपउवाच ॥ ॥ सदैवतवराधेययुद्धेक्रूरतरामतिः ॥ नार्थानांप्रकृतिंवेत्सिनानुवंधमवेक्षसे ॥ १ ॥ मायाहिवहवःसंतिशास्त्रमाश्रित्यचिंतिताः ॥ तेषांयुद्धंतुपापिष्ठंवेदयंतिपुराविदः ॥ २ ॥ देशकालेनसंयुक्तंयुद्धंविजयदंभवेत् ॥ हीनकालंतदेवेहफलंनलभतेपुनः ॥ देशेकालेचविक्रांतंकल्याणायविधीयते ॥ ३ ॥ आनुकूल्येनकार्याणामंतरंसंविधीयते ॥ भारंहिरथकारस्यनव्यवस्यंतिपंडिताः ॥ ४ ॥

देशादेरानुकूल्येनहेतुनाकार्याणांयुद्धादीनामंतरंतादर्थ्यंफलवत्त्वमितियावत् संविधीयतेसम्यक्क्रियते अंतरमवकाशावधिपरिधानांतर्धिभेदतादर्थ्येइतिमेदिनी मंत्राणामितिपाठेदेशाद्यानुकूल्येनकार्यंविचार्यमित्यर्थः तत्राभाणकमाह भारमिति यथारथकारेणदिव्योयंमयानिर्मितोरथःसुदृढांगोऽनेनत्वंदेवानपिसर्वथाजेष्यसीत्युक्तेतद्वचसिभारंदत्वादेशकालानुकूल्यमनपेक्ष्यैवपंडितानव्यवस्यंतियोद्धुमितिशेषः एवंत्वद्वचसिभारंदत्वादेशाद्यानुकूल्यमनवेक्ष्यकथमस्माभिर्योद्धव्यं तवतुवचनंरथकारवचनवदर्थशून्यमितिभावः सर्वानायुष्मतोभीतान्संत्रस्तानिवलक्षयइतियत्कर्णेनोक्तंतस्यैतदुत्तरम् ॥ ४ ॥

विचारफलमाह परिचिंत्येति ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रदेशिन्यातर्जन्या ॥ १३ ॥ १४ ॥ मध्येनमध्यतउत्सर्तुंउत्सर्पितुम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥२१॥

परिचिंत्यतुपार्थेनसंनिपातोननःक्षमः ॥ एकःकुरूनभ्यगच्छदेकश्चाग्निमतर्पयत् ॥ ५ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिब्रह्मचर्यमधारयत् ॥ एकःसुभद्रामारोप्यद्वैरथेकृष्ण
माह्वयत् ॥ ६ ॥ एकःकिरातरूपेणस्थितंरुद्रमयोधयत् ॥ अस्मिन्नेववनेपार्थोहृतांकृष्णामवाजयत् ॥ ७ ॥ एकश्चपंचवर्षाणिशक्रादस्त्राण्यशिक्षत ॥ एकःसो
यमरिंजित्वाकुरूणामकरोद्यशः ॥ ८ ॥ एकोगंधर्वराजानंचित्रसेनमरिंदमः ॥ विजिग्येतरसासंख्येसेनांप्राप्यसुदुर्जयाम् ॥ ९ ॥ तथानिवातकवचाःकालखंजा
श्चदानवाः ॥ दैवतैरप्यवध्यास्तेएकेनयुधिपातिताः ॥ १० ॥ एकेनहित्वयाकर्णकिंनामेहकृतंपुरा ॥ एकैकेनयथातेषांभूमिपालावशेकृताः ॥ ११ ॥ इंद्रोपिहिन
पार्थेनसंयुगेयोद्धुमर्हति ॥ यस्तेनाशंसतेयोद्धुंकर्तव्यंतस्यभेषजम् ॥ १२ ॥ आशीविषस्यक्रुद्धस्यपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् ॥ अवमुच्यप्रदेशिन्यादंष्ट्रामादातुमि
च्छसि ॥ १३ ॥ अथवाकुंजरंमत्तमेकएवचरन्वने ॥ अनंकुशंसमारुह्यनगरंगंतुमिच्छसि ॥ १४ ॥ समिद्धंपावकंचैवघृतमेदोवसाहुतम् ॥ घृताक्तश्चीरवासा
स्त्वंमध्येनोत्सर्तुमिच्छसि ॥ १५ ॥ आत्मानंकःसमुद्बध्यकंठेबद्धामहाशिलाम् ॥ समुद्रंतरतेदोर्भ्यांतत्रकिंनामपौरुषम् ॥ १६ ॥ अकृतास्त्रःकृतास्त्रंवैबलवंतंसुदु
र्बलः ॥ तादृशंकर्णयःपार्थंयोद्धुमिच्छेत्सदुर्मतिः ॥ १७ ॥ अस्माभिर्ह्येषनिकृतोवर्षाणीहत्रयोदश ॥ सिंहःपाशविनिर्मुक्तोननःशेषंकरिष्यति ॥ १८ ॥ एकांतेपार्थ
मासीनंकूपेग्निमिवसंवृतम् ॥ अज्ञानादभ्यवस्कंद्यप्राप्ताःस्मोभयमुत्तमम् ॥ १९ ॥ सहयुध्यामहेपार्थमागतंयुद्धदुर्मदम् ॥ सैन्यास्तिष्ठंतुसन्नद्धाव्यूढानीकाःप्रहा
रिणः ॥ २० ॥ द्रोणोदुर्योधनोभीष्मोभवान्द्रौणिस्तथावयम् ॥ सर्वेयुध्यामहेपार्थंकर्णमासाहसंकृथाः ॥ २१ ॥ वयंव्यवसितंपार्थंवज्रपाणिमिवोद्यतम् ॥ षड्र
थाःप्रतियुध्येमतिष्ठेमयदिसंहताः ॥ २२ ॥ व्यूढानीकानिसैन्यानियत्ताःपरमधन्विनः ॥ युध्यामहेर्जुनंसंख्येदानवाइववासवम् ॥ २३ ॥ ॥ इति० विराटपर्वणि
गो०प०उत्तरगोग्रहेकृपवाक्यंनामएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

यत्तूक्तं कामंगच्छंतुकुरवोधनमादायकेवलं रथेषुवापितिष्ठंतोयुद्धंपश्यंतुमामकमितितत्राह षड्रथाइति संहताःषडपिएकीभूयतैर्नैकेनयोद्धुंकथंचिच्छक्ष्यामोनत्वेकैकशइतिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥इ
तिविराटपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥

नचेति शूराःपरवित्तंजित्वापरसीमामुल्लंघ्यस्वनगरंप्रतिनीत्वापिनश्लाघंतेत्वंत्वेतेषामेकतममप्यकृत्वाकत्थसेऽतोनिर्लज्जोसीतिभावः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ यदुक्तंनैतेमहाभयेप्राप्तेसंप्रष्टव्याइत्यादिनाब्राह्मणानां
भोजनादावेवकौशलंनयुद्धेइतितत्रतवापिवैश्यत्वान्नयुद्धेसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयिष्यन्वर्णानांकर्माणिविभजते चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ वित्तान्यधिगम्यकृष्यादिनेतिशेषः ब्रह्मकर्माणिवेदोक्त

अश्वत्थामोवाच॥ ॥नचतावज्जितागावोनचसीमांतरंगताः॥ नहास्तिनपुरंप्राप्तास्त्वंचकर्णविकत्थसे॥ १ ॥ संग्रामांश्चबहूञ्जित्वालब्ध्वाचविपुलंधनम्॥
विजित्यचपरांसेनांनाहुःकिंचनपौरुषम् ॥ २ ॥ दहत्यग्निरवाक्यस्तुतूष्णींभातिदिवाकरः॥ तूष्णींधारयतेलोकान्वसुधासचराचरान्॥ ३ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यकर्मा
णिविहितानिस्वयंभुवा॥ धनंयैरधिगंतव्यंयच्चकुर्वन्नदुष्यति ॥ ४॥ अधीत्यब्राह्मणोवेदान्याजयेतयजेतवा॥ क्षत्रियोधनुराश्रित्ययजेन्नैवनयाजयेत्॥५॥
वैश्योधिगम्यवित्तानिब्रह्मकर्माणिकारयेत् ॥ शूद्रःशुश्रूषणंकुर्यात्त्रिषुवर्णेषुनित्यशः॥ वंदनायोगविधिभिर्वैतसींवृत्तिमास्थितः॥६॥ वर्तमानायथाशास्त्रंप्रा
प्यचापिमहीमिमाम्॥ सत्कुर्वंतिमहाभागागुरून्सुविगुणानपि ॥ ७ ॥ प्राप्यद्यूतेनकोराज्यंक्षत्रियस्तोष्टुमर्हति॥ तथानृशंसरूपोयंधार्तराष्ट्रश्चनिर्घृणः॥ ८॥
तथाधिगम्यवित्तानिकोविकत्थेद्विचक्षणः॥ निकृत्यावंचनायोगैश्चरन्वैतंसिकोयथा॥ ९ ॥ कतमंद्वैरथंयुद्धंयत्राजैषीर्धनंजयम्॥ नकुलंसहदेवंवाधनंयेषांत्व
याहृतम्॥ १० ॥ युधिष्ठिरोजितःकस्मिन्भीमश्चबलिनांवरः॥ इंद्रप्रस्थंत्वयाकस्मिन्संग्रामेनिर्जितंपुरा॥ ११॥ तथैवकतमद्युद्धंयस्मिन्कृष्णाजितात्वया॥ ए
कवस्त्रासभांनीतादुष्टकर्मन्रजस्वला॥ १२॥

कर्माण्याधानादीनिकारयेत् स्वार्थेणिच् ॥ ६ ॥ वर्तमानाइति न्यायेनपृथिवींजित्वापिसंतोविगुणानपिगुरून्सत्कुर्वंति त्वंत्वन्यायेनपांडवंजित्वासाधूनपिगुरून्निंदसीतिभावः ॥ ७ ॥ एतदेवाह प्राप्येति
निर्घृणोनिर्लज्जः ॥ ८ ॥ निकृत्याशाठ्येन वंचनायोगैश्छद्मोपायैः वितंसोबंधनोपायस्तेनजीवतीतिवैतंसिकोव्याधः ॥ ९ ॥ १० ॥ इंद्रप्रस्थंतत्स्थाःपांडवाः ॥ ११ ॥ १२ ॥

मूलमिति एषांपांडवानांमूलंमहत् महच्छब्दवाच्यंब्रह्मश्रीकृष्णाख्यंवेदवाक्यंब्राह्मणाश्च यथोक्तमादिपर्वणि मूलंकृष्णोब्रह्मचब्राह्मणाश्चेति तदेतद्वेदविरुद्धमनृतंद्यूतंकुर्वताधार्तराष्ट्रेणधर्मस्यमूलंकृत्तंछिन्नं इदानींचब्राह्मणानवजानतात्वयापितदेवकृतं अतोधर्मनाशाद्भवतांनाशोऽवश्यंभावीत्यर्थः मूलंकीदृशं चंदनंयथाशांतंशीतलंनतुदाहकंक्रोधरूपं तथाचदुर्योधनःकेवलंक्रोधमयइत्युक्तंप्राक् दुर्योधनोमन्युमयोमहाद्रुमइति सारार्थीकर्मकारयिथाइतिव्यवहितेनसंबंधः सारार्थीधनार्थी धनेचसारमितिमेदिनी पांडवान्कर्मकारानिवकृतवानसियत्रकालेतत्रतदाविदुरःकिमब्रवीत् क्षयमूलंद्यूतमितितदिदानींस्मरेतिभावः सूतेतिसंबोधयन्नक्षत्रियत्वादस्ययुद्धेष्वकौशलंव्यनक्ति नन्वादित्योवैदेवंक्षत्रमितिश्रुतेर्दिव्यात्क्षत्रात्कुंत्यांजातस्यास्यकथमक्षत्रत्वंयुद्धाकौशलंचेतिविदुषाप्यश्वत्थाम्नावक्तुंयुक्तमितिचेच्छृणुसर्वेषांहिवर्णानांद्विविधंजन्मयोनिजंसंस्कारजंच तत्रयएवयोनिःसएवसंस्कर्ताचेत्सएकजोनप्रकृतितश्च्यवते कर्णस्तुदैवक्षत्रजोप्यक्षत्रियेणसूतेनसंस्कृतइतिद्विजातत्वात्क्षत्रियत्वेनप्रहर्तुंकुशलोपिसूतत्वेनपरकीयप्रहारंसोढुमशक्तइतियुद्धात्पलायतेइत्याशयेनैनंसूर्यपुत्रंजानन्नपिसूतेतिसंबोधयति तथाचमंत्रवर्णः सहस्वमन्योअभिमातिमस्मैरुजन्मृणन्प्रमृणन्प्रेहिशत्रून् उग्रंतेपाजोनन्वारुरुन्धेवशीवशंनयसएकजत्वमिति अस्यार्थः तापसोमन्युर्ऋषिःसंकल्पाधिष्ठात्रींदेवतांमन्युसंज्ञांप्रार्थयते त्वयामन्योइतिसूक्तेतृतीयेयमृक् यस्तेमन्यविति मध्यंदिनइतिमाध्यंदिनेसवनेश्येनयागेशत्रुमारणार्थेऽस्यसूक्तस्य

मूलमेषांमहत्कृत्तंसारार्थीचंदनंयथा ॥ कर्मकारयिथाःसूततत्रकिंविदुरोब्रवीत् ॥ १३ ॥ यथाशक्तिमनुष्याणांशममालक्षयामहे॥ अन्येषामपिसत्त्वानाम
पिकीटपिपीलिकैः ॥ द्रौपद्याःसंपरिक्लेशंनक्षंतुंपांडवोर्हति ॥ १४ ॥ क्षयायधार्तराष्ट्राणांप्रादुर्भूतोधनंजयः॥ त्वंपुनःपंडितोभूत्वावाचंवक्तुमिहेच्छसि॥१५॥

विनियोगः हेमन्योअस्मैशरणागतायराज्यायवाएतद्रक्षणार्थमितियावत् अभिमातिंसर्वतःपीडांपित्रादिभिःसहविरोधंज्ञातिवधदोषंवासहस्वक्षमस्व कथंतेषांरक्षणंस्यादतआह रुजन्रोगंप्राप्नुवन्मृणन्म्रियमाणोजराग्रस्तइत्यर्थः प्रमृणन्अत्यंतंआसन्नमृत्युर्वाशत्रून्प्रेहिप्रकर्षेणजेतुंगच्छ अत्रशरीरगतंरोगादितदभिमानिनिचेतसिउपचर्यते नन्वशक्तेनरोगाद्याक्रांतेनमयाकथंशत्रवोजेतुंशक्याइत्याशंक्याह उग्रमिति उग्रंपरमर्दनक्षमं तेतवपाजस्तेजोननुनिश्चितंआरुरुन्धेआरोद्धुंशत्रून्समर्थमस्ति दृष्टसंकल्पस्यहितेजःपरानवश्यंनाशयेदेवेत्यर्थः एतदेवाह वशीसर्वमस्यवशेस्तीतिवशी संकल्पदार्ढ्यादेवस्रगस्यादिभिःसमुद्रपानादीन्यपिकृतानि अतएवसर्वंजगत्त्वमेववशंनयसे वसित्वेहेतुः हेएकजएकस्माज्जात नन्वेकमेवमनःसंकल्पस्योपादानमितिव्यर्थंविशेषणमितिचेन्न कुंडव्यावृत्त्यर्थत्वात् सद्यन्येनजातोऽन्येनचआत्मीयबुद्ध्यासंस्कृतइतिनदृढसंकल्पोभवतिनचपरांस्त्रातुंशक्नोति द्विजत्वात् तथाचलोकेआभाणकः यस्यद्वेवचनेसद्विपितृकइतिवक्तारोभवंति अतएकजेत्यर्थवद्वचनं दत्तक्रीतादौतुशास्त्रीयंएकस्यैवस्वत्वमस्तीतिनासौकुंडतुल्यइतिदिक् ॥ १३॥ ननुममसूतत्वाद्दोषवत्त्वंचेत्सुजाताअपितेकुतोनशाम्यंतिकुतोवापरसाहाय्यार्थमस्मान्योद्धुमागतावालिवधेरामइवेत्याशंक्याह यथाशक्तीतिद्वाभ्यां पिपीलिकैरपिकृतंशमंलक्षयामहेइतियोज्यं वालिरामयोर्विरोधाभावेपिरामेणवालीहतइतिसोऽपराधी पांडवास्तुयुष्माभिरपकृताइतियुष्मान्जिघांसंतोनापराध्यंतीतिभावः ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नैवनयुध्येतअपितुयुध्येतैवेत्यर्थः ॥ १७ ॥ एष्यतिगमिष्यति ॥ १८ ॥ १९ ॥ देवेनदेवयोग्येनयुध्येत ॥ २० ॥ २१ ॥ अहरःहृतवानसि आनैषीःआनीतवानसि यथाउत्साहपूर्वकमेतत्कर्मत्व
याकृतंतथैवेदानीमपराद्दत्तोयुध्यस्वेत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ नचेति चकारात्त्रेतापिनभवतीत्यध्याहार्यं अयमर्थः क्रमेणएकद्वित्रिचतुरंकांकितैःप्रदेशैरंकचतुष्टयवान्पाशोभवति तत्रएकांकःकलिःद्व्यंकोद्वा
परःत्र्यंकस्त्रेता चतुरंकःकृतं तत्रद्यूतेपंचस्वीयाःपंचपरकीयाश्चदीनारादयःस्थाप्यंतेतदितःपाशप्रक्षेपेयद्येकांकउपर्यायातितर्हिस्वीयेष्वेकएवजितोभवति यदिद्वौतदापरकीयंदीनारद्वयंस्वीयैश्चैकोजितःयदि

वैरांतकरणोजिष्णुर्नन:शेषंकरिष्यति ॥ १६॥ नैषदेवान्नगंधर्वान्नसुरान्नचराक्षसान् ॥ भयादिहनयुध्येतकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ १७॥ यंयमेषोतिसंक्रुद्धःसंग्रामे
निपतिष्यति ॥ वृक्षंगरुत्मान्वेगेनविनिहत्यतमेष्यति ॥ १८ ॥ त्वत्तोविशिष्टंवीर्येणधनुष्यमरराट्समम् ॥ वासुदेवसमंयुद्धेतंपार्थंकोनपूजयेत् ॥ १९॥ देवंदेवेनयु
ध्येतमानुषेणचमानुषम् ॥ अस्त्रंत्वस्त्रेणयोहन्यात्कोर्जुनेनसमःपुमान् ॥ २०॥ पुत्रादनंतरंशिष्यइतिधर्मविदोविदुः ॥ एतेनापिनिमित्तेनप्रियोद्रोणस्यपांडवः ॥ २१
यथात्वमकरोर्द्यूतमिंद्रप्रस्थंयथाहरः ॥ यथानैषीःसभांकृष्णांतथायुध्यस्वपांडवम् ॥ २२॥ अयंतेमातुलःप्राज्ञःक्षत्रधर्मस्यकोविदः ॥ दुर्द्यूतदेवीगांधारःशकुनिर्यु
ध्यतामिह ॥ २३॥ नाक्षान्क्षिपतिगांडीवंनकृतंद्वापरंनच ॥ ज्वलतोनिशितान्बाणांस्तांस्तान्क्षिपतिगांडिवम् ॥ २४॥ नहिगांडीवनिर्मुक्तागार्ध्रपक्षाःसुतेजनाः ॥
नांतरेष्ववतिष्ठंतेगिरीणामपिदारणाः ॥ २५॥ अंतकःपवनोमृत्युस्तथाग्निर्वडवामुखः ॥ कुर्युरेतेक्वचिच्छेषंनतुक्रुद्धोधनंजयः ॥ २६॥ यथासभायांद्यूतंत्वंमातुले
नसहाकरोः ॥ तथायुध्यस्वसंग्रामेसौबलेनसुरक्षितः ॥ २७॥ युध्यंतांकामतोयोधानाहंयोत्स्येधनंजयम् ॥ मत्स्योह्यस्माभिरायोध्योयद्यागच्छेद्गवांपदम् ॥
॥ २८ ॥ इ० वि० गोहरणप० उ० द्रौणिवाक्यंनामपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ साधुपश्यतिवैद्रौणिःकृपःसाध्वनुपश्यति ॥ कर्णस्तुक्षत्रध
र्मेणकेवलंयोद्धुमिच्छति ॥ १ ॥ आचार्योनाभिवक्तव्यःपुरुषेणविजानता ॥ देशकालौतुसंप्रेक्ष्ययोद्धव्यमितिमेमतिः ॥ २ ॥ यस्यसूर्यसमाःपंचसपत्नाःस्युःप्र
हारिणः ॥ कथमभ्युदयेतेषांनप्रमुह्येतपंडितः ॥ ३ ॥ स्वार्थेसर्वेविमुह्यंतियेपिधर्मविदोजनाः ॥ तस्माद्राजन्ब्रवीम्येषवाक्यंतेयदिरोचते ॥ ४ ॥ कर्णोहियदवोच
त्त्वांतेजःसंजननायतत् ॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांमहत्कार्यमुपस्थितम् ॥ ५ ॥ नायंकालोविरोधस्यकौंतेयेसमुपस्थिते ॥ क्षंतव्यंभवतासर्वमाचार्येणकृपेणच ॥ ६ ॥

त्र्यंकउपरिपतेत्तदापरकीयंत्रयंस्वीयंचत्रयंजितं चतुरंकस्योपरिपतनेसर्वेपिस्वीयाःपरकीयाश्चजिताभवंति तथाचकलिपातेजयोनास्तिद्वापरादिपातेउत्तरोत्तरवृद्ध्याजयोस्ति तेनगांडीवस्थाःशराःसर्वथा
नजयावहाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इ० वि० नै० भा० पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ साध्विति ॥ १ ॥ २ ॥ यस्यदुर्योधनस्य पंचपांडवाः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्
अवोचदाचार्यस्यनिंदारूपंतत्तस्यैवतेजःसंजननायैवनतुद्वेषात् ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ बलस्यसैन्यस्यव्यसनानिविनाशकानि ॥ १३ ॥ नैवेति अस्माकमिदंन्याय्यंवचनंत्वयानैवनिंद्यं रोषेणदुर्द्यूतादिदर्शनजेनपरीतस्तेनगुरुणाद्रोणेन गुणआर्जुनस्य
॥ १४ ॥ हितंबलवतासहनिर्बलैर्भवद्भिर्विचार्ययोद्धव्यमित्येवंरूपम् ॥ १५॥ आचार्यइति रोषादेतद्वचनमाचार्येणोक्तंनतुभेदार्थमितिभावः पाठांतरेअभिषह्यमाणेअभिमृष्यमाणेउपालभ्यमानेइतियाव
त् शेषकारितंशेषंकर्तव्यंकारणीयंचनत्तत्सर्वंनकृतंस्यात् प्रस्तुतकार्यनाशोभवेदित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रथमंमुख्यंभेदोनकार्यःक्षंतव्यंचेतियदुक्तंतेनैवाहंवाक्येनप्रसन्नोस्मि ॥ १८ ॥ १९ ॥ धनंचेति धनं

भवतांहिकृतास्त्रत्वंयथादित्येप्रभातथा ॥ यथाचंद्रमसोलक्ष्मीःसर्वथानापकृष्यते ॥७॥ एवंभवत्सुब्राह्मण्यंब्रह्मास्त्रंचप्रतिष्ठितम् ॥ चत्वारएकतोवेदाःक्षात्रमेक
त्रदृश्यते ॥ ८ ॥ नैतत्समस्तमुभयंकस्मिंश्चिदनुशुश्रुम ॥ अन्यत्रभारताचार्यात्सपुत्रादितिमेमतिः ॥ ९ ॥ वेदांताश्चपुराणानिइतिहासंपुरातनम् ॥ जामदग्न्यमृते
राजन्कोद्रोणादधिकोभवेत् ॥ १० ॥ ब्रह्मास्त्रंचैववेदाश्चनैतदन्यत्रदृश्यते ॥ आचार्यपुत्रःक्षमतांनायंकालोविभेदने ॥ ११ ॥ सर्वैसंहत्ययुध्यामःपाकशासनि
मागतम् ॥ १२ ॥ बलस्यव्यसनानीहयान्युक्तानिमनीषिभिः ॥ मुख्योभेदोहितेषांतुपापिष्ठोविदुषांमतः ॥ १३ ॥ ॥ अश्वत्थामोवाच ॥ ॥ नैवन्याय्यमिदंवाच्य
मस्माकंपुरुषर्षभ ॥ किंतुरोषपरीतेनगुरुणाभाषितागुणाः ॥ १४ ॥ शत्रोरपिगुणाग्राह्यादोषावाच्यागुरोरपि ॥ सर्वथासर्वयत्नेनपुत्रेशिष्येहितंवदेत् ॥ १५ ॥
॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ आचार्यएषक्षमतांशांतिरत्रविधीयतां ॥ अभिद्यमानेतुगुरौतद्वृत्तंरोषकारितम् ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनंद्रोणं
क्षमयामासभारत ॥ सहकर्णेनभीष्मेणकृपेणचमहात्मना ॥ १७ ॥ द्रोणउवाच ॥ यदेतत्प्रथमंवाक्यंभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ तेनैवाहंप्रसन्नोवैनीतिरत्रविधी
यताम् ॥ १८ ॥ यथादुर्योधनंपार्थोनोपसर्पतिसंगरे ॥ साहसाद्यदिवामोहात्तथानीतिर्विधीयताम् ॥ १९ ॥ वनवासेह्यनिर्वृत्तेदर्शयेन्नधनंजयः ॥ धनंचालभ
मानोत्रनाद्यतत्क्षंतुमर्हति ॥ २० ॥ यथानायंसमायुंज्याद्धार्तराष्ट्रान्कथंचन ॥ नचसेनापराजय्यात्तथानीतिर्विधीयताम् ॥ २१ ॥ उक्तंदुर्योधनेनापिपुरस्ताद्वाक्य
मीदृशम् ॥ तदनुस्मृत्यगांगेययथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २२ ॥ इतिविराटपर्वणिगोहरणप० द्रोणवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ क
लाकाष्ठाश्चयुज्यंतेमुहूर्ताश्चदिनानिच ॥ अर्धमासाश्चमासाश्चनक्षत्राणिग्रहास्तथा ॥ १ ॥ ऋतवश्चापियुज्यंतेतथासंवत्सराअपि ॥ एवंकालविभागेनकालच
क्रंप्रवर्तते ॥ २ ॥

लब्ध्वाअस्मानुपेक्ष्यगृहंगमिष्यतिगोधनेअत्यंतंदूरतोन्यैर्नीतियुध्यतामस्माकंअंतमेवायंकरिष्यतीतिभावः ॥ २० ॥ समायुंज्यात्संप्राप्नुयात् पराजय्यात्पराजयंप्राप्नुयात् ॥ २१ ॥ पुरस्ताद्वाक्यमुक्तंअ
ज्ञातवासकालःपूर्णोनवेतिप्रथमंविचार्यमित्येवंरूपम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिवि० नै० भारतभा० एकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ कलाकाष्ठाश्चेति ॥ १ ॥ २ ॥

अत्रचतुर्विंशत्यापक्षैश्चांद्रःसंवत्सरःचतुष्पंचाशदधिकशतत्रयदिनात्मकः षष्ट्यधिकशतत्रयदिनात्मासावनःसएवद्वादशवार्षिकादिप्रतिज्ञासुगवामयनादिसत्रादिषुचउपयुज्यते त्रीणिशतानिपंचषष्टिश्चदि
नानिपंचदशघटिकाएकत्रिंशत्पलानित्रिंशदक्षराणिसौरस्यसंवत्सरस्यमानं तत्रप्रायेणज्योतिर्विदःसौरसंवत्सरानुरोधेनैववर्षप्रवेशादिकंकुर्वंति स्मार्तैवर्धापनादौतुचांद्रेणेतिविशेषसत्यपियदाएतयोरंतरा
लिकःसावनाब्दोगण्यते तदासौरगताद्वृद्धिस्तत्रगण्यते एवंगणनायांक्रियमाणायांत्रयोदशस्वब्देषुपंचचांद्रामासाःद्वेदिनेसप्तत्रिंशन्नाड्यःपंचचत्वारिंशत्पलानिपंचदशाक्षराणिच तथाचाकिंचिदधिकानिन
वदिनान्यवधिपूर्तेरधिकानिजातानिज्योतिषांनक्षत्राणांव्यतिक्रमात्सूर्येणचंद्रेणचलंघनात्उपजायतःअधिकौभवतः ॥ ३ ॥ अत्रतुअर्धमासाश्चमासाश्चयुज्यंतइतिग्रहणात्त्रयोदशानांवर्षाणांचांद्रमा

तेषांकालातिरेकेणज्योतिषांचव्यतिक्रमात् ॥ पंचमेपंचमेवर्षेद्वौमासावुपजायतः ॥३॥ एषामभ्यधिकामासाःपंचचद्वादशक्षपाः ॥ त्रयोदशानांवर्षाणामिति
मेवर्ततेमतिः ॥४॥ सर्वंयथावच्चरितंयद्यदेभिःप्रतिश्रुतम् ॥ एवमेतद्ध्रुवंज्ञात्वाततोबीभत्सुरागतः ॥५॥ सर्वेचैवमहात्मानःसर्वेधर्मार्थकोविदाः ॥ येषांयुधिष्ठि
रोराजाकस्माद्धर्मेऽपराध्नुयुः ॥६॥ अलुब्धाश्चैवकौंतेयाःकृतवंतश्चदुष्करम् ॥ नचापिकेवलंराज्यमिच्छेयुस्तेऽनुपायतः ॥ ७॥ तदैवतेहिविक्रांतुमीषुःकौरवनं
दनाः ॥ धर्मपाशनिबद्धास्तुनचेलुःक्षत्रियव्रतात् ॥ ८ ॥ यच्चानृतइतिख्यायाद्यःसगच्छेत्पराभवम् ॥ वृणुयुर्मरणंपार्थानानृतत्वंकथंचन ॥ ९ ॥ प्राप्तकालेतुप्रा
प्तव्यंनोत्सृजेयुर्नरर्षभाः ॥ अपिवज्रभृतागुप्तंतथावीर्याहिपांडवाः ॥ १० ॥ प्रतियुद्धेमसमरेसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ तस्माद्यदत्रकल्याणंलोकेसद्भिरनुतिष्ठतम् ॥
तत्संविधीयतांशीघ्रंमावोह्यर्थोऽभ्यगात्परम् ॥ ११ ॥ नहिपश्यामिसंग्रामेकदाचिदपिकौरव ॥ एकांतसिद्धिंराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः ॥ १२ ॥ संप्रवृत्तेतुसंग्रामे
भावाभावौजयाजयौ ॥ अवश्यमेकंस्पृशतोदृष्टमेतदसंशयम् ॥ १३ ॥ तस्माद्युद्धोचितंकर्मकर्मवाधर्मसंहितम् ॥ क्रियतामाशुराजेंद्रसंप्राप्तश्चधनंजयः ॥ १४ ॥
दुर्योधनउवाच ॥ ॥ नाहंराज्यंप्रदास्यामिपांडवानांपितामह ॥ युद्धोपचारिकंयत्तुतच्छीघ्रंप्रविधीयताम् ॥ १५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ अत्रयामामिकाबुद्धिः
श्रूयतांयदिरोचते ॥ सर्वथाहिमयाश्रेयोवक्तव्यंकुरुनंदन ॥ १६ ॥

साःषट्पंचाशदधिकंशतंभवंतीतितएवगृहीताइतिज्ञेयं तथाचविजयदशम्यांद्यूतेपांडवपराजयः लोकेतस्यैवप्रायेणद्यूतकालत्वात्भीष्मेचगोग्रहार्थंप्रवृत्ताइत्युक्तं तेनविजयदशम्यामागामिन्यांत्रयोदशा
ब्दपूरणंभविष्यतीतिदुर्योधनप्रत्याशा पांडवास्तुचांद्राब्दमानेनत्रयोदशवत्सरानतिवाह्यकृतकृत्याअभूवन् तत्रविजयदशमीतःपूर्वंपंचमासाःद्वादशदिनानिप्रकटीभवितव्यंतत्रदर्शांतमासेचैत्रकृष्णसप्तम्यामा
विर्भूताः प्रतिज्ञांनिस्तीर्यैवकानिचिदधिकान्यपिदिनानिअतिवाह्यआविर्भूताइत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यच्चयदिचपांडवमनृतोयमर्जुनइतिख्यायात्कथयेत् सपराभवंगच्छेत् ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ धर्मसंहितंकर्मअयुद्धेनएतैःसहऐक्यंगत्वाराज्यप्रदानम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनंतरंअविलंबितम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इति॰वि॰नै॰भारतभा॰द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥छ॥ ॥ तथेति ॥१॥२॥३॥४॥५॥ मेममकर्णौसंस्पृश्यअति
क्षिप्रंबलचतुर्भागंगृह्यगच्छपुरंप्रति॥ ततोपरश्चतुर्भागोगाःसमादायगच्छतु॥ १७॥ वयंचार्धेनसैन्यस्यप्रतियोत्स्यामपांडवम्॥ अहंद्रोणश्चकर्णश्चअश्व
त्थामाकृपस्तथा॥प्रतियोत्स्यामबीभत्सुमागतंकृतनिश्चयम्॥१८॥मत्स्यंवापुनरायातमागतंवाशतक्रतुम्॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम्॥१९॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ तद्वाक्यंरुरुचेतेषांभीष्मेणोक्तंमहात्मना॥ तथाहिकृतवान्राजाकौरवाणामनंतरम्॥ २०॥ भीष्मःप्रस्थाप्यराजानंगोधनंतदनंतर
म्॥सेनामुख्यान्व्यवस्थाप्यव्यूहितुंसंप्रचक्रमे॥ २१॥ ॥भीष्मउवाच॥ आचार्यमध्येतिष्ठत्वमश्वत्थामातुसव्यतः॥ कृपःशारद्वतोधीमान्पार्श्वंरक्षतुदक्षिण
म्॥ २२॥ अग्रतःसूतपुत्रस्तुकर्णस्तिष्ठतुदंशितः॥ अहंसर्वस्यसैन्यस्यपश्चात्स्थास्यामिपालयन्॥२३॥ ॥इतिविराटप॰गो॰प॰भीष्मसैन्यव्यूहेद्विपंचाशत्त
मोऽध्यायः॥५२॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुकौरवेयेषुभारत॥ उपायादर्जुनस्तूर्णंरथघोषेणनादयन्॥ १ ॥ददृशुस्तेध्वजाग्रंवै
शुश्रुवुश्चमहास्वनम्॥ दोधूयमानस्यभृशंगांडीवस्यचनिःस्वनम्॥२॥ ततस्तुसर्वमालोक्यद्रोणोवचनमब्रवीत्॥ महारथमनुप्राप्तंदृष्ट्वागांडीवधन्विनम्॥३॥
द्रोणउवाच॥ ॥एतद्ध्वजाग्रंपार्थस्यदूरतःसंप्रकाशते॥ एषघोषःसरथजोरोरवीतिचवानरः॥ ४॥ एषतिष्ठन्रथश्रेष्ठेरथेचरथिनांवरः॥ उत्कर्षतिधनुःश्रेष्ठंगांडी
वमशनिस्वनम्॥ ५॥इमौचबाणौसहितौपादयोर्मेव्यवस्थितौ॥अपरौचाप्यतिक्रांतौकर्णौसंस्पृश्यमेशरौ॥६॥निरुष्यहिवनेवासंकृत्वाकर्मातिमानुषम्॥अभि
वादयतेपार्थःश्रोत्रेचपरिपृच्छति॥७॥ चिरदृष्टोऽयमस्माभिःप्रज्ञावान्बांधवप्रियः॥ अतीवज्वलितोलक्ष्म्यापांडुपुत्रोधनंजयः॥८॥रथीशरीचारुतलीनिषंगी
शंखीपताकीकवचीकिरीटी॥ खड्गीचधन्वीचविभातिपार्थःशिखीवृतःस्रुग्भिरिवाज्यसिक्तः॥ ९॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥इषुपातेचसेनायाहयान्संयच्छसार
थे॥ यावत्समीक्षेसैन्येस्मिन्क्वासौकुरुकुलाधमः॥१०॥ सर्वानेताननादृत्यदृष्ट्वातमतिमानिनं॥तस्यमूर्ध्निपतिष्यामिततएतेपराजिताः॥११॥ एषव्यवस्थितो
द्रोणोद्रौणिश्चतदनंतरं॥ भीष्मःकृपश्चकर्णश्चमहेष्वासाःसमागताः॥ १२॥ राजानंनात्रपश्यामिगाःसमादायगच्छति॥ दक्षिणंमार्गमास्थायशंकेजीवपरा
यणः॥ १३॥ उत्सृजैतद्रथानीकंगच्छयत्रसुयोधनः॥ तत्रैवयोत्स्येवैराटेनास्तियुद्धंनिरामिषम्॥ तंजित्वाविनिवर्तिष्येगाःसमादायवैपुनः॥ १४॥
क्रांतौ ॥६॥७॥८॥ चारुतलं हस्तावापश्चारुतलंतद्वान्चारुतली स्रुग्भिःजुहूप्रभृतिभिः ॥९॥ इषुपातेइषुपातप्रमितेदेशे असौदुर्योधनः ॥१०॥११॥ महेष्वासाःमहनीयधनुषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ रथवंशंरथसमूहम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ आवृतांभूमिनापश्यन्नितिनअपितुशरैरावृतामेवापश्यन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ रेभमाणाःहंबारवंकुर्वाणाः ॥ २५ ॥ ॥ इ०
वि० नै० भा० भा० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥छ॥ ॥ सइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ एतेनपथा कांचनमयारश्मयोरज्जवस्ताएवयोक्त्राणिबंधनानियेषांतान् ॥ कुरुसिंहस्यदुर्योधनस्यद्वं

वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तःसवैराटिर्हयान्संयम्ययत्नतः॥ नियम्यचततोरश्मीन्यत्रतेकुरुपुंगवाः॥ अचोदयत्ततोवाहान्यत्रदुर्योधनोगतः ॥ १५ ॥ उत्सृ
ज्यरथवंशंतुप्रयातेश्वेतवाहने॥ अभिप्रायंविदित्वाचकृपोवचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ नैषोंतरेणराजानंबीभत्सुःस्थातुमिच्छति ॥ तस्यपार्ष्णिग्रहीष्यामोजवेना
भिप्रयास्यतः॥ १७॥ नह्येनमतिसंक्रुद्धमेकोयुध्येतसंयुगे॥ अन्योदेवात्सहस्राक्षात्कृष्णाद्वादेवकीसुतात्॥आचार्याच्चसपुत्राद्वाभारद्वाजान्महारथात्॥ १८॥
किंनोगावःकरिष्यंतिधनंवाविपुलंतथा ॥ दुर्योधनःपार्थजलेपुरानौरिवमज्जति ॥ १९॥ तथैवगत्वाबीभत्सुर्नामविश्राव्यचात्मनः॥ शलभैरिवतांसेनांशरैः
शीघ्रमवाकिरत्॥ २०॥ कीर्यमाणाःशरौघैस्तुयोधास्तेपार्थचोदितैः॥ नापश्यन्नावृतांभूमिंनांतरिक्षंचपत्रिभिः ॥ २१ ॥ तेषामापततांयुद्धेनापयानेऽभवन्म
तिः॥शीघ्रत्वमेवपार्थस्यपूजयंतिस्मचेतसा॥ २२॥ ततःशंखंप्रदध्मौसद्विषतांलोमहर्षणम् ॥ विस्फार्यचधनुःश्रेष्ठंध्वजेभूतान्यचोदयत्॥ २३॥ तस्यशंखस्य
शब्देनरथनेमिस्वनेनच॥ गांडीवस्यचघोषेणपृथिवीसमकंपत॥२४॥अमानुषाणांभूतानांतेषांचध्वजवासिनाम्॥ ऊर्ध्वंपुच्छान्विधुन्वानारेभमाणाःसमंत
तः॥गावःप्रतिन्यवर्ततदिशमास्थायदक्षिणाम्॥२५॥ ॥इ०म०भा०वि०प०गो०प०उ०गोनिवर्तनेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५३॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायन
उवाच॥ ॥सशत्रुसेनांतरसाप्रणुद्यगास्ताविजित्याथधनुर्धराग्र्यः॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातोभूयोरणंसोभिचिकीर्षमाणः॥ १॥ गोषुप्रयातासुजवेनम
त्स्यान्किरीटिनंकृतकार्यंचमत्वा ॥ दुर्योधनायाभिमुखंप्रयातंकुरुप्रवीराःसहसाभिपेतुः ॥ २ ॥ तेषामनीकानिबहूनिगाढंव्यूढानिदृष्ट्वाबहुलध्वजानि ॥ म
त्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावैराटिमामंत्र्यततोभ्युवाच॥ ३॥ एतेनतूर्णंप्रतिपादयेमान्श्वेतान्हयान्कांचनरश्मियोक्त्रान् ॥ जवेनसर्वेणकुरुप्रयत्नमासादयेऽहंकु
रुसिंहवृंदम्॥४॥ गजोगजेनेवमयादुरात्मायोद्धुंसमाकांक्षतिसूतपुत्रः॥तमेवमांप्रापयराजपुत्रदुर्योधनापाश्रयजातदर्पम्॥५॥सतैर्हयैर्वातजवैर्बृहद्भिःपुत्रो
विराटस्यसुवर्णकक्षैः॥ व्यध्वंसयत्तद्रथिनामनीकंततोवहत्पांडवमाजिमध्ये॥६॥

दंमुख्यं वृहिवृद्धाअस्मात्कप्रत्ययेहस्यदः ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुवर्णकक्षैःस्वर्णमयीकक्षापल्याणस्यपश्चादंचलपल्लवौयेषांतैः कक्षःस्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवेइतिमेदिनी ॥ ६ ॥

अभीप्समानाःकर्णंजीवंतमिच्छंतः ॥ ७ ॥ व्रातंसमूहम् ॥ ८ ॥ विपाठःस्थूलदंडोबाणः ॥ ९ ॥ विकृष्यविलिख्यछित्वेत्यर्थः अस्यतंप्रसिद्धंध्वजंचमथ्यउन्मथ्यापातयत् अपयात्अपायात् ॥ १० ॥ गणस्यबाधितारंतेजोहरं शत्रुंतपनामा ॥ ११ ॥ १२ ॥ नगोवृक्षः नगाग्रात्पर्वताग्रात् ॥ शैलवृक्षौनगावगावित्यमरः ॥ १३ ॥ १४ ॥ गतासवःउर्व्यामितिच्छेदः संधिरार्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ आतपांतेघर्म

तंचित्रसेनोविशिखैर्विपाठैःसंग्रामजिच्छत्रुसहोजयश्च ॥ प्रत्युद्ययुर्भारतमापतंतंमहारथाःकर्णमभीप्समानाः ॥ ७ ॥ ततःसतेषांपुरुषप्रवीरःशरासनार्चिःशरवेगतापः ॥ व्रातंरथानामदहत्समन्युर्वनंयथाग्निःकुरुपुंगवानाम् ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तुयुद्धेतुमुलेप्रवृत्तेपार्थंविकर्णोतिरथंरथेन ॥ विपाठवर्षेणकुरुप्रवीरोभीमेनभीमानुजमाससाद ॥ ९ ॥ ततोविकर्णस्यधनुर्विकृष्यजांबूनदाग्र्योपचितंदृढज्यम् ॥ अपातयत्तंध्वजमस्यमथ्यच्छिन्नध्वजःसोप्यपयाज्जवेन ॥ १० ॥ तंशात्रवाणांगणबाधितारंकर्माणिकुर्वंतममानुषाणि ॥ शत्रुंतपःपार्थममृष्यमाणःसमार्दयच्छरवर्षेणपार्थम् ॥ ११ ॥ सतेनराज्ञातिरथेनविद्धोविगाहमानोध्वजिनींकुरूणाम् ॥ शत्रुंतपंपंचभिराशुविध्वाततोस्यसूतंदशभिर्जघान ॥ १२ ॥ ततःसविद्धोभरतर्षभेणबाणेनगात्रावरणातिगेन ॥ गतासुराजौनिपपातभूमौनगोनगाग्रादिववातरुग्णः ॥ १३ ॥ नरर्षभास्तेननरर्षभेणवीरारणेवीरतरेणभग्नाः ॥ चकंपिरेवातवशेनकालेप्रकंपितानीवमहावनानि ॥ १४ ॥ हतास्तुपार्थेननरप्रवीरागतासवोर्व्यांसुषुपुःसुवेषाः ॥ वसुप्रदावासवतुल्यवीर्याःपराजितावासवजेनसंख्ये ॥ १५ ॥ सुवर्णकार्ष्णायसवर्मनद्धानागायथाहैमवताःप्रवृद्धाः ॥ तथासशत्रून्समरेविनिघ्नन्गांडीवधन्वापुरुषप्रवीरः ॥ १६ ॥ चचारसंख्येविदिशोदिशश्चदहन्निवाग्निर्वनमातपांते ॥ प्रकीर्णपर्णानियथावसंतेविशातयित्वापवनोंबुदांश्च ॥ १७ ॥ तथासपत्नान्विकिरन्किरीटीचचारसंख्येतिरथोरथेन ॥ शोणाश्ववाहस्यहयान्निहत्यवैकर्तनभ्रातुरदीनसत्त्वः ॥ एकेनसंग्रामजितःशरेणशिरोजहाराथकिरीटमाली ॥ १८ ॥ तस्मिन्हतेभ्रातरिसूतपुत्रोवैकर्तनोवीर्यमथाददानः ॥ प्रगृह्यदंताविवनागराजोमहर्षभंव्याघ्रइवाभ्यधावत् ॥ १९ ॥ सपांडवंद्वादशभिःपृषत्कैर्वैकर्तनःशीघ्रमथोजघान ॥ विव्याधगात्रेषुहयांश्चसर्वान्विराटपुत्रंचकरेनिजघ्ने ॥ २० ॥

स्वरूपेनिदाघे अंतःस्वरूपेनाशेनाइतिमेदिनी ॥ १७ ॥ शोणाश्वाःवाहेवाहकेरथेयस्यतस्य ॥ १८ ॥ आददानआदातुमिच्छन् ॥ प्रगृह्यआग्रहेण दंताविवपर्वतशिखरतुल्यौअर्जुनोत्तरौप्रतिअभ्यधावत् दंतःसानुनिकथ्यतइतिविश्वः दंतोद्रिकटकेकुंजेइतिमेदिनी ॥ १९ ॥ २० ॥

वेगंप्रगृह्यस्वीकृत्य ॥ २१ ॥ निशम्ययुद्धादुपरम्यदिदृक्षमाणास्तस्थुः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कर्णस्यांतर्धानानंतरमितरेपिशरैरंतर्हिताःकृताः ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रक्ष्वेडितोमुक्तोज्यातलयोर्निःस्वनोयेनतंपूजयतां तलतालशब्दःतलेनचपेटयातालःकरास्फालनंतज्जःशब्दोभूत् तलश्चपेटेतालद्रौ तालःकरास्फालेइतिचमेदिनी ॥ २६ ॥ उद्धूतमुपरिकृतंलांगूलमेवमहतीपताकाध्वजांचलोयस्मिंस्तस्यध्वजस्यउत्त

तमापतंतंसहसाकिरीटीवैकर्तनंवैतरसाभिपत्य ॥ प्रगृह्यवेगंन्यपतज्जवेननागंगरुत्मानिवचित्रपक्षः ॥ २१ ॥ तावुत्तमौसर्वधनुर्धराणांमहाबलौसर्वसपत्नसाहौ ॥ कर्णस्यपार्थस्यनिशम्ययुद्धंदिदृक्षमाणाःकुरवोभितस्थुः ॥ २२ ॥ सपांडवस्तूर्णमुदीर्णकोपःकृतागसंकर्णमुदीक्ष्यहर्षात् ॥ क्षणेनसाश्वंसरथंससारथिमंतर्दधेघोरशरौघवृष्ट्या ॥ २३ ॥ ततःसुविद्धाःसरथाःसनागायोधाविनेदुर्भरतर्षभाणाम् ॥ अंतर्हिताभीष्ममुखाःसहाश्वाःकिरीटिनाकीर्णरथाःपृषत्कैः ॥ २४ ॥ सचापितानर्जुनबाहुमुक्ताञ्छरान्शरौघैःप्रतिहत्यवीरः ॥ तस्थौमहात्मासधनुःसबाणःसविस्फुलिंगोग्निरिवाशुकर्णः ॥ २५ ॥ ततस्त्वभूद्वैतलतालशब्दःसशंखभेरीपणवप्रणादः ॥ प्रक्ष्वेडितज्यातलनिःस्वनंतंवैकर्तनंपूजयतांकुरूणाम् ॥ २६ ॥ उद्धूतलांगूलमहापताकध्वजोत्तमांसाकुलभीषणांतम् ॥ गांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनंप्रेक्ष्यननादकर्णः ॥ २७ ॥ सचापिवैकर्तनमर्दयित्वासाश्वंससूतंसरथंपृषत्कैः ॥ तमाववर्षप्रसभंकिरीटीपितामहंद्रोणकृपौचदृष्ट्वा ॥ २८ ॥ सचापिपार्थंबहुभिःपृषत्कैर्वैकर्तनोमेघइवाभ्यवर्षत् ॥ तथैवकर्णंचकिरीटमालीसंछादयामासशितैःपृषत्कैः ॥ २९ ॥ तयोःसुतीक्ष्णान्सृजतोःशरौघान्महाशरौघास्त्रविवर्धनेरणे ॥ रथेविलग्नाविवचंद्रसूर्यौघनांतरेणानुददर्शलोकः ॥ ३० ॥ अथाशुकारीचतुरोहयांश्चविव्याधकर्णोनिशितैःकिरीटिनः ॥ त्रिभिश्चयंतारममृष्यमाणोविव्याधतूर्णंत्रिभिरस्यकेतुम् ॥ ३१ ॥ ततोभिविद्धःसमरावमर्दीप्रबोधितःसिंहइवप्रसुप्तः ॥ गांडीवधन्वाऋषभःकुरूणामजिह्मगैःकर्णमियायजिष्णुः ॥ ३२ ॥ शरास्त्रवृष्ट्यानिहतोमहात्माप्रादुश्चकारातिमनुष्यकर्म ॥ प्राच्छादयत्कर्णरथंपृषत्कैर्लोकानिमान्सूर्यइवांशुजालैः ॥ ३३ ॥ सहस्तिनेवाभिहतोगजेंद्रःप्रगृह्यभल्लान्निशितान्निषंगात् ॥ आकर्णपूर्णंचधनुर्विकृष्यविव्याधगात्रेष्वथसूतपुत्रम् ॥ ३४ ॥ अथास्यबाहूरुशिरोललाटंग्रीवांवरांगानिपरावमर्दी ॥ शितैश्चबाणैर्युधिनिर्बिभेदगांडीवमुक्तैरशनिप्रकाशैः ॥ ३५ ॥

मौअंसौउपरिस्थतिर्यक्फलकाग्रभागौतत्रआकुलाव्यग्राःयेभीषणाःभूतादयःतेअंतेसमीपेयस्यतं गांडीवनिर्ह्रादेनसहकृतःप्रणादोयेनतंगांडीवनिर्ह्रादकृतप्रणादंकिरीटिनम् ध्वजोपरिस्थभूतनादैःसंवर्धितनादमित्यर्थः ॥ २७ ॥ द्रोणकृपौचदृष्ट्वाववर्षेतिअनुकृष्यते ॥ २८ ॥ २९ ॥ महद्भिःशरौघैरस्त्रौघैश्चविवर्धनंछेदनंयत्रतस्मिन्रणेविलग्नौसंनिहितौचंद्रसूर्यौघनमध्यादिवतौबाणसंघमध्याल्लोकोऽनुददर्श ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भारतभा०चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥५५॥ ॥ आर्छंतआगताः ॥ १ ॥ २ ॥ प्रत्यायात् प्रातिकूल्येनाभिमुखोगादित्यर्थः ॥ ३ ॥ दिशोदशप्रच्छा
दितवान् ॥ ४ ॥ अनिविद्धंनितरामविद्धं अंतरंअवकाशः ॥ ५ ॥ उत्तरस्यहयानांशिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादितिसंबंधः द्रुतंवेगंअपूजयन्अरयइत्यपकृष्यते ॥ ६ ॥ ७ ॥ शैलंप्रतिशैलसमीपबलाभ्राणिबल
वंतिअचंचलानिअभ्राणिसूर्यरश्मिव्याप्तानियथातथातान्यनीकानिशरव्याप्तान्यर्जुनसमीपेरेजुरित्यर्थः ॥ ८ ॥ शुभैःपुष्पैः फलसूचकत्वात्तेषांशुभत्वम् ॥९॥ स्रजःपुष्पंहिरण्मयंस्वर्णचंपकजंशुष्यत्शरैः

सपार्थमुक्तैरिषुभिःप्रणुन्नोगजोगजेनेवजितस्तरस्वी ॥ विहायसंग्रामशिरःप्रयातोवैकर्तनःपांडवबाणतप्तः ॥ ३६ ॥ ॥ इतिवि०गो०प०उत्तरगोग्रहेकर्णाप
यानेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥५५॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ अपयातेतुराधेयेदुर्योधनपुरोगमाः ॥ अनीकेनयथास्वेनशनैरार्छंतपांडवम् ॥ १ ॥ ब
हुधातस्यसैन्यस्यव्यूढस्यापततःशरैः ॥ अधारयतवेगंसवेलेवतुमहोदधेः ॥ २ ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ दिव्यमस्त्रंप्रकुर्वाणःप्रत्यायाद्रथसत्त
मः ॥ ३ ॥ यथारश्मिभिरादित्यःप्रच्छादयतिमेदिनीम् ॥ तथागांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोदिशोदश ॥ ४ ॥ नरथानांनचाश्वानांनगजानांनवर्मणाम् ॥ अनिविद्धं
शितैर्बाणैरासीत्द्व्यंगुलमंतरम् ॥ ५ ॥ दिव्ययोगाच्चपार्थस्यहयानामुत्तरस्यच ॥ शिक्षाशिल्पोपपन्नत्वादस्त्राणांचपरिक्रमात् ॥ वीर्यवत्त्वंद्रुतंचाग्र्यंदृष्ट्वाजिष्णो
रपूजयन् ॥ ६ ॥ कालाग्निमिवबीभत्सुंनिर्दहंतमिवप्रजाः ॥ नारयःप्रेक्षितुंशेकुर्ज्वलंतमिवपावकम् ॥ ७ ॥ तानिग्रस्तान्यनीकानिरेजुरर्जुनमार्गणैः ॥ शैलंप्रति
बलाभ्राणिव्याप्तानीवार्करश्मिभिः ॥ ८ ॥ अशोकानांवनानीवच्छन्नानिबहुशःशुभैः ॥ रेजुःपार्थशरैस्तत्रतदासैन्यानिभारत ॥ ९ ॥ स्रजोर्जुनशरैःशीर्णशुष्य
त्पुष्पंहिरण्मयम् ॥ छत्राणिचपताकाश्चखेदधारसदागतिः ॥ १० ॥ स्वबलत्रासनात्त्रस्ताःपरिपेतुर्दिशोदश ॥ रथांगदेशानादायपार्थच्छिन्नयुगाहयाः ॥ ११ ॥
कर्णकक्षविषाणेषुअंतरोष्ठेषुचैवह ॥ मर्मस्वंगेषुचाहत्यपातयत्समरेगजान् ॥ १२ ॥ कौरवाग्रगजानांतुशरीरैर्गतचेतसाम् ॥ क्षणेनसंवृताभूमिर्मेघैरिवनभ
स्तलम् ॥ १३ ॥ युगांतसमयेसर्वंयथास्थावरजंगमम् ॥ कालक्षयमशेषेणदहत्यग्रशिखःशिखी ॥ तद्वत्पार्थोमहाराजददाहसमरेरिपून् ॥ १४ ॥ ततःसर्वास्त्रते
जोभिर्धनुषोनिःस्वनेनच ॥ शब्देनामानुषाणांचभूतानांध्वजवासिनाम् ॥ भैरवंशब्दमत्यर्थंवानरस्यचकुर्वतः ॥ १५ ॥ दैवारिपाच्चबीभत्सुस्तस्मिन्दौर्योधने
बले ॥ भयमुत्पादयामासबलवानरिमर्दनः ॥ १६ ॥

शीर्णंचतद्वच्छत्रादीनिच सदागतिःवायुःखेदधार बाणजालांतर्हितत्वात्तेषामधःपतनंनाभूदित्यर्थः ॥ १० ॥ रथांगदेशान्युगस्यै
कदेशान्आदायहयाःपरिपेतुरित्यन्वयः ॥ ११ ॥ गजान्कर्णादिप्रदेशेषुआहत्यविध्वापातयत्पातयतिस्म ॥ १२ ॥ अग्रजानांसेनाग्रगामिनांगजानां गतचेतसांमृतानाम् ॥ १३ ॥ कालक्षयंकालस्यऐश्वर्यं
जगदित्यर्थः अग्रशिखःअग्रवत्तीक्ष्णाःशिखायस्य ॥ १४ ॥ १५ ॥ दैवारिपात्देवारीनसुरान्पातीतिदेवारिपःसमुद्रः तत्रजातोदैवारिपःशंखस्तस्मात् ॥ चात्भैरवंशब्दंकुर्वतइत्यनुकृष्यते ॥ १६ ॥

अमित्राणांवैरिणांरथशक्तिशरीरसामर्थ्यं रथःस्यंदनदेहयोरितिकोशः प्रागेवसहसादर्शनमात्रादेवनिपततून्यपातयत् शक्तिरितिपाठेन्यपतत् अडभावादिरार्षः सोर्जुनःअपयात् पयगतौ गत्यभावादित्यर्थः
साहसाच्चअशक्तवधरूपात् पश्चात्तान्युद्धार्थंउपेयिवान् ॥ १७ ॥ खगैःपक्षिभिरिव खगैर्बाणैः ॥ १८ ॥ अत्रमध्ये अत्रंअमत्रं अत्राण्यस्मैःपङ्क्तिःसंभरंतीत्यादाविवात्रापिमध्यमवर्णलोपश्छांदसः यदाह
शौनकोबृहद्देवतायां वर्णस्यवर्णयोर्लोपोबहूनांव्यंजनस्यवा अत्राणीतिकपिर्नाभादनोयामीत्यघासुचेति अत्राण्यस्मैपङ्क्तिः अमत्राणीत्यपेक्षितेवर्णस्यलोपः प्रियातष्टानिमेकपिः वृषाकपिरित्यपेक्षितेवृषा
इत्येतयोर्वर्णयोर्लोपः अयंनाभावदति नाभानेदिष्ठइत्यपेक्षितेवर्णत्रयलोपः दनोविशइंद्र दनोदानमनसइत्यपेक्षितेबहूनांवर्णानांलोपः दनोदानमनसइतियास्कःतत्त्वायामियाचामीत्यपेक्षिते अघासुहन्यं
तेगावः मघास्वित्यपेक्षितेव्यंजनलोपः यथापात्रेप्रविष्टाःसूर्यरश्मयोऽवकाशाभावात्संकुचंतितद्वद्गगनेऽर्जुनबाणानमांतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ सकृदेवतत्क्षणमेवआनतमुपगतंरथमर्जुनरथंपरेरिपवःअभ्यसितुंप

रथशक्तिममित्राणांप्रागेवनिपतद्भुवि ॥ सोपयात्सहसापश्चात्साहसाच्चाभ्युपेयिवान् ॥ १७॥ शरव्रातैःसुतीक्ष्णाग्रैःसमादिष्टैःखगैरिव ॥ अर्जुनस्तुखमावव्रे
लोहितप्राशनैःखगैः ॥ १८ ॥ अत्रमध्येयथार्कस्यरश्मयस्तिग्मतेजसः ॥ दिशासुचतथाराजन्नसंख्याताःशरास्तदा ॥ १९ ॥ सकृदेवानतंशेकूरथमभ्यसितुंप
रे ॥ अलभ्यःपुनरश्वैस्तुरथात्सोऽतिप्रपादयेत् ॥ २० ॥ तेशराद्विट्शरीरेषुयथैवनससज्जिरे ॥ द्विडनीकेषुबीभत्सोर्नससज्जेरथस्तदा ॥ २१ ॥ सतद्विक्षोभयामास
त्वरातिबलमंजसा ॥ अनंतभोगोभुजगःक्रीडन्निवमहार्णवे ॥ २२ ॥ अस्यतोनित्यमत्यर्थंसर्वमेवातिगस्तथा ॥ अश्रुतःश्रूयतेभूतैर्धनुर्घोषःकिरीटिनः ॥ २३॥
संततास्तत्रमातंगाबाणैरल्पांतरांतरे ॥ संवृतास्तेनदृश्यंतेमेघाइवगभस्तिभिः ॥ २४ ॥ दिशोनुभ्रमतःसर्वाःसव्यदक्षिणमस्यतः ॥ सततंदृश्यतेयुद्धेसायकासन
मंडलम् ॥ २५ ॥ पतंत्यरूपेषुयथाचक्षूंषिनकदाचन ॥ नालक्ष्येषुशराःपेतुस्तथागांडीवधन्वनः ॥ २६ ॥ मार्गोगजसहस्रस्ययुगपद्गच्छतोवने ॥ यथाभवेत्तथा
जज्ञेरथमार्गःकिरीटिनः ॥ २७ ॥ नूनंपार्थजयैषित्वाच्छक्रःसर्वामरैःसह ॥ हंत्यस्मानित्यमन्यंतपार्थेननिहताःपरे ॥ २८ ॥ घ्नंतमत्यर्थमहितान्विजयंतत्रमेनिरे ॥
कालमर्जुनरूपेणसंहरंतमिवप्रजाः ॥ २९ ॥ कुरुसेनाशरीराणिपार्थेनैवाहतान्यपि ॥ सेदुःपार्थहतानीवपार्थकर्मानुशासनात् ॥ ३० ॥

रिचेतुंशेकुःतुशब्दोहेत्वर्थेऽतःसपुनःक्षणांतरेअलभ्यःपरैर्ज्ञातुमशक्यः तत्रहेतुमाह अश्वैरिति सःअश्वैःसहपरान्रथात्अतिप्रपादयेत्इमंलोकमतिहापयित्वामुंलोकंनयेत् दृष्टमात्रोर्जुनःशरैःपरान्परलोकं
प्रापयतीत्यर्थः ॥ २० ॥ नससज्जिरेनशक्ताःकिंतुभित्वापरतएवगताः एवंरथोपिद्विषांअनीकेष्वित्यर्थः शराणांरथस्यचगतिर्नकुंठिताभवतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ अनंतभोगःबहुफणःशेषइत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्व
मेवातिगःसर्वाधिकः सर्वशब्दाभिभावीत्यर्थः ॥ २३ ॥ तत्ररणभूमौ अल्पांतरांतरेअल्पेअन्यांतरेपदेपदेसंतताइत्यर्थः तेनकारणेनतेगभस्तिभिःसूर्यरश्मिभिःसंवृतामेघाइवदृश्यंते ॥ २४ ॥ सायकासनंध
नुस्तस्यमंडलमतिवेगात्अलातचक्रसदृशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ मार्गइति गजसहस्रेणवनमिवार्जुनरथेनपरसैन्यमुपमृद्यतइत्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ विजयमर्जुनंकालमिवमेनिरे ॥ २९ ॥ पार्थेनैवह
तानिपार्थहतानीवसेदुर्विशीर्णानिबभूवुरिति रामरावणयोर्युद्धंरामरावणयोरिवेतिवदभूतोपमेयमित्यर्थः यतोत्रपार्थकर्मैवानुशासनमुपमार्थंकर्तव्यंनान्यकर्मअतःपार्थहतानीवसेदुरित्यर्थः ॥ ३० ॥

ओषधीनांव्रीह्यादीनांशिरांसिकणिशानि अन्वयात्अनुक्रमात् अवनेशुःनष्टानि अर्जुनजात्अर्जुनकृतात्भयात्छेदरूपात् ॥३१॥ अर्जुनविद्विषांस्थाणुभूतानांवनानिआलयानिशरीराणीतियावत् व
नंनपुंसकंनीरेनिवासालयकाननेइतिमेदिनी ॥ ३२॥३३ ॥३४॥३५॥३६॥ कर्णिनाबाणेन कर्णेकर्णदेशे ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अरिष्टंशुभं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मपरिवृतम् ॥४१॥ ४२॥ ४३॥४४ ॥

ओषधीनांशिरांसीवद्विषच्छीर्षाणिसोन्वयात्॥ अवनेशुःकुरूणांहिवीर्याण्यर्जुनजाद्भयात् ॥ ३१ ॥ अर्जुनानिलभिन्नानिवनान्यर्जुनविद्विषाम्॥ चक्रुर्लोहि
तधाराभिर्धरणींलोहितांतराम्॥ ३२ ॥ लोहितेनसमायुक्तैःपांसुभिःपवनोद्धृतैः॥ बभूवुर्लोहितास्तत्रभृशमादित्यरश्मयः॥ ३३॥ सार्कंखंतत्क्षणेनासीत्संध्या
यामिवलोहितम्॥अप्यस्तंप्राप्यसूर्योपिनिवर्तेतनपांडवः॥३४॥तान्सर्वान्समरेशूरःपौरुषेसमवस्थितान्॥दिव्यैरस्त्रैरचिंत्यात्मासर्वानाच्छद्धनुर्धरान्॥ ३५॥
सतुद्रोणंत्रिसप्तत्याक्षुरप्राणांसमार्पयत् ॥ दुःसहंदशभिर्बाणैर्द्रौणिमष्टाभिरेवच॥ ३६॥ दुःशासनंद्वादशभिःकृपंशारद्वतंत्रिभिः॥ भीष्मंशांतनवंषष्ट्याराजा
नंचशतेनह॥ कर्णंचकर्णिनाकर्णेविव्याधपरवीरहा॥ ३७॥ तस्मिन्विद्धेमहेष्वासेकर्णेसर्वास्त्रकोविदे॥हताश्वसूतेविरथेततोनीकमभज्यत ॥ ३८॥ तत्रभग्नं
बलंदृष्ट्वापार्थमाजिस्थितंपुनः॥ अभिप्रायंसमाज्ञायवैराटिरिदमब्रवीत्॥३९॥ आस्थायरुचिरंजिष्णोरथंसारथिनामया॥कतमंयास्यसेऽनीकमुक्तोयास्या
म्यहंत्वया॥ ४० ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥लोहिताश्वमरिष्टंयंवैयाघ्रमनुपश्यसि॥ नीलांपताकामाश्रित्यरथेतिष्ठंतमुत्तर॥ ४१ ॥ कृपस्यैतदनीकाग्र्यंप्रापयस्वै
तदेवमाम्॥एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंदृढधन्विनः॥ ४२॥ ध्वजेकमंडलुर्यस्यशातकौंभमयःशुभः॥ आचार्यएषहिद्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥४३॥ सदाममै
षमान्यस्तुसर्वशस्त्रभृतामपि॥सुप्रसन्नंमहावीरंकुरुष्वैनंप्रदक्षिणम्॥ ४४ ॥ अत्रैवावावरोहैनमेषधर्मःसनातनः॥ यदिमेप्रथमंद्रोणःशरीरेप्रहरिष्यति॥ ततो
स्यप्रहरिष्यामिनास्यकोपोभवेदिति॥ ४५॥ अस्याविदूरेहिधनुर्ध्वजाग्रेयस्यदृश्यते॥ आचार्यस्यैषपुत्रोवैअश्वत्थामामहारथः॥४६॥ सदाममैषमान्यस्तुस
र्वशस्त्रभृतामपि॥ एतस्यत्वंरथंप्राप्यनिवर्तेथाःपुनःपुनः॥ ४७॥ यएषतुरथानीकेसुवर्णकवचावृतः॥ सेनाग्र्येणतृतीयेनव्यावहार्येणतिष्ठति ॥ ४८॥ यस्यना
गोध्वजाग्रेसौहेमकेतनसंवृतः॥ धृतराष्ट्रात्मजःश्रीमानेषराजासुयोधनः॥४९॥ एतस्याभिमुखंवीररथंपररथारुजम्॥ प्रापयस्वैषराजाहिप्रमाथीयुद्धदुर्मदः
॥५०॥ एषद्रोणस्यशिष्याणांशीघ्रास्त्रेप्रथमोमतः॥ एतस्यदर्शयिष्यामिशीघ्रास्त्रंविपुलंरणे॥ ५१ ॥

अत्रैवसमयेएनंअव मानय अवरोहचअध्यारूढोभव युद्धायसज्जोभव एनंअनुलक्षीकृत्येत्यर्थः एतदेवद्वयंप्रकटयति यदिमेइति प्रथमंअप्रहारान्माननंपश्चात्प्रहारेणाधिरोहणंचेत्यर्थः॥४५॥४६॥४७॥
व्यावहार्येणव्यवहारयोग्येन अश्रांतेनेत्यर्थः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नागकक्षाहस्त्यंकितपताकांचलः हस्तिश्रृंखलेत्यन्ये ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ नीलानुसारेणनीलपताकावता ताराःसुवर्णमंडलानि हस्तावापोहस्तत्राणंतद्वान् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ सूर्योवासूर्यइव ॥५६॥५७॥५८॥
॥ ५९ ॥ ६० ॥ ॥ इ०वि०नै०भा०भा० पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥ तानीति घर्मांतेप्रावृट्काले ॥ १ ॥ २ ॥ समारुह्य विमानमितिशेषः सुदर्शनंशत्रुसमागमंउपायात् सुदर्शनो

नागकक्षातुरुचिराध्वजाग्रेयस्यतिष्ठति ॥ एषवैकर्तनःकर्णोविदितःपूर्वमेवते ॥ ५२ ॥ एतस्यरथमास्थायराधेयस्यदुरात्मनः ॥ यत्तोभवेथाःसंग्रामेस्पर्धतेहि
सदामया ॥ ५३ ॥ यस्तुनीलानुसारेणपंचतारेणकेतुना ॥ हस्तावापीबृहद्धन्वारथेतिष्ठतिवीर्यवान् ॥ ५४ ॥ यस्यताराऽर्कचित्रोसौध्वजोरथवरेस्थितः ॥ यस्यैत
त्पांडुरंछत्रंविमलंमूर्ध्नितिष्ठति ॥ ५५ ॥ महतोरथवंशस्यनानाध्वजपताकिनः ॥ बलाहकाग्रेसूर्योवायएषप्रमुखेस्थितः ॥ ५६ ॥ हैमंचंद्रार्कसंकाशंकवचंयस्य
दृश्यते ॥ जातरूपशिरस्त्राणंमनस्तापयतीवमे ॥ ५७ ॥ एषशांतनवोभीष्मःसर्वेषांनःपितामहः ॥ राजश्रियाभिवृद्धश्चसुयोधनवशानुगः ॥ ५८ ॥ पश्चादेषप्रया
तव्योनमेविघ्नकरोभवेत् ॥ एतेनयुध्यमानस्ययत्तःसंयच्छमेहयान् ॥ ५९ ॥ ततोभ्यवहदव्यग्रोवैराटिःसव्यसाचिनम् ॥ यत्रातिष्ठत्कृपोराजन्योत्स्यमानोधनं
जयम् ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीम०वि०गोह०प० अर्जुनकृपसमागमेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तान्यनीकान्यदृश्यंतकुरू
णामग्रधन्विनाम् ॥ संसर्पंतेयथामेघाघर्मांतेमंदमारुताः ॥ १ ॥ अभ्याशेवाजिनस्तस्थुःसमारूढाःप्रहारिणः ॥ भीमरूपाश्चमातंगास्तोमरांकुशनोदिताः ॥ महा
मात्रैःसमारूढाविचित्रकवचोज्वलाः ॥ २ ॥ ततःशक्रःसुरगणैःसमारुह्यसुदर्शनम् ॥ सहोपायात्तदाराजन्विश्वाश्विमरुतांगणैः ॥ ३ ॥ तद्देवयक्षगंधर्वमहोरग
समाकुलम् ॥ शुशुभेऽभ्रविनिर्मुक्तंग्रहाणामिवमंडलम् ॥ ४ ॥ अस्त्राणांचबलंतेषांमानुषेषुप्रयुंजताम् ॥ तच्चभीमंमहद्युद्धंकृपार्जुनसमागमे ॥ द्रष्टुमभ्यागता
देवाःस्वविमानैःपृथक्पृथक् ॥ ५ ॥ शतंशतसहस्राणांयत्रस्थूणाहिरण्मयी ॥ मणिरत्नमयीचान्याप्रासादंतदधारयत् ॥ ६ ॥ ततःकामगमंदिव्यंसर्वरत्नविभूषित
म् ॥ विमानंदेवराजस्यशुशुभेखेचरंतदा ॥ ७ ॥ तत्रदेवास्त्रयस्त्रिंशत्तिष्ठंतिसहवासवाः ॥ गंधर्वाराक्षसाःसर्पाःपितरश्चमहर्षिभिः ॥ ८ ॥ तथाराजावसुमनाबला
क्षःसुप्रतर्दनः ॥ अष्टकश्चशिबिश्चैवययातिर्नहुषोगयः ॥ ९ ॥ मनुःपूरूरघुर्भानुःकृशाश्वःसगरोनलः ॥ विमानेदेवराजस्यसमदृश्यंतसुप्रभाः ॥ १० ॥ अग्नेरीश
स्यसोमस्यवरुणस्यप्रजापतेः ॥ तथाधातुर्विधातुश्चकुबेरस्ययमस्यच ॥ ११ ॥

हरेश्वकेद्वीपेशत्रुसमागमेइतिमेदिनी सुदर्शनंयानमित्यन्ये ॥ ३ ॥ तत्मंडलंसभूमिभागः ग्रहाणांमंडलमिववृत्तंशुशुभे ॥ ४ ॥ ५ ॥ शतसहस्राणांशतंलक्षशतंकोटिसंख्याःस्थूणाःएकाहिरण्मयीस्थूणाच
यदधारयत् ॥ ६ ॥ ७ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशादित्याःप्रजापतिश्चवषट्कारश्चेतिब्राह्मणम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

अलंबुषोग्रसेनानांतत्प्रभृतीनांगंधर्वाणाम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इतिवि०प०नै०भार०षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥५७॥ ॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥ हेम

अलंबुषोग्रसेनानांगंधर्वस्यचतुंबुरोः ॥ यथामानंयथोद्देशंविमानानिचकाशिरे ॥ १२ ॥ सर्वदेवनिकायाश्चसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ अर्जुनस्यकुरूणांचद्रष्टुंयुद्ध
मुपागताः ॥ १३ ॥ दिव्यानांसर्वमाल्यानांगंधःपुण्योथसर्वशः ॥ प्रससारवसंताग्रेवनानामिवभारत ॥ १४ ॥ तत्ररत्नानिदेवानांसमदृश्यंततिष्ठताम् ॥ आतपत्रा
णिवासांसिस्रजश्चव्यजनानिच ॥ १५ ॥ उपाशाम्यद्रजोभौमंसर्वंव्याप्तंमरीचिभिः ॥ दिव्यगंधानुपादायवायुर्योधानसेवत ॥ १६ ॥ प्रभासितमिवाकाशंचि
त्ररूपमलंकृतम् ॥ संपतद्भिःस्थितैश्चापिनानारत्नावभासितैः ॥ १७ ॥ विमानैर्विविधैश्चित्रैरुपानीतैःसुरोत्तमैः ॥ वज्रभृच्छुशुभेतत्रविमानस्थैःसुरैर्वृतः ॥
॥१८॥ बिभ्रन्मालांमहातेजाःपद्मोत्पलसमायुताम् ॥ विप्रेक्ष्यमाणोबहुभिर्नातृप्यत्सुमहाहवम् ॥ १९ ॥ ॥इतिश्रीम०विराटपर्वणिगोहरणप०देवागमनेष
ट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥५७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ दृष्ट्वाव्यूढान्यनीकानिकुरूणांकुरुनंदनः ॥ तत्रवैराटिमामंत्र्यपार्थोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ जांबूनद
मयींवेदींध्वजेयस्यप्रदृश्यते ॥ तस्यदक्षिणतोयाहिकृपःशारद्वतोयतः ॥ २ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धनंजयवचःश्रुत्वावैराटिस्त्वरितस्ततः ॥ हयान्रजतसं
काशान्हेमभांडानचोदयत् ॥ ३ ॥ आनुपूर्व्यात्तुतत्सर्वमास्थायजवमुत्तमम् ॥ प्राहिणोच्चंद्रसंकाशान्कुपितानिवतान्हयान् ॥ ४ ॥ सगत्वाकुरुसेनायाःसमीपं
हयकोविदः ॥ पुनरावर्तयामासतान्हयान्वातरंहसः ॥ ५ ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यमंडलंसव्यमेवच ॥ कुरून्संमोहयामासमत्स्योयानेनतत्त्ववित् ॥ ६ ॥ कृपस्यरथ
मास्थायवैराटिरकुतोभयः ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्त्यतस्थौतस्याग्रतोबली ॥ ७ ॥ ततोर्जुनःशंखवरंदेवदत्तंमहारवम् ॥ प्रदध्मौबलमास्थायनामविश्राव्यचात्मनः
॥८॥ तस्यशब्दोमहानासीद्धम्यमानस्यजिष्णुना ॥ तथावीर्यवतासंख्येपर्वतस्येवदीर्यतः ॥९॥ पूजयांचक्रिरेशंखंकुरवःसहसैनिकाः ॥ अर्जुनेनतथाध्मातःशत
धायन्नदीर्यत ॥१०॥ दिवमावृत्त्यशब्दस्तुनिवृत्तःशुश्रुवेपुनः ॥ सृष्टोमघवतावज्रःप्रपतन्निवपर्वते ॥११॥ एतस्मिन्नंतरेवीरोबलवीर्यसमन्वितः ॥ अर्जुनंप्रतिसं
रब्धःकृपःपरमदुर्जयः ॥ अमृष्यमाणस्तंशब्दंकृपःशारद्वतस्तदा ॥१२॥ अर्जुनंप्रतिसंरब्धोयुद्धार्थीसमहारथः ॥ महोदधिजमादायदध्मौवेगेनवीर्यवान् ॥ १३ ॥
सतुशब्देनलोकांस्त्रीनावृत्त्यरथिनांवरः ॥ धनुरादायसुमहज्ज्याशब्दमकरोत्तदा ॥ १४ ॥ तौरथौसूर्यसंकाशौयोत्स्यमानौमहाबलौ ॥ शारदाविवजीमूतौव्यरो
चेतांव्यवस्थितौ ॥ १५ ॥

भांडान्स्वर्णालंकारान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मत्स्यःउत्तरः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वज्रःअशनिः ॥ ११ ॥ १२ ॥ महोदधिजंशंखम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ रथौरथिनौ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कनकपर्वाग्रैःकनकलिप्तफलकैः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्थानंस्थैर्यसंज्ञामितियावत् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

ततःशारद्वतस्तूर्णंपार्थंदशभिराशुगैः॥ विव्याधपरवीरघ्नंनिशितैर्मर्मभेदिभिः॥१६॥पार्थोपिविश्रुतंलोकेगांडीवंपरमायुधम्॥ विकृष्यचिक्षेपबहून्नाराचान्म
र्मभेदिनः॥ १७॥ तानप्राप्तान्शितैर्बाणैर्नाराचान्रक्तभोजनान्॥ कृपश्चिच्छेदपार्थस्यशतशोथसहस्रशः ॥ १८ ॥ ततःपार्थस्तुसंक्रुद्धश्चित्रान्मार्गान्प्रदर्शय
न्॥ दिशःसंछादयन्बाणैःप्रदिशश्चमहारथः॥ एकच्छायमिवाकाशमकरोत्सर्वतःप्रभुः॥ १९॥ प्राच्छादयदमेयात्मापार्थःशरशतैःकृपम्॥ सशरैरर्दितःक्रुद्धः
शितैरग्निशिखोपमैः॥ २०॥ तूर्णंदशसहस्रेणपार्थमप्रतिमौजसम्॥ अर्दयित्वामहात्मानंननर्दसमरेकृपः॥२१॥ ततःकनकपर्वाग्रैर्वीरःसन्नतपर्वभिः॥ त्वरन्
गांडीवनिर्मुक्तैरर्जुनस्तस्यवाजिनः॥ २२॥ चतुर्भिश्चतुरस्तीक्ष्णैरविध्यत्परमेषुभिः॥ तेहयानिशितैर्बाणैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः॥ उत्पेतुःसहसासर्वेकृपःस्थानाद
थाच्यवत्॥ २३॥ च्युतंतुगौतमंस्थानात्समीक्ष्यकुरुनंदनः॥ नाविध्यत्परवीरघ्नोरक्षमाणोस्यगौरवम् ॥ २४॥ सतुलब्ध्वापुनःस्थानंगौतमःसव्यसाचिनम्॥
विव्याधदशभिर्बाणैस्त्वरितःकंकपत्रिभिः॥ २५॥ ततःपार्थोधनुस्तस्यभल्लेननिशितेनह॥ चिच्छेदैकेनभूयश्चहस्तावापमथाहरत्॥२६॥ अथास्यकवचंबाणै
र्निशितैर्मर्मभेदिभिः॥ व्यधमन्नचपार्थोस्यशरीरमवपीडयत् ॥ २७ ॥ तस्यनिर्मुच्यमानस्यकवचात्कायआबभौ॥ समयेमुच्यमानस्यसर्पस्येवतनुर्यथा॥
॥ २८॥ छिन्नेधनुषिपार्थेनसोन्यदादायकार्मुकम्॥ चकारगौतमःसज्यंतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ सतदप्यस्यकौंतेयश्चिच्छेदनतपर्वणा ॥ एवमन्यानिचा
पानिबहूनिकृतहस्तवत्॥ शारद्वतस्यचिच्छेदपांडवःपरवीरहा॥३०॥ सछिन्नधनुरादायरथशक्तिंप्रतापवान्॥ प्राहिणोत्पांडुपुत्रायप्रदीप्तामशनीमिव॥३१॥
तामर्जुनस्तदायांतींशक्तिंहेमविभूषिताम्॥ वियद्गतांमहोल्काभांचिच्छेददशभिःशरैः॥ ३२॥ सापतद्दशधाछिन्नाभूमौपार्थेनधीमता॥ ३३॥ युगपच्चैवभ
ल्लैस्तुततःसज्यधनुःकृपः॥ तमाशुनिशितैःपार्थंविभेददशभिःशरैः॥ ३४॥ ततःपार्थोमहातेजाविशिखानग्नितेजसः॥ चिक्षेपसमरेक्रुद्धस्त्रयोदशशिलाशितान्
॥ ३५॥ अथास्ययुगमेकेनचतुर्भिश्चतुरोहयान्॥ षष्ठेनचशिरःकायाच्छरेणरथसारथेः॥ ३६॥ त्रिभिस्त्रिवेणुंसमरेद्वाभ्यामक्षंमहारथः॥ द्वादशेनतुभल्लेनच
कर्तास्यध्वजंतदा॥ ३७॥ ततोवज्रनिकाशेनफाल्गुनःप्रहसन्निव ॥ त्रयोदशेनेंद्रसमःकृपंवक्षस्यविध्यत॥ ३८॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥
गदापाणिरवप्लुत्यतूर्णंचिक्षेपतांगदाम्॥ ३९॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

नुन्नादूरीकृता प्रतिमार्गंविपरीतमार्गंअगमत् परावृत्तेत्यर्थः॥४०॥४१॥असव्यंआवृत्यअपदक्षिणंकृत्वेत्यर्थः यमकंशत्रूणांनिरोधकंमंडलंकृत्वा यस्मिन्कृतेशत्रुरपमानितोलज्जितस्तिष्ठति ॥४२॥ अपज
कुर्नीतवंतः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भा०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृपइति ॥१॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रतिद्वंद्विनोर्द्रोणार्जुनयोर्वाजिनांमिश्र

साचमुक्तागदागुर्वीकृपेणसुपरिष्कृता॥ अर्जुनेनशरैर्नुन्नाप्रतिमार्गमथागमत्॥ ४०॥ तंतुयोधाःपरीप्संतःशारद्वतममर्षणम्॥ सर्वतःसमरेपार्थंशरवर्षैरवा
किरन्॥ ४१॥ ततोविराटस्यसुतोऽसव्यमावृत्यवाजिनः॥ यमकंमंडलंकृत्वातान्योधान्प्रत्यवारयत्॥ ४२॥ ततःकृपमुपादायविरथंतेनरर्षभाः॥ अपजह्रुर्म
हावेगाःकुंतीपुत्राद्धनंजयात्॥ ४३॥ ॥इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप०उ०कृपापयानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ कृपे
पनीतेद्रोणस्तुप्रगृह्यसशरंधनुः॥ अभ्यद्रवदनाधृष्यःशोणाश्वःश्वेतवाहनम्॥ १ ॥सतुरुक्मरथंदृष्ट्वागुरुमायांतमंतिकात्॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यम
ब्रवीत्॥ २॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥यत्रैषाकांचनीवेदीध्वजेयस्यप्रकाशते॥ उच्छ्रिताप्रवरेदंडेपताकाभिरलंकृता॥ अत्रमांवहभद्रंतेद्रोणानीकायसारथे॥
॥ ३॥ अश्वाःशोणाःप्रकाशंतेबृहंतश्चारुवाहिनः॥ स्निग्धविद्रुमसंकाशास्ताम्रास्याःप्रियदर्शनाः॥ युक्तारथवरेयस्यसर्वशिक्षाविशारदाः ॥ ४ ॥ दीर्घबाहुर्म
हातेजाबलरूपसमन्वितः॥ सर्वलोकेषुविक्रांतोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ ५॥ बुद्ध्यातुल्योह्युशनसाबृहस्पतिसमोनये॥ वेदास्तथैवचत्वारोब्रह्मचर्यंतथैवच॥
॥ ६॥ ससंहाराणिसर्वाणिदिव्यान्यस्त्राणिमारिष॥ धनुर्वेदश्चकार्त्स्न्येनयस्मिन्नित्यंप्रतिष्ठितः ॥ ७ ॥ क्षमादमश्चसत्यंचआनृशंस्यमथार्जवम्॥ एतेचान्येच
बहवोयस्मिन्नित्यंद्विजेगुणाः॥ ८॥ तेनाहंयोद्धुमिच्छामिमहाभागेनसंयुगे ॥ तस्मात्त्वंप्रापयाचार्यंक्षिप्रमुत्तरवाहय ॥ ९॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥अर्जु
नेनैवमुक्तस्तुवैराटिर्हेमभूषणान्॥ चोदयामासतानश्वान्भारद्वाजरथंप्रति॥ १० ॥तमापतंतंवेगेनपांडवंरथिनांवरम् ॥ द्रोणःप्रत्युद्ययौपार्थंमत्तोमत्तमिव
द्विपम्॥ ११ ॥ततःप्राध्मापयच्छंखंभेरीशतनिनादिनम्॥ प्रचुक्षुभेबलंसर्वमुद्धूतइवसागरः ॥ १२॥ अथशोणान्सदश्वांस्तान्हंसवर्णैर्मनोजवैः॥ मिश्रिता
न्समरेदृष्ट्वाव्यस्मयंतरणेनराः॥ १३॥ तौरथौवीरसंपन्नौदृष्ट्वासंग्राममूर्धनि॥ आचार्यशिष्यावजितौकृतविद्यौमनस्विनौ ॥ १४ ॥ समाश्लिष्टौतदान्योन्यं
द्रोणपार्थौमहाबलौ ॥दृष्ट्वाप्राकंपतमुहुर्भरतानांमहद्बलम् ॥ १५॥ हर्षयुक्तस्ततःपार्थःप्रहसन्निववीर्यवान्॥ रथंरथेनद्रोणस्यसमासाद्यमहारथः॥ १६॥

णेनातिसान्निध्याद्विस्मयोजातः ॥ १३ ॥ १४ ॥ यदातुतौसमौश्लिष्टौपरस्परंरथस्थावेवालिंगितवंतौतदाभरतानांबलंप्राकंपत द्रोणोऽर्जुनेनसख्यंगतोऽस्मानेवप्रहरिष्यतीतिशंकया ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥१७॥ प्रतिकर्मशत्रूणामपकारम् ॥१८॥१९॥ कृतहस्तवत्सुशिक्षितहस्तयुक्तंयथास्यात्तथाचिच्छेद ॥२०॥२१॥२२॥ सममविशेषेण ॥२३॥विदुषौविद्वांसौ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ शिलाधौतैर्द

अभिवाद्यमहाबाहुःसामपूर्वमिदंवचः॥ उवाचश्लक्ष्णयावाचाकौंतेयःपरवीरहा॥ १७॥ उषिताःस्मोवनेवासंप्रतिकर्मचिकीर्षवः ॥ कोपंनार्हसिनःकर्तुंसदा
समरदुर्जय॥ १८॥ अहंतुप्रहृतेपूर्वंप्रहरिष्यामितेनघ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिस्तद्भवान्कर्तुमर्हति॥ १९॥ ततोस्मैप्राहिणोद्द्रोणःशरानधिकविंशतिम्॥ अप्राप्तांश्चै
वतान्पार्थश्चिच्छेदकृतहस्तवत्॥ २०॥ ततःशरसहस्रेणरथंपार्थस्यवीर्यवान्॥ अवाकिरत्ततोद्रोणःशीघ्रमस्त्रंविदर्शयन्॥ २१॥ हयांश्चरजतप्रख्यान्कंकपत्रैः
शिलाशितैः॥ अवाकिरदमेयात्मापार्थंसंकोपयन्निव ॥ २२ ॥एवंप्रवृत्तेयुद्धंभारद्वाजकिरीटिनोः॥ समंविमुंचतोःसंख्येविशिखान्दीप्ततेजसः॥ २३॥ ता
वुभौख्यातकर्माणावुभौवायुसमौजवे॥ उभौदिव्यास्त्रविदुषावुभावुत्तमतेजसौ॥ क्षिपंतौशरजालानिमोहयामासतुर्नृपान्॥ २४॥ व्यस्मयंतततोयोधाये
तत्रासन्समागताः॥शरान्विसृजतोस्तूर्णंसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥ २५॥ द्रोणंहिसमरेकोन्योयोद्धुमर्हतिफाल्गुनात्॥ रौद्रःक्षत्रियधर्मोयंगुरुणायदयुध्यत॥
इत्यब्रुवञ्जनास्तत्रसंग्रामशिरसिस्थिताः॥ २६॥ वीरौतावभिसंरब्धौसंनिकृष्टौमहाभुजौ॥ छादयेतांशरव्रातैरन्योन्यमपराजितौ॥ २७॥ विस्फार्यसुमहच्चा
पंहेमपृष्ठंदुरासदम्॥भारद्वाजोथसंक्रुद्धःफाल्गुनंप्रत्यविध्यत॥२८॥ससायकमयैर्जालैरर्जुनस्यरथंप्रति॥भानुमद्भिःशिलाधौतैर्भानोराच्छादयत्प्रभाम्॥२९॥
पार्थंचसुमहाबाहुर्महावेगैर्महारथः॥ विव्याधनिशितैर्बाणैर्मेघोवृष्ट्येवपर्वतम्॥ ३०॥ तथैवदिव्यंगांडीवंधनुरादायपांडवः॥शत्रुघ्नंवेगवान्हृष्टोभारसाधन
मुत्तमम्॥३१॥ विससर्जशरांश्चित्रान्सुवर्णविकृतान्बहून्॥ नाशयन्शरवर्षाणिभारद्वाजस्यवीर्यवान्॥ तूर्णंचापविनिर्मुक्तैस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ३२॥ सर
थेनचरन्पार्थःप्रेक्षणीयोधनंजयः॥युगपद्दिक्षुसर्वासुसर्वतोस्त्राण्यदर्शयत्॥ ३३॥ एकच्छायमिवाकाशंबाणैश्चक्रेसमंततः॥ नादृश्यततदाद्रोणोनीहारेणेवसं
वृतः॥ ३४॥ तस्याभवत्तदारूपंसंवृतस्यशरोत्तमैः॥ जाज्वल्यमानस्यतदापर्वतस्येवसर्वतः ॥ ३५॥ दृष्ट्वातुपार्थस्यरणेशरैःस्वरथमावृतम्॥ सविस्फार्यधनुः
श्रेष्ठंमेघस्तनितनिःस्वनम्॥३६॥अग्निचक्रोपमंघोरंव्यकर्षत्परमायुधम्॥व्यशातयच्छरांस्तांस्तुद्रोणःसमितिशोभनः॥३७॥महानभूत्ततःशब्दोवंशानामिवद
ह्यताम्॥ ३८॥ जांबूनदमयैःपुंखैश्चित्रचापविनिर्गतैः॥ प्राच्छादयदमेयात्मादिशःसूर्यस्यचप्रभाम्॥ ३९॥ ततःकनकपुंखानांशराणांनतपर्वणाम्॥ वियच्च
राणांवियतिदृश्यंतेबहवोव्रजाः॥ ४०॥

षदितेजितैः ॥ २९ ॥ ३० ॥ भारसाधनंशत्रुमर्दनक्षमं अच्छेद्यमित्यर्थः ॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ विषाणाग्रैर्दंताग्रैः ॥ ४५ ॥ व्यवाहरतांव्यवहारंधर्मयुद्धंकृतवंतौ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ जिघांसताप्यर्जुनेनसहवात्सल्यात्स्वयमक्रीडत्नतुक्रूरोभूत् ॥ ४९ ॥ ५० ॥

द्रोणस्यपुंखसक्ताश्चप्रभवंतःशरासनात्॥ एकोदीर्घइवादृश्यदाकाशेसंहतःशरः॥४१॥ एवंतौस्वर्णविकृतान्विमुंचंतौमहाशरान्॥ आकाशंसंवृतंवीरावुल्का
भिरिवचक्रतुः ॥ ४२ ॥ शरास्तयोस्तुविबभुःकंकबर्हिणवाससः ॥ पंक्त्यःशरदिखस्थानांहंसानांचरतामिव ॥ ४३ ॥ युद्धंसमभवत्तत्रसुसंरब्धंमहात्मनोः ॥
द्रोणपांडवयोर्घोरंवृत्रवासवयोरिव॥४४॥ तौगजाविवचासाद्यविषाणाग्रैःपरस्परम्॥ शरैःपूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः॥४५॥ तौव्यवाहरतांयुद्धेसंर
ब्धौरणशोभिनौ॥ उदीरयंतौसमरेदिव्यान्यस्त्राणिभागशः ॥ ४६ ॥ अथत्वाचार्यमुख्येनशरान्सृष्टान्शिलाशितान् ॥ न्यवारयच्छितैर्बाणैरर्जुनोजयतांवरः
॥४७॥ दर्शयन्वीक्षमाणानामस्त्रमुग्रपराक्रमः॥ इषुभिस्तूर्णमाकाशंबहुभिश्चसमावृणोत्॥४८॥ जिघांसंतंनरव्याघ्रमर्जुनंतिग्मतेजसम्॥ आचार्यमुख्यःस
मरेद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ अर्जुनेनसहाक्रीडच्छरैःसन्नतपर्वभिः॥ ४९ ॥ दिव्यान्यस्त्राणिवर्षंतंतस्मिन्वैतुमुलेरणे ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यफाल्गुनंसमयोधयत् ॥
॥ ५० ॥ तयोरासीत्संप्रहारःक्रुद्धयोर्नरसिंहयोः॥ अमर्षिणोस्तदान्योन्यंदेवदानवयोरिव ॥ ५१ ॥ ऐंद्रंवायव्यमाग्नेयमस्त्रमस्त्रेणपांडवः ॥ द्रोणेनमुक्तमात्रंतुग्र
सतिस्मपुनःपुनः॥ ५२ ॥ एवंशूरौमहेष्वासौविसृजंतौशितान्शरान्॥ एकच्छायंचक्रतुस्तावाकाशंशरवृष्टिभिः॥ ५३ ॥ तत्रार्जुनेनमुक्तानांपततांवैशरीरिषु॥
पर्वतेष्विववज्राणांशराणांश्रूयतेस्वनः॥ ५४॥ ततोनागारथाश्चैववाजिनश्चविशांपते॥ शोणिताक्ताव्यदृश्यंतपुष्पिताइवकिंशुकाः॥५५॥ बाहुभिश्चसकेयूरै
र्विचित्रैश्चमहारथैः॥ सुवर्णचित्रैःकवचैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः॥ ५६ ॥ योधैश्चनिहतैस्तत्रपार्थबाणप्रपीडितैः ॥बलमासीत्समुद्भ्रांतंद्रोणार्जुनसमागमे ॥५७॥
विधुन्वानौतुतौतत्रधनुषीभारसाधने॥ आच्छादयेतामन्योन्यंततक्षतुरथेषुभिः ॥ ५८ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंभरतर्षभ ॥ द्रोणकौंतेययोस्तत्रबलिवासव
योरिव ॥५९॥ अथपूर्णायतोत्सृष्टैःशरैःसन्नतपर्वभिः॥व्यदारयेतामन्योन्यंप्राणद्यूतेप्रवर्तिते॥६०॥अथांतरिक्षेनादोभूद्द्रोणंतत्रप्रशंसताम्॥दुष्करंकृतवान्द्रो
णोयदर्जुनमयोधयत् ॥ ६१ ॥ प्रमाथिनंमहावीर्यंदृढमुष्टिंदुरासदम् ॥ जेतारंदेवदैत्यानांसर्वेषांचमहारथम् ॥ ६२ ॥ अविभ्रमंचशिक्षांचलाघवंदूरपाति
ताम्॥ पार्थस्यसमरेदृष्ट्वाद्रोणस्याभूच्चविस्मयः॥ ६३ ॥ अथगांडीवमुद्यम्यदिव्यंधनुरमर्षणः॥ विचकर्षरणेपार्थोबाहुभ्यांभरतर्षभ ॥ ६४ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ततक्षतुःक्षीणंचक्रतुः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

आयतिंसंततिम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अंतरमवकाशम् ॥ ७५ ॥ निकृत्तःप्रहृतः ॥ ७६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भा० भा० अष्टपंचाशत्तमोऽ

तस्यबाणमयंवर्षंशलभानामिवायतिम् ॥ दृष्ट्वातेविस्मिताःसर्वेसाधुसाध्वित्यपूजयन्॥६५॥नचबाणांतरेवायुरस्यशक्नोतिसर्पितुम् ॥अनिशंसंदधानस्यशरानुत्सृजतस्तथा ॥ ६६ ॥ ददर्शनांतरंकश्चित्पार्थस्याददतोपिच ॥६७॥ तथाशीघ्रास्त्रयुद्धेतुवर्तमानेसुदारुणे ॥ शीघ्रंशीघ्रतरंपार्थःशरानन्यानुदीरयत् ॥ ६८ ॥ ततःशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणाम्॥युगपत्प्रापतंस्तत्रद्रोणस्यरथमंतिकात् ॥६९॥कीर्यमाणेतदाद्रोणेशरैर्गांडीवधन्वना ॥ हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानांभरतर्षभ ॥७० ॥ पांडवस्यतुशीघ्रास्त्रंमघवाप्रत्यपूजयत् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयेचतत्रसमागताः ॥ ७१ ॥ ततोवृंदेनमहतारथानांरथयूथपः ॥ आचार्यपुत्रःसहसापांडवंपर्यवारयत् ॥ ७२ ॥ अश्वत्थामातुतत्कर्महृदयेनमहात्मनः ॥ पूजयामासपार्थस्यकोपंचास्याकरोद्भृशम् ॥७३ ॥ समन्युवशमापन्नःपार्थमभ्यद्रवद्रणे ॥ किरञ्छरसहस्राणिपर्जन्यइववृष्टिमान् ॥ ७४॥ आवृत्यतुमहाबाहुर्यतोद्रौणिस्ततोहयान् ॥ अंतरंप्रददौपार्थोद्रोणस्यव्यपसर्पितुम् ॥७५ ॥ सतुलब्ध्वांतरंतूर्णमपायाज्जवनैर्हयैः ॥ छिन्नवर्मध्वजःशूरोनिकृत्तःपरमेषुभिः ॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० द्रोणापयानेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोद्रौणिर्महाराजप्रययावर्जुनंरणे ॥ तंपार्थःप्रतिजग्राहवायुवेगमिवोद्धतम् ॥ शरजालेनमहतावर्षमाणमिवांबुदम् ॥ १ ॥ तयोर्देवासुरसमःसन्निपातोमहानभूत् ॥किरतोःशरजालानिवृत्रवासवयोरिव ॥ २ ॥ नस्मसूर्यस्तदाभातिनचवातिसमीरणः॥ शरजालावृतेव्योम्निच्छायाभूतेसमंततः ॥ ३ ॥ महांश्चटचटाशब्दोयोधयोर्हन्यमानयोः॥दह्यतामिववेणूनामासीत्परपुरंजय ॥ ४ ॥ हयानस्यार्जुनःसर्वान्कृतवानल्पजीवितान् ॥ तेराजन्नप्रजानंतदिशंकांचनमोहिताः ॥५॥ ततोद्रौणिर्महावीर्यःपार्थस्यविचरिष्यतः ॥ विवरंसूक्ष्ममालोक्यज्यांचिच्छेदक्षुरेणह ॥तदस्यापूजयन्देवाःकर्मदृष्ट्वातिमानुषम् ॥६॥ द्रोणोभीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चैवमहारथाः ॥ साधुसाध्वितिभाषंतोऽपूजयन्कर्मतस्यतत् ॥७॥ ततोद्रौणिर्धनुःश्रेष्ठमपकृष्यरथर्षभम् ॥ पुनरेवाहनत्पार्थंहृदयेकंकपत्रिभिः ॥ ८ ॥ ततःपार्थोमहाबाहुःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ योजयामासनवयामौर्व्यागांडीवमोजसा ॥ ९ ॥ ततोर्धचंद्रमावृत्यतेनपार्थःसमागमत् ॥ वारणेनेवमत्तेनमत्तोवारणयूथपः ॥ १० ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंपृथिव्यामेकवीरयोः ॥ रणमध्येद्वयोरेवंसुमहल्लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥

ध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ नप्रजानंत अडभावआर्षः नचज्ञातवंतः ॥ ५ ॥ विवरंरंध्रम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ अपकृष्यआकृष्य ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्धचंद्रंअर्धचंद्राकारं ललाटंआवृत्यप्रमृज्य स्वेदेनज्यांप्रमृज्येत्यर्थः तेनअश्वत्थाम्ना ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ चक्षुर्दधेधृतवान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कामयन्कामयमानः ॥ २१ ॥ ॥ इतिविराटप०नै०भा०भा०एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

तौवीरौददृशुःसर्वेकुरवोविस्मयान्विताः॥ युध्यमानौमहावीर्यौयूथपाविवसंगतौ ॥ १२ ॥ तौसमाजघ्नतुर्वीरावन्योन्यंपुरुषर्षभौ ॥ शरैराशीविषाकारैर्ज्वलद्भिरिवपन्नगैः॥ १३ ॥ अक्षय्याविषुधीदिव्यौपांडवस्यमहात्मनः॥ तेनपार्थोरणेशूरस्तस्थौगिरिरिवाचलः॥ १४ ॥ अश्वत्थाम्नःपुनर्बाणाःक्षिप्रमभ्यस्यतोरणे जग्मुःपरिक्षयंतूर्णमभूत्तेनाधिकोर्जुनः॥ १५ ॥ ततःकर्णोमहाचापंविकृष्याभ्यधिकंतथा॥ अवाक्षिपत्ततःशब्दोहाहाकारोमहानभूत् ॥ १६ ॥ ततश्चक्षुर्दधेपार्थोयत्रविस्फारयतेधनुः॥ददर्शतत्रराधेयंतस्यकोपोव्यवर्धत॥ १७॥ सरोषवशमापन्नःकर्णमेवजिघांसया॥ तमैक्षतविवृत्ताभ्यांनेत्राभ्यांकुरुपुंगवः॥ १८॥ तथातुविमुखेपार्थेद्रोणपुत्रस्यसायकात्॥ त्वरिताःपुरुषाराजन्नुपाजह्रुःसहस्रशः॥ १९॥ उत्सृज्यचमहाबाहुर्द्रोणपुत्रंधनंजयः॥ अभिदुद्रावसहसाकर्णमेवसपत्नजित्॥ २० ॥ तमभिद्रुत्यकौंतेयःक्रोधसंरक्तलोचनः॥ कामयन्द्वैरथंतेनयुद्धंवचनमब्रवीत्॥ २१॥ ॥ इतिश्रीम०विराटपर्वणिगोहरणप०उ०अर्जुनाश्वत्थामयुद्धेएकोनषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ ॥६०॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥कर्णयत्तेसभामध्येबहुवाचाविकत्थितम्॥नमेयुधिसमोस्तीतितदिदंसमुपस्थितम्॥१॥ सोद्यकर्णमयासार्धंव्यवहृत्यमहामृधे॥ज्ञास्यस्यबलमात्मानंनचान्यानवमन्यसे॥२॥अवोचःपरुषावाचोधर्ममुत्सृज्यकेवलम्॥इदंतुदुष्करंमन्येयदिदंतेचिकीर्षितम्॥३॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंमामनासाद्यकिंचन॥तदद्यकुरुराधेयकुरुमध्येमयासह॥४॥ यत्सभायांसपांचालींक्लिश्यमानांदुरात्मभिः॥दृष्टवानसितस्याद्यफलमाप्नुहिकेवलम्॥५॥ धर्मपाशनिबद्धेनयन्मयामर्षितंपुरा॥ तस्यराधेयकोपस्यविजयंपश्यमेमृधे॥६॥वनेद्वादशवर्षाणियानिसोढानिदुर्मते॥तस्याद्यप्रतिकोपस्यफलंप्राप्नुहिसंप्रति॥ ७॥ एहिकर्णमयासार्धंप्रतियुध्यस्वसंगरे॥ प्रेक्षकाःकुरवःसर्वेभवंतुतवसैनिकाः॥८॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥ब्रवीषिवाचायत्पार्थकर्मणातत्समाचर॥ अतिशेतेहितेवाक्यंकर्मैतत्प्रथितंभुवि॥ ९॥ यत्त्वयामर्षितंपूर्वंतदशक्तेनमर्षितम्॥ इतोगृह्णीमहेपार्थतवदृष्ट्वापराक्रमम्॥१०॥ धर्मपाशनिबद्धेनयत्त्वयामर्षितंपुरा॥ तथैवबद्धमात्मानमबद्धमिवमन्यसे॥११॥ यदितावद्वनेवासोयथोक्तश्चरितस्त्वया॥ तत्त्वंधर्मार्थवित्क्लिष्टःसमयायोद्धुमिच्छसि॥ १२॥ यदिशक्रःस्वयंपार्थयुध्यतेतवकारणात्॥ तथापिनव्यथाकाचिन्ममस्याद्विक्रमिष्यतः॥ १३॥

कर्णेति तेत्वया ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेतववाक्यंकर्तृकर्मअतिशेते अल्पंकर्म वाक्यंतुबहुलमित्यर्थः ॥ ९ ॥ इतःपरंतवपराक्रमंगृह्णीमहेअंगीकुर्महे ॥१०॥११॥१२॥१३॥

॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥अवलंबनंसूत्रंचिच्छेद ॥ २०॥ ततोनिषंगेमहातूणीरेपतितेसति उपासंगात्क्षुद्रतूणीरात्स्वदेहवाह्यात् ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७ ॥ ॥इतिविराटप०नैलकं०
अयंकौंतेयकामस्तेनचिरात्समुपस्थितः॥ योत्स्यसेहिमयासार्धमद्यद्रक्ष्यसिमेबलम् ॥ १४ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥इदानीमेवतावत्त्वमपयातोरणान्मम॥
तेनजीवसिराधेयनिहतस्त्वनुजस्तव ॥१५॥ भ्रातरंघातयित्वाकस्त्यक्त्वारणशिरश्चकः॥त्वदन्यःकःपुमान्सत्सुब्रूयादेवंव्यवस्थितः॥१६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
इतिकर्णंब्रुवन्नेवबीभत्सुरपराजितः॥ अभ्ययाद्विसृजन्बाणान्कायावरणभेदिनः॥ १७॥ प्रतिजग्राहतंकर्णःप्रीयमाणोमहारथः॥ महताशरवर्षेणवर्षमाण
मिवांबुदम्॥ १८॥ उत्पेतुःशरजालानिघोररूपाणिसर्वशः॥ अविध्यदश्वान्बाह्वोश्चहस्तावापंपृथक्पृथक् ॥ १९ ॥ सोमृष्यमाणःकर्णस्यनिषंगस्यावलंबन
म्॥ चिच्छेदनिशिताग्रेणशरेणनतपर्वणा॥२०॥ उपासंगादुपादायकर्णोबाणानथापरान्॥ विव्याधपांडवंहस्तेतस्यमुष्टिरशीर्यत॥ २१ ॥ ततःपार्थोमहाबा
हुःकर्णस्यधनुरच्छिनत्॥ सशक्तिंप्राहिणोत्तस्मैतांपार्थोव्यधमच्छरैः ॥ २२॥ ततोनुपेतुर्बहवोराधेयस्यपदानुगाः॥ तांश्चगांडीवनिर्मुक्तैःप्राहिणोद्यमसादन
म्॥ २३॥ ततोस्याश्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्बीभत्सुर्भारसाधनैः॥ आकर्णमुक्तैरभ्यघ्नंस्तेहताःप्रापतन्भुवि॥ २४ ॥ अथापरेणबाणेनज्वलितेनमहौजसा॥ विव्याध
कर्णंकौंतेयस्तीक्ष्णेनोरसिवीर्यवान्॥ २५॥ तस्यभित्वातनुत्राणंकायमभ्यगमच्छरः॥ ततःसतमसाविष्टोनस्मकिंचित्प्रजज्ञिवान्॥ २६॥ सगाढवेदनोहित्वा
रणंप्रायादुदङ्मुखः॥ ततोर्जुनउदक्रोशदुत्तरश्चमहारथः ॥ २७॥ ॥इतिश्रीम०विराटपर्वणि०गोहरणप०कर्णापयानेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥६१॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोवैकर्तनंजित्वापार्थोवैराटिमब्रवीत् ॥ एतन्मांप्रापयानीकंयत्रतालोहिरण्मयः॥ १ ॥ अत्रशांतनवोभीष्मोरथेस्माकंपितामहः॥
कांक्षमाणोमयायुद्धंतिष्ठत्यमरदर्शनः॥ २॥ अथसैन्यंमहद्दृष्ट्वारथनागहयाकुलम्॥ अब्रवीदुत्तरःपार्थमपविद्धःशरैर्भृशम् ॥ ३॥ नाहंशक्ष्यामिवीरेहनियंतुं
तेहयोत्तमान्॥ विषीदंतिममप्राणामनोविह्वलतीवमे ॥ ४॥ अस्त्राणामिहदिव्यानांप्रभावःसंप्रयुज्यताम् ॥त्वयाचकुरुभिश्चैवद्रवंतीवदिशोदश॥५॥ गंधे
नमूर्छितश्चाहंवसारुधिरमेदसाम्॥ द्वैधीभूतंमनोमेद्यतवचैवप्रपश्यतः॥६ ॥ अदृष्टपूर्वःशूराणांमयासंख्येसमागमः॥ गदापातेनमहताशंखानांनिःस्वनेनच
॥ ७॥ सिंहनादैश्चशूराणांगजानांबृंहितैस्तथा ॥ गांडीवशब्देनभृशमशनिप्रतिमेनच॥ श्रुतिःस्मृतिश्चमेवीरप्रनष्टामूढचेतसः॥८॥ अलातचक्रप्रतिमंमंडलं
सततंत्वया॥ व्याक्षिप्यमाणंसमरेगांडीवंचप्रकर्षता॥ दृष्टिःप्रचलितावीरहृदयंदीर्यतीवमे॥९॥
भारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥६१॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ नसंधानंनसंदधानं वर्णलोपआर्षः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ निशामयपश्य शतह्रदांविद्युतम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ शतंमार्गाइतिसर्वतोमार्गस्यानिरोधउ

वपुश्चोग्रंतवरणेक्रुद्धस्येवपिनाकिनः॥व्यायच्छतस्तवभुजंदृष्ट्वाभीर्मेभवत्यपि ॥ १० ॥ नाददानंनसंधानंनमुंचंतंशरोत्तमान् ॥ त्वामहंसंप्रपश्यामिपश्यन्न
पिनचेतनः॥ ११ ॥ अवसीदंतिमेप्राणाभूरियंचलतीवच॥नचप्रतोदंरश्मींश्चसंयंतुंशक्तिरस्तिमे॥ १२॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥माभैषीःस्त्वंभयात्मानंत्वया
पिनरपुंगव॥अत्यद्भुतानिकर्माणिकृतानिरणमूर्धनि॥ १३॥ राजपुत्रोसिभद्रंतेकुलेमत्स्यस्यविश्रुते॥जातस्त्वंशत्रुदमनेनावसीदितुमर्हसि॥ १४॥धृतिंकृ
त्वासुविपुलांराजपुत्ररथेमम॥युध्यमानस्यसमरेहयान्संयच्छशत्रुहन् ॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वामहाबाहुर्वैराटिंनरसत्तमः॥ अर्जुनोर
थिनांश्रेष्ठउत्तरंवाक्यमब्रवीत्॥ १६ ॥ सेनाग्रमाशुभीष्मस्यप्रापयस्वैतदेवमाम् ॥ आच्छेत्स्याम्यहमेतस्यधनुर्ज्यामपिचाहवे॥ १७॥ अस्यंतंदिव्यमस्त्रंमां
चित्रमद्यनिशामय॥शतह्रदामिवायांतींस्तनयित्नोरिवांबरे ॥ १८ ॥ सुवर्णपृष्ठंगांडीवंद्रक्ष्यंतिकुरवोमम॥दक्षिणेनाथवामेनकतरेणस्विदस्यति॥ १९॥इ
तिमांसंगताःसर्वेतर्कयिष्यंतिशत्रवः॥ शोणितोदांरथावर्तांनागनक्रांदुरत्ययाम्॥नदींप्रस्कंदयिष्यामिपरलोकप्रवाहिनीम्॥ २०॥पाणिपादशिरःपृष्ठबाहु
शाखानिरंतरम्॥वनंकुरूणांछेत्स्यामिशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २१ ॥ जयतःकौरवींसेनामेकस्यममधन्विनः॥शतंमार्गाभविष्यंतिपावकस्येवकानने॥ २२॥
मयाचक्रमिवाविद्धंसैन्यंद्रक्ष्यसिकेवलम्॥इष्वस्त्रेशिक्षितंचित्रमहंदर्शयितास्मिते॥२३॥ असंभ्रांतोरथेतिष्ठसमेषुविषमेषुच॥दिवमावृत्यतिष्ठंतंगिरिंभिंद्यां
स्वपत्रिभिः॥ २४॥ अहमिंद्रस्यवचनात्संग्रामेभ्यहनंपुरा॥पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच ॥ २५ ॥ अहमिंद्राद्दृढांमुष्टिंब्रह्मणःकृतहस्तताम्॥प्र
गाढेतुमुलंचित्रमितिविद्धिप्रजापतेः॥२६॥ अहंपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरवासिनाम्॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिरथिनामुग्रधन्विनाम्॥२७॥शीर्यमाणानिकूलानि
प्रवृद्धेनववारिणा॥मयाकुरूणांवृंदानिपात्यमानानिपश्यवै॥ २८॥ध्वजवृक्षंपत्तितृणंरथसिंहगणायुतम्॥वनमादीपयिष्यामिकुरूणामस्त्रतेजसा॥२९॥
तानहंरथनीडेभ्यःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ यत्तान्सर्वानतिबलान्योत्स्यमानानवस्थितान्॥एकःसंकालयिष्यामिवज्रपाणिरिवासुरान्॥ ३० ॥रौद्रंरुद्रादहंह्यस्त्रं
वारुणंवरुणादपि॥अस्त्रमाग्नेयमग्नेश्चवायव्यंमातरिश्वनः॥वज्रादीनितथास्त्राणिशक्रादहमवाप्तवान्॥३१॥ ॥५२॥

क्तः सर्वतोवाममबाणागमिष्यंतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ आविद्धंभ्राम्यमाणं शिक्षितंशिक्षाम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ प्रगाढेसंकटेचित्रंनानाविधंतुमुलंसंकटयुद्धं सर्वत्रवेद्मीतिशेषः ॥ २६ ॥ जित्वाजेतुंशक्तः ॥ २७ ॥ २८ ॥ रथसिंहगणैःआसमंतात्युतम् ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ व्यवागाहत्आलोडितवान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ उपावृत्यसंमुखीभूय विकृष्यछित्वा कलधौताग्रैःस्वर्णरंजितफलकैर्बाणैः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ एवंदुःशासनम् ॥ ४० ॥ ४१ ॥

धार्तराष्ट्रवनंघोरंनरसिंहाभिरक्षितम् ॥अहमुत्पाटयिष्यामिवैराटेव्येतुतेभयम् ॥३२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमाश्वासितस्तेनवैराटिःसव्यसाचिना॥व्य
वागाहद्रथानीकंभीमंभीष्माभिरक्षितम् ॥ ३३ ॥ तमायांतंमहाबाहुंजिगीषंतंरणेकुरून् ॥ अभ्यवारयदव्यग्रःक्रूरकर्मापगासुतः ॥ ३४॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्य
ध्वजंमूलादपातयत् ॥ विकृष्यकलधौताग्रैःसविद्धःप्रापतद्भुवि ॥३५॥ तंचित्रमाल्याभरणाःकृतविद्यामनस्विनः॥ आगच्छन्भीमधन्वानंचत्वारश्चमहाबलाः
॥३६॥ दुःशासनोविकर्णश्चदुःसहोथविविंशतिः॥ आगत्यभीमधन्वानंबीभत्सुंपर्यवारयन् ॥ ३७॥ दुःशासनस्तुभल्लेनविद्धावैराटिमुत्तरम् ॥ द्वितीयेनार्जुनं
वीरःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥३८॥ तस्यजिष्णुरुपावृत्यपृथुधारेणकार्मुकम् ॥चकर्तगार्ध्रपत्रेणजातरूपपरिष्कृतम् ॥ ३९ ॥ अथैनंपंचभिःपश्चात्प्रत्यविध्यत्स्तनां
तरे ॥ सोपयातोरणंहित्वापार्थबाणप्रपीडितः ॥४०॥तंविकर्णःशरैस्तीक्ष्णैर्गृध्रपत्रैरजिह्मगैः ॥विव्याधपरवीरघ्नमर्जुनंधृतराष्ट्रजः॥ ४१ ॥ ततस्तमपिकौंतेयःश
रेणानतपर्वणा ॥ ललाटेभ्यहनत्तूर्णंसविद्धःप्रापतद्रथात् ॥ ४२ ॥ ततःपार्थमभिद्रुत्यदुःसहःसविविंशतिः ॥ अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैःपरीप्सुर्भ्रातरंरणे ॥ ४३ ॥
तावुभौगार्ध्रपत्राभ्यांनिशिताभ्यांधनंजयः ॥ विद्धायुगपदव्यग्रस्तयोर्वाहानसूदयत् ॥४४ ॥ तौहताश्वौविभिन्नांगौधृतराष्ट्रात्मजावुभौ॥ अभिपत्यरथैरन्यैर
पनीतौपदानुगैः॥ ४५ ॥ सर्वादिशश्चाभ्यपतद्बीभत्सुरपराजितः॥ किरीटमालीकौंतेयोलब्धलक्षोमहाबलः॥ ४६ ॥ ॥इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जु
नदुःशासनादियुद्धेएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१ ॥ ॥६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथसंगम्यसर्वेतेकौरवाणांमहारथाः॥ अर्जुनंसहितायत्ताःप्रत्ययुध्यंतभार
त ॥ १ ॥ससायकमयैर्जालैःसर्वतस्तान्महारथान् ॥ प्राच्छादयदमेयात्मानीहारेणेवपर्वतान् ॥ २ ॥ नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः ॥ भेरीशंखनिना
दैश्चसशब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥ ३ ॥ नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच ॥ पार्थस्यशरजालानिविनिष्पेतुःसहस्रशः ॥ ४ ॥ त्वरमाणःशरानस्यन्पांडवःप्रब
भौरणे ॥ मध्यंदिनगतोर्चिष्मान्शरदीवदिवाकरः॥ ५॥ उपप्लवंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौचैवपदातयः ॥ ६ ॥ शरैःसंछिद्य
मानानांकवचानांमहात्मनाम् ॥ ताम्रराजतलौहानांप्रादुरासीन्महास्वनः॥ ७॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ लब्धलक्षःअप्रच्युत
लक्षः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥॥६॥ ॥ अथेति ॥१॥ नीहारेणधूमोष्मणा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपप्लवंतिइतस्ततोधावंति ॥ ६ ॥७ ॥

आयोधनंरणभूः गतचेतसांमूढानां आत्तजीवितैर्मृतैःशरीरैः ॥ ८ ॥ रथोपस्थेभ्योऽभितःपतितैः ॥ ९ ॥ १० ॥ धारीणिशिरांसिस्रजश्चपतितानिदृश्यंते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्रीणिचदशचेतित्रिदशानि

छन्नमायोधनंसर्वंशरीरैर्गतचेतसाम्॥ गजाश्वसादिनांतत्रशितबाणात्तजीवितैः॥८॥ रथोपस्थाभिपतितैरास्तृतामानवैर्मही॥ प्रनृत्यतीवसंग्रामेचापहस्तो
धनंजयः॥ ९॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥ त्रस्तानिसर्वसैन्यानिव्यपागच्छन्महाहवात्॥ १०॥ कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपस्रजस्तथा॥
पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिरणमूर्धनि॥ ११॥ विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः॥ सहस्ताभरणैश्चान्यैःप्रच्छन्नाभातिमेदिनी॥ १२॥ शिरसांपात्य
मानानामंतरानिशितैःशरैः॥ अश्मवृष्टिरिवाकाशादभवद्भरतर्षभ॥ १३॥ दर्शयित्वातथात्मानंरौद्रंरुद्रपराक्रमः॥ अवरुद्धोचरत्पार्थोवर्षाणित्रिदशानि
च॥ क्रोधाग्निमुत्सृजन्वीरोधार्तराष्ट्रेषुपांडवः॥ १४॥ तस्यतद्दहतःसैन्यंदृष्ट्वाचैवपराक्रमम्॥ सर्वेशांतिपरायोधाधार्तराष्ट्रस्यपश्यतः॥ १५॥ वित्रासयित्वात
त्सैन्यंद्रावयित्वामहारथान्॥ अर्जुनोजयतांश्रेष्ठःपर्यवर्ततभारत॥ १६॥ प्रावर्तयन्नदींघोरांशोणितोदांतरंगिणीम्॥ अस्थिशैवालसंबाधांयुगांतेकालनि
र्मिताम्॥ १७॥ शरचापप्लवांघोरांकेशशैवलशाद्वलाम्॥ तनुत्रोष्णीषसंबाधांनागकूर्ममहाद्विपाम्॥ १८॥ मेदोवसासृक्प्रवहांमहाभयविवर्धिनीम्॥ रौ
द्ररूपांमहाभीमांश्वापदैरभिनादिताम्॥ १९॥ तीक्ष्णशस्त्रमहाग्राहांक्रव्यादगणसेविताम्॥ मुक्ताहारोर्मिकलिलांचित्रालंकारबुद्बुदाम्॥ २०॥ शरसंघमहा
वर्तांनागनक्रांदुरत्ययाम्॥ महारथमहाद्वीपांशंखदुंदुभिनिःस्वनाम्॥ चकारचतदापार्थोनदींदुस्तरशोणिताम्॥ २१॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुं
चतः॥ विकर्षतश्चगांडीवंनकश्चिद्ददृशेजनः॥ २२॥ ॥इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० अर्जुनसंकुलयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२॥ ॥ ६३॥ ॥वैशंपाय
नउवाच॥ ॥ततोदुर्योधनःकर्णोदुःशासनविविंशती॥ द्रोणश्चसहपुत्रेणकृपश्चापिमहारथः॥ १॥ पुनर्ययुश्चसंरब्धाधनंजयजिघांसवः॥ विस्फारयंतश्चा
पानिबलवंतिदृढानिच॥ २॥ तान्विकीर्णपताकेनरथेनादित्यवर्चसा॥ प्रत्युद्ययौमहाराजसमंताद्वानरध्वजः॥ ३॥ ततःकृपश्चकर्णश्चद्रोणश्चरथिनांवरः॥
तंमहास्त्रैर्महावीर्यंपरिवार्यधनंजयम्॥ ४॥ शरौघान्सम्यगस्यंतोजीमूताइववार्षिकाः॥ ववर्षुःशरवर्षाणिपातयंतोधनंजयम्॥ ५॥

वर्षाणिअवरुद्धःपार्थस्तदानींस्वेच्छयाऽचरदित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ नागाहस्तिनएवकूर्माःमहाद्विपाजलगजाश्चयस्यांताम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिविराटप०
नै० भा० द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥६३॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ विकीर्णाविस्तारितापताकाध्वजांचलोयस्यतेन ॥ ३ ॥ ४ ॥ पातयंतःपीडयंतः ॥ ५ ॥

पर्यवस्थाप्यस्तब्धीकृत्यइषुभिःपूरयामासुःआवृतवंतः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ स्वचित्तानिअयमहमितिनज्ञातवंतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ ॥इतिविराटप०नै०भा०त्रिषष्टितमोऽध्या

इषुभिर्बहुभिस्तूर्णंसमरेलोमवाहिभिः॥ अदूरात्पर्यवस्थाप्यपूरयामासुराहताः॥६॥ तथातैरवकीर्णस्यदिव्यैरस्त्रैःसमंततः॥ नतस्यद्व्यंगुलमपिविवृतंसंप्रदृश्यते॥ ७॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्दिव्यमैंद्रंमहारथः॥ अस्त्रमादित्यसंकाशंगांडीवेसमयोजयत्॥ ८॥ शररश्मिरिवादित्यःप्रतस्थेसमरेबली ॥ किरीटमालीकौंतेयःसर्वान्प्राच्छादयत्कुरून्॥ ९॥ यथाबलाहकेविद्युत्पावकोवाशिलोच्चये॥ तथागांडीवमभवदिंद्रायुधमिवानतम्॥ १० ॥ यथावर्षतिपर्जन्येविद्युद्विभ्राजतेदिवि॥ द्योतयंतीदिशःसर्वाःपृथिवींचसमंततः॥ ११ ॥ तथादशदिशःसर्वाःपतद्गांडीवमावृणोत्॥ नागाश्वरथिनःसर्वेमुमुहुस्तत्रभारत॥ १२॥ सर्वेशांतिपरायोधाःस्वचित्तानिनलेभिरे॥ संग्रामेविमुखाःसर्वेयोधास्तेहतचेतसः ॥ १३ ॥ एवंसर्वाणिसैन्यानिभग्नानिभरतर्षभ ॥ व्यद्रवंतदिशःसर्वानिराशानिस्वजीविते ॥ १४॥ ॥ इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप०अर्जुनसंकुलयुद्धेत्रिषष्टितमोऽध्यायः॥६३॥ ॥६४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःशांतनवोभीष्मोभारतानांपितामहः॥ वध्यमानेषुयोधेषुधनंजयमुपाद्रवत्॥ १॥ प्रगृह्यकार्मुकश्रेष्ठंजातरूपपरिष्कृतम्॥ शरानादायतीक्ष्णाग्रान्मर्मभेदान्प्रमाथिनः॥ २॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि॥ शुशुभेसनरव्याघ्रोगिरिःसूर्योदयेयथा॥ ३ ॥ प्रध्मायशंखंगांगेयोधार्तराष्ट्रान्प्रहर्षयन्॥ प्रदक्षिणमुपावृत्यबीभत्सुंसमवारयत्॥ ४॥ तमुदीक्ष्यसमायांतंकौंतेयःपरवीरहा ॥ प्रत्यगृह्णात्प्रहृष्टात्माधाराधरमिवाचलः॥ ५॥ ततोभीष्मःशरानष्टौध्वजेपार्थस्यवीर्यवान्॥ समार्पयन्महावेगान्श्वसमानानिवोरगान्॥ ६॥ तेध्वजंपांडुपुत्रस्यसमासाद्यपतत्रिणः॥ ज्वलंतंकपिमाजघ्नुर्ध्वजाग्रनिलयांश्चतान्॥ ७॥ ततोभल्लेनमहतापृथुधारेणपांडवः॥ छत्रंचिच्छेदभीष्मस्यतूर्णंतदपतद्भुवि॥ ८॥ ध्वजंचैवास्यकौंतेयःशरैरभ्यहनद्भृशम्॥ शीघ्रकृद्रथवाहांश्चतथोभौपार्ष्णिसारथी॥ ९ ॥ अमृष्यमाणस्तद्भीष्मोजानन्नपिसपांडवम्॥ दिव्येनास्त्रेणमहताधनंजयमवाकिरत्॥ १०॥ तथैवपांडवोभीष्मेदिव्यमस्त्रमुदीरयन्॥ प्रत्यगृह्णादमेयात्मामहामेघमिवाचलः॥ ११॥ तयोस्तदभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम्॥ भीष्मेणसहपार्थेनबलिवासवयोरिव॥ १२॥ प्रैक्षंतकुरवःसर्वेयोधाश्चसहसैनिकाः॥ भल्लैर्भल्लाःसमागम्यभीष्मपांडवयोर्युधि॥ अंतरिक्षेव्यराजंतखद्योताःप्रावृषीवहि॥ १३ ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसव्यदक्षिणमस्यतः॥ गांडीवमभवद्राजन्पार्थस्यसृजतःशरान्॥ १४ ॥

यः ॥ ६३ ॥ ॥६४॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अग्निचक्रंअलातचक्रं आविद्धंभ्राम्यमाणम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥२५॥ २६॥ उपावृत्यसमीपमेत्य॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥अस्त्रंबाणानांक्षेपणंकर्म ॥३८॥

ततःसंछादयामासभीष्मंशरशतैःशितैः॥ पर्वतंवारिधाराभिश्छादयन्निवतोयदः॥१५॥ तांसवेलामिवोद्धूतांशरवृष्टिंसमुत्थिताम्॥ व्यधमत्सायकैर्भीष्मःपां
डवंसमवारयत्॥ १६ ॥ ततस्तानिनिकृत्तानिशरजालानिभागशः॥ समरेचव्यशीर्यंतफाल्गुनस्यरथंप्रति॥ १७॥ ततःकनकपुंखानांशरवृष्टिंसमुत्थिताम्॥
पांडवस्यरथात्तूर्णंशलभानामिवायतिम्॥ व्यधमत्तांपुनस्तस्यभीष्मःशरशतैःशितैः॥ १८॥ ततस्तेकुरवःसर्वेसाधुसाध्वितिचाब्रुवन्॥ दुष्करंकृतवान्भीष्मो
यदर्जुनमयोधयत्॥ १९॥ बलवांस्तरुणोदक्षःक्षिप्रकारीधनंजयः॥ कोन्यःसमर्थःपार्थस्यवेगंधारयितुंरणे॥२०॥ ऋतेशांतनवाद्भीष्मात्कृष्णाद्वादेवकीसुता
त्॥ आचार्यप्रवराद्वापिभारद्वाजान्महाबलात्॥ २१॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यक्रीडंतौभरतर्षभौ॥ चक्षूंषिसर्वभूतानांमोहयंतौमहाबलौ॥२२॥ प्राजापत्यंतथैवैं
द्रमाग्नेयंरौद्रदारुणम्॥ कौबेरंवारुणंचैवयाम्यंवायव्यमेवच॥ प्रयुंजानौमहात्मानौसमरेतौविचेरतुः॥ २३॥ विस्मितान्यथभूतानितौदृष्ट्वासंयुगेतदा॥सा
धुपार्थमहाबाहोसाधुभीष्मेतिचाब्रुवन्॥ २४॥ नायंयुक्तोमनुष्येषुयोयंसंदृश्यतेमहान्॥ महास्त्राणांसंप्रयोगःसमरेभीष्मपार्थयोः॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवा
च॥ एवंसर्वास्त्रविदुषोरस्त्रयुद्धमवर्तत॥ अस्त्रयुद्धेतुनिर्वृत्तेशरयुद्धमवर्तत॥ २६॥ अथजिष्णुरुपावृत्यक्षुरधारेणकार्मुकम्॥ चकर्तभीष्मस्यतदाजातरूपपरि
ष्कृतम्॥ २७॥ निमेषांतरमात्रेणभीष्मोन्यत्कार्मुकंरणे॥ समादायमहाबाहुःसज्यंचक्रेमहारथः॥शरांश्चसुबहून्क्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये॥ २८॥ अर्जुनोपि
शरांस्तीक्ष्णान्भीष्मायनिशितान्बहून्॥ चिक्षेपसुमहातेजास्तथाभीष्मश्चपांडवे॥ २९॥ तयोर्दिव्यास्त्रविदुषोरस्यतोर्निशितान्शरान्॥ नविशेषस्तदाराजन्
लक्ष्यतेस्ममहात्मनोः॥ ३०॥ अथावृणोद्दशदिशःशरैरतिरथस्तदा॥ किरीटमालीकौंतेयःशूरःशांतनवस्तथा॥ ३१॥ अतीवपांडवोभीष्मंभीष्मश्चातीवपांडव
म्॥ बभूवतस्मिन्संग्रामेराजन्लोकेनदद्भुतम्॥ ३२॥ पांडवेनहताःशूराभीष्मस्यरथरक्षिणः॥शेरतेस्मतदाराजन्कौंतेयस्याभितोरथम्॥ ३३॥ ततोगांडीव
निर्मुक्तानिरमित्रंचिकीर्षवः॥ आगच्छन्पुंखसंश्लिष्टाःश्वेतवाहनपत्रिणः॥३४॥ निष्पतंतोरथात्तस्यधौताहैरण्यवाससः॥ आकाशेसमदृश्यंतहंसानामिवपं
क्तयः॥ ३५॥ तस्यतद्दिव्यमस्त्रंहिविगाढंचित्रमस्यतः॥ प्रेक्षंतेस्मांतरिक्षस्थाःसर्वेदेवाःसवासवाः॥ ३६॥ तंदृष्ट्वापरमप्रीतोगंधर्वश्चित्रमद्भुतम्॥ शशंसदेवरा
जायचित्रसेनःप्रतापवान्॥ ३७॥ पश्येमान्पार्थनिर्मुक्तान्संसक्तानिवगच्छतः॥ चित्ररूपमिदंजिष्णोर्दिव्यमस्त्रमुदीर्यतः॥ ३८॥

॥ ३९ ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥कूबरंरथयुगंधरम्॥४८॥अपोवाहअपसारयामास ॥ ४९ ॥ इतिविरा०नैल०भारतभा०चतुःषष्टितमोऽध्यायः॥६४॥ ॥छ॥ धृतराष्ट्रपुत्रोदुर्योधनः उ

नेदंमनुष्याःसंदध्युर्नहीदंतेषुविद्यते॥ पौराणानांमहास्त्राणांविचित्रोयंसमागमः॥३९॥ आददानस्यहिशरान्संधायचविमुंचतः॥ विकर्षतश्चगांडीवंनांतरंस
मदृश्यत॥४०॥ मध्यंदिनगतंसूर्यंप्रतपंतमिवांबरे॥ नाशक्नुवंतसैन्यानिपांडवंप्रतिवीक्षितुम्॥ ४१ ॥ तथैवभीष्मंगांगेयंद्रष्टुंनोत्सहतेजनः॥ ४२॥ उभौविश्रुत
कर्माणावुभौतीव्रपराक्रमौ॥ उभौसदृशकर्माणावुभौयुधिसुदुर्जयौ॥ ४३॥ इत्युक्तोदेवराजस्तुपार्थभीष्मसमागमम्॥ पूजयामासदिव्येनपुष्पवर्षेणभारत
॥ ४४ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोवामंपार्श्वमताडयत्॥ पश्यतःप्रतिसंधायविध्यतःसव्यसाचिनः॥४५॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुःपृथुधारेणकार्मुकम्॥ चिच्छेदगार्ध्रप
त्रेणभीष्मस्यादित्यतेजसः॥ ४६ ॥ अथैनंदशभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे॥ यतमानंपराक्रांतंकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ ४७॥ सपीडितोमहाबाहुर्गृहीत्वारथकूब
रम्॥गांगेयोयुद्धदुर्धर्षस्तस्थौदीर्घमिवांतरम्॥४८॥तंविसंज्ञमपोवाहसंयंतारथवाजिनाम्॥उपदेशमनुस्मृत्यरक्षमाणोमहारथम्॥४९॥ ॥इतिश्रीमहाभा०
विराटप०गोहरणप०भीष्मापयानेचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥६४॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥भीष्मेतुसंग्रामशिरोविहायपलायमानेधृतराष्ट्रपुत्रः॥ उत्सृ
ज्यकेतुंविनदन्महात्माधनुर्विगृह्यार्जुनमाससाद॥१॥ सभीमधन्वानमुदग्रवीर्यंधनंजयंशत्रुगणेचरंतम्॥ आकर्णपूर्णायतचोदितेनविव्याधभल्लेनललाटम
ध्ये॥२॥ सतेनबाणेनसमर्पितेनजांबूनदाग्रेणसुसंहितेन॥ रराजराजन्महनीयकर्मायथैकपर्वारुचिरैकशृंगः॥३॥ अथास्यबाणेनविदारितस्यप्रादुर्बभूवास्
गजस्रमुष्णम्॥सतस्यजांबूनदपुंखचित्रोभित्वाललाटंसुविराजतेस्म॥४॥ दुर्योधनश्चापितमुग्रतेजाःपार्थश्चदुर्योधनमेकवीरः॥ अन्योन्यमाजौपुरुषप्रवीरौ
समौसमाजग्मतुराजमीढौ॥ ५॥ ततःप्रभिन्नेनमहागजेनमहीधराभेनपुनर्विकर्णः॥ रथैश्चतुर्भिर्गजपादरक्षैःकुंतीसुतंजिष्णुमथाभ्यधावत्॥६॥ तमापतंतं
त्वरितंगजेंद्रंधनंजयःकुंभविभागमध्ये॥ आकर्णपूर्णेनमहायसेनबाणेनविव्याधमहाजवेन॥ ७॥ पार्थेनसृष्टःसतुगार्ध्रपत्रआपुंखदेशात्प्रविवेशनागम्॥वि
दार्यशैलप्रवरंप्रकाशंयथाशनिःपर्वतमिंद्रसृष्टः॥ ८॥ शरप्रतप्तःसतुनागराजःप्रवेपितांगोव्यथितांतरात्मा॥ संसीदमानोनिपपातमह्यांवज्राहतंशृंगमिवाच
लस्य॥ ९॥ निपातितेदंतिवरेपृथिव्यांत्रासाद्विकर्णःसहसावतीर्य॥ तूर्णंपदान्यष्टशतानिगत्वाविविंशतेःस्यंदनमारुरोह॥ १०॥

त्सृज्यउन्मुच्य केतुंपताकाम्॥ १॥२॥एकशृंगःपर्वतोयथाएकेनपर्ववतादीर्घवंशेनएकःपर्वायस्मिन्निितिसमासः मतुब्लोपआर्षः॥ ३॥ असृक्रक्तम्॥४॥५॥६॥७॥महायसेनमहाफलकेन॥ ८॥ ९॥१०॥

॥ ११ ॥ अपजग्मुःपलायनंकृतवंतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अभिषंगात्पराभवात्द्रवंतंआलक्ष्यप्रास्फोटयत्आस्फोटंबाहुशब्दंकृतवान् ॥१४॥ तूर्याणिजयवाद्यानि तथैवेत्यादिउत्तरान्वयि ॥ १५ ॥ तृतीयः

निहत्यनागंतुशरेणतेनवज्रोपमेनाद्रिवरांबुदाभम् ॥तथाविधेनैवशरेणपार्थोदुर्योधनंवक्षसिनिर्बिभेद ॥११॥ततोगजेराजनिचैवभिन्नेभग्नेविकर्णेचसपाद
रक्षे ॥ गांडीवमुक्तैर्विशिखैःप्रणुन्नास्तेयोधमुख्याःसहसाऽपजग्मुः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वैवपार्थेनहतंचनागंयोधांश्चसर्वान्द्रवतोनिशम्य ॥ रथंसमावृत्यकुरुप्रवीरोर
णात्प्रदुद्रावयतोनपार्थः ॥१३॥ तंभीमरूपंत्वरितंद्रवंतंदुर्योधनंशत्रुसहोभिषंगात् ॥ प्रास्फोटयद्योद्धुमनाःकिरीटीबाणेनविद्धंरुधिरंवमंतम् ॥१४॥ ॥अर्जुन
उवाच ॥ ॥विहायकीर्तिंविपुलंयशश्चयुद्धात्परावृत्यपलायसेकिम् ॥ नतेऽद्यतूर्याणिसमाहतानितथैवराज्यादवरोपितस्य ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरस्यास्मिनिदेशका
रीपार्थस्तृतीयोयुधिसंस्थितोस्मि ॥ तदर्थमावृत्यमुखंप्रयच्छनरेंद्रवृत्तंस्मरधार्तराष्ट्र ॥ १६ ॥ मोघंतवेदंभुविनामधेयंदुर्योधनेतीहकृतंपुरस्तात् ॥ नहीहदुर्योध
नतातवास्तिपलायमानस्यरणंविहाय ॥१७॥नतेपुरस्तादथपृष्ठतोवापश्यामिदुर्योधनरक्षितारम् ॥अपेहियुद्धात्पुरुषप्रवीरप्राणान्प्रियान्पांडवतोद्यरक्ष ॥१८॥
इतिश्रीम०विराटप०गोहरणप०दुर्योधनापयानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥ ॥६६॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥आहूयमानश्चसतेनसंख्येमहात्मनावैधृतराष्ट्र
पुत्रः ॥ निवर्तितस्तस्यगिरांकुशेनमहागजोमत्तइवांकुशेन ॥ १ ॥ सोमृष्यमाणोवचसाभिमृष्टोमहारथेनातिरथस्तरस्वी ॥ पर्याववर्ताथरथेनवीरोभोगीयथा
पादतलाभिमृष्टः ॥२॥ तंप्रेक्ष्यकर्णःपरिवर्तमानंनिवर्त्यसंस्तभ्यचविद्धगात्रम् ॥ दुर्योधनस्योत्तरतोभ्यगच्छत्पार्थंनृवीरोयुधिहेममाली ॥ ३ ॥ भीष्मस्ततःशांत
नवोविवृत्यहिरण्यकक्षस्त्वरयाभिषंगी ॥ दुर्योधनंपश्चिमतोभ्यरक्षत्पार्थान्महाबाहुरधिज्यधन्वा ॥ ४ ॥ द्रोणःकृपश्चैवविविंशतिश्चदुःशासनश्चैवविवृत्यशी
घ्रम् ॥सर्वेपुरस्ताद्विततोरुचापादुर्योधनार्थंत्वरिताभ्युपेयुः ॥५॥ सतान्यनीकानिनिवर्तमानान्यालोक्यपूर्णौघनिभानिपार्थः ॥ हंसोयथामेघमिवापतंतंधनंज
यःप्रत्यतपत्तरस्वी ॥ ६ ॥ तेसर्वतःसंपरिवार्यपार्थमस्त्राणिदिव्यानिसमाददानाः ॥ ववर्षुरभ्येत्यशरैःसमंतान्मेघायथाभूधरमंबुवर्गैः ॥ ७ ॥ ततोस्त्रमस्त्रेणनिवा
र्यतेषांगांडीवधन्वाकुरुपुंगवानाम् ॥संमोहनंशत्रुसहोऽन्यदस्त्रंप्रादुश्चकारैंद्रिरपारणीयम् ॥ ८ ॥ ततोदिशश्चानुदिशोविवृत्यशरैःसुधारैर्निशितैःसुपत्रैः ॥गांडी
वघोषेणमनांसितेषांमहाबलःप्रव्यथयांचकार ॥ ९ ॥

पार्थःपृथासुतोऽर्जुनोस्मि वृत्तंद्यूतादिष्वधर्मम् ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ ॥ इतिविराटप०नैल०भारतभा०पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥६६॥ ॥ आहूयेति ॥ १ ॥ पर्याववर्तपरावृत्तवान् ॥ २ ॥
नृवीरोदुर्योधनः ॥ ३ ॥ अभिषंगीशत्रुपराजयसमर्थः ॥ ४ ॥ त्वरिताःअभ्युपेयुः संधिरार्षः ॥ ५ ॥ हंसःसूर्यः प्रत्यतपत्प्रतितापितवान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विवृत्यव्याप्य ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ शांतिपराःउपरतचित्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अमूढसंज्ञैर्भीष्मादिभिःसव्यतःकृतैरुपलक्षितेनभवतायातव्यंगंतव्यम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अयमर्जुनोभवतोविसंज्ञा
नृयुष्मान् यथानमुच्येत्नमोचनंस्यात्तथाप्रमथ्नीतउपमृद्यात् नतुमृदितवानितिभावः ॥ २० ॥ शांतिनष्टचित्ततां नृशंसंकर्तुंसंमूढान्मारयितुं नअलंनयोग्यः तत्रहेतुः नपापेस्यमनोस्तियतोविशिष्टंश्रेष्ठं

ततःपुनर्भीमरवंप्रगृह्यदोर्भ्यांमहाशंखमुदारघोषम् ॥ व्यनादयत्सप्रदिशोदिशःखंभुवंचपार्थोद्विषतांनिहंता ॥ १० ॥ तेशंखनादेनकुरुप्रवीराःसंमोहिताःपार्थ
समीरितेन ॥ उत्सृज्यचापानिदुरासदानिसर्वेतदाशांतिपराबभूवुः ॥ ११ ॥ तथाविसंज्ञेषुचतेषुपार्थःस्मृत्वाचवाक्यानितथोत्तरायाः ॥ निर्याहिमध्यादितिम
त्स्यपुत्रमुवाचयावत्कुरवोविसंज्ञाः ॥ १२ ॥ आचार्यशारद्वतयोःसुशुक्लेकर्णस्यपीतंरुचिरंचवस्त्रम् ॥ द्रौणेश्चराज्ञश्चतथैवनीलेवस्त्रेसमादत्स्वनरप्रवीर ॥ १३ ॥
भीष्मस्यसंज्ञांतुतथैवमन्येजानातिसोस्त्रप्रतिघातमेषः ॥ एतस्यवाहान्कुरुसव्यतस्त्वमेवंहियातव्यममूढसंज्ञैः ॥ १४ ॥ रश्मीन्समुत्सृज्यततोमहात्मारथादव
प्लुत्यविराटपुत्रः ॥ वस्त्राण्युपादायमहारथानांतूर्णंपुनःस्वंरथमारुरोह ॥ १५ ॥ ततोन्वशासच्चतुरःसदश्वान्पुत्रोविराटस्यहिरण्यकक्षान् ॥ तेतव्यतीयुर्ध्वजिना
मनीकंश्वेतावहंतोऽर्जुनमाजिमध्यात् ॥ १६ ॥ तथानुयांतंपुरुषप्रवीरंभीष्मःशरैरभ्यहनत्तरस्वी ॥ सचापिभीष्मस्यहयान्निहत्यविव्याधपार्थोदशभिःपृषत्कैः
॥ १७ ॥ ततोर्जुनोभीष्ममपास्ययुद्धेविद्ध्वास्ययंतारमरिष्टधन्वा ॥ तस्थौविमुक्तोरथवृंदमध्यान्मेघंविदार्येवसहस्ररश्मिः ॥ १८ ॥ लब्ध्वाहिसंज्ञांतुकुरुप्रवीराः
पार्थंनिरीक्ष्याथसुरेंद्रकल्पम् ॥ रणेविमुक्तंस्थितमेकमाजौसधार्तराष्ट्रस्त्वरितंबभाषे ॥ १९ ॥ अयंकथंवैभवतोविमुक्तस्तथाप्रमथ्नीतयथानमुच्येत् ॥ तमब्रवी
च्छांतनवःप्रहस्यक्वतेगताबुद्धिरभूत्क्ववीर्यम् ॥ २० ॥ शांतिंपरांप्राप्ययदास्थितोभूरुत्सृज्यबाणांश्चधनुर्विचित्रम् ॥ नत्वेषबीभत्सुरलंनृशंसंकर्तुंनपापेस्यम
नोविशिष्टम् ॥ २१ ॥ त्रैलोक्यहेतोर्नजहेत्स्वधर्मंसर्वेनतस्मान्निहतारणेऽस्मिन् ॥ क्षिप्रंकुरून्याहिकुरुप्रवीरविजित्यगाश्चप्रतियातुपार्थः ॥ मातेस्वकोर्थोनिप
तेतमोहात्तत्संविधातव्यमरिष्टबंधम् ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ दुर्योधनस्तस्यतुतन्निशम्यपितामहस्यात्महितंवचोथ ॥ अतीतकामोयुधिसोत्यमर्षी
राजाविनिःश्वस्यबभूवतूष्णीम् ॥ २३ ॥ तद्भीष्मवाक्यंहितमीक्ष्यसर्वेधनंजयाग्निंचविवर्धमानम् ॥ निवर्तनायैवमनोनिदध्युर्दुर्योधनंतेपरिरक्षमाणाः ॥ २४ ॥
तान्प्रस्थितान्प्रीतमनाःसपार्थोधनंजयःप्रेक्ष्यकुरुप्रवीरान् ॥ अभाषमाणोनुनयंमुहूर्तंवचोब्रवीत्संपरिवृत्यभूयः ॥ २५ ॥

॥ २१ ॥ अरिष्टबंधंकल्याणानुबंधिकर्म ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ परिवृत्यपरिवृत्य ॥ २५ ॥

शरैरेवपाददेशेपातितैरभिवाद्य मान्यान्बाह्लीकसोमदत्तादीन् ॥ २६ ॥ मुकुटंचिच्छेदेतिदुर्योधनस्यमरणमेवसूचितम् ॥ २७ ॥ हेममालयासहितेनसहेममालेनध्वजेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिविराटप० नै०

पितामहंशांतनवंचवृद्धंद्रोणंगुरुंचप्रणिपत्यमूर्ध्ना ॥ द्रौणिंकृपंचैवकुरूंश्चमान्याञ्छरैर्विचित्रैरभिवाद्यचैव ॥ २६ ॥ दुर्योधनस्योत्तमरत्नचित्रंचिच्छेदपार्थोमुकुटंशरेण ॥ आमंत्र्यवीरांश्चतथैवमान्यान्गांडीवघोषेणविनाद्यलोकान् ॥ २७ ॥ सदेवदत्तंसहसाविनाद्यविदार्यवीरोद्विषतांमनांसि ॥ ध्वजेनसर्वानभिभूयशत्रून्सहेममालेनविराजमानः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाप्रयातांस्तुकुरून्किरीटीहृष्टोब्रवीत्तत्रसमत्स्यपुत्रम् ॥ आवर्तयाश्वान्पशवोजितास्तेयाताःपरेयाहिपुरंप्रहृष्टः ॥ २९ ॥ देवास्तुदृष्ट्वामहदद्भुतंतद्युद्धंकुरूणांसहफाल्गुनेन ॥ जग्मुर्यथास्वंभवनंप्रतीताःपार्थस्यकर्माणिविचिंतयंतः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० गोहरणप० समस्तकौरवपलायनेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविजित्यसंग्रामेकुरून्सवृषभेक्षणः ॥ समानयामासतदाविराटस्यधनंमहत् ॥ १ ॥ गतेषुचप्रभग्नेषुधार्तराष्ट्रेषुसर्वतः ॥ वनान्निष्क्रम्यगहनाद्बहवःकुरुसैनिकाः ॥ २ ॥ भयात्संत्रस्तमनसःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ मुक्तकेशास्त्वदृश्यंतस्थिताःप्रांजलयस्तदा ॥ ३ ॥ क्षुत्पिपासापरिश्रांताविदेशस्थाविचेतसः ॥ ऊचुःप्रणम्यसंभ्रांताःपार्थकिंकरवामते ॥ ४ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ स्वस्तिव्रजतवोभद्रंनभेतव्यंकथंचन ॥ नाहमार्तान्जिघांसामिभृशमाश्वासयामिवः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतामभयांवाचंश्रुत्वायोधाःसमागताः ॥ आयुःकीर्तियशोदाभिस्तमाशीर्भिरनंदयन् ॥ ६ ॥ ततोर्जुनंनागमिवप्रभिन्नमुत्सृज्यशत्रून्विनिवर्तमानम् ॥ विराटराष्ट्राभिमुखंप्रयांतंनाशक्नुवंस्तंकुरवोभियातुम् ॥ ७ ॥ ततःसतन्मेघमिवापतंतंविद्राव्यपार्थःकुरुमेघसैन्यम् ॥ मत्स्यस्यपुत्रंद्विषतांनिहंतावचोब्रवीत्संपरिरभ्यभूयः ॥ ८ ॥ पितुःसकाशेतवतातसर्वेवसंतिपार्थाविदितंतवैव ॥ तान्माप्रशंसेर्नगरंप्रविश्यभीतःप्रणश्येद्धिसमत्स्यराजः ॥ ९ ॥ मयाजितासाध्वजिनीकुरूणांमयाचगावोविजिताद्विषद्भ्यः ॥ पितुःसकाशंनगरंप्रविश्यत्वमात्मनःकर्मकृतंब्रवीहि ॥ १० ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ यत्तेकृतंकर्मनपारणीयंतत्कर्मकर्तुंममनास्तिशक्तिः ॥ नत्वांप्रवक्ष्यामिपितुःसकाशेयावन्नमांवक्ष्यसिसव्यसाचिन् ॥ ११ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सशत्रुसेनामवजित्यजिष्णुराच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ श्मशानमागत्यपुनःशमींतामभ्येत्यतस्थौशरविक्षतांगः ॥ १२ ॥ ततःसवह्निप्रतिमोमहाकपिःसहैवभूतैर्दिवमुत्पपात ॥ तथैवमायाविहिताबभूवध्वजंचसैंहंयुयुजेरथेपुनः ॥ १३ ॥

भा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥छ॥ ॥ वृषभेक्षणःश्रेष्ठदृष्टिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आपतंतं पुंस्त्वमार्षम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ सैंहंध्वजंविराटीयंपूर्वंतत्रस्थापितम् ॥ १३ ॥

विधाययथावत्स्थापयित्वा ॥ १४ ॥ वशांपरवशतांआस्थिताःप्राप्ताः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ विजये नतृप्तौइतोप्यधिकंयुद्धंप्रार्थयानौ यद्वा जयेनस्वीयेनतृप्तौआनंदिनौस्वस्य

विधायतच्चायुधमाजिवर्धनंकुरूत्तमानामिषुधीःशरांस्तथा ॥ प्रायात्समत्स्योनगरंप्रहृष्टःकिरीटिनासारथिनामहात्मना ॥ १४ ॥ पार्थस्तुकृत्वापरमार्यकर्मनि
हत्यशत्रून्द्विषतांनिहंता ॥ चकारवेणींचतथैवभूयोजग्राहरश्मीन्पुनरुत्तरस्य ॥ विवेशहृष्टोनगरंमहामनाबृहन्नलारूपमुपेत्यसारथिः ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ ततोनिवृत्ताःकुरवःप्रभग्नावशमास्थिताः ॥ हस्तिनापुरमुद्दिश्यसर्वेदीनाययुस्तदा ॥ १६ ॥ पंथानमुपसंगम्यफाल्गुनोवाक्यमब्रवीत् ॥ १७ ॥ राज
पुत्रप्रत्यवेक्षसमानीतानिसर्वशः ॥ गोकुलानिमहाबाहोवीरगोपालकैःसह ॥ १८ ॥ ततोपराह्णेयास्यामोविराटनगरंप्रति ॥ आश्वास्यपाययित्वाचपरिप्लाव्य
चवाजिनः ॥ १९ ॥ गच्छंतुत्वरिताश्चेमेगोपालाःप्रेषितास्त्वया ॥ नगरेप्रियमाख्यातुंघोषयंतुचतेजयम् ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथोत्तरस्त्वरमाणः
सदूतानाज्ञापयद्वचनात्फाल्गुनस्य ॥ आचक्षध्वंविजयंपार्थिवस्यभग्नाःपरेविजिताश्चापिगावः ॥ २१ ॥ इत्येवंतौभारतमत्स्यवीरौसंमंत्र्यसंगम्यततःशमींता
म् ॥ अभ्येत्यभूयोविजयेनतृप्तावुत्सृष्टमारोपयतांस्वभांडम् ॥ २२ ॥ सशत्रुसेनामभिभूयसर्वामाच्छिद्यसर्वंचधनंकुरुभ्यः ॥ वैराटिरायान्नगरंप्रतीतोबृहन्नला
सारथिनाप्रवीरः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीम० वि० प० गोहरणप० उत्तरागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ धनंचापिविजित्याशु
विराटोवाहिनीपतिः ॥ विवेशनगरंहृष्टश्चतुर्भिःपांडवैःसह ॥ १ ॥ जित्वात्रिगर्तान्संग्रामेगाश्चैवादायसर्वशः ॥ अशोभतमहाराजसहपार्थैःश्रियावृतः ॥ २ ॥ त
मासनगतंवीरंसुहृदांहर्षवर्धनम् ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसहपार्थैःपरंतपाः ॥ ३ ॥ उपतस्थुःप्रकृतयःसमस्ताब्राह्मणैःसह ॥ सभाजितःससैन्यस्तुप्रतिनंद्याथमत्स्यरा
ट् ॥ ४ ॥ विसर्जयामासतदाद्विजांश्चप्रकृतीस्तथा ॥ तथासराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ ५ ॥ उत्तरंपरिपप्रच्छक्वयातइतिचाब्रवीत् ॥ आचख्युस्तस्यतत्स
र्वंस्त्रियःकन्याश्चवेश्मनि ॥ ६ ॥ अंतःपुरचराश्चैवकुरुभिर्गोधनंहृतम् ॥ विजेतुमभिसंरब्धएकएवातिसाहसात् ॥ बृहन्नलासहायश्चनिर्गतःपृथिवींजयः ॥ ७ ॥
उपयातानतिरथान्भीष्मंशांतनवंकृपम् ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणंद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ ८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ राजाविराटोथभृशाभितप्तःश्रुत्वासुतंत्वेकर
थेनयातम् ॥ बृहन्नलासारथिमाजिवर्धनंप्रोवाचसर्वानथमंत्रिमुख्यान् ॥ ९ ॥

भांडंअलंकारादिकंयत्पूर्वमुत्सृष्टंतत्तथैवशरीरेरथेचआरोपयतांआरोपितवंतौ ॥ २२ ॥ धनंगोधनं प्रतीतोहृष्टः ॥ २३ ॥ ॥ इतिविराटप० नैल० भा० भा० सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ६७ ॥
दक्षिणगोग्रहवृत्तांतमाह धनंचेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सभाजितःपूजितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ आच्छादयित्वावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ शृंगाटकेषुचतुष्पथेषु शृंगाटकंभवेद्वारिकंटकेचचतु

सर्वथाकुरवस्तेहियेचान्येवसुधाधिपाः ॥ त्रिगर्तान्निःसृतान्श्रुत्वानस्थास्यंतिकदाचन ॥ १० ॥ तस्माद्गच्छंतुमेयोधाबलेनमहतावृताः ॥ उत्तरस्यपरीप्सार्थंये
त्रिगर्तैरविक्षताः ॥ ११ ॥ हयांश्चनागांश्चरथांश्चशीघ्रंपदातिसंघांश्चततःप्रवीरान् ॥ प्रस्थापयामाससुतस्यहेतोर्विचित्रशस्त्राभरणोपपन्नान् ॥ १२ ॥ एवंसरा
जामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः ॥ व्यादिदेशाथतांक्षिप्रंवाहिनींचतुरंगिणीम् ॥ १३ ॥ कुमारमाशुजानीतयदिजीवतिवानवा ॥ यस्ययंतागतःषंढोमन्येहंसन
जीवति ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तमब्रवीद्धर्मराजोविहस्यविराटराजंतुभृशाभितप्तम् ॥ बृहन्नलासारथिश्चेन्नरेंद्रपरेननेष्यंतितवाद्यगास्ताः ॥ १५ ॥
सर्वान्महीपान्सहितान्कुरूंश्चतथैवदेवासुरसिद्धयक्षान् ॥ अतीवजेतुंसमरेसुतस्तेस्वनुष्ठितःसारथिनाहितेन ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथोत्तरेणप्र
हितादूतास्तेशीघ्रगामिनः ॥ विराटनगरंप्राप्यविजयंसमवेदयन् ॥ १७ ॥ राज्ञस्तत्सर्वमाचख्यौमंत्रीविजयमुत्तमम् ॥ पराजयंकुरूणांचाप्युपायांतंतथोत्तरम्
॥ १८ ॥ सर्वाविनिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ उत्तरःसहसूतेनकुशलीचपरंतप ॥ १९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ दिष्ट्याविनिर्जितागावःकुरवश्चपलायि
ताः ॥ नाद्भुतंत्वेवमन्येहंयत्तेपुत्रोऽजयत्कुरून् ॥ २० ॥ ध्रुवएवजयस्तस्ययस्ययंताबृहन्नला ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोविराटोनृपतिःसंप्रहृष्टतनूरुहः
॥ २१ ॥ श्रुत्वासविजयंतस्यकुमारस्यामितौजसः ॥ आच्छादयित्वादूतांस्तान्मंत्रिणंसोभ्यचोदयत् ॥ २२ ॥ राजमार्गाःक्रियंतांमेपताकाभिरलंकृताः ॥ पुष्पो
पहारैरर्च्यंतांदेवताश्चापिसर्वशः ॥ २३ ॥ कुमारायोधमुख्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिप्रत्युद्यांतुसुतंमम ॥ २४ ॥ घंटावान्मानवःशीघ्रंमत्त
मारुह्यवारणम् ॥ शृंगाटकेषुसर्वेषुआख्यातुविजयंमम ॥ २५ ॥ उत्तराचकुमारीभिर्बह्वीभिःपरिवारिता ॥ शृंगारवेषाभरणाप्रत्युद्यातुसुतंमम ॥ २६ ॥ ॥ वै
शंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वाचेदंवचनंपार्थिवस्यसर्वंपुरंस्वस्तिकपाणिभूतम् ॥ भेर्यश्चतूर्याणिचवारिजाश्चवेषैःपरार्ध्यैःप्रमदाःशुभाश्च ॥ २७ ॥ तथैवसूतैःसहमा
गधैश्चनांदीवाद्याःपणवास्तूर्यवाद्याः ॥ पुराद्विराटस्यमहाबलस्यप्रत्युद्ययुःपुत्रमनंतवीर्यम् ॥ २८ ॥

ष्पथेइतिमेदिनी ॥ २५ ॥ शृंगारवेषाभरणानाट्यरसवेषाभरणा शृंगारःसुरतेनाट्येइतिमेदिनी ॥ २६ ॥ स्वस्तिकंमंगलारार्तिकादिदधिदूर्वादिचपाणौयस्यतत्स्वस्तिकपाणि भूतंऋद्धिमत् वारिजाःशंखाः
॥ २७ ॥ नांदीवाद्याःमंगलवाद्यानि तूर्यवाद्याजयवाद्यानि ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ हृष्टेनत्वयासहकितवेनमयानदेवितव्यम् ॥ ३१ ॥ अंतरेणविनापिद्यूतम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम ॥ ३८॥३९॥ वयस्यत्वात्सख्यात्॥४०॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रस्थाप्यसेनांकन्याश्चगणिकाश्चस्वलंकृताः॥मत्स्यराजोमहाप्राज्ञःप्रहृष्टइदमब्रवीत्॥२९॥ अक्षानाहरसैरंध्रिकंकद्यूतंप्रवर्तताम्॥तं
तथावादिनंदृष्ट्वापांडवःप्रत्यभाषत॥३०॥ नदेवितव्यंहृष्टेनकितवेनेतिनःश्रुतम्॥ तंत्वामद्यमुदायुक्तंनाहंदेवितुमुत्सहे॥ प्रियंतुतेचिकीर्षामिवर्ततांयदिमन्यसे
॥३१॥ ॥विराटउवाच॥ ॥स्त्रियोगावोहिरण्यंचयच्चान्यद्वसुकिंचन॥नमेकिंचित्तुरक्ष्यंतेअंतरेणापिदेवितुम्॥३२॥ ॥कंकउवाच॥ ॥किंतेद्यूतेनराजेंद्रबहु
दोषेणमानद॥ देवनेबहवोदोषास्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्॥ ३३ ॥ श्रुतस्तेयदिवादृष्टःपांडवेयोयुधिष्ठिरः॥ सराष्ट्रंसुमहत्स्फीतंभ्रातॄंश्चत्रिदशोपमान्॥ ३४ ॥
राज्यंहारितवान्सर्वंतस्माद्द्यूतंनरोचये॥ अथवामन्यसेराजन्दीव्यामयदिरोचते॥ ३५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रवर्तमानेद्यूतेतुमत्स्यःपांडवमब्रवीत्॥
पश्यपुत्रेणमेयुद्धेतादृशाःकुरवोजिताः॥ ३६॥ ततोब्रवीन्महात्मासएनंराजायुधिष्ठिरः॥ बृहन्नलायस्ययंताकथंसनजयेद्युधि॥ ३७॥ इत्युक्तःकुपितोराजाम
त्स्यःपांडवमब्रवीत्॥ समंपुत्रेणमेषंढंब्रह्मबंधोप्रशंससि॥ ३८॥ वाच्यावाच्यंनजानीषेनूनंमामवमन्यसे॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्कस्मान्नसविजेष्यति
॥३९॥वयस्यत्वात्तुतेब्रह्मन्नपराधमिमंक्षमे॥ नेदृशंतुपुनर्वाच्यंयदिजीवितुमिच्छसि॥ ४० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ यत्रद्रोणस्तथाभीष्मोद्रौणिर्वैकर्तनः
कृपः॥ दुर्योधनश्चराजेंद्रस्तथान्येचमहारथाः॥ ४१ ॥ मरुद्गणैःपरिवृतःसाक्षादपिमरुत्पतिः॥ कोन्योबृहन्नलायास्तान्प्रतियुध्येतसंगतान्॥ ४२॥ यस्यबाहु
बलेतुल्योनभूतोनभविष्यति॥ अतीवसमरंदृष्ट्वाहर्षोयस्योपजायते॥ ४३॥ योऽजयत्संगतान्सर्वान्ससुरासुरमानवान्॥ तादृशेनसहायेनकस्मात्सनविजे
ष्यते॥ ४४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥बहुशःप्रतिषिद्धोसिनचवाचंनियच्छसि॥ नियंताचेन्नविद्येतनकश्चिद्धर्ममाचरेत्॥ ४५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततः
प्रकुपितोराजातमक्षेणाहनद्भृशम्॥मुखेयुधिष्ठिरंकोपान्नैवमित्येवभर्त्सयन्॥४६॥ बलवत्प्रतिविद्धस्यनस्तःशोणितमावहत्॥तदप्राप्तंमहींपार्थःपाणिभ्यांप्र
त्यगृह्णत॥ ४७॥ अवैक्षतसधर्मात्माद्रौपदींपार्श्वतःस्थिताम्॥ साज्ञात्वातमभिप्रायंभर्तुश्चित्तवशानुगा॥ ४८॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नियच्छसिनिगृह्णासि ॥ ४५ ॥ नैवंवाच्यमिति ॥ ४६ ॥ नस्तःनासिकातः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

नस्ततःनासिकानाडीतः तनोतिदेहंप्रथयतीतितच्छब्दोनाडीवचनः पुरीततिशेतेइत्यादिप्रयोगदर्शनात् ॥४९॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ कुरुराजोयुधिष्ठिरः कर्णकर्णे उपाजपत्उपांशुउक्तवान्॥५४॥

पात्रंगृहीत्वासौवर्णजलपूर्णमनिंदिता॥ तच्छोणितंप्रत्यगृह्णाद्यत्प्रसुस्रावनस्ततः॥ ४९ ॥ अथोत्तरःशुभैर्गंधैर्माल्यैश्चविविधैस्तथा ॥ अवकीर्यमाणःसंहृष्टो
॥५८॥ नगरंस्वैरमागतः॥ ५० ॥ सभाज्यमानःपौरैश्चस्त्रीभिर्जानपदैस्तथा॥ आसाद्यभवनद्वारंपित्रेसंप्रत्यवेदयत्॥ ५१ ॥ ततोद्वास्थःप्रविश्यैवविराटमिदमब्रवीत्॥
बृहन्नलासहायश्चपुत्रोद्वार्युत्तरःस्थितः॥ ५२ ॥ ततोहृष्टोमत्स्यराजःक्षत्तारमिदमब्रवीत्॥ प्रवेश्यतामुभौतूर्णंदर्शनेप्सुरहंतयोः॥५३॥ क्षत्तारंकुरुराजस्तुशनैः
कर्णमुपाजपत्॥उत्तरःप्रविशत्वेकोनप्रवेश्याबृहन्नला॥५४॥ एतस्यहिमहाबाहोव्रतमेतत्समाहितम्॥ योममांगेव्रणंकुर्याच्छोणितंवापिदर्शयेत्॥ अन्यत्रसं
ग्रामगतान्नसजीवेत्कथंचन॥५५॥ नमृष्याद्भृशसंक्रुद्धोमांदृष्ट्वातुसशोणितम्॥विराटमिहसामात्यंहन्यात्सबलवाहनम्॥५६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥त
तोराज्ञःसुतोज्येष्ठःप्राविशत्पृथिवींजयः॥सोभिवाद्यपितुःपादौकंकंचाप्युपतिष्ठत॥५७॥ततोरुधिरसंयुक्तमनेकाग्रमनागसम्॥भूमावासीनमेकांतेसैरंध्याप्र
त्युपस्थितम्॥५८॥ततःपप्रच्छपितरंत्वरमाणइवोत्तरः॥केनायंताडितोराजन्केनपापमिदंकृतम्॥ ५९ ॥ ॥विराटउवाच॥ ॥मयायंताडितोजिह्मोनचाप्ये
तावदर्हति॥प्रशस्यमानेयच्छूरेत्वयिषंढंप्रशंसति॥६०॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥अकार्यंतेकृतंराजन्क्षिप्रमेवप्रसाद्यताम्॥मात्वांब्रह्मविषंघोरंसमूलमिहनिर्दहेत्
॥६१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सपुत्रस्यवचःश्रुत्वाविराटोराष्ट्रवर्धनः॥क्षमयामासकौंतेयंभस्मच्छन्नमिवानलम्॥६२॥क्षमयंतंतुराजानंपांडवःप्रत्य
भाषत॥ चिरंक्षांतमिदंराजन्नमन्युर्विद्यतेमम॥६३॥ यदिह्येतत्पतेद्भूमौरुधिरंममनस्ततः॥ सराष्ट्रस्त्वंमहाराजविनश्येथानसंशयः॥ ६४॥ नदूषयामितेराज
न्यद्वैहन्याददूषकम्॥बलवंतंप्रभुंराजन्क्षिप्रंदारुणमाप्नुयात्॥६५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥शोणितेतुव्यतिक्रांतेप्रविवेशबृहन्नला॥ अभिवाद्यविराटंतु
कंकंचाप्युपतिष्ठत॥६६॥ क्षामयित्वातुकौरव्यंरणादुत्तरमागतम्॥प्रशशंसततोमत्स्यःशृण्वतःसव्यसाचिनः॥६७॥त्वयादायादवानस्मिकैकेयीनंदिवर्धन॥
त्वयामेसदृशःपुत्रोनभूतोनभविष्यति॥६८॥ ॥५८॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ अनेकाग्रंव्यग्रम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३॥ ६४ ॥ हेराजन्तेतवतत्कर्मनदूषयामि यत्अदूषकंपरापवादहीनंहन्यादन्यायितत्दूष्यमपिनदूषयामि यतःबल
वंतंप्रभुंक्षिप्रंशीघ्रंदारुणंनृशंसंकर्मप्राप्नुयादेव हृष्टोदृप्यतिदृप्तोधर्ममतिक्रामतीतिस्मृतेः कलयंतमितिपाठेजानंतमपि ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दायादवान्पुत्रवान् ॥ ६८ ॥

पदमिति पदंबाणनिपातस्थानंपदसहस्रेणलक्ष्यसहस्रार्थं हेत्वर्थेतृतीया सहस्रलक्ष्याणिवेद्धुमित्यर्थः चरन्बाणैःप्रचरन्नेकमपिस्थानंनापराध्नुयात् नरिक्तंकुर्यात् युगपल्लक्ष्यसहस्रमुद्दिश्यबाणैश्चरन्नेकमपि लक्ष्यंनजह्यादित्यर्थः पदंपदमितिपाठेसर्वंपदंनापराध्नुयात् सहस्रेणचरन्नित्यर्थात् पदसहस्रोद्देशेनेतिबोध्यं समागमःसंग्रामः ॥ ६९ ॥ ७० ॥७१॥७२ ॥ हृतस्वाःहृतधनाःवणिजइवसीदंतिशूराइतिशेषः

पदंपदसहस्रेणयश्चरन्नापराध्नुयात् ॥ तेनकर्णेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ६९ ॥ मनुष्यलोकेसकलेयस्यतुल्योनविद्यते ॥ तेनभीष्मेणतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ७० ॥ आचार्योवृष्णिवीराणांकौरवाणांचयोद्विजः ॥ सर्वक्षत्रस्यचाचार्यःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ तेनद्रोणेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥ ७१ ॥ आचार्यपुत्रोयःशूरःसर्वशस्त्रभृतामपि ॥ अश्वत्थामेतिविख्यातस्तेनासीत्संगरःकथम् ॥७२॥ रणेयंप्रेक्ष्यसीदंतिहृतस्वावणिजोयथा ॥ कृपेणतेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥७३॥ पर्वतंयोभिविध्येतराजपुत्रोमहेषुभिः ॥ दुर्योधनेनतेतातकथमासीत्समागमः ॥७४॥ अवगाढाद्विषंतोमेसुखोवातोभिवातिमाम् ॥ यस्त्वंधनमथाजैषीःकुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ॥७५॥ तेषांभयाभिपन्नानांसर्वेषांबलशालिनाम् ॥ नूनंप्रकाल्यतान्सर्वांस्त्वयायुधिनरर्षभ ॥ आच्छिन्नंगोधनंसर्वंशार्दूलेनामिषंयथा ॥७६॥ ॥ इतिश्री० म० वि० प० गोहरणप० विराटोत्तरसंवादेऽष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥ ॥ ६९ ॥ ॥ उत्तरउवाच ॥ ॥ नमयानिर्जितागावोनमयानिर्जिताःपरे ॥ कृतंतत्सकलंतेनदेवपुत्रेणकेनचित् ॥ १ ॥ सहिभीतंद्रवंतंमांदेवपुत्रोन्यवर्तयत् ॥ सचातिष्ठद्रथोपस्थेवज्रसंहननोयुवा ॥ २ ॥ तेनतानिर्जितागावःकुरवश्चपराजिताः ॥ तस्यतत्कर्मवीरस्यनमयाताततत्कृतम् ॥३॥ सहिशारद्वतंद्रोणद्रोणपुत्रंचषड्रथान् ॥ सूतपुत्रंचभीष्मंचचकारविमुखान्शरैः ॥४॥ दुर्योधनंविकर्णंचसनागमिवयूथपम् ॥ प्रभग्नमब्रवीद्भीतंराजपुत्रंमहाबलः ॥५॥ नहास्तिनपुरेत्राणंतवपश्यामिकिंचन ॥ व्यायामेनपरीप्सस्वजीवितंकौरवात्मज ॥ ६ ॥ नमोक्ष्यसेपलायंस्त्वंराजन्युद्धेमनःकुरु ॥ पृथिवींभोक्ष्यसेजित्वाहतोवास्वर्गमाप्स्यसि ॥७॥ सनिवृत्तोनरव्याघ्रोमुंचन्वज्रनिभान्शरान् ॥ सचिवैःसंवृतोराजारथेनागइवश्वसन् ॥ ८ ॥ तंदृष्ट्वारोमहर्षोभूदूरुकंपश्चमारिष ॥ सतत्रसिंहसंकाशमनीकंव्यधमच्छरैः ॥ ९ ॥ तत्प्रणुद्यरथानीकंसिंहसंहननोयुवा ॥ कुरुंस्तान्प्रहसन्राजन्संस्थितान्हृतवाससः ॥ १० ॥ एकेनतेनवीरेणषड्रथाःपरिनिर्जिताः ॥ शार्दूलेनेवमत्तेनयथावनचरामृगाः ॥ ११ ॥ ॥ विराटउवाच ॥ क्वसवीरोमहाबाहुर्देवपुत्रोमहायशाः ॥ योमेधनमथाजैषीत्कुरुभिर्ग्रस्तमाहवे ॥ १२ ॥

॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अवगाढाःपराभूताः ॥ ७५ ॥ प्रकाल्यनिर्जित्य ॥ ७६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ नमयेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ व्यायामेननित्यंदेशांतरसंचारेण एतेनसदेवपुत्रस्तेषामग्रेपिनाशंकरिष्यतीतिसूचितम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रोमहर्षोभून्ममेतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥ सत्रेणव्याजेन ॥१५॥१६॥१७॥ मंत्रयित्वेति. युधिष्ठिरेयुधिष्ठिरविषयेइतिकर्तव्यतांअग्रेकर्तुमिष्टांभद्रासनेराज्ञउपवेशनादिरूपांक्रियामुत्तरेणसहमंत्रयित्वातथायथामंत्रंततूतांव्यदधादित्युभ

इच्छामितमहंद्रष्टुमर्चितुंचमहाबलम् ॥ येनमेत्वंचगावश्वरक्षितादेवसूनुना ॥ १३ ॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥अंतर्धानंगतस्तत्रदेवपुत्रोमहाबलः॥सतुश्वोवापर
श्वोवामन्येप्रादुर्भविष्यति॥१४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमाख्यायमानंतुच्छन्नंसत्रेणपांडवम् ॥ वसंतंतत्रनाज्ञासीद्विराटोवाहिनीपतिः॥१५॥ ततःपा
र्थोभ्यनुज्ञातोविराटेनमहात्मना॥प्रददौतानिवासांसिविराटदुहितुःस्वयम् ॥१६॥ उत्तरातुमहार्हाणिविविधानिनवानिच॥प्रतिगृह्याभवत्प्रीतातानिवासांसि
भामिनी॥ १७॥ मंत्रयित्वातुकौंतेयउत्तरेणमहात्मना ॥ इतिकर्तव्यतांसर्वांराजन्यार्थेयुधिष्ठिरे ॥ १८ ॥ ततस्तथातद्व्यदधाद्यथावत्पुरुषर्षभ ॥ सहपुत्रेणमत्स्य
स्यप्रहृष्टाभरतर्षभाः॥ १९॥ ॥इतिश्रीम०विरा०गोहरणप०विराटोत्तरसंवादेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥समाप्तंगोहरणपर्व॥ ॥छ॥ ॥अथवै
वाहिकपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तृतीयेदिवसेभ्रातरःपंचपांडवाः॥स्नाताःशुक्लांबरधराःसमयेचरितव्रताः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरंपुरस्कृत्यसर्वाभरणभूषि
ताः॥द्वारिमत्तायथानागाभ्राजमानामहारथाः ॥ २ ॥ विराटस्यसभांगत्वाभूमिपालासनेष्वथ॥ निषेदुःपावकप्रख्याःसर्वेधिष्ण्येष्विवाग्नयः ॥ ३ ॥ तेषुतत्रो
पविष्टेषुविराटःपृथिवीपतिः॥ आजगामसभांकर्तुंराजकार्याणिसर्वशः ॥ ४ ॥ श्रीमतःपांडवान्दृष्ट्वाज्वलतःपावकानिव ॥ मुहूर्तमिवचध्यात्वासरोषःपृथि
वीपतिः॥५॥ अथमत्स्योब्रवीत्कंकंदेवरूपमिवस्थितम् ॥मरुद्गणैरुपासीनंत्रिदशानामिवेश्वरम् ॥ ६ ॥ सकिलाक्षातिवापस्त्वंसभास्तारोमयावृतः ॥ अथरा
जासनेकस्मादुपविष्टस्त्वलंकृतः॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥परिहासेप्सयावाक्यंविराटस्यनिशम्यतत् ॥ स्मयमानोर्जुनोराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥
अर्जुनउवाच॥ ॥इंद्रस्यार्धासनंराजन्नयमारोढुमर्हति॥ब्रह्मण्यःश्रुतवांस्त्यागीयज्ञशीलोदृढव्रतः ॥ ९ ॥ एषविग्रहवान्धर्मएषवीर्यवतांवरः ॥ एषबुद्ध्याधि
कोलोकेतपसांचपरायणम् ॥ १० ॥ एषोस्त्रंविविधंवेत्तित्रैलोक्येसचराचरे ॥ नचैवान्यःपुमान्वेत्तिनवेत्स्यतिकदाचन ॥ ११ ॥ नदेवानासुराःकेचिन्नमनुष्यान
राक्षसाः॥ गंधर्वयक्षप्रवराःसकिंनरमहोरगाः॥१२॥ दीर्घदर्शीमहातेजाःपौरजानपदप्रियः॥ पांडवानामतिरथोयज्ञधर्मपरोवशी ॥ १३॥ महर्षिकल्पोराज
र्षिःसर्वलोकेषुविश्रुतः॥ बलवान्धृतिमान्दक्षःसत्यवादीजितेंद्रियः॥ धनैश्चसंचयैश्चैवशक्रवैश्रवणोपमः॥ १४ ॥ यथामनुर्महातेजालोकानांपरिरक्षिता ॥
एवमेषमहातेजाःप्रजानुग्रहकारकः॥ १५॥

योरन्वयः हेराजन्जनमेजय॥१८॥प्रहृष्टाअभूवन्नितिशेषः॥१९॥ इतिवि०नै०भारतभा०एकोनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥छ॥ ततइ
ति॥१॥२॥धिष्ण्येषुआयतनेषु॥३॥४॥५॥६॥अक्षातिवापःअक्षानअतिवपतीतितथाद्यूतकारी॥७॥परिहासेप्सयासानंदोपालंभमपेक्ष्ययद्विराटस्यवाक्यंतन्निशम्य॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

॥ १६ ॥ अस्यइवेत्यत्रसंधिरविवक्षितः उपमेयद्वयस्योपमाद्वयसूचनंएकेनापिइवशब्देनभवतितथाप्यत्रस्पष्टार्थंपुनरिवग्रहणम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अब्रुवन्अस्तुवन् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३॥

अयंकुरूणामृषभोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अस्यकीर्तिःस्थितालोकेसूर्यस्येवोद्यतःप्रभा ॥ १६॥ संसरंतिदिशःसर्वायशसोस्यइवांशवः॥ उदितस्येवसूर्यस्यते
जसोनुगभस्तयः॥ १७॥ एनंदशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम्॥ अन्वयुःपृष्ठतोराजन्यावदध्यावसत्कुरून् ॥ १८॥ त्रिंशदेवंसहस्राणिरथाःकांचनमालि
नः॥ सदश्वैरुपसंपन्नाःपृष्ठतोनुययुस्तदा ॥ १९ ॥ एनमष्टशताःसूताःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ अब्रुवन्मागधैःसार्धंपुराशक्रमिवर्षयः॥ २० ॥ एनंनित्यमुपासंत
कुरवःकिंकरायथा॥ सर्वेचराजन्राजानोधनेश्वरमिवामराः॥ २१ ॥ एषसर्वान्महीपालान्करदान्समकारयत्॥ वैश्यानिवमहाभागोविवशान्स्ववशानपि
॥२२॥ अष्टाशीतिसहस्राणिस्नातकानांमहात्मनाम्॥ उपजीवंतिराजानमेनंसुचरितव्रतम्॥ २३॥ एषवृद्धाननाथांश्चपंगूनंधांश्चमानवान्॥ पुत्रवत्पालया
मासप्रजाधर्मेणवैविभुः॥ २४॥ एषधर्मेदमेचैवक्रोधेचापिजितव्रतः ॥ महाप्रसादोब्रह्मण्यःसत्यवादीचपार्थिवः॥ २५॥ शीघ्रंतापेनचैतस्यतप्यतेससुयोध
नः॥ सगणःसहकर्णेनसौवलेनापिवाविभुः॥ २६॥ नशक्यंतेह्यस्यगुणाःप्रसंख्यातुंनरेश्वर॥ एषधर्मपरोनित्यमानृशंस्यश्चपांडवः॥२७॥ एवंयुक्तोमहाराजः
पांडवःपार्थिवर्षभः॥ कथंनार्हतिराजार्हमासनंपृथिवीपते ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीम० विराटप० वैवाहिकप० पांडवप्रकाशेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७०॥ ॥ ७१॥
विराटउवाच॥ ॥ यद्येषराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ कतमोस्यार्जुनोभ्राताभीमश्चकतमोबली ॥ १ ॥ नकुलःसहदेवोवाद्रौपदीवायशस्विनी॥ यदाद्यू
तजिताःपार्थानप्राज्ञायंततेक्वचित्॥ २॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ यएषबल्लवोब्रूतेसूदस्तवनराधिप ॥ एषभीमोमहाराजभीमवेगपराक्रमः ॥ ३॥ एषक्रोधव
शान्हत्वापर्वतेगंधमादने॥ सौगंधिकानिदिव्यानिकृष्णार्थेसमुपाहरत्॥ ४॥ गंधर्वएषवैहंताकीचकानांदुरात्मनाम्॥ व्याघ्रानृक्षान्वराहांश्चहतवांस्त्रीपुरेतव
॥५॥ यश्चासीदश्वबंधस्तेनकुलोयंपरंतपः ॥ गोसंख्यःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥६॥ शृंगारवेषाभरणौरूपवंतौयशस्विनौ॥ महारथसहस्राणांसमर्थौभ
रतर्षभौ॥ ७॥ एषापद्मपलाशाक्षीसुमध्याचारुहासिनी ॥ सैरंध्रीद्रौपदीराजन्यस्यार्थेकीचकाहताः॥८॥ अर्जुनोहंमहाराजव्यक्तंतेश्रोत्रमागतः॥ भीमादव
रजःपार्थोयमाभ्यांचापिपूर्वजः ॥ ९ ॥ उषिताःस्मोमहाराजसुखंतवनिवेशने॥ अज्ञातवासमुषितागर्भवासइवप्रजाः॥ १०॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ य
दार्जुनेनतेवीराःकथिताःपंचपांडवाः॥ तदार्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमम्॥ ११॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ शीघ्रंतीव्रम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिविराट० नै० भा० सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ यदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ प्रचंडघोणःपृथुनासिकः घोणाकंधरेत्यपि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अभिपन्नोऽपराधंकृतवान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पुनरेवचतान्पार्थान्दर्शयामासचोत्तरः॥१२॥ ॥उत्तरउवाच॥ ॥यएषजांबूनदशुद्धगौरतनुर्महान्सिंहइवप्रवृद्धः॥प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षः
कुरुराजएषः॥१३॥ अयंपुनर्मत्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः॥ पृथ्वायतांसोगुरुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्यतपश्यतैनम्॥१४॥ यस्त्वेवपार्श्वेस्यमहाध
नुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपोपमः॥सिंहोन्नतांसोगजराजगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः॥१५॥राज्ञःसमीपेपुरुषोत्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥
मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्नरूपेनबलेनशीले॥१६॥ आभ्यांतुपार्श्वेकनकोत्तमांगीयैषाप्रभामूर्तिमतीवगौरी॥ नीलोत्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थि
तामूर्तिमतीवलक्ष्मीः॥१७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंनिवेद्यतान्पार्थान्पांडवान्पंचभूपतेः॥ततोर्जुनस्यवैराटिःकथयामासविक्रमम्॥१८॥ ॥उत्तरउवा
च॥ ॥अयंसद्विषतांहंतामृगाणामिवकेसरी॥अचरद्रथवृंदेषुनिघ्नंस्तांस्तान्वरान्रथान्॥१९॥अनेनविद्धोमातंगोमहानेकेषुणाहतः॥सुवर्णकक्षःसंग्रामेदं
ताभ्यामगमन्महीम्॥२०॥अनेनविजितागावोजिताश्चकुरवोयुधि॥अस्यशंखप्रणादेनकर्णौमेबधिरीकृतौ॥२१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यतद्वचनंश्रु
त्वामत्स्यराजःप्रतापवान्॥उत्तरंप्रत्युवाचेदमभिपन्नोयुधिष्ठिरे॥२२॥प्रसादनंपांडवस्यप्राप्तकालंहिरोचये॥उत्तरांचप्रयच्छामिपार्थाययदिमन्यसे॥२३॥
उत्तरउवाच॥ ॥ आर्याःपूज्याश्चमान्याश्चप्राप्तकालंचमेमतम्॥पूज्यंतांपूजनार्हाश्चमहाभागाश्चपांडवाः॥ २४॥ ॥विराटउवाच॥ ॥अहंखल्वपिसंग्रामे
शत्रूणांवशमागतः॥ मोक्षितोभीमसेनेनगावश्चापिजितास्तथा॥ २५॥एतेषांबाहुवीर्येणअस्माकंविजयोमृधे॥एवंसर्वेसहामात्याःकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥
प्रसादयामोभद्रंतेसानुजंपांडवर्षभम्॥२६॥ यदस्माभिरजानद्भिःकिंचिदुक्तोनराधिपः॥क्षंतुमर्हतितत्सर्वंधर्मात्माह्येषपांडवः॥२७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥
ततोविराटःपरमाभितुष्टःसमेत्यराजासमयंचकार॥राज्यंचसर्वंविससर्जतस्मैसदंडकोशंसपुरंमहात्मा॥२८॥पांडवांश्चततःसर्वान्मत्स्यराजःप्रतापवान्॥धनं
जयंपुरस्कृत्यदिष्ट्यादिष्ट्येतिचाब्रवीत्॥ २९ ॥ समुपाघ्रायमूर्धानंसंश्लिष्यचपुनःपुनः॥ युधिष्ठिरंचभीमंचमाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ ३० ॥ नातृप्यद्दर्शनेतेषांविरा
टोवाहिनीपतिः॥सप्रीयमाणोराजानंयुधिष्ठिरमथाब्रवीत्॥३१॥दिष्ट्याभवंतःसंप्राप्ताःसर्वेकुशलिनोवनात्॥दिष्ट्यासंपालितंकृच्छ्रमज्ञातंवैदुरात्मभिः॥३२॥

समेत्यपुत्रेणसहसमयंनिश्चयंचकार विससर्जददौ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ औपयिकःउचितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इतिविराटप० नै० भारतभा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७२ ॥ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ याशंकाभवेत्सास्थानेउचिता अयमहंतेतवदुहितांनिमंत्रयेस्नुषात्वेनयाचे दुहितादुर्हितादूरेहितेतियास्केननिरुक्तत्वात् वर्णविकारेणदुहिताशब्दआकारांतोप्यस्ति ॥४॥ एवंचस्नुषात्वेनएनांवरयतोमेब्रह्मचर्यशुद्धिरपिभविष्यती

इदंचराज्यंपार्थाययच्चान्यदपिकिंचन ॥ प्रतिगृह्णंतुतत्सर्वंपांडवाअविशंकया ॥ ३३ ॥ उत्तरांप्रतिगृह्णातुसव्यसाचीधनंजयः ॥ अयंत्वौपयिकोभर्तातस्याःपुरुषसत्तमः॥३४॥ एवमुक्तोधर्मराजःपार्थमैक्षद्धनंजयम् ॥ ईक्षितश्चार्जुनोभ्रात्रामत्स्यंवचनमब्रवीत्॥३५॥ प्रतिगृह्णाम्यहंराजन्स्नुषांदुहितरंतव ॥ युक्तश्चावांहिसंबंधोमत्स्यभारतयोरपि ॥ ३६ ॥ ॥इतिश्रीम०विराटपर्वणिवैवाहिकप०उत्तराविवाहप्रस्तावेएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥७२॥ ॥विराटउवाच॥ किमर्थंपांडवश्रेष्ठभार्यांदुहितरंमम ॥ प्रतिग्रहीतुंनेमांत्वंमयादत्तामिहेच्छसि ॥१॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ अंतःपुरेहमुषितःसदापश्यन्सुतांतव ॥ रहस्यंचप्रकाशंचविश्वस्तांपितृवन्मयि ॥२॥ प्रियोबहुतमश्चासंनर्तकोगीतकोविदः॥आचार्यवच्चमांनित्यंमन्यतेदुहितातव ॥३॥ वयस्थयातयाराजन्सहसंवत्सरोषितः॥ अतिशंकाभवेत्स्थानेतवलोकस्यवाविभो ॥ तस्मान्निमंत्रयेऽयंतेदुहितांमनुजाधिप ॥ ४ ॥ शुद्धोजितेंद्रियोदांतस्तस्याःशुद्धिःकृतामया ॥ ५ ॥ स्नुषायांदुहितुर्वापिपुत्रेचात्मनिवापुनः ॥ अत्रशंकांनपश्यामितेनशुद्धिर्भविष्यति॥६॥ अभिशापादहंभीतोमिथ्यावादात्परंतप ॥स्नुषार्थमुत्तरांराजन्प्रतिगृह्णामितेसुताम् ॥७॥स्वस्रीयोवासुदेवस्यसाक्षाद्देवशिशुर्यथा ॥ दयितश्चक्रहस्तस्यसर्वास्त्रेषुचकोविदः ॥८॥ अभिमन्युर्महाबाहुःपुत्रोममविशांपते ॥ जामातातवयुक्तोवैभर्ताचदुहितुस्तव ॥ ९ ॥ ॥विराटउवाच॥ ॥उपपन्नंकुरुश्रेष्ठेकुंतीपुत्रेधनंजये ॥ यएवंधर्मनित्यश्चजातज्ञानश्चपांडवः॥ १० ॥ यत्कृत्यंमन्यसेपार्थक्रियतांतदनंतरम् ॥ सर्वेकामाःसमृद्धामेसंबंधीयस्यमेर्जुनः॥११॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवंब्रुवतिराजेंद्रेकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ अन्वशासत्ससंयोगंसमयेमत्स्यपार्थयोः॥ १२ ॥ ततोमित्रेषुसर्वेषुवासुदेवंचभारत ॥ प्रेषयामासकौंतेयोविराटश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥ ततस्त्रयोदशेवर्षेनिवृत्तेपंचपांडवाः॥ उपप्लव्यंविराटस्यसमपद्यंतसर्वशः॥ १४ ॥

त्याह शुद्धइति ॥ ५ ॥ ६ ॥ अभिशापात्भार्यार्थेप्रतिग्रहेऽनयोःप्रागेवसंबंधआसीदितिकल्पयतोलोकस्यदुर्वाक्यभयात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अन्वशासत्आज्ञापितवान् संयोगंविवाहसंबंधम् ॥ १२ ॥ प्रेषयामास आह्वानार्थंदूतानितिशेषः ॥ १३ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरसमीपस्थनगरांतरम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाइत्यपिपाठः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ सुरानानाद्रव्यसाररूपंमद्यं मैरेयंवृक्षरसरूपंमद्यम् ॥२८॥२९॥३०॥

अभिमन्युंचवीभत्सुरानिनायजनार्दनम् ॥ आनर्तेभ्योपिदाशार्हानानयामासपांडवः ॥ १५ ॥ काशिराजश्चशैब्यश्चप्रीयमाणौयुधिष्ठिरे ॥ अक्षौहिणीभ्यांस
हितावागतौपृथिवीपती ॥ १६ ॥ अक्षौहिण्याचसहितोयज्ञसेनोमहाबलः ॥ द्रौपद्याश्चसुतावीराःशिखंडीचापराजितः ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नश्चदुर्धर्षःसर्वशस्त्रभृतां
वरः ॥ समस्ताक्षौहिणीपालायज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ वेदावभृथसंपन्नाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ १८ ॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यमत्स्योधर्मभृतांवरः ॥ पूजयामास
विधिवत्सभृत्यबलवाहनान् ॥ १९ ॥ प्रीतोभवद्दुहितरंदत्वातामभिमन्यवे ॥ ततःप्रत्युपयातेषुपार्थिवेषुततस्ततः ॥ २० ॥ तत्रागमद्वासुदेवोवनमालीहलायु
धः ॥ कृतवर्माचहार्दिक्योयुयुधानश्चसात्यकिः ॥ २१ ॥ अनाधृष्टिस्तथाक्रूरःसांबोनिशठएवच ॥ अभिमन्युमुपादायसहमात्रापरंतपाः ॥ २२ ॥ इंद्रसेनादयश्चै
वरथैस्तैःसुसमाहितैः ॥ आययुःसहिताःसर्वेपरिसंवत्सरोषिताः ॥ २३ ॥ दशनागसहस्राणिहयानांचदशायुतम् ॥ रथानामर्बुदंपूर्णंनिखर्वंचपदातिनाम् ॥ २४ ॥
वृष्ण्यंधकाश्चबहवोभोजाश्चपरमौजसः ॥ अन्वयुर्वृष्णिशार्दूलंवासुदेवंमहाद्युतिम् ॥ २५ ॥ पारिबर्हंददौकृष्णःपांडवानांमहात्मनाम् ॥ स्त्रियोरत्नानिवासांसिपृथ
क्पृथगनेकशः ॥ ततोविवाहोविधिवद्ववृधेमत्स्यपार्थयोः ॥ २६ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चगोमुखाडंबरास्तथा ॥ पार्थैःसंयुज्यमानस्यनेदुर्मत्स्यस्यवेश्मनि ॥ २७ ॥
उच्चावचान्मृगान्जघ्नुर्मेध्यांश्चशतशःपशून् ॥ सुरामैरेयपानानिप्रभूतान्यभ्यहारयन् ॥ २८ ॥ गायनाख्यानशीलाश्चनटवैतालिकास्तथा ॥ स्तुवंतस्तानुपाति
ष्ठन्सूताश्चसहमागधैः ॥ २९ ॥ सुदेष्णांचपुरस्कृत्यमत्स्यानांचवरस्त्रियः ॥ आजग्मुश्चारुसर्वांग्यःसुमृष्टमणिकुंडलाः ॥ ३० ॥ वर्णोपपन्नास्तानार्योरूपवत्यःस्व
लंकृताः ॥ सर्वाश्चाभ्यभवन्कृष्णारूपेणयशसाश्रिया ॥ ३१ ॥ परिवार्योत्तरांतास्तुराजपुत्रीमलंकृताम् ॥ सुतामिवमहेंद्रस्यपुरस्कृत्योपतस्थिरे ॥ ३२ ॥ तांप्रत्यगृ
ह्णात्कौंतेयःसुतस्यार्थेधनंजयः ॥ सौभद्रस्यानवद्यांगींविराटतनयांतदा ॥ ३३ ॥ तत्रातिष्ठन्महाराजोरूपमिंद्रस्यधारयन् ॥ स्नुषांतांप्रतिजग्राहकुंतीपुत्रोयुधिष्ठि
रः ॥ ३४ ॥ प्रतिगृह्यचतांपार्थःपुरस्कृत्यजनार्दनम् ॥ विवाहंकारयामाससौभद्रस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥ तस्मैसप्तसहस्राणिहयानांवातरंहसाम् ॥ द्वेचनागशतेमु
ख्येप्रादाद्बहुधनंतदा ॥ ३६ ॥ हुत्वासम्यक्समिद्धाग्निमर्चयित्वाद्विजन्मनः ॥ राज्यंबलंचकोशंचसर्वमात्मानमेवच ॥ ३७ ॥

अभ्यभवन्अभिभूताः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ आत्मानमेवचप्रादादितिपूर्वेणान्वयः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेविराटपर्वार्थप्रकाशेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

कृतेविवाहेतुतदाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ब्राह्मणेभ्योददौवित्तंयदुपाहरदच्युतः॥३८॥ गोसहस्राणिरत्नानिवस्त्राणिविविधानिच॥भूषणानिचमुख्यानियानानि
शयनानिच॥३९॥ भोजनानिचहृद्यानिपानानिविविधानिच॥ तन्महोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनायुतम्॥ नगरंमत्स्यराजस्यशुशुभेभरतर्षभ॥ ४०॥ ॥इति
श्रीमन्महाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांविराटपर्वणिवैवाहिकप०उत्तराविवाहेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२ ॥ ॥छ॥ ॥समाप्तंचेदंविराटपर्व॥
अतःपरमुद्योगपर्व॥ ॥तस्यायमाद्यःश्लोकः॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः॥ विश्रम्यरात्रावुषसिप्रती
ताःसभांविराटस्यततोभिजग्मुः॥१॥ ॥श्रुत्वावैराटकंपर्ववासांसिविविधानिच॥ हिरण्यंधान्यंगावश्चदद्याद्वित्तानुसारतः ॥१॥ प्रीतयेदेवतानांवैदद्याद्वैद्विज
मुख्यके॥ वाचकेतुसुसंतुष्टेतुष्टाःस्युःसर्वदेवताः॥ २॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्यापायसैःसर्पिषासितैः॥ एवंश्रुतेचवैराटेसम्यक्फलमवाप्नुयात्॥ ३॥ ॥छ॥

अत्रविराटपर्वण्यध्यायानांश्लोकानांचव्यासोक्तसंख्याधिकसंख्यादृश्यतेलिपिकरप्रमादात्कुत्रकुत्राधिक्यंजातंतन्निश्चयोनभवतीति ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ इदं विराटपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितम् शकाब्दाः ॥ १८०७ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते विराटपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते उद्योगपर्व प्रारभ्यते ॥

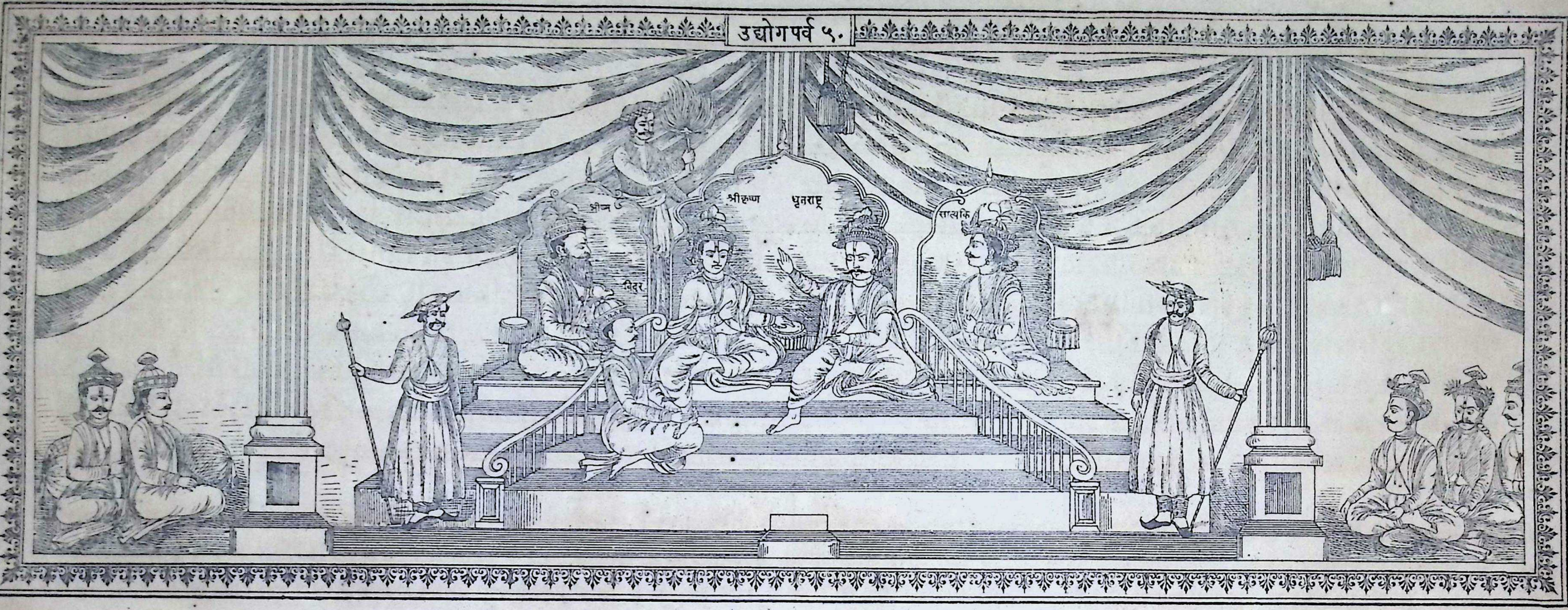
उद्योगपर्व ५.
भीष्म
विदुर
श्रीकृष्ण
धृतराष्ट्र
सात्यकि

श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यश्रीलक्ष्मणपदानुगः ॥ नीलकंठोभावदीपंकरोत्युद्योगपर्वणि ॥ १ ॥ गोपालनारायणलक्ष्मणार्याधीरेशगंगाधरनीलकंठाः ॥ चिंतामणिःसांबशिवश्चपूज्यादिशंतुसर्वेगुरवोमतिंमे ॥ २ ॥ भारतेसारमुद्योगमितिवृद्धानुशासनं ॥ अतोविस्तरतस्तत्रव्याख्यानमुपपद्यते ॥ ३ ॥ अभिमन्योःस्वपक्षाःयादवपांडवाद्याः तस्यैवविवाहंकृत्वामुदिताअभूवन्नितिशेषः प्रतीताःप्रबुद्धाः ॥ १ ॥ मणयोमुक्ताप्रवालादयःतेषांप्रवेकोजालादिरूपःसमूहःतेन उत्तमरत्नैःहीरपद्मरागाद्यैश्चचित्रा मणिःस्त्रीपुंसयोरश्मजातौमुक्तादिकेप्यपीतिमेदिनी ॥ २ ॥ आविशतामुपविष्टौ पि

श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमम्॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ वैशंपायनउवाच कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीरास्तदाऽभिमन्योर्मुदिताःस्वपक्षाः॥विश्रम्यरात्रावुषसिप्रतीताःसभांविराटस्यततोऽभिजग्मुः॥ १ ॥ सभातुसामत्स्यपतेःसमृद्धामणिप्रवेकोत्तमरत्नचित्रा॥न्यस्तासनामाल्यवतीसुगंधातामभ्ययुस्तेनरराजवृद्धाः॥२॥ अथासनान्याविशतांपुरस्तादुभौविराटद्रुपदौनरेंद्रौ॥वृद्धौचमान्यौपृथिवीपतीनांपित्रासमंरामजनार्दनौच॥ ३॥ पांचालराजस्यसमीपतस्तुशिनिप्रवीरःसहरौहिणेयः ॥ मत्स्यस्यराज्ञस्तुसुसन्निकृष्टोजनार्दनश्चैवयुधिष्ठिरश्च ॥ ४ ॥ सुताश्चसर्वेद्रुपदस्यराज्ञोभीमार्जुनौमाद्रवतीसुतौच॥प्रद्युम्नसांबौचयुधिप्रवीरौविराटपुत्रैश्चसहाभिमन्युः॥५॥ सर्वेचशूराःपितृभिःसमानावीर्येणरूपेणबलेनचैव॥उपाविशन्द्रौपदेयाःकुमाराःसुवर्णचित्रेषुवरासनेषु॥६॥तथोपविष्टेषुमहारथेषुविराजमानाभरणांबरेषु ॥रराजसाराजवतीसमृद्धाग्रहैरिवद्यौर्विमलैरुपेता॥७॥ ततःकथास्तेसमवाययुक्ताःकृत्वाविचित्राःपुरुषप्रवीराः॥ तस्थुर्मुहूर्तंपरिचिंतयंतःकृष्णंनृपास्तेसमुदीक्षमाणाः ॥ ८ ॥ कथांतमासाद्यचमाधवेनसंघट्टिताःपांडवकार्यहेतोः ॥ तेराजसिंहाःसहितास्त्वशृण्वन्वाक्यंमहार्थंसुमहोदयंच ॥ ९ ॥ श्रीकृष्णउवाच सर्वैर्भवद्भिर्विदितंयथाऽयंयुधिष्ठिरःसौबलेनाक्षवत्याम् ॥ जितोनिकृत्याऽपहृतंचराज्यंवनप्रवासेसमयःकृतश्च॥ १० ॥शक्तैर्विजेतुंतरसामहींचसत्येस्थितैःसत्यरथैर्यथावत्॥ पांडोःसुतैस्तद्व्रतमुग्ररूपंवर्षाणिषट्सप्तचचीर्णमग्र्यैः॥ ११ ॥त्रयोदशश्चैवसुदुस्तरोऽयमज्ञायमानैर्भवतांसमीप॥क्लेशानसह्यान्विविधान्सहद्भिर्महात्मभिश्चापिवनेनिविष्टम्॥ १२ ॥

त्रावसुदेवेन ॥ ३ ॥ रौहिणेयःबलरामः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संघट्टिताःसन्नद्धीकृताः महार्थंसारार्थं महोदयंश्रेष्ठफलं ॥ ९ ॥ अक्षवत्यांद्यूतक्रीडायां निकृत्याछलेन समयःपणः ॥ १० ॥ सत्यरथैःसत्पृथिव्यप्तेजांसि त्यत्वाय्वाकाशौ उभयत्रअकुंठितोरथोयेषांतैरितिमध्यमपदलोपेनसमासः सत्यंरथवद्दारोढुंयोग्यंयेषांवा पाठांतरेसत्यैकप्रियैः ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ बुभूषेत्प्राप्तुमिच्छेत् तङ्भावआर्षः ॥ १५ ॥ १६ ॥ अनामयंकुशलं यत्तुधनादिकंस्वयमेवसमाहृतंनपित्रादिभिः ॥१७॥ १८ ॥ १९ ॥ पारयित्वेतिपाठेसमाप्य ॥ २० ॥ अतो
राज्यार्द्धप्रदानात् कार्यैराज्यलाभनिमित्तं तैर्धार्तराष्ट्रैःकृतंविप्रकारंअपकारंनिशम्यज्ञात्वा तान्पांडवान् ॥ २१ ॥ यदिइमान्बाधेयुःतर्हिएतेऽपितान्कौरवान्हन्युः इमेपांडवाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ १ ॥ एतैःपरप्रेष्यनियोगयुक्तैरिच्छद्भिरासंस्वकुलेनराज्यम्॥ एवंगतेधर्मसुतस्यराज्ञोदुर्योधनस्यापिंचयद्धितंस्यात्॥ १३॥ तच्चिंतयध्वंकुरुपुंगवानांधर्म्यंचयुक्तंच
यशस्करंच॥ अधर्मयुक्तंनचकामयेतराज्यंसुराणामपिधर्मराजः॥ १४॥ धर्मार्थयुक्तंतुमहीपतित्वंग्रामेऽपिकस्मिंश्चिदयंबुभूषेत्॥ पित्र्यंहिराज्यंविदितंनृपा
णांयथाऽपकृष्टंधृतराष्ट्रपुत्रैः॥१५॥ मिथ्योपचारेणयथाह्यनेनकृच्छ्रंमहत्प्राप्तमसह्यरूपम्॥ नचापिपार्थोविजितोरणेतैःस्वतेजसाधृतराष्ट्रस्यपुत्रैः॥ १६॥ त
थाऽपिराजासहितःसुहृद्भिरभीप्सतेऽनामयमेवतेषाम्॥ यत्तुस्वयंपांडुसुतैर्विजित्यसमाहृतंभूमिपतीन्प्रपीड्य॥ १७॥ तत्प्रार्थयंतेपुरुषप्रवीराःकुंतीसुतामाद्र
वतीसुतौच॥ बालास्त्विमेतैर्विविधैरुपायैःसंप्रार्थिताहंतुममित्रसंघैः॥ १८॥ राज्यंजिहीर्षद्भिरसद्भिरुग्रैःसर्वंचतद्वोविदितंयथावत्॥ तेषांचलोभंप्रसमीक्ष्य
वृद्धंधर्मज्ञतांचापियुधिष्ठिरस्य ॥ १९ ॥ संबंधितांचापिसमीक्ष्यतेषांमतिंकुरुध्वंसहिताःपृथक्क ॥ इमेचसत्येऽभिरताःसदैवतंपालयित्वासमयंयथावत्॥२०॥
अतोऽन्यथातैरुपचर्यमाणाहन्युःसमेतान्धृतराष्ट्रपुत्रान् ॥ तैर्विप्रकारंचनिशम्यकार्यंसुहृज्जनास्तान्परिवारयेयुः ॥ २१ ॥ युद्धेनबाधेयुरिमांस्तथैवंतैर्बाध्य
मानायुधितांश्चहन्युः॥ तथाऽपिनेमेऽल्पतयासमर्थास्तेषांजयायेतिभवेन्मतंवः॥ २२॥ समेत्यसर्वेसहिताःसुहृद्भिस्तेषांविनाशाययतेयुरेव॥ दुर्योधनस्यापि
मतंयथावन्नज्ञायतेकिंनुकरिष्यतीति॥ २३ ॥ अज्ञायमानेचमतेपरस्यकिंस्यात्समारभ्यतमंमतंवः ॥ तस्मादितोगच्छतुधर्मशीलःशुचिःकुलीनःपुरुषोऽप्रम
त्तः॥ २४॥ दूतःसमर्थःप्रशमायतेषांराज्यार्धदानाययुधिष्ठिरस्य॥ निशम्यवाक्यंतुजनार्दनस्यधर्मार्थयुक्तंमधुरंसमंच॥ २५ ॥ समाददेवाक्यमथाग्रजोऽस्य
संपूज्यवाक्यंतदतीवराजन्॥ २६॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेप्रथमोऽध्यायः॥ १॥ ॥ छ॥ बलदेवउवाच
श्रुतंभवद्भिर्गदपूर्वजस्यवाक्यंयथाधर्मवदर्थवच्च॥ अजातशत्रोश्चहितंहितंचदुर्योधनस्यापितथैवराज्ञः ॥ १॥ अर्धंहिराज्यस्यविसृज्यवीराःकुंतीसुतास्तस्य ॥ १ ॥
कृतेयतंते॥ प्रदायचार्धंधृतराष्ट्रपुत्रःसुखीसहास्माभिरतीवमोदेत्॥ २ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ १ ॥ अर्धंराज्यस्यविसृज्य तस्यकृतेअर्धस्यराज्यस्यार्थे ॥ २ ॥

राज्यंराज्यार्धम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ बलंचतुरंगंनिगमोनीतिशास्त्रंतउभेप्रधानंयेषां श्रुतेनकालेनचवृद्धाः वृत्ताइतिपाठेश्रुतंकालवृत्तंसर्वसंहारकत्वंयैस्ते ॥ ६ ॥ समागतेषु सभायामितिशेषः ॥ ७ ॥
वाक्यमेवाह सर्वास्विति सर्वथाऽपितेपांडवाःनकोप्याः भवद्भिरितिशेषः सोऽर्थोग्रस्तः वनवासादिप्रतिज्ञानिस्तीर्णेत्यर्थः बलंसत्यपालनेसामर्थ्यं पूर्वंकोपिताअपिंअतःपरंनकोप्याइतिभावः ॥ ८ ॥

लब्ध्वाहिराज्यंपुरुषप्रवीराःसम्यक्प्रवृत्तेषुपरेषुचैव ॥ ध्रुवंप्रशांताःसुखमाविशेयुस्तेषांप्रशांतिश्चहितंप्रजानाम् ॥ ३ ॥ दुर्योधनस्यापिमतंचवेत्तुंवक्तुंचवाक्यानियुधिष्ठिरस्य ॥ प्रियंचमेस्याद्यदितत्रकश्चिद्व्रजेच्छमार्थंकुरुपांडवानाम् ॥ ४ ॥ सभीष्ममामंत्र्यकुरुप्रवीरंवैचित्रवीर्यंचमहानुभावम् ॥ द्रोणंसपुत्रंविदुरंकृपंचगांधारराजंचससूतपुत्रम् ॥ ५ ॥ सर्वेचयेऽन्येधृतराष्ट्रपुत्राबलप्रधानानिगमप्रधानाः ॥ स्थिताश्चधर्मेषुतथास्वकेषुलोकप्रवीराःश्रुतकालवृद्धाः ॥ ६ ॥ एतेषुसर्वेषुसमागतेषुपौरेषुवृद्धेषुचसंगतेषु ॥ ब्रवीतुवाक्यंप्रणिपातयुक्तंकुंतीसुतस्यार्थकरंयथास्यात् ॥ ७ ॥ सर्वास्ववस्थासुचतेनकोप्याग्रस्तोहिसोऽर्थोबलमाश्रितैस्तैः ॥ प्रियाभ्युपेतस्ययुधिष्ठिरस्यद्यूतेप्रसक्तस्यहृतंचराज्यम् ॥ ८ ॥ निवार्यमाणश्चकुरुप्रवीरःसर्वैःसुहृद्भिर्ह्ययमप्यतज्ज्ञः ॥ सदीव्यमानःप्रतिदीव्यचैनंगांधारराजस्यसुतंमताक्षम् ॥ ९ ॥ हित्वाहिकर्णंचसुयोधनंचसमाह्वयद्देवितुमाजमीढः ॥ दुरोदरास्तत्रसहस्रशोऽन्येयुधिष्ठिरोयान्विषहेतजेतुम् ॥ १० ॥ उत्सृज्यतान्सौबलमेवचायंसमाह्वयत्तेनजितोऽक्षवत्याम् ॥ सदीव्यमानःप्रतिदेवनेनअक्षेषुनित्यंतुपराङ्मुखेषु ॥ ११ ॥ संरंभमाणोविजितःप्रसह्यतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चित् ॥ तस्मात्प्रणम्यैववचोब्रवीतुवैचित्रवीर्यंबहुसामयुक्तम् ॥ १२ ॥ तथाहिशक्योधृतराष्ट्रपुत्रःस्वार्थेनियोक्तुंपुरुषेणतेन ॥ अयुद्धमाकांक्षतकौरवाणांसाम्नैवदुर्योधनमाह्वयध्वम् ॥ १३ ॥ साम्नाजितोऽर्थोऽर्थकरोभवेतयुद्धेऽनयोभवितानेहसोऽर्थः ॥ १४ ॥ वैशंपायनउवाच एवंब्रुवत्येवमधुप्रवीरेशिनिप्रवीरःसहसोत्पपात ॥ तच्चापिवाक्यंपरिनिंद्यतस्यसमाददेवाक्यमिदंसमन्युः ॥ १५ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ सात्यकिरुवाच याद‍ृशःपुरुषस्यात्मातादृशंसंप्रभाषते ॥ यथारूपोंऽतरात्मातेतथारूपंप्रभाषसे ॥ १ ॥ संतिवैपुरुषाःशूराःसंतिकापुरुषास्तथा ॥ उभावेतौदृढौपक्षौदृश्येतेपुरुषान्प्रति ॥ २ ॥

अयंयुधिष्ठिरः अतज्ज्ञःद्यूतानभिज्ञः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संरंभमाणःहठंकुर्वाणः संरब्धमानइतिपाठेसंवृद्धदर्पइत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ युद्धेअनयःभविताभविष्यति इहसामोपायेसोऽर्थः
अनयःन ॥ १४ ॥ १५ ॥ इतिउद्योगप०नै०भारतभा०बलदेववाक्येद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ याद‍ृशआत्माशुद्धःपापोवातादृशंशुद्धंपापंवाभाषते ॥ १ ॥ २ ॥

फलाफलवती सुपोलुक्आर्षःपूर्वसवर्णोवा ॥ ३ ॥ तेतववाक्यंतत्रापराधःशकुनेर्नकश्चिदितिपूर्वोक्तंकौरवपक्षपातयुक्तम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ यथाश्रद्धंद्यूतेआसक्तिरहितमिव धर्मेजयःधर्मनिमित्तंजयःकुतः किंतुअधर्ममूलकएवतेषांजयइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्रणिपतेत्शरणागतोभवेत् पणंकृत्वावनवासप्रतिज्ञांनिस्तीर्य ॥ ८ ॥ पैतामहमितिन्यायलभ्यत्वंसूचितम् ॥ ९ ॥ १० ॥ विदिताअज्ञातचर्यायामि

एकस्मिन्नेवजायेतेकुलेक्लीबमहाबलौ॥ फलाफलवतीशाखेयथैकस्मिन्वनस्पतौ ॥ ३ ॥ नाभ्यसूयामितेवाक्यंब्रुवतोलांगलध्वज ॥ येतुश्टण्वंतितेवाक्यं तानसूयामिमाधव ॥ ४ ॥ कथंहिधर्मराजस्यदोषमल्पमपिब्रुवन् ॥ लभतेपरिषन्मध्येव्याहर्तुमकुतोभयः ॥ ५ ॥ समाहूयमहात्मानंजितवंतोऽक्षकोविदाः ॥ अनक्षज्ञंयथाश्रद्धंतेषुधर्मजयःकुतः ॥ यदिकुंतीसुतंगेहेक्रीडंतंभ्रातृभिःसह ॥ ६ ॥ अभिगम्यजयेयुस्तेतत्तेषांधर्मतोभवेत् ॥ समाहूयतुराजानंक्षत्रधर्मरतंसदा ॥७॥ निकृत्याजितवंतस्तेकिंनुतेषांपरंशुभम् ॥ कथंप्रणिपतेच्चायमिहकृत्वापणंपरम् ॥८॥ वनवासाद्विमुक्तस्तुप्राप्तःपैतामहंपदम् ॥ यद्ययंपापवित्तानिकामयेतयुधिष्ठिरः ॥९॥ एवमप्ययमत्यंतंपरान्नार्हतियाचितुम् ॥ कथंचधर्मयुक्तास्तेनचराज्यंजिहीर्षवः ॥ १० ॥ निवृत्तवासान्कौंतेयान्यआहुर्विदिताइति ॥ अनुनीताहिभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ ११ ॥ नव्यवस्यंतिपांडूनांप्रदातुंपैतृकंवसु ॥ अहंतुतान्शितैर्बाणैरनुनीयरणेबलात् ॥ १२ ॥ पादयोःपातयिष्यामिकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ अथतेनव्यवस्यंतिप्रणिपातायधीमतः ॥ १३ ॥ गमिष्यंतिसहामात्यायमस्यसदनंप्रति ॥ नहितेयुयुधानस्यसंरब्धस्ययुयुत्सतः ॥ १४ ॥ वेगंसमर्थाःसंसोढुंवज्रस्येवमहीधराः ॥ कोहिगांडीवधन्वानंकश्चचक्रायुधंयुधि ॥ १५ ॥ मांचापिविषहेत्क्रुद्धंकश्चभीमंदुरासदम् ॥ यमौचदृढधन्वानौयमकालोपमद्युती ॥ विराटद्रुपदौवीरौयमकालोपमद्युती ॥ १६ ॥ कोजिजीविषुरासादेद्धृष्टद्युम्नंचपार्षदम् ॥ पंचैतान्पांडवेयांस्तुद्रौपद्याःकीर्तिवर्धनान् ॥ १७ ॥ समप्रमाणान्पांडूनांसमवीर्यान्मदोत्कटान् ॥ सौभद्रंचमहेष्वासममरैरपिदुःसहम् ॥ १८ ॥ गदप्रद्युम्नसांबांश्चकालसूर्यानलोपमान् ॥ तेवयंधृतराष्ट्रस्यपुत्रंशकुनिनासह ॥ १९ ॥ कर्णंचैवनिहत्याजावभिषेक्ष्यामपांडवम् ॥ नाधर्मोविद्यतेकश्चिच्छत्रून्हत्वाततायिनः ॥ २० ॥ अधर्म्यमयशस्यंचशात्रवाणांप्रयाचनं ॥ हृद्गतस्तस्ययःकामस्तंकुरुध्वमतंद्रिताः ॥ २१ ॥

विशेषः अनुनीताःपरिमितःकालएतैरतिवाहितइतिबोधिताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यमःशरीरात्प्राणानामुद्धर्ता कालःआयुःपरिच्छेदकर्ता ॥ १६ ॥ पांडवेयान्पांडवीद्रौपदीतत्पुत्रान् ॥ पुंयोगलक्षणङीषंतात्स्त्रीभ्योढगितिढक् ॥ १७ ॥ पांडूनांपांडुतुल्यानांपांडवानाम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्यपांडवस्य ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मधुरेणसाम्ना ॥ १ ॥ कार्पण्यात् तदन्नभक्षणेनदैन्यात् ॥ २ ॥ ज्ञानेज्ञानवतांसमाजे

निस्पृष्टंधृतराष्ट्रेणराज्यंप्राप्नोतुपांडवः॥ अद्यपांडुसुतोराज्यंलभतांवायुधिष्ठिरः॥ २२॥ निहतावारणेसर्वेस्वप्स्यंतिवसुधातले ॥ २३॥ इतिश्रीमहाभारतेउ०
सेनोद्योगपर्वणिसात्यकिक्रोधवाक्येतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥छ॥ ॥द्रुपदउवाच एवमेतन्महाबाहोभविष्यतिनसंशयः॥ नहिदुर्योधनोराज्यंमधुरेणप्र
दास्यति॥ १ ॥ अनुवर्त्स्यतितंचापिधृतराष्ट्रःसुतप्रियः॥ भीष्मद्रोणौचकार्पण्यान्मौर्ख्याद्राधेयसौबलौ॥२ ॥ बलदेवस्यवाक्यंतुममज्ञानेनयुज्यते॥ एतद्धिपुरु
षेणाग्रेकार्यंसुनयमिच्छता॥ ३ ॥नतुवाच्योमृदुवचोधार्तराष्ट्रःकथंचन॥ नहिमार्दवसाध्योऽसौपापबुद्धिर्मतोमम ॥ ४ ॥ गर्दभेमार्दवंकुर्याद्गोषुतीक्ष्णंसमा
चरेत्॥ मृदुदुर्योधनेवाक्यंयोब्रूयात्पापचेतसि॥ ५॥ मृदुंवैमन्यतेपापोभाषमाणमशक्तिकम् ॥ जितमर्थंविजानीयादबुधोमार्दवेसति ॥ ६ ॥ एतच्चैवकरि
ष्यामोयत्नश्चक्रियतामिह॥ प्रस्थापयाममित्रेभ्योबलान्युद्योजयंतुनः॥ ७॥ शल्यस्यधृष्टकेतोश्चजयत्सेनस्यवाविभो ॥ केकयानांचसर्वेषांदूतागच्छंतुशीघ्र
गाः॥ ८ सचदुर्योधनोनूनंप्रेषयिष्यतिसर्वशः॥ पूर्वाभिपन्नाःसंतश्चभजंतेपूर्वचोदनम् ॥ ९ ॥ तत्त्वरध्वंनरेंद्राणांपूर्वमेवप्रचोदने ॥ महद्धिकार्यंवोढव्यमिति
मेवर्ततेमतिः॥ १० ॥शल्यस्यप्रेष्यतांशीघ्रंयेचतस्यानुगानृपाः॥ भगदत्तायराज्ञेचपूर्वसागरवासिने॥ ११॥ अमितौजसेतथोग्रायहार्दिक्यायांधकायच ॥
दीर्घप्रज्ञायशूरायरोचमानायवाविभो॥ १२॥ आनीयतांबृहंतश्चसेनाबिंदुश्चपार्थिवः ॥सेनजित्प्रतिविंध्यश्चचित्रवर्मासुवास्तुकः॥ १३॥ बाह्लीकोमुंजके
शश्चचैद्याधिपतिरेवच॥ सुपार्श्वश्चसुबाहुश्चपौरवश्चमहारथः॥ १४॥ शकानांपह्लवानांचदरदानांचयेनृपाः॥ सुरारिश्चनदीजश्चकर्णवेष्टश्चपार्थिवः॥१५॥
नीलश्चवीरधर्माचभूमिपालश्चवीर्यवान्॥ दुर्जयोदंतवक्रश्चरुक्मीचजनमेजयः॥ १६॥ आषाढोवायुवेगश्चपूर्वपालीचपार्थिवः॥ भूरितेजादेवकश्चएकल
व्यःसहात्मजैः॥ १७॥ कारूषकाश्चराजानःक्षेमधूर्तिश्चवीर्यवान्॥ कांबोजाऋषिकायेचपश्चिमानूपकाश्चये॥१८॥ जयत्सेनश्चकाश्यश्चतथापंचनदानृपाः॥
क्राथपुत्रश्चदुर्धर्षःपार्वतीयाश्चयेनृपाः॥ १९॥

नयुज्यतेअयुक्तमित्यर्थः एतद्वक्ष्यमाणम्॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ पूर्वाभिपन्नाःपूर्वंसाहाय्यार्थंवृताः पूर्वचोदनंपूर्वंचोदनाप्रेरणायस्यतम् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥
॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३ ॥२४ ॥२५ ॥ २६ ॥ इतिश्री उद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ उपपन्नंयुक्तम् ॥१॥२ ॥ संबंधकंतुल्यमिति पांडवे

जानकिश्चसुशर्माचमणिमान्योतिमत्सकः ॥ पांशुराष्ट्राधिपश्चैवधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ २० ॥ तुंडश्चदंडधारश्चबृहत्सेनश्चवीर्यवान् ॥ अपराजितोनिषादश्च
श्रेणिमान्वसुमानपि ॥ २१ ॥ बृहद्बलोमहोजाश्चबाहुःपरपुरंजयः ॥ समुद्रसेनोराजाचसहपुत्रेणवीर्यवान् ॥ २२ ॥ उद्धवःक्षेमकश्चैववाटधानश्चपार्थिवः ॥
श्रुतायुश्चदृढायुश्चशाल्वपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ २३ ॥ कुमारश्चकलिंगानामीश्वरोयुद्धदुर्मदः ॥ एतेषांप्रेष्यतांशीघ्रमेतद्धिममरोचते ॥ २४ ॥ अयंचब्राह्मणोविद्वा
न्ममराजन्पुरोहितः ॥ प्रेष्यतांधृतराष्ट्रायवाक्यमस्मैप्रदीयताम् ॥ २५ ॥ यथादुर्योधनोवाच्योयथाशांतनवोनृपः ॥ धृतराष्ट्रोयथावाच्योद्रोणश्चरथिनांवरः ॥
॥ २६ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिद्रुपदवाक्येचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंवाक्यंसो
मकानांधुरंधरे ॥ अर्थसिद्धिकरंराज्ञःपांडवस्यामितौजसः ॥ १ ॥ एतच्चपूर्वकार्यंनःसुनीतमभिकांक्षताम् ॥ अन्यथाह्याचरन्कर्मपुरुषःस्यात्सुबालिशः ॥ २ ॥
किंतुसंबंधकंतुल्यमस्माकंकुरुपांडुषु ॥ यथेष्टंवर्तमानेषुपांडवेषुचतेषुच ॥ ३ ॥ तेविवाहार्थमानीतावयंसर्वेतथाभवान् ॥ कृतेविवाहेमुदितागमिष्यामोगृ
हान्प्रति ॥ ४ ॥ भवान्वृद्धतमोराज्ञांवयसाचश्रुतेनच ॥ शिष्यवत्तेवयंसर्वेभवामेहनसंशयः ॥ ५ ॥ भवंतंधृतराष्ट्रश्चसततंबहुमन्यते ॥ आचार्ययोःसखाचासि
द्रोणस्यचकृपस्यच ॥ ६ ॥ सभवान्प्रेषयत्वद्यपांडवार्थकरंवचः ॥ सर्वेषांनिश्चितंतन्नःप्रेषयिष्यतियद्भवान् ॥ ७ ॥ यदितावच्छमंकुर्यान्न्यायेनकुरुपुंगवः ॥
नभवेत्कुरुपांडूनांसौभ्रात्रेणमहान्क्षयः ॥ ८ ॥ अथदर्पान्वितोमोहान्नकुर्याद्धृतराष्ट्रजः ॥ अन्येषांप्रेषयित्वाचपश्चादस्मान्समाह्वयेः ॥ ९ ॥ ततोदुर्योधनोमं
दःसहामात्यःसबांधवः ॥ निष्ठामापत्स्यतेमूढःक्रुद्धेगांडीवधन्वनि ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसत्कृत्यवार्ष्णेयंविराटःपृथिवीपतिः ॥ गृहात्प्रस्थापया
माससगणंसहबांधवम् ॥ ११ ॥ द्वारकांतुगतेकृष्णेयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ चक्रुःसांग्रामिकंसर्वंविराटश्चमहीपतिः ॥ १२ ॥ ततःसंप्रेषयामासविराटःसहबांधवैः ॥
सर्वेषांभूमिपालानांद्रुपदश्चमहीपतिः ॥ १३ ॥

षु कुंतीद्वारा कुरुषु दुर्योधनकन्यायाःसांबेनाहरणात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वचःसंदेशवाक्यम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रेषयित्वादूतमितिशेषः ॥ ९ ॥ निष्ठांनाशं निष्ठानिष्पत्तिनाशांतयाज्ञानिर्वहणेषुचेतिविश्वः
॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीये भारतभा॰पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥१॥ वैद्याःविद्यावंतःकृतबुद्धयःसिद्धांतज्ञाः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

वचनात्कुरुसिंहानांमत्स्यपांचालयोश्चते॥समाजग्मुर्महीपालाःसंप्रहृष्टामहाबलाः॥१४॥तच्छ्रुत्वापांडुपुत्राणांसमागच्छन्महद्बलम्॥धृतराष्ट्रसुताश्चापिस
मानिन्युर्महीपतीन्॥१५॥समाकुलामहीराजन्कुरुपांडवकारणात्॥तदासमभवत्कृत्स्नासंप्रयाणेमहीक्षिताम्॥ १६ ॥संकुलाचतदाभूमिश्चतुरंगबलान्वि
ता॥बलानितेषांवीराणामागच्छंतिततस्ततः॥ १७ ॥चालयंतीवगांदेवींसपर्वतवनामिमाम्॥ततःप्रज्ञावयोवृद्धंपांचाल्यःस्वपुरोहितम्॥कुरुभ्यःप्रेषयामा
सयुधिष्ठिरमतेस्थितः॥ १८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ द्रुपदउवाच भूतानांप्रा
णिनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः ॥ बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेष्वपिद्विजातयः ॥ १ ॥ द्विजेषुवैद्याःश्रेयांसोवैद्येषुकृतबुद्धयः॥कृतबुद्धिषुकर्तारःकर्तृषुब्रह्मवादिनः
॥ २ ॥सभवान्कृतबुद्धीनांप्रधानइतिमेमतिः॥कुलेनचविशिष्टोऽसिवयसाचश्रुतेनच॥ ३ ॥ प्रज्ञयासदृशश्चासिशुक्रेणांगिरसेनच॥ विदितंचापितेसर्वंयथा
वृत्तःसकौरवः॥ ४ ॥ पांडवश्चयथावृत्तःकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ धृतराष्ट्रस्यविदितेवंचिताःपांडवाःपरैः॥ ५ ॥ विदुरेणानुनीतोऽपिपुत्रमेवानुवर्तते ॥ शकुनिर्बुद्धि
पूर्वंहिकुंतीपुत्रंसमाह्वयत्॥ ६ ॥ अनक्षज्ञंमताक्षःसन्क्षत्रवृत्तेस्थितंशुचिम्॥ तेतथावंचयित्वातुधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ ७ ॥ नकस्यांचिदवस्थायांराज्यंदास्यं
तिवैस्वयम्॥ भवांस्तुधर्मसंयुक्तंधृतराष्ट्रंब्रुवन्वचः॥ ८ ॥ मनांसितस्ययोधानांध्रुवमावर्तयिष्यति॥ विदुरश्चापितद्वाक्यंसाधयिष्यतितावकम्॥ ९ ॥ भीष्मद्रो
णकृपादीनांभेदंसंजनयिष्यति॥ अमात्येषुचभिन्नेषुयोधेषुविमुखेषुच ॥ १० ॥ पुनरेकत्रकरणंतेषांकर्मभविष्यति ॥ एतस्मिन्नंतरेपार्थाःसुखमेकाग्रबुद्धयः
॥ ११ ॥ सेनाकर्मकरिष्यंतिद्रव्याणांचैवसंचयम्॥ विद्यमानेषुचस्वेषुलंबमानेतथात्वयि॥ १२ ॥ नतथातेकरिष्यंतिसेनाकर्मनसंशयः॥ एतत्प्रयोजनंचात्रप्रा
धान्येनोपलभ्यते ॥ १३ ॥ संगत्याधृतराष्ट्रश्चकुर्याद्धर्म्यंवचस्तव॥ सभवान्धर्मयुक्तश्चधर्म्यंतेषुसमाचरन्॥ १४॥ कृपालुषुपरिक्लेशान्पांडवीयान्प्रकीर्तयन्॥
वृद्धेषुकुलधर्मंचब्रुवन्पूर्वैरनुष्ठितम्॥ १५॥ विभत्स्यतिमनांस्येषामितिमेनात्रसंशयः॥ नचतेभ्योभयंतेऽस्तिब्राह्मणोह्यसिवेदवित्॥ १६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरेशत्रुषुभिन्नानामेकीकरणेव्यापृतेष्वित्यर्थः ॥ ११ ॥ लंबमानेविलंबंकुर्वाणे ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आगमयामासज्ञातवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥ ८ ॥९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

दूतकर्मणियुक्तश्चस्थविरश्चविशेषतः॥ सभवान्पुष्ययोगेनमुहूर्तेनजयेनच॥ १७॥ कौरवेयान्प्रयात्वाशुकौंतेयस्यार्थसिद्धये॥ वैशंपायनउवाच तथाऽनुशिष्टःप्रययौद्रुपदेनमहात्मना॥ पुरोधावृत्तसंपन्नोनगरंनागसाह्वयम्॥ १८॥ शिष्यैःपरिवृतोविद्वान्नीतिशास्त्रार्थकोविदः॥ पांडवानांहितार्थायकौरवान्प्रतिजग्मिवान्॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहितयानेषष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच पुरोहितंतेप्रस्थाप्यनगरंनागसाह्वयम्॥ दूतान्प्रस्थापयामासुःपार्थिवेभ्यस्ततस्ततः ॥ १ ॥ प्रस्थाप्यदूतानन्यत्रद्वारकांपुरुषर्षभः॥ स्वयंजगामकौरव्यःकुंतीपुत्रोधनंजयः॥२॥ गतेद्वारवतींकृष्णेबलदेवेचमाधवे॥ सहवृष्ण्यंधकैःसर्वैर्भोजैश्चशतशस्तदा ॥ ३ ॥ सर्वमागमयामासपांडवानांविचेष्टितम्॥ धृतराष्ट्रात्मजोराजागूढैःप्रणिहितैश्चरैः॥ ४॥ सश्रुत्वामाधवंयांतंसदश्वैरनिलोपमैः॥ बलेननातिमहताद्वारकामभ्ययात्पुरीम्॥ ५॥ तमेवदिवसंचापिकौंतेयःपांडुनंदनः॥ आनर्तनगरींरम्यांजगामाशुधनंजयः॥ ६॥ तौयात्वापुरुषव्याघ्रौद्वारकांकुरुनंदनौ॥ सुप्तंददृशतुःकृष्णंशयानंचाभिजग्मतुः॥ ७ ॥ ततःशयानेगोविंदेप्रविवेशसुयोधनः॥ उच्छीर्षतश्चकृष्णस्यनिषसादवरासने ॥ ८ ॥ ततःकिरीटीतस्यानुप्रविवेशमहामनाः॥ पश्चाच्चैवसकृष्णस्यप्रह्वोऽतिष्ठत्कृतांजलिः ॥ ९॥ प्रतिबुद्धःसवार्ष्णेयोददर्शाग्रेकिरीटिनम्॥ सतयोःस्वागतंकृत्वायथावत्प्रतिपूज्यतौ ॥ १० ॥ तदागमनजंहेतुंपप्रच्छमधुसूदनः॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमुवाचप्रहसन्निव॥ ११॥ विग्रहेऽस्मिन्भवान्साह्यंममदातुमिहार्हति ॥ समंहिभवतःसख्यंममचैवार्जुनेऽपिच ॥ १२ ॥ तथासंबंधकंतुल्यमस्माकंत्वयिमाधव ॥ अहंचाभिगतःपूर्वंत्वामद्यमधुसूदन॥ १३॥ पूर्वंचाभिगतंसंतोभजंतेपूर्वसारिणः॥ त्वंचश्रेष्ठतमोलोकेसतामद्यजनार्दन॥ १४॥ सततंसंमतश्चैवसद्वृत्तमनुपालय॥ कृष्णउवाच भवानभिगतःपूर्वमत्रमेनास्तिसंशयः॥ दृष्टस्तुप्रथमंराजन्मयापार्थोधनंजयः॥ १५॥ तवपूर्वाभिगमनात्पूर्वंचाप्यस्यदर्शनात् ॥ साहाय्यमुभयोरेवकरिष्यामिसुयोधन॥ १६॥ प्रवारणंतुबालानांपूर्वंकार्यमितिश्रुतिः॥ तस्मात्प्रवारणंपूर्वमर्हःपार्थोधनंजयः॥१७॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ प्रवारणंईप्सितप्रदानं काम्यदानंप्रवारणमितिविश्वः पूर्वमर्हः त्वत्तःकनिष्ठत्वादित्यर्थः ॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अपहृतंरिक्तंकृतम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिउ

मत्संहननतुल्यानांगोपानामर्बुदंमहत् ॥ नारायणाइतिख्याताःसर्वेसंग्रामयोधिनः ॥ १८ ॥ तेवायुधिदुराधर्षाभवंत्वेकस्यसैनिकाः ॥ अयुध्यमानःसंग्रामे
न्यस्तशस्त्रोऽहमेकतः ॥ १९ ॥ आभ्यामन्यतरंपार्थयत्तेहृद्यतरंमतम् ॥ तद्वृणीतांभवानग्रेप्रवार्यस्त्वंहिधर्मतः ॥ २० ॥ वैशंपायनउवाच एवमुक्तस्तुकृष्णेन
कुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ अयुध्यमानंसंग्रामेवरयामासकेशवम् ॥ २१ ॥ नारायणममित्रघ्नंकामाज्जातमजंनृषु ॥ सर्वक्षत्रस्यपुरतोदेवदानवयोरपि ॥ २२ ॥
दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमावरयत्तदा ॥ सहस्राणांसहस्रंतुयोधानांप्राप्यभारत ॥ २३ ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वासंप्रापपरमांमुदम् ॥ दुर्योधनस्तुतत्सैन्यंसर्वमादाय
पार्थिवः ॥ २४ ॥ ततोऽभ्ययाद्भीमबलोरौहिणेयंमहाबलम् ॥ सर्वंचागमनेहेतुंसतस्मैसंन्यवेदयत् ॥ प्रत्युवाचततःशौरिर्धार्तराष्ट्रमिदंवचः ॥ २५ ॥ बलदेव
उवाच विदितंतेनरव्याघ्रसर्वंभवितुमर्हति ॥ यन्मयोक्तंविराटस्यपुरावैवाहिकेतदा ॥ २६ ॥ निगृह्योक्तोहृषीकेशस्त्वदर्थंकुरुनंदन ॥ मयासंबंधकंतुल्यमिति
राजन्पुनःपुनः ॥ २७ ॥ नचतद्वाक्यमुक्तंवैकेशवंप्रत्यपद्यत ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णंविनास्थातुमपिक्षणम् ॥ २८ ॥ नाहंसहायःपार्थस्यनापिदुर्योधनस्यवै ॥ इतिमे
निश्चिताबुद्धिर्वासुदेवमवेक्ष्यह ॥ २९ ॥ जातोऽसिभारतेवंशेसर्वपार्थिवपूजिते ॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणक्षात्रेणपुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ वैशंपायनउवाच इत्येव
मुक्तस्तुतदापरिष्वज्यहलायुधम् ॥ कृष्णंचापहृतंज्ञात्वायुद्धान्मेनेजितंजयम् ॥ ३१ ॥ सोऽभ्ययात्कृतवर्माणंधृतराष्ट्रसुतोनृपः ॥ कृतवर्माददौतस्यसेनामक्षौहिणीं
तदा ॥ ३२ ॥ सतेनसर्वसैन्येनभीमेनकुरुनंदनः ॥ वृतःपरिययौहृष्टःसुहृदःसंप्रहर्षयन् ॥ ३३ ॥ ततःपीतांबरधरोजगत्स्रष्टाजनार्दनः ॥ गतेदुर्योधनेकृष्णःकिरी
टिनमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥ अयुध्यमानःकांबुद्धिमास्थायाहंवृतस्त्वया ॥ अर्जुनउवाच भवान्समर्थस्तान्सर्वान्निहंतुंनात्रसंशयः ॥ निहंतुमहमप्येकःसमर्थः
पुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ भवांस्तुकीर्तिमाँल्लोकेतद्यशस्त्वांगमिष्यति ॥ यशसांचाहमप्यर्थीतस्मादसिमयावृतः ॥ ३६ ॥ सारथ्यंतुत्वयाकार्यमितिमेमानसंसदा ॥
चिररात्रेप्सितंकामंतद्भवान्कर्तुमर्हति ॥ ३७ ॥ वासुदेवउवाच उपपन्नमिदंपार्थयत्स्पर्धसिमयासह ॥ सारथ्यंतेकरिष्यामिकामःसंपद्यतांतव ॥ ३८ ॥
वैशंपायनउवाच एवंप्रमुदितःपार्थःकृष्णेनसहितस्तदा ॥ वृतोदाशार्हप्रवरैःपुनरायाद्युधिष्ठिरम् ॥ ३९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्व
णिकृष्णसारथ्यस्वीकारसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥

शल्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ येनयत्रदेशेतत्रययौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ दिदित्सुः दददानेऽस्यंरूपम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

वैशंपायनउवाच शल्यःश्रुत्वातुदूतानांसैन्येनमहतावृतः॥ अभ्ययात्पांडवान्राजन्सहपुत्रैर्महारथैः ॥ १ ॥ तस्यसेनानिवेशोऽभूदध्यर्धमिवयोजनम् ॥ त
थाहिविपुलांसेनांबिभर्तिसनरर्षभः॥ २ ॥ अक्षौहिणीपतीराजन्महावीर्यपराक्रमः ॥ विचित्रकवचाःशूराविचित्रध्वजकार्मुकाः ॥ ३ ॥ विचित्राभरणाः
सर्वेविचित्ररथवाहनाः ॥ विचित्रस्रग्धराःसर्वेविचित्रांबरभूषणाः ॥ ४ ॥ स्वदेशवेषाभरणावीराःशतसहस्रशः ॥ तस्यसेनाप्रणेतारोबभूवुःक्षत्रियर्षभाः
॥ ५ ॥ व्यथयन्निवभूतानिकंपयन्निवमेदिनीं ॥ शनैर्विश्रामयन्सेनांसययौयेनपांडवः ॥ ६ ॥ ततोदुर्योधनःश्रुत्वामहात्मानंमहारथम् ॥ उपायांतमभिद्रुत्य
स्वयमानर्चभारत ॥ ७ ॥ कारयामासपूजार्थंतस्यदुर्योधनःसभाः ॥ रमणीयेषुदेशेषुरत्नचित्राःस्वलंकृताः ॥ ८ ॥ शिल्पिभिर्विविधैश्चैवक्रीडास्तत्रप्रयोजिताः॥
तत्रमाल्यानिमांसानिभक्ष्यंपेयंचसत्कृतम् ॥ ९ ॥ कूपाश्चविविधाकारामनोहर्षविवर्धनाः ॥ वाप्यश्चविविधाकाराऔदकानिगृहाणिच ॥ १० ॥ सताःसभाः
समासाद्यपूज्यमानोयथाऽमरः ॥ दुर्योधनस्यसचिवैर्देशेदेशेसमंततः ॥ ११ ॥ आजगामसभामन्यांदेवावसथवर्चसम् ॥ सतत्रविषयैर्युक्तैःकल्याणैरतिमा
नुषैः ॥ १२ ॥ मेनेऽभ्यधिकमात्मानमवमेनेपुरंदरम् ॥ पप्रच्छसततःप्रेष्यान्प्रहृष्टःक्षत्रियर्षभः ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरस्यपुरुषाःकेऽत्रचक्रुःसभाइमाः ॥ आनीयं
तांसभाकाराःप्रदेयार्हाहिमेमताः ॥ १४ ॥ प्रसादमेषांदास्यामिकुंतीपुत्रोऽनुमन्यताम् ॥ दुर्योधनायतत्सर्वंकथयंतिस्मविस्मिताः ॥ १५ ॥ संप्रहृष्टोयदाश
ल्योदिदित्सुरपिजीवितम् ॥ गूढोदुर्योधनस्तत्रदर्शयामासमातुलम् ॥ १६ ॥ तंदृष्ट्वामद्रराजश्चज्ञात्वायत्नंचतस्यतम् ॥ परिष्वज्याब्रवीत्प्रीतइष्टोऽर्थोगृह्यतामिति
॥ १७ ॥ दुर्योधनउवाच सत्यवाग्भवकल्याणवरोवैममदीयताम् ॥ सर्वसेनाप्रणेतावैभवान्भवितुमर्हति ॥ १८ ॥ वैशंपायनउवाच कृतमित्यब्रवीच्छ
ल्यःकिमन्यत्क्रियतामिति ॥ कृतमित्येवगांधारिःप्रत्युवाचपुनःपुनः ॥ १९ ॥ शल्यउवाच गच्छदुर्योधनपुरंस्वकमेवनरर्षभ ॥ अहंगमिष्येद्रष्टुंवैयुधिष्ठिरमरिं
दमम् ॥ २० ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरंराजन्क्षिप्रमेष्येनराधिप ॥ अवश्यंचापिद्रष्टव्यःपांडवःपुरुषर्षभः ॥ २१ ॥ दुर्योधनउवाच क्षिप्रमागम्यतांराजन्पांडवंवीक्ष्यपा
र्थिव ॥ त्वय्यधीनाःस्मराजेंद्रवरदानंस्मरस्वनः ॥ २२ ॥ शल्यउवाच क्षिप्रमेष्यामिभद्रंतेगच्छस्वस्वपुरंनृप ॥ परिष्वज्यतथाऽन्योन्यंशल्यदुर्योधनावुभौ ॥ २३ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ गच्छस्वप्रामुहि स्वपुरंस्वराज्यम् ॥ २३ ॥

॥ २४ उपप्लव्यंविराटनगरस्यप्रदेशविशेषं स्कंधावारंसेनानिवेशस्थानम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ कृष्णाविति भीमोपिकृष्णएवासीदितिगंम्यते स्वष्टाविविपाठःसुगमः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सतथाशल्यमामंत्र्यपुनरायात्स्वकंपुरम् ॥ शल्योजगामकौंतेयानाख्यातुंकर्मतस्यतत् ॥ २४ ॥ उपप्लुव्यंसगत्वातुस्कंधावारंप्रविश्यच ॥ पांडवानथतान्सर्वा
न्शल्यस्तत्रददर्शह ॥ २५ ॥ समेत्यचमहाबाहुःशल्यःपांडुसुतैस्तदा ॥ पाद्यमर्घ्यंचगांचैवप्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ॥ २६ ॥ ततःकुशलपूर्वंहिमद्रराजोऽरिसूद
नः ॥ प्रीत्यापरमयायुक्तःसमाश्लिष्ययुधिष्ठिरम् ॥ २७ ॥ तथाभीमार्जुनौकृष्णौस्वस्रीयौचयमावुभौ ॥ आसनेचोपविष्टस्तुशल्यःपार्थमुवाचह ॥ २८ ॥ कुशलं
राजशार्दूलकच्चित्तेकुरुनंदन ॥ अरण्यवासाद्दिष्ट्याऽसिविमुक्तोजयतांवर ॥ २९ ॥ सुदुष्करंकृतंराजन्निर्जनेवसतात्वया ॥ भ्रातृभिःसहराजेंद्रकृष्णयाचा
नयासह ॥ ३० ॥ अज्ञातवासंघोरंचवसतादुष्करंकृतम् ॥ दुःखमेवकुतःसौख्यंभ्रष्टराज्यस्यभारत ॥ ३१ ॥ दुःखस्यैतस्यमहतोधार्तराष्ट्रकृतस्यवै ॥ अवाप्स्य
सिसुखंराजन्हत्वाशत्रून्परंतप ॥ ३२ ॥ विदितंतेमहाराजलोकतंत्रंनराधिप ॥ तस्माल्लोभकृतंकिंचित्तवतातनविद्यते ॥ ३३ ॥ राजर्षीणांपुराणानांमार्ग
मन्विच्छभारत ॥ दानेतपसिसत्येचभवतातयुधिष्ठिर ॥ ३४ ॥ क्षमादमश्चसत्यंचअहिंसाचयुधिष्ठिर ॥ अद्भुतश्चपुनर्लोकस्त्वयिराजन्प्रतिष्ठितः ॥ ३५ ॥
मृदुर्वदान्योब्रह्मण्योदाताधर्मपरायणः ॥ धर्मास्तेविदिताराजन्बहवोलोकसाक्षिकाः ॥ ३६ ॥ सर्वंजगदिदंतातविदितंतेपरंतप ॥ दिष्ट्याकृच्छ्रमिदंराजन्
पारितंभरतर्षभ ॥ ३७ ॥ दिष्ट्यापश्यामिराजेंद्रधर्मात्मानंसहानुगम् ॥ निस्तीर्णदुष्करंराजंस्त्वांधर्मनिचयंप्रभो ॥ ३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोऽ
स्याकथयद्राजादुर्योधनसमागमम् ॥ तच्चशुश्रूषितंसर्वंवरदानंचभारत ॥ ३९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सुकृतंतेकृतंराजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ दुर्योधन
स्ययद्वीरत्वयावाचाप्रतिश्रुतम् ॥ ४० ॥ एकंत्विच्छामिभद्रंतेक्रियमाणंमहीपते ॥ राजन्नकर्तव्यमपिकर्तुमर्हसिसत्तम ॥ ४१ ॥ ममत्ववेक्षयावीरशृणुविज्ञा
पयामिते ॥ भवानिहमहाराजवासुदेवसमोयुधि ॥ ४२ ॥ कर्णार्जुनाभ्यांसंप्राप्तेद्वैरथेराजसत्तम ॥ कर्णस्यभवताकार्यंसारथ्यंनात्रसंशयः ॥ ४३ ॥ तत्र
पाल्योऽर्जुनोराजन्यदिमत्प्रियमिच्छसि ॥ तेजोवधश्चतेकार्यःसौतेरस्मज्जयावहः ॥ ४४ ॥ अकर्तव्यमपित्येतत्कर्तुमर्हसिमातुल ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ शृ
णुपांडवभद्रंतेयद्ब्रवीषिमहात्मनः ॥ तेजोवधनिमित्तंमांसूतपुत्रस्यसंगमे ॥ ४५ ॥

॥ ३२ ॥ तंत्रंप्रधानेसिद्धांतेइत्यमरः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वदान्यःमंजुलवाक् वदान्योवल्गुवागपीत्यमरः ॥ ३६ ॥ पारितंनिस्तीर्णम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ प्रतीपंप्रसंगप्रतिकूलं अहितंपरिणामविरुद्धम् ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ मन्युर्दैन्यम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥

अहंतस्यभविष्यामिसंग्रामेसारथिर्ध्रुवम् ॥ वासुदेवेनहिसमंनित्यंमांसहिमन्यते ॥ ४६ ॥ तस्याहंकुरुशार्दूलप्रतीपमहितंवचः ॥ ध्रुवंसंकथयिष्यामियोद्धुका
मस्यसंयुगे ॥ ४७ ॥ यथासहृतदर्पश्चहृततेजाश्चपांडव ॥ भविष्यतिसुखंहंतुंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ४८ ॥ एवमेतत्करिष्यामियथातातत्वमात्थमाम् ॥ यच्चान्य
दपिशक्ष्यामितत्करिष्यामितेप्रियम् ॥ ४९ ॥ यच्चदुःखंत्वयाप्राप्तंद्यूतेवैकृष्णयासह ॥ परुषाणिचवाक्यानिसूतपुत्रकृतानिवै ॥ ५० ॥ जटासुरात्परिक्लेशःकी
चकाच्चमहाद्युते ॥ द्रौपद्याऽधिगतंसर्वंदमयंत्यायथाऽशुभम् ॥ ५१ ॥ सर्वंदुःखमिदंवीरसुखोदर्कंभविष्यति ॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योविधिर्हिबलवत्तरः ॥ ५२ ॥
दुःखानिहिमहात्मानःप्राप्नुवंतियुधिष्ठिर ॥ देवैरपिहिदुःखानिप्राप्तानिजगतीपते ॥ ५३ ॥ इंद्रेणश्रूयतेराजन्सभार्येणमहात्मना ॥ अनुभूतंमहद्दुःखंदेवराजे
नभारत ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिशल्यवाक्येअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथमिंद्रेणरा
जेंद्रसभार्येणमहात्मना ॥ दुःखंप्राप्तंपरंघोरमेतदिच्छामिवेदितुम् ॥ १ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्पुरावृत्तमितिहासंपुरातनम् ॥ सभार्येणयथाप्राप्तंदुःख
मिंद्रेणभारत ॥ २ ॥ त्वष्टाप्रजापतिर्ह्यासीद्देवश्रेष्ठोमहातपाः ॥ सपुत्रंवैत्रिशिरसमिंद्रद्रोहात्किलासृजत् ॥ ३ ॥ ऐंद्रंसप्रार्थयत्स्थानंविश्वरूपोमहाद्युतिः ॥
तैस्त्रिभिर्वदनैर्घोरैःसूर्येंदुज्वलनोपमैः ॥ ४ ॥ वेदानेकेनसोऽधीतेसुरामेकेनचापिबत् ॥ एकेनचदिशःसर्वाःपिबन्निवनिरीक्षते ॥ ५ ॥ सतपस्वीमृदुर्दांतोधर्मे
तपसिचोद्यतः ॥ तपस्तस्यमहत्तीव्रंसुदुश्चरमरिंदम ॥ ६ ॥ तस्यदृष्ट्वातपोवीर्यंसत्यंचामिततेजसः ॥ विषादमगमच्छक्रइंद्रोऽयंमाभवेदिति ॥ ७ ॥ कथंसज्जे
च्चभोगेषुनचतप्येन्महत्तपः ॥ विवर्धमानस्त्रिशिराःसर्वंहिभुवनंग्रसेत् ॥ ८ ॥ इतिसंचिंत्यबहुधाबुद्धिमान्भरतर्षभ ॥ आज्ञापयत्सोऽप्सरसस्त्वष्टृपुत्रप्रलोभ
ने ॥ ९ ॥ यथाससज्जेत्रिशिराःकामभोगेषुवैभृशम् ॥ क्षिप्रंकुरुतगच्छध्वंप्रलोभयतमाचिरम् ॥ १० ॥ शृंगारवेषाःसुश्रोण्योहारैर्युक्तामनोहरैः ॥ हावभावस
मायुक्ताःसर्वाःसौंदर्यशोभिताः ॥ ११ ॥ प्रलोभयतभद्रंवःशमयध्वंभयंमम ॥ अस्वस्थंह्यात्मनात्मानंलक्षयामिवरांगनाः ॥ १२ ॥ भयंतन्मेमहाघोरंक्षि
प्रंनाशयताबलाः ॥ ॥ अप्सरसऊचुः ॥ ॥ तथायत्नंकरिष्यामःशक्रतस्यप्रलोभने ॥ यथानावाप्स्यसिभयंतस्माद्बलनिषूदन ॥ १३ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ हावाःशृंगारचेष्टाःभावाःचित्तविकाराहर्षादयस्तैर्युक्ताः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ सौष्ठवंसौंदर्यंप्रहर्षंलब्धभोगोऽस्मीतितोषम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ वर्धकिःतक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ नभविष्यतिनं

निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यांयोऽसावास्तेतपोनिधिः॥ तंप्रलोभयितुंदेवगच्छामःसहितावयम्॥ १४॥ यतिष्यामोवशेकर्तुंव्यपनेतुंचतेभयम्॥ ॥शल्यउवाच॥ इंद्रे
णतास्त्वनुज्ञाताजग्मुस्त्रिशिरसोंऽतिकम्॥ तत्रताविविधैर्भावैर्लोभयंत्योवरांगनाः॥ १५॥ नित्यंसंदर्शयामासुस्तथैवांगेषुसौष्ठवम्॥ नाभ्यगच्छत्प्रहर्षंताः
सपश्यन्सुमहातपाः॥ १६॥ इंद्रियाणिवशेकृत्वापूर्वसागरसन्निभः॥ तास्तुयत्नंपरंकृत्वापुनःशक्रमुपस्थिताः॥ १७॥ कृतांजलिपुटाःसर्वादेवराजमथाब्रु
वन्॥ नसशक्यःसुदुर्धर्षोधैर्याच्चालयितुंप्रभो॥ १८॥ यत्तेकार्यंमहाभागक्रियतांतदनंतरम्॥ संपूज्याप्सरसःशक्रोविसृज्यचमहामतिः॥ १९॥ चिंतयामा
सतस्यैववधोपायंयुधिष्ठिर॥ सतूष्णींचिंतयन्वीरोदेवराजःप्रतापवान्॥ २०॥ विनिश्चितमतिर्धीमान्वधेत्रिशिरसोऽभवत्॥ वज्रमस्यक्षिपाम्यद्यसक्षि
प्रंनभविष्यति॥ २१॥शत्रुःप्रवृद्धोनोपेक्ष्योदुर्बलोऽपिबलीयसा॥ शास्त्रबुद्ध्याविनिश्चित्यकृत्वाबुद्धिंवधेदृढाम्॥ २२॥ अथवैश्वानरनिभंघोररूपंभयावहम्॥
मुमोचवज्रंसंक्रुद्धःशक्रस्त्रिशिरसंप्रति॥ २३॥ सपपातहतस्तेनवज्रेणदृढमाहतः॥ पर्वतस्येवशिखरंप्रणुन्नंमेदिनीतले॥ २४॥ तंतुवज्रहतंदृष्ट्वाशयानमचलो
पमम्॥ नशर्मलेभेदेवेंद्रोदीपितस्तस्यतेजसा॥ २५॥ हतोऽपिदीप्ततेजाःसजीवन्निवहिदृश्यते॥ घातितस्यशिरांस्याजौजीवंतीवाद्भुतानिवै॥ २६॥ ततोऽति
भीतगात्रस्तुशक्रआस्तेविचारयन्॥ अथाजगामपरशुंस्कंधेनादायवर्धकिः॥ २७॥ तदरण्यंमहाराजयत्रास्तेऽसौनिपातितः॥ सभीतस्तत्रतक्षाणंघटमा
नंशचीपतिः॥ २८॥ अपश्यदब्रवीच्चैनंसत्वरंपाकशासनः॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांस्यस्यकुरुष्ववचनंमम॥ २९॥ ॥तक्षोवाच॥ ॥ महास्कंधोभृशंह्येषपरशु
र्नंभविष्यति॥ कर्तुंचाहंनशक्ष्यामिकर्मसद्भिर्विगर्हितम्॥ ३०॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥माभैस्त्वंशीघ्रमेतद्वैकुरुष्ववचनंमम॥ मत्प्रसादाद्धितेशस्त्रंवज्रकल्पंभ
विष्यति॥ ३१॥ ॥तक्षोवाच॥ ॥ कंभवंतमहंविद्यांघोरकर्माणमद्यवै॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंतत्त्वेनकथयस्वमे॥ ३२॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥ अहमिंद्रोदेव
राजस्तक्षन्विदितमस्तुते॥ कुरुष्वैतद्यथोक्तंमेतक्षन्माऽत्रविचारय॥ ३३॥ ॥तक्षोवाच॥ ॥क्रूरेणनापत्रपसेकथंशक्रेहकर्मणा॥ ऋषिपुत्रमिमंहत्वाब्रह्म
हत्याभयंनते॥ ३४॥ ॥शक्रउवाच॥ ॥ पश्चाद्धर्मंचरिष्यामिपावनार्थंसुदुश्चरम्॥ शत्रुरेषमहावीर्योवज्रेणनिहतोमया॥ ३५॥ अद्यापिचाहमुद्विग्नस्त
क्षन्नस्माद्बिभेमिवै॥ क्षिप्रंछिंधिशिरांसित्वंकरिष्येऽनुग्रहंतव॥ ३६॥ शिरःपशोस्तेदास्यंतिभागंयज्ञेषुमानवाः॥ एषतेऽनुग्रहस्तक्षन्क्षिप्रंकुरुममप्रियम्॥ ३७॥

क्ष्यति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ उपस्पृश्यआचम्य ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ ५० ॥ ५१ ॥अपावृत्यमुखंसंप्रसार्य ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४ ॥ ५५ ॥५६ ॥ ५७॥ ५८ ॥

शल्यउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वातुतक्षासमहेंद्रवचनात्तदा॥ शिरांस्यथत्रिशिरसःकुठारेणाच्छिनत्तदा॥ ३८॥ निकृत्तेषुततस्तेषुनिष्क्रामन्नंडजास्त्वथ ॥ कपिंज
लास्तित्तिराश्चकलविंकाश्चसर्वशः॥ ३९॥ येनवेदानधीतेस्मपिबतेसोममेवच॥ तस्माद्वक्त्राद्विनिश्चेरुःक्षिप्रंतस्यकपिंजलाः॥ ४०॥ येनसर्वादिशोराजन्पि
बन्निवनिरीक्षते॥ तस्माद्वक्त्राद्विनिश्चेरुस्तित्तिरास्तस्यपांडव॥ ४१॥ यत्सुरापंतुतस्यासीद्वक्त्रंत्रिशिरसस्तदा॥ कलविंकाःसमुत्पेतुःश्येनाश्चभरतर्षभ ॥ ४२॥
ततस्तेषुनिकृत्तेषुविज्वरोमघवानथ ॥ जगामत्रिदिवंहृष्टस्तक्षाऽपिस्वगृहान्ययौ॥ ४३ ॥ मेनेकृतार्थमात्मानंहत्वाशत्रुंसुरारिहा ॥ त्वष्टाप्रजापतिःश्रुत्वाशक्रे
णाथहतंसुतम्॥४४॥क्रोधसंरक्तनयनइदंवचनमब्रवीत्॥ ॥त्वष्टोवाच॥ ॥तप्यमानंतपोनित्यंक्षांतंदांतंजितेंद्रियम्॥विनाऽपराधेनयतःपुत्रंहिंसितवान्मम
॥४५॥तस्माच्छक्रविनाशायवृत्रमुत्पादयाम्यहम् ॥लोकाःपश्यंतुमेवीर्यंतपसश्चबलंमहत् ॥ ४६ ॥ सचपश्यतुदेवेंद्रोदुरात्मापापचेतनः॥ उपस्पृश्यततःक्रु
द्धस्तपस्वीसुमहायशाः॥ ४७॥ अग्नौहुत्वासमुत्पाद्यघोरंवृत्रमुवाचह ॥ इंद्रशत्रोविवर्धस्वप्रभावात्तपसोमम ॥ ४८ ॥ सोऽवर्द्धतदिवंस्तब्ध्वासूर्यवैश्वानरो
पमः॥ किंकरोमीतिचोवाचकालसूर्यइवोदितः॥ ४९॥ शक्रंजहीतिचाप्युक्तोजगामत्रिदिवंततः ॥ ततोयुद्धंसमभवद्वृत्रवासवयोर्महत् ॥ ५० ॥ संक्रुद्धयो
र्महाघोरंप्रसक्तंकुरुसत्तम ॥ ततोजग्राहदेवेंद्रंवृत्रोवीरःशतक्रतुम् ॥ ५१ ॥ अपावृत्याक्षिपद्वक्त्रेशक्रंकोपसमन्वितः ॥ ग्रस्तेवृत्रेणशक्रेतुसंभ्रांतास्त्रिदिवेश्व
राः॥ ५२॥ असृजंस्तेमहासत्वाजृंभिकांवृत्रनाशिनीम्॥ विजृंभमाणस्यततोवृत्रस्यास्यादपावृतात् ॥ ५३॥ स्वान्यंगान्यभिसंक्षिप्यनिष्क्रांतोबलनाशनः॥
ततःप्रभृतिलोकस्यजृंभिकाप्राणसंश्रिता ॥ ५४॥ जहृषुश्चसुराःसर्वेशक्रंदृष्ट्वाविनिःसृतम्॥ ततःप्रववृतेयुद्धंवृत्रवासवयोःपुनः ॥ ५५॥ संरब्धयोस्तदाघोरं
सुचिरंभरतर्षभ॥ यदाव्यवर्धतरणेवृत्रोबलसमन्वितः॥ ५६॥ त्वष्टुस्तेजोबलाविद्धस्तदाशक्रोन्यवर्तत ॥ निवृत्तेचतदादेवाविषादमगमन्परम् ॥ ५७॥ समे
त्यसहशक्रेणत्वष्टुस्तेजोविमोहिताः॥ अमंत्रयंततेसर्वेमुनिभिःसहभारत ॥ ५८ ॥ किंकार्यमितिवैराजन्विचिंत्यभयमोहिताः॥ जग्मुःसर्वेमहात्मानंमनो
भिर्विष्णुमव्ययम्॥ उपविष्टामंदराग्रेसर्वेवृत्रवधेप्सवः॥ ५९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रविजयेनवमोऽध्यायः॥ ९॥ ॥ इंद्रउ
वाच॥ ॥सर्वंव्याप्तमिदंदेवावृत्रेणजगदव्ययम्॥ नह्यस्यसदृशंकिंचित्प्रतिघाताययद्भवेत्॥१॥ ॥ ५९ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ १

॥ २ ॥ ३ ॥ क्षयंगृहं निलयापचयौक्षयावित्यमरः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥१० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

समर्थोह्यभवंपूर्वमसमर्थोऽस्मिसांप्रतम् ॥ कथंनुकार्यंभद्रंवोदुर्धर्षःसहिमेमतः ॥ २ ॥ तेजस्वीचमहात्माचयुद्धेचामितविक्रमः ॥ ग्रसेत्त्रिभुवनंसर्वंसदेवा
सुरमानुषम् ॥ ३ ॥ तस्माद्विनिश्चयमिमंशृणुध्वंत्रिदिवौकसः ॥ विष्णोःक्षयमुपागम्यसमेत्यचमहात्मना ॥ ४ ॥ ततसंमंत्र्यवेत्स्यामोवधोपायंदुरात्मनः
शल्यउवाच ॥ एवमुक्तेमघवतादेवाःसर्षिगणास्तदा ॥ शरण्यंशरणंदेवंजग्मुर्विष्णुंमहाबलम् ॥ ५ ॥ ऊचुश्चसर्वेदेवेशंविष्णुंवृत्रभयार्दिताः ॥ त्रयोलो
कास्त्वयाक्रांतास्त्रिभिर्विक्रमणैःपुरा ॥ ६ ॥ अमृतंचाहृतंविष्णोदैत्याश्चनिहतारणे ॥ बलिंबद्ध्वामहादैत्यंशक्रोदेवाधिपःकृतः ॥ ७ ॥ त्वंप्रभुःसर्वदेवानांत्वया
सर्वमिदंततम् ॥ त्वंहिदेवोमहादेवसर्वलोकनमस्कृतः ॥ ८ ॥ गतिर्भवत्वंदेवानांसेंद्राणाममरोत्तम ॥ जगद्व्याप्तमिदंसर्वंवृत्रेणासुरसूदन ॥ ९ ॥ विष्णुरुवाच
अवश्यंकरणीयंमेभवतांहितमुत्तमम् ॥ तस्मादुपायंवक्ष्यामियथाऽसौनभविष्यति ॥ १० ॥ गच्छध्वंसर्षिगंधर्वायत्रासौविश्वरूपधृक् ॥ सामतस्यप्रयुंजध्वं
ततएनंविजेष्यथ ॥ ११ ॥ भविष्यतिजयोदेवाःशक्रस्यममतेजसा ॥ अदृश्यश्चप्रवेक्ष्यामिवज्रेह्यस्यायुधोत्तमे ॥ १२ ॥ गच्छध्वमृषिभिःसार्धंगंधर्वैश्चसुरो
त्तमाः ॥ वृत्रस्यसहशक्रेणसंधिंकुरुतमाचिरम् ॥ १३ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेतुदेवेनऋषयस्त्रिदशास्तथा ॥ ययुःसमेत्यसहिताःशक्रंकृत्वापुरःसरम् ॥ १४ ॥
समीपमेत्यचयदासर्वएवमहौजसः ॥ तंतेजसाप्रज्वलितंप्रतपंतंदिशोदश ॥ १५ ॥ ग्रसंतमिवलोकांस्त्रीन्सूर्याचंद्रमसौयथा ॥ ददृशुस्तेततोवृत्रंशक्रेणसहदे
वताः ॥ १६ ॥ ऋषयोऽथततोऽभ्येत्यवृत्रमूचुःप्रियंवचः ॥ व्याप्तंजगदिदंसर्वंतेजसातवदुर्जय ॥ १७ ॥ नचशक्नोषिनिर्जेतुंवासवंबलिनांवर ॥ युध्यतोश्चापिवां
कालोव्यतीतःसुमहानिह ॥ १८ ॥ पीड्यंतेचप्रजाःसर्वाःसदेवासुरमानुषाः ॥ सख्यंभवतुतेवृत्रशक्रेणसहनित्यदा ॥ १९ ॥ अवाप्स्यसिसुखंत्वंचशक्रलोकांश्च
शाश्वतान् ॥ ऋषिवाक्यंनिशम्याथवृत्रःसतुमहाबलः ॥ २० ॥ उवाचतानृषीन्सर्वान्प्रणम्यशिरसाऽसुरः ॥ सर्वेयूयंमहाभागागंधर्वाश्चैवसर्वशः ॥ २१ ॥ यद्ब्रूथत
च्छ्रुतंसर्वंममापिशृणुतानघाः ॥ संधिःकथंवैभवितामशक्रस्यचोभयोः ॥ तेजसोर्हिद्वयोर्देवाःसख्यंवैभविताकथम् ॥ २२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ सकृत्सतांसं
गतंलिप्सितव्यंततःपरंभविताभव्यमेव ॥ नातिक्रामेत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्सतांसंगतंलिप्सितव्यम् ॥ २३ ॥ दृढंसतांसंगतंचापिनित्यंब्रूयाच्चार्थंह्यर्थकृच्छ्रेषु
धीरः ॥ महार्थवत्सत्पुरुषेणसंगतंतस्मात्संतंनजिघांसेतधीरः ॥ २४ ॥ इंद्रःसतांसंमतश्चनिवासश्चमहात्मनाम् ॥ सत्यवादीह्यनिंद्यश्चधर्मवित्सूक्ष्मनिश्चयः ॥ २५ ॥

॥२६॥२७॥ २८॥ २९॥३०॥३१॥ ३२॥३३॥ ३४॥३५॥३६॥३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥४१॥ ४२॥ ४३॥४४॥ ४५॥४६॥ ४७॥४८॥ ४९॥ ५०॥ इति

तेनतेसहशक्रेणसंधिर्भवतुनित्यदा॥ एवंविश्वासमागच्छमातेभूद्बुद्धिरन्यथा॥ २६॥ ॥शल्यउवाच॥ महर्षिवचनंश्रुत्वातानुवाचमहाद्युतिः॥ अवश्यंभग
वंतोमेमाननीयास्तपस्विनः॥ २७॥ ब्रवीमियदहंदेवास्तत्सर्वंक्रियतेयदि॥ ततःसर्वंकरिष्यामियदूचुर्मांद्विजर्षभाः॥२८॥ नशुष्केणनचार्द्रेणनाश्मनानचदा
रुणा॥ नशस्त्रेणनचास्त्रेणनदिवानतथानिशि॥ २९॥ वध्योभवेयंविप्रेंद्राःशक्रस्यसहदैवतैः॥ एवंमेरोचतेसंधिःशक्रेणसहनित्यदा ॥ ३० ॥ बाढमित्येवऋ
षयस्तमूचुर्भरतर्षभ॥ एवंवृत्तेतुसंधानेवृत्रःप्रमुदितोऽभवत् ॥ ३१ ॥ युक्तःसदाऽभवच्चापिशक्रोहर्षसमन्वितः ॥ वृत्रस्यवधसंयुक्तानुपायानन्वचिंतयत्
॥३२॥ छिद्रान्वेषीसमुद्विग्नःसदावसतिदेवराट्॥ सकदाचित्समुद्रांतेसमपश्यन्महासुरम् ॥ ३३ ॥ संध्याकालउपावृत्तेमुहूर्तेचातिदारुणे ॥ ततःसंचिंत्यभग
वान्वरदानंमहात्मनः॥ ३४ ॥ संध्येयंवर्ततेरौद्रानरात्रिर्दिवसंनच॥ वृत्रश्चावश्यवध्योऽयंममसर्वहरोरिपुः ॥ ३५ ॥ यदिवृत्रंनहन्म्यद्यवंचयित्वामहासुरम्
महाबलंमहाकायंनमेश्रेयोभविष्यति॥ ३६॥ एवंसंचिंतयन्नेवशक्रोविष्णुमनुस्मरन्॥ अथफेनंतदाऽपश्यत्समुद्रेपर्वतोपमम्॥ ३७ ॥नायंशुष्कोनचार्द्रो
ऽयंनचशस्त्रमिदंतथा ॥ एनंक्षेप्स्यामिवृत्रस्यक्षणादेवनशिष्यति ॥ ३८ ॥ सवज्रमथफेनंतंक्षिप्रंवृत्रेनिसृष्टवान् ॥ प्रविश्यफेनंतंविष्णुरथवृत्रंव्यनाशयत्
॥३९॥ निहतेतुततोवृत्रेदिशोवितिमिराऽभवन्॥ प्रववौचशिवोवायुःप्रजाश्चजहृषुस्तथा॥ ४०॥ ततोदेवाःसगंधर्वायक्षरक्षोमहोरगाः॥ ऋषयश्चमहें
द्रंतमस्तुवन्विविधैःस्तवैः॥ ४१॥ नमस्कृतःसर्वभूतैःसर्वभूतान्यसांत्वयत्॥ हत्वाशत्रुंप्रहृष्टात्मावासवःसहदैवतैः॥ ४२॥ विष्णुंत्रिभुवनश्रेष्ठंपूजयामास
धर्मवित्॥ ततोहतेमहावीर्येवृत्रेदेवभयंकरे ॥ ४३॥ अनृतेनाभिभूतोऽभूच्छक्रःपरमदुर्मनाः॥ त्रैशीर्षयाऽभिभूतश्चसपूर्वंब्रह्महत्यया ॥ ४४॥ सोंऽतमाश्रि
त्यलोकानांनष्टसंज्ञोविचेतनः॥ नप्राज्ञायतदेवेंद्रस्त्वभिभूतःसकल्मषैः ॥ ४५ ॥ प्रतिच्छन्नोऽवसच्चाप्सुचेष्टमानइवोरगः ॥ ततःप्रनष्टेदेवेंद्रेब्रह्महत्याभया
र्दिते ॥ ४६ ॥भूमिःप्रध्वस्तसंकाशानिर्वृक्षाशुष्ककानना॥ विच्छिन्नस्रोतसोनद्यःसरांस्यनुदकानिच ॥ ४७ ॥ संक्षोभश्चापिसत्वानामनावृष्टिकृतोऽभव
त्॥ देवाश्चापिभृशंत्रस्तास्तथासर्वेमहर्षयः॥ ४८॥ अराजकंजगत्सर्वमभिभूतमुपद्रवैः ॥ ततोभीताऽभवन्देवाःकोनोराजाभवेदिति ॥ ४९॥ दिविदेवर्ष
यश्चापिदेवराजविनाकृताः॥ नस्मकश्चनदेवानांराज्येवैकुरुतेमतिं ॥ ५० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिवृत्रवधेइंद्रविजयोनामद
शमोऽध्यायः १०॥ ॥छ॥

उद्योगप० नैलकंठीये भारतभा०दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ १ ॥ नोस्माकंराजाभव ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥शक्राणीमिंद्राणीं आर्षआनुक् ॥२३॥२४॥२५॥२६॥इ०नै०एका०॥११॥
शल्यउवाच॥ ॥ ऋषयोथाब्रुवन्सर्वेदेवाश्चत्रिदिवेश्वराः ॥ अयंवैनहुषःश्रीमान्देवराज्येऽभिषिच्यताम् ॥ १ ॥ तेजस्वीचयशस्वीचधार्मिकश्चैवनित्यदा॥
तेगत्वात्वब्रुवन्सर्वेराजानोभवपार्थिव ॥ २ ॥ सतानुवाचनहुषोदेवानृषिगणांस्तथा ॥ पितृभिःसहितान्राजन्परीप्सन्हितमात्मनः ॥ ३ ॥ दुर्बलोहंनमेश
क्तिर्भवतांपरिपालने ॥ बलवान्जायतेराजाबलंशक्रेहिनित्यदा ॥ ४ ॥ तमब्रुवन्पुनःसर्वेदेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अस्माकंतपसायुक्तःपाहिराज्यंत्रिविष्टपे ॥
॥ ५ ॥ परस्परभयंघोरमस्माकंहिनसंशयः ॥ अभिषिच्यस्वराजेंद्रभवराजात्रिविष्टपे ॥ ६ ॥ देवदानवयक्षाणामृषीणांरक्षसांतथा ॥ पितृगंधर्वभूतानांचक्षु
र्विषयवर्तिनां ॥ ७ ॥ तेजआदास्यसेपश्यन्बलवांश्चभविष्यसि ॥ धर्मंपुरस्कृत्यसदासर्वलोकाधिपोभव ॥ ८ ॥ ब्रह्मर्षींश्चापिदेवांश्चगोपायस्वत्रिविष्टपे ॥ अ
भिषिक्तःसराजेंद्रततोराजात्रिविष्टपे ॥ ९ ॥ धर्मंपुरस्कृत्यतदासर्वलोकाधिपोभवत् ॥ सुदुर्लभंवरंलब्ध्वाप्राप्यराज्यंत्रिविष्टपे ॥ १० ॥ धर्मात्मासततंभूत्वा
कामात्मासमपद्यत ॥ देवोद्यानेषुसर्वेषुनंदनोपवनेषुच ॥ ११ ॥ कैलासेहिमवत्पृष्ठेमंदरेश्वेतपर्वते ॥ सह्येमहेंद्रेमलयेसमुद्रेषुसरित्सुच ॥ १२ ॥ अप्सरोभिः
परिवृतोदेवकन्यासमावृतः ॥ नहुषोदेवराजोथक्रीडन्बहुविधंतदा ॥ १३ ॥ शृण्वन्दिव्याबहुविधाःकथाःश्रुतिमनोहराः ॥ वादित्राणिचसर्वाणिगीतंच
मधुरस्वनम् ॥ १४ ॥ विश्वावसुर्नारदश्चगंधर्वाप्सरसांगणाः ॥ ऋतवःषट्चदेवेंद्रंमूर्तिमंतउपस्थिताः ॥ १५ ॥ मारुतःसुरभिर्वातिमनोज्ञःसुखशीतलः ॥ एवं
चक्रीडतस्तस्यनहुषस्यदुरात्मनः ॥ १६ ॥ संप्राप्तादर्शनंदेवीशक्रस्यमहिषीप्रिया ॥ सतांसंदृश्यदुष्टात्माप्राहसर्वान्सभासदः ॥ १७ ॥ इंद्रस्यमहिषीदेवीक
स्मान्मांनोपतिष्ठति ॥ अहमिंद्रोस्मिदेवानांलोकानांचतथेश्वरः ॥ १८ ॥ आगच्छतुशचीमह्यंक्षिप्रमद्यनिवेशनम् ॥ तच्छ्रुत्वादुर्मनादेवीबृहस्पतिमुवाचह
॥ १९ ॥ रक्षमांनहुषाद्ब्रह्मंस्त्वामस्मिशरणंगता ॥ सर्वलक्षणसंपन्नांब्रह्मंस्त्वंमांप्रभाषसे ॥ २० ॥ देवराजस्यदयितामत्यंतंसुखभागिनीम् ॥ अवैधव्येनयुक्तां
चाप्येकपत्नींपतिव्रताम् ॥ २१ ॥ उक्तवानसिमांपूर्वमृतांतांकुरुवैगिरम् ॥ नोक्तपूर्वंचभगवन्वृथातेकिंचिदीश्वर ॥ २२ ॥ तस्मादेतद्भवेत्सत्यंत्वयोक्तंद्विजसत्त
म ॥ बृहस्पतिरथोवाचशक्राणींभयमोहिताम् ॥ २३ ॥ यदुक्तासिमयादेविसत्यंतद्भविताध्रुवम् ॥ द्रक्ष्यसेदेवराजानमिंद्रंशीघ्रमिहागतम् ॥ २४ ॥ नभेतव्यंचनहु
षात्सत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ समानयिष्येशक्रेणनचिराद्भवतीमहम् ॥ २५ ॥ अथशुश्रावनहुषःशक्राणींशरणंगताम् ॥ बृहस्पतेरंगिरसश्चुक्रोधसनृपस्तदा ॥ २६ ॥
इतिश्रीमहा०उ०प०से०इंद्राणीभयेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैधर्म्याणित्वाष्ट्रवधादीनि उपधाःछद्मसख्यादीनिछलानि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रपन्नंशरणागतं

शल्यउवाच॥ ॥क्रुद्धंतुनहुषंदृष्ट्वादेवाऋषिपुरोगमाः ॥ अब्रुवन्देवराजानंनहुषंघोरदर्शनम् ॥ १ ॥ देवराजजहिक्रोधंत्वयिक्रुद्धेजगद्विभो॥ त्रस्तंसासुरगं
धर्वसकिंनरमहोरगम्॥ २॥ जहिक्रोधमिमंसाधोनकुप्यंतिभवद्विधाः ॥ परस्यपत्नीसादेवीप्रसीदस्वसुरेश्वर ॥ ३ ॥ निवर्तयमनःपापात्परदाराभिमर्शना
त्॥ देवराजोसिभद्रंतेप्रजाधर्मेणपालय॥ ४॥ एवमुक्तोनजग्राहतद्वचःकाममोहितः ॥ अथदेवानुवाचेदमिंद्रंप्रतिसुराधिपः ॥ ५ ॥ अहल्याधर्षितापूर्वमृ
षिपत्नीयशस्विनी॥ जीवतोभर्तुरिंद्रेणसवःकिंननिवारितः ॥ ६॥ बहूनिचनृशंसानिकृतानींद्रेणवैपुरा ॥ वैधर्म्याण्युपधाश्चैवसवःकिंननिवारितः ॥ ७ ॥ उ
पतिष्ठतुदेवीमामेतदस्याहितंपरम्॥ युष्माकंचसदादेवाःशिवमेवंभविष्यति ॥८॥ ॥देवाऊचुः ॥ ॥ इंद्राणीमानयिष्यामोयथेच्छसिदिवस्पते ॥ जहिक्रो
धमिमंवीरप्रीतोभवसुरेश्वर ॥ ९ ॥ ॥शल्यउवाच॥ ॥इत्युक्त्वातंतदादेवाऋषिभिःसहभारत ॥ जग्मुर्बृहस्पतिंवक्तुमिंद्राणींचाशुभंवचः ॥ १० ॥ जानी
मःशरणंप्राप्तामिंद्राणींतववेश्मनि ॥ दत्ताभयांचविप्रेंद्रत्वयादेवर्षिसत्तम ॥ ११ ॥ तेत्वांदेवाःसगंधर्वाऋषयश्चमहाद्युते ॥ प्रसादयंतिचेंद्राणीनहुषायप्र
दीयताम्॥ १२॥ इंद्राद्विशिष्टोनहुषोदेवराजोमहाद्युतिः॥ वृणोत्विमंवरारोहाभर्तृत्वेवरवर्णिनी॥ १३॥ एवमुक्तेतुसादेवीबाष्पमुत्सृज्यसस्वनम्॥ उवाचरुद
तीदीनाबृहस्पतिमिदंवचः॥ १४॥ नाहमिच्छामिनहुषंपतिंदेवर्षिसत्तम॥ शरणागतास्मितेब्रह्मंस्त्रायस्वमहतोभयात् ॥ १५ ॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥श
रणागतंनत्यजेयमिंद्राणिममनिश्चयः ॥ धर्मज्ञांसत्यशीलांचनत्यजेयमनिंदिते ॥ १६ ॥ नाकार्यंकर्तुमिच्छामिब्राह्मणःसन्विशेषतः ॥ श्रुतधर्मासत्यशी
लोजानन्धर्मानुशासनम्॥ १७॥ नाहमेतत्करिष्यामिगच्छध्वंवैसुरोत्तमाः॥ अस्मिंश्चार्थेपुरागीतंब्रह्मणाश्रूयतामिदम्॥ १८॥ नतस्यबीजंरोहतिरोहकाले
नतस्यवर्षंवर्षतिवर्षकाले ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेनसत्रातारंलभतेत्राणमिच्छन् ॥ १९ ॥ मोघमन्नंविंदतिचाप्यचेताःस्वर्गाल्लोकाद्भ्रश्यतिनष्टचेष्टः ॥
भीतंप्रपन्नंप्रददातियोवैनतस्यहव्यंप्रतिगृह्णंतिदेवाः ॥ २० ॥ प्रमीयतेचास्यप्रजाह्यकालेसदाविवासंपितरोस्यकुर्वते ॥ भीतंप्रपन्नंप्रददातिशत्रवेसेंद्रादे
वाःप्रहरंत्यस्यवज्रम्॥ २१ ॥एतदेवंविजानन्वैनदास्यामिशचीमिमाम्॥इंद्राणींविश्रुतांलोकेशक्रस्यमहिषींप्रियाम्॥ २२॥अस्याहितंभवेद्यच्चममचापिहितं
भवेत्॥ क्रियतांतत्सुरश्रेष्ठानहिदास्याम्यहंशचीम्॥ २३॥ ॥शल्यउवाच॥ ॥अथदेवाःसगंधर्वागुरुमाहुरिदंवचः॥कथंसुनीतंनुभवेन्मंत्रयस्वबृहस्पते॥ २४॥

॥ १९॥ अचेताःदुर्बलचित्तः ॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

कलांतरंकालावधि ॥ २५ ॥ २६॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १० ॥११॥विष्णुत्वं
बृहस्पतिरुवाच॥ ॥नहुषंयाचतांदेवींकिंचित्कालांतरंशुभा॥इंद्राणीहितमेतद्धितथास्माकंभविष्यति॥ २५ ॥ बहुविघ्नःसुराःकालःकालःकालंनयिष्यति ॥
गर्वितोबलवांश्चापिनहुषोवरसंश्रयात्॥ २६ ॥ ॥शल्यउवाच॥ ॥ ततस्तेनतथोक्तेतुप्रीतादेवास्तथाब्रुवन् ॥ ब्रह्मन्साध्विदमुक्तंतेहितंसर्वंदिवौकसां
॥ २७ ॥ एवमेतद्द्विजश्रेष्ठदेवीचेयंप्रसाद्यताम्॥ततःसमस्ताइंद्राणींदेवाश्चाग्निपुरोगमाः॥ २८॥ ऊचुर्वचनमव्यग्रालोकानांहितकाम्यया ॥ देवाऊचुः
त्वयाजगदिदंसर्वंधृतंस्थावरजंगमम्॥एकपत्न्यसिसत्याचगच्छस्वनहुषंप्रति॥२९॥क्षिप्रंत्वामभिकामश्चविनशिष्यतिपापकृत्॥नहुषोदेविशक्रश्चसुरैश्व
र्यमवाप्स्यति॥ ३० ॥एवंविनिश्चयंकृत्वाइंद्राणीकार्यसिद्धये॥ अभ्यगच्छतसव्रीडानहुषंघोरदर्शनम्॥३१॥दृष्ट्वातांनहुषश्चापिवयोरूपसमन्विताम्॥ सम
हृष्यतदुष्टात्माकामोपहतचेतनः ॥ ३२ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनो०इंद्राणीकालावधियाचनेद्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ ॥शल्यउवाच॥ अ
थतामब्रवीद्दृष्ट्वानहुषोदेवराट्तदा॥त्रयाणामपिलोकानामहमिंद्रःशुचिस्मिते॥ १ ॥भजस्वमांवरारोहेपतित्वेवरवर्णिनि ॥ एवमुक्तातुसादेवीनहुषेणपति
व्रता॥ २ ॥प्रावेपतभयोद्विग्नाप्रवातेकदलीयथा॥प्रणम्यसाहिब्रह्माणंशिरसातुकृतांजलिः ॥ ३ ॥देवराजमथोवाचनहुषंघोरदर्शनम् ॥ कालमिच्छाम्यहं
लब्धुंत्वत्तःकंचित्सुरेश्वर॥ ४ ॥नहिविज्ञायतेशक्रःकिंवाप्राप्तःक्ववागतः ॥तत्त्वमेतत्तुविज्ञाययदिनज्ञायतेप्रभो॥ ५ ॥ ततोऽहंत्वामुपस्थास्येसत्यमेतद्ब्रवीमि
ते ॥ एवमुक्तःसइंद्राण्यानहुषःप्रीतिमानभूत्॥ ६ ॥ ॥ नहुषउवाच ॥ ॥ एवंभवतुसुश्रोणियथामामिहभाषसे ॥ ज्ञात्वाचागमनंकार्यंसत्यमेतदनुस्मरेः
॥७॥ नहुषेणविसृष्टाचनिश्चक्रामततःशुभा॥बृहस्पतिनिकेतंचसाजगामयशस्विनी॥ ८ ॥ तस्याःसंश्रुत्यचवचोदेवाश्चाग्निपुरोगमाः ॥ चिंतयामासुरेका
ग्राःशक्रार्थंराजसत्तम॥ ९ ॥देवदेवेनसंगम्यविष्णुनाप्रभविष्णुना॥ऊचुश्चैनंसमुद्विग्नावाक्यंवाक्यविशारदाः ॥ १० ॥ब्रह्मवध्याभिभूतोवैशक्रःसुरगणेश्व
रः॥गतिश्चनस्त्वंदेवेशपूर्वजोजगतःप्रभुः ॥ ११ ॥रक्षार्थंसर्वभूतानांविष्णुत्वमुपजग्मिवान्॥त्वद्वीर्यनिहतेवृत्रेवासवोब्रह्महत्यया॥ १२ ॥ वृतःसुरगणश्रे
ष्ठमोक्षंतस्यविनिर्दिश॥तेषांतद्वचनंश्रुत्वादेवानांविष्णुरब्रवीत्॥ १३ ॥मामेवयजतांशक्रःपावयिष्यामिवज्रिणम्॥पुण्येनहयमेधेनमामिष्ट्वापाकशासनः
॥ १४ ॥पुनरेष्यतिदेवानामिंद्रत्वमकुतोभयः॥स्वकर्मभिश्चनहुषोनाशंयास्यतिदुर्मतिः॥ १५॥ व्यापकत्वं अव्यापकेनजगद्रक्षायाअसंभवात् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ ५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अकंपत् अकंपत तङभावआर्षः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ उपश्रुतिंसंदेहनिर्णायिकांदेवींआकरोत् आकारितवती ॥ २६ ॥ यत्रेति अयंचार्थःआ
नोयाह्युपश्रुत्युक्थेषुरणयाइह दिवोअमुष्यशासतोदिवंययदिवावसोइतिमंत्रोक्तउपबृंहितः मंत्रार्थस्तुहेउपश्रुतिनःअस्मान्प्रतिआयाहि उक्थेषुकाम्येषुकर्मसुइहरणयइष्टंकामंगमयप्रापय रणगतावि

किंचित्कालमिदंदेवामर्षयध्वमतंद्रिताः॥ श्रुत्वाविष्णोःशुभांसत्यांवाणींताममृतोपमाम्॥ १६॥ ततःसर्वेसुरगणाःसोपाध्यायाःसहर्षिभिः ॥ यत्रशक्रोभ
योद्विग्नस्तंदेशमुपचक्रमुः॥ १७॥ तत्राश्वमेधःसुमहान्महेंद्रस्यमहात्मनः॥ ववृतेपावनार्थंवैब्रह्महत्यापहोनृप ॥ १८ ॥ विभज्यब्रह्महत्यांतुवृक्षेषुचनदीषुच ॥
पर्वतेषुपृथिव्यांचस्त्रीषुचैवयुधिष्ठिर ॥ १९ ॥ संविभज्यचभूतेषुविसृज्यचसुरेश्वरः ॥ विज्वरोधूतपाप्माचवासवोऽभवदात्मवान् ॥ २० ॥ अकंपन्नहुषं
स्थानाद्दृष्ट्वाबलनिषूदनः ॥ तेजोघ्नंसर्वभूतानांवरदानाच्चदुःसहम् ॥ २१ ॥ ततःशचीपतिर्देवःपुनरेवव्यनश्यत ॥ अदृश्यःसर्वभूतानांकालाकांक्षीचचारह
॥ २२ ॥ प्रनष्टेतुततःशक्रेशचीशोकसमन्विता ॥ हाशक्रेतितदादेवीविललापसुदुःखिता ॥ २३ ॥ यदिदत्तंयदिहुतंगुरवस्तोषितायदि ॥ एकभर्तृत्वमेवास्तु
सत्यंयद्यस्तिवामयि ॥ २४॥ पुण्यांचेमामहंदिव्यांप्रवृत्तामुत्तरायणे ॥ देवींरात्रिंनमस्यामिसिध्यतांमेमनोरथः ॥ २५ ॥ प्रयताचनिशांदेवीमुपातिष्ठतत
त्रसा॥ पतिव्रतात्वात्सत्येनसोपश्रुतिमथाकरोत् ॥ २६ ॥ यत्रास्तेदेवराजोसौतंदेशंदर्शयस्वमे॥ इत्याहोपश्रुतिंदेवींसत्यंसत्येनदृश्यताम्॥ २७॥ इतिश्री
महाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिउपश्रुतियाचनेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥छ॥ ॥शल्यउवाच॥ अथैनांरूपिणीसाध्वीमुपातिष्ठदुपश्रुतिः ॥
तांवयोरूपसंपन्नांदृष्ट्वादेवीमुपस्थिताम्॥ १ ॥ इंद्राणीसंप्रहृष्टात्मासंपूज्यैनामथाब्रवीत्॥ इच्छामित्वामहंज्ञातुंकात्वंब्रूहिवरानने॥ २॥ ॥ उपश्रुतिरुवाच॥
उपश्रुतिरहंदेवितवांतिकमुपागता॥ दर्शनंचैवसंप्राप्तातवसत्येनभाविनि ॥ ३ ॥ पतिव्रताचयुक्ताचयमेननियमेनच ॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंदेवंवृत्रनिषूद
नम्॥ ४॥ क्षिप्रमन्वेहिभद्रंतेद्रक्ष्यसेसुरसत्तमम्॥ ततस्तांप्रहितांदेवीमिंद्राणीसासमन्वगात्॥ ५॥ ॥छ॥ ॥छ॥

त्यस्यरूपं अमुष्यबुद्धिस्थस्यदिवंशासतइंद्रस्यदिवंप्रकाशंययगमय यच्छेत्यर्थः व्ययगतावित्यस्यलोटिरूपं वलोपआर्षः हेदिवावसोअह्नोधनंसूर्यस्तद्वत्तमोघ्नस्तमर्थंप्रकाशयितुंसमर्थ ॥ २७ ॥
इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रहितांप्रस्थिताम्॥ ५॥

॥ ६ ॥७॥८॥९॥१० ॥११॥१२ ॥१३॥१४॥ १५॥ त्रास्यसि पालयिष्यसि तङ्भावआर्षः॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ इति० उद्यो० नैलकं० भारतभा० चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ ॥ ७॥ ॥ १ ॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥

देवारण्यान्यतिक्रम्यपर्वतांश्चबहूंस्ततः॥ हिमवंतमतिक्रम्यउत्तरंपार्श्वमागमत् ॥ ६ ॥ समुद्रंचसमासाद्यबहुयोजनविस्तृतम् ॥ आससादमहाद्वीपंनानाद्रुम
लतावृतम्॥ ७॥ तत्रापश्यत्सरोदिव्यंनानाशकुनिभिर्वृतम्॥ शतयोजनविस्तीर्णंतावदेवायतंशुभम् ॥ ८ ॥ तत्रदिव्यानिपद्मानिपंचवर्णानिभारत ॥ षट्पदै
रुपगीतानिप्रफुल्लानिसहस्रशः॥ ९ ॥ सरसस्तस्यमध्येतुपद्मिनीमहतीशुभा॥ गौरेणोन्नतनालेनपद्मेनमहतावृता॥ १०॥ पद्मस्यभित्त्वानालंचविवेशसहिता
तया॥ बिसतंतुप्रविष्टंचतत्रापश्यच्छतक्रतुम् ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वाचसुसूक्ष्मेणरूपेणावस्थितंप्रभुम् ॥ सूक्ष्मरूपधरादेवीबभूवोपश्रुतिश्चसा ॥ १२ ॥ इंद्रंतुष्टा
वचेंद्राणीविश्रुतैःपूर्वकर्मभिः ॥ स्तूयमानस्ततोदेवःशचीमाहपुरंदरः ॥ १३॥ किमर्थमसिसंप्राप्ताविज्ञातश्चकथंत्वहम् ॥ ततःसाकथयामासनहुषस्यविचे
ष्टितम्॥ १४॥ इंद्रत्वंत्रिषुलोकेषुप्राप्यवीर्यसमन्वितः॥ दर्पाविष्टश्चदुष्टात्मामामुवाचशतक्रतो ॥ १५ ॥ उपतिष्ठेतिसक्रूरकालंचकृतवान्मम ॥ यदिनत्रास्य
सिविभोकरिष्यतिसमांवशे॥ १६॥ एतेनचाहंसंप्राप्ताद्रुतंशक्रतवांतिकम्॥ जहिरौद्रंमहाबाहोनहुषंपापनिश्चयम्॥ १७॥ प्रकाशयात्मनात्मानंदैत्यदानवसू
दन॥ तेजःसमाप्नुहिविभोदेवराज्यंप्रशाधिच ॥ १८॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्राणींद्रस्तवेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४ ॥ ॥ ७॥
शल्यउवाच॥ एवमुक्तःसभगवान्शच्यातांपुनरब्रवीत्॥ विक्रमस्यनकालोयंनहुषोबलवत्तरः॥ १॥ विवर्धितश्चऋषिभिर्हव्यकव्यैश्चभाविनि॥ नीतिमत्र
विधास्यामिदेवीतांकर्तुमर्हसि ॥ २ ॥ गुह्यंचैतत्त्वयाकार्यंनाख्यातव्यंशुभेक्वचित् ॥ गत्वानहुषमेकांतेब्रवीहिचसुमध्यमे ॥ ३ ॥ ऋषियानेनदिव्येनमामुपै
हिजगत्पते ॥ एवंतववशेप्रीताभविष्यामीतितंवद ॥ ४ ॥ इत्युक्तादेवराजेनपत्नीसाकमलेक्षणा ॥ एवमस्त्वित्यथोक्त्वातुजगामनहुषंप्रति ॥ ५ ॥ नहुष
स्तांततोदृष्ट्वासस्मितोवाक्यमब्रवीत् ॥ स्वागतंतेवरारोहेकिंकरोमिशुचिस्मिते ॥ ६ ॥ भक्तंमांभजकल्याणिकिमिच्छसिमनस्विनि॥ तवकल्याणियत्कार्यं
तत्करिष्येसुमध्यमे॥ ७॥ नचव्रीडात्वयाकार्यासुश्रोणिमयिविश्वसेः॥ सत्येनवैशपेदेविकरिष्येवचनंतव॥ ८॥ ॥इंद्राण्युवाच ॥ ॥योमेकृतस्त्वयाकालस्त
माकांक्षेजगत्पते ॥ ततस्त्वमेवभर्तामेभविष्यसिसुराधिप ॥ ९ ॥ कार्यंचहृदिमेयत्तद्देवराजावधारय ॥ वक्ष्यामियदिमेराजन्प्रियमेतत्करिष्यसि ॥ १०॥
वाक्यंप्रणयसंयुक्तंततःस्यांवशगातव ॥ इंद्रस्यवाजिनोवाहाहस्तिनोथरथास्तथा ॥ ११ ॥ इच्छाम्यहमथापूर्ववाहनंतेसुराधिप ॥ यन्नविष्णोर्नरुद्रस्यनासु
राणांनरक्षसाम्॥ १२॥

॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११ ॥१२ ॥

॥ १३ ॥ १४॥ १५॥ १६ ॥ १७॥१८ ॥१९ ॥ मांवक्ष्यंतिममवहनंकरिष्यंति ॥२० ॥२१ ॥२२॥२३ ॥२४॥२५॥२६ ॥२७॥ अन्विष्यतांअनुगच्छन्भवान् इत्थगतावित्यस्यदिवादेरूपम्॥२८॥२९॥३० ॥

वहंतुत्वांमहाभागाऋषयःसंगताविभो ॥ सर्वेशिबिकयाराजन्नेतद्धिममरोचते ॥ १३ ॥ नासुरेषुनदेवेषुतुल्योभवितुमर्हसि ॥ सर्वेषांतेजआदत्सेस्वेनवीर्ये
णदर्शनात् ॥ १४ ॥ नतेप्रमुखतःस्थातुंकश्चिच्छक्नोतिवीर्यवान् ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुनहुषःप्राहृष्यततदाकिल ॥ उवाचवचनंचापिसुरेंद्रस्ता
मनिंदिताम् ॥ १५॥ ॥नहुषउवाच ॥ ॥ अपूर्ववाहनमिदंत्वयोक्तंवरवर्णिनि ॥ दृढंमेरुचितंदेवित्वद्वशोऽस्मिवरानने ॥ १६ ॥ नह्यल्पवीर्योभवतियोवाहा
नूकुरुतेमुनीन् ॥ अहंतपस्वीबलवान्भूतभव्यभवत्प्रभुः ॥ १७ ॥ मयिक्रुद्धेजगन्नस्यान्मयिसर्वंप्रतिष्ठितम् ॥ देवदानवगंधर्वाःकिन्नरोरगराक्षसाः ॥ १८ ॥
नमेक्रुद्धस्यपर्याप्ताःसर्वेलोकाःशुचिस्मिते ॥ चक्षुषायंप्रपश्यामितस्यतेजोहराम्यहम् ॥ १९ ॥ तस्मात्तेवचनंदेविकरिष्यामिनसंशयः ॥ सप्तर्षयोमांवक्ष्यंति
सर्वेब्रह्मर्षयस्तथा ॥ २० ॥ पश्यमाहात्म्ययोगंमेऋद्धिंचवरवर्णिनि ॥ ॥शल्यउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वातुतांदेवींविसृज्यचवराननाम् ॥ २१ ॥ विमानेयोजयि
त्वाचऋषीन्नियममास्थितान् ॥ अब्रह्मण्योबलोपेतोमत्तोमदबलेनच ॥ कामवृत्तःसदुष्टात्मावाहयामासतानृषीन् ॥ २२ ॥ नहुषेणविसृष्टाचबृहस्पतिम
थाब्रवीत् ॥ समयोऽल्पावशेषोमेनहुषेणहयःकृतः ॥ २३ ॥ शक्रंमृगयशीघ्रंत्वंभक्तायाःकुरुमेदयाम् ॥ बाढमित्येवभगवान्बृहस्पतिरुवाचताम् ॥ २४ ॥ नभेतव्यं
त्वयादेविनहुषाद्दुष्टचेतसः ॥ नह्येषस्थास्यतिचिरंगतएषनराधमः ॥ २५ ॥ अधर्मज्ञोमहर्षीणांवाहनाच्चततःशुभे ॥ इष्टिंचाहंकरिष्यामिविनाशायास्यदुर्म
तेः ॥ २६ ॥ शक्रंचाधिगमिष्यामिमाभैस्त्वंभद्रमस्तुते ॥ ततःप्रज्वाल्यविधिवज्जुहावपरमंहविः ॥ २७ ॥ बृहस्पतिर्महातेजादेवराजोपलब्धये ॥ हुत्वाग्निंसोऽब्र
वीद्राजञ्छक्रमन्विष्यतामिति ॥ २८ ॥ तस्माच्चभगवान्देवःस्वयमेवहुताशनः ॥ स्त्रीवेषमद्भुतंकृत्वातत्रैवांतरधीयत ॥ २९ ॥ सदिशःप्रदिशश्चैवपर्वतानि
वनानिच ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचविचित्याथमनोगतिः ॥ ३० ॥ निमेषांतरमात्रेणबृहस्पतिमुपागमत् ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ बृहस्पतेनपश्यामिदेवराज
मिहकुचित् ॥ आपःशेषाःसदाचापःप्रवेष्टुंनोत्सहाम्यहम् ॥ ३१ ॥ नमेतत्रगतिर्ब्रह्मन्किमन्यत्करवाणिते ॥ तमब्रवीद्देवगुरुरपोविशमहाद्युते ॥ ३२ ॥ ॥अग्नि
रुवाच ॥ ॥नापःप्रवेष्टुंशक्ष्यामिक्षयोमेऽत्रभविष्यति ॥ शरणंत्वांप्रपन्नोऽस्मिस्वस्तितेस्तुमहाद्युते ॥ ३३ ॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितम् ॥ तेषां
सर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥ ३४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिबृहस्पत्यग्निसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ९ ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ९ ॥

॥ १ ॥ एकंजाठरं त्रिविधंगार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयरूपेणत्वयैकेन ॥ २ ॥ तुभ्यंत्रिविधाय ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रसूतिःउत्पत्तिस्थानं प्रतिष्ठालयस्थानम्॥५॥हेतयःज्वालाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

बृहस्पतिरुवाच॥ ॥त्वमग्नेसर्वदेवानांमुखंत्वमसिहव्यवाट्॥ त्वमंतःसर्वभूतानांगूढश्चरसिसाक्षिवत्॥१॥ त्वामाहुरेकंकवयस्त्वामाहुस्त्रिविधंपुनः ॥ त्व
यात्यक्तंजगच्चेदंसद्योनश्येद्धुताशन॥ २॥ कृत्वातुभ्यंनमोविप्राःस्वकर्मविजितांगतिं॥ गच्छंतिसहपत्नीभिःसुतैरपिचशाश्वतीं ॥ ३ ॥ त्वमेवाग्नेहव्यवाहस्त्व
मेवपरमंहविः ॥ यजंतिसत्रैस्त्वामेवयज्ञैश्चपरमाध्वरे ॥ ४ ॥ सृष्ट्वालोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाहप्राप्तेकालेपचसिपुनःसमिद्धः ॥ त्वंसर्वस्यभुवनस्यप्रसूतिस्त्व
मेवाग्नेभवसिपुनःप्रतिष्ठा॥ ५॥ त्वामग्नेजलदानाहुर्विद्युतश्चमनीषिणः॥ वहंतिसर्वभूतानित्वत्तोनिष्क्रम्यहेतयः॥ ६॥ त्वय्यापोनिहिताःसर्वास्त्वयिसर्वमि
दंजगत्॥ नतेऽस्त्यविदितंकिंचित्त्रिषुलोकेषुपावक॥ ७॥ स्वयोनिंभजतेसर्वोविशस्वापोविशंकितः ॥ अहंत्वांवर्धयिष्यामिब्राह्मैर्मंत्रैःसनातनैः ॥ ८ ॥ एवं
स्तुतोहव्यवाट्सभगवान्कविरुत्तमः॥ बृहस्पतिमथोवाचप्रीतिमान्वाक्यमुत्तमम्॥ ९॥ दर्शयिष्यामितेशक्रंसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ शल्यउवाच प्रविश्या
पस्ततोवह्निःससमुद्राःसपल्वलाः॥ आससादसरस्तच्चगूढोयत्रशतक्रतुः ॥ १० ॥ अथतत्रापिपद्मानिविचिन्वन्भरतर्षभ ॥ अपश्यत्सतुदेवेंद्रंबिसमध्यगतं
तदा॥ ११॥ आगत्यचततस्तूर्णंतमाचष्टबृहस्पतेः॥ अणुमात्रेणवपुषापद्मतंत्वाश्रितंप्रभुम्॥ १२॥ गत्वादेवर्षिगंधर्वैःसहितोथबृहस्पतिः ॥ पुराणैःकर्मभिर्दे
वंतुष्टावबलसूदनम्॥ १३॥ महासुरोहतःशक्रनमुचिर्दारुणस्त्वया॥ शंबरश्चबलश्चैवतथोभौघोरविक्रमौ॥ १४॥ शतक्रतोविवर्धस्वसर्वान्शत्रून्निषूदय॥
उत्तिष्ठशक्रसंपश्यदेवर्षींश्चसमागतान्॥ १५॥ महेंद्रदानवान्हत्वालोकास्त्रातास्त्वयाविभो॥ अपांफेनंसमासाद्यविष्णुतेजोतिबृंहितम्॥ त्वयावृत्रोहतःपूर्वं
देवराजजगत्पते॥१६॥ त्वंसर्वभूतेषुशरण्यईड्यस्त्वयासमंविद्यतेनेहभूतम्॥ त्वयाधार्यंतेसर्वभूतानिशक्रत्वंदेवानांमहिमानंचकर्थ॥ १७ ॥ पाहिसर्वांश्चलो
कांश्चमहेंद्रबलमाप्नुहि॥ एवंसंस्तूयमानश्चसोऽवर्धतशनैःशनैः॥ १८॥ स्वंचैववपुरास्थायबभूवसबलान्वितः॥ अब्रवीच्चगुरुंदेवोबृहस्पतिमवस्थितम्॥ १९॥
किंकार्यमवशिष्टंवोहतस्त्वाष्ट्रोमहासुरः ॥ वृत्रश्चसुमहाकायोयोवैलोकाननाशयत् ॥ २० ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ मानुषोनहुषोराजादेवर्षिगणतेज
सा॥ देवराज्यमनुप्राप्तःसर्वान्नोबाधतेभृशम्॥ २१॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥कथंचनहुषोराज्यंदेवानांप्रापदुर्लभम् ॥ तपसाकेनवायुक्तःकिंवीर्योवाबृहस्पते॥
॥ २२॥ बृहस्पतिरुवाच॥ ॥देवाभीताःशक्रमकामयंतत्वयात्यक्तंमहदैंद्रंपदंतत्॥ तदादेवाःपितरोथर्षयश्चगंधर्वमुख्याश्चसमेत्यसर्वे॥ २३॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ नहुषस्यांतरेण अंतरंभेदः बुद्धिभेदार्थमित्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभा० षोडशोऽध्यायः ॥१६॥१ ॥
गत्वाऽब्रुवन्नहुषंतत्रशक्रत्वंनोराजाभवभुवनस्यगोप्ता॥ तानब्रवीन्नहुषोनास्मिशक्तआप्यायध्वंतपसातेजसामाम् ॥ २४ ॥ एवमुक्तैर्वर्धितश्चापिदेवैराजा
ऽभवन्नहुषोघोरवीर्यः॥ त्रैलोक्येचप्राप्यराज्यंमहर्षीन्कृत्वावाहान्यातिलोकान्दुरात्मा ॥ २५ ॥ तेजोहरंदृष्टिविषंसुघोरंमात्वंपश्येर्नहुषंवैकदाचित्॥ देवाश्च
सर्वेनहुषंभृशार्तानपश्यंतेगूढरूपाश्चरंतः॥ २६ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवंवदत्यंगिरसांवरिष्ठेबृहस्पतौलोकपालःकुबेरः ॥ वैवस्वतश्चैवयमःपुराणोदेवश्च
सोमोवरुणश्चाजगाम॥ २७ ॥ तेवैसमागम्यमहेंद्रमूचुर्दिष्ट्यात्वाष्ट्रोनिहतश्चैववृत्रः ॥ दिष्ट्याचत्वांकुशलिनमक्षतंचपश्यामोवैनिहतारिंचशक्र ॥ २८ ॥
सतान्यथावच्चहिलोकपालान्समेत्यवैप्रीतमनामहेंद्रः ॥ उवाचचैनान्प्रतिभाष्यशक्रःसंचोदयिष्यन्नहुषस्यांतरेण॥ २९ ॥ राजादेवानांनहुषोघोररूपस्त
त्रसाह्यंदीयतांमेभवद्भिः॥ तेचाब्रुवन्नहुषोघोररूपोदृष्टीविषस्तस्यविभीमईश ॥ ३० ॥ त्वंचेद्राजानंनहुषंपराजयेस्ततोवयंभागमर्हामशक्र ॥ इंद्रोब्रवीद्भव
तुभवानपांपतिर्यमःकुबेरश्चमयाभिषेकम्॥ ३१ ॥ संप्राप्नुवंत्वद्यसहैवदैवतैरिपुंजयामतंनहुषंघोरदृष्टिम्॥ ततःशक्रंज्वलनोप्याहभागंप्रयच्छमह्यंतवसाह्यं
करिष्ये॥ तमाहशक्रोभविताऽग्नेतवापिऐंद्राग्न्योर्वैभागएकोमहाक्रतौ ॥ ३२ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवंसंचिंत्यभगवान्महेंद्रःपाकशासनः ॥ कुबेरंसर्व
यक्षाणांधनानांचप्रभुंतथा ॥ ३३ ॥ वैवस्वतंपितॄणांचवरुणंचाप्यपांतथा॥ आधिपत्यंददौशक्रःसंचिंत्यवरदस्तथा॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग
पर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रवरुणादिसंवादेषोडशोऽध्यायः॥ १६॥ ॥ ७ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ अथसंचिंतयानस्यदेवराजस्यधीमतः ॥ नहुषस्यवधो
पायंलोकपालैःसदैवतैः॥ १ ॥ तपस्वीतत्रभगवानगस्त्यःप्रत्यदृश्यत ॥ सोब्रवीदर्च्यदेवेंद्रंदिष्ट्यावैवर्धतेभवान् ॥ २ ॥ विश्वरूपविनाशेनवृत्रासुरवधेनच॥
दिष्ट्याचनहुषोभ्रष्टोदेवराज्यात्पुरंदर ॥ ३ ॥ दिष्ट्याहतारिंपश्यामिभवंतंबलसूदन ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ स्वागतंतेमहर्षेस्तुप्रीतोहंदर्शनात्तव॥ पाद्यमाचम
नीयंचगामर्घ्यंचप्रतीच्छमे॥४॥ ॥शल्यउवाच॥ ॥पूजितंचोपविष्टंतमासनेमुनिसत्तमम्॥ पर्यपृच्छतदेवेशःप्रहृष्टोब्राह्मणर्षभम्॥५॥ एतदिच्छामिभग
वन्कथ्यमानंद्विजोत्तम॥ परिभ्रष्टःकथंस्वर्गान्नहुषःपापनिश्चयः ॥ ६ ॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥शृणुशक्रप्रियंवाक्यंयथाराजादुरात्मवान् ॥ स्वर्गाद्भ्रष्टोदु
राचारोनहुषोबलदर्पितः॥ ७॥ श्रमार्ताश्चवहंतस्तंनहुषंपापकारिणम्॥ देवर्षयोमहाभागास्तथाब्रह्मर्षयोऽमलाः॥८॥ अर्च्यअभ्यर्च्य ॥ २॥३॥४ ॥५॥ ६ ॥७॥८ ॥

गवांप्रोक्षणेप्रोक्षणोपाकरणमारणादिसंस्कारेयेमंत्राःदेवाश्चयाभिर्यजतेददातिचगावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षइत्यादयः याभिःपशुभूताभिर्गोभिः भक्षइतिभक्षणातयागउच्यते ॥ ९ ॥ नहुषस्तु ब्राह्मणाश्चै

पप्रच्छुर्नहुषंदेवसंशयंजयतांवर॥ यइमेब्रह्मणाप्रोक्तामंत्रावैप्रोक्षणेगवाम्॥ ९ ॥ एतेप्रमाणंभवतउताहोनेतिवासव ॥ नहुषोनेतितानाहतमसामूढचेतनः
॥ १० ॥ ॥ ऋषयऊचुः॥ ॥ अधर्मेसंप्रवृत्तस्त्वंधर्मंनप्रतिपद्यसे॥ प्रमाणमेतदस्माकंपूर्वंप्रोक्तंमहर्षिभिः॥ ११॥ ॥ अगस्त्यउवाच॥ ॥ ततोविवदमानःस
मुनिभिःसहवासव॥ अथमामस्पृशन्मूर्ध्निपादेनाधर्मपीडितः॥ १२॥॥ तेनाभूद्धततेजाश्चनिःश्रीकश्चमहीपतिः॥ततस्तंतमसाविग्नमवोचंभृशपीडितं॥ १३॥
यस्मात्पूर्वैःकृतंराजन्ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितम्॥ अदुष्टंदूषयसिमेयच्चमूर्ध्न्यस्पृशःपदा॥ १४॥यच्चापित्वमृषीन्मूढब्रह्मकल्पान्दुरासदान्॥ १५॥ वाहान्कृत्वावाहय
सितेनस्वर्गाद्धतप्रभः॥ ध्वंसपापपरिभ्रष्टःक्षीणपुण्योमहीतले॥ १६ ॥ दशवर्षसहस्राणिसर्परूपधरोमहान्॥ विचरिष्यसिपूर्णेषुपुनःस्वर्गमवाप्स्यसि ॥ १७॥
एवंभ्रष्टोदुरात्मासदेवराज्यादरिंदम॥ दिष्ट्यावर्धामहेशक्रहतोब्राह्मणकंटकः॥ १८॥ त्रिविष्टपंप्रपद्यस्वपाहिलोकान्शचीपते॥ जितेंद्रियोजितामित्रःस्तूयमा
नोमहर्षिभिः॥ १९॥ ॥ शल्यउवाच॥ ॥ ततोदेवाभृशंतुष्टामहर्षिगणसंवृताः॥पितरश्चैवयक्षाश्चभुजगाराक्षसास्तथा॥ २० ॥ गंधर्वादेवकन्याश्चसर्वेचाप्स
रसांगणाः॥ सरांसिसरितःशैलाःसागराश्चविशांपते॥ २१॥ उपागम्याब्रुवन्सर्वेदिष्ट्यावर्धसिशत्रुहन्॥ हतश्चनहुषःपापोदिष्ट्यागस्त्येनधीमता॥ दिष्ट्यापाप
समाचारःकृतःसर्पोमहीतले॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिइंद्रागस्त्यसंवादनहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥शल्यउवाच॥
ततःशक्रःस्तूयमानोगंधर्वाप्सरसांगणैः॥ऐरावतंसमारुह्यद्विपेंद्रंलक्षणैर्युतम्॥ १॥पावकःसुमहातेजामहर्षिश्चबृहस्पतिः॥ यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चधनेश्वरः
॥ २॥ सर्वैर्देवैःपरिवृतःशक्रोवृत्रनिषूदनः॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चयातस्त्रिभुवनंप्रभुः॥ ३ ॥ ससमेत्यमहेंद्राण्यादेवराजःशतक्रतुः ॥ मुदापरमयायुक्तःपालया
मासदेवराट्॥ ४ ॥ ततःसभगवांस्तत्रअंगिराःसमदृश्यत॥ अथर्ववेदमंत्रैश्चदेवेंद्रंसमपूजयत् ॥ ५ ॥ ततस्तुभगवानिंद्रःसंहृष्टःसमपद्यत ॥ वरंचप्रददौतस्मै
अथर्वांगिरसेतदा॥ ६॥

वगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतं एकत्रमंत्रास्तिष्ठंतिहविरेकत्रतिष्ठतीतिशास्त्रप्रामाण्याद्ब्राह्मणवद्गवामवध्यत्वंमन्वानोवेदमप्रमाणीचकार वेदस्यब्राह्मणानांचावमानादधोगतिःप्राप्यतइत्याख्यायिकातात्पर्यं

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०नहुषभ्रंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ १ ॥२॥३॥४॥५॥६॥

अथर्वांगिरसोनामेति यतोंगिराअथर्ववेदमंत्रैरिंद्रंतुष्टावततोऽथर्वांगिरसोनामाभवत् अस्मिन्वेदेऽथर्ववेदेअथर्ववेदस्यऋषिरित्यर्थः उदाहरणंवाक्यमेतत्अथर्ववेदरूपं यस्यवाक्यंसऋषिरितिपरिभाषावच

अथर्वांगिरसोनामवेदेस्मिन्वैभविष्यति ॥ उदाहरणमेतद्धियज्ञभागंचलप्स्यसे ॥ ७ ॥ एवंसंपूज्यभगवानथर्वांगिरसंतदा ॥ व्यसर्जयन्महाराजदेवराजःशत
क्रतुः ॥ ८ ॥ संपूज्यसर्वांस्त्रिदशानृषींश्चापितपोधनान् ॥ इंद्रःप्रमुदितोराजन्धर्मेणापालयत्प्रजाः ॥ ९ ॥ एवंदुःखमनुप्राप्तमिंद्रेणसहभार्यया ॥ अज्ञातवासश्च
कृतःशत्रूणांवधकांक्षया ॥ १० ॥ नात्रमन्युस्त्वयाकार्योयत्क्लिष्टोसिमहावने ॥ द्रौपद्यासहराजेंद्रभ्रातृभिश्चमहात्मभिः ॥ ११ ॥ एवंत्वमपिराजेंद्रराज्यंप्रा
प्स्यसिभारत ॥ वृत्रंहत्वायथाप्राप्तःशक्रःकौरवनंदन ॥ १२ ॥ दुराचारश्चनहुषोब्रह्मद्विट्पापचेतनः ॥ अगस्त्यशापाभिहतोविनष्टःशाश्वतीःसमाः ॥ १३ ॥ ए
वंतवदुरात्मानःशत्रवःशत्रुसूदन ॥ क्षिप्रंनाशंगमिष्यंतिकर्णदुर्योधनादयः ॥ १४ ॥ ततःसागरपर्यंतांभोक्ष्यसेमेदिनीमिमाम् ॥ भ्रातृभिःसहितोवीरद्रौपद्याचस
हानया ॥ १५ ॥ उपाख्यानमिदंशक्रविजयंवेदसंमितम् ॥ राज्ञाव्यूढेष्वनीकेषुश्रोतव्यंजयमिच्छता ॥ १६ ॥ तस्मात्संश्रावयामित्वांविजयंजयतांवर ॥ संस्तूय
मानावर्धंतेमहात्मानोयुधिष्ठिर ॥ १७ ॥ क्षत्रियाणामभावोयंयुधिष्ठिरमहात्मनाम् ॥ दुर्योधनापराधेनभीमार्जुनबलेनच ॥ १८ ॥ आख्यानमिंद्रविजयंयइदं
नियतःपठेत् ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गःपरत्रेहचमोदते ॥ १९ ॥ नचारिजंभयंतस्यनापुत्रोवाभवेन्नरः ॥ नापदंप्राप्नुयात्कांचिद्दीर्घमायुश्चविंदति ॥ सर्वत्रजयमा
प्नोतिनकदाचित्पराजयम् ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमाश्वासितोराजाशल्येनभरतर्षभ ॥ पूजयामासविधिवच्छल्यंधर्मभृतांवरः ॥ २१ ॥ श्रुत्वातुशल्य
वचनंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुर्मद्रराजमिदंवचः ॥ २२ ॥ भवान्कर्णस्यसारथ्यंकरिष्यतिनसंशयः ॥ तत्रतेजोवधःकार्यःकर्णस्यार्जुनसंस्तवः
॥ २३ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ एवमेतत्करिष्यामियथामांसंप्रभाषसे ॥ यच्चान्यदपिशक्ष्यामितत्करिष्याम्यहंतव ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्त्वामं
त्र्यकौंतेयाच्छल्योमद्राधिपस्तदा ॥ जगामसबलःश्रीमान्दुर्योधनमरिंदम ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगप०शल्यगमनेऽष्टादशोऽ
ध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युयुधानस्ततोवीरःसात्वतानांमहारथः ॥ महताचतुरंगेणबलेनागाद्युधिष्ठिरम् ॥ १ ॥

नात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शत्रुतेजसोवधोयेनतादृशोऽर्जुनसंस्तवः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ इतिनै०भार
तभा०अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ युयुधानःसात्यकिः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वनमालाआपादलंबिनीमाला ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ समावायःसमूहः ॥ २२ ॥

तस्ययोधामहावीर्यानानादेशसमागताः॥ नानाप्रहरणावीराःशोभयांचक्रिरेबलम्॥ २॥ परश्वधैर्भिंदिपालैःशूलतोमरमुद्गरैः॥ परिघैर्यष्टिभिःपाशैःकरवालै
श्चनिर्मलैः॥ ३॥ खड्गकार्मुकनिर्व्यूहैःशरैश्चविविधैरपि॥ तैलधौतैःप्रकाशद्भिःसदाशोभतवैबलम्॥ ४॥ तस्यमेघप्रकाशस्यसौवर्णैःशोभितस्यच॥ बभूवरूपं
सैन्यस्यमेघस्येवसविद्युतः॥५॥ अक्षौहिणीतुसासेनातदायौधिष्ठिरंबलम्॥ प्रविश्यांतर्दधेराजन्सागरंकुनदीयथा॥६॥ तथैवाक्षौहिणींगृह्यचेदीनामृषभो
बली॥ धृष्टकेतुरुपागच्छत्पांडवानमितौजसः ॥ ७ ॥ मागधश्चजयत्सेनोजारासंधिर्महाबलः॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यस्यधर्मराजमुपागमत् ॥ ८ ॥ तथैवपां
ड्योराजेंद्रसागरानूपवासिभिः॥ वृतोबहुविधैर्योधैर्युधिष्ठिरमुपागमत्॥ ९॥ तस्यसैन्यमतीवासीत्तस्मिन्बलसमागमे॥ प्रेक्षणीयतरंराजन्सुवेषंबलवत्तदा
॥ १० ॥ द्रुपदस्याप्यभूत्सेनानानादेशसमागतैः॥ शोभितापुरुषैःशूरैःपुत्रैश्चास्यमहारथैः॥ ११ ॥ तथैवराजामत्स्यानांविराटोवाहिनीपतिः॥ पार्वतीयैर्महीपा
लैःसहितःपांडवानियात्॥ १२॥ इतश्चेतश्चपांडूनांसमाजग्मुर्महात्मनाम् ॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैताविविधध्वजसंकुलाः ॥ १३ ॥ युयुत्समानाःकुरुभिःपांडवान्स
महर्षयन्॥ तथैवधार्तराष्ट्रस्यहर्षसमभिवर्धयन्॥ १४॥ भगदत्तोमहीपालःसेनामक्षौहिणींददौ॥ तस्यचीनैःकिरातैश्चकांचनैरिवसंवृतम्॥ १५॥ बभौबलम
नाधृष्यंकर्णिकारवनंयथा॥ तथाभूरिश्रवाःशूरःशल्यश्चकुरुनंदन ॥ १६ ॥ दुर्योधनमुपायातावक्षौहिण्यापृथक्पृथक्॥ कृतवर्माचहार्दिक्योभोजांधकुकुरैः
सह॥ १७॥ अक्षौहिण्यैवसेनायादुर्योधनमुपागमत्॥ तस्यतैःपुरुषव्याघ्रैर्वनमालाधरैर्बलम्॥ १८॥ अशोभतयथामत्तैर्वनंप्रक्रीडितैर्गजैः॥ जयद्रथमुखा
श्चान्येसिंधुसौवीरवासिनः॥ १९॥ आजग्मुःपृथिवीपालाःकंपयंतइवाचलान्॥ तेषामक्षौहिणीसेनाबहुलाविबभौतदा॥ २०॥ विधूयमानोवातेनबहुरूपइ
वांबुदः॥ सुदक्षिणश्चकांबोजोयवनैश्चशकैस्तथा॥ २१॥ उपाजगामकौरव्यमक्षौहिण्याविशांपते॥ तस्यसेनासमावायःशलभानामिवाबभौ॥ २२॥ सच
संप्राप्यकौरव्यंतत्रैवांतर्दधेतदा॥ तथामाहिष्मतीवासीनीलोनीलायुधैःसह॥ २३॥ महीपालोमहावीर्यैर्दक्षिणापथवासिभिः॥ आवंत्यौचमहीपालौमहाब
लसुसंवृतौ॥ २४॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावभियातौसुयोधनम्॥ केकयाश्चनरव्याघ्राःसोदर्याःपंचपार्थिवाः॥ २५॥ संहर्षयंतःकौरव्यमक्षौहिण्यासमाद्रवन्॥
ततस्ततस्तुसर्वेषांभूमिपानांमहात्मनाम्॥ २६॥ ॥

॥ २३ ॥ आवंत्यौविंदानुविंदौ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥२९॥अहिच्छत्रादयःप्रदेशविशेषाः॥३०॥३१॥३२॥३३॥ इ०नै०भा०एकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥७॥ ॥१॥२॥वाक्येति भवद्भिःकिंचिद्वक्तव्यमनोहेतोरित्यर्थः॥३॥४॥५॥६॥शेषवंतः

तिस्रोन्याःसमवर्ततवाहिन्योभरतर्षभ॥एवमेकादशावृत्ताःसेनादुर्योधनस्यताः॥२७॥युयुत्समानाःकौंतेयान्नानाध्वजसमाकुलाः॥ नहास्तिनपुरेराजन्नवका
॥ १४ ॥ शोभवत्तदा॥२८॥राज्ञांस्वबलमुख्यानांप्राधान्येनापिभारत॥ ततःपंचनदंचैवकृत्स्नंचकुरुजांगलम्॥२९॥ तथारोहितकारण्यंमरुभूमिश्चकेवला॥ अहिच्छ ५
त्रंकालकूटंगंगाकूलंचभारत॥ ३०॥ वारणंवाटधानंचयामुनश्चैवपर्वतः॥ एषदेशःसुविस्तीर्णःप्रभूतधनधान्यवान्॥ ३१॥ बभूवकौरवेयाणांबलेनातीव
संवृतः॥ तत्रसैन्यंतथायुक्तंददर्शसपुरोहितः॥३२॥यःसपांचालराजेनप्रेषितःकौरवान्प्रति॥३३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसेनोद्योगपर्वणिपुरोहित
सैन्यदर्शनेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥समाप्तमिदंसेनोद्योगपर्व॥ ॥७॥ ॥अथसंजययानपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥सचकौरव्यमासाद्य
द्रुपदस्यपुरोहितः॥ सत्कृतोधृतराष्ट्रेणभीष्मेणविदुरेणच॥१॥ सर्वंकौशल्यमुक्त्वादौपृष्ट्वाचैवमनामयम्॥ सर्वसेनाप्रणेतॄणांमध्येवाक्यमुवाचह॥२॥ सर्वैर्भ
वद्भिर्विदितोराजधर्मःसनातनः॥ वाक्योपादानहेतोस्तुवक्ष्यामिविदितेसति॥३॥ धृतराष्ट्रश्चपांडुश्चसुतावेकस्यविश्रुतौ॥ तयोःसमानंद्रविणंपैतृकंनात्रसंश
यः॥४॥ धृतराष्ट्रस्ययेपुत्राःप्राप्तंतैःपैतृकंवसु॥ पांडुपुत्राःकथंनामनप्राप्ताःपैतृकंवसु॥५॥ एवंगतेपांडवेयैर्विदितंवःपुरायथा॥ नप्राप्तंपैतृकंद्रव्यंधृतराष्ट्रेणसं
वृतम्॥६॥ प्राणांतिकैरप्युपायैःप्रयतद्भिरनेकशः॥ शेषवंतोनशकितानेतुंवैयमसादनम्॥७॥ पुनश्चवर्द्धितंराज्यंस्वबलेनमहात्मभिः॥ छद्मनापहृतंक्षुद्रैर्धा
र्तराष्ट्रैःससौबलैः॥८॥ तदप्यनुमतंकर्मयथायुक्तमनेनवै॥ वासिताश्चमहारण्येवर्षाणीहत्रयोदश॥९॥ सभायांक्लेशितैर्वीरैःसहभार्यैस्तथाभृशम्॥ अरण्ये
विविधाःक्लेशाःसंप्राप्तास्तैःसुदारुणाः॥१०॥ तथाविराटनगरेयोन्यंतरगतैरिव॥ प्राप्तःपरमसंक्लेशोयथापापैर्महात्मभिः॥११॥ तेसर्वंपृष्ठतःकृत्वातत्सर्वंपूर्व
किल्बिषम्॥ सामैवकुरुभिःसार्धमिच्छंतिकुरुपुंगवाः॥१२॥ तेषांचवृत्तमाज्ञायवृत्तंदुर्योधनस्यच॥ अनुनेतुमिहार्हंतिधार्तराष्ट्रंसुहृज्जनाः॥१३॥ नहितेवि
ग्रहंवीराःकुर्वंतिकुरुभिःसह॥ अविनाशेनलोकस्यकांक्षंतेपांडवाःस्वकम्॥१४॥ यश्चापिधार्तराष्ट्रस्यहेतुःस्याद्विग्रहंप्रति॥सचहेतुर्नमंतव्योबलीयांसस्तथाहिते
॥१५॥अक्षौहिण्यश्चसप्तैवधर्मपुत्रस्यसंगताः॥ युयुत्समानाःकुरुभिःप्रतीक्षंतेऽस्यशासनम्॥१६॥ अपरेपुरुषव्याघ्राःसहस्राक्षौहिणीसमाः॥ सात्यकिर्भीम ॥ १४ ॥
सेनश्चयमौचसुमहाबलौ॥१७॥ आयुःशेषयुक्ताः॥७॥८॥९॥१०॥ योन्यंतरगतैरिवेति तैर्दत्तानक्लेशान्जन्मांतरव्यवहितानिवनस्मरंतीत्यर्थः॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ धृष्टंधर्षणायुक्तंयथास्यात्तथाआक्षिप्यतिरस्कृत्य ॥ ८ ॥ तत्रपांडवपक्षे ॥ ९ ॥ १० ॥ तंसमयंकालं तच्चसंकेतवाक्यंत्रयोदशवर्षैर्ज्ञातैःपुनर्वनेवस्तव्यमित्येवंरूपंवा समयइत्युपक्रम्यसंकेतेकालभाषयोरितिमेदिनी आश्रित्यनिर्वाह्यपैतृकंराज्यांशंनेच्छति किं

एकादशैताःपृतनाएकतश्चसमागताः ॥ एकतश्चमहाबाहुर्बहुरूपीधनंजयः ॥ १८ ॥ यथाकिरीटीसर्वाभ्यःसेनाभ्योव्यतिरिच्यते ॥ एवमेवमहाबाहुर्वासुदेवोमहाद्युतिः ॥ १९ ॥ बहुलत्वंचसेनानांविक्रमंचकिरीटिनः ॥ बुद्धिमत्त्वंचकृष्णस्यबुद्ध्वायुध्येतकोनरः ॥ २० ॥ तेभवंतोयथाधर्मंयथासमयमेवच ॥ प्रयच्छंतुप्रदातव्यंमावःकालोत्यगादयम् ॥ २१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रज्ञावृद्धोमहाद्युतिः ॥ संपूज्यैनंयथाकालंभीष्मोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ दिष्ट्याकुशलिनःसर्वेसहदामोदरेणते ॥ दिष्ट्यासहायवंतश्चदिष्ट्याधर्मेचतेरताः ॥ २ ॥ दिष्ट्याचसंधिकामास्तेभ्रातरःकुरुनंदनाः ॥ दिष्ट्यानयुद्धमनसःपांडवाःसहबांधवैः ॥ ३ ॥ भवतासत्यमुक्तंतुसर्वमेतन्नसंशयः ॥ अतितीक्ष्णंतुतेवाक्यंब्राह्मण्यादितिमेमतिः ॥ ४ ॥ असंशयंक्लेशितास्तेवनेचेहचपांडवाः ॥ प्राप्ताश्चधर्मतःसर्वंपितुर्धनमसंशयम् ॥ ५ ॥ किरिटीबलवान्पार्थःकृतास्त्रश्चमहारथः ॥ कोहिपांडुसुतंयुद्धेविषहेतधनंजयम् ॥ ६ ॥ अपिवज्रधरःसाक्षात्किमुतान्येधनुर्भृतः ॥ त्रयाणामपिलोकानांसमर्थइतिमेमतिः ॥ ७ ॥ भीष्मेब्रुवतितद्वाक्यंधृष्टमाक्षिप्यमन्युना ॥ दुर्योधनंसमालोक्यकर्णोवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ नतत्राविदितंब्रह्मन्लोकेभूतेनकेनचित् ॥ पुनरुक्तेनकिंतेनभाषितेनपुनःपुनः ॥ ९ ॥ दुर्योधनार्थेशकुनिर्द्यूतेनिर्जितवान्पुरा ॥ समयेनगतोरण्यंपांडुपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १० ॥ सतंसमयमाश्रित्यराज्यंनेच्छतिपैतृकम् ॥ बलमाश्रित्यमत्स्यानांपांचालानांचमूर्खवत् ॥ ११ ॥ दुर्योधनोभयाद्विद्वन्नदद्यात्पादमंततः ॥ धर्मतस्तुमहींकृत्स्नांप्रदद्याच्छत्रवेपिच ॥ १२ ॥ यदिकांक्षंतितेराज्यंपितृपैतामहंपुनः ॥ यथाप्रतिज्ञंकालंतंचरंतुवनमाश्रिताः ॥ १३ ॥ ततोदुर्योधनस्यांकेवर्तंतामकुतोभयाः ॥ अधार्मिकींतुमाबुद्धिंमौर्ख्यात्कुर्वंतुकेवलात् ॥ १४ ॥ अथतेधर्ममुत्सृज्ययुद्धमिच्छंतिपांडवाः ॥ आसाद्येमान्कुरुश्रेष्ठान्स्मरिष्यंतिवचोमम ॥ १५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ किंनुराधेयवाचातेकर्मतत्स्मर्तुमर्हसि ॥ एकएवयदापार्थःषड्रथाञ्जितवान्युधि ॥ १६ ॥ बहुशोजीयमानस्यकर्मदृष्टंतदैवते ॥ नचेदेवंकरिष्यामोयदयंब्राह्मणोब्रवीत् ॥ ध्रुवंयुधिहतास्तेनभक्षयिष्यामपांसुकान् ॥ १७ ॥

तुनदनिक्रमेणैवपैतृकमिच्छतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ पादंचतुर्थांशमपिकिमुतार्धमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिउ० नैलकंठीये भारतभा० पुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥छ॥ ॥ प्राप्तानिति दिष्ट्याभाग्येनआनद्धसंनद्धोभूत्वास्थानंस्थितिमुपास्थितःप्राप्तःइतिस
भाजयेथाःपूजयेथाः ॥ १ ॥ स्वस्तिमंतोवयमितिसर्वान्वदेः कृच्छ्रंनिरुध्यापितेषांशांतिरक्रोधोऽस्मासुविद्यते मिथ्यापेतानांनिष्कपटानाम् ॥ २ ॥ मह्यंपर्याकार्षुःमदर्थंपरितआनीतवंतः ॥ ३ ॥ धर्मार्था

वैशंपायनउवाच॥ ॥धृतराष्ट्रस्ततोभीष्ममनुमान्यप्रसाद्यच॥ अवभर्त्स्यचराधेयमिदंवचनमब्रवीत्॥१८॥ अस्मद्धितंवाक्यमिदंभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥
पांडवानांहितंचैवसर्वस्यजगतस्तथा॥१९॥चिंतयित्वातुपार्थेभ्यःप्रेषयिष्यामिसंजयम्॥सभवान्प्रतियात्वद्यपांडवानेवमाचिरम्॥२०॥सतंसत्कृत्यकौरव्यः
प्रेषयामासपांडवान्॥ सभामध्येसमाहूयसंजयंवाक्यमब्रवीत्॥ २१॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिपुरोहितयानेएकविंशोऽध्यायः॥
॥२१॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥प्राप्तानाहुःसंजयपांडुपुत्रानुपप्लव्येतान्विजानीहिगत्वा॥ अजातशत्रुंचसभाजयेथादिष्ट्यानघस्थानमुपस्थितस्त्वं
॥१॥सर्वान्वदेःसंजयस्वस्तिमंतःकृच्छ्रंवासमतदर्हान्निरुष्य॥ तेषांशांतिर्विद्यतेस्मासुशीघ्रंमिथ्यापेतानामुपकारिणांसताम्॥ २॥ नाहंक्वचित्संजयपांडवानां
मिथ्यावृत्तिंकांचनजात्वपश्यं॥ सर्वांश्रियंह्यात्मवीर्येणलब्धांपर्याकार्षुःपांडवामह्यमेव॥३॥ दोषंह्येषांनाध्यगच्छंपरीच्छन्नित्यंकंचिद्येनगर्हेयपार्थान्॥ ध
र्मार्थाभ्यांकर्मकुर्वंतिनित्यंसुखप्रियेनानुरुध्यंतिकामात्॥४॥धर्मंशीतंक्षुत्पिपासेतथैवनिद्रांतंद्रींक्रोधहर्षौप्रमादम्॥धृत्याचैवप्रज्ञयाचाभिभूयधर्मार्थयोगा
न्प्रयतंतिपार्थाः॥५॥ त्यजंतिमित्रेषुधनानिकालेनसंवासाज्जीर्यतितेषुमैत्री॥ यथार्हमानार्थकराहिपार्थास्तेषांद्वेष्टानास्त्याजमीढस्यपक्षे॥६॥ अन्यत्रपापा
द्विषमान्मंदबुद्धेर्दुर्योधनात्क्षुद्रतराच्चकर्णात्॥तेषांहीमौहीनसुखप्रियाणांमहात्मनांसंजनयतोहितेजः॥७॥ उत्थानवीर्यःसुखमेधमानोदुर्योधनःसुकृतंमन्य
तेतत्॥ तेषांभागंयच्चमन्येतबालःशक्यंहर्तुंजीवतांपांडवानां॥८॥ यस्यार्जुनःपदवींकेशवश्चवृकोदरःसात्यकोऽजातशत्रोः॥ माद्रीपुत्रौसृंजयाश्चापियांतिपु
रायुद्धात्साधुतस्यप्रदानम्॥९॥सह्येवैकःपृथिवींसव्यसाचीगांडीवधन्वाप्रणुदेद्रथस्थः॥ तथाजिष्णुःकेशवोप्यप्रधृष्योलोकत्रयस्याधिपतिर्महात्मा॥ १०॥
तिष्ठेतकस्तस्यमर्त्यःपुरस्ताद्यःसर्वलोकेषुवरेण्यएकः॥ पर्जन्यघोषान्प्रवपन्शरौघान्पतंगसंघानिवशीघ्रवेगान्॥ ११॥

भ्यांधर्मार्थंअर्थार्थंच सुखंप्रीतिःप्रियंपुत्रादितदनुरोधेन कामात्धर्मंनत्यजंतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ तंद्रीजाग्रतएवमौढ्यम् ॥ ५ ॥ यथार्हंमानंअर्थंचकुर्वंतितेतथा ॥ ६ ॥ तेजःक्रोधम् ॥ ७ ॥ उत्थानेआरंभका
लेएववीर्यंनप्रसंगेयस्यसउत्थानवीर्यःयत्तेषांभागंहर्तुंशक्यंमन्यतेतत्सुकृतंयुक्तमितिमन्यतेमौढ्यादितिभावः ॥ ८ ॥ यस्यपदवींयांतियस्यानुगाइत्यर्थः तस्यतस्मै प्रदानंभागप्रदानम् ॥ ९ ॥ जिष्णुर्ज
यशीलः ॥ १० ॥ वरेण्यःभोगमोक्षकामैर्वरणीयः ॥ ११ ॥

नकेवलंमध्यदेशापेक्षयाउदीचींकिंतुउत्तरान्कुरून्हिमाचलादप्युदक्देशान्स्वर्गभूमिरूपान् ॥ १२ ॥ जातवेदसेउपाहरत्खांडवमितिविपरिणामेनानुषंगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ एतत्परिदृश्यमा
नंबलंभीष्मद्रोणादीनांसामर्थ्यंतदपिसत्यंतथापितान्पांडवान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये तुच्छमित्यर्थः ॥ १७ ॥ प्रबर्हःश्रेष्ठः संत्यक्तात्मात्यक्तदेहः ॥१८ ॥ सहोषितोवर्षमात्रम् चरितार्थःगोग्रहेरक्षितः मात्स्येयानां

दिशंत्वुदीचीमपिचोत्तरान्कुरून्गांडीवधन्वैकरथोजिगाय॥धनंचैषामाहरत्सव्यसाचीसेनानुगान्द्रविडांश्चैवचक्रे॥१२॥ यश्चैवदेवान्खांडवेसव्यसाचीगां
डीवधन्वाप्रजिगायसेंद्रान्॥ उपाहरत्पांडवोजातवेदसेयशोमानंवर्धयन्पांडवानाम्॥१३॥ गदाभृतांनास्तिसमोत्रभीमाद्धस्त्यारोहोनास्तिसमश्चतस्य॥ रथे
र्जुनादाहुरहीनमेनंबाह्वोर्बलेनायुतनागवीर्यम्॥१४॥सुशिक्षितःकृतवैरस्तरस्वीदहेत्क्षुद्रांस्तरसाधार्तराष्ट्रान्॥ सदात्यमर्षीनबलात्सशक्योयुद्धेजेतुंवासवेना
पिसाक्षात्॥ १५॥ सुचेतसौबलिनौशीघ्रहस्तौसुशिक्षितौभ्रातरौफाल्गुनेन॥ श्येनौयथापक्षिपूगान्रुजंतौमाद्रीपुत्रौशेषयेतांनशत्रून्॥ १६ ॥एतद्बलंपूर्णम
स्माकमेवंयत्सत्यंतान्प्राप्यनास्तीतिमन्ये॥ तेषांमध्येवर्तमानस्तरस्वीधृष्टद्युम्नःपांडवानामिहैकः॥ १७॥सहामात्यःसोमकानांप्रबर्हःसंत्यक्तात्मापांडवार्थेश्रुतो
मे॥ अजातशत्रुंप्रसहेतकोन्योयेषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः॥ १८ ॥सहोषितश्चरितार्थोवयस्योमात्स्येयानामधिपोवैविराटः॥ सवैसपुत्रःपांडवार्थेचशश्व
द्युधिष्ठिरेभक्तइतिश्रुतंमे॥ १९॥ अवरुद्धारथिनःकेकयेभ्योमहेष्वासाभ्रातरःपंचसंति॥ केकयेभ्योराज्यमाकांक्षमाणायुद्धार्थिनश्चानुवसंतिपार्थान्॥ २०॥
सर्वांश्चवीरान्पृथिवीपतीनांसमागतान्पांडवार्थेनिविष्टान्॥शूरानहंभक्तिमतःशृणोमिप्रीत्यायुक्तान्संश्रितान्धर्मराजम्॥२१॥ गिर्याश्रयादुर्गनिवासिनश्च
योधाःपृथिव्यांकुलजातिशुद्धाः॥ म्लेच्छाश्चनानायुधवीर्यवंतःसमागताःपांडवार्थेनिविष्टाः॥ २२॥ पांड्यश्चराजासमितींद्रकल्पोयोधप्रवीरैर्बहुभिःसमेतः॥
समागतःपांडवार्थेमहात्मालोकप्रवीरोऽप्रतिवीर्यतेजाः॥ २३॥ अस्त्रंद्रोणादर्जुनाद्वासुदेवात्कृपाद्भीष्माद्येनवृतंशृणोमि॥ यंतंकार्ष्णिप्रतिममाहुरेकंससात्य
किःपांडवार्थेनिविष्टः॥ २४॥ उपाश्रिताश्चेदिकरूपकाश्चसर्वोद्योगैर्भूमिपालाःसमेताः॥ तेषांमध्येसूर्यमिवातपंतंश्रियावृतंचेदिपतिंज्वलंतम्॥ २५॥

मत्स्यदेशजानाम् ॥ १९ ॥ केकयेभ्योदेशेभ्यःअवरुद्धाःबहिर्निःसारिताःपंचभ्रातरःकेकयानाम् यतःकेकयेभ्यःराज्यंप्राप्तुमिच्छंतःपूर्वंअस्मदीयाअपिसंप्रतिपांडवान्अनुवसंतिअनुसरंति तेनस्वपक्षहानिः
परपक्षपुष्टिश्चदर्शिता ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ समितिसंग्रामे समित्याजिसमिद्युधइतिकोशः अप्रतिवीर्यतेजाः अतुल्यतेजाः ॥ २३ ॥ कार्ष्णिःप्रद्युम्नस्तत्तुल्यम् ॥ २४ ॥ चेदिपतिशिशुपालम् कृष्णोम
र्देत्युत्तरेणान्वयः ॥ २५॥

ज्यांधनुर्गुणंकर्षतांधनुर्भृताम् ॥ २६ ॥ यस्यमानंवर्धयंतितंशिशुपालंअभिनदितिसंबंधः ॥ २७ ॥ चेदिपतिंविहायअन्येतंकृष्णंकेप्राद्रवन्नकेपिकिंतुसएवतेनसहस्पर्द्धांचकारेत्यर्थः ॥२८॥ आशंसमानो
जयमितिशेषः अशेतशयनंकृतवान्शिशुपालः ॥ २९ ॥ यत्यतःअवेदयंतज्ञापितवंतःचाराइतिशेषः ॥ ३० ॥ कृष्णौवासुदेवार्जुनौ ॥ ३१ ॥ संगरंचेन्नगच्छेत्तदाशर्मलभेत् नोचेत्अन्यथा इंद्रोविष्णु

अस्तंभनीयंयुधिमन्यमानोज्यांकर्षतांश्रेष्ठनमंपृथिव्याम् ॥सर्वोत्साहंक्षत्रियाणांनिहत्यप्रसह्यकृष्णस्तरसासंममर्द॥२६॥यशोमानौवर्धयन्पांडवानांपुराभि
नच्छिशुपालंसमीक्ष्य ॥यस्यसर्वेवर्धयंतिस्ममानंकरूषराजप्रमुखानरेंद्राः॥२७॥ तमसह्यंकेशवंतत्रमत्वासुग्रीवयुक्तेनरथेनकृष्णम् ॥ केप्राद्रवंश्चेदिपतिंवि
हायसिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगाइवान्ये॥२८॥यस्तंप्रतीपस्तरसाप्रत्युदीयादाशंसमानोद्वैरथेवासुदेवम् ॥सोऽशेतकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवोन्मथितःकर्णिकारः॥२९॥
पराक्रमंमेयदवेदयंतेतेषामर्थेसंजयकेशवस्य॥अनुस्मरंस्तस्यकर्माणिविष्णोर्गावल्गणेनाधिगच्छामिशांतिम्॥३०॥नजातुताञ्छत्रुरन्यःसहेतयेषांसस्या
दग्रणीर्वृष्णिसिंहः॥प्रवेपतेमेहृदयंभयेनश्रुत्वाकृष्णावेकरथेसमेतौ॥३१॥नचेद्गच्छेत्संगरंमंदबुद्धिस्ताभ्यांलभेच्छर्मतदासुतोमे॥ नोचेत्कुरून्संजयनिर्दहेता
मिंद्राविष्णूदैत्यसेनांयथैव॥३२॥ मतोहिमेशक्रसमोधनंजयःसनातनोवृष्णिवीरश्चविष्णुः॥ धर्मारामोह्रीनिषेवस्तरस्वीकुंतीपुत्रःपांडवोऽजातशत्रुः॥३३॥
दुर्योधनेननिकृतोमनस्वीनोचेत्क्रुद्धःप्रदहेद्धार्तराष्ट्रान्॥ नाहंतथाह्यर्जुनाद्वासुदेवाद्भीमाद्वाहंयमयोर्वाबिभेमि॥३४॥यथाराज्ञःक्रोधदीप्तस्यसूतमन्योरहंभी
तनरःसदैव॥ महातपाब्रह्मचर्येणयुक्तःसंकल्पोयंमानसस्तस्यसिध्येत्॥ ३५॥ तस्यक्रोधंसंजयाहंसमीक्ष्यस्थानेजानन्भृशमस्म्यद्यभीतः॥ सगच्छशीघ्रंप्रहि
तोरथेनपांचालराजस्यचमूनिवेशनम्॥३६॥अजातशत्रुंकुशलंस्मपृच्छेःपुनःपुनःप्रीतियुक्तंवदेस्त्वम्॥जनार्दनंचापिसमेत्यतातमहामात्रंवीर्यवतामुदारम्
॥३७॥अनामयंमद्वचनेनपृच्छेर्धृतराष्ट्रःपांडवैःशांतिमीप्सुः॥नतस्यकिंचिद्वचनंनकुर्यात्कुंतीपुत्रोवासुदेवस्यसूत॥ ३८॥ प्रियश्चैषामात्मसमश्चकृष्णोविद्वां
श्चैषांकर्मणिनित्ययुक्तः॥ समानीतान्पांडवान्सृंजयांश्चजनार्दनंयुयुधानंविराटम्॥३९॥अनामयंमद्वचनेनपृच्छेःसर्वांस्तथाद्रौपदेयांश्चपंच॥यद्यत्तत्रप्राप्त
कालंपरेभ्यस्त्वंमन्येथाभारतानांहितंच॥ तद्भाषेथाःसंजयराजमध्येनमूर्च्छयेद्यन्नचयुद्धहेतुः॥४०॥ ॥इ०उ०संज०धृतराष्ट्रसंदेशेद्वाविं०॥ २२॥

श्चअर्जुनवासुदेवौनिर्दहेतामित्यन्वयः ॥ ३२ ॥ शक्रपुत्रत्वात्शक्रसमः धर्मपुत्रत्वात्धर्मारामः ॥३३॥ निकृतोवंचितः मनस्वीजितमनाः॥३४॥मन्योःक्रोधात्॥३५॥स्थानेजानन्युक्तंपश्यन् ॥ ३६॥ महा
मात्रंमहाभागम्॥३७॥शांतिमीप्सुरस्तीतिवदेत्यध्याहारः॥३८॥समानीतान्एकत्रस्थितान्॥३९॥नमूर्च्छयेत्नवर्धयेत् क्रोधमितिशेषः॥४०॥इति०नैलकंठीयेभारतभा०द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ प्रतीतोऽस्हृष्टः ॥ ३ ॥ ४ ॥ यत्रआप्तवर्गैस्त्वंस्वस्तिकामःकल्याणार्थीयांश्वइष्टान्कामान्भोग्यान्गजरथादीन्वांछसितेसर्वेकुशलिनःकच्चिदित्यनुषंगः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ वृत्तिरस्मासुस्नेहः ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुभ्यःस्पृहयंतिकच्चिदित्यनुषंगः कुरूणांकल्याणंअयुद्धेनवांछंतिकच्चिदितिभावः ॥ ११ ॥ येषांराष्ट्रेनिवसतितेषांकुरूणांमध्येधनुर्भृतःकच्चिन्मानंलभंते ॥ १२ ॥ १३ ॥ महानस्योमहा

वैशंपायनउवाच॥ ॥राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधृतराष्ट्रस्यसंजयः॥ उपप्लव्यंययौद्रष्टुंपांडवानमितौजसः॥ १ ॥ सतुराजानमासाद्यकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ अभिवाद्य
ततःपूर्वंसूतपुत्रोभ्यभाषत॥ २॥ गावल्गणिःसंजयःसूतसूनुरजातशत्रुमवदत्प्रतीतः॥ दिष्ट्याराजंस्त्वामरोगंप्रपश्येसहायवंतंचमहेंद्रकल्पम्॥ ३ ॥ अनामयंपृ
च्छतित्वांबिकेयोवृद्धोराजाधृतराष्ट्रोमनीषी॥कच्चिद्भीमःकुशलीपांडवाग्र्योधनंजयस्तौचमाद्रीतनूजौ॥४॥कच्चित्कृष्णाद्रौपदीराजपुत्रीसत्यव्रतावीरपत्नीस
पुत्रा॥ मनस्विनीयत्रचवांछसित्वमिष्टान्कामान्भारतस्वस्तिकामः॥ ५॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥गावल्गणेसंजयस्वागतंतेप्रियामहेतेवयंदर्शनेन॥ अना
मयंप्रतिजानेतवाहंसहानुजैःकुशलीचास्मिविद्वन्॥६॥चिरादिदंकुशलंभारतस्यश्रुत्वाराज्ञःकुरुवृद्धस्यसूत॥मन्येसाक्षाद्दृष्टमहंनरेंद्रंदृष्ट्वैव त्वांसंजयप्रीतियो
गात्॥७॥पितामहोनःस्थविरोमनस्वीमहाप्राज्ञःसर्वधर्मोपपन्नः॥ सकौरव्यःकुशलीतातभीष्मोयथापूर्वंवृत्तिरस्यास्यकच्चित्॥८॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रो
वैचित्रवीर्यःकुशलीमहात्मा॥महाराजोबाह्लिकःप्रातिपेयःकच्चिद्विद्वान्कुशलीसूतपुत्र॥ ९ ॥ ससोमदत्तःकुशलीतातकच्चिद्भूरिश्रवाःसत्यसंधःशलश्च॥ द्रोणः
सपुत्रश्चकृपश्चविप्रोमहेष्वासाःकच्चिदेतेप्यरोगाः॥ १०॥ सर्वेकुरुभ्यःस्पृहयंतिसंजयधनुर्धरायेपृथिव्यांप्रधानाः॥ महाप्रज्ञाःसर्वशास्त्रावदाताधनुर्भृतांमुख्य
तमाःपृथिव्यां॥ ११॥ कच्चिन्मानंतातलभंतएतेधनुर्भृतःकच्चिदेतेप्यरोगाः॥ येषांराष्ट्रेनिवसतिदर्शनीयोमहेष्वासःशीलवान्द्रोणपुत्रः ॥ १२ ॥ वैश्यापुत्रःकुश
लीतातकच्चिन्महाप्राज्ञोराजपुत्रोयुयुत्सुः॥कर्णोमात्यःकुशलीतातकच्चित्सुयोधनोयस्यमंदोविधेयः॥ १३॥ स्त्रियोवृद्धाभारतानांजनन्योमहानस्योदासभार्या
श्चसूत॥वध्वःपुत्राभागिनेयाभगिन्योदौहित्रावाकच्चिदप्यव्यलीकाः॥ १४॥कच्चिद्राजाब्राह्मणानांयथावत्प्रवर्ततेपूर्ववत्तातवृत्तिम्॥कच्चिद्दायान्मामकान्धा
र्तराष्ट्रोद्विजातीनांसंजयनोपहंति॥ १५॥कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रउपेक्षतेब्राह्मणातिक्रमान्वै॥स्वर्गस्यकच्चिन्नतथावर्त्मभूतामुपेक्षतेतेषुसदैववृत्तिम्॥ १६॥

नसेपरिचारिकाः वध्वःस्नुषाः अव्यलीकाःनिष्कपटाः ॥ १४ ॥ वृत्तिंजीविकांदातुमितिशेषः दायान्मद्दत्तान्ग्रामादीन् ॥ १५ ॥ अतिक्रमान्नोपेक्षतइत्युत्तरार्धान्नञोऽपकर्षेणयोज्यम् ॥ १६ ॥

एतद्ब्राह्मणानांवृत्तेःपालनंज्योतिःपरलोकप्रकाशकंजीवलोकेइहशुक्लंयशस्करम् दोषंलोभंब्राह्मणवृत्त्युपघातेननियच्छंति॥१७॥ बुभूषतेप्रापयितुमिच्छति भेदेनजिजीविषंतिशत्रुभिर्भेदिताःसंतस्तद्दत्तैर्धनैर्जीवितुमिच्छंति ॥१८॥१९॥ पार्थस्यअर्जुनस्यकृत्यंस्मरंति युधांसंग्रामाणांप्रणेतुर्निर्वाहकस्य आहुःशमंकुर्विंतिशेषः शमेतिपाठेशमशाम्यशांतिंगच्छेत्यर्थः ॥२०॥मौर्व्याःभुजःकौटिल्यंतस्यअग्रमिवायंशरसंधानदेशः ततःप्रहितान्प्रेषितान् ॥२१॥ सुवाससःसुपुंखाःहस्तवापोहस्तक्षेपः वचनभेदेपिसामानाधिकरण्यंशतंस्त्रियोऽस्यपरिग्रहइतिवत् एकषष्टिर्बाणाअस्यएकेनयत्नेनप्रक्षेप्याइत्यर्थः ॥२२॥

एतज्ज्योतिश्चोत्तमंजीवलोकेशुक्लंप्रजानांविहितंविधात्रा॥ तेचेद्दोषंननियच्छंतिमंदाःकृत्स्नोनाशोभविताकौरवाणां ॥ १७ ॥ कच्चिद्राजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोबुभूषतेवृत्तिममात्यवर्गे॥कच्चिन्नभेदेनजिजीविषंतिसुहृद्रूपादुर्हृदश्चैकमर्त्यात्॥ १८ ॥ कच्चिन्नपापंकथयंतिताततेपांडवानांकुरवःसर्वएव ॥ द्रोणःसपुत्रश्चकृपश्चवीरोनास्मासुपापानिवदंतिकच्चित् ॥ १९ ॥ कच्चिद्राज्येधृतराष्ट्रंसपुत्रंसमेत्याहुःकुरवःसर्वएव॥ कच्चिद्दृष्ट्वादस्युसंघान्समेतान्स्मरंतिपार्थस्ययुधांप्रणेतुः ॥२०॥ मौर्वीभुजाग्रप्रहितान्स्मतातदोधूयमानेनधनुर्धरेण॥ गांडीवनुन्नांस्तनयित्नुघोषानजिह्मगान्कच्चिदनुस्मरंति॥ २१॥ नचापश्यंकंचिदहंपृथिव्यांयोधंसमंवाधिकमर्जुनेन॥ यस्यैकषष्टिर्निशितास्तीक्ष्णधाराःसुवाससःसंमतोहस्तवापः॥२२॥ गदापाणिर्भीमसेनस्तरस्वीप्रवेपयञ्छत्रुसंघाननीके॥ नागःप्रभिन्नइवनड्वलेषुचंक्रम्यतेकच्चिदेनंस्मरंति॥२३॥ माद्रीपुत्रःसहदेवःकलिंगान्समागतानजयद्दंतकूरे॥वामेनास्यन्दक्षिणेनैवयोवैमहाबलंकच्चिदेनंस्मरंति ॥ २४॥ पुराजेतुंनकुलःप्रेषितोयंशिबींस्त्रिगर्तान्संजयपश्यतस्ते॥ दिशंप्रतीचींवशमानयन्मेमाद्रीसुतंकच्चिदेनंस्मरंति॥ २५॥ पराभवोद्वैतवनेयआसीद्दुर्मंत्रितेघोषयात्रागतानाम्॥ यत्रमंदाञ्छत्रुवशंप्रयातानमोचयद्भीमसेनोजयश्च॥२६॥अहंपश्चादर्जुनमभ्यरक्षंमाद्रीपुत्रौभीमसेनोप्यरक्षत्॥गांडीवधन्वाशत्रुसंघानुदस्यस्वस्त्यागमत्कच्चिदेनंस्मरंति॥ २७॥ नकर्मणासाधुनैकेननूनंसुखंशक्यंवैभवतीहसंजय ॥सर्वात्मनापरिजेतुंवयंचेन्नशक्नुमोधृतराष्ट्रस्यपुत्रं ॥ २८॥

॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरप्रश्नेत्रयोविंशोऽध्यायः॥ २३ ॥ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ ॥

नड्वलेषुसतृणेषुस्थलेषु॥२३॥दंतकूरेकूरंअन्नं दंताःक्रोधावेशात्कूरवच्चर्व्यंतेस्मिन्निति दंतकूरःसंग्रामःतस्मिन् अस्यन्क्षिपन्॥२४॥२५॥जयःअर्जुनः॥ २६ ॥ अहंअर्जुनस्यतदापृष्ठरक्षकःप्रेरकोऽभवमित्यर्थः भीमसेनश्चमाद्रीसुतयोःपृष्ठरक्षकोऽभूत् पंचभिरप्यस्माभिस्तेमोचिताइत्यर्थः ॥ २७॥ नकर्मणेति सर्वात्मनासर्वोपायैःदानभेददंडैश्चेत्धृनराष्ट्रस्यपुत्रंजेतुंनशक्नुमस्तर्हिएकेनसाधुनाकर्मणासामाख्येनोपायेनसुखंसुखेनजेतुंनैवशक्यंभवति साम्नाऽसाध्येहिदानादयःप्रयुज्यंतेतैरप्यसाध्यःकथंसाममात्रेणसाध्यःस्यात् अतोदंडैकसाध्यःसइतिभावः पाठांतरपरिणेतुंस्वायत्तीकर्तुं॥२८॥इ०नै०त्रयोविं०॥२३॥

॥ १ ॥ २ ॥ यदिति अद्रुग्धेषुअनपकृतेषुधार्तराष्ट्रेषुयत्युष्माकंद्रुग्धवत्अपकृतस्येवसौनःसूनावान्हिंस्रःतद्धर्मादनपेतंसौनधर्म्यंक्रौर्यंवर्ततेतन्नसाधु द्रुग्धैरपिभवद्भिस्तेषुप्रव्राजनकालेपिद्रोहोनकृतइदा
नींतुसुतरांनकर्तव्यइत्याशयः तेतुत्वत्कृतंभोक्ष्यंत्येवेत्याह मित्रध्रुगिति ॥ ३ ॥ नचानुजानातिभृशंधिनानुमोदते तप्यतेनचपुत्रनाशभयात् गरीयानितिभृंगोनिचेतिसंबंधः ॥ ४ ॥ कच्चिदस्मान्स्मरंतीतिपृष्टंतत्रा

संजयउवाच ॥ यथात्थमेपांडवतत्तथैवकुरून्कुरुश्रेष्ठजनंचपृच्छसि ॥ अनामयास्तातमनस्विनस्तेकुरुश्रेष्ठान्पृच्छसिपार्थयांस्त्वम् ॥ १ ॥ संत्येववृद्धाःसाध
वोधार्तराष्ट्रेसंत्येवपापाःपांडवतस्यविद्धि ॥ दद्याद्रिपुभ्योपिहिधार्तराष्ट्रःकुतोदायाँल्लोपयेद्ब्राह्मणानाम् ॥ २ ॥ यद्युष्माकंवर्ततेसौनधर्म्यमद्रुग्धेषुद्रुग्धवत्तन्नसा
धु ॥ मित्रध्रुक्स्यात्धृतराष्ट्रःसपुत्रोयुष्मान्द्विषन्साधुवृत्तानसाधुः ॥ ३ ॥ नचानुजानातिभृशंचतप्यतेशोचत्यंतःस्थविरोऽजातशत्रो ॥ शृणोतिहिब्राह्मणानांसमे
त्यमित्रद्रोहःपातकेभ्योगरीयान् ॥ ४ ॥ स्मरंतितुभ्यंनरदेवसंयुगेयुद्धेचजिष्णोश्चयुधांप्रणेतुः ॥ समुत्कृष्टेदुंदुभिशंखशब्देगदापाणिंभीमसेनंस्मरंति ॥ ५ ॥ मा
द्रीसुतौचापिरणाजिमध्येसर्वादिशःसंपतंतौस्मरंति ॥ सेनांवर्षंतौशरवर्षैरजस्रंमहारथौसमरेदुष्प्रकंपौ ॥ ६ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यराजन्ननागतंज्ञायतेयद्भवि
ष्यम् ॥ त्वंचेत्तथासर्वधर्मोपपन्नःप्राप्तःक्लेशंपांडवकृच्छ्ररूपम् ॥ त्वमेवैतत्कृच्छ्रगतश्चभूयःसमीकुर्याःप्रज्ञयाऽजातशत्रो ॥ ७ ॥ नकामार्थंसंत्यजेयुर्हिधर्मंपां
डोःसुताःसर्वएवेंद्रकल्पाः ॥ त्वमेवैतत्प्रज्ञयाजातशत्रोसमीकुर्यायेनशर्माप्नुयुस्ते ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्राःपांडवाःसृंजयाश्चयेचाप्यन्येसन्निविष्टानरेंद्राः ॥ यन्मांब्रवीद्धृत
राष्ट्रोनिशायामजातशत्रोवचनंपिताते ॥ ९ ॥ सहामात्यःसहपुत्रश्चराजन्समेत्यतांवाचमिमांनिबोध ॥ १० ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्व
णिसंजयवाक्येचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ समागताःपांडवाःसृंजयाश्चजनार्दनोयुयुधानोविराटः ॥ यत्तेवाक्यंधृतराष्ट्रानु
शिष्टंगावल्गणेब्रूहितत्सूतपुत्र ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अजातशत्रुंचवृकोदरंचधनंजयंमाद्रवतीसुतौच ॥ आमंत्रयेवासुदेवंचशौरिंयुयुधानंचेकितानं
विराटम् ॥ २ ॥ पंचालानामधिपंचैववृद्धंधृष्टद्युम्नंपार्षतंयाज्ञसेनिम् ॥ सर्वेवाचंशृणुतेमांमदीयांवक्ष्यामियांभूतिमिच्छन्कुरूणाम् ॥ ३ ॥ शमंराजाधृतराष्ट्रो
भिनंदन्नयोजयत्त्वरमाणोरथंमे ॥ सभ्रातृपुत्रस्वजनस्यराज्ञस्तद्रोचतांपांडवानांक्षमोस्तु ॥ ४ ॥

ह स्मरंतीति तुभ्यंत्वाम ॥ ५ ॥ रणोयोधध्वनिस्तद्विशिष्टायाआजिःसंग्रामस्तन्मध्ये रक्षणस्त्राणेरणःक्वणेइत्यमरः ॥ ६ ॥ अनागतंअज्ञातंअदृष्टमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठी
येभारतभा० चतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथमयोजयत् इहआगंतुं राज्ञोवचनंपांडवानांरोचतांततश्चशमोस्तु ॥ ४ ॥

संस्थानेनाकारेण मार्दवेनकरुरया आर्जवेनअकौटिल्येन अनृशंसाःअनुग्राः ह्रीनिषेवाःलज्जापरायणाः ॥ ५ ॥ हीनंहिंस्रं सत्त्वंबुद्धिसत्त्वंसाधुत्वंवा भीमसेनाःभीषणसैन्याः ॥ ६ ॥ सर्वक्षयःअभावसंस्थः शून्येएवपरिसमाप्तःक्षयः तत्रनत् प्रथमार्थेत्रल् जयोपिबंधुनाशात्पराजयएव ॥ ७ ॥ ज्ञातीनांदुर्योधनादीनांकार्यंघोषयात्रायांगंधर्वेभ्योमोचनादिकंउपकृष्टंनिंदितम ॥ ८ ॥ निर्णीयनिश्चयंकृत्वा निगृह्य हत्वेत्यर्थः ॥ ९ ॥ ननुयुद्धेजयपराजयावनित्यावित्याह कोह्रीतिद्वाभ्याम् ॥ १० ॥ ११ ॥ निःश्रेयसंनिश्चयम ॥१२ ॥ निर्धर्मार्थंधर्मार्थयोर्विरुद्धंकर्मकथंकुर्युः प्रणतोस्मीतिशेषः ॥१३ ॥ एवमेवंवचन

सर्वैर्धर्मैःसमुपेतास्तुपार्थःसंस्थानेनमार्दवेनार्जवेन ॥ जाताःकुलेह्यनृशंसावदान्याह्रीनिषेवाःकर्मणांनिश्चयज्ञाः ॥ ५ ॥ नयुज्यतेकर्मयुष्मासुहीनंसत्त्वंहिव
स्तादृशंभीमसेनाः॥ उद्भासतेह्यंजनविंदुवत्तच्छुभ्रेवस्त्रेयद्भवेत्किल्बिषंवः ॥ ६ ॥ सर्वक्षयोदृश्यतेयत्रकृत्स्नःपापोदयोनिरयोऽभावसंस्थः॥ कस्तत्रकुर्याज्जातु
कर्मप्रजानन्पराजयोयत्रसमोजयश्च ॥ ७ ॥ तेवैधन्यायैःकृतंज्ञातिकार्यंतेवैपुत्राःसुहृदोबांधवाश्च ॥ उपकृष्टंजीवितंसंत्यजेयुर्यतःकुरूणांनियतोवैभवःस्या
त् ॥ ८ ॥ तेचेत्कुरूननुशिष्याथपार्थानिर्णीयसर्वान्द्विषतोनिगृह्य ॥ समंवस्तज्जीवितंमृत्युनास्याद्यज्जीवध्वंज्ञातिवधेनसाधु ॥ ९ ॥ कोह्येवयुष्मान्सहकेशवे
नसचेकितानान्पार्षतबाहुगुप्तान् ॥ ससात्यकीन्विषहेतप्रजेतुंलब्ध्वापिदेवान्सचिवान्सहेंद्रान् ॥ १० ॥ कोवाकुरून्द्रोणभीष्माभिगुप्तानश्वत्थाम्नाशल्यकृपा
दिभिश्च ॥ रणेविजेतुंविषहेतराजन्राधेयगुप्तान्सहभूमिपालैः ॥ ११ ॥ महद्बलंधार्तराष्ट्रस्यराज्ञःकोवैशक्तोहंतुमक्षीयमाणः ॥ सोहंजयेचैवपराजयेचनिःश्रेय
संनाधिगच्छामिकिंचित् ॥ १२ ॥ कथंहिनीचाइवदौष्कुलेयानिर्धर्मार्थंकर्मकुर्युश्चपार्थाः ॥ सोहंप्रसाद्यप्रणतोवासुदेवंपंचालानामधिपंचैववृद्धम् ॥ १३ ॥कृ
तांजलिःशरणंवःप्रपद्येकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानाम् ॥ नह्येवमेवंवचनंवासुदेवोधनंजयोवाजातुकिंचिन्नकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणान्दद्यायाचमानःकुतोन्य
देतद्विद्वन्साधनार्थंब्रवीमि ॥ एतद्राज्ञोभीष्मपुरोगमस्यमतंयद्वःशांतिरिहोत्तमास्यात् ॥ १५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजय
वाक्येपंचविंशोऽध्यायः॥२५॥ ॥ ५ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ कांनुवाचंसंजयमेशृणोषियुद्धैषिणींयेनयुद्धाद्बिभेषि॥ अयुद्धंवैतातयुद्धाद्गरीयःकस्तल्लब्ध्वाजा
तुयुध्येतसूत॥ १ ॥अकुर्वतश्चेत्पुरुषस्यसंजयसिध्येत्संकल्पोमनसायंयमिच्छेत्॥नकर्मकुर्याद्विदितंममैतदन्यत्रयुद्धाद्बहुयल्लघीयः॥ २॥

मितिद्विरुक्त्याविकल्पवाक्यंनकुर्यात् ॥ १४ ॥ प्राणानिति एतत्भवतांजयोपिपराजयएवेतिदीनवचनम् कोवाकुरून्जयेतेतितीक्ष्णवचनम् कथंस्वस्तिस्यादित्युभयनाशवचनंचसाधनार्थंसंधिकार्यस्य सिद्ध्यर्थंब्रवीमिनतुयुष्मान्भीषयामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ इति०उ०नै०भा०पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ १ ॥ अकुर्वतश्चेत्संकल्पःसिध्येत्तर्हिकर्मनकुर्यात् असिद्धावपियुद्धादन्यत्रअन्यत् अत्रापिप्रथमार्थेत्रल् लघीयोपिकर्मकुर्यान्नतुयुद्धम् ॥ २ ॥

अहीनंअनपगतम् ॥ ३ ॥ धर्मोदयंसुखंनिदाघेगंगावगाहादिजंनत्वधर्मोदयंहिंसादिजं तत्त्वतोवस्तुतस्तुसर्वंकर्मदुःखमेवयतःकृच्छ्रोपायंक्लेशसाध्यं तर्हिकुतःकर्मकुर्वंतीत्याशंक्याह सुखमिति ॥४॥ कामा
भिध्याविषयध्यानं ययेति सर्वात्मनाविषयविस्मरणंमहत्सुखमस्तीतिभावः भोगान्निष्कामतानसंभवतीत्याह यथेति ॥५॥ उक्तमर्थंप्रकृतेयोजयति संपश्येति अस्माभिरित्यत्रधार्तराष्ट्रान्अंतर्भाव्याह पं
चाधिकेनपुत्रशतेनसहधृतराष्ट्रस्यभोगंमहांतंपश्य अथापिकृत्स्नंस्वस्यैवभवत्विति बुद्ध्याऽस्मान्राज्याद्दूरीकृत्यततोभोगात्तृप्तिंनलभतइतिभावः ॥ ६ ॥ पितृव्यनिंदादोषाद्भीतःपुनराह नाश्रेयानिति यःपु
ण्यवत्तरः सविग्रहाणामीश्वरोभवतिपरैःसहविरोधंकृत्वास्वोत्कर्षंकरोति अन्यस्तुतेनैवनश्यतिअतःसपुण्यवत्तरएव अस्मद्दोषात्तुवयंवनेदुःखमनुभवामोनतुपरापराधेनेतिभावः ॥७॥ प्रावारान्दिव्यवासां

कुतोयुद्धंजातुनरोवगच्छेत्कोदेवशप्तोहिवृणीतयुद्धम्॥ सुखैषिणःकर्मकुर्वंतिपार्थाधर्मादहीनंयच्चलोकस्यपथ्यम्॥३॥धर्मोदयंसुखमाशंसमानाःकृच्छ्रोपायं
तत्त्वतःकर्मदुःखम्॥सुखंप्रेप्सुर्विजिघांसुश्चदुःखंयइंद्रियाणांप्रीतिरसानुगामी॥ ४ ॥कामाभिध्यास्वशरीरंदुनोतिययाप्रमुक्तोनकरोतिदुःखम्॥यथेध्यमान
स्यसमिद्धतेजसोभूयोबलंवर्धतेपावकस्य॥५॥कामार्थलाभेनतथैवभूयोनतृप्यतेसर्पिषेवाग्निरिद्धः॥संपश्येमंभोगचयंमहांतंसहास्माभिर्धृतराष्ट्रस्यराज्ञः॥६
नाश्रेयानीश्वरोविग्रहाणांनाश्रेयान्वैगीतशब्दंशृणोति ॥ नाश्रेयान्वैसेवतेमाल्यगंधान्नचाप्यश्रेयाननुलेपनानि ॥ ७ ॥ नाश्रेयान्वैप्रावारान्संविवस्तेकथंत्व
स्मान्संप्रणुदेत्कुरुभ्यः॥अत्रैवस्यादबुधस्यैवकामःप्रायःशरीरेहृदयंदुनोति॥८॥ स्वयंराजाविषमस्थःपरेषुसामर्थ्यमन्विच्छतितन्नसाधु॥ यथात्मनःपश्यतिवृ
त्तमेवतथापरेषामपिसोभ्युपैति ॥ ९ ॥ आसन्नमग्निंतुनिदाघकालेगंभीरकक्षेगहनेविसृज्य ॥यथाविवृद्धंवायुवशेनशोचेत्क्षेमंमुमुक्षुःशिशिरव्यपाये॥१०॥
प्राप्तैश्वर्योधृतराष्ट्रोद्यराजालालप्यतेसंजयकस्यहेतोः ॥ प्रगृह्यदुर्बुद्धिमनार्जवेरतंपुत्रंमंदंमूढममंत्रिणंतु ॥ ११ ॥ अनाप्तवच्चाप्ततमस्यवाचःसुयोधनोविदुर
स्यावमत्य॥सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीसंबुध्यमानोविशतेऽधर्ममेव॥ १२ ॥ मेधाविनंह्यर्थकामंकुरूणांबहुश्रुतंवाग्मिनंशीलवंतम्॥सतंराजाधृतराष्ट्रःकुरु
भ्योनसस्मारविदुरंपुत्रकाम्यात्॥ १३ ॥ सि संविवस्तेपरिधत्ते अन्यथाअश्रेयांश्चेद्राजातर्हिंअस्मान्कुरुभ्यःकथंसंप्रणुदेत्दूरीकुर्यात् शत्रूणांराज्याद्भ्रंशनंहिपुण्यवतामेवकर्मनाश्रेयसामिति
भावः अत्रेति यद्यप्येवंतथापिअंतर्दाहकरोयंकामःअबुधस्यदुर्योधनादेरेवउचितोनबुधस्यास्मदादेरित्यर्थः शरीरेशरीरमध्येस्थितंहृदयंदुनोतिखेदयति ॥ ८ ॥ अबुधत्वमेवाह स्वयमिति विषमस्थःसंकट
स्थःसन्परेषुकर्णादिषुआत्मनोवृत्तंअशक्तत्वंतथापरेषांकर्णादीनामपिसदुर्योधनोभ्युपैति ॥ ९ ॥ गंभीरकक्षेबहुतृणेगहनेवने क्षेमंशोचेत्ममसुखंनास्तीतिशोकंकुर्यात् मुमुक्षुःतस्माद्दाहादात्मानंमोचयितु
मिच्छुःशिशिरव्यपायेवसते तत्रापिनिदाघकालेदाहकालेमध्याह्ने ॥ १० ॥ लालप्यतेदीनवत्भाषते मंदंअभाग्यम् ॥ ११ ॥ विदुरस्यवाचोऽवमत्यसुतस्यप्रियैषीअधर्ममेवसंविशतेआश्रयते ॥ १२॥ कु
रुभ्यःकुरूणांहितार्थं नसस्मारनादृतवान् पुत्रकाम्यात्पुत्रलोभात् ॥ १३ ॥

असौराजासुतस्यप्रियैषीधर्मकामौप्राजहात्त्यक्तवानितिद्वयोःसंबंधः ईर्षौःपरोत्कर्षासहिष्णोः संरंभिणःक्रोधिनः मन्युवशानुगस्यदैन्यभाजांकर्णादीनामनुगस्य दौर्हृदैःपापैःभावितस्यपूजितस्य ॥ १४ ॥
अनेयस्यअशिक्षणीयस्य अश्रेयसःअभाग्यस्य प्रपश्यमानःपश्यन्नपि ॥ १५ ॥ प्रशंसांविदुरेणसम्यगुक्तमितिस्तुतिंधार्तराष्ट्राद्विदुरोनलेभे ॥१६॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्मिन्लुब्धेशमःनउपलभ्यःयःम

मानघ्नस्यासौमानकामस्यचेर्षोःसंरंभिणश्चार्थधर्मातिगस्य॥दुर्भाषिणोमन्युवशानुगस्यकामात्मनोदौर्हृदैर्भावितस्य॥१४॥अनेयस्याश्रेयसोदीर्घमन्योर्मि
त्रद्रुहःसंजयपापबुद्धेः॥सुतस्यराजाधृतराष्ट्रःप्रियैषीप्रपश्यमानःप्राजहाद्धर्मकामौ॥ १५॥ तदैवमेसंजयदीव्यतोभून्मतिःकुरूणामागतःस्यादभावः॥ काव्यां
वाचंविदुरोभाषमाणोनविंदतेयद्धार्तराष्ट्रात्प्रशंसाम्॥१६॥क्षत्तुर्यदानान्ववर्तंतबुद्धिंकृच्छ्रंकुरून्सूततदाभ्याजगाम॥यावत्प्रज्ञामन्ववर्तंततस्यतावत्तेषांराष्ट्र
वृद्धिर्बभूव॥१७॥तदर्थलुब्धस्यनिबोधमेद्ययेमंत्रिणोधार्तराष्ट्रस्यसूत॥ दुःशासनःशकुनिःसूतपुत्रोगावल्गणेपश्यसंमोहमस्य॥ १८॥ सोहंनपश्यामिपरीक्ष
माणःकथंस्वस्तिस्यात्कुरुसृंजयानाम्॥आत्तैश्वर्योधृतराष्ट्रःपरेभ्यःप्रव्राजितेविदुरेदीर्घदृष्टौ॥ १९ ॥ आशंसतेवैधृतराष्ट्रःसपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्याम्॥
तस्मिन्शमःकेवलंनोपलभ्यःसर्वंस्वकंमद्गतेमन्यतेर्थम्॥२०॥यत्तत्कर्णोमन्यतेपारणीयंयुद्धेगृहीतायुधमर्जुनंवै॥आसंश्चयुद्धानिपुरामहांतिकथंकर्णोनाभव
द्वीपएषाम्॥२१॥ कर्णश्चजानातिसुयोधनश्चद्रोणश्चजानातिपितामहश्च॥ अन्येचयेकुरवस्तत्रसंतियथार्जुनान्नास्त्यपरोधनुर्धरः॥२२॥ जानंत्येतत्कुरवःस
र्वएवयेचाप्यन्येभूमिपालाःसमेताः॥दुर्योधनेराज्यमिहाभवद्यथाअरिंदमेफाल्गुनेऽविद्यमाने॥२३॥तेनानुबंधंमन्यतेधार्तराष्ट्रःशक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वम्॥
किरीटिनातालमात्रायुधेनतद्वेदिनासंयुगंतत्रगत्वा ॥ २४ ॥ गांडीवविस्फारितशब्दमाजावशृण्वानाधार्तराष्ट्राध्रियंते ॥ क्रुद्धंनचेदीक्षतेभीमसेनंसुयोधनो
मन्यतेसिद्धमर्थम्॥ २५॥ इंद्रोप्येतन्नोत्सहेत्तातहर्तुमैश्वर्यंनोजीवतिभीमसेने॥ धनंजयेनकुलेचैवसूततथावीरेसहदेवेसहिष्णौ ॥ २६ ॥ सचेदेतांप्रतिपद्येत
बुद्धिंवृद्धोराजासहपुत्रेणसूत॥ एवंरणेपांडवकोपदग्धानश्येयुःसंजयधार्तराष्ट्राः॥ २७॥

द्गतेममवनंप्रतिगमनेसतिसर्वंस्वकमेवार्थंमन्यतेइतियोज्यम् ॥ २० ॥ पारणीयंजेतुंशक्यं युद्धानिगोग्रहादौआसन् द्वीपोद्वीपवत्युद्धप्रवाहेणउह्यमानस्याश्रयः ॥ २१ ॥ यथेतिगंधर्वतोबंधनप्राप्तिंसूचय
ति ॥ २२ ॥ जानंतीति अविद्यमानेइतिच्छेदः ॥ २३ ॥ अनुबंधंबध्नातीतिबंधोराज्यादिःतमनुसृत्यवर्तमानंपांडवानांममत्वंधार्तराष्ट्रोहर्तुंशक्यंमन्यते किंकृत्वा तेनकिरीटिनासहतत्रराज्येनिमित्तेसतिसंयु
गंसंग्रामंगत्वाप्राप्य तालोहस्तचतुष्टयं तद्वेदिनाधनुर्विद्यावेदिना ॥ २४ ॥ ध्रियंतेजीवंति ॥ २५ ॥ २६ ॥ एतांबुद्धिंराज्यस्यअप्रदानेनाशोस्तीत्येवंरूपाम् ॥ २७ ॥

भूतपूर्वंभीमबंधनजतुगृहदाहादि॥२८॥इंद्रप्रस्थेइत्युपराज्यंममभवतु भारताग्र्यइतिहस्तिनापुरंसुयोधनस्यभवत्वितिसूचितम् ॥ २९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ ॥छ॥
महानुश्रावःश्रवणंयस्यमहाकीर्तीत्यर्थः पाठांतरेनुमहानुस्रावोगतिर्यस्य अतिचंचलमित्यर्थः माव्यनीनशः क्रोधेनधार्तराष्ट्रान्मानाशय ॥ १ ॥२ ॥ ३ ॥ प्रसजंतेस्पृशंति ॥ ४ ॥ गृध्नःस्पृहावान् ॥ ५ ॥ क
र्मणांअर्थकामाद्यर्थानांमध्ये॥६॥परंस्थानंपरलोकंमन्यमानेनमानयता वर्षपूगंवर्षगणम् तत्रत्यसुखेभ्यस्तदर्थंत्वयाआत्मापिदत्तः ॥ ७ ॥ सुखप्रियेभोगान्पुत्रादींश्चसेवमानः योगाभ्यासेचित्तवृत्तिनिरोध

जानासित्वंक्लेशमस्मासुवृत्तंत्वांपूजयन्संजयाहंक्षमेयम्॥यच्चास्माकंकौरवैर्भूतपूर्वंयानोवृत्तिर्धार्तराष्ट्रेतदासीत्॥२८॥अद्यापितत्तत्रतथैववर्ततांशांतिंगमि
ष्यामियथात्वमात्थ ॥ इंद्रप्रस्थेभवतुममैवराज्यंसुयोधनोयच्छतुभारताग्र्यः॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येष
ड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥धर्मनित्यापांडवतेविचेष्टालोकेश्रुतादृश्यतेचापिपार्थ ॥ महाश्रावंजीवितंचाप्यनित्यंसंपश्यत्वंपांडवमा
व्यनीनशः॥१॥नचेद्भागंकुरवोन्यत्रयुद्धात्प्रयच्छेरंस्तुभ्यमजातशत्रो॥भैक्षचर्यामंधकवृष्णिराज्येश्रेयोमन्येनतुयुद्धेनराज्यम् ॥ २॥ अल्पकालंजीवितंयन्म
नुष्येमहास्रावंनित्यदुःखंचलंच॥ भूयश्चतद्यशसोनानुरूपंतस्मात्पापंपांडवमाकृथास्त्वम्॥३॥कामामनुष्यंप्रसजंतएतेधर्मस्ययेविघ्नमूलंनरेंद्र॥पूर्वंनरस्तान्म
तिमान्प्रणिघ्नन्लोकेप्रशंसांलभतेऽनवद्याम्॥ ४ ॥ निबंधनीह्यर्थतृष्णेहपार्थतामिच्छतांबाध्यतेधर्मएव॥ धर्मंतुयःप्रवृणीतेसबुद्धःकामेगृध्नोहीयतेर्थानुरोधा
त्॥५॥धर्मंकृत्वाकर्मणांतातमुख्यंमहाप्रतापःसवितेवभाति॥हीनोहिधर्मेणमहीमपीमांलब्ध्वानरःसीदतिपापबुद्धिः॥६॥वेदोधीतश्चरितंब्रह्मचर्यंयज्ञैरिष्टंब्रा
ह्मणेभ्यश्चदत्तं॥परंस्थानंमन्यमानेनभूयआत्मादत्तोवर्षपूगंसुखेभ्यः॥७॥सुखप्रियेसेवमानोऽतिवेलंयोगाभ्यासेयोनकरोतिकर्म॥ वित्तक्षयेहीनसुखोतिवेलं
दुःखंशेतेकामवेगप्रणुन्नः॥८॥एवंपुनर्ब्रह्मचर्याप्रसक्तोहित्वाधर्मंयःप्रकरोत्यधर्मम्॥ अश्रद्दधत्परलोकायमूढोहित्वादेहंतप्यतेप्रेत्यमंदः॥९॥नकर्मणांविप्रणा
शोस्त्यमुत्रपुण्यानांवाप्यथवापापकानाम्॥ पूर्वंकर्तुर्गच्छतिपुण्यपापंपश्चात्त्वेनमनुयात्येवकर्ता॥ १० ॥

मभ्यसितुंकर्मआसनप्राणायामादिकंनकरोति ॥ ८ ॥ ब्रह्मचर्येति ब्रह्मणिचर्याआत्मानुसंधानंतत्रअप्रसक्तःप्रकर्षेणअनासक्तःयोगाद्यावृत्तः धर्मंचयज्ञादिरूपंहित्वायःअधर्ममेवप्रकरोतिसंचिनोति ॥ ९ ॥
ननुधर्मेणपापमपनुदतीतिश्रुतेःकालांतरेअधर्मस्यनाशार्थंधर्ममप्यनुष्ठास्यामःकिंमुक्त्येत्याशंक्याह नकर्मणामिति कृतंकर्मभोगंविनाआत्मज्ञानंविनावाननश्यतीत्यर्थः नाभुक्तंक्षीयतेकर्म क्षीयंतेचास्यक
र्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरेइत्यादिवाक्येभ्यः उदाहृतश्रुतिस्तुप्रायश्चित्तादिनापापनाशोभवतिसोपिअत्रैवव्यवहार्यत्वमापादयतिनतुपरलोकेपिपापास्पर्शायप्रभवतीत्येवंपरा ॥ १० ॥

अन्वाहार्येष्वित्यनेनश्रौतमिष्ट्यादिकंलक्ष्यते तत्रहिअन्वाहार्योदक्षिणात्वेनदीयते ॥ ११ ॥ कार्यंधर्मः प्रेत्यमृत्वा ॥ १२ ॥ परलोकेकर्मनास्तीत्याह जहातीति ॥ १३ ॥ एवंरूपमिति हृदयस्यप्रियेणका
मेनईदृशंक्षयिष्णुइंद्रियप्रीतिमात्रहेतुकर्मफलंतत्अत्रअस्मिन्लोकेमावहंनैववहेयं अत्रकर्मकुर्वन्कामवशादमुत्रफलंनप्रार्थयेनेत्यर्थः ततश्चकोलाभइत्यतआह सइति सःत्वंएवंनिष्कामकर्मकृत्क्रोधजं
लोकंनरकंहर्षजंस्वर्गंचेत्युभौलोकौचिरायअपुनरावृत्तयेमाप्रहासीःमागच्छ ओहाङ्गतावित्यस्यरूपं तङभावआर्षः कर्मजंफलंत्यक्त्वापरंणवैराग्येणसंपन्नोमोक्षार्थंयोगाभ्यासमेवकुरुष्वकिंराज्येनबंधु
नाशलभ्येनेत्यर्थः ॥ १४ ॥ एवंज्ञानेनकर्मणांअंतंनाशंगत्वाप्राप्य ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेऽर्जुनेतिभगवद्वचनात् बुद्धतत्त्वोपिकृतकृत्योपिसत्यादिकंमात्यज अश्वमेधादीनिकर्माण्यपिलोकसं

न्यायोपेतंब्राह्मणेभ्योथदत्तंश्रद्धापूतंगंधरसोपपन्नम्॥अन्वाहार्येषूत्तमदक्षिणेषुतथारूपंकर्मविख्यायतेते॥११॥इहक्षेत्रेक्रियतेपार्थकार्यंनवैकिंचित्क्रियते
प्रेत्यकार्यं॥कृतंत्वयापारलौक्यंचकर्मपुण्यंमहत्सद्भिरतिप्रशस्तम्॥१२॥जहातिमृत्युंचजरांभयंचनक्षुत्पिपासेमनसोऽप्रियाणि ॥नकर्तव्यंविद्यतेतत्रकिंचिद
न्यत्रवैचेंद्रियप्रीणनाद्धि॥१३॥एवंरूपंकर्मफलंनरेंद्रमात्रावहंहृदयस्यप्रियेण॥सक्रोधजंपांडवहर्षजंचलोकावुभौमाप्रहासीश्चिराय ॥१४॥अंतंगत्वाक
र्मणांमाप्रजह्याःसत्यंदमंचार्जवमानृशंस्यं॥अश्वमेधंराजसूयंतथेज्याःपापस्यांतंकर्मणोमापुनर्गाः॥१५॥तच्चेदेवंद्वेषरूपेणपार्थाःकरिष्यध्वंकर्मपापंचिरा
य॥निवसध्वंवर्षपूगान्वनेषुदुःखंवासंपांडवाधर्मएव॥१६॥अप्रव्रज्येमास्मर्हित्वापुरस्तादात्माधीनंयद्बलंस्येतदासीत्॥नित्यंचवश्याःसचिवास्तवेमेजनार्द
नोयुयुधानश्चवीरः॥१७॥मत्स्योराजारुक्मरथःसपुत्रःप्रहारिभिःसहपुत्रैर्विराटः॥राजानश्चयेविजिताःपुरस्तात्त्वामेवतेसंश्रयेयुःसमस्ताः॥१८॥महासहा
यःप्रतपन्बलस्थःपुरस्कृतोवासुदेवार्जुनाभ्याम्॥वरान्हनिष्यन्द्विषतोरंगमध्येव्यनेष्यथाधार्तराष्ट्रस्यदर्पम्॥१९॥बलंकस्माद्वर्धयित्वापरस्यनिजान्कस्मा
त्कर्शयित्वासहायान्॥निरुष्यकस्माद्वर्षपूगान्वनेषुयुयुत्ससेपांडवहीनकालम्॥२०॥

ग्रहार्थंकुरुपरंतुपापस्यकर्मणोंतंसमीपंपुनर्मागाः ज्ञानोत्तरकालंकृतमपिकर्मनज्ञानिनंस्पृशतीतिभावः तद्यथा पुष्करपलाशआपोनश्लिष्यंतएवमेवंविदिपापकंकर्मनश्लिष्यतइतिश्रुतेः ॥ १५ ॥ तच्चेदिति
भोपार्थाःभोपांडवाःतत्पापंकर्मगोत्रवधरूपंद्वेषरूपेणचिरायप्रागेवचेत्करिष्यध्वंतर्हियद्वनेवर्षपूगान्दुःखंवासंनिवसध्वंतद्धर्मएवेतियत्तत्पदाध्याहारेणयोज्यं राज्यार्थंसर्वलोकनाशमिच्छतांभवतांदुर्योध
नेनयोवनवासःकारितःसधर्मएवेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ननुतदानींसहायाभावादस्माभिर्वनवासोंगीकृतोनदुर्योधनाज्ञयेत्याशंक्याह अप्रव्रज्येति इमाइमानिराज्यादीनि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः पुरस्तात्प्र
व्रजनकालेएवहित्वा धाजोरूपं बलेनधृत्वाअप्रव्रज्यवनेप्रव्रजनमकृत्वैवआस्मभवेमवयं पांडवान्आत्मन्यंतर्भाव्यउत्तमपुरुषप्रयोगः यत्यतःपुरस्तादपिएतद्बलंआत्माधीनमेवासीत् ॥ १७ ॥ १८ ॥
॥ १९ ॥ हीनकालंगतेकालेइत्यर्थः ॥ २० ॥

एवंपूर्वंयुद्धमकुर्वंताइदानीमपितन्नकर्तव्यमित्युक्तंअथसर्वथापियुद्धंनकर्तव्यंजयपराजययोरव्यवस्थितत्वादित्याह अप्राज्ञइति मूढोऽधर्मज्ञोवायुध्यन्ऐश्वर्यंलभतेप्राज्ञोधर्मज्ञःअयुध्यन्दैवात्ऐश्वर्यात् भ्रश्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ मंथतात्पर्यमाह नेति संरंभात्कोपात् पूर्वमपिपापभयादेवत्वयानकृतंतर्हिइदानींप्रज्ञाविरुद्धंतत्किमर्थंचिकीर्षसीतिभावः ॥२२॥ अव्याधिजंकटुकंपित्तादिकंविनाप्यरोचकं यशोमुषंयशोहरं पेयंगिलनीयं मन्युंक्रोधं प्रशाम्यशांतोभव ॥ २३ ॥ पापेनुबध्नातितंतथाविधंपापस्यमूलंतंमन्युं यत्रभोगेषुनिमित्तेषु एतेनभीष्मादीनांगुरूणामपिवधोराज्यार्थिनस्त्वत्तोभविष्यतीतिद

अप्राज्ञोवापांडवयुध्यमानोऽधर्मज्ञोवाभूतिमथोभ्युपैति ॥प्रज्ञावान्वाबुध्यमानोपिधर्मंसंरंभाद्वासोपिभूतेरपैति ॥ २१ ॥ नाधर्मेतेधीयतेपार्थबुद्धिर्नसंरंभात्कर्मचकर्थपापम् ॥आत्थकिंतत्कारणंयस्यहेतोःप्रज्ञाविरुद्धंकर्मचिकीर्षसीदम् ॥ २२॥अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगियशोमुषंपापफलोदयंवा ॥ सतांपेयंयन्न पिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य ॥ २३ ॥ पापानुबंधंकोनुतंकामयेतक्षमैवतेज्यायसीनोतभोगाः ॥ यत्रभीष्मःशांतनवोहतःस्याद्यत्रद्रोणःसहपुत्रोहतः स्यात् ॥ २४॥ कृपःशल्यःसौमदत्तिर्विकर्णोविविंशतिःकर्णदुर्योधनौच ॥ एतान्हत्वाकीदृशंतत्सुखंस्याद्यद्विंदेथास्तदनुब्रूहिपार्थ ॥ २५॥ लब्ध्वापीमांपृथिवींसागरांतांजरामृत्यूनैवहित्वंप्रजह्याः ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्नेवंविद्वान्नैवयुद्धंकुरुत्वम् ॥ २६ ॥ अमात्यानांयदिकामस्यहेतोरेवंयुक्तंकर्मचिकीर्षसित्वम् अपक्रमेःस्वंप्रदायैवतेषांमागास्त्वंवैदेवयानात्पथोद्य ॥ २७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिसंजयवाक्येसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥असंशयंसंजयसत्यमेतद्धर्मोवरःकर्मणांयत्त्वमात्थ ॥ ज्ञात्वातुमांसंजयगर्हयेस्त्वंयदिधर्मंयद्यधर्मंचरेयम् ॥१॥ यत्राधर्मोधर्मरूपाणिधत्तेधर्मःकृत्स्नोदृश्यतेऽधर्मरूपः ॥ बिभ्रद्धर्मोधर्मरूपंतथाचविद्वांसस्तंसंप्रपश्यंतिबुद्ध्या ॥ २ ॥

शितम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ देवयानात्पथोर्थिरादिमार्गादपुनरावृत्तिफलात्गोत्रद्रोहेणमागाइत्यर्थः ॥ २७॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ७ ॥ असंशयंयदि धर्मंचरेयंयदिवाअधर्मंतदुभयंज्ञात्वापरीक्ष्याधर्माचरणंउपलभ्यगर्हयेःनिंदस्व ॥ १ ॥ धर्माधर्मपरीक्षायांत्रैविध्यमाह यत्रेति यत्रपुरुषेदंभादिमतिअधर्मःअभिचारार्थंमंत्रजपादिःधर्मइत्येवान्येजानंति तथाप्रच्छन्नयोगिनिदत्तात्रेयादौधर्मोरागद्वेषादिशून्यतारूपोयोगधर्मोपिउन्मत्तवदाचरणादधर्मरूपइवदृश्यते यत्रवसिष्ठादौधर्मःधर्मरूपएव यद्यपिचांडालादौअधर्मोप्यधर्मरूपएवास्तितथापितस्यानूपादेयत्वात्त्रयमेवविचार्यं पाठांतरेऽधर्मेतिच्छेदः एतच्चत्वयापिविद्वुषामयिविचार्यमित्याशयः ॥ २ ॥

अत्रआद्ययोःप्रच्छन्नत्वात्चिरकालेनतत्त्वनिश्चयः अंत्येतुप्रत्यक्षलिंगेपिआपत्कालवशाद्धर्माधर्मयोर्व्यत्यासोजायतइत्याह एवमिति एतदेवंरूपंलोकप्रत्यक्षंलिंगंब्राह्मणस्यस्वाध्यायप्रवचनादि क्षत्रियस्यशौर्यादि वैश्यस्यकृष्यादि तत्तथैवयथोक्तमेव तथापिनित्यवृत्तीनित्यंवर्तेतेतौनित्यवृत्तीधर्माधर्मौतल्लिंगंभजेताम् अयंभावः क्षत्राल्लिंगंब्राह्मणवैश्ययोरापदिधर्मःअनापद्यधर्मः तथाचैकस्यैवलिंगस्य वर्णांतरेअवस्थाभेदाद्धर्मत्वमधर्मत्वंचनित्यमिति तत्रापिविशेषमाह आद्यमिति आद्यंब्राह्मणलिंगंयाजनादियस्यास्तिब्राह्मणस्यतस्यैवतत्प्रमाणंअव्यभिचारि आपद्यपिक्षत्रियेणयाजनाध्यापनादिकंन कर्तव्यमित्यर्थः एवंविधंतंआपद्धर्मंशास्त्रान्निबोधबुध्यस्व ॥ ३ ॥ ननुकथंतर्हिएकचक्रायांभिक्षाटनंब्राह्मणस्यैवासाधारणत्वेनविहितंभवद्भिःकृतमित्याशंक्याह लुप्तायामिति प्रकृतिःजीविकाहेतुभूतंधनम् तच्चक्षत्रियस्यभूमिशस्त्रादिकम् वैश्यस्यधनपश्वादिकम् तस्मिन्सर्वात्मनानष्टेसतियेनकर्मसंध्योपासनादिकंनिष्पादयेत्तत्भिक्षाटनादिकमपिपरीप्सेत्कर्तुमिच्छेत् अन्यथाजीविकायाअभावात्कर्मलोपःप्राणनाशश्चस्यादतोऽत्यंतापदितावान्विप्रधर्मोपीतरैरनुष्ठेयएव प्रकृतिस्थश्चेति आपदिआपद्धर्मे प्रकृतिस्थोपियद्यापद्धर्ममनुसरेत्सलोभाद्भ्रष्टः आपत्स्थोपियदिप्राकृतंधर्ममनुसरेत्सजीवनलोपात्कु

एवंतथैवापदिलिंगमेतद्धर्माधर्मौनित्यवृत्तीभजेताम् ॥आद्यंलिंगंयस्यतस्यप्रमाणमापद्धर्मंसंजयतंनिबोध ॥ ३ ॥ लुप्तायांतुप्रकृतौयेनकर्मनिष्पादयेत्तत्परीप्सेद्विहीनः ॥ प्रकृतिस्थश्चापदिवर्तमानउभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौ ॥ ४ ॥ अविनाशमिच्छतांब्राह्मणानांप्रायश्चित्तंविहितंयद्विधात्रा ॥ संपश्येथाःकर्मसुवर्तमानान्विकर्मस्थान्संजयगर्हयेस्त्वम् ॥५॥ मनीषिणांसत्त्वविच्छेदनायविधीयतेसत्सुवृत्तिःसदैव ॥ अब्राह्मणाःसंतितुयेनवैद्यासर्वोत्संगंसाधुमन्येततेभ्यः ॥६ ॥

टुंबहिंसयाचगर्ह्यइत्यर्थः ॥ ४ ॥ अविनाशमिति यत्यस्माद्धेतोःविधात्राअविनाशोवृत्त्यंतरोपजीवनेनब्राह्मण्यस्यनाशोविनाशस्तदभावमिच्छतांब्राह्मणानांआपदुत्तीर्णानांप्रायश्चित्तंविहितम् तस्माद्धेतोरापदिअन्यस्यान्यधर्माश्रयणंप्रसक्तमेवेतिज्ञायते अतएवएकचक्रायामस्माभिःकृतंभिक्षाटनंनानुचितमित्यर्थः एवमनापदिकर्मसुवर्तमानान्आपदिचविकर्मस्थान्संपश्येथाःसम्यगेवेदमितिपश्येथाः अन्यथातुआपदिकर्मस्थान्आत्मपरहिंस्रान्अनापदिविकर्मस्थांश्चातिलुब्धान्विगर्हयेस्त्वम् ॥ ५ ॥ किंच मनीषिणांमनसःनिग्रहंनाशंकर्तुमिच्छताम् ईषगतिहिंसादर्शनेष्वित्यस्यरूपम् सत्त्वविच्छेदनायसत्त्वस्यबुद्धिसत्त्वस्यचिदात्मनासहएकलोलीभूतस्यविच्छेदनायमुंजेषीकान्यायेनपृथक्करणायसत्सुसतांगृहेषुवृत्तिर्जीविकाशास्त्रेविधीयते वेदानिमंलोकममुंचपरित्यज्यात्मनात्मानमन्विच्छेदितिश्रुत्यात्मान्वेषणायसर्वसंन्यासपूर्वकंभिक्षाचर्यविधानात् नब्राह्मीवृत्तिःकस्यापिनिंद्या येतुअब्राह्मणाअपिवैद्याःविद्यानिष्ठाःनभवंतितेषांभिक्षाचर्यस्याविधानात्तेभ्यःतेषामर्थेसर्वोत्संगंसर्वेषामुत्संगंसमीपंस्वधर्मसंयोगंआपदनापदोरुचितंसाधुमन्येत सर्वोच्छेदमितिपाठेतेभ्यस्तेषामर्थेभिक्षाद्यटनंसर्वधर्मोच्छेदायमन्येतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

तदध्वानइति पित्रादयः यज्ञैषिणोयेतेसर्वेतदध्वानःसएवमयोक्तोऽध्वामार्गोयेषांतेतदध्वानोऽभूवन् हिप्रसिद्धं येचकर्मनकुर्युःसंन्यासिनइत्यर्थः तेसर्वेतदध्वानः अहमपिआस्तिकोस्मीतिततोन्यंअध्वानंनम
न्ये ॥७॥ एवंस्वस्यनीतिज्ञत्वप्रकाशनप्रसंगादापद्धर्मान्योगिधर्मांश्चोक्त्वाप्रकृतमनुसरति यत्किंचेति ॥८॥ धर्मेश्वरःधर्मफलस्यदाता ॥ ९ ॥ यदिसामविसृजन्स्यांतर्हिगर्ह्यःस्यां यदिवायुध्यमानःस्वधर्मंज

तदध्वानःपितरोयेचपूर्वेपितामहायेचतेभ्यःपरेन्ये॥ यज्ञैषिणोयेचहिकर्मकुर्युर्नान्यंततोनास्तिकोस्मीतिमन्ये ॥ ७ ॥ यत्किंचनेदंवित्तमस्यांपृथिव्यांयद्देवानां
त्रिदशानांपरंयत् ॥ प्राजापत्यंत्रिदिवंब्रह्मलोकंनाधर्मतःसंजयकामयेयं॥ ८ ॥ धर्मेश्वरःकुशलोनीतिमांश्चाप्युपासिताब्राह्मणानांमनीषी ॥ नानाविधांश्चैव
महाबलांश्चराजन्यभोजाननुशास्तिकृष्णः॥ ९ ॥ यदित्यहंविसृजन्सामगर्ह्योनियुध्यमानोयदिजह्यांस्वधर्मं ॥ महायशाःकेशवस्तद्ब्रवीतुवासुदेवस्तूभयोरर्थ
कामः॥ १० ॥शैनेयायंचेदयश्चांधकाश्चवार्ष्णेयभोजाःकुकुराःसृंजयाश्च ॥ उपासीनावासुदेवस्यबुद्धिंनिगृह्यशत्रून्सुहृदोनंदयंति ॥ ११ ॥ वृष्ण्यंधकाह्यु
ग्रसेनादयोवैकृष्णप्रणीताःसर्वएवेंद्रकल्पाः॥मनस्विनःसत्यपरायणाश्चमहाबलायादवाभोगवंतः॥१२॥ काश्योबभ्रुःश्रियमुत्तमांगतोलब्ध्वाकृष्णंभ्रातरमी
शितारम्॥यस्मैकामान्वर्षतिवासुदेवोग्रीष्मात्ययेमेघइवप्रजाभ्यः॥१३॥ ईदृशोयंकेशवस्तातविद्वान्विद्धिह्येनंकर्मणांनिश्चयज्ञम्॥ प्रियश्चनःसाधुतमश्चकृ
ष्णोनातिक्रामेवचनंकेशवस्य॥१४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥ ॥ ॥वासुदेवउवाच॥
अविनाशंसंजयपांडवानामिच्छाम्यहंभूतिमेषांप्रियंच॥ तथाराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसूतसमाशंसेबहुपुत्रस्यवृद्धिं॥१॥ कामोहिमेसंजयनित्यमेवनान्यद्ब्रूयांतान्प्र
तिशाम्यतेति॥ राज्ञश्चहिप्रियमेतच्छृणोमिमन्येचैतत्पांडवानांसमक्षम्॥२॥सुदुष्करस्तत्रशमोहिनूनंप्रदर्शितःसंजयपांडवेन॥यस्मिन्गृद्धोधृतराष्ट्रःसपुत्रःक
स्मादेषांकलहोनावमूर्च्छेत्॥ ३ ॥नत्वंधर्मंविचरंसंजयेहमत्तश्चजानासियुधिष्ठिराच्च॥ अथोकस्मात्संजयपांडवस्यउत्साहिनःपूरयतःस्वकर्म॥ ४॥

ह्यांतदागर्ह्यःस्यां ममतुद्वयमपीष्टमेवेतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ कृष्णप्रणीताःकृष्णेनैवनीतिपथंनीताः ॥ १२ ॥ १३ ॥१४ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०युधिष्ठिरवाक्ये अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥
॥ १ ॥ शाम्यतेतिवचनादन्यत्तान्प्रतिनब्रूयां पांडवानांसमक्षंराज्ञोयुधिष्ठिराच्चएतदेवश्रृणोमि अहंचएतन्मन्येमानयामि ॥ २ ॥ तत्रराज्येनिमित्ते गृद्धःलिप्सावान् एवंसतिएषांकौरवाणांकस्माद्धेतोःक
लहःनावमूर्च्छेत् ॥ ३ ॥ विचरंविचलितं पूरयतःपालयतः ॥ ४ ॥

यथाख्यातंप्रसिद्धिमनतिक्रम्यआवसतःअधितिष्ठतःसाधुविलोपंधर्मलोपंयुधिष्ठिरेकस्माद्धेतोःआत्थउक्तवान्त्वं अस्मिन्विधौशुचिरद्रोहीकुटुंबेशुचौदेशेस्वाध्यायमधीयानोयावदायुष्यंवर्तयेदित्येवंरूपे वर्तमानेपिब्राह्मणानांउच्चावचामतयोगार्हस्थ्यस्यअपरिग्रहेवात्यागेवानैष्ठिकब्रह्मचर्येपारिव्राज्येवाभवंति ॥ ५ ॥ तत्रहेतुमाह कर्मणेति सिद्धिंमोक्षं एके कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादय इत्येकेआहुः नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुरित्येकेआहुः यद्यपिएवंकुटुंबेवस्थितिःसंन्यासश्चद्वयमपितुल्यवत्शास्त्रेणविहितंतथापिकृत्स्नभावात्तुगृहिणोपसंहारन्यायेनआश्रमांतरसाध्यंज्ञानंगृहस्थेनसाधयितुंशक्यंनतुगृहस्थेनसाध्यंयज्ञादिकंआश्रमांतरेप्यस्तीतिकृत्स्नोधर्मोगार्हस्थ्येएवप्राप्यतइत्याशयेनाह नाभुंजानइति यतोविद्वानपिअभुंजानोनतृप्यति यतश्चब्राह्मणानांसंन्यासिनामपिगृहस्थगृहेविहितंभोजनादिकम् ॥६ ॥ तेनकर्मणामनुकूलायाविद्यास्ताएवफलवत्योनतुतत्प्रतिकूलाइत्याह याइति तथाहि सर्वाणिहवाइमानिभूतानिप्राणमेवाभिसंविशंतिप्राणमभ्युज्जिहतेसैषा

यथाख्यातमावसतःकुटुंबेपुराकस्मात्साधुविलोपमात्थ॥अस्मिन्विधौवर्तमानेयथावदुच्चावचामतयोब्राह्मणानाम्॥५॥कर्मणाहुःसिद्धिमेकेपरत्रहित्वाकर्मविद्ययासिद्धिमेके॥नाभुंजानोभक्ष्यभोज्यस्यतृप्येद्विद्वानपीहविहितंब्राह्मणानाम्॥६॥यावैविद्याःसाधयंतीहकर्मतासांफलंविद्यतेनेतरासाम्॥तत्रेहवैदृष्टफलंतुकर्मपीत्वोदकंशाम्यतितृष्णयार्तः॥७॥सोयंविधिर्विहितःकर्मणैवसंवर्ततेसंजयतत्रकर्म॥तत्रयोन्यत्कर्मणःसाधुमन्येन्मोघंतस्यालपितंदुर्बलस्य॥८॥कर्मणामीभांतिदेवाःपरत्रकर्मणैवेहप्लवतेमातरिश्वा॥अहोरात्रेविदधत्कर्मणैवअतंद्रितोनित्यमुदेतिसूर्यः॥९॥मासार्धमासानथनक्षत्रयोगाननंद्रितश्चंद्रमाश्चाभ्युपैति॥अतंद्रितोदहतेजातवेदाःसमिध्यमानःकर्मकुर्वन्प्रजाभ्यः ॥ १० ॥ अतंद्रिताभारमिमंमहांतंबिभर्तिदेवीपृथिवीबलेन॥अतंद्रिताःशीघ्रमपोवहंतिसंतर्पयंत्यःसर्वभूतानिनद्यः॥ ११ ॥ अतंद्रितोवर्षतिभूरितेजाःसन्नादयन्नंतरिक्षंदिशश्च॥अतंद्रितोब्रह्मचर्यंचचारश्रेष्ठत्वमिच्छन्बलभिद्देवतानाम्॥१२॥हित्वासुखंमनसश्चप्रियाणितेनशक्रःकर्मणाश्रैष्ठ्यमाप॥सत्यंधर्मपालयन्नप्रमत्तोदमंतितिक्षांसमतांप्रियंच ॥ १३ ॥

देवताप्रस्तावमन्वायत्तेतिच्छांदोग्येसर्वभूतसंवेशनोद्गमनलिंगेनजगत्कारणतयानिश्चितस्यप्राणाख्यपरमात्मनोविद्यायाः प्रस्तावकर्मसाधकत्वंदृष्टम् तासांकर्मसाधकानांविद्यानांफलमस्तिनेतरासांस्वतंत्राणांअयंभावःगृहस्थःस्वात्मानमन्यांश्चपित्रादींस्तारयतियतींश्चपुष्णातियतिस्त्वात्मानमेवतारयतिनपित्रादीन्पोषणंचस्वस्यापिनकरोतिभैक्षोपजीवित्वादतोगार्हस्थ्यमेवश्रेष्ठमिति किंचनैष्कर्म्यंदृष्टविरुद्धमपीत्याह तत्रेतितत्रकर्मतदभावतारतम्येविचारणीयेकर्मइहैवदृष्टफलम् ॥ ७ ॥ सोयंज्ञानविधिःकर्मणैवसहविहितः तत्रचअनुष्ठीयमानेकर्मउद्वर्ततेउच्छिद्यते कर्मसमवेतमेवज्ञानंसकलकर्मोच्छेदहेतुरित्यर्थः कर्मणोन्यत्संन्यासम् मन्येत्मन्यते ॥ ८ ॥ कर्मसमुच्चितंज्ञानंस्तौति कर्मणामीभांतीत्यादिना ब्रह्मविद्यांब्रह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाइत्युपसंहारात् ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्यायच्छसेनियहंकरोषि ॥ १७ ॥ आम्नायेष्विति विद्याधर्मःशौर्यंचयुधिष्ठिरेपुष्कलमस्तीतिनायमन्येनशिक्षणीयोजेतुंवाक्यइत्यर्थः ॥ १८॥ कौरवाणांअवधेनउपायम् राज्य
प्राप्तावितिशेषः एषांएतैः भीमसेनंआर्येंवृत्तेअहिंसायांनिगृह्यपुण्यमेवकृतंस्यात् ॥ १९ ॥ पित्र्येकर्मणिक्षात्रधर्मेयुद्धे पूरयंतःपालयंतः ॥ २० ॥ शाम्यमेवशमःकार्यएवेतिमन्यसेतर्हिधर्मतंत्रंधर्मानुष्ठानं

एतानिसर्वाण्युपसेवमानःसदेवराज्यंमघवान्प्रापमुख्यम्॥बृहस्पतिर्ब्रह्मचर्यंचचारसमाहितःसंशितात्मायथावत्॥१४॥ हित्वासुखंप्रतिरुध्येंद्रियाणितेनदेवा
नामगमद्गौरवंसः॥ तथानक्षत्राणिकर्मणामुत्रभांतिरुद्रादित्यावसवोथापिविश्वे॥ १५॥ यमोराजावैश्रवणःकुबेरोगंधर्वयक्षाप्सरसश्चसूत॥ ब्रह्मविद्यांब्र
ह्मचर्यंक्रियांचनिषेवमाणाऋषयोमुत्रभांति॥१६॥जानन्निमंसर्वलोकस्यधर्मंविप्रेंद्राणांक्षत्रियाणांविशांच॥ सकस्मात्त्वंजानतांज्ञानवान्सन्व्यायच्छसे
संजयकौरवार्थे॥ १७॥ आम्नायेषुनित्यसंयोगमस्यतथाश्वमेधेराजसूयेचविद्धि॥ संयुज्यतेधनुषावर्मणाचहस्त्यश्वाद्यैरथशस्त्रैश्चभूयः॥ १८॥ तेचेदिमेकौर
वाणामुपायमवगच्छेयुरवधेनैवपार्थाः॥ धर्मत्राणंपुण्यमेषांकृतंस्यादार्येंवृत्तेभीमसेनंनिगृह्य ॥ १९ ॥ तेचेत्पित्र्येकर्मणिवर्तमानाआपद्येरन्दिष्टवशेनमृ
त्युम्॥ यथाशक्त्यापूरयंतःस्वकर्मतदप्येषांनिधनंस्यात्प्रशस्तम्॥ २० ॥ उताहोत्वंमन्यसेशाम्यमेवराज्ञांयुद्धेवर्ततेधर्मतंत्रम्॥ अयुद्धेवावर्ततेधर्मतंत्रंतथैवते
वाचमिमांशृणोमि॥ २१ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यप्रथमंसंविभागमवेक्ष्यत्वंसंजयस्वंचकर्म॥ निशम्याथोपांडवानांचकर्मप्रशंसवानिंदवायामतिस्ते॥ २२ ॥ अधी
यीतब्राह्मणोवैयजेतदद्यादीयात्तीर्थमुख्यानिचैव॥अध्यापयेद्याजयेच्चापियाज्यान्प्रतिग्रहान्वाविहितान्प्रतीच्छेत्॥२३॥ तथाराजन्योरक्षणंवैप्रजानांकृत्वा
धर्मेणाप्रमत्तोथदत्त्वा॥ यज्ञैरिष्ट्वासर्ववेदानधीत्यदारान्कृत्वापुण्यकृदावसेद्गृहान्॥२४॥सधर्मात्माधर्ममधीत्यपुण्यंयदिच्छयाव्रजतिब्रह्मलोकम्॥ वैश्योधी
त्यकृषिगोरक्षपण्यैर्वित्तंचिन्वन्पालयन्नप्रमत्तः ॥ २५॥ प्रियंकुर्वन्ब्राह्मणक्षत्रियाणांधर्मशीलःपुण्यकृदावसेद्गृहान्॥ परिचार्यावंदनंब्राह्मणानांनाधीयीतप्र
तिषिद्धोस्ययज्ञः॥ नित्योत्थितोभूतयेऽतंद्रितःस्यादेवंस्मृतःशूद्रधर्मःपुराणः॥ २६॥

युद्धपक्षेस्तिउतअयुद्धपक्षे तयोर्मध्येयदेववक्ष्यसितथैवतेवाचंशृणोमिकरिष्यामीत्यर्थः ॥ २१ ॥ ननुक्षत्रधर्मलोपेपिगोत्रवधोनकर्तव्यइत्याशंक्याह चातुर्वर्ण्यस्येत्यादिना ॥ २२ ॥ प्रतीच्छेत्प्रतिगृह्णी
यात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सःक्षत्रियःअधीत्यप्राप्ययदिच्छयायस्यधर्मस्यइच्छयावलेनब्रह्मलोकंगच्छति नोचेज्जनकादिवदिहैवकृतकृत्योभवतीत्यर्थः भोगमोक्षकरःक्षात्रोधर्मोदुस्त्यजइतिभावः ॥ २५ ॥
नाधीयीतवेदाध्ययनंकुर्यात् यज्ञःश्रौतःस्मार्तश्चप्रतिषिद्धः तस्माच्छूद्रोयज्ञेनवक्लृप्तइतिश्रुतेः ॥ २६ ॥

एतानिति यथासर्वाश्रमपालकत्वाद्गृहस्थस्यश्रैष्ठ्यंतथासर्ववर्ण पालकत्वात्धर्मेणराज्यकरणमपिश्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ २७ ॥ तस्मात्राज्ञःश्रेयान्प्रशस्ततरःअभिज्ञातःज्ञानतःधर्मतश्चयदिकश्चिदस्तिसतंयु
धिष्ठिरंप्रजानाम् कर्मणिषष्ठी प्रजाःद्रष्टुंराज्यंप्राप्तुमित्यर्थः अनुशिष्यन्अनुशासितुमिच्छन्एतन्मदुक्तंधर्मजातंयुधिष्ठिरेस्तीतिबुध्येत् नचतस्मिन्नसाधुःयुधिष्ठिरेऽसाधुरधर्मोनचास्तीत्यपिबुध्येत् यद्वाएवं
सत्यपितस्मिन्ननुशास्तरिराजासाधुर्नइतिनअपितुसाधुरेव यदितेनइतोधिकंज्ञायतेउच्यतेचतर्हितस्यापिवचनंकरिष्यत्येवेत्यर्थः अनुशिष्यात्प्रजानांनचेद्बुध्येदितितस्मिन्नसाध्वितिपाठेश्रेयांश्चेत्द्रष्टुंधर्मंदर्श
यितुंअनुशिष्यात्नचेत्प्रजानांप्रजाःराज्यंनगृध्येदितिहेतोस्तस्मिन्युधिष्ठिरेसाध्वेववर्ततइतिशेषः ॥२८॥ धर्मतस्तुनृशंसत्वात्दुर्योधनोधार्मिकेणराज्ञावध्यएवेतिसूचयन्नाह यदेत्यादिनासार्द्धेन प्ररभूतौपरै

एतान्राजापालयन्नप्रमत्तोनियोजयन्सर्ववर्णान्स्वधर्मे॥अकामात्मासमवृत्तिःप्रजासुनाधार्मिकाननुरुध्येतकामात्॥२७॥श्रेयांस्तस्माद्यदिविद्येतकश्चिद
भिज्ञातःसर्वधर्मोपपन्नः॥सतंद्रष्टुमनुशिष्यन्प्रजानांनचैतद्बुध्येदितितस्मिन्नसाधुः॥२८॥यदागृध्येत्परभूतौनृशंसोविधिप्रकोपाद्बलमाददानः॥ततोराज्ञाम
भवद्युद्धमेतत्तत्रजातंवर्मशस्त्रंधनुश्च॥ २९॥इंद्रेणैतद्दस्युवधायकर्मउत्पादितंवर्मशस्त्रंधनुश्च॥३०॥तत्रपुण्यंदस्युवधेनलभ्यतेसोयंदोषःकुरुभिस्तीव्ररूपः॥
अधर्मज्ञैर्धर्ममबुध्यमानैःप्रादुर्भूतःसंजयसाधुतन्न॥३१॥तत्रराजाधृताराष्ट्रःसपुत्रोधर्म्यंहरेत्पांडवानामकस्मात्॥नावेक्षंतेराजधर्मंपुराणंतदन्वयाःकुरवःस
र्वएव॥३२॥स्तेनोहरेद्यत्रधनंह्यदृष्टःप्रसह्यवायत्रहरेतदृष्टः॥उभौगर्ह्यौभवतःसंजयैतौकिंवैपृथक्त्वंधृतराष्ट्रस्यपुत्रे॥३३॥सोयंलोभान्मन्यतेधर्ममेतंयमिच्छ
तिक्रोधवशानुगामी॥भागःपुनःपांडवानांनिविष्टस्तंनःकस्मादाददीरन्परेवै॥३४॥अस्मिन्पदेयुध्यतांनोवधोपिश्लाघ्यःपित्र्यंपरराज्याद्विशिष्टम्॥एतान्ध
र्मान्कौरवाणांपुराणानाचक्षीथाःसंजयराजमध्ये॥३५॥एतेमदान्मृत्युवशाभिपन्नाःसमानीताधार्तराष्ट्रेणमूढाः॥इदंपुनःकर्मपापीयएवसभामध्येपश्यवृत्तं
कुरूणां॥३६॥प्रियांभार्यांद्रौपदींपांडवानांयशस्विनींशीलवृत्तोपपन्नाम्॥ यदुपैक्षंतकुरवोभीष्ममुख्याःकामानुगेनोपरुद्धांव्रजंतीम्॥३७॥

श्वर्येनृशंसश्चोरकल्पोराजाविधिप्रकोपात्दैवप्रातिकूल्यात्गृध्येत्ततोहेतोःराज्ञांपरस्परंयुद्धंसमभवत् अनेनयुद्धाख्यस्यकर्मणउत्पत्तिरुक्ता ॥ २९ ॥ कर्मयुद्धम् तत्रोत्पत्तिशिष्टंगुणत्रयमाह वर्मकवचम्
शस्त्रंखड्गादिधनुश्चेति यतइंद्रेणदस्युवधायैतत्त्रयंउत्पादितमतएतैरेवधर्मोदस्युंदुर्योधनंयदिहन्यात्सएवधर्मइतिभावः॥ ३० ॥ दुर्योधनेदस्युत्वंनिरूपयति तत्रेत्यादिना कुरुभिर्निमित्तभूतैरयंदोषःवंचना
रूपःप्रादुर्भूतःपारदार्यदोषइवइंद्रात् ॥ ३१ ॥ धर्म्यंधर्मादागतंपित्र्यंराज्यम् तदन्वयास्ततदनुसारिणः ॥ ३२ ॥ पृथक्त्वंस्तेनादन्यत्वम् ॥ ३३ ॥ एतंछलेनराज्यापहारम् निविष्टःवनवासादूर्ध्वंराज्यंप्राप्त
मितिकौरवेषुन्यासरूपेणस्थितः तंभागंनःअस्माकंपरेकस्मात्आददीरन्गृहीतवंतः ॥ ३४ ॥ पदेपदनीयेअवश्यप्राप्तेभागेनिमित्ते ॥ ३५ ॥३६ ॥ कामानुगेनरजसाउपरुद्धांगृहकर्मतोनिरुद्धाम् पाठांतरेर
जसाउपरुद्धंयथास्यात्तथाव्रजंतीम् ॥ ३७ ॥

तंदुःशासनंयद्यवारयिष्यत्तदाममप्रियंअकरिष्यत् अस्यपुत्राणांचदुर्योधनादीनांप्रियंकृतमभविष्यत् दुःशासनस्यानिवारणान्मत्प्रियस्याकरणाच्चतत्पुत्राणांनाशोभविष्यतीतितत्त्वोक्तिः ॥ ३८ ॥ प्राति
लोम्यात् अक्रमेणश्वशुराणांमध्येकृष्णांसभांनिनायेतिसंबंधः किंचित्करुणंव्यपेक्ष्यदीनंयथास्यात्तथाकिंचिदालोच्येत्यर्थः क्षत्तुरन्यंनाथंरक्षितारंनअवाप ॥ ३९ ॥ कार्पण्यात् दैन्यात् ॥ ४० ॥ पांडवस्य

तंचेत्तदातेसकुमारवृद्धाअवारयिष्यन्कुरवःसमेताः॥ ममप्रियंधृतराष्ट्रोऽकरिष्यत्पुत्राणांचकृतमस्याभविष्यत् ॥ ३८॥ दुःशासनःप्रातिलोम्यान्निनायसभा
मध्येश्वशुराणांचकृष्णाम्॥ सातत्रनीताकरुणंव्यपेक्ष्यनान्यंक्षत्तुर्नाथमवापकिंचित्॥ ३९॥ कार्पण्यादेवसहितास्तत्रभूपानाशक्नुवन्प्रतिवक्तुंसभायाम्॥ ए
कःक्षत्ताधर्म्यमर्थंब्रुवाणोधर्मंबुद्ध्वाप्रत्युवाचाल्पबुद्धिम् ॥ ४० ॥ अबुद्ध्वात्वंधर्ममेतंसभायामथेच्छसेपांडवस्योपदेष्टुम् ॥ कृष्णात्वेतत्कर्मचकारशुद्धंसुदु
ष्करंतत्रसभांसमेत्य॥ ४१ ॥ येनकृच्छ्रात्पांडवानुज्जहारतथात्मानंनौरिवसागरौघात्॥ यत्राब्रवीत्सूतपुत्रःसभायांकृष्णांस्थितांश्वशुराणांसमीपे॥ ४२॥ नते
गतिर्विद्यतेयाज्ञसेनिप्रपद्यदासीधार्तराष्ट्रस्यवेश्म॥ पराजितास्तेपतयोनसंतिपतिंचान्यंभाविनित्वंवृणीष्व ॥ ४३ ॥ योबीभत्सोर्हृदयेप्रोतआसीदस्थिच्छिं
दन्मर्मघातीसुघोरः॥ कर्णाच्छरोवाङ्मयस्तिग्मतेजाःप्रतिष्ठितोहृदयेफाल्गुनस्य ॥ ४४ ॥ कृष्णाजिनानिपरिधित्समानान्दुःशासनःकटुकान्यभ्यभाषत्॥ ए
तेसर्वेषंढतिलाविनष्टाःक्षयंगतानरकंदीर्घकालम् ॥४५॥ गांधारराजःशकुनिर्निकृत्यायदब्रवीद्द्यूतकालेसपार्थम्॥ पराजितोनंदनःकिंतवास्तिकृष्णयात्वंदी
व्यवैयाज्ञसेन्या॥ ४६ ॥जानासित्वंसंजयसर्वमेतद्द्यूतेवाक्यंगर्ह्यमेवंयथोक्तम् ॥ स्वयंत्वहंप्रार्थयेतत्रगंतुंसमाधातुंकार्यमेतद्विपन्नम् ॥ ४७ ॥ अहापयि
त्वायदिपांडवार्थंशमंकुरूणामपिचेच्छकेयम् ॥पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहोदयंमुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात्॥ ४८॥ अपिमेवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामा
मर्थवतीमहिंस्राम्॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राःसमक्षंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः॥ ४९ ॥ अतोन्यथारथिनाफाल्गुनेनभीमेनचैवाहवदंशितेन ॥ परासिक्तान्धार्तरा
ष्ट्रांश्चविद्धिप्रदह्यमानान्कर्मणास्वेनपापान्॥ ५० ॥ पराजितान्पांडवेयांस्तुवाचोरौद्रारूक्षाभाषतेधार्तराष्ट्रः ॥ गदाहस्तोभीमसेनोऽप्रमत्तोदुर्योधनंस्मारयि
ताहिकाले॥ ५१ ॥सुयोधनोमन्युमयोमहाद्रुमःस्कंधःकर्णःशकुनिस्तस्यशाखा॥दुःशासनःपुष्पफलेसमृद्धेमूलंराजाधृतराष्ट्रोमनीषी॥ ५२॥

धर्मंउपदेष्टुंइच्छसे हेसंजयेतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ प्रपद्यगच्छ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ परिधित्समानान्परिधातुमिच्छतः॥ ४५ ॥ नंदनआनंदयिताकनिष्ठभ्राता ॥ ४६ ॥ विपन्नंनष्टंसमाधातुंसमीकर्तुं ॥४७॥
शकेयंशक्तश्चेत्स्याम् ॥ ४८ ॥ काव्यांशौक्रीम् नीतियुक्तामित्यर्थः ॥ ४९ ॥ परासिक्तान्निर्धूतान्संपदाहीनान् ॥ ५० ॥ रौद्राःमर्मच्छिदः रूक्षाःनिःस्नेहाः भाषतेद्यूतावसानेऽभाषत ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

अहंईश्वरः ब्रह्मवेदःब्राह्मणाश्च धार्तराष्ट्रोच्छेदेएकोधृतराष्ट्रएवशोच्योभवेत् पांडवोच्छेदेतुवयंत्रयोपिशोच्याभविष्यामइतिश्लोकद्वयस्यार्थः बहूनामुच्छेदोनभविष्यतीतितात्पर्यं ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
लतेति पांडवाश्रयेणैवधार्तराष्ट्राणांजीवनंनान्यथेतिभावः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अभिषंगात्आवेशात् ॥

युधिष्ठिरोधर्ममयोमहाद्रुमःस्कंधोर्जुनोभीमसेनोस्यशाखा ॥ माद्रीपुत्रौपुष्पफलेसमृद्धेमूलंत्वहंब्रह्मचब्राह्मणाश्च ॥ वनंराजाधृतराष्ट्रःसपुत्रोव्याघ्रास्तेवैसंज
यपांडुपुत्राः ॥ ५३ ॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात् ॥ ५४ ॥ निर्वनोवध्यतेव्याघ्रोनिर्व्याघ्रंछिद्यतेवनम् ॥ तस्माद्व्याघ्रोवनंरक्षेद्वनंव्याघ्रंचपालये
त् ॥ ५५ ॥ लताधर्माधार्तराष्ट्राःशालाःसंजयपांडवाः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ॥ ५६ ॥ स्थिताःशुश्रूषितुंपार्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः ॥ यत्कृत्यंधृत
राष्ट्रस्यतत्करोतुनराधिपः ॥ ५७ ॥ स्थिताःशमेमहात्मानःपांडवाधर्मचारिणः ॥ योधाःसमर्थास्तद्विद्वन्नाचक्षीथायथातथम् ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिसंजययानपर्वणिकृष्णवाक्येएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ आमंत्रयेत्वांनरदेवदेवगच्छाम्यहंपांडवस्वस्तितेस्तु ॥ क
च्चिन्नवाचावृजिनंहिकिंचिदुच्चारितंमेमनसोभिषंगात् ॥ १ ॥ जनार्दनंभीमसेनार्जुनौचमाद्रीसुतौसात्यकिंचेकितानम् ॥ आमंत्र्यगच्छामिशिवंसुखंवःसौ
म्येनमांपश्यतचक्षुषानृपाः ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अनुज्ञातःसंजयस्वस्तिगच्छननःस्मरस्यप्रियंजातुविद्वन् ॥ विद्मश्चत्वांतेचवयंचसर्वेशुद्धात्मानंम
ध्यगतंसभास्थम् ॥ ३ ॥ आप्तोदूतःसंजयसुप्रियोसिकल्याणवाक्शीलवांस्तृप्तिमांश्च ॥ नमुह्येस्त्वंसंजयजातुमत्यानचक्रुध्येरुच्यमानोदुरुक्तैः ॥ ४ ॥ नमर्म
गांजातुवक्तासिरूक्षांनोपश्रुतिंकटुकांनोतमुक्ताम् ॥ धर्मारामामर्थवतीमहिंस्रामेतांवाचंतवजानीमसूत ॥ ५ ॥ त्वमेवनःप्रियतमोसिदूतइहागच्छेद्विदुरोवा
द्वितीयः ॥ अभीक्ष्णदृष्टोसिपुराहिनस्त्वंधनंजयस्यात्मसमःसखासि ॥ ६ ॥ इतोगत्वासंजयक्षिप्रमेवउपातिष्ठेथाब्राह्मणान्येतदर्हाः ॥ विशुद्धवीर्यांश्चरणोपप
न्नाःकुलेजाताःसर्वधर्मोपपन्नाः ॥ ७ ॥ स्वाध्यायिनोब्राह्मणाभिक्षवश्चतपस्विनोयेचनित्यावनेषु ॥ अभिवाद्यावैमद्वचनेनवृद्धास्तथेतरेषांकुशलंवदेथाः ॥ ८ ॥
पुरोहितंधृतराष्ट्रस्यराज्ञस्तथाचार्यानृत्विजोयेचतस्य ॥ तैश्चत्वंतातसहितैर्यथार्हंसंगच्छेथाःकुशलेनैवसूत ॥ ९ ॥ अश्रोत्रियायेचवसंतिवृद्धामनस्विनःशीलव
लोपपन्नाः ॥ आशंसंतोस्माकमनुस्मरंतोयथाशक्तिधर्ममात्रांचरंतः ॥ १० ॥

॥ १ ॥ २ ॥ २ ॥ ४ ॥ उपश्रुतिंवार्तांरूक्षांमर्मगांचनोवक्तासि कटुकांनीरसांमुक्तांप्रकृतांकार्यहीनांवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ चरणंब्रह्मचर्येणाध्ययनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अश्रोत्रियाःअत्रैवर्णिकाःशूद्रादयः वृद्ध
त्वाच्चधर्ममात्रांधर्मलेशंचरंतः ॥ १० ॥

श्लाघस्वस्तुहिपूर्वं जघन्यंपश्चात्तेभ्यस्तेषांअनामयंपृच्छेः व्यवहारेणवाणिज्यादिनापालयंतःस्थानाधिकारिणः ॥ ११ ॥ चतुष्पात्मंत्रउपचारःप्रयोगःसंहारश्चेतिचत्वारःपादाअस्येतिअस्त्रम् ॥ १२ ॥ गं

श्लाघस्वमांकुशलिनंस्मतेभ्योत्यनामयंतातपृच्छेर्जघन्यम् ॥ येजीवंतिव्यवहारेणराष्ट्रेयेपालयंतोनिवसंतिराष्ट्रे ॥ ११ ॥ आचार्यइष्टोनयगोविधेयोवेदानभी
प्सन्ब्रह्मचर्यंचचार ॥ योस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रेद्रोणःप्रसन्नोभिवाद्यस्त्वयासौ ॥ १२ ॥ अधीतविद्यश्चरणोपपन्नोयोस्त्रंचतुष्पात्पुनरेवचक्रे ॥ गंधर्वपुत्रप्रतिमं
तरस्विनंतमश्वत्थामानंकुशलंस्मपृच्छेः ॥ १३ ॥ शारद्वतस्यावसथंस्मगत्वामहारथस्यात्मविदांवरस्य ॥ त्वंमामभीक्ष्णंपरिकीर्तयन्वैकृपस्यपादौसंजयपाणि
नास्पृशेः ॥ १४ ॥ यस्मिन्शौर्यमानृशंस्यंतपश्चप्रज्ञाशीलंश्रुतिसत्वेधृतिश्च ॥ पादौगृहीत्वाकुरुसत्तमस्यभीष्मस्यमांतत्रनिवेदयेथाः ॥ १५ ॥ प्रज्ञाचक्षुर्यःप्रणे
ताकुरूणांबहुश्रुतोवृद्धसेवीमनीषी ॥ तस्मैराज्ञेस्थविरायाभिवाद्यआचक्षीथाःसंजयमामरोगम् ॥ १६ ॥ ज्येष्ठःपुत्रोधृतराष्ट्रस्यमंदोमूर्खःशठःसंजयपापशीलः ॥
प्रशास्तावैपृथिवींयेनसर्वांसुयोधनंकुशलंतातपृच्छेः ॥ १७ ॥ भ्राताकनीयानपितस्यमंदस्तथाशीलःसंजयसोपिशश्वत् ॥ महेष्वासःशूरतमःकुरूणांदुःशास
नःकुशलंतातवाच्यः ॥ १८ ॥ यस्यकामोवर्ततेनित्यमेवनान्यच्छमाद्भारतानामितिस्म ॥ सबाह्लिकानामृषभोमनीषीत्वयाभिवाद्यःसंजयसाधुशीलः ॥ १९ ॥
गुणैरनेकैःप्रवरैश्चयुक्तोविज्ञानवान्नैवचनिष्ठुरोयः ॥ स्नेहादमर्षंसहतेसदैवससोमदत्तःपूजनीयोमतोमे ॥ २० ॥ अर्हत्तमःकुरुषुसौमदत्तिःसनोभ्रातासंजय
मत्सखाच ॥ महेष्वासोरथिनामुत्तमोर्हःसहामात्यःकुशलंतस्यपृच्छेः ॥ २१ ॥ येचैवान्येकुरुमुख्यायुवानःपुत्राःपौत्राभ्रातरश्चैवयेनः ॥ यंयमेषांमन्यसेयेनयो
ग्यंतत्तत्प्रोच्यानामयंसूतवाच्याः ॥ २२ ॥ येराजानःपांडवायोधनायसमानीताधार्तराष्ट्रेणकेचित् ॥ वशातयःशाल्वकाःकेकयाश्चतथांबष्ठायेत्रिगर्ताश्चमु
ख्याः ॥ २३ ॥ प्राच्योदीच्यादाक्षिणात्याश्चशूरास्तथाप्रतीच्याःपार्वतीयाश्चसर्वे ॥ अनृशंसाःशीलवृत्तोपपन्नास्तेषांसर्वेषांकुशलंसूतपृच्छेः ॥ २४ ॥ हस्त्यारो
हारथिनःसादिनश्चपदातयश्चार्यसंघामहांतः ॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मनित्यमनामयंपरिपृच्छेःसमग्रान् ॥ २५ ॥ तथाराज्ञोत्यर्थयुक्तानमात्यान्दौवारिका
न्येचसेनांनयंति ॥ आयव्ययंयेगणयंतिनित्यमर्थांश्चयेमहतश्चिंतयंति ॥ २६ ॥ वृंदारकंकुरुमध्येष्वमूढंमहाप्रज्ञंसर्वधर्मोपपन्नम् ॥ नतस्ययुद्धंरोचतेवैकदाचि
द्वैस्यापुत्रंकुशलंतातपृच्छेः ॥ २७ ॥

धर्वेतिसौंदर्यंसंगीतंचतस्मिन्द्योतितम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पांडवायोध
नायपांडवैःसहयुद्धाय तथांबष्ठाइत्यपिपाठः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ वृंदारकंश्रेष्ठम् ॥ २७ ॥

निकर्तनेऽर्थापहारेसाध्ये प्रथमांतपाठेऽर्थापहर्ता छन्नोपधोगुप्तच्छलः॥२८॥२९॥मुह्यतांधार्तराष्ट्राणाम् ॥३०॥३१॥ ३२॥ ३३॥ नइतिधार्तराष्ट्रान्अंतर्भाव्योक्तं तेषांभार्याइत्यर्थः सुसंगुप्ताइतिकुशलप्रश्न
प्रकारकथनम्॥३४॥३५॥३६॥३७॥लघुशीघ्रहारि वेशस्त्रियोवेश्याः॥३८॥३९॥ आनृशंस्यंदयामर्हतीत्यानृशंस्यः ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शत्रून्धार्तराष्ट्रान्निगृह्यवःयुष्मान्भरिष्येपोषयिष्येइतिब्रूयाइतिशेषः

निकर्तनेदेवनेयोऽद्वितीयश्छन्नोपधःसाधुदेवीमताक्षः॥योदुर्जयोदेवरथेनसंख्येसचित्रसेनःकुशलंतातवाच्यः॥ २८॥ गांधारराजःशकुनिःपार्वतीयोनिकर्त
नेयोऽद्वितीयोऽक्षदेवी॥मानंकुर्वन्धार्तराष्ट्रस्यसूतमिथ्याबुद्धेःकुशलंतातपृच्छेः॥२९॥ यःपांडवानेकरथेनवीरःसमुत्सहत्यप्रधृष्यान्विजेतुम्॥योमुह्यतांमोह
यिताद्वितीयोवैकर्तनःकुशलंतस्यपृच्छेः॥३०॥सएवभक्तःसगुरुःसभर्तासवैपितासचमातासुहृच्च॥ अगाधबुद्धिर्विदुरोदीर्घदर्शीसनोमंत्रीकुशलंतंस्मपृच्छेः
॥३१॥वृद्धाःस्त्रियोयाश्चगुणोपपन्नाज्ञायंतेनःसंजयमातरस्ताः॥ताभिःसर्वाभिःसहिताभिःसमेत्यस्त्रीभिर्वृद्धाभिरभिवादंवदेथाः॥ ३२ ॥ कच्चित्पुत्राजी
वपुत्राःसुसम्यग्वर्ततेवोवृत्तिमनृशंसरूपाः॥ इतिस्मोक्त्वासंजयब्रूहिपश्चादजातशत्रुःकुशलीसपुत्रः॥ ३३॥ यानोभार्याःसंजयवेत्थतत्रतासांसर्वासांकुशलं
तातपृच्छेः॥सुसंगुप्ताःसुरभयोनवद्याःकच्चिद्गृहानावसथाप्रमत्ताः॥ ३४॥ कच्चिद्वृत्तिंश्वशुरेषुभद्राःकल्याणींवर्तध्वमनृशंसरूपाम्॥यथाचवःस्युःपतयोऽनुकू
लास्तथावृत्तिमात्मनःस्थापयध्वम्॥३५॥यानःस्नुषाःसंजयवेत्थतत्रप्राप्ताःकुलेभ्यश्चगुणोपपन्नाः॥ प्रजावत्योब्रूहिसमेत्यताश्चयुधिष्ठिरोवोभ्यवदत्प्रसन्नः
॥३६॥कन्याःस्वजेथाःसदनेषुसंजयअनामयंमद्वचनेनपृष्ट्वा ॥ कल्याणावःसंतुपतयोनुकूलायूयंपतीनांभवतानुकूलाः॥ ३७॥ अलंकृतावस्त्रवत्यःसुगंधा
अबीभत्साःसुखिताभोगवत्यः॥ लघुयासांदर्शनंवाक्चलघ्वीवेशस्त्रियःकुशलंतातपृच्छेः॥ ३८ ॥ दास्यःस्युर्यायेचदासाःकुरूणांतदाश्रयाबहवःकुब्जखंजाः॥
आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यम्॥३९॥कच्चिद्वृत्तिर्वर्ततेवैपुराणीकच्चिद्भोगान्धार्तराष्ट्रोददाति॥अंगहीनान्कृपणान्वामनान्वाया
नानृशंस्योधृतराष्ट्रोबिभर्ति॥४०॥अंधांश्चसर्वान्स्थविरांस्तथैवहस्त्याजीवाबहवोयेत्रसंति॥ आख्यायमांकुशलिनंस्मतेभ्योप्यनामयंपरिपृच्छेर्जघन्यं॥४१
माभैष्टदुःखेनकुजीवितेननूनंकृतंपरलोकेषुपापम्॥ निगृह्यशत्रून्सुहृदोनुगृह्यवासोभिरन्नेनचवोभरिष्ये॥४२॥संत्येवमेब्राह्मणेभ्यःकृतानिभावीन्यथोनोब
तवर्तयंति॥तान्पश्यामियुक्तरूपांस्तथैवतामेवसिद्धिंश्रावयेथानृपंतम्॥४३॥

॥ ४२ ॥ संतीति मेमयाकृतानिवत्सरदेयानिनोवर्तयंतिनचालयंतित्वदीयाअधिकारिणःतान्यहंय
थायथावत्पश्यामितथैवतांसिद्धिंत्वद्दत्तंसम्यक्परिपालयामीतिदूतद्वारामांश्रावयेथाइतितंनृपंदुर्योधनंब्रूहीतिशेषः एतेनब्राह्मणवृत्तिषुपक्षपातोदुर्योधनेचकनिष्ठत्वादाज्ञाप्रतिपालनौचित्यंचदर्शितम् ॥४३

आत्मन्येवप्रयतंतेनतुकर्तुंशक्नुवंति ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ नहीति धर्मबलेनैवजयोभविष्यतिनसहायैरित्यर्थः नित्यःअविनाशिफलः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ युक्तिःसंभावनाएतस्यार्थस्यनविद्यते शक्रपुरींइंद्रप्रस्थम् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संतंसाधुम् असंतंदुष्टम् धाताईश्वरः ॥ १ ॥ शुक्रंबीजभूतंप्राचीनंकर्मउच्चरन्उद्दीपयन् ॥ २ ॥

येचानाथादुर्बलाःसर्वकालमात्मन्येवप्रयतंतेथमूढाः॥ तांश्चापित्वंकृपणान्सर्वथैवास्मद्वाक्यात्कुशलंतातपृच्छेः॥४४॥ येचाप्यन्येसंश्रिताधार्तराष्ट्रान्नानादिग्भ्योभ्यागताःसूतपुत्र॥ दृष्ट्वातांश्चैवार्हतश्चापिसर्वान्संपृच्छेथाःकुशलंचाव्ययंच ॥ ४५ ॥ एवंसर्वानागताभ्यागतांश्चराज्ञोदूतान्सर्वदिग्भ्योभ्युपेतान्॥ पृष्ट्वासर्वान्कुशलंतांश्चसूतपश्चादहंकुशलीतेषुवाच्यः॥ ४६ ॥ नहीदृशाःसंत्यपरेपृथिव्यांयेयोधकाधार्तराष्ट्रेणलब्धाः ॥ धर्मस्तुनित्योममधर्मएवमहाबलःशत्रुनिबर्हणाय॥४७॥इदंपुनर्वचनंधार्तराष्ट्रंसुयोधनंसंजयश्रावयेथाः॥यस्तेशरीरेहृदयंदुनोतिकामःकुरूनसपत्नोनुशिष्याम्॥४८॥नविद्यतेयुक्तिरेतस्यकाचिन्नैवंविधाःस्यामयथाप्रियंते ॥ ददस्ववाशक्रपुरींममैवयुध्यस्ववाभारतमुख्यवीर॥४९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणियुधिष्ठिरसंदेशेत्रिंशोऽध्यायः॥३०॥ ॥छ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥उतसंतमसंतंवाबालंवृद्धंचसंजय॥उताबलंबलीयांसंधाताप्रकुरुतेवशे॥१॥उतबालायपांडित्यंपंडितायोतबालताम्॥ददातिसर्वमीशानःपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरन्॥२॥बलंजिज्ञासमानस्यआचक्षीथाययथातथम्॥ अथमंत्रंमंत्रयित्वायाथातथ्येनहृष्टवत्॥३॥गावल्गणेकुरून्गत्वाधृतराष्ट्रंमहाबलम्॥ अभिवाद्योपसंगृह्यततःपृच्छेरनामयम्॥४॥ब्रूयाश्चैनंत्वमासीनंकुरुभिःपरिवारितम्॥तवैवराजन्वीर्येणसुखंजीवंतिपांडवाः॥५॥ तवप्रसादाद्बालास्तेप्राप्ताराज्यमरिंदम॥राज्येतान्स्थापयित्वाग्रेनोपेक्षस्वविनश्यतः॥६॥ सर्वमप्येतदेकस्यनालंसंजयकस्यचित्॥तातसंहत्यजीवामोद्विषतांमावशंगमः॥७॥तथाभीष्मंशांतनवंभारतानांपितामहम्॥शिरसाभिवदेथास्त्वंममनामप्रकीर्तयन्॥८॥ अभिवाद्यचवक्तव्यस्ततोस्माकंपितामहः॥ भवताशांतनोर्वंशोनिमग्नःपुनरुद्धृतः॥९॥ सत्वंकुरुतथातातस्वमतेनपितामह॥यथाजीवंतितेपौत्राःप्रीतिमंतःपरस्परम्॥१०॥ तथैवविदुरंब्रूयाःकुरूणांमंत्रधारिणम्॥अयुद्धंसौम्यभाषस्वहितकामोयुधिष्ठिरे॥११॥अथदुर्योधनंब्रूयाराजपुत्रममर्षणम्॥ मध्येकुरूणामासीनमनुनीयपुनःपुनः॥१२॥ अपापांयदुपैक्षस्त्वंकृष्णामेतांसभागताम्॥ तद्दुःखमतितिक्षाममावधीष्मकुरूनिति॥१३॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सर्वंब्रह्मांडम् संहत्यएकीभूय ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अतितिक्षामक्षांतवंतोवयम् तत्रहेतुः मावधीष्मेति ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ गृद्धांलुब्धाम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ अवसानंवसतिस्थानम् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ७ ॥

एवंपूर्वापरान्क्लेशानतितिक्षंतपांडवाः ॥ बलीयांसोपिसंतोयत्तत्सर्वंकुरवोविदुः ॥ १४ ॥ यन्नःप्रव्राजयेःसौम्यअजिनैःप्रतिवासितान् ॥ तद्दुःखमतितिक्षाम
मावधीष्मकुरूनिति ॥ १५ ॥ यत्कुंतींसमतिक्रम्यकृष्णांकेशेष्वधर्षयत् ॥ दुःशासनस्तेनुमतेतच्चास्माभिरुपेक्षितम् ॥ १६ ॥ अथोचितंस्वकंभागंलभेमहिपरंतप ॥
निवर्तयपरद्रव्याद्बुद्धिंगृद्धांनरर्षभ ॥ १७ ॥ शांतिरेवंभवेद्राजन्प्रीतिश्चैवपरस्परम् ॥ राज्यैकदेशमपिनःप्रयच्छशममिच्छताम् ॥ १८ ॥ अविस्थलंवृकस्थलंमा
कंदींवारणावतम् ॥ अवसानंभवत्वत्रकिंचिदेकंचपंचमम् ॥ १९ ॥ भ्रातॄणांदेहिपंचानांपंचग्रामान्सुयोधन ॥ शांतिर्नोस्तुमहाप्राज्ञज्ञातिभिःसहसंजय ॥ २० ॥
भ्राताभ्रातरमन्वेतुपितापुत्रेणयुज्यताम् ॥ स्मयमानाःसमायांतुपांचालाःकुरुभिःसह ॥ २१ ॥ अक्षतान्कुरुपांचालान्पश्येयमितिकामये ॥ सर्वेसुमनसस्तात
शाम्यामभरतर्षभ ॥ २२ ॥ अलमेवशमायास्मितथायुद्धायसंजय ॥ धर्मार्थयोरलंचाहंमृदवेदारुणायच ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजयया
नपर्वणियुधिष्ठिरसंदेशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अनुज्ञातःपांडवेनप्रययौसंजयस्तदा ॥ शासनंधृतराष्ट्रस्यसर्वंकृत्वा
महात्मनः ॥ १ ॥ संप्राप्यहास्तिनपुरंशीघ्रमेवप्रविश्यच ॥ अंतःपुरंसमास्थायद्वाःस्थंवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ आचक्ष्वधृतराष्ट्रायद्वाःस्थमांसमुपागतम् ॥ सकाशा
त्पांडुपुत्राणांसंजयंमाचिरंकृथाः ॥ ३ ॥ जागर्तिचेदभिवदेस्त्वंहिद्वाःस्थप्रविशेयंविदितोभूमिपस्य ॥ निवेद्यमत्रात्ययिकंहिमेस्तिद्वाःस्थोथश्रुत्वानृपतिंजगाद
॥ ४ ॥ ॥ द्वाःस्थउवाच ॥ ॥ संजयोयंभूमिपतेनमस्तेदिदृक्षयाद्वारमुपागतस्ते ॥ प्राप्तोदूतःपांडवानांसकाशात्प्रशाधिराजन्किमयंकरोतु ॥ ५ ॥ ॥ धृतराष्ट्र
उवाच ॥ ॥ आचक्ष्वमांकुशलिनंकल्पमस्मैप्रवेश्यतांस्वागतंसंजयाय ॥ नचाहमेतस्यभवाम्यकल्पःसमेकस्माद्द्वारितिष्ठेच्चसक्तः ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच
ततःप्रविश्यानुमतेनृपस्यमहद्वेश्मप्राज्ञशूरार्यगुप्तम् ॥ सिंहासनस्थंपार्थिवमाससादवैचित्रवीर्यंप्रांजलिःसूतपुत्रः ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ संजयोहंभूमि
पतेनमस्तेप्राप्तोस्मिगत्वानरदेवपांडवान् ॥ अभिवाद्यत्वांपांडुपुत्रोमनस्वीयुधिष्ठिरःकुशलंचान्वपृच्छत् ॥ ८ ॥ सतेपुत्रान्पृच्छतिप्रीयमाणःकच्चित्पुत्रैःप्रीयसेन
प्तृभिश्च ॥ तथासुहृद्भिःसचिवैश्चराजन्येचापित्वामुपजीवंतितैश्च ॥ ९ ॥

अनुज्ञातःगच्छेत्युक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ आत्ययिकंआवश्यकम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ कल्पंदृढम् अकल्पःदर्शनेअसमर्थःसक्तःनिरुद्धः ॥ ६ ॥ प्राज्ञाःशूराःआर्याःसाधवश्चतैर्गुप्तम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ नप्तृभिःपुत्रस्यपुत्रैः ॥ ९ ॥

अजातशत्रुंसुखेनअभिनंद्यत्वांप्रतिवदामि कच्चिदिति ॥ १० ॥ तेतवअग्रेयत् आत्मनः पूर्वरूपमार्षं राज्यधनादिकंअभूत्तत्बुभूषतेप्राप्तुमिच्छतिअग्रेमनोभूदिति पाठेअनुद्यूतात्प्राक्यस्त्वयादत्तंतद्बुभूष
तेइतिज्ञेयं निर्णिक्तौदोषमलहीनौधर्मार्थौकरोतीतिसतथा मनस्वीउदारः दृष्टिमान्क्रांतदर्शी ॥ ११ ॥ परोमुख्यः आनृशंस्यंदयाततःपरोऽमुख्यःवित्तचयात्जातइतिशेषःवित्तसाध्यःयज्ञदानादिः किंच
तस्यबुद्धिःअनपार्थेनअपार्थेनिष्प्रयोजनेसप्रयोजनेसुखप्रिये संधिरार्षः नुनिश्चितंरुध्यतेअनुरुध्यते अन्नादिजंदेहपुष्टिसुखंपुत्रादिप्रियंचसपरोपकारार्थमेवानुरुध्यतेनकामकारेणेत्यर्थः पार्थइतिपाठे
तस्यबुद्धिरित्युत्तरान्वयिइतीतिशेषः ॥ १२ ॥ परेणईश्वरेणप्रयुक्तःनियमंनिग्रहं मनुष्यात्मनुष्यकारात्दैवंऐश्वरंकर्मपरंश्रेष्ठंमन्ये ॥ १३ ॥ अवर्णरूपंअवर्णनीयरूपंअवाच्यमित्यर्थः यावत्परःउत्कृष्टः

धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥अभिनंद्यत्वांतातवदामिसंजयअजातशत्रुंचसुखेनपार्थम्॥ कच्चित्सराजाकुशलीसपुत्रःसहामात्यःसानुजःकौरवाणाम्॥ १०॥ संजय
उवाच सहामात्यःकुशलीपांडुपुत्रोबुभूषतेयच्चतेऽग्रेत्वनोभूत्॥ निर्णिक्तधर्मार्थकरोमनस्वीबहुश्रुतोदृष्टिमान्शीलवांश्च॥११॥परोधर्मात्पांडवस्यानृशंस्यंध
र्मःपरोवित्तचयान्मतोस्य॥सुखप्रियेधर्महीनेऽनपार्थेनुरुध्यतेभारततस्यबुद्धिः॥ १२॥ परप्रयुक्तःपुरुषोविचेष्टतेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा॥ इमंदृष्ट्वानियमं
पांडवस्यमन्येपरंकर्मदैवंमनुष्यात् ॥ १३ ॥ इमंचदृष्ट्वातवकर्मदोषंपापोदर्कंघोरमवर्णरूपम्॥ यावत्परःकामयतेतिवेलंतावन्नरोयंलभतेप्रशंसाम्॥ १४॥
अजातशत्रुस्तुविहायपापंजीर्णांत्वचंसर्पइवासमर्थाम्॥ विरोचतेऽहार्यवृत्तेनवीरोयुधिष्ठिरस्त्वयिपापंविसृज्य॥१५॥ हंतात्मनःकर्मनिबोधराजन्धर्मार्थयु
क्तादार्यवृत्तादपेतम्॥ उपक्रोशंचेहगतोसिराजन्भूयश्चपापंप्रसजेदमुत्र॥१६॥ सत्वमर्थंसंशयितंविनातैराशंससेपुत्रवशानुगोस्य॥ अधर्मशब्दश्चमहान्पृ
थिव्यांनेदंकर्मत्वत्समंभारताग्र्य ॥ १७ ॥ हीनप्रज्ञोदौष्कुलेयोनृशंसोदीर्घवैरीक्षत्रविद्यास्वधीरः॥ एवंधर्मानापदःसंश्रयेयुर्हीनवीर्योयश्चभवेदशिष्टः ॥ १८ ॥
कुलेजातोबलवान्योयशस्वीबहुश्रुतःसुखजीवीयतात्मा॥ धर्माधर्मौग्रथितोयोबिभर्तिसह्यस्यदिष्टस्यवशादुपैति ॥ १९ ॥

शत्रुःकामयतेतिष्ठत्वयंकंचित्कालमितीच्छतितावदपरोनरःप्रशंसांलभते ॥ १४ ॥ जीर्णत्वादेवदेहेस्थातुमसमर्थां अहार्येणस्वाभाविकेनवृत्तेन योहिस्वस्वरूपेतिष्ठतितस्यपापंशत्रुष्वेवगच्छति तथाच
श्रुतिः तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति ॥ १५ ॥ हंतआलोचनेसानुग्रहसंबोधनेवा उपक्रोशंनिंदां अमुत्रपरलोकेपापंदुःखंनरकमित्यर्थः ॥ १६ ॥ तैर्विनाएकाकिनासंश
यितंदुर्लभमपिआशंससेप्राप्तुं अस्यतवमहान्पृथिव्यांअधर्मशब्दोऽकीर्तिर्भवेत् ॥ १७ ॥ एवंधर्मान्ईदृशधर्मयुक्तान्पुरुषान् ॥ १८ ॥ धर्माधर्मौसत्यानृते ग्रथितौसत्यंविनाऽनृतंनास्तिनिरधिष्ठानकभ्रमा
संभवात् अनृतंदेहंविनाचसत्यंब्रह्मनप्रथतेअतउभयंयोधत्तेकेवलंबाह्यनिष्ठोनभवतिसहिसएवदिष्टस्यवशात्भाग्यवशात्अस्यकुलेजातत्वादिगुणजातस्य कर्मणिषष्ठी इदंगुणषट्कमुपैतिप्राप्नोतित्वंतुकुले
जातोपिकेवलंअनृतोपजीवित्वात्गुणांतरहीनोसीतिभावः ॥ १९ ॥

अतएवसत्यामपिसंपदित्वयामौढ्यात्नृशंसंकृतमित्याह कथमिति मंत्रएवअग्र्यःश्रेष्ठोयेषांतेमंत्राग्र्याःभीष्मादयःतेषांधरोधर्ता तैरेवंउक्तरीत्याद्यूतंमाकुर्वित्युक्तःकथंनृशंसंकर्मपांडवप्रव्राजनंकुर्यान्नक
थमपीत्यर्थः॥२०॥अमीकर्णादयःतेषांकुरुक्षयेकुरुक्षयनिमित्तंअयंराज्यंनदेयमितिनिश्चयःनियमेनउदपादिउत्पन्नः॥२१॥ अकालिकंअकस्मादेवकुरवोनाभविष्यन्नष्टाःस्युश्चेत्तवपापेनकर्मणाप्रेरितो
जातशत्रुःत्वयिपापंइच्छेत् नन्वेवंतर्हितस्यगोत्रवधदोषःस्यादित्याशंक्याह त्वयीति स्वनाशहेतुंअधर्मंकुर्वतित्वयिचोरेइवपापंनिंदांचविसृज्यराजानिष्पापोऽनिंद्यश्चस्यादित्यर्थः॥२२॥ ईश्वराणांदेवानां
॥२७॥ विषयादन्यत्रकिं सर्वंदेवाधीनमित्यर्थः यत्रयतःपार्थोऽर्जुनःपरलोकंद्रष्टुंअत्यक्रामत्इमंलोकंसशरीरएवत्यक्तवान्सतादृशःनारदादिवदुभयलोकसंचारयोग्यत्वेनसाधूनांसंमतोपियदितथावनवासेनक्लेशस

कथंहिमंत्राग्र्यधरोमनीषीधर्मार्थयोरापदिसंप्रणेता॥एवमुक्ताःसर्वमंत्रैरहीनोनरोनृशंसंकर्मकुर्यादमूढः॥२०॥तवत्यमीमंत्रविदःसमेत्यसमासतेकर्मसुनि
त्ययुक्ताः॥तेषामयंबलवान्निश्चयश्चकुरुक्षयेनियमेनोदपादि॥ २१ ॥ अकालिकंकुरवोनाभविष्यन्पापेनचेत्पापमजातशत्रुः॥इच्छेज्जातुत्वयिपापंविसृज्य
निंदाचेयंतवलोकेऽभविष्यत्॥ २२॥किमन्यत्रविषयादीश्वराणांयत्रपार्थःपरलोकंस्मद्रष्टुम्॥अत्यक्रामत्सतथासंमतःस्यान्नसंशयोनास्तिमनुष्यकारः॥२३॥
एतान्गुणान्कर्मकृतानवेक्ष्यभावाभावौवर्तमानावनित्यौ॥बलिर्हिराजापारमविंदमानोनान्यत्कालात्कारणंतत्रमेने ॥२४॥ चक्षुःश्रोत्रेनासिकात्वक्चजि
ह्वाज्ञानस्यैतान्यायतनानिजंतोः ॥ तानिप्रीतान्येवतृष्णाक्षयांतेतान्यव्यथोदुःखहीनःप्रणुद्यात् ॥ २५ ॥ नत्वेवमन्येपुरुषस्यकर्मसंवर्ततेसुप्रयुक्तंयथावत् ॥
मातुःपितुःकर्मणाभिप्रसूतःसंवर्धतेविधिवद्भोजनेन ॥ २६ ॥ प्रियाप्रियेसुखदुःखेचराजन्निंदाप्रशंसेचभजंतएव ॥ परस्त्वेनंगर्हयतेपराधेप्रशंसतेसाधुवृत्तं
तमेव ॥ २७ ॥

हःस्यात्तदामनुष्यकारोनास्तीत्यस्मिन्नर्थेसंशयोन ॥ २३ ॥ एतानिति एतान्शौर्यादीन्गुणान्कर्मकृतान्कर्मानुसारेणवृद्धिह्रासयुक्तान्अवेक्ष्यअतएवभावाभावौऐश्वर्यानैश्वर्येअनित्यौआगमापायिनौ
चअवेक्ष्यबलिराजापूर्वपूर्वकर्मकारणपारंअंतंअविंदमानःसन्कालात्ईश्वरादन्यत्कारणंअभ्युदयादिहेतुरन्यत्किंचिन्नास्तीतिमेने ॥ २४ ॥ अतःसर्वस्यदेवायत्तत्वात्तृष्णाक्षयेणैवइंद्रियप्रीतिःसंपादनी
यानतुनानायत्नसाध्यतत्तद्विषयसमर्पणेनेत्याह चक्षुरिति ननुस्वस्वविषयालाभेतेषांकथंप्रीतिःस्यादित्याशंक्यतानिनिरोध्यान्येवेत्याह तानीति अव्यथःलाभालाभादौवैषम्यहीनः प्रणुद्यात्स्वस्वगो ॥२७॥
चरेभ्योनिवर्तयेत् ॥ २५ ॥ एतद्दूषयति नत्विति एवंप्राप्तेसतिअन्येआहुः तदेवाह पुरुषस्येति संवर्ततेसम्यक्फलवत्वर्तते तदेवाह मातुरिति कर्माभावेजन्मवृद्धीनस्यातामित्यर्थः पाठांतरेतेनैवस्याता
मित्यर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥

किंच नोचेदिति इदंमयाउच्यमानंकर्मपांडवेभ्योराज्यांशप्रदानात्मकंतवनोचेत्संमतमितिशेषः तर्हितवापराधात्कृष्णवर्त्माग्निःकक्षंयथादहतिएवंकृष्णवर्त्माकृष्णएवमार्गइवसुखप्रापकोयस्यसकृष्णवर्त्मा
ऽर्जुनःकुरून्दहेदित्यावृत्त्यायोज्यम् ॥२८॥ श्लाघनःआत्मानंकृतार्थंमन्वानःनागाःनगतवानसि ॥२९॥ अनाप्तानांकर्णादीनां आप्तानांविदुरादीनां निग्रहात्दूरीकरणात् ॥३०॥ अवधूतस्तिरस्कृतःअत

सत्वांगर्हेभारतानांविरोधादंतोनूनंभवितायंप्रजानाम्॥ नोचेदिदंतवकर्मापराधात्कुरून्दहेत्कृष्णवर्त्मैवकक्षम्॥ २८ ॥ त्वमेवैकोजातुपुत्रस्यराजन्वशंग
त्वासर्वलोकेनरेंद्र ॥ कामात्मनःश्लाघनोद्यूतकालेनागाःशमंपश्यविपाकमस्य॥ २९ ॥ अनाप्तानांसंग्रहात्त्वंनरेंद्रतथाप्तानांनिग्रहाच्चैवराजन् ॥ भूमिंस्फी
तांदुर्बलत्वादनंतामशक्तस्त्वंरक्षितुंकौरवेय ॥ ३० ॥ अनुज्ञातोरथवेगावधूतःश्रांतोभिपद्येशयनंनृसिंह ॥ प्रातःश्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंस
मेताः॥ ३१ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ अनुज्ञातोस्यावसथंपरेहिप्रपद्यस्वशयनंसूतपुत्र॥ प्रातः श्रोतारःकुरवःसभायामजातशत्रोर्वचनंत्वयोक्तम् ॥ ३२ ॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसंजययानपर्वणिधृतराष्ट्रसंजयसंवादेद्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ ॥समाप्तंचेदंसंजययानपर्व॥ ॥७॥ ॥अतःपरंप्रजागरपर्व ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥द्वाःस्थंप्राहमहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ विदुरंद्रष्टुमिच्छामितमिहानयमाचिरम्॥१॥ प्रहितोधृतराष्ट्रेणदूतःक्षत्तारमब्रवीत्॥ईश्वर
स्त्वांमहाराजोमहाप्राज्ञदिदृक्षति॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुविदुरःप्राप्यराजनिवेशनं ॥ अब्रवीद्धृतराष्ट्रायद्वाःस्थंमांप्रतिवेदय ॥ ३ ॥ द्वाःस्थउवाच ॥ विदुरोयमनु
प्राप्तोराजेंद्रतवशासनात्॥ द्रष्टुमिच्छतितेपादौकिंकरोतुप्रशाधिमाम्॥ ४॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥प्रवेशयमहाप्रज्ञंविदुरंदीर्घदर्शिनम्॥ अहंहिविदुरस्या
स्यनाकल्पोजातुदर्शने॥ ५॥ ॥द्वाःस्थउवाच॥ प्रविशांतःपुरंक्षत्तर्महाराजस्यधीमतः ॥ नहितेदर्शनेऽकल्पोजातुराजाब्रवीद्धिमाम् ॥ ६ ॥ वैशंपायनउवा
च ॥ततःप्रविश्यविदुरोधृतराष्ट्रनिवेशनम्॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंचिंतयानंनराधिपम्॥७॥विदुरोहंमहाप्राज्ञसंप्राप्तस्तवशासनात्॥ यदिकिंचनकर्तव्यमय
मस्मिप्रशाधिमाम्॥ ८ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥संजयोविदुरप्राप्तोगर्हयित्वाचमांगतः॥ अजातशत्रोःश्वोवाक्यंसभामध्येसवक्ष्यति॥ ९॥ तस्याद्यकुरुवीरस्य
नविज्ञातंवचोमया॥तन्मेदहतिगात्राणितदकार्षीत्प्रजागरम्॥१०॥ जाग्रतोदह्यमानस्यश्रेयोयदनुपश्यसि॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि॥ ११॥

एवश्रांतःप्रपद्येप्राप्नुयाम॥३१॥ आवसथंगृहं परेहिगच्छ प्रपद्यस्वसेवस्व ॥३२॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥ ॥७ ॥ ॥ १ ॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अकल्पोनकिंतुकल्पः
समर्थएव सर्वदाविदुरसंदर्शनंममअप्रत्याख्येयमित्यर्थः जातुकदाचित् अथवाकल्पःकल्पनासंशयइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रजागरंनिद्रायाअभावम् ॥ १० ॥ ११ ॥

यतःयदाप्राप्तःसंजयस्तदारभ्येत्यर्थः प्रचिंताप्रकृष्टाचिंता ॥ १२ ॥ अभियुक्तमित्यर्धौपात्तएकःत्रयोन्येचप्रजागरावेशभाजनानि ॥ १३ ॥ गृद्ध्यन्लिप्सावान् ॥ १४ ॥ १५ ॥ कचित्पुस्तकांतरेस्थितस्य
मूलस्यटिप्पणं प्रेष्यःप्रकर्षेणएषणीयःप्रार्थ्यइतियावत् तेत्वयाप्रेषितोवनमितिशेषः॥१॥विपरीतःराजलक्षणहीनः सर्वेषांद्वेष्यः भागधेयेराज्यांशे अर्चिषांनेत्ररश्मीनांप्रक्षयात् नसंमतस्त्वंधर्मात्मापिसन्नि
तिउपहासः अथवाभागधेयेनराज्यभागित्वेनहेतुनापिसंमतइत्यप्युपहासएव ॥२॥ आनृशंस्यात्क्रूरत्वाभावात् अनुक्रोशात्दयालुत्वात् तितिक्षतेयुधिष्ठिरइतिशेषः ॥ ३ ॥ एतेष्विति एतेषामधीनोभूत्वे
त्यर्थः ॥४॥ एतेषुपांडित्यंनास्तीतिवक्तुंपंडितलक्षणान्याह आत्मज्ञानमित्यादिना आत्मज्ञानंशास्त्रीयापेक्षं समारंभःशक्त्यपेक्षः तितिक्षावैराग्यापेक्षा धर्मनित्यताश्रद्धापेक्षा एतानिअयथाभूतानिमूढानपु

यतःप्राप्तःसंजयःपांडवेभ्योनमेयथावन्मनसःप्रशांतिः ॥ सर्वेंद्रियाण्यप्रकृतिंगतानिकिंवक्ष्यतीत्येवमेऽद्यप्रचिंता ॥ १२ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ अभियुक्तंब
लवतादुर्बलंहीनसाधनम् ॥ हृतस्वंकामिनंचोरमाविशंतिप्रजागराः ॥ १३ ॥ कच्चिदेतैर्महादोषैर्नस्पृष्टोसिनराधिप ॥ कच्चिन्नपरवित्तेषुगृद्ध्यन्नपरितप्यसे ॥ १४ ॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ श्रोतुमिच्छामितेधर्म्यंपरंनैश्रेयसंवचः ॥ अस्मिन्राजर्षिवंशेहित्वमेकःप्राज्ञसंमतः ॥ १५ ॥ ॥ (विदुरउवाच ॥ ॥ राजालक्षणसंपन्नस्त्रै
लोक्यस्याधिपोभवेत् ॥ प्रेष्यस्तेप्रेषितश्चैवधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ विपरीततरश्चत्वंभागधेयेनसंमतः ॥ अर्चिषांप्रक्षयाच्चैवधर्मात्माधर्मकोविदः ॥ २ ॥ आनृशं
स्यादनुक्रोशाद्धर्मात्सत्यात्पराक्रमात् ॥ गुरुत्वात्त्वयिसंप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्षते ॥ ३ ॥ दुर्योधनेसौबलेचकर्णेदुःशासनेतथा ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूति
मिच्छसि ॥ ४ ॥ आत्मज्ञानंसमारंभस्तितिक्षाधर्मनित्यता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ ५ ॥)निषेवतेप्रशस्तानिनिंदितानिनसेवते ॥ अनास्तिकःश्र
द्दधानएतत्पंडितलक्षणम् ॥ १६ ॥ क्रोधोहर्षश्चदर्पश्चह्रीस्तंभोमान्यमानिता ॥ यमर्थान्नापकर्षंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १७ ॥ यस्यकृत्यंनजानंतिमंत्रंवामंत्रितं
परे ॥ कृतमेवास्यजानंतिसवैपंडितउच्यते ॥ १८ ॥ यस्यकृत्यंनविघ्नंतिशीतमुष्णंभयंरतिः ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वासवैपंडितउच्यते ॥ १९ ॥ यस्यसंसारिणीप्रज्ञा
धर्मार्थावनुवर्तते ॥ कामादर्थंवृणीतेयःसवैपंडितउच्यते ॥ २० ॥

रुषार्थात्भ्रंशयंतिनतुपंडितानित्यर्थः ॥ ५ ॥ अनास्तिकःपरलोकाद्यस्तीतिजानन् श्रद्दधानःश्रद्धागुरुवेदवाक्यादिषुफलावश्यंभावनिश्चयस्तद्वान् ॥ १६ ॥ दर्पःपरावज्ञानं स्तंभःअसन्नतिः मान्यमानिता
मान्यंमानार्हंआत्मानंमन्यतइतिमान्यमानीतस्यभावस्तत्ता ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ संसारिणीस्वभावतोऽनवस्थितापिकामात्ऐहिकसुखात्उभयलोकसुखावहंधर्ममर्थंवृणीतेसपंडितः कामोधर्मार्थापे
क्षयानिकृष्टइत्यर्थः कामादिति यस्तुकामंत्यक्त्वाअर्थंवृणीतेसःअर्थार्थीमोक्षादेवसर्वंअर्थीविंदतिज्ञानफलेमोक्षेकृत्स्नस्यार्थस्यांतर्भावात्सजनकादितुल्यःअतःपंडितउच्यते ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ चिरंशृणोतिज्ञानदार्ढ्याय असंपृष्टःयथावदपृष्टः व्युपयुंक्तेवाग्व्ययंकरोति परार्थेविषयेप्रज्ञानंचिन्हम् ॥२२॥२३॥ निश्चित्यस्वयत्नसाध्यत्वं कर्मणःअंतर्मध्येनवसतिनोपरमतेकिंतुसमापयत्येव
अवंध्यकालःसर्वदासप्रयोजनमेवकर्माचरन् ॥ २४ ॥ आर्याःशिष्टाःतद्योग्यकर्मणि भूतिरैश्वर्यंतत्प्राप्त्यर्थंकर्माणि ॥ २५॥२६ ॥ तत्त्वंविनाशित्वं भूतानांजातानामैश्वर्यादीनां योगोरचनाप्रकारः उपाय

यथाशक्तिचिकीर्षंतियथाशक्तिचकुर्वते॥नकिंचिदवमन्यंतेनराःपंडितबुद्धयः॥ २१ ॥ क्षिप्रंविजानातिचिरंशृणोतिविज्ञायचार्थंभजतेनकामात् ॥ नासंपृ
ष्टोव्युपयुंक्तेपरार्थेतत्प्रज्ञानंप्रथमंपंडितस्य॥ २२॥ नाप्राप्यमभिवांछंतिनष्टंनेच्छंतिशोचितुम्॥आपत्सुचनमुह्यंतिनराःपंडितबुद्धयः॥ २३॥ निश्चित्ययःप्र
क्रमतेनांतर्वसतिकर्मणः॥अवंध्यकालोवश्यात्मासवैपंडितउच्यते॥२४॥ आर्यकर्मणिरज्यंतेभूतिकर्माणिकुर्वते॥हितंचनाभ्यसूयंतिपंडिताभरतर्षभ ॥२५॥
नहृष्यत्यात्मसंमानेनावमानेनतप्यते॥ गांगोह्रदइवाक्षोभ्योयःसपंडितउच्यते॥२६॥तत्त्वज्ञःसर्वभूतानांयोगज्ञःसर्वकर्मणाम्॥उपायज्ञोमनुष्याणांनरःपंडि
तउच्यते॥ २७॥ प्रवृत्तवाक्चित्रकथऊहवान्प्रतिभानवान्॥ आशुग्रंथस्यवक्ताचयःसपंडितउच्यते ॥ २८॥ श्रुतंप्रज्ञानुगंयस्यप्रज्ञाचैवश्रुतानुगा ॥ असं
भिन्नार्यमर्यादःपंडिताख्यांलभेतसः॥ २९॥ अश्रुतश्चसमुन्नद्धोदरिद्रश्चमहामनाः॥ अर्थांश्चाकर्मणाप्रेप्सुर्मूढइत्युच्यतेबुधैः ॥ ३० ॥ स्वमर्थंयःपरित्यज्यपरा
र्थमनुतिष्ठति॥ मिथ्याचरतिमित्रार्थेयश्चमूढःसउच्यते॥ ३१ ॥ अकामान्कामयतियःकामयानान्परित्यजेत्॥ बलवंतंचयोद्वेष्टितमाहुर्मूढचेतसम्॥३२॥अ
मित्रंकुरुतेमित्रंमित्रंद्वेष्टिहिनस्तिच॥ कर्मचारभतेदुष्टंतमाहुर्मूढचेतसम्॥३३॥संसारयतिकृत्यानिसर्वत्रविचिकित्सते॥ चिरंकरोतिक्षिप्रार्थेसमूढोभरतर्षभ
॥ ३४॥श्राद्धंपितृभ्योनददातिदैवतानिनचार्चति॥ सुहृन्मित्रंनलभतेतमाहुर्मूढचेतसम्॥३५॥अनाहूतःप्रविशतिअपृष्टोबहुभाषते॥ अविश्वस्तेविश्वसिति
मूढचेतानराधमः॥ ३६॥ परंक्षिपतिदोषेणवर्तमानःस्वयंतथा॥ यश्चक्रुध्यत्यनीशानःसचमूढतमोनरः॥ ३७॥ आत्मनोबलमज्ञायधर्मार्थपरिवर्जितम्॥अ
लभ्यमिच्छन्नैष्कर्म्यान्मूढबुद्धिरिहोच्यते॥ ३८॥ अशिष्यंशास्तियोराजन्यश्चशून्यमुपासते॥ कदर्यंभजतेयश्चतमाहुर्मूढचेतसम्॥ ३९॥

स्तदर्थसामग्री मनुष्याणांमध्येसनरःपंडितः ॥२७॥ प्रवृत्तवाक्अकुंठितवचनः चित्रकथोलोककथाभिज्ञः ऊहस्तर्कः प्रतिभानंतत्कालस्फूर्तिः ॥२८॥ प्रज्ञानुगंबुद्धिवश्यं श्रुतानुगाशास्त्रानुसारिणी ॥२९॥
अकर्मणाहीनकर्मणाद्यूतादिनेत्यर्थः तादृशोदुर्योधनः ॥ ३० ॥ स्वमर्थमिति तादृशःशकुनिः ॥ ३१ ॥ अकामान्त्वयिभक्तिहीनान्कर्णादीन् कामयानान्त्वयिभक्तिमतःपांडवान् बलवंतंयुधिष्ठिरं॥३२॥
दुष्टंजतुगृहदाहादि ॥ ३३ ॥ संसारयतिभृत्यादिद्वाराप्रवर्तयति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ नैष्कर्म्यात्अयत्नतः ॥ ३८ ॥ शून्यंराजदारादीन्अज्ञातंयथास्यात्तथाउपास्ते कदर्यंअदातारं ॥ ३९ ॥

असमुन्नद्धःअनुद्धतः॥ ४० ॥४१॥ ४२ ॥४३॥ एकयेति बुद्धिर्बुद्धिमतेत्युपक्रमादेकयाबुद्ध्येतिव्याख्याद्द्वयेपिसमानं द्वेनीतीकार्याकार्ये अध्यात्मपक्षेनित्यानित्येविनिश्चित्यसम्यगवधार्य त्रीनूनीतौमित्रोदासीनशत्रून् पक्षेकामक्रोधलोभान् चतुर्भिःसामदानभेददंडैः मित्रंसाम्नैव दानभेदाभ्यामुदासीनं सर्वैःशत्रुंवशीकुरु पक्षेशमदमोपरमश्रद्धाभिःपंचपक्षद्वयेपिइंद्रियाणिजित्वा षड्विदित्वा संधिविग्रहादीन्ज्ञात्वा पक्षेअशनायांपिपासांशोकंमोहंजरांमृत्युंच सप्तहित्वा स्त्रियोक्षामृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमं महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवचेतिसप्तहेयानि पक्षेपंचेंद्रियाणिबुद्धिमनसीचत्यक्त्वासुखीभव

अर्थंमहांतमासाद्यविद्यामैश्वर्यमेववा॥विचरत्यसमुन्नद्धोयःसपंडितउच्यते॥४०॥एकःसंपन्नमश्नातिवस्तेवासश्चशोभनम्॥ योऽसंविभज्यभृत्येभ्यःकोनृशंसतरस्ततः॥४१॥ एकःपापानिकुरुतेफलंभुंक्तेमहाजनः॥भोक्तारोविप्रमुच्यंतेकर्तादोषेणलिप्यते॥४२॥ एकंहन्यान्नवाहन्यादिषुर्मुक्तोधनुष्मता॥बुद्धिर्बुद्धिमतोत्सृष्टाहन्याद्राष्ट्रंसराजकम्॥४३॥एकयाद्वेविनिश्चित्यत्रींश्चतुर्भिर्वशेकुरु॥पंचजित्वाविदित्वाषट्सप्तहित्वासुखीभव॥४४॥ एकंविषरसोहंतिशस्त्रेणैकश्चवध्यते॥ सराष्ट्रंसप्रजंहंतिराजानंमंत्रविप्लुवः॥ ४५॥ एकःस्वादुनभुंजीतएकश्चार्थान्नचिंतयेत्॥ एकोनगच्छेदध्वानंनैकःसुप्तेषुजागृयात्॥४६॥ एकमेवाद्वितीयंतद्यद्राजन्नावबुध्यसे॥ सत्यंस्वर्गस्यसोपानंपारावारस्यनौरिव॥ ४७॥ एकःक्षमावतांदोषोद्वितीयोनोपपद्यते॥ यदेनंक्षमयायुक्तमशक्तंमन्यतेजनः॥४८॥ सोस्यदोषोनमंतव्यःक्षमाहिपरमंबलम्॥क्षमागुणोह्यशक्तानांशक्तानांभूषणंक्षमा॥ ४९॥ क्षमावशीकृतिर्लोकेक्षमयाकिंनसाध्यते॥ शांतिखड्गःकरेयस्यकिंकरिष्यतिदुर्जनः॥५०॥ अतृणेपतितोवह्निःस्वयमेवोपशाम्यति॥ अक्षमावान्परंदोषैरात्मानंचैवयोजयेत्॥५१॥ एकोधर्मःपरंश्रेयःक्षमैकाशांतिरुत्तमा॥विद्यैकापरमातृप्तिरहिंसैकासुखावहा॥५२॥ द्वाविमौग्रसतेभूमिःसर्पोबिलशयानिव॥राजानंचाविरोद्धारंब्राह्मणंचाप्रवासिनम्॥५३॥ द्वेकर्मणीनरःकुर्वन्नस्मिँल्लोकेविरोचते॥ अब्रुवन्परुषंकिंचिदसतोनर्चयंस्तथा॥ ५४॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रपरप्रत्ययकारिणौ॥स्त्रियःकामितकामिन्योलोकःपूजितपूजकः॥५५॥ द्वाविमौकंटकौतीक्ष्णौशरीरपरिशोषिणौ॥ यश्चाधनःकामयतेयश्चकुप्यत्यनीश्वरः॥५६॥द्वावेवनविराजेतेविपरीतेनकर्मणा॥ गृहस्थश्चनिरारंभःकार्यवांश्चैवभिक्षुकः॥५७॥

तथाचश्रुतिः यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टततामाहुःपरमांगतिमिति पूर्वंइंद्रियाणांप्रत्याहारउक्तःइदानींतुप्रविलापनमितिभेदः॥४४॥४५॥४६॥सत्यंयथार्थभाषणं स्वर्गस्यपक्षे सत्यं ब्रह्मस्वर्गोमोक्षः पारावारस्यसमुद्रस्य ॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥ अहिंसेति पुत्राणांविग्रहेणकुलक्षयंमाकुर्विंतिभावः ॥ ५२ ॥ द्वावित्यादिषुकिंचित्प्रकृतोपयोग्युच्यते किंचित्प्रसंगात्दृष्टांतार्थंचेतिज्ञेयं ॥५३॥ असतःशकुन्यादींस्त्वमर्चयसीतिभावः ॥५४॥ पूजितेति पुत्रेणपूजितंकर्णंत्वमपिपूजयसीत्यर्थः॥५५॥अनीश्वरत्वंत्वत्सुते ॥५६॥ निरारंभउदासीनस्त्वंपुत्रकलहनिवारणे॥ ५७॥

प्रभुःपांडवः ॥ ५८ ॥ पात्रेधर्मे ॥ ५९ ॥ अप्रदातारंत्वंसुत्रम् ॥६०॥ ६१ ॥ उपायाइतिछेदः युद्धंकनीयान् भेददानेमध्यमः सामउत्तमः अपायाइतिच्छेदेकाम्ययोगःकनीयान्काम्यंधर्मोमध्यमःइहलो
कलोभोऽधमःत्रयोन्यायाइतिपाठःस्पष्टार्थः ॥ ६२ ॥ यथावन्नियोजयेत् त्वयात्वधमाःकर्णादयउत्तमेमंत्रकार्येनियुज्यंतइतिभावः ॥ ६३ ॥ त्वयिसतित्वत्पुत्रोऽधनोऽतस्त्वमेवपांडवानांराज्यंदातुंप्रभुरसी
त्यर्थः ॥ ६४ ॥ हरणादयस्त्रयोपिदोषाःकामादित्रयसहितास्त्वय्येवसंतीत्यर्थः ॥ ६५ ॥६६॥ शत्रोर्युधिष्ठिरस्य कृच्छ्राद्गोत्रवधात् ॥६७॥ भक्तादयःपांडवाःशरणंगृहं विषमेपिसंकटेपि तवतुतन्नास्तीत्य

द्वाविमौपुरुषौराजन्स्वर्गस्योपरितिष्ठतः॥ प्रभुश्चक्षमयायुक्तोदरिद्रश्चप्रदानवान् ॥५८॥ न्यायागतस्यद्रव्यस्यबोद्धव्यौद्वावतिक्रमौ ॥ अपात्रेप्रतिपत्तिश्च
पात्रेचाप्रतिपादनम्॥५९॥ द्वावंभसिनिवेष्टव्यौगलेबध्वादृढांशिलाम् ॥धनवंतमदातारंदरिद्रंचातपस्विनम् ॥६०॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रसूर्यमंडलभेदिनौ ॥प
रिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखोहतः॥६१॥ त्रयोपायामनुष्याणांश्रूयंतेभरतर्षभ ॥ कनीयान्मध्यमःश्रेष्ठइतिवेदविदोविदुः॥६२॥ त्रिविधाःपुरुषाराजन्नुत्त
माधममध्यमाः॥ नियोजयेद्यथावत्तांस्त्रिविधेष्वेवकर्मसु ॥६३॥ त्रयएवाधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः॥ यत्तेसमधिगच्छंतियस्यतेतस्यतद्धनम् ॥६४॥
हरणंचपरस्वानांपरदाराभिमर्शनम्॥सुहृदश्चपरित्यागस्त्रयोदोषाःक्षयावहाः॥६५॥ त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः॥कामःक्रोधस्तथालोभस्तस्मादेत
त्त्रयंत्यजेत्॥६६॥वरप्रदानंराज्यंचपुत्रजन्मचभारत॥शत्रोश्चमोक्षणंकृच्छ्रात्त्रीणिचैकंचतत्समम् ॥६७॥ भक्तंचभजमानंचतवास्मीतिचवादिनम्॥त्रीनेता
ञ्छरणंप्राप्तान्विषमेपिनसंत्यजेत् ॥ ६८ ॥ चत्वारिराज्ञातुमहाबलेनवर्ज्यान्याहुःपंडितस्तानिविद्यात् ॥ अल्पप्रज्ञैःसहमंत्रंनकुर्यान्नदीर्घसूत्रैरभसैश्चारणैश्च
॥ ६९ ॥ चत्वारितेतातगृहेवसंतुश्रियाभिजुष्टस्यगृहस्यधर्मे ॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनःसखादरिद्रोभगिनीचानपत्या ॥ ७० ॥ चत्वार्याहमहाराजसाद्यस्का
निबृहस्पतिः॥ पृच्छतेत्रिदशेंद्रायतानीमानिनिबोधमे ॥ ७१ ॥ देवतानांचसंकल्पमनुभावंचधीमताम् ॥ विनयंकृतविद्यानांविनाशंपापकर्मणाम् ॥ ७२ ॥

र्थः ॥ ६८ ॥ दीर्घसूत्रैः क्षिप्रसाध्येकार्येचिरंकुर्वद्भिः रभसैःहर्षतरलैः अलसैरित्यपिपाठः चारणैःस्तावकैः अरणैरितिच्छेदोवा रणविरोधिभिर्द्यूताद्यासक्तैरित्यर्थः अशनैरितिपाठेबहुभोक्तृभिः॥६९॥ वृद्धः
कुलधर्माननुपदिशति कुलीनःशिशून्आचारंग्राहयति सखाहितंवदति तादृशाभीष्मद्रोणविदुराः भगिनीधनंरक्षति तवगृहेसर्वेपिसंतिपरंतूपदेशंनगृह्णासीतिभावः ॥ ७० ॥ साद्यस्कानिसद्यःफलानि॥७१॥
देवताःस्वर्गभाजःस्वर्गपदार्थश्च यन्नदुःखेनसंभिन्नंनचग्रस्तमनंतरं अभिलाषोपनीतंचतत्सुखंस्वःपदास्पदमित्येवंरूपःअतस्तेसत्यसंकल्पाः धीमतामगस्त्यादीनामनुभावंसमुद्रपानादिप्रभावं तेपिदेवतुल्याइत्य
र्थः विनयोपिगुरुप्रसादकरत्वेनसद्यःफलः विनाशहेतुकर्मापिचौर्यादिकंतच्चत्वय्येवास्ति तवतुसर्वंकर्मभानार्थमेवेतिभावः ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ अग्निवत्पित्रादयोपिपूज्याएवनास्कंदनीयाः तवपुत्रस्तुगुरुंयुधिष्ठिरंनपूजयतीतिभावः ॥७४॥ पितॄन्अग्निष्वात्तादीन्गोत्रप्रवर्तकानृषींश्च मनुष्यान्पित्रादीन् ज्येष्ठोभ्रातापितुःसमइतिपितृतुल्य
स्त्वत्पुत्रस्ययुधिष्ठिरइतिभावः ॥ ७५ ॥ त्वात्वां उपजीव्याःगुरवः इहलोकेसाधितामित्रादयः इहपरलोकेजन्मांतरेवास्वंस्वंकार्यंकुर्वंतीत्यर्थः मित्रेषुपांडवेषुमैत्रीमाचरेतिभावः त्वंतुअंधत्वात्दुर्जनवचनप्र
तारितः पांडवानांगुणान्नपश्यसीतिभावः ॥ ७६ ॥ दृतेश्चर्ममयाज्जलपात्रात् ॥ ७७ ॥ षडिति क्रोधोत्रतन्मूलकोद्वेषोग्राह्यः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ पांडवानांअरक्षिताराजात्वंअन्येषामपित्याज्योभविष्यसीत्य

चत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि ॥मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञः ॥७३॥ पंचाग्नयोमनुष्येणपरिचर्याःप्रयत्नतः ॥
पितामाताग्निरात्माचगुरुश्चभरतर्षभ ॥७४॥ पंचैवपूजयन्लोकेयशःप्राप्नोतिकेवलम् ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्चभिक्षूनतिथिपंचमान् ॥७५॥ पंचत्वानुगमिष्यंति
यत्रयत्रगमिष्यसि ॥मित्राण्यमित्रामध्यस्थाउपजीव्योपजीविनः ॥ ७६ ॥ पंचेंद्रियस्यमर्त्यस्यछिद्रंचेदेकमिंद्रियम् ॥ ततोस्यस्रवतिप्रज्ञादृतेःपात्रादिवोदक
म् ॥७७॥ षड्दोषाःपुरुषेणेहहातव्याभूतिमिच्छता ॥ निद्रातंद्रीभयंक्रोधआलस्यंदीर्घसूत्रता ॥७८॥ षडिमान्पुरुषोजह्याद्भिन्नांनावमिवार्णवे ॥ अप्रवक्तारमा
चार्यमनधीयानमृत्विजम् ॥ ७९ ॥ अरक्षितारंराजानंभार्यांचाप्रियवादिनीं ॥ ग्रामकामंचगोपालंवनकामंचनापितम् ॥ ८० ॥ षडेवतुगुणाःपुंसानहातव्याः
कदाचन ॥ सत्यंदानमनालस्यमनसूयाक्षमाधृतिः ॥ ८१ ॥ अर्थागमोनित्यमरोगिताचप्रियाचभार्याप्रियवादिनीच ॥ वश्यश्चपुत्रोर्थकरीचविद्याषड्जीवलोक
स्यसुखानिराजन् ॥ ८२ ॥ षण्णामात्मनिनित्यानामैश्वर्यंयोधिगच्छति ॥ नसपापैःकुतोनर्थैर्युज्यतेविजितेंद्रियः ॥ ८३ ॥ षडिमेषट्सुजीवंतिसप्तमोनोपलभ्यते
चौराःप्रमत्तेजीवंतिव्याधितेषुचिकित्सकाः ॥ ८४ ॥ प्रमदाःकामयानेषुयजमानेषुयाजकाः ॥ राजाविवदमानेषुनित्यंमूर्खेषुपंडिताः ॥ ८५ ॥ षडिमानिविनश्यं
तिमुहूर्तमनवेक्षणात् ॥ गावःसेवाकृषिर्भार्याविद्यावृषलसंगतिः ॥ ८६ ॥ षडेतेह्यवमन्यंतेनित्यंपूर्वोपकारिणम् ॥ आचार्यंशिक्षिताःशिष्याःकृतदाराश्चमातर
म् ॥ ८७ ॥ नारींविगतकामास्तुकृतार्थाश्चप्रयोजकम् ॥ नावंनिस्तीर्णकांताराआतुराश्चचिकित्सकम् ॥ ८८ ॥

र्थः ॥ ८० ॥ दुर्योधनत्यागार्थंतवधृतिर्धैर्यंनास्तीतिभावः ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ षण्णामिति आत्मनिचित्तेर्नित्यानांषण्णां कामक्रोधौशोकमोहौमदमानौचषट्पदीत्युक्तानां ऐश्वर्यंवशित्वं त्वंतुराज्यकामःपा
पैरनर्थैश्चयुक्तोसीतिभावः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ पंडिताःपांडवाः मूर्खेषुत्वत्पुत्रेषु राज्यंलप्स्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ८५ ॥ वृषलःशूद्रः पुत्रस्नेहाक्रांतेनत्वयासद्विद्याऽनवेक्षणान्नाशिता अन्यथासत्यंनजह्याइतिभावः ॥
॥ ८६ ॥ ८७ ॥ आतुराआरोग्येसतीतिशेषः त्वंतुकृत्स्नराज्यलाभेनकृतकृत्यत्वात्पांडवानवमन्यसे ॥ ८८ ॥

स्वप्रत्ययास्वानुकूलाद्वृत्तिर्जीविका तवसत्संगोनास्तीत्यर्थः ॥ ८९ ॥ ईर्षुरिति त्वयितुईर्षुत्वं घृणादया तवतुवश्यःपुत्रोनास्तीतिभावः ॥ ९० ॥ ९१ ॥ वाक्पारुष्यंदंडपारुष्यंचपांडवेषुत्वत्पुत्रैःकृतम्॥ ९२॥ द्वेष्टिमनसानिष्टंचिंतयति विरुध्यतेकर्मणा ॥९३॥ अष्टसुचरमंत्वत्पुत्रैर्मैत्रेयस्यावमाननतोभविष्यतीतिजानामीतिभावः ॥ ९४॥९५॥९६॥९७॥ जनसंसदिसभायांद्रौपद्याआनयनेनपूजापितवनष्टा॥९८॥ ॥९९॥नवेति श्रोत्रादिपंचकंमनोबुद्ध्यहंकाराःस्थूलशरीरंचेतिनवद्वाराणीवद्वाराणिविषयग्रहणमार्गायस्मिंस्तत् तिस्रःस्थूणाःस्तंभाइवविधारकायस्य तेचअविद्याकामःकर्मच वेश्मगृहंदेहद्वयात्मकं पंच

आरोग्यमानृण्यमविप्रवासःसद्भिर्मनुष्यैःसहसंप्रयोगः॥ स्वप्रत्ययावृत्तिरभीतवासःषड्जीवलोकस्यसुखानिराजन्॥८९ ॥ ईर्षुर्घृणीनसंतुष्टःक्रोधनोनित्यशंकितः॥ परभाग्योपजीवीचषडेतेनित्यदुःखिताः॥९०॥ सप्तदोषाःसदाराज्ञाहातव्याव्यसनोदयाः ॥ प्रायशोयैर्विनश्यंतिकृतमूलाअपीश्वराः॥ ९१ ॥ स्त्रियोक्षामृगयापानंवाक्पारुष्यंचपंचमम्॥ महच्चदंडपारुष्यमर्थदूषणमेवच॥९२॥ अष्टौपूर्वनिमित्तानिनरस्यविनशिष्यतः॥ ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिब्राह्मणैश्चविरुध्यते॥ ९३ ॥ ब्राह्मणस्वानिचादत्तेब्राह्मणांश्चजिघांसति॥ रमतेनिंदयाचैषांप्रशंसांनाभिनंदति॥ ९४ ॥ नैनान्स्मरतिकृत्येषुयाचितश्चाभ्यसूयति ॥ एतान्दोषान्नरःप्राज्ञोबुध्येद्बुध्वाविसर्जयेत्॥ ९५॥ अष्टाविमानिहर्षस्यनवनीतानिभारत ॥ वर्तमानानिदृश्यंतेतान्येवस्वसुखान्यपि ॥ ९६॥ समागमश्चसखिभिर्महांश्चैवधनागमः॥ पुत्रेणचपरिष्वंगःसन्निपातश्चमैथुने॥ ९७॥ समयेचप्रियालापःस्वयूथ्येषुसमुन्नतिः ॥ अभिप्रेतस्यलाभश्चपूजाचजनसंसदि॥९८॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच ॥पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच॥९९॥ नवद्वारमिदंवेश्मत्रिस्थूणंपंचसाक्षिकम्॥ क्षेत्रज्ञाधिष्ठितंविद्वान्योवेदसपरःकविः॥१००॥ दशधर्मंनजानंतिधृतराष्ट्रनिबोधतान्॥ मत्तःप्रमत्तउन्मत्तःश्रांतःक्रुद्धोबुभुक्षितः॥१०१॥ त्वरमाणश्चलुब्धश्चभीतःकामीचतेदश॥ तस्मादेतेषुसर्वेषुनप्रसज्जेतपंडितः॥१०२॥ अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥ पुत्रार्थमसुरेंद्रेणगीतंचैवसुधन्वना॥१०३॥ यःकाममन्यूप्रजहातिराजापात्रेप्रतिष्ठापयतेधनंच ॥विशेषविच्छ्रुतवान्क्षिप्रकारीतंसर्वलोकःकुरुतेप्रमाणम्॥१०४॥ जानातिविश्वासयितुंमनुष्यान्विज्ञातदोषेषुदधातिदंडम्॥ जानातिमात्रांचतथाक्षमांचतंतादृशंश्रीर्जुषतेसमग्रा॥ १०५॥

साक्षिवदुदासीनाःशब्दादयोग्राह्यायस्मिन् पंचभूमिकमितिपाठेपंचभूमयःप्रचारस्थानानीतितएव पांचभौतिकमित्यर्वाचीनःपाठउपेक्ष्यः क्षेत्रज्ञेनचिदात्मनाअधिष्ठितमिदंक्षेत्रंतत्त्वेनयोविद्वान्वेदसपरःसर्वोत्कृष्टःकविर्ब्रह्मविदित्यर्थः ॥ १०० ॥ मत्तोमद्यादिना प्रमत्तोविषयांतरासक्त्यानवहितः उन्मत्तोधातुदोषात्एतेषांमध्येत्वंलुब्धोसीतिभावः ॥ १०१॥ १०२ ॥ १०३ ॥ काममन्यूकामक्रोधौ विशेषवित्तारतम्यज्ञः ॥ १०४ ॥ मात्रांअपराधानुसारेणदंडप्रमाणं ब्राह्मणादौअपराधस्यक्षमांचजानाति ॥ १०५ ॥

युक्तःछिद्रप्रेक्षणेऽवहितः ॥ १०६ ॥ धुरंधरःकार्यभारसहः ॥ १०७ ॥१०८॥ संरंभेणंक्रोधेन त्रिवर्गंधर्मकामार्थान् आकारितःआहूतः पाठांतरेमात्रार्थेंअल्पार्थें ॥ १०९ ॥ प्रातिभाव्यंप्रतिकूलोभावःचि
त्ताभिप्रायःतस्यभावःप्रातिभाव्यंविरोधं अत्याहअतिक्रम्यब्रवीति ॥ ११० ॥ १११ ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ समयान्भाषाभेदान् बुभूषतेऐश्वर्यंप्राप्तुमिच्छति परावरज्ञःउत्तमाधमविवेकवान् ॥ ११४ ॥

सुदुर्बलंनावजानातिकंचिद्युक्तोरिपुंसेवतेबुद्धिपूर्वं ॥ नविग्रहंरोचयतेबलस्थैःकालेचयोविक्रमतेसधीरः ॥१०६॥ प्राप्यापदंनव्यथतेकदाचिदुद्योगमन्विच्छ
तिचाप्रमत्तः ॥ दुःखंचकालेसहतेमहात्माधुरंधरस्तस्यजिताःसपत्नाः ॥ १०७॥ अनर्थकंविप्रवासंगृहेभ्यःपापैःसंधिंपरदाराभिमर्शम् ॥ दंभंस्तैन्यंपैशुनंमद्यपा
नंनसेवतेयश्चसुखीसदैव ॥१०८॥ नसंरंभेणारभतेत्रिवर्गमाकारितःशंसतितत्वमेव ॥ नमित्रार्थेरोचयतेविवादंनापूजितःकुप्यतिचाप्यमूढः ॥ १०९ ॥ नयो
ऽभ्यसूयत्यनुकंपतेचनदुर्बलःप्रातिभाव्यंकरोति॥नात्याहकिंचित्क्षमतेविवादंसर्वत्रतादृग्लभतेप्रशंसाम्॥११०॥ योनोद्धतंकुरुतेजातुवेषंनपौरुषेणापिविक
त्थतेन्यान् ॥ नमूर्च्छितःकटुकान्याहकिंचित्प्रियंसदातंकुरुतेजनोहि ॥ १११ ॥ नवैरमुद्दीपयतिप्रशांतंनदर्पमारोहतिनास्तमेति ॥ नदुर्गतोस्मीतिकरोत्यकार्यंत
मार्यशीलंपरमाहुरार्याः ॥ ११२ ॥ नस्वेसुखेवैकुरुतेप्रहर्षंनान्यस्यदुःखेभवतिप्रहृष्टः ॥ दत्वानपश्चात्कुरुतेनतापंसकथ्यतेसत्पुरुषार्यशीलः ॥ ११३ ॥ देशाचा
रान्समयान्जातिधर्मान्बुभूषतेयःसपरावरज्ञः ॥ सयत्रतत्राभिगतःसदैवमहाजनस्याधिपत्यंकरोति ॥ ११४ ॥ दंभंमोहंमत्सरंपापकृत्यंराजद्विष्टंपैशुनंपूगवै
रम् ॥ मत्तोन्मत्तैर्दुर्जनैश्चापिवादंयःप्रज्ञावान्वर्जयेत्सप्रधानः ॥ ११५ ॥ दानंमोहंदैवतंमंगलानिप्रायश्चितान्विविधाँल्लोकवादान् ॥ एतानियःकुरुतेनैत्यकानि
तस्योत्थानंदेवताराधयंति ॥ ११६ ॥ समैर्विवाहंकुरुतेनहीनैःसमैःसख्यंव्यवहारंकथांच ॥ गुणैर्विशिष्टांश्चपुरोदधातिविपश्चितस्तस्यनयाःसुनीताः ॥ ११७ ॥
मितंभुंक्तेसंविभज्याश्रितेभ्योमितंस्वपित्यमितंकर्मकृत्वा ॥ ददात्यमित्रेष्वपियाचितःसंस्तमात्मवंतंप्रजहत्यनर्थाः ॥ ११८ ॥ चिकीर्षितंविप्रकृतंचयस्यनान्ये
जनाःकर्मजानंतिकिंचित् ॥ मंत्रेगुप्तेसम्यगनुष्ठितेचनाल्पोप्यस्यच्यवतेकश्चिदर्थः ॥ ११९ ॥ यःसर्वभूतप्रशमेनिविष्टःसत्योमृदुर्मानकृच्छुद्धभावः ॥ अतीव
सज्ञायतेज्ञातिमध्येमहामणिर्जात्यइवप्रसन्नः ॥१२०॥ यआत्मनापत्रपतेभृशंनरःससर्वलोकस्यगुरुर्भवत्युत ॥ अनंततेजाःसुमनाःसमाहितःसतेजसासूर्य
इवावभासते ॥ १२१ ॥

दंभंपरवंचनेच्छयाधर्मानुष्ठानं मोहंअनात्मन्यात्मबुद्धिं मत्सरंद्वेषं पापकृत्यंपापक्रियांअभिचारादिरूपां
पूगवैरंबहुभिः सहवैरम् ॥ ११५ ॥ ११६ ॥ ११७ ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ जात्यःअभिजातःउत्तमेआकरेजातः ॥ १२० ॥ आत्मनाअपत्रपते परैरज्ञातेपिस्वव्यलीकेस्वयमेवलज्जते ॥ १२१ ॥

॥ १२२ ॥ तर्कणीयःशंक्यः ॥ १२३ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दह्यमानस्यचिंताग्निनेतिशेषः धर्मार्थयोःकुशलः मोक्षेस्यवक्तुमनधिकाराद्द्वयो
रेवग्रहः ॥ १ ॥ अजातशत्रोःपथ्यं कुरूणांचश्रेयस्करम् ॥ २ ॥ पापाशंकीभाविदुःखादुद्विजन् पापंस्वकृतंपूर्वापराधंपश्यन् कवेहेसर्वज्ञ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकपटद्यूतादीनि अनुपायैःअसदुपा

वनेजाताःशापदग्धस्यराज्ञःपांडोःपुत्राःपंचपंचेंद्रकल्पाः॥ त्वयैववालावर्धिताःशिक्षिताश्चतवादेशंपालयंत्यांबिकेय ॥ १२२ ॥ प्रदायैषामुचितंतातराज्यं
सुखीपुत्रैःसहितोमोदमानः॥ नदेवानांनापिचमानुषाणांभविष्यसित्वंतर्कणीयोनरेंद्र ॥ १२३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनी
तिवाक्येत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३॥ ॥७॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥जाग्रतोदह्यमानस्ययत्कार्यमनुपश्यसि॥ तद्ब्रूहित्वंहिनस्तातधर्मार्थकुशलोह्यसि॥ १ ॥ त्वं
मांयथावद्विदुरप्रशाधिप्रज्ञापूर्वंसर्वमजातशत्रोः॥ यन्मन्यसेपथ्यमदीनसत्वश्रेयस्करंब्रूहितद्वैकुरूणाम्॥ २॥ पापाशंकीपापमेवानुपश्यन्पृच्छामित्वांव्या
कुलेनात्मनाहम्॥ कवेतन्मेब्रूहिसर्वंयथावन्मनीषितंसर्वमजातशत्रोः॥ ३॥ विदुरउवाच॥ ॥ शुभंवायदिवापापंद्वेष्यंवायदिवाप्रियम्॥ अपृष्टस्तस्यतद्ब्रूया
द्यस्यनेच्छेत्पराभवम्॥ ४॥ तस्माद्वक्ष्यामितेराजन्हितंयत्स्यात्कुरून्प्रति॥ वचःश्रेयस्करंधर्म्यंब्रुवतस्तन्निबोधमे ॥ ५ ॥ मिथ्योपेतानिकर्माणिसिध्येयुर्या
निभारत॥ अनुपायप्रयुक्तानिमास्मतेषुमनःकृथाः॥ ६॥ तथैवयोगविहितंयत्तुकर्मनसिध्यति॥ उपाययुक्तंमेधावीनतत्रग्लपयेन्मनः॥ ७॥ अनुबंधानपेक्षे
तसानुबंधेषुकर्मसु॥ संप्रधार्यचकुर्वीतनवेगेनसमाचरेत्॥ ८॥ अनुबंधंचसंप्रेक्ष्यविपाकंचैवकर्मणाम्॥ उत्थानमात्मनश्चैवधीरःकुर्वीतवानवा॥ ९॥ यःप्र
माणंनजानातिस्थानेवृद्धौतथाक्षये॥ कोशेजनपदेदंडेनसराज्येवतिष्ठते॥ १०॥ यस्त्वेतानिप्रमाणानियथोक्तान्यनुपश्यति॥ युक्तोधर्मार्थयोर्ज्ञानेसराज्यम
धिगच्छति॥ ११॥ नराज्यंप्राप्तमित्येववर्तितव्यमसांप्रतम्॥ श्रियंह्यविनयोहंतिजरारूपमिवोत्तमम्॥ १२॥ भक्ष्योत्तमप्रतिच्छन्नंमत्स्योबडिशमायसम्॥
लोभाभिपातीग्रसतेनानुबंधमवेक्षते॥ १३॥ यच्छक्यंग्रसितुंग्रस्यंग्रस्तंपरिणमेच्चयत्॥ हितंचपरिणामेयत्तदाद्यंभूतिमिच्छता॥ १४॥

यैःप्रयुक्तानिदुःखफलानीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अनुबंधान्प्रयोजनानि संप्रधार्यनिश्चित्य ॥ ८ ॥ विपाकःफलसिद्धावपिपरिपाकः उत्थानंउद्यमं वानवेतिसिद्धिपक्षेकुर्वीतनान्यथेत्यर्थः ॥ ९ ॥ प्रमाणं नि
श्चयद्वारं स्थानादीनिसर्वदाविचार्याणीत्यर्थः स्थानेदुर्गादौ दंडेसेनायाम् ॥ १० ॥ एतानिस्थानादिज्ञापकानि प्रमाणानिलेख्यादीनि ॥ ११ ॥ असांप्रतंअयुक्तंयथास्यात्तथानवर्तितव्यम् ॥ १२ ॥ भक्ष्ये
तिमुखेमिष्टमंतेमृत्युदंकर्मनकर्तव्यमित्यर्थः अनुबंधंपश्चाद्बंधनम् ॥ १३ ॥ आद्यंभक्षणीयम् ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अंगारकारकोहिमूलतउत्कृत्यकाष्ठंदहति अंगारइंगालः ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनारभ्याः प्रबलैःसहवैरादयः अगताःकदाचिदप्यप्राप्ताः ॥ २० ॥ २१ ॥ लघुमूलान्अल्पोपायान् ॥ ॥ २२ ॥ चक्षुषाप्रीतिमयेन ॥ २३ ॥ सुपुष्पितःवाचाचक्षुषाचानुग्रहंदर्शयन्नपिअफलःस्यात्भृत्यंनधनेनवर्धयेत् ॥ सफलोपिसन्दुरारुहःभृत्यवश्योनभवेत् अपक्वइति अंतर्बलहीनोपिबलवत्तांबहिःप्र

वनस्पतेरपक्वानिफलानिप्रचिनोतियः ॥ सनाप्नोतिरसंतेभ्योबीजंचास्यविनश्यति ॥ १५॥ यस्तुपक्वमुपादत्तेकालेपरिणतंफलम् ॥ फलाद्रसंसलभतेबीजाच्चैवफलंपुनः ॥ १६ ॥ यथामधुसमादत्तेरक्षन्पुष्पाणिषट्पदः ॥ तद्वदर्थान्मनुष्येभ्यआदद्यादविहिंसया ॥ १७ ॥ पुष्पंपुष्पंविचिन्वीतमूलच्छेदंनकारयेत् ॥ मालाकारइवारामेनयथांगारकारकः ॥ १८ ॥ किन्नुमेस्यादिदंकृत्वाकिंन्नुमेस्यादकुर्वतः ॥ इतिकर्माणिसंचिंत्यकुर्याद्वापुरुषोनवा ॥ १९ ॥ अनारभ्याभवंत्यर्थाःकेचिन्नित्यंतथाऽगताः ॥ कृतःपुरुषकारोहिभवेद्येषुनिरर्थकः ॥ २० ॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः ॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः ॥ ॥ २१ ॥ कांश्चिदर्थान्नरःप्राज्ञोलघुमूलान्महाफलान् ॥ क्षिप्रमारभतेकर्तुंनविघ्नयतितादृशान् ॥ २२ ॥ ऋजुपश्यतियःसर्वंचक्षुषानुपिबन्निव ॥ आसीनमपितूष्णीकमनुरज्यंतितंप्रजाः ॥ २३ ॥ सुपुष्पितःस्यादफलःफलितःस्याद्दुरारुहः ॥ अपक्वःपक्वसंकाशोनतुशीर्येतकर्हिचित् ॥ २४ ॥ चक्षुषामनसावाचाकर्मणाचचतुर्विधं ॥ प्रसादयतियोलोकंतंलोकोनुप्रसीदति ॥ २५॥ यस्मात्त्रस्यंतिभूतानिमृगव्याधान्मृगाइव ॥ सागरांतामपिमहींलब्ध्वासपरिहीयते ॥ २६॥ पितृपैतामहंराज्यंप्राप्तवान्स्वेनकर्मणा ॥ वायुरभ्रमिवासाद्यभ्रंशयत्यनयेस्थितः ॥ २७ ॥ धर्ममाचरतोराज्ञःसद्भिश्चरितमादितः ॥ वसुधावसुसंपूर्णावर्धतेभूतिवर्धनी ॥ २८ ॥ अथसंत्यजतोधर्ममधर्मंचानुतिष्ठतः ॥ प्रतिसंवेष्टतेभूमिरग्नौचर्माहितंयथा ॥ २९॥ यएवयत्नःक्रियतेपरराष्ट्रविमर्दने ॥ सएवयत्नःकर्तव्यःस्वराष्ट्रपरिपालने ॥ ३० ॥ धर्मेणराज्यंविंदेतधर्मेणपरिपालयेत् ॥ धर्ममूलांश्रियंप्राप्यनजहातिनहीयते ॥ ३१ ॥ अप्युन्मत्तात्प्रलपतोबालाच्चपरिजल्पतः ॥ सर्वतःसारमादद्यादश्मभ्यइवकांचनम् ॥ ३२ ॥ सुव्याहृतानिसूक्तानिसुकृतानिततस्ततः ॥ संचिन्वन्धीरआसीतशिलाहारीशिलंयथा ॥ ३३ ॥

काशयेदेवेत्यर्थः ॥ २४ ॥ कर्मणादानेन लोकंभृत्यवर्गम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ अनयेस्थितःअनीतिमान् ॥ २७ ॥ २८ ॥ प्रतिसंवेष्टतेसंकुचति बहुफलंनप्रयच्छतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ नजहातिश्रियम् ॥ ॥ ३२ ॥ सुव्याहृतानिपांडित्यवचनानि सूक्तानिशोभनतयाउक्तानिमातृपितृगुर्वादीनि सुकृतानितदुपदिष्टकर्माणि शिलंकणिशाद्यर्जनम् उंच्छःकणशआदानंकणिशाद्यर्जनंशिलमितियादवः ॥ त्वमपि अस्मदादिवाक्यात्सारंगृहाणेतिभावः ॥ ६३ ॥

गंधेनेति पांडवबलंज्ञातुंचारान्नियुंक्ष्वेतिभावः ॥ ३४ ॥ भूयांसमितिश्लोकत्रयतात्पर्यं पांडवान्प्रतित्वयानम्रीभवितव्यंतेनबलाधिष्ठात्रीदेवताइंद्रश्चत्वामनुग्रहीष्यतीति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ एतच्चमंत्रिभिःसहालोचनीयंसत्यंचसंरक्ष्यमित्याह पर्जन्येतित्रिभिः ॥ ३८ ॥ योगेनअभ्यासेन मृजयाउद्वर्तनेन ॥ ३९ ॥ अनुक्रमःव्यायामशिक्षादिः ॥ ४० ॥ प्रमाणंधर्मस्यकारणं नकुलमिति द्वयोर्वृत्तमाश्रयईर्ष्यांत्यजेतिभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अकालेइष्टसिद्धेःप्राक्‌भीतःस्यात् येनमाद्येत्‌लोभादिनातन्नपिबेत्‌नाश्रयेत् ॥ ४३ ॥ अभिजनःसहायःतवतुभयंदमश्चनास्तीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ असंतइतिसार्धश्लोकोवाक्यं

गंधेनगावःपश्यंतिवेदैःपश्यंतिब्राह्मणाः ॥ चारैःपश्यंतिराजानश्चक्षुर्भ्यामितरेजनाः ॥ ३४ ॥ भूयांसंलभतेक्लेशंयागौर्भवतिदुर्दुहा ॥ अथयासुदुहाराजन्नैवतांवितुदंत्यपि ॥ ३५ ॥ यदतप्तंप्रणमतिनतत्संतापयंत्यपि ॥ यच्चस्वयंनतंदारुनतत्संतापयंत्यपि ॥ ३६ ॥ एतयोपमयाधीरःसन्नमेतबलीयसे ॥ इंद्रायसप्रणमतेनमतेयोबलीयसे ॥ ३७ ॥ पर्जन्यनाथाःपशवोराजानोमंत्रिबांधवाः ॥ पतयोबांधवाःस्त्रीणांब्राह्मणावेदबांधवाः ॥ ३८ ॥ सत्येनरक्ष्यतेधर्मोविद्यायोगेनरक्ष्यते ॥ मृजयारक्ष्यतेरूपंकुलंवृत्तेनरक्ष्यते ॥ ३९ ॥ मानेनरक्ष्यतेधान्यमश्वान्रक्षत्यनुक्रमः ॥ अभीक्ष्णदर्शनंगाश्चस्त्रियोरक्ष्याःकुचेलतः ॥ ४० ॥ नकुलंवृत्तहीनस्यप्रमाणमितिमेमतिः ॥ अंतेष्वपिहिजातानांवृत्तमेवविशिष्यते ॥ ४१ ॥ यईर्षुःपरवित्तेषुरूपेवीर्येकुलान्वये ॥ सुखसौभाग्यसत्कारेतस्यव्याधिरनंतकः ॥ ४२ ॥ अकार्यकरणाद्भीतःकार्याणांचविवर्जनात् ॥ अकालेमंत्रभेदाच्चयेनमाद्येन्नतत्पिबेत् ॥ ४३ ॥ विद्यामदोधनमदस्तृतीयोभिजनोमदः ॥ मदाएतेऽवलिप्तानामेतएवसतांदमाः ॥ ४४ ॥ असंतोभ्यार्थिताःसद्भिःक्वचित्कार्येकदाचन ॥ तावन्नतस्यसुकृतंकिंचित्कार्यंकदाचन ॥ मन्यंतेसंतमात्मानमसंतमपिविश्रुतम् ॥ ४५ ॥ गतिरात्मवतांसंतःसंतएवसतांगतिः ॥ असतांचगतिःसंतोनत्वसंतःसतांगतिः ॥ ४६ ॥ जितासभावस्त्रवतामिष्टाशागोमताजिता ॥ अध्वाजितोयानवतासर्वंशीलवताजितम् ॥ ४७ ॥ शीलंप्रधानंपुरुषेतद्यस्येहप्रणश्यति ॥ नतस्यजीवितेनार्थोनधनेननबंधुभिः ॥ ४८ ॥ आढ्यानांमांसपरमंमध्यानांगोरसोत्तरम् ॥ तैलोत्तरंदरिद्राणांभोजनंभरतर्षभ ॥ ४९ ॥ संपन्नतरमेवान्नंदरिद्राभुंजतेसदा ॥ क्षुत्स्वादुतांजनयतिसाचाढ्येषुसुदुर्लभा ॥ ५० ॥ प्रायेणश्रीमतांलोकेभोक्तुंशक्तिर्नविद्यते ॥ जीर्यंत्यपिहिकाष्ठानिदरिद्राणांमहीपते ॥ ५१ ॥

सद्भिरर्थिता असंतस्तत्कार्यमल्पमप्यकृत्वाअसंतमितिख्यातमप्यात्मानंसंतंमन्यंतइतितदर्थः किंचिदपितस्यकार्यंयावत्सुष्ठुनकृतंतावदेवमन्यंतइतियोजना ॥ ४५ ॥ गतिरिति पांडवाएवत्वामुपकरिष्यंतिनतुत्वंतानितिभावः ॥ ४६ ॥ जितेति शीलंसंरक्ष्यंत्वयेतिद्वयोर्भावः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आढ्यानामितित्रयस्यशीलवतस्तेदारिद्र्यप्राप्तिरपिश्रेयइतिभावः ॥ ४९ ॥ संपन्नंमिष्टम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

शीलाभावेसत्सुअवमानोमहान्क्लेशइत्याह अवृत्तिरिति ॥ ५२ ॥ ऐश्वर्यमदःपापिष्ठोनिंदिततमोयेभ्यस्तेपानमदादयोमदाः ॥ ५३ ॥ इंद्रियार्थेषुशब्दादिषु ग्रहैःसूर्यादिभिःआक्रमोनतापनम् ॥ ५४ ॥
पंचवर्गःश्रोत्रादिगणःत्वमैश्वर्यमत्तोऽजितेंद्रियश्चावश्यमापदंप्राप्स्यसीतित्रयस्यभावः ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ आत्मानंमनः अमात्यान्पुत्रादीन्द्वेष्यरूपेणशत्रुवत् मनएवप्रथमंजेतव्यंततोमात्यादीन्विजिगीषते
तत्नमोघंननिष्फलंभवति ॥ ५७ ॥ त्वंत्वजितमनस्कतयापुत्रादिवशोनलक्ष्मीयोग्यइतित्रयाणांभावः ॥ ५८ ॥ एतदेवरथिरथादिरूपककल्पनयाआह रथइति ॥ ५९ ॥ व्यापादयितुंनाशयितुं अविधे

अवृत्तिर्भयमंत्यानांमध्यानांमरणाद्भयम्॥उत्तमानांतुमर्त्यानामवमानात्परंभयम्॥५२॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठामदाःपानमदादयः ॥ ऐश्वर्यमदमत्तोहिनापति
त्वाविबुध्यते॥५३॥इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुवर्तमानैरनिग्रहैः॥ तैरयंताप्यतेलोकोनक्षत्राणिग्रहैरिव॥५४॥योजितःपंचवर्गेणसहजेनात्मकर्षिणा ॥ आपदस्तस्यव
र्धंतेशुक्लपक्षइवोडुराट्॥५५॥ अविजित्ययथात्मानममात्यान्विजिगीषते॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते॥५६ ॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरू
पेणयोजयेत्॥ततामात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते॥ ५७ ॥ वश्येंद्रियंजितात्मानंधृतदंडंविकारिषु॥परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यंतंश्रीर्निषेवते ॥५८॥ रथःश
रीरंपुरुषस्यराजन्नात्मानियंतेंद्रियाण्यस्यचाश्वाः॥तैरप्रमत्तःकुशलीसदश्वैर्दांतैःसुखंयातिरथीवधीरः॥५९॥एतान्यनिगृहीतानिव्यापादयितुमप्यलम्॥अवि
धेयाइवादांताहयाःपथिकुसारथिं॥६०॥अनर्थमर्थतःपश्यन्नर्थंचैवाप्यनर्थतः॥ इंद्रियैरजितैर्बालःसुदुःखंमन्यतेसुखम् ॥६१॥ धर्मार्थौयःपरित्यज्यस्यादिंद्रि
यवशानुगः॥ श्रीप्राणधनदारेभ्यःक्षिप्रंसपरिहीयते ॥ ६२॥ अर्थानामीश्वरोयःस्यादिंद्रियाणामनीश्वरः ॥ इंद्रियाणामनैश्वर्यादैश्वर्याद्भ्रश्यतेहिसः ॥६३॥
आत्मनात्मानमन्विच्छेन्मनोबुद्धींद्रियैर्यतैः॥ आत्माह्येवात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः॥६४॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनैवात्मात्मनाजितः॥सएवनियतोबंधुः
सएवनियतोरिपुः॥६५॥क्षुद्राक्षेणेवजालेनझषावपिहितावुरू ॥कामश्चराजन्क्रोधश्चतौप्रज्ञानंविलुंपतः॥ ६६ ॥

याःअवशाः ॥ ६० ॥ अर्थतोऽर्थहेतोः अनर्थतःअन्यायतः ॥ ६१ ॥ इंद्रियाणांवशइच्छातदनुसारीइंद्रियवशानुगः ॥ ६२ ॥६३ ॥ कृत्स्नस्योपदेशस्यफलमाह आत्मनेत्यर्धेन आत्मनाबुद्ध्याआत्मानंप्र
त्यक्चैतन्यरूपंअन्विच्छेत् तत्रोपायमाह मनसःसंकल्पात्मकस्यबुद्धेश्चतन्मूलभूतायाःइंद्रियाणांचनिग्रहेणेत्यर्थः अत्रनतवसहायांतरापेक्षेत्याहात्मेति धीजयएवपुरुषार्थइत्यर्थः ॥ ६४॥ सएवधीरेवजी
वस्यबंधुःरिपुश्च ॥ ६५ ॥ द्वावपिमोहजालपिहितौ झषौमीनौउरूमहांतौ तत्रद्वितीयोन्यस्यजातिस्वभावाच्छत्रुरपिजालच्छेदार्थंमित्रत्वमापन्नोबंधुरपिभवति एवंधीश्चिदात्मनःसंसारप्रदत्वाच्छत्रुरपि
मोहच्छेदार्थंतस्यमित्रमपिभवतीतिभावःक्षुद्राक्षेणसूक्ष्मछिद्रेण यद्वाउत्तरान्वय्येवायमर्धः कामक्रोधयोरावरकंप्रज्ञानंतौनाशयतः जालमिवमहामीनावित्यर्थः ॥ ६६ ॥

समवेक्ष्यअनुरुध्य संभारान्जयसाधनानि ॥ ६७ ॥ आभ्यंतरान्श्रोत्रादीन् मनोमयान्मनसोविकारभूतान् तथाचश्रुतिः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीति ॥ ६८ ॥ राजानोरावणादयः राज्यविभ्रमैःऐश्वर्यविलासैःस्वकर्मभिःसीताहरणादिभिः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ पंचइंद्रियाणि पंचप्रयोजनानिशब्दश्रवणादीनियेषांतान् उत्पततःउत्पथेनगच्छतः त्वंतुअजितचित्तत्वाद्दुःसंगाच्चापद्ग्रस्तोसीतिभावः ॥७१॥ अनायासःअचांचल्यम् ॥ ७२ ॥ तितिक्षाद्वंद्वसहनशीलता वाक्गुप्ताअसंबद्धप्रलापाद्रक्षिता. अंत्येषुनीचेषु त्वत्पुत्रेष्वार्जवादिकंगुप्तवाक्त्वंचनास्तीतितेंऽत्याः ॥ ७३ ॥ आक्रोशोरूक्षभाषणं परिवादोनिंदा

समवेक्ष्येहधर्मार्थौसंभारान्योधिगच्छति ॥सवैसंभृतसंभारःसततंसुखमेधते ॥६७॥ यःपंचाभ्यंतरान्शत्रूनविजित्यमनोमयान्॥ जिगीषतिरिपूनन्यान्रिपवोभिभवंतितम् ॥ ६८ ॥ दृश्यंतेहिमहात्मानोबध्यमानाःस्वकर्मभिः ॥ इंद्रियाणामनीशत्वाद्राजानोराज्यविभ्रमैः॥ ६९ ॥असंत्यागात्पापकृतामपापांस्तुल्योदंडःस्पृशतेमिश्रभावात्॥ शुष्केणार्द्रंदह्यतेमिश्रभावात्तस्मात्पापैःसहसंधिंनकुर्यात्॥ ७० ॥ निजानुत्पततःशत्रून्पंचपंचप्रयोजनान्॥ योमोहान्ननिगृह्णातितमापद्ग्रसतेनरम्॥७१॥अनसूयार्जवंशौचंसंतोषःप्रियवादिता॥दमःसत्यमनायासोनभवंतिदुरात्मनाम्॥७२॥ आत्मज्ञानमनायासस्तितिक्षाधर्मनित्यतावाक्चैवगुप्तादानंचनैतान्यंत्येषुभारत॥ ७३ ॥ आक्रोशपरिवादाभ्यांविहिंसंत्यबुधाबुधान् ॥ वक्तापापमुपादत्तेक्षममाणोविमुच्यते ॥ ७४ ॥ हिंसाबलमसाधूनांराज्ञांदंडविधिर्बलम् ॥ शुश्रूषातुबलंस्त्रीणांक्षमागुणवतांबलम्॥ ७५॥ वाक्संयमोहिनृपतेसुदुष्करतमोमतः॥ अर्थवच्चविचित्रंचनशक्यंबहुभाषितुम् ॥ ७६ ॥ अभ्यावहतिकल्याणंविविधंवाक्सुभाषिता ॥ सैवदुर्भाषिताराजन्ननर्थायोपपद्यते ॥ ७७॥ रोहतेसायकैर्विद्धंवनंपरशुनाहतम्॥ वाचादुरुक्तंबीभत्संनसंरोहतिवाक्क्षतम् ॥ ७८॥ कर्णिनालीकनाराचान्निर्हरंतिशरीरतः॥ वाक्शल्यस्तुननिर्हर्तुंशक्योहृदिशयोहिसः॥ ७९॥ वाक्सायकावदनान्निष्पतंतियैराहतःशोचतिरात्र्यहानि॥ परस्यनामर्मसुतेपतंतितान्पंडितोनावसृजेत्परेभ्यः॥ ८० ॥ यस्मैदेवाःप्रयच्छंतिपुरुषायपराभवम्॥ बुद्धिंतस्यापकर्षंतिसोवाऽचीनानिपश्यति ॥ ८१ ॥ बुद्धौकलुषभूतायांविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति ॥८२॥ सेयंबुद्धिःपरीतातेपुत्राणांभरतर्षभ॥ पांडवानांविरोधेननचैनानवबुध्यसे॥८३॥राजालक्षणसंपन्नस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ शिष्यस्तेशासितासोस्तुधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरः ॥ ८४॥

तयोर्वक्तात्वत्पुत्रःहिंस्रश्चातोनासौजयभाक् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ वाक्संयमोनियतंवचनं विचित्रंचमत्कारयुक्तम् ॥७६॥ ७७ ॥ बीभत्संनिंदितंयतोनसंरोहति ॥७८॥ कर्णीकर्णाकृतिफलकोबाणः नालीकःनलीकयाप्रक्षेप्योबाणः निर्हरंतिनिःसारयंति ॥ ७९ ॥ नामर्मसुकिंतुमर्मस्वेव सभायांद्रौपदींप्रतिदुर्वचनंवदतांत्वत्पुत्राणामपराधःक्षंतुमयोग्योस्तीतिभावः ॥ ८० ॥ अवाचीनानिनीचकर्माणि ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शिष्यस्तेत्वदाज्ञाकारी शासितापृथिव्याः ॥ ८४ ॥

भागधेयेराज्यांशेपुरस्कृतःमूर्धाभिषिक्तस्यपांडोःपुत्रास्तेराज्यार्हाः अतथाभूतस्यांधस्यतवपुत्रास्तेनराज्यार्हाइत्यर्थः ॥ ८५ ॥ अनुक्रोशात्दयालुत्वात् आनृशंस्यात्अक्रौर्यात् ॥ ८६ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० विदुरवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥ ॥७॥ ॥ १ ॥ आर्जवंअवैषम्यम् ॥२॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुधन्वाब्राह्मणःपर्यंकंअधिरोहत्येवत्वंतुनीचोदैत्यःसन्किमर्थंतस्यत्याख्यानं

अतीवसर्वान्पुत्रांस्तेभागधेयपुरस्कृतः॥ तेजसाप्रज्ञयाचैवयुक्तोधर्मार्थतत्त्ववित्॥८५॥ अनुक्रोशादानृशंस्याद्योसौधर्मभृतांवरः॥ गौरवात्तवराजेंद्रबहून्क्लेशांस्तितिक्षति॥८६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरनीतिवाक्येचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥ ॥७॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ब्रूहिभूयोमहाबुद्धेधर्मार्थसहितंवचः॥शृण्वतोनास्तिमेतृप्तिर्विचित्राणीहभाषसे॥१॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥सर्वतीर्थेषुवास्नानंसर्वभूतेषुचार्जवम्॥उभेत्वेतेसमेस्यातामार्जवंवाविशिष्यते॥२॥आर्जवंप्रतिपद्यस्वपुत्रेषुसततंविभो॥ इहकीर्तिंपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्स्यसि॥३॥ यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्यपुण्यालोकेप्रगीयते॥तावत्सपुरुषव्याघ्रस्वर्गलोकेमहीयते॥४॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥ विरोचनस्यसंवादंकेशिन्यर्थेसुधन्वना॥५॥ स्वयंवरेस्थिताकन्याकेशिनीनामनामतः॥रूपेणाप्रतिमाराजन्विशिष्टपतिकाम्यया॥६॥ विरोचनोथदैतेयस्तदातत्राजगामह॥ प्राप्तुमिच्छंस्ततस्तत्रदैत्येंद्रंप्राहकेशिनी॥७॥ केशिन्युवाच॥ ॥किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसोदितिजाःस्विद्विरोचन॥ अथकेनस्मपर्यंकंसुधन्वानाधिरोहति॥८॥ ॥विरोचनउवाच॥ ॥प्राजापत्यास्तुवैश्रेष्ठावयंकेशिनिसत्तमाः॥ अस्माकंखल्विमेलोकाःकेदेवाःकेद्विजातयः॥ ९ ॥ ॥केशिन्युवाच॥ ॥इहैवावांप्रतीक्षावउपस्थानेविरोचन॥ सुधन्वाप्रातरागंतापश्येयंवांसमागतौ॥ १० ॥ ॥विरोचनउवाच॥ ॥तथाभद्रेकरिष्यामियथात्वंभीरुभाषसे॥ सुधन्वानंचमांचैवप्रातर्द्रष्टासिसंगतौ॥ ११ ॥ ॥विदुरउवाच॥ अतीतायांचशर्वर्यामुदितेसूर्यमंडले ॥ अथाजगामतंदेशंसुधन्वाराजसत्तम ॥ विरोचनोयत्रविभोकेशिन्यासहितःस्थितः ॥ १२ ॥ सुधन्वाचसमागच्छत्प्राह्लादिंकेशिनींतथा॥ समागतंद्विजंदृष्ट्वाकेशिनीभरतर्षभ॥ प्रत्युत्थायासनंतस्मैपाद्यमर्घ्यंददौपुनः॥ १३ ॥ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥अन्वालभेहिरण्मयंप्राह्लादेतेवरासनम्॥एकत्वमुपसंपन्नोनत्वासेऽहंत्वयासह ॥ १४ ॥

करोषीतिभावः ॥८॥९॥ इहस्थाने उपस्थानेमामुपस्थातुं वांदैत्यब्राह्मणौअहंपश्येयम् ॥१०॥११॥ १२॥ समागच्छत् उभयोःसंमुखंअगच्छत् समागतंसंमुखंप्राप्तम् ॥१३॥ विरोचनेनसौवर्णेपीठेमयासहउपवेश्यतामितिप्रार्थितःसुधन्वाउवाच अन्वालभेस्पृशाम्येवहेप्राह्लादेएकत्वंत्वयासहसाम्यंउपसंपन्नश्चेत्भवेदहंगच्छेयमितिशेषः नतुत्वयासहएकासनेआसेउपविशामि ॥ १४ ॥

फलकंकाष्ठपीठं कूर्चं बृसीवर्तितदर्भमयंपीठंवा तवअर्हतेयोग्यंभवति ॥१५॥१६ ॥ उपासीतसेवते अधःस्थित्वेतिशेषः ॥ १७ ॥ प्रश्नंआवयोःकःश्रेष्ठइतिप्रश्नं येविदुस्तान्पृच्छाव ॥ १८ ॥ १९ ॥२०॥
॥२१॥२२॥सहनचरितंवैरात् ॥२३॥२४॥२५॥पीवरीपुष्टा कृतामधुपर्कार्थंउपकल्पिता ॥ २६ ॥ पथिष्विति प्रश्ननिर्णयेनैतत्प्राप्तमितिभावः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ दुर्विवक्तादुष्टविवेककर्ताअन्याय्य

विरोचनउवाच॥ तवार्हतेतुफलकंकूर्चंवाप्यथवाबृसी॥सुधन्वन्नत्वमर्होसिमयासहसमासनम्॥१५॥ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥पितापुत्रौसहासीतांद्वौविप्रौ
क्षत्रियावपि॥ वृद्धौवैश्यौचशूद्रौचनत्वन्यावितरेतरम्॥१६॥ पिताहितेसमासीनमुपासीतैवमामधः॥ बालःसुखैधितोगेहेनत्वंकिंचनबुध्यसे॥१७॥ ॥वि
रोचनउवाच॥ ॥हिरण्यंचगवाश्वंचयद्वित्तमसुरेषुनः॥सुधन्वन्विपणेतेनप्रश्नंपृच्छावयेविदुः॥ १८ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥हिरण्यंचगवाश्वंचतवैवास्तुविरो
चन॥प्राणयोस्तुपणंकृत्वाप्रश्नंपृच्छावयेविदुः॥ १९॥ ॥विरोचनउवाच ॥ ॥आवांकुत्रगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते ॥ नतुदेवेष्वहंस्थातानमनुष्येषुक
र्हिचित्॥ २०॥ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥पितरंतेगमिष्यावःप्राणयोर्विपणेकृते॥पुत्रस्यापिसहेतोर्हिप्रह्लादोनानृतंवदेत्॥२१॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥एवंकृतपणौ
क्रुद्धौतत्राभिजग्मतुस्तदा॥विरोचनसुधन्वानौप्रह्लादोयत्रतिष्ठति॥ २२॥ ॥प्रह्लादउवाच ॥ ॥ इमौतौसंप्रदृश्येतेयाभ्यांनचरितंसह॥ आशीविषाविवक्रु
द्धावेकमार्गाविहागतौ॥ २३॥ किंवैसहैवंचरथोनपुराचरथःसह॥ विरोचनैततृपृच्छामिकिंतेसख्यंसुधन्वना॥ २४॥ ॥विरोचनउवाच॥ ॥नमेसुधन्वना
सख्यंप्राणयोर्विपणावहे॥प्रह्लादतत्त्वंपृच्छामिमाप्रश्नमनृतंवदेः॥ २५॥ ॥ प्रह्लादउवाच॥ ॥उदकंमधुपर्कंवाप्यानयंतुसुधन्वने॥ब्रह्मन्नभ्यर्चनीयोसिश्वे
तागौःपीवरीकृता॥२६॥ सुधन्वोवाच ॥ उदकंमधुपर्कंचपथिष्वेवार्पितंमम॥ प्रह्लादत्वंतुमेतथ्यंप्रश्नंप्रब्रूहिपृच्छतः॥ किंब्राह्मणाःस्विच्छ्रेयांसउताहोस्विद्वि
रोचनः॥ २७॥ ॥प्रह्लादउवाच॥ ॥पुत्रएकोममब्रह्मंस्त्वंचसाक्षादिहास्थितः॥तयोर्विवदतोःप्रश्नंकथमस्मद्विधोवदेत्॥ २८॥ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥गांप्रद
द्यास्त्वौरसाययद्वान्यत्स्यात्प्रियंधनम्॥द्वयोर्विवदतोस्तथ्यंवाच्यंचमतिमंस्त्वया॥ २९॥ ॥प्रह्लादउवाच॥ ॥अथयोनैवप्रब्रूयात्सत्यंवायदिवानृतम्॥एत
त्सुधन्वन्पृच्छामिदुर्विवक्तास्मकिंवसेत् ॥ ३० ॥ ॥ सुधन्वोवाच॥ ॥यांरात्रिमधिविन्नास्त्रीयांचैवाक्षपराजितः॥ यांचभाराभितप्तांगोदुर्विवक्तास्मतांव
सेत्॥३१॥ नगरेप्रतिरुद्धःसन्बहिर्द्वारेबुभुक्षितः॥अमित्रान्भूयसःपश्येद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत्॥३२॥ वक्तेत्यर्थः किंवसेत्किंदुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३० ॥ अधिविन्नाकृतसपत्नीकास्त्री
तांरात्रिंवसेत्तद्वद्दुःखंप्राप्नुयात् ॥ ३१ ॥ नगरेइति शरणमलभमानःक्षुधार्तःशत्रुभिर्वेष्टितश्चयत्दुःखंलभतेसःअनृतसाक्ष्यवक्तापिलभेतेत्यर्थः ॥ ३२ ॥

पंचपूर्वजान्पश्वनृतेअजादिपश्वर्थमनृतेउक्तेसतिहंतिनाशयतिपरलोकात्च्यावयति एवमुत्तरत्र ॥ ३३ ॥ भूमितुल्याकेशिनीतदर्थंअनृतंभूम्यनृतम् ॥ ३४ ॥ अंगिराःसुधन्वनःपिता त्वत्त्वत्तः ॥ ३५ ॥
॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पादप्रक्षालनंहरिद्रयापादधावनं कुमार्याःकेशिन्याः विवाहेदंपत्योःपरस्परंहरिद्रयापादधावनंकुर्वंतीतिप्रसिद्धं अस्यैवभार्याकेशिनीभवत्वित्यर्थः ॥ ३८ ॥ प्रकृतेआख्यायिकोपयो
गमाह तस्मादिति अब्रुवन्सत्यमितिशेषः ॥ ३९ ॥ तवदैवंप्रतिकूलंअधीतंचनिष्फलमित्याहत्रयेण नदेवाइति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ छंदांसिवेदाः ॥ ४२ ॥ अंतरंवियोगं विवादंवैरप्रवर्तनं ज्ञातिभेदेकलहे

पंचपश्वनृतेहंतिदशहंतिगवानृते॥शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंपुरुषानृते॥ ३३ ॥हंतिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेऽनृतंवदन्॥ सर्वंभूम्यनृतेहंतिमास्मभूम्यनृतंवदः
॥ ३४॥ ॥प्रह्लादउवाच॥ ॥मत्तःश्रेयानंगिरावैसुधन्वात्वद्विरोचन॥मातास्यश्रेयसीमातुस्तस्मात्त्वंतेनवैजितः ॥ ३५॥ विरोचनसुधन्वायंप्राणानामीश्वर
स्तव॥सुधन्वन्पुनरिच्छामित्वयादत्तंविरोचनम्॥ ३६॥ ॥सुधन्वोवाच॥ ॥यद्धर्ममवृणीथास्त्वंनकामादनृतंवदीः॥पुनर्ददामितेपुत्रंतस्मात्प्रह्लाददुर्लभम्
॥ ३७॥एषप्रह्लादपुत्रस्तेमयादत्तोविरोचनः॥पादप्रक्षालनंकुर्यात्कुमार्याःसन्निधौमम॥ ३८॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥तस्माद्राजेंद्रभूम्यर्थेनानृतंवक्तुमर्हसि॥
मागमःससुतामात्योनाशंपुत्रार्थमब्रुवन् ॥ ३९॥ नदेवादंडमादायरक्षंतिपशुपालवत् ॥ यंतुरक्षितुमिच्छंतिबुद्ध्यासंविभजंतितम्॥ ४०॥ यथायथाहिपुरु
षःकल्याणेकुरुतेमनः॥तथातथास्यसर्वार्थाःसिध्यंतेनात्रसंशयः ॥ ४१ ॥नैनंछंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानम्॥ नीडंशकुंताइवजातप
क्षाश्छंदांस्येनंप्रजहत्यंतकाले॥ ४२॥मद्यपानंकलहंपूगवैरंभार्यापत्योरंतरंज्ञातिभेदम्॥राजद्विष्टंस्त्रीपुंसयोर्विवादंवर्ज्यान्याहुर्यश्चपंथाःप्रदुष्टः॥४३॥सामु
द्रिकंवणिजंचोरपूर्वंशलाकधूर्तंचचिकित्सकंच॥अरिंचमित्रंचकुशीलवंचनैतान्साक्ष्येत्वधिकुर्वीतसप्त॥४४॥ मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमा
नयज्ञः॥एतानिचत्वार्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि॥४५॥अगारदाहीगरदःकुंडाशीसोमविक्रयी॥पर्वकारश्चसूचीचमित्रध्रुक्पारदारिकः॥४६॥

चतत्प्रवृत्तिर्नयोग्येतिभावः ॥ ४३ ॥ सामुद्रिकंहस्तरेखादिपरीक्षकं वणिजंचोरपूर्वंपूर्वंचोरःपश्चाद्वणिग्भूतस्तं कूटतुलावंतंवा शलाकधूर्तंशलाकयापाशादिनावाशकुनादिकमुक्त्वायोऽन्यान्वंच
यतितं अरिंविपरीतसाक्ष्यभयात् मित्रंपरीक्षकाणामविश्वासात् कुशीलवंकुत्सितंशीलंवातिअनुसरतीतितं नर्तकीदासंविटोन्मत्तादिकंवा तत्रतुकूटद्यूतकारीशकुनिःकुशीलवएवप्रमाणम् ॥ ४४ ॥
सत्कर्मद्वारापितस्यसाधुत्वंनमंतव्यमित्याह मानेति मानःलोकेषुउत्कर्षःतदर्थान्यग्निहोत्रादीनिभयदानीत्यर्थः मौनंध्यानम् ॥ ४५ ॥ कुंडाशीभगभक्षः जीवतिभर्तरिजाराज्जातःकुंडस्तेननिमित्तेना
शितुंशीलः सोमविक्रयीप्रसिद्धः पर्वकारःशरकृत्आयुधमात्रकर्तेत्यर्थः सूचीसूचकोनक्षत्रादीनांपरदोषाणांचज्यौतिषिकःपिशुनोवा ॥ ४६ ॥

काकःकाकवत्क्षतोद्वर्तनेन दुःखितस्यापिदुःखप्रदः नास्तिकःपरलोकादिद्वेषी ॥ ४७ ॥ स्रुवप्रग्रहणःराजकीयवृत्तिबलेनसर्वेभ्योवणिग्भ्यः स्रुवेणधान्यादिकमादत्ते खोंचीग्राहकइतिभाषायांप्र
सिद्धः ग्रामपुरोहितइत्यन्ये व्रात्यःअतीतोपनयनकालःपतितसावित्रीकोवा कीनाशःकर्षकः आत्मवान्समर्थोपियोरक्षेत्युक्तोहिंस्यात् एतेष्वाद्यंद्वयंत्वत्पुत्रेषुदृष्टम् ॥ ४८ ॥ तृणोल्कयातृणज्वालया
जातरूपंरूपवद्वस्तुज्ञायतेऽधकारेसति भद्रोवृषःधर्मइतियावत् वृत्तेनशीलेनसोस्तिनास्तीतिज्ञायते व्यवहारेणअहिंसादिप्रधानेन कृच्छ्रेषुदुर्भिक्षादिसंकटेषु त्वत्पुत्रेषुधर्मःसाधुत्वंचनास्तीत्यर्थः ॥ ४९ ॥

भ्रूणहागुरुतल्पीचयश्चस्यात्पानपोद्विजः॥ अतितीक्ष्णश्चकाकश्चनास्तिकोवेदनिंदकः॥ ४७॥ स्रुवप्रग्रहणोव्रात्यःकीनाशश्चात्मवानपि ॥ रक्षेत्युक्तश्चयोहिंं
स्यात्सर्वेब्रह्महभिःसमाः॥ ४८॥ तृणोल्कयाज्ञायतेजातरूपंवृत्तेनभद्रोव्यवहारेणसाधुः॥ शूरोभयेष्वर्थकृच्छ्रेषुधीरःकृच्छ्रेष्वापत्सुसुहृदश्चारयश्च ॥ ४९ ॥
जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया ॥ क्रोधःश्रियंशीलमनार्यसेवाह्रियंकामःसर्वमेवाभिमानः॥ ५०॥ श्रीर्मंगलात्प्रभवतिप्रागल्भ्यात्सं
प्रवर्धते॥ दाक्ष्यात्तुकुरुतेमूलंसंयमात्प्रतितिष्ठति॥ ५१ ॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचदमःश्रुतंच॥ पराक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृत
ज्ञताच॥ ५२॥ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य॥ राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेषगुणोविभाति॥५३॥ अष्टौनृपेमानिमनुष्य
लोकेस्वर्गस्यलोकस्यनिदर्शनानि॥ चत्वार्येषामन्ववेतानिसद्भिश्चत्वारिचैषामनुयांतिसंतः॥ ५४ ॥ यज्ञोदानमध्ययनंतपश्चचत्वार्येतान्यन्ववेतानिसद्भिः॥
दमःसत्यमार्जवमानृशंस्यंचत्वार्येतान्यनुयांतिसंतः॥ ५५॥ इज्याध्ययनदानानितपःसत्यंक्षमाघृणा ॥ अलोभइतिमार्गोयंधर्मस्याष्टविधःस्मृतः॥ ५६॥ त
त्रपूर्वंचतुर्वर्गोदंभार्थमपिसेव्यते॥ उत्तरश्चचतुर्वर्गोनामहात्मसुतिष्ठति॥ ५७ ॥ नसासभायत्रनसंतिवृद्धानतेवृद्धायेनवदंतिधर्मं ॥ नासौधर्मोयत्रनसत्यम
स्तिनतत्सत्यंयच्छलेनाभ्युपेतम्॥ ५८॥ सत्यंरूपंश्रुतंविद्याकौल्यंशीलंबलंधनम्॥ शौर्यंचचित्रभाष्यंचदशेमेस्वर्गयोनयः॥ ५९॥

जरेति त्वत्पुत्रेऽभिमानदोषोस्ति ॥ ५० ॥ श्रीरिति दाक्ष्यंशीघ्रकारित्वं त्वयिसंयमाभावान्नश्रीःस्थास्यति ॥ ५१ ॥ अष्टाविति राज्ञापुरस्कृतंपुरुषंप्रज्ञादयोहठादनुसरंतीतिश्लोकद्वयार्थः ॥ ५२ ॥
एषगुणोराजसत्कारः विभातिभासयति कर्णादिषुसत्कृतेषुआगंतुकाएतेगुणाःसंतिनस्वाभाविकाःअतस्तेनोपयोक्ष्यंतइतिभावः ॥ ५३ ॥ इमानिवक्ष्यमाणानि अन्ववेतानिनित्यसंबद्धानि अनुयांति
यत्नेनभजंति ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तत्रेति असत्यपिदमादौदंभार्थंयज्ञादिसंभवात् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ रूपंविनयमुद्रा श्रुतंअध्ययनं विद्यादेवताद्युपासनं चित्रभाष्यंयुक्तियुक्तंवचनंदशसंसर्गजागुणाइ
तिपाठेतद्युक्तैःसहसंगेकृतेएतेजायंतेतेनसत्संगःकर्तव्यइतिभावः ॥ ५९ ॥

पापकीर्तिःकलंकित्वेनप्रसिद्धः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दंदशूकोमर्मच्छेत्ता निष्ठुरःअप्रियवाक् नचिरात्शीघ्रम् ॥ ६४ ॥ नकृच्छ्रं समस्तंपदंसुखवाची ॥ ६५ ॥ आगमयतिआनयति ॥ ६६ ॥ वर्षा इत्यत्यंतसंयोगेद्वितीया ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ गतपारंप्राप्ततत्त्वम् ॥ ६९ ॥ परिपाकसुखंकर्मत्वत्पुत्रानकुर्वंतिअन्यायेनचसुखंलिप्संतितत्तुविपरीतमेवेत्याह धनेनेति ॥ ७० ॥ आत्मवतांजितचित्तानां प्रच्छन्नपा

पापंकुर्वन्पापकीर्तिःपापमेवाश्नुतेफलम् ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यमत्यंतमश्नुते ॥ ६० ॥ तस्मात्पापंनकुर्वीतपुरुषःशंसितव्रतः ॥ पापंप्रज्ञांनाशयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ॥ ६१ ॥ नष्टप्रज्ञःपापमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंप्रज्ञांवर्धयतिक्रियमाणंपुनःपुनः ॥ ६२ ॥ वृद्धप्रज्ञःपुण्यमेवनित्यमारभतेनरः ॥ पुण्यंकुर्वन्पुण्यकीर्तिःपुण्यंस्थानंस्मगच्छति ॥ तस्मात्पुण्यंनिषेवेतपुरुषःसुसमाहितः ॥ ६३ ॥ असूयकोदंदशूकोनिष्ठुरोवैरकृच्छठः ॥ सकृच्छ्रंमहदाप्नोतिनचिरात्पापमाचरन् ॥ ॥ ६४ ॥ अनसूयुःकृतप्रज्ञःशोभनान्याचरन्सदा ॥ नकृच्छ्रंमहदाप्नोतिसर्वत्रचविरोचते ॥ ६५ ॥ प्रज्ञामेवागमयतियःप्राज्ञेभ्यःसपंडितः ॥ प्राज्ञोह्यवाप्यधर्मार्थौशक्नोतिसुखमेधितुम् ॥ ६६ ॥ दिवसेनैवतत्कुर्याद्येनरात्रौसुखंवसेत् ॥ अष्टमासेनतत्कुर्याद्येनवर्षाःसुखंवसेत् ॥ ६७ ॥ पूर्वेवयसितत्कुर्याद्येनवृद्धःसुखंवसेत् ॥ यावज्जीवेनतत्कुर्याद्येनप्रेत्यसुखंवसेत् ॥ ६८ ॥ जीर्णमन्नंप्रशंसंतिभार्यांचगतयौवनाम् ॥ शूरंविजितसंग्रामंगतपारंतपस्विनम् ॥ ६९ ॥ धनेनाधर्मलब्धेनयच्छिद्रमपिधीयते ॥ असंवृतंतद्भवतिततोन्यदवदीर्यते ॥ ७० ॥ गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनाम् ॥ अथप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमः ॥ ७१ ॥ ऋषीणांचनदीनांचकुलानांचमहात्मनाम् ॥ प्रभवोनाधिगंतव्यःस्त्रीणांदुश्चरितस्यच ॥ ७२ ॥ द्विजातिपूजाभिरतोदाताज्ञातिषुचार्जवी ॥ क्षत्रियःशीलभाग्राजंश्चिरंपालयतेमहीम् ॥ ७३ ॥ सुवर्णपुष्पांपृथिवींचिन्वंतिपुरुषास्त्रयः ॥ शूरश्चकृतविद्यश्चयश्चजानातिसेवितुम् ॥ ७४ ॥ बुद्धिश्रेष्ठानिकर्माणिबाहुमध्यानिभारत ॥ तानिजंघाजघन्यानिभारप्रत्यवराणिच ॥ ७५ ॥ दुर्योधनेथशकुनौमूढेदुःशासनेतथा ॥ कर्णेचैश्वर्यमाधायकथंत्वंभूतिमिच्छसि ॥ ७६ ॥ सर्वैर्गुणैरुपेतास्तुपांडवाभरतर्षभ ॥ पितृवत्त्वयिवर्तंतेतेषुवर्तस्वपुत्रवत् ॥ ७७ ॥ ॥ इति० म० उद्योगप० प्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

पोदुर्योधनः ॥ ७१ ॥ प्रभवःमाहात्म्यं प्रभवोजन्ममूलेस्याज्जन्महेतौपराक्रमेइतिमेदिनी नाधिगंतव्यःनाधिगंतुंशक्योऽनंतत्वात् ॥ ७२ ॥ ज्ञातिषुअनार्जवीदुर्योधनः ॥ ७३ ॥ शूराःपांडवाःसर्वत्रसुवर्णभाजइतिभावः ॥ ७४ ॥ बुद्धिरेवयेषांफलसिद्धौसाधनंतानिबुद्धिश्रेष्ठानिप्रशस्ततमानिकर्माणि बाहुमध्यानिबाहुबलसाध्यानिमध्यानि जंघेतिगोपनीयत्वंलक्ष्यते तेनकपटसाध्यानिजघन्यानिनीचानि येषांसिद्धौस्वशिरसिभारःसंकटंपततितानिनीचतराणि ॥ ७५ ॥ तत्रांत्यद्वयवंतोदुर्योधनादयइतिमत्वाप्राह दुर्योधनेइति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नै० भा० पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

अत्रैवेति ॥१॥ हंसरूपेणपरिव्राजकरूपेण ॥२॥ अनुमातुंलिंगेनज्ञातुं काव्यांविद्वल्लक्षणाभिधायिनीम् ॥ ३॥ मेमयासंश्रुतं गुरुभ्यइतिशेषः तदेवाह धृतिरिति धृतिःदुःखैरभिघातेपिअवैकल्यं दमःसर्वेंद्रि
यजयः सत्यधर्माःब्रह्मप्रापकाधर्माःधारणाध्यानसमाधयःतेषामनुवृत्तिरविच्छेदः तैश्चग्रंथिंचिज्जडयोरात्मांतःकरणयोरेकलोलीभावंविनीयतयोःपृथक्करणेनशिथिलीकृत्य प्रियाप्रियेसुखदुःखे आत्मसमं
आत्मसाम्यं नयीतप्रापयेत् प्रियाप्रियधर्मिणोंतःकरणस्यात्मन्यध्यस्तस्यस्वाधिष्ठानेप्रलयेसतितयोरपितत्रैवलयइत्यर्थः यथारज्ज्वांरज्जुसर्पेलीनेसतिभीषणत्वादयोपितत्रैवलीयंतेतद्वत् ॥ ४ ॥ नाक्रोशेत्

विदुरउवाच॥ ॥अत्रैवोदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥आत्रेयस्यचसंवादंसाध्यानांचेतिनःश्रुतम् ॥१॥ चरंतंहंसरूपेणमहर्षिंसंशितव्रतम्॥ साध्यादेवाम
हाप्राज्ञंपर्यपृच्छंतवैपुरा॥२॥ ॥साध्याऊचुः॥ ॥साध्यादेवावयमेतेमहर्षेदृष्ट्वाभवंतंनशक्नुमोनुमातुम्॥ श्रुतेनधीरोबुद्धिमांस्त्वंमतोनःकाव्यांवाचंवक्तुमर्ह
स्युदाराम्॥३॥ ॥हंसउवाच॥ ॥एतत्कार्यममराःसंश्रुतंमेधृतिःशमःसत्यधर्मानुवृत्तिः॥ ग्रंथिंविनीयहृदयस्यसर्वंप्रियाप्रियेचात्मसमंनयीत॥४॥ आक्रुश्य
मानोनाक्रोशेन्मन्युरेवतितिक्षतः॥आक्रोष्टारंनिर्दहतिसुकृतंचास्यविंदति॥५॥नाक्रोशीस्यान्नावमानीपरस्यमित्रद्रोहीनोतनीचोपसेवी॥ नचाभिमानीनच
हीनवृत्तोरूक्षांवाचंरुषतींवर्जयीत॥६॥ मर्माण्यस्थीनिहृदयंतथासूनूरूक्षावाचोनिर्दहंतीहपुंसाम्॥ तस्माद्वाचमुषतींरूक्षरूपांधर्मारामोनित्यशोवर्जयीत॥
॥७॥ अरुंतुदंपरुषंरूक्षवाचंवाक्कंटकैर्वितुदंतंमनुष्यान् ॥ विद्यादलक्ष्मीकतमंजनानांमुखेनिबद्धांनिर्ऋतिंवैवहंतम् ॥८ ॥ परश्चेदेनमभिविध्येतबाणैर्भृशं
सुतीक्ष्णैरनलार्कदीप्तैः॥ सविध्यमानोप्यतिदह्यमानोविद्यात्कविःसुकृतंमेदधाति॥९॥यदिसंतंसेवतियद्यसंतंतपस्विनंयदिवास्तेनमेव ॥ वासोयथारंगवशं
प्रयातितथासतेषांवशमभ्युपैति॥ १० ॥॥ अतिवादंनप्रवदेन्नवादयेद्योनाहतःप्रतिहन्यान्नघातयेत् ॥हंतुंचयोनेच्छतिपापकंवैतस्मैदेवाःस्पृहयंत्यागताय॥
॥११॥अव्याहृतंव्याहृताच्छ्रेयआहुःसत्यंवदेद्व्याहृतंतद्द्वितीयम्॥ प्रियंवदेद्व्याहृतंतत्तृतीयंधर्म्यंवदेद्व्याहृतंतच्चतुर्थम्॥१२॥यादृशैःसन्निविशतेयादृशांश्चोपसे
वते॥ यादृगिच्छेच्चभवितुंतादृग्भवतिपूरुषः॥ १३॥

नशपेत् यतस्तितिक्षतोमन्युःक्रोधएवआक्रोष्टारंदहति ॥ ५ ॥ रुषतींरोषवतीं पाठांतरेउषतींदाहिकांवा ॥ ६ ॥ ७ ॥ निर्ऋतिंअलक्ष्मींमृत्युंवा ॥८॥ बाणैःवाग्बाणैः दधातिपुष्णाति ॥९॥ त्वत्पुत्राःरूक्षवा
चस्त्वमपितत्संगात्तादृशोभविष्यसीत्याह यदीति रंगस्यनीलादेर्वशंनीलताम् ॥१०॥अतिप्रोक्तोपिनवदेत्वादयेद्वा अनाहतोनैवप्रतिहन्यात् आहतोपिपापकंहंतारंयदिहंतुंनेच्छेत्सदेवानामपिश्रेष्ठोभवती
त्यर्थः ॥ ११ ॥ अव्याहृतंमौनं ततोपिश्रेयःसत्यवचनं सत्यमपिप्रियंचेत्ततोपिश्रेयः तदपिधर्मादनपेतंचेत्श्रेष्ठतममित्यर्थः ॥ १२ ॥ तस्मात्सत्संगएवत्वयापिकर्तव्यइत्याशयेनाह यादृशैरिति ॥ १३ ॥

यतोयतइति यथास्वमेवाह्याद्विषयान्निवृत्तस्तज्जेनदुःखेनमुच्यते एवंजायंतिस्वामविषयजेन सुषुप्तौसमाधौचसर्वतोनिवृत्तोदुःखलेशमपिनभजतेऽतोनिवृत्तिरेवत्वयाकार्येतिभावः ॥ १४ ॥ अस्यामेवंस्थायांपुरुषस्यनकिंचिद्दुःखादिकमस्तीत्याह नजीयतेचेति नानुजिगीषतेइतिपाठेनापुरुषः ॥ १५ ॥ भावंकल्याणं अभावेअकल्याणे ॥ १६ ॥ अनर्थकंमिथ्यानसांत्वयति ॥ १७ ॥ उपहतोगदयाघोषयात्रायांगंधर्वैस्ताडितः अभिशस्तःअभितःशस्त्रैर्विदीर्णः मन्युवशात्क्रोधवशात्नावर्ततेनऋजुर्भवतियतःकृतघ्नः पांडवैस्तदामोचितोपितदुपकारंहंत्येव एताःकलाःचित्तस्यवृत्तयःअधमस्यैव॥१८॥अधमल

यतोयतोनिवर्ततेततस्ततोविमुच्यते ॥ निवर्तनाद्धिसर्वतोनवेत्तिदुःखमण्वपि ॥ १४ ॥ नजीयतेचानुजिगीषतेन्यान्नवैरकृच्चाप्रतिघातकश्च ॥ निंदाप्रशंसासु
समस्वभावोनशोचतेहृष्यतिनैवचायम् ॥ १५ ॥ भावमिच्छतिसर्वस्यनाभावेकुरुतेमनः ॥ सत्यवादीमृदुर्दांतोयःसउत्तमपूरुषः ॥ १६ ॥ नानर्थकंसांत्वयतिप्रति
ज्ञायददातिच ॥ रंध्रंपरस्यजानातियःसमध्यमपूरुषः ॥ १७ ॥ दुःशासनस्तूपहतोभिशस्तोनावर्ततेमन्युवशात्कृतघ्नः ॥ नकस्यचिन्मित्रमथोदुरात्माकलाश्चैता
अधमस्येहपुंसः ॥ १८ ॥ नश्रद्दधातिकल्याणंपरेभ्योप्यात्मशंकितः ॥ निराकरोतिमित्राणियोवैसोधमपूरुषः ॥ १९ ॥ उत्तमानेवसेवेतप्राप्तकालेतुमध्यमान् ॥
अधमांस्तुनसेवेतयइच्छेद्भूतिमात्मनः ॥ २० ॥ प्राप्नोतिवैवित्तमसद्बलेननित्योत्थानात्प्रज्ञयापौरुषेण ॥ नत्वेवसम्यग्लभतेप्रशंसांनवृत्तमाप्नोतिमहाकुलानाम्
॥ २१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ महाकुलेभ्यःस्पृहयंतिदेवाधर्मार्थनित्याश्चबहुश्रुताश्च ॥ पृच्छामित्वांविदुरप्रश्नमेतंभवंतिवैकानिमहाकुलानि ॥ २२ ॥
विदुरउवाच ॥ ॥ तपोदमोब्रह्मवित्तंवितानाःपुण्याविवाहाःसततान्नदानम् ॥ येष्वेवैतेसप्तगुणावसंतिसम्यग्वृत्तास्तानिमहाकुलानि ॥ २३ ॥ येषांनवृत्तंव्यथते
नयोनिश्चित्तप्रसादेनचरंतिधर्मम् ॥ येकीर्तिमिच्छंतिकुलेविशिष्टांत्यक्तानृतास्तानिमहाकुलानि ॥ २४ ॥ अनिज्ययाकुविवाहैर्वेदस्योत्सादनेनच ॥ कुलान्यकुल
तांयांतिधर्मस्यातिक्रमेणच ॥ २५ ॥ देवद्रव्यविनाशेनब्रह्मस्वहरणेनच ॥ कुलान्यकुलतांयांतिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥ २६ ॥ ब्राह्मणानांपरिभवात्परिवादाच्चभा
रत ॥ कुलान्यकुलतांयांतिन्यासापहरणेनच ॥ २७ ॥ कुलानिसमुपेतानिगोभिःपुरुषतोर्थतः ॥ कुलसंख्यांनगच्छंतियानिहीनानिवृत्ततः ॥ २८ ॥

क्षणमाह नेति परेभ्यःगुरुभ्यः आत्मन्येवशंकितःविश्वासहीनः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ महाकुलेभ्यइतिस्पृहेरीप्सितइतिकर्मणिचतुर्थी ॥२२ ॥ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि दमःइंद्रियजयः ब्रह्मवित्तंब्राह्मणस्यधनंवेदाध्ययनंवेदाध्यापनंच वितानाःयज्ञकर्माणि सम्यग्वृत्ताश्चये तानि क्लीबत्वंविधेयापेक्षया महाकुलानिविद्धि ॥ २३ ॥ नव्यथतेनचलति नयोनिःपित्रादयोपियेषांदोषेणनव्यथंतेकिंतुगुणैरेवतुप्यंति ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ परिभवात्ताडनात् परिवादात्निंदातः ॥ २७ ॥ गोभिर्वाग्भिर्विद्ययेत्यर्थः पुरुषतःसत्पुरुषैःअर्थतःधनैश्चकुलानिकुलसंख्यांकुलेषुगणनांसमुपेतानिभवंति ॥ २८ ॥

वृत्ततःधर्मेण कर्षंतिआहरंति ॥ २९ ॥३०॥ गोभिर्विद्याभिः ॥ ३१ ॥ नैकृतिकःकपटीवैरकृदादयःकुलघ्नाइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ प्रसंगाद्वृत्तलक्षणमाह यश्चेति नइतिअस्मच्छब्दस्यादेशचतुष्टयंननःसइतिपा
ठे नतस्येतिपाठेनुत्रयमेव निर्वपेत्कुर्यात् पितॄनितिपाठेनोनिषेधार्थः ॥३३॥ नोच्छिद्यंतेकिंत्वतिथीनुपगच्छंत्येव ॥ ३४ ॥ सत्कृतिंसत्कारंकर्तुंप्रवृत्तानितृणादीनि ॥३५॥ युक्ताःस्यंदनवदविकलाः ॥ ३६॥
प्रकृतमाह नतदिति तवतुशंकाकुलस्यमय्यपिमित्रत्वबुद्धिर्नास्तीतिभावः संगतानिसंबंधमात्राणि ॥३७॥ मूर्खस्यतुदुर्योधनादेःकुलशीलादिभिरसंबद्धोपिकर्णादिर्मित्रभावेनास्तीत्याशयेनाह यइति बंधुः

वृत्ततस्त्वविहीनानिकुलान्यल्पधनान्यपि॥कुलसंख्यांचगच्छंतिकर्षंतिचमहद्यशः॥ २९ ॥ वृत्तंयत्नेनसंरक्षेद्वित्तमेतिचयातिच ॥ अक्षीणोवित्ततःक्षीणोवृत्तत
स्तुहतोहतः॥ ३० ॥ गोभिःपशुभिरश्वैश्चकृष्याचसुसमृद्धया॥कुलानिनप्ररोहंतियानिहीनानिवृत्ततः॥ ३१ ॥ मानःकुलेवैरकृत्कश्चिदस्तुराजामात्योमापरस्वा
पहारी॥ मित्रद्रोहीनैकृतिकोनृतीवापूर्वाशीवापितृदेवातिथिभ्यः॥ ३२ ॥ यश्चनोब्राह्मणान्हन्याद्यश्चनोब्राह्मणान्द्विषेत्॥ ननःससमितिंगच्छेद्यश्चनोनिर्वपेत्कृ
पिम्॥ ३३ ॥ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृता ॥ सतामेतानिगेहेषुनोच्छिद्यंतेकदाचन॥३४॥ श्रद्धयापरयाराजन्नुपनीतानिसत्कृतिं॥ प्रवृत्तानिमहा
प्राज्ञधर्मिणांपुण्यकर्मिणां॥ ३५॥ सूक्ष्मोपिभारंनृपतेस्यंदनोवैशक्तोवोढुंनतथान्येमहीजाः॥ एवंयुक्ताभारसहाभवंतिमहाकुलीनानतथान्येमनुष्याः॥ ३६॥
नतन्मित्रंयस्यकोपाद्बिभेतियद्वामित्रंशंकितेनोपचर्यं॥ यस्मिन्मित्रेपितरीवाश्वसीततद्वैमित्रंसंगतानीतराणि॥ ३७॥ यःकश्चिदप्यसंबद्धोमित्रभावेनवर्तते॥
सएवबंधुस्तन्मित्रंसागतिस्तत्परायणम्॥ ३८॥ चलचित्तस्यवैपुंसोवृद्धाननुपसेवतः॥ पारिप्लवमतेर्नित्यमध्रुवोमित्रसंग्रहः ॥ ३९ ॥ चलचित्तमनात्मानमिं
द्रियाणांवशानुगम्॥ अर्थाःसमभिवर्तंतेहंसाःशुष्कंसरोयथा॥४०॥ अकस्मादेवकुप्यंतिप्रसीदंत्यनिमित्ततः॥ शीलमेतदसाधूनामभ्रंपारिप्लवंयथा॥ ४१ ॥
सत्कृताश्चकृतार्थाश्चमित्राणांनभवंतिये॥ तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते ॥४२॥ अर्चयेदेवमित्राणिसतिवाऽसतिवाधने॥ नानर्थयन्प्रजानातिमि
त्राणांसारफल्गुतां॥४३॥ संतापाद्भ्रश्यतेरूपंसंतापाद्भ्रश्यतेबलम्॥संतापाद्भ्रश्यतेज्ञानंसंतापाद्व्याधिमृच्छति॥४४॥ अनवाप्यंचशोकेनशरीरंचोपतप्यते॥ अ
मित्राश्चप्रहृष्यंतिमास्मशोकेमनःकृथाः॥ ४५॥

संबंधी मित्रंउपकारकृत् ॥३८॥ पारिप्लवमतेःचलबुद्धेः ॥३९॥ समभिवर्तंतेसम्यगभितएववर्तंतेनतुस्पृशंति समतिवर्तंतइत्यपिपठंति ॥४०॥ अभ्रंमेघः ॥४१॥ मित्राणांहितायेतिशेषः॥ ४२॥ अनर्थयन्प्रा
र्थनाशून्यः लुब्धस्तुमित्राणांसारफल्गुत्वेनजानातीत्यतःसकार्यार्थीवणिक्तुल्योनतुमित्रम् ॥ ४३ ॥ संतापात्इष्टवियोगात्शोकात् ॥४४॥ अनवाप्यंनप्राप्यं शोकेनशोकमात्रेण इष्टमितिशेषः ॥ ४५ ॥

दुःखादेरागमापायित्वादपिनशोकादिकंकर्तव्यमित्याह पुनरिति॥४६॥सर्वंपुरुषमात्रम्॥४७॥ षट्मनसासहश्रोत्रादीनिपंचस्रवतेस्वार्थाद्भ्रश्यतिततोविषयसेवनात् ॥४८॥तनुःशरीरमभिव्यक्तिस्थानंकाष्ठंतत्ररुद्धोनभिव्यक्तःशिखीअग्निस्तथायंराजाधर्मेणरुद्धः तनुनासूक्ष्मेणधर्मेणवारुद्धः ॥४९॥उद्विग्नंभीतंचलितंचअनुद्विग्नमभयमचलंचपदंपदनीयंप्राप्यंब्रह्म ॥५०॥तत्प्राप्तिसाधनान्येवाह नान्यत्रेति विद्याध्ययनजा तपःस्वधर्माचरणं त्वंतुलोभीतत्पदंप्राप्तुमनर्हइतिभावः शांतिंकल्याणम् ॥५१॥ बुद्ध्याआत्मज्ञानेनभयंसंसारं विंदतेमहत्सद्गुरुशास्त्रादिकंलभते ततोगुरुशुश्रूषयाज्ञानंग्रंथजं योगेनसर्वचित्तवृत्ति

पुनर्नरोम्रियतेजायतेचपुनर्नरोहीयतेवर्धतेच ॥पुनर्नरोयाचतियाच्यतेचपुनर्नरःशोचतिशोच्यतेच॥ ४६॥ सुखंचदुःखंचभवाभवौचलाभालाभौमरणंजीवितंच॥ पर्यायशःसर्वमेतेस्पृशंतितस्माद्धीरोनचहृष्येन्नशोचेत्॥४७॥ चलानिहीमानिषडिंद्रियाणितेषांयद्यद्वर्धतेयत्रयत्र॥ ततस्ततःस्रवतेबुद्धिरस्यच्छिद्रोदकुंभादिवनित्यमंभः ॥४८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति ॥ ४९ ॥ नित्योद्विग्नमिदंसर्वंनित्योद्विग्नमिदंमनः॥ यत्तत्पदमनुद्विग्नंतन्मेवदमहामते॥५०॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥नान्यत्रविद्यातपसोर्नान्यत्रेंद्रियनिग्रहात्॥नान्यत्रलोभसंत्यागाच्छांतिंपश्यामितेऽनघ॥५१॥ बुद्ध्याभयंप्रणुदतितपसाविंदतेमहत् ॥ गुरुशुश्रूषयाज्ञानंशांतिंयोगेनविंदति ॥५२॥ अनाश्रितादानपुण्यंवेदपुण्यमनाश्रिताः॥ रागद्वेषविनिर्मुक्ताविचरंतीहमोक्षिणः॥५३॥ स्वधीतस्यसुयुद्धस्यसुकृतस्यचकर्मणः॥ तपसश्चसुतप्तस्यतस्यांतेसुखमेधते॥५४॥ स्वास्तीर्णानिशयनानिप्रपन्नानवैभिन्नाजातुनिद्रांलभंते॥ नस्त्रीषुराजन्रतिमाप्नुवंतिनमागधैःस्तूयमानानसूतैः॥५५॥नवैभिन्नाजातुचरंतिधर्मंनवैसुखंप्राप्नुवंतीहभिन्नाः॥ नवैभिन्नागौरवंप्राप्नुवंतिनवैभिन्नाःप्रशमंरोचयंति॥ ५६॥ नवैतेषांस्वदतेपथ्यमुक्तंयोगक्षेमंकल्पतेनैवतेषाम्॥भिन्नानांवैमनुजेंद्रपरायणंनविद्यतेकिंचिदन्यद्विनाशात्॥ ५७॥ संपन्नंगोषुसंभाव्यंसंभाव्यंब्राह्मणेतपः॥ संभाव्यंचापलंस्त्रीषुसंभाव्यंज्ञातितोभयम् ॥ ५८ ॥

निरोधेनशांतिम् ॥५२॥ शांतिप्राप्तौसर्वंतुच्छमित्याह अनाश्रिताइति दानजंपुण्यंतत्फलंस्वर्गादीत्यर्थः अनाश्रिताःनाश्रयंतेतुच्छत्वात्तस्य ॥ ५३ ॥ तस्यांतेस्वधीतादीनांकर्मणामंतेनाशेसुखंपरमानंदंविंदते जगत्कारणदर्शनादेवसकलकर्मनाशेसतिअकारणंशुद्धंप्राप्नोतीत्यर्थः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे परोहिरण्यगर्भोऽवरोनीचोयस्मात्कारणात्तस्मिन्दृष्टेसति॥ ५४॥ तदन्यद्दुःखरूपमेवेत्याह स्वास्तीर्णानीति भिन्नाःभेददृष्टिमंतः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेरद्वैततत्त्वात्प्रच्युताइत्यर्थः पक्षेभिन्नाःज्ञातिभेदवंतः ॥५५॥ प्रशमंअक्रोधम् ॥ ५६ ॥ योगःअलब्धलाभः क्षेमंलब्धपरिपालनं तदुभयंनकल्पतेनयुज्यते ॥ ५७ ॥ तदेवाह संपन्नमिति संपन्नंक्षीरादिसंपत्तिः ॥ ५८ ॥

तंतवःकुलतंतवःपांडवाःआप्यायिताःत्वयैवसंवर्धिताः पूर्वरूपमार्षं तनवःसूक्ष्माःबालाइत्यर्थः बहुलाःसमाःबहून्संवत्सरान् बहुत्वात्बंधूनामन्येषांचऋषीणांबहुत्वात्वनेआयासान्सहंतिअतःसतांउपमाभ
वंतिपांडवाइवसंतइतिलोकेवदंति अतःसत्तमाःपांडवास्त्वयानवंचनीयाइतिभावः ॥ ५९ ॥ अन्येतुज्ञातयोनपांडवतुल्याइत्याह धूमायंतेइति व्यपेतानिपृथग्भूतानि ॥ ६० ॥ ब्राह्मणादिसाहचर्यात्ज्ञात
योप्यत्रायुद्धार्थिनएवमाह्याःतादृशांश्चपांडवान्जिघांसंतःपतिष्यंत्येवेत्यर्थः ॥ ६१ ॥ एकजःएकाकी प्रसह्यःशक्यः ॥ ६२ ॥६३॥ ६४ ॥६५॥ ६६॥ सधनतांऋतेविना अनातुरत्वात्ऋतेच भद्रंतेस्तुइत्या

तंतवोप्यायितानित्यंतनवोबहुलाःसमाः॥बहून्बहुत्वादायासान्सहंतीत्युपमासताम्॥५९॥धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच॥धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञा
तयोभरतर्षभ॥६०॥ब्राह्मणेषुचयेशूराःस्त्रीषुज्ञातिषुगोषुच॥वृंतादिवफलंपक्वंधृतराष्ट्रपतंतिते॥६१॥महानप्येकजोवृक्षोबलवान्सुप्रतिष्ठितः॥प्रसह्यएव
वातेनसस्कंधोमर्दितुंक्षणात्॥६२॥अथयेसहितावृक्षाःसंघशःसुप्रतिष्ठिताः॥तेहिशीघ्रतमान्वातान्सहंतेन्योन्यसंश्रयात्॥६३॥एवंमनुष्यमप्येकंगुणैर
पिसमन्वितम्॥शक्यंद्विषंतोमन्यंतेवायुर्द्रुममिवैकजम्॥६४॥अन्योन्यसमुपष्टंभादन्योन्यापाश्रयेणच॥ज्ञातयःसंप्रवर्धंतेसरसीवोत्पलान्युत॥६५॥अव
ध्याब्राह्मणागावोज्ञातयःशिशवःस्त्रियः॥येषांचान्नानिभुंजीतयेचस्युःशरणागताः॥६६॥नमनुष्येगुणःकश्चिद्राजन्सधनतामृते॥अनातुरत्वाद्भद्रंतेमृतक
ल्पाहिरोगिणः॥६७॥अव्याधिजंकटुकंशीर्षरोगिपापानुबंधंपरुषंतीक्ष्णमुष्णम्॥सतांपेयंयन्नपिबंत्यसंतोमन्युंमहाराजपिबप्रशाम्य॥६८॥रोगार्दितानफ
लान्याद्रियंतेनवैलभंतेविषयेषुतत्त्वम्॥दुःखोपेतारोगिणोनित्यमेवनबुध्यंतेधनभोगान्नसौख्यम्॥६९॥पुराह्युक्तंनाकरोस्त्वंवचोमेद्यूतेजितांद्रौपदींप्रेक्ष्यरा
जन्॥दुर्योधनंवारयेत्यक्षवत्यांकितवत्वंपंडितावर्जयंति॥७०॥नतद्बलंयन्मृदुनाविरुध्यतेसूक्ष्मोधर्मस्तरसासेवितव्यः॥प्रध्वंसिनीक्रूरसमाहिताश्रीर्मृदुप्रौ
ढागच्छतिपुत्रपौत्रान्॥७१॥धार्तराष्ट्राःपांडवान्पालयंतुपांडोःसुतास्तवपुत्रांश्चपांतु॥एकारिमित्राःकुरवोह्येककार्याजीवंतुराजन्सुखिनःसमृद्धाः॥७२॥

शीर्वचनमात्रत्वसूचनार्थम्॥६७॥धनवाननातुरश्चत्वंगुणीसन्शमंप्राप्नुहीत्याह अव्याधिजमिति कटुकंअरोचकं परुषंरूक्षं तीक्ष्णंछेदकं उष्णंदुःसहस्पर्शं पेयंगिलनीयं मन्युंदैन्यं मन्युर्दैन्येक्रतौक्रुधीतिको
शात् प्रशाम्यशांतिक्षमांप्राप्नुहि ॥ ६८॥ संतापाद्याधिमृच्छतीत्युक्तमतस्तौद्वावपिनिंदति फलानिपुत्रपश्वादीनि तत्त्वमिष्टानिष्टविवेकंपित्तोपहतरसनत्वात् एवंसर्वत्र भोगःस्त्र्यादिसंगः धनादिजंसुखंलब्ध
मपिनबुध्यंते अतःसंतापंजागरादिद्वारारोगोत्पादकंत्यजेत्यर्थः ॥६९॥ कितवत्वंद्यूतप्रियत्वम् ॥ ७० ॥ मृदुनासहिष्णुना धर्मःदायविभागाख्यः क्रूरेत्वत्पुत्रेसमाहितामृदुनायुधिष्ठिरेणप्रौढासती॥७१॥७२॥

मेढीभूतःस्वयंनिर्व्यापारोपिपरितःसंचरमाणानांबलीवर्दानामिवपुत्राणांयथेष्टप्रचारनिरोधकः ॥७३॥ अंतरंभेदं स्थापययुद्धान्निवर्तयस्व ॥ ७४ ॥ ॥ इतिश्रीउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०षट्त्रि
शोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ सप्तदशेति ॥१॥ दानूनांमेघानांसमूहोदानवंतस्मिन् सुपांसुलुगितिसप्तम्यालुकूडादेशोवा इंद्रस्यधनुःवर्षासुदृश्यमानंअनाम्यंधूमज्योतिषोःसन्निपातरूपत्वात्नामयितुमयोग्यंनमतः
नामयतः मरीचिनःमरीचिमतःसूर्यचंद्रादेः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः पादान्रश्मीन् आकाशहननादिकमकार्यंकुर्वतोतिमूढानित्यर्थः॥२॥अशिष्यंशासनानर्हंदुर्योधनादिंयःशास्ति तुष्येत् अल्पलाभेनेति
शेषः द्विषंतंभजते स्वकार्यार्थमितिशेषः कार्यमेवाह भद्रमश्नुतइति शत्रुसेवयास्त्रीरक्षयाचयोभद्रमश्नुतेतौद्वौमूर्खावित्यर्थः यःकत्थतेकिंचित्कृत्वाश्लाघतेसःषष्ठोमूर्खः॥३॥अभिजातःकुलीनः॥४॥श्वशुरः

मेढीभूतःकौरवाणांत्वमद्यत्वय्याधीनंकुरुकुलमाजमीढ॥पार्थान्बालान्वनवासप्रतप्तान्गोपायस्वस्वंयशस्तातरक्षन्॥ ७३॥संधत्स्वत्वंकौरवपांडुपुत्रैर्मातेंतरं
रिपवःप्रार्थयंतु॥सत्येस्थितास्तेनरदेवसर्वेदुर्योधनंस्थापयत्वंनरेंद्र॥ ७४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरहितवाक्येषट्त्रिंशोऽध्या
यः॥ ३६ ॥ ॥ ६३॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥सप्तदशेमान्राजेंद्रमनुःस्वायंभुवोब्रवीत् ॥ वैचित्रवीर्यपुरुषानाकाशंमुष्टिभिर्घ्नतः ॥ १ ॥ दानवेंद्रस्यचधनुरना
म्यंनमतोब्रवीत्॥ अथोमरीचिनःपादानग्राह्यान्गृह्णतस्तथा॥ २॥यश्चाशिष्यंशास्तिवैयश्चतुष्येद्यश्चातिवेलंभजतेद्विषंतम्॥स्त्रियश्चयोरक्षतिभद्रमश्नुतेयश्चा
याच्यंयाचतेकत्थतेवा॥३॥ यश्चाभिजातःप्रकरोत्यकार्यंयश्चाबलोबलिनानित्यवैरी॥ अश्रद्दधानायचयोब्रवीतियश्चाकाम्यंकामयतेनरेंद्र॥४॥ वध्वाऽवहा
संश्वशुरोमन्यतेयोवध्वाऽवसन्नभयोमानकामः॥ परक्षेत्रेनिर्वपतियश्चबीजंस्त्रियंचयःपरिवदतेऽतिवेलम्॥५॥यश्चापिलब्ध्वानस्मरामीतिवादीदत्वाचयःक
त्थतियाच्यमानः॥ यश्चासतःसत्त्वमुदानयीतएतान्नयंतिनिरयंपाशहस्ताः॥६॥यस्मिन्यथावर्ततेयोमनुष्यस्तस्मिंस्तथावर्तितव्यंसधर्मः॥ मायाचारोमायया
वर्तितव्यःसाध्वाचारःसाधुनाप्रत्युपेयः॥ ७॥ जरारूपंहरतिहिधैर्यमाशामृत्युःप्राणान्धर्मचर्यामसूया॥ कामोह्रियंवृत्तमनार्यसेवाक्रोधःश्रियंसर्वमेवाभिमा
नः॥८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥शतायुरुक्तःपुरुषःसर्ववेदेषुवैयदा॥नाप्नोत्यथचतत्सर्वमायुःकेनेहहेतुना॥ ९ ॥

सन्योवध्वापुत्रभार्ययासहअवहासंपरिहासंतत्पित्रादिभिरिवमन्यतेसएकादशः वध्वास्नुषयाभूतयाअवसन्नभयोनष्टभयःवधूपित्रादिभिरापदित्रातोपितत्रैवमानंकामयतेयःसद्वादशोमूर्खः अन्येतुवध्वा
सहरतिंकुर्वन्नपिअभयोमानकामश्चेतिव्याचख्युः तद्विगीतत्वादुपेक्ष्यं परक्षेत्रइत्यनेनसंगृहीतंच ॥५॥ दत्वातीर्थेवाचादानंकृत्वागृहेयाचकेनयाच्यमानःसन्कत्थतेदानमकृत्वैवश्लाघतेअसतोदुष्टस्यसत्त्वं
साधुत्वंअसतःमृषार्थस्यसत्त्वंसत्यत्वंवाउपानयीतसमर्थयतेससप्तदशोमूर्खः ॥ ६ ॥ यस्मिन्निति साधुषुपांडवेषुत्वयापिसाधुनाभवितव्यंइत्याशयः॥ ७ ॥ जरेति अभिमानंत्यजेतिभावः ॥ ८ ॥ अभिमा
नःसर्वहरइत्युक्तेऽभिमानवतांमत्पुत्राणांयदिस्वल्पमेवायुरस्तितर्हित्यक्तेप्यभिमानेनजीविष्यंति यदिबहुतर्हिसत्यपितस्मिन्नमरिष्यंतीत्याशयेनाह शतायुरिति॥ ९ ॥

अत्यागःउत्कृष्टोऽपराधश्चौर्यादिर्गरदानादिर्वा अत्याशइतिपाठेबहुभोजित्वं आत्मविधित्सेतिपोषणार्थस्यधाञःसनिरूपं आत्मपोषणेच्छाशिश्नोदरपरायणतेत्यर्थः॥१०॥असयःखड्गाः भद्रमस्तुते एतेषां षण्णांत्यागेनतवपुत्राःशतायुषोभवंत्वित्यर्थः ॥११॥ वृषलीशूद्रा द्विजस्त्रैवर्णिकः पानपःमद्यपः ॥१२ ॥ आदेशकृत्ग्रामणीः प्रेषकःद्विजान्दास्येनियोजयन् समेत्यसंसृज्य यदित्वत्पुत्राअतिमानादीन्नत्य जंतितर्हितेषांपांडववृत्तिहंतॄणांसंगस्त्वयानकार्यइतिभावः ॥ १३.॥ गृहीतवाक्यःविद्यावान् नयवित्नीतिज्ञः वदान्योदाता गृहीतवाग्योऽनपविद्धवाक्यइतिपाठेमितभाषी अनिरस्तगुरुवचनः ॥ १४ ॥

विदुरउवाच॥ ॥अतिमानोऽतिवादश्चतथाऽत्यागोनराधिप॥क्रोधश्चात्मविधित्साचमित्रद्रोहश्चतानिषट्॥१०॥एतएवासयस्तीक्ष्णाःकृंतंत्यायूंषिदेहिनां॥
एतानिमानवान्घ्नंतिनमृत्युर्भद्रमस्तुते॥ ११ ॥विश्वस्तस्यैतियोदारान्यश्चापिगुरुतल्पगः॥वृषलीपतिर्द्विजोयश्चपानपश्चैवभारत॥ १२ ॥ आदेशकृद्वृत्तिहं
ताद्विजानांप्रेषकश्चयः॥शरणागतहाचैवसर्वेब्रह्महणःसमाः॥एतैःसमेत्यकर्तव्यंप्रायश्चितमितिश्रुतिः॥१३॥गृहीतवाक्योनयविद्वदान्यःशेषान्नभोक्ताह्यविहिं
सकश्च॥नानर्थकृत्याकुलितःकृतज्ञःसत्योमृदुःस्वर्गमुपैतिविद्वान्॥ १४ ॥ सुलभाःपुरुषाराजन्सततंप्रियवादिनः ॥अप्रियस्यतुपथ्यस्यवक्ताश्रोताचदुर्लभः
॥ १५॥योहिधर्मंसमाश्रित्यहित्वाभर्तुःप्रियाप्रिये ॥ अप्रियाण्याहपथ्यानितेनराजासहायवान्॥ १६ ॥त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत्॥ ग्रामंज
नपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत्॥१७॥ आपदर्थेधनंरक्षेद्दारान्रक्षेद्धनैरपि॥आत्मानंसततंरक्षेद्दारैरपिधनैरपि॥१८॥द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टंवैरकरंनृणां॥
तस्माद्द्यूतंनसेवेतहास्यार्थमपिबुद्धिमान् ॥ १९ ॥ उक्तंमयाद्यूतकालेपिराजन्नेदंयुक्तंवचनंप्रातिपेय ॥ तदौषधंपथ्यमिवातुरस्यनरोचतेतववैचित्रवीर्य
॥ २० ॥ काकैरिमांश्चित्रबर्हान्मयूरान्पराजयेथाःपांडवान्धार्तराष्ट्रैः॥हित्वासिंहान्क्रोष्टुकान्गूहमानःप्राप्तेकालेशोचितात्वंनरेंद्र ॥ २१ ॥ यस्तातनक्रुध्यतिस
र्वकालंभृत्यस्यभक्तस्यहितेरतस्य॥तस्मिन्भृत्याभर्तरिविश्वसंतिनचैनमापत्सुपरित्यजंति॥२२॥नभृत्यानांवृत्तिसंरोधनेनराज्यंधनंसंजिघृक्षेदपूर्वम्॥त्यजं
तिह्येनंवंचितावैविरुद्धाःस्निग्धाह्यमात्याःपरिहीनभोगाः॥ २३॥कृत्यानिपूर्वंपरिसंख्यायसर्वाण्यायव्ययेचानुरूपांचवृत्तिम्॥संगृह्णीयादनुरूपान्सहायान्
सहायसाध्यानिहिदुष्कराणि॥ २४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ इदंद्यूतंनयुक्तमितिवचनंमयाउक्तमितिसंबंधः ॥ २० ॥ २१ ॥ भक्तस्यसेवांकुर्वतः ॥ २२ ॥ अपूर्वंपरकीयं स्निग्धाहिस्नेहवंतोपि ॥ २३ ॥ कृत्यानिपरिसंख्याय साध्यासाध्यनिश्चयंकृत्वा तथा वृत्तिंभृत्यजीविकांआयव्ययानुरूपांकृत्वेत्यर्थः दुष्कराणिपरराष्ट्रग्रहणादीनि ॥ २४ ॥

अनुकंप्योमादृशोवचनस्वीकारेणानुग्राह्यइतिप्रार्थयते॥२५॥प्रत्याहप्रत्याख्यानंकरोति प्रतिकूलंआज्ञाविरुद्धंवदतीतिप्रतिकूलवादी॥२६॥अस्तब्धंदर्पशून्यं अक्लीबंसामर्थ्यवंतं अदीर्घसूत्रंक्षिप्रकारिणं सा
नुक्रोशंसदयं श्लक्ष्णंमंजुलं अहार्यंअभेद्यं अरोगजातीयंरोगलेशशून्यं उदारंयुक्तियुक्तंमहार्थंचवाक्यंयस्यतं दूतंप्रेष्यम्॥२७॥विकालेसायंकालेपरस्यअविश्वस्तस्यगेहेनगच्छेत् प्रार्थयीतभोक्तुमितिशेषः
॥२८॥संस्तृष्टःबहुकर्तृकत्वेनमिश्रोमंत्रोयस्यत्वादृशस्यकर्णादिसहायवतोराज्ञोनिह्नवंमंत्रस्यअपहारंनगच्छेत्मादृशःतंमंत्रंनदूषयेत् तैःसर्वैःसहविरोधापत्तेरितिभावः त्वयिबहूनांशास्येअहंनाश्वसिमीतिन

अभिप्रायंयोविदित्वातुभर्तुःसर्वाणिकार्याणिकरोत्यतंद्री॥ वक्ताहितानामनुरक्तआर्यःशक्तिज्ञआत्मेवहिसोनुकंप्यः॥२५॥वाक्यंतुयोनाद्रियतेऽनुशिष्टःप्रत्या
हयश्चापिनियुज्यमानः॥ प्रज्ञाभिमानीप्रतिकूलवादीत्याज्यःसतादृक्त्वरयैवभृत्यः॥ २६॥ अस्तब्धमक्लीबमदीर्घसूत्रंसानुक्रोशंश्लक्ष्णमहार्यमन्यैः॥ अरो
गजातीयमुदारवाक्यंदूतंवदंत्यष्टगुणोपपन्नम्॥२७॥नविश्वासाज्जातुपरस्यगेहेगच्छेन्नरश्चेतयानोविकाले॥नचत्वरेनिशितिष्ठेन्निगूढोनराजकाम्यांयोषितं
प्रार्थयीत॥ २८॥ ननिह्नवंमंत्रगतस्यगच्छेत्संसृष्टमंत्रस्यकुसंगतस्य ॥ नचब्रूयान्नाश्वसिमित्वयीतिसकारणंव्यपदेशंतुकुर्यात्॥ २९॥ घृणीराजापुंश्चलीरा
जभृत्यःपुत्रोभ्राताविधवाबालपुत्रा॥ सेनाजीवीचोद्धृतभूतिरेवव्यवहारेषुवर्जनीयाःस्युरेते॥ ३० ॥ अष्टौगुणाःपुरुषंदीपयंतिप्रज्ञाचकौल्यंचश्रुतंदमश्च ॥ प
राक्रमश्चाबहुभाषिताचदानंयथाशक्तिकृतज्ञताच ॥ ३१ ॥ एतान्गुणांस्तातमहानुभावानेकोगुणःसंश्रयतेप्रसह्य ॥ राजायदासत्कुरुतेमनुष्यंसर्वान्गुणानेष
गुणोबिभर्ति॥ ३२ ॥ गुणादशस्नानशीलंभजंतेबलंरूपंस्वरवर्णप्रशुद्धिः॥ स्पर्शश्चगंधश्चविशुद्धताचश्रीःसौकुमार्यंप्रवराश्चनार्यः॥ ३३॥ गुणाश्चषण्मितभु
क्तंभजंतेआरोग्यमायुश्चबलंसुखंच॥ अनाविलंचास्यभवत्यपत्यंनचैनमाद्यूनइतिक्षिपंति॥३४॥ अकर्मशीलंचमहाशनंचलोकद्विष्टंबहुमायंनृशंसम्॥ अ
देशकालज्ञमनिष्टवेषमेतान्गृहेनप्रतिवासयेत॥ ३५ ॥ कदर्यमाक्रोशकमश्रुतंचवनौकसंधूर्तममान्यमानिनम् ॥ निष्ठूरिणंकृतवैरंकृतघ्नमेतान्भृशार्तोपिन
जातुयाचेत्॥ ३६ ॥

ब्रूयात्किंतुममकिंचित्कार्यमस्तीति तथाव्यपदेशंव्याजंकृत्वातादृशान्मंत्रादपसरेदेवेत्यर्थः ॥२९॥ घृणीलज्जावान् सहियथोक्तंदंडंअधमर्णेषुपातयितुंनशक्तःक्रूरोयमितिलोकापवादभयात् उद्धृतभूतिःदू
रीकृताधिकारः एतेव्यवहारेधनदानादौवर्जनीयाः द्रव्यनाशभयात् एतेभ्योनग्राह्यंच अधमर्णोघृणीलज्जावांश्चेदतिनिर्बंधेनयाच्यमानःप्राणानेवजह्यात् एवमन्यत्राप्यूह्यं त्वमपिनाशभयात्पुत्रायराज्यं
मादेहीतिभावः ॥३०॥३१॥ ३२॥ स्वरोध्वनिःतस्यप्रशुद्धिःमंजुलता वर्णाःकादयःतेषांप्रशुद्धिर्यथास्थानकरणंविस्पष्टमुच्चारणं स्पर्शःमृदुता सौकुमार्यंलावण्यम्॥३३॥मितभुक्तंमितभोजिनं आद्यूनोबहु
भोजीतिक्षिपंतिनिंदंति ॥३४॥ अनिष्टवेषंक्षपणकादिवेषधरम् ॥३५॥ कदर्यंअदातारं आक्रोशकंगालयितारं अश्रुतंमूर्खं वनौकसंकैवर्तकं धूर्तंकितवं निष्ठूरिणंनिर्दयं हिंस्रंकृतवैरमन्येनस्वेनवा ॥ ३६ ॥

संक्लिष्टकर्माणंआततायिनं सचषड्विधः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनइतिप्रसिद्धः अतिप्रमादंसदाव्यग्रं विसृष्टरागंत्यक्तस्नेहं पटुमानिनंकुशलंमन्यम् ॥३७॥ एवं
निर्गुणानांस्वपुत्राणांपक्षपातेनसगुणान्पांडुपुत्रान्मात्यजेत्युक्तं संप्रतिसर्वेषामैकमत्येनाभ्युदयंप्रसाध्यस्वहितमेवकुर्वित्याह सहायेत्यादिना ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ईश्वरेकालांतरीयफलप्रतिभूभूते एतदेवस्व
परहिताचरणं मूलंहेतुभूतं एतद्विनाईश्वरोपिफलंदातुंनसमर्थइत्यर्थः ॥ ४० ॥ ननुपरहितकरणेस्वहितंकथंस्यादित्यतआह वृद्धिरिति वृद्धिःसहायमेलनेनधनादीनांप्रचयः बुद्धिरितिपाठेमित्रसंग्रहधीः

संक्लिष्टकर्माणमतिप्रमादंनित्यानृतंचादृढभक्तिकंच॥विसृष्टरागंपटुमानिनंचाप्येतान्नसेवेतनराधमान्षट्॥३७॥सहायबंधनाह्यर्थाःसहायाश्चार्थबंधनाः॥
अन्योन्यबंधनावेतौविनान्योन्यंनसिध्यतः॥३८॥उत्पाद्यपुत्राननृणांश्चकृत्वावृत्तिंचतेभ्योनुविधायकांचित्॥ स्थानेकुमारीःप्रतिपाद्यसर्वाअरण्यसंस्थोथ
मुनिर्बुभूषेत्॥३९॥ हितंयत्सर्वभूतानामात्मनश्चसुखावहम्॥ तत्कुर्यादीश्वरेह्येतन्मूलंसर्वार्थसिद्धये॥४०॥वृद्धिःप्रभावस्तेजश्चसत्वमुत्थानमेवच॥ व्यवसा
यश्चयस्यस्यात्तस्यावृत्तिभयंकुतः॥४१॥पश्यदोषान्पांडवैर्विग्रहेत्वंयत्रव्यथेयुरपिदेवाःसशक्राः॥पुत्रैर्वैरंनित्यमुद्विग्नवासोयशःप्रणाशोद्विषतश्चहर्षः॥४२॥
भीष्मस्यकोपस्तवचैवेंद्रकल्पद्रोणस्यराज्ञश्चयुधिष्ठिरस्य॥उत्सादयेल्लोकमिमंप्रवृद्धःश्वेतोग्रहस्तिर्यगिवापतन्खे॥४३॥तवपुत्रशतंचैवकर्णःपंचचपांडवाः॥
पृथिवीमनुशासेयुरखिलांसागरांबराम्॥४४॥ धार्तराष्ट्रावनंराजन्व्याघ्राःपांडुसुतामताः॥ मावनंछिंधिसव्याघ्रंमाव्याघ्रानीनशन्वनात्॥४५॥नस्याद्वनमृते
व्याघ्रान्व्याघ्रानस्युर्ऋतेवनम्॥ वनंहिरक्ष्यतेव्याघ्रैर्व्याघ्रान्रक्षतिकाननम्॥४६॥ नतथेच्छंतिकल्याणान्परेषांवेदितुंगुणान्॥ यथैषांज्ञातुमिच्छंतिनैर्गुण्यं
पापचेतसः॥४७॥ अर्थसिद्धिंपरामिच्छन्धर्ममेवादितश्चरेत्॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःस्वर्गलोकादिवामृतम्॥४८॥यस्यात्माविरतःपापात्कल्याणेचनिवेशितः॥
तेनसर्वमिदंबुद्धंप्रकृतिर्विकृतिश्चया॥४९॥योधर्ममर्थंकामंचयथाकालंनिषेवते॥ धर्मार्थकामसंयोगंसोऽमुत्रेहचविंदति॥५०॥ सन्नियच्छतियोवेगमुत्थि
तंक्रोधहर्षयोः॥ सश्रियोभाजनंराजन्यश्चापत्सुनमुह्यति॥५१॥ बलंपंचविधंनित्यंपुरुषाणांनिबोधमे॥ यत्तुबाहुबलंनामकनिष्ठंबलमुच्यते॥५२॥ अमा
त्यलाभोभद्रंतेद्वितीयंबलमुच्यते ॥ तृतीयंधनलाभंतुबलमाहुर्मनीषिणः॥५३॥

प्रभावःशत्रूणांपराजयः तेजःतद्धेतुभूतंशौर्यं सत्वंधर्मज्ञानैश्वर्यरूपं उत्थानंउद्यमः व्यवसायःनिश्चयः अवृत्तिर्जीविकायाअभावः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ श्वेतोग्रहःधूमकेतुः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ नीनशन्नाशं
प्रामुयुः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ परेषांपांडवानां पापचेतसोदुर्योधनाद्याः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ आत्माचित्तंपापात्इदंमेस्यादिदंमेस्यादित्येवंरूपात्संकल्पात् कल्याणेभूमानंदेब्रह्मणि प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकामाया
विकृतिर्महदादिः आत्मज्ञानात्सर्वज्ञानप्रसिद्धेः ॥ ४९ ॥ मोक्षानधिकारिणंप्रत्याह यइति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

अभिजातबलंकुलबलम् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ औषधाद्याश्चिकित्सकाःनसंति तैरचिकित्स्यइत्यर्थः आथर्वणावेदमंत्राअपिकिंपुनर्भाषामंत्रादयः सुसिद्धाःअगदाःपारदादयः ॥ ५८ ॥ कुलपुत्रोज्ञातिः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कुलेजाताःपांडवाः ॥ ६२ ॥ शालाःमहावृक्षाः पांडवान्आश्रित्यसपुत्रोवर्धस्वेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ त्वत्पुत्रान्निहत्यपांडवाअपिस्नेहान्नश्येयुरेवेतिभावः ॥ ६४ ॥

यत्त्वस्यसहजंराजन्पितृपैतामहंबलम् ॥ अभिजातबलंनामतच्चतुर्थंबलंस्मृतम् ॥ ५४ ॥ येनत्वेतानिसर्वाणिसंगृहीतानिभारत ॥ यद्बलानांबलंश्रेष्ठंतत्प्रज्ञाब
लमुच्यते ॥ ५५ ॥ महतेयोपकारायनरस्यप्रभवेन्नरः ॥ तेनवैरंसमासज्यदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ ५६ ॥ स्त्रीषुराजसुसर्पेषुस्वाध्यायप्रभुशत्रुषु ॥ भोगेष्वायुषि
विश्वासंकःप्राज्ञःकर्तुमर्हति ॥ ५७ ॥ प्रज्ञाशरेणाभिहतस्यजंतोश्चिकित्सकाःसंतिनचौषधानि ॥ नहोममंत्रानचमंगलानिनाथर्वणानाप्यगदाःसुसिद्धाः ॥ ५८ ॥
सर्पश्चाग्निश्चसिंहश्चकुलपुत्रश्चभारत ॥ नावज्ञेयामनुष्येणसर्वेह्येतेतितेजसः ॥ ५९ ॥ अग्निस्तेजोमहल्लोकेगूढस्तिष्ठतिदारुषु ॥ नचोपयुंक्तेतद्दारुयावन्नोद्दीप्य
तेपरैः ॥ ६० ॥ सएवखलुदारुभ्योयदानिर्मथ्यदीप्यते ॥ तद्दारुचवनंचान्यन्निर्दहत्याशुतेजसा ॥ ६१ ॥ एवमेवकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ क्षमावंतोनिरा
काराःकाष्ठेग्निरिवशेरते ॥ ६२ ॥ लताधर्मात्वंसपुत्रःशालाःपांडुसुतामताः ॥ नलतावर्धतेजातुमहाद्रुममनाश्रिता ॥ ६३ ॥ वनंराजंस्तवपुत्रोंबिकेयसिंहान्वने
पांडवांस्तातविद्धि ॥ सिंहैर्विहीनंहिवनंविनश्येत्सिंहाविनश्येयुर्हृतेवनेन ॥ ६४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येसप्तत्रिंशोऽ
ध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ऊर्ध्वंप्राणाह्युत्क्रामंतियूनःस्थविरआयति ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यांपुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ पीठंदत्वासाधवे
ऽभ्यागतायआनीयापःपरिनिर्णिज्यपादौ ॥ सुखंपृष्ट्वाप्रतिवेद्यात्मसंस्थांततोदद्यादन्नमवेक्ष्यधीरः ॥ २ ॥ यस्योदकंमधुपर्कंचगांचनमंत्रवित्प्रतिगृह्णातिगेहे ॥
लोभाद्भयादर्थकार्पण्यतोवातस्यानर्थंजीवितमाहुरार्याः ॥ ३ ॥ चिकित्सकःशल्यकर्तावकीर्णीस्तेनःक्रूरोमद्यपोभ्रूणहाच ॥ सेनाजीवीश्रुतिविक्रायकश्चभृशं
प्रियोप्यतिथिर्नोदकार्हः ॥ ४ ॥ अविक्रेयंलवणंपक्वमन्नंदधिक्षीरंमधुतैलंघृतंच ॥ तिलामांसंफलमूलानिशाकंरक्तंवासःसर्वगंधागुडाश्च ॥ ५ ॥

इतिश्रीउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऊर्ध्वमिति आयतिआगच्छति ॥ १ ॥ निर्णिज्यप्रक्षाल्य आत्मसंस्थांस्वस्थितिंप्रतिवेद्यनिवेद्य ॥ २ ॥ यस्य कदर्यस्य भयात्राज्यादिषुधनिकत्वप्रथाभयात् अदीयमानत्वादेवनप्रतिगृह्णातितस्यजीवितंअनर्थंव्यर्थम् ॥ ३ ॥ शल्यकर्ताकांडकृत् अवकीर्णीनष्टब्रह्मचर्यः नोदकार्हउदकमात्रानर्होपिअतिथिःभृशंप्रियःप्रियवज्ञामात्रादिवदर्चनीयएवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ श्रुतिविक्रायकप्रसंगादन्यदप्यविक्रेयंयोविक्रीणातिसोपिमान्यएवेतिविवक्षयाऽविक्रेयाण्याह अविक्रेयमिति ॥ ५ ॥

दोषवानप्यतिथिःपूज्यःकिमुतगुणवानितिवक्तुंतद्गुणानाह अरोषणइति गतसंधिविग्रहःस्नेहवैररहितः उदासीनवत्रागद्वेषादिराहित्यात् ॥६ ॥ चोद्यःविधेयःसावधानइत्यर्थः तापसोदरिद्रोप्यतिथिष्वप्रम
त्तोभवेत्किंपुनर्भाग्यवानितिभावः ॥७॥दीर्घौबाहू बुद्ध्यादूरस्थमप्यादातुंशक्तुतइत्यर्थः हिंसतिहिनस्ति अतिथिभक्तादूरस्थाअपिपांडवानहेलनीयाइतिभावः ॥८॥ अविश्वस्तेभीमेनविश्वासःकार्यः ॥ ९ ॥

अरोषणोयःसमलोष्टाश्मकांचनःप्रहीणशोकोगतसंधिविग्रहः ॥ निंदाप्रशंसोपरतःप्रियाप्रियेत्यजन्नुदासीनवदेषभिक्षुकः ॥ ६ ॥ नीवारमूलेंगुदशाकवृत्तिः
सुसंयतात्माग्निकार्येषुचोद्यः ॥ वनेवसन्नतिथिष्वप्रमत्तोधुरंधरःपुण्यकृदेषतापसः ॥ ७ ॥ अपकृत्यबुद्धिमतोदूरस्थोस्मीतिनाश्वसेत् ॥ दीर्घौबुद्धिमतोबाहूया
भ्यांहिंसतिहिंसितः ॥ ८ ॥नविश्वसेदविश्वस्तेविश्वस्तेनातिविश्वसेत् ॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृंतति ॥ ९ ॥ अनीर्षुर्गुप्तदारश्चसंविभागीप्रियंवदः ॥
श्लक्ष्णोमधुरवाक्स्त्रीणांनचासांवशगोभवेत् ॥ १० ॥ पूजनीयामहाभागाःपुण्याश्चगृहदीप्तयः ॥ स्त्रियःश्रियोगृहस्योक्तास्तस्माद्रक्ष्याविशेषतः ॥ ११ ॥ पितुरं
तःपुरंदद्यान्मातुर्दद्यान्महानसम् ॥ गोषुचात्मसमंदद्यात्स्वयमेवकृषिंव्रजेत् ॥ १२ ॥ भृत्यैर्वाणिज्यचारंचपुत्रैःसेवेतचद्विजान् ॥ अद्भ्योग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनो
लोहमुत्थितम् ॥ १३ ॥ तेषांसर्वत्रगंतेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥ नित्यंसंतःकुलेजाताःपावकोपमतेजसः ॥ १४ ॥ क्षमावंतोनिराकाराःकाष्ठेग्निरिवशेरते ॥ य
स्यमंत्रंनजानंतिबाह्याश्चाभ्यंतराश्चये ॥ १५ ॥ सराजासर्वतश्चक्षुश्चिरमैश्वर्यमश्नुते ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् ॥ १६ ॥ धर्मकामार्थकार्याणि
तथामंत्रोनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगतः ॥ १७ ॥ अरण्येनिःशलाकेवातत्रमंत्रोभिधीयते ॥ नासुहृत्परमंमंत्रंभारतार्हतिवेदितुम् ॥ १८ ॥
अपंडितोवापिसुहृत्पंडितोवाप्यनात्मवान् ॥ नापरीक्ष्यमहीपालःकुर्यात्सचिवमात्मनः ॥ १९ ॥ अमात्येह्यर्थलिप्साच्चमंत्ररक्षणमेवच ॥ कृतानिसर्वकार्या
णियस्यपारिषदाविदुः ॥ २० ॥ धर्मेचार्थेचकामेचसराजाराजसत्तमः ॥ गूढमंत्रस्यनृपतेस्तस्यसिद्धिरसंशयम् ॥ २१ ॥ अप्रशस्तानिकार्याणियोमोहादनु
तिष्ठति ॥ सतेषांविपरिभ्रंशाद्भ्रश्यतेजीवितादपि ॥ २२ ॥

अनीर्षुरित्यादिसार्धश्लोकत्रयस्यगुप्तदाराःपांडवाःतेषांस्त्रीश्रीतुल्याद्रौपदीसापित्रात्वयारक्षणीयैवातस्तदतिक्रमात्तवभयमस्तीतितात्पर्यम् ॥१०॥११॥१२॥प्रसंगात्प्रकृतेनुपयुक्तानपिधर्मानाह अद्भ्यइति
एतेषांचयथालाभंप्रकृतोपयोगित्वमप्यूह्यं अद्भ्यइत्यादिनामैत्रेयादीनांब्राह्मणानामवज्ञानकार्येतिसूचितम् ॥१३॥१४॥१५॥सर्वतश्चक्षुश्चारैःपरमंत्रंजानन् ॥१६॥१७ ॥ निःशलाकेतृणैरनावृते तत्रापिकश्चि
द्दीनश्चेन्मंत्रभेदःसंभवेदितिभावः ॥ १८ ॥ अनात्मवान्चपलवाक् ॥ १९ ॥ पार्षदाःसभासदःकृतान्येवविदुःकिमुतान्ये ॥ २० ॥ २१ ॥ अप्रशस्तानिनिंद्यानि विपरिभ्रंशात्विपरीतत्वेनभ्रंशात् ॥ २२ ॥

॥२३॥ षाड्गुण्यंषण्णांसंधिविग्रहयानासनद्वैधीभावसमाश्रयाणांसमूहःनश्रुतोयेनसः॥२४॥षाड्गुण्याभिज्ञत्वेनविदितआत्मास्वरूपंयस्यतस्य स्थानंयथास्थितत्वावस्था अनवज्ञातंसत्कृतंशीलमस्य॥२५॥
नवेक्षिणइतिपाठेनवमिवादरेणईक्षितुंशीलमस्य आत्मनैवप्रत्ययोज्ञानंयस्यस्वयमेवज्ञातकोशस्य॥२६॥नाममात्रेणैवराजाभवेत् भोगांस्तुभृत्यैःसमानानेवभुंजीत॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥

कर्मणांतुप्रशस्तानामनुष्ठानंसुखावहम्॥ तेषामेवाननुष्ठानंपश्चात्तापकरंमतम्॥ २३ ॥ अनधीत्ययथावेदान्नविप्रःश्राद्धमर्हति ॥ एवमश्रुतषाड्गुण्योनमंत्रं
श्रोतुमर्हति॥ २४॥ स्थानवृद्धिक्षयज्ञस्यषाड्गुण्यविदितात्मनः ॥ अनवज्ञातशीलस्यस्वाधीनापृथिवीनृप॥ २५ ॥ अमोघक्रोधहर्षस्यस्वयंकृत्वान्ववेक्षिणः॥
आत्मप्रत्ययकोशस्यवसुदैववसुंधरा॥ २६॥ नाममात्रेणतुष्येतच्छत्रेणचमहीपतिः॥ भृत्येभ्योविसृजेदर्थान्नैकःसर्वहरोभवेत् ॥ २७ ॥ ब्राह्मणंब्राह्मणोवे
दभर्तावेदस्त्रियंतथा॥ अमात्यंनृपतिर्वेदराजाराजानमेवच ॥ २८॥ नशत्रुर्वशमापन्नोमोक्तव्योवध्यतांगतः॥ न्यग्भूत्वापर्युपासीतवध्यंहन्याद्बलेसति॥ अ
हताद्धिभयंतस्माज्जायतेनचिरादिव॥ २९॥ दैवतेषुप्रयत्नेनराजसुब्राह्मणेषुच ॥ नियंतव्यःसदाक्रोधोवृद्धबालातुरेषुच॥ ३० ॥ निरर्थकलहंप्राज्ञोवर्जयेन्मू
ढसेवितम्॥ कीर्तिंचलभतेलोकेनचानर्थेनयुज्यते ॥ ३१ ॥ प्रसादोनिष्फलोयस्यक्रोधश्चापिनिरर्थकः॥ नतंभर्तारमिच्छंतिषंढंपतिमिवस्त्रियः॥ ३२ ॥ नबुद्धि
र्धनलाभायनजाड्यमसमृद्धये॥ लोकपर्यायवृत्तांतंप्राज्ञोजानातिनेतरः ॥ ३३॥ विद्याशीलवयोवृद्धान्बुद्धिवृद्धांश्चभारत॥ धनाभिजातवृद्धांश्चनित्यंमूढो
वमन्यते॥ ३४॥ अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकम्॥ अनर्थाःक्षिप्रमायांतिवाग्दुष्टंक्रोधनंतथा ॥ ३५॥ अविसंवादनंदानंसमयस्याव्यतिक्रमः॥ आ
वर्तयंतिभूतानिसम्यक्प्रणिहिताचवाक्॥३६॥ अविसंवादकोदक्षःकृतज्ञोमतिमानृजुः॥ अपिसंक्षीणकोशोपिलभतेपरिवारणम्॥३७॥ धृतिःशमोदमःशौ
चंकारुण्यंवागनिष्ठुरा॥ मित्राणांचानभिद्रोहःसप्तैताःसमिधःश्रियः॥ ३८॥ असंविभागीदुष्टात्माकृतघ्नोनिरपत्रपः॥ तादृङ्नराधिपोलोकेवर्जनीयोनराधिप
॥ ३९ ॥ नचरात्रौसुखंशेतेससर्पइववेश्मनि॥ यःकोपयतिनिर्दोषंसदोषोभ्यंतरंजनम्॥ ४० ॥ येषुदुष्टेषुदोषःस्याद्योगक्षेमस्यभारत ॥ सदाप्रसादनंतेषांदेव
तानामिवाचरेत्॥ ४१ ॥

लोकस्यपर्यायःइहलोकपरलोकवत्त्वंतेनतद्विषयवृत्तांतंकर्मफलाधीनत्वस्वरूपंप्राज्ञोजानाति नतुबुद्ध्याधनंजाड्येनवादारिद्र्यंलभ्यतेसर्वत्रव्यभिचारदर्शनादितिभावः॥३३॥अभिजातःकुलीनः॥३४॥३५
अविसंवादनंवंचनाशून्यं समयस्यस्वपरकृतमर्यादायाः आवर्तयंतिशत्रूनपिस्वीयान्कुर्वंति प्रणिहिताप्रयुक्ता ॥ ३६ ॥ परिवारणंपरिवारान्भृत्यमित्रादीन् ॥ ३७ ॥ समिधःउद्दीपिकाः ॥ ३८ ॥ असंवि
भागीपोष्येभ्योऽदत्वास्वयंभुंजानः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ दुष्टेषुदूषितेषुवेतनाद्यतिक्रमात् ॥ ४१ ॥

समासक्तानिहिताः संशयंगताःकदाचित्ताप्याइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ येभृत्याः विशेषाआधिक्यानि तेषुहिप्रदर्श्यमानेषुपरस्परंस्वीयानामेवकलहप्रसंगान्मुख्यंप्रयोजनंनश्यतीतिभावः प्रसंगिनःप्रसंगःसंघर्षस्तत्कारिणः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६॥४७॥ इत्युद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥ ॥छ॥ ॥ अनीश्वरोयमिति भवाभवेऐश्वर्यानैश्वर्ये दिष्टस्यदैवस्य वदैवनतुमांदूषयेतिभावः धृतः

येर्थाःस्त्रीषुसमायुक्ताःप्रमत्तपतितेषुच ॥ येचानार्येसमासक्ताःसर्वेतेसंशयंगताः ॥४२॥ यत्रस्त्रीयत्रकितवोबालोयत्रानुशासिता ॥ मज्जंतितेऽवशाराजन्नद्यामश्मप्लवाइव ॥ ४३ ॥ प्रयोजनेषुयेसक्तानविशेषेषुभारत ॥ तानहंपंडितान्मन्येविशेषाहिप्रसंगिनः ॥ ४४ ॥ यंप्रशंसंतिकितवायंप्रशंसंतिचारणाः ॥ यंप्रशंसंतिबंधक्योनसजीवतिमानवः ॥ ४५ ॥ हित्वातान्परमेष्वासान्पांडवानमितौजसः ॥ आहितंभारतैश्वर्यंत्वयादुर्योधनेमहत् ॥४६॥ तंद्रक्ष्यसिपरिभ्रष्टंतस्मात्त्वमचिरादिव ॥ ऐश्वर्यमदसंमूढंबलिंलोकत्रयादिव ॥४७॥ ॥इतिश्रीम०उद्योग०प्रजागरप०विदुरवाक्येअष्टत्रिंशोध्यायः॥३८॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच

अनीश्वरोयंपुरुषोभवाभवेसूत्रप्रोतादारुमयीवयोषा ॥ धात्रातुदिष्टस्यवशेकृतोयंतस्माद्वदत्वंश्रवणेधृतोहम् ॥१॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥अप्राप्तकालंवचनंबृहस्पतिरपिब्रुवन् ॥ लभतेबुद्ध्यवज्ञानमवमानंचभारत ॥ २ ॥ प्रियोभवतिदानेनप्रियवादेनचापरः ॥ मंत्रमूलबलेनान्योयःप्रियःप्रियएवसः ॥३॥ द्वेष्योनसाधुर्भवतिनमेधावीनपंडितः ॥ प्रियेशुभानिकार्याणिद्वेष्येपापानिचैवह ॥४॥ उक्तंमयाजातमात्रेपिराजन्दुर्योधनंत्यजपुत्रंत्वमेकम् ॥तस्यत्यागात्पुत्रशतस्यवृद्धिरस्यात्यागात्पुत्रशतस्यनाशः ॥ ५ ॥नवृद्धिर्बहुमंतव्यायावृद्धिःक्षयमावहेत् ॥क्षयोपिबहुमंतव्योयःक्षयोवृद्धिमावहेत्॥६॥नसक्षयोमहाराजयःक्षयोवृद्धिमावहेत् ॥ क्षयःसत्विहमंतव्योयंलब्ध्वाबहुनाशयेत् ॥ ७॥ समृद्धागुणतःकेचिद्भवंतिधनतोपरे ॥ धनवृद्धान्गुणैर्हीनान्धृतराष्ट्रविवर्जय ॥८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥सर्वंत्वमायतीयुक्तंभाषसेप्राज्ञसंमतम् ॥ नचोत्सहेसुतंत्यक्तुंयतोधर्मस्ततोजयः ॥९॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥अतीवगुणसंपन्नोनजातुविनयान्वितः ॥सुसूक्ष्ममपिभूतानामुपमर्दमुपेक्षते ॥ १० ॥ परापवादनिरताःपरदुःखोदयेषुच ॥ परस्परविरोधेचयतंतेसततोत्थिताः ॥ ११ ॥ सदोषंदर्शनंयेषांसंवासेसुमहद्भयम् ॥ अर्थादानेमहान्दोषःप्रदानेचमहद्भयम् ॥ १२ ॥

धृतिमान् ॥ १ ॥ वुद्ध्यवज्ञानंअवज्ञातवुद्धित्वम् ॥ २ ॥ मंत्रवलेनमूलवलेनचप्रियकृत्प्रियोभवति सचदानाद्यभावेपुनरप्रियोभवतिअहंतुनतथाऽतस्त्वयाप्राप्तकालेमदुक्तेऽनादरोनकर्तव्यइतिभावः ॥ ३ ॥ द्वेष्येइति योयस्यद्वेष्यस्तस्मिन्तद्दृष्ट्यासाधुत्वादिकंसदपिनास्तिप्रियेत्वसदपितद्दृष्ट्याऽस्तीतिभावः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आयतीयुक्तंउदर्केहितम् ॥ ९ ॥ पुत्रंत्यक्तुमशक्तेनदुष्टाःशकुन्यादयोवाल्याज्याइत्याशयेनाह अतीवेति कुलविनाशोनोपेक्षणीयइतिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ सौहार्देमैत्रीहेतौनिवर्तमानेसतिप्रीतिःफलनिर्वृत्तिःसुखंचप्रणश्यति सनीचोऽपवादाययततेक्षयेचयत्नमारभतेशांतिंचनगच्छतीतिद्वयोःसंबंधः ॥ १४ ॥ १५ ॥ संगतंसंबंधम्॥ १६॥निशम्यविचार्य
॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शुभार्थिनाऐश्वर्यलिप्सुना ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ दिग्धहस्तंविषाक्तबाणहस्तं सश्रीमान्एनस्तस्यज्ञातेरवसादजंपापंविंदति मृगवधजंपापंव्याध

येवैभेदनशीलास्तुसकामानिस्त्रपाःशठाः॥ येपापाइतिविख्याताःसंवासेपरिगर्हिताः ॥ १३ ॥ युक्ताश्चान्यैर्महादोषैर्येनरास्तान्विवर्जयेत्॥ निवर्तमानेसौहार्दे
प्रीतिर्नीचेप्रणश्यति ॥ १४ ॥ याचैवफलनिर्वृत्तिःसौहृदेचैवयत्सुखम्॥ यततेचापवादाययत्नमारभतेक्षये ॥ १५॥ अल्पेप्यपकृतेमोहान्नशांतिमधिगच्छति॥
तादृशैःसंगतंनीचैर्नृशंसैरकृतात्मभिः॥ १६ ॥ निशम्यनिपुणंबुद्ध्याविद्वान्दूराद्विवर्जयेत् ॥ योज्ञातिमनुगृह्णातिदरिद्रंदीनमातुरम्॥ १७॥ सपुत्रपशुभिर्वृद्धिंश्रे
यश्चानंत्यमश्नुते॥ ज्ञातयोवर्धनीयास्तैर्यइच्छंत्यात्मनःशुभम्॥ १८॥ कुलवृद्धिंचराजेंद्रतस्मात्साधुसमाचर॥ श्रेयसायोक्ष्यतेराजन्कुर्वाणोज्ञातिसत्क्रियाम्
॥ १९ ॥ विगुणाह्यपिसंरक्ष्याज्ञातयोभरतर्षभ॥ किंपुनर्गुणवंतस्तेत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणः ॥ २० ॥ प्रसादंकुरुवीराणांपांडवानांविशांपते॥ दीयंतांग्रामकाः
केचित्तेषांवृत्त्यर्थमीश्वर॥ २१ ॥ एवंलोकेयशःप्राप्तंभविष्यतिनराधिप॥ वृद्धेनहित्वयाकार्यंपुत्राणांतातशासनम्॥ २२॥ मयाचापिहितंवाच्यंविद्धिमांत्वद्धि
तैषिणम्॥ ज्ञातिभिर्विग्रहस्तातनकर्तव्यःशुभार्थिना ॥ सुखानिसहभोज्यानिज्ञातिभिर्भरतर्षभ॥ २३ ॥ संभोजनंसंकथनंसंप्रीतिश्चपरस्परम्॥ ज्ञातिभिःसह
कार्याणिनविरोधःकदाचन॥ २४ ॥ ज्ञातयस्तारयंतीहज्ञातयोमज्जयंतिच॥ सुवृत्तास्तारयंतीहदुर्वृत्तामज्जयंतिच ॥ २५ ॥ सुवृत्तोभवराजेंद्रपांडवान्प्रतिमा
नद॥ अधर्षणीयःशत्रूणांतैर्वृतस्त्वंभविष्यसि ॥ २६ ॥ श्रीमंतंज्ञातिमासाद्ययोज्ञातिरवसीदति ॥ दिग्धहस्तंमृगइवसएनस्तस्यविंदति॥ २७॥ पश्चादपिनरश्रे
ष्ठतवतापोभविष्यति॥ तान्वाहतान्सुतान्वापिश्रुत्वातदनुचिंतय॥ २८ ॥ येनखट्वांसमारूढःपरितप्येतकर्मणा॥ आदावेवनतत्कुर्यादध्रुवेजीवितेसति॥ २९॥
नकश्चिन्नापनयतेपुमानन्यत्रभार्गवात्॥ शेषसंप्रतिपत्तिस्तुबुद्धिमत्स्वेवतिष्ठति॥ ३०॥ दुर्योधनेनयद्येतत्पापंतेषुपुराकृतम्॥ त्वयातत्कुलवृद्धेनप्रत्यानेयंनरे
श्वर॥ ३१ ॥ तांस्त्वंपदेप्रतिष्ठाप्यलोकेविगतकल्मषः॥ भविष्यसिनरश्रेष्ठपूजनीयोमनीषिणाम्॥ ३२॥

इवेत्यर्थः ॥२७॥२८ ॥ खट्वांसमारूढश्चिताागारंप्रविष्टःलोकेआगंतुंलज्जमानइत्यर्थः ॥ २९ ॥ नकश्चिदिति भार्गवात्शुक्रादन्यत्रनीतिशास्त्रकर्तारंशुक्रंविहायअन्यःकश्चिदपिनअपनयतेइतिनअपितुस
र्वोप्यपनयतेअनीतिंकरोतिअतःयत्अतीतंतत्अतीतमेवशेषस्यतत्कालोचितस्यअर्थस्यप्रतिपत्तिःविचारःकर्तव्यइत्यर्थः ॥ ३०॥ तदेवाह दुर्योधनेनेति प्रत्यानेयंप्रतिकर्तव्यम् ॥ ३१ ॥ प्रतीकारमेवाह ता
निति प्रतिष्ठाप्यराज्यांशदानेनस्थिरीकृत्य ॥ ३२ ॥

धीराणांउपदेष्टृणांसुव्याहृतानिवचनानि अध्यवस्यतिनिश्चयंकरोति उत्तमफलंकर्मारभतइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सुकुशलैरप्युपयुक्तंउपदिष्टंतत्ज्ञानंअसम्यगेवयतःउपलभ्यंज्ञेयंतेनअविदितंनज्ञातं विदितंज्ञातंवातत्नानुष्ठितं मदुक्तंत्वयिनिष्फलमेवेतिभावः ॥३४॥ यस्यश्येनादेःफलंब्रह्मवधादिपापोदयंपापहेतुःतत्फलंफलहेतुभूतंकर्मयोनारभतेसवर्धते ॥३५॥ अविमृश्यअविचार्यपापमेवानुवर्ततेसततंकरोति ॥३६॥पंकेनरके ॥३७॥अर्थसंततिःअर्थानामविच्छेदेनवृद्धिःतत्कामः मदंसुरापानजंचित्तवैक्लव्यं स्वप्नंनिद्रां अविज्ञानंपरकीयगुप्तचारादेरज्ञानं आत्मसंभवंआकारंनेत्रवक्त्रविकारादिकं तावतैवपरदूतामं

सुव्याहृतानिधीराणांफलतःपरिचिंत्ययः ॥ अध्यवस्यतिकार्येषुचिरंयशसितिष्ठति ॥ ३३ ॥ असम्यगुपयुक्तंहिज्ञानंसुकुशलैरपि ॥ उपलभ्यंचाविदितंविदितंचाननुष्ठितम् ॥३४॥ पापोदयफलंविद्वान्योनारभतिवर्धते ॥ ३५ ॥ यस्तुपूर्वकृतंपापमविमृश्यानुवर्तते ॥ ३६ ॥ अगाधपंकेदुर्मेधाविषमेविनिपात्यते ॥ मंत्रभेदस्यषट्प्राज्ञोद्वाराणीमानिलक्षयेत् ॥ ३७ ॥ अर्थसंततिकामश्चरक्षेदेतानिनित्यशः ॥ मदंस्वप्नमविज्ञानमाकारंचात्मसंभवम् ॥३८॥ दुष्टामात्येषुविश्रंभंदूताच्चाकुशलादपि ॥ द्वाराण्येतानियोज्ञात्वासंवृणोतिसदानृप ॥ ३९ ॥ त्रिवर्गाचरणेयुक्तःसशत्रूनधितिष्ठति ॥ नवैश्रुतमविज्ञायवृद्धाननुपसेव्यवा ॥४०॥ धर्मार्थौवेदितुंशक्यौबृहस्पतिसमैरपि ॥ नष्टंसमुद्रेपतितंनष्टंवाक्यमशृण्वति ॥४१॥ अनात्मनिश्रुतंनष्टंनष्टंहुतमनग्निकम् ॥ मत्यापरीक्ष्यमेधावीबुद्ध्यासंपाद्यचासकृत् ॥ ४२ ॥ श्रुत्वादृष्ट्वाथविज्ञायप्राज्ञैर्मैत्रींसमाचरेत् ॥ अकीर्तिंविनयोहंतिहंत्यनर्थंपराक्रमः ॥ ४३ ॥ हंतिनित्यंक्षमाक्रोधमाचारोहंत्यलक्षणम् ॥ परिच्छदेनक्षेत्रेणवेश्मनापरिचर्यया ॥ ४४ ॥ परीक्षेतकुलंराजन्भोजनाच्छादनेनच ॥ उपस्थितस्यकामस्यप्रतिवादोनविद्यते ॥ ४५ ॥ अपिनिर्मुक्तदेहस्यकामरक्तस्यकिंपुनः ॥ प्राज्ञोपसेविनंवैद्यंधार्मिकंप्रियदर्शनम् ॥ ४६ ॥ मित्रवंतंसुवाक्यंचसुहृदंपरिपालयेत् ॥ दुष्कुलीनःकुलीनोवामर्यादांयोनलंघयेत् ॥ ४७ ॥ धर्मापेक्षीमृदुर्ह्रीमान्सकुलीनशताद्वरः ॥ ययोश्चित्तेनवाचित्तंनिभृतंनिभृतेनवा ॥ ४८ ॥ समेतिप्रज्ञयाप्रज्ञातयोर्मैत्रीनजीर्यति ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञंछन्नंकूपंतृणैरिव ॥ ४९ ॥ विवर्जयीतमेधावीतस्मिन्मैत्रीप्रणश्यति ॥ अवलिप्तेषुमूर्खेषुरौद्रसाहसिकेषुच ॥ ५० ॥

त्रमुन्नयंति ॥३८॥ मंत्रभेदस्यद्वाराणिसंवृणोतिपिदधाति ॥३९॥ श्रुतंशास्त्रम् ॥४०॥४१॥ मत्यामननेनयुक्तिभिरनुचिंतनेन जात्येतिपाठेकुलीनत्वेन बुद्ध्यास्वानुभवेन संपाद्यकार्ययोग्यतांनिश्चित्य ॥ ४२॥ श्रुत्वापरतः दृष्ट्वास्वयंआकृत्याज्ञात्वा विज्ञायपुनःपुनर्विशेषेणज्ञात्वाप्राज्ञताम् ॥ ४३॥ परिच्छदःभोग्यवस्तुसामग्री क्षेत्रेणजन्मस्थानेन कुग्रामवासिषुप्रायेणविवेकाभावात् परिचर्ययाआचारेण ॥४४॥ ॥ ४५ ॥ वैद्यंविद्यावंतम् ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ चित्तंज्ञानमात्रं निभृतंगूढाचारप्रवृत्तंमंत्रयंत्रादि प्रज्ञाविशेषतोर्थोन्नयनक्षमता ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ रौद्राःकोपनाःसाहसिकाःअविमृश्यकारिणस्तेषु ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ इंद्रियाणांउत्सर्गोविषयेषुप्रवृत्तिः अनुत्सर्गोविषयेभ्योनिवृत्तिः सामृत्युतुल्यादुरनुष्ठेयेत्यर्थः ॥५२॥५३॥ आयुष्याणिआयुःकराणि अपनीतंअन्यायेननाशितम् ॥५४॥ आयत्यांआगामिनिका
लेदुःखस्यप्रतीकारज्ञः तदात्वेवर्तमानेदृढनिश्चयः भोगंविनाप्राप्तस्यदुःखस्यनाशोनास्तीतिज्ञात्वातत्संबंधेपिनोत्तपति ॥५५॥५६॥ मंगलानांदधिदूर्वागवादीनांआलंभनंस्पर्शः योगःसहायसंपत् उत्थानंउ

तथैवापेतधर्मेषुनमैत्रीमाचरेद्बुधः॥ कृतज्ञंधार्मिकंसत्यमक्षुद्रंदृढभक्तिकम्॥५१॥ जितेंद्रियंस्थितंस्थित्यांमित्रमत्यागिचेष्यते॥ इंद्रियाणामनुत्सर्गोमृत्युना
पिविशिष्यते॥५२॥ अत्यर्थंपुनरुत्सर्गःसादयेद्दैवतानपि॥ मार्दवंसर्वभूतानामनसूयाक्षमाधृतिः॥५३॥ आयुष्याणिबुधाःप्राहुर्मित्राणांचाविमानना॥
अपनीतंसुनीतेनयोर्थंप्रत्यानिनीषते॥५४॥ मतिमास्थायसुदृढांतदकापुरुषव्रतम्॥ आयत्यांप्रतिकारज्ञस्तदात्वेदृढनिश्चयः॥५५॥ अतीतेकार्यशेषज्ञोनरो
र्थैर्नप्रहीयते॥ कर्मणामनसावाचायदभीक्ष्णंनिषेवते॥५६॥ तदेवापहरत्येनंतस्मात्कल्याणमाचरेत्॥ मंगलालंभनंयोगःश्रुतमुत्थानमार्जवम्॥५७॥ भूति
मेतानिकुर्वंतिसतांचाभीक्ष्णदर्शनम्॥ अनिर्वेदःश्रियोमूलंलाभस्यचशुभस्यच॥५८॥ महान्भवत्यनिर्विण्णःसुखंचानंत्यमश्नुते॥ नातःश्रीमत्तरंकिंचिदन्य
त्पथ्यतमंमतम्॥५९॥प्रभविष्णोर्यथातातक्षमासर्वत्रसर्वदा॥क्षमेदशक्तःसर्वस्यशक्तिमान्धर्मकारणात्॥ अर्थानर्थौसमौयस्यतस्यनित्यंक्षमाहिता॥६०॥
यत्सुखंसेवमानोपिधर्मार्थाभ्यांनहीयते॥ कामंतदुपसेवेतनमूढव्रतमाचरेत्॥६१॥ दुःखार्तेषुप्रमत्तेषुनास्तिकेष्वलसेषुच॥ नश्रीर्वसत्यदांतेषुयेचोत्साहविव
र्जिताः॥६२॥आर्जवेननरंयुक्तमार्जवात्सव्यपत्रपम्॥ अशक्तंमन्यमानास्तुधर्षयंतिकुबुद्धयः॥६३॥अत्यार्यमतिदातारमतिशूरमतिव्रतम्॥ प्रज्ञाभिमानिनं
चैवश्रीर्भयान्नोपसर्पति॥६४॥ नचातिगुणवत्स्वेषानात्यंतंनिर्गुणेषुच॥ नैषागुणान्कामयतेनैर्गुण्यान्नानुरज्यते॥६५॥ उन्मत्तागौरिवांधाश्रीःक्वचिदेवाव
तिष्ठते॥ अग्निहोत्रफलावेदाःशीलवृत्तफलंश्रुतम्॥६६॥रतिपुत्रफलानारीदत्तभुक्तफलंधनम्॥अधर्मोपार्जितैरर्थैर्यःकरोत्यौर्ध्वदेहिकम्॥६७॥ नसतस्यफलं
प्रेत्यभुंक्तेऽर्थस्यदुरागमात्॥ कांतारेवनदुर्गेषुकृच्छ्रास्वापत्सुसंभ्रमे॥६८॥ उद्यतेषुचशस्त्रेषुनास्तिसत्ववतांभयम्॥ उत्थानंसंयमोदाक्ष्यमप्रमादोधृतिःस्मृतिः
॥६९॥ समीक्ष्यचसमारंभोविद्धिमूलंभवस्यतु॥ तपोबलंतापसानांब्रह्मब्रह्मविदांबलम्॥७०॥

द्यमः ॥ ५७ ॥ अनिर्वेदःउद्योगात्अनुपरमः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ तस्यमध्यमस्ययोनशक्तःनाप्यशक्तस्तस्येत्यर्थः सर्वेषांक्षमाश्रेयस्करीत्यर्थः ॥ ६० ॥ मूढव्रतंआहारादौअतिनिर्बंधम् ॥ ६१ ॥ अदांतेषुलि
प्साहीनेषु ॥ ६२ ॥ सव्यपत्रपंसलज्जम ॥ ६३ ॥ अत्यार्यंअत्यंतमकुटिलम् ॥६४॥ ६५ ॥६६॥और्ध्वदेहिकंपरलोकसाधनंयज्ञदानादि॥६७॥६८॥संयमःइंद्रियाणांनिग्रहः॥६९॥भवस्यऐश्वर्यस्य ॥७०

॥७१॥ब्राह्मणकाम्याब्राह्मणस्यइच्छातदाज्ञयेत्यर्थः संदध्यात्कुर्यात्॥७२॥अन्योऽधर्मःकामात्इच्छयासाधुनाकर्मणा ॥७३॥ स्त्रीधूर्तकेस्त्रियांधूर्तेचेत्येकवद्भावः॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥वाक्शल्यंदुर्व
चनं अनाम्नायःअनभ्यासएवमलंयेषाम्॥७९॥बाह्लीकाः पंचानांसिंधुषष्ठानांनदीनांयत्रसंगमः बाह्लीकानामतेदेशाः विप्रवासःप्रवासः ॥८०॥८१॥ स्वप्नेनशयनेन ॥८२॥८३॥८४॥८५॥ यदितेस्वेषुपुत्रेषु

हिंसाबलमसाधूनांक्षमागुणवतांबलम्॥ अष्टौतान्यव्रतघ्नानिआपोमूलंफलंपयः॥७१॥ हविर्ब्राह्मणकाम्याचगुरोर्वचनमौषधम्॥ नतत्परस्यसंदध्यात्प्रति
कूलंयदात्मनः॥ ७२॥ संग्रहेणैषधर्मःस्यात्कामादन्यःप्रवर्तते॥ अक्रोधेनजयेत्क्रोधमसाधुंसाधुनाजयेत्॥७३॥ जयेत्कदर्यंदानेनजयेत्सत्येनचानृतम्॥ स्त्री
धूर्तकेऽलसेभीरौचंडेपुरुषमानिनि॥ ७४॥ चौरेकृतघ्नेविश्वासोनकार्योनचनास्तिके॥ अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः॥ ७५॥ चत्वारिसंप्रवर्धंतेकी
र्तिरायुर्यशोबलम्॥ अतिक्लेशेनयेर्थास्युर्धर्मस्यातिक्रमेणवा॥ ७६॥ अरेर्वाप्रणिपातेनमास्मतेषुमनःकृथा॥ अविद्यःपुरुषःशोच्यःशोच्यंमैथुनमप्रजम्॥
॥७७॥ निराहाराःप्रजाःशोच्याःशोच्यंराष्ट्रमराजकम्॥ अध्वाजरादेहवतांपर्वतानांजलंजरा॥७८॥ असंभोगोजरास्त्रीणांवाक्शल्यंमनसोजरा॥ अनाम्नाय
मलावेदाब्राह्मणस्याव्रतंमलम्॥ ७९॥ मलंपृथिव्याबाह्लीकाःपुरुषस्यानृतंमलम्॥ कौतूहलमलासाध्वीविप्रवासमलाःस्त्रियः॥ ८०॥ सुवर्णस्यमलंरूप्यंरू
प्यस्यापिमलंत्रपु॥ ज्ञेयंत्रपुमलंसीसंसीसस्यापिमलंमलम्॥ ८१॥ नस्वप्नेनजयेन्निद्रांनकामेनजयेत्स्त्रियः॥ नेंधनेनजयेदग्निंनपानेनसुरांजयेत्॥ ८२॥ य
स्यदानजितंमित्रंशत्रवोयुधिनिर्जिताः॥ अन्नपानजितादाराःसफलंतस्यजीवितम्॥८३॥ सहस्रिणोपिजीवंतिजीवंतिशतिनस्तथा॥ धृतराष्ट्रविमुंचेच्छांन
कथंचिन्नजीव्यते॥ ८४॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः॥ नालमेकस्यतत्सर्वमितिपश्यन्नमुह्यति॥ ८५॥ राजन्भूयोब्रवीमित्वांपुत्रेषुसममाचर॥
समतायदितेराजन्स्वेषुपांडुसुतेषुवा॥८६॥ ॥इतिश्रीम०उ०प्रजागरपर्वणिविदुरवाक्येएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥ ॥४०॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥योऽभ्य
र्चितःसद्भिरसज्जमानःकरोत्यर्थंशक्तिमहापयित्वा॥ क्षिप्रंयशस्तंसमुपैतिसंतमलंप्रसन्नाहिसुखायसंतः॥ १॥ महांतमप्यर्थमधर्मयुक्तंयःसंत्यजत्यनपाकृष्ट
एव॥ सुखंसुदुःखान्यवमुच्यशेतेजीर्णांत्वचंसर्पइवावमुच्य॥ २॥ अनृतेचसमुत्कर्षोराजगामिचपैशुनम्॥ गुरोश्चालीकनिर्बंधःसमानिब्रह्महत्यया॥ ३॥

पांडवेषुचसमतास्तितर्हिसर्वेषुसममेवाचर यथाभागंराज्यंतेभ्योदेहीत्यर्थः॥८६॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः॥३९॥ ॥४०॥योऽभ्यर्चितइति असज्जमानःअभिमानशून्यः
शक्तिंअहापयित्वाअनतिक्रम्ययथाशक्तीत्यर्थः संतंसाधुंउपैतिलभते यतःप्रसन्नाःसंतःसाधवःसुखायअलंसुखंदातुंपर्याप्ताः ॥१॥ अनपाकृष्टःपरैरपकर्षंअप्रापितोपि॥२॥समुत्कर्षःअनृतेनजयइत्यर्थः॥३॥

एकपदंसर्वात्मना ॥४॥ स्तब्धताऔद्धत्यं अभिमानःदर्पःतद्वत्त्वं अत्यागित्वंलुब्धता मदमोहौएकीकृत्यसप्त ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ आकर्षःविषादीनाम् ॥ ९ ॥ अजेनसहितःउक्षाअजोक्षा औदुंबरंताम्र
मयंपात्रजातं उदुंबरंस्मृतंताम्रइतिविश्वः विषंलोहमितिसर्वज्ञः स्वर्णनाभःशालग्रामःदक्षिणावर्तःशंखइतिनारायणः ॥ १० ॥ धन्यानिमंगलावहानि ॥११॥ सर्वपरंसर्वेभ्यःपुण्यहेतुभ्यःपरंउत्कृष्टं महावि

असूयैकपदंमृत्युरतिवादःश्रियोवधः॥ अशुश्रूषात्वराश्लाघाविद्यायाःशत्रवस्त्रयः॥४॥आलस्यंमदमोहौचचापलंगोष्ठिरेवच॥ स्तब्धताचाभिमानित्वंतथा
त्यागित्वमेवच॥५॥ एतेवैसप्तदोषाःस्युःसदाविद्यार्थिनांमताः॥ सुखार्थिनःकुतोविद्यानास्तिविद्यार्थिनःसुखम्॥६॥ सुखार्थीवात्यजेद्विद्यांविद्यार्थीवात्यजे
त्सुखम्॥ नाग्निस्तृप्यतिकाष्ठानांनापगानांमहोदधिः ॥ नांतकःसर्वभूतानांनपुंसांवामलोचना॥७॥ आशाधृतिंहंतिसमृद्धिमंतकःक्रोधःश्रियंहंतियशःकदर्य
ता॥अपालनंहंतिपशूंश्चराजन्नेकःक्रुद्धोब्राह्मणोहंतिराष्ट्रम्॥८॥अजाश्चकांस्यंरजतंचनित्यंमध्वाकर्षःशकुनिःश्रोत्रियश्च॥ वृद्धोज्ञातिरवसन्नःकुलीनएतानि
तेसंतुगृहेसदैव॥९॥ अजोक्षाचंदनंवीणाआदर्शोमधुसर्पिषी॥ विषमौदुंबरंशंखःस्वर्णनाभोथरोचना॥ १०॥ गृहेस्थापयितव्यानिधन्यानिमनुरब्रवीत्॥ दे
वब्राह्मणपूजार्थमतिथीनांचभारत॥ ११॥ इदंचत्वांसर्वपरंब्रवीमिपुण्यंपदंतातमहाविशिष्टम्॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंजह्याज्जीवितस्यापिहेतोः
॥१२॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः॥ त्यक्त्वाऽनित्यंप्रतितिष्ठस्वनित्येसंतुष्यत्वंतोषपरोहिलाभः॥ १३॥ महाबलान्पश्यमहानुभा
वान्प्रशास्यभूमिंधनधान्यपूर्णाम्॥ राज्यानिहित्वाविपुलांश्चभोगान्गतान्नरेंद्रान्वशमंतकस्य॥१४॥ मृतंपुत्रंदुःखपुष्टंमनुष्याउत्क्षिप्यराजन्स्वगृहान्निर्हरं
ति॥ तंमुक्तकेशाःकरुणंरुदंतिचितामध्येकाष्ठमिवक्षिपंति॥१५॥ अन्योधनंप्रेतगतस्यभुंक्तेवयांसिचाग्निश्चशरीरधातून्॥ द्वाभ्यामयंसहगच्छत्यमुत्रपुण्येन
पापेनचवेष्ट्यमानः॥ १६॥ उत्सृज्यविनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदःसुताः॥ अपुष्पानफलान्वृक्षान्यथातातपतत्रिणः॥ १७॥ अग्नौप्रास्तंतुपुरुषंकर्मान्वेतिस्वयंकृ
तम्॥ तस्मात्तुपुरुषोयत्नाद्धर्मंसंचिनुयाच्छनैः॥ १८॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वममुष्यचाधोमहत्तमस्तिष्ठतिह्यंधकारम्॥ तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांबुध्यस्वमात्वांप्र
लभेतराजन्॥ १९॥

शिष्टंमहेनउत्सवेनअविशिष्टंसमानंमांगलिकमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अस्यजीवत्वस्यहेतुरविद्या अनित्यंसुखदुःखेअविद्यांच नित्येधर्मेनिरवद्येआत्मनिचप्रतितिष्ठस्वनिष्ठांकुरु संतुष्यसंतोषंप्राप्नुहि तोषःपरउत्कृ
ष्टःयस्मिन्लाभे ॥ १३ ॥ १४ ॥ गृहात्निर्हरंतिदूरीकुर्वंति ॥ १५ ॥ १६ ॥ उत्सृज्यमृतस्यदेहंत्यक्त्वा ॥ १७ ॥ १८ ॥ अस्माल्लोकादूर्ध्वंस्वर्गे अमुष्यअमुष्मात्स्वर्गात् चात्अस्माच्च अधःपाताले महत्त
मःतमोगुणप्रधानैःपुरुषैःप्राप्यंस्थानं अंधकारंअप्रकाशं तत्अंधंतमःअंधतामिस्राख्यंनरकंबुध्यस्व मात्वांरागांधंप्रलभेतस्पृशेत् ॥ १९ ॥

प्रतिपत्तुंज्ञातुंशक्ष्यसिचेदितिसंबंधः ॥ २० ॥ आत्माजीवोनदीपुण्यंधर्मएवतीर्थंयस्यां सत्यंब्रह्मतस्मादुद्दयोयस्याः तस्यांस्नातःनिष्णातःप्रत्यग्रूपेमग्नइत्यर्थः पूयतेशुध्यतिकःपुण्यकर्मा पुण्यमपिकिं नित्यमलोभएव वैराग्यान्नपरंपुण्यमित्यर्थः ॥ २१ ॥ नदींसंसारनदीं जन्मदुर्गाणिसंतर मोक्षार्थंयेनतस्येत्यर्थः ॥२२॥ २३ ॥ धृत्येति कामंअशनायांचधैर्येणजित्वाशिश्नोदरंदोषात्रक्षेत् सम्यग्दृष्ट्वावस्तूनामादानेनदृष्टपूतेस्थलेपदन्यासेनचपाणिपादंचक्षुषारक्षेत् चक्षुःश्रोत्रेमनसैवपरस्त्र्यादिभ्यःकुशब्देभ्यश्चव्यावर्तनेनरक्षेत् मनोवाचंचकर्मणासंयमनेनरक्षेत्॥२४॥नित्योदकीनित्यंयथाकालंस्नानाचमनपरः॥२५

इदंवचःशक्ष्यसिचेद्यथावन्निशम्यसर्वंप्रतिपत्तुमेव ॥ यशःपरंप्राप्स्यसिजीवलोकेभयंनचामुत्रनचेहतेऽस्ति ॥ २० ॥ आत्मानदीभारतपुण्यतीर्थासत्योदया धृतिकूलादयोर्मिः ॥ तस्यांस्नातःपूयतेपुण्यकर्मापुण्योह्यात्मानित्यमलोभएव ॥२१॥ कामक्रोधग्राहवतींपंचेंद्रियजलांनदीम् ॥नावंधृतिमयींकृत्वाजन्मदुर्गाणिसंतर॥२२॥ प्रज्ञावृद्धंधर्मवृद्धंस्वबंधुंविद्यावृद्धंवयसाचापिवृद्धम् ॥ कार्याकार्येपूजयित्वाप्रसाद्ययःसंपृच्छेन्नसमुह्येत्कदाचित् ॥ २३॥ धृत्याशिश्नोदरंरक्षेत्पाणिपादंचचक्षुषा ॥ चक्षुःश्रोत्रेचमनसामनोवाचंचकर्मणा ॥ २४॥ नित्योदकीनित्ययज्ञोपवीतीनित्यस्वाध्यायीपतितान्नवर्जी ॥ सत्यंब्रुवन्गुरवेकर्मकुर्वन्ब्राह्मणश्च्यवतेब्रह्मलोकात् ॥२५॥ अधीत्यवेदान्परिसंस्तीर्यचाग्नीनिष्ट्वायज्ञैःपालयित्वाप्रजाश्च ॥गोब्राह्मणार्थंशस्त्रपूतांतरात्माहतःसंग्रामेक्षत्रियःस्वर्गमेति ॥ २६ ॥ वैश्योधीत्यब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चधनैःकालेसंविभज्याश्रितांश्च ॥ त्रेतापूतंधूममाघ्रायपुण्यंप्रेत्यस्वर्गेदिव्यसुखानिभुंक्ते ॥२७॥ ब्रह्मक्षत्रंवैश्यवर्णंचशूद्रःक्रमेणैतान्न्यायतःपूजयानः ॥ तुष्टेष्वेतेष्वव्यथोदग्धपापस्त्यक्त्वादेहंस्वर्गसुखानिभुंक्ते ॥ २८ ॥ चातुर्वर्ण्यस्यैषधर्मस्तवोक्तोहेतुंचानुब्रुवतोमेनिबोध ॥ क्षात्राद्धर्माद्धीयतेपांडुपुत्रस्तंत्वंराजन्राजधर्मेनियुंक्ष्व ॥ २९ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवमेतद्यथात्वंमामनुशाससिनित्यदा ॥ ममापिचमतिःसौम्यभवत्येवंयथात्थमाम् ॥३०॥सातुबुद्धिःकृताप्येवंपांडवान्प्रतिमेसदा ॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनर्विपरिवर्तते ॥ ३१ ॥ नदिष्टमभ्यतिक्रांतुंशक्यंभूतेनकेनचित् ॥ दिष्टमेवध्रुवंमन्येपौरुषंतुनिरर्थकम् ॥ ३२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिप्र०प०विदुरवाक्येचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ समाप्तमिदंप्रजागरपर्व ॥ छ ॥

परिसंस्तीर्याग्नीन्परिस्तरणैः एतेनाग्निहोत्रमुपलक्षयतीतिनारायणः परिसंस्तीर्यवितत्यस्वेस्वेस्थानेआधायेत्यर्थः ततोयज्ञैरिष्ट्वाशस्त्रपूतःअंतरात्माचित्तंयस्यगोब्राह्मणार्थंमृतइत्यर्थः संग्रामेहतोवाक्षत्रियः ॥ २६ ॥ अधीत्यवेदंशास्त्रमितिशेषः त्रेताअग्नित्रयंतस्याःपूतंधूमंआघ्राय पुण्यंपावनं प्रेत्यमृत्वा ॥२७॥ २८ ॥ क्षात्राद्धर्मात्पृथिवीपालनरूपात्राज्यादितियावत् राजधर्मैराज्ये ॥ २९ ॥ मांअनुशाससिअनुशास्सि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

एवंब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणीभूतासाधनसंपत्तिःसम्यगुपपादिता तत्रक्कचित्क्कचित्प्रसंगात्यतोयतोनिवर्ततइत्यादिनासंक्षेपेणब्रह्मविद्यासूचितातांविस्तरेणश्रोतुकामोधृतराष्ट्रउवाच अनुक्तमिति तेत्वया॥१
मृत्युःजन्ममरणप्रवाहात्मकःसंसारः ॥ २ ॥ तेतुभ्यं गुह्यान्गोप्यान्योगकलादीन् प्रकाशान्शमादीन् हृदयसंश्रयान्धर्मान्प्रवक्ष्यति ॥३॥ वर्णाश्रमक्रममुल्लंघ्य ब्रह्मविद्यांनोपदिशेदित्याख्यायिकामुखेनाह
किंत्वमित्यादिना सनातनापरनामासनत्सुजातः॥४॥५॥६॥७॥८॥॥विधिदृष्टेनशास्त्रादवगतेनकर्मणामधुपर्कादिना॥९॥१०॥ विद्याप्राप्तिफलमाह यंश्रुत्वेति ॥ ११ ॥ विषहेरन्बाधेरन् अमर्षःअसहिष्णुता

अथसनत्सुजातपर्व॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥अनुक्तंयदितेकिंचिद्वाचाविदुरविद्यते ॥तन्मेशुश्रूषतोब्रूहिविचित्राणिहिभाषसे॥ १॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥धृ
तराष्ट्रकुमारोवैयःपुराणःसनातनः॥सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीतिभारत॥ २॥सतेगुह्यान्प्रकाशांश्चसर्वान्हृदयसंश्रयान्॥ प्रवक्ष्यतिमहाराजसर्वबुद्धि
मतांवरः॥ ३॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥किंत्वंनवेदतद्भूयोयन्मेब्रूयात्सनातनः॥त्वमेवविदुरब्रूहिप्रज्ञाशेषोस्तिचेत्तव॥४॥ ॥विदुरउवाच॥ ॥शूद्रयोनावहं
जातोनातोन्यद्वक्तुमुत्सहे॥कुमारस्यतुयाबुद्धिर्वेदतांशाश्वतीमहम्॥५॥ब्राह्मींहियोनिमापन्नःसुगुह्यमपियोवदेत्॥ नतेनगर्ह्योदेवानांतस्मादेतद्ब्रवीमिते॥६॥
धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ब्रवीहिविदुरत्वंमेपुराणंतंसनातनम्॥कथमेतेनदेहेनस्यादिहैवसमागमः॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥चिंतयामासविदुरस्तमृषिंशंसि
तव्रतम्॥सचतच्चिंतितंज्ञात्वादर्शयामासभारत॥८॥ सचैनंप्रतिजग्राहविधिदृष्टेनकर्मणा॥सुखोपविष्टंविश्रांतमथैनंविदुरोब्रवीत्॥ ९॥ भगवन्संशयःक
श्चिद्धृतराष्ट्रस्यमानसः॥ योनशक्योमयावक्तुंत्वमस्मैवक्तुमर्हसि ॥ १० ॥ यंश्रुत्वाऽयंमनुष्येंद्रःसर्वदुःखातिगोभवेत् ॥ लाभालाभौप्रियद्वेष्यौयथैनंनजरांत
कौ॥ ११ ॥विषहेरन्भयामर्षौक्षुत्पिपासेमदोद्भवौ ॥ अरतिश्चैवतंद्रीचकामक्रोधौक्षयोदयौ ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयपर्व
णिविदुरकृतसनत्सुजातप्रार्थनेएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥४१॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोराजाधृतराष्ट्रोमनीषीसंपूज्यवाक्यंविदुरेरितंतत्॥
सनत्सुजातंरहितेमहात्मापप्रच्छबुद्धिंपरमांबुभूषन्॥ १॥

उद्भवउत्कृष्टैश्वर्यं क्षयोदयौतयोर्हेतुभूतेपापपुण्येच ॥ १२ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०एकचत्वारिंशोऽध्यायः॥४१॥ ॥छ॥ ॥ उद्योगपर्वणिसनत्सुजातीयेभाष्यकारादिभिर्व्याख्यातान्संप्र
तितनपुस्तकेपुचस्थितान्पाठान्श्लोकांश्चगुणोपसंहारन्यायेनैकीकृत्यव्याख्यायते ततोराजेति मनीषीशास्त्रसंस्कृतमनीषावान् रहितेएकांते परमांबुद्धिंपरविद्यांअथपरायायातदक्षरमधिगम्यतइतिश्रुतिप्रसि
द्धांपप्रच्छ एतेनविषयोदर्शितः प्रयोजनंदर्शयति महात्माबुभूषन्निति परंब्रह्मभवितुमिच्छन् ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिब्रह्मज्ञानस्यब्रह्मभावफलकत्वश्रवणात् विदुरेरितंवाक्यं सनत्सुजातःप्रोवाचमृत्युर्नास्तीति
भारतेतिमृत्युशब्दितस्यबंधस्याभावंश्रुत्वाप्रतिपूज्यासंगत्वात्कपटवतोपिममपापात्भयंनास्तीतिसंतोषंप्राप्य तेनज्ञानस्यसर्वकर्मोन्मूलनहेतुत्वंदर्शितं यथोक्तं हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यतइति ॥१

प्रश्नमेवाह सनत्सुजातेति मृत्युरितिध्रुवंजन्ममृतस्यचेतिसाहचर्याज्जन्ममरणप्रवाहरूपोबंधउच्यते सनास्तीतितवप्रकर्षेणवादंपूर्वोक्तंविदुरादीनांमुखात्शृणोमि हेसनत्सुजातसनंतुसर्वदासुष्ठुजातंजन्मयस्य नित्यकुमारत्वेनजरामरणविवर्जितेत्यर्थः श्रुतिश्चैतदाह ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति नुतथाअमृत्यवेमृत्योरभावाय एकशतंवर्षाणिमघवान्प्रजापतौब्रह्मचर्यमुवासेतिबंधनिवृत्त्यर्थोयत्नश्चश्रूयते नह्यसतोनित्यनिवृत्तस्यनिवृत्त्यर्थंयत्नोयुज्यते तदनयोःपक्षयोःकतरत्मतंसत्यंतद्ब्रूहीतिशेषः ॥२॥ यत्कर्मणाब्रह्मचर्येणमृत्युर्नास्तीतितेनसत्यस्यबंधस्यसाधनेननाशइतिअपृच्छःपृष्टवानसि यच्चापरंमृत्युःस्वरूपतएवनास्तीत्यपृच्छः एतत्एतयोःपक्षयोःपरस्परविरुद्धत्वंमाविशंकिथाःमामंस्थाः अमृत्युःकर्मणाकेचिदितिपाठेकर्मसाध्यंअमृतत्वंउतज्ञानसाध्यमितिपक्षद्वयोपन्यासः तयोश्चक्रमसमुच्चयपक्षाश्रयेणविरोधभावंमन्वानोमाविशंकिथाइतिब्रवीतीत्यर्थः॥३॥अविरोधमेवाह उभेइति एतस्यएकस्यैवपुंसोऽवस्थाभेदेनउभेअपिसत्येएव हेक्षत्रियविद्धि अविद्यावस्थायांबंधःसत्यःकर्मनाशश्च विद्यावतांतुरज्जूरगवत्कालत्रयेपिनास्ति मोहाद्भासमानस्यतुज्ञानमात्रेणनिवृत्तिर्भवतीतिभावः आद्यप्रवृत्तेइतिपाठेउभेअपिमतेअनादिनीनित्येइत्यर्थः सिद्धांतमाह मोहादिति निर्मोहानांतुनास्त्येवमृत्युरित्यर्थः मोहंविवृणोति प्रमादमिति आत्मतत्त्वानवेक्षणंप्रमादः मूलाज्ञानमितियावत् तदेवमृत्युः मृत्युर्वैतमइतिश्रुतेः अप्रमादंअवहिततांसम्यगवेक्षणंज्ञानमितियावत् ज्ञानंसम्यगवेक्ष

धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥सनत्सुजातयदिदंशृणोमिनमृत्युरस्तीतितवप्रवादम्॥देवासुराह्याचरन्ब्रह्मचर्यममृत्यवेतत्कतरन्नुसत्यं॥२॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥अपृच्छःकर्मणायच्चमृत्युर्नास्तीतिचापरम्॥शृणुमेब्रुवतोराजन्यथैतन्माविशंकिथाः॥३॥उभेसत्येक्षत्रियैतस्यविद्धिमोहान्मृत्युःसंमतोयंकवीनां॥प्रमादंवैमृत्युमहंब्रवीमितथाऽप्रमादममृतत्वंब्रवीमि॥४॥ प्रमादाद्वैअसुराःपराभवन्नप्रमादाद्ब्रह्मभूताभवंति॥ नैवमृत्युर्व्याघ्रइवात्तिजंतून्नह्यस्यरूपमुपलभ्यतेहि॥५॥ यमंत्वेकेमृत्युमतोन्यमाहुरात्मावसन्नममृतंब्रह्मचर्यम्॥ पितृलोकेराज्यमनुशास्तिदेवःशिवःशिवानामशिवोऽशिवानाम्॥६॥

णमितिस्मृतेः अमृतत्वंअमृतत्वहेतुः ॥ ४ ॥ प्रमादात्अज्ञानात् असुराःअसुषुरममाणाःकामक्रोधाद्यासुरवृत्तिभिराक्रांताःपराभवन्मृत्युवशाअभूवन् तथाअप्रमादात्ज्ञानात् ब्रह्मभूताःपूर्वंब्रह्मैवसंतःअविद्ययाऽब्रह्मत्वमात्मनोमन्यमानाःविद्ययापुनर्ब्रह्मैवभवंति ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः सुराश्चेतिपाठेसुराःशमदमादिमंतःब्रह्मभूताःब्रह्मभावंगताइत्यर्थः मृत्युरज्ञानंजंतून्अत्तिसंसारसंकटेपातयतिनतुव्याघ्रइवदृश्यते कार्यमेवास्यदृश्यतेनस्वरूपमित्यर्थः हियतःअस्यरूपंनिरीक्ष्यमाणमपिनउपलभ्यते नहिरज्जूरगोपादानमज्ञानमुरगवद्द्रष्टुंशक्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ ननुयदिमृत्योःरूपंनोपलभ्यतेतर्हितत्सत्त्वेकिंप्रमाणमतआह यममिति अतःअज्ञानाख्यान्मृत्योरन्यंयमसंज्ञंएकेमूढाःमृत्युमाहुः अथसत्यवतःकायात्पाशबद्धंवशंगतं अंगुष्ठमात्रंपुरुषंनिश्चकर्षयमोबलादिति अस्यव्यतिरेकमुखेनआत्मनिकल्पितत्वमाह आत्मावसन्नमिति आत्मनिप्रतीच्येवावसन्नंलीनं तेनरज्जूरगादिवद्यमादिकमपिआत्मनिकल्पितमेवेत्यर्थः आत्मावासमितिपाठेआत्माश्रयमित्यर्थः यमप्रशमोपायमाहामृतमिति ब्रह्मचर्यंब्रह्मणिचर्या आत्मानुसंधानंनिरस्ताखिलकल्पनाजालंअमृतंमोक्षहेतुः योगिनांयमभयंनास्तीत्यर्थः नतस्यरोगोनजरानमृत्युरितिश्रुतेः ननुकल्पितस्ययमस्यमृगजलादेरिवार्थक्रियाकारित्वंनयुक्तमतआह पितृलोकइति यादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिन्यायेनआत्मनिकल्पितगरुडभावस्यविषनिवर्तकत्ववत्तत्राप्यर्थक्रियाकारित्वमस्तीतिभावः अत्रयुक्तिमाह शिवइति शीतोष्णादिवदेकस्मिन्सत्यस्यविरुद्धधर्मद्वयस्यासंभवात्तस्मिन्नेवशिवत्वाशिवत्वेरज्ज्वांसर्पदंडादिवत्कल्पितेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अस्येति अस्ययमस्यआदेशादाज्ञातःक्रोधादिरूपोमृत्युर्मरणहेतुर्निःसरतिउद्भवति अत्रयथाऽज्ञानाभिमानिनीदेवतायमःएवंक्रोधाद्यभिमानिन्योपिदेवताःयमस्यदासभूताःसंतीत्यधिदैवमर्थः अध्यात्मंतु अज्ञानादेवक्रोधादयउद्भवंतिततोम्रियतइत्यर्थः ननुयद्यात्मावासमज्ञानंतर्हितत्आत्मनःपृथक्सिद्धमपृथक्सिद्धंवा अंत्येमुक्तानामपिपुनर्बंधापत्तिः आद्येसांख्यप्रकृतिवत्तदनाशापत्तिरित्याशंक्यमृत्युंविशिनष्टि नराणांअहंगतेनैवविमार्गान्चरन्निति जीवानांयोहंकारस्तेनसहगतंगमनंअहंकारसाहित्यंतेनविमार्गान्अनात्मगान्मार्गान्चरन्विषयान्भुंजानइत्यर्थः मुक्तौअज्ञानाश्रयस्यअहमर्थस्यचिदाभासस्यनष्टत्वात्नशुद्धादात्मनःसकाशादज्ञानंपुनरुदेतिनापिपृथगवतिष्ठतइतिभावः ननुसुषुप्तावहंकारलयोपिदृश्यतइत्यतआह नचेतितदानीमपिसूक्ष्मस्याहमर्थस्यसत्त्वान्नकश्चित्ज्ञानंविनाआत्मयोगंउपैति स्वंरूपंप्राप्नोतीत्यर्थःअतोऽहंकारनाशात्प्राक्आत्मनःक्रोधादिरूपस्यमृत्योरुदयोयुज्यतएवेत्यर्थः आस्यादेषइतिपाठेआस्तेस्मिन्नित्यास्यमज्ञानस्याधिष्ठानंअहंकारस्तस्मान्निःसरतइतिपूर्ववत्॥७॥आत्मयोगाभावेदोषमाह तेइति तेनराःमोहिताःक्रोधादिभिरितिशेषः तद्वशेक्रोधादिरूपस्यमृत्योर्वशेवर्तमानाःसंतःइतोऽस्माल्लोकात्प्रेताःगताःसंतःतत्रयमलोके पुनरित्यसकृद्गमनसूचनार्थं पतंतिगच्छंतिनरकादावितिशेषः ततस्तान्तत्रगतान्अनुदेवाइंद्रियाणिप्लवंतेतत्रैवगच्छंतितमुत्क्रामंतंप्राणोनूत्क्रामतिप्राणमनूत्क्रामंतंसर्वेप्राणाअनूत्क्रामंतीतिश्रुतेःमृङ्प्राणत्यागेइत्यनुशासनाच्चमृत्युज्ञानंमरणसंज्ञामपिलभतेअयंभावः

अस्यादेशान्निःसरतेनराणांक्रोधःप्रमादोलोभरूपश्चमृत्युः॥ अहंगतेनैवचरन्विमार्गान्नचात्मनोयोगमुपैतिकश्चित्॥७॥ तेमोहितास्तद्वशेवर्तमानाइतःप्रेता
स्तत्रपुनःपतंति॥ततस्तान्देवाअनुविप्लवंतेअतोमृत्युर्मरणाख्यामुपैति॥८॥ कर्मोदयेकर्मफलानुरागास्तत्रानुतेयांतिनतरंतिमृत्युम्॥सदर्थयोगानवगमात्समं
तात्प्रवर्ततेभोगयोगेनदेही॥९॥तद्वैमहामोहनमिंद्रियाणांमिथ्यार्थयोगस्यगतिर्हिनित्या॥ मिथ्यार्थयोगाभिहतांतरात्मास्मरन्नुपास्तेविषयान्समंतात्॥ १०॥
अभिध्यावैप्रथमंहंतिलोकान्कामक्रोधावनुगृह्याशुपश्चात्॥ एतेबालान्मृत्यवेप्रापयंतिधीरास्तुधैर्येणतरंतिमृत्युम्॥ ११ ॥

मृत्युरत्यंतविस्मृतिरितिस्मृतेरज्ञानंप्रत्यगानंदविस्मारकत्वेनयमश्चप्रत्यक्त्वेनगृहीतस्यदेहस्यचविस्मारकत्वेनसाम्यात्द्वयमपिमृत्युशब्दितं तथाचमुख्योमृत्युरज्ञानंगौणोयमइति ॥८॥ननुप्राङ्मरणान्मृत्युभयंमृतस्यतुकृतकृत्यतैवास्तीत्याशंक्याह कर्मोदयइति भोगप्रदस्यकर्मणउदयेसतिकर्मफलभोगेऽनुरागोयेषांतेतथाभूताःतत्रस्वर्गादौअनुयांतिभोगवासनयापूर्वदेहंत्यक्त्वागच्छंतिअतोमृत्युंनतरंति देहनाशमात्रेणनमुच्यंतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः येयंप्रेतेविचिकित्सामनुष्येऽस्तीत्येकेनायमस्तीतिचैकेइतिमृतस्यास्तित्वनास्तित्वेउपक्षिप्य योनिमन्येप्रपद्यंतेशरीरत्वायदेहिनः स्थाणुमन्येनुसंयंतियथाकर्मयथाश्रुतमितिअस्तीत्येवोपलब्धव्यइतिचास्तित्वंदेहांतरप्राप्तिंचाह अत्रहेतुः सदर्थेति सत्ब्रह्मतत्प्राप्त्यर्थोयोगः सदर्थयोगः यमाद्यष्टांगोपेतः तस्यानवगमादलाभात्समंतात्ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्योनिषुभोगयोगेनभोगलिप्सयादेहीदेहाभिमानीप्रवर्तते ॥ ९ ॥ भोगमेवनिंदति तद्वाइति यत्अस्यपुंसःमिथ्याभूतेषुअर्थेषुशब्दादिविषयेषुयोगोरागस्तदर्थंगतिःप्रवृत्तिःनित्यास्वाभाविकीतदेवइंद्रियाणांमहामोहनंअर्थानांमिथ्यात्वंसंकल्पकृतत्वात् यदाहाक्षपादः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइति दोषोरागादिः मिथ्यार्थयोगेनविषयसंगेनअभिहतांतरात्माव्यथितचित्तःसन्विषयान्स्मरन्स्मरणपूर्वकंउपास्ते हेतौशतृप्रत्ययः स्मरणमेवविषयोपासनाहेतुरतस्तेषांविस्मरणमेवकर्तव्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ तत्स्मरणेदोषमाह अभिध्येति अभिध्याविषयस्मरणंप्रथमं ततःकामस्तत्प्राप्त्यभिलाषः केनचिन्निमित्तेनतत्प्रतिहतौक्रोधः एतेअभिध्यादयःएवंक्रमेणबालान्अजितचित्तान्मृत्यवेमोहायप्रापयंति येतुधीराःजितचित्ताःनिष्कामास्तेमृत्युंतरंति पाठांतरेधर्मयोगाभ्यासंचरंति ॥ ११ ॥

सइति सःमृत्युतरणकामःयोगीवाअभिध्यायन्आत्मानंचिंतयन्उत्पतितान्कामानेवनिहन्यात् हननोपायमाह अनादेरणतुच्छत्वबुद्ध्यापथिपतिततृणवत्स्त्र्यादीन्प्राप्तानपिअप्रतिबुद्ध्यमानःअचिंतयन् यं
एवंविद्वान्भूत्वाकामान्निहंतिएनंपुरुषंमृत्युरज्ञानंमृत्युरिवयमइवनात्तिनग्रसते निष्कामस्यमृत्युभयंनास्तीत्यर्थः॥१२॥सकामंनिंदति कामानुसारीति विषयार्थीविषयमनुविनश्यति यथोक्तं कुरंगमातंगपतं
गभृंगमीनाहताःपंचभिरेवपंचेति फलितमाह कामानिति विषयांस्त्यक्त्वारजोदुःखरूपंयत्किंचित्सर्वंधुनुतेनाशयति॥१३॥विपक्षेदोषमाह तमइति अयंकामःभूतानांतमःअज्ञानंतत्कार्यकरत्वात् यतःअप्रका
शोनास्तिप्रकाशोविषयविवेकोयस्मिन्सतथा अतएवनरकवद्दुःखदः एतदेवाह मुह्यंतइति यथामुह्यंतोमदिरामत्ताः ग्रह्यंतइतिपाठेग्रहगृहीताः पथिगच्छंतःश्वभ्रवत्गर्तयुक्तंदेशंधावंति तथाकामिनःसंसारेव
र्तमानाःसुखंसुखप्रदंभार्यादिंप्रतिधावंतीत्यर्थः॥१४॥ अमूढवृत्तेः कामेनानभिभूतचित्तस्यपुंसस्तुतृणमयव्याघ्रवत्मृत्युर्यमःकिंकुर्यान्नकिमपीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्अस्यकामस्यआयुःजीवनंमूलाज्ञानंनि
र्णुदन्अपनेष्यन्अन्यत्किंचित्काम्यमानंस्त्र्यादिकंअमन्यमानःअगणयन्नाधीयीतनस्मरेत् तुच्छत्वबुद्ध्याविषयविस्मरणमेवकाममूलोच्छेदहेतुरित्यर्थः यदाहवसिष्ठः भ्रमस्यजागतस्यास्यजातस्याकाश

सोभिध्यायन्नुत्पतितान्निहन्यादनादरेणाप्रतिबुद्ध्यमानः॥ नैनंमृत्युर्मृत्युरिवात्तिभूत्वाएवंविद्वान्योविनिहंतिकामान्॥ १२॥ कामानुसारीपुरुषःकामाननुवि
नश्यति॥ कामान्व्युदस्यधुनुतेयत्किंचित्पुरुषोरजः॥ १३॥ तमोऽप्रकाशोभूतानांनरकोयंप्रदृश्यते॥ मुह्यंतइवधावंतिगच्छंतःश्वभ्रवत्सुखम्॥ १४॥ अमूढ
वृत्तेःपुरुषस्येहकुर्यात्किंवैमृत्युस्तार्णइवास्यव्याघ्रः॥ अमन्यमानःक्षत्रियकिंचिदन्यन्नाधीयीतनिर्णुदन्निवास्यचायुः॥ १५॥ सक्रोधलोभौमोहवानंतरात्मा
सवैमृत्युस्त्वच्छरीरेयएषः॥ एवंमृत्युंजायमानंविदित्वाज्ञानेतिष्ठन्नबिभेतीहमृत्योः॥ विनश्यतेविषयेतस्यमृत्युर्मृत्योर्यथाविषयंप्राप्यमर्त्यः॥ १६॥ ॥ धृत
राष्ट्रउवाच॥ ॥यानेवाहुरिज्ययासाधुलोकान्द्विजातीनांपुण्यतमान्सनातनात्॥ तेषांपरार्थंकथयंतीहवेदाएतद्विद्वान्नोपैतिकथंनुकर्म॥ १७॥

वर्णवत् अपुनःस्मरणंमन्येसाधोविस्मरणंवरं तथापितवनस्वास्थ्यंसर्वविस्मरणादृतेइतिच॥१५॥ यमंत्वेकेइत्यत्रआत्मावसन्नमितियमोप्यात्मनिकल्पितइत्युक्तंतद्व्याचष्टे सक्रोधलोभाविति यस्त्वच्छरीरेए
षःअहंप्रत्ययविषयःअंतरात्माबाह्यात्मानंशरीरमपेक्ष्यआंतरःचिदचिद्ग्रंथिरूपोजीव.समोहवान्अतस्मिंस्तद्बुद्धिर्मोहःअनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिर्विपर्ययरूपंज्ञानंतद्वान्क्रोधलोभमृत्युरूपोभवति शुकन
लिकान्यायेनस्वयंबंधहीनोपिअज्ञानात्स्वात्मानंबद्धंमन्यतेतेनकामादिवशोभवतीत्यर्थः उपसंहरति एवमिति जायमानं मोहादितिशेषः मोहविरोधिनिज्ञानेतिष्ठन्निष्ठावान्यमान्नबिभेति तत्रदृष्टांतः विष
येगोचरेतस्यज्ञानस्यमृत्युर्बंधःविनश्यते मृत्योर्यमस्य मर्त्यःदेहः अज्ञानकृतोबंधोज्ञानेनैवनश्यतिनकर्मणेतिप्रघट्टकार्थः॥१६॥ अत्रशंकते यानिति साधुइज्ययासोपासनेनअश्वमेधादिनाकर्मणापुण्यतमान्
इंद्रलोकाद्यपेक्षयापुण्यान्सनातनान्व्यवहारापेक्षयानित्यान्लोकान्सत्यलोकाख्यान्इहवेदेआहुःवेदविदः तेषांलोकानांपरार्थंपरार्थत्वंमोक्षप्रापकत्वंवेदाःकथयंति एतत्कर्मणांक्रममुक्तिहेतुत्वंविद्वान्
जानन्कर्मकथंनुनउपैतिनशरणीकरोति कर्मभिरेवमोक्षसिद्धौकिंज्ञानेनेतिभावः॥ १७॥

समाधत्ते एवमिति अविद्वान्एवंत्वदुक्तक्रमेणतत्रमोक्षपदेउपयाति तथैवअर्थजातंभोगमोक्षाख्यंप्रयोजनसामान्यंवेदाःवदंति तथाअनीहोनिष्कामःपरात्मापरंअनात्मानंदेहादिकंअविद्ययाआत्मत्वेनगच्छन्जीवःपरंनिर्गुणात्मानंआयातिआभिमुख्येनप्राप्नोति निष्कामस्तत्तदुपाध्याकारतांत्यक्त्वानिष्कलेनरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः अन्यथातुसएवजीवःमार्गेणसुषुम्नानाड्यामार्गान्तत्तल्लोकप्रापकान्निहत्यनिरस्यब्रह्मलोकद्वारापरंप्रयाति तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतीतिश्रुतेः तथाचबृहदारण्यके तद्यथापेशस्कारीपेशसोमात्रामुपादायान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेएवमेवेदंशरीरंनिहत्यविद्यांगमयित्वान्यन्नवतरंकल्याणतरंरूपंकुरुतेपित्र्यंवागांधर्वंवादैवंवाप्राजापत्यंवाब्राह्मंवेतितुकामयमानोऽथाकामयमानोयोऽकामोनिष्कामआप्तकामःस्यान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतइतिकामयमानस्यअस्माद्देहादुत्क्रांतस्यदेहंमरणेनासद्रूपत्वंनयतःस्वर्णकारदृष्टांतेनपित्र्यगांधर्वादिरूपांतरकर्तृत्वमुक्त्वानिष्कामस्यपूर्णब्रह्मभावंगतस्यउत्क्रांतिर्निषिध्यते ॥ १८ ॥ ननुजीवःपरंप्राप्नोतिचेदन्यस्यान्यात्मताऽयोगात्परएवजीवत्वं

सनत्सुजातउवाच एवंत्वविद्वानुपयातितत्रतत्रार्थजातंचवदंतिवेदाः ॥
अनीहआयातिपरंपरात्माप्रयातिमार्गेणनिहत्यमार्गान् ॥ १८ ॥
धृतराष्ट्रउवाच कोसौनियुंक्तेतमजंपुराणंसचेदिदंसर्वमनुक्रमेण ॥
किंवास्यकार्यमथवासुखंचतन्मेविद्वन्ब्रूहिसर्वंयथावत् ॥ १९ ॥

प्राप्नोतीत्युक्तंभवति तच्चायुक्तं अनियोज्यब्रह्मात्मत्वात्परस्येत्याशंकते कोसाविति तंपरमात्मानंअजं जन्मादिहीनंपुराणंपुरापिनवमित्यनेनपरिणामित्वंनिरस्तं तादृशंपरंकोसौनियुंक्तेयन्नियोगादयंदुःखादिभाग्भवति नियोजकांतरसत्वेतस्याप्यन्यस्तस्याप्यन्यइतिपरानवस्थेतिभावः ननुपरएवनियोजकांतरंविनाइदंसर्वंचेतनाचेतनंविश्वंतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेःक्रमेणभवतीतिशंकते सचेदिति एतद्दूषयति किंवेति अस्यपरस्यावाप्तकामतयानिष्कामस्यकिंवाकार्यंकर्तव्यमस्तिनकिमपीत्यर्थः प्रयोजनमनुद्दिश्यनमंदोपिप्रवर्ततइतिन्यायेनप्रयोजनंविनापरेप्रवृत्तिर्नसंभवतीत्यर्थः ननुलोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायेनलोकेनिष्प्रयोजनापिचतुरंगादिक्रीडादृश्यतेतद्वत्परस्यापिलीलैवजगत्सृष्टिप्रवेशादिकमित्याशंक्याहाथवेति चतुरंगादिक्रीडापिसुखार्थमेवक्रियतेनचपरस्यसुखलिप्सास्तिनचस्वात्मानंस्वयमेवसंकटेपातयतःसुखंवास्तीतिनपरस्यस्वतःसृष्टौप्रवृत्तिःसंभवतिनापितेनसहजीवस्याभेदःसंभवति जीवपरयोर्भेदेतुजीवादृष्टानुरोधेनराजवत्परोजीवभोगार्थंसृष्ट्यादौप्रवर्ततेस्वकृतमर्यादापरिपालनार्थंचेतियुज्यतेऽतःनतयोरभेदःसंभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥

उत्तरमाह दोषइति विभेदयोगेविशेषेणभेदोययोस्तौविभेदौविभिन्नौतयोर्योगेअभेदनऐक्येमहान्दोषः अन्यस्यान्यात्मत्वासंभवात् अतोजीवपरयोस्तात्विकोभेदोनयुक्तइत्यर्थः किंतर्हिअनादियोगेन न अत्तुंशीलमस्येत्यनादिर्भोग्यवर्गःस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकानिक्षेत्राणितैःसहयोगेनसंबंधेनपुंसःपरस्मात्सकाशात्नित्याःजीवाःघटाकाशजलचंद्रादिन्यायेनभवंति तथातेनऔपाधिकेनभेदेनास्यआधिक्यं किंचिदपिनअपैति नहिजलचंद्रेकंपमानेमुख्यश्चंद्रःकंपते नापिघटाकाशेचलतिमुख्येआकाशेचलनंसंभाव्यते तथाचश्रुतयः एकएवतुभूतात्माभूतेभूतेप्रकाशते एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवत् यथा स्वयंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा घटसंवृतमाकाशंनीयमानेयथाघटे घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइत्याद्याऔपाधिकंजीवपरयोर्भेदंदर्शयंति एकधेतिईश्वररूपेण बहुधेतिजीवरूपेण एकएवशुद्धःजलाशयतरंगचंद्रन्यायेनप्रकाशतइत्याद्यश्रुतेरर्थः एवंचजीवेशभेदप्रयुक्तःसर्वोपिव्यवहारःसेत्स्यतिनचपरांतरकल्पनावतरतीतिसिद्धं कथंभूतेनअनादियोगाख्येनक्षेत्रसंबंधेन अनादियोगेनअनादिनाआदिशून्येनाज्ञानेनहेतुनायोगःसंबंधोस्यसोनादियोगस्तेनभवंति जन्मादिभाजइतिशेषः पुंसःपुमांसः अज्ञानयोगोत्थःक्षेत्रयोगइत्यर्थः ॥२०॥जीवेशयोर्भेदंनिरस्यप्रपंचस्यापिपरमेश्वरात्पृथक्सत्वंवारयति यएतद्वेति वाशब्दउपमार्थे यइतिपुंस्त्वंविधेयापेक्षया एतत्परिदृश्यमानंजगत्यज्जगदिवभातिसनित्योऽविकारीभगवान्सर्वैश्वर्यसंपन्नः

सनत्सुजातउवाच॥ ॥दोषोमहानत्रविभेदयोगेह्यनादियोगेनभवंतिनित्याः॥ तथास्यनाधिक्यमपैतिकिंचिदनादियोगेनभवंतिपुंसः॥ २०॥ यएतद्वाभगवान्सनित्योविकारयोगेनकरोतिविश्वम्॥ तथाचतच्छक्तिरितिस्ममन्यतेतथार्थयोगेचभवंतिवेदाः॥२१॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥योस्मिन्धर्मान्नाचरंतीहकेचित्तथाधर्मान्केचिदिहाचरंति॥ धर्मःपापेनप्रतिहन्यतेस्विदुताहोधर्मःप्रतिहंतिपापम्॥ २२॥

परमात्मैव वाशब्दोमिथ्यात्वद्योतकः तथाहि यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यति अहमद्यस्वप्नेगजमिवाद्राक्षमितिवेदेलोकेचमिथ्यार्थानुवादेइवशब्दःप्रयुज्यते श्रुतिश्चइदंसर्वंयदयमात्माब्रह्मैवेदंविश्वं सर्वंखल्विदंब्रह्मेत्याद्याप्रपंचस्यब्रह्मानन्यत्वमाह विकारोनृतंमायातद्योगेनविश्वंकरोतिस्वप्नेंद्रजालवन्नतुकनककुंडलवज्जगद्ब्रह्मणोःपरमार्थतोविकारविकारीभावोस्ति ब्रह्मणोप्यनित्यत्वापत्तेरित्यर्थः ननुनित्यंपरिणामिचप्रधानंस्वतंत्रमेवजडस्यजगतोजडमेवकारणमस्तु सादृश्यात् नतुचेतनंवैलक्षण्यादित्याशंक्याह तथाचतच्छक्तिरिति तथाचतेनैवप्रकारेणस्वात्मनिस्वप्नवज्जगदवभासयंतीतस्यपरमात्मनःशक्तिस्तदनन्यास्तीतिवेदोपिमन्यतेस्म तथाचश्रूयते देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिपरास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतइतिच ननुभोग्यत्वात्शक्तिःआत्मनःस्वंभोक्तृत्वादात्मातत्स्वामी तथाचतयोर्भेदइत्याशंक्याह तथार्थेति शक्तिर्हिनशक्तिमतःपृथग्दृष्टा वह्नेरिवदहनप्रकाशनशक्तिःवेदाअपिबहुस्यांप्रजायेयेतिसच्चत्यच्चाभवदित्यादयः चकाराल्लोकेशक्तिग्रहोपितादृशार्थयोगेशक्तिशक्तिमतोरभेदेनसंबंधेप्रमाणंभवतीत्यर्थः ॥२१॥ एवंजीवेशयोरभेदाज्जगतोमिथ्यात्वाज्जगज्जन्मादिनिमित्तभूतायाःप्रकृतेर्ब्रह्मानन्यत्वाच्चब्रह्माद्वैतंसिद्धं तेनमृत्युर्नास्तीतिपक्षःस्थिरः येषांचमतेकर्मणामृत्युनाशस्तेषामपिक्रममुक्तिप्रणाड्याकर्मणांमोक्षहेतुत्वंचस्थितं येकेचित्तुअस्मिन्मोक्षेनिमित्तधर्मान्अग्निहोत्रादीनिकर्माणिनाचरंतिकिंतुमोक्षार्थंसंन्यासमेवकुर्वंति येकेचित्क्रममुक्त्यर्थंकर्माण्येवउपासनासहितानिकुर्वंतियेषांतुतादृशोमहान्धर्मोनास्तिकिंतुअल्पएवाग्निहोत्रादिर्नित्यानुष्ठानात्मकोस्तितेषामपिसधर्मःपापेनरागादिदोषेणहन्यतेउतधर्मएवपापंहंतीतिप्रश्नार्थः॥ २२॥

उत्तरमाह उभयमिति तत्रमोक्षेउभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मच उपयुज्यते तथाधर्मस्यफलंस्वर्गःचित्तशुद्धिर्वा इतरस्यअधर्मस्यपापस्यनित्यकर्मत्यागस्यवाफलंनरकःउपयुज्यतइति ॥२३॥ इदमेवसंग्रहवाक्यंविवृणोति तस्मिन्स्थितावितिद्वाभ्यां उभयंसंन्यासःसोपासनंकर्मच तस्मिन्मोक्षेस्वस्वरूपेस्थितौस्थितिनिमित्तंनित्यंअविचलं वाशब्दएवार्थः तयोर्विशेषमाह ज्ञानेनेति संन्यासपूर्वकेणज्ञानेनब्रह्मविद्यया सिद्धंनित्यनिर्वृत्तंब्रह्मप्रतिहंतिअनृतजडदुःखादिप्रातिकूल्येनसच्चिदानंदात्मकंगच्छतिप्राप्नोति हंतेरत्रगत्यर्थत्वंज्ञेयं तथासोपासनेनकर्मणाअन्यथासिद्धाद्विपरीतंसाध्यंपुण्यंप्रशस्तंदेवतादिभावंउपैति यतःदेहीदेहाभिमानीभवति तथागतंतेनप्रकारेणस्थितंसिद्धंनरदेहाभिमानजंपापमपिकदाचित्उपैति देवभावंप्राप्तोपिकदाचिन्मुच्यतेऽन्यथाजयविजयादिवत्ततोभ्रश्यत्यपीतिज्ञानमेवश्रेष्ठमितिभावः ॥२४॥ फलंधर्मस्यैवेतरस्यचेत्युत्तरार्धंविवृणोति गत्वेति उभयंपुण्यस्यपापस्यचफलंस्वर्गनरकाख्यंतच्चअस्थिरंक्षयिष्णुगत्वाप्राप्यपुनरस्मिन्लोकेकर्मणापूर्वसंस्कारानुगुणेनतत्तद्योन्युचितेनयुज्यतेयोगंप्राप्नोति कर्मकृत्वातत्फलंभुक्त्वापुनःकर्मैवकुरुतेतेनकर्मपाशान्नमुच्यतेइत्यर्थः यद्यप्येवंतथापिसचापिकर्मयोगीकर्मणाधर्मेणधर्मरूपेणपापंप्रणुदतिदूरीकरोतिविद्वान् मूढस्तुकर्मणःफलंस्वर्गपश्वादिकमेवेच्छतीतिभावः

सनत्सुजातउवाच॥ ॥उभयमेवतत्रोपयुज्यतेफलंधर्मस्यैवेतरस्यच॥ २३॥ तस्मिन्स्थितौवाप्युभयंहिनित्यज्ञानेनविद्वान्प्रतिहंतिसिद्धम्॥तथान्यथापुण्यमुपैतिदेहीतथागतंपापमुपैतिसिद्धम्॥ २४॥ गत्वोभयंकर्मणायुज्यतेस्थिरंशुभस्यपापस्यसचापिकर्मणा॥ धर्मेणपापंप्रणुदतीहविद्वान्धर्मोबलीयानिततस्यसिद्धिः॥२५॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥यानिहाहुःस्वस्यधर्मस्यलोकान्द्विजातीनांपुण्यकृतांसनातनान्॥ तेषांक्रमान्कथयततोपिचान्यन्नैतद्विद्वन्वेत्तुमिच्छामिकर्म॥ २६॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥येषांव्रतेथविस्पर्धाबलेबलवतामिव॥ तेब्राह्मणाइतःप्रेत्यब्रह्मलोकप्रकाशकाः॥ २७॥

अतोहेतोर्धर्मोबलीयान्नत्वधर्मः इतिहेतोस्तस्यधर्मंकुर्वतःसिद्धिःकालेनरागादिदोषनाशद्वारामोक्षोप्यस्तीत्यर्थः विद्धीतिपाठेसिद्धिमितिशेषः ॥ २५ ॥ काम्योधर्मःपापंचबंधहेतुर्नित्यधर्मजंचपुण्यंमोक्षहेतुरितिमन्वानःपृच्छति यानिहाहुरिति अपामसोमममृताअभूम अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवति यस्यैतेऽष्टाचत्वारिंशत्संस्काराःसब्रह्मणःसायुज्यंसलोकतांगच्छतीत्याद्याःश्रुतयःस्मृतयश्चपुण्यकृतांद्विजातीनांस्वधर्मस्यफलभूतान्सनातनान्नित्यान्लोकान्आहुः तेषांक्रमान्धर्मतारतम्येनउच्चनीचभावंकथय ततोपिचान्यान्निरतिशयान्प्रत्यगानंदरूपान् बहुत्वंपूजायां मोक्षसुखंचकथय एतत्स्वधर्मादन्यत्स्वाभाविकप्रवृत्तिविषयभूतंनिषिद्धंकाम्यंचकर्मवेदितुंनइच्छामि एतेनस्वस्यवैराग्यंदर्शितं प्रकृतेचतदुपयोगोस्तीतिज्ञेयं ॥ २६ ॥ उत्तरमाह येषामिति व्रतेयमनियमादिरूपेविस्पर्द्धाअहमन्येभ्योऽधिकंयमादीन्साधयिष्यामिअहमन्येभ्यइतिसंघर्षः विश्वामित्रादिवत्तपस्यभिनिवेशइतियावत् बलवतांमल्लादीनामिव तेयोगिनः ब्राह्मणाःसगुणब्रह्मविदइतोदेहात्प्रेत्यगत्वाब्रह्मलोकेतेजस्विनःपूज्याभवंतिततोमुक्तिंचब्रह्मणासहप्राप्नुवंति तथाचस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति ॥ २७ ॥

सर्वधर्मश्रेष्ठस्ययोगधर्मस्यफलमुक्त्वाइज्यादिधर्मस्यफलमाह येषामिति अहमेवयज्ञादीन्सर्वोत्कर्षेणानुतिष्ठेयमितियेषामाग्रहःतेषांतत्‌यज्ञादिकंज्ञानस्यसाधनंविविदिषोत्पादनद्वाराभवतितथाचश्रुतिःतमे
तंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति त्रिविष्टपंदेवलोकंनतुसत्यलोकं विविदिषाद्यर्थमपिकर्मानुतिष्ठतांआनुषंगिकंस्वर्गफलमपिभवतीत्यर्थःयदाहापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मि
तेछायागंधइत्यनूत्पद्यतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइति ॥ २८ ॥ येतुअकरणेप्रत्यवायंमत्वाधर्मार्थमेवधर्ममनुतिष्ठंतिनज्ञानार्थंनापिस्वर्गार्थंतानाह तस्येति तस्यधर्मस्यसमाचारंसम्यगनुष्ठानंवेदविदोवै
दिकत्वाभिमानिनोजनाःसम्यगित्याहुः नतुततःकिंचिदैहिकमामुष्मिकंवाफलंकामयंते एनंजनंएनान्‌जनान्‌भूयिष्ठंअत्यंतंनमन्येतनमानयेत् किंचित्तुमानयेदेवेत्यर्थः तमेवविशिनष्टि बाह्यंआत्मनिवर्णाश्र
मवयोवस्थाभिमानित्वात्‌बहिर्मुखं वैदिकत्वान्निष्कामत्वाच्चआभ्यंतरं यतःअकामहतस्यश्रोत्रियस्यकामोपमर्दतारतम्येनहिरण्यगर्भादर्वाचीनानांमानुषादीनामानंदगणनायांउत्तरोत्तरशतगुणितायां सए
कइंद्रस्यानंदःसएकःप्रजापतेरानंदइतिप्रतिपर्यायंश्रोत्रियस्यचाकामहतस्येतिआनंदोत्कर्षःश्रूयते ॥२९॥ एवंयोगिनामात्मविविदिषूणांनिष्कामवर्णाश्रमाभिमानिनांचधर्मःउत्तममध्यमाधमभावेनप्रोक्तः

येषांधर्मेचविस्पर्धातेषांतज्ज्ञानसाधनम्॥तेब्राह्मणाइतोमुक्ताःस्वर्गंयांतित्रिविष्टपम्॥ २८ ॥ तस्यसम्यक्समाचारमाहुर्वेदविदोजनाः॥ नैनंमन्येतभूयिष्ठंबा
ह्यमाभ्यंतरंजनम्॥२९॥यत्रमन्येतभूयिष्ठंप्रावृषीवतृणोलपं॥अन्नंपानंब्राह्मणस्यतज्जीवेन्नानुसंज्वरेत्॥३०॥यत्राकथयमानस्यप्रयच्छत्यशिवंभयं॥अति
रिक्तमिवाकुर्वन्सश्रेयान्नेतरोजनः॥३१॥ योवाकथयमानस्यह्यात्मानंनानुसंज्वरेत्॥ ब्रह्मस्वंनोपभुंजीततदन्नंसंमतंसताम्॥ ३२ ॥ यथास्ववांतमश्नातिश्वा
वैनित्यमभूतये॥एवंतेवांतमश्नंतिस्ववीर्यस्योपसेवनात् ॥ ३३॥ नित्यमज्ञातचर्यामेइतिमन्येतब्राह्मणः॥ ज्ञातीनांतुवसन्मध्येतंविदुर्ब्राह्मणंबुधाः॥ ३४॥

संप्रतिअहिंसाप्रधानान्योगिधर्मानाह यत्रमन्येतेति यत्रगृहेऽन्नंपानंचब्राह्मणस्यसंन्यासिनःभूयिष्ठमस्तीतिमन्येतजानीयात्‌तत्‌गृहंप्राप्यजीवेत्प्राणयात्रांकुर्यात् नक्षीणवृत्तिगृहस्थंपीडयेदितिभावः प्राव
पिवर्षाकालेतृणंचउलपःउच्छ्रिततरंतृणं उलपोनस्त्रीगुल्मिन्यांनातृणांतरेइतिमेदिनी तृणोदकमितिपाठांतरं नानुसंज्वरेत्‌क्षुद्बाधयाआत्मानंनपीडयेदित्यर्थः॥३०॥यत्रदेशेअकथयमानस्यस्वमाहात्म्यंअप्र
काशयतःअशिवममंगलंभयंप्रयच्छति सप्तम्यंतमिदं भयप्रदेपिदेशेस्थित्वासत्यपिसामर्थ्येतत्रत्यजनमध्येआत्मानंस्वविद्यादिनाअतिरिक्तमधिकमिवअकुर्वन्‌स्वोत्कर्षमप्रकाशयन्‌योजनोभवतिसश्रेयान्प्र
शस्ततरः परपीडांमानंचत्यजेदितिश्लोकद्वयार्थः॥३१॥ईदृशेनकस्यान्नंभोक्तव्यंतमाह यइति यःपुमान्‌आत्मानंकथयमानस्यस्वप्रौढिंदर्शयतोनरस्योपरिनानुसंज्वरेत्‌परोत्कर्षंदृष्ट्वानसंतप्येत् तथाब्रह्मस्वं
यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभावितिस्मृतेर्यत्यादिभ्योऽदत्वायद्भोजनंतद्ब्रह्मस्वभोजनंअकुर्वंश्चयोभवतितदन्नंतस्यान्नंसतांसंमतं असूयारहितस्यश्रद्धापूर्वकंप्रयच्छतएवान्नंभोज्यमित्यर्थः॥ ३२ ॥
श्वाशुनकः तेसंन्यासिनः स्ववीर्यस्यस्वपांडित्यस्यउपजीवनात्पांडित्यादिकंप्रकाश्यभिक्षामिच्छन्‌यतिर्वांताशीभवतीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ यःब्राह्मणःब्रह्मवित्‌ज्ञातीनांमध्येवसन्नपिज्ञातयोमेममनित्यंअज्ञाताच
र्यायाभिस्ताअज्ञातचर्याःसंतुइतिमन्येतज्ञातयोमेयोगगतिंमाज्ञासिषुरितियस्यप्रच्छन्नतेजसोमतिःतंब्राह्मणंब्रह्मिष्ठंबुधाःतल्लक्षणज्ञाःविदुः ॥ ३४ ॥

ईदृशींचर्यांविनाअनंतरंउपाधिकृतव्यवधानशून्यंआत्मानंप्रत्यंचंनिर्लिंगंअनुमानाद्यगम्यंअचलंव्यापकं शुद्धंअसंगंसर्वद्वैतविवर्जितंसजातीयविजातीयस्वगतभेदशून्यंहंतुंगंतुं हंतेर्गत्यर्थत्वमत्रज्ञेयं ज्ञातुमित्यर्थः कोऽर्हतिनकोपीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ तस्मादब्राह्मणस्यापिक्षत्रियादेरीदृक्चर्यावतः कर्मणिषष्ठी क्षत्रियमपिब्रह्मस्वप्रकाशेनआवसतिअधिरूढंभवतियेनसोप्यात्मनोब्रह्मभावंपश्यतीतिसार्धश्लोकोवाक्यं पाठांतरंतुसुगमम् ॥ ३६ ॥ आत्माज्ञानेदोषमाह यइति अन्यथाआत्मत्वेनभासमानाद्देहादेर्विपरीतंसंतं अन्यथाकर्त्रादिरूपं शेषंस्पष्टम् ॥ ३७ ॥ आत्मतत्त्वप्रतिपत्त्युपायमाह अश्रांतइति अश्रांतः श्रमहीनः यतः अनादाताआदानशून्यःनिष्परिग्रहइत्यर्थः अतएवसंमतःशिष्टानां निरुपद्रवश्चस्वयंभवति तथाशिष्टोपिशिष्टवन्नस्यात्शिष्टत्वंनप्रकाशयेत् पाठांतरेअशिष्टवत्यथेष्टाचरणकृन्नस्यात्किंतुशिष्टएववैदिकमर्यादापरिपालनपरएवस्यात् कविःक्रांतदर्शी ॥ ३८ ॥ मानुषेवित्तेचक्षुर्ग्राह्यधनदारादिरूपेविषयेअनाढ्याःदरिद्राःसर्वसंगत्यागिनइत्यर्थः दैवेवित्तेश्रोत्रग्राह्येपारलौकिकेधर्मादौआढ्याः संपन्नाःतथाक्रतौईश्वरोपासनायां सक्रतुंकुर्वीतेत्युपासनायामपिक्रतुशब्दप्रयोगदर्शनात् वैराग्यपूर्वककर्मोपासनानुष्ठानपरानिर्भयाभवंतीत्यर्थः तनुंस्वरूपम् ॥३९॥ सर्वक्रतुभ्योब्रह्मज्ञानमेवश्रेष्ठमित्याह

कोह्यनंतरमात्मानंब्राह्मणोहंतुमर्हति ॥ निर्लिंगमचलंशुद्धंसर्वद्वैतविवर्जितम्॥ ३५॥तस्माद्धिक्षत्रियस्यापिब्रह्मावसतिपश्यति॥३६॥योन्यथासंतमात्मान
मन्यथाप्रतिपद्यते॥किंतेननकृतंपापंचोरेणात्मापहारिणा॥३७॥ अश्रांतःस्यादनादातासंमतोनिरुपद्रवः॥ शिष्टोनशिष्टवत्सस्याद्ब्राह्मणोब्रह्मवित्कविः॥३८॥
अनाढ्यामानुषेवित्तेआढ्यादैवेतथाक्रतौ ॥ तेदुर्धर्षादुष्प्रकंप्यास्तान्विद्याद्ब्रह्मणस्तनुम्॥ ३९ ॥ सर्वान्स्विष्टकृतोदेवान्विद्याद्यइहकश्चन॥ नसमानोब्राह्मणस्य
तस्मिन्प्रयततेस्वयम्॥४०॥यमप्रयतमानंतुमानयंतिसमानितः॥नमान्यमानोमन्येतनमान्यमभिसंज्वरेत्॥ ४१ ॥ लोकःस्वभाववृत्तिर्हिनिमेषोन्मेषवत्सदा॥
विद्वांसोमानयंतीहइतिमन्येतमानितः॥ ४२॥ अधर्मनिपुणामूढालोकेमायाविशारदाः॥ नमान्यंमानयिष्यंतिमान्यानामवमानिनः॥ ४३ ॥ नवैमानंचमौ
नंचसहितौवसतःसदा ॥ अयंहिलोकोमानस्यअसौमौनस्यतद्विदुः॥ ४४॥

सर्वानिति स्विष्टंशोभनंइष्टंदिव्यरूपन्नपानादिकंयेयागेनप्रीताःसंतोयजमानायकुर्वंतितेस्विष्टकृतोदेवाःतान्सर्वान्योश्वमेधांतसकलक्रतुकर्तावेदसाक्षात्कुर्यात्सोपिब्राह्मणस्यब्रह्मविदःसमानोनभवति तत्रहेतुः तस्मिन्निति यतःतस्मिन्स्विष्टेनिमित्तेस्वयंप्रयततेयत्नवान्भवति अयंभावः स्विष्टंक्रियासाध्यत्वादनित्यफलंब्रह्मतुस्वतःसिद्धमेवाभिव्यज्यतइतितज्ज्ञानफलभूतोमोक्षोपिस्वतःसिद्धत्वान्नित्यइतिनस्विष्टंब्रह्मज्ञानसममिति ॥ ४० ॥ यमिति यंअप्रयतमानंनिरारंभंयादृशंमानयंतिदेवादयःसएवब्रह्मात्मवित्मानितोभवति यंतुयज्ञादिकर्तायमितिमानयंतिसदेवानांपशुरमानितएव तथाचश्रुतिः अथयोन्यांदेवतामुपास्तेऽन्योसावन्योहमस्मीतिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामिति उपास्तेयज्ञादिनातर्पयति ततोहेतोःआत्मानमन्यैर्मान्यमानमपिमान्यंनमन्येत नापिअभिसंज्वरेत् अवमानेसतीतिशेषः नकारोभिन्नक्रमः ॥ ४१ ॥ लोकःस्वभावादेवमांमानयतिनतुमयिमानयोग्यतास्तीतिमत्वादर्पंनप्राप्नुयादित्याह लोकइति ॥ ४२ ॥ येनमानयंतितेपिपशुवन्निर्विवेकत्वादुपेक्ष्याएवनतुदंडनीयाइत्याह अधर्मेति ॥ ४३ ॥ नवाइति मानं क्लीबत्वमार्षं मुनेःकर्ममौनंयोगिचर्या मानार्थिनांपरलोकोदुःसंपादः परलोकार्थिनांमौनिनांचइहलोकोदुःसंपादइतिभावः ॥ ४४ ॥

श्रीरिति धनाभिजनैश्वर्यरूपालक्ष्मीःसुखस्यमानरूपस्यसंवासोधिष्ठानंतथापिसापरिपंथिनीचौरतुल्यापरलोकस्यनाशिनीयोगिनांतुसुतरामनिष्टकरीत्यर्थः ब्राह्मीब्राह्मणस्ययोग्याश्रीःऋग्यजुःसामालि
काऋचःसामानियजूंषि साहिश्रीरमृतासतामितिश्रुतेः प्रज्ञाहीनेनऋगादीनांरहस्यंनप्राप्तुंशक्यमित्यर्थः॥४५॥तस्यब्राह्मसुखस्यद्वाराणिप्राप्तिसाधनानि दुराधराणिदुःसंरक्ष्याणि सत्यंयथार्थभाषणं आर्ज
वंअवक्रता ह्रीःलोकापवादभयं दमइंद्रियनिग्रहः शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यं आंतरंतुमनःशुद्धिः विद्यावेदशास्त्राधिगमः यथेति एतेषुसत्सुअनादिवासनयाआगतोपिमोहोयथावन्नप्रभवति षण्मानमोहप्रति
बंधकानीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥४६॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशोध्यायः ॥४२॥ ॥७॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेमौनंब्राह्मीश्रीःसत्यादिषट्कंचमोहात्मकस्यमृत्योःप्रतिरोधकानीत्युक्तं
तान्येवप्रश्नपूर्वकंविवरीतुमध्यायांतरमारभते कस्यैषमौनइत्यादि न्यासपूर्वकंस्वीक्रियमाणोमुनेर्धर्मोमौनसंज्ञःकस्यप्रयोजनस्यार्थेइत्येकःप्रश्नःलोकप्रसिद्धेर्वाङ्नियमोवा अमौनंचमौनंचनिर्विद्याथब्रा
ह्मणइतिश्रौतप्रसिद्धेरमौनशब्दितात्पांडित्यबाल्यापरपर्यायात्श्रवणमननाख्यात्द्वयादन्यत्तत्समनियतंनिदिध्यासनंवामौनशब्दितं तयोर्मध्येऽत्रकतरन्मौनशब्दाभिधेयमितिद्वितीयः तस्यचभावंस्वल
क्षणंब्रूहीतितृतीयः तेनमौनेनविद्वान्मौनंमनःप्राणेंद्रियक्रियाणांनिरवशेषेणोपरमंनिर्विकल्पपदमितियावत् तदुतअपियातीतिचतुर्थः कथंवाकेनप्रकारेणमौनमाचरंतीतिपंचमःप्रश्नः ॥१॥पंचानामपिप्रश्ना

श्रीःसुखस्येहसंवासःसाचापिपरिपंथिनी॥ब्राह्मीसुदुर्लभाश्रीर्हिप्रज्ञाहीनेनक्षत्रिय॥४५॥द्वाराणितस्येहवदंतिसंतोबहुप्रकाराणिदुराधराणि॥ सत्यार्जवे
ह्रीर्दमशौचविद्यायथानमोहप्रतिबोधनानि॥४६॥॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥४२॥ ॥७॥ ॥धृतराष्ट्रउवा
च॥ ॥कस्यैषमौनःकतरन्नुमौनंप्रब्रूहिविद्वन्निहमौनभावम्॥मौनेनविद्वानुतयातिमौनंकथंमुनेमौनमिहाचरंति॥१॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥यतोनवेदा
मनसासहैनमनुप्रविशंतिततोथमौनम्॥यत्रोत्थितोवेदशब्दस्तथायंसतन्मयत्वेनविभातिराजन्॥ २॥

नांतत्रेणोत्तरमाह यतइति यस्माद्धेतोःएनंप्रत्यगात्मानंमनसासहवेदानअनुप्रविशंति यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेतिवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः ततोहेतोः मौनमिति एतन्नामेत्यर्थः एतेनवाङ्मनसातीतपद
प्राप्तिर्मौनस्यप्रयोजनं तच्चवागादिबाह्येंद्रियनिग्रहरूपंमनोनिग्रहरूपं तेनचक्रमाद्बाह्याभ्यंतरप्रपंचयोरभानंतेनचाभानेनप्राप्यंवाङ्मनसातीतंपदमितिप्रश्नचतुष्टयस्योत्तरमुक्तंभवति पंचमप्रश्नस्योत्तरमाह
यत्रोत्थितइति यत्रअधिष्ठानेभूमब्रह्मात्मनिवेदशब्दस्तथाअयमितिलौकिकशब्दश्चउत्थितःक्षेत्रेअंकुरइवसमुद्रेतरंगइवचाविर्भूतःसभूतात्मातन्मयत्वेनशब्दमयत्वेनविभातिप्रकाशते हेराजन् अयंभावः
वेदशब्देनवेदस्यसारतरःप्रणवः भूरित्येवऋग्वेदादजायतभुवइतियजुर्वेदात्स्वरितिसामवेदात्तानिशुक्राण्यभ्यतपत्तेभ्योभितप्तेभ्यस्त्रयोवर्णाअजायंताकारउकारोमकारइतितानेकधासमभरत्तदेतदोमितिब
ह्वृचब्राह्मणात् तस्यचप्रणवस्यओमित्येतदक्षरमिदंसर्वमितिसार्वात्म्यश्रुतेस्तन्मात्राणांचअकारोकारमकाराणांक्रमात्स्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचवाचकानांवाच्यवाचकयोरभेदात्पूर्वपूर्वस्यउत्तरोत्तरत्रप्रविलाप
नेगुरूक्तयुक्त्याक्रियमाणेस्थूलस्यजगतःसूक्ष्मेलवणोदकन्यायेनप्रविलयोभवति तथासूक्ष्मस्यकारणेकारणस्यतुरीयेर्धमात्रावाच्येऽमात्राख्येशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतइतिश्रुतेर्गलिताखिलद्वैतभानेवाङ्मनसा
तीतेप्रविलयोभवति अतःप्रणवाख्यशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंवस्तुभातीतियुक्तमिति ॥ २ ॥

ननुयदिवेदशब्दमयत्वेनतद्द्वारावाङ्मनसातीतंपदंभातितज्ज्ञानाच्चयथैषीकातूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिश्रुतेःसर्वपापनाशश्चभवतितर्हिमौनहीनस्यापिऋगाद्यभ्यासेनतदुभयंभविष्य
तीत्याशंकते ऋचइति ॥ ३ ॥ अविचक्षणंवाङ्मनसनिग्रहासमर्थम ॥ ४ ॥ छंदांसिवेदाः वृजिनात्पापात् ननुअथागमोयांयांदेवतांनिराहतस्यास्तस्यास्ताद्भाव्यमनुभवतीतिवचनात्यंयंवापिस्मरन्भावमिति
स्मृतेश्चनित्याभ्यासादंतकालेयद्देवत्यंमंत्रंस्मरतितद्देवताताद्भाव्यमस्यभविष्यतीतिकिंवाङ्मनसनिग्रहरूपेणमौनेनेत्याशंक्याह नीडमिति मौनाभावेंऽतकालेछंदांस्येवनस्फुरंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ धर्मस्वाभाविकं
शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजमितिगीतासूक्तंविना प्रलापः ऋग्यजुःसामभिःपूतोब्रह्मलोकेमहीयते यावतीर्वैदेवतास्ताःसर्वावेदविदिब्राह्मणेवसंतीतिब्राह्म
णानांमाहात्म्यप्रख्यापकोऽनर्थकोवाक्यसंदर्भःप्रवृत्तइतिशेषः सनातनोऽनादिः ॥६॥उत्तरमाह तस्येति अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदःसामवेदइत्यादिश्रुतेर्यस्यप्रलापोयंवेदशास्त्रादिप्रपं
चस्तस्यैवपरमात्मनःस्वयंअव्याकृतस्यनामरूपात्मनाऽव्याकृतस्यस्वरूपंइदंजगद्भाति नामादिविशेषरूपैरितीत्थंभावेतृतीया नामरूपात्मकोयोविशेषस्तदात्मकस्वरूपस्येत्यर्थः तथाचश्रुतिः तद्धेदंतर्ह्यव्या

धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ऋचोयजूंषियोवेदसामवेदंचवेदयः॥पापानिकुर्वन्पापेनलिप्यतेकिंनलिप्यते॥३॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥नैनंसामान्यृचोवापिनय
जूंष्यविचक्षणम् ॥त्रायंतेकर्मणःपापान्नतेमिथ्याब्रवीम्यहम्॥४॥नच्छंदांसिवृजिनात्तारयंतिमायाविनंमाययावर्तमानम्॥नीडंशकुंताइवजातपक्षाश्छंदां
स्यैनंप्रजहत्यंतकाले॥५॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥नचेद्वेदाविनाधर्मंत्रातुंशक्ताविचक्षण॥अथकस्मात्प्रलापोयंब्राह्मणानांसनातनः॥६॥ ॥सनत्सुजातउवाच
तस्यैवनामादिविशेषरूपैरिदंजगद्भातिमहानुभाव॥निर्दिश्यसम्यक्प्रवदंतिवेदास्तद्विश्ववैरूप्यमुदाहरंति ॥७॥तदर्थमुक्तंतपएतदिज्याताभ्यामसौपुण्यमुपै
तिविद्वान्॥पुण्येनपापंविनिहत्यपश्चात्संजायतेज्ञानविदीपितात्मा॥८॥

कृतमासीत्तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियतासौनामायमिदंरूपइतीति हेमहानुभाव निर्दिश्यद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचैवामूर्तंचेत्यादिनाकृत्स्नंदृश्यमदृश्यंचविश्वंब्रह्मरूपत्वेननिर्दिश्यब्रह्मैवेदमितिसम्यक्प्रवदंतीत्य
ध्यारोपप्रसंगेअपवादप्रसंगेचतत्ब्रह्मविश्वस्मान्मूर्तामूर्तात्विरूपमेववैरूप्यंविलक्षणंउदाहरंतिवेदाएवअथातआदेशोनेतिनेतिनह्येतस्मादन्यत्परमस्तीतिनेतीत्यादयः अत्रनेतिनेतीतिनञ्द्वयेनप्रकृतेमूर्तामूर्ते
निषिध्यशून्यशेषत्वेप्रसक्तेएतस्मादात्मनोऽन्यत्परंकार्यंकारणंवाऽतिरिक्तंनास्तीतिहेतोर्नेतीत्युच्यतेनतुशून्यमवशेष्यतइतिश्रुत्यैवब्रह्मणोविश्ववैरूप्यमुक्तं ततश्चयत्प्रभवत्वेनवेदोमान्यस्तंवेदोक्तमार्गाननुष्ठाने
नावजानतोवेदाध्ययनमपिनिष्फलंभवति भगवदाज्ञाभंगदोषादितिभावः श्रूयतेच नतस्यवाच्यपिभागोअस्तीति देहाद्यात्मबुद्ध्यापरमात्मानास्तीतिमत्वातंत्यजतःवेदोच्चारणमात्रसंभवेपिफलांशोनास्ती
तिश्रुत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदर्थमिति यत्विश्वस्माद्विलक्षणंब्रह्मप्रोक्तंतदर्थंतत्प्राप्त्यर्थंएतत्प्रसिद्धंतपःकृच्छ्रचांद्रायणादिध्यानधारणादिचउक्तंतपसाब्रह्मविजिज्ञासस्वेतिश्रुत्याप्रोक्तं तथाएषाइज्यायागादिरपि
तदर्थमेव तत्रक्रममाह ताभ्यामिति इज्यातपोभ्यांपुण्योत्पत्तिःपुण्येनपापनाशःनिष्पापस्तुज्ञानेनब्रह्माकारयाचेतोवृत्त्याविदीपितात्माप्रकाशितात्मतत्त्वोभवति एतेनइज्यातपसोःसाक्षान्मोक्षहेतुत्वनिरस
नेनज्ञानकर्मसमुच्चयपक्षोनिर्मूलोवेदितव्यः ॥ ८ ॥

किमात्मतत्त्वप्रकाशेनेत्यतआह ज्ञानेनचात्मानमुपैतीति आत्मलाभान्नपरंविद्यते आत्मानंचेद्विजानीयादयमस्मीतिपूरुषः किमिच्छन्कस्यकामायशरीरमनुसंज्वरेदित्यादिशास्त्रादात्मप्राप्तिरेवपरमपुरुषार्थ इतिभावः विपक्षेदोषमाह अथेति अथेतिपक्षांतरेअन्यथाआत्मज्ञानाभावेनानात्मनिपुरुषार्थत्वबुद्ध्यावर्गफलानुकांक्षीभवति वृक्तेआत्मानंस्वस्वविषयोपहारमुखेनावृणोतीतिवर्गइंद्रियगणस्तस्यप्रियंफलं विषयसुखंनदाकांक्षीसन्अस्मिन्लोकेकृतंयत्पुण्यंपापंवातत्सर्वंपरिगृह्य तंविद्याकर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाचेतिश्रुतेः तंउत्क्रामंतमितिश्रुतिपदस्यार्थः अमुत्रस्वर्गेनरकेवातत्फलंसुखंदुःखंवाभुंक्ते ततःपुनरिमं मार्गंलोकंकर्मशेषेणउपैति तस्मिन्यावत्संपातमुषित्वाथैनमेवाध्वानंपुनर्निवर्तंते तस्माल्लोकात्परैत्यस्मैलोकायकर्मणइत्यादिश्रुतिभ्यः संपतत्यनेनेतिसंपातःकर्म ॥९॥ नन्वेवंतर्हिस्वाध्यायप्रवचनेएवेतिनाको मौद्गल्यःतद्धितपस्तद्धितपइत्यादरेणाध्ययनाध्यापनयोर्मुख्यतपस्त्वश्रवणादस्तितयोरपिमोक्षहेतुत्वंतत्कथमुच्यतेनच्छंदांसिवृजिनात्तारयंतीतिमत्वाविद्वदविद्वत्तपसोर्भेदमाह अस्मिन्निति अविदुषांतपसः

ज्ञानेनचात्मानमुपैतिविद्वानथान्यथावर्गफलानुकांक्षी ॥ अस्मिन्कृतंतत्परिगृह्यसर्वममुत्रभुंक्तेपुनरेतिमार्गम् ॥ ९ ॥ अस्मिँल्लोकेतपस्तप्तंफलमन्यत्रभुज्य
ते ॥ ब्राह्मणानामिमेलोकाधात्वेतपसितिष्ठताम् ॥ १० ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥कथंसमृद्धमसमृद्धंतपोभवतिकेवलम् ॥ सनत्सुजाततद्ब्रूहियथाविद्यामतद्वयं
॥ ११ ॥ ॥सनत्सुजातउवाच ॥ ॥निष्कल्मषंतपस्त्वेतत्केवलंपरिचक्षते ॥ एतत्समृद्धमप्यृद्धंतपोभवतिकेवलम् ॥ १२ ॥ तपोमूलमिदंसर्वंयन्मांपृच्छसिक्षत्रि
य ॥ तपसावेदविद्वांसःपरंत्वमृतमाप्नुयुः ॥ १३ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥कल्मषंतपसोब्रूहिश्रुतंनिष्कल्मषंतपः ॥ सनत्सुजातयेनेदंविद्यांगुह्यंसनातनम् ॥ १४ ॥
॥सनत्सुजातउवाच ॥ ॥क्रोधादयोद्वादशयस्यदोषास्तथानृशंसानिदशत्रिराजन् ॥ धर्मादयोद्वादशैतेपितॄणांशास्त्रेगुणायेविदिताद्विजानाम् ॥ १५ ॥

फलंआमुष्मिकं विदुषांब्राह्मणानांतुइमेएवलोकाःफलदाः ज्ञानंदृष्टफलमित्यर्थः कीदृशानां धात्वेतपसितिष्ठतां धात्वेधातव्ये कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिधाञस्त्वन् अवश्यकर्तव्येइत्यर्थः तच्चशमोदमस्तपःशौचमितिप्रागेवोक्तं वृद्धेतपसीतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ १० ॥ समृद्धंविदुषःअसमृद्धंअविदुषश्चएकमेवतपःकेवलंशुद्धंसत्कथंद्वैविध्यंप्राप्नोतीतिपृच्छति कथमिति ॥११॥उत्तरमाह निष्कल्मषमिति कल्मषं कामःश्रद्धादिराहित्यंचतद्रहितंतपःकेवलंकैवल्यसाधनत्वात्केवलमित्युच्यते तदेवश्रद्धाद्युपेतमपिसकामंचेत्समृद्धमित्युच्यते यत्तुकेवलंदंभार्थमेवक्रियतेतदृद्धं तथाचश्रुतौ यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदेववीर्यवत्तरंभवतीतितरप्प्रत्ययश्रुतेर्विद्याहीनस्यापितपसोवीर्यवत्त्वावगमादृद्धत्वंगम्यते ॥ १२ ॥ तपएवप्रशंसति तपइति इदंसर्वंभोग्यंतपोमूलंतपःप्राप्यं परंअमृतंमुक्तिं ॥ १३ ॥ ननुनिष्कलमपंतपः श्रुतंतत्रकिंतत्किल्बिषंयद्रहितेनतपसासनातनंगुह्यंब्रह्मविद्यांजानीयामितिपृच्छति कल्मषमिति ॥ १४ ॥ तदेवाह क्रोधादयइति क्रोधादिगणोद्वादशकः दशत्रित्रयोदशेत्यर्थः तावान्नृशंसवर्गश्च तपसःकल्मषं धर्मादिगणविरुद्धत्वात् तद्रहितधर्माद्युपेतंतुतपोनिष्कल्मषंमोक्षहेतुरित्यर्थः पितॄणांवंशकर्तॄणांमन्वादीनां आततानाइत्यपिपाठः ॥ १५ ॥

क्रोधःइच्छाप्रतीघातोत्थआक्रोशताडनादिहेतुर्मनस्तापः १ कामःस्त्र्यभिलाषः २ लोभोधनव्ययभीरुत्वं ३ मोहःकृत्याकृत्यविवेकराहित्यं ४ विधित्सासत्यप्युत्तरोत्तरलाभेपिपासाख्याअतृप्तिः धेट्पाने इत्यस्यरूपं ५ अकृपानिर्दयत्वं ६ असूयापरगुणेषुदोषदर्शनं ७ मानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः ८ शोकइष्टार्थनाशेसतिमनोवैक्लव्यं ९ स्पृहाभोग्यवर्गेष्वादरः १० ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं ११ जुगुप्सापरनिंदाबीभत्सतावा १२ मनुष्याणांयोगिनामयोगिनांचैतेदोषाःसर्वेषामपिवर्ज्याइत्यर्थः॥ १६ ॥ एतेषांमध्येएकैकोपिमनुष्यंनाशयितुंसमर्थःकिंतुकतिपयसमुदायःसर्वसमुदायोवेत्याह एकैकइति अंतरं छिद्रं॥ १७॥ त्रयोदशनृशंसानिहिंस्राण्याहद्वाभ्यां विकत्थनइति विकत्थनःपरगुणाक्षेपेणस्वगुणोत्कर्षाभिधानशीलः १ स्पृहयालुःअतियत्नपूर्वकंपरस्त्र्यादिभोगेच्छावान् २ मनस्वीगर्वाधिक्यात्परावमाननशीलः ३ बिभ्रत्कोपंनिमित्तंविनापिसदाकोपपरः ४ चपलःमित्रभावादिष्वस्थिरः ५ अरक्षणःशक्तौसत्यांस्वीकृतस्त्र्यादेःपालनमकुर्वन् ६ एतान्षट्पापधर्मान्पापाःपापिनोनराःकुर्वते केते येसु दुर्गेमहासंकटेइहपरत्रवाउपस्थितेनोत्रसंतःत्रासंअकुर्वंतः एकमिदंपदं सुप्सुपेतिसमासः एतेषडत्यंतंहिंस्राइत्यर्थः॥ १८ ॥ संभोगःस्त्रीसंगादिस्तद्विषयासंवित्संमतिस्तदेवपुरुषार्थइतियाबुद्धिस्तयाविषमोदु

क्रोधःकामोलोभमोहौविधित्साऽकृपाऽसूयेमानशोकौस्पृहाच॥ईर्ष्याजुगुप्साचमनुष्यदोषावर्ज्याःसदाद्वादशैतेनराणां॥१६॥एकैकःपर्युपास्तेहमनुष्यान्मनुजर्षभ॥लिप्समानोंतरंतेषांमृगाणामिवलुब्धकः॥१७॥विकत्थनःस्पृहयालुर्मनस्वीबिभ्रत्कोपंचपलोऽरक्षणश्च॥एतान्पापाःषण्नराःपापधर्मान्प्रकुर्वतेनोत्रसंतःसुदुर्गे॥१८॥संभोगसंविद्विषमोऽतिमानीदत्तानुतापीकृपणोबलीयान्॥वर्गप्रशंसीवनितासुद्वेष्टाएतेपरेसप्तनृशंसवर्गाः॥१९॥धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षानसूया॥यज्ञश्चदानंचधृतिःश्रुतंचव्रतानिवैद्वादशब्राह्मणस्य॥ २० ॥यस्त्वेतेभ्यःप्रभवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात्॥त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयस्तस्यस्वमस्तीतिसवेदितव्यः॥२१॥दमस्त्यागोऽप्रमादश्चएतेष्वमृतमाहितम्॥तानिसत्यमुखान्याहुर्ब्राह्मणायेमनीषिणः॥२२॥

र्व्यवस्थितः १ अतिमानीअत्यंतंदर्पवान् २ पाठांतरेसंभोगसंवित्भोगेबुद्धिमान् द्विषंद्वेषमेधमानोवर्धयन् दत्तानुतापीदानंकृत्वापिलोभवशात्ममधनंनष्टमितिसंतापवान् ३ कृपणःप्राणांतेपिवित्तव्ययमसहमानः ४ बलीयान्अतिशयेनबलिमान् पूर्वराजेभ्योप्यधिकंप्रजानांसकाशात्बलिंगृह्णन्नित्यर्थः ५ वर्गप्रशंसीवर्गोवृजिनंपराभिभवस्तत्प्रशंसनशीलः ६ अन्येषांदुःखेनसुखीत्यर्थः वनितासुपरिणीतासु द्वेष्टा ७ एतेसप्तनृशंसाःपूर्वेचषट्एवंत्रयोदश॥ १९ ॥गुणानाह धर्मइति धर्मोवर्णाश्रमनियतःसंध्योपासनादिः १ सत्यंहिंसावर्जंयथार्थभाषणं २ दमःजिह्वोपस्थादिनिग्रहः ३ तपःकृच्छ्रचांद्रायणादि ४ अमात्सर्यंमत्सरःपरगुणासहिष्णुत्वंतदभावः ५ ह्रीर्लज्जा ६ तितिक्षासत्यपिक्रोधनिमित्तेतदनुत्पादः ७ अनसूयापरगुणेषुदोषाविष्करणमसूयातदभावः ८ यज्ञोज्योतिष्टोमादिः९ दानंबहिर्वेदिसंविभागः १० धृतिःअत्यंतापद्यपिव्रतादेरत्यागः ११ श्रुतंअर्थग्रहणसहितंवेदाध्ययनं १२ ब्राह्मणस्यब्रह्मप्राप्तुमिच्छोः॥ २० ॥ यस्त्विति सर्वगुणाढ्योब्रह्मवित्सत्यकामादिगुणभाक्भवति यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातिससर्वांश्चलोकानाप्नोतिसर्वांश्चकामानितिश्रुतेः एतेषांमध्येत्रिभिर्द्वाभ्यांएकतोवाअर्थितःअर्थःवित्तंसंजातमस्यसतथा स्वंदैवंवित्तं ॥ २१ ॥ दमःजितेंद्रियत्वं त्यागःकर्मणामीश्वरेऽर्पणं अप्रमादस्तत्त्वानुसंधानं अमृतंमुक्तिः सत्यमुखानिसत्यप्रधानान्येवएतानिफलानिभवंतीत्यर्थः॥ २२ ॥

अष्टादशदोषत्यागादष्टादशगुणत्वंदमस्याह दमइति कृतेकर्मणिवैदिकेप्रतिकूलंअश्रद्धाआलस्यादिच अकृतेउपवासव्रतादौप्रतिकूलंक्षुधाजिह्वालौल्यादिइदंद्वयमेकोदोषः १अनृताऽभ्यसूयेप्रसिद्धे२का
मःस्त्र्यभिलाषः ४ अर्थोधनार्जनार्थेऽतियत्नः ५ स्पृहाधनाद्यभिलाषः ॥ ६ ॥ २३ ॥ पैशुन्यंपरदोषसूचकत्वं ११ परितापःअतिदुःखित्वं १४ अरतिःसत्क्रियानभिलाषः १५ ॥ २४ ॥ अपस्मारःकर्तव्य
विस्मरणं १६ अतिवादःपराक्रोशः १७ संभावनामहत्त्वबुद्धिः ॥ १८ ॥ २५॥ मदइति येषांविपर्ययादमगुणत्वेनउक्तास्तएवकृताकृतप्रतिकूलादयोष्टादश तथावक्ष्यमाणस्यषड्विधत्यागस्यचविपर्ययाः
षट् तेचलक्ष्मीप्राप्तौहर्षः १ अप्रियेजातेव्यथा २ स्वीयेषुयाच्ञा ३ पात्रेष्वप्रदानं ४ सत्यधिकारेइष्टापूर्तयोरकरणं ५ कामस्यात्यागःप्रमादश्च ६ एतेचतुर्विंशतिर्मददोषाः ॥ २६ ॥ श्रेयान्प्रशस्ततरःतृ
तीयोवक्ष्यमाणःकामत्यागःतस्मिन्कामत्यागेकृतेसतिभिन्नंभेदः भावेनिष्ठा द्वैतमितियावत् सएवदुःखं द्वितीयाद्वैभयंभवति यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतितदल्पंअथयदल्पंतद्दुःखमित्यादिश्रुतिभ्यः कामत्या

दमोत्वष्टादशगुणःप्रतिकूलंकृताकृते ॥ अनृतंचाभ्यसूयाचकामार्थौचतथास्पृहा ॥ २३ ॥ क्रोधःशोकस्तथातृष्णालोभःपैशुन्यमेवच ॥मत्सरश्चविहिंसाचपरि
तापस्तथाऽरतिः ॥ २४ ॥ अपस्मारश्चातिवादस्तथासंभावनात्मनि ॥ एतैर्विमुक्तोदोषैर्यःसदांतःसद्भिरुच्यते॥ २५॥मदोष्टादशदोषःस्यात्त्यागोभवतिषड्विधः ॥
विपर्ययाःस्मृताएतेमददोषाउदाहृताः॥ २६ ॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्यागस्तृतीयोदुष्करोभवेत् ॥ तेनदुःखंतरत्येवभिन्नंतस्मिन्जितंकृते ॥ २७॥ श्रेयांस्तुषड्विधस्त्या
गःश्रियंप्राप्यनहृष्यति ॥ इष्टापूर्तेद्वितीयंस्यान्नित्यवैराग्ययोगतः॥ २८ ॥ कामत्यागश्चराजेंद्रसतृतीयइतिस्मृतः ॥ अप्यवाच्यंवदंत्येतंसतृतीयोगुणःस्मृतः ॥
॥ २९ ॥ त्यक्तैर्द्रव्यैर्यद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ॥ नचद्रव्यैस्तद्भवतिनोपयुक्तैश्चकामतः ॥ ३० ॥ नचकर्मस्वसिद्धेषुदुःखंतेनचनग्लपेत् ॥ सर्वैरेवगुणैर्युक्तोद्रव्य
वानपियोभवेत् ॥ ३१ ॥ अप्रियेचसमुत्पन्नेव्यथांजातुनगच्छति ॥ इष्टान्पुत्रांश्चदारांश्चनयाचेतकदाचन ॥ ३२ ॥ अर्हतेयाचमानायप्रदेयंतच्छुभंभवेत् ॥ अ
प्रमादीभवेदेतैःसचाप्यष्टगुणोभवेत् ॥ ३३ ॥

गादेवसर्वदुःखनिवृत्तिरूपोमोक्षःसिद्धः तथाचश्रुतिः यदासर्वेप्रमुच्यंतेकामायेस्यहृदिस्थिताः अथमर्त्योऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुतइति ॥ २७ ॥ त्यागमेवाह श्रेयानिति श्रियंलक्ष्मींविद्यांच नहृष्यतिनदृ
प्यति १ इष्टंयागहोमादि आपूर्तंतडागारामादि २ ॥ २८ ॥ कामत्यागस्यपरांकाष्ठामाह अपीति अवाच्यंनिर्वृत्तिकत्वात् तथाचोदाहृतं यदासर्वेप्रमुच्यंतेइति ॥ २९ ॥ त्यक्तैरिति द्रव्यैःस्त्र्यादिभिस्त्यक्तै
रेवयत्निष्कामत्वंभवतितत्कामपूर्वकंउपभुक्तैर्नभवति यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यतीति निष्कामत्वंबहुभिर्लब्धैरपिद्रव्यैर्नभवतिनाप्युपयुक्तैःकाम्यद्वाराव्ययीकृतैरित्यर्थः ३ ॥ ३० ॥ न
दुःखंकुर्यादितिशेषः तेनचदुःखेननग्लपेत्ग्लानिंनप्राप्नुयात् गुणैःकीर्त्यादिभिः ॥ ३१ ॥ अप्रियेकीर्तिवित्तनाशादिप्रभवेसमुत्पन्नेपियोव्यथांनगच्छतिसचतुर्थस्त्यागइत्यर्थः ४ पंचमंत्यागमयाच्ञारूपमाह
इष्टानिति ५ ॥ ३२ ॥ षष्ठमाह अर्हतइति अर्हतेयोग्याय ६ षड्विधत्यागफलमाह अप्रमादीति सचअप्रमादश्च ॥ ३३ ॥

सत्यंयथार्थवचनं १ ध्यानंमूर्तेरीश्वरस्यआत्मनोवाऽनुसंधानं २ समाधानंसंप्रज्ञातासंप्रज्ञातभेदेनद्विविधःसमाधिः ३ चोद्यंतर्कःयेनसमाधिफलेसार्वकाम्यादौदोषमुन्नयंति ४ वैराग्यमुपरमः ५ अस्तेयंप
रस्वापहरणाभावः ६ ब्रह्मचर्यंस्त्रीसंगराहित्यं ७ असंग्रहोनिष्परिग्रहता ८ ॥ ३४ ॥ उक्तमनुवदत्यप्रमादप्रतियोगिनंप्रमादंवक्तुं एवमिति ॥ ३५ ॥ पंचभ्यइंद्रियेभ्यःषष्ठान्मनसश्चस्वस्वविषयेरागद्वेषोत्थाःष
ट्प्रमादाः अतीतेनष्टपुत्रशोकादिजःसप्तमः अनागतेपुत्रकामस्यतदभावेयःक्लेशःसोष्टमःप्रमादः एतेभ्यःप्रमादेभ्योमुक्त्युपेतोमुक्तिंप्राप्तःसुखीभवेत्॥३६॥दमत्यागाप्रमादानुक्त्वातेषांसत्यमुखत्वंप्रागुक्तंविवृणो
ति सत्यात्मेति सत्येआत्माचित्तंयस्यसतथा तान्दमत्यागाप्रमादान् ॥ ३७ ॥ दोषनिवृत्त्यैवतपःसिद्धिर्धात्राकृतेत्याह निवृत्तेनैवेति ॥ ३८ ॥ प्रश्नव्याख्यानमुपसंहरति दोषैरिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एवं

सत्यंध्यानंसमाधानंचोद्यंवैराग्यमेवच ॥ अस्तेयंब्रह्मचर्यंचतथाऽसंग्रहमेवच ॥ ३४ ॥ एवंदोषामदस्योक्तास्तान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ तथात्यागोऽप्रमादश्चस
चाप्यष्टगुणोमतः ॥ ३५ ॥ अष्टौदोषाःप्रमादस्यतान्दोषान्परिवर्जयेत् ॥ इंद्रियेभ्यश्चपंचभ्योमनसश्चैवभारत ॥ अतीतानागतेभ्यश्चमुक्त्युपेतःसुखीभवेत्
॥ ३६ ॥ सत्यात्माभवराजेंद्रसत्येलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ तांस्तुसत्यमुखानाहुःसत्येह्यमृतमाहितम् ॥ ३७ ॥ निवृत्तेनैवदोषेणतपोव्रतमिहाचरेत् ॥ एतद्धातृकृतंवृत्तं
सत्यमेवसतांव्रतम् ॥ ३८ ॥ दोषैरेतैर्वियुक्तस्तुगुणैरेतैःसमन्वितः ॥ एतत्समृद्धमत्यर्थंतपोभवतिकेवलम् ॥ ३९ ॥ यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसंक्षेपात्प्रब्रवीमिते ॥ एतत्पाप
हरंपुण्यंजन्ममृत्युजरापहम् ॥ ४० ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ आख्यानपंचमैर्वेदैर्भूयिष्ठंकथ्यतेजनः ॥ तथाचान्येचतुर्वेदास्त्रिवेदाश्चतथापरे ॥ ४१ ॥

विद्यासाधनान्यधिगम्यअध्ययनगृहीताद्वेदादधिगतवेद्यानामनेकत्वंमन्वानः किंतद्वेद्यंश्रेष्ठमितिपृच्छति आख्यानेति आख्यानंइतिहासपुराणादिपंचमंयेषुतैर्वेदैःसर्वंखल्विदंब्रह्मब्रह्मैवेदंविश्वंपुरुषएवेदंसर्वं
मित्यादिभिर्भूयिष्ठंनामादिप्रपंचादधिकतमंभूमाख्यंपरंब्रह्मतदेवजनःस्थावरजंगमरूपंजगदितिकथ्यते अन्येशाखिनःपुनश्चतुर्वेदाःचत्वारिवेदयंतितेतथा चत्वारःपुरुषाइति बाह्यःशरीरपुरुषश्छंदःपुरुषो
वेदपुरुषोमहापुरुषइति छंदोगायत्र्यादिनियताक्षरपादंतच्चयजुःसाम्नोरप्युपलक्षणं वेदःकर्मचोदनात्मकंब्राह्मणं तथात्रिवेदाःत्रीनृक्षरमक्षरमुत्तमंचेतिपुरुषंवेदयंतेत्रिवेदाः क्षरंप्रधानं अमृताक्षरंहक्षरात्माना
वीशतेदेवएकइति अमृतोजीवःकूटस्थःसोऽक्षरं सुलोपआर्षः ईशतेईष्टे क्षरःसर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतइति ॥ ४१ ॥

तथाद्विवेदाः द्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयदितिवाच्यवाचकयोरभेदेनशब्दब्रह्मशब्देनात्रकृत्स्नोनामरूपात्मकःप्रपंचउच्यते परंचतदतीतमितिद्वयमपिवेद्यत्वेनवदंति एकवेदाः एकधैवानुद्रष्टव्यंनेहनानास्तिकिंचनेत्यादयएकमेववेद्यंवेदयंति अनृचश्चऋच्यतेस्तूयतेइतिऋक्ईश्वरःसपृथक्त्वेननास्तियेषांतेऽनृचःब्रह्माद्वैतवादिनः एकवेदानांव्युत्थानकालेद्वैतमस्तिसमाधौतुबाधितंतद्भवति अनृचांतुअवस्थाद्वयेपिद्वैताभावस्तुल्यइतिभेदः एतेषांषण्णांमध्येसकतरःकतमःयमहंवेदजानीयां द्विजंब्राह्मणंब्रह्मविदमित्यर्थः अत्रभूयिष्ठंजनइतिप्रथमःसविशेषाद्वैतपक्षः द्वितीयोनिरीश्वरपक्षःसांख्यानांमीमांसकानांचत्रिवेदास्तुपातंजलाजीवेशजगतांभेदंवदंतः द्विवेदास्त्वौडुलोमाःकार्यात्मनाभेदंकारणात्मनाअभेदंचसत्यमेववदंतः यथाकटकमुकुटाद्यात्मनाभेदोपिसत्यःकनकात्मनाऽभेदोपिसत्यएवेति एकवेदानामपिकिंचिद्बाधयोग्यंसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयंद्वैतमस्त्येवव्यावहारिकंप्रातिभासिकात्स्वप्नोबाध्यात्रज्जूरगादेर्विलक्षणंयावन्मोक्षमबाध्यं अनृचांतुदृष्टिसृष्टिवादिनांयथारज्ज्वामुरगःस्रक्चकल्पिताएवमात्मनिजाग्रत्स्वप्नौसमसत्ताकौइतिभेदः तत्राध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइतिन्यायेनआद्यंपक्षचतुष्टयंव्यवहारस्यपारमार्थिकत्वपरमध्यारोपदृष्ट्योपन्यस्तं अंत्यःपक्षोपवाददृष्ट्याव्यवहारापलापेन एकवेदपक्षस्तुव्यामिश्रदृष्ट्याऽनिर्वचनीयाख्यया एवमेवदृष्टित्रयमाश्रित्यशास्त्रमपिप्रवृत्तं आत्मकृतेःपरिणामादिति अध्यारोपकालेपरिणामदृष्टिःसूचिता ब्रह्मैवकनककुंडलन्यायेनजगदाकारेणपरिणतं तथाचश्रुतिः तदात्मानंस्वयमकुरुत सत्यंचानृतंचसत्यमभवत् सत्यंव्यावहारिकंजाग्रद्रज्ज्वादि अनृतंप्रातिभासिकंस्वप्नरज्जूरगादि एतदुभयात्मकंसत्यंकालत्रयाबाध्यंब्रह्मैवप्राप्तमितिश्रुत्यर्थः तथाआत्मनिचै

द्विवेदाश्चैकवेदाश्चाप्यनृचश्चतथापरे॥ तेषांतुकतरःसस्याद्यमहंवेदवैद्विजम्॥ ४२॥

वंविचित्राश्चहीतिस्वप्नकालेआत्मनिजाग्रत्कालेमायेंद्रजालमरीचिकोदकादयोहिप्रसिद्धतराःसृष्टयोभवंति विचित्राश्चताः नचताःनसंतीतिवक्तुंशक्यं अनुभूयमानत्वात् नापिसंतीति ज्ञानेनसद्योबाधात् एवंब्रह्मण्यपिविचित्राऽनिर्वचनीयासृष्टिरस्तीतिसूत्रार्थः तथाचास्यजगतोऽनिर्वचनीयत्वंश्रुतिराह कोअद्धावेदकइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयंविसृष्टिरिति तंकोपिनवेदनकोपिप्रावोचदितिश्रुत्यर्थः सेयंव्यामिश्रदृष्टिः अपवाददृष्टिस्तुआहचतन्मात्रमितिसूचिता सयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयेत सयथासैंधवघनोऽनंतरोऽबाह्यःकृत्स्नोरसघनएवंवाअरेयमात्माकृत्स्नःप्रज्ञानघनइतिश्रुत्याचदर्शिता यथाजलेप्रास्तःसैंधवखिल्यःस्वोपादानंउदकंजलेलीनमनुस्वयमपिलीयते अन्यथाकरकालयेइवजलेपरिमाणाधिक्यंस्यात् अतःसःअंतरंकारणंबाह्यंघनीभावःतदुभयवर्जितःकेवलरसतन्मात्रात्मनाजलेऽभिव्यक्तोदृश्यते एवमयंप्रपंचःकार्यकारणोभयस्वरूपहीनःसमाधौकेवलप्रज्ञानघनोभिव्यज्यतेइतिश्रुत्यर्थः अनेनदृष्टित्रयेणजनबोधार्थंशास्त्रंप्रवृत्तं यथोक्तंसंक्षेपशारीरके आरोपदृष्टिरपवादकदृष्टिरेवंव्यामिश्रदृष्टिरितिदृष्टिविभागमेनं संगृह्यसूत्रकृदयंपुरुषंमुमुक्षुंसम्यक्प्रबोधयितुमुत्सहतेक्रमेणेत्यादिना श्रुतिवचांसिमुनिस्मरणानिचद्वयविशारदगीरपिसर्वशः त्रयमपेक्ष्यदृशांत्रितयंविनानहिपदामुपयांतिकदाचनेत्यंतेन ॥ ४२ ॥

एवमनेकेषुपक्षेषूपस्थापितेषुसिद्धांतमाह एकस्येति ब्रह्मैवएकंवेद्यंतच्चसत्यंकालत्रयेप्यबाध्यंतस्यअज्ञानात्बहूनिवेद्यानिउपास्यानिअब्रह्मभूतानिकृतानिकल्पितानिवेदेसत्यप्रतिपत्त्यर्थं तेषामब्रह्मत्वंवेदएवाह तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइति तस्मिंश्चसत्येब्रह्मणिकश्चिदेव अवस्थितः ब्रह्मलाभोऽतिदुर्घटइत्यर्थः श्रुतिरप्यज्ञानकार्यत्वंजगतआह तुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीत् तमसस्तन्महिनाजायतैकमिति तुच्छेनरज्जूरगादिवदध्यस्तेनमिथ्याभूतेनतमसाआभुसर्वव्यापकंब्रह्मअपिहितंआच्छादितंयत्आसीत्तत्एकमेवसत्तमसःअज्ञानस्य तपसइतिपाठेआलोचनस्यसंकल्पमात्रस्यमहिनामाहात्म्येनअजायत प्रपंचाकारेणआविर्बभूव यथारज्जुरज्ञानाद्वृतासर्पाकारेणाविर्भवतितद्वदितिश्रुत्यर्थः ॥ ४३ ॥ एवमिति सत्यंप्रत्यगद्वयानंदंवेद्यंअज्ञात्वाबाह्यसुखलोभात्एतद्दानादिकंकर्तुंप्रवर्ततइत्यर्थः ॥४४॥ सत्यादिति तथाभवेत्परमानंदात्प्रच्युतस्यक्षुद्रानंदविषयोभिलाषोभवेत् ततश्चासौयज्ञोज्योतिष्टोमादिःप्रतायेतसंतन्यते सत्यस्यवेदवचनस्यज्योतिष्टोमेनस्वर्गकामोयजेतेत्यादेःअवधारणात्प्रामाण्यनिश्चयात् संकल्पोवितथोभवेदितिपाठेसत्यज्ञस्यैवसत्यसंकल्पत्वंअन्यस्यतुसंकल्पोवंध्यइत्यर्थः सनश्पाठेयज्ञोपिसत्यस्यानवधारणादापरोक्ष्येणअनिश्चयादेवप्रवर्तते ज्ञातेतुसत्येएतद्बुद्धावुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारतेति

सनत्सुजातउवाच॥ ॥एकस्यवेदस्याज्ञानाद्वेदास्तेबहवःकृताः॥सत्यस्यैकस्यराजेंद्रसत्येकश्चिदवस्थितः ॥ ४३ ॥ एवंवेदमविज्ञायप्राज्ञोहमितिमन्यते ॥ दानमध्ययनंयज्ञोलोभादेतत्प्रवर्तते ॥ ४४ ॥ सत्यात्प्रच्यवमानानांसंकल्पश्चतथाभवेत् ॥ ततोयज्ञःप्रतायेतसत्यस्यैवावधारणात् ॥ ४५ ॥मनसान्यस्यभवतिवाचान्यस्याथकर्मणा ॥ संकल्पसिद्धःपुरुषःसंकल्पानधितिष्ठति ॥ ४६ ॥अनैभृत्येनचैतस्यदीक्षितव्रतमाचरेत् ॥नामैतद्धातुनिर्वृत्तंसत्यमेवसतांपरम् ॥ ४७ ॥ज्ञानंवैनामप्रत्यक्षंपरोक्षंजायतेतपः ॥ विद्याद्बहुपठंतंतुद्विजंवैबहुपाठिनम् ॥ ४८ ॥ तस्मात्क्षत्रियमामंस्थाजल्पितेनैववैद्विजम् ॥ यएवसत्यान्नापैतिसज्ञेयोब्राह्मणस्त्वया ॥ ४९ ॥

कृनकृत्यत्वमेवस्मर्यते ॥ ४५ ॥ मनसेति यज्ञइत्यनुकृष्यते अन्यस्यएकस्ययज्ञोमनसादेवताध्यानादिरूपोभवति वाचाब्रह्मयज्ञजपादिरूपोयज्ञोभवति कर्मणाप्रसिद्धोज्योतिष्टोमादिः एतेषांपूर्वःपूर्वोज्यायान् संकल्पसिद्धःसत्यसंकल्पः संकल्पानांकल्पनीयपदार्थानांब्रह्मलोकादीनामधिष्ठाताभवतिब्रह्मवित् तचाचश्रुतिः आप्नोतिस्वाराज्यं आप्नोतिमनसस्पतिं वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिरिति स्वराजोभावःस्वाराज्यंब्रह्मैश्वर्यम् ॥ ४६ ॥ तस्यसंकल्पस्यअनैभृत्येनअदार्ढ्येन आत्माज्ञानाद्वंध्यसंकल्पत्वेसतीत्यर्थः दीक्षितव्रतंमुष्टीकरणवाग्यमनादिकंकुर्यात् एतन्नामदीक्षितइतितद्दीक्षव्रतादेशेइत्यनेनधातुनानिष्ठाप्रत्ययांतेननिष्पन्नं कर्मजःसंस्कारआगंतुकोविनाशीचेत्यर्थः सतांतुसत्यमेवपरंब्रह्मैवश्रेष्ठं अकृतकत्वेनाविनाशित्वात् ॥ ४७ ॥ एतदेवस्पष्टयति ज्ञानमिति प्रत्यक्षंशोकमोहनिवृत्तिरूपंज्ञानफलंप्रत्यक्षमित्यर्थः तपःकायिकंवाचिकंमानसिकंच तत्परोक्षंआमुष्मिकफलप्रदमित्यर्थः विद्यादित्यर्धेनपरोक्षज्ञानस्यव्यावृत्तिरिहउच्यते ॥ ४८ ॥ उक्तमेवोपसंहरति तस्मादिति जल्पितेनैवकेवलाध्ययनेनैवसत्यात्प्रत्यगद्वयानंदात् तथाचश्रुतिः योवाएतदक्षरंगार्गिविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसब्राह्मणइत्यपरोक्षज्ञानिनोब्राह्मणत्वमुक्त्वाऽर्थादितरस्याब्राह्मणत्वंदर्शयति ॥ ४९ ॥

नन्वेवमध्ययनयागादेर्वैयर्थ्यंस्यादित्याशंक्येष्टापत्तिमाह छंदांसीति एषउपनिषत्प्रसिद्धःअथर्वामहामुनिर्महर्षिसंघोयानिपुराजगौतान्येवच्छंदांसिउपनिषद्रूपाणि नामनिश्चितं छादयंतिहवाएनंछंदांसिपापात्कर्मणइतिश्रुत्याछंदःशब्दनिर्वचनात् प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाइतिअथर्वणोपनिषदियज्ञानांपापाद्रक्षितुमसामर्थ्यदर्शनात्ब्रह्मविद्यार्थानांछंदसांमुख्यंछंदस्त्वंकर्मार्थानांतुगौणमितिभावः किंच उतअपि येपिअधीतवेदाःसोपनिषत्कंवेदंपाठतोर्थतश्चअधीतवंतस्तेपिनच्छंदोविदः यतःवेदवेद्यस्यऔपनिषदस्यपुरुषस्यतत्त्वंयाथात्म्यंनविदुःनजानंति अधेन्वाचरतिमाययैषवाचंशुश्रुवाँअफलामपुष्पामिति पुष्पंहिफलंवाचःसत्यमितिश्रुतिश्चैतदाह सत्यंपरंब्रह्म॥५०॥ छंदांसिनामेति द्विपदांमनुष्याणांमध्येवरिष्ठ तत्रसत्येब्रह्मणिविषयेछंदांसिवेदाःस्वच्छंदयोगेनस्वातंत्र्यसंबंधेनैवभवंति कर्मकांडार्थज्ञानवत्ब्रह्मकांडार्थज्ञानंनमध्येऽनुष्ठानांतरमपेक्षते तथाहि तद्धैतत्पश्यन्नृषिर्वामदेवःप्रतिपेदेहंमनुरभवंसूर्यश्चेतिश्रुत्यादर्शनसार्वात्म्ययोर्मध्येतिष्ठन्गायतीत्यादौतिष्ठतिगायत्योर्मध्येइवकार्यांतरंवार्यते तेनचज्ञातेनसत्येन चकारएवकारार्थे तेनैवेत्यर्थः छंदोविदोभवंतिनकर्ममात्रज्ञानेन तान्छंदोज्ञान्अधीत्यप्राप्यआर्याःवेदस्यवेद्यंवेदनीयंब्रह्मनगताइतिनअपितुगताःप्राप्ताएवेत्यर्थः एतेनतद्विज्ञानार्थंसगुरुमेवाभिगच्छेदित्यस्याःश्रुतेरर्थोदर्शितः॥५१॥तथापिब्रह्मणोदुर्ज्ञेयत्वमाह नेति वेदानांरहस्यवेदिताज्ञाताकश्चिन्नास्ति कश्चित्तुएतान्वेदान्रहस्यप्रतिपादकान्चित्तशुद्ध्यतिशयाद्बुध्यते योव्युत्थितस्तत्त्वमसिवाक्यार्थानुसंधातावावेदा

छंदांसिनामक्षत्रियतान्यथर्वापुराजगौमहर्षिसंघएषः॥ छंदोविदस्तेयउतनाधीतवेदानवेदवेद्यस्यविदुर्हितत्त्वम्॥५०॥ छंदांसिनामद्विपदांवरिष्ठस्वच्छंदयोगेनभवंतितत्र॥ छंदोविदस्तेनचतानधीत्यगतानवेदस्यनवेद्यमार्याः॥ ५१॥ नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिकश्चित्त्वेतान्बुध्यतेवापिराजन्॥ योवेदवेदान्नसवेदवेद्यंसत्येस्थितोयस्तुसवेदवेद्यम्॥ ५२॥ नवेदानांवेदिताकश्चिदस्तिवेद्येनवेदंनविदुर्नवेद्यम्॥ योवेदवेदंसचवेदवेद्यंयोवेदवेद्यंनसवेदसत्यम्॥ ५३॥ योवेदवेदान्सचवेदवेद्यंनतंविदुर्वेदविदोनवेदाः॥ तथापिवेदेनविदंतिवेदंयेब्राह्मणावेदविदोभवंति॥ ५४॥

न्वेदससविकल्पकःनिर्विकल्पकंवेद्यं सर्ववृत्तिलयेप्रकाशमानंब्रह्मनवेदकिंतुसत्येसर्ववृत्तिबाधावधिभूतेप्रत्यक्चैतन्येस्थितएवनिर्विकल्पकंसुखंवेद॥५२॥इममेवार्थंभंग्यंतरेणाह नेति वेदानांवेद्यानामहंकारादीनामचेतनानांमध्येकश्चिद्वेदितानास्ति अतोहेतोःवेद्येनचेतसावेदंवेदबोध्यमात्मानंनविदुः नापिवेद्यंअनात्मानमपिनविदुःआत्माऽनात्माचनजडस्यविषयावित्यर्थः ननुजडयाधीवृत्त्याआत्माज्ञायतएव दृश्यतेत्वग्र्ययाबुद्ध्येतिश्रुतेरित्याशंक्याह वेदंआत्मानंयोवेदसएववेद्यमानात्मानंसर्ववेद आत्मप्रभवत्वात्सर्वस्य यस्तुबहिर्मुखःवेद्यंअनात्मानंवेदससत्यंब्रह्मनवेद तथाचश्रुतीभवतः आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितं परांचिखानिव्यतृणत्स्वयंभूस्तस्मात्पराङ्पश्यतिनांतरात्मन्निति व्यतृणत्हिंसितवान्॥५३॥ किंच यश्चिदात्मासर्वेषांप्रत्यक्त्वेनप्रसिद्धः वेदान्वेदयंतितेवेदाःतान्प्रमाणानि वेदसएववेद्यंप्रमेयमपिवेदनतुनानिवेद्यंविदुःजडत्वात् तंचप्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरितिप्राणादीनांप्रवर्तकत्वेनप्रसिद्धंवेदाःप्रमाणानिवेदविदःप्रमातारश्चनविदुः यतोवाचोनिवर्तंतेअप्राप्यमनसासहेनितस्यवाङ्मनसातीतत्वश्रुतेः यद्यप्येवंतथापिवेदंवेदितारमात्मानंवेदेनैवप्रमाणेनअहंब्रह्मास्मीत्यादिनाविदंतिजानंति केते येब्राह्मणाःवेदविदोवेदपाठतोऽर्थतोऽनुष्ठानतश्चविदंतिते वेदविदः अध्ययनयज्ञादिनासंस्कृतचित्ताएववाक्यादात्मानंलक्षणयाजानंतिनत्वन्येइत्यर्थः ॥ ५४ ॥

इदमेवदृष्टांतेनप्रतिपादयति धामांशेति धामतेजःतन्मयाःअंशायस्यसतेजोमयोऽर्थाच्चंद्रःतस्यभागःकलाप्रतिपद्गतातस्यसंवेदनेज्ञापनेयथाचयथैवहिप्रसिद्धंमहीरुहस्यशाखाउपादीयते तथाहितथैववेदा परमात्मनःसंवेदनेऽर्थेपरमपुरुषार्थरूपेसत्येसर्वथाप्यबाध्येवेदाःउपादीयंतइतिआमनंति तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामीत्यौपनिषदत्वविशेषणात् वाचामगोचरत्वश्रुतेश्चसोयंदेवदत्तइत्यादिवाक्यवत्तत्त्वमस्यादिवाक्यमपिलक्षणयास्वार्थंप्रमापयत्येवेत्यर्थः॥५५॥ एवंगुरूपसदनपूर्वकंवाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायमुक्त्वागुरुलक्षणान्याह अभीति ब्राह्मणंब्रह्मविदंलक्षणतोभिजानामि लक्षणमेवाह व्याख्यातारंउपक्रमोपसंहारैकरूप्यादिषड्विधतात्पर्यलिंगानुसारेणवाक्यार्थवर्णनकुशलं विचक्षणंश्रुतार्थस्ययुक्तिभिरनुचिंतनेसमर्थं निदिध्यासनपरिपाकेनापरोक्षसाक्षात्कारबलात्यश्छिन्नविचिकित्सोनिःसंशयःसन्परस्यापिसर्वसंशयान्व्याचष्टेविवृणोति अत्रस्वरूपव्याक्रियैवपराक्रियेतिन्यायेनसंशयान्दूरीकरोतीत्यर्थः॥५६॥परीष्यतेस्मिन्नितिपर्यैषणंअन्वेषणस्थानंप्राचीनंप्राग्दिक्स्थंनापिदक्षिणादिदिक्स्थंनापिअदिशंदिग्विहीनंअंतर्हृदयइत्यर्थः॥५७॥एतदेवाह तस्येति प्रत्यर्थिषुआत्मात्वेनप्रथमानेष्वनात्मसुपंचसुकोशेषुपर्यैषणमन्वेषणंगच्छेत्कुर्यादित्यर्थः कथंचनेत्यव्यक्तमालंबनंक्लेशसाध्यमितिसूचयति अव्य

धामांशभागस्यतथाहिवेदायथाचशाखाहिमहीरुहस्य ॥ संवेदनेचैवयथामनंतितस्मिन्हिसत्येपरमात्मनोर्थे ॥ ५५ ॥ अभिजानामिब्राह्मणंव्याख्यातारंविचक्षणम् ॥ यश्छिन्नविचिकित्सःसव्याचष्टेसर्वसंशयान् ॥५६॥ नास्यपर्यैषणंगच्छेत्प्राचीनंनोतदक्षिणम् ॥ नार्वाचीनंकुतस्तिर्यङ्नादिशंतुकथंचन ॥५७॥ तस्यपर्येषणंगच्छेत्प्रत्यर्थिषुकथंचन ॥ अविचिन्वन्निमंवेदेतपःपश्यतितंप्रभुम् ॥ ५८ ॥ तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसापिच ॥ उपावर्तस्वतद्ब्रह्म अंतरात्मनिविश्रुतम् ॥ ५९ ॥ मौनान्नसमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनिः ॥ स्वलक्षणंतुयोवेदसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ ६० ॥ सर्वार्थानांव्याकरणाद्वैयाकरणउच्यते ॥ तन्मूलतोव्याकरणंव्याकरोतीतितत्तथा ॥ ६१ ॥ प्रत्यक्षदर्शीलोकानांसर्वदर्शीभवेन्नरः ॥ सत्येवैब्राह्मणस्तिष्ठंस्तद्विद्वान्सर्वविद्भवेत् ॥ ६२ ॥

क्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यतइतिस्मृतेः वेदेइमंआत्मानंअविचिन्वन्वेदांतन्यायानप्यचिंतयन्नित्यर्थः तपःतपस्वीआलोचनवान्ध्यायीतंप्रभुंपश्यतितंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइतिश्रुतेः॥५८॥तूष्णींभूतइत्यनेनवागादिबाह्येंद्रियव्यापारोपरमउक्तः मनसापिनचेष्टेत्नचेष्टेतेत्यनेनमानसव्यापारोपरमउक्तः अंतरात्मनिहार्दाकाशेविश्रुतंवेदेप्रख्यातंतद्वाचामगोचरंब्रह्मउपावर्तस्वउपागच्छ॥५९॥मौनात्ध्यानमात्रान्नमुनिर्भवतिनापिअरण्यवासात्संन्यासमात्रात् किंतर्हियःस्वलक्षणंस्वस्यप्रत्यगात्मनोलक्षणंजगज्जंन्मादिहेतुत्वंसच्चिदानंदात्मकत्वंचयोवेदजानातिसश्रेष्ठः संन्यासिभ्योयोगिभ्यश्चज्ञानीश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ ६० ॥ सर्वार्थानांव्याकरणात्प्रकटीकरणात्सर्वज्ञत्वादयंज्ञानीवैयाकरणइत्युच्यते तच्चव्याकरणंकेचिद्योगजधर्मप्रत्यासत्त्यावदंतितन्निराचष्टे मूलतइति आत्मज्ञानाद्धिसर्वविज्ञानंश्रूयतेनप्रधानज्ञानात्अन्यतोवा मूलतइतिल्यब्लोपेपंचमी मूलंकारणंब्रह्मप्राप्येत्यर्थः तत्रव्याकर्तापरमात्मैव तन्नामरूपाभ्यामेवव्याक्रियत नामरूपेव्याकरवाणीतिश्रुतिभ्यामित्याह व्याकरोतीति श्रौतव्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतत् ॥ ६१ ॥ सार्वज्ञ्यमपिब्रह्मविदामनौपचारिकमित्याह प्रत्यक्षेति सत्येतिष्ठन्नतुवृत्त्यंतरेदेहाद्याकारे ब्राह्मणःब्रह्मवित् तद्विद्वान्ब्रह्मविद्वानितिब्राह्मणपदव्युत्पत्तिप्रदर्शनम् ॥ ६२ ॥

अध्यायार्थमुपसंहरति धर्मादिष्विति धर्मश्चसत्यंचदमस्तपश्चेत्यादिषुद्वादशसुस्थितः तथासत्यादिरूपेअष्टविधेअप्रमादेचस्थितः एवंसाधनवान्वेदेषुपूर्वोक्तेषुआरोपदृष्टिव्यामिश्रदृष्ट्यपवाददृष्टिरूपेषुआनुपूर्व्येणसोपानारोहणन्यायेनपरमेपदेस्थितोहमेतत्स्वानुभवसिद्धंबुद्ध्वास्वतःस्नेहवत्यातेतुभ्यंब्रवीमि सोपानक्रमस्तुनृसिंहतापनीयेश्रूयते ओतानुज्ञात्रनुज्ञाऽविकल्पैरिति अस्यार्थः ओतत्वंकारणव्याप्तिः कार्येयद्वन्मृदोघटे सर्वंब्रह्मेतितन्निष्ठाजानतेपरिणामतः १ कार्यत्वासमसत्त्वंयत्कारणेसमुदीरितं तदनुज्ञातृशब्दार्थोमरौवारिविवर्तनं २ एतन्निष्ठास्ततोभूत्वाजगन्मिथ्येतिजानते अनुज्ञायांजगत्तुच्छंशशशृंगादिवन्मतं ३ एवंसोपानरीत्यैवभूमित्रितयलंघनात् अविकल्पंपरंयत्तदहंब्रह्मास्मिनिर्भयमिति ॥ ६३ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवंआत्मज्ञानमार्गंश्रुत्वातस्यांतरंगसाधनंयोगंश्रोतुंपृच्छति सनत्सुजातेति परांउक्तादपिअत्युत्कृष्टांब्राह्मींब्रह्मप्रापिकांवाचंउपनिषदंवदसेजानीषे भासनोपसंभाषाज्ञानेतितङ् विश्वंरूप्यतेप्रकाशतेस्यां यांज्ञातवतोऽन्यत्ज्ञातव्यंनावशिष्यतइत्यर्थः कामेनकाम्यमानेनविषयेणपरांदूरीभूतांविषयवार्ताहीनामित्यर्थः अतएवसुदुर्लभांकथांकथनीयांप्रब्रूहि हेकुमारइदंमेममवाक्यंत्वांप्रतिप्रार्थनारूपंवचनं अवधेहीतिशे

धर्मादिषुस्थितोप्येवंक्षत्रियब्रह्मपश्यति॥ वेदानांचानुपूर्व्येणएतद्बुद्ध्याब्रवीमिते॥६३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥सनत्सुजातयामिमांपरांत्वंब्राह्मींवाचंवदसेविश्वरूपाम्॥ परांहिकामेनसुदुर्लभांकथांप्रब्रूहिमेवाक्यमिदंकुमार॥ १ ॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥नैतद्ब्रह्मत्वरमाणेनलभ्यंयन्मांपृच्छन्नतिहृष्यस्यतीव॥ बुद्धौविलीनेमनसिप्रचिंत्याविद्याहिसाब्रह्मचर्येणलभ्या॥ २ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥अत्यंतविद्यामितियत्सनातनींब्रवीषित्वंब्रह्मचर्येणसिद्धाम्॥अनारभ्यांवसतीहकार्यकालेकथंब्राह्मण्यममृतत्वंलभेत ॥ ३ ॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥ अव्यक्तविद्यामभिधास्येपुराणींबुद्ध्याचतेषांब्रह्मचर्येणसिद्धाम् ॥ यांप्राप्यैनंमर्त्यलोकंत्यजंतियावैविद्यागुरुवृद्धेषुनित्या ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ब्रह्मचर्येणयाविद्याशक्यावेदितुमंजसा॥ तत्कथंब्रह्मचर्यंस्यादेतद्ब्रह्मन्ब्रवीहिमे॥ ५॥

षः ॥ १ ॥ ब्रह्मविद्यायाःदुर्लभत्वंदर्शयन्सनत्सुजातउवाच नैतदिति हृष्यसिअहंब्रह्मविद्याधिकार्यस्मीतिदृप्यसि पाठांतरेअभिषंगेणनिर्बंधेन विद्यालक्षणमाह बुद्धाविति सर्वेषामिंद्रियाणांनिरोधेनमनोमात्रमनुपरतंसंकल्पाद्यात्मकंतिष्ठति तस्मिन्नपिअहंब्रह्मास्मीतिनिश्चयस्वभावायांबुद्धौविलीनेसति प्रचिंत्याप्रगतंचिंत्यंयस्यांसानिरुद्धसर्ववृत्तिकाकाचिदवस्थाविद्येत्युच्यते साचब्रह्मचर्येणगुरुकुलवासेनलभ्या ॥ २ ॥ अत्यंतेअंतस्त्रिविधपरिच्छेदःतमतिक्रांतंअत्यंतंब्रह्मतद्विषयांविद्यां सनातनींनित्यसिद्धां प्रत्यगात्मनोनित्यापरोक्षत्वात् यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मेतिश्रुतेः सिद्धांअभिव्यज्यमानां तत्रहेतुः अनारभ्यांकर्मवदारंभायोग्यां याचकार्यकालेइहआत्मन्येववसति नित्यसिद्धत्वात् एवंसतिब्राह्मण्यंब्राह्मणस्ययोग्यंअमृतत्वंकथंलभेत नहिलब्धलाभार्थंयत्नोपेक्ष्यतइतिब्रह्मचर्याद्यनुष्ठानाक्षेपः ॥ ३ ॥ अत्रोत्तरमाह अव्यक्तेति बुद्ध्याख्योपाधिसंबंधजनितकालुष्यादविविक्ततयानव्यक्तमव्यक्तंब्रह्मतस्यविद्यां अयंभावः यद्यपिब्रह्मनित्यापरोक्षंआत्मत्वात्तथापिअशनायाद्यतीतस्यतस्यविविक्तस्यपरोक्षत्वात्तदापरोक्ष्याययत्नोयुक्तइति ॥ ४ ॥ अंजसाआर्जवेन ॥ ५ ॥

आचार्येंति योनिःस्थानं योनिष्टइंद्रनिषदेअकारि स्वेयोनौनिषदतंसरूपाइत्यादौदर्शनात् गर्भेंभूत्वातस्यनिष्कपटसेवयाअंतरंगत्वंप्राप्येत्यर्थः शास्त्रकाराःशास्त्रकर्तृत्वंब्रह्मण्येवश्रुतंमहतोभूतस्यनिःश्वसित
मेतदृग्वेदइत्यादिना गुरोरनुग्रहादिहैवब्रह्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः परमंअपुनरावृत्तिं योगंब्रह्मणासहऐक्यंयांति ॥ ६ ॥ अस्मिन्निति येजितकामाःब्राह्मींस्थितिंप्राप्तुंयेचद्वंद्वसहाःतेदेहादात्मानंनिर्हरंतिपृथक्कुर्वं
ति सत्वसंस्थाःसत्वगुणभाजः श्रुतिश्च तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवइषीकांधैर्येणेति प्रवृहेत्पृथक्कुर्यात् ॥ ७ ॥ आचार्यःशास्ताउपदेष्टायस्यांसाजातिर्जन्म यथाब्राह्मणस्यसावित्रीप्राप्त्यासावित्रंद्वितीयंज
न्मएवंआचार्यात्परब्रह्मविद्याप्राप्त्यापितस्यजन्मांतरंभवति तच्चमोक्षहेतुत्वात्पुण्यत्वादिगुणसंयुक्तं ॥ ८ ॥ आचार्यमाहात्म्यप्रख्यापकंमंत्रंपठति यःप्रावृणोतीति यःआचार्यःवर्णान्ब्राह्मणादीन्अवितथे
नवितथमनृतमनात्माजडंतदन्येनसत्येनचिदात्मनाप्रकर्षेणआवृणोतिसबाह्याभ्यंतरंवासयति द्वैतोत्थभयनिवारणेनपालयतीत्यर्थः ऋतंब्रह्मकुर्वन्वाचाआविष्कुर्वन् तस्यफलमाह अमृतंसंप्रयच्छन्निति

सनत्सुजातउवाच॥ ॥आचार्ययोनिमिहयेप्रविश्यभूत्वागर्भेंब्रह्मचर्यंचरंति॥इहैवतेशास्त्रकाराभवंतिप्रहायदेहंपरमंयांतियोगम् ॥६॥ अस्मिँल्लोकेवैजयंती
हकामान्ब्राह्मींस्थितिंह्यनुतितिक्षमाणाः ॥ तआत्मानंनिर्हरंतीहदेहान्मुंजादिषीकामिवसत्वसंस्थाः ॥ ७ ॥ शरीरमेतौकुरुतःपितामाताचभारत॥आचार्यशा
स्तायाजातिःसापुण्यासाऽजराऽमरा॥८ ॥ यःप्रावृणोत्यवितथेनवर्णानृतंकुर्वन्नमृतंसंप्रयच्छन् ॥ तंमन्येतपितरंमातरंचतस्मैनद्रुह्येत्कृतमस्यजानन्॥९॥गु
रुंशिष्योनित्यमभिवादयीतस्वाध्यायमिच्छेच्छुचिरप्रमत्तः॥ मानंनकुर्यान्नादधीतरोषमेषप्रथमोब्रह्मचर्यस्यपादः॥१०॥ शिष्यवृत्तिक्रमेणैवविद्यामाप्नोति
यःशुचिः॥ब्रह्मचर्यव्रतस्यास्यप्रथमःपादउच्यते ॥११॥ आचार्यस्यप्रियंकुर्यात्प्राणैरपिधनैरपि॥ कर्मणामनसावाचाद्वितीयःपादउच्यते॥ १२॥ समागुरौय
थावृत्तिर्गुरुपत्न्यांतथाचरेत् ॥ तत्पुत्रेचतथाकुर्वन्द्वितीयःपादउच्यते॥१३॥आचार्येणात्मकृतंविजानन्ज्ञात्वाचार्थंभावितोस्मीत्यनेन॥यन्मन्यतेतंप्रतिदृष्टबु
द्धिःसवैतृतीयोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १४॥नाचार्यस्यानपाकृत्यप्रवासंप्राज्ञःकुर्वीतनैतदहंकरोमि॥इतीवमन्येतनभाषयेतसवैचतुर्थोब्रह्मचर्यस्यपादः॥ १५॥

अमृतंमोक्षं कृतंतत्कृतमुपकारं ॥ ९ ॥ शुचिःस्नानादिनाभावशुद्ध्याच अप्रमत्तःगुरुशुश्रूषायांसावधानः मानंनकुर्यात् तुच्छमपिकार्यंशिशूनांशौचादिकंतदपिकर्तव्यमेवेत्यर्थः अत्यंतंश्रमेपिरोषंनादधीतन
विदध्यात् ॥ १० ॥ शिष्यवृत्तिःसायंप्रातर्भिक्षणेनजीवनं तेनैवक्रमेणनतुगुर्वन्नोपजीवनेनेत्यर्थः ॥ ११ ॥ द्वाभ्यांश्लोकाभ्यांब्रह्मचर्यस्यप्रथमंपादमुक्त्वाद्वाभ्यांद्वितीयंपादमाह आचार्यस्येति ॥ १२ ॥
॥ १३ ॥प्राप्तविद्योविद्यासुखेनहृष्यन्आचार्यंयत्अत्यंतंमानयतिसब्रह्मचर्यस्यतृतीयःपादइत्याह आचार्येणेति आत्मकृतंस्वस्मैउपकृतंविद्यादानेनतस्यचअर्थंप्रयोजनंदुःखनिवृत्तिमानंदावाप्तिंचज्ञात्वा
ऽनुभूयअनेनाचार्येणभावितोवर्धितोस्मीतिजानन्यन्मन्यते ॥ १४ ॥ अनपाकृत्यविद्यायानिष्क्रयार्थमृणमर्थदानेनअपरिहृत्य प्रवासंगुरुगृहादन्यत्राश्रमांतरेस्थितिंनकुर्वीत एतत्गुरवेअर्थप्रदानमहंकरो
मीतिनैवमन्येतमनसानचभाषयेत स्वार्थेणिच् वदेतवाचा ॥ १५ ॥

चतुष्पाद्ब्रह्मचर्येणलभ्यांचतुष्पदींविद्यामाह कालेनेति कालेनबुद्धिपरिपाकेन उत्साहयोगेनबुद्धिवैभवेन शास्त्रेणसहाध्यायिभिर्विचारेण क्रमस्तुनविवक्षितः उक्तंच आचार्यात्पादमादत्तेपादंशिष्यःस्वमेधया कालेनपादमादत्तेपादंसब्रह्मचारिभिरिति ॥ १६ ॥ धर्मादयइति यस्यब्रह्मचर्यस्यरूपंस्वरूपभूताइत्यर्थः अन्यानिचांगानिआसनप्राणजयादीनि बलंयोगेनित्योद्युक्तता ब्रह्मार्थोवेदार्थःकर्मब्रह्मणीतयोर्योगेनअधिगमेनब्रह्मचर्यंफलतीत्यर्थः॥१७॥एवमिति अहंकरोमीत्यभिमानंविनातत्प्रकाशकंवचनंचविनागुर्वर्थार्थंप्रवृत्तः सःआचार्यःवृत्तिंजीविकांएतिप्राप्नोति वृत्तिर्वर्तनं शिष्यस्येतिशेषः॥१८ वसन् ब्रह्मचर्येइतिशेषः सर्वतःसर्वैःप्रकारैःवर्धतिवर्धते वर्षंति धनैरितिशेषः ॥१९॥२०॥२१॥ आकांक्ष्येति रसभेदःपारदगुटिकाविशेषश्चिंतामणिसंज्ञस्तांचिंतितवस्तुप्रदंअर्थयंतेतेषांरसभेदार्थिनांयथाआ

कालेनपादंलभतेतथार्थंततश्चपादंगुरुयोगतश्च ॥ उत्साहयोगेनचपादमृच्छेच्छास्त्रेणपादंचततोभियाति ॥ १६ ॥ धर्मादयोद्वादशयस्यरूपमन्यानिचांगानि
तथाबलंच ॥ अचार्ययोगेफलतीतिचाहुर्ब्रह्मार्थयोगेनचब्रह्मचर्यम् ॥ १७ ॥ एवंप्रवृत्तोयदुपालभेतवैधनमाचार्यायतदनुप्रयच्छेत् ॥ सतांवृत्तिंबहुगुणामेवमे
तिगुरोःपुत्रेभवतिचवृत्तिरेषा ॥ १८ ॥ एवंवसन्सर्वतोवर्धतीहबहून्पुत्रान्लभतेचप्रतिष्ठाम् ॥ वर्षतिचास्मैप्रदिशोदिशश्चवसंत्यस्मिन्ब्रह्मचर्येजनाश्च ॥ १९ ॥
एतेनब्रह्मचर्येणदेवादेवत्वमाप्नुवन् ॥ ऋषयश्चमहाभागाब्रह्मलोकंमनीषिणः ॥ २० ॥ गंधर्वाणामनेनैवरूपमप्सरसामभूत् ॥ एतेनब्रह्मचर्येणसूर्योप्यह्नाय
जायते ॥ २१ ॥ आकांक्ष्यार्थस्यसंयोगाद्रसभेदार्थिनामिव ॥ एवंह्येतेसमाज्ञायतादृग्भावंगताइमे ॥ २२ ॥ यआश्रयेत्पावयेच्चापिराजन्सर्वंशरीरंतपसातप्य
मानः ॥ एतेनवैबाल्यमभ्येतिविद्वान्मृत्युंतथासजयत्यंतकाले ॥ २३ ॥ अंतवतःक्षत्रियतेजयंतिलोकान्जनाःकर्मणानिर्मलेन ॥ ब्रह्मैवविद्वांस्तेनचाभ्येतिसर्वं
नान्यःपंथाअयनायविद्यते ॥ २४ ॥

कांक्ष्यस्यलिप्सितस्यार्थस्यसंयोगःप्राप्तिस्ततोयादृक्भावोभवतिएवमेवएतेदेवादयःसमाज्ञायब्रह्मचर्यमुपेत्यतादृग्भावंसत्यसंकल्पत्वाच्चिंतितवस्तुप्रदत्वंगताः ॥ २२ ॥ यइति सर्वंचतुष्पाद्ब्रह्मचर्यंयआश्रयेत्शरीरंचपावयेत् बाल्यंरागद्वेषादिराहित्यंवेदांतार्थानांयुक्तिपूर्वकमनुचिंतनेनतत्त्वनिश्चयंवा अंतकालेइत्यनेनयावज्जीवंउक्तप्रकारेबाल्येतिष्ठेदितिदर्शितं यथोक्तं शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरइति ॥ २३ ॥ अंतेति तेअविद्वांसःअंतवतःअनित्याँल्लोकान्कर्मणाजयंति विद्वांस्तुब्रह्मैवसार्वात्म्यान्सर्वंतेनज्ञातेनब्रह्मणाअभ्येतिअतस्तस्यकर्मप्राप्यंकिंचित्फलंनावतिष्ठतेइत्यर्थः अतःज्ञानादन्यःपंथाःअयनायमोक्षायनविद्यते ज्ञानादेवतुकैवल्यमित्यवधारणात् ॥ २४ ॥

नान्यःपंथाअयनायविद्यतइतिश्रुत्वा तूष्णींभूतउपासीतनचेष्टेन्मनसापिच उपावर्तस्वतद्ब्रह्मअंतरात्मनिविश्रुतमितिप्रागुक्तप्रकारेणआत्मानमनुसंदधानस्तमनवाप्यनानावर्णान्नाडीमार्गात् अंतर्हृदयेपश्यन्पृच्छति आभातीति सद्ब्रह्मणोरूपंयोविद्वानत्रहृदयेपश्यतिसशुक्लादिरूपमिवअनवस्थितरूपंब्रह्मपश्यति अतःकथंरूपंकीदृक्रूपंतदक्षरंव्यापकंअमृतमविनाशिपदंपदनीयंतद्ब्रूहीतिशेषः काद्रवंकुत्सितःपरपीडकःद्रवोगतिर्यस्यसकाद्रवोधूमःतद्वर्णंकाद्रवं कद्रुपिंगलंतद्वर्णं श्रूयंतेचब्रह्ममार्गेरूपाणि तस्मिन्शुक्लमुतनीलमाहुःपिंगलंहरितंलोहितंच एषपंथाब्रह्मणाहानुवित्तस्तेनैतिब्रह्मवित्पुण्यकृत्तैजसश्चेति॥२५॥ उत्तरमाह आभातीति ब्रह्ममार्गेयद्यपिशुक्लादिरूपाणिभांतितथापियत्ब्रह्मणोरूपंतत्पृथिव्यादिषुनास्ति अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयदितितत्रशब्दादीनांनिषेधात् तेषांचशब्दादिमत्त्वात्रूपांतराणितुब्रह्मप्राप्तिचिह्नानिनतुब्रह्मरूपाणि तथाचश्रुतिः नीहारधूमार्कानिलाऽनलानांखद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनां एतानिरूपाणिपुरःसराणिब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणियोगेइति समुद्रेसंसारसागरेएनंपरमात्मानंसलिलंसलिलोपलक्षितःपंचभूतात्मकोदेहःनबिभर्ति जीवानामिवब्रह्मणउपाधिजंदुःखंनास्तीत्यर्थः यद्वा सामुद्रेजलेएतद्रूपंनास्तीत्यर्थः ॥ २६ ॥ नतारकास्वितिरूपादिराहित्यस्यैवप्रपंचः

धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमथांजनंकाद्रवंवा॥सद्ब्रह्मणःपश्यतियोत्रविद्वान्कथंरूपंतदमृतमक्षरंपदम्॥२५॥ ॥सनत्सुजातउवाच॥ ॥आभातिशुक्लमिवलोहितमिवाथोकृष्णमायसमर्कवर्णम्॥नपृथिव्यांतिष्ठतिनांतरिक्षेनैतत्समुद्रेसलिलंबिभर्ति॥२६॥ नतारकासुनचविद्युदाश्रितंनचाभ्रेषुदृश्यतेरूपमस्य॥ नचापिवायौनचदेवतासुनैतच्चंद्रेदृश्यतेनोतसूर्ये॥२७॥नैवर्क्षुतन्नयजुष्षुनाप्यथर्वसुनदृश्यतेवैविमलेषुसामसु॥रथंतरेबार्हद्रथेवापिराजन्महाव्रतेनैवदृश्येद्ध्रुवंतत् ॥ २८ ॥ अपारणीयंतमसःपरस्तात्तदंतकोप्येतिविनाशकाले॥ अणीयोरूपंक्षुरधारयासमंमहच्चरूपंतद्वैपर्वतेभ्यः॥ २९॥ .साप्रतिष्ठातदमृतंलोकास्तद्ब्रह्मतद्यशः॥ भूतानिजज्ञिरेतस्मात्प्रलयंयांतितत्रहि॥ ३०॥

॥ २ ७॥ नामरूपात्मकेप्रपंचेसतितद्रहितत्वंब्रह्मणोवक्तुंरूपप्रपंचादन्यत्वमुक्त्वानामप्रपंचादप्यन्यत्वमाह नैवर्क्षुनदित्यादिना तदित्यनेनअर्थात्ब्रह्मणोनामनिर्दिश्यते विमलेषुवैश्वानरसामादिषु रथंतरबार्हद्रथेचपृष्ठ्यसामनी महाव्रतेयज्ञविशेषेपिनैवतद्दृश्येत्पश्येत् कर्मभिरपितद्दर्शनंनप्राप्यतेइत्यर्थः नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतेः अकृतःमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः यतःतत्ध्रुवंनित्यं ॥ २८ ॥ अपारणीयं अनतिक्रमणीयं अहेयत्वात् तमसःअज्ञानरूपादुपाधेःपरस्तात्पराचीनं अंतकःकालःतत्ब्रह्मअप्येतिगच्छति प्रलयांतेकालोपितत्रलीयतइत्यर्थः अणीयइतिदुर्लक्ष्यं क्षुरधारयासममितिअत्यंतावहितेनग्राह्यं महच्चपर्वतेभ्यइतिउपलक्षणंसर्वस्य सर्वस्मादपिमहदित्यर्थः ॥ २९ ॥ प्रतिष्ठाअधिष्ठानं अमृतंनिर्विकारं विकारोहिविकारांतरमापद्यमानोमृतउच्यते लोक्यंतइतिलोकादृश्यमात्रं ब्रह्मबृहत् यशोरमणीयमपितदेव तस्यनामममहद्यशइतिहिश्रुतेः तस्मादुपादानात्कनकात्कुंडलादीनीवभूतानिजातानि यतःतत्रैवप्रलयंमृदिघटइवयांति एतेनब्रह्मणोजगत्कारणत्वमुक्तं तथाचश्रुतिः यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेति ॥ ३० ॥

अनामयंनिर्द्वैतं उद्यतंजगदाकारेणउद्गतंमहद्यशःपरंव्यापकं आकाशादिभ्योपिमहदित्यर्थः वाचइतिषष्ठीतृतीयार्थे कवयःविकारंवाचैवास्तीतिवदंतिनस्वरूपेणास्तीत्यर्थः तथाचश्रुतिः वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिवागालंबनत्वंविकारस्याह यस्मिन्निदंजगत्प्रतिष्ठितंरज्ज्वामुरगवल्लीनंतद्येविदुस्तेअमृताःमुक्ताभवंति ॥ ३१ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० चतुश्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्ताज्ञानप्रधानायोगोपसर्जनाब्रह्मविद्या इदानींयोगप्रधानांज्ञानोपसर्जनांतांवक्तुमध्यायद्वयमारभ्यते यत्रपूर्वंचित्तवृत्तिनिरोधेनत्वंपदार्थंज्ञात्वापश्चाद्वेदांतश्रवणादिनातस्यब्रह्मत्वंनिश्चीयतेसाआद्या यत्रतुश्रवणादिनापूर्वंपारोक्ष्येणप्रतीचोब्रह्मभावंनिश्चित्यपश्चान्निदिध्यासनेनसःअपरोक्षीक्रियतेसाद्वितीया क्रमद्वयेपिफलैक्यात्साधनजातमप्येकरूपमेवेतिदर्शयितुंप्रागुक्तानेवहेयान्दोषान्उपादेयान्गु

अनामयंतन्महदुद्यतंयशोवाचोविकारंकवयोवदंति ॥यस्मिन्जगत्सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति॥ ३१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येचतुश्चत्वारिंशोध्यायः॥ ४४॥ ॥७॥ ॥सनत्सुजातउवाच ॥शोकःक्रोधश्चलोभश्चकामोमानःपरासुता ॥ईर्ष्यामोहोविधित्साचकृपाऽसूयाजुगुप्सुता ॥ १ ॥ द्वादशैतेमहादोषामनुष्यप्राणनाशनाः॥ एकैकमेतेराजेंद्रमनुष्यान्पर्युपासते ॥ यैराविष्टोनरःपापंमूढसंज्ञोव्यवस्यति॥ २ ॥ स्पृहयालुरुग्रःपरुषोवावदान्यःक्रोधंबिभ्रन्मनसावैविकत्थी ॥ नृशंसधर्माःषडिमेजनावैप्राप्याप्यर्थंनोतसभाजयंते॥३॥ संभोगसंविद्विषमोतिमानीदत्त्वाविकत्थीकृपणोदुर्बलश्च॥बहुप्रशंसीवनिताद्विट्सदैवसप्तैवोक्ताःपापशीलानृशंसाः॥ ४ ॥ धर्मश्चसत्यंचतपोदमश्चअमात्सर्यंह्रीस्तितिक्षानसूया॥दानंश्रुतंचैवधृतिःक्षमाचमहाव्रताद्वादशब्राह्मणस्य ॥ ५ ॥ योनैतेभ्यःप्रच्यवेद्द्वादशभ्यःसर्वामपीमांपृथिवींसशिष्यात्॥ त्रिभिर्द्वाभ्यामेकतोवार्थितोयोनास्यस्वमस्तीतिचवेदितव्यं॥६॥दमस्त्यागोथाप्रमादइत्येतेष्वमृतंस्थितम्॥एतानिब्रह्ममुख्यानांब्राह्मणानांमनीषिणाम्॥७॥सद्वाऽसद्वापरीवादोब्राह्मणस्यनशस्यते नरकप्रतिष्ठास्तेस्युर्यएवंकुर्वतेजनाः॥ ८ ॥ मदोष्टादशदोषःसस्यात्पुरायोऽप्रकीर्तितः ॥ लोकद्वेष्यंप्रातिकूल्यमभ्यसूयामृषावचः॥ ९ ॥

णांश्चदर्शयतिशोकःक्रोधश्चेत्यादिना तत्रक्रोधादयःप्राग्व्याख्याताएवतथापिक्वचित्विशेषोदृश्यतेसएवव्याख्यायते लोभःस्पृहा मोहःप्रज्ञायाअभावः अत्रापिलोभइतिपाठेपिसएवार्थः लुभविमोहन इतिधात्वर्थानुगमात् परासुतानिद्रापरत्वं कृपापात्रस्नेहः ॥ १ ॥ पापंपापफलंकर्म व्यवस्यतिआरभते मूढसंज्ञःमूढबुद्धिः ॥ २ ॥ उग्रःनिर्दयः परुषःरूक्षवाक् वदान्योबहुभाषी नसभाजयंतेपरंनमानयंति ॥ ३ ॥ बहुप्रशंसीआत्मस्तुतिपरः ॥ ४ ॥ महाव्रतामहाव्रतानि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशश्छांदसः ॥ ५ ॥ नास्यस्वंस्वीयंकिमपिनास्ति धर्मादिष्वेकैकस्मिन्नपिपक्षपातेसतितदर्थंसर्वंत्यजतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ ब्रह्मैवमुख्यंप्राप्यंयेषांतेषाम् ॥ ७ ॥ परीवादःपरदोषकीर्तनं सत्यथार्थभूतं असत्आरोपितम् ॥ ८ ॥ अप्रकीर्तितइति दमविरोधिनएवप्रातिकूल्यादयोमददोषत्वेनसूचिताअपिशृंगग्राहिकयाप्रकर्षेणविधिमुखेननप्रोक्ताइत्यर्थः लोकद्वेष्यंपारदार्यादि प्रातिकूल्यंधर्मादौविघ्नाचरणं अभ्यसूयागुणिषुदोषारोपः ॥ ९ ॥

कामःस्त्र्यभिलाषः पारतंत्र्यंमद्यादिवशत्वं पैशुनंराजद्वारादौपरदोषसूचनं अर्थहानिःनटनर्तकवेश्यादिषुदंडेनवावित्तनाशः विवादोवैरम् ॥१०॥ मोदोहर्षःदर्पहेतुःहृष्टोदृप्यतीत्यापस्तंबोक्तेः अतिवादोनिर्मर्यादंवचनं संज्ञानाशःकार्याकार्यविवेकराहित्यं अभ्यसूयितानैरंतर्येणपरद्रोहशीलता एतत्‌मदवत्त्वंविगर्हितंनिंदितंसद्भिः सदाहीत्यापत्कालेपिनाश्रयणीयमितिसूचितम् ॥११॥ सुहृदांप्रियेसतिहर्षःअप्रियेसतिव्यथेतिद्वौसौहृदगुणौ तृतीयमाह स्यादिति सुहितमितिपाठेसुतरांहितंइष्टंपुष्टिकरं देयंदातारं भव्यगेयेतिवत्कर्तरिकृत्यः योदातारंअयाच्यमपिपुत्रादिकंमुख्यंकर्मभूतंयाचतेसअभ्यर्थितःप्रार्थितोदाता तस्मैइष्टादीन्अर्हति दातुमितिशेषः सार्धश्लोकोवाक्यम्॥१२॥चतुर्थमाह त्यक्तेति यस्मैसर्वस्वंदत्तंतस्यगृहेकामात्‌मयायमुपकृतइतिबुद्धितःनसंवसेत् तेनकदाचिदनादृतःसन्सौहार्दभंगंकुर्यादितिभावः पंचममाह भुंक्तेकर्मेति स्वकर्मार्जितमेवधनंभुंक्तेनतुमित्राद्यर्जितं अन्यथाकालेनहेलनांप्राप्यसौहृदभंगोमाभूदिति षष्ठमाह स्वाशिषंबाधतेचस्वस्यश्रेयोपिमित्रहितार्थंनाशयतीत्यर्थः पाठांतरेस्वासितंस्व

कामक्रोधौपारतंत्र्यंपरिवादोथपैशुनम्॥अर्थहानिर्विवादश्चमात्सर्यंप्राणपीडनम्॥१०॥ईर्ष्यामोदोतिवादश्चसंज्ञानाशोभ्यसूयिता॥तस्मात्प्राज्ञोनमाद्येत
सदाह्येतद्विगर्हितम्॥११॥सौहृदेवैषड्गुणावेदितव्याःप्रियेहृष्यंत्यप्रियेचव्यथंते॥स्यादात्मनःसुचिरंयाचतेयोददात्ययाच्यमपिदेयंखलुस्यात्॥इष्टान्पुत्रान्वि
भवान्स्वांश्चदारानभ्यर्थितश्चार्हतिशुद्धभावः॥॥१२॥त्यक्तद्रव्यःसंवसेन्नेहकामाद्भुंक्तेकर्मस्वाशिषंबाधतेच॥१३॥द्रव्यवान्गुणवानेवंत्यागीभवतिसात्त्विकः
पंचभूतानिपंचभ्योनिवर्तयतितादृशः॥१४॥एतत्समृद्धमप्यूर्ध्वंतपोभवतिकेवलम्॥सत्त्वात्प्रच्यवमानानांसंकल्पेनसमाहितम्॥१५॥यतोयज्ञाःप्रवर्धंतेसत्य
स्यैवावरोधनात्॥मनसान्यस्यभवतिवाचान्यस्याथकर्मणा॥१६॥

स्थानंराज्यादिकंआस्तेस्मिन्नितिव्युत्पत्त्याज्ञेयं स्वाशिवमितिपाठेस्वस्यआसमंतात्‌शिवंश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ १३ ॥ द्रव्यवान्गृहस्थःएवंउक्तरीत्यागुणवान्त्यागीदातासात्त्विकःसत्त्वप्रधानश्चयोभवति तादृशःपुरुषःपंचभ्यःशब्दादिभ्यःपंचभूतानिश्रोत्राद्याकारेणपरिणतानिइंद्रियाणिनिवर्तयति ॥ १४ ॥ एतत्‌स्वविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवर्तनंसमृद्धंपुष्कलमपिकेवलंतपएवऊर्ध्वंऊर्ध्वगतिप्रदंभवतिनज्ञानवदिहैवकृतकृत्यतामापादयतीत्यर्थः केषामित्यतआह सत्त्वादिति येसत्त्वात्‌धैर्यात्‌च्यवंते तीव्रवैराग्याभावात् तेषांचसंकल्पेनब्राह्मलौकिकान्दिव्यान्भोगान्भोक्ष्येइत्येवंरूपेणसमाहितंसंभृतंतपोभवतितेषामेवोर्ध्वगतिर्भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ यतःसंकल्पात्‌यज्ञाःप्रवर्धंते तस्यैवसत्यस्यसंकल्पस्यावधारणात् संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेर्योगीसत्यसंकल्पोभवति अन्यस्यएकस्ययज्ञःमनसैवभवति सत्यसंकल्पत्वात् तथाह्युपाख्यायतेत्रितोनाममुनिर्भ्रात्राकूपेपातितःसन्तत्रैवमनसाकृत्स्नंयज्ञंचकारेति त्रितःकूपेवहितोदेवान्हवतऊतयेइतिमंत्रवर्णाच्चैतद्गम्यते अवहितोध्यायन् हवतेआह्वयति ऊतयेयज्ञसंतत्यै अन्यस्यमध्यमस्यवाचैवब्रह्मयज्ञजपादिनायज्ञोभवति अन्यस्यप्राकृतस्यकर्मणाआज्यपशुपुरोडाशीयादिप्रधानयाक्रियया ॥ १६ ॥

संकल्पेति सगुणब्रह्मवेदनात्सत्यसंकल्पंपुरुषंअसंकल्पश्चिद्रात्माऽधितिष्ठतिभृत्यमिवराजा ननुअतएवचानन्याधिपतिरितिविदुषःसत्यसंकल्पत्वादेवअनन्याधिपतित्वंकथंसूचितं ईश्वरांतराभिप्रायेणेतिगृहा
ण तथाचश्रुतिः तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपिहप्रसिद्धंतस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायनईशतेनसमर्थाभवंति तत्रहेतुः आत्माहीति इतिश्रुत्यर्थः किंचअन्यदपिमेम
त्तःशृणु तदेवाह ब्राह्मणस्यनिर्गुणब्रह्मविदःसंकल्पविशेषेणअसंकल्पोधितिष्ठति सगुणोपासकापेक्षयानिर्गुणविदिसत्यसंकल्पत्वादिकमतिशयेनाविर्भवतीत्यर्थः ॥ १७॥ एतद्योगशास्त्रंअध्यापयेत्शिष्यान्
ग्राहयेत् यतःयशस्यंयशसेब्रह्मणेतस्मास्यैहितं इतोन्यत्शास्त्रंवाचोविकाराएव एतच्चकवयोवदंति योगेयोगिनितदधीनंसर्वमित्यर्थः येतत्तंयोगंविदुः शेषंस्पष्टं ॥ १८ ॥ कर्मणासत्यंब्रह्मनजयेत्नप्राप्नुयात्
यत्जुहुयात्यत्यजेद्वाएतेनहोमयागात्मकेनकर्मणाबालःअविद्वान्अमृत्युंमोक्षंनजयतिनप्राप्नोति रतिंआनंदं लभतिलभते ॥ १९ ॥ तूष्णीमित्यर्धोव्याख्यातः स्तुत्याप्रीतिंनिंदयारोषंचवर्जयेत् ॥ २० ॥
अत्रेति हेक्षत्रियवेदेषुपूर्वोक्तदृष्टिभेदेषुआनुपूर्व्येणआरोपव्यामिश्रापवादक्रमेणतिष्ठन्अत्रैवब्रह्मपश्यतिआविशतितादात्म्यंचमहाकाशघटाकाशन्यायेनउपाधिविलयात्प्राप्नोतितस्माद्दृष्टार्थाऽनंतफलाच

संकल्पसिद्धंपुरुषमसंकल्पोधितिष्ठति ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणकिंचान्यदपिमेशृणु ॥ १७॥ अध्यापयेन्महदेतद्यशस्यंवाचोविकाराःकवयोवदंति॥अस्मिन्योगे
सर्वमिदंप्रतिष्ठितंयेतद्विदुरमृतास्तेभवंति॥ १८ ॥ नकर्मणासुकृतेनैवराजन्सत्यंजयेज्जुहुयाद्वायजेद्वा॥ नैतेनबालोऽमृत्युमभ्येतिराजन्रतिंचासौनलभत्यंत
काले॥ १९ ॥ तूष्णीमेकउपासीतचेष्टेतमनसापिन ॥ तथासंस्तुतिनिंदाभ्यांप्रीतिरोषौविवर्जयेत्॥ २० ॥ अत्रैवतिष्ठन्क्षत्रियब्रह्माविशतिपश्यति॥वेदेषुचानु
पूर्व्येणएतद्विद्वन्ब्रवीमिते॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिसनत्सुजातवाक्येपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥छ॥ ॥छ॥
सनत्सुजातउवाच॥ ॥यत्तच्छुक्रंमहज्ज्योतिर्दीप्यमानंमहद्यशः ॥ तद्वैदेवाउपासतेतस्मात्सूर्योविराजते॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम्॥ १ ॥

ब्रह्मविद्याऽदृष्टार्थात्विनाशिफलात्कर्मणःश्रेयसीतिज्ञात्वाज्ञानार्थमेवयतेतेतितुभ्यंब्रवीमि॥२१॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०पंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥४५॥ ॥छ॥ ॥पूर्वाध्यायांतेमनसापिनचे
ष्टेतेत्युक्तंतत्रमनसश्चेष्टाराहित्येसतिमहताब्रह्मचर्यादियत्नेनशून्यशेषतैवसाधिताभवतीत्याशंक्यशून्यवदेवनिर्धर्मकंशून्यभावस्यापिप्रकाशकंसद्रूपंब्रह्मप्रत्यगभिन्नत्वेनज्ञेयमस्तीत्यस्मिन्नर्थेमंत्रानुदाहरतियो
गिप्रत्यक्षंचपुनःपुनःप्रमाणत्वेनोपन्यस्यति यत्तच्छुक्रमित्यादिनाऽध्यायेन यत्तच्छुक्रंबीजमिवबीजंविश्वोत्पत्त्यादिमूलकारणंसर्वचेष्टाप्रवर्तकंआनंदरूपं महत्वृत्तिरूपोपाधिशून्यं ज्योतिर्ज्ञप्तिमात्रं दीप्य
मानंसूर्यादिरूपेण महद्यशोनामकं तदेवदेवाइंद्रियाणिउपासतेअनुसरंति तस्मादेवमूलकारणात्सूर्योजगत्प्रसवधर्मामायोपाधिरीश्वरोविराजते तथाचश्रुतयः आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते आनंदे
नजातानिजीवंति आनंदंप्रयंत्यभिसंविशंतीति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यात् येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः नतस्येशेकश्चनतस्यनाममहद्यशः नप्राणेननापानेनमर्त्योजीवतिकश्चन इत
रेणतुजीवंतियस्मिन्नेतावुपाश्रितौ प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरित्यादयः तंपरमात्मानंयोगिनःचित्तवृत्तिनिरोधेनभगवंतंसर्वैश्वर्यवंतंसंप्रज्ञाते असंप्रज्ञातेतुसनातनंअखंडैकरसं पश्यंतीतिसर्वत्रज्ञेयं योगेनैवतं
परमात्मानंपश्येन्नान्यथा यथाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति ॥ १ ॥

अस्यैवमंत्रस्यविवरणार्थाउत्तरेमंत्राः शुक्रात् आनंदात् तंप्राप्येत्यर्थः ब्रह्मजगतोबृंहकंपरमव्योमाख्यंअव्याकृतंवाऽवस्तुसदपिचैतन्यप्रतिबिंबंप्राप्यप्रभवतिजगज्जन्मादिकार्येसमर्थंभवति तेनैवचवर्धते अं
तस्तच्छुक्रंज्योतिषांसूर्यादीनांमध्येंऽतःस्थित्वातपतिप्रकाशते तथाचगीता यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति अतप्तंअन्येनाप्रकाशितंस्वयंज्योतिरित्यर्थः ता
पनंसूर्यादीनामपिभयप्रदं भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेतिसूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावतिपंचमइतिश्रुतेः ॥ २ ॥ अपइति सलिलस्यसलिलमिवसलिलंएकरसंब्रह्मसलिलएकोद्रष्टाऽद्वैतोभवतीतिश्रु
तिप्रसिद्धं तस्यमध्येस्थिताभ्योऽद्भ्यःअबुपलक्षितेभ्यःपंचमहाभूतेभ्यःसकाशादुत्पन्नाःअपःपांचभौतिकंदेहंअंतरिक्षेहृदयाकाशेशिश्रियातेश्रयतः कौ उभौदेवौचिद्रूपत्वेनद्योतमानौजीवेश्वरौसुप्तिप्रलय
योःक्रमेणतंद्रावंतौताभ्यामन्यःअतंद्रितःनिर्मायःसवितुःजगत्कारणस्यविवस्वान् वसआच्छादने वस्वान्आच्छादनवान्तद्विपरीतोविवस्वान्अपरिच्छिन्नसंविद्रूपःसंततमनुदितानस्तमितप्रकाशःसर्वाधिष्ठा
नभूतःउभौजीवेश्वरौपृथिवींदिवंचबिभर्ति आसध्रीचीःसविषूचीर्वसानावितिपाठेसःशुक्रसंज्ञःशुद्धआत्मा कीदृशौउभौदेवौ सध्रीचीःविषूचीश्चआवसानौदिशःउपदिशश्चपठवद्वसानौ दिगंतपर्यंतंविस्तीर्णा

शुक्राद्ब्रह्मप्रभवतिब्रह्मशुक्रेणवर्धते ॥ तच्छुक्रंज्योतिषांमध्येऽतप्तंतपतितापनम्॥योगिनस्तं० ॥२॥अपोथअद्भ्यःसलिलस्यमध्येउभौदेवौशिश्रियातेंऽतरिक्षे ॥
अतंद्रितःसवितुर्विवस्वानुभौविभर्तिपृथिवींदिवंच॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवं० ॥३॥ उभौचदेवौपृथिवींदिवंचदिशःशुक्रोभुवनंबिभर्ति॥तस्माद्दिशःसरि
तश्चस्रवंतितस्मात्समुद्राविहितामहांताः॥ योगिनस्तं० ॥४॥ चक्रेरथस्यतिष्ठंतोऽध्रुवस्याव्ययकर्मणः॥ केतुमंतंवहंत्यश्वास्तंदिव्यमजरंदिवि ॥ योगिनस्तं०
॥५॥ नसादृश्येतिष्ठतिरूपमस्यनचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनं॥ मनीषयाथोमनसाहृदाचयएनंविदुरमृतास्तेभवंति॥ योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम्॥६॥

वित्यर्थः व्यवहिताश्चेतिछांदसंक्रियोपसर्गयोर्व्यवधानं शेषंप्राग्वदेव॥ ३ ॥ एतदेवाह उभाविति देवौजीवेश्वरौपृथिव्यादिकंभुवनंब्रह्मांडंशुक्रोबिभर्ति तस्मात्सर्वोत्पत्तिमाह तस्मादिति महान्दुरधिगमो
ऽतोयेषांतेमहांताः समुद्राःकामाः कामंसमुद्रमाविशेतिमंत्रलिंगात् ॥ ४ ॥ चक्रेइति रथस्यशरीरस्य रथःस्यंदनदेहयोरितिविश्वः अध्रुवस्यविनाशिनोपिअव्ययंअविनाशिकर्मयस्यतस्यअव्ययकर्मणः च
क्रेचक्रवच्चालकेप्राक्कर्मणिनिमित्तेसतितिष्ठंतःकर्माधीनाइत्यर्थः अश्वाःइंद्रियाणिशरीररथंविषयदेशंप्रतिनयंतःकेतुमंतंप्रज्ञावंतंजीवं किज्ञानेऽस्मात्तुन् तंपरमात्मानंप्रतिवहंति वहतिर्द्विकर्मा वश्यैरिंद्रिया
श्चैर्देहरथेयोजितैःजीवःपरमात्मतांनीयते अन्यथाशरीरेनष्टेपितत्कृतंकर्मनक्षीयतेऽतःशरीरांतरेणसद्यएवबध्यते दिव्यंअलौकिकंअहंप्रत्ययविषयादन्यमशनायाद्यतीतमित्यर्थः अजरमितिसर्वविकारप्रति
षेधः दिविहार्दाकाशे ॥ ५॥ अस्यरूपंआकृतिःसादृश्येनतिष्ठति अनुपमस्वरूपमित्यर्थः नचक्षुषेतिसर्वेंद्रियगोचरत्वंनिषिध्यते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययमितिरूपादिहीनत्वश्रुतेः मनीषयामनसोनिग्रहेण
मनसासूक्ष्मेणमनसैवानुद्रष्टव्यमितितस्यकरणत्वश्रुतेः हृदाहृदुपलक्षितेदेशेनिगृहीतेनमनसायेएनंविदुःतेअमृताःमुक्ताभवंति ॥ ६ ॥

तद्वेदनेसंसारानुच्छेदमाह द्वादशेति द्वादशसंख्याःपूगाःसमुदायायस्यांतांद्वादशपूगां तेच चित्तादिपूगःस्मरणादिपूगःश्रोत्रादिपूगःश्रवणादिपूगः वागादिपूगोवचनादिपूगःशब्दादिपुगोवियदादिपूगः १ प्राणादिपूगःश्वसनादिपूगःसंस्कारपूगःसुकृतादिपूगः एतैर्महापूगवरैरविद्यानद्यामधश्चोपरिचैतिजीवः २ तादृशींनित्यप्रवाहवतींसरितमविद्याख्यांपिबंतस्तत्कृतैरिष्टैःपुत्रपश्वादिभिर्लब्धैस्तृप्यंतःदेवैश्चक्षुरादीनामनुग्राहकैःसूर्यादिभिस्तत्तद्विषयदर्शनद्वाराऽनेकसंस्कारसंततिंसंतन्वानैःरक्षितांदेवरक्षितां तेजीवाःतस्याअविद्यानद्याःमधुपुत्रपश्वादिकंमधुरंफलंईक्षंतःपश्यंतस्तल्लिप्सयाइहशुक्राख्येधिष्ठानेभासमानां घोरांमहाभयंकरांसंचरंतिऊर्ध्वाधोमार्गेषुपुनःपुनरावर्ततइत्यर्थः इहयत्राधिष्ठानेसंचरंतितंपरमेश्वरंयोगिनःपश्यंति ॥७॥ ननुइहकृतस्यकर्मणःकृत्स्नस्यअमुत्रैवभोगात्कर्मशेषाभावेकुतःपुनरावृत्तिःकिंतुमुक्तिरेवभवतीत्याशंक्याह तदर्धेति तत्मधुकर्मफलंअर्धमासंअर्धमासश्चंद्रोयस्मिन्भोग्यत्वेनतत्अर्धमासंभवति तथाहि तेषांसोमोराजान्नंतंदेवाभक्षयंतीतिश्रुत्याऽमुत्रगत्वादेवभावंप्राप्ताइष्टादिकारिणःसोमस्थममृतंपिबंतीतिदर्शितं तथाचभ्रमरोजीवःइतस्ततोभ्रमणशीलःअमुत्रसोमरूपमधुंकर्मफलंभुंक्तेशेषेणात्रावर्ततइत्यर्थः संचिंत्येत्यनेनआमुष्मिकफलभोगानंतरंऐहिकफलभोगवासनाप्यस्तीतिसूचि

द्वादशपूगांसरितंपिबंतोदेवरक्षितां॥ मध्वीक्षंतश्चतेतस्याःसंचरंतीहघोराम्॥योगिनस्तंप्रप०॥ ७॥ तदर्धमासंपिबतिसंचित्यभ्रमरोमधु॥ईशानःसर्वभूतेषु
हविर्भूतमकल्पयत्॥ योगिनस्तं०॥८॥ हिरण्यपर्णमश्वत्थमभिपद्यत्यपक्षकाः॥ तेतत्रपक्षिणोभूत्वाप्रपतंतियथादिशम्॥योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंत०॥९॥

तं द्विविधंहिकर्म किंचिदामुष्मिकफलंकिंचिदैहिकफलं तत्रैकंभुक्त्वाइतरार्थमत्रावतरतीतिश्लिष्टं श्रुतिश्च यावत्संपातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानंपुनर्निवर्तंतेतद्यइहरमणीयचरणाअभ्याशोहतेरमणीयांयोनिमापद्यंतेकपूयचरणाःकपूयांयोनिमापद्यंतइत्याह संपातःकर्म चरणंकर्मशेषः अभ्याशोहशीघ्रमेवेतिश्रुतिपदानामर्थः यएवंविधोजीवःसएवईशानःअंतर्यामीसर्वभूतेषुतिष्ठति सएवचहविर्भूतंहविर्भिःसिद्धंयज्ञंचकल्पितवान् वेदस्यवैदिकमार्गस्यचप्रवर्तकइत्यर्थः एतेनत्वंपदार्थस्यतत्पदार्थाभेदउक्तः योयज्ञंअकल्पयत्तंयोगिनःपश्यंति ॥ ८ ॥ ननुईश्वरस्यजीवभावेकिंकारणमतआह हिरण्येति हिरण्यानिहरणशीलानिआपातरमणीयत्वात्पर्णानीवपर्णानिअवयवाःस्त्रीपुत्रादयोयस्यतंहिरण्यपर्णंअश्वत्थंनश्वोपितिष्ठतीत्यश्वत्थोनश्वरःअविद्यावृक्षःतमभिपद्यप्राप्यअपक्षकाःनसंतिपक्षाःउत्क्रमणहेतवउपाधयःप्राणरूपायेषांतेचिदात्मानःतत्रअविद्यायांपक्षिणोभूत्वाप्राणाद्युपाधिप्राप्त्याउत्क्रमणयोग्याभूत्वायथादिशंयथावासनंप्रपतंतितासुतासुयोनिष्वित्यर्थात् बहुवचनंऔपाधिकरूपभेदापेक्षया श्रूयतेच प्राणोपाधिकमुत्क्रमणंचिदात्मनःप्रश्नोपनिषदि षोडशकलंपुरुषंप्रस्तुत्यसईक्षांचक्रेकस्मिन्वहमुत्क्रांतेउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेति ॥ ९ ॥

एवंईश्वरस्यापिजीवत्वेउपाधिसंबंधएवकारणमित्युक्तं तत्रकिंउपाधिभिःकृत्स्नंब्रह्मउपाधीयतेउतब्रह्मणोंऽशाएवोपधीयंते आद्येजीवबहुत्वानुपपत्तिः अंत्येब्रह्मणोनिष्कलत्वानुपपत्तिः अंशस्यांशित्वा
योगाज्जीवेशयोरभेदानुपपत्तिश्चेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णात्व्यापकात्चिदाकाशात्पूर्णानिचित्प्रतिबिंबभूतानिजीवरूपाणिउद्धरंतिपृथक्कुर्वंति प्राणादयउपाधिदर्पणाः ननुउपाधीनांपृथक्सत्त्वेपूर्णस्य
पूर्णत्वमेवव्याहन्येतेत्याशंक्याह पूर्णादिति पूर्णानिप्राणादीनिपूर्णादेवचक्रिरेकृतानि अयंभावः घटाकाशन्यायेनोपाध्युपधेययोःपरस्परपरिच्छेदकत्वेन्यतरस्यापिपूर्णत्वंनयुज्यतेऽतउपाधिरप्यध्यस्तएव
तथाचाधिष्ठानाध्यस्तयोर्विषमसत्ताकत्वान्नपरस्परपरिच्छेदकत्वंकिंत्वितरेतरतिरोधायकत्वमेवास्तीतिस्वस्वप्रतीतिकालेद्वयोरपिपूर्णत्वं प्रतियोगिनस्तदानीमदर्शनात् कल्पितउपाधिर्जीवेश्वरभेदेहेतुरित्य
र्थः यदातुपूर्णानिप्राणादीनिब्रह्मण्यध्यस्तानिततःसकाशात्हरंतिसम्यगवेक्षणेनदूरीकुर्वंतिरज्जुतइवसर्पंतदाजीवेशभेदनिमित्तस्योपाधेरभावात्पूर्णंब्रह्मैवावशिष्यते यथोक्तंविष्णुपुराणे विभेदजनकेऽज्ञाने
नाशमात्यंतिकंगते आत्मनोब्रह्मणाभेदमसंतंकःकरिष्यतीति एवंचअंशांशित्वरूपेणजीवेशयोर्भेदानुपगमादनुपचरितस्तयोरभेदप्रतिपादकस्तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्म्ययमात्माब्रह्मेत्यादिरागमइतिसिद्धं यत्पूर्णं
शिष्यतेतंभगवंतंयोगिनःपश्यंति॥१०॥तस्मात्पूर्णात् वायुरितिपंचानामपिभूतानामुपलक्षणं तस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यःपृथिवीतिततएवसर्वभूतोद्भव

पूर्णात्पूर्णान्युद्धरंतिपूर्णात्पूर्णानिचक्रिरे॥ हरंतिपूर्णात्पूर्णानिपूर्णमेवावशिष्यते॥योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंसनातनम्॥१०॥तस्माद्वैवायुरायातस्तस्मिंश्चप्र
यतःसदा॥ तस्मादग्निश्चसोमश्चतस्मिंश्चप्राणआततः॥ ११ ॥ सर्वमेवततोविद्यात्तत्तद्वक्तुंनशक्नुमः॥ योगि० ॥ १२ ॥ अपानंगिरतिप्राणःप्राणंगिरतिचंद्र
माः॥ आदित्योगिरतेचंद्रमादित्यंगिरतेपरः॥ योगि० ॥१३॥ एकंपादंनोत्क्षिपतिसलिलाद्धंसउच्चरन्॥ तंचेत्संततमूर्ध्वायनमृत्युर्नामृतंभवेत्॥योगि०॥१४॥

श्रुतेः प्रयतःनिगृहीतः एतेनतत्रैवलयंदर्शयतातदुपादानकत्वंभूतानामुक्तं अग्निर्भोक्ता सोमोभोज्यं प्राणइतिदेहेंद्रियादिसंघातग्रहणम्॥११॥ इदंसर्वंततएवआततंतस्माज्जातं तत्आत्मत्वेनप्रसिद्धं तत्तच्छ
ब्दवाच्यं तदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतिप्रसिद्धेः वक्तुंनशक्नुमः वाचामगोचरंतंयोगिनःपश्यंति॥१२॥इदानींतद्दर्शनाभ्युपायंयोगंसंक्षेपेणाह अपानमिति गिरतिउपसंहरतिस्वात्मनियोगशा
स्त्रोक्तरीत्या पार्ष्णिनागुदमापीड्यदंतैर्दंतानसंस्पृशन् दृढासनोऽपानवायुमुन्नयेच्चशनैःशनैः तंप्राणेनैकतांनीत्वास्थिरंकृत्वाहृदंबरे चेतोमात्रेणतिष्ठेतत्तच्चबुद्धौविलापयेत् चंद्रमाअत्रमनः आदित्योबुद्धिःपरः
परमात्मा एवंयआदित्यंगिरतितंयोगिनःपश्यंति ॥ १३ ॥ ननुनित्यापरोक्षंब्रह्मयत्साक्षदपरोक्षादितिश्रुतेः अतःकिंयोगेनेत्याशंक्याह एकमिति हंसइवहंसःपरमात्माशरीरवृक्षमारूढोपितेनअसंबद्धःसच
तुष्पात् सोयमात्माचतुष्पादितिश्रुतेः चतुर्णांपादानांजाग्रत्स्वप्नसुषुप्ततुरीयाख्यानांमध्येएकंपादंतुरीयंनोत्क्षिपतिनप्रकाशयति कीदृशः सलिलात्निर्विशेषात्अतिगंभीरात्उच्चरन्उपर्येवपादत्रयेणचरन्तं
तुरीयंपादंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंतेसआत्मासविज्ञेयइतिश्रुतिप्रसिद्धं ऊर्ध्वायउपरितनायपादत्रयायविश्वतैजसप्राज्ञाख्यायतेषांचालनायेत्यर्थः संततंव्याप्तं तुरीयंत्रिषुसंततमित्युक्तेः नहिचैतन्यानुबंधंविना
विश्वादयःस्वकार्येप्रभवंतितंचेत्पश्यतितदामृत्युरमृतंचअज्ञानकृतंद्वयंसतिज्ञानेकालत्रयेपिनास्तीत्यर्थः यद्यपिनित्यापरोक्षंब्रह्मतथापिउपाधिविशिष्टेनैवरूपेणपरोक्षंनतुततोनिष्कृष्टरूपेणातस्तदापरोक्ष्या
ययोगोपेक्षितइत्यर्थः सततमृत्विजमितिपाठेऋत्विग्वत्पादत्रयक्रियानिमित्तमित्यर्थः ॥ १४ ॥

अंगुष्ठेति अंगुष्ठमात्रेहृदयेप्रतिष्ठितत्वादंगुष्ठमात्रः एतेनहृदयपुंडरीकंध्यानस्थलमुपदिष्टंभवति पुरुषःपूर्णःअंतरात्माबाह्यात्मभ्योन्नमयादिभ्यःपंचभ्यआंतरः लिंगस्यपंचप्राणमनोबुद्धिदशेंद्रियात्मकस्यलिंगशरीरस्यसंबंधेननित्यंसयातिइहलोकपरलोकौजाग्रत्स्वप्नौवागच्छति तंईशंयमयितारं ईड्यंस्तुत्यं अनुकल्पंउपाधिमनुसर्वकार्येषुसमर्थं आद्यंमूलकारणंविराजमानंप्रत्यक्चैतन्यरूपेणप्रकाशमानमपिमूढाःनपश्यंति तंयोगिनःपश्यंति॥ १५॥ नन्वंगुष्ठमात्रस्यहृदयेस्थितस्यहृदयतापेनतापप्राप्तिरपिस्यात्तथाचतापस्वभावस्यकुतोमुक्तिरित्याशंक्यतस्यकदाचिदपितापोनास्तीत्याह असाधनाइति मानुषेषुसंघाताभिमानिषुजीवेषुकेचिदसाधनाःशमादिहीनाःकेचित्ससाधनास्तद्युक्तावाभवंतु तत्स्थंएतद्ब्रह्मसमानंनिर्विकारं असंगोह्ययंपुरुषइत्यसंगत्वश्रुतेः एवंमुक्तबद्धयोरपीत्याह समानमिति कस्तर्हिमुक्तेषुविशेष इत्यतआह मुक्ताइति तत्रतेषुमध्येमुक्ताःमध्वःमधुनःब्रह्मरसस्यउत्संउत्कर्षंपरांकाष्ठांसमापुःसंप्राप्ताः अयंभावः अवस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेऽदर्शनादुपाधिधर्मएवदुःखंभ्रांत्याउपहितेपिभातिस्फटिकेइवजपाकुसुमलौहित्यंसर्वात्मनाउपाधित्यागात्तुमुक्तानांनदुःखस्पर्शोऽस्तीतितेनिरतिशयानंदभाजइति यएवंसमानस्तंयोगिनःपश्यंति ॥ १६ ॥ एवंब्रह्मप्राप्तौसर्वफलावाप्तिंकृतकृत्यतांचाह उभाविति उभौलोकौआत्मलोकंअनात्मलोकंचविद्ययाब्रह्माकारयाअंतःकरणवृत्त्याअहमेवेदंसर्वोस्मीतिसार्वात्म्याकारयाचवृत्त्याव्याप्यप्रकाश्यज्ञात्वायातिप्रारब्धकर्मावष्टब्धदेहःसन्संचरतिविद्वान् यदैवंतदाअ

अंगुष्ठमात्रःपुरुषोंतरात्मालिंगस्ययोगेनसयातिनित्यम्॥तमीशमीड्यमनुकल्पमाद्यंपश्यंतिमूढानविराजमानं॥योगिनस्तं० ॥ १५॥ असाधनावापिससाधनावासमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु॥ समानमेतदमृतस्येतरस्यमुक्तास्तत्रमध्वउत्संसमापुः॥ योगिनस्तं० ॥ १६ ॥ उभौलोकेविद्ययाव्याप्ययातितदाहुतंचाहुतमग्निहोत्रम्॥ मातेब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञानंस्यान्नामधीरालभंते॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १७॥ एवंरूपोमहात्मासपावकंपुरुषोगिरन्॥ योवैतंपुरुषंवेदतस्येहार्थोनरिष्यते॥ योगिनस्तं० ॥ १८॥ यःसहस्रंसहस्राणांपक्षान्संतत्यसंपतेत्॥मध्यमेमध्यआगच्छेदपिचेत्स्यान्मनोजवः॥ योगिनस्तंप्रपश्यं० ॥ १९॥

हुतमप्यग्निहोत्रंअस्यहुतमेवभवति ज्ञानेसर्वाणिकर्मफलान्यंतर्भवंतीत्यर्थः अतःब्राह्मीवाक्तेतवअहंमहानस्मीतिवदतःलघुतांनीचत्वंमादधीतमाकरोतु अहंदासोस्मीतिमाब्रूहीत्यर्थः तंचेद्ब्रूयुरतिवाद्यसीत्यतिवाद्यस्मीतिब्रूयान्नापह्नुवीतेतिश्रुत्यैवब्रह्मविदामतिवादित्वदोषोनास्तीतिप्रदर्शितं प्रज्ञानमितिअस्यनामैवस्यात्प्रज्ञानंब्रह्मेतिब्रह्मविद्ब्रह्मैवेतिचश्रुतिभ्यां ब्रह्मणाविद्वद्रूपेणस्वमाहात्म्यंनगोपनीयमधिकारिष्वेव प्राकृतेषुतुगोपनीयमेव तथाचेरत्वैयोगीसतांधर्ममदूषयन् जनायथावमन्येरन्गच्छेयुर्नैवसंगतमिति एतच्चप्रज्ञानमितिनामधीराःध्यानवंतएवलभंते यस्यनामप्रज्ञानंतंयोगिनःपश्यंति॥ १७॥एवंरूपोवाङ्मनसातीतोजगज्जन्मादियोनिर्निर्विकारोयोगैकगम्योयज्ज्ञानान्महापूज्यत्वंलभ्यतेकर्मलोपदोषश्चनास्तिसएवंरूपःपरमात्मापावकंभोक्तारंजीवंगिरन्आत्मनिसंहरन्पुरुषंपूर्णंतंयोवेदतस्यअर्थःपुरुषार्थोमोक्षोनरिष्यतेनहिंस्यते कर्मफलवत्ज्ञानफलंनानित्यमित्यर्थः यस्यज्ञानादर्थनाशोनास्तितंयोगिनःपश्यंति॥ १८॥नकेवलंमोक्षएवज्ञानतःस्यात्अपितुसर्वंदूरस्थमपिआत्मन्यंतर्भूतमेवास्तीत्याह यइति दशलक्षाणिअनंतान्वापक्षान्कृत्वायोदूरेगच्छेत्सोपिमध्येशरीरांतःमध्यमेमध्यस्थेहृदयस्थेपरमेश्वरेआगच्छेदेव विप्रकृष्टमप्यर्थंहार्दाकाशेयोगिनःपश्यंतीत्यर्थः एतच्चातीतानागतादेरप्युपलक्षणं तथाचहार्दाकाशंप्रकृत्यश्रूयते यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइति यच्चदूरस्थोप्यस्तितंयोगिनःपश्यंति ॥ १९ ॥

नदर्शनेतिष्ठतिरूपमस्यपश्यंतिचैनंसुविशुद्धसत्त्वाः॥ हितोमनीषीमनसानतप्यतेयेप्रव्रजेयुरमृतास्तेभवंति॥ योगिनस्तं० ॥ २० ॥ गूहंतिसर्पाइवगह्वराणिस्वशिक्षयास्वेनवृत्तेनमर्त्याः॥ तेषुप्रमुह्यंतिजनाविमूढायथाध्वानंमोहयंतेभयाय॥ योगिनस्तं० ॥ २१ ॥ नाहंसदाऽसत्कृतःस्यांनमृत्युर्नचामृत्युरमृतंमेकुतःस्यात्॥ सत्यानृतेसत्यसमानबंधेसतश्चयोनिरसतश्चैकएव॥ योगिनस्तं० ॥ २२ ॥ नसाधुनानोतअसाधुनावाऽसमानमेतद्दृश्यतेमानुषेषु ॥ समानमेतदमृतस्यविद्यादेवंयुक्तोमधुतद्वैपरीप्सेत्॥ योगिनस्तं० ॥ २३ ॥

एवंविधस्यात्मनोदर्शनार्थंयोगानुगुणानिसाधनांतराण्याह नेति चक्षुराद्यग्राह्यंएनंशुद्धचित्ताएवचित्तेनगृह्णंतीतिपूर्वार्धार्थः किंच यदायंहितःजगन्मित्रंमनीषीमनोनिग्रहशीलश्चभवतितथामनसाचपुत्रादीनांनाशेसत्यपिनतप्यतेतदैवचित्तशुद्धिर्जातेतिज्ञेयं एवंज्ञात्वायेप्रव्रजेयुःविक्षेपहेतून्गृहादींस्त्यजेयुस्तेसंन्यासिनःअमृताभवंतीति तंअमृतंयोगिनःपश्यंति ॥२०॥ संन्यासंकृत्वापिवंचकानांसंगनिर्नकर्तव्येत्याह गूहंतीति मर्त्याःकौलिकाःस्वशिक्षयास्वेषांगुरूणांशिक्षयास्वेनवृत्तेनवाबहिर्दृष्टीनांरमणीयेनचदंभरूपेणगह्वराणिपापानिमद्यमांसपरस्त्रीसेवनादीनिगूहंतिछादयंति यथासर्पाःखलाःपरमुद्वेजयंतोपिविलादौनिलीयआत्मानंगूहंतितद्वत् तेषुवाह्यतोरमणीयेषुतेषांसमीपेविमूढाःजनाःमुह्यंति एतदेवाह यथाऽध्वानंमार्गमनतिक्रम्यशिष्टानांलोकदृष्टमाचारमत्यजतःभयायनरकायप्रापयितुंतान्मोहयंतेमद्यमांसाद्यशुचिव्रतोपदेशेनप्रतारयंति अतःसम्यक्परीक्षितैःसहैवसंगतिर्यल्लाभायकर्तव्यातंयोगिनःपश्यंति ॥ २१ ॥ एवंसर्वकर्मास्पर्शिनांयोगिनामपिदुःसंगत्यागमावश्यकतयोक्त्वाजीवन्मुक्तानांतेषामनुभवमनुवदति नाहमिति अहंसदाकालत्रयेपिअसत्कृतःअसतादेहेंद्रियादिनातादात्म्याध्यासेनतद्वत्कृतःसुखदुःखजरामरणादिधर्मवान्कृतःअसत्कृतःनस्यांनभवेयंदेहादीनामसत्त्वादेवेत्यर्थः अतएवदेहवियोगरूपोमृत्युरपिनास्तिनापिअमृत्युस्तद्विरोधीजन्मलाभःजन्ममरणप्रवाहरूपस्यमृत्युसंज्ञितस्यबंधस्याभावात् अमृतंमोक्षोपिममकुतःनकुतश्चिदित्यर्थः तत्रहेतुः सत्यंघटादिअनृतंरज्जूरगादितेउभेअपिसत्यसमानबंधेसत्यंअबाधितंसमानंसर्वदासर्वदेशेषुचैकरूपंब्रह्मतदेवबंधोनिग्रहस्थानंययोस्तेतथा सर्वंजगद्ब्रह्माधीनमित्यर्थः सतःकार्यस्यअसतःकारणस्यचयोनिःउत्पत्तिप्रलयस्थानंअहंएकएवतंमांयोगिनःपश्यंति तथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेतिसृष्ट्यादिकंसर्वंमय्येवकल्पितमित्याह ॥२२॥ सनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिश्रुतिसिद्धंकर्मास्पर्शंब्रह्मविद्याफलमाह नसाधुनेति असाधनावापिससाधनावेत्यत्रब्रह्मणःअसंगत्वमुक्तंइहतुब्रह्मविदःपापास्पर्शउच्यते एतद्ब्रह्मचिद्रूपंब्रह्मसाधुनाकर्मणासमानंउत्कृष्टंनभवति उतअपिअसाधुनाकर्मणाऽसमानंअपकृष्टंचनभवति मानुषेषुदेहाभिमानिषुतुएतत्दृश्यतएवउच्चावचंकर्मफलंनतथाब्रह्मविदीत्यर्थः अत्रहेतुः समानमिति एतद्ब्रह्मचिद्रूपंब्रह्मअमृतस्यकैवल्यस्यसमानंयथाकैवल्येसर्ववादिसंमतपुण्यपापयोरस्पर्शएवंब्रह्मविद्यपीत्यर्थः अतएवंपूर्वोक्तप्रकारेणयुक्तोयोगवान्नूनंमधुब्रह्म बह्वितिपाठेपिसएवार्थः निरवधिकस्यबहुत्वस्यतत्रैवपर्यवसानात् परीप्सेत्सर्वप्रकारेणप्राप्तुमिच्छेत् तमेवचयोगिनःपश्यंति ॥ २३ ॥

नास्येति अस्यआत्मविदःअतिवादाःनिंदावचनानिहृदयंनतापयंति अथवामयानाधीतंमयानहुतंमित्यादिकंमपि अस्यमनइतिपूर्वान्वयि श्रूयतेचैनंकृताकृतेतपतइति एतंहवावनतपति किमहंसाधु नाकरवं किमहंपापमकरवमितिच ब्राह्मीब्रह्मसंबंधिनीयंविद्याअस्मैपुरुषायलघुशीघ्रंतांप्रज्ञां यामधिकृत्यस्मरति प्रज्ञाप्रासादमारुह्यअशोच्यःशोचतोजनान् भूमिष्ठानिवशैलस्थःसर्वान्प्राज्ञोनुपश्यतीति तांप्रज्ञामृतंभराख्यांआदधीतसमर्पयेत् आत्मवित्सर्वविद्भवतीत्यर्थः तांकां यांप्रज्ञांधीराःध्यानवंतोनामनिश्चितंलभंतेनान्ये एतेनशोकमोहनिवृत्तिःसर्वज्ञत्वंचब्रह्मविद्याफलमुक्तंभवति यंनतापयंतितंविद्वद्भिन्नंपरमेश्वरयोगिनःपश्यंति ॥ २४ ॥ एवमनेनप्रकारेणयःसर्वभूतेषुसद्रूपेणअनुस्यूतमात्मानंगुरूक्तिमनुपश्यतिध्यानेनसाक्षात्करोतिसःअन्यत्रदारादौअन्यत्रकर्मादौयुक्तेषुपुरुषांतरेषुसत्सुकिंशोचतिनैव शोचतिकिंतुतएवशोचंतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ उदकंपीयतेस्मिन्नित्युदपानेकासारादौतृषार्तस्ययावताजलेनस्नानपानादिसिद्धिस्तावतैवसर्वेषुवेदेषुआत्मज्ञस्यध्यायिनइष्टसिद्धिः अतोग्रंथभारवहनंवृथैवकिंतु

नास्यातिवादाहृदयंतापयंतिनानधीतंनाहुतमग्निहोत्रम्॥मनोब्राह्मीलघुतामादधीतप्रज्ञांचास्मैनामधीरालभंते॥योगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतंस०॥ २४॥एवंयःसर्वभूतेषुआत्मानमनुपश्यति॥ अन्यत्रान्यत्रयुक्तेषुकिंसशोचेत्ततःपरम्॥ २५॥ यथोदपानेमहतिसर्वतःसंप्लुतोदके॥एवंसर्वेषुवेदेषुआत्मानमनुजानतः ॥ २६॥ अंगुष्ठमात्रःपुरुषोमहात्मानदृश्यतेसौहृदिसंनिविष्टः॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितश्चसतंमत्वाकविरास्तेप्रसन्नः॥ २७॥ अहमेवस्मृतोमातापितापुत्रोस्म्यहंपुनः॥ आत्माहमपिसर्वस्ययच्चनास्तियदस्तिच॥ २८॥ पितामहोस्मिस्थविरःपितापुत्रश्चभारत॥ ममैवयूयमात्मस्थानमेयूयंनवोवयम्॥ २९॥आत्मैवस्थानंममजन्मचात्माओतप्रोतोहमजरप्रतिष्ठः॥ अजश्चरोदिवारात्रमतंद्रितोहंमांविज्ञायकविरास्तेप्रसन्नः॥ ३०॥

तदंतर्गतंस्वोपयुक्तंसारमात्रंगुरुवाक्याद्गृहीत्वायोगेनकृतकृत्योभवेदित्यर्थः ॥ २६ ॥ अंगुष्ठेति उपाधितोल्पपरिमाणोविश्वतोमहात्माव्यापकःनदृश्यतेरूपादिहीनत्वात् अजोजन्मादिशून्यः दिवारात्रंचरतीतिचरः जगन्नियमनेनित्योद्युक्तइत्यर्थः सःअधिकारीतंआत्मानंमत्वाज्ञात्वाकविःक्रांतदर्शीआस्तेकर्मभ्यउपरतोभवतिकृतकृत्यत्वात् अतएवप्रसन्नःउपाधिकृतकालुष्यत्यागान्निर्मलः ॥ २७ ॥ अथेदानींब्रह्मविदात्मनोब्रह्मभावंवामदेववदपरोक्षीकुर्वन्स्वस्यसार्वात्म्यंस्तौति अहमेवेति नास्तिअतीतानागतं अस्तिवर्तमानं सर्वेषामंतरात्माचाहमेवास्मि ॥ २८ ॥ पितामहइति एवमात्मनिसर्वमारोप्यअपवदति नमेयूयंनवोवयमिति यद्यपिरज्ज्वामुरगआरोपितस्तथापितयोर्नकश्चित्संबंधोस्ति अधिष्ठानव्यतिरेकेणाध्यस्तस्यासत्त्वात् एवंप्रत्यगात्मजगतोरप्यसंबंधोद्रष्टव्यः ॥ २९॥ अहमेवमुमुक्षूणांज्ञेयइत्याह आत्मैवेति ममस्थानंअधिष्ठानंआत्मैव स्वेमहिम्निप्रतिष्ठितइतिश्रुतेः अतएवममजन्मजननहेतुरपिआत्मैव अजत्वादेवअहंकार्येओतःप्रोतश्चतिर्यगूर्ध्वंचपटेतंतवइवानुस्यूतोस्मि अजराअप्रच्युतस्वभावाप्रतिष्ठाअधिष्ठानत्वंयस्यसतथा अजश्चरइतिपादोव्याख्यातः मांसर्वेषांभूतानामंतरात्मानंसर्वेश्वरंसर्वकर्तारंविज्ञायकविःप्रसन्नआस्ते ॥ ३० ॥

प्रकरणार्थमुपसंहरति अणोरिति अणोरप्यणुतरोदुर्लक्ष्यः नत्वणुतरपरिमाणवान् अस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिब्रह्मणिचतुर्विधपरिमाणनिषेधात् एतेननिर्गुणंरूपमुक्तं सुमनाःशोभनंमनोदिव्यंचक्षुर्मायाख्यंअनीतादिसर्वप्रकाशकंयस्य मनोस्यदैवंचक्षुरितिश्रुतेः ससुमनाः एतेनसगुणंरूपमुक्तं सर्वभूतेषुजाग्रतिअंतर्यामिरूपेणजागर्ति शपोऽलुगार्षःगुणाभावश्च पितरंअर्थाद्वियदादीनांजरायुजादीनांच सर्वभूतेषुसर्वदेहेषुपुष्करेहृदयपुंडरीकेनिहितंस्थितंविदुर्ब्राह्मणाजानंति एवंगुणविशिष्टंप्रत्यगात्मानंहृदयेविचिंतनेनसाक्षात्कृत्यकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरच

अणोरणीयान्सुमनाःसर्वभूतेषुजाग्रति॥पितरंसर्वभूतेषुपुष्करेनिहितंविदुः॥ ३१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसनत्सुजातपर्वणिषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६ ॥ ॥समाप्तमिदंसनत्सुजातपर्व॥ ॥ ७ ॥ ॥अथयानसंधिपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ एवंसनत्सुजातेनविदुरेणचधीमता॥ सार्धकथयतोराज्ञःसाव्यतीयायशर्वरी॥ १ ॥ तस्यांरजन्यांव्युष्टायांराजानःसर्वएवते॥ सभामाविविशुर्हृष्टाःसूतस्योपदिदृक्षया॥ २ ॥ शुश्रूषमाणाःपार्थानांवाचोधर्मार्थसंहिताः॥ धृतराष्ट्रमुखाःसर्वेययूराजसभांशुभाम्॥ ३ ॥ सुधावदातांविस्तीर्णांकनकाजिरभूषितां॥ चंद्रप्रभांसुरुचिरांसिक्तांचंदनवारिणा॥ ४ ॥ रुचिरैरासनैःस्तीर्णांकांचनैर्दारवैरपि॥ अश्मसारमयैर्दांतैःस्वास्तीर्णैःसोत्तरच्छदैः॥ ५ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःशल्यःकृतवर्माजयद्रथः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तश्चबाह्लिकः॥ ६ ॥ विदुरश्चमहाप्राज्ञोयुयुत्सुश्चमहारथः॥ सर्वेचसहिताःशूराःपार्थिवाभरतर्षभ॥७॥धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविविशुस्तांसभांशुभाम्॥दुःशासनश्चित्रसेनःशकुनिश्चापिसौवलः॥८॥ दुर्मुखादुःसहःकर्णउलूकोथविविंशतिः॥ कुरुराजंपुरस्कृत्यदुर्योधनममर्षणम् ॥ ९ ॥ विविशुस्तांसभांराजन्सुराःशक्रसदोयथा॥ आविशद्भिस्तदाराजन्शूरैःपरिघबाहुभिः॥ १० ॥ शुशुभेसासभाराजन्सिंहैरिवगिरेर्गुहा ॥ तेप्रविश्यमहेष्वासाःसभांसर्वेमहौजसः ॥ ११ ॥ आसनानिविचित्राणिभेजिरेसूर्यवर्चसः॥आसनस्थेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत॥ १२॥द्वाःस्थोनिवेदयामाससूतपुत्रमुपस्थितम्॥अयंसरथआयातियोऽयासीत्पांडवान्प्रति॥ ॥ १३॥ दूतोनस्तूर्णमायातःसैंधवैःसाधुवाहिभिः॥ उपेयायसतुक्षिप्रंरथात्प्रस्कंद्यकुंडली॥प्रविवेशसभांपूर्णांमहीपालैर्महात्मभिः॥ १४ ॥ ॥संजयउवाच॥ प्राप्तोस्मिपांडवान्गत्वातंविजानीतकौरवाः॥ यथावयःकुरून्सर्वान्प्रतिनंदंतिपांडवाः॥ १५॥

तुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौ उद्योगप० भारतभा० षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रासंगिकमध्यात्मंसमाप्यप्रस्तुतांकथामेवानुसंधत्ते एवंसनत्सुजातेनेत्यादिना कथयतः कथामितिशेषः ॥ १ ॥ सूतस्यसंजयस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ कनकमयेनअजिरेणअंगनेनभूषितां ॥ ४ ॥ अश्मसारमयैःरत्नखचितैः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ उपेयायउपाजगाम प्रस्कंद्यउत्तीर्य ॥ १४ ॥ यथावयःवयसोऽनुरूपं ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ पृच्छामीति ॥ १ ॥ २ ॥ अन्वत्रस्तइत्यनुशब्दस्यअवोचदित्यनेनसंबंधः व्यवहिताश्चेति
धातूपसर्गयोश्छांदसंव्यवहितत्वं विद्वानःजानन् उपह्वरेसमीपे कुरूणांमध्येधार्तराष्ट्रंब्रूयाइत्यन्ववोचदितिसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ पांडवायोधनायपांडवैःसहयुद्धाय ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मपापं अनिर्विष्टंअनु

अभिवादयंतिवृद्धांश्चवयस्यांश्चवयस्यवत् ॥ यूनश्चाभ्यवदन्पार्थाःप्रतिपूज्ययथावयः ॥ १६ ॥ यथाहंधृतराष्ट्रेणशिष्टःपूर्वमितोगतः ॥ अब्रुवंपांडवान्गत्वात
न्निबोधतपार्थिवाः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिप० संजयप्रत्यागमनेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ ४८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ पृच्छा
मित्वांसंजयराजमध्येकिमब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वः ॥ धनंजयस्तातयुधांप्रणेतादुरात्मनांजीवितच्छिन्महात्मा ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ दुर्योधनोवाचमि
मांशृणोतुयदब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानः ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेमहात्माधनंजयःशृण्वतःकेशवस्य ॥ २ ॥ अन्वत्रस्तोबाहुवीर्यंविदानउपह्वरेवासुदेवस्यधीरः ॥ अ
वोचन्मांयोत्स्यमानःकिरीटीमध्येब्रूयाधार्तराष्ट्रंकुरूणाम् ॥ ३ ॥ संशृण्वतस्तस्यदुर्भाषिणोवैदुरात्मनःसूतपुत्रस्यसूत ॥ योयोद्धुमाशंसतिमांसदैवमंदप्रज्ञःका
लपक्वोऽतिमूढः ॥ ४ ॥ येवैराजानःपांडवायोधनायसमानीताःशृण्वतांचापितेषाम् ॥ यथासमग्रंवचनंमयोक्तंसहामात्यंश्रावयेथानृपंतत् ॥ ५ ॥ यथानूनंदेव
राजस्यदेवाःशुश्रूषंतेवज्रहस्तस्यसर्वे ॥ तथाशृण्वन्पांडवाःसृंजयाश्चकिरीटिनावाचमुक्तांसमर्थाम् ॥ ६ ॥ इत्यब्रवीदर्जुनोयोत्स्यमानोगांडीवधन्वालोहितपद्म
नेत्रः ॥ नचेद्राज्यंमुंचतिधार्तराष्ट्रोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ ७ ॥ अस्तिनूनंकर्मकृतंपुरस्तादनिर्विष्टंपापकंधार्तराष्ट्रैः ॥ येषांयुद्धंभीमसेनार्जुनाभ्यांतथा
श्विभ्यांवासुदेवेनचैव ॥ ८ ॥ शैनेयेनध्रुवमात्तायुधेनधृष्टद्युम्नेनाथशिखंडिनाच ॥ युधिष्ठिरेणेंद्रकल्पेनचैवयोपध्यानान्निर्दहेद्गांदिवंच ॥ ९ ॥ तैश्चेद्योद्धुंमन्यते
धार्तराष्ट्रोनिर्वृत्तोर्थःसकलःपांडवानाम् ॥ मातत्कार्षीःपांडवस्यार्थहेतोरुपैहियुद्धंयदिमन्यसेत्वम् ॥ १० ॥ यांतांवनेदुःखशय्यामवात्सीत्प्रव्राजितःपांडवोधर्म
चारी ॥ आप्नोतुतांदुःखतरामनर्थामंत्यांशय्यांधार्तराष्ट्रःपरासुः ॥ ११ ॥ ह्रियाज्ञानेनतपसादमेनशौर्येणाथोधर्मगुप्त्याधनेन ॥ अन्यायवृत्तिःकुरुपांडवेयानध्या
तिष्ठद्धार्तराष्ट्रोदुरात्मा ॥ १२ ॥

पमुक्तं अश्विभ्यांअश्विपुत्राभ्याम् ॥ ८ ॥ अपध्यानात्अपकारचिंतनमात्रात् गांपृथ्वीं ॥ ९ ॥ निर्वृत्तःसिद्धः सकलइत्ययुद्धपक्षेऽर्धस्यैवार्थस्यलाभो भवेत्सचानभिमतइतिसूचितं ततराज्यार्धदानंमा
कार्षीः पांडवस्यअर्थहेतोःहितार्थम् ॥ १० ॥ दुःखशय्यांदुःखवासं अंत्यांशय्यांयुद्धेमरणंप्राप्तःसन् ॥ ११ ॥ त्वंएतावत्कुर्वित्याह ह्रियेति यान्लोकान्अन्यायवृत्तिर्धार्तराष्ट्रोध्यतिष्ठत्तान्ह्रीप्रभृतिभि
र्गुणैरुपलक्षितेपांडवेअनुरक्तान्कुरु दुर्योधनेनहेप्रजानामस्मदभिमुखीकरणंत्वत्कार्यंनतुतेनसहअस्माकंसंधानमितिभावः ॥ १२ ॥

मायथाकपटेनउपधीयंतेउपस्थाप्यंतेतेमायोपधाश्छलवादाःतान्मायोपधः आंतोधातोरिंतिद्वितीयाबहुवचनेपरेआलोपः प्रतिपन्नःप्राप्तःप्रणिपातादिभिरुपेतःसत्यंब्रुवंश्चअतिवेलंक्लिश्यमानोपितितिक्षमा
णएवास्तेइतिशेषः ॥ १३ ॥ क्रोधंअवसृष्टाउत्स्रक्ष्यति उद्वृत्तंक्रोधाक्रांतंचेतोयस्यसःउद्वृत्तचेताः जन्मनासुवृत्तचेताअपिसन् अन्वतप्स्यत्शोचिष्यति आर्षोलकारव्यत्ययः ॥ १४ ॥ कृष्णवर्त्मादाहेन
कृष्णीकृतभूभागइतिप्राञ्चः वस्तुतस्तुअग्निहोत्रेवत्स्यादिसप्तरूपोग्निःश्रूयतेयदग्निमुद्धरतीत्यनुवाके तत्रकृष्णवर्त्मेत्यन्वर्थसंज्ञातोधूमायन्रौद्रोग्निरुच्यते ज्वलितइतिकिंचित्प्रदीप्तः समिद्धइतिसर्वशोदीप्तःदग्धा
धक्ष्यति ॥ १५ ॥ १६ ॥ दंशितंसन्नद्धं स्वालक्षणंस्वीयानामपिअलक्षणंनास्तिलक्षणंसम्यगवलोकनंयस्यतंस्वालक्षणं रणेआवेशवशात्स्वैरपिदुर्दर्शमित्यर्थः यतःअंतकसन्निकाशं वचनस्यवचनम् ॥

मायोपधःप्रणिपातार्जवाभ्यांतपोदमाभ्यांधर्मगुप्त्याबलेन॥ सत्यंब्रुवन्प्रतिपन्नोनृपोनस्तितिक्षमाणःक्लिश्यमानोतिवेलम्॥ १३ ॥ यदाज्येष्ठःपांडवःसंशि
तात्माक्रोधंयत्तंवर्षपूगान्सुघोरम्॥ अवस्रष्टाकुरुषूद्वृत्तचेतास्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ १४॥ कृष्णवर्त्मेवज्वलितःसमिद्धोयथादहेत्कक्षमग्निर्निदाघे॥ एवं
दग्धाधार्तराष्ट्रस्यसेनांयुधिष्ठिरःक्रोधदीप्तोन्ववेक्ष्य॥ १५॥ यदाद्रष्टाभीमसेनंरथस्थंगदाहस्तंक्रोधविषंवमंतम्॥ अमर्षणंपांडवंभीमवेगंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वत
प्स्यत्॥ १६॥ सेनाग्रगंदंशितंभीमसेनंस्वालक्षणंवीरहणंपरेषाम्॥ घ्नंतंचमूमंतकसन्निकाशंतदास्मर्तावचनस्यातिमानी॥ १७॥ यदाद्रष्टाभीमसेनेननागान्
निपातितान्गिरिकूटप्रकाशान्॥ कुंभैरिवास्तृग्वमतोभिन्नकुंभांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ १८ ॥ महासिंहोगावइवप्रविश्यगदापाणिर्धार्तराष्ट्रानुपेत्य॥ य
दाभीमोभीमरूपोनिहंतातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ १९॥ महाभयेवीतभयःकृतास्त्रःसमागमेशत्रुबलावमर्दी॥ सकृद्रथेनाप्रतिमान्रथौघान्पदातिसंघा
न्गदयाभिनिघ्नन्॥ २० ॥ शैक्येननागांस्तरसाविगृह्णन्यदाछेत्ताधार्तराष्ट्रस्यसैन्यम्॥ छिंदन्वनंपरशुनेवशूरस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ २१ ॥ तृणप्रायं
ज्वलनेनेवदग्धंग्रामंयथाधार्तराष्ट्रान्समीक्ष्य॥ पक्वंसस्यंवैद्युतेनेवदग्धंपरासिक्तंविपुलंस्वंबलौघम्॥ २२ ॥ हतप्रवीरंविमुखंभयार्तंपराङ्मुखंप्रायशोऽधृष्टयो
धम्॥ शस्त्रार्चिषाभीमसेनेनदग्धंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ २३॥ उपासंगानाचरेद्दक्षिणेनवरांगानांनकुलश्चित्रयोधी॥ यदारथाग्र्योरथिनःप्रचेतातदायु
द्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ २४॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ गाःवःइवेतिछेदः वःयुष्मान्गाइव ॥ १९ ॥ २० ॥ शैक्येनशिक्यसदृशेनपाशेननागान्विगृह्णन्वैपरीत्येनगृह्णन् गलेपादेवापाशंद
त्वाम्नृतवत्सवत्कर्षन्नित्यर्थः अन्येतुविमृद्नन्नितिपाठांतरंकल्पयित्वाशैक्येनखड्गेनेतिव्याचख्युः ॥ २१ ॥ तृणप्रायंतृणगृहमयंग्रामं परासिक्तंदूरेनिरस्तम् ॥ २२ ॥ अधृष्टयोधंअप्रगल्भयोधम् ॥ २३ ॥
उपेति वरांगानांशिरसांउपासंगान्उच्चयान् दक्षिणेनकुशलेनअनायासेनेतियावत् आचरेत्कुर्यात् रथिनःयोधान्प्रचेताकूटीकरिष्यति पाठांतरेउपासंगेननिषंगेणदक्षिणभागस्थेनशतात्परंआचरन्तत्रत्यैः
शताधिकैःशरैर्युध्यन्वामहस्तेनापिशरप्रक्षेपस्यअभ्यस्तत्वात् दुःखशय्यामशेतेत्युत्तरस्मादपकृष्यते अतएवदुःखाद्रथिनःप्रचेतेतिपूर्ववत् ॥ २४ ॥

दुःखशय्यांअशेतेत्युत्तरंतांयदास्मरिष्यतीतिशेषः अतएवदुःखात्रथिनःप्रचेतेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते ॥ २५ ॥ हेपार्थिवआयोधनाययुद्धायसमादिष्टाः सैन्यंतावकंदृष्ट्वा तानितिशेषः ॥ २६ ॥ शिशून्द्रौपदीपुत्रान्प्रतिविंध्यादीन् आद्रवंतःआद्रवतः ॥२७॥ गतोद्वाहंअपगतोद्वृत्तगतिंअनुकूलगतिमित्यर्थः अकूजनोनिःशब्दोऽक्षोयस्यतं सुवर्णस्यतारोदीर्घतंतुःतं अतिवेगादलातचक्रवत्सुवर्णरेखातुल्यमित्यर्थः

सुखोचितोदुःखशय्यांवनेषुदीर्घकालंनकुलोयामशेत॥ आशीविषःक्रुद्धइवोद्वमन्विषंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःपार्थिवायोधनायसमादिष्टाधर्मराजेनसूत ॥ रथैःशुभ्रैःसैन्यमभिद्रवंतोदृष्ट्वापश्चात्तप्स्यतेधार्तराष्ट्रः॥ २६ ॥ शिशून्कृतास्त्रानशिशुप्रकाशान्यदाद्रष्टाकौरवःपंचशूरान्॥ त्यक्त्वाप्राणान्कौरवानाद्रवंतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥२७॥ यदागतोद्वाहमकूजनाक्षंसुवर्णतारंरथमाततायी॥ दांतैर्युक्तंसहदेवोधिरूढःशिरांसिराज्ञांक्षेप्स्यतेमार्गणौघैः॥ २८॥ महाभयेसंप्रवृत्तेरथस्थंविवर्तमानंसमरेकृतास्त्रम्॥ सर्वादिशःसंपतंतंसमीक्ष्यतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ २९ ॥ ह्रीनिषेवोनिपुणःसत्यवादीमहाबलःसर्वधर्मोपपन्नः॥ गांधारिमार्छंस्तुमुलेक्षिप्रकारीक्षेप्ताजनान्सहदेवस्तरस्वी ॥ ३० ॥ यदाद्रष्टाद्रौपदेयान्महेषून्शूरान्कृतास्त्रान्रथयुद्धकोविदान्॥ आशीविषान्घोरविषानिवायतस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३१ ॥ यदाभिमन्युःपरवीरघातीशरैःपरान्मेघइवाभिवर्षन्॥ विगाहिताकृष्णसमःकृतास्त्रस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥३२॥यदाद्रष्टाबालमबालवीर्यंद्विषच्चमूंमृत्युमिवोत्पतंतम्॥सौभद्रमिंद्रप्रतिमंकृतास्त्रंतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥३३॥ प्रभद्रकाःशीघ्रतरायुवानोविशारदाःसिंहसमानवीर्याः ॥ यदाक्षेप्तारोधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ३४ ॥ वृद्धौविराटद्रुपदौमहारथौपृथक्चमूभ्यामभिवर्तमानौ ॥ यदाद्रष्टारौधार्तराष्ट्रान्ससैन्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ३५॥ यदाकृतास्त्रोद्रुपदःप्रचिन्वन्शिरांसियूनांसमरेरथस्थः ॥ क्रुद्धःशरैश्छेत्स्यतिचापमुक्तैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ३६॥ यदाविराटःपरवीरघातीममस्तरेशत्रुचमूंप्रवेष्टा॥ मत्स्यैःसार्धमनृशंसरूपैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ३७॥ ज्येष्ठंमात्स्यमनृशंसार्यरूपंविराटपुत्रंरथिनंपुरस्तात् ॥ यदाद्रष्टादंशितंपांडवार्थेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥३८॥रणेहतेकौरवाणांप्रवीरेशिखंडिनासत्तमेशांतनूजे॥ नजातुनःशत्रवोधारयेयुरसंशयंसत्यमेतद्ब्रवीमि॥ ३९ ॥ यदाशिखंडीरथिनःप्रचिन्वन्भीष्मंरथेनाभियातावरूथी॥ दिव्यैर्हयैरवमृद्नन्रथौघांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत्॥ ४० ॥

दांतैःविनीतैःअश्वैरित्यर्थात् ॥२८॥ विवर्तमानंविविधैर्मंडलैर्वर्तमानंचरंतम् ॥२९॥ गांधारिंशकुनिंआर्च्छन्गच्छन् ॥३०॥ आयतःआगच्छतः॥३१॥विगाहिताअभिभविष्यति॥३२॥३३॥क्षेप्तारःक्षेप्स्यंति ॥३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥ ममत्तरेभृशंममथ्नातीतिममत् यङ्लुगंतात्क्विप्ततस्तरप् बलवत्तरे ममदितिनिपातोबलवद्वाचकोवा संग्रामे इत्यर्थः सहोत्तरइत्याधुनिकाःपठंति ॥ ३७॥ ३८ ॥ शांतनूजे दैर्घ्यमार्षं धारयेयुःजीवेयुः ॥ ३९ ॥ वरूथीरथगुप्तिमान् ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२॥४३॥ इदंचेतिसन्निहितंयुद्धमूलमुच्यते राज्यंचमावृणीष्वमाप्रार्थयस्वइतिब्रूयाः दुर्योधनंप्रतीत्यर्थात् यतःत्वयंयुद्धेऽद्वितीयंसहायंसात्यकिंप्रवृणीमवृतवंतः तस्मिन्नवृतेतुकदाचित्त्वजयो
पिसंभाव्येतेतिभावः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अस्मात् ल्यब्लोपेपंचमी एनंप्राप्यसंचेष्टंतेइतस्ततोभ्रमंति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ चित्रःविस्मयकृत् सूक्ष्मःदुर्लक्ष्यः श्लक्ष्णइतिपाठेरमणीयः शूराणामुत्साहकरत्वात्

यदाद्रष्टासृंजयानामनीकेधृष्टद्युम्नंप्रमुखेरोचमानम् ॥ अस्त्रंयस्मैगुह्यमुवाचधीमान्द्रोणस्तदातप्स्यतिधार्तराष्ट्रः॥४१॥यदाससेनापतिरप्रमेयःपरान्दहन्निषु
भिर्धार्तराष्ट्रान् ॥ द्रोणंरणेशत्रुसहोभियातातदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४२ ॥ ह्रीमान्मनीषीबलवान्मनस्वीसलक्ष्मीवान्सोमकानांप्रबर्हः ॥ नजातुतंशत्रवो
न्येसहेरन्येषांसस्यादग्रणीर्वृष्णिसिंहः॥४३॥ इदंचब्रूयामावृणीष्वेतिलोकेयुद्धेऽद्वितीयंसचिवंरथस्थम् ॥ शिनेर्नप्तारंप्रवृणीमसात्यकिंमहाबलंवीतभयंकृता
स्त्रम् ॥ ४४ ॥ महोरस्कोदीर्घबाहुःप्रमाथीयुद्धेऽद्वितीयःपरमास्त्रवेदी ॥ शिनेर्नप्तातालमात्रायुधोयंमहारथोवीतभयःकृतास्त्रः॥४५॥ यदाशिनीनामधिपोमयो
क्तःशरैःपरान्मेघइवप्रवर्षन् ॥ प्रच्छादयिष्यत्यरिहायोधमुख्यांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ४६ ॥ यदाधृतिंकुरुतेयोत्स्यमानःसदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्मा ॥
सिंहस्येवगंधमाघ्रायगावःसंचेष्टंतेशत्रवोस्माद्रणाग्रे ॥ ४७॥ सदीर्घबाहुर्दृढधन्वामहात्माभिंद्याद्गिरीन्संहरेत्सर्वलोकान् ॥ अस्त्रेकृतीनिपुणःक्षिप्रहस्तोदिवि
स्थितःसूर्यइवाभिभाति ॥४८॥ चित्रःसूक्ष्मःसुकृतोयादवस्यअस्त्रेयोगोवृष्णिसिंहस्यभूयान् ॥ यथाविधंयोगमाहुःप्रशस्तंसर्वैर्गुणैःसात्यकिस्तैरुपेतः ॥ ४९ ॥
हिरण्मयंश्वेतहयैश्चतुर्भिर्यदायुक्तंस्यंदनंमाधवस्य ॥ द्रष्टायुद्धेसात्यकेर्धार्तराष्ट्रस्तदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ॥ ५० ॥ यदारथंहेममणिप्रकाशंश्वेताश्वयुक्तंवान
रकेतुमुग्रम् ॥ दृष्ट्वाममाप्यास्थितंकेशवेनतदातप्स्यत्यकृतात्मासमंदः ॥ ५१ ॥ यदामौर्व्यास्तलनिष्पेषमुग्रंमहाशब्दंवज्रनिष्पेषतुल्यम् ॥ विधूयमानस्यमहा
रणेमयासगांडिवस्यश्रोष्यतिमंदबुद्धिः॥५२॥ तदामूढोधृतराष्ट्रस्यपुत्रस्तप्तायुद्धेदुर्मतिर्दुःसहायः ॥ दृष्ट्वासैन्यंबाणवर्षांधकारेप्रभज्यंतंगोकुलवद्रणाग्रे॥५३॥
बलाहकादुच्चरतःसुभीमान्विद्युत्स्फुलिंगानिवघोररूपान् ॥ सहस्रघ्नान्द्विषतांसंगरेषुअस्थिच्छिदोमर्मभिदःसुपुंखान् ॥५४॥यदाद्रष्टाज्यामुखाद्बाणसंघान्गां
डीवमुक्तानापततःशिताग्रान् ॥ हयान्गजान्वर्मिणश्चाददानांस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥५५॥ यदामंदःपरबाणान्विमुक्तान्ममेषुभिर्ह्रियमाणान्प्रतीपम् ॥
तिर्यग्विध्यच्छिद्यमानान्पृषत्कैस्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५६ ॥

सुकृतःसुशिक्षितः अस्त्रयोगोऽस्त्रलाभः वृष्णिसिंहस्यकृष्णस्ययथाविधंयादृक्प्रकारंयोगमाहुःतैःसर्वैर्गुणैःसात्यकिरुपेतः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ सुपुंखान्यदाद्रष्टेतिद्वयोःसंबंधः ॥ ५४ ॥
आददानान्ग्रसमानान् ॥ ५५ ॥ तिर्यक्विध्यविद्धा पृषत्कैश्छिद्यमानान्यदाद्रष्टेतिपूर्वेणान्वयः ॥ ५६ ॥

विपाठाःविस्तृतबाणाः प्रचेतारःराशीकरिष्यंति ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अस्त्रपथंअसंप्राप्तान् अस्त्रंदृष्ट्वैवनश्यतइत्यर्थः युद्धेकर्मअकुर्वतः भयेनवैक्लव्यात् ॥ ५९ ॥ आतताःसंतताःअविच्छिन्नधाराःइषवोयस्य प्रणोत्स्यामिदूरीकरिष्यामि ॥ ६० ॥ रजोध्वस्तंरजसाव्याकुलीभूयरथादिभ्यःपतितं प्रकृत्तंछिन्नम् ॥६१॥ कांदिग्भूतंभयेनपलायितं श्रांतपत्रंश्रांतवाहनम् ॥६२॥ प्रजापतेःकर्मयथेति यथावाजपेयेप्र

यदाविपाठामद्भुजविप्रमुक्ताद्द्विजाःफलानीवमहीरुहाग्रात् ॥ प्रचेतारउत्तमांगानियूनांतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५७॥ यदाद्रष्टापततःस्यंदनेभ्योमहागजेभ्योश्वगतान्सुयोधनान् ॥ शरैर्हतान्पातितांश्चैवरंगेतदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५८ ॥ असंप्राप्तानस्त्रपथंपरस्ययदाद्रष्टानश्यतोधार्तराष्ट्रान् ॥ अकुर्वतःकर्मयुद्धेसमंतात्तदायुद्धंधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ५९ ॥ पदातिसंघान्रथसंघान्समंताद्व्यात्ताननःकालइवाततेषुः ॥ प्रणोत्स्यामिज्वलितैर्बाणवर्षैःशत्रूंस्तदातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥ ६० ॥ सर्वादिशःसंपततारथेनरजोध्वस्तंगांडिवेनप्रकृत्तम् ॥ यदाद्रष्टास्वबलंसंप्रमूढंतदापश्चात्तप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥६१॥ कांदिग्भूतंछिन्नगात्रंविसंज्ञंदुर्योधनोद्रक्ष्यतिसर्वसैन्यम् ॥ हताश्ववीराग्र्यनरेंद्रनागंपिपासितंश्रांतपत्रंभयार्तम् ॥६२ ॥ आर्तस्वरंहन्यमानंहतंचविकीर्णकेशास्थिकपालसंघम् ॥ प्रजापतेःकर्मयथार्थनिष्ठितंतदादृष्ट्वातप्स्यतिमंदबुद्धिः ॥६३ ॥ यदारथेगांडिवंवासुदेवंदिव्यंशंखंपांचजन्यंहयांश्च ॥ तूणावक्षय्यौदेवदत्तंचमांचदृष्ट्वायुद्धेधार्तराष्ट्रोन्वतप्स्यत् ॥ ६४ ॥ उद्वर्तयन्दस्युसंघान्समेतान्प्रवर्तयन्युगमन्यद्युगांते ॥ यदाधक्ष्याम्यग्निवत्कौरवेयांस्तदातप्ताधृतराष्ट्रःसपुत्रः ॥ ६५ ॥ सभ्रातावैसहसैन्यःसभृत्योभ्रष्टैश्वर्यःक्रोधवशोल्पचेताः ॥ दर्पस्यांतेनिहतोवेपमानःपश्चान्मंदस्तप्स्यतिधार्तराष्ट्रः ॥६६॥ पूर्वाह्णेमांकृतजप्यंकदाचिद्विप्रःप्रोवाचोदकांतेमनोज्ञम् ॥ कर्तव्यंतेदुष्करंकर्मपार्थयोद्धव्यंतेशत्रुभिःसव्यसाचिन् ॥६७॥ इंद्रोवातेहरिवान्वज्रहस्तःपुरस्तायातुसमरेरीन्विनिघ्नन् ॥ सुग्रीवयुक्तेनरथेनवातेपश्चात्कृष्णोरक्षतुवासुदेवः ॥ ६८ ॥ वव्रेचाहंवज्रहस्तान्महेंद्रादस्मिन्युद्धेवासुदेवंसहायम् ॥ समेलब्धोदस्युवधायकृष्णोमन्येचैतद्विहितंदैवतैर्मे ॥ ६९ ॥ अयुध्यमानोमनसापियस्यजयंकृष्णःपुरुषस्याभिनंदेत् ॥ एवंसर्वान्सव्यतीयादमित्रान्सेंद्रान्देवान्मानुषेनास्तिचिंता ॥ ७० ॥

जापतिदैवत्याःसप्तदशपशवोविशस्यंतेतद्वद्बहूनामिहापिविशसनंकृतंतेनबीभत्सत्वंलक्ष्यते अर्थःस्वर्गोराज्यंचतदर्थंनिष्ठितंसंजातनिश्चयम् ॥ ६३ ॥ देवदत्तंअर्जुनस्यशंखम् ॥६४॥ दस्युसंघान् न्यायतःप्रदेयस्यराज्यस्याप्रदानाद्दस्यवोधार्तराष्ट्राः यथाकथाचपरप्रतिग्रहमभिमन्यतेस्तेनोभवतीतिस्मृतेः युगांतेशत्रूणांसंहारेजातेसतिअन्ययुगंधर्मप्रधानंकालंप्रवर्तयन् राजाकालस्यकारणमितिस्मृतेः ॥ ६५ ॥ दर्पस्यअंतेनाशे ॥ ६६ ॥ उदकांतेसंध्यावंदनाचमनांते ॥ ६७ ॥ पुरस्तात्इंद्रोरक्षतुइत्यपकृष्यते ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥

सागरंसगरैर्वर्धितं सलिलस्यमहोदधिंजलसमुद्रं अप्रमेयंअनंतत्वात्॥७१॥ तलेनचपेटिकया शिलोच्चयमितिकाठिन्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं श्वेतंकैलासं बलवदाश्रितत्वमनेनसूचितम् ॥७२ ॥७३॥७४॥ सुदर्शनंनामराजानंनग्नजितःपुत्रैर्बद्धंमुमोच देवतानांललामंरत्नभूतंदेवैरपिशिरसाधार्यमित्यर्थः ॥७५॥ कपाटेनवक्षस्तटाघातेन दंतकूरेसंग्रामे अन्येतुकपाटेनिजघानेतिपाठंप्रकल्प्यकपाटेनगरेएवंदंतकूरेचे

सबाहुभ्यांसागरमुत्तितीर्षेन्महोदधिंसलिलस्याप्रमेयम्॥ तेजस्विनंकृष्णमत्यंतशूरंयुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत्॥७१॥ गिरिंयइच्छेत्तुतलेनभेत्तुंशिलोच्चयंश्वेतमतिप्रमाणम्॥ तस्यैवपाणिःसनखोविशीर्येन्नचापिकिंचित्सगिरेस्तुकुर्यात्॥७२॥ अग्निंसमिद्धंशमयेद्भुजाभ्यांचंद्रंचसूर्यंचनिवारयेत॥ हरेद्देवानाममृतंप्रसह्ययुद्धेनयोवासुदेवंजिगीषेत्॥७३॥ योरुक्मिणीमेकरथेनभोजानुत्साद्यराज्ञःसमरेप्रसह्य॥ उवाहभार्यांयशसाज्वलंतींयस्यांजज्ञेरौक्मिणेयोमहात्मा॥ ७४ ॥ अयंगांधारांस्तरसासंप्रमथ्यजित्वापुत्रान्नग्नजितःसमग्रान्॥ बद्धंमुमोचविनदंतंप्रसह्यसुदर्शनंवैदेवतानांललामम्॥७५॥ अयंकपाटेनजघानपांड्यंतथाकलिंगान्दंतकूरेममर्द॥ अनेनदग्धावर्षपूगान्विनाथावाराणसीनगरीसंबभूव॥ ७६ ॥ अयंस्मयुद्धेमन्यतेन्यैरजेयंतमेकलव्यंनामनिषादराजम्॥वेगेनैवशैलमभिहत्यजंभःशेतेसकृष्णेनहतःपरासुः॥७७॥ ततोग्रसेनस्यसुतंसुदुष्टंवृष्ण्यंधकानांमध्यगतंसभास्थम्॥ अपातयद्बलदेवद्वितीयोहत्वाददौचोग्रसेनायराज्यम्॥७८॥ अयंसौभंयोधयामासखस्थंविभीषणंमाययाशाल्वराजम्॥ सौभद्वारिप्रत्यगृह्णाच्छतघ्नींदोर्भ्यांकएनंविषहेतमर्त्यः॥७९॥ प्राग्ज्योतिषंनामबभूवदुर्गंपुरंघोरमसुराणामसह्यम्॥ महाबलोनरकस्तत्रभौमोजहारादित्यामणिकुंडलेशुभे॥८०॥ नतंदेवाःसहशक्रेणशेकुःसमागतायुधिमृत्योरभीताः॥ दृष्ट्वाचतंविक्रमंकेशवस्यबलंतथैवास्त्रमवारणीयम्॥८१॥ जानंतोस्यप्रकृतिंकेशवस्यन्ययोजयन्दस्युवधायकृष्णम्॥ सतत्कर्मप्रतिशुश्रावदुष्करमैश्वर्यवान्सिद्धिषुवासुदेवः॥८२॥ निर्मोचनेषट्सहस्राणिहत्वासंछिद्यपाशान्सहसाक्षुरांतान्॥ मुरंहत्वाविनिहत्यौघरक्षोनिर्मोचनंचापिजगामवीरः॥८३॥ तत्रैवतेनास्यबभूवयुद्धंमहाबलेनातिबलस्यविष्णोः॥ शेतेसकृष्णेनहतःपरासुर्वातेनेवमथितःकर्णिकारः ॥८४॥

तिव्याचख्युः अनाथासंबभूवेतियोज्यम्॥७६॥ अयंकृष्णःतंयुद्धेमन्यतेयुद्धार्थंप्रार्थयतेसर्वदैवसःइदानींतेनैवकृष्णेनहतःशेते यथाजंभोदैत्यःशैलंवेगेनअभिहत्यशैलाघातात्स्वयंकृतात्हतःशेतेतद्वत्॥७७॥ ततोग्रसेनस्येतिसंधिरार्षः तथेतिवापाठः ॥७८॥ खस्थंखेचरं विभीषणंनिर्भयं शतघ्नींशक्तिंशाल्वेनक्षिप्तांदोर्भ्यांपाणिभ्यांकंदुकवत्प्रत्यगृह्णात् ॥७९॥ भौमोभूमिपुत्रः ॥८०॥ शेकुर्जेतुमितिशेषः ॥८१ ॥ प्रकृतिंस्वभावंदस्युहननशीलतां प्रतिशुश्रावअंगीचकार सिद्धिषुकार्यसिद्धिषूपस्थितासुऐश्वर्यवान्सामर्थ्यवान् ॥८२ ॥ निर्मोचनेनगरे क्षुरांतान्तीक्ष्णधारान्लोहमयानित्यर्थः ओघसंज्ञंरक्षः ॥८३॥८४॥

॥८५॥वराणिवरान्अददन्दत्तवंतः क्रमःगतिः ॥८६ ॥ ८७ ॥ तर्कयतेबद्धुंयतते ॥ ८८ ॥ प्रसह्यपर्यागतंहठात्प्राप्तंमन्यतेवांछति अस्मासुमित्रभेदंप्रार्थयतेइत्यर्थः तेनचपांडवानांकृष्णेममत्वंअस्मदीयत्वंहर्तुं
शक्यमितिमन्यतेतत्तत्रकुरुक्षेत्रेसंयुगंगत्वाप्राप्यवेदिताज्ञास्यति ॥ ८९ ॥ ९० ॥९१ ॥९२ ॥ साधुकृतंसत्कर्मनास्ति निष्फलत्वात् वृथैवधर्मइत्यर्थः ॥ ९३ ॥ नचेदिति यदिकर्मबद्धःपुरुषोनस्यात्यदिवा

आहृत्यकृष्णोमणिकुंडलेतेहत्वाचभौमंनरकंमुरंच ॥ श्रियाकृतोयशसाचैवविद्वान्प्रत्याजगामाप्रतिमप्रभावः ॥८५॥ अस्मैवराण्यददंस्तत्रदेवादृष्ट्वाभीमं
कर्मकृतंरणेतत् ॥ श्रमश्चतेयुध्यमानस्यनस्यादाकाशेचाप्सुचतेक्रमःस्यात् ॥ ८६ ॥ शस्त्राणिगात्रेनचतेक्रमेरन्नित्येवकृष्णश्चततःकृतार्थः ॥ एवंरूपेवासुदेवेऽप्र
मेयेमहाबलेगुणसंपत्सदैव ॥ ८७ ॥ तमसह्यंविष्णुमनंतवीर्यमाशंसतेधार्तराष्ट्रोविजेतुं ॥ सदाह्येनंतर्कयतेदुरात्मातच्चाप्ययंसहतेस्मान्समीक्ष्य ॥ ८८ ॥ पर्या
गतंममकृष्णस्यचैवयोमन्यतेकलहंसंप्रसह्य ॥ शक्यंहर्तुंपांडवानांममत्वंतद्वेदितासंयुगंतत्रगत्वा ॥ ८९ ॥ नमस्कृत्वाशांतनवायराज्ञेद्रोणायाथोसहपुत्रायचै
व ॥ शारद्वतायाप्रतिद्वंद्विनेचयोत्स्याम्यहंराज्यमभीप्समानः ॥ ९० ॥ धर्मेणाप्तंनिधनंतस्यमन्येयोयोत्स्यतेपांडवैःपापबुद्धिः ॥ मिथ्याग्लहेनिर्जितावैनृशंसैःसं
वत्सरान्वैद्वादशराजपुत्राः ॥ ९१ ॥ वासःकृच्छ्रोविहितश्चाप्यरण्येदीर्घकालंचैकमज्ञातवर्षम् ॥ तेहिकस्माज्जीवतांपांडवानांनंदिष्यंतेधार्तराष्ट्राःपदस्थाः ॥ ९२ ॥
तेचेदस्मान्युध्यमानान्जयेयुर्देवैर्महेंद्रप्रमुखैःसहायैः ॥ धर्मादधर्मश्चरितोगरीयांस्ततोध्रुवंनास्तिकृतंचसाधु ॥ ९३ ॥ नचेदिमंपुरुषंकर्मबद्धंनचेदस्मान्मन्यते
सौविशिष्टान् ॥ आशंसेहंवासुदेवद्वितीयोदुर्योधनंसानुबंधंनिहंतुम् ॥ ९४ ॥ नचेदिदंकर्मनरेंद्रवंध्यंनचेद्भवेत्सुकृतंनिष्फलंवा ॥ इदंचतच्चाभिसमीक्ष्यनूनंपराज
योधार्तराष्ट्रस्यसाधुः ॥ ९५ ॥ प्रत्यक्षंवःकुरवोयद्ब्रवीमियुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति ॥ अन्यत्रयुद्धात्कुरवोयदिस्युर्नयुद्धेवैशेषइहास्तिकश्चित् ॥ ९६ ॥ हत्वात्वहं
धार्तराष्ट्रान्सकर्णान्राज्यंकुरूणामवजेतासमग्रम् ॥ यद्वःकार्यंतत्कुरुध्वंयथास्वमिष्टान्दारानात्मभोगान्भजध्वम् ॥ ९७ ॥ अप्येवंनोब्राह्मणाःसंतिवृद्धाबहु
श्रुताःशीलवंतःकुलीनाः ॥ सांवत्सराज्योतिषिचाभियुक्तानक्षत्रयोगेषुचनिश्चयज्ञाः ॥ ९८ ॥ उच्चावचंदैवयुक्तंरहस्यंदिव्याःप्रश्नामृगचक्रामुहूर्ताः ॥ क्षयंमहांतं
कुरुसृंजयानांनिवेदयंतेपांडवानांजयंच ॥ ९९ ॥

वयंतेभ्यःश्रेष्ठाःनस्यामतर्हितस्यैवजयोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ९४ ॥ इदंराज्यस्याप्रदानंइदानींतनं तच्चराज्यात्निःसारणंतदानींतनंअभिसमीक्ष्यआलोच्य पापवशात्पराजयएवतस्येत्यर्थः ॥९५ ॥९६॥९७॥
॥ ९८ ॥ दिव्याअनागतार्थज्ञापकाः मृगचक्राःचक्राणिसर्वतोभद्रादीनिशैवागमप्रसिद्धानिमृगयंतेकिंनक्षत्रंकेनग्रहेणविद्धमितिविचारयंतिसदसत्फलकथनार्थंतेचक्रमृगाः पूर्वनिपातआर्षः मृगाणिमा
र्गितानिचक्राणियैस्तेइतिवा ॥ ९९ ॥

संशयंयुद्धेजयपराजयविषयेनपश्यति यतःअपरोक्षविद्यःदिव्यदृष्ट्याऽतीतानागतादिकंपश्यन् ॥ १०० ॥ पुराणीयोगप्रभाववती नव्यथतेनतिरस्कृता ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥

यथाहिनोमन्यतेऽजातशत्रुःसंसिद्धार्थोद्विषतांनिग्रहाय॥ जनार्दनश्चाप्यपरोक्षविद्योनसंशयंपश्यतिवृष्णिसिंहः॥ १००॥ अहंतथैनंखलुभाविरूपंपश्यामिबु
द्ध्यास्वयमप्रमत्तः॥ दृष्टिश्चमेनव्यथतेपुराणीसंयुध्यमानाधार्तराष्ट्रानसंति॥ १०१॥ अनालब्धंजृंभतिगांडिवंधनुरनाहताकंपतिमेधनुर्ज्या॥ बाणाश्चमेतूण
मुखाद्विसृत्यमुहुर्मुहुर्गंतुमुशंतिचैव॥ १०२॥ खड्गःकोशान्निःसरतिप्रसन्नोहित्वेवजीर्णामुरगस्त्वचंस्वाम्॥ ध्वजेवाचोरौद्ररूपाभवंतिकदारथोयोक्ष्यतेतेकिरी
टिन्॥ १०३॥ गोमायुसंघाश्चनदंतिरात्रौरक्षांस्यथोनिष्पतंत्यंतरिक्षात्॥ मृगाःशृगालाःशितिकंठाश्चकाकागृध्राबकाश्चैवतरक्षवश्च॥ १०४॥ सुवर्णपत्रा
श्चपतंतिपश्चाद्दृष्ट्वारथंश्वेतहयप्रयुक्तम्॥ अहंह्येकःपार्थिवान्सर्वयोधान्शरान्वर्षन्मृत्युलोकंनयेयम्॥ १०५॥ समाददानःपृथगस्त्रमार्गान्यथाग्निरिद्धोगहनं
निदाघे॥ स्थूणाकर्णपाशुपतंमहास्त्रंब्राह्मंचास्त्रंयच्चशक्रोप्यदान्मे॥ १०६॥ वधेधृतोवेगवतःप्रमुंचन्नाहंप्रजाःकिंचिदिहावशिष्ये॥ शांतिंलप्स्येपरमोह्येषभावः
स्थिरोममब्रूहिगावल्गणेतान्॥ १०७॥ येवैजय्याःसमरेसूतलब्ध्वादेवानपींद्रप्रमुखान्समेतान्॥ तैर्मन्यतेकलहंसंप्रसत्यसधार्तराष्ट्रःपश्यतमोहमस्य॥ १०८॥
वृद्धोभीष्मःशांतनवःकृपश्चद्रोणःसपुत्रोविदुरश्चधीमान्॥ एतेसर्वेयद्वदंतेतदस्तुआयुष्मंतःकुरवःसंतुसर्वे॥ १०९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसं
धिपर्वणिअर्जुनवाक्यनिवेदनेऽष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥ ॥ छ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥समवेतेषुसर्वेषुतेषुराजसुभारत॥ दुर्योधनमिदंवाक्यंभीष्मः
शांतनवोब्रवीत्॥ १॥ बृहस्पतिश्चोशनाचब्रह्माणंपर्युपस्थितौ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणवसवश्चाग्निनासह॥ २॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चयेचसप्तर्षयोदिवि॥ विश्वा
वसुश्चगंधर्वःशुभाश्चाप्सरसांगणाः॥ ३॥ नमस्कृत्योपजग्मुस्तेलोकवृद्धंपितामहम्॥ परिवार्यचविश्वेशंपर्यासतदिवौकसः॥ ४॥ तेषांमनश्चतेजश्चाप्याददा
नाविवौजसा॥ पूर्वदेवौव्यतिक्रांतौनरनारायणावृषी॥ ५॥ बृहस्पतिस्तुपप्रच्छब्रह्माणंकाविमाविति॥ भवंतंनोपतिष्ठेतेतौनःशंसपितामह॥ ६॥ ब्रह्मोवाच॥
यावेतौपृथिवींद्यांचभासयंतौतपस्विनौ॥ ज्वलंतौरोचमानौचव्याप्यातीतौमहाबलौ॥ ७॥ नरनारायणावेतौलोकाल्लोकंसमास्थितौ॥ ऊर्जितौस्वेनतपसा
महासत्वपराक्रमौ॥ ८॥

॥ १०६ ॥ वधेधृतःवधार्थंसज्जः वेगवतःबाणान् ॥ १०७ ॥ विजयःकर्मयेषांतेवैजय्याः देवानपिलब्ध्वाविजयवंतएवेत्यर्थः ॥१०८॥१०९॥ इतिउद्योगप०
नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ समवेतेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पर्यासतपरिवार्यतस्थुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ लोकात्मानुषात् लोकंब्राह्मम् ॥ ८ ॥

॥९॥१०॥अयाचतइंद्रः॥११॥सख्यंसाहाय्यम्॥१२॥१३॥१४॥भ्रांतेअस्थिरेपिरथे लक्ष्यात्नव्यपैतीत्याश्चर्यम् ॥ १५॥ आरुजत्पीडितवान् ॥१६॥१७॥ भूयसोबहून् ॥१८॥१९॥ सत्त्वंबुद्धिसत्वं एकए

एतौहिकर्मणालोकंनंदयामासतुर्ध्रुवम्॥ द्विधाभूतौमहाप्राज्ञौविद्धिब्रह्मन्परंतपौ॥ असुराणांविनाशायदेवगंधर्वपूजितौ ॥ ९॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ज
गामशक्रस्तच्छ्रुत्वायत्रतौतेपतुस्तपः॥ सार्धंदेवगणैःसर्वैर्बृहस्पतिपुरोगमैः॥१०॥ तदादेवासुरेयुद्धेभयेजातेदिवौकसाम्॥ अयाचतमहात्मानौनरनारायणौ
वरम्॥ ११ ॥ तावब्रूतांवृणीष्वेतितदाभरतसत्तम॥ अथैतावब्रवीच्छक्रःसख्यंनःक्रियतामिति॥ १२॥ ततस्तौशक्रमब्रूतांकरिष्यावोयदिच्छसि॥ ताभ्यांचस
हितःशक्रोविजिग्येदैत्यदानवान्॥ १३॥ नरइंद्रस्यसंग्रामेहत्वाशत्रून्परंतपः॥ पौलोमान्कालखंजांश्चसहस्राणिशतानिच॥ १४॥ एषभ्रांतेरथेतिष्ठन्भल्लेना
पाहरच्छिरः॥ जंभस्यग्रसमानस्यतदाह्यर्जुनआहवे॥ १५॥ एषपारेसमुद्रस्यहिरण्यपुरमारुजत् ॥ जित्वाषष्टिंसहस्राणिनिवातकवचान्रणे ॥ १६ ॥ एषदे
वान्सहेंद्रेणजित्वापरपुरंजयः॥ अतर्पयन्महाबाहुरर्जुनोजातवेदसम्॥ १७॥ नारायणस्तथैवात्रभूयसोन्यान्जघानह ॥ एवमेतौमहावीर्यौतौपश्यतसमाग
तौ॥ १८॥ वासुदेवार्जुनौवीरौसमवेतौमहारथौ॥ नरनारायणौदेवौपूर्वदेवावितिश्रुतिः ॥ १९॥ अजेयौमानुषेलोकेसेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ एषनारायणःकृष्णः
फाल्गुनश्चनरःस्मृतः॥ नारायणोनरश्चैवसत्त्वमेकंद्विधाकृतम् ॥ २० ॥ एतौहिकर्मणालोकानश्नुवातेऽक्षयान्ध्रुवान् ॥ तत्रतत्रैवजायेतेयुद्धकालेपुनःपुनः॥
॥ २१ ॥ तस्मात्कर्मैवकर्तव्यमितिहोवाचनारदः॥ एतद्धिसर्वमाचष्टवृष्णिचक्रस्यवेदवित्॥ २२ ॥ शंखचक्रगदाहस्तंयदाद्रक्ष्यसिकेशवम्॥ पर्याददानंचास्त्रा
णिभीमधन्वानमर्जुनम्॥ २३ ॥ सनातनौमहात्मानौकृष्णावेकरथेस्थितौ॥ दुर्योधनतदातातस्मर्तासिवचनंमम॥ २४॥ नोचेदयमभावःस्यात्कुरूणांप्रत्युप
स्थितः॥ अर्थाच्चतातधर्माच्चतवबुद्धिरुपप्लुता॥ २५॥ नचेद्ग्रहीष्यसेवाक्यंश्रोतासिसुबहून्हतान् ॥ तवैवहिमतंसर्वेकुरवःपर्युपासते ॥ २६ ॥ त्रयाणामेवच
मतंत्वमेकोनुमन्यसे॥ रामेणचैवशप्तस्यकर्णस्यभरतर्षभ॥ २७॥ दुर्जातेःसूतपुत्रस्यशकुनेःसौबलस्यच॥ तथाक्षुद्रस्यपापस्यभ्रातुर्दुःशासनस्यच॥ २८॥
॥ कर्णउवाच॥ ॥नैवमायुष्मतावाच्यंयन्मामात्थपितामह॥ क्षत्रधर्मेस्थितोह्यस्मिस्वधर्मादनपेयिवान्॥ २९॥ किंचान्यन्मयिदुर्वृत्तंयेनमांपरिगर्हसे ॥ न
हिमेवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्राविदुःक्वचित्॥ ३० ॥ नाचरंवृजिनंकिंचिद्धार्तराष्ट्रस्यनित्यशः॥ अहंहिपांडवान्सर्वान्हनिष्यामिरणेस्थितान्॥ ३१ ॥

वद्देवोयोगप्रभावाद्रूपद्वयेनवर्ततेइत्यर्थः ॥२०॥ अश्नुवातेव्याप्नुतः ॥२१॥ कर्मयुद्धंकर्तव्यं तयोरितिशेषः आचष्टआख्यातवान्नारदएव ॥२२ ॥२३ ॥२४ ॥२५॥ २६॥ २७॥२८ ॥ २९॥ ३०॥३१॥

सहिराज्येइति अस्यवचनंमयानकर्तव्यंकिंतुराज्ञएवेतिभावः ॥३२॥३३॥ कलापिषोडशांशोपि॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥ क्रियतेयद्यद्वा वृषायतेवृषवन्नर्दति ॥४०॥ ४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥
प्राग्विरुद्धैःशमंसद्भिःकथंवाक्रियतेपुनः॥ राज्ञोहिधृतराष्ट्रस्यसर्वंकार्यंप्रियंमया॥ तथादुर्योधनस्यापिसहिराज्येसमाहितः॥३२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥
कर्णस्यतुवचःश्रुत्वाभीष्मःशांतनवःपुनः॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसंभाष्येदंवचोब्रवीत्॥३३॥ यदयंकत्थतेनित्यंहंताहंपांडवानिति॥ नायंकलापिसंपूर्णापांडवानां
महात्मनाम्॥३४॥अनयोयोयमागंतापुत्राणांतेदुरात्मनाम्॥ तदस्यकर्मजानीहिसूतपुत्रस्यदुर्मतेः॥३५॥ एतमाश्रित्यपुत्रस्तेमंदबुद्धिःसुयोधनः॥अवामन्य
ततान्वीरान्देवपुत्रानरिंदमान्॥३६॥किंचाप्येतेनतत्कर्मकृतपूर्वंसुदुष्करम्॥तैर्यथापांडवैःसर्वैरेकैकेनकृतंपुरा॥३७॥ दृष्ट्वाविराटनगरेभ्रातरंनिहतंप्रियम्॥ध
नंजयेनविक्रम्यकिमनेनतदाकृतम्॥३८॥सहितान्हिकुरून्सर्वानभियातोधनंजयः॥प्रमथ्यचाच्छिनद्वासःकिमयंप्रोषितस्तदा॥३९॥गंधर्वैर्घोषयात्रायांह्रिय
तेयत्सुतस्तव॥क्वतदासूतपुत्रोभूद्यइदानींवृषायते॥४०॥ननुतत्रापिभीमेनपार्थेनचमहात्मना॥यमाभ्यामेवसंगम्यगंधर्वास्तेपराजिताः॥४१॥एतान्यस्यमृषो
क्तानिबहूनिभरतर्षभ॥विकत्थनस्यभद्रंतेसदाधर्मार्थलोपिनः॥४२॥भीष्मस्यतुवचःश्रुत्वाभारद्वाजोमहामनाः॥ धृतराष्ट्रमुवाचेदंराजमध्येभिपूजयन्॥४३॥
यदाहभरतश्रेष्ठोभीष्मस्तत्क्रियतांनृप॥नकाममर्थलिप्सूनांवचनंकर्तुमर्हसि॥ ४४॥ पुरायुद्धात्साधुमन्येपांडवैःसहसंगतम्॥यद्वाक्यमर्जुनेनोक्तंसंजयेननिवे
दितम्॥४५॥सर्वंतदपिजानामिकरिष्यतिचपांडवः॥नह्यस्यत्रिषुलोकेषुसदृशोस्तिधनुर्धरः॥४६॥अनादृत्यतुतद्वाक्यमर्थवद्द्रोणभीष्मयोः॥ततःससंजयंराजा
पर्यपृच्छतपांडवान्॥४७॥तदैवकुरवःसर्वेनिराशाजीवितेभवन्॥भीष्मद्रोणौयदाराजानसम्यगनुभाषते॥४८॥ ॥इ०उ०यानसं०भीष्मद्रोणवाक्येऊनपंचा
शत्तमोऽध्यायः॥ ४९ ॥ ॥५०॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ किमसौपांडवोराजाधर्मपुत्रोभ्यभाषत॥ श्रुत्वेहबहुलाःसेनाःप्रीत्यर्थंनःसमागताः॥१॥किमसौचेष्टतेसूत
योत्स्यमानोयुधिष्ठिरः॥ केवास्यभ्रातृपुत्राणांपश्यंत्याज्ञेप्सवोमुखं॥२॥केस्विदेनंवारयंतियुद्धाच्छाम्येतिवापुनः॥निकृत्याकोपितंमंदैर्धर्मज्ञंधर्मचारिणं॥३॥
संजयउवाच॥ ॥राज्ञोमुखमुदीक्षंतेपांचालाःपांडवैःसह॥ युधिष्ठिरस्यभद्रंतेससर्वाननुशास्तिच॥४॥ पृथग्भूताःपांडवानांपांचालानांरथव्रजाः॥आयांत
मभिनंदंतिकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥५॥ नभःसूर्यमिवोद्यंतंकौंतेयंदीप्ततेजसम्॥पांचालाःप्रतिनंदंतितेजोराशिमिवोदितं॥६॥ आगोपालाविपालाश्चनंदमानायु
धिष्ठिरम्॥पांचालाःकेकयामत्स्याःप्रतिनंदंतिपांडवम्॥७॥ ॥४६॥४७॥४८॥ इ०उ०नै०भा० ऊनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥४९॥ ॥५०॥ किमसाविति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

॥८॥येनसहायेनअस्मानालक्ष्यअभ्ययुंजतसंनद्धाअभूवन् ॥९॥ कुरवःसंसीदंत्यस्यांसभायाम्॥ १०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥वस्ते वःयुष्मान्तेपांडवाः ॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सिंधुराजोज

ब्राह्मण्योराजपुत्र्यश्चविशांदुहितरश्चयाः॥क्रीडंत्योभिसमायांतिपार्थसन्नद्धमीक्षितुम्॥८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥संजयाचक्ष्वयेनास्मान्पांडवाअभ्ययुंजत॥
धृष्टद्युम्नस्यसैन्येनसोमकानांबलेनच ॥ ९ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥गावल्गणिस्तुतत्पृष्टःसभायांकुरुसंसदि ॥ निःश्वस्यसुभृशंदीर्घमुहुःसंचिंतयन्निव ॥
॥ १० ॥ तत्रानिमित्ततोदैवात्सूतंकश्मलमाविशत् ॥ तदाचचक्षेविदुरःसभायांराजसंसदि ॥ ११ ॥ संजयोयंमहाराजमूर्छितःपतितोभुवि ॥ वाचंनसृजतेकां
चिद्धीनप्रज्ञोल्पचेतनः ॥ १२ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥अपश्यत्संजयोनूनंकुंतीपुत्रान्महारथान् ॥ तैरस्यपुरुषव्याघ्रैर्भृशमुद्वेजितंमनः ॥ १३ ॥ ॥वैशंपायनउ
वाच॥ ॥संजयश्चेतनांलब्ध्वाप्रत्याश्वस्येदमब्रवीत् ॥ धृतराष्ट्रंमहाराजसभायांकुरुसंसदि ॥ १४ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥दृष्टवानस्मिराजेंद्रकुंतीपुत्रान्महार
थान् ॥ मत्स्यराजगृहावासनिरोधेनावकर्शितान् ॥ १५ ॥ शृणुयैर्हिमहाराजपांडवाअभ्ययुंजत ॥ धृष्टद्युम्नेनवीरेणयुद्धेवस्तेभ्ययुंजत ॥ १६ ॥ योनैवरोषान्नभ
यान्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाद्धर्मात्मासत्यंजह्यात्कदाचन ॥ १७ ॥ यःप्रमाणंमहाराजधर्मेधर्मभृतांवरः ॥ अजातशत्रुणातेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥
॥ १८ ॥ यस्यबाहुबलेतुल्यःपृथिव्यांनास्तिकश्चन ॥ योवैसर्वान्महीपालान्वशेचक्रेधनुर्धरः ॥ यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ १९ ॥ तेनवोभीमसेने
नपांडवाअभ्ययुंजत ॥ यस्यवीर्येणसहसाचत्वारोभुविपांडवाः ॥ २० ॥ निःसृत्यजतुगेहाद्वैहिडिंबात्पुरुषादकात् ॥ यश्चैषामभवद्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २१ ॥
याज्ञसेनीमथोयत्रसिंधुराजोपकृष्टवान् ॥ तत्रैषामभवद्वीपःकुंतीपुत्रोवृकोदरः ॥ २२ ॥ यश्चतान्संगतान्सर्वान्पांडवान्वारणावते ॥ दह्यतोमोचयामासतेनव
स्तेभ्ययुंजत ॥ २३ ॥ कृष्णायांचरताप्रीतिंयेनक्रोधवशाहताः ॥ प्रविश्यविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनम् ॥ २४ ॥ यस्यनागायुतैर्वीर्यंभुजयोःसारमर्पितम् ॥ तेनवो
भीमसेनेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २५ ॥ कृष्णद्वितीयोविक्रम्यतुष्ट्यर्थंजातवेदसः ॥ अजयद्यःपुरावीरोयुध्यमानंपुरंदरम् ॥ २६ ॥ यःससाक्षान्महादेवंगिरिशंशूलपा
णिनम् ॥ तोषयामासयुद्धेनदेवदेवमुमापतिम् ॥ २७ ॥ यश्चसर्वान्वशेचक्रेलोकपालान्धनुर्धरः ॥ तेनवोविजयेनाजौपांडवाअभ्ययुंजत ॥ २८ ॥ यःप्रतीचींदिशं
चक्रेवशेम्लेच्छगणायुताम् ॥ सतत्रनकुलोयोद्धाचित्रयोधीव्यवस्थितः ॥ २९ ॥ तेनवोदर्शनीयेनवीरेणातिधनुर्भृता ॥ माद्रीपुत्रेणकौरव्यपांडवाअभ्ययुंजत
॥ ३० ॥ यःकाशीनंगमगधान्कलिंगांश्चयुधाजयत् ॥ तेनवःसहदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत ॥ ३१ ॥ यद्वथः॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥विजयेनअर्जुनेन ॥२८॥२९॥३० ॥३१॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ करकर्षेणकरकर्षसंज्ञेनभ्रात्रा ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ इतिउद्योगप०

यस्यवीर्येणसदृशाश्चत्वारोभुविमानवाः॥ अश्वत्थामाधृष्टकेतूरुक्मीप्रद्युम्नएवच॥३२॥ तेनवःसहदेवेनयुद्धंराजन्महात्ययम्॥ यवीयसानृवीरेणमाद्रीनंदिक
रेणच॥ ३३॥ तपश्चचारयाघोरंकाशिकन्यापुरासती॥ भीष्मस्यवधमिच्छंतीप्रेत्यापिभरतर्षभ॥ ३४॥ पांचालस्यसुताजज्ञेदैवाच्चसपुनःपुमान्॥ स्त्रीपुंसोःपु
रुषव्याघ्रयःसवेदगुणागुणान्॥ ३५॥ यःकलिंगान्समापेदेपांचाल्योयुद्धदुर्मदः॥ शिखंडिनावःकुरवःकृतास्त्रेणाभ्ययुंजत॥ ३६॥ यंयक्षःपुरुषंचक्रेभीष्मस्य
निधनेच्छया॥ महेष्वासेनरौद्रेणपांडवाअभ्ययुंजत॥३७॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः॥ आमुक्तकवचाःशूरास्तैश्चवस्तेभ्ययुंजत॥३८॥योदीर्घ
बाहुःक्षिप्रास्त्रोधृतिमान्सत्यविक्रमः॥ तेनवोवृष्णिवीरेणयुयुधानेनसंगरः॥ ३९॥ यआसीच्छरणंकालेपांडवानांमहात्मनाम्॥ रणेतेनविराटेनभवितावःस
मागमः॥ ४०॥ यःसकाशिपतीराजावाराणस्यांमहारथः॥ सतेषामभवद्योद्धातेनवस्तेभ्ययुंजत॥ ४१॥ शिशुभिर्दुर्जयैःसंख्येद्रौपदेयैर्महात्मभिः॥ आशीवि
षसमस्पर्शैःपांडवाअभ्ययुंजत॥ ४२॥ यःकृष्णसदृशोवीर्येयुधिष्ठिरसमोदमे॥ तेनाभिमन्युनासंख्येपांडवाअभ्ययुंजत॥ ४३॥ यश्चैवाप्रतिमोवीर्येधृष्टकेतु
र्महायशाः॥ दुःसहःसमरेक्रुद्धःशैशुपालिर्महारथः॥ ४४॥ तेनवश्चेदिराजेनपांडवाअभ्ययुंजत॥ अक्षौहिण्यापरिवृतःपांडवान्योभिसंश्रितः॥ ४५॥ यःसं
श्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः॥ तेनवोवासुदेवेनपांडवाअभ्ययुंजत॥ ४६॥ तथाचेदिपतेर्भ्राताशरभोभरतर्षभ॥ करकर्षेणसहितस्ताभ्यांवस्तेभ्ययुंज
त॥ ४७॥ जारासंधिःसहदेवोजयत्सेनश्चतावुभौ॥ युद्धेप्रतिरथेवीरौपांडवार्थेव्यवस्थितौ॥ ४८॥ द्रुपदश्चमहातेजाबलेनमहतावृतः॥ त्यक्तात्मापांडवार्थाय
योत्स्यमानोव्यवस्थितः॥४९॥ एतेचान्येचबहवःप्राच्योदीच्यामहीक्षितः॥ शतशोयानुपाश्रित्यधर्मराजोव्यवस्थितः॥५०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्व
णियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५०॥ ॥ छ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥सर्वएतेमहोत्साहायेत्वयापरिकीर्तिताः॥ एकतस्त्वेवतेसर्वे
समेताभीमएकतः॥ १॥ भीमसेनाद्धिमेभूयोभयंसंजायतेमहत्॥ क्रुद्धादमर्षणात्तातव्याघ्रादिवमहारुरोः॥ २॥ जागर्मिरात्रयःसर्वादीर्घमुष्णंचनिःश्वस
न्॥ भीतोवृकोदरात्तातसिंहात्पशुरिवापरः॥ ३॥ नहितस्यमहाबाहोःशक्रप्रतिमतेजसः॥ सैन्येस्मिन्प्रतिपश्यामियएनंविषहेद्युधि॥ ४॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५०॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सर्वेइति ॥ १ ॥ महारुरोःमहामृगस्य ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

अनर्महासीनर्मद्रवोपहासःतदन्योहासः सत्यमेवकृत्वाशत्रूनुपहसतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ उरुग्राहःमहानिर्बंधस्तेनगृहीतानांवशीकृतानाम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ रभसःवेगवान् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥१७ ॥ संहतेक्रोधेनग्रथितेभ्रुवौयस्यसंहतभ्रूः ॥१८॥१९॥ २०॥ इतीति पुरापुराणंनिकटेऽतिदृढमितिवार्थः पुरापुराणेऽतिदृढेइतिमेदिनी पुराभाविपुराणयोः प्रबंधेनिकटेतीतेइति

अमर्षणश्चकौंतेयोदृढवैरश्चपांडवः ॥ अनर्महासीसोन्मादस्तिर्यक्प्रेक्षीमहास्वनः ॥५॥ महावेगोमहोत्साहोमहाबाहुर्महाबलः ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतं
करिष्यति ॥ ६ ॥ उरुग्राहगृहीतानांगदांबिभ्रद्वृकोदरः ॥ कुरूणामृषभोयुद्धेदंडपाणिरिवांतकः ॥ ७ ॥ अष्टास्रिमायसींघोरांगदांकांचनभूषणाम् ॥ मनसाहंप्रप
श्यामिब्रह्मदंडमिवोद्यतम् ॥८॥ यथामृगाणांयूथेषुसिंहोजातबलश्चरेत् ॥ मामकेषुतथाभीमोबलेषुविचरिष्यति ॥९॥ सर्वेषांममपुत्राणांसएकःक्रूरविक्रमः ॥
बह्वाशीविप्रतीपश्चबाल्येपिरभसःसदा ॥ १० ॥ उद्वेपतेमेहृदयंयेमेदुर्योधनादयः ॥ बाल्येपितेनयुध्यंतोवारणेनेवमर्दिताः ॥ ११ ॥ तस्यवीर्येणसंक्लिष्टानित्य
मेवसुताममम ॥ सएवहेतुर्भेदस्यभीमोभीमपराक्रमः ॥१२॥ ग्रसमानमनीकानिनरवारणवाजिनाम् ॥ पश्यामीवाग्रतोभीमंक्रोधमूर्छितमाहवे ॥१३॥ अस्त्रे
द्रोणार्जुनसमंवायुवेगसमंजवे ॥ महेश्वरसमंक्रोधेकोहन्याद्भीममाहवे ॥१४॥ संजयाचक्ष्वमेशूरंभीमसेनममर्षणम् ॥ अतिलाभंतुमन्येहंयत्तेनरिपुघातिना
॥ १५ ॥ तदैवनहताःसर्वेपुत्राममनस्विना ॥ येनभीमबलायक्षाराक्षसाश्चपुराहताः ॥ १६ ॥ कथंतस्यरणेवेगंमानुषःप्रसहिष्यति ॥ नसजातुवशेतस्थौमम
बाल्येपिसंजय ॥ १७ ॥ किंपुनर्ममदुष्पुत्रैःक्लिष्टःसंप्रतिपांडवः ॥ निष्ठुरोरोषणोत्यर्थंभज्येतापिनसंनमेत् ॥ तिर्यक्प्रेक्षीसंहतभ्रूःकथंशाम्येद्वृकोदरः ॥१८॥ शूर
स्तथाऽप्रतिबलोगौरस्तालइवोन्नतः ॥ प्रमाणतोभीमसेनःप्रादेशेनाधिकोर्जुनात् ॥१९॥ जवेनवाजिनोत्येतिबलेनात्येतिकुंजरान् ॥ अव्यक्तजल्पीमध्वक्षोमध्य
मःपांडवोबली ॥ २० ॥ इतिबाल्येश्रुतःपूर्वंमयाव्यासमुखात्पुरा ॥ रूपतोवीर्यतश्चैवयाथातथ्येनपांडवः ॥ २१ ॥ आयसेनसदंडेनरथान्नागान्नरान्हयान् ॥ ह
निष्यतिरणेक्रुद्धोरौद्रःक्रूरपराक्रमः ॥ २२ ॥ अमर्षीनित्यसंरब्धोभीमःप्रहरतांवरः ॥ मयातातप्रतीपानिकुर्वन्पूर्वंविमानितः ॥ २३ ॥ निष्कर्णामायसींस्थूलां
सुपार्श्वांकांचनींगदाम् ॥ शतघ्नींशतनिर्ह्रादांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः ॥ २४ ॥ अपारमप्लवागाधंसमुद्रंशरवेधनम् ॥ भीमसेनमयंदुर्गंतातमंदास्तितीर्षवः ॥ २५ ॥ क्रो
शतोमेनशृण्वंतिबालाःपंडितमानिनः ॥ विषमंनहिमन्यंतेप्रपातंमधुदर्शिनः ॥ २६ ॥ संयुगंयेगमिष्यंतिनररूपेणमृत्युना ॥ नियतंचोदिताधात्रासिंहेनेवमहा
मृगाः ॥ २७ ॥

विश्वलोचनः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ निष्कर्णांअवक्रांतिर्यग्भावहीनां शतनिर्ह्रादांमहाशब्दवतीं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥

शैक्यांशिक्यस्थां अधःपतनेनभूमिविदारणशंकयाशिक्येस्थापिताम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वीथींरथमार्गम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अनूपान्सजलदेशेस्थितान् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

शैक्यांतातचतुष्किष्कुंषडस्रिममितौजसम्॥प्रहितांदुःखसंस्पर्शांकथंशक्ष्यंतिमेसुताः॥२८॥गदांभ्रामयतस्तस्यभिंदतोहस्तिमस्तकान्॥सृक्किणीलेलिहानस्य
बाष्पमुत्सृजतोमुहुः॥२९॥उद्दिश्यनागान्पततःकुर्वतोभैरवान्रवान्॥प्रतीपंपततोमत्तान्कुंजरान्प्रतिगर्जतः॥ ३० ॥ विगाह्यरथमार्गेषुवरानुद्दिश्यनिघ्नतः॥
अग्नेःप्रज्वलितस्येवअपिमुच्येतमेप्रजा॥३१॥ वीथींकुर्वन्महाबाहुर्द्रावयन्ममवाहिनीं॥ नृत्यन्निवगदापाणिर्युगांतंदर्शयिष्यति॥३२॥ प्रभिन्नइवमातंगःप्र
भंजन्पुष्पितान्द्रुमान्॥प्रवेक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांमेवृकोदरः॥३३॥ कुर्वन्रथान्विपुरुषान्विसारथिहयध्वजान्॥आरुजन्पुरुषव्याघ्रोरथिनःसादिनस्तथा॥३४
गंगावेगइवानूपांस्तीरजान्विविधान्द्रुमान्॥ प्रभंक्ष्यतिरणेसेनांपुत्राणांममसंजय॥३५॥ दिशोनूनंगमिष्यंतिभीमसेनभयार्दिताः॥ममपुत्राश्चभृत्याश्चराजा
नश्चैवसंजय॥३६॥येनराजामहावीर्यःप्रविश्यांतःपुरंपुरा॥ वासुदेवसहायेनजरासंधोनिपातितः॥३७॥कृत्स्नेयंपृथिवीदेवीजरासंधेनधीमता॥ मागधेंद्रेणब
लिनावशेकृत्वाप्रतापिता॥३८॥भीष्मप्रतापात्कुरवोनयेनांधकवृष्णयः॥यन्नतस्यवशंजग्मुःकेवलंदैवमेवतत्॥३९॥सगत्वापांडुपुत्रेणतरसाबाहुशालिना॥
अनायुधेनवीरेणनिहतःकिंततोधिकम्॥४०॥ दीर्घकालसमासक्तविषमाशीविषोयथा॥ समोक्ष्यतिरणेतेजःपुत्रेषुममसंजय॥ ४१ ॥ महेंद्रइववज्रेणदानवा
न्देवसत्तमः॥भीमसेनोगदापाणिःसूदयिष्यतिमेसुतान्॥४२॥अविषह्यमनावार्यंतीव्रवेगपराक्रमम्॥पश्यामीवातिताम्राक्षमापतंतंवृकोदरम्॥४३॥अगद
स्याप्यधनुषोविरथस्यविवर्मणः॥ बाहुभ्यांयुध्यमानस्यकस्तिष्ठेदग्रतःपुमान्॥ ४४ ॥ भीष्मोद्रोणश्चविप्रोयंकृपःशारद्वतस्तथा॥ जानंत्येतेयथैवाहंवीर्यंज्ञस्त
स्यधीमतः॥ ४५ ॥ आर्यव्रतंतुजानंतःसंगरांतंविधित्सवः॥सेनामुखेषुस्थास्यंतिमामकानांनरर्षभाः॥४६॥बलीयःसर्वतोदिष्टंपुरुषस्यविशेषतः॥पश्यन्नपिज
यंतेषांननियच्छामियत्सुतान्॥४७॥ तेपुराणंमहेष्वासामार्गमैंद्रंसमास्थिताः ॥ त्यक्ष्यंतितुमुलेप्राणान्रक्षंतःपार्थिवंयशः॥४८॥ यथैषांमामकास्ताततथैषां
पांडवाअपि॥ पौत्राभीष्मस्यशिष्याश्चद्रोणस्यचकृपस्यच॥४९॥ यत्वस्मदाश्रयंकिंचिद्दत्तमिष्टंचसंजय॥ तस्यापचितिमार्यत्वात्कर्तारःस्थविरास्त्रयः॥ ५०॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ अगदस्यगदाहीनस्य ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ संगरेअंतंस्वस्यनाशं स्थास्यंतिभीष्मादयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ऐंद्रंमार्गंस्वर्गमार्गम् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अपचितिंनिष्कृतिं॥ ५०॥

॥ ५१ ॥ विकुष्टंउच्चैरुक्तम् ॥ ५२ ॥ एतत्भाविदुःखंअतिवलंज्ञानेनअनिवार्यम् ॥ ५३ ॥ निर्मुक्ताःजीवन्मुक्ताः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ क्षमंशक्यं उत्तरंउत्तरकार्यंप्रतीकारः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ पर्यायधर्मःविप
रीतधर्मः प्रधिर्नेमिः अस्यकालवशस्य तृतीयार्थेषष्ठी ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ यस्येति सधनंज

आददानस्यशस्त्रंहिक्षत्रधर्मंपरीप्सतः ॥ निधनंक्षत्रियस्याजौवरमेवाहुरुत्तमम् ॥५१॥ सर्वैशोचामिसर्वान्वैयेयुयुत्संतिपांडवैः ॥ विक्रुष्टंविदुरेणादौतदेतद्भय
मागतम् ॥ ५२ ॥ नतुमन्येविघातायज्ञानंदुःखस्यसंजय ॥ भवत्यतिबलंह्येतज्ज्ञानस्याप्युपघातकम् ॥ ५३ ॥ ऋषयोह्यपिनिर्मुक्ताःपश्यंतोलोकसंग्रहान् ॥
सुखैर्भवंतिसुखिनस्तथादुःखेनदुःखिताः ॥ ५४ ॥ किंपुनर्मोहमासक्तस्तत्रतत्रसहस्रधा ॥ पुत्रेषुराज्यदारेषुपौत्रेष्वपिचबंधुषु ॥ ५५ ॥ संशयेतुमहत्यस्मिन्किंनु
मेक्षममुत्तरम् ॥ विनाशंह्येवपश्यामिकुरूणामनुचिंतयन् ॥ ५६ ॥ द्यूतप्रमुखमाभातिकुरूणांव्यसनंमहत् ॥ मंदेनैश्वर्यकामेनलोभात्पापमिदंकृतम् ॥ ५७ ॥
मन्येपर्यायधर्मोयंकालस्यात्यंतगामिनः ॥ चक्रेप्रधिरिवासक्तोनास्यशक्यंपलायितुम् ॥५८॥ किंनुकुर्यांकथंकुर्यांक्वनुगच्छामिसंजय ॥ एतेनश्यंतिकुरवो
मंदाःकालवशंगताः ॥ ५९ ॥ अवशोहंतदातातपुत्राणांनिहतेशते ॥ श्रोष्यामिनिनदंस्त्रीणांकथंमांमरणंस्पृशेत् ॥ ६० ॥ यथानिदाघेज्वलनःसमिद्धोदहेत्क
क्षंवायुनाचोद्यमानः ॥ गदाहस्तःपांडवोवैतथैवहंतामदीयान्सहितोर्जुनेन ॥६१॥ ॥इतिश्रीम० उद्योगप० यानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येएकपंचाशत्तमोऽध्या
यः ॥ ६१ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ यस्यवैनानृतावाचःकदाचिदनुशुश्रुम ॥ त्रैलोक्यमपितस्यस्याद्योद्धायस्यधनंजयः ॥ १ ॥ तस्यैवचनपश्यामियुधिगांडी
वधन्वनः ॥ अनिशंचिंतयानोपियःप्रतीयाद्रथेनतम् ॥ २ ॥ अस्यतःकर्णिनालीकान्मार्गणान्हृदयच्छिदः ॥ प्रत्येतानसमःकश्चिद्युधिगांडीवधन्वनः ॥ ३ ॥ द्रो
णकर्णौप्रतीयातांयदिवीरौनरर्षभौ ॥ कृतास्त्रौबलिनांश्रेष्ठौसमरेष्वपराजितौ ॥ ४ ॥ महान्स्यात्संशयोलोकेनत्वस्तिविजयोमम ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचआचा
र्यःस्थविरोगुरुः ॥ ५ ॥ समर्थोबलवान्पार्थोदृढधन्वाजितक्लमः ॥ भवेत्सुतुमुलंयुद्धंसर्वशोप्यपराजयः ॥ ६ ॥ सर्वेह्यस्त्रविदःशूराःसर्वेप्राप्तामहद्यशः ॥ अपिस
र्वामरैश्वर्यंत्यजेयुर्नपुनर्जयम् ॥ ७ ॥ वधेनूनंभवेच्छांतिस्तयोर्वाफाल्गुनस्यच ॥ नतुहंतार्जुनस्यास्तिजेताचास्यनविद्यते ॥ ८ ॥

यःयस्ययोद्धेतितच्छब्दाध्याहारेणपूरणीयम् ॥ १ ॥ तस्यतंप्रतियोद्धारंनपश्यामियएनंप्रतीयादित्यध्याहृत्ययोज्यम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ घृणीकृपावान्भीमादिषु प्रमादीअंतेविद्यांनस्मरिष्यतीतिभावः ॥
॥ ५ ॥ अपराजयस्तेषामितिशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ तयोःकर्णद्रोणयोर्वधेअस्मदीयानांशांतिःफाल्गुनस्यवधेतुपरेषामित्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाःवर्षाणि अतीताइत्यर्थः संधिरार्षः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अस्ताःक्षिप्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कुरूणांप्रकारान्छेदभेदपलायनादीनावसथेगृ

मन्युस्तस्यकथंशाम्येन्मंदान्प्रतियउत्थितः॥ अन्येप्यस्त्राणिजानंतिजीयंतेचजयंतिच॥ ९ ॥ एकांतविजयस्त्वेवश्रूयतेफाल्गुनस्यह ॥ त्रयस्त्रिंशत्समाहूयखां
डवेग्निमतर्पयत्॥ १० ॥ जिगायचसुरान्सर्वान्नास्यविद्मःपराजयम् ॥ यस्ययंताहृषीकेशःशीलवृत्तसमोयुधि ॥ ११ ॥ ध्रुवस्तस्यजयस्तातयथेंद्रस्यजयस्त
था॥ कृष्णावेकरथेयत्तावधिज्यंगांडिवंधनुः॥ १२ ॥ युगपत्त्रीणितेजांसिसमेतान्यनुशुश्रुम॥ नैवास्तिनोधनुस्तादृङ्नयोद्धानचसारथिः॥ १३ ॥ तच्चमंदान
जानंतिदुर्योधनवशानुगाः॥ शेषयेदशनिर्दीप्तोविपतन्मूर्ध्निसंजय॥ १४॥ नतुशेषंशरास्तातकुर्युरस्ताःकिरीटिना ॥ अपिचास्यन्निवाभातिनिघ्नन्निवधनंज
यः॥ १५॥उद्धरन्निवकायेभ्यःशिरांसिशरवृष्टिभिः॥अपिबाणमयंतेजःप्रदीप्तमिवसर्वतः॥ १६॥ गांडीवोत्थंदहेताजौपुत्राणांममवाहिनीम्॥अपिसारथघोषे
णभयार्तासव्यसाचिनः॥ १७॥ वित्रस्ताबहुधासेनाभारतीप्रतिभातिमे ॥ यथाकक्षंमहानग्निःप्रदहेत्सर्वतश्चरन् ॥ महार्चिरनिलोद्धूतस्तद्वद्धक्ष्यतिमामकान्
॥ १८ ॥ यदोद्वमन्निशितान्बाणसंघांस्तानाततायीसमरेकिरीटी॥ स्रष्टांतकःसर्वहरोविधात्रायथाभवेत्तद्वदपारणीयः॥ १९॥ यदाह्यभीक्ष्णंसुबहून्प्रकारान्
श्रोतास्मितानावसथेकुरूणाम्॥ तेषांसमंताच्चतथारणाग्रेक्षयःकिलायंभरतानुपैति॥२०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवा
क्येद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५२॥ ॥ छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥यथैवपांडवाःसर्वेपराक्रांताजिगीषवः॥ तथैवाभिसरास्तेषांत्यक्तात्मानोजयेधृताः॥१॥ त्व
मेवहिपराक्रांतानाचक्षीथाःपरान्मम॥ पंचालान्केकयान्मत्स्यान्मागधान्वत्सभूमिपान्॥ २॥ यश्चसेंद्रानिमाँल्लोकानिच्छन्कुर्याद्वशेबली ॥ सस्रष्टाजगतःकृ
ष्णःपांडवानांजयेधृतः॥ ३॥ समस्तामर्जुनाद्विद्यांसात्यकिःक्षिप्रमाप्तवान्॥ शैनेयःसमरेस्थाताबीजवत्प्रवपन्शरान्॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःक्रूरकर्मामहारथः॥ मामकेषुरणंकर्ताबलेषुपरमास्त्रवित्॥५॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधादर्जुनस्यचविक्रमात्॥ यमाभ्यांभीमसेनाच्चभयंमेतातजायते॥६॥अमानुषंमनुष्ये
न्द्रैर्जालंविततमंतरा॥ नमेसैन्यास्तरिष्यंतिततःक्रोशामिसंजय॥७॥ दर्शनीयोमनस्वीचलक्ष्मीवान्ब्रह्मवर्चसी॥ मेधावीसुकृतप्रज्ञोधर्मात्मापांडुनंदनः॥ ८ ॥

हेश्रोतास्मिश्रोष्यामि ॥ २० ॥ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ यथैवेति अभिसराःपुरोगाः ॥ १ ॥ २ ॥ जगतःस्रष्टाकृष्णः ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ जालंअस्त्रं अंतरासैन्यमध्ये ॥ ७ ॥ ८ ॥

युद्धयोजकैःयुद्धोद्योगिभिः ॥ ९ ॥ नैभृत्येनमंत्रगुप्त्या ॥ १० ॥ ११ ॥ तंअभिमुखःपतिष्यति ॥ १२ ॥ तनुरुच्चइतिपाठेपितनुःराज्यापहाराद्दल्पः स्वतस्तुउच्चएव शिखीवह्निरिववह्निः ॥ १३ ॥ १४ ॥
॥ १५ ॥ क्लिश्यमानानां कर्मणिषष्ठी अस्मान्नउपेक्षेत मामेवअधर्मेणकलहस्यकारणंउद्दिश्यजुगुप्सतिनिंदतिसकथंप्रार्थितःसन्कलहंकरिष्यतीतिभावः ॥ १६ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभाव

मित्रामात्यैःसुसंपन्नःसंपन्नोयुद्धयोजकैः॥भ्रातृभिःश्वशुरैर्वीरैरुपपन्नोमहारथैः॥९॥ धृत्याचपुरुषव्याघ्रोनैभृत्येनचपांडवः॥ अनृशंसोवदान्यश्चह्रीमान्सत्य
पराक्रमः॥१०॥ बहुश्रुतःकृतात्माचवृद्धसेवीजितेंद्रियः॥ तंसर्वगुणसंपन्नंसमिद्धमिवपावकम्॥११॥ तपंतमभिकोमंदःपतिष्यतिपतंगवत्॥पांडवाग्निमना
वार्यंमुमूर्षुर्नष्टचेतनः॥१२॥ तनुरुद्धःशिखीराजामिथ्योपचरितोमया ॥ मंदानांममपुत्राणांयुद्धेनांतंकरिष्यति॥ १३ ॥ तैरयुद्धंसाधुमन्येकुरवस्तन्निबोधत॥
युद्धेविनाशःकृत्स्नस्यकुलस्यभविताध्रुवं॥१४॥ एषामपरमाबुद्धिर्ययाशाम्यतिमेमनः॥ यदित्वयुद्धमिष्टंवोवयंशांत्यैयतामहे ॥ १५॥ नतुनःक्लिश्यमानाना
मुपेक्षेतयुधिष्ठिरः॥ जुगुप्सतिह्यधर्मेणमामेवोद्दिश्यकारणं॥ १६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः
॥५३॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥एवमेतन्महाराजयथावदसिभारत॥युद्धेविनाशःक्षत्रस्यगांडीवेनप्रदृश्यते॥ १॥ इदंतुनाभिजानामितवधीरस्य
नित्यशः॥ यत्पुत्रवशमागच्छेस्तत्त्वज्ञःसव्यसाचिनः॥ २॥ नैषकालोमहाराजतवशश्वत्कृतागसः॥ त्वयाह्येवादितःपार्थानिकृताभरतर्षभ ॥ ३ ॥ पिताश्रेष्ठः
सुहृद्यश्चसम्यक्प्रणिहितात्मवान्॥ आस्थेयंहिहितंतेननद्रोग्धागुरुरुच्यते॥४॥ इदंजितमिदंलब्धमितिश्रुत्वापराजितान्॥द्यूतकालेमहाराजस्मयसेस्मकुमा
रवत्॥५॥ परुषाण्युच्यमानांश्चपुरापार्थानुपेक्षसे॥ कृत्स्नंराज्यंजयंतीतिप्रपातंनानुपश्यसि॥६ ॥ पित्र्यंराज्यंमहाराजकुरवस्तेसजांगलाः॥ अथवीरैर्जिता
मुर्वीमखिलांप्रत्यपद्यथाः ॥ ७ ॥ बाहुवीर्यार्जिताभूमिस्तवपार्थैर्निवेदिता॥ मयेदंकृतमित्येवमन्यसेराजसत्तम॥८॥ ग्रस्तान्गंधर्वराजेनमज्जतोह्यप्लवेंभ
सि॥ आनिनायपुनःपार्थःपुत्रांस्तेराजसत्तम॥ ९॥ कुमारवच्चस्मयसेद्यूतेविनिकृतेषुयत्॥ पांडवेषुवनेराजन्प्रव्रजत्सुपुनःपुनः॥१०॥ प्रवर्षतःशरव्रातानर्जुन
स्यशितान्बहून्॥ अप्यर्णवाविशुष्येयुःकिंपुनर्मांसयोनयः॥ ११॥ अस्यतांफाल्गुनःश्रेष्ठोगांडीवंधनुषांवरं॥ केशवःसर्वभूतानामायुधानांसुदर्शनं॥ १२॥

दीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ एषकालःएषाकलनाबुद्धिस्तवनैवस्थास्यति ॥ ३ ॥ प्रणिहितात्मवान्सावधानचित्तः ॥ ४ ॥ स्मयसे
तुष्यसे ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अस्यतांबाणान्क्षिपतांमध्ये ॥ १२ ॥

॥ १३॥ १४॥ भीमेनभीमसेनेनहतप्रायाम्॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५४॥ ॥छ॥

वानरोरोचमानश्चकेतुःकेतुमतांवरः॥एवमेतानिसरथोबहून्श्वेतहयोरणे॥ १३॥ क्षपयिष्यतिनोराजन्कालचक्रमिवोद्यतम्॥ तस्याद्यवसुधाराजन्निखिला
भरतर्षभ॥ १४॥ यस्यभीमार्जुनौयोधौसराजाराजसत्तम॥ तथाभीमहतप्रायांमज्जंतींतववाहिनीम्॥१५॥ दुर्योधनमुखादृष्ट्वाक्षयंयास्यंतिकौरवाः॥नभी
मार्जुनयोर्भीतालप्स्यंतेविजयंविभो॥ १६॥ तवपुत्रामहाराजराजानश्चानुसारिणः॥ मत्स्यास्त्वामद्यनार्चंतिपंचालाश्चसकेकयाः॥ १७॥ शाल्वेयाःशूरसे
नाश्चसर्वेत्वामवजानते॥ पार्थंह्येतेगताःसर्वेवीर्यज्ञास्तस्यधीमतः॥ १८॥ भक्त्याह्यस्यविरुध्यंतेतवपुत्रैःसदैवते॥ अनर्हानेवतुवधेधर्मयुक्तान्विकर्मणा॥
॥ १९॥ योऽक्लेशयत्पांडुपुत्रान्योविद्वेष्ट्यधुनापिवै॥ सर्वोपायैर्नियंतव्यःसानुगःपापपूरुषः॥ २०॥ तवपुत्रोमहाराजनानुशोचितुमर्हसि॥ द्यूतकालेमयाचो
क्तंविदुरेणचधीमता॥ २१॥ यदिदंतेविलपितंपांडवान्प्रतिभारत॥ अनीशेनैवराजेंद्रसर्वमेतन्निरर्थकम्॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसं
धिपर्वणिसंजयवाक्येचतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५४॥ ॥छ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ नभेतव्यंमहाराजनशोच्याभवतावयम्॥ समर्थाःस्मपराजे
तुंबलिनःसमरेविभो॥ १॥ वनेप्रव्राजितान्पार्थान्यदायान्मधुसूदनः॥ महताबलचक्रेणपरराष्ट्रावमर्दिना॥ २॥ केकयाधृष्टकेतुश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥राजान
श्चान्वयुःपार्थान्बहवोन्येनुयायिनः॥ ३॥ इंद्रप्रस्थस्यचादूरात्समाजग्मुर्महारथाः॥ व्यगर्हयंश्चसंगम्यभवंतंकुरुभिःसह॥४॥ तेयुधिष्ठिरमासीनमजिनैःप्रति
वासितम्॥ कृष्णप्रधानाःसंहत्यपर्युपासंतभारत॥ ५॥ प्रत्यादानंचराज्यस्यकार्यमूचुर्नराधिपाः॥ भवतःसानुबंधस्यसमुच्छेदंचिकीर्षवः॥६॥श्रुत्वाचैवंमयो
क्तास्तुभीष्मद्रोणकृपास्तदा॥ ज्ञातिक्षयभयाद्राजन्भीतेनभरतर्षभ॥७॥ ततःस्थास्यंतिसमयेपांडवाइतिमेमतिः॥ समुच्छेदंहिनःकृत्स्नंवासुदेवश्चिकीर्षति॥
॥ ८॥ कृतेचविदुरात्सर्वेयूयंवध्यामतामम॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मज्ञोनवध्यःकुरुसत्तमः॥ ९॥ समुच्छेदंचकृत्स्नंनःकृत्वातातजनार्दनः॥ एकराज्यंकुरूणांस्मचिकी
र्षतियुधिष्ठिरे॥ १०॥ तत्रकिंप्राप्तकालंनःप्रणिपातःपलायनम्॥ प्राणान्वासंपरित्यज्यप्रतियुध्यामहेपरान्॥ ११॥ प्रतियुद्धेतुनियतःस्यादस्माकंपराजयः॥यु
धिष्ठिरस्यसर्वेहिपार्थिवावशवर्तिनः॥ १२॥ विरक्तराष्ट्राश्चवयंमित्राणिकुपितानिनः॥ धिक्कृताःपार्थिवैःसर्वैःस्वजनेनचसर्वशः॥ १३॥

नभेतव्यमिति॥ १॥यदाऽयात्‌आगतस्तदाभीष्मद्रोणकृपाःमयाउक्ताइतिषष्ठेनान्वयः॥२॥३॥४॥५॥ ६॥७॥८॥ मममत्संबंधिनः॥९॥१०॥प्रणिपातोवासंध्यर्थः पलायनंवालज्जया॥११॥१२॥१३॥

प्रणिपातेदोषोवंशक्षयकृतोनास्तिकिंतुसंधिरेवभवतितथापिममयुद्धमेवरोचतेइत्याशयेनाह पितरमिति ॥ १४ ॥ हेनरोत्तमधृतराष्ट्रतवपुत्रैःअस्माभिः ॥ १५ ॥ प्रतिकरिष्यंतिप्रतियातयिष्यंति ॥१६॥त
तइतिपूर्ववृत्तांतकथनम् ॥ १७ ॥ नःअस्माभिःपरेचेत्यद्यपिअभिद्रुग्धाःद्रोहविषयंनीताःतथापिनभेतव्यम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥२३ ॥ २४ ॥ समानीताःमयेतिशेषः ॥२५ ॥२६॥ प

प्रणिपातेनदोषोस्तिसंधिर्नःशाश्वतीःसमाः॥पितरंत्वेवशोचामिप्रज्ञानेत्रंजनाधिपम्॥१४॥मत्कृतेदुःखमापन्नंक्लेशंप्राप्तमनंतकम्॥कृतंहितवपुत्रैश्चपरेषा
मवरोधनम्॥मत्प्रियार्थंपुरैवैतद्विदितंतेनरोत्तम॥१५॥तेराज्ञोधृतराष्ट्रस्यसामात्यस्यमहारथाः॥वैरंप्रतिकरिष्यंतिकुलोच्छेदेनपांडवाः १६॥ततोद्रोणोब्र
वीद्भीष्मःकृपोद्रौणिश्चभारत॥मत्वामांमहतींचिंतामास्थितंव्यथितेंद्रियम्॥१७॥अभिद्रुग्धाःपरेचेन्नोनभेतव्यंपरंतप॥असमर्थाःपरेजेतुमस्मान्युधिस
मास्थितान्॥१८॥एकैकशःसमर्थाःस्मोविजेतुंसर्वपार्थिवान्॥आगच्छंतुविनेष्यामोदर्पमेषांशितैःशरैः॥१९॥पुरैकेनहिभीष्मेणविजिताःसर्वपार्थिवाः॥
मृतेपितर्यतिक्रुद्धोरथेनैकेनभारत॥२०॥जघानसुबहूंस्तेषांसंरब्धःकुरुसत्तमः॥ततस्तेशरणंजग्मुर्देवव्रतमिमंभयात्॥२१॥सभीष्मःसुसमर्थोयमस्माभिः
सहितोरणे॥परान्विजेतुंतस्मात्तेव्येतुभीर्भरतर्षभ॥२२॥इत्येषांनिश्चयोह्यासीत्तत्कालेऽमिततेजसाम्॥पुरापरेषांपृथिवीकृत्स्नासीद्वशवर्तिनी॥२३॥अ
स्मान्पुनरमीनाद्यसमर्थाजेतुमाहवे॥छिन्नपक्षाःपरेत्यद्यवीर्यहीनाश्चपांडवाः॥२४॥अस्मत्संस्थाचपृथिवीवर्ततेभरतर्षभ॥एकार्थाःसुखदुःखेषुसमानीताश्च
पार्थिवाः॥२५॥अप्यग्निंप्रविशेयुस्तेसमुद्रंवापरंतप॥मदर्थंपार्थिवाःसर्वेतद्विद्धिकुरुसत्तम॥२६॥उन्मत्तमिवचापित्वांप्रहसंतीहदुःखितम्॥विलपंतंबहु
विधंभीतंपरविकत्थने॥२७॥एषांह्येकैकशोराज्ञांसमर्थःपांडवान्प्रति॥आत्मानंमन्यतेसर्वोव्येतुतेभयमागतम्॥२८॥जेतुंसमग्रांसेनांमेवासवोपिनश
क्नुयात्॥हंतुमक्षय्यरूपेयंब्रह्मणोपिस्वयंभुवः॥२९॥युधिष्ठिरःपुरंहित्वापंचग्रामान्सयाचति॥भीतोहिमामकात्सैन्यात्प्रभावाच्चैवमेविभो॥३०॥समर्थंम
न्यसेयच्चकुंतीपुत्रंवृकोदरम्॥तन्मिथ्यानहिमेकृत्स्नंप्रभावंवेत्सिभारत॥३१॥मत्समोहिगदायुद्धेपृथिव्यांनास्तिकश्चन॥नासीत्कश्चिदतिक्रांतोभवितानच
कश्चन॥३२॥युक्तोदुःखोषितश्चाहंविद्यापारगतस्तथा॥तस्मान्नभीमान्नान्येभ्योभयंमेविद्यतेक्वचित्॥३३॥दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः॥सं
कर्षणस्यभद्रंतेयत्तदैनमुपावसम्॥३४॥

रविकत्थनेपरेषांगुणाख्याने ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मणोपिअक्षय्यरूपाहंतुमशक्या ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ युक्तोऽभियोगवान् दुःखोषितःगुरुकुले ॥ ३३ ॥ उपावसंशिष्यत्वेनपर्यचरम् ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पार्थिवीपृथ्वीसंबंधिनीपार्थिवानांराज्ञांवा ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

युद्धेसंकर्षणसमोबलेनाभ्यधिकोभुवि ॥ गदाप्रहारंभीमोमेनजातुविषहेद्युधि ॥ ३५ ॥ एकंप्रहारंयंदद्यांभीमायरुषितोनृप ॥ सएवैनंनयेद्घोरःक्षिप्रंवैवस्वतक्ष
यम् ॥ ३६ ॥ इच्छेयंचगदाहस्तंराजन्द्रष्टुंवृकोदरम् ॥ सुचिरंप्रार्थितोह्येषममनित्यंमनोरथः ॥ ३७ ॥ गदयानिहतोह्याजौमयापार्थोवृकोदरः ॥ विशीर्णगा
त्रःपृथिवींपरासुःप्रपतिष्यति ॥ ३८ ॥ गदाप्रहाराभिहतोहिमवानपिपर्वतः ॥ सकृन्मयाविदीर्येतगिरिःशतसहस्रधा ॥ ३९ ॥ सचाप्येतद्विजानातिवासुदेवार्जु
नौतथा ॥ दुर्योधनसमोनास्तिगदायामितिनिश्चयः ॥ ४० ॥ तत्तेवृकोदरमयंभयंव्येतुमहाहवे ॥ व्यपनेष्याम्यहंह्येनंमाराजन्विमनाभव ॥ ४१ ॥ तस्मिन्मया
हतेक्षिप्रमर्जुनंबहवोरथाः ॥ तुल्यरूपाविशिष्टाश्चक्षेप्स्यंतिभरतर्षभ ॥ ४२ ॥ भीष्मोद्रोणःकृपोद्रौणिःकर्णोभूरिश्रवास्तथा ॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यःसिंधुरा
जोजयद्रथः ॥ ४३ ॥ एकैकएषांशक्तस्तुहंतुंभारतपांडवान् ॥ समेतास्तुक्षणेनैतान्नेष्यंतियमसादनम् ॥ समग्रापार्थिवीसेनापार्थमेकंधनंजयम् ॥ ४४ ॥ कस्मा
दशक्तानिर्जेतुमितिहेतुर्नविद्यते ॥ शरव्रातैस्तुभीष्मेणशतशोनिचितोवशः ॥ ४५ ॥ द्रोणद्रौणिकृपैश्चैवगंतापार्थोयमक्षयम् ॥ पितामहोपिगांगेयःशांतनोरधि
भारत ॥ ४६ ॥ ब्रह्मर्षिसदृशोजज्ञेदेवैरपिसुदुःसहः ॥ नहंताविद्यतेचापिराजन्भीष्मस्यकश्चन ॥ ४७ ॥ पित्राह्युक्तःप्रसन्नेननाकामस्त्वंमरिष्यसि ॥ ब्रह्मर्षेश्चभर
द्वाजाद्द्रोणोद्रोण्यामजायत ॥ ४८ ॥ द्रोणाज्जज्ञेमहाराजद्रौणिश्चपरमास्त्रवित् ॥ कृपश्चाचार्यमुख्योयंमहर्षेर्गौतमादपि ॥ ४९ ॥ शरस्तंबोद्भवःश्रीमानवध्यइ
तिमेमतिः ॥ अयोनिजास्त्रयोह्येतेपितामाताचमातुलः ॥ ५० ॥ अश्वत्थाम्नोमहाराजसचशूरःस्थितोमम ॥ सर्वएतेमहाराजदेवकल्पामहारथाः ॥ ५१ ॥ शक्रस्या
पिव्यथांकुर्युःसंयुगेभरतर्षभ ॥ नैतेषामर्जुनःशक्तएकैकंप्रतिवीक्षितुम् ॥ ५२ ॥ सहितास्तुनरव्याघ्राहनिष्यंतिधनंजयम् ॥ भीष्मद्रोणकृपाणांचतुल्यःकर्णोमतो
मम ॥ ५३ ॥ अनुज्ञातश्चरामेणमत्समोसीतिभारत ॥ कुंडलेरुचिरेचास्तांकर्णस्यसहजेशुभे ॥ ५४ ॥ तेशच्यर्थंमहेंद्रेणयाचितःसपरंतपः ॥ अमोघयामहाराज
शक्त्यापरमभीमया ॥ ५५ ॥ तस्यशक्त्योपगूढस्यकस्माज्जीवेद्धनंजयः ॥ विजयोमेध्रुवंराजन्फलंपाणाविवाहितम् ॥ ५६ ॥ अभिव्यक्तःपरेषांचकृत्स्नोभुविप
राजयः ॥ अह्नाह्येकेनभीष्मोयंप्रयुतंहंतिभारत ॥ ५७ ॥ तत्समाश्चमहेष्वासाद्रोणद्रौणिकृपाअपि ॥ संशप्तकानांवृंदानिक्षत्रियाणांपरंतप ॥ ५८ ॥

शक्त्यामूल्यभूतया तेकुंडलेयाचितः ॥ ५५ ॥ तस्य पुरतइतिशेषः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

तंअर्जुनम् ॥ ५९ ॥ तेभ्यःपांडवेभ्यः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ त्रिगुणतस्त्र्यंशेनहीनं त्रिगुणात्त्र्यंशेनाधिका ॥६६॥६७॥ ६८ ॥ विविंत्सुःविज्ञातुमिच्छुःप्राप्तकालानिकर्माणि ॥६९॥
इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ छ ॥ अक्षौहिणीरिति ॥ १ ॥ २ ॥ मंत्रंअस्त्रप्रयोजकंजिज्ञासमानःपरीक्षितुमिच्छन् ॥ ३ ॥ ४ ॥ तथाअवैमीतिच्छेदः

अर्जुनंवयमस्मान्वानिहन्यात्कपिकेतनः॥ तंचालमितिमन्यंतेसव्यसाचिवधेधृताः॥ ५९ ॥ पार्थिवाःसभवांस्तेभ्योह्यकस्माद्व्यथतेकथम् ॥ भीमसेनेचनिहते
कोन्योयुध्येतभारत॥६०॥परेषांतन्ममाचक्ष्वयदिवेत्थपरंतप॥ पंचतेभ्रातरःसर्वेधृष्टद्युम्नोथसात्यकिः॥६१॥ परेषांसप्तयेराजन्योधाःसारंबलंमतम्॥ अस्मा
कंतुविशिष्टायेभीष्मद्रोणकृपादयः॥ ६२॥ द्रौणिर्विकर्तनःकर्णःसोमदत्तोथबाह्लिकः॥ प्राग्ज्योतिषाधिपःशल्यआवंत्यौचजयद्रथः॥ ६३ ॥ दुःशासनोदुर्मु
खश्चदुःसहश्चविशांपते॥ श्रुतायुश्चित्रसेनश्चपुरुमित्रोविविंशतिः॥ ६४॥ शलोभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चतवात्मजः॥ अक्षौहिण्योहिमेराजन्दशैकाचसमाहृ
ताः॥ ६५॥ न्यूनाःपरेषांसप्तैवकस्मान्मेस्यात्पराजयः॥ बलंत्रिगुणतोहीनंयोध्यंप्राहबृहस्पतिः॥ परेभ्यस्त्रिगुणाचेयंममराजन्ननीकिनी॥ ६६॥ गुणहीनंपरे
षांचबहुपश्यामिभारत॥ गुणोदयंबहुगुणमात्मनश्चविशांपते॥ ६७॥ एतत्सर्वंसमाज्ञायबलाग्र्यंममभारत ॥ न्यूनतांपांडवानांचनमोहंगंतुमर्हसि ॥ ६८॥
इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत॥विवित्सुःप्राप्तकालानिज्ञात्वापरपुरंजयः॥६९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येपंच
पंचाशत्तमोऽध्यायः॥५५॥ ॥छ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥अक्षौहिणीःसप्तलब्ध्वाराजभिःसहसंजय॥ किंस्विदिच्छतिकौंतेयोयुद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः॥१॥
संजयउवाच॥ ॥अतीवमुदितोराजन्युद्धप्रेप्सुर्युधिष्ठिरः॥ भीमसेनार्जुनौचोभौयमावपिनबिभ्यतः॥२॥ रथंतुदिव्यंकौंतेयःसर्वाविभ्राजयन्दिशः॥ मंत्रं
जिज्ञासमानःसन्बीभत्सुःसमयोजयत्॥ ३॥ तमपश्यामसन्नद्धंमेघंविद्युद्युतंयथा॥ समंतात्समभिध्यायहृष्यमाणोभ्यभाषत॥ ४॥ पूर्वरूपमिदंपश्यवयंजे
ष्यामसंजय॥ बीभत्सुर्मांयथोवाचतथाऽवैम्यहमप्युत॥५॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ प्रशंसस्यभिनंदंस्तान्पार्थानक्षपराजितान्॥ अर्जुनस्यरथेब्रूहिकथमश्वाः
कथंध्वजाः॥६॥ ॥संजयउवाच॥ ॥भौमनःसहशक्रेणबहुचित्रंविशांपते॥ रूपाणिकल्पयामासत्वष्टाधातासदाविभो॥७॥ध्वजेहितास्मिन्रूपाणिचक्रुस्ते
देवमायया॥ महाधनानिदिव्यानिमहांतिचलघूनिच॥ ८॥ भीमसेनानुरोधायहनूमान्मारुतात्मजः॥ आत्मप्रतिकृतिंतस्मिन्ध्वजआरोपयिष्यति॥९॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ भौमनोविश्वकर्मा धाताप्रजापतिः ॥ ७ ॥ तेत्वष्टृशक्रधातारःरूपाणिचक्रुः ॥ ८ ॥ ९ ॥

रुरोधस्वतेजसेतिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ भारोरथेरोधःद्वारादौ द्वयमपिनभवेत् ॥ १२ ॥ यत्तंत्अश्वानांशतंहतंपुनःपुनःकतिपयाश्वहननेपिदिव्यप्रभावात्शतंपूर्यते यतःपुरस्ताद्दत्तंवरम् ॥ १३ ॥ तथाअ
मराःराज्ञोदंतवर्णाःश्वेताःरथेयुक्ताअश्वाःभांति ऋक्षप्रख्याःसप्तर्षितुल्यतेजसः ऋक्षाइतिहस्मवैपुरासप्तऋषीनाचक्षतइतिशतपथश्रुतेः पाठांतरेऋश्योमृगभेदः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ देवदत्ताःचित्ररथेनद

सर्वादिशोयोजनमात्रमंतरंसतिर्यगूर्ध्वंचरुरोधवैध्वजः ॥ नसंसज्जत्यसौतरुभिःसंवृतोपितथाहिमायाविहिताभौमनेन ॥ १० ॥ यथाकाशेशक्रधनुःप्रकाश
तेनचैकवर्णनचवेद्मिकिंनुतत् ॥ तथाध्वजोविहितोभौमनेनबह्वाकारंदृश्यतेरूपमस्य ॥ ११ ॥ यथाग्निधूमोदिवमेतिरुद्ध्वावर्णान्बिभ्रत्तैजसांश्चित्ररूपान् ॥ त
थाध्वजोविहितोभौमनेननचेद्धारोभवितानोतरोधः ॥ १२ ॥ श्वेतास्तस्मिन्वातवेगाःसदश्वादिव्यायुक्ताश्चित्ररथेनदत्ताः ॥ भुव्यंतरिक्षेदिविवानरेंद्रयेषांगति
र्हीयतेनात्रसर्वा ॥ शतंयत्तत्पूर्यतेनित्यकालंहतंहतंदत्तवरंपुरस्तात् ॥ १३ ॥ तथाराज्ञोदंतवर्णाबृहंतोरथेयुक्ताभांतितद्वीर्यतुल्याः ॥ ऋक्षप्रख्याभीमसेनस्यवाहा
रथेवायोस्तुल्यवेगाबभूवुः ॥ १४ ॥ कल्माषांगास्तित्तिरिचित्रपृष्ठाभ्रात्रादत्ताःप्रीयताफाल्गुनेन ॥ भ्रातुर्वीरस्यस्वैस्तुरंगैर्विशिष्टामुदायुक्ताःसहदेवंवहंति ॥ १५ ॥
माद्रीपुत्रंनकुलंत्वाजमीढमहेंद्रदत्ताहरयोवाजिमुख्याः ॥ समावायोर्बलवंतस्तरस्विनोवहंतिवीरंवृत्रशत्रुंयथेंद्रम् ॥ १६ ॥ तुल्याश्चैभिर्वयसाविक्रमेणमहाजवा
श्चित्ररूपाःसदश्वाः ॥ सौभद्रादीन्द्रौपदेयान्कुमारान्वहंत्यश्वादेवदत्ताबृहंतः ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्पं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥छ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कांस्तत्रसंजयापश्यःप्रीत्यर्थेनसमागतान् ॥ येयोत्स्यंतेपांडवार्थेपुत्रस्यममवाहिनीम् ॥ १ ॥ ॥ सं
जयउवाच ॥ ॥ मुख्यमंधकवृष्णीनामपश्यंकृष्णमागतम् ॥ चेकितानंचतत्रैवयुयुधानंचसात्यकिम् ॥ २ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतुपांडवानभिसंश्रितौ ॥ महारथौस
माख्यातावुभौपुरुषमानिनौ ॥ ३ ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योदशभिस्तनयैर्वृतः ॥ सत्यजित्प्रमुखैर्वीरैर्धृष्टद्युम्नपुरोगमैः ॥ ४ ॥ द्रुपदोवर्धयन्मानंशिखंडिपरिपालि
तः ॥ उपायात्सर्वसैन्यानांप्रतिच्छाद्यतदावपुः ॥ ५ ॥ विराटःसहपुत्राभ्यांशंखेनैवोत्तरेणच ॥ सूर्यदत्तादिभिर्वीरैर्मदिराक्षपुरोगमैः ॥ ६ ॥ सहितःपृथिवीपालो
भ्रातृभिस्तनयैस्तथा ॥ अक्षौहिण्यैवसैन्यानांवृतःपार्थसमाश्रितः ॥ ७ ॥ जारासंधिर्मागधश्चधृष्टकेतुश्चचेदिराट् ॥ पृथक्पृथगनुप्राप्तौपृथगक्षौहिणीवृतौ ॥
॥ ८ ॥ केकयाभ्रातरःपंचसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ अक्षौहिणीपरिवृताःपांडवानभिसंश्रिताः ॥ ९ ॥

त्ताः ॥ १७ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ कांस्तत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ समाह्वानेनतत्तन्नामाख्यानेन ॥ २४ ॥ अकालिकंकालविलंबंविना ॥ २५ ॥२६॥ प्रोक्षिताः

एतानेतावतस्तत्रतानपश्यंसमागतान्॥ येपांडवार्थेयोत्स्यंतिधार्तराष्ट्रस्यवाहिनीम्॥ १०॥ योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरम्॥ सतत्रसेनाप्रमुखेधृष्टद्युम्नो
महारथः॥ ११॥भीष्मःशांतनवोराजन्भागःक्लृप्तःशिखंडिनः॥ तंविराटोनुसंयातासार्धंमत्स्यैःप्रहारिभिः॥ १२॥ज्येष्ठस्यपांडुपुत्रस्यभागोमद्राधिपोबली॥ तौतु
तत्राब्रुवन्केचिद्विषमौनोमताविति॥ १३ ॥ दुर्योधनःसहसुतःसार्धंभ्रातृशतेनच॥ प्राच्याश्चदाक्षिणात्याश्चभीमसेनस्यभागतः॥ १४॥ अर्जुनस्यतुभागेनक
र्णोवैकर्तनोमतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसैंधवश्चजयद्रथः॥ १५ ॥ अशक्याश्चैवयेकेचित्पृथिव्यांशूरमानिनः ॥ सर्वांस्तानर्जुनःपार्थःकल्पयामासभागतः
॥ १६ ॥ महेष्वासाराजपुत्राभ्रातरःपंचकेकयाः ॥ केकयानेवभागेनकृत्वायोत्स्यंतिसंयुगे॥ १७॥ तेषामेवकृतोभागोमालवाःशाल्वकास्तथा ॥ त्रिगर्तानां
चवैमुख्यौयौतौसंशप्तकाविति॥१८॥ दुर्योधनसुताःसर्वेतथादुःशासनस्यच॥ सौभद्रेणकृतोभागोराजाचैवबृहद्बलः॥ १९ ॥ द्रौपदेयामहेष्वासाःसुवर्णविकृ
तध्वजाः॥ धृष्टद्युम्नमुखाद्द्रोणमभियास्यंतिभारत॥ २० ॥ चेकितानःसोमदत्तंद्वैरथेयोद्धुमिच्छति ॥ भोजंतुकृतवर्माणंयुयुधानोयुयुत्सति॥ २१ ॥ सहदेवस्तु
माद्रेयःशूरःसंक्रंदनोयुधि॥ स्वमंशंकल्पयामासश्यालंतेसुबलात्मजम्॥ २२॥उलूकंचैवकैतव्यंयेचसारस्वतागणाः॥ नकुलःकल्पयामासभागंमाद्रवतीसुतः
॥ २३॥ येचान्येपार्थिवाराजन्प्रत्युद्यास्यंतिसंगरे ॥समाह्वानेनतांश्चापिपांडुपुत्राअकल्पयन्॥ २४ ॥ एवमेषामनीकानिप्रविभक्तानिभागशः॥ यत्तेकार्यं
सपुत्रस्यक्रियतांतदकालिकम्॥२५॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥नसंतिसर्वेपुत्रामेमूढादुर्द्यूतदेविनः॥ येषांयुद्धंबलवताभीमेनरणमूर्धनि॥२६॥ राजानःपार्थि
वाःसर्वेप्रोक्षिताःकालधर्मणा॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यंतिपतंगाइवपावकम्॥ २७॥ विद्रुतांवाहिनींमन्येकृतवैरैर्महात्मभिः॥ तांरणेकेऽनुयास्यंतिप्रभग्नांपांडवैर्यु
धि॥ २८ ॥ सर्वेह्यतिरथाःशूराःकीर्तिमंतःप्रतापिनः॥ सूर्यपावकयोस्तुल्यास्तेजसासमितिंजयाः॥ २९ ॥ येषांयुधिष्ठिरोनेतागोप्ताचमधुसूदनः॥ योधौचपां
डवौवीरौसव्यसाचिवृकोदरौ॥ ३०॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ सात्यकिर्द्रुपदश्चैवधृष्टकेतुश्चसानुजः ॥ ३१ ॥उत्तमौजाश्चपांचाल्योयुधामन्युश्च
दुर्जयः॥ शिखंडीक्षत्रदेवश्चतथावैराटिरुत्तरः॥ ३२॥ काशयश्चेदयश्चैवमत्स्याःसर्वेचसृंजयाः॥ विराटपुत्राबभ्रुश्चपांचालाश्चप्रभद्रकाः॥ ३३॥

पशुवत्वधार्थंसंस्कृताः कालधर्मणायजमानेनवा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ऐणेयान्हरिणशावान् तंतुनापाशेन ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

येषामिंद्रोप्यकामानांनहरेत्पृथिवीमिमाम् ॥ वीराणांरणधीराणांयेभिंद्युःपर्वतानपि ॥ ३४ ॥ तान्सर्वगुणसंपन्नानमनुष्यप्रतापिनः ॥ क्रोशतोममदुष्पुत्रोयोद्धु
मिच्छतिसंजय ॥ ३५ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ उभौस्वएकजातीयौतथोभौभूमिगोचरौ ॥ अथकस्मात्पांडवानामेकतोमन्यसेजयम् ॥ ३६ ॥ पितामहंचद्रोणं
चकृपंकर्णंचदुर्जयम् ॥ जयद्रथंसोमदत्तमश्वत्थामानमेवच ॥ ३७ ॥ सुतेजसोमहेष्वासानिंद्रोपिसहितोऽमरैः ॥ अशक्तःसमरेजेतुंकिंपुनस्तातपांडवाः ॥ ३८ ॥
सर्वेचपृथिवीपालामदर्थेतातपांडवान् ॥ आर्याःशस्त्रभृतःशूराःसमर्थाःप्रतिबाधितुम् ॥ ३९ ॥ नमामकान्पांडवास्तेसमर्थाःप्रतिवीक्षितुम् ॥ पराक्रांतोह्यहंपांडू
न्सपुत्रान्योद्धुमाहवे ॥ ४० ॥ मत्प्रियंपार्थिवाःसर्वेयेचिकीर्षंतिभारत ॥ तेतानावारयिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ ४१ ॥ महतारथवंशेनशरजालैश्चमामकैः ॥ अभि
द्रुताभविष्यंतिपांचालाःपांडवैःसह ॥ ४२ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ उन्मत्तइवमेपुत्रोविलपत्येषसंजय ॥ नहिशक्तोरणेजेतुंधर्मराजंयुधिष्ठिरम् ॥ ४३ ॥ जाना
तिहियथाभीष्मःपांडवानांयशस्विनाम् ॥ बलवत्तांसपुत्राणांधर्मज्ञानांमहात्मनाम् ॥ ४४ ॥ यतोनारोचयदयंविग्रहंतैर्महात्मभिः ॥ किंतुसंजयमेब्रूहिपुनस्तेषांवि
चेष्टितम् ॥ ४५ ॥ कस्तांस्तरस्विनोभूयःसंदीपयतिपांडवान् ॥ अर्चिष्मतोमहेष्वासान्हविषापावकानिव ॥ ४६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ धृष्टद्युम्नःसदैवैतान्संदीपयति
भारत ॥ युध्यध्वमितिमाभैष्टयुद्धाद्भरतसत्तमाः ॥ ४७ ॥ येकेचित्पार्थिवास्तत्रधार्तराष्ट्रेणसंवृताः ॥ युद्धेसमागमिष्यंतितुमुलेशस्त्रसंकुले ॥ ४८ ॥ तान्सर्वानाहवे
क्रुद्धान्सानुबंधान्समागतान् ॥ अहमेकःसमादास्येतिमिर्मत्स्यानिवोदकात् ॥ ४९ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंकर्णंद्रौणिंशल्यंसुयोधनम् ॥ एतांश्चापिनिरोत्स्यामिवेलेव
मकरालयम् ॥ ५० ॥ तथाब्रुवंतंधर्मात्माप्राहराजायुधिष्ठिरः ॥ तवधैर्यंचवीर्यंचपांचालाःपांडवैःसह ॥ ५१ ॥ सर्वेसमधिरूढाःस्मसंग्रामान्नःसमुद्धर ॥ जानामि
त्वांमहाबाहोक्षत्रधर्मेव्यवस्थितम् ॥ ५२ ॥ समर्थमेकंपर्याप्तंकौरवाणांविनिग्रहे ॥ पुरस्तादुपयातानांकौरवाणांयुयुत्सताम् ॥ ५३ ॥ भवतायद्विधातव्यंतन्नःश्रेयः
परंतप ॥ संग्रामादपयातानांभग्नानांशरणैषिणाम् ॥ ५४ ॥ पौरुषंदर्शयन्शूरोयस्तिष्ठेदग्रतःपुमान् ॥ क्रोणीयात्तंसहस्रेणइतिनीतिमतांमतम् ॥ ५५ ॥ सत्वंशूर
श्चवीरश्चविक्रांतश्चनरर्षभ ॥ भयार्तानांपरित्राातासंयुगेषुनसंशयः ॥ ५६ ॥ एवंब्रुवतिकौंतेयेधर्मात्मनियुधिष्ठिरे ॥ धृष्टद्युम्नउवाचेदंमांवचोगतसाध्वसम् ॥ स
र्वान्जनपदान्सूतयोधाद्दुर्योधनस्यये ॥ ५७ ॥ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

शरद्वतःआयुष्मतः विरुद्धलक्षणयागतायुषइत्यर्थः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ दद्धंद्दत ॥ ६० ॥ ६१ ॥ कद्धंकुरुध्वम् ॥६२॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥७॥

सबाह्लिकान्कुरून्ब्रूयाःप्रातिपेयान्शरद्वतः॥ सूतपुत्रंतथाद्रोणंसहपुत्रंजयद्रथम्॥५८॥ दुःशासनंविकर्णंचतथादुर्योधनंनृपम्॥भीष्मंचब्रूहिगत्वात्वमाशुग
च्छचमाचिरम्॥५९॥युधिष्ठिरःसाधुनैवाभ्युपेयोमावोऽवधीदर्जुनोदेवगुप्तः॥राज्यंदद्धंधर्मराजस्यतूर्णंयाचध्वंवैपांडवंलोकवीरम्॥६०॥ नैतादृशोहियोधो
स्तिपृथिव्यामिहकश्चन ॥ यथाविधःसव्यसाचीपांडवःसत्यविक्रमः॥ ६१ ॥ देवैर्हिसंभृतोदिव्योरथोगांडीवधन्वनः ॥ नसजेयोमनुष्येणमास्मकद्धंमनोयुधि
॥ ६२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥क्षत्रतेजाब्रह्मचा
रीकौमारादपिपांडवः॥ तेनसंयुगमेष्यंतिमंदाविलपतोमम ॥ १ ॥ दुर्योधननिवर्तस्वयुद्धाद्भरतसत्तम ॥ नहियुद्धंप्रशंसंतिसर्वावस्थमरिंदम ॥ २ ॥ अलमर्धंपृ
थिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुम् ॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणांयथोचितमरिंदम ॥३॥ एतद्धिकुरवःसर्वेमन्यंतेधर्मसंहितम् ॥ यत्त्वंप्रशांतिमन्येथाःपांडुपुत्रैर्महात्मभिः
॥ ४ अंगेमांसमवेक्षस्वपुत्रस्वामेववाहिनीम् ॥ जातएषतवाभावस्त्वंतुमोहान्नबुध्यसे ॥ ५ ॥ नत्वहंयुद्धमिच्छामिनेतदिच्छतिबाह्लिकः ॥ नचभीष्मोनचद्रो
णोनाश्वत्थामानसंजयः॥ ६ ॥ नसोमदत्तोनशल्योनकृपोयुद्धमिच्छति ॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवास्तथा ॥ ७ ॥ येषुसंप्रतितिष्ठेयुःकुरवःपीडिताःपरैः
तेयुद्धंनाभिनंदंतितत्तुभ्यंतातरोचताम् ॥ ८ ॥ नत्वंकरोषिकामेनकर्णःकारयितातव ॥ दुःशासनश्चपापात्माशकुनिश्चापिसौबलः॥९॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ना
हंभवतिनद्रोणेनाश्वत्थाम्निनसंजये ॥ नभीष्मेनचकांबोजेनकृपेनचबाह्लिके ॥ १० ॥ सत्यव्रतेपुरुमित्रेभूरिश्रवसिवापुनः ॥ अन्येषुवातावकेषुभारंकृत्वासमा
ह्वयम् ॥ ११ ॥ अहंचतातकर्णश्चरणयज्ञंवितत्यवै ॥ युधिष्ठिरंपशुंकृत्वादीक्षितौभरतर्षभ ॥ १२ ॥ रथोवेदीस्रुवःखड्गोगदास्रुक्कवचंसदः॥चातुर्होत्रंचधुर्यामे
शरादर्भाहविर्यशः॥ १३ ॥ आत्मयज्ञेननृपतेइष्ट्वावैवस्वतंरणे ॥ विजित्यचसमेष्यावोहतामित्रौश्रियावृतौ ॥ १४ ॥ अहंचतातकर्णश्चभ्राताद्दुःशासनश्चमे ॥
एतेवयंहनिष्यामःपांडवान्समरेत्रयः॥ १५ ॥

क्षत्रेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ जातएषतवाभावइत्यत्रशमएवमहच्छ्रेयइत्याधुनिकःपाठः तराभ्यावइतिपाठेतराणामश्वादीनांवेगवतांवाहनानामभ्यावःसर्वतःखादनं कंडूरोगाद्युपद्रवइतियावत् अवक्षरण
गनिकांतीत्यादेःखादनार्थात्घञ् आस्रावइतिपाठेआस्रावःक्षतं यानेषूपद्रवःपराजयलक्षणमितिभावः ॥ ५॥६॥ ७॥८॥९ ॥१०॥ ११॥१२ ॥ चातुर्होत्रंचतुर्णांहोतॄणांऋत्विजांकर्म ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ रुरूणामिवेत्यत्रकुरूणांलाटभाषया अजानामितिपाठोयुक्तः पक्षेकुरूणांमध्येवरान्वरान्व्याघ्राइवेतियोजना ॥ २० ॥ भारतीसेनास्त्रीरूपकेणनिर्दिष्टा ॥ २१ ॥ धनं

अहंहिपांडवान्हत्वाप्रशास्तापृथिवीमिमाम्॥मांवाहत्वापांडुपुत्राभोक्तारःपृथिवीमिमाम्॥१६॥त्यक्तंमेजीवितंराज्यंधनंसर्वंचपार्थिव॥नजातुपांडवैःसार्धं
॥७५॥ वसेयमहमच्युत॥१७॥यावद्धिसूच्यास्तीक्ष्णायाविध्येदग्रेणमारिष॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति॥१८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥सर्वान्वस्तात
शोचामित्यक्तोदुर्योधनोमया॥ येमंदमनुयास्यध्वंयांतंवैवस्वतक्षयम्॥१९॥रुरूणामिवयूथेषुव्याघ्राःप्रहरतांवराः॥वरान्वरान्हनिष्यंतिसमेतायुधिपांडवाः
॥२०॥प्रतीपमिवमेभातियुयुधानेनभारती ॥व्यस्तासीमंतिनीग्रस्ताप्रमृष्टादीर्घबाहुना॥२१॥संपूर्णंपूरयन्भूयोधनंपार्थस्यमाधवः॥शैनेयःसमरेस्थाता
बीजवत्प्रवपन्शरान्॥२२॥सेनामुखेप्रयुद्धानांभीमसेनोभविष्यति॥तंसर्वेसंश्रयिष्यंतिप्राकारमकुतोभयम्॥२३॥ यदाद्रक्ष्यसिभीमेनकुंजरान्विनिपातिता
न्॥ विशीर्णदंतान्गिर्याभान्भिन्नकुंभान्सशोणितान्॥ २४॥तानभिप्रेक्ष्यसंग्रामेविशीर्णानिवपर्वतान्॥भीतोभीमस्यसंस्पर्शात्स्मर्तासिवचनस्यमे॥२५
निर्दग्धंभीमसेनेनसैन्यंरथहयद्विपम्॥ गतिमग्नेरिवप्रेक्ष्यस्मर्तासिवचनस्यमे॥ २६॥महद्वोभयमागामिनचेच्छाम्यथपांडवैः॥गदयाभीमसेनेनहताःशममु
पैष्यथ॥ २७॥ महावनमिवच्छिन्नंयदाद्रक्ष्यसिपातितम्॥बलंकुरूणांभीमेनतदास्मर्तासिमेवचः॥ ॥२८॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतावदुक्त्वाराजातुस
र्वांस्तान्पृथिवीपतीन्॥ अनुभाष्यमहाराजपुनःपप्रच्छसंजयम्॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टपंचाशत्तमोऽध्या
यः॥५८॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥यद्ब्रूतांमहात्मानौवासुदेवधनंजयौ॥तन्मेब्रूहिमहाप्राज्ञशुश्रूषेवचनंतव ॥ १॥ संजयउवाच॥शृणुराजन्यथादृष्टौमयाकृ
ष्णधनंजयौ॥ ऊचतुश्चापियद्वीरौतत्तेवक्ष्यामिभारत॥२॥पादांगुलीरभिप्रेक्षन्प्रयतोहंकृतांजलिः॥शुद्धांतंप्राविशंराजन्नाख्यातुंनरदेवयोः॥३॥नैवाभिमन्यु
र्नयमौतंदेशमभियांतिवै॥ यत्रकृष्णौचकृष्णाचसत्यभामाचभामिनी॥४॥उभौमध्वासवक्षीबावुभौचंदनरूषितौ॥स्रग्विणौवरवस्त्रौतौदिव्याभरणभूषितौ
॥५॥नैकरत्नविचित्रंतुकांचनंमहदासनम् ॥ विविधास्तरणाकीर्णंयत्रासातामरिंदमौ॥ ६ ॥ अर्जुनोत्संगगौपादौकेशवस्योपलक्षये॥अर्जुनस्यचकृष्णा ॥७५॥
यांसत्यायांचमहात्मनः॥७॥

बलम् ॥ २२ ॥ प्राकारमिवभीमंसंश्रयिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६॥ २७ ॥
॥ २८॥ २९॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥ ॥ ५९॥ यद्ब्रूतामिति ॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ आसातामुपविष्टौ ॥ ६॥ ७॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ द्रोणभीष्माभ्यांद्रोणभीष्मयोः ॥ ११ ॥ मानसःसंकल्पःसेत्स्यते ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ऋणमिति वस्त्रापहरणकालेगोविंदेति

कांचनंपादपीठंतुपार्थोमेप्रादिशत्तदा॥ तदहंपाणिनास्पृष्ट्वाततोभूमावुपाविशम्॥८॥ ऊर्ध्वरेखातलौपादौपार्थस्यशुभलक्षणौ॥पादपीठादपहृतौतत्रापश्य
महंशुभौ॥ ९ ॥ श्यामौबृहंतौतरुणौशालस्कंधाविवोद्गतौ ॥ एकासनगतौदृष्ट्वाभयंमांमहदाविशत्॥ १० ॥ इंद्रविष्णुसमावेतौमंदात्मानावबुध्यते॥संश्रया
द्द्रोणभीष्माभ्यांकर्णस्यचविकत्थनात्॥ ११ ॥ निदेशस्थाविमौयस्यमानसस्तस्यसेत्स्यते॥ संकल्पोधर्मराजस्यनिश्चयोमेतदाभवत्॥ १२ ॥ सत्कृतश्चान्नपा
नाभ्यामासीनोलब्धसत्क्रियः॥अंजलिंमूर्ध्निसंधायतौसंदेशमचोदयम्॥१३॥ धनुर्गुणकिणांकेनपाणिनाशुभलक्षणम्॥पादमानमयन्पार्थःकेशवंसमचोद
यत्॥१४॥इंद्रकेतुरिवोत्थायसर्वाभरणभूषितः॥इंद्रवीर्योपमःकृष्णःसंविष्टोमाभ्यभाषत॥१५॥ वाचंसवदतांश्रेष्ठोह्लादिनींवचनक्षमाम्॥ त्रासिनींधार्तराष्ट्रा
णांमृदुपूर्वांसुदारुणाम्॥१६॥वाचंतांवचनार्हस्यशिक्षाक्षरसमन्विताम्॥ अश्रौषमहमिष्टार्थांपश्चाद्धृदयहारिणीम्॥१७॥ ॥वासुदेवउवाच॥ संजयेदंवचो
ब्रूयाधृतराष्ट्रंमनीषिणम्॥कुरुमुख्यस्यभीष्मस्यद्रोणस्यापिचशृण्वतः॥१८॥ आवयोर्वचनात्सूतज्येष्ठानप्यभिवादयन्॥यवीयसश्चकुशलंपश्चात्पृष्ट्वैवमुत्तरं
॥१९॥ यजध्वंविविधैर्यज्ञैर्विप्रेभ्योदत्तदक्षिणाः॥ पुत्रैर्दारैश्चमोदध्वंमहद्वोभयमागतम्॥ २० ॥ अर्थांस्त्यजतपात्रेभ्यःसुतान्प्राप्नुतकामजान्॥ प्रियंप्रियेभ्य
श्चरतराजाहित्वरतेजये॥२१॥ऋणमेतत्प्रवृद्धंमेहृदयान्नापसर्पति॥यद्गोविंदेतिचुक्रोशकृष्णामांदूरवासिनम्॥२२॥तेजोमयंदुराधर्षंगांडीवंयस्यकार्मुकम्
मद्द्वितीयेनतेनेहवैरंवःसव्यसाचिना॥२३॥मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमिच्छति॥ योनकालपरीतोवाप्यपिसाक्षात्पुरंदरः॥२४॥बाहुभ्यामुद्वहेद्भूमिंदहेत्क्रु
द्धइमाःप्रजाः॥ पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत् ॥ २५ ॥ देवासुरमनुष्येषुयक्षगंधर्वभोगिषु॥ नतंपश्याम्यहंयुद्धेपांडवंयोभ्ययाद्रणे॥ २६॥ यत्तद्विरा
टनगरेश्रूयतेमहदद्भुतम्॥एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥२७॥एकेनपांडुपुत्रेणविराटनगरेयदा॥भग्नाःपलायतदिशःपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥२८॥बलंवी
र्यंचतेजश्चशीघ्रतालघुहस्तता॥ अविषादश्चधैर्यंचपार्थान्नान्यत्रविद्यते॥ २९ ॥

चुक्रोशतद्वस्त्रप्रदानमात्रेणतस्याक्रोशस्यऋणंनपरिहृतंकिंतुकौरवाणामुच्छेदंविनातत्हृदयान्नापसर्पतीत्यर्थः ॥२२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ बलंशारीरं वीर्यंमानसोत्साहः तेजःशौ
र्यं शीघ्रताशीघ्रंकार्यावबोधःलघुहस्ततावेगेनबाणप्रक्षेमृता ॥ २९ ॥

५

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ संजयस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वचसएवगुणान्दोषांश्चनिश्चित्यस्वेषांपरेषांचबलाबलंनिश्चि

इत्यब्रवीद्धृषीकेशःपार्थमुद्धर्षयन्गिरा ॥ गर्जन्समयवर्षीवगगनेपाकशासनः ॥ ३० ॥ केशवस्यवचःश्रुत्वाकिरीटीश्वेतवाहनः ॥ अर्जुनस्तन्महद्वाक्यमब्रवीद्रो
महर्षणम् ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयेनश्रीकृष्णवाक्यकथनेएकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥ संजयस्यवचःश्रुत्वाप्रज्ञाचक्षुर्जनेश्वरः ॥ ततःसंख्यातुमारेभेतद्वचोगुणदोषतः ॥ १ ॥ प्रसंख्यायचसौक्ष्म्येणगुणदोषान्विचक्षणः ॥ यथावन्मतितत्त्वेन
जयकामःसुतान्प्रति ॥ २ ॥ बलाबलंविनिश्चित्ययाथातथ्येनबुद्धिमान् ॥ शक्तिंसंख्यातुमारेभेतदावैमनुजाधिपः ॥ ३ ॥ देवमानुषयोःशक्त्यातेजसाचैवपांड
वान् ॥ कुरून्शक्त्याल्पतरयादुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ४ ॥ दुर्योधनेयंचिंतामेशश्वन्नव्युपशाम्यति ॥ सत्यंह्येतदहंमन्येप्रत्यक्षंनानुमानतः ॥ ५ ॥ आत्मजेषुपरंस्ने
हंसर्वभूतानिकुर्वते ॥ प्रियाणिचैषांकुर्वंतियथाशक्तिहितानिच ॥ ६ ॥ एवमेवोपकर्तॄणांप्रायशोलक्षयामहे ॥ इच्छंतिबहुलंसंतःप्रतिकर्तुंमहत्प्रियम् ॥ ७ ॥ अग्निःसा
चिव्यकर्तास्यात्खांडवेतत्कृतंस्मरन् ॥ अर्जुनस्यापिभीमेस्मिन्कुरुपांडुसमागमे ॥ ८ ॥ जातिगृद्ध्याभिपन्नाश्चपांडवानामनेकशः ॥ धर्मादयःसमेष्यंतिसमा
हूतादिवौकसः ॥ ९ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांभयादशनिसन्निभम् ॥ रिरक्षिषंतःसंरंभंगमिष्यंतीतिमेमतिः ॥ १० ॥ तेदेवैःसहिताःपार्थानशक्याःप्रतिवीक्षितुम् ॥
मानुषेणनरव्याघ्रावीर्यवंतोस्त्रपारगाः ॥ ११ ॥ दुरासदंयस्यदिव्यंगांडीवंधनुरुत्तमम् ॥ दारुणौचाक्षयौदिव्यौशरपूर्णौमहेषुधी ॥ १२ ॥ वानरश्चध्वजेदिव्योनिः
संगोधूमवद्गतिः ॥ रथश्चचतुरंतायांयस्यनास्तिसमःक्षितौ ॥ १३ ॥ महामेघनिभश्चापिनिर्घोषःश्रूयतेजनैः ॥ महाशनिसमःशब्दःशात्रवाणांभयंकरः ॥ १४ ॥
यंचातिमानुषंवीर्येकृत्स्नोलोकोव्यवस्यति ॥ देवानामपिजेतारंयंविदुःपार्थिवारणे ॥ १५ ॥ शतानिपंचचैवेषून्योगृह्णन्नैवदृश्यते ॥ निमेषांतरमात्रेणमुंचन्दू
रंचपातयन् ॥ १६ ॥ यमाहभीष्मोद्रोणश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ मद्रराजस्तथाशल्योमध्यस्थायेचमानवाः ॥ १७ ॥ युद्धायावस्थितंपार्थंपार्थिवैरतिमानुषैः ॥
अशक्यंरथशार्दूलंपराजेतुमरिंदमम् ॥ १८ ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ सदृशंबाहुवीर्येणकार्तवीर्यस्यपांडवम् ॥ १९ ॥

त्याह देवेति पांडवेषुदैवंमानुषंचबलमस्तिअस्माकंतुकेवलंमानुषमेवास्तीत्यर्थः शक्त्या परिच्छिद्येतिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ दैवंबलाधिक्यंपांडवेषुदर्शयति अग्निरिति भीमेभयंकरे ॥ ८ ॥ जा
तिगृद्ध्याजन्मग्रहणाद्धेतोःयुधिष्ठिरादीनांपितरोधर्मादयोपितेषांसहायाःसंति ॥ ९ ॥ रिरक्षिषंतःरक्षितुमिच्छंतः संरंभंक्रोधम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥२०॥२१॥२२॥२३॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ ॥पितुरिति ॥१॥२॥ अकामेति कामद्वेषयोरसंयोगात् ॥३॥४॥५॥६॥ दैवेष्विति एतेदेवादयःदैवेषुभावेषुशमदमादिषुशश्वदपेक्षकाअपेक्षमाणाःनतुआसुरेषुभावेषुकामक्रोधादिषु तस्माद्देवाःपांडवानांसाहाय्यंनकरिष्यंतीतिभावः ॥७॥ अथेति दैवप्रामाण्यात्वेदप्रामाण्यात्

तमर्जुनंमहेष्वासंमहेंद्रोपेंद्रविक्रमम्॥ निघ्नंतमिवपश्यामिविमर्देस्मिन्महाहवे॥२०॥ इत्येवंचिंतयन्कृत्स्नमहोरात्राणिभारत॥ अनिद्रोनिःसुखश्चास्मिकुरूणांशमचिंतया॥२१॥ क्षयोदयोयंसुमहान्कुरूणांप्रत्युपस्थितः॥अस्यचेत्कलहस्यांतःशमादन्योनविद्यते॥२२॥ शमोमेरोचतेनित्यंपार्थैस्तातनविग्रहः॥कुरुभ्योहिसदामन्येपांडवान्शक्तिमत्तरान्॥२३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रविवेचनेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥६१॥ ॥

वैशंपायनउवाच॥ ॥पितुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रोत्यमर्षणः॥ आधायविपुलंक्रोधंपुनरेवेदमब्रवीत्॥१॥ अशक्यादेवसचिवाःपार्थाःस्युरितियद्भवान्॥ मन्यतेतद्भयंव्येतुभवतोराजसत्तम॥२॥ अकामद्वेषसंयोगाल्लोभाद्द्रोहाच्चभारत॥ उपेक्षयाचभावानांदेवादेवत्वमाप्नुवन्॥३॥ इतिद्वैपायनोव्यासोनारदश्चमहातपाः॥ जामदग्न्यश्चरामोनःकथामकथयत्पुरा॥४॥ नैवमानुषवद्देवाःप्रवर्तंतेकदाचन॥ कामात्क्रोधात्तथालोभाद्द्वेषाच्चभरतर्षभ॥५॥ यदाह्यग्निश्चवायुश्चधर्मइंद्रोश्विनावपि॥ कामयोगात्प्रवर्तेरन्नपार्थादुःखमाप्नुयुः॥६॥ तस्मान्नभवताचिंताकार्यैषास्यात्कथंचन॥ दैवेष्वपेक्षकाह्येतेशश्वद्भावेषुभारत॥७॥ अथचेत्कामसंयोगाद्द्वेषोलोभश्चलक्ष्यते॥ देवेषुदैवप्रामाण्यान्नैषांतद्विक्रमिष्यति॥८॥ मयाभिमंत्रितःशश्वज्जातवेदाःप्रशाम्यति॥ दिधक्षुःसकलाँल्लोकान्परिक्षिप्यसमंततः॥९॥ यद्वापरमकंतेजोयेनयुक्तादिवौकसः॥ ममाप्यनुपमंभूयोदेवेभ्योविद्धिभारत॥१०॥ विदीर्यमाणांवसुधांगिरीणांशिखराणिच॥ लोकस्यपश्यतोराजन्स्थापयाम्यभिमंत्रणात्॥११॥चेतनाचेतनस्यास्यजंगमस्थावरस्यच॥विनाशायसमुत्पन्नमहंघोरंमहास्वनम्॥१२॥ अश्मवर्षंचवायुंचशमयामीहनित्यशः॥ जगतःपश्यतोभीक्ष्णंभूतानामनुकंपया॥१३॥ स्तंभितास्वप्सुगच्छंतिमयारथपदातयः॥ देवासुराणांभावानामहमेकःप्रवर्तिता॥१४॥ अक्षौहिणीभिर्यान्देशान्यामिकार्येणकेनचित्॥ तत्राश्वामेप्रवर्तंतेयत्रयत्राभिकामये॥१५॥ भयानकानिविषयेव्यालादीनिनसंतिमे॥ मंत्रगुप्तानिभूतानिनहिंसंतिभयंकराः॥१६॥ निकामवर्षीपर्जन्योराजन्विषयवासिनाम्॥ धर्मिष्ठाश्चप्रजाःसर्वाईतयश्चनसंतिमे॥१७॥

कामादिमताकृतमपिनिष्फलंभविष्यतीत्यर्थः ॥८॥ दैवंबलमप्यस्तीत्याह मयाभीति ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

॥ १८ ॥ मद्विषःमच्छत्रून् ॥ १९ ॥ २० ॥ अभिध्यामिचिंतयामि ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतीति इतिएवंदुर्योधनोक्तंधृतराष्ट्रःसंजयंप्रतिउक्त्वाप्राप्तकालंपूर्वंप्रस्तु
तंअर्जुनमाहात्म्यमेवअपृच्छत् इदंमत्पुत्रस्यबलंज्ञात्वापांडवबलंचत्वंब्रूहीत्यर्थः युयुत्सोः वेश्यापुत्रस्यपांडवेष्वनुरक्तस्यकार्याणिज्ञात्वा एतेषांसर्वेषांविनाशेनतस्यैवराज्यलाभरूपाणिकार्याणिभविष्यंती

अश्विनावथवाय्वग्नीमरुद्भिःसहवृत्रहा ॥ धर्मश्चैवमयाद्विष्टान्नोत्सहंतेभिरक्षितुम् ॥ १८ ॥ यदित्वेतेसमर्थाःस्युर्मद्विषस्त्रातुमंजसा ॥ नस्मत्रयोदशसमाःपार्था
दुःखमवाप्नुयुः ॥ १९ ॥ नैवदेवानगंधर्वानासुरानचराक्षसाः ॥ शक्तास्त्रातुंमयाद्विष्टंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २० ॥ यदभिध्याम्यहंशश्वच्छुभंवायदिवाशुभम् ॥ नैत
द्विपन्नपूर्वंमेमित्रेष्वरिषुचोभयोः ॥ २१ ॥ भविष्यतीदमितिवायद्ब्रवीमिपरंतप ॥ नान्यथाभूतपूर्वंचसत्यवागितिमांविदुः ॥ २२ ॥ लोकसाक्षिकमेतन्मेमाहा
त्म्यंदिक्षुविश्रुतं ॥ आश्वासनार्थंभवतःप्रोक्तंनश्लाघयानृप ॥ २३ ॥ नह्यहंश्लाघनोराजन्भूतपूर्वःकदाचन ॥ असदाचरितंह्येतद्यदात्मानंप्रशंसति ॥ २४ ॥
पांडवांश्चैवमत्स्यांश्चपांचालान्केकयैःसह ॥ सात्यकिंवासुदेवंचश्रोतासिविजितान्मया ॥ २५ ॥ सरितःसागरंप्राप्ययथानश्यंतिसर्वशः ॥ तथैवतेविनंक्ष्यंति
मामासाद्यसहान्वयाः ॥ २६ ॥ पराबुद्धिःपरंतेजोवीर्यंचपरमंमम ॥ पराविद्यापरोयोगोममतेभ्योविशिष्यते ॥ २७ ॥ पितामहश्चद्रोणश्चकृपःशल्यःशलस्तथा
अस्त्रेषुयत्प्रजानंतिसर्वंतन्मयिविद्यते ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वासंजयंभूयःपर्यपृच्छतभारत ॥ ज्ञात्वायुयुत्सोःकार्याणिप्राप्तकालमरिंदमः ॥ २९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउ
द्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिदुर्योधनवाक्येएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ तथातुपृच्छंतमतीवपार्थंवैचित्रवीर्यंतमचिंतयित्वा ॥
उवाचकर्णोधृतराष्ट्रपुत्रंप्रहर्षयन्संसदिकौरवाणां ॥ १ ॥ मिथ्याप्रतिज्ञायमयायदस्त्रंरामात्कृतंब्रह्ममयंपुरस्तात् ॥ विज्ञायतेनास्मितदैवमुक्तस्तेनांतकालेप्रतिभा
स्यतीति ॥ २ ॥ महापराधेह्यपियन्नतेनमहर्षिणाहंगुरुणाचशप्तः ॥ शक्तःप्रदग्धुंह्यपितिग्मतेजाःससागरामप्यवनिंमहर्षिः ॥ ३ ॥ प्रसादितंह्यस्यमयामनोभूच्छुश्रू
षयास्वेनचपौरुषेण ॥ तदस्तिचास्त्रंममसावशेषंतस्मात्समर्थोस्मिममैषभारः ॥ ४ ॥ निमेषमात्रात्तमृषेःप्रसादमवाप्यपांचालकरूषमत्स्यान् ॥ निहत्यपार्था
न्सहपुत्रपौत्रैर्लोकानहंशस्त्रजितान्प्रपत्स्ये ॥ ५ ॥ पितामहस्तिष्ठतुतेसमीपेद्रोणश्चसर्वेचनरेंद्रमुख्याः ॥ यथाप्रधानेनबलेनगत्वापार्थान्हनिष्यामिममैषभारः ॥ ६ ॥

तिज्ञात्वेत्यर्थः ॥ २९ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ तथेति पार्थंपृच्छंतंवैचित्रवीर्यंअचिंतयित्वेतिसंबंधः ॥ १ ॥ हेस्तेनअंतकालेप्रतिभाअस्त्रस्फूर्तिः
अस्यतिक्षिपतित्वांत्यक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ सावशेषंममआयुरस्तिअतोंतकालस्यानुपस्थितत्वात्तदस्त्रंममास्तीतिअहंसमर्थोस्मि अर्जुनंजेतुमित्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रपत्स्येप्रापयिष्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥

प्रधानेत्वयिहतेसतिसर्वेहताःस्युरतआत्मानंगोपायेत्युपहासः ॥ ७ ॥ आत्मामनोनियंतुंयुक्तः अर्जुनद्वेषादुपरमःकर्तव्यस्तस्यदुर्जयत्वंज्ञात्वेतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ मांकृतविजयंसभा
यांद्रक्ष्यति अयंभावः यद्यहंयोत्स्येतर्हिएतस्यजीवनंभविष्यतितन्माभूदतोऽयंनिःसारोम्रियतामिति ॥ १३॥ १४ ॥ सत्यप्रतिज्ञःपूर्वंआदावेवयोत्स्यइत्युक्त्वाइदानींमयिसतिनयोत्स्यइतिवदतिमज्जीवनप

एवंब्रुवंतंतमुवाचभीष्मःकिंकत्थसेकालपरीतबुद्धे॥ नकर्णजानासियथाप्रधानेहतेहताःस्युर्धृतराष्ट्रपुत्राः॥७॥ यत्खांडवंदाहयताकृतंहिकृष्णद्वितीयेनधनंजये
न॥ श्रुत्वैवतत्कर्मनियंतुमात्मायुक्तस्त्वयावैसहबांधवेन ॥ ८ ॥ यांचापिशक्तिंत्रिदशाधिपस्तेददौमहात्माभगवान्महेंद्रः॥ भस्मीकृतांतांसमरेविशीर्णांचक्राह
तांद्रक्ष्यसिकेशवेन॥९॥ यस्तेशरःसर्पमुखोविभातिसदाग्र्यमाल्यैर्महितःप्रयत्नात्॥ सपांडुपुत्राभिहतःशरौघैःसहत्वयायास्यतिकर्णनाशम्॥ १०॥बाणस्यभौ
मस्यचकर्णहंताकिरीटिनंरक्षतिवासुदेवः॥ यस्त्वादृशानांचवरीयसांचहंतारिपूणांतुमुलेप्रगाढे॥ ११॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥असंशयंवृष्णिपतिर्यथोक्तस्तथा
चभूयांश्चततोमहात्मा॥ अहंयदुक्तःपरुषंतुकिंचित्पितामहस्तस्यफलंशृणोतु॥ १२॥न्यस्यामिशस्त्राणिनजातुसंख्येपितामहोद्रक्ष्यतिमांसभायाम्॥त्वयिप्रशां
तेतुममप्रभावंद्रक्ष्यंतिसर्वेभुविभूमिपालाः॥ १३॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्त्वासमहाधनुष्मान्हित्वासभांस्वंभवनंजगाम॥ भीष्मस्तुदुर्योधनमे
वराजन्मध्येकुरूणांप्रहसन्नुवाच॥ १४ ॥ सत्यप्रतिज्ञःकिलसूतपुत्रस्तथासभारंविषहेतकस्मात्॥ व्यूहंप्रतिव्यूह्यशिरांसिभित्त्वालोकक्षयंपश्यतभीमसेनात्
॥ १५॥ आवंत्यकालिंगजयद्रथेषुचेदिध्वजेतिष्ठतिबाह्लिकेच॥ अहंहनिष्यामिसदापरेषांसहस्रशश्चायुतशश्चयोधान् ॥ १६ ॥ यदैवरामेभगवत्यनिंद्येब्रह्म
ब्रुवाणःकृतवांस्तदस्त्रम्॥ तदैवधर्मश्चतपश्चनष्टंवैकर्तनस्याधमपूरुषस्य॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथोक्तवाक्येनृपतींद्रभीष्मेनिक्षिप्यशस्त्राणिगतेच
कर्णे॥ वैचित्रवीर्यस्यसुतोल्पबुद्धिर्दुर्योधनःशांतनवंबभाषे॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिकर्णभीष्मवाक्येद्विषष्टितमोऽध्या
यः॥६२॥ ॥छ॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥सदृशानांमनुष्येषुसर्वेषांतुल्यजन्मनाम्॥ कथमेकांततस्तेषांपार्थानांमन्यसेजयम्॥ १ ॥ वयंचतेपितुल्यावैवी
र्येणचपराक्रमैः॥ समेनवयसाचैवप्रातिभेनश्रुतेनच॥ २॥ अस्त्रेणयोधयुग्याचशीघ्रत्वेकौशलेतथा॥सर्वेस्मसमजातीयाःसर्वेमानुषयोनयः॥३॥ पितामहवि
जानीषेपार्थेषुविजयंकथम्॥ नाहंभवतिनद्रोणेनकृपेनचबाह्लिके॥ ४॥

र्येनंत्वरक्षयमुपेक्षनेसकथंमित्रमितिभावः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मब्रुवाणःब्राह्मणोहमितिवदन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सदृशा
नामिति ॥ १ ॥ प्रातिभेनसमयस्फूर्त्या ॥ २ ॥ योधयुग्याशूरसम्दध्यायुजेरौणादिकःकिःकुत्वमार्षम् ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ तरित्रानौरक्षकाःकर्णधारादयःतद्रहितान्जलंयथापरिहरतिआवर्तेषुपातयति अनरित्रानितिपाठेअरित्रंकेनिपातनंनौचालनदंडस्तद्रहितानित्यर्थः तद्वत्मामकास्तान्रणेबाहुभ्यांपरिहरिष्यंति
॥७॥८॥अदांतोयंकुलक्षयंकरिष्यतीतिवक्ष्यन्दममेवप्रशंसन्विदुरउवाच इहेति किंतन्निःश्रेयसंकल्याणंब्राह्मणस्यब्रह्मजिज्ञासोःदमएवसनातनोऽनादिर्मुख्योधर्मः ॥ ९ ॥ तस्यपुंसःदानंक्षमासिद्धिर्मोक्षश्च
उपपद्यते कस्य यस्यदमःदानादीन्अनुवर्तते दांतःसन्योदानादिकंकरोतिसदानफलंक्षमांसिद्धिंचप्रामोतीत्यर्थः ॥१०॥ विंदतेलभतेदमेन महद्ब्रह्म ॥११॥ १२ ॥ समुदयःउदयहेतुः ॥१३॥ तान्येवाह क्षमा

अन्येषुचनरेंद्रेषुपराक्रम्यसमारभे ॥ अहंवैकर्तनःकर्णोभ्रातादुःशासनश्चमे ॥ ५ ॥ पांडवान्समरेपंचहनिष्यामःशितैःशरैः ॥ ततोराजन्महायज्ञैर्विविधैर्भूरिद
क्षिणैः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणांस्तर्पयिष्यामिगोभिरश्वैर्धनेनच ॥ यदापरिकरिष्यंतिऐणेयानिवतंतुना ॥ अतरित्रानिवजलेबाहुभिर्मामकारणे ॥ ७ ॥ पश्यंतस्तेपरांस्त
त्ररथनागसमाकुलान् ॥ तदादर्पंविमोक्ष्यंतिपांडवाःसचकेशवः ॥८॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ इहनिःश्रेयसंप्राहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः ॥ ब्राह्मणस्यविशेषेणदमो
धर्मःसनातनः ॥ ९ ॥ तस्यदानंक्षमासिद्धिर्यथावदुपपद्यते ॥ दमोदानंतपोज्ञानमधीतंचानुवर्तते ॥ १० ॥ दमस्तेजोवर्धयतिपवित्रंदमउत्तमम् ॥ विपाप्मावृ
द्धतेजास्तुपुरुषोविंदतेमहत् ॥ ११ ॥ क्रव्याद्भ्यइवभूतानामदांतेभ्यःसदाभयम् ॥ येषांचप्रतिषेधार्थंक्षत्रंसृष्टंस्वयंभुवा ॥ १२ ॥ आश्रमेषुचतुर्ष्वाहुर्दममेवोत्तमं
व्रतम् ॥ तस्यलिंगंप्रवक्ष्यामियेषांसमुदयोदमः ॥ १३ ॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवम् ॥ इंद्रियाभिजयोधैर्यंमार्दवंह्रीरचापलम् ॥ १४ ॥ अकार्प
ण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ एतानियस्यराजेंद्रसदांतःपुरुषःस्मृतः ॥ १५ ॥ कामोलोभश्चदर्पश्चमन्युर्निद्राविकत्थनम् ॥ मानईर्ष्याचशोकश्चनैतद्दांतोनि
षेवते ॥ अजिह्मशठंशुद्धमेतद्दांतस्यलक्षणम् ॥ १६ ॥ अलोलुपस्तथाऽल्पेप्सुःकामानामविचिंतिता ॥ समुद्रकल्पःपुरुषःसदांतःपरिकीर्तितः ॥ १७ ॥ सुवृत्तः
शीलसंपन्नःप्रसन्नात्मात्मविद्बुधः ॥ प्राप्येहलोकेसंमानंसुगतिंप्रेत्यगच्छति ॥ १८ ॥ अभयंयस्यभूतेभ्यःसर्वेषामभयंयतः ॥ सवैपरिणतप्रज्ञःप्रख्यातोमनु
जोत्तमः ॥ १९ ॥ सर्वभूतहितोमैत्रस्तस्मान्नोद्विजतेजनः ॥ समुद्रइवगंभीरःप्रज्ञातृप्तःप्रशाम्यति ॥ २० ॥

परेभ्यस्ताडनादिप्राप्तावपिसंतापानुदयः धृतिःकामादिभिरननुतप्तता अहिंसावाङ्मनःशरीरैःपरस्यपीडायाअकरणं समताशत्रुमित्रादौतुल्यत्वं सत्यंयथार्थभाषणं आर्जवमकौटिल्यं इंद्रियाणांजयः धैर्यं
अत्यंतापद्यपिमनसोऽवैक्लव्यं मार्दवंप्रियवादिता ह्रीरकार्यान्निवृत्तिः अचापलंस्थैर्यंवाङ्मनःकायानांएतेदांतानां गुणाः॥१४॥१५॥ कामइति कामादिमत्वादयमदांतइत्यर्थः अजिह्ममकुटिलं अशठंसुशी
लं शुद्धंमनसा॥१६॥अलोलुपःआशाहीनः कामानांस्त्र्यादीनांअविचिंतिताध्यानमकुर्वन् समुद्रकल्पःगंभीराशयः॥१७॥प्रसन्नात्माशुद्धचित्तः अतएवात्मवित् बुधःज्ञातज्ञेयः प्रेत्यमृत्वा ॥१८॥१९॥२०॥

कर्मणेति दैवदत्तैर्भोगैःसदाचारेणचयेयुक्तास्तेदांतास्तएवचमोदंते ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवाङ्मनःशरीराणांसर्वात्मनाअप्रवृत्तिःनिर्विकल्पकावस्था तत्रहेतुः ज्ञानतृप्तःश्रवणमननजेनापरोक्षज्ञानेनतृप्तःरागद्वेषशून्यः तत्रापिहेतुः जितेंद्रियःकालाकांक्षीसर्वत्रममताशून्यःब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति ॥ २२ ॥ ब्रह्मभूयफलमाह शकुनीनामिति नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मवैसनूब्र

कर्मणाचरितंपूर्वंसद्भिराचरितंचयत् ॥ तदेवास्थायमोदंतेदांताःशमपरायणाः ॥ २१ ॥ नैष्कर्म्यंवासमास्थायज्ञानतृप्तोजितेंद्रियः ॥ कालाकांक्षीचरँल्लोकेब्रह्मभूयायकल्पते ॥ २२ ॥ शकुनीनामिवाकाशेपदंनैवोपलभ्यते ॥ एवंप्रज्ञानतृप्तस्यमुनेर्वर्त्मनदृश्यते ॥ २३ ॥ उत्सृज्यैवगृहान्यस्तुमोक्षमेवाभिमन्यते ॥ लोकास्तेजोमयास्तस्यकल्पंतेशाश्वतादिवि ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ शकुनीनामिहार्थायपाशंभूमावयोजयत् ॥ कश्चिच्छाकुनिकस्तातपूर्वेषामितिशुश्रुम ॥ १ ॥ तस्मिंस्तौशकुनौबद्धौयुगपत्सहचारिणौ ॥ तावुपादायतंपाशंजग्मतुःखचरावुभौ ॥ २ ॥ तौविहायसमाक्रांतौदृष्ट्वाशाकुनिकस्तदा ॥ अन्वधावदनिर्विण्णोयेनयेनस्मगच्छतः ॥ ३ ॥ तथातमनुधावंतंमृगयुंशकुनार्थिनम् ॥ आश्रमस्थोमुनिःकश्चिद्ददर्शाथकृताह्निकः ॥ ४ ॥ तावंतरिक्षगौशीघ्रमनुयांतंमहीचरम् ॥ श्लोकेनानेनकौरव्यपप्रच्छसमुनिस्तदा ॥ ५ ॥ विचित्रमिदमाश्चर्यंमृगहन्प्रतिभातिमे ॥ प्लवमानौहिखचरौपदातिरनुधावसि ॥ ६ ॥ ॥ शाकुनिकउवाच ॥ ॥ पाशमेकमुभावेतौसहितौहरतोमम ॥ यत्रवैविवदिष्येतेतत्रमेवशमेष्यतः ॥ ७ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ तौविवादमनुप्राप्तौशकुनौमृत्युसंधितौ ॥ विगृह्यचसुदुर्बुद्धीपृथिव्यांसंनिपेततुः ॥ ८ ॥ तौयुध्यमानौसंरब्धौमृत्युपाशवशानुगौ ॥ उपसृत्यापरिज्ञातोजग्राहमृगहातदा ॥ ९ ॥ एवंयेज्ञातयोर्थेषुमिथोगच्छंतिविग्रहम् ॥ तेऽमित्रवशमायांतिशकुनाविवविग्रहात् ॥ १० ॥ संभोजनंसंकथनंसंप्रश्नोथसमागमः ॥ एतानिज्ञातिकार्याणिनविरोधःकदाचन ॥ ११ ॥ येस्मकालेसुमनसःसर्वेवृद्धानुपासते ॥ सिंहगुप्तमिवारण्यमप्रधृष्याभवंतिते ॥ १२ ॥ येर्थंसंततमासाद्यदीनाइवसमासते ॥ श्रियंतेसंप्रयच्छंतिद्विषद्भ्योभरतर्षभ ॥ १३ ॥

ह्माप्येतीतिश्रुतेर्ब्रह्मविदोऽनुपाख्यंरूपंगतस्यगगनवद्विश्वव्यापिनोगत्यभावात्खगाणामिवतस्यमार्गोनदृश्यते ॥ २३ ॥ केवलसंन्यासात्क्रममुक्तिस्थानमाह उत्सृज्येति मोक्षंमोक्षाश्रमं शाश्वताःपुनरावृत्तिशून्याः ॥ २४ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ दमस्यश्रैष्ठ्यंप्रतिपाद्यादांतयोःकलहंकुर्वतोर्द्वयोरपिनाशइतिप्रतिपादयन्नाख्यायिकामुखेनाह शकुनीनामिति पूर्वेषांमुखात् ॥ १ ॥ २ ॥ विहायसंव्योम ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अमित्रेतिच्छेदः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ विद्याजंभकवार्तिकाः विद्यामंत्रयंत्रादिरूपा जंभकंऔषधिसाधनानितद्वार्ताप्रियाःविद्याजंभकवार्तिकाः ॥ १६ ॥ कुंजंभूतंसर्वतोलताभिःपरिवृतं ॥ १७ ॥ पीतकामाक्षिकंसुवर्णमाक्षिकंधातुविशेषः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ तवदृश्यतांत्वयाद्रष्टव्यंबलमितिशेषःयोवीरःकर्णादिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ युध्यतोरन्यतरस्यनाशोपित्वन्नाशएवेतिभावः ॥ २७ ॥

धूमायंतेव्यपेतानिज्वलंतिसहितानिच॥ धृतराष्ट्रोल्मुकानीवज्ञातयोभरतर्षभ॥१४॥इदमन्यत्प्रवक्ष्यामियथादृष्टंगिरौमया॥ श्रुत्वातदपिकौरव्ययथाश्रेयस्तथाकुरु॥ १५॥ वयंकिरातैःसहितागच्छामोगिरिमुत्तरम्॥ ब्राह्मणैर्देवकल्पैश्चविद्याजंभकवार्तिकैः॥१६॥ कुंजभूतंगिरिंसर्वमभितोगंधमादनम्॥ दीप्यमानौषधिगणंसिद्धगंधर्वसेवितम्॥ १७॥ तत्रापश्यामवैसर्वेमधुपीतकमाक्षिकम्॥ मरुप्रपातेविषमेनिविष्टंकुंभसंमितम्॥१८॥ आशीविषैरक्ष्यमाणंकुबेरदयितंभृशम्॥ यत्प्राप्यपुरुषोमर्त्योप्यमरत्वंनियच्छति॥१९॥ अचक्षुर्लभतेचक्षुर्वृद्धोभवतिवैयुवा॥ इतितेकथयंतिस्मब्राह्मणाजंभसाधकाः॥२०॥ततःकिरातास्तद्दृष्ट्वाप्रार्थयंतोमहीपते॥ विनेशुर्विषमेतस्मिन्ससर्पेगिरिगह्वरे॥२१॥तथैवतवपुत्रोयंपृथिवीमेकइच्छति॥ मधुपश्यतिसंमोहात्प्रपातंनानुपश्यति॥२२॥ दुर्योधनोयोद्धुमनाःसमरेसव्यसाचिना॥ नचपश्यामितेजोस्यविक्रमंवातथाविधम्॥ २३ ॥एकेनरथमास्थायपृथिवीयेननिर्जिता॥ भीष्मद्रोणप्रभृतयःसंत्रस्ताःसाधुयायिनः॥२४॥ विराटनगरेभग्नाःकिंतत्रतवदृश्यताम्॥ प्रतीक्षमाणोयोवीरःक्षमतेवीक्षितंतव ॥ २५॥ द्रुपदोमत्स्यराजश्चसंक्रुद्धश्चधनंजयः॥ नशेषयेयुःसमरेवायुयुक्ताइवाग्नयः॥ २६॥ अंकेकुरुष्वराजानंधृतराष्ट्रयुधिष्ठिरम् ॥ युध्यतोर्हिद्वयोर्युद्धेनैकांतेनभवेज्जयः॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिविदुरवाक्येचतुःषष्टितमोऽध्यायः॥६४॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥दुर्योधनविजानीहियत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक॥ उत्पथंमन्यसेमार्गमनभिज्ञइवाध्वगः॥ १॥ पंचानांपांडुपुत्राणांयत्तेजःप्रजिहीर्षसि॥ पंचानामिवभूतानांमहतांलोकधारिणाम्॥२॥ युधिष्ठिरंहिकौंतेयंपरंधर्ममिहास्थितम् परांगतिमसंप्रेत्यनत्वंजेतुमिहार्हसि॥ ३ ॥ भीमसेनंचकौंतेयंयस्यनास्तिसमोबले॥ रणांतकंतर्जयसेमहावातमिवद्रुमः॥ ४॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठंमेरुंशिखरिणामिव॥ युधिगांडीवधन्वानंकोनुयुध्येतबुद्धिमान्॥ ५॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःकमिवाद्यनशातयेत्॥ शत्रुमध्येशरान्मुंचन्देवराडशनीमिव॥ ६॥

इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुः षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥छ॥ ॥ दुर्योधनेति उत्पथंअमार्गमेवमार्गमन्यसे ॥ १ ॥२॥ परांगतिंमरणं असंप्रेत्यअप्राप्यमरिष्यस्येवेत्यर्थः ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ नशातयेत्नच्छिद्यात् ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ प्रतिमानेनतुल्यत्वेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ भीष्मंतितिक्षस्वतद्वाक्यंगृहाणेत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥१५॥ वृत्त्याराज्यार्धदानेन प्रतिपादयसंभावय ॥ १६ ॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारत

सात्यकिश्चापिदुर्धर्षःसंमतोंधकवृष्णिषु ॥ ध्वंसयिष्यतितेसेनांपांडवेयहितेरतः ॥ ७ ॥ यःपुनःप्रतिमानेनत्रीन्लोकानतिरिच्यते ॥ तंकृष्णंपुंडरीकाक्षंकोनुयुध्ये
तबुद्धिमान् ॥ ८ ॥ एकतोह्यस्यदाराश्चज्ञातयश्चसबांधवाः ॥ आत्माचपृथिवीचेयमेकतश्चधनंजयः ॥ ९ ॥ वासुदेवोपिदुर्धर्षोयतात्मायत्रपांडवः ॥ अविषह्यं
पृथिव्यापितद्बलंयत्रकेशवः ॥ १० ॥ तिष्ठतातसतांवाक्येसुहृदामर्थवादिनाम् ॥ वृद्धंशांतनवंभीष्मंतितिक्षस्वपितामहम् ॥ ११ ॥ मांचब्रुवाणंशुश्रूषकुरूणामर्थद
र्शिनम् ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकम् ॥ १२ ॥ एतेह्यपियथैवाहंमंतुमर्हसितांस्तथा ॥ सर्वेधर्मविदोह्येतेतुल्यस्नेहाश्चभारत ॥ १३ ॥ यत्तद्विराटनगरेस
हभ्रातृभिरग्रतः ॥ उत्सृज्यगाःसुसंत्रस्तंबलंतेसमशीर्यत ॥ १४ ॥ यच्चैवनगरेतस्मिन्श्रूयतेमहदद्भुतम् ॥ एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ १५ ॥ अर्जुनस्त
त्तथाकार्षीत्किंपुनःसर्वएवते ॥ सभ्रातॄनभिजानीहिवृत्त्यातंप्रतिपादय ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येपंचषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वामहाप्राज्ञोधृतराष्ट्रःसुयोधनम् ॥ पुनरेवमहाभागःसंजयंपर्यपृच्छत ॥ १ ॥ ब्रूहिसंजययच्छेषंवा
सुदेवादनंतरम् ॥ यदर्जुनउवाचत्वांपरंकौतूहलंहिमे ॥ २ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ वासुदेववचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोधनंजयः ॥ उवाचकालेदुर्धर्षोवासुदेवस्यशृण्व
तः ॥ ३ ॥ पितामहंशांतनवंधृतराष्ट्रंचसंजय ॥ द्रोणंकृपंचकर्णंचमहाराजंचबाह्लिकम् ॥ ४ ॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचशकुनिंचापिसौबलम् ॥ दुःशासनंशलंचैवपुरुमि
त्रंविविंशतिम् ॥ ५ ॥ विकर्णंचित्रसेनंचजयत्सेनंचपार्थिवम् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौदुर्मुखंचापिकौरवम् ॥ ६ ॥ सैंधवंदुःसहंचैवभूरिश्रवसमेवच ॥ भगदत्तंचरा
जानंजलसंधंचपार्थिवम् ॥ ७ ॥ येचाप्यन्येपार्थिवास्तत्रयोद्धुंसमागताःकौरवाणांप्रियार्थम् ॥ मुमूर्षवःपांडवाग्नौप्रदीप्तेसमानीताधार्तराष्ट्रेणहोतुम् ॥ ८ ॥ यथा
न्यायंकौशलंवंदनंचसमागतामद्वचनेनवाच्याः ॥ इदंब्रूयाःसंजयराजमध्येसुयोधनंपापकृतांनिधानम् ॥ ९ ॥ अमर्षणंदुर्मतिंराजपुत्रंपापात्मानंधार्तराष्ट्रंसुलु
ब्धम् ॥ सर्वंममैतद्वचनंसमग्रंसहामात्यंसंजयश्रावयेथाः ॥ १० ॥ एवंप्रतिष्ठाप्यधनंजयोमांततोर्थवद्धर्मवच्चापिवाक्यम् ॥ प्रोवाचेदंवासुदेवंसमीक्ष्यपार्थोधी
मान्लोहितांतायताक्षः ॥ ११ ॥ यथाश्रुतंतेवदतोमहात्मनोमधुप्रवीरस्यवचःसमाहितम् ॥ तथैववाच्यंभवताहिमद्वचःसमागतेषुक्षितिपेषुसर्वशः ॥ १२ ॥

भाव०पंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६५ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ लोहितांतेआयतेचअक्षिणीयस्यसलोहितांतायताक्षः ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥

शराणांमिथःसन्निपातजोग्निस्तस्यधूमोयस्मिन् यज्ञेइतिशेषः रथध्वनिरेवमंत्रस्थाने धनुःस्रुवेणअस्त्रबलेनप्रसरतिशास्त्रबलेनेवयज्ञः ॥ १३ ॥ १४ ॥ चतुर्भुजमिति संजयस्यापियोगिदृश्यंभगवतश्चतुर्भुजंरूपंसदादृष्टिगोचरमासीदित्यनुमीयते ॥१५ ॥ ॥इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥७॥ ॥दुर्योधनेइति ॥ १ ॥ २ ॥ परेषांतटस्थानां ॥ ३ ॥ ४ ॥युध्यमाना

शराग्निधूमेरथनेमिनादितेधनुःस्रुवेणास्त्रबलप्रसारिणा ॥ यथानहोमःक्रियतेमहामृधेसमेत्यसर्वैंप्रयतध्वमादृताः ॥ १३ ॥ नचेत्प्रयच्छध्वममित्रघातिनोयुधिष्ठिरस्यांशमभीप्सितंस्वकम् ॥ नयामिवःसाश्वपदातिकुंजरान्दिशंपितॄणामशिवांशितैःशरैः॥ १४॥ततोहमामंत्र्यतदाधनंजयंचतुर्भुजंचैवनमस्यसत्वरः॥ जवेनसंप्राप्तइहामरद्युतेतवांतिकंप्रापयितुंवचोमहत्॥ १५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥दुर्योधनेधार्तराष्ट्रेतद्वचोनाभिनंदति॥ तूष्णींभूतेषुसर्वेषुसमुत्तस्थुर्नरर्षभाः॥१॥उत्थितेषुमहाराजपृथिव्यांसर्वराजसु॥ रहितेसंजयंराजापरिप्रष्टुंप्रचक्रमे॥२॥ आशंसमानोविजयंतेषांपुत्रवशानुगः॥ आत्मनश्चपरेषांचपांडवानांचनिश्चयम्॥३॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥गावल्गणेब्रूहिनःसारफल्गुस्वसेनायांयावदिहास्तिकिंचित्॥ त्वंपांडवानांनिपुणंवेत्थसर्वंकिमेषांज्यायःकिमुतेषांकनीयः॥४॥ त्वमेतयोःसारवित्सर्वदर्शीधर्मार्थयोर्निपुणोनिश्चयज्ञः॥ समेपृष्टःसंजयब्रूहिसर्वंयुध्यमानाःकतरेस्मिन्नसंति॥५॥ ॥संजयउवाच॥ ॥नत्वांब्रूयांरहितेजातुकिंचिदसूयाहित्वांप्रविशेतराजन्॥ आनयस्वपितरंमहाव्रतंगांधारींचमहिषीमाजमीढ ॥६॥ तौतेऽसूयांविनयेतांनरेंद्रधर्मज्ञौतौनिपुणौनिश्चयज्ञौ॥ तयोस्तुत्वांसन्निधौतद्वदेयंकृत्स्नंमतंकेशवपार्थयोर्यत्॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्तेनचगांधारीव्यासश्चात्राजगामह॥ आनीतौविदुरेणेहसभांशीघ्रंप्रवेशितौ॥८॥ ततस्तन्मतमाज्ञायसंजयस्यात्मजस्यच॥अभ्युपेत्यमहाप्राज्ञःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत्॥९॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥संपृच्छतेधृतराष्ट्रायसंजयआचक्ष्वसर्वंयावदेषोनुयुंक्ते॥ सर्वंयावद्वेत्थतस्मिन्यथावद्याथातथ्यंवासुदेवेर्जुनेच॥ १०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिव्यासगांधार्यागमनेसप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥ ॥७॥ ॥संजयउवाच॥ अर्जुनोवासुदेवश्चधन्विनौपरमार्चितौ ॥ कामादन्यत्रसंभूतौसर्वभावायसंमितौ॥ १॥

नसंति उदासीनाइत्यर्थः॥ ५ ॥ असूयामयिदोषदृष्टिः पितरंव्यासं ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ अनुयुंक्तेपृच्छति॥ १० ॥ ॥इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभा॰सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥ ॥७॥ अर्जुनइति कामादितिकामपूर्वकंकर्मोच्यते अकर्मजंतयोर्जन्मलोकानुग्रहार्थंसूर्यवदाविर्भावमात्रमित्यर्थः सर्वभावायब्रह्मभावाय संमितौतुल्यौ उभावपिसाक्षाद्ब्रह्मरूपावित्यर्थः॥ १ ॥

व्यामांतरंप्रसारितयोर्हस्तयोर्यावान्विस्तारःपंचहस्तमितःतावत्अंतरंमध्यप्रमाणंयस्यतद्व्यामांतरं यथामुक्तंयथायथारूपंयावत्प्रमाणंचिंतितंतावत्प्रमाणंभूत्वायत्मुक्तंभवति माययादुर्लक्ष्यरूपेणेत्यर्थः॥२
सापह्नवंससंहारं अतएवपांडवानांसुसंमतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ मनसैवसंकल्पमात्रेण विशिष्टात्माश्रेष्ठरूपः वशीऐश्वर्यवान् ॥ ५॥६॥७॥८॥९ ॥ विचेष्टयतिचालयति यतोभूतात्मासर्वेषांभूतानामंतरात्मा ॥ १० ॥
सत्रंमिषं सत्रमाच्छादनेयज्ञेसदादानेचकैतवेइतिविश्वः संमोहयन्आत्मनोजगत्कर्तृत्वेपिअकर्तृत्वंदर्शयन् ॥ ११ ॥ कालचक्रंसंवत्सरात्मकं जगच्चक्रंजगतोजन्मस्थितिलयप्रवाहं युगचक्रंकर्मचक्रं कृतं
यत्रधर्मश्चतुष्पात् त्रेतायांत्रिपाद्धर्मएकपादधर्मः द्वापरेऽर्धंधर्मोऽर्धमधर्मः कलौत्रिपात्पापंएकपाद्धर्मइति तदिदंकर्मचक्रंपुनःपुनर्जन्ममरणयोर्हेतुभूतंपुनःकर्मपुनःसंसारःपुनःकर्मेत्येवंरूपं आत्मयोगेनचैत

व्यामांतरंसमास्थाययथामुक्तंमनस्विनः॥ चक्रंतद्वासुदेवस्यमाययावर्ततेविभो॥ २॥ सापह्नवंकौरवेषुपांडवानांसुसंमतम्॥ सारासारबलंज्ञातुंतेजःपुंजाव
भासितम्॥ ३॥ नरकंशंबरंचैवकंसंचैद्यंचमाधवः॥ जितवान्घोरसंकाशान्क्रीडन्निवमहाबलः॥ ४॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवपुरुषोत्तमः॥मनसैवविशि
ष्टात्मानयत्यात्मवशंवशी॥ ५॥ भूयोभूयोहियद्राजन्पृच्छसेपांडवान्प्रति॥ सारासारबलंज्ञातुंतत्समासेनमेशृणु॥ ६॥ एकतोवाजगत्कृत्स्नमेकतोवाजनार्द
नः॥ सारतोजगतःकृत्स्नादतिरिक्तोजनार्दनः॥ ७॥ भस्मकुर्याज्जगदिदंमनसैवजनार्दनः॥ नतुकृत्स्नंजगच्छक्तंभस्मकर्तुंजनार्दनम्॥८॥यतःसत्यंयतोधर्मोय
तोह्रीरार्जवंयतः॥ ततोभवतिगोविंदोयतःकृष्णस्ततोजयः॥ ९॥ पृथिवींचांतरिक्षंचदिवंचपुरुषोत्तमः॥ विचेष्टयतिभूतात्माक्रीडन्निवजनार्दनः॥ १०॥ सकृ
त्वापांडवान्सत्रंलोकंसंमोहयन्निव ॥ अधर्मनिरतान्मूढान्दग्धुमिच्छतितेसुतान्॥ ११॥ कालचक्रंजगच्चक्रंयुगचक्रंचकेशवः॥ आत्मयोगेनभगवान्परिव
र्तयतेनिशम्॥ १२॥ कालस्यचहिमृत्योश्चजंगमस्थावरस्यच॥ ईशतेभगवानेकःसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १३॥ ईशन्नपिमहायोगीसर्वस्यजगतोहरिः॥ कर्माण्या
रभतेकर्तुंकीनाशइववर्धनः॥ १४॥ तेनवंचयतेलोकान्मायायोगेनकेशवः॥ येतमेवप्रपद्यंतेनतेमुह्यंतिमानवाः॥ १५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणि
यानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येऽष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥ ६९॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥कथंत्वंमाधवंवेत्थसर्वलोकमहेश्वरम्॥कथमेनंनवेदाहंतन्मेमा
चक्ष्वसंजय॥ १॥ ॥संजयउवाच॥ ॥शृणुराजन्नतेविद्याममविद्यानहीयते॥ विद्याहीनस्तमोध्वस्तोनाभिजानातिकेशवम्॥ २॥

न्यसंबंधेन नहिसंवत्सरादिकंकेवलजडाश्रयंभवितुमर्हति सर्वस्यचिदेकप्रकाश्यत्वात् ॥ १२ ॥ कालःआयुःपरिच्छेदकर्त्रीदेवता मृत्युर्देहप्राणयोर्वियोगकर्त्री ईशतेईष्टे ॥१३॥ ईशन्नपिईशानोपि शपोऽलु
क्परस्मैपदंचार्षं कीनाशःकर्षकः वर्धनःधान्यादिवृद्धिकृत् यद्वा कीनाशोयमः वर्धनःदेहादेश्छेत्ता ॥१४॥ तेनरानमुह्यंति ॥१५॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥६८॥
कथंकेनप्रकारेण कानिज्ञानसाधनानि कानिवाज्ञानप्रतिबंधकानीतिप्रश्नार्थः ॥ १ ॥ विद्यातत्त्वमस्यादिवाक्यजंज्ञानंतेनहीनोयःसतमोध्वस्तस्तमसास्वस्वरूपात्निर्विषयानंदमात्रात्च्युतः ॥२ ॥

विद्ययातमोविरोधिन्या त्रियुगंत्रीणिस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराणियुज्यंतेरज्जूरगवत्संबध्यंतेयस्मिन्अधिष्ठान्भूतेतंत्रियुगं अज्ञानकल्पितस्यावस्थात्रयस्यविद्ययाबाधेसतिनिरुपाधिप्रत्यगात्मरूपंज्ञायतइत्य
र्थः कर्तारंविश्वस्यनिमित्तकारणं अकृतंकर्मभिरसाध्यंनित्यसिद्धत्वात् भूतानांवियदादीनांप्रभवंउत्पत्तिस्थानं अप्ययोलयस्थानं॥३॥ भक्तिःआराध्यत्वेनज्ञानं तच्चकीदृशं किंभेदेनराजवत्तटस्थतयाभग
वान्ध्येयउतप्रत्यगात्मत्वेनेतिभावः॥४॥ मायांपुत्रकलत्राद्याकारेणपरिणतामविद्यांनसेवे वृथाधर्मंभगवदर्पणंविनानचरामि शुद्धभावंमनसःकामक्रोधादिराहित्येननैर्मल्यंगतःप्राप्तःभक्त्याध्यानेन शास्त्रात्
तत्त्वमसीत्यागमात् जनार्दनंजगल्लयाधिष्ठानंज्ञानमात्रव्यवहितंब्रह्म नास्मिसंसारीब्रह्मैवास्मीतितत्त्वालोचनात्मकेनज्ञानेनैवप्राप्यते नायंसर्पोरज्जुरेवेयमितिवत् नतुकीटभृंगन्यायेनभावनादित्यर्थः ॥ ५ ॥

विद्ययातातजानामित्रियुगंमधुसूदनम्॥कर्तारमकृतंदेवंभूतानांप्रभवाप्ययम् ॥ ३ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥गावल्गणेऽत्रकाभक्तिर्यातेनित्याजनार्दने॥यया
त्वमभिजानासित्रियुगंमधुसूदनम्॥ ४॥ ॥संजयउवाच॥ ॥मायांनसेवेभद्रंतेनवृथाधर्ममाचरे॥शुद्धभावंगतोभक्त्याशास्त्राद्वेद्मिजनार्दनम्॥५॥ ॥धृत
राष्ट्रउवाच॥ ॥दुर्योधनहृषीकेशंप्रपद्यस्वजनार्दनम्॥आप्तोनःसंजयस्तातशरणंगच्छकेशवं॥६॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥भगवान्देवकीपुत्रोलोकांश्चेन्निह
निष्यति॥प्रवदन्नर्जुनेसख्यंनाहंगच्छेऽद्यकेशवम्॥७॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥अवाग्गांधारिपुत्रस्तेगच्छत्येषसुदुर्मतिः॥ईर्षुर्दुरात्मामानीचश्रेयसांवचनातिगः
॥८॥ ॥गांधार्युवाच॥ ॥ऐश्वर्यकामदुष्टात्मन्वृद्धानांशासनातिग ॥ऐश्वर्यजीवितेहित्वापितरंमांचबालिश ॥ ९ ॥ वर्धयन्दुर्हृदांप्रीतिंमांचशोकेनवर्धय
न्॥निहतोभीमसेनेनस्मर्तासिवचनंपितुः॥ १०॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥प्रियोसिराजन्कृष्णस्यधृतराष्ट्रनिबोधमे॥ यस्यतेसंजयोदूतोयस्त्वांश्रेयसियोक्ष्यते
॥११॥जानात्येषहृषीकेशंपुराणंयच्चवैपरम्॥शुश्रूषमाणमैकाग्र्यंमोक्ष्यतेमहतोभयात्॥१२॥वैचित्रवीर्यपुरुषाःक्रोधहर्षसमावृताः॥सिताबहुविधैःपाशैर्येन
तुष्टाःस्वकैर्धनैः॥ १३ ॥यमस्यवशमायांतिकाममूढाःपुनःपुनः॥ अंधनेत्रायथैवांधानीयमानाःस्वकर्मभिः॥१४॥एषएकायनःपंथायेनयांतिमनीषिणः॥तंदृ
ष्ट्वामृत्युमत्येतिमहांस्तत्रनसज्जति॥ १५॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥अंगसंजयमेशंसपंथानमकुतोभयम्॥येनगत्वाहृषीकेशंप्राप्नुयांसिद्धिमुत्तमाम् ॥ १६॥

॥ ६ ॥ अर्जुनेविशुद्धेकामक्रोधादिमलशून्येसख्यंवदन्भगवानस्ति अद्यकामाद्याक्रांतदशायां नाहंगच्छेनप्राप्नुयां आसुरोभावोनमयात्यक्तुंशक्योऽतोनमेतत्प्राप्तिसंभावनापीत्यर्थः॥ ७ ॥ अवाक्अधो
नरकमित्यर्थः श्रेयसांसाधूनांवचनातिगःउपदेशावमानी ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ ऐकाग्र्यंशुश्रूषमाणंसेवमानंत्वांमोक्ष्यतेमोचयिष्यति ॥ १२ ॥ सिताःबद्धाः पाशैःकामादिभिः ॥ १३ ॥ अंधोनेताये
षांतेअंधनेत्राः ॥ १४ ॥ एषःज्ञानमार्गः एकायनःएकस्यब्रह्मणःप्रापकः तंदृष्ट्वातंमार्गंज्ञात्वा मृत्युंसंसारंअत्येतिअतिक्रम्यगच्छति अभ्येतीतिपाठेआत्मत्वेनमृत्युरप्येनंप्रविशतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्यह
नदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीति देवाश्चनदेवाअपि तत्रसंसारेमहान्नसज्जतिसक्तोनभवति ॥ १५ ॥ सिद्धिंमोक्षम् ॥ १६॥

अकृतात्माअजितमनाः कृतात्मानंनित्यसिद्धंप्रत्यगात्मानं आत्मनःस्वस्यइंद्रियनिग्रहादन्यत्रइंद्रियनिग्रहंविनाक्रियायागादिरूपउपायःप्राप्त्युपायोनास्ति ॥ १७ ॥ इंद्रियाणांअप्रमादतःअवहिततयाका
मत्यागः अप्रमादःअविहिंसेतिच्छेदः ज्ञानस्ययोनिःकारणम्॥१८॥माच्यवतुनत्त्वात्प्रच्युतामाभूत् यतस्ततःसर्वेभ्यआंतरेभ्योबाह्येभ्यश्चविषयेभ्योनियच्छनिगृह्णीष्व ॥ १९ ॥ इंद्रियाणांसमनस्कानांधा
रणंनिग्रहणम्॥२०॥आगमाधिगमात्शास्त्रयुक्त्योर्लाभात् योगात्चित्तवृत्तिनिरोधात् वशीईश्वरः तत्त्वेस्वयाथात्म्येविषये प्रसीदतिज्ञानदानेनअनुगृह्णाति॥२१॥ ॥इ०उ०नै०भा०ऊनसप्ततितमोऽध्या
यः६९॥ ॥छ॥ ॥भूयइति नाम्नांकर्मणांचअर्थवित्भूत्वा॥ १ ॥ यावदभिजानेतावत् वदामीतिशेषः वस्तुतस्तुसःअप्रमेयोवाचामगोचरः॥ २ ॥ वस्तेआच्छादयतिमाययाआवृणोतीतिवावस्यतिस्तभ्ना
तिभुवनमितिवावसत्यस्मिन्भुवनमितिवावासुःसचासौदेवोद्योतमानश्चवासुदेवः वसंतिदेवाअस्मिन्निति वा करणग्रामस्योद्भवप्रलयस्थानमित्यर्थःबृहत्त्वाद्व्यापकत्वात् वेवेष्टिव्याप्नोतिसर्वमितिविष्णुः॥३॥

संजयउवाच॥ ॥नाकृतात्माकृतात्मानंजातुविद्याज्जनार्दनम्॥ आत्मनस्तुक्रियोपायोनान्यत्रेंद्रियनिग्रहात्॥१७॥ इंद्रियाणामुदीर्णानांकामत्यागोऽप्रमाद
तः॥ अप्रमादोऽविहिंसाचज्ञानयोनिरसंशयम्॥ १८॥ इंद्रियाणांयमेयत्तोभवराजन्नतंद्रितः॥ बुद्धिश्चतेमाच्यवतुनियच्छैनांयतस्ततः॥ १९॥ एतज्ज्ञानंवि
दुर्विप्राध्रुवमिंद्रियधारणम्॥एतज्ज्ञानंचपंथाश्चयेनयांतिमनीषिणः॥२०॥ अप्राप्यःकेशवोराजन्निंद्रियैरजितैर्नृभिः॥आगमाधिगमाद्योगाद्वशीतत्त्वेप्रसी
दति॥ २१॥ ॥इति०म०उ०यानसं०संजयवाक्येऊनसप्ततितमोऽध्यायः॥६९॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥भूयोमेपुंडरीकाक्षंसंजयाचक्ष्वपृच्छतः॥
नामकर्मार्थवित्तातप्राप्नुयांपुरुषोत्तमम्॥१॥ ॥संजयउवाच॥ ॥श्रुतंमेवासुदेवस्यनामनिर्वचनंशुभम्॥यावत्तत्राभिजानेहमप्रमेयोहिकेशवः॥ २॥ वस
नात्सर्वभूतानांवसुत्वाद्देवयोनितः॥वासुदेवस्ततोवेद्योबृहत्त्वाद्विष्णुरुच्यते॥३॥मौनाद्ध्यानाच्चयोगाच्चविद्धिभारतमाधवम्॥सर्वतत्त्वमयत्वाच्चमधुहामधुसू
दनः॥४॥ कृषिर्भूवाचकःशब्दोणश्चनिर्वृतिवाचकः॥ विष्णुस्तद्भावयोगाच्चकृष्णोभवतिसात्वतः॥५॥ पुंडरीकंपरंधामनित्यमक्षयमव्ययम्॥ तद्भावात्पुंडरी
काक्षोदस्युत्रासाज्जनार्दनः॥ ६॥

मौनात् ध्यानाच्चयोगाच्चेति माधीवृत्तिःतांस्वस्यउपाधिभूतांमौनादिभिःधवयतिदूरीकरोतीतिमाधवः मौनंमुनेःकर्ममननंशास्त्रतोयुक्तितश्चतत्त्वालोचनं ध्यानंनिश्चितेतत्त्वेचेतसःप्रणिधानं योगस्तस्यैवचेत
सोनिरोधः मधुसूदनोमधोर्दैत्यस्यनाशकःश्रीकृष्णः सर्वाणिचतुर्विंशतिसंख्यानितत्त्वानितन्मयत्वात्तत्प्रधानत्वात्मधुहा मधूनिपृथिव्यादीनिहंतिसंहरतिगच्छंतिवाएनमितिमधुहा इयंपृथिवीसर्वेषांभू
तानांमध्वस्यैपृथिव्यैसर्वाणिभूतानिमध्वितिश्रुत्यापृथिव्यादितत्त्वजातस्यमधुशब्देनैवनिर्देशात्॥४॥कृषिःकर्षत्यात्मनिसर्वंसंहरतीतिकृषिःसर्वप्रपंचबाधावधिभूतंसत्तामात्रं भूवाचकःभवतीतिभूःसत्तातद्वा
चकःकृषिरितिशब्दः णश्चनिर्वृतिःसुखंविष्णुस्तद्भावयोर्धात्वर्थयोर्योगात्कृष्णःसन्मात्रानंदरूपोभवतीत्यर्थः ॥५॥ पुंडरीकंश्वेतपद्मंतत्सदृशंपुंडरीकमिवपुंडरीकंहृदयकमलंधामवासस्थानंतत्रसन्नपिअक्षोन
क्षीयतेहन्यतेवेतिपुंडरीकाक्षः तथाचश्रुतिर्नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतइतिहृत्पद्मदोषैर्जरानाशादिभिःपरमात्मनोऽस्पृष्टत्वमाह दस्युत्रासात् जनंदस्युजनंअर्दयतिपीडयतीतिजनार्दनइत्यर्थः॥६॥

सत्त्वमबाधितत्त्वमस्यास्तीतिसत्वतः तप्पर्वमरुद्भ्यामितिस्मृतोमत्वर्थीयस्तप्प्रत्ययोबाहुलकात्सत्त्वशब्दादपिबोध्यः अत्रसत्त्वेनअत्याज्यःसत्त्वंचयस्यअत्याज्यंससत्त्वतः सत्त्वतएवसात्त्वतः राक्षसवायसादि
वत्स्वार्थेतद्धितः आर्षवेदस्तेनभातीत्यार्षभऔपनिषदःपुरुषः उपनिषद्वेद्यत्वाद्योगात्वृषभेक्षणः तथाचायंयोगः वृषंधर्मंभासयतीतिवृषभोवेदस्तदेवईक्षणंचक्षुरिवज्ञापकंयस्यसःवृषभेक्षणइति॥७॥नजाय
तइत्यजः अनीकजित्सेनाजित्कृष्णः देवानांइंद्रियाणांमध्येस्वप्रकाशत्वात् ऋगतावित्यस्मादुत्पूर्वात्अप् उत्उत्कर्षेणऋच्छतिप्रकाशतइतिउदरः दमोस्यास्तीतिदामः दामश्चासावुदरश्चेतिदामोदरः दामा
दितिपाठेदमएवदामस्तस्मात् ॥८॥ हर्षादिति हृष्यत्यनेनेतिहृषीकंवृत्तिसुखं सुखंस्वरूपानंदः ईशईशनवान्अतोहृषीकेशः॥९॥ अधोनक्षीयतेजातुइतिविग्रहवाक्येउत्तरपदावयवलोपेनअधोक्षजःसततो

यतःसत्वान्नच्यवतेयच्चसत्वान्नहीयते॥ सत्त्वतःसात्त्वतस्तस्मादार्षभाद्वृषभेक्षणः॥ ७॥ नजायतेजनित्रायमजस्तस्मादनीकजित्॥ देवानांस्वप्रकाशत्वाद्दमा
द्दामोदरोविभुः॥ ८ ॥ हर्षात्सुखात्सुखैश्वर्याद्धृषीकेशत्वमश्नुते॥ बाहुभ्यांरोदसीबिभ्रन्महाबाहुरितिस्मृतः ॥ ९ ॥ अधोनक्षीयतेजातुयस्मात्तस्मादधोक्षजः॥
नराणामयनाच्चापिततोनारायणःस्मृतः ॥ १० ॥ पूरणात्सदनाच्चापिततोसौपुरुषोत्तमः॥ असतश्चसतश्चैवसर्वस्यप्रभवाप्ययात्॥ ११ ॥ सर्वस्यचसदाज्ञा
नात्सर्वमेतंप्रचक्षते॥ सत्येप्रतिष्ठितःकृष्णःसत्यमत्रप्रतिष्ठितम्॥ १२॥ सत्यात्सत्यंतुगोविंदस्तस्मात्सत्योपिनामतः॥ विष्णुर्विक्रमणाद्देवोजयनाज्जिष्णुरुच्यते
॥ १३ ॥ शाश्वतत्वादनंतश्चगोविंदोवेदनाद्गवाम्॥ अतत्त्वंकुरुतेतत्त्वंतेनमोहयतेप्रजाः॥ १४ ॥ एवंविधोधर्मनित्योभगवान्मधुसूदनः॥ आगंताहिमहाबाहुरा
नृशंस्यार्थमच्युतः॥ १५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणियानसंधिपर्वणिसंजयवाक्येसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
चक्षुष्मतांवैस्पृहयामिसंजयद्रक्ष्यंतियेवासुदेवंसमीपे॥ विभ्राजमानंवपुषापरेणप्रकाशयंतंप्रदिशोदिशश्च ॥ १ ॥ ईरयंतंभारतींभारतानामभ्यर्चनीयांशंक
रींसंजयानाम्॥बुभूषद्भिर्ग्रहणीयामनिंद्यांपरासूनामग्रहणीयरूपाम्॥२॥समुद्यंतंसात्त्वतमेकवीरंप्रणेतारमृषभंयादवानाम्॥निहंतारंक्षोभणंशात्रवाणांमुं
चंतंचद्विषतांवैयशांसि॥ ३ ॥

ध्वंरूपःसंसारधर्मेणास्पृष्टइत्यर्थः ॥ १० ॥ पूरयतीतिपुरुः सीदंत्यस्मिन्निितिसः तस्मात्पुरुषःसचासावुत्तमश्चपुरुषोत्तमः असतःकारणस्यसतःकार्यस्यप्रभवाप्ययात्उत्पत्तिप्रलयस्थानत्वात् ॥ ११ ॥ सत्ये
धर्मे ॥ १२॥ सत्यात्धर्मात्तत्फलात्ब्रह्मलोकावधेरपिसत्यंअबाधितंअतःसत्योपिनामतः विशेषेणस्तौतिविस्रवतेगच्छतीतिविष्णुरित्यर्थः एवंजयतीतिजिष्णुः ॥ १३ ॥ शाश्वतत्वात्शश्वद्भवत्वात् गवांइं
द्रियाणांवेदनात्लाभात्प्रकाशाद्वागोविंदः अतत्त्वंमिथ्याभूतंजगत्तत्त्वंसत्यमिवस्वीयसत्तास्फूर्तिप्रदानेनकरोतितेनहेतुनालोकान्मोहयति ॥ १४॥ धर्मेनित्यंसंनिधानात्धर्मनित्यःआगंताआगमिष्यतिआ
नृशंस्यार्थंकुरूणांक्षयोमाभूदितिकृपांकर्तुम्॥१५॥ इ०उ०नै०भा०सप्ततितमोऽध्यायः॥७०॥ ॥छ॥ ॥चक्षुष्मतांभाग्यायस्पृहयामि धन्याश्चक्षुष्मंतइत्यर्थः चक्षुष्मतांज्ञानवतांवा परेणचिन्मात्रेणवपुषा
स्वरूपेण॥१॥भारतानांपांडवानांभारतींवाचंईरयंतंअस्मत्सभायांकथयंतं शंकरींकल्याणकरीं बुभूषद्भिःऐश्वर्यमिच्छद्भिः परासूनांमृतानाम्॥२॥उद्यंतंप्रकटीभवंतं देहरूपेणेत्यर्थात् शाश्वतंनित्यम् ॥ ३ ॥

वरेण्यंवरणीयं ॥ ४ ॥ ऋषिमुख्यंनारायणं विपश्चितंआत्मज्ञं यतीनांसंन्यासिनांकलशमिवकलशंकरग्राह्यं समुद्रंयोगमुद्रयोपेतं अरिष्टःआहिंसितःनेमिःपादोयस्यसःअरिष्टनेमिरितिप्राञ्चः अरिष्टनेमिर्नामतः अहिंसितमर्यादः नेमिरिवनेमिर्मर्यादा गरुडंजातितः सुपर्णंशोभनपक्षं हरिंहर्तारं ॥ ५ ॥ आदिःकारणं शुक्रस्यकर्मजन्यस्यबीजभूतस्यपुण्यादेःधातारंप्रतिभूरूपं परेषांविराडादीनांपरंश्रेष्ठं ॥ ६ ॥

द्रष्टारोहिकुरवस्त्वंसमेतामहात्मानंशत्रुहणंवरेण्यम्॥ ब्रुवंतंवाचमनृशंसरूपांवृष्णिश्रेष्ठंमोहयंतंमदीयान्॥४॥ ऋषिंसनातनतमंविपश्चितंवाचःसमुद्रंकलशंयतीनाम्॥ अरिष्टनेमिंगरुडंसुपर्णंहरिंप्रजानांभुवनस्यधाम॥५॥ सहस्रशीर्षंपुरुषंपुराणमनादिमध्यांतमनंतकीर्तिम्॥ शुक्रस्यधातारमजंचनित्यंपरंपरेषांशरणंप्रपद्ये॥६॥ त्रैलोक्यनिर्माणकरंजनित्रंदेवासुराणामथनागरक्षसाम्॥ नराधिपानांविदुषांप्रधानमिंद्रानुजंतंशरणंप्रपद्ये ॥ ७ ॥ इति० उ० यानसं० धृतराष्ट्रवाक्येएकसप्ततितमोऽध्यायः॥७१॥ ॥समाप्तंचयानसंधिपर्व॥ ॥छ॥ ॥अथभगवद्यानपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥संजयेप्रतियातेतुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अभ्यभाषतदाशार्हमृषभंसर्वसात्वताम्॥ १ ॥ अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमित्रवत्सल॥ नचत्वदन्यंपश्यामियोनआपत्सुतारयेत् ॥ २ ॥ त्वांहिमाधवमाश्रित्यनिर्भयामोघदर्पितम्॥ धार्तराष्ट्रंसहामात्यंस्वयंसमनुयुंक्ष्महे॥ ३ ॥ यथाहिसर्वास्वापत्सुपासिवृष्णीनरिंदम॥ तथातेपांडवारक्ष्याःपाह्यस्मान्महतोभयात्॥ ४ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अयमस्मिमहाबाहोब्रूहियत्तेविवक्षितम्॥ करिष्यामिहितत्सर्वंयत्त्वंवक्ष्यसिभारत ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥श्रुतंतेधार्तराष्ट्रस्यसपुत्रस्यचिकीर्षितम्॥ एतद्धिसकलंकृष्णसंजयोमांयदब्रवीत्॥ ६ ॥ तन्मतंधृतराष्ट्रस्यसोस्यात्माविवृतांतरः॥ यथोक्तंदूतआचष्टेवध्यःस्यादन्यथाब्रुवन्॥ ७॥ अप्रदानेनराज्यस्यशांतिमस्मासुमार्गति॥ लुब्धःपापेनमनसाचरन्नसममात्मनः॥ ८ ॥ यत्तद्द्वादशवर्षाणिवनेष्व्युषितावयम्॥ छद्मनाशरदंचैकांधृतराष्ट्रस्यशासनात्॥ ९ ॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्धृतराष्ट्रइतिप्रभो॥ नाहास्मसमयंकृष्णतद्धिनोब्राह्मणाविदुः ॥ १० ॥ गृद्धोराजाधृतराष्ट्रःस्वधर्मंनानुपश्यति ॥ वश्यत्वात्पुत्रगृद्धित्वान्मंदस्यान्वेतिशासनम् ॥ ११ ॥ सुयोधनमतेतिष्ठन्राजास्मासुजनार्दन ॥ मिथ्याचरतिलुब्धःसन्चरन्हिप्रियमात्मनः॥ १२ ॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंमातरंततः॥ संविधातुंनशक्नोमिमित्राणांवाजनार्दन॥ १३ ॥

निर्माणंरचना जनित्रंजनयितारं ॥ ७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउ० नैलकंठीयेभारतभाव० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥छ॥ ॥संजयेइति ॥ १ ॥२॥ मोघंदर्पितंयस्य अनुयुंक्ष्महेप्रार्थयामहे ॥३॥ ॥४ ॥ ५ ॥ ६ विवृतांतरःप्रकाशितभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ छद्मनाअज्ञातचर्यया ॥९॥ स्थातास्थास्यति नःअस्माकं तस्मिन्चतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंगृह्णीतेत्यस्मिन् नअहास्मनत्यक्तवंतोवयं ॥ १० ॥ ११ ॥१२॥ मातरंसंविधातुं सम्यक्पोषयितुं ततःतत्रस्थामित्यर्थःमित्राणां कर्मणिषष्ठी मातुरितिपाठेअंततोऽन्येषांवणिक्प्रभृतीनांनागरिकाणांपरित्यागेपि मातरंमित्राणिचविदुरादीनिसंविधातुमितिप्राग्वत् ॥ १३ ॥

काशिभिःराजभिः नाथेननाथवता भवद्नुग्रहात्शक्तेनापीत्यर्थः ॥१४॥ अवसीयतेसंस्थीयतेस्मिन्नित्यवसानं यावज्जीवनंवासस्थानं॥१५॥ नःअस्माकंकृतेभरताःभरतवंश्याभीष्मादयःमानशन्मानश्यं
तु ॥१६॥ तानपिभरतानपि ॥१७॥ कुलेइतिद्वाभ्यां गर्वजादोषसंततिरुक्ता ॥१८॥१९॥ द्विजाःअर्थिनः ॥२०॥ प्रेतसत्वात्प्रगतबुद्धेर्मृतादित्यर्थः॥२१॥२२॥धर्मंधर्मकारणे सर्वयज्ञदानादि येअधनास्ते

काशिभिश्चेदिपांचालैर्मत्स्यैश्चमधुसूदन॥भवताचैवनाथेनपंचग्रामावृतामया॥१४॥अविस्थलंवृकस्थलंमाकंदीवारणावतम्॥अवसानंचगोविंदकिंचि
देवात्रपंचमम्॥१५॥पंचनस्तानदीयंतांग्रामावानगराणिवा॥वसेमसहितायेषुमाचनोभरतानशन्॥१६॥नचतानपिदुष्टात्माधार्तराष्ट्रोनुमन्यते॥स्वाम्य
मात्मनिमत्वासावतोदुःखतरंनुकिम्॥१७॥कुलेजातस्यवृद्धस्यपरवित्तेषुगृध्यतः॥लोभःप्रज्ञानमाहंतिप्रज्ञाहंतिहताह्रियम्॥१८॥ह्रीर्हताबाधतेधर्मंधर्मो
हंतिहतःश्रियम्॥श्रीर्हतापुरुषंहंतिपुरुषस्याधनंवधः॥१९॥अधनाद्धिनिवर्तंतेज्ञातयःसुहृदोद्विजाः॥अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथाकृष्णपतत्रिणः॥२०॥एत
च्चमरणंतातयन्मत्तःपतितादिव॥ज्ञातयोविनिवर्तंतेप्रेतसत्वादिवासवः॥२१॥नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोब्रवीत्॥यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृ
श्यते॥२२॥धनमाहुःपरंधर्मंधनेसर्वंप्रतिष्ठितम्॥जीवंतिधनिनोलोकेमृतायेत्वधनानराः॥२३॥येधनादपकर्षंतिनरंस्वबलमास्थिताः॥तेधर्ममर्थंकामं
चप्रमथ्नंतिनरंचतम्॥२४॥एतामवस्थांप्राप्यैकेमरणंवव्रिरेजनाः॥ग्रामायैकेवनायैकेनाशायैकेप्रवव्रजुः॥२५॥उन्मादमेकेपुष्यंतियांत्यन्येद्विषतांवशम्॥
दास्यमेकेचगच्छंतिपरेषामर्थहेतुना॥२६॥आपदेवास्यमरणात्पुरुषस्यगरीयसी॥श्रियोविनाशस्तद्ध्यस्यनिमित्तंधर्मकामयोः॥२७॥यदस्यधर्म्यंमरणं
शाश्वतंलोकवर्त्मतत्॥समंतात्सर्वभूतानांनतदत्येतिकश्चन॥२८॥नतथाबाध्यतेकृष्णप्रकृत्यानिर्धनोजनः॥यथाभद्रांश्रियंप्राप्यतयाहीनःसुखैधितः॥२९॥
सतदात्मापराधेनसंप्राप्तोव्यसनंमहत्॥सेंद्रान्गर्हयतेदेवान्नात्मानंचकथंचन॥३०॥नचास्यसर्वशास्त्राणिप्रभवंतिनिबर्हणे॥सोभिक्रुध्यतिभृत्यानांसुहृ
दश्चाभ्यसूयति॥३१॥तत्तदामन्युरवैतिसभूयःसंप्रमुह्यति॥समोहवशमापन्नःक्रूरंकर्मनिषेवते॥३२॥पापकर्मतयाचैवसंकरंतेनपुष्यति॥संकरोनरका
यैवसाकाष्ठापापकर्मणाम्॥३३॥

मृताएव ॥२३॥२४॥ एतांनिर्धनताख्यां एकेनागरिकाःग्रामायकुग्रामवासार्थं वनायास्मदादयः नाशायमरणाय ॥२५॥२६॥ आपत्पदार्थमाह श्रियोविनाशइति तद्धिश्रीर्हि ॥२७॥ध
र्म्यंदेहस्वभावात्प्राप्तंनतुदारिद्र्याद्यपराधजं मरणंतच्छाश्वतंअनिमित्तमित्यर्थः समंतात्सर्वत्र अपरिहार्यमितिशेषः नात्येतिनातिक्रामति ॥२८॥२९॥ तदासंपत्काले आत्मापराधेनचित्तदोषेणरागा
दिनानात्मानंचेत्यस्यनचात्मानमित्यर्थः ॥३०॥ अस्यव्यसनस्यनिबर्हणेनाशनिमित्तं ॥३१॥ तत्तदा सर्वदेत्यर्थः मन्युः क्रोधः सतद्वानेवेत्यर्थः मुह्यतिकार्याकार्यंनजानाति ॥३२॥३३॥

एवंश्रियायुक्तानांनरकप्राप्तिमुक्त्वातेषामुद्धारोपायमाह तस्येति तस्यश्रीमतः अविद्यायानिद्राणस्यप्रज्ञाविवेकःसएवप्रबोधोजागरणं यतःप्रज्ञाचक्षुःपुमानुत्तरिष्यति अविद्यामितिशेषः ॥ ३४ ॥ तरणेक्रममाह प्रज्ञेति धर्मं करोतीतिशेषः तस्यधर्मस्यह्रीरकार्यकरणान्निवृत्तिहेतुश्चेतोवृत्तिविशेषः ह्रीहीनेनकृतोधर्मोप्यधर्मएवेतिभावः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अह्रीकः तिर्यक्स्थावरतुल्योनमनुष्यइत्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इदंह्रीमत्त्वंतत्वयामयिदृष्टम् ॥४०॥ अत्रश्रीनिमित्तंनःअस्माकं ॥ ४१ ॥ प्रथमःकल्पःमुख्यःपक्षः समभूताःनिर्वैरत्वंगताः ॥ ४२ ॥ रौद्रकर्मरौद्रकर्मणां सुपांसुलुगितिसप्तम्याश्चलुक्

नचेत्प्रबुध्यतेकृष्णनरकायैवगच्छति ॥ तस्यप्रबोधःप्रज्ञैवप्रज्ञाचक्षुस्तरिष्यति ॥ ३४ ॥ प्रज्ञालाभेहिपुरुषःशास्त्राण्येवान्ववेक्षते ॥ शास्त्रनिष्ठःपुनर्धर्मंतस्यह्रीरंगमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ ह्रीमान्हिपापंप्रद्वेष्टितस्यश्रीरभिवर्धते ॥ श्रीमान्सयावद्भवतितावद्भवतिपूरुषः ॥ ३६ ॥ धर्मनित्यःप्रशांतात्माकार्ययोगवहःसदा ॥ नाधर्मंकुरुतेबुद्धिंनचपापेप्रवर्तते ॥ ३७ ॥ अह्रीकोवाविमूढोवानैवस्त्रीनपुनःपुमान् ॥ नास्याधिकारोधर्मेस्तियथाशूद्रस्तथैवसः ॥ ३८ ॥ ह्रीमानवतिदेवांश्चपितॄनात्मानमेवच ॥ तेनामृतत्वंव्रजतिसाकाष्ठापुण्यकर्मणाम् ॥ ३९ ॥ नदिदंमयितेदृष्टंप्रत्यक्षंमधुसूदन ॥ यथाराज्यात्परिभ्रष्टोवसामिवसतीरिमाः ॥ ४० ॥ तेवयंनश्रियंहातुमलंन्यायेनकेनचित् ॥ अत्रनोयतमानानांवधश्चेदपिसाधुतत् ॥ ४१ ॥ तत्रनःप्रथमःकल्पोयद्वयंतेचमाधव ॥ प्रशांताःशमभूताश्चश्रियंतामश्नुवीमहि ॥ ४२ ॥ तत्रैषापरमाकाष्ठारौद्रकर्मक्षयोदया ॥ यद्वयंकौरवान्हत्वातानिराष्ट्राण्यवाप्नुमः ॥ ४३ ॥ येपुनस्स्युरसंबद्धाअनार्याःकृष्णशत्रवः ॥ तेषामप्यवधःकार्यःकिंपुनर्येस्युरीदृशाः ॥ ४४ ॥ ज्ञातयश्चैवभूयिष्ठाःसहायागुरवश्चनः ॥ तेषांवधोतिपापीयान्किंनुयुद्धेस्तिशोभनम् ॥ ४५ ॥ पापःक्षत्रियधर्मोयंवयंचक्षत्रबंधवः ॥ सनःस्वधर्मोऽधर्मोवावृत्तिरन्याविगर्हिता ॥ ४६ ॥ शूद्रःकरोतिशुश्रूषांवैश्यावैपण्यजीविकाः ॥ वयंवधेनजीवामःकपालंब्राह्मणैर्वृतम् ॥ ४७ ॥ क्षत्रियाःक्षत्रियंहंतिमत्स्योमत्स्येनजीवति ॥ श्वाश्वानंहंतिदाशार्हपश्यधर्मोयथागतः ॥ ४८ ॥ युद्धेकृष्णकलिर्नित्यंप्राणाःसीदंतिसंयुगे ॥ बलंतुनीतिमाधाययुध्येजयपराजयौ ॥ ४९ ॥ नात्मच्छंदेनभूतानांजीवितंमरणंतथा ॥ नाप्यकालेसुखंप्राप्यंदुःखंवापियदूत्तम ॥ ५० ॥ एकोह्यपिबहून्हंतिघ्नंत्येकंबहवोप्युत ॥ शूरंकापुरुषोहंतिअयशस्वीयशस्विनम् ॥ ५१ ॥

क्षयोदयाक्षयपूर्वकउदयोयस्यांसा रौद्रकर्मणांपरमाकाष्ठेतिसंबंधः ॥ ४३ ॥ असंबद्धाःअबांधवाः अवधःवधविरुद्धंपालनं ईदृशाइतिबांधवाआर्याअशत्रवश्चयेतेषामवधःकार्यइतिकिमाश्चर्यमित्यर्थः ॥४४॥ तदेवाह ज्ञातयइति भूयिष्ठाःअतिमहांतः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ कपालंभिक्षापात्रम् ॥४७॥ यथायेनप्रकारेणआगतःकुलपरंपरयाप्राप्तस्तंपश्येतियोजना ॥४८॥ बलमिति नीतिमेवबलंकृत्वायुध्येयोस्त्येजयपराजयौतुआत्मच्छंदेनस्वेच्छयानभवतःतथातद्वत्भूतानांजीवितंमरणंचस्वेच्छयानस्तः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

पराजयभयाद्यपयानेपलायनेपिअपचयःक्षयव्ययौचदृष्टौभवतएव अपचयोदीनता क्षयोमरणं तत्रहेतुः व्ययःद्रव्यादेर्नाशः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ विजयोप्यजयःपराजयएवइष्टजननाशादित्याह यस्येति
॥५४॥ दयितंपुत्रादि हेअंग बलहीनस्यजातिबलहीनस्य ॥५५॥५६ ॥ यवीयान्कनिष्ठः अनुशयःपश्चात्तापः ॥५७ ॥ अनुबंधोदोषोत्पादःसचपापःकष्टप्रदः शेषःशत्रोः शेषंस्वस्य ॥५८॥५९॥६०॥ अ

जयोनैवोभयोर्दृष्टोनोभयोश्चपराजयः॥ तथैवापचयोदृष्टोव्यपयानेक्षयव्ययौ॥ ५२॥ सर्वथावृजिनंयुद्धंकोघ्नन्नप्रतिहन्यते ॥ हतस्यचहृषीकेशसमौजयप
राजयौ॥५३॥पराजयश्चमरणान्मन्येनैवविशिष्यते॥यस्यस्याद्विजयःकृष्णतस्याप्यपचयोध्रुवम्॥५४॥ अंततोदयितंघ्नंतिकेचिदप्यपरेजनाः॥तस्यांगबलही
नस्यपुत्रान्भ्रातॄनपश्यतः॥ ५५॥ निर्वेदोजीवितेकृष्णसर्वतश्चोपजायते॥ येत्वेवधीराह्रीमंतआर्याःकरुणवेदिनः॥ ५६ ॥तएवयुद्धेहन्यंतेयवीयान्मुच्यतेज
नः॥ हत्वाप्यनुशयोनित्यंपरानपिजनार्दन॥ ५७ ॥ अनुबंधश्चपापोत्रशेषश्चाप्यवशिष्यते॥ शेषोहिबलमासाद्यनशेषमनुशेषयेत्॥ ५८ ॥ सर्वोच्छेदेचयतते
वैरस्यांतविधित्सया॥ जयोवैरंप्रसृजतिदुःखमास्तेपराजितः॥५९॥ सुखंप्रशांतःस्वपितिहित्वाजयपराजयौ॥जातवैरश्चपुरुषोदुःखंस्वपितिनित्यदा॥६०॥अ
निर्वृत्तेनमनसाससर्पइववेश्मनि॥ उत्सादयतियःसर्वंयशसासविमुच्यते॥६१॥ अकीर्तिंसर्वभूतेषुशाश्वतींसनियच्छति॥नहिवैराणिशाम्यंतिदीर्घकालधृता
न्यपि॥ ६२ ॥ आख्यातारश्चविद्यंतेपुमांश्चेद्विद्यतेकुले॥ नचापिवैरंवैरेणकेशवव्युपशाम्यति॥ ६३ ॥हविषाग्निर्यथाकृष्णभूयएवाभिवर्धते॥अतोन्यथानास्ति
शांतिर्नित्यमंतरमंततः॥६४ ॥अंतरंलिप्समानानामयंदोषोनिरंतरः॥पौरुषेयोहिबलवानाधिर्हृदयबाधनः॥तस्यत्यागेनवाशांतिर्मरणेनापिवाभवेत्॥६५॥
अथवामूलघातेनद्विषतांमधुसूदन॥ फलनिर्वृत्तिरिद्धास्यात्तन्नृशंसतरंभवेत्॥ ६६ ॥ यातुत्यागेनशांतिःस्यात्तदृतेवधएवसः॥ संशयाच्चसमुच्छेदाद्विषतामा
त्मनस्तथा॥ ६७॥ नचत्यक्तुंतदिच्छामोनचेच्छामःकुलक्षयम्॥ अत्रयाप्रणिपातेनशांतिःसैवगरीयसी॥ ६८॥

निर्वृत्तेनअस्वस्थेन ॥६१॥६२॥६३॥ अतइति यतःअंतरंछिद्रंनित्यंअपरिहार्यंअतोहेतोःअंततोऽन्यथास्वस्यशत्रोर्वानाशंविनाशांतिर्नास्ति ॥ ६४ ॥ अयंदोषःनाशाख्यः अंततइत्येतद्व्याचष्टे पौरुषेयइति
सार्धेन॥६५॥द्विषतांमूलघातेनफलनिर्वृत्तिःनिष्कंटकराज्यप्राप्तिःइद्धाप्रदीप्तास्यात्तावताचनृशंसतरंनभवेत्नृशंसंतुभवेदेवेत्यर्थः अतःशमएवश्रेयानितिभावः॥६६॥ त्यागेन राज्यस्येतिशेषः तदृतेराज्यंवि
नाद्विषतांसंशयात्किंशत्रवश्छिद्रेप्रहरिष्यंतिउतउपेक्षांकरिष्यंतीत्येवंरूपात् आत्मनःभ्रष्टश्रीकस्यसद्यःसमुच्छेदात् नाशसंभवात् अतोराज्यत्यागोनयुक्तइतिभावः ॥ ६७ ॥ सिद्धांतमाह नचेति ॥ ६८॥

सर्वथासामदानभेदैःराज्यार्थैयतमानानां युद्धंप्रसिद्धं अवश्यंकर्तव्यमित्यर्थः नतुअपराक्रमःक्लीबत्वं युक्तइतिशेषः ॥ ६९॥ दारुणंयुद्धं तच्छुनामिवानिंद्यमित्यर्थः ॥ ७० ॥ दृष्टांतंविवृणोति लांगूलेति अ
चलांगूलेनध्वजउपमीयते क्ष्वेडाध्वनिकौटिल्यंपरस्परछिद्रान्वेषणंच प्रतिवाचःपरस्परनिंदास्वप्रशंसाच विवर्तनंभूमौलुंठनं दंतदर्शनंमुखस्यव्यादानेन आरावःभषणं पक्षेसिंहनादः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सर्व

सर्वथायतमानानामयुद्धमभिकांक्षताम् ॥ सांत्वेप्रतिहतेयुद्धंप्रसिद्धंनापराक्रमः ॥ ६९ ॥ प्रतिघातेनसांत्वस्यदारुणंसंप्रवर्तते ॥ तच्छुनामिवसंपातेपंडितैरुप
लक्षितम् ॥ ७० ॥ लांगूलचालनंक्ष्वेडाप्रतिवाचोविवर्तनम् ॥ दंतदर्शनमारावस्ततोयुद्धंप्रवर्तते ॥ ७१ ॥ तत्रयोबलवान्कृष्णजित्वासोत्तितदामिषम् ॥ एवमे
वमनुष्येषुविशेषोनास्तिकश्चन ॥ ७२ ॥ सर्वथात्वेतदुचितंदुर्बलेषुबलीयसाम् ॥ अनादरोविरोधश्चप्रणिपातीहिदुर्बलः ॥ ७३ ॥ पितााराजाचवृद्धश्चसर्वथामा
नमर्हति ॥ तस्मान्मान्यश्चपूज्यश्चधृतराष्ट्रोजनार्दन ॥ ७४ ॥ पुत्रस्नेहश्चबलवान्धृतराष्ट्रस्यमाधव ॥ सपुत्रवशमापन्नःप्रणिपातंप्रहास्यति ॥ ७५ ॥ तत्रकिंमन्य
सेकृष्णप्राप्तकालमनंतरम् ॥ कथमर्थाच्चधर्माच्चनहीयेमहिमाधव ॥ ७६ ॥ ईदृशेत्यर्थकृच्छ्रेस्मिन्कमन्यंमधुसूदन ॥ उपसंप्रष्टुमर्हामित्वामृतेपुरुषोत्तम ॥ ७७ ॥
प्रियश्चप्रियकामश्चगतिज्ञःसर्वकर्मणाम् ॥ कोहिकृष्णास्तिनस्त्वादृक्सर्वनिश्चयवित्सुहृत् ॥ ७८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधर्मराजंजना
र्दनः ॥ उभयोरेववामर्थेयास्यामिकुरुसंसदम् ॥ ७९ ॥ शमंतत्रलभेयंचेद्युष्मदर्थमहापयन् ॥ पुण्यंमेसुमहाराजंश्चरितंस्यान्महाफलम् ॥ ८० ॥ मोचयेयंमृत्युपा
शात्संरब्धान्कुरुसृंजयान् ॥ पांडवान्धार्तराष्ट्रांश्चसर्वांचपृथिवीमिमाम् ॥ ८१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ नममैतन्मतंकृष्णयत्त्वंयायाःकुरून्प्रति ॥ सुयोधनःसू
क्तमपिनकरिष्यतितेवचः ॥ ८२ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदुर्योधनवशानुगम् ॥ तेषांमध्यावतरणंतवकृष्णनरोचये ॥ ८३ ॥ नहिनःप्रीणयेद्द्रव्यंनदेवत्वंकुतःसुखम् ॥
नचसर्वामरैश्वर्यंतवद्रोहेणमाधव ॥ ८४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ जानाम्येतांमहाराजधार्तराष्ट्रस्यपापताम् ॥ अवाच्यास्तुभविष्यामःसर्वलोकेमहीक्षि
ताम् ॥ ८५ ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यसंयुगेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ ८६ ॥ अथचेत्तेप्रवर्तेतमयिकिंचिदसांप्रतम् ॥ निर्दहेयंकुरू
न्सर्वानितिमेधीयतेमतिः ॥ ८७ ॥ नजातुगमनंपार्थभवेत्तत्रनिरर्थकम् ॥ अर्थप्राप्तिःकदाचित्स्याद्ंततोवाप्यवाच्यता ॥ ८८ ॥

थेति अनादरेराज्यस्याप्राप्तिः युद्धेकुलक्षयः प्रणिपातेतुदौर्बल्यप्रसिद्धिः ॥ ७३ ॥ अंत्यःपक्षोपिनसेत्स्यतीत्याह पितेतिद्वाभ्याम् ॥ ७४ ॥ प्रहास्यतिनस्वीकरिष्यति ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥
॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ तेत्वत्संबंधिनिमयिचेत्कुरुकृतंअसांप्रतंअयुक्तंवधबंधादिप्रवर्तेत तदानिर्दहेयंकुरूनित्यन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

॥ ८९ ॥ कुरून्गत्वा तथावदेतिशेषः ॥ ९० ॥ ९१॥ ९२॥ यद्यीति अधर्मेणसांत्वेनोराज्यार्धार्हाणांपंचग्रामदानेन अधर्मेणइतरंतद्यूतेनैवराज्यप्रत्यादानं बृहदश्वादक्षहृदयस्यप्राप्तत्वात् यद्यद्धर्मेणेतिंसत्यं
वेतिचपाठेत्वनृतस्यधर्मसंयुक्तत्वमहिंसाप्राधान्येनबोध्यम् ॥९३॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२॥ ॥ छ ॥ ॥संजयस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ नैष्ठिकंकर्मयावज्जीवं

युधिष्ठिरउवाच॥ ॥यत्तुभ्यंरोचतेकृष्णस्वस्तिप्राप्नुहिकौरवान्॥कृतार्थंस्वस्तिमंतंत्वांद्रक्ष्यामिपुनरागतम्॥८९॥ विष्वक्सेनकुरून्गत्वाभरतान्शमयन्प्रभो॥
यथासर्वेसुमनसःसहस्यामसुचेतसः॥९०॥भ्राताचासिसखाचासिबीभत्सोर्ममचप्रियः॥ सौहृदेनाविशंक्योसिस्वस्तिप्राप्नुहिभूतये॥९१॥अस्मान्वेत्थपरा
न्वेत्थवेत्थार्थान्वेत्थभाषितुम्॥यद्यदस्मद्धितंकृष्णतत्तद्वाच्यःसुयोधनः॥ ९२॥ यद्यधर्मेणसंयुक्तमुपपद्येद्धितंवचः॥ तत्तत्केशवभाषेथाःसांत्वंवायदिवेतरत्॥
॥९३॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणियुधिष्ठिरकृतकृष्णप्रेरणेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥संजयस्य
श्रुतंवाक्यंभवतश्चश्रुतंमया॥ सर्वंजानाम्यभिप्रायंतेषांचभवतश्चयः॥१॥ तवधर्माश्रिताबुद्धिस्तेषांवैराश्रयामतिः॥ यदयुद्धेनलभ्येततत्तेबहुमतंभवेत्॥२॥
नचैवंनैष्ठिकंकर्मक्षत्रियस्यविशांपते॥ आहुराश्रमिणःसर्वेनभैक्षंक्षत्रियश्चरेत्॥ ३॥ जयोवधोवासंग्रामेधात्रादिष्टःसनातनः॥ स्वधर्मःक्षत्रियस्यैषकार्पण्यं
नप्रशस्यते॥४॥नहिकार्पण्यमास्थायशक्यावृत्तिर्युधिष्ठिर॥ विक्रमस्वमहाबाहोजहिशत्रून्परंतप॥५॥ अतिगृद्धाःकृतस्नेहादीर्घकालंसहोषिताः॥कृतमित्राःकृ
तबलाधार्तराष्ट्राःपरंतप॥६॥ नपर्यायोस्तियत्साम्यंत्वयिकुर्युर्विशांपते॥ बलवत्तांहिमन्यंतेभीष्मद्रोणकृपादिभिः॥७॥ यावच्चमार्दवेनैतान्राजन्नुपचरिष्यसि॥
तावदेतेहरिष्यंतितवराज्यमरिंदम॥८॥ नानुक्रोशान्नकार्पण्यान्नचधर्मार्थकारणात्॥अलंकर्तुंधार्तराष्ट्रास्तवकाममरिंदम॥९॥ एतदेवनिमित्तंतेपांडवास्तुय
थात्वयि॥नान्वतप्यंतकौपीनंतावत्कृत्वापिदुष्करम्॥१०॥पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यचधीमतः॥ब्राह्मणानांचसाधूनांराज्ञश्चनगरस्यच॥११॥पश्यतांकुरुमु
ख्यानांसर्वेषामेवतत्त्वतः॥दानशीलंमृदुंदांतंधर्मशीलमनुव्रतम्॥ १२॥ यत्त्वामुपधिनाराजन्द्यूतेवंचितवांस्तदा॥ नचापत्रपतेतेननृशंसःस्वेनकर्मणा॥१३॥

ब्रह्मचर्यंपारिव्राज्यंच विहितमितिशेषः ॥ ३ ॥ कार्पण्यंग्रामपंचकंदेहीतिदीनवचनम् ॥४ ॥ वृत्तिःजीविकाकर्तुमितिशेषः ॥ ५ ॥ अतिगृद्धाःअत्यंतलुब्धाः ॥ ६ ॥ पर्यायउपायः यद्येन बलवत्तां स्वस्ये
तिशेषः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अनुक्रोशात्भवत्सुकृपातः कार्पण्यात्स्वस्यदैन्यात् अलंकर्तुंपूर्णंकर्तुंनसमर्थाः ॥ ९ ॥ निमित्तंअशमेकारणं हेपांडवत्वयिकौपीनंधारयतिसतिनेकौरवाःनान्वतप्यंतपश्चात्तापंनकृत
वंतः तावत्वनवासादि ॥ १० ॥ पितामहादीननादृत्यउपधिनाछलेनत्वांद्यूतेवंचितवानितिसार्धद्वयसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ अतुद्‌त्पीडितवान् ॥ १५ ॥ १६ ॥प्रकृतिंपंचतां मयिमत्समीपेनष्टाप्रकृतिःशौर्यादिरूपःस्वभावोयेषां ॥ १७ ॥ १८ ॥ गौरिवसर्वभोग्येत्युपहासोगौगौरिति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ ईषत्कार्यःअनायाससाध्यः प्रस्कुंदेनचक्राकारयावेदिकया कुंदश्चक्रभ्रमेमेघइतिविश्वः पारस्करादित्वात्सुट् प्रस्कंदेनेतिपाठेमध्यमशिफयेतिप्राञ्चः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ द्वि

तथाशीलसमाचारेराजन्माप्रणयंकृथाः॥ वध्यास्तेसर्वलोकस्यकिंपुनस्तवभारत॥१४॥ वाग्भिस्त्वप्रतिरूपाभिरतुदत्त्वांसहानुजम्॥ श्लाघमानःप्रहृष्टःसन्
भ्रातृभिःसहभापते॥१५॥ एतावत्पांडवानांहिनास्तिकिंचिदिहस्वकम्॥ नामधेयंचगोत्रंचतदप्येषांनशिष्यते॥१६॥ कालेनमहताचैषांभविष्यतिपराभवः॥
प्रकृतिंतेभजिष्यंतिनष्टप्रकृतयोमयि ॥ १७॥ दुःशासनेनपापेनतदाद्यूतेप्रवर्तिते ॥ अनाथवत्तदादेवीद्रौपदीसुदुरात्मना॥ १८ ॥ आकृष्यकेशेरुदतीसभायां
राजसंसदि॥ भीष्मद्रोणप्रमुखतोगौरितिव्याहृतामुहुः॥ १९ ॥ भवतावारिताःसर्वेभ्रातरोभीमविक्रमाः ॥ धर्मपाशनिबद्धाश्चनकिंचित्प्रतिपेदिरे॥ २० ॥ ए
ताश्चान्याश्चपरुषावाचःससमुदीरयन्॥ श्लाघतेज्ञातिमध्येस्मत्वयिप्रव्रजितेवनम्॥२१ ॥ येतत्रासन्समानीतास्तेदृष्ट्वात्वामनागसम्॥ अश्रुकंठारुदंतश्चस
भायामासतेसदा॥२२॥ नचैनमभ्यनंदंस्तेराजानोब्राह्मणैःसह॥ सर्वेदुर्योधनंतत्रनिंदंतिस्मसभासदः॥२३॥ कुलीनस्यचयानिंदावधोवामित्रकर्शन॥ महा
गुणोवधोराजन्नतुनिंदाकुजीविका ॥ २४॥ तदैवनिहतोराजन्यदैवनिरपत्रपः ॥ निंदितश्चमहाराजपृथिव्यांसर्वराजभिः॥ २५ ॥ ईषत्कार्योवधस्तस्ययस्य
चारित्रमीदृशम्॥ प्रस्कुंदेनप्रतिस्तब्धश्छिन्नमूलइवद्रुमः॥२६॥वध्यःसर्पइवानार्यःसर्वलोकस्यदुर्मतिः॥ जह्येनंत्वममित्रघ्नमाराजन्विचिकित्सिथाः॥२७॥
सर्वथात्वत्क्षमंचैतद्रोचतेचममानघ॥ यत्त्वंपितरिभीष्मेचप्रणिपातंसमाचरेः॥२८॥ अहंतुसर्वलोकस्यगत्वाछेत्स्यामिसंशयम्॥ येषामस्तिद्विधाभावोराज
न्दुर्योधनंप्रति॥ २९ ॥ मध्येराज्ञामहंतत्रप्रातिपौरुषिकान्गुणान्॥ तवसंकीर्तयिष्यामियेचतस्यव्यतिक्रमाः॥ ३०॥ ब्रुवतस्तत्रमेवाक्यंधर्मार्थसहितंहितम्॥
निशम्यपार्थिवाःसर्वेनानाजनपदेश्वराः॥ ३१ ॥ त्वयिसंप्रतिपत्स्यंतेधर्मात्मासत्यवागिति ॥ तस्मिंश्चाधिगमिष्यंतियथालोभादवर्तत॥ ३२ ॥ गर्हयिष्यामि
चैवैनंपौरजानपदेष्वपि ॥ वृद्धबालानुपादायचातुर्वर्ण्येसमागते ॥ ३३ ॥ शमंवैयाचमानस्त्वंनाधर्मंतत्रलप्स्यसे ॥ कुरून्विगर्हयिष्यंतिधृतराष्ट्रंचपार्थिवाः
॥ ३४ ॥ तस्मिँल्लोकपरित्यक्तेकिंकार्यमवशिष्यते ॥ हतेदुर्योधनेराजन्यदन्यत्क्रियतामिति ॥ ३५॥

धाभावःअयंसाधुरसाधुर्वेतिसंशयः ॥ २९ ॥ प्रातिपौरुषिकान्सर्वपुरुषसाधारणान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ हतेनिघ्नतयानष्टप्राये ॥ ३५ ॥

यात्वागत्वा ॥ ३६ ॥ निशम्यआलोच्य॥३७॥३८॥३९॥ चेदिहांतकोनुप्राप्तोनोस्यात्तर्हिएतन्नस्यादितिशेषः यंत्रंगोलकोत्क्षेपणं कवचा कवचानिवर्माणि सुपांसुलुगितिसुपोडादेशः नांतपाठेपुंस्त्वमार्षं
प्रतिपादयित्वासज्जीकृत्य ॥ ४० ॥ ४१॥४२॥ ॥इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥७॥ ॥ यथेति शांतिबाधकंभयंतेषांमाकुर्वित्याह तथेति ॥ १ ॥

यात्वाचाहंकुरून्सर्वान्युष्मदर्थमहापयन्॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंलक्षयिष्येचचेष्टितम्॥३६॥ कौरवाणांप्रवृत्तिंचगत्वायुद्धाधिकारिकाम्॥ निशम्यविनिवर्तिष्ये
जयायतवभारत॥३७॥ सर्वथायुद्धमेवाहमाशंसामिपरैःसह॥ निमित्तानिहिसर्वाणितथाप्रादुर्भवंतिमे॥३८॥ मृगाःशकुंताश्चवदंतिघोरंहस्त्यश्वमुख्येषुनि
शामुखेषु॥ घोराणिरूपाणितथैवचाग्निर्वर्णान्बहून्पुष्यतिघोररूपान्॥३९॥ मनुष्यलोकक्षयकृत्सुघोरोनोचेदनुप्राप्तइहांतकःस्यात्॥ शस्त्राणियंत्रंकवचार
थांश्चनागान्हयांश्चप्रतिपादयित्वा॥४०॥ योधाश्चसर्वेकृतनिश्चयास्तेभवंतुहस्त्यश्वरथेषुयत्ताः॥ सांग्रामिकंतेयदुपार्जनीयंसर्वंसमग्रंकुरुतन्नरेंद्र॥४१॥ दु
र्योधनोनह्यलमद्यदातुंजीवंस्तवैतन्नृपतेकथंचित्॥ यत्तेपुरस्तादभवत्समृद्धंद्यूतेहृतंपांडवमुख्यराज्यम्॥४२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यान
पर्वणिकृष्णवाक्येत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥७३॥ ॥७॥ ॥भीमउवाच॥ ॥यथायथैवशांतिःस्यात्कुरूणांमधुसूदन॥ तथातथैवभाषेथामास्मयुद्धेनभी
षयेः॥१॥ अमर्षीजातसंरंभःश्रेयोद्वेषीमहामनाः॥ नोग्रंदुर्योधनोवाच्यःसाम्नैवैनंसमाचरेः॥२॥ प्रकृत्यापापसत्वश्चतुल्यचेतास्तुदस्युभिः॥ ऐश्वर्यमदमत्त
श्चकृतवैरश्चपांडवैः॥३॥ अदीर्घदर्शीनिष्ठूरीक्षेप्ताक्रूरपराक्रमः॥ दीर्घमन्युरनेयश्चपापात्मानिकृतिप्रियः॥४॥ म्रियेतापिनभज्येतनैवजह्यात्स्वकंमतम्॥ ता
दृशेनशमःकृष्णमन्येपरमदुष्करः॥५॥ सुहृदामप्यवाचीनस्त्यक्तधर्माप्रियानृतः॥ प्रतिहंत्येवसुहृदांवाचश्चैवमनांसिच॥६॥ समन्युवशमापन्नःस्वभावंदु
ष्टमास्थितः॥ स्वभावात्पापमभ्येतितृणैश्छन्नइवोरगः॥७॥ दुर्योधनोहियत्सेनःसर्वथाविदितस्तव॥ यच्छीलोयत्स्वभावश्चयद्बलोयत्पराक्रमः॥८॥ पुराप्र
सन्नाःकुरवःसहपुत्रास्तथावयम्॥ इंद्रज्येष्ठाइवाभूममोदमानाःसबांधवाः॥९॥ दुर्योधनस्यक्रोधेनभरतामधुसूदन॥ धक्ष्यंतेशिशिरापायेवनानीवहुताशनैः
॥१०॥ अष्टादशेमेराजानःप्रख्यातामधुसूदन॥ येसमुच्चिच्छिदुर्ज्ञातीन्सुहृदश्चसबांधवान्॥११॥

महामनाःस्तब्धःसमाचरेःप्रागपिसमाहितवानसि ॥ २ ॥ ३ ॥ निष्ठूरीनिष्ठुरवाक् क्षेप्तानिंदकः अनेयःशिक्षयितुमयोग्यः ॥ ४ ॥ ५ ॥ अवाचीनोविपरीतः ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ज्ञातीन्सगोत्रा
न् सुहृदःमित्राणि बांधवान्श्यालश्वशुरादीन् ॥ ११ ॥

पर्यायकालेधर्मांतकाले ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ कामानुबंधबहुलंबाहुल्येनतस्यचित्तानुसारि ॥ १९ ॥ २० ॥ अनयःकुलक्षयकृतोदोषः ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रशंसति शम

असुराणांसमृद्धानांज्वलतामिवतेजसा ॥ पर्यायकालेधर्मस्यप्राप्तेकलिरजायत ॥ १२ ॥ हैहयानांमुदावर्तोनीपानांजनमेजयः॥ बहुलस्तालजंघानांकृमीणा
मुद्गतोवसुः॥ १३॥अजबिंदुःसुवीराणांसुराष्ट्राणांरुषर्धिकः॥ अर्कजश्चबलीहानांचीनानांधौतमूलकः॥ १४॥हयग्रीवोविदेहानांवरयुश्चमहौजसाम्॥ बाहुः
सुंदरवंशानांदीप्ताक्षाणांपुरूरवाः॥ १५ ॥ सहजश्चेदिमत्स्यानांप्रवीराणांवृषध्वजः॥ धारणश्चंद्रवत्सानांमुकुटानांविगाहनः॥ १६ ॥ शमश्चनंदिवेगानामि
त्येतेकुलपांसनाः॥ युगांतेकृष्णसंभूताःकुलेकुपुरुषाधमाः॥ १७ ॥ अप्ययंनःकुरूणांस्याद्युगांतेकालसंभृतः॥ दुर्योधनःकुलांगारोजघन्यःपापपूरुषः॥ १८॥
तस्मान्मृदुशनैर्ब्रूयाधर्मार्थसहितंहितम्॥कामानुबद्धंबहुलंनोग्रमुग्रपराक्रम॥ १९॥अपिदुर्योधनंकृष्णसर्वेवयमधश्चराः॥ नीचैर्भूत्वानुयास्यामोमास्मनोभ
रतानशन्॥ २० ॥ अप्युदासीनवृत्तिःस्याद्यथानःकुरुभिःसह॥ वासुदेवतथाकार्यंनकुरूननयःस्पृशेत्॥ २१ ॥ वाच्यःपितामहोवृद्धायेचकृष्णसभासदः॥ भ्रा
तृणामस्तुसौभ्रात्रंधार्तराष्ट्रःप्रशाम्यताम्॥ २२॥ अहमेतद्ब्रवीम्येवंराजाचैवप्रशंसति॥ अर्जुनोनैवयुद्धार्थीभूयसीहिदयार्जुने॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउ
द्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमवाक्येचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७४॥ ॥ ७५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःकेशवःप्रहसन्निव॥अभूतपू
र्वंभीमस्यमार्दवोपहितंवचः॥ १ ॥गिरेरिवलघुत्वंतच्छीतत्वमिवपावके॥ मत्वारामानुजःशौरिःशार्ङ्गधन्वावृकोदरम्॥ २॥ संतेजयंस्तदावाग्भिर्मातरिश्वेवपा
वकं॥उवाचभीममासीनंकृपयाभिपरिप्लुतम्॥ ३॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥त्वमन्यदाभीमसेनयुद्धमेवप्रशंससि॥वधाभिनंदिनःक्रूरान्धार्तराष्ट्रान्मिमर्दिषुः
॥ ४ ॥ नचस्वपिषिजागर्षिन्युब्जःशेषेपरंतप॥ घोरामशांतांरुषतींसदावाचंप्रभाषसे॥ ५ ॥ निःश्वसन्नग्निवत्तेनसंतप्तःस्वेनमन्युना॥ अप्रशांतमनाभीमसधूम
इवपावकः॥ ६ ॥ एकांतेनिःश्वसन्शेषेभारार्तइवदुर्बलः॥ अपित्वांकेचिदुन्मत्तंमन्यंतेतद्विदोजनाः॥ ७॥ आरुज्यवृक्षान्निर्मूलान्गजःपरिरुजन्निव॥निघ्नन्प
द्भिःक्षितिंभीमनिष्टनन्परिधावसि॥ ८ ॥ नास्मिन्जनेनरमसेरहःक्षिपसिपांडव॥ नान्यंनिशिदिवाचापिकदाचिदभिनंदसि॥ ९ ॥

मेवेतिशेषः ॥ २३ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७४ ॥ ॥७५॥ ॥ एतदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥४ ॥ रुषतींरोषवतीम् ॥५॥ अग्निवत्अग्निनेव
॥ ६ ॥ ७ ॥ आरुज्यभंक्त्वा ॥ ८ ॥ अस्मिन्वने जनेनब्राह्मणसमूहेन क्षिपसिनयसि कालमितिशेषः ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ शुक्रंतेजःनिर्मुक्तोस्तंगतः ध्रुवंनिश्चलंपुनःपर्येतिमेरुंपुनःपुनःप्रदक्षिणीकरोति ॥ १२ ॥ नियमेनहंताअस्मीतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ निमित्तानिमहिषारोहणवामनेत्रस्फुरणादीनि स्व

अकस्मात्स्मयमानश्चरहस्यास्सेरुदन्निव ॥ जान्वोर्मूर्धानमाधायचिरमास्सेप्रमीलितः ॥१०॥ भ्रुकुटिंचपुनःकुर्वन्नोष्ठौचविदशन्निव ॥ अभीक्ष्णंदृश्यसेभीम सर्वंतन्मन्युकारितम् ॥११॥ यथापुरस्तात्सवितादृश्यतेशुक्रमुच्चरन् ॥ यथाचपश्चान्निर्मुक्तोध्रुवंपर्येतिरश्मिवान् ॥१२॥ तथासत्यंब्रवीम्येतन्नास्तितस्यव्यतिक्रमः ॥ हंताहंगदयाभ्येत्यदुर्योधनममर्षणम् ॥१३॥ इतिस्ममध्येभ्रातॄणांसत्येनालभसेगदाम् ॥ तस्यतेप्रशमेबुद्धिर्धीयतेद्यपरंतप ॥१४॥ अहोयुद्धाभिकांक्षाणांयुद्धकालउपस्थिते ॥ चेतांसिविप्रतीपानियत्त्वांभीर्भीमविंदति ॥ १५ ॥ अहोपार्थनिमित्तानिविपरीतानिपश्यसि ॥ स्वप्नांतेजागरांतेचतस्मात्प्रशममिच्छसि ॥ १६ ॥ अहोनाशंससेकिंचित्पुंस्त्वंक्लीबइवात्मनि ॥ कश्मलेनाभिपन्नोसितेनतेविकृतंमनः ॥ १७ ॥ उद्वेपतेतेहृदयंमनस्तेप्रतिसीदति ॥ ऊरुस्तंभगृहीतोसितस्मात्प्रशममिच्छसि ॥१८॥ अनित्यंकिलमर्त्यस्यपार्थचित्तंचलाचलम् ॥ वातवेगप्रचलिताअष्ठीलाशाल्मलेरिव ॥ १९ ॥ तवैषाविकृताबुद्धिर्गवांवागिव मानुषी ॥ मनांसिपांडुपुत्राणांमज्जयत्यप्लवानिव ॥ २० ॥ इदंमेमहदाश्चर्यंपर्वतस्येवसर्पणम् ॥ यदीदृशंप्रभाषेथाभीमसेनासमंवचः ॥ २१ ॥ सदृष्ट्वास्वानिकर्माणिकुलेजन्मचभारत ॥ उत्तिष्ठस्वविषादंमाकृथावीरस्थिरोभव ॥ २२ ॥ नचैतदनुरूपंतेयत्तेग्लानिररिंदम ॥ यदोजसानलभतेक्षत्रियोनतदश्नुते ॥ २३ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमोत्तेजकश्रीकृष्णवाक्येपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥तथोक्तोवासुदेवेननित्यमन्युरमर्षणः ॥सदश्ववत्समाधावद्बभाषेतदनंतरम् ॥१॥ ॥भीमसेनउवाच॥ ॥अन्यथामांचिकीर्षतमन्यथामन्यसेऽच्युत ॥प्रणीतभावमत्यर्थंयुधिसत्यपराक्रमम् ॥ २ ॥ वेत्सिदाशार्हसत्यंमेदीर्घकालंसहोषितः ॥ उतवामांनजानासिप्लवन्ह्रदइवाप्लवे ॥ ३ ॥ तस्मादनभिरूपाभिर्वाग्भिर्मांत्वंसमर्छसि ॥ कथंहि भीमसेनंमांजानन्कश्चनमाधव ॥ ४ ॥ ब्रूयादप्रतिरूपाणियथामांवक्तुमर्हसि ॥ तस्मादिदंप्रवक्ष्यामिवचनंवृष्णिनंदन ॥ ५ ॥ आत्मनःपौरुषंचैवबलंचनसमंपरैः ॥ सर्वथानार्यकर्मैतत्प्रशंसास्वयमात्मनः ॥ ६ ॥ अतिवादापविद्धस्तुवक्ष्यामिबलमात्मनः ॥ पश्येमेरोदसीकृष्णययोरासन्निमाःप्रजाः ॥ ७ ॥

प्नांतेस्वप्ने जागरांतेजागरे ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अष्ठीलाफलांतर्ग्रंथिः साचशाल्मलेःकेवलंतूलमयीभवति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥छ॥ ॥ तथोक्तइति समाधावत्तीव्रवेगंयथास्यात्तथा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ रोदसीद्यावाभूमी ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ संवाधेसंकीर्णे ॥ १४ ॥ वैशसेविशसनवति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६ ॥ ॥७७॥
भावमिति विवक्षयात्वयास्वरूपंवक्तव्यमितीच्छया प्रागेवतस्यज्ञातत्वात् ॥ १ ॥ वेद्वेद्मि ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कुतस्तर्हिमांनिंदितवानसीत्याशंक्याह जिज्ञासंतइति देवमानुषयोर्धर्मस्यपर्यायमितिसंबंधः

अचलेचाप्रतिष्ठेचाप्यनंतेसर्वमातरौ ॥ यदिमेसहसाक्रुद्धेसमेयातांशिलेइव ॥ ८ ॥ अहमेतेनिगृह्णीयांबाहुभ्यांसचराचरे ॥ पश्यैतदंतरंबाह्वोर्महापरिघयोरि
व ॥ ९ ॥ यएतत्प्राप्यमुच्येतनतंपश्यामिपूरुषम् ॥ हिमवांश्चसमुद्रश्चवज्रीवाबलभित्स्वयम् ॥ १० ॥ मयाभिपन्नंत्रायेरन्बलमास्थायनत्रयः ॥ युद्धार्हान्क्षत्रि
यान्सर्वान्पांडवेष्वाततायिनः ॥ ११ ॥ अधःपादतलेनैतानधिष्ठास्यामिभूतले ॥ नहित्वंनाभिजानासिममविक्रममच्युत ॥ १२ ॥ यथामयाविनिर्जित्यराजा
नोवशगाःकृताः ॥ अथचेन्मांनजानासिसूर्यस्येवोद्यतःप्रभाम् ॥ १३ ॥ विगाढेयुधिसंबाधेवेत्स्यसेमांजनार्दन ॥ परुषैराक्षिपसिकिंव्रणंपूतिमिवोन्नयन् ॥ १४ ॥
यथामतिब्रवीम्येतद्विद्धिमामधिकंततः ॥ द्रष्टासियुधिसंबाधेप्रवृत्तेवैशसेऽहनि ॥ १५ ॥ मयाप्रणुन्नान्मातंगान्रथिनःसादिनस्तथा ॥ तथानरानभिक्रुद्धंनिघ्नं
तंक्षत्रियर्षभान् ॥ १६ ॥ द्रष्टामांत्वंचलोकश्चविकर्षंतंवरान्वरान् ॥ नमेसीदंतिमज्जानोनममोद्वेपतेमनः ॥ १७ ॥ सर्वलोकादभिक्रुद्धान्नभयंविद्यतेमम ॥ किं
तुसौहृदमेवैतत्कृपयामधुसूदन ॥ सर्वांस्तितिक्षेसंक्लेशान्मास्मनोभरतानशन् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीमसेनवा
क्येषट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥ ॥ ७७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भावंजिज्ञासमानोहंप्रणयादिदमब्रुवम् ॥ नचाक्षेपान्नपांडित्यान्नक्रोधान्नवि
वक्षया ॥ १ ॥ वेदाहंतवमाहात्म्यमुततेवेदयद्बलम् ॥ उततेवेदकर्माणिनत्वांपरीभवाम्यहम् ॥ २ ॥ यथाचात्मनिकल्याणंसंभावयसिपांडव ॥ सहस्रगुणमप्येतत्त्व
यिसंभावयाम्यहम् ॥ ३ ॥ यादृशेचकुलेजन्मसर्वराजाभिपूजिते ॥ बंधुभिश्चसुहृद्भिश्चभीमत्वमसितादृशः ॥ ४ ॥ जिज्ञासंतोहिधर्मस्यसंदिग्धस्यवृकोदर ॥
पर्यायंनाध्यवस्यंतिदेवमानुषयोर्जनाः ॥ ५ ॥ सएवहेतुर्भूत्वाहिपुरुषस्यार्थसिद्धिषु ॥ विनाशेपिसएवास्यसंदिग्धंकर्मपौरुषम् ॥ ६ ॥ अन्यथापरिदृष्टानिकवि
भिर्दोषदर्शिभिः ॥ अन्यथापरिवर्ततेवेगाइवनभस्वतः ॥ ७ ॥

देवधर्मस्यभाविनःपुण्यपापफलस्यपर्यायंपर्यंतंदैवज्ञादेःसकाशाज्जिज्ञासंतोज्ञातुमिच्छंतोपिनाध्यवस्यंतिननिश्चिन्वंति कदाचिद्दैवज्ञाद्युक्तावपिविसंवाददर्शनात् तथामानुषधर्मस्यपुरुषकारस्यपर्यायंब
लाबलनिर्णयंइतिपूर्ववत् शूरस्यापिकदाचित्क्लीवत्वदृष्टेरितिभावः ॥ ५ ॥ सएवधर्मएव संदिग्धंसंदिग्धफलं ॥ ६ ॥ परिदृष्टानिकर्तव्यत्वेननिश्चितानिकार्याणि ॥ ७ ॥

सुनीतंसम्यगनुष्ठितम् विरुध्यतेनिष्फलंक्रियते ॥८॥ अकृतंभोगायानारब्धंकर्मपुण्यादिकमागामिदुःखंदैवज्ञादिभिरुपदिष्टतयानिश्चितसद्भावंपौरुषेणविहन्यते तेनकाम्यकर्मणामपिफलवत्त्वमस्त्येवेतिसिद्धं
यद्वा अकृतंकालस्वभावजंकर्मअनुभूयमानंशीतोष्णादिनतत्पौरुषेणप्रावरणादिसंपादनेननिवार्यतइत्यर्थः ॥ ९ ॥ यदन्यदिति दिष्टःफलभोगायआज्ञप्तःभावःसत्तायस्यतत् दिष्टभावंप्रारब्धकर्म पंचम्यर्थे
षष्ठी प्रारब्धादन्यदित्यर्थः पुरुषस्यपुरुषेणसंचितंयत्स्वयंकृतंकर्मतस्मादनुपरोधोजन्मांतरेनिरोधोनास्ति तत्रज्ञानेनप्रायश्चित्तेनवासंचितपापानानाशेलक्षणंज्ञापकंश्रुतिस्मृतिजातंविद्यते क्षीयंतेचास्यकर्मा
णितस्मिन्दृष्टेपरावरे धर्मेणपापमपनुदति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मात्कुरुतेतथेति (भावःप्रारब्धकर्म) यद्वा अकृतात्दैवात्शीतादेरन्यत्स्वयंकृतंदैवंदेहांतःकरणसंतापहेतुःतस्मादपिउपरोधोत्रैवनास्ति य

सुमंत्रितंसुनीतंचन्यायतश्चोपपादितम् ॥ कृतंमानुष्यकंकर्मदैवेनापिविरुध्यते ॥ ८ ॥ दैवमप्यकृतंकर्मपौरुषेणविहन्यते ॥ शीतमुष्णंतथावर्षंक्षुत्पिपासेचभा
रत ॥९॥ यदन्यद्दिष्टभावस्यपुरुषस्यस्वयंकृतम् ॥ तस्मादनुपरोधश्चविद्यतेतत्रलक्षणम् ॥१०॥ लोकस्यनान्यतोवृत्तिःपांडवान्यत्रकर्मणः ॥एवंबुद्धिःप्रवर्तेतफ
लंस्यादुभयान्वये ॥ ११ ॥ यएवंकृतबुद्धिःसकर्मस्वेवप्रवर्तते ॥ नासिद्धौव्यथतेतस्यनसिद्धौहर्षमश्नुते ॥ १२ ॥ तत्रेयमनुमात्रामेभीमसेनविवक्षिता ॥ नैकां
तसिद्धिर्वक्तव्याशत्रुभिःसहसंयुगे ॥१३॥ नातिप्रहीणरश्मिःस्यात्तथाभावविपर्यये ॥ विषादमर्छेद्ग्लानिंवाप्येतमर्थंब्रवीमिते ॥ १४ ॥ श्वोभूतेधृतराष्ट्रस्यस
मीपंप्राप्यपांडव ॥ यतिष्येप्रशमंकर्तुंयुष्मदर्थमहापयन् ॥ १५ ॥ शमंचेत्तेकरिष्यंतिततोऽनंतंयशोमम ॥ भवतांचकृतःकामस्तेषांचश्रेयउत्तमम् ॥१६॥ तेचेद
भिनिवेक्ष्यंतेनाभ्युपैष्यंतिमेवचः ॥ कुरवोयुद्धमेवात्रघोरंकर्मभविष्यति ॥ १७॥ अस्मिन्युद्धेभीमसेनत्वयिभारःसमाहितः ॥ धूरर्जुनेनधार्यास्याद्वोढव्यइतरो
जनः ॥ १८ ॥ अहंहियंताबीभत्सोर्भवितासंयुगेसति ॥ धनंजयस्यैषकामोनहियुद्धंनकामये ॥ १९ ॥ तस्मादाशंकमानोहंवृकोदरमतिंतव ॥ गदतःक्लीबया
वाचातेजस्तेसमदीदिपम् ॥ २० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्तत्रापिलक्षणंचिकित्साविवेकहेतुःशास्त्रंप्रवर्तते सर्वेष्वपिपौरुषंकर्तव्यमितिभावः ॥ १० ॥ एतदेवाह लोकस्येति कर्मणोन्यत्रपौरुषंविनाअन्यतएकस्माद्दैवादेववृत्तिर्जीविकानास्ति एवंबुद्धिःईदृक्ज्ञा
नवान्सन्प्रवर्तेतपुरुषकारंकुर्यात् तथासतिउभयान्वयेदैवपौरुषयोःसंबंधेफलंभवतिनान्यतरतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ यइति यथाकर्षकःकर्मकृत्वादैवानुकूल्यात्फलंलब्ध्वापिनहृष्यति अनाकस्मिकत्वात्फलस्य
दैवप्रातिकूल्यादलब्ध्वापिनव्यथते अनुचितस्याकरणात् तद्वदत्रापिज्ञेयमित्याशयः ॥ १२ ॥ तंप्रकृतेयोजयति तत्रेति अनुमात्राऽवधारणंनिश्चयइत्यर्थः मात्रंकार्त्स्न्येवधारणेइतिकोशः लिंगव्यत्यय
आर्षः ॥ १३ ॥ प्रहीणरश्मिःनिष्प्रभः भावःप्रारब्धंकर्म अर्च्छेत्प्राप्नुयात् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तेकुरवइतिसंबंधः ॥ १७ ॥ अस्मिन्निति रथोपमोभीमः अश्वोपमोर्जुनः ॥ १८ ॥ अहमिति युद्ध
कामोप्यहंअर्जुनप्रीत्यैसारथ्यंकरिष्यामीत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

उक्तमिति ॥ १ दैन्याद्वाअस्मदीयात् ॥ २ ॥ पराक्रमंसर्वेषांरक्षणेयत्नं कर्माणिजीवनबीजानिप्राक्तनानि तदभावात्दलद्वयहितार्थंकृतोपियत्नोनिष्फलइतिमत्वाशममेवेच्छसीत्यर्थः ॥ ३ ॥ मं चकारणमाह तदिदमिति नहियुद्धंनकामयेइतियत्त्वयाभाषितं तथाचनतथापिच चनशब्दोऽप्यर्थे यद्यपिममैतदनिष्टंतथापित्वयायद्भाषितंतत्तथैवभविष्यतीत्यर्थः परंतुशमोपितवनासाध्योस्तीत्याह नचे ति ॥ ४॥ एतत्कृच्छ्रंयुद्धंसंकटंमन्यसेंऽगीकरोषि अस्माकंकुरुपांडवानांशमासंभवाद्युद्धमिच्छसीत्याह कुर्वंतीति येषांपुंसांफलोदयोनास्तितेषांकर्माणिक्रियमाणान्यपिसामादीनिकुर्वंतिकृण्वंतिहिंसंति कॄहिंसायामित्यस्यस्वादिगणस्थस्यरूपं तनादित्वमस्यार्षंलेखकप्रमादजंवा चतुर्थोपायसाध्येतुरिपौसांत्वमपक्रियैत्यभियुक्तोक्तेर्जीवनादृष्टाभावाद्दंडैकसाध्येषुकुरुषुसांत्वप्रयोगोदुष्करइत्यर्थः ॥ ५ ॥ ए

अर्जुनउवाच उक्तंयुधिष्ठिरेणैवयावद्वाच्यंजनार्दन ॥ तववाक्यंतुमेश्रुत्वाप्रतिभातिपरंतप ॥१॥ नैवप्रशममत्रत्वंमन्यसेसुकरंप्रभो ॥ लोभाद्वाधृतराष्ट्रस्य दैन्याद्वासमुपस्थितात् ॥ २ ॥ अफलंमन्यसेवापिपुरुषस्यपराक्रमम् ॥ नचांतरेणकर्माणिपौरुषेणफलोदयः ॥३॥ तदिदंभाषितंवाक्यंतथाचनतथैवतत् ॥ नचै तदेवंद्रष्टव्यमसाध्यमपिकिंचन ॥ ४ ॥ किंचैतन्मन्यसेकृच्छ्रमस्माकमवसादकम् ॥ कुर्वंतितेषांकर्माणियेषांनास्तिफलोदयः ॥ ५॥ संपाद्यमानंसम्यक्चस्यात्क र्मसफलंप्रभो ॥ सतथाकृष्णवर्तस्वयथाशर्मभवेत्परैः ॥ ६ ॥ पांडवानांकुरूणांचभवान्नःप्रथमःसुहृत् ॥ सुराणामसुराणांचयथावीरप्रजापतिः ॥ ७॥ कुरूणां पांडवानांचप्रतिपत्स्वनिरामयम् ॥ अस्मद्धितमनुष्ठानंमन्येतवनदुष्करम् ॥८॥ एवंचकार्यतामेतिकार्यंतवजनार्दन ॥ गमनादेवमेवत्वंकरिष्यसिजनार्दन ॥९॥ चिकीर्षितमथान्यत्तेतस्मिन्वीरदुरात्मनि ॥ भविष्यतिचतत्सर्वंयथातवचिकीर्षितम् ॥ १० ॥ शर्मतैःसहवानोस्तुतववायच्चिकीर्षितम् ॥ विचार्यमाणोयःकामस्त वकृष्णसनोगुरुः ॥ नसनार्हतिदुष्टात्मावधंससुतबांधवः ॥ ११ ॥ येनधर्मसुतेदृष्टानसाश्रीरुपमर्षिता ॥ यच्चाप्यपश्यतोपायंधर्मिष्ठंमधुसूदन ॥ १२॥ उपायेननृ शंसेनहृतादुर्द्यूतदेविना ॥ कथंहिपुरुषोजातःक्षत्रियेषुधनुर्धरः ॥ १३ ॥ समाहूतोनिवर्तेतप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ अधर्मेणजितान्दृष्ट्वावनेप्रव्रजितांस्तथा ॥ १४ ॥ वध्यतांममवार्ष्णेयनिर्गतासौसुयोधनः ॥ नचैतदद्भुतंकृष्णमित्रार्थेयच्चिकीर्षसि ॥ क्रियाकथंचमुख्यास्यान्मृदुनाचेतरेणवा ॥ १५ ॥ अथवामन्यसे ज्यायान्वधस्तेषामनंतरम् ॥ तदेवक्रियतामाशुनविचार्यमतस्त्वया ॥ १६ ॥

वंजानन्नपिसामैवचेन्मन्यसेतत्राह संपाद्येति यत्कर्मसम्यक्संपाद्यमानंभवेत्तत्सफलंस्यादितिसंबंधः प्रभोइत्यनेनअसाध्यसाधनसामर्थ्यमस्यदर्शयति फलितमाह सइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ निरामयंकुशलं ॥ ८ ॥ कार्यतांऔचित्यं कार्यंकर्म ॥ ९ ॥ १० ॥ शर्मेतिकृष्णात्स्वस्यव्यवहारतोभेदान्मतभेदमुक्त्वातत्क्षमाह विचार्यमाणइति गुरुःउपदेष्टा प्राणस्यप्राणमुतचक्षुषश्चक्षुरुतश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदु स्तेनिचिक्युर्ब्रह्मपुराणमग्र्यमितिश्रुतेरस्मन्मनसोपिमनसस्त्वमतस्तवयःकामःसएवास्मत्कामस्यप्रवर्तकइतिभावः वस्तुतस्तुतवैवकामोयुक्तइत्याह नसइत्यादिना ॥ ११ ॥ धर्मिष्ठंयुद्धादिकं ॥ १२ ॥ हृता श्रीः ॥ १३ ॥ समाहूतोद्युतार्थं ॥ १४ ॥ निर्गतः निश्चयेनप्राप्तः कथंचकथमपि मुख्याफलवती मृदुनासाम्ना इतरेणयुद्धेन ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ नामनिश्चितं सपांडवेषुसम्यग्वर्तेतेतिबुद्धिर्मेनसंजायतेनोत्पद्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥एवमिति ॥ १ ॥ द्वयोः
कर्मणोःशमयुद्धयोर्मध्येइदंअनामयंसर्वंकृत्स्नंममदूतस्यायत्तंअधीनंतथापिदैवानुकूल्यमत्रापेक्षितमित्याह क्षेत्रमिति कर्मणाकर्षणेनवाप्यादिजलदानेनचशुद्धंभूदोषहीनंरसवदार्द्रंचउपपादितंकृतंतत्
कदाचिद्वर्षंविनापिफलप्रदंभवेत् ॥२॥ अत्रकेवलंपौरुषस्यैवश्रैष्ठ्यंदृष्टमित्याह तत्रेति ॥३॥ एतदपिदैवाधीनमेवेत्याह तत्रचापीति शोषणंवाप्यादेः सर्वथावृष्ट्यभावेयथानफलनिष्पत्तिस्तद्वद्दैवाभावेपीत्य

जानासिहियथैतेनद्रौपदीपापबुद्धिना ॥ परिक्लिष्टासभामध्येतच्चतस्योपमर्षितम् ॥ १७ ॥ सनामसम्यग्वर्तेतपांडवेष्वितिमाधव ॥ नमेसंजायतेबुद्धिर्बीजमुप्त
मिवोषरे ॥ १८ ॥ तस्माद्यन्मन्यसेयुक्तंपांडवानांहितंचयत् ॥ तथाशुकुरुवार्ष्णेययन्नःकार्यमनंतरम् ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
अर्जुनवाक्येऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव ॥ पांडवानांकुरूणांचप्रतिपत्स्येनिरामयं
॥ १ ॥ सर्वंत्विदंममायत्तंबीभत्सोकर्मणोर्द्वयोः ॥ क्षेत्रंहिरसवच्छुद्धंकर्मणैवोपपादितम् ॥ २ ॥ ऋतेतवर्षान्नकौंतेयजातुनिर्वर्तयेत्फलम् ॥ तत्रवैपौरुषंब्रूयुरासेकंय
त्नकारितम् ॥ ३ ॥ तत्रचापिध्रुवंपश्येच्छोषणंदैवकारितम् ॥ तदिदंनिश्चितंबुद्ध्यापूर्वैरपिमहात्मभिः ॥ ४ ॥ दैवेचमानुषेचैवसंयुक्तंलोककारणम् ॥ अहंहितत्करि
ष्यामिपरंपुरुषकारतः ॥ ५ ॥ दैवंतुनमयाशक्यंकर्मकर्तुंकथंचन ॥ सहिधर्मंचलोकंचत्यक्त्वाचरतिदुर्मतिः ॥ ६ ॥ नहिसंतप्यतेतेनतथारूपेणकर्मणा ॥ तथापिबुद्धिं
पापिष्ठांवर्धयंत्यस्यमंत्रिणः ॥ ७ ॥ शकुनिःसूतपुत्रश्चभ्रातादुःशासनस्तथा ॥ सहित्यागेनराज्यस्यनशमंसमुपैष्यति ॥ ८ ॥ अंतरेणवधंपार्थसानुबंधःसुयोध
नः ॥ नचापिप्रणिपातेनत्यक्तुमिच्छतिधर्मराट् ॥ याच्यमानश्चराज्यंसनप्रदास्यतिदुर्मतिः ॥ ९ ॥ नतुमन्येसतद्वाच्योयद्युधिष्ठिरशासनम् ॥ उक्तंप्रयोजनंयत्तुध
र्मराजेनभारत ॥ १० ॥ तथापापस्तुतत्सर्वंनकरिष्यतिकौरवः ॥ तस्मिंश्चाक्रियमाणेसौलोकेवध्योभविष्यति ॥ ११ ॥ ममचापिसवध्योहिजगतश्चापिभारत ॥
येनकौमारकेयूयंसर्वेविप्रकृताःसदा ॥ १२ ॥ विप्रलुप्तंचवोराज्यंनृशंसेनदुरात्मना ॥ नचोपशाम्यतेपापःश्रियंदृष्ट्वायुधिष्ठिरे ॥ १३ ॥ असकृच्चाप्यहंतेनत्वत्कृते
पार्थभेदितः ॥ नमयातद्गृहीतंचपापंतस्यचिकीर्षितम् ॥ १४ ॥ जानासिहिमहाबाहोत्वमप्यस्यपरंमतम् ॥ प्रियंचिकीर्षमाणंचधर्मराजस्यमामपि ॥ १५ ॥

र्थः ॥ ४ ॥ संयुक्तंआहितं लोककारणंलोकहितसाधनं ॥ ५ ॥ दैवंकर्मप्राक्तनंकर्मकर्तुंअन्यथाकर्तुम् ॥ ६ ॥ ७ ॥ पुरुषकाराच्छमोप्यत्रदुःसंपादइत्याह सहीति त्यागेनदानेन ॥ ८ ॥ सानुबंधःसपरिवारः नचेति एकोरा
ज्यंत्यक्तुंनेच्छतिपरोदातुंनेच्छतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ शासनंपंचग्रामान्देहीतितत्नवक्तव्यः दैन्यद्योतकत्वादितिभावः अफलत्वाच्चनैवंसवाच्यइत्याह उक्तमिति प्रयोजनंशमं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

अभिशंकसेमांशममनिच्छंतमिवमन्यसे ॥१६॥ दिव्यंविधानंभूभारापहारार्थंस्वर्गाद्देवानामवतरणम् ॥१७॥ आशंसेसंभावयामि ॥ १८ ॥ कथमिति भीष्मेणएतच्छर्मयाच्यमानोपिसःहितंकथंनोक्तःअपितुउक्तउपदिष्टएवदुर्योधनस्तथापिनगृहीतवानितिभावःसंवत्सरगतेगतसंवत्सरे ॥ १९ ॥ संकल्पिताःवध्यत्वेननिश्चिताःलवशःक्षणशःलवोंशःक्षणःस्वीकारः राज्यलेशस्यस्वीकारेपिनसंतुष्टइत्यर्थः क्रमेणषष्ठ्यर्थेसप्तम्यर्थेचशस्प्रत्ययः॥२०॥विभाव्यंविचारणीयं ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ उक्तमिति ॥ १ ॥ राज्ञोमतंआज्ञाय

संजानंस्तस्यचात्मानंममचैवपरंमतम् ॥ अजानन्निवमांकस्मादर्जुनाद्याभिशंकसे ॥ १६ ॥ यच्चापिपरमंदिव्यंतच्चाप्यनुगतंत्वया ॥ विधानंविहितंपार्थकथंशर्मभवेत्परैः ॥ १७ ॥ यत्तुवाचामयाशक्यंकर्मणावापिपांडव ॥ करिष्येतदहंपार्थनत्वाशंसेशमंपरैः ॥ १८ ॥ कथंगोहरणेह्युक्तोनैतच्छर्मतथाहितम् ॥ याच्यमानोहिभीष्मेणसंवत्सरगतेध्वनि ॥ १९ ॥ तदैवतेपराभूतायदासंकल्पितास्त्वया ॥ लवशःक्षणशश्चापिनचतुष्टःसुयोधनः ॥ २० ॥ सर्वथातुमयाकार्यंधर्मराजस्यशासनम् ॥ विभाव्यंतस्यभूयश्चकर्मपापंदुरात्मनः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ नकुलउवाच ॥ ॥ उक्तंबहुविधंवाक्यंधर्मराजेनमाधव ॥ धर्मज्ञेनवदान्येनश्रुतंचैवहितत्त्वया ॥ १ ॥ मतमाज्ञायराज्ञश्चभीमसेनेनमाधव ॥ संशमोबाहुवीर्यंचख्यापितंमाधवात्मनः ॥ २ ॥ तथैवफाल्गुनेनापियदुक्तंतत्त्वयाश्रुतम् ॥ आत्मनश्चमतंवीरकथितंभवतासकृत् ॥ ३ ॥ सर्वमेतदतिक्रम्यश्रुत्वापरमतंभवान् ॥ यत्प्राप्तकालंमन्येथास्तत्कुर्याःपुरुषोत्तम ॥ ४ ॥ तस्मिंस्तस्मिन्निमित्तेहिमतंभवतिकेशव ॥ प्राप्तकालंमनुष्येणक्षमंकार्यमरिंदम ॥ ५ ॥ अन्यथाचिंतितोह्यर्थःपुनर्भवतिसोन्यथा ॥ अनित्यमतयोलोकेनराःपुरुषसत्तम ॥ ६ ॥ अन्यथाबुद्धयोह्यासन्नस्मासुवनवासिषु ॥ अदृश्येष्वन्यथाकृष्णदृश्येषुपुनरन्यथा ॥ ७ ॥ अस्माकमपिवार्ष्णेयवनेविचरतांतदा ॥ नतथाप्रणयोराज्येयथासंप्रतिवर्तते ॥ ८ ॥ निवृत्तवनवासान्नःश्रुत्वावीरसमागताः ॥ अक्षौहिण्योहिसप्तेमास्त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ९ ॥ इमान्हिपुरुषव्याघ्रानचिंत्यबलपौरुषान् ॥ आत्तशस्त्रान्रणेदृष्ट्वानव्यथेदिहकःपुमान् ॥ १० ॥

संशमःसम्यक्शमःख्यापितःहेमाधवमधुदेशज आत्मनःमतंआज्ञायबाहुवीर्यंख्यापितं हेमाधवलक्ष्मीपते ॥ २॥ ३ ॥ ४ ॥ तस्मिन्निति निमित्तभेदान्मतभेदोभवति कुलधुर्यस्ययुधिष्ठिरस्यमतंकुलोच्छेदोमाभूदितिकेशाकर्षणक्लिष्टायाःद्रौपद्यामतंशत्रवोनिर्मूलंउन्मूलनीयाइति तत्रकालानुरूपंयत्क्षमंयोग्यंतत्त्वयाकार्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥ 'अनित्यानाशवतीमतिर्येषांते ॥ ६ ॥ नकेवलंव्यक्तिभेदान्मतभेदः किंतुव्यक्त्यैक्येपिअवस्थाभेदान्मतभेदोभवतीत्याह अन्यथेत्यादिना अदृश्येष्विति अज्ञातवासकालेकथमनावृताश्चरिष्यामइत्येवमनोरथआसीत्दृश्येषुइदानींभव्येषुअस्मासुकदाराज्यंप्राप्स्यामइत्यस्तीतिभावः ॥ ७ ॥ प्रणयआदरः ॥ ८ ॥ नव्यथेत्कुप्येत् ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अर्थप्रयोजनं निवर्ततंभ्रश्यंतं ॥१८ ॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ यदेतदिति ॥ १॥
॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ यदियद्यपिभीमादयोधार्मिकाःस्युःतथापिअहंधर्ममुत्सृज्यतेनसहयोद्धुमिच्छामि ॥ ४ ॥ महाबाहोहेकृष्ण ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेए

सभवान्कुरुमध्येतंसांत्वपूर्वंभयोत्तरम् ॥ ब्रूयाद्वाक्यंयथामंदोनव्यथेतसुयोधनः॥ ११ ॥ युधिष्ठिरंभीमसेनंबीभत्सुंचापराजितम् ॥ सहदेवंचमांचैवत्वांचरा
मंचकेशव ॥ १२ ॥ सात्यकिंचमहावीर्यंविराटंचसहात्मजम् ॥ द्रुपदंचसहामात्यंधृष्टद्युम्नंचमाधव ॥ १३ ॥ काशिराजंचविक्रांतंधृष्टकेतुंचचेदिपम् ॥ मांसशो
णितभृन्मर्त्यःप्रतियुध्येतकोयुधि ॥ १४ ॥ सभवान्गमनादेवसाधयिष्यत्यसंशयम् ॥ इष्टमर्थंमहाबाहोधर्मराजस्यकेवलम् ॥ १५ ॥ विदुरश्चैवभीष्मश्चद्रोण
श्चसहबाह्लिकः॥श्रेयःसमर्थाविज्ञातुमुच्यमानास्त्वयानघ ॥ १६॥ तेचैनमनुनेष्यंतिधृतराष्ट्रंजनाधिपम् ॥ तंचपापसमाचारंसहामात्यंसुयोधनम् ॥ १७॥ श्रो
ताचार्थस्यविदुरस्त्वंचवक्ताजनार्दन ॥ कमिवार्थंनिवर्ततंस्थापयेतांनवर्त्मनि ॥ १८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिनकुलवाक्यंअशी
तितमोऽध्यायः॥ ८० ॥ ॥ ५ ॥ ॥ सहदेवउवाच ॥ ॥ यदेतत्कथितंराज्ञाधर्मएषसनातनः॥ यथाचयुद्धमेवस्यात्तथाकार्यमरिंदम ॥ १ ॥ यदिप्रशममिच्छे
युःकुरवःपांडवैःसह ॥ तथापियुद्धंदाशार्हयोजयेथाःसहैवतैः ॥ २ ॥ कथंनुदृष्ट्वापांचालींतथाकृष्णसभागताम् ॥ अवधेनप्रशाम्येतममम‌न्युःसुयोधने॥ ३ ॥
यदिभीमार्जुनौकृष्णधर्मराजश्चधार्मिकः॥ धर्ममुत्सृज्यतेनाहंयोद्धुमिच्छामिसंयुगे ॥ ४ ॥ ॥ सात्यकिरुवाच ॥ ॥ सत्यमाहमहाबाहोसहदेवोमहामतिः ॥
दुर्योधनवधेशांतिस्तस्यकोपस्यमेभवेत् ॥ ५ ॥ नजानासियथादृष्ट्वाचीराजिनधरान्वने ॥ तवापिमन्युरुद्भूतोदुःखितान्प्रेक्ष्यपांडवान् ॥ ६ ॥ तस्मान्माद्रीसुतः
शूरोयदाहरणकर्कशः ॥ वचनंसर्वयोधानांतन्मतंपुरुषोत्तम ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंवदतिवाक्यंतुयुयुधानेमहामतौ ॥ सुभीमःसिंहनादोभूद्योधा
नांतत्रसर्वशः॥८॥सर्वेहिसर्वशोवीरास्तद्वचःप्रत्यपूजयन् ॥ साधुसाध्वितिशैनेयंहर्षयंतोयुयुत्सवः॥९॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
सहदेवसात्यकिवाक्येएकाशीतितमोऽध्यायः॥८१॥ ॥५॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाधर्मार्थसहितंहितम्॥कृष्णादाशार्हमासीनमब्रवीच्छो
ककर्शिता ॥ १ ॥ सुताद्रुपदराजस्यस्वसितायतमूर्धजा ॥ संपूज्यसहदेवंचसात्यकिंचमहारथम् ॥ २॥ भीमसेनंचसंशांतंदृष्ट्वापरमदुर्मनाः ॥ अश्रुपूर्णेक्षणावा
क्यमुवाचेदंमनस्विनी ॥ ३ ॥

काशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ राज्ञस्त्विति ॥ १ ॥ स्वसितायतमूर्धजाअतिकृष्णादीर्घाश्चकेशायस्याः ॥२॥३॥

॥ ४ ॥ मंत्रंशमप्रधानं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रतिसमासितुंप्रतिपक्षतयास्थातुं ॥ ११ ॥ कश्चनअर्थःशमोपायःशक्यःकर्तुमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ समर्थयुक्तं ॥ १५ ॥ १६ ॥

विदितंतेमहाबाहोधर्मज्ञमधुसूदन ॥ यथानिकृतिमास्थायभ्रंशिताःपांडवाःसुखात् ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्रेणसामात्येनजनार्दन ॥ यथाचसंजयोराज्ञामंत्रंर
हसिश्रावितः ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरस्यदाशार्हतच्चापिविदितंतव ॥ यथोक्तःसंजयश्चैवतच्चसर्वंश्रुतंत्वया ॥ ६ ॥ पंचनस्तातदीयंतांग्रामाइतिमहाद्युते ॥ अविस्थलंवृ
कस्थलंमाकंदींवारणावतम् ॥ ७ ॥ अवसानंमहाबाहोकंचिदेकंचपंचमम् ॥ इतिदुर्योधनोवाच्यःसुहृदश्चास्यकेशव ॥८नचापित्यकरोद्वाक्यंश्रुत्वाकृष्णसुयो
धनः ॥ युधिष्ठिरस्यदाशार्हश्रीमतःसंधिमिच्छतः ॥ ९ ॥ अप्रदानेनराज्यस्ययदिकृष्णसुयोधनः ॥ संधिमिच्छेन्नकर्तव्यंतत्रगत्वाकथंचन ॥ १० ॥ शक्ष्यंतिहि
महाबाहोपांडवाःसृंजयैःसह ॥ धार्तराष्ट्रबलंघोरंक्रुद्धंप्रतिसमासितुम् ॥ ११ ॥ नहिसाम्नानदानेनशक्योर्थस्तेषुकश्चन ॥ तस्मात्तेषुनकर्तव्याकृपातेमधुसूदन
॥ १२ ॥ साम्नादानेनवाकृष्णयेनशाम्यंतिशत्रवः ॥ योक्तव्यस्तेषुदंडःस्याज्जीवितंपरिरक्षता ॥ १३ ॥ तस्मात्तेषुमहादंडःक्षेप्तव्यःक्षिप्रमच्युत ॥ त्वयाचैवमहा
बाहोपांडवैःसहसृंजयैः ॥ १४ ॥ एतत्समर्थंपार्थानांतवचैवयशस्करम् ॥ क्रियमाणंभवेत्कृष्णक्षत्रस्यचसुखावहम् ॥ १५ ॥ क्षत्रियेणहिहंतव्यःक्षत्रियोलोभमा
स्थितः ॥ अक्षत्रियोवादाशार्हस्वधर्ममनुतिष्ठता ॥ १६ ॥ अन्यत्रब्राह्मणात्तातसर्वपापेष्ववस्थितात् ॥ गुरुर्हिसर्ववर्णानांब्राह्मणःप्रसृताग्रभुक् ॥ १७ ॥ यथाऽ
वध्येवध्यमानेभवेद्दोषोजनार्दन ॥ सवध्यस्यावधेदृष्टइतिधर्मविदोविदुः ॥ १८ ॥ यथात्वांनस्पृशेदेषदोषःकृष्णतथाकुरु ॥ पांडवैःसहदाशार्हैःसृंजयैश्चससैनि
कैः ॥ १९ ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामिविश्रंभेणजनार्दन ॥ कातुसीमंतिनीमादृक्पृथिव्यामस्तिकेशव ॥ २० ॥ सुताद्रुपदराजस्यवेदिमध्यात्समुत्थिता ॥ धृष्टद्युम्नस्य
भगिनीतवकृष्णप्रियासखी ॥ २१ ॥ आजमीढकुलंप्राप्तास्नुषापांडोर्महात्मनः ॥ महिषीपांडुपुत्राणांपंचेंद्रसमवर्चसाम् ॥ २२ ॥ सुतामेपंचभिर्वीरैःपंचजाता
महारथाः ॥ अभिमन्युर्यथाकृष्णतथातेतवधर्मतः ॥ २३ ॥ साहंकेशग्रहंप्राप्तापरिक्लिष्टासभांगता ॥ पश्यतांपांडुपुत्राणांत्वयिजीवतिकेशव ॥ २४ ॥ जीवत्सु
पांडुपुत्रेषुपंचालेष्वथवृष्णिषु ॥ दासीभूतास्मिपापानांसभामध्येव्यवस्थिता ॥ २५ ॥ निरमर्षेष्वचेष्टेषुप्रेक्षमाणेषुपांडुषु ॥ पाहिमामितिगोविंदमनसाचिंति
तासिमे ॥ २६ ॥ यत्रमांभगवान्राजाश्वशुरोवाक्यमब्रवीत् ॥ वरंवृणीष्वपांचालिवरार्हासिमतामम ॥ २७ ॥

प्रसृतंप्रदत्तंचतदग्र्यंचतस्यभोक्ताप्रसृताग्रभुक् पूज्यइत्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ मृदुसंहारंवेणीरूपेणसमाहृतमपिमृदुं वृजिनाग्रंकुटिलाग्रं केशवत्सूक्ष्माग्रंवा वृजिनःकुटिलेन्यवदितिविश्वः सुदर्शनंरमणीयं ॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥

अदासाःपांडवाःसंतुसरथाःसायुधाइति ॥ मयोक्तेयत्रनिर्मुक्तावनवासायकेशव ॥ २८ ॥ एवंविधानांदुःखानामभिज्ञोसिजनार्दन ॥ त्रायस्वपुंडरीकाक्षस
भर्तृज्ञातिबांधवान् ॥ २९ ॥ नन्वहंकृष्णभीष्मस्यधृतराष्ट्रस्यचोभयोः ॥ स्नुषाभवामिधर्मेणसाहंदासीकृताबलात् ॥ ३० ॥ धिक्पार्थस्यधनुष्मत्तांभीमसेनस्य
धिग्बलं ॥ यत्रदुर्योधनःकृष्णमुहूर्तमपिजीवति ॥ ३१ ॥ यदितेहमनुग्राह्यायदितेस्तिकृपामयि ॥ धार्तराष्ट्रेषुवैकोपःसर्वःकृष्णविधीयतां ॥ ३२ ॥ ॥ वैशंपाय
नउवाच इत्युक्त्वामृदुसंहारंवृजिनाग्रंसुदर्शनम् ॥ सुनीलमसितापांगीसर्वगंधाधिवासितम् ॥ ३३ ॥ सर्वलक्षणसंपन्नंमहाभुजगवर्चसं ॥ केशपक्षंवरारोहा
गृह्यवामेनपाणिना ॥ ३४ ॥ पद्माक्षीपुंडरीकाक्षमुपेत्यगजगामिनी ॥ अश्रुपूर्णेक्षणाकृष्णाकृष्णंवचनमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ अयंतेपुंडरीकाक्षदुःशासनकरोद्धृतः ॥
स्मर्तव्यःसर्वकार्येषुपरेषांसंधिमिच्छता ॥ ३६ ॥ यदिभीमार्जुनौकृष्णकृपणौसंधिकामुकौ ॥ पितामेयोत्स्यतेवृद्धःसहपुत्रैर्महारथैः ॥ ३७ ॥ पंचचैवमहावीर्याःपु
त्रामेमधुसूदन ॥ अभिमन्युंपुरस्कृत्ययोत्स्यंतेकुरुभिःसह ॥ ३८ ॥ दुःशासनभुजंश्यामंसंछिन्नंपांसुगुंठितम् ॥ यद्यहंतुनपश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ ३९ ॥ त्रयो
दशहिवर्षाणिप्रतीक्षंत्यागतानिमे ॥ विधायहृदयेमन्युंप्रदीप्तमिवपावकम् ॥ ४० ॥ विदीर्यतेमेहृदयंभीमवाक्शल्यपीडितम् ॥ योयमद्यमहाबाहुर्धर्ममेवानुप
श्यति ॥ ४१ ॥ इत्युक्त्वाबाष्परुद्धेनकंठेनायतलोचना ॥ रुरोदकृष्णासोत्कंपंसस्वरंबाष्पगद्गदम् ॥ ४२ ॥ स्तनौपीनायतश्रोणीसहितावभिवर्षती ॥ द्रवीभूतमिवा
त्युष्णंमुंचतीवारिनेत्रजम् ॥ ४३ ॥ तामुवाचमहाबाहुःकेशवःपरिसांत्वयन् ॥ अचिराद्द्रक्ष्यसेकृष्णेरुदतीर्भरतस्त्रियः ॥ ४४ ॥ एवंताभीरुरोत्स्यंतिनिहतज्ञातिबां
धवाः ॥ हतमित्राहतबलायेषांक्रुद्धासिभामिनी ॥ ४५ ॥ अहंचतत्करिष्यामिभीमार्जुनयमैःसह ॥ युधिष्ठिरनियोगेनदैवाच्चविधिनिर्मितात् ॥ ४६ ॥ धार्तराष्ट्राः
कालपक्वानचेच्छृण्वंतिमेवचः ॥ शेष्यंतेनिहताभूमौश्वसृगालादनीकृताः ॥ ४७ ॥ चलेद्धिहिमवान्शैलोमेदिनीशतधाफलेत् ॥ द्यौःपतेच्चसनक्षत्रानमेमोघंव
चोभवेत् ॥ ४८ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिकृष्णेबाष्पोनिगृह्यताम् ॥ हतामित्रान्श्रियायुक्तानचिराद्द्रक्ष्यसेपतीन् ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्या० द्रोपदीकृ
ष्णसंवादेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ कुरूणामद्यसर्वेषांभवान्सुहृदनुत्तमः ॥ संबंधीदयितोनित्यमुभयोःपक्षयोरपि ॥ १ ॥

हेभीमशत्रुभयंकरकृष्ण योयंभवान् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अत्युष्णंवह्निं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ रोत्स्यंतिरोदिष्यंति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ॥ इति० उ० नै० भा० द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कुरूणामिति ॥ १ ॥

प्रतिपाद्यंसंपाद्यं अनामयंकुशलं ॥ २ ॥ ३॥ ४ ॥ यास्यामि तद्देवकर्तुमितिशेषः अभीप्सयाप्राप्तुमिच्छया ॥ ५ ॥ विमलवद्गतेनिर्मलाकाशगे मैत्रेजन्मर्क्षाद्दष्टमतारायां दूतस्यहिस्वामिबलेनैवबलवत्त्व

पांडवैर्धार्तराष्ट्राणांप्रतिपाद्यमनामयम्॥समर्थःप्रशमंचैवकर्तुमर्हसिकेशव॥२॥त्वमितःपुंडरीकाक्षसुयोधनममर्षणम्॥शांत्यर्थंभ्रातरंब्रूयायत्तद्वाच्यमभि
त्रहन्॥३॥त्वयाधर्मार्थयुक्तंचेदुक्तंशिवमनामयम्॥हितंनादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति॥४॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥धर्म्यमस्मद्धितंचैवकुरूणांय
दनामयम्॥एषयास्यामिराजानंधृतराष्ट्रमभीप्सया॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोव्यपेतेतमसिसूर्येविमलवद्गते॥मैत्रेमुहूर्तेसंप्राप्तेमृद्वर्चिषिदिवाक
रे॥६॥कौमुदेमासिरेवत्यांशरदंतेहिमागमे॥स्फीतसस्यसुखेकालेकल्यःसत्त्ववतांवरः॥७॥मंगल्याःपुण्यनिर्घोषावाचःशृण्वंश्चसूनृताः॥ब्राह्मणानांप्रती
तानामृषीणामिववासवः॥८॥कृत्वापौर्वाह्णिकंकृत्यंस्नातःशुचिरलंकृतः॥उपतस्थेविवस्वंतंपावकंचजनार्दनः॥ ९ ॥ऋषभंपृष्ठआलभ्यब्राह्मणानभिवाद्य
च॥अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वापश्यन्कल्याणमग्रतः॥१०॥तत्प्रतिज्ञायवचनंपांडवस्यजनार्दनः॥शिनेर्नप्तारमासीनमभ्यभाषतसात्यकिम्॥११॥रथआरोप्य
तांशंखश्चक्रंचगदयासह॥उपासंगाश्चशक्त्यश्चसर्वप्रहरणानिच॥१२॥दुर्योधनश्चदुष्टात्माकर्णश्चसहसौबलः॥नचशत्रुरवज्ञेयोदुर्बलोपिबलीयसा॥१३॥
ततस्तन्मतमाज्ञायकेशवस्यपुरःसराः॥प्रसस्रुर्योजयिष्यंतोरथंचक्रगदाभृतः॥१४॥तंदीप्तमिवकालाग्निमाकाशगमिवाशुगम्॥सूर्यचंद्रप्रकाशाभ्यांचक्रा
भ्यांसमलंकृतम्॥१५॥अर्धचंद्रैश्चचंद्रैश्चमत्स्यैःसमृगपक्षिभिः॥पुष्पैश्चविविधैश्चित्रंमणिरत्नैश्चसर्वशः॥ १६ ॥तरुणादित्यसंकाशंबृहंतंचारुदर्शनम्॥
मणिहेमविचित्रांगंसुध्वजंसुपताकिनम्॥ १७ ॥सूपस्करमनाधृष्यंवैयाघ्रपरिवारणम्॥यशोघ्नंप्रत्यमित्राणांयदूनांनंदिवर्धनम्॥ १८॥ वाजिभिःशैब्य
सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः॥ स्नातैःसंपादयामासुःसंपन्नैःसर्वसंपदा ॥ १९ ॥ महिमानंतुकृष्णस्यभूयएवाभिवर्धयन्॥ सुघोषःपतगेंद्रेणध्वजेनयुयुजेरथः
॥२०॥तंमेरुशिखरप्रख्यंमेघदुंदुभिनिःस्वनम्॥आरुरोहरथंशौरिर्विमानमिवकामगम्॥ २१ ॥ततःसात्यकिमारोप्यप्रययौपुरुषोत्तमः॥पृथिवींचांतरि
क्षंचरथघोषेणनादयन्॥ २२ ॥व्यपोढाभ्रस्ततःकालःक्षणेनसमपद्यत॥शिवश्चानुववौवायुःप्रशांतमभवद्रजः॥ २३ ॥

मित्यर्थः ॥ ६ ॥ कौमुदेकार्तिके रेवत्यांअर्जुनस्यफल्गुनीजातस्यरेवतीमैत्रताराभवतीतिप्रसिद्धम्॥ ७ ॥८॥९॥ १० ॥प्रतिज्ञायअनुस्मृत्य ॥११॥१२॥१३॥१४॥ आकाशगःसूर्यः आकाशमिवचेतिपाठे
जंगमाकाशतुल्यमित्यर्थः विशालत्वात् नक्षत्रोपमरत्नरचितत्वाच्च तदेवाह सूर्येति ॥१५॥१६॥१७॥ सूपस्करंशोभनैरुपकरणैरुपेतम्॥ १८ ॥संपादयामासुःसज्जीकृतवंतः ॥ १९ ॥ २०॥२१॥२२॥२३॥

॥ २४ ॥ मंगल्यार्थप्रदैःविजयीभवेत्यादिमंगलावहैः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ संसाधनार्थंकार्यंनिष्पत्त्यर्थम् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

प्रदक्षिणानुलोमाश्चमंगल्याम्टगपक्षिणः ॥ प्रयाणेवासुदेवस्यबभूवुरनुयायिनः ॥ २४ ॥ मंगल्यार्थप्रदैःशब्दैरन्ववर्तंतसर्वशः ॥ सारसाःशतपत्राश्चहंसाश्चम
धुसूदनम् ॥ २५ ॥ मंत्राहुतिमहाहोमैर्हूयमानश्चपावकः ॥ प्रदक्षिणमुखोभूत्वाविधूमःसमपद्यत ॥ २६ ॥ वसिष्ठोवामदेवश्चभूरिद्युम्नोगयःक्रथः ॥ शुक्रनारद
वाल्मीकामरुतःकुशिकोभृगुः ॥ २७ ॥ देवब्रह्मर्षयश्चैवकृष्णंयदुसुखावहम् ॥ प्रदक्षिणमवर्तंतसहितावासवानुजम् ॥ २८ ॥ एवमेतैर्महाभागैर्महर्षिगणसाधु
भिः ॥ पूजितःप्रययौकृष्णःकुरूणांसदनंप्रति ॥ २९ ॥ तंप्रयांतमनुप्रायात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौचोभौमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ३० ॥ चेकितानश्च
विक्रांतोधृष्टकेतुश्चचेदिपः ॥ द्रुपदःकाशिराजश्चशिखंडीचमहारथः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्नःसपुत्रश्चविराटःकेकयैःसह ॥ संसाधनार्थंप्रययुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभं
॥ ३२ ॥ ततोनुव्रज्यगोविंदंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ राज्ञांसकाशेद्युतिमानुवाचेदंवचस्तदा ॥ ३३ ॥ योवैनकामान्नभयान्नलोभान्नार्थकारणात् ॥ अन्यायमनु
वर्तेतस्थिरबुद्धिरलोलुपः ॥ ३४ ॥ धर्मज्ञोधृतिमान्प्राज्ञःसर्वभूतेषुकेशवः ॥ ईश्वरःसर्वभूतानांदेवदेवःसनातनः ॥ ३५ ॥ तंसर्वगुणसंपन्नंश्रीवत्सकृतलक्षणम् ॥
संपरिष्वज्यकौंतेयःसंदेष्टुमुपचक्रमे ॥ ३६ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ यासाबाल्यात्प्रभृत्यस्मान्पर्यवर्धयताबला ॥ उपवासतपःशीलासदास्वस्त्ययनेरता
॥ ३७ ॥ देवतातिथिपूजासुगुरुशुश्रूषणेरता ॥ वत्सलाप्रियपुत्राचप्रियास्माकंजनार्दन ॥ ३८ ॥ सुयोधनभयाद्यानोऽत्रायतामित्रकर्शन ॥ महतोमृत्युसंबा
धादुद्धरेन्नौरिवार्णवात् ॥ ३९ ॥ अस्मत्कृतेचसततंययादुःखानिमाधव ॥ अनुभूतान्यदुःखार्हातांस्मपृच्छेरनामयम् ॥ ४० ॥ भृशमाश्वासयेश्चैनांपुत्रशोकप
रिप्लुताम् ॥ अभिवाद्यस्वजेथास्त्वंपांडवान्परिकीर्तयन् ॥ ४१ ॥ ऊढात्प्रभृतिदुःखानिश्वशुराणामरिंदम ॥ निकारानतदर्हाचपश्यंतीदुःखमश्नुते ॥ ४२ ॥ अ
पिजातुसकालःस्यात्कृष्णदुःखविपर्ययः ॥ यदहंमातरंक्लिष्टांसुखंदद्यामरिंदम ॥ ४३ ॥ प्रव्रजंतोनुधावंतींकृपणांपुत्रगृद्धिनीम् ॥ रुदतीमुपहायैनामगच्छाम
वयंवनम् ॥ ४४ ॥ ननूनंम्रियतेदुःखैःसाचेज्जीवतिकेशव ॥ तथापुत्राधिभिर्गाढमार्तात्यानर्तसत्कृत ॥ ४५ ॥ अभिवाद्याथसाकृष्णत्वयामद्वचनाद्विभो ॥
धृतराष्ट्रश्चकौरव्योराजानश्चवयोधिकाः ॥ ४६ ॥ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवमहाराजंचबाह्लिकम् ॥ द्रौणिंचसोमदत्तंचसर्वांश्चभरतान्प्रति ॥ ४७ ॥

॥ ४१ ॥ ऊढात्विवाहात् यद्वा ऊढस्तंद्वितबालयोरितिविश्वः बाल्यादित्यर्थः उभयत्रभावप्रधानोनिर्देशः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ वीथीमार्गः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥

विदुरंचमहाप्राज्ञंकुरूणांमंत्रधारिणम्॥अगाधबुद्धिमर्मज्ञंस्वजेथामधुसूदन॥४८॥इत्युक्त्वाकेशवंतत्रराजमध्येयुधिष्ठिरः॥ अनुज्ञातोनिववृतेकृष्णंकृत्वाप्रदक्षिणम्॥४९॥व्रजन्नेवतुबीभत्सुःसखायंपुरुषर्षभम्॥अब्रवीत्परवीरघ्नंदाशार्हमपराजितम्॥५०॥यदस्माकंविभोवृत्तंपुरावैमंत्रनिश्चये॥ अर्धराज्यस्यगोविंदविदितंसर्वराजसु॥५१॥तच्चेद्दद्यादसंगेनसत्कृत्यानवमन्यच॥ प्रियंमेस्यान्महाबाहोमुच्येरन्महतोभयात्॥५२॥ अतश्चेदन्यथाकर्ताधार्तराष्ट्रोनुपायवित्॥ अंतंनूनंकरिष्यामिक्षत्रियाणांजनार्दन॥५३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तेपांडवेनसमहृष्यद्वृकोदरः॥ मुहुर्मुहुःक्रोधवशात्प्रावेपतचपांडवः॥५४॥ वेपमानश्चकौंतेयःप्राक्रोशन्महतोरवान्॥ धनंजयवचःश्रुत्वाहर्षोत्सिक्तमनाभृशम्॥५५॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वासंप्रावेपंतधन्विनः॥ वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रेप्रसुस्रुवुः॥५६॥इत्युक्त्वाकेशवंतत्रतथाचोक्त्वाविनिश्चयम्॥ अनुज्ञातोनिववृतेपरिष्वज्यजनार्दनम्॥ ५७॥ तेषुराजसुसर्वेषुनिवृत्तेषुजनार्दनः॥ तूर्णमभ्यगमद्धृष्टःशैब्यसुग्रीववाहनः॥ ५८॥ तेहयावासुदेवस्यदारुकेणप्रचोदिताः॥ पंथानमाचेमुरिवग्रसमानाइवांबरम्॥५९॥अथापश्यन्महाबाहुर्ऋषीनध्वनिकेशवः॥ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानान्स्थितानुभयतःपथि॥६०॥सोवतीर्यरथात्तूर्णमभिवाद्यजनार्दनः॥यथावृत्तानृषीन्सर्वानभ्यभाषतपूजयन्॥६१॥ कच्चिल्लोकेषुकुशलंकच्चिद्धर्मःस्वनुष्ठितः॥ ब्राह्मणानांत्रयोवर्णाःकच्चित्तिष्ठंतिशासने॥ ६२॥ तेभ्यःप्रयुज्यतांपूजांप्रोवाचमधुसूदनः॥ भगवंतःक्वसंसिद्धाःकावीथीभवतामिह॥ ६३॥किंवाकार्यंभगवतामहंकिंकरवाणिवः॥केनार्थेनोपसंप्राप्ताभगवंतोमहीतलम्॥६४॥तमब्रवीज्जामदग्न्यउपेत्यमधुसूदनम्॥परिष्वज्यचगोविंदंसुरासुरपतेःसखा॥ ६५॥ देवर्षयःपुण्यकृतोब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः॥ राजर्षयश्चदाशार्हमानयंतस्तपस्विनः॥ देवासुरस्यद्रष्टारःपुराणस्यमहामते॥६६॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंदिदृक्षंतश्चसर्वतः॥ सभासदश्चराजानस्त्वांचसत्यंजनार्दनम्॥६७॥ एतन्महत्प्रेक्षणीयंद्रष्टुंगच्छामकेशव॥ धर्मार्थसहितावाचःश्रोतुमिच्छाममाधव॥ ६८॥ त्वयोच्यमानाःकुरुषुराजमध्येपरंतप॥ भीष्मद्रोणादयश्चैवविदुरश्चमहामतिः॥ ६९॥ त्वंचयादवशार्दूलसभायांवैसमेष्यथ॥ तववाक्यानिदिव्यानितथातेषांचमाधव॥ ७०॥ श्रोतुमिच्छामगोविंदसत्यानिचहितानिच॥ आपृष्टोसिमहाबाहोपुनर्द्रक्ष्यामहेवयम्॥ ७१॥

॥७२॥ ॥इ०उ०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः॥८३॥ ॥छ॥ ॥प्रयांतमिति॥१॥२॥३॥दैवानिशकुनानिऔत्पातिकानिअशकुनानि॥४॥५॥प्रत्यक्प्रतीपंऊहुःप्रवाहंकृतवत्यः॥६॥७॥८॥खेशरीरंछायापु

यात्यविघ्नेनवैवीरद्रक्ष्यामस्त्वांसभागतम्॥आसीनमासनेदिव्येबलतेजःसमाहितम्॥ ७२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णप्र
स्थानेत्र्यशीतितमोऽध्यायः॥ ८३ ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ प्रयांतंदेवकीपुत्रंपरवीररुजोदश॥ महारथामाहाबाहुमन्वयुःशस्त्रपाणयः॥१॥ पदातीनां
सहस्रंचसादिनांचपरंतप॥भोज्यंचविपुलंराजन्प्रेष्याश्चशतशोपरे॥ २॥ ॥जनमेजयउवाच॥ कथंप्रयातोदाशार्होमहात्मामधुसूदनः॥ कानिवाव्रजतस्त
स्यनिमित्तानिमहौजसः॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः॥ तानिमेशृणुसर्वाणिदैवान्यौत्पातिकानिच॥ ४॥ अ
नभ्रेशनिनिर्घोषःसविद्युत्समजायत॥अन्वगेवचपर्जन्यःप्रावर्षद्विघनेभृशम्॥ ५॥ प्रत्यगूहुर्महानद्यःप्राङ्मुखाःसिंधुसत्तमाः॥विपरीतादिशःसर्वानप्राज्ञायत
किंचन॥६॥प्राज्वलन्नग्नयोराजन्पृथिवीसमकंपत॥ उदपानाश्चकुंभाश्चप्रासिंचन्शतशोजलम्॥ ७॥ तमःसंवृतमप्यासीत्सर्वंजगदिदंतथा॥ नदिशोनादि
शोराजन्प्रज्ञायंतेस्मरेणुना॥८॥प्रादुरासीन्महाञ्छब्दःखेशरीरंनदृश्यते॥सर्वेषुराजन्देशेषुतदद्भुतमिवाभवत्॥ ९ ॥प्रामथ्नाद्धास्तिनपुरंवातोदक्षिणपश्चि
मः॥ आरुजन्गणशोवृक्षान्परुषोऽशनिनिःस्वनः॥ १०॥ यत्रयत्रचवार्ष्णेयोवर्ततेपथिभारत॥ तत्रतत्रसुखोवायुःसर्वंचासीत्प्रदक्षिणम्॥ ११॥ववर्षपुष्पव
र्षंचकमलानिचभूरिशः॥समश्चपंथानिर्दुःखोव्यपेतकुशकंटकः॥ १२॥ संस्तुतोब्राह्मणैर्गीर्भिस्तत्रतत्रसहस्रशः॥ अर्च्यतेमधुपर्कैश्चवसुभिश्चवसुप्रदः॥१३
तंकिरंतिमहात्मानंवन्यैःपुष्पैःसुगंधिभिः॥स्त्रियःपथिसमागम्यसर्वभूतहितेरतम्॥ १४॥ सशालिभवनंरम्यंसर्वसस्यसमाचितम्॥सुखंपरमधर्मिष्ठमभ्यगाद्भ
रतर्षभ॥ १५॥ पश्यन्बहुपशून्ग्रामान्रम्यान्हृदयतोषणान्॥ पुराणिचव्यतिक्रामन्राष्ट्राणिविविधानिच॥ १६॥ नित्यंहृष्टाःसुमनसोभारतैरभिरक्षिताः॥
नोद्विग्नाःपरचक्राणांव्यसनानामकोविदाः॥ १७॥ उपप्लव्यादथागम्यजनाःपुरनिवासिनः॥ पथ्यतिष्ठंतसहिताविष्वक्सेनदिदृक्षया॥ १८॥ तेतुसर्वेसमायां
तमग्निमिद्धमिवप्रभुम्॥अर्चयामासुरर्चार्हंदेशातिथिमुपस्थितम्॥ १९॥ वृकस्थलंसमासाद्यकेशवःपरवीरहा॥ प्रकीर्णरश्मावादित्येव्योम्निवैलोहितायति॥
॥ २०॥ अवतीर्यरथात्तूर्णंकृत्वाशौचंयथाविधि॥ रथमोचनमादिश्यसंध्यामुपविवेशह॥ २१॥

रुषशरीरम्॥९॥दक्षिणपश्चिमःनिर्ऋतिदेशः॥१०॥औत्पातिकान्युक्त्वादैवान्याह यत्रयत्रेति॥११॥१२॥१३॥१४॥भवंतिअस्मिन्निितिभवनंक्षेत्रम्॥१५॥१६॥१७॥उपप्लव्यात्ग्रामात्॥१८॥१९॥२०॥२१

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥॥२७॥२८॥२९॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥ ॥८५॥ ॥तथादूतैरिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥अभिप्रायान्मनोरथान् ॥ ८ ॥

दारुकोपिहयान्मुक्त्वापरिचर्यंचशास्त्रतः॥ मुमोचसर्वयोक्त्रादिमुक्त्वाचैतानवासृजत्॥ २२॥ अभ्यतीत्यतुतत्सर्वमुवाचमधुसूदनः॥ युधिष्ठिरस्यकार्यार्थमिह
वत्स्यामहेक्षपाम्॥२३॥ तस्यतन्मतमाज्ञायचक्रुरावसथंनराः॥ क्षणेनचान्नपानानिगुणवंतिसमार्जयन्॥२४॥ तस्मिन्ग्रामेप्रधानास्तुयआसन्ब्राह्मणान्नृ
प॥ आर्याःकुलीनाह्रीमंतोब्राह्मींवृत्तिमनुष्ठिताः॥२५॥तेभिगम्यमहात्मानंहृषीकेशमरिंदमम्॥ पूजांचक्रुर्यथान्यायमाशीर्मंगलसंयुताम्॥२६॥तेपूजयित्वा
दाशार्हंसर्वलोकेषुपूजितम्॥ न्यवेदयंतवेश्मानिरत्नवंतिमहात्मने॥ २७॥ तान्प्रभुःकृतमित्युक्त्वासत्कृत्यचयथार्हतः॥ अभ्येत्यचैषांवेश्मानिपुनरायात्सहैवतैः
॥२८॥ सुमृष्टंभोजयित्वाचब्राह्मणांस्तत्रकेशवः॥ भुक्त्वाचसहतैःसर्वैरवसत्तांक्षपांसुखम्॥ २९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृ
ष्णप्रयाणेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥ ॥८५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथादूतैःसमाज्ञायप्रयांतंमधुसूदनम्॥ धृतराष्ट्रोब्रवीद्भीष्ममर्चयित्वामहाभुजं
॥१॥ द्रोणंचसंजयंचैवविदुरंचमहामतिम्॥ दुर्योधनंसहामात्यंहृष्टरोमाब्रवीदिदम्॥२॥ अद्भुतंमहदाश्चर्यंश्रूयतेकुरुनंदन॥ स्त्रियोबालाश्चवृद्धाश्चकथयंति
गृहेगृहे॥३॥ सत्कृत्याचक्षतेचान्येतथैवान्येसमागताः॥ पृथग्वादाश्चवर्तंतेचत्वरेषुसभासुच॥ ४॥ उपायास्यतिदाशार्हःपांडवार्थेपराक्रमी॥ सनोमान्यश्चपू
ज्यश्चसर्वथामधुसूदनः॥ ५॥ तस्मिन्हियात्रालोकस्यभूतानामीश्वरोहिसः॥ तस्मिन्धृतिश्चवीर्यंचप्रज्ञाचौजश्चमाधवे॥ ६॥ समान्यतांनरश्रेष्ठःसहिधर्मःस
नातनः॥ पूजितोहिसुखायस्यादसुखःस्यादपूजितः॥ ७॥ सचेत्तुष्यतिदाशार्हउपचारैररिंदमः॥ कृष्णात्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु॥ ८॥ तस्यपूजा
र्थमद्यैवसंविधत्स्वपरंतप॥ सभाःपथिविधीयंतांसर्वकामसमन्विताः॥९॥ यथाप्रीतिर्महाबाहोत्वयिजायेततस्यवै॥ तथाकुरुष्वगांधारेकथंवाभीष्ममन्यसे
॥१०॥ ततोभीष्मादयःसर्वेधृतराष्ट्रंजनाधिपम्॥ ऊचुःपरममित्येवंपूजयंतोस्यतद्वचः॥ ११॥ तेषामनुमतंज्ञात्वाराजादुर्योधनस्तदा॥ सभावास्तूनिरम्याणि
प्रदेष्टुमुपचक्रमे॥ १२॥ ततोदेशेषुदेशेषुरमणीयेषुभागशः॥ सर्वरत्नसमाकीर्णाःसभाश्चक्रुरनेकशः॥ १३॥ आसनानिविचित्राणियुतानिविविधैर्गुणैः॥
स्त्रियोगंधानलंकारान्सूक्ष्माणिवसनानिच॥ १४॥ गुणवंत्यन्नपानानिभोज्यानिविविधानिच॥ माल्यानिचसुगंधीनितानिराजाददौततः॥ १५॥ विशेषत
श्चवासार्थंसभांग्रामेवृकस्थले॥ विदधेकौरवोराजाबहुरत्नांमनोरमाम्॥ १६॥

॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥

॥ १७॥ १८ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उपप्लव्यादिति॥ १ ॥ २ ॥ प्रपितामहःपितामहस्यब्रह्मणोपिपिता ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ई

एतद्विधायवैसर्वंदेवार्हमतिमानुषम्॥ आचख्यौधृतराष्ट्रायराजादुर्योधनस्तदा॥ १७॥ताःसभाःकेशवःसर्वारत्नानिविविधानिच॥असमीक्ष्यैवदाशार्हउपाया
त्कुरुसद्मतत्॥ १८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमार्गेसभानिर्माणेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५॥ ॥ ७ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥
उपप्लव्यादिहक्षत्तरुपायातोजनार्दनः॥ वृकस्थलेनिवसतिसचप्रातरिहैष्यति ॥ १ ॥ आहुकानामधिपतिःपुरोगःसर्वसात्वताम्॥ महामनामहावीर्योमहास
त्वोजनार्दनः ॥ २ ॥ स्फीतस्यवृष्णिराष्ट्रस्यभर्तागोप्ताचमाधवः ॥ त्रयाणामपिलोकानांभगवान्प्रपितामहः ॥ ३ ॥ वृष्ण्यंधकाःसुमनसोयस्यप्रज्ञामुपा
सते॥ आदित्यावसवोरुद्रायथाबुद्धिंबृहस्पतेः॥ ४ ॥ तस्मैपूजांप्रयोक्ष्यामिदाशार्हायमहात्मने ॥ प्रत्यक्षंतवधर्मज्ञतांमेकथयतःशृणु ॥ ५॥ एकवर्णैःसुकृष्णांगै
र्वाह्लिजातैर्हयोत्तमैः॥ चतुर्युक्तान्रथांस्तस्मैरौक्मान्दास्यामिषोडश॥ ६ ॥ नित्यप्रभिन्नान्मातंगानीषादंतान्प्रहारिणः॥ अष्टानुचरमेकैकमष्टौदास्यामिकौ
रव॥ ७॥दासीनामप्रजातानांशुभानांरुक्मवर्चसाम्॥शतमस्मैप्रदास्यामिदासानामपितावताम्॥ ८ ॥ आविकंचसुखस्पर्शंपार्वतीयैरुपाहृतम्॥ तदप्य
स्मैप्रदास्यामिसहस्राणिदशाष्टच॥ ९॥ अजिनानांसहस्राणिचीनदेशोद्भवानिच॥ तान्यप्यस्मैप्रदास्यामियावदर्हतिकेशवः॥ १० ॥ दिवारात्रौचभात्येषसु
तेजाविमलोमणिः॥ तमप्यस्मैप्रदास्यामितमर्हतिहिकेशवः॥ ११ ॥एकेनाभिपतत्यह्नायोजनानिचतुर्दश ॥ यानमश्वतरीयुक्तंदास्येतस्मैतदप्यहम्॥ १२॥
यावंतिवाहनान्यस्ययावंतःपुरुषाश्चते॥ ततोष्टगुणमप्यस्मैभोज्यंदास्याम्यहंसदा ॥ १३ ॥ ममपुत्राश्चपौत्राश्चसर्वेदुर्योधनादृते ॥ प्रत्युद्यास्यंतिदाशार्हंरथै
र्मृष्टैःस्वलंकृताः॥ १४॥ स्वलंकृताश्चकल्याण्यःपादैरेवसहस्रशः॥ वारमुख्यामहाभागंप्रत्युद्यास्यंतिकेशवम्॥ १५ ॥ नगरादपियाःकाश्चिद्गमिष्यंतिजनार्दन
म्॥ द्रष्टुंकन्याश्चकल्याणस्ताश्चयास्यंत्यनावृताः॥ १६॥ सस्त्रीपुरुषबालंचनगरंमधुसूदनम्॥ उदीक्षतांमहात्मानंभानुमंतमिवप्रजाः॥ १७॥ महाध्वजपता
काश्चक्रियंतांसर्वतोदिशः॥ जलावसिक्तोविरजाःपंथास्तस्येतिचान्वशात्॥ १८ ॥ दुःशासनस्यचगृहंदुर्योधनगृहाद्वरम्॥ तदद्यक्रियतांक्षिप्रंसुसंमृष्टमलंकृ
तम्॥ १९॥एतद्धिरुचिराकारैःप्रासादैरुपशोभितम्॥ शिवंचरमणीयंचसर्वर्तुसुमहाधनम्॥ २०॥

षालांगलदंडस्तत्सदृशदंतान् अष्टौअनुचराःयस्यगजस्य ॥ ७॥ ८ ॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९ ॥सर्वर्तुसर्वेऋतवोयुगपदस्मिन्संतीतितथा ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राजन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भावितःदृष्टः ॥ ४ ॥ मानीनशः हेतुमण्णिच् मानाशंप्रामुहि ॥ ५ ॥

सर्वमस्मिन्गृहेरत्नंममदुर्योधनस्यच ॥ यद्यदर्हतिवार्ष्णेयस्तत्तद्देयमसंशयम् ॥ २१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येषडशी
तितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ राजन्बहुमतश्चासित्रैलोक्यस्यापिसत्तमः ॥ संभावितश्चलोकस्यसंमतश्चासिभारत ॥ १ ॥ यत्त्वमेवंगते
ब्रूयाःपश्चिमेवयसिस्थितः ॥ शास्त्राद्वासुप्रतर्काद्वासुस्थिरःस्थविरोह्यसि ॥ २ ॥ लेखाशशिनिभाःसूर्येमहोर्मिरिवसागरे ॥ धर्मस्त्वयितथाराजन्नितिव्यवसि
ताःप्रजाः ॥ ३ ॥ सदैवभावितोलोकोगुणौघैस्तवपार्थिव ॥ गुणानांरक्षणेनित्यंप्रयतस्वसबांधवः ॥ ४ ॥ आर्जवंप्रतिपद्यस्वमाबाल्याद्बहुनीनशः ॥ राजन्पुत्रांश्च
पौत्रांश्चसुहृदश्चैवसुप्रियान् ॥ ५ ॥ यत्त्वमिच्छसिकृष्णायराजन्नतिथयेबहु ॥ एतदन्यच्चदाशार्हःपृथिवीमपिचार्हति ॥ ६ ॥ नतुत्वंधर्ममुद्दिश्यतस्यवाप्रियकार
णात् ॥ एतद्दित्ससिकृष्णायसत्येनात्मानमालभे ॥ ७ ॥ मायैषासत्यमेवैतच्छद्मैतद्भूरिदक्षिण ॥ जानामित्वन्मतंराजन्गूढंबाह्येनकर्मणा ॥ ८ ॥ पंचपंचैवलि
प्स्यंतिग्रामकान्पांडवान्नृप ॥ नचदित्ससितेभ्यस्तांस्तच्छमंनकरिष्यसि ॥ ९ ॥ अर्थेनतुमहाबाहुंवार्ष्णेयंत्वंजिहीर्षसि ॥ अनेनचाप्युपायेनपांडवेभ्योविभेत्स्य
सि ॥ १० ॥ नचवित्तेनशक्योसौनोद्यमेननगर्हया ॥ अन्योधनंजयात्कर्तुमेतत्तत्त्वंब्रवीमिते ॥ ११ ॥ वेदकृष्णस्यमाहात्म्यंवेदास्यदृढभक्तिताम् ॥ अत्याज्यमस्य
जानामिप्राणैस्तुल्यंधनजयम् ॥ १२ ॥ अन्यत्कुंभादपांपूर्णादन्यत्पादावसेचनात् ॥ अन्यत्कुशलसंप्रश्नान्नैवेक्ष्यतिजनार्दनः ॥ १३ ॥ यत्त्वस्यप्रियमातिथ्यं
मानार्हस्यमहात्मनः ॥ तदस्मैक्रियतांराजन्मानार्होसौजनार्दनः ॥ १४ ॥ आशंसमानःकल्याणंकुरूनभ्येतिकेशवः ॥ येनैवराजन्नर्थेनतदेवास्माउपाकुरु ॥ १५ ॥
शममिच्छतिदाशार्हस्तवदुर्योधनस्यच ॥ पांडवानांचराजेंद्रतदस्यवचनंकुरु ॥ १६ ॥ पितासिराजन्पुत्रास्तेवृद्धस्त्वंशिशवःपरे ॥ वर्तस्वपितृवत्तेषुवर्ततेतेहिपु
त्रवत् ॥ १७ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुरवाक्येसप्ताशीतितमोध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥दुर्योधनउवाच ॥ ॥ यदाहवि
दुरःकृष्णेसर्वंतत्सत्यमच्युते ॥ अनुरक्तोह्यसंहार्यःपार्थान्प्रतिजनार्दनः ॥ १ ॥ यत्तत्सत्कारसंयुक्तंदेयंवसुजनार्दने ॥ अनेकरूपंराजेंद्रनतद्देयंकदाचन ॥ २ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ मायाइंद्रजालं छद्मवंचनम् ॥ ८ ॥ ९ ॥ विभेत्स्यसिशल्यवत्पृथक्करिष्यसि ॥ १० ॥ ११ ॥ वेद्वेद्मि ॥ १२ ॥ नैवेक्ष्यति नैवांगीकरिष्यति ॥ १३ ॥ आतिथ्यंशमरूपम् ॥ १४ ॥ उपाकुरुअ
र्पय ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यदाहेति असंहार्यःहर्तुमशक्यः ॥ १ ॥ २ ॥

देशइति यद्यपिकेशवोर्चामर्हत्येवतथापिअर्चायांदेशःकालश्चायुक्तइत्यर्थः तदेवाह मंस्यतीति ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ कार्यगतिःकर्तव्यरीतिः अविग्रहात् आतिथ्यमात्रेण ॥ ६ ॥ ७॥ नालंनपर्याप्तोसि ॥ ८ ॥
॥ ९ ॥ तीर्थेनअवतरणवर्त्मना संशाम्यशांतोभव ॥ १० ॥ ११ ॥ पर्यायःप्रकारांतरं निष्केवलांकृत्स्नां पांडवान्यथादासवद्दासयेयंतथाप्रकारोनास्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

देशःकालस्तथायुक्तोनहिनार्हतिकेशवः॥ मंस्यत्यधोक्षजोराजन्भयादर्चतिमामिति॥ ३॥ अवमानश्चयत्रस्यात्क्षत्रियस्यविशांपते॥नतत्कुर्याद्बुधःकार्यमि
तिमेनिश्चितामतिः॥ ४ ॥ सहिपूज्यतमोलोकेकृष्णःपृथुललोचनः॥ त्रयाणामपिलोकानांविदितंममसर्वथा॥ ५॥ नतुतस्मैप्रदेयंस्यात्तथाकार्यगतिःप्रभो ॥
विग्रहःसमुपारब्धोनहिशाम्यत्यविग्रहात्॥ ६॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभीष्मःकुरुपितामहः॥ वैचित्रवीर्यंराजानमिदंवचनमब्रवीत्
॥ ७॥ सत्कृतोऽसत्कृतोवापिनक्रुध्येतजनार्दनः॥ नालमेनमवज्ञातुंनावज्ञेयोहिकेशवः॥ ८॥ यत्तुकार्यंमहाबाहोमनसाकार्यतांगतम्॥ सर्वोपायैर्नतच्छक्यंके
नचित्कर्तुमन्यथा ॥ ९॥ सयद्ब्रूयान्महाबाहुस्तत्कार्यमविशंकया॥ वासुदेवेनतीर्थेनक्षिप्रंसंशाम्यपांडवैः॥ १०॥ धर्म्यमर्थ्यंचधर्मात्माध्रुवंवक्ताजनार्दनः॥
तस्मिन्वाच्याःप्रियावाचोभवताबांधवैःसह॥ ११॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥नपर्यायोस्तियद्राजन्श्रियंनिष्केवलामहम्॥तैःसहेमामुपाश्नीयांयावज्जीवंपिता
मह॥ १२॥ इदंतुसुमहत्कार्यंशृणुमेयत्समर्थितम्॥परायणंपांडवानांनियच्छामिजनार्दनम्॥ १३॥ तस्मिन्बद्धेभविष्यंतिवृष्णयःपृथिवीतथा॥पांडवाश्चविधे
यामेसचप्रातरिहैष्यति॥ १४॥ अत्रोपायान्यथासम्यङ्नबुध्येतजनार्दनः॥ नचापायोभवेत्कश्चित्तद्भवान्प्रब्रवीतुमे॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥त
स्यतद्वचनंश्रुत्वाघोरंकृष्णाभिसंहितम्॥धृतराष्ट्रःसहामात्योव्यथितोविमनाभवत्॥ १६॥ ततोदुर्योधनमिदंधृतराष्ट्रोब्रवीद्वचः॥मैवंवोचःप्रजापालनैषधर्मःस
नातनः॥ १७॥ दूतश्चहिहृषीकेशःसंबंधीचप्रियश्चनः॥ अपापःकौरवेयेषुसकथंबंधमर्हति॥ १८॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥परीतस्तवपुत्रोयंधृतराष्ट्रसुमंदधीः॥वृ
णोत्यनर्थंनैवार्थंयाच्यमानःसुहृज्जनैः॥ १९॥ इममुत्पथिवर्ततंपापंपापानुबंधिनम्॥ वाक्यानिसुहृदांहित्वात्वमप्यस्यानुवर्तसे॥ २०॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माण
मासाद्यायंसुदुर्मतिः॥ तवपुत्रःसहामात्यःक्षणेननभविष्यति ॥ २१ ॥ पापस्यास्यनृशंसस्यत्यक्तधर्मस्यदुर्मतेः॥ नोत्सहेऽनर्थसंयुक्ताःश्रोतुंवाचःकथंचन
॥ २२॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठोवृद्धःपरममन्युमान्॥ उत्थायतस्मात्प्रातिष्ठद्भीष्मःसत्यपराक्रमः॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदुर्यो
धनवाक्येअष्टाशीतितमोऽध्यायः॥ ८८॥ ॥ ६३ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥ २२॥ २३॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः॥ ८८॥

प्रातरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ मृष्टंशोधितं ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिहसन्नर्मकुर्वन् सांबंधिकंधनंजयादिसंबं

वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रातरुत्थायकृष्णस्तुकृतवान्सर्वमाह्निकम्॥ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःप्रययौनगरंप्रति॥१॥तंप्रयांतंमहाबाहुमनुज्ञाप्यमहाबलम्॥पर्यवर्तं
ततेसर्वेवृकस्थलनिवासिनः॥ २॥ धार्तराष्ट्रास्तमायांतंप्रत्युज्जग्मुःस्वलंकृताः॥दुर्योधनादृतेसर्वेभीष्मद्रोणकृपादयः॥ ३॥ पौराश्चबहुलाराजन्हृषीकेशंदिदृ
क्षवः॥ यानैर्बहुविधैरन्येपद्भिरेवतथापरे॥४॥ सवैपथिसमागम्यभीष्मेणाक्लिष्टकर्मणा॥ द्रोणेनधार्तराष्ट्रैश्चतैर्वृतोनगरंययौ॥ ५ ॥ कृष्णसंमाननार्थंचनगरं
समलंकृतम्॥ बभूवराजमार्गश्चबहुरत्नसमाचितः॥ ६॥ नचकश्चिद्गृहेराजंस्तदासीद्भरतर्षभ॥ नस्त्रीनवृद्धोनशिशुर्वासुदेवदिदृक्षया॥ ७ ॥ राजमार्गेनरास्त
स्मिन्संस्तुवंत्यवनिंगताः॥ तस्मिन्कालेमहाराजहृषीकेशप्रवेशने॥ ८ ॥ आवृतानिवरस्त्रीभिर्गृहाणिसुमहांत्यपि॥ प्रचलंतीवभारेणदृश्यंतेस्ममहीतले॥ ९ ॥
तथाचगतिमंतस्तेवासुदेवस्यवाजिनः॥ प्रनष्टगतयोभूवन्राजमार्गेनरैर्वृते॥ १० ॥सगृहंधृतराष्ट्रस्यप्राविशच्छत्रुकर्शनः॥ पांडुरंपुंडरीकाक्षःप्रासादैरुपशो
भितम्॥ ११॥ तिस्रःकक्ष्याव्यतिक्रम्यकेशवोराजवेश्मनः॥ वैचित्रवीर्यंराजानमभ्यगच्छदरिंदमः॥ १२॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नराधिपः॥ सहैव
द्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महायशाः॥ १३ ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चमहाराजश्चबाह्लिकः॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनम्॥ १४॥ ततोराजानमासाद्यधृ
तराष्ट्रंयशस्विनम्॥ सभीष्मंपूजयामासवार्ष्णेयोवाग्भिरंजसा॥ १५॥ तेषुधर्मानुपूर्वीतांप्रयुज्यमधुसूदनः॥ यथावयःसमीयायराजभिःसहमाधवः॥ १६॥
अथद्रोणंसबाह्लीकंसपुत्रंचयशस्विनम्॥ कृपंचसोमदत्तंचसमीयायजनार्दनः॥१७॥तत्रासीदूर्जितंमृष्टंकांचनंमहदासनम्॥शासनाद्धृतराष्ट्रस्यतत्रोपाविश
दच्युतः॥ १८॥ अथगांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने॥ उपजह्रुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रपुरोहिताः॥ १९ ॥ कृतातिथ्यस्तुगोविंदःसर्वान्परिहसन्कुरून्॥ आस्तेसांबंधि
कंकुर्वन्कुरुभिःपरिवारितः॥ २०॥ सोर्चितोधृतराष्ट्रेणपूजितश्चमहायशाः॥ राजानंसमनुज्ञाप्यनिरक्रामदरिंदमः॥ २१ ॥ तैःसमेत्ययथान्यायंकुरुभिःकुरुसं
सदि॥विदुरावसथंरम्यमुपातिष्ठतमाधवः॥२२॥विदुरःसर्वकल्याणैरभिगम्यजनार्दनम्॥अर्चयामासदाशार्हंसर्वकामैरुपस्थितं॥ २३॥ यामेप्रीतिःपुष्करा
क्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा॥साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनां॥२४॥ कृतातिथ्यंतुगोविंदंविदुरःसर्वधर्मवित्॥कुशलंपांडुपुत्राणामपृच्छन्मधुसूदनम्॥२५

धहेतुकंव्यवहारम्॥ २० ॥ पूजितःस्तुतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

विदुरःपांडवानांविचेष्टितंतस्यतंकृष्णंप्रतिअपृच्छदित्यन्वयः सार्धश्लोकएकंवाक्यं अपृच्छदितिपूर्वस्मादनुकृष्यते प्रीयमाणस्येत्यादिषष्ठ्योद्वितीयार्थे ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठी
येभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९० ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रियंराज्यादि सुखंभोगोत्थआह्लादः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

प्रीयमाणस्यसुहृदोविदुरोबुद्धिसत्तमः ॥ धर्मार्थनित्यस्यसतोगतरोषस्यधीमतः ॥ २६ ॥ तस्यसर्वंसविस्तारंपांडवानांविचेष्टितम् ॥ क्षत्तुराचष्टदाशार्हःसर्वप्रत्य
क्षदर्शिवान् ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्योगप० भगवद्यानप० धृतराष्ट्रगृहप्रवेशपूर्वकंश्रीकृष्णस्यविदुरगृहप्रवेशेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ अथोपगम्यविदुरमपराह्णेजनार्दनः ॥ पितृष्वसारंसपृथामभ्यगच्छदरिंदमः ॥ १ ॥ सादृष्ट्वाकृष्णमायांतंप्रसन्नादित्यवर्चसम् ॥ कंठेगृ
हीत्वाप्राक्रोशत्स्मरंतीतनयान्पृथा ॥ २ ॥ तेषांसत्त्ववतांमध्येगोविंदंसहचारिणम् ॥ चिरस्यदृष्ट्वावार्ष्णेयंबाष्पमाहारयत्पृथा ॥ ३ ॥ साब्रवीत्कृष्णमासीनंकृता
तिथ्यंयुधांपतिं ॥ बाष्पगद्गदपूर्णेनमुखेनपरिशुष्यता ॥ ४ ॥ येतेबाल्यात्प्रभृत्येवगुरुशुश्रूषणेरताः ॥ परस्परस्यसुहृदःसंमताःसमचेतसः ॥ निकृत्याभ्रंशितारा
ज्याज्जनार्हानिर्जनंगताः ॥ ५ ॥ विनीतक्रोधहर्षाश्चब्रह्मण्याःसत्यवादिनः ॥ त्यक्त्वाप्रियसुखेपार्थारुदतीमपहायमाम् ॥ ६ ॥ अहार्षुश्चवनंयांतःसमूलंहृदयंम
म ॥ अतदर्हामहात्मानःकथंकेशवपांडवाः ॥ ७ ॥ ऊषुर्महावनेतातसिंहव्याघ्रगजाकुले ॥ बालाविहीनाःपित्रातेमयासततलालिताः ॥ ८ ॥ अपश्यंतश्चपितरौ
कथमूषुर्महावने ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्मृदंगैर्वैणुनिःस्वनैः ॥ ९ ॥ पांडवाःसमबोध्यंतबाल्यात्प्रभृतिकेशव ॥ येस्मवारणशब्देनहयानांहेषितेनच ॥ १० ॥ रथने
मिनिनादैश्चव्यबोध्यंततदागृहे ॥ शंखभेरीनिनादेनवेणुवीणानुनादिना ॥ ११ ॥ पुण्याहघोषमिश्रेणपूज्यमानाद्विजातिभिः ॥ वस्त्रैरत्नैरलंकारैःपूजयंतोद्विज
न्मनः ॥ १२ ॥ गीर्भिर्मंगलयुक्ताभिर्ब्राह्मणानांमहात्मनाम् ॥ अर्चितैरर्चनार्हैश्चस्तुवद्भिरभिनंदिताः ॥ १३ ॥ प्रासादाग्रेष्वबोध्यंतरांकवाजिनशायिनः ॥ क्रूरंच
निनदंश्रुत्वाश्वापदानांमहावने ॥ १४ ॥ नस्मोपयांतिनिद्रांतेनतदर्हाजनार्दन ॥ भेरीमृदंगनिनदैःशंखवैणवनिःस्वनैः ॥ १५ ॥ स्त्रीणांगीतनिनादैश्चमधुरैर्मधु
सूदन ॥ बंदिमागधसूतैश्चस्तुवद्भिर्बोधिताःकथम् ॥ १६ ॥ महावनेष्वबोध्यंतश्वापदानांरुतेनच ॥ ह्रीमान्सत्यधृतिर्दांतोभूतानामनुकंपिता ॥ १७ ॥ कामद्वेषौ
वशेकृत्वासतांवर्त्मानुवर्तते ॥ अंबरीषस्यमांधातुर्ययातेर्नहुषस्यच ॥ १८ ॥ भरतस्यदिलीपस्यशिबेरौशीनरस्यच ॥ राजर्षीणांपुराणानांधुरंधत्तेदुरुद्वहाम् ॥ १९ ॥
शीलवृत्तोपसंपन्नोधर्मज्ञःसत्यसंगरः ॥ राजासर्वगुणोपेतस्त्रैलोक्यस्यापियोभवेत् ॥ २० ॥ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ धुरंभारं ॥ १९ ॥ २० ॥

प्रियोदर्शोदर्शनंयस्यदर्शादिश्राद्धकर्मवायस्य ॥ २१ ॥ सामर्षत्वादेवपांडवःपांडुरेवपांडवःस्वार्थेतद्धितः यद्वापांडवःपांडुपुत्रः पांडुःकुंतीपतौसितेइतिविश्वः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

अजातशत्रुर्धर्मात्माशुद्धजांबूनदप्रभः ॥ श्रेष्ठःकुरुषुसर्वेषुधर्मतःश्रुतवृत्ततः ॥ प्रियदर्शोदीर्घभुजःकथंकृष्णयुधिष्ठिरः ॥ २१ ॥ यःसनागायुतप्राणोवातरंहाम
हाबलः ॥ सामर्षःपांडवोनित्यंप्रियोभ्रातुःप्रियंकरः ॥ २२ ॥ कीचकस्यतुसज्ञातेर्योहंतामधुसूदन ॥ शूरःक्रोधवशानांचहिडिंबस्यबकस्यच ॥ २३ ॥ पराक्रमेश
क्रसमोमातरिश्वसमोबले ॥ महेश्वरसमःक्रोधेभीमःप्रहरतांवरः ॥ २४ ॥ क्रोधंबलममर्षंचयोनिधायपरंतपः ॥ जितात्मापांडवोमर्षीभ्रातुस्तिष्ठतिशासने ॥
॥ २५ ॥ तेजोराशिंमहात्मानंवरिष्ठममितौजसम् ॥ भीमंप्रदर्शनेनापिभीमसेनंजनार्दन ॥ २६ ॥ तंममाचक्ष्ववार्ष्णेयकथमद्यवृकोदरः ॥ आस्तेपरिघबाहुःसम
ध्यमःपांडवोबली ॥ २७ ॥ अर्जुनेनार्जुनोयःसकृष्णबाहुसहस्रिणा ॥ द्विबाहुःस्पर्धतेनित्यमतीतेनापिकेशव ॥ २८ ॥ क्षिपत्येकेनवेगेनपंचबाणशतानियः ॥ इष्व
स्त्रेसदृशोराज्ञःकार्तवीर्यस्यपांडवः ॥ २९ ॥ तेजसादित्यसदृशोमहर्षिसदृशोदमे ॥ क्षमयापृथिवीतुल्योमहेंद्रसमविक्रमः ॥ ३० ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंम
धुसूदन ॥ आहृतंयेनवीर्येणकुरूणांसर्वराजसु ॥ ३१ ॥ यस्यबाहुबलंसर्वेपांडवाःपर्युपासते ॥ ससर्वरथिनांश्रेष्ठःपांडवःसत्यविक्रमः ॥ ३२ ॥ यंगत्वाभिमु
खःसंख्येनजीवन्कश्चिदाव्रजेत् ॥ योजेतासर्वभूतानामजेयोजिष्णुरच्युत ॥ ३३ ॥ योपाश्रयःपांडवानांदेवानामिववासवः ॥ सतेभ्रातासखाचैवकथमद्य
धनंजयः ॥ ३४ ॥ दयावान्सर्वभूतेषुह्रीनिषेवोमहास्त्रवित् ॥ मृदुश्चसुकुमारश्चधार्मिकश्चप्रियश्चमे ॥ ३५ ॥ सहदेवोमहेष्वासःशूरःसमितिशोभनः ॥ भ्रातॄणां
कृष्णशुश्रूषुर्धर्मार्थकुशलोयुवा ॥ ३६ ॥ सदैवसहदेवस्यभ्रातरोमधुसूदन ॥ वृत्तंकल्याणवृत्तस्यपूजयंतिमहात्मनः ॥ ३७ ॥ ज्येष्ठोपचायिनंवीरंसहदेवंयुधांप
तिं ॥ शुश्रूषुंममवार्ष्णेयमाद्रीपुत्रंप्रचक्ष्वमे ॥ ३८ ॥ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः ॥ भ्रातॄणांचैवसर्वेषांप्रियःप्राणोबहिश्चरः ॥ ३९ ॥ चित्रयोधीचन
कुलोमहेष्वासोमहाबलः ॥ कच्चित्सकुशलीकृष्णवत्सोममसुखैधितः ॥ ४० ॥ सुखोचितमदुःखार्हंसुकुमारंमहारथम् ॥ अपिजातुमहाबाहोपश्येयंनकुलंपुनः ॥
॥ ४१ ॥ पक्ष्मसंपातजेकालेनकुलेनविनाकृता ॥ नलभामिधृतिंवीरसाद्यजीवामिपश्यमाम् ॥ ४२ ॥ सर्वैःपुत्रैःप्रियतराद्रौपदीमेजनार्दन ॥ कुलीनारूपसंपन्ना
सर्वैःसमुदितागुणैः ॥ ४३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ज्यैष्टोपचायिनंज्येष्ठानांभावंवृद्धिंकरं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ पक्ष्मणोःसंपातजे निमेषमात्रेइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
पुत्रलोकात्पुत्रसन्निकर्षंत्यक्त्वापतिलोकंपतिसन्निधिंवृणवाना ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तथावृत्तापुण्यशीला ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ कच्चिदितिकाकासुखा
वहत्वंनास्तीतिव्यज्यते एषांमत्पुत्रभर्त्रादीनां ॥ ५६ ॥ नकुशलंमरणम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ अवरोधःराज्याप्रदानरूपोवृत्तिनिरोधः ॥ ५९ ॥ यदिसुखंपुण्यक्षयरूपंअर्थाद्दुःखंपापक्षयरूपंतर्हिदुःखात्पापक्षय

पुत्रलोकात्पतिलोकंवृण्वानासत्यवादिनी ॥ प्रियान्पुत्रान्परित्यज्यपांडवाननुरुध्यते ॥ ४४ ॥ महाभिजनसंपन्नासर्वकामैःसुपूजिता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीद्रौ
पदीकथमच्युत ॥ ४५ ॥ पतिभिःपंचभिःशूरैरग्निकल्पैःप्रहारिभिः ॥ उपपन्नामहेष्वासैर्द्रौपदीदुःखभागिनी ॥ ४६ ॥ चतुर्दशमिदंवर्षंयन्नापश्यमरिंदम ॥ पुत्रा
धिभिःपरिद्यूनांद्रौपदींसत्यवादिनीम् ॥ ४७ ॥ ननूनंकर्मभिःपुण्यैरश्नुतेपुरुषःसुखम् ॥ द्रौपदीचेत्तथावृत्तानाश्नुतेसुखमव्ययम् ॥ ४८ ॥ नप्रियोममकृष्णायाबीभ
त्सुर्नयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनोयमौवापियदपश्यंसभागताम् ॥ ४९ ॥ नमेदुःखतरंकिंचिद्भूतपूर्वंततोधिकम् ॥ स्त्रीधर्मिणींद्रौपदींयच्छ्वशुराणांसमीपगाम् ॥ ५० ॥ आना
यितामनार्येणक्रोधलोभानुवर्तिना ॥ सर्वेप्रैक्षंतकुरवएकवस्त्रांसभागताम् ॥ ५१ ॥ तत्रैवधृतराष्ट्रश्चमहाराजश्चबाह्लिकः ॥ कृपश्चसोमदत्तश्चनिर्विण्णाःकुरव
स्तथा ॥ ५२ ॥ तस्यांसंसदिसर्वेषांक्षत्तारंपूजयाम्यहम् ॥ वृत्तेनहिभवत्यार्योनधनेननविद्यया ॥ ५३ ॥ तस्यकृष्णमहाबुद्धेर्गंभीरस्यमहात्मनः ॥ क्षत्तुःशीलमलंका
रोलोकान्विष्टभ्यातिष्ठति ॥ ५४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ साशोकार्ताचहृष्टाचदृष्ट्वागोविंदमागतम् ॥ नानाविधानिदुःखानिसर्वाण्येवान्वकीर्तयत् ॥ ५५ ॥ पू
र्वैराचरितंयत्तत्कुराजभिररिंदम ॥ अक्षद्यूतंमृगवधःकच्चिदेषांसुखावहम् ॥ ५६ ॥ तन्मांदहतियत्कृष्णासभायांकुरुसन्निधौ ॥ धार्तराष्ट्रैःपरिक्लिष्टायथानकुशलं
तथा ॥ ५७ ॥ निर्वासनंचनगरात्प्रव्रज्याचपरंतप ॥ नानाविधानांदुःखानामभिज्ञास्मिजनार्दन ॥ ५८ ॥ अज्ञातचर्याबालानामवरोधश्चमाधव ॥ नमेक्लेश
तमंतत्स्यात्पुत्रैःसहपरंतप ॥ ५९ ॥ दुर्योधनेननिकृतावर्षमद्यचतुर्दश ॥ दुःखादपिसुखंनःस्याद्यदिपुण्यफलक्षयः ॥ ६० ॥ नमेविशेषोजात्वासीत्धार्तराष्ट्रेषुपां
डवैः ॥ तेनसत्येनकृष्णत्वांहतामित्रंश्रियावृतम् ॥ अस्माद्विमुक्तंसंग्रामात्पश्येयंपांडवैःसह ॥ ६१ ॥ नैवशक्याःपराजेतुंसर्वंत्वेषांतथाविधम् ॥ पितरंत्वेवगर्हेयंना
त्मानंनसुयोधनम् ॥ ६२ ॥ येनाहंकुंतिभोजायधनंवृत्तैरिवार्पिता ॥ बालांमामार्यकस्तुभ्यंक्रीडंतींकंदुहस्तिकाम् ॥ ६३ ॥

हेतोस्तत्सुखंनःअस्माकंस्यात् तथाचनवयंदुःखाद्भयंप्राप्नुमइत्यर्थः ॥ ६० ॥ अस्मात्भाविनःकुरुपांडवसंग्रामात् गोत्रकलहेविषमधियामेवावमर्दःसमबुद्धीनांतुसुखमेवेतिभावः ॥ ६१ ॥ सर्ववृत्तं एषांपां
डवानांतथाविधंअविषमम् ॥ ६२ ॥ वृत्तैर्वदान्यत्वेनख्यातैर्धनंयथाअक्लेशेनार्प्यतेतद्वत् येनाहमर्पिता वृत्तोनीतेदृढेख्यातेइतिविश्वः धूर्तैरिवेत्यपपाठः आर्यकःपितामहः तुभ्यंतव ॥ ६३ ॥

श्वशुरैर्भीष्मादिभिः धृतराष्ट्रोपिभर्तुर्ज्येष्ठत्वात्श्वशुरएव ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ महाजन्येमहायुद्धे मेधान्अश्वमेधान् ॥ ६६ ॥ अभ्यसूयामिनिंदामि वेधसेविश्वकर्त्रे महतेइतिकृष्णस्यैश्वरस्यानिंदार्थमुपहा
सः कर्मणएवप्राबल्यंधर्मपदस्यार्थदर्शनेनाह धर्मइति धारयतीतिधर्मइतिव्युत्पत्त्याधर्मएवकर्ताधारयिता ईश्वराराधनंतुदृष्टर्थैवेतिभावः ॥ ६७ ॥ धर्मश्चेदितिधर्मेपिसंशयंदर्शयति सतोपीश्वरस्याकिंचित्क

अदात्तुकुंतिभोजायसखासख्येमहात्मने ॥ साहंपित्राचनिकृताश्वशुरैश्चपरंतप ॥ अत्यंतदुःखिताकृष्णकिंजीवितफलंमम ॥ ६४ ॥ यन्मांवागब्रवीन्नक्तंसूतके
सव्यसाचिनः ॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृशेत् ॥ ६५ ॥ हत्वाकुरून्महाजन्येराज्यंप्राप्यधनंजयः ॥ भ्रातृभिःसहकौंतेयस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ६६ ॥
नाहंतामभ्यसूयामिनमोधर्मायवेधसे ॥ कृष्णायमहतेनित्यंधर्मोधारयतिप्रजाः ॥ ६७ ॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेययथावागभ्यभाषत ॥ त्वंचापितत्तथाकृष्णसर्वंसं
पादयिष्यसि ॥ ६८ ॥ नमांमाधववैधव्यंनार्थनाशोनवैरता ॥ तथाशोकायदहतियथापुत्रैर्विनाभवः ॥ ६९ ॥ याहंगांडीवधन्वानंसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ धनंजयंन
पश्यामिकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ इतश्चतुर्दशंवर्षंयन्नापश्यंयुधिष्ठिरम् ॥ ७० ॥ धनंजयंचगोविंदयमौतंचवृकोदरम् ॥ जीवनाशंप्रनष्टानांश्राद्धंकुर्वंतिमानवाः ॥ ७१
अर्थतस्तेममम्रृतास्तेषांचाहंजनार्दन ॥ ब्रूयामाधवराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरम् ॥ ७२ ॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः ॥ पराश्रयावासुदेवयाजीवति
धिगस्तुताम् ॥ ७३ ॥ वृत्तेःकार्पण्यलब्धायाअप्रतिष्ठैवज्यायसी ॥ अथोधनंजनंब्रूयानित्योद्युक्तंवृकोदरम् ॥ ७४ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः ॥ अस्मिं
श्चेदागतेकालेमिथ्याचातिक्रमिष्यति ॥ ७५ ॥ लोकसंभाविताःसंतःसुनृशंसंकरिष्यथ ॥ नृशंसेनचवोयुक्तांस्त्यजेयंशाश्वतीःसमाः ॥ ७६ ॥ कालेहिसमनुप्राप्ते
त्यक्तव्यमपिजीवनम् ॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतौसदा ॥ ७७ ॥ विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि ॥ विक्रमाधिगताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीव
तः ॥ ७८ ॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ गत्वाब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरम् ॥ ७९ ॥ अर्जुनंपांडवंवीरंद्रौपद्याःपदवींचर ॥ विदितौहितवात्यंतंक्रु
द्धौनौतुयथांतकौ ॥ ८० ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिम् ॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्साकृष्णासभांगता ॥ ८१ ॥ दुःशासनश्चकर्णश्चपरुषाण्यभ्यभाषताम् ॥
दुर्योधनोभीमसेनमभ्यगच्छन्मनस्विनम् ॥ ८२ ॥ पश्यतांकुरुमुख्यानांतस्यद्रक्ष्यतियत्फलम् ॥ नहिवैरंसमासाद्यप्रशाम्यतिवृकोदरः ॥ ८३ ॥ सुचिरादपिभीम
स्यनहिवैरंप्रशाम्यति ॥ यावदंतंननयतिशात्रवाञ्छत्रुकर्शनः ॥ ८४ ॥ नदुःखंराज्यहरणंनचद्यूतेपराजयः ॥ प्रव्राजनंतुपुत्राणांनमेतद्दुःखकारणम् ॥ ८५ ॥

त्वमाह त्वंचेति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ अतिक्रमिष्यतिअयुद्धेनेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ सुनृशंसंअत्यंतबीभत्सम् ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥ ९१॥९२॥९३॥९४॥९५॥ अंतंराज्यंवावनंवा मध्यंअल्पैश्वर्यं अंतपदंव्याचष्टे उत्तमानिति उत्तमान्तीव्रवैराग्यजान्परिक्लेशान्शीतवातादीन्॥९६॥अंतेषुअंतयोःपरब्रह्मानं
देसुषुप्तौवा उभयत्रैवद्वैतादर्शनात्सुखमस्ति एतयोरंतरंजाग्रत्स्वप्नौ दुःखंदुःखरूपं स्वयमात्मानिर्दुःखएवजाग्रत्स्वप्नयोस्तूपाधिसंबंधात्तत्रभासमानंदुःखंआगमापायित्वात्तत्रपुत्राःसहंतेत्वंचसहस्वेतिभावः

यत्तुसाबृहतीश्यामाएकवस्त्रासभांगता ॥ अश्रृणोत्परुषावाचःकिंनुदुःखतरंततः॥ ८६ ॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा॥ नाभ्यगच्छत्तदानाथंकृष्णा
नाथवतीसती॥८७॥ यस्याममसपुत्रायास्त्वंनाथोमधुसूदन॥ रामश्चबलिनांश्रेष्ठःप्रद्युम्नश्चमहारथः॥ ८८ ॥ साहमेवंविधंदुःखंसहेयंपुरुषोत्तम॥ भीमेजीव
तिदुर्धर्षेविजयेचापलायिनि॥८९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततआश्वासयामासपुत्राधिभिरभिप्लुताम्॥ पितृष्वसारंशोचंतींशौरिःपार्थसखःपृथाम्॥९०॥
वासुदेवउवाच॥ ॥कातुसीमंतिनीत्वादृक्लोकेष्वस्तिपितृष्वसः॥ शूरस्यराज्ञोदुहिताआजमीढकुलंगता॥ ९१ ॥ महाकुलीनाभवतीह्रदाद्ध्रदमिवागता॥ ई
श्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता॥ ९२ ॥ वीरसूर्वीरपत्नीत्वंसर्वैःसमुदितागुणैः॥ सुखदुःखेमहाप्राज्ञेत्वादृशीसोढुमर्हति॥ ९३ ॥ निद्रातंद्रेक्रोधहर्षौक्षुत्पि
पासेहिमातपौ॥ एतानिपार्थानिर्जित्यनित्यंवीरसुखेरताः॥९४॥ त्यक्तग्राम्यसुखाःपार्थानित्यंवीरसुखप्रियाः॥ नतुस्वल्पेनतुष्येयुर्महोत्साहामहाबलाः॥९५॥
अंतंधीरानिषेवंतेमध्यंग्राम्यसुखप्रियाः॥ उत्तमांश्चपरिक्लेशान्भोगांश्चातीवमानुषान्॥९६॥अंतेषुरेमिरेधीरानतेमध्येषुरेमिरे॥ अंतप्राप्तिंसुखामाहुर्दुःखमं
तरमेतयोः॥९७॥अभिवादयंतिभवतींपांडवाःसहकृष्णया॥आत्मानंचकुशलिनंनिवेद्याहुरनामयम्॥९८॥अरोगान्सर्वसिद्धार्थान्क्षिप्रंद्रक्ष्यसिपांडवान्॥
ईश्वरान्सर्वलोकस्यहतामित्रान्श्रियावृतान्॥ ९९॥ एवमाश्वासिताकुंतीप्रत्युवाचजनार्दनम्॥पुत्राधिभिरभिध्वस्तानिगृह्याबुद्धिजंतमः॥१००॥ ॥कुंत्यु
वाच॥ ॥यद्यत्तेषांमहाबाहोपथ्यंस्यान्मधुसूदन॥यथायथात्वंमन्येथाःकुर्याःकृष्णतथातथा॥१०१॥ अविलोपेनधर्मस्यअनिकृत्यापरंतप॥ प्रभावज्ञास्मि
तेकृष्णसत्यस्याभिजनस्यच॥१०२॥ व्यवस्थायांचमित्रेषुबुद्धिविक्रमयोस्तथा॥ त्वमेवनःकुलेधर्मस्त्वंसत्यंत्वंतपोमहत्॥१०३॥ त्वंत्रातात्वंमहद्ब्रह्मत्वयिसर्वं
प्रतिष्ठितम्॥यथैवात्थतथैवैतत्त्वयिसत्यंभविष्यति॥१०४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तामामंत्र्यचगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम्॥प्रातिष्ठतमहाबाहुर्दुर्यो
धनगृहान्प्रति॥१०५॥ ॥इति॰उ॰भग॰कृष्णकुंतीसंवादेनवतितमोऽध्यायः॥९०॥

॥९७॥९८॥ ९९॥ अबुद्धिजंअज्ञानजंतमोविपर्ययज्ञानंअनात्मनिदेहादा
वात्माभिमानरूपम्॥१००॥१०१॥अनिकृत्याअच्छलेन॥१०२॥ त्वमेवेतिभगवतःसार्वात्म्यंसर्वाधिष्ठानत्वंप्रोक्तम्॥१०३॥१०४॥१०५॥ ॥इतिउद्योगप॰नैल॰भारत॰नवतितमोऽध्यायः॥९०॥

पृथामिति तामामंत्र्येतिपूर्वश्लोकेनप्रस्थानमात्रमुक्त्वापृथामामंत्र्येत्यत्रतुतदर्थानुवादपूर्वकंदुर्योधनगृहप्राप्तिरुच्यतइत्यपौनरुक्त्यम् ॥ १ ॥ २ ॥ अभ्रघनःसजलोमेघः सहिसविद्युत्तत्सादृश्येनमहेंद्रनीलमणिमयत्वंसुवर्णमयत्वंचसूचितं अन्येतुअभ्रघनःआकाशमात्रवर्तिघनःसहिशरत्संबंधाद्धवलइतिव्याचख्युः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शठोदर्कंशाठ्यपर्यवसानं

वैशंपायनउवाच॥ ॥पृथामामंत्र्यगोविंदःकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम्॥दुर्योधनगृहंशौरिरभ्यगच्छदरिंदमः॥१॥लक्ष्म्यापरमयायुक्तंपुरंदरगृहोपमम्॥ विचित्रैरासनैर्युक्तंप्रविवेशजनार्दनः॥ २॥ तस्यकक्ष्याव्यतिक्रम्यतिस्रोद्वाःस्थैरवारितः॥ ततोऽभ्रघनसंकाशंगिरिकूटमिवोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥ श्रियाज्वलंतंप्रासादमारुरोहमहायशाः॥ तत्रराजसहस्रैश्चकुरुभिश्चाभिसंवृतम्॥४॥ धार्तराष्ट्रंमहाबाहुंददर्शासीनमासने॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिसौबलम्॥५॥दुर्योधनसमीपेतानासनस्थान्ददर्शसः॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेधार्तराष्ट्रोमहायशाः॥ ६॥ उदतिष्ठत्सहामात्यःपूजयन्मधुसूदनं ॥ समेत्यधार्तराष्ट्रेणसहामात्येनकेशवः॥७॥ राजभिस्तत्रवार्ष्णेयःसमागच्छद्यथावयः॥ तत्रजांबूनदमयंपर्यंकंसुपरिष्कृतम्॥८॥ विविधास्तरणास्तीर्णमभ्युपाविशदच्युतः॥ तस्मिन्गांमधुपर्कंचाप्युदकंचजनार्दने॥ ९॥ निवेदयामासतदागृहान्राज्यंचकौरवः॥ तत्रगोविंदमासीनंप्रसन्नादित्यवर्चसम् ॥ १० ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेकुरवोराजभिःसह॥ ततोदुर्योधनोराजावार्ष्णेयंजयतांवरम्॥ ११॥ न्यमंत्रयद्भोजनेननाभ्यनंदच्चकेशवः॥ ततोदुर्योधनःकृष्णमब्रवीत्कुरुसंसदि॥ १२॥ मृदुपूर्वंशठोदर्कंकर्णमाभाष्यकौरवः॥ कस्मादन्नानिपानानिवासांसिशयनानिच॥ १३॥ त्वदर्थमुपनीतानिनाग्रहीस्त्वंजनार्दन ॥ उभयोश्चददत्साह्यमुभयोश्चहितेरतः॥ १४॥ संबंधीदयितश्चासिधृतराष्ट्रस्यमाधव॥ त्वंहिगोविंदधर्मार्थौवेत्थतत्त्वेनसर्वशः॥ तत्रकारणमिच्छामिश्रोतुंचक्रगदाधर॥ १५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥सएवमुक्तोगोविंदःप्रत्युवाचमहामनाः॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेप्रगृह्यविपुलंभुजम्॥ १६॥ अलघूकृतमग्रस्तमनिरस्तमसंकुलम्॥ राजीवनेत्रोराजानंहेतुमद्वाक्यमुत्तमम्॥ १७॥ कृतार्थाभुंजतेदूताःपूजांगृह्णंतिचैवह॥ कृतार्थमांसहामात्यंसमर्चिष्यसिभारत॥ १८॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रोजनार्दनम्॥ नयुक्तंभवतास्मासुप्रतिपत्तुमसांप्रतम्॥ १९॥ कृतार्थंवाकृतार्थंचत्वांवयंमधुसूदन॥ यतामहेपूजयितुंदाशार्हनचशक्नुमः॥ २०॥

आभाष्यसंबोधनेनोन्मुखीकृत्य ॥ १३ ॥ १४ ॥ तत्रअन्नादेरग्रहणे ॥ १५ ॥ प्रगृह्यउद्यम्य ॥ १६ ॥ अलघूकृतंप्रयत्नशैथिल्यहीनकरणं पाठांतरेअनंबूकृतंअनिष्ठीवनं अनन्यकृतमित्यपिपठंति अग्रस्तं अलुप्ताक्षरं अनिरस्तंस्थानभ्रंशरहितं असंकुलंअसंकीर्णवर्णम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ असांप्रतंप्रतिपत्तुंअयुक्तंकर्तुम् ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ वैरंद्वेषः विग्रहोयुद्धम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ संरंभात्क्रोधात् हेतुवादात्कपटात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ द्वेष्टिंभवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ विरुरुत्सति विरोधंकर्तुमिच्छति ॥ २९ ॥ मोहात् अदुष्टेदुष्टबु
द्धिर्मोहः लोभःपरकीयधनापहारेच्छा अजितक्रोधइतिच्छेदः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ शुभ्रात्नानारत्नमयत्वेनप्रदीप्तात् शुभ्रंप्रदीप्तेधवलेऽभ्रकेचेतिविश्वः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अपचितिःपूजा

नचतत्कारणंविद्मोयस्मिन्नोमधुसूदन ॥ पूजांकृतांप्रीयमाणैर्नामंस्थाःपुरुषोत्तम ॥ २१ ॥ वैरंनोनास्तिभवतागोविंदनचविग्रहः ॥ सभवान्प्रसमीक्ष्यैतन्नेद
शंवक्तुमर्हति ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचधार्तराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अभिवीक्ष्यसहामात्यंदाशार्हःप्रहसन्निव ॥ २३ ॥ नाहंकामान्नसंरंभा
न्नद्वेषान्नार्थकारणात् ॥ नहेतुवादाल्लोभाद्वाधर्मंजह्यांकथंचन ॥ २४ ॥ संप्रीतिभोज्यान्यन्नानिआपद्भोज्यानिवापुनः ॥ नचसंप्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयं
॥ २५ ॥ अकस्माद्द्वेष्टिवैराजन्जन्मप्रभृतिपांडवान् ॥ प्रियानुवर्तिनोभ्रातॄन्सर्वैःसमुदितान्गुणैः ॥ २६ ॥ अकस्माच्चैवपार्थानांद्वेषणंनोपपद्यते ॥ धर्मेस्थिताः
पांडवेयाःकस्तान्किंवक्तुमर्हति ॥ २७ ॥ यस्तान्द्वेष्टिसमांद्वेष्टियस्ताननुसमामनु ॥ ऐकात्म्यंमांगतंविद्धिपांडवैर्धर्मचारिभिः ॥ २८ ॥ कामक्रोधानुवर्तीहियोमोहा
द्विरुरुत्सति ॥ गुणवंतंचयोद्वेष्टितमाहुःपुरुषाधमम् ॥ २९ ॥ यःकल्याणगुणान्ज्ञातीन्मोहाल्लोभाद्दिदृक्षते ॥ सोजितात्माऽजितक्रोधोनचिरंतिष्ठतिश्रियम् ॥ ३०
अथयोगुणसंपन्नान्हृदयस्याप्रियानपि ॥ प्रियेणकुरुतेवश्यांश्चिरंयशसितिष्ठति ॥ ३१ ॥ सर्वमेतन्नभोक्तव्यमन्नंदुष्टाभिसंहितम् ॥ क्षत्तुरेकस्यभोक्तव्यमिति
मेधीयतेमतिः ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्दुर्योधनममर्षणम् ॥ निश्चक्रामततःशुभ्राद्धार्तराष्ट्रनिवेशनात् ॥ ३३ ॥ निर्यायचमहाबाहुर्वासुदेवोमहामनाः ॥ निवे
शायययौवेश्मविदुरस्यमहात्मनः ॥ ३४ ॥ तमभ्यगच्छद्द्रोणश्चकृपोभीष्मोथबाह्लिकः ॥ कुरवश्चमहाबाहुंविदुरस्यगृहेस्थितम् ॥ ३५ ॥ तऊचुर्माधवंवीरंकुरवो
मधुसूदनम् ॥ निवेदयामोवार्ष्णेयसरत्नांस्तेगृहान्वयम् ॥ ३६ ॥ तानुवाचमहातेजाःकौरवान्मधुसूदनः ॥ सर्वेभवंतोगच्छंतुसर्वामेऽपचितिःकृता ॥ ३७ ॥ यातेषु
कुरुषुक्षत्तादाशार्हमपराजितम् ॥ अभ्यर्चयामासतदासर्वकामैःप्रयत्नवान् ॥ ३८ ॥ ततःक्षत्ताऽन्नपानानिशुचीनिगुणवंतिच ॥ उपाहरदनेकानिकेशवायमहा
त्मने ॥ ३९ ॥ तैस्तर्पयित्वाप्रथमंब्राह्मणान्मधुसूदनः ॥ वेदविद्भ्योददौकृष्णःप्रथमंद्रविणान्यपि ॥ ४० ॥ ततोनुयायिभिःसार्धंमरुद्भिरिववासवः ॥ विदुरान्नानि
बुभुजेशुचीनिगुणवंतिच ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णदुर्योधनसंवादेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

तंभुक्तवंतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रग्रहंनिर्बंधं अत्यंताभिनिवेशमित्यर्थः अनेयःअप्रापणीयः श्रेयसांकर्मणिषष्ठी ॥ ३ ॥ सर्वशंकितासर्वत्रविश्वासंहीनः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वृत्तिंजीविकां एतेयुद्धेनमह्यंराज्यंदा

वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तंभुक्तवंतमाश्वस्तंनिशायांविदुरोब्रवीत् ॥ नेदंसम्यग्व्यवसितंकेशवागमनंतव ॥ १ ॥ अर्थधर्मातिगोमंदःसंरंभीचजनार्दन ॥ मानघ्नो
मानकामश्ववृद्धानांशासनातिगः ॥ २ ॥ धर्मशास्त्रातिगोमूढोदुरात्माप्रग्रहंगतः ॥ अनेयःश्रेयसांमंदोधार्तराष्ट्रोजनार्दन ॥ ३ ॥ कामात्माप्राज्ञमानीचमित्रध्रु
क्सर्वशंकिता ॥ अकर्ताचाकृतज्ञश्चत्यक्तधर्माप्रियानृतः ॥ ४ ॥ मूढश्चाकृतबुद्धिश्चइंद्रियाणामनीश्वरः ॥ कामानुसारीकृत्येषुसर्वेष्वकृतनिश्चयः ॥ ५ ॥ एतैश्चा
न्यैश्चबहुभिर्दोषैरेवसमन्वितः ॥ त्वयोच्यमानःश्रेयोपिसंरंभान्नग्रहीष्यति ॥ ६ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेद्रोणपुत्रेजयद्रथे ॥ भूयसींवर्ततेवृत्तिंनशमेकुरुतेमनः ॥
॥ ७ ॥ निश्चितंधार्तराष्ट्राणांसकर्णानांजनार्दन ॥ भीष्मद्रोणमुखान्पार्थानशक्ताःप्रतिवीक्षितुम् ॥ ८ ॥ सेनासमुदयंकृत्वापार्थिवंमधुसूदन ॥ कृतार्थंमन्यतेबाल
आत्मानमविचक्षणः ॥ ९ ॥ एकःकर्णःपरान्जेतुंसमर्थइतिनिश्चितम् ॥ धार्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेःसशमंनोपयास्यति ॥ १० ॥ संविच्चधार्तराष्ट्राणांसर्वेषामेवकेशव
शमेप्रयतमानस्यतवसौभ्रात्रकांक्षिणः ॥ ११ ॥ नपांडवानामस्माभिःप्रतिदेयंयथोचितम् ॥ इतिव्यवसितास्तेषुवचनंस्यान्निरर्थकम् ॥ १२ ॥ यत्रसूक्तंदुरुक्तंच
समंस्यान्मधुसूदन ॥ नतत्रप्रलपेत्प्राज्ञोबधिरेष्विवगायनः ॥ १३ ॥ अविजानत्सुमूढेषुनिर्मर्यादेषुमाधव ॥ नत्वंवाक्यंब्रुवन्युक्तश्चांडालेषुद्विजोयथा ॥ १४ ॥
सोयंबलस्थोमूढश्चनकरिष्यतितेवचः ॥ तस्मिन्निरर्थकंवाक्यमुक्तंसंपत्स्यतेतव ॥ १५ ॥ तेषांसमुपविष्टानांसर्वेषांपापचेतसाम् ॥ तवमध्यावतरणंममकृष्णन
रोचते ॥ १६ ॥ दुर्बुद्धीनामशिष्टानांबहूनांदुष्टचेतसाम् ॥ प्रतीपंवचनंमध्येतवकृष्णनरोचते ॥ १७ ॥ अनुपासितवृद्धत्वाच्छ्रियोदर्पाच्चमोहितः ॥ वयोदर्पादमर्षा
च्चनतेश्रेयोग्रहीष्यति ॥ १८ ॥ बलंबलवदप्यस्ययदिवक्ष्यसिमाधव ॥ त्वय्यस्यमहतीशंकानकरिष्यतितेवचः ॥ १९ ॥ नेदमद्ययुधाशक्यमिंद्रेणापिसहामरैः ॥
इतिव्यवसिताःसर्वेधार्तराष्ट्राजनार्दन ॥ २० ॥ तेष्वेवमुपपन्नेषुकामक्रोधानुवर्तिषु ॥ समर्थमपितेवाक्यमसमर्थंभविष्यति ॥ २१ ॥ मध्येतिष्ठन्हस्त्यनीकस्यमं
दोरथाश्वयुक्तस्यबलस्यमूढः ॥ दुर्योधनोमन्यतेवीतभीतिःकृत्स्नामयेयंपृथिवीजितेति ॥ २२ ॥ आशंसतेवैधृतराष्ट्रस्यपुत्रोमहाराज्यमसपत्नंपृथिव्याम् ॥ तस्मि
नृशमःकेवलोनोपलभ्योबद्धंसंतंमन्यतेलब्धमर्थम् ॥ २३ ॥

स्यंतीत्याशयेत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ पार्थिवंपृथ्वीसंबंधिनम् ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ ११ ॥ प्रतिदेयंपरावृत्यदेयं व्यवसिताः निश्चिताः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तेत्वत्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ बद्धंभवदीयत्वेनप्रतिबद्धमपिलब्धमेवमन्यते ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्यस्तांअन्यथाभूतां

पर्यस्तेयंपृथिवीकालपक्वादुर्योधनार्थेपांडवान्योद्धुकामाः ॥ समागताःसर्वयोधाःपृथिव्यांराजानश्चक्षितिपालैःसमेताः ॥ २४ ॥ सर्वेचैतेकृतवैराःपुरस्तात्त्व
याराजानोहृतसाराश्चकृष्ण ॥ तवोद्वेगात्संश्रिताधार्तराष्ट्रान्सुसंहताःसहकर्णेनवीराः ॥ २५ ॥ त्यक्तात्मानःसहदुर्योधनेनहृष्टायोद्धुंपांडवान्सर्वयोधाः ॥ तेषांम
ध्येप्रविशेथायदित्वंनतन्मतंममदाशार्हवीर ॥ २६ ॥ तेषांसमुपविष्टानांबहूनांदुष्टचेतसाम् ॥ कथंमध्यंप्रपद्येथाःशत्रूणांशत्रुकर्शन ॥ २७ ॥ सर्वथात्वंमहाबाहो
देवैरपिदुरुत्सहः ॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजानामितवशत्रुहन् ॥ २८ ॥ यामेप्रीतिःपांडवेषुभूयःसात्वयिमाधव ॥ प्रेम्णाचबहुमानाच्चसौहृदाच्चब्रवीम्यहम् ॥ २९ ॥
यामेप्रीतिःपुष्कराक्षत्वद्दर्शनसमुद्भवा ॥ साकिमाख्यायतेतुभ्यमंतरात्मासिदेहिनाम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णविदु
रसंवादेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यथाब्रूयान्महाप्राज्ञोयथाब्रूयाद्विचक्षणः ॥ यथावाच्यस्त्वद्विधेनभवतामद्विधःसुहृ
त् ॥ १ ॥ धर्मार्थयुक्तंतथ्यंचयथात्वय्युपपद्यते ॥ तथावचनमुक्तोस्मित्वयैतत्पितृमातृवत् ॥ २ ॥ सत्यंप्राप्तंचयुक्तंवाप्येवमेवयथात्थमाम् ॥ शृणुष्वागमनेहेतुंवि
दुरावहितोभव ॥ ३ ॥ दौरात्म्यंधार्तराष्ट्रस्यक्षत्रियाणांचवैरताम् ॥ सर्वमेतदहंजानन्क्षत्तःप्राप्तोद्यकौरवान् ॥ ४ ॥ पर्यस्तांपृथिवींसर्वांसाश्वांसरथकुंजराम् ॥ यो
मोचयेन्मृत्युपाशात्प्राप्नुयाद्धर्ममुत्तमम् ॥ ५ ॥ धर्मकार्यंयतन्शक्त्यानोचेत्प्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्तोभवतितत्पुण्यमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ६ ॥ मनसाचिंतयन्पापं
कर्मणानातिरोचयन् ॥ नप्राप्नोतिफलंतस्येत्येवंधर्मविदोविदुः ॥ ७ ॥ सोहंयतिष्येप्रशमंक्षत्तःकर्तुममायया ॥ कुरूणांसृंजयानांचसंग्रामेविनशिष्यताम् ॥ ८ ॥
सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ कर्णदुर्योधनकृतासर्वेह्येतेतदन्वयाः ॥ ९ ॥ व्यसनेक्लिश्यमानंहियोमित्रंनाभिपद्यते ॥ अनर्थाययथाशक्तितंनृशंसं
विदुर्बुधाः ॥ १० ॥ आकेशग्रहणान्मित्रमकार्यात्संनिवर्तयन् ॥ अवाच्यःकस्यचिद्भवतिकृतयत्नोयथाबलम् ॥ ११ ॥ तत्समर्थंशुभंवाक्यंधर्मार्थसहितंहितम् ॥ धा
र्तराष्ट्रःसहामात्योग्रहीतुंविदुरार्हति ॥ १२ ॥ हितंहिधार्तराष्ट्राणांपांडवानांतथैवच ॥ पृथिव्यांक्षत्रियाणांचयतिष्येहममायया ॥ १३ ॥ हितेप्रयतमानंमांशंकेदु
र्योधनोयदि ॥ हृदयस्यचमेप्रीतिरानृण्यंचभविष्यति ॥ १४ ॥ ज्ञातीनांहिमिथोभेदेयन्मित्रंनाभिपद्यते ॥ सर्वयत्नेनमाध्यस्थंनतन्मित्रंविदुर्बुधाः ॥ १५ ॥

॥ ५ ॥ यतन्यतमानः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ तन्नृशंसंअनर्थायविदुरितिसंबंधः अनुनीयेत्यपिपाठः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ हितंकर्तुमितिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ नाभिपद्यते नोपकरोति ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नक्षत्रसंपन्ना शरदिनिरभ्रत्वात् ॥ १ ॥

नमांब्रूयुरधर्मिष्ठामूढाह्यसुहृदस्तथा ॥ शक्तोनावारयत्कृष्णःसंरब्धान्कुरुपांडवान् ॥ १६ ॥ उभयोःसाधयन्नर्थमहमागतइत्युत ॥ तत्रयत्नमहंकृत्वागच्छेयंनृ
ष्ववाच्यताम् ॥ १७ ॥ ममधर्मार्थयुक्तंहिश्रुत्वावाक्यमनामयम् ॥ नचेदादास्यतेबालोदिष्टस्यवशमेष्यति ॥ १८ ॥ अहापयन्पांडवार्थंयथावच्छमंकुरूणांयदिचा
चरेयम् ॥ पुण्यंचमेस्याच्चरितंमहात्मन्मुच्येरंश्चकुरवोमृत्युपाशात् ॥ १९ ॥ अपिवाचंभाषमाणस्यकाव्यांधर्मारामामर्थवतीमहिंस्राम् ॥ अवेक्षेरन्धार्तराष्ट्राः
शमार्थंमांचप्राप्तंकुरवःपूजयेयुः ॥ २० ॥ नचापिममपर्याप्ताःसहिताःसर्वपार्थिवाः ॥ क्रुद्धस्यप्रमुखेस्थातुंसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ २१ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
इत्येवमुक्त्वावचनंवृष्णीनामृषभस्तदा ॥ शयनेसुखसंस्पर्शेशिश्येयदुसुखावहः ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्ये
त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथाकथयतोरेवतयोर्बुद्धिमतोस्तदा ॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी ॥ १ ॥ धर्मा
र्थकामयुक्ताश्चविचित्रार्थपदाक्षराः ॥ शृण्वतोविविधावाचोविदुरस्यमहात्मनः ॥ २ ॥ कथाभिरनुरूपाभिःकृष्णस्यामिततेजसः ॥ अकामस्येवकृष्णस्यसा
व्यतीयायशर्वरी ॥ ३ ॥ ततस्तुस्वरसंपन्नाबहवःसूतमागधाः ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःकेशवंप्रत्यबोधयन् ॥ ४ ॥ ततउत्थायदाशार्हऋषभःसर्वसात्वताम् ॥ सर्व
मावश्यकंचक्रेप्रातःकार्यंजनार्दनः ॥ ५ ॥ कृतोदकानुजप्यःसहुताग्निःसमलंकृतः ॥ ततश्चादित्यमुद्यंतमुपातिष्ठतमाधवः ॥ ६ ॥ अथदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चा
पिसौबलः ॥ संध्यांतिष्ठंतमभ्येत्यदाशार्हमपराजितम् ॥ ७ ॥ आचक्षेतांतुकृष्णस्यधृतराष्ट्रंसभागतम् ॥ कुरूंश्चभीष्मप्रमुखान्राज्ञःसर्वांश्चपार्थिवान् ॥ ८ ॥
त्वामर्थयंतेगोविंददिविशक्रमिवामराः ॥ तावभ्यनंदद्गोविंदःसाम्नापरमवल्गुना ॥ ९ ॥ ततोविमलआदित्येब्राह्मणेभ्योजनार्दनः ॥ ददौहिरण्यंवासांसिगाश्चा
श्वांश्चपरंतपः ॥ १० ॥ विसृज्यबहुरत्नानिदाशार्हमपराजितम् ॥ तिष्ठंतमुपसंगम्यववंदेसारथिस्तदा ॥ ११ ॥ ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना ॥ हयोत्तम
युजाशीघ्रमुपातिष्ठतदारुकः ॥ १२ ॥ तमुपस्थितमाज्ञायरथंदिव्यंमहामनाः ॥ महाभ्रघननिर्घोषंसर्वरत्नविभूषितम् ॥ १३ ॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाब्राह्मणांश्च
जनार्दनः ॥ कौस्तुभंमणिमामुच्यश्रियापरमयाज्वलन् ॥ १४ ॥ कुरुभिःसंवृतःकृष्णोवृष्णिभिश्चाभिरक्षितः ॥ आतिष्ठतरथंशौरिःसर्वयादवनंदनः ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उदकंस्नानाचमनादिअनुजप्यंसंध्योपासनादितेउभेकृतेयेनसःकृतोदकानुजप्यः ॥ ६ ॥ तिष्ठंतंउपासीनम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चित्राश्वतेरथाश्व ॥ १९ ॥ संमृष्टंदूरीकृतंसंसिक्तंजलेनाप्लावितंचरजोयस्मात्तंअविभक्तिकंपदम् ॥ २० ॥ एकपुष्कराःकाहलाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

अन्वारुरोहदाशार्हंविदुरःसर्वधर्मवित् ॥ सर्वप्राणभृतांश्रेष्ठंसर्वबुद्धिमतांवरम् ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनःकृष्णंशकुनिश्चापिसौबलः ॥ द्वितीयेनरथेनैनमन्वयातांप
रंतपम् ॥ १७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माचवृष्णीनांचापरेरथाः ॥ पृष्ठतोनुययुःकृष्णंगजैरश्वैरथैरपि ॥ १८ ॥ तेषांहेमपरिष्कारैर्युक्ताःपरमवाजिभिः ॥ गच्छतांघोषिण
श्चित्ररथाराजन्विरेजिरे ॥ १९ ॥ संमृष्टसंसिक्तरजःप्रतिपेदेमहापथम् ॥ राजर्षिचरितंकालेकृष्णोधीमान्श्रियाज्वलन् ॥ २० ॥ ततःप्रयातेदाशार्हेप्रावाद्यंतैक
पुष्कराः ॥ शंखाश्चदध्मिरेतत्रवाद्यान्यन्यानियानिच ॥ २१ ॥ प्रवीराःसर्वलोकस्ययुवानःसिंहविक्रमाः ॥ परिवार्यरथंशौरेरगच्छंतपरंतपाः ॥ २२ ॥ ततोन्येब
हुसाहस्राविचित्राद्भुतवाससः ॥ असिप्रासायुधधराःकृष्णस्यासन्पुरःसराः ॥ २३ ॥ गजाःपंचशतास्तत्ररथाश्चासन्सहस्रशः ॥ प्रयांतमन्वयुर्वीरंदाशार्हमपरा
जितम् ॥ २४ ॥ पुरंकुरूणांसंवृत्तंद्रष्टुकामंजनार्दनम् ॥ सबालवृद्धंसस्त्रीकंरथ्यागतमरिंदम ॥ २५ ॥ वेदिकामाश्रिताभिश्चसमाक्रांतान्यनेकशः ॥ प्रचलंतीवभा
रेणयोषिद्भिर्भवनान्युत ॥ २६ ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःसंशृण्वन्मधुराःकथाः ॥ यथार्हंप्रतिसत्कुर्वन्प्रेक्षमाणःशनैर्ययौ ॥ २७ ॥ ततःसभांसमासाद्यकेशवस्यानु
यायिनः ॥ सशंखैर्वेणुनिर्घोषैर्दिशःसर्वाव्यनादयन् ॥ २८ ॥ ततःसासमितिःसर्वाराज्ञाममिततेजसाम् ॥ संप्राकंपतहर्षेणकृष्णागमनकांक्षया ॥ २९ ॥ ततोभ्या
शगतेकृष्णेसमहृष्यन्नराधिपाः ॥ श्रुत्वातंरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ ३० ॥ आसाद्यतुसभाद्वारमृषभःसर्वसात्वताम् ॥ अवतीर्यरथाच्छौरिःकैलासशिख
रोपमात् ॥ ३१ ॥ नवमेघप्रतीकाशांज्वलंतीमिवतेजसा ॥ महेंद्रसदनप्रख्यांप्रविवेशसभांततः ॥ ३२ ॥ पाणौगृहीत्वाविदुरंसात्यकिंचमहायशाः ॥ ज्योतीं
ष्यादित्यवद्राजन्कुरून्प्राच्छादयन्श्रिया ॥ ३३ ॥ अग्रतोवासुदेवस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ वृष्णयःकृतवर्माचाप्यासन्कृष्णस्यपृष्ठतः ॥ ३४ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृ
त्यभीष्मद्रोणादयस्ततः ॥ आसनेभ्योऽचलन्सर्वेपूजयंतोजनार्दनम् ॥ ३५ ॥ अभ्यागच्छतिदाशार्हेप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ सहैवद्रोणभीष्माभ्यामुदतिष्ठन्महाय
शाः ॥ ३६ ॥ उत्तिष्ठतिमहाराजेधृतराष्ट्रेजनेश्वरे ॥ तानिराजसहस्राणिसमुत्तस्थुःसमंततः ॥ ३७ ॥ आसनंसर्वतोभद्रंजांबूनदपरिष्कृतम् ॥ कृष्णार्थेकल्पितंतत्र
धृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ स्मयमानस्तुराजानंभीष्मद्रोणौचमाधवः ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माराज्ञश्चान्यान्यथावयः ॥ ३९ ॥ तत्रकेशवमानर्चुःसम्यगभ्या
गतंसभां ॥ राजानःपार्थिवाःसर्वेकुरवश्चजनार्दनम् ॥ ४० ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

तत्रतिष्ठन्सदाशार्हौराजमध्येपरंतपः ॥ अपश्यदंतरिक्षस्थानृषीन्परपुरंजयः ॥ ततस्तानभिसंप्रेक्ष्यनारदप्रमुखानृषीन् ॥ ४१ ॥ अभ्यभाषतदाशार्हौभीष्मंशांत
नवंशनैः ॥ पार्थिवींसमितिंद्रष्टुमृषयोभ्यागतान्नृप ॥ ४२ ॥ निमंत्र्यंतामासनैश्चसत्कारेणचभूयसा ॥ नैतेष्वनुपविष्टेषुशक्यंकेनचिदासितुम् ॥ ४३ ॥ पूजाप्रयु
ज्यतामाशुमुनीनांभावितात्मनाम् ॥ ऋषीन्शांतनवोदृष्ट्वासभाद्वारमुपस्थितान् ॥ ४४ ॥ त्वरमाणस्ततोभृत्यानासनानीत्यचोदयत् ॥ आसनान्यथमृष्टानिम
हांतिविपुलानिच ॥ ४५ ॥ मणिकांचनचित्राणिसमाजह्रुस्ततस्ततः ॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुगृहीतार्घेषुभारत ॥ ४६ ॥ निषसादासनेकृष्णोराजानश्चयथासनम् ॥ दुःशा
सनःसात्यकयेददावासनमुत्तमम् ॥ ४७ ॥ विविंशतिर्ददौपीठंकांचनंकृतवर्मणे ॥ अविदूरेतुकृष्णस्यकर्णदुर्योधनावुभौ ॥ ४८ ॥ एकासनेमहात्मानौनिषीदतु
रमर्षणौ ॥ गांधारराजःशकुनिर्गांधारैरभिरक्षितः ॥ ४९ ॥ निषसादासनेराजासहपुत्रोविशांपते ॥ विदुरोमणिपीठेतुशुक्लस्पर्ध्याजिनोत्तरे ॥ ५० ॥ संस्पृशन्ना
सनंशौरेर्महामतिरुपाविशत् ॥ चिरस्यदृष्ट्वादाशार्हंराजानःसर्वएवते ॥ ५१ ॥ अमृतस्येवनातृप्यन्प्रेक्षमाणाजनार्दनम् ॥ अतसीपुष्पसंकाशःपीतवासाजना
र्दनः ॥ ५२ ॥ व्यभ्राजतसभामध्येहेम्नीवोपहितोमणिः ॥ ५३ ॥ ततस्तूष्णींसर्वमासीद्गोविंदगतमानसम् ॥ नतत्रकश्चित्किंचिद्वाव्याजहारपुमान्क्वचित् ॥ ५४ ॥
इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णसभाप्रवेशेचतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तेष्वासीनेषु
सर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ वाक्यमभ्याददेकृष्णःसुदंष्ट्रोदुंदुभिस्वनः ॥ १ ॥ जीमूतइवघर्मांतेसर्वांसंश्रावयन्सभाम् ॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसमभाषतमाधवः ॥ २ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कुरूणांपांडवानांचशमःस्यादितिभारत ॥ अप्रणाशेनवीराणामेतद्याचितुमागतः ॥ ३ ॥ राजन्नान्यत्प्रवक्तव्यंतवनैःश्रेयसंवचः ॥
विदितंह्येवतेसर्वंवेदितव्यमरिंदम ॥ ४ ॥ इदंह्यद्यकुलंश्रेष्ठंसर्वराजसुपार्थिव ॥ श्रुतवृत्तोपसंपन्नंसर्वैःसमुदितंगुणैः ॥ ५ ॥ कृपानुकंपाकारुण्यमानृशंस्यंचभा
रत ॥ तथार्जवंक्षमासत्यंकुरुष्वेतद्विशिष्यते ॥ ६ ॥ तस्मिन्नेवंविधेराजन्कुलेमहतितिष्ठति ॥ त्वन्निमित्तंविशेषेणनेहयुक्तमसांप्रतम् ॥ ७ ॥

तेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ आगतोस्मीतिशेषः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ कृपापरस्यसुखार्थंयत्नः अनुकंपापरदुःखदर्शनेत्रासः कारुण्यंपरदुःखप्रहाणार्थोयत्नः आनृशंस्यंपरदुःखाप्रदानम् ॥ ६ ॥ असांप्रतंकृपादिभ्योवि
परीतं परस्यदुःखार्थोयत्नः परदुःखदर्शनेआह्लादः परस्यसुखनाशार्थोयत्नः परस्यदुःखसंपादनंकौटिल्यादिकंच तच्चायुक्तम् ॥ ७ ॥

वाह्येषुद्यूतादिषु आभ्यंतरेषुजतुगृहादिषु ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कुरुष्वेवभवत्स्वेवनतुपांडवेषु ॥ ११ ॥ नदित्ससिकुलंनच्छेत्तुमिच्छसि त्वंचेदिच्छसीतिपाठेकुरून्स्थापयितुमिच्छसितर्हिशमोनदुष्करः ॥ १२ ॥

त्वंहिधारयिताश्रेष्ठःकुरूणांकुरुसत्तम ॥ मिथ्याप्रचरतांतातबाह्येष्वाभ्यंतरेषुच ॥ ८ ॥ तेपुत्रास्तवकौरव्यदुर्योधनपुरोगमाः ॥ धर्मार्थौपृष्ठतःकृत्वाप्रचरंतिनृशं
सवत् ॥ ९ ॥ अशिष्टागतमर्यादालोभेनहृतचेतसः ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुतद्वेत्थपुरुषर्षभ ॥ १० ॥ सेयमापन्महाघोराकुरुष्वेवसमुत्थिता ॥ उपेक्ष्यमाणाकौरव्यपृ
थिवींघातयिष्यति ॥ ११ ॥ शक्याचेयंशमयितुंनचेद्दित्ससिभारत ॥ नदुष्करोह्यत्रशमोमतोमेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ त्वय्यधीनःशमोराजन्मयिचैवविशांपते ॥
पुत्रान्स्थापयकौरव्यस्थापयिष्याम्यहंपरान् ॥ १३ ॥ आज्ञातवहिराजेंद्रकार्यापुत्रैःसहान्वयैः ॥ हितंबलवदप्येषांतिष्ठतांतवशासने ॥ १४ ॥ तवचैवहितंराजन्पां
डवानामथोहितम् ॥ शमेप्रयतमानस्यममशासनकांक्षिणः ॥ १५ ॥ स्वयंनिष्फलमालक्ष्यसंविधत्स्वविशांपते ॥ सहायभूताभरतास्तवैवस्युर्जनेश्वर ॥ १६ ॥ ध
र्मार्थयोस्तिष्ठराजन्पांडवैरभिरक्षितः ॥ नहिशक्यास्तथाभूतायत्नादपिनराधिप ॥ १७ ॥ नहित्वांपांडवैर्जेतुंरक्ष्यमाणंमहात्मभिः ॥ इंद्रोपिदेवैःसहितःप्रसहेतकु
तोनृपाः ॥ १८ ॥ यत्रभीष्मश्चद्रोणश्चकृपःकर्णोविविंशतिः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसोमदत्तोथबाह्लिकः ॥ १९ ॥ सैंधवश्चकलिंगश्चकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ युधि
ष्ठिरोभीमसेनःसव्यसाचीयमौतथा ॥ २० ॥ सात्यकिश्चमहातेजा युयुत्सुश्चमहारथः ॥ कोनुतान्विपरीतात्मायुध्येतभरतर्षभ ॥ २१ ॥ लोकस्येश्वरतांभूयःशत्रु
भिश्चाप्यधृष्यताम् ॥ प्राप्स्यसित्वममित्रघ्नसहितःकुरुपांडवैः ॥ २२ ॥ तस्यतेपृथिवीपालास्त्वत्समाःपृथिवीपते ॥ श्रेयांसश्चैवराजानःसंधास्यंतेपरंतप ॥ २३ ॥
सत्वंपुत्रैश्चपौत्रैश्चपितृभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥ सुहृद्भिःसर्वतोगुप्तःसुखंशक्ष्यसिजीवितुम् ॥ २४ ॥ एतानेवपुरोधायसत्कृत्यचयथापुरा ॥ अखिलांभोक्ष्यसेसर्वांपृथि
वींपृथिवीपते ॥ २५ ॥ एतैर्हिसहितःसर्वैःपांडवैःस्वैश्चभारत ॥ अन्यान्विजेष्यसेशत्रूनेषस्वार्थस्तवाखिलः ॥ २६ ॥ तैरेवोपार्जितांभूमिंभोक्ष्यसेचपरंतप ॥ यदिसं
पत्स्यसेपुत्रैःसहामात्यैर्नराधिप ॥ २७ ॥ संयुगेवैमहाराजदृश्यतेसुमहान्क्षयः ॥ क्षयेचोभयतोराजन्कंधर्ममनुपश्यसि ॥ २८ ॥ पांडवैर्निहतैःसंख्येपुत्रैर्वापि
महाबलैः ॥ यद्विंदेथाःसुखंराजंस्तद्ब्रूहिभरतर्षभ ॥ २९ ॥ शूराश्चहिकृतास्त्राश्चसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ॥ पांडवास्तावकाश्चैवतान्रक्षमहतोभयात् ॥ ३० ॥

॥ १३ ॥ बलवत् अत्यंतं एषामेव अपिशब्दएवार्थे ॥ १४ ॥ शासनकांक्षिणःपुत्रान्शासितुमिच्छतस्तव ॥ १५ ॥ निष्फलंवैरं संविधत्स्वशमंकुरु ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ पांडवैःसहसंधास्यंतेसंधिंकरिष्यंति ॥ २३ ॥ २४ ॥ अखिलांनिष्कंटकाम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रकृतिंसत्त्वगुणम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ हार्दंप्रीतिः आसीत्पूर्वंबाल्ये ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ स्थातास्थास्यंति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ गुरोःगुरौ ॥ ४५ ॥
॥ ४६ ॥ परिषदंधर्मज्ञसभां पुत्राःपांडवाः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ आरुजतिहिनस्ति अनुकूलजान्कूलंकूलमनुसृत्यजातान्वृक्षादीन् ॥ ५० ॥ येपांडवास्तूष्णीमासतेकालंनिर्वाह्यभवद्भ्योराज्यांशंलब्धुमि

नपश्येमकुरून्सर्वान्पांडवांश्चैवसंयुगे ॥ क्षीणानुभयतःशूरान्रथिनोरथिभिर्हतान् ॥ ३१ ॥ समवेताःपृथिव्यांहिराजानोराजसत्तम ॥ अमर्षवशमापन्नानाश
येयुरिमाःप्रजाः ॥ ३२ ॥ त्राहिराजन्निमंलोकंननश्येयुरिमाःप्रजाः ॥ त्वयिप्रकृतिमापन्नेशेषःस्यात्कुरुनंदन ॥ ३३ ॥ शुक्लावदान्याह्रीमंतआर्याःपुण्याभिजा
तयः ॥ अन्योन्यसचिवाराजंस्तान्पाहिमहतोभयात् ॥ ३४ ॥ शिवेनेमेभूमिपालाःसमागम्यपरस्परम् ॥ सहभुक्त्वाचपीत्वाचप्रतियांतुयथागृहम् ॥ ३५ ॥ सुवास
सःस्रग्विणश्चसत्कृताभरतर्षभ ॥ अमर्षंचनिराकृत्यवैराणिचपरंतप ॥ ३६ ॥ हार्दंयत्पांडवेष्वासीत्प्राप्तेस्मिन्नायुषःक्षये ॥ तदेवतेभवत्वद्यसंधत्स्वभरतर्षभ
॥ ३७ ॥ बालाविहीनाःपित्रातेत्वयैवपरिवर्धिताः ॥ तान्पालययथान्यायंपुत्रांश्चभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ भवतैवहिरक्ष्यास्तेव्यसनेषुविशेषतः ॥ मातेधर्मस्तथैवार्थो
नश्येतभरतर्षभ ॥ ३९ ॥ आहुस्त्वांपांडवाराजन्नभिवाद्यप्रसाद्यच ॥ भवतःशासनाद्दुःखमनुभूतंसहानुगैः ॥ ४० ॥ द्वादशेमानिवर्षाणिवनेनिर्व्युषितानिनः ॥
त्रयोदशंतथाऽज्ञातैःसजनेपरिवत्सरम् ॥ ४१ ॥ स्थातानःसमयेतस्मिन्पितेतिकृतनिश्चयाः ॥ नाहास्मसमयंताततच्चनोब्राह्मणाविदुः ॥ ४२ ॥ तस्मिन्नःसमयेति
ष्ठस्थितानांभरतर्षभ ॥ नित्यंसंक्लेशिताराजन्स्वराज्यांशंलभेमहि ॥ ४३ ॥ त्वंधर्ममर्थंसंजानन्सम्यङ्नस्त्रातुमर्हसि ॥ गुरुत्वंभवतिप्रेक्ष्यबहून्क्लेशांस्तितिक्ष्महे ॥
॥ ४४ ॥ सभवान्मातृपितृवदस्मासुप्रतिपद्यताम् ॥ गुरोर्गरीयसीवृत्तिर्याचशिष्यस्यभारत ॥ ४५ ॥ वर्तामहेत्वयिचतांत्वंचवर्तस्वनस्तथा ॥ पित्रास्थापयितव्या
हिवयमुत्पथमास्थिताः ॥ ४६ ॥ संस्थापयपथिष्वस्मांस्तिष्ठधर्मेसुवर्त्मनि ॥ आहुश्चेमांपरिषदंपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ ४७ ॥ धर्मज्ञेषुसभासत्सुनेहयुक्तमसांप्रतम्
यत्रधर्मोह्यधर्मेणसत्यंयत्रानृतेनच ॥ ४८ ॥ हन्यतेप्रेक्षमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥ विद्धोधर्मोह्यधर्मेणसभांयत्रप्रपद्यते ॥ ४९ ॥ नचास्यशल्यंकृंतंतिवि
द्धास्तत्रसभासदः ॥ धर्मएतानारुजतियथानद्यनुकूलजान् ॥ ५० ॥ येधर्ममनुपश्यंतस्तूष्णींध्यायंतआसते ॥ तेसत्यमाहुर्धर्म्यंचन्याय्यंचभरतर्षभ ॥ ५१ ॥ श
क्यंकिमन्यद्वक्तुंतेदानादन्यज्जनेश्वर ॥ ब्रुवंतुतेमहीपालाःसभायांयेसमासते ॥ ५२ ॥ धर्मार्थौसंप्रधार्यैवयदिसत्यंब्रवीम्यहम् ॥ प्रमुंचेमान्मृत्युपाशात्क्षत्रिया
न्पुरुषर्षभ ॥ ५३ ॥

च्छंतितेसत्यंधर्म्यंन्याय्यंचाहुः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ दाहितःजतुगृहे निरस्तोद्यूतेनराज्याद्दूरीकृतः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ परमोपधिःमह च्छद्म ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ॥इति०उद्यो०नै०भा०पंचनवतितमोऽध्या

प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमामन्युवशमन्वगाः॥ पित्र्यंतेभ्यःप्रदायांशंपांडवेभ्योयथोचितम्॥५४॥ततःसपुत्रःसिद्धार्थोभुंक्ष्वभोगान्परंतप॥अजातशत्रुंजानीषेस्थि
तंधर्मेसतांसदा॥ ५५॥ सपुत्रेत्वयिवृत्तिंचवर्ततेयांनराधिप॥दाहितश्चनिरस्तश्चत्वामेवोपाश्रितःपुनः॥ ५६ ॥इंद्रप्रस्थंत्वयैवासौसपुत्रेणविवासितः॥ सत
त्रनिवसन्सर्वान्वशमानीयपार्थिवान्॥ ५७॥ त्वन्मुखानकरोद्राजन्नचत्वामत्यवर्तत ॥ तस्यैवंवर्तमानस्यसौबलेनजिहीर्षता॥ ५८॥ राष्ट्राणिधनधान्यंचप्र
युक्तःपरमोपधिः॥ सतामवस्थांसंप्राप्यकृष्णांप्रेक्ष्यसभांगताम्॥ ५९ ॥क्षत्रधर्मादमेयात्मानाकंपतयुधिष्ठिरः॥ अहंतुतवतेषांचश्रेयइच्छामिभारत॥ ६० ॥
धर्मादर्थात्सुखाच्चैवमाराजन्नीनशःप्रजाः॥ अनर्थमर्थमन्वानोप्यर्थंचानर्थमात्मनः॥ ६१ ॥लोभेऽतिप्रसृतान्पुत्रान्निगृह्णीष्वविशांपते॥ स्थिताःशुश्रूषितुंपा
र्थाःस्थितायोद्धुमरिंदमाः॥यत्तेपथ्यतमंराजंस्तस्मिंस्तिष्ठपरंतप॥६२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तद्वाक्यंपार्थिवाःसर्वेहृदयैःसमपूजयन्॥ नतत्रकश्चिद्वक्तुं
हिवाचंप्राक्रामदग्रतः॥६३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येपंचनवतितमोऽध्यायः॥ ९५ ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायन
उवाच॥ ॥तस्मिन्नभिहितेवाक्येकेशवेनमहात्मना॥स्तिमिताहृष्टरोमाणआसन्सर्वेसभासदः॥ १ ॥कश्चिदुत्तरमेतेषांवक्तुंनोत्सहतेपुमान्॥इतिसर्वेमनो
भिस्तेचिंतयंतिस्मपार्थिवाः॥ २॥ तथातेषुचसर्वेषुतूष्णींभूतेषुराजसु ॥ जामदग्न्यइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि॥३॥इमांमेसोपमांवाचंशृणुसत्यामशंकितः॥
तांश्रुत्वाश्रेयआदत्स्वयदिसाध्वितिमन्यसे॥ ४ ॥ राजादंभोद्भवोनामसार्वभौमःपुराभवत्॥अखिलांबुभुजेसर्वांपृथिवीमितिनःश्रुतम्॥५॥ सस्मनित्यंनिशा
पायेप्रातरुत्थायवीर्यवान्॥ ब्राह्मणान्क्षत्रियांश्चैवपृच्छन्नास्तेमहारथः॥ ६॥ अस्तिकश्चिद्विशिष्टोवामद्विधोवाभवेद्युधि॥ शूद्रोवैश्यःक्षत्रियोवाब्राह्मणोवा
पिशस्त्रभृत्॥ ७॥इतिब्रुवन्नन्वचरत्सराजापृथिवीमिमाम्॥ दर्पेणमहतामत्तःकंचिदन्यमचिंतयन्॥८॥तंचवैद्याअकृपणाब्राह्मणाःसर्वतोऽभयाः॥ प्रत्यषेधंत
राजानंश्लाघमानंःपुनःपुनः॥ ९॥ निषिध्यमानोप्यसकृत्पृच्छत्येवसवैद्विजान्॥ अतिमानंश्रियामत्तंतमूचुर्ब्राह्मणास्तदा ॥ १० ॥तपस्विनोमहात्मानोवेदप्र
त्ययदर्शिनः॥ उदीर्यमाणंराजानंक्रोधदीप्ताद्विजातयः॥ ११ ॥ अनेकजयिनौसंख्येयौवैपुरुषसत्तमौ॥ तयोस्त्वंनसमोराजन्भवितासिकदाचन॥ १२॥

यः॥९५॥ ॥छ॥ ॥तस्मिन्निति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वेदप्रत्ययदर्शिनःवेदजःप्रत्ययोब्रह्मात्मैक्यापरोक्ष्यंतद्देवद्रष्टुंशीलंयेषांते ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ तप्यते ताभ्यामितिशेषः ॥ १५ ॥ षडंगिनींरथनागाश्वपादातशकटोष्ट्रवतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥
एवमुक्तःसराजातुपुनःपप्रच्छतान्द्विजान्॥ कृतौवीरौकजन्मानौकिंकर्माणौचकौचतौ॥१३॥ ॥ब्राह्मणाऊचुः॥ ॥नरोनारायणश्चैवतापसावितिनःश्रुतम्॥
आयातौमानुषेलोकेताभ्यांयुध्यस्वपार्थिव ॥ १४ ॥ श्रूयेतेतौमहात्मानौनरनारायणावुभौ ॥ तपोघोरमनिर्देश्यंतप्यतेगंधमादने ॥ १५॥ सराजामहतींसे
नांयोजयित्वाषडंगिनीम्॥ अमृष्यमाणःसंप्रायाद्यत्रतावपराजितौ॥१६॥सगत्वाविषमंघोरंपर्वतंगंधमादनम्॥ मृगयाणोन्वगच्छत्तौतापसौवनमाश्रितौ
॥१७॥ तौदृष्ट्वाक्षुत्पिपासाभ्यांकृशौधमनिसंततौ॥ शीतवातातपैश्चैवकर्शितौपुरुषोत्तमौ॥१८॥ अभिगम्योपसंगृह्यपर्यपृच्छदनामयम्॥ तमर्चित्वामूलफ
लैरासनेनोदकेनच॥ १९ ॥ न्यमंत्रयेतांराजानंकिंकार्यंक्रियतामिति ॥ ततस्तामानुपूर्वींसपुनरेवान्वकीर्तयत्॥ २० ॥ बाहुभ्यांमेजिताभूमिर्निहताःसर्वशत्र
वः॥ भवद्भ्यांयुद्धमाकांक्षन्नुपयातोस्मिपर्वतम्॥२१॥ आतिथ्यंदीयतामेतत्कांक्षितंमेचिरंप्रति॥ ॥नरनारायणावूचतुः॥ अपेतक्रोधलोभोयमाश्रमोराज
सत्तम॥ २२॥ नह्यस्मिन्नाश्रमेयुद्धंकुतःशस्त्रंकुतोनृजुः॥ अन्यत्रयुद्धमाकांक्षबहवःक्षत्रियाःक्षितौ॥२३॥ ॥रामउवाच॥ ॥उच्यमानस्तथापिस्मभूयएवा
भ्यभाषत॥ पुनःपुनःक्षम्यमाणःसांत्व्यमानश्चभारत॥ २४॥ दंभोद्भवोयुद्धमिच्छन्नाह्वयत्येवतापसौ ॥ ततोनरस्त्विषीकाणांमुष्टिमादायभारत ॥ २५॥ अ
ब्रवीदेहियुध्यस्वयुद्धकामुकक्षत्रिय॥ सर्वशस्त्राणिचादत्स्वयोजयस्वचवाहिनीम्॥२६॥अहंहितेविनेष्यामियुद्धश्रद्धामितःपरम्॥ ॥दंभोद्भवउवाच॥ ॥यद्येत
दस्त्रमस्मासुयुक्तंतापसमन्यसे॥२७॥ एतेनापित्वयायोत्स्येयुद्धार्थीह्यहमागतः॥ ॥रामउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाशरवर्षेणसर्वतःसमवाकिरत्॥२८॥ दंभोद्भवस्ता
पसंतंजिघांसुःसहसैनिकः ॥ तस्यतानस्यतोघोरानिषून्परतनुच्छिदः ॥ २९ ॥ कदर्थीकृत्यसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत् ॥ ततोस्मैप्रास्तृजद्घोरमैषीकमपरा
जितः॥ ३० ॥ अस्त्रमप्रतिसंधेयंतदद्भुतमिवाभवत्॥ तेषामक्षीणिकर्णांश्चनासिकाश्चैवमायया॥ ३१ ॥ निमित्तवेधीसमुनिरिषीकाभिःसमार्पयत्॥ सदृष्ट्वा
श्वेतमाकाशमिषीकाभिःसमाचितम्॥३२॥ पादयोर्न्यपतद्राजास्वस्तिमेस्त्विितिचाब्रवीत्॥ तमब्रवीन्नरोराजन्शरण्यःशरणैषिणाम्॥३३॥ ब्रह्मण्योभवध
र्मात्मामाचस्मैवंपुनःकृथाः॥ नैतादृक्पुरुषोराजन्क्षत्रधर्ममनुस्मरन्॥ ३४ ॥ मनसानृपशार्दूलभवेत्परपुरंजयः ॥ माचदर्पसमाविष्टःक्षेप्सीःकांश्चित्कथंचन
॥३५॥ अल्पीयांसंविशिष्टंवाततेराजन्समाहितम्॥ कृतप्रज्ञोवीतलोभोनिरहंकारआत्मवान्॥३६॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ काकुदीकमित्यादयोऽष्टावस्त्रजातयः येनास्त्रेणाभिभूतारथगजादीनांककुद्येवशेरतेतत्काकुदीकंप्रस्वापनंनाम येनशुकनलिकान्यायेनअभयेपिभयदर्शिनोहयरथा
दिपादेषुगाढंश्लिष्यंतितत्शुकंमोहनंनाम येनस्वर्गनगरंपश्यतितन्नाकंउन्मादनंनाम येनक्षिप्तमात्रेणानुविद्धास्त्रासात्शकृन्मूत्रंस्रवंतितत्अक्षिसंतर्जनंत्रासनंनाम संतानंअविच्छेदेनशस्त्राणांवृष्टिकरंऐंद्रादि

दांतःक्षांतोमृदुःसौम्यप्रजाःपालयपार्थिव ॥ मास्मभूयःक्षिपेःकंचिदविदित्वाबलाबलम् ॥ ३७ ॥ अनुज्ञातःस्वस्तिगच्छमैवंभूयःसमाचरेः ॥ कुशलंब्राह्मणान्पृ
च्छेरावयोर्वचनाद्भृशम् ॥ ३८ ॥ ततोराजातयोःपादावभिवाद्यमहात्मनोः ॥ प्रत्याजगामस्वपुरंधर्मंचैवाचरद्भृशम् ॥ ३९ ॥ सुमहच्चापितत्कर्मयन्नरेणकृतंपुरा ॥
ततोगुणैःसुबहुभिःश्रेष्ठोनारायणोभवत् ॥ ४० ॥ तस्माद्यावद्धनुःश्रेष्ठेगांडीवेस्त्रंनयुज्यते ॥ तावत्त्वंमानमुत्सृज्यगच्छराजन्धनंजयम् ॥ ४१ ॥ काकुदीकंशुकंना
कमक्षिसंतर्जनंतथा ॥ संतानंनर्तकंघोरमास्यमोदकमष्टमम् ॥ ४२ ॥ एतैर्विद्धाःसर्वएवमरणंयांतिमानवाः ॥ कामक्रोधौलोभमोहौमदमानौतथैवच ॥ ४३ ॥
मात्सर्याहंकृतीचैवक्रमादेतउदाहृताः ॥ उन्मत्ताश्चविचेष्टंतेनष्टसंज्ञाविचेतसः ॥ ४४ ॥ स्वपंतिचप्लवंतेचच्छर्दयंतिचमानवाः ॥ मूत्रयंतेचसततंरुदंतिचहसंतिच
॥ ४५ ॥ निर्मातासर्वलोकानामीश्वरःसर्वकर्मवित् ॥ यस्यनारायणोबंधुरर्जुनोदुःसहोयुधि ॥ ४६ ॥ कस्तमुत्सहतेजेतुंत्रिषुलोकेषुभारत ॥ वीरंकपिध्वजंजि
ष्णुंयस्यनास्तिसमोयुधि ॥ ४७ ॥ असंख्येयागुणाःपार्थेतद्विशिष्टोजनार्दनः ॥ त्वमेवभूयोजानासिकुंतीपुत्रंधनंजयम् ॥ ४८ ॥ नरनारायणौयौतौतावेवार्जुन
केशवौ ॥ विजानीहिमहाराजप्रवीरौपुरुषोत्तमौ ॥ ४९ ॥ यद्येतदेवंजानासिनचमामभिशंकसे ॥ आर्यांमतिंसमास्थायशाम्यभारतपांडवैः ॥ ५० ॥ अथचे
न्मन्यसेश्रेयोनमेभेदोभवेदिति ॥ प्रशाम्यभरतश्रेष्ठमाचयुद्धेमनःकृथाः ॥ ५१ ॥ भवतांचकुरुश्रेष्ठकुलंबहुमतंभुवि ॥ तत्तथैवास्तुभद्रंतेस्वार्थमेवोपचिंतय
॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिदंभोद्भवोपाख्यानेषण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ जामद
ग्न्यवचःश्रुत्वाकण्वोपिभगवानृषिः ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ १ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ अक्षयश्चाव्ययश्चैवब्रह्मालोकपितामहः ॥ तथैवभ
गवंतौतौनरनारायणावृषी ॥ २ ॥ आदित्यानांहिसर्वेषांविष्णुरेकःसनातनः ॥ अजय्यश्चाव्ययश्चैवशाश्वतःप्रभुरीश्वरः ॥ ३ ॥

दिव्यं नर्तकंनर्तनकरंपैशाचं घोरंकदनकरंराक्षसं आस्यमोदकंयेनाभिहताःमुखेपाषाणंदत्वामरणार्थमेवप्रतिष्ठंतेतत्याम्यंनाम अत्रैवउन्मत्ताश्चेतिश्लोकोक्तादोषायथायोग्यंसंबंधनीयाः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥
॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इतिउद्यो०नै०भा०षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ जामदग्न्येति ॥ १ ॥ अव्ययःअपचयशून्यः
॥ २ ॥ प्रभवत्यस्मादितिप्रभुर्जगतउपादानकारणंघटस्येवमृत्पिंडः ॥ ३ ॥

निमित्तमरणाइतिनाशवंतइत्यर्थः पाठांतरेनिमित्तकारणानिचक्रचीवरकुलालादिस्थानीयानि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तरुणाइति भोगकालेयुद्धेनमरणंमाप्राभुवंतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ बलंसैन्यं बलिनांऔरसबलवतांबलंसामर्थ्यंनभवति ॥ १० ॥ मातलेरितिहासमितिसंबंधः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ उच्छ्रितानांमहत्तयाख्यातानाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ चक्षुषाज्ञानेनविचितौअन्वेषितौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

निमित्तमरणाश्चान्येचंद्रसूर्यौमहीजलम् ॥ वायुरग्निस्तथाकाशंग्रहास्तारागणास्तथा ॥ ४ ॥ तेचक्षयांतेजगतोहित्वालोकत्रयंसदा ॥ क्षयंगच्छंतिवैसर्वेसृज्यंतेचपुनःपुनः ॥ ५ ॥ मुहूर्तमरणास्त्वन्येमानुषामृगपक्षिणः ॥ तैर्यग्योन्यश्चयेचान्येजीवलोकचरास्तथा ॥ ६ ॥ भूयिष्ठेनतुराजानःश्रियंभुक्त्वायुषःक्षये ॥ तरुणाःप्रतिपद्यंतेभोक्तुंसुकृतदुष्कृते ॥ ७ ॥ सभवान्धर्मपुत्रेणशमंकर्तुमिहार्हति ॥ पांडवाःकुरवश्चैवपालयंतुवसुंधराम् ॥ ८ ॥ बलवानहमित्येवनमंतव्यंसुयोधन ॥ बलवंतोबलिभ्योहिदृश्यंतेपुरुषर्षभ ॥ ९ ॥ नबलंबलिनांमध्येबलंभवतिकौरव ॥ बलवंतोहितेसर्वेपांडवादेवविक्रमाः ॥ १० ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् ॥ मातलेर्दातुकामस्यकन्यांमृगयतोवरम् ॥ ११ ॥ मतस्त्रिलोकराजस्यमातलिर्नामसारथिः ॥ तस्यैकैवकुलेकन्यारूपतोलोकविश्रुता ॥ १२ ॥ गुणकेशीतिविख्यातानाम्नासादेवरूपिणी ॥ श्रियाचवपुषाचैवस्त्रियोन्याःसाऽतिरिच्यते ॥ १३ ॥ तस्याःप्रदानसमयंमातलिःसहभार्यया ॥ ज्ञात्वाविममृशेराजंस्तत्परःपरिचिंतयन् ॥ १४ ॥ धिक्खल्वलघुशीलानामुच्छ्रितानांयशस्विनाम् ॥ नराणांमृदुसत्वानांकुलेकन्याप्ररोहणम् ॥ १५ ॥ मातुःकुलंपितृकुलंयत्रचैवप्रदीयते ॥ कुलत्रयंसंशयितंकुरुतेकन्यकासताम् ॥ १६ ॥ देवमानुषलोकौद्वौमानुषेणैवचक्षुषा ॥ अवगाह्यैवविचितौनचमेरोचतेवरः ॥ १७ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ नदेवान्नैवदितिजान्नगंधर्वान्नमानुषान् ॥ अरोचयद्वरकृतेतथैवबहुलानृषीन् ॥ १८ ॥ भार्ययानुससंमंत्र्यसहरात्रौसुधर्मया ॥ मातलिर्नागलोकायचकारगमनेमतिम् ॥ १९ ॥ नमेदेवमनुष्येषुगुणकेश्याःसमोवरः ॥ रूपतोदृश्यतेकश्चिन्नागेषुभविताध्रुवम् ॥ २० ॥ इत्यामंत्र्यसुधर्मांसकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम् ॥ कन्यांशिरस्युपाघ्रायप्रविवेशमहीतलम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥छ॥

कण्वउवाच ॥ ॥ मातलिस्तुव्रजन्मार्गेनारदेनमहर्षिणा ॥ वरुणंगच्छताद्रष्टुंसमागच्छद्यदृच्छया ॥ १ ॥ नारदोथाब्रवीदेनंक्वभवान्गंतुमुद्यतः ॥ स्वेनवासूतकार्येणशासनाद्वाशतक्रतोः ॥ २ ॥ मातलिर्नारदेनैवंसंपृष्टःपथिगच्छता ॥ यथावत्सर्वमाचष्टस्वकार्यंनारदंप्रति ॥ ३ ॥ तमुवाचाथसमुनिर्गच्छावःसहिताविति ॥ सलिलेशदिदृक्षार्थमहमप्युद्यतोदिवः ॥ ४ ॥

॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥छ॥ ॥ मातलिरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ यंतुःयंतारंमातलिंप्रति ॥ ९ ॥ १० ॥ गोपतेःवारिपतेः भूवाग्वारिषुगौर्मतेतिविश्वः ॥ ११ ॥ १२ ॥ द्वितीयांसोमपुत्रीं तयाअदित्याःपुत्रःसूर्यःश्रेष्ठःकृतःभर्ताकृतः ॥ १३ ॥ वारुण्यं
वारुण्याःसुरायाःइदंवारुण्यं सुराविद्यतेयेषांतेसुराः ॥ १४ ॥ १५ ॥ विवर्ततेप्रक्षिप्तान्यपिपुनःपुनःप्रहर्तुर्हस्तमायांति ॥ १६ ॥ जात्यःजातीयाः पूर्वदैवतानिपूर्वदेवाःदैत्याः सर्वैतिपाठेनिर्मिताःनिश्चयेनप्र
क्षिप्ताः ॥ १७ ॥ अग्निरिति हविष्मताऽग्निना आविद्धंरुद्धं विष्णुचक्रजमप्यत्रभयंनास्तीत्यर्थः ॥ १८॥ गांडीखड्गाख्यःपशुविशेषः तस्यविकारोगांडीमयः तस्यहिपशूनांवापृष्ठवंशस्यधनुःकर्तुंशक्यं यतः

अहंतेसर्वमाख्यास्येदर्शयन्वसुधातलम्॥दृष्ट्वातत्रवरंकंचिद्रोचयिष्यावमातले॥ ५॥ अवगाह्यतुतौभूमिमुभौमातलिनारदौ ॥ददृशातेमहात्मानौलोकपाल
मपांपतिम्॥ ६ ॥ तत्रदेवर्षिसदृशींपूजांसप्रापनारदः ॥ महेंद्रसदृशींचैवमातलिःप्रत्यपद्यत ॥ ७॥ तावुभौप्रीतमनसौकार्यवंतौनिवेद्यह ॥ वरुणेनाभ्यनुज्ञातौ
नागलोकंविचेरतुः॥ ८ ॥ नारदःसर्वभूतानामंतर्भूमिनिवासिनाम् ॥ जानंश्चकारव्याख्यानंयंतुःसर्वमशेषतः॥ ९ ॥ ॥नारदउवाच॥ ॥दृष्टस्तेवरुणःसूतपुत्र
पौत्रसमावृतः ॥ पश्योदकपतेःस्थानंसर्वतोभद्रमृद्धिमत् ॥ १० ॥ एषपुत्रोमहाप्राज्ञोवरुणस्येहगोपतेः ॥ एषवैशीलवृत्तेनशौचेनचविशिष्यते ॥ ११ ॥ एषो
स्यपुत्रोभिमतःपुष्करःपुष्करेक्षणः॥ रूपवान्दर्शनीयश्चसोमपुत्र्यावृतःपतिः॥ १२॥ ज्योत्स्नाकालीतियामाहुर्द्वितीयांरूपतःश्रियम्॥ अदित्याश्चैवयःपुत्रोज्ये
ष्ठःश्रेष्ठःकृतःस्मृतः॥ १३ ॥ भवनंपश्यवारुण्यंयदेतत्सर्वकांचनम्॥ यत्प्राप्यसुरतांप्राप्ताःसुराःसुरपतेःसखे॥ १४॥ एतानिहृतराज्यानांदैतेयानांस्ममातले॥दी
प्यमानानिदृश्यंतेसर्वप्रहरणान्युत॥ १५॥ अक्षयाणिकिलैतानिविवर्ततेस्ममातले॥ अनुभावप्रयुक्तानिसुरैरवजितानिह॥ १६ ॥ अत्रराक्षसजात्यश्चदैत्य
जात्यश्चमातले॥ दिव्यप्रहरणाश्चासन्पूर्वदैवतनिर्मिताः ॥ १७ ॥ अग्निरेषमहार्चिष्मान्जागर्तिवारुणेह्रदे॥ वैष्णवंचक्रमाविद्धंविधूमेनहविष्मता॥ १८ ॥
एषगांडीमयश्चापोलोकसंहारसंभृतः॥ रक्ष्यतेदैवतैर्नित्यंयतस्तद्गांडिवंधनुः॥ १९ ॥एषकृत्येसमुत्पन्नेतत्तद्धारयतेबलम्॥ सहस्रशतसंख्येनप्राणेनसततंध्रुवः
॥ २० ॥ अशास्यानपिशास्त्येषरक्षोबंधुषुराजसु॥ सृष्टःप्रथमतश्चंडोब्रह्मणाब्रह्मवादिना॥ २१ ॥एतच्छस्त्रंनरेंद्राणांमहच्चक्रेणभासितम्॥ पुत्राःसलिलराज
स्यधारयंतिमहोदयम्॥ २२ ॥

गांडीमयत्वादेवतत्गांडीवंनामधनुरभूत् गांडीशब्दाद्विकारार्थोवप्रत्ययःकल्प्यतइतिभावः गांडीवज्ज्रग्रंथिस्तन्मयइत्यन्ये ॥ १९ ॥ एषचापःकृत्येअभेद्यभेदने तत्तत्तावत्तावत्प्राणेनबलेन सर्वदालक्षचापतु
ल्यबलोप्ययंचापःकार्यकालेऽधिकबलोपिभवतीत्यनंतबलइत्यर्थः ॥ २० ॥ रक्षोबंधुषुरक्षस्तुल्येषु ॥ २१ ॥ एतच्छस्त्रंधनुः चक्रेणचक्रादपि एतच्छास्त्रंनरेंद्राणांमहच्छुक्रेणभाषितमितिपाठेनीतिशास्त्रं
शुक्रेणकाव्येन छत्रेणेतिवापाठः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ मूर्छितंअभिभूतंआवृतमितियावत् येनहेतुनाजनोस्यंदर्शनंनार्छतिनप्राप्नोति ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ एतदिति
॥ १ ॥ अद्भिःसमंप्राप्ताःजलवेगेनानीताः ॥ २ ॥ व्यापारेणयत्नेनधृतःमर्यादायांस्थापितः अन्यथासद्यःकृत्स्नंसमुद्रंलोकांश्चदहेत् आत्मानंनिबद्धं देवैरितिशेषः समबुध्यतअग्निरित्यर्थः धृतात्मेतिसंधिरार्षः
॥ ३ ॥ निहितंस्थापितं अतःसोमस्येति कंदुकाकारंभूगोलंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यसोमस्यवाकेनचिद्भूगोलप्रदेशेनआवरणात्कदाचिददर्शनंभवति सैवतेषांरात्रिः येतुगोलस्यशिरसिअधस्ताच्चतिष्ठंतितेसर्वदै
वसूर्यादीन्पश्यंति तत्रजलमयंचंद्रमंडलंसूर्यरश्मिभिस्तैजसैःप्रकाश्यते तयोश्चयथायथाविप्रकर्षःतथातथाऽधिकंचंद्रोऽवभासते यथायथासन्निकर्षःतथातथाधिकंसूर्यपुरोवर्तिभिरग्न्यादिभिर्देवताभिस्ति

एतत्सलिलराजस्यच्छत्रंछत्रगृहेस्थितम् ॥ सर्वतःसलिलंशीतंजीमूतइववर्षति ॥ २३ ॥ एतच्छत्रात्परिभ्रष्टंसलिलंसोमनिर्मलम् ॥ तमसामूर्छितंभातियेनना
र्छतिदर्शनम् ॥ २४ ॥ बहून्यद्भुतरूपाणिद्रष्टव्यानीहमातले ॥ तवकार्यावरोधस्तुतस्माद्गच्छावमाचिरम् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्या
नपर्वणिमातलिवरान्वेषणेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ एतत्तुनागलोकस्यनाभिस्थानेस्थितंपुरम् ॥ पातालमितिविख्यातंदै
त्यदानवसेवितम् ॥ १ ॥ इदमद्भिःसमंप्राप्तायेकेचिद्धुविजंगमाः ॥ प्रविशंतोमहानादंनदंतिभयपीडिताः ॥ २ ॥ अत्रासुरोग्निःसततंदीप्यतेवारिभोजनः ॥ व्या
पारेणधृतात्मानंनिबद्धंसमबुध्यत ॥ ३ ॥ अत्रामृतंसुरैःपीत्वानिहितंनिहतारिभिः ॥ अतःसोमस्यहानिश्चवृद्धिश्चैवप्रदृश्यते ॥ ४ ॥ अत्रादित्योहयशिराःकाले
पर्वणिपर्वणि ॥ उत्तिष्ठतिसुवर्णाख्यंवाग्भिरापूरयन्जगत् ॥ ५ ॥ यस्माद्दलंसमस्तास्ताःपतंतिजलमूर्तयः ॥ तस्मात्पातालमित्येवख्यायतेपुरमुत्तमम् ॥ ६ ॥
ऐरावणोस्मात्सलिलंगृहीत्वाजगतोहितः ॥ मेघेष्वामुंचतेशीतंयन्महेंद्रःप्रवर्षति ॥ ७ ॥ अत्रनानाविधाकारास्तिमयोनैकरूपिणः ॥ अप्सुसोमप्रभांपीत्वावसं
तिजलचारिणः ॥ ८ ॥ अत्रसूर्यांशुभिर्भिन्नाःपातालतलमाश्रिताः ॥ मृताहिदिवसेसूतपुनर्जीवंतिवैनिशि ॥ ९ ॥ उदयन्नित्यशश्चात्रचंद्रमारश्मिबाहुभिः ॥
अमृतंस्पृश्यसंस्पर्शात्संजीवयतिदेहिनः ॥ १० ॥ अत्रतेधर्मनिरताबद्धाःकालेनपीडिताः ॥ दैतेयानिवसंतिस्मवासवेनहृतश्रियः ॥ ११ ॥

रोधीयतेस्मद्दृष्ट्या एतदेवाभिलक्ष्यप्रथमांपिबतेवह्निर्द्वितीयांपिबतेरविरित्यादिशास्त्रंप्रवृत्तं पानंचेहसान्निध्यादाप्यायनमात्रं पातालनाभिस्थानांतुमेरुशिखरस्थानामिवसर्वदासंपूर्णएवचंद्रोवभासते तद्दृश्य
प्रदेशेऽग्न्याद्यावरणाभावात् अतःस्थानात्चंद्रस्यह्रासवृद्धीप्रदृश्येतेइतिविरुद्धलक्षणयानदृश्येतेइत्यर्थः नदृश्यतेइत्येवपाठोलेखकप्रमादाद्भ्रष्टोवा ॥ ४ ॥ आदित्योऽदितेःपुत्रोविष्णुर्हयग्रीवरूपीसुवर्णाख्यं
जगत्वेदरूपीनामात्मकःप्रपंचः नामवाकृग्वेदइत्यादिश्रुतेः तंवाग्भिरापूरयन्उत्तिष्ठतिवेदाध्यायिनांध्वनिंउपबृंहयितुमाविर्भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ जलमूर्तयश्चंद्राद्याःपतंतिचंद्रकांतवज्जलंस्रवंति अतोयंपत
ज्जलइतिवक्तव्येपातालइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रदेशांतरंगत्वाह अत्रसूर्यांशुभिरिति दिवसेऽस्मदीयरात्रौ निशिअस्मदीयदिवसे ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ स्वाध्यायाम्नायोवेदपाठः ॥ १३ ॥ गोव्रतंव्याचष्टे यत्रेति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ आप्रजानांनिसर्गात्प्रजोत्पत्तिमारभ्य ॥ १७ ॥ जातिंजन्म निसर्गंस्वभावं ततःपूर्वमुत्पन्नस्यकस्यचिद्भावा
त् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ हिरण्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अत्रभूतपतिर्नामसर्वभूतमहेश्वरः॥ भूतयेसर्वभूतानामचरत्तपउत्तमम्॥१२॥ अत्रगोव्रतिनोविप्राःस्वाध्यायाम्नायकर्शिताः॥ त्यक्तप्राणाजितस्वर्गानिवसं
तिमहर्षयः॥ १३॥ यत्रतत्रशयोनित्यंयेनकेनचिदाशितः॥ येनकेनचिदाच्छन्नःसगोव्रतइहोच्यते ॥ १४॥ ऐरावणोनागराजोवामनःकुमुदोंजनः॥ प्रसूताः
सुप्रतीकस्यवंशेवारणसत्तमाः॥ १५॥ पश्ययद्यत्रतेकश्चिद्रोचतेगुणतोवरः॥ वरयिष्यामितंगत्वायत्नमास्थायमातले ॥ १६॥ अंडमेतज्जलेन्यस्तंदीप्यमान
मिवश्रिया॥ आप्रजानांनिसर्गाद्वैनोद्भिद्यतिनसर्पति ॥ १७॥ नास्यजातिंनिसर्गंवाकथ्यमानंश्टणोमिवै ॥ पितरंमातरंचापिनास्यजानातिकश्चन ॥ १८ ॥
अतःकिलमहानग्निरंतकालेसमुत्थितः॥धक्ष्यतेमातलेसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरम्॥१९॥मातलिस्त्वब्रवीच्छ्रुत्वानारदस्याथभाषितम्॥नमेत्ररोचतेकश्चिदन्यतो
व्रजमाचिरम्॥२०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेऊनशततमोऽध्यायः॥ ९९ ॥ ॥छ॥ ॥नारदउवाच॥
हिरण्यपुरमित्येतत्ख्यातंपुरवरंमहत्॥ दैत्यानांदानवानांचमायाशतविचारिणाम् ॥ १ ॥ अनल्पेनप्रयत्नेननिर्मितंविश्वकर्मणा ॥ मयेनमनसासृष्टंपातालतल
माश्रितम्॥ २ ॥ अत्रमायासहस्राणिविकुर्वाणामहौजसः॥ दानवानिवसंतिस्मशूरादत्तवराःपुरा ॥ ३ ॥ नैतेशक्रेणनान्येनयमेनवरुणेनवा॥ शक्यंतेवशमा
नेतुंतथैवधनदेनच ॥ ४ ॥ असुराःकालखंजाश्चतथाविष्णुपदोद्भवाः॥ नैर्ऋतायातुधानाश्चब्रह्मपादोद्भवाश्चये॥५॥ दंष्ट्रिणोभीमवेगाश्चवातवेगपराक्रमाः॥
मायावीर्योपसंपन्नानिवसंत्यत्रमातले॥ ६॥ निवातकवचानामदानवायुद्धदुर्मदाः॥जानासिचयथाशक्रोनैतान्शक्नोतिबाधितुम्॥७॥ बहुशोमातलेत्वंच
तवपुत्रश्चगोमुखः॥ निर्भग्नोदेवराजश्चसहपुत्रःशचीपतिः॥ ८ ॥ पश्यवेश्मानिरौक्माणिमातलेराजतानिच॥ कर्मणाविधियुक्तेनयुक्तान्युपगतानिच॥ ९ ॥
वैदूर्यमणिचित्राणिप्रवालरुचिराणिच॥ अर्कस्फटिकशुभ्राणिवज्रसारोज्ज्वलानिच॥१०॥पार्थिवानीवचाभांतिपद्मरागमयानिच॥ शैलानीवचदृश्यंतेदा
रवाणीवचाप्युत॥ ११ ॥ सूर्यरूपाणिचाभांतिदीप्ताग्निसदृशानिच॥ मणिजालविचित्राणिप्रांशूनिनिविडानिच ॥ १२॥ नैतानिशक्यंनिर्देष्टुंरूपतोद्रव्यतस्त
था ॥ गुणतश्चैवसिद्धानिप्रमाणगुणवंतिच ॥ १३॥

शैलानिशिलामयानि ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

आक्रीडान्क्रीडास्थानानि ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आत्मानंअहिंसापरंजानामि हिंसात्मनांतथाहिंसात्मकमनंहिंसाप्रधानानांदैत्यानांकमनंअपेक्षणीयंचहिंसोदर्कतयाजानामि अन्येतु

आक्रीडान्पश्यदैत्यानांतथैवशयनान्युत ॥ रत्नवंतिमहार्हाणिभाजनान्यासनानिच ॥ १४ ॥ जलदाभांस्तथाशैलांस्तोयप्रस्रवणानिच ॥ कामपुष्पफलांश्चापि
पादपान्कामचारिणः ॥ १५ ॥ मातलेकश्चिदत्रापिरुचिरस्तेवरोभवेत् ॥ अथवान्यांदिशंभूमेर्गच्छावयदिमन्यसे ॥ १६ ॥ मातलिस्त्वब्रवीदेनंभाषमाणंत
थाविधम् ॥ देवर्षेनैवमेकार्यंविप्रियंत्रिदिवौकसाम् ॥ १७ ॥ नित्यानुषक्तवैराहिभ्रातरोदेवदानवाः ॥ परपक्षेणसंबंधंरोचयिष्याम्यहंकथम् ॥ १८ ॥ अन्यत्रसाधुग
च्छावद्रष्टुंनार्हामिदानवान् ॥ जानामितवचात्मानंहिंसात्मकमनंतथा ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेशततमो
ऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ अयंलोकःसुपर्णानांपक्षिणांपन्नगाशिनाम् ॥ विक्रमेगमनेभारेनैषामस्तिपरिश्रमः ॥ १ ॥ वैनतेयसुतैःसूतष
ड्भिस्ततमिदंकुलम् ॥ सुमुखेनसुनाम्नाचसुनेत्रेणसुवर्चसा ॥ २ ॥ सुरुचापक्षिराजेनसुबलेनचमातले ॥ वर्धितानिप्रसूत्यावैविनताकुलकर्तृभिः ॥ ३ ॥ पक्षिराजा
भिजात्यानांसहस्राणिशतानिच ॥ कश्यपस्यततोवंशेजातैर्भूतिविवर्धनैः ॥ ४ ॥ सर्वेह्येतेश्रियायुक्ताःसर्वेश्रीवत्सलक्षणाः ॥ सर्वेश्रियमभीप्संतोधारयंतिबला
न्युत ॥ ५ ॥ कर्मणाक्षत्रियाश्चैतेनिर्घृणाभोगिभोजिनः ॥ ज्ञातिसंक्षयकर्तृत्वाद्ब्राह्मण्यंनलभंतिवै ॥ ६ ॥ नामानिचैषांवक्ष्यामियथाप्राधान्यतःशृणु ॥ मात
लेश्लाघ्यमेतद्धिकुलंविष्णुपरिग्रहं ॥ ७ ॥ दैवतंविष्णुरेतेषांविष्णुरेवपरायणम् ॥ हृदिचैषांसदाविष्णुर्विष्णुरेवसदागतिः ॥ ८ ॥ सुवर्णचूडोनागाशीदारुणश्चंडतुंड
कः ॥ अनिलश्चानलश्चैवविशालाक्षोथकुंडली ॥ ९ ॥ पंकजिद्वज्रविष्कंभोवैनतेयोथवामनः ॥ वातवेगोदिशाचक्षुर्निमेषोऽनिमिषस्तथा ॥ १० ॥ त्रिरावः
सप्तरावश्चवाल्मीकिर्दीपकस्तथा ॥ दैत्यद्वीपःसरिद्वीपःसारसःपद्मकेतनः ॥ ११ ॥ सुमुखश्चित्रकेतुश्चचित्रबर्हस्तथानघः ॥ मेषहृत्कुमुदोदक्षःसर्पांतःसोमभो
जनः ॥ १२ ॥ गुरुभारःकपोतश्चसूर्यनेत्रश्चिरांतकः ॥ विष्णुधर्माकुमारश्चपरिबर्होहरिस्तथा ॥ १३ ॥ सुस्वरोमधुपर्कश्चहेमवर्णस्तथैवच ॥ मालयोमातरिश्वा
चनिशाकरदिवाकरौ ॥ १४ ॥ एतेप्रदेशमात्रेणमयोक्तागरुडात्मजाः ॥ प्राधान्यतस्तेयशसाकीर्तिताःप्राणिनश्चये ॥ १५ ॥

हिंसात्मकमलंतथेतिपाठंप्रकल्प्यहिंसात्मकंदानेच्छाप्रचुरंअलंअत्यर्थंइतिव्याचक्षते ॥ १९ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ अयमि
ति ॥ १ ॥ २ ॥ प्रसूत्याप्रकृष्टगत्या जवेनवृद्धिमंतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ निर्घृणाःनिर्दयाः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इदंरसातलमिति ॥ १ ॥ २ ॥ वदनात्मुखादुदतिष्ठत् तेनमुखजेनब्राह्मणेनतस्याएककुलत्वं य
थोक्तं ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंद्विधाकृतमिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ फेनेनपुष्पितस्येवश्वेतस्यास्यपर्यंततीरप्रदेशंफेनेनैवानुवेष्टितंपिबंतःसादरमवलोकयंतएववसंतितेनैवफेनपाइत्युच्यंते ॥ ५ ॥ एतेभ्योऽन्येफे

यद्यत्रनरुचिःकाचिद्देहिगच्छावमातले ॥ तंनयिष्यामिदेशंत्वांवरंयत्रोपलप्स्यसे ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वे
षणेएकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ इदंरसातलंनामसप्तमंपृथिवीतलम् ॥ यत्रास्तेसुरभिर्मातागवाममृतसंभवा ॥ १ ॥ क्ष
रंतीसततंक्षीरंपृथिवीसारसंभवम् ॥ षण्णांरसानांसारेणरसमेकमनुत्तमम् ॥ २ ॥ अमृतेनाभितृप्तस्यसारमुद्गिरतःपुरा ॥ पितामहस्यवदनादुदतिष्ठदनिंदिता ॥ ३ ॥
यस्याःक्षीरस्यधारायानिपतंत्यामहीतले ॥ ह्रदःकृतःक्षीरनिधिःपवित्रंपरमुच्यते ॥ ४ ॥ पुष्पितस्येवफेनेनपर्यंतमनुवेष्टितम् ॥ पिबंतोनिवसंत्यत्रफेनपामुनिसत्त
माः ॥ ५ ॥ फेनपानामतेख्याताःफेनाहाराश्चमातले ॥ उग्रेतपसिवर्तंतेयेषांबिभ्यतिदेवताः ॥ ६ ॥ अस्याश्चतस्रोधेन्वान्योदिक्षुसर्वासुमातले ॥ निवसंतिदिशां
पाल्योधारयंत्योदिशःस्मृताः ॥ ७ ॥ पूर्वांदिशंधारयतेसुरूपानामसौरभी ॥ दक्षिणांहंसिकानामधारयत्यपरांदिशम् ॥ ८ ॥ पश्चिमावारुणीदिक्कधार्यतेवैसुभद्र
या ॥ महानुभावयानित्यंमातलेविश्वरूपया ॥ ९ ॥ सर्वकामदुघानामधेनुर्धारयतेदिशम् ॥ उत्तरांमातलेधर्म्यांतथैलविलसंज्ञिताम् ॥ १० ॥ आसांतुपयसामि
श्रंपयोनिर्मथ्यसागरे ॥ मंथानंमंदरंकृत्वादेवैरसुरसंहितैः ॥ ११ ॥ उद्धृतावारुणीलक्ष्मीरमृतंचापिमातले ॥ उच्चैःश्रवाश्चाश्वराजोमणिरत्नंचकौस्तुभम् ॥ १२ ॥
सुधाहारेषुचसुधांस्वधाभोजिषुचस्वधाम् ॥ अमृतंचामृताशेषुसुरभीक्षरतेपयः ॥ १३ ॥ अत्रगाथापुरागीतारसातलनिवासिभिः ॥ पौराणीश्रूयतेलोकेगीयते
यामनीषिभिः ॥ १४ ॥ ननागलोकेनस्वर्गेनविमानेत्रिविष्टपे ॥ परिवासःसुखस्तादृग्रसातलतलेयथा ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यान
पर्वणिमातलिवरान्वेषणेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ इयंभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ यादृशीदेवराजस्यपु
रीवर्यामरावती ॥ १ ॥ एषशेषःस्थितोनागोयेनेयंधार्यतेसदा ॥ तपसालोकमुख्येनप्रभावसहितामही ॥ २ ॥

नाहाराश्चेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इलविलस्येमांऐलविलसंज्ञिताम् ॥ १० ॥ असुरसंहितैःअसुरसहितैः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सुधेति सर्पपितृदेवानांतत्तद्योग्याहाररूपंपयःक्षरतीत्यर्थः सुधासर्पस्यभोज
नं स्वधाभोजिनःपितरः अमृताशेषुदेवेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ परिवासःनिवासः सुखःसुखकरः ॥ १५ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इयमिति ॥ १ ॥ २ ॥

॥३॥ ४॥ कमंडलुकलक्षणाःपानपात्रसदृशचिह्नाः ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ १४॥ १५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ ॥ इ०उ०नै०भा०त्र्यधिकशततमो

श्वेताचलनिभाकारोदिव्याभरणभूषितः॥ सहस्रंधारयन्मूर्ध्नांज्वालाजिह्वोमहाबलः॥३॥ इहनानाविधाकारानानाविधविभूषणाः॥ सुरसायाःसुतानागानि
वसंतिगतव्यथाः॥ ४॥ मणिस्वस्तिकचक्रांकाःकमंडलुकलक्षणाः ॥ सहस्रसंख्याबलिनःसर्वेरौद्राःस्वभावतः॥ ५॥ सहस्रशिरसःकेचित्केचित्पंचशताननाः ॥
शतशीर्षास्तथाकेचित्केचित्त्रिशिरसोपिच ॥ ६ ॥ द्विपंचशिरसःकेचित्केचित्सप्तमुखास्तथा ॥ महाभोगामहाकायाःपर्वताभोगभोगिनः ॥ ७॥ बहूनीहसह
स्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ नागानामेकवंशानांयथाश्रेष्ठंतुमेशृणु ॥ ८ ॥ वासुकिस्तक्षकश्चैवकर्कोटकधनंजयौ ॥ कालीयोनहुषश्चैवकंबलाश्वतरावुभौ
॥९॥ वात्यकुंडोमणिर्नागस्तथैवापूरणःखगः॥ वामनश्चैलपत्रश्चकुकुरःकुकुणस्तथा॥ १०॥ आर्यकोनंदकश्चैवतथाकलशपोतकौ॥ कैलासकःपिंजरकोना
गश्चैरावतस्तथा॥ ११॥ सुमनोमुखोदधिमुखःशंखोनंदोपनंदकौ ॥ आप्तःकोटरकश्चैवशिखीनिष्ठूरिकस्तथा ॥ १२ ॥ तित्तिरिर्हस्तिभद्रश्चकुमुदोमाल्यपिंड
कः ॥ द्वौपद्मौपुंडरीकश्चपुष्पोमुद्गरपर्णकः॥ १३॥ करवीरःपीठरकःसंवृत्तोवृत्तएवच ॥ पिंडारोबिल्वपत्रश्चमूषिकादःशिरीषकः॥ १४॥ दिलीपःशंखशीर्षश्च
ज्योतिष्कोथापराजितः॥ कौरव्योधृतराष्ट्रश्चकुहुरःकृशकस्तथा॥ १५॥ विरजाधारणश्चैवसुबाहुर्मुखरोजयः॥ बधिरांधौविशुंडिश्चविरसःसुरसस्तथा॥ १६॥
एतेचान्येचबहवःकश्यपस्यात्मजाःस्मृताः॥ मातलेपश्ययद्यत्रकश्चित्तेरोचतेवरः॥ १७॥ ॥कण्वउवाच॥ ॥मातलिस्त्वेकमव्यग्रःसततंसंनिरीक्ष्यवै॥ पप्रच्छ
नारदंतत्रप्रीतिमानिवचाभवत्॥ १८॥ ॥मातलिरुवाच॥ ॥स्थितोयएषपुरतःकौरव्यस्यार्यकस्यतु ॥ द्युतिमान्दर्शनीयश्चकस्यैषकुलनंदनः॥ १९॥ कःपि
ताजननीचास्यकतमस्यैषभोगिनः॥ वंशस्यकस्यैषमहान्केतुभूतइवस्थितः॥ २०॥ प्रणिधानेनधैर्येणरूपेणवयसाचमे॥ मनःप्रविष्टोदेवर्षेगुणकेश्याःपति
र्वरः॥२१॥ ॥कण्वउवाच॥ ॥मातलिंप्रीतमनसंदृष्ट्वासुमुखदर्शनात्॥ निवेदयामासतदामाहात्म्यंजन्मकर्मच॥ २२॥ ॥नारदउवाच॥ ॥ऐरावतकुले
जातःसुमुखोनामनागराट्॥ आर्यकस्यमतःपौत्रोदौहित्रोवामनस्यच॥ २३॥ एतस्यहिपितानागश्चिकुरोनाममातले ॥ नचिराद्वैनतेयेनपंचत्वमुपपादितः
॥ २४॥ ततोब्रवीत्प्रीतमनामातलिर्नारदंवचः ॥ एषमेरुचितस्तातजामाताभुजगोत्तमः ॥ २५ ॥ क्रियतामत्रयत्नोवैप्रीतिमानस्म्यनेनवै ॥ अस्मैनागायवै
दातुंप्रियांदुहितरंमुने॥ २६॥ इतिश्रीम०उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥१०३॥ ॥छ॥ ऽध्यायः॥१०३॥ ॥ ७ ॥

सूतइति ॥१॥२ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

नारदउवाच॥ ॥सूतोयंमातलिर्नामशक्रस्यदयितःसुहृत्॥ शुचिःशीलगुणोपेतस्तेजस्वीवीर्यवान्बली॥१ ॥शक्रस्यायंसखाचैवमंत्रीसारथिरेवच॥ अल्पां
तरप्रभावश्चवासवेनरणेरणे ॥२॥ अयंहरिसहस्रेणयुक्तंजैत्रंरथोत्तमम्॥ देवासुरेषुयुद्धेषुमनसैवनियच्छति ॥३॥ अनेनविजितानश्वैर्दोर्भ्यांजयतिवासवः॥
अनेनबलभित्पूर्वंप्रहृतेप्रहरत्युत ॥ ४ ॥ अस्यकन्यावरारोहारूपेणासदृशीभुवि ॥ सत्यशीलगुणोपेतागुणकेशीतिविश्रुता ॥ ५॥ तस्यास्ययत्नाच्चरतस्त्रैलोक्य
ममरद्युते॥ सुमुखोभवतःपौत्रोरोचतेदुहितुःपतिः॥ ६ ॥ यदितेरोचतेसम्यग्भुजगोत्तममाचिरम् ॥ क्रियतामार्यकक्षिप्रंबुद्धिःकन्यापरिग्रहे॥ ७॥ यथाविष्णु
कुलेलक्ष्मीर्यथास्वाहाविभावसोः॥ कुलेतवतथैवास्तुगुणकेशीसुमध्यमा॥८॥पौत्रस्यार्थेभवांस्तस्माद्गुणकेशींप्रतीच्छतु॥ सदृशींप्रतिरूपस्यवासवस्यशची
मिव॥९॥ पितृहीनमपिह्येनंगुणतोवरयामहे ॥ बहुमानाच्चभवतस्तथैवैरावतस्यच॥१० ॥सुमुखश्चगुणैश्चैवशीलशौचदमादिभिः॥ अभिगम्यस्वयंकन्या
मयंदातुंसमुद्यतः॥११॥ मातलिस्तस्यसंमानंकर्तुमर्होभवानपि॥ ॥कण्वउवाच॥ ॥सतुदीनःप्रहृष्टश्चप्राहनारदमार्यकः॥१२॥ म्रियमाणेतथापौत्रेपुत्रेच
निधनंगते॥ कथमिच्छामिदेवर्षेगुणकेशींस्नुषांप्रति॥ १३॥ ॥आर्यकउवाच ॥ ॥ नमेनैतद्बहुमतंमहर्षेवचनंतव ॥ सखाशक्रस्यसंयुक्तःकस्यायंनेप्सितो
भवेत्॥ १४॥ कारणस्यतुदौर्बल्याच्चिंतयामिमहामुने ॥ अस्यदेहकरस्तातममपुत्रोमहाद्युते॥ १५॥ भक्षितोवैनतेयेनदुःखार्तास्तेनवैवयम् ॥ पुनरेवचतेनो
क्तंवैनतेयेनगच्छता ॥ मासेनान्येनसुमुखंभक्षयिष्यइतिप्रभो॥ १६॥ ध्रुवंतथातद्भविताजानीमस्तस्यनिश्चयम् ॥ तेनहर्षःप्रनष्टोमेसुपर्णवचनेनवै॥ १७॥
कण्वउवाच॥ मातलिस्त्वब्रवीदेनंबुद्धिरत्रकृतामया॥ जामातृभावेनवृतःसुमुखस्तवपुत्रजः ॥ १८ ॥ सोयंमयाचसहितोनारदेनचपन्नगः॥ त्रिलोकेशंसु
रपतिंगत्वापश्यतुवासवम्॥१९॥ शेषेणैवास्यकार्येणप्रज्ञास्याम्यहमायुषः॥सुपर्णस्यविघातेचप्रयतिष्यामिसत्तम॥२०॥ सुमुखश्चमयासार्धंदेवेशमभिग
च्छतु॥ कार्यसंसाधनार्थायस्वस्तितेस्तुभुजंगम ॥ २१॥ ततस्तेसुमुखंगृह्यसर्वएवमहौजसः ॥ ददृशुःशक्रमासीनंदेवराजंमहाद्युतिम्॥ २२॥ संगत्यातत्रभ
गवान्विष्णुरासीच्चतुर्भुजः॥ततस्तत्सर्वमाचख्यौनारदोमातलिंप्रति॥२३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःपुरंदरंविष्णुरुवाचभुवनेश्वरम्॥अमृतंदीयतामस्मै
क्रियताममरैःसमः॥२४॥ मातलिर्नारदश्चैवसुमुखश्चैववासव॥ लभंतांभवतःकामात्काममेतंयथेप्सितम्॥ २५॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ गरुडइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

पुरंदरोथसंचिंत्यवैनतेयपराक्रमम् ॥ विष्णुमेवाब्रवीदेनंभवानेवददात्विति ॥ २६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ ईशस्त्वंसर्वलोकानांचराणामचराश्चये ॥ त्वयादत्त
मदत्तंकःकर्तुमुत्सहतेविभो ॥ २७ ॥ प्रादाच्छक्रस्ततस्तस्मैपन्नगायायुरुत्तमम् ॥ नत्वेनममृतप्राशंचकारबलवृत्रहा ॥ २८ ॥ लब्ध्वावरंतुसुमुखःसुमुखःसंबभू
व ह ॥ कृतदारोयथाकामंजगामचगृहान्प्रति ॥ २९ ॥ नारदस्त्वार्यकश्चैवकृतकार्यौमुदायुतौ ॥ अभिजग्मतुरभ्यर्च्यदेवराजंमहाद्युतिं ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्यो
गपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ गरुडस्तत्रशुश्रावयथावृत्तंमहाबलः ॥ आ
युःप्रदानंशक्रेणकृतंनागस्यभारत ॥ १ ॥ पक्षवातेनमहतारुद्ध्वात्रिभुवनंखगः ॥ सुपर्णःपरमक्रुद्धोवासवंसमुपाद्रवत् ॥ २ ॥ ॥ गरुडउवाच ॥ ॥ भगवन्कि
मवज्ञानाद्वृत्तिःप्रतिहतामम ॥ कामकारवरंदत्वापुनश्चलितवानसि ॥ ३ ॥ निसर्गात्सर्वभूतानांसर्वभूतेश्वरेणमे ॥ आहारोविहितोधात्राकिमर्थंवार्यतेत्वया
॥ ४ ॥ वृतश्चैषमहानागःस्थापितःसमयश्चमे ॥ अनेनचमयादेवभर्तव्यःप्रसवोमहान् ॥ ५ ॥ एतस्मिंस्तुतथाभूतेनान्यंहिंसितुमुत्सहे ॥ क्रीडसेकामकारेणदेव
राजयथेच्छकम् ॥ ६ ॥ सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामितथापरिजनोमम ॥ येचभृत्याममगृहेप्रीतिमान्भववासव ॥ ७ ॥ एतच्चैवाहमर्हामिभूयश्चबलवृत्रहन् ॥ त्रैलो
क्यस्येश्वरोयोहंपरभृत्यत्वमागतः ॥ ८ ॥ त्वयितिष्ठतिदेवेशनविष्णुःकारणंमम ॥ त्रैलोक्यराजराज्यंहित्वयिवासवशाश्वतम् ॥ ९ ॥ ममापिदक्षस्यसुताजननीक
श्यपःपिता ॥ अहमप्युत्सहेलोकान्समंताद्वोढुमंजसा ॥ १० ॥ असह्यंसर्वभूतानांममापिविपुलंबलम् ॥ मयापिसुमहत्कर्मकृतंदैतेयविग्रहे ॥ ११ ॥ श्रुतश्रीःश्रुत
सेनश्चविवस्वान्रोचनामुखः ॥ प्रसुतःकालकाक्षश्चमयापिदितिजाहताः ॥ १२ ॥ यत्तुध्वजस्थानगतोयत्नात्परिचराम्यहम् ॥ वहामिचैवानुजंतेतेनमामवमन्य
से ॥ १३ ॥ कोन्योभारसहोह्यस्तिकोन्योस्तिबलवत्तरः ॥ मयायोहंविशिष्टःसन्वहामीमंसबांधवम् ॥ १४ ॥ अवज्ञायतुयत्तेहंभोजनाद्व्यपरोपितः ॥ तेनमेगौरवंनष्टं
त्वत्तश्चास्माच्चवासव ॥ १५ ॥ अदित्यांयइमेजाताबलविक्रमशालिनः ॥ त्वमेषांकिलसर्वेषांबलेनबलवत्तरः ॥ १६ ॥ सोहंपक्षैकदेशेनवहामित्वांगतक्लमः ॥
विमृशत्वंशनैस्तातकोन्वत्रबलवानिति ॥ १७ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ सतस्यवचनंश्रुत्वाखगस्योदर्कदारुणम् ॥ अक्षोभ्यंक्षोभयंस्तार्क्ष्यमुवाचरथचक्रभृत् ॥ १८ ॥
गरुत्मन्मन्यसेत्मानंबलवंतंसुदुर्बलम् ॥ अलमस्मत्समक्षंतेस्तोतुमात्मानमंडज ॥ १९ ॥ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारत

त्रैलोक्यमपिमेकृत्स्नमशक्तंदेहधारणे ॥ अहमेवात्मनात्मानंवहामित्वांचधारये॥ २०॥ इमंतावन्ममैकंत्वंबाहुंसव्येतरंवह ॥ यद्येनंधारयस्येकंसफलंतेविकत्थि
तम्॥ २१ ॥ ततःसभगवांस्तस्यस्कंधेबाहुंसमासजत्॥ निपपातसभारार्तोविह्वलोनष्टचेतनः॥ २२ ॥ यावान्हिभारःकृत्स्नायाःपृथिव्याःपर्वतैःसह॥ एकस्यादेह
शाखायास्तावद्भारममन्यत॥ २३ ॥ नत्वेनंपीडयामासबलेनबलवत्तरः॥ ततोहिजीवितंतस्यनव्यनीनशदच्युतः ॥ २४ ॥ व्यात्तास्यःस्रस्तकायश्चविचेताविह्व
लःखगः॥ मुमोचपत्राणितदागुरुभारप्रपीडितः ॥ २५ ॥ सविष्णुंशिरसापक्षीप्रणम्यविनतासुतः ॥ विचेताविह्वलोदीनःकिंचिद्वचनमब्रवीत्॥ २६ ॥ भगव
न्लोकसारस्यसदृशेनवपुष्मता॥ भुजेनस्वैरमुक्तेननिष्पिष्टोस्मिमहीतले॥ २७ ॥ क्षंतुमर्हसिमेदेवविह्वलस्याल्पचेतसः ॥ बलदाहविदग्धस्यपक्षिणोध्वजवा
सिनः॥ २८ ॥ नहिज्ञातंबलंदेवमयातेपरमंविभो॥ तेनमन्याम्यहंवीर्यमात्मनोनसमंपरैः ॥ २९ ॥ ततश्चक्रेसभगवान्प्रसादंवैगरुत्मतः॥ मैवंभूयइतिस्नेहात्त
दाचैनमुवाचह ॥ ३० ॥ पादांगुष्ठेनचिक्षेपसुमुखंगरुडोरसि॥ ततःप्रभृतिराजेंद्रसहसर्पेणवर्तते ॥ ३१ ॥ एवंविष्णुबलाक्रांतोगर्वनाशमुपागतः॥ गरुडोबल
वान्राजन्वैनतेयोमहायशाः ॥ ३२ ॥ ॥ कण्वउवाच ॥ ॥ तथात्वमपिगांधारेयावत्पांडुसुतान्रणे॥ नासादयसितान्वीरांस्तावज्जीवसिपुत्रक॥ ३३ ॥ भीमः
प्रहरतांश्रेष्ठोवायुपुत्रोमहाबलः॥ धनंजयश्चेंद्रसुतोनहन्यातांतुकंरणे ॥ ३४ ॥ विष्णुर्वायुश्चशक्रश्चधर्मस्तौचाश्विनावुभौ ॥ एतेदेवास्त्वयाकेनहेतुनावीक्षितुं
क्षमाः॥ ३५ ॥ तदलंतेविरोधेनशमंगच्छनृपात्मज॥ वासुदेवेनतीर्थेनकुलंरक्षितुमर्हसि ॥ ३६ ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यनारदोयंमहातपाः॥ माहात्म्यस्यतदावि
ष्णोःसोयंचक्रगदाधरः॥ ३७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ दुर्योधनस्तुतच्छ्रुत्वानिःश्वसन्भ्रुकुटीमुखः॥ राधेयमभिसंप्रेक्ष्यजहासस्वनवत्तदा॥ ३८ ॥ कदर्थी
कृत्यतद्वाक्यमृषेःकण्वस्यदुर्मतिः॥ ऊरुंगजकराकारंताडयन्निदमब्रवीत्॥ ३९ ॥ यथैवेश्वरसृष्टोस्मियद्भावियाचमेगतिः॥ तथामहर्षेवर्तामिकिंप्रलापःकरि
ष्यति॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिमातलिवरान्वेषणेपंचाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥
अनर्थेजातनिर्बंधंपरार्थेलोभमोहितं॥ अनार्यकेष्वभिरतंमरणेकृतनिश्चयं॥ १ ॥ ज्ञातीनांदुःखकर्तारंबंधूनांशोकवर्धनं॥ सुहृदांक्लेशदातारंद्विषतांहर्षवर्धनं॥ २

भावदीपेपंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अनर्थेइति परार्थेपरस्वनिमित्तम् ॥ १ ॥ २ ॥

भगवान्पितामहोव्यासोनतुभीष्मः उत्तरेतस्यपृथगुपादानात् उक्तमित्यस्यावृत्तिदर्शनाच्च ॥ ३ ॥ ४ ॥ सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्यउपकर्तामादृशःतदीयवाक्यस्यश्रोतासुहृच्छ्रोता मूढोयंहितमप्युक्तंनश्रोष्य
तीतिभावः तिष्ठतेस्थिरोभवति यत्रमहासंकटे तत्रबंधुःउपकारमपेक्ष्योपकर्ताकर्णादिःनतिष्ठतेनप्रकाशते प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेत्युभयत्रतङ् बंधुतोपिसुहृद्वचःश्रेयस्करमित्यर्थः ॥ ५ ॥ श्रोतव्यंश्रोतुंयुक्तं

कथंनैनंविमार्गस्थंवारयंतीहबांधवाः॥ सौहृदाद्वासुहृत्स्निग्धोभगवान्वापितामहः॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥उक्तंभगवतावाक्यमुक्तंभीष्मेणयत्क्ष
मम्॥उक्तंबहुविधंचैवनारदेनापितच्छृणु॥ ४॥ ॥नारदउवाच॥ ॥दुर्लभोवैसुहृच्छ्रोतादुर्लभश्चहितःसुहृत्॥ तिष्ठतेहिसुहृद्यत्रनबंधुस्तत्रतिष्ठते॥ ५॥ श्रोत
व्यमपिपश्यामिसुहृदांकुरुनंदन॥नकर्तव्यश्चनिर्बंधोनिर्बंधोहिसुदारुणः॥६॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम्॥यथानिर्बंधतःप्राप्तोगालवेनपराजयः
॥७॥ विश्वामित्रंतपस्यंतंधर्मोजिज्ञासयापुरा ॥ अभ्यगच्छत्स्वयंभूत्वावसिष्ठोभगवानृषिः॥८ ॥ सप्तर्षीणामन्यतमंवेषमास्थायभारत॥ बुभुक्षुःक्षुधितोरा
जन्नाश्रमंकौशिकस्यतु॥ ९ ॥ विश्वामित्रोथसंभ्रांतःश्रपयामासवैचरुम् ॥ परमान्नस्ययत्नेननचतंप्रत्यपालयत् ॥ १० ॥ अन्नंतेनयदाभुक्तमन्यैर्दत्तंतपस्वि
भिः॥ अथगृह्यान्नमत्युष्णंविश्वामित्रोप्युपागमत्॥ ११ ॥ भुक्तंमेतिष्ठतावत्त्वमित्युक्त्वाभगवान्ययौ॥ विश्वामित्रस्ततोराजन्स्थितएवमहाद्युतिः॥ १२ ॥ भ
क्तंप्रगृह्यमूर्ध्नावैबाहुभ्यांसंशितव्रतः॥ स्थितःस्थाणुरिवाभ्याशेनिश्चेष्टोमारुताशनः॥ १३॥ तस्यशुश्रूषणेयत्नमकरोद्गालवोमुनिः ॥ गौरवाद्बहुमानाच्चहार्देन
प्रियकाम्यया॥ १४॥ अथवर्षशतेपूर्णेधर्मःपुनरुपागमत्॥ वासिष्ठंवेषमास्थायकौशिकंभोजनेप्सया ॥ १५ ॥ सदृष्ट्वाशिरसाभक्तंध्रियमाणंमहर्षिणा॥ ति
ष्ठतावायुभक्षेणविश्वामित्रेणधीमता॥१६॥प्रतिगृह्यततोधर्मस्तथैवोष्णंतथानवम्॥ भुक्त्वाप्रीतोस्मिविप्रर्षेतमुक्त्वासमुनिर्गतः॥१७॥ क्षत्रभावादपगतोब्रा
ह्मणत्वमुपागतः॥ धर्मस्यवचनात्प्रीतोविश्वामित्रस्तथाभवत्॥ १८॥ विश्वामित्रस्तुशिष्यस्यगालवस्यतपस्विनः॥ शुश्रूषयाचभक्त्याचप्रीतिमानित्युवाचह
॥ १९॥ अनुज्ञातोमयावत्सयथेष्टंगच्छगालव॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंगालवोमुनिसत्तमम् ॥ २० ॥ प्रीतोमधुरयावाचाविश्वामित्रंमहाद्युतिम्॥ दक्षिणाःकाः
प्रयच्छामिभवतेगुरुकर्मणि॥ २१ ॥

निर्बंधःसत्यपिबलवद्बाधकेतत्रैवाग्रहः सुदारुणोनाशकारी ॥ ६ ॥ ७ ॥ वसिष्ठमूर्त्याधर्मोभ्यागच्छत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ नप्रत्यपालयत्अन्नसिद्धिपर्यंतंनप्रतीक्षितवान् ॥ १० ॥ तेनवसिष्ठेन उपागमत्वसिष्ठस
मीपम् ॥ ११॥ १२ ॥ मूर्ध्नाबाहुभ्यांचपरिगृह्य अभ्याशेसमीपेआश्रमस्य ॥ १३ ॥ गौरवात्गुरुत्वात् बहुमानात्लोकपूज्यत्वात् हार्देनप्रीत्या ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शुश्रूषयासेवया भ
क्त्याआराध्यत्वज्ञानेन ॥ १९ ॥ २० ॥ गुरुकर्मणिब्रह्मचर्यव्रतसमाप्तौसत्याम् ॥ २१ ॥

मानवमितिपाठेसिध्यतिसिद्धंकृतकृत्यंकरोतीत्यर्थः एतदेवाह दक्षिणानामिति अपवर्गेणफलप्राप्त्या ॥ २२ ॥ क्रतुफलंदक्षिणाप्रदएवप्राप्नोति हतोयज्ञस्त्वदक्षिणइतिस्मृतेरदक्षिणस्यक्रतोर्हतत्वेनाफलत्वात्
शांतिःसर्वोपद्रवहारिणी उच्यतेवेदेन दक्षिणांकर्मकृणुतेविजानन्निति ॥ २३ ॥ जानानःशुश्रूषणेनैवदक्षिणाक्रर्मसमाप्तिरिति सजानंस्तेनेतिपाठेतेनगालवेनशुश्रूषणेनैवजितोवशीकृतोस्मीतिजानन्नित्यन्व
यः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ श्यामोहरितः एकतःबहिःप्रदेशेएवश्यामाःकर्णायेषांएकतःश्यामकर्णानाम् ॥२७॥ ॥इ०उ०नै०भा०षडधिकशततमोऽध्यायः॥१०६॥ ॥७॥ ॥एवमिति॥१॥हरिणःपांडुरः

दक्षिणाभिरुपेतंहिकर्मसिध्यतिमानद ॥ दक्षिणानांहिदातावैअपवर्गेणयुज्यते ॥ २२ ॥ स्वर्गेक्रतुफलंतद्धिदक्षिणाशांतिरुच्यते ॥ किमाहरामिगुर्वर्थंब्रवीतुभ
गवानिति ॥ २३ ॥ जानानस्तेनभगवान्जितःशुश्रूषणेनवै ॥ विश्वामित्रस्तमसकृद्गच्छगच्छेत्यचोदयत् ॥ २४ ॥ असकृद्गच्छगच्छेतिविश्वामित्रेणभाषितः॥
किंददानीतिबहुशोगालवःप्रत्यभाषत॥२५॥निर्बंधतस्तुबहुशोगालवस्यतपस्विनः॥ किंचिदागतसंरंभोविश्वामित्रोब्रवीदिदम् ॥२६॥ एकतःश्यामकर्णानां
हयानांचंद्रवर्चसाम् ॥अष्टौशतानिमेदेहिगच्छगालवमाचिरम् ॥२७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेषडधिकशततमोऽ
ध्यायः॥ १०६॥ ॥७॥ ॥नारदउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तदातेनविश्वामित्रेणधीमता ॥ नास्तेनशेतेनाहारंकुरुतेगालवस्तदा ॥१॥ त्वगस्थिभूतोहरिणश्चिंता
शोकपरायणः॥शोचमानोतिमात्रंसदह्यमानश्चमन्युना ॥ गालवोदुःखितोदुःखाद्विललापसुयोधन ॥२॥ कुतःपुष्टानिमित्राणिकुतोर्थाःसंचयःकुतः॥ हयानां
चंद्रशुभ्राणांशतान्यष्टौकुतामम ॥ ३ ॥ कुतोमेभोजनेश्रद्धासुखश्रद्धाकुतश्चमे ॥ श्रद्धामेजीवितस्यापिछिन्नाकिंजीवितेनमे ॥ ४ ॥ अहंपारेसमुद्रस्यपृथिव्या
वापरंपरात् ॥ गत्वात्मानंविमुंचामिकिंफलंजीवितेनमे ॥ ५ ॥ अधनस्याकृतार्थस्यत्यक्तस्यविविधैःफलैः ॥ ऋणंधारयमाणस्यकुतःसुखमनीहया ॥ ६ ॥ सुहृ
दांहिधनंभुक्त्वाकृत्वाप्रणयमीप्सितम् ॥ प्रतिकर्तुमशक्तस्यजीवितान्मरणंवरम् ॥ ७ ॥ प्रतिश्रुत्यकरिष्येतिकर्तव्यंतदकुर्वतः ॥ मिथ्यावचनदग्धस्यइष्टापूर्तंप्रण
श्यति ॥ ८ ॥ नरूपमनृतस्यास्तिनानृतस्यास्तिसंततिः ॥ नानृतस्याधिपत्यंचकुतएवगतिःशुभा ॥ ९ ॥ कुतःकृतघ्नस्ययशःकुतःस्थानंकुतःसुखम् ॥ अश्रद्धेयःकृत
घ्नोहिकृतघ्नेनास्तिनिष्कृतिः ॥ १० ॥ नजीवत्यधनःपापःकुतःपापस्यतंत्रणम् ॥ पापोध्रुवमवाप्नोतिविनाशंनाशयन्कृतम् ॥ ११ ॥

मन्युनादैन्येन दह्यमानश्चिताग्निना॥२॥३॥४॥परंपरात्दूरादपिदूरं आत्मानंदेहम्॥५॥अनीहयाअनुद्यमेन॥६॥ईप्सितंप्रणयंकृत्वाईप्सितंदास्यामीतिविश्वासमुत्पाद्य प्रणयःप्रेम्णिविस्रंभेइतिविश्वः ॥ ७॥
एतदेवाह प्रतिश्रुत्येति करिष्येतीतिसंधिरार्षः ॥८॥अनृतस्यसत्यहीनस्यरूपंस्वरूपं जीवन्नेवसमृतइत्यर्थः ॥९॥१०॥ तंत्रणंकुटुंबधारणं पाठांतरेमंत्रणंइष्टैःसहविचारणं अविश्वसनीयत्वादित्यर्थः ॥११॥

तत्भापितमितिसंबंधः ॥१२॥ अनुत्तमंयत्नंअधमोपायंविषोद्बंधनादिरूपंकृत्वाप्राणान्मोक्ष्यामीत्यर्थः अर्थितायाञ्चा ॥ १३ ॥ अहंत्विति अत्राहमितिपदस्याद्विरावृत्तिर्वक्तुर्वैक्लव्याददोषः ॥ १४ ॥ भो
गाःभोग्यवर्गोवियदादिःप्रतिष्ठंतेनिःसरंतिबीजादिववृक्षाः ॥ १५ ॥ तस्यविष्णुदासत्वेनसखानतुपूर्वोपकारादिना ॥ १६ ॥ सुहृदांविश्वंविष्णुरितिबुद्ध्यासर्वलोकमित्राणाम् ॥ १७ ॥ वासवादवरजोविष्णुः
उक्तःअहंगालवस्यसाहाय्यंकर्तुमिच्छामीतिप्रार्थितःतेनविष्णुना ॥ १८ ॥ देशंपृथिव्यंतर्गतमेवपृथिव्याःपारःसमुद्रः ॥ १९ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० सप्ताधिकशततमोऽध्यायः॥१०७ ॥

सोहंपापःकृतघ्नश्चकृपणश्चानृतोपिच॥गुरोर्यःकृतकार्यःसंस्तत्करोमिनभाषितम्॥१२॥सोहंप्राणान्विमोक्ष्यामिकृत्वायत्नमनुत्तमम्॥ अर्थितानमयाकाचि
त्कृतपूर्वादिवौकसाम्॥१३॥मानयंतिचमांसर्वेत्रिदशायज्ञसंस्तरे॥अहंतुविबुधश्रेष्ठंदेवंत्रिभुवनेश्वरम्॥ विष्णुंगच्छाम्यहंकृष्णंगतिंगतिमतांवरम्॥१४॥भो
गायस्मात्प्रतिष्ठंतेव्याप्यसर्वान्सुरासुरान्॥प्रणतोद्रष्टुमिच्छामिकृष्णंयोगिनमव्ययम्॥१५॥एवमुक्तेसखातस्यगरुडोविनतात्मजः॥ दर्शयामासतंप्राहसंहृ
ष्टःप्रियकाम्यया॥ १६ ॥सुहृद्भवान्मममतःसुहृदांचमतःसुहृत्॥ईप्सितेनाभिलापेणयोक्तव्योविभवेसति॥१७॥ विभवश्चास्तिमेविप्रवासवावरजोद्विज॥
पूर्वमुक्तस्त्वदर्थंचकृतःकामश्चतेनमे॥१८॥सभवानेतुगच्छावनयिष्येत्वांयथासुखम्॥देशंपारंपृथिव्यावागच्छगालवमाचिरम्॥१९॥ इतिश्रीम० उद्यो०
भगवद्यानपर्वणिगालवचरितेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः॥१०७॥ ॥छ॥ ॥सुपर्णउवाच॥ ॥अनुशिष्टोस्मिदेवेनगालवज्ञानयोनिना॥ब्रूहिकामंतुकांया
मिद्रष्टुंप्रथमतोदिशम्॥१॥पूर्वांवादक्षिणांवाहमथवापश्चिमांदिशम्॥उत्तरांवाद्विजश्रेष्ठकुतोगच्छामिगालव॥२॥यस्यामुदयतेपूर्वंसर्वलोकप्रभावनः॥सवि
तायत्रसंध्यायांसाध्यानांवर्ततेतपः॥ ३ ॥ यस्यांपूर्वंमतिर्याताययाव्याप्तमिदंजगत्॥ चक्षुषीयत्रधर्मस्ययंत्रवैसुप्रतिष्ठिते॥ ४॥ कृतंयतोहुतंहव्यंसर्पतेसर्वतो
दिशं॥एतद्द्वारंद्विजश्रेष्ठदिवसस्यतथाध्वनः॥५॥ अत्रपूर्वंप्रसूतावैदाक्षायण्यःप्रजाःस्त्रियः॥ यस्यांदिशिप्रवृद्धाश्चकश्यपस्यात्मसंभवाः॥६॥ अतोमूलंसुरा
णांश्रीर्यत्रशक्रोऽभ्यषिच्यत॥ सुरराज्येनविप्रर्षेदेवैश्चात्रतपश्चितम्॥७॥एतस्मात्कारणाद्ब्रह्मन्पूर्वेत्येषादिगुच्यते॥यस्मात्पूर्वतरेकालेपूर्वमेवावृतासुरैः॥८॥

अनुशिष्टआज्ञापितःज्ञानयोनिनाधीप्रवर्तकेनविष्णुना पाठांतरेअज्ञातयोनिनासर्वादित्वात्अज्ञातःरूपादिहीनत्वाच्च तादृशोपियोनिःजगदुदयप्रलयस्थानंतेनकामंयथेष्टं ॥ १ ॥२ ॥ साध्यानांदेवताविशेषा
णांतपआलोचनंवर्ततेअनुवर्तते साध्यादेवाइहध्यायंतःसत्यकामावभूवुरित्यर्थः ॥ ३॥ मतिर्बुद्धिःयाताप्राप्ता प्रातःसंध्यायांसवितुःप्रसादात्प्रथमंयत्रधीप्राप्तिर्भवति गायत्र्यांसवितुर्धीप्रवर्तकत्वदर्शनादित्य
र्थः चक्षुषीआज्यभागाख्येअग्नीषोमदेवत्ये धर्मस्ययज्ञस्य यंत्रवैयंत्रणार्थं यंत्रयतेस्तुमर्थेतवैप्रत्ययोवैदिकस्तकारलोपश्च ॥ ४ ॥ तदेवाह कृतंसंस्कृतंहव्यंयतोहुतंययोर्मध्येहुतंसत्तदाज्यभागावंतरेणाहु
तीःप्रतिपादयेदितिश्रुतेर्यज्ञस्यरक्षणंभवति अन्यत्रगतंत्वर्थाद्धर्मनाशकंभवतीतिभावः अध्वनःदेवयानस्यपितृयाणस्यवा ॥ ५॥ दाक्षायण्यःअदितिर्दितिर्दनुःकाष्ठाइत्यादयःप्रजाःलोकान् ॥ ६ ॥ ७ ॥८ ॥

पूर्वंपूर्वसंस्थानि सुखमीप्सतासुखार्थिना ॥ ९ ॥ १० ॥ यजूंषिदत्तानियाज्ञवल्क्यायेतिशेषः ॥ ११ ॥ स्वांयोनिंसोमाज्यपयआदिरूपंजलम् ॥ १२ ॥ पूर्वंमित्रावरुणयोर्यज्ञकालेपौराणस्यपुराणस्य
स्वार्थेतद्धितः निधनंनिमिशापात्स्थुलदेहवियोगःसूतिःकुंभात्तस्मिन्नेवयज्ञे ॥ १३ ॥ दशशतीशब्दस्यपृषोदरादिशकारलोपेनदशतीशब्दःसहस्रवाची स्तयोमार्गाःओंकारोवैसर्वावामितिश्रुतेर्वेदस्यशा
खाप्रशाखादिभेदोऽत्रैवजातइत्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ येमानुषाःकृतघ्नाःयेवासुरास्तान्अत्रैवोदयन्हंति तेषामायुरल्पीकरोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ विशावःप्रविशावः ॥ १७॥ १८ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकं

अतएवचसर्वेषांपूर्वामाशांप्रचक्षते ॥ पूर्वंसर्वाणिकार्याणिदैवानिसुखमीप्सता ॥ ९ ॥ अत्रवेदान्जगौपूर्वंभगवान्लोकभावनः ॥ अत्रैवोक्तासवित्रासीत्सा
वित्रीब्रह्मवादिषु ॥ १० ॥ अत्रदत्तानिसूर्येणयजूंषिद्विजसत्तम ॥ अत्रलब्धवरःसोमःसुरैःक्रतुषुपीयते ॥ ११ ॥ अत्रतृप्ताहुतवहास्वांयोनिमुपभुंजते ॥ अत्रपाता
लमाश्रित्यवरुणःश्रियमापच ॥ १२ ॥ अत्रपूर्वंवसिष्ठस्यपौराणस्यद्विजर्षभ ॥ सूतिश्चैवप्रतिष्ठाचनिधनंचप्रकाशते ॥ १३ ॥ ओंकारस्यात्रजायंतेस्तयोद
शतीर्दश ॥ पिबंतिमुनयोयत्रहविर्धूमंस्मधूमपाः ॥ १४ ॥ प्रोक्षितायत्रबहवोवराहाद्यामृगावने ॥ शक्रेणयज्ञभागार्थेदैवतेषुप्रकल्पिताः ॥ १५ ॥ अत्राहिताःकृ
तघ्नाश्चमानुषाश्चासुराश्चये ॥ उदयंस्तान्हिसर्वान्वैक्रोधाद्धंतिविभावसुः ॥ १६ ॥ एतद्द्वारंत्रिलोकस्यस्वर्गस्यचसुखस्यच ॥ एषपूर्वोदिशांभागोविशावोत्रयदी
च्छसि ॥ १७ ॥ प्रियंकार्यंहिमेतस्ययस्यास्मिवचनेस्थितः ॥ ब्रूहिगालवयास्यामिश्रृणुचाप्यपरांदिशम् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यान
पर्वणिगालवचरितेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुपर्णउवाच ॥ इयंविवस्वतापूर्वंश्रौतेनविधिनाकिल ॥ गुरवेदक्षिणादत्तादक्षिणेत्यु
च्यतेचदिक् ॥ १ ॥ अत्रलोकत्रयस्यास्यपितृपक्षःप्रतिष्ठितः ॥ अत्रोष्मपाणांदेवानांनिवासःश्रूयतेद्विज ॥ २ ॥ अत्रविश्वेसदादेवाःपितृभिःसार्धमासते ॥ इज्य
मानास्मलोकेषुसंप्राप्तास्तुल्यभागताम् ॥ ३ ॥ एतद्द्वितीयंदेवस्यद्वारमाचक्षतेद्विज ॥ त्रुटिशोलवशश्चापिगण्यतेकालनिश्चयः ॥ ४ ॥ अत्रदेवर्षयोनित्यंपितृलो
कर्षयस्तथा ॥ तथाराजर्षयःसर्वेनिवसंतिगतव्यथाः ॥ ५ ॥ अत्रधर्मश्चसत्यंचकर्मचात्रनिगद्यते ॥ गतिरेषाद्विजश्रेष्ठकर्मणामवसायिनाम् ॥ ६ ॥

ठीयेभा० अष्टाधिकशततमोध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इयमिति स्रौवेणेतिपाठेस्रुवेणहूयतेस्मिन्निति स्रौवोविधिर्यज्ञः गुरवेकश्यपाय ॥ १ ॥ ऊष्मपाणांउष्णान्नभोजिनां यावदुष्णंभवत्यन्नंपि
तरस्तावदश्नंतीतिस्मृतेः ॥ २ ॥ विश्वेत्रयोदशमितोगणः ॥ ३॥ द्वितीयंदेवस्यधर्मस्यद्वारं पूर्वादिक्प्रथमंतदपेक्षयापित्र्यस्यधर्मस्यद्वारमिदंद्वितीयं प्राक्संस्थानिदैवानिकर्माणिदक्षिणसंस्थानिपित्र्याणीति
स्मृतेः ॥ ४ ॥ ५ ॥ कर्मपुण्यापुण्यरूपंनिगद्यतेप्रकाश्यतेचित्रगुप्तादिभिःअवसायिनांमृतानांकर्मनिग्रहानुग्रहरूपम् ॥ ६ ॥

सर्वःमुमूर्षुमात्रः वृताच्छन्ना अनवबोधेनतमसा पुण्यवान्पापीवामरणकालेअत्यंतमूढत्वात्दुःखेवंसन्नेतांदिशंगच्छतीत्यर्थः कृत्वात्वनवरोधेनेतिपाठेअनवः प्राक्संचितेनकर्मणाउपस्थितोरोधोमोहस्तेनसर्वःकृत्वाकर्तापूरुषः आतोमनिन्क्वनिब्वनिपश्चेतिसूत्रात्क्वनिबित्यनुवर्तमानेऽन्येभ्योपिदृश्यंतइतिकृञःकर्तरिक्वनिप् ॥ ७ ॥ ८ ॥ चित्तंचबुद्धिश्चतयोर्हराः योगिनांतत्त्वानुसंधानंप्रपंचमिथ्यात्वनिश्चयंच हरंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ गाथाःवर्णमय्योमंत्राद्याः सामानितदाश्रयाणिगीतानिश्रुत्वाऽतीतंकालमजानन्भूलोकेआगत्यदारान्नष्टान्ज्ञात्वावनंगतइतिपौराणीकथा ॥ १० ॥ सावर्णिनामनुनामर्यादासूर्यरथस्य

एषादिक्साद्विजश्रेष्ठयांसर्वःप्रतिपद्यते ॥ वृतात्वनवबोधेनसुखंतेननगम्यते ॥ ७ ॥ नैर्ऋतानांसहस्राणिबहून्यत्रद्विजर्षभ ॥ सृष्टानिप्रतिकूलानिद्रष्टव्यान्यकृतात्मभिः ॥ ८ ॥ अत्रमंदरकुंजेषुविप्रर्षिसदनेषुच ॥ गायंतिगाथागंधर्वाश्चित्तबुद्धिहराद्विज ॥ ९ ॥ अत्रसामानिगाथाभिःश्रुत्वागीतानिरैवतः ॥ गतदारोगतामात्योगतराज्योवनंगतः ॥ १० ॥ अत्रसावर्णिनाचैवयवक्रीतात्मजेनच ॥ मर्यादास्थापिताब्रह्मन्यांसूर्योनातिवर्तते ॥ ११ ॥ अत्रराक्षसराजेनपौलस्त्येनमहात्मना ॥ रावणेनतपश्चीर्त्वासुरेभ्योऽमरतावृता ॥ १२ ॥ अत्रवृत्तेनवृत्रोपिशक्रशत्रुत्वमीयिवान् ॥ अत्रसर्वासवःप्राप्ताःपुनर्गच्छंतिपंचधा ॥ १३ ॥ अत्रदुष्कृतकर्माणोनराःपच्यंतिगालव ॥ अत्रवैतरणीनामनदीवितरणैर्वृता ॥ १४ ॥ अत्रगत्वासुखस्यांतंदुःखस्यांतंप्रपद्यते ॥ अत्रवृत्तोदिनकरःसुरसंक्षरतेपयः ॥ १५ ॥ काष्ठांचासाद्यवासिष्ठींहिममुत्सृजतेपुनः ॥ अत्राहंगालवपुराक्षुधार्तःपरिचिंतयन् ॥ १६ ॥ लब्धवान्युध्यमानौद्वौबृहंतौगजकच्छपौ ॥ अत्रचक्रधनुर्नामसूर्याज्जातोमहानृषिः ॥ १७ ॥ विदुर्यंकपिलंदेवंयेनार्ताःसगरात्मजाः ॥ अत्रसिद्धाःशिवानामब्राह्मणावेदपारगाः ॥ १८ ॥ अधीत्यसकलान्वेदाँल्लेभिरेमोक्षमक्षयम् ॥ अत्रभोगवतीनामपुरीवासुकिपालिता ॥ १९ ॥ तक्षकेणचनागेनतथैवैरावतेनच ॥ अत्रनिर्याणकालेपितमःसंप्राप्यतेमहत् ॥ २० ॥ अभेद्यंभास्करेणापिस्वयंवाकृष्णवर्त्मना ॥ एषतस्यापितेमार्गःपरिचार्यस्यगालव ॥ ब्रूहिमेयदिगंतव्यंप्रतीचींशृणुचापराम् ॥ २१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वीथीनांवाहकानांदेवतानांचनियमः ॥ ११ ॥ १२ ॥ सर्वासवःसर्वेषांप्राणाअत्रप्राप्ताःसंतःपुनःपंचधागच्छंतिदेहंप्राप्नुवंति प्राणापानादिभेदेनेत्यर्थः ॥ १३ ॥ वितरणैःवैतरणीनदीसंज्ञकनरकगामिभिः ॥ १४ ॥ सुखस्यांतंनरकं दुःखस्यांतंस्वर्गसुखं आवृत्तःकर्कायनगतः तदाहिप्रायेणार्द्रानक्षत्रंभवतितच्चवर्षाकालस्यादिभूतंप्रसिद्धम् ॥ १५ ॥ वासिष्ठींकाष्ठांउदीचींवसिष्ठोपलक्षितसप्तर्षिभिरधिष्ठितां धानिष्ठीमितिपाठेऽतिशयेनधनवान्धनिष्ठःकुबेरस्तदीयां उत्सृजतेत्यजति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ निर्याणकालेमरणकाले तमःआंध्यम् ॥ २० ॥ तस्यतेतव परिचार्यस्यसेव्यस्य ॥ २१ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा०नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

गोपतेःसूर्यस्यप्रतिष्ठेतिसंबंधः ॥ १ ॥ एतदेवाह पश्चाद्दहइति अह्नःपश्चाद्भागे गाःरश्मीन्विसर्जयति अतएवपश्चिमाअंतिमेत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पश्चात्कृताःविमुखीकृताः संयताःसन्नद्धाःसंतः ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ अर्धंआयुषोहर्तुंनिद्रयाव्ययीकर्तुमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ मंदरंसमुद्रेमग्नं एतेनहिमवन्मूलस्यसमुद्रजलस्यचाप्रमेयत्वमुक्तम् ॥९॥ कांचनमयानिअंबुरुहाणियत्रतस्यउदधेःसमुद्रतुल्यस्यसरसः ॥ १०
॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोमुनेः हरिरोम्णःअपलितस्यनित्यतरुणस्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ हरिमेधसोमुनेःकुमारी तिष्ठतिष्ठेतिसूर्यस्यशासनात् ॥ १३ ॥ अत्रवायुरिति वाय्वादयोत्रदुःखदंशीतोष्णस्पर्शंविमुंचंति स

सुपर्णउवाच॥ ॥इयंदिग्दयिताराज्ञोवरुणस्यतुगोपतेः॥सदासलिलराजस्यप्रतिष्ठाचादिरेवच॥१॥अत्रपश्चादहःसूर्योविसर्जयतिगाःस्वयम्॥पश्चिमेत्यभि
विख्यातादिगियंद्विजसत्तम॥ २॥ यादसामत्रराज्येनसलिलस्यचगुप्तये॥ कश्यपोभगवान्देवोवरुणंस्माभ्यषेचयत् ॥ ३॥ अत्रपीत्वासमस्तान्वैवरुणस्यर
सांस्तुषट्॥ जायतेतरुणःसोमःशुक्लस्यादौतमिस्रहा॥ ४॥ अत्रपश्चात्कृतादैत्यावायुनासंयतास्तदा ॥ निःश्वसंतोमहावातैरर्दिताःसुषुपुर्द्विज॥ ५॥ अत्रसूर्यं
प्रणयिनंप्रतिगृह्णातिपर्वतः॥ अस्तोनामयतःसंध्यापश्चिमाप्रतिसर्पति॥६॥ अतोरात्रिश्चनिद्राचनिर्गतादिवसक्षये॥ जायतेजीवलोकस्यहर्तुमर्धमिवायुषः
॥७॥ अत्रदेवींदितिंसुप्तामात्मप्रसवधारिणीं॥ विगर्भामकरोच्छक्रोयत्रजातोमरुद्गणः॥८॥ अत्रमूलंहिमवतोमंदरंयातिशाश्वतम्॥ अपिवर्षसहस्रेणनचा
स्यांतोधिगम्यते॥ ९ ॥ अत्रकांचनशैलस्यकांचनांबुरुहस्यच॥ उदधेस्तीरमासाद्यसुरभिःक्षरतेपयः॥१०॥अत्रमध्येसमुद्रस्यकबंधःप्रतिदृश्यते॥ स्वर्भानोःसू
र्यकल्पस्यसोमसूर्यौजिघांसतः॥ ११ ॥ सुवर्णशिरसोप्यत्रहरिरोम्णःप्रगायतः॥ अदृश्यस्याप्रमेयस्यश्रूयतेविपुलोध्वनिः ॥ १२ ॥ अत्रध्वजवतीनाम कुमा
रीहरिमेधसः॥ आकाशेतिष्ठतिष्ठेतितस्थौसूर्यस्यशासनात्॥ १३ ॥ अत्रवायुस्तथावह्निरापःखंचापिगालव॥ आह्निकंचैवनैशंचदुःखंस्पर्शंविमुंचति॥ १४॥
अतःप्रभृतिसूर्यस्यतिर्यगावर्ततेगतिः॥ अत्रज्योतींषिसर्वाणिविशंत्यादित्यमंडलम्॥ १५॥ अष्टाविंशतिरात्रंचचंक्रम्यसहभानुना॥ निष्पतंतिपुनःसूर्यात्सो
मसंयोगयोगतः॥ १६ ॥ अत्रनित्यंस्रवंतीनांप्रभवःसागरोदयः॥ अत्रलोकत्रयस्यापस्तिष्ठंतिवरुणालये॥ १७॥

दासुखसंस्पर्शाएवेत्यर्थः ॥ १४ ॥ अतःप्रभृतीति मेरुंप्रदक्षिणीकुर्वन्सूर्यःसर्वदातिर्यग्गतिरेवसन्लोकदृष्ट्याउपर्यधश्चगच्छतीत्येवभाति अतःपरंलोकदृष्ट्यभावात्तिर्यगेवावर्ततइत्यर्थः आदित्यमंडलंकर्तृ
ज्योतींष्यग्न्यादीन्विशति आदित्योवाअस्तंयन्नग्निमनुप्रविशतीतिश्रुतेः नक्षत्रादीन्यपिअम्मयत्वादप्रकाशानिआदित्यप्रभयैवभासंतेरात्रौ दिवातुतयैवतिरोभवंतीतिप्रसिद्धिः ॥ १५ ॥ अष्टेति अष्टाविंश
तितमेदिनेएकैकंनक्षत्रंभानुनाचंद्रेणसहसंक्रम्यएकोनत्रिंश्यांरात्रौनिष्पततिवहिर्निर्गच्छतिचंद्रादेव पुनस्तद्वत्सोमसंयोगसदृशेनयोगेनसंबंधेनसूर्येणसहापिसंक्रम्यकालेनिष्पतंतीत्यर्थः एवंचंद्रवत्सर्वेषाम
पिनक्षत्राणांसर्वग्रहयोगस्तुल्यः ॥ १६ ॥ स्रवंतीनांनदीनां सागरस्यउदयःपूर्तिर्येनतादृशःप्रभवः ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ दिग्द्वारेणसंक्षेपप्रकारेणतेतव ॥ २० ॥ ॥ इति० नै० भार० दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ ७॥ ॥ यस्मादितिउत्तरेणपथागतानांहिपापनाशःस्वर्गप्राप्तिश्चभवतीतियोगादुत्तराउत्कृष्टतराइयंदिगित्यर्थः ॥ १ ॥ परिवापःस्थानं हिरण्यस्यनिधीनामित्यर्थः उत्तरंयन्निधिस्थानंततःस्वर्गमार्गःदिग्भ्यामुपलक्षितोमध्यमोज्ञेयइतिभावः ॥ २ ॥ अविधेयात्माअजितचित्तः॥ ३॥ ॥ ४ ॥ प्रकृत्याउमया ॥ ५ ॥ नसःमायाविष्टोपिनदृश्योदर्शनार्हःकिमुतमायारहितःशुद्धचिन्मात्रः ॥ ६ ॥ सहस्रशिरसइत्यकारांतःशब्दः माययाउपेतमितिशेषः वस्तुतोस्यप्रत्यगात्मत्वेनद्रष्टृदृश्यभाव

अत्रपन्नगराजस्याप्यनंतस्यनिवेशनम्॥ अनादिनिधनस्यात्रविष्णोःस्थानमनुत्तमम्॥१८॥अत्रानलसखस्यापिपवनस्यनिवेशनम्॥महर्षेःकश्यपस्यात्रमारीचस्यनिवेशनम्॥१९॥एषतेपश्चिमोमार्गोदिग्द्वारेणप्रकीर्तितः॥ब्रूहिगालवगच्छावोबुद्धिःकाद्विजसत्तम॥२०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११०॥ ॥७॥ ॥सुपर्णउवाच॥ ॥यस्मादुत्तार्यतेपापाद्यस्मान्निःश्रेयसोश्नुते॥ अस्मादुत्तारणबलादुत्तरेत्युच्यतेद्विज॥१॥उत्तरस्यहिरण्यस्यपरिवापश्चगालव॥मार्गःपश्चिमपूर्वाभ्यांदिग्भ्यांवैमध्यमःस्मृतः॥२॥अस्यांदिशिवरिष्ठायामुत्तरायांद्विजर्षभ॥नासौम्योनाविधेयात्मानाधर्मोवसतेजनः॥३॥अत्रनारायणःकृष्णोजिष्णुश्चैवनरोत्तमः॥बदर्यामाश्रमपदेतथाब्रह्माचशाश्वतः॥४॥अत्रवैहिमवत्पृष्ठेनित्यमास्तेमहेश्वरः॥प्रकृत्यापुरुषःसार्धंयुगांताग्निसमप्रभः॥५॥नसदृश्योमुनिगणैस्तथादेवैःसवासवैः॥गंधर्वयक्षसिद्धैर्वानरनारायणादृते॥६॥अत्रविष्णुःसहस्राक्षःसहस्रचरणोव्ययः॥सहस्रशिरसःश्रीमानेकःपश्यतिमायया॥७॥अत्रराज्येनविप्राणांचंद्रमाश्चाभ्यषिच्यत॥अत्रगंगांमहादेवःपतंतींगगनाच्च्युतां॥८॥प्रतिगृह्यददौलोकेमानुषेब्रह्मवित्तम॥अत्रदेव्यातपस्तप्तंमहेश्वरपरीप्सया॥९॥अत्रकामश्चरोषश्चशैलश्चोमाचसंबभुः॥अत्रराक्षसयक्षाणांगंधर्वाणांचगालव॥१०॥आधिपत्येनकैलासेधनदोप्यभिषेचितः॥अत्रचैत्ररथंरम्यमत्रवैखानसाश्रमः॥११॥अत्रमंदाकिनीचैवमंदरश्चद्विजर्षभ॥अत्रसौगंधिकवनंनैर्ऋतैरभिरक्ष्यते॥१२॥शाद्वलंकदलीस्कंधमत्रसंतानकानगाः॥अत्रसंयमनित्यानांसिद्धानांस्वैरचारिणाम्॥१३॥विमानान्यनुरूपाणिकामभोग्यानिगालव॥ अत्रतेऋषयःसप्तदेवीचारुंधतीतथा॥ १४ ॥अत्रतिष्ठतिवैस्वातिरत्रास्याउदयःस्मृतः॥अत्रयज्ञंसमासाद्यध्रुवंस्थातापितामहः॥ १५॥

स्याभावादितिभावः सगुणब्रह्मभावप्राप्तिपूर्विकैवनिर्गुणप्राप्तिरितिप्रघट्टकार्थः यथोक्तं सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकइति एतच्चसम्यग्व्युत्पादितमस्माभिर्वेदांतकतके ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ शाद्वलंजंबालेदेवताभेदः कदलीवैजयंतीपताकातस्याःस्कंधवदुच्छ्रितं अथकदलीपताकामृगभेदयोरितिमेदिनी नगाःवृक्षाःकल्पद्रुमाः संयमोधारणाध्यानादिभिर्नित्योनत्याज्योयेषांतेषाम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

गंगामहाद्वारमित्यत्रगार्यंतिकाद्वारमितिपाठेगार्यंतिकाबिलविशेषः ॥ १६ ॥ मूर्तिःपिंडः आकृतिःसंस्थानविशेषः ॥ १७ ॥ परिवर्तोगतागतं सहस्राणिसत्रेऽन्नपरिवेषणपात्राणिकामभोज्यानिचनज्ञायंते
स्थूलदृष्टिभिरित्यर्थः तस्मात्हिमस्थानात् ॥ १८ ॥ प्रविलीयतिहिमेननश्यति ॥ १९ ॥ ऐलविलस्यकुबेरस्य ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ उशीरबीजेस्थाने ॥ २३ ॥ कनकाकरःजीमूतस्यउपसमीपेतस्थे

ज्योतींषिचंद्रसूर्यौचपरिवर्ततिनित्यशः॥ अत्रगंगामहाद्वारंरक्षंतिद्विजसत्तम॥ १६॥ धामानाममहात्मानोमुनयःसत्यवादिनः॥ नतेषांज्ञायतेमूर्तिर्नाकृतिर्न
तपश्चितम्॥ १७॥परिवर्तःसहस्राणिकामभोज्यानिगालव॥ यथायथाप्रविशतितस्मात्परतरंनरः॥ १८॥ तथातथाद्विजश्रेष्ठप्रविलीयतिगालव॥नैतत्केनचि
दन्येनगतपूर्वंद्विजर्षभ॥ १९॥ ऋतेनारायणंदेवंनरंवाजिष्णुमव्ययम्॥अत्रकैलासमित्युक्तंस्थानमैलविलस्यतत्॥२०॥ अत्रविद्युत्प्रभानामजज्ञिरेऽप्सरसो
दश॥ अत्रविष्णुपदंनामक्रमताविष्णुनाकृतम्॥२१॥ त्रिलोकविक्रमेब्रह्मन्नुत्तरांदिशमाश्रितम्॥अत्रराज्ञामरुत्तेनयज्ञेनेष्टंद्विजोत्तम॥२२॥उशीरबीजेवि
प्रर्षेयत्रजांबूनदंसरः॥ जीमूतस्यात्रविप्रर्षेरुपतस्थेमहात्मनः॥२३॥ साक्षाद्धैमवतःपुण्योविमलःकनकाकरः॥ब्राह्मणेषुचयत्कृत्स्नंस्वंतंकृत्वाधनंमहत्॥२४॥
वव्रेधनंमहर्षिःसजैमूतंतद्धनंततः॥ अत्रनित्यंदिशांपालाःसायंप्रातर्द्विजर्षभ॥ २५॥ कस्यकार्यंकिमितिवैपरिक्रोशंतिगालव॥एवमेषाद्विजश्रेष्ठगुणैरन्यैर्दि
गुत्तरा॥ २६॥ उत्तरेतिपरिख्यातासर्वकर्मसुचोत्तरा॥एताविस्तरशस्तातवसंकीर्तितादिशः॥ २७॥ चतस्रःक्रमयोगेनकामाशांगंतुमिच्छसि॥ उद्यतोहंद्वि
जश्रेष्ठतवदर्शयितुंदिशः॥ पृथिवींचाखिलांब्रह्मंस्तस्मादारोहमांद्विज॥ २८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकादशाधि
कशततमोऽध्यायः॥ ११३॥ ॥ ७॥ ॥गालवउवाच॥ ॥गरुत्मन्भुजगेंद्रारेसुपर्णविनतात्मज ॥ नयमांतार्क्ष्यपूर्वेणयत्रधर्मस्यचक्षुषी॥ १॥पूर्वमे
तांदिशंगच्छयापूर्वंपरिकीर्तिता॥देवतानांहिसान्निध्यमत्रकीर्तितवानसि॥ २ ॥ अत्रसत्यंचधर्मश्चत्वयासम्यक्प्रकीर्तितः ॥ इच्छेयंतुसमागंतुंसमस्तैर्दैवतै
रहं॥ भूयश्चतान्सुरान्द्रष्टुमिच्छेयमरुणानुज॥ ३॥ ॥नारदउवाच॥ ॥तमाहविनतासूनुरारोहस्वेतिवैद्विजम्॥ आरुरोहाथसमुनिर्गरुडंगालवस्तदा॥ ४॥

प्रकाशंगतः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतितङ् ॥ २४ ॥ वव्रेब्राह्मणेभ्यः मन्नामकमेतदस्त्विति ॥ २५ ॥ उत्तराउत्कृष्टतरा ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाद
शाधिकशततमोऽध्यायः॥ १११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गरुत्मन्निति पूर्वेणपूर्वस्यांदिशि चक्षुषीअग्नीषोमौ ॥ १ ॥ २ ॥ समागंतुंएकीभवितुम् ॥ ३ ॥ ४ ॥

सहस्रांशोर्विवस्वतइतिपक्षवातानुगामिनांगरुडप्रभयाऽवभासितानांवृक्षाणामंशुसाम्यंनिरावरणत्वंचाभिप्रेत्यविशेषणद्वयं एतच्चवाक्यशेषाद्व्यक्तंभविष्यति वसआच्छादनेऽस्मात्क्विपिवःवस्त्रादितद्वान्व
स्वान्तद्विपरीतोविवस्वानित्यर्थः ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ खमिवारोप्यतेखेऽवस्थाप्यतइव ॥ ८ ॥ ९ ॥ रवैःशब्दैः कारणंप्रयोजनमपिनवेद्मिनस्मरामि ॥ १० ॥ ११ ॥ तेतव मणीवेतिइवार्थेवशब्दः ॥ १२ ॥

गालवउवाच॥ ॥क्रममाणस्यतेरूपंदृश्यतेपन्नगाशन॥भास्करस्येवपूर्वाह्नेसहस्रांशोर्विवस्वतः॥५॥पक्षवातप्रणुन्नानांवृक्षाणामनुगामिनाम्॥प्रस्थिता
नामिवसमंपश्यामीहगतिंखग॥६॥ ससागरवनामुर्वींसशैलवनकाननाम्॥ आकर्षन्निवचाभासिपक्षवातेनखेचर॥७॥समीननागनक्रंचखमिवारोप्यते
जलम्॥वायुनाचैवमहतापक्षवातेनचानिशम्॥८॥ तुल्यरूपाननान्मत्स्यांस्तथातिमितिमिंगिलान्॥ नागाश्वनरवक्त्रांश्चपश्याम्युन्मथितानिव॥९॥महार्णव
स्यचरवैःश्रोत्रेमेबधिरेकृते॥ नशृणोमिनपश्यामिनात्मनोवेद्मिकारणम्॥१०॥ शनैःसतुभवान्यातुब्रह्मवध्यामनुस्मरन्॥ नदृश्यतेरविस्तातनदिशोनचखंख
ग॥ ११॥ तमएवतुपश्यामिशरीरंतेनलक्षये॥ मणीवजात्यौपश्यामिचक्षुषीतेऽहमंडज॥१२॥ शरीरंतुनपश्यामितवचैवात्मनश्चह॥पदेपदेतुपश्यामिशरीरा
दग्निमुत्थितम्॥१३॥ समेनिर्वाप्यसहसाचक्षुषीशाम्यतेपुनः॥ तन्नियच्छमहावेगंगमनेविनतात्मज॥ १४॥ नमेप्रयोजनंकिंचिद्गमनेपन्नगाशन॥ संनिव
र्तमहाभागनवेगंविषहामिते॥१५॥ गुरवेसंश्रुतानीहशतान्यष्टौहिवाजिनाम्॥ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांचंद्रवर्चसाम्॥ १६॥ तेषांचैवापवर्गायमार्गंप
श्यामिनांडज॥ ततोयंजीवितत्यागेदृष्टोमार्गोमयात्मनः॥ १७॥ नैवमेऽस्तिधनंकिंचिन्नधनेनान्वितःसुहृत्॥ नचार्थेनापिमहताशक्यमेतद्व्यपोहितुम्॥ १८॥
नारदउवाच॥ ॥एवंबहुचदीनंचब्रुवाणंगालवंतदा॥ प्रत्युवाचव्रजन्नेवप्रहसन्विनतात्मजः॥ १९॥ नातिप्रज्ञोऽसिविप्रर्षेयोत्मानंत्यक्तुमिच्छसि॥ नचापिकृ
त्रिमःकालःकालोहिपरमेश्वरः॥२०॥ किमहंपूर्वमेवेहभवतानाभिचोदितः॥ उपायोत्रमहानस्तियेनैतदुपपद्यते॥२१॥ तदेषऋषभोनामपर्वतःसागरांतिके॥
अत्रविश्रम्यभुक्त्वाचनिवर्तिष्यावगालव॥२२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥
नारदउवाच॥ ऋषभस्यततःशृंगंनिपत्यद्विजपक्षिणौ॥शांडिलींब्राह्मणींतत्रददृशातेतपोन्विताम्॥१॥अभिवाद्यसुपर्णस्तुगालवश्चाभिपूज्यताम्॥तयाचस्वा
गतेनोक्तौविष्टरेसन्निषीदतुः॥ २॥ ॥ १३ ॥ निर्वाप्यमंदीकृत्य ॥ १४ ॥ संनिवर्तनिवर्तस्व ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ योत्मानंसंधिरार्षः कृत्रिमःस्वेच्छासंपाद्यः कालो
मृत्युः ॥ २० ॥ २१ ॥ निर्वर्तिष्यावेत्यार्षस्तङोऽभावः ॥ २२ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥ ॥ ७ ॥ ॥ ऋषभस्येति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ भ्रष्टतनूजंछिन्नपक्षमंगंयस्यतंभ्रष्टतनूजांगम् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यभिचारोधर्मातिक्रमः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शोचताकथंमियमत्रवसतीति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ द्र

सिद्धमन्नंतयादत्तंबलिमंत्रोपबृंहितम् ॥ भुक्त्वातमावुभौभूमौसुप्तौतावनुमोहितौ ॥ ३ ॥ मुहूर्तात्प्रतिबुद्धस्तुसुपर्णोगमनेप्सया ॥ अथभ्रष्टतनूजांगमात्मानं
ददृशेखगः ॥४ ॥ मांसपिंडोपमोऽभूत्समुखपादान्वितःखगः ॥ गालवस्तंतथादृष्ट्वाविमनाःपर्यपृच्छत ॥ ५॥ किमिदंभवताप्राप्तमिहागमनजंफलम् ॥ वासोय
मिहकालंतुकियंतंनौभविष्यति ॥६॥ किंनुतेमनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणम् ॥ नह्ययंभवतःस्वल्पोव्यभिचारोभविष्यति ॥७॥ सुपर्णोथाब्रवीद्विप्रंप्रध्यातंवैम
याद्विज ॥ इमांसिद्धामितोनेतुंतत्रयत्रप्रजापतिः ॥ ८ ॥ यत्रदेवोमहादेवोयत्रविष्णुःसनातनः ॥ यत्रधर्मश्चयज्ञश्चतत्रेयंनिवसेदिति ॥ ९ ॥ सोहंभगवतींयाचे
प्रणतःप्रियकाम्यया ॥ मयैतन्नामप्रध्यातंमनसाशोचताकिल ॥ १०॥ तदेवंबहुमानात्तेमयेहानीप्सितंकृतम् ॥ सुकृतंदुष्कृतंवात्वंमाहात्म्यात्क्षंतुमर्हसि ॥ ११॥
सातौनदाब्रवीत्तुष्टापतगेंद्रद्विजर्षभौ ॥ नभेतव्यंसुपर्णोसिसुपर्णत्यजसंभ्रमम् ॥ १२॥ निंदितास्मित्वयावत्सनचनिंदांक्षमाम्यहम् ॥ लोकेभ्यःसपदिभ्रश्येद्योमां
निंदेत्पापकृत् ॥ १३॥ हीनयाऽलक्षणैःसर्वैस्तथाऽनिंदितयामया ॥ आचारंप्रतिगृह्णंत्यासिद्धिःप्राप्तेयमुत्तमा ॥ १४ ॥ आचारःफलतेधर्ममाचारःफलतेधनम् ॥
आचाराच्छ्रियमाप्नोतिआचारोहंत्यलक्षणम् ॥ १५॥ तदायुष्मन्खगपतेयथेष्टंगम्यतामितः ॥ नचतेगर्हणीयाऽहंगर्हितव्याःस्त्रियःक्वचित् ॥ १६॥ भवितासिय
थापूर्वंबलवीर्यसमन्वितः ॥ बभूवतुस्ततस्तस्यपक्षौद्रविणवत्तरौ ॥ १७॥ अनुज्ञातस्तुशांडिल्यायथागतमुपागमत् ॥ नैवचासादयामासतथारूपांस्तुरंगमान्
॥१८॥ विश्वामित्रोथतंदृष्ट्वागालवंचाध्वनिस्थितः ॥ उवाचवदतांश्रेष्ठोवैनतेयस्यसन्निधौ ॥ १९॥ यस्त्वयास्वयमेवार्थःप्रतिज्ञातोममद्विज ॥ तस्यकालोऽपव
र्गस्ययथावामन्यतेभवान् ॥ २०॥ प्रतीक्षिष्याम्यहंकालमेतावंतंतथापरम् ॥ यथासंसिध्यतेविप्रसमार्गस्तुनिशम्यतां ॥ २१ ॥ सुपर्णोथाब्रवीद्दीनंगालवंभृशदुः
खितम् ॥ प्रत्यक्षंखल्विदानींमेविश्वामित्रोयदुक्तवान् ॥ २२॥ तदागच्छद्विजश्रेष्ठमंत्रयिष्यावगालव ॥ नादत्वागुरवेशक्यंकृत्स्नमर्थंत्वयासितुम् ॥ २३॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

विणवत्तरौबलवत्तरौ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अपवर्गस्यफलप्राप्तेः ॥ २० ॥ निशम्यतांविचार्यताम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ आसितुंस्थातुम् ॥ २३ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयो
दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

हिरण्यपदप्रवृत्तिनिमित्तमाह निर्मितमिति भूम्यंतर्गतमेवपार्थिवेषुपांसुषुवह्निनाधम्यमानेषुव्यक्तीभवतीतिवह्निनानिर्मितं वायुनावह्निमुद्दीपयताविशोधितं वायुनावर्धितमित्यपिपाठः सर्वंजगत्हिरण्म
यंहिरण्यप्रधानं तेनभूमेःसारत्वात्शुद्धत्वात्सर्वजगन्मोहकत्वाच्चहिरण्यमित्युच्यतइत्यर्थः ॥१॥ धत्तेपुष्णाति धारयतेजीवयति ॥ २ ॥ नित्यमिति प्रोष्ठपदाभ्यामितितृतीयामूलेनावाहयेद्देवीमितिवत्सप्त
म्यर्थे तेनतस्मिन्नक्षत्रद्वयेशुक्रेशुक्रवासरेतद्योगेसतिशुक्रोग्निःधनपतौकुबेरस्यवृद्ध्यर्थंमनुष्येभ्यःसंप्रदानेभ्यःधनंदत्तेददाति शुक्रश्चित्तार्जितमित्यनेनवह्निरेतस्त्वंतस्यप्रदर्श्यते शुक्रःकाव्येऽनलेज्येष्ठेइतिविश्वः

नारदउवाच ॥ ॥ अथाहगालवंदीनंसुपर्णःपततांवरः ॥ निर्मितंवह्निनाभूमौवायुनाशोधितंतथा ॥ यस्माद्धिरण्मयंसर्वंहिरण्यंतेनचोच्यते ॥ १ ॥ धत्तेधारयते
चेदमेतस्मात्कारणाद्धनम् ॥ तदेतत्त्रिषुलोकेषुधनंतिष्ठतिशाश्वतम् ॥ २ ॥ नित्यंप्रोष्ठपदाभ्यांचशुक्रेधनपतौतथा ॥ मनुष्येभ्यःसमादत्तेशुक्रश्चित्तार्जितंधनम्
॥ ३ ॥ अजैकपादहिर्बुध्न्यैरक्ष्यतेधनदेनच ॥ एवंनशक्यतेलब्धुमलब्धव्यंद्विजर्षभ ॥ ऋतेचधनमश्वानांनावाप्तिर्विद्यतेतव ॥ ४ ॥ सत्वंयाचात्रराजानंकंचिद्राज
र्षिवंशजम् ॥ अपीड्यराजापौरान्हियोनौकुर्यात्कृतार्थिनौ ॥ ५ ॥ अस्तिसोमान्ववायेमेजातःकश्चिन्नृपःसखा ॥ अभिगच्छावहेतंवैतस्यास्तिविभवोभुवि
॥ ६ ॥ ययातिर्नामराजर्षिर्नाहुषःसत्यविक्रमः ॥ सदास्यतिमयाचोक्तोभवताचार्थितःस्वयम् ॥ ७ ॥ विभवश्चास्यसुमहानासीद्धनपतेरिव ॥ एवंगुरुधनंविद्व
न्दानेनैवविशोधय ॥ ८ ॥ तथातौकथयंतौचचिंतयंतौचयत्क्षमम् ॥ प्रतिष्ठानेनरपतिंययातिंप्रत्युपस्थितौ ॥ ९ ॥ प्रतिगृह्यचसत्कारैरर्घ्यपाद्यादिकंवरम् ॥
पृष्टश्चागमनेहेतुमुवाचविनतासुतः ॥ १० ॥ अयंमेनाहुषसखागालवस्तपसोनिधिः ॥ विश्वामित्रस्यशिष्योभूद्वर्षाण्ययुतशोनृप ॥ ११ ॥ सोयंतेनाभ्यनुज्ञा
तउपकारेप्सयाद्विजः ॥ तमाहभगवान्कालेददानिगुरुदक्षिणाम् ॥ १२ ॥ असकृत्तेनचोक्तेनकिंचिदागतमन्युना ॥ अयमुक्तःप्रयच्छेतिजानताविभवंलघु
॥ १३ ॥ एकतःश्यामकर्णानांशुभ्राणांशुद्धजन्मनाम् ॥ अष्टौशतानिमेदेहिहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ १४ ॥ गुर्वर्थोदीयतामेषयदिगालवमन्यसे ॥ इत्येवमाहस
क्रोधोविश्वामित्रस्तपोधनः ॥ १५ ॥ सोयंशोकेनमहतातप्यमानोद्विजर्षभः ॥ अशक्तःप्रतिकर्तुंतद्भवंतंशरणंगतः ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्यनरव्याघ्रत्वत्तोभिक्षांगत
व्यथः ॥ कृत्वापवर्गगुरवेचरिष्यतिमहत्तपः ॥ १७ ॥ तपसःसंविभागेनभवंतमपियोक्ष्यते ॥ स्वेनराजर्षितपसापूर्णंत्वांपूरयिष्यति ॥ १८ ॥

धनार्थीउक्तनक्षत्रवारयोगेवह्निंप्रार्थयेत् तच्चधनंयागादिद्वारावाभूमौनिखननेनवासर्वंकुबेरंप्रत्येवगच्छतीतिभावः ॥ ३ ॥ अजेति अजएकपात्पूर्वप्रोष्ठपदादेवता अहिर्बुध्न्यउत्तरप्रोष्ठपदादेवता धनदश्च
तदध्यक्षस्तस्मादेतानिप्रार्थयताधनंलब्धुंशक्यंनान्यथेत्यर्थः ॥ ४ ॥ याचयाचस्व यःराजा नौआवाम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विशोधयपरिहर ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥१९॥२०॥ ॥इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशाधिकशततमोध्यायः॥११४॥ ॥छ॥ ॥एवंमुक्तइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥हताशोऽतिथिरितिशेषः॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

यावंतिरोमाणिहयेभवंतीहनरेश्वर ॥ तावंतोवाजिनोलोकान्प्राप्नुवंतिमहीपते ॥ १९ ॥ पात्रंप्रतिग्रहस्यायंदातुंपात्रंतथाभवान् ॥ शंखेक्षीरमिवासक्तंभवत्वे
तत्तथोपमम् ॥२०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः॥११४॥ ॥छ॥ ॥नारदउवाच॥ एव
मुक्तःसुपर्णेनतथ्यंवचनमुत्तमम् ॥ विमृश्यावहितोराजानिश्चित्यचपुनःपुनः ॥ १ ॥ यष्टाक्रतुसहस्राणांदातादानपतिःप्रभुः ॥ ययातिःसर्वकाशीशइदंवचन
मब्रवीत् ॥ २ ॥ दृष्ट्वाप्रियसखंतार्क्ष्यंगालवंचद्विजर्षभम् ॥ निदर्शनंचतपसोभिक्षांश्लाघ्यांचकीर्तिताम् ॥ ३ ॥ अतीत्यचनृपानन्यानादित्यकुलसंभवान् ॥ म
त्सकाशमनुप्राप्तावेतांबुद्धिमवेक्ष्यच ॥ ४ ॥ अद्यमेसफलंजन्मतारितंचाद्यमेकुलम् ॥ अद्यायंतारितोदेशोममतार्क्ष्यत्वयानघ ॥५॥ वक्तुमिच्छामितुसखेयथा
जानासिमांपुरा ॥ नतथावित्तवानस्मिक्षीणंवित्तंचमेसखे ॥ ६ ॥ नचशक्तोऽस्मितेकर्तुंमोघमागमनंखग ॥ नचाशामस्यविप्रर्षेर्वितथीकर्तुमुत्सहे ॥७॥ तत्तुदा
स्यामियत्कार्यमिदंसंपादयिष्यति ॥ अभिगम्यहताशोहिनिवृत्तोदहतेकुलं॥८॥नातःपरंवैनतेयकिंचित्पापिष्ठमुच्यते ॥ यथाशानाशनाल्लोकेदेहिनास्तीतिवाव
चः ॥ ९॥ हताशोह्यकृतार्थःसन्हतःसंभावितोनरः ॥ हिनस्तितस्यपुत्रांश्चपौत्रांश्चाकुर्वतोहितं॥१०॥तस्माच्चतुर्णांवंशानांस्थापयित्रीसुतामम ॥ इयंसुरसुतप्र
ख्यासर्वधर्मोपचायिनी॥११॥सदादेवमनुष्याणामसुराणांचगालव ॥ कांक्षितारूपतोबालासुतामेप्रतिगृह्यतां ॥ १२ ॥ अस्याःशुल्कंप्रदास्यंतिनृपाराज्यम
पिध्रुवं ॥ किंपुनःश्यामकर्णानांहयानांद्वेचतुःशते ॥ १३ ॥ सभवान्प्रतिगृह्णातुममैतांमाधवींसुतां ॥ अहंदौहित्रवान्स्यांवैवरएषममप्रभो॥१४॥प्रतिगृह्यचतां
कन्यांगालवःसहपक्षिणा ॥ पुनर्द्रक्ष्यावइत्युक्त्वाप्रतस्थेसहकन्यया ॥१५॥ उपलब्धमिदंद्वारमश्वानामितिचांडजः ॥ उक्त्वागालवमापृच्छ्यजगामभवनंस्वकं
॥ १६ ॥ गतेपतगराजेतुगालवःसहकन्यया ॥ चिंतयानःक्षमंदानेराज्ञांवैशुल्कतोऽगमत् ॥ १७ ॥ सोगच्छन्मनसेक्ष्वाकुंहर्यश्वंराजसत्तमं॥अयोध्यायांमहा
वीर्यंचतुरंगबलान्वितम् ॥१८॥ कोशधान्यबलोपेतंप्रियपौरंद्विजप्रियम् ॥प्रजाभिकामंशाम्यंतंकुर्वाणंतपउत्तमम् ॥१९॥ तमुपागम्यविप्रःसहर्यश्वंगालवो
ब्रवीत्॥कन्येयंममराजेंद्रप्रसवैःकुलवर्धिनी ॥ २० ॥ इयंशुल्केनभार्यार्थंहर्यश्वप्रतिगृह्यतां ॥ शुल्कंतेकीर्तयिष्यामितच्छ्रुत्वासंप्रधार्यतां ॥२१॥ ॥इतिश्रीम॰
उद्यो॰भग॰गालवचरितेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११५॥ ॥छ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ ॥इतिउ॰नै॰भा॰पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः॥११५॥

हर्यश्वइति ॥ १ ॥ षट्सुकरपृष्ठयोःपादपृष्ठयोःकुचयोश्च स्तनयोर्नितंबयोश्चक्षुषोश्चेतिप्राञ्चः वक्षःकुक्ष्यलकस्कंधकरवक्रंषडुन्नतमितिकाशीखंडोक्तिः सप्तसुसूक्ष्मात्वक्केशदशनेषुकरांगुलिषुपादांगुलिषु

नारदउवाच॥ ॥हर्यश्वस्त्वब्रवीद्राजाविचिंत्यबहुधाततः॥दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यप्रजाहेतोर्नृपोत्तमः ॥ १ ॥ उन्नतेषून्नताषट्सुसूक्ष्मासूक्ष्मेषुसप्तसु ॥ गंभीरा
त्रिषुगंभीरेष्वियंरक्ताचपंचसु॥ २॥बहुदेवासुरालोकाबहुगंधर्वदर्शना॥ बहुलक्षणसंपन्नाबहुप्रसवधारिणी॥३॥समर्थेयंजनयितुंचक्रवर्तिनमात्मजम्॥ब्रू
हिशुल्कंद्विजश्रेष्ठसमीक्ष्यविभवंमम॥ ४॥ ॥गालवउवाच॥ ॥एकतःश्यामकर्णानांशतान्यष्टौप्रयच्छमे॥हयानांचंद्रशुभ्राणांदेशजानांवपुष्मताम्॥५॥त
तस्तवभवित्रीयंपुत्राणांजननीशुभा॥अरणीवहुताशानांयोनिरायतलोचना॥ ६॥ ॥नारदउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वावचोराजाहर्यश्वःकाममोहितः॥उवाच
गालवंदीनोराजर्षिर्ऋषिसत्तमम्॥७॥द्वेमेशतेसंनिहितेहयानांयद्विधास्तव॥एष्टव्याःशतशस्त्वन्येचरंतिममवाजिनः॥८॥सोहमेकमपत्यंवैजनयिष्यामिगाल
व॥ अस्यामेतंभवान्कामंसंपादयतुमेवरम्॥ ९ ॥एतच्छ्रुत्वातुसाकन्यागालवंवाक्यमब्रवीत्॥ममदत्तोवरःकश्चित्केनचिद्ब्रह्मवादिना॥१०॥प्रसूत्यंतेप्रसूत्यं
तेकन्यैवत्वंभविष्यसि॥सत्वंददस्वमांराज्ञेप्रतिगृह्यहयोत्तमान्॥११॥नृपेभ्योहिचतुर्भ्यस्तेपूर्णान्यष्टौशतानिमे॥भविष्यंतितथापुत्राममचत्वारएवच॥१२॥
क्रियतामुपसंहारोगुर्वर्थेद्विजसत्तम॥एषातावन्ममप्रज्ञायथावामन्यसेद्विज॥१३॥ एवमुक्तस्तुसमुनिःकन्ययागालवस्तदा॥ हर्यश्वंपृथिवीपालमिदंवचन
मब्रवीत्॥१४॥इयंकन्यानरश्रेष्ठहर्यश्वप्रतिगृह्यताम्॥ चतुर्भागेनशुल्कस्यजनयस्वैकमात्मजम्॥१५॥प्रतिगृह्यसतांकन्यांगालवंप्रतिनंद्यच॥समयेदेशका
लेचलब्धवान्सुतमीप्सितम्॥ १६॥ततोवसुमनानामवसुभ्योवसुमत्तरः॥वसुप्रख्योनरपतिःसबभूववसुप्रदः॥ १७॥ अथकालेपुनर्धीमान्गालवःप्रत्युप
स्थितः॥उपसंगम्यचोवाचहर्यश्वंप्रीतमानसं॥ १८॥जातोनृपसुतस्तेयंबालोभास्करसंनिभः॥कालोगंतुंनरश्रेष्ठभिक्षार्थमपरंनृपं॥ १९॥हर्यश्वःसत्यवचने
स्थितःस्थित्वाचपौरुषे॥दुर्लभत्वाद्धयानांचप्रददौमाधवींपुनः॥२०॥माधवीचपुनर्दीप्तांपरित्यज्यनृपश्रियं॥कुमारीकामतोभूत्वागालवंपृष्ठतोन्वगात्॥२१॥

तदुभयपर्वसुचसूक्ष्मा त्रिषुस्वरसत्वनाभिषुगंभीरा पंचसुपाणितलेनेत्रांतेतालुनिजिह्वायांअधरोष्ठेचरक्ता ॥ २ ॥ बहुभिर्देवैरसुरैश्चआलोकयितुंयोग्याबहुदेवासुरालोका गंधर्वाणांदर्शनंशास्त्रंगीतादिविद्या
यस्यांसातथा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कामतइच्छयायोगबलेनकुमारीभूत्वायौवनंपरित्यज्येत्यर्थः ॥२१॥

॥२२॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥छ॥ ॥महावीर्यइति॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

त्वय्येवतावत्तिष्ठंतुहयाइत्युक्तवान्द्विजः॥ प्रययौकन्ययासार्धंदिवोदासंप्रजेश्वरम्॥२२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरिते
षोडशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११६॥ ॥छ॥ ॥गालवउवाच॥ ॥महावीर्योमहीपालःकाशीनामीश्वरःप्रभुः॥दिवोदासइतिख्यातोभैमसेनिर्नराधिपः
॥ १ ॥तत्रगच्छावहेभद्रेशनैरागच्छमाशुचः॥ धार्मिकःसंयमेयुक्तःसत्येचैवजनेश्वरः॥ २॥ ॥नारदउवाच॥ ॥तमुपागम्यसमुनिर्न्यायतस्तेनसत्कृतः॥ गा
लवःप्रसवस्यार्थेतंनृपंप्रत्यचोदयत्॥ ३॥ ॥दिवोदासउवाच॥ ॥श्रुतमेतन्मयापूर्वंकिमुक्त्वाविस्तरंद्विज॥ कांक्षितोहिमयैषोर्थःश्रुत्वैवद्विजसत्तम॥४॥एत
च्चमेबहुमतंयदुत्सृज्यनराधिपान्॥मामेवमुपयातोसिभाविचैतदसंशयम्॥५॥सएवविभवोस्माकमश्वानामपिगालव॥अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामि
पार्थिवम्॥ ६॥ तथेत्युक्त्वाद्विजश्रेष्ठःप्रादात्कन्यांमहीपतेः॥ विधिपूर्वंचतांराजाकन्यांप्रतिगृहीतवान्॥ ७॥ रेमेसतस्यांराजर्षिःप्रभावत्यांयथारविः॥ स्वाहा
यांचयथावह्निर्यथाशच्यांचवासवः॥ ८ ॥ यथाचंद्रश्चरोहिण्यांयथाधूमोर्णयायमः॥ वरुणश्चयथागौर्यांयथाचर्ध्यांधनेश्वरः॥ ९ ॥ यथानारायणोलक्ष्म्यां
जाह्नव्यांचयथोदधिः॥ यथारुद्रश्चरुद्राण्यांयथावेद्यांपितामहः॥ १० ॥ अदृश्यंत्यांचवासिष्ठोवसिष्ठश्चाक्षमालया॥ च्यवनश्चसुकन्यायांपुलस्त्यःसंध्यया
या॥ ११ ॥ अगस्त्यश्चापिवैदर्भ्यांसावित्र्यांसत्यवान्यथा॥ यथाभृगुःपुलोमायामदित्यांकश्यपोयथा॥ १२॥ रेणुकायांयथार्चीकोहैमवत्यांचकौशिकः॥ बृ
हस्पतिश्चतारायांशुक्रश्चशतपर्वणा॥ १३॥ यथाभूम्यांभूमिपतिरुर्वश्यांचपुरूरवाः॥ ऋचीकःसत्यवत्यांचसरस्वत्यांयथामनुः॥ १४॥ शकुंतलायांदुष्यंतोधृ
त्यांधर्मश्चशाश्वतः॥ दमयंत्यांनलश्चैवसत्यवत्यांचनारदः॥ १५ ॥ जरत्कारुर्जरत्कार्वांपुलस्त्यश्चप्रतीच्यया॥ मेनकायांयथोर्णायुस्तुंबुरुश्चैवरंभया॥ १६॥
वासुकिःशतशीर्षायांकुमार्यांचधनंजयः॥ वैदेह्यांचयथारामोरुक्मिण्यांचजनार्दनः॥ १७॥ तथातुरममाणस्यदिवोदासस्यभूपतेः॥ माधवीजनयामासपु
त्रमेकंप्रतर्दनम्॥१८॥ अथाजगामभगवान्दिवोदासंसगालवः॥ समयेसमनुप्राप्तेवचनंचेदमब्रवीत्॥१९॥ निर्यातयतुमेकन्यांभवांस्तिष्ठंतुवाजिनः॥ या
वदन्यत्रगच्छामिशुल्कार्थंपृथिवीपते॥ २०॥ दिवोदासोथधर्मात्मासमयेगालवस्यताम्॥ कन्यांनिर्यातयामासस्थितःसत्येमहीपतिः॥२१॥ ॥इतिश्रीम०
उद्यो०भग०गालवचरितेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥१८॥१९॥२०॥२१॥ ॥इतिउ०नै०भा०सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११७॥ ॥छ॥

तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रवणंपुत्रोत्पत्तौतत्परम् ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नै०भार

नारदउवाच ॥ ॥ तथैवतांश्रियंत्यक्त्वाकन्याभूत्वायशस्विनी ॥ माधवीगालवंविप्रमभ्ययात्सत्यसंगरा ॥ १ ॥ गालवोविमृशन्नेवस्वकार्यगतमानसः ॥ जगा
मभोजनगरंद्रष्टुमौशीनरंनृपम् ॥ २ ॥ तमुवाचाथगत्वासनृपतिंसत्यविक्रमम् ॥ इयंकन्यासुतौद्वौतेजनयिष्यतिपार्थिवौ ॥ ३ ॥ अस्यांभवानवाप्तार्थोभविताप्रे
त्यचेहच ॥ सोमार्कप्रतिसंकाशौजनयित्वासुतौनृप ॥ ४ ॥ शुल्कंतुसर्वधर्मज्ञहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ एकतःश्यामकर्णानांदेयंमह्यंचतुःशतम् ॥ ५ ॥ गुर्वर्थोयंसमा
रंभोनहयैःकृत्यमस्तिमे ॥ यदिशक्यंमहाराजक्रियतामविचारितम् ॥ ६ ॥ अनपत्योसिराजर्षेपुत्रौजनयपार्थिव ॥ पितॄन्पुत्रप्लवेनत्वमात्मानंचैवतारय ॥ ७ ॥ नपु
त्रफलभोक्ताहिराजर्षेपात्यतेदिवः ॥ नयातिनरकंघोरंयथागच्छंत्यनात्मजाः ॥ ८ ॥ एतच्चान्यच्चविविधंश्रुत्वागालवभाषितम् ॥ उशीनरःप्रतिवचोददौतस्यनरा
धिपः ॥ ९ ॥ श्रुतवानस्मितेवाक्यंयथावदसिगालव ॥ विधिस्तुबलवान्ब्रह्मन्प्रवणंहिमनोमम ॥ १० ॥ शतेद्वेतुममाश्वानामीदृशानांद्विजोत्तम ॥ इतरेषांसहस्रा
णिसुबहूनिचरंतिमे ॥ ११ ॥ अहमप्येकमेवास्यांजनयिष्यामिगालव ॥ पुत्रंद्विजगतंमार्गंगमिष्यामिपरैरहम् ॥ १२ ॥ मूल्येनापिसमंकुर्यांतवाहंद्विजसत्तम ॥
पौरजानपदार्थंतुममार्थोनात्मभोगतः ॥ १३ ॥ कामतोहिधनंराजापारक्यंयःप्रयच्छति ॥ नसधर्मेणधर्मात्मन्युज्यतेयशसानघ ॥ १४ ॥ सोहंप्रतिग्रहीष्यामि
ददात्वेतांभवान्मम ॥ कुमारींदेवगर्भाभामेकपुत्रभवायमे ॥ १५ ॥ तथातुबहुधाकन्यामुक्तवंतंनराधिपम् ॥ उशीनरंद्विजश्रेष्ठोगालवःप्रत्यपूजयत् ॥ १६ ॥ उशी
नरंप्रतिग्राह्यगालवःप्रययौवनम् ॥ रेमेसतांसमासाद्यकृतपुण्यइवश्रियम् ॥ १७ ॥ कंदरेषुचशैलानांनदीनांनिर्झरेषुच ॥ उद्यानेषुविचित्रेषुवनेषूपवनेषुच ॥ १८ ॥
हर्म्येषुरमणीयेषुप्रासादशिखरेषुच ॥ वातायनविमानेषुतथागर्भगृहेषुच ॥ १९ ॥ ततोस्यसमयेजज्ञेपुत्रोबालरविप्रभः ॥ शिबिर्नाम्नाभिविख्यातोयःसपार्थिव
सत्तमः ॥ २० ॥ उपस्थायसतंविप्रोगालवःप्रतिगृह्यच ॥ कन्यांप्रयातस्तांराजन्दृष्ट्वान्विनतात्मजम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानप
र्वणिगालवचरितेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ गालवंवैनतेयोथप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ दिष्ट्याकृतार्थंपश्या
मिभवंतमिहवैद्विज ॥ १ ॥ गालवस्तुवचःश्रुत्वावैनतेयेनभाषितम् ॥ चतुर्भागावशिष्टंतदाचख्यौकार्यमस्यहि ॥ २ ॥ सुपर्णस्त्वब्रवीदेनंगालवंवदतांवरः ॥ प्रयत्न
स्तेनकर्तव्योनैषसंपत्स्यतेतव ॥ ३ ॥

तभावदीपेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ गालवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ संतारेमार्गे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ निर्यात्यप्रत्यर्प्य शिष्यायगालवाय ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिउद्योग

पुराहिकान्यकुब्जेवैगाधेःसत्यवतींसुताम् ॥ भार्यार्थेवरयत्कन्यामृचीकस्तेनभाषितः ॥४॥ एकतःश्यामकर्णानांहयानांचंद्रवर्चसाम् ॥ भगवन्दीयतांमह्यंसहस्र
॥११७॥ मितिगालव ॥५॥ ऋचीकस्तुतथेत्युक्त्वावरुणस्यालयंगतः ॥ अश्वतीर्थेहयान्लब्ध्वादत्तवान्पार्थिवायवै ॥ ६ ॥ इष्ट्वातेपुंडरीकेणदत्ताराज्ञाद्विजातिषु ॥ तेभ्यो
द्वेद्वेशतेक्रीत्वाप्राप्तेतैःपार्थिवैस्तदा ॥७॥ अपराण्यपिचत्वारिशतानिद्विजसत्तम ॥ नीयमानानिसंतारेहृतान्यासन्वितस्तया ॥८॥ एवंनशक्यमप्राप्यंप्राप्तुंगाल
वकर्हिचित् ॥ इमामश्वशताभ्यांवैद्वाभ्यांतस्मैनिवेदय ॥ ९ ॥ विश्वामित्रायधर्मात्मन्षड्भिरश्वशतैःसह ॥ ततोसिगतसंमोहःकृतकृत्योद्विजोत्तम ॥ १० ॥ गालव
स्तंतथेत्युक्त्वासुपर्णसहितस्ततः ॥ आदायाश्वांश्चकन्यांचविश्वामित्रमुपागमत् ॥ ११ ॥ अश्वानांकांक्षितार्थानांषडिमानिशतानिवै ॥ शतद्वयेनकन्येयंभवता
प्रतिगृह्यताम् ॥ १२ ॥ अस्यांराजर्षिभिःपुत्राजातावैधार्मिकास्त्रयः ॥ चतुर्थंजनयत्वेकंभवानपिनरोत्तमम् ॥ १३ ॥ पूर्णान्येवंशतान्यष्टौतुरगाणांभवंतुते ॥ भवतो
ह्यनृणोभूत्वातपःकुर्यांयथासुखम् ॥ १४ ॥ विश्वामित्रस्तुतंदृष्ट्वागालवंसहपक्षिणा ॥ कन्यांचतांवरारोहामिदमित्यब्रवीद्वचः ॥ १५ ॥ किमियंपूर्वमेवेहनदत्ता
ममगालव ॥ पुत्राममैवचत्वारोभवेयुःकुलभावनाः ॥ १६ ॥ प्रतिगृह्णामितेकन्यामेकपुत्रफलायवै ॥ अश्वाश्चाश्रममासाद्यचरंतुममसर्वशः ॥ १७ ॥ सतया
रममणोथविश्वामित्रोमहाद्युतिः ॥ आत्मजंजनयामासमाधवीपुत्रमष्टकम् ॥ १८ ॥ जातमात्रंसुतंतंचविश्वामित्रोमहामुनिः ॥ संयोज्यार्थैस्तथाधर्मैरश्वैस्तैः
समयोजयत् ॥ १९ ॥ अथाष्टकःपुरंप्रायात्तदासोमपुरप्रभम् ॥ निर्यात्यकन्यांशिष्यायकौशिकोपिवनंययौ ॥ २० ॥ गालवोपिसुपर्णेनसहनिर्यात्यदक्षिणाम् ॥ म
नसातिप्रतीतेनकन्यामिदमुवाचह ॥ २१ ॥ जातोदानपतिःपुत्रस्त्वयाशूरस्तथापरः ॥ सत्यधर्मरतश्चान्योयज्वाचापितथापरः ॥ २२ ॥ तदागच्छवरारोहेतारि
तस्तेपितासुतैः ॥ चत्वारश्चैवराजानस्तथाचाहंसुमध्यमे ॥ २३ ॥ गालवस्त्वभ्यनुज्ञायसुपर्णपन्नगाशनम् ॥ पितुर्निर्यात्यतांकन्यांप्रययौवनमेवह ॥ २४ ॥ ॥इ
तिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ सतुराजापुनस्तस्याः ॥११७॥
कर्तुकामःस्वयंवरम् ॥ उपगम्याश्रमपदंगंगायमुनसंगमे ॥ १ ॥ गृहीतमाल्यदामांतांरथमारोप्यमाधवीम् ॥ पूरुर्यदुश्चभगिनीमाश्रमेपर्यधावताम् ॥ २ ॥

प०नैलकंठीयेभारतभावदीपएकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ५३ ॥ ॥ सतुराजाआश्रमपदमुपगम्यकर्तुकामःअभूदितिशेषः ॥ १ ॥ पर्यधावतांवरान्वेषणायेत्यर्थः ॥ २ ॥

॥३॥४॥वनंवनवासम्॥५॥६॥आत्मनःचित्तस्यलघुतांरागद्वेषादिमलराहित्येनसूक्ष्मार्थभेदनेशीघ्रताम् ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ व्याघ्राणांविप्रोषितंपर्यटनंयेषु ॥१०॥११॥ युयुजेयोगंप्राप्तवान् कालधर्मणामृत्युना

नागयक्षमनुष्याणांगंधर्वमृगपक्षिणाम्॥ शैलद्रुमवनौकानामासीत्तत्रसमागमः॥३॥नानापुरुषदेश्यानामीश्वरैश्चसमाकुलम्॥ऋषिभिर्ब्रह्मकल्पैश्चसमंता
दावृतंवनम्॥४॥ निर्दिश्यमानेषुतुसावरेषुवरवर्णिनी॥वरानुत्क्रम्यसर्वांस्तान्वरंवृतवतीवनम्॥५॥ अवतीर्यरथात्कन्यानमस्कृत्यचबंधुषु॥ उपगम्यवनंपुण्यं
तपस्तेपेययातिजा॥६॥उपवासैश्चविविधैर्दीक्षाभिर्नियमैस्तथा॥ आत्मनोलघुतांकृत्वाबभूवमृगचारिणी॥७॥ वैदूर्यांकुरकल्पानिमृदूनिहरितानिच॥ च
रंतीश्लक्ष्णशष्पाणितिक्तानिमधुराणिच॥ ८ ॥ स्रवंतीनांचपुण्यानांसुरसानिशुचीनिच ॥ पिबंतीवारिमुख्यानिशीतानिविमलानिच॥ ९ ॥ वनेषुमृगराजे
षुव्याघ्रविप्रोषितेषुच॥दावाग्निविप्रयुक्तेषुशून्येषुगहनेषुच॥ १० ॥ चरंतीहरिणैःसार्धंमृगीववनचारिणी॥चचारविपुलंधर्मंब्रह्मचर्येणसंवृतम्॥ ११॥ययाति
रपिपूर्वेषांराज्ञांवृत्तमनुष्ठितः ॥ बहुवर्षसहस्रायुर्युयुजेकालधर्मणा ॥ १२ ॥पूरुर्यदुश्चद्वौवंशेवर्धमानौनरोत्तमौ ॥ ताभ्यांप्रतिष्ठितोलोकेपरलोकेचनाहुषः
॥ १३ ॥महीपतेनरपतिर्ययातिःस्वर्गमास्थितः॥ महर्षिकल्पोनृपतिःस्वर्गाग्र्यफलभुग्विभुः॥ १४ ॥बहुवर्षसहस्राख्येकालेबहुगुणेगते ॥राजर्षिषुनिषण्णेषु
महीयःसुमहर्षिषु॥ १५॥ अवमेनेनरान्सर्वान्देवानृषिगणांस्तथा ॥ ययातिर्मूढविज्ञानोविस्मयाविष्टचेतनः॥ १६ ॥ततस्तंबुबुधेदेवःशक्रोबलनिषूदनः॥ ते
चराजर्षयःसर्वेधिग्धिगित्येवमब्रुवन् ॥ १७ ॥ विचारश्चसमुत्पन्नोनिरीक्ष्यनहुषात्मजम्॥ कोन्वयंकस्यवाराज्ञःकथंवास्वर्गमागतः॥ १८ ॥कर्मणाकेनसि
द्धोयंक्ववानेनतपश्चितम्॥ कथंवाज्ञायतेस्वर्गेकेनवाज्ञायतेप्युत॥ १९॥ एवंविचारयंतस्तेराजानंस्वर्गवासिनः॥ दृष्ट्वापप्रच्छुरन्योन्यंययातिंनृपतिंप्रति॥ २० ॥
विमानपालाःशतशःस्वर्गद्वाराभिरक्षिणः॥ पृष्टा आसनपालाश्चनजानीमेत्यथाब्रुवन्॥ २१ ॥ सर्वेतेह्यावृतज्ञानानाभ्यजानंततंनृपम्॥समुहूर्तादथनृपोहतौ
जाश्चाभवत्तदा॥ २२॥ ॥ इतिश्रीम॰उद्योगपर्वणिभ॰गालवचरितेययातिमोहेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२०॥ ॥ छ॥ ॥नारदउवाच ॥
अथप्रचलितःस्थानादासनाच्चपरिच्युतः ॥कंपितेनैवमनसाधर्षितःशोकवह्निना॥ १ ॥ म्लानस्रग्भ्रष्टविज्ञानःप्रभ्रष्टमुकुटांगदः ॥ विघूर्णन्स्रस्तसर्वांगःप्रभ्र
ष्टाभरणांबरः॥ २॥ अदृश्यमानस्तान्पश्यन्नपश्यंश्चपुनःपुनः॥ शून्यःशून्येनमनसाप्रपतिष्यन्महीतलम् ॥ ३॥

॥ १२ ॥ नाहुषःययातिः॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥ ॥इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२०॥ ॥छ॥ ॥अथेति॥ १॥ २॥३॥

धर्मदूषणंपुण्यनाशकम् ॥४॥५॥६॥७॥ प्रज्ञायसेहीनतेजस्त्वेनअप्रकाशत्वात् ॥८॥ ९॥शिबिरौशीनरइत्येकः ॥ १० ॥ ११ ॥ एकइवशब्दःपादपूरणार्थः गंगांनदीमिवधूममयींलेखामालंब्यनिपपातेतिसंबंधः

किंमयामनसाध्यातमशुभंधर्मदूषणम् ॥ येनाहंचलितःस्थानादितिराजाव्यचिंतयत् ॥ ४ ॥ तेतुतत्रैवराजानःसिद्धाश्चाप्सरसस्तथा ॥ अपश्यंतनिरालंबंतंय
यातिंपरिच्युतम् ॥५॥ अथैत्यपुरुषःकश्चित्क्षीणपुण्यनिपातकः ॥ ययातिमब्रवीद्राजन्देवराजस्यशासनात् ॥६॥ अतीवमदमत्तस्त्वंनकंचिन्नावमन्यसे ॥ मा
नेनभ्रष्टःस्वर्गस्तेनार्हस्त्वंपार्थिवात्मज ॥ ७ ॥ नचप्रज्ञायसेगच्छपतस्वेतितमब्रवीत् ॥ पतेयंसत्स्वितिवचस्त्रिरुक्त्वानहुषात्मजः ॥ ८ ॥ पतिष्यंश्चिंतयामासगतिं
गतिमतांवरः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुनैमिषेपार्थिवर्षभान् ॥ ९ ॥ चतुरोपश्यतनृपस्तेषांमध्येपपातह ॥ प्रतर्दनोवसुमनाःशिबिरौशीनरोष्टकः ॥ १० ॥ वाजपेये
नयज्ञेनतर्पयंतिसुरेश्वरम् ॥ तेषामध्वरजंधूमंस्वर्गद्वारमुपस्थितम् ॥ ११ ॥ ययातिरुपजिघ्रन्वैनिपपातमहींप्रति ॥ भूमौस्वर्गेचसंबद्धांनदींधूममयीमिव ॥ गंगां
गामिवगच्छंतीमालंब्यजगतीपतिः ॥ १२ ॥ श्रीमत्स्ववभृथाग्र्येषुचतुर्षुप्रतिबंधुषु ॥ मध्येनिपतितोराजालोकपालोपमेषुसः ॥ १३ ॥ चतुर्षुहुतकल्पेषुराजसिं
हमहाग्निषु ॥ पपातमध्येराजर्षिर्ययातिःपुण्यसंक्षये ॥ १४ ॥ तमाहुःपार्थिवाःसर्वेदीप्यमानमिवश्रिया ॥ कोभवान्कस्यवाबंधुर्देशस्यनगरस्यवा ॥ १५ ॥ यक्षो
वाप्यथवादेवोगंधर्वोराक्षसोपिवा ॥ नहिमानुषरूपोसिकोवार्थःकांक्ष्यतेत्वया ॥ १६ ॥ ॥ ययातिरुवाच ॥ ॥ ययातिरस्मिराजर्षिःक्षीणपुण्यश्च्युतोदिवः ॥ प
तेयंसत्स्वितिध्यायन्भवत्सुपतितस्ततः ॥ १७ ॥ ॥ राजानऊचुः ॥ ॥ सत्यमेतद्भवतुतेकांक्षितंपुरुषर्षभ ॥ सर्वेषांनःक्रतुफलंधर्मश्चप्रतिगृह्यतां ॥ १८ ॥ ॥ यया
तिरुवाच ॥ ॥नाहंप्रतिग्रहधनोब्राह्मणःक्षत्रियोह्यहम् ॥ नचमेप्रवणाबुद्धिःपरपुण्यविनाशने ॥ १९ ॥ ॥नारदउवाच ॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुमृगचर्याक्रमाग
तां ॥ माधवींप्रेक्ष्यराजानस्तेभिवाद्येदमब्रुवन् ॥ २० ॥ किमागमनकृत्यंतेकिंकुर्मःशासनंतव ॥ आज्ञाप्याहिवयंसर्वेतवपुत्रास्तपोधने ॥ २१ ॥ तेषांतद्भाषितंश्रु
त्वामाधवीपरयामुदा ॥ पितरंसमुपागच्छद्ययातिंसाववंदच ॥ २२ ॥ स्पृष्ट्वामूर्धनितान्पुत्रांस्तापसीवाक्यमब्रवीत् ॥ दौहित्रास्तवराजेंद्रममपुत्रानतेपराः ॥ २३ ॥
इमेत्वांतारयिष्यंतिदृष्टमेतत्पुरातने ॥ अहंतेदुहिताराजन्माधवीमृगचारिणी ॥ २४ ॥ मयाप्युपचितोधर्मस्ततोर्धंप्रतिगृह्यतां ॥ यस्माद्राजन्नराःसर्वेअपत्यफ
लभागिनः ॥ २५ ॥ तस्मादिच्छंतिदौहित्रान्यथात्वंवसुधाधिप ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेशिरसाजननींतदा ॥ २६ ॥

॥ १२ ॥ प्रतिबंधुषुदौहित्ररूपेषु ॥ १३ ॥ १४ ॥ बंधुःपालयिता ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ पुरातनेअनादिकालप्रवृत्तेवेदे ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२७॥ अष्टभागेनअष्टमांशेन॥२८॥ ॥इतिउ०नै०भा०एकविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२१॥ ॥छ॥ ॥प्रत्यभिज्ञातेति॥१॥२॥३॥४॥आधानेअग्न्याधानोपलक्षितेश्रौतधर्मे॥५॥ ६ ॥ ७ ॥वैहार्येषुपरि

अभिवाद्यनमस्कृत्यमातामहमथाब्रुवन्॥ उच्चैरनुपमैःस्निग्धैःस्वरैरापूर्यमेदिनीम्॥२७॥ मातामहंनृपतयस्तारयंतोदिवश्च्युतम्॥ अथतस्मादुपगतोगालवो
प्याहपार्थिवम्॥ तपसोमेऽष्टभागेनस्वर्गमारोहतांभवान्॥ २८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गभ्रंशेएकविं
शाधिकशततमोऽध्यायः॥१२१॥ ॥छ॥ ॥नारदउवाच॥ ॥प्रत्यभिज्ञातमात्रोथसद्भिस्तैर्नरपुंगवः॥ समारुरोहनृपतिरस्पृशन्वसुधातलम्॥ ययातिर्दिव्य
संस्थानोबभूवविगतज्वरः॥१॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्याभरणभूषितः॥ दिव्यगंधगुणोपेतोनपृथ्वीमस्पृशत्पदा॥२॥ ततोवसुमनाःपूर्वमुच्चैरुच्चारयन्वचः॥
ख्यातोदानपतिर्लोकेव्याजहारनृपंतदा ॥३॥ प्राप्तवानस्मियल्लोकेसर्ववर्णेष्वगर्हया॥ तदप्यथचदास्यामितेनसंयुज्यतांभवान्॥ ४॥ यत्फलंदानशीलस्य
क्षमाशीलस्ययत्फलम्॥ यच्चमेफलमाधानेतेनसंयुज्यतांभवान्॥५॥ ततःप्रतर्दनोप्याहवाक्यंक्षत्रियपुंगवः॥ यथाधर्मरतिर्नित्यंनित्यंयुद्धपरायणः॥६॥ प्रा
प्तवानस्मियल्लोकेक्षत्रवंशोद्भवंयशः॥ वीरशब्दफलंचैवतेनसंयुज्यतांभवान्॥७॥ शिबिरौशीनरोधीमानुवाचमधुरांगिरम्॥ यथाबालेषुनारीषुवैहार्येषुतथै
वच॥८॥ संगरेषुनिपातेषुतथातद्व्यसनेषुच ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेतेनसत्येनखंव्रज॥९॥ यथाप्राणांश्चराज्यंचराजन्कामसुखानिच॥ त्यजेयंनपुनःसत्यंतेनस
त्येनखंव्रज॥१०॥ यथासत्येनमेधर्मोयथासत्येनपावकः॥ प्रीतःशतक्रतुश्चैवतेनसत्येनखंव्रज॥ ११॥ अष्टकस्त्वथराजर्षिःकौशिकोमाधवीसुतः॥ अनेक
शतयज्वानंनाहुषंप्राप्यधर्मवित्॥ १२॥ शतशःपुंडरीकामेगोसवाश्चरिताःप्रभो॥ क्रतवोवाजपेयाश्चतेषांफलमवाप्नुहि॥१३॥ नमेरत्नानिनधनंनतथान्येप
रिच्छदाः॥ क्रतुष्वनुपयुक्तानितेनसत्येनखंव्रज॥१४॥ यथायथाहिजल्पंतिदौहित्रास्तंनराधिपम्॥ तथातथावसुमतींत्यक्त्वाराजादिवंययौ॥१५॥ एवंसर्वेस
मस्तैस्तेराजानःसुकृतैस्तदा॥ ययातिंस्वर्गतोभ्रष्टंतारयामासुरंजसा॥ १६॥ दौहित्राःस्वेनधर्मेणयज्ञदानकृतेनवै ॥ चतुर्षुराजवंशेषुसंभूताःकुलवर्धनाः॥ मा
तामहंमहाप्राज्ञंदिवमारोपयंतते॥१७॥ ॥राजानऊचुः॥ ॥राजधर्मगुणोपेताःसर्वधर्मगुणान्विताः॥ दौहित्रास्तेवयंराजन्दिवमारोहपार्थिव॥१८॥
॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेययातिस्वर्गारोहणेद्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१२२॥ ॥छ॥ ॥ ॥

हसनेनलालनीयेषुस्यालसंबंध्यादिषु॥८॥आपत्सुसंकटेषुव्यसनेषुद्यूतादिषुखंस्वर्गं॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिउ०नै०भा०द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

नारदउवाच॥ ॥सद्भिरारोपितःस्वर्गंपार्थिवैर्भूरिदक्षिणैः ॥ अभ्यनुज्ञायदौहित्रान्ययातिर्दिवमास्थितः ॥ १ ॥ अभिवृष्टश्चवर्षेणनानापुष्पसुगंधिना ॥ परिष्वक्तश्चपुण्येनवायुनापुण्यगंधिना ॥२॥ अचलंस्थानमासाद्यदौहित्रफलनिर्जितम् ॥ कर्मभिःस्वैरुपचितोजज्वालपरयाश्रिया॥३॥उपगीतोपनृत्तश्चगंधर्वाप्सरसांगणैः॥ प्रीत्याप्रतिगृहीतश्चस्वर्गेदुंदुभिनिःस्वनैः॥४॥ अभिष्टुतश्चविविधैर्देवराजर्षिचारणैः॥ अर्चितश्चोत्तमार्घेणदैवतैरभिनंदितः॥ ५ ॥ प्राप्तःस्वर्गफलंचैवतमुवाचपितामहः॥ निर्वृतंशांतमनसंवचोभिस्तर्पयन्निव ॥६॥ चतुष्पादस्त्वयाधर्मश्चितोलोक्येनकर्मणा ॥ अक्षयस्तवलोकोयंकीर्तिश्चैवाक्षयादिवि ॥७॥ पुनस्त्वयैवराजर्षेसुकृतेनविघातितम् ॥ आवृतंतमसाचेतःसर्वेषांस्वर्गवासिनाम् ॥ ८ ॥ येनत्वांनाभिजानंतिततोऽज्ञातोसिपातितः ॥ प्रीत्यैवचासिदौहित्रैस्तारितस्त्वमिहागतः॥९॥ स्थानंचप्रतिपन्नोसिकर्मणास्वेननिर्जितम् ॥ अचलंशाश्वतंपुण्यमुत्तमंध्रुवमव्ययम्॥१०॥ ॥ययातिरुवाच॥ ॥भगवन्संशयोमेस्तिकश्चित्तंछेत्तुमर्हसि ॥ नह्यन्यमहमर्हामिप्रष्टुंलोकपितामह॥ ११॥बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितम्॥अनेकक्रतुदानौघैरर्जितंमेमहत्फलम्॥१२॥कथंतदल्पकालेनक्षीणंयेनास्मिपातितः॥ भगवन्वेत्थलोकांश्चशाश्वतान्ममनिर्मितान्॥कथंनुममतत्सर्वंविप्रनष्टंमहाद्युते॥ १३॥ ॥पितामहउवाच॥ ॥बहुवर्षसहस्रांतंप्रजापालनवर्धितम्॥अनेकक्रतुदानौघैर्यत्त्वयोपार्जितंफलम्॥ १४ ॥तदनेनैवदोषेणक्षीणंयेनासिपातितः॥ अभिमानेनराजेंद्रधिक्कृतःस्वर्गवासिभिः॥१५॥नायंमानेनराजर्षेनबलेननहिंसया ॥ नशाठ्येननमायाभिर्लोकोभवतिशाश्वतः॥१६॥नावमान्यास्त्वयाराजन्नधमोत्कृष्टमध्यमाः॥नहिमानप्रदग्धानांकश्चिदस्तिशमःक्वचित्॥१७॥पतनारोहणमिदंकथयिष्यंतियेनराः॥ विषमाण्यपितेप्राप्तास्तरिष्यंतिनसंशयः॥ १८॥ ॥नारदउवाच॥ ॥एषदोषोभिमानेनपुराप्राप्तोययातिना ॥निर्बध्नतातिमात्रंचगालवेनमहीपते॥ १९॥श्रोतव्यंहितकामानांसुहृदांहितमिच्छताम्॥नकर्तव्योहिनिर्बंधोनिर्बंधोहिक्षयोदयः॥ २० ॥तस्मात्त्वमपिगांधारेमानंक्रोधंचवर्जय ॥ संधत्स्वपांडवैर्वीरसंरंभंत्यजपार्थिव ॥ २१ ॥

सद्भिरिति ॥ १ ॥ वर्षेणवृष्ट्या ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चतुष्पादःतपोयज्ञज्ञानदानवान्अहिंसासत्यमस्तेयमानृण्यंचेतिवापादाः ॥ ७ ॥ सुकृतेनसम्यक्संपादितेनकर्मणामयासमोन्योनास्तीतिवाक्ययोगेणतमसाक्रोधेन ॥ ८ ॥ नाभिजानंतिश्रेष्ठोयमितिनांगीकुर्वंतिततोहेतोःअज्ञातःअकीर्त्यातिरोभूतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शाठ्यंविश्वासघातःमायाअद्भुतार्थप्रदर्शनरंजनपूर्वकंपरवंचनम् ॥१६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

पापिष्ठत्वेनत्वत्कृतंपापंत्वयैवभोक्तव्यंनतुभ्रात्रादिभिरित्याशयेनाह ददातीति किंतुकर्तैवतदाप्नोति॥२२॥बहुधानानाशास्त्रयुक्त्यादिभिः प्रधारितंनिश्चितम् ॥२३॥ ॥ इतिउ०नै०भारतभावदीपेत्रयोविं

ददातियत्पार्थिवयत्करोतियद्वातपस्तप्यतियज्जुहोति॥ नतस्यनाशोस्तिनचापकर्षोनान्यस्तदश्नातिसएवकर्ता॥ २२॥ इदंमहाख्यानमनुत्तमंहितंबहुश्रुतानां
गतरोषरागिणाम्॥समीक्ष्यलोकेबहुधाप्रधारितंत्रिवर्गदृष्टिःपृथिवीमुपाश्नुते॥२३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिगालवचरितेत्रयो
विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १२३॥ ॥७॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥भगवन्नेवमेवैतद्यथावदसिनारद॥इच्छामिचाहमप्येवंनत्वीशोभगवन्नहम्॥१॥ ॥वै
शंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाततःकृष्णमभ्यभाषतकौरवः॥स्वर्ग्यंलोक्यंचमामात्थधर्म्यंन्याय्यंचकेशव॥२॥नत्वहंस्ववशस्तातक्रियमाणंनमेप्रियम्॥अंगदु
र्योधनंकृष्णमंदंशास्त्रातिगंमम ॥३॥अनुनेतुंमहाबाहोयतस्वपुरुषोत्तम॥नशृणोतिमहाबाहोवचनंसाधुभाषितम्॥४॥गांधार्याश्चहृषीकेशविदुरस्यचधीम
तः॥अन्येषांचैवसुहृदांभीष्मादीनांहितैषिणाम्॥५॥सत्वंपापमतिंक्रूरंपापचित्तमचेतनम्॥अनुशाधिदुरात्मानंस्वयंदुर्योधनंनृपम्॥६॥सुहृत्कार्यंतुसुमहत्कृ
तंतेस्याज्जनार्दन॥ततोभ्यावृत्त्यवार्ष्णेयदुर्योधनममर्षणम्॥७॥अब्रवीन्मधुरांवाचंसर्वधर्मार्थतत्त्ववित्॥दुर्योधननिबोधेदंमद्वाक्यंकुरुसत्तम॥८॥शमार्थंते
विशेषेणसानुबंधस्यभारत॥ महाप्रज्ञकुलेजातःसाध्वेतत्कर्तुमर्हसि ॥ ९ ॥श्रुतवृत्तोपसंपन्नःसर्वैःसमुदितोगुणैः॥ दौष्कुलेयादुरात्मानोनृशंसानिरपत्रपाः
॥ १०॥ तएतदीदृशंकुर्युर्यथात्वंतातमन्यसे॥ धर्मार्थयुक्तालोकेस्मिन्प्रवृत्तिर्लक्ष्यतेसताम्॥११॥असतांविपरीतातुलक्ष्यतेभरतर्षभ॥ विपरीतात्वियंवृत्तिरस
कृल्लक्ष्यतेत्वयि॥ १२ ॥ अधर्मश्चानुबंधोत्रघोरःप्राणहरोमहान्॥ अनिष्टश्चानिमित्तश्चनचशक्यश्चभारत॥ १३ ॥तमनर्थंपरिहरन्नात्मश्रेयःकरिष्यसि॥भ्रा
तृणामथभृत्यानांमित्राणांचपरंतप॥१४॥ अधर्म्यादयशस्याच्चकर्मणस्त्वंप्रमोक्ष्यसे ॥ प्राज्ञैःशूरैर्महोत्साहैरात्मवद्भिर्बहुश्रुतैः॥ १५॥ संधत्स्वपुरुषव्याघ्रपां
डवैर्भरतर्षभ॥ तद्धितंचप्रियंचैवधृतराष्ट्रस्यधीमतः॥ १६॥ पितामहस्यद्रोणस्यविदुरस्यमहामतेः॥ कृपस्यसोमदत्तस्यबाह्लीकस्यचधीमतः॥१७॥अश्वत्था
म्नोविकर्णस्यसंजयस्यविविंशतेः ॥ज्ञातीनांचैवभूयिष्ठंमित्राणांचपरंतप॥ १८ ॥शमेशर्मभवेत्तातसर्वस्यजगतस्तथा॥ ह्रीमानसिकुलेजातःश्रुतवाननृशं
सवान्॥ तिष्ठतातपितुःशास्त्रेमातुश्चभरतर्षभ॥ १९ ॥एतच्छ्रेयोहिमन्यंतेपितायच्छास्तिभारत॥उत्तमापद्गतःसर्वःपितुःस्मरतिशासनम्॥ २०॥

शत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१२३॥ ॥७॥ ॥ भगवन्निति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ अभ्यावृत्त्यपुनःपुनः॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८ ॥ शास्त्रेशासने ॥ १९ ॥२०॥

॥ २१ ॥ किंपाकंमहाकालफलम् ॥ २२ ॥ २३ ॥ निःश्रेयसंकल्याणम् ॥ २४ ॥ अर्थकामस्यइष्टार्थिनः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपचरिताःप्रतारिताः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

रोचतेतेपितुस्तातपांडवैःसहसंगमः॥ सामात्यस्यकुरुश्रेष्ठतत्तुभ्यंतातरोचताम्॥२१॥ श्रुत्वायःसुहृदांशास्त्रंमर्त्योनप्रतिपद्यते॥विपाकांतेदहत्येनंकिंपाकमिवभक्षितम्॥ २२॥ यस्तुनिःश्रेयसंवाक्यंमोहान्नप्रतिपद्यते॥ सदीर्घसूत्रोहीनार्थःपश्चात्तापेनयुज्यते॥२३॥ यस्तुनिःश्रेयसंश्रुत्वाप्राक्तदेवाभिपद्यते॥ आत्मनोमतमुत्सृज्यसलोकेसुखमेधते॥ २४॥ योर्थकामस्यवचनंप्रातिकूल्यान्नमृष्यते ॥ शृणोतिप्रतिकूलानिद्विषतांवशमेतिसः ॥ २५॥ सतांमतमतिक्रम्ययोऽसतांवर्ततेमते॥ शोचंतेव्यसनेतस्यसुहृदोनचिरादिव॥२६॥ मुख्यानमात्यानुत्सृज्ययोनिहीनान्निषेवते॥ सघोरामापदंप्राप्यनोत्तारमधिगच्छति॥२७॥ योऽसत्सेवीवृथाचारोनश्रोतासुहृदांसताम्॥परान्वृणीतेस्वान्द्वेष्टितंगौस्त्यजतिभारत॥२८॥सत्वंविरुध्यतैर्वीरैरन्येभ्यस्त्राणमिच्छसि॥अशिष्टेभ्योऽसमर्थेभ्योमूढेभ्योभरतर्षभ॥ २९॥ कोहिशक्रसमान्ज्ञातीनतिक्रम्यमहारथान्॥ अन्येभ्यस्त्राणमाशंसेत्त्वदन्योभुविमानवः॥ ३०॥ जन्मप्रभृतिकौंतेयानित्यंविनिकृतास्त्वया॥ नचतेजातुकुप्यंतिधर्मात्मानोहिपांडवाः॥ ३१॥ मिथ्योपचरितास्तातजन्मप्रभृतिबांधवाः॥ त्वयिसम्यङ्महाबाहोप्रतिपन्नायशस्विनः॥३२॥ त्वयापिप्रतिपत्तव्यंतथैवभरतर्षभ॥ स्वेषुबंधुषुमुख्येषुमामन्युवशमन्वगाः॥ ३३॥ त्रिवर्गयुक्तःप्राज्ञानामारंभोभरतर्षभ ॥ धर्मार्थावनुरुध्यंतेत्रिवर्गासंभवेनराः॥ ३४॥ पृथक्चविनिविष्टानांधर्मंधीरोनुरुध्यते॥ मध्यमोर्थंकलिंबालःकाममेवानुरुध्यते॥ ३५॥इंद्रियैःप्राकृतोलोभाद्धर्मंविप्रजहातियः॥ कामार्थावनुपायेनलिप्समानोविनश्यति॥ ३६॥ कामार्थौलिप्समानस्तुधर्ममेवादितश्चरेत्॥ नहिधर्मादपैत्यर्थःकामोवापिकदाचन॥३७॥ उपायंधर्ममेवाहुस्त्रिवर्गस्यविशांपते॥ लिप्समानोहितेनाशुकक्षेग्निरिववर्धते॥ ३८॥ सत्वंतातानुपायेनलिप्ससेभरतर्षभ ॥ आधिराज्यंमहद्दीप्तंप्रथितंसर्वराजसु॥ ३९॥ आत्मानंतक्षतिह्येषवनंपरशुनायथा॥ यःसम्यग्वर्तमानेषुमिथ्याराजन्प्रवर्तते ॥ ननस्यहिमतिंछिंद्याद्यस्यनेच्छेत्पराभवम्॥ ४०॥ अविच्छिन्नमतेरस्यकल्याणेधीयतेमतिः॥ आत्मवान्नावमन्येतत्रिषुलोकेषुभारत ॥ ४१॥ अप्यन्यंप्राकृतंकिंचित्किमुतान्पांडवर्षभान्॥ अमर्षवशमापन्नोनकिंचिद्बुध्यतेजनः ॥ ४२॥ छिद्यतेस्याततंसर्वंप्रमाणंपश्यभारत॥ श्रेयस्तेदुर्जनात्तातपांडवैःसहसंगतम्॥ ४३॥

अर्थंकलिंकलहहेतुम् ॥ ३५ ॥ अनुपायेनहीनोपायेन ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ छिंद्यात्लोभादिनादूषयेत् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ छिद्यतेप्रमाणमार्गात्च्युतोभवतीत्यर्थः प्रमाणंलोकवेदप्रसिद्धं दुर्जनात्संगिनःपांडवैःसंगतंश्रेयः ॥ ४३ ॥

निर्मितां वशीकरणेनोत्पादितां॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥यस्मिन्नर्जुने जिते सति तेन तव जितं जयः स्यात्॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥ ॥इतिउद्योगप०नै

तैर्हिसंप्रीयमाणस्त्वंसर्वान्कामानवाप्स्यसि॥पांडवैर्निर्मितांभूमिंभुंजानोराजसत्तम ॥ ४४ ॥ पांडवान्पृष्ठतःकृत्वात्राणमाशंससेऽन्यतः॥दुःशासनेदुर्विषहे
कर्णेचापिससौबले ॥ ४५ ॥ एतेष्वैश्वर्यमाधायभूतिमिच्छसिभारत॥नचैतेतवपर्याप्ताज्ञानेधर्मार्थयोस्तथा॥ ४६ ॥ विक्रमेचाप्यपर्याप्ताःपांडवान्प्रतिभार
त॥नहीमेसर्वराजानःपर्याप्ताःसहितास्त्वया॥४७॥ क्रुद्धस्यभीमसेनस्यप्रेक्षितुंमुखमाहवे॥इदंसंनिहितंतातसमग्रंपार्थिवंबलम्॥ ४८ ॥ अयंभीष्मस्तथाद्रो
णःकर्णश्चायंतथाकृपः॥भूरिश्रवाःसौमदत्तिरश्वत्थामाजयद्रथः॥ ४९ ॥ अशक्ताःसर्वएवैतेप्रतियोद्धुंधनंजयम्॥अजेयोह्यर्जुनःसंख्येसर्वैरपिसुरासुरैः॥मा
नुषैरपिगंधर्वैर्मायुद्धेचेतआधिथाः॥ ५० ॥ दृश्यतांवापुमान्कश्चित्समग्रेपार्थिवेबले॥ योर्जुनंसमरेप्राप्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहान्॥ ५१ ॥ किंतेजनक्षयणेहकृ
तनभरतर्षभ॥यस्मिन्जितेजितंतत्स्यात्पुमानेकःसदृश्यतां॥५२॥ यःसदेवान्सगंधर्वान्सयक्षासुरपन्नगान्॥अजयत्खांडवप्रस्थेकस्तंयुध्येतमानवः॥५३॥
तथाविराटनगरेश्रूयतेमहदद्भुतम्॥एकस्यचबहूनांचपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥५४॥ युद्धेयेनमहादेवःसाक्षात्संतोषितःशिवः॥तमजेयमनाधृष्यंविजेतुंजिष्णुमच्यु
तम्॥आशंससीहसमरेवीरमर्जुनमूर्जितम्॥५५॥मद्द्वितीयंपुनःपार्थंकःप्रार्थयितुमर्हति॥ युद्धेप्रतीपमायांतमपिसाक्षात्पुरंदरः॥ ५६ ॥ बाहुभ्यामुद्धरेद्भूमिंदह
त्क्रुद्धइमाःप्रजाः॥पातयेत्त्रिदिवाद्देवान्योर्जुनंसमरेजयेत्॥५७॥ पश्यपुत्रांस्तथाभ्रातॄन्ज्ञातीन्संबंधिनस्तथा॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुरिमेभरतसत्तमाः॥ ५८ ॥
अस्तुशेषंकौरवाणांमापराभूदिदंकुलम्॥ कुलघ्नइतिनोच्येथानष्टकीर्तिर्नराधिप॥५९॥ त्वामेवस्थापयिष्यंतियौवराज्येमहारथाः॥ महाराज्येपिपितरंधृतराष्ट्रं
जनेश्वरम्॥६०॥मातातश्रियमायांतीमवमंस्थाःसमुद्यताम्॥अर्धंप्रदायपार्थेभ्योमहतींश्रियमाप्नुहि॥६१॥ पांडवैःसंशमंकृत्वाकृत्वाचसुहृदांवचः॥ संप्रीय
माणोमित्रैश्चचिरंभद्राण्यवाप्स्यसि ॥ ६२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःशांतनवोभीष्मोदुर्योधनममर्षणम्॥केशवस्यवचःश्रुत्वाप्रोवाचभरतर्षभ॥१॥ कृष्णेनवाक्यमुक्तोसिसुहृदांशममिच्छता॥अन्वप
द्यस्वतत्तातमामन्युवशमन्वगाः॥ २ ॥ अकृत्वावचनंतातकेशवस्यमहात्मनः॥ श्रेयोनजातुनसुखंनकल्याणमवाप्स्यसि॥३॥ धर्म्यमर्थ्यंमहाबाहुराहत्वांतात
केशवः॥ तदर्थमभिपद्यस्वमाराजन्नीनशःप्रजाः॥ ४॥ लकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२४॥ ॥७॥ ततइति॥ १ ॥ २॥३॥ मानीनशःमानाशय॥४॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कुलघ्नोमाभूरितिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ एतेकर्णादयः कृत्यायजयाय परेषांअस्मदादीनाम् ॥ १३ ॥ माजीघनःमाघातय यत्रतान्अजेयान्विद्धि ॥१४॥ १५॥ सुखं

ज्वलितांत्वमिमांलक्ष्मींभारतींसर्वराजसु॥जीवतोधृतराष्ट्रस्यदौरात्म्याद्भ्रंशयिष्यसि॥५॥आत्मानंचसहामात्यंसपुत्रभ्रातृबांधवम्॥अहमित्यनयाबुद्ध्याजी
विताद्भ्रंशयिष्यसि॥६॥ अतिक्रामन्केशवस्यतथ्यंवचनमर्थवत्॥ पितुश्चभारतश्रेष्ठविदुरस्यचधीमतः ॥७॥ माकुलघ्नःकुपुरुषोदुर्मतिःकापथंगमः॥ मातरं
पितरंचैवमामज्जीःशोकसागरे॥८॥ अथद्रोणोब्रवीत्तत्रदुर्योधनमिदंवचः॥ अमर्षवशमापन्नंनिःश्वसंतंपुनःपुनः॥ ९॥ धर्मार्थयुक्तंवचनमाहत्वांतातकेश
वः॥ तथाभीष्मःशांतनवस्तज्जुषस्वनराधिप ॥१०॥ प्राज्ञौमेधाविनौदांतावर्थकामौबहुश्रुतौ॥ आहतुस्त्वांहितंवाक्यंतज्जुषस्वनराधिप॥ ११॥ अनुतिष्ठम
हाप्राज्ञकृष्णभीष्मौयदूचतुः॥ माधवंबुद्धिमोहेनमावमंस्थाःपरंतप ॥१२॥ येत्वांप्रोत्साहयंत्येतेनैतेकृत्यायकर्हिचित्॥ वैरंपरेषांग्रीवायांप्रतिमोक्ष्यंतिसंयुगे
॥१३॥ माजीघनःप्रजाःसर्वाःपुत्रान्भ्रातृंस्तथैवच ॥ वासुदेवार्जुनौयत्रविध्यजेयानलंहितान् ॥१४॥ एतच्चैवमतंसत्यंसुहृदोःकृष्णभीष्मयोः॥ यदिनादा
स्यसेतातपश्चात्तप्स्यसिभारत ॥ १५ ॥ यथोक्तंजामदग्न्येनभूयानेषततोर्जुनः॥ कृष्णोहिदेवकीपुत्रोदेवैरपिसुदुःसहः॥ किंतेसुखप्रियेणेहप्रोक्तेनभरतर्षभ
॥१६॥एतत्तेसर्वमाख्यातंयथेच्छसितथाकुरु॥नहित्वामुत्सहेवक्तुंभूयोभरतसत्तम ॥१७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तस्मिन्वाक्यांतरेवाक्यंक्षत्तापिविदुरो
ब्रवीत्॥दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यधार्तराष्ट्रममर्षणम्॥१८॥ दुर्योधननशोचामित्वामहंभरतर्षभ॥इमौतुवृद्धौशोचामिगांधारींपितरंचते॥१९॥यावनाथौचरिष्येते
त्वयानाथेनदुर्हृदा॥हतमित्रौहतामात्यौलूनपक्षाविवांडजौ॥२०॥भिक्षुकौविचरिष्येतेशोचंतौपृथिवीमिमाम्॥कुलघ्नमीदृशंपापंजनयित्वाकुपूरुषम्॥२१॥
अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत॥ आसीनंभ्रातृभिःसार्धंराजभिःपरिवारितम्॥ २२॥ दुर्योधननिबोधेदंशौरिणोक्तंमहात्मना॥आदत्स्वशिवमत्यंतंयो
गक्षेमवदव्ययम्॥२३॥ अनेनहिसहायेनकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा॥ इष्टान्सर्वानभिप्रायान्प्राप्स्यामःसर्वराजसु॥ २४॥ सुसंहतःकेशवेनतातगच्छयुधिष्ठिरम्॥
चरस्वस्त्ययनंकृत्स्नंभरतानामनामयम्॥ २५॥ वासुदेवेनतीर्थेनतातगच्छस्वसंशमम्॥ कालप्राप्तमिदंमन्येमात्वंदुर्योधनातिगाः॥ २६॥

हितावहंप्रियंचन्यायोपेतत्वात्तेनसुखप्रियेणप्रोक्तेनवचनेनतवमूढस्यकिं नकिमपीत्यर्थः ॥ १६ ॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ २४ ॥ सुसंहतःसुष्ठुएकीभूतः ॥ २५ ॥ तीर्थेनउपायेन ॥ २६ ॥

अपराभवोजयः॥ २७॥ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२५॥ ॥ ७॥ ॥धृतराष्ट्रवचइति॥ १॥ मेधाग्नौसंग्रामाग्नौ मेधोयज्ञःयान्येवसंग्राम
नामानितानियज्ञनामानीतियास्कः॥ २॥ वैशसंवैरम्॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ उरस्सुनिपात्यंतइतिउत्तरेणसंबंधः॥१०॥ ११॥ १२॥ १३॥ रत्नयुक्तौषधिवद्वेष्टयतीतिरत्नौषधिरत्नांगु

शमंचेद्याचमानंत्वंप्रत्याख्यास्यसिकेशवम्॥ त्वदर्थमभिजल्पंतंनतवास्यपराभवः॥२७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मादिवा
क्येपंचविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२५॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥धृतराष्ट्रवचःश्रुत्वाभीष्मद्रोणौसमव्यथौ॥दुर्योधनमिदंवाक्यमूचतुःशास
नातिगम्॥१॥ यावत्कृष्णावसन्नद्धौयावत्तिष्ठतिगांडिवम्॥यावद्धौम्योनमेधाग्नौजुहोतीहद्विषद्बलम्॥२॥ यावन्नप्रेक्षतेक्रुद्धःसेनांतवयुधिष्ठिरः॥ह्रीनिषेवोम
हेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसम्॥३॥यावन्नदृश्यतेपार्थःस्वेष्वनीकेष्ववस्थितः॥ भीमसेनोमहेष्वासस्तावच्छाम्यतुवैशसम्॥४॥ यावन्नचरतेमार्गान्पृतनाम
भिधर्षयन्॥ भीमसेनोगदापाणिस्तावत्संशाम्यपांडवैः॥५॥ यावन्नशातयत्याजौशिरांसिगजयोधिनां॥ गदयावीरघातिन्याफलानीववनस्पतेः॥६॥ का
लेनपरिपक्वानितावच्छाम्यतुवैशसम्॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥७॥ विराटश्चशिखंडीचशैशुपालिश्चदंशिताः॥ यावन्नप्रविशंत्येतेनक्राइवमहा
र्णवम्॥८॥कृतास्त्राःक्षिप्रमस्यंतस्तावच्छाम्यतुवैशसं॥यावन्नसुकुमारेषुशरीरेषुमहीक्षितां॥९॥गार्ध्रपत्राःपतंत्युग्रास्तावच्छाम्यतुवैशसम्॥चंदनागुरुदिग्धे
षुहारनिष्कधरेषुच॥ नोरःसुयावद्योधानांमहेष्वासैर्महेषवः॥ १०॥ कृतास्त्रैःक्षिप्रमस्यद्भिर्दूरपातिभिरायसाः॥ अभिलक्ष्यैर्निपात्यंतेतावच्छाम्यतुवैशसं
॥ ११॥ अभिवादयमानंत्वांशिरसाराजकुंजरः॥ पाणिभ्यांप्रतिगृह्णातुधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ १२॥ ध्वजांकुशपताकांकंदक्षिणंतसुदक्षिणः॥ स्कंधेनिक्षि
पतांबाहुंशांतयेभरतर्षभ॥ १३॥ रत्नौषधिसमेतेनरत्नांगुलितलेनच॥ उपविष्टस्यपृष्ठंतेपाणिनापरिमार्जतु॥ १४॥ शालस्कंधोमहाबाहुस्त्वांस्वजानोवृकोद
रः॥ साम्नाऽभिवदतांचापिशांतयेभरतर्षभ॥ १५॥ अर्जुनेनयमाभ्यांचत्रिभिस्तैरभिवादितः॥ मूर्ध्नितान्समुपाघ्रायप्रेम्णाभिवदपार्थिव॥ १६॥ दृष्ट्वात्वांपां
डवैर्वीरैर्भ्रातृभिःसहसंगतम्॥ यावदानंदजाश्रूणिप्रमुंचंतुनराधिपाः॥ १७॥

लीयकं रत्नाबंधसमेतेनेतिपाठःस्वच्छः आबंधोदृढबंधेस्यास्रेमालंकारयोरपीतिविश्वः रत्नालंकारेणरत्नैःप्रेम्णाचवासमेतेनेतिभावः रत्नवद्वारक्तानिअंगुलितलानियस्यतेनरत्नांगुलितलेन॥ १४॥ स्वजानः
वक्षसिमिलितः स्वंजपरिष्वंगे॥ १५॥ १६॥ १७॥

सर्वसंपत्परस्परंप्रीतिः ॥ १८ ॥ ॥ इतिउ०नै०भा०षड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुत्वेति ॥ १ ॥ प्रसमीक्ष्यविचार्य विभाष्यपरुषमुक्त्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ व्यभिचारंअ

घुष्यतांराजधानीषुसर्वसंपन्महीक्षितां ॥ पृथिवीभ्रातृभावेनभुज्यतांविज्वरोभव ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवा
क्येषड्विंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वादुर्योधनोवाक्यमप्रियंकुरुसंसदि ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुंवासुदेवंयशस्विनं
॥ १ ॥ प्रसमीक्ष्यभवानेतद्वक्तुमर्हतिकेशव ॥ मामेवहिविशेषेणविभाष्यपरिगर्हसे ॥ २ ॥ भक्तिवादेनपार्थानामकस्मान्मधुसूदन ॥ भवान्गर्हयतेनित्यंकिंसमी
क्ष्यबलाबलं ॥ ३ ॥ भवान्क्षत्ताचराजावाप्याचार्योवापितामहः ॥ मामेवपरिगर्हतेनान्यंकंचनपार्थिवं ॥ ४ ॥ नचाहंलक्षयेकंचिद्व्यभिचारमिहात्मनः ॥ अथस
र्वेभवंतोमांविद्विषंतिसराजकाः ॥ ५ ॥ नचाहंकंचिदत्यर्थमपराधमरिंदम ॥ विचिंतयन्प्रपश्यामिसुसूक्ष्ममपिकेशव ॥ ६ ॥ प्रियाभ्युपगतेद्यूतेपांडवामधुसूद
न ॥ जिताःशकुनिनाराज्यंतत्रकिंममदुष्कृतम् ॥ ७ ॥ यत्पुनर्द्रविणंकिंचित्तत्राजीयंतपांडवाः ॥ तेभ्यएवाभ्यनुज्ञातंतत्तदामधुसूदन ॥ ८ ॥ अपराधोनचास्मा
कंयत्तेत्यक्षैःपराजिताः ॥ अजेयाजयतांश्रेष्ठपार्थाःप्रव्राजितावनं ॥ ९ ॥ केनवाप्यपवादेनविरुध्यंत्यरिभिःसह ॥ अशक्ताःपांडवाःकृष्णप्रहृष्टाःप्रत्यमित्रवत्
॥ १० ॥ किमस्माभिःकृतंतेषांकस्मिन्वापुनरागसि ॥ धार्तराष्ट्रान्जिघांसंतिपांडवाःसृंजयैःसह ॥ ११ ॥ नचापिवयमुग्रेणकर्मणावचनेनवा ॥ प्रभ्रष्टाःप्रणमा
मेहभयादपिशतक्रतुं ॥ १२ ॥ नचतंकृष्णपश्यामिक्षत्रधर्ममनुष्ठितं ॥ उत्सहेतयुधाजेतुंयोनःशत्रुनिबर्हण ॥ १३ ॥ नहिभीष्मकृपद्रोणाःसकर्णामधुसूदन ॥ दे
वैरपियुधाजेतुंशक्याःकिमुतपांडवैः ॥ १४ ॥ स्वधर्ममनुपश्यंतोयदिमाधवसंयुगे ॥ अस्त्रेणनिधनंकालेप्राप्स्यामःस्वर्ग्यमेवतत् ॥ १५ ॥ मुख्यश्चैवैषनोधर्मः
क्षत्रियाणांजनार्दन ॥ यच्छयीमहिसंग्रामेशरतल्पगतावयं ॥ १६ ॥ तेवयंवीरशयनंप्राप्स्यामोयदिसंयुगे ॥ अप्रणम्यैवशत्रूणांननस्तप्स्यंतिमाधव ॥ १७ ॥
कश्चजातुकुलेजातःक्षत्रधर्मेणवर्तयन् ॥ भयाद्वृत्तिंसमीक्ष्यैवंप्रणमेदिहकर्हिचित् ॥ १८ ॥ उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषं ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेदिह
कर्हिचित् ॥ १९ ॥ इतिमातंगवचनंपरीप्संतिहितेप्सवः ॥ धर्मायचैवप्रणमेद्ब्राह्मणेभ्यश्चमद्विधः ॥ २० ॥ अचिंतयन्कंचिदन्यंयावज्जीवंतथाचरेत् ॥ एषधर्मःक्ष
त्रियाणांमतमेतच्चमेसदा ॥ २१ ॥

न्याय्यम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ प्रियाभ्युपगतेप्रीत्यास्वीकृते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ उद्यच्छेदेवउद्यमंकुर्यादेवअपर्वणिअप्रस्तावे पर्वस्यादुत्सवेग्रंथौप्रस्तावेलक्षणांतरेइतिविश्वः ॥ १९ ॥ मातंगःमुनिः ॥ २० ॥ २१ ॥

॥२१॥ न्यस्तशस्त्राःत्यक्तक्षत्रियधर्माःउपजीवामभिक्षुकवत्सिद्धमन्नंभोक्ष्यामइत्यर्थः॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ ॥इतिउ०नै०भा०सप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १२७ ॥ ॥छ॥ ॥ततइति॥प्रशम्य

राज्यांशश्चाभ्यनुज्ञातोयोमेपित्रापुराभवत्॥ नसलभ्यःपुनर्जातुमयिजीवतिकेशव ॥ २२॥ यावच्चराजाध्रियतेधृतराष्ट्रोजनार्दन॥ न्यस्तशस्त्रावयंतेवाप्युप
जीवाममाधव॥ अप्रदेयंपुरादत्तंराज्यंपरवतोमम ॥ २३॥ अज्ञानाद्वाभयाद्वापिमयिबालेजनार्दन॥ नतदद्यपुनर्लभ्यंपांडवैर्वार्ष्णिनंदन॥२४॥ ध्रियमाणेम
हाबाहौमयिसंप्रतिकेशव॥ यावद्धितीक्ष्णयासूच्याविध्येदग्रेणकेशव॥ तावदप्यपरित्याज्यंभूमेर्नःपांडवान्प्रति॥२५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्यो०भगवद्या
नपर्वणिदुर्योधनवाक्येसप्तविंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२७॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःप्रशम्यदाशार्हःक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥ दुर्योधन
मिदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि॥ १ ॥ लप्स्यसेवीरशयनंकाममेतदवाप्स्यसि॥ स्थिरोभवसहामात्योविमर्दोभवितामहान्॥ २॥ यच्चैवंमन्यसेमूढनमेकश्चिद्व्य
तिक्रमः॥ पांडवेष्वितितत्सर्वंनिबोधतनराधिपाः॥३॥ श्रियासंतप्यमानेनपांडवानांमहात्मनाम्॥ त्वयादुर्मंत्रितंद्यूतंसौबलेनचभारत॥४॥ कथंचज्ञातयस्ता
तश्रेयांसःसाधुसंमताः॥अथान्याय्यमुपस्थातुंजिह्मेनाजिह्मचारिणः॥५॥अक्षद्यूतंमहाप्रज्ञसतांमतिविनाशनम्॥असतांतत्रजायंतेभेदाश्चव्यसनानिच॥६
तदिदंव्यसनंघोरंत्वयाद्यूतमुखंकृतम्॥असमीक्ष्यसदाचारैःसार्धंपापानुबंधनैः॥ ७॥ कश्चान्योभ्रातृभार्यांवैविप्रकर्तुंतथार्हति॥ आनीयचसभांव्यक्तंयथोक्ता
द्रौपदीत्वया॥ ८॥ कुलीनाशीलसंपन्नाप्राणेभ्योपिगरीयसी॥ महिषीपांडुपुत्राणांतथाविनिकृतात्वया॥ ९ ॥ जानंतिकुरवःसर्वेयथोक्ताःकुरुसंसदि॥ दुःशा
सनेनकौंतेयाःप्रव्रजंतःपरंतपाः॥ १० ॥ सम्यग्वृत्तेष्वलुब्धेषुसततंधर्मचारिषु॥ स्वेषुबंधुषुकःसाधुश्चरेदेवमसांप्रतम्॥ ११ ॥ नृशंसानामनार्याणांपुरुषाणांच
भाषणम्॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचत्वयाचबहुशःकृतम्॥१२॥ सहमात्राप्रदग्धुंतान्बालकान्वारणावते॥ आस्थितःपरमंयत्नंनसमृद्धंचतत्तव॥१३॥ ऊषुश्चसु
चिरंकालंप्रच्छन्नाःपांडवास्तदा॥ मात्रासहैकचक्रायांब्राह्मणस्यनिवेशने ॥ १४॥ विषेणसर्पबंधैश्चयतिताःपांडवास्त्वया ॥ सर्वोपायैर्विनाशायनसमृद्धंच
तत्तव॥ १५॥ एवंबुद्धिःपांडवेषुमिथ्यावृत्तिःसदाभवान्॥ कथंतेनापराधोस्तिपांडवेषुमहात्मसु ॥ १६॥ यच्चैभ्योयाचमानेभ्यःपित्र्यमंशंनदित्ससि॥ तच्चपा
पप्रदातासिभ्रष्टैश्वर्योनिपातितः॥ १७॥ कृत्वाबहून्यकार्याणिपांडवेषुनृशंसवत्॥ मिथ्यावृत्तिरनार्यःसन्नद्यविप्रतिपद्यसे॥ १८॥

विचार्य॥ १ ॥२॥ ३॥ ४॥५॥ ६ ॥ ७॥८॥ ९॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ विप्रतिपद्येविवादंकुरुषेमात्रादिभिःसह ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२॥२३ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ भविष्यंतिजेष्यंति॥४३ ॥ ४४ ॥

मातापितृभ्यांभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ शाम्येतिमुहुरुक्तोसिनचशाम्यसिपार्थिव ॥ १९ ॥ शमेहिसुमहाँल्लाभस्तवपार्थस्यचोभयोः ॥ नचरोचयसेराजन्
किमन्यद्बुद्धिलाघवात् ॥ २० ॥ नशर्मप्राप्स्यसेराजन्नुत्क्रम्यसुहृदांवचः ॥ अधर्म्यमयशस्यंचक्रियतेपार्थिवत्वया॥२१॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंब्रुवति
दाशार्हेदुर्योधनममर्षणम्॥दुःशासनइदंवाक्यमब्रवीत्कुरुसंसदि ॥ २२॥नचेत्संधास्यसेराजन्स्वेनकामेनपांडवैः॥ बद्ध्वाकिलत्वांदास्यंतिकुंतीपुत्रायकौरवाः
॥ २३ ॥ वैकर्तनंत्वांचमांचत्रीनेतान्मनुजर्षभ ॥ पांडवेभ्यःप्रदास्यंतिभीष्मोद्रोणःपिताचते ॥ २४ ॥ भ्रातुरेतद्वचःश्रुत्वाधार्तराष्ट्रःसुयोधनः ॥ क्रुद्धःप्रातिष्ठितो
त्थायमहानागइवश्वसन् ॥ २५ ॥ विदुरंधृतराष्ट्रंचमहाराजंचबाह्लिकं ॥ कृपंचसोमदत्तंचभीष्मंद्रोणंजनार्दनं ॥ २६ ॥ सर्वानेताननादृत्यदुर्मतिर्निरपत्रपः॥ अ
शिष्टवदमर्यादोमानीमान्यावमानिता ॥ २७॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यभ्रातरोमनुजार्षभं ॥ अनुजग्मुःसहामात्याराजानश्चापिसर्वशः ॥ २८ ॥ सभायामुत्थितं
क्रुद्धंप्रस्थितंभ्रातृभिःसह॥दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ २९॥ धर्मार्थावभिसंत्यज्यसंरंभंयोनुमन्यते॥ हसंतिव्यसनेतस्यदुर्हृदोनचिरादिव॥३०
दुरात्माराजपुत्रोयंधार्तराष्ट्रोनुपायकृत् ॥ मिथ्याभिमानीराज्यस्यक्रोधलोभवशानुगः॥ ३१ ॥ कालपक्वमिदंमन्येसर्वक्षत्रंजनार्दन ॥ सर्वेह्यनुसृतामोहात्पा
र्थिवाःसहमंत्रिभिः ॥ ३२ ॥ भीष्मस्याथवचःश्रुत्वादाशार्हःपुष्करेक्षणः॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वानभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ ३३ ॥ सर्वेषांकुरुवृद्धानांमहानयमति
क्रमः॥ प्रसह्यमंदमैश्वर्येननियच्छतयन्नृपम् ॥ ३४ ॥ तत्रकार्यमहंमन्येकालप्राप्तमरिंदमाः ॥ क्रियमाणेभवेच्छ्रेयस्तत्सर्वंशृणुतानघाः॥ ३५॥ प्रत्यक्षमेतद्भ
वतांयद्वक्ष्यामिहितंवचः ॥ भवतामानुकूल्येनयदिरोचेतभारताः ॥ ३६ ॥ भोजराजस्यवृद्धस्यदुराचारोह्यनात्मवान् ॥ जीवतःपितुरैश्वर्यंहृत्वामृत्युवशंगतः
॥ ३७॥ उग्रसेनसुतःकंसःपरित्यक्तःसबांधवैः॥ ज्ञातीनांहितकामेनमयाशस्तोमहामृधे ॥ ३८ ॥ आहुकःपुनरस्माभिर्ज्ञातिभिश्चापिसत्कृतः॥ उग्रसेनःकृतोरा
जाभोजराजन्यवर्धनः॥ ३९ ॥ कंसमेकंपरित्यज्यकुलार्थेसर्वयादवाः॥ संभूयसुखमेधंतेभारतांधकवृष्णयः॥४०॥ अपिचाप्यवदद्राजन्परमेष्ठीप्रजापतिः॥
व्यूढेदेवासुरेयुद्धेभ्युद्यतेष्वायुधेषुच ॥ ४१ ॥ द्वैधीभूतेषुलोकेषुविनश्यत्सुचभारत॥ अब्रवीत्सृष्टिमान्देवोभगवाँल्लोकभावनः॥ ४२ ॥ पराभविष्यंत्यसुरादै
तेयादानवैःसह॥ आदित्यावसवोरुद्राभविष्यंतिदिवौकसः॥ ४३ ॥ देवासुरमनुष्याश्चगंधर्वोरगराक्षसाः॥ अस्मिन्युद्धेसुसंक्रुद्धाहनिष्यंतिपरस्परम् ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ॥ इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कृष्णस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

इतिमत्वाब्रवीद्धर्मंपरमेष्ठीप्रजापतिः ॥ वरुणायप्रयच्छैतान्बद्धादैतेयदानवान् ॥ ४५ ॥ एवमुक्तस्ततोधर्मोनियोगात्परमेष्ठिनः ॥ वरुणायददौसर्वान्बद्धा
दैतेयदानवान् ॥ ४६ ॥ तान्बद्धाधर्मपाशैश्चस्वैश्चपाशैर्जलेश्वरः ॥ वरुणःसागरेयत्तोनित्यंरक्षतिदानवान् ॥ ४७ ॥ तथादुर्योधनंकर्णंशकुनिंचापिसौबलम् ॥
बद्धादुःशासनंचापिपांडवेभ्यःप्रयच्छथ ॥ ४८ ॥ त्यजेत्कुलार्थेपुरुषंग्रामस्यार्थेकुलंत्यजेत् ॥ ग्रामंजनपदस्यार्थेआत्मार्थेपृथिवींत्यजेत् ॥ ४९ ॥ राजन्दुर्यो
धनंबद्धाततःसंशाम्यपांडवैः ॥ त्वत्कृतेनविनश्येयुःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येअष्टाविंश
त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कृष्णस्यतुवचःश्रुत्वाधृतराष्ट्रोजनेश्वरः ॥ विदुरंसर्वधर्मज्ञंत्वरमाणोभ्यभाषत ॥ १ ॥
गच्छतातमहाप्राज्ञांगांधारींदीर्घदर्शिनीं ॥ आनयेहतयासार्धमनुनेष्यामिदुर्मतिम् ॥ २ ॥ यदिसापिदुरात्मानंशमयेद्दुष्टचेतसम् ॥ अपिकृष्णस्यसुहृदस्तिष्ठेमव
चनेवयम् ॥ ३ ॥ अपिलोभाभिभूतस्यपंथानमनुदर्शयेत् ॥ दुर्बुद्धेर्दुःसहायस्यशमार्थंब्रुवतीवचः ॥ ४ ॥ अपिनोव्यसनंघोरंदुर्योधनकृतंमहत् ॥ शमयेच्चिररात्राय
योगक्षेमवदव्ययम् ॥ ५ ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिनीं ॥ आनयामासगांधारींधृतराष्ट्रस्यशासनात् ॥ ६ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एषगांधारिपुत्रस्तेदुरा
त्माशासनातिगः ॥ ऐश्वर्यलोभादैश्वर्यंजीवितंचप्रहास्यति ॥ ७ ॥ अशिष्टवदमर्यादःपापैःसहदुरात्मवान् ॥ सभायानिर्गतोमूढोव्यतिक्रम्यसुहृद्वचः ॥ ८ ॥ ॥ वै
शंपायनउवाच ॥ ॥ साभर्तृवचनंश्रुत्वाराजपुत्रीयशस्विनी ॥ अन्विच्छंतीमहच्छ्रेयोगांधारीवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ ॥ गांधार्युवाच ॥ ॥ आनाययसुतंक्षिप्रं
राज्यकामुकमातुरम् ॥ नहिराज्यमशिष्टेनशक्यंधर्मार्थलोपिना ॥ १० ॥ आप्तुमाप्तंतथापीदमविनीतेनसर्वथा ॥ त्वंह्येवात्रभृशंगर्ह्योधृतराष्ट्रसुतप्रियः ॥ ११ ॥ यो
जानन्पापतामस्यतत्प्रज्ञामनुवर्तसे ॥ सएषकाममन्युभ्यांप्रलब्धोलोभमास्थितः ॥ १२ ॥ अशक्योद्यत्वयाराजन्विनिवर्तयितुंबलात् ॥ राष्ट्रप्रदानेमूढस्यबा
लिशस्यदुरात्मनः ॥ १३ ॥ दुःसहायस्यलुब्धस्यधृतराष्ट्रोश्नुतेफलम् ॥ कथंहिस्वजनेभेदमुपेक्षेतमहीपतिः ॥ भिन्नंहिस्वजनेनत्वांप्रहसिष्यंतिशत्रवः ॥ १४ ॥ याहि
शक्यामहाराजसाम्नाभेदेनवापुनः ॥ निस्तर्तुमापदःस्वेषुदंडंकस्तत्रपातयेत् ॥ १५ ॥

चिररात्राययोगक्षेमवत् बहुकालंअप्राप्तस्यसुखस्यप्राप्तिःप्राप्तस्यसंरक्षणंचनिर्वहेदित्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आयत्यांपरिणामे॥ १९ ॥२० ॥ अपचितिःपूजा॥२१॥२२॥दीर्घमंतरंचिरकालम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ महद्राज्यम् महद्राज्यविशालयोरितिविश्वः ॥ २६ ॥ अविधे

वैशंपायनउवाच॥ ॥शासनाद्धृतराष्ट्रस्यदुर्योधनममर्षणम्॥ मातुश्चवचनात्क्षत्तासभांप्रावेशयत्पुनः ॥ १६॥ समातुर्वचनाकांक्षीप्रविवेशपुनःसभाम्॥
अभिताम्रेक्षणःक्रोधान्निःश्वसन्निवपन्नगः॥ १७॥ तंप्रविष्टमभिप्रेक्ष्यपुत्रमुत्पथमास्थितम्॥ विगर्हमाणागांधारीशमार्थंवाक्यमब्रवीत्॥ १८ ॥ दुर्योधन
निबोधेदंवचनंममपुत्रक ॥ हितंतेसानुबंधस्यतथायत्यांसुखोदयम् ॥ १९ ॥ दुर्योधनयदाहत्वांपिताभरतसत्तम ॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्तासुहृदांकुरुतद्वचः
॥ २० ॥ भीष्मस्यतुपितुश्चैवममचापचितिःकृता॥ भवेद्द्रोणमुखानांचसुहृदांशाम्यतात्वया॥ २१ ॥ नहिराज्यंमहाप्राज्ञस्वेनकामेनशक्यते॥ अवाप्तुंरक्षितुंवा
पिभोक्तुंभरतसत्तम॥ २२॥ नह्यवश्येंद्रियोराज्यमश्नीयाद्दीर्घमंतरम् ॥ विजितात्मातुमेधावीसराज्यमभिपालयेत्॥ २३ ॥ कामक्रोधौहिपुरुषमर्थेभ्योव्यप
कर्षतः॥ तौतुशत्रूविनिर्जित्यराजाविजयतेमहीम्॥ २४॥ लोकेश्वरप्रभुत्वंहिमहदेतद्दुरात्मभिः॥ राज्यंनामेप्सितंस्थानंनशक्यमभिरक्षितुम्॥ २५ ॥ इंद्रिया
णिमहत्प्रेप्सुर्नियच्छेदर्थधर्मयोः ॥ इंद्रियैर्नियतैर्बुद्धिर्वर्धतेग्निरिवेंधनैः ॥ २६ ॥ अविधेयानिहीमानिव्यापादयितुमप्यलम् ॥ अविधेयाइवादांताहयाः
पथिकुसारथिम्॥ २७॥ अविजित्ययआत्मानममात्यान्विजिगीषते॥ अमित्रान्वाजितामात्यःसोवशःपरिहीयते॥ २८ ॥ आत्मानमेवप्रथमंद्वेष्यरूपेणयो
जयेत्॥ ततोमात्यानमित्रांश्चनमोघंविजिगीषते ॥ २९॥ वश्येंद्रियंजितामात्यंधृतदंडंविकारिषु ॥ परीक्ष्यकारिणंधीरमत्यर्थंश्रीर्निषेवते॥ ३० ॥क्षुद्राक्षेणे
वजालेनझषावपिहितावुभौ॥ कामक्रोधौशरीरस्थौप्रज्ञानंतौविलुंपतः॥३१ ॥ याभ्यांहिदेवाःस्वर्यातुःस्वर्गस्यपिदधुर्मुखम्॥ बिभ्यतोनुपरागस्यकामक्रोधौ
स्मवर्धितौ॥ ३२॥ कामंक्रोधंचलोभंचदंभंदर्पंचभूमिपः॥ सम्यग्विजेतुंयोवेदसमहीमभिजायते॥ ३३॥ सततंनिग्रहेयुक्तइंद्रियाणांभवेन्नृपः॥ ईप्सन्नर्थंच
धर्मंचद्विषतांचपराभवम्॥ ३४॥ कामाभिभूतःक्रोधाद्वायोमिथ्याप्रतिपद्यते॥ स्वेषुचान्येषुवातस्यनसहायाभवंत्युत॥३५॥ एकीभूतैर्महाप्राज्ञैःशूरैररिनिबर्ह
णैः॥ पांडवैःपृथिवींतातभोक्ष्यसेसहितःसुखी॥ ३६॥ यथाभीष्मःशांतनवोद्रोणश्चापिमहारथः॥ आहतुस्ताततत्सत्यमजेयौकृष्णपांडवौ ॥ ३७॥

यानिअवशीकृतानि व्यापादयितुंहंतुम् ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ क्षुद्राक्षेणसूक्ष्मच्छिद्रेण ॥ ३१ ॥ अनुपरागस्यअनासक्तस्यापिकामक्रोधौस्वर्गनिरोधकावित्यर्थः ॥ ३२ ॥ अभिजायतेशास्तीत्य
र्थः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ यःकामेनअभिभूतःक्रोधाद्वाअभिभूतःमिथ्याकपटेनवाऽभिभूतःप्रतिपद्यतेईप्सितार्थांदीनूतस्यसहायानभवंतीत्यर्थः ॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥

॥३८॥ ३९॥ ४०॥ अंशः भागः॥ ४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥निकारः अपकारः समाः वर्षाणि॥४७॥ यःत्वंपार्थानांअर्थंअभीप्ससिसएषत्वंनशक्तःतदर्थापहारायेत्यर्थः नापिसूतपुत्रादयःशक्ताः

प्रपद्यस्वमहाबाहुंकृष्णमक्लिष्टकारिणम् ॥ प्रसन्नोहिसुखायस्यादुभयोरेवकेशवः॥ ३८ ॥ सुहृदामर्थकामानांयोनतिष्ठतिशासने ॥ प्राज्ञानांकृतविद्यानांस
नरःशत्रुनंदनः॥ ३९ ॥ नयुद्धेतातकल्याणंनधर्मार्थौकुतःसुखम् ॥ नचापिविजयोनित्यंमायुद्धेचेतआधिथाः ॥ ४० ॥ भीष्मेणहिमहाप्राज्ञपित्रातेबाह्लिकेन
च॥ दत्तोंशःपांडुपुत्राणांभेदाद्भीतैररिंदम ॥४१॥ तस्यचैतत्प्रदानस्यफलमद्यानुपश्यसि॥यद्भुंक्षेपृथिवींकृत्स्नांशूरैर्निहतकंटकाम्॥४२॥ प्रयच्छपांडुपुत्राणां
यथोचितमरिंदम॥ यदीच्छसिसहामात्योभोक्तुमर्धंप्रदीयताम्॥४३॥अलमर्धंपृथिव्यास्तेसहामात्यस्यजीवितुम्॥ सुहृदांवचनेतिष्ठन्यशःप्राप्स्यसिभारत
॥४४॥श्रीमद्भिरात्मवद्भिस्तैर्बुद्धिमद्भिर्जितेंद्रियैः॥ पांडवैर्विग्रहस्तातभ्रंशयेन्महतःसुखात्॥ ४५॥ निगृह्यसुहृदांमन्युंशाधिराज्यंयथोचितम्॥ स्वमंशंपांडु
पुत्रेभ्यःप्रदायभरतर्षभ॥ ४६ ॥ अलमंगनिकारोयंत्रयोदशसमाःकृतः॥शमयैनंमहाप्राज्ञकामक्रोधसमेधितम्॥ ४७॥ नचैषशक्तःपार्थानांयस्त्वमर्थमभी
प्ससि॥ सूतपुत्रोदृढक्रोधोभ्रातादुःशासनश्चते॥ ४८ ॥ भीष्मेद्रोणेकृपेकर्णेभीमसेनेधनंजये॥ धृष्टद्युम्नेचसंक्रुद्धेनस्युःसर्वाःप्रजाध्रुवम्॥ ४९ ॥ अमर्षवशमा
पन्नोमाकुरूंस्तातजीघनः॥ एषाहिपृथिवीकृत्स्नामागमत्त्वत्कृतेवधम्॥ ५० ॥ यच्चत्वंमन्यसेमूढभीष्मद्रोणकृपादयः॥ योत्स्यंतेसर्वशक्त्येतिनैतदद्योपपद्यते
॥५१॥ समंहिराज्यंप्रीतिश्चस्थानंहिविदितात्मनाम्॥ पांडवेष्वथयुष्मासुधर्मस्त्वभ्यधिकस्ततः॥५२॥ राजपिंडभयादेतेयदिहास्यंतिजीवितम्॥ नहिशक्ष्यंति
राजानंयुधिष्ठिरमुदीक्षितुम्॥५३॥ नलोभादर्थसंपत्तिर्नराणामिहदृश्यते॥ तदलंतातलोभेनप्रशाम्यभरतर्षभ॥५४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभग
वद्यानपर्वणिगांधारीवाक्येऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२९॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तत्तुवाक्यमनादृत्यसोर्थवन्मातृभाषितम्॥ पुनःप्रत
स्थेसंरंभात्सकाशमकृतात्मनाम्॥ १ ॥ ततःसभायानिर्गम्यमंत्रयामासकौरवः॥ सौबलेनमताक्षेणराज्ञाशकुनिनासह॥ २ ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौब
लस्यच॥ दुःशासनचतुर्थानामिदमासीद्विचेष्टितम्॥ ३ ॥ पुरायमस्मान्गृह्णातिक्षिप्रकारीजनार्दनः॥ सहितोधृतराष्ट्रेणराज्ञाशांतनवेनच॥ ४ ॥ वयमेवहृषी
केशंनिगृह्णीमबलादिव॥ प्रसह्यपुरुषव्याघ्रमिंद्रोवैरोचनिंयथा॥ ५ ॥ श्रुत्वागृहीतंवार्ष्णेयंपांडवाहतचेतसः॥ निरुत्साहाभविष्यंतिभग्नदंष्ट्राइवोरगाः॥ ६॥

॥४८॥४९॥मागमत्मागच्छतु॥५०॥५१॥५२॥५३५४॥ ॥इतिउद्योगप॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनत्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥१२९॥ ॥ ॥७॥ तत्त्विति॥१॥२॥३॥४ ॥वैरोचनिंबलिं॥५॥६॥

॥७॥केशवंबद्धारिपून्योत्स्यामहेइत्युत्तरश्लोकेनान्वयः॥ ८॥ ९॥१०॥११॥१२॥१३॥कर्मदूतनिग्रहाख्यम् ॥१४॥ विकुर्वंतेविकारंकलहाख्यंकुर्वते॥१५॥१६॥१७॥१८॥अशक्यंनचकर्तुंशक्यं॥ १९ ॥

अयंह्येषांमहाबाहुःसर्वेषांशर्मवर्मच ॥ अस्मिन्गृहीतेवरदेऋषभेसर्वसात्वताम्॥ ७॥निरुद्यमाभविष्यंतिपांडवाःसोमकैःसह॥ तस्माद्वयमिहैवैनंकेशवंक्षि
प्रकारिणम्॥८॥क्रोशतोधृतराष्ट्रस्यबद्धायोत्स्यामहेरिपून्॥तेषांपापमभिप्रायंपापानांदुष्टचेतसाम्॥९॥ इंगितज्ञःकविःक्षिप्रमन्वबुध्यतसात्यकिः॥ तदर्थम
भिनिष्क्रम्यहार्दिक्येनसहास्थितः॥१०॥अब्रवीत्कृतवर्माणंक्षिप्रंयोजयवाहिनीम्॥व्यूढानीकःसभाद्वारमुपतिष्ठस्वदंशितः॥११॥यावदाख्याम्यहंचैतत्कृष्णा
याक्लिष्टकारिणे॥ सप्रविश्यसभांवीरःसिंहोगिरिगुहामिव॥१२॥ आचष्टतमभिप्रायंकेशवायमहात्मने॥ धृतराष्ट्रंततश्चैवविदुरंचान्वभाषत॥१३॥तेषामे
तमभिप्रायमाचचक्षेस्मयन्निव॥ धर्मादर्थाच्चकामाच्चकर्मसाधुविगर्हितम्॥१४॥ मंदाःकर्तुमिहेच्छंतिनचावाप्यंकथंचन॥पुराविकुर्वतेमूढाःपापात्मानःस
मागताः॥१५॥ धर्षिताःकाममन्युभ्यांक्रोधलोभवशानुगाः॥ इमंहिपुंडरीकाक्षंजिघृक्षंत्यल्पचेतसः॥१६॥पटेनाग्निंप्रज्वलितंयथाबालायथाजडाः॥ सा
त्यकेस्तद्वचःश्रुत्वाविदुरोदीर्घदर्शिवान्॥१७॥धृतराष्ट्रंमहाबाहुमब्रवीत्कुरुसंसदि॥ राजन्परीतकालास्तेपुत्राःसर्वेपरंतप॥१८॥ अशक्यमयशस्यंचकर्तुं
कर्मसमुद्यताः॥इमंहिपुंडरीकाक्षमभिभूयप्रसह्यच॥१९॥निग्रहीतुंकिलेच्छंतिसहितावासवानुजं॥ इमंपुरुषशार्दूलमप्रधृष्यंदुरासदम्॥२०॥ आसाद्यन
भविष्यंतिपतंगाइवपावकं॥ अयमिच्छन्हितान्सर्वान्युध्यमानान्जनार्दनः॥२१॥ सिंहोनागानिवक्रुद्धोगमयेद्यमसादनम्॥नत्वयंनिंदितंकर्मकुर्यात्पापं
कथंचन॥२२॥ नचधर्मादपक्रामेदच्युतःपुरुषोत्तमः॥विदुरेणैवमुक्तेतुकेशवोवाक्यमब्रवीत्॥२३॥ धृतराष्ट्रमभिप्रेक्ष्यसुहृदांशृण्वतांमिथः॥राजन्नेतेय
दिक्रुद्धामांनिगृह्णीयुरोजसा॥२४॥एतेवामामहंवैनाननुजानीहिपार्थिव॥एतान्हिसर्वान्संरब्धान्नियंतुमहमुत्सहे॥२५॥नत्वहंनिंदितंकर्मकुर्यांपापंकथंच
न॥पांडवार्थेहिलुभ्यंतःस्वार्थान्हास्यंतितेसुताः॥२६॥ एतेचेदेवमिच्छंतिकृतकार्योयुधिष्ठिरः॥ अद्यैवह्यहमेनांश्चयेचैनाननुभारत॥२७॥ निगृह्यराज
न्पार्थेभ्योदद्यांकिंदुष्कृतंभवेत्॥इदंतुनप्रवर्तेयंनिंदितंकर्मभारत॥२८॥सन्निधौतेमहाराजक्रोधजंपापबुद्धिजम्॥एषदुर्योधनोराजन्यथेच्छतितथास्तुतत्
॥२९॥ अहंतुसर्वांस्तनयाननुजानामितेनृप॥एतच्छ्रुत्वातुविदुरंधृतराष्ट्रोभ्यभाषत॥क्षिप्रमानयतंपापंराज्यलुब्धंसुयोधनम्॥३०॥

वासवानुजंविष्णुंत्रिविक्रममित्यर्थः॥२०॥नभविष्यंतिमरिष्यंति॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥ पांडवार्थेपांडवधनेलुभ्यंतःलोभंकुर्वंतः॥२६॥२७॥ इदंतुकर्मकर्तुमितिशेषः॥२८॥२९॥३०॥

पंथानंअवतारयितुंसत्पथेनिवेशयितुम् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निर्मोचनेनगरविशेषे ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

सहमित्रंसहामात्यंससोदर्यंसहानुगम् ॥ शक्नुयांयदिपंथानमवतारयितुंपुनः ॥ ३१ ॥ ततोदुर्योधनंक्षत्तापुनःप्रावेशयत्सभाम् ॥ अकामंभ्रातृभिःसार्धंराजभिः
परिवारितम् ॥ ३२ ॥ अथदुर्योधनंराजाधृतराष्ट्रोभ्यभाषत ॥ कर्णदुःशासनाभ्यांचराजभिश्चापिसंवृतम् ॥ ३३ ॥ नृशंसपापभूयिष्ठक्षुद्रकर्मसहायवान् ॥ पापैः
सहायैःसंहत्यपापंकर्मचिकीर्षसि ॥ ३४ ॥ अशक्यमयशस्यंचसद्भिश्चापिविगर्हितम् ॥ यथात्वादृशकोमूढोव्यवस्येत्कुलपांसनः ॥ ३५ ॥ त्वमिमंपुंडरीकाक्षमप्र
धृष्यंदुरासदम् ॥ पापैःसहायैःसंहत्यनिग्रहीतुंकिलेच्छसि ॥ ३६ ॥ योनशक्योबलात्कर्तुंदेवैरपिसवासवैः ॥ तंत्वंप्रार्थयसेमंदबालश्चंद्रमसंयथा ॥ ३७ ॥ देवैर्मनु
ष्यैर्गंधर्वैरसुरैरुरगैश्चयः ॥ नसोढुंसमरेशक्यस्तंनबुध्यसिकेशवम् ॥ ३८ ॥ दुर्ग्राह्यःपाणिनावायुर्दुस्पर्शःपाणिनाशशी ॥ दुर्धरापृथिवीमूर्ध्नादुर्ग्राह्यःकेशवोबला
त् ॥ ३९ ॥ इत्युक्तेधृतराष्ट्रेणक्षत्तापिविदुरोब्रवीत् ॥ दुर्योधनमभिप्रेत्यधार्तराष्ट्रममर्षणम् ॥ ४० ॥ ॥ विदुरउवाच ॥ ॥ दुर्योधननिबोधेदंवचनंममसांप्रतम् ॥
सौभद्वारेवानरेंद्रोद्विविदोनामनामतः ॥ शिलावर्षेणमहताछादयामासकेशवम् ॥ ४१ ॥ ग्रहीतुकामोविक्रम्यसर्वयत्नेनमाधवम् ॥ ग्रहीतुंनाशकच्चैनंतंत्वंप्रार्थय
सेबलात् ॥ ४२ ॥ प्राग्ज्योतिषगतंशौरिंनरकःसहदानवैः ॥ ग्रहीतुंनाशकत्तत्रतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४३ ॥ अनेकयुगवर्षायुर्निहत्यनरकंमृधे ॥ नीत्वाकन्यासह
स्राणिउपयेमेयथाविधि ॥ ४४ ॥ निर्मोचनेषट्सहस्राःपाशैर्बद्धामहासुराः ॥ ग्रहीतुंनाशकंश्चैनंतंत्वंप्रार्थयसेबलात् ॥ ४५ ॥ अनेनहिहताबाल्येपूतनाशकुनी
तथा ॥ गोवर्धनोधारितश्चगवार्थेभरतर्षभ ॥ ४६ ॥ अरिष्टोधेनुकश्चैवचाणूरश्चमहाबलः ॥ अश्वराजश्चनिहतःकंसश्चारिष्टमाचरन् ॥ ४७ ॥ जरासंधश्चवक्र
श्चशिशुपालश्चवीर्यवान् ॥ बाणश्चनिहतःसंख्येराजानश्चनिषूदिताः ॥ ४८ ॥ वरुणोनिर्जितोराजापावकश्चामितौजसा ॥ पारिजातंचहरताजितःसाक्षाच्छ
चीपतिः ॥ ४९ ॥ एकार्णवेचस्वपतानिहतौमधुकैटभौ ॥ जन्मांतरमुपागम्यहयग्रीवस्तथाहतः ॥ ५० ॥ अयंकर्तानक्रियतेकारणंचापिपौरुषे ॥ यद्यदिच्छेदयं
शौरिस्तत्तत्कुर्यादयत्नतः ॥ ५१ ॥ तंनबुध्यसिगोविंदंघोरविक्रममच्युतम् ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतेजोराशिमनिंदितम् ॥ ५२ ॥ प्रधर्षयन्महाबाहुंकृष्णमक्लिष्टका
रिणम् ॥ पतंगोग्निमिवासाद्यसामात्योनभविष्यसि ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्यो० भग० विदुरवाक्येत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

विदुरेणेति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥महामतिंधृतराष्ट्रम्॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥अदृश्यमानेइतरैरितिशेषः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विदुरेणैवमुक्तस्तुकेशवःशत्रुपूगहा ॥ दुर्योधनंधार्तराष्ट्रमभ्यभाषतवीर्यवान् ॥ १ ॥ एकोहमितियन्मोहान्मन्यसेमांसुयोधन ॥ परि
भूयसुदुर्बुद्धेग्रहीतुंमांचिकीर्षसि ॥ २ ॥ इहैवपांडवाःसर्वेतथैवांधकवृष्णयः ॥ इहादित्याश्चरुद्राश्चवसवश्चमहर्षिभिः ॥३॥ एवमुक्त्वाजहासोच्चैःकेशवःपरवीर
हा ॥ तस्यसंस्मयतःशौरेर्विद्युद्रूपामहात्मनः ॥ ४ ॥ अंगुष्ठमात्रास्त्रिदशामुमुचुःपावकार्चिषः ॥ अस्यब्रह्माललाटस्थोरुद्रोवक्षसिचाभवत् ॥ ५ ॥ लोकपालाभु
जेष्वासन्नग्निरास्यादजायत ॥ आदित्याश्चैवसाध्याश्चवसवोथाश्विनावपि ॥ ६ ॥ मरुतश्चसहेंद्रेणविश्वेदेवास्तथैवच ॥ बभूवुश्चैकरूपाणियक्षगंधर्वरक्षसां
॥ ७ ॥ प्रादुरास्तांतथादोर्भ्यांसंकर्षणधनंजयौ ॥ दक्षिणेथार्जुनोधन्वीहलीरामश्चसव्यतः ॥ ८ ॥ भीमोयुधिष्ठिरश्चैवमाद्रीपुत्रौचपृष्ठतः ॥ अंधकावृष्णयश्चैव
प्रद्युम्नप्रमुखास्ततः ॥ ९ ॥ अग्रेबभूवुःकृष्णस्यसमुद्यतमहायुधाः ॥ शंखचक्रगदाशक्तिशार्ङ्गलांगलनंदकाः ॥ १० ॥ अदृश्यंतोद्यतान्येवसर्वप्रहरणानिच ॥ ना
नाबाहुषुकृष्णस्यदीप्यमानानिसर्वशः ॥ ११ ॥ नेत्राभ्यांनस्ततश्चैवश्रोत्राभ्यांचसमंततः ॥ प्रादुरासन्महारौद्राःसधूमाःपावकार्चिषः ॥ १२ ॥ रोमकूपेषुचतथा
सूर्यस्येवमरीचयः ॥ तंदृष्ट्वाघोरमात्मानंकेशवस्यमहात्मनः ॥ १३ ॥ न्यमीलयंतनेत्राणिराजानस्त्रस्तचेतसः ॥ ऋतेद्रोणंचभीष्मंचविदुरंचमहामतिम् ॥ १४ ॥
संजयंचमहाभागमृषींश्चैवतपोधनान् ॥ प्रादात्तेषांसभगवान्दिव्यंचक्षुर्जनार्दनः ॥ १५ ॥ तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंमाधवस्यसभातले ॥ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवर्षप
पातच ॥ १६ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ त्वमेवपुंडरीकाक्षसर्वस्यजगतोहितः ॥ तस्मात्त्वंयादवश्रेष्ठप्रसादंकर्तुमर्हसि ॥ १७ ॥ भगवन्ममनेत्राणामंतर्धानं
वृणेपुनः ॥ भवंतंद्रष्टुमिच्छामिनान्यंद्रष्टुमिहोत्सहे ॥ १८ ॥ ततोब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः ॥ अदृश्यमानेनेत्रेद्वेभवेतांकुरुनंदन ॥ १९ ॥ तत्राद्भुतंमहाराज
धृतराष्ट्रश्चचक्षुषी ॥ लब्धवान्वासुदेवाच्चविश्वरूपदिदृक्षया ॥ २० ॥ लब्धचक्षुषमासीनंधृतराष्ट्रंनराधिपाः ॥ विस्मिताऋषिभिःसार्धंतुष्टुवुर्मधुसूदनम् ॥ २१ ॥ च
चालचमहीकृत्स्नासागरश्चापिचुक्षुभे ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःपार्थिवाभरतर्षभ ॥ २२ ॥ ततःसपुरुषव्याघ्रःसंजहारवपुःस्वकम् ॥ तांदिव्यामद्भुतांचित्रामृद्धिमत्ताम
रिंदमः ॥ २३ ॥ ततःसात्यकिमादायपाणौहार्दिक्यमेवच ॥ ऋषिभिस्तैरनुज्ञातोनिर्ययौमधुसूदनः ॥ २४ ॥ ऋषयोंतर्हिताजग्मुस्ततस्तेनारदादयः ॥ तस्मिन्को
लाहलेवृत्तेतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५ ॥ तंप्रस्थितमभिप्रेक्ष्यकौरवाःसहराजभिः ॥ अनुजग्मुर्नरव्याघ्रंदेवाइवशतक्रतुम् ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ वरूथिनारथगुप्तिमता ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मंदोदुर्योधनः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ किंकिणीकंक्षुद्रघंटिकाजालंतद्वताकिंकिणीकिना

अचिंतयन्नमेयात्मासर्वतद्राजमंडलम्॥ निश्चक्रामततःशौरिःसधूमइवपावकः॥२७॥ततोरथेनशुभ्रेणमहताकिंकिणीकिना॥ हेमजालविचित्रेणलघुनामे
घनादिना॥२८॥सूपस्करेणशुभ्रेणवैयाघ्रेणवरूथिना॥ शैब्यसुग्रीवयुक्तेनप्रत्यदृश्यतदारुकः॥२९॥ तथैवरथमास्थायकृतवर्मामहारथः॥ वृष्णीनांसंमतोवी
रोहार्दिक्यःसमदृश्यत॥३०॥उपस्थितरथंशौरिंप्रयास्यंतमरिंदमम्॥ धृतराष्ट्रोमहाराजःपुनरेवाभ्यभाषत॥३१॥ यावद्बलंमेपुत्रेषुपश्यतस्तेजनार्दन॥ प्रत्यक्षं
तेनतेकिंचित्परोक्षंशत्रुकर्शन॥३२॥कुरूणांशममिच्छंतंयतमानंचकेशव॥ विदित्वैतामवस्थांमेनाभिशंकितुमर्हसि॥३३॥नमेपापोस्त्यभिप्रायःपांडवा
न्प्रतिकेशव॥ज्ञातमेवहितंवाक्यंयन्मयोक्तःसुयोधनः॥३४॥जानंतिकुरवःसर्वेराजानश्चैवपार्थिवाः॥ शमेप्रयतमानंमांसर्वयत्नेनमाधव॥३५॥ ॥वैशं
पायनउवाच॥ ॥ततोब्रवीन्महाबाहुर्धृतराष्ट्रंजनार्दनः॥द्रोणंपितामहंभीष्मंक्षत्तारंबाह्लिकंकृपम्॥३६॥प्रत्यक्षमेतद्भवतांयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥यथाचाशिष्टवन्मं
दोरोपाद्यसमुत्थितः॥३७॥वदत्यनीशमात्मानंधृतराष्ट्रोमहीपतिः॥ आपृच्छेभवतःसर्वान्गमिष्यामियुधिष्ठिरम्॥३८॥आमंत्र्यप्रस्थितंशौरिंरथस्थंपुरुषर्ष
भं॥अनुजग्मुर्महेष्वासाःप्रवीराभरतर्षभाः॥३९॥ भीष्मोद्रोणःकृपःक्षत्ताधृतराष्ट्रोथबाह्लिकः॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चयुयुत्सुश्चमहारथः॥४०॥ततोरथेनशुभ्रे
णमहताकिंकिणीकिना॥ कुरूणांपश्यतांद्रष्टुंस्वसारंसपितुर्ययौ॥४१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविश्वरूपदर्शनेएकत्रिंशदधिकश
ततमोऽध्यायः॥१३१॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रविश्याथगृहंतस्याश्चरणावभिवाद्यच॥ आचख्यौतत्समासेनयद्वृत्तंकुरुसंसदि॥१॥ ॥वासु
देवउवाच॥ ॥उक्तंबहुविधंवाक्यंग्रहणीयंसहेतुकम्॥ ऋषिभिश्चैवचमयानचासौतद्गृहीतवान्॥२॥कालपक्वमिदंसर्वंसुयोधनवशानुगम्॥ आपृच्छेभवतीं
शीघ्रंप्रयास्येपांडवान्प्रति॥३॥ किंवाच्याःपांडवेयास्तेभवत्यावचनान्मया॥ तद्ब्रूहित्वंमहाप्राज्ञेशुश्रूषेवचनंतव॥४॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥ब्रूयाःकेशवराजानंध
र्मात्मानंयुधिष्ठिरम्॥ भूयांस्तेहीयतेधर्मोमापुत्रकवृथाकृथाः॥५॥श्रोत्रियस्येवतेराजन्मंदकस्याविपश्चितः॥ अनुवाकहताबुद्धिर्धर्ममेवैकमीक्षते॥६॥

॥ ४१ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ प्रविश्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ भूयान्पृथ्वीपालनजोधर्मः ॥ ५ ॥ श्रो
त्रियस्यवेदाध्यायिनः मंदकस्यअर्थज्ञानशून्यस्य अनुवाकेनअत्यंतवेदाक्षरावृत्त्या हतानष्टा ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ दंडनीतिःस्वामिनाप्रयुक्तेतिसंबंधः धर्मेभ्यःधर्मार्थंनियच्छतिनिर्बंधंकरोतिदंडनीतिरेवं ॥ १४ ॥ १५ ॥ राजाधर्मंअधर्मंवाप्रवर्तयन्कृतत्रेतादियुगरूपस्य
कालस्यकारणं एवंचसर्वस्मिन्नपिकालेधर्मादितारतम्याद्युगचतुष्टयमस्तीतिभावः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ जगतःदोषेणसचराजास्पृश्यते ॥ २० ॥ २१ ॥ फलंनलब्धवान्प्राप्तवान् असीतिशेषः

अंगावेक्षस्वधर्मंत्वंयथासृष्टःस्वयंभुवा ॥ बाहुभ्यांक्षत्रियाःसृष्टाबाहुवीर्योपजीविनः ॥ ७ ॥ क्रूरायकर्मणेनित्यंप्रजानांपरिपालने ॥ शृणुचात्रोपमामेकांया
वृद्धेभ्यःश्रुतामया ॥ ८ ॥ मुचुकुंदस्यराजर्षेरददत्पृथिवीमिमाम् ॥ पुरावैश्रवणःप्रीतोनचासौतद्गृहीतवान् ॥ ९ ॥ बाहुवीर्यार्जितंराज्यमश्नीयामितिकामये ॥ त
तोवैश्रवणःप्रीतोविस्मितःसमपद्यत ॥ १० ॥ मुचुकुंदस्ततोराजासोन्वशासद्वसुंधराम् ॥ बाहुवीर्यार्जितांसम्यक्क्षत्रधर्ममनुव्रतः ॥ ११ ॥ यंहिधर्मंचरंतीहप्रजा
राज्ञासुरक्षिताः ॥ चतुर्थंतस्यधर्मस्यराजाविंदेतभारत ॥ १२ ॥ राजाचरतिचेद्धर्मंदेवत्वायैवकल्पते ॥ सचेदधर्मंचरतिनरकायैवगच्छति ॥ १३ ॥ दंडनीतिश्चध
र्मेभ्यश्चातुर्वर्ण्यंनियच्छति ॥ प्रयुक्तास्वामिनासम्यगधर्मेभ्यश्चयच्छति ॥ १४ ॥ दंडनीत्यांयदाराजासम्यक्कार्त्स्न्येनवर्तते ॥ तदाकृतयुगंनामकालःश्रेष्ठःप्रव
र्तते ॥ १५ ॥ कालोवाकारणंराज्ञोराजावाकालकारणम् ॥ इतितेसंशयोमाभूद्राजाकालस्यकारणम् ॥ १६ ॥ राजाकृतयुगस्रष्टात्रेतायाद्वापरस्यच ॥ युगस्यचच
तुर्थस्यराजाभवतिकारणम् ॥ १७ ॥ कृतस्यकरणाद्राजास्वर्गमत्यंतमश्नुते ॥ त्रेतायाःकरणाद्राजास्वर्गंनात्यंतमश्नुते ॥ १८ ॥ प्रवर्तनाद्द्वापरस्ययथाभागमुपा
श्नुते ॥ कलेःप्रवर्तनाद्राजापापमत्यंतमश्नुते ॥ १९ ॥ ततोवसतिदुष्कर्मानरकेशाश्वतीःसमाः ॥ राजदोषेणहिजगत्स्पृश्यतेजगतःसच ॥ २० ॥ राजधर्मानवे
क्षस्वपितृपैतामहोचितान् ॥ नैतद्राजर्षिवृत्तंहियत्रत्वंस्थातुमिच्छसि ॥ २१ ॥ नहिवैक्लव्यसंसृष्टआनृशंस्यव्यवस्थितः ॥ प्रजापालनसंभूतंफलंकिंचनलब्धवान्
॥ २२ ॥ नत्वेतामाशिषंपांडुर्नचाहंनपितामहः ॥ प्रयुक्तवंतःपूर्वंतेययाचरसिमेधया ॥ २३ ॥ यज्ञोदानंतपःशौर्यंप्रज्ञासंतानमेवच ॥ माहात्म्यंबलमोजश्चनित्य
माशंसितंमया ॥ २४ ॥ नित्यंस्वाहास्वधानित्यंदद्युर्मानुषदेवताः ॥ दीर्घमायुर्धनंपुत्रान्सम्यगाराधिताःशुभाः ॥ २५ ॥ पुत्रेष्वाशासतेनित्यंपितरोदैवतानिच ॥
दानमध्ययनंयज्ञःप्रजानांपरिपालनम् ॥ २६ ॥ एतद्धर्ममधर्मंवाजन्मनैवाभ्यजायथाः ॥ तेतुवैद्याःकुलेजाताअवृत्त्यातातपीडिताः ॥ २७ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ नित्यमिति मानुषाश्चदेवताश्चसम्यगाराधिताःसत्यःइहलोकेआयुरादीनिपरलोकसाधनानिस्वधादीनिसत्कर्माणिचदद्युः ॥ २५ ॥ २६ ॥ एततूमद्वाक्यंधर्मंधर्मयुक्तंअधर्मंवाज
न्मनैवस्वभावतएवअभ्यजायथाः अभिजानीषेहेकृष्ण तेतुपांडवास्तुवैद्याःविद्यावंतः ॥ २७ ॥

दानपतिंपालनाधिकारिणं दङ्पालनेअस्यरूपम् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१३२॥ ॥७॥ ॥अ
वेति॥१॥ततःमदुक्तात्श्रेयःप्रशस्ततरं भूयोधिकतरं मन्युमतीदैन्यवती विभावरीकुपिता विभावरीरजन्यांचवक्रयोषितीतिविश्वः॥२॥३॥राजन्यामूर्धाभिषिक्ता मूर्धाभिषिक्तोराजन्यइत्यमरःजगर्हेनिंदि

यत्रदानपतिंशूरंक्षुधिताःपृथिवीचराः॥ प्राप्यतुष्टाःप्रतिष्ठंतेधर्मःकोभ्यधिकस्ततः॥ २८॥ दानेनान्यंबलेनान्यंतथासूनृतयापरं॥ सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्राज्यंप्रा
प्येहधार्मिकः॥ २९॥ ब्राह्मणःप्रचरेद्भैक्षंक्षत्रियःपरिपालयेत्॥ वैश्योधनार्जनंकुर्याच्छूद्रःपरिचरेच्चतान्॥ ३० ॥ भैक्षंविप्रतिषिद्धंतेकृषिर्नैवोपपद्यते ॥ क्षत्रि
योसिक्षतात्त्राताबाहुवीर्योपजीविता ॥ ३१ ॥ पित्र्यमंशंमहाबाहोनिमग्नंपुनरुद्धर॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनाथनयेनवा॥३२॥ इतोदुःखतरंकिंनुयदहंदीनबां
धवा॥ परपिंडमुदीक्षेवैत्वांसूत्वामित्रनंदन॥ ३३॥ युध्यस्वराजधर्मेणमानिमज्जीःपितामहान्॥ मागमःक्षीणपुण्यस्त्वंसानुजःपापिकांगतिं॥ ३४॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीवाक्येद्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३२ ॥ ॥७॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहा
संपुरातनं॥विदुलायाश्चसंवादंपुत्रस्यचपरंतप॥ १ ॥ ततःश्रेयश्चभूयश्चयथावद्वक्तुमर्हसि॥यशस्विनीमन्युमतीकुलेजाताविभावरी॥२॥क्षत्रधर्मरतादांतावि
दुलादीर्घदर्शिनी॥ विश्रुताराजसंसत्सुश्रुतवाक्याबहुश्रुता॥ ३॥ विदुलानामराजन्याजगर्हेपुत्रमौरसं॥ निर्जितंसिंधुराजेनशयानंदीनचेतसं॥ ४॥ ॥विदु
लोवाच॥ ॥अनंदनमयाजातद्विषतांहर्षवर्धन॥ नमयात्वंनपित्राचजातःक्वाभ्यागतोह्यसि॥५॥ निर्मन्युश्चाप्यसंख्येयःपुरुषःक्लीबसाधनः॥ यावज्जीवंनिरा
शोसिकल्याणायधुरंवह॥ ६॥ मात्मानमवमन्यस्वमैनमल्पेनबीभरः॥ मनःकृत्वासुकल्याणंमाभैस्त्वंप्रतिसंहर॥७॥उत्तिष्ठहेकापुरुषमाशेष्वैवंपराजितः॥अ
मित्रान्नंदयन्सर्वान्निर्मानोबंधुशोकदः॥ ८॥ सुपूरावैकुनदिकासुपूरोमूषिकांजलिः॥ सुसंतोषःकापुरुषःस्वल्पकेनैवतुष्यति॥ ९॥ अप्यहेरारुजन्दंष्ट्रामाश्वेव
निधनंव्रज॥ अपिवासंशयंप्राप्यजीवितेपिपराक्रमेः॥ १०॥ अप्यरेःश्येनवच्छिद्रंपश्येस्त्वंविपरिक्रमन्॥ विवदन्वाथवातूष्णींव्योम्नीवापरिशंकितः॥ ११॥
त्वमेवंप्रेतवच्छेपेकस्माद्वज्रहतोयथा॥ उत्तिष्ठहेकापुरुषमास्वाप्सीःशत्रुनिर्जितः॥ १२॥

तवती॥४॥अनंदनकुपुत्र कुत्सार्थेऽत्रनञ्॥ ५॥ असंख्येयःअगणनीयःतुच्छत्वात् क्लीबंनिर्वीर्यंसाधनंबाह्वादिकंयस्यसतथा ॥ ६ ॥ माबीभरःमापालय प्रतिसंहर भयमितिशेषः ॥ ७॥ माशेष्वनिरुद्योगो
माभूः ॥ ८ ॥ ९ ॥ पराक्रमेःपराक्रमंकुरु ॥ १० ॥ विवदन्शत्रुजयार्थंअनेकान्पक्षानुद्भावयन्वातूष्णींभूतोऽरेश्छिद्रंपश्येः यथाव्योम्नि अपरिशंकितःशत्रोराधिक्याद्भयमपश्यन्श्येनस्तद्वत्॥ ११॥ १२॥

विश्रूयस्वख्यातोभव मामध्यंइति सामभेदौजघन्यमध्यमौ दानमधमोनीचउपायः दंडस्तूत्तमः तत्राद्यत्रयकर्तामाभूःकिंतुगर्जितोदंडयितैवभवेत्यर्थः ऊर्जितइतिवापाठः ॥ १३ ॥ तिंदुकस्यअलातंयथा
दिक्षुस्फुलिंगान्विक्षिपतिज्वलतितद्वज्ज्वलदीप्यस्व परंतुतुषाग्निवदनर्चिर्माधूमायस्व काकरंखाजिजीविषुरितिपाठांतरेकाकरंखाः काकरमग्न्यगारंमाखाःमानाशय खैतुस्थैर्येखदनहिंसयोरितिखायेतरिदं
रूपं काकरंखइतिपाठे काकवत्रंखतिपलायतेवाकाकरंखः रखिगतावित्यस्यरूपम् ॥ १४॥ माजनिमाउत्पद्यनां खरःकर्कशः खरीतिपाठेखरत्ववानितिसएवार्थः मृदुर्दयालुः ॥१५॥ आजिंसंग्रामं स्त
त्वाऽभिसृत्य मानुष्यकंमनुष्यस्योचितम् ॥ १६ ॥ प्राणानांप्राणाःबलंतत्साध्यानांकार्याणां आनंतर्यंअविच्छेदेनकार्यधारामारभतेत्यर्थः नधनायतेधनंआत्मनोनेच्छति तृणांत्यजतीत्यर्थः ॥१७॥ ध्रुवांग

मास्तंगमस्त्वंकृपणोविश्रूयस्वस्वकर्मणा॥ मामध्येमाजघन्येत्वंमाधोभूस्तिष्ठगर्जितः॥ १३॥ अलातंतिंदुकस्येवमुहूर्तमपिहिज्वल॥ मातुषाग्निरिवानर्चिर्धू
मायस्वजिजीविषुः॥१४॥ मुहूर्तंज्वलितंश्रेयोनचधूमायितंचिरम्॥माहस्मकस्यचिद्गेहेजनिराज्ञःखरोमृदुः॥१५॥कृत्वामानुष्यकंकर्मसृत्वाजिंयावदुत्तमम्॥
धर्मस्यानृण्यमाप्नोतिनचात्मानंविगर्हते॥ १६॥ अलब्ध्वायदिवालब्ध्वानानुशोचतिपंडितः॥ आनंतर्यंचारभतेनप्राणानांधनायते ॥ १७॥ उद्भावयस्ववी
र्यंवातांवागच्छध्रुवांगतिम्॥ धर्मपुत्राग्रतःकृत्वाकिंनिमित्तंहिजीवसि॥१८॥ इष्टापूर्तंहितेक्लीबकीर्तिश्चसकलाहता॥ विच्छिन्नंभोगमूलंतेकिंनिमित्तंहिजीव
सि॥ १९॥शत्रुर्निमज्जताग्राह्योजंघायांप्रपतिष्यता॥ विपरिच्छिन्नमूलोपिनविषीदेत्कथंचन ॥ २०॥ उद्यम्यधुरमुत्कर्षेदाजानेयकृतंस्मरन् ॥कुरुसत्वंच
मानंचविद्धिपौरुषमात्मनः॥२१॥उद्भावयकुलंमग्नंत्वत्कृतेस्वयमेवहि॥ यस्यवृत्तंनजल्पंतिमानवामहदद्भुतम् ॥ २२॥ राशियर्धनमात्रंसनैवस्त्रीनपुनःपुमा
न्॥दानेतपसिसत्येचयस्यनोच्चरितंयशः॥२३॥ विद्यायामर्थलाभेवामातुरुच्चारएवसः॥ श्रुतेनतपसावापिश्रियावाविक्रमेणवा॥२४॥ जनान्योभिभवत्य
न्यान्कर्मणाहिसवैपुमान्॥ नत्वेवजाल्मींकापालींवृत्तिमेषितुमर्हसि॥२५॥ नृशंस्यामयशस्यांचदुःखांकापुरुषोचिताम्॥ यमेनमभिनंदेयुरमित्राःपुरुषंकृशं
॥ २६॥लोकस्यसमवज्ञातंनिहीनासनवाससम्॥ अहोलाभकरंहीनमल्पजीवनमल्पकम्॥ २७॥

तिंमरणं अग्रतइत्युपहासः पृष्ठतःकृत्वेत्यर्थः ॥ १८ ॥ भोगमूलंराज्यंधनंवा ॥ १९ ॥ निमज्जताप्रपतिष्यताचशत्रुर्जंघायांग्राह्यः तेनैवसहनिमज्जेत्पतेद्वेत्यर्थः नविषीदेत्निरुद्यमोनभवेत् ॥ २० ॥उद्यम्य
उद्यमंकृत्वाधुरंभारमुत्कर्षेत् उद्यच्छेत् आजानेयाःजात्यश्वाःतेषांकृतंकर्मयुद्धेऽनवसादरूपंस्मरन् विद्धिप्राप्नुहि॥२१॥ त्वत्कृतेमग्नमितिसंबंधः ॥२२॥ राशिवर्धनःसंख्यापूरकोनतुप्रयोजनांतरार्हः ॥ २३ ॥
मातुःउच्चारोविष्ठा ॥ २४ ॥ कापालींवृत्तिंभिक्षाचर्यां ॥ २५ ॥ यंएनंअमित्राअभिनंदेयुःतंबंधुबांधवःआसाद्यनसुखमेधतइतितृतीयश्लोकेनसंबंधः ॥ २६ ॥ अहोलाभकरंअल्पेपिलाभेअहो
लाभोजातइतिविस्मयंकुर्वाणम् ॥ २७ ॥

अवृत्त्याजीवनोपायाभावेनविपत्स्यामःमरिष्यामः ॥२८॥ अवल्गुअमंगलंअकर्मैतिवापाठःतत्कारिणंनिश्चेष्टंकुलंज्ञातयःवंशःसोमसूर्यादिमूलोत्पत्तिस्थानम् ॥२९॥ संजयेत्तितस्यनाम ॥३०॥ ३१ ॥
॥३२॥अनुक्रोशोदया॥ ३३॥ अनुत्थानंशत्रुंप्रत्यनवस्थानंभयंचतेउभेचश्रियंहतइतिपूर्वेणसंबंधःनिरीहोनिश्चेष्टोनाश्नुतेमहत्पदमितिशेषः निकृतिपापेभ्यःपराभवदोषेभ्यः ॥ ३४ ॥ स्वकंधनादिकंपरंविष

नेदृशंबंधुमासाद्यबांधवःसुखमेधते॥ अवृत्त्यैवविपत्स्यामोवयंराष्ट्रात्प्रवासिताः॥२८॥ सर्वकामरसैर्हीनाःस्थानभ्रष्टाअकिंचनाः॥अवल्गुकारिणंसत्सुकुल
वंशस्यनाशनं॥ २९॥ कलिंपुत्रप्रवादेनसंजयत्वामजीजनं॥ निरमर्षंनिरुत्साहंनिर्वीर्यमरिनंदनं॥३०॥मास्मसीमंतिनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशं॥माधूमाय
ज्वलात्यंतमाक्रम्यजहिशात्रवान्॥३१॥ ज्वलमूर्धन्यमित्राणांमुहूर्तमपिवाक्षणं॥ एतावानेवपुरुषोयदमर्षीयदक्षमी॥३२॥ क्षमावान्निरमर्षश्चनैवस्त्रीनपु
नःपुमान्॥संतोषोवैश्रियंहंतितथानुक्रोशएवच॥३३॥ अनुत्थानभयेचोभेनिरीहोनाश्नुतेमहत्॥ एभ्योनिकृतिपापेभ्यःप्रमुंचात्मानमात्मना॥ ३४॥ आयसं
हृदयंकृत्वामृगयस्वपुनःस्वकं॥ परंविषहतेयस्मात्तस्मात्पुरुषउच्यते॥ ३५॥ तमाहुर्व्यर्थनामानंस्त्रीवद्यइहजीवति॥ शूरस्योर्जितसत्वस्यसिंहविक्रांतचारिणः
॥३६॥ दिष्टभावंगतस्यापिविषयेमोदतेप्रजा॥ यआत्मनःप्रियसुखेहित्वामृगयतेश्रियं॥३७॥ अमात्यानामथोहर्षमादधात्यचिरेणसः॥३८॥ ॥पुत्रउवाच
किंनुतेमामपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया॥ किमाभरणकृत्यंतेकिंभोगैर्जीवितेनवा॥ ३९॥ ॥मातोवाच॥ ॥किमद्यकानांयेलोकाद्विषंतस्तानवाप्नुयुः॥ ये
त्वादृतात्मनांलोकाःसुहृदस्तान्व्रजंतुनः॥ ४०॥ भृत्यैर्विहीयमानानांपरपिंडोपजीविनां॥ कृपणानामसत्वानांमावृत्तिमनुवर्तिथाः॥ ४१॥ अनुत्वांतातजी
वंतुब्राह्मणाःसुहृदस्तथा॥ पर्जन्यमिवभूतानिदेवाइवशतक्रतुम्॥४२॥ यमाजीवंतिपुरुषंसर्वभूतानिसंजय॥ पक्वंद्रुममिवासाद्यतस्यजीवितमर्थवत्॥४३॥
यस्यशूरस्यविक्रांतैरेधंतेबांधवाःसुखम्॥त्रिदशाइवशक्रस्यसाधुतस्येहजीवितम्॥४४॥स्वबाहुबलमाश्रित्ययोऽभ्युज्जीवतिमानवः॥सलोकेलभतेकीर्तिंपर
त्रचशुभांगतिम्॥ ४५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेत्रयस्त्रिंशाधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३॥ ॥ छ ॥

हतेइतिपुरुषपदनिर्वचनंवर्णविकारादिनाज्ञेयम॥३५॥३६ ॥दिष्टभावंमरणं प्रजासंततिः प्रियंपुत्रादि सुखंतत्परिष्वंगादिजोहर्षः॥३७॥३८ ॥मामपश्यंत्यास्तेपृथिव्याकिमितिसंबंधः॥ ३९ ॥किमद्यांकिंभो
क्तव्यमितियेचिंतयंतिनिर्धनास्तेषांकिमद्यकानांयद्वा किमद्यत्वरयाश्वएवशत्रून्जेष्यामइतिविलंबशीलानां हन्यमानस्येतिपाठेअनुद्रुतस्य अत्रहंतिर्गत्यर्थःअनाहतानामितिपाठेशस्त्रैरक्षतानांअनादृता
नामितिपाठेअलसानां निर्मन्युकानामित्यपिपाठः॥४०॥४१॥४२॥ ४३॥ ४४ ॥ ४५॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥

अथेति ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ सहायोपचितिंसहायसंपत्तिंकृत्वापि अपरेस्वकीयास्तवपौरुषमपश्यंतोयत्ननैष्फल्यादनुदुष्येयुःशत्रुपक्षंश्रयेयुरित्यर्थः ॥ ५ ॥स्वीयानांसंग्रहेउपायमाह तैरितितैःस्वीयैः
संघातंऐक्यं व्यसनंपरस्य अयंनवशत्रुः ॥ ६ ॥ ७ ॥ मेमह्यंब्राह्मणोऽब्रवीदितिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्थाभिनिर्वृत्तौप्रयोजननिष्पत्तौ परेतत्संबंधिनः तेनार्थेनआप्यायिताभवंति तस्यतद्भाग्यादेवा

॥ विदुलोवाच ॥ ॥ अथैतस्यामवस्थायांपौरुषंहातुमिच्छसि ॥ निहीनसेवितंमार्गंगमिष्यस्यचिरादिव ॥ १ ॥ योहितेजोयथाशक्तिनदर्शयतिविक्रमात् ॥ क्षत्रियोजीविताकांक्षीस्तेनइत्येवतंविदुः ॥ २ ॥ अर्थवंत्युपपन्नानिवाक्यानिगुणवंतिच ॥ नैवसंप्राप्नुवंतित्वांमुमूर्षुमिवभेषजम् ॥ ३ ॥ संतिवैसिंधुराजस्यसंतुष्टा
नतथाजनाः ॥ दौर्बल्यादासतेमूढाव्यसनौघप्रतीक्षिणः ॥ ४ ॥ सहायोपचितिंकृत्वाव्यवसाय्यततस्ततः ॥ अनुदुष्येयुरपरेपश्यंतस्तवपौरुषम् ॥ ५ ॥ तैःकृत्वासहसं
घातंगिरिदुर्गालयंचर ॥ कालेव्यसनमाकांक्षनैवायमजरामरः ॥ ६ ॥ संजयोनामतश्चत्वंनचपश्यामितत्त्वयि ॥ अन्वर्थनामाभवमेपुत्रमाव्यर्थनामकः ॥ ७ ॥
सम्यग्दृष्टिर्महाप्राज्ञोबालंत्वांब्राह्मणोब्रवीत् ॥ अयंप्राप्यमहत्कृच्छ्रंपुनर्वृद्धिंगमिष्यति ॥ ८ ॥ तस्यस्मरंतीवचनमाशंसेविजयंतव ॥ तस्मात्तातब्रवीमित्वांव
क्ष्यामिचपुनःपुनः ॥ ९ ॥ यस्यत्वर्थाभिनिर्वृत्तौभवंत्याप्यायिताःपरे ॥ तस्यार्थसिद्धिर्नियतानयेष्वर्थानुसारिणः ॥ १० ॥ समृद्धिरसमृद्धिर्वापूर्वेषांममसंजय ॥
एवंविद्वान्युद्धमनाभवमाप्रत्युपाहरः ॥ ११ ॥ नातःपापीयसींकांचिदवस्थांशंबरोब्रवीत् ॥ यत्रनैवाद्यनप्रातर्भोजनंप्रतिदृश्यते ॥ १२ ॥ पतिपुत्रवधादेतत्परमं
दुःखमब्रवीत् ॥ दारिद्र्यमितियत्प्रोक्तंपर्यायमरणंहितत् ॥ १३ ॥ अहंमहाकुलेजाताह्रदाद्ध्रदमिवागता ॥ ईश्वरीसर्वकल्याणीभर्त्रापरमपूजिता ॥ १४ ॥ महार्हमाल्याभरणांसुमृष्टांबरवाससम् ॥ पुरादृष्टःसुहृद्वर्गोमामपश्यत्सुहृद्गताम् ॥ १५ ॥ यदामांचैवभार्यांचद्रष्टासिभृशदुर्बलाम् ॥ नतदाजीवितेनार्थोभवितातावसंजय ॥ १६ ॥ दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यर्त्विक्पुरोहितान् ॥ अवृत्त्यास्मान्प्रजहतोदृष्ट्वाकिंजीवितेनते ॥ १७ ॥ यदिकृत्यंनपश्यामितवाद्याहंयथापुरा ॥ श्लाघनीयंयशस्यंचकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ १८ ॥ नेतिचेद्ब्राह्मणंब्रूयांदीर्यतेहृदयंमम ॥ नह्यहंनचमेभर्तानेतिब्राह्मणमुक्तवान् ॥ १९ ॥ वयमाश्रयणीयाःस्मनश्रोता
रःपरस्यच ॥ सान्यमासाद्यजीवंतीपरित्यक्ष्यामिजीवितम् ॥ २० ॥ अपारेभवनःपारमप्लवेभवनःप्लवः ॥ कुरुष्वस्थानमस्थानेमृतान्संजीवयस्वनः ॥ २१ ॥

र्थसिद्धिः नयेषुनीतिमार्गेषु ॥ १० ॥ पूर्वेषांममचयुद्धेसमृद्धिरसमृद्धिर्वाऽवश्यंभाविनीत्येवंविद्वान्युद्धमनाभव लाभालाभौसमौकृत्वायुद्धस्वेतिभावः माप्रत्युपाहरःप्रत्युपहारंयुद्धोपसंहारंमाकार्षीरि
त्यर्थः ॥ ११ ॥अयुध्यतोदरिद्रत्वंस्यात्तच्चानिष्टमित्याह नातइति ॥ १२ ॥ पर्यायमरणंदारिद्र्यं नामांतरेणमरणमेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अस्मान्प्रजहतःअस्मत्त्यागंकुर्वतः ॥ १७ ॥
कृत्यंकर्तव्यंपराक्रमम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ श्रोतारःपराज्ञायाःपाठांतरेश्रेतारआश्रयितारः ॥ २० ॥ २१ ॥

शक्याः जेतुमितिशेषः सह्याइतिपाठेसहनीयाः ॥ २२ ॥ निर्विण्णात्माविरक्तचित्तःयतोहतमनानष्टसंकल्पः विश्रुतिंख्यातिं ॥ २३ ॥ ग्रहंसोमपात्रंप्रग्रहमितिपाठेनियमनंनियंतृत्वमित्यर्थःप्रग्रहश्वतु
लासूत्रेवंद्यांनियमनेभुजेइतिविश्वः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ कापुरुषाःजनाःरणेआत्मानंदेहंत्यक्त्वारणेदक्षंशूरंसमृद्धिभिस्तर्पयंतिस्मेतिसंबंधः ॥ २७ ॥ उग्रविभ्रंशंमहाप्रपातंजीवितस्यसंशयोमरणंलब्ध
स्यजितस्य शेषंपुनःस्वल्पेनविभवेनावस्थापनं॥२८॥रुद्धंग्रस्तंमत्वाएकायनंस्वर्गराज्ययोर्मध्येएकंमार्गंपतगच्छ॥२९॥मात्वेति शत्रूणांभयवर्धनंभयच्छेदनं अनुग्रत्वात् सुकृपणंदीनं त्वात्वां मादृशंमाद्राक्षं

सर्वेतेशत्रवःशक्यानचेज्जीवितुमर्हसि॥ अथचेदीदृशींवृत्तिंक्लीबामभ्युपपद्यसे॥२२॥ निर्विण्णात्माहतमनामुंचैतांपापजीविकाम्॥ एकशत्रुवधेनैवशूरोग
च्छतिविश्रुतिम्॥ २३॥ इंद्रोवृत्रवधेनैवमहेंद्रःसमपद्यत॥ माहेंद्रंचग्रहंलेभेलोकानांचेश्वरोभवत्॥ २४॥ नामविश्राव्यवैसंख्येशत्रूनाहूयदंशितान्॥ सेनाग्रं
चापिविद्राव्यहत्वावापुरुषंवरम्॥ २५॥यदैवलभतेवीरःसुयुद्धेनमहद्यशः॥ तदैवप्रव्यथंतेऽस्यशत्रवोविनमंतिच॥२६॥ त्यक्त्वात्मानंरणेदक्षंशूरंकापुरुषाज
नाः॥ अवशास्तर्पयंतिस्मसर्वकामसमृद्धिभिः॥२७। राज्यंचाप्युग्रविभ्रंशंसंशयोजीवितस्यवा॥ नलब्धस्यहिशत्रोर्वैशेषंकुर्वंतिसाधवः॥ २८॥ स्वर्गद्वारोप
मंराज्यमथवाप्यमृतोपमम्॥ रुद्धमेकायनंमत्वापतोल्मुकइवारिषु ॥ २९ ॥ जहिशत्रून्रणेराजन्स्वधर्ममनुपालय॥ मात्वादृशंसुकृपणंशत्रूणांभयवर्धनम्
॥ ३० ॥ अस्मदीयैश्चशोचद्भिर्नदद्भिश्चपरैर्वृतम्॥ अपित्वांनानुपश्येयंदीनाद्दीनमिवास्थितम्॥ ३१ ॥ हृष्यसौवीरकन्याभिःश्लाघस्वार्थैर्यथापुरा॥ माचसैं
धवकन्यानामवसन्नोवशंगमः॥ ३२॥ युवारूपेणसंपन्नोविद्ययाभिजनेनच॥ यस्त्वादृशोविकुर्वीतयशस्वीलोकविश्रुतः॥३३॥ अधुर्यवच्चवोढव्येमन्येमरण
मेवतत्॥ यदित्वामनुपश्यामिपरस्यप्रियवादिनम्॥ ३४ ॥ पृष्ठतोनुव्रजंतंवाकाशांतिर्हृदयस्यमे ॥ नास्मिन्जातुकुलेजातोगच्छेद्योन्यस्यपृष्ठतः॥ ३५ ॥ न
त्वंपरस्यानुचरस्तातजीवितुमर्हसि॥ अहंहिक्षत्रहृदयंवेदयत्परिशाश्वतम् ॥ ३६ ॥ पूर्वैःपूर्वतरैःप्रोक्तंपरैःपरतरैरपि ॥ शाश्वतंचाव्ययंचैवप्रजापतिविनिर्मि
तम्॥ ३७॥ योवैकश्चिदिहाजातःक्षत्रियःक्षत्रकर्मवित्॥ भयाद्वृत्तिसमीक्षोवाननमेदिहकस्यचित्॥ ३८॥

दृशमितिमाङ्योगाद्डभावेइरितोवेत्यङ्पक्षेदृशिरूप्रेक्षणेऽस्यलुङुत्तमैकवचनं पाठांतरंतुमूढजनकल्पितंनादरणीयं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ हृष्यहर्षंप्रामुहि सौवीरकन्याभिःस्वदारैः माचेति सैंधवकन्यानांशत्रुदे
शजकन्यानां ॥ ३२ ॥ विकुर्वीतअपसरणंकुर्वीत ॥ ३३ ॥ अधुर्यवत्अदांतवृषभवत् अनड्वानिवेत्यपिपाठः तत्विकारकरणं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥वेदवेद्मि परिशाश्वतंसर्वथैवैकरूपं अक्षीणमित्यर्थः॥३६॥
पूर्वैःस्ववंशजैः परैरन्यवंशीयैः परतरैर्वृद्धैः अव्ययंअपक्षयहीनंक्षत्रहृदयंप्रोक्तमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ ३७ ॥ आजातःसम्यग्जातःकुलेजातइत्यर्थः यआजातःसभयात्कस्यचिन्ननमेत् वृत्तिसमीक्षोवृत्तिं
समीक्षमाणोवाननमेत् ॥ ३८ ॥

उद्यच्छेत् उद्यमंकुर्यात् अपर्वणिअकांडेऽपिथापीत्यर्थः ॥३९॥ परीयात्पर्यटनंकुर्यात् ॥४०॥ दुष्कृतःपापिष्ठान् ॥४१॥ ॥इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३४॥
कृष्णायसस्यलोहस्य संहत्यपिंडीकृत्य ॥ १ ॥ २ ॥ एकजंअभ्रातृकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ सर्वावस्थागार्हस्थ्यादिरूपा सर्वारंभाइतिपाठांतरं तावेवधर्मार्थाविव अचूचुदंप्रेरितवत्यस्मि ॥ ५ ॥ समीक्ष्यक्रमोपेतःद्रष्टुं

उद्यच्छेदेवननमेदुद्यमोह्येवपौरुषम् ॥ अप्यपर्वणिभज्येतननमेतेहकस्यचित् ॥ ३९॥ मातंगोमत्तइवचपरीयात्समहामनाः॥ ब्राह्मणेभ्योनमेन्नित्यंधर्मायैव
चसंजय॥ ४० ॥ नियच्छन्नितरान्वर्णान्विनिघ्नन्सर्वदुष्कृतः॥ ससहायोऽसहायोवायावज्जीवंतथाभवेत्॥ ४१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव
द्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेचतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३४॥ ॥७॥ ॥पुत्रउवाच॥ ॥ कृष्णायसस्येवचतेसंहत्यहृदयंकृतम्॥ ममम
तस्त्वकरुणेवीरप्रज्ञेत्यमर्षणे॥१॥ अहोक्षत्रसमाचारोयत्रमामितरंयथा॥ नियोजयसियुद्धायपरमातेवमांतथा॥ २॥ ईदृशंवचनंब्रूयाद्भवतीपुत्रमेकजम् ॥
किंनुतेमामपश्यंत्याःपृथिव्याअपिसर्वया॥३ ॥ किमाभरणकृत्येनकिंभोगैर्जीवितेनवा॥ मयिवासंगरहतेप्रियपुत्रेविशेषतः॥४॥ ॥मातोवाच॥ ॥स
र्वावस्थाहिविदुषांतातधर्मार्थकारणात्॥ तावेवाभिसमीक्ष्याहंसंजयत्वामचूचुदम्॥ ५॥ ससमीक्ष्यक्रमोपेतोमुख्यःकालोयमागतः॥ अस्मिंश्चेदागतेकाले
कार्यंनप्रतिपद्यसे॥ ६॥ असंभावितरूपस्त्वमानृशंस्यंकरिष्यसि॥ तंत्वामयशसास्पृष्टंनब्रूयांयदिसंजय॥ ७॥ खरीवात्सल्यमाहुस्तन्निःसामर्थ्यमहेतुकम्॥
सद्भिर्विगर्हितंमार्गंत्यजमूर्खनिषेवितम्॥८॥ अविद्यावैमहत्यस्तियामिमांसंश्रिताःप्रजाः॥ तवस्याद्यदिसद्वृत्तंतेनमेत्वंप्रियोभवेः॥ ९॥ धर्मार्थगुणयुक्तेन
नेतरेणकथंचन॥ दैवमानुषयुक्तेनसद्भिराचरितेनच॥ १०॥ योह्येवमविनीतेनरमतेपुत्रनप्तृणा॥ अनुत्थानवताचापिदुर्विनीतेनदुर्धिया॥ ११ ॥रमतेयस्तु
पुत्रेणमोघंतस्यप्रजाफलम् ॥ अकुर्वंतोहिकर्माणिकुर्वंतोनिंदितानिच ॥ १२ ॥ सुखंनैवेहनामुत्रलभंतेपुरुषाधमाः ॥ युद्धायक्षत्रियःसृष्टःसंजयेहजयायच
॥ १३॥ जयन्वावध्यमानोवाप्राप्नोतींद्रसलोकताम्॥ नशक्रभवनेपुण्येदिवितद्विद्यतेसुखम्॥ यदमित्रान्वशेकृत्वाक्षत्रियःसुखमेधते ॥ १४॥

योग्येनपराक्रमेणयुक्तः अस्मिन्कालेचेत्कार्यंकर्तव्यंयुद्धंनप्रतिपद्यसे ॥६॥ आनृशंस्यंशत्रुषुस्वदेहेवादयांकरिष्यसितर्हित्वंअसंभावितरूपस्तिरस्कृतरूपोभविष्यसीतिसंबंधः॥७॥ खरीति उभयलोकानुप
युक्तेपिपुत्रेऽपियथावात्सल्यंखरीकरोतितद्वदहमपिस्यामित्यर्थः ॥ ८ ॥ अविद्याअनात्मनिदेहेआत्मबुद्धिःसायदितवस्यात्तर्हिसत्समीचीनंतवदेहनाशादात्मनाशंपश्यतोवृत्तंशीलं उपहासार्थमिदमुच्यते तेन
देहात्मभावेनममदेहादन्यमात्मानंपश्यंत्याःप्रियोभवेः अयमप्युपहासः देहात्मवादीदुर्वृत्तोममद्वेष्यश्चभविष्यसीत्यर्थः ॥ ९ ॥ धर्मार्थैति त्वयाभाव्यमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥

निकृतेनअपकृतेनापिशत्रून्प्रतिजिगीषया प्रस्थातव्यमेवेतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ स्वल्पमैश्वर्यंअप्रियमनिष्टंइच्छतिमन्यतेप्राज्ञः यस्यतुअल्पमेवैश्वर्यंप्रियंतस्यध्रुवंनिश्चितंतदेवाल्पंप्रियत्वेनगृहीतंअप्रियम
नर्थकरंस्यात् तेनराज्ञाऽल्पसंतुष्टेननभवितव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥ अभावंनाशम् ॥ १८ ॥ कारुण्यमेवपश्य हितत्वेनेतिशेषः ॥१९॥ अतोवचनात्मेममभूयसीनंदिःसमृद्धिः भवितेतिशेषः यत्एवंकारुण्यदे
हेकृपांअनुपश्यसिहितत्वेन एवंसत्यपित्वमेवचोद्यंपूर्वपक्षंचोदयसिप्रेरयसिकारुण्यंकुर्वीति अथापिवज्जल्दर्याहंतेतुभ्यंचोदयामि ॥ २० ॥ सैंधवान्हत्वाकृच्छ्रेणभावितंतेतवविजयंयदापश्यामिद्रक्ष्यामि

मन्युनादह्यमानेनपुरुषेणमनस्विना ॥ निकृतेनेहबहुशःशत्रून्प्रतिजिगीषया ॥ १५ ॥ आत्मानंवापरित्यज्यशत्रुंवाविनिपात्यच ॥ अतोन्येनप्रकारेणशांतिर
स्यकुतोभवेत् ॥ १६ ॥ इहप्राज्ञोहिपुरुषःस्वल्पमप्रियमिच्छति ॥ यस्यस्वल्पंप्रियंलोकेध्रुवंतस्याल्पमप्रियम् ॥ १७ ॥ प्रियाभावाच्चपुरुषोनैवप्राप्नोतिशोभनम् ॥ ध्रु
वंचाभावमभ्येतिगत्वागंगेवसागरम् ॥ १८ ॥ ॥ पुत्रउवाच ॥ ॥ नेयंमतिस्त्वयावाच्यामातःपुत्रेविशेषतः ॥ कारुण्यमेवात्रपश्यभूत्वेहजडमूकवत् ॥ १९ ॥
मातोवाच ॥ ॥ अतोमेभूयसीनंदिर्यदेवमनुपश्यसि ॥ चोद्यंमांचोदयस्येतद्भृशंवैचोदयामिते ॥ २० ॥ अथत्वांपूजयिष्यामिहत्वावैसर्वसैंधवान् ॥ अहंपश्या
मिविजयंकृच्छ्रभावितमेवते ॥ २१ ॥ ॥ पुत्रउवाच ॥ ॥ अकोशस्यासहायस्यकुतःसिद्धिर्जयोमम ॥ इत्यवस्थांविदित्वैतामात्मनात्मनिदारुणाम् ॥ २२ ॥ राज्या
द्भावोनिवृत्तोमेत्रिदिवादिवदुष्कृतः ॥ ईदृशंभवतीकंचिदुपायमनुपश्यति ॥ २३ ॥ तन्मेपरिणतप्रज्ञेसम्यक्प्रब्रूहिपृच्छते ॥ करिष्यामिहितंसर्वंयथावदनुशास
नं ॥ २४ ॥ ॥ मातोवाच ॥ ॥ पुत्रनात्मावमंतव्यःपूर्वाभिरसमृद्धिभिः ॥ अभूत्वाहिभवंत्यर्थाभूत्वानश्यंतिचापरे ॥ अमर्षेणैवचाप्यर्थानारब्धव्याःसुबालिशैः
॥ २५ ॥ सर्वेषांकर्मणांतातफलेनित्यमनित्यता ॥ अनित्यमितिजानंतोनभवंतिभवंतिच ॥ २६ ॥ अथयेनैवकुर्वंतिनैवजातुभवंतिते ॥ ऐकगुण्यमनीहायाम
भावःकर्मणांफलम् ॥ २७ ॥ अथद्वैगुण्यमीहायांफलंभवतिवानवा ॥ यस्यप्रागेवविदितासर्वार्थानामनित्यता ॥ २८ ॥

अथत्वांपूजयिष्यामीतियोजना ॥ २१ ॥ एतांअवस्थांदारुणामात्मनिआत्मनास्वयंविदित्वा मेममभावश्चित्तंराज्यान्निवृत्तइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अर्थाःधर्माद्याःबालिशैरमर्षेणैवना
रब्धव्याः पंडितैस्तुआदरेणआरब्धव्याएवेतिभावः ॥ २५ ॥ अनित्यमितिजानंतःपंडिताआरभमाणानभवंतिकदाचिदैश्वर्यंनलभंते भवंतिचकदाचित्सिद्धार्थाः ॥ २६ ॥ अकुर्वाणान्निंदति अथेति अ
नीहायांचेष्टायाअभावे ऐकगुण्यंएकगुणमेवफलं यत्कर्मणामीप्सिततमानामभावोऽप्राप्तिः ॥ २७ ॥ ईहायांतुद्वैगुण्यंगुणद्वयंयत्फलंभवतिवानवेति अभावनिश्चयापेक्षयापाक्षिकफलसद्भाववतीप्रवृत्तिरे
वश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ २८ ॥

वृद्धिःपीडा वृधुहिंसायामित्यस्यरूपं समृद्धिरैश्वर्यं तेउभेनुदेत्दूरीकुर्यात् आत्मनःपीडांपरस्यैश्वर्यंचनुदेदित्यर्थः योक्तव्यंसज्जीभवितव्यम् ॥ २९ ॥ ईश्वरैर्देवैः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उद्धर्षणानिप्रोत्साहकानि अनुदर्शितंरूपंलोकवृत्तांतोयस्मैसतथा ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ तेषांक्रुद्धादीनां अग्रप्रदायी भक्तंवेतनंचसर्वेभ्यःप्रथमंदेयं नचेत्तद्यःकुपितास्तेत्यजेयुरित्यर्थः ॥ ३५॥ त्यक्तजीवितंयुद्धेजीवितनिराकांक्षंशत्रुर्जीविताकांक्षीउद्विजते ॥ ३६ ॥ तमिति तंशत्रुंपराक्रांतंपराक्रमवंतंविदित्वाअशक्त्यावशेस्थाज्ञायांयदिनकरोतितर्हिएनंनिर्वादैःपरिनिष्ठितैर्दूतैर्निर्वदेत्परिनिष्ठांप्रापयेत् साम्नादानेनवातंपर्यवस्थापयेदि

नुदेद्वृद्धिसमृद्धीसप्रतिकूलेनृपात्मज ॥ उत्थातव्यंजागृतव्यंयोक्तव्यंभूतिकर्मसु॥२९॥भविष्यतीत्येवमनःकृत्वासततमव्यथैः ॥ मंगलानिपुरस्कृत्यब्राह्मणांश्चेश्वरैःसह ॥ ३० ॥ प्राज्ञस्यनृपतेराशुवृद्धिर्भवतिपुत्रक॥ अभिवर्ततिलक्ष्मीस्तंप्राचीमिवदिवाकरः॥ ३१॥निदर्शनान्युपायांश्चबहून्युद्धर्षणानिच॥ अनुदर्शितरूपोसिपश्यामिकुरुपौरुषम्॥३२॥पुरुषार्थमभिप्रेतंसमाहर्तुमिहार्हसि॥ क्रुद्धान्लुब्धान्परिक्षीणानवलिप्तान्विमानितान्॥ ३३ ॥ स्पर्धिनश्चैवयेकेचित्तान्युक्तउपधारय॥ एतेनत्वंप्रकारेणमहतोभेत्स्यसेगणान्॥ ३४ ॥ महावेगइवोद्धूतोमातरिश्वाबलाहकान्॥ तेषामग्रप्रदायीस्याःकल्योत्थायीप्रियंवदः॥तेत्वांप्रियंकरिष्यंतिपुरोधास्यंतिचध्रुवम्॥३५॥ यदैवशत्रुर्जानीयात्सपत्नंत्यक्तजीवितम्॥तदैवास्मादुद्विजतेसर्पाद्वेश्मगतादिव॥ ३६॥तंविदित्वापराक्रांतंवशेनकुरुतेयदि ॥ निर्वादैर्निर्वदेदेनमंततस्तद्भविष्यति ॥ ३७॥ निर्वादादास्पदंलब्ध्वाधनवृद्धिर्भविष्यति ॥ धनवंतंहिमित्राणिभजंतेचाश्रयंतिच ॥ ३८ ॥ स्खलितार्थंपुनस्तानिसंत्यजंतिचबांधवाः॥ अप्यस्मिन्नाश्वसंतेचजुगुप्संतेचतादृशम्॥३९॥शत्रुंकृत्वायःसहायंविश्वासमुपगच्छति॥अतःसंभाव्यमेवैतद्यद्राज्यंप्राप्नुयादिति॥४०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिविदुलापुत्रानुशासनेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १३५॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥मातोवाच॥ ॥नैवराज्ञादरःकार्योजातुकस्यांचिदापदि॥ अथचेदपिदीर्णःस्यान्नैववर्तेतदीर्णवत्॥ १ ॥ दीर्णंहिदृष्ट्वाराजानंसर्वमेवानुदीर्यते॥ राष्ट्रंबलममात्याश्चपृथक्कुर्वंतितेमतीः॥ २॥शत्रूनेकेप्रपद्यंतेप्रजहत्यपरेपुनः ॥ अन्येतुप्रजिहीर्षंतियेपुरस्ताद्विमानिताः॥ ३॥

त्यर्थः निर्वादःस्यात्परीवादेपरिनिष्ठितवादयोरितिविश्वः अंततःफलतःतत्शत्रोर्वशीकरणंभविष्यति ॥ ३७ ॥ तत्रोपायमाह निर्वादादिति एवंपरिनिष्ठिततयाआस्पदंस्थानंप्राप्तंचेत्शत्रुणाऽनुपद्रुतस्यधनवृद्ध्यादिकंसर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः ॥ ३८ ॥ स्खलितार्थंच्युतधनं नआश्वसंतेइतिच्छेदः विश्वासंनकुर्वंतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ संभाव्यमेवैतदित्युपहासः असंभावितमेतत्यच्छत्रौविश्वासंकृत्वापिराज्यंप्राप्नुयादिति ॥ ४० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ ॥छ॥ ॥ दरोभयं जातुकदाचित् दीर्णोभीतः ॥ १ ॥ महीमितिपाठेमहीस्थान्लोकान् ॥ २ ॥ अपरेस्वीयाः प्रजिहीर्षंतिप्रहर्तुंताडितुमिच्छंति॥ ३ ॥

इलाःधेनवः इलाधेनुःसहवत्सानआगादितिमंत्रवर्णात् ॥ ४ ॥ तेतवापिसुहृदःसंति ॥ ५॥ येराष्ट्रंअस्मदीयमिदंअस्माभीरक्षणीयंराजाचव्यसनादुद्धर्तव्यइतिअभिमन्यंतेअभिमानवंतः मादीदरःमाविदार
य ॥ ६ ॥समाश्वासंधैर्यम ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ स्वल्पचेतसोपितस्यतमोऽपागमदितिसंबंधः ॥ १२ ॥ उदकेमज्जंतीव भूःपित्र्यंराज्यं धूरितिपाठेपिसएवार्थः इयंमयाधार्यामग्नंराज्यंवाउद्धर्त
व्यंप्रवणेप्रपातेवायुद्धाख्येवामर्तव्यंनतुएवमेवनिर्व्यापारेणस्थेयं नेत्रीशिक्षयित्री ॥१३॥ अपरापरंअपरमपरंउत्तरोत्तरमितियावत् प्रतिवदन्प्रतिकूलंवदन् आयसंहृदयंतवेतिपुत्रेनिःस्नेहासीत्यादि॥१४॥

यएवात्यंतसुहृदस्तएनंपर्युपासते ॥अशक्तयःस्वस्तिकामाबद्धवत्साइलाइव ॥४॥ शोचंतमनुशोचंतिपतितानिवबांधवान्॥ अपितेपूजिताःपूर्वमपितेसुहृदो
मताः॥ ५ ॥ येराष्ट्रमभिमन्यंतेराज्ञोव्यसनमीयुषः॥ मादीदरस्त्वंसुहृदोमात्वांदीर्णंप्रहासिषुः ॥ ६ ॥ प्रभावंपौरुषंबुद्धिंजिज्ञासंत्यामयातव ॥ विदधत्यासमा
श्वासमुक्तंतेजोविवृद्धये॥७॥यदेतत्संविजानासियदिसम्यग्ब्रवीम्यहम्॥ कृत्वासौम्यमिवात्मानंजययायोत्तिष्ठसंजय ॥८॥ अस्तिनःकोशनिचयोमहान्हिविदि
तस्तव ॥ तमहंवेदनान्यस्तमुपसंपादयामिते ॥ ९ ॥ संतिनैकतमाभूयःसुहृदस्तवसंजय ॥ सुखदुःखसहावीरसंग्रामादनिवर्त्तिनः ॥ १० ॥ तादृशाहिसहायावै
पुरुषस्यबुभूषतः॥इष्टंजिहीर्षतःकिंचित्सचिवाःशत्रुकर्शन ॥११॥ यस्यास्त्वीदृशकंवाक्यंश्रुत्वापिस्वल्पचेतसः॥ तमस्त्वपागमत्तस्यसुचित्रार्थपदाक्षरम्॥१२
॥पुत्रउवाच॥ ॥उदकेभूरियंधार्यामर्तव्यंप्रवणेमया॥ यस्यमेभवतीनेत्रीभविष्यद्भूतिदर्शिनी ॥१३॥ अहंहिवचनंत्वत्तःशुश्रूषुरपरापरम्॥ किंचित्किंचित्प्र
तिवदंस्तूष्णीमासंमुहुर्मुहुः॥१४॥ अतृप्यन्नमृतस्येवकृच्छ्राल्लब्धस्यबांधवात्॥ उद्यच्छाम्येषशत्रूणांनियमार्थंजयायच॥१५॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥सदश्वइव
सक्षितःप्रणुन्नोवाक्यसायकैः॥तच्चकारतथासर्वंयथावदनुशासनम्॥१६॥इदमुद्धर्षणंभीमंतेजोवर्धनमुत्तमम्॥राजानंश्रावयेन्मंत्रीसोदंतंशत्रुपीडितं॥१७
जयोनामेतिहासोयंश्रोतव्योविजिगीषुणा ॥ महींविजयतेक्षिप्रंश्रुत्वाशत्रूंश्चमर्दति॥ १८ ॥इदंपुंसवनंचैववीराजननमेवच॥ अभीक्ष्णंगर्भिणीश्रुत्वाध्रुवं
वीरंप्रजायते॥१९॥विद्याशूरंतपःशूरंदानशूरंतपस्विनम्॥ब्राह्म्याश्रियादीप्यमानंसाधुवादेचसंमतम्॥२०॥अर्चिष्मंतंबलोपेतंमहाभागंमहारथम्॥धृतिमं
तमनाधृष्यंजेतारमपराजितं॥२१॥ नियंतारमसाधूनांगोप्तारंधर्मचारिणां॥ईदृशंक्षत्रियासूतेवीरंसत्यपराक्रमं॥२२॥ ॥इ०उ०भग०विदुलापुत्रानुशास
नसमाप्तौषट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३६॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

बांधवात्बंधुतः उद्यच्छामिउद्यमंकरोमि नियमार्थंनिग्रहार्थं बांधवानितिपाठेउद्यच्छामिधारयामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८॥ पुंसवनंपुत्रप्रसवकरं वीराणांआजननंयेनतद्वीराजननं प्रजायतेजनय
ति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभा०षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥

अर्जुनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ उद्वर्तयिष्यतिआकुलीकरिष्यति लोकंशत्रुजनम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ मेधान्अश्वमेधान् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धर्मोपचायिनांध

॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ अर्जुनंकेशवब्रूयास्त्वयिजातेस्मसूतके ॥ उपोपविष्टानारीभिराश्रमेपरिवारिता ॥ १ ॥ अथांतरिक्षेवागासीद्दिव्यरूपामनोरमा ॥ सहस्राक्ष
समःकुंतिभविष्यत्येपतेसुतः॥ २॥एषजेष्यतिसंग्रामेकुरून्सर्वान्समागतान्॥भीमसेनद्वितीयश्चलोकमुद्वर्तयिष्यति ॥३॥ पुत्रस्तेपृथिवींजेतायशश्चास्यदिवंस्पृ
शेत्॥ हत्वाकुरूंश्चसंग्रामेवासुदेवसहायवान् ॥ ४ ॥ पित्र्यमंशंप्रनष्टंचपुनरप्युद्धरिष्यति ॥ भ्रातृभिःसहितःश्रीमांस्त्रीन्मेधानाहरिष्यति ॥ ५॥ ससत्यसंधोबीभ
त्सुःसव्यसाचीयथाच्युत ॥ तथात्वमेवजानासिबलवंतंदुरासदम् ॥६॥ तथातदस्तुदाशार्हयथावागभ्यभाषत॥ धर्मश्चेदस्तिवार्ष्णेयतथासत्यंभविष्यति ॥७॥
त्वंचापितत्तथाकृष्णसर्वंसंपादयिष्यसि ॥ नाहंतदभ्यसूयामियथावागभ्यभाषत ॥८॥ नमोधर्मायमहतेधर्मोधारयतिप्रजाः॥ एतद्धनंजयोवाच्योनित्योद्यु
क्तोवृकोदरः॥ ९ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेतस्यकालोयमागतः॥ नहिवैरंसमासाद्यसीदंतिपुरुषर्षभाः ॥ १० ॥ विदितातेसदाबुद्धिर्भीमस्यनसशाम्यति ॥ यावदंतंन
कुरुतेशत्रूणांशत्रुकर्शन॥ ११॥सर्वधर्मविशेषज्ञांस्नुषांपांडोर्महात्मनः॥ब्रूयामाधवकल्याणींकृष्णांकृष्णांयशस्विनीम् ॥ १२ ॥ युक्तमेतन्महाभागेकुलेजातेयश
स्विनि॥यन्मेपुत्रेषुसर्वेषुयथावत्त्वमवर्तिथाः॥ १३॥ माद्रीपुत्रौचवक्तव्यौक्षत्रधर्मरतावुभौ॥विक्रमेणार्जितान्भोगान्वृणीतंजीवितादपि ॥ १४ ॥ विक्रमाधि
गताह्यर्थाःक्षत्रधर्मेणजीवतः॥ मनोमनुष्यस्यसदाप्रीणंतिपुरुषोत्तम ॥ १५॥ यच्चवःप्रेक्षमाणानांसर्वधर्मोपचायिनाम्॥पांचालीपरुषाण्युक्ताकोनुतत्क्षंतुम
र्हति ॥ १६॥ नराज्यहरणंदुःखंद्यूतेचापिपराजयः॥ प्रव्राजनंसुतानांवानमेतद्दुःखकारणम् ॥ १७॥ यत्रसाबृहतीश्यामासभायांरुदतीतदा ॥ अश्रौषीत्परुषावा
चस्तन्मेदुःखतरंमहत् ॥ १८॥ स्त्रीधर्मिणीवरारोहाक्षत्रधर्मरतासदा ॥ नाध्यगच्छत्तदानाथंकृष्णानाथवतीसती ॥ १९ ॥ तंवैब्रूहिमहाबाहोसर्वशस्त्रभृतांवरम्॥
अर्जुनंपुरुषव्याघ्रंद्रौपद्याःपदवींचर ॥ २०॥ विदितंहितवात्यंतंक्रुद्धाविवयमांतकौ ॥ भीमार्जुनौनयेतांहिदेवानपिपरांगतिम् ॥ २१ ॥ तयोश्चैतदवज्ञानंयत्सा
कृष्णासभागता॥ दुःशासनश्चयद्भीमंकटुकान्यभ्यभाषत॥ २२ ॥ पश्यतांकुरुवीराणांतच्चसंस्मारयेःपुनः॥ पांडवान्कुशलंपृच्छेःसपुत्रान्कृष्णयासह ॥ २३ ॥
मांचकुशलिनींब्रूयास्तेषुभूयोजनार्दन॥ अरिष्टंगच्छपंथानंपुत्रान्मेप्रतिपालय ॥ २४ ॥

र्मवर्धनशीलानाम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ पदवींचरमार्गमनुसर शत्रुस्त्रीणांवैधव्यार्थंयतस्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ परांगतिंमरणम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ नैतदस्ति राष्ट्रमितिशेषः ॥ २८ ॥ निर्यायनिर्गत्य ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ उपप्लव्यंविराटनगरं ॥ ३२ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्या
वैशंपायनउवाच॥ ॥अभिवाद्याथतांकृष्णःकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥ निश्चक्राममहाबाहुःसिंहखेलगतिस्ततः॥२५॥ततोविसर्जयामासभीष्मादीन्कुरुपुंगवा
न्॥ आरोप्याथरथेकर्णंप्रायात्सात्यकिनासह॥ २६॥ ततःप्रयातेदाशार्हेकुरवःसंगतामिथः॥ जजल्पुर्महदाश्चर्यंकेशवेपरमाद्भुतम्॥ २७॥ प्रमूढापृथिवीस
र्वामृत्युपाशवशीकृता॥दुर्योधनस्यबालिश्यान्नैतदस्तीतिचाब्रुवन्॥२८॥ ततोनिर्यायनगरात्प्रययौपुरुषोत्तमः॥ मंत्रयामासचतदाकर्णेनसुचिरंसह॥२९॥
विसर्जयित्वाराधेयंसर्वयादवनंदनः॥ ततोजवेनमहतातूर्णमश्वानचोदयत्॥ ३०॥ तेपिबंतइवाकाशंदारुकेणप्रचोदिताः॥ हयाजग्मुर्महावेगामनोमारुतरं
हसः॥३१॥ तेव्यतीत्यमहाध्वानंक्षिप्रंश्येनाइवाशुगाः॥ उच्चैर्जग्मुरुपप्लव्यंशार्ङ्गधन्वानमावहन्॥ ३२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणि
कुंतीवाक्येसप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३७॥ ॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कुंत्यास्तुवचनंश्रुत्वाभीष्मद्रोणौमहारथौ॥दुर्योधनमिदंवाक्यमूच
तुःशासनातिगम्॥१॥ श्रुतंतेपुरुषव्याघ्रकुंत्याःकृष्णस्यसंनिधौ॥ वाक्यमर्थवदत्युग्रमुक्तंधर्म्यमनुत्तमम्॥२॥ तत्करिष्यंतिकौंतेयावासुदेवस्यसंमतम्॥ नहिते
जातुशाम्येरन्नृतेराज्येनकौरव॥ ३॥ क्लेशिताहित्वयापार्थाधर्मपाशसितास्तदा॥ सभायांद्रौपदीचैवतैश्चतन्मर्षितंतव॥ ४॥ कृतास्त्रंह्यर्जुनंप्राप्यभीमंचकृत
निश्चयम्॥गांडीवंचेषुधीचैवरथंचध्वजमेवच॥५॥ नकुलंसहदेवंचबलवीर्यसमन्वितौ॥ सहायंवासुदेवंचनक्षंस्यतियुधिष्ठिरः॥६॥ प्रत्यक्षंतेमहाबाहोयथा
पार्थेनधीमता॥ विराटनगरेपूर्वंसर्वेस्मयुधिनिर्जिताः॥७॥ दानवाघोरकर्माणोनिवातकवचायुधि॥ रौद्रमस्त्रंसमादायदग्धावानरकेतुना॥ ८॥ कर्णप्रभृ
तयश्चेमेत्वंचापिकवचीरथी॥ मोक्षितोघोषयात्रायांपर्याप्तंतन्निदर्शनम्॥प्रशाम्यभरतश्रेष्ठभ्रातृभिःसहपांडवैः॥ ९॥ रक्षेमांपृथिवींसर्वांमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतां॥
ज्येष्ठोभ्राताधर्मशीलोवत्सलःश्लक्ष्णवाक्कविः॥ १०॥ तंगच्छपुरुषव्याघ्रंव्यपनीयेहकिल्बिषम्॥ दृष्टश्चत्वंपांडवेनव्यपनीतशरासनः॥११॥ प्रशांतभ्रुकुटिः
श्रीमान्कृताशांतिःकुलस्यनः॥ तमभ्येत्यसहामात्यःपरिष्वज्यनृपात्मजं॥ १२॥ अभिवादयराजानंयथापूर्वमरिंदम॥ अभिवादयमानंत्वांपाणिभ्यांभीम
पूर्वजः॥ १३॥ प्रतिगृह्णातुसौहार्दात्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ सिंहस्कंधोरुबाहुस्त्वांवृत्तायतमहाभुजः॥ १४॥ परिष्वजतुबाहुभ्यांभीमःप्रहरतांवरः॥ कंबुग्रीवो
गुडाकेशस्ततस्त्वांपुष्करेक्षणः॥ १५॥ यः ॥ १३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंत्याइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रशाम्यप्रशमंकुरु ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ आश्विनेयौअश्विनोःपुत्रौनकुलसहदेवौ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९॥वारणंप्रतिषेधम्॥२०॥२१॥२२॥२३॥दीप्तांदिशमितिदिग्दाहाख्यउत्पातउक्तः॥२४॥२५॥२६ ॥ शुष्मिणःबलिनःअपसव्यंविप

अभिवादयतांपार्थःकुंतीपुत्रोधनंजयः॥ १६ ॥ आश्विनेयौनरव्याघ्रौरूपेणाप्रतिमौभुवि॥ तौचत्वांगुरुवत्प्रेम्णापूजयाप्रत्युदीयतां॥ १७॥ मुंचंत्वानंदजाश्रू
णिदाशार्हप्रमुखानृपाः॥ संगच्छभ्रातृभिःसार्धंमानंसंत्यज्यपार्थिव॥ १८ ॥ प्रशाधिपृथिवींकृत्स्नांततस्त्वंभ्रातृभिःसह॥ समालिंग्यचहर्षेणनृपायांतुपरस्परं
॥ १९ ॥ अलंयुद्धेनराजेंद्रसुहृदांशृणुवारणम्॥ध्रुवंविनाशोयुद्धेहिक्षत्रियाणांप्रदृश्यते॥ २० ॥ ज्योतींषिप्रतिकूलानिदारुणामृगपक्षिणः॥उत्पाताविविधावी
रदृश्यंतेक्षत्रनाशनाः ॥ २१ ॥ विशेषतइहास्माकंनिमित्तानिनिवेशने ॥ उल्काभिर्हिप्रदीप्ताभिर्बाध्यतेपृतनातव ॥ २२॥ वाहनान्यप्रहृष्टानिरुदंतीवविशांप
ते॥ गृध्रास्तेपर्युपासंतेसैन्यानिचसमंततः॥ २३ ॥ नगरंनयथापूर्वंतथाराजनिवेशनम्॥ शिवाश्चाशिवनिर्घोषादीप्तांसेवंतिवैदिशम्॥२४॥कुरुवाक्यंपितुर्मा
तुरस्माकंचहितैषिणां॥त्वय्यायत्तोमहाबाहोशमोव्यायामएवच ॥ २५॥ नचेत्करिष्यसिवचःसुहृदामरिकर्शन॥ तप्स्यसेवाहिनींदृष्ट्वापार्थबाणप्रपीडितां
॥ २६ ॥ भीमस्यचमहानादंनदतःशुष्मिणोरणे॥ श्रुत्वास्मर्तासिमेवाक्यंगांडीवस्यचनिःस्वनम् ॥ यद्येतदपसव्यंतेवचोममभविष्यति॥ २७॥ इतिश्रीमहा०
उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१३७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तुविमनास्तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः॥
संहत्यचभ्रुवोर्मध्यंनकिंचिद्व्याजहारह॥ १ ॥ तंवैविमनसंदृष्ट्वासंप्रेक्ष्यान्योन्यमंतिकात्॥पुनरेवोत्तरंवाक्यमुक्तवंतौनरर्षभौ॥ २॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥शुश्रू
षुमनसूयंचब्रह्मण्यंसत्यवादिनम्॥ प्रतियोत्स्यामहेपार्थमतोदुःखतरंनुकिं॥ ३ ॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥अश्वत्थाम्नियथापुत्रेभूयोममधनंजये॥ बहुमानःपरो
राजन्सन्नतिश्चकपिध्वजे॥ ४॥ तंचपुत्रात्प्रियतमंप्रतियोत्स्येधनंजयं॥क्षात्रंधर्ममनुष्ठायधिगस्तुक्षत्रजीविकाम्॥५॥यस्यलोकेसमोनास्तिकश्चिदन्योधनु
र्धरः॥मत्प्रसादात्सबीभत्सुःश्रेयानन्यैर्धनुर्धरैः॥६॥मित्रध्रुग्दुष्टभावश्चनास्तिकोथानृजुःशठः॥नसत्सुलभतेपूजांयज्ञेमूर्खइवागतः॥ ७॥ वार्यमाणोपिपापेभ्यः
पापात्मापापमिच्छति॥ चोद्यमानोपिपापेनशुभात्माशुभमिच्छति॥८॥ मिथ्योपचरिताह्येतेवर्तमानाह्यनुप्रिये॥ अहितत्वायकल्पंतेदोषाभरतसत्तम॥९॥

रीतंयदिनिर्घातसदृशमितिपाठे निर्घातसदृशंवज्रपाततुल्यम् ॥ २७॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥ ॥७॥ ॥एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
॥ ४ ५ ॥ ६ ॥ पूजांनलभतेहेदुर्योधनत्वद्वत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ एतेपांडवास्त्वयामिथ्योपचरिताअपिअनुपश्चात्प्रियेवर्तमानाहिप्रसिद्धं तवतुदोषाःद्वेषादयःअहितत्वायवैरभावायकल्पंते ॥ ९॥

॥ १० ॥ उष्णगेउष्णातिगमेवर्षाकाले ॥ ११ ॥ वासएवेतिपाठेत्रासगृहे पाठांतरेत्यक्तंवासोवस्त्रंपरकीयंस्वीयमितिमन्यसेइतियोज्यम् ॥ १२ ॥ १३ ॥ ऐलविलंकुबेरंआसाद्यरणेप्राप्य ॥ १४ ॥ १५ ॥

त्वमुक्तःकुरुवृद्धेनमयाचविदुरेणच ॥ वासुदेवेनचतथाश्रेयोनैवाभिमन्यसे ॥ १० ॥ अस्तिमेबलमित्येवसहसात्वंतितीर्षसि ॥ सग्राहनक्रमकरंगंगावेगमि
वोष्णगे ॥ ११ ॥ वाससैवयथाहित्वंप्रावृण्वानोभिमन्यसे ॥ स्रजंत्यक्तामिवप्राप्यलोभाद्यौधिष्ठिरींश्रियम् ॥ १२ ॥ द्रौपदीसहितंपार्थंसायुधैर्भ्रातृभिर्वृतम् ॥
वनस्थमपिराज्यस्थःपांडवंकोविजेष्यति ॥ १३ ॥ निदेशेयस्यराजानःसर्वेतिष्ठंतिकिंकराः ॥ तमैलविलमासाद्यधर्मराजोव्यराजत ॥ १४ ॥ कुबेरसदनंप्राप्यत
तोरत्नान्यवाप्यच ॥ स्फीतमाक्रम्यतेराष्ट्रंराज्यमिच्छंतिपांडवाः ॥ १५ ॥ दत्तंहुतमधीतंचब्राह्मणास्तर्पिताधनैः ॥ आवयोर्गतमायुश्चकृतकृत्यौचविद्धिनौ ॥ १६ ॥
त्वंतुहित्वासुखंराज्यंमित्राणिचधनानिच ॥ विग्रहंपांडवैःकृत्वामहद्व्यसनमाप्स्यसि ॥ १७ ॥ द्रौपदीयस्यचाशास्तेविजयंसत्यवादिनी ॥ तपोघोरव्रतादेवीक
थंजेष्यसिपांडवम् ॥ १८ ॥ मंत्रीजनार्दनोयस्यभ्रातायस्यधनंजयः ॥ सर्वशस्त्रभृतांश्रेष्ठःकथंजेष्यसिपांडवम् ॥ १९ ॥ सहायाब्राह्मणायस्यधृतिमंतोजितेंद्रियाः ॥
तमुग्रतपसंवीरंकथंजेष्यसिपांडवम् ॥ २० ॥ पुनरुक्तंचवक्ष्यामियत्कार्यंभूतिमिच्छता ॥ सुहृदामज्जमानेषुसुहृत्सुव्यसनार्णवे ॥ २१ ॥ अलंयुद्धेनतैर्वीरैःशा
म्यत्वंकुरुवृद्धये ॥ मागमःससुतामात्यःसबलश्चपराभवम् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिभीष्मद्रोणवाक्येएकोनचत्वारिंशदधि
कशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ राजपुत्रैःपरिवृतस्तथाभृत्यैश्चसंजय ॥ उपारोप्यरथेकर्णंनिर्यातोमधुसूदनः ॥ १ ॥ किमब्रवी
दमेयात्माराधेयंपरवीरहा ॥ कानिसांत्वानिगोविंदःसूतपुत्रेप्रयुक्तवान् ॥ २ ॥ उद्यन्मेघस्वनःकालेकृष्णःकर्णमथाब्रवीत् ॥ मृदुवायदिवातीक्ष्णंतन्ममाचक्ष्व
संजय ॥ ३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ आनुपूर्व्येणवाक्यानितीक्ष्णानिचमृदूनिच ॥ प्रियाणिधर्मयुक्तानिसत्यानिचहितानिच ॥ ४ ॥ हृदयग्रहणीयानिराधेयंमधु
सूदनः ॥ यान्यब्रवीदमेयात्मातानिमेशृणुभारत ॥ ५ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ उपासितास्तेराधेयब्राह्मणावेदपारगाः ॥ तत्त्वार्थंपरिपृष्टाश्चनियतेनानसूयया
॥ ६ ॥ त्वमेवकर्णजानासिवेदवादान्सनातनान् ॥ त्वमेवधर्मशास्त्रेषुसूक्ष्मेषुपरिनिष्ठितः ॥ ७ ॥ कानीनश्चसहोढश्चकन्यायांयश्चजायते ॥ वोढारंपितरंतस्यप्राहुः
शास्त्रविदोजनाः ॥ ८ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ ७ ॥
राजपुत्रैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कानीनोद्विविधःसहोढःविवाहादूर्ध्वंजातःविवाहात्प्राग्जातश्च तन्मातुर्वोढारंतस्यपितरंप्राहुः ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभा

सोसिकर्णतथाजातःपांडोःपुत्रोसिधर्मतः॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणामेहिराजाभविष्यसि ॥ ९ ॥ पितृपक्षेचतेपार्थामातृपक्षेचवृष्णयः ॥ द्वौपक्षावभिजानीहि त्वमेतौपुरुषर्षभ ॥ १० ॥ मयासार्धमितोयातमद्यत्वांतातपांडवाः ॥ अभिजानंतुकौंतेयंपूर्वजातंयुधिष्ठिरात् ॥ ११ ॥ पादौतवग्रहीष्यंतिभ्रातरःपंचपांडवाः ॥ द्रौपदेयास्तथापंचसौभद्रश्चापराजितः ॥ १२ ॥ राजानोराजपुत्राश्चपांडवार्थेसमागताः॥ पादौतवग्रहीष्यंतिसर्वेचांधकवृष्णयः॥ १३ ॥ हिरण्मयांश्चतेकुंभान्राजतान्पार्थिवांस्तथा॥ ओषध्यःसर्वबीजानिसर्वरत्नानिवीरुधः ॥ १४ ॥ राजन्याराजकन्याश्चाप्यानयंत्वभिषेचनम्॥ षष्ठेत्वांचतथाकालेद्रौपद्युपगमिष्यति ॥ १५ ॥ अग्निंजुहोतुवैधौम्यःसंशितात्माद्विजोत्तमः॥ अद्यत्वामभिषिंचंतुचातुर्वैद्याद्विजातयः॥ १६ ॥ पुरोहितःपांडवानांब्रह्मकर्मण्यवस्थितः॥ तथैवभ्रातरःपंचपांडवाःपुरुषर्षभाः॥ १७॥ द्रौपदेयास्तथापंचपंचालाश्चेदयस्तथा॥ अहंचत्वाऽभिषेक्ष्यामिराजानंपृथिवीपतिम्॥१८॥ युवराजोस्तुतेराजाधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ गृहीत्वाव्यजनंश्वेतंधर्मात्मासंशितव्रतः॥ १९ ॥ उपान्वारोहतुरथंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ छत्रंचतेमहाश्वेतंभीमसेनोमहाबलः ॥ २० ॥ अभिषिक्तस्यकौंतेयोधारयिष्यतिमूर्धनि॥ किंकिणीशतनिर्घोषंवैयाघ्रपरिवारणम्॥ २१ ॥ रथंश्वेतहयैर्युक्तमर्जुनोवाहयिष्यति॥ अभिमन्युश्चतेनित्यंप्रत्यासन्नोभविष्यति॥ २२॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चपंचये॥ पंचालाश्चानुयास्यंतिशिखंडीचमहारथः ॥ २३ ॥ अहंचत्वाऽनुयास्यामिसर्वेचांधकवृष्णयः॥ दाशार्हाःपरिवारास्तेदाशार्णाश्चविशांपते ॥ २४ ॥ भुंक्ष्वराज्यंमहाबाहोभ्रातृभिःसहपांडवैः॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोमंगलैश्चपृथग्विधैः॥ २५॥ पुरोगमाश्चतेसंतुद्रविडाःसहकुंतलैः॥ आंध्रास्तालचराश्चैवचूचुपावेणुपास्तथा ॥ २६ ॥ स्तुवंतुत्वांचबहुभिःस्तुतिभिःसूतमागधाः ॥ विजयंवसुषेणस्यघोषयंतुचपांडवाः॥ २७॥ सत्वंपरिवृतःपार्थैर्नक्षत्रैरिवचंद्रमाः॥ प्रशाधिराज्यंकौंतेयकुंतींचप्रतिनंदय ॥ २८॥ मित्राणितेप्रहृष्यंतुव्यथंतुरिपवस्तथा॥ सौभ्रात्रंचैवतेद्यास्तुभ्रातृभिःसहपांडवैः॥ २९॥ ॥इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिश्रीकृष्णवाक्येचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥७॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥ असंशयंसौहृदान्मेप्रणयाच्चात्थकेशव॥ सख्येनचैववार्ष्णेयश्रेयस्कामतयैवच॥१॥ सर्वंचैवाभिजानामिपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः॥ निग्रहाद्धर्मशास्त्राणांयथात्वंकृष्णमन्यसे॥ २॥

वदीपेचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ असंशयमिति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आवाहाःकुलधर्माः आवापाइतिपाठेपिसएवार्थः ॥ १४ ॥ मांच मित्रमितिशेषः शस्त्रसमुद्यमःयुद्धोत्साहः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वधात्वधंप्राप्यापि बंधात्निर्बंधात्कुंतीसंबंधाद्वा भयात्पराजयभयात् ॥ १७ ॥ उभयोरपिअकीर्तिःउभाभ्यामप्यन्योन्यवधस्यप्रतिज्ञातत्वात् ॥ १८ ॥ ब्रूयास्त्वंपांडवान्प्रतीतिशेषः तद्वशित्वात्त्वमेवव

कन्यागर्भंसमाधत्तभास्करान्मांजनार्दन ॥ आदित्यवचनाच्चैवजातंमांसाव्यसर्जयत् ॥ ३॥ सोस्मिकृष्णतथाजातःपांडोःपुत्रोस्मिधर्मतः ॥ कुंत्यात्वहमपाकीर्णोयथानकुशलंतथा ॥ ४ ॥ सूतोहिमामधिरथोदृष्ट्वैवाभ्यानयद्गृहान् ॥ राधायाश्चैवमांप्रादात्सौहार्दान्मधुसूदन ॥ ५ ॥ मत्स्नेहाच्चैवराधायांसद्यःक्षीरमवातरत् ॥ सामेमूत्रंपुरीषंचप्रतिजग्राहमाधव ॥६॥ तस्याःपिंडव्यपनयंकुर्यादस्मद्विधःकथम् ॥ धर्मविद्धर्मशास्त्राणांश्रवणेसततंरतः ॥७॥ तथामामभिजानातिसूतश्चाधिरथःसुतम् ॥ पितरंचाभिजानामितमहंसौहृदात्सदा ॥८॥ सहिमेजातकर्मादिकारयामासमाधव ॥ शास्त्रदृष्टेनविधिनापुत्रप्रीत्याजनार्दन ॥ ९ ॥ नामवैवसुषेणेतिकारयामासवैद्विजैः ॥ भार्याश्चोढाममप्राप्तेयौवनेतत्परिग्रहात् ॥ १० ॥ तासुपुत्राश्चपौत्राश्चममजाताजनार्दन ॥ तासुमेहृदयंकृष्णसंजातंकामबंधनम् ॥ ११॥ नपृथिव्यासकलयानसुवर्णस्यराशिभिः ॥ हर्षाद्भयाद्वागोविंदमिथ्याकर्तुंतदुत्सहे ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रकुलेकृष्णदुर्योधनसमाश्रयात् ॥ मयात्रयोदशसमाभुक्तंराज्यमकंटकम् ॥ १३ ॥ इष्टंचबहुभिर्यज्ञैःसहसूतैर्मयाऽसकृत् ॥ आवाहाश्चविवाहाश्चसहसूतैर्मयाकृताः ॥ १४ ॥ मांचकृष्णसमासाद्यकृतःशस्त्रसमुद्यमः ॥ दुर्योधनेनवार्ष्णेयविग्रहश्चापिपांडवैः ॥ १५ ॥ तस्माद्रणेद्वैरथेमांप्रत्युद्यातारमच्युत ॥ वृतवान्परमंकृष्णप्रतीपंसव्यसाचिनः ॥ १६ ॥ वधाद्बंधाद्भयाद्वापिलोभाद्वापिजनार्दन ॥ अनृतंनोत्सहेकर्तुंधार्तराष्ट्रस्यधीमतः ॥ १७॥ यदिह्यद्यनगच्छेयंद्वैरथंसव्यसाचिना ॥ अकीर्तिःस्याद्धृषीकेशममपार्थस्यचोभयोः ॥ १८ ॥ असंशयंहितार्थायब्रूयास्त्वंमधुसूदन ॥ सर्वंचपांडवाःकुर्युस्त्वद्वशित्वान्नसंशयः ॥ १९ ॥ मंत्रस्यनियमंकुर्यास्त्वमत्रमधुसूदन ॥ एतदत्रहितंमन्येसर्वयादवनंदन ॥ २० ॥ यदिजानातिमांराजाधर्मात्मासंयतेंद्रियः ॥ कुंत्याःप्रथमजंपुत्रंनसराज्यंग्रहीष्यति ॥ २१ ॥ प्राप्यचापिमहद्राज्यंतदहंमधुसूदन ॥ स्फीतंदुर्योधनायैवसंप्रदद्यामरिंदम ॥ २२ ॥ सएवराजाधर्मात्माशाश्वतोस्तुयुधिष्ठिरः ॥ नेतायस्यहृषीकेशोयोद्धायस्यधनंजयः ॥ २३ ॥

शीनियामकोयेषांतेषांभावस्तत्त्वंततः ॥ १९ ॥ मित्रस्यकर्णःकुंतीसुतइत्येवंविधस्यआवयोर्गुप्तपरिभाषणस्यनियमंगोपनंयुधिष्ठिरेऽप्रकाशनमितियावत् ॥ २० ॥ अन्यथाबाधकमाह यदीति ॥ २१ ॥ इष्टापत्तिमाशंक्याह प्राप्येति अधर्मिष्ठस्यदुर्योधनस्यराज्यंलोकनाशकरमितिभावः ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ इंद्रगोपकःवर्षासुप्रचलन्रक्तजंतुस्तद्वर्णास्ताम्राइत्यर्थः इंद्रायुधंइंद्रधनुः ॥ २६ ॥ निधिस्त्वंचजनार्दन निधिरिवाक्षयःकामपूरकः ॥ २७ ॥ समुदानयःसमुदायीकरणम् ॥ २८ ॥ अस्ययज्ञस्यवेत्ताउपद्रष्टा ॥ २९ ॥ आध्वर्यवंयज्ञस्यनेतृत्वं लोकेहिउपद्रष्टान्योऽध्वर्युरन्योदृश्यते अत्रतुत्वमेवईश्वररूपेणकर्ताब्रह्मरूपेणसाक्षीचेतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुयातोऽनुगतःपितृसमइत्यर्थः गीतंस्तोत्रंप्रगीतमंत्रप्रसाध्यांस्तुतिं उद्गातृकर्मेत्यर्थः तत्सौभद्रःभविष्यतिअनुभविष्यतिकरिष्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कारयिष्यति स्वार्थेणिच् करिष्यतीत्यर्थः ॥ ३४ ॥ नादएवसुब्रह्मण्योयुद्धयज्ञे

पृथिवीतस्यराष्ट्रंचयस्यभीमोमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चद्रौपदेयाश्चमाधव ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःसात्यकिश्चमहारथः ॥ उत्तमौजायुधामन्युःसत्यधर्माचसौमकिः ॥ २५ ॥ चैद्यश्चचेकितानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ इंद्रगोपकवर्णाश्चकेकयाभ्रातरस्तथा ॥ इंद्रायुधसवर्णश्चकुंतिभोजोमहामनाः ॥ २६ ॥ मातुलोभीमसेनस्यश्येनजिच्चमहारथः ॥ शंखःपुत्रोविराटस्यनिधिस्त्वंचजनार्दन ॥ २७ ॥ महानयंकृष्णकृतःक्षत्रस्यसमुदानयः ॥ राज्यंप्राप्तमिदंदीप्तंप्रथितंसर्वराजसु ॥ २८ ॥ धार्तराष्ट्रस्यवार्ष्णेयशस्त्रयज्ञोभविष्यति ॥ अस्ययज्ञस्यवेत्तात्वंभविष्यसिजनार्दन ॥ २९ ॥ आध्वर्यवंचतेकृष्णक्रतावस्मिन्भविष्यति ॥ होताचैवात्रबीभत्सुःसन्नद्धःसकपिध्वजः ॥ ३० ॥ गांडीवंसुक्तथाचाज्यंवीर्यंपुंसांभविष्यति ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंस्थूणाकर्णंचमाधव ॥ मंत्रास्तत्रभविष्यंतिप्रयुक्ताःसव्यसाचिना ॥ ३१ ॥ अनुयातश्चपितरमधिकोवापराक्रमे ॥ गीतंस्तोत्रंससौभद्रःसम्यक्तत्रभविष्यति ॥ ३२ ॥ उद्गातात्रपुनर्भीमःप्रस्तोतासुमहाबलः ॥ विनदन्सनरव्याघ्रोनागानीकांतकृद्रणे ॥ ३३ ॥ सचैवतत्रधर्मात्माशश्वद्राजायुधिष्ठिरः ॥ जपैर्होमैश्चसंयुक्तोब्रह्मत्वंकारयिष्यति ॥ ३४ ॥ शंखशब्दाःसमुरजाभेर्यश्चमधुसूदन ॥ उत्कृष्टःसिंहनादश्चसुब्रह्मण्योभविष्यति ॥ ३५ ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रौयशस्विनौ ॥ शामित्रंतौमहावीर्यौसम्यक्तत्रभविष्यतः ॥ ३६ ॥ कल्माषदंडागोविंदविमलारथपंक्तयः ॥ यूपाःसमुपकल्पंतामस्मिन्यज्ञेजनार्दन ॥ ३७ ॥ कर्णिनालीकनाराचावत्सदंतोपबृंहणाः ॥ तोमराःसोमकलशाःपवित्राणिधनूंषिच ॥ ३८ ॥ असयोत्रकपालानिपुरोडाशाःशिरांसिच ॥ हविस्तुरुधिरंकृष्णतस्मिन्यज्ञेभविष्यति ॥ ३९ ॥ इध्माःपरिधयश्चैवशक्तयोविमलागदाः ॥ सदस्याद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः ॥ ४० ॥

भोक्तुःकालस्यावाहनकर्ता ॥ ३५ ॥ शामित्रंक्षत्रियपशूनांमारणम् ॥ ३६ ॥ कल्माषदंडाश्वित्रध्वजाः ॥ ३७ ॥ कर्णिप्रभृतयोवत्सदंतांताःउपबृंहणाःअध्वर्योःसोमाहुतिप्रक्षेपकालेसहायाश्चमसाध्वर्यवइत्यर्थः सोमकलशाःसोमरसग्रहणपात्राणि तोमराःतोमरच्छायाः पवित्राणिसोमोत्पवनसाधनानिबाणोत्क्षेपणसाम्यात्धनूंषि ॥ ३८ ॥ कपालानिशिरःपुरोडाशपाचकानिखर्परशकलानि हविःसोमाज्यपयोरूपम् ॥ ३९ ॥ इध्माःअग्निसमिंधनार्थाःसमिधः शक्तयःपरिधयःअग्नेःपरितःआहुतिरक्षणार्थंस्थापितानिकाष्ठानिगदाः ॥ ४० ॥

परिस्तोमाःसोमचमसादयः ॥ ४१ ॥ प्रतिप्रस्थाताऽध्वर्योस्तवद्वितीयःतस्यकर्मप्रतिप्रास्थानिकं ॥ ४२ ॥ अतिरात्रेक्रतौ श्लेषेणनिशीथेचघटोत्कचःरात्रिचरत्वात्शामित्रंकरिष्यति ॥ ४३ ॥ वैतानिके वितानोग्नीनांविस्तरःतत्रविदितिवैतानिकेश्रौतयज्ञे कर्ममुखेकर्मप्रभवेद्वारे कर्मैवमुखंनिर्गमद्वारंयस्मिन्नतुयोनिःतस्मिन् ॥ ४४ ॥ पांडवेषुस्नेहंदर्शयति यदब्रुवमिति ॥ ४५ ॥ पुनश्चित्तिर्यज्ञानंतरंचयनारंभो यज्ञविशेषेषूक्तः ॥ ४६ ॥ आनर्दंमहानादंनर्दतः णमुलंतंपूर्वपदं सूयंसोमाभिषवः राजसूयसूर्यैतिनिपातनात् उपपदयोगस्त्वनित्यःआर्षोवा तदभावेपिसुञःक्यप्दीर्घश्च सुत्यमित्यपिपठंति ॥ ४७ ॥ यज्ञाव

इषवोत्रपरिस्तोमामुक्तागांडीवधन्वना ॥ महारथप्रयुक्ताश्चद्रोणद्रौणिप्रचोदिताः ॥ ४१ ॥ प्रतिप्रास्थानिकंकर्मसात्यकिस्तुकरिष्यति ॥ दीक्षितोधार्तराष्ट्रोत्रपत्नीचास्यमहाचमूः ॥ ४२ ॥ घटोत्कचोत्रशामित्रंकरिष्यतिमहाबलः ॥ अतिरात्रेमहाबाहोविततेयज्ञकर्मणि ॥ ४३ ॥ दक्षिणात्वस्ययज्ञस्यधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ वैतानिकेकर्ममुखेजातोयत्कृष्णपावकात् ॥ ४४ ॥ यदब्रुवमहंकृष्णकटुकानिस्मपांडवान् ॥ प्रियार्थंधार्तराष्ट्रस्यतेनतप्येत्यकर्मणा ॥ ४५ ॥ यदाद्रक्ष्यसिमांकृष्णनिहतंसव्यसाचिना ॥ पुनश्चित्तिस्तदाचास्ययज्ञस्याथभविष्यति ॥ ४६ ॥ दुःशासनस्यरुधिरंयदापास्यतिपांडवः ॥ आनर्दंनर्दतःसम्यक्तदासूयंभविष्यति ॥ ४७ ॥ यदाद्रोणंचभीष्मंचपांचाल्यौपातयिष्यतः ॥ तदायज्ञावसानंतद्भविष्यतिजनार्दन ॥ ४८ ॥ दुर्योधनंयदाहंताभीमसेनोमहाबलः ॥ तदासमाप्स्यतेयज्ञोधार्तराष्ट्रस्यमाधव ॥ ४९ ॥ स्नुषाश्चप्रस्नुषाश्चैवधृतराष्ट्रस्यसंगताः ॥ हतेश्वरानष्टपुत्राहतनाथाश्चकेशव ॥ ५० ॥ रुदंत्यःसहगांधार्याश्वगृध्रकुरराकुले ॥ सयज्ञेस्मिन्नवभृथोभविष्यतिजनार्दन ॥ ५१ ॥ विद्यावृद्धावयोवृद्धाःक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभ ॥ वृथामृत्युंनकुर्वीरंस्त्वत्कृतेमधुसूदन ॥ ५२ ॥ शस्त्रेणनिधनंगच्छेत्समृद्धंक्षत्रमंडलं ॥ कुरुक्षेत्रेपुण्यतमेत्रैलोक्यस्यापिकेशव ॥ ५३ ॥ तदत्रपुंडरीकाक्षविधत्स्वयदभीप्सितम् ॥ यथाकात्स्न्येनवार्ष्णेयक्षत्रंस्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ यावत्स्थास्यंतिगिरयःसरितश्चजनार्दन ॥ तावत्कीर्तिभवःशब्दःशाश्वतोयंभविष्यति ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणाःकथयिष्यंतिमहाभारतमाहवम् ॥ समागमेषुवार्ष्णेयक्षत्रियाणांयशोधनम् ॥ ५६ ॥ समुपानयकौंतेयंयुद्धायममकेशव ॥ मंत्रसंवरणंकुर्वन्नित्यमेवपरंतप ॥ ५७ ॥ ॥ इ०उ०भग०कर्णोपनिवादेएकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ कर्णस्यवचनंश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा ॥ उवाचप्रहसन्वाक्यंस्मितपूर्वमिदंयथा ॥ १ ॥

सानंयज्ञस्यमध्येमध्येविरम्यावस्थानं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ प्रस्नुषाःस्नुषाणामपिस्नुषाः संगताएकीभूताः हतेश्वराः ईश्वरोराजा नाथःपतिः ॥ ५० ॥ स्नुषादयोयद्रुदंत्योऽश्रुभिरार्द्रदेहाःसएवार्द्रीभावोऽवभृथइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ इदंयुद्धंश्रेयएवेत्याह विद्येति वृथाअयुद्धेन ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ समागमेषुसंग्रामेषु यशोजयःपराक्रमेणमृत्युर्वातदेवक्षत्रियाणांधनम् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नै०भा०एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कर्णस्येति ॥ १ ॥

राज्यलंभोपपादनंराज्यप्राप्त्युपायस्त्वांनलभेत्नस्पृशेत् तंनस्वीयंमन्यसेइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ भौमनेनविश्वकर्मणा दृश्यंतिपश्यंति स्वार्थयगंतोयं कंड्वादेराकृतिगणत्वात् अत्रध्वजे ॥ ४॥५ ॥ अग्निमारुते आग्नेयंमारुतंच ॥ ६ ॥ नतदेति कृतेहिसर्वैकृतकृत्याएवेतिनत्रिवर्गंकश्चिदपेक्षते त्रेतायांतुधर्मप्राधान्येनार्थकामावानुषंगिकत्वेनचापेक्षंते द्वापरेतुअर्थकामौप्राधान्येनधर्मंचतदंगत्वेन तत्रकृतंनभवितेति

श्रीभगवानुवाच॥ ॥अपित्वांनलभेत्कर्णराज्यलंभोपपादनम्॥मयादत्तांहिपृथिवींनप्रशासितुमिच्छसि॥२॥ध्रुवोजयःपांडवानामितीदंनसंशयःकश्चनविद्यतेत्र॥जयध्वजोदृश्यतेपांडवस्यसमुच्छ्रितोवानरराजउग्रः॥३॥दिव्यामायाविहिताभौमनेनसमुच्छ्रिताइंद्रकेतुप्रकाशा॥दिव्यानिभूतानिजयावहानिदृश्यंतिचैवात्रभयानकानि॥४॥नसज्जतेशैलवनस्पतिभ्यऊर्ध्वंतिर्यग्योजनमात्ररूपः॥श्रीमान्ध्वजःकर्णधनंजयस्यसमुच्छ्रितःपावकतुल्यरूपः॥५॥यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेश्वेताश्वंकृष्णसारथिं॥ऐंद्रमस्त्रंविकुर्वाणमुभेचाप्यग्निमारुते॥६॥गांडीवस्यचनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥७॥यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥जपहोमसमायुक्तंस्वांरक्षंतंमहाचमूम्॥८॥आदित्यमिवदुर्धर्षंतपंतंशत्रुवाहिनीं॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥९॥यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेभीमसेनंमहाबलम्॥दुःशासनस्यरुधिरंपीत्वानृत्यंतमाहवे॥१०॥प्रभिन्नमिवमातंगंप्रतिद्विरदघातिनम्॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥११॥यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेद्रोणंशांतनवंकृपम्॥सुयोधनंचराजानंसैंधवंचजयद्रथम्॥१२॥युद्धायापततस्तूर्णंवारितान्सव्यसाचिना॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥१३॥यदाद्रक्ष्यसिसंग्रामेमाद्रीपुत्रौमहाबलौ॥वाहिनींधार्तराष्ट्राणांक्षोभयंतौगजाविव॥१४॥विगाढेशस्त्रसंपातेपरवीररथारुजौ॥नतदाभवितात्रेतानकृतंद्वापरंनच॥१५॥ब्रूयाःकर्णइतोगत्वाद्रोणंशांतनवंकृपम्॥सौम्योयंवर्ततेमासःसुप्रापयवसेंधनः॥१६॥सर्वौषधिवनस्फीतःफलवानल्पमक्षिकः॥निष्पंकोरसवत्तोयोनात्युष्णशिशिरःसुखः॥१७॥सप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति॥संग्रामोयुज्यतांतस्यांतामाहुःशक्रदेवतां॥१८॥तथाराज्ञोवदेःसर्वान्येयुद्धायाभ्युपागताः॥यद्वोमनीषितंतद्वैसर्वंसंपादयाम्यहम्॥१९॥राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः॥प्राप्यशस्त्रेणनिधनंप्राप्स्यंतिगतिमुत्तमां॥२०॥ ॥इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेभगवद्वाक्येद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥१४२॥

मोक्षात्भ्रंशउक्तः नत्रेतेतिधर्माद्भ्रंशउक्तः सचदुर्योधनादीनामस्त्येव द्वापरंनभवितेतितेषामर्थकामावपिनभविष्यतोयुद्धेनमरणस्यावश्यंभावादित्यर्थः॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४॥ रथारुजौरथभंजकौ ॥ १५ ॥ सौम्यःचंद्रिकयाअभिरामः ॥ १६ ॥ १७ ॥ संग्रामःसंग्रामसाधनकलापः युज्यतांएकीभूयावतिष्ठतां संग्रामारंभस्तुदिनांतरेएवेतिवक्ष्यते ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥

केशवस्येति शुभंराज्यादिलाभंआहितःप्रवेशितःप्रलोभितंइत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ प्राजापत्यंरोहिणीनक्षत्रं प्रजानांपतिर्दुर्योधनस्तदीयंनामनक्षत्रंउत्तराभाद्रपदाख्यमितिवा तेनपत्युःपीडयाप्राणिनामपिपीडेतियुक्तं यद्वापृथ्वीकूर्मोदरस्थांरोहिणींशनैश्चरःपीडयतितेनमध्यदेशेमहान्क्षयोराज्ञोनाशश्चेतिभावः ॥ ८ ॥ कृत्वाचेति ज्येष्ठांअप्राप्ययदिभौमोवक्रीभवेत्तर्हिज्येष्ठस्यराज्ञोयेमित्रभूतास्तेसर्वेनश्येयुरितिभावः मैत्रंमित्रसमूहंसंगमयन्नाशयन्निवस्वतंसंगमनंजनानामित्यादौसंपूर्वस्यगमेर्मारणार्थत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥ चित्रांग्रहोमहापाताख्योज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धःतेनराकारस्य

संजयउवाच॥ ॥केशवस्यतुतद्वाक्यंकर्णःश्रुत्वाहितःशुभम्॥अब्रवीदभिसंपूज्यकृष्णंतंमधुसूदनम्॥१॥जानन्मांकिंमहाबाहोसंमोहयितुमिच्छसि॥योयंपृथिव्याःकार्त्स्न्येनविनाशःसमुपस्थितः॥ २॥ निमित्तंतत्रशकुनिरहंदुःशासनस्तथा॥दुर्योधनश्चनृपतिर्धृतराष्ट्रसुतोभवत् ॥ ३॥ असंशयमिदंकृष्णमहद्युद्धमुपस्थितं॥ पांडवानांकुरूणांचघोरंरुधिरकर्दमं॥ ४॥राजानोराजपुत्राश्चदुर्योधनवशानुगाः॥रणेशस्त्राग्निनादग्धाःप्राप्स्यंतियमसादनं॥५॥स्वप्नाहिबहवोघोरादृश्यंतेमधुसूदन॥ निमित्तानिचघोराणितथोत्पाताःसुदारुणाः॥ ६॥ पराजयंधार्तराष्ट्रेविजयंचयुधिष्ठिरे॥शंसंतइववार्ष्णेयविविधारोमहर्षणाः॥७॥ प्राजापत्यंहिनक्षत्रंग्रहस्तीक्ष्णोमहाद्युतिः॥शनैश्चरःपीडयतिपीडयन्प्राणिनोधिकम्॥८॥ कृत्वाचांगारकोवक्रंज्येष्ठायांमधुसूदन॥ अनुराधांप्रार्थयतेमैत्रंसंगमयन्निव॥ ९॥नूनंमहद्भयंकृष्णकुरूणांसमुपस्थितम्॥ विशेषेणहिवार्ष्णेयचित्रांपीडयतेग्रहः॥ १०॥ सोमस्यलक्ष्मव्यावृत्तंराहुरर्कमुपैतिच॥ दिवश्चोल्काःपतंत्येताःसनिर्घाताःसकंपनाः ॥ ११॥ निष्टनंतिचमातंगामुंचंत्यश्रूणिवाजिनः॥ पानीयंयवसंचापिनाभिनंदंतिमाधव ॥ १२॥ प्रादुर्भूतेषुचैतेषुभयमाहुरुपस्थितम्॥निमित्तेषुमहाबाहोदारुणंप्राणिनाशनम्॥१३॥ अल्पेभुक्तेपुरीषंचप्रभूतमिहदृश्यते॥ वाजिनांवारणानांचमनुष्याणांचकेशव॥ १४॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुसर्वेषुमधुसूदन॥ पराभवस्यतल्लिंगमितिप्राहुर्मनीषिणः॥ १५॥ प्रहृष्टंवाहनंकृष्णपांडवानांप्रचक्षते॥ प्रदक्षिणामृगाश्चैवतत्तेषांजयलक्षणं॥१६॥ अपसव्यामृगाःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यकेशव॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्यस्तत्पराभवलक्षणम्॥१७॥ मयूराःपुण्यशकुनाहंससारसचातकाः॥ जीवंजीवकसंघाश्चाप्यनुगच्छंतिपांडवान्॥ १८॥

वेधाद्राजजातीयानांक्षयोभवितेतिभावः ॥ १० ॥ लक्ष्मव्यावृत्तंक्षीणत्वादमावास्यासान्निध्यात्क्षीणचंद्रोपिपापएव तस्मिंश्चामावास्यायामर्केणयुक्तेउभयोःशत्रुःसदावक्रीराहुरर्कंउपैतिचेदयंकर्त्तरीयोगःसोमवंश्यानांसूर्यवंश्यानांचराज्ञांक्षयकरइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पुण्यशकुनाहंसादयएवं पाठांतरेपुष्पशकुनाःकुक्कुटाःजीवंजीवकाःपक्षिविशेषाः येजीवजीवेत्येवशब्दंकुर्वंतितेषांसंघाश्चकोरादयः ॥ १८ ॥

पाठांतरेबलाःकाकाः॥ १९ ॥ २० ॥ उदपानाःकूपादयोजलाशयाः ॥ २१ ॥ २२ ॥ गंधर्वनगरंसप्राकारं परिघःपरिवेषःतत्राकाशेगंधर्वनगरोपर्येव ॥ २३ ॥ शिवाक्रोष्ट्रीवाशतेशब्दंकरोति ॥ २४ ॥
एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमहाराष्ट्रभाषायांपांकोळीतिप्रसिद्धाःघोरंवीभत्संमलमूत्रादिकमित्यर्थः ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ सहस्रपादंसहस्रस्तंभं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ तवपृथिवीतिसंबंधःत्व

गृध्राःकंकाबकाःश्येनायातुधानास्तथावृकाः ॥ मक्षिकाणांचसंघाताअनुधावंतिकौरवान् ॥ १९ ॥ धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुभेरीणांनास्तिनिःस्वनः ॥ अनाहताःपांड
वानांनदंतिपटहाःकिल॥ २०॥उदपानाश्चनर्दंतियथागोवृषभास्तथा॥धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुतत्पराभवलक्षणम्॥ २१॥मांसशोणितवर्षंचवृष्टंदेवेनमाधव॥नथा
गंधर्वनगरंभानुमत्समुपस्थितम्॥ २२॥सप्राकारंसपरिखंसवप्रंचारुतोरणम्॥कृष्णश्चपरिघस्तत्रभानुमावृत्यतिष्ठति॥ २३॥ उदयास्तमनेसंध्येवेदयंतीमहद्भ
यं॥ शिवाचवाशतेघोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २४॥ एकपक्षाक्षिचरणाःपक्षिणोमधुसूदन॥ उत्सृजंतिमहद्घोरंतत्पराभवलक्षणं ॥ २५॥ कृष्णग्रीवाश्चशकुना
रक्तपादाभयानकाः॥संध्यामभिमुखायांतितत्पराभवलक्षणम्॥ २६॥ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिगुरूंश्चमधुसूदन॥ भृत्यान्भक्तिमतश्चापितत्पराभवलक्षणम्॥ २७॥
पूर्वादिग्लोहिताकाराशस्त्रवर्णाचदक्षिणा॥ आमपात्रप्रतीकाशापश्चिमामधुसूदन॥ उत्तराशंखवर्णाभादिशांवर्णाउदाहृताः॥ २८॥ प्रदीनाश्चदिशःसर्वाधा
र्तराष्ट्रस्यमाधव॥ महद्भयंवेदयंतितस्मिन्नुत्पातदर्शने॥ २९ ॥ सहस्रपादंप्रासादंस्वप्नांतेस्मयुधिष्ठिरः ॥ अधिरोहन्मयादृष्टःसहभ्रातृभिरच्युत ॥ ३० ॥ श्वेतो
ष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेवैशुक्लवाससः॥ आसनानिचशुभ्राणिसर्वेषामुपलक्षये ॥ ३१ ॥ तवचापिमयाकृष्णस्वप्नांतेरुधिराविला॥ अंत्रेणपृथिवीदृष्टापरिक्षिप्ता
जनार्दन॥ ३२॥ अस्थिसंचयमारूढश्चामितौजायुधिष्ठिरः॥सुवर्णपात्र्यांसंहृष्टोभुक्तवान्घृतपायसम्॥ ३३॥ युधिष्ठिरोमयादृष्टोग्रसमानोवसुंधराम्॥त्वया
दत्तामिमांव्यक्तंभोक्ष्यतेसवसुंधराम्॥ ३४॥ उच्चंपर्वतमारूढोभीमकर्मावृकोदरः॥गदापाणिर्नरव्याघ्रोग्रसन्निवमहीमिमाम्॥ ३५॥क्षपयिष्यतिनःसर्वान्स
सुव्यक्तंमहारणे॥ विदितंमेहृषीकेशयतोधर्मस्ततोजयः॥ ३६ ॥ पांडुरंगजमारूढोगांडीवीसधनंजयः॥ त्वयासार्धंहृषीकेशश्रियापरमयाज्वलन्॥ ३७॥ यू
यंसर्वेवधिष्यध्वंतत्रमेनास्तिसंशयः॥ पार्थिवान्समरेकृष्णदुर्योधनपुरोगमान्॥ ३८॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः॥ शुक्लकेयूरकंठत्राःशुक्लमाल्यां
बरावृताः॥ ३९॥

च्छरीरमित्यर्थः परिक्षिप्तापरिवेष्टिता ॥ ३२ ॥ वसुंधरांग्रसमानोमृद्भक्षणंकुर्वन् ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८ ॥ शुक्लानिमौक्तिकमयत्वा
त्केयूराणिबाहुभूषणानिकंठत्राणिकंठपूरकाख्यानिशिरोदेशमारभ्यअंसपर्यंतंलंबमानानिकंठावरणानियेषांतेशुक्लकेयूरकंठत्राः ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ तवहृदयंकर्तृ ममवचोनोपैतिनांगीकरोति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पीडितंयथास्यात्तथा गाढंपरिष्वज्येत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ इतिकरणे

अधिरूढानरव्याघ्रानरवाहनमुत्तमम्॥ त्रयएतेमयादृष्टाःपांडुरच्छत्रवाससः॥४०॥ श्वेतोष्णीषाश्चदृश्यंतेत्रयएतेजनार्दन॥धार्तराष्ट्रेषुसैन्येषुतान्विजानीहिकेशव॥ ४१ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः॥ रक्तोष्णीषाश्चदृश्यंतेसर्वेमाधवपार्थिवाः ॥ ४२ ॥ उष्ट्रप्रयुक्तमारूढौभीष्मद्रोणौमहारथौ॥ मयासार्धंमहाबाहोधार्तराष्ट्रेणवाविभो॥ ४३ ॥ अगस्त्यशास्तांचदिशंप्रयाताःस्मजनार्दन॥ अचिरेणैवकालेनप्राप्स्यामोयमसादनम्॥ ४४॥ अहंचान्येचराजानोयच्चतत्क्षत्रमंडलम्॥ गांडीवाग्निंप्रवेक्ष्यामइतिमेनास्तिसंशयः॥४५॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥उपस्थितविनाशेयंनूनमद्यवसुंधरा॥ यथाहिमेवचःकर्णनोपैतिहृदयंतव॥ ४६॥ सर्वेषांतातभूतानांविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ अनयोनयसंकाशोहृदयान्नापसर्पति॥ ४७॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥अपित्वांकृष्णपश्यामजीवंतोस्मान्महारणात्॥ समुत्तीर्णामहाबाहोवीरक्षत्रविनाशनात् ॥ ४८ ॥ अथवासंगमःकृष्णस्वर्गेनोभविताध्रुवम् ॥ तत्रेदानींसमेष्यामःपुनःसार्धंत्वयानघ॥ ४९ ॥ संजयउवाच॥ ॥इत्युक्त्वामाधवंकर्णःपरिष्वज्यचपीडितम्॥ विसर्जितःकेशवेनरथोपस्थादवातरत्॥ ५० ॥ ततःस्वरथमास्थायजांबूनदविभूषितम्॥ सहास्माभिर्निववृतेराधेयोदीनमानसः॥ ५१ ॥ ततःशीघ्रतरंप्रायात्केशवःसहसात्यकिः॥ पुनरुच्चारयन्वाणींयाहियाहीतिसारथिं॥ ५२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकर्णोपनिवादेकृष्णकर्णसंवादेत्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४३ ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ असिद्धानुनयेकृष्णेकुरुभ्यःपांडवान्गते॥ अभिगम्यपृथांक्षत्ताशनैःशोचन्निवाब्रवीत् ॥ १ ॥ जानासिमेजीवपुत्रिभावंनित्यमविग्रहे॥ क्रोशतोनचगृह्णीतेवचनंमेसुयोधनः॥ २ ॥ उपपन्नोह्यसौराजाचेदिपांचालकेकयैः॥ भीमार्जुनाभ्यांकृष्णेनयुयुधानयमैरपि॥ ३ ॥ उपप्लव्येनिविष्टोपिधर्ममेवयुधिष्ठिरः॥ कांक्षतेज्ञातिसौहार्दाद्बलवान्दुर्बलोयथा॥ ४ ॥ राजातुधृतराष्ट्रोयंवयोवृद्धोनशाम्यति ॥ मत्तःपुत्रमदेनैवविधर्मेपथिवर्तते॥ ५ ॥ जयद्रथस्यकर्णस्यतथादुःशासनस्यच॥ सौबलस्यचदुर्बुद्ध्यामिथोभेदःप्रपत्स्यते॥ ६ ॥

कर्णोपनिवादःकर्णस्यभेदनम् ॥ ॥ इतिउद्योगप०नै०भा०त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥ ॥छ॥ ॥ असिद्धानुनयेविफलविनये ॥ १ ॥ क्रोशतइत्यनादरेषष्ठी ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ उपप्लव्येविराटनगरे ॥ ४ ॥ विधर्मेधर्महीने ॥ ५ ॥ ६ ॥

अधर्मेणेति हियस्मात् येषां अधर्मेण कृतमपिवैकार्यविकारजनकंवैरंईदृशंचतुर्दशेवर्षेस्वंराज्यंप्राप्स्यथेतिप्रतिज्ञायाअयथाकरणरूपंधार्मिष्ठंधर्मयुक्तमेव भवति येषामधर्मकृतमेववैरंधर्मवद्भातीत्यर्थः तेषांअ
यंविकृतोधर्मःसानुबंधःसफलोभविष्यति अधर्मफलंविनाशस्तेषांभविष्यत्येवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ बलाद्धर्मेपारवंडिनांपारदार्येउभयसंतोषकरमितिद्वयोरपिधर्महेतुरितिबलात्कल्पनाशास्त्रबहिर्भूतातद्वदयमपीत्य

अधर्मेणहिधर्मिष्ठंकृतंवैकार्यमीदृशम्॥ येषांतेषामयंधर्मःसानुबंधोभविष्यति॥ ७ ॥ क्रियमाणेबलाद्धर्मेकुरुभिःकोन्नसंज्वरेत्॥ असाम्नाकेशवेयातेसमुद्यो
क्ष्यंतिपांडवाः॥ ८॥ ततःकुरूणामनयोभवितावीरनाशनः॥ चिंतयन्नलभेनिद्रामहःसुचनिशासुच॥ ९ ॥ श्रुत्वातुकुंतीतद्वाक्यमर्थकामेनभाषितम्॥ सानिः
श्वसंतीदुःखार्तामनसाविममर्शह॥ १०॥ धिगस्त्वर्थंयत्कृतेयंमहान्ज्ञातिवधःकृतः॥ वर्त्स्यतेसुहृदांचैवयुद्धेस्मिन्वैपराभवः॥ ११ ॥ पांडवाश्चेदिपंचालाया
दवाश्वसमागताः॥ भारतैःसहयोत्स्यंतिकिंनुदुःखमतःपरम्॥ १२॥ पश्येदोषंध्रुवंयुद्धेतथाऽयुद्धेपराभवम्॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनहिज्ञातिक्षयोजयः॥ १३॥
इतिमेचिंतयंत्यावैहृदिदुःखंप्रवर्तते॥ पितामहःशांतनवआचार्यश्चयुधांपतिः॥ १४ ॥ कर्णश्चधार्तराष्ट्रार्थंवर्धयंतिभयंमम॥ नाचार्यःकामवान्शिष्यैर्द्रोणो
युध्येतजातुचित्॥ १५॥ पांडवेषुकथंहार्दंकुर्यान्नचपितामहः॥ अयंत्वेकोवृथादृष्टिर्धार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः॥ १६ ॥ मोहानुवर्तीसततंपापोद्वेष्टिचपांडवान्॥ मह
त्यनर्थेनिर्बंधीबलवांश्चविशेषतः॥ १७॥ कर्णःसदापांडवानांतन्मेदहतिसंप्रति॥ आशंसेत्वद्यकर्णस्यमनोहंपांडवान्प्रति॥ १८॥ प्रसादयितुमासाद्यदर्शयंती
यथातथम्॥ तोषितोभगवान्यत्रदुर्वासामेवरंददौ॥ १९॥ आह्वानंमंत्रसंयुक्तंवसंत्याःपितृवेश्मनि ॥ साहमंतःपुरेराज्ञःकुंतिभोजपुरस्कृता॥ २०॥ चिंतयंती
बहुविधंहृदयेनविदूयता॥ बलाबलंचमंत्राणांब्राह्मणस्यचवाग्बलम् ॥ २१॥ स्त्रीभावाद्बालभावाच्चचिंतयंतीपुनःपुनः ॥ धात्र्याविस्रब्धयागुप्तासखीजनवृ
तातदा॥ २२॥ दोषंपरिहरंतीचपितुश्चारित्र्यरक्षिणी॥ कथंनुसुकृतंमेस्यान्नापराधवतीकथम्॥ २३॥ भवेयमितिसंचिंत्यब्राह्मणंतंनमस्यच॥ कौतूहलात्तुतं
लब्ध्वाबालिश्यादाचरंतदा॥ कन्यासतीदेवमर्कमासादयमहंततः॥ २४ ॥ योसौकानीनगर्भोमेपुत्रवत्परिरक्षितः॥ कस्मान्नकुर्याद्वचनंपथ्यंभ्रातृहितंतथा
॥ २५॥ इतिकुंतीविनिश्चित्यकार्यंनिश्चयमुत्तमम्॥ कार्यार्थमभिनिश्चित्यययौभागीरथींप्रति॥ २६॥

र्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्थकामेनहितकामेन ॥ १० ॥ कृतःनिश्चितत्वात्कृतइव ॥ ११ ॥ १२ ॥ पश्येपश्यामि आर्षमात्मनेपदम् अयुद्धेयुद्धाभावे ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९॥२०॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तंलब्ध्वामंत्रंप्राप्य आचरंतेनमंत्रेणदेवतावाहनाख्यंकार्यंकृतवती आसादयंलब्धवती ॥ २४ ॥ पुत्रवत्परिरक्षितइत्यत्रकामंचपरिवासितइतिपाठेस्वेच्छयात्यक्तइत्यर्थः ॥ २५ ॥
कार्यार्थंअवश्यकर्तव्यंप्रयोजनम् ॥ २३ ॥

घृणिनःदयालोः सत्यसंगिनःसत्यरतस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ उत्तरवाससिउत्तरीयवस्त्रच्छायायाम् ॥ २९ ॥ आपृष्ठतापादपराह्णपर्यंतमित्यर्थः ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्उद्गतविस्मयः ॥३१॥ ॥ इतिउद्योगपर्व

आत्मजस्यततस्तस्यघृणिनःसत्यसंगिनः॥ गंगातीरेपृथाश्रौषीद्वेदाध्ययननिःस्वनम् ॥ २७॥प्राङ्मुखस्योर्ध्वबाहोःसापर्यतिष्ठतपृष्ठतः॥जप्यावसानंकार्यार्थंप्र
तीक्षंतीतपस्विनी॥ २८ ॥ अतिष्ठत्सूर्यतापार्ताकर्णस्योत्तरवाससि॥ कौरव्यपत्नीवार्ष्णेयीपद्ममालेवशुष्यती॥ २९॥ आपृष्ठतापाज्जप्त्वासपरिवृत्त्ययतव्रतः॥
दृष्ट्वाकुंतीमुपातिष्ठदभिवाद्यकृतांजलिः॥ ३० ॥ यथान्यायंमहातेजामानीधर्मभृतांवरः॥ उत्स्मयन्प्रणतःप्राहकुंतींवैकर्तनोवृषः॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्यो
गपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४४ ॥ ॥छ॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥राधेयोहमाधिरथिःकर्ण
स्त्वामभिवादये॥ प्राप्ताकिमर्थंभवतीब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ १ ॥ ॥कुंत्युवाच॥ ॥कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता॥ नासिसूतकुलेजातःकर्णत
द्विद्धिमेवचः॥ २ ॥ कानीनस्त्वंमयाजातःपूर्वजःकुक्षिणाधृतः॥ कुंतिराजस्यभवनेपार्थस्त्वमसिपुत्रक ॥ ३ ॥ प्रकाशकर्मातपनोयोयंदेवोविरोचनः॥ अजीज
नत्त्वांमय्येषकर्णशस्त्रभृतांवरम्॥४॥कुंडलीबद्धकवचोदेवगर्भःश्रियावृतः॥ जातस्त्वमसिदुर्धर्षमयापुत्रपितुर्गृहे॥ ५॥ सत्वंभ्रातॄनसंबुध्यमोहाद्यदुपसेवसे॥
धार्तराष्ट्रान्नतद्युक्तंत्वयिपुत्रविशेषतः ॥ ६ ॥ एतद्धर्मफलंपुत्रनराणांधर्मनिश्चये॥ यत्तुष्यंत्यस्यपितरोमाताचाप्येकदर्शिनी ॥ ७ ॥ अर्जुनेनार्जितांपूर्वंहृतां
लोभादसाधुभिः॥आच्छिद्यधार्तराष्ट्रेभ्योभुंक्ष्वयौधिष्ठिरींश्रियम्॥८॥ अद्यपश्यंतिकुरवःकर्णार्जुनसमागमम्॥सौभ्रात्रेणसमालक्ष्यसंनमंतामसाधवः॥ ९
कर्णार्जुनौवैभवेतांयथारामजनार्दनौ॥ असाध्यंकिंनुलोकेस्याद्युवयोःसंहितात्मनोः ॥ १० ॥ कर्णशोभिष्यसेनूनंपंचभिर्भ्रातृभिर्वृतः॥ देवैःपरिवृतोब्रह्मावे
द्यामिवमहाध्वरे॥ ११ ॥ उपपन्नोगुणैःसर्वैर्ज्येष्ठःश्रेष्ठेषुबंधुषु ॥ सूतपुत्रेतिमाशब्दःपार्थस्त्वमसिवीर्यवान् ॥ १२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगव
द्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेपंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४५॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसूर्यान्निश्चरितांकर्णःशुश्रावभा
रतीम्॥ दुरत्ययांप्रणयिनींपितृवद्भास्करेरिताम्॥ १॥ सत्यमाहपृथावाक्यंकर्णमातृवचःकुरु ॥ श्रेयस्तेस्यान्नरव्याघ्रसर्वमाचरतस्तथा॥ २॥

णिनीलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥छ॥ ॥ राधेयइति ॥ १ ॥ २॥३॥४॥५॥ ६ ॥ एकंपुत्रमेवस्नेहेनपश्यंतीएकदर्शिनी ॥ ७ ॥ ८ ॥ संनमंतांप्रह्वाभवंतु
॥ ९ ॥ भवेतांवर्धेतां सहितात्मनोःमिलितचेतसोः ॥ १० ॥ ११ ॥ सूतपुत्रेतिशब्दोमाभूदितिशेषः॥ १२ ॥ ॥ इतिउ० नै० भा० पंचचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४५॥ ॥छ॥ ॥ततइति॥१॥२॥

॥ ३ ॥ नश्रद्दधेकर्तव्यत्वेननमन्ये धर्मद्वारंधर्मापगमद्वारं तवनियोगकरणंत्वदाज्ञप्तार्थानुष्ठानं ॥ ४ ॥ सुमहात्ययंसुमहान्अत्ययोजातिभ्रंशाख्योविनाशोयस्मात् अपाकीर्णस्त्यक्तः यशोमाहात्म्यंख्यातिः
कीर्तिःसद्भिस्तस्याःकीर्तनम् ॥ ५॥ त्वत्कृतेत्वत्सुखार्थं कानीनोगर्भःप्रकटोमाभूदितिहेतोरहंक्षत्रसत्क्रियांचेन्नप्राप्तस्तर्हित्वदन्यःकःशत्रुःकिंममाहितंपापीयइतिइतोपिपापतरंकुर्यान्नकोपीत्यर्थः ॥ ६ ॥ क्रि

वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्तस्यमात्राचस्वयंपित्राचभानुना ॥ चचालनैवकर्णस्यमतिःसत्यधृतेस्तदा ॥ ३॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥नचैतच्छ्रद्दधेवाक्यं
क्षत्रियेभाषितंत्वया॥धर्मद्वारंममैतत्स्यान्नियोगकरणंतव॥४॥ अकरोन्मयियत्पापंभवतीसुमहात्ययम्॥ अपाकीर्णोस्मियन्मातस्तद्यशःकीर्तिनाशनम्॥५॥
अहंचेत्क्षत्रियोजातोनप्राप्तःक्षत्रसत्क्रियाम्॥ त्वत्कृतेकिंनुपापीयःशत्रुःकुर्यान्ममाहितम्॥६॥ क्रियाकालेत्वनुक्रोशमकृत्वात्वमिमंमम॥हीनसंस्कारसमयम
द्यमांसमचूचुदः॥ ७॥ नवैममहितंपूर्वंमातृवच्चेष्टितंत्वया ॥ सामांसंबोधयस्यद्यकेवलात्महितैषिणी॥ ८॥ कृष्णेनसहितात्कोवैनव्यथेतधनंजयात्॥ कोद्यभी
तंनमांविद्यात्पार्थानांसमितिंगतम्॥ ९॥ अभ्राताविदितःपूर्वंयुद्धकालेप्रकाशितः॥पांडवान्यदिगच्छामिकिंमांक्षत्रंवदिष्यति॥ १०॥ सर्वकामैःसंविभक्तःपू
जितश्चयथासुखम्॥अहंवैधार्तराष्ट्राणांकुर्यांतदफलंकथम्॥ ११॥उपनह्यपरैर्वैरंयेमांनित्यमुपासते॥ नमस्कुर्वंतिचसदावसवोवासवंयथा॥ १२॥ ममप्राणे
नयेशत्रून्शक्ताःप्रतिसमासितुम्॥मन्यंतेतेकथंतेषामहंछिंद्यांमनोरथम्॥ १३॥ मयाप्लवेनसंग्रामंतितीर्षंतिदुरत्ययम्॥ अपारेपारकामायेत्यजेयंतानहंकथं
॥ १४॥ अयंहिकालःसंप्राप्तोधार्तराष्ट्रोपजीविनाम्॥ निर्वेष्टव्यंमयातत्रप्राणानपरिरक्षता॥ १५॥ कृतार्थाःसुभृतायेहिकृत्यकालेह्युपस्थिते॥अनवेक्ष्यकृतंपा
पाविकुर्वंत्यनवस्थिताः॥ १६॥राजकिल्बिषिणांतेषांभर्तृपिंडापहारिणाम्॥नैवायंनपरोलोकोविद्यतेपापकर्मणाम्॥ १७॥ धृतराष्ट्रस्यपुत्राणामर्थेयोत्स्यामि
तेसुतैः॥ बलंचशक्तिंचास्थायनवैत्वय्यनृतंवदे॥ १८॥ आनृशंस्यमथोवृत्तंरक्षन्सत्पुरुषोचितम्॥ अतोर्थकरमप्येतन्नकरोम्यद्यतेवचः॥ १९॥ नचतेऽयंसमा
रंभोमयिमोघोभविष्यति॥ वध्यान्विषह्यान्संग्रामेनहनिष्यामितेसुतान्॥ २०॥ युधिष्ठिरंचभीमंचयमौचैवार्जुनादृते॥ अर्जुनेनसमंयुद्धमपियौधिष्ठिरेबले
॥ २१॥ अर्जुनंहिनिहत्याजौसंप्राप्तंस्यात्फलंमया॥ यशसाचापियुज्येयंनिहतःसव्यसाचिना ॥ २२ ॥ नतेजातुनशिष्यंतिपुत्राःपंचयशस्विनि ॥ निरर्जुनाःस
कर्णावासार्जुनावाहतेमयि॥ २३॥

याकालेक्षत्रियोचितसंस्कारकाले अनुक्रोशंदयां समचूचुदःस्वकार्यार्थंप्रेरितवत्यसि ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ उपनह्यबद्ध्वा ॥ १२ ॥
प्रतिसमासितुंजेतुम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ निर्वेष्टव्यंभुक्तस्यतदन्नादेरानृण्यंकर्तव्यम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ वध्यान्वधार्हान्विषह्यान्हंतुंशक्यानपीत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥२५॥२६॥ साचसचतौ धर्माधर्मौनत्यजतोधर्माधर्मैकसंश्रयौ प्रार्थितावपिपित्र्यैःकर्णदुर्योधनाविवेतिकृत्स्नाख्यायिकातात्पर्यम्॥२७॥ ॥ इ०उ०नै०भा०षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्या
यः ॥ १४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ आगम्येति पांडवानांपुरइतिशेषः ॥१॥२॥३॥४॥ नागपुरंहास्तिनपुरम् ॥५॥पथ्यंन्यायोपेतं हितंउभयत्रजयावहम्॥ ६ ॥७॥८॥९॥ १० ॥ कुरुमुख्ययोःभीष्मधृतराष्ट्रयोः

इतिकर्णवचःश्रुत्वाकुंतीदुःखात्प्रवेपती॥ उवाचपुत्रमाश्लिष्यकर्णधैर्यादकंपनम्॥२४॥एवंवैभाव्यमेतेनक्षयंयास्यंतिकौरवाः॥यथात्वंभाषसेकर्णदैवंतुबल
वत्तरम्॥२५॥त्वयाचतुर्णांभ्रातॄणामभयंशत्रुकर्शन॥दत्तंतत्प्रतिजानीहिसंगरप्रतिमोचनम्॥२६॥ अनामयंस्वस्तिचेतिपृथाथोकर्णमब्रवीत्॥ तांकर्णोथत
थेत्युक्त्वाततस्तौजग्मतुःपृथक्॥ २७॥ ॥इतिश्रीम०उ०भगवद्यानपर्वणिकुंतीकर्णसमागमेषट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १४६॥ ॥ ७॥ ॥वै
शंपायनउवाच॥ ॥आगम्यहास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः॥ पांडवानांयथावृत्तंकेशवःसर्वमुक्तवान्॥ १॥ संभाष्यसुचिरंकालंमंत्रयित्वापुनःपुनः॥ स्वमेव
भवनंशौरिर्विश्रामार्थंजगामह॥ २॥ विसृज्यसर्वान्नृपतीन्विराटप्रमुखांस्तदा॥ पांडवाभ्रातरःपंचभानावस्तंगतेसति॥ ३॥ संध्यामुपास्यध्यायंतस्तमेवग
तमानसाः॥ आनाय्यकृष्णंदाशार्हंपुनर्मंत्रममंत्रयन्॥ ४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥त्वयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः॥ किमुक्तःपुंडरीकाक्षतन्नःशंसितु
मर्हसि॥५॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥मयानागपुरंगत्वासभायांधृतराष्ट्रजः॥ तथ्यंपथ्यंहितंचोक्तोनचगृह्णातिदुर्मतिः॥ ६॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥तस्मिन्नुत्प
थमापन्नेकुरुवृद्धःपितामहः॥ किमुक्तवान्हृषीकेशदुर्योधनममर्षणम्॥ ७॥ आचार्योवामहाभागभारद्वाजःकिमब्रवीत्॥ पितावाधृतराष्ट्रस्त्वांगांधारीवाकिम
ब्रवीत्॥८॥पितायवीयानस्माकंक्षत्ताधर्मविदांवरः॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तःकिमाहधृतराष्ट्रजम्॥९॥ किंचसर्वेनृपतयःसभायांयेसमासते॥उक्तवंतोयथातत्त्वंत
द्ब्रूहित्वंजनार्दन॥१०॥ उक्तवान्हिभवान्सर्वंवचनंकुरुमुख्ययोः॥ धार्तराष्ट्रस्यतेषांहिवचनंकुरुसंसदि॥ ११॥ कामलोभाभिभूतस्यमंदस्यप्राज्ञमानिनः॥ अ
प्रियंहृदयेमह्यंतन्नतिष्ठतिकेशव॥ १२॥ तेषांवाक्यानिगोविंदश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो॥ यथाचनाभिपद्येतकालस्तातथाकुरु॥ भवान्हिनोगतिःकृष्णभवा
न्नाथोभवान्गुरुः॥१३॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥शृणुराजन्यथावाक्यमुक्तोराजासुयोधनः॥ मध्येकुरूणांराजेंद्रसभायांतन्निबोधमे॥१४॥ मयाविश्राविते
वाक्येजहासधृतराष्ट्रजः॥ अथभीष्मःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत्॥१५॥दुर्योधननिबोधेदंकुलार्थेयद्ब्रवीमिते॥ तच्छ्रुत्वाराजशार्दूलस्वकुलस्यहितंकुरु॥ १६॥

तेषांराज्ञांचवचनं यच्चभवानुक्तवान्वचनंमह्यंमदर्थंतत्सर्वंधार्तराष्ट्रस्यहृदयेनतिष्ठतीतिद्वयोःसंबंधः॥ ११ ॥ १२ ॥ नाभिपद्येतनातिक्रामेत नोऽस्माकं ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७॥ १८ ॥ कालींसत्यवतीं ॥ १९ ॥ प्रतीतःतुष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ विप्रवासितःदूरेस्थापितःरामभयात्स्वयंपलायनेनप्रजाभिस्तदीयशिबिरस्यशून्यताकरणात् ॥ २४ ॥ २५ ॥ ई

ममतातपिताराजन्शांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ तस्याहमेकएवासंपुत्रःपुत्रवतांवरः॥ १७॥ तस्यबुद्धिःसमुत्पन्नाद्वितीयःस्यात्कथंसुतः ॥ एकपुत्रमपुत्रंवैप्रवदंति
मनीषिणः॥१८॥ नचोच्छेदंकुलंयायाद्विस्तीर्येच्चकथंयशः॥ तस्याहमीप्सितंबुद्धाकालींमातरमावहम्॥१९॥ प्रतिज्ञांदुष्करांकृत्वापितुरर्थेकुलस्यच ॥ अरा
जाचोर्ध्वरेताश्चयथासुविदितंतव ॥ प्रतीतोनिवसाम्येषप्रतिज्ञामनुपालयन्॥ २० ॥ तस्यांजज्ञेमहाबाहुःश्रीमान्कुरुकुलोद्वहः॥ विचित्रवीर्योधर्मात्माकनी
यान्ममपार्थिव ॥२१॥ स्वर्यातेहंपितरितंस्वराज्येसन्न्यवेशयम्॥ विचित्रवीर्यंराजानंभृत्योभूत्वाह्यधश्चरः॥२२॥ तस्याहंसदृशान्दारान्राजेंद्रसमुपाहरम्॥
जित्वापार्थिवसंघातमपितेबहुशःश्रुतम्॥२३॥ततोरामेणसमरेद्वंद्वयुद्धमुपागमम्॥ सहिरामभयादेभिर्नागरैर्विप्रवासितः॥२४॥ दारेष्वप्यतिसक्तश्चयक्ष्मा
णंसमपद्यत॥ यदात्वराजकेराष्ट्रेनववर्षसुरेश्वरः॥ तदाभ्यधावन्मामेवप्रजाःक्षुद्भयपीडिताः॥२५॥ ॥प्रजाऊचुः॥ ॥ उपक्षीणाःप्रजाःसर्वाराजाभवभवाय
नः॥ ईतीःप्रणुदभद्रंतेशांतनोःकुलवर्धन॥२६॥ पीड्यंतेतेप्रजाःसर्वाव्याधिभिर्भृशदारुणैः॥अल्पावशिष्टागांगेयताःपरित्रातुमर्हसि॥२७॥ व्याधीन्प्रणुदवीर
त्वंप्रजाधर्मेणपालय॥ त्वयिजीवतिमाराष्ट्रंविनाशमुपगच्छतु॥२८॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥प्रजानांक्रोशतीनांवैनैवाक्षुभ्यतमेमनः ॥ प्रतिज्ञांरक्षमाणस्यसद्वृ
त्तंस्मरतस्तथा॥ततःपौरामहाराजमाताकालीचमेशुभा॥ २९॥भृत्याःपुरोहिताचार्याब्राह्मणाश्चबहुश्रुताः॥ मामूचुर्भृशसंतप्ताभवराजेतिसंततम्॥३०॥प्रती
परक्षितंराष्ट्रंत्वांप्राप्यविनशिष्यति॥ सत्वमस्मद्धितार्थंवैराजाभवमहामते ॥ ३१ ॥इत्युक्तःप्रांजलिर्भूत्वादुःखितोभृशमातुरः॥ तेभ्योन्यवेदयंतत्रप्रतिज्ञांपि
तृगौरवात्॥३२॥ऊर्ध्वरेताह्यराजाचकुलस्यार्थेपुनःपुनः॥ विशेषतस्त्वदर्थंचधुरिमामांनियोजय ॥ ३३ ॥ ततोहंप्रांजलिर्भूत्वामातरंसंप्रसादयम्॥ नांबशांत
नुनाजातःकौरवंवंशमुद्वहन्॥ ३४ ॥ प्रतिज्ञांवितथांकुर्यामितिराजन्पुनःपुनः॥ विशेषतस्त्वदर्थंचप्रतिज्ञांकृतवानहम्॥ ३५॥ अहंप्रेष्यश्चदासश्चतवाद्यसुतव
त्सले॥ एवंतामनुनीयाहंमातरंजनमेवच॥ ३६ ॥ आयाचंभ्रातृदारेषुतदाव्यासंमहामुनिं॥सहमात्रामहाराजप्रसाद्यतमृषिंतदा॥ ३७ ॥ अपत्यार्थंमहाराज
प्रसादंकृतवांश्चसः ॥ त्रीन्सपुत्रानजनयत्तदाभरतसत्तम॥ ३८॥ अंधःकरणहीनत्वान्नवैराजापितातव ॥ राजातुपांडुरभवन्महात्मालोकविश्रुतः॥ ३९॥

तीःअनावृष्ट्यादिरूपाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९ ॥

॥४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ ॥ ७ ॥ भीष्मेणोक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ज्येष्ठोंऽधत्वादनर्हःक्षत्ता

सराजातस्यतेपुत्राःपितुर्दायाद्यहारिणः॥ मातातकलहंकार्षीराज्यस्यार्धंप्रदीयताम्॥ ४०॥ मयिजीवतिराज्यंकःसंप्रशासेत्पुमानिह॥मावमंस्थावचोमत्त्वंश
ममिच्छामिवःसदा॥ ४१॥ नविशेषोस्तिमेपुत्रत्वयितेषुचपार्थिव॥ मतमेतत्पितुस्तुभ्यंगांधार्याविदुरस्यच॥४२॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानांनाभिशंकीर्वचोमम॥
नाशयिष्यसिमासर्वमात्मानंपृथिवींतथा॥ ४३॥ ॥इतिश्रीम० उद्यो० भगवद्यानपर्वणिभगवद्वाक्येसप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥
वासुदेवउवाच॥ ॥भीष्मेणोक्तेततोद्रोणोदुर्योधनमभाषत॥ मध्येनृपाणांभद्रंतेवचनंवचनक्षमः॥ १ ॥ प्रातीपःशांतनुस्तातकुलस्यार्थेयथास्थितः॥ यथादे
वव्रतोभीष्मःकुलस्यार्थेस्थितोभवत् ॥ २ ॥ तथापांडुर्नरपतिःसत्यसंधोजितेंद्रियः ॥ राजाकुरूणांधर्मात्मासुव्रतःसुसमाहितः॥ ३ ॥ ज्येष्ठायराज्यमददद्धृतरा
ष्ट्रायधीमते॥ यवीयसेतथाक्षत्त्रेकुरूणांवंशवर्धनः॥ ४॥ ततःसिंहासनेराजन्स्थापयित्वैनमच्युतम्॥वनंजगामकौरव्योभार्याभ्यांसहितोनृपः॥५॥ नीचैःस्थि
त्वातुविदुरउपास्तेस्मविनीतवत्॥ प्रेष्यवत्पुरुषव्याघ्रोवालव्यजनमुत्क्षिपन्॥ ६॥ ततःसर्वाःप्रजास्तातधृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ अन्वपद्यंतविधिवद्यथापांडुंजना
धिपं॥ ७॥ विसृज्यधृतराष्ट्रायराज्यंसविदुरायच॥ चचारपृथिवींपांडुःसर्वांपरपुरंजयः॥८॥ कोशसंवननेदानेभृत्यानांचान्ववेक्षणे॥भरणेचैवसर्वस्यविदुरः
सत्यसंगरः॥ ९॥ संधिविग्रहसंयुक्तोराज्ञांसंवाहनक्रियाः ॥ अवैक्षतमहातेजाभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १० ॥ सिंहासनस्थोनृपतिर्धृतराष्ट्रोमहाबलः ॥ अन्वास्य
मानःसततंविदुरेणमहात्मना ॥ ११॥ कथंतस्यकुलेजातःकुलभेदंव्यवस्यसि ॥ संभूयभ्रातृभिःसार्धंभुंक्ष्वभोगान्जनाधिप॥ १२ ॥ ब्रवीम्यहंनकार्पण्यान्ना
र्थहेतोःकथंचन॥ भीष्मेणदत्तमिच्छामिनत्वयाराजसत्तम ॥ १३ ॥ नाहंत्वत्तोभिकांक्षिष्येवृत्त्युपायंजनाधिप ॥ यतोभीष्मस्ततोद्रोणोयद्भीष्मस्त्वाहतत्कुरु
॥ १४॥ दीयतांपांडुपुत्रेभ्योराज्यार्धमरिकर्शन॥ सममाचार्यकंतातत्वतेषांचमेसदा॥ १५॥ अश्वत्थामायथामह्यंतथाश्वेतहयोमम ॥ बहुनाकिंप्रलापेन
यतोधर्मस्ततोजयः॥ १६॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥एवमुक्तेमहाराजद्रोणेनामिततेजसा ॥ व्याजहारततोवाक्यंविदुरःसत्यसंगरः ॥ पितुर्वदनमन्वीक्ष्यपरि
वृत्त्यचधर्मवित्॥ १७॥

वियोनित्वादनर्हइतिसूचयन्यथाज्येष्ठायाददत्तथाक्षत्त्रेविदुरायापिन्यासभूतमददादितिभावः॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संवननमात्मीयताकरणम् ॥ ९॥
संवाहनक्रियाःसंवाहनंसंप्रापणंदानोपादानादिकंताएवक्रियाः॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ कार्पण्याद्युद्धभयात्॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ पितुर्भीष्मस्य॥ १७॥

॥ १८॥१९॥२०॥ शास्त्रंआज्ञांदुर्योधनकृतेन दुर्योधनकर्मणा ॥२१॥२२॥२३॥२४॥ वनंगच्छेति तावतात्वयात्वदनुगामिनाद्रोणेनचत्यक्तोयंहीनपक्षोदुर्योधनःपांडवेभ्योभयंप्राप्स्यतीत्याशयः ॥ २५ ॥

विदुरउवाच॥ ॥देवव्रतनिबोधेदंवचनंममभाषतः॥ प्रनष्टःकौरवोवंशस्त्वयायंपुनरुद्धृतः॥ १८॥ तन्मेविलपमानस्यवचनंसमुपेक्षसे॥ कोयंदुर्योधनोनाम
कुलेस्मिन्कुलपांसनः॥१९॥ यस्यलोभाभिभूतस्यमतिंसमनुवर्तसे॥ अनार्यस्याकृतज्ञस्यलोभेनहृतचेतसः॥२०॥ अतिक्रामतियःशास्त्रंपितुर्धर्मार्थदर्शिनः॥
एतेनश्यंतिकुरवोदुर्योधनकृतेनवै॥ २१॥ यथातेनप्रणश्येयुर्महाराजतथाकुरु॥ मांचैवधृतराष्ट्रंचपूर्वमेवमहामते॥ २२॥ चित्रकारइवालेख्यंकृत्वास्थापित
वानसि॥ प्रजापतिःप्रजाःसृष्ट्वायथासंहरतेतथा॥२३॥ नोपेक्षस्वमहाबाहोपश्यमानःकुलक्षयम्॥ अथतेऽद्यमतिर्नष्टाविनाशेप्रत्युपस्थिते॥ २४॥ वनंगच्छ
मयासार्धंधृतराष्ट्रेणचैवह॥ बद्धावानिकृतिप्रज्ञंधार्तराष्ट्रंसुदुर्मतिम्॥ २५॥ शाधीदंराज्यमद्याशुपांडवैरभिरक्षितम्॥ प्रसीदराजशार्दूलविनाशोदृश्यतेमहा
न्॥ २६॥ पांडवानांकुरूणांचराज्ञाममिततेजसाम्॥ विररामैवमुक्त्वातुविदुरोदीनमानसः॥ प्रध्यायमानःसतदानिःश्वसंश्चपुनःपुनः॥ २७॥ ततोथराज्ञःसुब
लस्यपुत्रीधर्मार्थयुक्तंकुलनाशभीता॥ दुर्योधनंपापमतिंनृशंसंराज्ञांसमक्षंसुतमाहकोपात्॥ २८॥ येपार्थिवाराजसभांप्रविष्टाब्रह्मर्षयोयेचसभासदोन्ये॥
शृण्वंतुवक्ष्यामितवापराधंपापस्यसामात्यपरिच्छदस्य॥२९॥ राज्यंकुरूणामनुपूर्वभोज्यंक्रमागतोनःकुलधर्मएषः॥ त्वंपापबुद्धेऽतिनृशंसकर्मन्राज्यंकुरूणा
मनयाद्विहंसि॥३०॥ राज्येस्थितोधृतराष्ट्रोमनीषीतस्यानुजोविदुरोदीर्घदर्शी॥ एतावतिक्रम्यकथंनृपत्वंदुर्योधनप्रार्थयसेऽद्यमोहात्॥३१॥ राजाचक्षत्ताचम
हानुभावौभीष्मेस्थितेपरवंतौभवेताम्॥ अयंतुधर्मज्ञतयामहात्मानकामयेद्योनृवरोनदीजः॥३२॥ राज्यंतुपांडोरिदमप्रधृष्यंतस्याद्यपुत्राःप्रभवंतिनान्ये॥ रा
ज्यंतदेतन्निखिलंपांडवानांपैतामहंपुत्रपौत्रानुगामि॥३३॥ यद्वैब्रूतेकुरुमुख्योमहात्मादेवव्रतःसत्यसंधोमनीषी॥ सर्वंतदस्माभिरहत्यकार्यंराज्यंस्वधर्मान्परि
पालयद्भिः॥ ३४॥ अनुज्ञयाचाथमहाव्रतस्यब्रूयान्नृपोयंविदुरस्तथैव॥ कार्यंभवेत्तत्सुहृद्भिर्नियोज्यंधर्मंपुरस्कृत्यसुदीर्घकालम्॥३५॥ न्यायागतंराज्यमिदं
कुरूणांयुधिष्ठिरःशास्तुवैधर्मपुत्रः॥ प्रचोदितोधृतराष्ट्रेणराज्ञापुरस्कृतःशांतनवेनचैव॥३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभग०कृष्णवाक्येअष्टचत्वारिं
शदधिकशततमोऽध्यायः॥१४८॥ ॥छ॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥एवमुक्तेतुगांधार्यांधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ दुर्योधनमुवाचेदंराजमध्येजनाधिप॥ १॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥छ॥ ॥एवमुक्तइति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अभिजायतेप्राप्नोतिजायंतेलभंते ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ त्वग्दोषीकुष्ठी ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ वृद्धःप्रतीपः ॥ २१ ॥

दुर्योधननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिपुत्रक॥तथातत्कुरुभद्रंतेयद्यस्तिपितृगौरवम्॥२॥सोमःप्रजापतिःपूर्वंकुरूणांवंशवर्धनः॥सोमाद्बभूवषष्ठोयंययातिर्नहुषात्म
जः॥ ३ ॥ तस्यपुत्राबभूवुर्हिपंचराजर्षिसत्तमाः॥ तेषांयदुर्महातेजाज्येष्ठःसमभवत्प्रभुः॥ ४ ॥ पूरुर्यवीयांश्चततोयोस्माकंवंशवर्धनः॥ शर्मिष्ठयासंप्रसूतोदुहि
त्रावृषपर्वणः॥ ५ ॥ यदुश्चभरतश्रेष्ठदेवयान्याःसुतोभवत् ॥ दौहित्रस्तातशुक्रस्यकाव्यस्यामिततेजसः॥ ६ ॥ यादवानांकुलकरोबलवान्वीर्यसंमतः॥अवमने
सतुक्षत्रंदर्पपूर्णःसुमंदधीः॥ ७ ॥ नचातिष्ठत्पितुःशास्त्रेबलदर्पविमोहितः॥ अवमेनेचपितरंभ्रातॄंश्चाप्यपराजितः॥ ८ ॥ पृथिव्यांचतुरंतायांयदुरेवाभवद्बली॥
वशेकृत्वासनृपतीन्न्यवसन्नागसाह्वये॥ ९ ॥ तंपितापरमक्रुद्धोययातिर्नहुषात्मजः ॥ शशापपुत्रंगांधारेराज्याच्चापिव्यरोपयत्॥ १० ॥ येचैनमन्ववर्तंतभ्रात
रोबलदर्पिताः॥शशापतानभिक्रुद्धोययातिस्तनयानथ ॥ ११ ॥ यवीयांसंततःपूरुंपुत्रंस्ववशवर्तिनम्॥ राज्येनिवेशयामासविधेयंनृपसत्तमः॥ १२ ॥ एवंज्ये
ष्ठोप्यथोत्सिक्तोनराज्यमभिजायते॥ यवीयांसोपिजायंतेराज्यंवृद्धोपसेवया॥ १३ ॥ तथैवसर्वधर्मज्ञःपितुर्ममपितामहः॥ प्रतीपःपृथिवीपालस्त्रिषुलोकेषुवि
श्रुतः॥ १४ ॥ तस्यपार्थिवसिंहस्यराज्यंधर्मेणशासतः॥ त्रयःप्रजज्ञिरेपुत्रादेवकल्पायशस्विनः॥ १५ ॥ देवापिरभवच्छ्रेष्ठोबाह्लीकस्तदनंतरम्॥ तृतीयःशांतनु
स्तातधृतिमान्मेपितामहः ॥ १६ ॥ देवापिस्तुमहातेजास्त्वग्दोषीराजसत्तमः ॥ धार्मिकःसत्यवादीचपितुःशुश्रूषणेरतः॥ १७ ॥ पौरजानपदानांचसंमतःसाधु
सत्कृतः॥ सर्वेषांबालवृद्धानांदेवापिर्हृदयंगमः ॥ १८ ॥ वदान्यःसत्यसंधश्चसर्वभूतहितेरतः॥ वर्तमानःपितुःशास्त्रेब्राह्मणानांतथैवच॥ १९ ॥ बाह्लीकस्यप्रि
योभ्राताशांतनोश्चमहात्मनः॥ सौभ्रात्रंचपरंतेषांसहितानांमहात्मनाम्॥ २० ॥ अथकालस्यपर्यायेवृद्धोनृपतिसत्तमः॥संभारानभिषेकार्थंकारयामासशास्त्र
तः॥ २१ ॥ कारयामाससर्वाणिमंगलार्थानिवैविभुः॥तंब्राह्मणाश्चवृद्धाश्चपौरजानपदैःसह॥ २२ ॥ सर्वेनिवारयामासुर्देवापेरभिषेचनम्॥सतच्छ्रुत्वातुनृपति
रभिषेकनिवारणम्॥अश्रुकंठोभवद्राजापर्यशोचतचात्मजम्॥ २३ ॥ एवंवदान्योधर्मज्ञःसत्यसंधश्चसोभवत्॥प्रियःप्रजानामपिसंस्त्वग्दोषेणप्रदूषितः॥ २४
हीनांगंपृथिवीपालंनाभिनंदंतिदेवताः॥ इतिकृत्वानृपश्रेष्ठंप्रत्यषेधन्द्विजर्षभाः॥ २५ ॥ ततःप्रव्यथितांगोसौपुत्रशोकसमन्वितः॥ निवारितंनृपंदृष्ट्वादेवापिःसं
श्रितोवनम्॥ २६ ॥

॥ २२ ॥ आत्मजंदेवापिं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

राज्यंत्यक्त्वामातुलकुलंसमाश्रितइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ अकारयत्अकरोत् ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ आसमंतात्अनुकंपीदयावान् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिउद्योगप० नैल
कंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ पुष्योद्येति पुष्यनक्षत्रंहिअश्विन्याःपौर्णमास्याउपरिअष्टम्यांभवति पूर्वमपिसप्तमाद्दिव

वाह्लीकोमातुलकुलंत्यक्त्वाराज्यंसमाश्रितः ॥ पितृभ्रातॄन्परित्यज्यप्राप्तवान्परमर्धिमत् ॥ २७॥ वाह्लीकेनत्वनुज्ञातःशांतनुर्लोकविश्रुतः ॥ पितर्युपरतेराजन्रा
जाराज्यमकारयत् ॥ २८ ॥ तथैवाहंमतिमतापरिचिंत्येहपांडुना ॥ ज्येष्ठःप्रभ्रंशितोराज्याद्धीनांगइतिभारत ॥ २९ ॥ पांडुस्तुराज्यंसंप्राप्तःकनीयानपिसन्नृपः ॥
विनाशेतस्यपुत्राणामिदंराज्यमरिंदम ॥ ३० ॥ मय्यभागिनिराज्यायकथंत्वंराज्यमिच्छसि॥ अराजपुत्रोह्यस्वामीपरस्वंहर्तुमिच्छसि ॥ ३१ ॥ युधिष्ठिरोराजपु
त्रोमहात्मान्यायागतंराज्यमिदंचतस्य॥ सकौरवस्यास्यकुलस्यभर्ताप्रशासिताचैवमहानुभावः ॥ ३२॥ ससत्यसंधःसतथाऽप्रमत्तःशास्त्रेस्थितोबंधुजनस्यसा
धुः ॥ प्रियःप्रजानांसुहृदानुकंपीजितेंद्रियःसाधुजनस्यभर्ता ॥ ३३ ॥ क्षमातितिक्षादमआर्जवंचसत्यव्रतत्वंश्रुतमप्रमादः ॥ भूतानुकंपाह्यनुशासनंचयुधिष्ठि
रेराजगुणाःसमस्ताः ॥ ३४ ॥ अराजपुत्रस्त्वमनार्यवृत्तोलुब्धःसदाबंधुषुपापबुद्धिः ॥ क्रमागतंराज्यमिदंपरेषांहर्तुंकथंशक्ष्यसिदुर्विनीत ॥ ३५ ॥ प्रयच्छराज्या
र्धमपेतमोहःसवाहनंत्वंसपरिच्छदंच ॥ ततोवशेषंतवजीवितस्यसहानुजस्यैवभवेन्नरेंद्र ॥ ३६॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिधृतरा
ष्ट्रवाक्यकथनेएकोनपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥७॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेतुभीष्मेणद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याधृतराष्ट्रेणन
वैमंदोन्वबुध्यत ॥ १ ॥ अवधूयोत्थितोमंदःक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ अन्वद्रवंततंपश्चाद्राजानस्त्यक्तजीविताः ॥ २ ॥ आज्ञापयच्चराज्ञस्तान्पार्थिवान्नष्टचेतसः ॥
प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योद्येतिपुनःपुनः ॥ ३ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःप्रययुःसहसैनिकाः ॥ भीष्मंसेनापतिंकृत्वासंहृष्टाःकालचोदिताः ॥ ४ ॥ अक्षौहिण्योदशैका
चकौरवाणांसमागताः ॥ तासांप्रमुखतोभीष्मस्तालकेतुर्व्यरोचत ॥ ५ ॥ यदत्रयुक्तंप्राप्तंचतद्विधत्स्वविशांपते ॥ उक्तंभीष्मेणयद्वाक्यंद्रोणेनविदुरेणच ॥ ६ ॥
गांधार्याधृतराष्ट्रेणसमक्षंममभारत ॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि ॥ ७॥ साम्यमादौप्रयुक्तंमेराजन्सौभ्रात्रमिच्छता ॥ अभेदायास्यवंशस्यप्रजानां
चविवृद्धये ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चमेयुक्तोयदासामनगृह्यते ॥ कर्मानुकीर्तनंचैवदेवमानुषसंहितम् ॥ ९ ॥

सादूर्ध्वममावास्याभविष्यति संग्रामंयोजयेत्तस्यामित्युक्तत्वात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ साम्यंसाम्नोभावःसामेतियावत् ॥ ८ ॥ पुनर्भेदश्चकर्णेनसहोपसंवादेन ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ पंचग्राममात्रस्वीकारेणकृत्स्नराज्यसमर्पणरूपंदानमपिश्रयुक्तम्॥ १७॥ दंडएवौपायोनान्यइत्याह दंडमिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिउ०नै०

यदानाद्रियतेवाक्यंसामपूर्वंसुयोधनः॥ तदामयासमानीयभेदिताःसर्वपार्थिवाः॥ १० ॥ अद्भुतानिचघोराणिदारुणानिचभारत ॥ अमानुषाणिकर्माणिदर्शितानिमयाविभो॥ ११ ॥ निर्भर्त्सयित्वाराज्ञस्तांस्तृणीकृत्यसुयोधनम्॥ राधेयंभीषयित्वाचसौबलंचपुनःपुनः॥ १२॥ द्यूततोधार्तराष्ट्राणांनिंदांकृत्वातथापुनः॥ भेदयित्वान्नृपान्सर्वान्वाग्भिर्मंत्रेणचासकृत्॥ १३॥ पुनःसामाभिसंयुक्तंसंप्रदानमथाब्रुवम्॥ अभेदात्कुरुवंशस्यकार्ययोगात्तथैवच॥ १४॥तेशूराधृतराष्ट्रस्यभीष्मस्यविदुरस्यच॥ तिष्ठेयुःपांडवाःसर्वेहित्वामानमधश्चराः॥ १५ ॥ प्रयच्छंतुचतेराज्यमनीशास्तेभवंतुच ॥ यथाहराजागांगेयोविदुरश्चहितंतव ॥ १६॥ सर्वंभवतुतेराज्यंपंचग्रामान्विसर्जय॥ अवश्यंभरणीयाहिपितुस्तेराजसत्तम॥ १७॥ एवमुक्तोपिदुष्टात्मानैवभागंव्यमुंचत ॥ दंडंचतुर्थंपश्यामितेषुपापेषुनान्यथा॥ १८॥ निर्याताश्चविनाशायकुरुक्षेत्रंनराधिपाः॥ एतत्तेकथितंराजन्यद्वृत्तंकुरुसंसदि॥ १९ ॥ नतेराज्यंप्रयच्छंतिविनायुद्धेनपांडव॥ विनाशहेतवःसर्वेप्रत्युपस्थितमृत्यवः॥ २० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिभगवद्यानपर्वणिकृष्णवाक्येपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५०॥ समाप्तंचभगवद्यानपर्व॥ ॥ छ ॥ ॥अथसैन्यनिर्याणपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥जनार्दनवचःश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातॄनुवाचधर्मात्मासमक्षंकेशवस्यह॥१॥ श्रुतंभवद्भिर्यद्वृत्तंसभायांकुरुसंसदि॥ केशवस्यापियद्वाक्यंतत्सर्वमवधारितम्॥२॥तस्मात्सेनाविभागंमेकुरुध्वंनरसत्तमाः॥ अक्षौहिण्यश्चसप्तैताःसमेताविजयायवै॥ ३ ॥तासांयेपतयःसप्तविख्यातास्तान्निबोधत॥ द्रुपदश्चविराटश्चधृष्टद्युम्नशिखंडिनौ॥ ४ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्चभीमसेनश्चवीर्यवान्॥ एतेसेनाप्रणेतारोवीराःसर्वेतनुत्यजः॥ ५॥ सर्वेवेदविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः॥ ह्रीमंतोनीतिमंतश्चसर्वेयुद्धविशारदाः॥ ६॥ इष्वस्त्रकुशलाःसर्वेतथासर्वास्त्रयोधिनः॥ सप्तानामपियोनेतासेनानांप्रविभागवित्॥ ७॥ यःसहेतरणेभीष्मंशरार्चिःपावकोपमम्॥ तंतावत्सहदेवात्रप्रब्रूहिकुरुनंदन॥स्वमतंपुरुषव्याघ्रकोनःसेनापतिःक्षमः॥ ८॥ ॥सहदेवउवाच॥ ॥संयुक्तएकदुःखश्चवीर्यवांश्चमहीपतिः॥ यंसमाश्रित्यधर्मज्ञंस्वमंशमनुयुंज्महे॥ ९॥ मत्स्योविराटोबलवान्कृतास्त्रोयुद्धदुर्मदः॥ प्रसहिष्यतिसंग्रामेभीष्मंतांश्चमहारथान्॥ १० ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तथोक्तेसहदेवेनवाक्येवाक्यविशारद॥ नकुलोनंतरंतस्मादिदंवचनमाददे॥११॥

भा०पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ जनार्दनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ संयुक्तःसंबंधी ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

कुलेनवंशेन अभिजनेनस्वजनसमूहेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अंगिरसोद्रोणस्य ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

वयसाशास्त्रतोधैर्यात्कुलेनाभिजनेनच ॥ ह्रीमान्बलान्वितःश्रीमान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२ ॥ वेदचास्त्रंभरद्वाजाद्दुर्धर्षःसत्यसंगरः ॥ योनित्यंस्पर्धतेद्रोणंभी
ष्मंचैवमहाबलम् ॥ १३ ॥ श्लाघ्यःपार्थिववंशस्यप्रमुखेवाहिनीपतिः ॥ पुत्रपौत्रैःपरिवृतःशतशाखइवद्रुमः ॥ १४ ॥ यस्ततापतपोघोरंसदारःपृथिवीपतिः ॥ रो
षाद्द्रोणविनाशायवीरःसमितिशोभनः ॥ १५ ॥ पितेवास्मान्समाधत्तेयःसदापार्थिवर्षभः ॥ श्वशुरोद्रुपदोस्माकंसेनाग्रंसप्रकर्षतु ॥ १६ ॥ सद्रोणभीष्मावा
यातौसहेदितिमतिर्मम ॥ सहिदिव्यास्त्रविद्राजासखाचांगिरसोनृपः ॥ १७ ॥ माद्रीसुताभ्यामुक्तेतुस्वमतेकुरुनंदनः ॥ वासविर्वासवसमःसव्यसाच्यब्रवीद्वचः
॥ १८ ॥ योयंतपःप्रभावेनऋषिसंतोषणेनच ॥ दिव्यःपुरुषउत्पन्नोज्वालावर्णोमहाभुजः ॥ १९ ॥ धनुष्मान्कवचीखड्गीरथमारुह्यदंशितः ॥ दिव्यैर्हयवरैर्युक्त
मग्निकुंडात्समुत्थितः ॥ २० ॥ गर्जन्निवमहामेघोरथघोषेणवीर्यवान् ॥ सिंहसंहननोवीरःसिंहतुल्यपराक्रमः ॥ २१ ॥ सिंहोरस्कःसिंहभुजःसिंहवक्षमहाबलः ॥
सिंहप्रगर्जनोवीरःसिंहस्कंधोमहाद्युतिः ॥ २२ ॥ सुभ्रूःसुदंष्ट्रःसुहनुःसुबाहुःसुमुखोऽकृशः ॥ सुजत्रुःसुविशालाक्षःसुपादःसुप्रतिष्ठितः ॥ २३ ॥ अभेद्यःसर्व
शस्त्राणांप्रभिन्नइववारणः ॥ जज्ञेद्रोणविनाशायसत्यवादीजितेंद्रियः ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसहेद्भीष्मस्यसायकान् ॥ वज्राशनिसमस्पर्शान्दीप्तास्यानुरगा
निव ॥ २५ ॥ यमदूतसमान्वेगेनिपातेपावकोपमान् ॥ रामेणाजौविषहितान्वज्रनिष्पेषदारुणान् ॥ २६ ॥ पुरुषंतंनपश्यामियःसहेतमहाव्रतम् ॥ धृष्टद्युम्नमृतेरा
जन्नितिमेधीयतेमतिः ॥ २७ ॥ क्षिप्रहस्तश्चित्रयोधीमतःसेनापतिर्मम ॥ अभेद्यकवचःश्रीमान्मातंगइवयूथपः ॥ २८ ॥ ॥ भीमसेनउवाच ॥ ॥ वधार्थंयःस
मुत्पन्नःशिखंडीद्रुपदात्मजः ॥ वदंतिसिद्धाराजेंद्रऋषयश्चसमागताः ॥ २९ ॥ यस्यसंग्राममध्येतुदिव्यमस्त्रंप्रकुर्वतः ॥ रूपंद्रक्ष्यंतिपुरुषारामस्येवमहात्मनः
॥ ३० ॥ नतंयुद्धेप्रपश्यामियोभिंद्यात्तुशिखंडिनम् ॥ शस्त्रेणसमरेराजन्सन्नद्धंस्यंदनेस्थितम् ॥ ३१ ॥ द्वैरथेसमरेनान्योभीष्मंहन्यान्महाव्रतम् ॥ शिखंडिनमृतेवीरं
समेसेनापतिर्मतः ॥ ३२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ सर्वस्यजगतस्तातसारासारंबलाबलम् ॥ सर्वंजानातिधर्मात्मामतमेषांचकेशवः ॥ ३३ ॥ यमाहकृष्णोदाशा
र्हःसोस्तुसेनापतिर्मम ॥ कृतास्त्रोप्यकृतास्त्रोवावृद्धोवायदिवायुवा ॥ ३४ ॥ एषनोविजयेमूलमेषताातविपर्यये ॥ अत्रप्राणाश्चराज्यंचभावाभावौसुखासुखे
॥ ३५ ॥ एषधाताविधाताचसिद्धिरत्रप्रतिष्ठिता ॥ यमाहकृष्णोदाशार्हःसोस्तुनोवाहिनीपतिः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ शस्त्राणामधिवासनंगंधाद्यैःपूजनं कौतुकंरक्षाबंधनं मंगलंस्वस्तिवाचनम् ॥ ३८ ॥ धनंजयमवेक्ष्येत्यनेनार्जुनाभिमतोधृष्टद्युम्नःसेनापतिरितिस्वाशयंप्रदर्शयत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥४२ ॥

ब्रवीतुवदतांश्रेष्ठोनिशासमभिवर्तते ॥ ततःसेनापतिंकृत्वाकृष्णस्यवशवर्तिनः ॥ ३७ ॥ रात्रेःशेषेव्यतिक्रांतेप्रयास्यामोरणाजिरम् ॥ अधिवासितशस्त्राश्चकृतकौतुकमंगलाः ॥ ३८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ अब्रवीत्पुंडरीकाक्षोधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३९ ॥ ममाप्येतेमहाराजभवद्भिर्यउदाहृताः ॥ नेतारस्तवसेनायामताविक्रांतयोधिनः ॥ ४० ॥ सर्वएवसमर्थाहितवशत्रुंप्रबाधितुम् ॥ इंद्रस्यापिभयंह्येतेजनयेयुर्महाहवे ॥ ४१ ॥ किंपुनर्धार्तराष्ट्राणांलुब्धानांपापचेतसाम् ॥ मयापिहिमहाबाहोत्वत्प्रियार्थंमहाहवे ॥ ४२ ॥ कृतोयत्नोमहांस्तत्रशमःस्यादितिभारत ॥ धर्मस्यगतमानृण्यंनस्मवाच्याविवक्षताम् ॥ ४३ ॥ कृतास्त्रंमन्यतेबालआत्मानमविचक्षणः ॥ धार्तराष्ट्रोबलस्थंचपश्यत्यात्मानमातुरः ॥ ४४ ॥ युज्यतांवाहिनीसाधुवधसाध्याहिमेमताः ॥ नधार्तराष्ट्राःशक्ष्यंतिस्थातुंदृष्ट्वाधनंजयम् ॥ ४५ ॥ भीमसेनंचसंक्रुद्धंयमौचापियमोपमौ ॥ युयुधानद्वितीयंचधृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥ ४६ ॥ अभिमन्युंद्रौपदेयान्विराटद्रुपदावपि ॥ अक्षौहिणीपतींश्चान्यान्नरेंद्रान्भीमविक्रमान् ॥ ४७ ॥ सारवद्बलमस्माकंदुष्प्रधर्षंदुरासदम् ॥ धार्तराष्ट्रबलंसंख्येहनिष्यतिनसंशयः ॥ ४८ ॥ धृष्टद्युम्नमहंमन्येसेनापतिमरिंदम ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तेतुकृष्णेनसंप्राहृष्यन्नरोत्तमाः ॥ ४९ ॥ तेषांप्रहृष्टमनसांनादःसमभवन्महान् ॥ योगइत्यथसैन्यानांत्वरतांसंप्रधावताम् ॥ ५० ॥ हयवारणशब्दाश्चनेमिघोषाश्चसर्वतः ॥ शंखदुंदुभिघोषाश्चतुमुलाःसर्वतोभवन् ॥ ५१ ॥ तदुग्रंसागरनिभंक्षुब्धंबलसमागमम् ॥ रथपत्तिगजोदग्रंमहोर्मिभिरिवाकुलम् ॥ ५२ ॥ धावतामाह्वयानानांतनुत्राणिचबध्नताम् ॥ प्रयास्यतांपांडवानांससैन्यानांसमंततः ॥ ५३ ॥ गंगेवपूर्णादुर्धर्षासमदृश्यतवाहिनी ॥ अग्रानीकेभीमसेनोमाद्रीपुत्रौचदंशितौ ॥ ५४ ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ प्रभद्रकाश्चपंचालाभीमसेनमुखाययुः ॥ ५५ ॥ ततःशब्दःसमभवत्समुद्रस्येवपर्वणि ॥ हृष्टानांसंप्रयातानांघोषोदिवमिवास्पृशत् ॥ ५६ ॥ प्रहृष्टादंशितायोधाःपरानीकविदारणाः ॥ तेषांमध्येययौराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ५७ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अस्माकंबलंकर्तृधार्तराष्ट्रबलंकर्म ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ योगोयुद्धायसज्जीभवनं द्रव्योपायसन्नहनेष्वपियोगइतिविश्वः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

शकटाअनांसि आपणोवणिग्वीथ्युपलक्षितंविक्रेयद्रव्यं वेशोवेश्याजनाश्रयःपटगृहाणि यानयुग्यंयानेषुयुग्यंयुगमर्हतीतिरथादि शकटमुपस्करादिभारवहंयुग्यं इदंतुकेवलंप्रयाणार्हंयुग्यं युग्यंचपत्रे
इतिनिपातनात् कोशंधनचयं यंत्रायुधंगोलकप्रक्षेपणंनालइत्युच्यतेलोके चिकित्सकाःशस्त्रवैद्याः ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ मूलप्रतीकारंधनदाररक्षां गुल्मैःस्थावरैःप्राकाररूपैःजंगमैःपरितःस्थानेस्थानेशू

शकटापणवेशाश्चयानयुग्यंचसर्वशः ॥ कोशंयंत्रायुधंचैवयेचवैद्याश्चिकित्सकाः ॥ ५८ ॥ फल्गुयच्चबलंकिंचिद्यच्चापिकृशदुर्बलम् ॥ तत्संगृह्ययर्यौराजाये
चापिपरिचारकाः ॥ ५९ ॥ उपप्लव्येतुपांचालीद्रौपदीसत्यवादिनी ॥ सहस्त्रीभिर्निववृतेदासीदाससमावृता ॥ ६० ॥ कृत्वामूलप्रतीकारंगुल्मैःस्थावरजंगमैः ॥
स्कंधावारेणमहताप्रययुःपांडुनंदनाः ॥ ६१ ॥ ददतोगांहिरण्यंचब्राह्मणैरभिसंवृताः ॥ स्तूयमानाययूराजन्रथैर्मणिविभूषितैः ॥ ६२ ॥ केकयाधृष्टकेतुश्चपुत्रः
काश्यस्यचाभिभुः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चशिखंडीचापराजितः ॥ ६३ ॥ हृष्टास्तुष्टाःकवचिनःसशस्त्राःसमलंकृताः ॥ राजानमन्वयुःसर्वेपरिवार्ययुधिष्ठिरम् ॥ ६४ ॥
जघनार्धेविराटश्चयाज्ञसेनिश्चसौमकिः ॥ सुधर्माकुंतिभोजश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ ६५ ॥ रथायुतानिचत्वारिहयाःपंचगुणास्तथा ॥ पत्तिसैन्यंदशगुणंग
जानामयुतानिषट् ॥ ६६ ॥ अनाधृष्टिश्चेकितानोधृष्टकेतुश्चसात्यकिः ॥ परिवार्ययुःसर्वेवासुदेवधनंजयौ ॥ ६७ ॥ आसाद्यतुकुरुक्षेत्रंव्यूढानीकाःप्रहारिणः ॥
पांडवाःसमदृश्यंतनर्दंतोवृषभाइव ॥ ६८ ॥ तेवगाह्यकुरुक्षेत्रंशंखान्दध्मुररिंदमाः ॥ तथैवदध्मतुःशंखंवासुदेवधनंजयौ ॥ ६९ ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंविस्फू
र्जितमिवाशनेः ॥ निशम्यसर्वसैन्यानिसमहृष्यंतसर्वशः ॥ ७० ॥ शंखदुंदुभिसंहृष्टःसिंहनादस्तरस्विनाम् ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचसागरांश्चान्वनादयत् ॥ ७१ ॥
॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो० सैन्यनिर्याणपर्वणिकुरुक्षेत्रप्रवेशेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोदेशेस
मेस्निग्धेप्रभूतयवसेंधने ॥ निवेशयामासतदासेनांराजायुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ परिहृत्यश्मशानानिदेवतायतनानिच ॥ आश्रमांश्चमहर्षीणांतीर्थान्यायतनानिच
॥ २ ॥ मधुरानूपरेदेशेशुचौपुण्येमहामतिः ॥ निवेशंकारयामासकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ ततश्चपुनरुत्थायसुखीविश्रांतवाहनः ॥ प्रययौपृथिवीपालैर्वृतःशत
सहस्रशः ॥ ४ ॥ विद्राव्यशतशोगुल्मान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ पर्यक्रामत्समंताच्चपार्थेनसहकेशवः ॥ ५ ॥

रसंघैः स्कंधावारेणसैन्येन ॥ ६१ ॥ गांभूमिंधेनुंवा ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ जघनार्धेपश्चिमार्धे ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ समहृष्यंतरोमांचितानि ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ॥ इतिउद्योगप०
नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ मधुरेमनोहरे ॥ ३ ॥ ४ ॥ गुल्मान्सैनिकसंघान् ॥ ५ ॥

॥६॥सूपतीर्थांशोभनोपकंठाम्॥७॥८॥तद्विधानिशिबिराणि ॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥ कंटकसन्नाहाः येषांस्पर्शमात्रादपिगजांतराणांकंटकवेधोभवतितादृशाःसन्नाहाःकवचानि कंटकैःक

शिबिरंमापयामासधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ सात्यकिश्चरथोदारोयुयुधानश्चवीर्यवान् ॥ ६ ॥ आसाद्यसरितंपुण्यांकुरुक्षेत्रेहिरण्वतीं ॥ सूपतीर्थांशुचिजलांशर्क
रापंकवर्जिताम्॥७॥ खानयामासपरिखांकेशवस्तत्रभारत ॥ गुप्त्यर्थमपिचादिश्यबलंतत्रन्यवेशयत्॥८॥ विधिर्यःशिबिरस्यासीत्पांडवानांमहात्मनाम्॥
तद्विधानिनरेंद्राणांकारयामासकेशवः॥ ९ ॥ प्रभूततरकाष्ठानिदुराधर्षतराणिच॥ भक्ष्यभोज्यान्नपानानिशतशोथसहस्रशः॥ १० ॥ शिबिराणिमहार्हाणिरा
ज्ञांतत्रपृथक्पृथक्॥ विमानानीवराजेंद्रनिविष्टानिमहीतले॥ ११ ॥ तत्रासन्शिल्पिनःप्राज्ञाःशतशोदत्तवेतनाः ॥ सर्वोपकरणैर्युक्तावैद्याःशास्त्रविशारदाः ॥
॥ १२ ॥ ज्याधनुर्वर्मशस्त्राणांतथैवमधुसर्पिषोः ॥ ससर्जरसपांसूनांराशयःपर्वतोपमाः॥ १३ ॥ बहूदकंसुयवसंतुषांगारसमन्वितम्॥ शिबिरेशिबिरेराजासं
चकारयुधिष्ठिरः॥१४॥ महायंत्राणिनाराचास्तोमराणिपरश्वधाः॥ धनूंषिकवचादीनिऋष्टयस्तूणसंयुताः॥ १५॥ गजाःकंटकसन्नाहालोहवर्मोत्तरच्छदाः॥
दृश्यंतेतत्रगिर्याभाःसहस्रशतयोधिनः॥१६॥ निविष्टान्पांडवांस्तत्रज्ञात्वामित्राणिभारत॥ अभिसस्रुर्यथादेशंसबलाःसहवाहनाः॥१७॥ चरितब्रह्मचर्यास्ते
सोमपाभूरिदक्षिणाः॥ जयायपांडुपुत्राणांसमाजग्मुर्महीक्षितः ॥ १८ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिशिबिरादिनिर्माणेद्विपंचा
शदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥युधिष्ठिरंसहानीकमुपायांतंयुयुत्सया॥ सन्निविष्टंकुरुक्षेत्रेवासु
देवेनपालितम्॥१॥ विराटद्रुपदाभ्यांससपुत्राभ्यांसमन्वितम्॥ केकयैर्वृष्णिभिश्चैवपार्थिवैःशतशोवृतम्॥ २ ॥ महेंद्रमिवचादित्यैरभिगुप्तंमहारथैः॥ श्रुत्वा
दुर्योधनोराजाकिंकार्यंप्रत्यपद्यत॥३॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंविस्तरेणमहामते॥ संभ्रमेतुमुलेतस्मिन्यदासीत्कुरुजांगले॥ ४ ॥ व्यथयेयुरिमेदेवान्सेंद्रानपिस
मागमे॥ पांडवावासुदेवश्चविराटद्रुपदौतथा॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपांचाल्यःशिखंडीचमहारथः॥ युधामन्युश्चविक्रांतोदेवैरपिदुरासदः॥६॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुं
विस्तरेणतपोधन॥ कुरूणांपांडवानांचयद्यदासीद्विचेष्टितम्॥७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्रतियातेतुदाशार्हेराजादुर्योधनस्तदा ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकु
निंचाब्रवीदिदम्॥८॥ अकृतेनैवकार्येणगतःपार्थानधोक्षजः॥ सएनान्मन्युनाविष्टोध्रुवंधक्ष्यत्यसंशयम्॥ ९ ॥

वचैःसन्नहनंयेषामितिप्राञ्चः ॥ १६ ॥ अभिसस्रुरभ्याजग्मुः ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिउ०नै०भा०द्विपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५२॥ ॥छ॥ ॥युधिष्ठिरमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आसन्नजलाःकोष्ठाःकक्ष्यायेषुतानितथा अच्छेद्यःशत्रुभिरनिर्वार्यआहारंआहारणंवस्तूनांमार्गाश्चयेषुतानिअच्छेद्याहारमार्गाणि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

इष्टोहिवासुदेवस्यपांडवैर्ममविग्रहः ॥ भीमसेनार्जुनौचैवदाशार्हस्यमतेस्थितौ ॥ १० ॥ अजातशत्रुरत्यर्थंभीमसेनवशानुगः ॥ निकृतश्चमयापूर्वंसहसर्वैःसहोदरैः ॥ ११ ॥ विराटद्रुपदौचैवकृतवैरौमयासह ॥ तौचसेनाप्रणेतारौवासुदेववशानुगौ ॥ १२ ॥ भविताविग्रहःसोयंतुमुलोलोमहर्षणः ॥ तस्मात्सांग्रामिकंसर्वंकारयध्वमतंद्रिताः ॥ १३ ॥ शिबिराणिकुरुक्षेत्रेक्रियंतांवसुधाधिपाः ॥ स्वपर्याप्तावकाशानिदुरादेयानिशत्रुभिः ॥ १४ ॥ आसन्नजलकोष्ठानिशतशोथसहस्रशः ॥ अच्छेद्याहारमार्गाणिबंधोच्छ्रयचितानिच ॥ १५ ॥ विविधायुधपूर्णानिपताकाध्वजवंतिच ॥ समाश्चतेषांपंथानःक्रियंतांनगराद्बहिः ॥ १६ ॥ प्रयाणंघुष्यतामद्यश्वोभूतइतिमाचिरम् ॥ तेतथेतिप्रतिज्ञायश्वोभूतेचक्रिरेतथा ॥ १७ ॥ हृष्टरूपामहात्मानोनिवासायमहीक्षिताम् ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेतच्छ्रुत्वाराजशासनम् ॥ १८ ॥ आसनेभ्योमहार्हेभ्यउदतिष्ठन्नमर्षिताः ॥ बाहून्परिघसंकाशान्संस्पृशंतःशनैःशनैः ॥ १९ ॥ कांचनांगददीप्तांश्चचंदनागुरुभूषितान् ॥ उष्णीषाणिनियच्छंतःपुंडरीकनिभैःकरैः ॥ अंतरीयोत्तरीयाणिभूषणानिचसर्वशः ॥ २० ॥ तेरथान्रथिनःश्रेष्ठाहयांश्चहयकोविदाः ॥ सज्जयंतिस्मनागांश्चनागशिक्षास्वनुष्ठिताः ॥ २१ ॥ अथवर्माणिचित्राणिकांचनानिबहूनिच ॥ विविधानिचशस्त्राणिचक्रुःसर्वाणिसर्वशः ॥ २२ ॥ पदातयश्चपुरुषाःशस्त्राणिविविधानिच ॥ उपाजह्रुःशरीरेषुहेमचित्राण्यनेकशः ॥ २३ ॥ तदुत्सवइवोदग्रंसंप्रहृष्टनरावृतम् ॥ नगरंधार्तराष्ट्रस्यभारतासीत्समाकुलम् ॥ २४ ॥ जनौघसलिलावर्तोरथनागाश्वमीनवान् ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषःकोशसंचयरत्नवान् ॥ २५ ॥ चित्राभरणवर्मोर्मिःशस्त्रनिर्मलफेनवान् ॥ प्रासादमालाद्रिवृतोरथ्यापणमहाह्रदः ॥ २६ ॥ योधचंद्रोदयोद्भूतःकुरुराजमहार्णवः ॥ व्यदृश्यततदाराजंश्चंद्रोदयइवोदधिः ॥ २७ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्यसज्जकरणेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ वासुदेवस्यतद्वाक्यमनुस्मृत्ययुधिष्ठिरः ॥ पुनःपप्रच्छवार्ष्णेयंकथंमंदोब्रवीदिदम् ॥ १ ॥ अस्मिन्नभ्यागतेकालेकिंचनःक्षममच्युत ॥ कथंचवर्तमानावैस्वधर्मान्नच्यवेमहि ॥ २ ॥ दुर्योधनस्यकर्णस्यशकुनेःसौबलस्यच ॥ वासुदेवमतज्ञोसिममसभ्रातृकस्यच ॥ ३ ॥

॥ १९ ॥ अंतरीयंपरिधानीयं उत्तरीयंप्रावरणवस्त्रम् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ उपाजह्रुःपरिधानंकृतवंतः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वासुदेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ युक्तंसम्यक् ॥ १३ ॥ नकल्याणंअकल्याणं पापंअकल्याणंचत्वदीयेष्वविद्यमानंसर्वंतस्मिन्दुर्योधनेप्रतिष्ठितम् ॥ १४ ॥ परित्यागेनराज्यस्योपेक्ष

विदुरस्यापितद्वाक्यंश्रुतंभीष्मस्यचोभयोः॥ कुंत्याश्चविपुलप्रज्ञप्रज्ञाकार्त्स्न्येनतेश्रुता ॥ ४ ॥ सर्वमेतदतिक्रम्यविचार्यचपुनःपुनः॥ क्षमंयन्नोमहाबाहोतद्ब्रवी
ह्यविचारयन्॥ ५॥ श्रुत्वैतद्धर्मराजस्यधर्मार्थसहितंवचः॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषःकृष्णोवाक्यमथाब्रवीत्॥ ६ ॥ ॥ कृष्णउवाच॥ ॥उक्तवानस्मियद्वाक्यंधर्मा
र्थसहितंहितम्॥ नतुतन्निकृतिप्रज्ञेकौरव्येप्रतितिष्ठति॥ ७॥ नचभीष्मस्यदुर्मेधाःशृणोतिविदुरस्यवा॥ ममवाभाषितंकिंचित्सर्वमेवातिवर्तते॥ ८॥ नैषकाम
यतेधर्मंनैषकामयतेयशः॥ जितंसमन्यतेसर्वंदुरात्माकर्णमाश्रितः॥ ९ ॥ बंधमाज्ञापयामासममचापिसुयोधनः॥ नचतंलब्धवान्कामंदुरात्मापापनिश्चयः
॥ १० ॥ नचभीष्मोनचद्रोणोयुक्तंतत्राहतुर्वचः॥ सर्वंतमनुवर्तंतेऋतेविदुरमच्युत॥ ११ ॥ शकुनिःसौबलश्चैवकर्णदुःशासनावपि॥ त्वय्ययुक्तान्यभाषंतमूढा
मूढममर्षणम्॥ १२॥ किंचतेनमयोक्तेनयान्यभाषतकौरवः॥ संक्षेपेणदुरात्मासौनयुक्तंत्वयिवर्तते॥ १३॥ पार्थिवेषुनसर्वेषुयइमेतवसैनिकाः॥ यत्पापंयन्न
कल्याणंसर्वंतस्मिन्प्रतिष्ठितम्॥ १४॥ नचापिवयमत्यर्थंपरित्यागेनकर्हिचित् ॥ कौरवैःशममिच्छामस्तत्रयुद्धमनंतरम् ॥ १५ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥
तच्छ्रुत्वापार्थिवाःसर्वेवासुदेवस्यभाषितम्॥ अब्रुवंतोमुखंराज्ञःसमुदैक्षंतभारत ॥ १६ ॥ युधिष्ठिरस्त्वभिप्रायमभिलक्ष्यमहीक्षिताम्॥ योगमाज्ञापयामा
सभीमार्जुनयमैःसह॥ १७॥ ततःकिलकिलाभूतमनीकंपांडवस्यह॥ आज्ञापितेतदायोगेसमहृष्यंतसैनिकाः ॥ १८ ॥ अवध्यानांवधंपश्यन्धर्मराजोयुधि
ष्ठिरः॥ निःश्वसन्भीमसेनंचविजयंचेदमब्रवीत्॥ १९ ॥ यदर्थंवनवासश्चप्राप्तंदुःखंचयन्मया ॥ सोयमस्मानुपैत्येवपरोनर्थःप्रयत्नतः ॥ २० ॥ तस्मिन्यत्नः
कृतोस्माभिःसनोहीनःप्रयत्नतः॥ अकृतेतुप्रयत्नेस्मानुपावृत्तःकलिर्महान्॥ २१ ॥ कथंह्यवध्यैःसंग्रामःकार्यःसहभविष्यति॥ कथंहत्वागुरून्वृद्धान्विजयोनो
भविष्यति॥ २२॥ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्यसव्यसाचीपरंतपः॥ यदुक्तंवासुदेवेनश्रावयामासतद्वचः ॥ २३ ॥ उक्तवान्देवकीपुत्रःकुंत्याश्चविदुरस्यच ॥ वचनंत
त्वयाराजन्निखिलेनावधारितम्॥ २४॥

या ॥ १५ ॥ १६ ॥ योगंयुद्धोद्योगम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यदर्थंयन्निवृत्त्यर्थं अनर्थःकुलक्षयः प्रयत्नतोबलात् ॥ २०॥ तस्मिन्निति तस्मिन्ननर्थेनिमित्तेसतियत्नस्तत्परिहारार्थउपायःसद्यःशत्रुवध
रूपोभीमस्यद्यूतकालेसंमतःसनोऽस्माकंअस्माभिःक्षमांकुर्वद्भिःप्रयत्नतोबलाद्धीनोव्यर्थःकृतः अकृतेतुअकृतेपिप्रयत्नेयुद्धार्थमुद्योगे तथापिअस्मान्कलिरुपावृत्तआगतः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

तौकुंतीविदुरौ अधर्ममितिच्छेदः अयुध्यतस्तवनिवार्तितुमपिनयुक्तम्॥२५॥२६॥२७॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५४॥ ॥छ॥ ॥व्युष्टायांव्यतीता
याम् ॥१॥ सारंपुरोगामि मध्यंमध्यमं फल्गुपाश्चात्यम् ॥२॥ सानुकर्षाइत्यादीनिनानामणिविभूषिताइत्यंतानिचित्रानीकानांविशेषणानि अनुकर्षःयुद्धविमर्देयस्यकस्यचिद्रथावयवस्यनष्टस्यप्रतिसमा
धानार्थंयद्रथस्याधोदारुबध्यतेतत् अनुकर्षौरथाधःस्थदारुणीतिमेदिनी तूणीरोरथवाह्योबाणकोशः महान्निषंगइतियावत् वरूथोरथगुप्तिर्व्याघ्रादिचर्ममयी तोमराःहस्तक्षेप्याःसशल्यादंडाः उपासंगाः
हयगजवाह्यास्तूणाः निषंगःपत्तिवाह्यःसएव शक्तिर्लोहदंडः ऋष्टिर्गुरुतरःकाष्ठदंडः ॥ ३ ॥ शरासनतोमराःधनुःप्रक्षेप्यास्तोमराःस्थूलबाणाः पाशाःसमीपागतस्यगलेप्रक्षेपार्थं परिच्छदाआस्तरणादीनि प

नचतौवक्ष्यतोऽधर्ममितिमेनैष्ठिकीमतिः॥नापियुक्तंचकौंतेयनिवर्तितुमयुध्यतः॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवोपिसव्यसाचिवचस्तदा ॥स्मयमानोब्रवीद्वाक्यं
पार्थमेवमितिब्रुवन्॥ २६ ॥ ततस्तेधृतसंकल्पायुद्धायसहसैनिकाः॥पांडवेयामहाराजतांरात्रिंसुखमावसन्॥ २७ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसै
न्यनिर्याणपर्वणियुधिष्ठिरार्जुनसंवादेचतुःपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥व्युष्टायांवैरजन्यांहिराजादुर्योध
नस्ततः॥व्यभजत्तान्यनीकानिदशचैकंचभारत॥ १ ॥नरहस्तिरथाश्वानांसारंमध्यंचफल्गुच ॥सर्वेष्वेतेष्वनीकेषुसंदिदेशनराधिपः॥ २ ॥सानुकर्षाःसतूणी
राःसवरूथाःसतोमराः ॥सोपासंगाःसशक्तीकाःसनिषंगाःसहर्ष्टयः ॥ ३ ॥ सध्वजाःसपताकाश्चसशरासनतोमराः ॥ रज्जुभिश्चविचित्राभिःसपाशाःसपरि
च्छदाः॥ ४॥सकचग्रहविक्षेपाःसतैलगुडवालुकाः॥ साशीविषघटाःसर्वेससर्जरसपांसवः ॥ ५ ॥ सघंटफलकाःसर्वेसायोगुडजलोपलाः॥ सशालभिंदिपा
लाश्चसमधूच्छिष्टमुद्गराः॥ ६॥ सकांडदंडकाःसर्वेससीरविषतोमराः॥ सशूर्पपिटकाःसर्वेसदात्रांकुशतोमराः॥ ७॥

रिस्तराइतिपाठेआस्तरणमेव ॥ ४ ॥ कचग्रहविक्षेपःकचेषुगृहीत्वायेनशत्रुर्विक्षिप्यतेतादृशःकलविंकग्रहतुल्यश्चिक्कणद्रव्यांजितायोदंडविशेषः करग्रहेतिपाठेअंकुशविशेषः तैलादयःप्रतप्ताःशत्रूणामुप
रिक्षिप्यंते साशीविषघटाःससर्पाःकुंभाः सर्जरसोरालद्रव्यमग्न्युद्दीपकं ॥ ५ ॥ सघंटानिफलकानिशस्त्रायाणियेषांतेसघंटफलकाः घंटासहितंचर्मेत्यन्ये अयांसिखड्गपट्टिशच्छुरिकादीनि गुडजलंतप्तं उप
लायंत्रक्षेप्यागोलाः शालतेकत्थतेशब्दंकरोतीतिशालःसचासौभिंदिपालोगोफलकः सशूलेतिगौडपाठः मधूच्छिष्टंमयनंतदपिद्रवीकृत्यगुडजलवत्प्रक्षेप्यं मुद्गरःमुशलतुल्योदंडः ॥ ६ ॥ कांडबाणफलकंत
द्युक्तोदंडःकांडदंडःकंटकदंडइतियावत् दंडकंटकइतिपाठेसएवार्थः सीरंलांगलं विषंप्रसिद्धंतेनयुक्तास्तोमराविषतोमराः शूर्पाणितप्तगुडादिप्रक्षेपार्थानि पिटकास्तदाश्रयामंजूषाः अस्त्ररोधनार्थावा दा
त्रंपरशुप्रभृति अंकुशतोमराःबदरीकंटकतुल्यलोहकंटकोपेतास्तोमराः येषामंतःप्रविष्टानांबहिर्निःसरणेअंत्राण्यपिबहिर्निःसरंति ॥ ७ ॥

कीलकवचवान्हिपरेणमुष्टियुद्धेजेतुमशक्यः सकीलकेक्रकचाइतिपाठेसदंतंकरपत्रंयेनतक्षाकाष्ठंपाटयति वाशीकाष्ठप्रच्छेदनंशस्त्रं वास्येतिवासीतिवापाठेपिसएवार्थः वृक्षादनाःलोहकंटककीलादीन्युपकर
णानि व्याघ्रचर्मणाद्वीपीचित्रव्याघ्रस्तच्चर्मणाचपरिवृतारथाएव ॥८॥ऋष्टिःद्रविडेषुप्रसिद्धंहस्तक्षेप्यंवक्रंकाष्ठफलकं श्रृंगसाहचर्यात् श्रृंगंगदाघातेननष्टस्यरक्तस्यमोक्षणार्थं विण्मूत्रोत्सर्जनस्थानंवा प्रासाः
भल्लाः तैलक्षौमानितैलाक्तवस्त्रविशेषायेषां भस्मप्रहारस्थलेदीयते सर्पिश्चपुरातनंतदर्थमेव॥९॥चित्राश्चतेअनीकाश्चचित्रानीकाःचित्राणिसैन्यानि अनीकोस्त्रीरणेसैन्येइतिमेदिनी॥१०॥विनिवेशितायेषुरथे
ष्वितिशेषः॥११॥बद्धानिअरित्राणिअशुभहराणियंत्रौषधादीनियेषुतेबद्धारिष्टाः रिष्टंक्षेमाशुभाभावेइतिमेदिनी बद्धकक्षाःबद्धाःकक्षाःस्पर्धापदानितुरगादिशिरसिघंटामालामौक्तिकगुच्छादीन्यतिशौर्या

सकीलकवचाःसर्वेवाशीवृक्षादनान्विताः॥ व्याघ्रचर्मपरीवाराद्वीपिचर्मावृताश्चते ॥ ८ ॥ सहर्ष्टयःसश्रृंगाश्चसप्रासविविधायुधाः॥ सकुठाराःसकुद्दालाःसतै
लक्षौमसर्पिषः॥ ९ ॥ रुक्मजालप्रतिच्छन्नानानामणिविभूषिताः ॥ चित्रानीकाःसुवपुषोज्वलिताइवपावकाः ॥ १० ॥ तथाकवचिनःशूराःशस्त्रेषुकृतनिश्च
याः॥ कुलीनाहययोनिज्ञाःसारथ्येविनिवेशिताः ॥ ११ ॥ बद्धारिष्टाबद्धकक्षाबद्धध्वजपताकिनः॥बद्धाभरणनिर्यूहाबद्धचर्मासिपट्टिशाः॥ १२ ॥ चतुर्युजोर
थाःसर्वेसर्वेचोत्तमवाजिनः॥सप्रासऋष्टिकाःसर्वेसर्वेशतशरासनाः॥१३॥ धुर्ययोर्हययोरेकस्तथान्यौपार्ष्णिसारथी॥ तौचापिरथिनांश्रेष्ठौरथीचहयवित्तथा
॥ १४ ॥ नगराणीवगुप्तानिदुराधर्षाणिशत्रुभिः॥आसन्रथसहस्राणिहेममालीनिसर्वशः॥१५॥यथारथास्तथानागाबद्धकक्षाःस्वलंकृताः॥बभूवुःसप्तपुरुषा
रत्नवंतइवाद्रयः॥१६॥द्वावंकुशधरौतत्रद्वावुत्तमधनुर्धरौ॥द्वौवरासिधरौराजन्नेकःशक्तिपिनाकधृक्॥ १७॥ गजैर्मत्तैःसमाकीर्णंसवर्मायुधकोशकैः॥ तद्बभू
वबलंराजन्कौरव्यस्यमहात्मनः॥ १८ ॥ आमुक्तकवचैर्युक्तैःसपताकैःस्वलंकृतैः॥ सादिभिश्चोपपन्नास्तुतथाचायुतशोहयाः॥ १९ ॥ असंग्राहाःसुसंपन्नाहेम
भांडपरिच्छदाः॥ अनेकशतसाहस्राःसर्वेसादिवशेस्थिताः॥ २० ॥ नानारूपविकाराश्चनानाकवचशस्त्रिणः॥पदातिनोनरास्तत्रबभूवुर्हेममालिनः॥२१॥रथ
स्यासन्दशगजागजस्यदशवाजिनः॥ नरादशहयस्यासन्पादरक्षाःसमंततः॥ २२ ॥ वद्योतीनिविरुदानियेषु कक्षास्यादंतरीयस्यपश्चादंचलपल्लवे स्पर्धापदेनादोर्मूलेइतिमेदि
नी बद्धानिआभरणानिक्षुद्रघंटिकादीनिनिर्यूहाःशिखराणिचयेषु निर्यूहःशिखरेद्वारेइतिमेदिनी॥१२॥१३॥चतुर्युजइत्येतद्व्याचष्टे धुर्ययोरिति धुर्ययोःधूःसन्निहितयोः पार्ष्णिसारथीचक्ररक्षौ॥१४॥१५॥
॥१६॥ अंकुशधरौगजनियंतारौ उत्तमधनुर्धरौदूरस्थान्प्रहर्तुं असिधरौसमीपस्थान् शक्तिपिनाकधरौमध्यस्थान् पिनाकःत्रिशूलं पिनाकोस्त्रीरुद्रचापेपांशुवर्षत्रिशूलयोरितिमेदिनी ॥ १७॥ १८ ॥ सा
दिभिःअश्वारोहैः ॥१९॥ संग्राहःवृहदुद्रंगःहेषणपूर्वकमग्रपादाभ्यामुत्प्लवनमितियावत् तद्रहिताःअसंग्राहाः संग्राहोबृहदुद्रंगइतिविश्वः यतःसुसंपन्नाःसम्यक्शिक्षिताः भांडंअश्वाभरणंतेनपरिच्छदःपरि
ष्कारोयेषांते भांडंभूषाश्वभूषयोरितिविश्वः ॥२०॥ रूपविकाराःरक्तकृष्णहयमुखत्वादयः ॥ २१ ॥ रथस्येति एकस्यरथस्ययथोक्तविभागेनदशगजाःशतंअश्वाःसहस्रंपदातयश्चपरिवारइत्यर्थः ॥ २२ ॥

पक्षांतरमाह रथस्येति एकस्यरथस्यपंचाशद्गजाःपंचसहस्रंअश्वाःपंचत्रिंशत्सहस्रंपदातयःपरिवारइत्यर्थः ॥ २३ ॥ अत्ररथादीनांप्राधान्यांप्राधान्याभिप्रायेणपरिवाराल्पत्वबहुत्वेज्ञेये साधारणीतुसंख्या आदिपर्वण्युक्ता एकोरथोगजस्त्वेकोनराःपंचपदातयः त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैःपत्तिरित्यभिधीयतइत्यदिना तामेवानुसरति सेनेति तत्रगजानांरथानांचतुल्यसंख्योक्तिःपूर्वोक्तसंख्योपलक्षणार्था तेनपंचविंशतिशतानिमनुष्याःपंचदशशतंतुरगाइत्यपिज्ञेयं पृतनायांतुपंचसहस्रंनागास्तावंतोरथाःपंचविंशतिसहस्रंनराःपंचदशसहस्रंअश्वाः वाहिन्यांपंचाशत्सहस्रंनागास्तावंतोरथाःसार्धलक्षद्वयंनराःसार्द्धलक्षंअश्वा

रथस्यनागाःपंचाशन्नागस्यासन्शतंहयाः॥हयस्यपुरुषाःसप्तभिन्नसंधानकारिणः॥२३॥ सेनापंचशतंनागारथास्तावंतएवच ॥ दशसेनाचपृतनापृतना
दशवाहिनी॥ २४॥सेनाचवाहिनीचैवपृतनाध्वजिनीचमूः॥ अक्षौहिणीतिपर्यायैर्निरुक्ताचवरूथिनी ॥ २५ ॥ एवंव्यूढान्यनीकानिकौरवेयेणधीमता॥ अ
क्षौहिण्योदशैकाचसंख्याताःसप्तचैवह॥२६॥ अक्षौहिण्यस्तुसप्तैवपांडवानामभूद्बलम्॥ अक्षौहिण्योदशैकाचकौरवाणामभूद्बलम्॥२७॥नराणांपंचपंचाश
देषापत्तिर्विधीयते ॥सेनामुखंचतिस्रस्तागुल्मइत्यभिशब्दितम्॥ २८॥त्रयोगुल्मागणस्त्वासीद्गणास्त्वयुतशोभवन्॥ दुर्योधनस्यसेनासुयोत्स्यमानाःप्रहा
रिणः॥ २९ ॥तत्रदुर्योधनोराजाशूरान्बुद्धिमतोनरान् ॥प्रसमीक्ष्यमहाबाहुश्चक्रेसेनापतींस्तदा ॥ ३० ॥ पृथगक्षौहिणीनांचप्रणेतॄन्नरसत्तमान्॥ विधिव
त्पूर्वमानीयपार्थिवानभ्यभाषत॥ ३१ ॥ कृपंद्रोणंचशल्यंचसैंधवंचजयद्रथम्॥सुदक्षिणंचकांबोजंकृतवर्माणमेवच॥ ३२॥द्रोणपुत्रंचकर्णंचभूरिश्रवसमे
वच॥शकुनिंसौबलंचैवबाह्लीकंचमहाबलम् ॥ ३३ ॥ दिवसेदिवसेतेषांप्रतिवेलंचभारत॥ चक्रेसविविधाःपूजाःप्रत्यक्षंचपुनःपुनः॥ ३४ ॥ तथाविनियताः
सर्वेयेचतेषांपदानुगाः॥ बभूवुःसैनिकाराज्ञांप्रियंराज्ञश्चिकीर्षवः॥ ३५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिदुर्योधनसैन्यविभागेपंच
पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५५॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःशांतनवंभीष्मंप्रांजलिर्धृतराष्ट्रजः॥सहसर्वैर्महीपालैरिदंवचनमब्रवीत्
॥ १ ॥ ऋतेसेनाप्रणेतारंपृतनासुमहत्यपि॥दीर्यतेयुद्धमासाद्यपिपीलिकपुटंयथा॥ २॥

इतिज्ञेयं॥ २४ ॥ एवमपिपूर्वोक्ताक्षौहिणीसंख्ययाविसंवादएवेत्याशंक्याह सेनेति सेनादयःशब्दाःपर्यायाःनतुसंख्येयानांसंख्याभेदमात्रेणनानार्थाः एकस्मिन्नपिभीमसेनेदशनागसहस्रबलत्वस्मरणात् एवंचबलस्यैवेयंएकादशसप्तेतिसंख्यानसंख्येयस्येतिभावः पांडवानांहीनबलत्वेपिअसंख्येयंवासुदेवबलंतत्रसहायीभूतमितिजयोऽभूदितिद्रष्टव्यं ॥ २५ ॥ २६ ॥२७ ॥ नराणामिति अयुतशइत्यनेननराणामंतोनास्तीतिदर्शितं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥१५५॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १॥२॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उशनसाशुक्रेण असंहार्यःपितुर्वरदानात्कालेनापिसंहर्तुमशक्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ कुमारःकार्तिकेयः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पावकिःकार्तिकेयएव ॥ १५ ॥

नहिजातुद्वयोर्बुद्धिःसमाभवतिकर्हिचित्॥शौर्यंचबलनेतॄणांस्पर्धतेचपरस्परम्॥३॥श्रूयतेचमहाप्राज्ञहैहयानमितौजसः॥ अभ्ययुर्ब्राह्मणाःसर्वेसमुच्छ्रित
कुशध्वजाः॥ ४॥तानभ्ययुस्तदावैश्याःशूद्राश्चैवपितामह॥एकतस्तुत्रयोवर्णाएकतःक्षत्रियर्षभाः॥ ५॥ ततोयुद्धेष्वभज्यंतत्रयोवर्णाःपुनःपुनः॥ क्षत्रियाश्च
जयंत्येवबहुलंचैकतोबलम्॥६॥ततस्तेक्षत्रियानेवपप्रच्छुर्द्विजसत्तमाः॥तेभ्यःशशंसुर्धर्मज्ञायाथातथ्यंपितामह॥७॥वयमेकस्यशृण्वानामहाबुद्धिमतोर
णे॥भवंतस्तुपृथक्सर्वेस्वबुद्धिवशवर्तिनः॥८॥ततस्तेब्राह्मणाश्चक्रुरेकंसेनापतिंद्विजम्॥नयेसुकुशलंशूरमजयन्क्षत्रियांस्ततः॥९॥एवंयेकुशलंशूरंहितेप्सि
तमकल्मषम्॥सेनापतिंप्रकुर्वंतितेजयंतिरणेरिपून्॥१०॥भवानुशनसातुल्योहितैषीचसदामम॥असंहार्यःस्थितोधर्मेसनःसेनापतिर्भव॥११॥रश्मिवता
मिवादित्योवीरुधामिवचंद्रमाः॥कुबेरइवयक्षाणांदेवानामिववासवः॥१२॥ पर्वतानांयथामेरुःसुपर्णःपक्षिणांयथा॥कुमारइवदेवानांवसूनामिवहव्य
वाट्॥१३॥भवताहिवयंगुप्ताःशक्रेणेवदिवौकसः॥अनाधृष्याभविष्यामस्त्रिदशानामपिध्रुवम्॥ १४॥प्रयातुनोभवानग्रेदेवानामिवपावकिः॥ वयंत्वामनु
यास्यामःसौरभेयाइवर्षभम्॥ १५॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत॥ यथैवहिभवंतोमेतथैवममपांडवाः॥ १६॥ अपिचैवम
याश्रेयोवाच्यंतेषांनराधिप॥संयोद्धव्यंतवार्थाययथामेसमयःकृतः॥ १७॥नतुपश्यामियोद्धारमात्मनःसदृशंभुवि॥ ऋतेतस्मान्नरव्याघ्रात्कुंतीपुत्राद्धनंज
यात्॥१८॥सहिवेदमहाबुद्धिर्दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः॥नतुमांविवृतोयुद्धेजातुयुध्येतपांडवः॥ १९ ॥अहंचैवक्षणेनैवनिर्मनुष्यमिदंजगत्॥कुर्यांशस्त्रबलेनै
वससुरासुरराक्षसम्॥ २०॥नत्वेवोत्सादनीयामेपांडोःपुत्राजनाधिप॥तस्माद्योधान्हनिष्यामिप्रयोगेणायुतंसदा॥२१॥एवमेषांकरिष्यामिनिधनंकुरुनं
दन॥नचेत्तेमांहनिष्यंतिपूर्वमेवसमागमे॥ २२॥सेनापतिस्त्वहंराजन्समयेनापरेणते॥ भविष्यामियथाकामंतन्मेश्रोतुमिहार्हसि॥ २३॥ कर्णोवायुध्यतां
पूर्वमहंवापृथिवीपते॥स्पर्धतेहिसदात्यर्थंसूतपुत्रोमयारणे॥ २४॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥नाहंजीवतिगांगेयेराजन्योत्स्येकथंचन॥ हतेभीष्मेतुयोत्स्यामि
सहगांडीवधन्वना॥ २५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसेनापतिंचक्रेविधिवद्भूरिदक्षिणम्॥ धृतराष्ट्रात्मजोभीष्मंसोभिषिक्तोव्यरोचत॥ २६॥

॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ विवृतोविस्पष्टोभूत्वेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ नमेमयाउत्सादनीयाःनाशयितुंशक्याः सदाप्रत्यहम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥२७॥ २८ ॥ पातयंतः मुर्च्छितानिकुर्वंतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ॥ ७ ॥

ततोभेरीश्चशंखांश्चशतशोथसहस्रशः॥ वादयामासुरव्यग्रावादकाराजशासनात् ॥ २७॥ सिंहनादाश्चविविधावाहनानांचनिःस्वनाः ॥ प्रादुरासन्ननभ्रेच
वर्षंरुधिरकर्दमम् ॥ २८॥ निर्घाताःपृथिवीकंपागजबृंहितनिःस्वनाः॥ आसंश्चसर्वयोधानांपातयंतोमनांस्युत ॥ २९ ॥ वाचश्चाप्यशरीरिण्योदिवश्चोल्काःप्रपे
दिरे ॥ शिवाश्चभयवेदिन्योनेदुर्दीप्तराभृशम् ॥ ३० ॥ सैनापत्येयदाराजागांगेयमभिषिक्तवान् ॥ तदैतान्युग्ररूपाणिबभूवुःशतशोनृप ॥ ३१ ॥ ततःसेनापतिं
कृत्वाभीष्मंपरबलार्दनम् ॥ वाचयित्वाद्विजश्रेष्ठान्गोभिर्निष्कैश्चभूरिशः॥३२॥ वर्धमानोजयाशीर्भिर्निर्ययौसैनिकैर्वृतः॥ आपगेयंपुरस्कृत्यभ्रातृभिःसहित
स्तदा॥३३॥स्कंधावारेणमहताकुरुक्षेत्रंजगामह॥३४॥परिक्रम्यकुरुक्षेत्रंकर्णेनसहकौरवः॥ शिबिरंमापयामाससमेदेशेजनाधिप ॥३५॥मधुरानूषरेदेशेप्र
भूतयवसेंधने॥ यथैवहास्तिनपुरंतद्वच्छिबिरमाबभौ॥३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिभीष्मसैनापत्येषट्पंचाशदधिकशततमो
ऽध्यायः॥१५६॥ ॥७॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥आपगेयंमहात्मानंभीष्मंशस्त्रभृतांवरम् ॥ पितामहंभारतानांध्वजंसर्वमहीक्षिताम्॥१॥बृहस्पतिसमंबुद्ध्या
क्षमयापृथिवीसमम्॥समुद्रमिवगांभीर्येहिमवंतमिवस्थिरम्॥२॥प्रजापतिमिवौदार्येतेजसाभास्करोपमम्॥महेंद्रमिवशत्रूणांध्वंसनंशरवृष्टिभिः॥३॥रण
यज्ञेप्रविततेसुभीमेलोमहर्षणे॥दीक्षितंचिररात्रायश्रुत्वातत्रयुधिष्ठिरः॥४॥ किमब्रवीन्महाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ भीमसेनार्जुनौवापिकृष्णोवाप्रत्यभाष
त॥५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥आपद्धर्मार्थकुशलोमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः॥ सर्वान्भ्रातॄन्समानीयवासुदेवंचशाश्वतम्॥६॥उवाचवदतांश्रेष्ठःसांत्वपूर्वमिदंव
चः॥ पर्याक्रामतसैन्यानियत्तास्तिष्ठतदंशिताः॥ ७॥ पितामहेनवोयुद्धंपूर्वमेवभविष्यति॥ तस्मात्सप्तसुसेनासुप्रणेतॄन्ममपश्यत॥८॥ ॥कृष्णउवाच॥ ॥य
थार्हतिभवान्वक्तुमस्मिन्कालेह्युपस्थिते॥ तथेदमर्थवद्वाक्यमुक्तंतेभरतर्षभ॥९॥ रोचतेमेमहाबाहोक्रियतांयदनंतरम्॥नायकास्तवसेनायांक्रियंतामिहसप्त
वै॥१०॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततोद्रुपदमानाय्यविराटंशिनिपुंगवम्॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंधृष्टकेतुंचपार्थिव॥११॥शिखंडिनंचपांचाल्यंसहदेवंचमाग
धम्॥ एतान्सप्तमहाभागान्वीरान्युद्धाभिकांक्षिणः॥ १२॥ सेनाप्रणेतॄन्विधिवदभ्यषिंचद्युधिष्ठिरः॥ सर्वसेनापतिंचात्रधृष्टद्युम्नंचकारह॥१३॥ द्रोणांतहेतोरु
त्पन्नोयइद्धाज्जातवेदसः॥सर्वेषामेवतेषांतुसमस्तानांमहात्मनाम्॥१४॥

आपगेयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥इद्धात्प्रदीप्तात्॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ महात्ययंअत्यंतक्षयकरम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ रौहिणेयोबलरामः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ उपह्वरेएकांते ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२॥

सेनापतिपतिंचक्रेगुडाकेशंधनंजयम् ॥ अर्जुनस्यापिनेताचसंयंताचैववाजिनाम् ॥ १५॥ संकर्षणानुजःश्रीमान्महाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ तद्दृष्ट्वोपस्थितंयुद्धंसमा
सन्नंमहात्ययम् ॥ १६ ॥ प्राविशद्भवनंराजन्पांडवानांहलायुधः ॥ सहाक्रूरप्रभृतिभिर्गदसांबोद्धवादिभिः ॥ १७॥ रौक्मिणेयाहुकसुतैश्चारुदेष्णपुरोगमैः ॥ वृ
ष्णिमुख्यैरधिगतैर्व्याघ्रैरिवबलोत्कटैः ॥ १८ ॥ अभिगुप्तोमहाबाहुर्मरुद्भिरिववासवः ॥ नीलकौशेयवसनःकैलासशिखरोपमः ॥ १९ ॥ सिंहखेलगतिःश्री
मान्मदरक्तांतलोचनः ॥ तंदृष्ट्वाधर्मराजश्चकेशवश्चमहाद्युतिः ॥ २० ॥ उदतिष्ठत्ततःपार्थोभीमकर्मावृकोदरः ॥ गांडीवधन्वायेचान्येराजानस्तत्रकेचन ॥ २१ ॥
पूजयांचक्रिरेतेवैसमायांतंहलायुधम् ॥ ततस्तंपांडवोराजाकरेपस्पर्शपाणिना ॥ २२ ॥ वासुदेवपुरोगास्तंसर्वएवाभ्यवादयन् ॥ विराटद्रुपदौवृद्धावभिवाद्यह
लायुधः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरेणसहितउपाविशदरिंदमः ॥ ततस्तेषूपविष्टेषुपार्थिवेषुसमंततः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यरौहिणेयोभ्यभाषत ॥ २४ ॥ भवितायंमहारौद्रो
दारुणःपुरुषक्षयः ॥ दिष्टमेतद्ध्रुवंमन्येनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ २५॥ तस्माद्युद्धात्समुत्तीर्णानपिवःससुहृज्जनान् ॥ अरोगानक्षतैर्देहैर्द्रष्टास्मीतिमतिर्मम ॥ २६ ॥
समेतंपार्थिवंक्षत्रंकालपक्कमसंशयम् ॥ विमर्दश्चमहान्भावीमांसशोणितकर्दमः ॥ २७ ॥ उक्तोमयावासुदेवःपुनःपुनरुपह्वरे ॥ संबंधिषुसमांवृत्तिंवर्तस्वम
धुसूदन ॥ २८ ॥ पांडवाहियथास्माकंतथादुर्योधनोनृपः ॥ तस्यापिक्रियतांसाह्यंसपर्येतिपुनःपुनः ॥ २९ ॥ तच्चमेनाकरोद्वाक्यंत्वदर्थेमधुसूदनः ॥ निर्विष्टःसर्व
भावेनधनंजयमवेक्ष्यह ॥ ३० ॥ ध्रुवोजयःपांडवानामितिमेनिश्चितामतिः ॥ तथाह्यभिनिवेशोयंवासुदेवस्यभारत ॥ ३१ ॥ नचाहमुत्सहेकृष्णमृतेलोकमुदी
क्षितुम् ॥ ततोहमनुवर्तामिकेशवस्यचिकीर्षितम् ॥ ३२ ॥ उभौशिष्यौहिमेवीरौगदायुद्धविशारदौ ॥ तुल्यस्नेहोस्म्यतोभीमेतथादुर्योधनेनृपे ॥ ३३ ॥ तस्माद्या
स्यामितीर्थानिसरस्वत्यानिषेवितुम् ॥ नहिशक्ष्यामिकौरव्यान्नश्यमानानुपेक्षितुम् ॥ ३४ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुरनुज्ञातश्चपांडवैः ॥ तीर्थयात्रांययौरामोनिव
र्त्यमधुसूदनम् ॥३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिबलरामतीर्थयात्रागमनेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७॥ ॥ छ ॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मकस्यमहात्मनः ॥ हिरण्यरोम्णोनृपतेःसाक्षादिंद्रसखस्यवै ॥ १ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एतस्मिन्निति साक्षात्पुत्रइतिसंबंधः ॥ १ ॥

आकूतीनांसंकल्पानां सत्यसंकल्पइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ मौरवान्आंत्रतंतिमयान् यैरिदानींशार्ङ्गेधनुषिज्याक्रियते ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

आकूतीनामधिपतिर्भोजस्यातियशस्विनः ॥ दाक्षिणात्यपतेःपुत्रोदिक्षुरुक्मीतिविश्रुतः ॥ २ ॥ यःकिंपुरुषसिंहस्यगंधमादनवासिनः ॥ कृत्स्नंशिष्योधनुर्वेदं
चतुष्पादमवाप्तवान् ॥ ३ ॥ योमाहेंद्रंधनुर्लेभेतुल्यंगांडीवतेजसा ॥ शार्ङ्गेणचमहाबाहुःसम्मितंदिव्यलक्षणम् ॥ ४ ॥ त्रीण्येवैतानिदिव्यानिधनूंषिदिविचारि
णाम् ॥ वारुणंगांडिवंतत्रमाहेंद्रंविजयंधनुः ॥ शार्ङ्गंतुवैष्णवंप्राहुर्दिव्यंतेजोमयंधनुः ॥५॥ धारयामासतत्कृष्णःपरसेनाभयावहम् ॥ गांडीवंपावकाल्लेभेखांड
वेपाकशासनिः ॥६॥ द्रुमाद्रुक्मीमहातेजाविजयंप्रत्यपद्यत ॥ संछिद्यमौरवान्पाशान्निहत्यमुरुमोजसा ॥७॥ निर्जित्यनरकंभौममाहृत्यमणिकुंडले ॥ षोड
शस्त्रीसहस्राणिरत्नानिविविधानिच ॥८॥ प्रतिपेदेहृषीकेशःशार्ङ्गंचधनुरुत्तमम् ॥ रुक्मीतुविजयंलब्ध्वाधनुर्मेघनिभस्वनम् ॥९॥ विभीषयन्निवजगत्पांडवा
नभ्यवर्तत ॥ नामृष्यतपुरायोसौस्वबाहुबलगर्वितः ॥१०॥ रुक्मिण्याहरणंवीरोवासुदेवेनधीमता ॥ कृत्वाप्रतिज्ञांनाहत्वानिवर्तिष्येजनार्दनम् ॥ ११ ॥ ततोन्व
धावद्वार्ष्णेयंसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ सेनयाचतुरंगिण्यामहत्यादूरपातया ॥ १२ ॥ विचित्रायुधवर्मिण्यागंगयेवप्रवृद्धया ॥ ससमासाद्यवार्ष्णेयंयोगानामीश्वरं
प्रभुं ॥ १३ ॥ व्यंसितोव्रीडितोराजन्नाजगामसकुंडिनम् ॥ यत्रैवकृष्णेनरणेनिर्जितःपरवीरहा ॥ १४ ॥ तत्रभोजकटंनामकृतंनगरमुत्तमम् ॥ सैन्येनमहतातेनप्र
भूतगजवाजिना ॥ १५ ॥ पुरंतद्भुविविख्यातंनाम्नाभोजकटंनृप ॥ सभोजराजःसैन्येनमहनापरिवारितः ॥ १६ ॥ अक्षौहिण्यामहावीर्यःपांडवान्क्षिप्रमागम
त् ॥ ततःसकवचीधन्वीतलीखड्गीशरासनी ॥ १७ ॥ ध्वजेनादित्यवर्णेनप्रविवेशमहाचमूम् ॥ विदितःपांडवेयानांवासुदेवप्रियेप्सया ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरस्तुतंरा
जाप्रत्युद्गम्याभ्यपूजयत् ॥ सपूजितःपांडुपुत्रैर्यथान्यायंसुसंस्तुतः ॥ १९ ॥ प्रतिगृह्यतुतान्सर्वान्विश्रांतःसहसैनिकः ॥ उवाचमध्येवीराणांकुंतीपुत्रंधनंजयं
॥ २० ॥ सहायोस्मिस्थितोयुद्धेयदिभीतोसिपांडव ॥ करिष्यामिरणेसाह्यमसह्यंतवशत्रुभिः ॥ २१ ॥ नहिमेविक्रमेतुल्यःपुमानस्तीहकश्चन ॥ हनिष्यामिरणे
भागंयन्मेदास्यसिपांडव ॥ २२ ॥ अपिद्रोणकृपौवीरौभीष्मकर्णावथोपुनः ॥ अथवासर्वएवैतेतिष्ठंतुवसुधाधिपाः ॥ २३ ॥ निहत्यसमरेशत्रूंस्तवदास्यामिमे
दिनीं ॥ इत्युक्तोधर्मराजस्यकेशवस्यचसंनिधौ ॥ २४ ॥ शृण्वतांपार्थिवेंद्राणामन्येषांचैवसर्वशः ॥ वासुदेवमभिप्रेक्ष्यधर्मराजंचपांडवम् ॥ २५ ॥ उवाचधीमा
न्कौंतेयःप्रहस्यसखिपूर्वकम् ॥ कौरवाणांकुलेजातःपांडोःपुत्रोविशेषतः ॥ २६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

द्रोणंअयंममगुरुरितिव्यपदिशन्कथयन्॥॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥उपजीव्यआराध्य रणेयुद्धनिमित्तम्॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥ ॥इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदी

द्रोणंव्यपदिशन्शिष्योवासुदेवसहायवान्॥ भीतोस्मीतिकथंब्रूयांदधानोगांडिवंधनुः॥ २७॥ युध्यमानस्यमेवीरगंधर्वैःसुमहाबलैः॥ सहायोघोषयात्रायां
कस्तदासीत्सखामम ॥ २८ ॥ तथाप्रतिभयेतस्मिन्देवदानवसंकुले॥ खांडवेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत् ॥ २९ ॥ निवातकवचैर्युद्धेकालकेयैश्चदान
वैः॥ तत्रमेयुध्यमानस्यकःसहायस्तदाभवत्॥ ३० ॥ तथाविराटनगरेकुरुभिःसहसंगरे॥ युध्यतोबहुभिस्तत्रकःसहायोऽभवन्मम॥ ३१ ॥ उपजीव्यरणेरुद्रंश
क्रंवैश्रवणंयमम्॥ वरुणंपावकंचैवकृपंद्रोणंचमाधवम्॥३२॥ धारयन्गांडिवंदिव्यंधनुस्तेजोमयंदृढम्॥ अक्षय्यशरसंयुक्तोदिव्यास्त्रपरिबृंहितः॥३३॥ क
थमस्मद्विधोब्रूयाद्भीतोस्मीतियशोहरम्॥ वचनंनरशार्दूलवज्रायुधमपिस्वयं॥३४॥ नास्मिभीतोमहाबाहोसहायार्थश्चनास्तिमे॥ यथाकामंयथायोगंगच्छ
वान्यत्रतिष्ठवा॥३५॥ विनिवर्त्यततोरुक्मीसेनांसागरसंनिभाम्॥ दुर्योधनमुपागच्छत्तथैवभरतर्षभ॥३६॥ तथैवचाभिगम्यैनमुवाचवसुधाधिपः॥ प्रत्या
ख्यातश्चतेनापिसतदाशूरमानिना॥३७॥ द्वावेवतुमहाराजतस्माद्युद्धादपेयतुः॥रौहिणेयश्चवार्ष्णेयोरुक्मीचवसुधाधिपः॥३८॥गतेरामेतीर्थयात्रांभीष्मक
स्यसुतेतथा॥ उपाविशन्पांडवेयामंत्रायपुनरेवच॥३९॥ समितिर्धर्मराजस्यसापार्थिवसमाकुला॥ शुशुभेतारकैश्चित्राद्यौश्चंद्रेणेवभारत॥४०॥ ॥इतिश्री
महाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिरुक्मिप्रत्याख्यानेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥१५८॥ ॥छ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥तथाव्यूढे
ष्वनीकेषुकुरुक्षेत्रेद्विजर्षभ॥ किमकुर्वंश्चकुरवःकालेनाभिप्रचोदिताः॥ १॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ तथाव्यूढेष्वनीकेषुयत्तेषुभरतर्षभ॥ धृतराष्ट्रोमहा
राजसंजयंवाक्यमब्रवीत्॥२॥ एहिसंजयसर्वंमेआचक्ष्वानवशेषतः॥ सेनानिवेशेयद्वृत्तंकुरुपांडवसेनयोः॥ ३ ॥ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषंचाप्यनर्थकम्॥ यद
हंयुध्यमानोपियुद्धदोषान्क्षयोदयान्॥४॥ तथापिनिकृतिप्रज्ञंपुत्रंदुर्द्यूतदेविनम्॥ नशक्नोमिनियंतुंवाकर्तुंवाहितमात्मनः॥ ५॥ भवत्येवहिमेसूतबुद्धिर्दोषानु
दर्शिनी॥ दुर्योधनंसमासाद्यपुनःसापरिवर्तते॥ ६ ॥ एवंगतेवैयद्भावितद्भविष्यतिसंजय॥ क्षत्रधर्मःकिलरणेतनुत्यागोहिपूजितः॥ ७॥ ॥संजयउवाच॥
त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराजयथेच्छसि॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्हसि॥ ८॥

पेअष्टपंचाशदधिकशततमोऽध्यायः॥ १५८ ॥ ॥छ॥ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्षयस्यैवउदयोयेभ्यस्तान्क्षयोदयान्॥४॥ निकृतिप्रज्ञंकपटविषयैवप्रज्ञानधर्मविषयायस्यतम्॥ ५॥६॥७॥८॥

एनसादोपेणदेवान्कालंवागंतुंउपालब्धुंनार्हति दृष्टेसंभवत्यदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वाद्दृष्टापराधाभावेदेवस्यकालस्यवाउपालंभःकर्तुमुचितोनतुतस्मिन्सतीत्यर्थः नसकालंनवादेवंवक्तुमेतदिहार्हतीतिपा
ठेप्ययमेवार्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ निकाराःतिरस्काराः ॥ ११ ॥ वैशसंवैरं समरेनिमित्ते ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१५९॥

शृणुष्वानवशेषेणवदतोममपार्थिव ॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः ॥ नसकालंनवादेवानेनसागंतुमर्हति ॥ ९ ॥ महाराजमनुष्येषुनिंद्यंयःसर्वमाच
रेत् ॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन् ॥ १० ॥ निकारामनुजश्रेष्ठपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूताःसहामात्यैर्निकृतैरधिदेवने ॥ ११ ॥ हयानांचग
जानांचराज्ञांचामिततेजसाम् ॥ वैशसंसमरेवृत्तंयत्तन्मेशृणुसर्वशः ॥ १२ ॥ स्थिरोभूत्वामहाप्राज्ञसर्वलोकक्षयोदयम् ॥ यथाभूतंमहायुद्धेश्रुत्वाचैकमनाभव
॥ १३ ॥ नह्येवकर्तापुरुषःकर्मणोःशुभपापयोः ॥ अस्वतंत्रोहिपुरुषःकार्यतेदारुयंत्रवत् ॥ १४ ॥ केचिदीश्वरनिर्दिष्टाःकेचिदेवयदृच्छया ॥ पूर्वकर्मभिरप्यन्ये
त्रैधमेतत्प्रदृश्यते ॥ तस्मादनर्थमापन्नःस्थिरोभूत्वानिशामय ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिसैन्यनिर्याणपर्वणिसंजयवाक्येऊनषष्ट्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ समाप्तंचसैन्यनिर्याणपर्व ॥ ॥ ६३ ॥ ॥ अथउलूकदूतागमनपर्व ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ हिरण्वत्यांनिविष्टेषुपांडवेषुमहा
त्मसु ॥ न्यविशंतमहाराजकौरवेयायथाविधि ॥ १ ॥ तत्रदुर्योधनोराजानिवेश्यबलमोजसा ॥ संमानयित्वानृपतीन्न्यस्यगुल्मांस्तथैवच ॥ २ ॥ आरक्षस्यवि
धिंकृत्वायोधानांतत्रभारत ॥ कर्णंदुःशासनंचैवशकुनिंचापिसौबलम् ॥ ३ ॥ आनाय्यनृपतिस्तत्रमंत्रयामासभारत ॥ तत्रदुर्योधनोराजाकर्णेनसहभारत ॥ ४ ॥
संभाषित्वाचकर्णेनभ्रात्रादुःशासनेनच ॥ सौबलेनचराजेंद्रमंत्रयित्वानरर्षभ ॥ ५ ॥ आहूयोपह्वरेराजन्नुलूकमिदमब्रवीत् ॥ उलूकगच्छकैतव्यपांडवान्सह
सोमकान् ॥ ६ ॥ गत्वाममवचोब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ इदंतत्समनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितम् ॥ ७ ॥ पांडवानांकुरूणांचयुद्धंलोकभयंकरम् ॥ यदेतत्कत्थना
वाक्यंसंजयोमहदब्रवीत् ॥ ८ ॥ वासुदेवसहायस्यगर्जतःसानुजस्यते ॥ मध्येकुरूणांकौंतेयतस्यकालोयमागतः ॥ ९ ॥ यथावःसंप्रतिज्ञातंतत्सर्वंक्रियतामि
ति ॥ ज्येष्ठंतथैवकौंतेयंब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ १० ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसोमकैश्चसकेकयैः ॥ कथंवाधार्मिकोभूत्वात्वमधर्मेमनःकृथाः ॥ ११ ॥

हिरण्वत्यामिति ॥ १ ॥ गुल्मान्सैन्यान् ॥ २ ॥ आरक्षस्यरक्षणीयस्यद्रव्यादेःविधिंरक्षाविधानं आरक्षंरक्षणीयेस्यादितिविश्वः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ कत्थनावाक्यंआत्मप्रशंसनम् ॥ ८ ॥ ९ ॥
संप्रतिज्ञातंदुःशासनरुधिरपानादि ॥ १० ॥ भ्रातृभिःसहितःकथमधर्मेमनःकृथाइतिसंबंधः ॥ ११ ॥

दातादास्यसिपारिव्राज्यंकरिष्यसीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ भोसुराइतिदेवान्प्रह्लादःसंबोधयति यस्यव्रतस्यधर्मध्वजोधर्मचिह्नंदर्भपवित्रपाणित्वादि उच्छ्रितःसर्वलोकविदितः ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ मनः
शुद्धिंहिंसातोनिवृत्तिम्॥ १७ ॥ विश्रंभंविश्वासम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ बहवश्चतेमित्राणिचेतिबहुमित्राः बह्वमित्राइत्यपिपाठः वृद्धाश्चबालाश्चतेषांसमाहारोवृद्धबालंतस्य ॥२२॥२३॥२४॥

यइच्छसिजगत्सर्वंनश्यमानंनृशंसवत्॥ अभयंसर्वभूतेभ्योदातात्वमितिमेमतिः ॥ १२ ॥ श्रूयतेहिपुरागीतःश्लोकोयंभरतर्षभ॥ प्रह्लादेनाथभद्रंतेहृतेराज्ये
तुदैवतैः॥ १३ ॥ यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोच्छ्रितः॥ प्रच्छन्नानिचपापानिवैडालंनामतद्व्रतम्॥ १४ ॥ अत्रतेवर्तयिष्यामिआख्यानमिदमुत्तमम्॥
कथितंनारदेनेहपितुर्ममनराधिप॥ १५॥ मार्जारःकिलदुष्टात्मानिश्चेष्टःसर्वकर्मसु॥ ऊर्ध्वबाहुःस्थितोराजन्गंगातीरेकदाचन॥१६॥ सवैकृत्वामनःशुद्धिंप्र
त्ययार्थंशरीरिणाम्॥ करोमिधर्ममित्याहसर्वानेवशरीरिणः॥ १७॥ तस्यकालेनमहताविश्रंभंजग्मुरंडजाः॥ समेत्यचप्रशंसंतिमार्जारंतंविशांपते॥१८॥ पू
ज्यमानस्तुतैःसर्वैःपक्षिभिःपक्षिभोजनः॥ आत्मकार्यंकृतंमेनेचर्यायाश्चकृतंफलम्॥ १९ ॥ अथदीर्घस्यकालस्यतंदेशंमूषिकाययुः॥ ददृशुस्तंचतेतत्रधार्मिकं
व्रतचारिणम्॥२०॥ कार्येणमहतायुक्तंदंभयुक्तेनभारत॥ तेषांमतिरियंराजन्नासीत्तत्रविनिश्चये॥२१॥ बहुमित्रावयंसर्वेतेषांनोमातुलोह्ययम्॥ रक्षांकरो
तुसततंवृद्धबालस्यसर्वशः॥२२॥ उपगम्यतुतेसर्वेबिडालमिदमब्रुवन्॥ भवत्प्रसादादिच्छामश्चर्तुंचैवयथासुखम्॥२३॥ भवान्नोगतिरव्यग्राभवान्नःपरमः
सुहृत्॥ तेवयंसहिताःसर्वेभवंतंशरणंगताः॥ २४॥ भवान्धर्मपरोनित्यंभवान्धर्मेव्यवस्थितः॥ सनोरक्षमहाप्रज्ञत्रिदशानिववज्रभृत्॥ २५॥ एवमुक्तस्तुतैः
सर्वैर्मूषिकैःसविशांपते॥ प्रत्युवाचततःसर्वान्मूषिकान्मूषिकांतकृत्॥ २६॥ द्वयोर्योगंनपश्यामितपसोरक्षणस्यच॥ अवश्यंतुमयाकार्यंवचनंभवतांहितम्
॥२७॥ युष्माभिरपिकर्तव्यंवचनंममनित्यशः॥ तपसास्मिपरिश्रांतोदृढंनियममास्थितः॥ २८॥ नचापिगमनेशक्तिंकांचित्पश्यामिचिंतयन्॥ सोस्मिनेयः
सदातातानदीकुलमितःपरम्॥ २९॥ तथेतितंप्रतिज्ञायमूषिकाभरतर्षभ॥ वृद्धबालमथोसर्वंमार्जारायन्यवेदयन्॥ ३०॥ ततःसपापोदुष्टात्मामूषिकानथभ
क्षयन्॥ पीवरश्चसुवर्णश्चदृढबंधश्चजायते॥ ३१॥ मूषिकाणांगणश्चात्रभृशंसंक्षीयतेऽथसः॥ मार्जारोवर्धतेचापितेजोबलसमन्वितः॥ ३२॥ ततस्तेमूषि
काःसर्वेसमेत्यान्योन्यमब्रुवन्॥ मातुलोवर्धतेनित्यंवयंक्षीयामहेभृशम्॥३३॥ततःप्राज्ञतमःकश्चिड्डिंडिकोनाममूषिकः॥ अब्रवीद्वचनंराजन्मूषिकाणांमहा
गणम्॥ ३४॥ गच्छतांवोनदीतीरंसहितानांविशेषतः॥ पृष्ठतोहंगमिष्यामिसहैवमातुलेनतु॥ ३५॥ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८॥ शिखाशाखाअमित्रस्यापिमित्रभावरूपंपक्षांतरं कृतास्वीकृताशिखाशाखाबर्हिचूडेतिशाखापक्षांतरेबाहाविति चमेदिनी॥३९॥गणश्चमूषिकाणाम्॥४०॥४१॥४२॥४३॥इदंछद्म
अजातशत्रुत्वरूपं धर्मिष्ठोसीत्युपहासः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ प्रमार्जप्रमार्जय॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥॥५१॥५२॥५३॥५४ ॥इंद्रजालंप्रसिद्धंमायाछलंकुहकाकृत्याप्रतिगर्जनाःविपरीतंकोपंवहंतिप्रापयं

साधुसाध्वितितेसर्वेपूजयांचक्रिरेतदा॥ चक्रुश्चैवयथान्यायंडिंडिकस्यवचोर्थवत् ॥ ३६ ॥ अविज्ञानात्ततःसोथडिंडिकंह्युपभुक्तवान् ॥ ततस्तेसहिताःसर्वेमं
त्रयामासुरंजसा॥ ३७॥ तत्रवृद्धतमःकश्चित्कोलिकोनाममूषिकः॥ अब्रवीद्वचनंराजन्ज्ञातिमध्येयथातथम्॥ ३८ ॥ नमातुलोधर्मकामश्छद्ममात्रंकृताशि
खा॥ नमूलफलभक्षस्यविष्ठाभवतिलोमशा ॥ ३९ ॥ अस्यगात्राणिवर्धंतेगणश्चपरिहीयते॥ अद्यसप्ताष्टदिवसान्डिंडिकोपिनदृश्यते॥४०॥ एतच्छ्रुत्वावचः
सर्वेमूषिकाविप्रदुद्रुवुः॥ बिडालोपिसदुष्टात्माजगामैवयथागतम्॥४१॥तथात्वमपिदुष्टात्मन्वैडालंव्रतमास्थितः॥ चरसिज्ञातिषुसदाबिडालोमूषिकेष्विव
॥ ४२ ॥ अन्यथाकिलतेवाक्यमन्यथाकर्मदृश्यते॥ दंभनार्थायलोकस्यवेदाश्चोपशमश्चते॥ ४३ ॥ त्यक्त्वाछद्मत्विदंराजन्क्षत्रधर्मसमाश्रितः ॥ कुरुकार्याणि
सर्वाणिधर्मिष्ठोसिनरर्षभ॥ ४४ ॥ बाहुवीर्येणपृथिवींलब्ध्वाभरतसत्तम॥ देहिदानंद्विजातिभ्यःपितृभ्यश्चयथोचितम्॥४५॥ क्लिष्टायावर्षपूगांश्चमातुर्मातृ
हितेस्थितः॥ प्रमार्जाश्रुरणेजित्वासंमानंपरमावह॥ ४६ ॥ पंचग्रामावृतायत्नान्नास्माभिरपवर्जिताः ॥ युध्यामहेकथंसंख्येकोपयेमचपांडवान् ॥ ४७ ॥ त्व
त्कृतेदुष्टभावस्यसंत्यागोविदुरस्यच॥ जातुषेचगृहेदाहंस्मरतंपुरुषोभव॥ ४८ ॥ यच्चकृष्णमवोचस्त्वमायांतंकुरुसंसदि ॥ अयमस्मिस्थितोराजन्शमायस
मरायच॥ ४९ ॥ तस्यायमागतःकालःसमरस्यनराधिप॥ एतदर्थंमयासर्वंकृतमेतद्युधिष्ठिर॥ ५० ॥ किंनुयुद्धात्परंलाभंक्षत्रियोबहुमन्यते ॥ किंचत्वंक्षत्रिय
कुलेजातःसंप्रथितोभुवि॥ ५१ ॥ द्रोणादस्त्राणिसंप्राप्यकृपाच्चभरतर्षभ॥ तुल्ययोनौसमबलेवासुदेवंसमाश्रितः ॥ ५२ ॥ ब्रूयास्त्वंवासुदेवंचपांडवानांसमी
पतः॥ आत्मार्थंपांडवार्थंचयत्तोमांप्रतियोधय॥ ५३ ॥ सभामध्येचयद्रूपंमाययाकृतवानसि॥ तत्तथैवपुनःकृत्वासार्जुनोमामभिद्रव ॥ ५४ ॥ इंद्रजालंचमा
यांवैकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामेवहंतिप्रतिगर्जनाः ॥ ५५ ॥ वयमप्युत्सहेमद्यांखंचगच्छेममायया ॥ रसातलंविशामोपिऐंद्रंवापुरमेवतु
॥ ५६ ॥ दर्शयेमचरूपाणिस्वशरीरेबहून्यपि॥ नतुपर्यायतःसिद्धिर्बुद्धिमाप्नोतिमानुषीं॥ ५७॥

तिनतुभयंजनयंतीत्यर्थः गर्जनंनिनदेकोपेइतिमेदिनी ॥ ५५ ॥ ५६॥ पर्यायतःपर्यायोभयप्रदर्शनादिरूपःप्रकारस्तेनसिद्धिःस्वस्यनतुभवति तथापरोपितेनबुद्धिमानुषींभयात्मिकांनप्राप्नोति ॥ ५७ ॥

यतोमनसैवईश्वरेणैववयंवशेकर्तव्यानत्वादृशैर्विभीषिकयेतिभावः पूर्वश्लोकेनत्वित्यत्रनन्वितिपाठेपर्यायतःक्रमतःभावस्तुसएव पर्यायःप्रकारेवसरेक्रमेइतिमेदिनी ॥ ५८ ॥ आचचक्षेआख्यातवान्
॥५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ सश्रृंगकाःश्रृंगंपुंस्त्वचिह्नंश्मश्रुलत्वलिंगवत्त्वादिकंतत्सहिताःषंढाःनिर्वीर्याःसंति येषुतवशौर्यंप्रख्यातमितिभावः॥ ॥ ६३ ॥ तूबरकंतूबरःप्रौढश्रृंगोनड्वानूतत्तुल्यं तूपरइतिपाठे

मनसैवहिभूतानिधातैवकुरुतेवशे ॥यद्ब्रवीषिचवार्ष्णेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ॥ ५८॥ घातयित्वाप्रदास्यामिपार्थेभ्योराज्यमुत्तमम्॥आचचक्षेचमेसर्वंसंजयस्तव
भाषितम् ॥ ५९ ॥ मद्द्वितीयेनपार्थेनवैरंवःसव्यसाचिना ॥ससत्यसंगरोभूत्वापांडवार्थेपराक्रमी ॥६०॥ युध्यस्वाद्यरणेयत्तःपश्यामःपुरुषोभव॥यस्तुशत्रुमभि
ज्ञायशुद्धंपौरुषमास्थितः॥ ६१॥ करोतिद्विषतांशोकंसजीवतिसुजीवितम् ॥ अकस्माच्चैवतेकृष्णख्यातंलोकेमहद्यशः ॥६२॥ अद्येदानींविजानीमःसंतिषंढाः
सश्रृंगकाः॥मद्विधोनापिनृपतिस्त्वयियुक्तःकथंचन॥६३॥ सन्नाहंसंयुगेकर्तुंकंसभृत्येविशेषतः॥तंचतूबरकंबालंबह्वाशिनमविद्यकम्॥६४॥उलूकमद्वचोब्रूहि
असकृद्भीमसेनकम्॥विराटनगरेपार्थयस्त्वंसूदोह्यभूःपुरा ॥६५॥ बल्लवोनामविख्यातस्तन्ममैवहिपौरुषम् ॥ प्रतिज्ञातंसभामध्येनतन्मिथ्यात्वयापुरा॥ ६६॥
दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते ॥ यद्ब्रवीषिचकौंतेयधार्तराष्ट्रानहंरणे ॥ ६७ ॥ निहनिष्यामितरसातस्यकालोयमागतः॥ त्वंहिभोज्येपुरस्कार्योभक्ष्येपे
येचभारत ॥ ६८ ॥ क्वयुद्धंक्वचभोक्तव्यंयुध्यस्वपुरुषोभव ॥ शयिष्यसेहतोभूमौगदामालिंग्यभारत ॥ ६९ ॥ तद्वथाचसभामध्येवल्गितंतेवृकोदर॥उलूकनकुलं
ब्रूहिवचनान्ममभारत ॥७०॥युध्यस्वाद्यस्थिरोभूत्वापश्यामस्तवपौरुषम्॥युधिष्ठिरानुरागंचद्वेषंचमयिभारत॥कृष्णायाश्चपरिक्लेशंस्मरेदानींयथातथं॥७१॥
ब्रूयास्त्वंसहदेवंचराजमध्येवचोमम॥ युध्येदानींरणेयत्तःक्लेशान्स्मरचपांडव ॥७२॥ विराटद्रुपदौचोभौब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ नदृष्टपूर्वाभर्तारोभृत्यैरपिमहा
गुणैः ॥७३॥ तथार्थपतिभिर्भृत्यायतःसृष्टाःप्रजास्ततः ॥अश्लाघ्योयंनरपतिर्युवयोरितिवागतम् ॥ ७४ ॥ तेयूयंसंहताभूत्वातद्वधार्थंममापिच॥आत्मार्थंपांड
वार्थंचप्रयुध्यध्वंमयासह ॥७५॥ धृष्टद्युम्नंचपांचाल्यंब्रूयास्त्वंवचनान्मम ॥ एषतेसमयःप्राप्तोलब्धव्यश्चत्वयापिसः॥ ७६ ॥

पिसएवार्थः अश्मश्रुपुरुषमित्यन्ये तूवरोऽश्मश्रुपुरुषेप्रौढश्रृंगानड्डुह्यपीतिमेदिनी तेषांभीमसेनोनिःश्मश्रुकइतिकल्पनाभवति अश्वोऽजस्तूपरोगोमृगइतिप्राजापत्याइतिश्रुतौअश्वादिसाहचर्यात्तूपरोपिप
शुरेव अविद्यकंमूढम् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ नदृष्टेति भर्तारःराजानः ॥ ७३ ॥ अर्थपतिभीराजभिः यतःकालात्ततआरभ्येत्यर्थः मूढाययूयंमयिगुणवतिस्वा
मिनिनसंतुष्टाःस्थमूढश्चयुधिष्ठिरोभवद्वादिषुनिर्गुणेष्वपितुष्यतीतिभावः ॥ ७४ ॥ तत्तस्माद्धेतोर्ममवधार्थंचप्रयुध्यध्वमितिसंबंधः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

पापंकर्मकुरुगुरुवधाख्यं स्वार्थमितिपाठेदुष्करपदादेवायमर्थोज्ञेयः ससुहृत्पार्थमितिपाठेतुक्रियाविशेषणमिदं सुहृद्भिःपार्थैश्चसहितंयथास्यात्तथायुध्यस्वेत्यर्थः अयमेवमूलपाठइतिभाति ॥७७॥ ७८॥ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ राज्यमाक्रम्यमादृशइतिशेषः ॥ ८५ ॥ अकर्मणाअयुद्धेनकत्थतेनस्वप्रशंसामात्रेण ॥ ८६ ॥ स्थानंस्थितिंततूस्थानराज्ययोरुद्धरणंपौरुषंपुरुषकर्मकुरु

द्रोणमासाद्यसमरेज्ञास्यसेहितमुत्तमम्॥युध्यस्वससुहृत्पापंकुरुकर्मसुदुष्करम्॥७७॥शिखंडिनमथोब्रूहिउलूकवचनान्मम॥स्त्रीतिमत्वामहाबाहुर्नहनिष्यति कौरवः ॥७८॥ गांगेयोधन्विनांश्रेष्ठोयुध्येदानींसुनिर्भय॥ कुरुकर्मरणेयत्तःपश्यामःपौरुषंतव ॥ ७९ ॥ एवमुक्त्वाततोराजाप्रहस्योलूकमब्रवीत्॥ धनंजयंपुनर्ब्रूहिवासुदेवस्यशृण्वतः॥ ८० ॥ अस्मान्वात्वंपराजित्यप्रशाधिपृथिवीमिमां॥अथवानिर्जितोस्माभीरणेवीरशयिष्यसि॥८१॥राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव॥ ८२ ॥ यदर्थंक्षत्रियासूतेसर्वंतदिदमागतम्॥ बलंवीर्यंचशौर्यंचपरंचाप्यस्त्रलाघवम्॥८३॥पौरुषंदर्शयन्युद्धेकोपस्यकुरुनिष्कृतिं॥परिक्लिष्टस्यदीनस्यदीर्घकालोषितस्यच ॥ हृदयंकस्यनस्फोटेदैश्वर्याद्भ्रंशितस्यच॥८४॥कुलेजातस्यशूरस्यपरवित्तेष्वगृध्यतः॥ आस्थितंराज्यमाक्रम्यकोपंकस्यनदीपयेत्॥८५॥ यत्तदुक्तंमहद्वाक्यंकर्मणातद्विभाव्यताम्॥ अकर्मणाकत्थितेनसंतःकुपुरुषंविदुः॥८६॥ अमित्राणांवशेस्थानंराज्यंचपुनरुद्धर॥द्वावर्थौयुद्धकामस्यतस्मात्तत्कुरुपौरुषम्॥८७॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभाम्॥शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ॥८८॥द्वादशैवतुवर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥८९॥ राष्ट्रान्निर्वासनक्लेशंवनवासंचपांडव॥ कृष्णायाश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव॥९०॥अप्रियाणांचवचनंप्रब्रुवत्सुपुनःपुनः॥ अमर्षंदर्शयस्वत्वममर्षोह्येवपौरुषम्॥९१॥क्रोधोबलंतथावीर्यंज्ञानयोगोस्त्रलाघवम्॥ इहतेदृश्यतांपार्थयुध्यस्वपुरुषोभव ॥ ९२ ॥लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमम्॥ पुष्टास्तेऽश्वाभृतायोधाःश्वोयुध्यस्वसकेशवः॥ ९३ ॥ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःपर्वतंगंधमादनम्॥ ९४ ॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव॥सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरम्॥९५॥द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वासंयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ ९६॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतम्॥९७॥

॥८७॥ ८८॥ धिष्ण्यात्गृहात् ॥ ८९॥९०॥ अप्रियाणांशत्रूणांवक्तुंयोग्यंवचनंगौगौंःनसंतिपतयोभद्रेषंढतिलाएतेइत्यादिकंप्रब्रुवत्सुदुःशासनादिषुअमर्षंकोपंदर्शय ॥ ९१॥ ९२ ॥ लोहाभिसारः शस्त्राणांनीराजनादिकंतेषुमंत्रेणदेवतावाहनादिकंच अकर्दममितियुद्धयोग्यत्वंभूमेरुक्तम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ वेदयोःश्रुतिधनुर्वेदयोःअंतगंपारगम् ॥ ९७ ॥

॥ ९८ ॥ युगंकालचक्रं ॥ ९९ ॥ १०० ॥ आभ्यांद्रोणभीष्माभ्यांअभिध्यातोहंतव्यत्वेननिश्चितः दारुणेनभयानकेनास्त्रादिना पदाभूमिमितिमर्त्यउक्तः ॥ १०१ ॥ दर्दुरोमंडूकः ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ ना
गबलस्यहस्तिसैन्यस्य ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ पर्यायात्युद्धप्रकारात् ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ पर्यायधर्मेणउपधर्मेणमायादिना अन्येतुराजपुत्रोयंराज्यार्हइतिक्रमधर्मस्तेननकिंतुशौर्येणैवसिद्धिमा

द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छसितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिं ॥ ९८ ॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीं ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्या
द्यथात्थमाम् ॥ ९९ ॥ कोह्यस्तिजीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनम् ॥ पार्थोवाइतरोवापिकोन्यःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १०० ॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंस्पृष्टोदारु
णेनवा ॥ रणेजीवन्प्रमुच्येतपदाभूमिमुपस्पृशन् ॥ १०१ ॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेताम् ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरि
वद्यां ॥ १०२ ॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदाक्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमध्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥ १०३ ॥ नानाजनौ
घंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपारणीयम् ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ १०४ ॥ अक्षय्याविषुधीचैवअग्निदत्तंचतेरथम् ॥ जानीमो
हिरणेपार्थकेतुंदिव्यंचभारत ॥ १०५ ॥ अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ १०६ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसि
ध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःकत्थनेकोहिदुर्गतः ॥ १०७ ॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रम् ॥ जानाम्यहंत्वादृशोनास्तियोद्धा
जानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ १०८ ॥ नतुपर्यायधर्मेणसिद्धिंप्राप्नोतिमानवः ॥ मनसैवानुकूलानिधातैवकुरुतेवशे ॥ १०९ ॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलप
तस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येत्वांनिहत्यसबांधवम् ॥ ११० ॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ १११ ॥ सगदा
द्भीमसेनाद्वाफाल्गुनाद्वासगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदायोभूद्विनाकृष्णामनिंदिताम् ॥ ११२ ॥ सावोदास्येसमापन्नान्मोचयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमाप
न्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ११३ ॥ अवोचंयत्पंढतिलानहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ११४ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यम
हानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययत्तुतन्ममपौरुषम् ॥ ११५ ॥ एवमेवसदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ११६ ॥

मोतीत्यर्थः मनसासंकल्पेनधातैवकुरुतेनतुमनुष्यः ॥ १०९ ॥ ११० ॥ हेदास वासवइतिपाठेइंद्रपुत्र ॥ १११ ॥ ११२ ॥ अमानुष्यंनीचमनुष्यत्वं अलवणायवागूरितिवदल्पार्थोत्रनञ् ॥ ११३ ॥ ११४ ॥
॥ ११५ ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसीत्येतस्मात्परं श्रोण्यांवेण्यांचकक्ष्यांचसंयुगेयःपलायतइत्यर्धंदृश्यते तस्यार्थः यःषंढवेषःअस्त्रीअपिस्त्रीवेषभृत्श्रोणिकक्षावेण्युपलक्षितेषुरत्यवमर्ददंशन
स्थानेषुसंयुगेस्मरयुद्धेउपस्थितेसतिपलायते स्त्रीत्वस्मिन्संयुगेस्थिरीभवति अयंतुततोप्यधमइतिभावः कक्षायामित्यपेक्षितेआकारलोपआर्षः ॥ ११६ ॥

॥ ११७ ॥ नमायेतिव्याख्यातएवश्लोकः ॥ ११८ ॥ ११९ ॥ भीष्मेणसहसंग्रामःगिरौशिरोभेदनादिवत्स्वनाशकरइत्यर्थः ॥ १२० ॥ उद्वेलोवृद्धिः ॥ १२१ ॥ १२२ ॥ ओघःप्रवाहःपुरुमित्रोदुर्यो
धनभ्रातासएवगाधोगांभीर्यस्यपर्यंतोयस्मिन् गाढमितिपाठेतेनगाढंदुष्प्रवेशं दुर्मर्षणोदंदुर्मर्षणोदकं सोपिदुर्योधनभ्रातैव ॥ १२३ ॥ १२४ ॥ निवर्तितानिवर्तिष्यति प्रशाम्यशांतोभव प्रशास्येतिपाठेप्रशा

नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुध्यस्वसहकेशवः ॥ ११७ ॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यसंग्रामे
वहंतिप्रतिगर्जनाः ॥ ११८ ॥ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश ॥ ११९ ॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशि
रसागिरिम् ॥ तरस्ववामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥ १२० ॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगम् ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलम् ॥ १२१ ॥ भीष्मवेग
मपर्यंतंद्रोणग्राहदुरासदम् ॥ कर्णशल्यझषावर्तकांबोजवडवामुखम् ॥ १२२ ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥ जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगा
धंदुर्मर्षणोदंशकुनिप्रपातम् ॥ १२३ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमभिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः ॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥ १२४ ॥
तदामनस्तेत्रिदिवादिवाशुचेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ १२५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्यो
गपर्वणिउलूकदूतागमनपर्वणिदुर्योधनवाक्येषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥छ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ सेनानिवेशंसंप्राप्तःकैतव्यःपांडवस्यह ॥
समागतःपांडवेयैर्युधिष्ठिरमभाषत ॥ १ ॥ अभिज्ञोदूतवाक्यानांयथोक्तंब्रुवतोमम ॥ दुर्योधनसमादेशंश्रुत्वानक्रोद्धुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ उलू
कनभयंतेस्तिब्रूहित्वंविगतज्वरः ॥ यन्मतंधार्तराष्ट्रस्यलुब्धस्यादीर्घदर्शिनः ॥ ३ ॥ ततोद्युतिमतांमध्येपांडवानांमहात्मनाम् ॥ सृंजयानांचमत्स्यानांकृष्णस्यचय
शस्विनः ॥ ४ ॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसंनिधौ ॥ भूमिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ ५ ॥ ॥ उलूकउवाच ॥ ॥ इदंत्वामब्रवीद्राजाधार्तराष्ट्रोम
हामनाः ॥ शृण्वतांकुरुवीराणांतन्निबोधयुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ पराजितोसिद्यूतेनकृष्णाचानायितासभाम् ॥ शक्योमर्षोमनुष्येणकर्तुंपुरुषमानिना ॥ ७ ॥ द्वादशैवतु
वर्षाणिवनेधिष्ण्याद्विवासितः ॥ संवत्सरंविराटस्यदास्यमास्थायचोषितः ॥ ८ ॥ अमर्षंराज्यहरणंवनवासंचपांडव ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंसंस्मरन्पुरुषोभव
॥ ९ ॥ अशक्तेनचयच्छप्तंभीमसेनेनपांडव ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीयतांयदिशक्यते ॥ १० ॥ स्वंचतद्राज्यंचेतिसमासः बुभूषितःप्राप्तुमिष्टः अतपस्विनास्वर्गइववत्वयाराज्यंदुर्लभं

लब्धुमशक्यं ॥ १२५ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥छ॥ ॥ सेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ शप्तंशपथःकृतः ॥ १० ॥

व्याख्यातएवायमध्यायः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥
लोहाभिसारोनिर्वृत्तःकुरुक्षेत्रमकर्दमम् ॥ समःपंथाभृतास्तेश्वाःश्वोयुध्यस्वसकेशवः ॥ ११॥ असमागम्यभीष्मेणसंयुगेकिंविकत्थसे ॥ आरुरुक्षुर्यथामंदःप
र्वतंगंधमादनम् ॥ १२॥ एवंकत्थसिकौंतेयअकत्थन्पुरुषोभव ॥ सूतपुत्रंसुदुर्धर्षंशल्यंचबलिनांवरम् ॥ १३॥ द्रोणंचबलिनांश्रेष्ठंशचीपतिसमंयुधि ॥ अजित्वा
संयुगेपार्थराज्यंकथमिहेच्छसि ॥ १४ ॥ ब्राह्मेधनुषिचाचार्यंवेदयोरंतगंद्वयोः ॥ युधिधुर्यमविक्षोभ्यमनीकचरमच्युतम् ॥ १५॥ द्रोणंमहाद्युतिंपार्थजेतुमिच्छ
सितन्मृषा ॥ नहिशुश्रुमवातेनमेरुमुन्मथितंगिरिम् ॥ १६॥ अनिलोवावहेन्मेरुंद्यौर्वापिनिपतेन्महीम् ॥ युगंवापरिवर्तेतयद्येवंस्याद्यथात्थमाम् ॥ १७॥ कोह्यस्ति
जीविताकांक्षीप्राप्येममरिमर्दनम् ॥ गजोवाजीरथोवापिपुनःस्वस्तिगृहान्व्रजेत् ॥ १८॥ कथमाभ्यामभिध्यातःसंसृष्टोदारुणेनवा ॥ रणेजीवन्विमुच्येतपदा
भूमिमुपस्पृशन् ॥ १९॥ किंदर्दुरःकूपशयोयथेमांनबुध्यसेराजचमूंसमेताम् ॥ दुराधर्षांदेवचमूप्रकाशांगुप्तांनरेंद्रैस्त्रिदशैरिवद्याम् ॥ २०॥ प्राच्यैःप्रतीच्यैरथदा
क्षिणात्यैरुदीच्यकांबोजशकैःखशैश्च ॥ शाल्वैःसमत्स्यैःकुरुमुख्यदेश्यैर्म्लेच्छैःपुलिंदैर्द्रविडांध्रकांच्यैः ॥ २१ ॥ नानाजनौघंयुधिसंप्रवृद्धंगांगंयथावेगमपार
णीयम् ॥ मांचस्थितंनागबलस्यमध्येयुयुत्ससेमंदकिमल्पबुद्धे ॥ २२॥ इत्येवमुक्त्वाराजानंधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ अभ्यावृत्त्यपुनर्जिष्णुमुलूकःप्रत्यभाषत ॥ २३॥
अकत्थमानोयुध्यस्वकत्थसेर्जुनकिंबहु ॥ पर्यायात्सिद्धिरेतस्यनैतत्सिध्यतिकत्थनात् ॥ २४ ॥ यदीदंकत्थनाल्लोकेसिध्येत्कर्मधनंजय ॥ सर्वेभवेयुःसिद्धार्थाःक
त्थनेकोहिदुर्गतः ॥ २५ ॥ जानामितेवासुदेवंसहायंजानामितेगांडिवंतालमात्रम् ॥ जानाम्येतत्त्वादृशोनास्तियोद्धाजानानस्तेराज्यमेतद्धरामि ॥ २६ ॥ नतुप
र्यायधर्मेणराज्यंप्राप्नोतिमानुषः ॥ मनसैवानुकूलानिविधाताकुरुतेवशे ॥ २७॥ त्रयोदशसमाभुक्तंराज्यंविलपतस्तव ॥ भूयश्चैवप्रशासिष्येनिहत्यत्वांसबांध
वम् ॥ २८॥ क्वतदागांडिवंतेभूद्यत्त्वंदासपणैर्जितः ॥ क्वतदाभीमसेनस्यबलमासीच्चफाल्गुन ॥ २९॥ सगदाद्भीमसेनाद्वापार्थाद्वापिसगांडिवात् ॥ नवैमोक्षस्तदा
वोभूद्विनाकृष्णामनिंदिताम् ॥ ३० ॥ सावोदास्येसमापन्नान्मोक्षयामासपार्षती ॥ अमानुष्यंसमापन्नान्दासकर्मण्यवस्थितान् ॥ ३१ ॥ अवोचंयत्षंढतिला
नहंवस्तथ्यमेवतत् ॥ धृताहिवेणीपार्थेनविराटनगरेतदा ॥ ३२ ॥ सूदकर्मणिचश्रांतंविराटस्यमहानसे ॥ भीमसेनेनकौंतेययच्चतन्ममपौरुषम् ॥ ३३ ॥ एवमे
तत्सदादंडंक्षत्रियाःक्षत्रियेदधुः ॥ वेणींकृत्वाषंढवेषःकन्यांनर्तितवानसि ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१॥ ४२ ॥४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः॥१६१॥ ॥छ॥ ॥ उलूकस्त्विति ॥१॥
नभयाद्वासुदेवस्यनचापितवफाल्गुन ॥ राज्यंप्रतिप्रदास्यामियुध्यस्वसहकेशवः॥३५॥ नमायाहींद्रजालंवाकुहकावापिभीषणा ॥ आत्तशस्त्रस्यमेयुद्धेवहंति
प्रतिगर्जनाः॥ ३६ ॥ वासुदेवसहस्रंवाफाल्गुनानांशतानिवा ॥ आसाद्यमाममोघेषुंद्रविष्यंतिदिशोदश॥ ३७॥ संयुगंगच्छभीष्मेणभिंधिवाशिरसागिरिम्॥
तरेमंवामहागाधंबाहुभ्यांपुरुषोदधिं ॥ ३८ ॥ शारद्वतमहामीनंविविंशतिमहोरगं ॥ बृहद्बलमहोद्वेलंसौमदत्तितिमिंगिलं ॥३९॥ भीष्मवेगमपर्यंतंद्रोणग्राहदु
रासदं ॥ कर्णशल्यझषावर्तंकांबोजवडवामुखं ॥ ४० ॥ दुःशासनौघंशलशल्यमत्स्यंसुषेणचित्रायुधनागनक्रं ॥जयद्रथाद्रिंपुरुमित्रगाधंदुर्मर्षणोदंशकुनिप्र
पातं ॥ ४१ ॥ शस्त्रौघमक्षय्यमतिप्रवृद्धंयदावगाह्यश्रमनष्टचेताः॥ भविष्यसित्वंहतसर्वबांधवस्तदामनस्तेपरितापमेष्यति ॥४२॥ तदामनस्तेत्रिदिवादिवाशु
चेर्निवर्तितापार्थमहीप्रशासनात् ॥ प्रशाम्यराज्यंहिसुदुर्लभंत्वयाबुभूषितःस्वर्गइवातपस्विना ॥ ४३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूतागमनपर्व
णिउलूकवाक्येएकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः॥१६१॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥उलूकस्त्वर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वा
क्यशलाकया ॥ १॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वारुषिताःपांडवाभृशं ॥ प्रागेवभृशसंक्रुद्धाःकैतव्येनापिधर्षिताः॥२॥ आसनेषूदतिष्ठंतबाहूंश्चैवप्रचिक्षिपुः॥आशीविषा
इवक्रुद्धावीक्षांचक्रुःपरस्परं॥३॥ अवाक्शिराभीमसेनःसमुदैक्षतकेशवं ॥ नेत्राभ्यांलोहितांताभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ ४ ॥ आर्तंवातात्मजंदृष्ट्वाक्रोधेना
भिहतंभृशं ॥ उत्स्मयन्निवदाशार्हःकैतव्यंप्रत्यभाषत ॥५॥ प्रयाहिशीघ्रंकैतव्यब्रूयाश्चैवसुयोधनं ॥श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तुतत् ॥६॥ एवमुक्त्वामहा
बाहुःकेशवोराजसत्तम ॥ पुनरेवमहाप्राज्ञंयुधिष्ठिरमुदैक्षत ॥ ७॥ सृंजयानांचसर्वेषांकृष्णस्यचयशस्विनः॥ द्रुपदस्यसपुत्रस्यविराटस्यचसंनिधौ ॥८॥ भू
मिपानांचसर्वेषांमध्येवाक्यंजगादह ॥ उलूकोप्यर्जुनंभूयोयथोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ ९ ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंतुदन्वाक्यशलाकया ॥कृष्णादींश्चैवतान्सर्वान्य
थोक्तंवाक्यमब्रवीत् ॥ १० ॥ उलूकस्यतुतद्वाक्यंपापंदारुणमीरितं ॥ श्रुत्वाविचुक्षुभेपार्थोललाटंचाप्यमार्जयत् ॥११॥तदवस्थंतदादृष्ट्वापार्थंसासमितिर्नृप॥
नामृष्यंतमहाराजपांडवानांमहारथाः ॥ १२ ॥ अधिक्षेपेणकृष्णस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥ श्रुत्वातेपुरुषव्याघ्राःक्रोधाज्जज्वलुरच्युत ॥ १३॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडी
चसात्यकिश्चमहारथः॥ केकयाभ्रातरःपंचराक्षसश्चघटोत्कचः॥ १४॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९॥१० ॥ ११ ॥ समितिःसभा ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥

द्रौपदेयैःसहितोऽभिमन्युःद्रौपदेयाभिमन्युः ॥ १५ ॥ १६ ॥ पारिहार्यैःपरितोहारायेषांतेपरिहाराःमौक्तिकगुच्छाःमौक्तिकादिजालानिवातएवपारिहार्याणि स्वार्थेष्यञ् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७ ॥ यश्चेति इहदुःशासनरुधिरपानकालेमामाअभियास्यति ॥ २८ ॥ आत्मानंआलभेशपामि अंतरात्मानंईश्वरंवास्पृष्ट्वाहआलभेइति ईश्वरशपथंक

द्रौपदेयाभिमन्युश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः॥ भीमसेनश्चविक्रांतोयमजौचमहारथौ ॥१५॥ उत्पेतुरासनात्सर्वेक्रोधसंरक्तलोचनाः॥ बाहून्प्रगृह्यरुचिरान्रक्तचंद
नरूषितान्॥ अंगदैःपारिहार्यैश्चकेयूरैश्चविभूषितान्॥ १६॥ दंतान्दंतेषुनिष्पिष्यसृक्किणीपरिलेलिहन् ॥ तेषामाकारभावज्ञःकुंतीपुत्रोवृकोदरः॥ १७॥ उद
तिष्ठत्सवेगेनक्रोधेनप्रज्वलन्निव ॥ उद्वृत्यसहसानेत्रेदंतान्कटकटाय्यच ॥ १८॥ हस्तंहस्तेननिष्पिष्यउलूकंवाक्यमब्रवीत्॥ अशक्तानामिवास्माकंप्रोत्साहन
निमित्तकम्॥१९॥ श्रुतंतेवचनंमूर्खयत्त्वांदुर्योधनोब्रवीत्॥ तन्मेकथयतोमंदशृणुवाक्यंदुरासदम्॥२०॥ सर्वक्षत्रस्यमध्येतंयद्वक्ष्यसिसुयोधनम्॥ शृण्वतः
सूतपुत्रस्यपितुश्चत्वंदुरात्मनः॥२१॥ अस्माभिःप्रीतिकामैस्तुभ्रातुर्ज्येष्ठस्यनित्यशः॥ मर्षितंतेदुराचारतत्त्वंनबहुमन्यसे॥२२॥ प्रेषितश्चहृषीकेशःशमाकांक्षी
कुरून्प्रति॥ कुलस्यहितकामेनधर्मराजेनधीमता॥२३॥ त्वंकालचोदितोनूनंगंतुकामोयमक्षयम्॥ गच्छस्वाहवमस्माभिस्तच्चश्वोभविताध्रुवम्॥२४॥ मया
पिचप्रतिज्ञातोवधःसभ्रातृकस्यते ॥ सतथाभवितापापनात्रकार्याविचारणा ॥ २५॥ वेलामतिक्रमेत्सद्यःसागरोवरुणालयः ॥ पर्वताश्चविशीर्येयुर्मयोक्त
मन्यथाभवेत्॥२६॥ सहायस्तेयदियमःकुबेरोरुद्रएववा॥ यथाप्रतिज्ञंदुर्बुद्धेप्रकरिष्यंतिपांडवाः॥ दुःशासनस्यरुधिरंपाताचास्मियथेप्सितम्॥२७॥ यश्चेहप्र
तिसंरब्धःक्षत्रियोमाभियास्यति॥ अपिभीष्मंपुरस्कृत्यतंनेष्यामियमक्षयम्॥ २८॥ यच्चैतदुक्तंवचनंमयाक्षत्रस्यसंसदि॥ यथैतद्भवितासत्यंतथैवात्मानमा
लभे॥ २९॥ भीमसेनवचःश्रुत्वासहदेवोप्यमर्षणः ॥ क्रोधसंरक्तनयनस्ततोवाक्यमुवाचह॥ ३०॥ शौटीरशूरसदृशमनीकजनसंसदि॥ शृणुपापवचोमह्यं
यद्वाच्योहिपितात्वया॥ ३१ ॥ नास्माकंभविताभेदःकदाचित्कुरुभिःसह ॥ धृतराष्ट्रस्यसंबंधोयदिनस्यात्त्वयासह ॥ ३२॥ त्वंतुलोकविनाशायधृतराष्ट्रकुलस्य
च॥ उत्पन्नोवैरपुरुषःस्वकुलघ्नश्चपापकृत्॥ ३३ ॥ जन्मप्रभृतिचास्माकंपितातेपापपूरुषः॥ अहितानिनृशंसानिनित्यशःकर्तुमिच्छति॥ ३४॥

रोमील्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ शौटीरःसगर्वः शूरोविक्रांतः शौटृगर्वेशूरविक्रांताविति धातू अनीकजनःसैन्यवासीजनः हेपाप मह्यंमम ॥ ३१॥ नास्माकमिति धृतराष्ट्रदोषादेववैरंजातंअन्यथातेनबाल्यएव
त्वयित्यक्तेसतितन्नस्यादितिभावः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तेनवपिताअस्माकंअहितानिकर्तुमिच्छतीतिसंबंधः ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ भीमसेनस्येतिप्राचीनपाठेश्रुत्वेत्यध्याहारः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ पांडवेष्विति हेपापपांडवे

तस्यवैरानुषंगस्यगंतास्म्यंतंसुदुर्गमम् ॥ अहमादौनिहत्यत्वांशकुनेःसंप्रपश्यतः ॥३५॥ ततोस्मिशकुनिंहंतामिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ भीमस्यवचनंश्रुत्वासहदे
वस्यचोभयोः ॥ ३६ ॥ उवाचफाल्गुनोवाक्यंभीमसेनंस्मयन्निव ॥ भीमसेननतेसंतियेषांवैरंत्वयासह ॥ ३७ ॥ मंदागृहेषुसुखिनोमृत्युपाशवशंगताः ॥ उलूक
श्चनतेवाच्यःपरुषंपुरुषोत्तम ॥३८॥ दूताःकिमपराध्यंतेयथोक्तस्यानुभाषिणः ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्भीमंभीमपराक्रमम् ॥३९॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरान्सुहृदःस
मभाषत ॥ श्रुतंवस्तस्यपापस्यधार्तराष्ट्रस्यभाषितम् ॥ ४० ॥ कुत्सनंवासुदेवस्यममचैवविशेषतः ॥ श्रुत्वाभवंतःसंरब्धाअस्माकंहितकाम्यया ॥४१॥ प्रभावा
द्वासुदेवस्यभवतांचप्रयत्नतः ॥ समग्रंपार्थिवंक्षत्रंसर्वंनगणयाम्यहम् ॥४२॥ भवद्भिःसमनुज्ञातोवाक्यमस्ययदुत्तरम् ॥ उलूकेप्रापयिष्यामियद्वक्ष्यतिसुयोध
नम् ॥४३॥ श्वोभूतेकत्थितस्यास्यप्रतिवाक्यंचमूमुखे ॥ गांडीवेनाभिधास्यामिक्लीबाहिवचनोत्तराः ॥४४॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रशशंसुर्धनंजयम् ॥ तेनवाक्यो
पचारेणविस्मिताराजसत्तमाः ॥ ४५ ॥ अनुनीयचतान्सर्वान्यथामान्यंयथावयः ॥ धर्मराजंतदावाक्यंतत्प्राप्यंप्रत्यभाषत ॥ ४६ ॥ आत्मानमवमन्वानोनहि
स्यात्पार्थिवोत्तमः ॥ तत्रोत्तरंप्रवक्ष्यामितवशुश्रूषणेरतः ॥४७॥ उलूकंभरतश्रेष्ठसामपूर्वमथोर्जितम् ॥ दुर्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः ॥४८॥ अतिलो
हितनेत्राभ्यामाशीविषइवश्वसन् ॥ स्मयमानइवक्रोधात्सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ४९ ॥ जनार्दनमभिप्रेक्ष्यभ्रातॄंश्चैवेदमब्रवीत् ॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्य
विपुलंभुजम् ॥५०॥ उलूकगच्छकैतव्यब्रूहितातसुयोधनम् ॥ कृतघ्नंवैरपुरुषंदुर्मतिंकुलपांसनम् ॥५१॥ पांडवेषुसदापापनित्यंजिह्मंप्रवर्तते ॥ स्ववीर्याद्यःपराक्र
म्यपापआह्वयतेपरान् ॥ अभीतःपूरयन्वाक्यमेषवैक्षत्रियःपुमान् ॥ ५२ ॥ सपापःक्षत्रियोभूत्वाअस्मानाहूयसंयुगे ॥ मान्यामान्यान्पुरस्कृत्ययुद्धंमागाःकुला
धम ॥ ५३ ॥ आत्मवीर्यंसमाश्रित्यभृत्यवीर्यंचकौरव ॥ आह्वयस्वरणेपार्थान्सर्वथाक्षत्रियोभव ॥ ५४ ॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ अशक्तः
स्वयमादातुमेतदेवनपुंसकम् ॥ ५५ ॥ सत्वंपरेषांवीर्येणआत्मानंबहुमन्यसे ॥ कथमेवमशक्तस्त्वमस्मान्समभिगर्जसि ॥ ५६ ॥

षुत्वयोक्तंवैडालव्रतरूपंजिह्मंप्रवर्ततइतितुष्यतुदुर्जनन्यायेनांगीकरोति प्रवर्तसइतिपाठेतुस्पष्टोर्थः पूरयन्वाक्यंतदर्थानुष्ठानेनसमर्थयन् ॥५२ ॥ मान्याःभीष्मद्रोणादयः अमान्याःपुत्राःलक्ष्मणादयः बाल
वृद्धनाशंमाकार्षीरित्यर्थः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ नपुंसकंनपुंसकत्वंतव ॥ ५५ ॥ परेषांकर्णादीनाम् ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ जघन्यकालंचरमकालेपिएतन्नभवेन्माभूत् एतदेवाह सर्वेत्यादिनाश्लोकशेषेण ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ समीक्षतेगणयति ॥ ६३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनैलकं०
द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दुर्योधनस्येति समुदैक्षतगुडाकेशइतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ पूरणात्पुरुषइतिपुरुषशब्दनिर्वचनं अन्यथात्वपुरुषएवेत्यर्थः ॥ ३ ॥ क्षत्रबंधुः

कृष्णउवाच ॥ ॥ मद्वचश्चापिभूयस्तेवक्तव्यःससुयोधनः ॥ श्वइदानींप्रपद्येथाःपुरुषोभवदुर्मते ॥ ५७ ॥ मन्यसेयच्चमूढत्वंनयोत्स्यतिजनार्दनः ॥ सारथ्येनवृ
तःपार्थैरितित्वंनबिभेषिच ॥ ५८ ॥ जघन्यकालमप्येतन्नभवेत्सर्वपार्थिवान् ॥ निर्दहेयमहंक्रोधात्तृणानीवहुताशनः ॥ ५९ ॥ युधिष्ठिरनियोगात्तुफाल्गुनस्य
महात्मनः ॥ करिष्येयुध्यमानस्यसारथ्यंविजितात्मनः ॥ ६० ॥ यद्युत्पतसिलोकांस्त्रीन्यद्याविशसिभूतलम् ॥ तत्रतत्रार्जुनरथंप्रभातेद्रक्ष्यसेपुनः ॥ ६१ ॥ यच्चापि
भीमसेनस्यमन्यसेमोघभाषितम् ॥ दुःशासनस्यरुधिरंपीतमद्यावधारय ॥ ६२ ॥ नत्वांसमीक्षतेपार्थोनापिराजायुधिष्ठिरः ॥ नभीमसेनोनयमौप्रतिकूलप्रभा
षिणम् ॥ ६३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूताभिगमनप० कृष्णादिवाक्येद्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ दु
र्योधनस्यतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभ ॥ नेत्राभ्यामतिताम्राभ्यांकैतव्यंसमुदैक्षत ॥ १ ॥ सकेशवमभिप्रेक्ष्यगुडाकेशोमहायशाः ॥ अभ्यभाषतकैतव्यंप्रगृह्यविपु
लंभुजम् ॥ २ ॥ स्ववीर्यंयःसमाश्रित्यसमाह्वयतिवैपरान् ॥ अभीतोयुध्यतेशत्रून्सवैपुरुषउच्यते ॥ ३ ॥ परवीर्यंसमाश्रित्ययःसमाह्वयतेपरान् ॥ क्षत्रबंधुरशक्त
त्वाल्लोकेसपुरुषाधमः ॥ ४ ॥ सत्वंपरेषांवीर्येणमन्यसेवीर्यमात्मनः ॥ स्वयंकापुरुषोमूढपरांश्चक्षेप्तुमिच्छसि ॥ ५ ॥ यस्त्वंवृद्धंसर्वराज्ञांहितबुद्धिंजितेंद्रियम् ॥ मर
णायमहाप्रज्ञंदीक्षयित्वाविकत्थसे ॥ ६ ॥ भावस्तेविदितोस्माभिर्दुर्बुद्धेकुलपांसन ॥ नहनिष्यंतिगांगेयंपांडवाघृणयेतिहि ॥ ७ ॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यधार्तरा
ष्ट्रविकत्थसे ॥ हंतास्मिप्रथमंभीष्मंमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ ८ ॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समेत्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व ॥ तथेत्युवाचार्जुनःसव्यसाचीनिशाव्यपाये
भविताविमर्दः ॥ ९ ॥ यद्वाब्रवीद्वाक्यमदीनसत्वोमध्येकुरून्हर्षयन्सत्यसंधः ॥ अहंहंतासृंजयानामनीकंशाल्वेयकांश्चेतिममैषभारः ॥ कैतव्यगत्वाभरतान्समे
त्यसुयोधनंधार्तराष्ट्रंवदस्व ॥ १० ॥ हन्यामहंद्रोणमृतेपिलोकंनतेभयंविद्यतेपांडवेभ्यः ॥ ततोहितेलब्धतमंचराज्यमापद्गताःपांडवाश्चेतिभावः ॥ ११ ॥

क्षत्रजातिरेवनतुक्षत्रकर्मेत्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ वृद्धंवाह्लीकंभीष्मंच ॥ ६ ॥ ७ ॥ मिषतांपश्यतां ॥ ८ ॥ कैतव्येति समेत्यएकीकृत्य निशाव्यपायेश्वोभूते ॥ ९ ॥ सत्यसंधोभीष्मः भीष्मवाक्यमेवाह अहंहंते
ति हेकैतव्यअहंहंतेत्यादिमदीयंवाक्यंभरतान्पांडवान्प्रतिगत्वावदस्व किंकृत्वा सुयोधनंसमेत्य मदीयंसंदेशंदुर्योधनायश्रावयित्वापांडवान्प्रतिकथयेत्यर्थः तेनदुर्योधनसुखंपांडवानांभयंचोदेष्यतीतिभावः
॥ १० ॥ द्रोणमृतेपिद्रोणंविनाप्यसहायएवाहंलोकंहन्याम् ततोभीष्मवाक्यात् तेतवभावएवंभूतोजातइत्यर्थः ॥ ११ ॥

हंताहनिष्यामि कुरुवृद्धंभीष्मम् ॥ १२ ॥ योयुक्तसेनोध्वजीरथीतंरक्षतेतियोजना द्वीपंमज्जतामाधारम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अभिमानःश्रेष्ठोस्मीतिबुद्धिः दर्पःपराभिभवसमर्थोस्मीतिधीः क्रो
धोभिज्वलनं पारुष्यंनिष्ठुरवाक्यत्वं नैष्ठुर्यंनिःस्नेहता अवलेपोन्येषामवज्ञा आत्मसंभावनंअहमेवज्ञाताशूरश्वास्मीतिबुद्धिः॥१७॥ नृशंसतानिर्दयत्वं तैक्ष्ण्यंतीक्ष्णताविषदानादिबीभत्सकर्मकारित्वं धर्मवि

सदर्पपूर्णोनसमीक्षसेत्वमनर्थमात्मन्यपिवर्तमानम् ॥ तस्मादहंतेप्रथमंसमूहेहंतासमक्षंकुरुवृद्धमेव ॥ १२॥ सूर्योदयेयुक्तसेनःप्रतीक्ष्यध्वजीरथीरक्षतसत्यसं
धम् ॥ अहंहिवःपश्यतांद्वीपमेनंभीष्मंरथात्पातयिष्यामिबाणैः ॥ १३ ॥ श्वोभूतेकत्थनावाक्यंविज्ञास्यतिसुयोधनः ॥ आचितंशरजालेनमयाद्रष्टापितामहम्
॥ १४ ॥ यदुक्तश्चसभामध्येपुरुषोग्रस्वदर्शनः ॥ क्रुद्धेनभीमसेनेनभ्राताद्रुःशासनस्तव ॥ १५॥ अधर्मज्ञोनित्यवैरीपापबुद्धिर्नृशंसवत् ॥ सत्यांप्रतिज्ञामचिरा
द्रक्ष्यसेतांसुयोधन ॥ १६ ॥ अभिमानस्यदर्पस्यक्रोधपारुष्ययोस्तथा ॥ नैष्ठुर्यस्यावलेपस्यआत्मसंभावनस्यच ॥ १७॥ नृशंसतायास्तैक्ष्ण्यस्यधर्मविद्वेषण
स्यच ॥ अधर्मस्यातिवादस्यवृद्धातिक्रमणस्यच ॥ १८ ॥ दर्शनस्यचवक्रस्यकृत्स्नस्यापनयस्यच ॥ द्रक्ष्यसित्वंफलंतीव्रमचिरेणसुयोधन ॥ १९ ॥ वासुदेवद्वि
तीयेहिमयिक्रुद्धेनराधम ॥ आशातेजीवितेमूढराज्येवाकेनहेतुना ॥ २० ॥ शांतेभीष्मेतथाद्रोणेसूतपुत्रेचपातिते ॥ निराशोजीवितेराज्येपुत्रेषुचभविष्यसि
॥ २१ ॥ भ्रातॄणांनिधनंश्रुत्वापुत्राणांचसुयोधन ॥ भीमसेनेननिहतोदुष्कृतानिस्मरिष्यसि ॥ २२ ॥ नद्वितीयांप्रतिज्ञांहिप्रतिजानामिकैतव ॥ सत्यंब्रवीम्यहं
त्येतत्सर्वंसत्यंभविष्यति ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्रवीत् ॥ उलूकमद्वचोब्रूहिगत्वाताततसुयोधनम् ॥ २४॥ स्वेनवृत्तेनमेवृत्तंनाधिगंतुंत्वमर्हसि॥
उभयोरंतरंवेदसूनृतानृतयोरपि ॥ २५ ॥ नचाहंकामयेपापमपिकीटपिपीलयोः ॥ किंपुनर्ज्ञातिषुवधंकामयेयंकथंचन ॥ २६ ॥ एतदर्थंमयाताततपंचग्रामावृ
ताःपुरा ॥ कथंतवसुदुर्बुद्धेनप्रेक्ष्येव्यसनंमहत् ॥ २७॥ सत्वंकामपरीतात्मामूढभावाच्चकत्थसे ॥ तथैववासुदेवस्यनगृह्णासिहितंवचः ॥ २८ ॥ किंचेदानींबहू
क्तेनयुध्यस्वसहबांधवैः ॥ ममविप्रियकर्तारंकैतव्यब्रूहिकौरवम् ॥ २९ ॥ श्रुतंवाक्यंगृहीतोर्थोमतंयत्तेतथास्तुतत् ॥ भीमसेनस्ततोवाक्यंभूयआहनृपात्मजम्
॥ ३० ॥ उलूकमद्वचोब्रूहिदुर्मतिंपापपूरुषम् ॥ शठंनैकृतिकंपापंदुराचारंसुयोधनम् ॥ ३१ ॥

द्वेषणंकपटद्यूतादिना अधर्मोयथाप्रतिज्ञातराज्याप्रदानं अतिवादोधार्मिष्ठेष्वधार्मिष्ठत्वारोपोबैडालव्रतिकोसीत्यादिवचनं वृद्धातिक्रमणंविदुरादीनामवमाननं ॥ १८ ॥ दर्शनंकर्णादिषुजयनिश्चयः चक्रंसे
नायाआधिक्यं अपनयःअस्माकंदूरीकरणं एतेषांफलंद्रक्ष्यसि ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥ वेदवेद्मि ॥ २५ ॥ २६ ॥ कथमिति हेसुदुर्बुद्धेतवव्यसनंमरणागमंकथमपिनप्रेक्ष्येइतिहेतोः
पंचग्रामावृताइतिसंबंधः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ यत्तुइमंक्लेशंश्रुत्वाहृष्टःसन्विकत्थसेतत्ततोहेतोःशोचिष्यसेइतिसंबंधः ॥ ४० ॥ अश्लाघ्योहंनरपतिर्युवयोरितिदुर्योधनवाक्यस्योत्तरंविराट
द्रुपदावाहतुरित्याह विराटेति साधोःदासभावंनियच्छेवनितरांयच्छेवप्रार्थयावहे इषुगमीतिछादेशेयमयतेर्विधिलिङि उत्तमस्यद्विवचनं इतिआवयोर्मतिरस्ति तौचआवांदासावदासौवेतियस्यतवयादृशं

गृध्रोदरेवावस्तव्यंपुरेवानागसाह्वये ॥ प्रतिज्ञातंमयायच्चसभामध्येनराधम ॥ ३२ ॥ कर्ताहंतद्वचःसत्यंसत्येनैवशपामिते ॥ दुःशासनस्यरुधिरंहत्वापास्याम्य
हंमृधे ॥ ३३ ॥ सक्थिनीतवभंक्त्वैवहत्वाहितवसोदरान् ॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणामहंमृत्युःसुयोधन ॥ ३४ ॥ सर्वेषांराजपुत्राणामभिमन्युरसंशयम् ॥ कर्मणातोष
यिष्यामिभूयश्चैववचःशृणु ॥ ३५ ॥ हत्वासुयोधनत्वांवैसहितंसर्वसोदरैः ॥ आक्रमिष्येपदामूर्ध्निधर्मराजस्यपश्यतः ॥ ३६ ॥ नकुलस्तुततोवाक्यमिदमाहमही
पते ॥ उलूकब्रूहिकौरव्यंधार्तराष्ट्रंसुयोधनम् ॥ ३७ ॥ श्रुतंतेगदतोवाक्यंसर्वमेवयथातथम् ॥ तथाकर्तास्मिकौरव्ययथात्वमनुशासिमाम् ॥ ३८ ॥ सहदेवोपिनृपतेइ
दमाहवचोर्थवत् ॥ सुयोधनमतिर्यातेवृथैषातेभविष्यति ॥ ३९ ॥ शोचिष्यसेमहाराजसपुत्रज्ञातिबांधवः ॥ इमंचक्लेशमस्माकंहृष्टोयत्त्वंविकत्थसे ॥ ४० ॥ विरा
टद्रुपदौवृद्धावुलूकमिदमूचतुः ॥ दासभावंनियच्छेवसाधोरितिमतिःसदा ॥ तौचदासावदासौवापौरुषंयस्ययादृशम् ॥ ४१ ॥ शिखंडीतुततोवाक्यमुलूकमिद
मब्रवीत् ॥ वक्तव्योभवताराजापापेष्वभिरतःसदा ॥ ४२ ॥ पश्यत्वंमांरणेराजन्कुर्वाणंकर्मदारुणम् ॥ यस्यवीर्यंसमासाद्यमन्यसेविजयंयुधि ॥ ४३ ॥ तमहंपा
तयिष्यामिरथात्तवपितामहम् ॥ अहंभीष्मवधात्सृष्टोनूनंधात्रामहात्मना ॥ ४४ ॥ सोहंभीष्मंहनिष्यामिमिषतांसर्वधन्विनां ॥ धृष्टद्युम्नोपिकैतव्यमुलूकमिदमब्र
वीत् ॥ ४५ ॥ सुयोधनोममवचोवक्तव्योनृपतेःसुतः ॥ अहंद्रोणंहनिष्यामिसगणंसहबांधवम् ॥ ४६ ॥ अवश्यंचमयाकार्यंपूर्वेषांचरितंमहत् ॥ कर्ताचाहंतथाक
र्मयथानान्यःकरिष्यति ॥ ४७ ॥ तमब्रवीद्धर्मराजःकारुण्यार्थंवचोमहत् ॥ नाहंज्ञातिवधंराजन्कामयेयंकथंचन ॥ ४८ ॥ तवैवदोषाद्दुर्बुद्धेसर्वमेतत्त्वनादृतम् ॥
सगच्छमाचिरंतातउलूकयदिमन्यसे ॥ ४९ ॥ इहवातिष्ठभद्रंतेवयंहितवबांधवाः ॥ उलूकस्तुततोराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ५० ॥ आमंत्र्यप्रययौतत्रयत्रराजा
सुयोधनः ॥ उलूकस्ततआगम्यदुर्योधनममर्षणम् ॥ ५१ ॥ अर्जुनस्यसमादेशंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ॥ वासुदेवस्यभीमस्यधर्मराजस्यपौरुषम् ॥ ५२ ॥ नकुलस्य
विराटस्यद्रुपदस्यचभारत ॥ सहदेवस्यचवचोधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः ॥ केशवार्जुनयोर्वाक्यंयथोक्तंसर्वमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ पौरुषंतत्तथैवश्वोद्रक्ष्यावइतिशेषः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ वधात्वधहेतोः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ पूर्वेषांचरितंद्रोणवधेनपितृवैरप्रतियातनं सर्वेषामितिपाठेपिसएवार्थः ॥ ४७ ॥ अनादृतंविस्पष्टं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिउ० नै० भा० त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ उलूकस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ रथिनःराजन्यान्धृष्टद्युम्नःसमुपादिशदि
तिसंबंधः त्वमनेनयुध्यस्वत्वमनेनेत्येवंतत्तदंशव्यवस्थांचकारेत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अंशंअकल्पयत्स्वकीयमितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिनैलकं

कैतव्यस्यतुतद्वाक्यंनिशम्यभरतर्षभः॥ दुःशासनंचकर्णंचशकुनिंचापिभारत॥५४॥ आज्ञापयतराज्ञश्चबलंमित्रबलंतथा॥ यथाप्रागुदयात्सर्वैर्युक्तास्तिष्ठं
त्यनीकिनः॥५५॥ ततःकर्णसमादिष्टादूताःसंत्वरितारथैः॥ उष्ट्रवामीभिरप्यन्येसदश्वैश्चमहाजवैः॥५६॥ तूर्णंपरिययुःसेनांकृत्स्नांकर्णस्यशासनात्॥ आज्ञा ५
पयंतोराज्ञश्चयोगःप्रागुदयादिति ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिउलूकदूतागमनप०उलूकापयानेत्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥
संजयउवाच॥ ॥उलूकस्यवचःश्रुत्वाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ सेनांनिर्यापयामासधृष्टद्युम्नपुरोगमाम्॥ १ ॥ पदातिनींनागवतींरथिनीमश्ववृंदिनीं॥ चतुर्विधब
लांभीमामकंपांपृथिवीमिव॥ २ ॥ भीमसेनादिभिर्गुप्तांसार्जुनैश्चमहारथैः॥ धृष्टद्युम्नवशांदुर्गांसागरस्तिमितोपमाम्॥ ३ ॥ तस्यास्त्वग्रेमहेष्वासःपांचाल्योयु
द्धदुर्मदः॥ द्रोणप्रेप्सुरनीकानिधृष्टद्युम्नोव्यकर्षत॥ ४ ॥ यथाबलंयथोत्साहंरथिनःसमुपादिशत्॥ अर्जुनंसूतपुत्रायभीमंदुर्योधनायच॥ ५ ॥ धृष्टकेतुंचशल्या
यगौतमायोत्तमौजसं॥ अश्वत्थाम्नेचनकुलंशैब्यंचकृतवर्मणे॥६॥ सैंधवायचवार्ष्णेयंयुयुधानंसमादिशत्॥ शिखंडिनंचभीष्मायप्रमुखेसमकल्पयत्॥ ७॥
सहदेवंशकुनयेचेकितानंशलायवै ॥ द्रौपदेयांस्तथापंचत्रिगर्तेभ्यःसमादिशत् ॥ ८ ॥ वृषसेनायसौभद्रंशेषाणांचमहीक्षिताम्॥ ससमर्थंहितंमेनेपार्थादभ्य
धिकंरणे॥ ९ ॥ एवंविभज्ययोधांस्तान्पृथक्चसहचैवह॥ ज्वालावर्णोमहेष्वासोद्रोणमंशमकल्पयत् ॥ १० ॥ धृष्टद्युम्नोमहेष्वासःसेनापतिपतिस्ततः॥ विधिवद्व्यू
ह्यमेधावीयुद्धायधृतमानसः॥ ११ ॥ यथोद्दिष्टानिसैन्यानिपांडवानामयोजयत्॥ जयायपांडुपुत्राणांयत्तस्तस्थौरणाजिरे॥ १२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउ
द्योगपर्वणिउलूकदूतागमनप०सेनापतिनियोगेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥१६४॥ ॥छ॥ ॥समाप्तंचोलूकदूतागमनपर्व॥ ॥अथरथातिरथसंख्यान
पर्व॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥प्रतिज्ञातेफाल्गुनेनवधेभीष्मस्यसंयुगे॥ किमकुर्वतमेमंदाःपुत्रादुर्योधनादयः॥१॥ हतमेवहिपश्यामिगांगेयंपितरंरणे॥ वासुदेव
सहायेनपार्थेनदृढधन्वना॥ २ ॥ सचापरिमितप्रज्ञस्तच्छ्रुत्वापार्थभाषितं॥ किमुक्तवान्महेष्वासोभीष्मःप्रहरतांवरः॥ ३ ॥ सैनापत्यंचसंप्राप्यकौरवाणांधुरंध
रः॥ किमचेष्टतगांगेयोमहाबुद्धिपराक्रमः॥४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तत्संजयस्तस्मैसर्वमेवन्यवेदयत्॥ यथोक्तंकुरुवृद्धेनभीष्मेणामिततेजसा॥५॥

ठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ ॥छ॥ ॥ प्रतिज्ञातेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६॥७॥ भृतान्वेतनभक्षकान् अभृतान्मैत्र्यासमागतान् ॥ ८ ॥ यात्रार्थयानेप्रयाणे युद्धे प्रशमनेषुपरास्त्राणांप्रतीकारेषुविषयेषु वेदवेद्मि वेदवेत्ति ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ तत्त्वेनअकापट्येन ॥ १२ ॥

संजयउवाच॥ ॥सैनापत्यमनुप्राप्यभीष्मःशांतनवोनृप॥दुर्योधनमुवाचेदंवचनंहर्षयन्निव॥६॥नमस्कृत्यकुमारायसेनान्येशक्तिपाणये॥ अहंसेनापति
स्तेद्यभविष्यामिनसंशयः॥ ७॥सेनाकर्मण्यभिज्ञोस्मिव्यूहेषुविविधेषुच॥कर्मकारयितुंचैवभृतानप्यभृतांस्तथा॥८॥यात्रायानेचयुद्धेचतथाप्रशमनेषुच॥
भृशंवेदमहाराजयथावेदबृहस्पतिः॥ ९॥व्यूहानांचसमारंभान्दैवगांधर्वमानुषान्॥तैरहंमोहयिष्यामिपांडवान्व्येतुतेज्वरः॥ १० ॥सोहंयोत्स्यामितत्त्वेन
पालयंस्तववाहिनीं॥यथावच्छास्त्रतोराजन्व्येतुतेमानसोज्वरः॥ ११॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥ विद्यतेमेनगांगेयभयंदेवासुरेष्वपि॥समस्तेषुमहाबाहोस
त्यमेतद्ब्रवीमिते॥ १२॥ किंपुनस्त्वयिदुर्धर्षसैनापत्येव्यवस्थिते॥द्रोणेचपुरुषव्याघ्रेस्थितेयुद्धाभिनंदिनि॥ १३॥भवद्भ्यांपुरुषाग्र्याभ्यांस्थिताभ्यांविजयोम
म॥नदुर्लभंकुरुश्रेष्ठदेवराज्यमपिध्रुवम्॥१४॥रथसंख्यांतुकात्स्र्यैनपरेषामात्मनस्तथा॥तथैवातिरथानांचवेत्तुमिच्छामिकौरव॥१५॥पितामहोहिकुशलः
परेषामात्मनस्तथा॥श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वैःसहैभिर्वसुधाधिपैः॥१६॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥गांधारेश्टणुराजेंद्ररथसंख्यांस्वकेबले॥येरथाःपृथिवीपालतथैवा
तिरथाश्चये॥ १७॥बहूनीहसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ रथानांतवसेनायांयथामुख्यंतुमेश्टणु॥ १८ ॥भवानग्रेरथोदारःसहसर्वैःसहोदरैः ॥ दुःशासनप्र
भृतिभिर्भ्रातृभिःशतसंमितैः॥ १९॥सर्वेकृतप्रहरणाश्छेदभेदविशारदाः ॥रथोपस्थेगजस्कंधेगदाप्रासासिचर्मणि ॥ २० ॥ संयंतारःप्रहर्तारःकृतास्त्राभार
साधनाः॥इष्वस्त्रेद्रोणशिष्याश्चकृपस्यचशरद्वतः॥ २१ ॥ एतेहनिष्यंतिरणेपंचालान्युद्धदुर्मदान्॥ कृतकिल्बिषाःपांडवेयैर्धार्तराष्ट्रामनस्विनः॥ २२ ॥ तथाहं
भरतश्रेष्ठसर्वसेनापतिस्तव॥शत्रून्विध्वंसयिष्यामिकदर्थीकृत्यपांडवान्॥ २३ ॥नत्वात्मनोगुणान्वक्तुमर्हामिविदितोस्मिते॥ कृतवर्मात्वतिरथोभोजःशस्त्र
भृतांवरः॥२४॥ अर्थसिद्धिंतवरणेकरिष्यतिनसंशयः ॥ शस्त्रविद्भिरनाधृष्योदूरपातीदृढायुधः॥ २५॥ हनिष्यतिचमूंतेषांमहेंद्रोदानवानिव ॥ मद्रराजोमहे
ष्वासःशल्योमेतिरथोमतः॥ २६॥स्पर्धतेवासुदेवेननित्यंयोवैरणेरणे ॥भागिनेयान्निजांस्त्यक्त्वाशल्यस्तेतिरथोमतः॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेपांडवांश्चमहार
थान्॥ २७॥सागरोर्मिसमैर्बाणैःप्लावयन्निवशात्रवान्॥भूरिश्रवाःकृतास्त्रश्चतवचापिहितःसुहृत्॥ २८॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ रथोदारःरथेष्वेवउदारोनतुमहारथस्तादृशाएवदुःशासनादयइतिभावः॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ नत्वात्मनइतिस्वस्यासंख्येयत्वंसूचितं॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥

रथयूथपामहारथाःतेषांयूथपोऽतिरथः ॥ २९ ॥ सिंधुराजोजयद्रथोद्विरथः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ३३ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० पंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥७ ॥

सौमदत्तिर्महेष्वासोरथयूथपयूथपः॥ बलक्षयममित्राणांसुमहांतंकरिष्यति ॥ २९ ॥ सिंधुराजोमहाराजमतोमेद्विगुणोरथः॥ योत्स्यतेसमरेराजन्विक्रांतो
रथसत्तमः॥ ३० ॥ द्रौपदीहरणेराजन्परिक्लिष्टश्चपांडवैः॥ संस्मरंस्तंपरिक्लेशंयोत्स्यतेपरवीरहा ॥ ३१ ॥ एतेनहितदाराजंस्तपआस्थायदारुणम् ॥ सुदुर्लभोव
रोलब्धःपांडवान्योद्धुमाहवे ॥ ३२ ॥ सएषरथशार्दूलस्तद्वैरंसंस्मरन्रणे ॥ योत्स्यतेपांडवैस्तातप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान् ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतउद्यो०
रथातिरथसंख्यानपर्वणिपंचषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६५ ॥ ॥७॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ सुदक्षिणस्तुकांबोजोरथएकगुणोमतः ॥ तवार्थसिद्धिमा
कांक्षन्योत्स्यतेसमरेपरैः ॥ १ ॥ एतस्यरथसिंहस्यतवार्थेराजसत्तम ॥ पराक्रमंयथेंद्रस्यद्रक्ष्यंतिकुरवोयुधि ॥ २ ॥ एतस्यरथवंशोहितिग्मवेगप्रहारिणः ॥ कांबो
जानांमहाराजशलभानामिवायतिः ॥ ३ ॥ नीलोमाहिष्मतीवासीनीलवर्मारथस्तव ॥ रथवंशेनकदनंशत्रूणांवैकरिष्यति ॥ ४ ॥ कृतवैरःपुराचैवसहदेवेनमा
रिष ॥ योत्स्यतेसततंराजंस्तवार्थेकुरुनंदन ॥ ५ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौसंमतौरथसत्तमौ ॥ कृतिनौसमरेतातदृढवीर्यपराक्रमौ ॥ ६ ॥ एतौतौपुरुषव्याघ्रौरिपु
सैन्यंप्रधक्ष्यतः ॥ गदाप्रासासिनाराचैस्तोमरैश्चकरच्युतैः ॥ ७ ॥ युद्धाभिकामौसमरेक्रीडंताविवयूथपौ ॥ यूथमध्येमहाराजविचरंतौकृतांतवत् ॥ ८ ॥ त्रिगर्ता
भ्रातरःपंचरथोदारामतामम ॥ कृतवैराश्चपार्थैस्तेविराटनगरेतदा ॥ ९ ॥ मकराइवराजेंद्रसमुद्धततरंगिणीम् ॥ गंगांविक्षोभयिष्यंतिपार्थानांयुधिवाहिनीम्
॥ १० ॥ तेरथाःपंचराजेंद्रयेषांसत्यरथोमुखम् ॥ एतेयोत्स्यंतिसंग्रामेसंस्मरंतःपुराकृतम् ॥ ११ ॥ व्यलीकंपांडवेयेनभीमसेनानुजेनह ॥ दिशोविजयताराजन्
श्वेतवाहनभारत ॥ १२ ॥ तेहनिष्यंतिपार्थानांतानसाद्यमहारथान् ॥ वरान्वरान्महेष्वासान्क्षत्रियाणांधुरंधरान् ॥ १३ ॥ लक्ष्मणस्तवपुत्रश्चतथादुःशासनस्य
च ॥ उभौतौपुरुषव्याघ्रौसंग्रामेष्वपलायिनौ ॥ १४ ॥ तरुणौसुकुमारौचराजपुत्रौतरस्विनौ ॥ युद्धानांचविशेषज्ञौप्रणेतारौचसर्वशः ॥ १५ ॥ रथौतौकुरुशा
र्दूलमतौमेरथसत्तमौ ॥ क्षत्रधर्मरतौवीरौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १६ ॥ दंडधारोमहाराजरथएकोनरर्षभ ॥ योत्स्यतेतवसंग्रामेस्वेनसैन्येनपालितः ॥ १७ ॥

सुदक्षिणइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ रथवंशेनरथसंघेनसहितइतिशेषः वंशःपुंसिकुलेवेणौपृष्ठावयववर्गयोरितिमेदिनी ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ समुद्धततरंगिणींउच्छ्रितपताकांसेनांउच्छ्रिततरंगवतीं
गंगांच ॥ १० ॥ सत्यरथोनाम पंचानांमुखंश्रेष्ठः ॥ ११ ॥ व्यलीकंअप्रियं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ शकुनिरिति॥ १॥विकृतानिनानाविधानिआयुधानितैर्भू

बृहद्बलस्तथाराजाकौसल्योरथसत्तमः॥ रथोममतस्तातमहावेगपराक्रमः॥ १८॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेस्वान्बंधून्संप्रहर्षयन्॥ उग्रायुधोमहेष्वासोधार्तरा
ष्ट्रहितेरतः॥ १९॥ कृपःशारद्वतोराजन्रथयूथपयूथपः ॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यप्रधक्ष्यतिरिपूंस्तव॥ २० ॥ गौतमस्यमहर्षेर्यआचार्यस्यशरद्वतः॥ कार्तिकेय
इवाजेयःशरस्तंबात्सुतोभवत्॥ २१॥ एषसेनाःसुबहुलाविविधायुधकार्मुकाः॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिविनिर्दहन्॥ २२॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योग०
रथातिरथसंख्यानपर्वणिषट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६६॥ ॥ ५॥ ॥ भीष्मउवाच॥ ॥ शकुनिर्मातुलस्तेसौरथएकोनराधिप॥ प्रयुज्यपांडवैर्वैरंयोत्स्य
तेनात्रसंशयः॥ १॥ एतस्यसेनादुर्धर्षासमरेप्रतियायिनः॥ विकृतायुधभूयिष्ठावायुवेगसमाजवे॥ २ ॥ द्रोणपुत्रोमहेष्वासःसर्वानेवातिधन्विनः॥ समरेचि
त्रयोधीचदृढास्त्रश्चमहारथः॥ ३॥ एतस्यहिमहाराजयथागांडीवधन्वनः॥ शरासनविनिर्मुक्ताःसंसक्तायांतिसायकाः॥ ४॥ नैषशक्योमयावीरःसंख्यातुंरथसत्त
मः॥ निर्दहेदपिलोकांस्त्रीनिच्छन्नेषमहारथः॥ ५॥ क्रोधस्तेजश्चतपसासंभृतोश्रमवासिनाम्॥ द्रोणेनानुगृहीतश्चदिव्यैरस्त्रैरुदारधीः॥ ६॥ दोषस्त्वस्यमहानेको
येनैवभरतर्षभ॥ नमेरथोनातिरथोमतःपार्थिवसत्तम॥ ७॥ जीवितंप्रियमत्यर्थमायुष्कामःसदाद्विजः॥ नह्यस्यसदृशःकश्चिदुभयोःसेनयोरपि॥ ८॥ हन्या
देकरथेनैवदेवानामपिवाहिनीम्॥ वपुष्मांस्तलघोषेणस्फोटयेदपिपर्वतान्॥ ९ ॥ असंख्येयगुणोवीरःप्रहंतादारुणद्युतिः॥ दंडपाणिरिवासह्यःकालवत्प्रचरि
ष्यति॥ १०॥ युगांताग्निसमःक्रोधात्सिंहग्रीवोमहाद्युतिः॥ एषभारतयुद्धस्यपृष्ठंसंशमयिष्यति॥ ११॥ पितात्वस्यमहातेजावृद्धोपियुवभिर्वरः॥ रणेकर्ममहत्क
र्ताअत्रमेनास्तिसंशयः॥ १२॥ अस्त्रवेगानिलोद्धूतःसेनाकक्षेंधनोत्थितः॥ पांडुपुत्रस्यसैन्यानिप्रधक्ष्यतिरणेधृतः॥ १३॥ रथयूथपयूथानांयूथपोयंनरर्षभः॥
भरद्वाजात्मजःकर्ताकर्मतीव्रंहितंतव॥ १४॥ सर्वमूर्धाभिषिक्तानामाचार्यःस्थविरोगुरुः॥ गच्छेदंतंसृंजयानांप्रियस्त्वस्यधनंजयः॥ १५॥ नैषजातुमहेष्वा
सःपार्थमक्लिष्टकारिणम्॥ हन्यादाचार्यकंदीप्तंसंस्मृत्यगुणनिर्जितम्॥ १६॥ श्लाघतेयंसदावीरपार्थस्यगुणविस्तरैः॥ पुत्रादभ्यधिकंचैनंभारद्वाजोनुपश्यति
॥ १७॥ हन्यादेकरथेनैवदेवगंधर्वमानुषान्॥ एकीभूतानपिरणेदिव्यैरस्त्रैःप्रतापवान्॥ १८॥

यिष्ठा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ आश्रमवासिनामृषीणांक्रोधस्तेजश्चतयोःसमुदायरूपइत्यर्थः आश्रमेत्याकारस्यपूर्वरूपमार्षम्॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ पृष्ठंशेषम्॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ सत्यश्रवाःसत्यकीर्तिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ उत्स्मयन्हृष्यन् ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ गजांकुशधरेषुगजयुद्धकुशलेषुश्रेष्ठः

पौरवोराजशार्दूलस्तवराजन्महारथः॥ मतोममरथोदारःपरवीररथारुजः॥ १९॥ स्वेनसैन्येनमहताप्रतपन्शत्रुवाहिनीम्॥ प्रधक्ष्यतिसपंचालान्कक्षमग्निग
तिर्यथा॥ २०॥ सत्यश्रवारथस्त्वेकोराजपुत्रोबृहद्बलः॥ तवराजन्रिपुबलेकालवच्चरिष्यति ॥ २१ ॥ एतस्ययोधाराजेंद्रविचित्रकवचायुधाः॥ विचरिष्यं
तिसंग्रामेनिघ्नंतःशात्रवांस्तव॥ २२॥ वृषसेनोरथस्तेऽग्र्यःकर्णपुत्रोमहारथः॥ प्रधक्ष्यतिरिपूणांतेबलंतुबलिनांवरः॥ २३॥ जलसंधोमहातेजाराजन्रथवर
स्तव॥ त्यक्ष्यतेसमरेप्राणान्माधवःपरवीरहा॥ २४॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः॥ रथेनवामहाबाहुःक्षपयन्शत्रुवाहिनीम्॥ २५॥ रथएषमहा
राजमतोमेराजसत्तम॥ त्वदर्थेत्यक्ष्यतेप्राणान्सहसैन्योमहारणे॥ २६॥ एषविक्रांतयोधीचचित्रयोधीचसंगरे॥ वीतभीश्चापितेराजन्शत्रुभिःसहयोत्स्यते
॥ २७॥ बाह्लीकोतिरथश्चैवसमरेचानिवर्तनः॥ ममराजन्मतोयुद्धेशूरोवैवस्वतोपमः॥ २८॥ नह्येषसमरंप्राप्यनिवर्तेतकथंचन॥ यथासततगोराजन्सहि
हन्यात्परान्रणे॥ २९॥ सेनापतिर्महाराजसत्यवांस्तेमहारथः॥ रणेष्वद्भुतकर्माचरथीपररथारुजः॥ ३०॥ एतस्यसमरंदृष्ट्वानव्यथास्तिकथंचन॥ उत्स्मयन्नु
त्पतत्येषपरान्रथपथेस्थितान्॥ ३१॥ एषचारिषुविक्रांतःकर्मसत्पुरुषोचितम्॥ कर्ताविमर्देसुमहत्त्वदर्थेपुरुषोत्तमः॥ ३२॥ अलंबुषोराक्षसेंद्रःक्रूरकर्मामहार
थः॥ हनिष्यतिपरान्राजन्पूर्ववैरमनुस्मरन्॥ ३३॥ एषराक्षससैन्यानांसर्वेषांरथसत्तमः॥ मायावीदृढवैरश्चसमरेविचरिष्यति॥ ३४॥ प्राग्ज्योतिषाधिपो
वीरोभगदत्तःप्रतापवान्॥ गजांकुशधरश्रेष्ठोरथेचैवविशारदः॥ ३५॥ एतेनयुद्धमभवत्पुरागांडीवधन्वनः॥ दिवसान्सुबहून्राजन्नुभयोर्जयगृद्धिनोः॥ ३६॥
ततःसखायंगांधारेमानयन्पाकशासनम्॥ अकरोत्संविदंतेनपांडवेनमहात्मना॥ ३७॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेगजस्कंधविशारदः॥ ऐरावतगतोराजादेवाना
मिववासवः॥ ३८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६७॥ ॥ ७॥ ॥ भीष्मउवाच॥ ॥
अचलोवृषकश्चैवसहितौभ्रातरावुभौ॥ रथौतवदुराधर्षौशत्रून्विध्वंसयिष्यतः॥ १॥ बलवंतौनरव्याघ्रौदृढक्रोधौप्रहारिणौ॥ गांधारमुख्यौतरुणौदर्शनीयौ
महाबलौ॥ २॥ सखातेदयितोनित्यंयएषरणकर्कशः॥ उत्साहयतिराजंस्त्वांविग्रहेपांडवैःसह॥ ३॥

सप्तमीशौंडैरितिसमासः॥ ३५॥ ३६॥ संविदंमैत्रीम्॥ ३७॥ ३८॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६७॥ ॥ ७॥ ॥ अचलइति॥ १॥ २॥ ३॥

॥ ४ ॥ विचेतनःमूर्खः ॥ ५ ॥ घृणीनिंदकः ॥ ६ ॥ करणानांसहजकवचादीनाम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रमादीस्वीयंकल्पनावाक्यंविस्मरतिच ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ भवान्कर्णोऽर्धरथोमत्वंममतइतिगां
गेयोवदेत्तन्नमृषेतिसर्वस्यजगतोमतइतिसंबंधः त्वद्वाक्यात्सर्वैपिमामवमंस्यंतइतिभावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ बिभेदयिषुर्भेदंकर्तुमिच्छुः अपरागंद्वेषम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रकुरुतेप्रकारंभेदंकुरुते प्रकारस्तुल्य

परुषःकत्थनोनीचःकर्णोवैकर्तनस्तव ॥ मंत्रीनेताचबंधुश्चमानीचात्यंतमुच्छ्रितः ॥ ४ ॥ एषनैवरथःकर्णोनचाप्यतिरथोरणे ॥ वियुक्तःकवचेनैषसहजेनविचेतनः ॥ ५ ॥ कुंडलाभ्यांचदिव्याभ्यांवियुक्तःसततंघृणी ॥ अभिशापाच्चरामस्यब्राह्मणस्यचभाषणात् ॥ ६ ॥ करणानांवियोगाच्चतेनमेऽर्धरथोमतः ॥ नैषफा
ल्गुनमासाद्यपुनर्जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ७ ॥ ततोब्रवीत्पुनर्द्रोणःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ एवमेतद्यथात्थत्वंनमिथ्यास्तिकदाचन ॥ ८ ॥ रणेरणेभिमानीचविमुखश्चापि
दृश्यते ॥ घृणीकर्णःप्रमादीचतेनमेऽर्धरथोमतः ॥ ९ ॥ एतच्छ्रुत्वातुराधेयःक्रोधादुत्फाल्यलोचने ॥ उवाचभीष्मंराधेयस्तुदन्वाग्भिःप्रतोदवत् ॥ १० ॥ पितामह
यथेष्टंमांवाक्शरैरुपकृंतसि ॥ अनागसंसदाद्वेषादेवमेवपदेपदे ॥ ११ ॥ मर्षयामिचतत्सर्वंदुर्योधनकृतेनवै ॥ त्वंतुमांमन्यसेमंदंयथाकापुरुषंतथा ॥ १२ ॥ भवा
नर्धरथोमत्यंमतोवैनात्रसंशयः ॥ सर्वस्यजगतश्चैवगांगेयोनमृषावदेत् ॥ १३ ॥ कुरूणामहितोनित्यंनचराजावबुध्यते ॥ कोहिनामसमानेषुराजसूदारकर्म
सु ॥ १४ ॥ तेजोवधमिमंकुर्याद्विभेदयिषुराहवे ॥ यथात्वंगुणविद्वेषादपरागंचिकीर्षसि ॥ १५ ॥ नहायनैर्नपलितैर्नवित्तैर्नचबंधुभिः ॥ महारथत्वंसंख्यातुंशक्यं
क्षत्रस्यकौरव ॥ १६ ॥ बलज्येष्ठंस्मृतंक्षत्रंमंत्रज्येष्ठाद्विजातयः ॥ धनज्येष्ठाःस्मृतावैश्याःशूद्रास्तुवयसाधिकाः ॥ १७ ॥ यथेच्छकंस्वयंब्रूयारथानतिरथांस्तथा ॥
कामद्वेषसमायुक्तोमोहात्प्रकुरुतेभवान् ॥ १८ ॥ दुर्योधनमहाबाहोसाधुसम्यगवेक्ष्यताम् ॥ त्यज्यतांदुष्टभावोयंभीष्मःकिल्बिषकृत्तव ॥ १९ ॥ भिन्नाहिसेनानृ
पतेदुःसंधेयाभवत्युत ॥ मौलाहिपुरुषव्याघ्रकिमुनानासमुत्थिताः ॥ २० ॥ एषांद्वैधंसमुत्पन्नंयोधानांयुधिभारत ॥ तेजोवधोनःक्रियतेप्रत्यक्षेणविशेषतः
॥ २१ ॥ रथानांक्वचविज्ञानंक्वचभीष्मोल्पचेतनः ॥ अहमावारयिष्यामिपांडवानामनीकिनीम् ॥ २२ ॥ आसाद्यमाममोघेषुंगमिष्यंतिदिशोदश ॥ पांडवाःसहपं
चालाःशार्दूलंवृषभाइव ॥ २३ ॥ क्वचयुद्धंविमर्दोवामंत्रेसुव्याहृतानिच ॥ क्वचभीष्मोगतवयामंदात्माकालचोदितः ॥ २४ ॥ एकाकीस्पर्धतेनित्यंसर्वेणजग
तासह ॥ नचान्यंपुरुषंकंचिन्मन्यतेमोघदर्शनः ॥ २५ ॥ श्रोतव्यंखलुवृद्धानामितिशास्त्रनिदर्शनम् ॥ नत्वेवत्यतिवृद्धानांपुनर्बालाहितेमताः ॥ २६ ॥

भेदयोरितिविश्वः ॥ १८ ॥ १९ ॥ मौलाःपारंपर्यागताःतेपिभिन्नाःसंतोदुःसंधेयाभवंतिकिमुनानापृथक्भूताःसंतएककार्यार्थेसमुत्थिताइति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ क्वचेति युद्धेवृद्धोमंत्रेषुमूर्ख
श्चअशक्तत्वान्नष्टबुद्धित्वाच्चायोग्यइतिभावः ॥ २४ ॥ २५ ॥ येऽतिवृद्धास्तेपुनर्बालाएवमेमतास्तादृशश्चायंभीष्मइत्यर्थः ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ त्वयिहंतरिकुतोभीष्मंयशोगमिष्यतीत्याशंक्याह कुतइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ नहिछिंद्यामित्यन्वयः भेदभयादेवाहंत्वद्वधंनकुर्यामित्यर्थः आशंकायांलकारः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

अहमेकोहनिष्यामिपांडवानामनीकिनीम् ॥ सुयुद्धेराजशार्दूलयशोभीष्मंगमिष्यति ॥ २७ ॥ कुतःसेनापतिस्त्वेषत्वयाभीष्मोनराधिप ॥ सेनापतौयशोगंतान
तुयोधान्कथंचन ॥ २८ ॥ नाहंजीवतिगांगेयेयोत्स्येराजन्कथंचन ॥ हतेभीष्मेतुयोद्धास्मिसर्वैरेवमहारथैः ॥ २९ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ समुद्यतोयंभारोमे
सुमहान्सागरोपमः ॥ धार्तराष्ट्रस्यसंग्रामेवर्षपूगाभिचिंतितः ॥ ३० ॥ तस्मिन्नभ्यागतेकालेप्रतप्तेलोमहर्षणे ॥ मिथोभेदोनमेकार्यस्तेनजीवसिसूतज ॥ ३१ ॥
नत्वहंत्वद्यविक्रम्यस्थविरोपिशिशोस्तव ॥ युद्धश्रद्धामहंछिंद्यांजीवितस्यचसूतज ॥ ३२ ॥ जामदग्न्येनरामेणमहास्त्राणिविमुंचता ॥ नमेव्यथाकृताकाचित्त्वंतु
मेकिंकरिष्यसि ॥ ३३ ॥ कामंनैतत्प्रशंसंतिसंतःस्वबलसंस्तवम् ॥ वक्ष्यामितुत्वांसंतप्तोनिहीनकुलपांसन ॥ ३४ ॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिराजस्वयंवरे ॥ निर्जि
त्यैकरथेनैवयाःकन्यास्तरसाहृताः ॥ ३५ ॥ ईदृशानांसहस्राणिविशिष्टानामथोपुनः ॥ मयैकेननिरस्तानिससैन्यानिरणाजिरे ॥ ३६ ॥ त्वांप्राप्यवैरपुरुषंकुरू
णामनयोमहान् ॥ उपस्थितोविनाशाययतस्वपुरुषोभव ॥ ३७ ॥ युध्यस्वसमरेपार्थंयेनविस्पर्धसेसह ॥ द्रक्ष्यामित्वांविनिर्मुक्तमस्माद्युद्धात्सुदुर्मते ॥ ३८ ॥ त
मुवाचततोराजाधार्तराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ मांसमीक्षस्वगांगेयकार्यंहिमहदुद्यतम् ॥ ३९ ॥ चिंत्यतामिदमेकाग्रंममनिःश्रेयसंपरम् ॥ उभावपिभवंतौमेमहत्कर्मक
रिष्यतः ॥ ४० ॥ भूयश्चश्रोतुमिच्छामिपरेषांरथसत्तमान् ॥ येचैवातिरथास्तत्रयेचैवरथयूथपाः ॥ ४१ ॥ बलाबलममित्राणांश्रोतुमिच्छामिकौरव ॥ प्रभाता
यांरजन्यांवैइदंयुद्धंभविष्यति ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप० भीष्मकर्णसंवादेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥
भीष्मउवाच ॥ ॥ एतेरथास्तवाख्यातास्तथैवातिरथानृप ॥ येचाप्यर्धरथाराजन्पांडवानामतःशृणु ॥ १ ॥ यदिकौतूहलंतेद्यपांडवानांबलेनृप ॥ रथसंख्यांशृ
णुष्वत्वंसहैभिर्वसुधाधिपैः ॥ २ ॥ स्वयंराजारथोदारःपांडवःकुंतिनंदनः ॥ अग्निवत्समरेतातचरिष्यतिनसंशयः ॥ ३ ॥ भीमसेनस्तुराजेंद्ररथोष्टगुणसंमितः ॥ न
तस्यास्तिसमोयुद्धेगदयासायकैरपि ॥ ४ ॥ नागायुतबलोमानीतेजसानसमानुषः ॥ माद्रीपुत्रौचरथिनौद्वावेवपुरुषर्षभौ ॥ ५ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रथादिसंख्यातात्पर्यंतुभीष्मद्रोणौसमर्थावपिपांडवान्नहनिष्यतः कर्णोपिकुंतीवरदानात्भीमादीन्हंतुंशक्तोपिनहनिष्यति अर्जुस्त्वनेनदुर्जे
यएवेतिपांडवानामेवजयइति ॥ ४२ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥६ ॥७॥८॥९॥१०॥११॥ उद्यतांउद्गच्छतांक्षिपतामितियावत् उद्यंतुमितिपाठांतरं भोज्येकौटिल्येमर्मपीडनेइतियावत् भुजकौटिल्येऽस्यरूपं पांसुविकर्षणेपांसुषुविकर्षणेभूमौमुष्टियुद्धेइत्यर्थः ॥ १२ ॥

अश्विनाविवरूपेणतेजसाचसमन्वितौ॥एतेचमूमुखगताःस्मरंतःक्लेशमुत्तमम्॥६॥रुद्रवत्सचरिष्यंतितत्रमेनास्तिसंशयः॥सर्वएवमहात्मानःशालस्तंभाइवो
द्गताः॥ ७ ॥प्रादेशेनाधिकाःपुंभिरन्यैस्तेचप्रमाणतः॥सिंहसंहननाःसर्वेपांडुपुत्रामहाबलाः॥८॥चरितब्रह्मचर्याश्चसर्वेताततपस्विनः॥ ह्रीमंतःपुरुषव्याघ्रा
व्याघ्राइवबलोत्कटाः॥ ९ ॥जवेप्रहारेसंमर्देसर्वएवातिमानुषाः॥सर्वैर्जितामहीपालादिग्जयेभरतर्षभ॥ १० ॥नचैषांपुरुषाःकेचिदायुधानिगदाःशरान्॥
विषहंतिसदाकर्तुमधिज्यान्यपिकौरव॥ ११ ॥उद्यतांवागदागुर्वीःशरान्वाक्षेप्तुमाहवे॥जवेलक्ष्यस्यहरणेभोज्येपांसुविकर्षणे॥ १२॥बालैरपिभवंतस्तैःसर्व
एवविशेषिताः॥एतत्सैन्यंसमासाद्यसर्वएवबलोत्कटाः॥ १३ ॥विध्वंसयिष्यंतिरणेमास्मतैःसहसंगमः॥एकैकशस्तेसंमर्देहन्युःसर्वान्महीक्षितः॥ १४ ॥प्रत्य
क्षंतवराजेंद्रराजसूयेयथाभवत्॥द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंद्यूतेचपरुषागिरः॥ १५ ॥तेस्मरंतश्चसंग्रामेचरिष्यंतिचरुद्रवत्॥लोहिताक्षोगुडाकेशोनारायणसहाय
वान्॥ १६ ॥उभयोःसेनयोर्वीरोरथोनास्तीतितादृशः॥नहिदेवेषुवापूर्वंमनुष्येषूरगेषुच॥ १७॥ राक्षसेष्वथयक्षेषुनरेषुकुतएवतु॥भूतोथवाभविष्योवारथः
कश्चिन्मयाश्रुतः॥ १८ ॥समायुक्तोमहाराजरथःपार्थस्यधीमतः॥वासुदेवश्चसंयंतायोद्धाचैवधनंजयः॥ १९॥ गांडीवंचधनुर्दिव्यंतेचाश्वावातरंहसः॥अभे
द्यंकवचंदिव्यमक्षय्यौचमहेषुधी॥ २० ॥ अस्त्रग्रामश्चमाहेंद्रोरौद्रःकौबेरएवच॥याम्यश्चवारुणश्चैवगदाश्चोग्रप्रदर्शनाः॥२१॥वज्रादीनिचमुख्यानिनानाप्र
हरणानिच॥दानवानांसहस्राणिहिरण्यपुरवासिनाम्॥ २२॥हतान्येकरथेनाजौकस्तस्यसदृशोरथः॥एषहन्याद्धिसंरंभीबलवान्सत्यविक्रमः॥ २३ ॥तवसेनां
महाबाहुःस्वांचैवपरिपालयन्॥अहंचैनंप्रत्युदियामाचार्योवाधनंजयम्॥ २४॥नतृतीयोस्तिराजेंद्रसेनयोरुभयोरपि॥यएनंशरवर्षाणिवर्षंतमुदियाद्रथी॥ २५
जीमूतइवघर्मांतेमहावातसमीरितः॥समायुक्तस्तुकौंतेयोवासुदेवसहायवान्॥तरुणश्चकृतीचैवजीर्णावावामुभावपि॥२६॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एत
च्छ्रुत्वातुभीष्मस्यराज्ञांदध्वंसिरेतदा॥कांचनांगदिनःपीनाभुजाश्चंदनरूषिताः॥ २७॥मनोभिःसहसंवेगैःसंस्मृत्यचपुरातनम्॥सामर्थ्यंपांडवेयानांयथाप्रत्य
क्षदर्शनात्॥ २८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानप०पांडवरथातिरथसंख्यायामूनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १६९॥ ॥ छ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ २०॥२१॥२२॥२३॥प्रत्युदियांयुद्धेसंमुखःस्यां॥२४॥२५॥ २६ ॥दध्वंसिरेविगलिताः॥२७॥२८॥ ॥इ०उ०नै०भा०ऊनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१६९॥

द्रौपदेयाइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ वीरगतेवीरैरनुसृते ॥ ९ ॥ सितौबद्धौ ॥ १० ॥ एकायनगतौमरणैकशरणौ घट्टितारौघट्टनंसंघट्टंकरिष्यतः ॥ १२ ॥ १३ ॥ त्यक्तात्मा

भीष्मउवाच ॥ द्रौपदेयामहाराजसर्वेपंचमहारथाः ॥ वैराटिरुत्तरश्चैवरथोदारोमतोमम ॥ १ ॥ अभिमन्युर्महाबाहूरथयूथपयूथपः ॥ समःपार्थेनसमरेवासु
देवेनचारिहा ॥ २ ॥ लब्धलक्षश्चित्रयोधीचमनस्वीचदृढव्रतः ॥ संस्मरन्वैपरिक्लेशंस्वपितुर्विक्रमिष्यति ॥ ३ ॥ सात्यकिर्माधवःशूरोरथयूथपयूथपः ॥ एषवृष्णिप्र
वीराणाममर्षीजितसाध्वसः ॥ ४ ॥ उत्तमौजास्तथाराजन्रथोदारोमतोमम ॥ युधामन्युश्चविक्रांतोरथोदारोमतोमम ॥ ५ ॥ एतेषांबहुसाहस्रारथानागाहया
स्तथा ॥ योत्स्यंतेतेतनूस्त्यक्त्वाकुंतीपुत्रप्रियेप्सया ॥ ६ ॥ पांडवैःसहराजेंद्रतवसेनासुभारत ॥ अग्निमारुतवद्राजन्नाह्वयंतःपरस्परम् ॥ ७ ॥ अजेयौसमरेवृद्धौवि
राटद्रुपदौतथा ॥ महारथौमहावीर्यौमतौमेपुरुषर्षभौ ॥ ८ ॥ वयोवृद्धावपिहितौक्षत्रधर्मपरायणौ ॥ यतिष्येतेपरंशक्त्यास्थितौवीरगतेपथि ॥ ९ ॥ संबंधकेनरा
जेंद्रतौतुवीर्यबलान्वयात् ॥ आर्यवृत्तौमहेष्वासौस्नेहवीर्यसितावुभौ ॥ १० ॥ कारणंप्राप्यतुनराःसर्वएवमहाभुजाः ॥ शूरावाकातरावापिभवंतिकुरुपुंगव
॥ ११ ॥ एकायनगतावेतौपार्थिवौदृढधन्विनौ ॥ प्राणांस्त्यक्त्वापरंशक्त्याघट्टितारौपरंतप ॥ १२ ॥ पृथगक्षौहिणीभ्यांतावुभौसंयतिदारुणौ ॥ संबंधिभावंर
क्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १३ ॥ लोकवीरौमहेष्वासौत्यक्तात्मानौचभारत ॥ प्रत्ययंपरिरक्षंतौमहत्कर्मकरिष्यतः ॥ १४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० रथा
तिरथसंख्यानप० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ पंचालराजस्यसुतोराजन्परपुरंजयः ॥ शिखंडीरथमुख्योमेमतःपार्थ
स्यभारत ॥ १ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेनाशयन्पूर्वसंस्थितम् ॥ परंयशोविप्रथयंस्तवसेनासुभारत ॥ २ ॥ एतस्यबहुलाःसेनाःपंचालाश्चप्रभद्रकाः ॥ तेनासौरथवं
शेनमहत्कर्मकरिष्यति ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नश्चसेनानीःसर्वसेनासुभारत ॥ मतोमेतिरथोराजन्द्रोणशिष्योमहारथः ॥ ४ ॥ एषयोत्स्यतिसंग्रामेसूदयन्वैपरान्रणे ॥
भगवानिवसंक्रुद्धःपिनाकीयुगसंक्षये ॥ ५ ॥ एतस्यतद्रथानीकंकथयंतिरणप्रियाः ॥ बहुत्वात्सागरप्रख्यंदेवानामिवसंयुगे ॥ ६ ॥ क्षत्रधर्मातुराजेंद्रमतोमेर्ध
रथोनृप ॥ धृष्टद्युम्नस्यतनयोबाल्यान्नातिकृतश्रमः ॥ ७ ॥ शिशुपालसुतोवीरश्चेदिराजोमहारथः ॥ धृष्टकेतुर्महेष्वासःसंबंधीपांडवस्यह ॥ ८ ॥

नौत्यक्तदेहौ ॥ १४ ॥ ॥ इतिउद्योग० नैलकंठीयेभारतभा० सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ ॥ ७१ ॥ पंचालेति ॥ १ ॥ नाशयन्पूर्वसंस्थितं प्राचीनंस्त्रीत्वेनावस्थानंअदर्शयन् पौरुषं
दर्शयन्नित्यर्थः यद्वा पूर्वसंस्थितंपूर्वंव्यूहसंस्थानंनाशयन्सैन्यानिविद्रावयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ क्षयिष्यतःसामर्थ्यंदर्शयिष्यतः ऐश्वर्यार्थोयंक्षयतिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विदुषःविद्वांसः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

एषचेदिपतिःशूरःसहपुत्रेणभारत ॥ महारथानांसुकरंमहत्कर्मकरिष्यति ॥ ९ ॥ क्षत्रधर्मरतोमह्यंमतःपरपुरंजयः ॥ क्षत्रदेवस्तुराजेंद्रपांडवेषुरथोत्तमः ॥ १० ॥
जयंतश्चामितौजाश्चसत्यजिच्चमहारथः ॥ महारथामहात्मानःसर्वेपांचालसत्तमाः ॥ ११ ॥ योत्स्यंतेसमरेतातसंरब्धाइवकुंजराः ॥ अजोभोजश्चविक्रांतौपांड
वार्थेमहारथौ ॥ १२ ॥ योत्स्येतेबलिनौशूरौपरंशक्त्याक्षयिष्यतः ॥ शीघ्रास्त्राश्चित्रयोद्धारःकृतिनोदृढविक्रमाः ॥ १३ ॥ केकयाःपंचराजेंद्रभ्रातरोदृढविक्रमाः ॥
सर्वेचैवरथोदाराःसर्वेलोहितकध्वजाः ॥ १४ ॥ काशिकःसुकुमारश्चनीलोयश्चापरोनृप ॥ सूर्यदत्तश्चशंखश्चमदिराश्वश्चनामतः ॥ १५ ॥ सर्वएवरथोदाराःस
र्वेचाहवलक्षणाः ॥ सर्वास्त्रविदुषःसर्वेमहात्मानोमतामम ॥ १६ ॥ वार्धक्षेमिर्महाराजमतोममहारथः ॥ चित्रायुधश्चनृपतिर्मतोमेरथसत्तमः ॥ १७ ॥ सहि
संग्रामशोभीचभक्तश्चापिकिरीटिनः ॥ चेकितानःसत्यधृतिःपांडवानांमहारथौ ॥ द्वाविमौपुरुषव्याघ्रौरथोदारौमतौमम ॥ १८ ॥ व्याघ्रदत्तश्चराजेंद्रचंद्रसेनश्च
भारत ॥ मतौममरथोदारौपांडवानांनसंशयः ॥ १९ ॥ सेनाबिंदुश्चराजेंद्रक्रोधहंताचनामतः ॥ यःसमोवासुदेवेनभीमसेनेनवाविभो ॥ २० ॥ सयोत्स्यतिहि
विक्रम्यसमरेतवसैनिकैः ॥ मांचद्रोणंकृपंचैवयथासंमन्यतेभवान् ॥ २१ ॥ तथाससमरश्लाघीमंतव्योरथसत्तमः ॥ काश्यःपरमशीघ्रास्त्रःश्लाघनीयोनरोत्त
मः ॥ २२ ॥ रथएकगुणोमह्यंज्ञेयःपरपुरंजयः ॥ अयंचयुधिविक्रांतोमंतव्योष्टगुणोरथः ॥ २३ ॥ सत्यजित्समरश्लाघीद्रुपदस्यात्मजोयुवा ॥ गतःसोतिरथत्वं
हिधृष्टद्युम्नेनसंमितः ॥ २४ ॥ पांडवानांयशस्कामःपरंकर्मकरिष्यति ॥ अनुरक्तश्चशूरश्चरथोयमपरोमहान् ॥ २५ ॥ पांड्यराजोमहावीर्यःपांडवानांधुरंधरः ॥
दृढधन्वामहेष्वासःपांडवानांमहारथः ॥ २६ ॥ श्रेणिमान्कौरवश्रेष्ठवसुदानश्चपार्थिवः ॥ उभावेतावतिरथौमतौपरपुरंजयौ ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
उद्योगपर्वणिरथातिरथसंख्यानपर्वणिएकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥छ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ रोचमानोमहाराजपांडवानांमहारथः ॥ यो
त्स्यतेऽमरवत्संख्येपरसैन्येषुभारत ॥ १ ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चमहेष्वासोमहाबलः ॥ मातुलोभीमसेनस्यसचमेतिरथोमतः ॥ २ ॥ एषवीरोमहेष्वासःकृतीचनि
पुणश्चह ॥ चित्रयोधीचशक्तश्चमतोमेरथपुंगवः ॥ ३ ॥ सयोत्स्यतिहिविक्रम्यमघवानिवदानवैः ॥ योधायेचास्यविख्याताःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इति० उद्योगप० नै० भारत० एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥छ॥ ॥ रोचमानइति ॥ १ ॥ भीमसेनस्येतिक्रोधोद्दीपनार्थंभीमसेनसाम्यार्थंवाविशेषणम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१० ॥ ११ ॥रथोत्तमौउत्तमोऽग्निदत्तोरथोययोस्तौ आहिताग्न्यादित्वादुत्तमपदस्यपरनिपातः यद्वा रथेरथयुद्धेउत्तमौउत्कृष्टतमौ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेग्रक्ष्या
भागिनेयकृतेवीरःसकरिष्यतिसंगरे॥ सुमहत्कर्मपांडूनांस्थितःप्रियहितेरतः॥ ५॥ भैमसेनिर्महाराजहैडिंबोराक्षसेश्वरः॥ मतोमेबहुमायावीरथयूथपयूथपः
॥ ६ ॥ योत्स्यतेसमरेतातमायावीसमरप्रियः॥ येचास्यराक्षसावीराःसचिवावशवर्तिनः ॥ ७ ॥ एतेचान्येचबहवोनानाजनपदेश्वराः॥ समेताःपांडवस्यार्थे
वासुदेवपुरोगमाः॥ ८॥ एतेप्राधान्यतोराजन्पांडवस्यमहात्मनः ॥ रथाश्चातिरथाश्चैवयेचान्येर्धरथान्नृप ॥ ९ ॥ नेष्यंतिसमरेसेनांभीमांयौधिष्ठिरींनृप ॥ म
हेंद्रेणववीरेणपाल्यमानांकिरीटिना ॥ १० ॥ तैरहंसमरेवीरमायाविद्भिर्जयैषिभिः ॥ योत्स्यामिजयमाकांक्षन्नथवानिधनंरणे॥ ११ ॥ वासुदेवंचपार्थंचच
क्रगांडीवधारिणौ॥ संध्यागताविवार्केंदूसमेष्येतेरथोत्तमौ॥ १२॥ येचैवतेरथोदाराःपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥ सहसैन्यानहंतांश्चप्रतीयांरणमूर्धनि॥ १३॥ एते
रथाश्चातिरथाश्चतुभ्यंयथाप्रधानंनृपकीर्तितामया ॥ तथापरेयेर्धरथाश्चकेचित्तथैवतेषामपिकौरवेंद्र॥ १४॥ अर्जुनंवासुदेवंचयेचान्येतत्रपार्थिवाः॥ सर्वां
स्तान्वारयिष्यामियावद्द्रक्ष्यामिभारत॥ १५॥ पांचाल्यंतुमहाबाहोनाहंहन्यांशिखंडिनम्॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाप्रतियुध्यंतमाहवे॥ १६॥ लोकस्तंवेदयदहंपितुः
प्रियचिकीर्षया॥ प्राप्तंराज्यंपरित्यज्यब्रह्मचर्यंव्रतेस्थितः॥ १७॥ चित्रांगदंकौरवाणामाधिपत्येभ्यषेचयम्॥विचित्रवीर्यंचशिशुंयौवराज्येभ्यषेचयम्॥ १८॥
देवव्रतत्वंविज्ञाप्यपृथिवींसर्वराजसु॥ नैवहन्यांस्त्रियंजातुनस्त्रीपूर्वंकदाचन ॥ १९ ॥ सहिस्त्रीपूर्वकोराजन्शिखंडीयदितेश्रुतः॥ कन्याभूत्वापुमान्जातोनयो
त्स्येतेनभारत॥ २०॥ सर्वांस्त्वन्यान्हनिष्यामिपार्थिवान्भरतर्षभ॥ यान्समेष्यामिसमरेनतुकुंतीसुतान्नृप॥२१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिरथाति
रथसंख्यानप० द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७२॥ ॥छ॥ ॥रथातिरथसंख्यानपर्वसमाप्तम्॥ ॥अथांबोपाख्यानपर्व॥ ॥दुर्योधनउवाच॥ ॥कि
मर्थंभरतश्रेष्ठनैवहन्याःशिखंडिनम्॥उद्यतेषुमथोदृष्ट्वासमरेष्वाततायिनम्॥१॥ पूर्वमुक्तामहाबाहोपंचालान्सहसोमकैः॥हनिष्यामीतिगांगेयतन्मेब्रूहिपिता
मह॥२॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥शृणुदुर्योधनकथांसहैभिर्वसुधाधिपैः॥ यदर्थंयुधिसंप्रेक्ष्यनाहंहन्यांशिखंडिनम्॥३॥महाराजोममपिताशांतनुर्लोकविश्रुतः॥
दिष्टांतमापधर्मात्मासमयेभरतर्षभ॥ ४॥ मिशक्तिंधारयामि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ देवव्रतत्वंब्रह्मचारिव्रतत्वं स्त्रीसंमुखेगमनेहिदृष्टिमैथुनंस्यात् स्त्रीपूर्वदर्शनेपिमनसातदीयस्त्रीभाव
स्मरणेनविकारःस्यादितिभावः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभावदीपेद्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७२ ॥ ॥छ॥ ॥ किमर्थमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ दिष्टांतंमरणम् ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ मिषितांपश्यतां अनादरेषष्ठी ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिउ० नै० भारतभा० त्रिसप्तत्यधिकश
ततोहंभरतश्रेष्ठप्रतिज्ञांपरिपालयन् ॥ चित्रांगदंभ्रातरंवैमहाराज्येभ्यषेचयम् ॥ ५ ॥ तस्मिंश्चनिधनंप्राप्तेसत्यवत्यामतेस्थितः ॥ विचित्रवीर्यंराजानमभ्यषिंचं
यथाविधि ॥ ६ ॥ मयाभिषिक्तोराजेंद्रयवीयानपिधर्मतः ॥ विचित्रवीर्योधर्मात्मामामेवसमुदैक्षत ॥ ७ ॥ तस्यदारक्रियांतातचिकीर्षुरहमप्युत ॥ अनुरूपादिव
कुलादित्येवचमनोदधे ॥ ८ ॥ तथाश्रौषंमहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वयंवराः ॥ रूपेणाप्रतिमाःसर्वाःकाशिराजसुतास्तदा ॥ अंबांचैवांबिकांचैवतथैवांबालिकामपि
॥ ९ ॥ राजानश्चसमाहूताःपृथिव्यांभरतर्षभ ॥ अंबाज्येष्ठाभवत्तासामंबिकात्वथमध्यमा ॥ १० ॥ अंबालिकाचराजेंद्रराजकन्यायवीयसी ॥ सोहमेकरथेनैव
गतःकाशिपतेःपुरीम् ॥ ११ ॥ अपश्यंतामहाबाहोतिस्रःकन्याःस्वलंकृताः ॥ राज्ञश्चैवसमाहूतान्पार्थिवान्पृथिवीपते ॥ १२ ॥ ततोऽहंतान्नृपान्सर्वानाहूयसमरे
स्थितान् ॥ रथमारोपयांचक्रेकन्यास्ताभरतर्षभ ॥ १३ ॥ वीर्यशुल्काश्चताज्ञात्वासमारोप्यरथंतदा ॥ अवोचंपार्थिवान्सर्वानहंतत्रसमागतान् ॥ भीष्मःशांतन
वःकन्याहरतीतिपुनःपुनः ॥ १४ ॥ तेयतध्वंपरंशक्त्यासर्वेमोक्षायपार्थिवाः ॥ प्रसह्यहिहराम्येषमिषतांवोनरर्षभाः ॥ १५ ॥ ततस्तेपृथिवीपालाःसमुत्पेतुरुदायु
धाः ॥ योगोयोगइतिक्रुद्धाःसारथीनभ्यचोदयन् ॥ १६ ॥ तेरथैर्गजसंकाशैर्गजैश्चगजयोधिनः ॥ पुष्टैश्चाश्वैर्महीपालाःसमुत्पेतुरुदायुधाः ॥ १७ ॥ ततस्तेमांम
हीपालाःसर्वएवविशांपते ॥ रथव्रातेनमहतासर्वतःपर्यवारयन् ॥ १८ ॥ तानहंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयम् ॥ सर्वान्नृपांश्चाप्यजयंदेवराडिवदानवान् ॥ १९ ॥
अपातयंशरैर्दीप्तैःप्रहसन्भरतर्षभ ॥ तेषामापततांचित्रान्ध्वजान्हेमपरिष्कृतान् ॥ २० ॥ एकैकेनहिबाणेनभूमौपातितवानहम् ॥ हयांस्तेषांगजांश्चैवसारथीं
श्चाप्यहंरणे ॥ २१ ॥ तेनिवृत्ताश्चभग्नाश्चदृष्ट्वातल्लाघवंमम ॥ अथाहंहास्तिनपुरमायांजित्वामहीक्षितः ॥ २२ ॥ ततोहंताश्चकन्यावैभ्रातुरर्थायभारत ॥ तच्चक
र्ममहाबाहोसत्यवत्यैन्यवेदयम् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगप० अंबोपाख्यानप० कन्याहरणेत्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भी
ष्मउवाच ॥ ॥ ततोहंभरतश्रेष्ठमातरंवीरमातरम् ॥ अभिगम्योपसंगृह्यदाशेयीमिदमब्रुवम् ॥ १ ॥ इमाःकाशिपतेःकन्यामयानिर्जित्यपार्थिवान् ॥ विचित्रवी
र्यस्यकृतेवीर्यशुल्काहृताइति ॥ २ ॥ ततोमूर्धन्युपाघ्रायपर्यश्रुनयनानृप ॥ आहसत्यवतीहृष्टादिष्ट्यापुत्रजितंत्वया ॥ ३ ॥ सत्यवत्यास्त्वनुमतेविवाहेसमुपस्थिते ॥
उवाचवाक्यंसव्रीडाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ ४ ॥ ततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ततोहमिति मातरंउपसंगृह्यपादयोःपतित्वा ॥ १ ॥ वीर्यशुल्काःवीर्यमेवशुल्कंमौल्यंयासांताः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

मह्यंमम ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ सत्यव्रतोनित्यंब्रह्मचारी ॥ १० ॥ इतिउ० नै० भारतभावदीपेचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ समनुज्ञासिषंसमनु

भीष्मत्वमसिधर्मज्ञःसर्वशास्त्रविशारदः॥ श्रुत्वाचवचनंधर्म्यंमह्यंकर्तुमिहार्हसि॥ ५ ॥ मयाशाल्वपतिःपूर्वंमनसाभिवृतोवरः॥ तेनचास्मिवृतापूर्वंरहस्यवि
दितेपितुः॥ ६॥ कथंमामन्यकामांत्वंराजधर्ममतीत्यवै॥ वासयेथागृहेभीष्मकौरवःसन्विशेषतः॥ ७॥ एतद्बुद्ध्याविनिश्चित्यमनसाभरतर्षभ॥ यत्क्षमंतेमहाबा
होनदिहारब्धुमर्हसि॥ ८॥ समांप्रतीक्षतेव्यक्तंशाल्वराजोविशांपते॥ तस्मान्मांत्वंकुरुश्रेष्ठसमनुज्ञातुमर्हसि॥ ९॥ कृपांकुरुमहाबाहोमयिधर्मभृतांवर॥ त्वंहि
सत्यव्रतोवीरपृथिव्यामितिनःश्रुतम्॥ १०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिअंबावाक्येचतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्याय॥ १७४॥ ॥ ६॥
भीष्मउवाच॥ ॥ततोहंसमनुज्ञाप्यकालींगंधवतींतदा॥ मंत्रिणश्चर्त्विजश्चैवतथैवचपुरोहितान्॥ १ ॥ समनुज्ञासिषंकन्यामंबांज्येष्ठांनराधिप॥ अनुज्ञाता
ययौसातुकन्याशाल्वपतेःपुरम्॥ २॥ वृद्धैर्द्विजातिभिर्गुप्ताधात्र्याचानुगतातदा॥ अतीत्यचतमध्वानमासाद्यनृपतिंतथा॥ ३॥ सातमासाद्यराजानंशाल्वंवचन
मब्रवीत्॥ आगताहंमहाबाहोत्वामुद्दिश्यमहामते॥ ४॥ तामब्रवीच्छाल्वपतिःस्मयन्निवविशांपते॥ त्वयान्यपूर्वयानाहंभार्यार्थीवरवर्णिनि॥ ५॥ गच्छभद्रेपु
नस्तत्रसकाशंभीष्मकस्यवै॥ नाहमिच्छामिभीष्मेणगृहीतांत्वांप्रसह्यवै॥ ६ ॥ त्वंहिभीष्मेणनिर्जित्यनीताप्रीतिमतीतदा॥ परामृश्यमहायुद्धेनिर्जित्यपृथिवी
पतीन्॥ ७॥ नाहंत्वय्यन्यपूर्वायांभार्यार्थीवरवर्णिनि॥ कथमस्मद्विधोराजापरपूर्वांप्रवेशयेत्॥ ८॥ नारींविदितविज्ञानःपरेषांधर्ममादिशन्॥ यथेष्टंगम्यतांभद्रे
मात्वांकालोत्यगाद्यम्॥ ९॥ अंबातमब्रवीद्राजन्ननंगशरपीडिता॥ नैवंवदमहीपालनैतदेवंकथंचन॥ १०॥ नास्मिप्रीतिमतीनीताभीष्मेणामित्रकर्शन॥ ब
लान्नीतास्मिरुदतीविद्राव्यपृथिवीपतीन्॥ ११॥ भजस्वमांशाल्वपतेभक्तांबालामनागसम्॥ भक्तानांहिपरित्यागोनधर्मेषुप्रशस्यते॥ १२॥ साहमामंत्र्यगां
गेयंसमरेष्वनिवर्तिनं॥ अनुज्ञाताचतेनैवततोहंभृशमागता॥ १३॥ नसभीष्मोमहाबाहुर्मामिच्छतिविशांपते॥ भ्रातृहेतोःसमारंभोभीष्मस्येतिश्रुतंमया॥ १४॥
भगिन्यौममयेनीतेअंबिकांबालिकेनृप॥ प्रादाद्विचित्रवीर्यायगांगेयोहियवीयसे॥ १५ ॥ यथाशाल्वपतेनान्यंवरंध्यामिकथंचन॥ त्वामृतेपुरुषव्याघ्रतथा
मूर्धानमालभे॥ १६॥ नचान्यपूर्वाराजेंद्रत्वामहंसमुपस्थिता॥ सत्यंब्रवीमिशाल्वैतत्सत्येनात्मानमालभे॥ १७॥ भजस्वमांविशालाक्षस्वयंकन्यामुपस्थिताम्॥
अनन्यपूर्वांराजेंद्रत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणीम्॥ १८॥

ज्ञातवान् अडभावआर्षः ॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ परामृश्यहस्तेधृत्वानीता॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संतःसाधवःगतयःरक्षितारःसंतु ॥ २२ ॥ करुणंदीनंयथास्यात्तथापरिदेवतींशोचंतीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ अदीर्घदर्शिनेतिशाल्वस्याधर्मःसूचितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ वारणेनहस्तिनास

तामेवंभाषमाणांतुशाल्वःकाशिपतेःसुताम्॥अत्यजद्भरतश्रेष्ठजीर्णांत्वचमिवोरगः॥१९॥एवंबहुविधैर्वाक्यैर्याच्यमानस्तयानृपः॥नाश्रद्दधच्छाल्वपतिःक
न्यायांभरतर्षभ॥२०॥ततःसामन्युनाविष्टाज्येष्ठाकाशिपतेःसुता॥अब्रवीत्साश्रुनयनाबाष्पविप्लुतयागिरा॥२१॥त्वयात्यक्तागमिष्यामियत्रतत्रविशांपते॥
तत्रमेगतयःसंतुसंतःसत्यंयथाध्रुवम्॥ २२ ॥एवंतांभाषमाणांतुकन्यांशाल्वपतिस्तदा॥परितत्याजकौरव्यकरुणंपरिदेवतीम् ॥ २३ ॥ गच्छगच्छेतितांशा
ल्वपुनःपुनरभाषत॥बिभेमिभीष्मात्सुश्रोणित्वंचभीष्मपरिग्रहः॥२४॥एवमुक्तातुसातेनशाल्वेनादीर्घदर्शिना॥निश्चक्रामपुराद्दीनारुदतीकुररीयथा॥२५॥
॥भीष्मउवाच॥ ॥निष्क्रामंतीतुनगराच्चिंतयामासदुःखिता॥पृथिव्यांनास्तियुवतिर्विषमस्थतरामया॥ २६ ॥ बंधुभिर्विप्रहीणास्मिशाल्वेनचनिराकृता ॥
नचशक्यंपुनर्गंतुंमयावारणसाह्वयम्॥२७॥ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वमुद्दिश्यकारणम्॥ किंनुगर्हाम्यथात्मानमथभीष्मंदुरासदम्॥२८॥ अथवापितरंमूढं
योमेकार्षीत्स्वयंवरम्॥ मयायंस्वकृतोदोषोयाहंभीष्मरथात्तदा ॥२९॥ प्रवृत्तेदारुणेयुद्धेशाल्वार्थंनापतंपुरा ॥तस्येयंफलनिर्वृत्तिर्यदापन्नास्मिमूढवत्॥३०॥
धिग्भीष्मंधिक्चमेमंदंपितरंमूढचेतसम्॥ येनाहंवीर्यशुल्केनपण्यस्त्रीवप्रचोदिता॥३१॥धिङ्मांधिक्शाल्वराजानंधिग्धातारमथापिवा॥येषांदुर्नीतभावेनप्रा
प्तास्म्यापदमुत्तमां॥३२॥सर्वथाभागधेयानिस्वानिप्राप्नोतिमानवः॥अनयस्यास्यतुमुखंभीष्मःशांतनवोमम॥३३॥ साभीष्मेप्रतिकर्तव्यमहंपश्यामिसांप्रत
म्॥तपसावायुधावापिदुःखहेतुःसमेमतः॥३४॥कोनुभीष्मंयुधाजेतुमुत्सहेतमहीपतिः॥एवंसापरिनिश्चित्यजगामनगराद्बहिः॥३५॥आश्रमंपुण्यशीलानांता
पसानांमहात्मनाम्॥ततस्तामवसद्रात्रिंतापसैःपरिवारिता॥३६॥ आचख्यौचयथावृत्तंसर्वमात्मनिभारत॥विस्तरेणमहाबाहोनिखिलेनशुचिस्मिता॥हरणं
चविसर्गंचशाल्वेनचविसर्जनम्॥३७॥ ततस्तत्रमहानासीद्ब्राह्मणःसंशितव्रतः॥ शैखावत्यस्तपोवृद्धःशास्त्रेचारण्यकेगुरुः॥३८॥आर्तांतामाहसमुनिःशैखाव
त्योमहातपाः॥ निःश्वसंतींसतींबालांदुःखशोकपरायणाम्॥ ३९ ॥ एवंगतेतुकिंभद्रेशक्यंकर्तुंतपस्विभिः॥ आश्रमस्थैर्महाभागेतपोयुक्तैर्महात्मभिः ॥ ४० ॥

मानाह्वयंसमानाख्यंहस्तिनापुरम् ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ शैखावत्यःशिखावान्वह्निस्तत्साध्यानिश्रौतस्मार्तकर्माणिशैखावतानितेषुसाधुःशै
खावत्यःकर्मणिनिष्णातःआरण्यकेउपनिषदिगुरुःब्रह्मविदित्यर्थः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

प्राव्राज्यंप्रव्रज्यासंन्यासस्तत्रोचितंकर्मप्राव्राज्यम् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तापस्यंतपसेहितंधर्मजातम् ॥४४॥ दृष्टांतोलौकिकोदाहरणंआगमोवेदःहेतुर्युक्तिस्तैःप्रारब्धकर्मभोगस्यापरिहार्यत्वंज्ञात्वासमा
श्वस्ताभवेत्युक्तेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा०पंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥८॥९ ॥ येदोषाविद्यंतेआश्रमेप्रव्र

सात्वेनमब्रवीद्राजन्क्रियतांमदनुग्रहः॥ प्राव्राज्यमहमिच्छामितपस्तप्स्यामिदुश्चरम् ॥४१॥ मयैवयानिकर्माणिपूर्वदेहेतुमूढया॥कृतानिनूनंपापानितेषामे
तत्फलंध्रुवम् ॥४२॥नोत्सहेतुपुनर्गंतुंस्वजनंप्रतितापसाः॥ प्रत्याख्यातानिरानंदाशाल्वेनचनिराकृता ॥४३॥ उपदिष्टमिहेच्छामितापस्यंवीतकल्मषाः॥ युष्मा
भिर्देवसंकाशैःकृपाभवतुवोमयि॥ ४४॥ सतामाश्वासयत्कन्यांदृष्टांतागमहेतुभिः ॥ सांत्वयामासकार्यंचप्रतिजज्ञेद्विजैःसह ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते
उद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशैखावत्यांबासंवादेपंचसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५॥ ॥छ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥ततस्तेतापसाःसर्वेकार्यवंतो
भवंस्तदा ॥ तांकन्यांचिंतयंतस्तेकिंकार्यमितिधर्मिणः॥ १ ॥ केचिदाहुःपितुर्वेश्मनीयतामितितापसाः ॥ केचिदस्मदुपालंभेमतिंचक्रुर्हितापसाः ॥ २ ॥ केचि
च्छाल्वपतिंगत्वानियोज्यमितिमेनिरे ॥नेतिकेचिद्व्यवस्यंतिप्रत्याख्याताहितेनसा ॥३ ॥ एवंगतेतुकिंशक्यंभद्रेकर्तुंमनीषिभिः॥ पुनरूचुश्चतांसर्वेतापसाःसंशि
तव्रताः॥४॥ अलंप्रव्रजितेनेहभद्रेशृणुहितंवचः॥ इतोगच्छस्वभद्रंतेपितुरेवनिवेशनम् ॥५॥प्रतिपत्स्यतिराजासपितातेयदनंतरम् ॥तत्रवत्स्यसिकल्याणिसु
खंसर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥ नचतेन्यागतिर्न्याय्याभवेद्भद्रेयथापिता ॥ पतिर्वापिगतिर्नार्याःपितावावरवर्णिनि ॥७॥ गतिःपतिःसमस्थायांविषमेचपितागतिः॥
प्रव्रज्याहिसुदुःखेयंसुकुमार्याविशेषतः॥ ८॥ राजपुत्र्याःप्रकृत्याचकुमार्यास्तवभामिनि॥ भद्रेदोषाहिविद्यंतेबहवोवरवर्णिनि ॥ ९ ॥ आश्रमेवैवसंत्यास्तेनभ
वेयुःपितुर्गृहे॥ ततस्त्वन्येब्रुवन्वाक्यंतापसास्तांतपस्विनीम् ॥१० ॥ त्वामिहैकाकिनींदृष्ट्वानिर्जनेगहनेवने॥ प्रार्थयिष्यंतिराजानस्तस्मान्मैवंमनःकृथाः॥११॥
अंबोवाच॥ ॥नशक्यंकाशिनगरंपुनर्गंतुंपितुर्गृहान्॥ अवज्ञाताभविष्यामिबांधवानांनसंशयः॥ १२ ॥ उषितास्मितथाबाल्येपितुर्वेश्मनितापसाः॥नाहंग
मिष्येभद्रंवस्तत्रयत्रपितामम ॥ तपस्तप्तुमभीप्सामितापसैःपरिरक्षिता ॥ १३ ॥ यथापरेपिमेलोकेनस्यादेवंमहात्ययः॥ दौर्भाग्यंतापसश्रेष्ठास्तस्मात्तप्स्याम्य
हंतपः॥ १४॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥इत्येवंतेषुविप्रेषुचिंतयत्सुयथातथम्॥राजर्षिस्तद्वनंप्राप्तस्तपस्वीहोत्रवाहनः॥ १५॥

ज्यायांतेदोषाःपितुर्गृहेनभवेयुःसुंदरींतरुणींचत्वांदृष्ट्वामुनयोवामोहंप्राप्स्यंतित्वंवाधर्मात्स्खलिष्यसीतिभावः॥ १० ॥ ११ ॥ १२॥ १३॥ महात्ययःसुखनाशः महदुद्भवउत्सवइतिकोशः ॥ १४॥१५॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततस्तेतापसाःसर्वेपूजयंतिस्मतंनृपम्॥पूजाभिःस्वागताद्याभिरासनेनोदकेनच॥ १६ ॥ तस्योपविष्टस्यसतोविश्रांतस्योपशृण्वतः॥पुनरेवकथांचक्रुःकन्यां
प्रतिवनौकसः॥ १७॥ अंबायास्तांकथांश्रुत्वाकाशिराज्ञश्चभारत॥राजर्षिःसमहातेजाबभूवोद्विग्नमानसः॥१८॥तांतथावादिनींश्रुत्वादृष्ट्वाचसमहातपाः॥
राजर्षिःकृपयाविष्टोमहात्माहोत्रवाहनः॥ १९ ॥सवेपमानउत्थायमातुस्तस्याःपितातदा ॥ तांकन्यामंकमारोप्यपर्यश्वासयतप्रभो॥ २० ॥ सतामपृच्छत्का
र्त्स्न्येनव्यसनोत्पत्तिमादितः॥ साचतस्मैयथावृत्तंविस्तरेणन्यवेदयत् ॥ २१ ॥ ततःसराजर्षिरभूद्दुःखशोकसमन्वितः ॥ कार्यंचप्रतिपेदेतन्मनसासुमहातपाः
॥ २२ ॥ अब्रवीद्वेपमानश्चकन्यामार्तांसुदुःखितः॥ मागाःपितुर्गृहंभद्रेमातुस्तेजनकोह्यहम्॥२३॥दुःखंछिंद्यामहंतेवैमयिवर्तस्वपुत्रिके॥ पर्याप्तंतेमनोवत्सेय
देवंपरिशुष्यसि॥ २४॥ गच्छमद्वचनाद्रामंजामदग्न्यंतपस्विनम् ॥ रामस्तेसुमहद्दुःखंशोकंचैवापनेष्यति ॥ २५॥ हनिष्यतिरणेभीष्मंनकरिष्यतिचेद्वचः॥ तं
गच्छभार्गवश्रेष्ठंकालाग्निसमतेजसम्॥२६॥ प्रतिष्ठापयितासत्वांसमेपथिमहातपाः॥ ततस्तुसुस्वरंबाष्पमुत्सृजंतीपुनःपुनः॥२७॥ अब्रवीत्पितरंमातुःसात
दाहोत्रवाहनम्॥अभिवादयित्वाशिरसागमिष्येतवशासनात्॥२८॥ अपिनामाद्यपश्येयमार्यंतंलोकविश्रुतम्॥कथंचतीव्रंदुःखंमेनाशयिष्यतिभार्गवः॥एत
दिच्छाम्यहंज्ञातुंयथायास्यामितत्रवै॥२९॥ ॥होत्रवाहनउवाच॥ ॥रामंद्रक्ष्यसिभद्रेत्वंजामदग्न्यंमहावने॥उग्रेतपसिवर्ततंसत्यसंधंमहाबलम्॥३०॥ म
हेंद्रेवैगिरिश्रेष्ठंरामोनित्यमुपास्तिह॥ ऋषयोवेदविद्वांसोगंधर्वाप्सरसस्तथा॥ ३१ ॥ तत्रगच्छस्वभद्रंतेब्रूयाश्चैनंवचोमम॥ अभिवाद्यचतंमूर्ध्नातपोवृद्धंदृढव्र
तम्॥ ३२ ॥ ब्रूयाश्चैनंपुनर्भद्रेयत्तेकार्यंमनीषितम्॥मयिसंकीर्तितेरामःसर्वंतत्तेकरिष्यति॥३३॥ममरामःसखावत्सेप्रीतियुक्तःसुहृच्चमे॥जमदग्निसुतोवीरः
सर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ३४ ॥एवंब्रुवतिकन्यांतुपार्थिवेहोत्रवाहने॥ अकृतव्रणःप्रादुरासीद्रामस्यानुचरःप्रियः ॥ ३५॥ ततस्तेमुनयःसर्वेसमुत्तस्थुःसहस्रशः॥ स
चराजावयोवृद्धःसृंजयोहोत्रवाहनः॥ ३६ ॥ ततोदृष्ट्वाकृतातिथ्यमन्योन्यंतेवनौकसः॥ सहिताभरतश्रेष्ठनिषेदुःपरिवार्यतम्॥३७॥ ततस्तेकथयामासुःकथा
स्तास्तामनोरमाः ॥ धन्यादिव्याश्चराजेंद्रप्रीतिहर्षमुदायुताः॥ ३८ ॥ ततःकथांतेराजर्षिर्महात्माहोत्रवाहनः॥ रामंश्रेष्ठंमहर्षीणामपृच्छदकृतव्रणम्॥३९॥ क्व
संप्रतिमहाबाहोजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ अकृतव्रणशक्योवैद्रष्टुंवेदविदांवर॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ तंविचित्रवीर्यवैवाहिकंविवाहार्थमुद्यतंसमुपार्जितंअभ्यंगकौतुकबंधादिनासंस्कृतंदृष्ट्वाइयंकन्यागांगेयमब्रवीदितियोजना ॥ ५० ॥

॥ अकृतव्रणउवाच ॥ ॥ भवंतमेवसततंरामःकीर्तयतिप्रभो॥सृंजयोमेप्रियसखोराजर्षिरितिपार्थिव ॥ ४१ ॥इहरामःप्रभातेश्वोभवितेतिमतिर्मम ॥द्रष्टास्येन
मिहायांतंतवदर्शनकांक्षया॥ ४२॥इयंचकन्याराजर्षेकिमर्थंवनमागता॥कस्यचेयंतवचकाभवतीच्छामिवेदितुम्॥ ४३॥ ॥होत्रवाहनउवाच॥ ॥दौहित्री
यंममविभोकाशिराजसुताप्रिया॥ ज्येष्ठास्वयंवरेतस्थौभगिनीभ्यांसहानघ ॥ ४४ ॥ इयमंबेतिविख्याताज्येष्ठाकाशिपतेःसुता ॥ अंबिकांबालिकेकन्येकनी
यस्यौतपोधन॥ ४५॥ समेतंपार्थिवंक्षत्रंकाशिपुर्यांततोभवत्॥ कन्यानिमित्तंविप्रर्षेतत्रासीदुत्सवोमहान् ॥ ४६ ॥ ततःकिलमहावीर्योभीष्मःशांतनवोनृपा
न्॥अधिक्षिप्यमहातेजास्तिस्रःकन्याजहारताः॥४७॥ निर्जित्यपृथिवीपालानथभीष्मोगजाह्वयम्॥ आजगामविशुद्धात्माकन्याभिःसहभारतः॥४८॥ सत्य
वत्यैनिवेद्याथविवाहंसमनंतरम्॥भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यसमाज्ञापयतप्रभुः॥४९॥तंतुवैवाहिकंदृष्ट्वाकन्येयंसमुपार्जितम्॥अब्रवीत्तत्रगांगेयंमंत्रिमध्येद्विजर्ष
भ॥ ५०॥ मयाशाल्वपतिर्वीरोमनसाभिवृतःपतिः॥ नमामर्हसिधर्मज्ञदातुंभ्रात्रेन्यमानसाम्॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंभीष्मःसंमंत्र्यसहमंत्रिभिः॥ निश्चित्य
विससर्जेमांसत्यवत्यामतेस्थितः॥ ५२॥ अनुज्ञातातुभीष्मेणशाल्वंसौभपतिंततः॥ कन्येयंमुदितातत्रकालेवचनमब्रवीत् ॥ ५३ ॥ विसर्जितास्मिभीष्मेण
धर्मंमांप्रतिपादय॥ मनसाभिवृतःपूर्वंमयात्वंपार्थिवर्षभ॥ ५४ ॥ प्रत्याचख्यौचशाल्वोस्याश्चारित्रस्याभिशंकितः॥ सेयंतपोवनंप्राप्तातापस्येभिरताभृशम्
॥ ५५॥ मयाचप्रत्यभिज्ञातावंशस्यपरिकीर्तनात्॥ अस्यदुःखस्यचोत्पत्तिंभीष्ममेवेहमन्यते॥५६॥ ॥अंबोवाच॥ ॥भगवन्नेवमेवेहयथाहपृथिवीपतिः॥
शरीरकर्तामातुर्मेसृंजयोहोत्रवाहनः॥ ५७ ॥ नह्युत्सहेस्वनगरंप्रतियातुंतपोधन ॥ अपमानभयाच्चैवव्रीडयाचमहामुने॥ ५८ ॥ यत्तुमांभगवान्रामोवक्ष्य
तिद्विजसत्तम॥ तन्मेकार्यतमंकार्यमितिमेभगवन्मतिः॥ ५९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहोत्रवाहनांबासंवादेषट्सप्तत्यधिक
शततमोऽध्यायः॥ १७६॥ ॥छ॥ ॥अकृतव्रणउवाच॥ ॥दुःखद्वयमिदंभद्रेकतरस्यचिकीर्षसि॥ प्रतिकर्तव्यमबलेतत्त्वंवत्सेवदस्वमे ॥ १ ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उत्पत्तिंकारणम् ॥५६॥५७॥५८॥५९॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीये भारतभा०षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १७६ ॥ ॥छ॥ ॥ दुःखद्वयंदुःखकरद्वयं
भीष्मशाल्वाख्यं यद्वा निर्भर्तृकत्वमेकंदुःखंत्वच्छत्रोर्वधश्चेतितापसानांदुःखद्वयंतथापिशत्रुद्वयमध्येकतरस्यकंप्रतिकर्तव्यंहंतुंयत्नंचिकीर्षसि यद्वा एकैकस्यगतिहानिर्मरणंवेतिदुःखद्वयंज्ञेयम् ॥ १ ॥

नियोक्तव्यस्तवपाणिग्रहणार्थमितिशेषः॥२॥भीष्मस्यतुसत्यप्रतिज्ञस्यत्वत्सुखार्थंजयमात्रंकर्तव्यंनतुतावतातवहितमित्याशयेनाह अथेति ॥३॥४॥५॥ विधानंप्रतीकारम् ॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

यदिसौभपतिर्भद्रेनियोक्तव्योमतस्तव॥ नियोक्ष्यतिमहात्मासरामस्त्वद्धितकाम्यया॥ २॥ अथापगेयंभीष्मंत्वंरामेणेच्छसिधीमता॥ रणेविनिर्जितंद्रष्टुंकुर्या
त्तदपिभार्गवः॥ ३॥ सृंजयस्यवचःश्रुत्वातवचैवशुचिस्मिते॥ यदत्रतेभृशंकार्यंतदद्यैवविचिंत्यताम्॥४॥ ॥अंबोवाच॥ ॥ अपनीतास्मिभीष्मेणभगवन्न
विजानता॥ नाभिजानातिमेभीष्मोब्रह्मन्शाल्वगतंमनः॥५॥ एतद्विचार्यमनसाभवानेतद्विनिश्चयम्॥ विचिनोतुयथान्यायंविधानंक्रियतांतथा॥६॥भीष्मे
वाकुरुशार्दूलेशाल्वराजेथवापुनः॥ उभयोरेववाब्रह्मन्युक्तंयत्तत्समाचर॥ ७॥ निवेदितंमयाह्येतद्दुःखमूलंयथातथम्॥ विधानंतत्रभगवन्कर्तुमर्हसियुक्ति
तः॥८॥ ॥अकृतव्रणउवाच॥ ॥उपपन्नमिदंभद्रेयदेवंवरवर्णिनि॥ धर्मंप्रतिवचोब्रूयाःशृणुचेदंवचोमम॥९॥ यदित्वामापगेयोवैननयेद्गजसाह्वयम्॥ शा
ल्वस्त्वांशिरसाभीरुगृह्णीयाद्रामचोदितः॥ १०॥ तेनत्वंनिर्जिताभद्रेयस्मान्नीतासिभाविनि॥ संशयःशाल्वराजस्यतेनत्वयिसुमध्यमे॥ ११॥ भीष्मःपुरुषमा
नीचजितकाशीतथैवच॥ तस्मात्प्रतिक्रियायुक्ताभीष्मेकारयितुंतव॥१२॥ ॥अंबोवाच॥ ॥ ममाप्येषसदाब्रह्मन्हृदिकामोभिवर्तते॥ घातयेयंयदिरणेभी
ष्ममित्येवनित्यदा॥१३॥ भीष्मंवाशाल्वराजंवायंवादोषेणगच्छसि॥ प्रशाधितंमहाबाहोयत्कृतेहंसुदुःखिता॥ १४॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥एवंकथयतामेव
तेषांसदिवसोगतः॥ रात्रिश्चभरतश्रेष्ठसुखशीतोष्णमारुता॥१५॥ततोरामःप्रादुरासीत्प्रज्वलन्निवतेजसा॥ शिष्यैःपरिवृतोराजन्जटाचीरधरोमुनिः॥ १६॥
धनुष्पाणिरदीनात्माखड्गंबिभ्रत्परश्वधी॥ विरजाराजशार्दूलसृंजयंसोभ्ययान्नृपम्॥१७॥ततस्तंतापसादृष्ट्वासचराजामहातपाः॥ तस्थुःप्रांजलयोराजन्सा
चकन्यातपस्विनी॥ १८॥ पूजयामासुरव्यग्रामधुपर्केणभार्गवम्॥ अर्चितश्चयथान्यायंनिषसादसहैवतैः॥ १९॥ ततःपूर्वव्यतीतानिकथयंतौस्मतावुभौ॥
आसातांजामदग्न्यश्चसृंजयश्चैवभारत॥ २०॥ तथाकथांतेराजर्षिर्भृगुश्रेष्ठंमहाबलम्॥ उवाचमधुरंकालेरामंवचनमर्थवत्॥ २१॥ रामेयंममदौहित्रीका
शिराजसुताप्रभो॥ अस्याःशृणुयथातत्त्वंकार्यंकार्यविशारद॥ २२॥ परमंकथ्यतांचेतितांरामःप्रत्यभाषत॥ ततःसाभ्यवदद्रामंज्वलंतमिवपावकम्॥२३॥
ततोभिवाद्यचरणौरामस्यशिरसौशुभौ॥ स्पृष्ट्वापद्मदलाभाभ्यांपाणिभ्यामग्रतःस्थिता॥ २४॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ असातां लङिद्विवचनम्॥२०॥२१॥२२॥परमंतवविवक्षितंयत्तन्मेऽवश्यंवक्तव्यमित्यर्थः ॥२३॥ शिरसौश्रेष्ठौ शिरःप्रधानेसेनाग्रइतिमेदिनी पुंस्त्वमार्षम् ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ सृंजयस्यदौहित्रीतिशेषः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८॥३९ ॥ लुब्धोयतोमांहृतवान् नीचोयतोमदंगीकारंस्वयंनकृतवान् अ

रुरोदसाशोकवतीबाष्पव्याकुललोचना॥प्रपेदेशरणंचैवशरण्यंभृगुनंदनम्॥२५॥ ॥रामउवाच॥ ॥यथात्वंसृंजयस्यास्यतथामेत्वंनृपात्मजे॥ब्रूहियत्तेम
नोदुःखंकरिष्येवचनंतव॥२६॥ ॥अंबोवाच॥ ॥भगवन्शरणंत्वाद्यप्रपन्नास्मिमहाव्रतम्॥शोकपंकार्णवान्मग्नांघोरादुद्धरमांविभो॥२७॥ ॥भीष्मउ
वाच॥ ॥तस्याश्चदृष्ट्वारूपंचवपुश्चाभिनवंपुनः॥सौकुमार्यंपरंचैवरामश्चिंतापरोभवत्॥२८॥किमियंवक्ष्यतीत्येवंविममर्शभृगूद्वहः॥इतिदध्यौचिरंरामः
कृपयाभिपरिप्लुतः॥२९॥कथ्यतामितिसाभूयोरामेणोक्ताशुचिस्मिता॥सर्वमेवयथातत्त्वंकथयामासभार्गवे॥३०॥तच्छ्रुत्वाजामदग्न्यस्तुराजपुत्र्यावच
स्तदा॥उवाचतांवरारोहांनिश्चित्यार्थविनिश्चयम्॥३१॥ ॥रामउवाच॥ ॥प्रेषयिष्यामिभीष्मायकुरुश्रेष्ठायभाविनि॥करिष्यतिवचोमह्यंश्रुत्वाचसनरा
धिपः॥३२॥नचेत्करिष्यतिवचोमयोक्तंजाह्नवीसुतः॥धक्ष्याम्यहंरणेभद्रेसामात्यंशस्त्रतेजसा॥३३॥अथवातेमतिस्तत्रराजपुत्रिनवर्तते॥यावच्छाल्वप
तिंवीरंयोजयाम्यत्रकर्मणि॥३४॥ ॥अंबोवाच॥ ॥विसर्जिताहंभीष्मेणश्रुत्वैवभृगुनंदन॥शाल्वराजगतंभावंममपूर्वंमनीषितम्॥३५॥सौभराजमुपे
त्याहमवोचंदुर्वचंवचः॥नचमांप्रत्यगृह्णात्सचारित्र्यपरिशंकितः॥३६॥एतत्सर्वंविनिश्चित्यस्वबुद्ध्याभृगुनंदन॥यदत्रौपयिकंकार्यंतच्चिंतयितुमर्हसि॥३७॥
ममतुव्यसनस्यास्यभीष्मोमूलंमहाव्रतः॥येनाहंवशमानीतासमुत्क्षिप्यबलात्तदा॥३८॥भीष्मंजहिमहाबाहोयत्कृतेदुःखमीदृशम्॥प्राप्ताहंभृगुशार्दूलचरा
म्यप्रियमुत्तमम्॥३९॥सहिलुब्धश्चनीचश्चजितकाशीचभार्गव॥तस्मात्प्रतिक्रियाकर्तुंयुक्तातस्मैत्वयानघ॥४०॥एषमेक्रियमाणायाभारतेनतदाविभो॥
अभवद्धृदिसंकल्पोघातयेयंमहाव्रतम्॥४१॥तस्मात्कामंममाद्येमंरामसंपादयानघ॥जहिभीष्मंमहाबाहोयथावृत्रंपुरंदरः॥४२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउ
द्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामांबासंवादेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१७७॥ ॥छ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥एवमुक्तस्तदारामोजहिभीष्ममितिप्र
भो॥उवाचरुदतींकन्यांचोदयंतींपुनःपुनः॥१॥काश्येनकामंगृह्णामिशस्त्रंवैवरवर्णिनि॥ऋतेब्रह्मविदांहेतोःकिमन्यत्करवाणिते॥२॥

कामुकस्यकन्याहरणंदोषइतिभावः ॥ ४० ॥ क्रियमाणायाःबलादाहरणेनहिंस्यमानायाः कृहिंसायांस्वादिः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीये भारतभावदीपेसप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ काश्येकाशिराजकन्ये ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ऋषिःअकृतव्रणः पाठांतरेतुस्पष्टमेवसंकीर्त्यते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

वाचाभीष्मश्चशाल्वश्चममराज्ञिवशानुगौ ॥ भविष्यतोनवध्यांगितत्करिष्यामिमाशुच ॥ ३ ॥ नतुशस्त्रंग्रहीष्यामिकथंचिदपिभाविनि ॥ ऋतेनियोगाद्विप्राणा
मेषमेसमयःकृतः ॥ ४ ॥ ॥ अंबोवाच ॥ ॥ ममदुःखंभगवताव्यपनेयंयतस्ततः ॥ तच्चभीष्मप्रसूतंमेतंजहीश्वरमाचिरम् ॥ ५ ॥ ॥ रामउवाच ॥ ॥ काशिकन्ये
पुनर्ब्रूहिभीष्मस्तेचरणावुभौ ॥ शिरसावंदनार्होपिग्रहीष्यतिगिरामम ॥ ६ ॥ ॥ अंबोवाच ॥ ॥ जहिभीष्मंरणेरामगर्जंतमसुरंयथा ॥ समाहूतोरणेराममममचे
दिच्छसिप्रियं ॥ प्रतिश्रुतंचयदपितत्सत्यंकर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ तयोःसंवदतोरेवंराजन्रामांबयोस्तदा ॥ ऋषिःपरमधर्मात्माइदंवचनमब्रवीत्
॥ ८ ॥ शरणागतांमहाबाहोकन्यांनत्यक्तुमर्हसि ॥ यदिभीष्मोरणेरामसमाहूतस्त्वयामृधे ॥ ९ ॥ निर्जितोस्मीतिवाब्रूयात्कुर्याद्वावचनंतव ॥ कृतमस्याभवेत्का
र्यंकन्यायाभृगुनंदन ॥ १० ॥ वाक्यंसत्यंचतेवीरभविष्यतिकृतंविभो ॥ इयंचापिप्रतिज्ञातेतदारामममहामुने ॥ ११ ॥ जित्वावैक्षत्रियान्सर्वान्ब्राह्मणेषुप्रतिश्रु
ता ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चैववरणेयदि ॥ १२ ॥ ब्रह्मद्विड्भवितातंवैहनिष्यामीतिभार्गव ॥ शरणार्थंप्रपन्नानांभीतानांशरणार्थिनाम् ॥ १३ ॥ नशक्ष्यामिप
रित्यागंकर्तुंजीवन्कथंचन ॥ यश्चकृत्स्नंरणेक्षत्रंविजेष्यतिसमागतम् ॥ १४ ॥ दीप्तात्मानमहंतंचहनिष्यामीतिभार्गव ॥ सएवंविजयीरामभीष्मःकुरुकुलोद्वहः ॥
तेनयुध्यस्वसंग्रामेसमेत्यभृगुनंदन ॥ १५ ॥ ॥ रामउवाच ॥ ॥ स्मराम्यहंपूर्वकृतांप्रतिज्ञामृषिसत्तम ॥ तथैवचकरिष्यामियथासाम्नैवलप्स्यते ॥ १६ ॥ का
र्यमेतन्महद्ब्रह्मन्काशिकन्यामनोगतम् ॥ गमिष्यामिस्वयंतत्रकन्यामादाययत्रसः ॥ १७ ॥ यदिभीष्मोरणश्लाघीनकरिष्यतिमेवचः ॥ हनिष्याम्येनमुद्रिक्तमिति
मेनिश्चितामतिः ॥ १८ ॥ नहिबाणामयोत्सृष्टाःसज्जंतीहशरीरिणां ॥ कायेषुविदितंतुभ्यंपुराक्षत्रियसंगरे ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वाततोरामःसहतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ प्रया
णायमतिंकृत्वासमुत्तस्थौमहातपाः ॥ २० ॥ ततस्तेतामुषित्वातुरजनींतत्रतापसाः ॥ हुताग्नयोजप्तजप्याःप्रतस्थुर्मज्जिघांसया ॥ २१ ॥ अभ्यगच्छत्ततोरामः
सहतैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ कुरुक्षेत्रंमहाराजकन्ययासहभारत ॥ २२ ॥ न्यविशंततततःसर्वेपरिगृह्यसरस्वतीम् ॥ तापसास्तेमहात्मानोभृगुश्रेष्ठपुरस्कृताः ॥ २३ ॥
भीष्मउवाच ॥ ॥ ततस्तृतीयेदिवसेसंदिदेशव्यवस्थितः ॥ कुरुप्रियंसमेराजन्प्राप्तोस्मीतिमहाव्रतः ॥ २४ ॥ तमागतमहंश्रुत्वाविषयांतंमहाबलं ॥ अभ्यगच्छं
जवेनाशुप्रीत्यातेजोनिधिंप्रभुम् ॥ २५ ॥ गांपुरस्कृत्यराजेंद्रब्राह्मणैःपरिवारितः ॥ ऋत्विग्भिर्देवकल्पैश्चतथैवंचपुरोहितैः ॥ २६ ॥

॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ अवलिप्तस्य दृप्तस्य ॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥

समामभिगतंदृष्ट्वाजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ प्रतिजग्राहतांपूजांवचनंचेदमब्रवीत् ॥ २७॥ ॥रामउवाच॥ ॥भीष्मकांबुद्धिमास्थायकाशिराजसुतातदा॥
अकामेनत्वयानीतापुनश्चैवविसर्जिता॥ २८ ॥ विभ्रंशितात्वयाहीयंधर्मादास्तेयशस्विनी॥ परामृष्टांत्वयाहीमांकोहिगंतुमिहार्हति ॥ २९॥ प्रत्याख्याताहि
शाल्वेनत्वयानीतेतिभारत॥ तस्मादिमांमन्नियोगात्प्रतिगृह्णीष्वभारत॥ ३०॥ स्वधर्मंपुरुषव्याघ्रराजपुत्रीलभत्वियम्॥ नयुक्तस्त्ववमानोयंराज्ञांकर्तुंत्वयान
घ॥ ३१॥ ततस्तंवैविमनसमुदीक्ष्याहमथाब्रुवं॥ नाहमेनांपुनर्दद्यांब्रह्मन्भ्रात्रेकथंचन॥ ३२॥शाल्वस्याहमितिप्राहपुरामामेवभार्गव॥ मयाचैवाभ्यनुज्ञा
तागतेयंनगरंप्रति॥ ३३॥ नभयान्नाप्यनुक्रोशान्नार्थलोभान्नकाम्यया॥ क्षात्रंधर्ममहंजह्यामितिमेव्रतमाहितं॥ ३४॥ अथमामब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुले
क्षणः॥ नकरिष्यसिचेदेतद्वाक्यंमेनरपुंगव॥ ३५॥ हनिष्यामिसहामात्यंत्वामद्येतिपुनःपुनः॥ संरंभादब्रवीद्रामःक्रोधपर्याकुलेक्षणः॥ ३६॥ तमहंगीर्भिरिष्टा
भिःपुनःपुनररिंदम॥ अयाचंभृगुशार्दूलंनचैवप्रशशामसः॥ ३७॥ प्रणम्यतमहंमूर्ध्नाभूयोब्राह्मणसत्तमं॥ अब्रुवंकारणंकिंतद्यत्त्वंयुद्धंमयेच्छसि॥३८॥ इष्व
स्त्रंममबालस्यभवतैवचतुर्विधम्॥ उपदिष्टंमहाबाहोशिष्योस्मितवभार्गव॥३९॥ ततोमामब्रवीद्रामःक्रोधसंरक्तलोचनः॥जानीषेमांगुरुंभीष्मगृह्णासीमांन
चैवह॥ ४०॥ सुतांकाश्यस्यकौरव्यमत्प्रियार्थंमहामते॥ नहितेविद्यतेशांतिरन्यथाकुरुनंदन ॥ ४१ ॥ गृहाणेमांमहाबाहोरक्षस्वकुलमात्मनः॥ त्वयाविभ्रंशि
ताहीयंभर्तारंनाधिगच्छति॥४२॥ तथाब्रुवंतंतमहंरामंपरपुरंजयम्॥नैतदेवंपुनर्भाविब्रह्मर्षेकिंश्रमेणते॥४३॥ गुरुत्वंत्वयिसंप्रेक्ष्यजामदग्न्यपुरातनम्॥प्रसा
दयेत्वांभगवंस्त्यक्तैषातुपुरामया॥ ४४॥ कोजातुपरभावांहिनारींव्यालीमिवस्थिताम् ॥ वासयेतगृहेजानन्स्त्रीणांदोषोमहात्ययः॥ ४५॥ नभयाद्वासवस्या
पिधर्मंजह्यांमहाव्रत॥ प्रसीदमावायद्वातेकार्यंतत्कुरुमाचिरम् ॥ ४६ ॥ अयंचापिविशुद्धात्मन्पुराणेश्रूयतेविभो॥ मरुत्तेनमहाबुद्धेगीतःश्लोकोमहात्मना
॥ ४७॥ गुरोरप्यवलिप्तस्यकार्याकार्यमजानतः॥ उत्पथप्रतिपन्नस्यपरित्यागोविधीयते॥४८॥ सत्वंगुरुरितिप्रेम्णामयासंमानितोभृशम्॥गुरुवृत्तिंनजानी
षेतस्माद्योत्स्यामिवैत्वया॥ ४९॥ गुरुंनहन्यांसमरेब्राह्मणंचविशेषतः॥ विशेषतस्तपोवृद्धमेवंक्षांतंमयातव॥ ५०॥ उद्यतेषुमथोदृष्ट्वाब्राह्मणंक्षत्रबंधुवत्॥
योहन्यात्समरेक्रुद्धंयुध्यंतमपलायिनम्॥ ५१॥ ब्रह्महत्यानतस्यस्यादितिधर्मेषुनिश्चयः॥ क्षत्रियाणांस्थितोधर्मेक्षत्रियोस्मितपोधन॥ ५२॥

यःपुमान्यस्मिन्नरेयथाप्रीत्याद्वेषेणवावर्ततेसनरस्तस्मिन्तथैवप्रीतिंद्वेषंवाप्रवर्तयन् ॥ ५३ ॥ ननुत्वामर्थेप्रवर्तयन्नहंत्वयिप्रीतिमेवकरोमीत्याशंक्याहार्थेवेति अर्थेगुरुवाक्याद्दारकरणे धर्मेपितृप्रीत्यर्थंस्त्री
कृतेब्रह्मचर्येविषयेदेशकालानुसारेणसमर्थोविवेककुशलः तत्रधर्मलोपेनगुरुवाक्यात्प्राप्यमाणोऽर्थःश्रेयानुतनेत्यर्थेसंशयवानुतगुरुवाक्यविरोधेनापिपाल्यमानोधर्मःश्रेयानुतनेतिधर्मेसंशयवान् एतयोर्म
योयथावर्ततेयस्मिंस्तस्मिन्नेवप्रवर्तयन् ॥ नाधर्मसमवाप्नोतिनचाश्रेयश्चविंदति ॥ ५३ ॥ अर्थेवायदिवाधर्मेसमर्थोदेशकालवित् ॥ अर्थसंशयमापन्नःश्रे
यान्निःसंशयोनरः ॥ ५४ ॥ यस्मात्संशयितेप्यर्थेऽयथान्यायंप्रवर्तसे ॥ तस्माद्योत्स्यामिसहितस्त्वयाराममहाहवे ॥ ५५ ॥ पश्यमेबाहुवीर्यंचविक्रमंचातिमानु
षं ॥ एवंगतेपितुमयायच्छक्यंभृगुनंदन ॥ ५६ ॥ तत्करिष्येकुरुक्षेत्रेयोत्स्येविप्रत्वयासह ॥ द्वंद्वरामयथेष्टंमेसज्जीभवमहाद्युते ॥ ५७ ॥ तत्रत्वंनिहतोराममया
शरशतार्दितः ॥ प्राप्स्यसेनिर्जिताँल्लोकान्शस्त्रपूतोमहारणे ॥ ५८ ॥ सगच्छविनिवर्तस्वकुरुक्षेत्रंरणप्रिय ॥ तत्रैष्यामिमहाबाहोयुद्धायत्वांतपोधन ॥ ५९ ॥ अ
पियत्रत्वयारामकृतंशौचंपुरापितुः ॥ तत्राहमपिहत्वात्वांशौचंकर्तास्मिभार्गव ॥ ६० ॥ तत्ररामसमागच्छत्वरितंयुद्धदुर्मद ॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंपौराणंब्राह्मण
ब्रुवः ॥ ६१ ॥ यच्चापिकत्थसेरामबहुशःपरिवत्सरे ॥ निर्जिताःक्षत्रियालोकेमयैकेनेतितच्छृणु ॥ ६२ ॥ ननदाजातवान्भीष्मःक्षत्रियोवापिमद्विधः ॥ पश्चाज्जा
तानितेजांसितृणेषुज्वलितंत्वया ॥ ६३ ॥ यस्तेयुद्धमयंदर्पंकामंचव्यपनाशयेत् ॥ सोहंजातोमहाबाहोभीष्मःपरपुरंजयः ॥ व्यपनेष्यामितेदर्पंयुद्धेरामनसंश
यः ॥ ६४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततोमामब्रवीद्रामःप्रहसन्निवभारत ॥ दिष्ट्याभीष्ममयासार्धंयोद्धुमिच्छसिसंगरे ॥ ६५ ॥ अयंगच्छामिकौरव्यकुरुक्षेत्रं
त्वयासह ॥ भाषितंतेकरिष्यामितत्रागच्छपरंतप ॥ ६६ ॥ तत्रत्वांनिहतंमातामयाशरशताचितम् ॥ जाह्नवीपश्यतांभीष्मगृध्रकंकबलाशनम् ॥ ६७ ॥ कृपणंत्वाम
भिप्रेक्ष्यसिद्धचारणसेविता ॥ मयाविनिहतंदेवीरोदतामद्यपार्थिव ॥ ६८ ॥ अतदर्हामहाभागाभगीरथसुतानघा ॥ यात्वामजीजनन्मंदंयुद्धकामुकमातुरं
॥ ६९ ॥ एहिगच्छमयाभीष्मयुद्धकामुकदुर्मद ॥ गृहाणसर्वंकौरव्यरथादिभरतर्षभ ॥ ७० ॥ इतिब्रुवाणंतमहंरामंपरपुरंजयम् ॥ प्रणम्यशिरसाराममेवमस्त्वि
त्यथाब्रुवम् ॥ ७१ ॥ एवमुक्त्वाययौरामःकुरुक्षेत्रंयुयुत्सया ॥ प्रविश्यनगरंचाहंसत्यवत्यैन्यवेदयम् ॥ ७२ ॥
ध्येअर्थेसंशयमापन्नोऽर्थमननुतिष्ठन्श्रेयान् परिशेषात्धर्मेतुनिःसंशयोधर्ममेवानुतिष्ठन्श्रेयानित्यर्थः ॥ ५४ ॥ अयथान्यायमितिच्छेदः न्यायातिक्रमेणमांप्रवर्तयसे ॥ ५५ ॥ बाहुवीर्यंबाणप्रक्षेपादौ एवं
गतेएवंस्थितेत्वयि ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ अपियत्रेति पितृवद्गुरुमरणेप्याशौचप्राप्तौसत्यांतत्रैवतीर्थेशौचंसचैलस्नानादिनादशमेह्निशुद्धिंस्वस्यकरिष्यामीत्यर्थः शौचंरुधिरांजलिदानमित्यर्वाची
नः ॥ ६० ॥ पौराणंपुराकृतम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ बलाःकाकाःतेषामशनंअन्नभूतम् ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

॥ ७३ ॥ सूपस्करंस्वंगं स्वधिष्ठानंसुचक्रं वैयाघ्रंव्याघ्रचर्मतदेवपरिवारणंआच्छादनंयस्यतम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ भार्गवस्यरामस्य ॥ ८५ ॥

ततःकृतस्वस्त्ययनोमात्राचप्रतिनंदितः ॥ द्विजातीन्वाच्यपुण्याहंस्वस्तिचैवमहाद्युते ॥ ७३ ॥ रथमास्थायरुचिरंराजतंपांडुरैर्हयैः ॥ सूपस्करंस्वधिष्ठानंवैयाघ्रपरिवारणम् ॥ ७४ ॥ उपपन्नंमहाशस्त्रैःसर्वोपकरणान्वितम् ॥ तत्कुलीनेनवीरेणहयशास्त्रविदारणे ॥ ७५ ॥ यत्तंसूतेनशिष्टेनबहुशोदृष्टकर्मणा ॥ दंशितःपांडुरेणाहंकवचेनवपुष्मता ॥ ७६ ॥ पांडुरंकार्मुकंगृह्यप्रायांभरतसत्तम ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ ७७ ॥ पांडुरैश्चापिव्यजनैर्वीज्यमानोनराधिप ॥ शुक्लवासाःसितोष्णीषःसर्वशुक्लविभूषणः ॥ ७८ ॥ स्तूयमानोजयाशीर्भिर्निष्क्रम्यगजसाह्वयात् ॥ कुरुक्षेत्रंरणक्षेत्रमुपायांभरतर्षभ ॥ ७९ ॥ तेहयाश्चोदितास्तेनसूतेनपरमाहवे ॥ अवहन्मांभृशंराजन्मनोमारुतरंहसः ॥ ८० ॥ गत्वाहंतत्कुरुक्षेत्रंसचरामःप्रतापवान् ॥ युद्धायसहसाराजन्पराक्रांतौपरस्परम् ॥ ८१ ॥ ततःसंदर्शनेतिष्ठंरामस्यातितपस्विनः ॥ प्रगृह्यशंखप्रवरंततःप्राधममुत्तमम् ॥ ८२ ॥ ततस्तत्रद्विजाराजंस्तापसाश्चवनौकसः ॥ अपश्यंतरणंदिव्यंदेवाःसेंद्रगणास्तदा ॥ ८३ ॥ ततोदिव्यानिमाल्यानिप्रादुरासंस्ततस्ततः ॥ वादित्राणिचदिव्यानिमेघवृंदानिचैवह ॥ ८४ ॥ ततस्तेतापसाःसर्वेभार्गवस्यानुयायिनः ॥ प्रेक्षकाःसमपद्यंतपरिवार्यरणाजिरम् ॥ ८५ ॥ ततोमामब्रवीद्देवीसर्वभूतहितैषिणी ॥ मातास्वरूपिणीराजन्किमिदंतेचिकीर्षितम् ॥ ८६ ॥ गत्वाहंजामदग्न्यंतुप्रयाचिष्येकुरूद्वह ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिपुनःपुनः ॥ ८७ ॥ मामैवंपुत्रनिर्बंधंकुरुविप्रेणपार्थिव ॥ जामदग्न्येनसमरेयोद्धुमित्येवभर्त्सयत् ॥ ८८ ॥ किंनवैक्षत्रियहणोहरतुल्यपराक्रमः ॥ विदितःपुत्ररामस्तेयतस्त्वंयोद्धुमिच्छसि ॥ ८९ ॥ ततोहमब्रुवंदेवीमभिवाद्यकृतांजलिः ॥ सर्वंतद्भरतश्रेष्ठयथावृत्तंस्वयंवरे ॥ ९० ॥ यथाचरामोराजेंद्रमयापूर्वंप्रचोदितः ॥ काशिराजसुतायाश्चयथाकर्मपुरातनम् ॥ ९१ ॥ ततःसाराममभ्येत्यजननीमेमहानदी ॥ मदर्थंतमृषिंवीक्ष्यक्षमयामासभार्गवम् ॥ ९२ ॥ भीष्मेणसहमायोत्सीःशिष्येणेतिवचोब्रवीत् ॥ सचतामाहयाचंतींभीष्ममेवनिवर्तय ॥ नचमेकुरुतेकाममित्यहंतमुपागमम् ॥ ९३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोगंगासुतस्नेहाद्भीष्मंपुनरुपागमत् ॥ नचास्याश्चाकरोद्वाक्यंक्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ९४ ॥ अथादृश्यतधर्मात्माभृगुश्रेष्ठोमहातपाः ॥ आह्वयामासचतदायुद्धायद्विजसत्तमः ॥ ९५ ॥ ॥ इतिश्री० उद्यो० अंबोपाख्यानप० परशुरामभीष्मयोःकुरुक्षेत्रावतरणेअष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

देवीगंगा ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ क्षत्रियहणःक्षत्रियहंता ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ९५ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ छ ॥

तमिति स्मयन्निवदृप्यन्निव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ वेदमातरोगायत्रीसावित्रीसरस्वत्यः ॥ ४ ॥ सव्यतिक्रमइतिपाठेलंघितक्रमः ॥ ५ ॥ अद्भुतोपमंअभूतोपमंदर्शनंयस्यतस्मिन् ॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

भीष्मउवाच॥ ॥तमहंस्मयन्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितम्॥भूमिष्ठंनोत्सहेयोद्धुंभवंतंरथमास्थितः॥१॥ आरोहस्यंदनंवीरकवचंचमहाभुज॥ बधानसमरेरा
मयदियोद्धुंमयेच्छसि॥ २॥ ततोमामब्रवीद्रामःस्मयमानोरणाजिरे॥ रथोमेमेदिनीभीष्मवाहावेदाःसदश्ववत्॥ ३ ॥ सूतश्चमातरिश्वावैकवचंवेदमातरः॥
सुसंवीतोरणेताभिर्योत्स्येहंकुरुनंदन॥४॥ एवंब्रुवाणोगांधारेरामोमांसत्यविक्रमः॥ शरव्रातेनमहतासर्वतःप्रत्यवारयत्॥५॥ ततोपश्यंजामदग्न्यंरथमध्येव्य
वस्थितम्॥सर्वायुधवरेश्रीमत्यद्भुतोपमदर्शने॥ ६ ॥ मनसाविहितेपुण्येविस्तीर्णेनगरोपमे॥ दिव्याश्वयुजिसन्नद्धेकांचनेनविभूषिते ॥ ७ ॥ कवचेनमहाबा
होसोमार्ककृतलक्ष्मणा॥ धनुर्धरोबद्धतूणोबद्धगोधांगुलित्रवान्॥८॥ सारथ्यंकृतवांस्तत्रयुयुत्सोरकृतव्रणः॥ सखावेदविदत्यंतंदयितोभार्गवस्यह॥ ९ ॥ आ
ह्वयानःसमांयुद्धेमनोहर्षयतीवमे॥ पुनःपुनरभिक्रोशन्नभियाहीतिभार्गवः॥ १०॥ तमादित्यमिवोद्यंतमनाधृष्यंमहाबलं ॥ क्षत्रियांतकरंराममेकमेकःसमा
सदम्॥११॥ ततोहंबाणपातेषुत्रिषुवाहान्निगृह्यवै॥ अवतीर्यधनुर्न्यस्यपदातिर्ऋषिसत्तमम्॥१२॥ अभ्यागच्छंतदाराममर्चिष्यन्द्विजसत्तमम्॥ अभिवा
द्यचैनंविधिवद्ब्रुवंवाक्यमुत्तमम्॥१३॥ योत्स्येत्वयारणेरामसदृशेनाधिकेनवा॥ गुरुणाधर्मशीलेनजयमाशास्वमेविभो॥१४॥ ॥रामउवाच॥ ॥एवमेत
त्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छता॥ धर्मोह्येषमहाबाहोविशिष्टैःसहयुध्यताम्॥ १५॥ शपेयंत्वांनचेदेवमागच्छेथाविशांपते॥ युध्यस्वत्वंरणेयत्तोधैर्यमालंब्यकौ
रव॥१६॥ नतुतेजयमाशासेत्वांविजेतुमहंस्थितः॥ गच्छयुध्यस्वधर्मेणप्रीतोस्मिचरितेनते॥१७॥ ततोहंतंनमस्कृत्यरथमारुह्यसत्वरः॥प्राध्मापयंरणेशंखंपुन
र्हेमपरिष्कृतम्॥१८॥ततोयुद्धंसमभवन्ममतस्यचभारत॥ दिवसान्सुबहून्राजन्परस्परजिगीषया॥१९॥ समेतस्मिन्रणेपूर्वंप्राहरत्कंकपत्रिभिः॥ षष्ट्याश
तैश्चनवभिःशराणांनतपर्वणाम्॥२०॥ चत्वारस्तेनमेवाहाःसूतश्चैवविशांपते॥ प्रतिरुद्धास्तथैवाहंसमरेदंशितःस्थितः॥२१॥ नमस्कृत्यचदेवेभ्योब्राह्मणेभ्यो
विशेषतः॥ तमहंस्मयन्निवरणेप्रत्यभाषंव्यवस्थितम्॥ २२॥ आचार्यतामानितामेनिर्मर्यादेह्यपित्वयि॥भूयश्चशृणुमेब्रह्मन्संपदंधर्मसंग्रहे॥२३॥ येतेवेदाः
शरीरस्थाब्राह्मण्यंयच्चतेमहत् ॥ तपश्चतेमहत्तप्तंनतेभ्यःप्रहराम्यहम् ॥ २४ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ नतुतेजयमाशासेइत्युक्तिर्भूतिमिच्छ
तात्वयाप्रागेवमदभिवंदनस्यजयहेतोःकृतत्वादितिभावः तच्चैवमेतत्कुरुश्रेष्ठकर्तव्यंभूतिमिच्छतेत्यनेनसूचितम्॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मेमयामानिता॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ चिक्षेपेतिपारोक्ष्यार्थेलिट्प्रयोगोहेलयाकृतत्वसूचनार्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नै० भा०

प्रहारेक्षत्रधर्मस्ययंत्वंरामसमाश्रितः॥ब्राह्मणःक्षत्रियत्वंहियातिशस्त्रसमुद्यमात्॥ २५ ॥ पश्यमेधनुषोवीर्यंपश्यबाह्वोर्बलंमम॥ एषतेकार्मुकंवीरच्छिनद्मिनि
शितेषुणा॥२६॥ तस्याहंनिशितंभल्लंचिक्षेपभरतर्षभ॥ तेनास्यधनुषःकोटिंछित्त्वाभूमावपातयम्॥ २७॥ तथैवचपृषत्कानांशतानिनतपर्वणाम् ॥ चिक्षेपकं
कपत्राणांजामदग्न्यरथंप्रति॥२८॥ कायेविषक्तास्तुतदावायुनासमुदीरिताः॥ चेलुःक्षरंतोरुधिरंनागाइवचतेशराः॥२९॥ क्षतजोक्षितसर्वांगःक्षरन्सरुधिरंर
णे॥ बभौरामस्तदाराजन्मेरुर्धातुमिवोत्सृजन्॥ ३०॥ हेमंतांतेऽशोकइवरक्तस्तबकमंडितः॥ बभौरामस्तथाराजन्प्रफुल्लइवकिंशुकः॥ ३१ ॥ ततोन्यद्धनुरा
दायरामःक्रोधसमन्वितः॥ हेमपुंखान्सुनिशितान्शरांस्तान्हिववर्षसः॥ ३२ ॥ तेसमासाद्यमांरौद्राबहुधामर्मभेदिनः ॥ अकंपयन्महावेगाःसर्पानलविषोप
माः॥३३॥ तमहंसमवष्टभ्यपुनरात्मानमाहवे॥ शतसंख्यैःशरैःक्रुद्धस्तदाराममवाकिरम्॥३४॥ सतैरग्न्यर्कसंकाशैःशरैराशीविषोपमैः॥ शितैरभ्यर्दितोरामो
मंदचेताइवाभवत्॥ ३५॥ ततोहंकृपयाविष्टोविष्टभ्यात्मानमात्मना॥ धिग्धिगित्यब्रुवंयुद्धंक्षत्रधर्मंचभारत॥३६॥ असकृच्चाब्रुवंराजन्शोकवेगपरिप्लुतः॥
अहोबतकृतंपापंमयेदंक्षत्रधर्मणा॥ ३७॥ गुरुर्द्विजातिर्धर्मात्मायदेवंपीडितःशरैः ॥ ततोनप्राहरंभूयोजामदग्न्यायभारत॥ ३८ ॥ अथावताप्यपृथिवींपूषा
दिवससंक्षये ॥ जगामास्तंसहस्रांशुस्ततोयुद्धमुपारमत्॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीम० उद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेऊनाशीत्यधिकशततमोऽ
ध्यायः॥ १७९॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥आत्मनस्तुततःसूतोहयानांचविशांपते॥ ममचापनयामासशल्यान्कुशलसंमतः॥१॥स्नातापवृत्तैस्तुरगैर्लब्धतोयैरवि
ह्वलैः॥ प्रभातेचोदितेसूर्येततोयुद्धमवर्तत॥ २॥ दृष्ट्वामांतूर्णमायांतंदंशितंस्यंदनेस्थितम्॥ अकरोद्रथमत्यर्थंरामःसज्जंप्रतापवान् ॥ ३॥ ततोहंराममायांतंदृ
ष्ट्वासमरकांक्षिणम्॥ धनुःश्रेष्ठंसमुत्सृज्यसहसावतरंरथात्॥४॥ अभिवाद्यतथैवाहंरथमारुह्यभारत॥ युयुत्सुर्जामदग्न्यस्यप्रमुखेवीतभीःस्थितः॥ ५॥ ततो
हंशरवर्षेणमहतासमवाकिरम्॥ सचमांशरवर्षेणवर्षंतंसमवाकिरत्॥६॥ संक्रुद्धोजामदग्न्यस्तुपुनरेवसुतेजितान्॥ संप्रैषीन्मेशरान्घोरान्दीप्तास्यानुरगानि
व॥ ७॥ ततोहंनिशितैर्भल्लैःशतशोथसहस्रशः॥ अच्छिदंसहसाराजन्नंतरिक्षेपुनःपुनः॥ ८॥

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ आत्मनइति ॥ १ ॥ स्नातापवृत्तैःस्नातैःपरावृत्तैश्च ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ सुतेजितान्सुष्ठुतीक्ष्णीकृतान् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

ततस्त्वस्त्राणिदिव्यानिजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ मयिप्रयोजयामासतान्यहंप्रत्यषेधयम्॥ ९॥ अस्त्रैरेवमहाबाहोचिकीर्षन्नधिकांक्रियाम्॥ ततोदिविमहान्ना
दःप्रादुरासीत्समंततः॥ १०॥ ततोहमस्त्रंवायव्यंजामदग्न्येप्रयुक्तवान्॥ प्रत्याजघ्नेचतद्रामोगुह्यकास्त्रेणभारत ॥ ११॥ ततोहमस्त्रमाग्नेयमनुमंत्र्यप्रयुक्तवा
न्॥ वारुणेनैवतद्रामोवारयामासमेविभुः॥ १२॥ एवमस्त्राणिदिव्यानिरामस्याहमवारयम्॥ रामश्चममतेजस्वीदिव्यास्त्रविदरिंदमः॥ १३॥ ततोमांसव्य
तोराजन्रामःकुर्वन्द्विजोत्तमः॥ उरस्यविध्यत्संक्रुद्धोजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ १४॥ ततोहंभरतश्रेष्ठसंन्यषीदंरथोत्तमे॥ ततोमांकश्मलाविष्टंसूतस्तूर्णमुदाव
हत्॥ १५॥ ग्लायंतंभरतश्रेष्ठरामबाणप्रपीडितम्॥ ततोमामपयातंवैभृशंविद्धमचेतसम्॥ १६॥ रामस्यानुचराहृष्टाःसर्वेदृष्ट्वाविचुक्रुशुः॥ अकृतव्रणप्रभृ
तयःकाशिकन्याचभारत॥ १७॥ ततस्तुलब्धसंज्ञोहंज्ञात्वासूतमथाब्रुवम्॥ याहिसूतयतोरामःसज्जोहंगतवेदनः॥ १८॥ ततोमामवहत्सूतोहयैःपरमशोभि
तैः॥ नृत्यद्भिरिवकौरव्यमारुतप्रतिमैर्गतौ॥ १९॥ ततोहंराममासाद्यबाणवर्षैश्चकौरव॥ अवाकिरंसुसंरब्धःसंरब्धंचजिगीषया॥ २०॥ तानापततएवासौ
रामोबाणानजिह्मगान्॥ बाणैरेवाच्छिनत्तूर्णमेकैकंत्रिभिराहवे॥ २१॥ ततस्तेसूदिताःसर्वेममबाणाःसुसंशिताः॥ रामबाणैर्द्विधाच्छिन्नाःशतशोथसहस्र
शः॥ २२॥ ततःपुनःशरंदीप्तंसुप्रभंकालसंमितम्॥ असृजंजामदग्न्यायरामायाहंजिघांसया॥ २३॥ तेनत्वभिहतोगाढंबाणवेगवशंगतः॥ मुमोहसमरेरा
मोभूमौचनिपपातह॥ २४॥ ततोहाहाकृतंसर्वंरामेभूतलमाश्रिते॥ जगद्भारतसंविग्नंयथार्कपतनेभवेत्॥ २५॥ ततएनंसमुद्विग्नाःसर्वएवाभिदुद्रुवुः॥ तपो
धनास्तेसहसाकाश्याचकुरुनंदन॥ २६॥ ततएनंपरिष्वज्यशनैराश्वासयंस्तदा॥ पाणिभिर्जलशीतैश्चजयाशीर्भिश्चकौरव॥ २७॥ ततःसविह्वलंवाक्यंरामउ
त्थायचाब्रवीत्॥ तिष्ठभीष्महतोसीतिबाणंसंधायकार्मुके॥ २८॥ समुक्तोन्यपतत्तूर्णंसव्येपार्श्वेमहाहवे॥ येनाहंभृशमुद्विग्नोव्याघूर्णितइवद्रुमः॥ २९॥ हत्वा
हयांस्ततोरामःशीघ्रास्त्रेणमहाहवे॥ अवाकिरन्मांविस्रब्धोबाणैस्तैर्लोमवाहिभिः॥ ३०॥ ततोहमपिशीघ्रास्त्रंसमरप्रतिवारणम्॥ अवासृजंमहाबाहोतें
तराधिष्ठिताःशराः॥ ३१॥ रामस्यममचैवाशुव्योमावृत्यसमंततः॥ नस्मसूर्यःप्रतपतिशरजालसमावृतः॥ ३२॥ मातरिश्वाततस्तस्मिन्मेघरुद्धइवाभवत्॥
ततोवायोःप्रकंपाच्चसूर्यस्यचगभस्तिभिः॥ ३३॥ अभिघातप्रभावाच्चपावकःसमजायत॥ तेशराःस्वसमुत्थेनप्रदीप्ताश्चित्रभानुना॥ ३४॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ समागतस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

भूमौसर्वेतदाराजन्भस्मभूताःप्रपेदिरे॥ नदाशतसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच ॥ ३५ ॥ अयुतान्यथखर्वाणिनिखर्वाणिचकौरव॥ रामःशराणांसंक्रुद्धोमयि
तूर्णन्यपातयत्॥ ३६॥ ततोहंतानपिरणेशरैराशीविषोपमैः॥ संछिद्यभूमौनृपतेपातयेयंनगानिव ॥ ३७ ॥ एवंतदभवद्युद्धंतदाभरतसत्तम ॥ संध्याकालेव्य
तीतेतुव्यपायात्सचमेगुरुः॥३८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेअशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८० ॥ ॥ छ ॥
भीष्मउवाच॥ ॥समागतस्यरामेणपुनरेवातिदारुणम्॥ अन्येद्युस्तुमुलंयुद्धंतदाभरतसत्तम॥१॥ततोदिव्यास्त्रविच्छूरोदिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ अयोजयत्स
धर्मात्मादिवसेदिवसेविभुः॥ २ ॥तान्यहंतत्प्रतीघातैरस्त्रैरस्त्राणिभारत ॥ व्यधमंतुमुलेयुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वासुदुस्त्यजान्॥ ३॥अस्त्रैरस्त्रेषुबहुधाहतेष्वेवचभारत॥
अक्रुध्यतमहातेजास्त्यक्तप्राणःससंयुगे॥४॥ ततःशक्तिंप्राहिणोद्घोररूपामस्त्रैरुद्धेजामदग्न्योमहात्मा॥ कालोत्सृष्टांप्रज्वलितामिवोल्कांसंदीप्ताग्रांतेजसाव्या
प्यलोकम्॥५॥ ततोहंतामिषुभिर्दीप्यमानांसमायांतीमंतकालार्कदीप्ताम्॥छित्त्वात्रिधापातयामासभूमौततोववौपवनःपुण्यगंधिः॥६॥ तस्यांछिन्नायांक्रो
धदीप्तोथरामःशक्तीर्घोराःप्राहिणोद्द्वादशान्याः॥ तासांरूपंभारतनोतशक्यंतेजस्वित्वाल्लाघवाच्चैववक्तुम्॥७॥ किंत्वेवाहंविह्वलःसंप्रदृश्यदिग्भ्यःसर्वास्तामहो
ल्काइवाग्नेः॥नानारूपास्तेजसोग्रेणदीप्तायथादित्याद्वादशलोकसंक्षये ॥८॥ ततोजालंबाणमयंविवृत्तंसंदृश्यभित्त्वाशरजालेनराजन्॥ द्वादशेषून्प्राहिण
वंरणेहंततःशक्तीरप्यधमंघोररूपाः॥ ९॥ ततोराजन्जामदग्न्योमहात्माशक्तीर्घोराव्याक्षिपद्धेमदंडाः ॥ विचित्रिताःकांचनपट्टनद्धायथामहोल्काज्वलितास्त
थाताः॥ १०॥ताश्चाप्युग्राश्चर्मणावारयित्वाखड्गेनाजौपातयित्वानरेंद्र॥ बाणैर्दिव्यैर्जामदग्न्यस्यसंख्येदिव्यानश्वानभ्यवर्षंससूतान् ॥ ११ ॥ निर्मुक्तानांप
न्नगानांसरूपादृष्ट्वाशक्तीर्हेमचित्रानिकृत्ताः ॥ प्रादुश्चक्रेदिव्यमस्त्रंमहात्माक्रोधाविष्टोहैहयेशप्रमाथी॥ १२॥ ततःश्रेण्यःशलभानामिवोग्राःसमापेतुर्विशि
खानांप्रदीप्ताः॥ समाचिनोच्चापिभृशंशरीरंहयान्सूतंसरथंचैवमह्यम्॥ १३॥ रथःशरैर्मेनिचितःसर्वतोभूत्तथावाहाःसारथिश्चैवराजन्॥ युगंरथेषांचतथैव
चक्रेतथैवाक्षःशरकृत्तोथभग्नः॥ १४॥ ततस्तस्मिन्बाणवर्षेव्यतीतेशरौघेणप्रत्यवर्षंगुरुंतम्॥ सविक्षतोमार्गणैर्ब्रह्मराशिर्देहादसक्तंमुमुचेभूरिरक्तम्॥ १५॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१० ॥ ११ ॥ निकृत्ताःछिन्नाः हैहयेशप्रमाथीकार्तवीर्यस्यहंता ॥ १२ ॥ १३ ॥ शरकृत्तःबाणैश्छिन्नः ॥ १४ ॥ १५ ॥

अस्तंमहीध्रंअस्ताचलम् ॥१५॥ ॥इतिउद्योगप०नै०भारतभा०एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८१॥ ॥७॥ ॥ततइति ॥१॥ अभ्रांतिमेघमंडलसमीपे ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥ द्विजान्

यथारामोबाणजालाभितप्तस्तथैवाहंसुभृशंगाढविद्धः॥ ततोयुद्धंव्यरमच्चापराह्णेभानावस्तंप्रतियातेमहीध्रम्॥१६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबो
पाख्यानपर्वणिएकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८१॥ ॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥ततःप्रभातेराजेंद्रसूर्येविमलतांगते॥भार्गवस्यमयासार्धंपुनर्युद्धमवर्त
त॥१॥ ततोभ्रांतिरथेतिष्ठन्रामःप्रहरतांवरः॥ववर्षशरजालानिमयिमेघइवाचले॥ २॥ ततःसूतोममसुहृच्छरवर्षेणताडितः॥ अपयातोरथोपस्थान्मनोमम
विषादयन्॥ ३॥ ततःसूतोममात्यर्थंकश्मलंप्राविशन्महत्॥ पृथिव्यांचशराघातान्निपपातमुमोहच॥४॥ ततःसूतोजहात्प्राणान्रामबाणप्रपीडितः॥ मुहूर्ता
दिवराजेंद्रमांचभीराविशत्तदा॥ ५॥ ततःसूतेहतेतस्मिन्क्षिपतस्तस्यमेशरान्॥ प्रमत्तमनसोरामःप्राहिणोन्मृत्युसंमितम्॥६॥ ततःसूतव्यसनिनंविप्लुतंमांस
भार्गवः॥ शरेणाभ्यहनद्गाढंविकृष्यबलवद्धनुः॥ ७॥ समेभुजांतरेराजन्निपत्यरुधिराशनः॥मयैवसहराजेंद्रजगामवसुधातलम्॥८॥मत्वातुनिहतंरामस्ततो
मांभरतर्षभ॥ मेघवद्विननादोच्चैर्जहृषेचपुनःपुनः॥ ९॥ तथातुपतितेराजन्मयिरामोमुदायुतः॥उदक्रोशन्महानादंसहतैरनुयायिभिः॥ १०॥ ममतत्राभवन्ये
तुकुरवःपार्श्वतःस्थिताः॥ आगताअपियुद्धंतज्जनास्तत्रदिदृक्षवः॥ आर्तिंपरमिकांजग्मुस्तेतदापतितेमयि॥ ११॥ ततोपश्यंपतितोराजसिंहद्विजानष्टौसूर्यहु
ताशनाभान्॥तेमांसमंतात्परिवार्यतस्थुःस्वबाहुभिःपरिधार्याजिमध्ये॥ १२॥ रक्ष्यमाणश्चतैर्विप्रैर्नाहंभूमिमुपास्पृशम्॥अंतरिक्षेधृतोह्यस्मितैर्विप्रैर्बांधवैरि
व॥ १३॥ श्वसन्निवांतरिक्षेचजलबिंदुभिरुक्षितः॥ ततस्तेब्राह्मणाराजन्नब्रुवन्परिगृह्यमाम्॥१४॥ माभैरितिसमंसर्वैस्वस्तितेस्त्विति चासकृत्॥ततस्तेषामहं
वाग्भिस्तर्पितःसहसोत्थितः॥ मातरंसरितांश्रेष्ठामपश्यंरथमास्थिताम्॥१५॥ हयाश्चमेसंगृहीतास्तयासन्महानद्यासंयतिकौरवेंद्र॥पादौजनन्याःप्रतिगृह्यचा
हंतथापितृणांरथमभ्यरोहं॥१६॥ ररक्षसामांसरथंहयांश्चोपस्कराणिच॥ तामहंप्रांजलिर्भूत्वापुनरेवव्यसर्जयं॥१७॥ ततोहंस्वयमुद्यम्यहयांस्तान्वातरंहसः॥
अयुध्यंजामदग्न्येननिवृत्तेहनिभारत॥ १८॥ ततोहंभरतश्रेष्ठवेगवंतंमहाबलम्॥ अमुंचंसमरेबाणंरामायहृदयाच्छिदम्॥१९॥ततोजगामवसुधांममबाण
प्रपीडितः॥जानुभ्यांधनुरुत्सृज्यरामोमोहवशंगतः॥ २०॥ ततस्तस्मिन्निपतितेरामेभूरिसहस्रदे॥ आवव्रुर्जलदाव्योमक्षरंतोरुधिरंबहु॥ २१॥

ब्राह्मणरूपधरान्वसून् ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥ भूरिसहस्रदेस्वर्णसहस्राणांदातरि भूरिर्नावासुदेवेचहरेचपरमेष्ठिनि नपुंसकंसुवर्णेचप्राज्येस्याद्वाच्यलिंगकइतिमेदिनी ॥ २१॥

सकंपनाःसविद्युतः ॥ २२ ॥ वलावलाकाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विह्वलःव्याकुलः क्रोधावेशादेवटद्विग्नतः ॥ २६ ॥ बलसंनिभंगंधकरसवत् बलंगंधरसेरूपेइतिमेदिनी मयिमन्निमित्तं आददानंशर
मितिशेषः शरंमय्याददानमितिपाठांतरम् ॥ २७ ॥ मेमयि अहरत्संल्हतवान् मुनीनांवाक्यादित्यर्थः ॥ २८ ॥ मंत्रमयाःमरीचयोमंडलंचयस्यसतथा तथाचश्रुतिः सैषात्रय्येवविद्यातपतीति प्रत्यवहारया

उल्काश्चशतशःपेतुःसनिर्घाताःसकंपनाः॥ अर्कंचसहसादीप्तंस्वर्भानुरभिसंवृणोत्॥ २२॥ ववुश्चवाताःपरुषाश्चलिताचवसुंधरा ॥ गृध्रावलाश्चकंकाश्चपरि
पेतुर्मुदायुताः॥२३॥ दीप्तायांदिशिगोमायुर्दारुणंमुहुरुन्नदत्॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्भृशनिःस्वनाः॥ २४ ॥एतदौत्पातिकंसर्वंघोरमासीद्भयंकरम्॥ विसं
ज्ञकल्पेधरणींगतेरामेमहात्मनि॥ २५॥ ततोवैसहसोत्थायरामोमामभ्यवर्तत॥पुनर्युद्धायकौरव्यविह्वलःक्रोधमूर्छितः॥ २६॥ आददानोमहाबाहुःकार्मुकं
बलसंनिभम्॥ ततोमय्याददानंतंराममेवन्यवारयन्॥२७॥ महर्षयःकृपायुक्ताःक्रोधाविष्टोथभार्गवः॥ समेऽहरदमेयात्माशरंकालानलोपमम्॥२८॥ ततोर
विर्मंत्रमरीचिमंडलोजगामास्तंपांसुपुंजावगूढः॥ निशाव्यगाहत्सुखशीतमारुताततोयुद्धंप्रत्यवहारयावः॥२९॥ एवंराजन्नवहारोबभूवततःपुनर्विमलेभूत्सु
घोरम् ॥ कल्यंकल्यंविंशतिंवैदिनानितथैवचान्यानिदिनानित्रीणि ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिरामभीष्मयुद्धेद्व्यशीत्यधिकशततमोऽ
ध्यायः॥ १८२॥ ॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥ततोहंनिशिराजेंद्रप्रणम्यशिरसातदा॥ ब्राह्मणानांपितॄणांचदेवतानांचसर्वशः॥ १॥ नक्तंचराणांभूतानांरा
जन्यानांविशांपते॥ शयनंप्राप्यरहितेमनसासमचिंतयम्॥२॥ जामदग्न्येनमेयुद्धमिदंपरमदारुणम्॥ अहानिचबहून्यद्यवर्ततेसुमहात्ययम्॥३॥ नचरामंम
हावीर्यंशक्तोमिरणमूर्धनि॥ विजेतुंसमरेविप्रंजामदग्न्यंमहाबलम्॥४॥ यदिशक्योमयाजेतुंजामदग्न्यःप्रतापवान्॥ दैवतानिप्रसन्नानिदर्शयंतुनिशांमम॥५॥
ततोनिशिचराजेंद्रप्रसुप्तःशरविक्षतः॥ दक्षिणेनेहपार्श्वेनप्रभातसमयेतदा॥६॥ ततोहंविप्रमुख्यैस्तैर्यैरस्मिपतितोरथात्॥ उत्थापितोधृतश्चैवमाभैरितिचसां
त्वितः॥७॥ तएवमांमहाराजस्वप्नेदर्शनमेत्यवै॥ परिवार्याब्रुवन्वाक्यंतन्निबोधकुरूद्वह॥८॥ उत्तिष्ठमाभैर्गांगेयनभयंतेस्तिकिंचन ॥ रक्षामहेत्वांकौरव्यस्व
शरीरंहिनोभवान्॥ ९॥ नत्वांरामोरणेजेताजामदग्न्यःकथंचन॥ त्वमेवसमरेरामंविजेताभरतर्षभ॥ १०॥

वःसमाप्तंकृतवंतौ आवामितिशेषः ॥ २९ ॥ विमलेदिवसेवितमसीत्यर्थः कल्यंकल्यंप्रातःप्रातः ॥ ३० ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभा० द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥७॥
ततोहमिति ॥ १ ॥ रहितेएकांते ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ निशांनिशि दर्शयंतुआत्मानंप्रकाशयंतु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

प्रत्यभिज्ञापरिचयस्तंप्राप्स्यसे पूर्वस्मिन्वसुभावे॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ ॥इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभा०भा०त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८३॥ ॥छ॥ ॥ततइति॥१॥२॥

इदमस्त्रंसुदयितंप्रत्यभिज्ञास्यतेभवान्॥ विदितंहितवाप्येतत्पूर्वस्मिन्देहधारणे॥ ११॥प्राजापत्यंविश्वकृतंप्रस्वापंनामभारत॥ नहीदंवेदरामोपिपृथिव्यांवापुमान्कश्चित्॥ १२॥ तत्स्मरस्वमहाबाहोभृशंसंयोजयस्वच॥ उपस्थास्यतिराजेंद्रस्वयमेवतवानघ॥ १३॥ येनसर्वान्महावीर्यान्प्रशासिष्यसिकौरव॥ नचरामःक्षयंगंतातेनास्त्रेणनराधिप॥ १४॥ एनसानतुसंयोगंप्राप्स्यसेजातुमानद॥ स्वप्स्यतेजामदग्न्योसौत्वद्बाणबलपीडितः॥ १५॥ ततोजित्वात्वमेवैनंपुनरुत्थापयिष्यसि॥ अस्त्रेणदयितेनाजौभीष्मसंबोधनेनवै॥ १६॥ एवंकुरुष्वकौरव्यप्रभातेरथमास्थितः॥ प्रसुप्तंवामृतंवेतितुल्यंमन्यामहेवयम्॥ १७॥नचरामेणमर्तव्यंकदाचिदपिपार्थिव॥ ततःसमुत्पन्नमिदंप्रस्वापंयुज्यतामिति॥ १८॥इत्युक्त्वांतर्हिताराजन्सर्वएवद्विजोत्तमाः॥ अष्टौसदृशरूपास्तेसर्वेभासुरमूर्तयः॥ १९॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मप्रस्वापनास्त्रलाभेत्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८३॥ ॥ छ॥ ॥ भीष्मउवाच॥ ॥ ततोरात्रौव्यतीतायांप्रतिबुद्धोस्मिभारत॥ ततःसंचिंत्यवैस्वप्नमवापंहर्षमुत्तमं॥ १॥ ततःसमभवद्युद्धंममतस्यचभारत॥ तुमुलंसर्वभूतानांलोमहर्षणमद्भुतं॥ २॥ ततोबाणमयंवर्षंववर्षमयिभार्गवः॥ न्यवारयमहंतच्चशरजालेनभारत॥ ३॥ ततःपरमसंक्रुद्धःपुनरेवमहातपाः॥ ह्यस्तनेनचकोपेनशक्तिंवैप्राहिणोन्मयि॥ ४॥इंद्राशनिसमस्पर्शांयमदंडसमप्रभाम्॥ ज्वलंतीमग्निवत्संख्येलेलिहानांसमंततः॥ ५॥ ततोभरतशार्दूलधिष्ण्यमाकाशगंयथा॥ सामामभ्यवधीत्तूर्णंजत्रुदेशेकुरूद्वह॥ ६॥ अथास्रमस्रवद्घोरंगिरेर्गैरिकधातुवत्॥ रामेणसुमहाबाहोक्षतस्यक्षतजेक्षण॥ ७॥ ततोहंजामदग्न्यायभृशंक्रोधसमन्वितः॥ चिक्षेपमृत्युसंकाशंबाणंसर्पविषोपमम्॥ ८॥ सतेनाभिहतोवीरोललाटेद्विजसत्तमः॥ अशोभतमहाराजसशृंगइवपर्वतः॥ ९॥ ससंरब्धःसमावृत्यशरंकालांतकोपमम्॥ संदधेबलवत्कृष्यघोरंशत्रुनिबर्हणम्॥ १०॥ सवक्षसिपपातोग्रःशरोव्यालइवश्वसन्॥ महींराजंस्ततश्चाहमगमंरुधिराविलः॥ ११॥ संप्राप्यतुपुनःसंज्ञांजामदग्न्यायधीमते॥ प्राहिण्वंविमलांशक्तिंज्वलंतीमशनीमिव॥ १२॥ सातस्यद्विजमुख्यस्यनिपपातभुजांतरे॥ विह्वलश्चाभवद्राजन्वेपथुश्चैनमाविशत्॥ १३॥ ततएवंपरिष्वज्यसखाविप्रोमहातपाः॥ अकृतव्रणःशुभैर्वाक्यैराश्वासयदनेकधा॥ १४॥

॥३॥४॥५॥धिष्ण्यंनक्षत्रं धिष्ण्यंस्थानाग्निसद्मसु शक्तावृक्षेचेतिमेदिनी जत्रुदेशेकंठकक्षयोरंतराले॥६॥अस्रंशोणितं पाठांतरेऽसृगपितदेव॥७॥८॥९॥कृष्यआकृष्य॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥

॥१५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभा० चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततइति दिविदेवानामितिशेषः

समाश्वस्तस्ततोरामःक्रोधामर्षसमन्वितः ॥ प्रादुश्चक्रेतदाब्राह्मंपरमास्त्रंमहाव्रतः ॥ १५ ॥ ततस्तत्प्रतिघातार्थंब्राह्ममेवास्त्रमुत्तमम् ॥ मयाप्रयुक्तंजज्वालयुगांत
मिवदर्शयत् ॥ १६ ॥ तयोर्ब्रह्मास्त्रयोरासीदंतरावैसमागमः ॥ असंप्राप्यैवरामंचमांचभारतसत्तम ॥ १७ ॥ ततोव्योम्निप्रादुरभूत्तेजएवहिकेवलम् ॥ भूतानिचै
वसर्वाणिजग्मुरार्तिंविशांपते ॥ १८ ॥ ऋषयश्चसगंधर्वादेवताश्चैवभारत ॥ संतापंपरमंजग्मुरस्त्रतेजोभिपीडिताः ॥ १९ ॥ ततश्चचालपृथिवीसपर्वतवनद्रुमा ॥
संतप्तानिचभूतानिविषादंजग्मुरुत्तमम् ॥ २० ॥ प्रजज्वालनभोराजन्धूमायंतेदिशोदश ॥ नस्थातुमंतरिक्षेचशेकुराकाशगास्तदा ॥ २१ ॥ ततोहाहाकृतेलोके
सदेवासुरराक्षसे ॥ इदमंतरमित्येवंमोक्तुकामोस्मिभारत ॥ २२ ॥ प्रस्वापमस्त्रंत्वरितोवचनाद्ब्रह्मवादिनाम् ॥ विचित्रंचतदस्त्रंमेमनसिप्रत्यभात्तदा ॥ २३ ॥ ॥ इ
तिश्रीम० उद्यो० अंबोपाख्यानपर्वणिपरस्परब्रह्मास्त्रप्रयोगेचतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततोहलहलाशब्दोदि
विराजन्महानभूत् ॥ प्रस्वापंभीष्ममास्राक्षीरितिकौरवनंदन ॥ १ ॥ अयुंजमेवचैवाहंतदस्त्रंभृगुनंदने ॥ प्रस्वापंमांप्रयुंजानंनारदोवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ एतेविय
तिकौरव्यदिविदेवगणाःस्थिताः ॥ तेत्वांनिवारयंत्यद्यप्रस्वापंमाप्रयोजय ॥ ३ ॥ रामस्तपस्वीब्रह्मण्योब्राह्मणश्चगुरुश्चते ॥ तस्यावमानंकौरव्यमास्मकार्षीःक
थंचन ॥ ४ ॥ ततोपश्यंदिविष्ठान्वैतानष्टौब्रह्मवादिनः ॥ तेमांस्मयंतोराजेंद्रशनकैरिदमब्रुवन् ॥ ५ ॥ यथाहभरतश्रेष्ठनारदस्तत्तथाकुरु ॥ एतद्धिपरमंश्रेयोलो
कानांभरतर्षभ ॥ ६ ॥ ततश्चप्रतिसंहृत्यतदस्त्रंस्वापनंमहत् ॥ ब्रह्मास्त्रंदीपयांचक्रेतस्मिन्युधियथाविधि ॥ ७ ॥ ततोरामोहृषितोराजसिंहदृष्ट्वातदस्त्रंविनिवर्तितं
वै ॥ जितोस्मिभीष्मेणसुमंदबुद्धिरित्येववाक्यंसहसाव्यमुंचत् ॥ ८ ॥ ततोपश्यत्पितरंजामदग्न्यःपितुस्तथापितरंचास्यमान्यम् ॥ तेतत्रचैनंपरिवार्यतस्थुरूचुश्चै
नंसांत्वपूर्वंतदानीम् ॥ ९ ॥ पितरऊचुः ॥ मास्मैवंसाहसंतातपुनःकार्षीःकथंचन ॥ भीष्मेणसंयुगंगंतुंक्षत्रियेणविशेषतः ॥ १० ॥ क्षत्रियस्यतुधर्मोयंयद्युद्धंभृगु
नंदन ॥ स्वाध्यायोव्रतचर्याथब्राह्मणानांपरंधनम् ॥ ११ ॥ इदंनिमित्तेकस्मिंश्चिदस्माभिःप्रागुदाहृतम् ॥ शस्त्रधारणमत्युग्रंतच्चाकार्यंकृतंत्वया ॥ १२ ॥ वत्सपर्या
प्तमेतावद्भीष्मेणसहसंयुगे ॥ विमर्दस्तेमहाबाहोव्यपयाहिरणादितः ॥ १३ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेतवकार्मुकधारणम् ॥ विसर्जयैतद्दुर्धर्षतपस्तप्यस्वभार्गव ॥ १४ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ चक्रेकृतवानहम् ॥ ७ ॥ हेभीष्मसुमंदबुद्धिरहंजितोस्मीतिसंबंधः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

देवैर्निवारितइत्येतदेवाहुः निवर्तस्वेति ॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ शाम्यशांतोभव ॥ २९ ॥ ३०॥ न्यासयांचक्रिरेत्याजितवंतः ॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥

एपभीष्मःशांतनवोदेवैःसर्वैर्निवारितः ॥ निवर्तस्वरणादस्मादितिचैवप्रसादितः ॥ १५॥ रामेणसहमायोत्सीर्गुरुणेतिपुनःपुनः ॥ नहिरामोरणेजेतुंत्वयान्या
च्यःकुरूद्वह ॥ १६ ॥ मानंकुरुष्वगांगेयब्राह्मणस्यरणाजिरे ॥ वयंतुगुरवस्तुभ्यंतस्मात्त्वांवारयामहे ॥ १७॥ भीष्मोवसूनामन्यतमोदिष्ट्याजीवसिपुत्रक ॥ गां
गेयःशांतनोःपुत्रोवसुरेपमहायशाः ॥ १८ ॥ कथंशक्यस्त्वयाजेतुंनिवर्तस्वेहभार्गव ॥ अर्जुनःपांडवश्रेष्ठःपुरंदरसुतोबली ॥ १९ ॥ नरःप्रजापतिर्वीरःपूर्वदेवः
सनातनः॥ सव्यसाचीतिविख्यातस्त्रिपुलोकेपुवीर्यवान्॥ भीष्ममृत्युर्यथाकालंविहितोवैस्वयंभुवा॥ २०॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥एवमुक्तःसपितृभिःपितॄन्रा
मोब्रवीदिदम्॥ नाहंयुधिनिवर्तेयमितिमेव्रतमाहितम्॥२१॥ ननिवर्तितपूर्वश्चकदाचिद्रणमूर्धनि॥ निवर्त्यतामापगेयःकामंयुद्धात्पितामहाः॥२२॥नत्वहंवि
निवर्तिष्येयुद्धादस्मात्कथंचन॥ ततस्तेमुनयोराजन्नृचीकप्रमुखास्तदा॥ २३॥ नारदेनैवसहिताःसमागम्येदमब्रुवन्॥ निवर्तस्वरणात्तातमानयस्वद्विजोत्तम
म्॥२४॥ इत्यवोचमहंतांश्चक्षत्रधर्मव्यपेक्षया॥ ममव्रतमिदंलोकेनाहंयुद्धात्कदाचन॥२५॥ विमुखोविनिवर्तेयंपृष्ठतोभ्याहतःशरैः॥ नाहंलोभान्नकार्पण्या
न्नभयान्नार्थकारणात्॥२६॥ त्यजेयंशाश्वतंधर्ममितिमेनिश्चितामतिः॥ ततस्तेमुनयःसर्वेनारदप्रमुखान्नृप॥ २७॥ भागीरथीचमेमातारणमध्यंप्रपेदिरे ॥ त
थैवात्तशरोधन्वीतथैवदृढनिश्चयः॥ स्थिरोहमाहवेयोद्धुंततस्तेराममब्रुवन्॥ २८॥ समेत्यसहिताभूयःसमरेभृगुनंदनम्॥ नावनीतंहिहृदयंविप्राणांशाम्यभा
र्गव॥२९॥रामरामनिवर्तस्वयुद्धादस्माद्द्विजोत्तम॥ अवध्योवैत्वयाभीष्मस्त्वंचभीष्मस्यभार्गव॥३०॥एवंब्रुवंतस्तेसर्वेप्रतिरुध्यरणाजिरम्॥ न्यासयांचक्रिरे
शस्त्रंपितरोभृगुनंदनम्॥३१॥ततोहंपुनरेवाथतानष्टौब्रह्मवादिनः॥ अद्राक्षंदीप्यमानान्वैग्रहानष्टाविवोदितान्॥३२॥तेमांसप्रणयंवाक्यमब्रुवन्समरेस्थितं॥
प्रैहिराममहाबाहोगुरुंलोकहितंकुरु ॥ ३३॥ दृष्ट्वानिवर्तितंरामंसुहृद्वाक्येनतेनवै ॥ लोकानांचहितंकुर्वन्नहमप्याददेवचः ॥ ३४ ॥ ततोहंराममासाद्यववंदेभृ
शंविक्षतः॥ रामश्चाभ्युत्स्मयन्प्रेम्णामामुवाचमहातपाः॥ ३५॥ त्वत्समोनास्तिलोकेस्मिन्क्षत्रियःपृथिवीचरः॥ गम्यतांभीष्मयुद्धेस्मिंस्तोषितोहंभृशंत्वया
॥३६॥ ममचैवसमक्षंतांकन्यामाहूयभार्गवः॥ उक्तवान्दीनयावाचामध्येतेषांमहात्मनाम्॥ ३७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणि
युद्धनिवृत्तौपंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८५॥ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभाव० पंचाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१८५॥

प्रत्यक्षमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अस्याःकाशिराजकन्यायाः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥२६॥

रामउवाच ॥प्रत्यक्षमेतल्लोकानांसर्वेषामेवभाविनि॥ यथाशक्त्यामयायुद्धंकृतंवैपौरुषंपरम्॥ १ ॥ नचैवमपिशक्नोमिभीष्मंशस्त्रभृतांवरम्॥ विशेषयितुम
त्यर्थमुत्तमास्त्राणिदर्शयन्॥ २ ॥एषामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलम्॥यथेष्टंगम्यतांभद्रेकिमन्यद्वाकरोमिते॥३॥भीष्ममेवप्रपद्यस्वनतेन्याविद्यतेगतिः॥निर्जि
तोह्यस्मिभीष्मेणमहास्त्राणिप्रमुंचता॥ ४ ॥ एवमुक्त्वाततोरामोविनिःश्वस्यमहामनाः॥तूष्णीमासीत्ततःकन्याप्रोवाचभृगुनंदनम्॥५॥भगवन्नेवमेवैतद्यथा
हभगवांस्तथा॥ अजेयोयुधिभीष्मोयमपिदेवैरुदारधीः॥ ६ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंममकार्यंकृतंत्वया॥ अनिवार्यंरणेवीर्यमस्त्राणिविविधानिच॥ ७॥नचै
वशक्यतेयुद्धेविशेषयितुमंततः॥ नचाहमेनंयास्यामिपुनर्भीष्मंकथंचन॥ ८ ॥ गमिष्यामितुतत्राहंयत्रभीष्मंतपोधन ॥ समरेपातयिष्यामिस्वयमेवभृगूद्वह
॥ ९ ॥एवमुक्त्वाययौकन्यारोषव्याकुललोचना॥ तापस्येधृतसंकल्पासामेचिंतयतीवधं॥१० ॥ ततोमहेंद्रंसहितैर्मुनिभिर्भृगुसत्तमः॥ यथागतंतथासोगान्मा
मुपामंत्र्यभारत॥ ११ ॥ ततोरथंसमारुह्यस्तूयमानोद्विजातिभिः॥ प्रविश्यनगरंमात्रेसत्यवत्यैन्यवेदयम्॥ १२ ॥ यथावृत्तंमहाराजसाचमांप्रत्यनंदत॥ पुरु
षांश्चादिशंप्राज्ञान्कन्यावृत्तांतकर्मणि॥ १३ ॥ दिवसेदिवसेह्यस्यागतिजल्पितचेष्टितम्॥ प्रत्याहरंश्चमेयुक्ताःस्थिताःप्रियहितेसदा॥ १४॥ यदैवहिवनंप्राया
त्साकन्यातपसेधृता॥ तदैवव्यथितोदीनोगतचेताइवाभवम्॥ १५॥ नहिमांक्षत्रियःकश्चिद्वीर्येणव्यजयद्युधि॥ऋतेब्रह्मविदस्ताततपसासंशितव्रतात्॥१६॥
अपिचैतन्मयाराजन्नारदेपिनिवेदितम्॥ व्यासेचैवतथाकार्यंतौचोभौमामवोचताम्॥ १७॥नविषादस्त्वयाकार्योभीष्मकाशिसुतांप्रति॥दैवंपुरुषकारेणको
निवर्तितुमुत्सहेत्॥१८॥साकन्यातुमहाराजप्रविश्याश्रममंडलम्॥यमुनातीरमाश्रित्यतपस्तेपेतिमानुषम्॥ १९॥निराहाराकृशारुक्षाजटिलामलपंकिनी॥ष
ण्मासान्वायुभक्षाचस्थाणुभूतातपोधना॥ २० ॥ यमुनाजलमाश्रित्यसंवत्सरमथापरम्॥ उदवासंनिराहारापारयामासभाविनी॥ २१ ॥ शीर्णपर्णेनचैकेन
पारयामाससापरम्॥ संवत्सरंतीव्रकोपापादांगुष्ठाग्रधिष्ठिता॥ २२॥ एवंद्वादशवर्षाणितापयामासरोदसी॥निवर्त्यमानापिचसाज्ञातिभिर्नैवशक्यते॥ २३॥
ततोगमद्वत्सभूमिंसिद्धचारणसेविताम्॥ आश्रमंपुण्यशीलानांतापसानांमहात्मनाम्॥ २४॥ तत्रपुण्येषुतीर्थेषुसाप्लुतांगीदिवानिशम्॥ व्यचरत्काशिकन्या
सायथाकामविचारिणी॥ २५॥ नंदाश्रमेमहाराजतथोलूकाश्रमेशुभे॥च्यवनस्याश्रमेचैवब्रह्मणःस्थानएवच॥ २६॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ वार्षिकीवर्षास्वेववहतीतिवार्षिकी ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ पतितागता परिधावंतीपर्यटंती ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिउद्योग
प्रयागेदेवयजनेदेवारण्येषुचैवह ॥ भोगवत्यांमहाराजकौशिकस्याश्रमेतथा ॥ २७॥ मांडव्यस्याश्रमेराजन्दिलीपस्याश्रमेतथा ॥ रामह्रदेचकौरव्यपैलग
र्गस्यचाश्रमे ॥ २८ ॥ एतेषुतीर्थेषुतदाकाशिकन्याविशांपते ॥ आप्लावयतगात्राणिव्रतमास्थायदुष्करम्॥ २९॥तामब्रवीच्चकौरव्यममभाताजलेस्थिता॥कि
मर्थंक्लिश्यसेभद्रेतथ्यमेववदस्वमे ॥ ३० ॥ सैनामथाब्रवीद्राजन्कृतांजलिरनिंदिता ॥ भीष्मेणसमरेरामोनिर्जितश्चारुलोचने ॥ ३१ ॥ कोन्यस्तमुत्सहेज्जेतुमु
द्यतेपुंमहीपतिः॥साहंभीष्मविनाशायतपस्तप्स्येसुदारुणम्॥ ३२॥ विचरामिमहींदेवियथाहन्यामहंनृपम्॥ एतद्व्रतफलंदेविपरमस्मिन्यथाहिमे॥३३॥ततोब्र
वीत्सागरगाजिह्मंचरसिभाविनि॥नैषकामोनवद्यांगिशक्यःप्राप्तुंत्वयाऽबले॥ ३४॥यदिभीष्मविनाशायकाश्येचरसिवैव्रतम्॥व्रतस्थाचशरीरंत्वंयदिनामवि
मोक्ष्यसि ॥ ३५ ॥ नदीभविष्यसिशुभेकुटिलावार्षिकोदका ॥दुस्तीर्थानतुविज्ञेयावार्षिकीनाष्टमासिकी ॥ ३६ ॥ भीमग्राहवतीघोरासर्वभूतभयंकरी ॥ एवमु
क्त्वाततोराजन्काशिकन्यांन्यवर्तत ॥ ३७॥ मानाममममहाभागास्मयमानेवभाविनी ॥ कदाचिदष्टमेमासिकदाचिद्दशमेतथा ॥ नप्राश्नीतोदकमपिपुनःसाव
रवर्णिनी ॥ ३८ ॥ सावत्सभूमिंकौरव्यतीर्थलोभात्ततस्ततः ॥ पतितापरिधावंतीपुनःकाशिपतेःसुता ॥ ३९ ॥ सानदीवत्सभूम्यांतुप्रथितांबेतिभारत ॥ वार्षिकी
ग्राहबहुलादुस्तीर्थाकुटिलातथा॥४० ॥साकन्यातपसातेनदेहार्धेनव्यजायत॥नदीचराजन्वत्सेषुकन्याचैवाभवत्तदा॥४१ ॥ ॥इतिश्रीम०उद्योगपर्वणिअं
बोपाख्यानपर्वणिअंबातपस्यायांषडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८६ ॥ ॥छ॥ ॥भीष्मउवाच ॥ ॥ततस्तेतापसाःसर्वेतपसेधृतनिश्चयाम्॥दृष्ट्वान्यवर्त
यंस्तातकिंकार्यमितिचाब्रुवन् ॥ १ ॥ तानुवाचततःकन्यातपोवृद्धानृषींस्तदा ॥ निराकृतास्मिभीष्मेणभ्रंशितापतिधर्मतः॥ २॥वधार्थंतस्यदीक्षामेनलोकार्थंत
पोधनाः ॥ निहत्यभीष्मंगच्छेयंशांतिमित्येवनिश्चयः ॥ ३ ॥ यत्कृतेदुःखवसतिमिमांप्राप्तास्मिशाश्वतीं ॥ पतिलोकाद्विहीनाचनैवस्त्रीनपुमानिह॥४॥नाहत्वायु
धिगांगेयंनिवर्तिष्येतपोधनाः ॥ एषमेहृदिसंकल्पोयदिदंकथितंमया ॥ ५ ॥ स्त्रीभावेपरिनिर्विण्णापुंस्त्वार्थेकृतनिश्चया ॥ भीष्मेप्रतिचिकीर्षामिनास्मिवार्येति
वैपुनः॥६॥तांदेवोदर्शयामासशूलपाणिरुमापतिः॥मध्येतेषांमहर्षीणांस्वेनरूपेणतापसीं॥७॥ छंद्यमानावरेणाथसावव्रेमत्पराजयम्॥ हनिष्यसीतितांदेवः
प्रत्युवाचमनस्विनीं ॥ ८ ॥ प०नै०भारतभा०षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ शांतंशौर्यधर्मरहितं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ यमुनामभितः यमुनाद्वीपेइत्यर्थः ॥ १९ ॥ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीत्यधि

ततःसापुनरेवाथकन्यारुद्रमुवाचह ॥ उपपद्येत्कथंदेवस्त्रियायुधिजयोमम ॥ ९ ॥ स्त्रीभावेनचमेगाढंमनःशांतमुमापते ॥ प्रतिश्रुतश्चभूतेशत्वयाभीष्मपराजयः ॥ १० ॥ यथाससत्योभवतितथाकुरुवृषध्वज ॥ यथाहन्यांसमागम्यभीष्मंशांतनवंयुधि ॥ ११ ॥ तामुवाचमहादेवःकन्यांकिलवृषध्वजः ॥ नमेवागनृतंप्राहसत्यंभद्रेभविष्यति ॥ १२ ॥ हनिष्यसिरणेभीष्मंपुरुषत्वंचलप्स्यसे ॥ स्मरिष्यसिचतत्सर्वंदेहमन्यंगतासती ॥ १३ ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभविष्यसिमहारथः ॥ शीघ्रास्त्रश्चित्रयोधीचभविष्यसिसुसंमतः ॥ १४ ॥ यथोक्तमेवकल्याणिसर्वमेतद्भविष्यति ॥ भविष्यसिपुमान्पश्चात्कस्माच्चित्कालपर्ययात् ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहादेवःकपर्दीवृषभध्वजः ॥ पश्यतामेवविप्राणांतत्रैवांतरधीयत ॥ १६ ॥ ततःसापश्यतांतेषांमहर्षीणामनिंदिता ॥ समाहृत्यवनात्तस्मात्काष्ठानिवरवर्णिनी ॥ १७ ॥ चितांकृत्वासुमहतींप्रदायचहुताशनम् ॥ प्रदीप्तेग्नौमहाराजरोषदीप्तेनचेतसा ॥ १८ ॥ उक्त्वाभीष्मवधायेतिप्रविवेशहुताशनम् ॥ ज्येष्ठाकाशिसुताराजन्यमुनामभितोनदीं ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअंबाहुताशनप्रवेशेसप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥७॥

दुर्योधनउवाच ॥ ॥ कथंशिखंडीगांगेयकन्याभूत्वापुरातदा ॥ पुरुषोभूद्युधिश्रेष्ठतन्मेब्रूहिपितामह ॥ १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ भार्यातुतस्यराजेंद्रद्रुपदस्यमहीपतेः ॥ महिषीदयिताह्यासीदपुत्राचविशांपते ॥ २ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रुपदोवैमहीपतिः ॥ अपत्यार्थंमहाराजतोषयामासशंकरम् ॥ ३ ॥ अस्मद्वधार्थंनिश्चित्यतपोघोरंसमास्थितः ॥ ऋतेकन्यांमहादेवपुत्रोमेस्यादितिब्रुवन् ॥ ४ ॥ भगवन्पुत्रमिच्छामिभीष्मंप्रतिचिकीर्षया ॥ इत्युक्तोदेवदेवेनस्त्रीपुमांस्तेभविष्यति ॥ ५ ॥ निवर्तस्वमहीपालनैतज्जात्वन्यथाभवेत् ॥ सतुगत्वाचनगरंभार्यामिदमुवाचह ॥ ६ ॥ कृतोयत्नोमहादेवस्तपसाराधितोमया ॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीइतिचोक्तोस्मिशंभुना ॥ ७ ॥ पुनःपुनर्याच्यमानोदिष्टमित्यब्रवीच्छिवः ॥ नतदन्यच्चभविताभवितव्यंहितत्तथा ॥ ८ ॥ ततःसानियताभूत्वाऋतुकालेमनस्विनी ॥ पत्नीद्रुपदराजस्यद्रुपदंप्रविवेशह ॥ ९ ॥ लेभेगर्भंयथाकालंविधिदृष्टेनकर्मणा ॥ पार्षतस्यमहीपालयथामांनारदोब्रवीत् ॥ १० ॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥७॥ ॥ कथंशिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्त्रीपुमान्पूर्वंस्त्रीसैवपश्चात्पुमान् पूर्वकालैकसर्वेतिसमासः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ द्रुपदंप्रविवेशहतेनसहमिथुनीभावंजगाम ॥ ९ ॥ विधिदृष्टेनशास्त्रदृष्टेनकर्मणागर्भाधानाख्येन पार्षतस्यगर्भंदधारइतिउत्तरेणसंबंधः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ अभिप्रायकृतान्वासनानिर्मितान्दोहदानीत्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ प्राजायतप्रसूतवती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० अष्टाशीत्यधिक

ततोदधारसादेवीगर्भंराजीवलोचना ॥ तांसराजाप्रियांभार्यांद्रुपदःकुरुनंदन ॥ ११ ॥ पुत्रस्नेहान्महाबाहुःसुखंपर्यचरत्तदा ॥ सर्वानभिप्रायकृतान्भार्यालभ
तकौरव ॥ १२ ॥ अपुत्रस्यसतोराज्ञोद्रुपदस्यमहीपतेः ॥ यथाकालंतुसादेवीमहिषीद्रुपदस्यह ॥ १३ ॥ कन्यांप्रवररूपांतुप्राजायतनराधिप ॥ अपुत्रस्यतुराज्ञः
साद्रुपदस्यमनस्विनी ॥ १४ ॥ ख्यापयामासराजेंद्रपुत्रोह्येषममेतिवै ॥ ततःसराजाद्रुपदःप्रच्छन्नायानराधिप ॥ १५ ॥ पुत्रवत्पुत्रकार्याणिसर्वाणिसमकारय
त् ॥ रक्षणंचैवमंत्रस्यमहिषीद्रुपदस्यसा ॥ १६ ॥ चकारसर्वयत्नेनब्रुवाणापुत्रइत्युत ॥ नचतांवेदनगरेकश्चिदन्यत्रपार्षतात् ॥ १७ ॥ श्रद्दधानोहितद्वाक्यंदेव
स्याच्युततेजसः ॥ छादयामासतांकन्यांपुमानितिचसोब्रवीत् ॥ १८ ॥ जातकर्माणिसर्वाणिकारयामासपार्थिवः ॥ पुंवद्विधानयुक्तानिशिखंडीतिचतांविदुः
॥ १९ ॥ अहमेकस्तुचारेणवचनान्नारदस्यच ॥ ज्ञातवान्देववाक्येनअंबायास्तपसातथा ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिशि
खंडयुत्पत्तावष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ चकारयत्नंद्रुपदःसुतायाःसर्वकर्मसु ॥ ततोलेख्यादिषुतथाशिल्पेषुच
परंतप ॥ १ ॥ इष्वस्त्रेचैवराजेंद्रद्रोणशिष्योबभूवह ॥ तस्यमातामहाराजराजानंवरवर्णिनी ॥ २ ॥ चोदयामासभार्यार्थंकन्यायाःपुत्रवत्तदा ॥ ततस्तांपार्षतोदृ
ष्ट्वाकन्यांसंप्राप्तयौवनाम् ॥ स्त्रियंमत्वाततश्चिंतांप्रपेदेसहभार्यया ॥ ३ ॥ ॥ द्रुपदउवाच ॥ ॥ कन्याममेयंसंप्राप्तायौवनंशोकवर्धिनी ॥ मयाप्रच्छादिताचेयंव
चनाच्छूलपाणिनः ॥ ४ ॥ ॥ भार्योवाच ॥ ॥ नतन्मिथ्यामहाराजभविष्यतिकथंचन ॥ त्रैलोक्यकर्ताकस्माद्धिवृथावक्तुमिहार्हति ॥ ५ ॥ यदितेरोचतेराज
न्वक्ष्यामिशृणुमेवचः ॥ श्रुत्वेदानींप्रपद्येथाःस्वांमतिंपृषतात्मज ॥ ६ ॥ क्रियतामस्ययत्नेनविधिवद्दारसंग्रहः ॥ भवितातद्वचःसत्यमितिमेनिश्चितामतिः ॥ ७ ॥
ततस्तौनिश्चयंकृत्वातस्मिन्कार्येथदंपती ॥ वरयांचक्रतुःकन्यांदशार्णाधिपतेःसुताम् ॥ ८ ॥ ततोराजाद्रुपदोराजसिंहःसर्वान्राज्ञःकुलतःसन्निशाम्य ॥ दाशार्ण
कस्यनृपतेस्तनूजांशिखंडिनेवरयामासदारान् ॥ ९ ॥ हिरण्यवर्मेतिनृपोयोसौदाशार्णकःस्मृतः ॥ सचप्रादान्महीपालःकन्यांतस्मैशिखंडिने ॥ १० ॥ सचराजा
दशार्णेषुमहानासीत्सुदुर्जयः ॥ हिरण्यवर्मादुर्धर्षोमहासेनोमहामनाः ॥ ११ ॥

शततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ चकारेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शूलयुक्तःपाणिःशूलपाणिःसोस्यास्तीतिशूलपाणीतस्यशूलपाणिनः व्रीह्यादित्वान्मत्वर्थीयइनिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ धात्रीणांपितृगृहादागतानांसखीनांच ॥ १४ ॥ ताएवधात्र्यःस्वाःप्रेष्यादासीःप्रेषयामासुःदशार्णपतिमितिशेषः ॥ १५॥ विप्रलंभंवंचनाम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ उत्सार्यनीत्वा

कृतेविवाहेतुनदासाकन्याराजसत्तम ॥ यौवनंसमनुप्राप्तासाचकन्याशिखंडिनी ॥ १२ ॥ कृतदारःशिखंडीचकांपिल्यंपुनरागमत् ॥ ततःसावेदतांकन्यांकंचि
त्कालंस्त्रियंकिल॥हिरण्यवर्मणःकन्याज्ञात्वातांतुशिखंडिनीम्॥१३॥धात्रीणांचसखीनांचव्रीडयानान्यवेदयत्॥कन्यांपंचालराजस्यसुतांतांवैशिखंडिनीम्
॥१४॥ततस्ताराजशार्दूलधात्र्योदाशार्णिकास्तदा॥जग्मुरार्तिपरांप्रेष्याःप्रेषयामासुरेवच॥१५॥ततोदशार्णाधिपतेःप्रेष्याःसर्वान्यवेदयन्॥विप्रलंभंयथा
वृत्तंसचचुक्रोधपार्थिवः॥ १६ ॥ शिखंड्यपिमहाराजपुंवद्राजकुलेतदा॥ विजहारमुदायुक्तःस्त्रीत्वंनैवातिरोचयन् ॥ १७ ॥ ततःकतिपयाहस्यतच्छ्रुत्वाभरतर्ष
भ॥ हिरण्यवर्माराजेंद्ररोषादार्तिंजगामह॥ १८ ॥ ततोदाशार्णकोराजातीव्रकोपसमन्वितः॥ दूतंप्रस्थापयामासद्रुपदस्यनिवेशनम्॥ १९॥ ततोद्रुपदमासा
द्यदूतःकांचनवर्मणः ॥ एकएकांतमुत्सार्यरहोवचनमब्रवीत्॥ २० ॥ दाशार्णराजोराजंस्त्वामिदंवचनमब्रवीत् ॥ अभिषंगात्प्रकुपितोविप्रलब्धस्त्वयानघ॥
॥२१॥ अवमन्यसेमांनृपतेनूनंदुर्मंत्रितंतव॥यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेमोहाद्याचितवानसि॥२२॥ तस्याद्यविप्रलंभस्यफलंप्राप्नुहिदुर्मते॥ एषत्वांसजनामात्यमु
द्धरामिस्थिरोभव॥ २३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिहिरण्यवर्मदूतागमनेऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १८९॥ ॥छ॥
॥भीष्मउवाच॥ ॥एवमुक्तस्यदूतेनद्रुपदस्यतदानृप॥ चोरस्येवगृहीतस्यनप्रावर्ततभारती॥१॥ सयत्नमकरोत्तीव्रंसंबंधिन्यनुमानने॥ दूतैर्मधुरसंभाषैर्नैतद
स्तीतिसंदिशन्॥ २॥ सराजाभूयएवाथज्ञात्वातत्त्वमथागमत्॥ कन्येतिपांचालसुतांत्वरमाणोविनिर्ययौ॥३॥ ततःसंप्रेषयामासमित्राणाममितौजसाम्॥
दुहितुर्विप्रलंभंतंधात्रीणांवचनात्तदा॥ ४॥ ततःसमुदयंकृत्वाबलानांराजसत्तमः॥ अभियानेमतिंचक्रेद्रुपदंप्रतिभारत॥ ५॥ ततःसंमंत्रयामाससमंत्रिभिःस
महीपतिः॥ हिरण्यवर्माराजेंद्रपांचाल्यंपार्थिवंप्रति॥६॥तत्रवैनिश्चितंतेषामभूद्राज्ञांमहात्मनाम्॥तथ्यंभवतिचेदेतत्कन्याराजन्शिखंडिनी॥ ७॥ बद्ध्वापंचा
लराजानमानयिष्यामहेगृहम्॥अन्यंराजानमाधायपंचालेषुनरेश्वरम्॥८॥घातयिष्यामनृपतिंपांचालंसशिखंडिनम्॥९॥तत्तदानृतमाज्ञायपुनर्दूतान्नराधि
पः॥प्रास्थापयत्पार्षतायनिहन्मीतिस्थिरोभव॥१०॥

॥ २० ॥ अभिषंगात्पराभवात् ॥ २१ ॥ २२ ॥ उद्धरामिउच्छेत्स्यामि ॥ २३ ॥
॥ इतिउद्योगप० नै० भारतभा० ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ अगमत्ज्ञातवान् ॥ ३ ॥ ४ ॥ समुदयं समुदायम् ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भार्यायाअदंड्यत्वंजानन्नूस्वस्यनिर्दोषतांख्यापयितुमुभयकृतमप्यपराधंलोकमध्येभार्यायामेवासंजयितुंतामाह शिखंडिनीति यद्य
प्यहंशिखंड्यर्थेत्वयाशिखंडिन्याचवंचितस्तथापित्वंमाभैःशिखंडिनिविषयेविधास्येयुवयोर्धारणंपोषणंचकरिष्येनतुहिंसिष्येइत्यर्थः यद्वाहेशिखंडिनित्वंमाभैःहेवरारोहेभार्येत्वंचमाभैरितिद्वयोरपिअभ

भीष्मउवाच॥ ॥सहिप्रकृत्यावैभीतःकिल्बिषीचनराधिपः॥ भयंतीव्रमनुप्राप्तोद्रुपदःपृथिवीपतिः ॥ ११ ॥ विसृज्यदूतान्दाशार्णेद्रुपदःशोकमूर्छितः॥ समेत्य
भार्यांरहितेवाक्यमाहनराधिपः॥ १२॥ भयेनमहताविष्टोहृदिशोकेनचाहतः॥ पांचालराजोदयितांमातरंवैशिखंडिनः ॥ १३ ॥ अभियास्यतिमांकोपात्संबं
धीसुमहाबलः॥ हिरण्यवर्मानृपतिःकर्षमाणोवरूथिनीम्॥१४॥ किमिदानींकरिष्यावोमूढौकन्यामिमांप्रति॥शिखंडीकिलपुत्रस्तेकन्येतिपरिशंकितः॥१५॥
इतिसंचिंत्ययत्नेनसमित्रःसबलानुगः॥ वंचितोस्मीतिमन्वानोमांकिलोद्धर्तुमिच्छति॥१६॥ किमत्रतथ्यंसुश्रोणिमिथ्याकिंब्रूहिशोभने॥श्रुत्वात्वत्तःशुभंवा
क्यंसंविधास्याम्यहंतथा॥ १७॥ अहंहिसंशयंप्राप्तोबालाचेयंशिखंडिनी॥ त्वंचराज्ञिमहत्कृच्छ्रंसंप्राप्तावरवर्णिनि॥ १८ ॥ सात्वंसर्वविमोक्षायतत्त्वमाख्या
हिपृच्छतः॥ तथाविदध्यांसुश्रोणिकृत्यमाशुशुचिस्मिते॥ १९ ॥ शिखंडिनिचमाभैस्त्वंविधास्यतत्रतत्त्वतः॥ कृपयाहंवरारोहेवंचितःपुत्रधर्मतः॥ २० ॥ मया
दाशार्णकोराजावंचितःसमहीपतिः॥तदाचक्ष्वमहाभागेविधास्येतत्रयद्धितम्॥२१॥जानताहिनरेंद्रेणख्यापनार्थंपरस्यवै॥प्रकाशंचोदितादेवीप्रत्युवाचम
हीपतिम्॥२२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिद्रुपदप्रश्नेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९०॥ ॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥ततःशिखंडि
नोमातायथातत्त्वंनराधिप॥आचचक्षेमहाबाहोभर्त्रेकन्यांशिखंडिनीम्॥१॥ अपुत्रयामयाराजन्सपत्नीनांभयादिदं॥ कन्याशिखंडिनीजातापुरुषोवैनिवेदि
ता॥२॥ त्वयाचैवनरश्रेष्ठतन्मेप्रीत्यानुमोदितम्॥पुत्रकर्मकृतंचैवकन्यायाःपार्थिवर्षभ॥ ३ ॥ भार्याचोढात्वयाराजन्दशार्णाधिपतेःसुता॥ मयाचप्रत्यभिहि
तंदेववाक्यार्थदर्शनात्॥ कन्याभूत्वापुमान्भावीत्येवंचैतदुपेक्षितम्॥४॥ एतच्छ्रुत्वाद्रुपदोयज्ञसेनःसर्वंतत्त्वंमंत्रविद्भ्योनिवेद्य॥मंत्रंराजामंत्रयामासराजन्
यथायुक्तंरक्षणेवैप्रजानाम्॥ ५ ॥ संबंधकंचैवसमर्थ्यतस्मिन्दाशार्णकेवैनृपतौनरेंद्र॥ स्वयंकृत्वाविप्रलंभंयथावन्मंत्रैकाग्रोनिश्चयंवैजगाम॥ ६॥

यंदत्वाजनमध्येपृच्छति ॥ २० ॥ मयेति विधास्येकरिष्ये ॥ २१ ॥ परस्यशत्रोर्लोकस्यच ॥ २२ ॥ इतिउद्योगप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥७॥
ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ संबंधकंसमर्थ्ययुक्तमेवसांबंधिकंमयाकृतंनप्रतारणाकृतेतिउपपाद्य ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ देवीराज्ञी ॥ १० ॥ साधुमताकल्याणवतापिदेवानांप्रतिपत्तिःपूजानित्यंकर्तव्येतिशेषःकिमुदुःखार्णवंप्राप्यकर्तव्येति तस्मात्भवान्गुरून्देवाराधनार्थंब्राह्मणान्अर्चयतांपूजयतु॥ ११ ॥

स्वभावगुप्तंनगरमापत्कालेतुभारत ॥गोपयामासराजेंद्रसर्वतःसमलंकृतम् ॥७॥ आर्तिंचपरमांराजाजगामसहभार्यया ॥दशार्णपतिनासार्धंविरोधेभरतर्षभ ॥ ८ ॥ कथंसंबंधिनासार्धंनमेस्याद्विग्रहोमहान् ॥ इतिसंचिंत्यमनसादेवतामर्चयत्तदा ॥ ९ ॥ तंतुदृष्ट्वातदाराजन्देवींदेवपरंतदा ॥ अर्चांप्रयुंजानमथोभार्यावचनमब्रवीत् ॥१०॥ देवानांप्रतिपत्तिश्चसत्यंसाधुमतासताम् ॥ किमुदुःखार्णवंप्राप्यतस्मादर्चयतांगुरून् ॥ ११ ॥ दैवतानिचसर्वाणिपूज्यंतांभूरिदक्षिणम् ॥ अग्नयश्चापिहूयंतांदाशार्णप्रतिषेधने ॥१२॥ अयुद्धेननिवृत्तिंचमनसाचिंतयप्रभो ॥ देवतानांप्रसादेनसर्वमेतद्भविष्यति ॥१३॥ मंत्रिभिर्मंत्रितंसार्धंत्वयापृथुललोचन ॥ पुरस्यास्याविनाशाययच्चराजंस्तथाकुरु ॥१४॥ दैवंहिमानुषोपेतंभृशंसिध्यतिपार्थिव ॥ परस्परविरोधाद्धिसिद्धिरस्तिनचैतयोः ॥१५॥ तस्माद्विधायनगरेविधानंसचिवैःसह ॥ अर्चयस्वयथाकामंदैवतानिविशांपते ॥ १६ ॥ एवंसंभाषमाणौतुदृष्ट्वाशोकपरायणौ ॥ शिखंडिनीतदाकन्याव्रीडितेवतपस्विनी ॥ १७ ॥ ततःसाचिंतयामासमत्कृतेदुःखितावुभौ ॥ इमावितिततश्चक्रेमतिंप्राणविनाशने ॥ १८ ॥ एवंसानिश्चयंकृत्वाभृशंशोकपरायणा ॥ निर्जगामगृहंत्यक्त्वागहनंनिर्जनंवनम् ॥ १९ ॥ यक्षेणर्द्धिमताराजन्स्थूणाकर्णेनपालितं ॥ तद्भयादेवचजनोविसर्जयतितद्वनम् ॥ २० ॥ तत्रचस्थूणभवनंसुधामृत्तिकलेपनं ॥ लाजोल्लापिकधूमाढ्यमुच्चप्राकारतोरणं ॥२१ ॥ तत्प्रविश्यशिखंडीसाद्रुपदस्यात्मजानृप ॥ अनश्नानाबहुतिथंशरीरमुदशोषयत् ॥२२॥ दर्शयामासतांयक्षःस्थूणोमार्दवसंयुतः ॥किमर्थोयंतवारंभःकरिष्येब्रूहिमाचिरम् ॥२३॥ अशक्यमितिसायक्षंपुनःपुनरुवाचह ॥ करिष्यामीतिवैक्षिप्रंप्रत्युवाचाथगुह्यकः ॥ २४॥ धनेश्वरस्यानुचरोवरदोस्मिनृपात्मजे ॥ अदेयमपिदास्यामिब्रूहियत्तेविवक्षितम् ॥२५॥ ततःशिखंडीतत्सर्वमखिलेनन्यवेदयत् ॥ तस्मैयक्षप्रधानायस्थूणाकर्णायभारत ॥२६॥ ॥शिखंड्युवाच॥ ॥ अपुत्रोमेपितायक्षनचिरान्नाशमेष्यति ॥ अभियास्यतिसक्रोधोदशार्णाधिपतिर्हितम् ॥२७॥ महाबलोमहोत्साहःसहेमकवचोनृपः ॥तस्माद्रक्षस्वमायक्षमातरंपितरंचमे ॥२८॥ प्रतिज्ञातोहिभवतादुःखप्रतिशमोमम ॥ भवेयंपुरुषोयक्षत्वत्प्रसादादनिंदितः ॥२९॥

भूरिदक्षिणंयथास्यात्तथा प्रतिषेधनेपरावृत्त्यर्थं ॥ १२ ॥ १३॥१४॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ सुधामृत्तिकलेपनम् सुधाचूर्णंसैवमृत्तिकातयालेपनंयस्य लाजोल्लापिकःलाजानिउशीराणिउल्लापयतिसूचयतीतिलाजोल्लापिकःउशीरपरिमलयुक्तधूमाढ्यमित्यर्थः उशीरेलाजमुद्दिष्टमितिविश्वः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९॥

॥ ३० ॥ ॥ इतिउ०नै०भारतभा०एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९१॥ ॥७॥ ॥शिखंडीति चिंत्यंचिंतयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ विहंगमःआकाशगामी ॥ ४ ॥५॥६॥७ ॥ समयंशपथं संदेहेलिंगे स

यावदेवसराजावैनोपयातिपुरंमम॥ तावदेवमहायक्षप्रसादंकुरुगुह्यक ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिस्थूणाकर्णसमाग
मेएकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९१॥ ॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥शिखंडिवाक्यंश्रुत्वाथसयक्षोभरतर्षभ॥ प्रोवाचमनसाचिंत्यदैवेनोपनिपीडि
तः॥ १ ॥ भवितव्यंतथातद्धिममदुःखायकौरव॥ भद्रेकामंकरिष्यामिसमयंतुनिबोधमे॥ २॥ किंचित्कालांतरेदास्येपुल्लिंगंस्वमिदंतव॥ आगंतव्यंत्वयाकाले
सत्यंचैववदस्वमे॥३॥ प्रभुःसंकल्पसिद्धोस्मिकामचारीविहंगमः॥ मत्प्रसादात्पुरंचैवत्राहिबंधूंश्चकेवलम्॥४॥ स्त्रीलिंगंधारयिष्यामितवेदंपार्थिवात्मजे॥स
त्यंमेप्रतिजानीहिकरिष्यामिप्रियंतव॥५॥ ॥शिखंड्युवाच ॥प्रतिदास्यामिभगवन्पुल्लिंगंतवसुव्रत॥ किंचित्कालांतरंस्त्रीत्वंधारयस्वनिशाचर॥ ६ ॥प्र
तियातेदशार्णेतुपार्थिवेहेमवर्मणि॥ कन्यैवहिभविष्यामिपुरुषस्त्वंभविष्यसि॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासमयंतत्रचक्रातेतावुभौनृप॥ अन्योन्यस्या
भिसंदेहेतौसंक्रामयतांततः॥ ८ ॥ स्त्रीलिंगंधारयामासस्थूणायक्षोथभारत॥यक्षरूपंचतद्दीप्तंशिखंडीप्रत्यपद्यत॥९ ॥ ततःशिखंडीपांचाल्यःपुंस्त्वमासाद्यपा
र्थिव॥ विवेशनगरंहृष्टःपितरंचसमासदत्॥१०॥यथावृत्तंतुतत्सर्वमाचख्यौद्रुपदस्यतत्॥द्रुपदस्तस्यतच्छ्रुत्वाहर्षमाहारयत्परम्॥ ११॥सभार्यस्तच्चसस्मारम
हेश्वरवचस्तदा॥ ततःसंप्रेषयामासदशार्णाधिपतेर्नृपः॥ १२॥ पुरुषोयंममसुतःश्रद्धत्तांमेभवानिति॥अथदाशार्णकोराजासहसाभ्यागमत्तदा॥१३॥ पंचा
लराजंद्रुपदंदुःखशोकसमन्वितः॥ ततःकांपिल्यमासाद्यदशार्णाधिपतिस्ततः॥१४॥प्रेषयामाससत्कृत्यदूतंब्रह्मविदांवरम्॥ब्रूहिमद्वचनाद्दूतपांचाल्यंतंनृपाध
मम्॥ १५॥ यन्मेकन्यांस्वकन्यार्थेवृतवानसिदुर्मते॥ फलंतस्यावलेपस्यद्रक्ष्यस्यद्यनसंशयः॥ १६॥ एवमुक्तश्चतेनासौब्राह्मणोराजसत्तम॥दूतःप्रयातोनगरं
दाशार्णनृपचोदितः॥ १७॥ ततआसादयामासपुरोधाद्रुपदंपुरे॥ तस्मैपांचालकोराजागामर्घ्यंचसुसत्कृतम्॥ १८॥ प्रापयामासराजेंद्रसहतेनशिखंडिना॥
तांपूजांनाभ्यनंदत्सवाक्यंचेदमुवाचह॥ १९॥ यदुक्तंतेनवीरेणराज्ञाकांचनवर्मणा॥ यत्तेहमधमाचारदुहित्रास्म्यभिवंचितः ॥ २० ॥ तस्यपापस्यकरणात्फ
लंप्राप्नुहिदुर्मते॥ देहियुद्धंनरपतेममाद्यरणमूर्धनि॥ २१ ॥ उद्धरिष्यामितेसद्यःसामात्यसुतबांधवम्॥ तदुपालंभसंयुक्तंश्रावितःकिलपार्थिवः ॥ २२ ॥

न्यगूदिह्लेनेउपचीयेतेरतिकालेप्रथेतेइतिव्युत्पत्तेः अभिसंदोहेइतिपाठेपिसंदुह्यतेप्रजाआभ्यामितिव्युत्पत्त्यातेएव॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥

॥ २३ ॥ उत्तरंउत्कृष्टतरम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आगमःपरीक्षा ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ लाज्यैःउशीरजैः पाठांतरेलाजैरुशीरैः भक्ष्यंलड्डुकेक्षुदंडादिदंतव्यापार

दशार्णपतिनाचोक्तोमंत्रिमध्येपुरोधसा ॥ अभवद्भरतश्रेष्ठद्रुपदःप्रणयानतः ॥ २३ ॥ यदाहमांभवान्ब्रह्मन्संबंधिवचनाद्वचः ॥ अस्योत्तरंप्रतिवचोदूतोराज्ञे
वदिष्यति ॥ २४ ॥ ततःसंप्रेषयामासद्रुपदोपिमहात्मने ॥ हिरण्यवर्मणेदूतंब्राह्मणंवेदपारगम् ॥ २५ ॥ तमागम्यतुराजानंदशार्णाधिपतिंतदा ॥ तद्वाक्यमाददेरा
जन्यदुक्तंद्रुपदेनह ॥ २६ ॥ आगमःक्रियतांव्यक्तःकुमारोयंसुतोमम ॥ मिथ्यैतदुक्तंकेनापितदश्रद्धेयमित्युत ॥ २७ ॥ ततःसराजाद्रुपदस्यश्रुत्वाविमर्षयुक्तो
युवतीर्वरिष्ठाः ॥ संप्रेषयामाससुचारुरूपाःशिखंडिनंस्त्रीपुमान्वेतिवेत्तुम् ॥ २८ ॥ ताःप्रेषितास्तत्त्वभावंविदित्वाप्रीत्याराज्ञेतच्छशंसुर्हिसर्वं ॥ शिखंडिनंपुरुषंकौर
वेंद्रदाशार्णराजायमहानुभावम् ॥ २९ ॥ ततःकृत्वातुराजासआगमंप्रीतिमानथ ॥ संबंधिनासमागम्यहृष्टोवासमुवासह ॥ ३० ॥ शिखंडिनेचमुदितःप्रादाद्वित्तं
जनेश्वरः ॥ हस्तिनोश्वांश्चगाश्चैवदास्योथबहुलास्तथा ॥ ३१ ॥ पूजितश्चप्रतिययौनिर्भर्त्स्यतनयांकिल ॥ विनीतकिल्बिषेप्रीतेहेमवर्मणिपार्थिवे ॥ ३२ ॥ प्रतिया
तेदशार्णेतुहृष्टरूपाशिखंडिनी ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुबेरोनरवाहनः ॥ लोकयात्रांप्रकुर्वाणःस्थूणस्यागान्निवेशनम् ॥ ३३ ॥ सतद्गृहस्योपरिवर्तमानआलो
कयामासधनाधिगोप्ता ॥ स्थूणस्ययक्षस्यविवेशवेश्मस्वलंकृतंमाल्यगुणैर्विचित्रैः ॥ ३४ ॥ लाज्यैश्चगंधैश्चतथावितानैरभ्यर्चितंधूपनधूपितंच ॥ ध्वजैःपता
काभिरलंकृतंचभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमम् ॥ ३५ ॥ तत्स्थानंतस्यदृष्ट्वातुसर्वतःसमलंकृतम् ॥ मणिरत्नसुवर्णानांमालाभिःपरिपूरितम् ॥ ३६ ॥ नानाकुसुमगंधा
ढ्यंसिक्तसंमृष्टशोभितम् ॥ अथाब्रवीद्यक्षपतिस्तान्यक्षाननुगांस्तदा ॥ ३७ ॥ स्वलंकृतमिदंवेश्मस्थूणस्यामितविक्रमाः ॥ नोपसर्पतिमांचैवकस्मादद्यसमंदधीः
॥ ३८ ॥ यस्माज्जानन्समंदात्मामामसौनोपसर्पति ॥ तस्मात्तस्मैमहादंडोधार्यःस्यादितिमेमतिः ॥ ३९ ॥ ॥ यक्षाऊचुः ॥ ॥ द्रुपदस्यसुताराजन्राज्ञोजाता
शिखंडिनी ॥ तस्यानिमित्तेकस्मिंश्चित्प्रादात्पुरुषलक्षणम् ॥ ४० ॥ अग्रहील्लक्षणंस्त्रीणांस्त्रीभूतोतिष्ठतेगृहे ॥ नोपसर्पतितेनासौसव्रीडःस्त्रीसरूपवान् ॥ ४१ ॥ एत
स्मात्कारणाद्राजन्स्थूणोनत्वाद्यसर्पति ॥ श्रुत्वाकुरुयथान्यायंविमानमिहतिष्ठतां ॥ ४२ ॥ आनीयतांस्थूणइतिततोयक्षाधिपोब्रवीत् ॥ कर्तास्मिनिग्रहंतस्य
प्रत्युवाचपुनःपुनः ॥ ४३ ॥

साध्यं अन्नंअदनीयंओदनपायसखंडशर्करादिभोज्यलेह्यरूपं पेयंसुरासवादि आमिषंमांसं अभ्यर्हितत्वादस्यभक्ष्यात्पृथक्करणं एतान्येवदंतहोमादंतैर्हूयंतइतिव्युत्पत्त्याऽभ्यवहार्याणियस्मिन्तंभक्ष्यान्नपेयामिषदंतहोमं आमिषमप्रमेयमितिपाठस्तुमूर्खकल्पितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ तिष्ठतेगृहेएवस्थिरोस्ति ॥ ४१ ॥ त्वाद्यत्वामद्य ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ चतुष्पादंग्रहणधारणप्रयोगप्रतीकारैश्चतुर्भिःपादैर्युक्तम् ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

सोऽभ्यगच्छतयक्षेंद्रमाहूतःपृथिवीपते ॥ स्त्रीसरूपोमहाराजतस्थौव्रीडासमन्वितः ॥ ४४ ॥ तंशशापाथसंक्रुद्धोधनदःकुरुनंदन ॥ एवमेवभवत्वद्यस्त्रीत्वंपापस्य
गुह्यकाः ॥ ४५ ॥ ततोऽब्रवीद्यक्षपतिर्महात्मायस्माददास्त्ववमन्येहयक्षान् ॥ शिखंडिनोलक्षणंपापबुद्धेःस्त्रीलक्षणंचाग्रहीःपापकर्मन् ॥ ४६ ॥ अप्रवृत्तंसुदुर्बुद्धे
यस्मादेतत्त्वयाकृतम् ॥ तस्मादद्यप्रभृत्येवस्त्रीत्वंसापुरुषस्तथा ॥ ४७ ॥ ततःप्रसादयामासुर्यक्षावैश्रवणंकिल ॥ स्थूणस्यार्थेकुरुष्वांतंशापस्येतिपुनःपुनः ॥ ४८ ॥
ततोमहात्मायक्षेंद्रःप्रत्युवाचानुगामिनः ॥ सर्वान्यक्षगणांस्तातशापस्यांतचिकीर्षया ॥ ४९ ॥ शिखंडिनिहतेयक्षाःस्वंरूपंप्रतिपत्स्यते ॥ स्थूणोयक्षोनिरुद्वेगो
भवत्वितिमहामनाः ॥ ५० ॥ इत्युक्त्वाभगवान्देवोयक्षराजःसुपूजितः ॥ प्रययौसहितःसर्वैर्निमेषांतरचारिभिः ॥ ५१ ॥ स्थूणस्तुशापंसंप्राप्यतत्रैवन्यवसत्तदा ॥
समयेचागमत्तूर्णंशिखंडीतंक्षपाचरम् ॥ ५२ ॥ सोऽभिगम्याब्रवीद्वाक्यंप्राप्तोऽस्मिभगवन्निति ॥ तमब्रवीत्ततःस्थूणःप्रीतोऽस्मीतिपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ आर्जवेनागतं
दृष्ट्वाराजपुत्रंशिखंडिनम् ॥ सर्वमेवयथावृत्तमाचचक्षेशिखंडिने ॥ ५४ ॥ ॥यक्षउवाच॥ ॥शप्तोवैश्रवणेनाहंत्वत्कृतेपार्थिवात्मज ॥ गच्छेदानींयथाकामंचर
लोकान्यथासुखम् ॥ ५५ ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ गमनंतवचेतोहिपौलस्त्यस्यचदर्शनं ॥ ५६ ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥ एवमुक्तःशिखंडीतुस्थूणय
क्षेणभारत ॥ प्रत्याजगामनगरंहर्षेणमहतावृतः ॥ ५७ ॥ पूजयामासविविधैर्गंधमाल्यैर्महाधनैः ॥ द्विजातीन्देवताश्चैवचैत्यानथचतुष्पथान् ॥ ५८ ॥ द्रुपदःस
हपुत्रेणसिद्धार्थेनशिखंडिना ॥ मुदंचपरमांलेभेपांचाल्यःसहबांधवैः ॥ ५९ ॥ शिष्यार्थंप्रददौचाथद्रोणायकुरुपुंगव ॥ शिखंडिनंमहाराजपुत्रंस्त्रीपूर्विणंतथा
॥ ६० ॥ प्रतिपेदेचतुष्पादंधनुर्वेदंनृपात्मजः ॥ शिखंडीसहयुष्माभिर्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ६१ ॥ ममत्वेतच्चरास्तातयथावत्प्रत्यवेदयन् ॥ जडांधबधिराकारायेमु
क्ताद्रुपदेमया ॥ ६२ ॥ एवमेषमहाराजस्त्रीपुमान्द्रुपदात्मजः ॥ ससंभूतःकुरुश्रेष्ठशिखंडीरथसत्तमः ॥ ६३ ॥ ज्येष्ठाकाशिपतेःकन्याअंबानामेतिविश्रुता ॥ द्रुप
दस्यकुलेजाताशिखंडीभरतर्षभ ॥ ६४ ॥ नाहमेनंधनुष्पाणिंयुयुत्सुंसमुपस्थितम् ॥ मुहूर्तमपिपश्येयंप्रहरेयंनचाप्युत ॥ ६५ ॥ व्रतमेतन्ममसदापृथिव्यामपि
विश्रुतम् ॥ स्त्रियांस्त्रीपूर्वकेचैवस्त्रीनाम्निस्त्रीसरूपिणि ॥ ६६ ॥ नमुंचेयमहंबाणमितिकौरवनंदन ॥ नहन्यामहमेतेनकारणेनशिखंडिनम् ॥ ६७ ॥ एतत्तत्वमहंवे
दजन्मतातशिखंडिनः ॥ ततोनैनंहनिष्यामिसमरेष्वाततायिनम् ॥ ६८ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ युक्तंस्त्रीषुअयुद्धमितिशेषः ॥ ७० ॥ ॥ इतिउद्योगप०नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४॥

यदिभीष्मःस्त्रियंहन्यात्संतःकुर्युर्विगर्हणम्॥नैनंतस्माद्धनिष्यामिदृष्ट्वापिसमरेस्थितम्॥६९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वातुकौरव्योराजादुर्योधनस्त
दा॥मुहूर्तमिवसध्यात्वाभीष्मेयुक्तममन्यत ॥ ७० ॥ इति०महाभारतेउद्योग०अंबोपाख्यानप०शिखंडिपुंस्त्वप्राप्तौद्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९२॥
संजयउवाच॥ ॥प्रभातायांतुशर्वर्यांपुनरेवसुतस्तव॥मध्येसर्वस्यसैन्यस्यपितामहमपृच्छत॥१॥पांडवेयस्यगांगेययदेतत्सैन्यमुद्यतम्॥प्रभूतनरनागाश्वं
महारथसमाकुलम्॥२॥भीमार्जुनप्रभृतिभिर्महेष्वासैर्महाबलैः॥लोकपालसमैर्गुप्तंधृष्टद्युम्नपुरोगमैः॥३॥अप्रधृष्यमनावार्यमुद्धूतमिवसागरं॥सेनासागरम
क्षोभ्यमपिदेवैर्महाहवे॥४॥केनकालेनगांगेयक्षपयेथामहाद्युते ॥ आचार्योवामहेष्वासःकृपोवाशुमहाबलः ॥ ५ ॥ कर्णोवासमरश्लाघीद्रौणिर्वाद्विजस
त्तमः॥दिव्यास्त्रविदुषःसर्वेभवंतोहिबलेमम॥६॥एतदिच्छाम्यहंज्ञातुंपरंकौतूहलंहिमे॥त्वंहिनित्यंमहाबाहोवक्तुमर्हसितन्मम॥७॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥अ
नुरूपंकुरुश्रेष्ठत्वय्येतत्पृथिवीपते॥बलाबलममित्राणांतेषांयदिहपृच्छसि॥८॥शृणुराजन्ममरणेयाशक्तिःपरमाभवेत्॥शस्त्रवीर्यंरणेयच्चभुजयोश्चमहाभु
ज॥९॥आर्जवेनैवयुद्धेनयोद्धव्यइतरोजनः॥मायायुद्धेनमायावीइत्येतद्धर्मनिश्चयः॥ १० ॥हन्यामहंमहाभागपांडवानामनीकिनीम्॥ दिवसेदिवसेकृत्वा
भागंप्रागाह्निकंमम॥ ११ ॥योधानांदशसाहस्रंकृत्वाभागंमहाद्युते॥सहस्रंरथिनामेकमेषभागोमतोमम ॥ १२ ॥ अनेनाहंविधानेनसन्नद्धःसततोत्थितः ॥
क्षपयेयंमहत्सैन्यंकालेनानेनभारत॥ १३ ॥ मुंचेयंयदिवास्त्राणिमहांतिसमरेस्थितः ॥शतसाहस्रघातीनिहन्यांमासेनभारत॥१४॥ ॥संजयउवाच॥ ॥श्रु
त्वाभीष्मस्यतद्वाक्यंराजादुर्योधनस्ततः॥पर्यपृच्छतराजेंद्रद्रोणमंगिरसांवरम्॥१५॥आचार्यकेनकालेनपांडुपुत्रस्यसैनिकान्॥निहन्याइतितंद्रोणःप्रत्युवा
चहसन्निव॥ १६ ॥स्थविरोस्मिमहाबाहोमंदप्राणविचेष्टितः॥शस्त्राग्निनानिर्दहेयंपांडवानामनीकिनीम्॥१७॥यथाभीष्मःशांतनवोमासेनेतिमतिर्मम॥ए
षामेपरमाशक्तिरेतन्मेपरमंबलम्॥ १८ ॥द्वाभ्यामेवतुमासाभ्यांकृपःशारद्वतोब्रवीत् ॥द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेबलक्षयम् ॥ १९ ॥ कर्णस्तुपंचरात्रेणप्र
तिजज्ञेमहास्त्रवित्॥तच्छ्रुत्वासूतपुत्रस्यवाक्यंसागरगासुतः॥ २० ॥जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमुवाचह॥नहियावद्रणेपार्थंबाणशंखधनुर्धरम्॥ २१ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ प्रागाह्निकंअह्नःपूर्वभागकार्यम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ ॥ इति० उ० नै० भा० भा० त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥छ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ व्युषितांनिशांप्रभातकाले ॥ २॥३॥४॥५॥६॥७॥ ८॥९॥१०॥ भूतमुत्पन्नं भव्यमुत्पा

वासुदेवसमायुक्तंरथेनायांतमाहवे॥समागच्छसिराधेयतेनैवमभिमन्यसे॥शक्यमेवंचभूयश्चत्वयावक्तुंयथेष्टतः॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्व
णिअंबोपाख्यानपर्वणिभीष्मादिशक्तिकथनेत्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १९३॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुकौंतेयःसर्वान्भ्रा
तृनुपह्वरे॥आहूयभरतश्रेष्ठइदंवचनमब्रवीत्॥ १ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥धार्तराष्ट्रस्यसैन्येषुयेचारपुरुषाममा॥ तेप्रवृत्तिंप्रयच्छंतिममेमांव्युषितांनिशाम्
॥ २॥दुर्योधनःकिलापृच्छदापगेयंमहाव्रतम्॥केनकालेनपांडूनांहन्याःसैन्यमितिप्रभो॥३॥मासेनेतिचतेनोक्तोधार्तराष्ट्रःसुदुर्मतिः॥तावताचापिकालेनद्रो
णोपिप्रतिजज्ञिवान्॥४॥ गौतमोद्विगुणंकालमुक्तवानितिनःश्रुतम्॥द्रौणिस्तुदशरात्रेणप्रतिजज्ञेमहास्त्रवित्॥५॥तथादिव्यास्त्रवित्कर्णःसंपृष्टःकुरुसंसदि॥
पंचभिर्दिवसैर्हंतुंससैन्यंप्रतिजज्ञिवान्॥ ६॥तस्मादहमपीच्छामिश्रोतुमर्जुनतेवचः॥कालेनकियताशत्रून्क्षपयेरितिफाल्गुन॥ ७॥ एवमुक्तोगुडाकेशःपा
र्थिवेनधनंजयः॥वासुदेवंसमीक्ष्येदंवचनंप्रत्यभाषत ॥८॥ सर्वएतेमहात्मानःकृतास्त्राश्चित्रयोधिनः॥ असंशयंमहाराजहन्युरेवनसंशयः॥ ९ ॥ अपैतुतेम
नस्तापोयथासत्यंब्रवीम्यहम्॥हन्यामेकरथेनैववासुदेवसहायवान्॥१०॥सामरानपिलोकांस्त्रीन्सर्वान्स्थावरजंगमान्॥ भूतंभव्यंभविष्यंचनिमेषादितिमे
मतिः॥ ११ ॥यत्तद्घोरंपशुपतिःप्रादादस्त्रंमहन्मम॥ कैरातेद्वंद्वयुद्धेतुतदिदंमयिवर्तते ॥ १२॥ यद्युगांतेपशुपतिःसर्वभूतानिसंहरन्॥ प्रयुंक्तेपुरुषव्याघ्रतदिदंम
यिवर्तते॥१३॥तन्नजानातिगांगेयोनद्रोणोनचगौतमः॥नचद्रोणसुतोराजन्कुतएवतुसूतजः॥१४॥नतुयुक्तंरणेहंतुंदिव्यैरस्त्रैःपृथग्जनम्॥ आर्जवेनैवयुद्धे
नविजेष्यामोवयंपरान्॥ १५॥ तथेमेपुरुषव्याघ्राःसहायास्तवपार्थिव॥सर्वेदिव्यास्त्रविद्वांसःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः॥ १६ ॥वेदांतावभृथस्नाताःसर्वएतेऽपरा
जिताः॥ निहन्युःसमरेसेनांदेवानामपिपांडव॥१७॥ शिखंडीयुयुधानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥भीमसेनोयमौचोभौयुधामन्यूत्तमौजसौ॥ १८॥ विराटद्रुपदौ
चोभौभीष्मद्रोणसमौयुधि ॥ शंखश्चैवमहाबाहुर्हैडिंबश्चमहाबलः॥ १९ ॥ पुत्रोस्यांजनपर्वातुमहाबलपराक्रमः॥ शैनेयश्चमहाबाहुःसहायोरणकोविदः
॥ २०॥ अभिमन्युश्चबलवान्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः॥स्वयंचापिसमर्थोसित्रैलोक्योत्सादनेपिच॥२१॥

यमानं अनयोर्बीजभूतयोर्नाशेबीजाभावाद्व
विष्यस्यापिनाशोमयैवकर्तव्यइत्यर्थः॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ वेदांतावभृथस्नाताःवेदग्रहणांतएवदारक्रिययासहैवयागंकृतवंतइत्यर्थः ॥ १७॥ १८ ॥ १९॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ इतिउद्योगप०नै०भारतभा०चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९४॥ ॥ ७ ॥ ॥ततःप्रभातेइति ॥१॥ आप्लाव्यस्नात्वा ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

क्रोधाद्यंपुरुषंपश्येस्तथाशक्रसमद्युते॥ सक्षिप्रंनभवेद्व्यक्तमितित्वांवेद्मिकौरव॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिअर्जुनवाक्ये
चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःप्रभातेविमलेधार्तराष्ट्रेणचोदिताः॥ दुर्योधनेनराजानःप्रययुःपांडवान्प्र
ति॥१॥ आप्लाव्यशुचयःसर्वेस्रग्विणःशुक्लवाससः॥ गृहीतशस्त्राध्वजिनःस्वस्तिवाच्यहुताग्नयः॥२॥सर्वेब्रह्मविदःशूराःसर्वेसुचरितव्रताः॥ सर्वेकामकृतश्चैव
सर्वेचाहवलक्षणाः॥३॥ आहवेषुपराँल्लोकान्जिगीषंतोमहाबलाः॥ एकाग्रमनसःसर्वेश्रद्दधानाःपरस्परम्॥ ४॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेकयाबाह्लिकैःसह॥
प्रययुःसर्वएवैतेभारद्वाजपुरोगमाः॥ ५॥ अश्वत्थामाशांतनवःसैंधवोथजयद्रथः॥ दाक्षिणात्याःप्रतीच्याश्चपार्वतीयाश्चयेनृपाः ॥ ६ ॥ गांधारराजःशकुनिः
प्राच्योदीच्याश्चसर्वशः॥ शकाःकिरातायवनाःशिबयोथवसातयः॥ ७॥ स्वैःस्वैरनीकैःसहिताःपरिवार्यमहारथम्॥ एतेमहारथाःसर्वेद्वितीयेनिर्ययुर्बले॥ ८ ॥
कृतवर्मासहानीकस्त्रिगर्तश्चमहारथः॥ दुर्योधनश्चनृपतिर्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ९ ॥ शलोभूरिश्रवाःशल्यःकौसल्योथबृहद्रथः॥ एतेपश्चादनुगनाधार्तराष्ट्रपु
रोगमाः॥ १० ॥ तेसमेत्ययथान्यायंधार्तराष्ट्रामहाबलाः॥ कुरुक्षेत्रस्यपश्चार्धेव्यवातिष्ठंतदंशिताः ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्तुशिबिरंकारयामासभारत॥ तथैवहा
स्तिनपुरंद्वितीयंसमलंकृतम्॥१२॥नविशेषंविजानंतिपुरस्यशिबिरस्यवा॥कुशलाअपिराजेंद्रनरानगरवासिनः॥१३॥ तादृशान्येवदुर्गाणिराज्ञामपिमहीप
तिः॥ कारयामासकौरव्यःशतशोथसहस्रशः॥१४॥ पंचयोजनमुत्सृज्यमंडलंतद्रणाजिरम्॥ सेनानिवेशास्तेराजन्नाविशञ्छतसंघशः॥१५॥ तत्रतेपृथिवी
पालायथोत्साहंयथाबलम्॥विविशुःशिबिराण्यत्रद्रव्यवंतिसहस्रशः॥१६॥ तेषांदुर्योधनोराजाससैन्यानांमहात्मनां॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनु
त्तमम्॥१७॥ सनागाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः॥ येचान्येनुगतास्तत्रसूतमागधबंदिनः॥१८॥वणिजोगणिकाश्चारायेचैवप्रेक्षकाजनाः॥सर्वांस्ता
न्कौरवोराजाविधिवत्प्रत्यवैक्षत॥१९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिकौरवसैन्यनिर्याणेपंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१९५॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥तथैवराजाकौंतेयोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ धृष्टद्युम्नमुखान्वीरांश्चोदयामासभारत॥१॥ ॥१३॥१४॥उत्सृज्यउत्कर्षेणस्पृष्ट्वा पंचयोजनंवर्तु
लंपरिधिंकृत्वेत्यर्थः सेनानिवेशाःसैनिकाःवणिक्शूराश्वादयः॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥इति०उ०नै०भा०पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथैवेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ बलस्कंधंसैन्यसमुदायम् ॥ ९ ॥ भांडंयुद्धोपकरणम् ॥ १० ॥ ११ ॥ भीमधन्वानःअयंतेप्रचरंत्यस्यामितिभीमधन्वायनी ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

चेदिकाशिकरूषाणांनेतारंदृढविक्रमम्॥सेनापतिममित्रघ्नंधृष्टकेतुमथादिशत्॥ २ ॥ विराटंद्रुपदंचैवयुयुधानंशिखंडिनम्॥पांचाल्यौचमहेष्वासौयुधामन्यू
त्तमौजसौ॥ ३ ॥ तेशूराश्चित्रवर्माणस्तप्तकुंडलधारिणः॥ आज्यावसिक्ताज्वलिताधिष्ण्येष्विवहुताशनाः॥४॥अशोभंतमहेष्वासाग्रहाःप्रज्वलिताइव॥अथ
सैन्यंयथायोगंपूजयित्वानरर्षभः॥ ५ ॥ दिदेशतान्यनीकानिप्रयाणायमहीपतिः॥तेषांयुधिष्ठिरोराजाससैन्यानांमहात्मनाम्॥६॥ व्यादिदेशसबाह्यानांभक्ष्य
भोज्यमनुत्तमम्॥ सगजाश्वमनुष्याणांयेचशिल्पोपजीविनः॥ ७॥ अभिमन्युंबृहंतंचद्रौपदेयांश्चसर्वशः॥धृष्टद्युम्नमुखानेतान्प्राहिणोत्पांडुनंदनः॥८॥ भीमं
चयुयुधानंचपांडवंचधनंजयम्॥ द्वितीयंप्रेषयामासबलस्कंधंयुधिष्ठिरः॥ ९ ॥ भांडंसमारोपयतांचरतांसंप्रधावताम्॥ हृष्टानांतत्रयोधानांशब्दोदिवमिवा
स्पृशत्॥ १० ॥ स्वयमेवततःपश्चाद्विराटद्रुपदान्वितः॥अथापरैर्महीपालैःसहप्रायान्महीपतिः॥ ११॥भीमधन्वायनीसेनाधृष्टद्युम्नेनपालिता॥ गंगेवपूर्णास्तिमि
तास्यंदमानाव्यदृश्यत ॥ १२ ॥ ततःपुनरनीकानिन्ययोजयतबुद्धिमान्॥ मोहयन्धृतराष्ट्रस्यपुत्राणांबुद्धिनिश्चयम् ॥ १३ ॥ द्रौपदेयान्महेष्वासानभिमन्युंच
पांडवः॥नकुलंसहदेवंचसर्वांश्चैवप्रभद्रकान्॥१४॥ दशचाश्वसहस्राणिद्विसहस्राणिदंतिनाम्॥ अयुतंचपदातीनांरथाःपंचशतंतथा॥ १५॥ भीमसेनस्यदुर्ध
र्षंप्रथमंप्रादिशद्बलम्॥मध्यमेचविराटंचजयत्सेनंचपांडवः॥१६॥महारथौचपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ॥वीर्यवंतौमहात्मानौगदाकार्मुकधारिणौ॥१७॥
अन्वयातांतदामध्येवासुदेवधनंजयौ॥ बभूवुरतिसंरब्धाःकृतप्रहरणानराः॥१८॥ तेषांविंशतिसाहस्राहयाःशूरैरधिष्ठिताः॥ पंचनागसहस्राणिरथवंशाश्चस
र्वशः॥ १९ ॥ पदातयश्चयेशूराःकार्मुकासिगदाधराः॥ सहस्रशोऽन्वयुःपश्चादग्रतश्चसहस्रशः ॥ २० ॥ युधिष्ठिरोयत्रसैन्येस्वयमेवबलार्णवे ॥ तत्रतेपृथिवी
पालाभूयिष्ठंपर्यवस्थिताः॥ २१ ॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच॥ तथारथसहस्राणिपदातीनांचभारत ॥ २२ ॥ चेकितानःस्वसैन्येनमहतापार्थिवर्ष
भ॥ धृष्टकेतुश्चचेदीनांप्रणेतापार्थिवोययौ॥ २३॥सात्यकिश्चमहेष्वासोवृष्णीनांप्रवरोरथः॥ वृतःशतसहस्रेणरथानांप्रणुदन्बली॥२४॥क्षत्रदेवब्रह्मदेवौर
थस्थौपुरुषर्षभौ॥ जघनंपालयंतौचपृष्ठतोनुप्रजग्मतुः॥ २५॥

॥ १७ ॥ कृतप्रहरणाःकृतयुद्धाः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

शकटाभांडवंतिअनांसि आपणोवणिक्समुदायःवेशोवेश्याजनःयानंयुद्धयोग्यंवाहनं युग्यंकेवलंवाहनं फल्गुबालादिकं कलत्रंस्त्र्यादिकम् ॥ २६ ॥ कोशोधनं कोष्ठोधान्यादिसामग्री संगृह्यएकीकृत्य

शकटापणवेशाश्चयानंयुग्यंचसर्वशः ॥ तत्रनागसहस्राणिहयानामयुतानिच॥फल्गुसर्वंकलत्रंचयत्किंचित्कृशदुर्बलम्॥ २६ ॥कोशसंचयवाहांश्चकोष्ठागा
रंतथैवच ॥ गजानीकेनसंगृह्यशनैःप्रायाद्युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ तमन्वयात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यवाविभुः ॥ २८ ॥
रथाविंशतिसाहस्रायेतेषामनुयायिनः ॥हयानांदशकोट्यश्चमहतांकिंकिणीकिनाम्॥ २९ ॥गजाविंशतिसाहस्राईषादंताःप्रहारिणः॥कुलीनाभिन्नकरटामेघा
इवविसर्पिणः॥ ३० ॥ षष्टिर्नागसहस्राणिदशान्यानिचभारत ॥ युधिष्ठिरस्ययान्यासन्युधिसेनामहात्मनः ॥ ३१ ॥ क्षरंतइवजीमूताःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ रा
जानमन्वयुःपश्चाच्चलंतइवपर्वताः॥ ३२ ॥एवंतस्यबलंभीमंकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ यदाश्रित्याथयुयुधेधार्तराष्ट्रंसुयोधनम्॥ ३३ ॥ ततोन्येशतशःपश्चात्सहस्रा
युतशोनराः॥ नर्दंतःप्रययुस्तेषामनीकानिसहस्रशः॥ ३४ ॥ तत्रभेरीसहस्राणिशंखानामयुतानिच ॥ न्यवादयंतसंहृष्टाःसहस्रायुतशोनराः ॥ ३५ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेउद्योगपर्वणिअंबोपाख्यानपर्वणिपांडवसेनानिर्याणेषण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥समाप्तमुद्योगपर्व॥ ॥ छ ॥ ॥
अस्यानंतरंभीष्मपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः ॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमा
गताः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेषण्णवत्यधिकशत
तमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

अत्रश्लोकाध्यायसंख्ययोरादिपर्वलिखितसंख्यान्यथात्वंयत्तल्लिपिकरप्रमादाद्बोध्यंमध्यवर्तिपर्वान्यथात्वमपि
॥ इदमुद्योगपर्वमुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः ॥ १८०८ ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते भीष्मपर्व प्रारभ्यते ॥

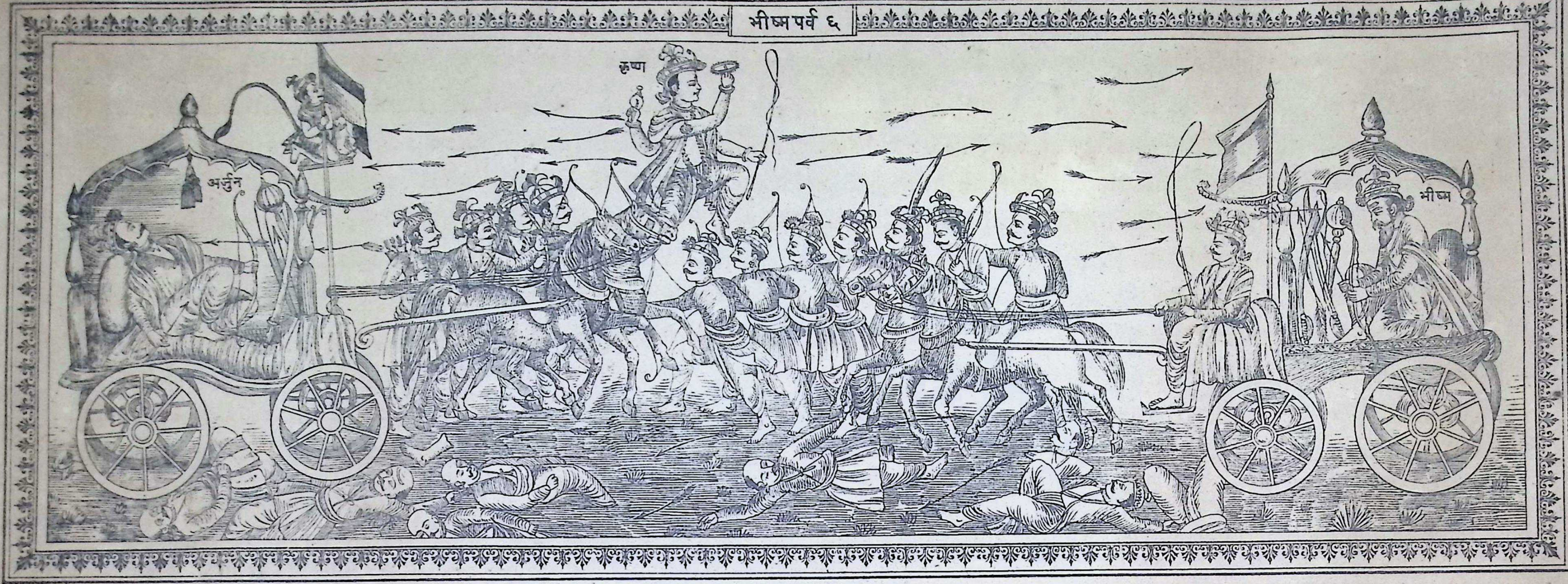
भीष्मपर्व ६
कृष्ण
अर्जुन
भीष्म

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ श्रीलक्ष्मणार्यगुरवेजडजंतुचक्षुर्बंधापनोदनमृतेनहिरोचतेऽन्यत् ॥ पादावनेजनमुखाऽपचितिस्ततस्तुश्रीभीष्मपर्वणिविदध्महिभावदीपं॥ १॥ पूर्वस्मिन्पर्वणि भगवद्भक्तःसत्यपिसामर्थ्ये
यःसत्यंपालयत्यैश्वर्यंचनप्रकाशयतिकालेप्राप्तेऽन्यस्मैउपकरोतिचेतिपांडवाचारप्रदर्शनव्याजेनदर्शिततंतमेवंभूतंस्वयंभगवान्हितोपदेशेनानुगृह्णातितदीयांप्रतिज्ञांचस्वप्रतिज्ञाबाधेनैवसत्यांकरोतीत्यर्जुनोप
देशेनभीष्मवधार्थंभगवतःशस्त्रधारणेनचदर्शयिष्यन्भीष्मपर्वारभते पूर्वत्रयुद्धोद्योगंश्रुत्वायुद्धंश्रोतुकामोजनमेजयउवाच कथंयुयुधिरेवीराइति ॥ १ ॥ तपःक्षेत्रेइति खङ्गधारातीर्थेऽस्मिन्स्नानमत्युचित

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ १॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥ कथंयुयुधिरेवीराःकुरुपांडव
सोमकाः॥ पार्थिवाःसुमहात्मानोनानादेशसमागताः॥ १॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ यथायुयुधिरेवीराःकुरुपांडवसोमकाः॥ कुरुक्षेत्रेतपःक्षेत्रेशृणुत्वंपृथिवी
पते॥ २॥ तेऽवतीर्यकुरुक्षेत्रंपांडवाःसहसोमकाः॥ कौरवाःसमवर्त्तंतजिगीषंतोमहाबलाः॥ ३॥ वेदाध्ययनसंपन्नाःसर्वेयुद्धाभिनंदिनः॥ आशंसंतोजयंयुद्धेब
लेनाभिमुखारणे॥ ४॥ अभियायचदुर्धर्षांधार्त्तराष्ट्रस्यवाहिनीम्॥ प्राङ्मुखाःपश्चिमेभागेन्यविशंतससैनिकाः॥ ५॥ समंतपंचकाद्बाह्यंशिबिराणिसहस्रशः॥
कारयामासविधिवत्कुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ ६॥ शून्याचपृथिवीसर्वाबालवृद्धावशेषिता॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता॥ ७॥ यावत्तपतिसूर्योहिजंबूद्वी
पस्यमंडलम्॥ तावदेवसमायातंबलंपार्थिवसत्तम॥ ८॥ एकस्थाःसर्ववर्णास्तेमंडलंबहुयोजनम्॥ पर्याक्रामंतदेशांश्चनदीःशैलान्वनानिच॥ ९॥ तेषांयुधिष्ठि
रोराजासर्वेषांपुरुषर्षभ॥ व्यादिदेशसवाह्यानांभक्ष्यभोज्यमनुत्तमम्॥ १०॥ शय्याश्चविविधास्ताततेषांरात्रौयुधिष्ठिरः॥ एवंवेदीवेदितव्यःपांडवेयोयमित्युत
॥ ११॥ अभिज्ञानानिसर्वेषांसंज्ञाश्चाभरणानिच॥ योजयामासकौरव्योयुद्धकालउपस्थिते॥ १२॥ दृष्ट्वाध्वजाग्रंपार्थस्यधार्त्तराष्ट्रोमहामनाः॥ सहसर्वैर्म
हीपालैःप्रत्यव्यूहतपांडवम्॥ १३॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्द्धनि॥ मध्येनागसहस्रस्यभ्रातृभिःपरिवारितः॥ १४॥ दृष्ट्वादुर्योधनंहृष्टाःपंचालायुद्धनंदि
नः॥ दध्मुःप्रीतामहाशंखान्भेर्यश्चमधुरस्वनाः॥ १५॥

मितिभावः ॥ २ ॥ जिगीषंतोऽन्योन्यंजेतुमिच्छंतः ॥ ३ ॥ ४ ॥ अभियायअभ्येत्यन्यविशंत पांडवीयाइतिशेषः ॥ ५ ॥ बाह्यंबहिः ॥ ६ ॥ ७ ॥ यावत्तपतिसूर्यइत्यनेनकृत्स्नंसप्तद्वीपात्मकंभूवलयंजं
बूद्वीपशब्देनोच्यते लिंगसमवायाच्छत्रिणोगच्छंतीतिवत् ॥ ८ ॥ ९ ॥ सवाह्यानांकैवर्त्तम्लेच्छांध्रादिप्रांत्यदेशवासिनोबाह्यास्तत्सहितानां ॥ १० ॥ भक्ष्यादिदानफलमाह एवमिति एवंवेदीविद्वान्इति
अन्यैःपांडवेयोज्ञातव्यइत्येतदर्थमित्यर्थः ॥ ११ ॥ अभिज्ञानानिस्वकीयचिह्नानिस्वीयाएवस्वीयान्मानिहन्युरित्येतदर्थं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ शकृत्पुरीषं ॥ १८ ॥ असीदतअवसन्नमभूत् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शर्कराःस्थूलवालुकाःकर्षयतीतितथा विनिघ्नन्शर्कराभिरित्यर्थः ॥ २२ ॥ सागरक्षुभितोपमेक्षुभितसागरोपमे ॥ २३ ॥ २४ ॥
॥ २५ ॥ २६ ॥ धर्मान्नृपराङ्मुखस्त्यक्तशस्त्रःशरणागतोऽन्येनसंयुक्तश्चनहंतव्यइत्यादीन् ॥ २७ ॥ धर्मसंस्थापनमेवाह तथापरमिति यथायोगंतुल्ययोर्योगस्यानतिक्रमणं यथायेनप्रकारेणअपरंअनुत्कृष्टंअ

ततःप्रहृष्टांतांसेनामभिवीक्ष्याथपांडवाः ॥ बभूवुर्हृष्टमनसोवासुदेवश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ ततोहर्षंसमागम्यवासुदेवधनंजयौ ॥ दध्मतुःपुरुषव्याघ्रौदिव्यौशं
खौरथेस्थितौ ॥ १७ ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंदेवदत्तस्यचोभयोः ॥ श्रुत्वातुनिनदंयोधाःशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ १८ ॥ यथासिंहस्यनदतःस्वनंश्रुत्वेतरेमृगाः ॥ त्रसे
युर्निनदंश्रुत्वातथासीदततद्बलम् ॥ १९ ॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंनप्राज्ञायतकिंचन ॥ अस्तंगतइवादित्येसैन्येनसहसावृते ॥ २० ॥ ववर्षतत्रपर्जन्योमांसशोणितवृ
ष्टिमान् ॥ दिक्षुसर्वाणिसैन्यानितदद्भुतमिवाभवत् ॥ २१ ॥ वायुस्ततःप्रादुरभून्नीचैःशर्करकर्षणः ॥ विनिघ्नंस्तान्यनीकानिशतशोथसहस्रशः ॥ २२ ॥ उभेसैन्ये
चराजेंद्रयुद्धायमुदितेभृशम् ॥ कुरुक्षेत्रेस्थितेयत्तेसागरक्षुभितोपमे ॥ २३ ॥ तयोस्तुसेनयोरासीदद्भुतःसतुसंगमः ॥ युगांतेसमनुप्राप्तेद्वयोःसागरयोरिव ॥ २४ ॥
शून्यासीत्पृथिवीसर्वावृद्धबालावशेषिता ॥ निरश्वपुरुषेवासीद्रथकुंजरवर्जिता ॥ २५ ॥ तेनसेनासमूहेनसमानीतेनकौरवैः ॥ ततस्तेसमयंचक्रुःकुरुपांडव
सोमकाः ॥ २६ ॥ धर्मान्संस्थापयामासुर्युद्धानांभरतर्षभ ॥ निवृत्तेविहितेयुद्धेस्यात्प्रीतिर्नःपरस्परम् ॥ २७ ॥ यथापरंयथायोगंनचस्यात्कस्यचित्पुनः ॥ वाचा
युद्धप्रवृत्तानांवाचैवप्रतियोधनम् ॥ निष्क्रांताःपृतनामध्यान्नहंतव्याःकदाचन ॥ २८ ॥ रथीचरथिनायोध्योगजेनगजधूर्गतः ॥ अश्वेनाश्वीपदातिश्चपादातेनैव
भारत ॥ २९ ॥ यथायोगंयथाकामंयथोत्साहंयथाबलम् ॥ समाभाष्यप्रहर्त्तव्यंनविश्वस्तेनविह्वले ॥ ३० ॥ एकेनसहसंयुक्तःप्रपन्नोविमुखस्तथा ॥ क्षीणशस्त्रोवि
वर्माचनहंतव्यःकदाचन ॥ ३१ ॥ नसूतेषुनधुर्येषुनचशस्त्रोपनायिषु ॥ नभेरीशंखवादेषुप्रहर्त्तव्यंकथंचन ॥ ३२ ॥ एवंतेसमयंकृत्वाकुरुपांडवसोमकाः ॥ विस्म
यंपरमंजग्मुःप्रेक्षमाणाःपरस्परम् ॥ ३३ ॥ निविश्यचमहात्मानस्ततस्तेपुरुषर्षभाः ॥ हृष्टरूपाःसुमनसोबभूवुःसहसैनिकाः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्व
णिजंबूखंडविनिर्माणप॰सैन्यशिक्षणेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःपूर्वापरेसैन्येसमीक्ष्यभगवानृषिः ॥ सर्ववेदविदांश्रेष्ठोव्यासः
सत्यवतीसुतः ॥ १ ॥ भविष्यतिरणेघोरेभरतानांपितामहः ॥ प्रत्यक्षदर्शीभगवान्भूतभव्यभविष्यवित् ॥ २ ॥

न्याय्यमित्यर्थः तथानकस्यचित्तुल्ययोगातिक्रमःस्यादिति
भावः ॥ २८ ॥ गजधूर्गतःगजस्कंधगतः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ भविष्यतिभाविनि ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ हिंसंतीवनाशयिष्यंत्येव ॥ ४ ॥ पर्यायंवैपरीत्यं ॥ ५ ॥ निशामयपश्य ॥ ६ ॥ नपरोक्षमितिपाठेप्रत्यक्षं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥१५ ॥ १६ ॥ नगाग्रेषुवृक्षाग्रेषुसं
पतंतिएकीभूयपतंति समवायान्संघान् ॥१७॥ अभ्यग्रंसमीपं क्रव्यादामांसभक्षकाःसृगालकाकादयः ॥ १८॥ वाशंतःशब्दंकुर्वंतः ॥१९॥२०॥परिघाःपरिवेषाःकृष्णग्रीवाःश्वेतलोहितपर्यंताश्च मध्येकृ

वैचित्रवीर्यंराजानंसरहस्यंब्रवीदिदम्॥शोचंतमार्त्तंध्यायंतंपुत्राणामनयंतदा॥ ३॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥राजन्परीतकालास्तेपुत्राश्चान्येचपार्थिवाः॥तेहिंसं
तीवसंग्रामेसमासाद्येतरेतरम् ॥ ४ ॥ तेषुकालपरीतेषुविनश्यत्स्वेवभारत॥कालपर्यायमाज्ञायमास्मशोकेमनःकृथाः॥ ५॥यदिचेच्छसिसंग्रामेद्रष्टुमेतान्वि
शांपते॥चक्षुर्ददानितेपुत्रयुद्धंतत्रनिशामय॥ ६॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥नरोचयेज्ञातिवधंद्रष्टुंब्रह्मर्षिसत्तम॥ युद्धमेतत्त्वशेषेणशृणुयांतवतेजसा ॥ ७॥
वैशंपायनउवाच॥ ॥एतस्मिन्नेच्छतिद्रष्टुंसंग्रामंश्रोतुमिच्छति॥ वराणामीश्वरोव्यासःसंजयायवरंददौ॥ ८॥एषतेसंजयोराजन्युद्धमेतद्वदिष्यति॥एतस्य
सर्वसंग्रामेनपरोक्षंभविष्यति ॥ ९॥चक्षुषासंजयोराजन्दिव्येनैवसमन्वितः॥कथयिष्यतितेयुद्धंसर्वज्ञश्चभविष्यति ॥ १०॥प्रकाशंवाऽप्रकाशंवादिवावाय
दिवानिशि॥मनसाचिंतितमपिसर्वंवेत्स्यतिसंजयः॥ ११॥नैनंशस्त्राणिच्छेत्स्यंतिनैनंबाधिष्यतेश्रमः॥ गावल्गणिरयंजीवन्युद्धादस्माद्विमोक्ष्यति॥ १२॥
अहंतुकीर्तिमेतेषांकुरूणांभरतर्षभ॥पांडवानांचसर्वेषांप्रथयिष्यामिमाशुचः॥ १३॥दिष्टमेतन्नरव्याघ्रनाभिशोचितुमर्हसि॥ नचैवशक्यंसंयंतुंयतोधर्मस्ततो
जयः॥ १४॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासभगवान्कुरूणांप्रपितामहः॥पुनरेवमहाभागोधृतराष्ट्रमुवाचह ॥ १५॥इहयुद्धेमहाराजभविष्यतिमहा
न्क्षयः॥तथेहचनिमित्तानिभयदान्युपलक्षये॥ १६॥श्येनागृध्राश्चकाकाश्चकंकाश्चसहिताबकैः॥संपतंतिनगाग्रेषुसमवायांश्चकुर्वते॥ १७॥ अभ्यग्रंचप्रप
श्यंतियुद्धमानंदिनोद्विजाः॥क्रव्यादाभक्षयिष्यंतिमांसानिगजवाजिनाम्॥ १८॥ निर्दयंचाभिवाशंतोभैरवाभयवेदिनः॥कंकाःप्रयांतिमध्येनदक्षिणामभि
तोदिशम्॥ १९॥उभेपूर्वापरेसंध्येनित्यंपश्यामिभारत॥उदयास्तमनेसूर्यंकबंधैःपरिवारितम्॥ २०॥ श्वेतलोहितपर्यंताःकृष्णग्रीवाःसविद्युतः॥त्रिवर्णाःपरि
घाःसंधौभानुमंतमवारयन्॥ २१॥ज्वलितार्केंदुनक्षत्रंनिर्विशेषदिनक्षयम्॥अहोरात्रंमयादृष्टंतद्भयायभविष्यति॥ २२॥

ष्णास्ततोबहिःश्वेतास्ततोबहिर्लोहिताइतित्रिवर्णाः संधौसंध्यायां अवारयन्अवेष्टयन् ॥ २१ ॥ निर्विशेषदिनक्षयंअहोरात्रं निश्चयेनविगतःशेषोयस्यतस्यदिनस्यतिथेःक्षयोयस्मिन् सूर्योदयद्वयास्पर्शि
नीक्षयतिथिर्यस्मिन्अहोरात्रेतन्मयादृष्टं तदेवविशिनष्टि ज्वलितेति अर्केंद्वोर्नक्षत्रममावास्यायामुभाभ्यामाक्रांतंनक्षत्रंतदेवज्वलितंपापग्रहाक्रांतंयस्मिन् दर्शेक्षयतिथिःतन्नक्षत्रेचपापग्रहइत्ययंमहान्
दुर्योगइत्यर्थः ॥ २२ ॥

पद्मवर्णेरक्तपद्मवर्णे लोहिनीद्यौर्भवतियथामंजिष्ठेतिश्रुतेर्दिवोरक्तत्वमशुभसूचकं ॥ २३ ॥ २४ ॥ वराहोगृहकोलोवृषदंशोमार्जारस्तयोर्भूचरयोरप्यंतरिक्षेउत्प्लुत्ययुध्यतोःप्रणादं ॥ २५॥ २६ ॥
अयुक्ताअश्वैरयोजिताअपिप्रवर्त्तंतेचलंति महांतोरथामहारथाः ॥ २७॥ २८ ॥ गृहीतशस्त्राआत्तलोहालोहतुंडाइतियावत् शस्त्रमायुधलोहयोरित्यमरः चर्मिणोभृंगरिटिसंज्ञाःकृष्णशलभविशेषाः

अलक्ष्यःप्रभयाहीनःपौर्णमासींचकार्तिकीम्॥ चंद्रोभूदग्निवर्णश्चपद्मवर्णेनभस्तले॥ २३॥स्वप्स्यंतिनिहतावीराभूमिमावृत्यपार्थिवाः॥राजानोराजपुत्राश्च
शूराःपरिघबाहवः॥ २४॥ अंतरिक्षेवराहस्यवृषदंशस्यचोभयोः॥ प्रणादंयुध्यतोरात्रौरौद्रंनित्यंप्रलक्षये॥ २५॥ देवताप्रतिमाश्चैवकंपंतिचहसंतिच॥वमंति
रुधिरंचास्यैःखिद्यंतिप्रपतंतिच॥ २६॥ अनाहतादुंदुभयःप्रणदंतिविशांपते॥ अयुक्ताश्चप्रवर्तंतेक्षत्रियाणांमहारथाः॥ २७॥ कोकिलाःशतपत्राश्चचाषाभा
साःशुकास्तथा॥सारसाश्चमयूराश्चवाचोमुंचंतिदारुणाः॥ २८॥गृहीतशस्त्राःक्रोशंतिचर्मिणोवाजिपृष्ठगाः॥ अरुणोदयेप्रदृश्यंतेशतशःशलभव्रजाः॥ २९॥
उभेसंध्येप्रकाशंतेदिशोदाहसमन्विते॥ पर्जन्यःपांसुवर्षीचमांसवर्षीचभारत॥ ३०॥ याचैषाविश्रुताराजंस्त्रैलोक्येसाधुसंमता॥ अरुंधतीतयाप्येषवसिष्ठः
पृष्ठतःकृतः॥ ३१॥ रोहिणींपीडयन्नेषस्थितोराजन्शनैश्चरः॥ व्यावृत्तंलक्ष्मसोमस्यभविष्यतिमहद्भयम्॥ ३२॥ अनभ्रेचमहाघोरस्तनितःश्रूयतेस्वनः॥
वाहनानांचरुदतांनिपतंत्यश्रुबिंदवः॥ ३३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिश्रीवेदव्यासदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ ७॥
व्यासउवाच॥ ॥खरागोषुप्रजायंतेरमंतेमातृभिःसुताः॥ अनार्तवंपुष्पफलंदर्शयंतिवनद्रुमाः॥ १॥गर्भिण्योऽजातपुत्राश्चजनयंतिविभीषणान्॥ क्रव्यादाः
पक्षिभिश्चापिसहाश्नंतिपरस्परम्॥ २॥ त्रिविषाणाश्चतुर्नेत्राःपंचपादाद्विमेहनाः॥ द्विशीर्षाश्चद्विपुच्छाश्चदंष्ट्रिणःपशवोऽशिवाः॥३॥ जायंतेविवृतास्याश्चव्या
हरंतोऽशिवागिरः॥ त्रिपदाःशिखिनस्तार्क्ष्याश्चतुर्दंष्ट्राविषाणिनः॥ ४॥ तथैवान्याश्चदृश्यंतेस्त्रियोवैब्रह्मवादिनाम्॥ वैनतेयान्मयूरांश्चजनयंतिपुरेतव॥ ५॥
गोवत्संवडवासूतेश्वासृगालंमहीपते॥ कुक्कुरान्करभाश्चैवशुकाश्चाशुभवादिनः॥ ६॥

चर्मीफलकपाणौस्याद्भृंगेभृंगरिटावपीतिमेदिनी तेवाजिपृष्ठगाअश्वांस्तुदंतोदृश्यंतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ व्यावृत्तंनष्टं लक्ष्महीनश्चंद्रोदृश्यतइत्यर्थः ॥३२॥स्तनितःस्वनोगर्जितरूपःशब्दः ॥३३॥
॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ खराःप्रजायंतेमिथुनीभवंति उत्पद्यंतइतिवा ॥ १ ॥ क्रव्यादाःसारमेयादयः ॥ २ ॥ ३ ॥ त्रिषाणिनः
श्रृंगवंतस्तार्क्ष्याएव ॥ ४ ॥ ५ वडवाअश्वा श्वाशुनी करभोमृगविशेषः करभःकलभोवाष्टापदेप्रोक्तोमृगांतरेइतिविश्वः ॥ ६ ॥

प्रजायंतेजनयंति ॥ ७ ॥ पृथग्जनस्यनीचजनस्यसंबंधिनःक्षुद्रकाःव्यंगाःचंडालादिषुजाताःकाणकुब्जादयइत्यर्थः क्षुद्राव्यंगानटीत्यादिमेदिनी ॥ ८ ॥ ९ ॥ नगराणिकृत्रिमाणिशिशवएवावमृद्नंति पद्मा
निमहांतिउत्पलानिक्षुद्राणीतिभेदः कुमुदानिचंद्रोदयविकासीनितान्येव ॥ १० ॥ वर्त्ततेवर्त्तयतिदीप्यतइत्यर्थः नित्यंदावदाहोभवतीतियावत् कल्पतइतिपाठेपिसएवार्थः कार्तिक्याःपरंहिसंग्रामारंभस्तत्र
तुलास्थमर्कंराहुरुपैति ॥ ११ ॥ तदैवश्वेतोग्रहःकेतुश्चित्रामतिक्रामतिस्वात्यादौवर्त्तते नित्यंसमसप्तकस्थौराहुकेतूइदानीमेकराशिगतौमहानिष्टसूचकावितिभावः ॥ १२ ॥ धूमकेतुरूपग्रहविशेषःसपु
ष्यंक्षत्रियनक्षत्रमाक्रम्यतिष्ठति तथावक्ष्यमाणरीत्याज्येष्ठास्थेनापिकेतुनापुष्योविद्धस्तथाचस्वनक्षत्रेक्रूराक्रांतेक्रूरविद्धेचसत्यवश्यंक्षत्रियाणांनाशोभवतीत्यर्थः यथोक्तं कृत्तिकायांतथापुष्येरेवत्यांच

स्त्रियःकाश्चित्प्रजायंतेचतस्रःपंचकन्यकाः ॥ जातमात्राश्चनृत्यंतिगायंतिचहसंतिच ॥ ७ ॥ पृथग्जनस्यसर्वस्यक्षुद्रकाःप्रहसंतिच ॥ नृत्यंतिपरिगायंतिवेदयंतो
महद्भयम् ॥ ८ ॥ प्रतिमाश्चालिखंत्येताःसशस्त्राःकालचोदिताः ॥ अन्योन्यमभिधावंतिशिशवोदंडपाणयः ॥ ९ ॥ अन्योन्यमभिमृद्नंतिनगराणियुयुत्सवः ॥ पद्मो
त्पलानिवृक्षेषुजायंतेकुमुदानिच ॥ १० ॥ विष्वग्वाताश्चवांत्युग्रारजोनाप्युपशाम्यति ॥ अभीक्ष्णंवर्त्ततेभूमिरर्कंराहुरुपैतिच ॥ ११ ॥ श्वेतोग्रहस्तथाचित्रांस
मतिक्रम्यतिष्ठति ॥ अभावंहिविशेषेणकुरूणांतत्रपश्यति ॥ १२ ॥ धूमकेतुर्महाघोरःपुष्यंचाक्रम्यतिष्ठति ॥ सेनयोरशिवंघोरंकरिष्यतिमहाग्रहः ॥ १३ ॥ मघा
स्वंगारकोवक्रःश्रवणेचबृहस्पतिः ॥ भगंनक्षत्रमाक्रम्यसूर्यपुत्रेणपीड्यते ॥ १४ ॥ शुक्रःप्रोष्ठपदेपूर्वेसमारुह्यविरोचते ॥ उत्तरेतुपरिक्रम्यसहितःसमुदीक्षते
॥ १५ ॥ श्वेतोग्रहःप्रज्वलितःसधूमइवपावकः ॥ ऐंद्रंतेजस्विनक्षत्रंज्येष्ठामाक्रम्यतिष्ठति ॥ १६ ॥ ध्रुवंप्रज्वलितोघोरमपसव्यंप्रवर्तते ॥ रोहिणींपीडयत्येवमु
भौचशशिभास्करौ ॥ चित्रास्वात्यंतरेचैवविष्ठितःपरुषग्रहः ॥ १७ ॥ वक्रानुवक्रंकृत्वाचश्रवणंपावकप्रभः ॥ ब्रह्मराशिंसमावृत्यलोहितांगोव्यवस्थितः ॥ १८ ॥
सर्वसस्यपरिच्छन्नापृथिवीसस्यमालिनी ॥ पंचशीर्षायवाश्चापिशतशीर्षाश्चशालयः ॥ १९ ॥

पुनर्वसौ वेधेसतिक्रमाद्वेधोवर्णेषुब्राह्मणादिष्वितिनरपतिविजये ॥ १३ ॥ भगंनक्षत्रंपूर्वाफल्गुनी श्रुतिमतेत्तूत्तराफल्गुनी ॥ १४ ॥ पूर्वेप्रोष्ठपदेपूर्वाभाद्रपदानक्षत्रंसमारुह्यपरिक्रम्यपरिघाख्यउपग्रहस्तेन
सहितःउत्तरेउत्तराभाद्रपदानक्षत्रंउदीक्षतेआक्रांतुमिच्छति ॥ १५ ॥ श्वेतोद्वितीयउपग्रहःकेतुसंज्ञःऐंद्रंज्येष्ठांनक्षत्रमितियोज्यं ॥ १६ ॥ ध्रुवमिति परुषग्रहोराहुरेकनक्षत्रस्थौशशिभास्करौपीडयति अ
पसव्यंप्रवर्त्ततेसर्वदावक्रीसन् सर्वतोभद्रचक्रेवेधेनस्वातीस्थःसन्रोहिणीनक्षत्रंचपीडयतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ वक्रेति तत्रैवसर्वतोभद्रचक्रेमघास्थोलोहितांगोऽगारकोवक्रानुवक्रंकृत्वापुनःपुनर्वक्रीभूयब्रह्मणा
बृहस्पतिनाक्रांतंराशिनक्षत्रंश्रवणंसमावृत्यसम्यक्पूर्णदृष्ट्याविद्धातिष्ठति ॥ १८ ॥ परिच्छन्नाआच्छादिता पंचशीर्षाणिशिबीसदृशानियेषांतेपंचशीर्षाः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शोणितमयाआवर्त्ताःयस्यां रक्तप्रवाहवतीत्यर्थः अतएवध्वजाएवउडुपानिक्षुद्रनावस्तैःसमाकुला वैशसेविरोधे ॥ २३ ॥ २४ ॥ छर्दयन्श्रोतॄणांक्लेशकरत्वेनरक्तवमनंकारयन्निव ॥ २५ ॥ शस्त्राणिप्रभयाज्वलंतीव ॥ २६ ॥ संवत्सरेति पूर्वंश्रवणस्थोबृहस्पतिर्भगनक्षत्रस्थःसूर्यपुत्रइत्युक्तंतावुभौविशाखासमीपेतिर्यग्वेधेनशतपदेचक्रेविशाखानक्षत्रंविध्यतइत्यर्थः तथाहि तस्मिंश्च केखुखेखोइतिश्रवणांत्यपादत्रयंव्युत्क्रमेणविशाखाद्यपादत्रयेणतितुतेइत्यनेनविध्यते तृतीयेनचतुर्थोद्वितीयेनतृतीयःप्रथमेनद्वितीयइति तथाउत्तराफल्गुन्याअंत्यपादत्रयेणटोपापीत्यनेनक्रमेणतितुतेइ

प्रधानाःसर्वलोकस्ययास्वायत्तमिदंजगत् ॥ तागावःप्रस्नुतावत्सैःशोणितंप्रक्षरंत्युत ॥ २० ॥ निश्चेरुरर्चिषश्चापात्खड्गाश्चज्वलिताभृशम् ॥ व्यक्तंपश्यंतिशस्त्रा
णिसंग्रामंसमुपस्थितम् ॥ २१ ॥ अग्निवर्णायथाभासःशस्त्राणामुदकस्यच ॥ कवचानांध्वजानांचभविष्यतिमहाक्षयः ॥ २२ ॥ पृथिवीशोणितावर्ताध्वजोडुप
समाकुला ॥ कुरूणांवैशसेराजन्पांडवैःसहभारत ॥ २३ ॥ दिक्षुप्रज्वलितास्याश्चव्याहरंतिमृगद्विजाः ॥ अत्याहितंदर्शयंतोवेदयंतिमहद्भयम् ॥ २४ ॥ एकपक्षा
क्षिचरणःशकुनिःखचरोनिशि ॥ रौद्रंवदतिसंरब्धःशोणितंछर्दयन्निव ॥ २५ ॥ शस्त्राणिचैवराजेंद्रप्रज्वलंतीवसंप्रति ॥ सप्तर्षीणामुदाराणांसमवच्छाद्यतेप्रभा
॥ २६ ॥ संवत्सरस्थायिनौचग्रहौप्रज्वलितावुभौ ॥ विशाखायाःसमीपस्थौबृहस्पतिशनैश्चरौ ॥ २७ ॥ चंद्रादित्यावुभौग्रस्तावेकाह्नाहित्रयोदशीम् ॥ अपर्वणि
ग्रहंयातौप्रजासंक्षयमिच्छतः ॥ २८ ॥ अशोभितादिशःसर्वाःपांसुवर्षैःसमंततः ॥ उत्पातमेघारौद्राश्चरात्रौवर्षंतिशोणितम् ॥ २९ ॥ कृत्तिकांपीडयंस्तीक्ष्णैर्न
क्षत्रंपृथिवीपते ॥ अभीक्ष्णवातावायंतेधूमकेतुमवस्थिताः ॥ ३० ॥

तिविशाखाद्यपादत्रयंतत्रैवचक्रेविध्यतइतितच्चक्रविदांप्रत्यक्षं ॥ २७ ॥ चंद्रादित्याविति अपर्वणिपर्वदर्शाख्यंपंचदशेह्निभवतिएकतिथिवृद्धौषोडशेवाएकतिथिक्षयेचतुर्दशेवाह्निभवति तिथिद्वयक्षयस्तु लोकेऽत्यंतमप्रसिद्धइत्यपर्वणीत्युक्तं ग्रहंयातौराहुणाग्रहणंप्राप्तौ एतदेवप्रजासंक्षयहेतुत्वेनशास्त्रेदृष्टमित्याह प्रजेति ॥ २८ ॥ अशोभिताअमंगलाः ॥ २९ ॥ चित्रास्वात्यंतरस्थःपरुषोग्रहोरोहिणींपीडयतीत्युक्तंतत्रचित्रांशेस्थित्वारोहिणीमष्टादशत्वेनसामुदायिकनक्षत्रंपीडयति स्वात्यंशेस्थित्वाकृत्तिकांषोडशकत्वेनसांघातिकनक्षत्रंपीडयति सर्वतोभद्रचक्रेतथादर्शनात् तदेतदाहकृत्तिकामित्यर्धेन तीक्ष्णैःक्रूरैःकर्मभिरुपलक्षितोराहुरित्यर्थः धूमकेतुमुत्पातविशेषमनुलक्ष्यावस्थिताः ॥ ३० ॥

एतेवायवः विषमंवैरंयुद्धमितियावत् त्रिष्विति त्रिष्वपिच्छत्रेषुनरपतिविजयप्रोक्तेषु यथाऽश्विन्यादिभिर्नवभिर्नक्षत्रैरौदीच्यस्याश्वपतेश्छत्रे चामरंकलशोवीणाच्छत्रंदंडःपतद्ग्रहआसनंकीलकंरज्जुरित्यवयवाःकल्प्यंते एवंमघादिनवकेनप्राच्यस्यगजपतेः तथामूलादिनवकेनदक्षिणस्यनरपतेः एवंविधेषुत्रिष्वपिच्छत्रेषुतत्रापिसर्वेषुनक्षत्रेषुनास्तिक्षत्रमेभिरितियोगेनक्षत्रविरोधिषुनक्षत्रेषुनक्षत्राणिचतानिनक्षत्राणिभानितेषुक्रूराक्रांतत्वादिनाक्षत्रियाभावकरेषुनक्षत्रेषुगृध्रःपापग्रहःशीर्षकलशस्थानंसंपतते तेनच्छत्रत्रयस्यतदंतर्गतानामन्येषांचमांडलिकानांराज्ञांनाशःसूच्यते तत्रैवंसतिमघासुकुजोस्ति तथायदाभगनक्षत्रंपूर्वाफल्गुनीतदातत्रत्यःशनैश्चरोऽवश्यंयुद्धादिनागजपतेर्महद्भयंकरिष्यति यथोक्तंतत्रैव कलशस्थेभवेद्युद्धंरणेरोगेमहद्भयं घातपातादिकंसर्वंजायतेनात्रसंशयइति कलशस्थेशनैश्चरेइतिशेषः तथाविशाखाज्येष्ठेअप्यत्रैवच्छत्रेक्रूरविद्धेक्रूराक्रांतेवर्तेतेइत्यवश्यंगजपतेश्छत्रभंगः एवंप्रथमच्छत्रेपिकृत्तिकारोहिण्योःपुष्यस्यचपीडास्ति तथांतिमच्छत्रेश्रवणप्रोष्ठपदयोर्बृहस्पतिशुक्रौवर्त्तेतेइतितथापितावनिष्टफलावेव एवंपूर्वस्यनिरन्वयोनाशः इतरयोश्छत्रयोराजनाशेपितत्सुत्राणांछत्रप्राप्तिरस्तीतिविशेषः तथाचमध्यमच्छत्रेमघासुभौमःस्वात्यांसूर्यचंद्रराहवः पूर्वस्यामुत्तरस्यांवाफल्गुन्यांशनैश्चरः

विषमंजनयंत्येतआक्रंदजननंमहत्॥ त्रिषुसर्वेषुनक्षत्रनक्षत्रेषुविशांपते॥ गृध्रःसंपततेशीर्षंजनयन्भयमुत्तमम्॥३१॥चतुर्दशींपंचदशींभूतपूर्वांचषोडशीं॥
इमांतुनाभिजानेहममावास्यांत्रयोदशीम्॥ चंद्रसूर्यावुभौग्रस्तावेकमासींत्रयोदशीम्॥ ३२॥ अपर्वणिग्रहेणैतौप्रजाःसंक्षपयिष्यतः॥ मांसवर्षंपुनस्तीव्रमा
सीत्कृष्णचतुर्दशीम्॥ शोणितैर्वक्त्रसंपूर्णाअतृप्तास्तत्रराक्षसाः॥ ३३॥

विशाखायांवेधेनबृहस्पतिश्चास्ति तेषांफलंतत्रैवोक्तं क्रूरग्रहचतुष्कंचबुधचंद्रेणसंयुतं पूर्वंच्छत्रविनाशायकथितंपूर्वसूरिभिरिति तत्रसिंधुसागरसंगमाद्गोदावरीसागरसंगमपर्यंतमेकारेखातद्दक्षिणेनरपतिः ततएवकर्णप्रावरणपर्यंतंद्वितीया तदुत्तरेगजपतिः तयोरेखयोर्मध्येऽश्वपतिःहस्तिनापुरंतुईशानदेशस्थत्वाद्गंगाद्वारात्पूर्वभागेऽस्तीतिगजपतिच्छत्रांतर्गतमेव हरिद्वारंतुदेहलीदीपन्यायेनाश्वपतिगजपत्योरंतर्गतमिति तेनहस्तिनापुरस्थानांप्राच्यत्वादत्यंतंक्षयस्तथैवपांचालादीनामपीति एतच्चनरपतिविजयदर्शिनांस्पष्टं ईशानदेशाःकूर्मचक्रेप्रोक्ताः रेवतीअश्विनीयाम्येपादेईशानगोचरे गंगाद्वारंकुरुक्षेत्रंश्रीकंठंहस्तिनापुरं अश्ववक्त्रैककपादाश्चकर्णप्रावरणास्तथा विनश्यंतिचतेसर्वेदेशास्त्वीशानगोचरेइतिदिक् ॥ ३१ ॥ चंद्रादित्यावुभौग्रस्तावित्येतेनश्लोकेनोक्तमर्थंविशदयतिद्वाभ्यां चतुर्दशीमिति त्रयोदशीं त्रयोदशानामह्नांपूरणींअमावास्यांभूतपूर्वांनाभिजानेनजानामि अतिभूयसाकालेनायंदुर्योगआगतइतिभावः एकमासींएकस्मिन्नेवमासेभवां पूर्वंत्रयोदश्यांरात्रौपक्षसमाप्त्यासूर्यग्रहणमेवोक्तं इदानींतुएकस्मिन्मासेचंद्रः पूर्णमास्यांराहुणाग्रहेणग्रस्तःसूर्योऽमावास्यायां यदासूर्योग्रस्तस्तदाचंद्रोपिग्रस्तएव दर्शेतयोःसंहतत्वात् ॥ ३२ ॥ अपर्वणीति लोकाप्रसिद्धपर्वणीतिपूर्ववत्ज्ञेयं ॥ ३३ ॥

प्रतिस्रोतसोमहानद्यःविपरीतप्रवाहाः विभक्तिलोपआर्षः विशेषणंविशेष्येणबहुलमितिसमासोवा क्रियाविशेषणंवा कूपाजलाशयाःकूर्दंतिक्रीडंतिवातैःक्षुभ्यंतइत्यर्थः ॥३४॥अनयंअनीतिफलं ॥३५॥
महोल्काभिःदीपाभावात्तृणकाष्ठज्वालयारात्रौविनिःसृत्यगृहाद्बहिर्निर्गत्य ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ महाशब्दः क्रियतइतिशेषः महाभूताद्वृद्धीभूताः अभूततद्भावेमहच्छब्दाद्भवतौपरेडाच् मर्यादामुल्लंघितवंत

प्रतिस्रोतोमहानद्यःसरितःशोणितोदकाः ॥ फेनायमानाःकूपाश्चकूर्दंतिवृषभाइव ॥ ३४ ॥ पतंत्युल्काःसनिर्घाताःशक्राशनिसमप्रभाः ॥ अद्यचैवनिशांव्यु
ष्टामनयंसमवाप्स्यथ ॥३५॥ विनिःसृत्यमहोल्काभिस्तिमिरंसर्वतोदिशम् ॥ अन्योन्यमुपतिष्ठद्भिस्तत्रचोक्तंमहर्षिभिः ॥३६॥ भूमिपालसहस्राणांभूमिःपास्य
तिशोणितम् ॥ कैलासमंदराभ्यांतुतथाहिमवताविभो ॥ ३७ ॥ सहस्रशोमहाशब्दःशिखराणिपतंतिच ॥ महाभूताभूमिकंपेचत्वारःसागराःपृथक् ॥ वेलामुद्वर्त्त
यंतीवक्षोभयंतोवसुंधराम् ॥ ३८ ॥ वृक्षानुन्मथ्यवांत्युग्रावाताःशर्करकर्षिणः ॥ आभग्नाःसुमहावातैरशनीभिःसमाहताः ॥ ३९ ॥ वृक्षाःपतंतिचैत्याश्चग्रामेषु
नगरेषुच ॥ नीललोहितपीतश्चभवत्यग्निर्हुतोद्विजैः ॥ ४० ॥ वामार्चिर्दुष्टगंधश्चमुंचन्वैदारुणंस्वनम् ॥ स्पर्शागंधारसाश्चैवविपरीतामहीपते ॥ ४१ ॥ धूमंध्वजाः
प्रमुंचंतिकंपमानामुहुर्मुहुः ॥ मुंचंत्यंगारवर्षंचभेर्यश्चपटहास्तथा ॥ ४२ ॥ शिखराणांसमृद्धानामुपरिष्टात्समंततः ॥ वायसाश्चरुवंत्युग्रंवामंमंडलमाश्रिताः
॥ ४३ ॥ पक्कापक्केतिसुभृशंवावाश्यंतेवयांसिच ॥ निलीयंतेध्वजाग्रेषुक्षयायपृथिवीक्षिताम् ॥ ४४ ॥ ध्यायंतःप्रकिरंतश्चव्यालावेपथुसंयुताः ॥ दीनास्तुरंगमाः
सर्वेवारणाःसलिलाश्रयाः ॥ ४५ ॥ एतच्छ्रुत्वाभवानत्रप्राप्तकालंव्यवस्यताम् ॥ यथालोकःसमुच्छेदंनायंगच्छेतभारत ॥ ४६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ पितु
र्वचोनिशम्यैतद्धृतराष्ट्रोब्रवीदिदम् ॥ दिष्टमेतत्पुरामन्येभविष्यतिनरक्षयः ॥ ४७ ॥ राजानःक्षत्रधर्मेणयदिवध्यंतिसंयुगे ॥ वीरलोकंसमासाद्यसुखंप्राप्स्यंतिके
वलम् ॥ ४८ ॥ इहकीर्तिंपरेलोकेदीर्घकालंमहत्सुखम् ॥ प्राप्स्यंतिपुरुषव्याघ्राःप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥ ४९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंमुनिस्तथेत्युक्त्वा
कवींद्रोराजसत्तम ॥ धृतराष्ट्रेणपुत्रेणध्यानमन्वगमत्परम् ॥ ५० ॥

इवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ अशनीभिःअशनिर्द्वयोरितिकोशात्स्त्रीत्वं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ शिखराणांद्रुमाग्राणां शिखरोस्त्रीद्रुमाग्रेचेतिमेदिनी ॥४३॥ पक्कापक्केति विनाशाभिमुखानांपरस्परंयुद्धमिति
पक्कंपरिणतेपिस्याद्विनाशाभिमुखेत्रिष्वितिमेदिनी पक्कापक्केतिपक्षिरुतानुकरणं वावाश्यंतेअतिशयेनशब्दंकुर्वंति ॥ ४४ ॥ प्रकिरंतःशकृन्मूत्रमितिशेषः व्यालाःदुष्टहस्तिनः सलिलाश्रयाःअत्यंतंप्रस्वेदयु
क्ताः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ मुनिःएवंतथेत्युक्त्वेतिसंबंधः धृतराष्ट्रेणहेतुना तदर्थमित्यर्थः ध्यानंचिंतां ॥ ५० ॥

संक्षयतेक्षिणोति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ धर्म्यंधर्मादनपेतंपंथानंदेशयशिक्षय ॥ ५३ ॥ अयंदुर्योधनः ॥ ५४ ॥ सःधर्मः एनंधर्महंतारंशक्येनापदिसत्यांकिमर्थमापद्वींवउन्मार्गगामीभवसीत्यर्थः ॥ ५५॥ ५६॥ परेणअतिशयेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ आक्षिप्यवाक्यंब्रुवतीतिसंबंधः ॥ ५९ ॥ वेत्ताज्ञातास्मीतिशेषः भावाभावौस्थितिविनाशौपरेषांस्त्वेषांच ॥ ६० ॥ गतिःपरायणं दर्शयिताउपदेष्टा ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मा

समुहूर्त्तंतथाध्यात्वापुनरेवाब्रवीद्वचः॥ असंशयंपार्थिवेंद्रकालःसंक्षयतेजगत्॥ ५१ ॥ सृजतेचपुनर्लोकान्नेहविद्यतिशाश्वतम्॥ ज्ञातीनांवैकुरूणांचसंबंधिसुहृदांतथा॥ ५२ ॥ धर्म्यंदेशयपंथानंसमर्थोह्यसिवारणे॥ क्षुद्रंज्ञातिवधंप्राहुर्माकुरुष्वममाप्रियम्॥ ५३॥ कालोयंपुत्ररूपेणतवजातोविशांपते॥ नवधःपूज्यतेवेदेहितंनैवकथंचन ॥५४॥ हन्यात्सएनंयोहन्यात्कुलधर्मंस्विकांतनुम्॥ कालेनोत्पथगंतासिशक्येसतियथापदि॥ ५५॥ कुलस्यास्यविनाशायतथैवचमहीक्षिताम्॥ अनर्थोराज्यरूपेणतवजातोविशांपते॥ ५६॥ लुप्तधर्मापरेणासिधर्मंदर्शयवैसुतान्॥ किंतेराज्येनदुर्धर्षयेनप्राप्नोसिकिल्बिषं॥ ५७॥ यशोधर्मंचकीर्तिंचपालयन्स्वर्गमाप्स्यसि ॥ लभंतांपांडवाराज्यंसमंगच्छंतुकौरवाः ॥ ५८ ॥ एवंब्रुवतिविप्रेंद्रेधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ आक्षिप्यवाक्यंवाक्यज्ञोवाक्यंचैवाब्रवीत्पुनः ॥ ५९ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ यथाभवान्वेत्तितथैववेत्ताभावाभावौविदितौमेयथार्थौ ॥ स्वार्थेहिसंमुह्यतितातलोकोमांचापिलोकात्मकमेवविद्धि ॥ ६० ॥ प्रसादयेत्वामतुलप्रभावंत्वंनोगतिर्दर्शयिताचधीरः॥ नचापितेमद्वशगामहर्षेनचाधर्मंकर्तुमर्हाहिमेमतिः ॥ ६१ ॥ त्वंहिधर्मप्रवृत्तिश्चयशःकीर्तिश्चभारती॥ कुरूणांपांडवानांचमान्यश्चापिपितामहः॥ ६२॥ ॥ व्यासउवाच॥ ॥ वैचित्रवीर्यनृपतेयत्तेमनसिवर्तते॥ अभिधत्स्वयथाकामंच्छेत्तास्मितवसंशयम् ॥ ६३॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ यानिलिंगानिसंग्रामेभवंतिविजयिष्यताम्॥ तानिसर्वाणिभगवञ्छ्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ६४ ॥ ॥ व्यासउवाच॥ ॥ प्रसन्नभाःपावकऊर्ध्वरश्मिःप्रदक्षिणावर्तशिखोविधूमः॥ पुण्यागंधाश्चाहुतीनांप्रवांतिजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः॥ ६५॥ ॥ गंभीरघोषाश्चमहास्वनाश्चशंखाम्रदंगाश्चनदंतियत्र॥ विशुद्धरश्मिस्तपनःशशीचजयस्यैतद्भाविनोरूपमाहुः॥ ६६ ॥ इष्टावाचःप्रस्तृतावायसानांसंप्रस्थितानांचगमिष्यतांच ॥ येपृष्ठतस्तेत्वरयंतिराजन्येचाग्रतस्तेप्रतिषेधयंति ॥ ६७॥

दौहेतुरित्यर्थः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ रूपंगमकंचिह्नं ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ इष्टाइति येपृष्ठतोभाषमाणावायसास्तेगंतारंत्वरयंतिसिद्धिसूचकाइत्यर्थः येपुरतोभाषमाणास्तेगमनंनिषेधंतीत्यर्थः ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ प्रविष्टस्य परसैन्यमितिशेषः इष्टामारितोमारितइति दक्षिणाःदाक्ष्ययुक्ताहतोसीहतोसित्याद्याः पश्चादर्थंपाश्चात्यंप्रयोजनंजयाख्यंसंधारयंतिनिश्चिन्वंति याश्चाग्रेप्रतिषेधिकामायुद्ध्यस्वमरिष्यसीत्येवंजातीयकास्ताअपिमरणस्यैवसूचिकास्ताश्चदुर्योधनंप्रत्येवप्रवर्त्तंतइतिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अनुगाःअनुकूलाः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ उपायविजयंलाभपूर्वकंजयंसाम्नाप्रार्थनयादानेनवा शत्रुणावाचाप्रार्थितस्यधनेनवासंतर्पितस्यमुख्योजयः शत्रुंभेदयतोमध्यमः निघ्नतोऽधमइत्यर्थः ॥ ८१ ॥ सन्निपातोयोधानांसंघर्षः व्यवधूताः दारा

कल्याणवाचःशकुनाराजहंसाःशुकाःक्रौंचाःशतपत्राश्चयत्र ॥प्रदक्षिणाश्चैवभवंतिसंख्येध्रुवंजयस्तत्रवदंतिविप्राः ॥ ६८ ॥ अलंकारैःकवचैःकेतुभिश्चसुख
प्रणादैर्हेषितैर्वाहयानाम् ॥भ्राजिष्मतीदुष्प्रतिवीक्षणीयायेषांचमूस्तेविजयंतिशत्रून् ॥६९॥ हृष्टावाचस्तथासत्त्वंयोधानांयत्रभारत॥नम्लायंतिस्रजश्चैवतेतरं
तिरणोदधिम् ॥ ७० ॥इष्टावाचःप्रविष्टस्यदक्षिणाःप्रविविक्षतः॥पश्चात्संधारयंत्यर्थमग्रेचप्रतिषेधिकाः ॥ ७१ ॥ शब्दरूपरसस्पर्शगंधाश्चाविकृताःशुभाः ॥
सदाहर्षश्चयोधानांजयतामिहलक्षणम् ॥ ७२ ॥ अनुगावायवोवांतितथाभ्राणिवयांसिच ॥ अनुप्लवंतिमेघाश्चतथैवेंद्रधनूंषिच ॥७३॥ एतानिजयमानानां
लक्षणानिविशांपते ॥ भवंतिविपरीतानिमुमूर्षूणांजनाधिप ॥ ७४ ॥ अल्पायांवामहत्यांवासेनायामितिनिश्चयः ॥ हर्षोयोधगणस्यैकोजयलक्षणमुच्यते
॥ ७५॥ एकोदीर्णोदारयतिसेनांसुमहतीमपि ॥ तांदीर्णामनुदीर्यंतेयोधाःशूरतराअपि ॥ ७६॥ दुर्निवर्त्यातदाचैवप्रभग्नामहतीचमूः॥ अपामिवमहावेगास्त्र
स्तामृगगणाइव ॥ ७७ ॥ नैवशक्यासमाधातुंसन्निपातेमहाचमूः ॥ दीर्णामित्येवदीर्यंतेसुविद्वांसोपिभारत ॥ ७८ ॥ भीतान्भग्नांश्चसंप्रेक्ष्यभयंभूयोभिव
र्द्धते ॥ प्रभग्नासहसाराजन्दिशोविद्रवतेचमूः ॥ ७९ ॥ नैवस्थापयितुंशक्याशूरैरपिमहाचमूः ॥ सत्कृत्यमहतींसेनांचतुरंगांमहीपतिः ॥ उपायपूर्वंमेधावीयते
तसततोत्थितः ॥ ८० ॥ उपायविजयंश्रेष्ठमाहुर्भेदेनमध्यमम् ॥ जघन्यएषविजयोयोयुद्धेनविशांपते ॥ ८१ ॥ महान्दोषःसन्निपातस्तस्याद्यःक्षयउच्यते ॥ परस्प
रज्ञाःसंहृष्टाव्यवधूताःसुनिश्चिताः ॥ ८२ ॥ अपिपंचाशतंशूरामृद्नंतिमहतींचमूम् ॥ अपिवापंचषट्सप्तविजयंत्यनिवर्त्तिनः ॥८३॥ नवैनतेयोगरुडःप्रशंसतिम
हाजनम् ॥ दृष्ट्वासुपर्णोऽपचितिंमहत्याअपिभारत ॥ ८४ ॥

दिष्वनासक्ताः ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ शूराणांसहायसंपत्तिर्नापेक्षितेत्यत्रदृष्टांतमाह नवैनतेयइति महत्याअपिसेनायाअपचितिंप्रतिकारंनाशंवाएकेनैवात्मनाकर्त्तुंशक्यंदृष्ट्वाआलोच्यसुपर्णःशोभनपतत्रोगरुडो नाम तोवैनतेयोविनतायाःपुत्रोमहाजनंबहुजनसमूहंनप्रशंसतिनकामयतेइत्यर्थः भवेदपचितिःपूजाव्ययनिष्कृतिहानिष्वितिमेदिनी शूराणांनसहायापेक्षास्तीत्यक्षौहिणीबाहुल्यान्मत्पुत्राणांजयोऽवश्यंभावीति त्वयानमंतव्यमितिभावः ॥ ८४ ॥

॥ ८५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवमुक्त्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ नवाशाम्यंतिनैवशाम्यंतियमक्षयंयमलोकं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥
॥ ७ ॥ दिव्येति यथादीपेनांधकारेनाशितेचक्षुषाघटोदृश्यतेएवंधीवृत्त्यासर्वविषयावरकाज्ञानतमसिनाशितेसतिचिदात्मरूपेणचक्षुषासर्वंप्रकाशतइत्यर्थः ॥ ८ ॥ शास्त्रचक्षुरिति यदाऽहंब्रह्मास्मीतिवाक्यो
त्थयाधियात्मानंयोगीपश्यतितदांऽधोऽप्यनंधोभवति तथाचश्रुतिः तंवाएतंसेतुंतीर्त्वांऽधःसन्ननंधोभवतीति सेतुंमर्यादाविधारकंपरमेश्वरंतीर्त्वाप्राप्येतिश्रुतिपदयोरर्थः अनेनैवाभिप्रायेणावेक्षस्वेत्याह नम

नवाहुल्येनसेनायाजयोभवतिनित्यशः॥ अध्रुवोहिजयोनामदैवंचात्रपरायणम्॥ जयवंतोहिसंग्रामेकृतकृत्याभवंतिहि॥ ८५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्म
पर्वणिजंबूखंडविनिर्माणप० निमित्ताख्यानेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥छ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाययौव्यासोधृतराष्ट्रायधीमते॥ धृतराष्ट्रोपि
तच्छ्रुत्वाध्यानमेवान्वपद्यत॥ १॥ समुहूर्तमिवध्यात्वाविनिःश्वस्यमुहुर्मुहुः॥ संजयंसंशितात्मानमपृच्छद्भरतर्षभ॥२॥ संजयेमेमहीपालाःशूरायुद्धाभिनंदिनः
अन्योन्यमभिनिघ्नंतिशस्त्रैरुच्चावचैरिह ॥ ३॥ पार्थिवाःपृथिवीहेतोःसमभित्यज्यजीवितम्॥ नवाशाम्यंतिनिघ्नंतोवर्धयंतियमक्षयम्॥ ४॥ भौममैश्वर्यमि
च्छंतोनमृष्यंतेपरस्परम्॥ मन्येबहुगुणाभूमिस्तन्ममाचक्ष्वसंजय॥ ५॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच॥ कोट्यश्चलोकवीराणांसमेताःकुरुजांगले॥६॥
देशानांचपरीमाणंनगराणांचसंजय॥ श्रोतुमिच्छामितत्त्वेनयतएतेसमागताः॥ ७॥ दिव्यबुद्धिप्रदीपेनयुक्तस्त्वंज्ञानचक्षुषा॥ प्रभावात्तस्यविप्रर्षेर्व्यासस्या
मिततेजसः॥ ८॥ ॥संजयउवाच॥ ॥यथाप्रज्ञंमहाप्राज्ञभौमान्वक्ष्यामितेगुणान्॥ शास्त्रचक्षुरवेक्षस्वनमस्तेभरतर्षभ॥ ९॥ द्विविधानीहभूतानिचराणिस्था
वराणिच॥ त्रसानांत्रिविधायोनिरंडस्वेदजरायुजाः॥ १०॥ त्रसानांखलुसर्वेषांश्रेष्ठाराजन्जरायुजाः॥ जरायुजानांप्रवरामानवाःपशवश्चये॥ ११॥ ना
नारूपधराराजंस्तेषांभेदाश्चतुर्दश॥ वेदोक्ताःपृथिवीपालयेषुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः॥ १२॥ ग्राम्याणांपुरुषाःश्रेष्ठाःसिंहाश्चारण्यवासिनाम्॥ सर्वेषामेवभूतानाम
न्योन्येनोपजीवनम्॥ १३॥

स्तइति विनयःस्वस्योपदेष्टृत्ववारणाय व्यासेनैवत्वमुपदिष्टोसीतिभावः ॥ ९ ॥ त्रसानांजंगमानांयोनिरुत्पत्तिस्थानं अंडजाःपक्षिसरीसृपाद्याः स्वेदजाःयूकालिक्षाद्याः जरायुजाःमनुष्यपश्वाद्याः ॥ १०॥
येषुचतुर्दशसुयज्ञाःप्रतिष्ठिताः तेमानवास्त्रैवर्णिकाः पशवश्चगोऽजाद्याजरायुजानांमध्येप्रवराइतियोजना ॥ ११ ॥ १२ ॥ ग्राम्याणांवक्ष्यमाणानांपशूनांमध्ये तथारण्यवासिनामित्यपि पुरुषंवैदेवाः
पशुमालभंत तस्मात्त्रयःपशूनांहस्तादानाःपुरुषोहस्तीमर्कटइतिविध्यर्थवादादिषुपुरुषेपिपशुत्वमस्त्येवेतिग्राम्यपशुषुपुरुषस्यगणनं ॥ १३ ॥

उद्भिज्जाःभूमिमुद्भिद्यजाताः वृक्षाअश्वत्थादयः गुल्माःकुशकाशादिस्तंबाः लतावृक्षाद्यारूढागुडूच्यादयः वल्ल्योभूमिप्रसारावर्षमात्रस्थायिन्यःकूष्मांड्याद्याः त्वक्सारावेण्वादयः तएवतृणजातयोनतुवृक्षाः ॥१४॥ तेषामिति सप्तग्राम्याःपशवःसप्तारण्याःपंचोद्भिज्जाइत्येकोनविंशतिसंख्यानांविकाराणांप्रकृतिभूतेषुपंचसुमहाभूतेषुप्रक्षेपेसतिचतुर्विंशत्यक्षरसंख्यासाम्यात्प्रकृतिविकृत्यात्मिकागायत्रीयंभवति अत्रस्वेदजानामुद्भिज्जेष्वंतर्भावः तेहिभूमिमुद्भिद्यजायंते स्वेदजास्तुजलमुद्भिद्यजायंतइतिसाम्यात् तृतीयेनावरोधःसंशोकजस्येतिन्यायाच्च अंडजानामपिमैथुनजत्वसाम्याज्जरायुजेष्वेवांतर्भावः जरायुर्गर्भवेष्टनंतद्रूपस्यअंडस्यैवतत्रसत्त्वादित्याशयेनचतुर्विंशतिः तदिदंकार्यकारणसमुदायात्मकंगायत्र्याख्यंब्रह्म गायत्रीवाइदंसर्वंभूतमित्युपक्रम्यसैषाचतुष्पदाषड्विधागायत्रीतदेतदृचाभ्यनूक्तंतावानस्य

उद्भिज्जाःस्थावराःप्रोक्तास्तेषांपंचैवजातयः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्ल्यस्त्वक्सारास्तृणजातयः ॥ १४ ॥ तेषांविंशतिरेकोनामहाभूतेषुपंचसु ॥ चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा गायत्रीलोकसंमता ॥ १५ ॥ यएतांवेदगायत्रींपुण्यांसर्वगुणान्विताम् ॥ तत्त्वेनभरतश्रेष्ठसलोकेनप्रणश्यति ॥ १६ ॥ अरण्यवासिनःसप्तसप्तैषांग्रामवासिनः ॥ सिंहाव्याघ्रावराहाश्चमहिषावारणास्तथा ॥ १७ ॥ ऋक्षाश्चवानराश्चैवसप्तारण्याःस्मृतानृप ॥ गौरजाविमनुष्याश्चअश्वाश्वतरगर्दभाः ॥ १८ ॥ एतेग्राम्याःसमाख्याताःपशवःसप्तसाधुभिः ॥ एतेवैपशवोराजन्ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ १९ ॥ भूमौचजायतेसर्वंभूमौसर्वंविनश्यति ॥ भूमिःप्रतिष्ठाभूतानांभूमिरेवसनातनम् ॥ २० ॥ यस्यभूमिस्तस्यसर्वंजगत्स्थावरजंगमम् ॥ तत्रातिगृद्धाराजानोविनिघ्नंतीतरेतरम् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभौमगुणकथनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ नदीनांपर्वतानांचनामधेयानिसंजय ॥ तथाजनपदानांचयेचान्येभूमिमाश्रिताः ॥ १ ॥ प्रमाणंचप्रमाणज्ञपृथिव्याममसर्वतः ॥ निखिलेनसमाचक्ष्वकाननानिचसंजय ॥ २ ॥

महिमाततोज्यायांश्चपूरुषः पादोस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिच्छांदोग्येउपसंहारदर्शनात् ॥ १५ ॥ १६॥१७॥ १८॥१९॥२०॥ यस्यभूमिरिति राजाहिसार्वभौमोराजसूयेनेष्ट्वास्वाराज्यंप्राप्नोति अश्वमेधेनेष्ट्वाक्रममुक्तिस्थानंप्राप्नोतीतियस्यकृत्स्नाभूमिस्तस्यइदंसर्वंयज्ञद्वारावशेभवति तथाचवाजसनेयकेश्रूयते पुरुषोहवैनारायणोऽकामयतात्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतान्यहमेवेदंसर्वंस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंचरात्रयज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिना ॥ २१ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंवक्ष्यमाणभगवद्गीतोपनिषदर्थज्ञानाधिकारार्थंकर्मणामनुष्ठेयत्वंप्रकारांतरेणोपपाद्याधिकृतानामुत्पन्नात्मविविदिषाणामपिसूक्ष्मतमात्मतत्त्वग्रहणयोग्यतासिध्यर्थंस्थूलेभगवतोरूपेकृत्स्नब्रह्मांडात्मकेचित्तसंयमःकर्त्तव्यइत्याशयेनभुवनकोशंवर्णयति नदीनांपर्वतानांचेत्यादिनातत्सर्वंश्रुतवानसीत्यंतेनाध्यायाष्टकेन ॥ १ ॥ २ ॥

तत्रतावत्पंचेमानिमहाराजेत्यादिनातदेषांरूपमैश्वरमित्यंतेनसर्वंवियदादिकंभगवदुपादानकत्वात्कुंडलकनकन्यायेनभगवतएवरूपमितिप्रतिपादयति महाभूतानिपृथिव्यादीनितान्येवजगतीकृत्स्नब्रह्मांडरूपाणिपिंडरूपाणिचतत्स्थानिचसर्वाणिचैतन्यपदवाच्यानिसमानितुल्यान्येव बहुत्वमुपाधिभेदाभिप्रायेण नहिकुंभद्रोण्याद्युपाधिष्वाकाशस्येवमशकमतंगजादिशरीरेषुचैतन्यस्यस्वतोविषमत्वंदृश्यते तस्मात्सर्वाणिजगतीस्थानिसमान्येव वक्ष्यतिचभगवान् पंडिताःसमदर्शिनइति ॥ ३ ॥ भूमिरिति वायोरग्निरितिश्रुतेरग्निहेतुर्वायुरग्नेःपरोद्रष्टव्यः गुणोत्तराणिपूर्वपूर्वापेक्षयाउत्तरमुत्तरमेकैकगुणाधिकं इदंचआकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोद्भ्यःपृथिवीतिश्रूयमाणजन्मक्रमाभिप्रायेणोक्तम्॥४॥शब्दादयोगुणाःप्रसिद्धाः ॥५॥६॥ एतेपंचेति महाभूतेषुपंचमहाभूतात्मकेषुसर्वेषुलोकेषुभोग्यवस्तुषुशरीरादिघटांतेषुएतेपंचगुणाःसंति एतेके येषुगुणेषुभोक्तारोभूताःनित्यनिर्वृत्ताश्चेतनाःपुरुषाःप्रतिष्ठिताः देहेंद्रियादीन्भोग्यानधिष्ठायचेतनाःशब्दादीनिभोग्यांतराणिभुंजते देहादीनामपिभोगोपकरणत्वाद्भोग्यत्वमेवनभो

संजयउवाच॥ ॥पंचेमानिमहाराजमहाभूतानिसंग्रहात्॥जगतीस्थानिसर्वाणिसमान्याहुर्मनीषिणः॥३॥ भूमिरापस्तथावायुरग्निराकाशमेवच॥गुणोत्तराणिसर्वाणितेषांभूमिःप्रधानतः॥४॥शब्दःस्पर्शश्चरूपंचरसोगंधश्चपंचमः॥ भूमेरेतेगुणाःप्रोक्ताऋषिभिस्तत्त्ववेदिभिः॥ ५ ॥ चत्वारोऽप्सुगुणाराजन्गंधस्तत्रनविद्यते॥शब्दःस्पर्शश्चरूपंचतेजसोथगुणास्त्रयः॥ शब्दःस्पर्शश्चवायोस्तुआकाशेशब्दएवतु ॥ ६ ॥ एतेपंचगुणाराजन्महाभूतेषुपंचसु॥वर्त्ततेसर्वलोकेषुयेषुभूताःप्रतिष्ठिताः॥७॥अन्योन्यंनाभिवर्त्ततेसाम्यंभवतिवैयदा॥ ८॥ यदातुविषमीभावमाविशंतिपरस्परम्॥तदादेहैर्देहवंतोव्यतिरोहंतिनान्यथा॥९॥आनुपूर्व्याविनश्यंतिजायंतेचानुपूर्वशः॥सर्वाण्यपरिमेयाणितदेषांरूपमैश्वरम्॥१०॥

कृत्वमित्यर्थः॥७॥ अन्योन्यमिति समस्यभावःसाम्यंब्रह्मभावः समआत्मेतिविद्यात् निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिश्रुतिस्मृत्योर्ब्रह्मणिसमशब्ददर्शनात् भोक्तृभोग्ययोर्यदासुषुप्तिप्रलयसमाधिमोक्षेषुब्रह्मभावोभवतितदातेउभेअन्योन्यंनाभिवर्त्तेते व्यवहारतोविद्यमानमपिभोग्यंभोक्तारंनोपसर्पति नापिभोक्ताऽलुप्तदृगपिभोगायतनस्यदेहेंद्रियादेरभावाद्भोग्यजातमुपसर्पतीत्यर्थः॥८॥यदात्विति भोगप्रदकर्मोद्भवकाले विषमीभावंसाम्यात्प्रच्युतिआविशंतिप्राप्नुवंतितदातएवभोक्तारोभोग्यपदार्थाश्चदेहैःस्वस्वरूपैःदेहवंतःलब्धस्वरूपाभूत्वातैरेवस्वैरूपैःपरस्परंव्यतिरोहंति भोक्तारोभोग्येषुनिपतंतिभोग्यार्थाश्चभोक्तरिसूक्ष्मरूपेणस्ववासनांजनयंतीत्यर्थः ॥ ९ ॥ आनुपूर्व्याभूम्यादिक्रमेणविनश्यंति जायंतेचआनुपूर्वशआकाशादिक्रमेण विपर्ययेणक्रमोतउपपद्यतेचेतिन्यायेनसृष्टिक्रमविपरीतत्वात्संहारक्रमस्य अतएवउत्पत्तिविनाशशीलत्वादेवसर्वाण्येतानिभोक्तृभोग्यान्यपरिमेयाणिअनंतानिमरीचिकोदकवदतुल्यत्वात् नहिमरीचिकोदकमियत्प्रमाणमितिपरिमातुंशक्यं यतएतान्यपरिमेयाणितत्तस्माद्धेतोःएषांरूपंऐश्वरमेवनतुभौतिकं नह्यध्यस्तस्याधिष्ठानादन्यद्रूपमस्ति अतएवसर्वंखल्विदंब्रह्म आत्मैवेदंसर्वं ब्रह्मैवेदंसर्वमितिसर्वस्यब्रह्मभावश्रवणमुपपद्यतइत्यर्थः ॥ १० ॥

अपरिमेयत्वमेवाह तत्रतत्रेति सिद्धाअपियत्रब्रह्मांडंभित्त्वागच्छंतितत्रापिवासनामयाधातवोव्यक्तयःपांचभौतिकादृश्यंतेऽतोऽपरिमेयाएवते एवंसत्यपिमनुष्यागणकादयस्तर्केणसूर्यगत्यादेशभेदेनदिनमानभेदपादच्छायाभेदादिनाचतेषांप्रमाणानि एतच्चोपलक्षणंआकारभेदस्यापि तथाहि केचित्कंदुकाकारंकेचिच्चतुरस्रंकेचिंत्रिकोणंकेचिच्चक्राकारंचभूमिसंस्थानंकल्पयंति तथाप्रमाणभेदोपिजंबूद्वीपपरिणाहगणकाःतद्व्यासःकुभुजंगसायकभुवःसिद्धांशकेनाधिकाइतिवदंति पंचदशशतान्येकाशीतियोजनानियोजनचतुर्विंशांशसहितानि तथालक्षयोजनंतत्परिणाहइतिपुराणांतरे अत्रापिअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचेतिवक्ष्यति ॥ ११ ॥ कस्तर्ह्यत्रसिद्धांतइत्याशंक्यानिर्वचनीयएवायमर्थोनतर्केणसाधयितुंयोग्यइत्याह अचिंत्याइति येभावाःजगज्जन्मोपादाननिमित्तपरिमाणधर्माधर्मादयःपदार्थाश्रितयितुमयोग्यास्तान्नतर्केणसाधयेत् नहितेतर्केणसाधयितुंशक्यंते तर्कांतरेणतस्यबाधसंभवात्तर्काप्रतिष्ठानादितिन्यायाच्च अतएवास्यश्लोकस्योतरार्द्धमन्यत्रपठंति नाप्रतिष्ठिततर्केणगंभीरार्थस्यनिश्चयइति तथाहि कंदुकाकारेभुवनकोशेकल्प्यमानेयेकंदुकपृष्ठेकमठपृष्ठोपमेतिष्ठंतितेषांकियानपिदेशोजलपशुमनुष्याश्रययोग्योस्तीतिवक्तुंयुक्तंयेतुतन्नितंबेतदधश्चवसंतितेषांगुरुत्ववतामर्थानामधस्तादाश्रयाभावेनावश्यंपतनंभवतीतितावान्देशोरिक्तएवास्तीतिवक्तव्यं तथाचतदाश्रयातत्कृताद्वीपांतरकल्पनालोकदृष्टिविरुद्धेतिपामराअपिप्रतियंति ननुयथापृथिव्याअंतरिक्षेऽवस्थानशक्तिर्दिगंबरादन्यैःसर्वैर्वादिभिःकल्प्यतेतथावयमपितस्याआकर्षणशक्तिमन्यांकल्पयामहे ययासर्वदिक्स्थाःप्राणिनःपृथिवींपादाधस्थामेवमन्यंतेखंचोपरिस्थमिति तर्हिलोकदृष्टिविरुद्धकल्पनापेक्षयासर्वप्राणिप्रत्यक्षस्वप्नमायें

तत्रतत्रहिदृश्यंतेधातवःपांचभौतिकाः ॥ तेषांमनुष्यास्तर्केणप्रमाणानिप्रचक्षते ॥ ११ ॥ अचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेत् ॥
प्रकृतिभ्यःपरंयत्तुतदचिंत्यस्यलक्षणम् ॥ १२ ॥ सुदर्शनंप्रवक्ष्यामिद्वीपंतुकुरुनंदन ॥ परिमंडलोमहाराजद्वीपोसौचक्रसंस्थितः ॥ १३ ॥

द्रजालादितुल्यतैवास्याःकुतोनकल्प्यते ननुस्वप्नादिवदस्याबाधोनदृश्यतइतिचेत् प्राक्ब्रह्मात्मज्ञानात्मादर्शिकिंनश्छिन्नंश्रुत्यातुज्ञातेद्वैतंनविद्यते नेहनानास्तिकिंचनेत्यादिकयाब्रह्मदर्शनेनरज्जुदर्शनेनसर्पस्येवप्रपंचबाधआम्नायते तथाचनिष्कलंकात्श्रुतिप्रमाणात्ब्रह्माद्वैतमेवादर्त्तव्यंनतुसकलंकात्तर्काज्जगतोऽनिर्वचनीयत्वमितिभावः ॥ १२ ॥ तर्हिकिमस्यप्रमाणंकावाआकृतिस्तवाभिमतेत्याशंक्याह सुदर्शनमिति सुदर्शनोनामजंबूवृक्षविशेषस्तन्नामांकितोयंद्वीपःसुदर्शनद्वीपः कृत्स्नंब्रह्मांडमित्यर्थः तंप्रमाणतआकृतितश्चप्रकर्षेणवक्ष्यामि तुशब्दःपक्षांतरव्यावृत्त्यर्थः परिमंडलःपरमाणुमात्रपरिमाणतोदुर्लक्ष्य इत्यर्थः एषोणुरात्माचेतसावेदितव्यइत्यात्मवदितिभावः परिमंडलइत्यस्यसर्वतोवृत्तरूपःकंदुकाकारइतिव्याख्यानेप्रागेवदोषउक्तः अथचक्राकारइत्युच्यतेचेन्न चिपिटाकारेतस्मिन्परिमंडलशब्दस्यायोगात् चक्रसंस्थितइत्यनेनचक्रवत्संस्थितंसंस्थानमाकारोऽस्येत्यनेनैवसिद्धत्वाच्च अयंहिशब्दस्तार्किकाणांपरमाणुपरिमाणेप्रसिद्धः नचानेनपरिमाणेनोपेतंनिरंशंवस्तुसिध्यति यस्यकस्याप्यल्पपरिमाणस्यदशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवत्त्वेनतस्यापिनिरंशत्वायोगात् नहिपरमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोदेशःप्रतीच्याप्यवच्छिद्यतइतिवक्तुंशक्यं दृष्टविरोधात् तस्मात्परिमंडलशब्दोदुर्लक्ष्यसद्वस्तुमात्रवचनः तार्किकाणांपरमाणुरपितादृशएव तत्रपारिभाषिकपरिमाणकल्पनंप्रस्थानभेदापादनार्थंशून्यकारणतानिरासार्थंचेतिदिक् एवंसुदर्शनद्वीपस्यपरिमाणमुक्त्वाआकारमाह चक्रसंस्थितइति परिदृश्यमानराष्ट्राकार इत्यर्थः चक्रंराष्ट्राऽस्त्रयोरपीतिविश्वः ॥ १३ ॥

तदेवसंस्थानमाहद्वाभ्यां नदीति ॥ १४ ॥ १५ ॥ नन्वेवंविधस्यकथमतिसूक्ष्मत्वमुच्यतेऽतआह यथाहीति चंद्रमंडलेचंद्राधिष्ठितेमनसीत्यर्थः यद्येतद्ब्रह्मांडंमहाप्रमाणंस्यात्कथंतर्हिगिरिगुहैकदेशस्थो
योगीस्वीयेसूक्ष्मेहृदयावकाशेतत्कृत्स्नमादर्शेमुखवत्पश्येत् नह्यल्पप्रमाणेसर्षपादौमहाप्रमाणानांमेर्वादीनांसंनिवेशोयुज्यतेप्रपंचस्यस्वमादिवदनिर्वचनीयत्वांगीकारंविनेतिभावः ॥ १६ ॥ द्विरंशइति तत्र
चंद्रमंडलाख्येमनसिअंशेएकदेशेवृत्त्यानंत्यादनंतस्यमनसएकदेशएकाकारासूक्ष्मावृत्तिरंशस्तत्रद्विःकार्यकारणरूपेणस्थूलसूक्ष्मरूपेणवाद्विरावृत्तःपिप्पलोगीतासुवक्ष्यमाणःसंसाराश्वत्थोस्ति सर्वमेतन्म
नोमात्रमित्यर्थः द्विरंशेचशशोमहान् चकारात्तत्रेत्यनुवर्त्तते तस्मिन्नेवमनसिमहान्परमात्माशशइवशशः प्लुतगतिःशीघ्रगामी मनसोजवीयइति तद्धावतोऽन्यानत्येतीतिचश्रुतेः अंशेएकदेशेद्विर्वर्त्तते निय
म्यनियामकभावेनेत्यर्थः तथाचकार्यकारणप्रपंचोजीवईश्वरश्चपरब्रह्मण्यधिष्ठानेमनसैवकल्पितइत्यर्थः ॥ १७॥ अस्यशशस्यप्रत्यगभेदंवक्ष्यन्प्रपंचादिभ्यःपृथक्त्वमाह आपइति आपइत्यंबूपलक्षितंभूत
पंचकमुच्यते आपःपुरुषवचसोभवंतीत्यादिश्रुतौतथादर्शनात् एतेनकृत्स्नंभूतभौतिकंकार्यंततःशशादन्यत् तर्हिकारणंवस्तुतदभिन्नंस्यादित्याशंक्याह शेषःसंक्षेपउच्यतेइति समस्तकार्यप्रलयेसतिशिष्य

नदीजलप्रतिच्छन्नःपर्वतैश्चाभ्रसन्निभैः ॥ पुरैश्चविविधाकारैरम्यैर्जनपदैस्तथा ॥ १४ ॥ वृक्षैःपुष्पफलोपेतैःसंपन्नधनधान्यवान् ॥ लवणेनसमुद्रेणसमंतात्प
रिवारितः ॥ १५॥ यथाहिपुरुषःपश्येदादर्शेमुखमात्मनः॥ एवंसुदर्शनद्वीपोदृश्यतेचंद्रमंडले ॥ १६ ॥ द्विरंशेपिप्पलस्तत्रद्विरंशेचशशोमहान् ॥ सर्वौषधिसमा
वायःसर्वतःपरिवारितः॥ १७॥ आपस्ततोन्याविज्ञेयाःशेषःसंक्षेपउच्यते॥ ततोन्यउच्यतेचायमेनंसंक्षेपतःशृणु ॥ १८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजं
बूखंडनिर्माणपर्वणिसुदर्शनद्वीपवर्णनेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ उक्तोद्वीपस्यसंक्षेपोविधिवद्बुद्धिमंस्त्वया॥ तत्त्वज्ञश्चा
सिसर्वस्यविस्तरंब्रूहिसंजय॥ १ ॥ यावान्भूम्यवकाशोयंदृश्यतेशशलक्षणे ॥ तस्यप्रमाणंप्रब्रूहिततोवक्ष्यसिपिप्पलम्॥ २ ॥

तइतिशेषः कारणंतदपिसंक्षेपःकार्यस्यैवसूक्ष्मंरूपमाकुंचितावयवकूर्मसमानमुच्यतेऽतोऽव्याकृतंकारणमप्यापइवानात्मैवेत्यर्थः ततोव्याकृताव्याकृताद्द्वयादन्यःशशःशुद्धंब्रह्मतदेवअयंप्रत्यगात्माजीवइत्यु
च्यतेवेदेतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादौ परमात्मनएवप्रत्यगात्मत्वमुच्यतेनततोन्योजीवोनामकश्चिच्चिद्धातुरस्तीत्यर्थः एनंप्रत्यगभिन्नंपरमेश्वरंशशाख्यंसंक्षेपतोमयाप्रोच्यमानंशृणु ॥ १८ ॥ इति
करणे जंबूइतिजंबूद्वीपःखंडएकदेशोयस्यतस्यब्रह्मांडस्यनिर्माणेविस्तारेइत्यर्थः ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ पिप्पलशशयोः
स्वरूपश्रवणेस्वस्यानधिकारंपश्यन्स्थूलमेवतावत्भगवतोरूपंश्रोतुमिच्छन्धृतराष्ट्रउवाच उक्तोद्वीपस्येति द्वीपस्यविस्तरमितिसंबंधः॥ १ ॥ यावानिति शशलक्षणेपरमात्मनोज्ञापकेमायाशबलेहार्देब्रह्म
णिमायाकल्पितोभूम्यवकाशोयावान्व्यवहारदृष्ट्यासत्यवत्प्रतीयमानोयोगिवरैर्दृश्यतेतस्यप्रमाणंप्रब्रूहि ननुकारणमेवादौज्ञातव्यंयज्ज्ञानात्सार्वज्ञ्यंभवतीतिवेदेप्रसिद्धंकिंद्वीपज्ञानेनेत्याशंक्याह ततोवक्ष्य
सिपिप्पलमिति शशंचवक्ष्यसीतिशेषः प्रागेवकारणज्ञानात्तत्तद्विभूतिकार्यमेववदेत्येतेनतत्रात्यंतमादरोभवतीतिभावः ॥ २ ॥

प्रागायताःपूर्वपश्चिमसमुद्रस्पर्शिनः अत्रेयंशास्त्रानुभवयोरविरोधेनभूकल्पनाप्रतिभाति यथाहस्तमात्रस्यचतुरस्रस्यचतुर्विंशत्यंगुलानिपरिणाहः षण्णवत्यंगुलानिपरिधिः किंचिन्न्यूनानिचतुस्त्रिंशदंगुलानिकर्णोभवति एवंअष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचजंबूपर्वसंज्ञितायाभुवःप्रमाणमुक्तंतदेवात्रपरिधित्वेनकल्पितंतच्चतुर्थांशत्वेनचत्वारिसहस्राणिषट्शतानिपंचाशच्चयोजनान्येकैकोभुजइतितदेवसमचतुरस्रस्यविष्कंभप्रमाणं अस्यकर्णःशुल्वशास्त्रोक्तरीत्याषट्सहस्राणिपंचशतानिषट्सप्ततिश्चयोजनानि तस्यास्यभूचतुरस्रस्यचतुर्भिःसमुद्रैर्वेष्टितस्यकोणादिक्षुवर्त्तंते तेनदक्षिणस्यांदिशिरामसेतौद्वयोःसमुद्रयोःसंधिः एवमितरास्वपिदिक्षुसमुद्रसंधयोज्ञेयाः यस्त्वत्रज्योतिर्विदांभूपरिधिःसप्तांगनंदाब्धियोजन४९६७संमितोऽभिमतःसएवास्माकंचतुरस्रविष्कंभःखबाणरसवेदमितः ४६५०यत्तुएतयोरंतरंसप्तेंदुरामाः३१७तदपियजमानेनोर्ध्वबाहुनाप्रपदोच्छ्रितेनसमपादस्थितेनवाउन्मितस्यसूत्रस्ययःपंचमोंशःसहस्तइतिविकल्पस्यकात्यायनादिभिरुक्तत्वाद्धस्तप्रमाणभेदकल्पनयायोजनबहुत्वाल्पत्ववचनेनसमाधेयं तथाभूमेश्चतुरस्रत्वेपितन्मध्यस्थमत्युच्छ्रितंमेरुंप्रदक्षिणीकुर्वतःसूर्यस्यमार्गोमंडलाकारोस्तीतिनबौद्धाभिमतंसूर्यद्वयंकल्प्यंभवति अन्यत्सर्वंयुक्त्यविरुद्धंज्योतिर्विन्मतमेवात्रानुसर्तव्यं यत्तुपुराणेपंचाशत्कोटियोजनंभूगोलप्रमाणमित्युक्तंतदप्यचिंत्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणसाधयेदित्यनेनैवप्रत्युक्तं अव्यवस्थितत्वान्मतानामनिर्वचनीयवादएवशरणीकरणीयइत्येववरं यद्वासर्वत्रयत्प्रमाणंदृष्टंतद्दिशां

वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंराज्ञासपृष्टस्तुसंजयोवाक्यमब्रवीत्॥ ॥संजयउवाच॥ ॥प्रागायतामहाराजषडेतेवर्षपर्वताः॥ अवगाढाह्युभयतःसमुद्रौपूर्वपश्चिमौ ॥ ३ ॥ हिमवान्हेमकूटश्चनिषधश्चनगोत्तमः॥ नीलश्चवैदूर्यमयःश्वेतश्चशशिसन्निभः ॥ ४ ॥ सर्वधातुविचित्रश्चशृंगवान्नामपर्वतः॥ एतेवैपर्वताराजन्सिद्धचारणसेविताः॥ ५॥ एषामंतरविष्कंभोयोजनानिसहस्रशः॥ तत्रपुण्याजनपदास्तानिवर्षाणिभारत॥ ६॥

शेनतद्बोध्यं तेनपंचाशत्कोटिस्थानेसार्द्धकोटिद्वयविस्ताराभूमिः लक्षस्थानेपंचसहस्रविस्तारोजंबूद्वीपः नवसहस्रस्थानेसार्द्धचतुःशतयोजनायामंभरतखंडमिति अस्मिन्पक्षेउदाहरिष्यमाणवैष्णवादिवाक्येभ्योजंबूद्वीपश्चतुर्दलकमलाकारः तस्याश्चांतःपरिधिःषट्शताधिकान्यष्टादशयोजनसहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानिमध्यव्यासः तेनफलतःपंचसहस्रव्यासताज्ञेया एवंसतियदाप्रागायतोहिमाचलःपूर्वपश्चिमसमुद्रौस्पृष्ट्वास्तितदाऽयंभरतवर्षस्त्रिकोणोभवतितेनपृथिवीत्रिकोणेतिलोकप्रवादोऽनुभवश्चानुसृतोभवति अन्यथाभरतवर्षस्यधनुराकारत्वेभूमध्यरेखायालंकातःसेतुमार्गेणप्रस्थितायाः पुरीरक्षसांदेवकन्याथकांचीसितःपर्वतःपर्यलीवत्सगुल्मं पुरीचोज्जयिन्याह्वयागर्गराटंकुरुक्षेत्रमेषाभुवोमध्यरेखेतिस्मर्यमाणयामध्यरेखयाकुरुक्षेत्रस्यरामसेतुःसन्निहितोद्वारकाचदूरेस्यात् द्वारकासमीपेसेतुश्चदूरेइतिप्रत्यक्षमुपलभ्यते भरतवर्षस्यत्रिकोणत्वमित्येषैवकल्पनासाधीयसीतिदिक् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ एवंदक्षिणांदिशमारभ्ययावदुत्तरसमाप्तिषट्प्राक्पश्चिमायताःपर्वतास्तैश्चसप्तवर्षाणिभवंतिमध्येमध्येवासयोग्यानिस्थानानिभवंतितेषांस्थानानांवर्षाख्यानामंतरमाह एषामिति विष्कंभोविस्तारः सहस्रशःशब्दएषशतशःशब्दपरःकर्तव्यः लंकाहिमाचलयोरनेकसहस्रयोजनांतराभावात् षष्ट्यधिकशतचतुष्कयोजनसंमितस्यैवांतरस्यप्रसिद्धेः तत्रापिशतंसेतोःपरतःषष्ट्यधिकत्रिशतंयोजनानिसेतुतोहिमालयइतिप्रत्यक्षसिद्धं वर्षाणिवर्षंतिकामैःसिंचंतिपूरयंतीतिवर्षाणिरम्यस्थानानि ॥ ६ ॥

वसंत्येषुतानिवर्षाणीतियोगांतरमाह वसंतीति हिमवतोदक्षिणेभारतंवर्षं उत्तरतोहैमवतंवर्षंद्वितीयम्॥ ७॥हेमकूटनिषधयोर्मध्येहरिवर्षं निषधनीलयोर्मध्येवर्षविभागमाह दक्षिणेनेति दक्षिणेनदक्षिणतः
समीपइत्यर्थः एवमुत्तरेणेत्यादौज्ञेयम् ॥ ८ ॥ नीलनिषधयोर्मध्येमेरुस्तस्यप्राक्माल्यवान्पूर्वसमुद्रावधिः पश्चिमससमुद्रावधिर्गंधमादनइत्यर्थः ॥ ९ ॥ परिमंडलशब्दस्यपूर्वोक्तएवार्थः अत्याश्चर्यमयोमेरुः
प्रतिक्षणंनवोनवइत्यर्थः आदित्यतरुणोबालादित्यः ॥ १० ॥ चतुरशीतिसहस्रस्थानेद्विचत्वारिंशच्छतीउच्छ्रायोबोध्यः अधस्तात्भूमेर्गर्भे ॥ ११ ॥ तस्यपार्श्वेष्विति पार्श्वेषुचतुर्दिक्षु द्वीपाइवद्वीपाःनद्यंत

वसंतितेषुसत्त्वानिनानाजातीनिसर्वशः॥इदंतुभारतंवर्षंततोहैमवतंपरम्॥७॥ हेमकूटात्परंचैवहरिवर्षंप्रचक्षते ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु॥८॥
प्रागायतोमहाभागमाल्यवान्नामपर्वतः॥ ततःपरंमाल्यवतःपर्वतोगंधमादनः॥ ९ ॥ परिमंडलस्तयोर्मध्येमेरुःकनकपर्वतः ॥ आदित्यतरुणाभासोविधूमइ
वपावकः॥ १० ॥ योजनानांसहस्राणिचतुरशीतिरुच्छ्रितः ॥अधस्ताच्चतुरशीतिर्योजनानांमहीपते॥ ११॥ऊर्ध्वमधश्चतिर्यक्चलोकानावृत्यतिष्ठति॥ तस्य
पार्श्वेष्वमीद्वीपाश्चत्वारःसंस्थिताविभो ॥ १२ ॥ भद्राश्वःकेतुमालश्चजंबूद्वीपश्चभारत ॥ उत्तराश्चैवकुरवःकृतपुण्यप्रतिश्रयाः ॥ १३ ॥ विहगःसुमुखोयस्तुसु
पर्णस्यात्मजःकिल॥सवैविचिंतयामाससौवर्णान्वीक्ष्यवायसान्॥ १४॥मेरुरुत्तममध्यानामधमानांचपक्षिणाम्॥ अविशेषकरोयस्मात्तस्मादेनंत्यजाम्य
हं॥ १५॥तमादित्योनुपर्यैतिसततंज्योतिषांवरः॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोवायुश्चैवप्रदक्षिणः ॥ १६ ॥ सपर्वतोमहाराजदिव्यपुष्पफलान्वितः ॥ भवनैरावृतःसर्वै
र्जांबूनदपरिष्कृतैः ॥ १७ ॥ तत्रदेवगणाराजन्गंधर्वासुरराक्षसाः ॥ अप्सरोगणसंयुक्ताःशैलेक्रीडंतिसर्वदा ॥ १८ ॥तत्रब्रह्माचरुद्रश्चशक्रश्चापिसुरेश्वरः॥
समेत्यविविधैर्यज्ञैर्यजंतेऽनेकदक्षिणैः॥ १९॥तुंबुरुर्नारदश्चैवविश्वावसुर्हहाहुहूः॥अभिगम्यामरश्रेष्ठांस्तुष्टुवुर्विविधैःस्तवैः ॥ २० ॥ सप्तर्षयोमहात्मानःकश्य
पश्चप्रजापतिः॥तत्रगच्छंतिभद्रंतेसदापर्वणिपर्वणि॥ २१॥तस्यैवमूर्धन्युशनाःकाव्योदैत्यैर्महीपते॥इमानितस्यरत्नानितस्येमेरत्नपर्वताः ॥ २२॥ तस्मात्कु
बेरोभगवांश्चतुर्थंभागमश्नुते॥ततःकलांशंवित्तस्यमनुष्येभ्यःप्रयच्छति॥ २३॥

रत्वाद्वर्षाणि ॥ १२ ॥ भद्राश्वादिसाहचर्याज्जंबूद्वीपशब्दोत्रभरतवर्षपरस्तस्यतत्सारत्वज्ञापनार्थः तानेवस्तौति कृतपुण्यप्रतिश्रयाइत्यादिना कृताविहिताःपुण्यैःपुण्यवद्भिःप्रतिश्रयाआश्रमायेषुते ॥ १३॥
तत्रसुमुखाख्येनपक्षिणामेरुंत्यक्त्वाप्रश्रयःकृतइत्याह विहगइतिद्वाभ्याम् ॥ १४ ॥ एनंत्यजामित्यक्त्वाउत्तरान्कुरूनेवगच्छामीतिशेषः ॥ १५ ॥ तंमेरुमादित्योऽनुपर्यैतिप्रदक्षिणीकरोति ॥ १६॥ १७ ॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ काव्यःकविश्रेष्ठःशुक्रोरमतइतिशेषः तस्यकाव्यस्य ॥ २२ ॥ तस्मात्काव्यात् ततःकुबेरात् कलांशंषोडशभागस्यापिलेशम् ॥ २३ ॥

कर्णिकाराराजवृक्षास्तेषांवनम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ क्षीरवत्श्वेताधारायस्याःसागंगा विश्वरूपाविश्वोविष्णुस्तद्रूपा तथाचस्मरंति योसौसर्वगतोविष्णुश्चित्स्वरूपीनिरंजनः सएवद्रवरूपेणगंगां
भोनात्रसंशयइति ॥ २८ ॥ २९ ॥ तयैवप्रवेगेनमेरुप्राकारात्पतनजनितबलेनखनंत्यासह्रदउत्पादितइतिसंबंधः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ सुवर्णवर्णाःगौराः ॥ ३३ ॥ निष्टप्तेति पीतभास्वराइत्यर्थः॥३४॥
अपरगंडिकाःअन्येगंधमादनस्यैवावयवभूताबुद्बुदोपमाःक्षुद्रशैलाः गंडोभूषणबुद्बुदेइतिमेदिनी स्वार्थिकःकः ॥ ३५ ॥ उत्पलवर्णेनआभांतिताःउत्पलवर्णाभाः ॥ ३६ ॥ नीलात्परतरमिति नीलोत्पलधर

पार्श्वेतस्योत्तरेदिव्यंसर्वर्तुकुसुमैश्चितम्॥ कर्णिकारवनंरम्यंशिलाजालसमुद्गतम्॥२४॥तत्रसाक्षात्पशुपतिर्दिव्यैर्भूतैःसमावृतः॥उमासहायोभगवान्रमतेभूत
भावनः ॥ २५ ॥ कर्णिकारमयींमालांबिभ्रत्पादावलंबिनीं ॥ त्रिभिर्नेत्रैःकृतोद्योतस्त्रिभिःसूर्यैरिवोदितैः॥२६ ॥ तमुग्रतपसःसिद्धाःसुव्रताःसत्यवादिनः ॥ प
श्यंतिनहिदुर्वृत्तैःशक्योद्रष्टुंमहेश्वरः॥ २७॥ तस्यशैलस्यशिखरात्क्षीरधारानरेश्वर ॥ विश्वरूपापरिमिताभीमनिर्घातनिःस्वना ॥ २८ ॥ पुण्यापुण्यतमैर्जुष्टागं
गाभागीरथीशुभा ॥ प्लवंतीवप्रवेगेनह्रदेचंद्रमसःशुभे ॥ २९ ॥ तयाह्युत्पादितःपुण्यःसह्रदःसागरोपमः ॥ तांधारयामासतदादुर्धरांपर्वतैरपि ॥३०॥ शतंवर्ष
सहस्राणांशिरसैवपिनाकधृक् ॥ मेरोस्तुपश्चिमेपार्श्वेकेतुमालोमहीपते॥३१॥जंबूखंडेतुतत्रैवमहाजनपदोनृप ॥ आयुर्दशसहस्राणिवर्षाणांतत्रभारत॥३२॥
सुवर्णवर्णाश्चनराःस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः॥ अनामयावीतशोकानित्यंमुदितमानसाः ॥ ३३ ॥ जायंतेमानवास्तत्रनिष्टप्तकनकप्रभाः॥ गंधमादनशृंगेषुकुबे
रःसहराक्षसैः॥३४॥संवृतोऽप्सरसांसंघैर्मोदतेगुह्यकाधिपः॥ गंधमादनपार्श्वेतुपरेत्वपरगंडिकाः॥३५॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांपरमायुषः ॥ तत्रहृष्टा
नराराजंस्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥स्त्रियश्चोत्पलवर्णाभाःसर्वाःसुप्रियदर्शनाः॥ ३६॥ नीलात्परतरंश्वेतंश्वेताद्धैरण्यकंपरं ॥ वर्षमैरावतंराजन्नानाजनपदावृतं
॥ ३७॥ धनुःसंस्थेमहाराजद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे ॥इलावृतंमध्यमंतुपंचवर्षाणिचैवहि ॥ ३८ ॥उत्तरोत्तरमेतेभ्योवर्षमुद्रिच्यतेगुणैः ॥ आयुःप्रमाणमारोग्यंधर्म
तःकामतोर्थतः॥ ३९ ॥

मित्यपपाठः एवंहिमवतोदक्षिणेभरतवर्षं तदुत्तरेहैमवतंवर्षं हेमकूटादुत्तरेहरिवर्षं निषधादुत्तरेनीलाच्चदक्षिणेमेरोःपरितइलावृतमेकमेवचतुर्थंवर्षं अत्रैवकेचिद्भद्राश्वकेतुमालयोर्वर्षांतरत्वंप्रकल्प्यनववर्षा
णीत्याचक्षते ततोनीलात्पर्वतादुत्तरतःश्वेतंपंचमंवर्षं श्वेतात्पर्वतादुत्तरतोहैरण्यकंवर्षंषष्ठं ततःशृंगवत्पर्वतादैरावतंसप्तमंवर्षम् ॥ ३७ ॥ धनुःसंस्थेधनुष्कोटी संस्थाशब्दःसमाप्तिवचनः संतिष्ठतेग्निहोत्रमि
त्यादिप्रयोगदर्शनात् तेनमिश्रितधनुष्कोटिद्वयाकारेइत्यर्थः शार्ङ्गस्यहिधनुषोद्वेकोटीएकीकृतेभवतस्तदामध्येकिंचिन्नतंत्रिकोणंभवति अतएवरामसेतौधनुष्कोटिशब्देनैवरत्नाकरमहोदध्याख्यसमुद्रद्वय
संगमप्रदेशोव्यवह्रियते एवमाकारंदक्षिणेभरतवर्षमुत्तरेऐरावतंचमध्येपंचेतिसप्तवर्षाणि ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

समन्वितानिभिन्नभावेनसंगतानि ॥ ४० ॥ हेमेति हेमकूटएवकैलासस्तस्योत्तरेमैनाकस्तस्योत्तरतोहिरण्यशृंगः एतयोरंतरालेबिंदुसरोस्तीतिश्लोकत्रयार्थः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भूतपतीरुद्रः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ पावनीसरस्वतीत्येका ॥ ४८ ॥ प्रभोरीश्वरस्यैषसप्तनद्यात्मकःसंविधिःसमीचीनंलोकोपकारार्थंविधानं एषैवेतिसंधिरार्षः कारुण्यात्परमेश्वरेणपावनाःपदार्थानिर्मिताइत्यर्थः ॥

समन्वितानिभूतानितेषुवर्षेषुभारत ॥ एवमेषामहाराजपर्वतैःपृथिवीचिता ॥ ४० ॥ हेमकूटस्तुसुमहान्कैलासोनामपर्वतः ॥ यत्रवैश्रवणोराजन्गुह्यकैःसह मोदते ॥ ४१ ॥ अस्त्युत्तरेणकैलासंमैनाकंपर्वतंप्रति ॥ हिरण्यशृंगःसुमहान्दिव्योमणिमयोगिरिः ॥ ४२ ॥ तस्यपार्श्वेमहद्दिव्यंशुभ्रंकांचनवालुकम् ॥ रम्यंबिंदुसरोनामयत्रराजाभगीरथः ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वाभागीरथींगंगामुवासबहुलाःसमाः ॥ यूपामणिमयास्तत्रचैत्याश्चापिहिरण्मयाः ॥ ४४ ॥ तत्रेष्ट्वातुगतःसिद्धिंसहस्राक्षोमहायशाः ॥ स्रष्टाभूतपतिर्यत्रसर्वलोकैःसनातनः ॥ ४५ ॥ उपास्यतेतिग्मतेजायत्रभूतैःसमंततः ॥ नरनारायणौब्रह्मामनुःस्थाणुश्चपंचमः ॥ ४६ ॥ तत्र दिव्यात्रिपथगाप्रथमंतुप्रतिष्ठिता ॥ ब्रह्मलोकादपक्रांतासप्तधाप्रतिपद्यते ॥ ४७ ॥ वस्वौकसारानलिनीपावनीचसरस्वती ॥ जंबूनदीचसीताचगंगासिंधुश्चसप्तमी ॥ ४८ ॥ अचिंत्यादिव्यसंकाशाप्रभोरेषैवसंविधिः ॥ उपासतेयत्रसत्रंसहस्रयुगपर्यये ॥ ४९ ॥ दृश्याऽदृश्याचभवतितत्रतत्रसरस्वती ॥ एतादिव्याःसप्तगंगास्त्रिषुलोकेषुविश्रुताः ॥ ५० ॥ रक्षांसिवैहिमवतिहेमकूटेतुगुह्यकाः ॥ सर्पानागाश्चनिषधेगोकर्णंचतपोवनम् ॥ ५१ ॥ देवासुराणांसर्वेषांश्वेतपर्वतउच्यते ॥ गंधर्वानिषधेनित्यंनीलेब्रह्मर्षयस्तथा ॥ शृंगवांस्तुमहाराजदेवानांप्रतिसंचरः ॥ ५२ ॥ इत्येतानिमहाराजसप्तवर्षाणिभागशः ॥ भूतान्युपनिविष्टानिगतिमंतिध्रुवाणिच ॥ ५३ ॥ तेषामृद्धिर्बहुविधादृश्यतेदैवमानुषी ॥ अशक्यापरिसंख्यातुंश्रद्धेयातुबुभूषता ॥ ५४ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ श्वेतपर्वतःस्थानमितिशेषः गंधर्वावसंतीतिशेषः प्रतिसंचरःव्यवहारस्थानम् ॥ ५२ ॥ इतीति वर्षाणितत्रउपनिविष्टानिगतिमंतिजंगमानिध्रुवाणिस्थावराणिचसर्वाणिभूतान्येव सर्वंदृश्यमाश्रयाश्रितरूपंपांचभौतिकमेवेत्यर्थः ॥ ५३ ॥ बुभूषताश्रेयःप्राप्तुमिच्छताश्रद्धेया अदृष्टेष्वर्थेषुश्रद्धावान्हितप्राप्त्यर्थंचोदितानिकर्माणिकरोतिनत्वश्रद्दधानइत्यर्थः ॥ ५४ ॥

एवंभूसंस्थानमुक्त्वाएतदेवपरमात्मनःशरीरमितिचिंतनीयमित्याशयेनाह यांत्विति दिविमायाशबलेभवांदिव्यांमायिकींशशस्यचिदात्मनःआकृतिंपिप्पलाख्यां ततोवक्ष्यसिपिप्पलमितिपूर्वंत्वयैवोक्तत्वात् इदानींपृच्छसिअवसरंप्राप्यप्रक्ष्यसि वर्तमानसामीप्येवर्तमानवन्निर्देशः तामहंत्वयाऽपृष्टामपिवक्ष्यामीतिशेषः तामेवाह पार्श्वेइति भुक्तस्यान्नादेःसंग्रहस्थानंपार्श्वद्वयंयथाएवंकर्मसंचयस्थानंभरतवर्षमेकंपरमेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वत्वेनज्ञेयं तथाऐरावतवर्षमपियोगसंचयस्थानमुत्तरपार्श्वत्वेनज्ञेयं तत्रहिब्रह्मलोकच्युतायोगभ्रष्टाविदेहप्रकृतिलयाख्याएवजायंतेतेचपूर्वसंस्कारात्पुनर्योगमभ्यस्यंति भरतवर्षेतुकर्मयोगयोर्द्वयोरप्यनुष्ठानाययोग्यमितिदक्षिणकुक्षित्वेनाभ्यर्हितत्वमस्यसूचितं यथालौकिकेशशशरीरेकर्णावत्युच्छ्रितंस्थानंतत्तुल्यौपरमेश्वरशरीरेनागद्वीपकाश्यपद्वीपौक्रमेणदक्षिणोत्तरौ अर्चिरादिमार्गप्राप्यःसत्यलोकोयोगिप्राप्यः धूमादिमार्गप्राप्योदेवलोकःकर्मप्राप्यश्च विश्वकोशे नागंतुसीसंकेरंगेइत्युपक्रम्यश्रेष्ठेस्यादुत्तरस्थितइतिसर्वोपरिस्थेश्रेष्ठेहिरण्यगर्भेनागशब्दप्रयोगदर्शनात्तस्यद्वीपइवद्वीपोलोकइतरैरगम्यइतिनागद्वीपःसत्यलोकः तथाकश्यंमद्यंसुरासोमादिरूपंमादकंक्रतौयेपिबंतितेकश्यपाःकर्मिणस्तेषामयंकाश्यपद्वीपःस्वर्गः एवंशशस्यकुक्षिकर्णानुसारेणयेब्रह्मांडेउच्चप्रदेशास्तेकुक्ष्युप

यांतुपृच्छसिमांराजन्दिव्यामेतांशशाकृतिम्॥पार्श्वेशशस्यद्वेवर्षेउक्तेयेदक्षिणोत्तरे॥कर्णौतुनागद्वीपश्चकाश्यपद्वीपएवच ॥ ५५॥ ताम्रपर्णशिलोराजञ्छ्रीमान्मलयपर्वतः॥एतद्वितीयंद्वीपस्यदृश्यतेशशसंस्थितम्॥५६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभूम्यादिपरिमाणविवरणेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥७॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ मेरोरथोत्तरंपार्श्वंपूर्वंचाचक्ष्वसंजय॥निखिलेनमहाबुद्धेमाल्यवंतंचपर्वतं ॥ १ ॥संजयउवाच॥ ॥दक्षिणेनतुनीलस्यमेरोःपार्श्वेतथोत्तरे॥उत्तराःकुरवोराजन्पुण्याःसिद्धनिषेविताः॥ २॥ तत्रवृक्षामधुफलानित्यपुष्पफलोपगाः॥पुष्पाणिचसुगंधीनिरसवंतिफलानिच॥ ३ ॥

रिभागत्वेन येवाधःप्रदेशास्तेकुक्षेरधोभागत्वेनचकल्पनीयाः तथाचश्रुतिः अग्निर्मूर्द्धाचक्षुषीचंद्रसूर्यौदिशःश्रोत्रेवाग्विवृताश्चवेदाः वायुःप्राणोहृदयंविश्वमस्यपद्भ्यांपृथिवीह्येषसर्वभूतांतरात्मेति अत्रापिचंद्रसूर्यपदेनकृष्णशुक्लमार्गावेवगृह्येते दिक्शब्देनचतत्प्राप्यौशशकर्णस्थानीयौदेशभेदावितिज्ञेयम् ॥ ५५ ॥ एवंशशस्यमायिकंबाह्यंप्रथमंरूपमुक्तंतद्वासनोत्थंद्वितीयमांतरंरूपमाह ताम्रेति रंजनात्मकत्वात् रक्तंरजस्ताम्रशब्दितंतत्प्रधानंमनोपिताम्रमेवतन्मयानिपर्णोपलक्षितानिवस्त्रान्नपानफलपुष्पादीनिशिलोपलक्षितानिहर्म्यादीनिचयत्रासौताम्रपर्णशिलः अतएवश्रीमान्मलयपर्वतःमलयेषुआरामेषुपर्वतइवउच्छ्रितःश्रेष्ठतमआरामइत्यर्थः मलयोदेशआरामइतिविश्वः आराममस्यपश्यंतिनतंपश्यतिकश्चनेतिबृहदारण्यकषष्ठेस्वाप्नप्रपंचेआरामपदप्रयोगदर्शनात् एतत्मलयरूपंद्वीपस्यजंबूखंडस्यद्वितीयंवासनामयंशशसंस्थितंशशस्वरूपं एतेनद्वेवावब्रह्मणोरूपेमूर्तंचैवामूर्तंचेतिश्रुतिप्रसिद्धेस्थूलसूक्ष्मेपरमेश्वरस्यद्वेरूपेचिंत्यत्वेनदर्शिते तेउभेधृतराष्ट्रेणापिचिंतनीयेइतिवक्तुराशयः॥ ५६ ॥ ॥इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥एवमुक्तेपिध्यानमार्गेचित्तदोषेणानधिकारात्कर्मप्राप्याण्येवस्वर्गच्युतानांस्थानानिपृच्छति मेरोरिति ॥ १ ॥२ ॥ मधुफलाःस्वादुफलाः ॥३॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शुक्लाभिजनोविष्णुभक्तजनस्तेनसंपन्नास्तत्संगिनः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ चक्रवाकौसहचरौपक्षिदंपती ॥ १० ॥ नजहति सममेवद्वावपिशरीरंत्यजतइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

सर्वकामफलास्तत्रकेचिद्वृक्षाजनाधिप ॥ अपरेक्षीरिणोनामवृक्षास्तत्रनराधिप ॥ ४ ॥ येक्षरंतिसदाक्षीरंषड्रसंचामृतोपमम् ॥ वस्त्राणिचप्रसूयंतेफलेष्वाभर
णानिच ॥ ५ ॥ सर्वामणिमयीभूमिःसूक्ष्मकांचनवालुका ॥ सर्वर्तुसुखसंस्पर्शानिष्पंकाचजनाधिप ॥ पुष्करिण्यःशुभास्तत्रसुखस्पर्शामनोरमाः ॥ ६ ॥ देव
लोकच्युताःसर्वेजायंतेतत्रमानवाः ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ ७ ॥ मिथुनानिचजायंतेस्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ तेषांतेक्षीरिणांक्षीरंपिबंत्यमृत
संनिभम् ॥ ८ ॥ मिथुनंजायतेकालेसमंतच्चप्रवर्धते ॥ तुल्यरूपगुणोपेतंसमवेषंतथैवच ॥ ९ ॥ एवमेवानुरूपंचचक्रवाकसमंविभो ॥ निरामयाश्चतेलोकानित्यं
मुदितमानसाः ॥ १० ॥ दशवर्षसहस्राणिदशवर्षशतानिच ॥ जीवंतितेमहाराजनचान्योन्यंजहत्युत ॥ ११ ॥ भारुंडानामशकुनास्तीक्ष्णतुंडामहाबलाः ॥ तान्नि
र्हरंतीहमृतान्दरीषुप्रक्षिपंतिच ॥ १२ ॥ उत्तराःकुरवोराजन्व्याख्यातास्तेसमासतः ॥ मेरोःपार्श्वमहंपूर्वंवक्ष्याम्यथयथातथम् ॥ १३ ॥ तस्यमूर्धाभिषेकस्तुभद्रा
श्वस्यविशांपते ॥ भद्रसालवनंयत्रकालाम्रश्चमहाद्रुमः ॥ १४ ॥ कालाम्रस्तुमहाराजनित्यपुष्पफलःशुभः ॥ द्रुमश्चयोजनोत्सेधःसिद्धचारणसेवितः ॥ १५ ॥
तत्रतेपुरुषाःश्वेतास्तेजोयुक्तामहाबलाः ॥ स्त्रियःकुमुदवर्णाश्चसुंदर्यःप्रियदर्शनाः ॥ १६ ॥ चंद्रप्रभाश्चंद्रवर्णाःपूर्णचंद्रनिभाननाः ॥ चंद्रशीतलगात्र्यश्चनृत्यगी
तविशारदाः ॥ १७ ॥ दशवर्षसहस्राणितत्रायुर्भरतर्षभ ॥ कालाम्ररसपीतास्तेनित्यंसंस्थितयौवनाः ॥ १८ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ सुदर्शनो
नाममहान्जंबूवृक्षःसनातनः ॥ १९ ॥ सर्वकामफलःपुण्यःसिद्धचारणसेवितः ॥ तस्यनाम्नासमाख्यातोजंबूद्वीपःसनातनः ॥ २० ॥ योजनानांसहस्रंचशतंच
भरतर्षभ ॥ उत्सेधोवृक्षराजस्यदिवस्पृङ्मनुजेश्वर ॥ २१ ॥ अरत्नीनांसहस्रंचशतानिदशपंचच ॥ परिणाहस्तुवृक्षस्यफलानांरसभेदिनाम् ॥ २२ ॥ पतमानानि
तान्युर्वींकुर्वंतिविपुलंस्वनम् ॥ मुंचंतिचरसंराजंस्तस्मिन्रजतसन्निभम् ॥ २३ ॥ तस्याजंब्वाःफलरसोनदीभूत्वाजनाधिप ॥ मेरुंप्रदक्षिणंकृत्वासंप्रयात्युत्तरान्कु
रून् ॥ २४ ॥ तत्रतेषांमनःशांतिर्नपिपासाजनाधिप ॥ तस्मिन्फलरसेपीतेनजराबाधतेचतान् ॥ २५ ॥

मूर्धाभिषेकोमूर्धाभिषिक्तं मुख्यमितियावत् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योजनानामिति अत्राप्येकादशशत्याविंशोंशःपंचपंचाशत् ॥ २१ ॥ एवंसतिसार्धसहस्रद्वयमरत्नीनां
तस्यपरिणाहोयत्रतत्रसपादशतंअरत्नयःफलपरिणाहोयुज्यते रसभेदिनांकर्कटीफलवत्पक्वतादशायांभेदशीलानां ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ गंडिकाक्षुद्रपर्वतः ॥ २८ ॥ पंचषट्पंचाधिकाःषट्एकादशेत्यर्थः महारजतंकांचनंतत्संकाशाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकेति येइतःकर्मणाब्रह्मलोकंगतास्तेततश्च्युताःसंतोमाल्यवतिपर्वतेजन्मलब्ध्वाभूतानांरक्षणार्थंतपस्तप्त्वादिवाकरंप्रविशंतेतत्समीपंप्राप्नुवंति ॥ ३०॥३१॥ तत्रापिआदित्यालोकेनकृत्स्नंविराट्पुरुषंबहुकालमुपास्यचंद्रंमनसोधिष्ठातारंप्रविशंति सूत्रात्मभावंप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥३२॥

तत्रजांबूनदंनामकनकंदेवभूषणम्॥इंद्रगोपकसंकाशंजायतेभास्वरंतुतत्॥ २६॥तरुणादित्यवर्णाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ तथामाल्यवतःशृंगेदृश्यतेहव्यवा
ट्सदा ॥ २७ ॥ नाम्नासंवर्त्तकोनामकालाग्निर्भरतर्षभ॥तथामाल्यवतःशृंगेपूर्वपूर्वानुगंडिका ॥ २८ ॥ योजनानांसहस्राणिपंचषण्माल्यवानथ ॥ महारज
तसंकाशाजायंतेतत्रमानवाः ॥ २९ ॥ ब्रह्मलोकच्युताःसर्वेसर्वेसर्वेषुसाधवः ॥ तपस्तप्यंतितेतीव्रंभवंतिह्यूर्ध्वरेतसः॥ रक्षणार्थंतुभूतानांप्रविशंतेदिवाकरं
॥ ३० ॥षष्टिस्तानिसहस्राणिषष्टिरेवशतानिच॥ अरुणस्याग्रतोयांतिपरिवार्यदिवाकरम्॥ ३१ ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिमेवशतानिच॥ आदित्यतापतप्तास्ते
विशंतिशशिमंडलम्॥ ३२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणप० माल्यवद्वर्णनेसप्तमोऽध्यायः॥७॥ ॥ ८॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥
वर्षाणांचैवनामानिपर्वतानांचसंजय ॥ आचक्ष्वमेयथातत्त्वंयेचपर्वतवासिनः॥ १॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ दक्षिणेनतुश्वेतस्यनिषधस्योत्तरेणतु॥ वर्षंरम
णकंनामजायंतेतत्रमानवाः ॥ २ ॥ शुक्लाभिजनसंपन्नाःसर्वेसुप्रियदर्शनाः ॥ निःसपत्नाश्चतेसर्वेजायंतेतत्रमानवाः॥ ३ ॥ दशवर्षसहस्राणिशतानिदशपंच
च ॥ जीवंतितेमहाराजनित्यंमुदितमानसाः ॥ ४ ॥ दक्षिणेनतुनीलस्यनिषधस्योत्तरेणतु ॥ वर्षंहिरण्मयंनामयत्रहैरण्वतीनदी ॥ ५॥ यत्रचायंमहाराजपक्षि
राट्पतगोत्तमः॥ यक्षानुगामहाराजधनिनःप्रियदर्शनाः ॥ ६॥ महाबलास्तत्र जनाराजन्मुदितमानसाः॥ एकादशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप ॥ ७॥ आयुः
प्रमाणंजीवंतिशतानिदशपंचच॥ शृंगाणिचविचित्राणित्रीण्येवमनुजाधिप ॥ ८॥ एकंमणिमयंतत्रतथैकंरौक्ममद्भुतम्॥ सर्वरत्नमयंचैकंभवनैरुपशोभितं
॥ ९ ॥ तत्रस्वयंप्रभादेवीनित्यंवसतिशांडिली॥ उत्तरेणतुशृंगस्यसमुद्रांतेजनाधिप ॥ १० ॥

इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ वर्षाणामिति ॥ १ ॥ दक्षिणेनत्विति यद्यपिश्वेतस्यदक्षिणेनीलस्तस्यदक्षिणे निषधस्तथापिनिषधोत्तरत्वमस्त्येवे
त्यविरोधः रमणकंयत्पूर्वंनीलादुत्तरतःश्वेताद्दक्षिणतश्चश्वेतवर्षमित्युक्तंतस्यैवरमणकमितिसंज्ञांतरं दक्षिणेनतुनीलस्यनीलमाल्यवतोर्नीलगंधमादनयोश्चसंधावित्यर्थः निषधस्योत्तरेणतथैवतयोरेवसं
धिद्वयेइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ शृंगाणिशृंगवतःषष्ठस्यवर्षपर्वतस्यसानूनि ॥ ८ ॥ ९ ॥ शृंगस्यशृंगवतः ॥ १० ॥

श्रृंगंश्रृंगवत् यस्मात्सर्वधातुविचित्रश्चश्रृंगवान्नामपर्वतइत्युक्तमहिम्नापर्वतेनपरिच्छिन्नंइदंऐरावताख्यंवर्षंतस्मात्अतःपूर्वोक्ताद्वर्षगणात्परंश्रेष्ठमिदंवर्षमित्यर्थः एतदेवाह नतत्रेत्यादिना॥ ११॥ १२॥ अनिष्यंदाअस्वेदाःदेवतुल्याइत्यर्थः॥ १३॥ १४ ॥ आदित्यतापतप्तास्तेविशंतिशशिमंडलमितिविराड्भावंत्यक्त्वासूत्रात्मभावंगच्छंतीत्युक्तंस्थूलसूक्ष्मरूपंकार्यद्वयंइदानींपिप्पलंतुवदिष्यसीत्युक्तःसंजयोऽवसरंप्राप्यपिप्पलाख्यंकारणमप्याह क्षीरोदस्येति तत्राधिदैवंलवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरशुद्धोदकानांसप्तसमुद्राणामुपांत्यःक्षीरोदःअध्यात्मं अन्नमयःकोशआत्मा प्राणमयस्तुइंद्रियमयप्राणमयभेदेनद्विविधइति द्वौचतुर्थोमनोमयःपंचमोविज्ञानमयःषष्ठआनंदमयःसर्वकारणभूतःसप्तमःशुद्धंब्रह्मेति तत्रक्षीरोदात्परतोमहाविष्णोर्जगज्जन्मादिहेतोःस्थानमस्तियदिदंदहराद्युपासकैःप्राप्यते यत्रारण्यश्चार्णवौयत्रप्रभुविमितंहिरण्मयंवेश्मयत्राश्वत्थःसोमसवनइत्यादिचिह्नमुक्तंश्रुतिप्रसिद्धं सप्रभुरंतर्यामी हरिःसर्वसंहर्त्तावैकुंठोऽकुंठितसामर्थ्यःशकटेशकटवदचेतनेकनकामयेकनकवद्भास्वरज्योतिर्मये अन्येभ्योपिदृश्यतेइतिदीर्घः चिन्मयेशरीरेवसति ॥ १५ ॥ अस्यवस्तुवृत्त्यायद्यपिचिन्मयत्वंतथापिहिलोकप्रसिद्धंअष्टचक्रंअष्टाभिर्भगवत्तनुभिरुह्यतइतिअष्टचक्रंयानंइहलोकपरलोकगतिसाधनं अष्टौचक्राणितु

वर्षमैरावतंनामतस्माच्छृंगमतःपरम् ॥ नतत्रसूर्यस्तपतिनजीर्यंतेचमानवाः॥ ११॥ चंद्रमाश्चसनक्षत्रोज्योतिर्भूतइवावृतः॥ पद्मप्रभाःपद्मवर्णाःपद्मपत्रनिभेक्षणाः ॥ १२ ॥ पद्मपत्रसुगंधाश्चजायंतेतत्रमानवाः ॥ अनिष्यंदाइष्टगंधानिराहाराजितेंद्रियाः॥ १३॥ देवलोकच्युताःसर्वेतथाविरजसोनृप ॥ त्रयोदशसहस्राणिवर्षाणांतेजनाधिप ॥ १४॥ आयुःप्रमाणंजीवंतिनराभरतसत्तम॥ क्षीरोदस्यसमुद्रस्यतथैवोत्तरतःप्रभुः ॥ हरिर्वसतिवैकुंठःशकटेकनकामये॥ १५॥ अष्टचक्रंहितद्यानंभूतयुक्तंमनोजवम्॥ अग्निवर्णमहातेजोजांबूनदविभूषितम्॥ १६॥ सप्रभुःसर्वभूतानांविभुश्चभरतर्षभ॥ संक्षेपोविस्तरश्चैवकर्त्ताकारयितातथा॥ १७॥ पृथिव्यापस्तथाकाशंवायुस्तेजश्चपार्थिव ॥ सयज्ञःसर्वभूतानामास्यंतस्यहुताशनः॥ १८॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवमुक्तःसंजयेनधृतराष्ट्रोमहामनाः॥ ध्यानमन्वगमद्राजापुत्रान्प्रतिजनाधिप॥ १९॥ सविचिंत्यमहातेजाःपुनरेवाब्रवीद्वचः॥ असंशयंसूतपुत्रकालःसंक्षिपतेजगत्॥ २०॥

कर्मेंद्रियपंचकंज्ञानेंद्रियपंचकंमनआदिचतुष्कंप्राणपंचकंसूक्ष्मभूतपंचकंअविद्याकामःकर्मचेतिपुर्यष्टकात्मकंलिंगंशकटवदचेतनमचलमपिभूतयुक्तंभूतेननित्यसिद्धेनब्रह्मणाअनुप्रविष्टंसत्मनोजवंशीघ्रगंत्तवति प्राणनादिक्रियाःकरोतीत्यर्थः अतएवश्रूयतेकोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादिति अग्निवर्णंअग्निवत्वर्णोवर्णनायस्यअत्यंतंसंसारदुःखप्रदमित्यर्थः महातेजःअनेकविधज्ञानेंद्रियप्रधानं जांबूनदंदिव्यसुवर्णंचेतोहरणंवासनाजालंतेनविभूषितंतन्मयमित्यर्थः अधिदैवंतुस्पष्टएवार्थः ॥ १६ ॥ सप्रभुरिति योस्मिन्शकटेवसतिसएवसर्वेषांजीवानांप्रभुर्नियंता विभुर्व्यापकः संक्षेपः संहर्ता विस्तरःसम्यक्विरचयिता कर्ताजीवरूपेण कारयिताईश्वररूपेण ॥ १७ ॥ एवमध्यात्मादिदैवरूपत्वमुक्त्वाअधिभूताधियज्ञरूपत्वमपितस्यैवाह पृथिवीति सर्वेषांभूतानांसंबंधीयथाधिकारंनिर्वर्त्यीयज्ञःसएवआस्यंतस्यहुताशनःविशेषतस्तुसयज्ञेनैवतृप्यतीतिभावः ॥ १८ ॥ एवंसंजयेनउक्तःउपदिष्टोधृतराष्ट्रोमहामनाःमहत्पिप्पलापरपर्यायविश्वरूपदर्शनयोग्यंमनोयस्यसएवंभूतोध्यानंसविकल्पसमाधिंअन्वगमत्संजयवाक्यश्रवणमनुप्राप्तवान् ॥ १९ ॥ तत्रचयथाऽर्जुनेनविश्वरूपदर्शनकालेभावीक्षत्रक्षयोदृष्टस्तद्वत्सोऽपिनरनारायणाभ्यांक्रियमाणंसर्वक्षत्रक्षयंदृष्ट्वास्वपुत्रान्प्रतिविचिंत्यपुनरेवाब्रवीत् तदेववचनमाहअसंशयमिति ॥ २० ॥

इहलोकेत्वदुक्तेजंबूखंडेशाश्वतंशश्वद्ध्रुवंमेर्वादिकमपिनास्तिकिंतुसर्वंदृष्टनष्टस्वभावंसंकल्पमात्रोत्थं किंतर्हिशाश्वतमस्तिनरोनारायणश्चेति जीवेश्वरावेवशाश्वतौनेत्याह उभयंमिलित्वाएकएवसर्वज्ञःसर्व
भूतहृच्च तमेवेश्वरंदेवावैकुंठमाहुः अधिदैवंसएववैकुंठाधिपतिरित्युच्यतइत्यर्थः नराजीवास्तुतमेवविष्णुंअध्यात्मंअंतःप्रविष्टंजनानांशास्तारंअष्टचक्रस्यशकटस्यचालकमाहुः तथापिप्रभुंकृत्वापिलेपशू

सृजतेचपुनःसर्वंनेहविद्यतिशाश्वतम्॥ नरोनारायणश्चैवसर्वज्ञःसर्वभूतहृत्॥२१॥देवावैकुंठमित्याहुर्नराविष्णुमितिप्रभुम्॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभी
ष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिधृतराष्ट्रवाक्येऽष्टमोऽध्यायः॥८॥ ७॥ ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥यदिदंभारतंवर्षंयत्रेदंमूर्छितंबलम्॥ यत्रातिमात्रलु
ब्धोयंपुत्रोदुर्योधनोमम॥ १॥ यत्रगृद्धाःपांडुपुत्रायत्रमेसज्जतेमनः॥ एतन्मेतत्त्वमाचक्ष्वत्वंहिमेबुद्धिमान्मतः॥ २॥ ॥संजयउवाच॥ ॥नतत्रपांडवागृ
द्धाःशृणुराजन्वचोमम॥ गृद्धोदुर्योधनस्तत्रशकुनिश्चापिसौबलः॥ ३॥ अपरेक्षत्रियाश्चैवनानाजनपदेश्वराः॥ येगृद्धाभारतेवर्षेनमृष्यंतिपरस्परम्॥४॥ अ
त्रतेकीर्तयिष्यामिवर्षंभारतभारतम्॥ प्रियमिंद्रस्यदेवस्यमनोर्वैवस्वतस्यच॥५॥ पृथोस्तुराजन्वैन्यस्यतथेक्ष्वाकोर्महात्मनः॥ययातेरंबरीषस्यमांधातुर्नहुष
स्यच॥ ६॥ तथैवमुचुकुंदस्यशिबेरौशीनरस्यच॥ ऋषभस्यतथैलस्यनृगस्यनृपतेस्तथा॥ ७॥ कुशिकस्यचदुर्द्धर्षगाधेश्चैवमहात्मनः॥ सोमकस्यचदुर्द्धर्षदि
लीपस्यतथैवच॥ ८॥ अन्येषांचमहाराजक्षत्रियाणांबलीयसां॥ सर्वेषामेवराजेंद्रप्रियंभारतभारतं॥ ९॥ तत्तेवर्षंप्रवक्ष्यामियथायथमरिंदम॥ शृणुमेगद
तोराजन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ १०॥ महेंद्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षवानपि॥ विंध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैतेकुलपर्वताः॥ ११॥ तेषांसहस्रशोराजन्पर्वतास्तेस
मीपतः॥ अविज्ञाताःसारवंतोविपुलाश्चित्रसानवः॥ १२॥ अन्येततोऽपरिज्ञाताह्रस्वाह्रस्वोपजीविनः॥ आर्याम्लेच्छाश्चकौरव्यतैर्मिश्राःपुरुषाविभो॥१३॥
नदींपिबंतिविपुलांगंगांसिंधुंसरस्वतीम्॥गोदावरींनर्मदांचबाहुदांचमहानदीम्॥१४॥शतद्रूंचंद्रभागांचयमुनांचमहानदीम्॥दृषद्वतींविपाशांचविपापांस्थूल
वालुकां॥ १५॥नदींवेत्रवतींचैवकृष्णवेणांचनिम्नगाम्॥इरावतींवितस्तांचपयोष्णींदेविकामपि॥१६॥वेदस्मृतांवेदवतींत्रिदिवामिक्षुलांकृमिम्॥ करीषिणीं
चित्रवाहांचित्रसेनांचनिम्नगां॥ १७॥ गोमतींधुतपापांचवंदनांचमहानदीम्॥ कौशिकींत्रिदिवांकृत्यांनिचितांलोहितारणीम्॥ १८॥

न्यं अतईश्वरस्यचिकीर्षितःक्षत्रक्षयोनास्मद्दोषजइतिभावः॥ २१॥२२॥ ॥इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः॥ ८॥ ॥७॥ ॥यदिदमिति॥ १॥गृद्धाःलोभयुक्ताः एतत्ए
तस्य मेमह्यं तत्त्वंयाथार्थ्यं॥ २॥ ३॥ ४॥ प्रियमिति कर्मभूमित्वादिंद्रादीनामिदंप्रियम्॥ ५॥ अग्रेस्पष्टार्थोग्रंथः॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥

रहस्यांशतकुंभांचसरयूंचतथैवच ॥ चर्मण्वतींवेत्रवतींहस्तिसोमांदिशंतथा ॥ १९ ॥ शरावतींपयोष्णींचवेणांभीमरथीमपि ॥ कावेरींचुलुकांचापिवाणींश
तबलामपि ॥ २० ॥ नीवारामहितांचापिसुप्रयोगांजनाधिप ॥ पवित्रांकुंडलींसिंधुंराजनींपुरमालिनीम् ॥ २१ ॥ पूर्वाभिरामांवीरांचभीमामोघवतींतथा ॥ पा
शाशिनींपापहरांमहेंद्रांपाटलावतीम् ॥ २२ ॥ करीषिणीमसिक्नींचकुशचीरांमहानदीम् ॥ मकरींप्रवरांमेनांहेमांघृतवतींतथा ॥ २३ ॥ पुरावतीमनुष्णांचशैब्यांका
पींचभारत ॥ सदानीरामधृष्यांचकुशधारांमहानदीम् ॥ २४ ॥ सदाकांतांशिवांचैवतथावीरवतीमपि ॥ वस्त्रांसुवस्त्रांगौरींचकंपनांसहिरण्वतीम् ॥ २५ ॥ वरांवीर
करांचापिपंचमींचमहानदीम् ॥ रथचित्रांज्योतिरथांविश्वामित्रांकपिंजलां ॥ २६ ॥ उपेंद्रांबहुलांचैवकुवीरामंबुवाहिनीम् ॥ विनदींपिंजलांवेणांतुंगवेणांमहान
दीम् ॥ २७ ॥ विदिशांकृष्णवेणांचताम्रांचकपिलामपि ॥ खलुंसुवामांवेदाश्वांहरिश्रावांमहापगाम् ॥ २८ ॥ शीघ्रांचपिच्छिलांचैवभारद्वाजींचनिम्नगाम् ॥ कौशि
कींनिम्नगांशोणांबाहुदामथचंद्रमाम् ॥ २९ ॥ दुर्गांचित्रशिलांचैवब्रह्मवेध्यांबृहद्वतीम् ॥ यवक्षामथरोहींचतथाजांबूनदीमपि ॥ ३० ॥ सुनसांतमसांदासींवसा
मन्यांवराणसीम् ॥ नीलांधृतवतींचैवपर्णाशांचमहानदीम् ॥ ३१ ॥ मानवींवृषभांचैवब्रह्ममेध्यांबृहद्ध्वनीम् ॥ एताश्चान्याश्चबहुधामहानद्योजनाधिप ॥ ३२ ॥ स
दानिरामयांकृष्णांमंदगांमंदवाहिनीम् ॥ ब्राह्मणींचमहागौरींदुर्गामपिचभारत ॥ ३३ ॥ चित्रोपलांचित्ररथांमंजुलांवाहिनींतथा ॥ मंदाकिनींवैतरणींकोषांचा
पिमहानदीम् ॥ ३४ ॥ शुक्तिमतीमनंगांचतथैववृषसाह्वयाम् ॥ लोहित्यांकरतोयांचतथैववृषकाह्वयाम् ॥ ३५ ॥ कुमारीमृषिकुल्यांचमारिषांचसरस्वतीम् ॥ मंदाकि
नींसुपुण्यांचसर्वांगंगांचभारत ॥ ३६ ॥ विश्वस्यमातरःसर्वाःसर्वाश्चैवमहाफलाः ॥ तथानद्यस्त्वप्रकाशाःशतशोथसहस्रशः ॥ ३७ ॥ इत्येताःसरितोराजन्समा
ख्यातायथास्मृति ॥ अतऊर्ध्वंजनपदान्निबोधगदतोमम ॥ ३८ ॥ तत्रेमेकुरुपांचालाःशाल्वामाद्रेयजांगलाः ॥ शूरसेनाःपुलिंदाश्चबोधामालास्तथैवच ॥ ३९ ॥
मत्स्याःकुशल्याःसौशल्याःकुंतयःकांतिकोसलाः ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभोजाःसिंधुपुलिंदकाः ॥ ४० ॥ उत्तमाश्चदशार्णाश्चमेकलाश्चोत्कलैःसह ॥ पंचालाः
कोसलाश्चैवनैकपृष्ठाधुरंधराः ॥ ४१ ॥ गोधामद्रकलिंगाश्चकाशयोपरकाशयः ॥ जठराःकुकुराश्चैवसदशार्णाश्चभारत ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

कुंतयोऽवंतयश्चैवतथैवापरकुंतयः ॥ गोमंतामंदकाःसंडाविदर्भारूपवाहिकाः ॥ ४३ ॥ अश्मकाःपांडुराष्ट्राश्चगोपराष्ट्राःकरीतयः ॥ अधिराज्यकुशाद्यश्चमल्ल
राष्ट्रंचकेवलम् ॥ ४४ ॥ वारवास्यायवाहाश्चचक्राश्चक्रातयःशकाः ॥ विदेहामगधाःस्वक्षामलजाविजयास्तथा ॥ ४५ ॥ अंगावंगाःकलिंगाश्चयकृल्लोमानएव
च ॥ मल्लाःसुदेष्णाःप्रह्लादामाहिकाःशशिकास्तथा ॥ ४६ ॥ बाह्लिकावाटधानाश्चआभीराःकालतोयकाः ॥ अपरांताःपरांताश्चपंचालाश्चर्ममंडलाः ॥ ४७ ॥
अटवीशिखराश्चैवमेरुभूताश्चमारिष ॥ उपावृत्तानुपावृत्ताःस्वराष्ट्राःकेकयास्तथा ॥ ४८ ॥ कुंदापरांतामाहेयाःकक्षाःसामुद्रनिष्कुटाः ॥ अंध्राश्चबहवोराजन्नं
तर्गिर्यास्तथैवच ॥ ४९ ॥ बहिर्गिर्यांगमलजामगधामानवर्जकाः ॥ समंतराःप्रावृषेयाभार्गवाश्चजनाधिप ॥ ५० ॥ पुंड्राभर्गाःकिराताश्चसुदृष्टायामुनास्त
था ॥ शकानिषादानिषधास्तथैवानर्तनैर्ऋताः ॥ ५१ ॥ दुर्गालाःप्रतिमत्स्याश्चकुंतलाःकोसलास्तथा ॥ तीरग्रहाःशूरसेनाईजिकाःकन्यकागुणाः ॥ ५२ ॥ तिल
भारामसीराश्चमधुमंतःसुकंदकाः ॥ काश्मीराःसिंधुसौवीरागांधारादर्शकास्तथा ॥ ५३ ॥ अभीसाराउलूताश्चशैवलाबाह्लिकास्तथा ॥ दार्वीचवानवादर्वा
वातजामरथोरगाः ॥ ५४ ॥ बहुवाद्याश्चकौरव्यसुदामानःसुमल्लिकाः ॥ वध्राःकरीषकाश्चापिकुलिंदोपत्यकास्तथा ॥ ५५ ॥ वनायवोदशापार्श्वरोमाणःकुश
बिंदवः ॥ कच्छागोपालकक्षाश्चजांगलाःकुरुवर्णकाः ॥ ५६ ॥ किराताबर्बराःसिद्धावैदेहास्ताम्रलिप्तकाः ॥ औंड्राम्लेच्छाःसैसिरिध्राःपार्वतीयाश्चमारिष ॥ ५७ ॥
अथापरेजनपदादक्षिणाभरतर्षभ ॥ द्रविडाःकेरलाःप्राच्याभूषिकावनवासिकाः ॥ ५८ ॥ कर्णाटकामहिषकाविकल्पामूषकास्तथा ॥ झिल्लिकाःकुंतलाश्चैवसौ
हृदानभकाननाः ॥ ५९ ॥ कौकुट्टकास्तथाचोलाःकौंकणामालवानराः ॥ समंगाःकरकाश्चैवकुकुरांगारमारिषाः ॥ ६० ॥ ध्वजिन्युत्सवसंकेतास्त्रिगर्त्ताःशाल्व
सेनयः ॥ व्यूकाःकोकबकाःप्रोष्ठाःसमवेगवशास्तथा ॥ ६१ ॥ तथैवविंध्यचुलिकाःपुलिंदावल्कलैःसह ॥ मालवाबल्लवाश्चैवतथैवापरबल्लवाः ॥ ६२ ॥ कुलिंदाः
कालदाश्चैवकुंडलाःकरटास्तथा ॥ मूषकास्तनबालाश्चसनीपाघटसृंजयाः ॥ ६३ ॥ अठिदाःपाशिवाटाश्चतनयाःसुनयास्तथा ॥ ऋषिकाविदभाःकाकास्तंग
णाःपरतंगणाः ॥ ६४ ॥ उत्तराश्चापरम्लेच्छाःक्रूराभरतसत्तम ॥ यवनाश्चीनकांबोजादारुणाम्लेच्छजातयः ॥ ६५ ॥ सकृद्ग्रहाःकुलत्थाश्चहूणाःपारसिकैःसह ॥
तथैवरमणाश्चीनास्तथैवदशमालिकाः ॥ ६६ ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानिच ॥ शूद्राभीराश्चदरदाःकाश्मीराःपशुभिःसह ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७०॥ यथागुणबलमिति यथागुणंसत्त्वादिगुणान्‌अनतिक्रम्य तद्वत्‌यथाबलंशौर्यंचानतिक्रम्य त्रिवर्गस्यधर्मार्थकामात्मकस्यमहाफलंउत्कृष्टफलंहैरण्यगर्भपदप्राप्तंतंसगम्यनुष्ठितासम्य
क्पालिताभूमिर्दुह्येतप्रपूरयेत्‌ धेनुरिवकामान्‌अन्यांश्चदुग्धेइतिकामधुक्‌ ॥ ७१ ॥ गृध्यंतिअभिकांक्षांकुर्वंति वसुगृद्धाःधनलुब्धाः ॥ ७२ ॥ देवकायानांयज्ञेनमानुषकायानामन्नप्रसवेनभूमिःपरायणंश
रणं ॥ ७३ ॥ ७४॥ तस्मात्‌अतृप्तत्वात्‌ ॥ ७५ ॥ एवमाधिदैविकंभूमिजयफलमुक्तंअथाध्यात्मंभूमिजयफलमाह पितेति अच्छिद्रंसंपूर्णंदर्शनंयस्याःसाभूमिःयोगमार्गरीत्याकात्स्न्र्येनदृष्टासतीपित्रादिवदि

खाशीराश्चांतचाराश्चपह्लवागिरिगह्वराः॥ आत्रेयाःसभरद्वाजास्तथैवस्तनपोषिकाः॥६८॥ प्रोषकाश्चकलिंगाश्चकिरातानांचजातयः ॥ तोमराहन्यमानाश्च
तथैवकरभंजकाः॥६९॥ एतेचान्येजनपदाःप्राच्योदीच्यास्तथैवच ॥ उद्देशमात्रेणमयादेशाःसंकीर्त्तिताविभो ॥ ७० ॥ यथागुणबलंचापित्रिवर्गस्यमहाफल
म्‌॥ दुह्येतधेनुःकामधुक्‌भूमिःसम्यगनुष्ठिता ॥ ७१ ॥ तस्यांगृध्यंतिराजानःशूराधर्मार्थकोविदाः ॥ तेत्यजंत्याहवेप्राणान्वसुगृद्धास्तरस्विनः ॥ ७२ ॥ देवमानुष
कायानांकामंभूमिःपरायणम्‌॥अन्योन्यस्यावलुंपंतिसारमेयायथामिषम्‌॥७३॥ राजानोभरतश्रेष्ठभोक्तुकामावसुंधराम्‌॥नचापितृप्तिःकामानांविद्यतेद्यापि
कस्यचित्‌॥ ७४ ॥ तस्मात्परिग्रहेभूमेर्यतंतेकुरुपांडवाः॥ साम्नाभेदेनदानेनदंडेनैवचभारत॥७५॥ पिताभ्राताचपुत्राश्चखंद्यौश्चनरपुंगव॥ भूमिर्भवतिभूतानां
सम्यगच्छिद्रदर्शना॥७६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिजंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतीयनदीदेशादिनामकथनेनवमोऽध्यायः॥९॥ ॥९॥ ॥धृतराष्ट्र
उवाच॥ ॥भारतस्यास्यवर्षस्यतथाहैमवतस्यच ॥ प्रमाणमायुषःसूतबलंचापिशुभाशुभम्‌ ॥ १ ॥ अनागतमतिक्रांतंवर्तमानंचसंजय॥ आचक्ष्वमेविस्तरे
णहरिवर्षंतथैवच ॥ २॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ चत्वारिभारतेवर्षेयुगानिभरतर्षभ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचतिष्यंचकुरुवर्धन॥ ३ ॥ पूर्वंकृतयुगंनामततस्त्रेतायुगंप्र
भो ॥ संक्षेपाद्द्वापरस्याथततस्तिष्यंप्रवर्तते ॥ ४ ॥ चत्वारितुसहस्राणिवर्षाणांकुरुसत्तम ॥ आयुःसंख्याकृतयुगेसंख्याताराजसत्तम ॥ ५॥ तथात्रीणिसहस्राणि
त्रेतायांमनुजाधिप॥ द्वेसहस्रेद्वापरेतुभुवितिष्ठंतिसांप्रतम्‌ ॥ ६ ॥ नप्रमाणस्थितिर्ह्यस्तितिष्येऽस्मिन्भरतर्षभ॥ गर्भस्थाश्चम्रियंतेऽत्रतथाजाताम्रियंतिच ॥७॥
महाबलामहासत्वाःप्रज्ञागुणसमन्विताः ॥प्रजायंतेचजाताश्चशतशोऽथसहस्रशः॥८॥ जाताःकृतयुगेराजन्धनिनःप्रियदर्शनाः ॥ प्रजायंतेचजाताश्चमुन
योवैतपोधनाः॥ ९ ॥ महोत्साहामहात्मानोधार्मिकाःसत्यवादिनः॥ प्रियदर्शनावपुष्मंतोमहावीर्याधनुर्धराः॥ १० ॥

हभौतिकेभ्यआघातेभ्यःपाति वज्रकायत्वंप्रयच्छतीत्यर्थः खंखस्थंसूर्यादीनांपदंद्यौःस्वर्गपदंचसैवभवति तत्तत्प्रापयतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः
॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ भारतस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ तिष्यंकलियुगं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७॥ प्रजायंतेप्रजांजनयंति ॥ ८ ॥ ९ ॥ वपुष्मंतःप्रशस्तदेहाः ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ सर्वेवर्णाःपरस्परजयैषिणोजायंतइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३॥ ईर्ष्यापरोत्कर्षासहिष्णुत्वं मानःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिः क्रोधोऽभिज्वलनं मायाकपटं असूयापरगुणेषुदोषाविष्करणं रागोविषयेषुप्री
तिः लोभस्तल्लिप्सा ॥ १४ ॥ संक्षेपोगुणानामितिशेषः ॥ १५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ जंबूखंडइति ॥१॥२॥३॥ग्रहंराहुं॥४॥
अष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचयोजनानिविष्कंभश्चतुर्दलकमलाकारस्यजंबूद्वीपस्यपत्रांतपरिधिः तादृशविस्तारएवपिंडप्रमाणमंतर्भाव्यपर्वताकृतित्वाज्जंबूपर्वतइत्युच्यते ॥५॥लावणस्येति क्षेत्रफलतःपं

वराहायुधिजायंतेक्षत्रियाःशूरसत्तमाः॥ त्रेतायांक्षत्रियाराजन्सर्वेवैचक्रवर्त्तिनः॥११॥ सर्ववर्णाश्चजायंतेसदाचैवचद्वापरे ॥ महोत्साहावीर्यवंतःपरस्परज
यैषिणः॥ १२ ॥ तेजसाल्पेनसंयुक्ताःक्रोधनाःपुरुषानृप ॥ लुब्धाअनृतकाश्चैवतिष्येजायंतिभारत ॥ १३ ॥ ईर्ष्यामानस्तथाक्रोधोमायाऽसूयातथैवच ॥ तिष्ये
भवतिभूतानांरागोलोभश्चभारत ॥ १४ ॥ संक्षेपोवर्ततेराजन्द्वापरेस्मिन्नराधिप ॥ गुणोत्तरंहैमवतंहरिवर्षंततःपरम्॥ १५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि
जंबूखंडविनिर्माणपर्वणिभारतवर्षेकृताद्यनुरोधेनायुर्निरूपणेदशमोऽध्यायः॥१०॥ ॥छ॥ ॥समाप्तंचजंबूखंडविनिर्माणपर्व॥ ॥अथभूमिपर्व॥ ॥धृतरा
ष्ट्रउवाच॥ ॥जंबूखंडस्त्वयाप्रोक्तोयथावदिहसंजय॥ विष्कंभमस्यप्रब्रूहिपरिमाणंतुतत्त्वतः॥१॥ समुद्रस्यप्रमाणंचसम्यगच्छिद्रदर्शनम्॥ शाकद्वीपंचमेब्रूहि
कुशद्वीपंचसंजय॥ २ ॥शाल्मलिंचैवतत्त्वेनक्रौंचद्वीपंतथैवच॥ ब्रूहिगावल्गणेसर्वंराहोःसोमार्कयोस्तथा॥ ३ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ राजन्सुबहवोद्वीपायै
रिदंसंततंजगत्॥सप्तद्वीपान्प्रवक्ष्यामिचंद्रादित्यौग्रहंतथा॥ ४ ॥ अष्टादशसहस्राणियोजनानिविशांपते॥षट्शतानिचपूर्णानिविष्कंभोजंबुपर्वतः॥ ५॥ ला
वणस्यसमुद्रस्यविष्कंभोद्विगुणःस्मृतः॥ नानाजनपदाकीर्णोमणिविद्रुमचित्रितः ॥ ६ ॥नैकधातुविचित्रैश्चपर्वतैरुपशोभितः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णःसागरः
परिमंडलः॥ ७॥ शाकद्वीपंचवक्ष्यामियथावदिहपार्थिव॥शृणुमेत्वंयथान्यायंब्रुवतःकुरुनंदन॥ ८ ॥ जंबूद्वीपप्रमाणेनद्विगुणःसनराधिप ॥ विष्कंभेणमहारा
जसागरोपिविभागशः॥ ९ ॥ क्षीरोदोभरतश्रेष्ठयेनसंपरिवारितः॥ तत्रपुण्याजनपदास्तत्रनम्रियतेजनः॥ १० ॥

चसहस्रायामत्वाज्जंबूद्वीपस्यतदुभयतःपंचपंचभिःसहस्रैःसमुद्रस्यविष्कंभोविस्तारःतेनससमुद्रस्यद्वीपस्यपंचदशसहस्रयोजनोव्यासः द्विगुणःदशसहस्रयोजनःपरिमंडलश्चेदुभयतःसमुद्रवेष्टनेनसहचत्वारिं
शत्सहस्रः एवंतृतीयोऽशीतिसहस्रः चतुर्थःषष्टिसहस्राधिकंलक्षं पंचमोलक्षत्रयंविंशतिसहस्राणि षष्ठोलक्षषट्कंचत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तमोद्वादशलक्षाण्यशीतिसहस्राणि एतेषांसंकलनेपंचविंशतिलक्षाणि
पंचत्रिंशत्सहस्राणियोजनानिसप्तानांद्वीपानांससमुद्राणांविस्तारः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ रेवतीज्योतिर्मंडलरूपेणदिविविभ्रम्यमाणापिदिव्येनरूपेणात्रापिवर्त्ततेएवंविधिर्मर्यादापितामहेनकृता ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ पतगवर्णव्याच

कुतएवहिदुर्भिक्षंक्षमातेजोयुताहिते ॥ शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावद्भरतर्षभ ॥ ११ ॥उक्तएषमहाराजकिमन्यत्कथयामिते ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥शाकद्वीपस्यसंक्षेपोयथावदिहसंजय ॥ १२ ॥उक्तस्त्वयामहाप्राज्ञविस्तरंब्रूहितत्त्वतः ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ तथैवपर्वताराजन्सप्तात्रमणिभूषिताः ॥१३॥ रत्नाकरास्तथानद्यस्तेषांनामानिमेशृणु ॥ अतीवगुणवत्सर्वंतत्रपुण्यंजनाधिप ॥ १४ ॥देवर्षिगंधर्वयुतःप्रथमोमेरुरुच्यते ॥ प्रागायतोमहाराजमलयोनामपर्वतः ॥ १५ ॥ ततोमेघाःप्रवर्तंतेप्रभवंतिचसर्वशः ॥ ततःपरेणकौरव्यजलधारोमहागिरिः ॥ १६ ॥ ततोनित्यमुपादत्तेवासवःपरमंजलम् ॥ ततोवर्षंप्रभवतिवर्षकालेजनेश्वर ॥ १७ ॥उच्चैर्गिरीरैवतकोयत्रनित्यंप्रतिष्ठिता ॥ रेवतीदिविनक्षत्रंपितामहकृतोविधिः ॥ १८ ॥उत्तरेणतुराजेंद्रश्यामोनाममहागिरिः ॥ नवमेघप्रभःप्रांशुःश्रीमानुज्ज्वलविग्रहः ॥ १९ ॥ यतःश्यामत्वमापन्नाःप्रजाजनपदेश्वर ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥सुमहान्संशयोमेघप्रोक्तोयंसंजयत्वया ॥ २० ॥प्रजाःकथंसूतपुत्रसंप्राप्ताःश्यामतामिह ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥सर्वेष्वेवमहाराजद्वीपेषुकुरुनंदन ॥२१ ॥गौरःकृष्णश्चपतगस्तयोर्वर्णांतरेनृप ॥ श्यामोयस्मात्प्रवृत्तोवैतस्माच्छ्यामोगिरिःस्मृतः ॥ २२ ॥ ततःपरंकौरवेंद्रदुर्गशैलोमहोदयः ॥ केसरःकेसरयुतोयतोवीतःप्रवर्तते ॥२३॥ तेषांयोजनविष्कंभोद्विगुणःप्रविभागशः ॥ वर्षाणितेषुकौरव्यसप्तोक्तानिमनीषिभिः ॥ २४ ॥ महामेरुर्महाकाशोजलदःकुमुदोत्तरः ॥ जलधारोमहाराजसुकुमारइतिस्मृतः ॥ २५ ॥रेवतस्यतुकौमारःश्यामस्यमणिकांचनः ॥ केसरस्याथमौदाकीपरेणतुमहापुमान् ॥ २६ ॥ परिवार्यतुकौरव्यदैर्घ्यंह्रस्वत्वमेवच ॥ जंबूद्वीपेनसंख्यातस्तस्यमध्येमहाद्रुमः ॥ २७ ॥शाकोनाममहाराजप्रजातस्यसदानुगा ॥ तत्रपुण्याजनपदाःपूज्यतेतत्रशंकरः ॥२८॥ तत्रगच्छंतिसिद्धाश्चचारणादैवतानिच ॥ धार्मिकाश्चप्रजाराजंश्चत्वारोतीवभारत ॥२९॥ वर्णाःस्वकर्मनिरतानचस्तेनोत्रदृश्यते ॥दीर्घायुषोमहाराजजरामृत्युविवर्जिताः ॥ ३० ॥ प्रजास्तत्रविवर्द्धंतेवर्षास्विवसमुद्रगाः ॥ नद्यःपुण्यजलास्तत्रगंगाचबहुधागता ॥ ३० ॥सुकुमारीकुमारीचशीताशीवेणिकातथा ॥ महानदीचकौरव्यतथामणिजलानदी ॥ ३२ ॥

टे तयोरिति मिश्रोवर्णःपतगइत्यर्थः कारणगुणाःकार्यगुणानारभंतइतिन्यायेनश्यामपर्वतभवःश्यामवर्णः शाकाद्यन्नपरिणामेनमनुष्याअपिश्यामत्वंगताइत्यर्थः यस्मात्श्यामोगिरिस्तस्मात्तत्स्थानांश्यामोवर्णःप्रवृत्तइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥छ॥ ॥ उत्तरेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मानः

चक्षुर्वर्धनिकाचैवनदीभरतसत्तम ॥ तत्रप्रवृत्ताःपुण्योदानद्यःकुरुकुलोद्वह ॥३३॥ सहस्राणांशतान्येवयतोवर्षतिवासवः॥नतासांनामधेयानिपरिमाणंतथैवच
॥ ३४ ॥शक्यंतेपरिसंख्यातुंपुण्यास्ताहिसरिद्वराः ॥ तत्रपुण्याजनपदाश्चत्वारोलोकसंमताः ॥ ३५ ॥ मंगाश्चमशकाश्चैवमानसामंदगास्तथा ॥ मंगाब्राह्मण
भूयिष्ठाःस्वकर्मनिरतान्नृप ॥ ३६ ॥ मशकेषुतुराजन्याधार्मिकाःसर्वकामदाः ॥ मानसाश्चमहाराजवैश्यधर्मोपजीविनः ॥ ३७ ॥ सर्वकामसमायुक्ताःशूराध
र्मार्थनिश्चिताः ॥शूद्रास्तमंदगानित्यंपुरुषाधर्मशीलिनः॥३८॥नतत्रराजाराजेंद्रनदंडोनचदंडिकः॥स्वधर्मेणैवधर्मज्ञास्तेरक्षंतिपरस्परम् ॥ ३९॥ एतावदेवश
क्यंतुतत्रद्वीपेप्रभाषितुम् ॥एतदेवचश्रोतव्यंशाकद्वीपेमहौजसि ॥ ४० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिशाकद्वीपवर्णनेएकादशोऽध्यायः॥११॥
॥संजयउवाच॥ ॥उत्तरेषुचकौरव्यद्वीपेषुश्रूयतेकथा ॥ एवंतत्रमहाराजब्रुवतश्चनिबोधमे ॥ १ ॥ घृततोयःसमुद्रोत्रदधिमंडोदकोपरः ॥ सुरोदःसागरश्चैव
तथान्योजलसागरः ॥ २ ॥ परस्परेणद्विगुणाःसर्वेद्वीपानराधिप ॥ पर्वताश्चमहाराजसमुद्रैःपरिवारिताः ॥ ३ ॥ गौरस्तुमध्यमेद्वीपेगिरिर्मानःशिलोमहान्॥
पर्वतःपश्चिमेकृष्णोनारायणसखोनृप ॥ ४॥ तत्ररत्नानिदिव्यानिस्वयंरक्षतिकेशवः ॥ प्रसन्नश्चाभवत्तत्रप्रजानांव्यदधत्सुखम् ॥ ५॥ कुशस्तंबःकुशद्वीपेमध्ये
जनपदैःसह॥ संपूज्यतेशाल्मलिश्चद्वीपेशाल्मलिकेनृप ॥ ६॥ क्रौंचद्वीपेमहाक्रौंचोगिरीरत्नचयाकरः ॥ संपूज्यतेमहाराजचातुर्वर्ण्येननित्यदा ॥ ७ ॥ गोमंतः
पर्वतोराजन्सुमहान्सर्वधातुकः॥ यत्रनित्यंनिवसतिश्रीमान्कमललोचनः॥ ८॥ मोक्षिभिःसंगतोनित्यंप्रभुर्नारायणोहरिः ॥ कुशद्वीपेतुराजेंद्रपर्वतोविद्रुमैश्चि
तः ॥ ९ ॥ स्वनामनामादुर्द्धर्षोद्वितीयोहेमपर्वतः ॥ द्युतिमान्नामकौरव्यतृतीयःकुमुदोगिरिः ॥ १० ॥ चतुर्थःपुष्पवान्नामपंचमस्तुकुशेशयः ॥ षष्ठोहरिगिरि
र्नामषडेतेपर्वतोत्तमाः ॥ ११ ॥ तेषामंतरविष्कंभोद्विगुणःसर्वभागशः॥ औद्भिदंप्रथमंवर्षंद्वितीयंवेणुमंडलम् ॥ १२ ॥ तृतीयंसुरथाकारंचतुर्थंकंबलंस्मृतम् ॥
धृतिमत्पंचमंवर्षंषष्ठंवर्षंप्रभाकरम् ॥ १३ ॥ सप्तमंकापिलंवर्षंसप्तैतेवर्षलंभकाः ॥ एतेषुदेवगंधर्वाःप्रजाश्चजगतीश्वर ॥ १४॥ विहरंतेरमंतेचनतेषुम्रियतेजनः॥ न
तेषुदस्यवःसंतिम्लेच्छजात्योपिवान्नृप ॥ १५ ॥ गौरप्रायोजनःसर्वःसुकुमारश्चपार्थिव ॥ अवशिष्टेषुसर्वेषुवक्ष्यामिमनुजेश्वर ॥ १६ ॥

शिलोमनःशिलामयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ चतुरस्रंचतुर्दलकमलाकारंजंबूमंडलमितिशेषः तस्यपूर्वंअश्रांतपरिधिरुक्तः अष्टादशसहस्राणिषट्शतानिचभारतेति इहयत्रमध्यममंडलपरिधिस्त्रयस्त्रिंशच्छतयोजनइत्युच्यते ततश्चपंचसहस्रीतोयावान्यत्राग्रभागोबहिर्दृष्टस्तावानेवत्रयस्त्रिंशतोग्रेपंचसहस्रीतोगर्भेभागऊनइतिज्ञेयं ॥ ३२ ॥

यथाश्रुतंमहाराजतदव्यग्रमनाःशृणु ॥ क्रौंचद्वीपेमहाराजक्रौंचोनाममहागिरिः ॥ १७ ॥ क्रौंचात्परोवामनकोवामनादंधकारकः ॥ अंधकारात्परोराजन्मैनाकःपर्वतोत्तमः ॥ १८ ॥ मैनाकात्परतोराजन्गोविंदोगिरिरुत्तमः ॥ गोविंदात्परतोराजन्निबिडोनामपर्वतः ॥ १९ ॥ परस्तुद्विगुणस्तेषांविष्कंभोवंशवर्द्धन ॥ देशांस्तत्रप्रवक्ष्यामितन्मेनिगदतःशृणु ॥ २० ॥ क्रौंचस्यकुशलोदेशोवामनस्यमनोनुगः ॥ मनोनुगात्परश्चोष्णोदेशःकुरुकुलोद्वह ॥ २१ ॥ उष्णात्परःप्रावरकःप्रावारादंधकारकः ॥ अंधकारकदेशात्तुमुनिदेशःपरःस्मृतः ॥ २२ ॥ मुनिदेशात्परश्चैवप्रोच्यतेदुंदुभिस्वनः ॥ सिद्धचारणसंकीर्णोगौरप्रायोजनाधिप ॥ २३ ॥ एतेदेशामहाराजदेवगंधर्वसेविताः ॥ पुष्करेपुष्करोनामपर्वतोमणिरत्नवान् ॥ २४ ॥ तत्रनित्यंप्रभवतिस्वयंदेवःप्रजापतिः ॥ तंपर्युपासतेनित्यंदेवाःसर्वेमहर्षयः ॥ २५ ॥ वाग्भिर्मनोनुकूलाभिःपूजयंतोजनाधिप ॥ जंबूद्वीपात्प्रवर्ततेरत्नानिविविधान्युत ॥ २६ ॥ द्वीपेषुतेषुसर्वेषुप्रजानांकुरुसत्तम ॥ ब्रह्मचर्येणसत्येनप्रजानांहिदमेनच ॥ २७ ॥ आरोग्यायुःप्रमाणाभ्यांद्विगुणंद्विगुणंततः ॥ एकोजनपदोराजन्द्वीपेष्वेतेषुभारत ॥ उक्ताजनपदायेषुधर्मश्चैकःप्रदृश्यते ॥ २८ ॥ ईश्वरोदंडमुद्यम्यस्वयमेवप्रजापतिः ॥ द्वीपानेतान्महाराजरक्षंस्तिष्ठतिनित्यदा ॥ २९ ॥ सराजासशिवोराजन्सपिताप्रपितामहः ॥ गोपायतिनरश्रेष्ठप्रजाःसजडपंडिताः ॥ ३० ॥ भोजनंचात्रकौरव्यप्रजाःस्वयमुपस्थितम् ॥ सिद्धमेवमहाबाहोतद्भिभुंजंतिनित्यदा ॥ ३१ ॥ ततःपरंसमानामदृश्यतेलोकसंस्थितिः ॥ चतुरस्रंमहाराजत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलम् ॥ ३२ ॥ तत्रतिष्ठंतिकौरव्यचत्वारोलोकसंमताः ॥ दिग्गजाभरतश्रेष्ठवामनैरावतादयः ॥ ३३ ॥ सुप्रतीकस्तदाराजन्प्रभिन्नकरटामुखः ॥ तस्याहंपरिमाणंतुनसंख्यातुमिहोत्सहे ॥ ३४ ॥ असंख्यातःसनित्यंहितिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ तत्रवैवायवोवांतिदिग्भ्यःसर्वाभ्यएवहि ॥ ३५ ॥ असंबद्धामहाराजतान्निगृण्हंतितेगजाः ॥ पुष्करैःपद्मसंकाशैर्विकसद्भिर्महाप्रभैः ॥ ३६ ॥

तत्रपत्रसंधिस्थानेषुचतुर्षु ॥ ३३ ॥ तस्यगजचतुष्टयस्यपृथिव्याआश्रयभूतस्य तत्कस्योपरिवर्त्ततेइतिदुर्वचं तेनईश्वरशक्त्यैवदिग्गजाध्रियंतइतिभावः ॥ ३४ ॥ सःगजसमूहः वातरज्जुभिर्गजाबद्धाइत्येतन्मतांतरंतदपिदूषयति तत्रेति ॥ ३५ ॥ प्रत्युतवायोरेवनिग्रहंतेकुर्वंतीत्याह तानिति पुष्करैःशुंडाग्रैः ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उत्तरंसूर्येंदुराहुप्रमाणं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ परिणाहेनपरिधिनाषट्त्रिंशत्सहस्राणि विपुलत्वेनततोप्याधिक्येन इदमुत्तरान्वयि ॥ ४१ ॥ षष्टियोजनानिपरिणाहएवेत्यर्थः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

शतधापुनरेवाशुतेतान्मुंचंतिनित्यशः॥ श्वसद्भिर्मुच्यमानास्तुदिग्गजैरिहमारुताः ॥ ३७॥ आगच्छंतिमहाराजततस्तिष्ठंतिवैप्रजाः॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥
परोवैविस्तरोत्यर्थंत्वयासंजयकीर्त्तितः॥ ३८॥ दर्शितंद्वीपसंस्थानमुत्तरंब्रूहिसंजय॥ ॥संजयउवाच॥ ॥उक्ताद्वीपामहाराजग्रहंवैशृणुतत्त्वतः॥३९॥स्वर्भा
नोःकौरवश्रेष्ठयावदेवप्रमाणतः॥ परिमंडलोमहाराजस्वर्भानुःश्रूयतेग्रहः ॥ ४० ॥योजनानांसहस्राणिविष्कंभोद्वादशास्यवै ॥ परिणाहेनषट्त्रिंशद्विपुलत्वेन
चानघ॥ ४१ ॥ षष्टिमाहुःशतान्यस्यबुधाःपौराणिकास्तथा॥ चंद्रमास्तुसहस्राणिराजन्नेकादशस्मृतः॥४२ ॥ विष्कंभेणकुरुश्रेष्ठत्रयस्त्रिंशत्तुमंडलम्॥एकोनष
ष्टिविष्कंभंशीतरश्मेर्महात्मनः॥४३॥सूर्यस्त्वष्टौसहस्राणिद्वेचान्येकुरुनंदन॥विष्कंभेणततोराजन्मंडलंत्रिंशतासमम्॥४४॥अष्टपंचाशतंराजन्विपुलत्वेनचान
घ॥ श्रूयतेपरमोदारःपतगोसौविभावसुः॥ ४५॥एतत्प्रमाणमर्कस्यनिर्दिष्टमिहभारत ॥सराहुश्छादयत्येतौयथाकालंमहत्तया ॥ ४६ ॥ चंद्रादित्यौमहाराज
संक्षेपोयमुदाहृतः॥ इत्येतत्तेमहाराजपृच्छतःशास्त्रचक्षुषा॥ ४७॥ सर्वमुक्तंयथातत्त्वंतस्माच्छममवाप्नुहि॥ यथोद्दिष्टंमयाप्रोक्तंसनिर्माणमिदंजगत् ॥ ४८॥
तस्मादाश्वसकौरव्यपुत्रंदुर्योधनंप्रति॥ श्रुत्वेदंभरतश्रेष्ठभूमिपर्वमनोनुगम्॥ ४९॥श्रीमान्भवतिराजन्यःसिद्धार्थःसाधुसंमतः ॥ आयुर्बलंचकीर्त्तिश्चतस्यते
जश्चवर्धते॥ ५०॥ यःशृणोतिमहीपालपर्वणीदंयतव्रतः॥ प्रीयंतेपितरस्तस्यतथैवचपितामहाः ॥ ५१ ॥इदंतुभारतंवर्षंयत्रवर्त्तामहेवयम्॥ पूर्वैःप्रवर्त्तितंपुण्यं
तत्सर्वंश्रुतवानसि॥ ५२ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभूमिपर्वणिउत्तरद्वीपादिसंस्थानवर्णनेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥समाप्तमिदंभूमिपर्व॥
अथभगवद्गीतापर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अथगावल्गणिर्विद्वान्संयुगादेत्यभारत ॥ प्रत्यक्षदर्शीसर्वस्यभूतभव्यभविष्यवित्॥ १ ॥ध्यायतेधृतराष्ट्रा
यसहसोत्पत्यदुःखितः॥ आचष्टनिहतंभीष्मंभरतानांपितामहम्॥ २॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ संजयोहंमहाराजनमस्तेभरतर्षभ॥हतोभीष्मःशांतनवोभरतानां
पितामहः॥ ३॥ककुदंसर्वयोधानांधामसर्वधनुष्मताम्॥ शरतल्पगतःसोद्यशेतेकुरुपितामहः॥ ४ ॥

॥ ४४ ॥ पतगःशीघ्रगः विभावसुःसूर्यः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५०॥५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेभूमिपर्वार्थप्रकाशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७॥
अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ककुदंराज्ञांमध्येध्वजतुल्यं ककुदोप्यस्त्रीवृषांगेराट्ध्वजेवरेइतिमेदिनी धामतेजः ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ अपसंभ्रमोनिर्भयः ॥ ७ ॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥अर्बुदंकोटिदशकंलक्षंवा पूर्वमयुतस्यप्रत्यहंप्रतिज्ञानात्॥ १२॥ १३॥इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभा० त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥कथमिति ॥ १॥ २॥

यस्यवीर्यंसमाश्रित्यद्यूतंपुत्रस्तवाकरोत्॥ सशेतेनिहतोराजन्संख्येभीष्मःशिखंडिना ॥ ५ ॥ यःसर्वान्पृथिवीपालान्समवेतान्महामृधे ॥ जिगायैकरथेनैवका
शिपुर्यांमहारथः ॥ ६ ॥ जामदग्न्यंरणेरामंयोयुध्यदपसंभ्रमः॥ नहतोजामदग्न्येनसहतोद्यशिखंडिना ॥ ७ ॥ महेंद्रसदृशःशौर्येस्थैर्येचहिमवानिव ॥ समुद्रइव
गांभीर्येसहिष्णुत्वेधरासमः॥ ८ ॥ शरदंष्ट्रोधनुर्वक्त्रःखड्गजिह्वोदुरासदः॥ नरसिंहःपितातेद्यपांचाल्येननिपातितः ॥ ९ ॥ पांडवानांमहासैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे ॥
प्रावेपतभयोद्विग्नंसिंहंदृष्ट्वेवगोगणः॥ १० ॥ परिरक्ष्यससेनांतेदशरात्रमनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करम्॥ ११ ॥ यःसशक्रइवाक्षोभ्योव
र्षन्बाणान्सहस्रशः ॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः ॥ १२ ॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभग्नइवद्रुमः ॥ तवदुर्मंत्रितेराजन्यथानार्हःसभारत ॥ १३ ॥ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिभीष्ममृत्युश्रवणेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ कथंकुरूणामृषभो
हतोभीष्मःशिखंडिना ॥ कथंरथात्सन्यपतत्पितामेवासवोपमः ॥ १ ॥ कथमाचक्ष्वमेयोधाहीनाभीष्मेणसंजय॥ बलिनादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा॥ २ ॥
तस्मिन्हतेमहाप्राज्ञेमहेष्वासेमहाबले॥महासत्वेनरव्याघ्रेकिमुआसीन्मनस्तव ॥ ३॥ आर्तिपरामाविशतिमनःशंससिमेहतम्॥ कुरूणामृषभंवीरमकंपंपुरुषर्ष
भम्॥ ४ ॥ केतंयांतमनुप्राप्ताःकेवास्यासन्पुरोगमाः॥केतिष्ठन्केन्यवर्ततकेऽन्ववर्ततसंजय ॥ ५॥ केशूरारथशार्दूलमद्भुतंक्षत्रियर्षभम् ॥तथानीकंगाहमानंसहसा
पृष्ठतोन्वयुः॥ ६ ॥ यस्तमोर्कइवापोहन्परसैन्यममित्रहा ॥ सहस्ररश्मिप्रतिमःपरेषांभयमादधत् ॥ ७ ॥ अकरोदुष्करंकर्मरणेपांडुसुतेषुयः ॥ ग्रसमानमनीका
नियएनंपर्यवारयन्॥ ८ ॥ कृतिनंतंदुराधर्षंसंजयास्यत्वमंतिके॥ कथंशांतनवंयुद्धेपांडवाःप्रत्यवारयन् ॥ ९ ॥ निकृंतंतमनीकानिशरदंष्ट्रंमनस्विनम्॥ चापव्या
त्ताननंघोरमसिजिह्वंदुरासदम्॥ १० ॥ अनर्हंपुरुषव्याघ्रंह्रीमंतमपराजितम्॥ पातयामासकौंतेयःकथंतमजितंयुधि॥ ११ ॥ उग्रधन्वानमुग्रेषुंवर्तमानंरथोत्त
मे॥ परेषामुत्तमांगानिप्रचिन्वंतमथेषुभिः॥ १२ ॥ पांडवानांमहत्सैन्यंयंदृष्ट्वोद्यतमाहवे ॥ कालाग्निमिवदुर्धर्षंसमचेष्टतनित्यशः ॥ १३ ॥ परिकृष्यससेनांतुद
शरात्रमनीकहा॥ जगामास्तमिवादित्यःकृत्वाकर्मसुदुष्करम्॥ १४ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अस्यत्वमंतिकेस्थित्वासर्वंदृष्टवानसीतिशेषः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ प्रचिन्वंतंपुष्पवदाददानं ॥ १२ ॥ समचेष्टतम्रियमाणपशुवद्धस्तपादविक्षेपंकृतवत् ॥ १३ ॥ १४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अजहुस्त्यक्तवंतः॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६ ॥ मौर्वीघोषेणस्तनयित्नुर्गर्जन्मेघइव पृषत्कपृषतोबाणबिंदुः धनुषैवह्रादरूपोमहाशब्दोऽशनिर्ध्वनिरूपो

यःसशक्रइवाक्षय्यंवर्षंशरमयंक्षिपन्॥ जघानयुधियोधानामर्बुदंदशभिर्दिनैः ॥ १५ ॥ सशेतेनिहतोभूमौवातभुग्नइमद्रुमः॥ ममदुर्मंत्रितेनाजौयथानार्हति
भारतः॥ १६ ॥ कथंशांतनवंदृष्ट्वापांडवानामनीकिनी॥ प्रहर्तुमशकत्तत्रभीष्मंभीमपराक्रमम् ॥ १७ ॥ कथंभीष्मेणसंग्रामंप्राकुर्वन्पांडुनंदनाः॥ कथंचनाज
यद्भीष्मोद्रोणेजीवतिसंजय ॥ १८ ॥ कृपेसन्निहितेतत्रभरद्वाजात्मजेतथा॥ भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःकथंसनिधनंगतः॥ १९ ॥ कथंचातिरथस्तेनपांचाल्येनशिखं
डिना॥ भीष्मोविनिहतोयुद्धेदेवैरपिदुरासदः॥ २० ॥ यःस्पर्द्धतेरणेनित्यंजामदग्न्यंमहाबलम्॥अजितंजामदग्न्येनशक्रतुल्यपराक्रमम्॥ २१॥तंहतंसमरेभीष्मं
महारथकुलोदितम्॥ संजयाचक्ष्वमेवीरंयेनशर्मनविद्महे॥ २२॥ मामकाःकेमहेष्वासानाजहुःसंजयाच्युतम्॥दुर्योधनसमादिष्टाःकेवीराःपर्यवारयन्॥ २३॥
यच्छिखंडिमुखाःसर्वेपांडवाभीष्ममभ्ययुः॥ कच्चित्तेकुरवःसर्वेनाजहुःसंजयाच्युतम्॥ २४॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंसुदृढंमम॥यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मं
नदीर्यते ॥ २५॥ यस्मिन्सत्यंचमेधाचनीतिश्चभरतर्षभे ॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि ॥ २६ ॥ मौर्वीघोषस्तनयित्नुःपृषत्कपृषतोमहान् ॥ धनुर्ह्रा
दमहाशब्दोमहामेघइवोन्नतः॥ २७ ॥ योऽभ्यवर्षतकौंतेयान्सपांचालान्ससृंजयान्॥ निघ्नन्पररथान्वीरोदानवानिववज्रभृत् ॥ २८॥ इष्वस्त्रसागरंघोरंबाण
ग्राहंदुरासदम्॥ कार्मुकोर्मिणमक्षय्यमद्वीपंचलमप्लवम्॥ २९॥गदासिमकरावासंहयावर्त्तगजाकुलम्॥पदातिमत्स्यकलिलंशंखदुंदुभिनिःस्वनम्॥३०॥हया
न्गजपदातींश्चरथांश्चतरसाबहून्॥ निमज्जयंतंसमरेपरवीरापहारिणम्॥ ३१ ॥ विदह्यमानंकोपेनतेजसाचपरंतपम्॥ वेलेवमकरावासंकेवीराःपर्यवारयन्
॥ ३२ ॥ भीष्मोयदकरोत्कर्मसमरेसंजयारिहा॥ दुर्योधनहितार्थायकेतस्यास्यपुरोऽभवन्॥ ३३॥ केरक्षन्दक्षिणंचक्रंभीष्मस्यामिततेजसः॥ पृष्ठतःकेपरान्वी
रानपासेधन्यतव्रताः॥ ३४॥ केपुरस्तादवर्त्तंतरक्षंतोभीष्ममंतिके ॥ केरक्षन्नुत्तरंचक्रंवीरावीरस्ययुध्यतः ॥ ३५॥ वामेचक्रेवर्तमानाःकेऽघ्नन्संजयसृंजयान्॥
अग्रतोऽग्र्यमनीकेषुकेऽभ्यरक्षन्दुरासदम्॥ ३६ ॥ पार्श्वतःकेऽभ्यरक्षंतगच्छंतोदुर्गमांगतिम्॥ समूहेकेपरान्वीरान्प्रत्ययुध्यंतसंजय॥३७॥रक्ष्यमाणःकथंवीरैर्गो
प्यमानाश्चतेनते॥दुर्जयानामनीकानिनाजयंस्तरसायुधि॥ ३८॥

यस्य ॥ २७ ॥ २८ ॥ कार्मुकोर्मिणंचापोर्मिमंतं अद्वीपंनिराश्रयं अप्लवंतरणोपायहीनं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ अपासेधन्न्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

यःप्रजातेर्दक्षादेःपरमेष्ठीपरमेपदेतिष्ठतीतितथाहिरण्यगर्भइवतस्मिन्निति शेषः ॥ ३९॥४०॥४१॥४२॥पुत्रलक्ष्मणिपुत्रोत्तमे लक्ष्मचिह्नेप्रधानेचेतिविश्वः॥४३॥प्रोक्तंलोकेख्यातं॥४४॥सर्वास्त्रविनयोपेतंस

सर्वलोकेश्वरस्येवपरमेष्ठीप्रजापतेः॥ कथंप्रहर्त्तुमपितेशेकुःसंजयपांडवाः॥ ३९॥ यास्मिन्द्वीपेसमाश्वस्ययुध्यंतेकुरवःपरैः ॥ तंनिमग्नंनरव्याघ्रंभीष्मंशंससिसं
जय॥ ४०॥ यस्यवीर्यंसमाश्रित्यममपुत्रोबृहद्बलः॥ नपांडवानगणयत्कथंसनिहतःपरैः॥४१॥ यःपुराविबुधैःसर्वैःसहायेयुद्धदुर्मदः॥ कांक्षितोदानवान्घ्नद्भिः
पितामममहाव्रतः॥ ४२॥ यस्मिन्जातेमहावीर्येशांतनुर्लोकविश्रुतः॥ शोकंदैन्यंचदुःखंचप्राजहात्पुत्रलक्ष्मणि॥ ४३॥ प्रोक्तंपरायणंप्राज्ञंस्वधर्मनिरतंशुचि
म्॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञंकथंशंससिमेहतम्॥४४॥सर्वास्त्रविनयोपेतंशांतंदांतंमनस्विनम्॥हतंशांतनवंश्रुत्वामन्येशेषंहतंबलम्॥४५॥धर्मादधर्मोबलवान्संप्राप्तइ
तिमेमतिः॥ यत्रवृद्धंगुरुंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः॥ ४६॥ जामदग्न्यःपुरारामःसर्वास्त्रविदनुत्तमः॥ अंबार्थमुद्यतःसंख्येभीष्मेणयुधिनिर्जितः॥४७॥ तमिंद्रस
मकर्माणंककुदंसर्वधन्विनाम्॥ हतंशंससिमेभीष्मंकिंनुदुःखमतःपरम्॥४८॥ असकृत्क्षत्रियव्राताःसंख्येयेनविनिर्जिताः॥ जामदग्न्येनवीरेणपरवीरनिघाति
ना॥ ४९॥ नहतोयोमहाबुद्धिःसहतोद्यशिखंडिना॥ तस्मान्नूनंमहावीर्याद्भार्गवाद्युद्धदुर्मदात्॥ ५०॥ तेजोवीर्यबलैर्भूयान्शिखंडीद्रुपदात्मजः॥ यःशूरंकृति
नंयुद्धेसर्वशास्त्रविशारदम्॥ ५१॥ परमास्त्रविदंवीरंजघानभरतर्षभम्॥ केवीरास्तममित्रघ्नमन्वयुःशस्त्रसंसदि॥५२॥शंसमेतद्यथाचासीद्युद्धंभीष्मस्यपांडवैः
योषेवहतवीरामेसेनापुत्रस्यसंजय॥ ५३॥ अगोपमिवचोद्भ्रांतंगोकुलंतद्बलंमम॥ पौरुषंसर्वलोकस्यपरंयस्मिन्महाहवे॥ ५४॥ परासक्तेचवस्तस्मिन्कथमा
सीन्मनस्तदा॥ जीवितेप्यद्यसामर्थ्यंकिमिवास्मासुसंजय॥ ५५॥ घातयित्वामहावीर्यंपितरंलोकधार्मिकम्॥ अगाधेसलिलेमग्नांनावंदृष्ट्वेवपारगाः॥५६॥
भीष्मेहतेभृशंदुःखान्मन्येशोचंतिपुत्रकाः॥ अद्रिसारमयंनूनंहृदयंममसंजय॥ ५७॥ यच्छ्रुत्वापुरुषव्याघ्रंहतंभीष्मंनदीर्यते॥ यस्मिन्नस्त्राणिमेधाचनीतिश्च
पुरुषर्षभे॥ ५८॥ अप्रमेयाणिदुर्धर्षेकथंसनिहतोयुधि॥ नचास्त्रेणनशौर्येणतपसामेधयानच॥ ५९॥ नधृत्यानपुनस्त्यागान्मृत्योःकश्चिद्विमुच्यते॥ कालोनू
नंमहावीर्यःसर्वलोकदुरत्ययः॥ ६०॥ यत्रशांतनवंभीष्मंहतंशंससिसंजय॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तोमहद्दुःखमचिंतयन्॥ ६१॥ आशंसेहंपरंत्राणंभीष्माच्छांतनु
नंदनात्॥ यदादित्यमिवापश्यत्पतितंभुविसंजय॥ ६२॥

वीर्यास्त्रशिक्षायुक्तं विनयातुवलायांस्त्रीशिक्षायांप्रणतौपुमानितिमेदिनी ॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ परासक्तेपरलोकप्रिये ॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥

दुर्योधनःशांतनवंकितदाप्रत्यपद्यत ॥ नाहंस्वेषांपरेषांवाबुद्ध्यासंजयचिंतयन् ॥ ६३ ॥ शेषंकिंचिदपश्यामिप्रत्यनीकेमहीक्षिताम् ॥ दारुणःक्षत्रधर्मोयमृषि
भिःसंप्रदर्शितः॥६४॥ यत्रशांतनवंहत्वाराज्यमिच्छंतिपांडवाः॥ वयंवाराज्यमिच्छामोघातयित्वामहाव्रतम्॥६५॥क्षत्रधर्मेस्थिताःपार्थानापराध्यंतिपुत्रकाः॥
एतदार्येणकर्तव्यंकृच्छ्रास्वापत्सुसंजय॥६६॥पराक्रमःपराशक्तिस्तत्तुतस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ अनीकानिविनिघ्नंतंह्रीमंतमपराजितम् ॥ ६७ ॥ कथंशांतनवंता
तंपांडुपुत्रान्यवारयन्॥ यथायुक्तान्यनीकानिकथंयुद्धंमहात्मभिः ॥ ६८ ॥ कथंवानिहतोभीष्मःपितासंजयमेपरैः ॥ दुर्योधनश्चकर्णश्चशकुनिश्चापिसौबलः
॥ ६९ ॥दुःशासनश्चकितवोहतेभीष्मेकिमब्रुवन् ॥ यच्छरीरैरुपास्तीर्णांनरवारणवाजिनाम्॥७०॥शरशक्तिमहाखड्गतोमराक्षांमहाभयाम्॥प्राविशन्कितवा
मंदाःसभांयुद्धदुरासदाम्॥७१॥प्राणद्यूतेप्रतिभयेकेऽदीव्यंतनरर्षभाः॥ केजीयंतेजितास्तत्रकृतलक्ष्यानिपातिताः॥७२॥अन्येभीष्माच्छांतनवात्तन्ममाच
क्ष्वसंजय॥नहिमेशांतिरस्तीहश्रुत्वादेवव्रतंहतम्॥७३॥पितरंभीमकर्माणंभीष्ममाहवशोभिनम्॥आर्तिमेहृदयेरूढांमहतींपुत्रहानिजाम्॥७४॥त्वंहिमेसर्पिषे
वाग्निमुद्दीपयसिसंजय॥महांतंभारमुद्यम्यविश्रुतंसार्वलौकिकम्॥७५॥दृष्ट्वाविनिहतंभीष्मंमन्येशोचंतिपुत्रकाः॥श्रोष्यामितानिदुःखानिदुर्योधनकृतान्यहम्
॥७६॥तस्मान्मेसर्वमाचक्ष्वयद्वृत्तंतत्रसंजय॥यद्वृत्तंतत्रसंग्रामेमंदस्याबुद्धिसंभवम्॥७७॥ अपनीतंसुनीतंयत्तन्ममाचक्ष्वसंजय॥यत्कृतंतत्रसंग्रामेभी
ष्मेणजयमिच्छता॥७८॥ तेजोयुक्तंकृतास्त्रेणशंसतच्चाप्यशेषतः॥तथातदभवद्युद्धंकुरुपांडवसेनयोः॥७९॥ क्रमेणयेनयस्मिंश्चकालेयच्चयथाभवत्॥८०॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० धृतराष्ट्रप्रश्नेचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥त्वद्युक्तोयमनुप्रश्नोमहाराजयथा
र्हसि ॥ नतुदुर्योधनेदोषमिममासंक्तुमर्हसि ॥ १ ॥ यआत्मनोदुश्चरितादशुभंप्राप्नुयान्नरः॥ एनसातेननान्यंसउपाशंकितुमर्हति ॥ २ ॥ महाराजमनुष्येषुनिंद्यं
यःसर्वमाचरेत्॥ सवध्यःसर्वलोकस्यनिंदितानिसमाचरन्॥३॥ निकारोनिकृतिप्रज्ञैःपांडवैस्त्वत्प्रतीक्षया ॥ अनुभूतःसहामात्यैःक्षांतश्चसुचिरंवने॥४॥हया
नांचगजानांचराज्ञांचामिततेजसाम्॥प्रत्यक्षंयन्मयादृष्टंदृष्टंयोगबलेनच॥५॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ त्वद्युक्तइति आसंक्तुंआसंजयितुं ॥ १ ॥ एनसापापेन ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्युत्थितस्यउच्छास्त्रवर्त्तिनउत्पत्तिःकारणंतस्यविज्ञानं ॥ ९ ॥ १० ॥ व्यूढेषुव्यूहरचनयास्थितेषु ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इति

शृणुतत्पृथिवीपालमाचशोकेमनःकृथाः ॥ दिष्टमेतत्पुरानूनमिदमेवनराधिप ॥ ६ ॥ नमस्कृत्वापितुस्तेहंपाराशर्यायधीमते ॥ यस्यप्रसादाद्दिव्यंतत्प्राप्तंज्ञानमनु
त्तमम् ॥ ७ ॥ दृष्टिश्चातींद्रियाराजन्दूराच्छ्रवणमेवच ॥ परचित्तस्यविज्ञानमतीतानागतस्यच ॥ ८ ॥ व्युत्थितोत्पत्तिविज्ञानमाकाशेचगतिःशुभा ॥ अस्त्रैरसंगोयु
द्धेषुवरदानान्महात्मनः ॥ ९ ॥ शृणुमेविस्तरेणेदंविचित्रंपरमाद्भुतम् ॥ भरतानामभूद्युद्धंयथातल्लोमहर्षणम् ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषुयत्तेषुव्यूढेषुचविधानतः ॥ दुर्योध
नोमहाराजदुःशासनमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ दुःशासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः ॥ अनीकानिचसर्वाणिशीघ्रंत्वमनुचोदय ॥ १२ ॥ अयंसमामभिप्राप्तोव
र्षपूगाभिचिंतितः ॥ पांडवानांससैन्यानांकुरूणांचसमागमः ॥ १३ ॥ नातःकार्यतमंमन्येरणेभीष्मस्यरक्षणात् ॥ हन्याद्गुप्तोह्यसौपार्थान्सोमकांश्चसस्रृंजया
न् ॥ १४ ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥ श्रूयतेस्त्रीह्यसौपूर्वंतस्माद्वर्ज्योरणेमम ॥ १५ ॥ तस्माद्भीष्मोरक्षितव्योविशेषेणेतिमेमतिः ॥ शिखंडिनो
वधेयत्ताःसर्वेतिष्ठंतुमामकाः ॥ १६ ॥ तथाप्राच्याःप्रतीच्याश्चदाक्षिणात्योत्तरापथाः ॥ सर्वथास्त्रेषुकुशलास्तेरक्षंतुपितामहम् ॥ १७ ॥ अरक्ष्यमाणंहिवृकोहन्या
त्सिंहंमहाबलम् ॥ मासिंहंजंबुकेनेवघातयामःशिखंडिना ॥ १८ ॥ वामंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षिणम् ॥ गोप्तारौफाल्गुनंप्राप्तौफाल्गुनोपिशिखंडिनः ॥ १९ ॥
संरक्ष्यमाणःपार्थेनभीष्मेणचविवर्जितः ॥ यथानहन्याद्गांगेयंदुःशासनतथाकुरु ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गीताप० दुर्योधनदुःशासनसं
वादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांशब्दःसमभवन्महान् ॥ क्रोशतांभूमिपालानांयुज्यतांयुज्यतामिति ॥ १ ॥ शं
खदुंदुभिघोषैश्चसिंहनादैश्चभारत ॥ हयहेषितनादैश्चरथनेमिस्वनैस्तथा ॥ २ ॥ गजानांबृंहतांचैवयोधानांचापिगर्जताम् ॥ क्ष्वेलितास्फोटितोत्क्रुष्टैस्तुमुलंसर्व
तोभवत् ॥ ३ ॥ उदतिष्ठन्महाराजसर्वंयुक्तमशेषतः ॥ सूर्योदयेमहत्सैन्यंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ४ ॥ राजेंद्रतवपुत्राणांपांडवानांतथैवच ॥ दुष्प्रधृष्याणिचास्त्राणि
सशस्त्रकवचानिच ॥ ५ ॥ ततःप्रकाशेसैन्यानिसमदृश्यंतभारत ॥ त्वदीयानांपरेषांचशस्त्रवंतिमहांतिच ॥ ६ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदपरिष्कृताः ॥ विभ्रा
जमानादृश्यंतेमेघाइवसविद्युतः ॥ ७ ॥ रथानीकान्यदृश्यंतनगराणीवभूरिशः ॥ अतीवशुशुभेतत्रपितातेपूर्णचंद्रवत् ॥ ८ ॥

भीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ युक्तंसन्नद्धं अशेषतःसर्वप्रकारैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ वागुराकाराःपरेषांबंधनार्थमित्यर्थः ॥१०॥११॥१२॥१३॥ तलबद्धाःतलंज्याघातत्राणंबद्धंयैस्ते कलापिनःतूणवंतः ॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥ बद्धकृष्णाजिनाइति युद्धेमरणदीक्षांकृतवंतइत्य

धनुर्भिर्ऋष्टिभिःखड्गैर्गदाभिःशक्तितोमरैः॥ योधाःप्रहरणैःशुभ्रैस्तेष्वनीकेष्ववस्थिताः॥ ९ ॥ गजाःपदातारथिनस्तुरगाश्चविशांपते॥ व्यतिष्ठन्वागुराकाराःशत
शोथसहस्रशः॥ १० ॥ ध्वजाबहुविधाकाराव्यदृश्यंतसमुच्छ्रिताः॥स्वेषांचैवपरेषांचद्युतिमंतःसहस्रशः॥११॥कांचनामणिचित्रांगाज्वलंतइवपावकाः॥अर्चि
ष्मंतोव्यरोचंतगजारोहाःसहस्रशः ॥ १२ ॥ महेंद्रकेतवःशुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव॥सन्नद्धास्तेप्रवीराश्चददृशुर्युद्धकांक्षिणः॥ १३ ॥उद्यतैरायुधैश्चित्रास्तलबद्धाः
कलापिनः॥ ऋषभाक्षामनुष्येंद्राश्चमूमुखगताबभुः॥ १४॥ शकुनिःसौबलःशल्यआवंत्योथजयद्रथः॥ विंदानुविंदौकैकेयाःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ १५ ॥
श्रुतायुधश्चकालिंगोजयत्सेनश्चपार्थिवः॥बृहद्बलश्चकौशल्यःकृतवर्माचसात्वतः॥ १६ ॥ दशैतेपुरुषव्याघ्राःशूराःपरिघबाहवः॥ अक्षौहिणीनांपतयोयज्वा
नोभूरिदक्षिणाः ॥ १७ ॥एतेचान्येचबहवोदुर्योधनवशानुगाः॥राजानोराजपुत्राश्चनीतिमंतोमहारथाः॥ १८॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतस्वेष्वनीकेष्ववस्थिताः॥
बद्धकृष्णाजिनाःसर्वेबलिनोयुद्धशालिनः॥ १९॥ हृष्टादुर्योधनस्यार्थेब्रह्मलोकायदीक्षिताः॥समर्थादशवाहिन्यःपरिगृह्यव्यवस्थिताः॥ २० ॥ एकादशीधा
र्त्तराष्ट्रीकौरवाणांमहाचमूः॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांयत्रशांतनवोऽग्रणीः॥ २१ ॥श्वेतोष्णीषंश्वेतहयंश्वेतवर्माणमच्युतम्॥अपश्याममहाराजभीष्मंचंद्रमिवोदि
तं॥ २२॥हेमतालध्वजंभीष्मंराजतेस्यंदनेस्थितं ॥ श्वेताभ्रइवतीक्ष्णांशुंददृशुःकुरुपांडवाः ॥ २३ ॥ सृंजयाश्चमहेष्वासाधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ जृंभमाणंमहा
सिंहंदृष्ट्वाक्षुद्रमृगायथा ॥ २४ ॥ धृष्टद्युम्नमुखाःसर्वेसमुद्विविजरेमुहुः ॥ एकादशैताःश्रीजुष्टावाहिन्यस्तवपार्थिव ॥ २५ पांडवानांतथासप्तमहापुरुषपालि
ताः॥ उन्मत्तमकरावर्तौमहाग्राहसमाकुलौ॥ २६ ॥युगांतेसमवेतौद्वौदृश्येतेसागराविव॥ नैवनस्तादृशोराजन्दृष्टपूर्वोनचश्रुतः॥ अनीकानांसमेतानांकौरवा
णांतथाविधः॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप०सैन्यवर्णनेषोडशोऽध्यायः॥ १६॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥यथासभगवान्व्या
सःकृष्णद्वैपायनोब्रवीत्॥ तथैवसहिताःसर्वेसमाजग्मुर्महीक्षितः॥ १॥

र्थः ॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥ तथाविधःसंमर्दइतिशेषः ॥ २७॥ ॥इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥छ॥ ॥ यथासइति ॥ १ ॥

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेति मघापित्र्यंनक्षत्रंतस्यविषयोदेशःपितृलोकस्तद्गतःसोमः कुरुपांडवयुद्धारंभदिनमुक्तंभारतसावित्र्यां हेमंतेप्रथमेमासिशुक्लपक्षेत्रयोदशीं प्रवृत्तंभारतंयुद्धंनक्षत्रेयमदैवते प्रथमेमार्गशीर्षे अत्रत्रयोदशीशब्देनतद्युक्ताचतुर्दश्येवग्राह्या अर्जुनेनहतोभीष्मोमाघमासेऽसिताष्टमीति त्रयोदश्यांतुमध्याह्नेभारद्वाजोनिपातितइति तत्रैवयुद्धस्यदशमेपंचदशेचाह्निहतयोर्भीष्मद्रोणयोरष्टमीत्रयोदशीसंयोगदर्शनात् अत्रपौषेपिमाघशब्दोमकरायनाभिप्रायेण तदानींतत्संभवात् असिताष्टमीतिच्छेदः अन्यथासप्तमीद्वादश्योरेवतयोर्हननंप्राप्नोति यत्तुअमावास्यायांदुर्योधनहननंतत्रैवोक्तं तत्राप्यमावास्याशब्दइष्टिदिनेप्रतिपद्येवप्रयुक्तोवेदितव्यः यमदैवतेइतिभरणीनग्राह्याकिंतुयुग्मदैवतंमृगशीर्षमेवग्राह्यं तस्यहिपूर्वदलंशुक्रदैवत्यत्वादासुरंउत्तरार्द्धंबुधदैवत्यत्वाद्दैवं तेनतत्रासुराणामुपरमोदेवानामभ्युदयश्चसिद्ध्यति किंच चत्वारिंशदहान्यद्यद्वेचमेनिःसृतस्यवै पुष्येणसंप्रयातोस्मिश्रवणेपुनरागतइतियुद्धारंभादष्टादशेह्नितीर्थयात्रातआगतस्यबलदेवस्यवचनात्श्रवणेयुद्धसमाप्तिर्दृश्यते ततःप्राचीनेऽष्टादशर्क्षेमृगशीर्षएवयुद्धारंभःसंभवतिनत्वेकविंशेभरण्यां अष्टादशदिनमध्येनक्षत्रत्रयक्षयस्यकल्पयितुमयुक्तत्वात् कार्त्तिकीकृत्तिकायोगानुपातेनचतुर्दश्यांमृगस्यैवसंभावनाच्च एतेनयुद्धारंभंप्रकृत्यमघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यतेतिभीष्मपर्वणिसंजयवाक्यान्मघायांयुद्धारंभइत्यपिनिरस्तं बलदेववाक्यविरुद्धत्वात् शब्दार्थस्तुमघापदेनतत्सहचराःपितरोलक्ष्यंते तेनयुद्धेमृतानामुत्तमदेहप्रदानार्थंचंद्रस्तदापितृलोकेसन्निहितोभूदिति स्वर्गिणांदिव्यदेहलाभश्चंद्राधीनइतिशास्त्रप्रसिद्धेः तथाद्वादश्यांरात्रियुद्धेचंद्रोदयकालेत्रिभागमात्रशेषायांरात्रौयुद्धमवर्त्ततेत्युक्तं तत्रत्रिभागेत्यस्यत्रिमुहूर्त्तशेषायामित्यर्थः तथाअष्टपंचाशतंरात्र्यःशयानस्याद्यमेगताइतिभीष्मवचनंतुमाघोयंसमनुप्राप्तःत्रिभागमात्रःपक्षोयमितिवाक्यशेषानुसारात् अशतंशतहीनंयथास्यात्तथाअष्टपंचअष्टपंचाशद्रात्रयोव्यतीताइतिव्याख्येयं विलोमशोधनात्अष्टपंचाशदूनंशतंरात्रयोद्वाचत्वारिंशद्रात्रयोव्यतीताइत्यर्थः तथाचपौषकृष्णाष्टमीतोमाघशुक्लपंचम्यांतावतीदिनसंख्यापूर्यते पक्षस्यचतृतीयोभागोगतोभवति तत्राप्येकतिथिक्षयात्पंचम्याःद्विचत्वारिंशत्तमत्वंज्ञेयं शेषोभवितुमर्हतीत्यत्रकार्यशेषोदेहत्यागादिरेवशेषोनतुपक्षशेषइतिव्याख्याज्ञेया तत्रायंनिष्कर्षः कार्त्तिकशुक्लद्वादश्यांरेवत्यांकृष्णप्रयाणं ततोमार्गशीर्षकृष्णपंचम्यांपुष्येसेनयोर्निर्याणं ततःपंचम्याउपरिषष्ठीमारभ्यसप्तदिनानिगणयित्वातदुपर्यष्टमेह्निअमावास्याभविष्यतीत्यनेनत्रयोदशदिनात्मकोयंकृष्णपक्षोमहोत्पातजनकइतिसूचितं क्षीणयोश्चतिथ्योःपक्षांतरेपुनर्वृद्ध्यासंख्यापूरणंभवतीतिमार्गशीर्षकृष्णपंचमीमारभ्यपौषशुक्लप्रतिपत्द्विचत्वारिंशीतिथिर्भवतीतिबलदेववाक्योक्तादिनसंख्यानक्षत्रसंख्याचानुगृहीताभवति यत्तुसप्तमाच्चापिदिवसादमावास्याभविष्यति संग्रामंयोजयेत्तत्रतांह्याहुःशक्रदैवतां प्रयाध्वंवैकुरुक्षेत्रंपुष्योद्येतिपुनःपुनरितिदुर्योधनवाक्यं तत्रसंग्राममित्यनेनसंग्रामेजयसाधनंधाराबंधादिकंतस्यांयोजयेदित्युक्तं शक्रदैवतामित्यनेनतस्यांज्येष्ठानक्षत्रयोगउच्यते सचतिथिद्वयक्षयात्तत्रासंभवन्नपितत्रतिथिवदेवनक्षत्रक्षयाद्वातिथिनक्षत्रयोराद्यंतयोगाद्वाज्ञेयइतिसर्वंसमंजसं महाग्रहाःराहुकेत्वोरुपग्रहत्वात्सप्तैव ॥ २ ॥ ३ ॥

मघाविषयगःसोमस्तद्दिनंप्रत्यपद्यत ॥ दीप्यमानाश्चसंपेतुर्दिविसप्तमहाग्रहाः ॥ २ ॥
द्विधाभूतइवादित्यउदयेप्रत्यदृश्यत ॥ ज्वलंत्याशिखयाभूयोभानुमानुदितोरविः ॥ ३ ॥

ववाशिरेशव्दंकृतवंतः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अयोनिधनंअयसाशस्त्रेणमरणं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ तालेनध्वजभूतेन ॥ १८ ॥ १९ ॥ गोवासनःतद्दे

ववाशिरेचदीप्तायांदिशिगोमायुवायसाः ॥ लिप्समानाःशरीराणिमांसशोणितभोजनाः ॥ ४ ॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः ॥ भरद्वाजात्मजश्चैवप्रा
तरुत्थायसंयतौ ॥ ५ ॥ जयोस्तुपांडुपुत्राणामित्यूचतुररिंदमौ ॥ युयुधातेतवार्थाययथाससमयःकृतः ॥ ६ ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ समानीय
महीपालानिदंवचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ इदंवःक्षत्रियाद्वारंस्वर्गायापावृतंमहत् ॥ गच्छध्वंतेनशक्रस्यब्रह्मणःसहलोकताम् ॥ ८ ॥ एषवःशाश्वतःपंथाःपूर्वैःपूर्वतरैः
कृतः ॥ संभावयध्वमात्मानमव्यग्रमनसोयुधि ॥ ९ ॥ नाभागोथययातिश्चमांधातानहुषोनृगः ॥ संसिद्धाःपरमंस्थानंगताःकर्मभिरीदृशैः ॥ १० ॥ अधर्मःक्ष
त्रियस्यैषयद्व्याधिमरणंगृहे ॥ यदयोनिधनंयातिसोस्यधर्मःसनातनः ॥ ११ ॥ एवमुक्तामहीपालाभीष्मेणभरतर्षभ ॥ निर्ययुःस्वान्यनीकानिशोभयंतोरथोत्त
मैः ॥ १२ ॥ सतुवैकर्त्तनःकर्णःसामात्यःसहबंधुभिः ॥ न्यासितःसमरेशस्त्रंभीष्मेणभरतर्षभ ॥ १३ ॥ अपेतकर्णाःपुत्रास्तेराजानश्चैवतावकाः ॥ निर्ययुःसिंहनादे
ननादयंतोदिशोदश ॥ १४ ॥ श्वेतैश्छत्रैःपताकाभिर्ध्वजवारणवाजिभिः ॥ तान्यनीकानिशोभंतेगजैरथपदातिभिः ॥ १५ ॥ भेरीपणवशब्दैश्चदुंदुभीनांचनिः
स्वनैः ॥ रथनेमिनिनादैश्चबभूवाकुलितामही ॥ १६ ॥ कांचनांगदकेयूरैःकार्मुकैश्चमहारथाः ॥ भ्राजमानाव्यराजंतसाग्नयःपर्वताइव ॥ १७ ॥ तालेनमहता
भीष्मःपंचतारेणकेतुना ॥ विमलादित्यसंकाशस्तस्थौकुरुचमूपरि ॥ १८ ॥ येत्वदीयामहेष्वासाराजानोभरतर्षभ ॥ अवर्ततयथादेशंराजन्शांतनवस्यते
॥ १९ ॥ सतुगोवासनःशैब्यःसहितःसर्वराजभिः ॥ ययौमातंगराजेनराजार्हेणपताकिना ॥ पद्मवर्णस्त्वनीकानांसर्वेषामग्रतःस्थितः ॥ २० ॥ अश्वत्थामाययौ
यत्तःसिंहलांगूलकेतुना ॥ श्रुतायुधश्चित्रसेनःपुरुमित्रोविविंशतिः ॥ २१ ॥ शल्योभूरिश्रवाश्चैवविकर्णश्चमहारथः ॥ एतेसप्तमहेष्वासाद्रोणपुत्रपुरोगमाः ॥ २२ ॥
स्यंदनैर्वरवर्माणोभीष्मस्यासन्पुरोगमाः ॥ तेषामपिमहोत्सेधाःशोभयंतोरथोत्तमान् ॥ २३ ॥ भ्राजमानाव्यरोचंतजांबूनदमयाध्वजाः ॥ जांबूनदमयीवेदी
कमंडलुविभूषिता ॥ २४ ॥ केतुराचार्यमुख्यस्यद्रोणस्यधनुषासह ॥ अनेकशतसाहस्रमनीकमनुकर्षतः ॥ २५ ॥ महान्दुर्योधनस्यासीन्नागोमणिमयोध्वजः
तस्यपौरवकालिंगकांबोजाःससुदक्षिणाः ॥ २६ ॥

श्यः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ अंगपतिनाकर्णपुत्रेणवृषकेतुना ॥ २८ ॥ वराहेणकेतुमुख्येनेतिसंबंधः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ निष्केणकंठाभरणेन ॥ ३४॥३५ ॥३६॥३७॥३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्व

क्षेमधन्वाचशल्यश्चतस्थुःप्रमुखतोरथाः॥ स्यंदनेनमहार्हेणकेतुनावृषभेणच॥ प्रकर्षन्नेवसेनाग्रंमागधस्यकृपोययौ ॥ २७॥ तदंगपतिनागुप्तंकृपेणचमनस्वि
ना॥शारदांबुधरप्रख्यंप्राच्यानांसुमहद्बलम्॥ २८॥ अनीकप्रमुखेतिष्ठन्वराहेणमहायशाः॥ शुशुभेकेतुमुख्येनराजतेनजयद्रथः ॥ २९ ॥ शतंरथसहस्राणांत
स्यासन्वशवर्त्तिनः॥ अष्टौनागसहस्राणिसादिनामयुतानिषट्॥३०॥ तत्सिंधुपतिनाराज्ञापालितंध्वजिनीमुखम्॥अनंतरथनागाश्वमशोभतमहद्बलम्॥३१॥
षष्ट्यारथसहस्रैस्तुनागानामयुतेनच ॥ पतिःसर्वकलिंगानांययौकेतुमतासह ॥ ३२ ॥ तस्यपर्वतसंकाशाव्यरोचंतमहागजाः॥ यंत्रतोमरतूणीरैःपताकाभिःसु
शोभिताः॥ ३३ ॥शुशुभेकेतुमुख्येनपावकेनकलिंगकः॥श्वेतच्छत्रेणनिष्केणचामरव्यजनेनच ॥ ३४॥केतुमानपिमातंगंविचित्रपरमांकुशम्॥आस्थितःस
मरेराजन्मेघस्थइवभानुमान् ॥ ३५ ॥तेजसादीप्यमानस्तुवारणोत्तममास्थितः॥ भगदत्तोययौराजायथावज्रधरस्तथा ॥ ३६॥ गजस्कंधगतावास्तांभगद
त्तेनसंमितौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकेतुमंतमनुव्रतौ ॥ ३७ ॥ सरथानीकवान्व्यूहोहस्त्यंगोनृपशीर्षवान्॥ वाजिपक्षःपतत्युग्रःप्रहसन्सर्वतोमुखः ॥ ३८ ॥ द्रो
णेनविहितोराजन्राज्ञाशांतनवेनच॥ तथैवाचार्यपुत्रेणबाह्लीकेनकृपेणच ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप०सैन्यवर्णनेसप्तदशोऽ
ध्यायः॥ १७॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ ततोमुहूर्त्तात्तुमुलःशब्दोहृदयकंपनः॥ अश्रूयतमहाराजयोधानांप्रयुयुत्सताम्॥ १ ॥ शंखदुंदु
भिघोषैश्चवारणानांचबृंहितैः ॥ नेमिघोषैरथानांचदीर्यतीववसुंधरा॥ २ ॥ हयानांहेषमाणानांयोधानांचैवगर्जताम् ॥ क्षणेनैवनभोभूमिःशब्देनापूरितंतदा
॥ ३ ॥ पुत्राणांतवदुर्धर्षपांडवानांतथैवच॥ समकंपंतसैन्यानिपरस्परसमागमे ॥ ४ ॥ तत्रनागारथाश्चैवजांबूनदविभूषिताः॥ भ्राजमानाव्यदृश्यंतमेघाइव
सविद्युतः॥ ५ ॥ ध्वजाबहुविधाकारास्तावकानांनराधिप ॥ कांचनांगदिनोरेजुर्ज्वलिताइवपावकाः ॥ ६ ॥ स्वेषांचैवपरेषांचसमदृश्यंतभारत ॥ महेंद्रकेतवः
शुभ्रामहेंद्रसदनेष्विव॥ ७॥ कांचनैःकवचैर्वीराज्वलनार्कसमप्रभैः॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतज्वलनार्कसमप्रभाः ॥ ८॥ कुरुयोधवराराजन्विचित्रायुधकार्मुकाः॥
उद्यतैरायुधैश्चित्रैस्तलबद्धाःपताकिनः॥ ९ ॥

णिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥छ॥ ॥ छ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ शतानामयुतानिषट् षट्शतान्ययुतगुणानि षष्टिलक्षाणीतियावत् ॥ १६ ॥१७॥१८॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टादशोऽध्यायः

ऋषभाक्षामहेष्वासाश्चमूमुपगताबभुः ॥ पृष्ठगोपास्तुभीष्मस्यपुत्रास्तवनराधिप ॥ दुःशासनोदुर्विषहोदुर्मुखोदुःसहस्तथा ॥ १० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोवि
कर्णश्चमहारथः॥ सत्यव्रतःपुरुमित्रोजयोभूरिश्रवाःशलः॥ ११ ॥ रथाविंशतिसाहस्रास्तथैषामनुयायिनः ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः॥ १२ ॥
शाल्वामत्स्यास्तथांबष्ठास्त्रैगर्त्ताःकेकयास्तथा ॥ सौवीराःकैतवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यवासिनः ॥ १३ ॥ द्वादशैतेजनपदाःसर्वेशूरास्तनुत्यजः ॥ महतारथवंशे
नतेररक्षुःपितामहम् ॥ १४ ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनाम्॥ मागधोयत्रनृपतिस्तद्रथानीकमन्वयात्॥ १५॥ रथानांचक्ररक्षाश्चपादरक्षाश्चदंतिनाम्॥
अभवन्वाहिनीमध्येशतानामयुतानिषट् ॥ १६ ॥ पादाताश्चाग्रतोगच्छन्धनुश्चर्मासिपाणयः ॥ अनेकशतसाहस्रानखरप्रासयोधिनः ॥ १७ ॥ अक्षौहिण्योद
शैकाचतवपुत्रस्यभारत ॥ अदृश्यंतमहाराजगंगेवयमुनांतरा ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिसैन्यवर्णनेअष्टादशोऽध्यायः॥
॥ १८ ॥ ॥ ७॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ अक्षौहिण्योदशैकाचव्यूढादृष्ट्वायुधिष्ठिरः॥ कथमल्पेनसैन्येनप्रत्यव्यूहतपांडवः॥ १ ॥ योवेदमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्व
मासुरम् ॥ कथंभीष्मंसकौंतेयःप्रत्यव्यूहतसंजय ॥ २ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ धार्तराष्ट्राण्यनीकानिदृष्ट्वाव्यूढानिपांडवः॥ अभ्यभाषतधर्मात्माधर्मराजोधनंज
यम् ॥ ३ ॥ महर्षेर्वचनात्तातवेदयंतिबृहस्पतेः॥ संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्बहून् ॥ ४ ॥ सूचीमुखमनीकंस्यादल्पानांबहुभिःसह ॥ अस्माकंचतथासैन्य
मल्पीयःसुतरांपरैः॥ ५ ॥ एतद्वचनमाज्ञायमहर्षेर्व्यूहपांडव ॥ एतच्छ्रुत्वाधर्मराजंप्रत्यभाषतपांडवः॥ ६ ॥ एषव्यूहामितेव्यूहंराजसत्तमदुर्जयम् ॥ अचलंनामव
ज्राख्यंविहितंवज्रपाणिना ॥ ७ ॥ यःसवातइवोद्धूतःसमरेदुःसहःपरैः॥ सनःपुरोयोत्स्यतेवैभीमःप्रहरतांवरः ॥ ८ ॥ तेजांसिरिपुसैन्यानांमृद्नन्पुरुषसत्तमः॥
अग्रेऽग्रणीर्योत्स्यतिनोयुद्धोपायविचक्षणः ॥ ९ ॥ यंदृष्ट्वाकुरवःसर्वेदुर्योधनपुरोगमाः॥ निवर्त्तिष्यंतिसंत्रस्ताःसिंहंक्षुद्रमृगायथा ॥ १० ॥ तंसर्वेसंश्रयिष्यामः
प्राकारमकुतोभयाः॥ भीमंप्रहरतांश्रेष्ठंदेवराजमिवामराः॥ ११ ॥ नहिसोस्तिपुमाँल्लोकेयःसंक्रुद्धंवृकोदरम् ॥ द्रष्टुमत्युग्रकर्माणंविषहेतनरर्षभम् ॥ १२ ॥

॥ १८ ॥ ॥ ७॥ ॥ अक्षौहिण्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ संहतानिति अल्पैःसंहत्यैवयोद्धव्यंबहुभिस्तुविशकलितैरपियोद्धुंशक्यमित्यर्थः॥४॥५॥ व्यूहव्यूहंकुरु ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥९॥१०॥११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥स्पंदमानाकिंचिच्चलंती ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइत्यनेनतवैवैतेभागइतिसूचयति ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

एवमुक्त्वामहाबाहुस्तथाचक्रेधनंजयः ॥ व्यूह्यतानिबलान्याशुप्रययौफाल्गुनस्तथा ॥ १३ ॥ संप्रयातान्कुरून्दृष्ट्वापांडवानांमहाचमूः ॥ गंगेवपूर्णास्तिमि
तास्पंदमानाव्यदृश्यत ॥ १४ ॥ भीमसेनोऽग्रणीस्तेषांधृष्टद्युम्नश्चवीर्यवान् ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ विराटश्चततःपश्चाद्राजाथाक्षौहिणीवृ
तः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसोऽभ्यरक्षतपृष्ठतः ॥ १६ ॥ चक्ररक्षौतुभीमस्यमाद्रीपुत्रौमहाद्युती ॥ द्रौपदेयाःससौभद्राःपृष्ठगोपास्तरस्विनः ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नश्चपां
चाल्यस्तेषांगोप्तामहारथः ॥ सहितःपृतनाशूरैरथमुख्यैःप्रभद्रकैः ॥ १८ ॥ शिखंडीतुततःपश्चादर्जुनेनाभिरक्षितः ॥ यत्तोभीष्मविनाशायप्रययौभरतर्षभ ॥
॥ १९ ॥ पृष्ठतोप्यर्जुनस्यासीद्युयुधानोमहाबलः ॥ चक्ररक्षौतुपांचाल्यौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ २० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चचेकितानश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनोग
दांविभ्रद्वज्रसारमयींदृढाम् ॥ चरन्वेगेनमहतासमुद्रमपिशोषयेत् ॥ २१ ॥ एतेतिष्ठंतिसामात्याःप्रेक्षंतस्तेजनाधिप ॥ धृतराष्ट्रस्यदायादाइतिबीभत्सुरब्रवीत् ॥
॥ २२ ॥ भीमसेनंतदाराजन्दर्शयस्वमहाबलम् ॥ ब्रुवाणंतुतथापार्थंसर्वसैन्यानिभारत ॥ २३ ॥ अपूजयंस्तदावाग्भिरनुकूलाभिराहवे ॥ राजातुमध्यमानीकेकुं
तीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ बृहद्भिःकुंजरैर्मत्तैश्चलद्भिरचलैरिव ॥ अक्षौहिण्याथपांचाल्योयज्ञसेनोमहामनाः ॥ विराटमन्वयात्पश्चात्पांडवार्थेपराक्रमी ॥ २५ ॥
तेषामादित्यचंद्राभाःकनकोत्तमभूषणाः ॥ नानाचित्रधराराजन्रथेष्वासन्महाध्वजाः ॥ २६ ॥ समुत्सार्यततःपश्चाद्धृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चसो
ऽभ्यरक्षद्युधिष्ठिरम् ॥ २७ ॥ त्वदीयानांपरेषांचरथेषुविपुलान्ध्वजान् ॥ अभिभूयार्जुनस्यैकोरथेतस्थौमहाकपिः ॥ २८ ॥ पदातास्त्वग्रतोगच्छन्नसिशक्त्यृष्टिपाण
यः ॥ अनेकशतसाहस्राभीमसेनस्यरक्षिणः ॥ २९ ॥ वारणादशसाहस्राःप्रभिन्नकरटामुखाः ॥ शूराहेममयैर्जालैर्दीप्यमानाइवाचलाः ॥ ३० ॥ क्षरंतइवजीमू
तामहार्हाःपद्मगंधिनः ॥ राजानमन्वयुःपश्चाज्जीमूताइववार्षिकाः ॥ ३१ ॥ भीमसेनोगदांभीमांप्रकर्षन्परिघोपमाम् ॥ प्रचकर्षमहासैन्यंदुराधर्षोमहामनाः ॥
॥ ३२ ॥ तमर्कमिवदुष्प्रेक्ष्यंतपंतमिववाहिनीम् ॥ नशेकुःसर्वयोधास्तेप्रतिवीक्षितुमंतिके ॥ ३३ ॥ वज्रोनामैषसव्यूहोनिर्भयःसर्वतोमुखः ॥ चापविद्युद्ध्वजोघो
रोगुप्तोगांडीवधन्वना ॥ ३४ ॥ यंप्रतिव्यूह्यतिष्ठंतिपांडवास्तववाहिनीम् ॥ अजेयोमानुषेलोकेपांडवैरभिरक्षितः ॥ ३५ ॥

॥ २९ ॥ वारणाराजानमन्वयुरितिसंबंधः अचलाःनिष्कंपाः ॥ ३० ॥ जीमूताःपर्वताः जीमूतोऽद्रावितिमेदिनी ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

प्रावात्प्रववौ सपृषतःसबिंदुः ॥ ३६ ॥ वाताःरूक्षावायवः ॥ ३७ ॥ आहत्यआस्फाल्य ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥ मज्जानइति नोस्माकंयोधानांमज्जाःधातुविशेषान्ग्रसंतइवेतियो
ज्यं ॥ ४४ ॥ भीमसेनंदृष्ट्वाव्यवस्थिताइतिसंबंधः ॥४५॥ ॥इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥७॥ ॥भीष्मोनेतानिर्वोढायेषांतेभीष्मनेत्राः ॥ १ ॥ मेवंपुष्क

संध्यांतिष्ठत्सुसैन्येषुसूर्यस्योदयनंप्रति ॥ प्रावात्सपृषतोवायुर्निरभ्रेस्तनयित्नुमान् ॥ ३६ ॥ विष्वग्वाताश्चविववुर्नीचैःशर्करकर्षिणः ॥ रजश्चोद्धूयतमहत्तमआ
च्छादयज्जगत् ॥ ३७ ॥ पपातमहतीचोल्काप्राङ्मुखीभरतर्षभ ॥ उद्यंतंसूर्यमाहत्यव्यशीर्यतमहास्वना ॥ ३८ ॥ अथसंनह्यमानेषुसैन्येषुभरतर्षभ ॥ निष्प्रभोऽभ्यु
द्ययौसूर्यःसघोषंभूश्चचालच ॥ ३९ ॥ व्यशीर्यतसनादाचभूस्तदाभरतर्षभ ॥ निर्घाताबहवोराजन्दिक्षुसर्वासुचाभवन् ॥ ४० ॥ प्रादुरासीद्रजस्तीव्रंनप्राज्ञायत
किंचन ॥ ध्वजानांधूयमानानांसहसामातरिश्वना ॥ ४१ ॥ किंकिणीजालबद्धानांकांचनस्रग्वरांबरैः ॥ महतांसपताकानामादित्यसमतेजसाम् ॥ ४२ ॥ सर्वंझ
णझणीभूतमासीत्तालवनेष्विव ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपांडवायुद्धनंदिनः ॥ ४३ ॥ व्यवस्थिताःप्रतिव्यूह्यतवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥ ग्रसंतइवमज्जानोयोधानांभरतर्ष
भ ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वाग्रतोभीमसेनंगदापाणिमवस्थितम् ॥ ४५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतापर्वणिपांडवसैन्यव्यूहेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ ॥७॥
॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ सूर्योदयेसंजयकेनुपूर्वंयुयुत्सवोहृष्यमाणाइवासन् ॥ मामकावाभीष्मनेत्राःसमीपेपांडवावाभीमनेत्रास्तदानीम् ॥ १ ॥ केषांजघन्यौ
सोमसूर्यौसवायूकेषांसेनांश्वापदाश्चाभषंत ॥ केषांयूनांमुखवर्णाःप्रसन्नाःसर्वंमेत्वंब्रूहिमेवंयथावत् ॥ २ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ उभेसेनेतुल्यमिवोपयाते
उभेव्यूहेहृष्टरूपेनरेंद्र ॥ उभेचित्रेवनराजिप्रकाशेतथैवोभेनागरथाश्वपूर्णे ॥ ३ ॥ उभेसेनेबृहत्यौभीमरूपेतथैवोभेभारतदुर्विषह्ये ॥ तथैवोभेस्वर्गजयायसृष्टे
तथैवोभेसत्पुरुषोपजुष्टे ॥ ४ ॥ पश्चान्मुखाःकुरवोधार्त्तराष्ट्राःस्थिताःपार्थाःप्राङ्मुखायोत्स्यमानाः ॥ दैत्येंद्रसेनेवचकौरवाणांदेवेंद्रसेनेवचपांडवानाम् ॥ ५ ॥ च
क्रेवायुःपृष्ठतःपांडवानांधार्त्तराष्ट्रान्श्वापदाव्याहरंत ॥ गजेंद्राणांमदगंधांश्चतीव्रान्नसेहिरेतवपुत्रस्यनागाः ॥ ६ ॥ दुर्योधनोहस्तिनंपद्मवर्णंसुवर्णकक्षंजाल
वंतंप्रभिन्नम् ॥ समास्थितोमध्यगतःकुरूणांसंस्तूयमानोबंदिभिर्मागधैश्च ॥ ७ ॥ चंद्रप्रभंश्वेतमथातपत्रंसौवर्णस्रग्भ्राजतिचोत्तमांगे ॥ तंसर्वतःशकुनिःपार्व
तीयैःसार्द्धंगांधारैर्यातिगांधारराजः ॥ ८ ॥

लंयथास्यात्तथाब्रूहि मेवमितिमीवतेःपुष्ट्यर्थस्यघञ्जिबाहुलकादुपधाह्रस्वेततोगुणेरूपं गौडास्त्विहपाठांतरंकल्पयंतिसर्वमेतद्ब्रूहिमेत्वंयथावदिति ॥ २ ॥ व्यूहेस्वेस्वेइतिशेषः ॥३॥४॥५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ भूर्मींद्रइवपर्वतइवअप्रकंप्यइत्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ येनयत्र तेनतत्र ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अनंतरूपाबह्वीत्वदीयानतुपांडवानांसेनाबह्वीतथापितांबृहती

भीष्मोग्रतःसर्वसैन्यस्यवृद्धःश्वेतच्छत्रःश्वेतधनुःसखङ्गः॥श्वेतोष्णीषःपांडुरेणध्वजेनश्वैतैरश्वैःश्वेतशैलप्रकाशैः ॥ ९ ॥ तस्यसैन्येधार्त्तराष्ट्राश्चसर्वैबाह्लीकाना
मेकदेशःशलश्च ॥ येचांबष्ठाःक्षत्रियायेचसिंधोस्तथासौवीराःपंचनदाश्चशूराः ॥ १० ॥ शोणैर्हयैरुक्मरथोमहात्माद्रोणोधनुष्पाणिरदीनसत्वः॥आस्तेगुरुः
प्रायशःसर्वराज्ञांपश्चाच्चभूमींद्रइवाभियाति ॥ ११ ॥ वार्द्धक्षत्रिःसर्वसैन्यस्यमध्येभूरिश्रवाःपुरुमित्रोजयश्च॥शाल्वामत्स्याःकेकयाश्चेतिसर्वेगजानीकैर्भ्रा
तरोयोत्स्यमानाः ॥ १२ ॥ शारद्वतश्चोत्तरधूर्महात्मामहेष्वासोगौतमश्चित्रयोधी ॥ शकैःकिरातैर्यवनैःपह्लवैश्चसार्धंचमूमुत्तरतोभियाति ॥ १३ ॥ महारथै
र्वृष्णिभोजैःसुगुप्तंसुराष्ट्रकैर्विहितैरात्तशस्त्रैः॥बृहद्बलंकृतवर्माभिगुप्तंबलंत्वदीयंदक्षिणेनाभियाति ॥ १४ ॥ संशप्तकानामयुतंरथानांमृत्युर्जयोवार्जुनस्येतिसृ
ष्टाः॥येनार्जुनस्तेनराजन्कृतास्त्राःप्रयातारस्तेत्रिगर्त्ताश्चशूराः॥ १५ ॥साग्रंशतसहस्रंतुनागानांतवभारत॥नागेनागेरथशतंशतमश्वारथेरथे ॥ १६ ॥ अश्वेऽ
श्वेदशधानुष्काधानुष्केशतचर्मिणः॥एवंव्यूढान्यनीकानिभीष्मेणतवभारत॥ १७ ॥संव्यूह्यमानुषंव्यूहंदैवंगांधर्वमासुरम्॥दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवो
ग्रणीः॥ १८ ॥महारथौघविपुलःसमुद्रइवघोषवान्॥भीष्मेणधार्त्तराष्ट्राणांव्यूहःप्रत्यङ्मुखोयुधि॥ १९ ॥अनंतरूपाध्वजिनीनरेंद्रभीमात्वदीयानतुपांडवानाम्॥
तांचैवमन्येबृहतींदुष्प्रधर्षांयस्यानेताकेशवश्चार्जुनश्च॥ २०॥ ॥इतिश्रीम०भी०भ०सैन्यवर्णनेविंशोऽध्यायः॥ २० ॥ ॥ ७७ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥बृहतीं
धार्त्तराष्ट्रस्यसेनांदृष्ट्वासमुद्यताम्॥ विषादमगमद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १ ॥व्यूहंभीष्मेणचाभेद्यंकल्पितंप्रेक्ष्यपांडवः॥अभेद्यमिवसंप्रेक्ष्यविवर्णोऽर्जुनमब्र
वीत्॥ २ ॥धनंजयकथंशक्यमस्माभिर्योद्धुमाहवे॥ धार्त्तराष्ट्रैर्महाबाहोयेषांयोद्धापितामहः॥ ३ ॥ अक्षोभ्योयमभेद्यश्चभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥कल्पितःशास्त्र
दृष्टेनविधिनाभूरिवर्चसा॥ ४॥ तेवयंसंशयंप्राप्ताःससैन्याःशत्रुकर्षण ॥ कथमस्मान्महाव्यूहादुत्थानंनोभविष्यति ॥ ५ ॥ अथार्जुनोब्रवीत्पार्थंयुधिष्ठिरममि
त्रहा॥ विषण्णमिवसंप्रेक्ष्यतवराजन्ननीकिनीम्॥ ६ ॥प्रज्ञयाभ्यधिकान्शूरान्गुणयुक्तान्बहूनपि ॥ जयंत्यल्पतरायेनतन्निबोधविशांपते॥ ७॥ तत्रतेकारणं
राजन्प्रवक्ष्याम्यनसूयवे॥नारदस्तमृषिर्वेदभीष्मद्रोणौचपांडव ॥ ८ ॥एनमेवार्थमाश्रित्ययुद्धेदेवासुरेऽब्रवीत्॥ पितामहःकिलपुरामहेंद्रादीन्दिवौकसः॥ ९॥

मेवमन्येइतिसंबंधः ॥ २० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ बृहतीमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ उत्थानंजयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ गुणभूतोदासभूतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अकुंठसायकःअप्रतिहतायुधः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥

नतथाबलवीर्याभ्यांजयंतिविजिगीषवः॥यथासत्यानृशंस्याभ्यांधर्मेणैवोद्यमेनच ॥ १० ॥ज्ञात्वाधर्ममधर्मंचलोभंचोत्तममास्थिताः ॥ युद्ध्यध्वमनहंकारा
यतोधर्मस्ततोजयः॥ ११ ॥एवंराजन्विजानीहिध्रुवोस्माकंरणेजयः॥यथातुनारदःप्राहयतःकृष्णस्ततोजयः॥१२॥गुणभूतोजयःकृष्णेपृष्ठतोभ्येतिमाधवम्॥
तद्यथाविजयश्चास्यसन्नतिश्चापरोगुणः॥ १३ ॥अनंततेजागोविंदःशत्रुपूगेषुनिर्व्यथः॥ पुरुषःसनातनमयोयतःकृष्णस्ततोजयः॥ १४ ॥ पुराह्येषहरिर्भूत्वा
विकुंठोऽकुंठसायकः॥सुरासुरानवस्फूर्जन्नब्रवीत्केजयंत्विति॥१५॥कथंकृष्णजयेमेतियैरुक्तंतत्रतैर्जितम्॥तत्प्रसादाद्धित्रैलोक्यंप्राप्तंशक्रादिभिःसुरैः॥१६
तस्यतेनव्यथांकांचिदिहपश्यामिभारत॥यस्यतेजयमाशास्तेविश्वभुक्त्रिदिवेश्वरः॥ १७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीताप०युधिष्ठिरार्जुन
संवादेएकविंशोऽध्यायः॥२१॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ततोयुधिष्ठिरोराजास्वांसेनांसमनोदयत्॥ प्रतिव्यूहन्ननीकानिभीष्मस्यभरतर्षभ॥१॥
यथोद्दिष्टान्यनीकानिप्रत्यव्यूहंतपांडवाः॥ स्वर्गपरममिच्छंतःसुयुद्धेनकुरूद्वहाः॥ २॥मध्येशिखंडिनोऽनीकंरक्षितंसव्यसाचिना॥ धृष्टद्युम्नश्चरन्नग्रेभीमसेने
नपालितः॥३॥अनीकंदक्षिणंराजन्युयुधानेनपालितम्॥श्रीमतासात्वताग्र्येणशक्रेणेवधनुष्मता॥४॥महेंद्रयानप्रतिमंरथंतुसोपस्करंहाटकरत्नचित्रम्॥यु
धिष्ठिरःकांचनभांडयोक्त्रंसमास्थितोनागपुरस्यमध्ये॥५॥ समुच्छ्रितंदंतशलाकमस्यसुपांडुरंछत्रमतीवभाति ॥प्रदक्षिणंचैनमुपाचरंतमहर्षयःसंस्तुतिभिर्म
हेंद्रं॥६॥पुरोहिताःशत्रुवधंवदंतोब्रह्मर्षिसिद्धाःश्रुतवंतएनम्॥जप्यैश्चमंत्रैश्चमहौषधीभिःसमंततःस्वस्त्ययनंब्रुवंतः॥७॥ततःसवस्त्राणितथैवगाश्चफलानिपु
ष्पाणितथैवनिष्कान्॥कुरूत्तमोब्राह्मणसान्महात्माकुर्वन्ययौशक्रइवामरेशः॥८॥सहस्रसूर्यःशतकिंकिणीकःपरार्ध्यजांबूनदहेमचित्रः॥रथोर्जुनस्याग्निरि
वार्चिमालीविभ्राजतेश्वेतहयःसुचक्रः ॥ ९ ॥ तमास्थितःकेशवसंगृहीतंकपिध्वजोगांडिवबाणपाणिः ॥ धनुर्धरोयस्यसमःपृथिव्यांनविद्यतेनोभविताकदा
चित्॥ १० ॥उद्वर्तयिष्यंस्तवपुत्रसेनामतीवरौद्रंसबिभर्तिरूपम्॥अनायुधोयःसुभुजोभुजाभ्यांनराश्वनागान्युधिभस्मकुर्यात् ॥ ११ ॥ सभीमसेनःसहितो
यमाभ्यांवृकोदरोवीररथस्यगोप्ता॥तंतत्रसिंहर्षभमत्तखेलंलोकेमहेंद्रप्रतिमानकल्पम्॥ १२ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरस्यमध्येस्थितंइदानीमानीतमितिभावः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सहस्रंसूर्यतुल्यान्यादर्शचक्राणियस्मिन्ससहस्रसूर्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ पाठांतरेयोनःसेनांयोभीष्मोनोऽस्मभ्यंअस्मत्तःसेनांस्वांआररक्षअभेद्यव्यूहरचनयारक्षितवान् ॥ १५ ॥ गूहंतिपरिवारयंति भरतर्षभेणभीष्मेण ॥ १६ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीये
भारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इदानींस्वस्यदिव्यंज्ञानमस्तीतिदर्शयन्संजयउवाच धार्तराष्ट्रबलमिति हितार्थायहितश्चासावर्थश्चहितार्थोजयस्तदर्थं ॥ १ ॥ दुर्गायाःअसुरनि
हंतृत्वेनप्रसिद्धायाःस्तोत्रंउदीरयअसुरांशानांशत्रूणांपराजयाय ॥ २ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ३ ॥ हेसिद्धसेनानिसिद्धानांयोगिनांसेनासमुदायस्तस्यनेत्रीपरमपदप्रापिकायोगसिद्धिकरीत्यर्थः आर्ये ऋगतौअ

समीक्ष्यसेनाग्रगतंदुरासदंसंविव्यथुःपंकगतायथाद्विपाः॥ वृकोदरंवारणराजदर्पंयोधास्त्वदीयाभयविग्नसत्त्वाः॥ १३ ॥ अनीकमध्येतिष्ठंतंराजपुत्रंदुरासद
म्॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंगुडाकेशंजनार्दनः॥ १४॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥ यएषरोषात्प्रतपन्बलस्थोयोनःसेनांसिंहइवेक्षतेच ॥ सएषभीष्मःकुरुवंशकेतुर्येनाहृ
तास्त्रिशतंवाजिमेधाः ॥ १५॥ एतान्यनीकानिमहानुभावंगूहंतिमेघाइवरश्मिमंतम्॥ एतानिहत्वापुरुषप्रवीरकांक्षस्वयुद्धंभरतर्षभेण॥ १६॥ ॥इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गी० श्रीकृष्णार्जुनसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥ ॥७॥ ॥संजयउवाच॥ ॥धार्त्तराष्ट्रबलंदृष्ट्वायुद्धायसमुपस्थितं ॥ अर्जुनस्य
हितार्थायकृष्णोवचनमब्रवीत्॥ १॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥शुचिर्भूत्वामहाबाहोसंग्रामाभिमुखेस्थितः॥पराजयायशत्रूणांदुर्गास्तोत्रमुदीरय॥ २॥ ॥सं
जयउवाच॥ ॥एवमुक्तोर्जुनःसंख्येवासुदेवेनधीमता॥ अवतीर्यरथात्पार्थःस्तोत्रमाहकृतांजलिः॥ ३॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥नमस्तेसिद्धसेनानिआर्येमंदरवा
सिनि॥ कुमारिकालिकापालिकपिलेकृष्णपिंगले॥ ४॥ भद्रकालिनमस्तुभ्यंमहाकालिनमोस्तुते ॥ चंडिचंडेनमस्तुभ्यंतारिणिवरवर्णिनि॥ ५॥ कात्यायनिम
हाभागेकरालिविजयेजये॥ शिखिपिच्छध्वजधरेनानाभरणभूषिते॥ ६॥ अट्टशूलप्रहरणेखड्गखेटकधारिणि ॥ गोपेंद्रस्यानुजेज्येष्ठेनंदगोपकुलोद्भवे ॥ ७ ॥
महिषासृक्प्रियेनित्यकौशिकिपीतवासिनि॥ अट्टहासेकोकमुखेनमस्तेस्तुरणप्रिये॥ ८॥

स्मात्ऋहलोर्ण्यत् प्राप्यब्रह्मस्वरूपेइत्यर्थः मंदरेमंदरवनेवसतीतितथा कुमारिअविप्लुतब्रह्मचर्येंजरादिहीनेइतिवा कालिकालशक्ते कापालिकपालस्यायंपतिःकापालोरुद्रस्तत्पत्नि कपिलःकृष्णपिंगल
श्चवर्णविशेषौतद्वति ॥ ४ ॥ भद्रंकल्याणंकालयतिभक्तान्प्रत्यानयतिसाभद्रकाली महतीचासौकालीचकालयित्रीसंहर्त्रीकालरूपामहाकाली चंडिचंडस्यकालांतकस्यभार्ये चंडेप्रगल्भे तारिणिसंक
टोत्तरणकर्त्रि वरवर्णिनीसर्वसौभाग्यलक्षणोपेतास्त्रीतद्रूपे ॥ ५ ॥ कात्यायनिकतगोत्रोद्भवे महाभागेअतिपूज्ये करालिक्रूरे विजयेविशिष्टोजयोययासाजयप्रदेइत्यर्थः जयेजयस्वरूपे ॥ ६ ॥ अट्टंअ
त्युत्कटंशूलंतद्देवप्रहरणमायुधंयस्याः खेटकंचर्म ॥ ७ ॥ कौशिकिकुशिककुलोत्पन्ने अट्टहासेप्रशस्तस्मिते कोकंचक्रवत्वृत्तंवारक्तबीजवधेऽसुरादानशीलंवामुखंयस्याःसाकोकमुखा ॥ ८ ॥

श्वेतेमहेश्वररूपे कृष्णेवासुदेवरूपे हिरण्याक्षिपीतनेत्रे विरूपाक्षिविविधरूपयुक्तनेत्रेमनुष्यादौ सुधूम्राक्षिमार्जारादौ एतेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्येयज्ञकर्मविप्रादिषुसाध्वीब्रह्मण्या जातवेद
सिअतीतज्ञेअतीतैर्ज्ञातिवा जंबूकटकेषुजंबुद्वीपराजधानीषु चैत्येषुदेवतालयेषुनित्यंसन्निहितआलयःस्थानंयस्याःसातथा ॥ १० ॥ महानिद्राब्रह्मविद्याफलभूतामुक्तिः स्कंदमातरितिसर्वदेवतारूपत्वोपल
क्षणं ॥ ११ ॥ स्वाहेतिसर्वकर्मरूपत्त्वं कलेतिसर्वस्थूलसूक्ष्मकालरूपत्वं सावित्रीतिसर्ववाङ्मयरूपत्वंचउच्यते ॥ १२ ॥ रणाजिरेयुद्धांगने ॥ १३ ॥ १४ ॥ जंभनीतंद्रा मोहिनीनिद्रा मायाअद्भुतप्रदर्श
नं ह्रीर्लज्जाख्याचेतोवृत्तिः एतच्चकामादिवृत्तीनामप्युपलक्षणं श्रीर्लक्ष्मीः विद्यातपोधनादिसमृद्धिरूपा संध्यासंधौआदावंतेचभवासंध्यासृष्टिप्रलयकर्त्रीत्यर्थः प्रभावतीचंद्रसूर्यप्रभायुक्ताहोरात्ररूपा
सावित्रीसवितुःसूर्यस्यसंबंधिनीप्रभाप्रकाशनशक्तिस्तद्रूपा जननीमातृवत्पालयित्री ॥ १५ ॥ तुष्टिःसंतोषः पुष्टिरुपचयः धृतिर्धैर्यं दीप्तिर्ज्योतिः ययाकांत्याचंद्रादित्यौवर्धेतेअत्यंतंकांतिमंतौभवतः वक्ष्य
तिच यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतिश्च परंचिन्मात्रंब्रह्मैवेत्यर्थः भूतिःऐश्वर्यंभूतिमतांमहेश्वरादीनां एषास्यपरमासंपदि

उमेशाकंभरिश्वेतेकृष्णेकैटभनाशिनि॥ हिरण्याक्षिविरूपाक्षिसुधूम्राक्षिनमोस्तुते ॥ ९ ॥ वेदश्रुतिमहापुण्येब्रह्मण्येजातवेदसि ॥ जंबूकटकचैत्येषुनित्यंसन्नि
हितालये ॥ १० ॥ त्वंब्रह्मविद्याविद्यानांमहानिद्राचदेहिनाम्॥ स्कंदमातर्भगवतिदुर्गेकांतारवासिनि ॥ ११ ॥ स्वाहाकारःस्वधाचैवकलाकाष्ठासरस्वती॥ सावि
त्रिवेदमाताचतथावेदांतउच्यते ॥ १२ ॥ स्तुतासित्वंमहादेविविशुद्धेनांतरात्मना ॥ जयोभवतुमेनित्यंत्वत्प्रसादाद्रणाजिरे ॥ १३ ॥ कांतारभयदुर्गेषुभक्तानां
चालयेषुच॥ नित्यंवससिपातालेयुद्धेजयसिदानवान् ॥ १४ ॥ त्वंजंभनीमोहिनीचमायाह्रीःश्रीस्तथैवच ॥ संध्याप्रभावतीचैवसावित्रीजननीतथा॥ १५ ॥
तुष्टिःपुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चंद्रादित्यविवर्धिनी॥ भूतिर्भूतिमतांसंख्येवीक्ष्यसेसिद्धचारणैः॥ १६ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ततःपार्थस्यविज्ञायभक्तिंमानववत्सला॥
अंतरिक्षगतोवाचगोविंदस्याग्रतःस्थिता ॥ १७ ॥

तिश्रुतेर्ब्रह्मरूपैव संख्येसम्यक्ख्यानंप्रकाशनंयत्रतस्मिन्नात्मानात्मविवेकरूपेसमाधौ सिद्धैर्जीवन्मुक्तैश्चारणैराजा
नसिद्धैश्चवीक्ष्यसेऽनुभूयसेप्रत्यगात्मत्वेन तदेवमाकारविशेषोपहितंब्रह्माभिध्यातंसत्सर्वामोक्षादर्वाचीनाराज्यविजयादिसिद्धीःप्रयच्छतीतिप्रदर्शितं तदेववक्ष्यतिभगवान् येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्ध
यान्विताः तेपिमामेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं लभंतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितानितिच तथामहतीविमोक्षाख्यासिद्धिरपिसर्वाकारानुपहितब्रह्मज्ञानादेवभवतीतिप्रतिपादनायगीताशास्त्रमारीप्समा
नेनतत्रविश्वासोत्पत्त्यर्थंसद्यःप्रत्ययकरंदेवीस्तोत्रंकुर्वितिनियुक्तोऽर्जुनोदेवींप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाजातप्रत्ययोगीतास्वपिश्रद्धांबध्नीयादित्याशयवताभगवताएतदुक्तमितिप्रघट्टकार्थः एवमेववेदेपिकारीर्यादीनांसद्यो
वृष्ट्यादिफलानांकर्मणांविधानमदृष्टार्थेषुकर्मसुश्रद्धोत्पादनार्थमेवेतिनिर्णीतंपूर्वाचार्यैः ॥ १६ ॥ ततःपार्थस्येति अंतरिक्षगतेत्यैश्वर्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं ॥ १७ ॥

नरस्त्वमित्यर्जुनायपूर्वंनरनारायणात्मकंरूपंस्मारयति तेनचतत्स्मृत्यैवसर्वंभयनिवृत्तिर्भवतितद्विस्मरणादेवतुपराजयभयमित्यपिदर्शितं एवमयंगीताशास्त्रस्यवक्ष्यमाणस्योपोद्घातोदर्शितः ॥ १८ ॥ १९ ॥
कथामनुसंधत्ते लब्ध्वेत्यादिना ॥ २० ॥ एतत्स्तोत्रपाठफलमाह यइदमिति कल्येप्रभाते ॥ २१ ॥ तेभ्योनभयमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यत्रेति धर्मफलंद्युतिप्रभृतयः

देव्युवाच ॥ ॥ स्वल्पेनैवतुकालेनशत्रूञ्जेष्यसिपांडव ॥ नरस्त्वमसिदुर्धर्षनारायणसहायवान् ॥ १८ ॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामपिवज्रभृतःस्वयम् ॥ इत्येवमुक्त्वा
वरदाक्षणेनांतरधीयत ॥ १९ ॥ लब्ध्वावरंतुकौंतेयोमेनेविजयमात्मनः ॥ आरुरोहततःपार्थोरथंपरमसंमतम् ॥ २० ॥ कृष्णार्जुनावेकरथौदिव्यौशंखौप्रदध्म
तुः ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंकल्यउत्थायमानवः ॥ २१ ॥ यक्षरक्षःपिशाचेभ्योनभयंविद्यतेसदा ॥ नचापिरिपवस्तेभ्यःसर्पाद्यायेचदंष्ट्रिणः ॥ २२ ॥ नभयंविद्यतेतस्य
सदाराजकुलादपि ॥ विवादेजयमाप्नोतिबद्धोमुच्यतिबंधनात् ॥ २३ ॥ दुर्गंतरतिचावश्यंतथाचौरैर्विमुच्यते ॥ संग्रामेविजयेन्नित्यंलक्ष्मींप्राप्नोतिकेवलाम्
॥ २४ ॥ आरोग्यबलसंपन्नोजीवेद्वर्षशतंतथा ॥ एतद्दृष्टंप्रसादात्तुमयाव्यासस्यधीमतः ॥ २५ ॥ मोहादेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ तवपुत्रादुरात्मानःस
र्वेमन्युवशानुगाः ॥ २६ ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंकालपाशेनगुंठिताः ॥ द्वैपायनोनारदश्चकण्वोरामस्तथानघः ॥ अवारयंस्तवसुतंनचासौतद्गृहीतवान् ॥ २७ ॥
यत्रधर्मोद्युतिःकांतिर्यत्रह्रीःश्रीस्तथामतिः ॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गी० दुर्गास्तोत्रेत्रयोविंशोऽध्यायः
॥ २३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ केषांप्रहृष्टास्तत्राग्रेयोधायुध्यंतिसंजय ॥ उदग्रमनसःकेवाकेवादीनाविचेतसः ॥ १ ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रयुद्धेहृदयकंपने ॥ मामकाः
पांडवेयावातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ कस्यसेनासमुदयेगंधमाल्यसमुद्भवः ॥ वाचःप्रदक्षिणाश्चैवयोधानामभिगर्जताम् ॥ ३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ उभ
योःसेनयोस्तत्रयोधाजहृषिरेतदा ॥ स्रजःसमाःसुगंधानामुभयत्रसमुद्भवः ॥ ४ ॥ संहतानामनीकानांव्यूढानांभरतर्षभ ॥ संसर्गात्समुदीर्णानांविमर्दःसुमहा
नभूत् ॥ ५ ॥ वादित्रशब्दस्तुमुलःशंखभेरीविमिश्रितः ॥ शूराणांरणशूराणांगर्जतामितरेतरम् ॥ ६ ॥ उभयोःसेनयोराजन्महान्व्यतिकरोभवत् ॥ अन्योन्यंवीक्ष्य
माणानांयोधानांभरतर्षभ ॥ कुंजराणांचनदतांसैन्यानांचप्रहृष्यताम् ॥ ७ ॥ ॥ इ० म० भी० प० भगवद्गीताप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

तर्हिमत्पक्षेपिधर्मोस्त्येवेतिमन्वानंप्रत्याह यत्रधर्मस्तत्रकृष्णः त्वत्पक्षेकृष्णाभावाद्धर्मोपिनास्तितत्फलभूताद्युत्यादयोपिनसंतीत्यर्थः फलितमाह यतःकृष्णस्ततोजयइति ॥ २८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैल
कंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ केषामित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविं
दसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिजंबूखंडनिर्माणकात्यायनीस्तवांतग्रंथार्थप्रकाशेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

श्वेतेमहेश्वररूपे कृष्णेवासुदेवरूपे हिरण्याक्षिपीतनेत्रे विरूपाक्षिविविधरूपयुक्तनेत्रेमनुष्यादौ सुधूम्राक्षिमार्जारादौ एतेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्येयज्ञकर्मविप्रादिषुसाध्वीब्रह्मण्या जातवेद
सिअतीतज्ञेअतीतैर्ज्ञातेवा जंबूकटकेषुजंबुद्वीपराजधानीषु चैत्येषुदेवतालयेषुनित्यंसन्निहितआलयःस्थानंयस्याःसातथा ॥ १० ॥ महानिद्राब्रह्मविद्याफलभूतामुक्तिः स्कंदमातरितिसर्वदेवतारूपत्वोपल
क्षणं ॥ ११ ॥ स्वाहेतिसर्वकर्मरूपत्त्वं कलेतिसर्वस्थूलसूक्ष्मकालरूपत्वं सावित्रीतिसर्ववाङ्मयरूपत्वंचउच्यते ॥ १२ ॥ रणाजिरेयुद्धांगने ॥ १३ ॥ १४ ॥ जंभनीतंद्रा मोहिनीनिद्रा मायाअद्भुतप्रदर्श
नं ह्रीर्लज्जाख्याचेतोवृत्तिः एतच्चकामादिवृत्तीनामप्युपलक्षणं श्रीर्लक्ष्मीः विद्यातपोधनादिसमृद्धिरूपा संध्यासंधौआदावंतेचभवासंध्यासृष्टिप्रलयकर्त्रीत्यर्थः प्रभावतीचंद्रसूर्यप्रभायुक्ताहोरात्ररूपा
सावित्रीसवितुःसूर्यस्यसंबंधिनीप्रभाप्रकाशनशक्तिस्तद्रूपा जननीमातृवत्पालयित्री ॥ १५ ॥ तुष्टिःसंतोषः पुष्टिरुपचयः धृतिर्धैर्यं दीप्तिर्ज्योतिः ययाकांत्याचंद्रादित्यौवर्धेतेअत्यंतकांतिमंतौभवतः वक्ष्य
तिच यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेखिलं यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकमिति येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धइतिश्रुतिश्च परंचिन्मात्रंब्रह्मैवेत्यर्थः भूतिःऐश्वर्यंभूतिमतांमहेश्वरादीनां एषास्यपरमासंपदि

उमेशाकंभरिश्वेतेकृष्णेकैटभनाशिनि ॥ हिरण्याक्षिविरूपाक्षिसुधूम्राक्षिनमोस्तुते ॥ ९ ॥ वेदश्रुतिमहापुण्येब्रह्मण्येजातवेदसि ॥ जंबूकटकचैत्येषुनित्यंसन्नि
हितालये ॥ १० ॥ त्वंब्रह्मविद्याविद्यानांमहानिद्राचदेहिनाम् ॥ स्कंदमातर्भगवतिदुर्गेकांतारवासिनि ॥ ११ ॥ स्वाहाकारःस्वधाचैवकलाकाष्ठासरस्वती ॥ सावि
त्रिवेदमाताचतथावेदांतउच्यते ॥ १२ ॥ स्तुतासित्वंमहादेविविशुद्धेनांतरात्मना ॥ जयोभवतुमेनित्यंत्वत्प्रसादाद्रणाजिरे ॥ १३ ॥ कांतारभयदुर्गेषुभक्तानां
चालयेषुच ॥ नित्यंवससिपातालेयुद्धेजयसिदानवान् ॥ १४ ॥ त्वंजंभनीमोहिनीचमायाह्रीःश्रीस्तथैवच ॥ संध्याप्रभावतीचैवसावित्रीजननीतथा ॥ १५ ॥
तुष्टिःपुष्टिर्धृतिर्दीप्तिश्चंद्रादित्यविवर्धिनी ॥ भूतिर्भूतिमतांसंख्येवीक्ष्यसेसिद्धचारणैः ॥ १६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततःपार्थस्यविज्ञायभक्तिंमानववत्सला ॥
अंतरिक्षगतोवाचगोविंदस्याग्रतःस्थिता ॥ १७ ॥

तिश्रुतेर्ब्रह्मरूपैव संख्येसम्यक्ख्यानंप्रकाशनंयत्रतस्मिन्नात्मानात्मविवेकरूपेसमाधौ सिद्धैर्जीवन्मुक्तैश्चारणैराजा
नसिद्धैश्चवीक्ष्यसेऽनुभूयसेप्रत्यगात्मत्वेन तदेवमाकारविशेषोपहितंब्रह्माभिध्यातंसत्सर्वामोक्षादर्वाचीनाराज्यविजयादिसिद्धीःप्रयच्छतीतिप्रदर्शितं तदेववक्ष्यतिभगवान् येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्ध
यान्विताः तेपिमामेवकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकं लभंतेचततःकामान्मयैवविहितान्हितानितिच तथामहतीविमोक्षाख्यासिद्धिरपिसर्वाकारानुपहितब्रह्मज्ञानादेवभवतीतिप्रतिपादनायगीताशास्त्रमारीप्समा
नेनतत्रविश्वासोत्पत्त्यर्थंसद्यःप्रत्ययकरंदेवीस्तोत्रंकुर्वितिनियुक्तोऽर्जुनोदेवींप्रत्यक्षतोदृष्ट्वाजातप्रत्ययोगीतास्वपिश्रद्धांबध्नीयादित्याशयवताभगवताएतदुक्तमितिप्रघट्टकार्थः एवमेववेदेपिकारीर्यादीनांसद्यो
वृष्ट्यादिफलानांकर्मणांविधानमदृष्टार्थेषुकर्मसुश्रद्धोत्पादनार्थमेवेतिनिर्णीतंपूर्वाचार्यैः ॥ १६ ॥ ततःपार्थस्येति अंतरिक्षगतेत्यैश्वर्यप्रदर्शनार्थंविशेषणं ॥ १७ ॥

नरस्त्वमित्यर्जुनायपूर्वंनरनारायणात्मकंरूपंस्मारयति तेनचतत्स्मृत्यैवसर्वभयनिवृत्तिर्भवतितद्विस्मरणादेवतुपराजयभयमित्यपिदर्शितं एवमयंगीताशास्त्रस्यवक्ष्यमाणस्योपोद्घातोदर्शितः ॥ १८ ॥ १९ ॥
कथामनुसंधत्ते लब्ध्वेत्यादिना ॥ २० ॥ एतत्स्तोत्रपाठफलमाह यइदमिति कल्येप्रभाते ॥ २१ ॥ तेभ्योनभयमितिपूर्वेणसंबंधः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यत्रेति धर्मफलंद्युतिप्रभृतयः

देव्युवाच ॥ ॥ स्वल्पेनैवतुकालेनशत्रूनूजेष्यसिपांडव ॥ नरस्त्वमसिदुर्धर्षनारायणसहायवान् ॥ १८ ॥ अजेयस्त्वंरणेऽरीणामपिवज्रभृतःस्वयम् ॥ इत्येवमुक्त्वा
वरदाक्षणेनांतरधीयत ॥ १९ ॥ लब्ध्वावरंतुकौंतेयोमेनेविजयमात्मनः ॥ आरुरोहततःपार्थोरथंपरमसंमतम् ॥ २० ॥ कृष्णार्जुनावेकरथौदिव्यौशंखौप्रदध्म
तुः ॥ यइदंपठतेस्तोत्रंकल्यउत्थायमानवः ॥ २१ ॥ यक्षरक्षःपिशाचेभ्योनभयंविद्यतेसदा ॥ नचापिरिपवस्तेभ्यःसर्पाद्यायेचदंष्ट्रिणः ॥ २२ ॥ नभयंविद्यतेतस्य
सदाराजकुलादपि ॥ विवादेजयमाप्नोतिबद्धोमुच्यतिबंधनात् ॥ २३ ॥ दुर्गंतरतिचावश्यंतथाचोरैर्विमुच्यते ॥ संग्रामेविजयेन्नित्यंलक्ष्मींप्राप्नोतिकेवलाम्
॥ २४ ॥ आरोग्यबलसंपन्नोजीवेद्वर्षशतंतथा ॥ एतद्दृष्टंप्रसादात्तुमयाव्यासस्यधीमतः ॥ २५ ॥ मोहादेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ तवपुत्रादुरात्मानःस
र्वेमन्युवशानुगाः ॥ २६ ॥ प्राप्तकालमिदंवाक्यंकालपाशेनगुंठिताः ॥ द्वैपायनोनारदश्चकण्वोरामस्तथानघः ॥ अवारयंस्तवसुतंनचासौतद्गृहीतवान् ॥ २७ ॥
यत्रधर्मोद्युतिःकांतिर्यत्रह्रीःश्रीस्तथामतिः ॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभगवद्गी० दुर्गास्तोत्रेत्रयोविंशोऽध्यायः
॥ २३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ केषांप्रहृष्टास्तत्राग्रेयोधायुध्यंतिसंजय ॥ उदग्रमनसःकेवाकेवादीनाविचेतसः ॥ १ ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रयुद्धेहृदयकंपने ॥ मामकाः
पांडवेयावातन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ कस्यसेनासमुदयेगंधमाल्यसमुद्भवः ॥ वाचःप्रदक्षिणाश्चैवयोधानामभिगर्जताम् ॥ ३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ उभ
योःसेनयोस्तत्रयोधाजहृषिरेतदा ॥ स्रजःसमाःसुगंधानामुभयत्रसमुद्भवः ॥ ४ ॥ संहतानामनीकानांव्यूढानांभरतर्षभ ॥ संसर्गात्समुदीर्णानांविमर्दःसुमहा
नभूत् ॥ ५ ॥ वादित्रशब्दस्तुमुलःशंखभेरीविमिश्रितः ॥ शूराणांरणशूराणांगर्जतामितरेतरम् ॥ ६ ॥ उभयोःसेनयोराजन्महान्व्यतिकरोभवत् ॥ अन्योन्यंवीक्ष्य
माणानांयोधानांभरतर्षभ ॥ कुंजराणांचनदतांसैन्यानांचप्रहृष्यताम् ॥ ७ ॥ ॥ इ० म० भी० प० भगवद्गीताप० धृतराष्ट्रसंजयसंवादेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

तर्हिमत्पक्षेपिधर्मोस्त्येवेतिमन्वानंप्रत्याह यत्रधर्मस्तत्रकृष्णः त्वत्पक्षेकृष्णाभावाद्धर्मोपिनास्तितत्फलभूताद्युत्यादयोपिनसंतीत्यर्थः फलितमाह यतःकृष्णस्ततोजयइति ॥ २८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैल
कंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ केषामित्यध्यायःस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविं
दसूरिसूनोःश्रीनीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिजंबूखंडनिर्माणकात्यायनीस्तवांतग्रंथार्थप्रकाशेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

ओंनमोब्रह्मादिभ्योब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्योवंशऋषिभ्योनमोगुरुभ्यः प्रणम्यभगवत्पादान्श्रीधरादींश्चसद्गुरून् संप्रदायानुसारेणगीताव्याख्यांसमारभे ॥ १ ॥ भारतेसर्ववेदार्थोभारतार्थश्चकृत्स्नशः गी
तायामस्तितेनेयंसर्वशास्त्रमयीमता ॥ २ ॥ कर्मोपास्तिज्ञानभेदैःशास्त्रंकांडत्रयात्मकं अन्येतूपासनाकांडात्तृतीयोनातिरिच्यते ॥ ३ ॥ तदेवब्रह्मविद्धित्वंनेदंयत्तदुपासते इतिश्रुत्यैववेद्यस्यह्युपास्यादन्यतेरि
ता ॥ ४ ॥ इयमष्टादशाध्यायीक्रमात्षट्कत्रिकेणहि कर्मोपास्तिज्ञानकांडत्रितयात्मानिगद्यते॥ ५॥ तत्रयुद्धोद्यमंश्रुत्वौत्सुक्यादपिमंवृत्तांतंबुभुत्सुर्धृतराष्ट्रउवाच धर्मक्षेत्रइति तत्रवेदेतेषांकुरुक्षेत्रंदेवयज
नमासेतिकर्मकांडप्रसिद्धंकुरुक्षेत्रमन्यत् अविमुक्तंवैकुरुक्षेत्रंदेवानांदेवयजनंसर्वेषांभूतानांब्रह्मसदनमित्यविमुक्ताख्यंब्रह्मप्राप्तिस्थानभूतंकुरुक्षेत्रमन्यत् ब्रह्मसदनत्वंचास्यात्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्र
स्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिवाक्यशेषेणव्युत्पादितं एतद्व्यावृत्त्यर्थंधर्मक्षेत्रेइतिविशेषणं कुरुदेशांतरगतंहिकुरुक्षेत्रंधर्मक्षेत्रमेवनतुतत्ब्रह्मसदनं प्रवर्ग्यकांडेतस्यधर्मक्षेत्रत्वमात्रश्रव

धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः ॥ मामकाःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्यो
धनस्तदा ॥ आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमूम् ॥ व्यूढांद्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्रशूरामहेष्वा
साभीमार्जुनसमायुधि ॥ युयुधानोविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान् ॥ पुरुजित्कुंतिभोजश्चशैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥
युधामन्युश्चविक्रांतउत्तमौजाश्चवीर्यवान् ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्वएवमहारथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम ॥ नायकाममसैन्यस्यसं
ज्ञार्थंतान्ब्रवीमिते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिंजयः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमदत्तिर्जयद्रथः ॥ ८ ॥ अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजीविताः ॥
नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

णात् तत्रसमवेताःमिलिताः युयुत्सवोयोद्धुमिच्छवः पांडवानांपृथग्ग्रहणंतेषुममत्वाभावसूचनार्थं॥ १ ॥ व्यूढंव्यूहरचनयास्थितं आचार्यंद्रोणं राजादुर्योधनः राजाब्रवीदित्येवसिद्धेवचनपदेनसंक्षिप्तबह्वर्थ
त्वादिगुणवत्त्वंवाक्यस्यसूच्यते ॥ २ ॥ द्रुपदपुत्रेणेति पूर्ववैरसूचनेनक्रोधोद्दीपनार्थंविशेषणं ॥ ३ ॥ महेष्वासामहांतइष्वासाःधनूंषियेषांते युयुधानःसात्यकिः द्रुपदश्चमहारथइत्येकः ॥ ४ ॥ धृष्टकेत्वाद
यःषट् ॥ ५ ॥ युधामन्यूत्तमौजसौसौभद्रोभिमन्युःपंचद्रौपदेयाःप्रतिविंध्यादयश्चेत्यष्टौ चकारात्पांडवाघटोत्कचादयश्चातिप्रसिद्धायाह्याः सर्वेपिमहारथाएव तल्लक्षणंतु एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तु
धन्विनां शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चसवैप्रोक्तोमहारथः अमितान्योधयेद्यस्तुसंप्रोक्तोतिरथस्तुसः रथस्त्वेकेनयोद्धास्यात्तन्न्यूनोर्द्धरथःस्मृतइति ॥ ६ ॥ विशिष्टाःश्रेष्ठाः निबोधबुध्यस्व भौवादिकस्यपरस्मैपदिनो
बुधेरिदंरूपं संज्ञार्थंअस्मत्पक्षेपिशूराःसंतीतिज्ञापनार्थं परेषुप्राबल्यंदृष्ट्वातवोत्साहभंगोमाभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ विकर्णःस्वभ्राता सौमदत्तिर्भूरिश्रवाः जयद्रथपदस्थानेतथैवचेतिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ अन्येश
ल्यकृतवर्मप्रभृतयः शस्त्राणिविदारकाणिखड्गादीनिप्रहरणानिकेवलंप्रहारार्थानिगदादीनि नानाविधानियेषांतेनानाशस्त्रप्रहरणाः ॥ ९ ॥

पर्याप्तंपरितआप्तंपरिवेष्टितं पांडवसैन्यंहिसप्ताक्षौहिणीमितत्वादल्पंबहुनैकादशाक्षौहिणीमितेनास्मत्सैन्येनवेष्टयितुंशक्यंनतुतदीयेनास्मदीयमित्यर्थः एवंचपर्याप्तमित्यस्यपारणीयमित्यर्थः ॥ १० ॥ अयनेषुव्यूहरचनयास्थितेसैन्येप्रवेशमार्गेषुस्वेस्वेस्थानेस्थितायूयंमध्यस्थंभीष्ममेवाभिरक्षंतु अस्यसेनापतेश्चांचल्येसर्वापिसेनाआकुलीभवेत्तत्स्थैर्येस्थिराचभवेदतःसएवरक्ष्यइत्यर्थः ॥ ११॥ तस्यैवंवदतोदुर्योधनस्य संजयवाक्यमिदं सिंहनादमितिणमुलंतं तेनविनद्येत्यस्यानुप्रयोगःकषादित्वात् समूलकाषंकषतिस्मदैत्यानित्यादिवत् कुरुवृद्धोभीष्मः प्राग्विराटनगरादौदृष्टप्रभावान्पांडवान्दृष्ट्वाराज्ञोभयंमाभूदितिशंखंदध्मौ हर्षंयुद्धोत्साहं जनयन् हेत्वर्थेशतृप्रत्ययः हर्षजननार्थमित्यर्थः ॥ १२ ॥ अभ्यहन्यंतअभिहताः कर्मकर्त्तरिप्रयोगः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ व्यवस्थिता

अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितम् ॥ पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितम् ॥ १० ॥ अयनेषुचसर्वेषुयथाभागमवस्थिताः ॥ भीष्ममेवाभिरक्षंतुभवंतः सर्वएवहि ॥ ११ ॥ तस्यसंजनयन्हर्षंकुरुवृद्धःपितामहः ॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान् ॥ १२ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपणवानकगोमुखाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत् ॥ १३ ॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ ॥ माधवःपांडवश्चैवदिव्यौशंखौप्रदध्मतुः ॥ १४ ॥ पांचजन्यंहृषीकेशोदेवदत्तंधनंजयः ॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ १५ ॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ ॥ १६ ॥ काश्यश्चपरमेष्वासःशिखंडीचमहारथः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चापराजितः ॥ १७ ॥ द्रुपदोद्रौपदेयाश्चसर्वशःपृथिवीपते ॥ सौभद्रश्चमहाबाहुःशंखान्दध्मुःपृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ सघोषोधार्तराष्ट्राणांहृदयानिव्यदारयत् ॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयन् ॥ १९ ॥ अथव्यवस्थितान्दृष्ट्वाधार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥ प्रवृत्तेशस्त्रसंपातेधनुरुद्यम्यपांडवः ॥ २० ॥ हृषीकेशंतदावाक्यमिदमाहमहीपते ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येरथंस्थापयमेच्युत ॥ २१ ॥ यावदेतान्निरीक्षेहंयोद्धुकामानवस्थितान् ॥ कैर्मयासहयोद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे ॥ २२ ॥ योत्स्यमानानवेक्षेऽहंयएतेत्रसमागताः ॥ धार्तराष्ट्रस्यदुर्बुद्धेर्युद्धेप्रियचिकीर्षवः ॥ २३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ एवमुक्तोहृषीकेशोगुडाकेशेनभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येस्थापयित्वारथोत्तमम् ॥ २४ ॥

न्भयोद्विग्नतयावैषम्येणावस्थितान् कपिध्वजपांडवपदाभ्यांभीषणध्वजत्वंशौर्यंचप्रदृश्यते ॥ २० ॥ हृषीकेशंसर्वेषामिंद्रियाणांप्रवर्त्तकत्वेनपरचित्ताभिज्ञं वाक्यमेवाहनतुकंचिदर्थमितिद्योतनार्थंवाक्यपदं वाक्यमेवाह सेनयोरिति ॥२१॥ रथस्थापनप्रयोजनमाह यावदिति कैःसहमयायोद्धव्यंमयासहवाकैर्योद्धव्यमित्युभयत्रसहशब्दसंबंधः केवामांजेतुंयतंतेमयावाकेजेतव्याइत्यालोचनार्थमित्यर्थः ॥ २२ ॥ योत्स्यमानान् नतुशांतिकामान् यतोदुर्बुद्धेः प्रियंचिकीर्षंतितेनतेषामपितत्तुल्यत्वंसूचितं ॥ २३ ॥ रथोत्तमंस्थापयित्वाउवाचेतिद्वयोःसंबंधः ॥ २४ ॥

महीक्षितांपृथिवीश्वराणां ॥ २५ ॥ पितॄन्पितृव्यादीन्भूरिश्रवःप्रभृतीन् पितामहान्भीष्मादीन् मातुलान्शल्यादीन् भ्रातॄन्दुर्योधनादीन् पुत्रान्लक्ष्मणादीन् पौत्रान्लक्ष्मणादिपुत्रान् सखीन्अश्वत्थामा
दीन् ॥ २६ ॥ सुहृदःकृतवर्मादीन् ॥ २७ ॥ कृपयास्नेहेन सचस्वजनमितिविशेषणेनप्रदर्श्यते ॥ २८ ॥ सीदंतिनिश्चेष्टानिभवंति रोमहर्षोरोमांचः ॥ २९॥३० ॥ निमित्तानिलोकक्षयकराणिभूमिकंपा
दीनि ॥ ३१॥३२॥३३॥ स्यालाइतिस्यालशब्दोदंत्यादिः विजामातुरुतवाघास्यालादितिमंत्रवर्णात् स्याल्लाजानावपतीतिवालाजालाजतेःस्यंशूर्पस्यतेरितियास्कः॥३४॥ हंतुंइच्छापिममनभवतिकिमुत
हंतृत्वमित्यर्थः महीकृतेपृथिव्यर्थे ॥३५॥ आततायिनः अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारहरश्चैवषडेतेआततायिनः आततायिनमायांतंहन्यादेवाविचारयन् नाततायिवधेदोषोहंतुर्भवतिकश्च

भीष्मद्रोणप्रमुखतःसर्वेषांचमहीक्षिताम् ॥ उवाचपार्थपश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थःपितॄनथपितामहान् ॥ आचार्यान्मातुला
न्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ २६ ॥ श्वशुरान्सुहृदश्चैवसेनयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्यसकौंतेयःसर्वान्बंधूनवस्थितान् ॥ २७॥ कृपयापरयाविष्टोविषी
दन्निदमब्रवीत् ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वेमंस्वजनंकृष्णयुयुत्सुंसमुपस्थितम् ॥ २८॥ सीदंतिममगात्राणिमुखंचपरिशुष्यति ॥ वेपथुश्चशरीरेमेरोमहर्षश्चजा
यते ॥ २९॥ गांडीवंस्रंसतेहस्तात्त्वक्चैवपरिदह्यते॥ नचशक्नोम्यवस्थातुंभ्रमतीवचमेमनः ॥ ३०॥ निमित्तानिचपश्यामिविपरीतानिकेशव॥ नचश्रेयोनुपश्यामिह
त्वास्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥ नकांक्षेविजयंकृष्णनचराज्यंसुखानिच ॥ किंनोराज्येनगोविंदकिंभोगैर्जीवितेनवा ॥ ३२ ॥ येषामर्थेकांक्षितंनोराज्यंभोगाःसुखा
निच ॥ तइमेऽवस्थितायुद्धेप्राणांस्त्यक्त्वाधनानिच ॥ ३३ ॥ आचार्याःपितरःपुत्रास्तथैवचपितामहाः ॥ मातुलाःश्वशुराःपौत्राःस्यालाःसंबंधिनस्तथा ॥ ३४ ॥
एतान्नहंतुमिच्छामिघ्नतोपिमधुसूदन ॥ अपित्रैलोक्यराज्यस्यहेतोःकिंनुमहीकृते ॥ ३५ ॥ निहत्यधार्तराष्ट्रान्नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन ॥ पापमेवाश्रयेदस्मा
न्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥ तस्मान्नार्हावयंहंतुंधार्तराष्ट्रान्सबांधवान् ॥ स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव ॥ ३७ ॥ यद्यप्येतेनपश्यंतिलोभोपहतचेत
सः ॥ कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकम् ॥ ३८ ॥

नेति यद्यप्येवंतथापिएतान्हत्वाअस्मान्पापमेवआश्रयेत् आततायिवधोहिअर्थशास्त्रविहितः नहिंस्यात्सर्वभूतानीतितुधर्मशास्त्रं तच्चपूर्वस्मात्प्रबलं यथोक्तंयाज्ञवल्क्येन स्मृत्योर्विरोधेन्यायस्तुबलवान्व्य
वहारतः अर्थशास्त्रात्तुवलवद्धर्मशास्त्रमितिस्थितिरिति अस्मान्हत्वाएतान्आततायिनःपापमेवाश्रयेदित्यपरायोजना तथाचएतएवास्मद्वधेननश्यंतुनतुवयमेतेषांवधेननंक्ष्यामइतिभावः ॥२६॥२७॥२८॥

ननुआहूतोननिवर्त्तेतद्यूतादपिरणादपीतिविजितंक्षत्रियस्येतिचयुद्धादनिवृत्तिर्हिंसयाचवृत्तिःक्षत्रियस्येष्टातत्कथंयुद्धान्निवृत्तिमिच्छसीत्याशंक्याह कथमिति साहिलोभमूलिकास्मृतिःकुलक्षयदोषवि
धिनाबाध्यते यथा औदुंबरींस्पृष्ट्वोद्गायेदितिस्पर्शनविधिनाविरुद्धासतीऔदुंबरीसर्वावेष्टयितव्येतिसर्ववेष्टनस्मृतिर्बाध्यते लोभमूलकत्वात्तद्वत् नहिविधिमात्राद्यत्किंचित्कर्त्तव्यं श्येनादीनामधर्मरूपाणा
मप्यवश्यानुष्ठेयत्वापत्तेः तस्माद्यत्फलतोनदुष्यतितदेवविहितंधर्मरूपमनुष्ठेयं यथोक्तं फलतोपिचयत्कर्मनानर्थेनानुबध्यते केवलंप्रीतिहेतुत्वात्तद्धर्मइतिकथ्यतइति श्येनादिवत्पापानुबंधित्वात्युद्धंत्याज्य
मेवेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ प्रणश्यंतिअनुष्ठातॄणांवृद्धानामभावात् अवशिष्टंबालादिरूपंवंशंधर्मलोपादधर्मोभिभवति ॥ ४० ॥ दुष्टासुपुत्रार्थंवर्णांतरमुपासीनासु ॥ ४१ ॥ कथंतर्हिजामदग्न्येनरामेणक्षत्रियेषुह

कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्त्तितुम् ॥ कुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन ॥ ३९ ॥ कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः ॥ धर्मेनष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मो
भिभवत्युत ॥ ४० ॥ अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः ॥ स्त्रीषुदुष्टासुवार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः ॥ ४१ ॥ संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच ॥ पतंतिपि
तरोह्येषांलुप्तपिंडोदकक्रियाः ॥ ४२ ॥ दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः ॥ उत्साद्यंतेजातिधर्माःकुलधर्माश्चशाश्वताः ॥ ४३ ॥ उत्सन्नकुलधर्माणांमनुष्याणां
जनार्दन ॥ नरकेनियतंवासोभवतीत्यनुशुश्रुम ॥ ४४ ॥ अहोबतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयम् ॥ यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः ॥ ४५ ॥ यदिमामप्रतीका
रमशस्त्रंशस्त्रपाणयः ॥ धार्तराष्ट्रारणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत् ॥ ४६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत् ॥ विसृज्यसशरंचापंशो
कसंविग्नमानसः ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेऽर्जुनविषादयोगोनामप्रथमोऽध्यायः
॥ १ ॥ ॥ पर्वणितुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ ॥ ७ ॥

तेपुनस्त्रियःपुनःपुनर्ब्राह्मणेभ्यःपुत्रान्जनयामासुरित्युपाख्यायते कथंवाधृतराष्ट्रादीनांअसंकरजत्वमित्याशंक्याह पतंतीति हिशब्दोवैदिकींप्रसिद्धिंद्योतयति साहिनशेषोअग्नेअन्यजातमस्तीतिश्रुतिः अ
न्यस्माज्जातंशेषोऽपत्यंनास्तीतितदर्थः अन्योदर्योमनसापिनमंतव्योममायंपुत्रइतियास्कवचनाच्च येयजामहइतिशास्त्रात्येवयंस्मस्तेवयंयजामहइत्यर्थकाद्दृश्यमानस्यपित्रादेःसंशयग्रस्तत्वादयंममपितै
वेतिनिश्चयस्यदुःसाध्यत्वात् मंत्रश्चयोहमस्मिससन्यजे ब्राह्मणेर्थवादश्च नचैतद्विद्मोब्राह्मणाःस्मोवयमब्राह्मणावेति तस्माद्बीजपतेरेवपिंडादिप्राप्तिर्नतुक्षेत्रपतेरितिलुप्तपिंडोदकक्रियत्वादवश्यंपितॄणांपातो
भवतिक्षेत्रजपुत्रस्मृतिस्तुइहलोकेवंशस्थापनमात्रपरानतुतेनक्षेत्रपतेःकश्चिदामुष्मिकउपकारोस्ति उदाहृतंश्रुतिविरोधात् अयंचसंकरोस्माभिःस्वयंकृतश्चेदवश्यमस्मान्बाधिष्यतएवेतिभावः ॥ ४२ ॥ एत
देवविवृणोतिद्वाभ्यां दोषैरिति ॥ ४३ ॥ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ संख्येसंग्रामे ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीनैलकंठीयेभारतभावदीपेभीष्मपर्वप्रकाशेभगवद्गीतासुप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पर्व० ॥ २५ ॥

अर्जुनेयुद्धादुपरतेमत्पुत्रानिष्कंटकंराज्यंप्राप्स्यंतीत्याशावंतंराजानंप्रतिसंजयउवाच तंतथेति तमर्जुनं तथास्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधवेत्युक्तप्रकारेण कृपयास्नेहेननतुदययापरदुःखप्रहाणेच्छारूपया तस्याःपरदौर्बल्यनिश्चयोत्तरभाविन्याःअर्जुनेयदिवानोजयेयुरितिस्वपराजयमाशंकमानेदुर्भणत्वात् यानेवहत्वानजिजीविषामइतिस्नेहातिशयसूचकवाक्यशेषविरोधाच्च आविष्टंव्याप्तंविषीदंतं सीदंतिममगात्राणीत्यादिनाउक्तरूपंविषादंप्रामुवंतं इदंवक्ष्यमाणंवाक्यंवचनीयंउवाच मधुसूदनइतिदुष्टहंतृत्वादेवार्जुनंनिमित्तीकृत्यत्वत्पुत्रानपिहनिष्यत्येवेतित्वयाजयाशानकार्येतिभावः ॥ १ ॥ अर्जुनमुद्योजयन्श्रीभगवानुवाच कुतइति कश्मलंवैक्लव्यं विषमेयुद्धसंकटे अनार्यैर्भीरुभिर्जुष्टंसेवितंनतुत्वादृशैःशूरैःनआर्यैर्जुष्टमितिवा यत्तुआर्यैरजुष्टमितिविग्रहोदर्शितस्तदर्थैक्येपिपदव्युत्क्रमदोषादुपेक्ष्यं अतएवास्वर्ग्यमकीर्त्तिकरंच हेअर्जुनस्वच्छस्वभाव तवनैतद्युक्तमितिभावः ॥२॥ तदेवाह क्लैब्यमिति क्लैब्यंनिर्वीर्यत्वंनचशक्नोम्यवस्थातुमित्युक्तरूपंमागाः नैतत्त्वयिमहादेवप्रतिभटेयुक्तं अतःक्षुद्रंतुच्छंहृदयकृतमेवतवदौर्बल्यंनतुशक्तिसहायाद्यभावकृतं तत्त्यक्त्वाउत्तिष्ठयुद्धाय परंतपशत्रुतापन ॥३॥ननुशत्रवोवास्वभावदुष्टावातापनीयाःनतुबांधवाःसाधवश्चेत्यर्जुनउवाच कथमिति मधुसूदनारिसूदनेतिसंबोधयन्तवापिदुष्टानपिशत्रूनेवतापयतःपूजार्हौअदुष्टौगुरूचभीष्मद्रोणौजहीतिवक्तुमयुक्तमितिसूचयतिसमानार्थकमिदंसंबोधनद्वयंवक्तुःशोकेनविक्लवत्वान्नपौनरुक्त्यदोषावहमित्यन्येइषुभिरिति

संजयउवाच ॥ ॥तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ॥ विषीदंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमुपस्थितम् ॥ अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्त्तिकरमर्जुन ॥ २ ॥ क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ क्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप ॥ ३ ॥ ॥अर्जुनउवाच ॥ कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन ॥ इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन ॥ ४ ॥ गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्षमपीहलोके ॥ हत्वार्थकामांस्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान् ॥ ५ ॥ नचैतद्विद्मःकतरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः ॥ यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेवस्थिताःप्रमुखेधार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

ताभ्यांसहवाचापियोद्धुमशक्यंकिमुतबाणैरितिभावः ॥ ४ ॥ ननुयुद्धोद्यतानांगुरूणामपिवधःश्रेयानित्याशंक्याह गुरूनिति यद्यपित्वदुक्तंप्रशस्तमेवतथापिमहानुभावान्गुरूनहत्वाभैक्षमेवभोक्तुंश्रेयःप्रशस्ततरं एवंतर्हिगुरूंस्त्यक्त्वादुर्योधनादीनेवदुष्टान्जहीत्याशंक्याह अर्थकामानिति धनार्थिनोगुरवोवश्यंदुर्योधनसाहाय्यंकरिष्यंतितेनतद्वधोपिप्रसक्तएवेत्यर्थः तुशब्दःपक्षांतरोपन्यासार्थः इहैवनतुपरलोके भुंजीयेतिसंप्रश्नेलिङ् गुरूनहत्वाभैक्षंश्रेयःउतहत्वाभोगसंपादनंश्रेयइतिसंप्रश्नेस्वयमेवांत्यपक्षेदूषणमाह रुधिरप्रदिग्धानिति ॥५॥ एवंतर्हिभैक्षमेवतवश्रेयइत्याशंक्याह नचैतदिति यद्यप्यक्षत्रियस्यभैक्षमेवेष्टंतथापि नःअस्माकंक्षत्रियाणांभैक्षभोगयोर्मध्येकतरत्गरीयइतिवयंनविद्मः ननूक्तंयुद्धमेवगरीयइतितत्राह यद्वेति यदिवावयंजयेमशत्रून्यदिवानोस्मान्शत्रवएवजयेयुःइदमपिनविद्मः अंत्यपक्षेपुनर्मरणमप्रार्थितंभैक्षमेववापद्यतइतिभावः ननुमयिसहायेसतितवजयएवनिश्चितइत्यतआह यानेवेति इष्टनाशाज्जयोपिपराजयरूपएवेत्यर्थः यत्तुनिश्चितेपिभैक्षश्रेयस्त्वेपुनर्युद्धभैक्षयोःकतरत्श्रेयइतिसंशयोनोचितःअतोनःअस्माकंमध्येकतरत्सैन्यंगरीयइतिव्याख्येयमिति तदसत् धर्मसंमूढचेताइतिवाक्यशेषादुक्तसंशयस्यैवोचितत्वात् सैन्यगरीयस्त्वसंशयेनैवजयसंशयेऽन्यथासिद्धेऽन्यतरसंशयस्यवैयर्थ्यात् विशेषाध्याहारदोषाच्च ॥ ६ ॥

उक्तसंशयवानेवपृच्छति कार्पण्येति कार्पण्यंदीनत्वं स्वभावःशौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यमित्यादिनावक्ष्यमाणलक्षणः शेषंस्पष्टं ॥ ७ ॥ ननुक्षुद्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतपेतियुद्धमेवश्रेयइत्युक्तंकिंपुनःपृच्छसीत्यतआह नहीति बंधुनाशनिमित्तःशोकोराज्यलाभेनस्वर्गाधिपत्यलाभेनवाननिवर्त्तयिष्यतइतियुद्धादन्यंकंचित्निवृत्तिरूपंशमोपायंब्रूहीत्याशयः अत्रार्जुनविषादव्याजेनब्रह्मविद्याधिकारिविशेषणंभैक्षचर्याइहामुत्रार्थफलभोगविरागश्चदर्शितः ॥ ८ ॥ ९ ॥ तमिति मूढोप्ययममूढवद्वदतीतिप्रहसन्निव इदंवक्ष्यमाणं ॥ १० ॥ अर्जुनस्यदेहनाशेआत्मनाशधीःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरितिमोहद्वयं तत्राद्यंब्रह्मविद्यासूत्रभूतैर्विंशत्याश्लोकैरपनिनीषन्श्रीभगवानुवाच अशोच्यानन्वशोचस्त्वमिति जीवापेतंवावकिलेदंम्रियतेनजीवोम्रियतइतिश्रुतेर्देहाद्युपाधिनाशेप्याकाशवन्नाशरहितत्वेनअशोचनीयान्

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः ॥ यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रूहितन्मेशिष्यस्तेऽहंशाधिमांत्वांप्रपन्नम् ॥७॥ नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रियाणाम् ॥ अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यम् ॥८॥ ॥संजयउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाहृषीकेशंगुडाकेशःपरंतप ॥ नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह ॥ ९ ॥ तमुवाचहृषीकेशःप्रहसन्निवभारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः ॥१०॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अशोच्यानन्वशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे ॥ गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः ॥ ११ ॥

भीष्मादीनन्वशोचःकथमेतेगुरवोमयाहंतव्याःकथंवातैर्विनाहंजीविष्यामीतिशोकंकृतवानसि एवंमूढोपित्वंप्रज्ञावादान्प्रज्ञावतांदेहादन्यमात्मानंजानतांवादान्शब्दान्नरकेनियतंवासःपतंतिपितरोह्येषामित्यादीन्भाषसेपरंतुप्रज्ञावानसि तत्रहेतुः गतासूनिति गतासून्गतप्राणान्देहान्नानुशोचंतिप्रत्युतनिर्हरंत्येव एतेनप्राणएवेष्टोनतुदेहः तथाचश्रुतिः प्राणोहपिताप्राणोमाताप्राणआचार्यइत्यादिः अतएवसप्राणानेतानवगणयंतंनरंपित्रादिहंतात्वमसिधिक्त्वामितिवदंतिउत्क्रांतप्राणान्दहंतमपिनैवंवदंतीतिलोकवेदप्रसिद्धिः तस्मात्आत्मादेहादन्यः चेतनत्वात् व्यतिरेकेणघटवत् देहोनचेतनः दृश्यत्वात् घटवत् यदिदेहश्चेतनःस्यात्मृतेपितत्रचैतन्यमुपलभ्येततस्माद्देहनाशेनात्मनाशंमन्वानोमूर्खएवासीत्यर्थः यत्तुप्रज्ञानांपंडितानांअवादान्वक्तुमयोग्यान्भाषसेइतितार्किकव्याख्यानंतत्अहार्थेघञोदुर्लभत्वात्विशेषाध्याहारसापेक्षत्वाच्चोपेक्ष्यं ॥ ११ ॥

नत्वेवाहंजातुनासंनत्वंनेमेजनाधिपाः ॥ नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरम् ॥ १२ ॥
देहिनोऽस्मिन्यथादेहेकौमारंयौवनंजरा ॥ तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति ॥ १३ ॥

ननुदेहादन्योपिदेहनाशेननश्यतांकोशकारइवकोशनाशेनेतितत्राह नत्वेवाहमिति त्वमहमिमेचसर्वेंअनादयोऽनंताश्चस्मइत्यर्थः जातुकदाचित्अहंनआसंइतिनअपितुआसमेव तथात्वमपिनासीरितिनअपित्वासीरेव इमेजनाधिपाःराजानइत्युपलक्षणंसर्वस्यजंतुजातस्य नासन्नितिनअपित्वासन्नेवेतियोजना अनादित्वादनंताश्चेत्याह नचेति नभविष्यामइतिनैवकिंतुसर्वेभविष्यामएव ननुदेहस्यानात्मत्वेकथंतत्पीडयायंपीड्यतइतिचेद्यक्षवत्तदभिमानमात्रादितिब्रूमः यदाहियक्षःपरशरीरेविशतितदातत्पीडयादेहपतिर्नबाध्यतेतस्यतदानींदेहाभिमानाभावात्यक्षस्तुबाध्यतेऽभिमानसत्वादितिलोकेप्रसिद्धं किंच प्राचीनकर्मव्यतिरेकेणजीवनंनोपपद्यते कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगात्वृक्षादिष्वपिप्राक्कर्मास्तीत्यनुमेयं स्थावरजीविकाप्राक्कर्मपूर्विकाजीविकात्वात्पाकादिक्रियापूर्वकास्मदादिजीविकावत् अपिचक्रियावैचित्र्यात्कार्यवैचित्र्यंदृष्टंघटशरावोदंचनादिषुतद्वदिहापिसुखदुःखादिवैचित्र्यंप्राक्कर्मवैचित्र्यादनुमेयंतथासद्योजातस्यगोवत्सस्यस्तनपानादौप्रवृत्तिर्जंतुमात्रस्यमरणात्रासश्चप्राग्भवीयानुभवजनितसंस्कारजन्यौभोजनादिप्रवृत्तिश्चोल्लासादिवदित्यतोस्तिप्राचीनंकर्म अपिचकौलिकशास्त्रप्रसिद्धमेतत् यथादेवदत्तःस्वशरीरेकंटकवेधेनखिद्यतेएवंशत्रुकृतायांदेवदत्तप्रतिमायांकंटकेनविद्धायांदेवदत्तोव्यथते तत्रव्यथाहेतुर्नांतरंधातुवैषम्यंनापिबाह्यंकंटकवेधादिकिंतुकेवलंप्राक्कर्ममात्रं एवंचबीजांकुरन्यायेनकर्मतज्जन्यसंस्कारपरंपरयाऽनादिःसंसारइतिनदेहनाशादात्मनाशोस्तीतिनभीष्मादयःशोचनीयाः अत्रपूर्वस्मिन्श्लोकेआत्मनोदेहादन्यत्वमुक्तंगतासून्देहानितिविशेषणेन अत्रसूक्ष्मशरीरविशिष्टस्यात्मनोव्यवहारदृष्ट्यानित्यत्वंसाधितमितिभेदः ॥ १२ ॥ यद्यप्येवंतथापीष्टदेहवियोगजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्याह देहिनइति देहौस्थूलसूक्ष्मौविद्येतेअस्यसदेहीचिदात्मातस्ययथास्मिन्स्थूलशरीरेकौमाराद्यवस्थासुदेहभेदेपिएकएवाहंबालआसमिदानींवृद्धोस्मीत्यभेदप्रत्यभिज्ञानादैक्यंबालादिशरीरेभ्योन्यत्वंच व्यावृत्तेभ्योनुवृत्तंभिन्नंकुसुमेभ्यःसूत्रमिवेतिन्यायात् एवंदेहांतरप्राप्तिरपिस्थूलाच्छरीरादन्येषांलिंगशरीराणांसूक्ष्माणांस्थूलशरीरानुकारिणांप्राप्तिः अयमर्थः यथाएकमपिस्थूलंशरीरंकौमाराद्यवस्थाभेदादनेकरूपंएवंनित्यमपिलिंगशरीरंप्राणिकर्मभेदात्सुरनरतिर्यगाद्यवस्थाभेदादनेकंभवति ततश्चोक्तन्यायेनस्थूलादिवत्सूक्ष्मादपिशरीरादात्माविविक्तएव एवंचशोकादिधर्मिणोलिंगादपिविभिन्नस्यतवइष्टवियोगजःशोकोपिनयुक्तः अतएवतत्रतस्मिन्विषयेधीरोनमुह्यति आभिमानिकौशोकमोहौदेहद्वयाभिमानत्यागाद्धीरंनबाधेतेअतस्त्वमपिधीरोभवेतिभावः पूर्वश्लोकयोर्गतासूनितिवयमितिचबहुवचनंउपाधिभेदाभिप्रायं अत्रतुदेहिनइत्येकवचनंउपधेयचिदात्मैक्याभिप्रायमितिज्ञेयं तथाचश्रुतिरेकस्यात्मनऔपाधिकंभेदमाह यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुधैकोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मेति क्षेत्रेषुवक्ष्यमाणलक्षणेषुस्थूलसूक्ष्मदेहद्वयात्मकेषु एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मेतिच एकत्वाच्चविभुत्वमप्यस्यसिद्धं तेनदेहादीनामनित्यानामविभूनांचपराभिमतमात्मत्वंप्रत्याख्यातंवेदितव्यं ॥ १३ ॥

ननुआत्मनोलिंगशरीरादन्यत्वेप्यहंदुःखीत्याद्यनुभवाद्दुःखादिधर्माश्रयत्वंदुर्वारं ततश्चभीष्मादिबंधुवर्गनाशेसतिदुःखसंबंधोभवत्येवेत्याशंक्याह मात्रास्पर्शाइति मीयंतेविषयाआभिस्तामात्राइंद्रियवृत्त यः यद्वा दशप्रज्ञामात्राःवागादयःदशभूतमात्राःनामादयःकौषीतकिप्रसिद्धाइंद्रियविषयरूपाग्राह्याः तासांस्पर्शाःपरस्परंविषयविषयिभावेनसंबंधाइतिव्याख्येयं यद्वा मात्राप्रमात्रासहस्पर्शाःविषयेंद्रियसंबंधाः स्पर्शशब्दस्यतद्वाचित्वंस्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानित्यत्रदृष्टं तत्रस्पर्शपदेनतद्वतोर्विषयेंद्रिययोरपिलाभः तेनप्रमातुःप्रमाणद्वाराप्रमेयेणसहसंबंधाःसर्वेशीतोष्णादिवदागमापायिनउत्पत्तिविनाशशीलाअतएवानित्याश्चतद्वदेवसुखदुःखदाश्च अतस्तान्तितिक्षस्वसहस्व हेकौंतेय भारतेत्युत्तमवंश्यत्वेनधीरत्वमस्यसूचयति प्रमातृत्वादिरनर्थोहिसुप्तिसमाधिग्रहावेशादिष्वभावाज्जाग्रत्स्वप्नादौभावाच्चकादाचित्कतयाआत्मनिप्रतीयमानोपिरज्जूरगादिवन्मिथ्याभूतःसन्नतद्धर्मत्वंभजते यद्धियत्राभेदेनकदाचिद्भातिकदाचिन्नतत्तत्राध्यस्तंरज्ज्वामिवसर्पः प्रमात्रादिश्चप्रतीचिप्रत्यगभेदेनकदाचिद्भातिअतोमिथ्येतिनिश्चितं तेनप्रतीचिप्रमातृसंबंधएवनास्ति सत्यमिथ्यावस्तुनोर्वास्तवसंबंधायोगात् प्रमातृधर्माणांदुःखादीनांतुप्रतीचिसंबंधोदूरापेतएव कथंतर्ह्यात्मनिदुःखित्वप्रत्ययः तत्तदुपाधितादात्म्याध्यासा

मात्रास्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुखदुःखदाः ॥ आगमापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत
॥ १४ ॥ यंहिनव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुषर्षभ ॥ समदुःखसुखंधीरंसोऽमृतत्वायकल्पते ॥ १५ ॥

दितिब्रूमः अतएवजाग्रतिदृष्टंदुःखंस्वप्नेनानुवर्त्तते स्वप्नदृष्टंवाजाग्रतिनदृश्यते तथाचश्रुतिः सयत्तत्रपश्यतिपुण्यंचपापंचानन्वागतस्तेनभवत्यसंगोह्ययंपुरुषइति कामःसंकल्पोविचिकित्सेत्यादिश्रुतिरेतत्सर्वंमनएवेतिअभेदनिर्देशात्कामादिसर्वविकारोपादानत्वंमनसएवाह तस्मात्स्वप्नइवात्मनिदुःखित्वप्रतीतिर्भ्रांतिरेवेतीष्टवियोगजनितांतांतितिक्षस्वेतिभावः ॥ १४ ॥ तितिक्षाफलंप्रत्यक्षमेवेत्याह यंहीति एतेमात्रास्पर्शाःप्राक्व्याख्यातरीत्यात्रिविधाअपियंजाग्रतिस्वप्नेऽसंप्रज्ञातसमाधौवानव्यथयंतिस्वास्थ्यान्नप्रच्यावयंति पुरुषंपूर्षुअष्टासुवसतीतिपुरुषस्तं पुरश्च कर्मेंद्रियाणिखलुपंचतथापराणिज्ञानेंद्रियाणिमनआदिचतुष्टयंच प्राणादिपंचकमथोवियदादिकंचकामश्चकर्मचतमःपुनरष्टमीपूरितिप्रसिद्धाः यद्वास्थूलसूक्ष्मोपाधिमध्येएवइतरासामंतर्भावादत्रपूरितितमएवग्राह्यं तेनकारणोपाधेरप्यात्मनोविविक्तत्वंदर्शितं पुरुषर्षभेतित्वमप्येतदनुभवितुंयोग्योसिसर्वपुरुषश्रेष्ठत्वादितिसूचयति उपाधित्रयत्यागादेवसमेदुःखसुखेयस्यतं नहिसमाधिस्थस्यसुखायदुःखायवाशीतोष्णस्पर्शौभवतइतियुक्तमस्यसमदुःखसुखत्वं धीरंध्यायिनंयोगिनंनव्यथयंतिसोऽमृतत्वायमोक्षायकल्पतेयोग्योभवति ॥ १५ ॥

ननुसुप्तिसमाध्यादौत्यक्तोपाधेरात्मनःसमदुःखसुखत्वेपिसोपाधिकदशायांतप्तायःपिंडस्यदग्धृत्वमिवतस्यदुःखित्वंदुर्वारं उपाधिश्चमूलप्रकृतेर्व्यापिकायामात्रारूपइतितत्सत्त्वेतुननिर्मूलोच्छेदमर्हत्यतःसोमृतत्वायकल्पतइत्यनुपपन्नमित्याशंक्याह नासतइति प्रमात्रादेरागमापायित्वेनकादाचित्कत्वात्रज्जूरगादिवत्असतःभावःसत्ताकालत्रयेपिनास्ति अयमर्थः प्रमात्रादिर्मूलाज्ञानेनचिदात्मनिकल्पितः मूलाज्ञानस्यचात्मज्ञानेननिवृत्तौकारणाभावान्नपुनःप्रमात्राद्युद्भवोस्तीतिनिष्प्रत्यूहममृतत्वंज्ञानात्सिद्ध्यतीति नन्वप्रतीतिमात्रात्प्रमात्रादेर्मिथ्यात्वोपगमेआत्मनोपिसुप्त्यादावप्रतीयमानत्वाविशेषान्मिथ्यात्वमस्तुउभयोर्वासत्यत्वमस्तुइत्याशंक्याह नाभावोविद्यतेसतइति सद्वस्तुनःअभावोऽसत्त्वंकदाचिदपिनविद्यते सुषुप्त्यादावप्यनुभूतयोःसुखाज्ञानयोः सुखमहमस्वाप्संनकिंचिदवेदिषमित्युत्थानेपरामर्शदर्शनात् तदनुभवमंतरेणतयोःपरामर्शासंभवात् अतःसतोऽसत्त्वंनास्ति श्रुतिरपिसुप्तिकैवल्ययोःप्रमात्राद्यभावंदृशोनित्यत्वंचाह यद्वैतन्नपश्यतिपश्यन्वैतन्नपश्यतिनहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वान्नतुतद्द्वितीयमस्तिततोन्यद्विभक्तंयत्पश्येदिति यदिप्रमात्रादिःसत्यस्तर्हिसतोर्थस्यसुषुप्त्यादावदर्शनंसान्निध्याभावाद्वाद्रष्टुर्दृग्लोपाद्वावक्तव्यं नाद्यः आत्मनिदृष्टनष्टस्वभावस्यान्यत्रसद्भावकल्पना

नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः॥ उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिभिः॥ १६॥

योगात् नांत्यः उदाहृतयाश्रुत्यैवतन्निषेधात् तस्मादुभयोरपिसत्यत्वेनमिथ्यात्वेनवासाम्यंदुर्वचं ननुसतआकाशादेःक्वचिदपिदेशेकालेचाभावोयद्यपिनास्तितथापिसतएवपरमाणोर्देशांतरेऽभावोस्तिप्रागसतोपिघटादेर्भावश्चदृष्टःतत्कथमुच्यतेनासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतइत्याशंक्यविद्वदनुभवेननिरस्यति उभयोरपीति अंतोयाथात्म्यं यथास्वप्नेनभःकुंभरज्जूरगादयोनित्यत्वानित्यत्वसत्यत्वासत्यत्वादिधर्मोपेततयानिश्चिताअपिप्रबोधेनबाध्यंतेतद्वज्जाग्रद्दृष्टाअपितेतत्वज्ञानेनबाध्यंते ननुजाग्रद्वासनावशात्स्वप्नगतनभआदौनित्यत्वादिनिश्चयोभ्रमइतिचेत् अनादिकालप्रवृत्तप्राग्भवीयसंस्कारवशात्जाग्रन्नभआदावपिभ्रमएवेतितुल्यं ननुस्वरूपसदेवरजतादिकंशुक्त्यादावध्यस्यतेनत्वसत्शशशृंगादिकं गगनादिकंतुत्वद्रीत्यास्वरूपेणासदपिकथमात्मन्यध्यस्यतइतिचेन्न अध्यासेहिपूर्वानुभवमात्रमपेक्षतेनत्वनुभूतस्यस्वरूपेणसत्त्वमपि दर्पणप्रतिबिंबितेगगनेपिनैल्याध्यासदर्शनात् नचगगनेनैल्यंस्वरूपेणसत्यमस्ति अथचान्यत्राध्यस्यते तस्मात्भ्रमपरंपरायाःसंभवात् स्वप्नद्रष्टृभिरिवास्माभिरदृष्टमपिसदसतोर्याथात्म्यंप्रबुद्धैर्द्रष्टुंशक्यमेव तथाचश्रुतयः नेहनानास्तिकिंचन अस्तीत्येवोपलब्धव्यः अतोन्यदार्त्तमित्याद्याःअनात्मनोऽसत्त्वंचात्मनश्चसत्त्वंप्रतिपादयंति एवंसतोज्ञानेनासतोबाधात्कैवल्यंसिद्ध्यतीतिभावः॥ १६ ॥

यस्याभावोनास्तितस्यसतःसत्त्वेकिंमानमित्याशंक्याह अविनाशीति तच्छब्देनप्रकृतंसत्परामृश्यते येनसताइदंसर्वंवियदादिततंव्याप्तं घटःसन्पटःसन्नितिसर्वस्यसदभेदानुभवात् यथाघटोमृत्शरावो
मृदितिघटादीनांमृदभेदानुभवान्मृदुपादानकत्वंतद्वत्सर्वस्यापिसदुपादानकत्वंबोध्यं ननुमृद्वत्सदपिकिंविकारवद्भवतीत्याशंक्याह अविनाशीति तत्सत्अविनाशिविद्धि अयमर्थः पूर्वावस्थापरित्यागोत्र
विनाशः मृद्धिपिंडाकारतांत्यक्त्वाघटीभवतिअतःसाविनाशशीला विकारधाराश्रयत्वात् ब्रह्मतुनतथा किंतर्हिरज्जुवत्स्वयमविनश्यदेवकार्याकारंभवति स्वकीयेचसत्तास्फुरणेकार्येर्पयति अतोऽविनाशि
तथाचश्रुतयः अजायमानोबहुधाविजायते जातएवनजायतेकोन्वेनंजनयेत्पुनः अजायमानोजन्माख्यंविकारमलभमानोपिविजायतेवियदादिरूपेणाविर्भवति तथालोकदृष्ट्याजातोघटादिःपरमार्थ
दृष्ट्यानजायते परिणाम्युपादानस्याभावात् मृदादेस्तुस्वाप्नमृदादिवत्तुच्छत्वात् अतएनंघटादिंकोनुजनयेन्नकोपि कुतस्तर्हिभासतइतिचेत्रज्जूरगादिवदितिदत्तोत्तरमेतत् तथाप्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यं त
स्यभासासर्वमिदंविभातीति सतःसत्यत्वेनप्राणोपलक्षितस्यप्रपंचस्यसत्यत्वंसतोभानमेवप्रपंचस्यभानमिति तथाचप्रपंचगतेसत्तास्फूर्तीसतःसत्त्वेप्रमाणमित्यर्थः श्रुतिश्चअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छ
अद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाःसदायतनाःसत्प्रतिष्ठाइतिसतोजगदुपादानत्वंकार्यलिंगेनद्रढयति सतोऽविनाशित्वंचविनाशहेत्वभावादित्या

अविनाशितुतद्विद्धियेनसर्वमिदंततं॥ विनाशमव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति॥ १७॥
अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः॥ अनाशिनोप्रमेयस्यतस्माद्युध्यस्वभारत॥ १८॥

ह विनाशमिति नव्येतिनापक्षीयतइत्यव्ययं एतेनसर्वविकारशून्यस्यविनाशोनास्तीत्यर्थः अपक्षयोहिजन्मादिविकारवतएवभवतीतिसएवात्रसर्वविकारोपलक्षणतयाबोध्यः नकश्चिदित्यनेनतदन्यस्य
विनाशहेतोरभावोदर्शितः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ १७ ॥ एवंसतआत्मनोनित्यत्वमसतोदेहादेरनित्यत्वंचोक्तमुपसंहरन्नेनंयुद्धाभिमुखंकरोति अंतवंतइति यद्यपिनासतोविद्यतेभावइत्यसतांदेहानां
कालत्रयेपिसत्त्वंनास्तीतिपरमार्थदृष्ट्योक्तंतथापितांदृष्टिमप्रतिपद्यमानस्यनरकादिभयमनुरुध्यमानस्यव्यवहाराभिप्रायेणनित्यानित्यविभागमभिप्रेत्यदेहानामंतवत्त्वमुच्यतइतिनदोषः नित्यत्वंकालाप
रिच्छेद्यत्वंतच्चव्यवहारेनभसोप्यस्तीत्यतउक्तमनाशिनइति नाशःअदर्शनंतद्वान्हिआकाशः नभआत्मनिलीयतइतिस्मृतेः अयंतुनतथेत्यनाशी सर्वदैवप्रकाशमानइत्यर्थः एतदपिनघटादिवद्दृश्यत्वेनेत्याह
अप्रमेयस्येति तथाचश्रुतिरात्मनोऽप्रमेयत्वमाह एतदप्रमयंध्रुवमिति अप्रमयमित्यस्याप्रमेयमित्यर्थः एतच्चात्मनिप्रमाणाप्रसराज्ज्ञेयं तथाचश्रुतिः येनेदंसर्वंविजानातितंकेनविजानीयाद्विज्ञातारमरेकेनवि
जानीयादिति प्रसिद्धिस्त्वस्यप्रत्यगात्मत्वादेव यत्साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्मयआत्मासर्वांतरइतिश्रुतेः उक्तंच प्रमाणमप्रमाणंचप्रमाभासस्तथैवच यत्प्रसादात्प्रसिद्ध्यंतितदसंभावनाकुतइति तस्माद्युध्यस्वभारतभी
ष्मादिदेहानांमिथ्यात्वादनित्यत्वाच्चस्वयमेवनष्टप्रायतयाहननान्निवृत्त्यात्वयास्वधर्मोननाशनीयइतिभावः ॥ १८ ॥

ननुनासतोविद्यतेभावइतिन्यायेनासतोमात्रादेर्मिथ्यात्वेननिःस्वरूपत्वात्कर्तृत्वंनसंभवति अतःसतएवकर्तृत्वंबंधमोक्षभाक्त्वंचवाच्यं अन्यथांऽतःकरणेबंधआत्मनश्चमोक्षइतितयोर्वैयधिकरण्यंस्यात्तथायेनसर्वमिदंततमितिसतोदेहाद्युपादानत्वंचोक्तं तथाचहननक्रियांप्रत्येकस्यैवकर्तृत्वंकर्मत्वंचापततितच्चविरुद्धं स्वात्मनिस्वव्यापारायोगात् नहिवह्निर्वह्निंदहतीतियुक्तमित्याशंक्याह यएनमिति यश्चतार्किकादिरेनमात्मानंहंतारंहननक्रियायाःकर्त्तारंमन्यते यश्चचार्वाकादिरेनंहतंहननक्रियायाःकर्मीभूतंमन्यते तावुभावपिनजानीतः आत्मतत्त्वमितिशेषः यस्मान्नायंहंतिनहन्यते नहियःकर्त्तासआत्मानापिदेहआत्मा तयोःप्रागेवानात्मत्वावधारणात् अयंभावः यथायःपिंडेवह्निसंबंधादेवदग्धृत्वंनतुस्वतः एवंमात्राद्युदयसमनियतंकर्त्तृत्वंमात्रादिधर्मएवनात्मनः आत्मनितुकर्तृत्वप्रतीतिर्मात्रादिसंबंधादेव अतोमात्रादिविशिष्टस्यैवबंधोनकेवलस्य मोक्षश्चमात्रादिवियोगएवेतिनबंधमोक्षयोर्वैयधिकरण्यं नचमात्रादेर्निःस्वरूपत्वमस्तिसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयस्यव्यवहारयोग्यस्यब्रह्मज्ञानैकबाध्यस्यस्वप्नमायागंधर्वनगरादितुल्यस्यतत्स्वरूपस्याभ्युपगमात् तस्मान्नकर्त्तृत्वमात्मधर्मः यथोक्तं आत्माकर्त्रादिरूपश्चेन्माकांक्षीस्तर्हिमुक्ततां नहिस्वभावोभावानांव्यावर्त्तेतौष्ण्यवद्रवेरिति किंच कर्तृत्वंरागद्वेषादिविकारवतएवसंभवतितद्वांश्चदुःखीत्यात्मनोनुभूयमानंसाक्षित्वंबाध्येत यथोक्तं नर्त्तेस्याद्विक्रियांदुःखीसाक्षिताकाविकारिणः धीविक्रियासहस्राणांसाक्ष्यतोहमविक्रियइति नचसतोदेहाद्युपादानत्वेनहननक्रियाकर्मत्वंसंभवति विवर्त्तवादाभ्युपगमात् नह्यध्यस्तस्यधर्मैरधिष्ठानेविकारोदृश्यते यथोक्तंभाष्येयत्रयदध्यस्तंसत्तत्कृतेनगुणेनदोषेणवाऽणुमात्रेणापिनसंबध्यतइति विवृतंचैतद्वृद्धैः नहिभूमिरूषरवतीम्मृगतृट्जलवाहिनींसरितमुद्वहति मृगवारिपूरपरिपूरवतीननदीतथोषरभुवंस्पृशतीति एतेनकर्तृत्वकर्मत्वयोरनात्मधर्मत्वादनात्मनश्चानेकरूपत्वादेकत्रात्मनितदुभयविरोधोद्भावनमपिनिरस्तंवेदितव्यं एवंचार्वाकतार्किकाभिमतौदेहात्मकर्त्रात्मवादौ हंताचेन्मन्यतेहंतुंहतश्चेन्मन्यतेहतं उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यतइतिकाठकोक्तेनमंत्रेणपूर्वार्धेपाठभेदात्पठितेनपरिहृतौवेदितव्यौ ॥ १९ ॥

यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतम् ॥ उभौतौनविजानीतोनायंहंतिनहन्यते ॥ १९ ॥

नायंहंतिनहन्यतइत्युक्तंतत्रनहन्यतइत्येतदुपपादयतितत्रस्थैनैवद्वितीयेनमंत्रेण नजायतइति अयंआत्माकदाचित्नजायतेअभिनवोनोत्पद्यते नवाम्रियतेनिरन्वयोननश्यति तार्किकाभिमतघटवत् तत्रक्रमे
णहेतुद्वयं अजोनित्यइति अजत्वान्नजायते नित्यत्वाच्चनवाम्रियतइत्यर्थः अस्तुतर्हिक्षणिकविज्ञानधारारूपः तस्याविज्ञानवादिभिरजत्वनित्यत्वाभ्युपगमादित्याशंक्याह भूत्वाभवितावानभूयइति अय
मित्यनुवर्तते अयंभूत्वाभूयोभविताान भूयोऽसकृत्भूत्वाभवितेतिभवनक्रियाद्वयस्यक्त्वाप्रत्ययोक्तंसमानकर्तृत्वंधर्यैक्याभिप्रायेण भूत्वैवभवितानतुभूत्वास्थित्वाविनश्यति तार्किकाणांहिविज्ञानमुत्पत्ति
स्थितिनाशक्षणव्यापित्वात्रिक्षणावस्थायि विज्ञानवादिनातुपूर्वस्यनाशक्षणएवोत्तरस्योत्पत्तिक्षणःसएवतस्यस्थितिक्षणश्चेतिक्षणिकत्वाद्विज्ञानानांभवनक्रियाद्वयस्याव्यवधानाद्भूत्वाभवितेत्युक्तं ताद
शोप्ययंनयतःशाश्वतःशश्वदेकरूपःयोहंबाल्येपितरावन्वभूवंसोहंस्थाविरेप्रणप्तॄननुभवामीतिबाल्यस्थाविरयोरात्मैक्यप्रत्यभिज्ञानात् नचसादृश्यात्प्रत्यभिज्ञानं सादृश्यग्रहीतुःस्थिरस्याभावात् यद्वाजन्मम

नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः॥ अजोनित्यःशाश्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे॥ २०॥

रणहीनोपिधर्मांतरविशिष्टःपूर्वंभूत्वापुनर्धर्मांतरविशिष्टोभविताइत्यपिन भूत्वैवभवितानत्वभूत्वेतियोजना आर्हताहिशरीरपरिमाणमात्मानमभ्युपगच्छंतोनित्यस्यैवात्मनःक्रमेणव्युत्क्रमेणवामशकमनुज
मतंगजशरीरप्राप्तौपरिमाणभेदंमन्यमानाभूतस्यैवात्मनोविशेषणीभूतपरिमाणभवनादौपचारिकंभवनमभ्युपगच्छंतितदपिन शाश्वतत्वादेवउपचयापचयवतोमध्यमपरिमाणस्यवस्तुनोनित्यत्वायोगात्
अनेनैवसुखदुःखादिधर्मांतरोत्पत्त्यात्मनोभाक्तंभूत्वाभवनंप्रत्याख्येयं नहिदुःखादिधर्मिणःस्वनाशमंतरेणात्यंतिकदुःखोच्छेदःसंभवति घटादौयावद्रूपनाशादर्शनात् नन्वजत्वंनित्यत्वंशाश्वतत्वंचाकाशे
प्यस्तिअतआह पुराणइति पुराबियदादिसृष्टेःप्रागपिनवएव एतेनअपक्षयादिधर्मराहित्यान्मुख्यमजत्वादिकंआत्मनएववियदादेस्त्वमुख्यंतदितिदर्शितं अतएवशरीरेहन्यमानेनहन्यते भाष्येतुवाशब्दश्चा
र्थेनजायतेम्रियतेचेत्यर्थः तत्रोपपत्तिः अयंनभूत्वाअनुत्पद्यनभविताघटादिवदतोनजायते अथवानञःपूर्वान्वयित्वंनजायतेनवाम्रियतइति यतोभूत्वाअभविताघटवद्विनाशीनअतोनम्रियतइति शाश्व
तःपुराणइत्येताभ्यामुपचयापचयौनिषिध्येतेइतिनहन्यतेनविपरिणम्यतइतिचव्याख्यातं केचिदेवमाहुः नजायतेम्रियतइतिप्रतिज्ञा कदाचिदित्यादिनातस्याउपपादनं अजइत्यादिरुपसंहारइति ॥२०॥

नायंहंतीत्येतदुपपादयति वेदेति विनष्टुंअदर्शनंगंतुंशीलमस्येतिविनाशिरज्जूरगतुल्यमुपाधित्रयंस्थूलसूक्ष्मकारणशरीराख्यंततोन्यंअविनाशिनं अतएवनित्यंनाशहीनं तत्रहेतुः अजं जन्मवान्हिअनित्यः अयंतुअजत्वान्नित्यश्चेत्यर्थः ननुविनाशिनःस्वकार्यापेक्षयाअन्यत्वमजत्वंनित्यत्वंचसांख्याभिमतेप्रधानेतार्किकाभिमतेनभसिचास्ति अतउक्तंअव्ययमिति नव्येतिपूर्वावस्थांत्यजतीत्यव्ययमपरिणामिप्रधानंतुचलंगुणवृत्तमितिन्यायेनगुणसाम्यावस्थायामपिपरिणममाणमेवसर्वदास्तीतितेषामभ्युपगमात् आकाशस्यापितस्माद्वाएतस्मादात्मनआकाशःसंभूतइतिउत्पत्तिश्रवणादजत्वाभावादेवनाव्ययत्वंतादृशंआत्मानंयोवेदअपरोक्षीकरोतिसपुमान्कथंकेनप्रकारेणकमन्यंघातयतिहननक्रियायांप्रवर्त्तयति कंवाहंति नकेनचित्प्रकारेणकमपिघातयतिनवाहंतीत्यर्थः द्वैताभावात् तथाहि श्रुतिर्विद्यावस्थायांसर्वकारकव्यापारंनिषेधति यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदित्यादि अविद्यावस्थायामेवचसर्वकारकव्यवहारंदर्शयति यत्रहिद्वैतमिवभवतितदितरइतरंपश्यतीत्यादि एतेनसर्वकारकोपमर्दिन्याविद्यायाःसर्वकारकसापेक्षैःकर्मभिःसहसमुच्चयोनिरस्तः परस्परविरुद्धस्वभावत्वेनशीतोष्णयोरिवद्वयोरेककार्यकारित्वस्यरथाश्वन्यायेनासंभवादित्यन्यत्रविस्तरः मादृशानांज्ञानिनांव्युत्था

वेदाविनाशिनंनित्यंयएनमजमव्ययम् ॥ कथंसपुरुषःपार्थकंघातयतिहंतिकम् ॥ २१ ॥ वासांसिजीर्णा
नियथाविहायनवानिगृह्णातिनरोपराणि ॥ तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिनवानिदेही
॥ २२ ॥ नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनंदहतिपावकः ॥ नचैनंक्लेदयंत्यापोनशोषयतिमारुतः ॥ २३ ॥

नकालेअविद्यालेशानुवृत्त्याघातयितृत्वादेःप्रसक्तावपिविद्ययातस्यबाधितत्वादागामिकर्मणामश्लेषाच्चनदोषः तथाचवक्ष्यते हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइति ॥२१॥ननुब्राह्मणोयजेतजातपुत्रःकृष्णकेशोग्नीनादधीतेतिआत्मानंवयोवर्णादिविशेषणवंतमेवाधिकृत्यकर्मविधयःप्रवर्त्तंतेतेननीलादुत्पलमिवदेहादन्यआत्मावधारयितुंनशक्यतइत्याशंक्याह वासांसीति दंडीप्रैषानन्वाहेतिदंडस्यविशेषणत्वेपिनप्रैषानुवक्तृस्वरूपांतर्गतत्वं एवंब्राह्मणत्वादेरपिनस्वर्गकामस्वरूपांतर्गतत्वमितिवस्त्रदेवदत्तयोरिवजडाजडयोर्देहात्मनोरत्यंतविलक्षणत्वमस्तीतिवस्त्रनाशेनदेवदत्तनाशंमन्वानस्येवतवदेहनाशादात्मनाशंमन्वानस्यात्यंतमौढ्यंस्पष्टमितिभावः स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥ २२ ॥ कीदृशोसौदेहीत्यतआह नैनमिति एनंशस्त्राणिनच्छिंदंतिनद्वेधाकुर्वंति अस्थूलत्वात् तर्हिपार्थिवपरमाणुवत्पाकजरूपाद्याश्रयोभविष्यतिइत्याशंक्याह नैनंदहतिपावकइति अनणुत्वात् आपश्चैनंनक्लेदयंति अस्पर्शत्वात् स्पर्शवद्धिद्रव्यमद्भिरार्द्रीकर्त्तव्यंनत्वस्पर्शं नशोषयतिमारुतः अस्नेहत्वात् एतेनअदीर्घमस्थूलमनणुअशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययंतथाऽरसंनित्यमगंधवच्चयदितिश्रुतिप्रसिद्धानामदीर्घत्वाशब्दत्वादीनामपिसंग्रहोज्ञेयः ॥ २३ ॥

कुतोहेतोरस्यशस्त्रादीनिच्छेदादीन्नकुर्वंतीत्याशंक्यतस्यच्छेदाद्ययोग्यत्वादित्याह अच्छेद्योयमिति अत्राच्छेद्यत्वादौपूर्वोक्तान्येवअस्थूलात्वादीनिकारणानिज्ञेयानि एवमच्छेद्यत्वादिनास्थूलादीनभावरूपान्गुणानुक्त्वाभावरूपानपिगुणानाह नित्यइति सर्वैर्विशेषणैरखंडैकरसस्यैववस्तुनोलक्ष्यत्वात्नित्यत्वादिभिरुत्पाद्यत्वादिकंनिराक्रियते यतोनित्यःअतोघटवदनुत्पाद्यःयतःसर्वगतःअतोग्रामवदप्राप्यः यतःस्थाणुःपूर्वरूपापरित्यागेनस्थिरस्वभावःअतःक्षीरादिवदविकार्यः अचलःयथादर्पणःस्वतःस्वाच्छयादप्रच्युतोपिमलरूपेणावरणेनस्वाच्छयात्प्रच्याव्यते एवंस्वयंस्थाणुरपिअन्यसंयोगाच्चांचल्यमश्नुवीतसचदोषापकर्षणलक्षणंसंस्कारमपेक्षते अयंतुअचलत्वान्नतथा एवंचउत्पत्त्याप्तिविकृतिसंस्कृतिरूपंचतुर्विधंक्रियाफलमात्मनिनसंभवतीत्युक्तं तत्रहेतुः सनातनइति सनाइत्यव्ययंनैरंतर्ये तच्चदेशतः कालतोवस्तुतश्चपरिच्छेदराहित्यं परमतेपरमाणूनांकालतःपरिच्छेदाभावेपिदेशतःपरिच्छेदोस्ति आकाशस्यतदुभयाभावेपिवस्तुतःपरिच्छेदोस्ति सोपित्रिविधःसजातीयविजातीयस्वगतभेदरूपः यथा

अच्छेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्यएवच॥नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनः॥२४॥
अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते॥तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि॥२५॥
अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतं॥तथापित्वंमहाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि॥२६॥

वृक्षस्यस्वगतोभेदःपत्रपुष्पफलादितः वृक्षांतरात्सजातीयोविजातीयःशिलादितः ततश्चसनानैरंतर्येणत्रिविधपरिच्छेदराहित्येनभवतिअस्तीतिसनातनोऽखंडैकरसोयस्मात्तस्मान्नोत्पत्त्याद्याश्रयइत्यर्थः ॥२४॥ एवंज्ञेयंवस्तूक्तंतच्चतत्राध्यस्तदेहत्रयनिरासेनअपरोक्षीकर्त्तव्यमित्याह अव्यक्तोयमिति व्यक्तंस्थूलशरीरंप्रत्यक्षगम्यंतदन्योयंप्रत्यगात्मा तथाअचिंत्योयंचिंत्यंचिंतायोग्यंरूपादिप्रकाशकार्येणानुमेयंचक्षुरादिसमुदायात्मकंलिंगशरीरंअप्रत्यक्षंततोप्यन्योयं तथाअविकार्योयंविकारंस्थूलसूक्ष्मकार्यभावेनावस्थानमर्हतीतिविकार्यंत्रिगुणात्मकंमूलाज्ञानंकारणशरीरंसुप्तोत्थितस्यनकिंचिदवेदिषमितिपरामर्शदर्शनादहंनजानामीत्यनुभवाच्चसाक्ष्येकगम्यंततोप्यन्योयं उच्यतेव्यक्तादिनिषेधमुखेननतुशृंगग्राहिकयाऽयमेवंविधइतिविधिमुखेनोच्यते यस्मादेवमयमुच्यते तस्मादेनंविदित्वानानुशोचितुमर्हसि तरतिशोकमात्मविदितिश्रुतेरात्मविद्भूत्वाबंधुवियोगजंशोकंमाकार्षीरित्यर्थः उक्तंचात्मनोवस्थात्रयातीतत्वं स्वप्ननिद्रायुतावाद्यौप्राज्ञस्त्वस्वप्ननिद्रया ननिद्रांनैवचस्वप्नंतुर्येपश्यंतिनिश्चिताइति ॥ २५ ॥ एवंतत्त्वदृष्ट्याशोकोनोचितइत्युक्तंइदानींप्राकृतजनदृष्ट्यापिशोकोनोचितइत्याह अथचेति नित्यंनियमेनजातंनित्यजातमितिचार्वाकपक्षः नित्यंसर्वदाजातमितिक्षणिकविज्ञानवादिपक्षः नित्यश्चासौअपूर्वदेहेंद्रियसंबंधाज्जातश्चेतितार्किकादिपक्षः एवंनित्यंवामन्यसेमृतमित्यपियोज्यं पक्षत्रयेपिशोकोनयुक्तः महाबाहोइतियुद्धार्थमुत्साहयति ॥ २६ ॥

शोचितुंनार्हसीत्युक्तंतत्रहेतुमाहजातस्येति ध्रुवोऽपरिहार्यः मृत्युर्मरणं अपरिहार्येअर्थेमरणाख्येत्वदुद्योगंविनापिअवश्यंभाविनिविषयेनत्वंशोचितुमर्हसि वक्ष्यतिच मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवेति ॥ २७॥ अ
स्त्वात्मनोऽशोच्यत्वंतथापिइष्टदेहविनाशजःशोकोभवत्येवेत्याशंक्यसकारणस्यदेहादेर्मिथ्यात्वंसाधयति अव्यक्तादीनीति भूतानिवियदादीनितद्विकारभूतानिजरायुजादीनिच नव्यक्तमव्यक्तमज्ञानंआ
दिर्येषांतथाविधानि व्यक्तःस्पष्टःमध्यःउत्पत्तिमारभ्यमरणात्प्रागवस्थायेषां अव्यक्तेएवंनिधनंलयोयेषामिति अयमर्थः रज्जूरगादिकारणमज्ञानंनरज्जुवत्उरगवद्वाव्यक्तमस्ति परीक्ष्यमाणंचनदृष्टिपथम
वतरति अतस्तदव्यक्तं ततउत्पन्नःसर्पस्तत्रैवलीयतेनरज्ज्वां एवंआत्मनिकल्पितानांभूतानांआदिरंतश्चाव्यक्तमेव तेनआदावंतेचयन्नास्तिवर्त्तमानेपितत्तथेतिन्यायेनमध्येभासमानान्यपितानिरज्जूरगवत्

जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच॥तस्मादपरिहार्येर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि॥ २७ ॥
अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत॥अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना॥ २८ ॥

असंत्येव एवंविधेतत्रतस्मिन्विषयेकापरिदेवनाकोवाविलापः नहिमरुमरीचिकाह्रदोनष्टइतिकश्चित्तत्त्ववित्विलपति अतएवभूतानांरज्जूरगादीनामिवप्रतीतिसमकालिकींसृष्टिमभिप्रेत्यकौषीतकिब्राह्म
णेस्वापप्रबोधयोर्जगल्लयोदयौपठ्येते सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिश्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतिमनःसर्वैर्ध्यानैःसहाप्येतिसयदाप्रबुध्यतेऽथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथा
यतनंविप्रतिष्ठंतेप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति प्राणाश्चक्षुरादींद्रियाणि देवास्तदनुग्राहकाःसूर्यादयः लोकाःरूपादयः नन्विहान्यत्रचआत्मैवसर्वभूतानांलयोदयस्थानमित्युच्यतेनान्यत् तत्कथमेषामव्य
क्तंलयोदयस्थानमित्युच्यते सत्यं अज्ञानाश्रयत्वाद्ब्रह्मणितथात्वव्यपदेशोनवस्तुगत्या नहिअपरिणामिनःकूटस्थस्यमृद्वत्कार्यप्रविलयोदयस्थानत्वंसंभवति यथोक्तं अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणं
अज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतइति ॥ २८ ॥

ननुवज्रपंजरतुल्यस्यसर्वप्रमाणसिद्धस्यवियदादिप्रपंचस्यकथंरज्जूरगादिवदज्ञानप्रभवत्वेनात्यंततुच्छत्वमुच्यते कथंवाकर्मज्ञानकांडापेक्षितमात्मनोयज्ञादिकर्तृत्वंश्रवणादिकर्तृत्वंचापह्नूयतइत्याशंक्याह आश्चर्यवदिति कश्चित्ज्ञातात्मतत्त्वएनमतीतानंतरश्लोकोक्तंभूतग्राममाश्चर्यवत्आश्चर्यमद्भुतंस्वप्नमायेंद्रजालादिकंतेनतुल्यंआश्चर्यवत्तथाभूतंपश्यतितथाकश्चिदेनंआश्चर्यवद्वदतिसत्त्वेनअसत्त्वेनवानिर्वक्तुमशक्यमपिअनिर्वचनीयेनैवलोकाप्रसिद्धेनरूपेणोपपादयति तथाहि रज्जूरगवत्प्रपंचःसंश्चेन्नेहनानास्तिकिंचनेतिश्रुत्यानबाध्येत असंश्चेन्नप्रतीयेत तस्मादनिर्वचनीयोयमिति तदिदंसर्वव्यवहारास्पदस्यापिप्रपंचस्यमिथ्यात्वोपपादनमत्याश्चर्यमित्यर्थः तथाएनंप्रपंचमन्यआश्चर्यवत्शृणोति इमेलोकाइमेदेवाइमेवेदाइदंसर्वंयदयमात्मेतिप्रत्यक्षेणानात्मतयाउपलभ्यमानस्यापिप्रपंचस्ययत्प्रत्यगभिन्नत्वेनश्रवणंतदत्यंतमाश्चर्यं नहीयंश्रुतिर्यजमानःप्रस्तरइत्यादिवदुपचरितार्था प्रपंचस्यात्मनःपृथक्त्वेआत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितंभवतीत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञोपरोधापत्तेः नचप्रतिज्ञाप्यौपचारिकी प्रदेशांतरेश्रुतस्ययथासौम्यैकेनमृत्पिंडेनसर्वंमृन्मयंविज्ञातंस्यादितिदृष्टांतस्योपरोधापत्तेः तस्मात्प्रतिज्ञादृष्टांतनिगमनानामेकवाक्यत्वात्नप्रपंचस्यात्मान्यत्वं तच्चभेदग्राहिप्रत्यक्षविरोधादाश्चर्यमिवशृणोति तथाकश्चिदेनंप्रपंचंप्रत्यगनन्यत्वेनश्रुत्वाअपिशब्दात्उक्त्वास्वप्नादिदृष्टांतैरुपपाद्यदृष्ट्वाध्यानेनचसाक्षात्कृत्वापितत्त्वतोनवेदनजानाति तथाहि प्राप्तापिप्रज्ञातीव्रविक्षेपवतः

आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैवचान्यः॥ आश्चर्यवच्चैनमन्यःशृणोतिश्रुत्वाप्येनंवेदनचैवकश्चित्॥२९॥

परिहीयतइतिवक्ष्यति तस्मादात्मैक्यात्संभवत्येवप्रपंचस्यरज्जूरगादितुल्यत्वेनतुच्छत्वं यद्वाएनंआत्मानंकर्तृत्वभोक्तृत्वदुःखित्वानित्यत्वजडत्वसंगित्वपरिच्छिन्नत्वादिधर्मवत्तयाप्रसिद्धमपितत्त्वमसीत्यागमोत्थयाब्रह्माकारांतःकरणवृत्त्याब्रह्मविद्याख्ययाअकर्त्तारमभोक्तारमानंदघनंसत्यचिद्रूपमसंगमनंतमपरोक्षीकरोतीतिमहदाश्चर्यंयत्पश्यतितदाश्चर्यवदितिक्रियाविशेषणंवाआविद्यकमपिदर्शनमविद्यांस्वात्मानंचकतकरजोवन्निवर्त्तयतीति यद्वायःपश्यतिसआश्चर्यवदितिकर्तृविशेषणंयतएकएवविद्वान्समाधिव्युत्थानयोःपरस्परविरुद्धमात्मनोब्रह्मभावंजीवभावंचयावदारब्धकर्मक्षयमनुभवतीतितथावाङ्मनसातीतमप्यात्मानंयद्वाचावदतितदप्याश्चर्यं अगृहीतसंगतिकेनापिशब्देनयथासुप्तःप्रबोध्यतेतद्वत् यथोक्तंवार्त्तिके अगृहीत्वैवसंबंधमभिधानाभिधेययोः हित्वानिद्रांप्रबुध्यंतेसुषुप्तेबोधिताःपरैः जाग्रद्वन्नयतःशब्दंसुषुप्तेवेत्तिकश्चन ध्वस्तेतोज्ञानतोज्ञानेब्रह्मास्मीतिभवेत्फलं अविद्याघातिनःशब्दाद्याहंब्रह्मेतिधीर्भवेत् नश्यत्यविद्ययासार्द्धंहत्वारोगमिवौषधमिति तथायःशृणोतिसोपिआश्चर्यवत्अतिदुर्लभइत्यर्थः श्रवणायापिबहुभिर्योनलभ्यइतिश्रुतेः शृण्वंतोपिबहवोयन्नविद्युरितिश्रुतिद्वितीयपादार्थंसंगृह्णाति श्रुत्वाप्येनमिति आश्चर्योवक्ताकुशलोस्यलब्धाआश्चर्योज्ञाताकुशलेनानुशिष्टइतिउत्तरार्द्धस्तुश्लोकपूर्वार्द्धेनसंगृहीतइतिज्ञेयं दुर्विज्ञेयोयमात्मातस्त्वंतज्ज्ञानार्थंयतस्वेतिभावः ॥ २९ ॥

देहीनित्यमवध्योयंदेहेसर्वस्यभारत॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचितुमर्हसि॥ ३०॥ स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपितुमर्हसि॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते॥३१॥ यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतम्॥ सुखिनःक्षत्रियाःपार्थलभंतेयुद्धमीदृशम्॥३२॥ अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि॥ ततःस्वधर्मंकीर्त्तिंचहित्वापापमवाप्स्यसि॥ ३३॥ अकीर्त्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेव्ययाम्॥ संभावितस्यचाकीर्त्तिर्मरणादतिरिच्यते॥ ३४॥ भयाद्रणादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः॥ येषांचत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसिलाघवम्॥ ३५॥ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यंतितवाहिताः॥ निंदंतस्तवसामर्थ्यंततोदुःखतरंनुकिम्॥ ३६॥ हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीम्॥ तस्मादुत्तिष्ठकौंतेययुद्धायकृतनिश्चयः॥ ३७॥ सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ॥ ततोयुद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि॥ ३८॥

प्रकृतमर्थमुपसंहरति देहीति सर्वाणिभूतानिकथमेतेदीनाअल्पबलाबलवत्तरेणमयाहंतव्याःकथमेषांपुत्रादयएतैर्विनाजीविष्यंतिकथंवाहंभीष्मादिभिर्गुरुभिर्विनाजीविष्यामीतिशोचितुंनार्हसीत्यर्थः॥३० अर्जुनस्यअनात्मनिदेहेआत्मधीरूपोमोहोनिवारितः इदानींस्वधर्मेयुद्धेअधर्मधीरूपंमोहंनिवारयति स्वधर्ममपीत्यादिना युद्धंक्षत्रियस्यस्वोधर्मःतमवेक्ष्यापिविकंपितुंचलितुंनार्हसि हियस्मात्धर्म्यात्धर्मादनपेताद्युद्धादन्यत्क्षत्रियस्यश्रेयःप्रशस्ततरंनास्ति॥३१॥किंच यदृच्छयाअप्रार्थितमप्युपपन्नमुपस्थितंस्वर्गद्वारमपावृतमुद्घाटितंयेक्षत्रियालभंतेतेसुखिनोधन्याभवंतीतिसंबंधः ॥ ३२ ॥ युद्धत्यागेइष्टनाशोनिष्टप्राप्तिश्चभवतीत्याह अथचेदिति ॥ ३३ ॥ अव्ययांदीर्घकालां॥ ३४ ॥अकीर्त्तिमेवाह भयादिति त्वंबहुमतोभूत्वास्वतएवअतिश्लाघ्यवृत्तःसन्लाघवंलघुभावंकातर्याख्यंयेषांपुरतोयास्यसितेमहारथास्त्वांभयाद्रणादुपरतंमंस्यंतइतियोजना॥ ३५॥ किंच अवाच्यवादान्वक्तुमयोग्यान्शब्दान्षंढतिलोर्जुनइत्यादीन् सामर्थ्यंनिंदंतःधिगस्यशौर्यंयोभीष्मादिभयात्पलायितइति इदंवचनंमरणादप्यधिकंदुःखं इतोऽन्यद्दुःखतरमधिकंदुःखंकिंनकिमपीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यद्वाजयेमयदिवानोजयेयुरित्युक्तंतत्राह हतोवेति रणेस्थितस्यस्वर्गोवाराज्यंवासिद्धमस्तीतिपक्षद्वयमपिहितावहमित्यर्थः॥३७॥ स्वधर्मस्ययुद्धस्याकरणेधर्मकीर्त्योर्नाशःपापावाप्तिश्चाथचेदितिश्लोकेनभगवतायद्यप्युक्तातथापियुद्धस्यअर्जुनाभिमतेकाम्यत्वपक्षेअहोबतमहत्पापंकर्त्तुंव्यवसितावयं यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताइतितत्करणेपापप्रसक्तिरस्तितांनिवारयितुंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंयोगमाह सुखदुःखेइति समेकृत्वासुखदुःखयोस्तद्धेत्वोःराज्यलाभालाभयोस्तद्धेत्वोश्चजयाजययोःरागद्वेषावकृत्वेत्यर्थः केवलंस्वधर्मोयमितिमत्वायुद्धाययुज्यस्वघटस्व एवंकुर्वंस्त्वंपापंनावाप्स्यसि यस्तुराज्यलोभेनसुहृद्वधंकरोतितस्यास्त्येवपापमितिभावः कथंतर्हिस्वधर्मत्वेनानुष्ठितेपियुद्धेहतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गमित्यादिफलस्मरणंआनुषंगिकमितिब्रूमः तथाचापस्तंबः तद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतेनधर्महानिर्भवतीतिआम्रनिदर्शनेनप्रतिपादयति ॥ ३८ ॥

एवमर्जुनस्यपूर्वोक्तौद्वावपिमोहावपनीतौतत्रकंघातयतिहंतिकमितिकर्तृत्वकारयितृत्वयोरात्मन्यसंभवउक्तःततोयुद्धाययुज्यस्वेतिनियोगश्चोक्तः नह्यकर्त्तुराकाशवत्सर्वगतस्यनियोज्यत्वंसंभवतीतिपरस्परव्याहतमेतदितीमामाशंकांअधिकारिभेदेनोभयंव्यवस्थापयन्परिहरति एषातेइति एषातेतुभ्यंअभिहिताअशोच्यानन्वशोचस्त्वमित्यादिनास्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यतःप्राक्तनेनसंदर्भेणउक्तासांख्येसम्यक्ख्यायतेप्रकथ्यतेवस्तुतत्त्वमनयेतिसंख्याउपनिषत्तत्रविदितेसांख्येऔपनिषदेब्रह्मणिविषयेबुद्धिर्ज्ञानंसंसारनिवर्त्तकंएषातेसांख्येबुद्धिरभिहितेतिसंबंधः योगेसिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइति वक्ष्यमाणलक्षणेविषये तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः वक्ष्यतिचज्ञानकर्मनिष्ठयोर्विभिन्नाधिकारिकत्वं लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामिति एतेनज्ञानकर्मणोःसमुच्चयशंकाप्यपास्ता इमांस्वधर्ममपिचावेक्ष्येत्यादिनाऽनंतरग्रंथेनोक्तामपिविस्तरेणाभिधीयमानांशृणु इमामेवबुद्धिंस्तौतिसार्धेनबुद्ध्येत्यादिना ननुकर्मबंधप्रहाणमात्मज्ञानेनैवश्रूयते तपसैवात्मपदंविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनेतिश्रुतेः कर्मयोगस्तुकर्मबंधंदृढीकरिष्यत्येवेतिकथमुच्यतेकर्मबंधंप्रहास्यसीतिचेत् श्रुतिबलादितिब्रूमः तथाहि ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामागृधःकस्यचिद्धनं कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइतिश्रुतिरीश्वरेणेदंसर्वंस्तंभितमस्तीतिनकश्चित्किंचित्स्वेच्छयाकर्तुंप्रभवतिअतःसर्वत्रममताहीनःसन्भोक्तृत्वकर्तृत्वाभिमानत्यागेनैवभोगान्भुंक्ष्वकर्माणिचकुरु एवंकुर्वतित्वयिकर्मलेपोनास्तिइतोन्यदुपायांतरंचनास्तीतिवदति तस्मात्कनककार्ष्णायसादिवत्केनचिद्विशेषरूपेणोपेतंकर्मैवसजातीयोच्छेदनिमित्तंभविष्यतीतियुक्तमुक्तंकर्मयोगेनापिकर्मबंधंप्रहास्यसीति ॥३९॥ एतदेवोपपादयति नेहेति इहकर्मबंधप्रहाणार्थेकर्मयोगेनुष्ठीयमाने अभिक्रम्यतेव्याप्यतइत्यभिक्रमःकर्मारंभःकर्मैववातस्यनाशोनास्तिअन्यत्तुफलंदत्वानश्यतिनत्विदमिष्टफलस्याजननात् नन्वेतस्यापिकाम्यांतःपातितयानित्याकरणजनितःप्रत्यवायउत्पद्येतैवसकृदनुष्ठितस्यबंधप्रहाणप्रत्यवायपरिहाराख्यफलद्वयहेतुत्वायोगादित्याशंक्याह प्रत्यवायोनविद्यतइति तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेतिश्रुत्यासंयोगपृथक्त्वन्यायेनदध्नेंद्रियकामस्यजुहुयादित्यनेननित्यस्यदध्नोवीर्यार्थत्वमिवनित्यानामपिकर्मणांविविदिषार्थत्वंविनियोगबलात्सिद्ध्यति ततश्चकाम्येनैवप्रयोगेणनित्यस्यापिसिद्धेर्ननित्याकरणनिमित्तोवाकाम्यत्वात्सर्वांगानुपसंहारनिमित्तोवाप्रत्यवायोविद्यते नित्यानामेवविनियोगात् नित्येषुचयथाशक्त्युपबंधस्यानुज्ञानात् वार्त्तिकेतुकाम्यानामप्यत्रविनियोगोदृष्टः यथा वेदानुवचनादीनामैकात्म्यज्ञानजन्मने तमेतमितिवाक्येननित्यानांवक्ष्यतेविधिः यद्वा विविदिषार्थत्वंकाम्यानामपिकर्मणां तमेतमितिवाक्येनसंयोगस्यपृथक्त्वतइति अस्मिन्पक्षेकाम्यानामपितुल्यफलत्वात्नित्यवद्यथाशक्त्युपबंधोभविष्यतीतिनसर्वांगानुपसंहारजनितःप्रत्यवायोविद्यते स्वल्पमपिअस्ययोगधर्मस्यानुष्ठितंअनुपभुक्तबीजकल्पं जन्मजन्मांतराभ्यस्तंदानमध्ययनंतपः तेनैवाभ्यासयोगेनतच्चैवाभ्यसतेपुनरितिस्मृतेरुत्तरोत्तरसंस्काराधानद्वारास्वसजातीयवृद्धेर्निमित्तंसत्कामादिदोषक्षपणद्वारामहतोभयात्संसारात्त्रायते तस्मात्सांख्यानधिकारिणाकर्मयोगएवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ४० ॥

एषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु ॥ बुद्ध्यायुक्तोययापार्थकर्मबंधंप्रहास्यसि ॥ ३९ ॥
नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते ॥ स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयात् ॥ ४० ॥

नत्वेवंसांख्ययोगयोर्महाभयात्राणहेतुत्वंतुल्यंचेत्कोनयोर्विशेषइत्याशंक्यसांख्यानांपातशंकानास्तियोगिनांतुयावद्विदेहकैवल्यंपातशङ्कास्तीत्याहव्यवसायात्मिकेति व्यवसायस्तत्त्वनिश्चयस्तदात्मिकातदाकाराबुद्धिरंतःकरणवृत्तिःअहंब्रह्मास्मीतिवाक्यजन्याब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिर्ब्रह्मविद्याभिधानासमस्तवृत्त्यंतरबाधेनसम्यगभ्युदिताएकाएकैव सकृद्विभातोह्येषब्रह्मलोकइतिश्रुतेः ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोकइहब्रह्मैव नहिसकृत्ज्ञातेब्रह्मणिज्ञातव्यंकर्त्तव्यंवाकिंचिदवशिष्यते कृतकृत्यत्वाद्ब्रह्मविदोऽतोऽस्यपातशंकानास्ति अव्यवसायिनामज्ञानिनांतुबुद्धयोनंताःताश्चप्रत्येकंबहुशाखाइतिइदमेवममश्रेयइतिनिश्चयस्यदुर्लभत्वात्कदाचिदश्रेयस्यापिश्रेयोबुद्धौसत्यांपातशंकास्तीतिमहांस्तयोर्विशेषइतिभावः ॥४१॥उत्तरार्धमेवविवृणोति यामिमामित्यादिना यांपुष्पितांपुष्पितद्रुमवद्दूरतोरमणीयांवाचं अक्षय्यंहवैचातुर्मास्ययाजिनःसुकृतंभवतिअपामसोमममृताअभूमेत्येवंरूपांप्रवदंतिअविपश्चितः अव्यवसायिनोमूढाःयतोवेदवादरताः वेदांतर्गतेषुअर्थवादेषुयस्यपर्णमयीजुहूर्भवतिनपापꣳश्लोकꣳशृणोतीत्येवमा

व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन ॥ बहुशाखाह्यनंताश्चबुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥ ४१ ॥ यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः ॥
वेदवादरताःपार्थनान्यदस्तीतिवादिनः ॥ ४२ ॥ कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदाम् ॥ क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्वर्यगतिंप्रति ॥
॥ ४३ ॥ भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतयापहृतचेतसाम् ॥ व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधीयते ॥ ४४ ॥

दिपुरताःबद्धश्रद्धाःअतएवकर्मणोन्यत्आत्मज्ञानंतत्फलंमोक्षश्चनास्तीतिवादिनोवदनशीलाः ॥४२॥ तथाभोगश्चऐश्वर्यंचतयोर्गतिःप्राप्तिस्तांप्रतितदर्थमित्यर्थः कामात्मानःकामग्रस्तचित्ताःअतएवस्वर्गपराःकीदृशींभोगैश्वर्यगतिं जन्मकर्मफलप्रदां प्राप्तभोगैश्वर्योहिपुरुषस्तद्वासनावासितःपुनर्भोगैश्वर्यप्राप्तयेजन्मलभतेतदर्थंकर्माणिचकुरुतेफलंचततोभोगादिकंप्राप्नोतीतिचक्रमनिशमावर्त्तते तेननिष्ठातश्च्युतोभवतीत्यर्थः किंचक्रियाविशेषेणबहुलांयथायथावित्तव्ययायासाद्याधिक्यंतथातथाभोगैश्वर्यप्राप्तेरप्याधिक्यमित्यर्थः एतेनात्यंतायाससाध्येष्वपिकर्मसुफललोभात्सज्जंतइत्युक्तं भाष्येभोगैश्वर्यगतिंप्रतिसाधनभूताःयेक्रियाविशेषाअग्निहोत्रादयःतद्बहुलांजन्मरूपंयत्कर्मफलंतत्प्रदांचवाचमेवेतिव्याख्यातं॥४३॥ भोगेति तयापुष्पितयावाचाअपहृतचेतसांपुंसांबुद्धिःसमाधौसमाध्यनुष्ठानकालेव्यवसायात्मिकाव्यवसायोज्ञानंतदात्मिकाशुद्धचिन्मात्राकारानविधीयतेनभवति कर्मकर्त्तरिलकारः विरक्तस्यहिबुद्धिःसमाधौचिन्मात्राकाराभवतिनतुभोगाद्यासक्तस्येतिस्पष्टमेव भाष्येतुसमाधौअंतःकरणेव्यवसायात्मिकाबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्यातं यद्वासमाध्यनुष्ठानार्थमेवनिश्चयात्मिकातेषांबुद्धिर्नभवतीतिव्याख्येयं ॥ ४४ ॥

कस्यतर्हिसमाधौबुद्धिर्भवतीत्यतआह त्रैगुण्येति त्रैगुण्यंगुणत्रयकार्यमूर्ध्वमध्याधोगतिरूपंसंसरणंतदेवप्रकाश्यत्वेनविषयोयेषांतादृशाःकर्मकांडपरावेदाः त्वंतुनिस्त्रैगुण्योभव ऊर्ध्वगतावपिविरक्तोभवेत्यर्थः वक्ष्यतिचतत्तद्गुणप्रधानंगतित्रयं ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइति दिव्येभ्योपिविषयेभ्योविरक्तःसमाधावधिक्रियतइतिभावः किंलक्षणोसौनिस्त्रैगुण्यइत्यतआह निर्द्वंद्वइति सुखदुःखेमानापमानौशत्रुमित्रे शीतोष्णेइत्यादीनिद्वंद्वानिसप्रतिपक्षपदार्थरूपाणितेभ्योनिर्गतोनिर्द्वंद्वः सर्वत्रसमबुद्धिरित्यर्थः ननुबाधमानमुष्णादिकंकथंशीतादिवत्क्षंतुंशक्यमतआह नित्यसत्वस्थइति नित्यंसर्वदासत्वंधैर्यंसत्वगुणोवातदाश्रितोभूत्वा धीरोहिसर्वंसोढुंशक्तः सात्विकोवाप्रारब्धकर्मोपस्थापितमिदंदुःखमपरिहार्यंकिमुतप्ततयेतिजानन्सर्वंसोढुंशक्नोत्येव नन्वत्यंतदुःसहंक्षुधादिदुःखंकथंनिस्त्रैगुण्येनसर्वथाप्रवृत्तिशून्येनसोढुंशक्यमतआह निर्योगक्षेमइति अप्राप्तस्यप्राप्तिर्योगः प्राप्तसंरक्षणंक्षेमः एतद्द्वयमपिप्रारब्धकर्माधीनमितिततोपिनिर्गतइत्यर्थः तत्रहेतुः यतआत्मवान्जितचित्तः सहिसर्वास्वप्यापत्स्वनाकुलोनित्यतृप्ततयानिरुद्यमश्चभवतीतित्वमप्येतादृशोनिस्त्रैगुण्योभवेत्यर्थः॥४५॥ नन्वात्मवत्त्वंचित्तशुद्धौसत्यामेवभवतिसाचसकलवेदोक्तकर्मानुष्ठानसाध्या अतोनिस्त्रैगुण्यत्वंदुर्लभमित्याशंक्याह यावानिति सर्वतःसंप्लुतोदकेमहतिउदपानेजलाशयेपुरुषस्ययावान्अर्थोयावत्स्नानपानादिकंप्रयोजनंघटमात्रजलनिर्वर्त्यंभवतिनकृत्स्नजलाशयव्ययनिर्वर्त्यं तावानेवार्थोविजानतोव्युत्पन्नचित्तस्यब्राह्मणस्यब्रह्मबुभूषोःस

त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन॥ निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ ४५ ॥ यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लुतोदके॥ तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः॥ ४६ ॥ कर्मण्येवाधिकारस्तेमाफलेषुकदाचन॥ माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोस्त्वकर्मणि॥ ४७॥ योगस्थःकुरुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाधनंजय॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते॥ ४८ ॥

र्वेषुवेदेषुवेदैकदेशोपनिषच्छ्रवणमात्रनिर्वर्त्योभवति नकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानंस्वसिद्ध्यर्थमपेक्षते एकेनजन्मनाकृत्स्नवेदार्थानुष्ठानासंभवात् ऐहिकेनजन्मांतरीयेणवाजपादिनाचित्तशुद्धौसत्यामुपनिषच्छ्रवणान्निस्त्रैगुण्यतासंभवतीतिभावः वृद्धास्तुसर्वतःसंप्लुतोदकस्थानीयेआत्मज्ञानेपुरुषस्यतावानर्थःकृत्स्नोपिभवतियावान्अनेककूपरूपोदपानस्थानीयेषुसकलवेदोक्तकर्मस्वनुष्ठितेषुभवति ब्रह्मानंदेक्षुद्रानंदानामंतर्भावात् तथाचश्रुतिर्ज्ञानेसर्वकर्मफलांतर्भावंदर्शयति यथा कृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति वक्ष्यतिच सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइति गंगातुल्यज्ञानोदयात्प्रागेवकूपोपमानिकर्माणिकर्त्तव्यानीतिभावइतिव्याचख्युः अस्मिन्पक्षेपूर्वार्धेअनेकस्मिन्यथातथाभवतीतिपदचतुष्टयाध्याहारः यावान्तावान्पदयोरनुषंगश्चदार्ष्टांतिकेद्रष्टव्यः॥ ४६ ॥ ननुममाप्यौपनिषदात्मज्ञानार्थिनःशमएवेष्टस्तत्कथंमांयुध्यस्वेतिप्रेरयसीत्याशंक्याह कर्मण्येवेति कर्मण्येवाधिकारोनज्ञाननिष्ठायां माफलेषुसंगोस्त्वित्यपकृष्यतेकर्मफलंस्वर्गपश्वादिहेतुःकर्मसुप्रवर्त्तकंयस्यतादृशोमाभूः अकर्मणिकर्माकरणेपितवसंगोमास्तु ॥ ४७ ॥ एतदेवविवृणोति योगस्थइति योगस्थःसन्संगंफलतृष्णांकर्तृत्वाभिमानंचत्यक्त्वाकर्माणिज्ञानार्थंकुरु हेधनंजयसिद्ध्यसिद्ध्योःकर्मफलस्यविविदिषादेःसिद्धावसिद्धौवासमोहर्षविषादशून्योभूत्वाकर्माणिकुर्वितिसंबंधः इदमेवसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वंयोगइत्युच्यते ॥ ४८ ॥

इममेवबुद्धियोगंस्तौति दूरेणेति कर्मफलकामेनक्रियमाणंबुद्धियोगात्पूर्वोक्तान्निष्कामात्कर्मणःदूरेण हिप्रसिद्धं अवरंअत्यंतनिकृष्टं अतोबुद्धौयोगरूपायांतत्फलभूतायांसांख्यरूपायांवातन्निमित्तंशरणंरक्षितारंआश्रयंवाईश्वरंअन्विच्छप्रार्थयस्वतत्प्रीत्यर्थंकर्माणिकुर्वित्यर्थः यतःफलहेतवःफलमेवहेतुःप्रवर्त्तकंयेषांतादृशाःफलतृष्णावंतःकृपणादीनाभवंति योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्माल्लोकात्प्रैतिसकृपणइतिश्रुतेः ॥ ४९ ॥ किंच बुद्धीति बुद्धियुक्तःसमत्वबुद्धियुक्तोयोगायसमत्वबुद्धियोगाययुज्यस्वघटस्व योगःसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वबुद्धिःकर्मसुबंधकेष्वपिकौशलंबंधनिवर्त्तकत्वसंपादनं ननुबुद्धियुक्तःकर्मभिर्दुष्कृतंत्यजतु धर्मेणपापमपनुदतीतिश्रुतेः सुकृतंतुसजातीयत्वात्तैर्दुष्परिहरमितिकथमुभेसुकृतदुष्कृतेजहातीत्युच्यते सत्वशुद्धिज्ञानोत्पत्तिद्वारेतिप्राञ्चः अर्वाञ्चस्तुदुष्कृतत्यागमुक्तरीत्याभ्युपेत्यफलत्यागात्सुकृतत्यागोपिकर्मयोगिनोभवति दुष्कृतफलवन्मोक्षप्रतिबंधकतत्फलस्यानुत्पादात् यत्तुआपस्तंबोक्ताम्रवृक्षनिदर्शनेननांतरीयकंसुकृतफलमुक्तंनतत्फलत्वेनोपपद्यते नांतरीयकत्वादेव तस्मात्फलद्वारामोक्षप्रतिबंधकेक्रियमाणेएवसुकृतदुष्कृतेकर्मयोगीजहातिज्ञानीतुसंचितेअपितेजहातीतितयोर्विशेषइत्याहुः ॥ ५०॥ एतदेवाह कर्मजमिति बुद्धियुक्ताःसमत्वबुद्धियुक्ताःक्रियमाणकर्मजंफलंत्यक्त्वामनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाभूत्वाजन्मरूपेणबंधेनमुक्ताःसंतोऽनामयंनिरुपद्रवंपदंमोक्षाख्यंगच्छंति ॥ ५१ ॥ कदामनीषिणोभवंतीत्यतआह यदेति तेतवमोहइष्टानिष्टवियोगसंयोगजपरितापजन्यं

दूरेणह्यवरंकर्मबुद्धियोगाद्धनंजय ॥ बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाःफलहेतवः ॥ ४९ ॥ बुद्धियुक्तोजहातीहउभेसुकृतदुष्कृते॥ तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकौशलम्॥५०॥ कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषिणः॥ जन्मबंधविनिर्मुक्ताःपदंगच्छंत्यनामयम्॥ ५१ ॥ यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतितरिष्यति॥ तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच॥ ५२ ॥ श्रुतिविप्रतिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्चला॥ समाधावचलाबुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि॥ ५३॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥स्थितप्रज्ञस्यकाभाषासमाधिस्थस्यकेशव॥ स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीतव्रजेतकिम्॥ ५४॥

वैचित्त्यंतदेवकलिलमिवकलिलंकालुष्यंबुद्धिगतंबुद्धिर्व्यतितरिष्यतिव्यतिक्रमिष्यति बुद्धिःप्रसन्नाभविष्यतितदाश्रोतव्यस्यशास्त्रभागस्यश्रुतस्यचनिर्वेदंवैराग्यंगंतासि अयंभावः मलिनायांबुद्धावसकृद्गृहीतस्यापिशास्त्रार्थस्यास्फुरणात्श्रोतव्यंश्रुतंचव्यर्थैवतद्वत्शुद्धायामपिबुद्धौसद्यःशास्त्रार्थस्फुरणात्तयोर्वैयर्थ्यमित्युभयथापितत्रनिर्वेदउचितः प्रसन्नाचबुद्धिर्निग्रहीतुंयोग्याभवतीतिश्रवणादिकंत्यक्त्वाध्याननिष्ठएवभवेदिति ॥ ५२ ॥ ननुबुद्धिप्रसादोपिकेनलिंगेनज्ञेयइत्यतआह श्रुतीति श्रुतिभिर्नानाविधशास्त्रश्रवणैर्विप्रतिपन्नाआत्मानित्योऽनित्योवानित्योपिकर्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोऽनेकोवेत्येवमादिसंशयग्रस्तासतीयदाअसंभावनाविपरीतभावनानिरासपूर्वकं श्रुतितात्पर्यविषयीभूतेब्रह्माद्वैतेनिश्चलापुनःकुतर्कैरनास्कंदनीयानिर्विचिकित्सापरोक्षनिश्चयवतीभूत्वासमाधौनिर्विकल्पकेप्रत्यगात्मनिअचलालयविक्षेपशून्यास्थास्यतिस्थिराभविष्यतितदायोगंविवेकप्रज्ञांप्राप्स्यसि निश्चलसमाधिलाभएवबुद्धिप्रसादलिंगमितिभावः ॥ ५३ ॥ लब्धसमाधेःस्थितप्रज्ञापरनाम्नोलक्षणानिबुभुत्सुरर्जुनउवाच स्थितप्रज्ञस्येति स्थिताप्रत्यगात्मनिप्रतिष्ठिताप्रज्ञायस्यतस्यस्थितप्रज्ञस्यसमाधिस्थस्यसमाधौस्थितस्यकाभाषाभाषणंवचनंकथमसौपरैर्भाष्यतेइत्येकःप्रश्नः स्थितधीःस्थितप्रज्ञःअर्थाद्व्युत्थितःसन्किंप्रभाषेतकथंवदतिकथमास्तेकथंवाव्रजतिविषयान्भुंक्तेइतिप्रश्नत्रयं ॥ ५४ ॥

एतेषांक्रमेणोत्तराण्याहभगवान्प्रजहातीत्यादिना अत्रयान्येवकृतार्थलक्षणानितानिज्ञानसाधनानीतिमत्वाउपदिश्यंतेस्थितप्रज्ञलक्षणानितेषामकृतार्थेषुयत्नसाध्यत्वात्कृतार्थेषुस्वाभाविकत्वात् यथोक्तं उत्पन्नात्मप्रबोधस्यह्यद्वेष्टृत्वादयोगुणाः भवंत्ययत्नतस्तस्यनतुसाधकरूपिणइति यदायंयोगीसर्वान्स्थूलसूक्ष्मकारणशरीरभोग्यान्कामान्काम्यमानान्विषयान्प्रकर्षेणसमूलंजहातित्यजति कीदृशान्कामान् मनोगतान्मनस्येवसंकल्पविकल्पात्मकेस्थितान्नतुबहिः यथोक्तमक्षपादाचार्यैः दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइतितत्रस्थूलानांकामानांत्यागएकांतसेवनमात्राद्भवतीतिसस्थवीयानेवविलीनकरणग्रामस्यसमनस्कस्यजाग्रद्वासनामयाःस्वप्नेयेकामाःस्फुरंतितेषामपित्यागोभगवद्ध्यानादिरूपसद्वासनाभ्यासबलेनभवति येतूपसंहृतकरणस्यसंप्रज्ञातसमाधिकालेदिव्याःकामाःसंकल्पमात्रोपनतादहर्विद्यादिषुप्रसिद्धास्तेषामपित्यागोऽसंप्रज्ञातसमाध्यभ्यासबलेनभवति एवंत्रिविधान्कामान्त्यक्त्वाआत्मन्येवाखंडैकरसेआत्मनास्वेनैवस्वरूपानंदेनतुष्टोबाह्यविषयनिरपेक्षोयदाभवतितदायंस्थितप्रज्ञइत्युच्यते॥५५॥ दुःखेषुशस्त्रपातादिषुदुःखसाधनेषुप्राप्तेष्वपिअनुद्विग्नमनाअचंचलमनाः वक्ष्यतिचयस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यतइति सुखेषुसुखसाधनेषुस्रक्चंदनादिषुप्राप्तेष्वपिविगतस्पृहोनिर्वृत्तिकत्वाद्भवति अतएववीताःरागभयक्रोधायस्मात्सतथा नहितस्यामवस्थायांरागादयोदुःखादयोवासंभवंति एवंविधःसमाधिस्थःस्थितधीःस्थितप्रज्ञउच्यते॥५६॥स्थितधीःकिंप्रभाषेतेत्यस्योत्तरमा

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ प्रजहातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान् ॥ आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥ ५५ ॥ दुःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृ
हः॥ वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते॥ ५६ ॥ यःसर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनंदतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५७॥ यदासंहरतेचा
यंकूर्मोंगानीवसर्वशः॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५८ ॥ विषयाविनिवर्त्तंतेनिराहारस्यदेहिनः ॥ रसवर्जंरसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्त्तते॥ ५९॥

ह यःसर्वत्रेति सर्वेषुधनदारदेहजीवनादिषुअनभिस्नेहःअभिस्नेहवान्हिधनदारादिषुविकलेषुसकलेषुवाऽहमेवविकलःसकलोऽस्मीतिदैन्यदर्पोपेतःपूर्वापरानुसंधानरहितोजल्पतिअयंतुनतथेतिभावः तथा शुभंप्राप्यनाभिनंदतिसंतुष्टोभूत्वाशुभप्रापयितारंनप्रशंसति तथाअशुभंप्राप्यनद्वेष्टिदुःखीभूत्वाअशुभप्रापयितारंनर्निंदतियस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ५७ ॥ किमासीतेत्यस्योत्तरमाह यदेति इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिविषयेभ्यःप्रारब्धकर्मवशेनव्युत्थितोपियोगीद्वैतदर्शनादुद्विग्नःसन्निरोधसंस्कारप्राबल्यात्प्रीत्यासमाधिमनुतिष्ठन्नेवास्तेइत्यर्थः शेषंस्पष्टं ॥ ५८ ॥ ननुविषयेभ्यइंद्रियाणांनिवृत्तिश्चेत्स्थितप्रज्ञताहेतुस्तर्हिसुप्तिमूर्च्छालयग्रहावेशादावपिसास्तीतिसर्वोपिस्थितप्रज्ञएवेत्याशंक्याह विषयाइति सत्यंदेहिनोदेहाभिमानवतोमूढस्यसुप्त्यादौनिराहारस्यइंद्रियैर्विषयाननाहरतोऽभुंजानस्यविषयाविनिवर्तंतएवतथापिरसवर्जंरसोरागस्तद्वर्जंनिवर्त्तंते तदापिसूक्ष्मरूपेणरागोस्तिरागमूलस्यात्माज्ञानस्यादाहान्नासौस्थितप्रज्ञइत्यर्थः अस्यैवपुनःपरंदृष्ट्वाआत्मानंसाक्षात्कृत्यनिराहारस्यशब्दादीनगृह्णतोरसोपिनिवर्त्ततेमूलाज्ञानदाहादित्यस्तिसुप्तादेःसमाधिस्थस्यचमहान्विशेषइतिभावः प्राञ्चस्तुरोगिणःकाष्ठतपस्विनोवामूढस्यापिविषयाननाहरतोरसवर्जंविषयाविनिवर्त्तंतेतस्यैवपरंदृष्ट्वास्थितस्यरसोपिनिवर्त्ततइतिव्याचख्युः ॥ ५९ ॥

किंच क्षुधादेरिंद्रियाणिश्रांत्यास्वयमेवलीयंते समाहितेनतुतानिकूर्मेणांगानीवस्वेच्छयासंह्रियंते एतच्चात्यंतायाससाध्यमित्याह यततइति विपश्चितःशास्त्राचार्योपदेशवतोयततोपिसमाधिसिद्ध्यर्थंयतमानस्यापिपुरुषस्यइंद्रियाणिकर्तृणिमनःप्रतीचिस्थिरीक्रियमाणंकर्मीभूतंहरंतिविषयप्रवणंकुर्वंति यतःप्रमाथीनि यथाबहवश्चोरावनेएकंपुरुषंप्रमथ्यतस्यवित्तंहरंति एवमिंद्रियाणियततोमनोहरंति यतःप्रसभमतिशयेनप्रमथनशीलानि ॥ ६० ॥ यद्यप्येवंतथापितानिनियंतव्यान्येवान्यथास्थितप्रज्ञत्वस्यैवासिद्धेरित्याह तानीति संयम्यवशीकृत्ययुक्तःसंनद्धोमत्परःअहमेवसर्वेषांप्रत्यगात्मापरःस्त्र्यादिभ्योबाह्येभ्योदेहेंद्रियादिभ्यआंतरेभ्यश्चउत्कृष्टःप्रियतमोयस्यसमत्परःसन्नासीत हियस्मात्वशेआज्ञायां शेषंस्पष्टं ॥ ६१ ॥ यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमितिश्रुतौइंद्रियमनोबुद्धीनांनिग्रहेपरमपदप्राप्तिरित्युक्तं तत्रउपसंहृतकरणस्यबाह्यान्शब्दादीनगृह्णतोमनोमात्रेणावस्थितस्ययोगिनोमनसोऽनिग्रहेकिंस्यादित्याह ध्यायतइतिद्वाभ्यां विषयान्शब्दादीन्ध्यायतश्चिंतयतःपुंसःपुरुषस्यतेषुशब्दादिषुसंगःसंबंधोजायते बाह्यार्थेभ्योनिगृहीतान्यपिइंद्रियाणिमनोदोषात्पुनर्बाह्यार्थान्गृह्णंतीत्यर्थः ततःसंगात्कामस्तस्मिन्विषयेऽभिलाषःसंजायते कामात्कुतश्चिद्धेतोःप्रतिहतादभि

यततोह्यपिकौंतेयपुरुषस्यविपश्चितः ॥ इंद्रियाणिप्रमाथीनिहरंतिप्रसभंमनः ॥ ६० ॥ तानिसर्वाणिसंयम्ययुक्तआसीतमत्परः ॥ वशेहियस्येंद्रियाणितस्यप्र
ज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ६१ ॥ ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायते॥ संगात्संजायतेकामःकामात्क्रोधोभिजायते॥ ६२ ॥ क्रोधाद्भवतिसंमोहःसंमोहात्स्मृतिविभ्र
मः॥ स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥ ६३ ॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तुविषयानिंद्रियैश्चरन्॥ आत्मवश्यैर्विधेयात्माप्रसादमधिगच्छति॥ ६४॥

ज्वलनात्माक्रोधोभिजायते ॥ ६२॥ ततःक्रोधात्संमोहःकार्याकार्यविवेकाभावोभवति ततःस्मृतिविभ्रमःशास्त्रार्थानुसंधानस्यविभ्रंशरूपंचलनंभवति स्मृतिभ्रंशात्बुद्धिनाशःशास्त्रार्थस्यनिश्चितस्यापितिरोधानंभवति तस्मिंश्चशास्त्रजेपरोक्षज्ञानेपिनष्टेपुरुषोनश्यतिपुरुषार्थायोग्योभवति योहितादृशःसनष्टएवेतिलोकेवदंति ॥ ६३ ॥ ननुविषयानध्यायतोपियोगिनोव्युत्थानेप्रमाणस्वाभाव्यादिंद्रियाणांविषयेषुसंगोदुष्परिहरस्ततश्चोक्तरीत्यातस्यापिनाशप्रसक्तिरित्याशंक्याह रागद्वेषेति विधेयात्माकिंकरीकृतमनास्तुआत्मवश्यैर्मनोऽधीनैरिंद्रियैःस्वामिनश्चित्तस्यकिंकरीकृतस्यकामक्रोधहीनत्वात्स्वयमपिरागद्वेषवियुक्तैःविषयान्पथिपतिततृणादीनीवानास्थयाचरन्पश्यन्नपिपुमान्तत्रकामाद्यनुदयात्प्रसादंसंकल्पविकल्पपंकलेपप्रक्षालनेनमनसःस्वाच्छ्यंअधिगच्छति मनसःस्वाच्छ्यमेवप्रत्यगात्मनःस्वाच्छ्यंतस्यतद्गुणसारत्वात् अजितमनस्कमिवजितमनस्कंविषयसंगोनबाधतेऽतोमनोजयोवश्यंकर्त्तव्यइत्यर्थः ॥ ६४ ॥

किंच चित्तस्यप्रसादेहिअस्यपुंसःसर्वदुःखानांकाममूलकानांकामाभावात्हानिःपरिहारोजायते कामानुदयेहेतुमाह प्रसन्नेति हियस्मात्प्रसन्नचेतसःपुंसोबुद्धिर्ब्रह्मात्मैक्यनिश्चय आशुशीघ्रंपर्यवतिष्ठतेसुदृढोभवति तस्मिंश्चसतिप्राप्याभावान्नकामोदयइत्यर्थः ॥६५॥ समनस्कानामिंद्रियाणामनिग्रहेदोषउक्तः बुद्धेरपर्यवस्थानेकोदोषइत्यतआह नास्तीति अयुक्तस्यश्रवणमननयोरनासक्तस्यबुद्धिर्ब्रह्मालैक्यनिश्चयोनास्ति प्रमाणविषयासंभावनायाःप्रमेयविषयासंभावनायाश्चानिरासात् तथाअयुक्तस्यासमाहितमनसोभावनाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिप्रवाहोनास्ति मनसश्चांचल्येनबुद्धेरपिचांचल्यात् अभावयतोध्यानमकुर्वतः शांतिःसर्वदुःखोपरमश्चनास्ति चेतसोनवस्थितत्वेनदुःखावश्यंभावात् अशांतस्यानुपरतसर्वदुःखस्यसुखंप्रत्यगद्वयानंदात्मकंकुतोनकुतश्चित् दुःखित्वादेव आद्यमयुक्तस्येतिपदं युजिर्योगेइत्यस्यरूपं द्वितीयंयुजसमाधावित्यस्य तस्माद्बुद्धेःपर्यवस्थानमावश्यकं ॥ ६६ ॥ तदभावेदोषमाह इंद्रियाणांहीति हियस्मादिंद्रियाणांचरतांस्वस्वविषयेप्रवर्त्तमानानां कर्मणिषष्ठी यत् रागादिकलुषितंमनः तान्यनुलक्षीकृत्यविधीयतेप्रवर्त्यते कर्मकर्तरिलकारः प्रवर्ततइत्यर्थः तत्इंद्रियानुसारिमनोऽस्यसाधकस्यप्रज्ञामात्मतत्वविषयांबुद्धिंहरति तस्यामनोनुसारित्वात् दृष्टांतःस्पष्टार्थः अन्येतुइंद्रियाणांमध्येयदिंद्रियमनुलक्षीकृत्यमनःप्रवर्त्ततेतदिंद्रियमस्यसाधकस्यमनसोवाप्रज्ञांहरतीतियोजयंति आत्मविषयांप्रज्ञांहृत्वामनोविषयविषयांकरोतीतिभाष्यमप्यालोचनीयं ॥ ६७ ॥ यत

प्रसादेसर्वदुःखानांहानिरस्योपजायते ॥ प्रसन्नचेतसोह्याशुबुद्धिःपर्यवतिष्ठते ॥ ६५ ॥ नास्तिबुद्धिरयुक्तस्यनचायुक्तस्यभावना ॥ नचाभावयतःशांतिरशांतस्यकुतःसुखं ॥ ६६ ॥ इंद्रियाणांहिचरतांयन्मनोनुविधीयते ॥ तदस्यहरतिप्रज्ञांवायुर्नावमिवांभसि ॥ ६७ ॥ तस्माद्यस्यमहाबाहोनिगृहीतानिसर्वशः ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ ६८ ॥ यानिशासर्वभूतानांतस्यांजागर्त्तिसंयमी ॥ यस्यांजाग्रतिभूतानिसानिशापश्यतोमुनेः ॥ ६९ ॥

तोऽपीत्यत्रोपक्रांतमर्थंबहुधाउपपाद्यउपसंहरति तस्मादिति यस्मादिंद्रियाधीनंमनोमनोनुगाचप्रज्ञातस्मात्हेमहाबाहोयस्ययतेरिंद्रियाणिसर्वशः सर्वप्रकारेणस्वकारणेनमनसासहितानीतियावत् इंद्रियार्थेभ्यःशब्दादिभ्योनिगृहीतानिभवंतितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठितेतिविद्धि ॥६८॥ यदापंचावतिष्ठंतइत्युदाहृतश्रुतेस्तामाहुः परमांगतिमित्येतंचतुर्थंपादंव्याचष्टे यानिशेति सर्वेषांभूतानामज्ञानांयानिशेवनिशायस्यांमध्यंदिनेउलूकाइवानंधाअप्यंधाएवसर्वेप्राणिनोभवंतितस्यांतस्मिन्प्रत्यग्ज्योतिषिसंयमीइंद्रियमनोबुद्धीनांनिग्रहणशीलोयोगीजागर्त्तिइंद्रियादीनांदृक्शक्तिलोपेप्यनुपरतदृक्शक्तिरेवास्ते तथाचश्रुतिः नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेऽविनाशित्वादिति यस्यामविद्याख्यायांनिशायांक्रियाकारकादिद्वैतस्वप्नप्रवर्त्तिकायांसर्वाणिभूतानिजाग्रतिनिशीथेउलूकाइवस्वस्वव्यापारेप्रवर्त्तंते साअविद्यापश्यतोमुनेःआत्मदर्शनवतोयोगिनःप्रारब्धकर्मणाविदेहकैवल्यप्रतिबंधात्लेशतोनुवर्त्तमानाव्युत्थानकालेव्यवहरतोस्यगाढांधकारवतीनिशेवक्लेशकरीभवति अतिसुकुमाराहियोगिनोबाह्यव्यवहाराद्उद्विजंतेनराइवगाढांधकारेसंचारात् यथोक्तंयोगभाष्ये अक्षिमात्रकल्पोहिविद्वानत्यल्पदुःखलेशेनाप्युद्विजतइति अत्रवार्त्तिकानि कारकव्यवहारेहिशुद्धंवस्तुनवीक्ष्यते शुद्धेवस्तुनिसिद्धेचकारकव्यापृतिस्तथाकाकोलूकनिशेवायंसंसारोऽज्ञात्मवेदिनोः यानिशासर्वभूतानामित्यवोचत्स्वयंहरिरिति बुद्धतत्त्वस्यलोकोयंजडोन्मत्तपिशाचवत् बुद्धतत्त्वोपिलोकस्यजडोन्मत्तपिशाचवदिति तदेवंकिमासीतेत्यस्योत्तरं यदासंहरतेचायमित्यादिनाएतदंतेनग्रंथेनस्थितप्रज्ञःसदासमाधिमनुतिष्ठन्परमांगतिंप्राप्यास्तइत्युक्तं ॥ ६९ ॥

ननुप्रजहातियदाकामान्इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्योनिगृहीतानीत्यादिनाऽसकृद्विषयाणांप्रहाणंतेभ्यश्चइंद्रियादीनांप्रत्याहरणमुक्तं तेनतेषामात्मनःपृथक्सत्त्वमस्तीतिसिद्धं नचनेहनानास्तिकिंचनेत्यादिश्रुत्यातेषांबाधान्नतदस्तीतिवाच्यं इहेतिप्रतीच्येवतन्निषेधात् नहिइहभूतलेघटोनास्तीत्युक्तेघटस्यस्वरूपंनिषिध्यतेकिंतुतस्यभूतलसंबंधमात्रं तस्मात्कामानांपृथक्सत्त्वमस्त्यतोनाद्वैतसिद्धिरित्याशंक्यसदृष्टांतंपरिहरति आपूर्यमाणमिति प्रविशंतीभिरद्भिरापूर्यमाणमप्यचलप्रतिष्ठमनुद्रिक्तं वृद्धिहीनत्वात् एवंनिर्गच्छंतीभिरद्भीरिच्यमानमप्यचलप्रतिष्ठमरिक्तंह्रासहीनत्वादित्यपिबोध्यं एवंविधंसमुद्रंयद्वत्आत्मप्रभवाआपःप्रविशंतितद्वत्यंपुरुषंकामैरापूर्यमाणंहीयमानंवाअचलप्रतिष्ठंनिर्विकारंवृद्धिह्रासहीनत्वात्आत्मप्रभवाःसर्वेकामाःप्रविशंतिसएवशांतिंमोक्षमात्यंतिकंदुःखोपरमंप्राप्नोतिनतुकामकामीविषयार्थी अयंभावः कूटस्थादात्मनःसर्वस्योत्पत्तिस्तत्रैवचलयइतिसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं तेनकामानांप्रहाणंतेभ्यश्चेंद्रियाणांप्रत्याहरणंस्मर्यमाणंनतेषांपरमार्थतःपृथक्सत्त्वंसाधयति बहुप्रमाणविरोधात् किंतुपामरप्रसिद्धंपृथक्सत्त्वमभिप्रेत्यप्रहाणादिकमुक्तं प्रविलापनंत्वेवमेवव्याख्येयं यथाग्नयेपथिकृतेष्टाकपालंनिर्वपेदित्यादौनिर्वपतिनायागउच्यतेनतुश्रौतार्थमात्रंतद्वदिहापिज्ञेयं नेहनानास्तीत्यपीहपरिदृ

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठंसमुद्रमापःप्रविशंतियद्वत् ॥ तद्वत्कामायंप्रविशंतिसर्वेसशांतिमाप्नोतिनकामकामी ॥ ७० ॥
विहायकामान्यःसर्वान्पुमांश्चरतिनिःस्पृहः ॥ निर्ममोनिरहंकारःसशांतिमधिगच्छति ॥ ७१ ॥

श्यमानेप्रपंचेआत्मातिरिक्तंनानाकिमपिनास्तीत्येवंपरतयाव्याख्येयं तथाच आत्मैवेदंसर्वंब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादयःश्रुतिवादाःसंगच्छंते आत्मनिकल्पितस्यास्यतत्रैवनिषेधेनान्यत्रसत्त्वानुपपत्तेर्नकामानांपृथक्सत्त्वमस्तीतियुक्तएवसमुद्रदृष्टांतः यत्तुसमुद्रात्पृथग्गंगायाःसत्त्वमस्तीति तन्न कार्येकारणसत्तातिरिक्तसत्तायाअभावात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिकार्यस्यवागालंबनमात्रत्वश्रवणादित्यन्यत्रविस्तरः ॥ ७० ॥ प्रासंगिकीमाशंकांपरिहृत्यव्रजेतकिमित्यस्यप्रश्नस्योत्तरमाह विहायेति पूर्वोक्तान्त्रिविधान्कामान्विहाययश्चरतिविषयान्भुंक्तेनिस्पृहश्चयतोनिर्ममः ममतावान्हिइदंममभूयादित्यन्यधनाद्यर्थेस्पृहांकरोति निर्ममोपिकुतः यतोनिरहंकारः नह्यहंकारशून्यस्यसुप्त्यादौममतादृष्टा तस्मादहंकारप्रविलयात्शांतिंमोक्षंप्राप्नोति अत्रयःसर्वत्रानभिस्नेहइतिसर्वत्रयच्छब्ददर्शनात्साधनविधिपरएवायंग्रंथः अन्यथास्थितप्रज्ञस्यप्रकृतत्वात्तदनुवादार्थोयच्छब्दोनर्थकःप्राप्नोति लोकेपिहिपरस्वभावकथनेसएवंकरोतीतितच्छब्दएवप्रयुज्यतेनतुयच्छब्दः विधौतुयएवंकरोतिसइदंप्राप्नोतीतिद्वयोरपिप्रयोगोदृश्यते लक्षणकथनार्थत्वेपितत्रतात्पर्याभावाद्विधावेवपर्यवस्यतीतिदिक् ॥ ७१ ॥

प्रतिपादितांकर्मयोगप्राप्यांसांख्ययोगनिष्ठांफलेनस्तुवन्नुपसंहरतिएषेति एषास्थितप्रज्ञलक्षणप्रसंगात्कथिताब्राह्मीब्रह्मशब्देनात्रब्रह्मविदुच्यतेब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः तस्येयंब्राह्मीस्थितिर्निष्ठाएनांनिष्ठांप्राप्यनरोनविमुह्यतिपुनर्मोहंनप्राप्नोति अस्यामंतकालेपिस्थित्वेतिसकृज्ज्ञातापीयंफलवतीनतूपासनावच्चिराभ्याससापेक्षेत्युक्तं ब्रह्मऋच्छतिप्राप्नोति किंलोकांतरवत्गतिप्राप्यंब्रह्मनेत्याह निर्वाणमिति निर्गतंवानंगमनंयस्मिन्प्राप्येब्रह्मणितन्निर्वाणं तथाचश्रुतिः नतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंतेब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिगतिमंतरेणप्राणरूपोपाधिप्रविलयमात्रात्घटाकाशस्यमहाकाशत्वप्राप्तिवत्जीवस्य ब्रह्मप्राप्तिमाह अंतकालेपीत्यपिशब्दात्योब्रह्मचर्यादारभ्यात्रतिष्ठतिसब्रह्मनिर्वाणंकैमुतिकन्यायेनप्राप्नोतीतिगम्यते अस्याध्यायस्यार्थःसंगृहीतोमधुसूदनश्रीपादैः ज्ञानंतत्साधनंकर्मसत्त्वशुद्धिश्चतत्फलं तत्फलंज्ञाननिष्ठैवेत्यध्यायेस्मिन्प्रकीर्त्तितं ॥ ७२ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्य० मर्या० चतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभार० भगवद्गीताप्रकाशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ पर्व०॥२६ ॥

पूर्वस्मिन्नध्यायेएषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृण्वितिद्वेबुद्धीप्रदर्श्यव्यवसायात्मिकाबुद्धिरितिश्लोकेनसांख्यनिष्ठावतांपातशंकानास्तिकर्मयोगनिष्ठावतांतुसास्तीत्युक्त्वायावानर्थउदपानेइतिसां

एषाब्राह्मीस्थितिःपार्थनैनांप्राप्यविमुह्यति॥स्थित्वास्यामंतकालेपिब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥ ७२॥ ॥इतिश्रीम० भी० श्रीमद्ध० सू० सांख्ययोगो
नामद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥पर्वणितुषड्विंशोऽध्यायः॥२६॥ ॥ छ॥ ॥अर्जुनउवाचः॥ ॥ ज्यायसीचेत्कर्मणस्तेमताबुद्धिर्जनार्दन॥
तत्किंकर्मणिघोरेमांनियोजयसिकेशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेववाक्येनबुद्धिंमोहयसीवमे ॥ तदेकंवदनिश्चित्ययेनश्रेयोहमाप्नुयाम्॥ २॥

ख्यनिष्ठायांसर्वकर्मफलांतर्भावश्रवणात्तामेवप्रशमात्मिकांस्वाशयानुकूलांमन्वानोर्जुनउवाच ज्यायसीति हेजनार्दनकर्मणोनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाबुद्धिःसांख्यनिष्ठालक्षणंज्ञानंज्यायसीप्रशस्ततराचेत्तेनवमतातत्तर्हिमांभैक्ष्यवृत्त्यापितुष्यंतंघोरेबंधुवधाख्येकर्मणिकिंकुतोहेतोर्नियोजयसिपुनःपुनर्युध्यस्वेतिवदन् ॥ १ ॥ ननुतवज्ञाननिष्ठायामनधिकारात्कर्मैवकुर्वितित्वांब्रवीमीत्याशंक्याह व्यामिश्रेणेति व्यामिश्रेणअविविक्तेन इवशब्दोविविक्तेपिबुद्धिदोषात्अविविक्ततांगृह्णामीतिसूचयति तेनवाक्येनत्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुनेतिक्वचिद्वेदनिष्ठांत्याजयसि कर्मण्येवाधिकारस्तेइतितामेवचग्राहयसि तथानिर्द्वंद्वोनित्यसत्त्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवान्भवेतिनिवृत्तिमार्गमुपदिशसि धर्म्याद्धियुद्धात्श्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यतइतिप्रवृत्तिमप्युदिशसि नह्येकेनमयायुगपदुभयंस्थितिगतिवदनुष्ठातुंशक्यमतोमेममबुद्धिंमोहयसीववस्तुतस्तुममोहंनाशयितुंप्रवृत्तोसीतिइवशब्देनोच्यते तत्तयोर्मध्येयदेकंप्रधानंमद्योग्यंतत्निश्चित्यवदयेनानुष्ठितेनाहंश्रेयःकल्याणमाप्नुयां ॥ २ ॥

अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच लोकेस्मिन्निति पुरापूर्वाध्यायेमयानिष्ठाएकैवप्रोक्तापरंतुसाद्विविधाद्विप्रकारा एकस्याएवब्रह्मनिष्ठायाःप्रकारद्वयमुक्तमधिकारिभेदेननतुब्रह्मप्राप्तयेपरस्परनिरपेक्षमार्गद्वयमुक्तमितिभावः हेऽनघविशुद्धांतःकरणमद्वचनस्यार्थंसम्यगालोचयेत्यर्थः तदेवप्रकारद्वयमाह ज्ञानयोगेनेति सांख्यानांप्रकृतिपुरुषयोर्विविक्तत्वंजानतामात्मानात्मविवेकज्ञानवतां ज्ञानार्थंयुज्यतेइतिज्ञानयोगःज्ञानोपायोवेदांतश्रवणमनननिदिध्यासनात्मकस्तेनज्ञानयोगेनब्रह्मणिनिष्ठांपरिसमाप्तिंसांख्याःप्राप्नुवंतीत्यर्थः योगिनांसिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यतइत्युक्तलक्षणयोगवतांकर्मयोगेनसंध्योपासनादिर्निर्विकल्पकसमाध्यनुष्ठानांतमिहकर्मयोगपदार्थः तेनयोगिनोब्रह्मनिष्ठांप्राप्नुवंतीत्यर्थः अयंभावः इहजन्मनिजन्मांतरेवाईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितैःकर्मभिर्विशुद्धसत्वोविवेकवैराग्यशमादिषट्कोपेतोमुमुक्षुःप्रत्यक्प्रवणचित्तःश्रवणमननाभ्यामेवकृतकृत्योभवति सचेत्श्रवणादेःप्रागसमाहितचित्तस्तर्हिनिदिध्यासनमस्यापेक्षितं अतएवसहकार्यंतरविधिःपक्षेणेतिसूत्रकृतानिदिध्यासनस्यपाक्षिकत्वमुक्तं

श्रीभगवानुवाच॥ ॥लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ॥ज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनाम्॥ ३॥

सोयंसांख्यमार्गः तथासर्वाणिकर्माणिपरमगुरावर्पयन्श्रवणमननात्मकंविचारमंतरेणैवकेवलंश्रद्धामात्रात्प्रतीचोनिर्विशेषब्रह्मरूपत्वंगुरुवाक्यतोनिश्चित्यासंभावनादिदोषरहितआचार्यान्निर्गुणब्रह्मोपास्तिप्रकारमधिगम्यकर्मच्छिद्रेषुसमाध्यभ्यासंकुर्वन्निष्कलंप्रत्यगात्मस्वरूपंसाक्षात्करोतिसोयंयोगमार्गः तेनऊहापोहकौशलंयेषामस्तितेसांख्याः येषांतन्नास्तितेयोगिनइति अतइयंद्विप्रकारानिष्ठानतुद्वेनिष्ठेइतिभ्रमितव्यं यथोक्तंवसिष्ठेन द्वौक्रमौचित्तनाशस्ययोगोज्ञानंचराघव योगोवृत्तिनिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणं असाध्यःकस्यचिद्योगःकस्यचित्तत्त्वनिश्चयः प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमःशिवइतिचित्तादर्शनोपलक्षितस्यब्रह्मसाक्षात्कारस्यद्वौक्रमौ चित्तादेर्मिथ्यात्वपक्षेज्ञानमेवयथारज्जूरगादिसम्यगवेक्षणेनैवनश्यतितद्वत् तस्यसत्यत्वपक्षेयोगएव यथासत्यउरगोमंत्रादिनानिरुद्धप्रचारःस्वयमेवनश्यतितद्वच्चित्तमपियोगेननिरुद्ध्यमानंनश्यति तस्यनिरन्वयोच्छेदस्तुप्रारब्धकर्मांतेपक्षद्वयेपितुल्यइति ॥ ३ ॥

अनयोःप्रकारयोरंगांगिभावमाह नकर्मणामिति कर्मणांयज्ञादीनामनारंभादननुष्ठानात्नैष्कर्म्यंज्ञाननिष्ठांनाश्नुतेनप्राप्नोति विविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्यायज्ञादीनांविद्यांगत्वेनविधानात् ननुसन्न्यासस्यप्राधान्यात्कर्मणांविविदिषांगत्वमत्रगम्यते तेनविविदिषायांयज्ञादिनासिद्धायामेतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतेःप्रव्रज्यारूपमेवनैष्कर्म्यमिहज्ञाननिष्ठासाधनंग्राह्यं नज्ञानंनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यादाविवात्रतद्ग्राहकस्यपरमत्वविशेषणस्याभावात् ननुकर्मयोगजनितचित्तशुद्ध्यभावेकेवलात्संन्यासात्सिद्धिंसमधिगच्छतीतियोजनायांविप्रकृष्टयोर्ज्ञानकर्मणोःसमुच्चयासंभवस्याभीष्टस्यसिद्धेःकिमितिनैष्कर्म्यशब्देननिष्ठागृह्यतइतिचेत्सत्यं गुणैःकर्मकार्यतइतिवाक्यशेषान्नैर्गुण्यहेतुकंमुख्यंज्ञानमेवेहनैष्कर्म्यपदार्थोनतुप्रव्रज्या विविदिषंतियज्ञेनेत्यत्रापिजिगमिषत्यश्वेनजिघांसत्यसिनेत्यादाविवतृतीयांतस्यधात्वर्थेनैवान्वयादश्वादीनांगमनादाविवयज्ञादीनांवेदनएवान्वयोज्ञेयः एतमेवेतिश्रुतिस्तुविविदिषासंन्यासाभिप्रायेणप्रवृत्ता एतंवैतमात्मानंविदित्वाब्राह्मणाःपुत्रैषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिज्ञानपरिपाकार्थस्यजीवन्मुक्तिसुखार्थस्यवायाज्ञवल्क्यादिभिरनुष्ठितस्यविद्वत्संन्यासस्यापिशास्त्रेदर्शनात् असंन्यासिनोज्ञानमेवनोत्पद्यतइतिप्राचामाग्रहोविक्षेपककर्मत्यागरूपसंन्यासविषयोनतुकाषायपरिधानमात्रविषयःगर्गीव्याधवासिष्ठादीनामतथाविधानामपिज्ञानोत्पत्त्यवगमादित्यास्तांतावत् कर्मभिरशोधितचित्तस्यमंदबुद्धेः रागद्वेषादिग्रस्तस्यात्मानात्म

नकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुते॥ नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छति॥ ४॥
नहिकश्चित्क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृत्॥ कार्यतेह्यवशःकर्मसर्वःप्रकृतिजैर्गुणैः॥ ५॥
कर्मेंद्रियाणिसंयम्ययआस्तेमनसास्मरन्॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मामिथ्याचारःसउच्यते॥ ६॥

विवेकद्वाराचित्तरोधद्वारावानैष्कर्म्यप्राप्तिर्नास्तीतिपूर्वार्द्धार्थः नन्वभयंसर्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेदितिकेवलात्कर्मसंन्यासादपिनैष्कर्म्यसिद्धिः स्मर्यतेतत्कथमुच्यतेनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यमस्तीतितत्राहनचेतिकर्मजचित्तशुद्ध्यभावेकृतादपिसंन्यासान्नमोक्षसिद्धिः उदाहृतस्मृतिस्तुचित्तशुद्धिपूर्वकसंन्यासाभिप्राया नहिरागादिग्रस्तः सर्वभूतेभ्यःसर्वात्मनाऽभयंदातुमीष्टेऽतोयुक्तमुक्तंनचसंन्यसनादेवेति ॥४॥ एतदेवप्रपंचयति नहीति अवशः कर्मजशुद्ध्यभावादजितचित्तः कश्चिदपिजातुकदाचित्समाधिकालेपिक्षणमपिअकर्मकृत्कर्माणिदुर्मनोरथादीनिअकुर्वन्हिप्रसिद्धंनतिष्ठति हियस्मात्सर्वोपि लोकः प्रकृतिजैर्गुणैः सत्त्वरजस्तमोभिः स्वभावप्रभवैः रागद्वेषादिभिर्वाकर्मकायिकंवाचिकंमानसिकंवाकार्यतेऽवश्यंतत्रप्रवर्त्यते ॥ ५ ॥ ननुसंन्यासपूर्वकंध्यानेनैवचित्तशुद्धिमपिसंपादयिष्यामिकिंकर्मभिरित्याशंक्याहकर्मेंद्रियाणीति योविमूढात्मारागाद्याक्रांतचित्तः कर्मेंद्रियाणिवागादीनिसंयम्यनिगृह्यआस्तेएकांतेध्यानापदेशेनोपविशतिसमिथ्याचारः तस्यतदासननियमनादिकमाचरणंमिथ्याअलीकमेवनिष्फलत्वात् तत्रहेतुः इंद्रियार्थान्मनसास्मरन्निति यतःइंद्रियार्थान्शब्दादीन्श्रोत्रादिभिर्गृह्णातिमनसाचस्मरतिअतोमिथ्याचारःसविषयांश्चिंतयन्योगनिष्ठामात्मनोलोकेऽभिव्यनक्त्यतःकपटीत्यर्थः तस्मात्कर्मव्यतिरिक्तश्चित्तशुद्ध्युपायोनास्तीतिभावः ॥ ६ ॥

यस्तुपूर्वस्मान्मिथ्याचाराद्विलक्षणःपुरुषधौरेयइंद्रियाणिमनसासहनियम्यरागद्वेषवियुक्तानिकृत्वाकर्मेंद्रियैःकर्मयोगंआरभतेहेअर्जुनसःकर्मफलेस्वर्गादावैहिकेवाशब्दादावसक्तोऽनासक्तोऽतोविशिष्यते पूर्वस्मादधिकोभवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ नियतमिति यस्मादेवंतस्मात्त्वंनियतंसंध्योपासनादिकर्मैवकुरु यद्वा नियतंनियमेनत्वंकर्मनित्यकाम्यसाधारणंयत्पापनिवर्त्तकस्वभावंतत्तदेवकुरु हियस्मात्अकर्मणः सकलकर्मेंद्रियनिग्रहेणतदकरणात्चित्तजयशून्यात्कर्मैवज्यायःप्रशस्ततरं अपिचतेतवक्षत्रियस्यअकर्मणःसत्यामपिचित्तशुद्धौसर्वकर्मत्यागिनःशरीरयात्रादेहव्यवहारोनप्रसिद्ध्येत् भैक्ष्यचर्यायामनधिकारात् ब्राह्मणाःपुत्रैपणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यंचरंतीतिसंन्यासविधायकेवाक्येराजाराजसूयेनस्वाराज्यकामोयजेतेत्यत्रराजपदवद्ब्राह्मणपदस्यविवक्षितस्वार्थत्वात्चत्वारआश्रमाब्राह्मणस्यत्रयोराजन्यस्यद्वौवैश्यस्येतिस्मृतेश्च अन्यत्राप्युक्तंपारिव्राज्यंप्रकृत्य मुखजानामयंधर्मोवैष्णवंलिंगधारणं बाहुजातोरुजातानांनायंधर्मोविधीयतइति ॥ ८ ॥ ननुकर्मणाबद्ध्यतेजंतुरितिकर्मणांबंधकत्वस्मृतेःकथंमुमुक्षुंमांतत्रनियोजयसीत्याशंक्याह यज्ञार्थादिति यज्ञःपरमेश्वराराधनं यजदेवपूजायामितिधात्वर्थानुगमात् तदर्थं यज्ञोवैविष्णुरितिश्रुतेर्विष्णुर्वातदाराधनार्थंयत्कर्म ततोन्यत्रकर्मणिस्वर्गाद्यर्थेंप्रवृत्तोयंलोकःकर्मबंधनःकर्मणाबध्यतेनत्वीश्वराराधनार्थेन अतस्तदर्थंईश्वराराधनार्थंकर्मवर्णाश्रमोचितंहेकौंतेयमुक्तसंगःफलाभिलाषशून्यःसन्समाचरसम्यक्कुरु ॥९॥ एतदेवा

यस्त्विद्रियाणिमनसानियम्यारभतेर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैःकर्मयोगमसक्तःसविशिष्यते ॥ ७ ॥ नियतंकुरुकर्मत्वंकर्मज्यायोह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्रापिचतेनप्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोन्यत्रलोकोयंकर्मबंधनः ॥ तदर्थंकर्मकौंतेयमुक्तसंगःसमाचर ॥ ९ ॥ सहयज्ञाःप्रजाःसृष्ट्वापुरोवाचप्रजापतिः॥ अनेनप्रसविष्यध्वमेषवोस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥ देवान्भावयतानेनतेदेवाभावयंतुवः॥ परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥ इष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः॥तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः॥ १२॥ यज्ञशिष्टाशिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

र्थवादेनद्रढयति सहेति यज्ञैःसहेतिसहयज्ञाः वोपसर्जनस्येतिपक्षेसादेशाभावः कर्माधिकृताइतियावत् प्रजास्त्रैवर्णिकाः अनेनयज्ञेनप्रसविष्यध्वंप्रसवोवृद्धिस्तांलभध्वं एषयज्ञोवोयुष्माकमिष्टकामधुक्इष्टार्थपूरकोस्तु ॥ १० ॥ इष्टार्थपूरकत्वमेवाह देवानिति भावयततर्पयत अनेनदेवतापूजात्मकेनयज्ञेनवःयुष्मान्भावयंतुवृष्ट्यादिदानेनपरस्परंभावयंतोदेवाश्चयूयंचश्रेयःपरंप्राप्स्यथ॥ ११॥किंच इष्टान्पुत्रपश्वादीन्वःयुष्मभ्यं एभ्योदेवेभ्यस्तद्दत्तानेवव्रीहिपश्वाज्यादीन्अप्रदायअदत्वादेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकंयागंनित्यनैमित्तिकरूपंवैश्वदेवाग्निहोत्रजातेष्ट्यादिरूपमकृत्वेत्यर्थः अदत्वायोभुंक्तेसस्तेनएव॥ १२॥येतुयज्ञशिष्टाशिनःवैश्वदेवादिशेषान्नभोजनशीलाःसंतःऋणापाकरणात्तेमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैःप्रमादकृतैर्विहिताकरणनिमित्तैःपंचसूनानिमित्तैर्वा येत्वात्मकारणात्स्वार्थमेवपचंतिनतुपंचमहायज्ञार्थंतेपापाःस्वयंपापरूपाएवसंतःपापमेवभुंजते तथाचस्मृतिः कंडनीपेषणीचुल्लीउदकुंभीचंमार्जनी पंचसूनागृहस्थस्यताभिःस्वर्गंनविंदतीति पंचसूनाकृतंपापंपंचयज्ञैर्व्यपोहतीतिच श्रुतिश्च इदमेवास्य तत्साधारणमन्नंयदिदमद्यतेसयएतदुपास्तेनसपाप्मनोव्यावर्त्ततेमिश्रंह्येतदिति मंत्रवर्णोपि मोघमन्नंविंदतेअप्रचेताःसत्यंब्रवीमिवधइत्सतस्य नार्यमणंपुष्यतिनोसखायंकेवलाघोभवतिकेवलादीति ॥१३॥

जगच्चक्रप्रवृत्तिहेतुत्वादपिकर्मकर्त्तव्यमित्याह अन्नादिति अन्नाद्रेतोरूपेणपरिणतात्भूतानिप्राणिशरीराणिभवंति अन्नंचपर्जन्यात् एतत्प्रसिद्धमेव यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः यज्ञोदेवताराधनजोधर्मः कर्मभ्योयागहोमदानादिभ्यःसमुद्भवतीतिकर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥ कर्मब्रह्मोद्भवंवेदोद्भवं वेदएवधर्मेप्रमाणंनतुपाखंडादिप्रणीतागमः ब्रह्मवेदोपिअक्षरसमुद्भवं अस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदोयजुर्वेदइत्यादिश्रुतेः साक्षात्परमेश्वरादेवोत्पन्नोऽतोनतत्रभ्रमविप्रलंभकत्वादिदोषाक्रांतपाखंडादिवाक्यवदप्रामाण्यशंकास्तीतिभावः यस्मादेवंतस्मात्सर्वस्मिन्देशेकालेचवर्त्तमानंब्रह्मवेदः एतेनवेदस्यनित्यत्वंशब्दस्यविभुत्वंचदर्शितं नित्यंनियमेनयज्ञेप्रतिष्ठितंतात्पर्येणपर्यवसन्नं ॥१५॥ भवत्वेवंततःकिंफलितमित्यतआह एवमिति भूतानामादौवेदाधिगमस्ततःकर्मानुष्ठानंततोदेवानांतृप्तिस्ततोवृष्टिस्ततोन्नंततोभूतानितेषांवेदाधिगमइत्येवंरूपंचक्रमिवचक्रंनिरंतरमावर्त्तमानंजगद्यात्रानिर्वाहकंनानुवर्त्तयतिनानुतिष्ठतिसः अघायुःपापजीवनः इंद्रियारामोनतुधर्मारामआत्मारामोवा मोघंव्यर्थंदंशमशकादिवत्जीवति यस्त्वेतदनुवर्त्तयतिसजगदुपकारकोधन्यइतिभावःतथाचश्रुतिः अथोअयंवाआत्मासर्वेषांभूतानांलोकःसयज्जुहोतियद्यजतेतेनदेवानांलोकोथयदनुब्रूतेतेनऋषीणामथयत्पितृभ्योनिपृणातियत्प्रजामिच्छतितेनपितॄणामथयन्मनुष्यान्वासयतेयदेभ्योशनंददातितेनमनुष्याणामथयत्पशुभ्यस्तृणोदकंविंदतितेनपशूनांयदस्यगृहेषुश्वापदावयांस्यापिपीलिकाभ्यउपजीवंतितेनतेषांलोकइति ॥ १६ ॥ एवमीश्वरेणवेदयज्ञपूर्वकंजगच्चक्रंप्रवर्त्तितमज्ञैरधिकृतैरनुवर्तितव्यमित्युक्तं अस्याननुवर्त्तनेचमहान्प्रत्यवायउक्तः सब्रह्मविदमपिस्पृशेदितिसंभावितामाशंकांपरिहरति यस्त्विति आत्मन्येवरतिःप्रीतिर्यस्यनतुस्त्र्यादौसतथा नन्वात्मनिप्रीतिःप्राणिमात्रस्यानौपाधिकीअस्तिप्रत्युततदर्थत्वेनैवस्त्र्यादिष्वपिप्रीतिर्भवतीत्यतउक्तं आत्मतृप्तइति आत्मनैवपरमानंदरूपेणतृप्तोनमिष्टान्नादिना ननुमंदाग्निरपिस्त्र्यादौनरमतेनापिमिष्टान्नेनतृप्यतिअतउक्तं आत्मन्येवचसंतुष्टइति मंदाग्निर्हिधातुवृद्धिजाठरोद्दीपनंचकामयमानऔषधाद्यर्थमितस्ततोधावतिनत्वात्मन्येवतुष्यतिविद्वांस्तुरतितृप्तितुष्टीरात्मनैवानुभवतिनस्त्र्यन्नधनादिभिरितितस्यकार्यंकर्त्तव्यंकिमपिनास्ति क्रियाप्राप्यस्यकस्यचिदप्यर्थस्याभावात् ॥ १७ ॥

अन्नाद्भवंतिभूतानिपर्जन्यादन्नसंभवः॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः॥ १४॥ कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवम्॥
तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितम्॥ १५॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्त्तयतीहयः॥ अघायुरिंद्रियारामोमोघंपार्थसजीवति॥ १६॥
यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः॥ आत्मन्येवचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते॥ १७॥

एतदेवाह नैवेति तस्यात्मरतेःकृतेनकर्मणाअर्थःप्रयोजनंनास्ति स्वर्गादौलिप्साभावात् मोक्षस्यचाक्रियासाध्यत्वात् नास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतेः अकृतोमोक्षःकृतेनकर्मणानास्तीतिश्रुत्यर्थः अकृतेनविरुद्धकर्मणापिअर्थोनरकादिरस्यनास्ति अत्रकृताकृतशब्दौमित्रामित्रपदवत्परस्परविरुद्धार्थवाचितयापुण्यपापवचनौ येतुअकृतेनेतिभावेनिष्ठा नित्याकरणात्गर्हितत्वरूपोवाप्रत्यवायप्राप्तिरूपोवाकश्चनार्थोविदुषोनास्तीतिव्याचक्षते तेषामप्यभावात्भावोत्पत्तेरनभ्युपगमान्नित्यानांकालेयदन्यदविहितंक्रियतेततएवप्रत्यवायोत्पादोवक्तव्यइतिघट्टकुट्यांप्रभातवृत्तांतआपद्यते अत्रोपपत्तिमाह नचेति चो हेतौ यस्मात्आत्मरतेःसर्वभूतेषुचेतनाचेतनेषुउत्तममध्यमाधमेषुकश्चिदपिअर्थव्यपाश्रयःसुखभोगात्मकप्रयोजनाभिसंबंधोनास्ति आत्मरतित्वादेव निष्कामत्वाद्विदुषःपुण्यपापफलसंबंधोनास्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ यस्मान्निष्कामस्यकर्मलेपोनास्तितस्मात्त्वमपिअसक्तःफलासक्तिशून्यःसततंसर्वदाकार्यंअवश्यकर्त्तव्यंकर्मनित्यनैमित्तिकंसमाचर हियस्मात्असक्तःकर्माचरन्परंमोक्षंसत्त्वशुद्धिद्वारेणाप्नोति ॥ १९ ॥ अत्रशिष्टाचारंप्रमाणयति कर्मणेति कर्मणैवसहसंसिद्धिंश्रवणादिसाध्यांज्ञाननिष्ठांगंतुंआस्थिताःप्रवृत्ताःजनकादयस्त्वादृशाःक्षत्रियाःनतुसंन्यासेन ननुशुद्धचित्तस्यममनास्तिकर्मापेक्षेत्याशंक्याह लोकेतिलोकस्यसंग्रहःस्वधर्मेप्रवर्त्तनं ननुस्वप्रयोजनाभावेपिकेवलंलोकसंग्रहार्थंचेत्कर्मकर्त्तव्यंतदाविदुषांब्राह्मणानामपिसंन्यासोनस्यात् यतीनेवसंन्यासधर्मान्ग्राहयितुंतेषांसंन्यासइतिचेत्

**नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन ॥ नचास्यसर्वभूतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर ॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नोति
पूरुषः ॥ १९ ॥ कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः ॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः ॥ सयत्प्रमाणंकुरु
तेलोकस्तदनुवर्त्तते ॥ २१ ॥ नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यंत्रिषुलोकेषुकिंचन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्त्तएवचकर्मणि ॥ २२ ॥ यदिह्यहंनवर्त्तेयंजातुकर्मण्यतंद्रितः ॥ म
मवर्त्मानुवर्त्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः ॥ २३ ॥ उत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहं ॥ संकरस्यचकर्त्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः ॥ २४ ॥ सक्ताःकर्मण्यविद्वांसोय
थाकुर्वंतिभारत ॥ कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहं ॥ २५ ॥**

अर्जुनेपिनतद्दंडवारितमस्ति ननुक्षत्रियस्यसंन्यासेधिकारोनास्तीतिचेत्लिंगधारणेधिकाराभावेपिभरतऋषभादिवद्विक्षेपकर्मत्यागमात्रेधिकारात् वार्त्तिके सर्वाधिकारविच्छेदिज्ञानंचेदभ्युपेयते कुतोधिकारनियमोव्युत्थानेक्रियतेबलादितिविद्वत्संन्यासेक्षत्रियादेरपिअधिकारस्यसाधितत्वात् अतोलोकसंग्रहोनमुख्यंकर्मप्रयोजनमितिचेत्सत्यं नमेपार्थास्तिकर्त्तव्यमितिस्वदृष्टांतेनाधिकारिकत्वादर्जुनएवैवंनियोज्यतेनक्षत्रियमात्रमितितुष्यतुभवान् ॥ २० ॥ २१ ॥ कर्मणिवर्तएवअहंकर्मकरोम्येवेत्यर्थः ॥ २२ ॥ यद्यहंकर्मणिनवर्त्तेयंतर्हिमनुष्याःममैववर्त्मानुवर्त्तंतेअनुवर्त्तेरन्कर्मनकुर्वीरन्नित्यर्थः अतंद्रितोऽनलसः सर्वशःसर्वप्रकारैः ॥ २३ ॥ ततश्चकिमित्यतआह उत्सीदेयुरिति यद्यदाचरतीत्यादेरपरायोजना नकेवलंलोकसंग्रहंपश्यन्कर्त्तुमर्हसिअपितुश्रेष्ठाचारत्वादपीत्याह यद्यदिति तथाचममश्रेष्ठस्ययादृशआचारस्तादृश एवमदनुवर्त्तिनात्वयानुष्ठेयःनस्वातंत्र्येणान्यइत्यर्थः कीदृशस्तवाचारोयोमयानुवर्तनीयइत्याकांक्षायांनमेपार्थेत्यादिभिस्त्रिभिःश्लोकैस्तत्प्रदर्शनमितिमधुसूदनश्रीपादाः ॥ २४ ॥ यदिमादृशएवत्वंकृतार्थोसितथापिपरानुग्रहार्थंकर्माणिकुर्वित्याह सक्ताइति कर्मणिकर्मफले कुर्वंतिकर्माणीतिशेषः असक्तइतिच्छेदः ॥ २५ ॥

विद्वान्अज्ञानांकर्मस्वासक्तानांबुद्धिभेदंबुद्धेश्चालनंनजनयेत्नोत्पादयेत्किंतुतान्सर्वाणिकर्माणिजोषयेत्सेवयेत् कथं युक्तआदृतोभूत्वासमाचरन् ॥ २६ ॥ अविद्वान्कथंकर्मसुसज्जतइत्यतआह प्रकृतेरिति प्रकृतेःपारमेश्वर्याःसत्वरजस्तमोगुणात्मिकायादेवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतिप्रसिद्धायाःशक्तेर्गुणैःकार्यकारणसंघातात्मकैःक्रियमाणानिकर्माणिअहंकारेणस्वस्मिन्नध्यस्तेनविमूढःतदीयान्कर्तृत्वादीनात्मधर्मत्वेनपश्यन्आत्मनश्चअसंगानंदसंविद्रूपतामपश्यन्आत्माअहंकारेणविमूढश्चासावात्माचेतिविग्रहः अहंकर्माणिकर्मणांकर्त्तेतिमन्यतेकर्त्रध्यासेन कर्ताहमितितृन्प्रत्ययस्तेननलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनामितिषष्ठीनिषेधः अन्यथातृच्प्रत्ययेकर्मणांकर्त्ताहमितिषष्ठ्याभाव्यं ॥२७॥ एवंसक्तस्यकर्माचरणंप्रदर्श्यासक्तस्यतत्प्रदर्शयति तत्त्वविदिति गुणकर्मविभागयोःगुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिभाष्यं नाहंगुणात्मकइतिगुणेभ्यआत्मनोविभागः नाहंकर्मात्मकइतिकर्मभ्यश्चात्मनोविभागः तयोर्गुणकर्मविभागयोस्तत्त्वंवेत्तीतिश्रीधरः मधुसूदनस्तुगुणाःदेहेंद्रियांतःकरणानिअहंकारास्पदानि कर्माणिचतेषांव्यापारभूतानिममकारास्पदानि गुणकर्मेतिद्वंद्वैकवद्भावः विभज्यतेसर्वेषांजडानांभासकत्वेनपृथक्भवतीतिविभागः स्वप्रकाशज्ञानरूपोऽसंगआत्मा गुणकर्मचविभागश्चेतिद्वंद्वः तयोर्जडाजडयोस्तत्त्वंयोवेत्तिसः गुणाःकरणात्मकाःगुणेषुविषयेषुवर्त्तंतेइतिमत्वानसज्जतेकर्त्तृत्वाभिनिवेशंनकरोतीत्यर्थः गुणविभागस्यकर्मविभागस्यचतत्त्वविदितिपक्षेगुणकर्मणोरित्येवसिद्धेविभाग

नबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानांकर्मसंगिनां॥ जोषयेत्सर्वकर्माणिविद्वान्युक्तःसमाचरन्॥ २६ ॥
प्रकृतेःक्रियमाणानिगुणैःकर्माणिसर्वशः॥ अहंकारविमूढात्माकर्त्ताहमितिमन्यते ॥ २७॥
तत्त्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः ॥ गुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वानसज्जते ॥ २८॥

पदंव्यर्थमिति यद्वायस्तत्त्ववित्सगुणाःगुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वागुणविभागेकर्मविभागेचनसज्जतेइतियोजना गुणानांसत्त्वरजस्तमसांविभागोबुद्ध्यहंकारज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियविषयरूपेणविभज्यावस्थानंतस्मिन्नसज्जतेइदमहमितिनमन्यते तथाहि शरीरेगौरेऽहंगौरोस्मिहस्ताभ्यामात्तेमयेदमात्तमितिचक्षुषादृष्टेमयेदंदृष्टमितिअहंकारेणाभिमतेममेदमित्यभिमन्यते बुद्धौविक्रियमाणायामहंसुखीतिचसर्वेषुबुद्ध्यादिषुविभज्यगृह्यमाणेष्वपिप्रत्येकंप्रत्यक्त्वमध्यस्याहमिदमितिममेदंकर्मेतिचमन्यते एतेनकर्मविभागोप्यावश्यकत्वेनव्याख्यातः अन्यथाचिदात्मन्येवआदानादिकर्तृत्वंदुःखादिमत्त्वंचापतति अयंचकर्मविभागःश्रुत्यापिदर्शितः अंधोमणिमविंदत् तमनंगुलिरावयत् अग्रीवःप्रत्यमुंचत् तमजिह्वोअसश्चतेति अंधःस्वयंप्रकाशहीनोपिचक्षुरादिर्मणिंरूपादिकंविषयमविंदत्प्रकाशयति अनंगुलिःकाष्ठलोष्टादिवत्जडत्वात्स्वयंकर्मकर्तुमशक्तोपिपाण्यादिःआवयत्आसीव्यत्विषयंउपादत्ते अग्रीवःछिन्नशिरस्कवन्निर्जीवोहंकारस्तंप्रत्यमुंचत्ग्रीवायांधारयतिमयेदंलब्धमितिमन्यते अजिह्वोधीधातुःजडत्वात्स्वयंस्वगतसुखदुःखयोःपटइवस्वगतरूपादेःप्रकाशनेअसमर्थोपिअहंसुखीदुःखीतिचानुभवति तथाचआत्मानात्मनोर्याथात्म्यज्ञोव्यावृत्तेष्वहंकारादिषुतत्कर्मसुचाभिमानादिषुकुसुमेषुसूत्रमिवानुवर्त्तमानमात्मानंतेभ्यःपृथक्भूतंजानन्गुणाधीचक्षुरादयोगुणेषुदुःखरूपादिषुवर्त्तंतेनत्वात्मेतिमत्वानसज्जतेऽहमेवहस्तादिसंघातरूपोममैवेदमादानादिकंकर्मेतिनसक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २८ ॥

एवंसक्तासक्तयोःकर्माणिविभज्यसक्तकर्मानुवादपूर्वकंनबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानामित्युपक्रांतमुपसंहरति प्रकृतेरिति गुणैरहंकारादिभिःस्वस्मिन्नध्यस्तैःसंमूढाःएकीभावेनअभेदाध्यासेनमूढास्तुप्रकृतेःप्रकृतिसंबंधिषुगुणेषुदेहादिषुकर्मसुगमनादिषुचसज्जंतेअहमयंब्राह्मणोममैवेदंयज्ञादिकंकर्मेतिसज्जंतेसक्ताभवंतितान्मूढत्वात्अकृत्स्नविदःआत्मज्ञानहीनान् आत्मविद्धिकृत्स्नवित् आत्मनोवाअरेदर्शनेनश्रवणेनमत्याविज्ञानेनेदंसर्वंविदितमितिश्रुतेः मंदान्शास्त्रार्थग्रहणासमर्थान्कृत्स्नवित्आत्मविन्नविचालयेत्कर्मनिष्ठातोनप्रच्यावयेत् तेषामुभयभ्रष्टत्वापत्तेः प्रकृतेर्गुणैःसंमूढाःगुणानांकर्मसुसज्जंतइतिप्राचांयोजना॥२९॥मयीति त्वंतुअज्ञोमुमुक्षुश्चमयिसर्वांतर्यामिणिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्यसमर्प्यअध्यात्मचेतसाआत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तंशास्त्रंअध्यात्मंतत्रप्रवणेनचेतसा शाकपार्थिवादिवन्मध्यमपदलोपीसमासः आत्मानात्मविवेकवतेत्यर्थः ईश्वरप्रेरितोहंकरोमीत्यनयाबुद्ध्यानिराशीःफलमनिच्छन्निर्ममोलब्धेममत्वाभिमानशून्यश्चभूत्वायुध्यस्वविगतज्वरोविशोकःसन्॥३०॥येमइति येन्येपित्वादृशाःमेममममतंअसक्त्याकर्मानुष्ठानंअनुतिष्ठंतिअनुवर्त्तंतेमानवाःश्रद्धावंतःअनसूयंतःअत्रदोषमपश्यंतःतेपिस्वकर्मभिर्धर्माधर्माख्यैःमुच्यंते॥३१॥ विपक्षेदोषमाह येत्विति सर्वशब्दईश्वरवाची सर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वइतिनिर्वचनात् तस्यज्ञानेविषयेविशेषेणमूढान्पारोक्ष्येणापितेईश्वरमजानंतोदेहमात्रनिष्ठास्तान्नष्टान्स्वर्गापवर्गभ्रष्टान्अचेतसःविवेकशून्यान्॥३२॥ननुतेचेत्त्वमतंनानुतिष्ठंतितर्हिकथंतवांतर्यामित्वमि

प्रकृतेर्गुणसंमूढाःसज्जंतेगुणकर्मसु॥तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचालयेत्॥२९॥मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा॥निराशीर्निर्ममोभू
त्वायुध्यस्वविगतज्वरः॥३०॥येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्ठंतिमानवाः॥श्रद्धावंतोनसूयंतोमुच्यंतेतेपिकर्मभिः॥३१॥येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्ठंतिमेमतम्॥
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः॥३२॥सदृशंचेष्टतेस्वस्याःप्रकृतेर्ज्ञानवानपि॥प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यति॥३३॥इंद्रियस्येंद्रियस्यार्थे
रागद्वेषौव्यवस्थितौ॥तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ॥३४॥

त्यतआह सदृशमिति स्वस्याःप्रकृतेःस्वकीयस्यप्राग्भवीयधर्माधर्मसंस्कारस्यसदृशमनुरूपंज्ञानवानपिचेष्टतेकिमुमूर्खः पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तस्मात्प्रकृतिंयांतिअनुसरंतिभूतानिप्राणिनस्तत्रममवान्यस्यवानिग्रहःकिंकरिष्यतिनकिमपि अहमपिपूर्वकर्मापेक्षयैवतान्प्रवर्त्तयामीतिभावः॥३३॥ एवंतर्हिपुरुषस्यस्वातंत्र्याभावाद्विधिनिषेधशास्त्रंव्यर्थमित्याशंक्याह इंद्रियस्येति इंद्रियस्येंद्रियस्येतिद्विर्वचनंवीप्सायां प्रतींद्रियंस्वेस्वेर्थेशब्दादौवचनादौचविषयेरागद्वेषौअनुकूलेरागःप्रतिकूलेद्वेषश्चव्यवस्थितौनित्यसंबद्धौ तत्रतयोर्वशंनागच्छेदितिशास्त्रस्याभ्यनुज्ञा पुरुषस्यचतदनुष्ठानेस्वातंत्र्यमस्तिहियतःतौरागद्वेषावेवास्यप्राणिनःपरिपंथिनौविरोधिनौदृष्टद्वारेणप्रवर्त्तकत्वात्नतुप्रकृत्यनुसारीईश्वरोस्यपरिपंथी तस्यवैषम्यादिदोषापत्तेः अयंभावः यथाप्तस्तेनेनस्वाज्ञोल्लंघनजेनापराधेनकुपितोराजाऽपराधिनंहिनिगडादौनिग्रहीतुंस्वीयान्भटान्प्रवर्त्तयतिसएवाद्यतनेनदानमानेनप्रसादितएनंतेषामेवभटानामाधिपत्येनियुंक्ते एवंपूर्वकर्मानुसारीईश्वरोरागादिद्वारापुरुषंबाधमानोपिविधिप्रतिषेधशास्त्रानुसारिणातेनैवभक्तिध्यानप्रणिधानेनावर्जितःएनंरागादिजयेनियुंक्तेतस्माद्विधिप्रतिषेधशास्त्रस्यनानर्थक्यं पुरुषस्यस्वातंत्र्यसत्त्वात् नापीश्वरेवैषम्यादिकं प्राणिकर्मायत्तत्वादिति॥३४॥

यस्मादेवंतस्मात्श्रेयान्प्रशस्ततरःस्वधर्मः स्वस्यवर्णाश्रमानुरूप्येणईश्वरेणविहितत्वात् विगुणोहिंसादिमिश्रोपिकिंचिदंगहीनोपिपरधर्मात्हिंसादिदोषरहितपरधर्मापेक्षयास्वनुष्ठितात्सर्वांगोपसंहारेणस
स्यगनुष्ठितादपिसएवश्रेयान् स्वधर्मेयुद्धादौनिधनंमरणमपिश्रेयः विहितत्वात् परस्यधर्मोभैक्षचर्यादिर्भयावहः क्षत्रियस्यतवनिषिद्धत्वात् तस्मात्स्वतंत्रेणत्वयास्वधर्मएवानुष्ठेयइतिभावः ॥ ३५ ॥ ईश्वरोध
र्माधर्मौरागद्वेषौवापुरुषस्यप्रवर्त्तकौभवतइत्यात्मनोऽस्वातंत्र्यंमन्वानोर्जुनउवाच अथकेनेति केनईश्वरादीनामन्यतमेनान्येनवाप्रयुक्तःप्रवर्तितःसन्नयंपुरुषःपापमनिष्टंचरतिकरोति अनिच्छन्नित्यनेनराग
द्वेषयोःप्रवर्त्तकत्वंनिरस्तं सतिहिरागेइच्छाभवति अतइच्छायाअभावाद्रागाभावः रागस्याप्रवर्तकत्वेतन्मूलभूतसंस्कारहेत्वोर्धर्माधर्मयोरप्रवर्त्तकत्वंततश्चतत्सापेक्षस्यईश्वरस्यापीतिसर्वेषामाक्षेपः तस्मा
न्मुख्यंप्रवर्त्तकंयत्तद्वाच्यमित्यर्थः बलादिवनियोजितःविष्टिगृहीतइवेत्यर्थः ॥३६॥ अत्रोत्तरंकाममयएवायंपुरुषइत्यादिश्रुतिसिद्धंभगवानुवाच कामएषइति एषप्रसिद्धःकामःसोकामयतजायामेस्याद
थप्रजायेयाथवित्तंमेस्यादथकर्मकुर्वीयेतिश्रुतेरिदंमेभूयादिदंमेभूयादितितीव्राभिलाषहेतुभूतश्चेतसोऽनवस्थितत्वापादकोवृत्तिविशेषःसचचेतोरूपएव कामःसंकल्पइत्युपक्रम्यैतत्सर्वंमनइत्युपसंहारात् स
एषकामःकेनचिन्निमित्तेनप्रतिहतःक्रोधरूपेणपरिणमतेऽतःक्रोधोभिज्वलनात्माप्येषएवतमेनमिहशरीरेंतःस्थितंवैरिणंविद्धि कुतोवैरी यतःरजोगुणसमुद्भवःरजोरंजनात्मकःप्राकृतोगुणस्तस्यगुणौकार्यभू

श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥ स्वधर्मेनिधनंश्रेयःपरधर्मोभयावहः॥३५॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः॥ अनिच्छ
न्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः॥३६॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः॥महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिहवैरिणम्॥३७॥धूमेना
व्रियतेवह्निर्यथादर्शोमलेनच॥यथोल्बेनावृतोगर्भस्तथातेनेदमावृतम्॥३८॥ आवृतंज्ञानमेतेनज्ञानिनोनित्यवैरिणा॥कामरूपेणकौंतेयदुष्पूरेणानलेनच ३९

तौतृष्णासंगौतावेवउद्भवोयस्यसःरजःकार्यत्वात्दुःखैकफलोयमतोवैरी यद्वारजोगुणस्यलोभप्रवृत्त्यादिलक्षणस्यसमुद्भवोयस्मात् ननुविषयाभिलाषात्मकःकामोविषयार्पणेनशाम्यतिविषयस्यदौर्लभ्य
निश्चयेस्वतएववानिवर्त्ततेअंधइवरूपदर्शनाभिलाषादित्याशंक्याह महाशनोमहापाप्मेति महत्दातुमपारणीयंअशनमस्यसतथा यथोक्तं नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेवभू
यएवाभिवर्धतेइति यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः नालमेकस्यतत्सर्वमितिमत्वाशमंव्रजेदिति तथामहापाप्माअत्युग्रः सहिसहस्रशःप्रबोधितोपिंननिवर्त्ततेतद्धृदयमपिदुश्चिकित्स्यः महाशनत्वा
न्नायंवैरीदानसाध्यः नापिसामभेदसाध्यः अत्युग्रत्वात् अतोहंतव्यएवेति ॥३७॥अस्यवैरित्वमेवविवृणोति धूमेनेत्यादिना उल्बेनगर्भवेष्टनेनजरायुणा तेनकामेनइदंवक्ष्यमाणंज्ञानमावृतं आवरणीयस्यत्रै
विध्यात्तदनुगुणंदृष्टांतत्रयंज्ञेयं ॥ ३८ ॥ आवृतमिति ज्ञानंअंतःकरणसत्त्वं ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेः एतेनकामेनरजोगुणात्मकेनआवृतं ज्ञानिनःअंतःकरणविशिष्टस्यप्रमातुर्नित्यवैरिणाकामरूपे
णदुष्पूरेणपूरयितुमयोग्येन अयंहिपूर्यमाणोऽनर्थानेवप्रसवेत् अनलेन अथापिपूर्यतेचेत्अनलःनास्त्यलंपर्याप्तिर्यस्यसतथातेनानलेन नह्यनलःकाष्ठैस्तर्पयितुंशक्यःकिंतुवर्धतएवतद्धृदयमपीत्यर्थः अयं
भावः अंतःकरणसत्वंहिवह्निवत्प्रकाशात्मकंतत्सहजेनकामेनवह्निरिवधूमेनावृतंचेत्प्रमातारमनर्थेपातयति अन्यथातदेवस्वभावशुद्धत्वात्विवेकवैराग्योपगंभूत्वातमुद्धरेत् अतोयंकामोज्ञानिनोनित्यवै
रीति ॥ ३९ ॥

किंच इंद्रियाणीति अयमर्थः इंद्रियमनोबुद्धयोहिकामेनाधिष्ठिताबाह्यार्थप्रवणाभवंति तैश्चतथाभूतैरयंकामोज्ञानंचिदाकाशरूपमादर्शंतलप्रख्यं यत्रयोगिनोव्यवहितंविप्रकृष्टमतीतमनागतंवापश्यंति यथोक्तमाचार्यैः विश्वंदर्पणदृश्यमाननगरीतुल्यंनिजांतर्गतंपश्यंत्यात्मनीति निजांतर्गतंशरीरांतर्गतं आत्मनिहार्दाकाशाख्येब्रह्मणि तत्मलेनादर्शमिवावृत्यदेहिनंदेहाभिमानिनंविशेषेणमोहयति विशब्दात्देहाभिमानशून्यंयोगिनमपिव्युत्थानावस्थायांकिंचिन्मोहयतीतिगम्यतइति अक्षरयोजनास्पष्टा॥ ४० ॥ तस्मादिति यस्मादिंद्रियाण्यस्याधिष्ठानंसामंतस्येवगिरिदुर्गादिकंतस्मात्तान्येवनियम्यवशीकृत्यएनंकामंहिनिश्चयेनप्रजहिप्रकर्षेणनाशय गिरिदुर्गादीन्स्वायत्तीकृत्येवतत्स्थंसामंतंघ्नंतिराजानस्तद्वत् हंतव्यत्वेहेतुः पाप्मानमत्युग्रं तत्रापिहेतुः ज्ञानविज्ञाननाशनमिति ज्ञानस्यशास्त्राचार्योपदेशजस्यपरोक्षस्यविज्ञानस्यनिदिध्यासनपरिपाकजस्यापरोक्षस्यचनाशनं ॥ ४१ ॥ नकेवलंबाह्येंद्रियजयेनैवकृतार्थत्वंकिंतुमनोबुद्ध्योरपिजयःकर्तव्यःकामस्यसमूलोच्छेदाय त्रिप्राकारदुर्गस्थस्यसामंतस्येवाभ्यंतरप्राकारद्वयजयेन अतोमनोबुद्ध्योर्जयार्थंयोगंदर्शयति इंद्रियाणीति अत्रपरत्वंसूक्ष्मत्वेनकारणत्वेनवाबोध्यं इंद्रियाणिचक्षुरादीनिपराणिस्वविषयेभ्यः पृथिव्यादिस्वाश्रयसहितेभ्योगंधादिभ्योवित्तपुत्रशरीरेभ्यश्च तेषांतत्कारणत्वात् तथाचकौषीतकिनःसमामनंतिब्राह्मणे प्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइति व्युच्चरंतीत्यनुषज्जते प्राणेभ्यइंद्रियेभ्योदेवास्तदधिष्ठात्र्योदेवताउत्पद्यंते देवेभ्यश्चलोकाभूतभौतिका उत्पद्यंतइतिश्रुत्यर्थः इंद्रियेभ्यःपरंमनःमनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीतिश्रुतेरिंद्रियाणांमनोविकारत्वात् तेनबाह्यार्थेभ्यइंद्रियाण्याकृष्यमनसिप्रविलापनीयानीतिदर्शितं केवलंपरत्वमात्रप्रतिपादनेप्रयोजनाभावात्मनसस्तुपराबुद्धिः तस्माद्वाएतस्मान्मनोमयात् अन्योंतरआत्माविज्ञानमयइतिश्रुतेः मनसःप्रविलापनंतत्कारणेबुद्धौकर्त्तव्यमित्यर्थः समष्टिबुद्धेरप्यत्रैवांतर्भावः योबुद्धेःपरतस्तुसः यस्तुतुशब्दोभास्यवर्गात्बुद्ध्यादेर्भासकस्यज्ञानस्यवैलक्षण्यंगमयति योबुद्धेरपिपरतःसज्ञानपदाभिधेयःकामेनउल्बेनगर्भइवआवृतइतिव्यवहितेनसंबंधः तथाचश्रुतिः यच्छेद्वाङ्मनसीप्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञानआत्मनि ज्ञानमात्मनिमहतितद्यच्छेच्छांतआत्मनीति एतदुक्तंभवति वागादिबाह्येंद्रियव्यापारमुत्सृज्यमनोमात्रेणावतिष्ठेत मनोपिविषयविकल्पाभिमुखंज्ञानात्मशब्दोदितायांबुद्धौधारयेत् तामपिमहत्यात्मनिसमष्टिबुद्धौधारयेत् तत्तंमहांतमात्मानंशांतेनिष्कलेपरस्मिन्ज्योतिषिप्रत्यगात्मनिधारयेदिति॥ ४२ ॥

इंद्रियाणिमनोबुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते॥ एतैर्विमोहयत्येषज्ञानमावृत्यदेहिनम् ॥ ४० ॥
तस्मात्त्वमिंद्रियाण्यादौनियम्यभरतर्षभ॥ पाप्मानंप्रजहिह्येनंज्ञानविज्ञाननाशनम्॥ ४१ ॥
इंद्रियाणिपराण्याहुरिंद्रियेभ्यःपरंमनः॥ मनसस्तुपराबुद्धिर्योबुद्धेःपरतस्तुसः ॥ ४२ ॥

योगफलमाह एवमिति आत्मानंमनः हार्दाकाशेपितत्स्थान्नित्यान्कामान्कामयानं श्रूयतेहिदहरविद्यायांहार्दाकाशंप्रकृत्ययच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइतितत्रत्यानांकामानांसत्त्वं तेषांचसत्यत्वं तइमेसत्याःकामाइतिश्रुतेः आत्मानंमनःआत्मनामनसैवबुद्ध्यैववासंस्तभ्यनिर्वृत्तिकंकृत्वाबुद्धेःपरंपरमात्मानंबुद्ध्वासमूलघातंकामरूपंशत्रुंशातयितारंजहिनाशय हेमहाबाहोइतिसंबोधयं स्तन्नाशेतवसामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमर्थः यावत्काममूलस्याज्ञानस्योच्छेदआत्मतत्त्वज्ञानेनक्रियतेतावत्पर्यंतंकामस्यनिर्मूलोच्छेदोनभवतीतिबुद्धेःपरंबुद्ध्वाकामोनाशनीयः तस्मिंश्चनष्टेसंसारानर्थोच्छेदोभवतीति दुरासदंपरबोधंविनादुःखेनापिनाशयितुमशक्यं उपायःकर्मनिष्ठात्रप्राधान्येनोपसंहृता उपेयाज्ञाननिष्ठातुतद्गुणत्वेनकीर्त्तिता ॥ ४३ ॥ ॥ इतिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अध्यायद्वयोक्तेर्थेऽप्रामाण्यशंकामाभूदितिविद्यावंशसंप्रदायमात्मनश्चभ्रमविप्रलंभकत्वादिनिरासायेश्वरत्वंसर्वज्ञत्वंचदर्शयति इममित्यादिना इमंसांख्ययोगंकर्मयोगरूपोपायसहितं ससंन्यासमितिभाष्यंइमंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पकसमाध्यनुष्ठानांतंकर्मयोगंज्ञाननिष्ठोपसर्जनंपारिव्राज्यानधिकारिणांराज्ञामेवयोग्यं विवस्वतेसूर्यायमंडलाभिमानिनेसर्वेषांक्षत्रियाणामादिभूतायाहमादित्यांतर्यामी यएषोंतरादित्येहिरण्मयःपुरुषोदृश्यतेहिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशआप्रणखात्सर्वएवसुवर्णस्तस्ययथाकप्यासंपुंडरीकमेवमक्षिणीतस्योदितिनामेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धःप्रोक्तवान्पुरा अव्ययंअविच्छिन्नसंप्रदायं तेनानादित्वमपि मनवेस्वपुत्रायविवस्वान्प्राह इक्ष्वाकवेमनुःस्वपुत्रायाब्रवीत् ॥ १ ॥ एवमिति एवंपरंपराप्राप्तमिक्ष्वाकोर्निमिनाभागादिक्रमेण राजर्षयःजनकाजातशत्रुकैकेयप्रभृतयोराजानः ऋषयश्चसनकवसिष्ठाद्याःसूक्ष्मार्थदर्शिनस्ते राजानएवऋषयइतिवा अविदुर्ज्ञातवंतः सिजभ्यस्तविदिभ्यश्चेतिलङोझेर्जुस् नष्टःअदर्शनंगतः ॥ २ ॥ सइति अद्यसंप्रदायविच्छेदेसति भक्तःशरणागतः सखाप्रीतिविषयः रहस्यंगोप्यंअभक्तादिभ्योनदेयं अन्यथानिर्वीर्याविद्याभवेदित्यर्थः तथाचमंत्रवर्णः विद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूयकायानृजवेयतायनमाब्रूयावीर्यवतीतथास्यामिति ॥ ३ ॥ भगवद्देहस्यवसुदेवादुत्पत्तिमन्वानोर्जुनउवाच अपरमिति अपरंअर्वाक्कालिकं परंबहुकालिकं विजानीयां यद्यपिशब्दादयमर्थोज्ञातस्तथापिविरुद्धस्यवाक्यस्याबोधकत्वात्कथमेतद्विजानीयामित्युक्तं पदयोजनास्पष्टा ॥ ४ ॥ स्वदेहस्याजत्वंसाधयितुंस्वस्यसर्वज्ञत्वंतावदाह बहूनीति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ५ ॥

एवंबुद्धेःपरंबुद्ध्वासंस्तभ्यात्मानमात्मना ॥ जहिशत्रुंमहाबाहोकामरूपंदुरासदम् ॥ ४३ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्मयोगोनामतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पर्वणितुसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ श्रीभगवानुवाच ॥

॥ इमंविवस्वतेयोगंप्रोक्तवानहमव्ययं ॥ विवस्वान्मनवेप्राहमनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥
एवंपरंपराप्राप्तमिमंराजर्षयोऽविदुः ॥ सकालेनेहमहतायोगोनष्टःपरंतप ॥ २ ॥
सएवायंमयातेद्ययोगःप्रोक्तःपुरातनः ॥ भक्तोसिमेसखाचेतिरहस्यंह्येतदुत्तमं ॥ ३ ॥

॥ अर्जुनउवाच ॥

॥ अपरंभवतोजन्मपरंजन्मविवस्वतः ॥ कथमेतद्विजानीयांत्वमादौप्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥

॥ श्रीभगनुवाच ॥

॥ बहूनिमेव्यतीतानिजन्मानितवचार्जुन ॥ तान्यहंवेदसर्वाणिनत्वंवेत्थपरंतप ॥ ५ ॥

किंतर्हियोगिनांसर्वज्ञत्वप्रसिद्धेस्त्वंजातिस्मरोजीवोसीत्याशंक्याह अजइति देहान्निष्कृष्टस्याजत्वाव्ययत्वेनत्वेवाहंजातुनासमित्यत्रसाधिते इहतुदेहविशिष्टस्यैवतेउच्येते ईश्वरोपीत्यनेनदेहान्निष्कृष्टस्यास्मादादेरपीश्वरत्वंतत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मीत्यादिश्रुतिप्रसिद्धमतोदेहविशिष्टस्यैवाजत्वनित्यत्वेदृढीक्रियेतेऽन्यथानीश्वरत्वप्रसंगात् नह्यादित्यांतर्यामिणःपरमेश्वरस्यहिरण्यश्मश्रुत्वादिविशिष्टोदेहोजन्मव्ययवानितिवक्तुंशक्यं अकर्मजत्वात्कर्मफलस्यहिपराकाष्ठाहैरण्यगर्भशरीरप्राप्तिः नचपुरुषोहवैनारायणोकामयतअत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानिअहमेवेदंसर्वस्यामितिसएतंपुरुषमेधंपंचरात्रंयज्ञक्रतुमपश्यदित्यादिनाशतपथेनारायणाख्यस्यपरमात्मनःसहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् सभूमिंविश्वतोवृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलमितिपादोस्यसर्वाभूतानित्रिपादस्यामृतंदिवीतिचपुरुषसूक्तप्रतिपाद्यस्यसर्वाणिभूतान्यतिक्रम्यस्थितस्येश्वरस्यापिशरीरंपंचरात्राख्यकर्मविशेषफलमितिश्रूयतेइतिवाच्यं तत्रनारायणशब्देनहिरण्यगर्भस्यैवविवक्षितत्वात् नहिपरमेश्वरस्यपूर्णकामस्यसर्वानतिक्रम्यस्थितस्यपुनरत्यतिष्ठेयंसर्वाणिभूतानीतिकामनाभवति ननुपरमेश्वरेपिकामनादृष्टासोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतीतिचेत्श्लाघनीयप्रज्ञोदेवानांप्रियोयतआप्तकामस्यकास्पृहेतिश्रुतेर्लोकवत्तुलीलाकैवल्यमितिन्यायाच्चनिस्पृहस्यलीलयैवब्रह्मांडकोटीःसृजतोभगवतोराजगोपालस्यकर्मकिंकरेणकर्मणासार्वात्म्यंप्रार्थयतासाम्यमापादयति तस्मान्नकर्मफलंभगवतःशरीरं अतएवनभौतिकं विराट्सूत्रात्मातिरिक्तस्यभौतिकस्याभावात्तस्माद्युक्तमजोपिसन्निति ननुतर्हिभगवच्छरीरस्यकिमुपादानमविद्येतिचेन्न परमेश्वरेतदभावात् जीवाविद्याचेन्न शुक्तिरजतादेरिवतुच्छत्वापत्तेः चिन्मात्रंचेन्न चितःसाकारत्वायोगात् तथात्वेवा

अजोपिसन्नव्ययात्माभूतानामीश्वरोपिसन्॥प्रकृतिंस्वामधिष्ठायसंभवाम्यात्ममायया॥६॥

तस्यातींद्रियत्वापत्तिः तस्मात्किमालंबोभगवद्देहोदेवकीगर्भप्रवेशजननबाल्यकौमारपौगंडयौवनादिप्रतीतिविषयइतिचेत् शृणु प्रकृतिंस्वामधिष्ठायसंभवाम्यात्ममाययेति अयमर्थः जीवात्मानोहिअनात्मभूतांप्रकृतिंतेजोबन्नात्मिकांपंचभूतात्मिकांवाअधिष्ठायसंभवंतिजन्मादीँल्लभंते अहंतुस्वांप्रत्यगनन्यांप्रकृतिंप्रत्यक्चैतन्यमेवेत्यर्थः तदेवाधिष्ठायनतूपादानांतरं आत्ममाययास्वीयमाययासंभवामि यथा कश्चिन्मायावीस्वयंस्वस्थानादप्रच्युतस्वभावोप्यदृश्योभूत्वास्थूलसूक्ष्मभूतान्यनुपादायैवकेवलयामाययाद्वितीयंमायाविनंस्वसदृशमेवसूत्रमार्गेणगगनमारोहंतंसृजति एवमहंकूटस्थचिन्मात्रोयाह्नःस्वमाययाचिन्मयमात्मनःशरीरंसृजामितस्यबाल्याद्यवस्थाश्चसूत्रारोहणवद्दर्शयामि एतावांस्तुविशेषः लौकिकमायावीमायामुपसंहरन्द्वितीयंमायाविनमप्युपसंहरति अहंतुतामनुपसंहरन्स्वविग्रहमपिनोपसंहरामीति एवंहिसतिहिरण्यश्मश्रुत्वादिलक्षणविग्रहयोगिनश्चैतन्यस्यअंतस्तद्धर्मोपदेशादित्यादिन्यायसिद्धंवियदाद्युपादानत्वलक्षणंसर्वेश्वरत्वंयुज्यतेनान्यथेति तस्मात्सिद्धंपरमेश्वरस्यमायामयंशरीरंनित्यमित्येकेनैवदेहेनविवस्वंतमुपदिश्यत्वामप्युपदिशामीति अन्यत्रापिनित्यैवसाजगन्मूर्त्तिरितिसावधारणंप्रतिज्ञायते देवानांकार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवतिसायदा उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयतइतिनित्यायाअप्याविर्भावापेक्षयासूर्यस्येवबाल्यादिकमुत्पत्त्याद्युपगम्यते भाष्येतुस्वांप्रकृतिंवैष्णवींत्रिगुणात्मिकांमायांअधिष्ठायवशीकृत्यआत्ममाययासंभवामिदेहवान्जातइवात्मनोमाययानपरमार्थतोलोकवदितिव्याख्यातं ॥ ६ ॥

कदासंभवसीत्यपेक्षायामाह यदेति ग्लानिर्ह्रासः अभ्युत्थानंवृद्धिः ॥ ७ ॥ किमर्थमात्मानंमाययासृजसीत्यतआह परित्राणायेति दुष्कृतांदुष्टंकर्मकुर्वतांपापिनां संभवामिआविर्भवामि ॥ ८ ॥ जन्ममायामयंकर्मसाधुत्राणंदिव्यंअप्राकृतंयोवेत्तिसत्यक्त्वादेहंपुनःजन्मनप्राप्नोतिकिंतुमामेतिमामेवप्राप्नोति एतेनभगवतोजन्मानिकर्माणिचभगवत्प्राप्तिकामेनगेयानीतिदर्शितं ॥ ९ ॥ एतस्यापिभगवत्प्राप्तेर्द्वारमाह वीतेति रागोविषयेषुप्रीतिः भयंस्वोच्छेदाशंका क्रोधःस्वपरपीडाहेतुरभिज्वलनंतेत्रयोवीताः येभ्यस्तेवीतरागभयक्रोधाः अतएवमन्मयाः मदेकप्रधानाः किंजारिणीयथाजारमपिभर्त्तारंचाश्रितायोगक्षेमार्थंतद्वन्नेत्याह मामुपाश्रिताःज्ञानतपसाज्ञानमयंतपआलोचनंममजन्मकर्मणोःस्वरूपस्यचनिरंतरंचिंतनंयस्यज्ञानमयंतपइतिश्रुतिप्रसिद्धंज्ञानतपःतेनपूताःसंतोमद्भावंमत्तादात्म्यंप्राप्ताइत्यर्थः ॥१०॥ननुसाध्वसाध्वोस्त्राणविनाशौकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्तोऽतःकिंतवास्मदादितुल्यस्यजन्मकर्मस्वरूपाणांचिंतनेनेत्याशंक्याह येयथेति येमनुष्याःमांसर्वशरीरस्थंयथायेनप्रकारेणशत्रुत्वेनमित्रत्वेन

यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहम् ॥७॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे ॥ ८ ॥ जन्मकर्मचमेदिव्यमेवंयोवेत्तितत्त्वतः ॥ त्यक्त्वादेहंपुनर्जन्मनैतिमामेतिसोर्जुन ॥ ९ ॥ वीतरागभयक्रोधामन्मयामामुपाश्रिताः ॥ बहवोज्ञानतपसापूतामद्भावमागताः ॥ १० ॥ येयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहम् ॥ ममवर्त्मानुवर्त्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतःकर्मणांसिद्धिंयजंतइहदेवताः ॥ क्षिप्रंहिमानुषेलोकेसिद्धिर्भवतिकर्मजा ॥ १२ ॥

वाप्रपद्यंतेप्राप्नुवंतितांस्तेनैवप्रकारेणाहमपिभजामिअनुसरामि येतुममवर्त्मभक्तिध्यानप्रणिधानात्मकमनुवर्त्तंतेतान्ममात्मभूतांस्तथैवसर्वशःसर्वैःप्रकारैरनुवर्त्तेहमितियोजना ततश्चमद्बिंबभूतेप्राणिजाते यथायःप्रीतिंद्वेषंवाकरोतितस्मिन्मत्प्रतिबिंबभूतेहमपितथैवप्रीतिंद्वेषंचकरोमि बिंबपूजापरिभवौप्रतिबिंबेएवसंक्रामततोनममवैषम्यनैर्घृण्येस्तः तस्मात्श्रेयोर्थिनासर्वस्यकल्याणायैवयतितव्यमितिभावः प्राप्येतुयेयथायेनप्रकारेणयेनप्रयोजनेनआर्ताजिज्ञासवोर्थार्थिनोज्ञानिनोवाप्रतिपद्यंतेतांस्तथैवपीडापरिहारेणज्ञानदानेनअर्थदानेनमोक्षदानेनवाऽनुगृह्णामि सर्वथातेममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिअन्यदेवताभक्ताइतिचैतद्व्याचक्ष्यते ॥ ११ ॥ कांक्षंतइति हियस्मात्मानुषेलोकेकर्मसिद्धिःकाम्यकर्मफलंपुत्रपश्वादिकंक्षिप्रंभवतिनतुनिष्कामकर्मजाचित्तशुद्धिः अतोयेकर्मणांसिद्धिंफलंइहैवक्षिप्रंकांक्षंतः कांक्षमाणाःदेवताःइंद्रादीन्यजंतेतेपिममैववर्त्मानुवर्त्तंतइतिपूर्वेणान्वयः वक्ष्यतिचयेप्यन्यदेवताभक्ताइत्यादि ॥ १२ ॥

अन्यदेवताभक्ताअपिकस्मात्पुनःकारणात्त्वैववर्त्मानुवर्त्तंतेनान्यस्येत्यतआह चातुर्वर्ण्यमिति चतुर्णांवर्णानांहितंचातुर्वर्ण्यं गुणाश्चकर्माणिचेतिगुणकर्म द्वंद्वैकवद्भावः कर्माणिअग्निहोत्रादीनिगुणाश्चद्रव्यदेवतादिरूपाः विभागशःसाधारणासाधारणविभागेन तथाहि दानजपादिकंसर्वसाधारणं अग्निहोत्रादिकंत्रैवर्णिकस्यैवनशूद्रस्य राजसूयादिकंराज्ञएवनेतरेषामितिविभागोदृश्यते यतश्चातुर्वर्ण्यंगुणकर्ममयासृष्टंततोऽन्यदेवतानामपिमदुत्थत्वात्पुत्रप्रीत्यापितुरिवतत्प्रीत्याममैवतृप्तिरस्तीत्यर्थः यद्वागुणविभागशःकर्मविभागशइतियोज्यं तथाहि सत्वप्रधानाब्राह्मणास्तेषांकर्मशमदमादिकं सत्वोपसर्जननरजःप्रधानाःक्षत्रियास्तेषांकर्मशौर्यादि तमउपसर्जनरजःप्रधानावैश्यास्तेषांकर्मकृष्यादि रजउपसर्जनतमःप्रधानाःशूद्रास्तेषांकर्मशुश्रूषैवेतिगुणकर्मविभागोदृश्यते तदाचातुर्वर्ण्यमितिस्वार्थेष्यञ् चत्वारोवर्णाःगुणकर्मविभागशोमयासृष्टाइत्यर्थः अन्यदेवताभक्ताअपिमदुक्तकर्मकारित्वान्मद्भक्ताएवेतिभावः ननुयद्येवंत्वंस्वसंततितर्पणेनस्वाज्ञाकरणेनप्रीयसेतदर्थंचत्वयाचातुर्वर्ण्यंसृष्टंतर्हिमहान्संसारीत्वमसीत्याशंक्याह तस्येति कर्त्तारंमायायोगात् वस्तुतोऽकर्त्तारं अतएवाव्ययंअविकारिणं ॥ १३ ॥ ननुकर्त्तुरपिकथमकर्त्तृत्वमतआह नमामिति कर्मलेपोपिकुतोनास्तीत्यतआह नमेइति यःकर्तृत्वा

चातुर्वर्ण्यंमयासृष्टंगुणकर्मविभागशः॥ तस्यकर्त्तारमपिमांविद्ध्यकर्तारमव्ययम्॥ १३॥
नमांकर्माणिलिंपंतिनमेकर्मफलेस्पृहा॥ इतिमांयोभिजानातिकर्मभिर्नसबध्यते॥ १४॥
एवंज्ञात्वाकृतंकर्मपूर्वैरपिमुमुक्षुभिः॥ कुरुकर्मैवतस्मात्त्वंपूर्वैःपूर्वतरंकृतम्॥ १५॥ किंकर्म
किमकर्मेतिकवयोप्यत्रमोहिताः॥ तत्तेकर्मप्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात्॥ १६॥
कर्मणोह्यपिबोद्धव्यंबोद्धव्यंचविकर्मणः॥ अकर्मणश्चबोद्धव्यंगहनाकर्मणोगतिः॥ १७॥

भिमानीसलिप्यतेयस्तुफलेच्छुःसएवात्मनःकर्तृत्वंमनुतइतिफलेच्छाभावादकर्त्ताअकर्तृत्वाच्चनलिप्यतेऽयंइतिमांयोभिजानातिसकर्मफलस्पृहात्यागात्कर्मभिर्नबध्यते ॥ १४ ॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शनपूर्वकंग्राहयति एवंज्ञात्वेति पूर्वतरंवेदोक्तत्वात् नत्वधुनाकेनचित्कल्पितमित्यर्थः पूर्वतरंप्रथमतरंकृतंअत्यावश्यकत्वादितिवार्थः॥ १५ ॥ आवश्यकत्वेपिनकर्मणोगतानुगतिकतयानुष्ठानंकर्त्तव्यंकिंतुज्ञात्वाकर्माणिकुर्वीतेतिवचनात्कर्माश्रितंकिंचिद्विशेषंज्ञापयितुमुपोद्घातयति किंकर्मेति यतः कर्माकर्मणीकवीनामपिदुर्निरूपेतत्तस्मात्तेतुभ्यंकर्मअकर्मचाकारप्रश्लेषेणग्राह्यं तेउभेप्रवक्ष्यामियत्द्वयंज्ञात्वाऽशुभात्संसारात्मोक्ष्यसे ॥ १६ ॥ एतज्ज्ञानमावश्यकमित्याह कर्मणइति तत्त्वंबोद्धव्यमस्तीतिस्थलत्रयेपितत्त्वमस्तीतिपदद्वयाध्याहारः कर्मणःशास्त्रविहितस्य विकर्मणःप्रतिषिद्धस्य अकर्मणस्तूष्णींभावस्यगहनाकर्मणइत्यत्रकर्मणइतित्रितयोपलक्षणं कर्मविकर्माकर्मणांगतिर्याथात्म्यंतत्त्वंगहनं ॥ १७ ॥

यत्कर्मादिस्तत्त्वंवक्ष्यामीतिप्रतिज्ञातंतदाह कर्मणीति कर्मणिकर्माकर्मविकर्मात्मकेदेहेंद्रियादिव्यापारेअविद्ययाप्रत्यगात्मनिआरोपितेसतितत्रअकर्मकर्माभावंनौस्थेनतीरतरौचलनेआरोपितेसतितत्त्वबुद्ध्यातत्रचलनाभावमिवयःपश्येत् तथाचलंगुणवृत्तमितिन्यायेनत्रिगुणात्मकेषुदेहेंद्रियादिषुनित्यकर्मवत्सुयश्चंद्रतारकादौगत्यभावमिवतूष्णींभूतोहमस्मिनकिंचित्करोमीत्यध्यस्तेअकर्मणिकर्माभावेकर्मतन्निग्रहाख्यप्रयत्नरूपंयःपश्यतिसमनुष्येषुबुद्धिमान्तत्त्वदर्शी आत्मनिभ्रांतिजनितव्यापारस्यअनात्मनिचतादृशनिर्व्यापारत्वस्यबाधात्सएवचयुक्तोयोगीकृत्स्नकर्मकृच्चकर्मयोगफलस्यतत्त्वज्ञानस्यप्राप्तत्वादितिस्तुतिमात्रं आत्मनोऽकर्तृत्वंसंघातस्यैवकर्तृत्वमितिभावयताकर्माणिकर्त्तव्यानीत्यर्थः यद्यप्येतद्बहुधाप्रपंचितंअव्यक्तोयमित्यादौतथापितत्त्वस्यदुर्ज्ञेयत्वात्पुनःपुनरुच्यतइतिप्रांचः यत्तुकर्मणिनित्येपरमेश्वरार्थेनुष्ठीयमानेबंधहेतुत्वाभावादकर्मेदमितियःपश्येत्तथाऽकर्मणिनित्यकर्माकरणेप्रत्यवायहेतुत्वेनकर्मेदमितिचयःपश्येत्सबुद्धिमानितितदसंगतमेव नित्यकर्मणिअकर्मेदमितिज्ञानस्याशुभमोक्षहेतुत्वाभावान्मिथ्याज्ञानत्वेनतस्यैवाशुभत्वाच्च नचैतादृशंमिथ्याज्ञानंबोद्धव्यंतत्त्वंनाप्येतादृशज्ञानेबुद्धिमत्त्वादिस्तुत्युपपत्तिरितिदिक् येतुकर्मणिज्ञानकर्मणिदृश्येजडेसद्रूपेणस्फुरणरूपेणवानुस्यूतंसर्वभ्रमाधिष्ठानंअकर्मअवेद्यंस्वप्रकाशचैतन्यंपरमार्थदृष्ट्यायःपश्येत् तथाअकर्मणिस्वप्रकाशेदृग्वस्तुनिकल्पितंकर्मदृश्यंमायामयंनपरमार्थसदितियःपश्यतिसबुद्धिमानितिपरमार्थदर्शित्वाद्वास्तवैरेवगुणैःस्तूयतइत्यपिव्याचख्युः तदप्यसंगतमेव कर्मकुरुकर्मप्रवक्ष्यामीत्यनुष्ठेयकर्मप्रस्तावेतत्त्वज्ञानानवसरात्नापिकर्तुरीप्सिततमंकर्मेतिपारिभाषिक्याकर्मसंज्ञयादृश्यस्यकर्मशब्दार्थत्वंग्रहीतुंशक्यं तस्याघुटिभादिसंज्ञानामिवागमार्थनिर्णयानर्हत्वादितिसंक्षेपः

कर्मण्यकर्मयःपश्येदकर्मणिचकर्मयः॥

वस्तुतस्तुकर्मणोहीतिश्लोकेकर्मविकर्माकर्मणांगतिशब्दितंपर्यवसानंगहनत्वाद्बोद्धव्यमित्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानंकर्मण्यकर्मयःपश्येत्समनुष्येषुबुद्धिमानिति तथाहि कर्मणिकर्माकर्मविकर्मरूपेअकर्मतद्वैपरीत्यंशास्त्रतोदृश्यते यथाक्रतुःकर्मणिश्रद्धाहीनस्यकृतोप्यकृतएवभवतीत्यकर्मणिपर्यवस्यति दांभिकस्यतुविकर्मणिपर्यवस्यति यथोक्तंअश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइहेतिचत्वारिकर्माण्यभयंकराणिभयंप्रयच्छंत्ययथाकृतानि मानाग्निहोत्रमुतमानमौनंमानेनाधीतमुतमानयज्ञइतिच एवमौदासीन्यमकर्मापिशक्तस्यार्त्तपरित्राणाभावाद्विकर्मणिपर्यवस्यति दीक्षितस्यभगवद्ध्यानाद्यासक्तस्यवास्वकालेपंचयज्ञाद्यकरणंदीक्षितोनददातीत्यादिवचनात्सर्वधर्मान्परित्यज्येत्यादिवचनाच्चकर्मण्येवपर्यवस्यति नित्यकर्मकालेप्रत्यवायहेतोरन्यस्याविहितस्याकरणात् एवंविकर्मापिहिंसाअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेतिवचनाद्यज्ञेकर्मैवभवति सैववृथानष्टेपशौनकर्म विध्यर्थानिष्पत्तेःनापिविकर्म कामकारेणाकृतत्वात् किंतुपरिशेषात्कृताप्यकृतैवेत्यकर्मणिपर्यवस्यति एवंस्तेनप्रमोचनंतत्सयूथ्यानांकर्मापिराज्ञोविकर्म स्तेनःप्रमुक्तोराजनिपापंमार्ष्टीतिवचनात् तदेवयतीनामुपेक्षणीयत्वादकर्म एवंहिंसाफलकेसत्यादौदानफलकेअनृतादौचविकर्मत्वकर्मत्वेबोध्ये तस्मात्कर्माकर्मविकर्माख्येकर्मणिअकर्मतद्वैपरीत्यंयःपश्यन्सकार्याकार्यविभागज्ञोबोद्धव्यानामेषांप्रबोधात्बुद्धिमानित्युच्यते तथाकिंकर्मेतिश्लोकेयत्रकवीनामपिमोहोस्तिययोश्चज्ञानमशुभमोक्षहेतुस्तेकर्माकर्मणीप्रवक्ष्यामीत्युपक्षिप्तंतद्व्याख्यानमकर्मणिचकर्मयःपश्येत्सयुक्तइति चकारोदर्शनद्वयसमुच्चयार्थः तेनयोबुद्धिमान्युक्तश्चसएवकृत्स्नकर्मकृत्न

त्वेकैकइत्यपिज्ञेयं तथाहि अकर्मणिस्पंदशून्येकूटस्थेवस्तुनिकर्मसस्पंदंबाह्यंवियदादिआभ्यंतरंप्रमात्रादिकंचाधाराधेयभावेनवाउपादानोपादेयभावेनवाअधिष्ठानाध्यस्तभावेनवापश्यंतःशास्त्रविदःकर्माणिकुर्वंति तत्राद्यःसांख्यःअसंगेमयिसंघातधर्मएवसन्कर्त्रादिरविवेकात्स्फटिकेलौहित्यमिवभातीतिमन्यतेद्वितीयस्तुकनककुंडलवत्ब्रह्मोद्भवंसर्वंब्रह्मैवेतिकर्मतत्साधनादिकंअहंचब्रह्मैवेतिभावयन्करोति एतौयुक्तावप्यंतिबुद्धिमानप्ययुक्तःकरोतितस्यसर्वंअसदेवभवतिनत्वशुभमोक्षाय योवाएतदक्षरंगार्ग्यविदित्वास्मिन्लोकेयजतिददातितपस्तप्यतेपिबहूनिवर्षसहस्राण्यंतवदेवास्यतद्भवतीतिश्रुतेः यस्तुयुक्तोपिनिर्बुद्धित्वादकार्यमपिकरोतिसप्रत्यवेति पापाश्लेषनिमित्तस्यापरोक्षज्ञानस्याभावात् अनयोश्चाविद्याविद्याशब्दितयोःकर्मपरोक्षज्ञानयोःसमुच्चयःश्रूयतेविद्यांचाविद्यांचेतिमंत्रे यद्वा द्विविधंकर्मणिकर्मदर्शनंपरोक्षमपरोक्षचं तत्राद्यवान्ज्ञानकर्मसमुच्चयानुष्ठाताबुद्धिमानुच्यते अपरोक्षमपिद्विविधं उपास्यसाक्षात्काररूपंतत्त्वसाक्षात्काररूपंच तत्राद्यमपिव्याकृताव्याकृतरूपोपास्यभेदेनद्विविधं तत्रापिव्याकृतंसूत्रंकार्यं तद्दर्शीविगतदेहाहंकारत्वात्योगशास्त्रेविदेहउच्यते अव्याकृतंकारणंतद्दर्शीप्रकृतिलयउच्यते अनयोरुपासनयोःसंभवासंभवसंज्ञयोःसमुच्चयोविधीयते अन्यदेवाहुःसंभवादित्यादिना सोयंयुक्तइत्युच्यते अस्याप्ययेकर्त्तव्यमवशिष्टमस्तीतिनायमपिकृत्स्नकर्मकृत् किंतुयस्यकर्मबाधेनाकर्मदर्शनंमुख्यमस्तिसएवकृतकृत्यत्वान्मुख्यःकृत्स्नकर्मकृदितिएतेष्वाद्योमनुष्येषुदेहाभिमानिष्वेवबुद्धिमानित्यक्रांतदर्शित्वादकविरेव मध्यमौक्रांतदर्शिनावपितत्त्वविषयेमूढत्वात्कवयोप्यत्रमोहिताइत्युक्तौ एतयोर्व्यवधानेनाशुभान्मुक्तिः उत्तमस्तुजीवन्नेवाशुभान्मुक्तइतिश्लोकार्थःप्रतिभाति

सबुद्धिमान्मनुष्येषुसयुक्तःकृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥

व्याख्यातुरपिमेनास्तिभाष्यकारेणतुल्यता गुहावद्योतिनोप्यस्तिकिंदीपस्यार्कतुल्यता यद्वाकर्माकर्मणीवक्तव्यत्वेनबोद्धव्यत्वेनचोपक्षिप्यात्रतयोर्लक्षणप्रदर्शनमुचितं अतोयदकर्मणाविशेषितंतदेवकर्मनान्यदितिकर्मलक्षणं यच्चकर्मणाविशेषितंतदेवाकर्मेत्यकर्मलक्षणमितिव्याख्येयं अक्षरार्थस्तुकर्मयज्ञादिकंससाधनं तत्राकर्मस्पंदशून्यंकूटस्थंब्रह्मयःपश्येत् कर्मतदंगेषुब्रह्मदृष्टिमध्यस्येत् अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधं मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतमित्युक्तप्रकारेण अन्यथायत्कृतंतद्वृथाचेष्टारूपमेवातोगहनाकर्मणोगतिः किंतदकर्मयत्कर्मण्यध्यस्यतइत्याकांक्षायांयत्रैतत्कर्मपुण्यपापात्मकंदृश्यते पुण्योवैपुण्येनकर्मणाभवतिपापःपापेनेतितत्फलंचसुखदुःखादिकं अहंसुखीअहंदुःखीतिसप्रत्यक्चेतनोऽकर्म तत्रैवेदंकर्मअस्पंदेस्पदात्मकमसर्पेसर्पइवाध्यस्तमितियःपश्येदिति अयंभावः यथारज्ज्वामध्यस्तंसर्पंपश्यन्नायंसर्पोरज्जुरियमितिवाक्यात्तस्यरज्जुत्वंविक्षेपप्राबल्यादप्रतिपद्यमानोनरःसर्पमिमंरज्जुदृष्ट्योपास्वेतिनियोज्यते सचोपासनादार्ढ्येसर्पंविस्मृत्यरज्जुतत्वमेवविंदति यस्तुवाक्यादेवरज्जुतत्त्वंविंदतिनतस्यप्रत्ययावृत्तिलक्षणयाउपास्त्याप्रयोजनमस्ति एवमकर्मण्यध्यस्तंकर्त्रादितत्त्वमसीतिवाक्याद्बाधित्वाऽकर्मप्रतिपत्तिर्भवतिशुद्धसत्वस्य अन्यस्यतुकर्त्रादीनेवाकर्मदृष्ट्याउपासीनस्यभावनादार्ढ्यात्कर्त्रादिरूपतिरोधानेनाकर्मतत्त्वप्रतिपत्तिरिति यद्वाकर्मणीवअकर्मण्यपिविकर्मसहितेअकर्मदृष्टिर्माभूदित्याशंक्याह कर्मणीति विहिताकरणेप्रतिषिद्धाचरणेचकर्मदृष्टिरेवभवेत् अकर्मतोबिभ्यत्कर्मब्रह्मदृष्ट्याकुर्यान्नत्वकर्मापितादृशदृष्ट्याकुर्यादित्यर्थः ॥ १८ ॥

अविदुषांकर्मण्यकर्मभावनांद्रढयितुंविदुषांकर्मदर्शनंस्तौति यस्यसर्वेसमारंभाइत्यादिभिःषड्भिः यस्यविदुषःसर्वे समारभ्यंतइतिसमारंभाःकर्माणि कामेनफलेच्छयासंकल्पेनअहमिदंकरोमीत्यभिमानेन
चवर्जिताःतंज्ञानाग्निनाकर्मादावकर्मादिदर्शनेनदग्धानिअंकुरीभावाच्च्यावितानिकर्माणिशुभाशुभानियेनतंपंडितंबुधाआहुः ॥ १९ ॥ ननुप्रायश्चित्तेनेवज्ञानाग्निनापूर्वकर्मदाहेपिक्रियमाणंतत्फलायभवे
दित्यतआह त्यक्त्वेति आत्मलाभेननित्यतृप्तत्वात्फलासंगंत्यक्त्वानिराश्रयत्वात् अहंकाराद्याश्रयेणहिकर्मक्रियते निराश्रयोनिरहंकारोयस्मात्ततःकर्मसंगंअहंकरोमीत्यभिमानंचत्यक्त्वाकर्मणिलौकि
केवैदिकेवाअभितःसर्वांगोपसंहारेणप्रवृत्तोपिसनैवकिंचित्करोतिअतोऽस्यक्रियमाणमपिकर्मनफलायप्रभवतीत्यर्थः ॥ २० ॥ नन्वेतस्माद्गौणात्कर्मकरणादकरणंमुख्यमेवतद्वरमित्याशंक्यगृहस्थस्यतत्प्रत्य
वायावहमितिव्यतिरेकमुखेनाह निराशीरिति योनिष्परिग्रहःस्त्र्यादिपरिग्रहरहितःसंन्यासीसचेन्निराशीर्योगैश्वर्यमप्यनिच्छन् यतंचित्तंबुद्धिःआत्माचदेहेंद्रियसंघातोयेनसयतचित्तात्मा समाधिकालेनि

यस्यसर्वेसमारंभाःकामसंकल्पवर्जिताः॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्माणंतमाहुःपंडितंबुधाः॥ १९ ॥ त्यक्त्वाकर्मफलासंगंनित्यतृप्तोनिरा
श्रयः॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोपिनैवकिंचित्करोतिसः॥ २० ॥ निराशीर्यतचित्तात्मात्यक्तसर्वपरिग्रहः॥ शारीरंकेवलंकर्मकुर्वन्ना
प्नोतिकिल्बिषम्॥ २१ ॥ यदृच्छालाभसंतुष्टोद्वंद्वातीतोविमत्सरः॥ समःसिद्धावसिद्धौचकृत्वापिननिबध्यते॥ २२ ॥

रुद्धबाह्याभ्यंतरवृत्तिरित्यर्थः सव्युत्थानकालेशारीरंशरीरस्थितिमात्रप्रयोजनंभिक्षाटनादितदपिकेवलंकर्तृत्वाभिमानशून्यंपराध्यारोपितकर्तृत्वेनकुर्वन्नपिकिल्बिषंयावज्जीवमग्निहोत्रंजुहुयादितियाव
ज्जीवाधिकारचोदिताग्निहोत्राद्यकरणजंप्रत्यवायंनाप्नोति विधितस्तेषांत्यागात् यस्तुसपरिग्रहःसनिराशीरपियतचित्तात्मापिकेवलमपिशारीरंकर्मकुर्वन्विहिताकरणात्किल्बिषंप्राप्नोत्येवेत्यर्थः ॥ २१ ॥
ननुसपरिग्रहःकुटुंबभरणव्यग्रतयाकथंवित्तव्ययायाससाध्यान्यग्निहोत्रादीन्यनुतिष्ठेदित्याशंक्याह यदृच्छेति यदृच्छयाअप्रार्थितोपनतोलाभोयदृच्छालाभस्तेनसंतुष्टः तथाहि ऋतामृताभ्यांजीवनंब्रा
ह्मणस्यविधायव्याख्यातं ऋतमुंछशिलंप्रोक्तममृतंस्यादयाचितमिति द्वंद्वातीतःबहुलाभेऽलाभेवासुखदुःखाद्यतीतः विमत्सरःपरस्यलाभंदृष्ट्वासंतापहीनः समःयदृच्छालाभेनैवेष्टिपशुचातुर्मास्यादेर्नित्य
कर्मणःसिद्धौअसिद्धौवासमोनिर्विकारएवंभूतइष्ट्यादीनिकृत्वापितत्फलेनस्वर्गादिनाननिबध्यते अपिशब्दात्तज्जेनप्रत्यवायेनननिबध्यते बंधहेतोःकर्मणस्तत्त्वज्ञानेनैवदाहात् तथाचस्मृतिः न्यायागत
धनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः श्राद्धकृत्सत्यवादीचगृहस्थोपिविमुच्यतइति भाष्येत्वयंश्लोकःसंन्यासिपरत्वेनैवव्याख्यातः ॥ २२ ॥

त्यक्त्वाकर्मफलासंगमित्यादिनाश्लोकत्रयेणविद्वान्कर्माणिकुर्वन्नपिनकरोतिअतोनलिप्यतेलेपाभावाच्चनबध्यतइत्युक्तं तत्किंकर्मणांफलदानशक्तिप्रतिबंधोवाज्ञानेनक्रियतेउतनिरन्वयोच्छेदएवेत्याशंक्याद्येमुक्तस्यापिपुनःसंसारप्रसक्तिंपश्यन्द्वितीयमभ्युपगच्छति गतसंगस्येति यतोविद्वान्गतसंगःकर्तृत्वाभिमानशून्योऽतोनकरोतीत्युक्तं यतोमुक्तःफलकामनामुक्तःअतोनलिप्यतइत्युक्तं यतोयज्ञायैव यज्ञेश्वरप्रीत्यर्थमेवाचरतिनफलांतरार्थं प्राप्याभावात् अतस्तामेवोत्पाद्यकृतार्थैःकर्मभिर्नबध्यतइत्युक्तं यतोयंज्ञानेसम्यग्दर्शनेऽवस्थितचेताःप्रतिष्ठितप्रज्ञः अतईश्वरप्रीतिफलस्यज्ञाननिष्ठाप्राप्तिरूपस्यापिप्रागेवलाभात् अस्यगतसंगस्यमुक्तस्ययज्ञायकर्माचरतोज्ञानावस्थितस्यसर्वंकर्मक्रियमाणादिकंसर्वप्रकारेणनिष्प्रयोजनंसत्समग्रंअग्रेणफलेनवासनयावासहसमग्रंप्रकर्षेणनिरन्वयंविलीयतेनश्यत्यतोनकदाचिदपिप्रादुर्भवति अयंचक्रियमाणकर्मप्रलयोविद्वद्दृष्ट्यैव स्वाभाविकस्यतेषांफलजननसामर्थ्यस्यवह्न्यौष्ण्यवदप्रत्याख्येयत्वात् अतएवज्ञानेनपूर्वकर्मणांदाहउत्तरेषामश्लेषश्चश्रूयतेनतूत्तरेषामपिदाहः तद्यथैषीकतूलमग्नौप्रोतंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतेइति तंविदित्वानकर्मणालिप्यतेपापकेनेतिच तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति विदुषोधनस्येवकर्मणामप्यन्यत्रगमनदर्शनान्नतेषांवस्तुवृत्त्याप्रलयोस्तीतिध्येयं ॥ २३ ॥ कुतोविदुषांकर्माणिप्रविलीयंतइत्याशंक्याह ब्रह्मार्पणमिति यतस्तेविद्वांसःसविकल्पसमाधौसर्वंजगत्प्रत्यक्चितिशक्तिनिर्मितंपश्यंति तथाच

गतसंगस्यमुक्तस्यज्ञानावस्थितचेतसः॥ यज्ञायाचरतःकर्मसमग्रंप्रविलीयते॥ २३॥ ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतम्॥
ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिना॥ २४॥ दैवमेवापरेयज्ञंयोगिनःपर्युपासते॥ ब्रह्माग्नावपरेयज्ञंयज्ञेनैवोपजुह्वति॥ २५॥

श्रुतिः किंकारणमित्युपक्रम्यकालःस्वभावइति कालादीनिलोकदृष्ट्यानेकानिकारणान्युपक्षिप्यकारणंनिर्णीयतेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिसमाधिनादर्शयति तथाचसमाधिनासर्वस्यब्रह्मणिकल्पितत्वंपश्यतांतेषांयदर्पणंअर्पणसाधनंमंत्रजुह्वादितत्ब्रह्मैव एवशब्दःसर्वत्रानुषंजनीयः यदर्पणीयंहविस्तदपिब्रह्मैव यत्हुतंहवनक्रियाहुतंतर्पितंदेवब्राह्मणादिवातदपिब्रह्मैव यत्अग्नौहुतंतदपिब्रह्मण्येवहुतं अत्रब्रह्मणीतिपदमध्याहर्तव्यं यत्यजमानेनहुतंतद्ब्रह्मणैवहुतं यत्तेनकर्मणागंतव्यंप्राप्तव्यंफलंतदपिब्रह्मैव किंबहुना यत्किंचित्तस्यकर्मशयनासनादिकंतत्सर्वंब्रह्मैव तत्रकारणंसमाधिनासमाधिजेनात्मसाक्षात्कारेण यतःसर्वमस्यब्रह्मात्मकंब्रह्मचप्रत्यगनन्यत्अतःप्रदेयस्यफलस्याभावात्कर्माणिप्रविलीयंतेदाह्याभावाद्दहनइवेतिभावः यत्तुकर्मणितदंगेषुचनामादिष्विवब्रह्मदृष्टिरत्रविधीयतइतिव्याख्यानंतत्उपक्रमादिविरोधात्ब्रह्मविद्यायाःप्रकृतत्वाच्चासंगतमितिभाष्येएवनिरस्तं याहिब्रह्मविदांकर्मांगेषुतात्विकीब्रह्मदृष्टिःकीर्त्तितासास्थितप्रज्ञलक्षणवदब्रह्मविदामनुष्ठानायैवफलतोभवतीतिनतत्रतस्यास्तात्पर्यंवर्णनीयमितिदिक् ॥ २४ ॥ एवंसम्यग्दर्शनस्ययज्ञत्वंसंपाद्यतत्स्तुत्यर्थंयज्ञांतराण्युपक्षिपति दैवमेवेत्यादिना दैवंदेवताप्रधानमेवदर्शपूर्णमासादियज्ञंनान्यंएकेयोगिनःकर्मयोगिनःपर्युपासतेअपरेतुब्रह्मैवसत्यज्ञानानंतानंदात्मकमखंडैकरसंवस्तुतदेवज्ञातंसत्सर्वकर्मदग्धृत्वादग्निरिवाग्निर्ब्रह्माग्निस्तत्र यज्ञंजीवं यज्ञशब्दस्यात्मनामसुपाठात् सोपाधिंयज्ञेनैवआत्मनैवनिरुपाधिकेनरूपेणजुह्वतिघटाकाशमिवमहाकाशेउपाधिप्रहाणेनप्रविलापयंतिसोऽयंज्ञानयज्ञोमुख्यः ॥ २५ ॥

श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्येसंयमाग्निषुजुह्वति ॥ शब्दादीन्विषयानन्येइंद्रियाग्निषुजुह्वति ॥ २६ ॥ सर्वाणींद्रियकर्माणिप्राणकर्माणिचापरे ॥ आत्मसंयमयोगाग्नौजुह्वतिज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञायोगयज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्चयतयःसंशितव्रताः ॥ २८ ॥ अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेपानंतथापरे ॥ प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

यज्ञांतरमाह श्रोत्रादीनीति तत्रकंचित्‌बाह्यमाभ्यंतरंवाविशेषमुपादायतत्रचेतसोनियमनंक्रियते तेचसंयमाःअनेकविषयत्वादनेकेपृथक्‌फलाश्च तथाचयोगसूत्रकृताप्रोक्तं भुवनज्ञानंसूर्यसंयमात्‌चंद्रेताराव्यूहज्ञानंकंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरित्यादि तएवाग्नयइंद्रियेंधनसंहारहेतुत्वात्‌तेषुसंयमाग्निषुश्रोत्रादीनिजुह्वतिप्रक्षिपंति तत्रश्रोत्रंअनाहतेध्वनौसंनियम्यहंसोपनिषदुक्तरीत्याघंटानादादीन्‌दशनादाननुभवंति नहितत्रसन्नियतेचेतसिशब्दांतरग्रहणंतदाभवति सोयंश्रोत्रस्यसंयमाग्नौहोमोबोध्यः एवमन्यत्रापितद्द्वाराचनिष्कलंतत्त्वंप्रतिपद्यंते तथान्येविषयेभ्यःप्रत्याहृतकरणाःधारणाध्यानसमाध्यात्मकंमनसःसंयमंएकत्रमूलाधाराद्यन्यतमचक्रेकर्तुमशक्ताः समनस्केंद्रियेषुविषयवियोगाद्दग्धेंधनानलवत्स्वयंविलीनेषुयेषांसमाधिबुद्धिस्तैरिंद्रियेषुविषयाएवोपसंहृतानत्विंद्रियादीनिमनआदिषुपूर्वोक्तरीत्याउपसंहृतानि तानेतानिंद्रियचिंतकान्‌प्रकृत्योक्तंवायवीये दशमन्वंतराणीहतिष्ठंतींद्रियचिंतकाइति ॥ २६ ॥ इतोविशिष्टंयोगांतरमाह सर्वाणीति इंद्रियाणांकर्माणिशब्दादिग्रहणानि प्राणकर्माणिआकुंचनप्रसारणश्वासप्रश्वासादीनि अपरेयोगिनः आत्मनिबुद्धौसंयमःसएवयोगोग्निश्चतस्मिन्‌ ज्ञानेनदेहेंद्रियप्राणमनोव्यतिरिक्तात्मज्ञानेनदीपितेप्रकाशितेजुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रिययोगिनांहिसुप्ताविवप्राणोनुपसंहृतएवास्तेतत्सहचरस्यमनसोनुपसंहारात्‌ बुद्धियोगिनांतुमनसोप्युपसंहारात्तदायत्तस्यप्राणस्याप्युपसंहारोभवतीतिविशेषः एतेषामपिबुद्धौबोद्धव्याभावात्पूर्ववल्लीनायांसमाधिबुद्धिरस्तिनत्वेतैर्बुद्धेरन्यत्वेनआत्माज्ञातोनापितस्मिन्‌बुद्धिरुपसंहृता अतएवैतान्‌प्रकृत्योक्तंवायवीये बौद्धाद्दशसहस्राणितिष्ठंतिविगतज्वराइति बौद्धाबुद्धौलीनाः दशसहस्राणिमन्वंतराणीत्यनुषंगात्‌ ॥ २७ ॥ एवंयज्ञपंचकंश्लोकत्रयेणोक्तं अथैकेनैवश्लोकेनपंचयज्ञानाह द्रव्येति द्रव्यसाध्याःवापीकूपारामाःतीर्थेबहिर्वेदिकादानंश्रौतयज्ञानांप्रागेवग्रहणात्‌ तएवयज्ञायेषांतेद्रव्ययज्ञाः तथातपःकृच्छ्रचांद्रायणमासोपवासादितदेवयज्ञस्थानीयंयेषांतेतपोयज्ञाः तथायोगयज्ञाःसंगफलत्यागपूर्वकंसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतानांकर्मणामनुष्ठानंतृतीयाध्यायोक्तंयोगः सएवयज्ञोयेषांतेयोगयज्ञाः यद्वायमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरूपोष्टांगोपेतोयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइतिसूत्रितोयोगएवयज्ञोयेषांतइति तथास्वाध्याययज्ञाःनित्यंवेदाध्ययनरतास्तेस्वाध्याययज्ञाः ज्ञानंस्वाध्यायार्थस्यपूर्वोत्तरमीमांसाविचारःसएवयज्ञोयेषां स्वाध्याययज्ञाज्ञानयज्ञाश्चेतिस्वाध्यायज्ञानयज्ञाइतिसमासः यतयोयतनशीलाः संशितव्रताःसम्यक्‌शितंतीक्ष्णंव्रतंअहिंसादिकंयेषांतेइतिसर्वेषांविशेषणं ॥ २८ ॥ एकादशंयज्ञमाहअपानेइति अपरेअपानेअपानवृत्तौजुह्वतिप्रक्षिपंतिप्राणंप्राणवृत्तिं पूरकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः तथाप्राणेचअपानंप्रक्षिपंति रेचकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः प्राणापानगतीरुद्ध्वा मुखनासिकाभ्यांवायोर्निर्गमनंप्राणस्यगतिः तद्विपर्ययेणाधोगमनमपानस्यगतिः तेप्राणापानगतीएतेनिरुध्य प्राणायामपरायणाःप्राणायामतत्पराःकुंभकाख्यंप्राणायामंकुर्वंतीत्यर्थः ॥ २९ ॥

द्वादशंयज्ञमाह अपरेइति नियतोनिगृहीतआहारोविषयभोगोयैस्तेनियताहारावैराग्यादिमंतः प्राणान् अत्रसमनस्कानींद्रियाणिप्राणशब्देनगृह्यंते तान्प्राणेषुमनश्चित्ताहंकारेष्वंतःकरणवृत्तिभेदेषु बुद्धेःप्राग्गृहीतत्वादग्रहणं जुह्वतिप्रविलापयंति इंद्रियाणिसंकल्पात्मकेमनसिसंहृत्यमनोपिस्मरणात्मकेचित्तेसंहृत्यतदपिअहंकारेसंहरंति सचाभिमानरूपोहंकारोभिमंतव्याभावात्स्वयमेवदग्धेंधनानलवद्विलीयतेतत्रयेषांसमाधिवृद्धिरस्तितेआभिमानिकाबुद्धियोगिभ्यःपूर्वोक्तेभ्योनिकृष्टाः अतएवएतान्प्रकृत्योक्तंवायवीये सहस्रंत्वाभिमानिकाइति सहस्रंमन्वंतराणिइत्यनुषंगः भौतिकस्तुयोगोत्रनोक्तः यदनुष्ठातॄन्प्रकृत्यतत्रैवोक्तं भौतिकास्तुशतंपूर्णमिति अत्रापिशतंमन्वंतराणीत्यनुषंजनीयं सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञलब्धारोयज्ञेनक्षपितंकल्मषंयेषांतेतथाविधाभवंति सर्वेयज्ञाःकल्मषक्षयायैवभवंतिनपुनःसाक्षान्मोक्षायेत्यर्थः॥३०॥ सर्वेषामेतेषांमध्येन्यतममप्यनुष्ठातुमशक्तंप्रतिप्राह यज्ञेति यज्ञाःपंचमहायज्ञाःतेभ्यःशिष्टमवशिष्टमन्नममृताख्यंयेभुंजतेतेपिचित्तशुद्धिद्वारासनातनंब्रह्मयांतिप्राप्नुवंति अयज्ञस्यपूर्वोक्तेषुद्वादशस्वन्यतमोवानित्याःपंचवायस्ययज्ञानसंतिसअयज्ञस्तस्यअयमपिलोकोनास्ति अन्यःपरलोकआत्मलोकोवाकुतोभवेन्नकुतश्चिदित्यर्थः॥३१॥ एवमिति ब्रह्मणोवेदस्यमुखेद्वारे वेदद्वारेणैवविततविस्तारिताःगुरुभिरुपदिष्टाइत्यर्थः कर्मजान्कायिकवाचिकमानसिककर्मजान्नतुनैष्कर्म्यरूपान् एवंज्ञात्वाअस्मादशुभात्मोक्ष्यसे तत्त्वज्ञानोत्पत्तिद्वारेणेत्यर्थः॥३२॥ यदर्थमेतेयज्ञाउपन्यस्तास्तंज्ञानयज्ञंस्तौति श्रेयानिति द्रव्यंबाह्यमाभ्यंतरंचदेहेंद्रियादितत्साध्यात्द्रव्यमयात्यज्ञात् ज्ञानयज्ञःनिःशेषवाङ्मनःकायप्रवृत्त्युपरमात्मकःश्रेयान्प्रशस्ततरः ईयसुन्प्रत्ययेनतेषामपिप्रशस्ततरत्वंद्योत्यते तत्रहेतुः सर्वमिति कर्मकर्मफलंसर्वंअखिलंसर्वांगोपसंहारयुक्तंज्ञानेपरिसमाप्यतेअंतर्भवति यथाकृतायाविजितायाधरेयाःसंयंत्येवमेवैनंसर्वंतदभिसमेतियत्किंचप्रजाःसाधुकुर्वंतियस्तद्वेदयत्सवेदेति ॥ ३३ ॥ तद्विद्धीति ज्ञानिनःग्रंथज्ञाः तत्त्वदर्शिनःअनुभववंतः ज्ञानंब्रह्म स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वेति यत्चिन्मात्रस्वरूपंब्रह्मज्ञात्वा एवंइदानीमिवपुनर्मोहंनयास्यसि अथोअपिचयेनज्ञानेनभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मनिमयित्वंपदलक्ष्यार्थादनन्यभूतेपरमेश्वरेद्रक्ष्यसि नान्योतोस्तिद्रष्टेतिप्रतीचोन्यस्यद्रष्टुर्निषेधात् भाष्येतुसाक्षादात्मनिमत्स्थानीमानीतिद्रक्ष्यसि अथोअपिमयिवासुदेवेपरमेश्वरेचात्मनीतिक्षेत्रज्ञेश्वरैकत्वंसर्वोपनिषत्प्रसिद्धंद्रक्ष्यसीत्यर्थइति ॥ ३५॥ अपिचेदिति वृजिनंवृजिनार्णवं धर्मोपीहमुमुक्षोःपापमित्युच्यते॥ ३६ ॥

अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वति॥सर्वेप्येतेयज्ञविदोयज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृतभुजोयांतिब्रह्मसनातनम्॥नायंलोकोस्त्ययज्ञस्यकुतोन्यःकुरुसत्तम ॥ ३१ ॥ एवंबहुविधायज्ञाविततात्रह्मणोमुखे॥कर्मजान्विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे॥३२॥श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप॥ सर्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते ॥ ३३ ॥ तद्विद्धिप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसेवया ॥ उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव ॥ येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्यात्मन्यथोमयि॥३५॥ अपिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः॥ सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्यसि॥ ३६ ॥

यथेति एधांसिकाष्ठानि कर्माणिप्रारब्धादन्यानि ॥ ३७ ॥ नहीति योगेननिष्कामकर्मानुष्ठानेनसमाधियोगेनवासंसिद्धःसंस्कृतोयोग्यतामापन्नः कालेनेतिचिरप्रयत्नसाध्यत्वंज्ञानस्योच्यते ॥३८॥ श्रद्धावान्ज्ञानंलभते श्रद्धावानपिमंदप्रयत्नोमाभूदतआह तत्परइति तत्परोप्यजितेंद्रियोमाभूदतआह संयतेंद्रियइति परांशांतिंविदेहकैवल्यं अचिरेणप्रारब्धकर्मसमाप्तौसत्यां ॥ ३९ ॥ अज्ञइति अज्ञःसुखेन चिकित्सितुंशक्यः अश्रद्दधानोयत्नेन संशयात्मात्वसाध्यएव यतोमित्रादिष्वपिसंशयंकुर्वतोस्यायंलोकोपिनास्तिनापिपरःवेदवाक्येपिसंशयात् अतएवसर्वदासंशयाकुलत्वात्सुखमपितस्यनास्तितस्मात्संशयोनकर्त्तव्यः ॥ ४० ॥ किंच योगेति योगेनकर्मण्यकर्मदर्शनात्मकेनसंन्यस्तानिफलतःस्वरूपतोवात्यक्तानिकर्माणियेनतंयोगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानेनसम्यक्दर्शनेनसम्यक्छिन्नाःसंशयाःआत्मादेहोऽन्योवाअन्योपिविभुरविभुराविभुरपिकर्त्ताऽकर्त्तावाअकर्त्ताप्येकोनेकोवाएकोपिसगुणोनिर्गुणोवेत्येवमादयःयस्यसज्ञानसंछिन्नसंशयस्तं आत्मवंतंशमदमादिपरं कर्माणिकृतानिननिबध्नंतिहेधनंजय ॥४१॥ तस्मादिति हृत्स्थंबुद्धिस्थं ज्ञानासिनाज्ञानखड्गेन योगंसम्यग्दर्शनोपायं निष्कामकर्मआतिष्ठकुरु उत्तिष्ठ युद्धायेतिशेषः ॥४२॥ ॥ इतिश्री० भगवद्गी० भा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ५० ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥

यथैधांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन ॥ ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथा ॥ ३७ ॥
नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते ॥ तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति ॥ ३८ ॥
श्रद्धावाँल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेंद्रियः ॥ ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति ॥ ३९ ॥
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति ॥ नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः ॥ ४० ॥
योगसंन्यस्तकर्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ॥ ४१ ॥
तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थंज्ञानासिनात्मनः ॥ छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत ॥ ४२ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुन
संवादेयज्ञविभागयोगोनामचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पर्वणितुअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

तृतीयेऽध्यायेलोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठेतिविभिन्नाधिकारिकंनिष्ठाद्वयंप्रस्तुत्यनकर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यंपुरुषोश्नुतइत्यादिनाकर्मनिष्ठायाज्ञाननिष्ठांगत्वेनभूयसानिर्बंधेनानुष्ठेयत्वमुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइत्यादिनाचतुर्थेतूत्पन्नसम्यग्दर्शनैःकृतमपिकर्माकृतमेवभवतिज्ञानेनकर्तृत्वादिबाधात् अतस्तैर्यथाचेष्टावत्कर्मवाकर्त्तव्यंसंन्यासोवाकर्त्तव्यइत्यनास्थयाप्रोक्तं अथेदानींपंचमषष्ठयोरज्ञानिनाज्ञानार्थिनावैराग्योत्पत्तेःप्राक्कर्मैवानुष्ठेयं संपन्नेतुवैराग्येदृष्टविक्षेपनिवृत्त्यर्थंकर्मसंन्यासंकृत्वाज्ञानोत्पत्त्यर्थंयोगोनुष्ठेयइत्युच्यते तत्रचतुर्थेत्यक्तसर्वपरिग्रहइतिसंन्यासोयोगमातिष्ठेतिकर्मयोगश्चैकंमांप्रतिविहितः नचैतयोःस्थितिगतिवद्युगपदेकेनमयानुष्ठानंकर्त्तुंशक्यतेपरस्परविरुद्धत्वादितिमन्वानोऽर्जुनउवाच संन्यासमिति हेकृष्णपापकर्षण मेमह्यंज्ञानार्थिनेसंन्यासंकर्मयोगंचेतिद्वयंपरस्परविरुद्धंकथंशंससिकथयसि पुनरित्यनेनप्रागपित्वयावेदकर्त्राइदंद्वयंविहितमस्तीतिगम्यते तथाचश्रुतिस्मृतीभवतः एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंति संसारमेवंनिःसारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजंत्यकृतोद्वाहाःपरंवैराग्यमास्थिताइतिच तथातमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेनेति महायज्ञैश्चयज्ञैश्चब्राह्मीयंक्रियतेतनुरितिच ब्राह्मीब्रह्मदर्शनयोग्या अतएतयोःश्रुतिविहितत्वेनप्रशस्तयोर्मध्येए

॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ संन्यासंकर्मणांकृष्णपुनर्योगंचशंससि ॥ यच्छ्रेयएतयोरेकंतन्मेब्रूहिसुनिश्चितं ॥ १ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ संन्यासःकर्मयोगश्चनिःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तुकर्मसंन्यासात्कर्मयोगोविशिष्यते ॥ २ ॥
॥ ज्ञेयःसनित्यसंन्यासीयोनद्वेष्टिनकांक्षति ॥ निर्द्वंद्वोहिमहाबाहोसुखंबंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

कंश्रेयःप्रशस्ततरंयत्तन्मेसुनिश्चितंब्रूहीतिप्रश्नः ॥ १ ॥ अस्योत्तरंभगवानुवाच संन्यासइति निःश्रेयसकरौज्ञानोत्पत्तिहेतुतया तथापिकर्मसंन्यासादविरक्तकृतात्कर्मयोगएवविशिष्यते चित्तशुद्धिद्वारावैराग्यादिहेतुत्वात् ॥ २ ॥ ननुप्रत्यक्षःकर्मयोगिनांविक्षेपःसंन्यासिनांतुसनास्तीतिकथमुच्यतेकर्मयोगोविशिष्यतइत्याशंक्याह ज्ञेयइति योरागद्वेषरहितःसकर्मसुस्वरूपतस्त्यक्तेष्वत्यक्तेषुवानित्यंसंन्यास्येव एतेनसाधनभूतयोःसांख्ययोगयोःरागद्वेषराहित्यकृतंसाम्यमुक्तं फलभूतयोस्तुसर्वविकल्पराहित्यरूपसाम्यमनंतरश्लोकाभ्यामुच्यते तथापिचित्तस्वाभाव्यात्कदाचित्संन्यासिनोरागोदयेपाताशंकास्तिनेतरस्येतिसएवश्रेयानितिभावः यद्यप्येवंतथापिहिप्रसिद्धं निर्द्वंद्वोद्वंद्वंसत्यानृतयोरात्मानात्मनोर्मिथुनंपरस्पराध्यासस्तद्रहितःसांख्योरागाद्युदयहेतोरज्ञानस्यात्यंतोच्छेदात् सुखंकर्मकरणायासंविनापिबंधात्संसारात्केवलज्ञानेनैवमुच्यतेनकर्माण्यपेक्षते यद्वानिर्द्वंद्वोद्वंद्वंवैमिथुनंतस्माद्द्वंद्वान्मिथुनंप्रजायतेइतिश्रुतेर्द्वंद्वंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनंतद्रहितःस्त्र्यादित्यागीसंन्यासीअनायासेनमुच्यते रागादिजयस्योभयत्रतुल्यत्वात् अत्रचकुटुंबभरणवैयग्र्याभावात्सुखंमुच्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

नन्वेकत्रपाताशंकाएकत्रकर्मश्रमस्तदनयोःपथोःकतरःश्रेयानित्याशंक्यद्वयोरपिफलतःसाम्यमित्याह सांख्ययोगाविति सांख्यं समित्येकीभावेइतियास्कः एकीभावेनात्मानन्यत्वेनख्यायतेप्रकाश्यतेवस्तुस्वरूपमनयेतिसंख्यास्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचस्यनिर्विकल्पेप्रत्यगात्मनिप्रविलापनेनोदिताचेतोवृत्तिस्तत्साधनभूतोयंसांख्यःसंन्यासः सचदारादिबुद्ध्यंतानांपदार्थानामात्मन्येकीभावेनन्यसनंत्यागःप्रविलापनं तथायोगोप्यग्निहोत्रसंध्योपासनादिनिर्विकल्पसमाध्यंतमनुष्ठानं तत्रमुख्यस्ययोगस्यलक्षणंयोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइति वृत्तयश्चप्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइतिपंच तत्रप्रत्यक्षानुमानागमाःप्रमाणानि तेषुप्रत्यक्षमिंद्रियंतज्जावृत्तिःशुक्त्यादिविषयंयाथार्थ्येनज्ञानं विपर्ययस्तुतत्रैवरजतादिविषयंभ्रांतिरूपंज्ञानं संशयोपिइयंशुक्तिर्वारजतंवेतिअनिर्धारितान्यतरकोटिकंज्ञानं सविपर्ययएवांतर्भवति विकल्पस्तुशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः यथापुरुषस्यचैतन्यंवंध्यापुत्रइति नहिपुरुषचैतन्यतत्संबंधानांपृथक्त्वमस्तिकिंतुचैतन्यमेवहिशब्दत्रयेणोच्यते नापिवंध्यासुतस्यस्वरूपमस्यथापिशब्देनाभिलप्यतेसोयंविकल्पःशब्दज्ञानानुपातीवस्तुशून्यः एकस्मिन्ननेकबुद्धिरसतिचसद्बुद्धिरिति निद्रास्मृतीलोकप्रसिद्धे एतासांनिरोधेपिनिर्विकल्पःप्रत्यगात्मैवावशिष्यते तावेतौफलभूतौसांख्ययोगौसाधनभूतौ

सांख्ययोगौपृथग्बालाःप्रवदंतिनपंडिताः ॥ एकमप्यास्थितःसम्यगुभयोर्विंदतेफलम् ॥ ४ ॥ यत्सांख्यैःप्राप्यतेस्थानंतद्योगैरपिगम्यते ॥
एकंसांख्यंचयोगंचयःपश्यतिसपश्यति ॥ ५ ॥ संन्यासस्तुमहाबाहोदुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तोमुनिर्ब्रह्मनचिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥

तावेवसंन्यासकर्मयोगाख्यौ तत्रांत्ययोःसाम्यंज्ञेयःसनित्यसंन्यासीत्यनेनसूचितं आद्ययोस्त्वैक्यमत्रोच्यते आस्थितःअनुतिष्ठन् फलंनिर्विकल्पात्मनाऽवस्थितिरूपं ॥ ४ ॥ योगैर्योगिभिः अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयोगशब्दः स्थानंमोक्षाख्यं एकमभिन्नं स्पष्टायोजनाश्लोकद्वयस्य ॥ ५ ॥ नन्वेवंनिर्विकल्पस्थानप्राप्तयेद्वौमार्गावुक्तौस्यातांतच्चनान्यःपंथाविद्यतेयनायेतिश्रुतिविरुद्धमित्याशंक्याह संन्यासस्त्विति संन्यासोनैष्कर्म्यं अयोगतोयोगंविनाअवाप्तुंदुःखंहेमहाबाहो अयमर्थः निर्विकल्पकसमाधिरपितत्त्वमसीत्येतद्वाक्यार्थप्रतिपत्त्युपायभूतएवनस्वतःपुरुषार्थइतिद्वितीयमार्गस्याभावान्नोदात्तनश्रुतिविरोधः शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यतीतिश्रुत्येवशमादिवत्समाधेरप्यात्मदर्शनार्थत्वस्यदर्शितत्वात् तथाचसमाहितपदंवार्त्तिककारैर्व्याख्यातं स्वातंत्र्यंयेषुकर्त्तुःस्यात्करणाकरणंप्रति तान्येवतुनिषिद्धानिकर्माणीहशमादिभिः शमादिश्रुत्या अस्वातंत्र्यंतुयेषुस्यात्करणाकरणंप्रति समाहितोक्त्याथेदानींतन्निरोधोविधीयते अस्वातंत्र्यंगुरूपदेशापेक्षत्वं येषुमानमेयव्यवहारनिरोधेषुपिंडीकृत्येंद्रियग्रामंबुद्धावारोप्यनिश्चलं विषयांस्तत्स्मृतीस्त्यक्त्वातिष्ठेच्चिदनुरोधतः एषोभ्युपायःसर्वत्रवेदांतेषुप्रतिष्ठितः तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थज्ञानोत्पत्त्यर्थमादरादिति एवंव्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह योगयुक्तइति मुनिःसंन्यासीनचिरेणशीघ्रमेवब्रह्माधिगच्छतिवाक्यश्रवणमात्रेण नतुकेवलसंन्यासी यथोक्तं नचसंन्यसनादेवसिद्धिंसमधिगच्छतीति ॥ ६ ॥

योगेति योगेननिर्विकल्पसमाधिनायुक्तोयोगयुक्तः अतएवविशुद्धात्मा वृत्तिसारूप्यदोषेणहीनआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्य निर्विकल्पावस्थायांकेवलएवचेतनोस्तिनान्यदेत्युक्तं तदाद्रष्टुःस्वरूपेवस्थानंवृत्तिसारूप्यमितरत्रेति तदावृत्त्यभावेइतरत्रवृत्तिकालेइतिसौत्रपदद्वयार्थः अत्रहेतुः यतोयंविजितात्माविजितचित्तोजितेंद्रियश्च एवंशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तस्यतत्पदार्थाभेदमाह सर्वभूतात्मेति सर्वेषांभूतानांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांवियदादीनांचचेतनाचेतनानामात्मभूतः उपादानत्वेनस्वरूपभूतः कनकमिवकुंडलादीनांस्वरूपभूतं कारणानन्यत्वात्कार्यस्य सर्वभूतात्मभूतआत्माप्रत्यक्चेतनोयस्यससर्वभूतात्मभूतात्मा यत्तुसर्वेषांभूतानामात्मभूतआत्मायस्येतिभाष्यंसर्वभूतात्मेत्येतावतैवार्थलाभादात्मभूतइत्यधिकमितिदूषितंस्वयंचसर्वभूतआत्मभूतश्चात्मायस्येतिविग्रहोदर्शितः तत्रसंकोचेकारणाभावात्सर्वपदेनैवचिज्जडयोर्ग्रहेपरस्याप्यात्मभूतेत्यधिकमेव सर्वभूतश्चेतनाचेतनप्रपंचभूतआत्मायस्येतितत्रापीष्टार्थलाभात् सर्वंचआत्मानश्चतद्भूतआत्मायस्येतिविगृह्यसर्वात्मभूतात्मेत्येतावतैवसिद्धेप्रथमभूतपदस्यवैयर्थ्यंचभाष्यमतेब्रह्मादीनांप्रत्यग्भूतआत्मायस्येतिश्रुत्यैवजीवेशाभेदउच्यते परस्यतुउपादानत्वलिंगेनजडसाधारण्येनजीवस्यब्रह्माभेदोवगम्यतइतिविद्वद्भिरविनयःक्षंतव्यः यतोयंसर्वेषांप्रत्यगात्माअतोहमि

योगयुक्तोविशुद्धात्माविजितात्माजितेंद्रियः॥ सर्वभूतात्मभूतात्माकुर्वन्नपिनलिप्यते॥ ७॥ नैवकिंचित्करोमीतियुक्तोमन्येततत्त्ववित्॥ पश्यन्शृण्वन्स्पृशन्
जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपन्श्वसन्॥ ८॥ प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेषुवर्त्ततइतिधारयन्॥ ९॥ ब्रह्मण्याधायकर्माणिसंगंत्य
क्त्वाकरोतियः॥ लिप्यतेनसपापेनपद्मपत्रमिवांभसा॥ १०॥ कायेनमनसाबुद्ध्याकेवलैरिंद्रियैरपि॥ योगिनःकर्मकुर्वंतिसंगंत्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११॥

वसोपिकुर्वन्नपिनलिप्यतेअसंगात्मज्ञानात्कर्त्रादेर्बाधितत्वाच्च व्युत्थानेतत्प्रतीतावप्युत्खातदंष्ट्रोरगवदबाधकत्वाच्चेत्यर्थः॥ ७॥ नलिप्यतइत्येतदुपपादयति नैवेतिद्वाभ्यां तत्त्ववित्अहंनैवकिंचित्करोमीतिमन्येतमन्यते तत्रहेतुः इंद्रियाणिउपलक्षणमिदंप्राणादेरपि इंद्रियादयइंद्रियार्थेषुस्वेषुविषयेषुवर्त्ततेइतिधारयन्निश्चिन्वन्नत्वहंविषयेषुवर्त्तेइतिमन्यते धारयन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः अत्रदर्शनादयःपंचज्ञानेंद्रियाणांव्यापाराःगमनविसर्गप्रलपनग्रहणानिकर्मेंद्रियाणां तानिचानंदस्योपलक्षणानि श्वसन्नितिप्राणस्य स्वपन्नितिबुद्धेः उन्मेषणनिमेषणेकूर्माख्यप्राणस्येतिविभागः क्रमस्त्वविवक्षितः एतानिकुर्वन्नप्यभिमानाभावान्नलिप्यतेइत्यर्थः॥ ८॥ ९॥ ब्रह्मणीति यतोविद्वानसंगत्वात्कुर्वन्नपिनलिप्यते तस्मादविद्वानपिब्रह्मणिसर्वांतर्यामिणिकर्माण्याधायअयमेवकारयितानत्वहंकर्त्तेतिसमर्प्ययःकर्माणिकरोतिसपापेननलिप्यतेंऽभसापद्मपत्रमिव॥ १०॥ कायेनेति केवलैरितिविपरिणामेनसर्वत्रसंबंधनीयं केवलेनकायेनअहमयंब्राह्मणोयुवेत्यात्माध्यासशून्येन एवमन्यत्रापि संगंत्यक्त्वादेहादिभ्योविविक्तेप्यात्मनितार्किकादिवदहंकरोमीत्यभिनिवेशंत्यक्त्वायोगिनः कर्मकुर्वंति आत्मशुद्धयेचित्तशुद्ध्यर्थं तस्मात्त्वापितत्रैवाधिकारोस्तीतितदेवत्वंकुरु॥ ११॥

किंच युक्तइति युक्तोब्रह्मण्याधायकर्माणीत्यादिनाउक्तलक्षणःकर्मणांफलंत्यक्त्वाईश्वरेसमर्प्यशांतिंकैवल्यं नैष्ठिकींसत्वशुद्ध्यादिक्रमप्राप्तब्रह्मनिष्ठाफलभूतांप्राप्नोति अयुक्तस्तद्विपरीतःकामकारेणस्वैरवृ
त्त्याफलेसक्तःसन्नितरांबध्यते ॥ १२ ॥ एवमविद्वान्फलासक्त्यनासक्तिवशात्कर्मभिर्बध्यतेनबध्यतेचेत्युक्तं विद्वांस्तुतद्विपरीतइत्याह सर्वकर्माणीति वशीजितचित्तःसमाधिस्थोयोगीनवद्वारेनैवपंच
ज्ञानेंद्रियाणिषष्ठःप्राणस्तेनैवतत्प्रवर्त्यानांकर्मेंद्रियाणांसंग्रहः बुद्ध्यहंकारचित्तानीतिनव एतानिद्वाराणीवपुरपतेर्जीवस्यभोगार्थंविषयप्रवेशस्थानानियस्मिन्नवद्वारेशरीराख्येपुरेविचित्रवासनाकल्पितानंत
विषयवतिअनेकैःकर्मसचिवैरधिष्ठितेसुखदुःखादिनानापण्यवतिमनसासर्वद्वारोद्घाटनकुंचिकयासहसर्वाणिकर्माणिपुरपतिरिवराजकार्याणिसंन्यस्यसुखंनिर्विकल्पसंविन्मात्ररूपेणास्ते कर्माणिक्षेत्रस्यै
वधर्मोनत्वात्मनइतिक्षेत्रेत्यक्तुंशक्यान्येव तथाचश्रुतिः शरीरेपाप्मनोहित्वेति यत्रसुहार्दःसुकृतोमदंतेविहायरोगंतन्वाःस्वायामितिच देहीसन्देहाभिमानकाले व्युत्थानेपीत्यर्थः तदापिनैवकुर्वन्नास्ते
नापिकारयन्नास्तेराजेवामात्येषुनिहितभारःसमाधौक्षेत्रेणसहात्मनःसंबंधाभावदर्शनात् यद्वानवद्वाराणिचक्षुःश्रोत्रनासाबिलद्वंद्वानिषट्सप्तमंमुखंअधस्तनेद्वेइति अस्मिन्पक्षेइंद्रियाणिपरिचारिकाबुद्धिर
मात्योऽहंकारोयुवराजइत्यादिकमूह्यं विदुषःकर्मसंबंधएवनास्तिदूरेतत्फलासक्त्यनासक्तीइतिभावः ॥ १३ ॥ नन्वेवंभृत्यवत्कर्तृत्वंस्वामिवत्कारयितृत्वंवास्यमास्तु अयस्कांतवदविकारस्यैवसतःकर्त्रा
दिधर्मकाहंकारादिप्रवर्त्तकत्वमस्त्वित्याशंक्याह नकर्तृत्वमिति कर्तृत्वमहंकारस्य कर्माणिइंद्रियाणांवचनादानादीनिश्रवणदर्शनादीनिच लोकस्यलोक्यतेप्रकाश्यतइतिलोकोजडवर्गः प्रभुश्चिदात्मासूर्य

युक्तःकर्मफलंत्यक्त्वाशांतिमाप्नोतिनैष्ठिकीं॥ अयुक्तःकामकारेणफलेसक्तोनिबध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणिमनसासंन्यस्यास्तेसुखंवशी॥ नवद्वारे
पुरेदेहीनैवकुर्वन्नकारयन्॥ १३ ॥ नकर्तृत्वंनकर्माणिलोकस्यसृजतिप्रभुः॥ नकर्मफलसंयोगंस्वभावस्तुप्रवर्त्तते ॥ १४ ॥ नादत्तेकस्यचित्पापंनचै
वसुकृतंविभुः॥ अज्ञानेनावृतंज्ञानंतेनमुह्यंतिजंतवः॥१५॥

इवास्मदादीनांप्रकाशकोपिनकर्मादौप्रव
र्त्तकस्तद्वत् अस्यकर्मफलसंयोगंवानसृजतिकिंतुयोयादृक्यस्यस्वभावःसतथाप्रवर्त्तते यथासूर्येभ्युदितेकमलानांविकसनंकुमुदानामुन्मुद्रणंचेति तद्वदेवमात्मनिप्रकाशमानेघटादयोनचेष्टंतेमनुष्यादय
स्तुचेष्टंते नत्वात्माकस्यचित्प्रवर्त्तकोनिवर्त्तकोवा लोहायस्कांतयोरिवसत्यानृतयोरात्मानात्मनोःसंबंधाभावादितिभावः ॥ १४ ॥ ननुएषह्येवसाधुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतेएषह्येवासा
धुकर्मकारयतितंयमधोनिनीषतइतिश्रुत्यापरमेश्वरेकारयितृत्वंबोध्यते तत्कथमुच्यतेस्वभावस्तुप्रवर्त्ततइतितत्राह नादत्तइति कस्यचित्कर्त्तुःपापंअयंनादत्तेनापिसुकृतं कारयितृत्वाभावात्यतोविभुर्व्या
पकःनिष्क्रियइतियावत् सक्रियोह्यन्यंप्रवर्त्तयतितदीयंपापंपुण्यंवालभतेअयंतुनतथाकिंतुसूर्यवत्प्रकाशतएवनतुस्वप्रकाश्यानांकर्त्रादीनांकर्मणासंबध्यतेइतिभावः कारयितृत्वमप्यस्यसत्तामात्रेणसूर्यवत्
यथाघटःप्रकाशतेसविताप्रकाशयतीतिनोदाहृतश्रुतिविरोधःकथंतर्हिईश्वराराधनार्थंकर्माणिकुर्वंतितदकरणाच्चबिभ्यतीत्याशंक्याह अज्ञानेनेति यथाहिमहाराजस्यसार्वभौमस्याहंसर्वैश्वरोनिर्वृतोस्मीति
ज्ञानंअज्ञानेनसौप्तेनावृतंचेत्सतत्रविविधानिपरचक्रादीनिमहांतिसंकटशतानिपश्यतिअहोअहंदीनोस्मिदुःख्यस्मीतिचमुह्यतितद्वदेतेजंतवःस्वस्याहंब्रह्मास्मीतिप्रमाणेनब्रह्मभावमजानंतईश्वरादात्मानंपृथ
ङ्मन्यमानाईशात्मनोःसेव्यसेवकभावंचपश्यंतोमुह्यंति तथाचश्रुतिःअथयोन्यांदेवतामुपास्तेन्योसावन्योहमितिनसवेदयथापशुरेवसदेवानामितिएषह्येवेतिश्रुतिरपिभ्रांतजनव्यवहारविषयैवेतिभावः १५

तदात्मनआवरकमज्ञानंयेषांज्ञानेनब्रह्मास्मीतिप्रमाणजेननाशितंतेषांतज्ज्ञानंकर्तृआदित्यवदादित्योयथाकृत्स्नंदृश्यंप्रकाशयतितद्वत्परंपरमार्थवस्तुप्रकाशयति अज्ञानजानर्थनिवृत्त्यर्थंज्ञानमेष्टव्यमिति
भावः ॥ १६ ॥ तद्बुद्धयइति यत्परंब्रह्मप्रशांतंतत्रैवबुद्धिःअस्तिब्रह्मेतिनिश्चयोयेषामापाततःश्रुत्यर्थविदांतेतद्बुद्धयः तदेवआत्माप्रत्यक्तत्त्वंयेषांश्रवणमननात्मकविचारेणप्रमाणप्रमेयगतासंभावनाविही
नानांतेतदात्मानः तत्रैवनिष्ठाविजातीयवृत्त्यनंतरितसजातीयवृत्तिप्रवाहोयेषांदेहादावनात्मनिआत्मधीरूपविपरीतभावनारहितानांतेतन्निष्ठाःतदेवपरंअयनंअज्ञानरूपोपाधिनिरासेनप्राप्यंयेषामखंडानं
दमग्नानांतेतत्परायणाःअपुनरावृत्तिंमोक्षंगच्छंति यतःज्ञानेननिर्धूतंकल्मषंमूलाज्ञानंसंसारबीजभूतंयेषांतेज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७॥ एतेषांजगतिदृष्टिमाह विद्येति उत्तमब्राह्मणेचंडालादौवासमंब्रह्मैव
सद्रूपेणस्फुरणरूपेणचभासमानंद्रष्टुंशीलंयेषांतेसमदर्शिनः यथोक्तं अस्तिभातिप्रियंरूपंनामचेत्यंशपंचकं आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयमिति चराचरंजगद्ब्रह्मदृष्ट्यैवपश्यंतीत्यर्थः ॥१८॥ ननुसमासमा

ज्ञानेनतुतदज्ञानंयेषांनाशितमात्मनः॥ तेषामादित्यवज्ज्ञानंप्रकाशयतितत्परम्॥१६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः॥ गच्छंत्यपुनरावृत्तिं
ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः॥ १७॥ विद्याविनयसंपन्नेब्राह्मणेगविहस्तिनि॥ शुनिचैवश्वपाकेचपंडिताःसमदर्शिनः॥ १८ ॥इहैवतैर्जितःसर्गोयेषांसाम्येस्थि
तंमनः॥ निर्दोषंहिसमंब्रह्मतस्माद्ब्रह्मणितेस्थिताः॥ १९ ॥नप्रहृष्येत्प्रियंप्राप्यनोद्विजेत्प्राप्यचाप्रियं ॥ स्थिरबुद्धिरसंमूढोब्रह्मविद्ब्रह्मणिस्थितः॥ २० ॥

भ्यांविषमसमेपूजातइतितुल्यश्रुनशीलायब्राह्मणद्वयायविषमांपूजांप्रयुक्तवतः तथाअतुल्यश्रुतशीलायब्राह्मणद्वयायसमांपूजांप्रयुक्तवतश्चाभोज्यान्नत्वंगौतमेनस्मर्यतेतत्कथंब्राह्मणचंडालयोःसमदर्शि
त्वंयुक्तमित्याशंक्याह इहैवेति येषांमनःसर्वभूतेषुसाम्येब्रह्मभावेस्थितंनिश्चलंतैरिहैवजीवद्भिरेवसर्गोंजन्मजितोवशीकृतः हियस्मान्निर्दोषंसमंसर्वत्राविषमंब्रह्मास्तियथाहिरण्मययोर्देवतातत्पीठयोःस्वर्ण
दृक्साम्यंपश्यतिपूजकस्तुआकारदृक्नारतम्यंपश्यतितद्वत् पूजास्मृतिर्भ्रांतिकृततारतम्यविषया साम्यदृष्टिस्तुतत्त्वविषयेतिभावः यस्मादेवंतेसाम्यंपश्यंतितस्मात्ब्रह्मणिअखंडैकरसेतेद्रष्टारःस्थिताएकी
भावेनसमाप्तिंगताः ॥१९॥ नप्रहृष्येदिति यस्मान्निर्दोषंसमंब्रह्मतस्मात्प्रियंपुत्रादिंप्राप्यनप्रहृष्येत् अप्रियंशत्रुंदुःखदंप्राप्यनोद्विजेत् बुद्धस्थितिरबुद्धेनानुष्ठेयेतिज्ञापयितुमुभयत्रलिङ्प्रयोगः स्थिरबुद्धिः
प्रत्यगद्वैतेश्रुतियुक्तिभ्यांस्थिरीकृतप्रज्ञःअसंमूढोध्यानजसाक्षात्कारेणनिर्गतमोहःअतएवब्रह्मवित्ब्रह्मभावस्यलब्धा ब्रह्मभावंगतइत्यर्थः ब्रह्मण्येवप्रत्यगद्वयेव्युत्थानावस्थायामपिस्थितः सर्वंब्रह्मेत्येवपश्य
न्नित्यर्थः ॥ २० ॥

नन्वननुभूतात्मसुखेस्यप्रसिद्धंबाह्यंसुखंत्यक्तुमशक्यमतोनप्रद्वेष्येदित्यसंगतमतआह बाह्येति बहिर्भवाःबाह्याःस्पर्शाविषयेंद्रियसंबंधास्तेषु असक्तात्माअनासक्तचित्तःसन्नात्मनिप्रत्यगद्वयानंदेसुषुप्तिकालेस्थित्वायत्सुखंविंदतिलभतेसतदेवसुखं विधेयापेक्षंपुंस्त्वं कस्तत्सुखं योब्रह्मयोगेब्रह्मणियोगःसमाधिस्तत्रयुक्तोयोजितआत्माबुद्धिर्येनसब्रह्मयोगयुक्तात्मा ब्रह्मविदित्यर्थः ब्रह्मविद्ब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः ब्रह्मयोगयुक्तात्मातदेवसुखंविंदतीतिवक्तव्येब्रह्मविदेवतत्सुखमितितस्यसुखाभिन्नत्वविवक्षयाइदमुक्तं ननूभयत्रएकमेवसुखंचेत्कःसुप्तसमाधिस्थयोर्विशेषइत्याशंक्याह सुखमिति अक्षय्यंसुखंमोक्षस्तमश्नुतेव्याप्नोतिद्वैतादर्शनस्यतुल्यत्वादुभयत्रैकमेवसुखंतथापियोगीमूलाविद्यायानष्टत्वादक्षय्यंसुखमश्नुतेनसुप्तःअविद्यानुच्छेदात् तथाचमोक्षसुखस्यमुख्यस्याप्यनुभूतत्वात्तदर्थंबाह्यंसुखंसुत्यजमित्यर्थः ॥ २१ ॥ ननुसुषुप्तितुल्यस्यमोक्षसुखस्यार्थैकःप्राप्तमेवबाह्यंदिव्यस्त्र्यन्नपानगीतवाद्यादिसुखंत्यजेदित्याशंक्यबाह्यसुखमनित्यत्वान्निंदति येहीति संस्पर्शजाविषयसंबंधजाः दुःखयोनित्वेहेतुः आ

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्माविंदत्यात्मनियत्सुखम् ॥ सब्रह्मयोगयुक्तात्मासुखमक्षय्यमश्नुते ॥ २१ ॥ येहिसंस्पर्शजाभोगादुःखयोनयएवते ॥ आद्यंतवंतःकौंतेयनतेषुरमतेबुधः ॥ २२ ॥ शक्नोतीहैवयःसोढुंप्राक्शरीरविमोक्षणात् ॥ कामक्रोधोद्भवंवेगंसयुक्तःससुखीनरः ॥ २३ ॥ योऽंतःसुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेवयः ॥ सयोगीब्रह्मनिर्वाणंब्रह्मभूतोधिगच्छति ॥ २४ ॥ लभंतेब्रह्मनिर्वाणमृषयःक्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधायतात्मानःसर्वभूतहितेरताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानांयतीनांयतचेतसाम् ॥ अभितोब्रह्मनिर्वाणंवर्त्ततेविदितात्मनाम् ॥ २६ ॥

द्यंतवंतइति जातेपुत्रेयत्सुखंतत्तस्मिन्नष्टेनश्यतिदुःखंचमहत्प्रयच्छतीतितेषुभोगेषुबुधःपरिपाकदर्शीनरमते ॥ २२ ॥ कःपुनर्मुख्यःसुखीत्याह शक्नोतीति इहैवजीवत्येवदेहेप्राक्शरीरविमोक्षणात्यावद्देहपातंमयाकामक्रोधौजिताविितिविस्रंभोनकर्त्तव्यइत्यर्थः श्रुतेदृष्टेअनुमितेवाविषयेयोगर्द्धस्तृष्णारूपोऽतृप्तिश्वसकामःक्रोधस्ताद्दशेएवविषयेद्वेषस्तौकामक्रोधौउद्भवोयस्यवेगस्यसरोमांचत्दृष्टनेत्रवक्त्रालिंगोंःतःकरणप्रक्षोभरूपःकामोद्भवोवेगः गात्रप्रकंपप्रस्वेदसंदष्टोष्ठपुटरक्तनेत्रादिलिंगःक्रोधोद्भवोवेगस्तंकामक्रोधोद्भवंवेगंसोढुंयःशक्नोतिसएवयुक्तोयोगीमुख्यःसुखीचनान्यः ॥ २३ ॥ कोसौयोगीयोमुख्यःसुखीत्युक्तंतत्राह यइति सुखंविषयसंगजाप्रीतिः आरामःप्रीतिहेतुःस्त्र्यादिभिःसहक्रीडा ज्योतिःक्रीडोपकरणानांप्रकाशः तदेतत्त्रयंयस्यांतरेवसोंतःसुखोंतरारामोंतर्ज्योतिश्चनत्विंद्रियद्वारकमितिएवशब्दार्थः यएवंभूतःसयोगीकिमतोयद्येवंब्रह्मनिर्वाणंगत्यप्राप्यपरमानंदंब्रह्मइहैवाधिगच्छति यतोब्रह्मभूतोजीवन्नेवब्रह्मदर्शनेब्रह्मभावंगतः ॥ २४ ॥ लभंतइति ऋषयःसम्यग्दर्शिनः छिन्नद्वैधाश्छिन्नसंशयाः यतात्मानोजितचित्ताः ॥ २५ ॥ किंचकामेति अभितोजीवतांमृतानांच विदितात्मनांज्ञातात्मतत्त्वानां ॥ २६ ॥

स्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोः ॥

एवंसम्यग्दर्शननिष्ठानांसद्योमुक्तिरुक्ता कर्मयोगश्चसंगफलत्यागेनईश्वरप्रीत्यर्थमनुष्ठितःसत्वशुद्धिज्ञानप्राप्तिद्वारेणमोक्षायभवतीत्यप्युक्तं अथेदानींसम्यग्दर्शनस्यांतरंगसाधनंध्यानयोगंविस्तरेणवक्ष्यामीतितत्सूत्रभूतांस्त्रीन्श्लोकानुपदिशति स्पर्शानिति अत्रोत्तरार्धेनप्राणायामउक्तःस्पर्शान्कृत्वाबहिर्बाह्यानितिप्रत्याहारउक्तः भ्रुवोरंतरेचक्षुःकृत्वेतिधारणाउक्ताविगतेच्छाभयक्रोधइतिसाधनभूताःफलभूताश्चद्विविधायमानियमाश्चोक्ताः यतेंद्रियइतिवितर्काख्यःसंप्रज्ञातोयतमानइतिविचाराख्यःयतबुद्धिरित्यानंदास्मिताख्यौमोक्षपरायणइत्यसंप्रज्ञातउक्तः शेषेणयोगफलमितिविभागः पाठक्रममननुरुध्यार्थक्रमेणाक्षरार्थःस्पष्टीक्रियते तत्रविगतेच्छोविगतभयोविगतक्रोधइतिसंबंधः योहिइच्छावान्सइष्टसिद्ध्यर्थंहिंसानृतस्तेयस्त्रीपरिग्रहानिच्छेदतोविगतेच्छपदेनतद्विपर्ययानहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहायमाइतिसूत्रोक्तान्यमान्लक्षयति तथाभयंस्वोच्छेदशंकातयाप्युद्विग्नोनशौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाइतिसूत्रोक्तान्नियमान्स्वीकर्तुमिच्छेदतोविगतभयइत्यनेनतेषांग्रहणं तथाक्रोधाक्रांतोमैत्र्यादीन्भावयितुमशक्तश्चित्तप्रसाधनंकर्तुंनशक्नोति तच्चमैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणांसुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणांभावनातश्चित्तप्रसाधनमितिसूत्रितं तत्रविगतक्रोधःशांतप्रकृतित्वात्सुखितेषुमैत्रींपरस्येष्टेनममैवेष्टमिदंजातमितिभावयेत्तथादुःखितेषुकरुणांपुण्यवत्सुमुदितांपापवत्सूपेक्षांचभावयेत् नचैतेनप्रसाधनेनविनाचित्तादर्शस्यनैर्मल्यंभवति एवंसाधनावस्थायांयमनियमचित्तप्रसाधनानांसिद्ध्यर्थंविगतेच्छाभयक्रोधत्वमीप्सितं एवंफलावस्थायामपितदीप्सितं तथाहि संप्रज्ञातसमाधिफलभूतायांमधुमत्यांयोगभूमौस्थितंयोगिनंप्रतिदिव्याःकामाउपतिष्ठंतेतत्रापिविगतेच्छत्वमिष्टं तथाहि स्थान्युपनिमंत्रणेसंगस्मयाकरणंपुनरनिष्टप्रसंगादितिसूत्रं स्थानिनोदेवास्तैरुपनिमंत्रणेइहास्यतांइमेरम्यावसथाइमारम्यारामाइमानिजरामरणहराणिरसायनानिइमेवयंकिंकराःस्वपुण्यार्जितमिदंस्थानंत्वयाभुज्यतामितिप्रार्थनायांक्रियमाणायांसंगोलिप्सातत्रनकर्त्तव्या नापितल्लाभेनात्मनोमहाभागत्वंदेवप्रार्थ्यत्वंमत्वागर्वोपिकर्त्तव्यस्तयोःसंगस्मययोर्भ्रंशहेतुत्वादितिसूत्रार्थः तथाभयमपिद्विविधं योगांतरायजंवितर्कजंच तत्राद्यं व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्याविरतिभ्रांतिदर्शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितत्वानिचित्तविक्षेपास्तेंतरायाःदुःखदौर्मनस्यांगमेजयत्वश्वासप्रश्वासाविक्षेपसहभुवइतिसूत्राभ्यामुक्तं स्त्यानमकर्मण्यता अविरतिरवैराग्यं अंगमेजयत्वंकंपवायुः वितर्काहिंसादयस्तज्जंचभयं आद्यस्यनिवारणमीश्वरप्रणिधानेन तथाचसूत्रितं ततःप्रत्यक्चेतनाधिगमोंतरायाभावश्चेति ततईश्वरप्रणिधानात्

द्वितीयस्यप्रतिपक्षभावनेन तथाचसूत्रितं वितर्कबाधनेप्रातपक्षभावनमिति वितर्काहिंसादयःकृतकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहमूलामृदुमध्याधिमात्रादुःखाज्ञानानंतफलाइतिप्रतिपक्षभावनमिति च आदिपदादनृतस्तेयादयः हिंसादयःप्रत्येकंकृतकारितानुमोदितभेदेनत्रिविधाः तेपिप्रत्येकंलोभादिमूलकत्वेनत्रिविधाः तेपिमृदुमध्यमाधिमात्रभेदेनप्रत्येकंत्रिविधाः तेचमूलभूतावितर्कास्त्रयश्चत्वारःपंच अधिकावात्रिभिस्त्रिगुणिताएकाशीतिरष्टोत्तरशतंपंचत्रिंशदधिकंशतंअधिकावाभवंति शाखाप्रशाखाभेदेनानंताश्च दुःखरूपंअज्ञानरूपंचअनंतफलंयेषांतेदुःखाज्ञानानंतफलाइत्यनयाप्रतिपक्षभावनयाते निवर्त्तनीयाइति एवंयमनियमचित्तप्रसाधनप्रतिपक्षभावनैर्निरंतरायंमृदूकृतचित्तोयोगीविविक्तेदेशेआसीनःसंभवादितिन्यायेनस्थिरसुखमासनमध्यासीत तत्रदेशासनेश्रूयेते समेशुचौशर्करवह्निवालुकाविवर्जितेशब्दजलाश्रयादिभिः मनोनुकूलेनतुचक्षुपीडनेगुहानिवाताश्रयणेप्रयोजयेत् त्रिरुन्नतंस्थाप्यसमंशरीरंहृदींद्रियाणिमनसासंनिरुध्य ब्रह्मोडुपेनप्रतरेतविद्वान्स्रोतांसिसर्वाणिभयावहानीति च

प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणौ॥ २७॥

क्षुरित्यत्रविसर्गलोपश्छांदसः त्रिरुन्नतंकटिवक्षःकंधराप्रदेशेषून्नतं ततोजितासनःप्राणायाममभ्यसेत् तेनहिमंदगतौप्राणेसतितदनुसारिमनोपिचांचल्यंत्यजति नोचेद्वायुविक्षेपेणविक्षिप्यते तत्रप्राणजयप्रमाणं प्राणान्प्रपीड्येहसयुक्तचेष्टःक्षीणेप्राणेनासिकयोच्छ्वसीतेतिश्रुत्युक्तमेवसंगृह्णाति प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविति प्राणापानौसमौतुल्यौऊर्ध्वाधोगतिविच्छेदेननासाभ्यंतरचारिणौकुंभकेनकृत्वाततोबाह्यान्बहिर्भवान्स्पर्शान् विषयसंबंधान्इंद्रियद्वारानित्यंअंतर्बुद्धौक्रियमाणान्योगींद्रियाणांप्रत्याहरणेनतान्बहिरेवकुर्यात् ततोविषयेभ्योव्यावृत्तेषुकरणेषुस्वप्नकालेइवांतर्मनोमात्रेणावतिष्ठतेइत्यर्थः इमंप्रत्याहारंकर्त्तुमशक्तस्याविरक्तस्यकागतिरित्यतआह चक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरिति चशब्दोत्रार्थे चक्षुरेववाभ्रुवोरंतरेकुर्यात् खेचरींमुद्रामभ्यसेदित्यर्थः साचोक्तायोगसारे लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्त्तेजिह्वांव्यावृत्त्यधारयेत् दृढासनश्चिरंतिष्ठेन्मुद्रैषाखेचरीमता भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामहादेवेनकीर्तितेति यएवंसर्वोपिबाह्येविषयेसूर्यादौसंयमोयथोक्तंप्रत्याहारमनुष्ठातुमशक्तान्प्रत्येवोपदिश्यतइति ज्ञेयं॥ २७॥

यतेंद्रियेति यस्मिन्कस्मिंश्चित्स्थूलेविषयेसूर्येतद्रश्मिषुवाविष्णुप्रतिमायांवाऽनाहतध्वनौवान्यत्रवाचक्षुराद्यन्यतमद्वारामनोधारयेत् तच्चमनस्तद्विषयाकारतांप्राप्तंतत्रैवस्थिराभ्यासेनविश्रांतंस्वदेहमपिनपश्यतिसेयंमहाविदेहानामधारणा अस्यांसिद्धायामिंद्रियगणःस्वंस्वंविषयंनतुगृह्णाति सोयंबहिर्विषयप्रत्याहारः पूर्वोक्तस्त्वांतरइतिभेदः अतएवतयोस्तुल्यफलत्वंसूत्रितं ततःक्षीयतेप्रकाशावरणमिति ततः अभ्यंतरप्रत्याहारात् तथाबहिरकल्पितावृत्तिर्महाविदेहातत्संयमात्प्रकाशावरणक्षयइति यदाचित्तंदेहमविस्मृत्यैवहठेनपुरःस्थितमूर्त्याद्याकारंक्रियतेतदासाचित्तस्यमूर्त्याकारतारूपावृत्तिःकल्पिता यदातुनिरवशेषेणदेहंविस्मृत्यचेतःकेवलंध्येयाकारमात्रंभवतितदासामहाविदेहानामधारणा तस्याअपिफलंतदेव तत्संयमात्तस्यांचेतसोनिग्रहात्प्रकाशावरणक्षयोभवतिसोयंबाह्यविषयःसमाधिः वितर्काख्योद्विविधः सवितर्कनिर्वितर्कभेदात् तत्राद्यस्यलक्षणंसूत्रितं शब्दार्थज्ञानविकल्पैःसंकीर्णासवितर्केति सवितर्कानामसमापत्तिःसमाधिरित्यर्थः यदाविष्णुप्रतिमादौपूर्वापरानुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखेनचभावनाप्रवर्त्ततेतदासवितर्कासमापत्तिः अस्मिन्नेवालंबनेपूर्वापराननुसंधानेनशब्दार्थोल्लेखनमंतरेणभावनाप्रवर्त्ततेतदानिर्वितर्कानामसमापत्तिः तथाचसूत्रं स्मृतिपरिशुद्धौस्वरूपशून्येवार्थमात्रनिर्भासानिर्वितर्का स्मृतेःशब्दार्थस्मरणस्यपरिशुद्धौवर्जनेसतिभावयितुःस्वरूपेणशून्यातदाहमिदंभावयामीत्येवमाकारावृत्तिरपिभावयितुर्नास्तीवेतिभाति यतोर्थमात्रनिर्भासाध्येयार्थमात्रमस्यांभासतेनत्वन्यदितिसूत्रार्थः अस्यांसिद्धायांयोगीजितेंद्रियइत्युच्यतेजितमनाइति आभ्यंतरप्रत्याहारपूर्वकंयदामनःकल्पितेसूक्ष्मेविषयेपूर्ववत्शब्दार्थोल्लेखपूर्वकंतद्वर्जंचमनसोभावनाप्रवर्त्ततेतदातेउभेसमापत्तीसविचारनिर्विचाराख्येभवतः तथाचसूत्रं एतयैवसविचारानिर्विचाराचसूक्ष्मविषयाव्याख्यातेति अत्रसूक्ष्मविषयेतिग्रहणात्पूर्वस्यांस्थूलविषयत्वंगम्यते एतयैवद्विविधवितर्कसमापत्त्यैवनिर्विचारसमापत्तौदृढायांयोगी

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छाभयक्रोधोयःसदामुक्तएवसः॥ २८॥

जितमनाइत्युच्यतेयदापुनश्चेतसोमूर्त्याकारतांपरित्यज्यसत्त्वोद्रेकात्समष्टिमनोमयविषयाअहमेवेदंसर्वोस्मीत्येवमाकाराभावनाप्रवर्त्ततेसोयंसानंदःसमाधिः यदातुतामपिभावनांपरित्यज्यविषयवेदनमंतरेणास्मीत्येतावन्मात्राकाराभावनाप्रवर्त्ततेसास्मिता अस्मिताहंकारयोर्भेदस्तुक्रमेणविषयवैमुख्यतदाभिमुख्यमात्रकृतः यथैकएवपूर्वाभिमुखःपश्चिमाभिमुखश्चेतितद्वत् अस्यामवस्थायांयोगीबुद्धितोविविक्तस्यत्वंपदार्थस्यसाक्षात्कारात्जितबुद्धिरित्युच्यतेतदेतदुक्तंयतेंद्रियमनोबुद्धिरिति एतान्येवप्रसाधनानिगुणपर्वाण्युच्यंते तथाचसूत्रं विशेषाविशेषलिंगमात्रालिंगानिगुणपर्वाणीति तत्रविशेषाःस्थूलभूतानिएकादशेंद्रियाणिच अविशेषाःपंचतन्मात्राणिअहंकारश्च लिंगमात्रंमहत्तत्त्वंअलिंगंप्रधानं तत्रविशेषादविशेषंप्रविविक्षतोयोगिनोदैनंदिनलयाभ्यासात्समनस्कानींद्रियाणिलीयंतेसलयः बहिर्मुखान्येववाभवंतिसविक्षेपः एवंअविशेषेभ्योलिंगमात्रंविविक्षतोपिलयविक्षेपौस्तः लिंगमात्रात्परंपुरुषंप्रविविक्षतोपितौस्तः तावेतौलयविक्षेपौहेयौश्रूयेते लयविक्षेपरहितंमनःकृत्वासुनिश्चलं यदायात्युन्मनीभावंतदातत्परमंपदमिति एतेषुत्रिषुलीनेष्वाद्यःसुप्तएव द्वितीयोविगलितदेहाहंकारत्वाद्विदेहसंज्ञः तृतीयःप्रकृतिलयइति एतयोःसमाधिर्गौणः अतएवसूत्रितं भवप्रत्ययोविदेहप्रकृतिलयानामिति भवप्रत्ययोजन्मांतरहेतुरेषांसमाधिर्भवति यद्वा जन्मांतरेएतेषांजन्मनैवसमाधिसिद्धिः पक्षिणामाकाशगमनसिद्धिवद्भवतीतिसूत्रार्थः सर्वथापितेषांसद्योमुक्तिर्नास्तीतिसिद्धं यदातुअस्मितामात्रस्यापिनिर्विकल्पेचिन्मात्रेलयोभवतितदायंविद्वान्कैवल्यंधर्ममेवसमाध्याख्यमनुभवति यमधिकृत्यश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति अयमेवमोक्षाख्यः परंअयनंप्राप्यंस्थानंयस्यसमुनिर्मोक्षपरायणइत्युच्यते यतोस्यामेवावस्थायांयोगीजीवन्मुक्तइत्युच्यतेविगतेच्छाभयक्रोधइतिपादःप्रागेवव्याख्यातः यएवंभूतःससदामुक्तःबंधप्रतीतिकालेपिसमुक्तएवास्ति अज्ञानमात्रव्यवधानान्मुक्तेः एतेनाहंकारादेर्बंधस्यकालत्रयेपिअसत्त्वोक्त्या।मिथ्यात्वंदर्शितं ॥ २८ ॥

भोक्तारंयज्ञतपसांसर्वलोकमहेश्वरम्॥सुहृदंसर्वभूतानांज्ञात्वामांशांतिमृच्छति॥२९॥ ॥इति०म०भा०भीष्मप०श्रीमद्भगव०संन्यासयोगोनामपंचमोऽध्यायः॥ ५॥पर्वणितुएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥अनाश्रितःकर्मफलंकार्यंकर्मकरोतियः॥ससंन्यासीचयोगीचननिरग्निर्नचाक्रियः॥ १ ॥यंसंन्यासमितिप्राहुर्योगंतंविद्धिपांडव॥ नह्यसंन्यस्तसंकल्पोयोगीभवतिकश्चन॥ २॥आरुरुक्षोर्मुनेर्योगंकर्मकारणमुच्यते॥ योगारूढस्यतस्यैवशमःकारणमुच्यते॥ ३॥ यदाहिनेंद्रियार्थेषुनकर्मस्वनुषज्जते॥ सर्वसंकल्पसंन्यासीयोगारूढस्तदोच्यते॥ ४॥

एवंसमाहितचित्तेनकिंविज्ञेयमित्युच्यते भोक्तारमिति सोपाधिकेनरूपेणयज्ञानांतपसांचकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोक्तारं तथासर्वेषांभूतानांहिरण्यगर्भादीनामपिमहांतंव्यापकमीश्वरमीशितारमंतर्यामिणं सुहृदंसर्वभूतानांप्राणिनांप्रत्युपकारनिरपेक्षतयोपकारिणंसर्वप्रत्ययसाक्षिणंनारायणंमांप्रत्यगभेदेनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यतद्भावंप्राप्यशांतिमनुपाध्यवस्थांनिरुपाख्यांकैवल्यसंज्ञांऋच्छतिप्राप्नोति एवंचसोपाधिब्रह्मभावप्राप्तिपूर्वकैवनिरुपाधिप्राप्तिरितिगम्यते यथोक्तंवार्त्तिकसारे सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकः जक्षन्क्रीडन्रतिंप्राप्तइतिसोपाधिकस्यतु छांदोग्येसर्वकामाप्तिःसार्वात्म्यात्स्पष्टमीरिता अहमन्नंतथान्नादःश्लोककार्यप्यहोअहं इतितत्त्वविदःसामगानेसर्वात्मताश्रुता अत्रापिचक्रदृष्टांतात्सोपाधिस्तत्त्वविच्छ्रुतः अपूर्वानपराद्युक्त्याश्रोप्यतेनिरुपाधिकइति ॥२९॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेश्रीमद्भगवद्गीतार्थप्रकाशेपंचमोऽध्यायः॥ ५ ॥ ५० ॥ २९ ॥ ॥७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेसूत्रितंध्यानयोगंविवरीतुमिच्छंस्तत्राधिकारहेतुत्वात्कर्मयोगंतावत्स्तौतिद्वाभ्यां अनाश्रितइति यःकर्मणांफलमनाश्रितोऽनपेक्षमाणःकार्यमवश्यकर्त्तव्यंनित्यंकर्मकरोतिसएवफलसंकल्पत्यागात्संन्यासीचयोगीचभवति नतुनिरग्निर्योविधितःश्रौतस्मार्त्तकर्मत्यागीसएवसंन्यासीनापिअक्रियस्त्यक्तवाङ्मनःकायक्रियएववायोगीति ॥ १ ॥ केनसाम्येनायंसंन्यासीयोगीचेतिस्तूयतेअतआह यमिति योहित्यक्तसर्वसंकल्पःससंन्यासीतादृशश्चध्यानयोगीअतोनतयोर्भेदःनिःसंकल्पस्तटस्थस्तिष्ठेदेतन्मोक्षलक्षणमितिमैत्रायणीयोपनिषच्छ्रुतस्यमोक्षलक्षणस्यनिःसंकल्पत्वस्योभयत्रापितुल्यत्वात् अतोऽयमपिकर्मयोगीफलसंकल्पत्यागान्निःसंकल्पत्वसाम्यात्संन्यासीयोगीचभवतीतिस्तूयतइत्यर्थः योगाधिकारसिद्धयेनिष्कामकर्माण्यनुष्ठेयानीतिश्लोकद्वयतात्पर्यार्थः ॥ २ ॥ तत्रकर्मानुष्ठानस्यावधिमाह आरुरुक्षोरिति यावद्धियोगंयमनियमाद्यष्टांगोपेतमत्यौत्कंठ्यादारोढुमिच्छतितावत्कर्माण्यनुतिष्ठेत् तस्यारुरुक्षोर्मुनेरारुरुक्षाकारणंतीव्रवैराग्योत्पादनद्वाराकर्मभवति तस्यैवयोगारूढस्ययोगांगानुष्ठानेप्रवृत्तस्यविक्षेपासहस्ययोगारोहेकर्मणांशमःसंन्यासःकारणमुच्यते नहिकर्मसुव्यापृतोऽनन्यचित्ततयायोगमनुष्ठातुमीष्टे ॥ ३ ॥ ननुयोगपदेनमुख्ययावृत्त्यानिर्बीजःसमाधिरुच्यतेतमारूढस्यकर्मणांत्यागःस्वतःसिद्धत्वादविधेयइत्याशंक्यप्रकृतेयोगारूढपदस्यार्थमाह यदाहीति इंद्रियार्थेषुशब्दादिषुरमणीयेषुकर्मसुचतत्प्राप्तिसाधनेषुतद्दर्शनमनुनसज्जतेवैराग्यदार्ढ्यात्सक्तोनभवति नापिमनसाइदंमेभूयादेतदर्थमहमिदंकर्मकुर्यामितिसंकल्पयति तादृशश्चसर्वसंकल्पसंन्यासीयदाभवतितदायोगारूढइत्युच्यते यथातीव्रबुभुक्षयोपेतोन्यत्रनीरागोव्यासंगांतरंत्यक्त्वाभोजनारूढएवभवतितथातीव्रारुरुक्षावान्सर्वत्रवीतरागस्त्यक्तसर्वकर्मायोगारूढएवभवतितावत्कर्माणिकर्तव्यानिततःपरंत्याज्यानीत्यर्थः ॥ ४ ॥

उद्धरेदिति एवंक्रमेणकर्मद्वाराचित्तशुद्धिंसंपाद्ययोगारूढोभ्यासवैराग्यबलेनात्मानमुद्धरेत् हियस्मादात्मैवात्मनोबंधुर्नपुत्रादयउद्धर्तुंक्षमाः आत्मैवरिपुरात्मनःनत्वन्येशत्रवःसंसारेमज्जयितुमेनंक्षमाइत्यर्थः ॥ ५ ॥ आत्मामनः आत्मनामनसा अनात्मनोऽजितचेतसः आत्मामनएवशत्रुः ॥६॥ मनसोजयेफलमाह जितात्मनइति शीतोष्णादिषुप्राप्तेषुजितात्मनोनिर्विकारचित्तस्यात्माचित्तंपरमुत्कर्षेणसमाहितःसमाधिप्राप्तोभवति अतःसमाधिसिद्ध्यर्थंमनोजेतव्यमेवेत्यर्थः ॥ ७ ॥ समाधिसिद्धेरपिकिंफलमतआह ज्ञानेति ज्ञानंशास्त्रोपदेशजाबुद्धिः विज्ञानंशास्त्रार्थध्यानजःप्रमारूपोनुभवस्ताभ्यांतृप्तःसंजातालंप्रत्ययआत्माचित्तंयस्यसज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा यतस्तृप्तात्माऽतःकूटस्थोऽप्रकंप्यःसंसारतापानास्कंदितोभवतीतिसमाधिफलं अस्यलोकप्रसिद्धंलक्षणमाह विजितेंद्रियइति समलोष्टाश्मकांचनइत्येवंविधोयोगीसयुक्तःप्राप्तयोगइत्युच्यतेविद्वद्भिः॥ ८ ॥ समत्वमेवस्तौति सुहृदिति सुहृत्प्रत्युपकारमनपेक्ष्योपकर्त्ता मित्रंस्नेहवान् अरिःशत्रुः उदासीनउभयत्रपक्षपातशून्यः मध्यस्थउभयहितैषी द्वेष्यआत्मनोऽप्रियः बंधुःसंबंधी तेषुसाधुषुपुण्यकृत्सुपापेषुपापाचारेषुकस्यांकिंकर्मेत्यनालोचयन्तेषुसर्वेषुयःसमबुद्धिःसविशिष्यते ॥९॥ योगीति योगीयोगाभ्यासपरोरहसिएकांतेस्थितःसन्आत्मानंबुद्धिं

उद्धरेदात्मनात्मानंनात्मानमवसादयेत्॥ आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनः॥ ५॥ बंधुरात्मात्मनस्तस्ययेनात्मैवात्मनाजितः ॥ अनात्मनस्तुशत्रुत्वेवर्तै
तात्मैवशत्रुवत्॥ ६ ॥ जितात्मनःप्रशांतस्यपरमात्मासमाहितः॥ शीतोष्णसुखदुःखेषुतथामानापमानयोः॥ ७॥ ज्ञानविज्ञानतृप्तात्माकूटस्थोविजितेंद्रियः॥
युक्तइत्युच्यतेयोगीसमलोष्टाश्मकांचनः॥ ८॥ सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु॥ साधुष्वपिचपापेषुसमबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगीयुंजीतसततमा
त्मानंरहसिस्थितः॥ एकाकीयतचित्तात्मानिराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यस्थिरमासनमात्मनः ॥ नात्युच्छ्रितंनातिनीचंचैलाजिनकुशोत्तरं
॥ ११ ॥ तत्रैकाग्रंमनःकृत्वायतचित्तेंद्रियक्रियः॥ उपविश्यासनेयुंज्याद्योगमात्मविशुद्धये॥ १२॥

युंजीतसमादध्यात् सततमितिनैरंतर्यमुक्तं निराशीर्योगसिद्धेरन्यदप्रार्थयानस्तदेकनिष्ठइतियावत्तेनसत्कारउक्तः एकाकीअसहायःसंन्यासीत्यर्थः यतौस्थिरीकृतौचित्तंमनआत्मासेंद्रियंशरीरंयेनसयतचित्तात्मा तथाअपरिग्रहःएकाकित्वेपिकंथापुस्तकादिबहुपरिग्रहशून्यः ॥ १० ॥ योगंयुंजीतेत्युक्तंतत्कथमित्याकांक्षायांतदंगान्यासनादीन्याह शुचौदेशेइत्यादिना शुचौस्वभावतःसंस्कारतोवापुण्येदेशेस्थानेप्रतिष्ठाप्यसुस्थितंकृत्वास्थिरंनिश्चलं आस्तेस्मिन्नित्यासनंस्थंडिलं निश्चलमित्यनेनमृन्मयमेवस्थंडिलंनतुकाष्ठमयंपीठं आसनमितिपरासनव्यावृत्त्यर्थं नात्युच्छ्रितंनात्युच्चं नातिनीचंचैलाजिनकुशाउत्तरेउपर्युपरियस्यतच्चैलाजिनकुशोत्तरं अजिनादुपरिचैलंकुशेभ्यउपरिअजिनंस्थंडिलस्योपरिकुशाइत्यर्थः ॥ ११ ॥ प्रतिष्ठाप्यकिंकुर्यादितितत्राह तत्रेति तत्रासनेपद्मस्वस्तिकाद्यन्यतमेनासनेनोपविश्य यताःनिगृहीताश्चित्तस्यक्रियाविषयाणांस्मरणानिइंद्रियक्रियास्तेषांग्रहणंयेनासौयतचित्तेंद्रियक्रियः अतएवमनोबाह्याभ्यंतरविषयानुपरक्ततयाएकंध्येयमेवप्रत्यक्तत्वमग्रेयस्यस्फुरतिनान्यत् तदेकाग्रंवृत्त्यंतरानंतरितब्रह्मैकाकारवृत्तिप्रवाहिकृत्वाआत्मविशुद्धयेचित्तशुद्ध्यर्थंयोगंवृत्तिप्रवाहस्यापिनिरोधंयुंज्यादनुतिष्ठेच्चित्तस्यस्थैर्यतापादनेन ॥ १२ ॥

आसनउपविश्येत्युक्तंतत्कथमित्यतआह सममिति कायःशरीरमध्यंशिरोग्रीवाचकायशिरोग्रीवंसमंमूलाधारमारभ्यमूर्धांतंअवक्रंअचलंनिष्कंपंधारयन्स्थिरोभूत्वासंप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वमितिनासिकाग्रावेक्षणंनविधीयतेकिंतुनिमीलनेलयभयमुन्मीलनेविक्षेपभयमतोदिशोपिह्यादिविक्षेपकविषयदर्शनभयादनवलोकयन्नर्धोन्मीलितनेत्रआसीतेतिउत्तरेणान्वयः ॥ १३ ॥ एवमासनेउपविष्टेनयत्कर्त्तव्यंतदाह प्रशांतात्मेति योगयुक्तोयोगीब्रह्मचारिव्रतेभैक्षचर्यायांस्थितः संन्यासीत्यर्थः मच्चित्तोमयिपरमेचित्तंयस्यसएवंभूतोमय्येवमनःसंयम्यमत्परआसीतसप्रशांतात्माभूत्वाविगतभीर्भवतीतियोजनाभवतिहि कश्चिदात्मनोन्यमीश्वरंमत्वातच्चित्तस्तमेवाराध्यत्वेनाभिगतस्तत्रैवचमनसःसंयमंकरोतिनतुसतत्परस्तमेवपरमपुरुषार्थंतयाप्राप्यत्वेनमन्यतेकिंतुतत्प्रीत्यान्यदेवफलंकामयते अयंतुमच्चित्तोमय्येवमनःसंयम्यमत्परोमामेवसर्वांतरंप्रत्यगद्वयंकामयतइति यतोमत्परोऽतएवप्रशांतात्माप्रकर्षेणबाह्याभ्यंतरविषयत्यागेनसमाधिसुखास्वादत्यागेनचशांतउपरतःआत्माचित्तंयस्यसोस्मितामात्रावशेषोविगतभीर्भवति इयमेवावस्थासत्वपुरुषान्यताख्यातिरितिब्रह्मसाक्षात्कारइतिचविकल्प्यते सर्वथातस्यांसिद्धायांपुरुषःपरमपुरुषार्थभाग्भवति ॥ १४ ॥ अस्याःफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणसदानि

समंकायशिरोग्रीवंधारयन्नचलंस्थिरः॥ संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥ प्रशांतात्माविगतभीर्ब्रह्मचारिव्रतेस्थितः ॥ मनःसंयम्यमच्चित्तोयुक्तआसीतमत्परः ॥ १४ ॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीनियतमानसः ॥ शांतिंनिर्वाणपरमांमत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥ नात्यश्नतस्तुयोगोस्तिनचैकांतमनश्नतः॥ नचातिस्वप्नशीलस्यजाग्रतोनैवचार्जुन ॥ १६॥ युक्ताहारविहारस्ययुक्तचेष्टस्यकर्मसु॥ युक्तस्वप्नावबोधस्ययोगोभवतिदुःखहा ॥ १७॥

रंतरंदीर्घकालंचात्मानंमनोयुंजन्समादधानोयोगी नियतंख्यातिंफलादपिनिगृहीतंमानसंयेनसनियतमानसः शांतिंपरमवैराग्यबलात्ख्यातिमपिनिरुध्यनिर्विकल्पंपदंनिर्वाणंमोक्षस्तदेवपरमानिष्ठायस्याःशांतेस्तांमत्संस्थांमय्येवसंस्थाएकीभावेनावस्थानंसमाप्तिर्वायस्यास्तामधिगच्छतिप्राप्नोति ख्यातिफलंचसूत्रकृतादर्शितंप्रसंख्यानेप्यकुसीदस्यसर्वथाविवेकख्यातेर्धर्ममेघःसमाधिरितितत्परंपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितिसत्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रात्सर्वज्ञातृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वंचेतिसूत्रत्रयेण प्रसंख्यानेध्याने अकुसीदस्यवणिजइवफलानिच्छोःसर्वथाविवेकख्यातिरेवभवतितस्याश्चफलंधर्ममेघःसमाधिःसचप्रागेवव्याख्यातः तद्वैराग्यंपरंपरसंज्ञंपुरुषख्यातेःफलं तस्यलक्षणंगुणेषुदिव्यादिव्यविषयेषुवैतृष्ण्यं एतस्यैवहिनांतरीयकंफलंकैवल्यमितियोगावदंति तृतीयसूत्रोक्तंफलंसार्वज्ञ्यादिकंत्वभिप्रेत्यश्रूयते कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातंभवतीतिसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिकं ॥ १५ ॥ एवंयोगाभ्यासनिष्ठस्याहारादिनियममाहद्वाभ्यां नात्यश्नतइति एकांतमतिशयेन जाग्रतइत्यत्राप्यतिशब्दोयोज्यः ॥ १६ ॥ युक्ताःपरिमिताआहारादयोयस्यसतथा ॥ १७ ॥

यदाविनियतंचित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निस्पृहःसर्वकामेभ्योयुक्तइत्युच्यतेतदा ॥ १८ ॥ यथादीपोनिवातस्थोनेंगतेसोपमास्मृता ॥
योगिनोयतचित्तस्ययुंजतोयोगमात्मनः ॥ १९ ॥ यत्रोपरमतेचित्तंनिरुद्धंयोगसेवया ॥ यत्रचैवात्मनात्मानंपश्यन्नात्मनितुष्यति ॥ २० ॥
सुखमात्यंतिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियम् ॥ वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चलतितत्त्वतः ॥ २१ ॥ यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः ॥
यस्मिन्स्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचाल्यते ॥ २२ ॥ तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितं ॥ सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

निर्वाणपरमांशांतिंप्राप्तस्यलक्षणान्याह यदेत्यादिभिःषड्भिः विनियतंविशेषेणएकाग्रताभूमेरपिनिरुद्धमात्मनिप्रत्यगात्मन्येवावतिष्ठतेनत्वस्मितादिरूपेणउद्रिच्यतेतदायोगीसर्वेभ्योजाग्रत्स्वप्नसबीजसमाधिषूपस्थितेभ्यः ल्यब्लोपेपंचमी सार्वात्म्यप्राप्त्यैवतान्प्राप्यतेषुनिस्पृहोभवतितदायुक्तोनिर्विकल्पकइत्युच्यते ॥ १८ ॥ एकाग्रतावस्थायांयोगिचित्तस्योपमामाह यथेति नेंगतेनचलतितद्वत् यतंचतच्चित्तंचयतचित्तंतस्य एकाग्रतांप्राप्तंचित्तंनिवातप्रदीपवन्नचलतीत्यर्थः आत्मनोयोगंसमाधियुंजतोऽनुतिष्ठतः॥१९॥ यत्रेति एवंचित्तमेकाग्रीभूतंसत्योगसेवयानिरुद्धंयत्रयस्यामवस्थायामुपरमंतेविलीनंभवतियत्रवाआत्मनाचित्तेनात्मानंनिर्विकल्पंपश्यन्नात्मनितुष्यतिनबाह्यार्थैस्तुष्टिंभजते ॥ २० ॥ किंच सुखमिति आत्यंतिकमनंतंयत्सुखंतत्केवलंबुद्धिग्राह्यंसौषुप्तसुखवद्यतोऽतींद्रियमिंद्रियागोचरंयत्रसुखेस्थितोयंनवेत्तिवेद्याभावान्नकिंचिदनुभवतिनापितत्त्वतश्चलति बुद्धितादात्म्याध्यासकालेचलतीवेतिभातिपरंतुतत्त्वतोनचलति तथाचश्रुतिर्ध्यायतीवलेलायतीवेतीवशब्दंप्रयुंजानाध्यानादेस्तात्त्विकत्वंदर्शयति बुद्धौध्यायंत्यांध्यायतीवेतिलेलायंत्यांलेलायतीवेतिश्रुत्यर्थः यद्वातत्सुखंयत्रायंनचैववेत्तिकिमपिनैवानुभवति यत्रेत्यादिभिन्नंवाक्यं ॥ २१ ॥ दुःखेनशस्त्रपातादिलक्षणेन गुरुणामहता ॥ २२ ॥ तमिति यत्रोपरमतेचित्तमित्यादिनाउक्तलक्षणंतंदुःखसंयोगस्याप्यंतःकरणसंबंधस्यवियोगमेवसंतंविरुद्धलक्षणयायोगसंज्ञितंविद्यात् योगफलमुपसंहृत्यपुनर्निश्चयानिर्वेदयोःसाधनत्वविधानपूर्वकंतमेवशतकृत्वोपिपथ्यंवदितव्यमितिन्यायेनविधत्ते सइत्यादिना सयोगोनिश्चयेनाध्यवसायेनानिर्विण्णंनिर्वेदरहितंचेतोयस्यतेनयोक्तव्योऽभ्यसनीयः यद्वाशांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रुतिविहितंश्रुत्यंतरदृष्टंश्रद्धावित्तपदोपेतंशमादिषट्कमत्रक्रमतोविधीयते तत्रनिश्चयेनेतिगुरुवेदवाक्यादौफलावश्यंभावनिश्चयलक्षणाश्रद्धात्रनिश्चयपदेनगृह्यते तथानिर्विण्णचेतसेतिवैराग्येणद्वंद्वसहिष्णुत्वलक्षणातितिक्षाविधीयतेइतिज्ञेयं ॥ २३ ॥

अथशमदमोपरमसमाधानानिक्रमेणश्लोकद्वयेनविधत्ते संकल्पेति संकल्पइदंमेभूयादितिचेतोवृत्तिस्ततउद्भवोयेषांतान्कामान्काम्यमानान्विषयानशेषतोवासनोच्छेदपूर्वकंसंकल्पनिरोधेनत्यक्त्वा एतेनांतरिंद्रियनिग्रहलक्षणःशमउक्तः बाह्येंद्रियनिग्रहलक्षणंदममाह मनसैवेति विषयदोषदर्शिनामनसैवसर्वतःसर्वप्रकारेणश्रोत्रादिकमिंद्रियग्रामंसमंततःसर्वेभ्योविषयेभ्योविनियम्यउपरमेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ २४ ॥ शनैःशनैरिति भूमिकाजयक्रमेणदिव्यादिव्यविषयेभ्यउपरमेत्व्यावृत्तोभवेत् कथं धृतिगृहीतयाबुद्ध्येति धृतिः धृत्यायययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्विकीत्युक्तलक्षणातयागृहीतयावशीकृतयाबुद्ध्याउपरमेत् तथाएवमुपरतंमनःआत्मनिस्वरूपेसंस्थास्थितिर्यस्यनतुदृश्येद्रष्टरिवातत्तथाआत्मैकाकारमेकाग्रमित्यर्थः द्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थंसर्वार्थतैकार्थतयोःक्षयोदयौचित्तस्यैकाग्रतापरिणामइतिसूत्रितमैकाग्र्यंप्रापयेत् सूत्रार्थस्तुअहमिदंपश्यामीत्यनुभवेहिद्रष्टादृश्यंदर्शनंचभासते तत्रदर्शनभानमप्रत्याख्येयमतोद्रष्टरिदृश्येचोपरक्तंचित्तंसर्वार्थमिति नतुदर्शनोपरक्ततापिसर्वार्थतायांगणिता तदभावेचित्तस्यनाशापत्तेः द्रष्टृदृश्योपरागाभावेतुएकार्थंतदुच्यते यथास्वप्ने तत्रहिदृश्यंनास्तीतिपामराणामपिप्रसिद्धं द्रष्टापिनास्ति तदाइंद्रियाणामभावात् आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेतिश्रुत्यैवभोक्तृत्वस्येंद्रियसन्नियोगशिष्टत्वात् किंतुद्रष्टृदृश्यवासनावासितंचित्रपटसदृशमेकंमनएवास्ति तच्चस्वयंज्योतिषापुरुषेणभास्यमानंजाग्रद्वत्स्वप्नेपिद्रष्टृदृश्योपरागंप्र

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वासर्वानशेषतः॥ मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्यसमंततः॥ २४ ॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्याधृतिगृहीतया॥ आत्मसंस्थंमनःकृत्वान
किंचिदपिचिंतयेत्॥२५॥ यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरम्॥ ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत्॥२६॥ प्रशांतमनसंह्येनंयोगिनंसुखमुत्तमम्॥
उपैतिशांतरजसंब्रह्मभूतमकल्मषम्॥ २७॥ युंजन्नेवंसदात्मानंयोगीविगतकल्मषः ॥ सुखेनब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतंसुखमश्नुते॥ २८॥

काशयति तद्वासनावासितत्वात् एवंसतियदासर्वार्थतायाःक्षयःएकार्थतायाउदयश्चतदाचित्तस्यैकाग्रतारूपःपरिणामोभवतीति तदेवमात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिसंप्रज्ञातसमाधिरुक्तः तत्रापिपूर्वाभ्यासवशाच्चित्तस्यद्रष्टृदृश्योपरागोवासनामयोभातीतितन्निवारणेनअसंप्रज्ञातसमाधिमाह नकिंचिदपिचिंतयेदिति ध्यातृध्यानध्येयविभागमपिनस्मरेत्किंतुअखंडैकरससंविदात्मनासुषुप्तवत्तिष्ठेदित्यर्थः ॥२५॥ शनैःशनैरित्येतंश्लोकंव्याचष्टे यतोयतइतित्रिभिः यतोयतोहेतोर्यंयंविषयंग्रहीतुंमनोनिश्चरतिबहिर्गच्छतिततस्ततस्तत्रतत्रदोषदर्शनेनततस्ततोविषयात्एतन्मनोनियम्यप्रत्याहृत्यआत्मनिस्वरूपेएववशंनयेत्पर्यवस्थापयेत् एतेनपूर्वार्धंव्याख्यातं ॥ २६ ॥ एवमात्मवशेमनसिकिंस्यादित्याशंक्याह प्रशांतेति हियस्मात्एनंप्रशांतमनसंप्रकर्षेणउपरतचेतसंयोगिनंएकाग्रताभूमौउत्तमंसुखंसंप्रज्ञातसमाधिफलभूतंउपैति भौतिकानांबाह्यानांमानोरथिकानामांतराणांचविषयाणांत्यागात्शांतरजसंप्रक्षीणमोहादिक्लेशंब्रह्मभूतंसद्वस्तुरूपं अकल्मषंधर्माधर्मवर्जितं यथोक्तंयोगभाष्ये यस्त्वेकाग्रेचेतसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति कर्मबंधनानिश्लथयतिनिरोधमभिमुखीकरोतिक्षिणोतिचक्लेशान्ससंप्रज्ञातोयोगइत्याख्यायतइति एतेनात्मसंस्थंमनःकृत्वेतिव्याख्यातं ॥ २७ ॥ अस्यफलमाह युंजन्निति एवमनेनप्रकारेणयोगीआत्मानंमनोयुंजन्समादधानःविगतकल्मषोनिरस्ताविद्यादिक्लेशःसुखेनअनायासेनब्रह्मसंस्पर्शंनिर्विशेषंब्रह्मणाऐक्यंत्रिविधोपाधिप्रविलयात्अश्नुतेप्राप्नोति कीदृशंब्रह्मसंस्पर्शं अत्यंतंअंतोद्रष्टृदृश्यभावेनपरिच्छेदस्तमतिक्रांतंनिर्विशेषंसुखंपरमानंदैकरूपं एतेननकिंचिदपिचिंतयेदितिचतुर्थपादोव्याख्यातः ॥ २८ ॥

द्विविधस्यापियोगस्यफलमाह सर्वेति सोपाधिर्निरुपाधिश्चद्वेधाब्रह्मविदुच्यते सोपाधिकःस्यात्सर्वात्मानिरुपाख्योनुपाधिकइतिवार्त्तिकोक्तरीत्यासंप्रज्ञातेआत्मनःसार्वात्म्यमनुभवन्योगीसर्वेषुभूतेषुउपादानतयास्थितंआत्मानंईक्षतेपश्यति तथाअसंप्रज्ञातेसर्वाणिभूतानिब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानिआत्मन्येकतांगतानिरज्ज्वामिवाध्यस्तसर्पदंडधारादीनितद्वत्पश्यति योगयुक्तात्मायोगेनसमाहितचित्तः अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह सर्वत्रेति सर्वेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुविषमेषुभूतेषुसमंनिर्विशेषंब्रह्मात्मैकत्वविषयंदर्शनंयस्यससर्वत्रसमदर्शनः तथाचश्रुतयः यस्तुसर्वाणिभूतानिआत्मन्येवानुपश्यति सर्वभूतेषुचात्मानंततोनविजुगुप्सते सर्वस्यात्माभवति ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउत इदंसर्वंयदयमात्मेत्यादयएतमर्थंप्रतिपादयंति यत्तुयोयोगयुक्तात्मायोवासर्वत्रसमदर्शनःसआत्मानमीक्षतइतियोगिसमदर्शिनावात्मेक्षणाधिकारिणावुक्तौ यथाहिचित्तवृत्तिनिरोधःसाक्षिसाक्षात्कारहेतुस्तथाजडविवेकेनसर्वानुस्यूतचैतन्यपृथक्करणमपि नावश्यंयोगएवापेक्षितइति तन्न समाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्यति ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइत्यादिश्रुतिभिःसमाधिध्यानापरपर्याययोगस्यैवात्मदर्शनहेतुत्वप्रतिपादनात् तत्कारणंसांख्ययोगाभिपन्नंविद्यामेतांयोगविधिंचकृत्स्नमितिलिंगाच्चज्ञानयोगयोःसमुच्चयावगमात् नचश्रौतंयौक्तिकविवेकमात्राज्जडाजडयोर्देहात्मनोःपृथक्करणंसंभवति सोपाधिकस्यभ्रमस्यउपाधिनिवृत्तिमंतरेणनिवृत्त्यसंभवात् आदर्शाद्यनिवृत्तावपिप्रतिबिंबादिभ्रमनिवृत्त्यापत्तेः अतएवाधिष्ठान

सर्वभूतस्थमात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि॥ ईक्षतेयोगयुक्तात्मासर्वत्रसमदर्शनः॥ २९॥,
योमांपश्यतिसर्वत्रसर्वंचमयिपश्यति॥ तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति॥ ३०॥

ज्ञानदार्ढ्येसतितन्नकल्पितस्यचित्तस्यतद्दृश्यस्यचादर्शनमनायासेनैवोपपद्यतइतिनिरस्तं योगंविनाधिष्ठानज्ञानस्यैवासंभवात् यदाहदक्षः स्वसंवेद्यंहितद्ब्रह्मकुमारीस्त्रीसुखंयथा अयोगीनैवजानातिजात्यंधोहियथाघटमिति यत्तूक्तंभगवत्पूज्यपादैः ब्रह्मविदःकुत्रापियोगापेक्षांनव्युत्पादयांबभूवुरिति तदथातोब्रह्मजिज्ञासेत्यत्राथशब्दसूचितमुमुक्षुविशेषणीभूतसाधनचतुष्टयांतर्गतंशमाद्युपेतसमाधिमदृष्ट्वोक्तमितिनदोषः द्वौक्रमावितिवसिष्ठवाक्यतात्पर्यंतुपरस्परनिरपेक्षमार्गद्वयोपगमेनान्यःपंथाइतिश्रुतिबाधापत्त्याप्रतिपत्तिक्रमभेदमात्रपरतयाप्रागेववर्णितमितिदिक् किंचयोगप्रकारेणयोगानपेक्षमार्गांतरप्रतिपादनमसंगतं नचतत्सूचकोत्रकश्चिच्छब्दोवर्त्तते संभवतिवाउक्तयुक्तेरतोयोवासमदर्शनइतिवापदाध्याहारोप्यसंगतइतिदिक् ॥ २९ ॥ अस्यात्मैकत्वदर्शनस्यापिफलमाह योमामिति सर्वत्रास्मच्छब्दःप्रत्यगात्मपरः योयोगीआत्मानंसर्वत्रपश्यतिसर्वंचात्मनिपश्यतितस्ययोगिनःज्ञातआत्मानप्रणश्यतिअदर्शनंनगच्छतिज्ञातआत्मानपुनस्तिरोभवति सकृन्नष्टस्यमूलाज्ञानस्यबीजाभावेनपुनरुदयासंभवादित्यर्थः ननुकार्यकारणसंघाताभिमानिनाशुक्तिरूप्यवद्ब्रह्मण्यध्यस्तेनतदभिमानत्यागपूर्वकंज्ञातंस्वाधिष्ठानभूतंब्रह्ममातिरोधायि बुद्धेस्तत्त्वपक्षपातित्वात् ब्रह्मदृष्ट्यातुमुक्तजीवस्यनिरन्वयोच्छेदोभवतीत्याशंक्याह सचमेनप्रणश्यतीति सचविद्वान्मेममनप्रणश्यतिनतिरोभवतिमदभिन्नत्वात् भवेदेतदेवंयदिजीवोमयिअध्यस्तोवाममविकारोवाभवेत्तदानिरन्वयोच्छेदंप्राप्नुयात् अहमेवतुसः तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिअयमात्माब्रह्मेत्यादिशास्त्रात् तस्माद्युक्तमुक्तंसचमेनप्रणश्यतीति ॥ ३० ॥

यस्मात्सर्वात्मैकत्वदर्शीअहमेवातोनास्यमोक्षःप्रतिबध्यतइत्याह सर्वभूतेति सर्वोपादानतयासर्वेषु भूतेषुसत्तारूपेणस्फुरणरूपेण चस्थितंमांपरमात्मानमेकत्वंजीवब्रह्मणोरैक्यमास्थितःसन्भजतिनिर्विकल्पेनसमाधिनासेवतेसयोगीव्युत्थानदशायांप्रारब्धकर्मवशात्बाधितानुवृत्त्यादेहमारूढःसर्वथासर्वप्रकारेणयाज्ञवल्क्यादिवत्कर्मत्यागेनवावसिष्ठजनकादिवद्विहितकर्मणावादत्तात्रेयादिवन्निषिद्धकर्मणावावर्त्तमानोपिव्यवहरन्नपिमय्येववर्त्ततेनमत्तश्च्युतोभवति यतोदेवेभ्योपिनास्यभयमितिश्रूयते तस्यहनदेवाश्चनाभूत्याईशतआत्माह्येषांसभवतीतिच नेत्यव्ययमप्यर्थे देवाअपितस्यब्रह्मविदःअभूत्यैअनैश्वर्यायनईशतेनसमर्थाभवंति यतोयमेषामात्मेतिश्रुत्यर्थः सनपुनःसंसारीपूर्ववद्भवतीत्यर्थः ॥ ३१॥ यद्यपिनिषिद्धकर्मणाप्यात्मविन्नबध्यतेतथापिशीलवानेवयोगीश्रेष्ठइत्याह आत्मौपम्येनेति यथास्वस्यसुखमिष्टंदुःखमनिष्टंतद्वत्परस्यापीतिबुद्ध्यायोन्यस्मैदुःखंनप्रयच्छतिसोऽहिंसकःपरमयोगीमतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ साम्ययोगमशक्यंमन्वानउपायांतरबुभुत्सयार्जुनउवाच योयमिति योयंयोगस्त्वयासाम्येनप्रोक्तोऽहिंसाप्राधान्येनसंन्यासपूर्वकतयावर्णितः हेमधुसूदन तस्ययोगस्यसर्ववृत्तिनिरोधरूपस्यस्थिरांस्थितिंनपश्यामि मनसश्चंचलत्वादितिशेषः ॥ ३३ ॥ एतदेवोपपादयति चंचलंहीति प्रमाथि

सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्वमास्थितः॥ सर्वथावर्त्तमानोपिसयोगीमयिवर्त्तते॥ ३१॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोर्जुन ॥ सुखंवायदिवादुःखंसयोगीपरमोमतः॥ ३२॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥योयंयोगस्त्वयाप्रोक्तःसाम्येनमधुसूदन॥ एतस्याहंनपश्यामिचंचलत्वात्स्थितिंस्थिराम्॥ ३३॥ चंचलंहिमनःकृष्णप्रमाथिबलवद्दृढम्॥ तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करम्॥ ३४॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥असंशयंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलम्॥ अभ्यासेनतुकौंतेयवैराग्येणचगृह्यते॥ ३५॥ असंयतात्मनायोगोदुष्प्रापइतिमेमतिः॥ वश्यात्मनातुयतताशक्योवाप्तुमुपायतः॥ ३६॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥अयतिःश्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः॥ अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति॥ अप्रतिष्ठोमहाबाहोविमूढोब्रह्मणःपथि॥ ३८॥ एतन्मेसंशयंकृष्णच्छेत्तुमर्हस्यशेषतः॥ त्वदन्यःसंशयस्यास्यच्छेत्तानह्युपपद्यते॥ ३९॥

बद्धदस्युवदेकस्यप्रमथनशीलं ॥ ३४ ॥ मनसोदुर्ग्रहत्वमभ्युपेत्यभगवानुवाच यद्यप्येवंतथाप्यभ्यासवैराग्याभ्यांसमुच्चिताभ्यांदुर्निग्रहमपिमनोनिगृह्यते तत्राभ्यासोनामकस्यांचिच्चित्तभूमौसमानप्रत्ययावृत्तिः वैराग्यंतुदृष्टादृष्टेष्टभोगेषुससाधनेषुदोषदर्शनेनवैतृष्ण्यं तत्रयथाकैदारिकःकेदारेषुकुल्याजलंसंचारयन्नेकस्यद्वारंपिधायापरस्योद्घाटयतितद्वद्वैराग्येणविषयस्रोतःखिलीक्रियतेअभ्यासेनकल्याणस्रोतउद्घाट्यतइतिद्वयोरप्यावश्यकत्वं तथाचसूत्रं अभ्यासवैराग्याभ्यांतन्निरोधइति ॥ ३५ ॥ असंयतात्मनाअजितचित्तेन वश्यात्मनाजितचित्तेन उपायतोऽभ्यासवैराग्यरूपात् ॥ ३६ ॥ मनसोदुर्निग्रहत्वाद्योगसिद्धौविघ्नंपश्यन्नर्जुनउवाच हेकृष्ण योगात्कर्मयोगाच्चलितमानसस्त्यक्तकर्मासंन्यासीत्यर्थः श्रद्धयोपेतोयोगमार्गंप्रविष्टोपि अयतिःआयुषोल्पत्वाद्वावैराग्यदौर्बल्याद्वाअल्पप्रयत्नः अलवणायवागूरितिवदत्राल्पार्थेनञ् सकदाचित्योगसंसिद्धियोगफलंसम्यक्दर्शनमप्राप्यमृतश्चेत्कांगतिंगच्छति ॥ ३७ ॥ कच्चिदिति कच्चिन्नोभयविभ्रष्टःकर्ममार्गाद्योगमार्गाच्चविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवपूर्वमपरंवामेघसंघमप्राप्यमध्येएवनश्यतितद्वत् अप्रतिष्ठोनिराश्रयः हेमहाबाहो विमूढोब्रह्मणःपथिब्रह्मप्राप्तिमार्गे ॥ ३८ ॥ एतत्एतं स्पष्टमन्यत् ॥ ३९ ॥

अत्रोत्तरंभगवानुवाच पार्थेति हेतातेति वात्सल्यात्संबोधयति तस्येहविनाशोनीचयोनिप्राप्तिःअमुत्रविनाशोनरकप्राप्तिस्तदुभयमपिनजायते हियतःकल्याणकृच्छुभकृत्दुर्गतिंनैवप्राप्नोति ॥ ४० ॥ इहामुत्रचतस्यमहत्त्वमेवास्तीत्याह प्राप्येति उषित्वावासंकृत्वा शाश्वतीःसमाःनित्यानूवत्सरान्योगभ्रष्टोरागीचेदल्पकालाभ्यस्तयोगश्चेत्श्रीमतांगेहेजायते तत्रापिश्रीमानधोगच्छतीत्याशंक्यशुचीनामित्युक्तं शुचयोहिसत्कार्येष्वेवश्रियमुपयुंजानाःपूर्वापेक्षयामहत्तरंस्थानमासादयंतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ सयोगीविरक्तश्चिराभ्यस्तयोगोवाचेत्तस्यगतिमाह अथवेति ॥ ४२ ॥ तत्रद्विविधेपिजन्मनिपौर्वदेहिकंपूर्वदेहप्राप्तंबुद्धिसंयोगं यावतीचयोगभूमिःपूर्वजन्मनिजितातत्रचयावान्बुद्धिलाभोजातस्तावंतंबुद्धिसंयोगंपूर्वाभ्यासादल्पेनैवाभ्यासेनलभतेतस्मादपिभूयस्यांबह्व्यांसंसिद्धौ ऊर्ध्वभूमिलाभार्थमित्यर्थः यततेयत्नंकरोति ॥ ४३ ॥ कुतोयततेऽशिक्षितोपीत्यतआह पूर्वेति अवशोपिप्रह्लादादिवत्पित्रादिभिरन्यथानीयमानोपितेनैवपूर्वाभ्यासेनबलवताह्रियतेयोगप्रवणःक्रियते यतोयोगस्यजिज्ञासुर्ज्ञानमात्रमिच्छन्योभवतिसोपिशब्दब्रह्मकर्मकांडंवेदमप्यतिक्रम्यवर्त्ततेकिंपुनःपित्राद्याज्ञां इत्थंपूर्वाभ्यासबलंयन्महांतमपिपित्रादियत्नंतथाकरोतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ एवंयोगभ्रष्टगतिमुक्त्वायोविषयैर्ह्रियमाणो

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते॥नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति ॥४०॥ प्राप्यपुण्यकृतांलोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः॥शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजायते ॥ ४१ ॥ अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमताम् ॥ एतद्धिदुर्लभतरंलोकेजन्मयदीदृशम् ॥ ४२ ॥ तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभतेपौर्वदेहिकं॥ यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन ॥ ४३ ॥ पूर्वाभ्यासेनतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसः॥ जिज्ञासुरपियोगस्यशब्दब्रह्मातिवर्त्तते ॥ ४४ ॥ प्रयत्नाद्यतमानस्तुयोगीसंशुद्धकिल्बिषः॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगतिम् ॥ ४५ ॥ तपस्विभ्योधिकोयोगीज्ञानिभ्योपिमतोधिकः॥ कर्मिभ्यश्चाधिकोयोगीतस्माद्योगीभवार्जुन ॥४६॥ योगिनामपिसर्वेषांमद्गतेनांतरात्मना॥ श्रद्धावान्भजतेयोमांसमेयुक्ततमोमतः॥४७॥ ॥इतिम० भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीता०
अध्यात्मयोगोनामषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ पर्वणितुत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥

पिप्रयत्नेनयोगमेवाभ्यसितुंप्रवर्त्ततेतस्यगतिमाह प्रयत्नादिति प्रयत्नात्प्रकृष्टात्हठात्वायुनिरोधादिरूपात्खेचर्यादिमुद्राविशेषाभ्यासाद्योयतमानःसंशुद्धकिल्बिषोनिष्पापोभवति यदाहमनुः प्राणायामैर्दहेदेनइति हठयोगानांसर्वेषांपापनिवृत्त्युपयोगित्वंनतत्त्वसाक्षात्कारेसाक्षात्साधनत्वमित्यर्थः अतएवसःअनेकैर्जन्मभिःसंसिद्धः प्राप्तयोगोभूत्वाततःपरांगतिंमोक्षंयाति एतेनचक्षुश्चैवांतरेभ्रुवोरितिपंचमंतेयत्सूचितंतद्व्याख्यातं ॥ ४५ ॥ एवंयोगिनंस्तौति तपस्विभ्यइति तपस्विनोऽत्रकृच्छ्रचांद्रायाणमासोपवासादिकर्त्तारः ज्ञानिनश्चशास्त्रीयपांडित्यवंतः कर्मिणोऽग्निहोत्राद्यनुष्ठातारः तेभ्यःसर्वेभ्योयोगीयतोधिकोमतस्तस्माद्योगीभवार्जुन ॥ ४६ ॥ समाप्तःकर्मप्रधानस्त्वंपदार्थविवेकः अतःपरमुपासनाप्राधान्येनतत्पदार्थंनिरूपयितुकामस्तदुपासनांमहाफलत्वेनस्तौति योगिनामिति दैवमेवापरेयज्ञमित्यादिनाचतुर्थाध्यायप्रोक्ताद्द्वादशयोगास्तद्वतांयोगिनांसर्वेषांमध्येयोमद्गतेनमयिवासुदेवेसमर्पितेनांतरात्मनाचित्तेनश्रद्धावान्सन्मांभजतेसमेममयुक्ततमोऽतिशयेनयुक्तःश्लाघ्योमतोऽभिप्रेतः तस्मान्मद्भक्तोभवेतिभावः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधर० नीलकंठकृतौभार० भीष्मपर्वणिभगवद्गीता० षष्ठोऽध्यायः त्वंपदार्थविवेकश्चसमाप्तिमगमत् ॥ ६ ॥ ५० ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥

पूर्वाध्यायांतेयोमांभजतेसमेयुक्ततमोमतइत्युक्तंतत्रकीदृशंपूर्वोक्तनिष्कामकर्मयोगापेक्षयाविलक्षणंतवभजनंकेनवागुणेनपूर्वयोगापेक्षयातस्ययुक्ततमत्वमित्येतामर्जुनस्याशंकांस्वयमेवपरिहरन्भगवानुवाच मयीति कश्चिद्राजाश्रयोधनमानासक्तमनाभवति अयंतुमदाश्रयेणमामेवपरमपुरुषार्थभूतंप्राप्तुमिच्छन्नित्यर्थः ईदृशोयोगंयुंजन्समाधिमनुतिष्ठन् त्वंपदार्थविवेककालेयद्यपिसार्वज्ञ्यमस्तिसर्वभूतस्थमात्मानमित्यादिवचनात्तथापित्वस्मादन्यईश्वरोस्तिनवेतिपातंजलकापिलयोस्तार्किकमीमांसकयोर्वासेश्वरानीश्वरयोर्मतभेदात्संशयःकारणाज्ञानाच्चासमग्रंतत्सार्वज्ञ्यमितिमत्वाआह असंशयंसमग्रमिति मांतत्पदार्थमीश्वरंयथाज्ञास्यसितत्तंप्रकारंशृणु अत्रवक्ष्यमाणरीत्यासर्वंब्रह्मवासुदेवात्मकमितिभजनेवैलक्षण्यंकारणज्ञातृत्वमस्ययोगिनःपूर्वयोग्यपेक्षयाऽऽधिक्यमितिभावः॥१॥एतदेवाह ज्ञानमिति ज्ञानंशुद्धप्रज्ञानघनंब्रह्म सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मविज्ञानमानंदंब्रह्मेतिश्रुतेः तेतुभ्यमहंवक्ष्यामि अशेषतःसाधनकलापसहितं किंवचनमात्रजेनपरोक्षज्ञानेनशब्दस्यस्वविषयेपरोक्षज्ञानजनकत्वनियमादित्याशंक्याह सविज्ञानंअनुभवसहितं दशमस्त्वमसीत्यादौशब्दादप्यपरोक्षज्ञानोत्पत्तिदर्शनात् कस्मिन्नुभगवोविज्ञातेसर्वमिदंविज्ञातमित्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञांश्रौतीमेववर्णयति यज्ज्ञात्वेति जग

श्रीभगवानुवाच॥ ॥मय्यासक्तमनाःपार्थयोगंयुंजन्मदाश्रयः॥ असंशयंसमग्रंमांयथाज्ञास्यसि
तच्छृणु॥ १॥ ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतः॥ यज्ज्ञात्वानेहभूयोन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्य
ते॥ २॥ मनुष्याणांसहस्रेषुकश्चिद्यततिसिद्धये॥ यततामपिसिद्धानांकश्चिन्मांवेत्तितत्त्वतः॥ ३॥
भूमिरापोनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच॥ अहंकारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा॥ ४॥

त्कारणाधिष्ठानस्यज्ञानरूपस्यब्रह्मणोज्ञानेसंशयोच्छेदात्सर्वस्यात्ममात्रत्वेनज्ञातव्यानवशेषोयुक्तइत्यर्थः॥२॥ एतदेवज्ञानंदौर्लभ्यप्रदर्शनेनस्तौति मनुष्याणामिति यततांयतमानानां॥३॥एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रतिज्ञायतदुपपत्तयेसर्वस्यजडाजडप्रपंचस्यज्ञानात्मकब्रह्मप्रभवत्वमाहत्रिभिः भूमिरिति अत्रभूम्यादिपदैस्तत्तत्कारणान्येवगृह्यंते प्रकृतिरित्यधिकारात् स्थूलभूम्यादेश्वविकृतिमात्रत्वात् तथाचभूमिरितिगंधतन्मात्रंआपइतिरसतन्मात्रं अनलइतिरूपतन्मात्रं वायुरितिस्पर्शतन्मात्रं खमितिशब्दतन्मात्रं मनइतितत्कारणमहंकारः बुद्धिरितिसमष्टिबुद्धिर्महत्तत्त्वं अहंकरोत्यनयेत्यहंकारोमूलप्रकृतिःकरणेघञोदुर्लभत्वेप्यगत्यावाहुलकात्तद्बोध्यं इयंमेमत्तोभिन्नाऽपृथक्सिद्धाशुक्तिशकलादिवरजतं अष्टधाअष्टप्रकाराप्रकृतिर्जडप्रपंचोपादानभूता यद्वा नात्राव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राण्येवाष्टौसांख्याभिमताएवप्रकृतयोग्राह्याइतिनियमोस्ति मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीतिमनसइंद्रियांतरप्रकृतित्वश्रवणेनसंतुनवापिप्रकृतयः तथाचैवंयोज्यं इयंमेमदभिन्नाप्रकृतिरव्याकृताख्याभूम्यादिभेदेनाष्टधेतिमूलप्रकृतेरत्रभूम्यादिभिःसहपाठाज्जन्यत्वमवगम्यतेनसांख्यानामिवाजन्यत्वं तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजसत्तमेति अव्यक्तंपुरुषेब्रह्मनिष्कलेप्रविलीयतइतिचतस्याअपिप्रभवप्रलययोःस्मरणात्॥४॥

एवंक्षेत्रात्मिकांप्रकृतिमुक्त्वाक्षेत्रज्ञात्मिकांतामाह अपरेयमिति इयंप्रागुक्तासाऽपराअश्रेष्ठाजडत्वात् इतस्तुविलक्षणामन्यांपरांचेतनत्वेनमदनन्यत्वादुत्कृष्टांमेमत्संबंधिनींप्रकृतिंजीवभूतांप्राणधारणनि
मित्तभूतांक्षेत्रज्ञाख्यांविद्धिजानीहिहेमहाबाहो ययाप्रकृत्यांऽतःप्रविष्टयेदंजगत्स्थावरजंगमशरीरात्मकंधार्यते ॥५॥ एतदिति एतेपरापरेक्षेत्रक्षेत्रज्ञरूपेप्रकृतीयोनिरुत्पत्तिलयस्थानंयेषांभूतानांतान्येतद्यो
नीनिभूतानिचतुर्विधानीत्येतदुपधारयसम्यग्जानीहि किंपातंजलानामिवएतेप्रकृतीईश्वरसदन्येइत्याशंक्याह अहमिति कृत्स्नस्यस्वस्वप्रकृतिसहितस्यजगतोजडाजडरूपस्यप्रभवःप्रभवत्यस्मादितिप्रभव
उत्पत्तिकारणं तथाप्रलीयतेस्मिन्निितिप्रलयःलयस्थानंच अतस्तेउभेअपिप्रकृतीमत्तोनातिरिच्येते ॥६॥एवमेकविज्ञानात्सर्वविज्ञानंप्रकृतमात्मनोजगदुपादानत्वेनोपपाद्यततएवात्मनोनिर्विकारत्वहानेप्रा
प्तेआह मत्तइति कारणान्मृदादेःपरंपृथग्भूतंघटादि व्यवहारेतयोर्भेदानुभवात् परतरंतुगवाश्वादि मृदनुपादानकत्वात् एवंब्रह्मणःपरतरंतदनुपादानकंकिंचिदपिनास्तिहेधनंजय एवंप्रपंचेब्रह्माव्यतिरेकंप्र
दर्श्यब्रह्मणिप्रपंचव्यतिरेकंसदृष्टांतमाह मयीति मयिसद्रूपेणस्फुरणरूपेणचसूत्रवत्सर्वत्रानुस्यूते यदिदंसर्वंमणिगणवत्परस्परव्यावृत्तंतत्प्रोतं तेनव्यावृत्तेभ्योऽनुवृत्तंभिन्नमितिन्यायेनप्रपंचातीतोहमतोनम

अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम्॥ जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत्॥ ५॥ एतद्योनीनिभूता
निसर्वाणीत्युपधारय॥ अहंकृत्स्नस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथा ॥ ६ ॥ मत्तःपरतरंनान्यत्किंचिदस्तिधनं
जय॥ मयिसर्वमिदंप्रोतंसूत्रेमणिगणाइव॥ ७॥ रसोहमप्सुकौंतेयप्रभास्मिशशिसूर्ययोः ॥ प्रणवःसर्व
वेदेषुशब्दःखेपौरुषंनृषु॥ ८॥ पुण्योगंधःपृथिव्यांचतेजश्चास्मिविभावसौ॥ जीवनंसर्वभूतेषुतपश्चास्मि
तपस्विषु॥ ९ ॥ बीजंमांसर्वभूतानांविद्धिपार्थसनातनं॥ बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मितेजस्तेजस्विनामहं॥ १०॥

मविकारित्वमित्यर्थः॥ ७॥नन्वेवंप्रपंचपरमात्मनोर्मणिसूत्रवदुपादानोपादेयभावोपिनस्यात् नह्युपादानंचाननुवृत्तंचेतिघटते मृद्घटादावदर्शनादित्याशंक्यस्वप्नमायेंद्रजालरज्जूरगतुल्यत्वंप्रपंचस्योपपाद्यो
भयमप्यविरुद्धमित्युपदिष्टंचेदयमकस्मादुद्विग्नोभविष्यतीतिमत्वादृष्टांतांतरैरेवानुवृत्तिव्यावृत्तिचिज्जडयोर्दर्शयति रसइति यथारसोऽप्सुएकमप्यप्परमाणुमपरित्यज्यानुस्यूतोदृश्यतेऽतोरसरूपेमयिआ
पःप्रोताः एवंप्रभायांचंद्रादयःप्रोताःप्रणवेसर्वेवेदाःप्रोताः तद्यथाशंकुनासर्वाणिपर्णानिसंतृण्णान्येवमोंकारेणसर्वावाक्संतृण्णेतिवाङ्मात्रेप्रणवानुस्यूतिश्रवणात् संतृण्णानिसंग्रथितानि एवमाकाशेशब्दः
सारभूतस्तस्मिन्मयिखंप्रोतं सर्वपुरुषेषुसारंपौरुषंशौर्यधैर्यादिरूपंतत्रपुरुषाःप्रोताः एवमग्रेपिद्रष्टव्यं ॥ ८ ॥ पुण्यइति रसादिष्वपिद्रष्टव्यं अपुण्यस्यसर्वस्याविद्यामात्रविलसितत्वात् विभावसौवह्नौ
तेजःदहनशक्तिः जीवंत्यनेनेतिजीवनमन्नंविराजं तत्रहिसर्वाणिभूतानिप्रोतानि अन्येतुजीवनमायुरितिव्याचक्षते तपश्चेति तपोधर्मस्तद्रूपेमयितपस्विनःप्रोताः ॥ ९ ॥ बीजंकारणं सर्वभूतानांपिंडब्रह्मां
डात्मकानांबीजेमयिपिंडादिकंप्रोतं कनकेकुंडलादिवत् सनातनंनित्यंबीजांतरादनुत्पन्नं बुद्धिरूपेमयिबुद्धिमंतःप्रोताःतेजःप्रागल्भ्यंतद्रूपेमयिप्रगल्भाःप्रोताः ॥ १० ॥

वलरूपेमयिबलवंतःप्रोताः कामरागविवर्जितं कामस्तृष्णा रागोरंजना तौहिआविद्यकौ अतोनिरविद्यस्यबलंतद्वर्जितं एवंधर्माविरुद्धकामरूपेमयिईदृशाःकामवंतःप्रोताः ॥ ११ ॥ सात्विकाधर्मज्ञानवै
राग्यैश्वर्यादयः राजसालोभप्रवृत्त्यादयः तामसानिद्रालस्यादयः तान्सर्वान्मत्तएवरसतन्मात्रादिरूपात्सूत्रात्मनोनिर्गताइतिविद्धि नन्वेवंतवसर्वंजगदात्मनोविकारित्वापत्त्याकौटस्थ्यहानिरित्याशंक्याह
नत्वहंतेषुतेमयीति येष्ववादयःप्रोतास्तेषुसूत्रावयवभूतेषुरसादिष्वनृतजडरूपेष्वबाधितात्मचिन्मात्ररूपोघटशरावोदंचनादाविवमृन्नास्मि अनृतस्यास्यसत्तास्फुरणेएवस्वकीयेप्रयच्छामिनत्वनृतात्माभ
वामीत्यर्थः तेतुमय्येवाध्यस्तामदनन्याः यथारज्ज्वामध्यस्ताःसर्पादयोरज्ज्वनन्याः तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइतिन्यायात् अनन्यत्वंव्यतिरेकेणाभावः नखल्वनन्यत्वमित्यभेदंब्रूमःकिंतुभेदंनिषेधा
मः कुतः आरंभणशब्दात् वाचारंभणंविकारोनामधेयमितिविकारस्यवागालंबनत्वेनस्वप्नमायेंद्रजालिकविषयसाम्यश्रुतेः नह्यात्मनोविचित्रप्रपंचात्मत्वेतेमयीत्यंशाविरोधेपिनत्वहंतेष्वित्यंशेविरोधपरि
हारोयुज्यतेकार्यस्यकारणात्मकत्वावश्यंभावात् तस्माद्विवर्त्तवादाश्रयेणैवब्रह्मणोजगदुपादानत्वकूटस्थत्वेनिर्वहतइतिसाधूक्तंनत्वहंतेषुतेमयीति ॥ १२ ॥ कथंतर्हिस्थूलसूक्ष्मप्रपंचबाधेनजनाआत्मानं
नावगच्छंतीत्याशंक्याह त्रिभिरिति एभिःपूर्वोक्तैस्त्रिभिस्त्रिविधैर्भावैःप्रकाशप्रवृत्तिनियमाद्यैर्गुणमयैःसत्वरजस्तमोगुणविकारैरिदंचराचरंप्राणिजातंजगच्छब्दवाच्यंमोहितंसदेभ्योगुणेभ्यःपरंमांनजानाति

वलंवलवतांचाहंकामरागविवर्जितम्॥धर्माविरुद्धोभूतेषुकामोस्मिभरतर्षभ॥ ११ ॥ येचैवसात्विकाभावाराजसास्ता
मसाश्चये॥ मत्तएवेतितान्विद्धिनत्वहंतेषुतेमयि॥ १२ ॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिःसर्वमिदंजगत्॥ मोहितंनाभिजाना
तिमामेभ्यःपरमव्ययम्॥ १३॥ दैवीह्येषागुणमयीमममायादुरत्यया॥ मामेवयेप्रपद्यंतेमायामेतांतरंतिते॥ १४॥

यथारज्ज्वांसर्पभ्रमेणव्याकुलःसर्पात्परांरज्जुंनजानातितद्वत् परत्वेहेतुः अव्ययं एतेभावाःपरिणामित्वात्व्ययवंतःअहंतुतद्विपरीतःसाक्षीइत्यव्ययः ॥ १३ ॥ देवस्यजीवरूपेणलीलयाक्रीडतोममसंबंधिनी
यंदैवी हिप्रसिद्धा पिंडब्रह्मांडरूपेणविततैषाममचिन्मात्रस्यमायामामहंनजानामीतिसाक्षिप्रत्यक्षत्वेनापलापानर्हाऽनृतस्यप्रपंचस्येंद्रजालादेरिवप्रकाशिका गुणमयीसत्वरजस्तमोगुणमयी दुरत्ययादुर
तिक्रमा येमामेवसर्वभूतस्थंभगवंतंवासुदेवंप्रपद्यंतेविषयीकुर्वंतितएवैतांमायांतरंति अधिष्ठानज्ञानेनैवसमूलस्यभ्रमस्योच्छेदोभवतिनतुज्ञानांतरेणवावृत्तिनिरोधेनवेत्यर्थः अयमर्थः जीवेश्वरविभागशून्ये
शुद्धचिन्मात्रेकल्पितोमायादर्पणश्चित्प्रतिबिंबरूपंजीवंवशीकृत्यबिंबचैतन्यमनुरुध्यप्रचलति अयस्कांतमनुरुध्येवलोहशलाका इदमेवईश्वराधीनत्वंमायायाः ईश्वरस्यचमायाद्वारासर्वस्रष्टृत्वमपि त
थाचश्रुतिः अस्मान्मायीसृजतेविश्वमेतत्तस्मिंश्चान्योमाययासन्निरुद्धइति तथाचैकैवमायाजीवेश्वरयोरुपाधिर्दर्पणइवबिंबप्रतिबिंबयोर्बिंबप्रतिबिंबभावानाक्रांतमुभयानुस्यूतंशुद्धचिन्मात्रमन्यत्तृतीयं
मुक्तप्राप्यंजीवेश्वरौचोपाधिपक्षपातदशायामल्पज्ञत्वसर्वज्ञत्वशास्यत्वशासितृत्वादिभावंभजेते तावेवतदभावेउपाधिप्रचारदर्शिनावुदासीनबोधरूपतयाजीवसाक्षीश्वरसाक्षीतिशब्दाभ्यांव्यवह्रियेते एवं
चजीवईश्वराराधनावाप्तप्रत्यक्तत्त्वज्ञानेनमायायांनष्टायांतत्कार्यस्यापिनाशेनसाक्ष्याभावात्साक्षित्वमपिपरित्यज्यबिंबप्रतिबिंबानुस्यूतंशुद्धंतृतीयंचैतन्यंप्राप्नोतीतितदिदमुक्तं दैवीमायेति मममायेतिचै
कस्याएवजीवेश्वरसंबंधित्वंजीवस्येश्वरभजनेनमायातरणमितिच ॥ १४ ॥

नमांदुष्कृतिनोमूढाःप्रपद्यंतेनराधमाः॥ माययापहृतज्ञानाआसुरंभावमाश्रिताः॥ १५ ॥ चतुर्विधाभजंतेमांजनाःसुकृतिनोर्जुन॥ आर्तो
जिज्ञासुरर्थार्थीज्ञानीचभरतर्षभ॥१६॥ तेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते॥ प्रियोहिज्ञानिनोत्यर्थमहंसचममप्रियः॥ १७॥ उदाराः
सर्वएवैतेज्ञानीत्वात्मैवमेमतम्॥ आस्थितःसहियुक्तात्मामामेवानुत्तमांगतिम्॥ १८॥ बहूनांजन्मनामंतेज्ञानवान्मांप्रपद्यते॥ वासुदेवःसर्व
मितिसमहात्मासुदुर्लभः॥ १९॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाःप्रपद्यंतेन्यदेवताः॥ तंतंनियममास्थायप्रकृत्यानियताःस्वया ॥ २० ॥

कुतस्तर्हिसर्वेत्वांप्रपद्यमायांनतरंतीत्याशंक्याह नमामिति यतोदुष्कृतिनोऽतश्चित्तशुद्ध्यभावान्मूढाःआत्मानात्मविवेकहीनाः अतएवनराधमामांनप्रपद्यंते कुतोदुष्कृतिनः यतोमाययाऽपहृतंतिरस्कृतं ज्ञानमखंडसंविद्रूपंब्रह्मयेषांतेअपहृतज्ञानाः एतेनमायायाआवरणशक्तिरुक्ता किंच आसुरंअसुराणांविरोचनादीनांभावंचित्ताभिप्रायमात्मैवेहमहय्यइत्यादिनाश्रुतंदेहेंद्रियसंघातएवसम्यक्संतर्पणीय इत्येवंविधमाश्रिताः एतेनमायायाविक्षेपशक्तिरुक्ता तदेवंमाययास्वरूपानंदमावृत्यदेहात्मभ्रमेजनितेसतितदभिमानाद्देहादिपुष्ट्यर्थंदुष्कृतंकुर्वंतितेनचमूढाःसंतोनराधमामांनप्रपद्यंते सर्वानर्थमूलंमायैवेत्यर्थः॥१५॥ येतुसत्यपिदेहाद्यध्यासेमत्तोबिभ्यतिमत्प्रीत्यर्थंसुकृतमेवाचरंतितेपिचतुर्विधानकेवलंसर्वेमदेककामाइत्याशयेनाह चतुर्विधाइति आर्त्तःपीडितःपीडापरिहारार्थी जिज्ञासुःस्वाज्ञाननाशार्थी अर्थार्थीधनाद्यर्थी ज्ञानीचेतिचतुर्विधामांभजंते ॥ १६ ॥ किंसर्वेपिसमाएतेसुकृतिनइतिसाधारण्येनविशेषणादतआह तेषामिति तेषांमध्येज्ञानीविशिष्यते यतोनित्ययुक्तः आर्त्तादयोहिकामिनःकामपूर्त्तौनमद्भजनेयुक्ताभवंति अयंतुनित्ययुक्तएकभक्तिश्चैकभावेनभजनंकरोति तथाहि आर्त्तारोगिणःसूर्यंभजंते जिज्ञासवःसरस्वतीं अर्थार्थिनःकुबेरादीनितितेषांतत्तत्कामार्थित्वेनानेकभक्तित्वंदृश्यते तस्यनित्ययुक्तत्वेएकभक्तित्वेचहेतुः हियतः ज्ञानिनोऽहमत्यर्थंप्रियः आत्मत्वादेव आत्माचप्रियः निरुपाधिप्रेमगोचरत्वात् तदेतत्प्रेयःपुत्रात्प्रेयोवित्तात्प्रेयोन्यस्मात्सर्वस्मादांतरंयदयमात्मेतिश्रुतेश्च सचज्ञानीममप्रियोभक्तानांदुर्लभत्वादितिभावः ॥ १७ ॥ उदाराइति सर्वेप्येतेउदाराउत्कृष्टाएव ज्ञानीतुममात्मैवेतिमममतंनिश्चितं हियतःसयुक्तात्मा अहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनमयिसमाहितचित्तोमामेवानुत्तमांश्रेष्ठांगतिमास्थितोनतुमत्तोन्यदारोग्यादिकंकामयानोमद्भक्तिंकरोति किंतर्हिमत्प्राप्त्यर्थमेवमांभजतइत्यर्थः ॥ १८ ॥ किंच वासुदेवःसर्वमितिज्ञानवान्योबहूनांजन्मनामंतेचरमजन्मनिमांप्रपद्यतेसम्यग्दर्शनेनापरोक्षीकरोति समहात्माब्रह्मभूतःसुदुर्लभइतियोजना ॥ १९ ॥ अन्येतुतैस्तैःकामैःपुत्रपश्वादिविषयैः हृतज्ञानाः हृतंदूरीकृतंज्ञानंविवेकोयेषांते अन्यदेवताः अहमेतस्याआराधनेनेदंफलमवाप्नवानीतिभेदबुद्ध्याप्रपद्यंतेइंद्रादीन् तंतंनियमंचतुर्दश्युपवासादिकमास्थाय स्वयाप्रकृत्यावक्ष्यमाणविधयादैव्याआसुर्यावानियताःनिगृहीताः ॥ २० ॥

किंच योयोभक्तःसात्विकोराजसस्तामसोवायांयांतनुंतादृशीमेवदेवादिरूपांयक्षरक्षोरूपांभूतप्रेतरूपांनामूर्त्तिश्रद्धयातादृश्यैवार्चितुमिच्छतितस्यतस्यभक्तस्यतामेवश्रद्धांसात्त्विकींराजसींतामसींवाऽहं सर्वेश्वरोऽचलांविदधामि ॥ २१ ॥ ततश्चसतयाश्रद्धयायुक्तःसन्तस्यामूर्त्तेराराधनंससाधनंवशीकरणमीहतेइच्छति ततश्चकामान्विषयान्लभते मयैवविहितानाज्ञापितान् हितान्ईप्सितान् एतेनसर्वासां देवतानांस्वाज्ञावशवर्त्तित्वंदर्शितं ॥ २२ ॥ अल्पमेधसां अथयत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोतिअन्यन्मनुतेन्यद्विजानातितदल्पमितिश्रुतेः द्वैतमल्पंतत्रैवमेधायेषांते बाह्यार्थाभिलाषिणामित्यर्थः तेषांतत्फलमंतवत् सर्वस्यबाह्यार्थस्यांतवत्त्वादेव तुशब्दोऽभेदेनेश्वरभक्तेभ्योविभेदार्थः यतोदेवयजोदेवान्यजंतेइतिदेवयजस्तेदेवानंतयुक्तानेवयांति एवंयक्षरक्षोभक्तायक्षादीनेवयांति भूतप्रेतभक्ताश्चभूतादीनेवेत्यपिद्रष्टव्यं मद्भक्तास्तुमामेवानंतंयांति अतस्तेऽनंतफलभाजइत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंतर्हिकुतस्त्वामेवसर्वेनप्रतिपद्यंतइत्याशंक्याज्ञानादित्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तंसर्वोपाधिशून्यत्वेनास्पष्टमपिवासुदेवशरीरेणव्यक्तिमापन्नं अस्मदादिवच्छरीराभिमानिनंमामबुद्धयोमन्यंते यतोममपरंभावंपरत्वमुत्कृष्टत्वमजानंतः उत्कृष्टत्वमेवविशिनष्टि अव्ययंनव्येतीत्यव्ययमविनाशिनं अनुत्तमंयस्मादन्यदुत्कृष्टंचना

योयोयांयांतनुंभक्तःश्रद्धयार्चितुमिच्छति॥तस्यतस्याचलांश्रद्धांतामेवविदधाम्यहम्॥ २१ ॥सतयाश्रद्धयायुक्तस्तस्याराधनमीहते॥ लभतेचततःकामान्मयैव
विहितान्हितान्॥ २२॥अंतवत्तुफलंतेषांतद्भवत्यल्पमेधसाम्॥देवान्देवयजोयांतिमद्भक्तायांतिमामपि॥ २३॥अव्यक्तंव्यक्तिमापन्नंमन्यंतेमामबुद्धयः॥
परंभावमजानंतोममाव्ययमनुत्तमम्॥ २४॥नाहंप्रकाशःसर्वस्ययोगमायासमावृतः॥ मूढोयंनाभिजानातिलोकोमामजमव्ययम्॥ २५॥ वेदाहंसमतीतानि
वर्तमानानिचार्जुन॥भविष्याणिचभूतानिमांतुवेदनकश्चन॥ २६॥इच्छाद्वेषसमुत्थेनद्वंद्वमोहेनभारत॥सर्वभूतानिसंमोहंसर्गेयांतिपरंतप॥ २७॥

स्तिनिरतिशयमखंडैश्वर्यरूपमित्यर्थः ॥ २४॥ कुतस्त्वद्विषयमज्ञानंलोकस्येत्यतआह नाहमिति हेयोगयोगिन् अर्शआद्यच्प्रत्ययांतोयंयोगशब्दः अहंतत्पदार्थःसर्वस्ययोगिनस्त्वंपदार्थमात्राभिज्ञस्यनप्रकाशोस्मि तत्रहेतुः मायासमावृतइति भाष्येतुयोगोयुक्तिर्गुणानांघटनंसैवयोगमायाचित्तसमाधिर्वायोगोभगवतस्तत्कृतामायेति भगवत्संकल्पवशवर्त्तिनीमायेत्यर्थः उत्तरार्धःस्पष्टार्थः ॥ २५ ॥ ननुत्वदभिन्नंलोकंत्वन्मायामोहयतिचेत्त्वांकुतोनमोहयतीत्यतआह वेदाहमिति सत्यं सत्यपिलोकस्यममचाभेदेऔपाधिकभेदस्यसत्त्वादुपाधिधर्माभिमानित्वाल्लोकोमूढः तदभावान्नाहंसर्वज्ञइतिविशेषः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ २६॥ केनपुनर्निमित्तेनातीतादीनिभूतानिनजानंतीत्याशंक्याह इच्छेति इच्छारागःद्वेषस्ताभ्यांसमुत्थितोद्वंद्वमोहःशोभनाशोभनसत्यासत्यनित्यानित्यात्मानात्मसुविपर्ययःअशोभनेशोभनबुद्धिःशोभनेवाअशोभनबुद्धिरित्येवंरूपस्तेन हेभारतभरतान्वय सर्वभूतानिसर्गेसृष्टिविषयेमोहंअविवेकंयांतिहेपरंतप अयंभावः योहिसृष्टेरुपादानंस्वरूपंचतत्त्वतोजानातिसब्रह्मवित्सर्वज्ञत्वादतीतादीन्जानाति सृष्टौचसर्वेषांमोहोस्ति अशोभनेस्त्र्यादौशोभनाध्यासात् असत्येप्रपंचेसत्यत्वाध्यासात् सत्येचात्मनोऽसंगत्वेऽसत्यत्वाध्यासात् अनित्येस्वर्गादौनित्यत्वाध्यासात् अनात्मनिदेहादावात्माध्यासात् अतोविपर्ययेणसृष्टिज्ञानंप्रतिबद्धंतेनचसार्वज्ञ्यंनजायतेऽस्मदादीनामिति ॥ २७ ॥

केषांतर्हिसार्वज्ञ्यंभवतीत्याशंक्याहयेषांत्विति द्वाभ्यां येषांपुनर्जनानांपुण्यकर्मणांपापं अंतगतंअंतंनाशंप्राप्तं द्वितीयाश्रितेतिसमासः तेद्वंद्वमोहउक्तलक्षणस्तेननिर्मुक्ताःसंतःप्रथमंदृढव्रताःशमदमादिदार्ढ्यभाजोभूत्वामांभजंते ॥ २८ ॥ ततश्चजरामरणयोःप्रवाहादात्मनोमोक्षायमामाश्रित्यमयिसमाहितचेतसोभूत्वायेयतंतियतंतेज्ञानलाभायवेदांतश्रवणादौ तेतत्सर्ववेदांतप्रसिद्धंकृत्स्नंब्रह्मविदुः विराडाद्युपासकास्त्वकृत्स्नब्रह्मविदः सूत्रकारणयोर्निष्कलस्यचाज्ञानात् श्रीगोपालबालोपासकास्तुतत्पदलक्ष्यकृत्स्नब्रह्मविदोतस्तेध्यात्मादिकंकार्त्स्न्येनजानंतिसर्वविदोभवंतीत्यर्थः अनेनयज्ज्ञात्वानेहभूयोन्यत्ज्ञातव्यमवशिष्यतइत्येकविज्ञानात्सर्वविज्ञानप्रतिज्ञायापूर्वंकृतातस्याउपसंहारोदर्शितः अध्यात्मंआत्मनिशरीरेस्थितंप्रत्यगात्मविषयंवस्तुशुद्धंत्वंपदार्थमित्यर्थः कर्मचतत्त्वंपदार्थज्ञानयोःसाधनंश्रवणादिकंसर्वंविदुः ॥ २९ ॥ एवंतत्पदार्थविवेकंसद्योमुक्तिहेतुंसमाप्यतत्प्राप्त्युपायभूतान्युपासनानिक्रममुक्तिफलानिविस्तरेणवक्तुकामःसंक्षेपेणसूत्रयति साधिभूतेति अधिभूतंचअधिदैवंचताभ्यांसहितंसाधि

येषांत्वंतगतंपापंजनानांपुण्यकर्मणाम् ॥ तेद्वंद्वमोहनिर्मुक्ताभजंतेमांदृढव्रताः ॥ २८ ॥ जरामरणमोक्षायमामाश्रित्ययतंतिये ॥ तेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमध्यात्मंकर्मचाखिलम् ॥ २९ ॥ साधिभूताधिदैवंमांसाधियज्ञंचयेविदुः ॥ प्रयाणकालेपिचमांतेविदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेज्ञानयोगोनामसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पर्वणितुएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ किंतद्ब्रह्मकिमध्यात्मंकिंकर्मपुरुषोत्तम ॥ अधिभूतंचकिंप्रोक्तमधिदैवंकिमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञःकथंकोत्रदेहेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रयाणकालेचकथंज्ञेयोसिनियतात्मभिः ॥ २ ॥

भूताधिदैवं तथाऽधियज्ञेनसहितंसाधियज्ञंचमांयेविदुःउपासतेतेयुक्तचेतसःयतोनित्यंसमाहितचित्तास्ततोमांप्रयाणकालेपिसर्वजनव्यामोहकेविदुरेव भावनादार्ढ्यान्मरणकालेपितस्यज्ञानस्यप्रमोषोनभवत्यतोभगवतिनैरंतर्येणदृढाभावनाकर्त्तव्येतिभावः अधिभूतादिपदार्थंतुभगवानेवव्याख्यास्यतीतिनोक्तवंतोवयं ॥ ३० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ प० ३१ ॥ छ ॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेमायोपहितंब्रह्मजगत्कारणमुक्तंतच्चउत्तमानामनुपाधिब्रह्मप्रतिपत्तावुपलक्षणंमध्यमानामुपास्यंचेतिमत्वाप्रतिपत्तव्यंब्रह्मतद्विषयएकःउपासनाविषयाश्चषट् एवंसप्तप्रश्नविषयास्तेब्रह्मतद्विदुरित्यध्यायांतेसार्धश्लोकेनभगवतासूत्रितास्तद्वृत्तिरूपोयमध्यायआरभ्यते तत्रसूत्रितानांब्रह्मादिशब्दानामर्थंबुभुत्सुरर्जुनउवाच किंतत्कृत्स्नंब्रह्मेतिप्रथमःप्रश्नः शेषःस्पष्टार्थःश्लोकः ॥ १ ॥ अधियज्ञःकथंकोत्र कइतिस्वरूपप्रश्नः कथंज्ञेयइतिपदापकर्षेणतत्तदुपासनाप्रकारप्रश्नश्चेतिद्वयंमिलित्वाएकएवप्रश्नः शेषंस्पष्टं ॥ २ ॥

क्रमेणैषांप्रश्नानामुत्तरमाह अक्षरमित्यादिभिस्त्रिभिः तत्रकिंतद्ब्रह्मेत्यस्योत्तरमक्षरंपरमंब्रह्मेति यत्परममक्षरंतद्ब्रह्मेतियोजना अक्षरशब्दस्यवर्णेषुरूढत्वात् ओमित्येतदक्षरमित्यादिश्रुतौओमित्येकाक्षरंब्रह्मेतिस्मृतौचदर्शनेनात्रापिप्रणवस्याक्षरशब्देनग्रहणेप्रसक्तेपरममितिविशेषणं प्रणवस्यपरब्रह्मत्वासंभवात् अतश्चएतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिश्रुतिप्रसिद्धमखंडैकरसं वस्तुअक्षरशब्दितंतद्ब्रह्मेतिप्राञ्चः यद्वा अक्षरशब्देनजीवः कूटस्थोक्षरउच्यतेउत्तमःपुरुषस्त्वन्यइतिगीतासुक्षरंप्रधानममृताक्षरंहरःक्षरात्मानावीशतेदेवएकइतिश्रुतौचकूटस्थपदेनामृतपदेनचविशेषितस्याक्षरपदस्यजीववाचित्वदर्शनात् अमृतोक्षरमित्यपेक्षितेउत्वाभावश्छांदसः तथाचाक्षरंजीवाख्यंपरमंब्रह्म परममितिविशेषणेनसोपाधिकस्यपूर्वाध्यायोक्तस्यव्यावृत्तिः नहिजीवस्यसोपाधिकस्यब्रह्मभावःसंभवति व्यावर्त्तकोपाधौमायादर्पणेजाग्रतितयोरभेदायोगात् किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्नेपरममितिविशेषणाभावेपितेब्रह्मतद्विदुःकृत्स्नमितिप्रश्नोत्थापकेसूत्रेपरमत्ववाचिनाकृत्स्नपदेनब्रह्मणोविशेषितत्वादुत्तरेपि

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अक्षरंब्रह्मपरमंस्वभावोध्यात्ममुच्यते॥भूतभावोद्भवकरोविसर्गःकर्मसं
ज्ञितः॥ ३ ॥ अधिभूतंक्षरोभावःपुरुषश्चाधिदैवतं ॥ अधियज्ञोहमेवात्रदेहेदेहभृतांवर ॥ ४ ॥

ब्रह्मणएवपरममितिविशेषणंयुज्यतएव प्रश्नेपितच्छब्देनकृत्स्नत्वस्यैवग्रहात् ततश्चकिंतत्कृत्स्नंब्रह्मेतिप्रश्नेयदक्षरंजीवाख्यंतदेवापेतोपाधिसंबंधंसत्कृत्स्नंब्रह्मेतितत्त्वमसीतिमहावाक्यार्थःप्रतीचोब्रह्मभावः प्रतिपादितोभवतीतिहृद्यं तथास्वोऽनागंतुकोभावःस्वरूपंस्वभावःशुद्धस्त्वंपदार्थःसोध्यात्ममुच्यते भाष्येतुतस्यैवपदस्यब्रह्मणःप्रतिदेहंप्रत्यगात्मभावःस्वोभावःस्वभावोध्यात्ममुच्यते अध्यात्मशब्देनाभिधीयतइतिविसर्गोदेवतोद्देशेनद्रव्यत्यागात्मकोयागःसकर्मसंज्ञितः तमेवविशिनष्टि भूतेति भूतानांभावःसात्विकादिःस्वभावःउद्भवश्चतयोःकरणाद्भूतभावोद्भवकरः तथाहि बुद्धिःकर्मानुसारिणीतिकर्मानुसारित्वंभावस्यस्मर्यते तथाउद्भवोपिकर्मतएवस्मर्यते अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति ॥ ३ ॥ क्षरोभावोजनिमद्वस्तुकर्मफलभूतंतत्साधनभूतंचतदधिभूतमित्युच्यते अधिदैवतंपुरुषःसर्वासुपूर्षुवसतीतिसर्वकरणानुग्राहकःसकलदेवतात्माहिरण्यगर्भः अधियज्ञोयज्ञाभिमानीविष्णुरंतर्यामीसोहमेवदेह्यस्मिअत्रास्मिन्देहे देहभृतांवर ॥ ४ ॥

अत्रषट्प्रश्नोत्तरेषुप्रथमेजीवस्यब्रह्मभावउक्तः तंजानतांप्रयाणमेवनास्ति ननतस्यप्राणाउत्क्रामंत्यत्रैवसमवनीयंते ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतीतिश्रुतेः द्वितीयेशुद्धस्त्वंपदार्थउक्तस्तज्ज्ञानस्यापिवस्तुतत्त्वविषयत्वान्नतत्रभावनापेक्षास्तीतिनभावनाफलभूतकालेतत्प्रत्ययोपेक्षते तृतीयचतुर्थयोस्तुकर्मतत्साधनभूतंचजन्यंवस्तूक्तं तत्रापिनभावनापेक्षास्ति अंतकालेप्रबलेनैवकर्मणाचित्तस्यावरोधात्तत्साधनफलभूतस्यैवस्मरणावश्यंभावेनतत्रभावनायावैयर्थ्यात् परिशेषादंत्ययोरेवकार्यकारणब्रह्मणोःसोपाधिकनिरुपाधिकयोरन्यतरस्यभावनासुदृढाचेदंतकालेतत्प्रत्ययोवश्यंभावीतितयोरन्यतररूपंपरमात्मानंस्मरन्यःकलेवरंमुक्त्वार्चिरादिमार्गेणप्रयातिसब्रह्मलोकप्राप्तिद्वाराक्रमेणमद्भावंमोक्षंयातीत्याह अंतकालेचेति स्पष्टायोजना नास्त्यत्रसंशयइति सोपाधिकब्रह्मोपास्तिप्रकृत्यशतंचैकाचहृदयस्यनाड्यस्तासांमूर्द्धानमभिनिःसृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेतिविष्वगन्याउत्क्रमणेभवंतीतितदुपासकस्यगतिपूर्वकस्यामृतत्वस्यश्रवणात् यस्तुशुद्धत्वंपदार्थरूपमध्यात्मवस्तुमात्रंवेदअसौब्रह्मात्मैक्यज्ञानाभावान्नतस्यप्राणाउत्क्रामंतीत्येतद्वाक्यविषयोनभवतिकिंतुशतंचैकाचेत्येतस्यैवविषयः ननुतस्यानुपासकत्वात्कथमेतदितिचेन्न नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छतीतिन्यायेनतस्योभयभ्रष्टत्वासंभवात् कठवल्लीषुनिष्कलप्रत्यगात्मविदंकेवलयोगिनंप्रकृत्यशतंचैकाचेत्याम्नानाच्च वेदांतविज्ञानसुनिश्चितार्थाःसंन्यासयोगाद्यतयःशुद्धसत्वाः तेब्रह्मलोकेतुपरांतकालेपरामृतात्परिमुच्यंतिसर्वेइतिश्रुतेर्निश्चितार्थानांशोधित

अंतकालेचमामेवस्मरन्मुक्त्वाकलेवरम् ॥ यःप्रयातिसमद्भावंयातिनास्त्यत्रसंशयः ॥५॥
यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरम् ॥ तंतमेवैतिकौंतेयसदातद्भावभावितः ॥ ६ ॥
तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरयुध्यच ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

त्वंपदार्थानामेवक्रममुक्तिरवगम्यते नचात्रसुनिश्चितार्थाइत्यनेनब्रह्मात्मैक्यनिश्चयवंतोग्रहीतुंशक्याः तेषांगत्यभावस्यप्रोक्तत्वात् नाप्युपासकाः असंभवात् उपासनाहिनामअतस्मिंस्तद्बुद्धिः यथाशालग्रामेविष्णुबुद्धिरेवंसूत्रविराडंतर्यामिष्वात्मबुद्धिरितिनतद्वंतःसुनिश्चितार्थाइतिवक्तुंशक्यं तस्मादध्यात्मविदांब्रह्मात्मैक्यानवगमादनुपासकत्वेनांत्यप्रत्ययाभावेप्यर्चिरादिगतिप्राप्तिरस्तीतिसर्वमनवद्यं ॥ ५ ॥ नकेवलंकार्यकारणब्रह्मणोरेवभावनांत्यप्रत्ययवशात्तद्भावप्राप्तिहेतुरपितुकीटस्यजीवतएवभावनाबलाद्भाव्यवस्तुभावप्राप्तिर्दृश्यते नंदिकेश्वरस्यचस्मर्यते सहिमहादेवंभावयंस्तत्सारूप्यंदेहांतरंविनैवप्राप्त इतियोगशास्त्रेपिप्रसिद्धं तत्रकिमुवक्तव्यमंतप्रत्ययवशाद्देहांतरेभाव्यभावप्राप्तिरस्तीतिमत्वातमेवार्थमन्यत्रापिदर्शयति यंयमिति तद्भावभावितःभाव्याकारवासनयारंजितइत्यर्थः ॥ ६ ॥ यस्मादेवंतस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनुस्मरअंतकालेमत्स्मृत्यामद्भावप्राप्त्यर्थं युध्यचेतिचकारात्कर्मोपास्त्योःसमुच्चयोवगम्यते ज्ञानकर्मसमुच्चयकर्त्तरीवतदुभयानुष्ठातर्येकस्मिन्नेवाधिकारिणिकर्तृत्वाकर्त्तृत्वप्रत्ययकृतविरोधाभावात् मयिआर्पितेमदेकनिष्ठतांनीतेमनोबुद्धीयेनसमय्यर्पितमनोबुद्धिस्त्वंअसंशयंमामेवैष्यसिप्राप्स्यसि अंतकालेस्मरणेनेतिशेषः ॥ ७ ॥

एतदेवश्लोकत्रयेणविवृणोति अभ्यासेति अभ्यासयोगयुक्तेन तत्रस्थितौयत्नोभ्यासइतिसूत्रितोऽभ्यासः तत्रध्येयेवस्तुनिचित्तस्यस्थिरीकरणार्थोयत्नःसचविजातीयप्रत्ययानंतरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणरूपःसोत्राभ्यासः तत्रभाव्योविषयःसिद्धःविष्णुप्रतिमादिर्विराडादिर्वा असिद्धस्तुमानसप्रतिमादिः तत्रासिद्धेमनसःप्रतिमाकारतासंपादनेतत्रस्थैर्यसंपादनेचेतिविषयभेदाद्द्विगुणोयत्नःकर्त्तव्योभवति सिद्धेतुचित्तस्थिरीकरणार्थएकएवयत्नः तत्रयथास्वतःस्वच्छःस्फटिकोजपाकुसुमोपरागाल्लोहितःस्फटिकइतितत्रलौहित्याध्यासः तत्प्राबल्यात्तत्रैवस्फटिकधीप्रमोषेपद्मरागत्वाध्यासः पद्मरागेपिचंद्रिकायामिंद्रनीलत्वाध्यासस्तत्रैवतदानीमेवकिंचिद्दूरस्थेनिहीनोपलत्वाध्यासइत्युत्तरोत्तराध्यासक्रमेणशुद्धएकएवस्फटिकःपंचविधोभवति एवंस्वतःशुद्धंचैतन्यंमायोपरागात्तदेवेश्वरः मायाप्राबल्येतस्यैवेश्वरत्वांशप्रमोषेतत्रैवसूत्रात्माध्यासःसूत्रेप्यज्ञानदार्ढ्याद्विराडध्यासः ततएवविराडेकदेशेषुशरीरादिषुआत्मत्वभ्रमः तत्रयथाघटांतर्गतःप्रदीपोघटमात्रंभासयतिघटच्छिद्रात्बहिर्गतःकिंचित्स्वप्रभयासंसृष्टंविषयमवभासयति सर्वात्मनाघटाद्बहिर्गतस्तुकृत्स्नंभवनोदरवर्त्तिपदार्थजातंप्रकाशयति तद्वद्देहांतर्गताचितिर्देहमात्रंभासयति देहच्छिद्राच्चक्षुरादेर्बहिर्गतासतीतत्सन्निकृष्टंकंचिद्विषयंरूपादिकमवभासयति सर्वात्मनागुरूक्तयुक्त्यादेहकृतपरिच्छेदाभिमानेत्यक्तेत्वपरिच्छिन्नासतीकृत्स्नंविराडात्मानमवभासयति यथोक्तंबाह्यग्रंथेष्वपि मणिहुतवहतारासोमसूर्यादयोपिक्षितिविषयमिहाल्पंबाह्यमुद्योतयं

अभ्यासयोगयुक्तेनचेतसानान्यगामिना ॥ परमंपुरुषंदिव्यंयातिपार्थानुचिंतयन् ॥ ८ ॥

ति सहजलयसमुत्थंद्योतयेज्ज्योतिरंतस्त्रिभुवनमपिसूक्ष्मस्थूलभेदक्रमेणेति सहजलयसमुत्थं सहजःस्वाभाविकोदेहकृतपरिच्छेदाभिमानस्तस्यलयमात्रादेवउत्थितं क्रमेणसंकल्पक्रमेण सदीक्षणमात्राभिनिर्वृत्तत्वात्सर्वस्यप्राक्संकल्पादसत्त्वात् तथाचश्रुतिः सयदिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीति दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाःसंकल्पकृताइत्यक्षपादसूत्राच्च दोषारागादयः तदेवंप्रकाशमानेविराजिअहमेवेदंसर्वोस्मीतिमन्यतेसोस्यपरमोलोकइतिशास्त्रप्रामाण्यादुपासकेनगृहीतोहंग्रहोयद्यपिवस्तुतत्त्वापेक्षयाभ्रांतिरूपस्तथापिस्वाभाविकाद्देहाहंग्रहात्सत्यरूपः यथास्फटिकेहीनोपलत्वग्रहापेक्षयाइंद्रनीलत्वग्रहस्तद्वत् यथाचस्फटिकेप्रणिधीयमानंचक्षुरुत्तरोत्तरपाटववृद्ध्याविंद्रनीलत्वंबाधित्वापद्मरागत्वंतद्बाधेनलोहितस्फटिकत्वंतद्बाधेनशुद्धत्वंचावगच्छति एवंगुरूक्तयुक्त्याप्रत्यगात्मनिप्रणिधीयमानंमनोस्यवाह्यंवाह्यंरूपमपोह्यआंतरेआंतरेअवतिष्ठते चरमंविशुद्धंरूपंप्राप्यतुस्वयमेवविलीयते यथोक्तं येनत्यजसितत्त्यजेति येनमनसात्यजसिविराडादिभावंतदपिमनस्त्यजेत्यर्थः तदेवंव्यवहारापेक्षयासिद्धेषुविराट्सूत्रांतर्यामिषुमनसःस्थिरीकरणार्थोयत्नोभ्यासस्तत्फलभूतोयोगःसमाधिर्ध्येयवस्तुन्येवचेतसःस्थैर्यंतेनगुणेनयुक्तंयच्चेतस्तेन नान्यगामिनाअनन्यगामिना नैकधेतिवत्समासः तेनचेतसापरमंसर्वोत्कृष्टंपुरुषंनिरस्ताशेषदोषं यत्सर्वेषांपुरस्तात्सर्वान्पाप्मनऔषत्तस्मात्पुरुषइतिनिर्वचनात् दिव्यंद्योतमानमनुचिंतयन्नहमेवभगवान्सर्वात्मावासुदेवइतिसततमाचार्योपदेशमनुध्यायन्तमेवनदीसमुद्रन्यायेनयातिहेपार्थ तथाचश्रुतिः यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्पुण्यपापेविधूयपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति परात्सूत्रात्परंअंतर्यामिणं ॥ ८ ॥

कविंपुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः॥ सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमादित्यवर्णंतमसःपरस्तात्॥ ९ ॥
प्रयाणकालेमनसाचलेनभक्त्यायुक्तोयोगबलेनचैव॥ भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्यसम्यक्सतंपरंपुरुषमुपैतिदिव्यम् ॥ १० ॥

तदेवमुपासनायाःस्वरूपमुक्त्वाउपास्यस्यस्वरूपमाह कविमिति कविंक्रांतदर्शिनंसर्वज्ञं पुराणंचिरंतनंअनुशासितारंजगतोंतर्यामिणं अणोःसूक्ष्मादप्याकाशादेरणीयांसंसूक्ष्मतरंयोनुस्मरेत्अनुचिंतयेत् सर्वस्यकर्मफलस्यधातारंविभागेनप्रदातारं अचिंत्यरूपंनास्यरूपंविद्यमानमपिकेनचिच्चिंतयितुंशक्यं आदित्यवर्णंआदित्यस्येवनित्यप्रकाशरूपोवर्णोदीप्यमानतायस्यतंआदित्यवर्णंसर्वजगदवभासकमित्यर्थः तमसोदेहेंद्रियादावनात्मन्यात्माभिमानरूपाऽविद्यातःपरस्तात्पराचीनंसतिदेहाभिमानेनप्रकाशतेयोगयुक्त्यात्यक्तेतुतस्मिन्स्वयमेवप्रकाशतइत्यर्थः॥९॥ उपासनायाःफलमाह प्रयाणेति प्रयाणकाले मनसाऽचलेनवृत्त्यंतरवर्जितेन भक्त्याभगवतिवासुदेवेआराध्यत्वबुद्ध्यायुक्तोयोगबलेनयोगोमनःप्राणेंद्रियक्रियानिरोधोहृदयपुंडरीकेतेषांवशीकरणमित्यर्थः तस्यैवबलेनचयुक्तोभूमिकाजयक्रमेणप्रागेवमूलाधारादिब्रह्मरंध्रांतस्थानेष्वारोहावरोहक्रमेणसंचारितपवनोंतकाले भ्रुवोर्मध्येआज्ञाचक्रेप्राणंआवेश्यसुषुम्नयानाड्यामूलाधारादुत्थापनपूर्वकंसम्यक्निवेश्यस्थापयित्वा स्थापनप्रयोजनंतुअन्यविस्मरणपूर्वकंदिव्यपुरुषचिंतनं तच्चभ्रूमध्यादुपर्युन्नीयमानेवायौमनोमूर्छामापद्यतइति तस्यामवस्थायांनभवतीत्यंत्यप्रत्ययस्तत्रैवसंपाद्यस्ततोर्चिरादिमार्गपर्वणाअमानवस्यपुरुषस्यस्थानविशेषप्रापकस्यप्राप्यस्थानस्यचतस्मिन्नेवस्मरणंकर्त्तव्यं तद्वासनावासितंमनोभ्रूमध्याद्योगिनाऊर्ध्वयानाड्याउत्क्षिप्तेप्राणेमुक्तेषुवद्ब्रह्मांडखर्परंभित्वाप्रचलितेंसतिलब्धवृत्तिकंभूत्वापूर्वसंस्कारप्राबल्याद्योगमाहात्म्याच्चदिव्योपाध्युपेतमर्चिरादिपर्वदेवताभिरभिपूज्यमानमुत्तरोत्तरंस्थानंप्रत्यतिवाह्यमानममानवेनचपुरुषेणसंगच्छमानंतेनचयथाभिलषितंस्थानंप्रापितमात्मानंपश्यति तदिदमुक्तंभ्रुवोर्मध्येसम्यक्प्राणमावेश्येति सएवंकृत्वायोगीकविंपुराणमित्युक्तलक्षणंपरंपुरुषंहिरण्यगर्भाख्यंसर्वस्यभूतजातस्यजनयितारंनारायणादिशब्दप्रतिपाद्यमुपैतिसमीपेप्राप्नोति तल्लोकंप्राप्नोतीत्यर्थः नहिपौराणिकानामिववैदिकानांमतेब्रह्मविष्णुरुद्रलोकानामुपर्युपरिकल्पनास्ति किंतर्हिसर्वेहिरण्यगर्भलोकाख्येसत्यलोकएवांतर्भवंति पराहिसोपासनकर्मार्जितार्हिरण्यगर्भप्राप्यंतेतिबृहदारण्यकेतद्भाष्यादौचस्पष्टं ॥ १० ॥

भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्येत्युक्तंतत्किंकृत्वाकर्त्तव्यंतत्कृत्वाचकिंकर्त्तव्यमित्येतद्द्वयंवदिष्यंस्तत्रप्रतीकत्वेनचिंत्यंप्रणवंतावद्वाच्यवाचकयोरभेदविवक्षयास्तौति यदक्षरंप्रणवाख्यंवाचकंवेदविदोवेदादौवदंति यद्वायदक्षरंब्रह्मतद्वाच्यं एतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्येवंलक्षणंवावेदविदउपनिषद्विदोवदंति यच्चयतयोविशंतिब्रह्मप्रतीकत्वेनशरणीकुर्वंति पक्षेसम्यग्दर्शनेसतिसरित्सागरन्यायेनयत्प्रविशंतियतयःयदक्षरमिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतीतिपक्षद्वयेपिसमानं तत्तेपदंवर्णत्रयात्मकंपदनीयंवास्थानंविष्णोःपरमंपदंसंग्रहेणप्रवक्ष्ये अयंचवाच्यवाचकयोरभेदःश्रुतिच्छाययागम्यते अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादितिसर्वधर्मातीतंब्रह्मप्रकृत्य सर्वेवेदायत्पदमामनंतितपांसिसर्वाणिचयद्वदंति यदिच्छंतोब्रह्मचर्यंचरंतितत्तेपदंसंग्रहेणब्रवीम्योमित्येतदित्योंकारेणोपसंहारात्तत्फलंचप्रतीकभावात् ओंकारंप्रतीकत्वेनप्रकल्प्यतद्वाराशुद्धंशबलंवाब्रह्मप्रतिपत्तव्यं तथाचश्रुत्यंतरे एतद्वैसत्यकामपरंचापरंचब्रह्मयदोंकारइत्युपक्रम्यतस्मादेवंविद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेतीतिदृष्टं आयतनंशालग्रामवत्प्रतीकंतेन ॥ ११ ॥ भ्रुवोर्मध्येकथंप्राणमावेशयेदित्यतआह सर्वेति सर्वाणिशब्दादिविषयग्रहणद्वाराणींद्रियाणिसंयम्यनिगृह्य तथाहृदिमनोपिनिरुध्य तेषांकंचुकभूतंप्राणंमूर्द्धन्यनाड्यासुषुम्नाख्ययामूर्ध्निभ्रुवोर्मध्येआधाय कथंयोगधारणांयोगशास्त्रोक्तांधारणांमनसोदेशविशेषनिबंधिनीमास्थितःअनुतिष्ठन्सन् ॥ १२ ॥ मूर्ध्निप्राणमाधायकिंकुर्यादितआह ओंकाररूपंएकाक्षरंएकंचतदक्षरंचवर्णोब्रह्मचतद्व्याहरन्उच्चरन्मांचब्रह्मभूतंअनुस्मरन्योहिदेवदत्तंस्मृत्वातन्नामव्याहरतितस्मैदेवदत्तोभिमुखोभवत्येवंब्रह्मणोनामोच्चारणेनसन्निहिततरंव्यापकंब्रह्मसाधकस्यसन्निधीयते सन्निहितेचब्रह्मणियोदेहंत्यजन्म्रियमाणःप्रयातिऊर्ध्वनाड्याउत्क्रामतिसपरमांगतिंसन्निकृष्टब्रह्मरूपांयाति ब्रह्मैवप्रकृत्यश्रूयतेएषास्यपरमागतिरेषास्यपरमासंपदेषोस्यपरमआनंदइति तामेवगतिंशुद्धंब्रह्मैवप्राप्नोतिब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारा ॥१३॥ इयंमतिरतीवदुर्लभेतिमामंस्थाइत्याह अनन्येति नास्तिअन्यत्रचेतोयस्यासौअनन्यचेताइत्यनेनस्मरणेआदरउच्यते सततमितिनैरंतर्यं योमांस्मरतिनित्यशइतिदीर्घकालत्वंयावज्जीवंस्मरतीत्यर्थःतस्याहंसुलभःपार्थनित्ययुक्तस्यनित्येयोगिनामावश्यकेयुक्ताहारविहारादौयमनियमादौचयुक्तस्यावहितस्ययोगिनःयोगमनुतिष्ठतः ॥ १४ ॥

त्वल्लाभेपिकिंस्यादतआह मामिति मामुपेत्यपुनर्द्वितीयवारंजन्मनाप्नुवंति यज्जन्मदुःखानामालयभूतंमूढदृष्ट्याकिंचित्सुखालयत्वेपिअशाश्वतंनश्वरंतुच्छमित्यर्थः केनाप्नुवंति महात्मानोयोगेनजितचित्ताः
अतएवपरमांसंसिद्धिंमोक्षंगताःअगताअपिप्रत्यासन्नत्वाद्गताएव तथाब्रह्मलोकगतान्प्रकृत्यस्मर्यते ब्रह्मणासहतेसर्वेसंप्राप्तेप्रतिसंचरे परस्यांतेकृतात्मानःप्रविशंतिपरंपदमिति प्रतिसंचरेब्राह्मेप्रलये परस्य
चतुर्मुखस्यअंतेनाशे ॥ १५ ॥ त्वदलाभेपिकिंस्यादतआह आब्रह्मेति आब्रह्मभुवनात्ब्रह्मलोकमभिव्याप्य ब्रह्मलोकेनसहैवेत्यर्थः लोकाःपुनरावर्त्तिनःपुनरावृत्तिस्वभावाःहेअर्जुन शेषंस्पष्टं अत्रेयं
व्यवस्था येक्रममुक्तिफलाभिर्दहरादिविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेतत्रैवज्ञानंप्राप्यब्रह्मणासहमुच्यंते येतुपंचाग्निविद्याभिर्ब्रह्मलोकंगतास्तेऽनुपासितपरमेश्वराःपुनरावर्त्तंतइति ॥ १६ ॥ आवृत्तिभाजांकाल
परिच्छेदमाह सहस्रेति युगशब्दोत्रचतुर्युगपर्यायः चतुर्युगसहस्रंतुब्रह्मणोदिनमुच्यतइतिपुराणांतरदर्शनात् सहस्रंचतुर्युगानिपर्यंतोवसानंयस्य चतुर्युगसहस्रंब्रह्मणोदिनंरात्रिरपितावतीत्याह रात्रिमिति अत्रा
पिचतुर्युगसहस्राणांअंतेभवतितांचतुर्युगसहस्रांतां तेप्रसिद्धाअहोरात्रविदोजनाविंदुः ॥१७॥ किंब्रह्मणोह्नि जायतेकिंवारात्रावित्यतआह अव्यक्तादिति अत्रदैनंदिनसृष्टिप्रलययोःप्रकृतत्वादव्यक्तशब्देन
नाव्याकृतंवियदादिकारणमिहग्राह्यं तदाआकाशादीनांसत्त्वात् किंतर्हिप्रजापतेःस्वापावस्थैवेहाव्यक्तशब्दार्थः अयंभावः प्रजापतेःस्वापकालेतत्कल्पितःस्थावरजंगमप्रपंचःसर्वोपितदीयेऽज्ञानेऽव्याकृता

मामुपेत्यपुनर्जन्मदुःखालयमशाश्वतम् ॥ नाप्नुवंतिमहात्मानःसंसिद्धिंपरमांगताः ॥ १५ ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्त्तिनोर्जुन ॥ मामु
पेत्यतुकौंतेयपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांतेऽहोरात्रविदोजनाः ॥ १७ ॥ अव्यक्ताद्व्यक्त
यःसर्वाःप्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥ भूतग्रामःसएवायंभूत्वाभूत्वाप्रलीयते ॥ रात्र्यागमेऽवशः
पार्थप्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥ परस्तस्मात्तुभावोन्योव्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ॥ यःससर्वेषुभूतेषुनश्यत्सुनविनश्यति ॥ २० ॥

ख्येलीयतेरात्र्यागमे तथादिवसागमेपुनस्ततएवयथापूर्वमाविर्भवति एवंदृष्टिसृष्टिन्यायेनास्मत्कल्पितोप्ययंवियदादिप्रपंचोऽस्मत्सुषुप्तौलीयतेअस्मत्प्रबोधेयथापूर्वंप्रादुर्भवतीति ॥ १८ ॥ कृतहानाकृता
भ्यागमदोषापनुत्तयेबंधमोक्षशास्त्रप्रवृत्तिसाफल्यायचअविद्यादिवशादवशोयंभूतग्रामःपुनःपुनर्भूत्वापुनःपुनःप्रलीयतइत्याहवैराग्योत्पादनार्थं भूतग्रामइति अहरागमेभूत्वाभूत्वारात्र्यागमेप्रलीयतइति
योजना सएवभूत्वाप्रलीयतेनान्योऽभिनवोभवतीत्यर्थः कुतः यतोऽवशःअविद्याकामकर्माधीनस्तस्मात्सर्वानर्थबीजभूतायाअविद्यायाविद्ययाउच्छेदेजन्ममरणप्रवाहविच्छेदायावश्यंयतितव्यमित्यर्थः
॥ १९ ॥एवंब्रह्मभुवनांतानामावृत्तिंव्याख्यायग्राप्तानामावृत्तिर्नास्तितदक्षरंपरमंब्रह्मेत्युपक्रांतंवस्तुलक्षयतिपरस्तस्मादितित्रिभिः परइति तस्माद्व्यक्तात्भूतग्रामबीजभूतादविद्यालक्षणादनृतात् अन्यो
ऽत्यंतविलक्षणोभावःसत्ता तुशब्दात्पराभिमतंसत्तासामान्यंवारयति तस्यसामान्यादिभ्योव्यावृत्तत्वात् अस्यचसर्वानुगतत्वात् सनातनोनित्यैकरूपः उपाधिमान्हिउपाधिविक्रिययानित्यंविक्रियतइ
वभाति अयंत्वनुपाधित्वान्नित्यैकरूपएवयःसभावःसर्वेषुभूतेषुवियदादिषुनश्यत्सुनविनश्यतिकेवलसत्तारूपत्वात् एतेनतस्यकालत्रयाबाध्यत्वंनित्यत्वंचोक्तं ॥ २० ॥

अव्यक्तोनव्यज्यतइतिदृश्यत्वंनिरस्तं अक्षरोश्नुतेव्याप्नोतीतित्रिविधपरिच्छेदशून्यत्वमुक्तं तंभावंपरमांगतिं ब्रह्मलोकांतागतिरपरमा कार्यत्वात् इयंतुपरमा कार्यकारणातीतत्वात् आहुः एषास्यपरमाग
तिरित्यादयःश्रुतयः यंभावंप्राप्यननिवर्त्ततेपुनःसंसारेनपतंति तदितिविधेयापेक्षंक्लीबत्वं सएवममविष्णोःपरमंउपाध्यस्पृष्टंधामप्रकाशःतद्विष्णोःपरमंपदमितिश्रुतिप्रसिद्धंनिष्कलंब्रह्म॥ २१॥ एवंज्ञेयंप्रत्य
गभिन्नंब्रह्मोक्त्वाजगत्कारणमुपासनीयमितोन्यदित्याह पुरुषइति तुशब्दःपूर्ववैलक्षण्यद्योतनार्थः हेपार्थयोयंभक्त्याआराधनेनउपासनेनेतियावत् कीदृश्या अनन्ययानास्त्यन्योयस्यांसातयाउपास्योपा
सकभेदमंतरेणअहंग्रहरूपयेत्यर्थः तयाभक्त्यायोलभ्यःसपरःपूर्वोक्तादव्यावृत्ताननुगतादक्षरादन्यःकारणात्मेतियावत् लभ्यत्वादेवास्यान्यत्वमपि नह्यात्माचलभ्यश्चेतियुज्यते अस्यकारणत्वमेवाह यस्ये
ति यस्यपुरुषस्यांतःस्थानिबीजेद्रुमइवसर्वाणिवियदादीनिस्थावरजंगमानिचयेनचइदंसर्वंततंव्याप्तमुपादानत्वात्सभक्त्यालभ्यतइतियोजना॥ २२॥ पूर्वोक्तानामोंकारद्वारासगुणब्रह्मविदांक्रममुक्तिभा

अव्यक्तोक्षरइत्युक्तस्तमाहुःपरमांगतिम्॥ यंप्राप्यननिवर्त्तंतेतद्धामपरमंमम॥ २१॥ पुरुषःसपरःपार्थभक्त्यालभ्यस्त्वनन्यया॥ यस्यां
तस्थानिभूतानियेनसर्वमिदंततम्॥ २२॥ यत्रकालेत्वनावृत्तिमावृत्तिंचैवयोगिनः॥ प्रयातायांतितंकालंवक्ष्यामिभरतर्षभ॥ २३॥
अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासाउत्तरायणम्॥ तत्रप्रयातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः॥ २४॥ धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणा
यनं॥ तत्रचांद्रमसंज्योतिर्योगीप्राप्यनिवर्त्तते॥ २५॥ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते॥ एकयायात्यनावृत्तिमन्ययावर्त्ततेपुनः
॥ २६॥ नैतेसृतीपार्थजानन्योगीमुह्यतिकश्चन॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुयोगयुक्तोभवार्जुन॥ २७॥

जांब्रह्मप्रतिपत्तयेउत्तरोमार्गोवक्तव्यइत्यतआह यत्रेति आवृत्तिमार्गोपन्यासोऽनावृत्तिमार्गस्तुत्यर्थः योगिनइति योगिनःकर्मिणश्चोच्यंते तेषांयथायोगंमार्गद्वयविभागः शेषंस्पष्टं॥ २३॥ तत्रोपासकानां
देवयानंपंथानमाह अग्निरिति अग्निर्ज्योतिरित्यर्चिरभिमानिनीदेवतालक्ष्यते एवंअहरित्यहरभिमानिनी एवंशुक्लपक्षस्यषष्ठमाससंमितोत्तरायणस्यचाभिमानिन्यौदेवतेएव एतच्चान्यासामप्युपलक्षणं तत्र
प्रयाताउत्क्रांताब्रह्मकार्यंब्रह्मतद्द्वारापरंचगच्छंति ब्रह्मविदोब्रह्मोपासकाजनाः॥ २४॥ एतेनचधूमोरात्रिरित्येषोपिधूमादिमार्गःकर्मिणामपक्वयोगिनांचउचितआवृत्तिफलश्चव्याख्यातः॥ २५॥ उक्तौ
मार्गावुपसंहरति शुक्लेति शुक्लाज्ञानहेतुत्वादर्चिरादिगतिः तदभावात्कृष्णाधूमादिगतिः एकयाशुक्लया अन्ययाकृष्णया॥ २६॥ एतेसृतीमार्गौआवृत्त्यनावृत्तिफलेजानन्योगीनमुह्यतियोगभ्रष्टोऽयतिर
ल्पप्रयत्नश्चयोगीनभवति कश्चनकोपि यस्मादेवंतस्मात्सर्वेष्वित्यादिस्पष्टं॥ २७॥

पुनःश्रद्धाभिवृद्धयेयोगंस्तौति वेदेष्विति वेदेषुसम्यगधीतेषुयज्ञेषुतपःसुचसम्यगनुष्ठितेषुदानेषुचसम्यग्दत्तेषुयत्पुण्यंतत्फलंचेतिपुण्यफलंसर्वेषुसमुच्चितेषुयत्प्रदिष्टंशास्त्रेषुतत्सर्वंयोगीअत्येतिअतिक्रामतिकार्यंब्रह्मलोकंप्राप्नोतीत्यर्थः किंकृत्वा इदंपूर्वोक्तमुपासनंविदित्वाज्ञात्वानुष्ठायच ततश्चकिमित्यतआह यत्स्थानंनिर्विशेषंब्रह्मउपैतिप्राप्नोतिचक्रमेणेत्यर्थः आद्यंनतुकेनचिन्निर्मितं तदनेनाध्यायेनध्येयस्तत्पदार्थोव्याख्यातः अग्रिमेध्यायेज्ञेयंब्रह्मव्याख्यास्यति ॥ २८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेगीतार्थ० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८॥ पर्व०॥३२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

पूर्वाध्यायेकिंतद्ब्रह्मेत्यादिसप्तप्रश्न्यामक्षरंब्रह्मपरममित्यादिनासंक्षिप्यव्याख्यातायांतज्ज्ञानस्यपृथक्प्रयोजनाकांक्षायांकर्मविदआधिभौतिकंधूमादिमार्गप्राप्यंस्थानमितिनिरूपणेनप्राप्यप्रापकादिविभागोदर्शितः तेनकर्माधिभूतेव्याख्याते तथासूत्रांतर्यामिणोरुपासकस्यार्चिरादिमार्गेणक्रममुक्तिस्थानप्राप्तिरित्युक्तंतेनाधिदैवाधियज्ञौव्याख्यातौ ओमित्येकाक्षरमित्यादिनाअंतकालेकथंज्ञेयोसीत्यस्योत्तरंव्याख्यातं तदेवंध्येयब्रह्मविद्यासांगानिरूपिता परिशिष्टमाद्यंज्ञेयब्रह्मविषयंप्रश्नद्वयंकिंतद्ब्रह्मकिमध्यात्ममितितद्विवरणायनवमोध्यायआरभ्यते नकेवलमर्चिरादिगतिप्राप्याकालांतरएवमुक्तिरस्ति किंत्विहैवसद्योमुक्तिरस्तीतिविशेषंवक्तुंश्रीभगवानुवाच इदंतुतेइति इदंवक्ष्यमाणं तुपूर्वस्माद्ध्येयाद्विलक्षणंज्ञेयंतेतुभ्यंगुह्यतममतिगोप्यंप्रवक्ष्यामि अनसूयवेअसूयागुणेषुदोषाविष्करणंतद्रहिताय ज्ञानंज्ञ

वेदेषुयज्ञेषुतपःसुचैवदानेषुयत्पुण्यफलंप्रदिष्टम् ॥ अत्येतितत्सर्वमिदंविदित्वायोगीपरंस्थानमुपैतिचाद्यम् ॥२८॥ ॥इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः ॥८॥ पर्वणितुद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥ ॥छ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥इदंतुतेगुह्यतमंप्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१॥ राजविद्याराजगुह्यंपवित्रमिदमुत्तमम् ॥ प्रत्यक्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥ अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप ॥ अप्राप्यमांनिवर्त्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

प्तिमात्रस्वरूपंब्रह्म विज्ञानेनानुभवेनसहितंनतुकेवलंपारोक्ष्येणयत्ज्ञानंज्ञात्वासाक्षात्कृत्यअशुभात्संसारान्मोक्ष्यसे अत्रयत्सप्तमादौ ज्ञानंतेऽहंसविज्ञानमिदंवक्ष्याम्यशेषतइतिप्रतिज्ञातं यस्यचविज्ञानायशाखाचंद्रन्यायेनोपलक्षणीभूतंजगत्कारणंब्रह्मतत्रैवनिरूपितं यद्विज्ञानेऽधिकारसंपत्त्यर्थंतस्यैवसगुणस्योपासनमुक्तंतदिहसर्वशेषीभूतंब्रह्मवक्तव्यमितितथैवप्रतिजानीतेवचनमात्रेणैवात्रापरोक्षंज्ञानंजायतइतितच्चतत्रैवव्युत्पादितंनविस्मर्त्तव्यं ॥ १ ॥ एतदेवस्तौति राजविद्येति विद्यानांराजाइतिराजविद्याअध्यात्मविद्या गुह्यानांराजाइतिराजगुह्यं राजदंतादिषुपरमित्युपसर्जनस्यपरनिपातः पवित्रंपावनं उत्तमंपूर्वापरदुरितनाशाश्लेषहेतुत्वात्प्रायश्चित्ताद्यपेक्षयाश्रेष्ठं प्रत्यक्षावगमंप्रत्यक्षंनित्यापरोक्षंयत्प्रत्यगात्मवस्तुतदेवयाथात्म्येनावगम्यतेऽनेनेतिप्रत्यक्षावगमं प्रत्यक्षेणसुखादिवदगमोयस्येतिवा अस्मिन्पक्षेविज्ञानसहितमितिविशेषणस्यश्लोकांतरस्थत्वान्नतेनपौनरुक्त्यदोषः तर्ह्यपूर्वत्वाभावान्निष्फलंस्यादतआह धर्म्यंधर्मादनपेतं तथाहि क्षणमपिप्रत्यगात्माकारवृत्तौसत्यांश्रूयते क्षणमेकंक्रतुशतस्यचतुःसप्तत्यायत्फलंतदवाप्नोतीति तर्हिदुःसाध्यंस्यान्नेत्याह सुसुखंकर्तुमिति कर्त्तुंसंपादयितुंआविष्कर्त्तुंसुसुखंअनायाससाध्यं अज्ञानापनयमात्रसिद्धत्वात् तर्हिआशुविनाशिफलंचेत् अव्ययं वस्तुमात्रविषयत्वादनंतफलंनतुकर्मफलवन्नश्यति ॥ २ ॥ तर्हिकुतएतज्ज्ञानंसर्वेनसंपादयंतीत्याह अश्रद्दधानाइति स्पष्टार्थःश्लोकः ॥ ३ ॥

एवंस्तुत्याभिमुखीकृत्ययद्वक्तव्यंतदाह मयेति मयाइदंसर्वंजगत्ततंव्याप्तंउपादानत्वात् कनकेनेवकुंडलादीनि ननुप्रागेवैतदुक्तंअहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेति तथाचराजविद्येत्यादिस्तुतिरस्थानेएव कृतास्यात् वक्तव्यविशेषाभावादितिचेत् अत्रब्रूमः यथा यतोवाइमानिभूतानिजायंते येनजातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंति तद्विजिज्ञासस्व तद्ब्रह्मेतीतिज्ञेयस्यब्रह्मणोलक्षणंजगज्जन्मादिहेतुत्वमुक्त्वा तस्यानुगममन्नादिशब्दशब्दितेषुविराडादिषुदर्शयति अन्नाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते प्राणाद्ध्येवेत्यादिना तस्यनिर्णयवाक्यंतु आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतेइति सैषाभार्गवीवारुणीविद्येति तत्रैवविद्यायाःपर्यवसानाभिधानात् एवमिहापिसप्तमे भूमिरापोनलोवायुरित्यादिनासर्वभूतात्मकस्यविराजोजगज्जन्मादिहेतुत्वंप्रदर्श्यपश्चादहंसर्वस्यजगतःप्रभवःप्रलयस्तथेत्यनेनमायाशबलेपितस्य दर्श्यैदानींशुद्धेप्रत्यगात्मन्येवतद्दर्शयतिस्थूलारुंधतीन्यायेनप्रतिपत्तिसौकर्यार्थमितिगम्यते राजविद्येत्यादिनास्तुतत्वात् यथाकश्चिद्दुर्लक्ष्यांसूक्ष्मामरुंधतींदिदर्शयिषुस्तत्समीपस्थांस्थूलांतारामरुंधतीतिया

मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्त्तिना॥ मत्स्थानिसर्वभूतानिनचाहंतेष्ववस्थितः॥४॥

हयतिप्रतिपद्यतेचानेनैवक्रमेणप्रतिपत्तिः एवमिहापिकार्यकारणप्रतिपत्तिद्वाराअकार्यकारणस्यशुद्धस्यप्रतिपत्तिर्युक्ता अतएवभगवान्भाष्यकारोमयाततमिदंसर्वमित्यत्रमयाममयःपरोभावस्तेनततंव्याप्तमितिव्याचख्यौ नत्वहंसर्वस्यजगतःप्रभवइत्यत्रममयःपरोभावःससर्वस्यजगतःप्रभवइति सचभगवतःकारणात्मनःपरोभावःपरमानंदएवतेनैवचेदंततं आनंदाद्ध्येवेत्युदाहृतश्रुतेंस्तस्यैवजगदुपादानत्वेनतदीयसत्तास्फूर्त्तिभ्यांजगतोव्याप्तत्वात् अतएवाव्यक्तमूर्त्तिनेतिविशेषणं मायाशबलंहिकारणंबुद्धिग्राह्यत्वात्करणगोचरःशुद्धंहिबुद्धेःपरत्वात्करणागोचरइति किंभूताकारेणानंदःपरिणमतइत्यतआह मत्स्थानीति मयिप्रत्यगानंदेरज्ज्वांस्रक्सर्पदंडधारादयइवसर्वभूतानिस्थितान्यतोमत्स्थानीत्युपचाराद्उच्यंते अधिष्ठानाध्यस्तयोर्वास्तवसंबंधायोगात् एतदेवाह नचेति नचाहंपरमानंदस्तेषुभूतेष्ववस्थितोस्मिघटादाविवमृत् अपरिणामित्वादेव॥ ४ ॥

एवमभ्युपगतमानंदस्यजगद्विवर्त्ताधिष्ठानत्वंतदप्यपवदति नचमत्स्थानीति अयंभावः अस्यद्वैतेंद्रजालस्ययदुपादानकारणंअज्ञानंतदुपाश्रित्यब्रह्मकारणमुच्यतइतिवार्त्तिकोक्तेरज्ञानमेवजगत्कारणंतच्च तुच्छं अहंचासंगः ततश्चतुच्छतरेणतत्कार्येणभूतसंघेनममासंगस्याधाराधेयभावसंबंधोऽनिर्वचनीयोप्यस्ति आवृतंहिरज्ज्वादिकमनिर्वचनीयेनसर्पादिनासंबध्यते अहंतुसर्वदानावृतःसाक्षिरूपत्वात्तत्संबंधशून्यइतिनचमत्स्थानिभूतानीत्युक्तमिति ननुसाक्षिणस्तवब्रह्मणोयुवासुखीचेतिप्रतीच्येवभूतसंबंधानुभवात्कथंनचमत्स्थानीत्युक्तिरित्याशंक्याह पश्यमेयोगमैश्वरमिति मेममभूतैःसहयोगंयुक्तिघटनांपश्य ऐश्वरंईश्वरेणमायाविनानिर्मितं गगनेगंधर्वनगरमिव अतएवममकारणशरीरस्यात्माप्रत्यगानंदोभूतभृदपिभूतस्थोन चकारोप्यर्थेभिन्नक्रमश्च खमिवगंधर्वनगरभृदपितत्स्थंन तस्यतदाकारेणपरिणामासंभवात् एवंरूपोपिपरानंदरूपोममात्मासभूतभावनःभूतानांवृद्धिकरः एतस्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंति कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादित्यादिश्रुतिभ्यः आकाशेअव्याकृताख्येस्वाधिष्ठानभूतआनंदोऽनुस्यूतोनस्यात्तर्हिप्राणापानक्रियांकश्चिदपिनकुर्यात् कारणगतंजाड्यंकार्येपिस्यात् आकाशेआनंदानुबंधेतुकारणस्यचेतनत्वात्कार्यमपिचेतनावत्स्यादितिश्रुत्यर्थः

नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरम्॥ भूतभृन्नचभूतस्थोममात्माभूतभावनः ॥५॥ य
थाकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान्॥ तथासर्वाणिभूतानिमत्स्थानीत्युपधारय॥६॥

बृहदारण्यकेपि यदूर्ध्वंगार्गिदिवोयदवाक्पृथिव्यायदंतराद्यावापृथिवीइमे यद्भूतंचभवच्चभविष्यच्चेत्याचक्षतआकाशएवतदोतंचप्रोतंचेतिमायाविनिसर्वस्योतप्रोतत्वमुक्त्वाकस्मिन्नुखल्वाकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्योत्तरमेतस्मिन्नुखल्वक्षरेगार्गिआकाशओतश्चप्रोतश्चेत्यस्थूलादिलक्षणस्याक्षरस्याकाशाधारत्वमुक्तं तस्माद्युक्तमुक्तमाकाशशरीरेणभगवताकारणोपाधिनिष्कृष्टचिन्मात्राभिप्रायेणममात्माभूतभावनइति ॥ ५ ॥ श्लोकद्वयोक्तेर्थेदृष्टांतमाह यथेति यथालोकेआकाशेस्थितोनित्यंसदावायुःसर्वत्रगःपरिमाणतश्चमहान् तथासर्वाणिभूतानिसर्वगतेमयिअसंश्लेषेणैवस्थितानीत्येवमुपधारयेतिप्राञ्चः किंतद्ब्रह्मेतिप्रश्नस्योत्तरमुक्तंअक्षरंपरमंब्रह्मेति अक्षरसंज्ञंशुद्धस्त्वंपदार्थएवनिरुपाधिकंब्रह्मेत्युक्तं तत्रनिरुपाधिकंब्रह्मश्लोकद्वयेनव्याख्यातं इदानींतस्याक्षराख्येनजीवेनाभेदंसदृष्टांतमाह यथेति वायुःसूत्रात्मा वायुर्वैगोतमतत्सूत्रमितिश्रुतेः सर्वत्रगइतिसमष्टिलिंगत्वात्तस्यसर्वगतत्वं महानितिबाह्यवायुव्यावृत्त्यर्थं सयथाआकाशस्थितःअव्याकृताकाशेस्वकारणेस्थितः नित्यमितिकालत्रयेपितस्याकाशसंबंधउक्तः सर्वाणिभूतानिउपाधिनिष्कृष्टत्वंपदार्थरूपीचेतनवर्गः बहुत्वंलोकाभिप्रायेण यथाकार्यंसर्वमुत्पत्तेःप्राक्नाशादूर्ध्वंमध्येचस्वकारणएवाभेदेनतिष्ठति एवंसर्वोपिजीववर्गउपाध्युत्पत्तेः प्राक्तन्नाशादूर्ध्वंमध्येवाघटाकाशोमहाकाशादिवपरस्माद्ब्रह्मणःकालत्रयेपिनातिरिच्यतइत्यर्थः एतेनजीवब्रह्माभेदकथनेनस्वभावोध्यात्ममुच्यतइतियत्प्रागुक्तंब्रह्मैवजीवइतितद्विवृतं ॥ ६ ॥

नन्वेवमुपाधिरहितस्यैवब्रह्मणिलयश्चेदुपाधेःकागतिरित्याशंक्याह सर्वेति सर्वाणिभूतानिस्थावरजंगमशरीराणिमामिकांममामायाविनःप्रकृतिंत्रिगुणात्मिकामपरांसूक्ष्मभूम्याद्यात्मिकांयांतिप्रविशंति कदा यांतिकल्पक्षये पुनश्चतान्येवभूतानिप्रकृतौसुप्ताविवसंस्कारात्मनास्थितानिएकतांगतानिकल्पादौविसृजामिविविधरूपेणसृजाम्यहंकारणात्मामायावी ॥ ७ ॥ एतदेवाहप्रकृतिमिति एवमविद्यालक्षणांस्वां प्रकृतिमवष्टभ्यआश्रित्यतांविनाकेवलस्यस्रष्टृत्वासंभवात् इमंभूतग्रामंपुनःपुनर्विविधंसृजामि किंभूतं प्रकृतेर्वशात्स्वभाववशात् अवशंरागद्वेषाद्यधीनं ॥८॥ ननुविषमांसृष्टिंकुर्वतस्तववैषम्यनैर्घृण्येस्यातामतआह नचेति तानिविषमसृष्टिरूपाणिकर्माणिमांननिबध्नंति तत्रहेतुः उदासीनवदासीनमिति यथापर्जन्योबीजविशेषेषुरागंकेषुचिद्द्वेषंचाकृत्वाउदासीनःसन्वर्षतिएवमीश्वरोपिपुण्यवत्सुरागंपापिषु द्वेषंचाकुर्वन्जगत्सृजति तत्तदसाधारणकर्मबीजवशात्तेतेविभिन्नंफलंप्राप्नुवंतीतिनेश्वरवैषम्यादीत्यर्थः ॥ ९ ॥ ननुविसृजामिउदासीनवदासीनमितिपरस्परविरुद्धमुच्यतइत्याशंक्याह मयेति मयाकूटस्थेन

सर्वभूतानिकौंतेयप्रकृतिंयांतिमामिकाम्॥ कल्पक्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृजाम्यहम्॥७॥ प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमवशंप्रकृतेर्वशात्॥८॥ नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय॥ उदासीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु॥९॥ मयाध्यक्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरम्॥ हेतुनानेनकौंतेयजगद्विपरिवर्त्तते॥१०॥ अवजानंतिमांमूढामानुषींतनुमाश्रितम्॥ परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरम्॥ ११ ॥ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञानाविचेतसः॥ राक्षसीमासुरींचैवप्रकृतिंमोहिनींश्रिताः॥ १२ ॥ महात्मानस्तुमांपार्थदैवींप्रकृतिमाश्रिताः ॥ भजंत्यनन्यमनसोज्ञात्वाभूतादिमव्ययम्॥ १३ ॥

अध्यक्षेण अयस्कांतकल्पेनप्रवर्त्तकेनप्रकृतिश्चराचरंजगत्सूयतेउत्पादयति अनेनअध्यक्षत्वेनैवहेतुनाहेकौंतेयजगद्विपरिवर्त्ततेजन्माद्यवस्थासुभ्रमति अयस्कांतवदहमुदासीनश्चसृष्टिप्रवर्त्तकश्चभवामीतिभावः तथाचमंत्रवर्णः एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्मा कर्माध्यक्षःसर्वभूताधिवासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिएकस्यैवदेवस्यसर्वाध्यक्षत्वंसाक्षित्वंचप्रतिपादयति ॥१० ॥ एवंभूतंमां संतंमूढाःअवजानंतियतोमानुषींतनुंआश्रितंमनुष्यदेहेनव्यवहरंतं ममपरंप्रकृष्टंभावंतत्त्वंअजानंतःभूतानांमहेश्वरंमामवजानंतीतिसंबंधः ॥ ११ ॥ मदवज्ञानाच्चतेमोघाशाःवृथैवआशाआशिषोयेषांतेमोघाशाः तथामोघकर्माणःनिष्फलोद्योगाः मोघज्ञानाःनिष्फलज्ञानाः यतोविचेतसःनिर्विवेकाः यतोराक्षसींआसुरींचरजस्तमःप्रधानांमोहिनींमोहकरींप्रकृतिंश्रिताः छिंधिभिंधिपिबखादपरस्वमपहरेत्येवंशीलाःक्रूरकर्माणोभवंतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ तथा येमहात्मानःअक्षुद्रचित्ताः तुपूर्वेभ्योऽत्यंतंविलक्षणाःमांभजंति यतोदैवींप्रकृतिंसत्वप्रधानांआश्रिताः अनन्यमनसःएकाग्रचेतसः किंगतानुगतिकतयादंभेनवाभजंतिनकिंतर्हिमांभूतादिंसर्वभूतकारणंअव्ययंज्ञात्वामत्वाभजंति ॥ १३ ॥

भजनस्वरूपमाह सततमिति यतंतःइंद्रियोपसंहारशमदमादिषुप्रयतमानाःदृढान्यहिंसादीनिव्रतानियेषांतेदृढव्रताःनमस्यंतश्चमांहृदयेशयंप्रतिमादिरूपंवाभक्त्यानित्ययुक्ताःनित्यमवहिताःसंतउपासते॥१४
ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनापातंजलाः एकत्वेनअहमेवभगवान्वासुदेवइत्यभेदेनौपनिषदाः पृथक्त्वेनअयमीश्वरोममस्वामीतिबुद्ध्याप्राकृताः अन्येपुनर्बहुधाबहुप्रकारंविश्वतोमुखंसर्वैर्द्वारैर्यत्किंचिद्दृ
ष्टंतद्भगवत्स्वरूपमेवयच्छुतंतन्नामैव यद्दत्तंभुक्तंवातत्तदर्पितमेवेत्येवंविश्वतोमुखंयथास्यात्तथामांउपासते ॥ १५ ॥ इदमेवोपासनंविवृणोति अहमिति क्रतुःसंकल्पोदेवताध्यानरूपः यज्ञःश्रौतःस्मार्त्तश्चदे
वतोद्देशेनद्रव्यत्यागः स्वधापितॄणामन्नं औषधंमनुष्याणामन्नं मंत्रोयेनदीयतेसः आज्यंहविः अग्निः हुतंप्रक्षेपक्रिया इदंसर्वंयस्मादहमेवातस्तेषांविश्वतोमुखमुपासनंयुक्ततरमित्यर्थः ॥ १६ ॥ धाताकर्म
फलानांविकर्ता वेद्यंवेदितव्यंब्रह्म पवित्रंपावनंतपआदिकं ॥१७॥ गतिर्मुक्तप्राप्यंस्थानं भर्ताकर्मफलदानेनपोषकः प्रभुःअंतर्यामी साक्षीकृताकृतावेक्षकः निवसंत्यस्मिन्नितिनिवासआश्रयोयजमानादिः

सततंकीर्त्तयंतोमांयतंतश्चदृढव्रताः॥ नमस्यंतश्चमांभक्त्यानित्ययुक्ताउपासते ॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेनचाप्यन्येयजंतोमामुपासते ॥ एकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधावि
श्वतोमुखम्॥ १५॥ अहंक्रतुरहंयज्ञःस्वधाहमहमौषधम्॥मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहंहुतम्॥१६॥पिताहमस्यजगतोमाताधातापितामहः॥वेद्यंपवित्रमोंका
रऋक्सामयजुरेवच॥ १७॥ गतिर्भर्त्ताप्रभुःसाक्षीनिवासःशरणंसुहृत् ॥ प्रभवःप्रलयःस्थानंनिधानंबीजमव्ययम्॥ १८॥ तपाम्यहमहंवर्षंनिगृह्णाम्युत्सृजा
मिच॥ अमृतंचैवमृत्युश्चसदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥ त्रैविद्यामांसोमपाःपूतपापायज्ञैरिष्ट्वास्वर्गतिंप्रार्थयंते ॥ तेपुण्यमासाद्यसुरेंद्रलोकमश्नंतिदिव्यान्दिवि
देवभोगान् ॥ २० ॥ तेतंभुक्त्वास्वर्गलोकंविशालंक्षीणेपुण्येमर्त्यलोकंविशंति॥ एवंत्रयीधर्ममनुप्रपन्नागतागतंकामकामालभंते ॥ २१॥

शरणंरक्षकः सुहृदुपकारमनपेक्ष्यउपकर्त्ता प्रभवउत्पत्तिस्थानं प्रलयोलयस्थानं स्थानंस्थितिस्थानं निधानंकर्मफलसमर्पणस्थानंकालांतरेफलप्रसवार्थं बीजंप्ररोहकारणंप्ररोहधर्मिणां अव्ययंयावत्सं
सारभावित्वात् ॥ १८ ॥ अहंतपामि आदित्योभूत्वाअहंवर्षंवृष्टिःतांनिगृह्णामि अष्टसुमासेषुकैश्चिद्रश्मिभिःउत्सृजामिचचतुर्षुमासेषुकैश्चिदिति अमृतंजीवनं मृत्युर्मरणं अमृतंदेवान्नंवा सत्साधु असत्
असाधु एतत्सर्वमहमेव अतस्तेषांविश्वतोमुखंममभजनंकुर्वतांसर्वरूपेणाहमनुग्रहंकरोमीतिभावः ॥ १९ ॥ येपुनरुक्तेषुप्रकारेष्वन्यतमेनापिमांनभजंतेतेकेवलकर्मठाःकांगतिंप्राप्नुवंतीतिशृणु त्रैविद्याइति
तिस्रःऋग्यजुःसामरूपाःविद्यायेषांतेत्रिविद्याः तएवत्रैविद्याः सोमपाःसोमपायिनोयाज्ञिकाः यज्ञैर्मामिष्ट्वास्वर्गतिंफलंप्रार्थयंते दिव्यान्अप्राकृतान्संकल्पमात्रोपनतान्दुःखासंभिन्नान् ॥ २० ॥ त्रयी
वेदत्रयीतस्यामुक्तंधर्मंत्रयीधर्मंकाम्ययज्ञं कामकामाःविषयकामुकाःगतागतंयातायातंसातत्येनलभंते तथाचश्रुतिः प्लवाह्येतेअदृढायज्ञरूपाअष्टादशोक्तमवरंयेषुकर्म एतच्छ्रेयोयेभिनंदंतिमूढाजरामृ
त्युंतेपुनरेवापियंतीति अष्टादशषोडशर्त्विजःयजमानःपत्नीचेतिद्वौ ॥ २१ ॥

एवंकर्मिणामावृत्तिफलंचोक्त्वाभक्तानामपिमद्भजनेनैवसर्वसिद्धिरित्याह अनन्याइति नास्तिअन्यउपास्योयेषांअहमेवभगवान्वासुदेवइतिअभेदेनचिंतयंतइत्यर्थः येजनाःपर्युपासतेपरितःसाकल्येनकारस्न्यैनाद्वैतदृष्ट्येत्यर्थः उपासते तेषांनित्याभियुक्तानांसतताभियोगिनांयोगःअप्राप्तस्यअन्नादेर्योगभूमिकायावाप्रापणं क्षेमःतस्यैवप्राप्तस्यसंरक्षणंततूद्वयंअहमेववहामिनिर्वहामि तैरन्नाद्यर्थंवायोगभूमिषूर्ध्वोर्ध्वभूमिलाभार्थंवाचिंतानकर्त्तव्येत्यर्थः अनन्यचेतसांतेषांमदभिन्नत्वात्सर्वंसेत्स्यतीत्यर्थः तथाचोक्तं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमिति ॥ २२॥ अविधिपूर्वकंविधिरभेदबुद्धिस्तद्राहित्यादविधिपूर्वकत्वंतदीयभजनस्य ॥ २३ ॥ हियतःसर्वयज्ञानामहमेवसर्वदेवतारूपेणभोक्ताप्रभुःफलदाताच एवंसतितेमांप्रत्यगभिन्नंतत्त्वेनयाथातथ्येननजानंतिअतश्च्यवंतिज्ञाननिष्ठामलब्ध्वासंसारगर्तेपतंति ॥ २४ ॥ सर्वेंभक्तायथाभजनंप्राप्नुवंतित्वाराध्यसांनिध्यमित्याह यांतीति भूतार्थमिज्यायेषांतेभूतेज्याः ॥ २५ ॥ मद्भक्तिरतिसुकरादेवतांतरभक्तिस्तुबहुवित्तव्ययायाससाध्येत्याशयेनाह पत्रमिति भक्तिरेवकेवलंममा

अनन्याश्चिंतयंतोमांयेजनाःपर्युपासते ॥ तेषांनित्याभियुक्तानांयोगक्षेमंवहाम्यहम् ॥ २२ ॥ येप्यन्यदेवताभक्तायजंतेश्रद्धयान्विताः ॥ तेपिमामे
वकौंतेययजंत्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥ अहंहिसर्वयज्ञानांभोक्ताचप्रभुरेवच ॥ नतुमामभिजानंतितत्त्वेनातश्च्यवंतिते ॥ २४॥ यांतिदेवव्रतादेवान्
पितॄन्यांतिपितृव्रताः ॥ भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोपिमाम् ॥ २५ ॥ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति ॥ तदहंभक्त्युपहृतमश्नामि
प्रयतात्मनः॥ २६ ॥ यत्करोषियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् ॥ यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणम् ॥ २७ ॥ शुभाशुभफलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबं
धनैः॥ संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि॥ २८॥ समोहंसर्वभूतेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रियः॥ येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहम्॥ २९॥
अपिचेत्सुदुराचारोभजतेमामनन्यभाक्॥ साधुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्यवसितोहिसः॥ ३० ॥

पेक्षितानान्यदितिभावः भक्त्युपहृतंभक्त्यासमर्पितं ॥ २६ ॥ अतःसर्वंमदर्पणंकुर्वित्याह यदिति यत्करोषिगमनादिकंतद्भगवतएवप्रदक्षिणादिकंकरोमीतिमत्प्रीत्यर्थमेवतदर्पणंकुर्विति एवंवचनादिष्वपिनामकीर्तनादिदृष्ट्याऊह्यं ॥ २७ ॥ एवंकुर्वतःफलमाह शुभाशुभेति शुभाशुभफलैःइष्टानिष्टफलैःकर्मरूपैर्बंधनैः एवंकुर्वन्त्वंमोक्ष्यसेभगवदर्पणबुद्ध्यायत्किंचित्कर्मकुर्वतःकर्मलेपोनास्तीत्यर्थः अयमेवोक्तलक्षणःकर्मफलसंन्यासरूपोमार्गस्तत्रयुक्तात्मासमाहितचित्तःसन्विमुक्तःकर्मबंधनैर्विमुक्तःसन्मांसर्वेषांप्रत्यगात्मानंउपैष्यसि ॥ २८ ॥ यतोभक्तानेवानुगृह्णातिनेतरानित्यतोरागद्वेषवान्भगवानित्यतआह समोहमिति यथाग्निःरागादिशून्योपिसमीपस्थानामेवशीतंनाशयतिनदूरस्थानांतद्वत्सर्वत्रसमोप्यहंशरणागतानामेवबंधंनाशयामिनान्येषामित्यर्थः अतोममनरागद्वेषावितिभावः मयितेतेषुचाप्यहंभक्ताअनन्यशरणतयामय्येववर्त्तंतेअहमपितेष्वेववर्त्ते अभक्तचित्तानांरागाद्याक्रांतत्वेनतत्रममविशेषतोभिव्यक्तिर्नास्तीतिभावः ॥ २९॥ भक्तेर्माहात्म्यमाह अपिचेदिति अत्यंतपापिष्ठोपिमांयद्यनन्यचेताःसन्भजतेतथापिससाधुरेवमंतव्यः हियतःससम्यग्व्यवसितःसम्यग्वृत्तः ॥ ३० ॥

सम्यग्व्यवसितत्वादेवक्षिप्रंशीघ्रंधर्मात्माभवति शांतिंचशश्वत्निगच्छतिप्राप्नोति हेकौंतेयत्वमेवमदाज्ञयाप्रतिजानीहिप्रतिज्ञांकुरुमेममभगवतोहरेर्भक्तोननश्यतीति ॥ ३१ ॥ किंच हेपार्थहिप्रसिद्धंमांव्यपाश्रित्यआश्रित्ययेत्यंतंपापयोनयःस्त्र्यादयस्तेपिपरांगतिंयांति ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणादयःपुनःपुण्याःमदाश्रयेणपरांगतिंयांतीत्यत्रकिंचित्रं अतस्त्वंइमंमर्त्यलोकंअनित्यंनश्वरंअसुखंसुखलेशहीनंप्राप्यमांपरमात्मानंभजस्व लोकांतरेभजनंनभविष्यतीत्यर्थः तथाचश्रुतिः इहचेदवेदीदथसत्यमस्तिनचेदवेदीन्महतीविनष्टिरिति ॥ ३३ ॥ भजनप्रकारंदर्शयति मन्मनाइति मय्येवमनोयस्यनपुत्रादौसमन्मनाः ममैवभक्तोनराजादेर्धनाद्यर्थंसमद्भक्तः मद्याजीमदर्थमेवयजतेनस्वर्गाद्यर्थंसमद्याजीतादृशोभव मामेवनमस्कुरुशरणंव्रजनत्वन्यान् एवमनेनप्रकारेणयुक्त्वायोगंकृत्वामामेवात्मानंसर्वांतरंएष्यसिप्राप्स्यसि अभेदेनघटाकाशइवमहाकाशं यतोमत्परायणःअहमेवसर्वोपाधिशून्यश्चिदात्मापरंसर्वोत्कृष्टंअयनंप्राप्यंयस्यसमत्परायणः तथाचश्रूयते यथानद्यःस्यंदमानाःसमुद्रेस्तंगच्छंतिनामरूपेविहाय तथाविद्वान्ना

क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्वच्छांतिंनिगच्छति ॥ कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मांहिपार्थव्यपाश्रित्ययेपिस्युःपापयोनयः ॥ स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेपियांतिपरांगतिम् ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपुण्याभक्ताराजर्षयस्तथा ॥ अनित्यमसुखंलोकमिमंप्राप्यभजस्वमाम् ॥ ३३ ॥ मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानंमत्परायणः ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० राजविद्याराजगुह्ययोगोनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पर्वणितुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ भूयएवमहाबाहोशृणुमेपरमंवचः ॥ यत्तेहंप्रीयमाणायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ नमेविदुःसुरगणाःप्रभवंनमहर्षयः ॥ अहमादिर्हिदेवानांमहर्षीणांचसर्वशः ॥ २ ॥

मरूपाद्विमुक्तःपरात्परंपुरुषमुपैतिदिव्यमिति ॥ ३४ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेगी० नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ प० ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्तमेत्वंपदवाच्योर्थोनिरूपितःतदुपासनाच्चक्रममुक्तिरित्यष्टमेप्रोक्तंनवमेतत्पदलक्ष्यार्थउक्तस्तत्प्राप्तयेचविश्वतोमुखंसर्वत्रभगवद्भावभावनात्मकंभगवद्भजनमुक्तं तद्रागद्वेषकलुषितमनसामशक्यमितिमन्वानोभगवांस्तत्सिद्धयेस्वविभूतीःकेषुचिदेवपदार्थेषुभगवद्बुद्धिविधानार्थंस्तावद्दर्शयतिदशमे तत्फलभूतंविश्वतोमुखस्योपासनंतेनचविश्वरूपदर्शनमेकादशे द्वादशेपुनस्तत्पदलक्ष्यस्याव्यक्तस्योपासनंतदुपासकलक्षणानिचोक्त्वाउपासनाकांडंतत्पदार्थशोधनार्थंसमापयिष्यतितत्रवात्सल्यात्स्वयमेवश्रीभगवानुवाच भूयएवेति हेमहाबाहोभूयःप्रागुक्तमपिपुनर्मेपरमंनिरतिशयवस्तुनःप्रकाशकंवचःशृणु प्रीयमाणायअमृतपानादिवन्मद्वचनात्प्रीतिमनुभवतेवक्ष्यामि हितकाम्ययातवहितेच्छया ॥ १ ॥ दुर्ज्ञेयत्वाच्चमत्स्वरूपस्याहंत्वांब्रवीमीत्याह नमेइति प्रभवंप्रकृष्टंभवंऐश्वर्यंवियदादिसृष्टिसामर्थ्यंनविदुः तत्रहेतुः अहमिति अयंभावः देहोत्पत्त्यनंतरंहिदेवादीनांबुद्ध्यादिलाभोनचार्वाचीनैर्बुद्ध्यादिभिःस्वोत्पत्तिप्राक्कालीनोर्थःपरिच्छेत्तुंशक्यतइति पदार्थःस्पष्टः ॥ २ ॥

कर्त्तार्हित्वांवेत्तीत्यतआह यइति यःअसंमूढःसमांवेत्तिसएवचसर्वपापैःप्रमुच्यतइतिसंबंधः जडाजडयोर्बुद्ध्यात्मनोरेकीभावेनान्योन्याध्यासलक्षणेनमूढःसंमूढस्तद्विपरीतोऽसंमूढस्तत्त्वज्ञानेनबाधिताध्यासः सएवात्मवित्त्वादितरस्यजनिमनुभवन्मांप्रत्यगात्मानंलोकमहेश्वरमनादिंआदिःकारणंतच्छून्यमतएवाजमजातंवेत्तिससर्वैःकृतैःक्रियमाणैर्वापापैःप्रमुच्यते मर्त्येषुमध्ये ॥ ३ ॥ ममममहेश्वरत्वादेवमत्तो बुद्ध्यादयोभवंतीत्याह बुद्धिरिति बुद्धिःअंतःकरणस्यसूक्ष्मार्थावबोधनेसामर्थ्यं ज्ञानंआत्मानात्मादिपदार्थावबोधः असंमोहःप्रत्युत्पन्नेषुबोद्धव्येष्वव्याकुलतयाविवेकपूर्विकाप्रतिपत्तिः क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवाअविकृतचित्तता सत्यंप्रमाणेनावगतस्यार्थस्ययथार्थत्वेनभाषणं दमोबाह्येंद्रियनियमः शमोमनोनिग्रहः सुखमाह्लादः दुःखंतापः भवउत्पत्तिः भावःसत्ता अभावस्तद्विपर्ययः भयंत्रासः अभयमेवचतद्विपरीतं ॥ ४ ॥ अहिंसाप्राणिनामपीडा समतामित्रामित्रादौसमचित्तता तुष्टिःसंतोषोलब्धेपर्याप्तबुद्धिः तपइंद्रियसंयमपूर्वकंशरीरपीडनं दानंयथाशक्तिसंविभागः यशोधर्मनिमित्ताकीर्त्तिः अयशोऽधर्मनिमित्ताअकीर्त्तिः एतेबुद्ध्यादयोविंशतिभावामत्तएवप्राणिनांभवंति पृथग्विधाःप्रत्येकंनानाप्रकाराः ततउत्तमगुणलाभायाहमेवत्वयाशरणीकरणीयइतिभावः ॥ ५ ॥ एतदेवशिष्टाचारप्रदर्शने

योमामजमनादिंचवेत्तिलोकमहेश्वरम् ॥ असंमूढःसमर्त्येषुसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ३ ॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहःक्षमासत्यंदमःशमः ॥ सुखंदुःखंभवोभावोभयंचाभयमेवच ॥ ४ ॥ अहिंसासमतातुष्टिस्तपोदानंयशोऽयशः ॥ भवंतिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः ॥ ५ ॥ महर्षयःसप्तपूर्वेचत्वारोमनवस्तथा ॥ मद्भावामानसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः ॥ ६ ॥ एतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तितत्त्वतः ॥ सोऽविकंपेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः ॥ ७ ॥ अहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वं प्रवर्त्तते ॥ इतिमत्वाभजंतेमांबुधाभावसमन्विताः ॥ ८ ॥

तद्दर्शयति महर्षयइति सप्तभृग्वाद्याश्चत्वारःसनकादयश्चपूर्वेप्रसिद्धामहर्षयइतिसंबंधः तथामनवश्चतुर्दशप्रसिद्धाः तेसर्वेमानसाहिरण्यगर्भरूपस्यममनसएवोद्भूताअयोनिजाजाताउत्पन्नाः इमाःप्रजाश्चतुर्विधाअयंलोकश्चतदाधारभूतःतदुभयंयेषांयत्संबंधिसंततिर्येषांसंततिरित्यर्थः यद्वा येषामितिषष्ठीपंचम्यर्थे येभ्यइमाःप्रजाअयंलोकश्चजाताइत्यर्थः तेपिमद्भावामय्येवभावोमनोयेषांते प्रसिद्धमहिमानोप्येतेयतोमामेवोपासतेऽतस्त्वमपिमामुपास्स्वेतिभावः ॥ ६ ॥ उपास्तावधिकारिणमाह एतामिति एतांवक्ष्यमाणांविभूतिंयोगंचविश्वतोमुखेभगवतिमनःसमाधानंयस्तत्त्वतोवेत्तिसम्यगनुष्ठातुंज्ञातुंच समर्थोभवतिसोऽविकंपेनाचलेननिर्विकल्पकेनषष्ठाध्यायोक्तेनयोगेनमद्विषयेणसमाधिनायुज्यतेततश्चकृतकृत्योभवति नात्रसंशयइतिप्रवृत्त्यतिशयार्थमुच्यते भगवद्वचसिसंशयासंभवात् ॥ ७ ॥ उपासनास्वरूपमाहद्वाभ्यां अहमिति बुधामांप्रत्यगात्मानमितिमत्वाभजंते इतिकथं अहमेवसर्वस्यजगतःप्रभवउत्पत्तिः मत्तोमदनुग्रहंप्राप्यैवसर्वंबुद्ध्यादिकंस्वस्वकार्यायप्रवर्त्तते अहमेवजगतःकर्त्तांतर्यामीचेत्यहंग्रहेणात्मानमुपासीतेतिभावः भावसमन्विताःभावनायुक्ताः एतच्चोत्तरार्थं ॥ ८ ॥

एवंध्यानेभावनाप्रकारमुक्त्वाव्युत्थानेतमाह मच्चित्ताइति अहमेवचित्तेयेषांतेमच्चित्ताः तथाहमेवगतोविद्यमानोयेषुतेमद्गतास्तथाविधाःप्राणाइंद्रियाणियेषांतेमद्गतप्राणाः चित्तेनेंद्रियैर्वायद्गृह्यतेतत्सर्वंप्रत्यगात्मावासुदेवइतिभावयंतइत्यर्थः इममेवार्थंपरस्परंबोधयंतःश्रुतियुक्तिप्रदर्शनेनसमानानांसमुदायंज्ञापयंतःकथयंतश्चशिष्यान्प्रतितुष्यंतितेनैवज्ञानेननतुमिष्टान्नादिना रमंतिचतत्रैवनतुस्त्र्यादावित्यर्थः ॥९॥ उपासनायाःफलमाह तेषामिति सततयुक्तानांनित्योत्साहवतां प्रीतिःप्रेमातत्पूर्वकंभजतांसेवमानानांतेभ्योददामितंबुद्धियोगंज्ञानरूपंयोगंसमाधिंज्ञाननिष्ठामित्यर्थः तांददामियेनययानिष्ठयातेमामुपयांतिसमुद्रमिवनद्योऽभेदेनप्रविशंति ॥ १० ॥ किंच तेषांभक्तानामुपर्यनुकंपार्थंनस्वप्रयोजनसिद्ध्यर्थंराजवत् बुद्धियोगप्रदानेनाज्ञानजमविवेकादुत्थितंमिथ्याप्रत्ययलक्षणंमोहांधकारंतमोनामकंसर्वानर्थनिदानमूलाज्ञाननाशेननाशयामि आत्मभावस्थःआत्मनोभावोंतःकरणगृहंतत्स्थः ज्ञानरूपेणदीपेन भास्वताप्रबलेन अयंभावः तत्त्वमसीतिवाक्यजाब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःस्वोत्पत्तयेश्रवणमन

मच्चित्तामद्गतप्राणाबोधयंतःपरस्परम् ॥ कथयंतश्चमांनित्यंतुष्यंतिचरमंतिच ॥ ९ ॥ तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकम् ॥ ददामिबुद्धियोगंतंयेनमामुपयां
तिते ॥ १० ॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थोज्ञानदीपेनभास्वता ॥ ११ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभ
वान् ॥ पुरुषंशाश्वतंदिव्यमादिदेवमजंविभुम् ॥ १२ ॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयंचैवब्रवीषिमे ॥ १३ ॥ सर्वमेतदृतंम
न्येयन्मांवदसिकेशव ॥ नहितेभगवन्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवाः ॥ १४ ॥ स्वयमेवात्मनात्मानंवेत्थत्वंपुरुषोत्तम ॥ भूतभावनभूतेशदेवदेवजगत्पते ॥ १५ ॥
वक्तुमर्हस्यशेषेणदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वंव्याप्यतिष्ठसि ॥ १६ ॥

नध्यानानिशमादीनिकर्माणिचापेक्षते यथादीपःस्वोत्पत्तयेतैलवर्त्यग्न्यादीन् उत्पन्नातुतमोनाशेनस्वविषयप्रकाशनार्थंप्रत्ययावृत्तिलक्षणंप्रसंख्यानंचकर्मभिरुपकारंवानापेक्षते नहिज्ञातेघटेतदाकारप्रत्ययावृत्तिर्वाकर्मापेक्षावातज्ज्ञानदार्ढ्यायापेक्षतेप्रमाणव्याप्तिमात्रसापेक्षत्वाज्ज्ञानस्य तस्माद्येउत्पन्नज्ञानानामपिप्रसंख्यानापेक्षांकर्मभिरुपकारापेक्षांचवदंतितेबलादेवमोक्षस्यकृतकतामनित्यतांचप्रार्थयंतइतिदिक् ॥ ११ ॥ एवमेतांविभूतिंयोगंचेत्यादिनाविभूतिज्ञानस्यफलोदर्कंश्रुत्वातत्प्राप्त्युत्सुकःप्रथमंस्तुत्याभगवंतमावर्जयन्नर्जुनउवाच परमिति परंब्रह्मनत्वपरमुपास्यं तदेवब्रह्मत्वंविद्धिनेदंयदिदमुपासतइतिश्रुतेः परंधामज्योतिर्नत्वपरंवृत्तिरूपंज्ञानं एतस्यह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिश्रुतेर्वृत्तिरूपत्वात् परमंपवित्रंनतुतीर्थादिवदपरमंभवान् तत्रमानमाह पुरुषमितिसार्धेन पुरुषंदेहांतरस्थं शाश्वतंनित्यंदिव्यंदिविहार्दाकाशेआविर्भूतं आदिदेवंसूत्रात्मनोप्याद्यं अतएवअजंविभुंव्यापकं त्वांऋषयआहुरितिसंबंधः ॥ १२ ॥ १३ ॥ व्यक्तिंप्रभवं ॥ १४ ॥ हेभूतभावनभूतानांभावक ॥ १५ ॥ एवंस्तुत्वात्मनोबुभुत्सितमाह वक्तुमिति ॥ १६ ॥

योगऐश्वर्यंतद्वनूहेयोगिन् त्वांकथंचर्मचक्षुषाविद्यांनकथमपीतिविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंमन्वानःकतिपयेष्वेवस्थानेषुभगवंतंचिंतयिष्यामिविश्वरूपदर्शनेऽधिकारसिद्ध्यर्थमित्याशयेनाह केष्विति ॥१७॥ योगंवैश्वरूप्यं विभूतिंध्यानालंबनं अमृतममृतस्यमोक्षस्यसाधनं ॥१८ ॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच हंतेति हंतइदानीं हंतेत्यनुमतौवा दिव्याःपुराणांतरेष्वपिश्रेष्ठत्वेनप्रसिद्धायाआत्मविभूतयस्ताःकथयामीतियोजना प्राधान्यतइति योगोपकारित्वेनविभूतयइहप्राधान्येन योगस्तुसंक्षेपेणैवोच्यते तस्याग्रेवक्ष्यमाणत्वादितिभावः अन्यथायोगंविभूतिंचकथयेतिपृष्टेविभूतिमात्रकथनेनानवहितचित्तत्वं भगवतःस्यात् नास्त्यंतोविस्तरस्यमेविभूतीनामितिविपरिणामेनानुषंजनीयं ॥ १९ ॥ संक्षेपेणयोगमाह अहमिति हेगुडाकेशहेजितनिद्रघनकेशेतिवा अहंवासुदेवआत्माअततीत्यात्माव्यापकःअतएवसर्वेषांभूतानामाशयएकीभावस्थानं जलानामिवकासारोजलाशयस्तद्वदहंसर्वभूताशयः स्थितोऽचलः खर्परेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यइतिवार्त्तिकेनपक्षेविसर्गलोपः भाष्येतुसर्वेषांभूतानामाशयेंतर्ह्रदि

कथंविद्यामहंयोगिंस्त्वांसदापरिचिंतयन् ॥ केषुकेषुचभावेषुचिंत्योसिभगवन्मया ॥ १७ ॥ विस्तरेणात्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन ॥ भूयःकथयतृप्तिर्हिंशृण्वतोनास्तिमेऽमृतम् ॥ १८ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ हंततेकथयिष्यामिदिव्याह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतःकुरुश्रेष्ठनास्त्यंतोविस्तरस्यमे ॥ १९ ॥ अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितः ॥ अहमादिश्चमध्यंचभूतानामंतएवच ॥ २० ॥ आदित्यानामहंविष्णुर्ज्योतिषांरविरंशुमान् ॥ मरीचिर्मरुतामस्मिनक्षत्राणामहंशशी ॥ २१ ॥ वेदानांसामवेदोस्मिदेवानामस्मिवासवः ॥ इंद्रियाणांमनश्चास्मिभूतानामस्मिचेतना ॥ २२ ॥ रुद्राणांशंकरश्चास्मिवित्तेशोयक्षरक्षसां ॥ वसूनांपावकश्चास्मिमेरुःशिखरिणामहम् ॥ २३ ॥ पुरोधसांचमुख्यंमांविद्धिपार्थबृहस्पतिम् ॥ सेनानीनामहंस्कंदःसरसामस्मिसागरः ॥ २४ ॥

स्थितइतिव्याख्यातं सर्वभूताशयत्वादेवाहंआदिर्जन्मकारणं मध्यंस्थितिकारणं भूतानामंतोलयस्थानं सर्वमिदंब्रह्मांडंमय्येवास्तीतिभावः ॥ २० ॥ योगमुक्त्वाविभूतीराह आदित्यानामित्यादिनायावद्ध्यायसमाप्ति आदित्यानांद्वादशानांमध्येविष्णुनामादित्योहं वामनावतारोवा ज्योतिषामग्न्यादीनांमध्येरविरंशुमान्अत्यंतंप्रतपनशीलोनिदाघमध्याह्नेतीव्रातपवान्रविरहमेवेत्यर्थः मरुतांसप्तसप्तकानांमध्येमरीचिरहं नक्षत्राणांताराणां अत्रप्रायेणनिर्द्धारणेषष्ठी भूतानामस्मिचेतनेत्यादौसंबंधेपि शशीचंद्रमाः ॥ २१ ॥ सामवेदोगानेनरमणीयत्वात् वासवोदेवराजत्वात् मनइंद्रियांतरप्रवर्त्तकत्वात् चेतनाधीवृत्तिःचिदभिव्यक्तिहेतुत्वात् एतेवेदादीनांमध्येश्रेष्ठाः ॥ २२ ॥ रुद्राणामेकादशानां वसूनामष्टानां शिखराणिरत्नविशेषास्तद्वतांमध्येमेरुरहं ॥ २३ ॥ पुरोधसांपुरोहितानांबृहस्पतिंदेवराजपुरोहितत्वात् सेनानीनांसेनापतीनांस्कंदःकार्त्तिकेयः सरसांजलाशयानां ॥ २४ ॥

एकमक्षरंओंकाराख्यं जपयज्ञोहिंसाशून्यत्वात् स्थावराणांस्थितिमतां ॥ २५ ॥ २६ ॥अमृतोद्भवंअमृतमथनावसरेउद्भवोयस्यतं॥ २७ ॥ प्रजनोऽपत्यजनयिताकंदर्पःकामःनतुवृथामैथुनरूपः ॥ २८ ॥
नागानांसर्पावांतरभेदानां यादसांजलचराणां संयमतांनियमनकर्तॄणां ॥ २९ ॥ कलयतांगणनंकुर्वतां ॥ ३० ॥ पवतांपावयितॄणांवेगवतांवा रामोदाशरथिः रामादीनांपरमेश्वराणामपिविभूतिमध्येगण
नंध्यानार्थं झषाणांमत्स्यादीनां मकरोजातिभेदः स्रोतसांनदीनां ॥ ३१ ॥ सर्गाणांभौतिकानांभूतानामादिरंतइतिप्रागेवोक्तत्वात् विद्यानांचतुर्दशसंख्यानांमध्येअध्यात्मविद्याबंधच्छेदहेतुत्वात् प्रवदतां
प्रवक्तृद्वारेणवदनभेदाएववादजल्पवितंडाइहगृह्यंते तेषांमध्येवादस्तत्त्वनिर्णयार्थत्वादहं ॥ ३२॥ अक्षराणांमध्येअकारः अकारोवैसर्वावागितिश्रुतेः सामासिकस्यसमाससमुदायस्यमध्येऽहंद्वंद्वोस्मि उ

महर्षीणांभृगुरहंगिरामस्म्येकमक्षरम्॥ यज्ञानांजपयज्ञोस्मिस्थावराणांहिमालयः ॥ २५॥ अश्वत्थःसर्ववृक्षाणांदेवर्षीणांचनारदः॥ गंधर्वाणांचित्ररथःसि
द्धानांकपिलोमुनिः॥ २६ ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानांविद्धिमाममृतोद्भवम्॥ ऐरावतंगजेंद्राणांनराणांचनराधिपम्॥ २७॥ आयुधानामहंवज्रंधेनूनामस्मिकामधु
क्॥ प्रजनश्चास्मिकंदर्पःसर्पाणामस्मिवासुकिः॥ २८॥ अनंतश्चास्मिनागानांवरुणोयादसामहम्॥ पितॄणामर्यमाचास्मियमःसंयमतामहम्॥ २९॥ प्रह्लाद
श्चास्मिदैत्यानांकालःकलयतामहम्॥मृगाणांचमृगेंद्रोहंवैनतेयश्चपक्षिणाम्॥३०॥ पवनःपवतामस्मिरामःशस्त्रभृतामहम्॥ झषाणांमकरश्चास्मिस्रोतसाम
स्मिजाह्नवी॥३१॥सर्गाणामादिरंतश्चमध्यंचैवाहमर्जुन॥ अध्यात्मविद्याविद्यानांवादःप्रवदतामहम्॥३२॥अक्षराणामकारोस्मिद्वंद्वःसामासिकस्यच॥अह
मेवाक्षयःकालोधाताहंविश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृत्युःसर्वहरश्चाहमुद्भवश्चभविष्यताम्॥ कीर्त्तिःश्रीर्वाक्चनारीणांस्मृतिर्मेधाधृतिःक्षमा॥ ३४॥

भयपदार्थप्रधानत्वादितिप्राञ्चः समंएकत्रासनंसमासोविदुषांवागुरुशिष्याणांवामंत्रार्थकथनार्थंवाएकत्रावस्थानंतत्रविदितमर्थजातंसामासिकं चातुरर्थिकष्ठक् ठस्येकइतीकादेशः यस्येतिचेत्यलोपः त
स्यमध्येद्वंद्वोरहस्योर्थोहं द्वंद्वंरहस्येतिसूत्रेद्वंद्वशब्दस्यरहस्यवाचित्वंशाब्दिकप्रसिद्धं अक्षयःक्षयहीनः कालःक्षणादिःपरोवाईश्वरः कालस्यापिकालोस्मि धाताकर्मफलप्रदः विश्वतोमुखः सर्वप्राणितृ
स्यातृप्यामीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सर्वहरःप्रलयकालिकोमृत्युरस्मि भविष्यतांभाविकल्याणानामुद्भवऐश्वर्योत्कर्षोहं कीर्त्यादिसप्तकमप्यहं यासांसंश्रयमात्रेणमनुष्येषुकृतार्थताबुद्धिर्भवति ॥ ३४ ॥

बृहत्सामत्वामिद्धिहवामहइत्यस्यामृचिगीयमानंसामपृष्ठ्यस्तोत्रेविनियुक्तमिंद्रदेवत्यंतत्साम्नांमध्येऽहमस्मि छंदसांमध्येगायत्रीद्विजत्वसंपादनात्सोमाहरणाच्चश्रेष्ठाहमस्मि कुसुमाकरोवसंतः ॥३५॥ व्य
वसायोनिश्चयउद्यमोवा ॥ ३६ ॥ वृष्णीनांयादवानां उशनाशुक्रः ॥३७॥ दमयतांराजादीनांदमनसाधनंदंडोहमस्मि जिगीषतांजेतुमिच्छतांजयसाधनंनीतिरस्मि मौनंवाचोनिग्रहः ॥३८॥ सर्वभूतानांबी
जमित्यनेनसर्वभूतानिमद्विभूतिरितिदर्शितं तदेवोपपादयति नतदस्तीति मयाविनाभूतंकिमपिनास्ति उपादेयस्योपादानमंतरेणस्थित्यसंभवात्॥ ३९ ॥ नांतोस्तीति उद्देशतएकदेशेनविभूतेर्विस्तरोविस्तारो
मयाप्रोक्तः ॥ ४० ॥ सर्वभूतानांबीजमहमित्युक्त्यास्वस्यसार्वात्म्योक्तेःसर्वंस्वविभूतिरित्युक्तमेवतथापितद्ग्रहणाशक्तंप्रतिप्राह यद्यदिति यद्यत्सत्वंप्राणिविभूतिमदैश्वर्ययुक्तं श्रीर्लक्ष्मीःशोभावातद्युक्तं ऊर्जि
तंबलाद्यतिशययुक्तं तत्तत्सर्वंममतेजसश्चिच्छक्तेरंशसंभवंअंशात्संभूतंत्वमवगच्छजानीहि लोकेयदतिरमणीयंतद्भगवतोरूपमितिध्यायेदित्यर्थः ॥ ४१ ॥ उत्तमाधिकारिणमुद्दिश्याह अथवेति मूढान्प्रत्ये

बृहत्सामतथासाम्नांगायत्रीछंदसामहम् ॥ मासानांमार्गशीर्षोहमृतूनांकुसुमाकरः॥३५॥ द्यूतंछलयतामस्मितेजस्तेजस्विनामहम्॥जयोस्मिव्यवसायोस्मिस
त्वंसत्ववतामहम्॥ ३६ ॥ वृष्णीनांवासुदेवोस्मिपांडवानांधनंजयः॥ मुनीनामप्यहंव्यासःकवीनामुशनाकविः॥ ३७॥ दंडोदमयतामस्मिनीतिरस्मिजिगी
षताम्॥ मौनंचैवास्मिगुह्यानांज्ञानंज्ञानवतामहम्॥ ३८ ॥ यच्चापिसर्वभूतानांबीजंतदहमर्जुन ॥ नतदस्तिविनायत्स्यान्मयाभूतंचराचरम्॥ ३९॥ नांतोस्ति
ममदिव्यानांविभूतीनांपरंतप ॥ एषतूद्देशतःप्रोक्तोविभूतेर्विस्तरोमया ॥ ४० ॥ यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वंश्रीमदूर्जितमेववा ॥ तत्तदेवावगच्छत्वंममतेजोंशसंभवम्
॥४१॥अथवाबहुनैतेनकिंज्ञातेनतवार्जुन ॥ विष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगत् ॥ ४२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू० विभूतियो
गोनामदशमोऽध्यायः॥१०॥ ॥पर्वणितुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः॥३४॥ ॥ ७ ॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥मदनुग्रहायपरमंगुह्यमध्यात्मसंज्ञितम्॥यत्त्वयोक्तंवचस्ते
नमोहोयंविगतोमम॥ १ ॥

तदुक्तंत्वंतुएतावदेवविद्धि एकांशेनएकदेशेनाहमिदंविष्टभ्यव्याप्यस्थितोस्मि पादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेः तस्मात्परिच्छिन्नंदर्शनंत्यक्त्वासर्वत्रब्रह्मबुद्धिमेवकुर्वित्याशयः ॥ ४२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैल
कंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः॥ १० ॥ प० ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्वस्मिन्नध्यायेयोगोविभूतिश्चव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौएतांविभूतिंयोगंचममयोवेत्तीति आत्मनोयोगंविभूतिंचजनार्दन भूयःकथ
येतीतरेणचश्रोतव्यत्वेनप्रार्थितौ तत्राहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइतिसंक्षेपेणयोगोभगवतःसर्वभूताधारत्वलक्षणउक्तःप्राग्विभूतिकथनात् तदंतेचविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिकु
सूलेनधान्यमिवमयेदंजगद्विष्टब्धमित्युक्त्यासएवस्मारितस्तदेवभगवतःसर्वभूताधारत्वंसाक्षात्कर्तुकामोर्जुनउवाच मदनुग्रहायेति मयिअनुग्रहोनुकंपातदर्थंमदनुग्रहाय परमंसद्यःशोकमोहनिवर्त्तकत्वेनो
त्कृष्टंगुह्यंगोप्यं अध्यात्मसंज्ञितमात्मानात्मविवेकार्थंशास्त्रमध्यात्मंतत्संज्ञितं यत्त्वयावचःअशोच्यानन्वशोचइत्यादिनाषष्ठाध्यायपर्यंतंत्वंपदार्थशुद्धिप्रधानंनायंहंतिनहन्यतइत्यात्मनोऽकर्तृत्वाभोक्तृत्व
प्रतिपादकंतेनममोहःअविवेकोयंविशेषेणगतोनष्टः अत्रप्रथमेपादेऽक्षराधिक्यमार्षं॥ १ ॥

भवेति तथासप्तमाध्यायमारभ्यदशमपर्यंतंत्वयाभूतानांभवाप्ययावप्युक्तौअहंसर्वस्यप्रभवोमत्तःसर्वंप्रवर्त्ततइति तावपिमयाविस्तरशस्त्वत्तःश्रुतौहेकमलपत्राक्ष अव्ययंमाहात्म्यमपिनचमांतानिकर्माणिलिंपंतीतिविषमसृष्टिकर्त्तुरपिवैषम्यनैर्घृण्यदोषोनास्तिजगत्कर्त्तुरपिविकारगंधोनास्तीत्येवमादिरूपतत्पदार्थशुद्धिप्रधानंश्रुतमित्यनुषंगः ॥ २॥ एवमिति यच्चत्वंविष्टभ्याहमिदंकृत्स्नमेकांशेनस्थितोजगदितिआत्मानंजगदाधारमात्थतदपिइत्थमेवनममात्रासंभावनास्ति हेपरमेश्वरतेतवरूपंऐश्वरमीश्वरस्येदंविश्वात्मकंमायामयमित्यर्थः हेपुरुषोत्तमक्षराक्षरातीत विश्वरूपंमायामयंवास्तवंतुरूपंमायातीतमित्यैश्वरमितिपुरुषोत्तमेतिचपदाभ्यांलभ्यते तथाचवक्ष्यति मायाह्येषामयासृष्टायन्मांपश्यसिनारद सर्वभूतगुणैर्युक्तंनैवंमांज्ञातुमर्हसीति उक्तंच शुद्धंरूपमभिप्रेत्यअव्यक्तोयमचिंत्योयमिति ॥ ३ ॥मन्यसइति हेयोगेश्वरयोगानांयोगिनामीश्वर तद्रूपंयदिमयाद्रष्टुंशक्यमितिमन्यसेयदिमयितद्दर्शनाधिकारंपश्यसिततस्तर्हिमेमह्यमव्ययंमायामयमात्मानंदर्शय मायामयत्वादेवास्याव्ययत्वं मायायांहिसर्वंस

भवाप्ययौहिभूतानांश्रुतौविस्तरशोमया ॥ त्वत्तःकमलपत्राक्षमाहात्म्यमपिचाव्ययम् ॥ २ ॥ एवमेतद्यथात्थत्वमात्मानंपरमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंपुरुषोत्तम ॥ ३ ॥ मन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितिप्रभो ॥ योगेश्वरततोमेत्वंदर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच ॥ ॥पश्यमेपार्थरूपाणिशतशोथसहस्रशः ॥ नानाविधानिदिव्यानिनानावर्णाकृतीनिच ॥ ५ ॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौमरुतस्तथा ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणिपश्याश्चर्याणिभारत ॥ ६ ॥ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्याद्यसचराचरम् ॥ ममदेहेगुडाकेशयच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥ नतुमांशक्यसेद्रष्टुमनेनैवस्वचक्षुषा ॥ दिव्यंददामितेचक्षुःपश्यमेयोगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

र्वात्मकंसर्वदास्तीतिप्रसिद्धं यथोक्तंवसिष्ठेन वर्त्तमानमतीतंचभविष्यत्स्थूलमण्वपि तथादूरमदूरंचनिमेषःकल्पइत्यपि चिदात्मनिस्थितान्येवपश्यमायाविजृंभितमिति नहिमरुमरीचिसरसीक्रमशःशुष्यति अतोमायामयत्वादेवास्यैश्वरस्यरूपस्याप्यव्ययत्वं ॥ ४ ॥ एवंप्रार्थितःसन्भगवानुवाच पश्येति शतशइत्यादिनाअनंतानीत्युक्तं नानावर्णानिनानाकृतीनिच ॥ ५ ॥ दिव्यानितावदाह पश्यादित्यानिति अदृष्टपूर्वाण्याश्चर्याण्यद्भुतानिचतुर्मुखपंचमुखषण्मुखादीनि ॥६ ॥ हेगुडाकेशजितनिद्र इहममदेहेएकस्थमेकस्मिन्नेवावयवेनखाग्रमात्रेस्थितंकृत्स्नंवर्त्तमानंजगत्पश्य यच्चान्यत्अतीतमनागतंविप्रकृष्टंव्यवहितंस्थूलंसूक्ष्मंवातत्सर्वमिहपश्य ॥ ७॥ यत्तूक्तंमन्यसेयदितच्छक्यंमयाद्रष्टुमितितत्राह नत्विति शक्यसेशक्रोषि पदविकरणव्यत्ययआर्षः अनेनप्राकृतेन दिव्यमप्राकृतं ऐश्वरमीश्वरसंबंधिनंयोगंविश्वाश्रयत्वलक्षणंसामर्थ्यं ॥ ८ ॥

एवमुक्त्वाभगवानर्जुनायदिव्यंरूपंदर्शितवान्सचदृष्ट्वाविस्मयाविष्टोभगवंतंविज्ञापितवानितीमंवृत्तांतमेवमुक्त्वेत्यादिषड्भिःश्लोकैर्धृतराष्ट्रंप्रतिसंजयउवाच एवमुक्त्वेत्यादि ततःदिव्यचक्षुःप्रदानानंतरं राजन्हेधृतराष्ट्रमहांश्चासौयोगेश्वरश्चेतिविग्रहः महतोयोगस्यवाईश्वरः परमंदिव्यंरूपं ऐश्वरंमायाविसंबंधिनतुमायातीतं दर्शयामास ॥९॥ तदेवरूपंविशिनष्टिद्वाभ्यां अनेकेत्यादिना अनेकान्यनंतानिवक्त्राणिनयनानिचयस्मिन्तदनेकवक्त्रनयनं अनेकान्यद्भुतानिदर्शनानियस्मिंस्तदनेकाद्भुतदर्शनं अनेकानिदिव्यान्याभरणानियस्मिन् दिव्यान्यनेकानिचउद्यतानिआयुधानिचक्रादीनियस्मिन् ॥ १० ॥ विश्वतोमुखमिति पूर्वोक्तस्यएकत्वेनपृथक्त्वेनबहुधाविश्वतोमुखमित्यस्यायंपरामर्शः अनंतंसर्वतःपरिच्छेदरहितं ॥ ११ ॥ दिविअंतरिक्षे भाःदीप्तिः भासःदीप्तेः अभूतोपमेयं निरुपमतामेवतस्यदीप्तेर्दर्शयति उभौयदिव्योम्निपृथक्प्रवाहावित्यादिवत् ॥१२॥ इहैकस्थंजगत्कृत्स्नंपश्येतियत्प्राक्भगवताउक्तंतदप्यपश्यदित्याह तत्रेति अनेकधाप्रविभक्तमित्येतत्वर्षासूत्थिततिंतिणीबीजेसूक्ष्मरूपेणतरुर्दृश्य

संजयउवाच॥ ॥एवमुक्त्वाततोराजन्महायोगेश्वरोहरिः॥ दर्शयामासपार्थायपरमंरूपमैश्वरम्॥ ९ ॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम्॥ अनेकदिव्याभरणंदिव्यानेकोद्यतायुधम्॥ १० ॥ दिव्यमाल्यांबरधरंदिव्यगंधानुलेपनम्॥ सर्वाश्चर्यमयंदेवमनंतंविश्वतोमुखम्॥ ११ ॥ दिविसूर्यसहस्रस्यभवेद्युगपदुत्थिता॥ यदिभाःसदृशीसास्याद्भासस्तस्यमहात्मनः॥ १२ ॥ तत्रैकस्थंजगत्कृत्स्नंप्रविभक्तमनेकधा॥ अपश्यद्देवदेवस्यशरीरेपांडवस्तदा॥ १३ ॥ ततःसविस्मयाविष्टोहृष्टरोमाधनंजयः॥ प्रणम्यशिरसादेवंकृतांजलिरभाषत॥ १४॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥पश्यामिदेवांस्तवदेवदेहेसर्वांस्तथाभूतविशेषसंघान्॥ ब्रह्माणमीशंकमलासनस्थमृषींश्चसर्वानुरगांश्चदिव्यान्॥ १५॥

तेतद्वन्माभूदितिदर्शयितुंसावकाशं अनेकधाविभागयुक्तंविविक्तंअपश्यत् एकस्थंएकावयवस्थं अयमर्थः यदाभगवतश्चतुर्भुजंरूपंचिंत्यतेतत्रचचेतसिलब्धपदेसतिक्रमशस्तदीयावयवांस्त्यक्त्वामुखेस्मितेवापदनखेवाचित्तंध्रियते तत्रापिलब्धपदेतस्मिंस्तदपित्यक्त्वाविश्वरूपमारोहति दिव्यंचक्षुरपिएवंसूक्ष्मतामापादितंमनएव मनोस्यदैवंचक्षुःसएतेनदैवेनचक्षुषामनसैतान्कामान्पश्यन्रमतइतिश्रुतेः कामान् विषयान् एतान्हार्दाकाशाख्यसगुणब्रह्मगतानितिश्रुतिपदयोरर्थः यथोक्तंश्रीभागवते तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् नान्यानिचिंतयेद्भूयःसुस्मितंभावयेन्मुखं तत्रलब्धपदंचित्तमाकृष्यव्योम्निधारयेत् तच्चत्यक्त्वामदारोहोनकिंचिदपिचिंतयेदिति तत्रमूर्त्तौ एकत्रअंगे व्योम्निकारणे मदारोहोनिर्विकल्पेब्रह्मण्यारूढः तदिदमुक्तं देवदेवस्यशरीरेकृत्स्नंजगदेकस्थंपांडवोपश्यदिति ॥ १३ ॥ हृष्टरोमारोमांचितगात्रः ॥ १४ ॥ देवानादित्यादीन् भूतविशेषाश्चतुर्विधाजरायुजादयस्तेषांसंघान्समूहान् ब्रह्माणंचतुर्मुखं ईशंईशितारं कमलासनस्थमित्यनेनदूरदर्शनमुक्तं उरगान्पातालस्थाननंतादीन् दिव्यान् कैलासादौस्थितान्वासुकिप्रमुखान् एतेनव्यवहितदर्शनमुक्तं ॥ १५ ॥

अनेकेअनंताःबाहवःउदराणिवक्त्राणिनेत्राणिचयस्मिंस्तदनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं सर्वतश्चतुर्दिक्षुउपर्यधश्चअनंतमपरिच्छिन्नंरूपमस्यतं अनंतत्वमेवाह नांतमिति दीर्घरज्ज्वाइवतवाद्यंतौदैशिकौनस्तइत्यर्थः
॥ १६॥ किरीटगदाचक्रधारिणं दीप्तिमत्त्वादेवदुर्निरीक्ष्यंद्रष्टुमशक्यं समंतात्सर्वतोयेदीप्ताअनलाअर्काश्चतद्वत्द्युतिर्यस्यतंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमित्येकंपदं अतएवाप्रमेयंद्रष्टुमशक्यपरिच्छेदं ॥ १७ ॥
एवंतवयोगैश्वर्यदर्शनात्त्वामेवमवैमीतिवदन्नप्रमेयत्वमेवविवृणोति त्वमिति परममक्षरमस्थूलादिलक्षणं अक्षरब्रह्मपरममित्यत्रप्रागुक्तंनिष्कलंब्रह्मतदेवत्वमसि एतेनसगुणरूपस्यनिर्गुणज्ञापकत्वमुक्तं शा
खाग्रस्येवचंद्रज्ञापकत्वं अतएववेदितव्यंवेदांतप्रमाणेनज्ञातुंयोग्यंनतूपासनीयं सगुणंब्रह्मापित्वमेवेत्याह त्वमस्येति निधानंलयस्थानं एतेनकारणत्वमुक्तं अव्ययःअमृतः देवत्वात् शाश्वतस्यवैदिकस्य
धर्मस्यगोप्तेत्यनेनकार्यब्रह्मभूतहिरण्यगर्भरूपत्वमुक्तं सनातनश्चिरंतनोनादिपुरुषोजीवात्मासोपित्वमेवमेममतः एवंविश्वरूपदर्शनेजीवब्रह्मणोरैक्यंशाखयाचंद्रइवाधिगम्यतइत्युक्तं॥१८॥एतदेवाह अना

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रंपश्यामित्वांसर्वतोनंतरूपम्॥नांतंनमध्यंनपुनस्तवादिंपश्यामिविश्वेश्वरविश्वरूपम्॥ १६॥ किरीटिनंगदिनंचक्रिणंचतेजोराशिंसर्वतो
दीप्तिमंतम्॥पश्यामित्वांदुर्निरीक्ष्यंसमंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम्॥१७॥त्वमक्षरंपरमंवेदितव्यंत्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानम्॥त्वमव्ययःशाश्वतधर्मगोप्तास
नातनस्त्वंपुरुषोमतोमे॥ १८॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनंतबाहुंशशिसूर्यनेत्रम्॥ पश्यामित्वांदीप्तहुताशवक्त्रंस्वतेजसाविश्वमिदंतपंतम्॥ १९॥द्यावापृथि
व्योरिदमंतरंहिव्याप्तंत्वयैकेनदिशश्चसर्वाः॥ दृष्ट्वाद्भुतंरूपमुग्रंतवेदंलोकत्रयंप्रव्यथितंमहात्मन् ॥ २० ॥ अमीहित्वाऽसुरसंघाविशंतिकेचिद्भीताःप्रांजलयो
गृणंति ॥ स्वस्तीत्युक्त्वामहर्षिसिद्धसंघाःस्तुवंतित्वांस्तुतिभिःपुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्यावसवोयेचसाध्याविश्वेऽश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च ॥ गंधर्वयक्षा
सुरसिद्धसंघावीक्षंतेत्वांविस्मिताश्चैवसर्वे॥ २२ ॥

दीति देशतःकालतश्चादिमध्यांतहीनत्वादनादिमध्यांतं दीप्तोहुताशोवक्त्रेयस्येतिभास्वरदंतत्वंव्यज्यते स्वतेजसाचैतन्यज्योतिषाइदंविश्वंविश्वरूपंतपंतंप्रकाशयंतं अनादित्वादिसर्वविशेषणविशिष्टंविश्वं
नपिकर्मीभूतंतापयंतंत्वांपरज्योतीरूपंपश्यामिजानामि चित्रपटस्थानीयंविश्वरूपंसकलकारकात्मकधीवासनोपेतंयेनज्योतिषाप्रकाशतेतदेवत्वमसीतिजानामीतिभावः ॥ १९ ॥ एवंस्वयंकृतविश्वरूपद
र्शनेनकृतकृत्योभूत्वातदुपसंहारमिच्छन्स्तौति द्यावापृथिव्योरिति हेमहात्मन्हिप्रत्यक्षंत्वयाएकेनइदंद्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंसर्वाःदिशश्चव्याप्ताः अतस्तवेदंअद्भुतंउग्रंरूपंदृष्ट्वालोकत्रयंप्रकर्षेणव्यथि
तं अतःपरमिदमुपसंहरेत्यभिप्रायः ॥ २० ॥ व्यथामेवाह अमीति हियतःअमीत्वात्वांअसुरसंघाःअसुरांशादुर्योधनादयःत्वांपतंगाःपावकमिवअदृष्टप्रेरिताःविशंतिमरणायेत्यर्थः केचिद्भीताःप्रांजलयोब
द्धांजलयोगृणंतिस्तुवंति ॥ २१ ॥ किंच येत्वदनुगृहीताःरुद्रादयस्तेपिविस्मिताःसंतःसर्वेत्वांवीक्षंतइत्याह रुद्रादित्याइति साध्याःविश्वेचदेवगणविशेषौरुद्रादित्यवज्ज्ञेयौ ऊष्मपाःपितरः गंधर्वाणांयक्षा
णामसुराणांसिद्धानांजातिभेदानांसंघाःसमूहाः शेषंस्पष्टं ॥ २२ ॥

पुनर्लोकानामात्मनश्चव्यथामाह रूपमिति महत्आदिमध्यांतहीनं हेमहाबाहो तेतवकरालंमहारूपंदृष्ट्वालोकाव्यथितास्तथाहंचव्यथितइतियोजना ॥ २३ ॥ करालत्वप्रपंचनेनस्वव्यथामेवाह नभ
इति नभःस्पृशंव्योमव्यापिनं दीप्तमग्निवज्जाज्वल्यमानं व्यात्ताननंविस्तारितमुखं दीप्तविशालनेत्रंरक्तनेत्रमित्यर्थः हिप्रत्यक्षंत्वात्वांदृष्ट्वाप्रव्यथितांतरात्माप्रकर्षेणव्यथितचित्तोधृतिंधैर्यंनविंदामिनलभे
शमंचशांतिंस्वास्थ्यंचनलभेहेविष्णोव्यापक भयानकंत्वदाक्रांतंदेशंत्यक्त्वान्यत्रगंतुमशक्यंतवव्यापकत्वादितिभावः ॥ २४ ॥ कालानलःप्रलयाग्निस्तत्तुल्यानि प्रसीदप्रसन्नःसुखदोभवेत्यर्थः ॥ २५ ॥
अमीत्वांविशंतीत्यग्रिमश्लोकादपकृष्यते ॥ २६ ॥ तेभीष्मादयः उत्तमांगैःशिरोभिः अयंभावः धृतराष्ट्रस्यपुत्राःपापिष्ठाःभवंतमेवत्रैलोक्यशरीरंविशंति पापानुरूपंतस्यपायुस्थानस्थितान्नरकानेवग
च्छंतीतितत्रत्वांविशंतीत्येवोक्तं भीष्मादयस्तुभक्तायतोग्निर्ब्राह्मणावेदाश्चप्रसूतास्तद्भगवतोमुखंप्रविशंतीतिवैषम्यगतिसूचनार्थंत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राविशंतिभीष्मादयस्तेवक्त्राणिविशंतीतिविभागदर्शनंयुक्तमि

रूपंमहत्तेबहुवक्त्रनेत्रंमहाबाहोबहुबाहूरुपादम्॥बहूदरंबहुदंष्ट्राकरालंदृष्ट्वालोकाःप्रव्यथितास्तथाहम्॥२३॥नभःस्पृशंदीप्तमनेकवर्णंव्यात्ताननंदीप्तविशालने
त्रम्॥ दृष्ट्वाहित्वाप्रव्यथितांतरात्माधृतिंनविंदामिशमंचविष्णो ॥२४॥ दंष्ट्राकरालानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसन्निभानि॥दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसी
दद्देवेशजगन्निवास ॥ २५ ॥ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः ॥ भीष्मोद्रोणःसूतपुत्रस्तथासौसहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः॥ २६ ॥वक्त्रा
णितेत्वरमाणाविशंतिदंष्ट्राकरालानिभयानकानि॥ केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यंतेचूर्णितैरुत्तमांगैः॥ २७॥ यथानदीनांबहवोंबुवेगाःसमुद्रमेवाभिमुखाद्र
वंति॥तथातवामीनरलोकवीराविशंतिवक्त्राण्यभिविज्वलंति ॥ २८ ॥यथाप्रदीप्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्धवेगाः ॥ तथैवनाशायविशंतिलोकास्त
वापिवक्त्राणिसमृद्धवेगाः॥ २९ ॥ लेलिह्यसेग्रसमानःसमंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः॥ तेजोभिरापूर्यजगत्समग्रंभासस्तवोग्राःप्रतपंतिविष्णो ॥ ३० ॥
आख्याहिमेकोभवानुग्ररूपोनमोस्तुतेदेववरप्रसीद॥ विज्ञातुमिच्छामिभवंतमाद्यंनहिप्रजानामितवप्रवृत्तिं॥ ३१ ॥

ति ॥ २७ ॥ इदमेवसदृष्टांतमाह यथेति तववक्त्राणिविशंतीतिसंबंधः अभिविज्वलंतिसर्वतःजाज्वल्यमानानि ॥ २८ ॥ बुद्धिपूर्वकमेवतेत्वद्वक्त्राणिप्रविशंतीतिसदृष्टांतमाह यथाप्रदीप्तमिति ॥ २९ ॥ ये
चपतंतस्तांस्त्वंकरुणावानपिनवारयसिप्रत्युतग्रसितुमिच्छस्येवेत्याह लेलिह्यसेभूयोभूयोतिशयेनवास्वादयसि कीदृशस्त्वं समंताज्ज्वलद्भिर्वदनैर्लोकान्समग्रान्ग्रसमानः एवंनिर्घृणस्यापितवतेजोनहीयते
प्रत्युतवर्द्धतएवेत्याह तेजोभिरिति हेविष्णोव्यापनशील समग्रंजगत्तेजोभिरापूर्यतवउग्राःस्प्रष्टुमशक्याभासोदीप्तयःप्रतपंतीतियोजना पदार्थःस्पष्टः ॥ ३० ॥ एवंदीप्त्याकुलीभूतोर्जुनोभगवानयमिति
विस्मृत्याह आख्याहीति एवमुग्ररूपःक्रूरकर्माभवान्कोसीत्याख्याहि अमुकोस्मीतिकथय प्रसीदशांतोभव त्वामहंविज्ञातुमिच्छामि यतस्तवप्रवृत्तिंचेष्टांनजानामि ॥ ३१ ॥

एवमर्जुनेनप्रार्थितोभगवानुवाच कालइति इहास्मिन्संग्रामेलोकान्समाहर्तुंभक्षितुंप्रवृत्तःप्रवृद्धोमहान्लोकक्षयकृत्कालोनामपरमेश्वरोस्मि यस्मादेवंतस्मादृतेपित्वात्वांविनापिसर्वेनभविष्यंतिमरिष्यंति केते सर्वेयेप्रत्यनीकेषुशत्रुसैन्येषुयोधाःशूराभीष्मादयोऽवस्थितास्ते ॥३२॥ तस्मादिति यस्मात्त्वांविनाप्येतेमरिष्यंतितस्मात्त्वमुत्तिष्ठयुद्धाय शेषंस्पष्टं ॥३३॥ माव्यथिष्ठाःएतेमहांतःकथंहंतुंशक्याइत्याकुलीभावंमागाइत्यर्थः जेतासिजेष्यसि सपत्नान्शत्रून् ॥ ३४ ॥ भगवतैवमुक्तेसतिपश्चात्किंवृत्तमित्यपेक्षायांसंजयउवाच अत्रकृतांजलित्वादिनाचिह्नेनभगवद्वाक्योल्लंघनंकिरीटीनकरिष्यतीतिसूच्यते सगद्गदंभयहर्षाद्यावेशेनगद्गदेनकंठाकंपनेनसहवर्त्ततइतिसगद्गदंयथाभवतितथाआहउक्तवान् भीतभीतोत्यंतंभीतःसन्नाहेतिसंबंधः अत्रआहेतिपदच्छेदेपुनरर्जुनउवाचेतिपुनरुक्तंस्यात् अतःप्रणम्यअर्जुनउवाचेत्येवसंबंधोनतुप्रणम्यआहेति कातर्हिआहेतिक्रियायागतिः नेयंक्रियाकिंतुआहेतिप्रसिध्यर्थमव्ययमित्यदोषः॥ ३५॥ एकादशभिःश्लोकैरर्जुनउवाच स्थानेइति हेहृषीकेशसर्वेंद्रियप्रवर्त्तकअं

श्रीभगवानुवाच॥ ॥ कालोस्मिलोकक्षयकृत्प्रवृद्धोलोकान्समाहर्तुमिहप्रवृत्तः ॥ ऋतेपित्वानभविष्यंतिसर्वेयेऽवस्थिताःप्रत्यनीकेषुयोधाः॥ ३२ ॥ तस्मात्त्व
मुत्तिष्ठयशोलभस्वजित्वाशत्रून्भुंक्ष्वराज्यंसमृद्धम्॥ मयैवैतेनिहताःपूर्वमेवनिमित्तमात्रंभवसव्यसाचिन्॥ ३३॥द्रोणंचभीष्मंचजयद्रथंचकर्णंतथान्यानपि
योधवीरान्॥मयाहतांस्त्वंजहिमाव्यथिष्ठायुध्यस्वजेतासिरणेसपत्नान्॥ ३४॥ ॥ संजयउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वावचनंकेशवस्यकृतांजलिर्वेपमानःकिरीटी॥
नमस्कृत्वाभूयएवाहकृष्णंसगद्गदंभीतभीतःप्रणम्य ॥ ३५ ॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ स्थानेहृषीकेशतवप्रकीर्त्याजगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यतेच ॥ रक्षांसिभीतानिदि
शोद्रवंतिसर्वेनमस्यंतिचसिद्धसंघाः॥ ३६॥ कस्माच्चतेननमेरन्महात्मन्गरीयसेब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे॥ अनंतदेवेशजगन्निवासत्वमक्षरंसदसत्तत्परंयत्॥ ३७॥

तर्यामिन् तवप्रकीर्त्यानामसंकीर्तनेनजगत्प्रहृष्यतियत्तत्स्थानेयुक्तं स्थानेइत्यव्ययंयुक्तमित्यर्थे यत्तवप्रकीर्त्याजगदनुरज्यतेतदपिस्थानेयुक्तं यत्तवप्रकीर्त्यारक्षांसिभीतानिसंतिदिशोद्रवंतिपलायंतेतदपि स्थानेयुक्तं यच्चत्वांसर्वेसिद्धसंघाःकपिलादीनांसमुदायानमस्यंतितदपिस्थाने अयंश्लोकोरक्षोघ्नमंत्रत्वेनमंत्रशास्त्रेप्रसिद्धः सचनारायणाष्टाक्षरसुदर्शनास्त्रमंत्राभ्यांसंपुटितोज्ञेयइतिरहस्यं ॥ ३६ ॥ कुतोमांसिद्धसंघानमस्यंतियतस्तेप्यहमिवब्रह्मांडशतानिस्रष्टुमर्हंतीत्यतआह कस्मादिति हेमहात्मन्कस्माद्धेतोस्तेत्वांननमेरन्नपितुनमेरन्नेव तत्रहेतुः गरीयसे तेपिगुरवस्त्वमपिगुरुस्तथापित्वमतिशयितोगुरुरसीत्यर्थः कुतोममैवातिशयस्तेषांममचसमानेपिसत्यसंकल्पत्वादौसत्यतश्चाह ब्रह्मणोहिरण्यगर्भस्यापिआदिकर्त्रेपितामहाय पंचमहाभूतसृष्टिद्वाराब्रह्माणंसृजतेइत्यर्थः जगद्व्यापारवर्जं प्रकरणादसन्निहितत्वाच्चेतिन्यायेननित्यसिद्धेश्वरस्यतवाज्ञयातेसर्वेप्यैश्वर्यभाजोभवंतिनतुत्वत्समास्ते अतएवहेअनंत हेदेवानांईश जगन्निवासजगतामालयभूत त्वमक्षरंशुद्धंब्रह्म कीदृशमक्षरं यत्सदसत्तत्परं सच्चअसच्च सदसतीताभ्यांपरंचसदसत्तत्परं कार्यकारणंतदुभयातीतंचेतित्रिविधमित्यर्थः॥ ३७ ॥

पुनरपिस्तौति त्वमिति आदिदेवोजगतःस्रष्टृत्वात् पुरुषःसर्वशरीरशायी पुराणःशरीरनाशादिनाप्यविनश्यन् विश्वस्यास्यत्वंपरंनिधानंनिधीयतेस्मिन्निति लयस्थानं सांख्यानांजडांप्रकृतिंवारयति वेत्ताज्ञाता वेद्यंतद्दृश्यंचत्वमेव परंवेत्तृवेद्याभ्यामन्यत्धामचैतन्यं त्वयाविश्वंततंव्याप्तंस्वसत्तास्फूर्त्तिभ्यांहेअनंतरूपत्रिविधपरिच्छेदशून्यस्वरूप ॥ ३८ ॥ सर्वदेवतात्मत्वेनस्तौति वायुरिति प्रजापतिर्दक्षादिश्चतुर्मुखोवा प्रपितामहश्चतुर्मुखपिता ॥ ३९ ॥ हेअनंतवीर्ययतःसर्वंसमाप्नोषिएकीभावेनासमंताद्व्याप्नोषिततोहेतोःसर्वइतितवनाम पुरस्तात्कर्मणामादौ पृष्ठतस्तेषांसमाप्तौ सर्वतोमध्येपितेनमोस्तु ॥ ४० ॥ एवं स्तुत्वास्वापराधान्क्षमापयते सखेतीति अयंममसखाइतिमत्वाप्रसभंस्वोत्कर्षाविष्करणपूर्वकंयत्मयाऽउक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेइति इतिशब्देनसंधिरार्षः कुतउक्तं तवेदमेवंविधंमहिमानंमाहात्म्यंअजा

त्वमादिदेवःपुरुषःपुराणस्त्वमस्यविश्वस्यपरंनिधानम् ॥ वेत्तासिवेद्यंचपरंचधामत्वयाततंविश्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥ वायुर्यमोग्निर्वरुणःशशांकःप्रजापतिस्त्वं
प्रपितामहश्च ॥ नमोनमस्तेस्तुसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोपिनमोनमस्ते ॥ ३९ ॥ नमःपुरस्तादथपृष्ठतस्तेनमोस्तुतेसर्वतएवसर्व ॥ अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंसर्वं
समाप्नोषिततोसिसर्वः ॥ ४० ॥ सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहेकृष्णहेयादवहेसखेति ॥ अजानतामहिमानंतवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवापि ॥ ४१ ॥ यच्चावहासा
र्थमसत्कृतोसिविहारशय्यासनभोजनेषु ॥ एकोथवाप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामहमप्रमेयम् ॥ ४२ ॥ पितासिलोकस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्गरीया
न् ॥ नत्वत्समोस्त्यभ्यधिकःकुतोन्योलोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभावः ॥ ४३ ॥ तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामहमीशमीड्यम् ॥ पितेवपुत्रस्यसखेवसख्युः
प्रियःप्रियायार्हसिदेवसोढुम् ॥ ४४ ॥ अदृष्टपूर्वंहृषितोस्मिदृष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमे ॥ तदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास ॥ ४५ ॥

नताकदाचित्प्रमादाच्चित्तविक्षेपात्कदाचित्प्रणयेनस्नेहेनच ॥ ४१ ॥ तथायच्चअवहासार्थंविहारादिष्वसत्कृतोसिपरिभूतोसि एकोवासखीनांनियोगकालेवातत्समक्षंसखिजनसमक्षंवाऽसत्कृतोसितत्क्षामयेक्षमापये यतस्त्वमप्रमेयोचिंत्यस्वभावःकरुणापरः यतःशत्रुभ्योपिशिशुपालादिभ्यउत्तमांगतिंदत्तवानसीत्यर्थः ॥ ४२ ॥ अप्रमेयत्वमेवाह पितासीति यतस्त्वमस्माकंपितासिअतोस्माभिःशिशुभिःकृता अपराधास्त्वयाक्षंतव्याएवेतिभावः ॥ ४३ ॥ एतदेवाह तस्मादिति यस्मात्त्वंपितागुरुश्चतस्मात्कायंशरीरंप्रणिधायभूमौकृत्वादंडवत्प्रणम्यत्वांप्रसादये ईड्यंस्तुत्यं स्पष्टमन्यत् ॥ ४४ ॥ एवंस्तुत्वास्वेष्टंप्रार्थयते अदृष्टपूर्वमिति हेदेवकदाचिदपिपूर्वंनदृष्टंतादृशमदृष्टपूर्वंतवरूपंदृष्ट्वाहृषितउत्फुल्लास्मि तथाविकरालरूपदर्शनजेनभयेनचमेममनःप्रव्यथितं अतस्तदेवधारणाविषयभूतंरूपंमेमह्यंदर्शय ॥ ४५ ॥

तदेवरूपमाह किरीटिनमिति एतेनार्जुनस्यचक्रगदाकिरीटोपेतंचतुर्भुजंभगवतोरूपंधारणाविषयइतिदर्शितं हेसहस्रबाहोहेविश्वमूर्त्तेसहस्रबाहुत्वादिकमुपसंहृत्यतेनैवरूपेणभवप्रकटोभव ॥ ४६ ॥ एव
मर्जुनेनप्रार्थितस्तंस्तुवन्भगवानुवाचमयेतित्रिभिः हेअर्जुनप्रसंन्नेनमयातवतुभ्यमिदंपरंरूपंदर्शितं आत्मयोगात्स्वसामर्थ्यात्करुणयानतुतवदर्शनेधिकारोस्ति तथाचप्रागुक्तं कर्मण्येवाधिकारस्तइति
तेजोमयंचिद्रूपंदिव्यंविश्वंविश्वात्मकंआद्यमनादिअनंतंचयत्रूपंत्वदन्येनकदाचिदपिनपूर्वंदृष्टंदृष्टपूर्वं ॥ ४७ ॥ योगैकगम्यमेतत्कर्मिणांदुष्प्रापमित्याह नवेदेति वेदानांयज्ञानांचाध्ययनैरधिगमैर्नचदानै
र्नचक्रियाभिःस्मृत्युक्ताभिरापूर्तादिभिर्वापीकूपारामादिभिस्तपोभिःकृच्छ्रचांद्रायणाद्यैः उग्रैर्मासोपवासाद्यैः नृलोकेएवंरूपोहंद्रष्टुंनशक्यः रोरुत्वाभावआर्षः त्वदन्येनकुरुप्रवीर ॥ ४८॥ इदमतिदुर्लभद

किरीटिनंगदिनंचक्रहस्तमिच्छामित्वांद्रष्टुमहंतथैव॥तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्त्ते॥४६॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥मयाप्रसन्नेनतवार्जु
नेदंरूपंपरंदर्शितमात्मयोगात्॥तेजोमयंविश्वमनंतमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वम्॥४७॥नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्नचक्रियाभिर्नतपोभिरुग्रैः॥एवंरूपःशक्य
अहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्रवीर॥४८॥मातेव्यथामाचविमूढभावोदृष्ट्वारूपंघोरमीदृङ्ममेदम्॥व्यपेतभीःप्रीतमनाःपुनस्त्वंतदेवमेरूपमिदंप्रपश्य॥४९॥
संजयउवाच॥ ॥इत्यर्जुनंवासुदेवस्तथोक्त्वास्वकंरूपंदर्शयामासभूयः॥आश्वासयामासचभीतमेनंभूत्वापुनःसौम्यवपुर्महात्मा॥५०॥ ॥अर्जुनउवाच॥
दृष्ट्वेदंमानुषंरूपंतवसौम्यंजनार्दन॥इदानीमस्मिसंवृत्तःसचेताःप्रकृतिंगतः॥५१॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥सुदुर्दर्शमिदंरूपंदृष्टवानसियन्मम॥देवाअप्य
स्यरूपस्यनित्यंदर्शनकांक्षिणः॥५२॥

र्शनंरूपंदृष्ट्वापिचेद्व्यथसेतर्हिउपसंहरामीदमित्याशयेनाह मातेइति ममेदंईदृक्घोरंरूपंदृष्ट्वातेतवव्यथामाभूदितिशेषः विमूढभावोमोहश्चतेमाभूत् व्यपेतभीर्निर्भयःप्रीतमनाश्चपुनस्त्वंभूत्वातदेवयत्त्वयाद्र
ष्टुंप्रार्थितंमेममेदंरूपंप्रपश्य ॥ ४९ ॥ संजयउवाच इतीति वासुदेवोर्जुनंप्रतिइतिपूर्वोक्तरीत्याउक्त्वायथापूर्वमासीत्तथास्वकंमानुषंरूपंभूयःपुनर्दर्शयामास यदर्जुनेनप्रार्थितंचतुर्भुजंधारणाविषयंरूपंतद
पितिरोदधेइत्यर्थः तथामहात्माव्यापकोपिसन्सौम्यवपुरनुग्रदेहोभूत्वाभीतमेनमाश्वासयामासच ॥ ५० ॥ ततोनिर्भयःसन्नर्जुनउवाच दृष्ट्वेति सचेताअव्याकुलः प्रकृतिंगतःस्वास्थ्यंप्राप्तः संवृत्तोजातो
स्मि ॥ ५१ ॥ अस्यविश्वरूपदर्शनस्यदौर्लभ्यंदर्शयन्श्रीभगवानुवाच सुदुर्दर्शमिति दर्शनकांक्षिणः दर्शनंकांक्षंतेएवनतुलभंते ॥ ५२ ॥

नाहमिति नवेदयज्ञाध्ययनैरित्यनेनोक्तएवार्थःपुनरुच्यतेविश्वरूपदर्शनस्यातिदौर्लभ्यसूचनाय स्पष्टार्थश्चश्लोकः ॥ ५३ ॥ कथंतर्हिद्रष्टुंशक्यस्त्वमतआह भक्त्येति भक्त्याआराधनेन अनन्ययाअव्यभिचरितयाअखंडयेत्यर्थः अहमेवंविधोज्ञातुंशक्यस्त्वंपदार्थशोधकशास्त्रतः द्रष्टुंशक्योध्यानतः तत्त्वेनयाथात्म्येनप्रवेष्टुंशक्यस्तत्त्वमसिवाक्यार्थजज्ञानतः हेपरंअज्ञानशत्रुंतापयतीतिपरंतप ॥ ५४ ॥ शास्त्रसर्वस्वंसंगृह्णाति मत्कर्मकृदिति मदर्थमेवकर्माणिकरोतीतिमत्कर्मकृत् अहमेवपरमोनिष्कलःप्राप्योयस्येतिसमत्परमः एतेनकृत्स्नःकर्मयोगोध्यानयोगश्चत्वंपदार्थशोधकउक्तः ममभक्तआराधनकृदित्युपासनाकांडार्थसंग्रहः संगवर्जितइत्यनेनएकतोभगवद्ध्याननिष्ठइत्युक्तं निर्वैरइतिविश्वंभगवदात्मनापश्येदित्युक्तं अन्यथाभेदबुद्धिमतोनिर्वैरत्वासंभवात् एवंभूतोयःसमांतत्पदलक्ष्यार्थभूतमखंडानंदैकघनमेतिप्राप्नोतिप्रत्यगभेदेन हेपांडवविशुद्धवंशज त्वमेवैतज्ज्ञातुंशक्नोषीतिभावः ॥ ५५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेगी० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ प०३५ ॥ ७ ॥ सप्तम

नाहंवेदैर्नतपसानदानेननचेज्यया॥शक्यएवंविधोद्रष्टुंदृष्टवानसिमांयथा॥ ५३ ॥भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुन ॥ ज्ञातुंद्रष्टुंचतत्त्वेनप्रवेष्टुंचपरंतप॥५४॥मत्कर्मकृन्मत्परमोमद्भक्तःसंगवर्जितः॥ निर्वैरःसर्वभूतेषुयःसमामेतिपांडव॥५५ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० विश्वरूपदर्शनंनामैकादशोऽध्यायः॥ ११॥पर्वणितुपंचत्रिंशोऽध्यायः॥ ३५॥ ॥७॥ ॥अर्जुनउवाच॥ एवंसततयुक्तायेभक्तास्त्वांपर्युपासते ॥ येचाप्यक्षरमव्यक्तंतेषांकेयोगवित्तमाः॥ १॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ मय्यावेश्यमनोयेमांनित्ययुक्ताउपासते॥श्रद्धयापरयोपेतास्तेमेयुक्ततमामताः॥ २॥

मारभ्यैतावताग्रंथेनतत्पदवाच्यार्थोनिरूपितः इदानींतत्पदार्थशोधनमुपासनाकांडंचसमापयिष्यन्निहार्थतःप्राधान्येनतत्पदलक्ष्यमर्थंतद्विदांलक्षणानिचप्रदर्श्यंते शब्दतस्तुलौकिकबुद्ध्यनुसारेणतत्पदवाच्यस्यैवोपासनादिकंप्रपंच्यतेतत्रपूर्वाध्यायांतेमत्कर्मकृन्मत्परमइत्यादिनास्वभजनमुक्तं तत्रमच्छब्दार्थःकिंसगुणमुतनिर्गुणंब्रह्म उभयत्राप्यस्मच्छब्दस्यपूर्वंप्रयोगदर्शनात्संदिहानःपृच्छति एवमिति एवमित्यव्यवहितंमत्कर्मकृदित्यादिनोक्तंप्रकारंपरामृशति अनेनप्रकारेणयेसततयुक्तानित्यंसमाहितचित्ताभक्ताःसगुणवेदिनस्त्वांपर्युपासतेयेचाप्यक्षरमस्थूलादिलक्षणमव्यक्तंबुद्ध्याद्यगोचरमुपासतेतेषांमध्येयोगवित्तमाःकेकतरेइत्यर्थः ॥ १ ॥ निर्गुणस्यदुष्प्रापत्वोक्त्यैवश्रेष्ठत्वंसूचयन्सगुणप्राशस्त्यंचशब्दतोदर्शयन्श्रीभगवानुवाच मयीति मयिसगुणेब्रह्मणिमनआवेश्यप्रवेश्ययेनित्ययुक्ताःसदोद्युक्तामांपरमेश्वरमुपासतेचिंतयंतिश्रद्धयाआस्तिक्यबुद्ध्यापरयासात्विक्याअवश्यंपरमात्मायमाराधितोऽस्मांस्तारयिष्यतीत्येवंनिश्चयरूपयाश्रद्धयाउपेतास्तेमेममज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिज्ञानिनमात्मत्वेनैवपश्यतोमूर्खेष्वपिकारुण्यात्पक्षपातवतःसर्वज्ञस्ययुक्ततमामताः ॥ २ ॥ ॥

एवमुपासकान्स्तुत्वाअव्यक्तविदांज्ञानिनांदौर्लभ्यंश्लोकत्रयेणाह येत्विति तुशब्दःसगुणाद्वैलक्षण्यार्थःअक्षरंएतद्वैतदक्षरंगार्गिब्राह्मणाअभिवदंत्यस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमित्यादिश्रुत्यासर्वधर्मशून्यंनिरूपितंअतएवानिर्देश्यंनिर्देष्टुमशक्यंवाचा अव्यक्तंच वाचामगोचरत्वाद्बुद्धेरप्यविषयइत्यर्थः तथाचश्रुतिर्यतोवाचोनिवर्त्तंते अप्राप्यमनसासहेतिब्रह्मणोवाङ्मनसातीतत्वंदर्शयति पर्युपासतेसर्वप्रकारेणोपासते उपासनमिहानात्मनामदर्शनमेव यथोक्तं अनात्मादर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति ननुतस्यैवंविधस्यशून्यकल्पस्यसत्त्वेकिंमानमतआह सर्वत्रगमिति सत्तारूपेणस्फुरणरूपेणचसर्वत्रगतं यत्सत्तयासर्वंसत्तावद्भवतिकथंतस्यासत्त्वंवाच्यमितिभावः नन्वेवंतार्किकाभिमतंसत्तासामान्यमुक्तंस्यात् तद्धिघटःसन्पटःसन्नितिसर्वत्रानुगतंदृश्यतइत्याशंक्याह अचिंत्यमिति सत्तासामान्यंहिप्रत्यक्षंतदपिब्रह्मसत्तानुवेधेनैवात्मानंलभतेनस्वतःसिद्धंसामान्यंसत्जातिःसतीघटत्वंसदितिप्रत्ययात् सामान्यस्यसदितिप्रत्ययागोचरत्वेतुतस्यासत्त्वापत्त्यापदार्थत्वमेवनस्यात् तस्मात्सर्वाधिष्ठानभूतंब्रह्मरूपादिहीनत्वाच्चिंतयितुमशक्यंदूरेतस्यसर्वगतत्वेनप्रत्यक्षगोचरत्वमित्यर्थः ननुसत्सदितिप्रत्ययस्यान्यथाप्युपपत्तौसत्तासामान्यवादिनंप्रतितेनाधिष्ठानभूतंब्रह्मनसाधयितुंशक्यमतआह कूटस्थमिति वस्तुतोसदपिसदिवावभासमानंकूटंयथाकूटकार्षापणंकूटतुलेतितद्वत्कूटःअहंकारःप्रतीच्यभेदेनभासमानत्वेसतिकादाचित्कत्वाद्योयदभेदेनकदाचिद्भातिसतत्रमिथ्याकल्पितोयथारज्जूरगस्तथाचायमहंकारोमिथ्यात्वात्कूटसं

येत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते॥ सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवं॥ ३॥

ज्ञस्तत्रतिष्ठतितद्भासकत्वेनेतिकूटस्थंचैतन्यं अहमनुभवेह्यहंकारोदृश्यतयाभातितद्भासकंचचैतन्यंततोन्यत् यथाघटभासकोर्कोघटादन्यस्तद्वत् एतेननित्यापरोक्षत्वंब्रह्मणःसाधितं नन्वहमनुभवएवात्मविषयोऽतोहमर्थएवात्माननतोन्यआत्मास्तीत्याशंक्याह अचलमिति अहमर्थोहिसुखीदुःखीपरिणाम्याविर्भावतिरोभावशीलश्चातश्चंचलः आत्मातुनतथा तस्यतथात्वेऽनिर्मोक्षापत्तेः वह्न्यौष्ण्यवद्दुःखादिधर्मिणआत्यंतिकदुःखनाशस्यमोक्षस्यधर्मिनाशमंतरेणासंभवात् घटेयावद्रूपनाशादर्शनात् आत्मनस्तिरोभावेचजगदांध्यंप्रसज्येत सुषुप्तावपितत्रत्यसुखाज्ञानसाक्षित्वेनाविर्भूतस्वरूपएवात्मास्ति अन्यथासुप्तोत्थितस्यसुखमहमस्वाप्समितिपरामर्शायोगात् ननुसुषुप्तौसन्नप्यात्मानप्रकाशतेतत्प्रकाशकस्यमनःसंयोगस्याभावात्कर्त्राव्याप्रियमाणंहिकरणंक्रियांसाधयति नचसुषुप्तौकरणव्यापारोस्ति तस्मान्न्यस्तवास्यस्तक्षेवात्मासुषुप्तौज्ञानादिगुणहीनोऽप्रकाशमानोस्त्येवेत्याशंक्याह ध्रुवमिति नन्वात्माकिंसत्तामात्रेणायस्कांतवत्कारणानिप्रवर्त्तयतिउतव्यापाराविष्टःसन् नाद्यः इष्टापत्तेः त्वन्मतेच आत्मनःकर्त्तृत्वासिद्धेः नांत्यः अनित्यत्वापत्तेः व्यापारोहिस्पंदः सचपरिच्छिन्नस्यैवयुज्यतेनविभोः विभुत्वहानेचाणुत्वानभ्युपगमात् मध्यमपरिमाणत्वेघटादिवदनित्यतापत्तिः तस्माद्ध्रुवमप्रच्युतस्वभावमक्षरमित्यर्थः॥ ३॥

एवंविधमक्षरंकथमुपासनीयमित्यतआह संनियम्येति सर्वत्रकालेसर्वदा एतेनध्यानस्यनैरंतर्यमुक्तं इंद्रियग्रामंसमनस्कानींद्रियाणिसंनियम्यएकीभावेनात्मनिवशेकृत्वा स्वकारणेप्रविलाप्येत्यर्थः समाचांचल्यहीनाबुद्धिर्येषांतेसमबुद्धयोयेभवंतितेपिमामेवनिर्विकल्पंपरंब्रह्मपरांकाष्ठांप्राप्नुवंति श्रुतिश्च यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमिति सर्वभूतहितेरताइत्यनेन सर्वभूताभयदानेनसंन्यासोपिध्यानांगमितिविधीयते ॥ ४॥ अस्यागतेर्दुष्प्रापत्वमाह क्लेशइति यद्यपिसगुणविदामधिकःक्लेशोस्त्येवतथापितेसालंबनाध्यायंतिसोपानारोहक्रमेणपरांकाष्ठांप्रविशंति येषांतुनिरालंबंध्यानमाकाशयुद्धसमंतेषांनिर्विषयेचेतःस्थिरीकरणेधिकतरःक्लेशोस्ति तत्रक्रमिकध्यानप्रयोगः शुद्धेचिन्मात्रेविश्वरूपंमाययाध्यस्तं तत्रचकेवलमातिवाहिकंकृत्स्नंजडमाधिभौतिकमध्यस्तं यथोक्तंवसिष्ठेन आतिवाहिकएवायंत्वादृशैश्चित्तदेहकः आधिभौतिकयाबुद्ध्यागृहीतश्चिरभावनादिति अतिक्रम्यपाषाणादीन्वहतिइष्टदेशंनयत्यभिमानिनमित्यतिवाहिसर्वत्राप्रतिहतगतिकंभूतसूक्ष्मंतेननिर्वृत्तआतिवाहिकोयंकृत्स्नःप्रपंचोयतश्चित्तदेहकःचित्तमेवदेहस्वरूपमस्येतिस्वप्नतुल्यएवसन्चिरभावनात्वज्रपंजरवत्काठिन्येनोपेतआधिभौतिकयास्थूलभूतप्रभवयाबुद्ध्यागृहीतइतिश्लोकार्थः एवंचयथातीव्राभिनिवेशेननिरीक्ष्यमाणोरज्जूरगःस्वयंशाम्यतितदधिष्ठानभूतारज्जुश्चाविर्भवति तथावस्तुतश्चिद्रूपायामपिमाधवादिमूर्त्तौजाड्यमध्यस्तंतामेवाभिनिवेशेनचिरकालंचर्मचक्षुषैवपश्यतस्तस्या

संनियम्यैंद्रियग्रामंसर्वत्रसमबुद्धयः॥ तेप्राप्नुवंतिमामेवसर्वभूतहितेरताः॥ ४ ॥क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम्॥ अव्य
क्ताहिगतिर्दुःखंदेहवद्भिरवाप्यते॥ ५॥ येतुसर्वाणिकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्पराः॥ अनन्येनैवयोगेनमांध्यायंतउपासते॥ ६॥

मूर्त्तेर्जाड्यंतिरोधीयतेचैतन्यमाविर्भवति अतएवबाणादयःस्वाराध्यैःसार्द्धंस्वामिभृत्यन्यायेनव्यवहरंतीतिसर्वत्रोपाख्यायते एवमचेतनायामूर्त्तेरपितत्त्वंविश्वरूपमेवेतिमूर्त्तिमेवात्यादरेणपश्यंस्तस्यास्तत्त्वंविश्वरूपमवगच्छतियदपश्यदर्जुनोवासुदेवदेहे एतदेववितर्कजंप्रत्यक्षंप्रकृत्योक्तंभगवतायोगभाष्यकारेणबादरायणेन तत्परंप्रत्यक्षंतच्चश्रुतानुमानयोर्बीजमिति स्थूलालंबनःसमाधिर्वितर्कः विश्वरूपस्याप्यस्मितामात्रेध्यासात्तस्यावलोकनेऽस्मितामात्रमवशिष्यते अस्मितायाअपिशुद्धायांचितावध्यस्तत्वात्तस्यामपिसमाहितेमनसिसहैवमनसास्मितातिरोधीयतेशुद्धाचितिरेवावशिष्यतेइति एवंव्यक्तासक्ताःसोपानारोहक्रमेणपरांकाष्ठांप्रतिपद्यंते येतुअव्यक्तासक्ताःपक्षिवदकस्मादूर्ध्वंपदमारुरुक्षंतितेलयेनविक्षेपेणचभृशंबाध्यंतेलयमेवचकदाचित्समाधित्वेनाभ्युपगच्छंतीतितेषांपराभवसंभावनाप्यस्तीत्यतउक्तं क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसामिति हियस्मादव्यक्तानिरालंबनागतिःपदप्राप्तिर्देहवद्भिर्देहाभिमानिभिर्दुःखंयथास्यात्तथाअवाप्यते नतुसासुखप्राप्येतिभावः ॥ ५ ॥ नन्वव्यक्तासक्तचेतसांक्लेशाधिक्येपिक्लेशांतेसद्यःकैवल्यसिद्धिरस्तीतिकिंविलंबसाध्येनव्यक्तभावनेनेत्याशंक्याह येत्विति द्वाभ्यां सर्वाणिनित्यनैमित्तिकस्वाभाविकादीनिसंन्यस्यसमर्प्यमत्पराअहमेवपरःसर्वकर्मभिःप्राप्योयेषांतेमत्परामद्ध्यानपरावा अनन्येनभेदशून्येनअहमेवभगवान्वासुदेवइतिपरमेश्वरेऽहंग्रहलक्षणेनयोगेनचेतःसमाधानेनमांध्यायंतउपासतेतत्रैवध्यानेस्थैर्यंलभंते ॥ ६ ॥

तेषांध्यायिनांनचिरात्शीघ्रमेवाहंसमुद्धर्त्तासमुद्धरणकर्त्ता यतस्तेमयिसगुणेविश्वरूपेआवेशितचेतसोभवंति अतोव्यक्तासक्ताअपिशीघ्रमेवपरंपदमारोढुमर्हाइतिनाव्यक्तेऽत्यंताभिनिवेष्टव्यमितिभावः ॥ ७ ॥ यस्मादेवंतस्मान्मय्येवविश्वरूपेईश्वरेमनःसंकल्पविकल्पात्मकमाधत्स्वस्थापयमय्येवाध्यवसायंकुर्वतींबुद्धिंनिवेशयतत्फलंच निवसिष्यसिनिवत्स्यसिनिश्चयेनमदात्मनामयिवासंकरिष्यसि अतः शरीरपातादूर्ध्वंनसंशयःकर्तव्यः ॥ ८ ॥ विश्वरूपधारणायामशक्तंप्रतिप्राह अथेति मयिविश्वेश्वरेविश्वरूपेअथयदिचित्तंसमाधातुंनिवेशितुमचलंधारयितुंनशक्नोषिततस्तर्ह्यभ्यासयोगेनचित्तस्यैकस्मिन्नाभ्यंतरेवाह्येवाप्रतिमादावालंबनेसर्वतःसमाहृत्यपुनःपुनःस्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकोयोगःसमाधानलक्षणस्तेनाभ्यासयोगेनमांविश्वरूपमाप्तुंप्राप्तुमिच्छप्रार्थयस्वहेधनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेपीति अभ्या

तेषामहंसमुद्धर्त्तामृत्युसंसारसागरात्॥ भवामिनचिरात्पार्थमय्यावेशितचेतसाम्॥ ७॥मय्येवमनआधत्स्वमयिबुद्धिंनिवेशय॥ निवसिष्यसिमय्येवअतऊर्ध्वंनसंशयः॥ ८॥ अथचित्तंसमाधातुंनशक्नोषिमयिस्थिरम्॥ अभ्यासयोगेनततोमामिच्छाप्तुंधनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसिमत्कर्मपरमोभव॥ मदर्थमपिकर्माणिकुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि॥ १०॥ अथैतदप्यशक्तोसिकर्त्तुंमद्योगमाश्रितः॥ सर्वकर्मफलत्यागंततःकुरुयतात्मवान्॥ ११ ॥ श्रेयोहिज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानंविशिष्यते॥ ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छांतिरनंतरम्॥ १२॥

सेपूर्वश्लोकोक्ते मत्कर्म श्रवणंकीर्त्तनंविष्णोःस्मरणंपादसेवनं अर्चनंवंदनंदास्यंसख्यमात्मनिवेदनमितिनवविधभजनात्मकंभगवत्प्रीत्यर्थंकर्ममत्कर्मशब्दितं तदेवपरममावश्यकंयस्यतादृशोभव कर्माणि श्रवणादीनि सिद्धिंसत्वशुद्धिं ॥ १० ॥ मद्योगंश्रवणादौनिष्ठां तर्हिपूर्वोक्तंश्रौतस्मार्त्तसर्वकर्मफलत्यागंकुर्वित्यर्थः यतात्मवान्यतश्चनियमादिमांश्चआत्मवान्जितचित्तश्चेतियतात्मवान् ॥ ११ ॥ इममेवत्यागंसर्वपुरुषार्थमूलत्वात्स्तौति श्रेयोहीति अभ्यासान्निदिध्यासनात्ज्ञानंश्रवणमननजंपरोक्षंश्रेयः ज्ञानादपिध्यानंविष्णोःश्रवणकीर्त्तनादिविशिष्यतेततोपिकर्मफलत्यागःश्रेयान् यस्मादनंतरमव्यवधानेनशांतिर्मोक्षोस्तिचित्तशुद्ध्याद्युत्पादनद्वारेण अत्रबाह्यंसाधनंसुकरत्वात्पूर्वपूर्वापेक्षयाप्रशस्तमित्युच्यततेत्रैवप्रवृत्त्यतिशयाय यद्वा श्रवणाद्यभ्यासात्तज्जंज्ञानंतत्त्वनिश्चयात्मकंश्रेयः ततोपिज्ञातस्यार्थस्यसाक्षात्कारार्थंध्यानंश्रेयः ततोपिकर्मफलत्यागः योगीहिसर्वकर्मत्यागीप्रजहातियदाकामानितिप्रोक्तः अयमपिकर्मफलत्यागेनकामान्जहात्येवेतितेनसमइतिस्तूयते ॥ १२॥

परमप्रकृतस्याक्षरस्योपासकंस्तौति तद्गुणकथनेहिसाधकानांतेषुगुणेष्वादरोभविष्यतीतिबुद्ध्याह अद्वेष्टेति अद्वेष्टाचेदुदासीनःस्यान्नेत्याह मैत्रःमित्रमेवमैत्रोनतूदासीनःकदाचिदपि नन्वन्यस्मिन्शत्रौसति कथंमैत्रत्वंस्यात्तत्राह करुणइति दुःखदातारमपिकरुणयानबाधितुमीष्टेअपितुत्रातुमेवेच्छति एतेनसर्वभूताभयप्रदःसंन्यासीउक्तः अतएवतस्यनिर्ममइतिविशेषणंयुज्यते मुख्यमक्षरविदोलक्षणं निरहंकारइति अहंकारोहिसर्वानर्थनिदानंसएवनिर्गतोयस्मात्सनिरहंकारः अतएवसमेदुःखसुखेयस्य तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइतिश्रुतेः क्षमीक्षमावान्परिभवप्राप्तावपिस्वस्थचित्तः अन्योपिमुमुक्षुरेतान्धर्माननुतिष्ठेदित्यर्थः ॥ १३ ॥ संतुष्टोयदृच्छालाभेनैवसंजातालंप्रत्ययः सततंसर्वदा योगीश्रवणादौसमाहितचित्तः यतात्मासंयतशरीरेंद्रियादिसंघातः दृढःस्थिरआत्मतत्त्वविषयेनिश्चयोयस्यसदृढनिश्चयोऽसंभावनाशून्योदृढश्रद्धावान् मयिनिर्गुणेब्रह्मण्यर्पितेनिहितेप्रविलापितेवामनःसंकल्पादिरूपंबुद्धिरध्यवसायस्तेउभेयेनसमय्यर्पितमनोबुद्धिः एतादृशोयोमेममभक्तःसमेममप्रियःआत्मत्वादेवसपरमप्रेमास्पदं ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमित्युक्तं एतेनपूर्वश्लोकोक्तायानिरहंकारतायाःसाधनान्युक्तानि ॥१४॥

अद्वेष्टासर्वभूतानांमैत्रःकरुणएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारःसमदुःखसुखःक्षमी ॥ १३ ॥ संतुष्टःसततंयोगीयतात्मादृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्योमेभक्तः समेप्रियः ॥ १४ ॥ यस्मान्नोद्विजतेलोकोलोकान्नोद्विजतेचयः ॥ हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तोयःसचमेप्रियः ॥ १५ ॥ अनपेक्षःशुचिर्दक्षउदासीनोगतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागीयोमद्भक्तःसमेप्रियः ॥ १६ ॥ योनहृष्यतिनद्वेष्टिनशोचतिनकांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागीभक्तिमान्यःसमेप्रियः ॥ १७ ॥

सचनिरहंकारोद्विविधःसमाधिस्थोव्युत्थितश्च तयोर्लक्षणंक्रमेणाहद्वाभ्यां यस्मादिति यस्मात्समाधिस्थत्वेनकाष्ठसमाल्लोकोनोद्विजतेनत्रस्यति लोकादपियोनिर्मनस्कत्वान्नोद्विजते अतएवहर्षइष्टलाभेसतिमनसउत्फुल्लता अमर्षःअसहिष्णुता भयमात्मोच्छेदशंका उद्वेगस्तत्कृतैवव्याकुलता एतैर्निर्मनस्कत्वादेवस्वयमेवमुक्तस्त्यक्तः नत्वेतान्स्वयंत्यक्तुंयततेसाधकवत् ईदृशोयोमद्भक्तःसचमेप्रियः ॥१५॥ अस्यैवव्युत्थानावस्थामाह अनपेक्षइति सुखप्राप्तौदुःखहानेवातत्साधनेवालिप्साशून्योऽनपेक्षः शुचिःबाह्याभ्यंतरशौचवान्पुण्यापुण्याभ्यामलिप्तोवा दक्षःभगवद्भजनादावनलसः उदासीनोमानापमानादौसमवृत्तिः अतएवगताव्यथाचेतःपीडायस्यसगतव्यथः सर्वारंभपरित्यागीसंन्यासित्वादेव योमद्भक्तः समेप्रियः ॥ १६ ॥ एतमेवश्लोकंव्याचष्टेत्रिभिःश्लोकैः योनेति इष्टलाभेसतिनहृष्यति अनिष्टप्राप्तौनद्वेष्टि इष्टवियोगेसतिनशोचति इष्टसंयोगमनिष्टपरिहारंवानकांक्षति अनपेक्षत्वात् शुभंकल्याणंपुण्यंचअशुभममंगलंपापंचतेउभेपरित्यक्तुंशीलमस्यसशुभाशुभपरित्यागी एतेनशुचित्वंव्याख्यातं भक्तिमान्भक्तौसततोद्युक्तइतिदक्षइत्यर्थः ॥ १७ ॥

उदासीनत्वंव्याचष्टे समइति गतव्यथत्वमुपपादयति संगविवर्जितइतिसंगीहिव्यथतेनतुतद्वर्जितइत्यर्थः ॥ १८ ॥ सर्वारंभपरित्यागीत्येतद्व्याचष्टे तुल्येति शिष्टेषुविगीतोनस्यामितिवालोकेषुप्रख्यातःस्यामितिवाइदंमेभूयादितिवाकामयमानःकिंचिदारभतेनत्वयं तुल्यनिंदास्तुतित्वात्संतुष्टत्वाच्च मौनीसंन्यासी अतएवानिकेतोगृहशून्यःकुटीमपिवासार्थंनारभते यतःस्थिरमतिःस्थितप्रज्ञोभक्तिमान्योगीमेमप्रियोनरःपुरुषः ॥१९॥ मुक्तलक्षणान्येवमुमुक्षोःसाधनत्वेनविधत्ते येत्विति येमुमुक्षवः तुपूर्वोक्तमुक्तापेक्षयाविलक्षणाः इदमद्वेष्टासर्वभूतानामित्यादिनाग्रंथेनप्रतिपादितंधर्मजातंतदेवामृतस्यमोक्षस्य

समःशत्रौचमित्रेचतथामानापमानयोः॥शीतोष्णसुखदुःखेषुसमःसंगविवर्जितः ॥ १८ ॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनीसंतुष्टोयेनकेनचित्॥ अनिकेतःस्थिरमतिर्भ
क्तिमान्मेप्रियोनरः॥ १९ ॥ येतुधर्मामृतमिदंयथोक्तंपर्युपासते॥श्रद्दधानामत्परमाभक्तास्तेतीवमेप्रियाः ॥ २० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गी
ता० द्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ पर्वणितुषट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

साधनत्वादमृतंधर्मामृतं यथोक्तमुक्तानतिक्रमेणपर्युपासतेसाकल्येनानुतिष्ठंति श्रद्दधानाःश्रद्धायुक्तामत्परमाः अहमेवभगवान्वासुदेवोऽक्षराख्यःसर्वविशेषरहितः परमानंदरूपःपरमःपार्यंतिकःप्राप्यो येषां तेमत्परमाः भक्ताःशांतिदांत्यादिमंतोमद्भजनशीलास्तेऽतीवमेममप्रियाः ज्ञानीतुभगवतआत्मैव परिशेषादतीवप्रियत्वंभक्तेष्वेवपर्यवसन्नं योमुक्तानांस्वाभाविकोधर्मःसमुमुक्षुणायत्नतोनुष्ठेयइत्यर्थः यथोक्तंवार्त्तिके उत्पन्नात्मप्रबोधस्यह्यद्वेष्टृत्वादयोगुणाः अयत्नतोभवंत्येवनतुसाधनरूपिणइति समाप्तउपासनाप्रधानस्तत्पदार्थविवेकः अतःपरंवाक्यार्थविचारोजीवब्रह्माभेदप्रतिपादकोभविष्यति ॥ २० ॥

इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेगी० द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ समाप्तश्चायमुपासनाकांडः ॥ प० ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ननुअव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्यते नित्यःसर्वगतःस्थाणुरचलोयंसनातनइतिद्वितीयेत्वंपदार्थस्वरूपमुक्तं तथाद्वादशेयेत्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तंपर्युपासते सर्वत्रगमचिंत्यंचकूटस्थमचलंध्रुवमितित
त्पदार्थस्वरूपमुक्तं नचतयोर्भेदःसंभवति लक्षणैक्यात् लक्षणंहितयोरव्यक्तत्वमचिंत्यत्वमचलत्वंसर्वगतत्वंचेत्यादिसमानं नचद्वयोःसर्वगतत्वंसंभवति अन्योन्यव्यावृत्तत्वेनासर्वगतत्वापत्तेः नचलक्षणभे
दाभावेपितत्तदात्मगतविशेषाःसंतियेमुक्तात्मनांजीवेशयोश्चान्योन्यंभेदमावहंतिस्वात्मानंचस्वाश्रयात्स्वयमेवव्यावर्त्तयंतीतिवाच्यं विशेषाणांसत्त्वेप्रमाणाभावात् ननुमासंतुविशेषाः बंधमोक्षादिव्यव
स्थान्यथानुपपत्त्यातुनिर्विशेषेष्वपिपुरुषेषुभेदःसिध्यति यथोक्तंसांख्यवृद्धैः जन्ममरणकरणानांप्रतिनियमादयुगपत्प्रवृत्तेश्च पुरुषबहुत्वंसिद्धंत्रैगुण्यविपर्ययाच्चैवेतिजन्मादिव्यवस्थातोयुगपत्प्रवृत्त्यदर्श
नात्सात्विकराजसादिभेदाच्चनपुरुषैक्यमित्यर्थइतिचेन्न व्यापकानेकात्मवादेभोगसांकर्यप्रसंगात् नह्येकत्रांतःकरणेसुखादिरूपेणपरिणतेतत्प्रतिसंवेदीएकएवचेतनइतिनियंतुंशक्यं सर्वेषांसान्निध्याविशे

अत्राक्षिप्तः॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥प्रकृतिंपुरुषंचैवक्षेत्रंक्षेत्रज्ञमेवच ॥ एतद्वेदितुमिच्छामिज्ञानंज्ञेयंचकेशव
॥ १ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयते॥एतद्योवेत्तितंप्राहुःक्षेत्रज्ञइतितद्विदः॥१॥

पेणप्रतिसंवेदनापत्तेरवर्जनीयत्वात् श्रोत्रस्यैकस्यापिकर्णशष्कुलीरूपोपाधिभेदादिवांतःकरणरूपोपाधिभेदादेकस्याप्यात्मनःशब्दग्रहव्यवस्थावज्जन्मादिव्यवस्थापिसेत्स्यतीतिनपुरुषबहुत्वंवक्तव्यं तत
श्चजीवेशयोर्लक्षणैक्यादभेदेसिद्धेकिमुत्तरग्रंथेनतत्प्रतिपादनार्थेनेतिचेत्सत्यं यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेर्विद्यावस्थायांभेदाभावेप्यविद्यावस्थायामंतःप्रविष्टःशास्ताजनानां एषह्येवसा
धुकर्मकारयतितंयमेभ्योलोकेभ्यउन्निनीषतइतिव्यवहारदशायांशास्यशासितृभावेनकर्तृकारयितृभावेनचप्रसक्तस्यजीवेश्वरयोर्भेदस्यनिरासार्थत्वादुत्तरग्रंथस्यारंभउपपद्यते तत्रानुपदोक्तेनतत्पदार्थेन
सहास्याभेदंवक्तुंयोग्यतायैभास्यभासकभावेनक्षेत्रात्क्षेत्रज्ञस्यकुंभाद्भास्वतइवविवेकंदर्शयति इदमिति इदमनात्मत्वेनभास्यंघटाद्यहंकारांतंशरीरंविशरणधर्मि हेकौंतेय क्षेत्रंक्षिणोत्यात्मानमविद्ययात्रा
यतेचविद्ययेतिक्षेत्रंकर्मबीजप्ररोहस्थानंक्षेत्रशब्देनोच्यते एतद्योवेत्तिभासयतितंचिदात्मानंक्षेत्रज्ञइत्यन्वर्थसंज्ञंप्राहुः केप्राहुः तद्विदःक्षेत्रक्षेत्रज्ञविदः एतेनगच्छामिपश्यामिभुंजेइतिअनुभवाद्देहेंद्रियाहं
काराःप्रतीतितोभासककोटिनिविष्टाइवभांति तथापितेषांतत्त्वतोभास्यत्वलक्षणोनात्मभावःसिद्धः ॥ १ ॥

तमेवंलक्षणमुपाधितोनिष्कृष्टंक्षेत्रज्ञंचात्क्षेत्रमपिमांपरमेश्वरमेवउभयरूपेणसंतंविद्धि तत्त्वमस्यहंब्रह्मास्मिब्रह्मैवेदंसर्वंसर्वंखल्विदंब्रह्मेतिशास्त्रात् यस्मादुभयात्माहंतस्मात्क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्यज्ज्ञानंक्षेत्रस्यबाध्यत्वेनक्षेत्रज्ञस्यसर्वबाधावधिभूतत्वेनचयज्ज्ञानमापरोक्ष्येणतत्त्वनिश्चयस्तदेवज्ञानंमममद्विषयंसम्यग्ज्ञानंएतयोरेवज्ञानंब्रह्मज्ञानमितिमतंनिश्चितंब्रह्मविद्भिः नेहनानास्तिकिंचनेतिक्षेत्रस्यबाधान्नान्योतोस्तिद्रष्टेतिक्षेत्रज्ञादन्यस्यद्रष्टुर्निषेधाच्च यद्यपिसर्वस्यब्रह्माभिन्नत्वाद्यत्किंचिदपिज्ञानंतत्सर्वंब्रह्मविषयमेवभवति तथापिरज्जुंसर्पात्मनापश्यतोनतुरज्जुविषयंसर्पविषयंवासम्यग्ज्ञानमस्ति नापितस्यज्ञानस्यरज्जुव्यतिरेकेणविषयांतरंवास्तवमस्ति किंतुयदासर्पबाधेनरज्जुतत्त्वमधिगच्छतितदैवसर्पंमिथ्यायमितिसम्यग्जानातिरज्जुंच तद्वदिहाप्युभयविदेवसम्यग्ज्ञानीत्यर्थः नह्यन्यतरस्यतत्त्वेज्ञातेकृतकृत्यतास्तिनहिसांख्योनिर्विशेषात्मविदपिप्रपंचमबाधमानःशून्यवादीवाप्रपंचंतुच्छत्वेनपश्यन्नधिष्ठानंब्रह्मनास्तीतिब्रुवाणःकृतकृत्योभवतीतिवक्तुंयुक्तमतोद्वयोरपितत्त्वंबोध्यमेव ॥ २ ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञपदेविवरीतुमारभते तदिति यच्चेदंक्षेत्रंनिर्दिष्टंतत्यादृक्यादृशंस्वकीयैर्धर्मैरस्ति यद्विकारियेचतस्यविकाराःयतश्चयत्यस्माद्विकाराद्यज्जायतइतिप्रश्नः तत्पूर्वोक्तंक्षेत्रंयच्चयत्स्वरूपंयादृक्यत्प्रकारकंयद्विकारियेचतस्यविकाराःयतश्चक्षेत्रावयवाद्यज्जायतेतत्शृणुतथासचक्षेत्रज्ञःयोयत्स्वरूपःयत्प्रभावश्चतदपिमत्तःशृणु ॥ ३ ॥ वक्ष्यमाणेर्थेप्रमाणमाह ऋषिभिरिति ऋषिभिर्वसिष्ठाद्यैर्बहुधागीतंयोगवासिष्ठादौप्रतिपादितं छं

क्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारत ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानंयत्तज्ज्ञानंमतंमम ॥ २ ॥ तत्क्षेत्रंयच्चयादृक्चयद्विकारियतश्चयत् ॥ सचयोयत्प्रभावश्चतत्समासेनमेशृणु ॥ ३ ॥ ऋषिभिर्बहुधागीतंछंदोभिर्विविधैःपृथक् ॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैवहेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥ महाभूतान्यहंकारोबुद्धिरव्यक्तमेवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचपंचचेंद्रियगोचराः ॥ ५ ॥

दोभिर्वैदैर्मंत्रैर्वापृथक्प्रतिशाखमनेकप्रकारंगीतं ब्रह्मसूत्रपदैःब्रह्मणःसूचकानिपदानिसमुच्चित्यवाक्यभावमापन्नानितैर्ब्रह्मसूचकैर्ब्राह्मणवाक्यैस्तत्त्वमसीत्याद्यैरित्यर्थः हेतुमद्भिःअन्नेनसोम्यशुंगेनापोमूलमन्विच्छअद्भिःसोम्यशुंगेनतेजोमूलमन्विच्छतेजसासोम्यशुंगेनसन्मूलमन्विच्छसन्मूलाःसोम्येमाःप्रजाइत्यादिनाकार्यलिंगान्यनुमानानिब्रह्माधिगमायप्रदर्शयंतोहेतवस्तद्वद्भिः विनिश्चितैःअसकृदभ्यासेनसकलशंकापंकक्षालनेननिश्चितार्थैःक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःस्वरूपमेतैःसर्वैर्यद्गीतंतत्शृणुइतिपूर्वेणसंबंधः ॥ ४ ॥ तच्चयच्चयादृक्चयद्विकारिचेत्येतद्व्याचष्टे महाभूतानीति चकारोभिन्नक्रमोबुद्धिश्चेतिबुद्धिपदादुपरिद्रष्टव्यः यत्क्षेत्रंशरीराख्यमुक्तंतदव्यक्तमेव शरीरंरथमेवत्वितिश्रुतौअव्यक्तपदेनतस्यैवग्रहणात् क्षेत्रस्वरूपमुक्त्वातत्प्रकारमाह महाभूतान्यहंकारोबुद्धिश्चेतिसप्तप्रकारैरंकुरितं महाभूतशब्देनपंचतन्मात्राउच्यंतेअहंकारोबुद्धिरितिमहत्तत्त्वमुच्यते स्वप्नेहिएतान्येवकरणानिभासंतेतत्प्रकारकएवभूतगणइतितावत्प्रकारकमेवक्षेत्रमित्युक्तं यद्विकारीत्यस्योत्तरमाह इंद्रियाणीति इंद्रियाणिदशैकंचेत्येकादश पंचज्ञानेंद्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणानिपंचकर्मेन्द्रियाणिवाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानिमनश्चेत्येकादश इंद्रियाणांगोचराविषयाःस्थूलावियदादयःपंच अयंषोडशकोविकारएव एतान्येवसांख्यैश्चतुर्विंशतितत्त्वानिगण्यंते एतावांस्त्वस्माकंविशेषः तैःस्वतंत्रासत्याचप्रकृतिरुच्यतेअस्माभिर्मायारूपामिथ्याईश्वराधीनाचोच्यतइति तथाचश्रुतिः मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमिति तस्मात्सांख्यप्रक्रियात्रभगवताश्रितेतिनभ्रमितव्यं ॥ ५ ॥

यतश्चविकाराद्यज्जायतइत्युक्तंतदाह इच्छेति इच्छासुखेतत्साधनेवास्पृहारूपाचित्तवृत्तिरिदंमेभूयादितिसाकामइतिरागइतिचोच्यते द्वेषोदुःखेतत्साधनेचेदंमेमाभूदितिस्पृहाविरोधिनीचेतोवृत्तिः सुखदुःखेप्रसिद्धे संघातःआत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुतेरिंद्रियमनश्चिदात्मनामेकलोलीभावरूपोभोक्ता चेतनायापूर्वोक्ताबुद्धिःसैवशुद्धासत्त्वमयत्वाद्विमलादर्शवच्चित्प्रतिबिंबग्राहिणीतप्तायःपिंडेवह्नित्वमिवस्वयमचेतनापिचेतनात्वंप्राप्तायययाव्याप्तःस्थूलपिंडोपिचेतनएवप्रतीयतेसेयंचेतनामनःसंज्ञितासैवइच्छादिरूपापरिणमते तथाचश्रुतिः कामःसंकल्पोविचिकित्साश्रद्धाऽश्रद्धाधृतिरधृतिर्ह्रीर्धीर्भीरित्येतत्सर्वंमनएवेतिकामादीनांमनोवृत्तित्वमाह एतत्क्षेत्रमव्यक्ताख्यंसविकारंविकारेणमहदादिनातद्विकारेणचेच्छादिनासहितमुदाहृतमुक्तं नन्विच्छादयोहंप्रत्ययविषयस्यात्मनोधर्माइतिकाणादावदंति सत्यमेववदंतितेपरंतुसोस्माकंमुख्यआत्मैवनभवतितस्यशुद्धायांचितिअभेदेनाध्यस्तत्वादितिप्रागेवोक्तं अतःक्षेत्रांतर्गतस्याहमर्थस्यदृश्यस्यतादृशाएवदृश्याइच्छादयोधर्माःसंतुननःकिंचिच्छिन्नंआत्मनोसंगत्वमहंकारस्यानृतत्वंचानुभवसिद्धंश्रुतीअप्यनुवदतः असंगोह्ययंपुरुषइतिअमृतेनहिप्रत्यूढाइति ॥ ६ ॥ इदानींज्ञानसाधनानिविधत्ते अमानित्वमिति अमानित्वादयोपिचेतोवृत्तिविशेषादृश्य

इच्छाद्वेषःसुखंदुःखंसंघातश्चेतनाधृतिः॥ एतत्क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतम्॥ ६ ॥ अमानित्वमदंभित्वमहिंसाक्षांतिरार्जवम्॥ आचार्योपासनंशौचंस्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥ ७॥ इंद्रियार्थेषुवैराग्यमनहंकारएवच॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥ असक्तिरनभिष्वंगःपुत्रदारगृहादिषु ॥ नित्यंचसमचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥ मयिचानन्ययोगेनभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वंतत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥ एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमज्ञानंयदतोन्यथा ॥ ११ ॥

त्वाच्चतत्क्षेत्रविकाराएवसंतःसत्त्वगुणकार्यत्वात्ज्ञानस्यसाधनभूताअप्युपचाराज्ज्ञानपदवाच्याभवंति एतज्ज्ञानमितिप्रोक्तमित्युपसंहारात् तत्रविद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मनःश्लाघित्वंमानित्वं लाभपूजाख्यात्यर्थंस्वधर्मस्यप्रकटीकरणंदंभित्वं कायवाङ्मनोभिःप्राणिनांपीडनंहिंसातेषांवर्जनममानित्वमदंभित्वमहिंसाच परेणापकृतेपिचित्तस्यनिर्विकारत्वंक्षांतिः आर्जवमकौटिल्यं आचार्योपासनंस्पष्टं शौचंमृज्जलाभ्यांबाह्यंभावशुद्धिरांतरं स्थैर्यंमोक्षसाधनेप्रवृत्तस्यविघ्नसद्भावेपितदगणनं आत्मविनिग्रहोदेहेंद्रियादिप्रचारसंकोचः॥७॥ इंद्रियार्थेषुदृष्टेषुआनुश्रविकेषुवाशब्दादिषुवैराग्यंरागाभावः अनहंकारोदर्पराहित्यं अयोगव्यवच्छेदार्थएवकारः समुच्चयार्थश्चकारः जन्मादिषुयज्जायमानंदुःखंपरस्यव्यथादोषाश्चदैन्यादयस्तेषामनुदर्शनं ॥८॥असक्तिरिति सक्तिःपुत्रादौममतामात्रं अभिष्वंगस्तेनसहतादात्म्याभिमानोयमेवाहमितिच पुत्रादेःसुखेऽहमेवसुखीतस्यदुःखेहमेवदुःखीतिसंगाभिष्वंगौतद्वर्जनमित्यर्थः समचित्तत्वंहर्षविषादराहित्यं कुत्र इष्टानिष्टोपपत्तिषुइष्टप्राप्तौहर्षाभावोनिष्टप्राप्तौविषादाभावः ॥ ९ ॥ मयीतिश्लोकःस्पष्टार्थः ॥ १० ॥ अध्यात्मशास्त्रजेज्ञानेनिष्ठावहमध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानस्यार्थःप्रयोजनमविद्यानिवृत्तिरानंदावाप्तिश्चतयोर्दर्शनं एतदमानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतंविंशकंज्ञानंज्ञानसाधनमितिप्रोक्तंवेदेषु अज्ञानंज्ञानविरोधिइतोन्यथायत्तत्मानित्वादिकमित्यर्थः तस्मात्तत्परित्यागेनामानित्वादिकमेवोपादेयमितिभावः ॥ ११ ॥

ज्ञेयंयत्तत्प्रवक्ष्यामियज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥ अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यते ॥ १२ ॥
सर्वतःपाणिपादंतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखम् ॥ सर्वतःश्रुतिमल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति ॥ १३ ॥

एवंक्षेत्रंव्याख्यायसचयोयत्प्रभावश्चेत्युक्तंक्षेत्रज्ञस्वरूपंतस्यमायिकंप्रभावंव्याचष्टे ज्ञेयमिति एतैर्ज्ञानसाधनैर्यत्ज्ञेयंतत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञेयंज्ञात्वाअमृतंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति तस्यस्वरूपंतावदाह अनादिमदिति आदिमदव्यक्तं तस्मादव्यक्तमुत्पन्नमितितदुत्पत्तिस्मरणात् तदन्यदनादिमत् अनादीत्येतावत्युक्तेप्रवाहनित्यत्वमव्यक्तादीनामप्यस्तीतितेषामप्यनादितायांप्राप्तायांतत्प्रतिषेधार्थमनादिमदित्युक्तं यद्वा आदिमच्चततःपरंचआदिमत्परेकार्यकारणेताभ्यामन्यदनादिमत्परमिति अतएवपरंनिर्विशेषंनत्वपरंसविशेषं ब्रह्मत्रिविधपरिच्छेदशून्यं नसत्प्रधानपरमाण्वादिवत्सदितिनोच्यते नाप्यसत्शून्यवदसदपि नोच्यते तथाचश्रुतिर्नासदासीन्नोसदासीत्तदानींनासीद्रजोनोव्योमापरोयदिति असच्छब्दितस्यशून्यस्यसच्छब्दितस्यप्रधानस्यरजःशब्दितानांपरमाणूनांपरव्योमशब्दितस्यास्मदभिमतस्याव्यक्तस्यापिसृष्टेःप्राक्निषेधंदर्शयति ॥ १२ ॥ एवंसचयइत्येतत्क्षेत्रज्ञस्वरूपमपास्तसमस्तविशेषमुपपाद्ययत्प्रभावइतिप्रतिज्ञातंतस्यप्रभावंवैश्वरूप्यलक्षणमुपपादयति सर्वतइति सर्वतःसर्वासुदिक्षुअंतर्बहिश्चपाणयःपादाश्चास्यसंतीतिसर्वतःपाणिपादं एवंसर्वतःअक्षीणिशिरांसिमुखानिचयस्यतत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं सर्वतःश्रुतिमत्श्रवणवत् लोकेसर्वमावृत्यव्याप्यतिष्ठति यथास्वप्नदृक्तैजसोवासनामयेनैवपाणिपादादिनास्वाप्नंप्रपंचमनुभवति तस्यचजाग्रत्कालेउपाधिभूतंपिंडगतमेवपाणिपादादिकंतदेवस्थूलप्रपंचानुभवसंस्काराधानद्वारावासनामयस्यप्रपंचस्यकारणं वासनामयश्चस्थूलप्रपंचस्यकारणमिति बीजांकुरन्यायेनानयोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यसद्भावोन्योन्यकारणत्वंचास्तीति एवंसकलप्राणिधीवासनोपरक्ताज्ञानोपाधिकंचैतन्यंसकलप्राणिधीवासनामयंसमष्टिसूक्ष्मप्रपंचमवभासयति अस्यचोपाधिभूतंब्रह्मांडगतसकलप्राणिपाणिपादादिकमेव एवंचपूर्ववत्स्थूलसूक्ष्मयोरपिसमष्टिप्रपंचयोरन्योन्यंबीजांकुरन्यायेनकार्यकारणभावमन्योन्यस्यान्योन्यस्मिन्सद्भावंचाभिप्रेत्योक्तंभगवताभाष्यकारेणसकलप्राणिकरणोपाधिद्वारेणज्ञेयब्रह्मणोस्तित्वंप्रतिपाद्यतइतिकार्यद्वाराकारणास्तित्वसिद्धौचकारणाभावोप्यपोद्यते अनादिमत्परंब्रह्मनसत्तन्नासदुच्यतइति ननुप्रक्षालनाद्धिपंकस्यदूरादस्पर्शनंवरमितिन्यायेनव्यर्थस्तर्हिकारणोपन्यासइतिचेन्न तंविनाशुद्धाधिगमायोगात् शाखाचंद्रन्यायेनहिसगुणंनिर्गुणस्यवस्तुनोज्ञापकं यथोक्तंभाष्ये उपाधिकृतमिथ्यारूपमप्यस्तित्वाधिगमायज्ञेयधर्मवत्परिकल्प्योच्यते सर्वतःपाणिपादमित्यादि तथाहिसंप्रदायविदांवचनमध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंच्यतइति ॥ १३ ॥

ननुयूपाहवनीयादिवदलौकिकमपिब्रह्मकार्यकारणप्रपंचविशिष्टंचित्रमेवसर्वतःपाणिपादंतदित्यादिनाशास्त्रेणकार्यशेषतयासमर्थ्यते नचवाच्यंउपासनापरंशास्त्रंनब्रह्मणोवैचित्र्यंप्रतिपादयितुमीष्टेइति देवताधिकरणन्यायेनदेवताविग्रहादिवत्तद्वैचित्र्यस्याप्यवांतरतात्पर्यविषयतयासिद्धेः नचदेवताविग्रहादेर्व्यावहारिकमेवसत्वंनपारमार्थिकंब्रह्मज्ञानेनतस्यबाधादितिवाच्यं सत्ताद्वैविध्यस्याप्रसिद्धेः तस्मात्सर्वतःपाणिपादत्वादिकंब्रह्मणोवास्तवमेवेतिनापवादमर्हतीत्याशंक्याह सर्वेंद्रियेति सर्वाण्यांतराणिबाह्यानिचेंद्रियाणिमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यानिश्रोत्रादीनिचेतिग्राहकमात्रंसंगृहीतं गुणाश्चविषयास्तेनग्राह्यमात्रंगृह्यते समस्तग्राह्यग्राहकवदाभासतेनतुग्राह्यग्राहकस्वरूपंविचित्रं यथाजलसूर्योऽधस्थइवकंपतइवाभासतेनतुवस्तुतोऽधस्थःकंपतेवातद्वदात्मनोग्राह्यग्राहकाकारत्वंमिथ्येत्यर्थः कुतएतत् यतः सर्वेंद्रियविवर्जितं इंद्रियेतिगुणानामप्युपलक्षणं नहिब्रह्मणिकिंचित्ग्राह्यंरूपादिग्राहकंवामनआदिवर्तते अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं अप्राणोह्यमनाःशुभ्रः यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमचक्षुःश्रोत्रंतदपाणिपादमित्यादिशास्त्रात्तस्मान्नप्रपंचविशिष्टंविचित्रंब्रह्म कथंतर्हिसर्वंब्रह्मेतिशास्त्रमित्याशंक्याह असक्तंसर्वभृच्चैवेति अत्रसर्वभृदितिसर्वाधारत्वोक्त्यासर्वस्मात्पृथग्भूतमित्युक्तं सर्वस्यब्रह्मणासहाधाराधेयभावोपिकिंघटरूपयोरिवसमवायसंबंधेनकुंडबदरयोरिवसंयोगसंबंधेनवेत्याशंक्यसंबंधंविनैवसर्वभृत्त्वंब्रह्मणइत्याह असक्तमिति ननुव्याहतमेतत् असक्तमितिसर्वभृदितिचेति नैषदोषः नह्यूषरभूमिर्मरीचिकोद

सर्वेंद्रियगुणाभासंसर्वेंद्रियविवर्जितम् ॥ असक्तंसर्वभृच्चैवनिर्गुणंगुणभोक्तृच ॥ १४ ॥

केनसंसक्ताअथचतदाधारभूतापिभवतितद्वदेतद्भविष्यति नन्वेवंप्रपंचस्यमिथ्यात्वमापततीति तथाचकर्मोपास्तिविधयउपरुध्येरन् न ब्रह्मात्मैकत्वज्ञानेनयावद्द्वैतंनबाध्यतेतावत्क्रियाकारकादिसर्वव्यवहारस्यसत्यत्वोपगमात्प्राणावैसत्यंतेषामेषसत्यमितिश्रुत्यापिप्राणोपलक्षितस्यकृत्स्नस्यप्रपंचस्यव्यावहारिकंसत्यत्वमुक्त्वाततोप्यधिकंपरमार्थसत्यंब्रह्मदर्शितं सत्यत्वंचाबाध्यत्वंतत्किंचित्कालंप्राणानामस्तिब्रह्मणस्तुसार्वदिकमितियथाभूपतीनांभूपतिरित्युक्तेऐश्वर्याल्पत्वभूयस्त्वकृतोभेदःस्पष्टएवमिहापिद्रष्टव्यं तस्माद्ब्रह्मणःसविशेषत्वंनिष्कलात्मबोधात्प्रागेवनतूर्ध्वमित्यवश्यंतत्त्वज्ञानेनबाधितुंशक्यमित्यनुपाधिकंब्रह्मनकेनचित्कार्यशेषतांनेतुंशक्यं तदधिगमेक्रियाकारकादिद्वैतोपमर्दादुपास्योपासकोपासनाभेदस्यबाधितत्वात् तस्माद्युक्तमुक्तमुपाधिकृतंरूपंमिथ्येति किंच निर्गुणंगुणभोक्तृच ग्राह्यग्राहकसंबंधशून्यमपिग्राहकेषुबुद्ध्यादिषुग्राह्यसंबंधात्सुखाद्याकारेणपरिणतेषुसत्सुकेवलंतत्प्रकाशकत्वमात्रेणगुणभोक्तृत्वमप्यस्यचिदाभासरूपस्योपपद्यते यथाप्रतिबिंबरूपेरवावुपाधिगतंचलनादिकं तथाचश्रुतिः ध्यायतीवलेलायतीवेतिबुद्धौध्यायंत्यांतत्रप्रविष्टश्चिदाभासोध्यायतीवविषयान् बुद्धौलेलायंत्यांविषयप्रदेशंगच्छंत्यांसोपिलेलायतीवनतुस्वतोध्यायतिलेलायतिवेतिप्रतिपादयति एतेनअपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसश्रृणोत्यकर्णइत्यपिब्रह्मणउपाधिगुणानुगुण्यभजनशक्तिमत्त्वेनैवव्याख्येयं अयमपादोपिपादेजववतिजववान्भवतीति अंधोमणिमविंददित्यादिकंवचनजातंचात्रानुसंधेयं तस्माद्युक्तमुक्तंनिर्गुणंगुणभोक्तृचेति भाष्येतुनिर्गुणंसत्वादिगुणरहितमपितेषांगुणानांसुखदुःखमोहात्मकत्वेनपरिणतानांभोक्तृचउपलब्धृचेतिव्याख्यातं ॥ १४ ॥

नन्वसक्तमसंबद्धंचेत्कथमुपलब्धंस्यादित्याशंक्याह बहिरिति भूतानांप्राणिनामेकादशेंद्रियाणिस्थूलभूतानिचकेवलविकारत्वेनव्यवहितत्वात्बहिरित्युच्यंते महदहंकारपंचतन्मात्राव्यक्तानिप्रकृतिरूपत्वे नसंनिहितत्वादंतरित्युच्यंते चराचरमिति उभयनिकृष्टाश्चराचरोपाध्युपलक्षिताअवधिभूताःपुरुषाश्चरमचरंचेत्यनेनोच्यंते तत्रचराचरंज्ञेयमितिसामानाधिकरण्यात्पुरुषाणांज्ञेयब्रह्मभावउक्तः बहिरंतश्चज्ञेयमितिषोडशसुविकारेष्वष्टासुप्रकृतिषुचज्ञेयस्यसंबंधउक्तः सचसंबंधोयादृशोयक्षस्तादृशोबलिरितिंन्यायेनाध्यस्तप्रकृतिविकृतिनिरूपितत्वेनाध्यस्तएव एवंचपुरुषस्योपलब्धिमात्रशरीरस्यगुणैः सहाध्यासिकसंबंधसत्त्वात्गुणोपलब्धृत्वंयुज्यते यथाप्रकाशमात्रस्वरूपस्यरवेःप्रकाश्यसंबंधापेक्षंप्रकाशयितृत्वंतद्वदित्यर्थः ननुनित्यापरोक्षःपुरुषप्रकृतिविकारसंबद्धश्चतर्हिकुतोनसर्वैर्गृह्यतइत्याशंक्याह सूक्ष्मत्वात्दुर्लक्ष्यत्वात्तज्ज्ञेयं अविज्ञेयंदुर्विज्ञेयं यथाजपाकुसुमोपहितस्यस्फटिकस्यशौक्ल्यंसन्निहितमपिरूपांतरविक्षेपेणतिरोहितंसन्नगृह्यते एवंनित्यापरोक्षमप्यसंगंब्रह्मोपाध्युपधानाद्विविक्ततयानग्रहीतुंशक्यंकिंत्वौपाधिकधर्मोपेतमेवगृह्यतेमूढैः विद्वद्भिस्तूपाधिप्रविलापनेनसुग्रहमित्याशयः एतदेवाह दूरस्थंचांतिकेचतदिति यथामूढोजलसूर्यंबिंबसूर्याद्दूरस्थंमन्यते विद्वांस्तुउपाधिप्रतिहतनयनरश्मीनामुपर्युत्प्लुत्यगतानांबिंबग्राहित्वंस्पष्टं बिंबस्याधस्थत्वग्रहणंतुपूर्वप्रवृत्ताधोमुखवृत्तिसंस्कारापेक्षमितिजानन्बिंबदेशेएवप्रतिबिंबंपश्यति बिंबेएवजलस्थत्वमध्यस्यतेनतुजलेप्रतिबिंबइति उपाधौधर्म्यध्यासकल्पनातोविषयस्योपाधिसंसर्गमात्राध्यासकल्पनेलाघवात् एवंबिंबभूतंब्रह्मप्रतिबिंबभूताज्जीवान्मूढानांविप्रकृष्टंविदुषांत्वत्यंतंसंनिकृष्टमिति ॥ १५ ॥ एतदेवोपपादयत्यर्धेन अविभक्तंचेति एकए

बहिरंतश्चभूतानामचरंचरमेवच ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयंदूरस्थंचांतिकेचतत् ॥ १५ ॥ अविभक्तंचभूतेषुविभक्तमिवचस्थितम् ॥ भूतभर्तृचतज्ज्ञेयंग्रसिष्णुप्रभविष्णुच ॥ १६ ॥ ज्योतिषामपितज्ज्योतिस्तमसःपरमुच्यते ॥ ज्ञानंज्ञेयंज्ञानगम्यंहृदिसर्वस्यधिष्ठितम् ॥ १७ ॥

वतुभूतात्माभूतेभूतेव्यवस्थितः एकधाबहुधाचैवदृश्यतेजलचंद्रवदितिश्रुतेर्भूतेषुकार्यकारणसंघातापन्नेषुजलपात्रेषुचंद्रस्येवब्रह्मणःप्रतिबिंबाजीवास्तेचोक्तरीत्याबिंबादनन्याइतितद्रूपेणभूतेष्वविभक्तंच विभागमप्राप्तमपिज्ञेयवस्तुमूढदृष्ट्याविभक्तमिवदूरदेशस्थमिवचाद्विभिन्नमिवचस्थितं एवंतर्हिचंद्राद्उदपात्राणामिवभूतानांपृथक्सत्त्वापत्तिरित्याशंक्याह भूतभर्तृचेति अधिष्ठानत्वेनसर्वाणिभूतानिधारयतीतिनततस्तेषांपृथक्सत्तास्तिरज्जुतइवतदध्यस्तानांसर्पदंडधारादीनामित्यर्थः एतदेवाह ग्रसिष्णुप्रभविष्णुच यथारज्जुस्तत्त्वज्ञानदशायांसर्पादीन्ग्रसतिअज्ञानदशायांचतानेवप्रसूतेतद्वत्ज्ञातंब्रह्मसर्वभूतानिग्रसिष्णुग्रसनशीलमज्ञातंच सर्वभूतानांप्रभविष्णुउत्पादनशीलं ॥ १६॥ एवंज्ञेयस्यतटस्थलक्षणमुक्त्वास्वरूपलक्षणमाह ज्योतिषामिति ज्योतिषांबाह्यानामादित्यादीनामांतराणांचबुध्यादीनामितरावभासकानामपितज्ज्ञेयंब्रह्म ज्योतिरवभासकं चैतन्यज्योतिषोजडज्योतिरवभासकत्वोपपत्तेः तथाचश्रुतयः येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः तस्यभासासर्वमिदंविभातीत्याद्याः वक्ष्यतिच यदादित्यगतंतेजइत्यादितमसोऽज्ञानात्भूतग्रासप्रसवहेतोःपरंदूरस्थंतदुच्यते ननुयथाचांद्रस्यज्योतिषोवभासकंतत्सजातीयंसौरंज्योतिरितिज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धं एवंसौरादिज्योतिषामप्यवभासकंकिंचित्तत्सजातीयंज्योतिरलौकिकंस्यादित्याशंक्याह ज्ञानमिति केवलज्ञप्तिमात्रशरीरंयज्ज्योतिर्नतुभौतिकंतदेवज्ञेयंवस्तु आवृतत्वात्ज्ञानेनप्राप्तुमिष्टतमं कुतस्तर्हितज्ज्ञानमतआह ज्ञानगम्यमिति यतस्तज्ज्ञानेनामानित्वादिनाज्ञानसाधनेनगम्यंप्राप्यं किंतर्हिग्रामांतरवद्देशव्यवहितंवाबाल्ययौवनाद्यवस्थांतरवत्कालव्यवहितंवातत्प्राप्यमस्तीत्यतआह हृदिसर्वस्याधिष्ठितमिति स्वात्मभूतमेवतदंतर्दृष्टीनांसम्यक्प्रकाशतइत्यर्थः ॥१७॥

उक्तमर्थजातमुपसंहरति इतीति क्षेत्रंमहाभूतादिधृत्यंतं ज्ञानंज्ञानसाधनममानित्वादितत्त्वज्ञानार्थदर्शनांतं ज्ञेयमनादिमत्परमित्यादिधिष्ठितमित्यंतं श्रुतिभ्यःस्मृतिभ्यश्चसमासतःसंक्षेपतउक्तं मद्भक्तएतत्रयं
विज्ञायमद्भावायब्रह्मभावायोपपद्यतेयुक्तोभवति भक्त्यैवप्राप्यंब्रह्मयत्प्राप्यब्रह्मैवभवति तथाचश्रुतिः यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइति ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीति
च ॥१८॥ एवंक्षेत्रंशरीराख्यमव्यक्तमुक्तंतत्प्रकाराश्चमहदाद्यास्त्रयोविंशतिस्तद्विकाराइच्छादयोज्ञानाज्ञानशब्दिताअमानित्वमानित्वादयः पुरुषश्चउक्तः इदानींक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्मध्येयस्माद्यज्जायेतेतच्चक्षे
त्रज्ञस्यप्रभावश्चेतिद्वयंवक्तव्यंतत्राद्यंविवृणोतित्रिभिः प्रकृतिमिति सप्तमाध्यायेऽष्टधायाप्रकृतिरपराउक्तासात्रप्रकृतिः यातुजीवभूतापराप्रकृतिरुक्तासात्रपुरुषशब्देनोच्यते एतौहिसंपृक्तौसंसारंजनयतः
वियोगश्चतयोर्मोक्षः तत्रतावुभावप्यनादीविद्धि तयोरादिमत्त्वेसंसारस्याकस्मिकत्वापातात्कृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगश्चेत्यन्यत्रविस्तरः विकारान्इच्छादीन् गुणान्बुद्धींद्रियादींश्च प्रकृतिसंभवान्वि
द्धि ॥ १९॥ उभयोरपिसंसारंप्रतिकारणत्वेद्वारमाह कार्येति कार्यंशरीरंतदारंभकाणिभूतानिविषयाश्च कारणंत्रयोदशेंद्रियाणितदाश्रिताश्चसुखदुःखमोहात्मकागुणाश्च करणेतिपाठेपिसएवार्थः एतयोः

इतिक्षेत्रंतथाज्ञानंज्ञेयंचोक्तंसमासतः॥ मद्भक्तएतद्विज्ञायमद्भावायोपपद्यते॥ १८॥ प्रकृतिंपुरुषंचैवविद्ध्यनादीउभावपि ॥
विकारांश्चगुणांश्चैवविद्धिप्रकृतिसंभवान्॥ १९॥कार्यकारणकर्तृत्वेहेतुःप्रकृतिरुच्यते॥पुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेहेतुरुच्यते॥ २०॥

कार्यकारणयोःकर्तृत्वेनिमित्तेसतिकर्तृत्वेनेत्यर्थः हेतुःसंसारस्यकारणंप्रकृतिर्भवति तथापुरुषःसुखदुःखानांभोक्तृत्वेनसंसारस्यहेतुरिति यदिहिकार्यकारणसुखदुःखस्वरूपहेतुफलात्मनाप्रकृतिर्नपरिणमे
ततदापुरुषःकिमुपलभेत अनुपलब्ध्वावाकथंसंसारीस्यात् अनुपलब्धृकावाप्रकृतिःकुत्रोपयुज्येत तस्मादुपलभ्योपलब्धृसंयोगःसंसारकारणमितियथाभाष्यंव्याख्यातं यद्वा पुरुषस्यकार्यत्वेकारणत्वेक
र्तृत्वेचप्रकृतिरेवपुरुषतादात्म्यंप्राप्ताहेतुर्भवति वह्नितादात्म्यंप्राप्तंलोहंवह्नेश्चतुष्कोणत्वादाविवहेतुर्भवति तथाप्रकृतेःसुखदुःखभोक्तृत्वेस्वच्छायाप्रदानेनपुरुषःकारणं वह्निरिवलोहस्यस्वच्छायाप्रदानेनद
ग्धृत्वे तथाहि कार्यत्वादयःप्राकृतदेहेंद्रियबुद्धिधर्माःसंतश्चिदात्मन्यारोप्यंतेगौरोहंमनुष्यपुत्रोहंकाणोहंखंजोहंकरोम्यहमकार्षमहमिति तथाचिच्छायापन्नाबुद्धिश्चेतयाम्यहंसुखदुःखादीनुपलभेइतिम
न्यते सोयंप्रकृतिपुरुषयोरन्योन्यधर्माध्यासःसंसारस्यकारणमित्युपपादितंभवति सांख्याभिमतंपुरुषस्यभोक्तृत्वमपिनिरस्तंभवति अन्यथाप्रकृतिःकर्त्रीपुरुषोभोक्तेतिकर्तृत्वभोक्तृत्वयोर्वैयधिकरण्यमा
पद्येत नचभोक्तुःपुरुषस्यनिर्विकारत्वमपिवक्तुंशक्यमित्यन्यत्रविस्तरः द्वंद्वांतेश्रूयमाणंपदंप्रत्येकमभिसंबध्यतइतित्वप्रत्ययस्यपूर्वाभ्यामपिसंबंधेकार्यत्वंकारणत्वंकर्तृत्वंचेतिविग्रहः द्वंद्वैकवद्भावश्चप्रातिप
दिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रेप्रथमेत्यादिवत् ॥ २० ॥

ननुयथाबौद्धंकर्तृत्वंपुंस्यारोप्यतेएवंपौंस्नंभोक्तृत्वंबुद्धावस्त्वित्येतंभ्रमंवारयति पुरुषइति हिप्रसिद्धं प्रकृतिस्थःदेहेंद्रियमनःसंघातमध्यारूढस्तत्तादात्म्यंगतइत्यर्थः प्रकृतिजान्सुखदुःखमोहात्मकान्गुणान्भुंक्तेउपलभते यदातुसुप्तिसमाधिमूर्छादौप्रकृतिस्थत्वंनास्तितदानसुखादीनुपलभते तेनोपाधिगतान्येवसुखादीनितदभावेनप्रतीयंतइतिसिद्धं श्रुतिरप्यात्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइतींद्रियमनोयोगादेवात्मनिभोक्तृत्वंदर्शयंतीशुद्धस्यकेवलस्यभोक्तृत्वंनास्तीतिदर्शयति कुतस्तर्ह्यभोक्तुरप्यस्यप्राकृतोबंधइतितत्राह कारणमिति अस्यपुरुषस्यसदसद्योनिजन्मसु तत्रसद्योनिजन्मानोदेवाः असद्योनिजन्मभाजस्तिर्यंचःस्थावराश्च सदसद्योनिजन्मानोमनुष्याः एतेषुत्रिष्वपिजन्मसुप्राप्येषुअस्यपुंसोगुणसंगःसुखादिष्वभिष्वंगःकारणंहेतुः तथाहि सात्विकादेवाभवंतिराजसामनुष्यास्तामसाश्चपशवस्तेषांतत्तद्योनिप्राप्तौतद्गुणप्राधान्यमेवकारणं वक्ष्यतिच ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थाइत्यादि यद्वाप्रकृतिस्थोविद्वानविद्वान्वागुणान्भुंक्ते पश्वादिभिश्चाविशेषादितिन्यायात् तत्किंविद्वानिवाविद्वानपिकुतोनमुच्यतेअविद्वानिवविद्वान्वाकुतोनबध्यतेइत्याशंक्याह कारणमिति गुणेषुदेहेंद्रियविषयेषुसंगःअहमिदंममेदमित्यभिनिवेशःसएवजन्मकारणं विदुषांतुतदभावान्नजन्म समानेपिदेहसंबंधेयदायक्षोदेहाभिमानंधत्तेतदासएवदेहपीडयापीड्यतेनतुदेहपतिर्जीवः यदात्वयंदेहाभिमानंधत्तेतदानेतरइतिप्रसिद्धं संगस्यबंधकत्वंनतुसांनिध्यमात्रंबंधकं अतोविद्वदविदुषोःसमानेपिदेहसंबंधेसंगतदभावकृतोमहान्विशेषइतिभावः॥ २१॥ सचयोयत्प्रभावश्चेतिक्षेत्रज्ञतत्प्रभावौव्याख्येयत्वेनप्रतिज्ञातौतत्रक्षेत्रज्ञःप्रागेववर्णितस्तस्येदानींप्रभावमाह उपद्रष्टेति तत्रपूर्वंगुणसंगोजन्मकारणमित्युक्तं तत्रसंगश्चतुर्विधः पुरुषापलापेनगुणमात्रप्राधान्येनवातमंतर्भाव्यगुणप्राधान्येनवागुणानांसमप्राधान्येनवाअप्राधान्येनवेति तत्राद्येदेहेंद्रियमनआदिरूपंगुणसंघातमेवआत्मत्वेनपश्यन्भोक्ताभवति यथाचार्वाकादिः द्वितीयेगुणानांप्राधान्यादात्मनिवास्तवकर्तृत्वाद्यभिमानेनकर्मफलानांभर्त्तासंचेताभवति यथातार्किकादिः तृतीयेगुणानांसमप्राधान्येनगुणगतमपिभोक्तृत्वमसंगेप्यात्मनिवस्त्रेभल्लातकांकवदनुमन्यते यथासांख्यः चतुर्थेसर्वथापिगुणधर्माणामात्मनिसंक्रममपश्यन्नुदासीनबोधरूपत्वेनगुणप्रचारदर्शीउपद्रष्टाभवति यथास्माकंसाक्षी एतेषुचतुर्ष्वपिगुणसंगिषूपद्रष्टोत्तमः अनुमंतामध्यमः भर्त्ताअधमः भोक्ताअधमाधमः सएवगुणान्वशीकृत्ययदाक्रीडतितदामहेश्वरइत्युच्यते यःसर्गस्थित्यंतकर्त्ताप्रभुर्जगदंतर्यामीसएवगुणानपहायस्थितःपरमात्मेतिचाप्युक्तोभवति यद्यप्युपद्रष्टापिगुणानपहायतत्साक्षित्वेनस्थितोभवति तथापितस्यैवसंघातोपहितस्यसंघातांतरप्रचारदर्शित्वाभावादयंसकलसंघातप्रचारदर्शीतिसर्वोत्कृष्टत्वात्परमोयमात्मा तमेनंवक्ष्यति उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरइति एतावपिगुणसंगिनौ एवमेकएवदेहेस्मिन्विद्यमानःपरोगुणातीतःस्वात्मनिगुणान्प्रविलाप्यस्थितोखंडैकरसआत्मागुणसंगेनषड्विधोभवति अयमेवास्यप्रभावः तत्रअनुमंतृभर्तृभोक्तृभिस्त्रिभीरूपैरयंबध्यतेउपद्रष्टृमहेश्वरपरमात्मरूपैस्तुनित्यमुक्तएकएवेतिज्ञेयं अत्रभाष्यार्थोप्यनुसंधेयोविस्तरभयात्तुनप्रदर्शितः॥ २२॥

पुरुषःप्रकृतिस्थोहिभुंक्तेप्रकृतिजान्गुणान्॥ कारणंगुणसंगोस्यसदसद्योनिजन्मसु॥ २१॥
उपद्रष्टानुमंताचभर्त्ताभोक्तामहेश्वरः॥ परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेस्मिन्पुरुषःपरः॥ २२॥

एवंयथोक्तलक्षणात्मज्ञानेफलमाह एवमिति गुणैःस्वविकारैःसर्वथाविहितेननिषिद्धेनवाकर्मणावर्तमानोपिनसभूयोभिजायतेपुनर्जन्मनलभतेमुक्तोभवतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ एवंविधात्मदर्शनेऽधिकारिभेदे
नोपायविकल्पानाह ध्यानेनेति अत्रयेआत्मानंविविदिषंतितेनिष्कामकर्मणापरमेश्वरमाराधयंतितेकर्मयोगिनः ततएवोत्पन्नविविदिषावेदांतश्रवणेप्रवर्तंते ततःप्रमाणगतासंभावनानिवृत्तौसत्यांतस्यैवार्थ
स्यमननेप्रवर्त्तंतेप्रमेयगतासंभावनानिवृत्त्यर्थंतेसांख्याः ततःप्रमाणप्रमेयगतासंभावनायानिवृत्त्यनंतरमनात्मनिदेहादावात्मबुद्धिरूपायाविपरीतभावनायानिवृत्त्यर्थंनिदिध्यासनंविजातीयप्रत्ययतिरस्का
रपूर्वकसजातीयप्रत्ययप्रवाहीकरणलक्षणंकर्तुंप्रवर्तंतेततस्तत्परिपाकेआत्मनिबुद्धिवृत्तौआत्मानंपरमेश्वरंपश्यंतितेध्यायिनः तत्रयेकर्मसांख्ययोर्निष्णातास्तेध्यानेनात्मनिदेहेआत्मानंपरमेश्वरंआत्मनाबु
द्ध्यापश्यंति अन्येत्वकृतकर्माणःसांख्येनयोगेनविचारात्मकेनयोगेनध्यानद्वारापश्यंति अन्येपुनःकर्मयोगेनैवपूर्वोक्तलक्षणेनसांख्याध्यानद्वारापश्यंतीतिसाधनत्रयस्यसमुच्चयोनतुविकल्पः ॥ २४ ॥ पक्षां
तरमाह अन्येत्विति अन्येऊहापोहकौशलहीनाः तुशब्देनपूर्वोक्तेभ्योविलक्षणाः एवंपूर्वोक्तप्रकारमजानंतोन्येभ्यआचार्येभ्यःश्रुत्वाआत्मनोनिर्विशेषब्रह्मचैतन्यरूपत्वंतदुपासनामार्गंचाधिगत्यउपासते

यएवंवेत्तिपुरुषंप्रकृतिंचगुणैःसह॥ सर्वथावर्तमानोपिनसभूयोभिजायते॥ २३॥ ध्यानेनात्मनिपश्यंतिकेचिदात्मानमात्मना ॥ अन्येसां
ख्येनयोगेनकर्मयोगेनचापरे॥ २४॥ अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते॥ तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः॥ २५॥ यावत्संजा
यतेकिंचित्सत्वंस्थावरजंगमम्॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धिभरतर्षभ॥ २६॥

यथोक्तप्रकारेणध्यायंतितेपिचमृत्युंसंसारंतरंत्येव अपिशब्दात्पूर्वश्लोकोक्तास्तरंतीत्यत्रकिमाश्चर्यमितिगम्यते एवशब्दात्तेषांमुख्यक्रमाभावेपितरणेसंशयोनास्ति यतस्तेश्रुतिपरायणाःश्रुतिःश्रवणंतदेवप
रंअयनंमोक्षसाधनंयेषांतेतथा ध्यानेप्रवृत्त्यतिशयान्नतेषांचित्तशुद्ध्यर्थंकर्मापेक्षा वेदोक्ततत्त्वेदृढनिश्चयाच्चासंभावनानिवृत्त्यर्थंश्रवणमननापेक्षेतिभावः अयंचब्रह्मसाक्षात्कारःसंवादिभ्रमरूपइतिकेचित्
प्रमारूपइत्यन्ये तथाहि यथाकश्चिन्मणिप्रभांमणिबुद्ध्यापश्यन्भ्रांतएवतथापितद्ग्रहणकालेमणिंलभतेऽतःससंवादिभ्रमः एवंत्वंपदार्थंतत्पदार्थमणिप्रभाभूतंतत्पदार्थबुद्ध्याभावयन्व्यवहारतोभ्रांतएवत
थापितत्साक्षात्कारकालेतदनन्यस्यतत्पदार्थस्यसाक्षात्कारोपिसंवादिभ्रमन्यायेनजायतेइति तथाचवसिष्ठः असत्येसत्यतासाधोशाश्वतीपरिदृश्यते शून्येनध्यानयोगेनशाश्वतंप्राप्यतेपदमिति व्यवहारतो
निर्विशेषस्वरूपत्वेनासत्येआत्मनितत्रनिर्विशेषत्वभावनंशून्योनिर्विषयोयंध्यानयोगोयोषित्यग्निध्यानवत्तथापितेनशाश्वतीसत्यताप्राप्यतेदृश्यतइतिवसिष्ठवाक्यार्थः कल्पद्रुमाचार्यास्तु वेदांतवाक्य
जध्यानभावनाजाऽपरोक्षधीर्मूलप्रमाणदार्ढ्येनभ्रमत्वंप्रतिपद्यतेइतिप्राहुः ॥ २५ ॥ पूर्वंकार्यकारणकर्तृत्वेइत्यत्रचिदचितोःपुंप्रकृत्योरन्योन्यधर्माध्यासउक्तस्तस्यैवगुणसंगरूपस्यकारणंगुणसंगोस्येतिना
नाजन्महेतुत्वंचोक्तंतद्विशदयति यावदिति सत्त्वंजीवरूपं गुणसंगोत्ररूपाद्यासक्तिर्नकिंतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःसंयोगोन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकताध्यासलक्षणोबोध्यः शेषंस्पष्टं ॥ २६ ॥

तन्नाशोपायमाह सममिति सममपरिणामिनंकूटस्थंनित्यं सर्वेषुभूतेषुदेहाद्याकारेणपरिणतेषुतिष्ठंतं एतेनदेहएवतदधिगमस्थानमित्युक्तं परमेश्वरमंतर्यामिणंसर्गस्थित्यंतकर्तारं अतएवांतर्मुखदृष्ट्याविनश्यत्सुतेषुभूतेषुरज्जूरगादिवत्कल्पितत्वाददर्शनंगच्छत्सुविभुत्वादात्मत्वान्नित्यदृग्रूपत्वाच्चाविनश्यंतंसर्वास्वप्यवस्थास्वदर्शनमगच्छंतंयःपश्यतिसएवपश्यति अन्येंऽधाइत्यर्थः ॥ २७ ॥ दर्शनफलमाह सममिति स्वदेहेइवसर्वत्रदेहमात्रेसमवस्थितंसम्यगवस्थितमीश्वरंसमंसमतयापश्यन्हियतःससर्वाभेददर्शीआत्मनादेहादिनाआत्मानंईश्वरंनहिनस्तिनानायोनिसंकटेषुपातनेननपीडयतिकिंतुततःपरांगतिं मोक्षंयाति यद्वाऐकात्म्यदर्शित्वात्स्वात्मानमिवान्यमपिनहिनस्ति सर्वत्रदयालुर्भवतीतिभावः ततश्चपरांगतिंयाति ॥ २८ ॥ ननुविषमस्वभावानिभूतानिकःसमबुद्ध्यापश्यत्यग्निमिवशीतबुद्ध्येत्याशंक्याह प्रकृत्यैवेति सर्वशःसर्वप्रकारेणकर्माणिवाङ्मनःकायैरारब्धानिप्रकृत्यैवक्रियमाणानीतियःपश्यतितथाआत्मानंचाकर्तारंयःपश्यतिपूर्वोक्तरीत्यासएवसर्वत्रसमंपश्यतीतिपूर्वेणान्वयः ॥ २९ ॥ ननुकथंप्रकृतेरेवकर्तृत्वंनत्वात्मनइत्याशंक्याह यदेति भूतानांवियदादीनांजरायुजादीनांचपृथग्भावंनानाभावेनावस्थानंपरिदृश्यमानमिदंयदाएकस्थंएकस्मिन्नात्मनिस्थितंरज्ज्वांसर्पादिवत्कनकेवाकुंडलादिवत्विलीनंशास्त्राचार्योपदेशमनुपश्यति ततएवैकस्मात्विस्तारंचभूतपृथग्भावस्यव्युत्थानावस्थामनुस्वप्नादिवत्पश्यतितदाब्रह्मसंपद्यतेब्रह्मैवभवति अयंभावः कर्तृत्वंहिक्रियावत्त्वंक्रियाचपरिस्पंदः

समंसर्वेषुभूतेषुतिष्ठंतंपरमेश्वरं ॥ विनश्यत्स्वविनश्यंतंयःपश्यतिसपश्यति ॥ २७ ॥ समंपश्यन्हिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरम् ॥ नहिनस्त्यात्मनात्मानंततोयातिपरांगतिं ॥ २८ ॥
प्रकृत्यैवचकर्माणिक्रियमाणानिसर्वशः ॥ यःपश्यतितथात्मानमकर्त्तारंसपश्यति ॥ २९ ॥ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥
ततएवचविस्तारंब्रह्मसंपद्यतेतदा ॥ ३० ॥ अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥ शरीरस्थोपिकौंतेयनकरोतिनलिप्यते ॥ ३१ ॥

सचपरिच्छिन्नस्यपृथग्भूतस्यप्राकृतस्यबुद्ध्यादेरेवसंभवतिनतुव्यापकस्यसर्वभूतपृथग्भावग्रसिष्णोरात्मनइति ॥ ३० ॥ नन्वात्मनोविभुत्वेनरूपेणकर्तृत्वंमास्त्वीकारिदेहाद्यवच्छिन्नेनतुरूपेणतद्वक्तव्यमन्यथानुभवविरोधादित्याशंक्याह अनादित्वादिति अयंसर्वेषांप्राणिनांनित्यापरोक्षः परमोदेहादिभ्योऽपरमेभ्यआत्मभ्योन्यःकोशपंचकातीतआत्मापरमात्मा अव्ययःनव्येतिपरिच्छिद्यतेदेशतःकालतोवस्तुतश्चेत्यव्ययः अव्ययत्वेहेतुः अनादित्वादिति यद्धिआदिमदाकाशादितद्व्येतिनत्वयंव्येतिअनादित्वात् नन्वनादिभावस्यानंत्यनियमेनात्मनःकालतःपरिच्छेदोमास्तु तथादेशतःपरिच्छिन्नस्यनाशावश्यंभावादनादित्वायोगाच्चदेशतोपिपरिच्छेदोब्रह्मणोमास्तु ननुपरमाणुवद्भविष्यतीतिचेन्न दशदिगवच्छेद्यप्रदेशभेदवतोद्रव्यस्यनिरवयवत्वरूपाणुत्वासिद्धेः नहिपरमाणोःपूर्वदिगवच्छिन्नोभागःपश्चिमयाव्यवच्छेत्तुंशक्यते अनुभवविरोधात् देशतःपरिच्छेदाभावादेवसजातीयविजातीयवस्तुसद्भावकृतःपरिच्छेदोपिमास्तुतथापिविचित्रशक्तियुक्तस्याभिनवप्रपंचरचनापटीयसःपरस्यसर्वेश्वरत्वसर्वज्ञत्वादिगुणयुक्तस्यस्वगतभेदोवश्यंभावी स्वशक्तिमायावच्छिन्नेनरूपेणजगत्कर्तृत्वंदेहावच्छेदेनाग्निहोत्रादिकर्तृत्वंचावश्यंवक्तव्यमित्याशंक्याह निर्गुणत्वादिति योहिगुणवानाकाशादिःससंयोगंविभागंवोपाधिंप्राप्यस्वगुणंशब्दमाविष्करोतिनतुस्वस्मिन्नसंतंस्पर्शंकेनचिदपिउपाधिनादर्शयितुमीष्टे एवंआत्मासर्वगुणहीनःसत्यप्यवच्छेदलाभेकर्तृत्वादिकंगुणमाविष्कर्तुंनसमर्थइति फलितमाह शरीरस्थोपीति स्पष्टार्थमेतत् ॥ ३१ ॥

निगुर्णत्वान्नकरोतीतिसिद्धं असंगत्वान्नोपलिप्यतइत्याह यथेति यथाआकाशोधूमादिनानलिप्यतेसौक्ष्म्यादसंगस्वभावत्वात् एवमात्मापुण्यपापादिनानोपलिप्यतइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ नकरोतिनलिप्यतइतिद्वयमपिदृष्टांतांतरेणप्रतिपादयति यथेति यथासूर्यःस्वसत्तामात्रेणविश्वंप्रकाशयतिनतुव्यापाराविष्टतयाकुर्विंदइवपटं यथाचैषप्रकाश्यधर्मैर्दुर्गंधादिभिर्नलिप्यतेएवमयंक्षेत्रीक्षेत्रज्ञःसूर्यवदेकएवसन्ननेकधाभूतंक्षेत्रंमहाभूतानीत्यादिनाचतुर्विंशतितत्त्वात्मकमिच्छाद्वेषादिविकारयुक्तमुक्तंतत्स्वसत्तामात्रेणप्रकाशयतिहेभारतनतुव्यापाराविष्टतयातत्संपादयति तद्धर्मैर्वापुण्यपापादिभिर्नलिप्यते सूर्यदृष्टांतेनैकत्वमकर्तृत्वप्रयुक्तमलेपत्वंचदर्शितं तथाचश्रुतयः यथाह्ययंज्योतिरात्माविवस्वानपोभिन्नाबहुरूपोनुगच्छन् उपाधिनाक्रियतेभेदरूपोदेवःक्षेत्रेष्वेवमजोयमात्मा सूर्योयथासर्वलोकस्यचक्षुर्नलिप्यतेचाक्षुषैर्बाह्यदोषैः एकस्तथासर्वभूतांतरात्मानलिप्यतेलोकदुःखेनबाह्यइति ॥ ३३ ॥ अध्यायार्थंकृत्स्नमुपसंहरति क्षेत्रेति क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोःपूर्वोक्तयोरेवमुक्तरीत्याअंतरंभेदंजडत्वाजडत्वकर्तृत्वाकर्तृत्वविकारित्वाविकारित्वकृतंवैलक्षण्यंज्ञानचक्षुःशास्त्राचार्योपदेशात्मप्रत्ययजनितेनज्ञानचक्षुषायेविदुस्तेपरंमोक्षंयांतिप्राप्नुवंति किंसांख्यानामिवास्माकमपिगुणपुरुषांतरज्ञानादेवकैवल्यमुच्यतेइत्याशंक्याह भूतप्रकृतिमोक्षमिति भूतानांवियदादीनांप्रकृतिरुपादानंत्रिगुणात्मिकाअविद्यातस्याविद्ययामोक्षंनिरन्वयोच्छेदंचयेविदुस्तएवपरंयांतिनतुक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरंतरमात्रविदइत्यर्थः यद्येकासत्याविश्वीच

यथासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते ॥ सर्वत्रावस्थितोदेहेतथात्मानोपलिप्यते ॥ ३२ ॥ यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः ॥ क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नंप्रकाशयतिभारत ॥ ३३ ॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरंज्ञानचक्षुषा ॥ भूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुर्यांतितेपरं ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगोनामत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ पर्वणितुसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ परंभूयःप्रवक्ष्यामिज्ञानानांज्ञानमुत्तमं ॥ यज्ज्ञात्वामुनयःसर्वेपरांसिद्धिमितोगताः ॥ १ ॥

प्रकृतिस्तर्हिविभूनामलिप्तदृशांबहूनांपुरुषाणांमुक्तानामपितद्दर्शनमपरिहार्यं तथाचतेषामपिबंधप्रसक्तिः यदितुमिथ्यातर्हियस्यैवात्मसाक्षात्कारोजातस्तद्दृष्ट्यासर्वथैवरज्जूरगवद्बाधिताकालत्रयेपिनास्ति इतरेषांत्वनादिरनंतास्त्येवेतिवक्तुंशक्यं तस्मान्नप्रकृतिपुरुषांतरज्ञानमात्रात्कैवल्यंकिंतुप्रकृतिबाधेनपुरुषज्ञानात्सर्पबाधेनरज्जुदर्शनात्भयनिवृत्तिवद्बंधनिवृत्तिरितिसिद्धं ॥ ३४ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ प० ३७ ॥ ॥ छ ॥ पूर्वाध्यायांतेभूतप्रकृतिमोक्षंचयेविदुस्तेपरंयांतीत्युक्तंतत्रकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंकथंवाबंधकत्वंकथंचततोमोक्षः किंचमुक्तानांलक्षणमित्येतदर्थजातंविवरीतुंचतुर्दशोध्यायआरभ्यते तत्ररुच्युत्पादनार्थंपरंज्ञानंस्तुवन्श्रीभगवानुवाच परमिति परंसर्वोत्कृष्टंब्रह्मविषयत्वात्ज्ञानंभूयःपुनःअसकृदुक्तमपिप्रवक्ष्यामिकिंतत्स्वरूपं आह ज्ञानानाममानित्वादीनांयज्ञादीनांज्ञानसाधनानांमध्येयदुत्तमंमोक्षफलत्वादंतरंगंतदेवतत् अहंघटंजानामीत्यत्राहमर्थस्यघटाकारवृत्तेर्घटस्यचज्ञानमस्तीतिविषयभेदात् ज्ञानत्रयमस्ति तत्राद्यद्वयंनांतरीयकंयच्चउत्तमंचरमंघटप्रकाशफलरूपंज्ञानंतदेवपरंब्रह्मेत्यर्थः यथोक्तंवार्तिककारैः परागर्थप्रमेयेषुयाफलत्वेनसंमता संवित्सैवेहज्ञेयोर्थोवेदांतोक्तिप्रमाणतइति यत्ज्ञानंज्ञात्वावेदांतवाक्यजन्ययाधीवृत्त्याअपरोक्षीकृत्यपरांसिद्धिंमोक्षमितःसंसारात्संसारंविहायगताःप्राप्ताः ॥ १ ॥

इदंज्ञानंविषयविषयिरूपविकल्पविनिर्मुक्तमुपाश्रित्यममईश्वरस्यसाधर्म्यंसर्वात्मत्वंसर्वनियंतृत्वंसर्वभावाधिष्ठातृत्वमित्यादिधर्मसाम्यंसाधर्म्यमागताः तथाचश्रुतयोयएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतिसर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिःसनसाधुनाकर्मणाभूयान्नोएवासाधुनाकनीयानितिज्ञानफलमीश्वरसाधर्म्यप्राप्तिमाहुः किंच भुशुंडिप्रभृतयोज्ञानबलादेवसर्गेपिनजायंतेप्रलयकालेचतत्तद्भूतभावंगच्छंतोनप्रलयाग्न्यादिभिर्व्यथंतेव्यथांप्राप्नुवंति इदंश्लोकद्वयंभाष्येवक्ष्यमाणज्ञानस्तुत्यर्थत्वेनैवव्याख्यातं तज्ज्ञानमुपाश्रित्यज्ञानसाधनमनुष्ठायेतिपदार्थः शेषंस्पष्टं॥२॥अथेदानींकावाभूतप्रकृतिःकिमाश्रयेणतस्याभूतजनकत्वंतदाह ममेति ममशुद्धचिन्मात्रस्ययोनिःप्रवेशस्थानं महद्ब्रह्ममहत्तत्त्वस्यप्रथमकार्यस्यब्रह्मबृंहकंकारणमव्यक्ताव्याकृतापरपर्यायंत्रिगुणात्मकमायाख्यंतस्मिन्गर्भंस्वप्रतिबिंबरूपंदधामिअर्पयामि अहंचिदात्माततोमत्प्रतिबिंबगर्भितायामायाततःसर्वेषांभूतानांभवनधर्मणांमहदादीनांहिरण्यगर्भादीनांचसंभवउत्पत्तिर्भवतिहेभारत एतेनचित्प्रतिबिंबसापेक्षत्वोपपादनेनप्रकृतेः सांख्याभिमतंस्वातंत्र्यंनिरस्तं॥३॥किंच सर्वेषुभूतेषुयोनिषुउपादानभूतेषुपृथिव्यामोषधयइवयामूर्त्तयःशरीराणिसुरनरतिर्यक्स्थावरात्मकानिचतुर्विधानिसंभवंतितासांमूर्तीनांब्रह्ममहत्पूर्वोक्तंमहतोब्रह्मब्रह्ममहत् राजदंतादित्वादुपसर्जनस्यपरनिपातः मायैवयोनिरित्यर्थः अहंतुतासांबीजप्रदःपितातास्वपिस्वप्रतिबिंबस्यार्पयिता यथापुरुषोभार्यायामनुशयिसंपृक्तंरेतोनिषिंचतिततोभार्यातःपिंडोत्पत्तिः

इदंज्ञानमुपाश्रित्यममसाधर्म्यमागताः॥ सर्गेपिनोपजायंतेप्रलयेनव्यथंतिच॥ २॥ ममयोनिर्महद्ब्रह्मतस्मिन्गर्भंदधाम्यहम्॥ संभवःसर्वभूतानांततोभवतिभारत॥ ३॥ सर्वयोनिषुकौंतेयमूर्त्तयःसंभवंतियाः॥ तासांब्रह्ममहद्योनिरहंबीजप्रदःपिता॥ ४॥ सत्वंरजस्तमइतिगुणाःप्रकृतिसंभवाः॥ निबध्नंतिमहाबाहोदेहेदेहिनमव्ययं॥ ५॥ तत्रसत्वंनिर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम्॥ सुखसंगेनबध्नातिज्ञानसंगेनचानघ॥ ६॥ रजोरागात्मकंविद्धितृष्णासंगसमुद्भवं॥ तन्निबध्नातिकौंतेयकर्मसंगेनदेहिनम्॥ ७॥ तमस्त्वज्ञानजंविद्धिमोहनंसर्वदेहिनाम्॥ प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नातिभारत॥ ८॥

रेतोंशतस्तत्रचैतन्योत्पत्तिरितिचैतन्यविशिष्टस्यपिंडस्यपिताऽहंमाताचमायेत्यर्थः॥४॥एवमीश्वराश्रयेणप्रकृतिर्भूतानिसृजतीत्युक्तं इदानींसाकथंभूतानिबध्नातीतितदुच्यते सत्वमिति प्रकृतिःसत्वरजस्तमसांसाम्यावस्था ततःसकाशात्परस्परांगांगीभावेनवैषम्येणोद्रिच्यमानाःप्रकृतिसंभवाइत्युच्यंतेनतुप्रकृतितोवैशेषिकाणामिवद्रव्यात्गुणाअन्येएतेहेमहाबाहो देहेअव्ययमविकारिणमपिदेहिनंस्थूणायांवत्समिवरशनाभूतागुणानिबध्नंति॥ ५ ॥तत्रकःकेनसंगेनबध्नातीत्युच्यते तत्रेति तत्रतेषुगुणेषुसत्वंनिर्मलत्वाद्दुःखमोहाख्यमलराहित्यात्प्रकाशकमालोकवत्सर्वार्थावद्योतकं यतोऽनामयंरजस्तमोभ्यामनभिभूतंतत्सुखसंगेनज्ञानसंगेनचनरमविद्ययातिरोहितस्वरूपज्ञानानंदमहंसुख्यहंज्ञानीत्यभिमानेनांतःकरणवृत्तिधर्मयोःसुखज्ञानयोरात्मन्यारोपेणबध्नाति हेअनघअव्यसनिन्॥ ६ ॥ रजोगुणोरागोरंजनातदात्मकंविद्धि तृष्णाप्राप्यमाणेष्वप्यर्थेष्वतृप्तिः संगःप्राप्तेविषयेमनसःप्रीतिलक्षणःसंश्लेषस्तयोःसमुद्भवंनिदानभूतंतद्रजोहेकौंतेय कर्मसंगेनदृष्टादृष्टार्थेषुकर्मसुसंगस्तत्परतातेननिबध्नातिदेहिनंदेहाभिमानिनं॥७॥ तमोगुणः तुपूर्वाभ्यांविलक्षणः अज्ञानंमायायाआवरणशक्तिस्ततउद्भूतमज्ञानजंविद्धि अतःसर्वेषांदेहिनांमोहनंभ्रांतिहेतुः प्रमादोऽनवहितत्वंसचसत्वकार्यप्रकाशविरोधी आलस्यंजडतातच्चरजःकार्यप्रवृत्तिविरोधि उभयकार्यनिरोधिनीतमोगुणालंबनावृत्तिर्निद्रा ताभिस्तत्तमोनितरांबध्नाति हेभारत देहिनमित्यनुवर्तते॥ ८॥

सत्त्वमुत्कृष्टंसत्सुखदुःखकारणमभिभूयसंजयतिसंश्लेषंजनयति एवमुत्तरत्रापि ज्ञानंप्रकाशमावृत्त्यप्रमादेअवश्यकर्तव्यस्याकरणे ॥ ९ ॥ सत्त्वादयःकदास्वस्वकार्यंप्रभवंतीत्याशंक्येतरेतरयोरभिभवेस
तीत्याह रजइति रजस्तमसीअभिभूयसत्त्वंभवतिवर्धते एवंरजोपिसत्त्वतमसीअभिभूयभवति तथातमोपिसत्त्वरजसीअभिभूयभवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ तत्तद्गुणोद्भवलिंगान्याहत्रिभिः सर्वेति अस्मिन्देहे
यदासर्वेषुद्वारेषुवाह्याभ्यंतरविषयोपलब्धिसाधनेषुवाह्याभ्यंतरकरणेषु प्रकाशःस्वस्वविषयावरणविरोधीपरिणामविशेषोजायतेतेनचज्ञानंशब्दादिविषयस्ययाथात्म्येनप्रकाशोयदाजायतेतदासत्त्वंविवृ
द्धमितिविद्याज्जानीयात् उतअपि सुखादिलिंगेनापिजानीयादित्यर्थः ॥ ११ ॥ लोभःप्राप्ताधिकेगर्धः प्रवृत्तिरग्निहोत्रादौ आरंभोगृहादेः कर्मणामशमःसतामसतांवाकार्याणामनुपरमः स्पृहादृष्टेपरध
नादावुपादित्सा रजसिविवृद्धेसतिएतानिलिंगानिजायंतेहेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ सत्यपिवोधकेगुर्वादावप्रकाशःसत्त्वकार्यप्रकाशानुदयः अप्रवृत्तिःसत्यपिप्रवृत्तिनिमित्तेरजःकार्यप्रवृत्त्यनुदयः प्रमादःकार्या

सत्त्वंसुखेसंजयतिरजःकर्मणिभारत॥ज्ञानमावृत्यतुतमःप्रमादेसंजयत्युत॥९॥रजस्तमश्चाभिभूयसत्त्वंभवतिभारत॥रजःसत्त्वंतमश्चैवतमःसत्त्वंरजस्तथा
॥१०॥सर्वद्वारेषुदेहेस्मिन्प्रकाशउपजायते॥ज्ञानंयदातदाविद्याद्विवृद्धंसत्त्वमित्युत॥११॥लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा॥रजस्येतानिजायंतेविवृद्धे
भरतर्षभ॥१२॥अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच॥तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंदन॥१३॥यदासत्त्वेप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत्॥तदोत्तमविदांलो
कानमलान्प्रतिपद्यते॥१४॥रजसिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते॥तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते॥१५॥कर्मणःसुकृतस्याहुःसात्विकंनिर्मलंफलम्॥
रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलम्॥१६॥सत्त्वात्संजायतेज्ञानंरजसोलोभएवच॥प्रमादमोहौतमसोभवतोज्ञानमेवच॥१७॥ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्त्वस्थाम
ध्येतिष्ठंतिराजसाः॥जघन्यगुणवृत्तस्थाअधोगच्छंतितामसाः॥१८॥नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टानुपश्यति॥गुणेभ्यश्चपरंवेत्तिमद्भावंसोधिगच्छति॥१९॥

कार्यविवेकराहित्यं मोहोनिद्रालस्यादिरूपः ॥ १३ ॥ प्रलयंमरणं उत्तमविदांहिरण्यगर्भाद्युपासकानांदेवानांवालोकान् अमलान्निर्दुःखान् ॥ १४ ॥ कर्मसंगिषुश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठातृषुमनुष्येषु मूढयो
निषुतिर्यक्स्थावरचांडालादिषु ॥ १५ ॥ सुकृतस्यसात्विकस्यकर्मणःफलंनिर्मलंदुःखाज्ञानमलशून्यंसात्विकंज्ञानवैराग्यादिकं रजसोराजसस्यकर्मणःफलंदुःखं तमसस्तामसस्यकर्मणःफलमज्ञानं सा
त्विकादिकर्मलक्षणंचनियतंसंगरहितमित्यादिनाऽष्टादशेवक्ष्यति ॥ १६ ॥ एतादृशफलवैचित्र्येपूर्वोक्तमेवहेतुमाह सत्त्वादिति ॥ १७ ॥ यतःसत्त्वादिभ्योज्ञानादीनिजायंतेऽतःसत्त्वादिवृद्धिकालेप्रलयंग
च्छंतःक्रमेणोत्तममध्यमाधमासुयोनिषुजायंतइत्याह ऊर्ध्वमिति ऊर्ध्वंदेवभावे मध्येमानुषभावे अधोनरकतिर्यक्स्थावरभावे जघन्यंनिंद्यंयद्गुणवृत्तंनिद्रालस्यप्रमादादितत्स्थास्तामसाः॥१८॥कथंप्रकृ
तिःपुरुषंवध्नातीत्यस्योत्तरमुक्तं कथंवाततोस्यमुक्तिरित्यस्योत्तरमाह नान्यमिति गुणेभ्यःकार्यकारणविषयाकारपरिणतेभ्योन्यंदृशिमात्रमात्मानंद्रष्टाजीवःकर्तारंनानुपश्यतिविवेकमनुनपश्यति किंतुगुणा
एवकर्तारइत्येवपश्यतिनत्वहंकर्तेति तथागुणेभ्यःपरंगुणव्यापारसाक्षिभूतंमांयदावेत्तितदासवेदितामद्भावंब्रह्मभावंगच्छति अन्यदातुगुणभावंगतोभवति ॥ १९ ॥

कथंत्वद्भावंगच्छतीतितत्राह गुणानिति एतान्गुणान्महदादित्रयोविंशतिविकारात्मनापरिणतान् देहसमुद्भवान्स्थूलदेहस्यसमुद्भवोयेभ्यस्ताननतीत्यजीवन्नेवातिक्रम्यनिर्विकल्पकसमाध्यभ्यासेनबाधित्वाऽमृतंमोक्षमश्नुतेप्राप्नोति एतेनानंदावाप्तिर्गुणात्ययप्रयोजनमुक्तं यतोमुक्तोजन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तःसन्नितितुअनर्थनिवृत्तिरुक्ता ॥ २० ॥ प्रकृतितोमुक्तिप्रकारेउक्तेऽथमुक्तलक्षणानिपृच्छन्नर्जुनउवाच कैरिति कैर्लिंगैश्चिह्नैस्त्रीन्गुणानेतान्व्याख्याताननतीतोभवतिपुमान्हेप्रभो सचकिमाचारःकोस्याचारःकथंकेनचप्रकारेणैतांस्त्रीन्गुणानतिक्रम्यवर्तते ॥२१॥ तत्राद्यस्योत्तरमाह प्रकाशमिति प्रकाशप्रवृत्तिमोहाःसत्वरजस्तमसांकार्याणिव्युत्थानावस्थायांतानिसम्यक्प्रवृत्तानि सामान्येनपुंसकं तान्संप्रवृत्तान्नद्वेष्टि नापिसमाध्यवस्थायांतानिनिवृत्तानिसंतिकांक्षति सोयंनित्यसमाधिस्थोब्रह्मविद्वरिष्ठः यंप्रकृत्यश्रीभागवतेस्मर्यते देहंचनश्वरमवस्थितमुत्थितंवासिद्धोनपश्यतीति अत्रवासिष्ठेसप्तयोगभूमयउक्ताः ज्ञानभूमिःशुभेच्छाख्याप्रथमासमुदाहृता विचारणाद्वितीयातुतृतीयातनुमानसा सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्यात्ततोऽसंसक्तिनामिका पदार्थाभावनीषष्ठीसप्तमीतुर्यगास्मृतेति तत्रयथोक्तासाधनसंपत्मुमुक्षांताप्रथमा श्रवणमननाख्यविचारात्मिकाद्वितीया निदिध्यासनरूपातृतीया एताःसाधनभूमयः सत्त्वापत्तिर्ब्रह्मसाक्षात्काररूपाचतुर्थीफलभूता यस्यांयोगीकृतार्थोपिजीवन्मुक्तिसुखंपुष्कलंनानुभवति परास्तिस्रोजीवन्मुक्तेरवांतरभेदाः तत्रापिपंचम्यांभूमौस्वयंस्थितःस्वयमेवव्युत्तिष्ठति षष्ठ्यांपरप्रय

गुणानेतानतीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवान्॥ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोमृतमश्नुते ॥ २० ॥ ॥ अर्जुनउवाच॥ ॥ कैर्लिंगैस्त्री
न्गुणानेतानतीतोभवतिप्रभो ॥ किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ॥ २१ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ प्रकाशंचप्रवृ
त्तिंचमोहमेवचपांडव ॥ नद्वेष्टिसंप्रवृत्तानिननिवृत्तानिकांक्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनोगुणैर्योनविचाल्यते ॥ गुणावर्तंत
इत्येवयोवतिष्ठतिनेंगते ॥ २३ ॥ समदुःखसुखःस्वस्थःसमलोष्टाश्मकांचनः ॥ तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

त्नेनसप्तम्यांतुनस्वतःपरतोवाव्युत्तिष्ठति सोयंनित्यसमाधिस्थःप्रकाशमित्यनेनश्लोकेनोक्तः ॥ २२ ॥ अथषष्ठ्यांपदार्थाभावन्यांगतोब्रह्मविद्वरीयानुच्यते उदासीनवदिति योयंसमाधावुदासीनइवास्तेव्युत्थानेकिमपिप्रयोजनमपश्यन् इदंममकर्तव्यमस्तीतिवासनाशून्यत्वात् यआस्तेएवनतुपरप्रयत्नमंतरेणकदाचिदपिगुणैर्विचाल्यते परेणव्युत्थापितोपिगुणान्पश्यन्गुणावर्तंतइत्येवज्ञात्वायोवतिष्ठतिस्तब्धएववर्ततेनतुगुणकृतैरिष्टानिष्टस्पर्शैरिंगतेचलति अयमर्थः यथाकश्चिद्भुंजानोरसनामौढ्यात्स्वयंशाकादिरसंनविंदति परेणज्ञापितोपिकंचिद्रसविशेषमुपलभ्यापितत्रोदासीनएवास्ते झटित्येवविशेषदर्शनस्यतिरोधानात्नतत्कृतंसुखंदुःखंवापश्यतितद्वदयंज्ञेयः ॥ २३ ॥ अथपंचम्यांभूमावसंसक्तिनामिकायांस्थितोब्रह्मविद्वरउच्यते समेति समाधौसमेदुःखसुखेयस्यससमदुःखसुखः स्वस्थः स्वेनैवस्वेच्छयैवतिष्ठतीतिस्वस्थः यदातुनसमाधाविच्छातदास्वयमेवव्युत्तिष्ठतीतिभावः सोपिव्युत्थानावस्थायांसमलोष्टाश्मकांचनोविरक्तइत्यर्थः तुल्यप्रियाप्रियःतुल्यनिंदात्मसंस्तुतिश्च प्रियाप्रिययोर्निंदास्तुत्योश्चप्राप्तौतुल्योहर्षविषादशून्यः अत्रहेतुर्धीरइति यथाकश्चिच्छूरस्तीव्रप्रहारवेदनार्तोपिनव्यामुह्यतिधैर्याद्वेदनांचानुभवति तद्वदयंहर्षविषादावनुभवन्नपिधैर्यान्नचलति पूर्वस्यतुजातायामपिवेदनायांहर्षाद्युदयएवनास्ति तत्पूर्वस्यतुवेदनैवनास्तीतिभेदः एतेनश्लोकत्रयेणसर्वेषांजीवन्मुक्तानांसमाधौलिंगानितत्संवेद्यान्याचाराश्चपरसंवेद्यानिलिंगान्युक्तानि ॥ २४॥

अथचतुर्थ्यांभूमौसत्त्वापत्तिसंज्ञायांस्थितस्ययोगिनःसमाधिसुखाभावेनस्वसंवेद्यलिंगाभावात्तत्त्वनिश्चयेनद्वैतस्यबाधाल्लिंगमाचारश्चपरसंवेद्यएवतदाह मानेति यथाहिपरीक्षकःकूटकार्षापणस्यलाभे
विनाशेवाहर्षविषादशून्योनचतल्लाभार्थंयत्नमारभते मूढस्तुताभ्यांबाध्यतेतल्लाभार्थंयत्नंचारभते एवंविद्वान्द्वैतंमरुमरीचिकाह्नदसमानंपश्यन्नत्रमानापमानयोर्वामित्रारिपक्षयोर्वातुल्यएवनत्वन्यतरला
भायपरिहारायवायत्नमारभते अतोगुणातीतइत्युच्यते सर्वत्रपदार्थःस्पष्टः ॥ २५ ॥ अथकथंत्रीन्गुणानतिवर्ततइत्यस्योत्तरंविवक्षन्साधनभूतासुतिसृषुभूमिषुतृतीयांतनुमानसामाह मांचेति यश्चसाध
कोमांप्रत्यगात्मानं चकारस्त्वर्थेपूर्वभूमिस्थापेक्षयास्यवैलक्षण्यंद्योतयति अव्यभिचारेणवृत्त्यंतरानंतरितेनभक्तियोगेनमयिभगवतितैलधारावदविच्छिन्नवृत्तिप्रवाहिमनःप्रणिधानरूपेणयोगेनसेवतेध्या
यतिसएवंसूक्ष्मीकृतचित्तएतान्गुणान्समतीत्यध्यानपरिपाकांतेसत्त्वमपिबाधित्वाब्रह्मभूयायब्रह्मभावायकल्पतेयोग्योभवति भुवोभावइतिभवतेर्भावेक्यप् ॥ २६ ॥ विषयप्रदर्शनद्वाराविचारणाख्यांद्वि
तीयांभूमिमाह ब्रह्मणोहीति ब्रह्मणोवेदस्यप्रतिष्ठातात्पर्येणपर्यवसानस्थानमहमेव अमृतस्यकर्मब्रह्मोभयदर्शनद्वाराऽमृतसाधनस्य अव्ययस्यअनादित्वादनंतत्वाच्चापौरुषेयत्वेनाप्रामाण्यशंकाकलंकशू
न्यस्यस्वतःप्रमाणभूतस्येत्यर्थः एतेनोपक्रमोपसंहारादिपर्यालोचनयावेदाविरुद्धतर्कोपकरणयाकृत्स्नस्यवेदस्यतात्पर्यंमद्दर्शनकामेननिर्णेतव्यमितिविचारणाख्याद्वितीयाभूमिरुक्ता हेतुफलोपदर्शनमु
खेनशुभेच्छाख्यांप्रथमांभूमिमाह शाश्वतस्येति काम्यधर्मवत्फलदानेननाशाभावात्भगवत्यर्पितोनित्योधर्मःशाश्वतः विविदिषादिपारंपर्येणमोक्षाख्यशाश्वतफलहेतुत्वात् शाश्वतस्यचधर्मस्यप्रतिष्ठाप

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्योमित्रारिपक्षयोः॥सर्वारंभपरित्यागीगुणातीतःसउच्यते ॥ २५ ॥ मांचयोऽव्यभिचारेणभक्तियोगेनसेवते ॥ सगुणान्समतीत्यै
तान्ब्रह्मभूयायकल्पते॥ २६॥ ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्यच॥शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्यच॥ २७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणि
श्रीमद्भगवद्गीतासू॰गुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशोऽध्यायः॥ १४॥ पर्वणितुअष्टत्रिंशोऽध्यायः॥ ३८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
श्रीभगवानुवाच॥ ॥ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययम्॥छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदसवेदवित्॥ १॥

रमंप्राप्यंफलमहमेव तथाऐकांतिकंविषयसंगजन्यसुखव्यभिचारिस्वरूपभूतंमोक्षसुखंतस्यापिप्रतिष्ठापराकाष्ठाअहमेव एवंनिष्कामधर्मेणविशुद्धचित्तस्यैकांतिकसुखेच्छाभवतिसेयंशुभेच्छाख्याप्रथ
माभूमिः अत्रपरांपरांभूमिमारोढुमशक्तस्यपूर्वापूर्वाभूमिरुपदिश्यते यथाध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यत्रनिदिध्यासनाशक्तस्यसांख्यनामाविचारस्तत्राप्यशक्तस्यकर्मयोगउपदिश्यतेतद्वत् ॥२७॥ ॥इतिभी
ष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ प० ॥ ३८ ॥ पूर्वाध्यायांतेसुखस्यैकांतिकस्यप्रतिष्ठापराकाष्ठाहमित्युक्तंतत्रकिंलक्षणंतत्सुखंकेनवाआवृतंकेनवासाधनेनास्यावरणभंगःके
नवाधिकारिणातत्प्राप्यमित्यादिवर्णयितुंपंचदशोध्यायआरभ्यते ऊर्ध्वमूलमिति आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंतइतिश्रुतिप्रसिद्धंमानुषानंदमारभ्योत्तरोत्तरशतगुणवृद्धानंदसोपानपंक्तेरुपरि
स्थितंपरमानंदाद्वयंवस्तुऊर्ध्वंतदेवमूलंमूलकारणमस्यसंसाराश्वत्थस्यतमूर्ध्वमूलं अधःशाखंऊर्ध्वादधोधःसोपानस्थानीयाःशाखाइवशाखाःअव्यक्तमहदहंकारपंचतन्मात्राषोडशविकारहिरण्यगर्भवि
राट्प्रजापतिसुरगंधर्वासुरनरतिर्यक्स्थावररूपायस्यसोधःशाखस्तं नश्वोपिस्थातुंयोग्यमनृतत्वादश्वत्थंसंसारवृक्षं तथाप्यव्ययंमूढानामनाद्यनंतंप्राहुर्वेदाःऊर्ध्वमूलोऽवाक्शाखएषोश्वत्थःसनातनइत्याद
यः छंदांसिवेदास्तदुपलक्षितायज्ञादयस्तएवपर्णानिपर्णसंघातवत्शोभाहेतवोयस्यतरोस्तमश्वत्थंयोवेदमिथ्यात्वेनसएववेदवित्विदितवेद्यइत्यर्थः अत्राश्वत्थरूपकेणसंसारोवर्ण्यते ॥ १ ॥

अधश्चमानुषेभ्यस्तिर्यक्स्थावरादयोऽवीच्यंताः ऊर्ध्वंचमानुषेभ्यएवोपरिचगंधर्वयक्षादिहिरण्यगर्भपर्यंतंप्रसृताःप्रसरंप्राप्तास्तस्यशाखाः गुणैःसत्त्वादिभिःप्रकर्षेणवृद्धाःगुणप्रवृद्धाः विषयाएवरंजकतया कोमलपल्लवरूपाणिप्रवालानियासांताः संसारवृक्षस्योपरिमूलंब्रह्मउक्तं अधश्चइहमनुष्यलोकेचतस्यमूलानिवासनारूपाण्यवांतरमूलान्यनुसंततानिप्रवाहनित्यानि यतःकर्मानुबंधीनिकर्मैवधर्माधर्माख्यमनुबंधःपश्चाद्भावियेषांतानिकर्मानुबंधीनि वासनाभ्यःकर्माणिकर्मभ्योवासनाइत्यनवरतसंतानोयंवृक्षइत्यर्थः ॥ २ ॥ ननुश्वोपिस्थातुमनर्हश्चाव्ययश्चेत्युक्तेप्रतिक्षणविनाशिविज्ञानसंतानरूपोवाब्रीह्यादिवत्प्रवाहनित्योवायंसंसारस्तर्हिदुरुच्छेद्योवासनानांकर्मणांचबीजांकुरवदन्योन्यजन्महेतुत्वस्यावर्जनीयत्वादित्याशंक्यसत्त्वासत्त्वाभ्यामनिर्वचनीयोयमित्येतंपक्षमाश्रित्यपरिहरति नरूपमिति रज्जूरगस्येवास्यरूपंसम्यग्दृशावीक्ष्यमाणंसन्नोपलभ्यते इहजीवत्येवदेहे यथापूर्वमज्ञानदशायांतथानोपलभ्यतेज्ञानदशायां तेनास्यमृषात्वमनुभवैकवेद्यमित्युक्तं एतेनानुपलभ्यरूपत्ववचनेनस्वप्रकाशानांविज्ञानानांरूपवतांबीजादीनांचसादृश्यस्यव्यावृत्तिः तर्हिशशविषाणवत्तुच्छएवायंस्यादित्यतआह नांतोनचादिरिति उपादानस्यमूलाज्ञानस्याद्यंतशून्यत्वादयमप्याद्यंतशून्यइत्यर्थः तर्ह्यात्मवदपरिहार्यःस्यादित्याशंक्याह नचसंप्रतिष्ठाअस्यप्रतिष्ठाख्यंलयस्थानंवृक्षस्यभूमिरिवनास्ति नचायंब्रह्मणोविकारोयेनतत्रैवलीयेत नचेष्टापत्तिः ब्रह्मणःकौटस्थ्यभंगापत्तेः किंतर्हितुच्छमज्ञानमस्योपादानंतस्मिंश्च

अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषयप्रवालाः ॥ अधश्चमूलान्यनुसंततानिकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके ॥ २ ॥
नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा ॥ अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनछित्त्वा ॥ ३ ॥ ततःपदं
तत्परिमार्गितव्यंयस्मिन्गतानिवर्त्तंतिभूयः ॥ तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येयतःप्रवृत्तिःप्रसृतापुराणी ॥ ४ ॥

ज्ञानेनविनष्टेसमूलस्यास्योच्छेदोभवत्यज्ञानस्यचतुच्छत्वंतुच्छेनाभ्वपिहितंयदासीदित्यादिश्रुत्या तत्कार्यस्यरज्जूरगादेःप्रलयेतदनुपलंभस्यानुभवेनचसिद्धं तस्मादस्यप्रतिष्ठानोपलभ्यतइतियुक्तमेवोक्तं तमेनमश्वत्थंवासनानांदाढर्यात्सुविरूढमूलंदृढतरमूलमप्यसंगशस्त्रेणसंगोदेहादितादात्म्यबुद्धिस्तद्वर्जनमसंगःसएवशस्त्रंतेनदृढेनपरिपक्केनच्छित्त्वा ततःपदंतत्परिमार्गितव्यमित्युत्तरेणान्वयः यद्यपिस्थूलसूक्ष्मयोःसंसारयोरसंगःसुषुप्तौस्वयमेवजायते तेनतन्मूलवासनाभिरप्यात्मनोऽसंगोनुमीयतेतथापिवासनामूलस्याज्ञानस्यज्ञानेनानुच्छेदान्नासंगधीर्दृढाभवतितस्मान्निर्विकल्पसमाध्यभ्यासेनकारणशरीरस्याप्यसंगःसाध्यः तेनचासंगशस्त्रेणास्यच्छेदोमूलोच्छेदोलवणोदकवद्रज्जूरगवद्वाप्रविलापनरूपःकर्तव्यः नतुसांख्यानामिवस्वरूपेणसतःपरिवर्जनमात्रं ॥ ३ ॥ तमिममश्वत्थंछित्त्वाकिंकर्तव्यमतआह ततइति नकेवलंनिर्विकल्पसमाधिनातदसंगमात्रेणकृतार्थताकिंतर्हिततोऽसंगानंतरंतत्श्रुतिप्रसिद्धंपदंपदनीयंब्रह्मपरिमार्गितव्यंश्रुतियुक्तिबलेनाहमेवब्रह्मास्मीतिज्ञातव्यं यस्मिन्पदेनिर्विकल्पेगताःप्राप्ताःसंतोननिवर्तंतिनपुनर्निवर्तंते तमेवप्रत्यगानंदमाद्यंपुरुषंपुरिशरीरेशयानमहमपिप्रपद्येशरणागतोस्मीतिभावयेत् भगवतएववाइदंवचनंलोकशिक्षार्थंवर्तएवचकर्मणीतिवत् कोसौपुरुषः यतःपुराणीआद्याप्रवृत्तिः सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतीत्येवंरूपाप्रसृताअस्मास्वपिप्रवृत्ता यतोवयमपिइदानींकामयामहेधनादिनावयंभूयांसःस्यामप्रजयाप्रजायेमहीतिचेति येनेयंप्रवृत्तिर्दर्शितातत्प्रणामेनैवसानिवर्त्यतइत्यर्थः ॥ ४ ॥

एवमैकांतिकस्यसुखस्याच्छादकंसंसाराश्वत्थंतच्छेदकमसंगशस्त्रंचोक्त्वातस्यसुखस्यप्राप्तावधिकारिणंतस्यस्वरूपंचाहद्वाभ्यां निर्मानेति मानोदर्पः मोहोविपर्ययस्तद्रहिताःनिर्मानमोहाः जितःसंगःकर्ताहमित्यभिमानोदोषोरागादिश्चयैस्तेजितसंगदोषाः अध्यात्मंआत्मनिनित्याःनिष्ठावंतःआत्मध्यानपराइतियावत् विनिवृत्तकामाःत्यक्तसर्वपरिग्रहाः द्वंद्वैः सुखदुःखेत्युपलक्षणशीतोष्णादीनामपि तैर्विमुक्तास्तितिक्षावंतइत्यर्थः अमूढाःविद्ययाऽविद्यानाशंकृतवंतः तत्पदंअव्ययंअपुनरावृत्तिगच्छंति ॥ ५ ॥ ननुयदितदूर्ध्वंपदंगच्छंतितर्हितततःपातोप्यवश्यंभावीपतनांताःसमुच्छ्रयाइतिन्यायात् ततश्चयस्मिन्गताननिवर्ततीत्यनुपपन्नमित्याशंक्यतस्यपदस्यस्वरूपमाह नतदिति तत्पदंसूर्योनभासयति रूपादिहीनत्वेनचक्षुरयोग्यत्वात् एतेनसर्वेषांबाह्येंद्रियाणांनिवृत्तिः यद्धिरूपवच्चक्षुर्योग्यंतत्सूर्येणचक्षुरनुग्राहकेण भास्यंइदंतुनतथेत्यर्थः नशशांकश्चंद्रोपिभासयति यन्मनोग्राह्यंवस्तुतच्चंद्रेणमनोनुग्राहकेणभास्यंइदंतुनतथा यन्मनसानमनुतइतिश्रुत्यास्यमनोग्राह्यत्वनिषेधात् नापिपावकोभासयति यद्धिवाचाग्राह्यंत

निर्मानमोहाजितसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाः॥द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाः
पदमव्ययंतत्॥ ५॥ नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः॥यद्गत्वाननिवर्त्ततेतद्धामपरमंमम ॥ ६ ॥

त्तदनुग्राहकेणपावकेनभास्यंइदंतुनतथा यद्वाचानभ्युदितमितिश्रुत्यास्यवाग्गोचरत्वनिषेधात् नचक्षुषागृह्यतेनापिवाचेत्यादिश्रुत्यंतरंच यतश्चक्षुर्मनोवाचामगम्यंतेनस्थूलसूक्ष्मकारणप्रपंचातीतंप्रत्यगद्वयंनांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंअस्थूलमनणुइत्यादिश्रुतिभिःसर्वविशेषरहितंयत्प्रतिपादितंतत्ममपरमंधामवृत्तिरूपज्ञानादपरमादन्यज्ज्योतिश्चिन्मात्रं ममेतिसंबंधोराहोःशिरइतिवदुपचारात् मदभिन्नंज्योतिःस्वयंप्रकाशमित्यर्थः अतएवयद्गत्वाप्राप्यज्ञात्वेत्यर्थः ननिवर्ततेनिवृत्तिकारणस्यमूलाज्ञानस्याभावात् एवंव्याख्यानेहियदाह्येवैषएतस्मिन्नदृश्येनात्म्येनिरुक्तेनिलयनेभयंप्रतिष्ठांविंदते अथसोऽभयंगतोभवतीतिश्रुत्यर्थानुगमोदृश्यते अदृश्येइतिदृगयोग्यत्वेनसूर्यभास्यत्वंपर्युदस्यते अनात्म्येआत्मनोमनसोयोग्यंआत्म्यंतदन्यत्रअनात्म्येइतिमनसोप्ययोग्यत्वेनचंद्रमोभास्यत्वंनिरस्यते अनिलयनेनिलीयतेस्मिन्सर्वंस्थूलंसूक्ष्ममितिनिलयनंकारणंतद्भिन्ने अतएवानिरुक्तेनिर्वचनायोग्येवाचामगोचरइत्यर्थः तेनपावकाप्रकाश्येइतिसिद्धं येतुसूर्याद्यप्रकाश्यमर्चिरादिमार्गगम्यंसत्यलोकादप्युपरितनमप्राकृतंवैष्णवंपदंनित्यंदेशांतरेऽस्तितद्गत्वापुनर्ननिवर्ततइतिव्याचक्षते तेषांनरूपमस्येहतथोपलभ्यतइतिदृश्यस्यतुच्छत्वादेवतादृशस्यापितुच्छत्वमपरिहार्यं दृश्यत्वाविशेषात् तस्माद्यथोक्तएवश्लोकार्थः ॥ ६ ॥

ननुयदिसूर्याद्यभास्यज्योतीरूपस्त्वंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धीतिस्वस्यैवक्षेत्रज्ञत्वंब्रूषेतर्हिक्षेत्रज्ञस्यसतस्तवघटादिप्रकाशेकिमितिसूर्याद्यपेक्षादृश्यते नहिस्वयंज्योतीरूपःस्वविषयावभासनेज्योतिरंतरमपेक्षतेदीपादिष्वदर्शनादित्याशंक्याहत्रिभिः ममैवेति यद्यस्मादीश्वरोजगत्स्रष्टाशरीरंअवाप्नोति सएषइहप्रविष्टआनखाग्रेभ्यः तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदित्यादिश्रुतिभ्यः ईश्वरएवशरीरधारी तथायद्यस्माद्धेतोः अपिशब्दोऽवधारणार्थे चःसमुच्चयार्थे कस्मिन्नहमुत्क्रांतउत्क्रांतोभविष्यामिकस्मिन्वाप्रतिष्ठितेप्रतिष्ठास्यामीतिसप्राणमसृजतेतिश्रुतेःप्राणधारणेनोपाधिनाईश्वरएवचउत्क्रामतिततोहेतुद्वयाज्जीवलोकेसंसारे योजीवभूतःप्राणीससनातनःसर्वदैकरूपोहमेवेतिवक्तव्येयथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेवैतस्मादात्मनःसर्वएतआत्मानोव्युच्चरंतीतिवह्निविस्फुलिंगन्यायेनसममैवांशइत्यंशांशिभावोक्तिः यद्यपिवह्नौभेदःपरिमाणंचस्वगतंनदृश्यतेतथापितूपाधिगतमेवतदुभयंतत्राप्युपचर्यतेअयमग्निरस्मादग्नेर्भिन्नःअयमस्यस्फुलिंगःअयमस्मादल्पइति एवमस्थूलमनण्वह्रस्वमदीर्घमितिश्रुतेश्चतुर्विधपरिमाणशून्येब्रह्मणिममैवांशइत्यंशांशिभावेनभेदोऽल्पत्वमहत्त्वेचोपचारादौपाधिकेध्येये तथाचश्रुतिः बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेनचैवह्याराग्रमात्रोह्यवरोपिदृष्टइति समःप्लुषिणासमोमशकेनसमोनागेनसमएभिस्त्रिभिर्लोकैरिति च तथाचविस्फुलिंगोवह्निरेवनतुवह्न्यंशः एवंजीवोपिब्रह्मैवनतुब्रह्मांशः ब्रह्मदाशाब्रह्मदासाब्रह्मेमेकितवाउतेतिदाशादिष्वपिपिंडेषुगोत्वस्येवकार्त्स्न्येनएकैकस्मिन्ब्रह्मभावपरिसमाप्तिदर्शनात् निरंशेंशां

ममैवांशोजीवलोकेजीवभूतःसनातनः॥ मनःषष्ठानींद्रियाणिप्रकृतिस्थानिकर्षति ॥ ७ ॥ शरीरंयदवाप्नोतियच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः॥ गृहीत्वैतानिसंयातिवायुर्गंधानिवाशयात्॥ ८॥ श्रोत्रंचक्षुःस्पर्शनंचरसनंघ्राणमेवच॥ अधिष्ठायमनश्चायंविषयानुपसेवते॥ ९॥ उत्क्रामंतंस्थितंवापिभुंजानंवागुणान्वितम्॥ विमूढानानुपश्यंतिपश्यंतिज्ञानचक्षुषः॥ १० ॥ यतंतोयोगिनश्चैनंपश्यंत्यात्मन्यवस्थितम्॥ यतंतोप्यकृतात्मानोनैनंपश्यंत्यचेतसः॥ ११ ॥

शिकल्पनायाअयोग्यत्वाच्च सएवंजीवभूतईश्वरोममैवांशइवांशोरूपभेदोमनःषष्ठंयेषुतानिमनसासहषडिंद्रियाणि प्रकृतिस्थानिइंद्रियाणांप्रकृतिःस्वभावोविषयप्रावण्यंतत्रस्थितानि कर्षतिसुप्तिप्रलयसमाधिकालेषुसंकोचयति ॥ ७॥ तथैतान्येवआशयात्स्वलयस्थानात्गृहीत्वासंयातिविषयदेशंप्रतिगच्छतिप्रबोधसर्गव्युत्थानकालेषु तत्रदृष्टांतः वायुर्गंधानिवाशयात् गंधाश्रयात्पुष्पात् ॥८॥ कानितानिमनःषष्ठानि तानिगृहीत्वागत्वाचायंकिंकरोतीत्यतआह श्रोत्रमिति अधिष्ठायव्यापारवंतिकृत्वाविषयान्शब्दादीनुपसेवतेप्रकाशयति यथादीपःस्वस्यवृत्तिलाभायतैलवर्त्याद्यपेक्षमाणोपिस्वविषयावभासनेस्वयमेवप्रभुः एवंजीवोपिघटाकारत्वलाभायमनःषष्ठानींद्रियाणिसूर्यादींश्चापेक्षतेतथापिघटावभासंस्वयमेवकरोतिनेतराणिइंद्रियसूर्यादीनिस्वभास्यत्वात्तैलवर्त्यादिवदित्याशयः॥९॥ तमेवंभूतंमनःषष्ठानींद्रियाणिप्राणंचाधिष्ठायतेषामुत्क्रमणेनोत्क्रामंतंतेषांस्थित्यास्थितंतेषांभोगेनभुंजानंतेषांसत्वरजस्तमोगुणयुक्तत्वेनगुणान्वितंघटसूर्यमिवघटाकाशमिववाघटगमनादिनागमनादिमंतंस्वतस्तूत्क्रमणादिशून्यमपिविमूढास्तात्त्विकरूपंनानुपश्यंति ज्ञानचक्षुषस्तुपश्यंतिउपाधेरेवोत्क्रमणादिकंनतूपहितस्यात्मनइतिजानंत्येवेत्यर्थः ॥ १० ॥ यतंतोयत्नशीलायोगिनश्चएनंआत्मनिबुद्धाववस्थितंविभुमुत्क्रांत्यादिहीनमसंगंपश्यंति यतंतोपिअकृतात्मानः येयज्ञादिभिरशोधितचित्ताःएनंनपश्यंति यतःअचेतसःअनिर्जितचित्ताः पाषाणतुल्याइत्यर्थः ॥ ११ ॥

कथंतर्हिसूर्यादीनामपिभासकत्वंलोकेदृश्यतेतदपिमदावेशादेवेत्याह यदादित्येति अत्राप्यादित्यादिपदैःकरणाधिष्ठात्र्योदेवतास्तदधिष्ठेयानिकरणानिचतंत्रेणैवगृह्यंते यदादित्यादिषुबाह्यकरणाधिष्ठातृषु
तत्तदधिष्ठेयेषुबाह्यकरणेषुचगतंविद्यमानंतेजोविषयप्रकाशनसामर्थ्यंसर्वंजगद्भासयतेतत्तेजोमामकंमदीयंविद्धि येनसूर्यस्तपतितेजसेद्धः येनचक्षूंषिपश्यंतीत्यादिश्रुतिभ्यः एवंमनश्चंद्रमसोर्यदांतरप्रपंच
प्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेव तथायद्वागग्न्योरव्याकृतादिविषयप्रकाशनसामर्थ्यंतदपिमामकमेवेत्यर्थः अक्षरयोजनास्पष्टा ॥१२॥ नकेवलमादित्यादिगतप्रकाशनसामर्थ्यंमामकमपितुपृथिव्यादि
गतंभूतधारणव्यापनसामर्थ्यमपिमदीयमेवेत्याह गामिति गांपृथिवीमाविश्यतांपृथिवींदृढांकृत्वाभूतान्यहमेवधारयामिओजसाबलेन अन्यथापृथिवीसिकतामुष्टिवद्विशीर्येत तथाचमंत्रवर्णः येनद्यौरु
ग्रापृथिवीचदृढेति सदाधारपृथिवीमितिच तथाहमेवसोमोरसात्मकोजलात्मकः रसोजलंरसोहर्षइत्यनेकार्थमंजरी जलमयोभूत्वासर्वाओषधीःपुष्णामिचरसवतीःपुष्टाश्चकरोमि सोमोहिस्वात्मरसानुप्र
वेशेनसर्वाओषधीःपुष्णातीतिप्रसिद्धं ॥ १३ ॥ अहंवैश्वानरसंज्ञउदरस्थोऽग्निर्भूत्वाप्राणिनांसर्वेषांदेहमाश्रितःसन्प्राणापानाभ्यांवायुभ्यांसमायुक्तःसमुद्दीपितश्चतुर्विधमन्नमदनीयंभक्ष्यंदंतव्यापारापेक्ष
मपूपादि भोज्यंतदनपेक्षंपायसादि लेह्यंगुडशर्करादि चोष्यंनिश्चोष्यत्यज्यमानमिक्षुदंडादि एतेनसर्वत्रसर्वाशक्तिर्यादृश्यतेसामदीयैवेतिभावः तदेवंभोक्तावैश्वानरोग्निर्भोज्यमन्नंसोमस्तदेवमुभयमग्नीषो

यदादित्यगतंतेजोजगद्भासयतेऽखिलम् ॥ यच्चंद्रमसियच्चाग्नौतत्तेजोविद्धिमामकम् ॥ १२ ॥ गामाविश्यचभूतानिधारयाम्यहमोजसा ॥ पुष्णामिचौ
षधीःसर्वाःसोमोभूत्वारसात्मकः ॥ १३ ॥ अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः ॥ प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधम् ॥ १४ ॥ सर्वस्यचा
हंहृदिसंनिविष्टोमत्तःस्मृतिर्ज्ञानमपोहनंच ॥ वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्योवेदांतकृद्वेदविदेवचाहम् ॥ १५ ॥ द्वाविमौपुरुषौलोकेक्षरश्चाक्षरएवच ॥ क्षरः
सर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यते ॥ १६ ॥ उत्तमःपुरुषस्त्वन्यःपरमात्मेत्युदाहृतः ॥ योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वरः ॥ १७ ॥

मौसर्वमितिपश्यतोन्नदोषलेपोनभवतीत्यपिद्रष्टव्यं ॥ १४ ॥ किंच सर्वस्यप्राणिजातस्याहंहृदिसन्निविष्टआत्मेत्यर्थः अतोमत्तआत्मनस्तेषांस्मृतिर्ज्ञानंचपुण्यवतां पापिनांतुतयोरपोहनंविस्मरणमज्ञानं
चभवति तथाचसर्वैर्वेदैःकर्मोपास्तिज्ञानकांडात्मकैरहमेवपरमात्मावेद्योवेदांतकृत्वेदांतोक्तविद्यासंप्रदायकृत्वेदवित्वेदार्थविच्चाहमेव एतेनवेदांतविद्वेदविच्चस्वविभूतिरित्युक्तंभवति ॥ १५ ॥ सर्वशास्त्र
हृदयंसंगृह्णाति द्वावितिलोकेप्रसिद्धौइमौद्वावेवपुरुषौ क्षरोविनाशीसचसर्वाणिभूतानिप्राणवंति कर्मक्षयेसुप्तिप्रलयकैवल्यादावुपाधिनाशमनुविनाशशीलोजीवोब्रह्मप्रतिबिंबभूतोजलार्कोपमः प्रज्ञान
घनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीतिश्रुतेः कूटस्थोनिर्विकारोमायोपाधिरक्षरः तदुपाधेरकर्मजत्वेननाशासंभवात् उपाधिदोषेणावशीकृतत्वाच्चासौनक्षरतिस्वरूपान्नच्यवतइत्यक्षरः
॥ १६ ॥ एताभ्यांकार्यकारणोपाधिभ्यामन्योनिरुपाधिरुत्तमःपुरुषः योसौपरमात्मेत्युदाहृतःशास्त्रे योसौमाययाईश्वरोभूत्वालोकत्रयमुत्तममध्यमाधमशरीररूपमाविश्यप्रविश्यधारयतिशरीरत्रयं
अथापिअव्ययःसर्वज्ञत्वेनईश्वरधर्मेणअल्पज्ञत्वेनजीवधर्मेणवानव्येतिवर्धतेक्षीयतेवेत्यर्थः ॥ १७ ॥

यस्मादिति क्षरमुपाधिमक्षरंचोपाधिमतीतोतिक्रम्यस्थितोहमतोऽक्षरादपिचेतिचशब्दात्क्षरादपिउत्तमःउत्कृष्टतमः जडात्क्षररूपादुपाधेरुत्कृष्टस्तदुपहितोजीवश्चेतनत्वात् ततोप्युत्कृष्टतरोमायोपाधिःस्वतंत्रत्वात् ततोप्युत्कृष्टतमोनुपाधिरनागंतुकरूपत्वात् अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ १८ ॥ एतद्विज्ञानफलमपिभक्तिरेवेत्याह योमामिति असंमूढःममपुरुषोत्तमत्वेसंशयविपर्यासादिहीनःसएवसर्ववित् यतोमांपुरुषोत्तमंजानाति तत्फलंचमांसर्वभावेनसर्वात्मनासर्वैःप्रकारैर्भजति ॥ १९ ॥ अस्मिन्नध्यायेभगवत्तत्त्वज्ञानस्यमोक्षफलत्वमुक्त्वाऽथेदानींतत्स्तौति इतीति इतिएतद्गुह्यतममत्यंतरहस्यंशास्त्रं यद्यपिइयमष्टादशाध्यायीकृत्स्नाशास्त्रंतथाप्यस्मिन्नध्यायेकृत्स्नस्यशास्त्रार्थस्यप्रदर्शनादयमपिशास्त्रं अत्रहिकार्यकारणविभागःसंसारवृक्षस्यानित्यत्वंभगवतोविभूतयोयस्तंवेदसवेदवित्वेदैश्चसर्वैरहमेववेद्यइत्यादिनासर्वःशास्त्रार्थोदर्शितोस्ति इदंमयोक्तं हेअनघनिर्व्यसन एतत्रहस्यंबुद्ध्वाबुद्धिमान्ज्ञानीस्यात्आत्मविद्भवेत् तावताकृतकृत्यः सर्वंहिकृत्यंपरमात्मावगतिपर्यंतंतत्रैवकृत्स्नपुरुषार्थसमाप्तेः चात्माप्तप्रापणीयश्चस्यात्भवतिनातःपरंकर्त्तव्यमवशिष्यतेइत्यर्थः ॥ २० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ प० ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ नवमाध्यायेराक्षसी

यस्मात्क्षरमतीतोहमक्षरादपिचोत्तमः ॥ अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥ योमामेवमसंमूढोजानातिपुरुषोत्तमम् ॥ ससर्वविद्भजतिमांसर्वभावेनभारत ॥ १९ ॥ इतिगुह्यतमंशास्त्रमिदमुक्तंमयानघ ॥ एतद्बुद्ध्वाबुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्चभारत ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिश्रीमद्भगवद्गीतासू० पुरुषोत्तमयोगोनामपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ पर्व० ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ अभयंसत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥ दानंदमश्चयज्ञश्चस्वाध्यायस्तपआर्जवम् ॥ १ ॥ अहिंसासत्यमक्रोधस्त्यागःशांतिरपैशुनम् ॥ दयाभूतेष्वलोलुत्वंमार्दवंह्रीरचापलम् ॥ २ ॥

आसुरीदैवीचेतितिस्रःसंपदउक्तास्तासुराक्षसीमासुर्यामेवांतर्भाव्यद्वेएवसंपदावत्रव्युत्पाद्येते द्वयाहप्राजापत्यादेवाश्चासुराश्चेतिश्रुतौअभयसत्त्वशुद्ध्यादिधीवृत्तयोदेवाःदंभदर्पादिधीवृत्तयोऽसुराइतिद्वैराश्यस्यैवदर्शनात्पूर्वाध्यायांतेइदमुक्तंमयानघेत्यर्जुनंसंबोधयताऽनघत्वंदैवसंपत्तिमत्त्वंतद्विपर्ययस्त्वासुरीसंपदितिदर्शयितुंश्रीभगवानुवाच अभयमिति अभयंस्वोच्छेदबुद्ध्यभावः सत्त्वसंशुद्धिश्चित्तनैर्मल्यंज्ञानंश्रवणादिजन्यंयोगोज्ञातेर्थेचित्तप्रणिधानंतयोर्व्यवस्थितिर्निष्ठा एषामुख्यादैवीसंपत् दानंयथाशक्तिसंविभागोन्नादीनां दमोबाह्येंद्रियनियमः यज्ञःश्रौतस्मार्तादिः स्वाध्यायोवेदाध्ययनं तपोवक्ष्यमाणलक्षणंशारीरादित्रिविधं आर्जवमृजुत्वंसर्वदा ॥ १ ॥ किंच अहिंसाप्राणिपीडावर्जनं सत्यमप्रियानृतवर्जनंयथाभूतार्थभाषणं अक्रोधःपरैराकुष्टस्याभिहतस्यवाप्राप्तस्यक्रोधस्योपशमनं त्यागःसर्वकर्मसंन्यासः पूर्वंदानस्योक्तत्वात् शांतिरंतःकरणस्योपरमः पैशुनंपरदोषप्रकाशनंअपैशुनंतद्वर्जनं दयादुःखितेषुभूतेषुकृपा अलोलुत्वमिंद्रियाणांविषयसंनिधावप्यविक्रिया मार्दवंमृदुता ह्रीर्लज्जा अचापलंअसतिप्रयोजनेवाक्पाणिपादादीनामव्यापारयितृत्वं ॥ २ ॥

किंच तेजःप्रागल्भ्यंनतूग्रता क्षमाआक्रुष्टस्यताडितस्यवांतर्विक्रियानुत्पत्तिः उत्पन्नायाविक्रियायाःप्रशमनमक्रोधइत्युक्तं धृतिर्देहेंद्रियेष्ववसादंप्राप्तेषुतस्यप्रतिषेधकोंतःकरणवृत्तिविशेषोयेनोत्तंभितानिदेहादीनिनावसीदंति शौचंद्विविधंमृज्जलाभ्यांबाह्यमांतरंमनोबुद्ध्योर्नैर्मल्यंमायारागादिकालुष्याभावः अद्रोहःपरजिघांसायाअभावः नातिमानिताअत्यंतंमानराहित्यं एतानिअभयादीनिदैवींसत्त्वप्रधानांसंपदमभिलक्ष्यजातस्यस्वभावतोभवंतिहेभारत ॥ ३ ॥ अथेदानींरजस्तमोमयीआसुरीसंपदुच्यते दंभइति दंभोधर्मध्वजित्वं दर्पःधनाभिजननिमित्तउत्सेकः अभिमानआत्मनिपूज्यताबुद्धिः क्रोधःप्रसिद्धः पारुष्यंनिष्ठुरभाषणं अज्ञानमविवेकजनितोमिथ्याप्रत्ययः एतेआसुरींसंपदमभिलक्ष्यजातस्यभवंतिहेपार्थ ॥ ४ ॥ अनयोःसंपदोःकार्यमाह दैवीति दैवीपूर्वोक्ता अर्जुनस्यशंकाकिमहमासुरींसंपदिजातोस्मीतितामपनुदति माशुचइति ॥ ५ ॥ द्वौद्विसंख्यौभूतसर्गौभूतानांस्वभावौ मेमद्वचनाच्छृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिंविधिवाक्यंनिवृत्तिंनिषेधवाक्यंनविदुः धर्माधर्मयोरिष्टानिष्टहेतुत्वज्ञानरहिता

तेजःक्षमाधृतिःशौचमद्रोहोनातिमानिता ॥ भवंतिसंपदंदैवीमभिजातस्यभारत ॥ ३ ॥ दंभोदर्पोऽभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच ॥ अज्ञानंचाभिजातस्यपार्थसंपदमासुरीं ॥ ४ ॥ दैवीसंपद्विमोक्षायनिबंधायासुरीमता ॥ माशुचःसंपदंदैवीमभिजातोसिपांडव ॥ ५ ॥ द्वौभूतसर्गौलोकेस्मिन्दैवआसुरएवच ॥ दैवोविस्तरशःप्रोक्तआसुरंपार्थमेशृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचजनानविदुरासुराः ॥ नशौचंनापिचाचारोनसत्यंतेषुविद्यते ॥ ७ ॥ असत्यमप्रतिष्ठंतेजगदाहुरनीश्वरं ॥ अपरस्परसंभूतंकिमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥ एतांदृष्टिमवष्टभ्यनष्टात्मानोल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्माणःक्षयायजगतोऽहिताः ॥ ९ ॥ काममाश्रित्यदुष्पूरंदंभमानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्त्तंतेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामपरिमेयांचप्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोगपरमाएतावदितिनिश्चिताः ॥ ११ ॥ आशापाशशतैर्बद्धाःकामक्रोधपरायणाः ॥ ईहंतेकामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचयान् ॥ १२ ॥

इत्यर्थः ॥ ७ ॥ असत्यंसत्यवर्जितंजगत्प्राणिजातं तथाऽप्रतिष्ठंधर्माधर्माख्याप्रतिष्ठाआश्रयस्तच्छून्यं अनीश्वरमनियंतृकं आहुः अपरस्परसंभूतं अपरस्पराःक्रियासातत्येतिसुट् बीजांकुरवत्परस्परकारणीभूतानांधर्माधर्मतद्वासनानांयत्सातत्यंतस्मात्संभूतंकिमन्यल्लोकेस्तिनकिंचिदपिधर्माद्यपेक्षयाउत्पद्यतेकिंतुसर्वंकामहैतुकंस्त्रीपुंसयोर्मिथुनीभावःकामस्तदुत्थमेव स्वभावादेवजंतुर्जायतेनत्वदृष्टादित्यर्थः ॥ ८ ॥ एतामनुपदोक्तांलौकायतिकानामभिप्रेतांदृष्टिमवष्टभ्यतामाश्रित्यनष्टात्मानःकामादिवशेननष्टधैर्याः यतोल्पेक्षुद्रेदृष्टसुखेएवबुद्धिर्येषांतेऽल्पबुद्धयः अहिताःहिंस्राः ॥ ९ ॥ असद्ग्राहान्वश्याकर्षणनिध्यंजनकार्यसिद्ध्यादिसाधनेषुअसत्सुअसमीचीनेषुग्राहानिर्बंधाअत्यंताभिनिवेशास्तान्गृहीत्वाअशुचीनिमद्यमांसादिसापेक्षाणिव्रतानिनियमविशेषायेषांतेतथाभूताः संतःकुमार्गप्रवर्तनेनप्रवर्तंतेजगतःक्षयायेतिसंबंधः ॥ १० ॥ चिंतांयोगक्षेमविषयां प्रलयांतांमरणावधिं एतावत्देहएवात्माकामभोगएवपुरुषार्थइतोन्यन्नास्तीतिनिश्चिताःनिश्चयवंतः तथाचबार्हस्पत्यंसूत्रं चैतन्यविशिष्टःकामःपुरुषः कामएवैकःपुरुषार्थइतिच ॥ ११ ॥ अन्यायेनपरवंचनादिना अर्थसंचयान्धनराशीन् ईहंतेलिप्संते ॥ १२ ॥

आशापाशान्विवृणोति इदमद्येति॥१३॥क्रोधपरायणत्वंकामपरायणत्वंचपूर्वोत्तराभ्यामर्धाभ्यामाह असाविति ईश्वरःसमर्थःसर्वेषांनिग्रहे सिद्धःलब्धाखिलभोगसाधनः बलवान्विषयोपभोगेसम
र्थः अतएवसुखी ॥१४॥आढ्योधनी अभिजनवान्कुलीनः अज्ञानेनअविवेकेनमोहिताःविविधंभ्रमंप्रापिताः॥१५॥अनेकंनास्तिएकंचिंतनीयंयस्यतत्अनेकंबहुषुविषयेषुपूर्वोक्तेषुलग्नंचित्तंयेषांतेअने
कचित्तास्तेचतेविभ्रांताश्चकिमिदमादौसाधनीयमिदमादौसाधनीयमितिविशेषेणभ्रांत्याकुलाअनेकचित्तविभ्रांताः मोहःअसत्स्वपिसद्बुद्धिस्तदेवजालंतेनसम्यगावृताः प्रसक्ताःप्रकर्षेणलग्नाः अशुचौवि
णमूत्रादिमये॥१६॥आत्मनैवात्मानंमहांतंमन्यंतेतेआत्मसंभाविताः स्तब्धाःअप्रणताः धननिमित्तोमानोगर्वोमदउन्मत्तताताभ्यामन्विताःधनमानमदान्विताः नामयज्ञैर्नाममात्रैर्यज्ञैः दंभेनधर्मध्वजितया

इदमद्यमयालब्धमिमंप्राप्स्येमनोरथम्॥इदमस्तीदमपिमेभविष्यतिपुनर्धनम्॥ १३॥असौमयाहतःशत्रुर्हनिष्येचापरानपि॥ईश्वरोहमहंभोगीसिद्धोहंबल
वान्सुखी॥ १४॥आढ्योभिजनवानस्मिकोन्योस्तिसदृशोमया॥यक्ष्येदास्यामिमोदिष्यइत्यज्ञानविमोहिताः॥ १५॥ अनेकचित्तविभ्रांतामोहजालसमावृ
ताः॥ प्रसक्ताःकामभोगेषुपतंतिनरकेऽशुचौ ॥ १६॥ आत्मसंभाविताःस्तब्धाधनमानमदान्विताः॥यजंतेनामयज्ञैस्तेदंभेनाविधिपूर्वकम्॥१७॥ अहंकारंब
लंदर्पंकामंक्रोधंचसंश्रिताः॥ मामात्मपरदेहेषुप्रद्विषंतोभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहंद्विषतःक्रूरान्संसारेषुनराधमान्॥क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेवयोनिषु
॥ १९॥ आसुरींयोनिमापन्नामूढाजन्मनिजन्मनि॥मामप्राप्यैवकौंतेयततोयांत्यधमांगतिम् ॥ २०॥त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः॥कामःक्रोधस्त
थालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेत्॥ २१॥एतैर्विमुक्तःकौंतेयतमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः॥ आचरत्यात्मनःश्रेयस्ततोयातिपरांगतिम्॥ २२॥

अविधिपूर्वकंयथोक्तधनज्ञानस्वयमृत्विक्पत्न्यादिशुद्धिरहितंयजंते ॥१७॥ अहंकारोहमेवसर्वश्रेष्ठइतिबुद्धिः बलंशारीरंधनाभिजननिमित्तंच दर्पंपरावज्ञां कामंक्रोधंचसंश्रिताः मांसर्वदेहेषुप्रविष्टं आ
त्मदेहेस्वदेहशोषणेन कर्षयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः मांचैवांतःशरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयानितिवक्ष्यमाणदिशापरदेहेचहिंसादिनाप्रद्विषंतः अभ्यसूयकाःसर्वत्रगुणेषुवेदोक्तेषुशमादिषुअशक्तत्वा
दिलक्षणंदोषमारोपयंतः ॥ १८ ॥ तेषांफलमाह तानिति सर्वभूतसमोप्यहंतान्वेदोक्तशासनातिगान्भूतद्रोहकर्तॄन् अहमंतरात्मानतुतटस्थोयेनममवैषम्यंस्यात् पूर्वसंस्काराच्तेतथैवपापंकुर्वंतितदनुरूपं
फलंचप्राप्नुवंतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ आसुरयोनिप्राप्तेरपिफलमाह आसुरीमिति अधमांनारकीं तिर्यक्स्थावरादिरूपांवा ॥२०॥ संक्षेपमासुर्याःसंपत्तेराह त्रिविधमिति॥ २१॥ कामादित्रयत्यागेकिंस्यादत
आह एतैरिति तमोद्वारैःतमसोनरकस्यदुःखमोहात्मकस्यद्वारभूतैर्विमुक्तःसन् आत्मनःश्रेयःकल्याणंभगवदाराधनादिकंआचरति ततःपरांगतिंमोक्षंयातितस्मात्कामादित्रयंत्यजेदिति ॥ २२ ॥

नकेवलंकाष्ठतपस्विवत्कामादित्यागमात्रेणोच्छास्त्रवर्तीसिध्यतीत्याह यइति शास्त्रविधिंशास्त्रेणइष्टसाधनतयाऽनिष्टसाधनतयाचज्ञापितंब्राह्मणोयजेतनसुरांपिबेदित्यादिनाविहितंनिषिद्धंचउत्सृज्यांविहि
तमकरणेननिषिद्धमाचरणेनचउत्सृज्ययोवर्ततेकामकारतइच्छयासःसिद्धिंचित्तशुद्धिंसुखंवैराग्यादिजनितांतृप्तिंपरांगतिंमोक्षंचनावाप्नोति ॥ २३ ॥ यस्माच्छास्त्रातिगःशुद्ध्यादिकंत्रयंनाप्नोतितस्मात्त्वंतव
शुद्ध्यादिकामस्यशास्त्रमेवप्रमाणंकिंकार्यंकिंनकार्यमित्यस्यांव्यवस्थायां एवंज्ञात्वाशास्त्रंइदंकर्तव्यमिदंनकर्तव्यमितिशासनंवेदाज्ञारूपं विधानंचतदुल्लंघनेप्रतिसमाधानं अग्निहोत्राद्यकरणेऽयंदोषस्तत्परि
हारार्थमिदंकृच्छ्रादिकंप्रायश्चित्तं ब्रह्महत्यादिकरणेऽयंदोषस्तत्परिहारार्थमिदमश्वमेधादिअन्यद्वाप्रायश्चित्तं शास्त्रंचविधानंचताभ्यामुक्तंकर्मइहमनुष्यलोकेकर्तुमर्हसि लोकांतरेकर्मस्वनधिकारंदर्शयि
तुमिहेत्युक्तं तदेवंशास्त्रानुवर्तिनएवचित्तशुद्ध्यादिकंनान्यस्येतिसिद्धम् ॥२४॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ५० ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतइ

यःशास्त्रविधिमुत्सृज्यवर्ततेकामकारतः ॥ नससिद्धिमवाप्नोतिनसुखंनपरांगतिम् ॥ २३ ॥ तस्माच्छास्त्रंप्रमाणंतेकार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥ ज्ञात्वा
शास्त्रविधानोक्तंकर्मकर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्म०श्रीमद्भ०देवासुरसंपद्विभागयोगोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ पर्व
णितुचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ येशास्त्रविधिमुत्सृज्ययजंतेश्रद्धयान्विताः ॥ तेषांनिष्ठातुकाकृष्णसत्त्वमा
होरजस्तमः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ त्रिविधाभवतिश्रद्धादेहिनांसास्वभावजा ॥ सात्त्विकीराजसीचैवतामसीचेतितांश्रृणु ॥ २ ॥

निप्रश्नबीजमुपलभ्यार्जुनउवाच यइति येपुरुषाःशास्त्रविधिं शास्त्रपदेनात्रश्रुतिसदाचारकुलाचारागृह्यंते सर्वेषांतेषांधर्मेप्रमाणत्वात् तत्रयोधिगतोविधिर्विधेयंतदुत्सृज्यसर्वात्मनापरित्यज्ययजंतेपूजयं
तितातकूपादीन् मत्पित्राकृतोयंकूपोगंगाशतादप्यधिकोत्रैवस्नानपानावगाहनपरिचर्याप्रदक्षिणप्रक्रमणरूपादेतत्सेवनादहमिष्टंफलमवश्यंप्राप्स्यामीतितत्रदृढतरयाश्रद्धयान्विताःसंतस्तेषांनिष्ठाइयंकाकी
दृशी किंसत्त्वंसात्त्विकीवापित्र्येकूपेश्रद्धाधिक्यदर्शनात् किंरजःराजसीवातेषांनिष्ठाशास्त्रातिक्रमेणकामकाररूपत्वात् आहोइतिप्रश्ने किंतमःतामसीवासानिष्ठारंगेरजतधीरिवाशास्त्रीयायाअल्पे
महत्त्वबुद्धेर्विपर्यासरूपायादर्शनात् यदपितुभाष्येवृद्धव्यवहारदर्शनादेवश्रद्दधानतयादेवादीन्यजंतइत्युक्तं तत्राप्यविगीतएववृद्धव्यवहारोग्राह्यः अविगीतेस्मिंस्तामसत्वादिशंकायाअयोगात् ॥ १॥ एवं
सामान्यतःपृष्टेसामान्यमेवोत्तरंश्रीभगवानुवाच त्रिविधेति स्वभावःप्राग्भवीयोधर्माधर्मौततोजातास्वभावजा यदिप्राग्भवेसात्त्विकोदेवतापूजादिधर्मोऽनेनानुष्ठितस्तर्हितस्यशुद्धसात्त्विक्येवश्रद्धाभव
ति यदिराजसोयक्षादिपूजारूपस्तर्हिराजस्येव यदितामसोभूतप्रेतादिपूजारूपस्तर्हितामसीश्रद्धाभवति एवंत्रिविधाश्रद्धादेहिनांदेहाभिमानवतांभवतितांमयाव्याख्यास्यमानांश्रृणु ॥२॥

Nepal Sanskrit University, Balmeekī Campus, Kathmandu

ननुश्रद्धान्वितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदितिश्रद्धायाआत्मदर्शनेसाधनेष्वंतरंगत्वमुच्यतेकथंतस्याराजसत्वंतामसत्वंचोच्यतइत्यतआह सत्त्वेतिप्राक्कर्मसंस्कारोपेतंयादृशंबुद्धिसत्त्वंसात्त्विकंराजसंवातदनुरूपैवसात्त्विक्यादिरूपादेवतादिपूजासुफलावश्यंभावनिश्चयात्मिकाश्रद्धापिभवति तथायंपुरुषोपिश्रद्धामयःश्रद्धाप्रधानोयोयच्छ्रद्धोयोययाश्रद्धयोपेतःसएवसइतिसात्त्विक्याश्रद्धयाउपेतःसात्त्विकएवराजस्याराजसस्तामस्यातामसइति एवंसतियदितातकूपभक्तःपूर्वपुण्यवशात्तातंदेववन्मन्यतेतर्हितंसात्त्विकंपुंडलीकमिवदेवाअनुगृह्णंतिनित्यकर्मत्यागनिमित्तमपिदोषमस्यापनुदंति यदित्वेनंमंत्रादिनासिद्धंपूर्ववासनावशाद्यक्षादिरूपंमन्यतेतदातंराजसंराजसायक्षाएवानुगृह्णंति नास्यकामकारवतोनित्यकर्मत्यागजंदोषमपनेतुमर्हंति नहिदेवतापराधीयक्षैस्त्रातुंशक्यते यदित्वयंप्रेतःपितामत्कुटुंबंमाबाधिष्टेतिसर्वंधर्मंत्यक्त्वाएनमस्यप्रियंकूपंपूजयामीतिमन्यतेतदातंपितरिप्रेतत्वबुद्धियोगाद्विपर्यस्तंतामसंप्रेताएवानुगृह्णंतिक्षुद्रभोगैर्देवाश्चनरकेपातयंति ॥३॥ कुतएतदेवंकल्प्यतेयस्मात्सात्त्विकादयोदेवादीनेवयजंतेइत्याह यजंतइति यजंतेपूजयंति ॥४॥ सात्त्विकानांदौर्लभ्यमभिप्रेत्याह अशास्त्रेति शास्त्रंवेदादितद्विरोधिनाकौलिकाद्यागमेनविहितंघोरंस्वमांसहोमेनब्राह्मणलोहितादिनावादेवतासंतर्पणाद्यात्मकं

सत्त्वानुरूपासत्त्वस्यश्रद्धाभवतिभारत ॥ श्रद्धामयोयंपुरुषोयोयच्छ्रद्धःसएवसः ॥ ३ ॥ यजंतेसात्त्विकादेवान्यक्षरक्षांसिराजसाः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्येयजंते
तामसाजनाः ॥ ४ ॥ अशास्त्रविहितंघोरंतप्यंतेयेतपोजनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताःकामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥ कर्शयंतःशरीरस्थंभूतग्राममचेतसः ॥ मांचैवांतः
शरीरस्थंतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६॥ आहारस्त्वपिसर्वस्यत्रिविधोभवतिप्रियः ॥ यज्ञस्तपस्तथादानंतेषांभेदमिमंशृणु ॥७॥ आयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिवि
वर्धनाः ॥ रस्याःस्निग्धाःस्थिराहृद्याआहाराःसात्त्विकप्रियाः ॥ ८ ॥ कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ॥ आहाराराजसस्येष्टादुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

येजनास्तपस्तप्यंतेतानासुरनिश्चयान्विद्धीतिद्वयोःसंबंधः दंभोधर्मध्वजित्वं अहंकारःस्वस्मिन्पूज्यताबुद्धिस्ताभ्यांसंयुक्ताः कामरागोविषयाभिलाषः बलंसाहसेनापिविषयसाधनेउत्साहस्ताभ्यामन्विताः ॥५॥ कर्शयंतःकृशंकुर्वंतः भूतग्रामंकरणसमूहं अचेतसोमूढाः मांचांतःशरीरस्थंभोक्तृरूपेणशरीरांतःस्थंमांपरमेश्वरंवाभोग्यस्यशरीरस्यकृशीकरणेनमदाज्ञालंघनेनवाकृशीकुर्वंतःतान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६ ॥ अत्रसात्त्विकानांश्रद्धाराध्याहारयज्ञतपोदानानांपरिग्रहार्थंराजसतामसानांवर्जनार्थंचतेषांप्रत्येकंत्रैविध्यंविधीयते तत्रापिश्रद्धात्रैविध्यमाराध्यत्रैविध्यंचप्रागेवोक्तं आहारादीनांत्रैविध्यंप्रतिज्ञापूर्वकमाह आहारस्त्विति आह्रियतइत्याहारोन्नं अतःपरंप्रायेणपदार्थःस्पष्टः तथापिक्वचित्क्वचित्किंचित्किंचिद्व्याख्यायते ॥ ७॥ आयुर्जीवनं सत्त्वमुत्साहः बलंशक्तिः आरोग्यंरोगराहित्यं सुखंचित्तप्रसादः प्रीतिःअभिरुचिः एतेषांविवर्धनाःवृद्धिकराःतेआयुःसत्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः रस्याःरसोपेताः स्निग्धाःस्नेहवंतः स्थिराःदेहेरसांशेनचिरकालस्थायिनः हृद्याःदृष्टमात्राएवहृदयप्रियाः आहाराःघृतक्षीरसितादयःसात्त्विकप्रियाः ॥ ८ ॥ कट्विति अतिशब्दःसर्वत्रसंबध्यते अतिकटुर्निंबादि अत्यम्लातिलवणात्युष्णाःप्रसिद्धाः अतितीक्ष्णोमरीचादिः अतिरूक्षःस्नेहशून्यःकंगुकोद्रवादिः अतिविदाहीराजिकादिः दुःखंतात्कालिकीपीडा शोकःपश्चाद्भाविदौर्मनस्यं आमयोधातुवैषम्यापादनेनरोगस्तत्प्रदाः ॥ ९ ॥

यातयामंप्रहरात्प्राक्कृतंशीतलतांगतमित्यर्थः यातयामंअर्धपक्वंनिर्वीर्यस्यगतरसेनैवोक्तत्वात्इतिभाष्यं गतरसंरसविमुक्तं पूतिदुर्गंधि पर्युषितंपक्वंसद्रात्र्यंतरितं उच्छिष्टंभुक्तावशिष्टं अमेध्यंयज्ञानर्हं भोज
नमन्नंतामसप्रियं ॥ १० ॥ यज्ञत्रैविध्यमाह अफलेति विधिदृष्टःआवश्यकतयाविहितः यष्टव्यमेवनतुयज्ञाद्दृष्टमदृष्टंवाफलंप्राप्तव्यमितिमनःसमाधायसमाहितंकृत्वायोयज्ञइज्यतेससात्त्विकः ॥ ११ ॥
राजसंयज्ञमाह अभिसंधायेति ॥ १२ ॥ विधिहीनंशास्त्रोक्तविधिहीनं असृष्टंनदत्तमन्नंयस्मिन्तंअसृष्टान्नं ॥ १३ ॥ देवाःविष्ण्वाद्याः द्विजाब्राह्मणाः गुरवोमातृपित्राचार्यादयः प्राज्ञाब्रह्मनिष्ठाः तेषांपू
जनं आर्जवमकौटिल्यं ॥ १४ ॥ प्रियंचतत्हितंचप्रियहितंश्रवणकालेपरिणामेचसुखदमित्यर्थः ॥ १५ ॥ मनःप्रसादःरागद्वेषादिराहित्यं सौम्यत्वंपरहितैषित्वं मौनंवाक्संयमः आत्मविनिग्रहोमनोनि
रोधः भावशुद्धिःपरैर्व्यवहारकालेमायाराहित्यं इतिएवंप्रकारंअन्यद्दयादिकं एतन्मानसंतपउच्यते ॥ १६ ॥ त्रिविधंकायिकवाचिकमानसभेदेन युक्तैःअवहितैः ॥ १७ ॥ सत्कारःलोकेसाधुरयमिति

**यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितंचयत् ॥ उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियम् ॥ १० ॥ अफलाकांक्षिभिर्यज्ञोविधिदृष्टोयइज्यते ॥ यष्टव्यमेवेतिमनःसमा
धायससात्त्विकः ॥ ११ ॥ अभिसंधायतुफलंदंभार्थमपिचैवयत् ॥ इज्यतेभरतश्रेष्ठतंयज्ञंविद्धिराजसम् ॥ १२ ॥ विधिहीनमसृष्टान्नंमंत्रहीनमदक्षिणम् ॥ श्रद्धा
विरहितंयज्ञंतामसंपरिचक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनंशौचमार्जवम् ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसाचशारीरंतपउच्यते ॥ १४ ॥ अनुद्वेगकरंवाक्यंसत्यंप्रियहितंचय
त् ॥ स्वाध्यायाभ्यसनंचैववाङ्मयंतपउच्यते ॥ १५ ॥ मनःप्रसादःसौम्यत्वंमौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येतत्तपोमानसमुच्यते ॥ १६ ॥ श्रद्धयापरया
तप्तंतपस्तत्त्रिविधंनरैः ॥ अफलाकांक्षिभिर्युक्तैःसात्त्विकंपरिचक्षते ॥ १७ ॥ सत्कारमानपूजार्थंतपोदंभेनचैवयत् ॥ क्रियतेतदिहप्रोक्तंराजसंचलमध्रुवम्
॥ १८ ॥ मूढग्राहेणात्मनोयत्पीडयाक्रियतेतपः ॥ परस्योत्सादनार्थंवातत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९ ॥ दातव्यमितियद्दानंदीयतेनुपकारिणे ॥ देशेकालेचपात्रेचत
द्दानंसात्त्विकंस्मृतम् ॥ २० ॥**

वाक्पूजा मानःअभ्युत्थानाभिवादनादिकायिकीपूजा पूजालाभादि एतदर्थंदंभेनचयत्तपःक्रियतेतद्राजसं चलंविनाशि अध्रुवंअनिश्चितफलं ॥१८॥ मूढग्राहेणअविवेककृतेनदुराग्रहेण आत्मनःशरीर
स्यउत्सादनार्थंविनाशार्थं ॥ १९॥ दातव्यमेवेतिबुद्ध्यायद्दानंप्रदेयद्रव्यंदीयतेनतुफलमुद्दिश्यदीयते कस्मै अनुपकारिणेप्रत्युपकारासमर्थाय देशेकुरुक्षेत्रादौ कालेसंक्रांत्यादौ यद्दीयतेतत्सात्त्विकमितिसंबं
धः यच्चपात्रेदानंसमर्पणंतदपिसात्त्विकमितियोजना अत्रआद्योदानशब्दःकर्मणिव्युत्पन्नःप्रदेयद्रव्यवाचीकर्मभूतःतत्संयोगात्संप्रदानेचतुर्थ्यपेक्षा द्वितीयस्तुभावव्युत्पन्नस्त्यागमात्रवाचीतेनतत्रपात्रभूतेपुं
सिनचतुर्थ्यपेक्षा कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानमितिहिपारिभाषिक्याःसंप्रदानसंज्ञायाअत्रकर्मविभक्त्यभावेनाप्रवृत्तेः तेनपात्रेइतिचतुर्थ्यर्थेसप्तमीतिवापात्रशब्दस्यचतुर्थीयमितिवाकल्पनंव्यर्थमेव दानश
ब्दस्यावृत्त्याचदेशकालानुपकारित्वविशिष्टेदानमित्येकाकोटिः पात्रेदानमित्यपरा उभयसमुच्चयेतुमहान्गुणइतिभावः ॥ २० ॥

परिक्लिष्टंकथमेतावद्द्रव्यव्ययःकर्तव्यइत्याकुलतायुक्तंयथास्यात्तथादीयतेइतिक्रियाविशेषणं ॥ २१ ॥ असत्कृतंप्रियभाषणपादप्रक्षालनादिपूजासत्कारस्तद्रहितं अवज्ञातंपात्रपरिभवयुक्तं दानंप्रदेयं हिरण्यादि ॥ २२ ॥ अदृष्टार्थानांयज्ञदानतपःप्रभृतीनांवैकल्यशंकायांसाद्गुण्यसिद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तमुपदिश्यते ओंतत्सदिति ओमितितदितिसदितिचत्रिविधस्त्रिप्रकारोयंब्रह्मणोनिर्देशोनाम्नांपाठः यथासहस्रनाम्नांपाठेसहस्रंनामानिएवमस्मिन्नल्पनामपाठेत्रीण्येवनामानीत्यर्थः ओमितिब्रह्मेतितैत्तिरीयकेतदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीत्यैतरेयकेसदेवसोम्येदमग्रआसीदितिछांदोग्येचएतेषांशब्दानांब्रह्मनामत्वप्रसिद्धेः तेननामत्रयेणब्राह्मणादयोविहिताःपुरासर्गादौब्राह्मणाःएतन्नामत्रयोच्चारणसामर्थ्येनैवविधात्राविप्रादयोविहिताःप्रकाशिताइत्यर्थः ॥२३॥ यस्मादेतन्नामत्रयपूर्वकंएतेषांविधानंसर्गादौदृष्टंतस्मात्त्रिष्वेतेषुनामसुओमित्येकमेवनामउदाहृत्यब्रह्मवादिनांवैदिकानांविधानोक्ताःवेदोक्ताःयज्ञादयःक्रियाःसततंप्रवर्तंते तथाचश्रुतिः ओमितिब्रह्माप्रसौतिओमितिशास्त्राणिशंसंति ओमित्यध्वर्युःप्रतिगरंप्रतिगृणाति ओमितिसामानिगायंतीतियज्ञेसर्वेषामृत्विजांक्रियाओंकारपूर्विकाइत्येतद्दर्शयति ॥२४॥ ओमितिनाम्नःकाम्याकाम्यकर्मसाधारण्येनयज्ञादौविनियोगमुक्त्वातदितिनाम्नोनिष्कामेषु

यत्तुप्रत्युपकारार्थंफलमुद्दिश्यवापुनः॥ दीयतेचपरिक्लिष्टंतद्दानंराजसंस्मृतम् ॥ २१ ॥ अदेशकालेयद्दानमपात्रेभ्यश्चदीयते॥ असत्कृतमवज्ञातंतत्तामसमुदाहृतम् ॥ २२ ॥ ओंतत्सदितिनिर्देशोब्रह्मणस्त्रिविधःस्मृतः॥ ब्राह्मणास्तेनवेदाश्चयज्ञाश्चविहिताःपुरा ॥ २३ ॥ तस्मादोमित्युदाहृत्ययज्ञदानतपःक्रियाः॥ प्रवर्त्तंते विधानोक्ताःसततंब्रह्मवादिनाम् ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसंधायफलंयज्ञतपःक्रियाः॥ दानक्रियाश्चविविधाःक्रियंतेमोक्षकांक्षिभिः ॥ २५॥ सद्भावेसाधुभावेचसदित्येतत्प्रयुज्यते॥ प्रशस्तेकर्मणितथासच्छब्दःपार्थयुज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञेतपसिदानेचास्थितिःसदितिचोच्यते॥ कर्मचैवतदर्थीयंसदित्येवाभिधीयते ॥ २७॥

मुमुक्षुकर्मसुविनियोगंदर्शयति तदिति मोक्षकांक्षिभिःफलंअनभिसंधायविविधाःयज्ञतपःक्रियाःदानक्रियाश्चक्रियंतेइतियोजना ननुफलंचेन्नाभिसंधीयतेतर्हिकिमभिसंधायक्रियंतइत्याकांक्षायामाह तदितिक्रियंतेइति सर्वाःक्रियास्तदितिब्रह्मेतिक्रियंते यथाब्रह्मवादिभिःब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मसमाधिनेत्युक्तदिशासर्वाःससाधनफलाःक्रियाःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्याक्रियंते तथामुमुक्षुभिरपीत्यर्थः यदेवहिमुक्तानांस्वाभाविकंशीलंतदेवमुमुक्षूणांशास्त्रेणविधीयतइतिप्रसिद्धेः फलमनभिसंधायेतिसान्निध्यात्तदितीत्यत्रापिसामर्थ्यादभिसंधायेतिलभ्यते तेनफलमनभिसंधायतदित्यभिसंधायक्रियाःप्रवर्तंतइत्यन्वयोपिसुलभएव तदितिब्रह्माभिधानमुच्चार्येतिभाष्येपिउदाहृत्येतिपूर्वश्लोकोक्तक्रियानुवृत्त्यायोजनमस्मदुक्ताभिप्रायेणैवव्याख्येयं उच्चारणस्यापिब्रह्मानुसंधानार्थत्वादितिदिक् ॥ २५ ॥ ओंतच्छब्दयोर्विनियोगमुक्त्वासच्छब्दस्यविनियोगमाहद्वाभ्यां सद्भावेइति सद्भावेअस्तित्वेसाधुभावेसमीचीनत्वेसच्छब्दःसदिदंकर्मेतिप्रशस्तेकर्मणिसत्त्वंवेदोक्तत्वादस्येवेतिसच्छब्दःप्रयुज्यतेआस्तिकैः ॥ २६ ॥ किंच यज्ञादौस्थितिर्निष्ठासदितिसमीचीनेतिउच्यते तदर्थःसच्छब्दार्थोब्रह्मतदीयंतदर्थंकृतंतदर्थीयंपरमेश्वरप्राप्त्यर्थंकृतंकर्मसदित्येवसमीचीनमित्येवाभिधीयतेलोके तदेवंअसात्त्विकंविगुणंवायज्ञादिकंश्रद्धापूर्वकंब्रह्मणोभिधानत्रयोच्चारणेनसात्त्विकंसद्गुणंचसंपादितंभवति ॥ २७ ॥

सर्वत्रश्रद्धैवसाद्गुण्यहेतुरितिव्यतिरेकमुखेनाह अश्रद्धयेति हुतंहोमः दत्तंदानं तपस्तप्तमनुष्ठितं कृतमश्रद्धयाविहितंभगवन्नामस्मरणमपियच्चान्यत्तत्सर्वमसत्अभावभूतमित्युच्यते पार्थअतएवतत्प्रेत्यमृत्वापरलोकेनोपयुज्यते इहास्मिन्लोकेवानोनैवोपयुज्यते तस्मात्श्रद्धैवसात्विकीमातेवसुखकामैःशरणीकरणीयेतिभावः ॥ २८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ५० ॥ ४१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अस्यामष्टादशाध्याय्यांप्रथमेउपोद्घातितानांद्वितीयेसूत्रितानांशेषैर्व्युत्पादितानामर्थानांकार्त्स्न्येनोपसंहारार्थोयमंतिमोध्यायआरभ्यते तत्रपूर्वाध्यायांतेऽश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमित्युक्तं तत्रफलावश्यंभावनिश्चयःश्रद्धासाचफलवतांकर्मणामेवांगंनतुकर्मविरहरूपस्यसंन्यासस्यभावरूपफलवर्जितस्य अभावाद्भावोत्पत्तेरयोगात् तस्मात्श्रद्धासापेक्षकर्मापेक्षयाश्रद्धानपेक्षःसंन्यासःश्रेयान् नचास्यैवंरूपस्यश्रद्धात्रैविध्यप्रयुक्तंसात्विकादिभेदेनत्रैविध्यंसंभवति येनफलेतारतम्यंस्यात् तत्फलस्यदृष्टविक्षेपनिवृत्तिरूपस्यसर्वत्रतुल्यत्वात् सचसंन्यासोयदिकर्मत्यागएवतर्हिसिद्धंनःसमीहितं यदितुतौभिन्नौतर्हितयोर्वैलक्षण्यंविचार्यमित्याशयेनार्जुनउवाच संन्यासस्येति हेमहाबाहो हेहृषीकेशहेकेशिनिषूदनेतिबहुकृत्वःसंबोधयन्जिज्ञासितेर्थेऽत्यादरंदर्शयति संन्यासस्यतत्त्वंयाथात्म्यंत्यागात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामि त्यागस्ययाथात्म्यंसंन्यासात्पृथग्भूतंवेदितुमिच्छामीतिचकारेणानुवर्त्यते ॥१॥ अत्रोत्तरंश्रीभगवानुवाच काम्यानामिति काम्यानांरागतःप्राप्तानांपुत्रका

अश्रद्धयाहुतंदत्तंतपस्तप्तंकृतंचयत् ॥ असदित्युच्यतेपार्थनचतत्प्रेत्यनोइह ॥ २८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभगवद्गीतासू०श्रद्धात्रयविभागयोगोनामसप्तदशोऽध्यायः॥ १७॥ ॥पर्वणिएकचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४१ ॥ ॥ ७॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥ संन्यासस्यमहाबाहोतत्त्वमिच्छामिवेदितुम् ॥त्यागस्यचहृषीकेशपृथक्केशिनिषूदन ॥ १ ॥ ॥श्रीभगवानुवाच॥ ॥काम्यानांकर्मणांन्यासंसंन्यासंकवयोविदुः॥ सर्वकर्मफलत्यागंप्राहुस्त्यागंविचक्षणाः॥ २॥

मेष्ट्यादीनां ननुफलस्यकामनाविषयत्वात्सर्वस्यकर्मणःफलवत्त्वनियमात्सर्वंकर्मकाम्यमेवेतिनित्यादीनामपिमुमुक्षोस्त्यागःस्यादितिसिद्धंनःसमीहितमित्याशंक्याह सर्वेति सर्वेषांनित्यनैमित्तिककाम्यानांकर्मणांफलत्यागमेवत्यागंविचक्षणाःप्राहुर्नस्वरूपतस्त्यागंप्राहुः अतोनत्वदिष्टःसंन्यासःसिध्यतीत्यर्थः अयमाशयः यद्यपिसंन्यासत्यागशब्दौनिवृत्तिमेवब्रूतः तथापिसावैराग्याद्वाकायक्लेशभयाद्वामौढ्याद्वाभवतीतितत्कारणानांसात्विकादिभेदेनभिन्नत्वात्तस्याअपिसात्विकराजसतामसभेदेनत्रैविध्यंत्रिविधश्रद्धाप्रधानत्वंचदुर्वारं नचाविरक्तोश्रद्दधानश्चत्यक्तकर्मापिदृष्टविक्षेपहीनोदृश्यते यथोक्तंवार्त्तिकाचार्यैः प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः संन्यासिनोपिदृश्यंतेदैवसंदूषिताशयाइति तस्मादविरक्तकृतसंन्यासापेक्षयानिष्कामकर्माचरणमेवश्रेयइत्याशयेनभगवताकाम्यकर्मत्यागःसंन्यासत्वेननित्यादिकर्मणांफलानभिसंधानंचत्यागत्वेनस्तूयतइति तस्मादश्रद्धयाकृतःसंन्यासोप्यसन्नेवेतिसंन्यासाद्ब्रह्मणःस्थानमितिस्मृतंस्वफलंदातुंनसमर्थइतियुक्तमुक्तंभगवताऽश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमिति यत्तुनित्यानामेवविविदिषायोगात्काम्यानांस्वरूपतोपित्यागःपूर्वार्द्धस्यार्थः सर्वेषांकर्मणांफलतस्त्यागइत्युत्तरार्द्धार्थइतिव्याख्यानंपक्षद्वयप्रदर्शनपरंतदग्रिमेणश्लोकेनपौनरुक्त्यमावहतीत्युपेक्षितं॥ २॥

इदमेवपक्षद्वयमाह त्याज्यमिति एकेमुख्यामनीषिणोमनोनिग्रहसमर्थाःपरमात्मन्युत्पन्नविविदिषाणांपुरुषाणांदोषवत्रागादयोयथात्याज्यास्तद्वत्कर्मत्याज्यमितिप्राहुः अपरेतुविविदिषार्थिनायज्ञादिकंनत्याज्यमितिवाप्राहुरित्यनुवर्त्तते तथाचद्विविधाःश्रुतयउपलभ्यंते नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेअमृतत्वमानशुः कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाइत्याद्याः अविद्वद्विषयमेवैतत्पक्षद्वयं विदुषांतुकर्मसुप्रवृत्तिकारणस्याज्ञानस्यनष्टत्वात्स्वतःसिद्धएवत्यागइतिनतान्प्रतिकर्मविधिर्वातत्त्यागविधिर्वाप्रवर्त्तते यथोक्तं नकर्माणित्यजेद्योगीकर्मभिस्त्यज्यतेह्यसाविति ॥ ३ ॥ निश्चयमिति तत्रकर्मणांत्यागात्यागविषयेविप्रतिपत्तौसत्यांप्रथमोपात्तेत्यागेविषयेमेमद्वचनान्निश्चयंश्रृणु हियस्मात्हेपुरुषव्याघ्रत्यागस्त्रिविधःसात्विकराजसतामसभेदेनत्रिप्रकारःपरिकीर्त्तितःशास्त्रे दृढवैराग्यपूर्वकःकर्मसंन्यासःसात्विकः आयासभयात्तत्त्यागोराजसः मौढ्यात्तत्त्यागस्तामसइति तस्माद्गहनत्वात्त्यागोनिश्चयेनविचारणीयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ सूचीकटाहन्यायेनत्यागस्वरूपकथनात्प्राक्परमतमत्यागपक्षमुपन्यस्यति यज्ञेति यज्ञादिकंकर्मनत्याज्यंकिंतुकार्यमेवविष्टिगृहीतेनेवपुंसाअवश्यमनुष्ठेयमेवतत् अकरणेप्रत्यवायश्रवणात् चकारोहेत्वर्थः यस्माद्यज्ञोदानंतपश्चैवमनीषिणांनिष्कामानांदंभादिरहितानांपावनानिचित्तशोधकानि तथाचश्रुतिः त्रयोधर्मस्कंधायज्ञोध्ययनंदानमितिप्रथमस्तपएवद्वितीयोब्रह्मचर्याचार्यकुलवासीतृतीयःसर्वएतेपुण्यलोकाभवंतीतियज्ञादीनांगृहस्थधर्माणांतपसोवनस्थधर्मस्याचा

त्याज्यंदोषवदित्येकेकर्मप्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यमितिचापरे ॥ ३ ॥ निश्चयंश्रृणुमेतत्रत्यागेभरतसत्तम ॥ त्यागोहिपुरुषव्याघ्रत्रिविधःसंप्रकीर्तितः ॥ ४ ॥ यज्ञदानतपःकर्मनत्याज्यंकार्यमेवतत् ॥ यज्ञोदानंतपश्चैवपावनानिमनीषिणाम् ॥ ५ ॥ एतान्यपितुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाफलानिच ॥ कर्तव्यानीतिमेपार्थनिश्चितंमतमुत्तमम् ॥ ६ ॥ नियतस्यतुसंन्यासःकर्मणोनोपपद्यते ॥ मोहात्तस्यपरित्यागस्तामसःपरिकीर्तितः ॥ ७ ॥ दुःखमित्येवयत्कर्मकायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥ सकृत्वाराजसंत्यागंनैवत्यागफलंलभेत् ॥ ८ ॥

र्यकुलवासस्यब्रह्मचारिधर्मस्यचपावनत्वंदर्शयति अत्रापियज्ञदानशब्देनगृहस्थधर्माज्ञेयास्तपइतिवानप्रस्थधर्माःपरिशेषात्कर्मेतिब्रह्मचारिधर्माश्चज्ञेयाः ॥ ५ ॥ एवमत्यागपक्षमुक्त्वाऔत्सुक्यात्प्रथमंस्वाभिमतंत्यागात्यागसमुच्चयपक्षंदर्शयति एतानीति तुशब्दःपूर्वोपन्यस्तात्पक्षाद्वैलक्षण्यंदर्शयति अपिशब्दएवशब्दार्थः एतान्येवकर्माणियज्ञदानतपांसिसंगंत्यक्त्वाअहमेतेषांकर्तामयावश्यमेतानिकर्त्तव्यानीत्यभिमानंवयोवर्णाद्यध्यासनिमित्तंत्यक्त्वाएतैःकृतैरहंस्वर्गंवाचित्तशुद्धिंवाज्ञानंवाप्राप्स्यामीतिफलानिचत्यक्त्वाचकारादेषामकरणेममप्रत्यवायोभविष्यतीत्येतमप्यभिसंधिंत्यक्त्वाब्रह्मनिष्ठेनेवासंगस्वभावेनपुरुषेणकर्त्तव्यानि इतिएवंप्रकारंमेममतमुत्तमंपूर्वमतात्श्रेष्ठं तत्रहिकर्तृत्वाभिमानरूपेणसंगेनप्रत्यवायोत्पादभयाच्चकर्मानुष्ठानंविहितं अत्रतुतदभावादसंगत्वाद्यंशेनकर्मणांत्यागःस्वरूपेणात्यागइतिभेदः ॥६॥ प्राक्प्रतिज्ञातंत्यागत्रैविध्यमाह नियतस्येति तुशब्दःपूर्वोक्तपक्षद्वयवैलक्षण्यार्थः यस्मादधिकृतस्यमुमुक्षोर्नियतस्यावश्यानुष्ठेयस्यकर्मणःसंन्यासःस्वरूपेणत्यागोनोपपद्यतेनयुज्यतेअज्ञस्यशुद्ध्यपेक्षत्वात् एवंसतियोमोहादज्ञानात्तस्यनियतस्यकर्मणःपरित्यागःसतामसःपरिकीर्त्तितः आवश्यकंचत्यज्यतेचेतिविप्रतिषेधात् ॥ ७ ॥ एवंतामसंत्यागमुक्त्वाराजसंत्यागमाह दुःखमिति योदुःखरूपमेवेदंकर्मेतिमत्वाकायक्लेशभयात्यत्त्यजेत्सपुमान्तस्मादेवहेतोःराजसंरजोगुणनिर्वृत्तंत्यागंकृत्वात्यागफलंचित्तशुद्धिद्वारामोक्षंनैवलभेत्लभेत ॥ ८ ॥

एवंद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांतामसराजसौमुख्यावेवत्यागावुक्तौ तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवस्यभगवतैवमोहात्तस्यपरित्यागइतिकायक्लेशभयात्त्यजेदितिचसूचनात् नह्येवंसंभवति मूढश्चकरोतिचेति विप्रतिषेधात्यदिकरोतिनैवमूढोयदिमूढस्तर्हिनैवकरोति एवंयदिकायक्लेशाद्बिभेतिनैवकरोति यदिकरोतिनैवकायक्लेशाद्बिभेतितस्मात्करोतिचकायक्लेशाद्बिभेतिचेतिविप्रतिषिद्धं अतस्तामसराजसयोरमुख्यत्यागयोरसंभवात्तौनैवोक्तौ सात्विकस्त्वमुख्यत्यागःसंभवति यथास्फटिकेजपाकुसुमाश्रितेलौहित्यंविवेकिनांप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतएवमात्मनिईश्वराधीनेविवेकिनांकर्तृत्वंप्रतीतितएवास्तिनवस्तुतइतिवक्तुंशक्यंएवंचकर्तृत्वाभिनिवेशशून्यःपुमान्प्रतीतितःकरोत्येवनवस्तुतइतिसंभवत्यमुख्योपिसात्विकस्त्यागइतितमेवमुख्यत्यागेधिकारहेतुंप्रथममाह कार्यमिति कार्यंकर्त्तव्यमित्येवयत्कर्मनियतंनित्यंक्रियतेहेअर्जुन संगंफलंचत्यक्त्वैवेत्यवधारणंप्रागुक्तस्यात्यागपक्षस्यव्यावृत्त्यर्थंसएवंभूतस्त्यागःसात्विकोमतोवेदेदृष्टः तथाचश्रुतिः ईशावास्यमिदंसर्वंयत्किंचजगत्यांजगत् तेनत्यक्तेनभुंजीथामा

कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेऽर्जुन॥ संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्त्विकोमतः॥ ९॥

गृधःकस्यस्विद्धनमिति ईशाईशेनपरमेश्वरेणसर्वकार्यकरणकर्त्रात्मप्रवर्त्तकेनइदंजगत्स्थावरजंगमंजगत्यांब्रह्मांडेस्थितंवास्यमाच्छादितंव्याप्तं येनहेतुनासर्वंतदधीनंतेनकारणेनत्यक्तेनत्यागेनकर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानवर्जनेनभुंजीथाःविषयान्भुंक्ष्व मागृधःगर्द्धंमाकार्षीः कस्यस्विद्धनंनकस्यापितत्रस्वामित्वमस्तीतिवृथैवतत्रगर्द्धइत्यर्थः एवंकर्माण्यपियज्ञादीनिकर्तृत्वाभिमानंत्यक्त्वाकुर्वतस्तवकर्मलेपोनभविष्यति एतद्व्यतिरेकेणतवोपायांतरंचनास्तीत्यग्रिममंत्रेणप्रदर्श्यते कुर्वन्नेवेहकर्माणिजिजीविषेच्छतंसमाः एवंत्वयिनान्यथेतोस्तिनकर्मलिप्यतेनरेइति इदमेवमुख्यंस्वमतंभगवताप्रदर्शितमेतान्यपितुकर्माणीतिश्लोके ननुनित्यानांफलमेवनास्तिकिंत्यक्तव्यमितिचेत् इतएवभगवद्वचनात्तेषामपिफलमस्तीतिजानीहि निष्फलस्यवेदेनानुष्ठापनासंभवात् तथाचापस्तंबःतद्यथाम्रेफलार्थेनिर्मितेछायागंधइत्यनूत्पद्येतेएवंधर्मंचर्यमाणमर्थाअनूत्पद्यंतइतिआनुषंगिकंफलंनित्यानांदर्शयति अकरणेप्रत्यवायस्मृत्यापितेषांप्रत्यवायपरिहारःफलमितिप्रदर्श्यते धर्मेणपापमपनुदतीत्यादिनाचनित्येष्वपिकर्मसुफलंदृश्यतेतदेववक्तव्यमितिनकोपिदोषः॥ ९॥

नद्वेष्ट्यकुशलंकर्मकुशलेनानुषज्जते॥त्यागीसत्त्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः ॥ १० ॥
नहिदेहभृताशक्यंत्यक्तुंकर्माण्यशेषतः॥यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥

एवंमुख्यंसात्विकत्यागमुक्त्वाऽमुख्यंतमाह नद्वेष्टीति सत्त्वेनसम्यगाविष्टोव्याप्तस्त्यागीमुख्यःसात्विकस्त्यागीसंन्यासीत्यर्थः अकुशलमसुखप्रदंकर्मत्रिषवणस्नानचतुर्गुणशौचभिक्षाटनादिप्रयासरूपंनद्वेष्टि कुशलेमिष्टान्नभिक्षादौनानुसज्जतेनसंगंकाकवत्प्रीतिंकरोति यद्वाकर्मकुशलेसेवादिकर्मकुशलेशिष्यादौनसज्जतेतत्राकुशलंवातंनद्वेष्टि एतेनरागद्वेषशून्यत्वमस्यदर्शितं तदपिकुतइत्यपेक्षायामाह मेधावीति ऊहापोहकुशलतयानित्यानित्यवस्तुविवेचनादौप्रज्ञावान् अतएवच्छिन्नसंशयःकिंकर्माण्येवमुक्तिसाधनानिउतसंन्यासएवेतिविचिकित्सारहितः एवंचत्यागीत्यनेनयज्ञोदानंतपःकर्मनत्याज्यमित्युक्तादत्यागाद्व्यावृत्तिः मेधावीत्यनेनमोहात्तस्यपरित्यागइत्युक्तात्तामसत्यागाद्व्यावृत्तिः पूर्वार्द्धेनरागद्वेषाभावप्रतिपादनेनकायक्लेशभयात्त्यजेदित्युक्ताद्राजसत्यागाद्व्यावृत्तिः छिन्नसंशयइत्यनेनकार्यमित्येवयत्कर्मेत्युक्तादमुख्यसात्विकत्यागाद्व्यावृत्तिः नह्यसौकर्मणांतुच्छत्वंसंन्यासस्यमहाभाग्यत्वंचतत्त्वतोवेद वेदचेत्क्षणमपिकर्मसुनतिष्ठेत् नहिदाहोपशमार्थीनिकटस्थंजाह्नवीमहाह्रदंजानन्ग्रीष्मोष्मप्रतप्तपाथसिपल्वलेक्षणमपिरमेत संशयच्छेदेपिहेतुः सत्त्वसमाविष्टइति यतःसत्त्वेनैवकर्त्रासम्यगाविष्टोयंनत्वयंसत्त्वमाश्रितइतिमहान्विशेषः एवंचपूर्वश्लोकोक्तस्यसात्विकत्यागरूपस्यकर्मयोगस्यफलभूतोयंमुख्यःसंन्यासोविविदिषूणामनुष्ठेयोयदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत् एतमेवप्रव्राजिनोलोकमिच्छंतःप्रव्रजंतीतिश्रुतिप्रसिद्धः भाष्येतु ननुकर्मपरित्यागस्त्रिविधःसंन्यासइतिचप्रकृतस्तत्रतामसोराजसश्चोक्तस्त्यागःकथमिहसंगफलत्यागस्तृतीयत्वेनोच्यते यथात्रयोब्राह्मणाआगतास्तत्रषडंगविदौद्वौक्षत्रियस्तृतीयइतितद्वत् नैषदोषः त्यागसामान्येनस्तुत्यर्थत्वात् अस्तिकर्मसंन्यासस्यफलाभिसंधित्यागस्यचत्यागत्वंसामान्यं तत्रराजसतामसत्वेनकर्मत्यागनिंदयाकर्मफलाभिसंधित्यागःसात्विकत्वेनस्तूयतेसत्यागःसात्विकोमतइतिग्रंथेनत्यागत्रैविध्यंसमाधायैवंसंगफलत्यागपूर्वकंनित्यकर्मानुष्ठानेनविशुद्धांतःकरणस्यात्मज्ञानाभिमुखस्यतन्निष्ठाक्रमकथनार्थोयंश्लोकइत्युक्तं तथैवश्लोकंव्याख्यायपूर्वोक्तस्यकर्मयोगस्यप्रयोजनमनेनश्लोकेनोक्तमित्युपसंहृतं अन्येतुफलाभिसंधिविशिष्टस्यकर्मणस्त्यागस्त्रिविधः विशेषणाभावाद्विशेष्याभावादुभयाभावाच्च आद्योत्रैवविधित्सितोद्वितीयस्तुतामसराजसभेदेनद्विविधोप्यत्रैवनिंदितः तृतीयस्तुकर्मानधिकारिणाविविदिषुणाविदुषाचकर्तुंयोग्योद्विविधः तत्रांत्यःस्थितप्रज्ञलक्षणादौप्राग्व्याख्यातः आद्यस्तुनैष्कर्म्यसिद्धिंपरमामित्यत्रवक्ष्यते तत्रभाष्येतिस्रस्त्यागविधाःप्रतिज्ञायद्वेयथावत्प्रदर्श्यतृतीयापिकेनचित्सामान्येनप्रतिपादिता अत्रतुएकस्यांद्वयोरंतर्भावंकृत्वाद्वेएवविधेउपपाद्यतृतीयाप्रदेशांतरेप्रक्षिप्तेतिप्रकृतेप्रतिज्ञायाअनिर्वाहइतिविशेषः ॥ १० ॥ अमुख्यमेवसात्विकंत्यागमनूद्यतत्प्रयोजनमाहद्वाभ्यां नहीति देहभृतादेहाभिमानिनाहियस्मादशेषतःकर्माणि त्यक्तुंनशक्यंअशक्यं प्राणयात्रालोपप्रसंगात् तस्मादधिकृतःसन्यःकर्मफलत्यागशीलः तुशब्दएवार्थे सएवत्यागीत्युच्यते यस्त्वशेषतःकर्माणित्यक्तुंशक्नोतिपरमार्थदर्शीसमुख्यस्त्यागीत्यर्थः ॥ ११ ॥

एवंभूतस्यत्यागस्यफलमाह अनिष्टमिति अनिष्टंनरकतिर्यगादिरूपं इष्टंदेवतादिरूपं मिश्रंमानुषभावइतिकर्मणःकर्मजातीयस्यफलंत्रिविधंप्रेत्यमरणानंतरमत्यागिनांपूर्वोक्तमुख्यसंन्यासहीनानांभवति मुख्यसंन्यासिनांतुनक्वचित्तद्भवति तेषांकर्तृत्वाभिमानाभावात् अन्येतुगौणसंन्यासिनामेवायंकर्मालेपइत्याहुः तथाचव्याख्यातंकार्यमित्येवयत्कर्मेत्यत्र अन्यथासंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचविशेषोनस्यात् नचैवंमुख्यसंन्यासिनांगौणसंन्यासिनांचाविशेषापत्तिरितिवाच्यं उभयेषामुत्तरकर्माश्लेषसाम्येपिपूर्वकर्मदाहादाहकृतस्यविशेषस्यसत्वात् गौणसंन्यासिनांजन्मांतरादिकमपिपूर्वकर्मभिरेवभविष्यतिआपस्तंबोक्तार्थनिदर्शनेनयोगभ्रष्टगतिवन्नांतरीयकंज्ञानतुनस्यप्रधानंफलंस्वर्गादिभवितुमर्हत्यनुद्दिष्टत्वादिति ॥ १२ ॥ नन्वात्मनःकर्मालेपनिमित्तंयदकर्तृत्वानुसंधानंतत्किंयोषिदग्निदृष्ट्यादिवदाहार्यमुतवास्तवमेवसदविद्याध्यस्तकर्तृत्वेनावृतमितिशास्त्रदृष्ट्याकर्तृत्वतिरोधानेनाकर्तृत्वमेवभाव्यतेइत्याशंक्याग्नित्वेनदृष्टायांयोषितिदग्धृत्वादर्शनेनेवकल्पितेनाकर्तृत्वेनवास्तवस्यकर्मालेपस्यासंभवादाद्यंनिरस्यद्वितीयमुपपादयिष्यन्पीठिकामारचयति पंचेति हेमहाबाहोसर्वकर्मणांसिद्धयेइमानिवक्ष्यमाणानिपंचकारणानिनिर्वर्तकानिमेमद्वचनान्निबोधबुध्यस्व स्ववचनेविश्वासोत्पादनार्थंकारणानांसमूलत्वमाह सांख्येकृतांतेप्रोक्तानीति सम्यग्विविच्यख्यायंतेप्रकटीक्रियंतेतत्त्वान्यात्मानात्मपदार्थरूपाणियस्मिंस्तत्सांख्यंवेदांतशास्त्रं तदेवविशिनष्टि कृतांतेकृतस्यकर्मणोंतःपरिसमाप्तिर्यस्मिन् स

अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलम्॥भवत्यत्यागिनांप्रेत्यनतुसंन्यासिनांक्वचित्॥१२॥पंचैतानिमहाबाहोकारणा
निनिबोधमे॥सांख्येकृतांतेप्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणाम्॥१३॥अधिष्ठानंतथाकर्त्ताकरणंचपृथग्विधम्॥विविधाश्चपृ
थक्चेष्टादैवंचैवात्रपंचमम्॥१४॥शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः॥न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेतवः॥१५॥

र्वंकर्माखिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यतइत्यात्मज्ञानेसतिसर्वकर्मणांसमाप्तिदर्शनात् तस्मिन्सांख्येकृतांतेप्रोक्तानि ॥ १३ ॥ तान्येवपंचगणयति अधिष्ठानमिति अधिष्ठानमिच्छाद्वेषसुखदुःखज्ञानादीनामभिव्यक्तेराश्रयोदेहःतस्यानात्मत्वंचार्वाकव्यतिरिक्तसमस्तवादिसिद्धं तथाकर्ताबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःप्रमातानामाहंप्रत्ययविषयोहंकारस्तथेत्यनेनतद्वदेवानात्मत्वेनज्ञेयइत्युक्तं देहस्यैवसृष्टौप्रलयेचतस्याप्युत्पत्तिविनाशयोर्दर्शनात् एतच्चविशेषणनाशाद्विशिष्टनाशंविशेषणोत्पत्त्याचविशिष्टोत्पत्तिमभिप्रेत्यश्रूयते विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यःसमुत्थायतान्येवानुविनश्यतीति यथाग्नेःक्षुद्राविस्फुलिंगाव्युच्चरंत्येवमेतस्मादात्मनःसर्वेएतआत्मानोव्युच्चरंतीतिच विशिष्टस्यचानतिरेकादर्शनादनात्मत्वंसिद्धं करणंचशब्दाद्युपलब्धिसाधनंपृथग्विधंद्वादशविधंपंचकर्मेंद्रियाणिपंचज्ञानेंद्रियाणिमनोबुद्धिश्च तथाविविधाश्चपृथक्चेष्टावायवीयाःप्राणनादिरूपाः दैवंपुण्यपापरूपंतत्तत्कारणानुग्राहकसूर्यादिदेवतारूपं पंचमंपंचानांपूरणं ॥ १४ ॥ शरीरेति न्याय्यंधर्म्यंशास्त्रीयं विपरीतमन्याय्यमधर्म्यमशास्त्रीयं ननु शरीरादिभिस्त्रिभिरारभ्यतेपंचैतेतस्यहेतवइतिचविप्रतिषिद्धमुच्यते नैषदोषः अत्रापिशरीरपदेनाधिष्ठानस्यनरपदेनकर्तुर्वाङ्मनइतिकरणस्यारभतइतिचेष्टानांन्याय्यमितिधर्माधर्मरूपस्यदैवस्यचसंग्रहात् सर्वेषुकर्मसुपंचानांसमानेप्युपयोगेविधिप्रतिषेधलक्षणंत्रिविधमेवकर्मशास्त्रेप्रसिद्धमिति इदंशारीरंकर्मेदंमानसमिदंवाचिकमितिव्यपदेशोदेहादीनांप्राधान्यापेक्षइतिनकश्चिद्विरोधः ॥ १५ ॥

एतत्प्रतिपादनफलंकर्तृत्वस्यारोपितत्वसिद्धिरकर्तृत्वस्यस्वाभाविकत्वसिद्धिश्चेतिद्वाभ्यांश्लोकाभ्यांदर्शयति तत्रेति तत्रतस्मिन्कर्मणिएवमुक्तरीत्यापंचभिर्निर्वर्त्येसति केवलंत्वकर्तारमप्यात्मानंचेतनं सा
क्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेः अधिष्ठानादिपंचकप्रचारदर्शिनमुदासीनमपियःकर्तारंकर्तृत्वाश्रयंपश्यतिसदुर्मतिःपापाभिभूतमतिर्नपश्यत्यंधएवसः अदर्शनेहेतुः अकृतबुद्धित्वादिति शास्त्राचार्योपदेशश
मदमादिसंस्कृताबुद्धिर्यस्यसकृतबुद्धिस्तद्विपरीतोऽकृतबुद्धिस्तस्यभावस्तत्त्वंतस्मात् यथास्वमुखस्योदपात्रसंसर्गिकत्वंपश्यताजलचांचल्यमपितत्रारोप्यतएवमात्मनोबुद्धिसंसृष्टत्वंपश्यताबुद्धिधर्मःकर्तृ
त्वादिरप्यात्मन्यारोप्यतइतिभावः ॥ १६ ॥ द्वितीयंप्रयोजनमाह यस्येति यस्यप्रमातुर्भावःप्रत्ययमात्रस्वरूपआत्मा नाहंकृतःअहमिवकृतोहंकारतादात्म्यंप्रापितोऽहंकृतस्तथान यस्यबुद्धिर्नलिप्यतेआ
त्मभावेनरंजितानभवति यस्यबुद्धेर्व्यतिरिक्तमात्मानंपश्यतोबुद्धिधर्माःकर्तृत्वादयोनात्मनिप्रतीयंतेइतिकर्त्रात्मवादितार्किकनिरासः यस्यचआत्मधर्माश्चैतन्यादयोबुद्धौनसंसृज्यंतइतिबुद्धिमेवचेतनांवद
तोबौद्धस्यनिरासः चिदचितोरन्योन्यस्मिन्नन्योन्यधर्माध्यासोबाध्यतइतिदुःखादिसंसर्गनिषेधेनभोक्तृत्वाभावोदर्शितः हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यतेइतितुस्तुतिमात्रं कर्तृत्वस्यैवबाधेनहंतृत्वायो
गात् दग्धपटवत्कर्तृत्वानुवृत्तावपिहननक्रियायांप्रवर्तकस्यरागद्वेषादेरभावाच्च एतेनात्मनस्तात्त्विकमकर्तृत्वंभावयताकृतंकर्मतात्त्विककर्तृत्वाभिमाननिमित्तंस्वफलंप्रस्तोतुंनार्हतीतिदर्शितं नहिरज्जुसर्पे

तत्रैवंसतिकर्त्तारमात्मानंकेवलंतुयः॥पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः॥ १६ ॥यस्यनाहंकृतोभावोबु
द्धिर्यस्यनलिप्यते॥हत्वापिसइमाँल्लोकान्नहंतिननिबध्यते॥ १७॥ज्ञानंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्मचोदना॥

रज्जुबुद्धिंकृत्वाप्रहरतःसर्पक्षोभजंदंशनादिफलंभवति सर्पेतुतथाकुर्वतस्तद्भवत्येवतद्वदिदमपिज्ञेयं ॥ १७ ॥ समाप्तःसात्त्विकत्यागोपपादनोपयोगीआत्मनोऽकर्तृत्वोपपादनप्रकारः अत्राहसांख्यः यदुक्तं
पंचैतेतस्यहेतवइतियच्चोक्तंनहंतीतितन्मृष्यामहे नह्यपरिणामीचेतनःपरिस्पंदात्मकस्यकायिकादिभेदेनत्रिविधस्यकर्मणःकर्ताभवतीतिवक्तुंयुज्यते यत्तुननिबध्यतइतिभोक्तृत्वमुक्तमपिप्रत्याख्यातंतन्नमृ
ष्यामहे नहिकुलालादयःस्वप्रयुक्ताएवघटादीन्निर्वर्तयंतिकिंतुभोक्तृपुरुषप्रयुक्ताः अन्यथाभोक्तृणामभावेव्यर्थैवतत्प्रवृत्तिरित्यापतति एवंप्रधानमात्राभूताःकर्त्रादयःपुरुषस्यभोगापवर्गसाधनप्रयुक्ताःस
र्वाणिकर्माणिनिर्वर्तयंतितस्मात्पुरुषस्यभोक्तृस्वभावत्वादकर्तृत्वानुसंधानपूर्वकमपिकृतंकर्मभोक्त्राऽवश्यमेवभोक्तव्यमितिसात्त्विकत्यागेपिकर्मालेपवचनमसंगतमिति अत्रप्रतिविधत्ते ज्ञानंज्ञेयमिति ज्ञानं
ज्ञायतेप्रकाश्यतेवस्तुतत्त्वमनेनेतिप्रत्यक्षादिप्रमाणजन्योघटादिप्रकाशःसचवर्तमानोतीतोवा ज्ञेयंबोधविषयोघटादिः परिज्ञाताविषयीसाभासधीरूपोयोभोक्तेत्युच्यते एवंरूपप्रकारत्रयवतीत्रिविधाकर्म
णांचोदना त्रयंसमुच्चितंसत्कर्मणिप्रवर्तकमित्यर्थः सत्यपिज्ञेयेज्ञातरिवाज्ञानेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः ज्ञानेज्ञातरिचसतिदेशकालव्यवहितेज्ञेयेप्रवृत्त्यनुपपत्तेः सत्यपिसंस्कारात्मकेज्ञानेज्ञेयेचसन्निहितेतथापिसुषुप्तौ
प्रमात्रभावात्प्रवृत्त्यदर्शनादेतत्रयंत्रिदंडविष्टंभवदन्योन्यापेक्षंसत्हानोपादानोपेक्षाबुद्धिरूपंकार्यंजनयित्वाहानाद्यनुकूलेव्यापारेप्रवर्तयतीतिकर्तृपदाभिधेयमित्यर्थः चोदनेतिकर्तरिनंद्यादिल्युप्रत्ययांत
त्वेनचोदनाशब्दःकर्तृवाची लिंगंत्वविवक्षितं लिंगमशिष्यंलोकाश्रयत्वाल्लिंगस्येतिवा ॥

तथाकरणमिंद्रियं कर्मतेनयत्क्रियमाणंविषयग्रहणं कर्तापूर्वोक्तएवपरिज्ञाता एतत्त्रयंसमुदितंसत्कर्मसंग्रहःकर्मणईप्सिततमस्यभोग्यस्यसंग्रहःसंगृह्यतेऽस्मिन्निितिसंश्लेषस्थानंभोक्तेत्यर्थः सत्यपिभोक्तरिकरणेचक्रियांविनाभोगासंभवात्क्रियायाश्चाश्रयंविनास्वरूपालाभादाश्रयस्यकरणंविनाभोक्तृत्वांगकर्तृत्वानुपपत्तेश्चैतत्त्रयंमिलितंसत्भोक्तेत्युच्यतइत्यर्थः तथाचश्रुतिः आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेत्याहुर्मनीषिणइति इंद्रियंप्रसिद्धं मनइत्यनेनबुद्धिरेवगृह्यते युक्तमिंद्रियद्वारामतेभोग्येनसहसंबंधक्रिया इंद्रियंचमनश्चयुक्तंचेतिविग्रहेइंद्रियमनोयुक्तमितिद्वंद्वैकवद्भावः एतत्त्रयंभोक्ताआत्मेत्याहुर्मनीषिणइतिश्रुत्यर्थः एवंहिश्रुतिस्मृत्योर्व्याख्यानेतयोर्मूलमूलिभावोयुज्यतेनान्यथा तथाचकर्तृवत्भोक्तुरप्यनात्मगणपतितत्वाद्भोक्तृत्वंभोगकर्तृत्वमितिनिर्वचनाद्यःकर्तासएवभोक्तेतिप्रतिपादनादहमकर्ताऽभोक्तेतिचानुसंधानपूर्वककर्माणिकुर्वतःकर्तृत्वभोक्तृत्वकृतःकर्मलेपोनास्तीतिसिद्धं भाष्यस्यचायमेवार्थः येतुकरणंक्रियायाःसाधकतमंदशविधंबाह्यंमनोबुद्धिरूपमांतरंकर्मकर्तुरीप्सिततमंक्रिययाव्याप्यमानमुत्पाद्यमाप्यंविकार्यंसंस्कार्यंचेतिचतुर्विधं कर्ताकारकांतरप्रयोजकश्चिदचिद्ग्रंथिः एतत्त्रयंकर्मसंग्रहः कर्माश्रयःकर्तेत्यर्थः तथाज्ञानंविषयप्रकाशनशक्तिः ज्ञेयंविषयः परिज्ञाताज्ञानाश्रयोभोक्ता एतत्त्रयंकर्मणिप्रवर्तकमितिव्याचक्षते तेषामप्यात्मानकर्तानापिसांख्यानामिवभोक्तृत्वेनप्रकृतेःप्रवर्तकइत्येवाशयः तथापिक्रिययाव्याप्यमानस्यवक्ष्यमाणसात्विकादिभेदानर्हस्यघटादिरूपस्य

करणंकर्मकर्त्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥ ज्ञानंकर्मचकर्त्ताचत्रिधैवगुणभेदतः ॥ प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथा
वच्छृणुतान्यपि ॥ १९ ॥ सर्वभूतेषुयेनैकंभावमव्ययमीक्षते ॥ अविभक्तंविभक्तेषुतज्ज्ञानंविद्धिसात्विकम् ॥ २० ॥

कर्मणःकर्तृकोटौप्रवेशायोगः तस्यक्रियाश्रयत्वमात्रविवक्षायांप्रकृतेतत्कथनानुपयोगश्चस्पष्टः तथाऽस्माकंतुघटादिव्यापकक्रियायाःकर्मशब्दवाच्यत्वंमुख्यं कर्तृकोटिप्रवेशश्चक्रियाक्रियावतोर्धर्मधर्मिणोरभेदापेक्षयायुज्यते तथाज्ञानंप्रकाशनक्रियेतिमतेक्रियारूपेस्मिन्प्रवर्तकज्ञानांतरस्यापेक्षेतितत्रतत्रान्यस्यान्यस्यापेक्षेत्यनवस्थादुर्निवारा ॥ १८ ॥ पूर्वश्लोकोक्तेज्ञानादिषट्केपरिज्ञाताकर्ताचैकएवेतिपरिशिष्टाःपंचतेषांसर्वेषांप्राकृतत्वेनत्रिगुणात्मत्वेप्राप्तेज्ञेयकरणयोर्जडयोर्घटकुठारकल्पयोःपरिसंख्यार्थंत्रयाणामेवप्रत्येकंत्रिविधत्वंविवरीतुंप्रतिजानीते ज्ञानमिति ज्ञानंकर्मकर्ताचेतित्रयमेवगुणभेदतस्त्रिधानतुज्ञेयकरणे गुणसंख्यानेकापिलेशास्त्रे यद्यपितत्रैकस्यांप्रमदायांभर्तुःसुखंजायते तंप्रतितस्याःसत्त्वोद्भूतत्वात् तामविंदतश्चैत्रस्यदुःखंजायतेतंप्रतितस्यारजउद्भूतत्वात् तस्यामेवसपत्न्याद्वेषस्तांप्रनितस्यास्तमउद्भूतत्वात् प्रमदयैवसर्वेभावाव्याख्याताइतिकापिलानांज्ञेयकरणयोरपित्रैविध्यंप्रसिद्धं तथापिप्रमदादयएकस्यैवपुंसोनिमित्तभेदेनप्रीतिदुःखद्वेषविषयाअपिभवंतीतिपूर्वोक्तव्यवस्थायानिर्मूलत्वात् प्रीत्यादीनांकर्तृसमवायितयाप्रतीयमानानामालंबनभूतायाःप्रमदायाःप्रीत्याद्यात्मकत्वंकल्पयितुंनशक्यतइतिनभगवतातयोस्त्रिविधत्वंव्याख्यायते अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ १९ ॥ एवंज्ञानादित्रयस्यत्रैविध्यंवक्तुंप्रतिज्ञायज्ञानत्रैविध्यंतावदाह सर्वभूतेष्विति यथाकटककुंडलादिषुव्यावर्तमानेषुतत्त्वविदेकंकांचनमेवेदमितिपश्यति एवंयेनज्ञानेनसर्वभूतेषुविभक्तेषुनानानामरूपभेदभिन्नेष्वव्ययमपरिणामिनमेकंभावंचिन्मात्ररूपमीक्षतेसर्वंब्रह्मैवेदमितिपश्यतितज्ज्ञानंसात्विकंविद्धि ऐकात्म्यज्ञानमेवसात्विकमित्यर्थः ॥ २० ॥

भेदज्ञानेराजसत्वमाह पृथक्त्वेनेति यत्पृथक्त्वेनभिन्नत्वेनज्ञानंतद्राजसमितिसंबंधः पृथक्त्वेनेत्येतद्विवृणोति सर्वेषुभूतेषुपांचभौतिकत्वेनाविशिष्टेषुनानाभावान्सुरनरतिर्यक्स्थावरत्वभेदेननानात्वानि ब
हुवचनमत्यंतभेदप्रदर्शनार्थं पृथग्विधान्एकजातीयेष्वपिनरादिषुप्रत्येकंविभिन्नप्रकारान् यज्ज्ञानंवेत्तिविषयीकरोतीति येनज्ञानेनवेत्तीतिवक्तव्येएधांसिपचंतीतिवत्यज्ज्ञानंवेत्तीतिकरणेकर्तृत्वोपचा
रोबोध्यः तेनात्मनांपरस्परभेदस्तेषामीश्वराद्भेदस्तेभ्यईश्वरादन्योन्यतश्चजडवर्गस्यभेदइत्यनौपाधिकभेदपंचकज्ञानंकुतार्किकाणांराजसमेवेत्यभिप्रायः ॥ २१ ॥ यत्तुज्ञानमेकस्मिन्कार्येदेहेप्रतिमादौवा
कृत्स्नवत्परिपूर्णवदेतावानेवात्माईश्वरोवेतिसक्तमभिनिवेशयुक्तं अहैतुकंनिरुपपत्तिकं अतत्त्वार्थवत्परमार्थावलंबनशून्यं अल्पंतुच्छविषयत्वादल्पफलत्वाच्च यदेवंभूतंज्ञानंतत्तामसमुदाहृतं ॥ २२ ॥
अथकर्मत्रैविध्यमाह नियतमित्यादिना नियतंनित्यं संगरहितमभिमानवर्जितं रागइष्टेप्रीतिर्द्वेषोऽनिष्टेऽप्रीतिस्ताभ्यांकृतमिष्टानिष्टप्राप्तिपरिहारार्थंकृतंरागद्वेषतःकृतंतदन्यदरागद्वेषतःकृतंनिष्काममित्य
र्थः फलुचलीयतेचेतिफलंक्रिययाप्राप्यमनात्मवस्तुतदन्यदफलमनागंतुकंपरिपूर्णमविनाशिआत्मतत्त्वंतत्प्रेप्सुनाकृतंविविदिषंतियज्ञेनेतिश्रुत्याआत्मलाभार्थंयज्ञादेर्विनियोगात् तत्कर्मसात्विकमुच्यते

पृथक्त्वेनतुयज्ज्ञानंनानाभावान्पृथग्विधान्॥ वेत्तिसर्वेषुभूतेषुतज्ज्ञानंविद्धिराजसम्॥ २१ ॥ यत्तुकृत्स्नवदेकस्मिन्कार्येसक्तमहैतुकम्॥ अतत्त्वार्थवदल्पंच
तत्तामसमुदाहृतम्॥ २२ ॥ नियतंसंगरहितमरागद्वेषतःकृतम्॥ अफलप्रेप्सुनाकर्मयत्तत्सात्विकमुच्यते॥ २३॥ यत्तुकामेप्सुनाकर्मसाहंकारेणवापुनः॥ क्रिय
तेबहुलायासंतद्राजसमुदाहृतम्॥ २४॥ अनुबंधंक्षयंहिंसामनपेक्ष्यचपौरुषम्॥ मोहादारभ्यतेकर्मयत्तत्तामसमुच्यते ॥ २५ ॥ मुक्तसंगोनहंवादीधृत्युत्साह
समन्वितः॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारःकर्तासात्विकउच्यते॥ २६॥ रागीकर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मकोऽशुचिः॥ हर्षशोकान्वितःकर्ताराजसःपरिकीर्तितः॥ २७॥
अयुक्तःप्राकृतःस्तब्धःशठोनैकृतिकोऽलसः॥ विषादीदीर्घसूत्रीचकर्तातामसउच्यते॥ २८॥

॥ २३ ॥ यत्तुकामेप्सुनाफलार्थिनासाहंकारेण यद्यपिसात्विकोप्यनात्मवित्साहंकारस्तथाप्यहमेवकर्मकुशलोमहान्श्रोत्रियइत्यभिमानोहंकारस्तद्वतासाहंकारेण वाशब्दश्चार्थे क्रियतेबहुलायासम
तिश्रमकरंतत्कर्मराजसमुदाहृतं ॥ २४ ॥ अनुबध्यतेनेनेत्यनुबंधःफलं क्षयंशक्तेरर्थानांचनाशं हिंसांपरपीडां पौरुषंस्वसामर्थ्यं अनपेक्ष्यानालोच्यकेवलंमोहादविवेकतोयदारभ्यतेकर्मतत्तामसमुदाहृतं
॥ २५ ॥ कर्तृत्रैविध्यमाह मुक्तेत्यादिना मुक्तसंगस्त्यक्ताभिनिवेशः अनहंवादीपूर्वोक्ताहंकारोक्तिरहितः धृतिर्धैर्यं उत्साहःसाधयिष्याम्येवेतिबुद्धिनिश्चयः ताभ्यांसमन्वितः सिद्ध्यसिद्ध्योः कर्मणआर
ब्धस्येतिशेषः निर्विकारोहर्षविषादशून्यःकर्तासात्विकउच्यते ॥ २६ ॥ रागीविषयलोलुपः अतएवकर्मणःफलंप्रेप्सतीतिकर्मफलप्रेप्सुः लुब्धःपरद्रव्यादौसंजाततृष्णस्तीर्थादौवाद्रव्यापरित्यागी हिंसा
त्मकःपरपीडाकरस्वभावःअशुचिर्बाह्यांतःशौचवर्जितइष्टानिष्टप्राप्तौहर्षशोकान्वितश्चयःकर्तासराजसःपरिकीर्तितः ॥ २७ ॥ अयुक्तोऽनवहितः प्राकृतोत्यंतमसंस्कृतबुद्धिर्बालसमः स्तब्धोदंडवन्ननमति
कस्मैचित् शठःशक्तिगूहनकारी नैकृतिकोवंचकःपरावमानीवा अलसःअप्रवृत्तिशीलःकर्तव्येष्वपि विषादीसर्वदाअवसन्नस्वभावः दीर्घसूत्रीचिरकारी एकाहसाध्यंकार्यंमासेनापिनकरोतीत्यर्थः यएवं
भूतःसकर्तातामसउच्यते ॥ २८ ॥

बुद्धिधृतीत्रैविध्येनव्याख्यातुमाह बुद्धेरिति तत्रबुद्धिविशिष्टश्चिदाभासःकर्ताज्ञानंचप्रागुक्तं अत्रतुकेवलाबुद्धिर्वृत्तिमतीतदीयवृत्त्यंतरोपलक्षणार्थंतद्वृत्तिविशेषोधृतिश्चत्रैविध्येनकथ्यतइत्यर्थः ॥ २९ ॥
प्रवृत्तिनिवृत्तीशास्त्रविहितप्रतिषिद्धविषयेयजेतस्वर्गकामोनसुरांपिबेदित्यादिरूपे कार्यंकृतिसाध्यंस्वर्गादि अकार्यंनित्यसिद्धं तेननित्यानित्यवस्तुनीउक्ते भयाभयेकार्याकार्यनिमित्ते बंधंमोक्षंचयावेत्ति
ययावेत्तीतिपूर्ववत्करणेकर्तृत्वोपचारः बुद्धिःसापार्थसात्त्विकी ॥ ३० ॥ अयथावत्संदेहास्पदत्वेन स्पष्टमन्यत् ॥ ३१ ॥ अधर्ममिति विपरीतग्राहिणीबुद्धिस्तामसीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ ययाधृत्याअव्यभि
चारिण्यासमाध्यनुगतयामनःप्राणेंद्रियाणांक्रियाश्चेष्टाःसंकल्पंश्वासप्रश्वासौशब्दादिग्रहणंचयोगेनचित्तवृत्तिनिरोधेनऐकाग्र्येणवासंयत्तास्तास्तथैवनिरोधावस्थायामैकाग्र्यावस्थायांवाधारयतेचिरमव
स्थापयतिसाधृतिःपार्थसात्त्विकी ॥ ३३ ॥ ययाधृत्त्याधर्मादीन्धारयतेऽनुरोध्यतयानिश्चिनोति प्रसंगेनधर्मादेःसंबंधेनफलाकांक्षीचभवतिपुरुषोधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ स्वप्नंनिद्रां भयंत्रासं शो

**बुद्धेर्भेदंधृतेश्चैवगुणतस्त्रिविधंशृणु ॥ प्रोच्यमानमशेषेणपृथक्त्वेनधनंजय ॥ २९ ॥ प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचकार्याकार्येभयाभये ॥ बंधंमोक्षंचयावेत्तिबुद्धिःसापार्थ
सात्त्विकी ॥ ३० ॥ ययाधर्ममधर्मंचकार्यंचाकार्यमेवच ॥ अयथावत्प्रजानातिबुद्धिःसापार्थराजसी ॥ ३१ ॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता ॥ सर्वा
र्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसी ॥ ३२ ॥ धृत्याययाधारयतेमनःप्राणेंद्रियक्रियाः ॥ योगेनाव्यभिचारिण्याधृतिःसापार्थसात्विकी ॥ ३३ ॥ ययातुधर्म
कामार्थान्धृत्याधारयतेर्जुन ॥ प्रसंगेनफलाकांक्षीधृतिःसापार्थराजसी ॥ ३४ ॥ ययास्वप्नंभयंशोकंविषादंमदमेवच ॥ नविमुंचतिदुर्मेधाधृतिःसापार्थताम
सी ॥ ३५ ॥ सुखंत्विदानींत्रिविधंशृणुमेभरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमतेयत्रदुःखांतंचनिगच्छति ॥ ३६ ॥ यत्तदग्रेविषमिवपरिणामेऽमृतोपमम् ॥ तत्सुखंसात्त्विकं
प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥ परिणामेविषमिवतत्सुखंराजसंस्मृतम् ॥ ३८ ॥ यदग्रेचानुबंधेचसुखंमोहनमा
त्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थंतत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥**

कंप्रसिद्धं विषादंविषण्णतां मदमशास्त्रीयविषयसेवयाचित्तस्यविवशत्वं एतान्नविमुंचतिधारयत्येवययाधृत्यासाधृतिःपार्थतामसी ॥ ३५ ॥ गुणभेदेनक्रियाणांकारकाणांचत्रैविध्यमुक्तंतत्फलस्यसुखस्य
त्रैविध्यमाह सुखंत्वित्यादिना अभ्यासात्पौनःपुन्येनसेवनात् यत्रसात्त्विकेराजसेतामसेवासुखेरमतेरतिंप्राप्नोति ययारत्यादुःखस्यपुत्रशोकादेरप्यंतमवसानंनिगच्छतिनिश्चयेनप्राप्नोति तत्सुखंत्रिविधंशृणु
यदात्वयमप्यर्थःसात्त्विकसुखस्यैवलक्षणार्थस्तदायत्रसमाधिसुखेअभ्यासाद्रमतेनतुविषयसुखइवरागात्दुःखांतंमोक्षंचनिगच्छतीत्यर्थः ॥ ३६ ॥ यत्तत्प्रसिद्धंसर्वप्राणिप्रेमास्पदं अग्रेसमारंभकालेमनः
प्राणेंद्रियस्पंदनिरोधेनयज्ञेसंज्ञप्यमानस्यपशोरिवजायमानं विषमिवातितीव्रवेदनाकरं परिणामेसात्त्विक्याधृत्यानिरुद्धासुमनआदिक्रियासुअमृतोपममत्याह्लादकरं आत्मनःस्वस्यैवबुद्धेःप्रसादोनैर्म
ल्यंरजस्तमोमलराहित्यंतस्मादाविर्भूतंनतुविषयसंगजंनिद्रालस्यादिजंवातत्सुखंसात्त्विकंप्रोक्तम् ॥ ३७ ॥ राजसंसुखमाह विषयेति अग्रेभोगकाले परिणामेविषमिववियोगकाले इहामुत्रचदुःखप्रदत्वा
त् ॥ ३८ ॥ अग्रेआरंभे अनुबंधेपरिणामे मोहनंमोहकरं आत्मनोबुद्धेः यतोनिद्रादिजम् ॥ ३९ ॥

प्रकरणार्थमुपसंहरत्यनुक्तमपिसंगृह्णन् नतदस्तीति सत्त्वंप्राणिजातं इदमुपलक्षणंजडस्यापि सर्वस्यत्रिगुणविकारत्वात् प्रकृतिजैर्जन्मांतरीयधर्माधर्मसंस्कारजैर्मायाप्रभवैर्वा शेषंस्पष्टम् ॥ ४० ॥ एवंपंचदशेसंसाराश्वत्थमसंगशस्त्रेणच्छित्त्वापरंपदंमार्गितव्यमित्युक्तंतत्रात्मनोऽसंगत्वोपपादनायक्रियाकारकफललक्षणस्यकृत्स्नस्यसंसारस्यत्रिगुणात्मकत्वमुक्तं नह्यात्मानात्मनोर्गुणातीतगुणात्मकयोःसंगःसंभवतिनह्याकाशांतर्वर्तिपृथिव्यादिगुणेनगंधादिनाकाशःसंसृज्यतेततद्वदित्युक्तं समाप्तःशास्त्रार्थः अथेदानींसर्वगीताशास्त्रार्थमुपसंहर्तुमसंगशस्त्राप्त्युपायंचप्रदर्शयितुंप्रकरणांतरमारभते ब्राह्मणेत्यादिना शूद्राणामसमासकरणंवेदानधिकारात् प्रविभक्तान्यसंकीर्णानि तत्रहेतुमाह स्वभावप्रभवैर्गुणैः स्वभावईश्वरस्यप्रकृतिस्त्रिगुणात्मिकासैवप्रभवोहेतुर्येषांगुणानांतेस्वभावप्रभवास्तैः यद्वाब्राह्मणस्वभावस्यसत्त्वगुणएवप्रभवःशांतत्वात् क्षत्रियस्वभावस्यसत्त्वोपसर्जनंरजःईश्वरस्वभावत्वात् वैश्यस्वभावस्यतमउपसर्जनंरजःकृष्यादिस्वभावत्वात् शूद्रस्वभावस्यरजउपसर्जनंतमःशुश्रूषास्वभावत्वात् अथवास्वभावःप्राग्भवीयःसंस्कारस्तत्प्रभवैर्नतुजातिमात्रप्रभवैःपक्षिणामाकाशगमनवत् अतएवजात्यंतरव्यावृत्तानांधर्माणांशमादिषुपाठोनदृश्यते नहिशूद्राद्यावृत्तंत्रैवर्णिकानामध्ययनादिकंवाइतरद्वयाद्यावृत्तंब्राह्मणानामध्यापनादिकंवेहपठ्यतेकिंतुसर्वैसर्वजातीयानांसाधारणाधर्माःशमादयोदृश्यंते यथाहिद्रोणादिषुब्राह्मणेष्वपिशौर्यादिकंभरतादिषुक्षत्रियेष्वपिशमादिकंदृष्टं एवमितरत्र तस्माद्यस्मिन्कस्मिंश्चिद्वर्णेश

नतदस्तिपृथिव्यांवादिविदेवेषुवापुनः ॥ सत्त्वंप्रकृतिजैर्मुक्तंयदेभिःस्यात्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचपरंतप ॥
कर्माणिप्रविभक्तानिस्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमोदमस्तपःशौचंक्षांतिरार्जवमेवच ॥ ज्ञानंविज्ञानमास्तिक्यंब्रह्मकर्मस्वभावजम् ॥ ४२ ॥ शौर्यंतेजोधृतिर्दाक्ष्यंयुद्धेचाप्यपलायनम् ॥ दानमीश्वरभावश्चक्षात्रंकर्मस्वभावजम् ॥ ४३ ॥

मादयोदृश्यंतेसशूद्रोप्येतैर्लक्षणैर्ब्राह्मणएवज्ञातव्यः यत्रचब्राह्मणेविशूद्रधर्मादृश्यंतेसशूद्रएव तथाचारण्यकेसर्पभूतंनहुषंप्रतियुधिष्ठिरवाक्यं सत्यंदानंक्षमाशीलमानृशंस्यंतपोघृणा दृश्यंतेयत्रनागेंद्रसब्राह्मणइतिस्मृतः तथा यत्रैतल्लक्ष्यतेसर्पवृत्तंसब्राह्मणःस्मृतः यत्रैतन्नभवेत्सर्पतंशूद्रमितिनिर्दिशेदिति जातिधर्मास्तुमनुनादर्शिताः अध्यापनंचाध्ययनंयजनंयाजनंतथा दानंप्रतिग्रहंचैवब्राह्मणानामकल्पयत् प्रजानांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच विषयेष्वप्रसक्तिंचक्षत्रियस्यसमादिशत् पशूनांरक्षणंदानमिज्याध्ययनमेवच वणिक्पथंकुसीदंचवैश्यस्यकृषिमेवच एकमेवतुशूद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् एतेषामेववर्णानांशुश्रूषामनसूययेति तस्मात्शमादयोयत्राब्राह्मणेब्राह्मणेवादृश्यंतेसएवब्राह्मणइत्यत्रविवक्षितं स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभते परामित्यत्रतुमनूक्तान्यध्यापनादीन्येवस्वकर्माणिग्राह्याणिनतुशमदमादीनि नहिज्ञानविज्ञानवतोऽन्यासंसिद्धिर्लब्धव्यास्ति तस्माच्छमदमादयोब्रह्मिष्ठस्यैवब्राह्मणस्यलक्षणमितिदिक् ॥ ४१॥ ब्राह्मणकर्माण्याह शमइति अंतःकरणनिग्रहःशमः बाह्येंद्रियनिग्रहोदमः तपःपूर्वोक्तंशारीरादिभेदेनत्रिविधं शौचंबाह्यंमृज्जलाभ्यामाभ्यंतरंभावशुद्धिः क्षांतिःक्षमा आर्जवमकौटिल्यं ज्ञानंशास्त्रीयंकर्मब्रह्मविषयं विज्ञानंतदनुष्ठानानुभवात्मकं आस्तिक्यंश्रद्धा एतन्नवकंब्रह्मकर्मब्राह्मणत्वजात्यभिव्यंजकंकर्म स्वभावजंप्राचीनंधर्मसंस्कारजं ॥ ४२ ॥ शौर्यंपराक्रमः तेजःप्रागल्भ्यं धृतिर्धैर्यं दाक्ष्यंयुद्धेकौशलमुत्साहोवा दानमौदार्यं ईश्वरभावःउन्मार्गवर्तिनांनियमनशक्तिः एतत्क्षात्रंकर्मस्वभाबजम् ॥ ४३ ॥

वैश्यशूद्रयोःकर्माण्याह कृषीति स्पष्टार्थःश्लोकः॥ ४४ ॥ कर्मप्रविभागफलमाह स्वेस्वेइति स्वेस्वेमन्वादिभिरुक्तेऽध्यापनादावसाधारणेशमदमादौसाधारणेचकर्मण्यभिरतोनिष्ठावान्संसिद्धिंज्ञानयोग्यतांलभतेनरः एतदेवविवरीतुंप्रतिजानीते स्वेति सिद्धिंवक्ष्यमाणांमुख्यसंन्यासलक्षणनैष्कर्म्यसिद्धिं यथायेनप्रकारेण॥ ४५ ॥ तमेवप्रकारमाह यतइति प्रवृत्तिःकायवाङ्मनोनिर्वर्त्याचेष्टा यतोहेतोरंतर्यामिणः येनवागभ्युद्यतइत्यादिश्रुतेः येनइदंसर्वंदृश्यंततंव्याप्तमुपादानत्वात् स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसंतर्प्यसिद्धिंमोक्षंविंदतिलभतेमानवः मनुष्याधिकारिकत्वाच्छास्त्रस्यपरमेश्वरेनित्यकर्मणामर्पणमेवमोक्षद्वारमित्यर्थः ॥४६॥ स्वकर्मणेतिविशेषणस्यफलमाह श्रेयानिति स्वधर्मोविगुणःकिंचिदंगहीनोपिश्रेयान्प्रशस्यतरः किमपेक्ष्यश्रेयान् परधर्मात्स्वनुष्ठितात्सम्यग्विहितादपि उक्तंच स्वधर्मेनिधनंश्रेयः परधर्मोभयावहइति स्वभावनियतंपूर्वोक्तत्रिविधस्वभावाज्जातंकर्मकुर्वन्किल्बिषंदोषंनाप्नोति विषकृमेर्विषमिवनदोषकरं तस्मात्तवभैक्ष्यंहिंसाशून्यमपिनयुक्तंकिंतुहिंसायुक्तोपिस्वधर्मएवप्रशस्यतरः धर्मत्वेनविहितेऽस्मिन्नग्नीषोमीयपश्वालंभेइवकृतेसतिनकिल्बिषप्रसंगोस्तीत्यर्थः ॥४७॥ किंचसहजंस्वाभाविकंक्षात्रंकर्मसदोषंहिंसामिश्रमपिनत्यजेत् हियस्मात्सर्वारंभाःसर्वाणिकर्माणिदोषेणहिंसादिनाआवृताएव यस्माच्चपरधर्मोभयावहस्तस्मात्स्वकर्मनत्यजेदित्यर्थः ॥ ४८॥ स्वकर्मणामीश्वरेसमर्पणंकर्तव्यमित्युक्त्वानंतरश्लोकद्वयेनस्वकर्मणामावश्यकत्वमुक्त्वातेषांपरमेश्वरेर्पणेनाकिंफलंस्यादित्यतआह असक्तेति संन्यासेन कार्यमित्येवयत्कर्मनियतंक्रियतेर्जुन संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतइतिपूर्वोक्तेनामुख्यसात्विकत्यागेन असक्तबुद्धिःपुत्रदारादिषुसक्तिपदेष्वासक्तिवर्जिताबुद्धिर्यस्यसोऽसक्तबुद्धिर्विरक्तइत्यर्थः अतएवजितात्माशांतचित्तः विगतस्पृहःविशेषेणगतास्पृहातृष्णायस्यतादृशोभूत्वानैष्कर्म्यसिद्धिंकात्स्न्येनस्वरूपतःकर्मत्यागलक्षणांपारिव्राज्यसिद्धिंपरमांपूर्वोक्तामुख्यत्यागापेक्षयातिश्रेष्ठांनद्वेष्ट्यकुशलंकर्मेतिश्लोकेव्याख्यातांअधिगच्छतिप्राप्नोति ॥ ४९ ॥ स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविंदतीत्येतत्प्रतिज्ञातमुपपादितं इदानींनैष्कर्म्यसिद्धिंप्राप्तोपिपरिव्राड्वशीकारसंज्ञकवैराग्यवान्यथाब्रह्मप्राप्नोतितथावक्तुंप्रतिजानीते सिद्धिमिति सिद्धिंनैष्कर्म्यसिद्धिंनिबोधबुध्यस्व मेमद्वचनात्समासेनसंक्षेपेणैवहेकौंतेय यायत्प्राप्यंब्रह्म विधेयापेक्षंस्त्रीत्वं ज्ञानस्यपरानिष्ठायदपेक्षयाऽन्यज्ज्ञेयमांतरतरंनास्तीत्यर्थः ॥ ५० ॥

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यंवैश्यकर्मस्वभावजम्॥परिचर्यात्मकंकर्मशूद्रस्यापिस्वभावजम्॥४४॥स्वेस्वेकर्मण्यभिरतःसंसिद्धिंलभतेनरः॥स्वकर्मनिरतःसिद्धिंयथाविंदतितच्छृणु॥४५॥यतःप्रवृत्तिर्भूतानांयेनसर्वमिदंततम्॥स्वकर्मणातमभ्यर्च्यसिद्धिंविंदतिमानवः॥४६॥श्रेयान्स्वधर्मोविगुणःपरधर्मात्स्वनुष्ठितात्॥स्वभावनियतंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषम्॥४७॥सहजंकर्मकौंतेयसदोषमपिनत्यजेत्॥सर्वारंभाहिदोषेणधूमेनाग्निरिवावृताः॥४८॥असक्तबुद्धिःसर्वत्रजितात्माविगतस्पृहः॥नैष्कर्म्यसिद्धिंपरमांसंन्यासेनाधिगच्छति॥४९॥सिद्धिंप्राप्तोयथाब्रह्मतथाप्नोतिनिबोधमे ॥ समासेनैवकौंतेयनिष्ठाज्ञानस्ययापरा॥ ५० ॥

तमेवब्रह्मप्राप्तिप्रकारमाहत्रिभिः बुद्ध्येति बुद्ध्यावेदांतश्रवणमननपरिपाकोत्थयाऽहंब्रह्मास्मीतिपरोक्षनिश्चयरूपयाविशुद्धयासर्वभूतेषुमैत्र्यादिभावनयासम्यग्विशोधितया धृत्याधैर्येणयोगक्षेमादिनिमित्तवैयग्र्यराहित्येन आत्मानंदेहेंद्रियसंघातंनियम्य दृढासनोभूत्वेत्यर्थः चकारात्प्राणंचनियम्य शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा ततइंद्रियाणिप्रत्याहृत्येत्यर्थः प्रत्याहृतकरणोप्यंतर्मनसैवविषयान्स्मरतितत्परित्यागमाह रागद्वेषौव्युदस्यचेति संकल्पंत्यक्त्वेत्यर्थः सहिविषयंपरिकल्प्यतत्ररागंजनयतीतिप्रसिद्धं यथाचाक्षपादाचार्यसूत्रं दोषनिमित्तंरूपादयोविषयाः संकल्पकृताइति दोषोरागादिः चकारादयमहमस्मीत्येतमपिभावंव्युदस्येतिज्ञेयं ततोब्रह्मभूयायब्रह्मभावायतंप्राप्तुंकल्पतेयोग्योभवतीतितृतीयेनसंबंधः ॥ ५१ ॥ केनसाधनजातेनैवंभूतोभवतीत्यतआह विविक्तेति यत्तच्छब्दाध्याहारेणयोज्यं नित्यमितिसर्वत्रसंबंधनीयं योनित्यंविविक्तसेवीएकांतशीली लघ्वाशीमिताशनशीलश्च तथानित्यंवैराग्यंरागाभावंसमुपाश्रितश्च तथानित्यंध्यानयोगःषष्ठाध्यायोक्तस्तत्परश्चयोनित्यंभवतिसयतवाक्कायमानसोभवति यतकायआसनदार्ढ्येन यतवाग्विषयेभ्यइंद्रियाणांप्रत्याहरणेन यतमानसःसर्वसंकल्पत्यागेन अत्रचतुर्भिःसाधनैर्यतवाक्कायमानसत्वंसाध्यं नित्यंविविक्तसेवादिशीलःसन्यतवाक्कायमानसोभूत्वाब्रह्मभूयायकल्पतइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ५२ ॥ एवंयतवाक्कायमानसस्ययोगिनोयोगजाःसिद्धयउपतिष्ठंति ताश्चश्रुतौदर्शिताः पृथिव्यप्तेजोनिलखेसमुत्थितेपंचात्मकेयोगगुणेप्रवृत्ते नतत्ररोगो

बुद्ध्याविशुद्धयायुक्तोधृत्यात्मानंनियम्यच ॥ शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वारागद्वेषौव्युदस्यच ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवीलघ्वाशीयतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरोनित्यंवैराग्यंसमुपाश्रितः ॥ ५२ ॥ अहंकारंबलंदर्पंकामंक्रोधंपरिग्रहम् ॥ विमुच्यनिर्ममःशांतोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

नजरानमृत्युःप्राप्तस्ययोगाग्निमयंशरीरमिति तथा यंयंलोकंमनसासंविभातिविशुद्धसत्वःकामयतेयांश्चकामान् तंतंलोकंजयतेतांश्चकामान्तस्मादात्मज्ञंह्यर्चयेद्भूतिकामइतिच संविभातिसंकल्पयति लोकंलोचनीयमतीतानागतमर्थजातं कामान्काम्यमानान्विषयान् जयतेउपलभतेइतिश्रुतिपदानामर्थः तथा नाविरतोदुश्चरितान्नाशांतोनासमाहितः नाशांतमानसोवापिप्रज्ञानेनैनमाप्नुयादिति प्रज्ञानेनशास्त्राचार्योपदेशजेनज्ञानेनदुश्चरितादिसेवनाद्विरक्तःशांतोजितचित्तःसमाहितोनिरूद्धचित्तवृत्तिरप्यशांतमानसोयोगैश्वर्यासक्तचित्तःएनमात्मानंनप्राप्नुयादितिश्रुत्यर्थः तदिदमाह अहंकारमिति यदा तुयोगीयतमानसोस्मितामात्रप्रत्ययोभवतितदासैवास्मितावस्थितिर्विषयाभिमुखाहंकारइत्युच्यतेविषयविमुखात्वस्मितेतिततस्तमहंकारंनिगृह्णीयात् तदनिग्रहेयोगीबलंसत्यसंकल्पत्वादिसामर्थ्यमात्मनः पश्यन्दर्पंकरोतिनमत्तुल्योन्योस्तीतिमन्यते ततश्चदृप्तोधर्ममतिक्रामतीत्यापस्तंबवचनाद्दिव्यान्कामानिच्छति तत्रकेनचिन्निमित्तेनकामप्रतिबंधेसतिक्रोधवान्भवतिततःपरोत्सादनायभूयांसंशिष्यादिपरिग्रहंसंपादयतिततोनश्यतीति तस्मात्सर्वानर्थमूलभूतमहंकारमेवविमुच्यततइतरान्सर्वान्विमुंचति अहंकारविमोकेपिनिर्ममत्वंतत्प्रदर्शितेषुविषयेषुममताशून्यत्वेसत्यहंकारःशिथिलीभूतोविषयवैमुख्यं प्राप्यस्वकारणेऽस्मितायांविलीयते ततःशांतोऽस्मितायाअपिप्रलयान्निरिंधनाग्निवदुपरतोयोगीब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५३ ॥

अस्यैवंशांतस्यकेवलस्ययोगिनोव्युत्थानावस्थामाह ब्रह्मभूतइति योहिसुप्तौलयेवानिपतितोयोगीव्युत्थानेजडदेहस्तमोग्रस्तचित्तइवतंद्रालुरुत्तिष्ठति ब्रह्मभूतस्तुप्रसन्नात्माप्रसन्नचेताःलघुशरीरःअन्तेतेनेवसमाधिसुखेनतृप्तस्तदेकप्रवणोनशोचतिनष्टं नाप्यप्राप्तंकांक्षतिदारादिकं सर्वेषुभूतेषुचतुर्विधेषुसमःब्रह्मैवेदंसर्वमितिबुद्ध्यावैषम्यवर्जितःसन्परांमद्भक्तिंद्वैतदृष्टिविवर्जितांभावनांलभते पातंजलयोगीतुनव्युत्थानेपरांदृष्टिंलभतेभेददर्शित्वात् अयंचभक्तःश्रीभागवतेदर्शितः सर्वभूतेषुयेनैकंभगवद्भावमीक्षते भूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमइति सोयंचतुर्थोभक्तोज्ञानीत्वात्मैवमेमतमितिभगवतापिदर्शितः ॥ ५४ ॥ अस्याअद्वैतात्मतत्त्वज्ञानलक्षणायाभक्तेःफलमाह भक्त्येति मांउक्तविधयाभक्त्याज्ञानीअभितःसाकल्येनजानाति साकल्यमेवाह यावानिति किमहमणुपरिमाणोवादेहसंमितोवातार्किकाणामिवाकाशवत्सकलमूर्तद्रव्यसंयोगित्वलक्षणविभुत्वाश्रयोवासप्रपंचाद्वैतवादिनामिवस्वगतभेदवान्वाऽखंडैकरसोवेतिपरिमाणतस्तत्त्वतोमांतत्पदार्थंजानाति तथायश्चास्मीति देहेंद्रियप्राणमनसामन्यतमःकियत्कालस्थायीवाक्षणिकविज्ञानरूपोवाशून्यंवाकर्ताभोक्तावाजडोवाजडाजडरूपोवाचिद्रूपोभोक्तावाकर्तृत्वभोक्तृत्ववर्जितआनंदघनोवेतितत्त्वतःसर्वसंशयराहित्येनमामजरममरमभयमशोकंजानाति तथाचश्रुतिः भिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाः क्षीयंतेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरेइतिआत्मदर्शनेसतिसर्वसंशयोच्छेदंदर्शयति एवंक्षेत्रज्ञंचापिमांविद्धिसर्वक्षेत्रेषुभारतेत्युक्तेः

ब्रह्मभूतःप्रसन्नात्मानशोचतिनकांक्षति॥समःसर्वेषुभूतेषुमद्भक्तिंलभतेपराम्॥५४॥
भक्त्यामामभिजानातियावान्यश्चास्मितत्त्वतः॥ततोमांतत्त्वतोज्ञात्वाविशतेतदनंतरम्॥५५॥

सर्वक्षेत्रेष्वेकंमांविभुंसच्चिदानंदघनंतत्त्वतोज्ञात्वासर्वोपाधिविनिर्मुक्तंयाथात्म्येनज्ञात्वासाक्षात्कृत्यततोव्याप्तोब्रह्मभावंगतोभवतीत्यर्थः ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवतीतिश्रुतेः यद्वा ततइतिकारणब्रह्मभावापत्तिःसार्वात्म्यरूपाप्रथममुक्तायएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवति सएतमेवपुरुषंब्रह्मततममपश्यदित्यादिश्रुतिभ्योमुक्तानांसार्वात्म्यावगमात् ततमंतततमं एकस्तकारश्छांदस्यांप्रक्रियायांलुप्तोद्रष्टव्यइतिश्रुतिभाष्यं अनंतरंकारणभावापत्तेरनुपदमेवतत्ब्रह्मतच्छब्दाभिधेयं तदितिवाएतस्यमहतोभूतस्यनामभवतीतिश्रुतेः शुद्धंब्रह्मविशतेदर्पणापायेप्रतिबिंबोबिंबमिवप्रविशति कार्योपाधीनांजीवानांकारणोपाधीश्वरप्राप्तिद्वारैवनिष्कलब्रह्मप्राप्तिरित्यावेदितंप्रागेव यद्वा मांज्ञात्वातद्विशतइत्येतावतैवज्ञानप्रवेशयोःपौर्वापर्येसिद्धेतदनंतरमितिपदेनतच्छब्देनबुद्धिस्थंदेहंपरामृश्यतत्पातानंतरमितिव्याख्येयं यतोजातेपितत्त्वज्ञानेयावद्देहपातंप्रारब्धकर्मणांप्रतिबंधाद्विदेहकैवल्यंनप्राप्यते अन्यथाज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तिःस्यात् विमुक्तश्चविमुच्यते भूयश्चांतेविश्वमायानिवृत्तिरितिमुक्तस्यमुक्तिंनिवृत्तायाश्चमायायाःपुनर्निवृत्तिंवदज्जीवन्मुक्तिशास्त्रंबाधितंस्यात् यथातार्किकाणांनष्टेपिसमवायिकारणेपटादिकंक्षणमात्रमवतिष्ठतेएवमस्माकमप्यनादिकालायादेहाद्युपादानभूतायाअविद्यायाविनाशेपिकिंचित्कालंदेहादिप्रतिभानंयुज्यते ईदृशमेवजीवन्मुक्तमपेक्ष्यभगवताउक्तं उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनइति स्थितप्रज्ञलक्षणस्मृतिरपितल्लक्षणाभिधित्सयैवप्रवृत्तेइतिदिक् ॥ ५५ ॥

ननुतद्यथैषीकतूलमग्नौप्रास्तंप्रदूयेतैवंहास्यसर्वेपाप्मानःप्रदूयंतइतिपूर्वकर्मणांज्ञानेनप्रायश्चित्तेनेवसत्यपिनाशश्रवणेज्ञानोत्तरकालीनानांकर्मणांनाशाभावाज्ज्ञानोत्तरमपिदेहधारणेस्वाभाविकानांकर्मणांवर्जनस्यासंभवादवश्यंज्ञानिनोपिबंधःस्यादित्याशंक्याह सर्वकर्माणीति मद्व्यपाश्रयोहमेवप्रज्ञानघनःप्रत्यगात्माव्यपाश्रयआश्रयोयस्यसमद्व्यपाश्रयोज्ञानी सर्वकर्माणिविहितानिनिषिद्धानिवासदाऽसकृत्कुर्वाणोपिमत्प्रसादात्मदनुग्रहाच्छाश्वतंनित्यंअव्ययंपरमसर्वोत्कृष्टंपदंपदनीयंमोक्षमवाप्नोति नतुज्ञानोत्तरमपिक्रियमाणैःकर्मभिर्बध्यते तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति नहवाएवंविदिकिंचनरजआध्वंसतेतंविदित्वानलिप्यतेकर्मणापापकेनइत्यादिशास्त्रेणतत्त्वज्ञानिनःकर्मालेपश्रवणात् ॥ ५६ ॥ एवंवर्णाश्रमादिधर्मपुरस्कारेणससाधनासफलाचब्रह्मविद्यानिरूपि

सर्वकर्माण्यपिसदाकुर्वाणोमद्व्यपाश्रयः ॥ मत्प्रसादादवाप्नोतिशाश्वतंपदमव्ययम् ॥ ५६ ॥ चेतसासर्वकर्माणिमयिसंन्यस्यमत्परः ॥ बुद्धियोगमपाश्रित्यमच्चित्तःसततंभव ॥ ५७ ॥ मच्चित्तःसर्वदुर्गाणिमत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥ अथचेत्त्वमहंकारान्नश्रोष्यसिविनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥ यदहंकारमाश्रित्यनयोत्स्यइतिमन्यसे ॥
मिथ्यैषव्यवसायस्तेप्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेनकौंतेयनिबद्धःस्वेनकर्मणा ॥ कर्तुंनेच्छसियन्मोहात्करिष्यस्यवशोपितत् ॥ ६० ॥

ता अस्याःप्राप्तयेपुनःसाधनत्वेनभक्तिमेवविधत्ते चेतसेति चेतसाविवेकबुद्ध्यासर्वाणिकर्माणिनित्यनैमित्तिकानिमयिभगवतिवासुदेवेसंन्यस्ययत्करोषियदश्नासीत्युक्तरीत्यासमर्प्यमत्परःअहमेवपरःप्राप्योयस्यनतुमद्भक्त्याअर्थादीन्प्रार्थयानः बुद्धियोगंपूर्वोक्तंसिद्ध्यसिद्ध्योःसमत्वलक्षणंबंधहेतोरपिकर्मणोमोक्षहेतुत्वसंपादकंअपाश्रित्यआश्रित्यमच्चित्तःमदेकशरणःसततंसर्वदाभव ॥ ५७ ॥ एतस्यभक्तियोगस्यकरणेगुणमकरणेदोषंचाह मच्चित्तइति दुर्गाणिआध्यात्मिकाधिलौकिकादीनिसंकटानि अहंकारात्स्वपांडित्याभिमानात्नश्रोष्यसिमद्वाक्यंतर्हिविनंक्ष्यसिपुरुषार्थशून्योभविष्यसि ॥५८॥ स्वतंत्रोहंत्वदुक्तंनकरिष्यामीत्याशंक्याह यदिति यत्यदिअहंकारंगर्वमाश्रित्यनयोत्स्येयुद्धंनकरिष्येइतिमन्यसेएषतेतवव्यवसायोनिश्चयोमिथ्या यतःप्रकृतिःक्षात्रस्वभावःत्वांनियोक्ष्यति प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहःकिंकरिष्यतीतिचोक्तं ॥ ५९ ॥ प्रकृतिस्त्वांनियोक्ष्यतीत्येतदेवव्याचष्टे स्वभावजेनेति स्वभावजेनपूर्वोक्तेनशौर्यादिनाअवशोपिपरवशएवतत्करिष्यसि ॥ ६० ॥

कोसौपरोयद्वशेहमस्मीत्यतआह ईश्वरइति ईश्वरईशनशीलोंतर्यामीपृथिव्यादीनामस्माकंचसर्वभूतानांसर्वप्राणिनांहृद्देशेबुद्धिगुहायांसर्वप्राणिप्रवर्तकस्तिष्ठति कीदृशः सर्वभूतानिभ्रामयन् ऊर्ध्वाधोमार्गेपुसंचारयन्काष्ठपुत्तिकाइवसूत्रधारः यंत्रारूढानियंत्रमिवयंत्रंउत्क्रमणादिसाधनंसर्वप्राणाद्यात्मकंलिंगंतदारूढानिमाययास्वशक्त्याभ्रामयन्नितिसंबंधः हेअर्जुनशुक्लविशुद्धांतःकरण सेश्वरोसीतिभावः अत्राहंकारपूर्वकंयःकर्मकरोतियश्चईश्वरपरवशोहंकरोमीतिबुद्ध्याकरोतितयोरत्यंतवैलक्षण्यप्रदर्शनार्थोमंत्रोभाष्येउदाहृतः अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजसीवेद्याभिरितिभारद्वाजार्षं अहश्चकृष्णमहरर्जुनंचेत्याग्निमारुतस्यप्रतिपदितिब्राह्मणेनआग्निमारुतेशस्त्रेविनियुक्ताप्रथमेयमृक् यस्मिन्दिवसेसोमःसूयतेयागार्थंतदेवजन्मसाफल्यदिनंमुख्यमहःशब्दवाच्यं अन्यत्तुदिनमदिनमेवनिष्फलत्वात् तथाचस्मृतिः दशभिर्जन्मभिर्वेदाआधानंशतजन्मभिः सहस्रैर्जन्मभिःसोमंब्राह्मण्यंपातुमर्हतीतिसोमयागस्यदौर्लभ्यंदर्शयति तदयमहःशब्दःकालवचनोपिसौम्येकर्मणिवर्तते यथादर्शपौर्णमासशब्दौ तत्रैवंसतिअहःयागःकृष्णंअविदुषाकृतमप्रकाशमिवभवति तथाहरर्जुनंस्वच्छंतदेवविदुषाकृतंप्रकाशरूपमिवभवति तेएतेउभेअपिविद्वदविद्वत्कृतेअहनीरजसीप्रवृत्तिरूपत्वात्रजोगुणकार्येअपिविद्याभि

ईश्वरःसर्वभूतानांहृद्देशेर्जुनतिष्ठति ॥ भ्रामयन्सर्वभूतानियंत्रारूढानिमायया ॥ ६१ ॥ तमेवशरणंगच्छसर्वभावेनभारत ॥ तत्प्रसादात्परांशांतिंस्थानंप्राप्स्यसिशाश्वतं ॥ ६२ ॥ इतितेज्ञानमाख्यातंगुह्याद्गुह्यतरंमया ॥ विमृश्यैतदशेषेणयथेच्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ सर्वगुह्यतमंभूयःशृणुमेपरमंवचः ॥ इष्टोसिमेदृढमितिततोवक्ष्यामितेहितं ॥ ६४ ॥

र्विद्याभिःकर्मांगाववद्धोपासनारूपावापरमेश्वरेसर्वकर्मार्पणरूपावा अहंकरोमीत्यभिमानरूपावाविद्याविज्ञानानिताभिर्विवर्तेतेवैपरीत्येनवर्तेते सोपासनंकर्मश्वेतंपरमात्मतत्त्वप्रकाशकंबंधविच्छेदहेतुः मूढकृतंकर्मकृष्णंस्वरूपावरकंबंधहेतुरित्यर्थः तदेवंभगवान्पार्थअर्जुनेतिसंबोधयन्एतस्यस्वच्छांतःकरणत्वद्योतनेनशुक्लेधर्मेधिकारंदर्शयति ॥६१॥ तमेवईश्वरंसर्वभावेनसर्वात्मनाशरणमाश्रयंगच्छश्रयस्व तत्प्रसादात्तदनुग्रहात्परांशांतिंउपरतिंसमाधिमितियावत् तथाचसूत्रं समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानादिति स्थानंचपरंविष्णोःपदंमोक्षंशाश्वतंनित्यंप्राप्स्यसि ॥ ६२ ॥ सर्वगीतार्थमुपसंहरति इतीति इतिएवंप्रकारंतेतुभ्यंमयासर्वज्ञेनपरमकारुणिकेनज्ञानंआख्यातं गुह्यान्मंत्रतंत्ररसायनरूपाद्गुह्यतरंअतिशयितंरहस्यं एतद्यथोक्तंशास्त्रार्थजातंविमृश्यसम्यगालोच्ययथेच्छसितथाकुरु ॥ ६३ ॥ एवंयथेष्टकरणमभ्यनुज्ञायाप्यतिवात्सल्यात्श्लोकद्वयेनैवकृत्स्नंशास्त्रार्थमुपदेक्ष्यंस्तद्ग्रहणेऐकाग्र्यमस्यसंपादयितुमाह सर्वेति सर्वेभ्योगुह्येभ्यःअतिशयितंगुह्यंसर्वगुह्यतमंभूयःपुनरसकृदुक्तमपिमेममवचनंशृणु परमंपरमार्थविषयत्वात् नलोभान्नापिभयात्त्वांवक्ष्यामिकिंतर्हिमेममइष्टोसिपरमाप्तोसिइतिहेतोःदृढंअतिशयितंतेतवहितंयतस्ततोवक्ष्यामि तवइष्टत्वात्विद्यायाश्चहितत्वात्तद्वचनंआप्तेत्वयिअवश्यंवक्तव्यमितिभावः ॥ ६४ ॥

तदेवगुह्यतमंहितमाह मन्मनाइति अहंप्रत्यगात्मानंदैकघनःपरिपूर्णस्तदाकारंमनोयस्यसमन्मनाःभव एतेनब्रह्मात्माभेदोपिसाक्षात्करणीयइत्युत्तरषट्कार्थउक्तः कथमेवंविधाज्ञाननिष्ठालभ्यतेऽतआह मद्भक्तोभव एतेनभगवदुपासनात्मकोमध्यमषट्कार्थउक्तः कथमल्पपुण्यस्यभक्तिरुदेष्यतीत्यतआह मद्याजीभगवदर्थकर्मकरणशीलोभव एतेनकर्मप्रधानआद्यषट्कार्थोविवृतः ननुयस्यभगवद्याजित्वंनसंभवतिदारिद्र्यात्स्त्र्याद्यभावाद्वातस्यभगवद्भक्तिदौर्लभ्याद्ब्रह्माकाराचेतोवृत्तिर्दुर्लभतरेत्याशंक्याह मांनमस्कुरु प्राकृतभक्त्यैवप्रतिमादौभगवंतंसर्वोपचारसमर्पणेननमस्कारादिनासम्यगाराधयेत्यर्थः तथाचाश्वलायनोनमस्कारस्यैवयज्ञत्वमुदाहरति योनमसास्वध्वरइतियज्ञोवैनमइतिहिब्राह्मणंभवतीतिच एवमुक्तस्यसोपानत्रयारूढस्यफमाह मामिति मामेवतत्पदार्थंसर्वजगत्कारणंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिमखंडैकरसंत्वंएष्यसिप्राप्स्यसिबिंबइवप्रतिबिंबंघटाकाशइवमहाकाशं अस्मिन्नर्थेशपथंकरोतितेतवपुरःसत्यंअबाधितार्थभूतंप्रतिजानेप्रतिज्ञांकरोमिमामेवैष्यसीति प्रियोसिमे यतस्त्वंमेममप्रियोसिअतःप्रतारणानर्हंत्वयिसत्यमेवाहंब्रवीमीत्यर्थः ॥ ६५ ॥ एवंनमनयजनभजनमननक्रमेणसांख्यनिष्ठाउक्ता यापूर्वंध्यानेनात्मनिपश्यंतीत्यनेनश्लोकेनदर्शिता इदानींअन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते तेपिचातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाइतिकेवलोपास्तिनिष्ठायोगाख्योक्तातामाह सर्वेति सर्वेषांवर्णानामाश्रमाणांदेहेंद्रियबुद्धीनांचधर्मानग्निहोत्रादीन्सुखदुःखादींश्चत्यक्त्वामामेकंसर्वेश्वरंसर्वशक्तिंसोपाधिंनिरुपाधिंवाऽखंडैकरसमानंदघनंपरमात्मानं शरणंशृणातिहिनस्त्यविद्यादीन्क्लेशादीन्शरणमाश्रयःपरायणंगच्छप्राप्नुहि मदेकशरणोभवेत्यर्थः अत्रअन्नंभुक्त्वैवतृप्यतिनतुजलमात्रंपीत्वेतिवत्हेतुत्वंक्त्वा

मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजीमांनमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसिसत्यंतेप्रतिजानेप्रियोसिमे ॥ ६५ ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्यमामेकंशरणंव्रज ॥ अहं
त्वासर्वपापेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचः ॥ ६६ ॥ इदंतेनातपस्कायनाभक्तायकदाचन ॥ नचाशुश्रूषवेवाच्यंनचमांयोभ्यसूयति ॥ ६७ ॥

प्रत्ययार्थः सर्वधर्मपरित्यागेनमांशरणंव्रजेत्यर्थः यथोक्तं अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महइति एतस्यभगवच्छरणीकरणस्यफलमाह अहंत्वेति अहंप्रत्यगात्मासूर्याद्यंतर्यामीनारायणःसकलपाप्मविनिर्मुक्तःसम्यग्ज्ञातःसन्त्वात्वांसर्वपापेभ्यःसंचितक्रियमाणेभ्योगोत्रवधादिजेभ्योमोक्षयिष्यामिमाशुचःशोकंमाकार्षीः तथाहि तत्त्वज्ञानफलंपापास्पर्शःशोकतरणंचसर्वश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धं आदित्यांतर्वर्तिनंनारायणंप्रकृत्यछांदोग्येश्रूयते सएषससर्वेभ्यःपाप्मभ्यउदितउदेतिहवैसर्वेभ्यःपाप्मभ्योयएवंवेद तरतिशोकमात्मवित्तत्रकोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यतइति उदितःऊर्ध्वमितोगतःपापान्युत्क्रम्यगतोनिष्पापइतिश्रुतिपदार्थः वर्णाश्रमधर्मसंन्यासपूर्वकंषष्ठाध्यायेनोक्तेनयोगेनदेहादीनांधर्मांश्चत्यक्त्वानिर्विकल्पमात्मानंसाक्षात्कुर्वतोनकर्मलेपइत्यर्थः॥ ६६ ॥एवंश्लोकद्वयेनज्ञानयोगेनसांख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामितिसांख्ययोगौद्वितीयाध्यायेदर्शितावुपसंहृत्यविद्यासंप्रदायविधिमाह इदमिति अतपस्कायतपआलोचनंतद्रहितायअयत्नशीलायेत्यर्थः अभक्तायश्रद्धाहीनाय अशुश्रूषवेगुरुसेवामकुर्वते मांपरमात्मानंयोभ्यसूयतिमदीयगुणासहिष्णुतयामयिदोषारोपपरोभवतितस्मै नञःप्रत्येकंसंबद्धत्वादेतेषांविशेषणानामन्यतमाभावेपिकदाचनमहत्यपिसंकटेइदंनवाच्यंनोपदेष्टव्यं अत्रविद्याहवैब्राह्मणमाजगामगोपायमाशेवधिष्टेहमस्मि असूकायानृजवेऽयतायनमाब्रूयाअवीर्यवतीतथास्यां यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनइतिश्रवणादसूयारहितायार्जवोपेतायाभ्यासशीलायगुरुपरमेश्वराराधनपरायचएतद्रहस्यंदेयंनान्यस्मैइत्यर्थः ॥ ६७ ॥

एवंसंप्रदायविधिमुक्त्वासंप्रदायकर्तुःफलमाह यइदमिति इदंपरमंगुह्यंयोभक्तिहीनोमानपूजाद्यर्थींसन्मद्भक्तेष्वभिधास्यतिसोपिततएवपुण्यान्मयिपरमेश्वरेचिदेकरसेपरांभक्तिमद्वैतलक्षणामुपासनांकृ
त्वातत्रादरंप्राप्यतामनुष्ठायचमामेवैष्यतिमुक्तिंप्राप्स्यतीत्यर्थः असंशयःसंशयोत्रनास्ति स्मर्यतेहिअजामिलादीनांभक्तिगंधहीनानामपिपुत्रसंकेतितेननारायणेतिनाम्नास्नेहवशादाह्वयतांतावन्मात्रतुष्टे
नभगवतासद्गतिर्दत्ताकिमुवक्तव्यंयोवाचाएतावच्छास्त्ररहस्यंप्रतिपादयतितस्यभक्तिलाभादिक्रमेणकृतकृत्यत्वंभविष्यतीति ॥ ६८ ॥ ननुअश्रद्धयाकृतंसर्वंव्यर्थमितित्वयैवोक्तंकथमभक्तस्याप्येतच्छा
स्त्राभिधानतोभक्त्यादिलाभःसंभवेदित्याशंक्याह नचेति तस्मादेतच्छास्त्रप्रवर्तकादन्योमनुष्येषुमेममप्रियकृत्तमोनचकश्चिदस्ति इयमेवममहतीवाचिकीभक्तिस्तांकृत्वासोपानारोहक्रमेणमेममप्रियत
रोभविताभविष्यति अनिच्छयापिसंस्पृष्टोदहत्येवहिपावकइति नचभुविएतस्मादन्यत्परमार्थसाधनमस्तीतिभावः अक्षरार्थःस्पष्टः ॥ ६९ ॥ अध्यापकस्यफलमुक्त्वाऽध्येतुःफलमाह अध्येष्यतेचे
ति ज्ञानयज्ञेननिर्विकल्पसमाधिनाइष्टःपूजितःसहिधर्ममेघनामापुष्कलपुण्यवृष्टिकरस्तद्वदेतस्यशास्त्रस्याध्ययनमपीत्यर्थः इतिमेममसर्वेश्वरस्यमतिः तेनात्रस्तुतिमात्रमेतदितिनमंतव्यंकिंतुभूतार्थवादए

यइदंपरमंगुह्यंमद्भक्तेष्वभिधास्यति॥भक्तिंमयिपरांकृत्वामामेवैष्यत्यसंशयः॥६८॥नचतस्मान्मनुष्येषुकश्चिन्मेप्रियकृत्तमः॥भवितानचमेत
स्मादन्यःप्रियतरोभुवि॥६९॥अध्येष्यतेचयइमंधर्म्यंसंवादमावयोः॥ज्ञानयज्ञेनतेनाहमिष्टःस्यामितिमेमतिः॥७०॥श्रद्धावाननसूयश्चशृणु
यादपियोनरः॥सोपिमुक्तःशुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम्॥७१॥कच्चिदेतच्छ्रुतंपार्थत्वयैकाग्रेणचेतसा॥कच्चिदज्ञानसंमोहःप्रनष्टस्तेधनं
जय॥७२॥ ॥अर्जुनउवाच॥नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत॥स्थितोस्मिगतसंदेहःकरिष्येवचनंतव॥७३॥

वायमितिभावः ॥ ७० ॥ प्रवक्तुरध्येतुश्चफलमुक्त्वाश्रोतुरपिफलमाह श्रद्धावानिति शृणुयादपिअक्षरश्रवणंकुर्यादपिकिमुवक्तव्यमादरेणार्थग्रहणंयःकुर्यात्सउक्तंफलंप्राप्नुयादिति स्पष्टार्थःश्लोकः त
थाचोक्तंश्रीभागवते वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि वक्तारंप्रच्छकंश्रोतृंस्तत्पादसलिलंयथेति ॥ ७१ ॥ सर्वांतर्यामीसर्वज्ञोपिभगवाँल्लोकशिक्षार्थंशिष्यस्यज्ञानंजातंनवेतिपृच्छति अन्यथापुनःपु
नःस्वयमेत्यउपदेशंकृतवताऋभुणानिदाघइवमयायंशतकृत्वोप्युपदेशेनकृतार्थःकर्तव्यइत्याशयेनाह कच्चिदिति कच्चिदितिकामप्रवेदने हेपार्थएतत्त्वयाएकाग्रेणचेतसाश्रोतव्यंशब्दतोर्थतश्चबोद्धव्यमि
तिममकामोस्तिततस्त्वांपृच्छामिकिमिदंत्वयाश्रुतमिति श्रुतवतोपितवअज्ञानकृतःसंमोहोविपर्ययःअनात्मन्यात्मधीरूपःस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपइतिसतिसद्विविधोपिनष्टःकच्चित् मच्छ्रमसाफल्यमिच्छु
स्त्वामहंपृच्छामीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ एवंपृष्टःस्वस्यकृतकृत्यतांज्ञापयन्नर्जुनउवाच नष्टोमोहइति मोहःपूर्वोक्तोद्विविधोपिनष्टः स्मृतिरयमहमस्मिपरंब्रह्मेत्यात्मानुसंधानरूपाआत्मतत्त्वविषयालब्धा यस्या
लाभेनसर्वहृदयग्रंथीनांयावान्यश्चास्मितत्त्वतइत्युक्तोदाहृतानांचिज्जडैक्यभ्रमप्रभवानांविमोक्षोभवति तथाचश्रूयते स्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविमोक्षइति त्वत्प्रसादान्मयाच्युतस्मृतिर्लब्धेतिसंबंधः स्थितो
स्मि त्वच्छासनेइतिशेषः गतसंदेहोनष्टसंदेहइत्यनेनानात्मन्यात्मधीरूपोमोहोनष्टइतिदर्शितं करिष्येवचनंतवेत्यनेनस्वधर्मेयुद्धेचाधर्मधीरूपोपिमोहोनष्टइतिदर्शितं ॥ ७३ ॥

समाप्तःशास्त्रार्थः इदानींकथाप्रबंधमेवानुवर्तयन्संजयउवाच इतीति अद्भुतंचेतसोविस्मयकरं रोमहर्षणंरोमांचोद्भेदजनकं शेषंस्पष्टं ॥ ७४ ॥ कथमयंत्वयादूरस्थयोरपिवासुदेवार्जुनयोःसंवादःश्रुतइ त्यतआह व्यासप्रसादादिति भगवताव्यासेनदिव्यंचक्षुःश्रोत्रादिकंमह्यंदत्तंयेनाहंव्यवहितंविप्रकृष्टंवासर्वंकरतलामलकवद्विजानामि अतोव्यासप्रसादादेतच्छास्त्रंपरंगुह्यंगोप्यंअहंश्रुतवान् योगंचपश्यमे योगमैश्वरमितिप्रतिज्ञापूर्वकंप्रदर्शितंवैश्वरूप्यं तमपिदृष्टवानितिशेषः स्वयंकथयतइत्युक्तेअस्यमहतोभूतस्यनिःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेःस्वनिःश्वसितंवेदंशिष्याचार्यपरंपरयाकथयतइत्यायाति तदर्थं साक्षात्कथयतइति सृष्ट्यादौब्रह्माणंप्रतीवेदानीमर्जुनंप्रतिसाक्षात्कथयतःश्रुतवानहमित्यर्थः तेनभगवदनुग्रहपात्रतयाब्रह्मणासमत्वंस्वस्यद्योत्यते अत्रएतद्योगमित्यभेदेनान्वयेतुगुह्यपदापेक्षयाएतद्योगमि तिपुन्नपुंसकलिंगयोरपिसामानाधिकरण्यंशक्यंचयत्किंचिदश्नतापिक्षुदुपहंतुमित्यादाविवपूर्वप्रवृत्तलिंगसंस्कारप्राबल्यादुत्तरत्रभिन्नलिंगविशेष्यलाभेपिपूर्वसंस्कारोननिवर्ततइतिसामानाधिकरण्यंवि लिंगयोरपिवक्तुंशक्यमितिज्ञेयं ॥७५॥ केशवार्जुनसंवादश्रवणजंविश्वरूपाख्ययोगदर्शनजंचाह्लादंक्रमेणश्लोकद्वयेनाह राजन्निति हेराजन्हेधृतराष्ट्र पुण्यंपुण्यकरंपापहरंचेत्यर्थात् संस्मृत्यसंस्मृत्येति संभ्रमेद्विरुक्तिः शेषंस्पष्टार्थं ॥ ७६ ॥ तच्चेति रूपंविश्वरूपं एतद्दर्शनेहिब्रह्माणमीशमितिदेशतोविप्रकृष्टंवक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतीतिकालतोव्यवहितंभीष्मादिक्षयंचकरतलामलकवद्दृष्टवान् तच्चजग

संजयउवाच॥ ॥इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचमहात्मनः॥ संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणम्॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरम्॥ योगंयोगेश्वरा त्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयम्॥ ७५॥ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुतम्॥ केशवार्जुनयोःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः॥ ७६ ॥ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपम त्यद्भुतंहरेः॥ विस्मयोमेमहान्राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः॥ ७७॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः॥ तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्ध्रुवानीतिर्मतिर्मम॥ ७८॥ ॥इ० भी०भग०सू०ब्र०श्रीकृष्णार्जुनसंवादेसंन्यासयोगोनामअष्टादशोऽध्यायः॥ १८॥ पर्वणितुद्विचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४२॥ ॥समाप्तंभगवद्गीतापर्व॥ ६३॥

तोमिथ्यात्वमंतरेणनसंभवतीतिप्रतिपादितंवेदांतकतके अतीतानागतंवस्तुवीक्ष्यतेकरबिल्ववत् योगीसंकल्पमात्रोत्थमितिशास्त्रेषुडिंडिमः १ मायायांसर्वदासर्वंसर्वावस्थमिदंजगत् अस्तीतितदुपाधिश्चि त्सार्वात्म्यात्सर्वमीक्षते २ आरंभपरिणामाभ्यांस्वेनरूपेणयन्नसत् अतीतानागतंवस्तुयोगीतद्वीक्षतांकथं ३ संकल्पमात्रभातंवस्त्वतीतादियदीष्यते नष्टस्त्रीदर्शनाभंतत्स्याद्योगिज्ञानमप्रमा ४ योगिसंक ल्पमात्रेणतस्योत्पत्तिर्यदीष्यते ईशसंकल्पमात्रेणसर्वोत्पत्तिस्तदेष्यतां ५ आरंभेपरिणामेवादेशकालाद्यतिक्रमः नैवदृष्टःक्वचित्सोयंस्वप्नमायादिषुस्फुटः ६ युगपद्गृह्यतेकुंभोनानादेशस्थयोगिभिः जलसूर्य इवास्माभिस्तेनासौकल्पितःस्फुटं ७ योगिभिर्गृह्यमाणत्वाद्घटःसर्वत्रसर्वदा सन्नेवास्तीतिचेत्कार्यंकथमीदृग्विधंभवेत् ८ व्यावृत्तंहीष्यतेकार्यंयुगपद्भिन्नदेशता चेत्कल्पनांविनास्येष्टादृष्टांतस्तत्रनास्तिवः ९ तस्मान्नाणुभिरारब्धभित्तिवन्नापिगव्यवत् प्रकृतेःपरिणामोवाजगत्किंत्विंद्रजालवत् १० सत्यंबद्धदृशामिंद्रजालंविश्वंपरागदृशां अधिष्ठानादृतेशुद्धदृशांनास्त्येवतद्द्वयमिति ११ स्पष्टार्थोमूलश्लोकः ॥ ७७ ॥ यस्मादनंतैश्वर्योभगवांस्तदनुगृहीतोर्जुनश्चयुधिष्ठिरपक्षेस्तिअतस्त्वयाजयाशानकार्येत्याह यत्रेति यत्रपक्षे ध्रुवेतिसर्वत्रसंबध्यते श्रीर्दिव्यसभादिशोभा विजयःप्रसिद्धः भूतिरैश्वर्यंसर्वनि यंतृत्वं नीतिर्नयश्च एतत्सर्वंतत्रतस्मिन्पक्षेध्रुवमितिममममतिःअतःपांडवैःसहसंधिरेवकर्तव्यइतिभावः ॥ ७८ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणज्ञमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोःश्रीनीलकंठसूरिवर्यस्यकृतौभारतभावदीपेभीष्मपर्वणिगीतार्थप्रकाशेअष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥ ॥ ५० ॥ ४२ ॥

गीतासुगीताकर्तव्याइत्यादयःसार्धाःपंचश्लोकागौडैर्नपठ्यंते ॥ १ ॥ २ ॥ ३॥ ४॥५॥ एवंगीतांतेमन्मनाभवेत्यादिनानिष्कामानामात्मनिष्ठानामेवैष्यसीत्यात्मप्राप्तिश्चतत्फलभूतादर्शिता सकामानांत्वर्थाधीनाकामसिद्धिः अर्थश्चसतामपिपांडवानामिवगुरुवधानृताद्याश्रयेणैवसिद्ध्यति सोपिबलवदनुग्रहात् अन्येषांतुकौरवाणामिवसाध्यमानोनिरन्वयोच्छेदायभवतीतिदर्शयिष्यन्युद्धप्रधानंग्रंथंसौषुप्तप

अथभीष्मवधपर्व॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥गीतासुगीताकर्त्तव्याकिमन्यैःशास्त्रसंग्रहैः ॥ यास्वयंपद्मनाभस्यमुखपद्माद्विनिःसृता ॥ १ ॥ सर्वशास्त्रमयीगी
तासर्वदेवमयोहरिः॥सर्वतीर्थमयीगंगासर्ववेदमयोमनुः ॥ २॥ गीतागंगाचगायत्रीगोविंदेतिहृदिस्थिते॥ चतुर्गकारसंयुक्तेपुनर्जन्मनविद्यते॥ ३॥ षट्श
तानिसविंशानिश्लोकानांप्राहकेशवः॥अर्जुनःसप्तपंचाशत्सप्तषष्टिंतुसंजयः ॥ ४ ॥ धृतराष्ट्रःश्लोकमेकंगीतायामानमुच्यते ॥ भारतामृतसर्वस्वगीतायाम
थितस्यच॥सारमुद्धृत्यकृष्णेनअर्जुनस्यमुखेहुतम्॥५॥ ॥संजयउवाच ॥ततोधनंजयंदृष्ट्वाबाणगांडीवधारिणं॥पुनरेवमहानादंव्यसृजंतमहारथाः॥६॥
पांडवाःसोमकाश्चैवयेचैषामनुयायिनः॥दध्मुश्चमुदिताःशंखान्वीराःसागरसंभवान् ॥७॥ ततोभेर्यश्चपेश्यश्चक्रकचागोविषाणिकाः ॥ सहसैवाभ्यहन्यंत
ततःशब्दोमहानभूत्॥८॥तथादेवाःसगंधर्वाःपितरश्चजनाधिप ॥ सिद्धचारणसंघाश्चसमीयुस्तेदिदृक्षया ॥ ९ ॥ ऋषयश्चमहाभागाःपुरस्कृत्यशतक्रतुम् ॥
समीयुस्तत्रसहिताद्रष्टुंतद्वैशसंमहत्॥ १०॥ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वायुद्धायसमवस्थिते॥तेसेनेसागरप्रख्येमुहुःप्रचलितेनृप ॥ ११ ॥ विमुच्यकवचंवीरोनिक्षिप्य
चवरायुधम्॥अवरुह्यरथात्क्षिप्रंपद्भ्यामेवकृतांजलिः॥ १२॥ पितामहमभिप्रेक्ष्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥वाग्यतःप्रययौयेनप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीम्॥ १३॥तं
प्रयांतमभिप्रेक्ष्यकुंतीपुत्रोधनंजयः॥अवतीर्यरथात्तूर्णंभ्रातृभिःसहितोऽन्वयात् ॥ १४॥ वासुदेवश्चभगवान्पृष्ठतोऽनुजगामतम् ॥ तथामुख्याश्चराजानस्त
च्चित्ताजग्मुरुत्सुकाः॥ १५॥ ॥अर्जुनउवाच॥ ॥किंतेव्यवसितंराजन्यदस्मानपहायवै॥ पद्भ्यामेवप्रयातोसिप्राङ्मुखोरिपुवाहिनीम् ॥ १६॥ ॥भीमसेनउ
वाच॥क्वगमिष्यसिराजेंद्रनिक्षिप्तकवचायुधः॥दंशितेष्वरिसैन्येषुभ्रातॄनुत्सृज्यपार्थिव ॥ १७॥

वींतमारभतेऽर्थस्यानर्थहेतुत्वंविवरीतुं ततोधनंजयंदृष्ट्वेति ततःअर्जुनस्यकरिष्येवचनंतवेत्येवंरूपप्रतिज्ञानंतरंधनंजयंयुद्धार्थंसन्नद्धंदृष्ट्वेत्यर्थः॥ ६ ॥ ७ ॥ भेर्योबृहत्योढक्काः पेश्यःकाहलाः क्रकचाजयमंगलाः गोविषाणिकागवादिशृंगाणि सहसायुगपदेवअभ्यहन्यंतअवाद्यंत ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वरायुधंधनुःश्रेष्ठं अवरुह्यअवतीर्य ॥ १२ ॥ येनविजयाख्येनप्रयोजनेन स्वयंयुधिष्ठिरःसंग्रामेदृढबुद्धिस्तत्सिद्ध्यर्थंअभिप्रेक्ष्यआलोच्यप्रथमंपितामहंप्रतिप्रययौ रिपुवाहिनींप्रविश्येतिशेषः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ गौतमंकृपं ॥ २२ ॥ पुराकल्पेप्राचीनशास्त्रे ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ मिथोऽन्योन्यं एषोहीतिसुलोपाभावआर्षः ॥ २६ ॥ व्यक्तंनियतं भीष्मस्यअंतिकंसमीपं

नकुलउवाच ॥ एवंगतेत्वयिज्येष्ठेममभ्रातरिभारत ॥ भीर्मेंदुनोतिहृदयंब्रूहिगंताभवान्क्वनु ॥ १८ ॥ ॥सहदेवउवाच ॥ अस्मिन्रणसमूहेवैवर्त्तमानेमहा
भये॥उत्सृज्यक्वनुगंतासिशत्रूनभिमुखोनृप॥ १९॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ एवमाभाष्यमाणोपिभ्रातृभिःकुरुनंदनः॥ नोवाचवाग्यतःकिंचिद्गच्छत्येवयुधि
ष्ठिरः॥ २०॥तानुवाचमहाप्राज्ञोवासुदेवोमहामनाः॥अभिप्रायोस्यविज्ञातोमयेतिप्रहसन्निव ॥ २१ ॥ एषभीष्मंतथाद्रोणंगौतमंशल्यमेवच ॥ अनुमान्य
गुरून्सर्वान्योत्स्यतेपार्थिवोरिभिः ॥ २२ ॥ श्रूयतेहिपुराकल्पेगुरूननुमान्ययः ॥ युध्यतेसभवेद्व्यक्तमपध्यातोमहत्तरैः॥ २३॥ अनुमान्ययथाशास्त्रंयस्तुयु
ध्येन्महत्तरैः॥ध्रुवस्तस्यजयोयुद्धेभवेदितिमतिर्मम॥ २४॥एवंब्रुवतिकृष्णेत्रधार्त्तराष्ट्रचमूंप्रति॥हाहाकारोमहानासीन्निःशब्दास्त्वपरेऽभवन्॥ २५॥दृष्ट्वायु
धिष्ठिरंदूराद्धार्त्तराष्ट्रस्यसैनिकाः॥ मिथःसंकथयांचक्रुरेषोहिकुलपांसनः ॥ २६ ॥ व्यक्तंभीतइवाभ्येतिराजासौभीष्ममंतिकम् ॥ युधिष्ठिरःससोदर्यःशरणार्थं
प्रयाचकः ॥ २७॥धनंजयेकथंनाथेपांडवेचवृकोदरे॥नकुलेसहदेवेचभीतिरभ्येतिपांडवम्॥२८॥ननूनंक्षत्रियकुलेजातःसंप्रथितेभुवि॥यथास्यहृदयंभीत
मल्पसत्त्वस्यसंयुगे ॥ २९ ॥ततस्तेसैनिकाःसर्वेप्रशंसंतिस्मकौरवान्॥ हृष्टाःसुमनसोभूत्वाचेलानिदुधुवुश्चह॥ ३० ॥व्यनिंदंश्चतथासर्वेयोधास्तवविशांपते॥
युधिष्ठिरंससोदर्यंसहितंकेशवेनहि॥ ३१ ॥ततस्तत्कौरवंसैन्यंधिक्कृत्वातुयुधिष्ठिरम्॥ निःशब्दमभवत्तूर्णंपुनरेवविशांपते॥ ३२॥ किंनुवक्ष्यतिराजासौकिंभी
ष्मःप्रतिवक्ष्यति ॥ किंभीमःसमरश्लाघीकिंनुकृष्णार्जुनाविति ॥ ३३ ॥ विवक्षितंकिमस्येतिसंशयःसुमहानभूत् ॥ उभयोःसेनयोराजन्युधिष्ठिरकृतेतदा
॥ ३४॥सोवगाह्यचमूंशत्रोःशरशक्तिसमाकुलाम्॥ भीष्ममेवाभ्ययात्तूर्णंभ्रातृभिःपरिवारितः॥ ३५॥तमुवाचततःपादौकराभ्यांपीड्यपांडवः॥ भीष्मंशांत
नवंराजायुद्धायसमुपस्थितम्॥३६॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥आमंत्रयेत्वांदुर्धर्षत्वयायोत्स्यामहेसह॥ अनुजानीहिमांतातआशिषश्चप्रयोजय॥ ३७॥ ॥भी
ष्मउवाच॥ ॥ यद्येवंनाभिगच्छेथायुधिमांपृथिवीपते॥शपेयंत्वांमहाराजपराभावायभारत॥ ३८॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ धिक्कृत्वाधिक्कृत्य असमासआर्षः धिगित्यकरोदितिवा ॥ ३२ ॥ विवक्षितंवक्तुमिष्टं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ पराभावायपराकृतोनिरस्तोभावःस
त्तायत्रसःतस्मैमरणायेत्यर्थः परश्चासावभावश्चेतिविग्रहेपिसएवार्थः ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ एवंगतेईदृगाचरणवतित्वयि ॥ ४० ॥ ४१ ॥ क्लीबवत्स्वोक्तस्यवरस्ययुद्धादन्यदितिस्वेनैवसंकोचनात्कातरवत् भृतःपोषितः युद्धात्प्रातिभव्यात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ साह्यंसाहाय्यं ॥ ४४ ॥ श्रेयः

प्रीतोहंपुत्रयुध्यस्वजयमाप्नुहिपांडव ॥ यत्तेभिलषितंचान्यत्तदवाप्नुहिसंयुगे ॥ ३९ ॥ व्रियतांचवरःपार्थकिमस्मत्तोऽभिकांक्षसि ॥ एवंगतेमहाराजनतवास्ति
पराजयः ॥ ४० ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ४१ ॥ अतस्त्वांक्लीबवद्वाक्यंब्रवीमिकुरुनंदन ॥ भृ
तोऽस्म्यर्थेनकौरव्ययुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ४२ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥मंत्रयस्वमहाबाहोहितैषीममनित्यशः ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेममैषसततंवरः
॥४३॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥राजन्किमत्रसाह्यंतेकरोमिकुरुनंदन ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब्रूहियत्तेविवक्षितम् ॥ ४४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंजयेयंसं
ग्रामेभवंतमपराजितम् ॥ एतन्मेमंत्रयहितंयदिश्रेयःप्रपश्यसि ॥४५॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥नैनंपश्यामिकौंतेययोमांयुध्यंतमाहवे ॥ विजयेतपुमान्कश्चित्सा
क्षादपिशतक्रतुः ॥ ४६ ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥हंतपृच्छामितस्मात्त्वांपितामहनमोस्तुते ॥ वधोपायंब्रवीहित्वमात्मनःसमरेपरैः ॥ ४७ ॥ ॥भीष्मउवाच॥
नस्मतंतातपश्यामिसमरेयोजयेतमाम् ॥ नतावन्मृत्युकालोपिपुनरागमनंकुरु ॥४८॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ततोयुधिष्ठिरोवाक्यंभीष्मस्यकुरुनंदन ॥ शिरसाप्र
तिजग्राहभूयस्तमभिवाद्यच ॥ ४९ ॥ प्रायात्पुनर्महाबाहुराचार्यस्यरथंप्रति ॥ पश्यतांसर्वसैन्यानांमध्येनभ्रातृभिःसह ॥ ५० ॥ सद्रोणमभिवाद्याथकृत्वाचाभि
प्रदक्षिणम् ॥ उवाचराजादुर्धर्षमात्मनिःश्रेयसंवचः ॥५१॥ आमंत्रयेत्वांभगवन्योत्स्येविगतकल्मषः ॥ कथंजयेरिपून्सर्वाननुज्ञातस्त्वयाद्विज ॥ ५२॥ ॥द्रो
णउवाच॥ ॥यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः ॥ शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः ॥ ५३ ॥ तद्युधिष्ठिरतुष्टोस्मिपूजितश्चत्वयानघ ॥ अनुजानामि
युध्यस्वविजयंसमवाप्नुहि ॥ ५४ ॥ करवाणिचतेकामंब्रूहित्वमभिकांक्षितम् ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ५५॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोन
कस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ५६ ॥ ब्रवीम्येतत्क्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ योत्स्येहंकौरवस्यार्थेतवाशास्योजयोमया ॥ ५७ ॥
॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥जयमाशास्वमेब्रह्मन्मंत्रयस्वचमद्धितम् ॥ युध्यस्वकौरवस्यार्थेवरएषवृतोमया ॥ ५८॥

प्रपश्यसियदिवक्तुंयोग्यमितिमन्यसेतर्हिवदेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ तावत्संप्रति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ आत्मनिःश्रेयसंस्वहितसाधनं ॥ ५१ ॥ अहंरिपून्कथंजयेतत्त्वंविगतकल्मषःसन्कथयेति
शेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

ध्रुवोवश्यंभावी अभिजानामिअनुजानामि विमोक्ष्यसेशत्रूनूजीवितादितिशेषः ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥हंतविपादे ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ प्रायगतंमरणायनियतं अचेतनंयोगबलेनत्यक्तदेहं योधानांम

॥ ॥द्रोणउवाच॥ध्रुवस्तेविजयोराजन्यस्यमंत्रीहरिस्तव ॥अहंत्वामभिजानामिरणेशत्रून्विमोक्ष्यसे ॥ ५९ ॥ यतोधर्मस्ततःकृष्णोयतःकृष्णस्ततोजयः॥
युध्यस्वगच्छकौंतेयपृच्छमांकिंब्रवीमिते॥६०॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥पृच्छामित्वांद्विजश्रेष्ठशृणुयन्मेऽभिकांक्षितम्॥कथंजयेयंसंग्रामेभवंतमपराजितम्
॥६१॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥नतेऽस्तिविजयस्तावद्यावद्युध्याम्यहंरणे॥ममाशुनिधनेराजन्यतस्वसहसोदरैः॥६२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥हंततस्मान्महा
बाहोवधोपायंवदात्मनः॥आचार्यप्रणिपत्यैषपृच्छामित्वांनमोस्तुते॥६३॥ ॥द्रोणउवाच॥ ॥नशत्रुंतातपश्यामियोमांहन्याद्रथेस्थितम्॥युध्यमानंसुसंर
ब्धंशरवर्षौघवर्षिणम्॥६४॥ कृतेप्रायगतंराजन्न्यस्तशस्त्रमचेतनम्॥हन्यान्मांयुधियोधानांसत्यमेतद्ब्रवीमिते॥६५॥शस्त्रंचाहंरणेजह्यांश्रुत्वातुमहदप्रियम्॥
श्रद्धेयवाक्यात्पुरुषादेतत्सत्यंब्रवीमिते॥६६॥ ॥संजयउवाच॥एतच्छ्रुत्वामहाराजभारद्वाजस्यधीमतः॥अनुमान्यतमाचार्यंप्रायाच्छारद्वतंप्रति॥६७॥
सोऽभिवाद्यकृपंराजाकृत्वाचापिप्रदक्षिणम्॥उवाचदुर्धर्षतमंवाक्यंवाक्यविदांवरः॥६८॥अनुमानयेत्वांयोत्स्येहंगुरोविगतकल्मषः॥जयेयंचरिपून्सर्वान
नुज्ञातस्त्वयानघ॥६९॥ ॥कृपउवाच॥ ॥यदिमांनाभिगच्छेथायुद्धायकृतनिश्चयः॥शपेयंत्वांमहाराजपराभावायसर्वशः॥ ७० ॥ अर्थस्यपुरुषोदासो
दासस्त्वर्थोनकस्यचित्॥इतिसत्यंमहाराजबद्धोस्म्यर्थेनकौरवैः॥ ७१ ॥तेषामर्थेमहाराजयोद्धव्यमितिमेमतिः॥ अतस्त्वांक्लीबवद्ब्रूयांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि
॥७२॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥हंतपृच्छामितेतस्मादाचार्यशृणुमेवचः॥इत्युक्त्वाव्यथितोराजानोवाचगतचेतनः॥७३॥ ॥संजयउवाच॥ ॥तंगौतमःप्र
त्युवाचविज्ञायास्यविवक्षितम्॥अवध्योहंमहीपालयुध्यस्वजयमाप्नुहि॥७४॥प्रीतस्तेऽभिगमेनाहंजयंतवनराधिप॥आशासिष्येसदोत्थायसत्यमेतद्ब्रवीमिते
॥७५॥एतच्छ्रुत्वामहाराजगौतमस्यविशांपते॥अनुमान्यकृपंराजाप्रययौयेनमद्रराट्॥७६॥सशल्यमभिवाद्याथकृत्वाचाभिप्रदक्षिणम्॥उवाचराजादुर्धर्ष
मात्मनिःश्रेयसंवचः॥७७॥अनुमानयेत्वांदुर्धर्षयोत्स्येविगतकल्मषः॥जयेयंनुपरान्राजन्ननुज्ञातस्त्वयारिपून्॥७८॥ ॥शल्यउवाच॥ ॥यदिमांनाधिगच्छे
थायुद्धायकृतनिश्चयः॥शपेयंत्वांमहाराजपराभावायवैरणे॥७९॥तुष्टोस्मिपूजितश्चास्मियत्कांक्षसितदस्तुते॥अनुजानामिचैवत्वांयुध्यस्वजयमाप्नुहि॥८०॥

ध्येकश्चिदितिशेषः॥ ६५॥ जह्यांत्यजेयं श्रद्धेयवाक्यात्आदेयवचनात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१॥ ७२ ॥७३॥ ७४ ॥ ७५॥ ७६ ॥ ७७ ॥ परान्प्रकृष्टान् ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ इदंवक्ष्यमाणवचनंयुधिष्ठिरंप्रत्यब्रवीत् ॥ ९५ ॥ भवतःभवत्संबंधी मिषतइतिपाठेपश्यतस्तवेति

ब्रूहिचैवपरंवीरकेनार्थःकिंददामिते ॥ एवंगतेमहाराजयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८१ ॥ अर्थस्यपुरुषोदासोदासस्त्वर्थोनकस्यचित् ॥ इतिसत्यंमहाराजबद्धो
स्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ८२ ॥ करिष्यामिहितेकामंभागिनेययथेप्सितम् ॥ ब्रवीम्यतःक्लीबवत्त्वांयुद्धादन्यत्किमिच्छसि ॥ ८३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ मंत्रयस्वम
हाराजनित्यंमद्धितमुत्तमम् ॥ कामंयुध्यपरस्यार्थेवरमेतंवृणोम्यहम् ॥ ८४ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥ ॥ किमत्रब्रूहिसाह्यंतेकरोमिनृपसत्तम ॥ कामंयोत्स्येपरस्यार्थेब
द्धोस्म्यर्थेनकौरवैः ॥ ८५ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ सएवमेवरःशल्यउद्योगेयस्त्वयाकृतः ॥ सूतपुत्रस्यसंग्रामेकार्यस्तेजोवधस्त्वया ॥ ८६ ॥ ॥ शल्यउवाच ॥
संपत्स्यत्येषतेकामःकुंतीपुत्रयथेप्सितम् ॥ गच्छयुध्यस्वविश्रब्धःप्रतिजानेवचस्तव ॥ ८७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अनुमान्याथकौंतेयोमातुलंमद्रकेश्वरम् ॥ निर्ज
गाममहासैन्याद्भ्रातृभिःपरिवारितः ॥ ८८ ॥ वासुदेवस्तुराधेयमाहवेभिजगामवै ॥ ततएनमुवाचेदंपांडवार्थेगदाग्रजः ॥ ८९ ॥ श्रुतंमेकर्णभीष्मस्यद्वेषात्किलन
योत्स्यसे ॥ अस्मान्वरयराधेययावद्भीष्मोनहन्यते ॥ ९० ॥ हतेतुभीष्मेराधेयपुनरेष्यसिसंयुगम् ॥ धार्तराष्ट्रस्यसाहाय्यंयदिपश्यसिचेत्समम् ॥ ९१ ॥ ॥ कर्णउवाच
नविप्रियंकरिष्यामिधार्तराष्ट्रस्यकेशव ॥ त्यक्तप्राणंहिमांविद्धिदुर्योधनहितैषिणम् ॥ ९२ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंकृष्णःसंन्यवर्ततभारत ॥ युधि
ष्ठिरपुरोगैश्चपांडवैःसहसंगतः ॥ ९३ ॥ अथसैन्यस्यमध्येतुप्राक्रोशत्पांडवाग्रजः ॥ योस्मान्वृणोतितमहंवरयेसाह्यकारणात् ॥ ९४ ॥ अथतान्समभिप्रेक्ष्ययु
युत्सुरिदमब्रवीत् ॥ प्रीतात्माधर्मराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरम् ॥ ९५ ॥ अहंयोत्स्यामिभवतःसंयुगेधृतराष्ट्रजान् ॥ युष्मदर्थंमहाराजयदिमांवृणुषेऽनघ ॥ ९६ ॥
॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एह्येहिसर्वेयोत्स्यामस्तवभ्रातॄनपंडितान् ॥ युयुत्सोवासुदेवश्चवयंचब्रूमसर्वशः ॥ ९७ ॥ वृणोमित्वांमहाबाहोयुध्यस्वममकारणा
त् ॥ त्वयिपिंडश्चतंतुश्चधृतराष्ट्रस्यदृश्यते ॥ ९८ ॥ भजस्वास्मान्राजपुत्रभजमानान्महाद्युते ॥ नभविष्यतिदुर्बुद्धिर्धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ॥ ९९ ॥ ॥ संजयउवाच
ततोयुयुत्सुःकौरव्यान्परित्यज्यसुतांस्तव ॥ जगामपांडुपुत्राणांसेनांविश्राव्यदुंदुभिम् ॥ १०० ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासंप्रहृष्टःसहानुजः ॥ जग्राहकवचंभूयोदी
प्तिमत्कनकोज्ज्वलम् ॥ १०१ ॥ प्रत्यपद्यंततेसर्वेस्वरथान्पुरुषर्षभाः ॥ ततोव्यूहंयथापूर्वंप्रत्यव्यूहंततेपुनः ॥ १०२ ॥

शेषः ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ तंतुःसंततिः पिंडः पितृयज्ञः अन्येसर्वेमरिष्यंतीतिभावः ॥ ९८ ॥ भजस्वेति अभजमानःसर्वोपिधृतराष्ट्रपुत्रोनभविष्यति मरिष्यतीत्यर्थः ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

Nepal Sanskrit University, Balmeekī Campus, Kathmandu

पुष्करान्दीर्घकाहलान् एकपुष्करानितिपाठेमुरजान् ॥ १०३ ॥ १०४॥ गौरवंमान्यत्वं ॥ १०५ ॥ सौहृदंमैत्रीं कृपांस्नेहं दयांपरदुःखप्रहाणेच्छां ॥१०६ ॥ कीर्तिमतांपांडवानांस्तुतिसंहितावाचइतिसंबंधः ॥ १०७ ॥ आर्याःकुलीनाः वृत्तंचरितं मदप्रमदपीडादेर्वाग्भंगंगद्गदंविदुः ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

अवादयन्दुंदुभींश्चशतशश्चैवपुष्करान् ॥ सिंहनादांश्चविविधान्विनेदुःपुरुषर्षभाः ॥ १०३ ॥ रथस्थान्पुरुषव्याघ्रान्पांडवान्प्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ धृष्टद्युम्नादयः सर्वेपुनर्जहृषिरेतदा ॥ १०४ ॥ गौरवंपांडुपुत्राणांमान्यान्मानयतांचतान् ॥ दृष्ट्वामहीक्षितस्तत्रपूजयांचक्रिरेभृशम् ॥ १०५ ॥ सौहृदंचकृपांचैवप्राप्तकालंमहात्मनां ॥ दयांचज्ञातिषुपरांकथयांचक्रिरेनृपाः ॥ १०६ ॥ साधुसाध्वितिसर्वत्रनिश्चेरुःस्तुतिसंहिताः ॥ वाचःपुण्याःकीर्त्तिमतांमनोहृदयहर्षणाः ॥ १०७ ॥ म्लेच्छाश्चार्याश्चयेतत्रददृशुःशुश्रुवुस्तथा ॥ वृत्तंतत्पांडुपुत्राणांरुरुदुस्तेसगद्गदाः ॥ १०८ ॥ ततोजघ्नुर्महाभेरीःशतशश्चसहस्रशः ॥ शंखांश्चगोक्षीरनिभान्दध्मुर्हृष्टामनस्विनः ॥ १०९ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०भीष्मादिसंमाननेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ केपूर्वंप्राहरंस्तत्रकुरवःपांडवानुकिम् ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ भ्रातृभिःसहितोराजन्पुत्रोदुःशासनस्तव ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ २ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेभीमसेनपुरोगमाः ॥ भीष्मेणयुद्धमिच्छंतःप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाशब्दाःक्रकचागोविषाणिकाः ॥ भेरीमृदंगमुरजाहयकुंजरनिःस्वनाः ॥ ४ ॥ उभयोःसेनयोर्त्यासंस्ततस्तेऽस्मान्समाद्रवन् ॥ वयंतान्प्रतिनर्दंतस्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ ५ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेसमागमेपांडवधार्त्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ॥ ६ ॥ नरेंद्रनागाश्वरथाकुलानामभ्यागतानामशिवेमुहूर्त्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुलश्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणाम् ॥ ७ ॥ तस्मिन्समुत्थितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे ॥ भीमसेनोमहाबाहुःप्राणदद्गोवृषोयथा ॥ ८ ॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषंवारणानांचबृंहितम् ॥ सिंहनादंचसैन्यानांभीमसेनरवोऽभ्यभूत् ॥ ९ ॥ हयानांहेषमाणानामनीकेषुसहस्रशः ॥ सर्वानभ्यभवच्छब्दान्भीमस्यनदतःस्वनः ॥ १० ॥ तंश्रुत्वानिनदंतस्यसैन्यास्तववितत्रसुः ॥ जीमूतस्येवनदतःशक्राशनिसमस्वनम् ॥ ११ ॥

एवमिति एवंव्यूढेष्वित्यादेर्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रममित्यंतस्यसर्वातिशायीभीष्मस्यपराक्रमइतितात्पर्यार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ क्ष्वेडाःसिंहनादाः मृदंगाःमर्दलाः मुरजाःक्षुद्रमर्दलाः ॥ ४ ॥ समाद्रवन्अन्योन्यंसंगताअभूवन् ॥ ५ ॥ महान्समुच्छ्रयःसंप्रहारोयत्र ॥ ६ ॥ ७ ॥ गोवृषोबलीवर्दश्रेष्ठः ॥ ८ ॥ अभ्यभूत्अभिभूतवान् ॥ ९ ॥ १० ॥ सैन्याःसेनामुख्याः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ नादयन्नादंकुर्वन् ॥ १३ ॥ सोदर्याःराजानुजाः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ निर्मुक्ताःमुक्तकंचुकाश्चाशीविषाउपमायेषांतान् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ भीमाःभयंकराःज्यानांतलानांचनिःस्वनायेतैः ॥ २० ॥ लाघवंक्षिप्रहस्ततां निमित्तंलक्ष्यं ॥ २१ ॥ २२ ॥ भीमंभयंकरं ॥ २३ ॥ जातसंरंभाश्चिरसंभृतकोपाः कृतागसःकृतापराधाः भीमोपिबाल्येधार्तराष्ट्रान्मर्दयन्कृतापराधोस्तीत्युक्तंपरस्परेति

वाहनानिचसर्वाणिशकृन्मूत्रंप्रसुस्रुवुः ॥ शब्देनतस्यवीरस्यसिंहस्येवेतरेमृगाः ॥ १२ ॥ दर्शयन्घोरमात्मानंमहाभ्रमिवनादयन् ॥ विभीषयंस्तवसुतान्भीमसेनःसमभ्ययात् ॥ १३ ॥ तमायांतंमहेष्वासंसोदर्याःपर्यवारयन् ॥ छादयंतःशरव्रातैर्मेघाइवदिवाकरम् ॥ १४ ॥ दुर्योधनश्चपुत्रस्तेदुर्मुखोदुःसहःशलः ॥ दुःशासनश्चातिरथस्तथादुर्मर्षणोनृपः ॥ १५ ॥ विविंशतिश्चित्रसेनोविकर्णश्चमहारथः ॥ पुरुमित्रोजयोभोजःसौमदत्तिश्चवीर्यवान् ॥ १६ ॥ महाचापानिधुन्वंतोमेघाइवसविद्युतः ॥ आददानाश्चनाराचान्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ १७ ॥ अथतेद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्प्रतिययुरर्दयंतःशितैःशरैः ॥ वज्रैरिवमहावेगैःशिखराणिधराभृताम् ॥ १९ ॥ तस्मिन्प्रथमसंग्रामेभीमज्यातलनिःस्वने ॥ तावकानांपरेषांचनासीत्कश्चित्पराङ्मुखः ॥ २० ॥ लाघवंद्रोणशिष्याणामपश्यंभरतर्षभ ॥ निमित्तवेधिनांचैवशरानुत्सृजतांभृशम् ॥ २१ ॥ नोपशाम्यतिनिर्घोषोधनुषांकूजतांतथा ॥ विनिश्चेरुःशरादीप्ताज्योतींषीवनभस्तलात् ॥ २२ ॥ सर्वेत्वन्येमहीपालाःप्रेक्षकाइवभारत ॥ ददृशुर्दर्शनीयंतंभीमंज्ञातिसमागमम् ॥ २३ ॥ ततस्तेजातसंरंभाःपरस्परकृतागसः ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्व्यायच्छंतमहारथाः ॥ २४ ॥ कुरुपांडवसेनेतेहस्त्यश्वरथसंकुले ॥ शुशुभातेरणेऽतीवपटेचित्रार्पितेइव ॥ २५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेप्रगृहीतशरासनाः ॥ सहसैन्याःसमापेतुःपुत्रस्यतवशासनात् ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरेणचादिष्टाःपार्थिवास्तेसहस्रशः ॥ विनदंतःसमापेतुःपुत्रस्यतववाहिनीम् ॥ २७ ॥ उभयोःसेनयोस्तीव्रःसैन्यानांससमागमः ॥ अंतर्धीयतचादित्यःसैन्येनरजसावृतः ॥ २८ ॥ प्रयुद्धानांप्रभग्नानांपुनरावर्तिनामपि ॥ नात्रस्वेषांपरेषांवाविशेषःसमदृश्यत ॥ २९ ॥ तस्मिंस्तुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ अतिसर्वाण्यनीकानिपितातेऽभिव्यरोचत ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध०युद्धारंभेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

व्यायच्छंतव्यायामंचक्रुः ॥ २४ ॥ पटेइतिसप्तम्यंतं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अंतर्धीयतअंतर्हितः अडभावआर्षः सैन्येनसेनाभवेन ॥ २८ ॥ २९ ॥ अतिअतिक्रम्य ॥ ३० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

पूर्वाह्णेइति तस्याह्नःपूर्वाह्णेपूर्वभागे॥ १ ॥ सृंजयानांपांचालभेदानां॥ २ ॥ तलंज्याघातवारणं॥ ३ ॥ ४ ॥ तोत्रंगजदमनंवेणुकाख्यंवेणुबुध्नसमाकारं॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रणमूर्धनिरणांगने ॥ ९॥ ॥ १० ॥ महेष्वासःमहानिष्वासोधनुर्यस्य ॥ ११ ॥ १२ ॥ आनर्छतुःपीडितवंतौ तक्षमाणौतनूकुर्वाणौ ॥ १३ ॥ पुष्पैःशबलौविचित्रौ किंशुकौपलाशौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शिताभ्यांतीक्ष्णा

॥संजयउवाच॥ ॥पूर्वाह्णेतस्यरौद्रस्ययुद्धमह्नोविशांपते॥प्रावर्ततमहाघोरंराज्ञांदेहावकर्तनम्॥१॥कुरूणांसृंजयानांचजिगीषूणांपरस्परम्॥सिंहानामिवसंह्रादोदिवमुर्वींचनादयन्॥२॥आसीत्किलकिलाशब्दस्तलशंखरवैःसह॥जज्ञिरेसिंहनादाश्चशूराणांप्रतिगर्जताम्॥३॥तलत्राभिहताश्चैवज्याशब्दाभरतर्षभ॥पत्तीनांपादशब्दश्चवाजिनांचमहास्वनः॥४॥तोत्रांकुशनिपातश्चआयुधानांचनिःस्वनः॥ घंटाशब्दश्चनागानामन्योन्यमभिधावताम्॥५॥तस्मिन्समुदितेशब्देतुमुलेलोमहर्षणे॥बभूवरथनिर्घोषःपर्जन्यनिनदोपमः॥६॥तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः॥पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः॥७॥अथशांतनवोराजन्नभ्यधावद्धनंजयम्॥प्रगृह्यकार्मुकंघोरंकालदंडोपमंरणे॥८॥अर्जुनोपिधनुर्गृह्यगांडीवंलोकविश्रुतम्॥अभ्यधावततेजस्वीगांगेयंरणमूर्धनि॥९॥तावुभौकुरुशार्दूलौपरस्परवधैषिणौ॥गांगेयस्तुरणेपार्थंविद्ध्वानाकंपयद्बली॥१०॥तथैवपांडवोराजन्भीष्मंनाकंपयद्युधि॥सात्यकिस्तुमहेष्वासःकृतवर्माणमभ्ययात्॥११॥तयोःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम्॥सात्यकिःकृतवर्माणंकृतवर्माचसात्यकिम्॥१२॥आनर्छतुःशरैर्घोरैस्तक्षमाणौपरस्परम्॥तौशराचितसर्वांगौशुशुभातेमहाबलौ॥१३॥वसंतेपुष्पशबलौपुष्पिताविवकिंशुकौ॥अभिमन्युर्महेष्वासंबृहद्बलमयोधयत्॥१४॥ततःकोसलराजासावभिमन्योर्विशांपते॥ध्वजंचिच्छेदसमरेसारथिंचव्यपातयत्॥१५॥सौभद्रस्तुततःक्रुद्धःपातितेरथसारथौ॥बृहद्बलंमहाराजविव्याधनवभिःशरैः॥१६॥अथापराभ्यांभल्लाभ्यांशिताभ्यामरिमर्दनः॥ध्वजमेकेनचिच्छेदपार्ष्णिमेकेनसारथिम्॥१७॥अन्योन्यंचशरैःक्रुद्धौततक्षातेपरस्परम्॥मानिनंसमरेदृप्तंकृतवैरंमहारथम्॥१८॥भीमसेनस्तवसुतंदुर्योधनमयोधयत्॥तावुभौनरशार्दूलौकुरुमुख्यौमहाबलौ॥१९॥अन्योन्यंशरवर्षाभ्यांववृषातेरणाजिरे॥तौवीक्ष्यतुमहात्मानौकृतिनौचित्रयोधिनौ॥२०॥विस्मयःसर्वभूतानांसमपद्यतभारत॥दुःशासनस्तुनकुलंप्रत्युद्यायमहाबलम्॥२१॥अविध्यन्निशितैर्बाणैर्बहुभिर्मर्मभेदिभिः॥तस्यमाद्रीसुतःकेतुंसशरंचशरासनम्॥२२॥चिच्छेदनिशितैर्बाणैःप्रहसन्निवभारत॥अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत्॥२३॥

भ्यांध्वजंचिच्छेदेत्यन्वयः॥ एकेनपार्ष्णिपृष्ठगोपंएकेनसारथिमितिच॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ कृतिनौयुद्धकुशलौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ क्षुद्रकाणां बाणविशेषाणां ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३०.॥ परासुकरणंमारणसाधनं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ रभसंसत्वरं ॥ ३५॥वीरःशंखः जत्रुदेशे अंससंधौ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ धृष्टकेतुःशिशुपालसु

पुत्रस्तुतवदुर्धर्षौनकुलस्यमहाहवे॥तुरंगांश्चिच्छिदेबाणैर्ध्वजंचैवाभ्यपातयत्॥२४॥ दुर्मुखःसहदेवंचप्रत्युद्यायमहाबलम्॥ विव्याधशरवर्षेणयतमानंमहाह
वे ॥ २५ ॥ सहदेवस्ततोवीरोदुर्मुखस्यमहारणे॥शरेणभृशतीक्ष्णेनपातयामाससारथिम्॥ २६ ॥तावन्योन्यंसमासाद्यसमरेयुद्धदुर्मदौ॥ त्रासयेतांशरैर्घोरैः
कृतप्रतिकृतैषिणौ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरःस्वयंराजामद्रराजानमभ्ययात्॥ तस्यमद्राधिपश्चापंद्विधाचिच्छेदमारिष॥ २८ ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंकुंतीपुत्रोयुधिष्ठि
रः॥ अन्यत्कार्मुकमादायवेगवद्बलवत्तरम्॥ २९ ॥ ततोमद्रेश्वरंराजाशरैःसन्नतपर्वभिः॥छादयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ३० ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोण
मभ्यद्रवतभारत॥ तस्यद्रोणःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढम्॥३१॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेपांचाल्यस्यतुकार्मुकम्॥ शरंचैवमहाघोरंकालदंडमिवापरम्॥३२॥प्रेष
यामाससमरेसोस्यकायेन्यमज्जत॥ अथान्यद्धनुरादायसायकांश्चचतुर्दश ॥३३॥ द्रोणंद्रुपदपुत्रस्तुप्रतिविव्याधसंयुगे॥ तावन्योन्यंसुसंक्रुद्धौचक्रतुःसुभृशंर
णम्॥ ३४ ॥ सौमदत्तिरणेशंखोरभसंरभसोयुधि॥ प्रत्युद्ययौमहाराजतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥३५॥ तस्यवैदक्षिणंवीरोनिर्बिभेदरणेभुजम्॥ सौमदत्तिस्तथा
शंखंजत्रुदेशेसमाहनत्॥ ३६ ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंविशांपते॥ दृप्तयोःसमरेपूर्वंवृत्रवासवयोरिव ॥ ३७॥ बाह्लीकंतुरणेक्रुद्धंक्रुद्धरूपोविशांपते॥ अभ्य
द्रवदमेयात्माधृष्टकेतुर्महारथः ॥ ३८ ॥ बाह्लीकस्तुरणेराजन्धृष्टकेतुममर्षणः॥शरैर्बहुभिरानर्च्छत्सिंहनादमथानदत्॥ ३९ ॥ चेदिराजस्तुसंक्रुद्धोबाह्लीकं
नवभिःशरैः॥ विव्याधसमरेतूर्णंमत्तोमत्तमिवद्विपम्॥ ४० ॥ तौतत्रसमरेक्रुद्धौनर्दतौचपुनःपुनः॥ समीयतुःसुसंक्रुद्धावंगारकबुधाविव॥ ४१ ॥राक्षसंरौद्र
कर्माणंक्रूरकर्माघटोत्कचः ॥ अलंबुषंप्रत्युदियाद्बलंशक्रइवाहवे ॥ ४२ ॥ घटोत्कचस्ततःक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलम् ॥ नवत्यासायकैस्तीक्ष्णैर्दारयामासभारत
॥ ४३ ॥ अलंबुषस्तुसमरेभैमसेनिंमहाबलम्॥ बहुधादारयामासशरैःसन्नतपर्वभिः॥ ४४ ॥ व्यभ्राजेतांततस्तौतुसंयुगेशरविक्षतौ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलश
क्रौमहाबलौ ॥ ४५॥ शिखंडीसमरेराजन्द्रौणिमभ्युद्ययौबली॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धःशिखंडिनमुपस्थितम् ॥ ४६ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनभृशंविद्ध्वाव्यकंप
यत्॥ शिखंड्यपिततोराजन्द्रोणपुत्रमताडयत् ॥ ४७॥

तः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ समीयतुःअन्योन्यस्पर्धयासंमिलितौ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ सन्नतपर्वभिःअलक्षितग्रंथिभिः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥

सुपीतेनसुष्ठुपायितेन तीक्ष्णेनसूक्ष्मधारेण यतोनिशितेनशाणोल्लीढेन मृधेसंग्रामे ॥ ४८॥ ४९ ॥ वृष्ट्याइवेत्यसंधिरार्षः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ तुभ्यंतव सुतसोमंभै

सायकेनसुपीतेनतीक्ष्णेननिशितेनच ॥ तौजघ्नतुस्तदान्योन्यंशरैर्बहुविधैर्मृधे ॥ ४८॥ भगदत्तंरणेशूरंविराटोवाहिनीपतिः॥ अभ्ययात्त्वरितोराजंस्ततोयुद्धम
वर्तत ॥४९॥ विराटोभगदत्तंतुशरवर्षेणभारत॥ अभ्यवर्षत्सुसंक्रुद्धोमेघोवृष्ट्याइवाचलम्॥५०॥ भगदत्तस्ततस्तूर्णंविराटंपृथिवीपतिम्॥छादयामाससमरेमे
घःसूर्यमिवोदितम्॥५१॥ बृहत्क्षत्रंतुकैकेयंकृपःशारद्वतोययौ ॥ तंकृपःशरवर्षेणच्छादयामासभारत ॥५२॥ गौतमंकैकयःक्रुद्धःशरवृष्ट्याभ्यपूरयत्॥ तावन्यो
न्यंहयान्हत्वाधनुश्छित्वाचभारत ॥ ५३॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोररूपंसुदारुणम्॥ ५४॥ द्रुपदस्तुततोराजन्सैंधवंवैजय
द्रथम्॥ अभ्युद्ययौहृष्टरूपोहृष्टरूपंपरंतपः॥ ५५॥ ततःसैंधवकोराजाद्रुपदंविशिखैस्त्रिभिः॥ ताडयामाससमरेसचतंप्रत्यविध्यत॥५६॥ तयोस्तदभवद्युद्धंघोर
रूपंसुदारुणम्॥ईक्षणप्रीतिजननंशुक्रांगारकयोरिव॥५७॥ विकर्णस्तुसुतस्तुभ्यंसुतसोमंमहाबलम्॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैस्ततोयुद्धमवर्तत॥ ५८॥ विकर्णःसु
तसोमंतुविद्ध्वानाकंपयच्छरैः ॥ सुतसोमोविकर्णंचतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५९ ॥ सुशर्माणंनरव्याघ्रश्चेकितानोमहारथः ॥ अभ्यद्रवत्सुसंक्रुद्धःपांडवार्थेपरा
क्रमी॥ ६०॥ सुशर्मातुमहाराजचेकितानंमहारथम्॥ महताशरवर्षेणवारयामाससंयुगे॥ ६१ ॥ चेकितानोपिसंरब्धःसुशर्माणंमहाहवे॥ प्राच्छादयत्तमिषु
भिर्महामेघइवाचलम्॥६२॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुपराक्रांतंपराक्रमी॥ अभ्यद्रवतराजेंद्रमत्तःसिंहइवद्विपम्॥६३॥ यौधिष्ठिरस्तुसंक्रुद्धःसौबलंनिशितैःशरैः॥
व्यदारयतसंग्रामेमघवानिवदानवम्॥ ६४॥ शकुनिःप्रतिविंध्यंतुप्रतिविध्यंतमाहवे॥ व्यदारयन्महाप्राज्ञःशरैःसन्नतपर्वभिः॥ ६५ ॥ सुदक्षिणंतुराजेंद्रकांबो
जानांमहारथम्॥ श्रुतकर्मापराक्रांतमभ्यद्रवतसंयुगे॥ ६६ ॥सुदक्षिणस्तुसमरेसाहदेविंमहारथम्॥ विद्ध्वानाकंपयतवैमैनाकमिवपर्वतम्॥ ६७॥ श्रुतक
र्माततःक्रुद्धःकांबोजानांमहारथम्॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्दारयन्निवसर्वशः ॥ ६८ ॥ इरावानथसंक्रुद्धःश्रुतायुषमरिंदमम् ॥ प्रत्युद्ययौरणेयत्तोयत्तरूपंपरंतपः
॥ ६९ ॥ आर्जुनिस्तस्यसमरेहयान्हत्वामहारथः॥ ननादबलवान्नादंतत्सैन्यंप्रत्यपूरयत्॥७०॥ श्रुतायुस्तुततःक्रुद्धःफाल्गुनेःसमरेहयान्॥ निजघानगदाग्रेण
ततोयुद्धमवर्तत ॥ ७१ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकुंतिभोजंमहारथम्॥ ससेनंससुतंवीरंसंससज्जतुराहवे ॥७२॥

मसेनिं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ चेकितानोयादवः॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८ ॥ इरावानर्जुनपुत्रः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ गदाग्रेगगदामुखेन ॥ ७१ ॥ संससज्जतुःसंसक्तावभूतां ॥ ७२ ॥

तयोर्द्वंद्वयोः ॥७३ ॥ तेएवद्वंद्वेद्वाभ्यामाह अनुविंदइति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ द्वंद्वंद्वयोर्द्वयोर्युद्धं ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ विपरीतंअतीतक्रमं ॥ ८६ ॥ ८७॥

तत्राद्भुतमपश्यामतयोर्घोरंपराक्रमम् ॥ अयुध्येतांस्थिरौभूत्वामहत्यासेनयासह ॥ ७३॥ अनुविंदस्तुगदयाकुंतिभोजमताडयत् ॥ कुंतिभोजश्चतंतूर्णंशरव्रातै
रवाकिरत् ॥ ७४ ॥ कुंतिभोजसुतश्चापिविंदंविव्याधसायकैः ॥ सचतंप्रतिविव्याधतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ७५ ॥ केकयाभ्रातरःपंचगांधारान्पंचमारिष ॥ ससै
न्यास्तेससैन्यांश्चयोधयामासुराहवे ॥ ७६ ॥ वीरबाहुश्चतेपुत्रोवैराटिंरथसत्तमम् ॥ उत्तरंयोधयामासविव्याधनिशितैःशरैः ॥ ७७॥ उत्तरश्चापितंवीरंविव्याध
निशितैःशरैः ॥ चेदिराट्समरेराजन्नुलूकंसमभिद्रवत् ॥ ७८ ॥ तथैवशरवर्षेणउलूकंसमविद्धत ॥ उलूकश्चापितंबाणैर्निशितैर्लोमवाहिभिः ॥ ७९ ॥ तयोर्युद्धं
समभवद्घोररूपंविशांपते ॥ दारयेतांसुसंक्रुद्धावन्योन्यमपराजितौ ॥ ८० ॥ एवंद्वंद्वसहस्राणिरथवारणवाजिनाम् ॥ पदातीनांचसमरेतवतेषांचसंकुले ॥ ८१ ॥
मुहूर्तमिवतद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनम् ॥ ततउन्मत्तवद्राजन्नप्राज्ञायतकिंचन ॥ ८२ ॥ गजोगजेनसमरेरथिनंचरथीययौ ॥ अश्वोश्वंसमभिप्रायात्पदातिश्चपदा
तिनम् ॥ ८३॥ ततोयुद्धंसुदुर्धर्षंव्याकुलंसमपद्यत ॥ शूराणांसमरेतत्रसमासाद्येतरेतरम् ॥ ८४॥ तत्रदेवर्षयःसिद्धाश्चारणाश्चसमागताः॥ प्रैक्षंततद्रणंघोरंदेवासु
रसमंभुवि ॥ ८५ ॥ ततोदंतिसहस्राणिरथानांचापिमारिष ॥ अश्वौघाःपुरुषौघाश्चविपरीतंसमाययुः ॥ ८६ ॥ तत्रतत्रप्रदृश्यंतेरथवारणपत्तयः ॥ सादिनश्चनर
व्याघ्रयुध्यमानामुहुर्मुहुः ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव ० द्वंद्वयुद्धेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ॥ राजन्शतसहस्राणितत्रतत्रपदातिनाम् ॥ निर्मर्यादंप्रयुद्धानितत्तेवक्ष्यामिभारत ॥ १ ॥ नपुत्रःपितरंजज्ञेपितावापुत्रमौरसम् ॥ नभ्राताभ्रा
तरंतत्रस्वस्रीयंनचमातुलः ॥ २ ॥ नमातुलंचस्वस्रीयोनसखायंसखातथा ॥ आविष्टाइवयुध्यंतेपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३ ॥ रथानीकंनरव्याघ्राःकेचिदभ्यपतन्
रथैः ॥ अभज्यंतयुगैरेवयुगानिभरतर्षभ ॥ ४ ॥ रथेषाश्चरथेषाभिःकूबरारथकूबरैः ॥ संगतैःसहिताःकेचित्परस्परजिघांसवः ॥ ५ ॥

॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ राजन्निति निर्मर्यादंअपेतव्यवहारं प्रयुद्धानियुद्धंकृतवंति ॥ १ ॥ जज्ञेज्ञातवान् तत्रकाले स्वस्रीयोभा
गिनेयः ॥ २ ॥ आविष्टाइवभूतादिनागृहीताइव ॥ ३ ॥ युगानिअश्वस्कंधार्पितानिदारूणि ॥ ४ ॥ रथेषारथदंडः कूबरोयुगकीलः संगतैःसंमुखागतैः सहितामिलिताः ॥ ५॥

संनिपत्यमिलित्वा प्रभिन्नाश्चोतन्मदाः॥ ६ ॥ विषाणैर्दंतैः तोरणानिचतुस्तंभमंडपाकारस्यगजपल्याणस्यअंबारीतिभाषयाप्रसिद्धस्यद्वाराणिपताकाश्चतत्रैवस्तंभशेखरस्थाः ॥ ७ ॥ ८ ॥ अभिनीताः सुशिक्षिताः अप्रभिन्नाःअनुद्भिन्नमदाःसंमुखाभिमुखाःअन्योन्यसंमुखाइत्यर्थः॥ ९ ॥ १० ॥ प्रणीताःप्रयुक्ताः ऋष्टयोहस्तक्षेप्याःक्षुद्रभल्लाः विंध्याटव्यांकर्काडीतिप्रसिद्धाः तोमरादीर्घदंडाभल्लाः नाराचामहाशल्याविस्तीर्णफलकाःशराः॥ ११ ॥ १२ ॥ परश्वधैःकुठारैः॥ १३ ॥ भिंदिपालैःपरशवैः महाराष्ट्राणांगोफणइतिप्रसिद्धैः परिघैर्दंडैः निस्त्रिंशैःखड्गैः॥ १४ ॥ द्रवमाणाधावंतः ॥ १५ ॥ १६ ॥

नशोकुश्चलितुंकेचित्सन्निपत्यरथारथैः॥प्रभिन्नास्तुमहाकायाःसन्निपत्यगजागजैः॥६॥बहुधादारयन्क्रुद्धाविषाणैरितरेतरम्॥सतोरणपताकैश्चवारणावर
वारणैः॥७॥अभिसृत्यमहाराजवेगवद्भिर्महागजैः॥दंतैरभिहतास्तत्रचुक्रुशुःपरमातुराः॥ ८ ॥ अभिनीताश्चशिक्षाभिस्तोत्रांकुशसमाहताः॥अप्रभिन्नाः
प्रभिन्नानांसंमुखाभिमुखाययुः॥ ९ ॥ प्रभिन्नैरपिसंसक्ताःकेचित्तत्रमहागजाः॥क्रौंचवन्निनदंकृत्वादुद्रुवुःसर्वतोदिशम्॥ १०॥सम्यक्प्रणीतानागाश्चप्रभि
न्नकरटामुखाः॥ऋष्टितोमरनाराचैर्निर्विद्धावरवारणाः॥ ११ ॥ प्रणेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः॥ प्राद्रवंतदिशःकेचिन्नदंतोभैरवान्रवान्॥ १२॥
गजानांपादरक्षास्तुव्यूढोरस्काःप्रहारिणः॥ऋष्टिभिश्चधनुर्भिश्चविमलैश्चपरश्वधैः॥ १३॥गदाभिर्मुसलैश्चैवभिंदिपालैःसतोमरैः॥आयसैःपरिघैश्चैवनिस्त्रिं
शैर्विमलैःशितैः॥ १४ ॥ प्रगृहीतैःसुसंरब्धाद्रवमाणास्ततस्ततः॥ व्यदृश्यंतमहाराजपरस्परजिघांसवः॥ १५॥राजमानाश्चनिस्त्रिंशाःसंसिक्तानरशोणितैः॥
प्रत्यदृश्यंतशूराणामन्योन्यमभिधावताम्॥ १६॥अवक्षिप्तावधूतानामसीनांवीरबाहुभिः॥ संजज्ञेतुमुलःशब्दःपततांपरमर्मसु॥ १७॥ गदामुसलरुग्णानां
भिन्नानांचवरासिभिः॥दंतिदंतावभिन्नानांमृदितानांचदंतिभिः १८॥तत्रतत्रनरौघाणांक्रोशतामितरेतरम्॥शुश्रुवुर्दारुणावाचःप्रेतानामिवभारत॥ १९॥
हयैरपिहयारोहाश्चामरापीडधारिभिः॥ हंसैरिवमहावेगैरन्योन्यमभिविद्रुताः॥ २०॥ तैर्विमुक्तामहाप्रासाजांबूनदविभूषणाः॥आशुगाविमलास्तीक्ष्णाःसं
पेतुर्भुजगोपमाः॥ २१॥अश्वैरग्र्यजवैःकेचिदाप्लुत्यमहतोरथान्॥शिरांस्याददिरेवीरारथिनामश्वसादिनः॥ २२॥बहूनपिहयारोहान्भल्लैःसन्नतपर्वभिः॥
रथीजघानसंप्राप्यबाणगोचरमागतान्॥ २३॥नवमेघप्रतीकाशाश्चाक्षिप्यतुरगान्गजाः॥पादैरेवविमृद्नंतिमत्ताःकनकभूषणाः॥ २४॥

अवक्षिप्तावधूतानांअधोमुखंपातितानांपरेषांमर्मसुपततामसीनामितिसंबंधः ॥ १७ ॥ रुग्णस्तीव्राघातार्तः भिन्नोनिकृत्तांगः अवभिन्नःक्षतांगः॥ १८ ॥ प्रेतानांनारकाणां ॥ १९ ॥ हयैःकरणभूतैः चामरापीडाश्चामरकलापास्तद्धारिभिः अतएवहंसैरिव अभिविद्रुताःसंमुखमुपागताः॥ २० ॥ प्रासाहस्तक्षेप्याभल्लाःसैंतीतिप्रसिद्धाःकुंताइत्यपरे आशुगाःशीघ्रगाः॥ २१॥ अग्र्यजवैरुत्तमवेगैः॥२२॥ भल्लैर्दीर्घफलकैर्बाणैः॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ सहसावलेन अतर्कितंवा सतिविद्यमाने ॥ २६ ॥ अभिचक्रमुःअभितोवभ्रमुः ॥ २७ ॥ पुंस्त्वाद्वीर्यवत्त्वात् अतिमदत्वादुद्भिन्नमदत्वात् ॥ २८ ॥ प्रतिमानेषुललाटेषु गात्रेषुअंगेषु वारणानभि
गजानामभितः षष्ठ्यर्थेद्वितीया आशुगाबाणाः अश्वारोहादिभिः प्रक्षिप्ताइतिशेषः ॥ २९ ॥ शक्त्यःशक्तयःकृत्स्नालोहदंडास्तएवमहोल्काप्रतिमाइत्युत्तरेणसंबंधः ॥ ३० ॥ द्वीपीचित्रव्याघ्रः ॥ ३१ ॥
विकोशैःप्रयोगकाले अभीतस्याभिमुख्येनसर्पणंस्यादभिप्लुतं तदेवस्यादभिक्रुद्धमोष्ठदंशादिसंयुतं वामपक्षाश्रितंयानमेकपार्श्वावदारितं ॥ ३२ ॥ चर्मप्रहारवारणंढालइतिप्रसिद्धंभाषायां आक्षिप्याकृ

पात्यमानेषुकुंभेषुपार्श्वेष्वपिचवारणाः॥प्रासैर्विनिहताःकेचिद्विनेदुःपरमातुराः॥२५॥साश्वारोहान्हयान्कांश्चिदुन्मथ्यवरवारणाः॥सहसाचिक्षिपुस्तत्रसं
कुलेभैरवेसति॥२६॥साश्वारोहान्विषाणाग्रैरुत्क्षिप्यतुरगान्गजाः॥रथौघानभिमृद्नंतःसध्वजानभिचक्रमुः॥२७॥पुंस्त्वादतिमदत्वाच्चकेचित्तत्रमहाग
जाः॥साश्वारोहान्हयान्जघ्नुःकरैःसचरणैस्तथा॥२८॥अश्वारोहैश्चसमरेहस्तिसादिभिरेवच॥प्रतिमानेषुगात्रेषुपार्श्वेष्वभिचवारणान्॥आशुगाविमला
स्तीक्ष्णाःसंपेतुर्भुजगोपमाः॥२९॥नराश्वकायान्निर्भिद्यलौहानिकवचानिच॥निपेतुर्विमलाःशक्त्योवीरबाहुभिरर्पिताः॥३०॥महोल्काप्रतिमाघोरास्त
त्रतत्रविशांपते॥द्वीपिचर्मावनद्धैश्चव्याघ्रचर्मच्छदैरपि॥३१॥विकोशैर्विमलैःखड्गैरभिजघ्नुःपरान्रणे॥अभिप्लुतमभिक्रुद्धमेकपार्श्वावदारितम्॥३२॥वि
दर्शयंतःसंपेतुःखड्गचर्मपरश्वधैः॥केचिदाक्षिप्यकरिणःसाश्वानपिरथान्करैः॥३३॥विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः॥शंकुभिर्दारिताःकेचित्संभि
न्नाश्चपरश्वधैः॥३४॥हस्तिभिर्मृदिताःकेचित्क्षुण्णाश्चान्येतुरंगमैः॥रथनेमिनिकृत्ताश्चनिकृत्ताश्चपरश्वधैः॥३५॥व्याक्रोशंतनराराजंस्तत्रतत्रस्मबांधवा
न्॥पुत्रानन्येपितॄनन्येभ्रातॄंश्चसहबंधुभिः॥३६॥मातुलान्भागिनेयांश्चपरानपिचसंयुगे॥विकीर्णांत्राःसुबहवोभग्नसक्थाश्चभारत॥३७॥बाहुभिश्चाप
रेछिन्नैःपार्श्वेषुचविदारिताः॥क्रंदंतःसमदृश्यंततृषिताजीवितेप्सवः॥३८॥तृषापरिगताःकेचिदल्पसत्वाविशांपते॥भूमौनिपतिताःसंख्येमृगयांचक्रिरेजलम्
॥३९॥रुधिरौघपरिक्लिन्नाःक्लिश्यमानाश्चभारत॥व्यनिंदन्भृशमात्मानंतवपुत्रांश्चसंगतान्॥४०॥अपरेक्षत्रियाःशूराःकृतवैराःपरस्परम्॥नैवशस्त्रंविमुंचं
तिनैवक्रंदंतिमारिष॥४१॥तर्जयंतिचसंहृष्टास्तत्रतत्रपरस्परम्॥आदश्यदशनैश्चापिक्रोधात्सरदनच्छदम्॥४२॥

ष्य ॥ ३३॥सर्वशब्दगाःसर्वेषामाक्षेमृणांशब्दमनुगच्छंतितेतथा शंकुभिःकीलैःकंटकदंडादिगतैः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ व्याक्रोशंतव्याक्रोशंकृतवंतः बंधुभिःसखिभिः ॥ ३६ ॥ भग्नसक्थाभग्नोरवः ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ तृषापिपासया अल्पसत्वाधैर्यवर्जिताःमृगयांचक्रिरेयाचंते ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ रदनच्छदमोष्ठं ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ निष्कूजानिःशब्दाः रथमन्यस्यगंतुंप्रार्थयानामध्येमार्गेनिपतिताइतियोज्यं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९॥ केतुनेतिसार्धः अत्रचंद्रकेत्वोर्मेरुसरथभीष्मयोश्चोपमोपमेयभावः भी
ष्मस्यरुक्मरथत्वात् ॥ ५० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥७॥ ॥ गतेति गतोतीतःपूर्वाह्णस्यभूयिष्ठोभागोयस्मिन्नहनि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

भ्रुकुटीकुटिलैर्वक्त्रैःप्रेक्षंतिचपरस्परम् ॥ अपरेक्लिश्यमानास्तुशरार्तावणपीडिताः॥ ४३॥ निष्कूजाःसमपद्यंतदृढसत्वामहाबलाः॥ अन्येचविरथाःशूरारथमन्य
स्यसंयुगे॥ ४४॥ प्रार्थयानानिपतिताःसंक्षुण्णावरवारणैः॥ अशोभंतमहाराजसपुष्पाइवकिंशुकाः ॥ ४५॥ संबभूवुरनीकेषुबहवोभैरवस्वनाः॥ वर्तमानेम
हाभीमेतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ ४६॥ निजघानपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंरणे ॥स्वस्रीयोमातुलंचापिस्वस्रीयंचापिमातुलः ॥४७॥ सखासखायंचतथासंबंधीबांध
वंतथा॥ एवंयुयुधिरेतत्रकुरवःपांडवैःसह॥ ४८॥ वर्त्तमानेतथातस्मिन्निर्मर्यादेभयानके॥ भीष्ममासाद्यपार्थानांवाहिनीसमकंपत॥ ४९ ॥ केतुनापंचतारेण
तालेनभरतर्षभ॥ राजतेनमहाबाहुरुच्छ्रितेनमहारथे॥ बभौभीष्मस्तदाराजंश्चंद्रमाइवमेरुणा॥५०॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०संकुलयु
द्धेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥संजयउवाच॥ ॥गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे॥ वर्त्तमानेतथारौद्रेमहावीरवरक्षये
॥ १ ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविविंशतिः॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणचोदिताः॥२॥ एतैरतिरथैर्गुप्तःपंचभिर्भरतर्षभः॥ पांडवानामनीकानिविजगाहे
महारथः॥ ३ ॥ चेदिकाशिकरूषेषुपंचालेषुचभारत॥ भीष्मस्यबहुधातालश्चलत्केतुरदृश्यत ॥ ४ ॥ सशिरांसिरणेऽरीणांरथांश्चसयुगध्वजान्॥ निचकर्तमहा
वेगैर्भल्लैःसन्नतपर्वभिः॥ ५ ॥ नृत्यतोरथमार्गेषुभीष्मस्यभरतर्षभ॥ भृशमार्तस्वरंचक्रुर्नागामर्मणिताडिताः ॥ ६ ॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः॥
संयुक्तंरथमास्थायप्रायाद्भीष्मरथंप्रति॥ ७॥ जांबूनदविचित्रेणकर्णिकारेणकेतुना॥ अभ्यवर्ततभीष्मंचतांश्चैवरथसत्तमान्॥ ८ ॥सतालकेतोस्तीक्ष्णेनकेतु
माहत्यपत्रिणा॥ भीष्मेणयुयुधेवीरस्तस्यचानुरथैःसह॥ ९॥ कृतवर्माणमेकेनशल्यंपंचभिराशुगैः॥ विद्धानवभिरानर्च्छच्छिताग्रैःप्रपितामहम् ॥ १० ॥ पू
र्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच॥ ध्वजमेकेनविव्याधजांबूनदपरिष्कृतम् ॥ ११ ॥

॥ ५ ॥ नृत्यतोनृत्यमिवकुर्वतः ॥ ६ ॥ पिशंगैःपिंगलैः ॥ ७ ॥ कर्णिकारेणकर्णिकारद्रुमोपमेन ॥ ८ ॥ अनुरथैःपार्ष्णिगोपादिभिः ॥ ९ ॥१०॥ पूर्णायतविसृष्टेनआकर्णाकृष्टत्यक्तेन प्रणिहितेनप्रेरितेन॥११॥

॥ १२ ॥ कार्तस्वरंसुवर्णं तान्सर्वान् ॥ १३ ॥ १४ ॥ कार्ष्णिःअभिमन्योः सत्ववंतंबलवंतं ॥ १५ ॥ अलांतसदृशप्रभंभ्राम्यमाणोल्मुकसमंमंडलाकारमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

दुर्मुखस्यतुभल्लेनसर्वावरणभेदिना ॥ जहारसारथेःकायाच्छिरःसन्नतपर्वणा ॥ १२ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनकार्तस्वरविभूषितम् ॥ कृपस्यनिशिताग्रेणतांश्चतीक्ष्ण
मुखैःशरैः ॥ १३ ॥ जघानपरमक्रुद्धोनृत्यन्निवमहारथः ॥ तस्यलाघवमुद्वीक्ष्यतुतुषुर्देवताअपि ॥ १४ ॥ लब्धलक्षतयाकार्ष्णिःसर्वेभीष्ममुखारथाः ॥ सत्ववंत
ममन्यंतसाक्षादिवधनंजयम् ॥ १५ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमलातसदृशप्रभम् ॥ दिशःपर्यपतच्चापंगांडीवमिवघोषवत् ॥ १६ ॥ तमासाद्यमहावेगैर्भीष्मोनवभि
राशुगैः ॥ विव्याधसमरेतूर्णमार्जुनिंपरवीरहा ॥ १७ ॥ ध्वजंचास्यत्रिभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमौजसः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैराजघानयतव्रतः ॥ १८ ॥ तथैवकृ
तवर्माचकृपःशल्यश्चमारिष ॥ विद्धानाकंपयत्कार्ष्णिंमैनाकमिवपर्वतम् ॥ १९ ॥ सतैःपरिवृतःशूरोधार्तराष्ट्रैर्महारथैः ॥ ववर्षशरवर्षाणिकार्ष्णिःपंचरथान्प्र
ति ॥ २० ॥ ततस्तेषांसहस्राणिसंवार्यशरवृष्टिभिः ॥ ननादबलवान्कार्ष्णिर्भीष्मायविसृजन्शरान् ॥ २१ ॥ तत्रास्यसुमहद्राजन्बाह्वोर्बलमदृश्यत ॥ यतमा
नस्यसमरेभीष्ममर्दयतःशरैः ॥ २२ ॥ पराक्रांतस्यतस्यैवभीष्मोपिप्राहिणोच्छरान् ॥ सतांश्चिच्छेदसमरेभीष्मचापच्युतान्शरान् ॥ २३ ॥ ततोध्वजममोघेषु
र्भीष्मस्यनवभिःशरैः ॥ चिच्छेदसमरेवीरस्ततउच्चुक्रुशुर्जनाः ॥ २४ ॥ सराजतोमहास्कंधस्तालोहेमविभूषितः ॥ सौभद्रविशिखैश्छिन्नःपपातभुविभारत
॥ २५ ॥ तंतुसौभद्रविशिखैःपातितंभरतर्षभ ॥ दृष्ट्वाभीमोननादोच्चैःसौभद्रमभिहर्षयन् ॥ २६ ॥ अथभीष्मोमहास्त्राणिदिव्यानिसुबहूनिच ॥ प्रादुश्चक्रेमहारौ
द्रेरणेतस्मिन्महाबलः ॥ २७ ॥ ततःशरसहस्रेणसौभद्रंप्रपितामहः ॥ अवाकिरदमेयात्मातदद्भुतमिवाभवत् ॥ २८ ॥ ततोदशमहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः ॥
रक्षार्थमभ्यधावंतसौभद्रंत्वरितारथैः ॥ २९ ॥ विराटःसहपुत्रेणधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ भीमश्चकेकयाश्चैवसात्यकिश्चविशांपते ॥ ३० ॥ तेषांजवेनापततांभीष्मः
शांतनवोरणे ॥ पांचाल्यंत्रिभिरानर्च्छत्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ ३१ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनक्षुरेणनिशितेनच ॥ ध्वजमेकेनचिच्छेदभीमसेनस्यपत्रिणा ॥ ३२ ॥
जांबूनदमयःश्रीमान्केसरीसनरोत्तम ॥ पपातभीमसेनस्यभीष्मेणमथितोरथात् ॥ ३३ ॥ ततोभीमस्त्रिभिर्विद्ध्वाभीष्मंशांतनवंरणे ॥ कृपमेकेनविव्याधकृत
वर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनवैराटिरपिदंतिना ॥ अभ्यद्रवतराजानंमद्राधिपतिमुत्तरः ॥ ३५ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ पुत्रेणोत्तरेण ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ केसरीसिंहः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ प्रगृहीताग्रहस्तेनकुंडलीकृतशुंडाग्रेण ॥ ३५ ॥

तस्यवेगमितिसंबंधः रथेरथोपरि ॥ ३६ ॥ तस्यशल्यस्य बृहतःपुष्टान् साधुवाहिनःसम्यगूहनशीलान् ॥ ३७॥३८॥ तमःमोहं प्रमुक्तंहस्ताद्गलितमंकुशादिकंयस्य॥३९॥४०॥४१॥४२॥हतंशक्तिप्रहारेण

तस्यवारणराजस्यजवेनापततोरथे ॥ शल्योनिवारयामासवेगमप्रतिमंशरैः ॥ ३६ ॥ तस्यक्रुद्धःसनागेंद्रोबृहतःसाधुवाहिनः ॥ पदायुगमधिष्ठायजघानचतु
रोहयान्॥ ३७ ॥सहताश्वेरथेतिष्ठन्मद्राधिपतिरायसीम्॥उत्तरांतकरींशक्तिंचिक्षेपभुजगोपमाम्॥ ३८॥तयाभिन्नतनुत्राणःप्रविश्यविपुलंतमः॥सपपातग
जस्कंधात्प्रमुक्तांकुशतोमरः॥ ३९ ॥ असिमादायशल्योपिअवप्लुत्यरथोत्तमात्॥ तस्यवारणराजस्यचिच्छेदाथमहाकरम्॥ ४०॥भिन्नमर्माशरशतैश्छिन्नह
स्तःसवारणः॥भीममार्तस्वरंकृत्वापपातचममारच ॥ ४१ ॥ एतदीदृशकंकृत्वामद्रराजोनराधिप॥आरुरोहरथंतूर्णंभास्वरंकृतवर्मणः॥ ४२ ॥उत्तरंवैहतंदृष्ट्वा
वैराटिर्भ्रातरंतदा॥कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितम्॥ ४३॥ श्वेतःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव॥सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली॥४४॥
अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंबली ॥ महतारथवंशेनसमंतात्परिवारितः ॥ ४५ ॥ मुंचन्बाणमयंवर्षंप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्तवार
णविक्रमम्॥ ४६ ॥तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन्॥मद्रराजमभीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतम्॥४७॥बृहद्बलश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः॥तथारुक्म
रथोराजन्शल्यपुत्रःप्रतापवान्॥ ४८ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधवश्चजयद्रथः ॥ ४९ ॥ नानावर्णविचित्राणिध
नूंषिचमहात्मनाम्॥विस्फारितानिदृश्यंतेतोयदेष्विवविद्युतः॥ ५० ॥तेतुबाणमयंवर्षंश्वेतमूर्धन्यपातयन्॥ निदाघांतेऽनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलम्॥ ५१ ॥
ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यममर्दपृतनापतिः॥ ५२॥ निकृत्तान्येवतानिस्मसमदृश्यंतभारत॥ततस्तेतुनिमेषार्धात्प्रत्यपद्यन्ध
नूंषिच॥ ५३॥ सप्तचैवपृषत्कांश्चश्वेतस्योपर्यपातयन्॥ ततःपुनरमेयात्माभल्लैःसप्तभिराशुगैः॥ निचकर्तमहाबाहुस्तेषांचापानिधन्विनाम्॥ ५४॥तेनिकृत्तम
हाचापास्त्वरमाणामहारथाः॥रथशक्तीःपरामृश्यविनेदुर्भैरवान्रवान्॥ ५५॥

वैराटिःशंखः॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥

१ कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यैकोनपंचाशत्तमाध्यायस्यसार्धचतुर्विंशतिश्लोकपर्यंतंश्वेतवधोपाख्यानग्रंथःसर्वःप्रक्षिप्तइतिभाति क्वचित्पुरातनपुस्तकेष्वनुपलंभात् संदर्भासंगतेः श्वेतेसेनापतौतातेत्यारभ्यसप्तश्लोकानामनन्वितत्वात् उपक्रमेश्वेतस्यसैनापत्येविनियोगादर्शनात् कृतवर्मणाचसहितमित्यारभ्यसार्धनवश्लोकानांश्वेतयुद्धारंभेतद्वधानंतरंशंखयुद्धारंभेचद्विवारंपाठात् प्रथमदिनावहारस्याष्टचत्वारिंशाध्यायेउत्तराध्यायसमाप्तौचेतिद्विवारंसत्वात् गोग्रहणयुद्धप्रस्तावेतदुत्तरमुपप्लव्येसेनासमवायेउत्तरत्रभीष्मकृतरथातिरथसंख्यायांचैतस्यमहतोवीरस्यश्वेतस्यनाम्नोप्यनुल्लेखाच्च॥

॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ए

अन्वयुर्भरतश्रेष्ठसप्तश्वेतरथंप्रति ॥ ततस्ताज्वलिताःसप्तमहेंद्राशनिनिःस्वनाः ॥ ५६ ॥ अप्राप्ताःसप्तभिर्भल्लैश्चिच्छेदपरमास्त्रवित् ॥ ततःसमादायशरंसर्वकाय
विदारणम् ॥ ५७ ॥ प्राहिणोद्भरतश्रेष्ठश्वेतोरुक्मरथंप्रति ॥ तस्यदेहेनिपतितोबाणोवज्रातिगोमहान् ॥ ५८ ॥ ततोरुक्मरथोराजन्सायकेनदृढाहतः ॥ निषसाद
रथोपस्थेकश्मलंचाविशन्महत् ॥ ५९ ॥ तंविसंज्ञंविमनसंत्वरमाणस्तुसारथिः ॥ अपोवाहनसंभ्रांतःसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ६० ॥ ततोन्यान्षट्समादायश्वेतोहे
मविभूषितान् ॥ तेषांषण्णांमहाबाहुर्ध्वजशीर्षाण्यपातयत् ॥ ६१ ॥ हयांश्चतेषांनिर्भिद्यसारथींश्चपरंतप ॥ शरैश्चैतान्समाकीर्यप्रायाच्छल्यरथंप्रति ॥ ६२ ॥
ततोहलहलाशब्दस्तवसैन्येषुभारत ॥ दृष्ट्वासेनापतिंतूर्णंयांतंशल्यरथंप्रति ॥ ६३ ॥ ततोभीष्मंपुरस्कृत्यतवपुत्रोमहाबलः ॥ वृतस्तुसर्वसैन्येनप्रायाच्छ्वेतरथंप्र
ति ॥ ६४ ॥ मृत्योरास्यमनुप्राप्तंमद्रराजममोचयत् ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोमहर्षणम् ॥ ६५ ॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपं ॥ सौभद्रेभीमसेनेचसा
त्यकौचमहारथे ॥ ६६ ॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ॥ एतेषुनरसिंहेषुचेदिमत्स्येषुचैवह ॥ ववर्षशरवर्षाणिकुरुवृद्धःपितामहः ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतयुद्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंश्वेतेमहेष्वासेप्राप्तेशल्यरथंप्रति
कुरवःपांडवेयाश्चकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ भीष्मःशांतनवःकिंवातन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ राजन्शतसहस्राणिततःक्षत्रियपुंगवाः ॥ २ ॥
श्वेतंसेनापतिंशूरंपुरस्कृत्यमहारथाः ॥ राज्ञोबलंदर्शयंतस्तवपुत्रस्यभारत ॥ ३ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यत्रातुमैच्छन्महारथाः ॥ अभ्यवर्ततभीष्मस्यरथंहेमपरि
ष्कृतम् ॥ ४ ॥ जिघांसंतंयुधांश्रेष्ठंतदासीत्तुमुलंमहत् ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिमहावैशसमच्युत ॥ ५ ॥ तावकानांपरेषांचयथायुद्धमवर्तत ॥ तत्राकरोद्रथोपस्थान्शून्या
न्शांतनवोबहून् ॥ ६ ॥ तत्राद्भुतंमहच्चक्रेशरैरार्छद्रथोत्तमान् ॥ समावृणोच्छरैरर्कमर्कतुल्यप्रतापवान् ॥ ७ ॥ नुदन्समंतात्समरेरविरुद्यन्यथातमः ॥ तेनाजौप्रेषि
ताराजन्शराःशतसहस्रशः ॥ ८ ॥ क्षत्रियांतकराःसंख्येमहावेगामहाबलाः ॥ शिरांसिपातयामासुर्वीराणांशतशोरणे ॥ ९ ॥ गजान्कंटकसन्नाहान्वज्रेणेव
शिलोच्चयान् ॥ रथारथेषुसंसक्ताव्यदृश्यंतविशांपते ॥ १० ॥ एकेरथंपर्यवहंस्तुरगाःसतुरंगमम् ॥ युवानंनिहतंवीरंलंबमानंसकार्मुकम् ॥ ११ ॥ उदीर्णाश्चहया
राजन्वहंतस्तत्रतत्रह ॥ बद्धखड्गनिषंगाश्चविध्वस्तशिरसोहताः ॥ १२ ॥

वमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥॥ १५॥ १६॥ १७ ॥ १८॥ १९ ॥ २०॥ २१ ॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥

शतशःपतिताभूमौवीरशय्यासुशेरते ॥ परस्परेणधावंतःपतिताःपुनरुत्थिताः ॥ १३ ॥ उत्थायचप्रधावंतोद्वंद्वयुद्धमवाप्नुवन्॥ पीडिताःपुनरन्योन्यंलुठंतोरण
मूर्धनि॥ १४ ॥सचापाःसनिषंगाश्चजातरूपपरिष्कृताः ॥ विस्रब्धहतवीराश्चशतशःपरिपीडिताः॥ १५ ॥ तेनतेनाभ्यधावंतविसृजंतश्चभारत ॥ मत्तोगजः
पर्यवर्तद्धयांश्चहतसादिनः॥ १६ ॥सरथारथिनश्चापिविमृद्नंतःसमंततः॥ स्यंदनादपतत्कश्चिन्निहतोन्येनसायकैः॥ १७॥ हतसारथिरप्युच्चैःप्रपातकाष्ठवद्रथः॥
युध्यमानस्यसंग्रामेव्यूढेरजसिचोत्थिते॥ १८ ॥ धनुःकूजितविज्ञानंतत्रासीत्प्रतियुध्यतः॥ गात्रस्पर्शेनयोधानांव्यज्ञासत्परिपंथिनम्॥ १९ ॥ युध्यमानंशरै
राजन्सिंजिनीध्वजिनीरवात्॥ अन्योन्यंवीरसंशब्दोनाश्रूयतभटैःकृतः॥२०॥ शब्दायमानेसंग्रामेपटहेकर्णदारिणि॥ युध्यमानस्यसंग्रामेकुर्वतःपौरुषंस्वकम्
॥ २१ ॥नाश्रौषंनामगोत्राणिकीर्तनंचपरस्परम्॥ भीष्मचापच्युतैर्बाणैरार्तानांयुध्यतांमृधे॥२२॥ परस्परेषांवीराणांमनांसिसमकंपयन्॥ तस्मिन्नत्याकुलेयु
द्धेदारुणेलोमहर्षणे॥ २३ ॥ पितापुत्रंचसमरेनाभिजानातिकश्चन॥ चक्रेभग्नेयुगेच्छिन्नेएकधुर्येहयेहतः॥ २४ ॥ आक्षिप्तःस्यंदनाद्वीरःससारथिरजिह्मगैः॥
एवंचसमरेसर्वेवीराश्चविरथीकृताः ॥ २५ ॥ तेनतेनस्मदृश्यंतेधावमानाःसमंततः ॥ गजोहतःशिरश्छिन्नंमर्मभिन्नंहयोहतः ॥ २६ ॥ अहतःकोपिनैवासी
द्भीष्मेनिघ्नतिशात्रवान्॥ श्वेतःकुरूणामकरोत्क्षयंतस्मिन्महाहवे ॥ २७ ॥ राजपुत्रान्रथोदारानवधीच्छतसंघशः॥ चिच्छेदरथिनांबाणैःशिरांसिभरतर्षभ
॥ २८ ॥ सांगदाबाहवश्चैवधनूंषिचसमंततः॥ रथेषांरथचक्राणितूणीराणियुगानिच॥ २९॥ छत्राणिचमहार्हाणिपताकाश्चविशांपते॥ हयौघाश्चरथौघाश्चन
रौघाश्चैवभारत॥ ३० ॥ वारणाःशतशश्चैवहताःश्वेतेनभारत॥ वयंश्वेतभयाद्भीताविहायरथसत्तमम्॥ ३१ ॥ अपयातास्तथापश्चाद्विभुंपश्यामधृष्णवः॥ शर
पातमतिक्रम्यकुरवःकुरुनंदन ॥ ३२ ॥ भीष्मंशांतनवंयुद्धेस्थिताःपश्यामसर्वशः॥ अदीनोदीनसमयेभीष्मोस्माकंमहाहवे ॥ ३३ ॥ एकस्तस्थौनरव्याघ्रोगि
रिर्मेरुरिवाचलः ॥ आददानइवप्राणान्सविताशिशिरात्यये ॥ ३४ ॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तस्थौशरमरीचिमान् ॥ समुमोचमहेष्वासःशरसंघाननेकशः
॥ ३५ ॥ निघ्नन्नमित्रान्समरेवज्रपाणिरिवासुरान्॥ तेवध्यमानाभीष्मेणप्रजहुस्तंमहाबलम्॥ ३६ ॥ स्वयूथादिवतेयूथान्मुक्तंभूमिषुदारुणम्॥ तमेवमुपल
क्ष्यैकोहृष्टःपुष्टःपरंतप ॥ ३७॥ दुर्योधनप्रियेयुक्तःपांडवान्परिशोचयन्॥ जीवितंदुस्त्यजंत्यक्त्वाभयंचसुमहाहवे ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

पातयामाससैन्यानिपांडवानांविशांपते॥ प्रहरंतमनीकानिपितादेवव्रतस्तव ॥ ३९ ॥ दृष्ट्वासेनापतिंभीष्मस्त्वरितःश्वेतमभ्ययात्॥ सभीष्मंशरजालेनमहता
समवाकिरत्॥ ४० ॥ श्वेतंचापितथाभीष्मःशरौघैःसमवाकिरत्॥ तौवृषाविवनर्दंतौमत्ताविवमहाद्विपौ ॥ ४१ ॥ व्याघ्राविवसुसंरब्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः॥
अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यततस्तौपुरुषर्षभौ ॥ ४२ ॥ भीष्मःश्वेतश्चयुयुधेपरस्परवधैषिणौ॥ एकाह्नानिर्दहेद्भीष्मःपांडवानामनीकिनीम् ॥४३॥ शरैःपरमसंक्रुद्धोयदि
श्वेतोनपालयेत्॥ पितामहंततोदृष्ट्वाश्वेतेनविमुखीकृतम्॥ ४४॥ प्रहर्षंपांडवाजग्मुःपुत्रस्तेविमनाभवत्॥ ततोदुर्योधनःक्रुद्धःपार्थिवैःपरिवारितः ॥ ४५॥ ससैन्यःपांडवानीकमभ्यद्रवतसंयुगे ॥ दुर्मुखःकृतवर्माचकृपःशल्योविशांपतिः ॥ ४६ ॥ भीष्मंजुगुपुरासाद्यतवपुत्रेणनोदिताः ॥ दृष्ट्वातुपार्थिवैःसर्वैर्दुर्योधनपुरोगमैः॥ ४७॥ पांडवानामनीकानिवध्यमानानिसंयुगे॥ श्वेतोगांगेयमुत्सृज्यतवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥४८॥ नाशयामासवेगेनवायुर्वृक्षानिवौजसा॥ द्रावयित्वाचमूंराजन्वैराटिःक्रोधमूर्च्छितः॥ ४९ ॥ आपतत्सहसाभूयोयत्रभीष्मोव्यवस्थितः ॥ तौतत्रोपगतौराजन्शरदीप्तौमहाबलौ ॥ ५० ॥ अयुध्येतांमहात्मानौयथाभौवृत्रवासवौ॥ अन्योन्यंतुमहाराजपरस्परवधैषिणौ॥५१॥निगृह्यकार्मुकंश्वेतोभीष्मंविव्याधसप्तभिः॥पराक्रमंततस्तस्यपराक्रम्यपराक्रमी॥५२॥
तरसावारयामासमत्तोमत्तमिवद्विपम्॥ श्वेतःशांतनवंभूयःशरैःसन्नतपर्वभिः॥ ५३॥ विव्याधपंचविंशत्यातदद्भुतमिवाभवत्॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवस्तदा॥ ५४॥ सविद्धस्तेनबलवान्नाकंपतयथाऽचलः॥ वैराटिःसमरेक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम्॥ ५५॥ आजघानततोभीष्मंश्वेतःक्षत्रियनंदनः॥ संप्रहस्यततःश्वेतःसृक्किणीपरिसंलिहन्॥ ५६॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यनवभिर्दशधाशरैः ॥ संधायविशिखंचैवशरंलोमप्रवाहिनम् ॥ ५७॥ उन्ममाथततस्तालंध्वजशीर्षंमहात्मनः॥ केतुंनिपतितंदृष्ट्वाभीष्मस्यतनयास्तव॥ ५८॥ हतंभीष्मममन्यंतश्वेतस्यवशमागतम्॥ पांडवाश्चापिसंहृष्टादध्मुःशंखान्मुदायुताः॥५९॥ भीष्मस्यपतितंकेतुंदृष्ट्वातालंमहात्मनः॥ ततोदुर्योधनःक्रोधात्स्वमनीकमनोदयत् ॥ ६० ॥ यत्ताभीष्मंपरीप्सध्वंरक्षमाणाःसमंततः ॥ मानःप्रपश्यमानानांश्वेतान्मृत्युमवाप्स्यति॥ ६१ ॥ भीष्मःशांतनवःशूरस्तथासत्यंब्रवीमिवः ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥ ६२ ॥ बलेनचतुरंगेणगांगेयमन्वपालयन् ॥
बाह्लीकःकृतवर्माचशलःशल्यश्चभारत॥ ६३॥ जलसंधोविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः॥ त्वरमाणास्त्वराकालेपरिवार्यसमंततः॥ ६४॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥

शस्त्रवर्षंसुतुमुलंश्वेतस्योपर्यपातयन् ॥ तान्क्रुद्धोनिशितैर्बाणैस्त्वरमाणोमहारथः ॥ ६५ ॥ अवारयदमेयात्मादर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ सनिवार्यतुतान्सर्वा
न्केसरीकुंजरानिव ॥ ६६ ॥ महताशरवर्षेणभीष्मस्यधनुराच्छिनत् ॥ ततोन्यद्धनुरादायभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ ६७ ॥ श्वेतंविव्याधराजेंद्रकंकपत्रैःशितैःशरैः ॥
ततःसेनापतिःक्रुद्धोभीष्मंबहुभिरायसैः ॥ ६८ ॥ विव्याधसमरेराजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ ततःप्रव्यथितोराजाभीष्मंदृष्ट्वानिवारितम् ॥ ६९ ॥ प्रवीरंसर्वलोक
स्यश्वेतेनयुधिवैतदा ॥ निष्ठानकश्चसुमहांस्तवसैन्यस्यचाभवत् ॥ ७० ॥ तंवीरंवारितंदृष्ट्वाश्वेतेनशरविक्षतं ॥ हतंश्वेतेनमन्यंतेश्वेतस्यवशमागतम् ॥ ७१ ॥ ततः
क्रोधवशंप्राप्तःपितादेवव्रतस्तव ॥ ध्वजमुन्मथितंदृष्ट्वातांचसेनांनिवारिताम् ॥ ७२ ॥ श्वेतंप्रतिमहाराजव्यसृजत्सायकान्बहून् ॥ तानावार्यरणेश्वेतोभीष्मस्यर
थिनांवरः ॥ ७३ ॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपुनरेवपितुस्तव ॥ उत्सृज्यकार्मुकंराजन्गांगेयःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ७४ ॥ अन्यत्कार्मुकमादायविपुलंबलवत्तरम् ॥ तत्रसंधा
यविपुलान्भल्लान्सप्तशिलाशितान् ॥ ७५ ॥ चतुर्भिश्चजघानाश्वान्श्वेतस्यपृतनापतेः ॥ ध्वजंद्वाभ्यांतुचिच्छेदसप्तमेनचसारथेः ॥ ७६ ॥ शिरश्चिच्छेदभल्लेनसं
क्रुद्धोऽलघुविक्रमः ॥ हताश्वसूतात्सरथादवप्लुत्यमहाबलः ॥ ७७ ॥ आमर्षवशमापन्नोव्याकुलःसमपद्यत ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृष्ट्वापितामहः ॥ ७८ ॥ ताड
यामासनिशितैःशरसंघैःसमंततः ॥ सताड्यमानःसमरेभीष्मचापच्युतैःशरैः ॥ ७९ ॥ स्वरथेधनुरुत्सृज्यशक्तिंजग्राहकांचनीम् ॥ ततःशक्तिंरणेश्वेतोजग्राहोग्रांम
हाभयाम् ॥ ८० ॥ कालदंडोपमांघोरांमृत्योर्जिह्वामिवश्वसन् ॥ अब्रवीच्चतदाश्वेतोभीष्मंशांतनवंरणे ॥ ८१ ॥ तिष्ठेदानींसुसंरब्धःपश्यमांपुरुषोभव ॥ एवमु
क्त्वामहेष्वासोभीष्मंयुधिपराक्रमी ॥ ८२ ॥ ततःशक्तिममेयात्माचिक्षेपभुजगोपमाम् ॥ पांडवार्थेपराक्रांतस्तवानर्थंचिकीर्षुकः ॥ ८३ ॥ हाहाकारोमहानासी
त्पुत्राणांतेविशांपते ॥ दृष्ट्वाशक्तिंमहाघोरांमृत्योर्दंडसमप्रभाम् ॥ ८४ ॥ श्वेतस्यकरनिर्मुक्तांनिर्मुक्तोरगसन्निभाम् ॥ अपतत्सहसाराजन्महोल्केवनभस्तलात्
॥ ८५ ॥ ज्वलंतीमंतरिक्षेतांज्वालाभिरिवसंवृताम् ॥ असंभ्रांतस्तदाराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ ८६ ॥ अष्टभिर्नवभिर्भीष्मःशक्तिंचिच्छेदपत्रिभिः ॥ उत्कृष्टहेमवि
कृतांनिकृतांनिशितैःशरैः ॥ ८७ ॥ उच्चुक्रुशुस्ततःसर्वेतावकाभरतर्षभ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वावैराटिःक्रोधमूर्च्छितः ॥ ८८ ॥ कालोपहतचेतास्तुकर्तव्यंनाभ्यजान
त ॥ क्रोधसंमूर्च्छितोराजन्वैराटिःप्रहसन्निव ॥ ८९ ॥ गदांजग्राहसंहृष्टोभीष्मस्यनिधनंप्रति ॥ क्रोधेनरक्तनयनोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ९० ॥

॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ११० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

भीष्मंसमभिदुद्रावजलौघइवपर्वतम् ॥ तस्यवेगमसंवार्यंमत्वाभीष्मःप्रतापवान् ॥९१॥ प्रहारविप्रमोक्षार्थंसहसाधरणींगतः ॥ श्वेतःक्रोधसमाविष्टोभ्रामयि
त्वातुतांगदाम् ॥ ९२ ॥ रथेभीष्मस्यचिक्षेपयथादेवोधनेश्वरः ॥ तयाभीष्मनिपातिन्यासरथोभस्मसात्कृतः ॥ ९३ ॥ सध्वजःसहसूतेनसाश्वःसयुगबंधुरः ॥ विर
थंरथिनांश्रेष्ठंभीष्मंदृष्ट्वारथोत्तमाः ॥ ९४ ॥ अभ्यधावंतसहिताःशल्यप्रभृतयोरथाः ॥ ततोन्यंरथमास्थायधनुर्विस्फार्यदुर्मनाः ॥ ९५ ॥ शनकैरभ्ययाच्छ्वेतंगां
गेयःप्रहसन्निव ॥ एतस्मिन्नंतरेभीष्मःशुश्रावविपुलांगिरम् ॥ ९६ ॥ आकाशादीरितांदिव्यामात्मनोहितसंभवाम् ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोशीघ्रंयत्नंकुरुष्ववै
॥९७॥ एषह्यस्यजयेकालोनिर्दिष्टोविश्वयोनिना ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंदेवदूतेनभाषितम् ॥९८॥ संप्रहृष्टमनाभूत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंश्वेतंदृ
ष्ट्वापदातिनम् ॥ ९९ ॥ सहितास्त्वभ्यवर्तंतपरीप्संतोमहारथाः ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ १०० ॥ कैकेयोधृष्टकेतुश्चअभिमन्युश्चवीर्यवान् ॥ ए
तानापततःसर्वान्द्रोणशल्यकृपैःसह ॥ १ ॥ अवारयदमेयात्मावारिवेगानिवाचलः ॥ सनिरुद्धेषुसर्वेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥२॥ श्वेतःखड्गमथाकृष्यभीष्मस्यधनु
राच्छिनत् ॥ तदपास्यधनुश्छिन्नंत्वरमाणःपितामहः ॥३॥ देवदूतवचःश्रुत्वावधेतस्यमनोदधे ॥ ततःप्रचरमाणस्तुपितादेवव्रतस्तव ॥४॥ अन्यत्कार्मुकमादाय
त्वरमाणोमहारथः ॥ क्षणेनसज्यमकरोच्छक्रचापसमप्रभम् ॥ ५ ॥ पितातेभरतश्रेष्ठश्वेतंदृष्ट्वामहारथैः ॥ वृतंतंमनुजव्याघ्रैर्भीमसेनपुरोगमैः ॥ ६ ॥ अभ्यवर्त
तगांगेयःश्वेतंसेनापतिंद्रुतम् ॥ आपतंतंततोभीष्मोभीमसेनंप्रतापवान् ॥ ७ ॥ आजघ्नेविशिखैःषष्ट्यासेनान्यंसमहारथः ॥ अभिमन्युंचसमरेपितादेवव्रतस्तव
॥ ८ ॥ आजघ्नेभरतश्रेष्ठस्त्रिभिःसन्नतपर्वभिः ॥ सात्यकिंचशतेनाजौभरतानांपितामहः ॥ ९ ॥ धृष्टद्युम्नंचविंशत्याकैकेयंचापिपंचभिः ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासा
न्पितादेवव्रतस्तव ॥ ११० ॥ वारयित्वाशरैर्घोरैःश्वेतमेवाभिदुद्रुवे ॥ ततःशरंमृत्युसमंभारसाधनमुत्तमम् ॥११॥ विकृष्यबलवान्भीष्मःसमाधत्तदुरासदम् ॥
ब्रह्मास्त्रेणसुसंयुक्तंतंशरंलोमवाहिनम् ॥ १२ ॥ ददृशुर्देवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः ॥ सतस्यकवचंभित्त्वाहृदयंचामितौजसः ॥ १३ ॥ जगामधरणींबाणोम
हाशनिरिवज्वलन् ॥ अस्तंगच्छन्यथादित्यःप्रभामादायसत्वरः ॥ १४ ॥ एवंजीवितमादायश्वेतदेहाज्जगामह ॥ तंभीष्मेणनरव्याघ्रंतथाविनिहतंयुधि ॥ १५ ॥
प्रपतंतमपश्यामगिरेःशृंगमिवच्युतम् ॥ अशोचन्पांडवास्तत्रक्षत्रियाश्चमहारथाः ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ १२० ॥ १२१ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ श्वेतइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

प्रहृष्टाश्चसुतास्तुभ्यंकुरवश्चापिसर्वशः ॥ ततोदुःशासनोराजन्श्वेतंदृष्ट्वानिपातितम् ॥ १७ ॥ वादित्रनिनदैर्घोरैर्नृत्यतिस्मसमंततः ॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेभीष्मे
णाहवशोभिना ॥ १८ ॥ प्रावेपंतमहेष्वासाःशिखंडिप्रमुखारथाः ॥ ततोधनंजयोराजन्वार्ष्णेयश्चापिसर्वशः ॥ १९ ॥ अवहारंशनैश्चक्रुर्निहतेवाहिनीपतौ ॥
ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ २० ॥ तावकानांपरेषांचनर्दतांचमुहुर्मुहुः ॥ पार्थाविमनसोभूत्वान्यवर्तंतमहारथाः ॥ चिंतयंतोवधंघोरंद्वैरथेनपरंतपाः
॥ १२१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० श्वेतवधेअष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ (श्वेतेसेना
पतौतातसंग्रामेनिहतेपरैः ॥ किमकुर्वन्महेष्वासाःपंचालाःपांडवैःसह ॥ १ ॥ सेनापतिंसमाकर्ण्यश्वेतंयुधिनिपातितम् ॥ तदर्थंयततांचापिपरेषांप्रपलायिनां
॥ २ ॥ मनःप्रीणातिमेवाक्यंजयंसंजयशृण्वतः ॥ प्रत्युपायंचिंतयंतःसज्जनाःप्रस्रवंतिमे ॥ ३ ॥ सहिवीरोनुरक्तश्चवृद्धःकुरुपतिस्तदा ॥ कृतंवैरंसदातेनपितुःपु
त्रेणधीमता ॥ ४ ॥ तस्योद्वेगभयाच्चापिसंश्रितःपांडवान्पुरा ॥ सर्वंबलंपरित्यज्यदुर्गंसंश्रित्यतिष्ठति ॥ ५ ॥ पांडवानांप्रतापेनदुर्गंदेशंनिवेश्यच ॥ सपत्नान्सत
तंबाधन्नार्यवृत्तिमनुष्ठितः ॥ ६ ॥ आश्चर्यंवैसदातेषांपुराराज्ञांसुदुर्मतिः ॥ ततोयुधिष्ठिरेभक्तःकथंसंजयसूदितः ॥ ७ ॥ प्रक्षिप्तःसंमतःक्षुद्रःपुत्रोमेपुरुषाधमः ॥
नयुद्धंरोचयेद्भीष्मोनचाचार्यःकथंचन ॥ ८ ॥ नकृपोनचगांधारीनाहंसंजयरोचये ॥ नवासुदेवोवार्ष्णेयोधर्मराजश्चपांडवः ॥ ९ ॥ नभीमोनार्जुनश्चैवनयमौ
पुरुषर्षभौ ॥ वार्यमाणोमयानित्यंगांधार्याविदुरेणच ॥ १० ॥ जामदग्न्येनरामेणव्यासेनचमहात्मना ॥ दुर्योधनोयुध्यमानोनित्यमेवहिसंजय ॥ ११ ॥ कर्ण
स्यमतमास्थायसौबलस्यचपापकृत् ॥ दुःशासनस्यचतथापांडवान्नान्वचिंतयत् ॥ १२ ॥ तस्याहंव्यसनंघोरंमन्येप्राप्तंतुसंजय ॥ श्वेतस्यचविनाशेनभीष्मस्य
विजयेनच ॥ १३ ॥ संक्रुद्धःकृष्णसहितःपार्थःकिमकरोद्युधि ॥ अर्जुनाद्धिभयंभूयस्तन्मेतातनशाम्यति ॥ १४ ॥ सहिशूरश्चकौंतेयःक्षिप्रकारीधनंजयः ॥ मन्ये
शरैःशरीराणिशत्रूणांप्रमथिष्यति ॥ १५ ॥ ऐंद्रिमिंद्रानुजसमंमहेंद्रसदृशंबले ॥ अमोघक्रोधसंकल्पंदृष्ट्वावःकिमभून्मनः ॥ १६ ॥ तथैववेदविच्छूरोज्वलनार्क
समद्युतिः ॥ इंद्रास्त्रविदमेयात्माप्रपतन्समितिंजयः ॥ १७ ॥ वज्रसंस्पर्शरूपाणामस्त्राणांचप्रयोजकः ॥ सखड्गाक्षेपहस्तस्तुघोषंचक्रेमहारथः ॥ १८ ॥ ससंजय
महाप्राज्ञोद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नःकिमकरोच्छ्वेतेयुधिनिपातिते ॥ १९ ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

६

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

पुराचैवापराधेनवधेनचचमूपतेः॥ मन्येमनःप्रजज्वालपांडवानांमहात्मनाम्॥२०॥ तेषांक्रोधंचिंतयंस्तुअहःसुचनिशासुच॥ नशांतिमधिगच्छामिदुर्योधन
कृतेनहि॥ कथंचाभून्महायुद्धंसर्वमाचक्ष्वसंजय॥ २१॥ ॥संजयउवाच॥ ॥शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवापनयनोमहान्॥ नचदुर्योधनेदोषमिममाधातुमर्ह
सि॥ २२॥ गतोदकेसेतुबंधोयादृक्तादृङ्मतिस्तव॥ संदीप्तेभवनेयद्वत्कूपस्यखननंतथा॥ २३॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिदारुणे॥ तावकानांपरेषांचपु
नर्युद्धमवर्तत॥ २४॥ श्वेतंतुनिहतंदृष्ट्वाविराटस्यचमूपतिम्॥ कृतवर्मणाचसहितंदृष्ट्वाशल्यमवस्थितम्॥ २५॥ शंखःक्रोधात्प्रजज्वालहविषाहव्यवाडिव॥
सविस्फार्यमहच्चापंशक्रचापोपमंबली॥ २६॥ अभ्यधावज्जिघांसन्वैशल्यंमद्राधिपंयुधि॥ महतारथसंघेनसमंतात्परिरक्षितः॥ २७॥ सृजन्बाणमयंवर्षंप्रा
याच्छल्यरथंप्रति॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमत्तवारणविक्रमम्॥ २८॥ तावकानांरथाःसप्तसमंतात्पर्यवारयन्॥ मद्रराजंपरीप्संतोमृत्योर्दंष्ट्रांतरंगतम्॥ २९॥ बृहद्द
लश्चकौसल्योजयत्सेनश्चमागधः॥ तथारुक्मरथोराजन्पुत्रःशल्यस्यमानितः॥ ३०॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चसुदक्षिणः॥ बृहत्क्षत्रस्यदायादःसैंधव
श्चजयद्रथः॥ ३१॥ नानाधातुविचित्राणिकार्मुकाणिमहात्मनाम्॥ विस्फारितान्यदृश्यंततोयदेष्विवविद्युतः॥ ३२॥ तेतुबाणमयंवर्षंशंखमूर्ध्न्यपातयन्॥
निदाघांतेनिलोद्धूतामेघाइवनगेजलम्॥ ३३॥ ततःक्रुद्धोमहेष्वासःसप्तभल्लैःसुतेजनैः॥ धनूंषितेषामाच्छिद्यननर्दपृतनापतिः॥ ३४॥ ततोभीष्मोमहाबाहुर्वि
नदञ्जलदोयथा॥ तालमात्रंधनुर्गृह्यशंखमभ्यद्रवद्रणे॥ ३५॥ तमुद्यंतमुदीक्ष्याथमहेष्वासंमहाबलम्॥ संत्रस्तापांडवीसेनावातवेगहतेवनौः॥ ३६॥ ततोर्जु
नःसंत्वरितःशंखस्यासीत्पुरःसरः॥ भीष्माद्रक्ष्योयमद्येतिततोयुद्धमवर्तत॥ ३७॥ हाहाकारोमहानासीद्योधानांयुधियुध्यताम्॥ तेजस्तेजसिसंपृक्तमित्येवंवि
स्मयंययुः॥ ३८॥ अथशल्योगदापाणिरवतीर्यमहारथात्॥ शंखस्यचतुरोवाहानहनद्भरतर्षभ॥ ३९॥ सहताश्वाद्रथात्तूर्णंखड्गमादायविद्रुतः॥ बीभत्सोश्वरथं
प्राप्यपुनःशांतिमविंदत॥ ४०॥ ततोभीष्मरथात्तूर्णमुत्पतंतिपतत्रिणः॥ यैरंतरिक्षंभूमिश्चसर्वतःसमवस्तृता॥४१॥ पंचालानथमत्स्यांश्चकेकयांश्चप्रभद्रकान्
भीष्मःप्रहरतांश्रेष्ठःपातयामासपत्रिभिः॥ ४२॥ उत्सृज्यसमरेराजन्पांडवंसव्यसाचिनम्॥ अभ्यद्रवतपांचाल्यंद्रुपदंसेनयावृतम्॥४३॥ प्रियंसंबंधिनंराजन्
शरानवकिरन्बहून्॥ अग्निनेवप्रदग्धानिवनानिशिशिरात्यये॥ ४४॥ शरदग्धान्यदृश्यंतसैन्यानिद्रुपदस्यह॥ अत्यतिष्ठद्रणेभीष्मोविधूमइवपावकः॥ ४५॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एकायनीकुर्वन्एकमार्गाः कुर्वन् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥

मध्यंदिनेयथादित्यंतपंतमिवतेजसा ॥ नशेकुःपांडवेयस्ययोधाभीष्मंनिरीक्षितुम् ॥ ४६ ॥ वीक्षांचक्रुःसमंतात्तेपांडवाभयपीडिताः ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःशीतार्दिताइव ॥ ४७ ॥ सातुयौधिष्ठिरीसेनागांगेयशरपीडिता ॥ सिंहेनेवविनिर्भिन्नाशुक्लागौरिवगोपतेः ॥ ४८ ॥ हतेविप्रद्रुतेसैन्येनिरुत्साहेविमर्दिते ॥ हाहाकारोमहानासीत्पांडुसैन्येषुभारत ॥ ४९ ॥ ततोभीष्मःशांतनवोनित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ ५० ॥ शरैरेकायनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यादिश्यभारत ॥ ५१ ॥ ततःसैन्येषुभग्नेषुमथितेषुचसर्वशः ॥ प्राप्तेचास्तंदिनकरेनप्राज्ञायतकिंचन ॥ ५२ ॥ भीष्मंचसमुदीर्यंतंदृष्ट्वापार्थामहाहवे ॥ अवहारमकुर्वंतसैन्यानांभरतर्षभ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीम०भी०भीष्मव०शंखयुद्धेप्रथमदिवसावहारेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ ७ ॥

॥ संजयउवाच ॥ ॥ कृतेऽवहारेसैन्यानांप्रथमेभरतर्षभ ॥ भीष्मेचयुद्धसंरब्धेहृष्टेदुर्योधनेतथा ॥ १ ॥ धर्मराजस्ततस्तूर्णमभिगम्यजनार्दनम् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःसर्वैश्चैवजनेश्वरैः ॥ २ ॥ शुचापरमयायुक्तश्चिंतयानःपराजयम् ॥ वार्ष्णेयमब्रवीद्राजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम् ॥ ३ ॥ कृष्णपश्यमहेष्वासंभीष्मंभीमपराक्रमम् ॥ शरैर्दहंतंसैन्यंमेग्रीष्मेकक्षमिवानलम् ॥ ४ ॥ कथमेनंमहात्मानंशक्ष्यामःप्रतिवीक्षितुम् ॥ लेलिह्यमानंसैन्यंमेहविष्मंतमिवानलम् ॥ ५ ॥ एतंहिपुरुषव्याघ्रंधनुष्मंतंमहाबलम् ॥ दृष्ट्वाविप्रद्रुतंसैन्यंसमरेमार्गणाहतम् ॥ ६ ॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोवज्रपाणिश्चसंयुगे ॥ वरुणःपाशभृद्वापिकुबेरोवागदाधरः ॥ ७ ॥ नतुभीष्मोमहातेजाःशक्योजेतुंमहाबलः ॥ सोहमेवंगतेमग्नोभीष्मागाधजलेऽप्लवे ॥ ८ ॥ आत्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यकेशव ॥ वनंयास्यामिवार्ष्णेयश्रेयोमेतत्रजीवितुम् ॥ ९ ॥ नत्वेतान्पृथिवीपालान्दातुंभीष्मायमृत्यवे ॥ क्षपयिष्यतिसेनांमेकृष्णभीष्मोमहास्त्रवित् ॥ १० ॥ यथाऽनलंप्रज्वलितंपतंगाःसमभिद्रुताः ॥ विनाशायोपगच्छंतितथामेसैनिकोजनः ॥ ११ ॥ क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी ॥ भ्रातरश्चैवमेवीराःकर्शिताःशरपीडिताः ॥ १२ ॥ मत्कृतेभ्रातृहार्देनराज्याद्भ्रष्टास्तथासुखात् ॥ जीवितंबहुमन्येहंजीवितंह्यद्यदुर्लभम् ॥ १३ ॥ जीवितस्यचशेषेणतपस्तप्स्यामिदुश्चरम् ॥ नघातयिष्यामिरणेमित्राणीमानिकेशव ॥ १४ ॥ रथान्मेबहुसाहस्रान्दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ घातयत्यनिशंभीष्मःप्रवराणांप्रहारिणाम् ॥ १५ ॥

कृतेवहारेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ कक्षंतृणं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अप्लवेउडुपशून्ये ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ आर्जवेनअकुटिलेनदिव्यास्त्रमायाहीनेन ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अंतर्मनाःविमनाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ निधनंनिधनहेतुः ॥ ३० ॥

किंनुकृत्वाहितंमेस्याद्ब्रूहिमाधवमाचिरम् ॥मध्यस्थमिवपश्यामिसमरेसव्यसाचिनम् ॥१६॥ एकोभीमःपरंशक्त्यायुध्यत्येवमहाभुजः॥ केवलंबाहुवीर्येणक्षत्र
धर्ममनुस्मरन् ॥ १७ ॥ गदयावीरघातिन्यायथोत्साहंमहामनाः ॥ करोत्यसुकरंकर्मरथाश्वनरदंतिषु ॥१८॥ नालमेषक्षयंकर्तुंपरसैन्यस्यमारिष ॥ आर्जवेनै
वयुद्धेनवीरवर्षशतैरपि ॥ १९ ॥ एकोऽस्त्रवित्सखातेऽयंसोप्यस्मान्समुपेक्षते ॥ निर्दह्यमानान्भीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ २० ॥ दिव्यान्यस्त्राणिभीष्मस्यद्रो
णस्यचमहात्मनः ॥ धक्ष्यंतिक्षत्रियान्सर्वान्प्रयुक्तानिपुनःपुनः ॥ २१ ॥ कृष्णभीष्मःसुसंरब्धःसहितःसर्वपार्थिवैः ॥ क्षपयिष्यतिनोनूनंयादृशोऽस्यपराक्रमः ॥
॥ २२ ॥ सत्वंपश्यमहाभागयोगेश्वरमहारथम् ॥ भीष्मंयःशमयेत्संख्येदावाग्निंजलदोयथा ॥ २३ ॥ तवप्रसादाद्गोविंदपांडवानिहतद्विषः ॥ स्वराज्यमनुसंप्राप्ता
मोदिष्यंतेसबांधवाः ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थोध्यायन्नास्तेमहामनाः ॥ चिरमंतर्मनाभूत्वाशोकोपहतचेतनः ॥ शोकार्तंतमथोज्ञात्वादुःखोपहतचेतसम् २५
अब्रवीत्तत्रगोविंदोहर्षयन्सर्वपांडवान् ॥ माशुचोभरतश्रेष्ठनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ २६ ॥ यस्यतेभ्रातरःशूराःसर्वलोकेषुधन्विनः ॥ अहंचप्रियकृद्राजन्सात्य
किश्चमहायशाः ॥ २७ ॥ विराटद्रुपदौचेमौधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ तथैवसबलाश्चेमेराजानोराजसत्तम ॥ २८ ॥ त्वत्प्रसादंप्रतीक्षंतेत्वद्भक्ताश्चविशांपते ॥ एषते
पार्षतोनित्यंहितकामःप्रियेरतः ॥ २९ ॥ सैनापत्यमनुप्राप्तोधृष्टद्युम्नोमहाबलः ॥ शिखंडीचमहाबाहोभीष्मस्यनिधनंकिल ॥ ३० ॥ एतच्छ्रुत्वाततोधर्मोधृष्टद्युम्नं
महारथम् ॥ अब्रवीत्समितौतस्यांवासुदेवस्यशृण्वतः ॥ ३१ ॥ धृष्टद्युम्ननिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिमारिष ॥ नातिक्रम्यंभवेत्तच्चवचनंममभाषितम् ॥ ३२ ॥ भवान्से
नापतिर्मह्यंवासुदेवेनसंमितः ॥ कार्तिकेयोयथानित्यंदेवानामभवत्पुरा ॥ ३३ ॥ तथात्वमपिपांडूनांसेनानीःपुरुषर्षभ ॥ सत्वंपुरुषशार्दूलविक्रम्यजहिकौर
वान् ॥ ३४ ॥ अहंचतेनुयास्यामिभीमःकृष्णश्चमारिष ॥ माद्रीपुत्रौचसहितौद्रौपदेयाश्चदंशिताः ॥ ३५ ॥ येचान्येपृथिवीपालाःप्रधानाःपुरुषर्षभ ॥ ततउद्धर्ष
यन्सर्वान्धृष्टद्युम्नोभ्यभाषत ॥ ३३ ॥ अहंद्रोणांतकःपार्थविहितःशंभुनापुरा ॥ रणेभीष्मंकृपंद्रोणंतथाशल्यंजयद्रथम् ॥ ३७ ॥ सर्वानद्यरणेदृप्तान्प्रतियोत्स्या
मिपार्थिव ॥ अथोत्कृष्टंमहेष्वासैःपांडवैर्युद्धदुर्मदैः ॥ ३८ ॥ समुद्यतेपार्थिवेंद्रेपार्षतेशत्रुसूदने ॥ तमब्रवीत्ततःपार्थःपार्षतंपृतनापतिम् ॥ ३९ ॥

॥ ३१ ॥ भाषितमुक्तं ॥ ३२ ॥ मह्यंमम ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ आकाशगइवपक्षीव ॥ ४४ ॥ रथचर्यासुरंथवर्त्मसु ॥ ४५ ॥ परमोपेतःपराउत्कृष्टाचासौमालक्ष्मीश्चेतिपरमातयाउपेतः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥

व्यूहःक्रौंचारुणोनामसर्वशत्रुनिबर्हणः॥ यंबृहस्पतिरिंद्रायतदादेवासुरेब्रवीत् ॥ ४० ॥ तंयथावत्प्रतिव्यूहंपरानीकविनाशनम् ॥ अदृष्टपूर्वंराजानःपश्यंतुकुरु
भिःसह ॥ ४१ ॥ यथोक्तःसनृदेवेनविष्णुर्वज्रभृतायथा ॥ प्रभातेसर्वसैन्यानामग्रेचक्रेधनंजयम् ॥ ४२ ॥ आदित्यपथगःकेतुस्तस्याद्भुतमनोरमः ॥ शासनात्पु
रुहूतस्यनिर्मितोविश्वकर्मणा ॥ ४३ ॥ इंद्रायुधसवर्णाभिःपताकाभिरलंकृतः ॥ आकाशगइवाकाशेगंधर्वनगरोपमः ॥ ४४ ॥ नृत्यमानइवाभातिरथचर्यासु
मारिष ॥ तेनरत्नवतापार्थःसचगांडीवधन्वना ॥ ४५ ॥ बभूवपरमोपेतःसुमेरुरिवभानुना ॥ शिरोभूद्द्रुपदोराजामहत्यासेनयावृतः ॥ ४६ ॥ कुंतिभोजश्चचैद्य
श्चचक्षुर्भ्यांतौजनेश्वरौ ॥ दाशार्णकाःप्रभद्राश्चदाशेरकगणैःसह ॥ ४७ ॥ अनूपकाःकिराताश्चग्रीवायांभरतर्षभ ॥ पटच्चरैश्चपौंड्रैश्चराजन्पौरवकैस्तथा ॥ ४८ ॥
निषादैःसहितश्चापिपृष्ठमासीद्युधिष्ठिरः ॥ पक्षौतुभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४९ ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ पिशाचादरदाश्चैवपुंड्राःकुं
डीविषैःसह ॥ ५० ॥ मारुताधेनुकाश्चैवतंगणाःपरतंगणाः ॥ बाह्लिकास्तित्तिराश्चैवचोलाःपांड्याश्चभारत ॥ ५१ ॥ एतेजनपदाराजन्दक्षिणंपक्षमाश्रिताः ॥ अ
ग्निवेशास्तुहुंडाश्चमालवादानभारयः ॥ ५२ ॥ शबराउद्भसाश्चैववत्साश्चसहनाकुलैः ॥ नकुलःसहदेवश्चवामंपक्षंसमाश्रिताः ॥ ५३ ॥ रथानामयुतंपक्षौशिर
स्तुनियुतंतथा ॥ पृष्ठमर्बुदमेवासीत्सहस्राणिचविंशतिः ॥ ५४ ॥ ग्रीवायांनियुतंचापिसहस्राणिचसप्ततिः ॥ पक्षकोटिप्रपक्षेषुपक्षांतेषुचवारणाः ॥ ५५ ॥ जग्मुः
परिवृताराजंश्चलंतइवपर्वताः ॥ जघनंपालयामासविराटःसहकेकयैः ॥ ५६ ॥ काशिराजश्चशैब्यश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः ॥ एवमेनंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांड
वाः ॥ ५७ ॥ सूर्योदयंतइच्छंतःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ तेषामादित्यवर्णानिविमलानिमहांतिच ॥ श्वेतच्छत्राण्यशोभंतवारणेषुरथेषुच ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० क्रौंचव्यूहनिर्माणेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ क्रौंचंदृष्ट्वाततोव्यूह
मभेद्यंतनयस्तव ॥ रक्षमाणंमहाघोरंपार्थेनामिततेजसा ॥ १ ॥ आचार्यमुपसंगम्यकृपंशल्यंचपार्थिव ॥ सौमदत्तिंविकर्णंचसोऽश्वत्थामानमेवच ॥ २ ॥ दुःशा
सनादीन्भ्रातॄंश्चसर्वानेवचभारत ॥ अन्यांश्चसुबहून्शूरान्युद्धायसमुपागतान् ॥ ३ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ क्रौंचमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ अपर्याप्तमपरिमेयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ अभिभवत्यभिभूः क्विप् ॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥

प्राहेदंवचनंकालेहर्षयंस्तनयस्तव ॥ नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ४ ॥ एकैकशःसमर्थाहियूयंसर्वेमहारथाः॥ पांडुपुत्रान्रणेहंतुंससैन्यान्किमुसंह
ताः॥५॥ अपर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितम् ॥ पर्याप्तमिदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितम् ॥६॥ संस्थानाःशूरसेनाश्चवेत्रिकाःकुकुरास्तथा ॥ आरोचकास्त्रि
गर्ताश्चमद्रकायवनास्तथा ॥७॥ शत्रुंजयेनसहितास्तथादुःशासनेनच ॥ विकर्णेनचवीरेणतथानंदोपनंदकैः ॥ ८ ॥ चित्रसेनेनसहिताःसहिताःपारिभद्रकैः ॥
भीष्ममेवाभिरक्षंतुसहसैन्यपुरस्कृताः॥ ९ ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चतवपुत्राश्चमारिष॥ अव्यूहंतमहाव्यूहंपांडूनांप्रतिबाधकम्॥ १०॥ भीष्मःसैन्येनमहतासमंता
त्परिवारितः॥ ययौप्रकर्षन्महतींवाहिनींसुरराडिव॥ ११ ॥ तमन्वयान्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ कुंतलैश्चदशार्णैश्चमागधैश्चविशांपते ॥ १२ ॥ विदर्भै
र्मेकलैश्चैवकर्णप्रावरणैरपि॥ सहिताःसर्वसैन्येनभीष्ममाहवशोभिनम्॥१३॥ गांधाराःसिंधुसौवीराःशिवयोथवसातयः॥ शकुनिश्चस्वसैन्येनभारद्वाजमपा
लयत्॥ १४ ॥ ततोदुर्योधनोराजासहितःसर्वसोदरैः॥ अश्वातकैर्विकर्णैश्चतथाचांबष्ठकोसलैः॥ १५॥ दरदैश्चशकैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ अभ्यरक्षतसंह
ष्टःसौवलेयस्यवाहिनीम्॥१६॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योभगदत्तश्चमारिषः॥ विंदानुविंदावावंत्यौवामंपार्श्वमपालयन्॥ १७॥ सौमदत्तिःसुशर्माचकांबोजश्च
सुदक्षिणः॥ श्रुतायुश्चाच्युतायुश्चदक्षिणंपक्षमास्थिताः॥ १८ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवकृतवर्माचसात्वतः॥ महत्यासेनयासार्धंसेनापृष्ठेव्यवस्थिताः॥ १९ ॥
पृष्ठगोपास्तुतस्यासन्नानादेश्याजनेश्वराः॥ केतुमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः॥ २० ॥ ततस्तेतावकाःसर्वेहृष्टायुद्धायभारत ॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताः
सिंहनादांस्तथोन्नदन्॥ २१ ॥ तेषांश्रुत्वातुहृष्टानांवृद्धःकुरुपितामहः॥ सिंहनादंविनद्योच्चैःशंखंदध्मौप्रतापवान्॥ २२ ॥ ततःशंखाश्चभेर्यश्चपेश्यश्चविविधाः
परैः॥ आनकाश्चाभ्यहन्यंतसशब्दस्तुमुलोभवत्॥ २३॥ ततःश्वेतैर्हयैर्युक्तेमहतिस्यंदनेस्थितौ॥ प्रदध्मतुःशंखवरौहेमरत्नपरिष्कृतौ ॥ २४ ॥ पांचजन्यंहृषीके
शोदेवदत्तंधनंजयः॥ पौंड्रंदध्मौमहाशंखंभीमकर्मावृकोदरः ॥ २५ ॥ अनंतविजयंराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ नकुलःसहदेवश्चसुघोषमणिपुष्पकौ॥ २६ ॥
काशिराजश्चशैब्यश्चशिखंडीचमहारथः॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः॥ २७ ॥ पांचाल्याश्चमहेष्वासाद्रौपद्याःपंचचात्मजाः॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखा
न्सिंहनादांश्चनेदिरे॥ २८॥ सघोषःसुमहांस्तत्रवीरैस्तैःसमुदीरितः॥ नभश्चपृथिवींचैवतुमुलोव्यनुनादयत्॥ २९॥

॥ ३० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्यतिकरोमे

एवमेतेमहाराजप्रहृष्टाःकुरुपांडवाः ॥ पुनर्युद्धायसंजग्मुस्तापयानाःपरस्परम् ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० कौरवव्यूहरचनायांएक
पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ कथंप्रहरतांश्रेष्ठाःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ १ ॥ ॥
संजयउवाच ॥ ॥ समंव्यूढेष्वनीकेषुसन्नद्धरुचिरध्वजम् ॥ अपारमिवसंदृश्यसागरप्रतिमंबलम् ॥ २ ॥ तेषांमध्येस्थितोराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अब्रवीत्ताव
कान्सर्वान्युध्यध्वमितिदंशिताः ॥ ३ ॥ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः ॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः ॥ ४ ॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोम
हर्षणम् ॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ ५ ॥ मुक्तास्तुरथिभिर्बाणारुक्मपुंखाःसुतेजसः ॥ सन्निपेतुरकुंठाग्रानागेषुचहयेषुच ॥ ६ ॥ तथाप्रवृत्तेसंग्रामे
धनुरुद्यम्यदंशितः ॥ अभिपत्यमहाबाहुर्भीष्मोभीमपराक्रमः ॥ ७ ॥ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे ॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते ॥ ८ ॥ एतेषुनरवी
रेषुचेदिमत्स्येषुचाभिभूः ॥ ववर्षशरवर्षाणिवृद्धःकुरुपितामहः ॥ ९ ॥ अभिद्यततोव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान् ॥ १० ॥
सादिनोध्वजिनश्चैवहतप्रवरवाजिनः ॥ विप्रद्रुतरथानीकाःसमपद्यंतपांडवाः ॥ ११ ॥ अर्जुनस्तुनरव्याघ्रोदृष्ट्वाभीष्मंमहारथम् ॥ वार्ष्णेयमब्रवीत्क्रुद्धोयाहिय
त्रपितामहः ॥ १२ ॥ एषभीष्मःसुसंक्रुद्धोवार्ष्णेयममवाहिनीम् ॥ नाशयिष्यतिसुव्यक्तंदुर्योधनहितेरतः ॥ १३ ॥ एषद्रोणःकृपःशल्योविकर्णश्चजनार्दन ॥ धार्त
राष्ट्राश्चसहितादुर्योधनपुरोगमाः ॥ १४ ॥ पंचालान्निहनिष्यंतिरक्षितादृढधन्वना ॥ सोहंभीष्मंवधिष्यामिसैन्यहेतोर्जनार्दन ॥ १५ ॥ तमब्रवीद्वासुदेवोयत्तोभव
धनंजय ॥ एषत्वांप्रापयिष्यामिपितामहरथंप्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्त्वाततःशौरीरथंतंलोकविश्रुतम् ॥ प्रापयामासभीष्मस्यरथंप्रतिजनेश्वर ॥ १७ ॥ चलद्बहुपता
केनबलाकावर्णवाजिना ॥ समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना ॥ १८ ॥ महतामेघनादेनरथेनामिततेजसा ॥ विनिघ्नन्कौरवानीकंशूरसेनांश्चपांडवः ॥ १९ ॥
प्रायाच्छरणदःशीघ्रंसुहृदांहर्षवर्धनः ॥ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणम् ॥ २० ॥ त्रासयंतंरणेशूरान्मर्दयंतंचसायकैः ॥ सैंधवप्रमुखैर्गुप्तःप्राच्यसौवीरके
कयैः ॥ २१ ॥ सहसाप्रत्युदीयायभीष्मःशांतनवोर्जुनम् ॥ कोहिगांडीवधन्वानमन्यःकुरुपितामहात् ॥ २२ ॥

लकःसमागमइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृढधन्वनाभीष्मेण ॥ १५ ॥ यत्तःयत्नवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥ २५॥ २६ ॥२७॥२८ ॥२९॥ ३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥

द्रोणवैकर्तनाभ्यांवारथीसंयातुमर्हति॥ततोभीष्मोमहाराजसर्वलोकमहारथः॥२३॥अर्जुनंसमसप्तत्यानाराचानांसमाचिनोत्॥द्रोणश्चपंचविंशत्याकृपःपं
चाशताशरैः॥२४॥दुर्योधनश्चतुःषष्ट्याशल्यश्चनवभिःशरैः॥सैंधवोनवभिश्चैवशकुनिश्चापिपंचभिः॥२५॥विकर्णोदशभिर्भल्लैराजन्विव्याधपांडवम्॥सतै
र्विद्धोमहेष्वासःसमंतान्निशितैःशरैः॥२६॥नविव्यथेमहाबाहुर्भिद्यमानइवाचलः॥सभीष्मंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः॥२७॥द्रोणंषष्ट्यानरव्याघ्रोविकर्णं
चत्रिभिःशरैः॥शल्यंचैवत्रिभिर्बाणैराजानंचैवपंचभिः॥ २८॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माकिरीटीभरतर्षभ॥ तंसात्यकिर्विराटश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥२९॥द्रौपदे
याभिमन्युश्चपरिवव्रुर्धनंजयम्॥ततोद्रोणंमहेष्वासंगांगेयस्यप्रियेरतम्॥३०॥अभ्यवर्ततपांचाल्यःसंयुक्तःसहसोमकैः॥भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठोराजन्विव्याध
पांडवम्॥३१॥अशीत्यानिशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशंततावकाः॥तेषांतुनिनदंश्रुत्वासहितानांप्रहृष्टवत्॥३२॥प्रविवेशततोमध्यंनरसिंहःप्रतापवान्॥तेषांमहा
रथानांसमध्यंप्राप्यधनंजयः॥३३॥चिक्रीडधनुषाराजँल्लक्ष्यंकृत्वामहारथान्॥ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममाहजनेश्वरः॥ ३४॥ पीड्यमानंस्वकंसैन्यंदृष्ट्वापा
र्थेनसंयुगे॥एषपांडुसुतस्तातकृष्णेनसहितोबली॥३५॥यततांसर्वसैन्यानांमूलंनःपरिकृंतति॥त्वयिजीवतिगांगेयद्रोणेचरथिनांवरे॥३६॥त्वत्कृतेचैवक
र्णोपिन्यस्तशस्त्रोविशांपते॥नयुध्यतिरणेपार्थंहितकामःसदामम॥३७॥सतथाकुरुगांगेययथाहन्येतफाल्गुनः॥एवमुक्तस्ततोराजन्पितादेवव्रतस्तव॥३८॥
धिक्क्षात्रंधर्ममित्युक्त्वाप्रायात्पार्थरथंप्रति॥उभौश्वेतहयौराजन्संसक्तौप्रेक्ष्यपार्थिवाः॥३९॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चमारिष॥द्रौणिर्दुर्योधन
श्चैवविकर्णश्चतवात्मजः॥४०॥परिवार्यरणेभीष्मंस्थितायुद्धायमारिष॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यधनंजयम्॥४१॥स्थितायुद्धायमहतेततोयुद्धमवर्तत॥
गांगेयस्तुरणेपार्थमानर्च्छन्नवभिःशरैः॥४२॥तमर्जुनःप्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मभेदिभिः॥ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः॥ ४३ ॥अर्जुनःसमरश्लाघीभी
ष्मस्यावारयद्दिशः॥शरजालंततस्तत्तुशरजालेनमारिष॥ ४४॥वारयामासपार्थस्यभीष्मःशांतनवस्तदा॥उभौपरमसंहृष्टावुभौयुद्धाभिनंदिनौ॥ ४५॥नि
र्विशेषमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ॥भीष्मचापविमुक्तानिशरजालानिसंघशः॥४६॥शीर्यमाणान्यदृश्यंतभिन्नान्यर्जुनसायकैः॥तथैवार्जुनमुक्तानिशरजा
लानिसर्वशः॥४७॥गांगेयशरनुन्नानिप्रापतंतमहीतले॥अर्जुनःपंचविंशत्याभीष्ममार्च्छच्छितैःशरैः॥४८॥

॥ ३० ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ व्यतिकरोमे

एवमेतेमहाराजप्रहृष्टाःकुरुपांडवाः॥ पुनर्युद्धायसंजग्मुस्तापयानाःपरस्परम्॥ ३०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०कौरवव्यूहरचनायांएक
पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५१॥ ॥७॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंव्यूढेष्वनीकेषुमामकेष्वितरेषुच ॥ कथंप्रहरतांश्रेष्ठाःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ १ ॥ ॥
संजयउवाच॥ ॥समंव्यूढेष्वनीकेषुसन्नद्धरुचिरध्वजम्॥ अपारमिवसंदृश्यसागरप्रतिमंबलम्॥ २॥ तेषांमध्येस्थितोराजन्पुत्रोदुर्योधनस्तव॥ अब्रवीत्ताव
कान्सर्वान्युध्यध्वमितिदंशिताः॥ ३॥ तेमनःक्रूरमाधायसमभित्यक्तजीविताः॥ पांडवानभ्यवर्ततसर्वएवोच्छ्रितध्वजाः॥ ४॥ ततोयुद्धंसमभवत्तुमुलंलोम
हर्षणम्॥ तावकानांपरेषांचव्यतिषक्तरथद्विपम्॥ ५॥ मुक्तास्तुरथिभिर्बाणारुक्मपुंखाःसुतेजसः॥ सन्निपेतुरकुंठाग्रानागेषुचहयेषुच॥ ६॥ तथाप्रवृत्तेसंग्रामे
धनुरुद्यम्यदंशितः॥ अभिपत्यमहाबाहुर्भीष्मोभीमपराक्रमः॥ ७॥ सौभद्रेभीमसेनेचसात्यकौचमहारथे॥ कैकेयेचविराटेचधृष्टद्युम्नेचपार्षते॥८॥ एतेषुनरवी
रेषुचेदिमत्स्येषुचाभिभूः॥ ववर्षशरवर्षाणिवृद्धःकुरुपितामहः॥ ९॥ अभिद्यततोव्यूहस्तस्मिन्वीरसमागमे॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान्॥ १०॥
सादिनोध्वजिनश्चैवहतप्रवरवाजिनः॥ विप्रद्रुतरथानीकाःसमपद्यंतपांडवाः॥ ११॥ अर्जुनस्तुनरव्याघ्रोदृष्ट्वाभीष्मंमहारथम्॥ वार्ष्णेयमब्रवीत्क्रुद्धोयाहिय
त्रपितामहः॥ १२॥ एषभीष्मःसुसंक्रुद्धोवार्ष्णेयममवाहिनीम्॥ नाशयिष्यतिसुव्यक्तंदुर्योधनहितेरतः॥ १३॥ एषद्रोणःकृपःशल्योविकर्णश्चजनार्दन॥ धार्त
राष्ट्राश्चसहिताद्दुर्योधनपुरोगमाः॥ १४॥ पंचालान्निहनिष्यंतिरक्षितादृढधन्वना॥ सोहंभीष्मंवधिष्यामिसैन्यहेतोर्जनार्दन॥ १५॥ तमब्रवीद्वासुदेवोयत्तोभव
धनंजय॥ एषत्वांप्रापयिष्यामिपितामहरथंप्रति॥ १६॥ एवमुक्त्वाततःशौरीरथंतंलोकविश्रुतम्॥ प्रापयामासभीष्मस्यरथंप्रतिजनेश्वर॥ १७॥ चलद्बहुपता
केनबलाकावर्णवाजिना॥ समुच्छ्रितमहाभीमनदद्वानरकेतुना॥ १८॥ महतामेघनादेनरथेनामिततेजसा॥ विनिघ्नन्कौरवानीकंशूरसेनांश्चपांडवः॥ १९॥
प्रायाच्छरणदःशीघ्रंसुहृदांहर्षवर्धनः॥ तमापतंतंवेगेनप्रभिन्नमिववारणम्॥ २०॥ त्रासयंतंरणेशूरान्मर्दयंतंचसायकैः॥ सैंधवप्रमुखैर्गुप्तःप्राच्यसौवीरके
कयैः॥ २१॥ सहसाप्रत्युदीयायभीष्मःशांतनवोर्जुनम्॥ कोहिगांडीवधन्वानमन्यःकुरुपितामहात्॥ २२॥

लकःसमागमइत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृढधन्वनाभीष्मेण ॥ १५ ॥ यत्तःयत्नवान् ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

द्रोणवैकर्तनाभ्यांवारथीसंयातुमर्हति ॥ ततोभीष्मोमहाराजसर्वलोकमहारथः ॥ २३ ॥ अर्जुनंसप्तसप्तत्यानाराचानांसमाचिनोत् ॥ द्रोणश्चपंचविंशत्याकृपःपं
चाशताशरैः ॥ २४ ॥ दुर्योधनश्चतुःषष्ट्याशल्यश्चनवभिःशरैः ॥ सैंधवोनवभिश्चैवशकुनिश्चापिपंचभिः ॥ २५ ॥ विकर्णोदशभिर्भल्लैराजन्विव्याधपांडवम् ॥ सतै
र्विद्धोमहेष्वासःसमंतान्निशितैःशरैः ॥ २६ ॥ नविव्यथेमहाबाहुर्भिद्यमानइवाचलः ॥ सभीष्मंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः ॥ २७ ॥ द्रोणंषष्ट्यानरव्याघ्रोविकर्णं
चत्रिभिःशरैः ॥ शल्यंचैवत्रिभिर्बाणैराजानंचैवपंचभिः ॥ २८ ॥ प्रत्यविध्यदमेयात्माकिरीटीभरतर्षभ ॥ तंसात्यकिर्विराटश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २९ ॥ द्रौपदे
याभिमन्युश्चपरिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ततोद्रोणंमहेष्वासंगांगेयस्यप्रियेरतम् ॥ ३० ॥ अभ्यवर्ततपांचाल्यःसंयुक्तःसहसोमकैः ॥ भीष्मस्तुरथिनांश्रेष्ठोराजन्विव्याध
पांडवम् ॥ ३१ ॥ अशीत्यानिशितैर्बाणैस्ततोऽक्रोशंततावकाः ॥ तेषांतुनिनदंश्रुत्वासहितानांप्रहृष्टवत् ॥ ३२ ॥ प्रविवेशततोमध्यंनरसिंहःप्रतापवान् ॥ तेषांमहा
रथानांसमध्यंप्राप्यधनंजयः ॥ ३३ ॥ चिक्रीडधनुषाराजँल्लक्ष्यंकृत्वामहारथान् ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममाहजनेश्वरः ॥ ३४ ॥ पीड्यमानंस्वकंसैन्यंदृष्ट्वापा
र्थेनसंयुगे ॥ एषपांडुसुतस्तातकृष्णेनसहितोबली ॥ ३५ ॥ यततांसर्वसैन्यानांमूलंनःपरिकृंतति ॥ त्वयिजीवतिगांगेयद्रोणेचरथिनांवरे ॥ ३६ ॥ त्वत्कृतेचैवक
र्णोपिन्यस्तशस्त्रोविशांपते ॥ नयुध्यतिरणेपार्थैर्हितकामःसदामम ॥ ३७ ॥ सतथाकुरुगांगेययथाहन्येतफाल्गुनः ॥ एवमुक्तस्ततोराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ ३८ ॥
धिक्क्षात्रंधर्ममित्युक्त्वाप्रायात्पार्थरथंप्रति ॥ उभौश्वेतहयौराजन्संसक्तौप्रेक्ष्यपार्थिवाः ॥ ३९ ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चमारिष ॥ द्रौणिर्दुर्योधन
श्चैवविकर्णश्चतवात्मजः ॥ ४० ॥ परिवार्यरणेभीष्मंस्थितायुद्धायमारिष ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यधनंजयम् ॥ ४१ ॥ स्थितायुद्धायमहतेततोयुद्धमवर्तत ॥
गांगेयस्तुरणेपार्थमानर्च्छन्नवभिःशरैः ॥ ४२ ॥ तमर्जुनःप्रत्यविध्यद्दशभिर्मर्मभेदिभिः ॥ ततःशरसहस्रेणसुप्रयुक्तेनपांडवः ॥ ४३ ॥ अर्जुनःसमरश्लाघीभी
ष्मस्यावारयद्दिशः ॥ शरजालंततस्तत्तुशरजालेनमारिष ॥ ४४ ॥ वारयामासपार्थस्यभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ उभौपरमसंहृष्टावुभौयुद्धाभिनंदिनौ ॥ ४५ ॥ नि
र्विशेषमयुध्येतांकृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ भीष्मचापविमुक्तानिशरजालानिसंघशः ॥ ४६ ॥ शीर्यमाणान्यदृश्यंतभिन्नान्यर्जुनसायकैः ॥ तथैवार्जुनमुक्तानिशरजा
लानिसर्वशः ॥ ४७ ॥ गांगेयशरनुन्नानिप्रापतंतमहीतले ॥ अर्जुनःपंचविंशत्याभीष्ममार्च्छच्छितैःशरैः ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२॥५३ ॥ ५४ ॥ अंतरंछिद्रं तर्कयंतौचिंतयंतौ ॥ ५५ ॥ अंतरमार्गस्थौछिद्रान्वेषणपरौ ॥ ५६ ॥५७ ॥५८॥ चिह्नंध्वजः ॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥६६॥६७॥

भीष्मोपिसमरेपार्थंविव्याधनिशितैःशरैः॥ अन्योन्यस्यहयान्विद्धाध्वजौचसुमहाबलौ ॥ ४९ ॥ रथेषांरथचक्रेच चिक्रीडतुररिंदमौ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभी
ष्मःप्रहरतांवरः॥ ५० ॥ वासुदेवंत्रिभिर्बाणैराजघानस्तनांतरे॥ भीष्मचापच्युतैस्तैस्तुनिर्विद्धोमधुसूदनः॥ ५१ ॥ विरराजरणेराजन्सपुष्पइवकिंशुकः॥ ततो
र्जुनोभृशंक्रुद्धोनिर्विद्धंप्रेक्ष्यमाधवम्॥ ५२ ॥ सारथिंकुरुवृद्धस्यनिर्बिभेदशितैःशरैः॥ यतमानौतुतौवीरावन्योन्यस्यवधंप्रति॥५३॥ नशक्नुतांतदान्योन्यमभि
संधातुमाहवे॥ तौमंडलानिचित्राणिगतप्रत्यागतानिच॥ ५४ ॥ अदर्शयेतांबहुधासूतसामर्थ्यलाघवात्॥ अंतरंचप्रहारेषुतर्कयंतौपरस्परम्॥५५॥ राजन्नंत
रमार्गस्थौस्थितावास्तांमुहुर्मुहुः॥ उभौसिंहरवोन्मिश्रंशंखशब्दंचचक्रतुः॥ ५६ ॥ तथैवचापनिर्घोषंचक्रतुस्तौमहारथौ॥ तयोःशंखनिनादेनरथनेमिस्वनेनच
॥ ५७ ॥ दारितासहसाभूमिश्चकंपेचननादच॥ नोभयोरंतरंकश्चिद्ददृशेभरतर्षभ ॥ ५८ ॥ बलिनौयुद्धदुर्धर्षावन्योन्यसदृशावुभौ ॥ चिह्नमात्रेणभीष्मंतुप्रजज्ञु
स्तत्रकौरवाः॥५९॥तथापांडुसुताःपार्थंचिह्नमात्रेणजज्ञिरे॥ तयोर्नृवरयोर्दृष्ट्वातादृशंतंपराक्रमम्॥६०॥विस्मयंसर्वभूतानिजग्मुर्भारतसंयुगे॥नतयोर्विवरंक
श्चिद्रणेपश्यतिभारत॥ ६१ ॥ धर्मेस्थितस्यहियथानकश्चिद्वृजिनंक्वचित्॥ उभौचशरजालेनतावदृश्यौबभूवतुः॥६२॥ प्रकाशौचपुनस्तूर्णंबभूवतुरुभौरणे॥तत्र
देवाःसगंधर्वाश्चारणाश्चर्षिभिःसह॥६३॥अन्योन्यंप्रत्यभाषंततयोर्दृष्ट्वापराक्रमम्॥नशक्यौयुधिसंरब्धौजेतुमेतौकथंचन॥६४॥सदेवासुरगंधर्वैर्लोकैरपिमहा
रथौ॥ आश्चर्यभूतंलोकेषुयुद्धमेतन्महाद्भुतम्॥ ६५ ॥ नैतादृशानियुद्धानिभविष्यंतिकथंचन॥ नहिशक्योरणेजेतुंभीष्मःपार्थेनधीमता॥६६॥ सधनुःसरथःसा
श्वःप्रवपन्सायकान्रणे॥ तथैवपांडवंयुद्धेदेवैरपिदुरासदम्॥६७॥ नविजेतुंरणेभीष्मउत्सहेतधनुर्धरम्॥आलोकादपियुद्धंहिसममेतद्भविष्यति॥६८॥ इतिस्म
वाचोऽश्रूयंतप्रोच्चरंत्यस्ततस्ततः॥ गांगेयार्जुनयोःसंख्येस्तवयुक्ताविशांपते ॥ ६९ ॥ त्वदीयास्तुतदायोधाःपांडवेयाश्चभारत॥ अन्योन्यंसमरेजघ्नुस्तयोस्तत्रप
राक्रमे॥ ७० ॥ शितधारैस्तथाखड्गैर्विमलैश्चपरश्वधैः॥ शरैरन्यैश्चबहुभिःशस्त्रैर्नानाविधैरपि॥ ७१ ॥ उभयोःसेनयोःशूरान्यकृंतंतपरस्परम्॥वर्तमानेतथाघो
रेतस्मिन्युद्धेसुदारुणे॥ द्रोणपांचाल्ययोराजन्महानासीत्समागमः॥ ७२॥ ॥इ०म०भीष्मप०भीष्मव०भीष्मार्जुनयुद्धेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५२॥

आलोकात्आसंसारस्थितेः॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥

कथमिति ॥१॥२॥ नातरत्नलंघितवान् ॥३॥४॥नीडात्स्थानात् ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥व्यंसयामाससंसक्तापियथानभवतितथावंचयतिस्म ॥ २० ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंद्रोणोमहेष्वासःपांचाल्यश्चापिपार्षतः ॥ उभौसमीयतुर्यत्तौतन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ दिष्टमेवपरंमन्येपौरुषादितिमेमतिः ॥ यत्रशांतनवोभीष्मोनातरद्युधिपांडवम् ॥ २ ॥ भीष्मोहिसमरेक्रुद्धोहन्याल्लोकांश्चराचरान् ॥ सकथंपांडवंयुद्धेनातरत्संजयौजसा ॥ ३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वायुद्धमेतत्सुदारुणम् ॥ नशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ॥४॥द्रोणस्तुनिशितैर्बाणैर्धृष्टद्युम्नमविध्यत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥५॥ तथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ पीडयामाससंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नस्यमारिष ॥६॥धृष्टद्युम्नस्ततोद्रोणंनवत्यानिशितैःशरैः ॥ विव्याधप्रहसन्वीरस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ७ ॥ ततःपुनरमेयात्माभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ शरैःप्रच्छादयामासधृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥ ८ ॥ आददेचशरंघोरंपार्षतांतचिकीर्षया ॥ शक्राशनिसमस्पर्शंकालदंडमिवापरं ॥ ९ ॥ हाहाकारोमहानासीत्सर्वसैन्येषुभारत ॥ तमिषुंसंधितंदृष्ट्वाभारद्वाजेनसंयुगे ॥ १० ॥ तत्राद्भुतमपश्यामधृष्टद्युम्नस्यपौरुषं ॥ यदेकःसमरेवीरस्तस्थौगिरिरिवाचलः ॥ ११ ॥ तंचदीप्तंशरंघोरमायांतंमृत्युमात्मनः ॥ चिच्छेदशरवृष्टिंचभारद्वाजेमुमोचह ॥ १२ ॥ ततउच्चुक्रुशुःसर्वेपंचालाःपांडवैःसह ॥ धृष्टद्युम्नेनतत्कर्मकृतंदृष्ट्वासुदुष्करम् ॥ १३ ॥ ततःशक्तिंमहावेगांस्वर्णवैदूर्यभूषिताम् ॥ द्रोणस्यनिधनाकांक्षीचिक्षेपसपराक्रमी ॥ १४ ॥ तामापतंतींसहसाशक्तिंकनकभूषिताम् ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेभारद्वाजोहसन्निव ॥ १५ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नःप्रतापवान् ॥ ववर्षशरवर्षाणिद्रोणंप्रतिजनेश्वर ॥ १६ ॥ शरवर्षंततस्तत्तुसंनिवार्यमहायशाः ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यमध्येचिच्छेदकार्मुकम् ॥ १७ ॥ सच्छिन्नधन्वासमरेगदांगुर्वींमहायशाः ॥ द्रोणायप्रेषयामासगिरिसारमयींबली ॥ १८ ॥ सागदावेगवन्मुक्ताप्रायाद्द्रोणजिघांसया ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वाजस्यपौरुषम् ॥ १९ ॥ लाघवाद्व्यंसयामासगदांहेमविभूषिताम् ॥ व्यंसयित्वागदांतांचप्रेषयामासपार्षतम् ॥ २० ॥ भल्लान्सुनिशितान्पीतान्रुक्मपुंखान्सुदारुणान् ॥ तेतस्यकवचंभित्त्वापपुःशोणितमाहवे ॥ २१ ॥ अथान्यद्धनुरादायधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ द्रोणंयुधिपराक्रम्यशरैर्विव्याधपंचभिः ॥ २२ ॥ रुधिराक्तौततस्तौतुशुशुभातेनरर्षभौ ॥ वसंतसमयेराजन्पुष्पिताविवकिंशुकौ ॥ २३ अमर्षितस्ततोराजन्पराक्रम्यचमूमुखे ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रस्यपुनश्चिच्छेदकार्मुकम् ॥ २४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ अभ्यवर्षदमेयात्मावृष्ट्यामेघइवाचलम् ॥ २५ ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ अथास्यचतुरोवाहांश्चतुर्भिर्निशितैःशरैः ॥ २६ ॥

पीतान्पायितजलान् ॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इ० भी० नै० भा० त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

पातयामाससमरेसिंहनादंननादच ॥ ततोपरेणभल्लेनहस्तावापमथाच्छिनत् ॥ २७ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः ॥ गदापाणिरवारोहत्ख्याप
यन्पौरुषंमहत् ॥ २८ ॥ तामस्यविशिखैस्तूर्णंपातयामासभारत ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २९ ॥ ततःसविपुलंचर्मशतचंद्रंचभानुमत् ॥ खड्गंच
विपुलंदिव्यंप्रगृह्यसुभुजोबली ॥ ३० ॥ अभिदुद्राववेगेनद्रोणस्यवधकांक्षया ॥ आमिषार्थीयथासिंहोवनेमत्तमिवद्विपम् ॥ ३१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामभारद्वा
जस्यपौरुषम् ॥ लाघवंचास्त्रयोगंचबलंबाह्वोश्चभारत ॥ ३२ ॥ यदेनंशरवर्षेणवारयामासपार्षतम् ॥ नशशाकततोगंतुंबलवानपिसंयुगे ॥ ३३ ॥ निवारितस्तुद्रो
णेनधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ न्यवारयच्छरौघांस्तांश्चर्मणाकृतहस्तवत् ॥ ३४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःसहसाभ्यपतद्बली ॥ साहाय्यकारीसमरेपार्षतस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥
सद्रोणंनिशितैर्बाणैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ पार्षतंचरथंतूर्णंस्वकमारोहयत्तदा ॥ ३६ ॥ ततोदुर्योधनोराजन्भानुमंतमचोदयत् ॥ सैन्येनमहतायुक्तंभारद्वा
जस्यरक्षणे ॥ ३७ ॥ ततःसामहतीसेनाकलिंगानांजनेश्वर ॥ भीममभ्युद्ययौतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ ३८ ॥ पांचाल्यमथसंत्यज्यद्रोणोपिरथिनांवरः ॥ वि
राटद्रुपदौवृद्धौवारयामाससंयुगे ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नोपिसमरेधर्मराजानमभ्ययात् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ ४० ॥ कलिंगानांचसमरेभीमस्यचम
हात्मनः ॥ जगतःप्रक्षयकरंघोररूपंभयावहम् ॥ ४१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० धृष्टद्युम्नद्रोणयुद्धेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥छ॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ तथाप्रतिसमादिष्टःकालिंगोवाहिनीपतिः ॥ कथमद्भुतकर्माणंभीमसेनंमहाबलम् ॥ १ ॥ चरंतंगदयावीरंदंडहस्तमिवांतकम् ॥ योधयामास
समरेकालिंगःसहसेनया ॥ २ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ पुत्रेणतवराजेंद्रसतथोक्तोमहाबलः ॥ महत्यासेनयागुप्तःप्रायाद्भीमरथंप्रति ॥ ३ ॥ तामापतंतींमहतींकलिंगा
नांमहाचमूम् ॥ रथाश्वनागकलिलांप्रगृहीतमहायुधाम् ॥ ४ ॥ भीमसेनःकलिंगानामार्छद्भारतवाहिनीम् ॥ केतुमंतंचनैषादिमायांतंसहचेदिभिः ॥ ५ ॥ ततः
श्रुतायुःसंक्रुद्धोराज्ञाकेतुमतासह ॥ आससादरणेभीमंव्यूढानीकेषुचेदिषु ॥ ६ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःकलिंगानांनराधिप ॥ अयुतेनगजानांचनिषादैःसहकेतुमान्
॥ ७ ॥ भीमसेनंरणेराजन्समंतात्पर्यवारयन् ॥ चेदिमत्स्यकरूषाश्चभीमसेनपदानुगाः ॥ ८ ॥ अभ्यधावंतसमरेनिषादान्सहराजभिः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोर
रूपंभयावहम् ॥ ९ ॥ नप्राजानंतयोधाःस्वान्परस्परजिघांसया ॥ घोरमासीत्ततोयुद्धंभीमस्यसहसापरैः ॥ १० ॥ तथेति ॥ ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

६

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥२४॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥ भानुमंतंकलिंगात्मजम्॥३४॥३५॥३६॥

यथेंद्रस्यमहाराजमहत्यादैत्यसेनया॥ तस्यसैन्यस्यसंग्रामेयुध्यमानस्यभारत ॥ ११ ॥ बभूवसुमहान्शब्दःसागरस्येवगर्जतः ॥ अन्योन्यंस्मतदायोधाविक
र्षतोविशांपते॥ १२ ॥ महींचक्रुश्चितांसर्वांशशलोहितसंनिभम्॥ योधांश्चस्वान्परान्वापिनाभ्यजानन्जिघांसया ॥ १३ ॥ स्वानप्याददतेस्वाश्चशूराःपरमदु
र्जयाः॥ विमर्दःसुमहानासीदल्पानांबहुभिःसह ॥ १४॥ कलिंगैःसहचेदीनांनिषादैश्चविशांपते ॥ कृत्वापुरुषकारंतुयथाशक्तिमहाबलाः ॥ १५ ॥ भीमसेनंप
रित्यज्यसंन्यवर्ततचेदयः ॥ सर्वैःकलिंगैरासन्नःसन्निवृत्तेषुचेदिषु ॥ १६ ॥ स्वबाहुबलमास्थायसंन्यवर्ततपांडवः ॥ नचचालरथोपस्थाद्भीमसेनोमहाबलः
॥ १७॥ शितैरवाकिरद्बाणैःकलिंगानांवरूथिनीम्॥ कालिंगस्तुमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहारथः ॥ १८ ॥ शक्रदेवइतिख्यातोजघ्नतुःपांडवंशरैः ॥ ततोभीमोम
हाबाहुर्विधुन्वन्रुचिरंधनुः॥ १९॥ योधयामासकालिंगंस्वबाहुबलमाश्रितः ॥ शक्रदेवस्तुसमरेविसृजन्सायकान्बहून् ॥ २० ॥ अश्वान्जघानसमरेभी
मसेनस्यसायकैः॥ तंदृष्ट्वाविरथंतत्रभीमसेनमरिंदमम्॥ २१ ॥ शक्रदेवोभिदुद्रावशरैरवकिरन्शितैः॥ भीमस्योपरिराजेंद्रशक्रदेवोमहाबलः॥ २२॥ ववर्ष
शरवर्षाणितपांतेजलदोयथा ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठन्भीमसेनोमहाबलः ॥ २३ ॥ शक्रदेवायचिक्षेपसर्वशैक्यायसींगदां॥ सतयानिहतोराजन्कालिंगतनयो
रथात्॥ २४॥ विरथःसहसूतेनजगामधरणीतलम्॥ हतमात्मसुतंदृष्ट्वाकलिंगानांजनाधिपः॥ २५॥ रथैरनेकसाहस्रैर्भीमस्यावारयद्दिशः॥ ततोभीमोमहावे
गांत्यक्त्वागुर्वीमहागदाम्॥ २६॥ निस्त्रिंशमाददेघोरंचिकीर्षुःकर्मदारुणम्॥चर्मचाप्रतिमंराजन्नार्षभंपुरुषर्षभ॥ २७॥नक्षत्रैरर्धचंद्रैश्चशातकुंभमयैश्चितम्॥
कालिंगस्तुततःक्रुद्धोधनुर्ज्यामवमृज्यच॥ २८॥ प्रगृह्यचशरंघोरमेकंसर्पविषोपमम्॥ प्राहिणोद्भीमसेनायवधाकांक्षीजनेश्वरः॥ २९ ॥तमापतंतंवेगेनप्रेरि
तंनिशितंशरम्॥भीमसेनोद्विधाराजंश्चिच्छेदविपुलासिना॥ ३०॥ उदक्रोशच्चसंहृष्टस्त्रासयानोवरूथिनीम्॥ कालिंगोथततःक्रुद्धोभीमसेनायसंयुगे॥ ३१॥
तोमरान्प्राहिणोच्छीघ्रंचतुर्दशशिलाशितान्॥ तानप्राप्तान्महाबाहुःखगतानेवपांडवः॥ ३२ ॥ चिच्छेदसहसाराजन्नसंभ्रांतोवरासिना॥ निकृत्यतुरणेभी
मस्तोमरान्वैचतुर्दश॥ ३३॥ भानुमंततोभीमःप्राद्रवत्पुरुषर्षभः ॥ भानुमांस्तुततोभीमंशरवर्षेणछादयन् ॥ ३४॥ ननादबलवन्नादंनादयानोनभस्तलम्॥
नचतंममृषेभीमःसिंहनादंमहाहवे॥ ३५॥ ततःशब्देनमहताविननादमहास्वनः॥ तेननादेनवित्रस्ताकलिंगानांवरूथिनी॥ ३६॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अंतरायुधिनंगजारूढयोधम् ॥४०॥ ४१ ॥ ४२ ॥ आविद्धंभ्रामितम् ॥ ४३ ॥ ४४॥४५॥ ४६ ॥ कालांतकयमोपमःप्रलयकालीननाशकयमतुल्यः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥
भ्रांतमित्यादि भ्रांतंमंडलाकृति तदेववक्रमोपेतमाविद्धं भ्रांतमेवोन्नतिसहितमुद्भ्रांतं आप्लुतंकेवलमुत्प्लवनं प्रसृतंसर्वासुदिक्षुप्रसरणं प्लुतमेकस्यांदिशि संपातंवेगं समुदीर्णंसर्वान्प्रतिसमुद्यमम् ॥ ५० ॥ ५१ ॥

नभीमंसमरेमेनेमानुषंभरतर्षभ ॥ ततोभीमोमहाबाहुर्नर्दित्वाविपुलंस्वनम् ॥ ३७ ॥ सासिर्वेगवदाप्लुत्यदंताभ्यांवारणोत्तमम् ॥ आरुरोहततोमध्यंनागराज
स्यमारिष ॥ ३८ ॥ ततोमुमोचकालिंगःशक्तिंतामकरोद्द्विधा ॥ खड्गेनपृथुनामध्येभानुमंतमथाच्छिनत् ॥ ३९ ॥ सोंतरायुधिनंहत्वाराजपुत्रमरिंदमः ॥ गुरुंभार
सहंस्कंधेनागस्यासिमपातयत् ॥ ४० ॥ छिन्नस्कंधःसविनदन्पपातगजयूथपः ॥ आरुग्णःसिंधुवेगेनसानुमानिवपर्वतः ॥ ४१ ॥ ततस्तस्मादवप्लुत्यगजा
द्भारतभारतः ॥ खड्गपाणिरदीनात्मातस्थौभूमौसुदंशितः ॥ ४२ ॥ सचचारबहून्मार्गानभितःपातयन्गजान् ॥ अग्निचक्रमिवाविद्धंसर्वतःप्रत्यदृश्यत ॥ ४३ ॥
अश्ववृंदेषुनागेषुरथानीकेषुचाभिभूः ॥ पदातीनांचसंघेषुविनिघ्नन्शोणितोक्षितः ॥ ४४ ॥ श्येनवद्व्यचरद्भीमोरणेऽरिषुबलोत्कटः ॥ छिंदंस्तेषांशरीराणिशिरां
सिचमहाबलः ॥ ४५ ॥ खड्गेनशितधारेणसंयुगेगजयोधिनाम् ॥ पदातिरेकःसंक्रुद्धःशत्रूणांभयवर्धनः ॥ ४६ ॥ संमोहयामाससतान्कालांतकयमोपमः ॥ मूढा
श्चतेतमेवाजौविनदंतःसमाद्रवन् ॥ ४७ ॥ सासिमुत्तमवेगेनविचरंतंमहारणे ॥ निकृत्यरथिनांचाजौरथेषाश्चयुगानिच ॥ ४८ ॥ जघानरथिनश्चापिबलवान्
रिपुमर्दनः ॥ भीमसेनश्चरन्मार्गान्सुबहून्प्रत्यदृश्यत ॥ ४९ ॥ भ्रांतमाविद्धमुद्भ्रांतमाप्लुतंप्रसृतंप्लुतम् ॥ संपातंसमुदीर्णंचदर्शयामासपांडवः ॥ ५० ॥ केचिद
ग्रासिनाछिन्नाःपांडवेनमहात्मना ॥ विनेदुर्भिन्नमर्माणोनिपेतुश्चगतासवः ॥ ५१ ॥ छिन्नदंताग्रहस्ताश्चभिन्नकुंभास्तथापरे ॥ वियोधाःस्वान्यनीकानिजघ्नुर्भा
रतवारणाः ॥ ५२ ॥ निपेतुरुर्व्यांचतथाविनदंतोमहारवान् ॥ छिन्नांश्चतोमरान्राजन्महामात्रशिरांसिच ॥ ५३ ॥ परिस्तोमान्विचित्रांश्चकक्ष्याश्चकनको
ज्ज्वलाः ॥ ग्रैवेयाण्यथशक्तीश्चपताकाःकणपांस्तथा ॥ ५४ ॥ तूणीरानथयंत्राणिविचित्राणिधनूंषिच ॥ भिंदिपालानिशुभ्राणितोत्राणिचांकुशैःसह ॥ ५५ ॥ घं
टाश्चविविधाराजन्हेमगर्भान्त्सरूनपि ॥ पततःपातितांश्चैवपश्यामःसहसादिभिः ॥ ५६ ॥ छिन्नगात्रावरकरैर्निहतैश्चापिवारणैः ॥ आसीद्भूमिःसमास्तीर्णाप
तितैर्भूधरैरिव ॥ ५७ ॥

॥ ५२ ॥ तोमरान्बाणविशेषान् महामात्रोहस्तिपकः ॥ ५३ ॥
कणपान्मुद्गरान् ॥ ५४ ॥ यंत्राणिसारिप्रभृतीनि तोत्राणिकर्णमूलतोदनानि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ गात्रावरैर्गात्रैःपूर्वकायैः अवरैरधःकायैःद्वौपूर्वपश्चाज्जंघादिदेशौगात्रावरौक्रमादितिकोशः ॥ ५७ ॥

॥ ५८ ॥ खलीनानिअश्वास्यनिवेश्यानिकडिआळीतिप्रसिद्धानि कक्ष्यागजमध्यबंधनं ॥ ५९ ॥ आस्तरणानिपर्याच्छादनानि ॥ ६० ॥ अपविद्धानिपतितानि ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

विमृद्यैवंमहानागान्ममर्दान्यान्महाबलः॥ अश्वारोहवरांश्चैवपातयामाससंयुगे ॥ ५८ ॥ तद्घोरमभवद्युद्धंतस्यतेषांचभारत॥ खलीनान्यथयोक्त्राणिकक्ष्या
श्चकनकोज्वलाः॥ ५९॥ परिस्तोमाश्चप्रासाश्चऋष्टयश्चमहाधनाः॥ कवचान्यथचर्माणिचित्राण्यास्तरणानिच ॥ ६० ॥ तत्रतत्रापविद्धानिव्यदृश्यंतमहाह
वे॥ प्रासैर्यंत्रैर्विचित्रैश्चशस्त्रैश्चविमलैस्तथा॥ ६१ ॥ सचक्रेवसुधांकीर्णांशबलैःकुसुमैरिव॥ आप्लुत्यरथिनःकांश्चित्परामृश्यमहाबलः॥ ६२॥ पातयामासख
ड्गेनसध्वजानपिपांडवः॥ मुहुरुत्पततोदिक्षुधावतश्चयशस्विनः॥ ६३ ॥ मार्गांश्चचरतश्चित्रंव्यस्मयंतरणेजनाः ॥ सजघानपदाकांश्चिद्धाक्षिप्यान्यानपोथय
त्॥ ६४ ॥ खड्गेनान्यांश्चचिच्छेदनादेनान्यांश्चभीषयन्॥ ऊरुवेगेनचाप्यन्यान्पातयामासभूतले ॥ ६५ ॥ अपरेचैनमालोक्यभयात्पंचत्वमागताः॥ एवंसा
बहुलासेनाकलिंगानांतरस्विनाम्॥ ६६ ॥ परिवार्यरणेभीष्मंभीमसेनमुपाद्रवत् ॥ ततःकालिंगसैन्यानांप्रमुखेभरतर्षभ॥ ६७॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यभीमसेनः
समभ्ययात्॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकालिंगोनवभिःशरैः ॥ ६८ ॥ भीमसेनममेयात्माप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कालिंगबाणाभिहतस्तोत्रार्दितइवद्विपः॥ ६९ ॥
भीमसेनःप्रजज्वालक्रोधेनाग्निरिवेंधितः॥ अथाशोकःसमादायरथंहेमपरिष्कृतम् ॥ ७० ॥ भीमंसंपादयामासरथेनरथसारथिः॥ तमारुह्यरथंतूर्णंकौंतेयःश
त्रुसूदनः॥ ७१ ॥ कालिंगमभिदुद्रावतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ ततःश्रुतायुर्बलवान्भीमायनिशितान्शरान्॥ ७२॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदर्शयन्पाणिलाघवम्॥
सकार्मुकवरोत्सृष्टैर्नवभिर्निशितैःशरैः॥ ७३॥ समाहतोमहाराजकालिंगेनमहात्मना॥ संचुक्रुशेभृशंभीमोदंडाहतइवोरगः ॥ ७४ ॥ क्रुद्धश्चचापमायम्यबल
वद्बलिनांवरः॥ कालिंगमवधीत्पार्थोभीमःसप्तभिरायसैः॥ ७५॥ क्षुराभ्यांचक्ररक्षौचकालिंगस्यमहाबलौ॥ सत्यदेवंचसत्यंचप्राहिणोद्यमसादनम्॥ ७६॥ त
तःपुनरमेयात्मानाराचैर्निशितैस्त्रिभिः॥ केतुमंतंरणेभीमोगमयद्यमसादनम्॥ ७७॥ ततःकलिंगाःसंनद्धाभीमसेनममर्षणम् ॥ अनीकैर्बहुसाहस्रैःक्षत्रियाःस
मवारयन्॥ ७८॥ ततःशक्तिगदाखड्गतोमरर्ष्टिपरश्वधैः॥ कलिंगाश्चततोराजन्भीमसेनमवाकिरन् ॥ ७९ ॥ संनिवार्यसतांघोरांशरवृष्टिंसमुत्थिताम्॥ गदा
मादायतरसासंनिपत्यमहाबलः॥ ८० ॥ भीमःसप्तशतान्वीराननयद्यमसादनम्॥ पुनश्चैवद्विसाहस्रान्कलिंगानरिमर्दनः॥ ८१ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अशोकोविशोकः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥

॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ पारावताश्वस्यमर्कटतिंदुकसमानवर्णाश्वस्य पारावतःकलरवेशैलेमर्कटतिंदुके

प्राहिणोन्मृत्युलोकायतदद्भुतमिवाभवत् ॥ एवंसतान्यनीकानिकलिंगानांपुनःपुनः ॥८२॥ बिभेदसमरेतूर्णंप्रेक्ष्यभीष्मंमहारथम् ॥ हतारोहाश्वमातंगाःपांडवेन कृतारणे ॥८३॥ विप्रजग्मुरनीकेषुमेघावातहताइव ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिविनदंतःशरातुराः ॥ ८४ ॥ ततोभीमोमहाबाहुःखड्गहस्तोमहाभुजः ॥ संप्रहृष्टोमहाघोषंशंखंप्राध्मापयद्बली ॥८५॥ सर्वकालिंगसैन्यानांमनांसिसमकंपयत् ॥ मोहश्चापिकलिंगानामाविवेशपरंतप ॥ ८६ ॥ प्राकंपंतचसैन्यानिवाहनानिच सर्वशः ॥ भीमेनसमरेराजन्गजेंद्रेणेवसर्वशः ॥८७॥ मार्गान्बहून्विचरताधावताचततस्ततः ॥ मुहुरुत्पतताचैवसंमोहःसमपद्यत ॥ ८८ ॥ भीमसेनभयत्रस्तं सैन्यंचसमकंपत ॥ क्षोभ्यमाणमसंबाधंग्राहेणेवमहत्सरः ॥८९ ॥ त्रासितेषुचसर्वेषुभीमेनाद्भुतकर्मणा ॥ पुनरावर्तमानेषुविद्रवत्सुचसंघशः ॥९० ॥ सर्वकालिंगयोधेषुपांडूनांध्वजिनीपतिः ॥ अब्रवीत्स्वान्यनीकानियुध्यध्वमितिपार्षतः ॥ ९१ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वाशिखंडिप्रमुखागणाः ॥ भीममेवाभ्यवर्तंतरथानीकैःप्रहारिभिः ॥९२॥ धर्मराजश्चतान्सर्वानुपजग्राहपांडवः ॥ महतामेघवर्णेननागानीकेनपृष्ठतः ॥ ९३ ॥ एवंसंनोद्यसर्वाणिस्वान्यनीकानिपार्षतः ॥ भीमसेनस्यजग्राहपार्ष्णिंसत्पुरुषैर्वृतः ॥ ९४ ॥ नहिपंचालराजस्यलोकेकश्चनविद्यते ॥ भीमसात्यकयोरन्यःप्राणेभ्यःप्रियकृत्तमः ॥ ९५ ॥ सोपश्यच्चकलिंगेषुचरंतमरिसूदनः ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपार्षतःपरवीरहा ॥ ९६ ॥ ननर्दबहुधाराजन्हृष्टश्चासीत्परंतपः ॥ शंखंदध्मौचसमरेसिंहनादंननादच ॥ ९७ ॥ सचपारावताश्वस्यरथेहेमपरिष्कृते ॥ कोविदारध्वजंदृष्ट्वाभीमसेनःसमाश्वसत् ॥ ९८ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुतंदृष्ट्वाकलिंगैःसमभिद्रुतम् ॥ भीमसेनममेयात्मात्राणायाजौसमभ्ययात् ॥ ९९ ॥ तौदूरात्सात्यकिंदृष्ट्वाधृष्टद्युम्नवृकोदरौ ॥ कलिंगान्समरेवीरौयोधयेतांमनस्विनौ ॥ १०० ॥ सतत्रगत्वाशैनेयोजवेनजयतांवरः ॥ पार्थपार्षतयोःपार्ष्णिंजग्राहपुरुषर्षभः ॥ १०१ ॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतशरासनः ॥ आस्थितोरौद्रमात्मानंकलिंगानन्ववैक्षत ॥ २ ॥ कलिंगप्रभवांचैवमांसशोणितकर्दमाम् ॥ रुधिरस्यंदिनींतत्रभीमःप्रावर्तयन्नदीम् ॥ ३ ॥ अंतरेणकलिंगानांपांडवानांचवाहिनीम् ॥ तांसंततारदुस्तारांभीमसेनोमहाबलः ॥ ४ ॥ भीमसेनंतथादृष्ट्वाप्राक्रोशंस्तावकान्नृप ॥ कालोयंभीमरूपेणकलिंगैःसहयुध्यते ॥५॥ ततःशांतनवोभीष्मःश्रुत्वातंनिनदंरणे ॥ अभ्ययात्त्वरितोभीमंव्यूढानीकःसमंततः ॥६॥ तंसात्यकिर्भीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अभ्यद्रवंतभीष्मस्यरथंहेमपरिष्कृतं ॥ १०७ ॥

इतिविश्वः ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ १०१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ १०७ ॥

आनर्च्छुःआच्छादितवंतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वातायमानैःइतस्ततोधावद्भिः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ १२४ ॥ ॥ इति

परिवार्यतुतेसर्वेगांगेयंतरसारणे ॥ त्रिभिस्त्रिभिःशरैर्घोरैर्भीष्ममानर्च्छुरोजसा ॥ ८ ॥ प्रत्यविध्यततान्सर्वान्पितादेवव्रतस्तव ॥ यतमानान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः ॥ ९ ॥ ततःशरसहस्रेणसंनिवार्यमहारथान् ॥ हयान्कांचनसन्नाहान्भीमस्यन्यहनच्छरैः ॥ ११० ॥ हताश्वेसरथेतिष्ठन्भीमसेनःप्रतापवान् ॥
शक्तिंचिक्षेपतरसागांगेयस्यरथंप्रति ॥ ११ ॥ अप्राप्तामथतांशक्तिंपितादेवव्रतस्तव ॥ त्रिधाचिच्छेदसमरेसापृथिव्यामशीर्यत ॥ १२ ॥ ततःशैक्यायसींगुर्वीं
प्रगृह्यबलवान्गदाम् ॥ भीमसेनस्ततस्तूर्णंपुप्लुवेमनुजर्षभ ॥ १३ ॥ सात्यकोपिततस्तूर्णंभीमस्यप्रियकाम्यया ॥ गांगेयसारथिंतूर्णंपातयामाससायकैः ॥ १४ ॥
भीष्मस्तुनिहतेतस्मिन्सारथौरथिनांवरः ॥ वातायमानैस्तैरश्वैरपनीतोरणाजिरात् ॥ १५ ॥ भीमसेनस्ततोराजन्नपयातेमहाव्रते ॥ प्रजज्वालयथावह्निर्दहन्क
क्षमिवैधितः ॥ १६ ॥ सहत्वासर्वकालिंगान्सेनामध्येव्यतिष्ठत ॥ नैनमभ्युत्सहन्केचित्तावकाभरतर्षभ ॥ १७ ॥ धृष्टद्युम्नस्तमारोप्यस्वरथेरथिनांवरः ॥ पश्यतां
सर्वसैन्यानामपोवाहयशस्विनम् ॥ १८ ॥ संपूज्यमानःपांचाल्यैर्मत्स्यैश्चभरतर्षभ ॥ धृष्टद्युम्नंपरिष्वज्यसमेयादथसात्यकिम् ॥ १९ ॥ अथाब्रवीद्भीमसेनंसात्य
किःसत्यविक्रमः ॥ प्रहर्षयन्यदुव्याघ्रोधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः ॥ १२० ॥ दिष्ट्याकालिंगराजश्चराजपुत्रश्चकेतुमान् ॥ शक्रदेवश्चकालिंगःकलिंगाश्चमृधेहताः ॥ २१ ॥
स्वबाहुबलवीर्येणनागाश्वरथसंकुलः ॥ महापुरुषभूयिष्ठोधीरयोधनिषेवितः ॥ २२ ॥ महाव्यूहःकलिंगानामेकेनमृदितस्त्वया ॥ एवमुक्त्वाशिनेर्नप्तादीर्घबाहु
ररिंदम ॥ २३ ॥ रथाद्रथमभिद्रुत्यपर्यष्वजतपांडवम् ॥ ततःस्वरथमास्थायपुनरेवमहारथः ॥ तावकानवधीत्क्रुद्धोभीमस्यबलमादधत् ॥ १२४ ॥ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वितीययुद्धदिवसेकलिंगराजवधेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥
गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ रथनागाश्वपत्तीनांसादिनांचमहाक्षये ॥ १ ॥ द्रोणपुत्रेणशल्येनकृपेणचमहात्मना ॥ समसज्जतपांचाल्यस्त्रिभिरेतैर्म
हारथैः ॥ २ ॥ सलोकविदितानश्वान्निजघानमहाबलः ॥ द्रौणेःपांचालदायादःशितैर्दशभिराशुगैः ॥ ३ ॥ ततःशल्यरथंतूर्णमास्थायहतवाहनः ॥ द्रौणिःपांचाल
दायादमभ्यवर्षदथेषुभिः ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नंतुसंयुक्तंद्रौणिनावीक्ष्यभारत ॥ सौभद्रोभ्यपतत्तूर्णंविकिरन्निशितान्शरान् ॥ ५ ॥

भीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ गतेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

सशल्यंपंचविंशत्याकृपंचनवभिःशरैः॥ अश्वत्थामानमष्टाभिर्विव्याधपुरुषर्षभः ॥ ६ ॥ आर्जुनिंतुततस्तूर्णंद्रौणिर्विव्याधपत्रिणा ॥ शल्योथदशभिश्चैवकृप
श्चनिशितैस्त्रिभिः॥ ७ ॥ लक्ष्मणस्तवपौत्रस्तुसौभद्रंसमवस्थितम्॥ अभ्यवर्ततसंहृष्टस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ८ ॥ दौर्योधनिःसुसंक्रुद्धःसौभद्रंपरवीरहा ॥ विव्या
धसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ९ ॥ अभिमन्युःसुसंक्रुद्धोभ्रातरंभरतर्षभ ॥ शरैःपंचाशतैराजन्क्षिप्रहस्तोऽभ्यविध्यत ॥ १० ॥ लक्ष्मणोपिपुनस्तस्यधनुश्चि
च्छेदपत्रिणा ॥ मुष्टिदेशेमहाराजततस्तेचुक्रुशुर्जनाः॥ ११ ॥ तद्विहायधनुश्छिन्नंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अन्यदादत्तवांश्चित्रंकार्मुकंवेगवत्तरम्॥ १२ ॥ तौतत्रस
मरेयुक्तौकृतप्रतिकृतैषिणौ॥ अन्योन्यंविशिखैस्तीक्ष्णैर्जघ्नतुःपुरुषर्षभौ ॥१३॥ ततोदुर्योधनोराजादृष्ट्वापुत्रंमहारथम्॥ पीडितंतवपौत्रेणप्रायात्तत्रप्रजेश्वरः
॥ १४॥ सन्निवृत्तेतवसुतेसर्वएवजनाधिपाः॥ आर्जुनिंरथवंशेनसमंतात्पर्यवारयन्॥ १५॥ सतैःपरिवृतःशूरैःशूरोयुधिसुदुर्जयैः॥ नस्मप्रव्यथतेराजन्कृष्ण
तुल्यपराक्रमः ॥ १६ ॥ सौभद्रमथसंसक्तंदृष्ट्वातत्रधनंजयः॥ अभिदुद्राववेगेनत्रातुकामःस्वमात्मजम्॥ १७ ॥ ततःसरथनागाश्वाभीष्मद्रोणपुरोगमाः॥
अभ्यवर्ततराजानःसहिताःसव्यसाचिनम्॥१८॥ उद्धूतंसहसाभौमंनागाश्वरथपत्तिभिः॥ दिवाकररथंप्राप्यरजस्तीव्रमदृश्यत ॥ १९ ॥ तानिनागसहस्राणिभू
मिपालशतानिच ॥ तस्यबाणपथंप्राप्यनाभ्यवर्ततसर्वशः ॥ २० ॥ प्रणेदुःसर्वभूतानिबभूवुस्तिमिरादिशः॥ कुरूणांचानयस्तीव्रःसमदृश्यतदारुणः ॥ २१ ॥
नाप्यंतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नचभास्करः॥ प्रजज्ञेभरतश्रेष्ठशरसंघैःकिरीटिनः ॥ २२ ॥ सादितारथनागाश्चहताश्वारथिनोरणे ॥ विप्रद्रुतरथाःकेचिद्दृश्यंतेर
थयूथपाः॥ २३॥ विरथारथिनश्चान्येधावमानाःसमंततः॥ तत्रतत्रैवदृश्यंतेसायुधाःसांगदैर्भुजैः॥ २४ ॥ हयारोहाहयांस्त्यक्त्वागजारोहाश्चदंतिनः॥ अर्जुन
स्यभयाद्राजन्समंताद्विप्रदुद्रुवुः ॥ २५ ॥ रथेभ्यश्चगजेभ्यश्चहयेभ्यश्चनराधिपाः॥ पतिताःपात्यमानाश्चदृश्यंतेऽर्जुनसायकैः ॥ २६ ॥ सगदानुद्यतान्बाहू
न्सखड्गांश्चविशांपते ॥ सप्रासांश्चसतूणीरान्सशरान्सशरासनान् ॥ २७॥ सांकुशान्सपताकांश्चतत्रतत्रार्जुनोनृणाम्॥ निचकर्तशरैरुग्रैरौद्रंवपुरधारयत्
॥ २८॥ परिघाणांप्रदीप्तानांमुद्गराणांचमारिष ॥ प्रासानांभिंदिपालानांनिस्त्रिंशानांचसंयुगे ॥ २९ ॥ परश्वधानांतीक्ष्णानांतोमराणांचभारत ॥ वर्मणांचाप
विद्धानांकांचनानांचभूमिप॥ ३० ॥ ध्वजानांचर्मणांचैवव्यजनानांचसर्वशः॥ छत्राणांहेमदंडानांतोमराणांचभारत ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ यथाकुर्याद्धनंजयः धनंजयोग्निरर्जुनोवा सयथाकुर्यादित्यसाधारण्योक्तिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापरस्परभंगदर्शनेन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

प्रतोदानांचयोक्राणांकशानांचैवमारिष ॥ राशयःस्मात्रदृश्यंतेविनिकीर्णारणक्षितौ ॥ ३२ ॥ नासीत्तत्रपुमान्कश्चित्तवसैन्यस्यभारत ॥ योऽर्जुनंसमरेशूरंप्र
त्युद्यायात्कथंचन ॥ ३३ ॥ योयोहिसमरेपार्थंप्रत्युद्यातिविशांपते ॥ ससंख्येविशिखैस्तीक्ष्णैःपरलोकायनीयते ॥ ३४ ॥ तेषुविद्रवमाणेषुतवयोधेषुसर्वशः ॥
अर्जुनोवासुदेवश्चदध्मतुर्वारिजोत्तमौ ॥ ३५ ॥ तत्सभग्नंबलंदृष्ट्वापितादेवव्रतस्तव ॥ अब्रवीत्समरेशूरंभारद्वाजंस्मयन्निव ॥ ३६ ॥ एषपांडुसुतोवीरःकृष्णेनस
हितोबली ॥ तथाकरोतिसैन्यानियथाकुर्याद्धनंजयः ॥ ३७ ॥ नह्येषसमरेशक्योविजेतुंहिकथंचन ॥ यथास्यदृश्यतेरूपंकालांतकयमोपमम् ॥ ३८ ॥ ननिवर्तयि
तुंचापिशक्येयंमहतीचमूः ॥ अन्योन्यप्रेक्षयापश्यद्रवतीयंवरूथिनी ॥ ३९ ॥ एषचास्तंगिरिश्रेष्ठंभानुमान्प्रतिपद्यते ॥ चक्षूंषिसर्वलोकस्यसंहरन्निवसर्वथा ॥
॥ ४० ॥ तत्रावहारंसंप्राप्तंमन्येहंपुरुषर्षभ ॥ श्रांताभीताश्चनोयोधानयोत्स्यंतिकथंचन ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वाततोभीष्मोद्रोणमाचार्यसत्तमम् ॥ अवहारमथोचक्रे
तावकानांमहारथः ॥ ४२ ॥ ततोवहारःसैन्यानांतवतेषांचभारत ॥ अस्तंगच्छतिसूर्येऽभूत्संध्याकालेचवर्तति ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव
धप० द्वितीययुद्धदिवसावहारेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ अ
नीकान्यनुसंयानेव्यादिदेशाथभारत ॥ १ ॥ गारुडंचमहाव्यूहंचक्रेशांतनवस्तदा ॥ पुत्राणांतेजयाकांक्षीभीष्मःकुरुपितामहः ॥ २ ॥ गरुडस्यस्वयंतुंडेपितादेव
व्रतस्तव ॥ चक्षुषीचभरद्वाजःकृतवर्माचसात्वतः ॥ ३ ॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवशीर्षमास्तांयशस्विनौ ॥ त्रैगर्तैरथकैकेयैर्वाटधानैश्चसंयुगे ॥ ४ ॥ भूरिश्रवाःशलः
शल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ मद्रकाःसिंधुसौवीरास्तथापांचनदाश्चये ॥ ५ ॥ जयद्रथेनसहिताग्रीवायांसंनिवेशिताः ॥ पृष्ठेदुर्योधनोराजासोदर्यैःसानुगैर्वृतः ॥ ६ ॥
विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजश्चशकैःसह ॥ पुच्छमासन्महाराजशूरसेनाश्चसर्वशः ॥ ७ ॥ मागधाश्चकलिंगाश्चदासेरकगणैःसह ॥ दक्षिणंपक्षमासाद्यस्थिता
व्यूहस्यदंशिताः ॥ ८ ॥ कारूपाश्चविकुंजाश्चमुंडाःकुंडीवृपास्तथा ॥ बृहद्बलेनसहितावामंपार्श्वमवस्थिताः ॥ ९ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंसव्यसाचीपरंतपः ॥ धृष्टद्यु
म्नेनसहितःप्रत्यव्यूहतसंयुगे ॥ १० ॥ अर्धचंद्रेणव्यूहेनव्यूहंतमतिदारुणम् ॥ दक्षिणंशृंगमास्थायभीमसेनोव्यरोचत ॥ ११ ॥

वर्ततिवर्तमाने ॥ ४३ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥छ॥ प्रभातायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

नानाशस्त्रौघसंपन्नैर्नानादेश्यैर्नृपैर्वृतः॥ तदन्वेवविराटश्चद्रुपदश्चमहारथः॥ १२ ॥ तदनंतरमेवासीन्नीलोनीलायुधैःसह॥ नीलादनंतरश्चैवधृष्टकेतुर्महाबलः॥
॥ १३ ॥ चेदिकाशिकरूषैश्चपौरवैरपिसंवृतः॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचपंचालाश्चप्रभद्रकाः॥ १४ ॥ मध्येसैन्यस्यमहतःस्थितायुद्धायभारत ॥ तत्रैवधर्मराजोपिग
जानीकेनसंवृतः॥ १५॥ ततस्तुसात्यकीराजन्द्रौपद्याःपंचचात्मजाः॥ अभिमन्युस्ततःशूरइरावांश्चततःपरम्॥ १६॥ भैमसेनिस्ततोराजन्केकयाश्चमहारथाः॥
ततोभूद्विपदांश्रेष्ठोवामंपार्श्वमुपाश्रितः॥ १७॥ सर्वस्यजगतोगोप्तागोप्तायस्यजनार्दनः॥ एवमेतंमहाव्यूहंप्रत्यव्यूहंतपांडवाः॥ १८॥ वधार्थंतवपुत्राणांतत्पक्षंये
चसंगताः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपं॥ १९ ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरम्॥ हयौघाश्चरथौघाश्चतत्रतत्रविशांपते ॥ २० ॥ संपतंतोव्यदृश्यंत
निघ्नंतस्तेपरस्परम्॥ धावतांचरथौघानांनिघ्नतांचपृथक्पृथक्॥ २१॥ बभूवतुमुलःशब्दोविमिश्रोदुंदुभिस्वनैः॥ दिवस्पृङ्नरवीराणांनिघ्नतामितरेतरम्॥ संप्रहारे
सुतुमुलेतवतेषांचभारत॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभी० भीष्मवधप० तृतीयेयुद्धदिवसेपरस्परव्यूहरचनायांषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५६ ॥ ॥ छ ॥
॥ संजयउवाच॥ ॥ ततोव्यूढेष्वनीकेषुतावकेषुपरेषुच॥ धनंजयोरथानीकमवधीत्तवभारत॥ १ ॥ शरैरतिरथोयुद्धेदारयन्रथयूथपान् ॥ तेवध्यमानाःपार्थे
नकालेनेवयुगक्षये॥ २॥ धार्तराष्ट्रारणेयत्नात्पांडवान्प्रत्ययोधयन्॥ प्रार्थयानायशोदीप्तंमृत्युंकृत्वानिवर्तनम्॥ ३॥ एकाग्रमनसोभूत्वापांडवानांवरूथिनीम्॥
बभंजुर्बहुशोराजंस्तेचासज्जंतसंयुगे॥ ४॥ द्रवद्भिरथभग्नैश्चपरिवर्तद्भिरेवच ॥ पांडवैःकौरवेयैश्चनप्राज्ञायतकिंचन॥ ५॥ उदतिष्ठद्रजोभौमंछादयानंदिवाक
रम्॥ नदिशःप्रदिशोवापितत्रहन्युःकथंनराः॥ ६ ॥ अनुमानेनसंज्ञाभिर्नामगोत्रैश्चसंयुगे॥ वर्त्ततेचतथायुद्धंतत्रतत्रविशांपते॥ ७॥ नव्यूहोभिद्यतेतत्रकौरवा
णांकथंचन॥ रक्षितःसत्यसंधेनभारद्वाजेनसंयुगे॥ ८ ॥ तथैवपांडवानांचरक्षितःसव्यसाचिना॥ नाभिद्यतमहाव्यूहोभीमेनचसुरक्षितः॥ ९ ॥ सेनाग्रादपिनि
ष्पत्यप्रायुध्यंस्तत्रमानवाः॥ उभयोःसेनयोराजन्व्यतिषक्तरथद्विपाः॥ १० ॥ हयारोहैर्हयारोहाःपात्यंतेस्ममहाहवे॥ ऋष्टिभिर्विमलाभिश्चप्रासैरपिचसंयुगे॥
॥ ११ ॥ रथीरथिनमासाद्यशरैःकनकभूषणैः॥ पातयामाससमरेतस्मिन्नतिभयंकरे॥ १२ ॥

॥ २ ॥ मृत्युंकृत्वानिवर्तनं मृत्युरेवनिवर्तनहेतुर्नान्यइत्यर्थः॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अनुमानेनध्वजादिचिह्नेन संज्ञाभिःसंकेतैश्च ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥१७॥ १८॥१९॥ २०॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ परिस्तोमैश्चित्रकंबलैः कुथाभिस्तैरेवक्षुद्रैः कंबलैरांकवैः महाधनैर्महामूल्यैः स्रग्दामैःस्रग्यचितैर्दाम

गजारोहागजारोहान्नाराचशरतोमरैः॥ संसक्तान्पातयामासुस्तवतेषांचसर्वशः ॥ १३ ॥ कश्चिदुत्पत्यसमरेवरवारणमास्थितः ॥ केशपक्षेपरामृश्यजहारस
मरेशिरः॥ १४ ॥अन्येद्विरददंताग्रनिर्भिन्नहृदयारणे॥ वेमुश्चरुधिरंवीरानिःश्वसंतःसमंततः॥ १५॥ कश्चित्करिविषाणस्थोवीरोरणविशारदः ॥प्रावेपच्छ
क्तिनिर्भिन्नोगजशिक्षास्त्रवेदिना॥ १६ ॥पत्तिसंघारणेपत्तीन्भिंदिपालपरश्वधैः॥ न्यपातयंतसंहृष्टाःपरस्परकृतागसः ॥ १७ ॥ रथीचसमरेराजन्नासाद्यग
जयूथपम्॥ सगजंपातयामासगजीचरथिनांवरम्॥ १८॥ रथिनंचहयारोहःप्रासेनभरतर्षभ॥ पातयामाससमरेरथीचहयसादिनम्॥ १९॥ पदातीरथिनं
संख्येरथीचापिपदातिनम्॥ न्यपातयच्छितैःशस्त्रैःसेनयोरुभयोरपि॥ २०॥ गजारोहाहयारोहान्पातयांचक्रिरेतदा॥ हयारोहागजस्थांश्चतदद्भुतमिवाभवत्
॥ २१ ॥गजारोहवरैश्चापितत्रतत्रपदातयः॥ पातिताःसमदृश्यंततैश्चापिगजयोधिनः॥ २२ ॥पत्तिसंघाहयारोहैःसादिसंघाश्चपत्तिभिः॥ पात्यमानाव्यदृश्यं
तशतशोथसहस्रशः॥२३॥ ध्वजैस्तत्रापविद्धैश्चकार्मुकैस्तोमरैस्तथा॥ प्रासैस्तथागदाभिश्चपरिघैःकंपनैस्तथा॥२४॥ शक्तिभिःकवचैश्चित्रैःकणपैरंकुशैरपि॥
निस्त्रिंशैर्विमलैश्चापिस्वर्णपुंखैःशरैस्तथा॥ २५॥ परिस्तोमैःकुथाभिश्चकंबलैश्चमहाधनैः॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठस्रग्दामैरिवचित्रिता॥ २६ ॥ नराश्वकायैःपतितै
र्दंतिभिश्चमहाहवे॥ अगम्यरूपापृथिवीमांसशोणितकर्दमा॥२७॥ प्रशशामरजोभौमंव्युक्षितंरणशोणितैः॥ दिशश्चविमलाःसर्वाःसंबभूवुर्जनेश्वर ॥ २८॥
उत्थितान्यगणेयानिकबंधानिसमंततः॥ चिह्नभूतानिजगतोविनाशार्थायभारत ॥ २९ ॥ तस्मिन्युद्धेमहारौद्रेवर्तमानेसुदारुणे॥ प्रत्यदृश्यंतरथिनोधावमा
नाःसमंततः॥ ३० ॥ ततोभीष्मश्चद्रोणश्चसैंधवश्चजयद्रथः॥ पुरुमित्रोजयोभोजःशल्यश्चापिससौबलः॥३१॥ एतेसमरदुर्धर्षाःसिंहतुल्यपराक्रमाः॥ पांडवा
नामनीकानिबभंजुःस्मपुनःपुनः॥ ३२ ॥ तथैवभीमसेनोपिराक्षसश्चघटोत्कचः॥ सात्यकिश्चेकितानश्चद्रौपदेयाश्चभारत॥३३॥ तावकांस्तवपुत्रांश्चसहितान्
सर्वराजभिः॥ द्रावयामासुराजौतेत्रिदशादानवानिव॥ ३४ ॥ तथातेसमरेऽन्योन्यंनिघ्नंतःक्षत्रियर्षभाः ॥ रक्तोक्षिताघोररूपाविरेजुर्दानवाइव॥ ३५॥ विनि
र्जित्यरिपून्वीराःसेनयोरुभयोरपि॥ व्यदृश्यंतमहामात्राग्रहाइवनभस्तले ॥ ३६॥

भिः अनेनस्रजांबाहुल्यंदैर्घ्यंचदर्शितं ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५॥ महामात्राःप्रधानाः॥३६॥

॥ ३७ ॥ ३८॥३९ ॥४०॥ इतिश्री०नै०भा०सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥५७॥ ॥५८॥ ततस्तेइति॥१॥कोष्ठकीकृत्यवेष्टयित्वा॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

ततोरथसहस्रेणपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ अभ्ययात्पांडवंयुद्धेराक्षसंचघटोत्कचम्॥ ३७॥ तथैवपांडवाःसर्वेंमहत्यासेनयासह॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौप्रत्युद्ययुररिंद
मौ॥ ३८॥ किरीटीचययौक्रुद्धःसमंतात्पार्थिवोत्तमान्॥ आर्जुनिःसात्यकिश्चैवययतुःसौबलंबलम्॥ ३९॥ ततःप्रववृतेभूयःसंग्रामोलोमहर्षणः॥ तावकानां
परेषांचसमरेविजयैषिणाम्॥ ४०॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध०तृतीयेयुद्धदिवसेसंकुलयुद्धेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥ ५८॥
॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ ततस्तेपार्थिवाःक्रुद्धाःफाल्गुनंवीक्ष्यसंयुगे॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयन्॥ १॥ अथैनंरथवृंदेनकोष्ठकीकृत्यभारत॥ शरैःसुब
हुसाहस्रैःसमंतादभ्यवारयन्॥ २॥ शक्तीश्चविमलास्तीक्ष्णागदाश्चपरिघैःसह॥ प्रासान्परश्वधांश्चैवमुद्गरान्मुसलानपि ॥ ३॥ चिक्षिपुःसमरेक्रुद्धाःफाल्गु
नस्यरथंप्रति॥ शस्त्राणामथतांवृष्टिंशलभानामिवायतिम्॥ ४॥ रुरोधसर्वतःपार्थःशरैःकनकभूषणैः॥ तत्रतल्लाघवंदृष्ट्वाबीभत्सोरतिमानुषम्॥५॥ देवदानव
गंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः॥ साधुसाध्वितिराजेंद्रफाल्गुनंप्रत्यपूजयन्॥ ६॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चमहत्यासेनयावृतौ॥ गांधारान्समरेशूरान्जग्मतुःस
हसौबलान्॥ ७॥ तत्रसौबलकाःक्रुद्धावार्ष्णेयस्यरथोत्तमम्॥ तिलशश्चिच्छिदुःक्रोधाच्छस्त्रैर्नानाविधैर्युधि॥ ८॥ सात्यकिस्तुरथंत्यक्त्वावर्तमानेभयावहे॥
अभिमन्योरथंतूर्णमारुरोहपरंतपः॥ ९॥ तावेकरथसंयुक्तौसौबलेयस्यवाहिनीम्॥ व्यधमेतांशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः॥ १०॥ द्रोणभीष्मौरणेयत्तौधर्मरा
जस्यवाहिनीम्॥ नाशयेतांशरैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रपरिच्छदैः॥ ११॥ ततोधर्मसुतोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ॥ मिषतांसर्वसैन्यानांद्रोणानीकमुपाद्रवन्॥ १२॥
तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम्॥ यथादेवासुरंयुद्धंपूर्वमासीत्सुदारुणम्॥ १३॥ कुर्वाणौसुमहत्कर्मभीमसेनघटोत्कचौ॥ दुर्योधनस्ततोभ्येत्यतावुभाव
प्यवारयत्॥ १४॥ तत्राद्भुतमपश्यामहैडिंबस्यपराक्रमम्॥ अतीत्यपितरंयुद्धेयदयुध्यतभारत॥ १५॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोदुर्योधनममर्षणम्॥ हृद्यविध्यत्पृष
त्केनप्रहसन्निवपांडवः॥१६॥ ततोदुर्योधनोराजाप्रहारवरपीडितः॥ निषसादरथोपस्थेकश्मलंचजगामह ॥१७॥ तंविसंज्ञंविदित्वातुत्वरमाणोस्यसारथिः॥
अपोवाहरणाद्राजंस्ततःसैन्यमभज्यत॥ १८॥ ततस्तांकौरवींसेनांद्रवमाणांसमंततः॥ निघ्नन्भीमःशरैस्तीक्ष्णैरनुवव्राजपृष्ठतः ॥ १९॥ पार्षतश्चरथश्रेष्ठोधर्म
पुत्रश्चपांडवः॥द्रोणस्यपश्यतःसैन्यंगांगेयस्यचपश्यतः॥२०॥ जघ्नतुर्विशिखैस्तीक्ष्णैःपरानीकविनाशनैः॥द्रवमाणंतुतत्सैन्यंतवपुत्रस्यसंयुगे॥२१॥ ॥१९॥२०॥२१

॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥चिंतयानःअभविष्यमितिशेषः ॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६ ॥ ॥ इतिश्री०नै०आ०अष्टपं

नाशक्नुतांवारयितुंभीष्मद्रोणौमहारथौ॥ वार्यमाणंचभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना॥ २२॥ विद्रवत्येवतत्सैन्यंपश्यतोर्द्रोणभीष्मयोः॥ ततोरथसहस्रेषुविद्रवत्सुत
तस्ततः॥ २३॥ तावास्थितावेकरथंसौभद्रशिनिपुंगवौ॥ सौबलींसमरेसेनांशातयेतांसमंततः॥ २४॥ शुशुभातेतदातौतुशैनेयकुरुपुंगवौ॥ अमावास्यांगतौ
यद्वत्सोमसूर्यौनभस्तले॥ २५॥ अर्जुनस्तुततःक्रुद्धस्तवसैन्यंविशांपते॥ ववर्षशरवर्षेणधाराभिरिवतोयदः॥ २६॥ वध्यमानंततस्तत्रशरैःपार्थस्यसंयुगे॥ दुद्रा
वकौरवंसैन्यंविषादभ्रयकंपितं॥ २७॥ द्रवतस्तान्समालक्ष्यभीष्मद्रोणौमहारथौ॥ न्यवारयेतांसंरब्धौदुर्योधनहितैषिणौ॥ २८॥ ततोदुर्योधनोराजासमाश्व
स्यविशांपते॥ न्यवर्तयतततसैन्यंद्रवमाणंसमंततः॥ २९॥ यत्रयत्रसुतस्तुभ्यंयंयंपश्यतिभारत॥ तत्रतत्रन्यवर्तंतक्षत्रियाणांमहारथाः॥ ३०॥ तान्निवृत्तान्
समीक्ष्यैवततोन्येपीतरेजनाः॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्लज्जयाचावतस्थिरे॥ ३१॥ पुनरावर्ततांतेषांवेगआसीद्विशांपते॥ पूर्यतःसागरस्येवचंद्रस्योदयनंप्र
ति॥ ३२॥ संनिवृत्तांस्ततस्तांस्तुदृष्ट्वाराजासुयोधनः॥ अब्रवीत्त्वरितोगत्वाभीष्मंशांतनवंवचः॥ ३३॥ पितामहनिबोधेदंयत्त्वांवक्ष्यामिभारत॥ नानुरूपमहं
मन्येत्वयिजीवतिकौरव॥ ३४॥ द्रोणेचास्त्रविदांश्रेष्ठेसपुत्रेससुहृज्जने॥ कृपेचैवमहेष्वासेद्रवतेयद्वरूथिनी॥ ३५॥ नपांडवान्प्रतिबलांस्तवमन्येकथंचन॥
तथाद्रोणस्यसंग्रामेद्रौणेश्चैवकृपस्यच॥ ३६॥ अनुग्राह्याःपांडुसुतास्तवनूनंपितामह॥ यथेमांक्षमसेवीरवध्यमानांवरूथिनीं॥ ३७॥ सोस्मिवाच्यस्त्व
याराजन्पूर्वमेवसमागमे॥ नयोत्स्येपांडवान्संख्येनापिपार्षतसात्यकी॥ ३८॥ श्रुत्वातुवचनंतुभ्यमाचार्यस्यकृपस्यच॥ कर्णेनसहितःकृत्यंचिंतयानस्तदैव
हि॥ ३९॥ यदिनाहंपरित्याज्योयुवाभ्यामिहसंयुगे॥ विक्रमेणानुरूपेणयुध्येतांपुरुषर्षभौ॥ ४०॥ एतच्छ्रुत्वावचोभीष्मःप्रहसन्वैमुहुर्मुहुः॥ अब्रवीत्तनयंतु
भ्यंक्रोधादुद्वृत्यचक्षुषी॥ ४१॥॥ बहुशोसिमयाराजंस्तथ्यमुक्तोहितंवचः॥ अजेयाःपांडवायुद्धेदेवैरपिसवासवैः॥ ४२॥ यत्तुशक्यंमयाकर्तुंवृद्धेनाद्यनृपोत्त
म॥ करिष्यामियथाशक्तिप्रेक्षेदानींसबांधवः॥ ४३॥ अद्यपांडुसुतानेकःससैन्यान्सहबंधुभिः॥ सोहंनिवारयिष्यामिसर्वलोकस्यपश्यतः॥ ४४॥ एवमुक्तेतु
भीष्मेणपुत्रास्तवजनेश्वर॥ दध्मुःशंखान्मुदायुक्ताभेरीःसंजघ्निरेभृशम्॥ ४५॥ पांडवाहिततोराजन्श्रुत्वातंनिनदंमहत्॥ दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चमुरजांश्चाप्यना
दयन्॥ ४६॥ इतिश्रीम०भी०भीष्मवधप०तृतीयेयुद्धदिवसेभीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥

चाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥

प्रतिज्ञातेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

धृतराष्ट्रउवाच ॥ प्रतिज्ञातेततस्तस्मिन्युद्धेभीष्मेणदारुणे ॥ क्रोधितोममपुत्रेणदुःखितेनविशेषतः ॥ १ ॥ भीष्मःकिमकरोत्तत्रपांडवेयेषुभारत ॥ पितामहे
वापंचालास्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ गतपूर्वाह्णभूयिष्ठेतस्मिन्नहनिभारत ॥ पश्चिमांदिशमास्थायस्थितेचापिदिवाकरे ॥ ३ ॥ जयं
प्राप्तेषुहृष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ सर्वधर्मविशेषज्ञःपितादेवव्रतस्तव ॥ ४ ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैःपांडवानामनीकिनीं ॥ महत्यासेनयागुप्तस्तवपुत्रैश्चसर्वशः ॥ ५ ॥
प्रावर्तततततोयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं ॥ अस्माकंपांडवैःसार्धमनयात्तवभारत ॥ ६ ॥ धनुषांकूजतांतत्रतलानांचाभिहन्यतां ॥ महान्समभवच्छब्दोगिरीणामिव
दीर्यताम् ॥ ७ ॥ तिष्ठस्थितोस्मिविद्ध्यैनंनिवर्तस्वास्थिरोभव ॥ स्थिरोस्मिप्रहरस्वेतिशब्दोश्रूयतसर्वशः ॥ ८ ॥ कांचनेषुतनुत्रेषुकिरीटेषुध्वजेषुच ॥ शिलानामिव
शैलेषुपतितानामभूद्ध्वनिः ॥ ९ ॥ पतितान्युत्तमांगानिबाहवश्चविभूषिताः ॥ व्यचेष्टंतमहींप्राप्यशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ हृतोत्तमांगाःकेचित्तुतथैवोद्यतका
र्मुकाः ॥ प्रगृहीतायुधाश्चापितस्थुःपुरुषसत्तमाः ॥ ११ ॥ प्रावर्ततमहावेगानदीरुधिरवाहिनी ॥ मातंगांगशिलारौद्रामांसशोणितकर्दमा ॥ १२ ॥ वराश्वनर
नागानांशरीरप्रभवातदा ॥ परलोकार्णवमुखीगृध्रगोमायुमोदिनी ॥ १३ नदृष्टंनश्रुतंवापियुद्धमेतादृशंनृप ॥ यथातवसुतानांचपांडवानांचभारत ॥ १४ ॥
नासीद्रथपथस्तत्रयोधैर्युधिनिपातितैः ॥ गजैश्चपतितैर्नीलैर्गिरिशृंगैरिवावृतः ॥ १५ ॥ विकीर्णैःकवचैश्चित्रैःशिरस्त्राणैश्चमारिष ॥ शुशुभेतद्रणस्थानंशरदीव
नभस्तलं ॥ १६ ॥ विनिर्भिन्नाःशरैःकेचिदंत्रापीडप्रकर्षिणः ॥ अभीताःसमरेशत्रूनभ्यधावंतदर्पिताः ॥ १७ ॥ तातभ्रातःसखेबंधोवयस्यमममातुल ॥ मामांप
रित्यजेत्यन्येचुक्रुशुःपतितारणे ॥ १८ ॥ अथाभ्येहित्वमागच्छकिंभीतोसिक्वयास्यसि ॥ स्थितोहंसमरेमाभैरितिचान्येविचुक्रुशुः ॥ १९ ॥ तत्रभीष्मःशांतनवो
नित्यंमंडलकार्मुकः ॥ मुमोचबाणान्दीप्ताग्रानहीनाशीविषानिव ॥ २० ॥ शरैरेकायनीकुर्वन्दिशःसर्वायतव्रतः ॥ जघानपांडवरथानादिश्यभरतर्षभ ॥ २१ ॥
सनृत्यन्वैरथोपस्थेदर्शयन्पाणिलाघवं ॥ अलातचक्रवद्राजंस्तत्रतत्रस्मदृश्यते ॥ २२ ॥ तमेकंसमरेशूरंपांडवाःसृंजयैःसह ॥ अनेकशतसाहस्रंसमपश्यंतला
घवात् ॥ २३ ॥ मायाकृतात्मानमिवभीष्मंतत्रस्ममेनिरे ॥ पूर्वस्यांदिशितंदृष्ट्वाप्रतीच्यांददृशुर्जनाः ॥ २४ ॥ उदीच्यांचैवमालोक्यदक्षिणस्यांपुनःप्रभो ॥ एवंस
समरेशूरोगांगेयःप्रत्यदृश्यत ॥ २५ ॥ नचैवंपांडवेयानांकश्चिच्छक्नोतिवीक्षितुम् ॥ विशिखानेवपश्यंतिभीष्मचापच्युतान्बहून् ॥ २६ ॥

॥२७॥२८॥२९॥३०॥ पिंडितान्एकस्थान् वर्मितान्कवचिनः ॥ ३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ३६ ॥ ३७॥३८॥ आक्रंदेयुद्धे ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥४७॥४८॥

कुर्वाणंसमरेकर्मसूदयानंचवाहिनीम्॥ व्याक्रोशंतरणेतत्रनराबहुविधाबहु ॥ २७॥ अमानुषेणरूपेणचरंतंपितरंतव ॥ शलभाइवराजानःपतंतिविधिचोदि
ताः ॥ २८ ॥ भीष्माग्निमभिसंक्रुद्धंविनाशायसहस्रशः ॥ नहिमोघःशरःकश्चिदासीद्भीष्मस्यसंयुगे ॥ २९॥ नरनागाश्वकायेषुबहुत्वाल्लघुयोधिनः॥ भिनत्त्ये
केनबाणेनसुमुखेनपतत्रिणा॥ ३०॥ गजकंटकसंनद्धंवज्रेणेवशिलोच्चयम्॥ द्वौत्रीनपिगजारोहान्पिंडितान्वर्मितानपि ॥ ३१॥ नाराचेनसुमुक्तेननिजघान
पितातव ॥ योयोभीष्मंनरव्याघ्रमभ्येतियुधिकश्चन ॥ ३२ ॥ मुहूर्तदृष्टःसमयापतितोभुविदृश्यते॥ एवंसाधर्मराजस्यवध्यमानामहाचमूः॥ ३३ ॥ भीष्मेणातु
लवीर्येणव्यशीर्यतसहस्रधा॥ प्राकंपतमहासेनाशरवर्षेणतापिता॥ ३४॥ पश्यतोवासुदेवस्यपार्थस्याथशिखंडिनः ॥ यतमानापितेवीराद्रवमाणान्महारथा
न्॥ ३५॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान्॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः॥ ३६ ॥ अभज्यतमहाराजनचद्वौसहधावतः ॥ आविद्धनरना
गाश्वंपतितध्वजकूबरम्॥३७॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनम्॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा॥ ३८॥ प्रियंसखायंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः॥
विमुच्यकवचान्यन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः॥३९॥ विमुक्तकेशाधावंतःप्रत्यदृश्यंतभारत॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथयूथपम् ॥ ४० ॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्य
मार्तस्वरंतदा॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ॥ ४१ ॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमम्॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपार्थयस्तेऽभिकांक्षितः॥ ४२॥ प्रहर
स्वनरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे॥ यत्त्वयाकथितंवीरपुराराज्ञांसमागमे ॥ ४३ ॥ भीष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान्॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमां
योत्स्यंतिसंयुगे॥ ४४॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम॥ बीभत्सोपश्यसैन्यंस्वंभज्यमानंततस्ततः ॥ ४५ ॥ द्रवतश्चमहीपालान्पश्ययौधिष्ठिरेबले॥ दृष्ट्वा
हिभीष्मंसमरेव्यात्ताननमिवांतकम्॥ ४६॥ भयार्ताःप्रपलायंतेसिंहात्क्षुद्रमृगाइव॥ एवमुक्तःप्रत्युवाचवासुदेवंधनंजयः॥ ४७॥ नोदयाश्वान्यतोभीष्मोवि
गाह्यैतद्बलार्णवम्॥ पातयिष्यामिदुर्धर्षंवृद्धंकुरुपितामहम्॥ ४८॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ततोश्वान्रजतप्रख्यान्नोदयामाससमाधवः॥ यतोभीष्मरथोराजन्दु
ष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव॥ ४९॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत्॥ दृष्ट्वापार्थंमहाबाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे ॥५०॥ ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ धनं
जयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत्॥ ५१॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः॥ शरवर्षेणमहतासंछन्नोनप्रकाशते॥५२॥ ॥४९॥५०॥५१॥५२॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥

वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्त्ववान् ॥ चोदयामासतानश्वान्विचितान्भीष्मसायकैः ॥५३॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यंजलदनिःस्वनम् ॥पातयामासभी
ष्मस्यधनुश्छित्त्वात्रिभिःशरैः ॥ ५४ ॥ सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः ॥ निमिषांतरमात्रेणसज्जंचक्रेपितातव ॥ ५५ ॥ विचकर्षततोदोर्भ्यांधनुर्जलद
निःस्वनम् ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ ५६ ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोःसुतः ॥ साधुपार्थमहाबाहोसाधुभोपांडुनंदन ॥ ५७ ॥ त्वय्येवै
तद्युक्तरूपंमहत्कर्मधनंजय ॥ प्रीतोस्मिसुभृशंपुत्रकुरुयुद्धंमयासह ॥ ५८ ॥ इतिपार्थंप्रशस्याथप्रगृह्यान्यन्महद्धनुः ॥ मुमोचसमरेवीरःशरान्पार्थरथंप्रति ॥
॥ ५९ ॥ अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलम् ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलान्याचरल्लघु ॥ ६० ॥ तथाभीष्मस्तुसुदृढंवासुदेवधनंजयौ ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैः
सर्वगात्रेषुभारत ॥ ६१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषाणैर्लिखितांकितौ ॥ ६२ ॥ पुनश्चापिसुसंरब्धःशरैःशतसहस्रशः ॥
कृष्णयोर्युधिसंरब्धोभीष्मोथावारयद्दिशः ॥ ६३ ॥ वार्ष्णेयंचशरैस्तीक्ष्णैःकंपयामासरोषितः ॥ मुहुरभ्यर्दयन्भीष्मःप्रहस्यस्वनवत्तदा ॥ ६४ ॥ ततस्तुकृष्णःस
मरेदृष्ट्वाभीष्मपराक्रमम् ॥ संप्रेक्ष्यचमहाबाहुःपार्थस्यमृदुयुद्धताम् ॥६५॥भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः॥६६
वरान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥ ६७ ॥ अमृष्यमाणोभगवान्केशवःपरवीरहा ॥ अचिंतयदमेयात्माना
स्तियौधिष्ठिरंबलम् ॥ ६८ ॥ एकाह्नाहिरणेभीष्मोनाशयेद्देवदानवान् ॥ किंनुपांडुसुतान्युद्धेसबलान्सपदानुगान् ॥ ६९ ॥ द्रवतेचमहासैन्यंपांडवस्यमहात्म
नः ॥ एतेचकौरवास्तूर्णंप्रभग्नान्वीक्ष्यसोमकान् ॥ ७० ॥ प्राद्रवंतिरणेदृष्ट्वाहर्षयंतःपितामहम् ॥ सोहंभीष्मंनिहन्म्यद्यपांडवार्थायदंशितः ॥ ७१ ॥ भारमेतंविने
ष्यामिपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अर्जुनोहिशरैस्तीक्ष्णैर्वध्यमानोपिसंयुगे ॥ ७२ ॥ कर्तव्यंनाभिजानातिरणेभीष्मस्यगौरवात् ॥ तथाचिंतयतस्तस्यभूयएवपिता
महः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःशरान्पार्थरथंप्रति ॥ ७३ ॥ तेषांबहुत्वात्तुभृशंशराणांदिशश्चसर्वाःपिहिताबभूवुः ॥ नचांतरिक्षंनदिशोनभूमिर्नभास्करोदृश्यतरश्मि
माली ॥७४॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःसधूमादिशश्चसर्वाःक्षुभिताबभूवुः ॥ द्रोणोविकर्णोथजयद्रथश्चभूरिश्रवाःकृतवर्माकृपश्च ॥७५॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजा
विंदानुविंदौचसुदक्षिणश्च ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेवसातयःक्षुद्रकमालवाश्च ॥ ७६ ॥

॥७७॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ समुदीर्यमाणंवर्धमानप्रयत्नं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ अश्विनोरश्विपुत्रयोर्नकुलसहदेवयोः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥

किरीटिनंत्वरमाणाभिसस्रुर्निदेशगाःशांतनवस्यराज्ञः ॥ तंवाजिपादातरथौघजालैरनेकसाहस्रशतैर्ददर्श ॥ ७७ ॥ किरीटिनंसंपरिवार्यमाणंशिनेर्नप्तावारणयूथपैश्च ॥ ततस्तुदृष्ट्वार्जुनवासुदेवौपदातिनागाश्वरथैःसमंतात् ॥७८॥ अभिद्रुतौशस्त्रभृतांवरिष्ठौशिनिप्रवीरोभिससारतूर्णम् ॥ सतान्यनीकानिमहाधनुष्मान्शिनिप्रवीरःसहसाभिपत्य ॥ ७९ ॥ चकारसाहाय्यमथार्जुनस्यविष्णुर्यथावृत्रनिषूदनस्य॥विशीर्णनागाश्वरथध्वजौघंभीष्मेणवित्रासितसर्वयोधम् ॥८०॥ युधिष्ठिरानीकमभिद्रवंतंप्रोवाचसंदृश्यशिनिप्रवीरः॥ क्वक्षत्रियायाम्यथनैषधर्मःसतांपुरस्तात्कथितःपुराणैः ॥ ८१ ॥ मास्वांप्रतिज्ञांत्यजतप्रवीराःस्वंवीरधर्मंपरिपालयध्वम् ॥ तान्वासवानंतरजोनिशाम्यनरेंद्रमुख्यान्द्रवतःसमंतात्॥८२॥पार्थस्यदृष्ट्वामृदुयुद्धतांचभीष्मंचसंख्येसमुदीर्यमाणम्॥अमृष्यमाणःसततोमहात्मायशस्विनंसर्वदशार्हभर्ता ॥८३॥ उवाचशैनेयमभिप्रशंसन्दृष्ट्वाकुरूनापततःसमग्रान् ॥येयांतितेयांतुशिनिप्रवीरयेपिस्थिताःसात्वततेपियांतु ॥८४॥ भीष्मंरथात्पश्यनिपात्यमानंद्रोणंचसंख्येसगणंमयाद्य ॥ नमेरथीसात्वतकौरवाणांक्रुद्धस्यमुच्येतरणेद्यकश्चित् ॥ ८५ ॥ तस्मादहंगृह्यरथांगमुग्रंप्राणंहरिष्यामिमहाव्रतस्य ॥ निहत्यभीष्मंसगणंतथाजौद्रोणंचशैनेयरथप्रवीरौ ॥ ८६ ॥ प्रीतिंकरिष्यामिधनंजयस्यराज्ञश्चभीमस्यतथाश्विनोश्च ॥ निहत्यसर्वान्धृतराष्ट्रपुत्रांस्तत्पक्षिणोयेचनरेंद्रमुख्याः ॥८७॥ राज्येनराजानमजातशत्रुंसंपादयिष्याम्यहमद्यहृष्टः ॥ ततःसुनाभंवसुदेवपुत्रःसूर्यप्रभंवज्रसमप्रभावम् ॥८८॥ क्षुरांतमुद्यम्यभुजेनचक्रंरथादवप्लुत्यविसृज्यवाहान् ॥ संकंपयन्गांचरणैर्महात्मावेगेनकृष्णःप्रससारभीष्मम् ॥८९॥ मदांधमाजौसमुदीर्णदर्पंसिंहोजिघांसन्निववारणेंद्रम् ॥ सोभिद्रवन्भीष्ममनीकमध्येक्रुद्धोमहेंद्रावरजःप्रमाथी ॥ ९० ॥ व्यालंबिपीतांतपटश्चकाशेघनोयथाखेतडितावनद्धः ॥ सुदर्शनंचास्यरराजशौरेस्तच्चक्रपद्मंसुभुजोरुनालम् ॥९१॥यथादिपद्मंतरुणार्कवर्णंरराजनारायणनाभिजातम् ॥तत्कृष्णकोपोदयसूर्यबुद्धंक्षुरांततीक्ष्णाग्रसुजातपत्रम् ॥९२॥ तस्यैवदेहोरुसरःप्ररूढंरराजनारायणबाहुनालम् ॥तमात्तचक्रंप्रणदंतमुच्चैःक्रुद्धंमहेंद्रावरजंसमीक्ष्य ॥ ९३ ॥ सर्वाणिभूतानिभृशंविनेदुःक्षयंकुरूणामिवचिंतयित्वा ॥ सवासुदेवःप्रगृहीतचक्रःसंवर्तयिष्यन्निवसर्वलोकम् ॥ ९४॥ अभ्युत्पतन्लोकगुरुर्बभासेभूतानिधक्ष्यन्निवधूमकेतुः ॥तमाद्रवंतंप्रगृहीतचक्रंदृष्ट्वादेवंशांतनवस्तदानीम् ॥ ९५ ॥

॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥

॥९६॥९७॥९८॥९९॥१००॥१॥२॥३॥४॥५॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥९ ॥ प्रजिघायप्रेषयामास ॥ ११० ॥ शरप्रवेकान्बाणश्रेष्ठान् ॥ ११ ॥ १२॥ १३ ॥ १४ ॥

असंभ्रमंतद्विचकर्षदोर्भ्यांमहाधनुर्गांडिवतुल्यघोषम् ॥ उवाचभीष्मस्तमनंतपौरुषंगोविंदमाजावविमूढचेताः ॥ ९६ ॥ एह्येहिदेवेशजगन्निवासनमोस्तुते
माधवचक्रपाणे ॥ प्रसह्यमांपातयलोकनाथरथोत्तमात्सर्वशरण्यसंख्ये ॥ ९७ ॥ त्वयाहतस्यापिममाद्यकृष्णश्रेयःपरस्मिन्निहचैवलोके ॥ संभावितोस्म्यंधक
वृष्णिनाथलोकैस्त्रिभिर्वीरतवाभियानात् ॥ ९८ ॥ रथादवप्लुत्यततस्त्वरावान्पार्थोप्यनुद्रुत्ययदुप्रवीरम् ॥ जग्राहपीनोत्तमलंबबाहुंबाह्वोर्हरिंव्यायतपीनबाहुः
॥ ९९ ॥ निगृह्यमाणश्चतदादिदेवोभृशंसरोषःकिलचात्मयोगी ॥ आदायवेगेनजगामविष्णुर्जिष्णुंमहावातइवैकवृक्षम् ॥ १०० ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलेनपादौ
भीष्मांतिकंतूर्णमभिद्रवंतम् ॥ बलान्निजग्राहहरिंकिरीटीपदेथराजन्दशमेकथंचित् ॥ १ ॥ अवस्थितंचप्रणिपत्यकृष्णंप्रीतोर्जुनःकांचनचित्रमाली ॥ उवाचको
पंप्रतिसंहरेतिगतिर्भवान्केशवपांडवानाम् ॥ २ ॥ नहास्यतेकर्मयथाप्रतिज्ञंपुत्रैःशपेकेशवसोदरैश्च ॥ अंतंकरिष्यामियथाकुरूणांत्वयाहमिंद्रानुजसंप्रयुक्तः ॥ ३ ॥
ततःप्रतिज्ञांसमयंचतस्यजनार्दनःप्रीतमनानिशम्य ॥ स्थितःप्रियेकौरवसत्तमस्यरथंसचक्रःपुनरारुरोह ॥ ४ ॥ सतानभीषून्पुनराददानःप्रगृह्यशंखंद्विषतांनि
हंता ॥ विनादयामासततोदिशश्चसपांचजन्यस्यरवेणशौरिः ॥ ५ ॥ व्याविद्धनिष्कांगदकुंडलंतंरजोविकीर्णांचितपद्मनेत्रम् ॥ विशुद्धदंष्ट्रंप्रगृहीतशंखंविचुक्रुशुः
प्रेक्ष्यकुरुप्रवीराः ॥ ६ ॥ मृदंगभेरीपणवप्रणादानेमिस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च ॥ ससिंहनादाश्चबभूवुरुग्राःसर्वेष्वनीकेषुततःकुरूणाम् ॥ ७ ॥ गांडीवघोषःस्तनयि
त्नुकल्पोजगामपार्थस्यनभोदिशश्च ॥ जग्मुश्चबाणाविमलाःप्रसन्नाःसर्वादिशःपांडवचापमुक्ताः ॥ ८ ॥ तंकौरवाणामधिपोजवेनभीष्मेणभूरिश्रवसाचसा
र्धम् ॥ अभ्युद्ययावुद्यतबाणपाणिःकक्षंदिधक्षन्निवधूमकेतुः ॥ ९ ॥ अथार्जुनायप्रजिघायभल्लान्भूरिश्रवाःसप्तसुवर्णपुंखान् ॥ दुर्योधनस्तोमरमुग्रवेगंशल्यो
गदांशांतनवश्चशक्तिम् ॥ ११० ॥ ससप्तभिःसप्तशरप्रवेकान्संवार्यभूरिश्रवसाविसृष्टान् ॥ शितेनदुर्योधनबाहुमुक्तंक्षुरेणतत्तोमरमुन्ममाथ ॥ ११ ॥ ततःशुभा
मापततींसशक्तिंविद्युत्प्रभांशांतनवेनमुक्ताम् ॥ गदांचमद्राधिपबाहुमुक्तांद्वाभ्यांशराभ्यांनिचकर्तवीरः ॥ १२ ॥ ततोभुजाभ्यांबलवद्विकृष्यचित्रंधनुर्गांडिवमप्र
मेयम् ॥ माहेंद्रमस्त्रंविधिवत्सुघोरंप्रादुश्चकाराद्भुतमंतरिक्षे ॥ १३ ॥ तेनोत्तमास्त्रेणततोमहात्मासर्वाण्यनीकानिमहाधनुष्मान् ॥ शरौघजालैर्विमलाग्निवर्णैर्नि
वारयामासकिरीटमाली ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

शिलीमुखाःपार्थधनुःप्रमुक्तारथान्ध्वजाग्राणिधनूंषिबाहून् ॥ निकृत्यदेहान्विविशुःपरेषांनरेंद्रनागेंद्रतुरंगमाणाम् ॥ १५ ॥ ततोदिशःसोनुदिशश्चपार्थःशरैः
सुधारैःसमरेवितत्य ॥ गांडीवशब्देनमनांसितेषांकिरीटमालीव्यथयांचकार ॥ १६ ॥ तस्मिंस्तथाघोरतमेप्रवृत्तेशंखस्वनादुंदुभिनिःस्वनाश्च ॥ अंतर्हितागां
डिवनिःस्वनेनबभूवुरुग्राश्वरथप्रणादाः ॥ १७ ॥ गांडीवशब्दंतमथोविदित्वाविराटराजप्रमुखाःप्रवीराः ॥ पांचालराजोद्रुपदश्चवीरस्तंदेशमाजग्मुरदीनस
त्त्वाः ॥ १८ ॥ सर्वाणिसैन्यानितुतावकानियतोयतोगांडिवजःप्रणादः ॥ ततस्ततःसन्नतिमेवजग्मुर्नतंप्रतीपोभिससारकश्चित् ॥ १९ ॥ तस्मिन्सुघोरेनृपसंप्र
हारेहताःप्रवीराःसरथाश्वसूताः ॥ गजाश्वनाराचनिपाततप्तामहापताकाःशुभरुक्मकक्ष्याः ॥ १२० ॥ परीतसत्वाःसहसानिपेतुःकिरीटिनाभिन्नतनुत्रकायाः ॥
दृढंहताःपत्रिभिरुग्रवेगैःपार्थेनभल्लैर्विमलैःशिताग्रैः ॥ २१ ॥ निकृत्तयंत्रानिहतेंद्रकीलाध्वजामहांतोध्वजिनीमुखेषु ॥ पदातिसंघाश्वरथाश्वसंख्येहयाश्वना
गाश्चधनंजयेन ॥ २२ ॥ बाणाहतास्तूर्णमपेतसत्त्वाविष्टभ्यगात्राणिनिपेतुरुर्व्याम् ॥ ऐंद्रेणतेनास्त्रवरेणराजन्महाहवेभिन्नतनुत्रदेहाः ॥ २३ ॥ ततःशरौघैर्निशि
तैःकिरीटिनानृदेहशस्त्रक्षतलोहितोदा ॥ नदीसुघोरानरमेदफेनाप्रवर्त्तितातत्ररणाजिरेवै ॥ २४ ॥ वेगेनसातीवपृथुप्रवाहापरेतनागाश्वशरीररोधा ॥ नरेंद्रम
ज्जोच्छ्रितमांसपंकाप्रभूतरक्षोगणभूतसेविता ॥ २५ ॥ शिरःकपालाकुलकेशशाद्वलाशरीरसंघातसहस्रवाहिनी ॥ विशीर्णनानाकवचोर्मिसंकुलानराश्व
नागास्थिनिकृत्तशर्करा ॥ २६ ॥ श्वकंकशालावृकगृध्रकाकैःक्रव्यादसंघैश्चतरक्षुभिश्च ॥ उपेतकूलांददृशुर्मनुष्याःक्रूरांमहावैतरणीप्रकाशाम् ॥ २७ ॥ प्रवर्त्तिता
मर्जुनबाणसंघैर्मेदोवसासृक्प्रवहांसुभीमाम् ॥ हतप्रवीरांचतथैवदृष्ट्वासेनांकुरूणामथफाल्गुनेन ॥ २८ ॥ तेचेदिपांचालकरूषमत्स्याःपार्थाश्चसर्वेसहिताःप्र
णेदुः ॥ जयप्रगल्भाःपुरुषप्रवीराःसंत्रासयंतःकुरुवीरयोधान् ॥ २९ ॥ हतप्रवीराणिबलानिदृष्ट्वाकिरीटिनाशत्रुभयावहेन ॥ वित्रास्यसेनांध्वजिनीपतीनांसिंहो
मृगाणामिवयूथसंघान् ॥ १३० ॥ विनेदतुस्तावतिहर्षयुक्तोगांडीवधन्वाचजनार्दनश्च ॥ ततोरविंसंवृतरश्मिजालंदृष्ट्वाभृशंशस्त्रपरिक्षतांगाः ॥ ३१ ॥ तदैंद्रम
स्त्रंविततंचघोरमसह्यमुद्वीक्ष्ययुगांतकल्पम् ॥ अथापयानंकुरवःसभीष्माःसद्रोणदुर्योधनबाल्हिकाश्च ॥ ३२ ॥ चक्रुर्निशांसंधिगतांसमीक्ष्यविभावसोर्लोहित
रागयुक्ताम् ॥ अवाप्यकीर्तिंचयशश्चलोकेविजित्यशत्रूंश्चधनंजयोपि ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥३८ ॥ १३९ ॥ इतिभी०नै०भा०एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥ ॥ व्युष्टामिति व्युष्टांप्रभातां ॥१ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ व्यालोव्यूहविशे

ययौनरेंद्रैःसहसोदरैश्चसमाप्तकर्माशिबिरंनिशायाम्॥ ततःप्रजज्ञेतुमुलःकुरूणांनिशामुखेघोरतमःप्रणादः॥३४॥ रणेरथानामयुतंनिहत्यहतागजाःसप्तशता
र्जुनेन ॥ प्राच्याश्चसौवीरगणाश्चसर्वेनिपातिताःक्षुद्रकमालवाश्च॥ ३५॥ महत्कृतंकर्मधनंजयेनकर्तुंयथानार्हतिकश्चिदन्यः॥ श्रुतायुरंबष्ठपतिश्चराजातथैव
दुर्मर्षणचित्रसेनौ॥ ३६॥ द्रोणःकृपःसैंधवबाह्लिकौचभूरिश्रवाःशल्यशलौचराजन्॥ अन्येचयोधाःशतशःसमेताःक्रुद्धेनपार्थेनरणस्यमध्ये ॥ ३७॥ स्वबाहु
वीर्येणजिताःसभीष्माःकिरीटिनालोकमहारथेन ॥ इतिब्रुवंतःशिबिराणिजग्मुःसर्वेगणाभारतयेत्वदीयाः ॥ ३८ ॥ उल्कासहस्रैश्चसुसंप्रदीप्तैर्विभ्राजमानै
श्चतथाप्रदीपैः॥ किरीटिवित्रासितसर्वयोधाचक्रेनिवेशंध्वजिनीकुरूणाम्॥ १३९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०तृतीयदिवसावहारेएको
नषष्टितमोऽध्यायः॥५९॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥व्युष्टांनिशांभारतभारतानामनीकिनीनांप्रमुखेमहात्मा॥ ययौसपत्नान्प्रतिजात
कोपोवृतःसमग्रेणबलेनभीष्मः ॥ १ ॥ तंद्रोणदुर्योधनबाह्लिकाश्चतथैवदुर्मर्षणचित्रसेनौ ॥ जयद्रथश्चातिबलोबलौघैर्नृपास्तथान्येप्रययुःसमंतात्॥ २ ॥ स
तैर्महद्भिश्चमहारथैश्चतेजस्विभिर्वीर्यवद्भिश्चराजन्॥ रराजराजासतुराजमुख्यैर्वृतःसदेवैरिववज्रपाणिः॥ ३॥ तस्मिन्ननीकप्रमुखेविषक्तादोधूयमानाश्चम
हापताकाः॥ सुरक्तपीतासितपांडुराभामहागजस्कंधगताविरेजुः ॥ ४ ॥ सावाहिनीशांतनवेनगुप्तामहारथैर्वारणवाजिभिश्च॥ बभौसविद्युत्स्तनयित्नुकल्पा
जलागमेद्यौरिवजातमेघा॥५॥ ततोरणायाभिमुखीप्रयाताप्रत्यर्जुनंशांतनवाभिगुप्ता॥ सेनामहोग्रासहसाकुरूणांवेगोयथाभीमइवापगायाः॥ ६ ॥ तंव्या
लनानाविधगूढसारंगजाश्वपादातरथौघपक्षम्॥ व्यूहंमहामेघसमंमहात्माददर्शदूरात्कपिराजकेतुः ॥ ७ ॥ विनिर्ययौकेतुमतारथेननरर्षभःश्वेतहयेनवीरः॥
वरूथिनासैन्यमुखेमहात्मावधेधृतःसर्वसपत्नयूनाम्॥ ८ ॥ सूपस्करंसोत्तरबंधुरेषंयत्तंयदूनामृषभेणसंख्ये॥ कपिध्वजंप्रेक्ष्यविषेदुराजौसहैवपुत्रैस्तवकौरवे
याः॥ ९ ॥ प्रकर्षतागुप्तमुदायुधेनकिरीटिनालोकमहारथेन॥ तंव्यूहराजंददृशुस्त्वदीयाश्चतुश्चतुर्व्यालसहस्रकर्णम् ॥ १० ॥ यथाहिपूर्वेहनिधर्मराज्ञाव्यूहःकृतः
कौरवसत्तमेन॥ तथानभूतोभुविमानुषेषुनदृष्टपूर्वोनचसंश्रुतश्च॥ ११ ॥

षस्तेननानाविधंगूढसारंच ॥ ७॥ ८॥ सूपस्करंसुचक्रं सोत्तरबंधुरेषंउत्तरेणाच्छादनेनबंधुरारम्याईषातत्सहितं ॥ ९ ॥ चतुश्चतुरावृत्तंव्यालानांगजानांसहस्रंकर्णेषुविदिग्भागेषुयस्यतं ॥ १० ॥ ११॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शरावराणिकवचानि ॥१७॥ १८॥१९॥२०॥२१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०षष्टितमोऽध्यायः॥६०॥

ततोयथादेशमुपेत्यतस्थुःपांचालमुख्याःसहचेदिमुख्यैः॥ ततःसमादेशसमाहतानिभेरीसहस्राणिविनेदुराजौ ॥ १२॥ शंखस्वनास्तूर्यरथस्वनाश्चसर्वेष्वनीके
पुससिंहनादाः॥ ततःसबाणानिमहास्वनानिविस्फार्यमाणानिधनूंषिवीरैः॥ १३॥ क्षणेनभेरीपणवप्रणादानंतर्दधुःशंखमहास्वनाश्च॥ तच्छंखशब्दावृतमंतरि
क्षमुद्धूतभौमद्भुतरेणुजालम्॥ १४॥ महावितानावततप्रकाशमालोक्यवीराःसहसाभिपेतुः॥ रथीरथेनाभिहतःससूतःपपातसाश्वःसरथःसकेतुः॥ १५॥ गजो
गजेनाभिहतःपपातपदातिनाचाभिहतःपदातिः॥ आवर्तमानान्यभिवर्तमानैर्घोरीकृतान्यद्भुतदर्शनानि॥ १६ ॥ प्रासैश्चखड्गैश्चसमाहतानिसदश्ववृंदानिसद
श्ववृंदैः ॥ सुवर्णतारागणभूषितानिसूर्यप्रभाभानिशरावराणि॥ १७ ॥ विदार्यमाणानिपरश्वधैश्चप्रासैश्चखड्गैश्चनिपेतुरुर्व्याम्॥ गजैर्विषाणैर्वरहस्तरुग्णाःके
चित्ससूतारथिनःप्रपेतुः॥ १८ ॥ गजर्षभाश्चापिरथर्षभेणनिपातिताबाणहताःपृथिव्याम्॥ गजौघवेगोद्धतसादितानांश्रुत्वाविषेदुःसहसामनुष्याः॥ १९ ॥आ
र्तस्वनंसादिपदातियूनांविपाणगात्रावरताडितानाम्॥संभ्रांतनागाश्वरथेमुहूर्तेमहाक्षयेसादिपदातियूनाम्॥२०॥महारथैःसंपरिवार्यमाणोददर्शभीष्मःकपि
राजकेतुम्॥ तंपंचतालोच्छ्रिततालकेतुःसदश्ववेगाद्भुतवीर्ययानः॥ २१ ॥ महास्त्रबाणाशनिदीप्तिमंतंकिरीटिनंशांतनवोऽभ्यधावत्॥ तथैवशक्रप्रतिमप्रभाव
मिंद्रात्मजंद्रोणमुखाविसस्रुः॥ २२॥ कृपश्चशल्यश्चविविंशतिश्चदुर्योधनःसौमदत्तिश्चराजन्॥ ततोरथानांप्रमुखादुपेत्यसर्वास्त्रवित्कांचनचित्रवर्मा॥२३॥
जवेनशूरोभिससारसर्वांस्तानर्जुनस्यात्मसुतोभिमन्युः॥ तेषांमहास्त्राणिमहारथानामसह्यकर्माविनिहत्यकार्ष्णिः॥ २४॥ बभौमहामंत्रहुतार्चिमालीसदोग
तःसन्भगवानिवाग्निः॥ ततःसतूर्णंरुधिरोदफेनांकृत्वानदीमाशुरणेरिपूणाम्॥ २५ ॥ जगामसौभद्रमतीत्यभीष्मोमहारथंपार्थमदीनसत्वः॥ ततःप्रहस्याद्भुत
विक्रमेणगांडीवमुक्तेनशिलाशितेन ॥ २६ ॥ विपाठजालेनमहास्त्रजालंविनाशयामासकिरीटमाली ॥ तमुत्तमंसर्वधनुर्धराणामसक्तकर्माकपिराजकेतुः॥
॥ २७॥ भीष्मंमहात्माभिववर्षतूर्णंशरौघजालैर्विमलैश्चभल्लैः ॥ तथैवभीष्माहतमंतरिक्षेमहास्त्रजालंकपिराजकेतोः ॥ २८ ॥विशीर्यमाणंददृशुस्त्वदीयादि
वाकरेणेवतमोभिभूतम्॥ एवंविधंकार्मुकभीमनादमदीनवत्सत्पुरुषोत्तमाभ्याम्॥ददर्शलोकःकुरुसृंजयाश्चतद्वैरथंभीष्मधनंजयाभ्याम्॥२९॥ ॥इतिश्रीम
हाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०भीष्मार्जुनद्वैरथेषष्टितमोऽध्यायः॥६०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

द्रौणिरिति सांयमनेःशलस्यपुत्रः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

॥संजयउवाच ॥ ॥ द्रौणिर्भूरिश्रवाःशल्यश्चित्रसेनश्चमारिष ॥ पुत्रःसांयमनेश्चैवसौभद्रंपर्यवारयन् ॥ १ ॥ संसक्तमतितेजोभिस्तमेकंददृशुर्जनाः ॥ पंचभि
र्मनुजव्याघ्रैर्गजैःसिंहशिशुंयथा ॥ २ ॥ नातिलक्ष्यतयाकश्चिन्नशौर्येनपराक्रमे ॥ बभूवसदृशःकार्ष्णेर्नास्त्रेनापिचलाघवे ॥ ३ ॥ तथातमात्मजंयुद्धेविक्रमंतम
रिंदमम् ॥ दृष्ट्वापार्थःसुसंयत्तंसिंहनादमथानदत् ॥ ४ ॥ पीडयानंतुतत्सैन्यंपौत्रंतवविशांपते ॥ दृष्ट्वात्वदीयाराजेंद्रसमंतात्पर्यवारयन् ॥ ५ ॥ ध्वजिनींधार्तराष्ट्रा
णांदीनशत्रुरदीनवत् ॥ प्रत्युद्ययौससौभद्रस्तेजसाचबलेनच ॥ ६ ॥ तस्यलाघवमार्गस्थमादित्यसदृशप्रभम् ॥ व्यदृश्यतमहच्चापंसमरेयुध्यतःपरैः ॥ ७ ॥ सद्रौ
णिमिषुणैकेनविद्ध्वाशल्यंचपंचभिः ॥ ध्वजंसांयमनेश्चैवसोष्टाभिश्चिच्छिदेततः ॥ ८ ॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंप्रेषितांसौमदत्तिना ॥ शितेनोरगसंकाशांपत्रिणा
पजहारताम् ॥ ९ ॥ शल्यस्यचमहावेगानस्यतःसमरेशरान् ॥ निवार्यार्जुनदायादोजघानचतुरोहयान् ॥ १० ॥ भूरिश्रवाश्चशल्यश्चद्रौणिःसांयमनिःशलः ॥ ना
भ्यवर्तंतसंरब्धाःकार्ष्णेर्बाहुबलोदयम् ॥ ११ ॥ ततस्त्रिगर्ताराजेंद्रमद्राश्चसहकेकयैः ॥ पंचविंशतिसाहस्रास्तवपुत्रेणचोदिताः ॥ १२ ॥ धनुर्वेदविदोमुख्याअजे
याःशत्रुभिर्युधि ॥ सहपुत्रंजिघांसंतंपरिवव्रुःकिरीटिनम् ॥ १३ ॥ तौतुतत्रपितापुत्रौपरिक्षिप्तौमहारथौ ॥ ददर्शराजन्पांचाल्यःसेनापतिररिंदम ॥ १४ ॥ सवार
णरथौघानांसहस्रैर्बहुभिर्वृतः ॥ वाजिभिःपत्तिभिश्चैववृतःशतसहस्रशः ॥ १५ ॥ धनुर्विस्फार्यसंक्रुद्धोनोदयित्वाचवाहिनीम् ॥ ययौतंमद्रकानीकंकेकयांश्चप
रंतप ॥ १६ ॥ तेनकीर्तिमतागुप्तमनीकंदृढधन्वना ॥ संरब्धरथनागाश्वंयोत्स्यमानमशोभत ॥ १७ ॥ सोर्जुनप्रमुखेयांतंपांचालकुलवर्धनः ॥ त्रिभिःशारद्वतं
बाणैर्जत्रुदेशेसमार्पयत् ॥ १८ ॥ ततःसमद्रकान्हत्वादशैवदशभिःशरैः ॥ पृष्ठरक्षंजघानाशुभल्लेनकृतवर्मणः ॥ १९ ॥ दमनंचापिदायादंपौरवस्यमहात्मनः ॥
जघानविमलाग्रेणनाराचेनपरंतपः ॥ २० ॥ ततःसांयमनेःपुत्रःपांचाल्यंयुद्धदुर्मदम् ॥ अविध्यत्त्रिंशताबाणैर्दशभिश्चास्यसारथिम् ॥ २१ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासः
सृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेननिचकर्तास्यकार्मुकम् ॥ २२ ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षिप्रमेवसमार्पयत् ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसा
रथी ॥ २३ ॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्ददर्शभरतर्षभ ॥ पुत्रःसांयमनेःपुत्रंपांचाल्यस्यमहात्मनः ॥ २४ ॥ सप्रगृह्यमहाघोरंनिस्त्रिंशवरमायसम् ॥ पदातिस्तूर्णमानर्च्छ
द्रथस्थंपुरुषर्षभः ॥ २५ ॥ तंमहौघमिवायांतंखात्पतंतमिवोरगम् ॥ भ्रांतावरणनिस्त्रिंशंकालोत्सृष्टमिवांतकम् ॥ २६ ॥

दीप्यमानमिवादित्यंमत्तवारणविक्रमम्॥ अपश्यन्पांडवास्तत्रधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ २७॥ तस्यपांचालदायादःप्रतीपमभिधावतः॥ शितनिस्त्रिंशहस्तस्यशरावरणधारिणः॥ २८॥ बाणवेगमतीतस्यतथाभ्याशमुपेयुषः ॥ त्वरन्सेनापतिःक्रुद्धोबिभेदगदयाशिरः॥ २९॥ तस्यराजन्सनिस्त्रिंशंसुप्रभंचशरावरम्॥ हतस्यपततोहस्ताद्वेगेनन्यपतद्भुवि॥ ३०॥ तंनिहत्यगदाग्रेणसलेभेपरमांमुदम्॥पुत्रःपांचालराजस्यमहात्माभीमविक्रमः॥ ३१॥ तस्मिन्हतेमहेष्वासेराजपुत्रेमहारथे॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष॥ ३२॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धोदृष्ट्वानिहतमात्मजम्॥ अभिदुद्राववेगेनपांचाल्यंयुद्धदुर्मदम् ॥ ३३॥ तौतत्रसमरेशूरौसमेतौयुद्धदुर्मदौ॥ ददृशुःसर्वराजानःकुरवःपांडवास्तथा॥ ३४॥ ततःसांयमनिःक्रुद्धःपार्षतंपरवीरहा॥आजघानत्रिभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपम्॥ ३५॥ तथैवपार्षतंशूरंशल्यःसमितिशोभनः॥ आजघानोरसिक्रुद्धस्ततोयुद्धमवर्तत ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० चतुर्थयुद्धदिवसेसांयमनिपुत्रवधेएकषष्टितमोऽध्यायः॥ ६१॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ दैवमेवपरंमन्येपौरुषादपिसंजय॥ यत्सैन्यंममपुत्रस्यपांडुसैन्येनबाध्यते॥ १॥ नित्यंहिमामकांस्तातहतानेवहिशंससि॥ अव्यग्रांश्चप्रहृष्टांश्चनित्यंशंससिपांडवान् ॥ २ ॥ हीनान्पुरुषकारेणमामकानद्यसंजय॥ पातितान्पात्यमानांश्चहतानेवचशंससि ॥ ३ ॥ युध्यमानान्यथाशक्तिघटमानान्जयंप्रति ॥ पांडवाहिजयंत्येवजीयंतेचैवमामकाः॥ ४॥ सोहंतीव्राणिदुःखानिदुर्योधनकृतानिच॥ श्रोष्यामिसततंतातदुःसहानिबहूनिच॥ ५ ॥ तमुपायंनपश्यामिजीयेरन्येनपांडवान्॥ मामकाविजयंयुद्धेप्राप्नुयुर्येनसंजय॥ ६॥ ॥संजयउवाच॥ क्षयंमनुष्यदेहानांगजवाजिरथक्षयम्॥ शृणुराजन्स्थिरोभूत्वातवैवापनयोमहान्॥ ७॥ धृष्टद्युम्नस्तुशल्येनपीडितोनवभिःशरैः॥ पीडयामाससंक्रुद्धोमद्राधिपतिमायसैः॥ ८॥ तत्राद्भुतमपश्यामपार्षतस्यपराक्रमम्॥ न्यवारयतयस्तूर्णंशल्यंसमितिशोभनम्॥ ९॥ नांतरंदृश्यतेतत्रतयोश्चरथिनोस्तदा॥मुहूर्तमिवतद्युद्धंतयोःसममिवाभवत्॥ १०॥ ततःशल्योमहाराजधृष्टद्युम्नस्यसंयुगे॥ धनुश्चिच्छेदभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ ११॥ अथैनंशरवर्षेणच्छादयामाससंयुगे॥ गिरिंजलागमेयद्वज्जलदाजलवृष्टिभिः॥ १२॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोधृष्टद्युम्नेचपीडिते॥ अभिदुद्राववेगेनमद्रराजरथंप्रति ॥ १३ ॥ ततोमद्राधिपरथंकार्ष्णिःप्राप्यातिकोपनः॥ आर्तायनिममेयात्माविव्याधनिशितैःशरैः॥ १४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

ततस्तुतावकाराजन्परीप्संतोऽर्जुनंरणे ॥ मद्रराजरथंतूर्णंपरिवार्यावतस्थिरे ॥ १५ ॥ दुर्योधनोविकर्णश्चदुःशासनविविंशती ॥ दुर्मर्षणोदुःसहश्चचित्रसेनोथदुर्मुखः ॥ १६ ॥ सत्यव्रतश्चभद्रंतेपुरुमित्रश्चभारत ॥ एतेमद्राधिपरथंपालयंतःस्थितारणे ॥ १७ ॥ तान्भीमसेनःसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ द्रौपदेयाभिमन्युश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १८ ॥ धार्तराष्ट्रान्दशरथान्दशैवप्रत्यवारयन् ॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोविशांपते ॥ १९ ॥ अभ्यवर्तंतसंहृष्टाःपरस्परवधैषिणः ॥ तेवैसमेयुःसंग्रामेराजन्दुर्मंत्रितेतव ॥ २० ॥ तस्मिन्दशरथेक्रुद्धेवर्तमानेमहाभये ॥ तावकानांपरेषांवाप्रेक्षकारथिनोभवन् ॥ २१ ॥ शस्त्राण्यनेकरूपाणिविसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिनर्दंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ २२ ॥ तेतदाजातसंरंभाःसर्वेन्योन्यंजिघांसवः ॥ अन्योन्यमभिमर्दंतःस्पर्धमानाःपरस्परम् ॥ ॥ २३ ॥ अन्योन्यस्पर्धयाराजन्ज्ञातयःसंगतामिथः ॥ महास्त्राणिविमुंचंतःसमापेतुरमर्षिणः ॥ २४ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोधृष्टद्युम्नंमहारणे ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैश्चतुर्भिःसमरेद्रुतम् ॥ २५ ॥ दुर्मर्षणश्चविंशत्याचित्रसेनश्चपंचभिः ॥ दुर्मुखोनवभिर्बाणैर्दुःसहश्चापिसप्तभिः ॥ २६ ॥ विविंशतिःपंचभि श्चत्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ तान्प्रत्यविध्यद्राजेंद्रपार्षतःशत्रुतापनः ॥ २७ ॥ एकैकंपंचविंशत्यादर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ सत्यव्रतंचसमरेपुरुमित्रंचभारत ॥ २८ ॥ अभिमन्युरविध्यत्तुदशभिर्दशभिःशरैः ॥ माद्रीपुत्रौतुसमरेमातुलंमातृनंदनौ ॥ २९ ॥ अविध्येतांशरैस्तीक्ष्णैस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततःशल्योमहाराजस्वस्रीयौरथिनांवरौ ॥ ३० ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छत्कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ छाद्यमानौततस्तौतुमाद्रीपुत्रौनचेलतुः ॥ ३१ ॥ अथदुर्योधनंदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः ॥ विधित्सुःकलहस्यांतंगदांजग्राहपांडवः ॥ ३२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणम् ॥ भीमसेनंमहाबाहुंपुत्रास्तेप्राद्रवन्भयात् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोमागधंसमचोदयत् ॥ अनीकंदशसाहस्रंकुंजराणांतरस्विनाम् ॥ ३४ ॥ गजानीकेनसहितस्तेनराजासुयोधनः ॥ मागधंपुरतःकृत्वाभीमसेनंसमभ्ययात् ॥ ३५ ॥ आपतंतंचतंदृष्ट्वागजानीकंवृकोदरः ॥ गदापाणिरवारोहद्रथात्सिंहइवोन्नदन् ॥ ३६ ॥ अद्रिसारमयींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदाम् ॥ अभ्यधावद्गजानीकंव्यादितास्यइवांतकः ॥ ३७ ॥ सगजान्गदयानिघ्नन्व्यचरत्समरेबली ॥ भीमसेनोमहाबाहुःसवज्रइववासवः ॥ ३८ ॥ तस्यनादेनमहतामनोहृदयकंपिना ॥ व्यत्यचेष्टंतसंहत्यगजाभीमस्यगर्जतः ॥ ३९ ॥ ततस्तुद्रौपदीपुत्राःसौभद्रश्चमहारथः ॥ नकुलःसहदेवश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ४० ॥

४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ ५१॥५२॥५३ ॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥७ ॥

पृष्ठंभीमस्यरक्षंतःशरवर्षेणवारणान्॥ अभ्यवर्षंतधावंतोमेघाइवगिरीन्यथा॥ ४१ ॥क्षुरैःक्षुरप्रैर्भल्लैश्चपीतैश्चांजलिकैःशितैः॥ व्यहरन्नुत्तमांगानिपांडवाग
जयोधिनाम्॥ ४२ ॥शिरोभिःप्रपतद्भिश्चबाहुभिश्चविभूषितैः॥अश्मवृष्टिरिवाभातिपाणिभिश्चसहांकुशैः॥ ४३ ॥हृतोत्तमांगाःस्कंधेषुगजानांगजयोधिनः॥
अदृश्यंताचलाग्रेषुद्रुमाभग्नशिखाइव॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नहतानन्यानपश्याममहागजान्॥ पततःपात्यमानांश्चपार्षतेनमहात्मना॥ ४५॥मागधोथमहीपालोगज
मैरावणोपमम्॥ प्रेषयामाससमरेसौभद्रस्यरथंप्रति॥ ४६ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यमागधस्यमहागजम्॥जघानैकेषुणावीरःसौभद्रःपरवीरहा॥४७॥तस्यावर्जित
नागस्यकार्ष्णिःपरपुरंजयः ॥ राज्ञोरजतपुंखेनभल्लेनापाहरच्छिरः॥ ४८ ॥ विगाह्यतद्गजानीकंभीमसेनोपिपांडवः॥व्यचरत्समरेमृद्नन्गजानिंद्रोगिरीनिव
॥ ४९ ॥एकप्रहारनिहताभीमसेनेनदंतिनः॥ अपश्यामरणेतस्मिन्गिरीन्वज्रहतानिव ॥ ५० ॥ भग्नदंतान्भग्नकटान्भग्नसक्थांश्चवारणान्॥ भग्नपृष्ठत्रिका
नन्यान्निहतान्पर्वतोपमान्॥ ५१ ॥ नदतःसीदतश्चान्यान्विमुखान्समरेगतान्॥ विद्रुतान्भयसंविग्नांस्तथाविशकृतोपरान्॥५२॥भीमसेनस्यमार्गेषुप
तितान्पर्वतोपमान्॥ अपश्यंनिहतान्नागान्राजन्निष्ठीवतोपरान्॥ ५३ ॥ वमंतोरुधिरंचान्येभिन्नकुंभामहागजाः॥ विह्वलंतोगताभूमिंशैलाइवधरातले
॥५४॥मेदोरुधिरदिग्धांगोवसामज्जासमुक्षितः॥व्यचरत्समरेभीमोदंडपाणिरिवांतकः॥५५॥ गजानांरुधिरक्लिन्नांगदांबिभ्रद्वृकोदरः॥ घोरःप्रतिभयश्चा
सीत्पिनाकीवपिनाकधृक्॥ ५६ ॥संमथ्यमानाःक्रुद्धेनभीमसेनेनदंतिनः॥सहसाप्राद्रवन्क्लिष्टामृद्नंतस्तववाहिनीम्॥ ५७॥ तंहिवीरंमहेष्वासंसौभद्रप्रमुखार
थाः॥ पर्यरक्षंतयुध्यंतंवज्रायुधमिवामराः॥ ५८ ॥ शोणिताक्तांगदांबिभ्रदुक्षितांगजशोणितैः॥ कृतांतइवरौद्रात्माभीमसेनोव्यदृश्यत ॥ ५९ ॥ व्यायच्छ
मानंगदयादिक्षुसर्वासुभारत॥ अपश्यामरणेभीमंनृत्यंतमिवशंकरम्॥ ६० ॥ यमदंडोपमांगुर्वीमिंद्राशनिसमस्वनाम्॥ अपश्याममहाराजरौद्रांविशसनींग
दाम्॥ ६१ ॥विमिश्रांकेशमज्जाभिःप्रदिग्धांरुधिरेणच॥ पिनाकमिवरुद्रस्यक्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून्॥ ६२ ॥ यथापशूनांसंघातंयष्ट्यापालःप्रकालयेत्॥तथाभी
मोगजानीकंगदयासमकालयत्॥ ६३ ॥ गदयावध्यमानास्तेमार्गणैश्चसमंततः॥ स्वान्यनीकानिमृद्नंतःप्राद्रवन्कुंजरास्तव॥ ६४ ॥ महावातइवाभ्राणिवि
धमिन्वासवारणान्॥ अतिष्ठत्तुमुलेभीमःश्मशानइवशूलभृत्॥ ६५॥ ॥इतिश्रीम०भी०भीष्मव०चतुर्थदिवसेभीमयुद्धेद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२॥ ॥

हतेतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

संजयउवाच॥ ॥हतेतस्मिन्गजानीकेपुत्रोदुर्योधनस्तव॥भीमसेनंघ्नतेत्येवंसर्वसैन्यान्यचोदयत्॥ १ ॥ततःसर्वाण्यनीकानितवपुत्रस्यशासनात्॥अभ्यद्रव
न्भीमसेनंनदंतंभैरवान्रवान्॥२॥तंबलौघमपर्यंतंदेवैरपिसुदुःसहम्॥आपतंतंसुदुष्पारंसमुद्रमिवपर्वणि॥३॥रथनागाश्वकलिलंशंखदुंदुभिनादितम्॥अनं
तरथपादातंनरेंद्रस्तिमितह्रदम्॥ ४॥तंभीमसेनःसमरेमहोदधिमिवापरम्॥सेनासागरमक्षोभ्यंवेलेवसमवारयत्॥५॥तदाश्चर्यमपश्यामपांडवस्यमहात्मनः॥
भीमसेनस्यसमरेराजन्कर्मातिमानुषम्॥ ६ ॥उदीर्णान्पार्थिवान्सर्वान्साश्वान्सरथकुंजरान्॥ असंभ्रमंभीमसेनोगदयासमवारयत् ॥ ७॥ ससंवार्यबलौघां
स्तान्गदयारथिनांवरः॥ अतिष्ठत्तुमुलेभीमोगिरिर्मेरुरिवाचलः॥ ८ ॥ तस्मिन्सुतुमुलेघोरेकालेपरमदारुणे॥भ्रातरश्चैवपुत्राश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ ९ ॥द्रौ
पदेयाभिमन्युश्चशिखंडीचापराजितः॥नप्राजहन्भीमसेनंभयेजातेमहाबलम्॥१०॥ततःशैक्यायसींगुर्वींप्रगृह्यमहतींगदाम्॥अधावत्तावकान्योधान्दंड
पाणिरिवांतकः॥ ११ ॥ पोथयन्रथवृंदानिवाजिवृंदानिचाभिभूः॥ कर्षयन्रथवृंदानिबाहुवेगेनपांडवः॥ १२॥ विनिघ्नन्व्यचरत्संख्येयुगांतेकालवद्विभुः॥
ऊरुवेगेनसंकर्षन्रथजालानिपांडवः॥ १३ ॥ बलानिसंममर्दाशुनड्वलानीवकुंजरः॥ मृद्नन्रथेभ्योरथिनोगजेभ्योगजयोधिनः॥ १४॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो
भूमौचापिपदातिनः॥ गदयाव्यधमत्सर्वान्वातोवृक्षानिवौजसा ॥ १५ ॥ भीमसेनोमहाबाहुस्तवपुत्रस्यवैबले॥ सापिमज्जावसामांसैःप्रदिग्धारुधिरेणच
॥ १६ ॥ अदृश्यतमहारौद्रागदानागाश्वपातनी॥तत्रतत्रहतैश्चापिमनुष्यगजवाजिभिः॥ १७॥ रणांगनंसमभवन्मृत्योरावाससन्निभम्॥पिनाकमिवरुद्रस्य
क्रुद्धस्याभिघ्नतःपशून्॥ १८॥यमदंडोपमामुग्रामिंद्राशनिसमस्वनाम्॥ददृशुर्भीमसेनस्यरौद्रींविशसनींगदाम्॥१९॥आविध्यतोगदांतस्यकौंतेयस्यमहात्म
नः॥ बभौरूपंमहाघोरंकालस्येवयुगक्षये ॥ २० ॥ तंतथामहतींसेनांद्रावयंतंपुनःपुनः॥ दृष्ट्वामृत्युमिवायांतंसर्वेविमनसोभवन्॥ २१ ॥ यतोयतःप्रेक्षतेस्मग
दामुद्यम्यपांडवः॥ तेनतेनस्मदीर्यंतेसर्वसैन्यानिभारत ॥ २२ ॥ प्रदारयंतंसैन्यानिबलेनामितविक्रमम्॥ ग्रसमानमनीकानिव्यादितास्यमिवांतकम्॥२३॥तं
तथाभीमकर्माणंप्रगृहीतमहागदम्॥ दृष्ट्वावृकोदरंभीष्मःसहसैवसमभ्ययात्॥ २४॥ महतारथघोषेणरथेनादित्यवर्चसा॥ छादयन्शरवर्षेणपर्जन्यइववृष्टि
मान्॥ २५॥ तमायांतंतथादृष्ट्वाव्यात्ताननमिवांतकम्॥ भीष्मंभीमोमहाबाहुःप्रत्युदीयादमर्षितः॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्री०नै०भा० त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ततइति ॥१॥ २ ॥ ३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥ १० ॥ ११॥१२॥१३॥१४॥१५॥

तस्मिन्क्षणेसात्यकिःसत्यसंधःशिनिप्रवीरोभ्यपतत्पितामहम् ॥ निघ्नन्नमित्रान्धनुषादृढेनसंकंपयंस्तवपुत्रस्यसैन्यम् ॥ २७ ॥तंयांतमश्वैरजतप्रकाशैःशरान्व
षंतंनिशितान्सुपुंखान् ॥ नाशक्नुवन्धारयितुंतदानींसर्वैगणाभारतयेत्वदीयाः ॥ २८ ॥ अविध्यदेनंदशभिःपृषत्कैरलंबुषोराक्षसोऽसौतदानीम् ॥शरैश्चतुर्भिःप्र
तिविध्यतंचनमाशिनेरभ्यपतद्रथेन ॥ २९ ॥ अन्वागतंवृष्णिवरंनिशम्यतंशत्रुमध्येपरिवर्तमानम् ॥ प्रद्रावयंतंकुरुपुंगवांश्चपुनःपुनश्चप्रणदंतमाजौ ॥ ३० ॥यो
धास्त्वदीयाःशरवर्षैरवर्षन्मेघायथाभूधरमंबुवेगैः ॥ तथापितंधारयितुंनशेकुर्मध्यंदिनेसूर्यमिवातपंतम् ॥ ३१ ॥ नतत्रकश्चिन्नविषण्णआसीद्धतेराजन्सोमद
त्तस्यपुत्रात् ॥ सवैसमादायधनुर्महात्माभूरिश्रवाभारतसौमदत्तिः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वारथान्स्वान्व्यपनीयमानान्प्रत्युद्ययौसात्यकिंयोद्धुमिच्छन् ॥ ३३ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० सात्यकिभूरिश्रवःसमागमेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ त
तोभूरिश्रवाराजन्सात्यकिंनवभिःशरैः ॥ प्राविध्यद्भृशसंक्रुद्धस्तोत्त्रैरिवमहाद्विपम् ॥ १ ॥कौरवंसात्यकिश्चैवशरैःसन्नतपर्वभिः ॥अवारयदमेयात्मासर्वलोकस्य
पश्यतः ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजासोदर्यैःपरिवारितः ॥ सौमदत्तिंरणेयत्तःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ३ ॥ तंचैवपांडवाःसर्वेसात्यकिंरभसंरणे ॥ परिवार्यस्थिताः
संख्येसमंतात्सुमहौजसः ॥ ४ ॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धोगदामुद्यम्यभारत ॥ दुर्योधनमुखान्सर्वान्पुत्रांस्तेपर्यवारयत् ॥ ५ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःक्रोधामर्षसमन्वि
तः ॥ नंदकस्तवपुत्रस्तुभीमसेनंमहाबलम् ॥ ६ ॥ विव्याधविशिखैःषड्भिःकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ दुर्योधनश्चसमरेभीमसेनंमहारथम् ॥ ७ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धो
मार्गणैर्नवभिःशितैः ॥ ततोभीमोमहाबाहुःस्वरथंसुमहाबलः ॥ ८ ॥ आरुरोहरथश्रेष्ठंविशोकंचेदमब्रवीत् ॥ एतेमहारथाःशूराधार्तराष्ट्राःसमागताः ॥ ९ ॥ मा
मेवभृशसंक्रुद्धाहंतुमभ्युद्यतायुधि ॥ मनोरथद्रुमोस्माकंचिंतितोबहुवार्षिकः ॥ १० ॥ सफलःसूतचाद्येहयोहंपश्यामिसोदरान् ॥ यत्राशोकसमुत्क्षिप्तारेणवो
रथनेमिभिः ॥ ११ ॥ प्रयास्यंत्यंतरिक्षंहिशरवृंदैर्दिगंतरे ॥ तत्रतिष्ठतिसन्नद्धःस्वयंराजासुयोधनः ॥ १२ ॥ भ्रातरश्चास्यसन्नद्धाःकुलपुत्रामदोत्कटाः ॥ एतान
द्यहनिष्यामिपश्यतस्तेनसंशयः ॥ १३ ॥ तस्मान्ममाश्वान्संग्रामेयत्तःसंयच्छसारथे ॥ एवमुक्त्वाततःपार्थस्तवपुत्रंविशांपते ॥ १४ ॥ विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैः
शरैःकनकभूषणैः ॥ नंदकंचत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥

तंतुदुर्योधनःषष्ट्याविद्धाभीमंमहाबलम्॥त्रिभिरन्यैःसुनिशितैर्विशोकंप्रत्यविध्यत॥ १६॥भीमस्यचरणेराजन्धनुश्चिच्छेदभासुरम्॥ मुष्टिदेशेभृशंतीक्ष्णैस्त्रि
भिर्भल्लैर्हसन्निव॥ १७॥ समरेप्रेक्ष्ययंतारंविशोकंतुवृकोदरः॥ पीडितंविशिखैस्तीक्ष्णैस्तवपुत्रेणधन्विना॥ १८॥ अमृष्यमाणःसंरब्धोधनुर्दिव्यंपरामृशत्॥ पु
त्रस्यतेमहाराजवधार्थंभरतर्षभ॥ १९॥समादधत्सुसंक्रुद्धःक्षुरप्रंलोमवाहिनम्॥ तेनचिच्छेदनृपतेर्भीमःकार्मुकमुत्तमम्॥२०॥सोपविध्यधनुश्छिन्नंपुत्रस्ते
क्रोधमूर्छितः॥ अन्यत्कार्मुकमादत्तसत्वरंवेगवत्तरम्॥ २१॥संदधेविशिखंघोरंकालमृत्युसमप्रभम्॥तेनाजघानसंक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे॥ २२॥सगाढवि
द्धोव्यथितःस्यंदनोपस्थआविशत्॥ सनिषण्णोरथोपस्थेमूर्छामभिजगामह॥ २३॥तंदृष्ट्वाव्यथितंभीममभिमन्युपुरोगमाः॥ नामृष्यंतमहेष्वासाःपांडवा
नांमहारथाः॥ २४॥ ततस्तुतुलांवृष्टिंशस्त्राणांतिग्मतेजसाम्॥ पातयामासुरव्यग्राःपुत्रस्यतवमूर्धनि॥ २५॥प्रतिलभ्यततःसंज्ञांभीमसेनोमहाबलः॥दुर्यो
धनंत्रिभिर्विद्धापुनर्विव्याधपंचभिः॥ २६॥ शल्यंचपंचविंशत्याशरैर्विव्याधपांडवः॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःसविद्धोव्यपयाद्रणात्॥ २७॥ प्रत्युद्ययुस्ततोभी
मंतवपुत्राश्चतुर्दश॥ सेनापतिःसुषेणश्चजलसंधःसुलोचनः॥ २८॥ उग्रोभीमरथोभीमोवीरबाहुरलोलुपः॥दुर्मुखोदुष्प्रधर्षश्चविवित्सुर्विकटःसमः॥ २९॥
विसृजंतोबहून्बाणान्क्रोधसंरक्तलोचनाः॥भीमसेनमभिद्रुत्यविव्यधुःसहिताभृशम्॥ ३०॥पुत्रांस्तुतवसंप्रेक्ष्यभीमसेनोमहाबलः॥ सृक्किणीविलिहन्वीरः
पशुमध्येयथावृकः॥ ३१॥ अभिपत्यमहाबाहुर्गरुत्मानिववेगितः॥ सेनापतेःक्षुरप्रेणशिरश्चिच्छेदपांडवः॥ ३२॥ संप्रहस्यचहृष्टात्मात्रिभिर्बाणैर्महाभु
जः॥जलसंधंविनिर्भिद्यसोनयद्यमसादनम्॥ ३३॥सुषेणंचततोहत्वाप्रेषयामासमृत्यवे॥उग्रस्यसशिरस्त्राणंशिरश्चंद्रोपमंभुवि॥ ३४॥पातयामासभल्लेन
कुंडलाभ्यांविभूषितम्॥वीरबाहुंचसमत्यासाश्वकेतुंससारथिम्॥३५॥ निनायसमरेवीरःपरलोकायपांडवः॥भीमभीमरथौचोभौभीमसेनोहसन्निव॥३६॥
पुत्रौतेदुर्मदौराजन्ननयद्यमसादनम्॥ततःसुलोचनंभीमःक्षुरप्रेणमहामृधे॥३७॥मिषतांसर्वसैन्यानामनयद्यमसादनम्॥पुत्रास्तुतवतंदृष्ट्वाभीमसेनपराक्रमं
॥३८॥ शेषायेन्येभवंस्तत्रतेभीमस्यभयार्दिताः॥ विप्रद्रुतादिशोराजन्वध्यमानामहात्मना॥ ३९॥ ततोऽब्रवीच्छांतनवःसर्वानेवमहारथान्॥ एषभीमोर
णेक्रुद्धोधार्तराष्ट्रान्महारथान्॥ ४०॥यथाप्राग्र्यान्यथाज्येष्ठान्यथाशूरांश्चसंगतान्॥ निपातयत्युग्रधन्वातंप्रगृह्णीतमाचिरम्॥ ४१॥

॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ सुतेजनैर्बाणैरितिशेषः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥६३॥६४॥६५॥ ६६॥६७॥

एवमुक्त्वाततःसर्वेधार्तराष्ट्रस्यसैनिकाः॥ अभ्यद्रवंतसंक्रुद्धाभीमसेनंमहाबलम्॥ ४२ ॥ भगदत्तःप्रभिन्नेनकुंजरेणविशांपते॥ अभ्ययात्सहसातत्रयत्रभीमो
व्यवस्थितः॥ ४३॥ आपतन्नेवचरणेभीमसेनंशिलीमुखैः॥ अदृश्यंसमरेचक्रेजीमूतइवभास्करम्॥ ४४॥अभिमन्युमुखास्तत्तुनामृष्यंतमहारथाः॥ भीमस्या
च्छादनंसंख्येस्वबाहुबलमाश्रिताः॥ ४५ ॥ तएनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवारयन् ॥ गजंचशरवृष्ट्यातुबिभिदुस्तेसमंततः॥ ४६॥ सशस्त्रवृष्ट्याभिहतःसमस्तैस्तैर्म
हारथैः॥ प्राग्ज्योतिषगजोराजन्नानालिंगैःसुतेजनैः॥ ४७॥ संजातरुधिरोत्पीडःप्रेक्षणीयोभवद्रणे ॥ गभस्तिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान्॥ ४८॥ सं
चोदितोमदस्रावीभगदत्तेनवारणः॥ अभ्यधावततान्सर्वान्कालोत्सृष्टइवांतकः ॥ ४९ ॥ द्विगुणंजवमास्थायकंपयंश्चरणैर्महीं ॥ तस्यतत्सुमहद्रूपंदृष्ट्वासर्वे
महारथाः॥ ५० ॥ असह्यंमन्यमानाश्चनातिप्रमनसोभवन् ॥ ततस्तुनृपतिःक्रुद्धोभीमसेनंस्तनांतरे॥ ५१॥ आजघानमहाराजशरेणानतपर्वणा॥ सोतिवि
द्धोमहेष्वासस्तेनराज्ञामहारथः॥ ५२॥ मूर्छयाभिपरीतात्माध्वजयष्टिंसमाश्रयत्॥ तांस्तुभीतान्समालक्ष्यभीमसेनंचमूर्छितम्॥ ५३॥ ननादबलवन्नादंभग
दत्तःप्रतापवान्॥ ततोघटोत्कचोराजन्प्रेक्ष्यभीमंतथागतम्॥५४॥ संक्रुद्धोराक्षसोघोरस्तत्रैवांतरधीयत॥ सकृत्वादारुणांमायांभीरूणांभयवर्धिनीम्॥५५॥
अदृश्यतनिमेषार्धाद्घोररूपंसमास्थितः॥ ऐरावणंसमारूढःसवैमायाकृतंस्वयम्॥ ५६॥ तस्यचान्येपिदिङ्नागाबभूवुरनुयायिनः॥ अंजनोवामनश्चैवमहापद्म
श्चसुप्रभः॥ ५७॥ त्रयएतेमहानागाराक्षसैःसमधिष्ठिताः॥ महाकायास्त्रिधाराजन्प्रस्रवंतोमदंबहु॥ तेजोवीर्यबलोपेतामहाबलपराक्रमाः॥ ५८॥ घटोत्क
चस्तुस्वंनागंचोदयामासतंतदा ॥ ५९॥ सगजंभगदत्तंतुहंतुकामःपरंतपः॥ तेचान्येचोदितानागाराक्षसैस्तैर्महाबलैः॥ ६० ॥ परिपेतुःसुसंरब्धाश्चतुर्दंष्ट्राश्चतु
र्दिशम्॥ भगदत्तस्यतंनागंविषाणैरभ्यपीडयन्॥ ६१ ॥ सपीड्यमानस्तैर्नागैर्वेदनार्तःशराहतः॥ अनदत्सुमहानादमिंद्राशनिसमस्वनम्॥ ६२ ॥तस्यतंनदतोना
दंसुघोरंभीमनिःस्वनम्॥ श्रुत्वाभीष्मोब्रवीद्द्रोणंराजानंचसुयोधनम्॥ ६३॥ एषयुध्यतिसंग्रामेहैडिंबेनदुरात्मना॥भगदत्तोमहेष्वासःकृच्छ्रेचपरिवर्तते॥६४॥
राक्षसश्चमहाकायःसचराजातिकोपनः॥ एतौसमेतौसमरेकालमृत्युसमावुभौ॥ ६५ ॥ श्रूयतेचैवहृष्टानांपांडवानांमहास्वनः॥ हस्तिनश्चैवसुमहान्भीतस्य
रुदितध्वनिः॥ ६६॥ तत्रगच्छामभद्रंवोराजानंपरिरक्षितुम् ॥ अरक्ष्यमाणःसमरेक्षिप्रंप्राणान्विमोक्ष्यति॥ ६७॥

॥६८॥६९॥७०॥७१॥७२॥७३॥७४॥७५॥७६॥७७॥७८॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥ घट्टयंतःस्पृशंतः ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०चतुःषटितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥

तेत्वरध्वंमहावीर्याःकिंचिरेणप्रयामहे ॥ महान्हिवर्ततेरौद्रःसंग्रामोलोमहर्षणः ॥ ६८ ॥ भक्तश्चकुलपुत्रश्चशूरश्चपृतनापतिः ॥ युक्तंतस्यपरित्राणंकर्तुमस्मा
भिरच्युत ॥ ६९ ॥ भीष्मस्यतद्वचःश्रुत्वासर्वएवमहारथाः ॥ द्रोणभीष्मौपुरस्कृत्यभगदत्तपरीप्सया ॥ ७० ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रसोऽभवत् ॥ तान्प्र
यातान्समालोक्ययुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ७१ ॥ पंचालाःपांडवैःसार्धंपृष्ठतोनुययुःपरान् ॥ तान्यनीकान्यथालोक्यराक्षसेंद्रःप्रतापवान् ॥ ७२ ॥ ननादसुमहाना
दंविस्फोटमशनेरिव ॥ तस्यतंनिनदंश्रुत्वादृष्ट्वानागांश्चयुध्यतः ॥ ७३ ॥ भीष्मःशांतनवोभूयोभारद्वाजमभाषत ॥ नरोचतेमेसंग्रामोहैडिंबेनदुरात्मना ॥ ७४ ॥
वलवीर्यसमाविष्टःससहायश्चसांप्रतम् ॥ नैषशक्योयुधाजेतुमपिवज्रभृतास्वयम् ॥७५॥ लब्धलक्षःप्रहारीचवयंचश्रांतवाहनाः ॥ पंचालैःपांडवेयैश्चदिवसंक्षत
विक्षताः ॥ ७६ ॥ तन्नमेरोचतेयुद्धंपांडवैर्जितकाशिभिः ॥ घुष्यतामवहारोद्यश्वोयोत्स्यामःपरैःसह ॥ ७७ ॥ पितामहवचःश्रुत्वातथाचक्रुःस्मकौरवाः ॥ उपाये
नापयानंतेघटोत्कचभयार्दिताः ॥ ७८ ॥ कौरवेषुनिवृत्तेषुपांडवाजितकाशिनः ॥ सिंहनादान्भृशंचक्रुःशंखान्दध्मुश्चभारत ॥ ७९ ॥ एवंतदभवद्युद्धंदिवसंभ
रतर्षभ ॥ पांडवानांकुरूणांचपुरस्कृत्यघटोत्कचम् ॥ ८० ॥ कौरवास्तुततोराजन्प्रययुःशिबिरंस्वकम् ॥ व्रीडमानानिशाकालेपांडवेयैःपराजिताः ॥ ८१ ॥ शरवि
क्षतगात्रास्तुपांडुपुत्रामहारथाः ॥ युद्धेसुमनसोभूत्वाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ॥८२॥ पुरस्कृत्यमहाराजभीमसेनघटोत्कचौ ॥ पूजयंतस्तदान्योन्यंमुदापरमयायुताः
॥ ८३ ॥ नदंतोविविधान्नादांस्तूर्यस्वनविमिश्रितान् ॥ सिंहनादांश्चकुर्वंतोविमिश्रान्शंखनिःस्वनैः ॥ ८४ ॥ विनदंतोमहात्मानःकंपयंतश्चमेदिनीम् ॥ घट्टयंतश्च
मर्माणितवपुत्रस्यमारिष ॥ ८५ ॥ प्रयाताःशिबिरायैवनिशाकालेपरंतप ॥ दुर्योधनस्तुनृपतिर्दीनोभ्रातृवधेनच ॥ ८६ ॥ मुहूर्तंचिंतयामासबाष्पशोकसमाकु
लः ॥ ततःकृत्वाविधिंसर्वंशिबिरस्ययथाविधि ॥ प्रदध्यौशोकसंतप्तोभ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०चतुर्थदिव
सावहारेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ भयंमेसुमहज्जातंविस्मयश्चैवसंजय ॥ श्रुत्वापांडु
कुमाराणांकर्मदेवैःसुदुष्करम् ॥ १ ॥ पुत्राणांचपराभावंश्रुत्वासंजयसर्वशः ॥ चिंतामेमहतीसूतभविष्यतिकथंत्विति ॥ २ ॥ ध्रुवंविदुरवाक्यानिधक्ष्यंतिहृदयं
मम ॥ यथाहिदृश्यतेसर्वंदैवयोगेनसंजय ॥ ३ ॥

भयमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ सापह्नवाःअपरिख्यातकिल्बिषाः ॥ २२ ॥ २३ २४ ॥ २५ ॥ मन्यसिमन्यसे ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

यत्रभीष्ममुखान्सर्वान्शस्त्रज्ञान्योधसत्तमान् ॥ पांडवानामनीकेषुयोधयंतिप्रहारिणः ॥ ४ ॥ केनावध्यामहात्मानःपांडुपुत्रामहाबलाः ॥ केनदत्तवरास्तात
किंवाज्ञानंविदंतिते ॥ ५ ॥ येनक्षयंनगच्छंतिदिवितारागणाइव ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंसैन्यंतुपांडवैः ॥ ६ ॥ मय्येवदंडःपततिदैवात्परमदारुणः ॥ यथाऽवध्याः
पांडुसुतायथावध्याश्चमेसुताः ॥ ७ ॥ एतन्मेसर्वमाचक्ष्वयाथातथ्येनसंजय ॥ नहिपारंप्रपश्यामिदुःखस्यास्यकथंचन ॥ ८ ॥ समुद्रस्येवमहतोभुजाभ्यांप्रत
रन्नरः ॥ पुत्राणांव्यसनंमन्येध्रुवंप्राप्तंसुदारुणम् ॥ ९ ॥ घातयिष्यतिमेसर्वान्पुत्रान्भीमोनसंशयः ॥ नहिपश्यामितंवीरंयोमेरक्षेत्सुतान्रणे ॥ १० ॥ ध्रुवंविना
शःसंप्राप्तःपुत्राणांममसंजय ॥ तस्मान्मेकारणंसूतशक्तिंचैवविशेषतः ॥ ११ ॥ पृच्छतोवैयथातत्त्वंसर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ दुर्योधनश्चयच्चक्रेदृष्ट्वास्वान्विमु
खान्रणे ॥ १२ ॥ भीष्मद्रोणौकृपश्चैवसौबलश्चजयद्रथः ॥ द्रौणिर्वापिमहेष्वासोविकर्णोवामहाबलः ॥ १३ ॥ निश्चयोवापिकस्तेषांतदाह्यासीन्महात्मनाम् ॥
विमुखेषुमहाप्राज्ञममपुत्रेषुसंजय ॥ १४ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्नवहितःश्रुत्वाचैवावधारय ॥ नैवमंत्रकृतंकिंचिन्नैवमायांतथाविधाम् ॥ १५ ॥
नवैविभीषिकांकांचिद्राजन्कुर्वंतिपांडवाः ॥ युध्यंतितेयथान्यायंशक्तिमंतश्चसंयुगे ॥ १६ ॥ धर्मेणसर्वकार्याणिजीवितादीनिभारत ॥ आरभंतेसदापार्थाःप्रा
र्थयानामहद्यशः ॥ १७ ॥ नतेयुद्धान्निवर्तंतेधर्मोपेतामहाबलाः ॥ श्रियापरमयायुक्तायतोधर्मस्ततोजयः ॥ १८ ॥ तेनावध्यारणेपार्थाजययुक्ताश्चपार्थिव ॥
तवपुत्रादुरात्मानःपापेष्वभिरताःसदा ॥ १९ ॥ निष्ठुराहीनकर्माणस्तेनहीयंतिसंयुगे ॥ सुबहूनिनृशंसानिपुत्रैस्तवजनेश्वर ॥ २० ॥ निकृतानीहपांडूनांनीचैरि
वयथानरैः ॥ सर्वंचतदनादृत्यपुत्राणांतवकिल्बिषम् ॥ २१ ॥ सापह्नवाःसदैवासन्पांडवाःपांडुपूर्वज ॥ नचैतान्बहुमन्यंतेपुत्रास्तवविशांपते ॥ २२ ॥ तस्यपा
पस्यसततंक्रियमाणस्यकर्मणः ॥ सांप्रतंसुमहद्घोरंफलंप्राप्तंजनेश्वर ॥ २३ ॥ सत्वंभुंक्ष्वमहाराजसपुत्रःससुहृज्जनः ॥ नावबुध्यसियद्राजन्वार्यमाणःसुहृ
ज्जनैः ॥ २४ ॥ विदुरेणाथभीष्मेणद्रोणेनचमहात्मना ॥ तथामयाचाप्यसकृद्वार्यमाणोनबुध्यसे ॥ २५ ॥ वाक्यंहितंचपथ्यंचमर्त्यःपथ्यमिवौषधम् ॥ पुत्राणां
मतमाज्ञायजितान्मन्यसिपांडवान् ॥ २६ ॥ शृणुभूयोयथातत्त्वंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ कारणंभरतश्रेष्ठपांडवानांजयंप्रति ॥ २७ ॥ तत्तेहंकथयिष्यामिय
थाश्रुतमरिंदम ॥ दुर्योधनेनसंपृष्टएतमर्थंपितामहः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वाभ्रातॄन्रणेसर्वान्निर्जितांस्तुमहारथान् ॥ शोकसंमूढहृदयोनिशाकालेस्मकौरवः ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ मत्संमम ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

पितामहंमहाप्राज्ञंविनयेनोपगम्यह ॥ यदब्रवीत्सुतस्तेसौतन्मेशृणुजनेश्वर ॥ ३० ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ द्रोणश्चत्वंचशल्यश्चकृपोद्रौणिस्तथैवच ॥ कृत
वर्माचहार्दिक्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ ३१ ॥ भूरिश्रवाविकर्णश्चभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ ३२ ॥ त्रयाणामपिलो
कानांपर्याप्ताइतिमेमतिः ॥ पांडवानांसमस्ताश्चनातिष्ठंतपराक्रमे ॥ ३३ ॥ तत्रमेसंशयोजातस्तन्ममाचक्ष्वपृच्छतः ॥ यंसमाश्रित्यकौंतेयाजयंत्यस्मान्क्षणे
क्षणे ॥ ३४ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्वचोमह्यंयथावक्ष्यामिकौरव ॥ बहुशश्चमयोक्तोसिनचमेतत्त्वयाकृतम् ॥ ३५ ॥ क्रियतांपांडवैःसार्धंशमोभरत
सत्तम ॥ एतत्क्षेममहंमन्येपृथिव्यास्तववाविभो ॥ ३६ ॥ भुंक्ष्वेमांपृथिवींराजन्भ्रातृभिःसहितःसुखी ॥ दुर्हृदस्तापयन्सर्वान्नंदयंश्चापिबांधवान् ॥ ३७ ॥ न
चमेक्रोशतस्तातश्रुतवानसिवैपुरा ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंयत्पांडूनवमन्यसे ॥ ३८ ॥ यश्चहेतुरवध्यत्वेतेषामक्लिष्टकर्मणाम् ॥ तंशृणुष्वमहाबाहोममकीर्तयतःप्र
भो ॥ ३९ ॥ नास्तिलोकेषुतद्भूतंभवितानोभविष्यति ॥ योजयेत्पांडवान्सर्वान्पालिताञ्छार्ङ्गधन्वना ॥ ४० ॥ यत्तुमेकथितंतातमुनिभिर्भावितात्मभिः ॥ पुराण
गीतंधर्मज्ञतच्छृणुष्वयथातथम् ॥ ४१ ॥ पुराकिलसुराःसर्वेऋषयश्चसमागताः ॥ पितामहमुपासेदुःपर्वतेगंधमादने ॥ ४२ ॥ तेषांमध्येसमासीनःप्रजापतिरप
श्यत ॥ विमानंप्रज्वलद्भासास्थितंप्रवरमंबरे ॥ ४३ ॥ ध्यानेनावेद्यतद्ब्रह्माकृत्वाचनियतोंजलिम् ॥ नमश्चकारहृष्टात्मापुरुषंपरमेश्वरम् ॥ ४४ ॥ ऋषयस्त्वथदेवाश्च
दृष्ट्वाब्रह्माणमुत्थितम् ॥ स्थिताःप्रांजलयःसर्वेपश्यंतोमहदद्भुतम् ॥ ४५ ॥ यथावच्चतमभ्यर्च्यब्रह्माब्रह्मविदांवरः ॥ जगादजगतःस्रष्टापरंपरमधर्मवित् ॥ ४६ ॥ वि
श्वावसुर्विश्वमूर्तिर्विश्वेशोविष्वक्सेनोविश्वकर्मावशीच ॥ विश्वेश्वरोवासुदेवोसितस्माद्योगात्मानंदैवतंत्वामुपैमि ॥ ४७ ॥ जयविश्वमहादेवजयलोकहिते
रत ॥ जययोगीश्वरविभोजययोगपरावर ॥ ४८ ॥ पद्मगर्भविशालाक्षजयलोकेश्वरेश्वर ॥ भूतभव्यभवन्नाथजयसौम्यात्मजात्मज ॥ ४९ ॥ असंख्येयगुणा
धारजयसर्वपरायण ॥ नारायणसुदुष्पारजयशार्ङ्गधनुर्धर ॥ ५० ॥ जयसर्वगुणोपेतविश्वमूर्तेनिरामय ॥ विश्वेश्वरमहाबाहोजयलोकार्थतत्पर ॥ ५१ ॥ महो
रगवराहाद्यहरिकेशविभोजय ॥ हरिवासदिशामीशविश्ववासामिताव्यय ॥ ५२ ॥ व्यक्ताव्यक्तामितस्थाननियतेंद्रियसत्क्रिय ॥ असंख्येयात्मभावज्ञजयगं
भीरकामद ॥ ५३ ॥ अनंतविदितब्रह्मन्नित्यभूतविभावन ॥ कृतकार्यकृतप्रज्ञधर्मज्ञविजयावह ॥ ५४ ॥

गुह्यात्मन्सर्वयोगात्मन्स्फुटसंभूतसंभव ॥ भूताद्यलोकतत्त्वेशजयभूतविभावन ॥ ५५ ॥ आत्मयोनेमहाभागकल्पसंक्षेपतत्पर ॥ उद्भावनमनोभावजयब्रह्म
जयप्रिय ॥ ५६ ॥ निसर्गसर्गनिरतकामेशपरमेश्वर ॥ अमृतोद्भवसद्भावमुक्तात्मन्विजयप्रद ॥ ५७ ॥ प्रजापतिपतेदेवपद्मनाभमहाबल ॥ आत्मभूतमहाभू
तसत्त्वात्मन्जयसर्वदा ॥ ५८ ॥ पादौतवधरादेवीदिशोबाहूदिवंशिरः ॥ मूर्तिस्तेहंसुराःकायश्चंद्रादित्यौचचक्षुषी ॥ ५९ ॥ बलंतपश्चसत्यंचकर्मधर्मात्मकंत
व ॥ तेजोग्निःपवनःश्वासआपस्तेस्वेदसंभवाः ॥ ६० ॥ अश्विनौश्रवणौनित्यंदेवीजिह्वासरस्वती ॥ वेदाःसंस्कारनिष्ठाहित्वयीदंजगदाश्रितम् ॥ ६१ ॥ नसंख्यानं
परीमाणंनतेजोनपराक्रमम् ॥ नवलंयोगयोगीशजानीमस्तेनसंभवम् ॥ ६२ ॥ त्वद्भक्तिनिरतादेवनियमैस्त्वांसमाश्रिताः ॥ अर्चयामःसदाविष्णोपरमेशंमहे
श्वरम् ॥ ६३ ॥ ऋषयोदेवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ पिशाचामानुषाश्चैवमृगपक्षिसरीसृपाः ॥ ६४ ॥ एवमादिमयासृष्टंपृथिव्यांत्वत्प्रसादजम् ॥ पद्मनाभ
विशालाक्षकृष्णदुःखप्रणाशन ॥ ६५ ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानांत्वंनेतात्वंजगद्गुरुः ॥ त्वत्प्रसादेनदेवेशसुखिनोविबुधाःसदा ॥ ६६ ॥ पृथिवीनिर्भयादेवत्वत्प्रसादा
त्सदाभवत् ॥ तस्माद्भवविशालाक्षयदुवंशविवर्धनः ॥ ६७ ॥ धर्मसंस्थापनार्थायदैत्यानांचवधायच ॥ जगतोधारणार्थायविज्ञाप्यंकुरुमेविभो ॥ ६८ ॥ यत्तत्प
रमकंगुह्यंत्वत्प्रसादादिदंविभो ॥ वासुदेवतदेतत्तेमयोद्गीतंयथातथम् ॥ ६९ ॥ सृष्ट्वासंकर्षणंदेवंस्वयमात्मानमात्मना ॥ कृष्णत्वमात्मनास्राक्षीःप्रद्युम्नंचात्मसंभ
वम् ॥ ७० ॥ प्रद्युम्नादनिरुद्धंत्वंयंविदुर्विष्णुमव्ययम् ॥ अनिरुद्धोऽसृजन्मांवैब्रह्माणंलोकधारिणम् ॥ ७१ ॥ वासुदेवमयःसोहंत्वयैवास्मिविनिर्मितः ॥ विभज्यभा
गशोत्मानंव्रजमानुषतांविभो ॥ ७२ ॥ तत्रासुरवधंकृत्वासर्वलोकसुखायवै ॥ धर्मंप्राप्ययशःप्राप्ययोगंप्राप्स्यसितत्त्वतः ॥ ७३ ॥ त्वांहिब्रह्मर्षयोलोकेदेवाश्चा
मितविक्रम ॥ तैस्तैर्हिनामभिर्युक्तागायंतिपरमात्मकम् ॥ ७४ ॥ स्थिताश्चसर्वेत्वयिभूतसंघाःकृत्वाश्रयंत्वांवरदंसुबाहो ॥ अनादिमध्यांतमपारयोगंलोकस्यसे
तुंप्रवदंतिविप्राः ॥ ७५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ ततःसभगवान्देवोलोकानामीश्वरेश्वरः ॥ ब्रह्माणंप्रत्युवाचेदंस्निग्धगंभीरयागिरा ॥ १ ॥ विदितंतातयोगान्मेसर्वमेतत्तवेप्सितम् ॥ तथा
तद्भवितेत्युक्त्वातत्रैवांतरधीयत ॥ २ ॥ ततोदेवर्षिगंधर्वाविस्मयंपरमंगताः ॥ कौतूहलपराःसर्वेपितामहमथाब्रुवन् ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

कोन्वयंयोभगवताप्रणम्यविनयाद्विभो॥वाग्भिःस्तुतोवरिष्ठाभिःश्रोतुमिच्छामतंवयम् ॥ ४ ॥एवमुक्तस्तुभगवान्प्रत्युवाचपितामहः ॥देवब्रह्मर्षिगंधर्वान्स
र्वान्मधुरयागिरा॥५॥यत्तत्परंभविष्यंचभवितव्यंचयत्परम्॥ भूतात्माचप्रभुश्चैवब्रह्मयच्चपरंपदम्॥ ६॥ तेनास्मिकृतसंवादःप्रसन्नेनसुरर्षभाः॥जगतोनु
ग्रहार्थाययाचितोमेजगत्पतिः॥ ७ ॥मानुषंलोकमातिष्ठवासुदेवइतिश्रुतः॥असुराणांवधार्थायसंभवस्वमहीतले॥८॥संग्रामेनिहतायेतेदैत्यदानवराक्षसाः
॥तइमेनृषुसंभूताघोररूपामहाबलाः॥ ९॥तेषांवधार्थंभगवान्नरेणसहितोवशी॥मानुषींयोनिमास्थायचरिष्यतिमहीतले ॥ १० ॥ नरनारायणौयौतौपुरा
णावृषिसत्तमौ॥ सहितौमानुषेलोकेसंभूतावमितद्युती ॥ ११ ॥अजेयौसमरेयत्तौसहितैरमरैरपि ॥ मूढास्त्वेतौनजानंतिनरनारायणावृषी ॥ १२॥तस्याहम
ग्रजःपुत्रःसर्वस्यजगतःप्रभुः॥वासुदेवोर्चनीयोवःसर्वलोकमहेश्वरः॥ १३॥तथामनुष्योयमितिकदाचित्सुरसत्तमाः ॥ नावज्ञेयोमहावीर्यःशंखचक्रगदाधरः
॥ १४॥एतत्परमकंगुह्यमेतत्परमकंपदम्॥एतत्परमकंब्रह्मएतत्परमकंयशः॥ १५॥ एतदक्षरमव्यक्तमेतद्वैशाश्वतंमहः॥यत्तत्पुरुषसंज्ञंवैगीयतेज्ञायतेनच॥
॥ १६॥एतत्परमकंतेजएतत्परमकंसुखम्॥एतत्परमकंसत्यंकीर्तितंविश्वकर्मणा॥ १७॥ तस्मात्सेंद्रैःसुरैःसर्वैर्लोकैश्चामितविक्रमः ॥नावज्ञेयोवासुदेवोमानु
षोयमितिप्रभुः॥१८॥यश्चमानुषमात्रोयमितिब्रूयात्समंदधीः॥हृषीकेशमवज्ञानात्तमाहुःपुरुषाधमम्॥ १९ ॥योगिनंतंमहात्मानंप्रविष्टंमानुषींतनुम्॥अव
मन्येद्वासुदेवंतमाहुस्तामसंजनाः॥ २० ॥देवंचराचरात्मानंश्रीवत्सांकंसुवर्चसम्॥ पद्मनाभंनजानातितमाहुस्तामसंबुधाः ॥ २१ ॥ किरीटकौस्तुभधरंमित्रा
णामभयंकरम्॥अवजानन्महात्मानंघोरेतमसिमज्जति॥ २२ ॥एवंविदित्वातत्त्वार्थंलोकानामीश्वरेश्वरः॥वासुदेवोनमस्कार्यःसर्वलोकैःसुरोत्तमाः॥ २३॥
॥भीष्मउवाच॥ ॥एवमुक्त्वासभगवान्देवान्सर्षिगणान्पुरा ॥ विसृज्यसर्वभूतात्माजगामभवनंस्वकम् ॥ २४॥ ततोदेवाःसगंधर्वामुनयोप्सरसोपिच॥
कथांतांब्रह्मणागीतांश्रुत्वाप्रीतादिवंययुः॥ २५॥एतच्छ्रुतंमयातातऋषीणांभावितात्मनाम्॥वासुदेवंकथयतांसमवायेपुरातनम्॥ २६॥रामस्यजामदग्न्य
स्यमार्कंडेयस्यधीमतः॥ व्यासनारदयोश्चापिसकाशाद्भरतर्षभ ॥ २७ ॥ एतमर्थंचविज्ञायश्रुत्वाचप्रभुमव्ययम् ॥ वासुदेवंमहात्मानंलोकानामीश्वरेश्वरम्
॥ २८ ॥यस्यचैवात्मजोब्रह्मासर्वस्यगतःपिता॥कथंनवासुदेवोयमर्च्यश्चेज्यश्चमानवैः॥ २९॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ कृतलक्षणैःस्वस्वगुणप्रख्यातैः ॥ ३९ ॥ सात्वताःपंचरात्रागमविधिनापूजकास्तदीयंसात्वतं ॥ ४० ॥ कक्ष्याकांची पुरींद्वारकां

वारितोसिमयाताततमुनिभिर्वेदपारगैः ॥ मागच्छसंयुगंतेनवासुदेवेनधन्विना ॥ ३० ॥ मापांडवैःसार्द्धमितितत्त्वंमोहान्नबुध्यसे ॥ मन्येत्वांराक्षसंक्रूरंतथाचा
सितमोवृतः ॥ ३१ ॥ यस्माद्द्विषसिगोविंदंपांडवंतंधनंजयम् ॥ नरनारायणौदेवौकोन्योद्विष्याद्धिमानवः ॥ ३२ ॥ तस्माद्ब्रवीमितेराजन्नेषवैशाश्वतोव्ययः ॥ स
र्वलोकमयोनित्यःशास्ताधात्रीधरोध्रुवः ॥ ३३ ॥ योधारयतिलोकांस्त्रींश्चराचरगुरुःप्रभुः ॥ योद्धाजयश्चजेताचसर्वप्रकृतिरीश्वरः ॥ ३४ ॥ राजन्सर्वमयोह्येष
तमोरागविवर्जितः ॥ यतःकृष्णस्ततोधर्मोयतोधर्मस्ततोजयः ॥ ३५ ॥ तस्यमाहात्म्ययोगेनयोगेनात्ममयेनच ॥ धृताःपांडुसुताराजन्जयश्चैषांभविष्यति ॥
॥ ३६ ॥ श्रेयोयुक्तांसदाबुद्धिंपांडवानांदधातियः ॥ बलंचैवरणेनित्यंभयेभ्यश्चैवरक्षति ॥ ३७ ॥ सएषशाश्वतोदेवःसर्वगुह्यमयःशिवः ॥ वासुदेवइतिज्ञेयोय
न्मांपृच्छसिभारत ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैःशूद्रैश्चकृतलक्षणैः ॥ सेव्यतेभ्यर्च्यतेचैवनित्यमुक्तैःस्वकर्मभिः ॥ ३९ ॥ द्वापरस्ययुगस्यांतेआदौकलियुगस्यच
सात्वतंविधिमास्थायगीतःसंकर्षणेनवै ॥ ४० ॥ सएषसर्वसुरमर्त्यलोकंसमुद्रकक्ष्यांतरितांपुरींच ॥ युगेयुगेमानुषंचैववासंपुनःपुनःसृजतेवासुदेवः ॥ ४१ ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० विश्वोपाख्यानेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ दुर्योधनउवाच ॥ ॥ वासुदेवोमहद्भूतंस
र्वलोकेषुकथ्यते ॥ तस्यागमंप्रतिष्ठांचज्ञातुमिच्छेपितामह ॥ १ ॥ ॥ भीष्मउवाच ॥ ॥ वासुदेवोमहद्भूतंसर्वदैवतदैवतम् ॥ नपरंपुंडरीकाक्षाद्दृश्यतेभरतर्षभ
॥ २ ॥ मार्कंडेयश्चगोविंदेकथयत्यद्भुतंमहत् ॥ सर्वभूतानिभूतात्मामहात्मापुरुषोत्तमः ॥ ३ ॥ आपोवायुश्चतेजश्चत्रयमेतदकल्पयत् ॥ ससृष्ट्वापृथिवींदेवींसर्व
लोकेश्वरःप्रभुः ॥ ४ ॥ अप्सुवैशयनंचक्रेमहात्मापुरुषोत्तमः ॥ सर्वतेजोमयोदेवोयोगात्सुष्वापतत्रह ॥ ५ ॥ मुखतःसोग्निमसृजत्प्राणाद्वायुमथापिच ॥ सरस्व
तींचवेदांश्चमनसःससृजेऽच्युतः ॥ ६ ॥ एषलोकान्ससर्जादौदेवांश्चऋषिभिःसह ॥ निधनंचैवमृत्युंचप्रजानांप्रभवाप्ययौ ॥ ७ ॥ एषधर्मश्चधर्मज्ञोवरदःसर्व
कामदः ॥ एषकर्ताचकार्यंचपूर्वदेवःस्वयंप्रभुः ॥ ८ ॥ भूतंभव्यंभविष्यच्चपूर्वमेतदकल्पयत् ॥ उभेसंध्येदिशःखंचनियमांश्चजनार्दनः ॥ ९ ॥ ऋषींश्चैवहिगोविंद
स्तपश्चैवाभ्यकल्पयत् ॥ स्रष्टारंजगतश्चापिमहात्माप्रभुरव्ययः ॥ १० ॥

॥ ४१ ॥ इ० भी० नै० भा० षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६७ ॥ वासुदेवइति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥ निधनंमरणं मृत्युंमरणप्रयोजनं प्रभवउत्पत्तिहेतुः अव्ययःप्रलयहेतुः ॥७॥८॥९॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कर्णात्स्रवतीतिकर्णस्रोतःकर्णमलं ॥ १४ ॥ ब्रह्मणःसकाशादपचितिंसत्कारंयातुंप्राप्तुं यांतमितिपाठेब्रह्मणःअपचितिंक्षयंकर्तुमितिशेषः यांतंधावंतं ॥१५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

अग्रजंसर्वभूतानांसंकर्षणमकल्पयत् ॥ तस्मान्नारायणोजज्ञेदेवदेवःसनातनः ॥ ११ ॥ नाभौपद्मंबभूवास्यसर्वलोकस्यसंभवात् ॥ तस्मात्पितामहोजातस्त
स्माज्जातास्त्विमाःप्रजाः॥ १२ ॥शेषंचाकल्पयद्देवमनंतंविश्वरूपिणम् ॥ योधारयतिभूतानिधरांचेमांसपर्वताम्॥१३॥ध्यानयोगेनविप्राश्चतंविदंतिमहौजस
म्॥ कर्णस्रोतोभवंचापिमधुंनाममहासुरम्॥१४॥तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रांबुद्धिंसमास्थितम्॥ ब्रह्मणोपचितिंयातुंजघानपुरुषोत्तमः॥१५॥ तस्यतातवधादेव
देवदानवमानवाः॥ मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनम्॥१६॥ वराहश्चैवसिंहश्चत्रिविक्रमगतिःप्रभुः॥ एषमातापिताचैवसर्वेषांप्राणिनांहरिः॥१७॥ परंहि
पुंडरीकाक्षान्नभूतंनभविष्यति॥ मुखतःसोसृजद्विप्रान्बाहुभ्यांक्षत्रियांस्तथा॥१८॥ वैश्यांश्चाप्युरुतोराजन्शूद्रान्वैपादतस्तथा॥तपसानियतोदेवोनिधानंस
र्वदेहिनाम्॥ १९ ॥ ब्रह्मभूतममावास्यांपौर्णमास्यांतथैवच॥ योगभूतंपरिचरन्केशवंमहदाप्नुयात्॥ २० ॥ केशवःपरमंतेजःसर्वलोकपितामहः॥ एवमाहुर्हृ
षीकेशंमुनयोवैनराधिप॥२१॥ एवमेनंविजानीहिआचार्यंपितरंगुरुम्॥ कृष्णोयस्यप्रसीदेतलोकास्तेनाक्षयाजिताः॥२२॥ यश्चैवैनंभयस्थानेकेशवंशरणंव्र
जेत्॥ सदानरःपठंश्चेदंस्वस्तिमान्ससुखीभवेत्॥ २३ ॥ येचकृष्णंप्रपद्यंतेतेनमुह्यंतिमानवाः॥ भयेमहतिमग्नांश्चपातिनित्यंजनार्दनः ॥ २४ ॥ सतंयुधिष्ठिरो
ज्ञात्वायाथातथ्येनभारत॥ सर्वात्मनामहात्मानंकेशवंजगदीश्वरम्॥ प्रपन्नःशरणंराजन्योगानांप्रभुमीश्वरम्॥ २५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी
ष्मव॰ विश्वोपाख्यानेसप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥श्रृणुचेदंमहाराजब्रह्मभूतंस्तवंमम॥ ब्रह्मर्षिभिश्च
देवैश्चयःपुराकथितोभुवि॥ १ ॥ साध्यानामपिदेवानांदेवदेवेश्वरःप्रभुः॥ लोकभावनभावज्ञइतित्वांनारदोब्रवीत् ॥ २ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचमार्कंडेयोभ्युवाच
ह॥ यज्ञंत्वांचैवयज्ञानांतपश्चतपसामपि॥ ३ ॥ देवानामपिदेवंचत्वामाहभगवान्भृगुः॥पुराणंचैवपरमंविष्णोरूपंतवेतिच॥४॥ वासुदेवोवसूनांत्वंशक्रंस्था
पयितातथा॥ देवदेवोसिदेवानामितिद्वैपायनोब्रवीत्॥ ५॥ पूर्वेप्रजानिसर्गेचदक्षमाहुःप्रजापतिम् ॥ स्रष्टारंसर्वलोकानामंगिरास्त्वांतथाऽब्रवीत्॥ ६॥ अव्य
क्तंतेशरीरोत्थंव्यक्तंतेमनसिस्थितम्॥ देवास्त्वत्संभवाश्चैवदेवलस्त्वसितोब्रवीत्॥ ७॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥छ॥ ॥ श्रृण्विति इदमितिसामान्येनपुंसकं ॥१॥२॥३॥४॥५॥६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इतिभी०नै०भा० अष्टषष्टितमोऽध्यायः॥ ६८॥ ॥छ॥ ॥ व्युषितायामिति ॥ १॥२॥३ ॥ ४ ॥५ ॥

शिरसातेदिवंव्याप्तंबाहुभ्यांपृथिवीतथा॥ जठरंतेत्रयोलोकाःपुरुषोसिसनातनः ॥ ८ ॥ एवंत्वामभिजानंतितपसाभावितानराः॥ आत्मदर्शनतृप्तानामृषीणां
चासिसत्तमः ॥ ९ ॥ राजर्षीणामुदाराणामाहवेष्वनिवर्तिनाम्॥ सर्वधर्मप्रधानानांत्वंगतिर्मधुसूदन ॥ १० ॥ इतिनित्यंयोगविद्भिर्भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ सनत्कु
मारप्रमुखैःस्तूयतेभ्यर्च्यतेहरिः॥ ११ ॥ एषतेविस्तरस्तातसंक्षेपश्चप्रकीर्त्तितः ॥ केशवस्ययथातत्त्वंसुप्रीतोभजकेशवम्॥ १२॥ ॥संजयउवाच॥ ॥पुण्यंश्रु
त्वैतदाख्यानंमहाराजसुतस्तव॥ केशवंबहुमेनेसपांडवांश्चमहारथान्॥ १३ ॥ तमब्रवीन्महाराजभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ माहात्म्यंतेश्रुतंराजन्केशवस्यमहा
त्मनः॥ १४॥ नरस्यचयथातत्त्वंयन्मांत्वंपृच्छसेनृप॥ यदर्थंनृषुसंभूतौनरनारायणावृषी ॥ १५॥ अवध्यौचयथावीरौसंयुगेष्वपराजितौ ॥ यथाचपांडवारा
जन्नवध्यायुधिकस्यचित्॥ १६॥ प्रीतिमान्हिदृढंकृष्णःपांडवेषुयशस्विषु॥ तस्माद्ब्रवीमिराजेंद्रशमोभवतुपांडवैः ॥ १७॥ पृथिवींभुंक्ष्वसहितोभ्रातृभिर्बलि
भिर्वशी॥ नरनारायणौदेवाववज्ञायनशिष्यसि ॥ १८॥ एवमुक्त्वातवपितातूष्णीमासीद्विशांपते॥ व्यसर्जयच्चराजानंशयनंचविवेशह॥ १९॥ राजाचशि
बिरंप्रायात्प्रणिपत्यमहात्मने॥ शिश्येचशयनेशुभ्रेरात्रिंतांभरतर्षभ ॥ २०॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिविश्वोपाख्यानेअष्टषष्टितमो
ऽध्यायः॥ ६८॥ ॥विश्वोपाख्यानंसमाप्तम्॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥व्युषितायांतुशर्वर्यामुदितेचदिवाकरे॥ उभेसेनेमहाराजयुद्धायैवसमीयतुः॥ १॥
अभ्यधावंतसंक्रुद्धाःपरस्परजिगीषवः॥ तेसर्वेसहितायुद्धेसमालोक्यपरस्परम्॥ २ ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चराजन्दुर्मंत्रितेतव॥ व्यूहौचव्यूह्यसंरब्धाःसंप्रहृष्टाः
प्रहारिणः॥ ३ ॥ अरक्षन्मकरव्यूहंभीष्मोराजन्समंततः॥ तथैवपांडवाराजन्नरक्षन्व्यूहमात्मनः ॥ ४ ॥ सनिर्ययौमहाराजपितादेवव्रतस्तव॥ महतारथवंशे
नसंवृतोरथिनांवरः॥ ५॥ इतरेतरमन्वीयुर्यथाभागमवस्थिताः॥ रथिनःपत्तयश्चैवदंतिनःसादिनस्तथा ॥ ६॥ तान्दृष्ट्वाभ्युद्यतान्संख्येपांडवाहियशस्विनः॥
श्येनेनव्यूहराजेनतेनाजय्येनसंयुगे॥ ७॥ अशोभतमुखेतस्यभीमसेनोमहाबलः॥ नेत्रेशिखंडीदुर्धर्षोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ ८॥ शीर्षेतस्याभवद्वीरःसात्यकिःस
त्यविक्रमः॥ विधुन्वन्गांडिवंपार्थोग्रीवायामभवत्तदा॥ ९॥ अक्षौहिण्यासमंतत्रवामपक्षोभवत्तदा ॥ महात्माद्रुपदःश्रीमान्सहपुत्रेणसंयुगे॥ १०॥ दक्षि
णश्चाभवत्पक्षःकैकेयोऽक्षौहिणीपतिः॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चापिवीर्यवान्॥ ११॥

॥ ६ ॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्री० नै० भा० ऊनसप्त

पृष्ठेसमभवच्छ्रीमान्स्वयंराजायुधिष्ठिरः॥भ्रातृभ्यांसहितोवीरोयमाभ्यांचारुविक्रमः ॥ १२ ॥ प्रविश्यतुरणेभीमोमकरंमुखतस्तदा ॥ भीष्ममासाद्यसंग्रामे
च्छादयामाससायकैः॥ १३॥ततोभीष्मोमहास्त्राणिपातयामासभारत ॥ मोहयन्पांडुपुत्राणांव्यूढंसैन्यंमहाहवे॥ १४॥ संमुह्यतितदासैन्येत्वरमाणोधनंज
यः॥ भीष्मंशरसहस्रेणविव्याधरणमूर्धनि॥ १५॥ प्रतिसंवार्यचास्त्राणिभीष्ममुक्तानिसंयुगे ॥स्वेनानीकेनहृष्टेनयुद्धायसमुपस्थितः ॥ १६ ॥ ततोदुर्योधनो
राजाभारद्वाजमभाषत ॥ पूर्वंदृष्ट्वावधंघोरंबलस्यबलिनांवरः ॥ १७ ॥ भ्रातॄणांचवधंयुद्धेस्मरमाणोमहारथः ॥ आचार्यसततंहित्वंहितकामोममानघ
॥ १८॥वयंहित्वांसमाश्रित्यभीष्मंचैवपितामहम्॥देवानपिरणेजेतुंप्रार्थयामोनसंशयः॥ १९ ॥किमुपांडुसुतान्युद्धेहीनवीर्यपराक्रमान्॥सतथाकुरुभद्रंते
यथावध्यंतिपांडवाः॥ २० ॥एवमुक्तस्ततोद्रोणस्तवपुत्रेणमारिष॥ अभिनत्पांडवानीकंप्रेक्षमाणस्यसात्यकेः ॥ २१ ॥ सात्यकिस्तुततोद्रोणंवारयामासभार
त ॥तयोःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम्॥ २२ ॥शैनेयंतुरणेक्रुद्धोभारद्वाजःप्रतापवान्॥अविध्यन्निशितैर्बाणैर्जत्रुदेशेहसन्निव ॥ २३॥ भीमसेनस्ततःक्रुद्धो
भारद्वाजमविध्यत ॥ संरक्षन्सात्यकिंराजन्द्रोणाच्छस्त्रभृतांवरात्॥ २४ ॥ततोद्रोणश्चभीष्मश्चतथाशल्यश्चमारिष॥भीमसेनंरणेक्रुद्धाश्छादयांचक्रिरेशरैः
॥ २५॥तत्राभिमन्युःसंक्रुद्धोद्रौपदेयाश्चमारिष॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैःसर्वांस्तानुद्यतायुधान् ॥ २६ ॥ द्रोणभीष्मौतुसंक्रुद्धावापततौमहाबलौ ॥ प्रत्युद्ययौ
शिखंडीतुमहेष्वासोमहाहवे॥ २७॥प्रगृह्यबलवद्वीरोधनुर्जलदनिःस्वनम्॥ अभ्यवर्षच्छरैस्तूर्णंछादयानोदिवाकरम्॥ २८॥शिखंडिनंसमासाद्यभरतानांपि
तामहः॥अवर्जयतसंग्रामंस्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मरन्॥ २९॥ ततोद्रोणोमहाराजअभ्यद्रवततंरणे ॥ रक्षमाणस्तदाभीष्मंतवपुत्रेणचोदितः॥ ३०॥शिखंडीतुस
मासाद्यद्रोणंशस्त्रभृतांवरम्॥ अवर्जयतसंत्रस्तोयुगांताग्निमिवोल्बणम्॥३१ ॥ततोबलेनमहतापुत्रस्तवविशांपते॥ जुगोपभीष्ममासाद्यप्रार्थयानोमहद्यशः
॥ ३२ ॥ तथैवपांडवाराजन्पुरस्कृत्यधनंजयम्॥ भीष्ममेवाभ्यवर्ततजयेकृत्वादृढांमतिम्॥ ३३॥तद्युद्धमभवद्घोरंदेवानांदानवैरिव॥ जयमाकांक्षतांसंख्येय
शश्चसुमहाद्भुतम्॥ ३४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपंचमदिवसयुद्धारंभेऊनसप्ततितमोऽध्यायः॥ ६९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
संजयउवाच॥ ॥अकरोत्तुमुलंयुद्धंभीष्मःशांतनवस्तदा॥भीमसेनभयादिच्छन्पुत्रांस्तारयितुंतव॥ १ ॥

तितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अकरोदिति ॥ १

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

पूर्वाह्णेतन्महारौद्रंराज्ञांयुद्धमवर्तत॥कुरूणांपांडवानांचमुख्यशूरविनाशनम्॥२॥तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमानेमहाभये॥अभवत्तुमुलःशब्दःसंस्पृशन्गग
नंमहत्॥३॥नदद्भिश्चमहानागैर्हेषमाणैश्चवाजिभिः॥भेरीशंखनिनादैश्चतुमुलंसमपद्यत॥४॥युयुत्सवस्तेविक्रांताविजयायमहाबलाः॥अन्योन्यमभिग
र्जंतोगोष्ठेष्विवमहर्षभाः॥५॥शिरसांपात्यमानानांसमरेनिशितैःशरैः॥अश्मवृष्टिरिवाकाशेबभूवभरतर्षभ॥६॥कुंडलोष्णीषधारीणिजातरूपोज्ज्वला
निच॥पतितानिस्मदृश्यंतेशिरांसिभरतर्षभ॥७॥विशिखोन्मथितैर्गात्रैर्बाहुभिश्चसकार्मुकैः॥सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादितामही॥८॥कवचोपहितै
र्गात्रैर्हस्तैश्चसमलंकृतैः॥मुखैश्चचंद्रसंकाशैरक्तांतनयनैःशुभैः॥९॥गजवाजिमनुष्याणांसर्वगात्रैश्चभूपते॥आसीत्सर्वासमास्तीर्णामुहूर्तेनवसुंधरा॥१०॥
रजोमेघैश्चतुमुलैःशस्त्रविद्युत्प्रकाशिभिः॥आयुधानांचनिर्घोषःस्तनयित्नुसमोभवत्॥११॥ससंप्रहारस्तुमुलःकटुकःशोणितोदकः॥प्रावर्ततकुरूणांचपांड
वानांचभारत॥१२॥तस्मिन्महाभयेघोरेतुमुलेलोमहर्षणे॥ववृषुःशरवर्षाणिक्षत्रियायुद्धदुर्मदाः॥१३॥आक्रोशन्कुंजरास्तत्रशरवर्षप्रतापिताः॥ताव
कानांपरेषांचसंयुगेभरतर्षभ॥१४॥संरब्धानांचवीराणांधीराणाममितौजसाम्॥धनुर्ज्यातलशब्देननप्राज्ञायतकिंचन॥१५॥उत्थितेषुकबंधेषुसर्वतःशो
णितोदके॥समरेपर्यधावंतनृपारिपुवधोद्यताः॥१६॥शरशक्तिगदाभिस्तेखड्गैश्चामिततेजसः॥निजघ्नुःसमरेन्योन्यंशूराःपरिघबाहवः॥१७॥बभ्रमुःकुंज
राश्चात्रशरैर्विद्धानिरंकुशाः॥अश्वाश्चपर्यधावंतहतारोहादिशोदश॥१८॥उत्पत्यनिपतंत्यन्येशरघातप्रपीडिताः॥तावकानांपरेषांचयोधाभरतसत्तम
॥१९॥वाहानामुत्तमांगानांकार्मुकाणांचभारत॥गदानांपरिघाणांचहस्तानांचोरुभिःसह॥२०॥पादानांभूषणानांचकेयूराणांचसंघशः॥राशयस्तत्रदृ
श्यंतेभीष्मभीमसमागमे॥२१॥अश्वानांकुंजराणांचरथानांचानिवर्तिनाम्॥संघाताःस्मप्रदृश्यंतेतत्रतत्रविशांपते॥२२॥गदाभिरसिभिःप्रासैर्बाणैश्चनत
पर्वभिः॥जघ्नुःपरस्परंतत्रक्षत्रियाःकालआगते॥२३॥अपरेबाहुभिर्वीरानियुद्धकुशलायुधि॥बहुधासमसज्जंतआयसैःपरिघैरिव॥२४॥मुष्टिभिर्जानु
भिश्चैवतलैश्चैवविशांपते॥अन्योन्यंजघ्निरेवीरास्तावकाःपांडवैःसह॥२५॥पतितैःपात्यमानैश्चविचेष्टद्भिश्चभूतले॥घोरमायोधनंजज्ञेतत्रतत्रजनेश्वर
॥२६॥विरथारथिनश्चात्रनिस्त्रिंशवरधारिणः॥अन्योन्यमभिधावंतःपरस्परवधैषिणः॥२७॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ॥ स्तनयित्नुर्गर्जितम् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

ततोदुर्योधनोराजाकलिंगैर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंपांडवानभ्यवर्तत ॥ २८ ॥ तथैवपांडवाःसर्वेपरिवार्यवृकोदरम् ॥ भीष्ममभ्यद्रवन्क्रुद्धास्ततोयुद्धम
वर्तत ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०संकुलयुद्धेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वाभीष्मेणसं
सक्तान्भ्रातॄनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ समभ्यधावद्गांगेयमुद्यतास्त्रोधनंजयः ॥ १ ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषंधनुषोगांडिवस्यच ॥ ध्वजंचदृष्ट्वापार्थस्यसर्वान्नोभयमा
विशत् ॥ २ ॥ सिंहलांगूलमाकाशेज्वलंतमिवपर्वतम् ॥ असज्जमानंवृक्षेषुधूमकेतुमिवोत्थितम् ॥ ३ ॥ बहुवर्णंविचित्रंचदिव्यंवानरलक्षणम् ॥ अपश्याममहा
राजध्वजंगांडीवधन्वनः ॥ ४ ॥ विद्युतंमेघमध्यस्थांभ्राजमानामिवांबरे ॥ ददृशुर्गांडिवंयोधारुक्मपृष्ठंमहामृधे ॥ ५ ॥ आशुश्रुमभृशंचास्यशक्रस्येवाभिगर्ज
तः ॥ सुघोरंतलयोःशब्दंनिघ्नतस्तववाहिनीम् ॥ ६ ॥ चंडवातोयथामेघःसविद्युत्स्तनयित्नुमान् ॥ दिशःसंप्लावयन्सर्वाःशरवर्षैःसमंततः ॥ ७ ॥ समभ्यधावद्गांगेयंभै
रवास्त्रोधनंजयः ॥ दिशंप्राचींप्रतीचींचनजानीमोस्त्रमोहिताः ॥ ८ ॥ कांदिग्भूताःश्रांतपत्राहताश्वाहतचेतसः ॥ अन्योन्यमभिसंश्लिष्ययोधास्तेभरतर्षभ ॥ ९ ॥
भीष्ममेवाभ्यलीयंतसहसर्वैस्तवात्मजैः ॥ तेषामार्तायनमभूद्भीष्मःशांतनवोरणे ॥ १० ॥ समुत्पतंतिवित्रस्तारथेभ्योरथिनस्तथा ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्योभूमौ
चापिपदातयः ॥ ११ ॥ श्रुत्वागांडीवनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ सर्वसैन्यानिभीतानिव्यवालीयंतभारत ॥ १२ ॥ अथकांबोजजैरश्वैर्महद्भिःशीघ्रगामि
भिः ॥ गोपानांबहुसाहस्रैर्बलैर्गोपायनैर्वृतः ॥ १३ ॥ मद्रसौवीरगांधारैस्त्रैगर्तैश्चविशांपते ॥ सर्वकालिंगमुख्यैश्चकलिंगाधिपतिर्वृतः ॥ १४ ॥ नानानरग
णौघैश्चदुःशासनपुरःसरः ॥ जयद्रथश्चनृपतिःसहितःसर्वराजभिः ॥ १५ ॥ हयारोहवराश्चैवतवपुत्रेणचोदिताः ॥ चतुर्दशसहस्राणिसौबलंपर्यवारयन् ॥ १६ ॥
ततस्तेसहिताःसर्वेविभक्तरथवाहनाः ॥ अर्जुनंसमरेजघ्नुस्तावकाभरतर्षभ ॥ १७ ॥ रथिभिर्वारणैरश्वैःपादातैश्चसमीरितम् ॥ घोरमायोधनंचक्रेमहाभ्रसदृशंर
जः ॥ १८ ॥ तोमरप्रासनाराचगजाश्वरथयोधिनाम् ॥ बलेनमहताभीष्मःसमसज्जत्किरीटिना ॥ १९ ॥ आवंत्यःकाशिराजेनभीमसेनेनसैंधवः ॥ अजातशत्रुर्म
द्राणामृषभेणयशस्विना ॥ २० ॥ सहपुत्रःसहामात्यःशल्येनसमसज्जत ॥ विकर्णःसहदेवेनचित्रसेनःशिखंडिना ॥ २१ ॥ मत्स्यादुर्योधनंजग्मुःशकुनिंचविशांप

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

ते ॥ द्रुपदश्चेकितानश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ वीतमाददिरेप्रतिगजंम्रद्नंतोनिर्वीर्यमपिगजंजगृहुः मत्तगजबुद्ध्येतिभावः वीतमसारगजेइतिमेदिनी

द्रोणेनसमसज्जंतसपुत्रेणमहात्मना ॥ कृपश्चकृतवर्माचधृष्टद्युम्नमभिद्रुतौ ॥ २३ ॥ एवंप्रव्रजिताश्वानिभ्रांतनागरथानिच ॥ सैन्यानिसमसज्जंतप्रयुद्धानि
समंततः ॥ २४ ॥ निरभ्रेविद्युतस्तीव्रादिशश्चरजसावृताः ॥ प्रादुरासन्महोल्काश्चसनिर्घाताविशांपते ॥ २५ ॥ प्रादुर्भूतोमहावातःपांसुवर्षपपातच ॥ नभस्यं
तर्दधेसूर्यःसैन्येनरजसावृतः ॥ २६ ॥ प्रमोहःसर्वसत्वानामतीवसमपद्यत ॥ रजसाचाभिभूतानामस्त्रजालैश्चतुद्यताम् ॥ २७ ॥ वीरबाहुविसृष्टानांसर्वावरणभे
दिनाम् ॥ संघातःशरजालानांतुमुलःसमपद्यत ॥ २८ ॥ प्रकाशंचक्रुराकाशमुद्यतानिभुजोत्तमैः ॥ नक्षत्रविमलाभानिशस्त्राणिभरतर्षभ ॥ २९ ॥ आर्षभाणि
विचित्राणिरुक्मजालावृतानिच ॥ संपेतुर्दिक्षुसर्वासुचर्माणिभरतर्षभ ॥ ३० ॥ सूर्यवर्णैश्चनिस्त्रिंशैःपात्यमानानिसर्वशः ॥ दिक्षुसर्वास्वदृश्यंतशरीराणिशि
रांसिच ॥ ३१ ॥ भग्नचक्राक्षनीडाश्चनिपातितमहाध्वजाः ॥ हताश्वाःपृथिवींजग्मुस्तत्रतत्रमहारथाः ॥ ३२ ॥ परिपेतुर्हयाश्चात्रकेचिच्छस्त्रकृतव्रणाः ॥ रथान्वि
परिकर्षंतोहतेषुरथयोधिषु ॥ ३३ ॥ शराहताभिन्नदेहाबद्धयोक्त्राहयोत्तमाः ॥ युगानिपर्यकर्षंततत्रतत्रस्मभारत ॥ ३४ ॥ अदृश्यंतससूताश्चसाश्वाःसरथयो
धिनः ॥ एकेनबलिनाराजन्वारणेनविमर्दिताः ॥ ३५ ॥ गंधहस्तिमदस्रावमाघ्रायबहवोरणे ॥ सन्निपातेबलौघानांवीतमाददिरेगजाः ॥ ३६ ॥ सतोमरैर्महा
मात्रैर्निपतद्भिर्गतासुभिः ॥ बभूवायोधनंछन्नंनाराचाभिहतैर्गजैः ॥ ३७ ॥ सन्निपातेबलौघानांप्रेषितैर्वरवारणैः ॥ निपेतुर्युधिसंभग्नाःसयोधाःसध्वजागजाः
॥ ३८ ॥ नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्यसंयुगे ॥ व्यदृश्यंतमहाराजसंभग्नारथकूबराः ॥ ३९ ॥ विशीर्णरथसंघाश्चकेशेष्वाक्षिप्यदंतिभिः ॥ द्रुमशाखाइवावि
ध्यनिष्पिष्टारथिनोरणे ॥ ४० ॥ रथेषुचरथान्युद्धेसंसक्तान्वरवारणाः ॥ विकर्षंतोदिशःसर्वाःसंपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ ४१ ॥ तेषांतथाकर्षतांतुगजानांरूपमाब
भौ ॥ सरःसुनलिनीजालंविषक्तमिवकर्षताम् ॥ ४२ ॥ एवंसंछादितंतत्रबभूवायोधनंमहत् ॥ सादिभिश्चपदातैश्चसध्वजैश्चमहारथैः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० संकुलयुद्धेएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ शिखंडीसहमत्स्येनविराटेनवि
शांपते ॥ भीष्ममाशुमहेष्वासमाससादसुदुर्जयम् ॥ १ ॥ द्रोणंकृपंविकर्णंचमहेष्वासंमहाबलम् ॥ राज्ञश्चान्यान्रणेशूरान्बहूनार्च्छद्धनंजयः ॥ २ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्री० नै० भा० एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शूरसंक्रंदनःशूराणांरोदकः शूरेंद्रोवा ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ओजसास्वप्रभावेण ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

सैंधवंचमहेष्वासंसामात्यंसहबंधुभिः ॥ प्राच्यांश्चदाक्षिणात्यांश्चभूमिपान्भूमिपर्षभ ॥ ३ ॥ पुत्रंचतेमहेष्वासंदुर्योधनममर्षणम् ॥ दुःसहंचैवसमरेभीमसेनो
भ्यवर्तत ॥ ४ ॥ सहदेवस्तुशकुनिमुलूकंचमहारथम् ॥ पितापुत्रौमहेष्वासावभ्यवर्ततदुर्जयौ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरोमहाराजगजानीकंमहारथः ॥ समवर्ततसंग्रामेपु
त्रेणनिकृतस्तव ॥ ६ ॥ माद्रीपुत्रस्तुनकुलःशूरसंक्रंदनोयुधि ॥ त्रिगर्तानांबलैःसार्धसमसज्जतपांडवः ॥ ७ ॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःसमरेशाल्वकेकयान् ॥ सात्य
किश्चेकितानश्चसौभद्रश्चमहारथः ॥ ८ ॥ धृष्टकेतुश्चसमरेराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ पुत्राणांतेरथानीकंप्रत्युद्याताःसुदुर्जयाः ॥ ९ ॥ सेनापतिरमेयात्माधृष्टद्युम्नोम
हाबलः ॥ द्रोणेनसमरेराजन्समियायोग्रकर्मणा ॥ १० ॥ एवमेतेमहेष्वासास्तावकाःपांडवैःसह ॥ समेत्यसमरेशूराःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ मध्यंदिनगतेसू
र्येनभस्याकुलतांगते ॥ कुरवःपांडवेयाश्चनिजघ्नुरितरेतरम् ॥ १२ ॥ ध्वजिनोहेमचित्रांगाविचरंतोरणाजिरे ॥ सपताकारथारेजुर्वैयाघ्रपरिवारणाः ॥ १३ ॥ समे
तानांचसमरेजिगीषूणांपरस्परम् ॥ बभूवतुमुलःशब्दःसिंहानामिवनर्दताम् ॥ १४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसंप्रहारंसुदारुणम् ॥ यदकुर्वन्रणेशूराःसृंजयाःकुरुभिःस
ह ॥ १५ ॥ नैवखंनदिशोराजन्नसूर्यंशत्रुतापन ॥ विदिशोवापिपश्यामःशरैर्मुक्तैःसमंततः ॥ १६ ॥ शक्तीनांविमलाग्राणांतोमराणांतथास्यताम् ॥ निस्त्रिंशानांच
पीतानांनीलोत्पलनिभाःप्रभाः ॥ १७ ॥ कवचानांविचित्राणांभूषणानांप्रभास्तथा ॥ खंदिशःप्रदिशश्चैवभासयामासुरोजसा ॥ १८ ॥ वपुर्भिश्चनरेंद्राणांचंद्रसूर्य
समप्रभैः ॥ विरराजतदाराजंस्तत्रतत्ररणांगनम् ॥ १९ ॥ रथसंघानरव्याघ्राःसमायांतश्चसंयुगे ॥ विरेजुःसमरेराजन्ग्रहाइवनभस्तले ॥ २० ॥ भीष्मस्तुरथिनां
श्रेष्ठोभीमसेनंमहाबलम् ॥ अवारयतसंक्रुद्धःसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ २१ ॥ ततोभीष्मविनिर्मुक्तारुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ अभ्यघ्नन्समरेभीमंतैलधौताःसुतेज
नाः ॥ २२ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभीमसेनोमहाबलः ॥ क्रुद्धाशीविषसंकाशांप्रेषयामासभारत ॥ २३ ॥ तामापतंतींसहसारुक्मदंडांदुरासदाम् ॥ चिच्छेदसमरे
भीष्मःशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ ततोपरेणभल्लेनपीतेननिशितेनच ॥ कार्मुकंभीमसेनस्यद्विधाचिच्छेदभारत ॥ २५ ॥ सात्यकिस्तुततस्तुर्णंभीष्ममासाद्यसंयु
गे ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः ॥ २६ ॥ शरैर्बहुभिरानर्छत्पितरंतेजनेश्वर ॥ ततःसंधायवैतीक्ष्णंशरंपरमदारुणम् ॥ २७ ॥ वार्ष्णेयस्यरथाद्भीष्मः
पातयामाससारथिम् ॥ तस्याश्वाःप्रद्रुताराजन्निहतेरथसारथौ ॥ २८ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

तेनतेनैवधावंतिमनोमारुतरंहसः ॥ ततःसर्वस्यसैन्यस्यनिःस्वनस्तुमुलोभवत् ॥ २९ ॥ हाहाकारश्चसंजज्ञेपांडवानांमहात्मनाम् ॥ अभ्यद्रवतगृह्णीतहयान्यच्छ
तधावत ॥ ३० ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दोयुयुधानरथंप्रति ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभीष्मःशांतनवस्तदा ॥ ३१ ॥ न्यहनत्पांडवींसेनामासुरीमिववृत्रहा ॥ तेवध्यमा
नाभीष्मेणपंचालाःसोमकैःसह ॥ ३२ ॥ स्थिरांयुद्धेमतिंकृत्वाभीष्ममेवाभिदुद्रुवुः ॥ धृष्टद्युम्नमुखाश्चापिपार्थाःशांतनवंरणे ॥ ३३ ॥ अभ्यधावन्जिगीषंतस्तव
पुत्रस्यवाहिनीं ॥ तथैवकौरवाराजन्भीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ ३४ ॥ अभ्यधावंतवेगेनततोयुद्धमवर्तत ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०
पंचमदिवसयुद्धेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ विराटोथत्रिभिर्बाणैर्भीष्ममार्च्छन्महारथम् ॥ विव्याधतुरगांश्चास्यत्रि
भिर्बाणैर्महारथः ॥ १ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मःशांतनवःशरैः ॥ रुक्मपुंखैर्महेष्वासःकृतहस्तोमहाबलः ॥ २ ॥ द्रौणिर्गांडीवधन्वानंभीमधन्वामहारथः ॥ अ
विध्यदिषुभिःषड्भिर्दृढहस्तःस्तनांतरे ॥ ३ ॥ कार्मुकंतस्यचिच्छेदफाल्गुनःपरवीरहा ॥ अविध्यच्चभृशंतीक्ष्णैःपत्रिभिःशत्रुकर्शनः ॥ ४ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायवे
गवान्क्रोधमूर्छितः ॥ अमृष्यमाणःपार्थेनकार्मुकच्छेदमाहवे ॥ ५ ॥ अविध्यत्फाल्गुनंराजन्नवत्यानिशितैःशरैः ॥ वासुदेवंचसप्तत्याविव्याधपरमेषुभिः ॥ ६ ॥
ततःक्रोधाभिताम्राक्षःकृष्णेनसहफाल्गुनः ॥ दीर्घमुष्णंचनिःश्वस्यचिंतयित्वापुनःपुनः ॥ ७ ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ गांडीवधन्वासंक्रुद्धःशि
तान्सन्नतपर्वणः ॥ ८ ॥ जीवितांतकरान्घोरान्समादत्तशिलीमुखान् ॥ तैस्तूर्णंसमरेविध्यद्द्रौणिंबलवतांवरः ॥ ९ ॥ तस्यतेकवचंभित्त्वापपुःशोणितमाहवे ॥
नविव्यथेचनिर्भिन्नोद्रौणिर्गांडीवधन्वना ॥ १० ॥ तथैवचशरान्द्रौणिःप्रविमुंचन्नविह्वलः ॥ तस्थौससमरेराजंस्त्रातुमिच्छन्महाव्रतम् ॥ ११ ॥ तस्यतत्सुमहत्क
र्मशशंसुःकुरुसत्तमाः ॥ यत्कृष्णाभ्यांसमेताभ्यामभ्यापततसंयुगे ॥ १२ ॥ सहिनित्यमनीकेषुयुध्यतेऽभयमास्थितः ॥ अस्त्रग्रामंससंहारंद्रोणात्प्राप्यसुदुर्ल
भं ॥ १३ ॥ ममैषआचार्यसुतोद्रोणस्यापिप्रियःसुतः ॥ ब्राह्मणश्चविशेषेणमाननीयोममेतिच ॥ १४ ॥ समास्थायमतिंवीरोबीभत्सुःशत्रुतापनः ॥ कृपांच
क्रेरथश्रेष्ठोभारद्वाजसुतंप्रति ॥ १५ ॥ द्रौणिंत्यक्त्वाततोयुद्धेकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ युयुधेतावकान्निघ्नंस्त्वरमाणःपराक्रमी ॥ १६ ॥ दुर्योधनस्तुदशभिर्गार्ध्रपत्रैः
शिलाशितैः ॥ भीमसेनंमहेष्वासंरुक्मपुंखैःसमार्पयत् ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥१९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सात्वतीपुत्रंअभिमन्युं ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

भीमसेनःसुसंक्रुद्धःपरासुकरणंदृढम् ॥ चित्रंकार्मुकमादत्तशरांश्चनिशितान्दश ॥ १८ ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्वेगवद्भिरजिह्मगैः ॥ अविध्यत्तूर्णमव्यग्रःकुरुरा
जंमहोरसि ॥ १९ ॥ तस्यकांचनसूत्रस्थःशरैःसंछादितोमणिः ॥ रराजोरसिखेसूर्योग्रहैरिवसमावृतः ॥ २० ॥ पुत्रस्तुतवतेजस्वीभीमसेनेनताडितः ॥ नामृष्य
तयथानागस्तलशब्दंमदोत्कटः ॥ २१ ॥ ततःशरैर्महाराजरुक्मपुंखैःशिलाशितैः ॥ भीमंविव्याधसंक्रुद्धस्त्रासयानोवरूथिनीम् ॥ २२ ॥ तौयुध्यमानौसमरेभृश
मन्योन्यविक्षतौ ॥ पुत्रौतेदेवसंकाशौव्यरोचेतांमहाबलौ ॥ २३ ॥ चित्रसेनंनरव्याघ्रंसौभद्रःपरवीरहा ॥ अविध्यद्दशभिर्बाणैःपुरुमित्रंचसप्तभिः ॥ २४ ॥ सत्य
व्रतंचसप्तत्याविद्धाशक्रसमोयुधि ॥ नृत्यन्निवरणेवीरआर्तिनःसमजीजनत् ॥ २५ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनःशिलीमुखैः ॥ सत्यव्रतश्चनवभिःपुरुमित्र
श्चसप्तभिः ॥ २६ ॥ सविद्धोविक्षरन्रक्तंशत्रुसंवारणंमहत् ॥ चिच्छेदचित्रसेनस्यचित्रंकार्मुकमार्जुनिः ॥ २७ ॥ भित्त्वाचास्यतनुत्राणंशरेणोरस्यताडयत् ॥ त
तस्तेतावकावीराराजपुत्रामहारथाः ॥ २८ ॥ समेत्ययुधिसंरब्धाविव्यधुर्निशितैःशरैः ॥ तांश्चसर्वान्शरैस्तीक्ष्णैर्जघानपरमास्त्रवित् ॥ २९ ॥ तस्यदृष्ट्वातुतत्कर्म
परिवव्रुःसुतास्तव ॥ दहंतंसमरेसैन्यंवनेकक्षंयथोल्बणम् ॥ ३० ॥ अपेतशिशिरेकालेसमिद्धमिवपावकम् ॥ अत्यरोचतसौभद्रस्तवसैन्यानिनाशयन् ॥ ३१ ॥ तत्त
स्यचरितंदृष्ट्वापौत्रस्तवविशांपते ॥ लक्ष्मणोऽभ्यपतत्तूर्णंसात्वतीपुत्रमाहवे ॥ ३२ ॥ अभिमन्युस्तुसंक्रुद्धोलक्ष्मणंशुभलक्षणम् ॥ विव्याधनिशितैःषड्भिःसारथिंच
त्रिभिःशरैः ॥ ३३ ॥ तथैवलक्ष्मणोराजन्सौभद्रंनिशितैःशरैः ॥ अविध्यतमहाराजतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३४ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासारथिंचमहाबलः ॥ अभ्य
द्रवतसौभद्रोलक्ष्मणंनिशितैःशरैः ॥ ३५ ॥ हताश्वेतुरथेतिष्ठँल्लक्ष्मणःपरवीरहा ॥ शक्तिंचिक्षेपसंक्रुद्धःसौभद्रस्यरथंप्रति ॥ ३६ ॥ तामापतंतींसहसाघोररूपांदुरा
सदाम् ॥ अभिमन्युःशरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेदभुजगोपमाम् ॥ ३७ ॥ ततःस्वरथमारोप्यलक्ष्मणंगौतमस्तदा ॥ अपोवाहरथेनाजौसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ३८ ॥ ततःसमा
कुलेतस्मिन्वर्तमानेमहाभये ॥ अभ्यद्रवन्जिघांसंतःपरस्परवधैषिणः ॥ ३९ ॥ तावकाश्चमहेष्वासाःपांडवाश्चमहारथाः ॥ जुह्वंतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरं
॥ ४० ॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः ॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसृंजयाःकुरुभिःसह ॥ ४१ ॥ ततोभीष्मोमहाबाहुःपांडवानांमहात्मनाम् ॥ सेनांजघान
संक्रुद्धोदिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ इतिश्री०नै०भा० त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ अथेति ॥ १ ॥२॥ ३ ॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥ ११ ॥ १२॥१३॥१४॥ १५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ २४ ॥

हतैश्चैर्गजैस्तत्रनरैरश्वैश्चपातितैः ॥ रथिभिःसादिभिश्चैवसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० द्वंद्वयुद्धेत्रिसप्ततितमो
ऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अथराजन्महाबाहुःसात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ विकृष्यचापंसमरेभारसाहमनुत्तमम् ॥ १ ॥
प्रामुंचत्पुंखसंयुक्तान्शरानाशीविषोपमान् ॥ प्रगाढंलघुचित्रंचदर्शयन्हस्तलाघवम् ॥ २ ॥ तस्यविक्षिपतश्चापंशरानन्यांश्चमुंचतः ॥ आददानस्यभूयश्चसंद
धानस्यचापरान् ॥ ३ ॥ क्षिपतश्चपरांस्तस्यरणेशत्रून्विनिघ्नतः ॥ ददृशेरूपमत्यर्थंमेघस्येवप्रवर्षतः ॥ ४ ॥ तमुदीर्यंतमालोक्यराजादुर्योधनस्ततः ॥ रथानामयु
तंतस्यप्रेषयामासभारत ॥ ५ ॥ तांस्तुसर्वान्महेष्वासान्सात्यकिःसत्यविक्रमः ॥ जघानपरमेष्वासोदिव्येनास्त्रेणवीर्यवान् ॥ ६ ॥ सकृत्वादारुणंकर्मप्रगृहीतश
रासनः ॥ आससादततोवीरोभूरिश्रवसमाहवे ॥ ७ ॥ सहिसंदृश्यसेनांतेयुयुधानेनपातिताम् ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःकुरूणांकीर्तिवर्धनः ॥ ८ ॥ इंद्रायुधसवर्णंतुवि
स्फार्यसुमहद्धनुः ॥ सृष्टवान्वज्रसंकाशान्शरानाशीविषोपमान् ॥ ९ ॥ सहस्रशोमहाराजदर्शयन्पाणिलाघवम् ॥ शरांस्तान्मृत्युसंस्पर्शान्सात्यकेश्चपदानुगाः
॥ १० ॥ नविषेहुस्तदाराजन्दुद्रुवुस्तेसमंततः ॥ विहायसात्यकिंराजन्समरेयुद्धदुर्मदम् ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वायुयुधानस्यसुतादशमहाबलाः ॥ महारथाःसमाख्याता
श्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥ १२ ॥ समासाद्यमहेष्वासंभूरिश्रवसमाहवे ॥ ऊचुःसर्वेसुसंरब्धायूपकेतुंमहारणे ॥ १३ ॥ भोभोकौरवदायादसहास्माभिर्महाबल ॥
एहियुध्यस्वसंग्रामेसमस्तैःपृथगेववा ॥ १४ ॥ अस्मान्वात्वंपराजित्ययशःप्राप्नुहिसंयुगे ॥ वयंवात्वांपराजित्यप्रीतिंधास्यामहेपितुः ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तदाशूरै
स्तानुवाचमहाबलः ॥ वीर्यश्लाघीनरश्रेष्ठस्तान्दृष्ट्वासमवस्थितान् ॥ १६ ॥ साध्विदंकथ्यतेवीरायद्येवंमतिरद्यवः ॥ युध्यध्वंसहितायत्तानिहनिष्यामिवोर
णे ॥ १७ ॥ एवमुक्तामहेष्वासास्तेवीराःक्षिप्रकारिणः ॥ महताशरवर्षेणअभ्यधावन्नरिंदमम् ॥ १८ ॥ सोपराह्णेमहाराजसंग्रामस्तुमुलोभवत् ॥ एकस्यचबहूनां
चसमेतानांरणाजिरे ॥ १९ ॥ तमेकंरथिनांश्रेष्ठंशरैस्तेसमवाकिरन् ॥ प्रावृषीवयथामेरुंसिषिचुर्जलदान्नृप ॥ २० ॥ तैस्तुमुक्तान्शरान्घोरान्यमदंडाशनिप्र
भान् ॥ असंप्राप्तानसंभ्रांतश्चिच्छेदाशुमहारथः ॥ २१ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामसौमदत्तेःपराक्रमम् ॥ यदेकोबहुभिर्युद्धेसमसज्जदभीतवत् ॥ २२ ॥ विसृज्यशरवृ
ष्टिंतांदशराजन्महारथाः ॥ परिवार्यमहाबाहुंनिहंतुमुपचक्रमुः ॥ २३ ॥ सौमदत्तिस्ततःक्रुद्धस्तेषांचापानिभारत ॥ चिच्छेदसमरेराजन्युध्यमानोमहारथैः ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलंकठीयेभारतभावदीपेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥छ॥ तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

अथैषांछिन्नधनुषांशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्शिरांसिभरतर्षभ ॥ २५ ॥ तेहतान्यपतन्राजन्वज्रभग्नाइवद्रुमाः ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरोरणेपु
त्रान्महाबलान् ॥ २६ ॥ वार्ष्णेयोविनदन्राजन्भूरिश्रवसमभ्ययात् ॥ रथंरथेनसमरेपीडयित्वामहाबलौ ॥ २७ ॥ तावन्योन्यंहिसमरेनिहत्यरथवाजिनः ॥ वि
रथावभिवल्गंतौसमेयातांमहारथौ ॥ २८ ॥ प्रगृहीतमहाखड्गौतौचर्मवरधारिणौ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौयुद्धायसमवस्थितौ ॥ २९ ॥ ततःसात्यकिमभ्येत्यनि
स्त्रिंशवरधारिणम् ॥ भीमसेनस्त्वरन्राजन्रथमारोपयत्तदा ॥ ३० ॥ तवापितनयोराजन्भूरिश्रवसमाहवे ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंपश्यतांसर्वधन्विनाम् ॥ ३१ ॥ त
स्मिंस्तथावर्तमानेरणेभीष्मंमहारथम् ॥ अयोधयंतसंरब्धाःपांडवाभरतर्षभ ॥ ३२ ॥ लोहितायतिचादित्येत्वरमाणोधनंजयः ॥ पंचविंशतिसाहस्रान्निजघान
महारथान् ॥ ३३ ॥ तेहिदुर्योधनादिष्टास्तदापार्थनिबर्हणे ॥ संप्राप्यैवगतानाशंशलभाइवपावकम् ॥ ३४ ॥ ततोमत्स्याःकेकयाश्चधनुर्वेदविशारदाः ॥ परिवव्रुस्त
दापार्थंसहपुत्रंमहारथम् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसूर्येस्तमुपगच्छति ॥ सर्वेषांचैवसैन्यानांप्रमोहःसमजायत ॥ ३६ ॥ अवहारंततश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ सं
ध्याकालेमहाराजसैन्यानांश्रांतवाहनः ॥ ३७ ॥ पांडवानांकुरूणांचपरस्परसमागमे ॥ तेसेनेभृशसंविग्नेययतुःस्वंनिवेशनम् ॥ ३८ ॥ ततःस्वशिबिरंगत्वान्यवि
शंस्तत्रभारत ॥ पांडवाःसृंजयैःसार्धंकुरवश्चयथाविधि ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० पंचमदिवसावहारेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः
॥ ७४ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ तेविश्रम्यततोराजन्सहिताःकुरुपांडवाः ॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांपुनर्युद्धायनिर्ययुः ॥ १ ॥ तत्रशब्दोमहा
नासीत्तवतेषांचभारत ॥ युज्यतांरथमुख्यानांकल्प्यतांचैवदंतिनाम् ॥ २ ॥ संनह्यतांपदातीनांहयानांचैवभारत ॥ शंखदुंदुभिनादश्चतुमुलःसर्वतोभवत् ॥ ३ ॥
ततोयुधिष्ठिरोराजाधृष्टद्युम्नमभाषत ॥ व्यूहंव्यूहमहाबाहोमकरंशत्रुनाशनम् ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनधृष्टद्युम्नोमहारथः ॥ व्यादिदेशमहाराजरथिनोरथिनांवरः
॥ ५ ॥ शिरोभूद्द्रुपदस्तस्यपांडवश्चधनंजयः ॥ चक्षुषीसहदेवश्चनकुलश्चमहारथः ॥ ६ ॥ तुंडमासीन्महाराजभीमसेनोमहाबलः ॥ सौभद्रोद्रौपदेयाश्चराक्षस
श्चघटोत्कचः ॥ ७ ॥ सात्यकिर्धर्मराजश्चव्यूहग्रीवांसमास्थिताः ॥ पृष्ठमासीन्महाराजविराटोवाहिनीपतिः ॥ ८ ॥ धृष्टद्युम्नेनसहितोमहत्यासेनयावृतः ॥ केकया
भ्रातरःपंचवामपार्श्वंसमाश्रिताः ॥ ९ ॥ धृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्चेकितानश्चवीर्यवान् ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थितौव्यूहस्यरक्षणे ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

पादयोस्तुमहाराजस्थितःश्रीमान्महारथः॥ कुंतिभोजःशतानीकोमहत्यासेनयावृतः ॥ ११ ॥ शिखंडीतुमहेष्वासःसोमकैःसंवृतोबली॥ इरावांश्चततःपुच्छेम
करस्यव्यवस्थितौ ॥ १२ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभारतपांडवाः ॥ सूर्योदयेमहाराजपुनर्युद्धायदंशिताः ॥ १३ ॥ कौरवानभ्ययुस्तूर्णंहस्त्यश्वरथपत्तिभिः॥ स
मुच्छ्रितैर्ध्वजैश्छत्रैःशस्त्रैश्चविमलैःशितैः॥ १४ ॥ व्यूढंदृष्ट्वातुतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव॥ क्रौंचेनमहताराजन्प्रत्यव्यूहतवाहिनीम्॥ १५ ॥ तस्यतुंडेमहेष्वासोभा
रद्वाजोव्यरोचत॥ अश्वत्थामाकृपश्चैवचक्षुरासीन्नरेश्वर ॥ १६ ॥ कृतवर्मातुसहितःकांबोजवरबाह्लिकैः ॥ शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम्॥ १७ ॥
ग्रीवायांशूरसेनश्चतवपुत्रश्चमारिष॥ दुर्योधनोमहाराजराजभिर्बहुभिर्वृतः॥ १८ ॥ प्राग्ज्योतिषस्तुसहितोमद्रसौवीरकेकयैः॥ उरस्यभून्नरश्रेष्ठमहत्यासेनया
वृतः॥ १९ ॥ स्वसेनयाचसहितःसुशर्माप्रस्थलाधिपः॥ वामंपक्षंसमाश्रित्यदंशितःसमवस्थितः॥ २० ॥ तुषारायवनाश्चैवशकाश्चसहचूचुपैः॥ दक्षिणंपक्षमा
श्रित्यस्थिताव्यूहस्यभारत॥ २१ ॥ श्रुतायुश्चशतायुश्चसौमदत्तिश्चमारिष॥ व्यूहस्यजघनेतस्थूरक्षमाणाःपरस्परम्॥ २२ ॥ ततोयुद्धायसंजग्मुःपांडवाःकौर
वैःसह॥ सूर्योदयेमहाराजततोयुद्धमभून्महत्॥ २३ ॥ प्रतीयूरथिनोनागानागांश्चरथिनोययुः॥ हयारोहान्रथारोहारथिनश्चापिसादिनः ॥ २४ ॥ सादिनश्च
हयान्राजन्रथिनश्चमहारणे॥ हस्त्यारोहान्हयारोहारथिनःसादिनस्तथा॥ २५ ॥ रथिनःपत्तिभिःसार्धंसादिनश्चापिपत्तिभिः ॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रत्यधाव
न्नमर्षिताः॥ २६ ॥ भीमसेनार्जुनयमैर्गुप्ताचान्यैर्महारथैः॥ शुशुभेपांडवीसेनानक्षत्रैरिवशर्वरी ॥ २७ ॥ तथाभीष्मकृपद्रोणशल्यदुर्योधनादिभिः॥ तवापिच
बभौसेनाग्रहैर्द्यौरिवसंवृता॥ २८ ॥ भीमसेनस्तुकौंतेयोद्रोणंदृष्ट्वापराक्रमी ॥ अभ्ययाज्जवनैरश्वैर्भारद्वाजस्यवाहिनीम् ॥ २९ ॥ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धोभीमंनव
भिरायसैः ॥ विव्याधसमरश्लाघीमर्माण्युद्दिश्यवीर्यवान् ॥ ३० ॥ दृढाहतस्ततोभीमोभारद्वाजस्यसंयुगे॥ सारथिंप्रेषयामासयमस्यसदनंप्रति ॥ ३१ ॥ ससं
गृह्यस्वयंवाहान्भारद्वाजःप्रतापवान्॥ व्यधमत्पांडवींसेनांतूलराशिमिवानलः ॥ ३२ ॥ तेवध्यमानाद्रोणेनभीष्मेणचनरोत्तमाः ॥ सृंजयाःकेकयैःसार्धंपला
यनपराभवन्॥ ३३ ॥ तथैवतावकंसैन्यंभीमार्जुनपरिक्षतम् ॥ मुह्यतेतत्रतत्रैवसमदेववरांगना ॥ ३४ ॥ अभिद्येतांततोव्यूहौतस्मिन्वीरवरक्षये ॥ आसीद्व्य
तिकरोघोरस्तवतेषांचभारत॥ ३५ ॥ तदद्भुतमपश्यामतावकानांपरैःसह॥ एकायनगताःसर्वेयदयुध्यंतभारत॥ ३६ ॥

॥३७॥ इतिश्री०नै०भा०पंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥७५॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ नःअस्मान्अभिकामंआकांक्षमाणं प्रह्वंप्रणतं ॥ २ ॥ लघुवृत्तंशीघ्रकारि आयतप्रायंप्रांशुबहुलं ॥ ३॥४ ॥

प्रतिसंवार्यचास्त्राणितेन्योन्यस्यविशांपते ॥ युयुधुःपांडवाश्चैवकौरवाश्चमहाबलाः ॥ ३७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध०षष्ठदिवसयुद्धारंभे
पंचसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७५॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ एवंबहुगुणंसैन्यमेवंबहुविधंपुरा ॥ व्यूढमेवंयथाशास्त्रममोघंचैवसंजय ॥ १ ॥
हृष्टमस्माकमत्यंतमभिकामंचनःसदा ॥ प्रह्वमव्यसनोपेतंपुरस्ताद्दृष्टविक्रमम् ॥ २ ॥ नातिवृद्धमबालंचनकृशंनचपीवरम् ॥ लघुवृत्तायतप्रायंसारयोधमनाम
यम् ॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहशस्त्रंचबहुशस्त्रपरिग्रहम् ॥ असियुद्धेनियुद्धेचगदायुद्धेचकोविदम् ॥ ४ ॥ प्रासर्ष्टितोमरेष्वाजौपरिघेष्वायसेषुच ॥ भिंदिपालेषुशक्तीषु
मुसलेषुचसर्वशः ॥ ५ ॥ कंपनेषुचचापेषुकणपेषुचसर्वशः ॥ क्षेपणीयेषुचित्रेषुमुष्टियुद्धेषुचक्षमम् ॥ ६ ॥ अपरोक्षंचविद्यासुव्यायामेचकृतश्रमम् ॥ शस्त्रग्रहण
विद्यासुसर्वासुपरिनिष्ठितम् ॥ ७ ॥ आरोहेपर्यवस्कंदेसरणेसांतरप्लुते ॥ सम्यक्प्रहरणेयानेव्यपयानेचकोविदम् ॥ ८ ॥ नागाश्वरथयानेषुबहुशःसुपरीक्षित
म् ॥ परीक्ष्यचयथान्यायंवेतनेनोपपादितम् ॥ ९ ॥ नगोष्ठ्यानोपकारेणनचबंधुनिमित्ततः ॥ नसौहृदबलैर्वापिनाकुलीनपरिग्रहैः ॥ १० ॥ समृद्धजनमार्यंचतुष्ट
संबंधिबांधवम् ॥ कृतोपकारभूयिष्ठंयशस्विचमनस्विच ॥ ११ ॥ स्वजनैस्तुनरैर्मुख्यैर्बहुशोदृष्टकर्मभिः ॥ लोकपालोपमैस्तातपालितंलोकविश्रुतम् ॥ १२ ॥ बहु
भिःक्षत्रियैर्गुप्तंपृथिव्यांलोकसंमतैः ॥ अस्मानभिगतैःकामात्सबलैःसपदानुगैः ॥ १३ ॥ महोदधिमिवापूर्णमापगाभिःसमंततः ॥ अपक्षैःपक्षिसंकाशैरथैर्नागै
श्चसंवृतम् ॥ १४ ॥ नानायोधजलंभीमंवाहनोर्मितरंगिणम् ॥ क्षेपण्यसिगदाशक्तिशरप्राससमाकुलम् ॥ १५ ॥ ध्वजभूषणसंबाधंरत्नपट्टसुसंचितम् ॥ परि
धावद्भिरश्वैश्चवायुवेगविकंपितम् ॥ १६ ॥ अपारमिवगर्जंतंसागरप्रतिमंमहत् ॥ द्रोणभीष्माभिसंगुप्तंगुप्तंचकृतवर्मणा ॥ १७ ॥ कृपदुःशासनाभ्यांचजयद्रथ
मुखैस्तथा ॥ भगदत्तविकर्णाभ्यांद्रौणिसौबलबाह्लिकैः ॥ १८ ॥ गुप्तंप्रवीरैर्लोकैश्चसारवद्भिर्महात्मभिः ॥ यदहन्यतसंग्रामेदैवमत्रपुरातनम् ॥ १९ ॥ नैतादृशंसमु
द्योगंदृष्टवंतोहिमानुषाः ॥ ऋषयोवामहाभागाःपुराणाभुविसंजय ॥ २० ॥ ईदृशोपिबलौघस्तुसंयुक्तःशस्त्रसंपदा ॥ वध्यतेयत्रसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयनः ॥ २१ ॥
विपरीतमिदंसर्वंप्रतिभातिहिसंजय ॥ यत्रेदृशंबलंघोरंपांडवान्नातरद्रणे ॥ २२ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आरोहंहस्त्यादीनां पर्यवस्कं
देहस्यादिभ्योऽवतरणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मनस्विसाहंकारं ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ अपक्षैःपक्षशून्यैः तथापिगत्यापक्षिसदृशैः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥२३॥२४॥२५॥२६ ॥ ॥इतिश्री०नै०भा०षट्सप्ततितमोऽध्यायः॥७६॥ ॥७॥ ॥ आत्मदोषादिति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥

पांडवार्थायनियतंदेवास्तत्रसमागताः ॥ युध्यंतेमामकंसैन्यंयथावध्यतसंजय॥ २३ ॥उक्तोहिविदुरेणाहंहितंपथ्यंचनित्यशः॥ नचजग्राहतन्मंदःपुत्रोदुर्योध
नोमम ॥ २४ ॥ तस्यमन्येमतिःपूर्वंसर्वज्ञस्यमहात्मनः॥आसीद्यथागतंतातयेनदृष्टमिदंपुरा॥ २५ ॥ अथवाभाव्यमेवंहिसंजयैतेनसर्वथा॥पुराधात्रायथा
स्रष्टंतत्तथानैतदन्यथा॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०धृतराष्ट्रचिंतायांषट्सप्ततितमोऽध्यायः॥७६॥ ॥७॥ ॥७॥
॥संजयउवाच॥ ॥आत्मदोषात्त्वयाराजन्प्राप्तंव्यसनमीदृशम्॥नहिदुर्योधनस्तानिपश्यतेभरतर्षभ॥१॥यानित्वंदृष्टवान्राजन्धर्मसंकरकारिते॥तवदोषात्पु
रावृत्तंद्यूतमेवविशांपते॥ २ ॥ तवदोषेणयुद्धंचप्रवृत्तंसहपांडवैः ॥त्वमेवाद्यफलंभुंक्ष्वकृत्वाकिल्बिषमात्मना ॥ ३ ॥ आत्मनैवकृतंकर्मआत्मनैवोपभुज्यते॥
इहचप्रेत्यवाराजंस्त्वयाप्राप्तंयथातथम्॥ ४॥तस्माद्राजन्स्थिरोभूत्वाप्राप्येदंव्यसनंमहत्॥ शृणुयुद्धंयथावृत्तंशंसतोमेनराधिप ॥ ५ ॥ भीमसेनःसुनिशितै
र्बाणैर्भित्त्वामहाचमूम्॥ आससादततोवीरःसर्वान्दुर्योधनानुजान्॥६॥दुःशासनंदुर्विषहंदुःसहंदुर्मदंजयम्॥जयत्सेनंविकर्णंचचित्रसेनंसुदर्शनम्॥७॥चा
रुचित्रंसुवर्माणंदुष्कर्णंकर्णमेवच ॥ एतांश्चान्यांश्चसुबहून्समीपस्थान्महारथान् ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्रान्सुसंक्रुद्धान्दृष्ट्वाभीमोमहारथः ॥ भीष्मेणसमरेगुप्तांप्र
विवेशमहाचमूम्॥ ९॥ अथालोक्यप्रविष्टंतमूचुस्तेसर्वएवतु॥ जीवग्राहंनिगृह्णीमोवयमेनंनराधिपाः ॥ १० ॥ सतैःपरिवृतःपार्थोभ्रातृभिःकृतनिश्चयैः॥प्र
जासंहरणेसूर्यःक्रूरैरिवमहाग्रहैः॥ ११ ॥ संप्राप्यमध्यंसैन्यस्यनभीःपांडवमाविशत् ॥ यथादेवासुरेयुद्धेमहेंद्रंप्राप्यदानवान् ॥ १२॥ ततःशतसहस्राणिरथि
नांसर्वशःप्रभो ॥ उद्यतानिशरैस्तीव्रैस्तमेकंपरिवव्रिरे ॥ १३ ॥ सतेषांप्रवरान्योधान्हस्त्यश्वरथसादिनः॥ जघानसमरेशूरोधार्त्तराष्ट्रानचिंतयन्॥ १४॥ ते
षांव्यवसितंज्ञात्वाभीमसेनोजिघृक्षताम् ॥ समस्तानांवधेराजन्मतिंचक्रेमहामनाः॥ १५॥ततोरथंसमुत्सृज्यगदामादायपांडवः॥जघानधार्तराष्ट्राणांतंबलौ
घंमहार्णवम्॥ १६॥भीमसेनेप्रविष्टेतुधृष्टद्युम्नोपिपार्षतः॥द्रोणमुत्सृज्यतरसाप्रययौयत्रसौबलः॥ १७ ॥ निवार्यमहतींसेनांतावकानांनरर्षभः॥आससादर
थंशून्यंभीमसेनस्यसंयुगे॥ १८॥दृष्ट्वाविशोकंसमरेभीमसेनस्यसारथिम्॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजदुर्मनागतचेतनः ॥ १९ ॥ अपृच्छद्बाष्पसंरुद्धोनिःश्वसन्वाच
मीरयन्॥ममप्राणैःप्रियतमःक्वभीमइतिदुःखितः॥ २० ॥विशोकस्तमुवाचेदंधृष्टद्युम्नंकृतांजलिः॥संस्थाप्यमामिहबलीपांडवेयःपराक्रमी॥ २१ ॥

प्रविष्टोधार्तराष्ट्राणामेतद्बलमहार्णवम्॥ मामुक्त्वापुरुषव्याघ्रःप्रीतियुक्तमिदंवचः॥ २२॥ प्रतिपालयमांसूतनियम्याश्वान्मुहूर्तकम्॥यावदेतान्निहन्म्यद्ययइमे
मद्वधोद्यताः॥ २३॥ ततोदृष्ट्वाप्रधावंतंगदाहस्तंमहाबलम्॥ सर्वेषामेवसैन्यानांसंहर्षःसमजायत॥ २४॥ तस्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके॥भित्त्वाराजन्म
हाव्यूहंप्रविवेशवृकोदरः॥ २५॥ विशोकस्यवचःश्रुत्वाधृष्टद्युम्नोथपार्षतः॥ प्रत्युवाचततःसूतंरणमध्येमहाबलः॥ २६॥ नहिमेजीवितेनापिविद्यतेद्यप्रयोज
नम्॥ भीमसेनंरणेहित्वास्नेहमुत्सृज्यपांडवैः॥ २७॥ यदियामिविनाभीमंकिंमांक्षत्रंवदिष्यति॥ एकायनगतेभीमेमयिचावस्थितेयुधि॥ २८॥ अस्वस्तितस्य
कुर्वंतिदेवाःशक्रपुरोगमाः॥ यःसहायान्परित्यज्यस्वस्तिमानाव्रजेद्गृहम्॥ २९॥ ममभीमःसखाचैवसंबंधीचमहाबलः॥ भक्तोस्मान्भक्तिमांश्चाहंतमप्यरिनिषू
दनम्॥ ३०॥ सोहंतत्रगमिष्यामियत्रयातोवृकोदरः॥निघ्नंतंमांरिपून्पश्यदानवानिववासवम्॥३१॥एवमुक्त्वाततोवीरोययौमध्येनभारत॥ भीमसेनस्यमा
र्गेषुगदाप्रमथितैर्गजैः॥ ३२॥ सददर्शतदाभीमंदहंतंरिपुवाहिनीम्॥ वातोवृक्षानिवबलात्प्रभंजंतंरणेरिपून्॥ ३३॥ तेवध्यमानाःसमरेरथिनःसादिनस्तथा॥
पादातादंतिनश्चैवचक्रुरार्तस्वरंमहत्॥ ३४॥ हाहाकारश्चसंजज्ञेतवसैन्यस्यमारिष॥ वध्यतोभीमसेनेनकृतिनाचित्रयोधिना॥ ३५॥ ततःकृतास्त्रास्तेसर्वेपरि
वार्यवृकोदरम्॥ अभीताःसमवर्तंतशस्त्रवृष्ट्यापरंतप॥ ३६॥ अभिद्रुतंशस्त्रभृतांवरिष्ठंसमंततःपांडवंलोकवीरः॥ सैन्येनघोरेणसुसंहितेनदृष्ट्वाबलीपार्षतोभी
मसेनम्॥ ३७॥ अथोपगच्छच्छरविक्षतांगंपदातिनंक्रोधविषंवमंतम्॥ आश्वासयन्पार्षतोभीमसेनंगदाहस्तंकालमिवांतकाले॥३८॥विशल्यमेनंचचकार
तूर्णमारोपयच्चात्मरथेमहात्मा॥ भृशंपरिष्वज्यचभीमसेनमाश्वासयामाससशत्रुमध्ये॥ ३९॥ भ्रातॄनथोपेत्यतवापिपुत्रस्तस्मिन्विमर्देमहतिप्रवृत्ते॥ अयं
दुरात्माद्रुपदस्यपुत्रःसमागतोभीमसेनेनसार्धम्॥ ४०॥तंयामसर्वेमहताबलेनमावोरिपुःप्रार्थयतामनीकम्॥ श्रुत्वातुवाक्यंतममृष्यमाणाज्येष्ठाज्ञयानोदिता
धार्तराष्ट्राः॥ ४१॥ वधायनिष्पेतुरुदायुधास्तेयुगक्षयेकेतवोयद्वदुग्राः॥ प्रगृह्यचास्त्राणिधनूंषिवीराज्यांनेमिघोषैःप्रविकंपयंतः॥ ४२॥ शरैरवर्षन्द्रुपदस्य
पुत्रंयथांबुदाभूधरंवारिजालैः॥ निहत्यतांश्चापिशरैःसुतीक्ष्णैर्नविव्यथेसमरेचित्रयोधी॥ ४३॥ समभ्युदीर्णांश्चतवात्मजांस्तथानिशम्यवीरानभितःस्थितान्
रणे॥ जिघांसुरुग्रंद्रुपदात्मजोयुवाप्रमोहनास्त्रंयुयुजेमहारथः॥ ४४॥

॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३॥ ६४ ॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥६८॥ ६९॥

क्रुद्धोभृशंतवपुत्रेषुराजन्दैत्येषुयद्वत्समरेमहेंद्रः॥ ततोव्यमुह्यंतरणेनृवीराःप्रमोहनास्त्राहतबुद्धिसत्त्वाः॥ ४५॥ प्रदुद्रुवुःकुरवश्चैवसर्वेसवाजिनागाःसरथाःस
मंतात्॥ परीतकालानिवनष्टसंज्ञान्मोहोपेतांस्तवपुत्रान्निशम्य॥ ४६॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ द्रुपदंत्रिभिरासाद्यशरैर्विव्याधदारुणैः
॥४७॥सोतिविद्धस्ततोराजन्रणेद्रोणेनपार्थिवः॥अपायाद्द्रुपदोराजन्पूर्ववैरमनुस्मरन्॥ ४८॥ जित्वातुद्रुपदंद्रोणःशंखंदध्मौप्रतापवान्॥ तस्यशंखस्वनं
श्रुत्वावित्रेसुःसर्वसोमकाः॥ ४९॥ अथशुश्रावतेजस्वीद्रोणःशस्त्रभृतांवरः॥ प्रमोहनास्त्रेणरणेमोहितानात्मजांस्तव॥ ५०॥ ततोद्रोणोमहाराजत्वरितोभ्या
ययौरणात्॥ तत्रापश्यन्महेष्वासोभारद्वाजःप्रतापवान्॥ ५१॥ धृष्टद्युम्नंचभीमंचविचरंतौमहारणे॥ मोहाविष्टांश्चतेपुत्रानपश्यत्समहारथः॥ ५२॥ ततःप्र
ज्ञास्त्रमादायमोहनास्त्रंव्यनाशयत्॥ अथप्रत्यागतप्राणास्तवपुत्रामहारथाः॥ ५३॥ पुनर्युद्धायसमरेप्रययुर्भीमपार्षतौ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्राहसमाहूयस्वसैनि
कान्॥ ५४॥ गच्छंतुपदवींशक्त्याभीमपार्षतयोर्युधि॥ सौभद्रप्रमुखावीरारथाद्वादशदंशिताः॥ ५५॥ प्रवृत्तिमधिगच्छंतुनहिशुध्यतिमेमनः॥ तएवंसमनु
ज्ञाताःशूराविक्रांतयोधिनः॥५६॥बाढमित्येवमुक्त्वातुसर्वेपुरुषमानिनः॥ मध्यंदिनगतेसूर्येप्रययुःसर्वएवहि॥५७॥ केकयाद्रौपदेयाश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान्॥
अभिमन्युंपुरस्कृत्यमहत्यासेनयावृताः॥ ५८॥ तेकृत्वासमरेव्यूहंसूचीमुखमरिंदमाः॥ बिभिदुर्धार्तराष्ट्राणांतद्रथानीकमाहवे॥ ५९॥ तान्प्रयातान्महेष्वासा
नभिमन्युपुरोगमान्॥ भीमसेनभयाविष्टाधृष्टद्युम्नविमोहिता॥६०॥नसंवारयितुंशक्तातवसेनाजनाधिप॥मदमूर्च्छान्वितात्मावैप्रमदेवाध्वनिस्थिता॥६१॥
तेऽभिजातामहेष्वासाःसुवर्णविकृतध्वजाः॥ परीप्संतोभ्यधावंतधृष्टद्युम्नवृकोदरौ॥६२॥ तौचदृष्ट्वामहेष्वासावभिमन्युपुरोगमान्॥ बभूवतुर्मुदायुक्तौनिघ्नंतौ
तववाहिनीं॥ ६३॥ दृष्ट्वातुसहसायांतंपांचाल्योगुरुमात्मनः॥ नाशंसतवधंवीरःपुत्राणांतवभारत॥ ६४॥ ततोरथंसमारोप्यकैकेयस्यवृकोदरम्॥ अभ्यधा
वत्सुसंक्रुद्धोद्रोणमिष्वस्त्रपारगम्॥ ६५॥ तस्याभिपततस्तूर्णंभारद्वाजःप्रतापवान्॥ क्रुद्धश्चिच्छेदबाणेनधनुःशत्रुनिबर्हणः॥ ६६॥ अन्यांश्चशतशोबाणान्
प्रेषयामासपार्षते॥ दुर्योधनहितार्थायभर्तृपिंडमनुस्मरन्॥ ६७॥ अथान्यद्धनुरादायपार्षतःपरवीरहा॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यारुक्मपुंखैःशिलाशितैः॥ ६८॥
तस्यद्रोणःपुनश्चापंचिच्छेदामित्रकर्शनः॥ हयांश्चचतुरस्तूर्णंचतुर्भिःसायकोत्तमैः॥ ६९॥

॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५॥ इतिश्री० नै० भा० सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ७ ॥ ततइति ॥ १ ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥

वैवस्वतक्षयंघोरंप्रेषयामासभारत ॥ सारथिंचास्यभल्लेनप्रेषयामासमृत्यवे ॥ ७० ॥ हताश्वात्सरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः॥ आरुरोहमहाबाहुरभिमन्योर्म
हारथम्॥ ७१ ॥ ततःसरथनागाश्वासमकंपतवाहिनी ॥ पश्यतोभीमसेनस्यपार्षतस्यचपश्यतः ॥ ७२ ॥ तत्प्रभग्नंबलंदृष्ट्वाद्रोणेनामिततेजसा ॥ नाशक्नुवन्वा
रयितुंसमस्तास्तेमहारथाः ॥ ७३ ॥ वध्यमानंतुतत्सैन्यंद्रोणेननिशितैःशरैः ॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवक्षोभ्यमाणइवार्णवः ॥ ७४ ॥ तथादृष्ट्वाचतत्सैन्यंजहृषेतावकं
बलम्॥ दृष्ट्वाचार्यंसुसंक्रुद्धंपतंतंरिपुवाहिनीम्॥ चक्रुशुःसर्वतोयोधाःसाधुसाध्वितिभारत ॥७५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०संकुलयुद्धे
द्रोणपराक्रमेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनोराजामोहात्प्रत्यागतस्तदा ॥शरवर्षैःपुनर्भीमंप्रत्य
वारयदच्युतम्॥१॥ एकीभूतास्ततश्चैवतवपुत्रामहारथाः॥ समेत्यसमरेभीमंयोधयामासुरुद्यताः॥ २ ॥भीमसेनोपिसमरेसंप्राप्यस्वरथंपुनः॥ समारुह्यमहा
बाहुर्ययौयेनतवात्मजः॥ ३ ॥ प्रगृह्यचमहावेगंपरासुकरणंदृढम्॥ सज्जंशरासनंसंख्येशरैर्विव्याधतेसुतम्॥ ४ ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीमसेनंमहाबलम्॥ना
राचेनसुतीक्ष्णेनभृशंमर्मण्यताडयत्॥ ५ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासस्तवपुत्रेणधन्विना॥ क्रोधसंरक्तनयनोवेगेनाक्षिप्यकार्मुकम् ॥ ६ ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बा
ह्वोरुरसिचार्पयत्॥ सतत्रशुशुभेराजाशिखरैर्गिरिराडिव ॥ ७॥ तौदृष्ट्वासमरेक्रुद्धौविनिघ्नंतौपरस्परम् ॥दुर्योधनानुजाःसर्वेशूराःसंत्यक्तजीविताः ॥८॥ सं
स्मृत्यमंत्रितंपूर्वंनिग्रहेभीमकर्मणः॥ निश्चयंपरमंकृत्वानिग्रहीतुंप्रचक्रमुः॥ ९ ॥तानापततएवाजौभीमसेनोमहाबलः॥ प्रत्युद्ययौमहाराजगजःप्रतिगजानि
व॥ १० ॥भृशंक्रुद्धश्चतेजस्वीनाराचेनसमार्पयत्॥ चित्रसेनंमहाराजतवपुत्रंमहायशाः॥ ११ ॥तथेतरांस्तवसुतांस्ताडयामासभारत ॥ शरैर्बहुविधैःसंख्येरु
क्मपुंखैःसुतेजनैः ॥ १२ ॥ ततःसंस्थाप्यसमरेतान्यनीकानिसर्वशः ॥ अभिमन्युप्रभृतयस्तेद्वादशमहारथाः॥ १३ ॥ प्रेषिताधर्मराजेनभीमसेनपदानुगाः ॥
प्रतिजग्मुर्महाराजतवपुत्रान्महाबलान्॥ १४ ॥ दृष्ट्वारथस्थांस्तान्शूरान्सूर्याग्निसमतेजसः॥सर्वानेवमहेष्वासान्भ्राजमानान्श्रियावृतान्॥ १५॥ महाह
वेदीप्यमानान्सुवर्णमुकुटोज्ज्वलान्॥तत्यजुःसमरेभीमंतवपुत्रामहाबलाः ॥ १६ ॥तान्नामृष्यतकौंतेयोजीवमानागताइति॥ अन्वीयचपुनःसर्वांस्तवपुत्रा
नपीडयत्॥ १७॥ अथाभिमन्युंसमरेभीमसेनेनसंगतम्॥ पार्षतेनचसंप्रेक्ष्यतवसैन्येमहारथाः॥ १८॥

॥ १९ ॥२० ॥२१ ॥२२ ॥२३॥२४॥२५॥ २६॥२७॥२८॥२९॥३० ॥ ३१ ॥ ३२॥३३॥३४॥३५॥३६ ॥ इतिश्री० नै० भा० अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥७८॥ ॥छ॥ ॥ततइति॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥

दुर्योधनप्रभृतयःप्रगृहीतशरासनाः ॥ भृशमश्वैःप्रजवितैःप्रययुर्यत्रतेरथाः ॥ १९ ॥ अपराह्णेमहाराजप्रावर्ततमहारणः ॥ तावकानांचबलिनांपरेषांचैवभार
त॥ २० ॥ अभिमन्युर्विकर्णस्यहयान्हत्वामहाहवे ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ २१ ॥ हताश्वंरथमुत्सृज्यविकर्णस्तुमहारथः ॥ आरुरोहरथंरा
जंश्चित्रसेनस्यभारत ॥ २२ ॥ स्थितावेकरथेतौतुभ्रातरौकुलवर्धनौ ॥ आर्जुनिःशरजालेनच्छादयामासभारत॥ २३ ॥चित्रसेनोविकर्णश्चकार्ष्णिंपंचभिराय
सैः ॥ विव्यधातेनचाकंपत्कार्ष्णिर्मेरुरिवास्थितः ॥ २४ ॥ दुःशासनस्तुसमरेकेकयान्पंचमारिष ॥ योधयामासराजेंद्रतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५ ॥ द्रौपदेयार
णेक्रुद्धादुर्योधनमवारयन् ॥ शरैराशीविषाकारैःपुत्रंतवविशांपते ॥ २६ ॥ पुत्रोपितवदुर्धर्षोद्रौपद्यास्तनयान्रणे ॥ सायकैर्निशितैराजन्नाजघ्नानपृथक्पृथ
क् ॥ २७ ॥ तैश्चापिविद्धःशुशुभेरुधिरेणसमुक्षितः ॥ गिरिःप्रस्रवणैर्यद्वद्गैरिकादिविमिश्रितैः ॥ २८ ॥ भीष्मोपिसमरेराजन्पांडवानामनीकिनीं ॥ कालयामा
सबलवान्पालःपशुगणानिव ॥ २९ ॥ ततोगांडीवनिर्घोषःप्रादुरासीद्विशांपते ॥ दक्षिणेनवरूथिन्याःपार्थस्यारीन्विनिघ्नतः ॥ ३० ॥ उत्तस्थुःसमरेतत्रकबंधा
निसमंततः ॥ कुरूणांचैवसैन्येषुपांडवानांचभारत ॥ ३१ ॥ शोणितोदंशरावर्तंगजद्वीपंहयोर्मिणम् ॥ रथनौभिर्नरव्याघ्राःप्रतेरुःसैन्यसागरम् ॥ ३२ ॥ छिन्नह
स्ताविकवचाविदेहाश्चनरोत्तमाः ॥ दृश्यंतेपतितास्तत्रशतशोथसहस्रशः ॥ ३३ ॥ निहतैर्मत्तमातंगैःशोणितौघपरिप्लुतैः ॥ भूर्भातिभरतश्रेष्ठपर्वतैराचितायथा
॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामतवतेषांचभारत ॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चिद्योयुद्धंनाभिकांक्षति ॥ ३५ ॥ एवंयुयुधिरेवीराःप्रार्थयानामहद्यशः ॥ तावकाःपांडवैःसार्ध
माकांक्षंतोजयंयुधि ॥ ३६ ॥ ॥ इतिश्रीम० भी० भीष्मवधप० संकुलयुद्धेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततोदुर्योधनो
राजालोहितायतिभास्करे ॥ संग्रामरभसोभीमंहंतुकामोभ्यधावत ॥ १ ॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यनृवीरंदृढवैरिणम् ॥ भीमसेनःसुसंक्रुद्धइदंवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥
अयंसकालःसंप्राप्तोवर्षपूगाभिवांछितः ॥ अद्यत्वांनिहनिष्यामियदिनोत्सृजसेरणम् ॥ ३ ॥ अद्यकुंत्याःपरिक्लेशंवनवासंचकृत्स्नशः ॥ द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंप्रण
ष्यामिहतेत्वयि ॥ ४ ॥ यत्पुरामत्सरीभूत्वापांडवानवमन्यसे ॥ तस्यपापस्यगांधारेपश्यव्यसनमागतम् ॥ ५ ॥ कर्णस्यमतमास्थायसौबलस्यचयत्पुरा ॥ अचिंत्य
पांडवान्कामाद्यथेष्टंकृतवानसि ॥ ६ ॥ याचमानंचयन्मोहाद्दाशार्हमवमन्यसे ॥ उलूकस्यसमादेशंयद्ददासिचहृष्टवत् ॥ ७ ॥

॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४॥ ॥इतिश्री ० नै भा ० ऊनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ६ ॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥
अन्योन्यागस्कृतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनम्॥ मुहूर्तास्तमितेसूर्येचक्रुर्युद्धंसुदारुणम्॥ ६० ॥ रथिनःसादिनश्चाथव्यकीर्यंतसहस्रशः ॥ ततःशांतनवःक्रुद्धःशरैः
सन्नतपर्वभिः॥ ६१ ॥ नाशयामाससेनांतांभीष्मस्तेषांमहात्मनाम्॥ पंचालानांचसैन्यानिशरैर्निन्येयमक्षयम्॥ ६२ ॥ एवंभित्त्वामहेष्वासःपांडवानामनीकि
नीं॥ कृत्वाऽवहारंसैन्यानांययौस्वशिबिरंनृप॥ ६३ ॥ धर्मराजोपिसंप्रेक्ष्यधृष्टद्युम्नवृकोदरौ॥ मूर्ध्निचैतावुपाघ्रायप्रहृष्टःशिबिरंययौ ॥ ६४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभा
रतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप ० षष्ठदिवसावहारेऊनाशीतितमोऽध्यायः॥ ७९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥अथशूरामहाराजपरस्पर
कृतागसः॥ जग्मुःस्वशिबिराण्येवरुधिरेणसमुक्षिताः॥ १ ॥ विश्रम्यचयथान्यायंपूजयित्वापरस्परम्॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतभूयोयुद्धचिकीर्षया॥ २ ॥ ततस्तव
सुतोराजंश्चिंतयाभिपरिप्लुतः॥ विस्रवच्छोणिताक्तांगःपप्रच्छेदंपितामहम्॥ ३ ॥ सैन्यानिरौद्राणिभयानकानिव्यूढानिसम्यग्बहुलध्वजानि ॥ विदार्यहत्वाच
निपीड्यशूरास्तेपांडवानांत्वरितामहारथाः॥ ४ ॥ संमोह्यसर्वान्युधिकीर्तिमंतोव्यूहंचतंमकरंवज्रकल्पम्॥ प्रविश्यभीमेनरणेहतोस्मिघोरैःशरैर्मृत्युदंडप्रकाशैः
॥ ५ ॥ क्रुद्धंतमुद्वीक्ष्यभयेनराजन्संमूर्च्छितोनलभेशांतिमद्य॥ इच्छेप्रसादात्तवसत्यसंधप्राप्तुंजयंपांडवेयांश्चहंतुम्॥ ६ ॥ तेनैवमुक्तःप्रहसन्महात्मादुर्योधनंम
न्युगतंविदित्वा॥ तंप्रत्युवाचाविमनामनस्वीगंगासुतःशस्त्रभृतांवरिष्ठः॥ ७॥ परेणयत्नेनविगाह्यसेनांसर्वात्मनाहंतवराजपुत्र॥ इच्छामिदातुंविजयंसुखंचन
चात्मानंछादयेहंत्वदर्थे॥ ८ ॥ एतेतुरौद्राबहवोमहारथायशस्विनःशूरतमाःकृतास्त्राः॥ येपांडवानांसमरेसहायाजितक्लमारोषविषंवमंति॥ ९ ॥ तेनैवशक्याःस
हसाविजेतुंवीर्योद्धताःकृतवैरास्त्वयाच॥ अहंसेनांप्रतियोत्स्यामिराजन्सर्वात्मनाजीवितंत्यज्यवीर॥ १० ॥ रणेतवार्थायमहानुभावनजीवितंरक्ष्यतमंममा
द्य॥ सर्वांस्तवार्थायसदेवदैत्यान्घोरान्दहेयंकिमुशत्रुसेनाम्॥ ११ ॥ तान्पांडवान्योधयिष्यामिराजन्प्रियंचतेसर्वमहंकरिष्ये ॥ श्रुत्वैवचैतद्वचनंतदानींदुर्यो
धनःप्रीतमनाबभूव॥ १२ ॥ सर्वाणिसैन्यानिततःप्रहृष्टोनिर्गच्छतेत्याहनृपांश्चसर्वान्॥ तदाज्ञयातानिविनिर्ययुर्द्रुतंगजाश्वपादातरथायुतानि॥ १३ ॥ प्रहर्षयु
क्तानितुतानिराजन्महांतिनानाविधशस्त्रवंति॥ स्थितानिनागाश्वपदातिमंतिविरेजुराजौतवराजन्बलानि॥ १४॥ शस्त्रास्त्रविद्भिर्नरवीरयोधैरधिष्ठिताःसैन्य
गणास्त्वदीयाः॥ रथौघपादातगजाश्वसंघैःप्रयाद्भिराजौविधिवत्प्रणुन्नैः॥ १५॥

॥१६॥१७॥१८॥१९॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०अशीतितमोऽध्यायः ॥८०॥ ॥ छ ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥१६॥१७॥ १८ ॥ १९ ॥

समुद्धतंवैतरुणार्कवर्णंरजोबभौच्छादयत्सूर्यरश्मीन्॥ रेजुःपताकारथदंतिसंस्थावातेरिताभ्राम्यमाणाःसमंतात् ॥ १६ ॥ नानारंगाःसमरेतत्रराजन्मेघैर्यु
ताविद्युतःखेयथैव ॥ वृंदैःस्थिताश्चापिसुसंप्रयुक्ताश्चकाशिरेदंतिगणाःसमंतात् ॥ १७॥ धनूंषिविस्फारयतांनृपाणांबभूवशब्दस्तुमुलोऽतिघोरः ॥ विमथ्यतो
देवमहासुरौघैर्यथार्णवस्यादियुगेतदानीम् ॥ १८ ॥ तदुग्रनागंबहुरूपवर्णंतवात्मजानांसमुदीर्णमेवम् ॥ बभूवसैन्यंरिपुसैन्यहंतृयुगांतमेघौघनिभंतदानीं
॥ १९॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०भीष्मदुर्योधनसंवादेअशीतितमोऽध्यायः॥८०॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥संजयउवाच॥
अथात्मजंतवपुनर्गांगेयोध्यानमास्थितम्॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठःसंप्रहर्षकरंवचः॥ १ ॥ अहंद्रोणश्चशल्यश्चकृतवर्माचसात्वतः ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चभगदत्तो
थसौबलः॥ २ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौबाह्लीकःसहबाह्लिकैः ॥ त्रिगर्तराजोबलवान्मागधश्चसुदुर्जयः ॥ ३ ॥ बृहद्बलश्चकौसल्यश्चित्रसेनोविविंशतिः ॥ रथा
श्चबहुसाहस्राःशोभनाश्चमहाध्वजाः॥ ४॥ देशजाश्चहयाराजन्स्वारूढाहयसादिभिः ॥ गजेंद्राश्चमदोद्वृत्ताःप्रभिन्नकरटामुखाः॥ ५॥ पादाताश्चतथाशूराना
नाप्रहरणध्वजाः ॥ नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थेयोद्धुमुद्यताः ॥ ६ ॥ एतेचान्येचबहवस्त्वदर्थेत्यक्तजीविताः ॥ देवानपिरणेजेतुंसमर्थाइतिमेमतिः॥ ७॥ अव
श्यंहिमयाराजंस्तववाच्यंहितंसदा ॥ अशक्याःपांडवाजेतुंदेवैरपिसवासवैः ॥ ८ ॥ वासुदेवसहायाश्चमहेंद्रसमविक्रमाः ॥ सर्वथाहंतुराजेंद्रकरिष्येवचनंतव
॥ ९॥ पांडवांश्चरणेजेष्येमांवाजेष्यंतिपांडवाः॥ एवमुक्त्वाददावस्मैविशल्यकरणींशुभाम्॥ १०॥ ओषधींवीर्यसंपन्नांविशल्यश्चाभवत्तदा॥ततःप्रभातेविम
लेस्वेनसैन्येनवीर्यवान्॥ ११ ॥ अव्यूहतस्वयंव्यूहंभीष्मोव्यूहविशारदः॥ मंडलंमनुजश्रेष्ठोनानाशस्त्रसमाकुलम् ॥ १२ ॥ संपूर्णयोधमुख्यैश्चतथादंतिपदाति
भिः॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्परिवारितम्॥ १३ ॥अश्ववृंदैर्महद्भिश्चऋष्टितोमरधारिभिः॥नागेनागेरथाःसप्तसप्तचाश्वारथेरथे॥ १४॥अन्वश्वंदशधानुष्का
धानुष्केदशचर्मिणः॥ एवंव्यूढंमहाराजतवसैन्यंमहारथैः॥ १५॥ स्थितंरणायमहतेभीष्मेणयुधिपालितम्॥ दशाश्वानांसहस्राणिदंतिनांचतथैवच॥ १६॥र
थानामयुतंचापिपुत्राश्चतवदंशिताः॥ चित्रसेनादयःशूराअभ्यरक्षन्पितामहम्॥ १७॥ रक्ष्यमाणाःसतैःशूरैर्गोप्यमानाश्चतेनते ॥ सन्नद्धाःसमदृश्यंतराजानं
श्चमहाबलाः॥ १८॥ दुर्योधनस्तुसमरेदंशितोरथमास्थितः॥ व्यराजतश्रियाजुष्टोयथाशक्रस्त्रिविष्टपे॥ १९॥

ततःशब्दोमहानासीत्पुत्राणांतवभारत ॥ रथघोषश्चविपुलोवादित्राणांचनिःस्वनः ॥ २० ॥ भीष्मेणधार्तराष्ट्राणांव्यूढःप्रत्यङ्मुखोयुधि ॥ मंडलःसमहाव्यूहो
दुर्भेद्योऽमित्रघातनः ॥ २१ ॥ सर्वतःशुशुभेराजन्रणेऽरीणांदुरासदः ॥ मंडलंतुसमालोक्यव्यूहंपरमदुर्जयम् ॥ २२ ॥ स्वयंयुधिष्ठिरोराजावज्रंव्यूहमथाकरोत् ॥
तथाव्यूढेष्वनीकेषुयथास्थानमवस्थिताः ॥ २३ ॥ रथिनःसादिनःसर्वेसिंहनादमथानदन् ॥ बिभित्सवस्ततोव्यूहंनिर्ययुर्युद्धकांक्षिणः ॥ २४ ॥ इतरेतरतःशू
राःसहसैन्याःप्रहारिणः ॥ भारद्वाजोययौमत्स्यंद्रौणिश्चापिशिखंडिनम् ॥ २५ ॥ स्वयंदुर्योधनोराजापार्षतंसमुपाद्रवत् ॥ नकुलःसहदेवश्चमद्रराजानमीयतुः
॥ २६ ॥ विंदानुविंदावावंत्याविरावंतमभिद्रुतौ ॥ सर्वेनृपास्तुसमरेधनंजयमयोधयन् ॥ २७ ॥ भीमसेनोरणेयांतंहार्दिक्यंसमवारयत् ॥ चित्रसेनंविकर्णंच
तथादुर्मर्षणंविभुः ॥ २८ ॥ आर्जुनिःसमरेराजंस्तवपुत्रानयोधयत् ॥ प्राग्ज्योतिषोमहेष्वासोहैडिंबंराक्षसोत्तमम् ॥ २९ ॥ अभिदुद्राववेगेनमत्तोमत्तमिवद्विपम् ॥
अलंबुषस्तदाराजन्सात्यकिंयुद्धदुर्मदम् ॥ ३० ॥ ससैन्यंसमरेक्रुद्धोराक्षसःसमुपाद्रवत् ॥ भूरिश्रवारणेयत्तोधृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३१ ॥ श्रुतायुषंचराजानंधर्म
पुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ चेकितानश्चसमरेकृपमेवान्वयोधयत् ॥ ३२ ॥ शेषाःप्रतिययुर्यत्ताभीष्ममेवमहारथम् ॥ ततोराजसमूहास्तेपरिवव्रुर्धनंजयम् ॥ ३३ ॥ शक्तितो
मरनाराचगदापरिघपाणयः ॥ अर्जुनोथभृशंक्रुद्धोवार्ष्णेयमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ पश्यमाधवसैन्यानिधार्तराष्ट्रस्यसंयुगे ॥ व्यूढानिव्यूहविदुषागांगेयेनमहा
त्मना ॥ ३५ ॥ युद्धाभिकामान्शूरांश्चपश्यमाधवदंशितान् ॥ त्रिगर्त्तराजंसहितंभ्रातृभिःपश्यकेशव ॥ ३६ ॥ अद्यैतान्नाशयिष्यामिपश्यतस्तेजनार्दन ॥ यइ
मेमांयदुश्रेष्ठयोद्धुकामारणाजिरे ॥ ३७ ॥ एतदुक्त्वातुकौंतेयोधनुर्ज्यामवमृज्यच ॥ ववर्षशरवर्षाणिनराधिपगणान्प्रति ॥ ३८ ॥ तेपितंपरमेष्वासाःशरवर्षै
रपूरयन् ॥ तडागंवारिधाराभिर्यथाप्रावृषितोयदाः ॥ ३९ ॥ हाहाकारोमहानासीत्तवसैन्येविशांपते ॥ छाद्यमानौरणेकृष्णौशरैर्दृष्ट्वामहारणे ॥ ४० ॥ देवादेव
र्षयश्चैवगंधर्वाश्चसहोरगैः ॥ विस्मयंपरमंजग्मुर्दृष्ट्वाकृष्णौतथागतौ ॥ ४१ ॥ ततःक्रुद्धोऽर्जुनोराजन्नैंद्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ तत्राद्भुतमपश्यामविजयस्यपराक्रमं
॥ ४२ ॥ शस्त्रवृष्टिंपरैर्मुक्तांशरौघैर्यदवारयत् ॥ नचतत्राप्यनिर्भिन्नःकश्चिदासीद्विशांपते ॥ ४३ ॥ तेषांराजसहस्राणांहयानांदंतिनांतथा ॥ द्वाभ्यांत्रिभिःशरै
श्चान्यान्पार्थोविव्याधमारिष ॥ ४४ ॥ तेहन्यमानाःपार्थेनभीष्मंशांतनवंययुः ॥ अगाधेमज्जमानानांभीष्मःपोतोभवत्तदा ॥ ४५ ॥

॥४६॥ ॥इतिभी०नै०भा०एकाशीतितमोऽध्यायः॥८१॥ ॥छ॥ ॥तथेति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

आपतद्भिस्तुतैस्तत्रप्रभग्नंतावकंबलम्॥संचुक्षुभेमहाराजवातैरिवमहार्णवः॥४६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सप्तमयुद्धदिवसेएकाशी
तितमोऽध्यायः॥८१॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥तथाप्रवृत्तेसंग्रामेनिवृत्तेचसुशर्मणि॥भग्नेषुचापिवीरेषुपांडवेनमहात्मना॥१॥
क्षुभ्यमाणेबलेतूर्णंसागरप्रतिमेतव॥प्रत्युद्यातेचगांगेयेत्वरितंविजयंप्रति॥२॥दृष्ट्वादुर्योधनोराजारणेपार्थस्यविक्रमम्॥त्वरमाणःसमभ्येत्यसर्वांस्तानब्र
वीन्नृपान्॥३॥तेषांतुप्रमुखेशूरंसुशर्माणंमहाबलम्॥मध्येसर्वस्यसैन्यस्यभृशंसंहर्षयन्निव॥४॥एषभीष्मःशांतनवोयोद्धुकामोधनंजयम्॥सर्वात्मनाकुरु
श्रेष्ठस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥५॥तंप्रयांतंरणेवीरंसर्वसैन्येनभारतम्॥संयत्ताःसमरेसर्वेपालयध्वंपितामहम्॥६॥बाढमित्येवमुक्त्वातुतान्यनीकानिसर्वशः॥
नरेंद्राणांमहाराजसमाजग्मुःपितामहम्॥७॥ततःप्रयातःसहसाभीष्मःशांतनवोर्जुनम्॥रणेभारतमायांतमाससादमहाबलः॥८॥महाश्वेताश्वयुक्तेनभीम
वानरकेतुना॥महतामेघनादेनरथेनातिविराजता॥९॥समरेसर्वसैन्यानामुपयांतंधनंजयम्॥अभवत्तुमुलोनादोभयाद्दृष्ट्वाकिरीटिनम्॥१०॥अभीषुह
स्तंकृष्णंचदृष्ट्वादित्यमिवापरम्॥मध्यंदिनगतंसंख्येनशेकुःप्रतिवीक्षितुम्॥११॥तथाशांतनवंभीष्मंश्वेताश्वंश्वेतकार्मुकम्॥नशेकुःपांडवाद्रष्टुंश्वेतंग्रहमिवो
दितम्॥१२॥ससर्वतःपरिवृतस्त्रिगर्तैःसुमहात्मभिः॥भ्रातृभिःसहपुत्रैश्चतथान्यैश्चमहारथैः॥१३॥भारद्वाजस्तुसमरेमत्स्यंविव्याधपत्रिणा॥ध्वजंचास्य
शरेणाजौधनुश्चैकेनचिच्छिदे॥१४॥तदपास्यधनुश्छिन्नंविराटोवाहिनीपतिः॥अन्यदादत्तवेगेनधनुर्भारसहंदृढम्॥१५॥शरांश्चाशीविषाकारान्ज्वलिता
न्पन्नगानिव॥द्रोणंत्रिभिश्चविव्याधचतुर्भिश्चास्यवाजिनः॥१६॥ध्वजमेकेनविव्याधसारथिंचास्यपंचभिः॥धनुरेकेषुणाविध्यत्तत्राक्रुध्यद्द्विजर्षभः॥१७॥
तस्यद्रोणोवधीदश्वान्शरैःसन्नतपर्वभिः॥अष्टाभिर्भरतश्रेष्ठसूतमेकेनपत्रिणा॥१८॥सहताश्वादवप्लुत्यस्यंदनाद्धतसारथिः॥आरुरोहरथंतूर्णंपुत्रस्यरथिनां
वरः॥१९॥ततस्तुतौपितापुत्रौभारद्वाजंरथेस्थितौ॥महताशरवर्षेणवारयामासतुर्बलात्॥२०॥भारद्वाजस्ततःक्रुद्धःशरमाशीविषोपमम्॥चिक्षेपसमरेतूर्णं
शंखंप्रतिजनेश्वरः॥२१॥सतस्यहृदयंभित्त्वापीत्वाशोणितमाहवे॥जगामधरणींबाणोलोहितार्द्रवरच्छदः॥२२॥सपपातरणेतूर्णंभारद्वाजशराहतः॥धनु
स्त्यक्त्वाशरांश्चैवपितुरेवसमीपतः॥२३॥हतंतमात्मजंदृष्ट्वाविराटःप्राद्रवद्भयात्॥उत्सृज्यसमरेद्रोणंव्यात्ताननमिवांतकम्॥२४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

भारद्वाजस्ततस्तूर्णंपांडवानांमहाचमूम् ॥ दारयामाससमरेशतशोथसहस्रशः ॥ २५॥ शिखंडीतुमहाराजद्रौणिमासाद्यसंयुगे ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचै
स्त्रिभिराशुगैः॥ २६ ॥ सबभौरथशार्दूलोललाटेसंस्थितैस्त्रिभिः॥ शिखरैःकांचनमयैर्मेरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः॥ २७॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोनिमेषार्धाच्छिखंडि
नः॥ ध्वजंसूतमथोराजंस्तुरगानायुधानिच ॥ २८॥ शरैर्बहुभिराच्छिद्यपातयामाससंयुगे ॥ सहताश्वादवप्लुत्यरथाद्वैरथिनांवरः॥ २९॥ खड्गमादायसुशितंवि
मलंचशरावरम्॥ श्येनवद्व्यचरत्क्रुद्धःशिखंडीशत्रुतापनः॥ ३०॥ सखड्गस्यमहाराजचरतस्तस्यसंयुगे ॥ नांतरंददृशेद्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ ३१॥ ततःशरस
हस्राणिबहूनिभरतर्षभ॥ प्रेषयामाससमरेद्रौणिःपरमकोपनः॥ ३२॥ तामापतंतींसमरेशरवृष्टिंसुदारुणाम्॥ असिनातीक्ष्णधारेणचिच्छेदबलिनांवरः॥ ३३॥
ततोस्यविमलंद्रौणिःशतचंद्रंमनोरमम्॥ चर्माच्छिनदसिंचास्यखंडयामाससंयुगे॥ ३४॥ शितैस्तुबहुशोराजन्तंचविव्याधपत्रिभिः॥ शिखंडीतुततःखड्गंखं
डितंतेनसायकैः ॥३५॥ आविध्यव्यसृजत्तूर्णंज्वलंतमिवपन्नगम्॥ तमापतंतंसहसाकालानलसमप्रभम्॥३६॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम्॥
शिखंडिनंचविव्याधशरैर्बहुभिरायसैः॥ ३७॥ शिखंडीतुभृशंराजंस्ताड्यमानःशितैःशरैः॥ आरुरोहरथंतूर्णंमाधवस्यमहात्मनः ॥ ३८ ॥ सात्यकिश्चापिसंक्रुद्धो
राक्षसंक्रूरमाहवे॥ अलंबुषंशरैस्तीक्ष्णैर्विव्याधबलिनांवरः॥ ३९ ॥ राक्षसेंद्रस्ततस्तस्यधनुश्चिच्छेदभारत॥ अर्धचंद्रेणसमरेतंचविव्याधसायकैः॥ ४० ॥ मा
यांचराक्षसींकृत्वाशरवर्षैरवाकिरत्॥ तत्राद्भुतमपश्यामशैनेयस्यपराक्रमम्॥ ४१ ॥ असंभ्रमस्तुसमरेवध्यमानःशितैःशरैः॥ ऐंद्रमस्त्रंचवार्ष्णेयोयोजयामास
भारत॥ ४२ ॥ विजयाद्यदनुप्राप्तंमाधवेनयशस्विना॥ तदस्त्रंभस्मसात्कृत्वामायांतांराक्षसींतदा॥ ४३ ॥ अलंबुषंशरैरन्यैरभ्याकिरतसर्वतः॥ पर्वतंवारिधा
राभिःप्रावृषीवबलाहकः॥ ४४॥ तत्तथापीडितंतेनमाधवेनयशस्विना॥ प्रदुद्रावभयाद्रक्षस्त्यक्त्वासात्यकिमाहवे॥ ४५ ॥ तमजेयंराक्षसेंद्रंसंख्येमघवताअ
पि॥ शैनेयःप्राणदज्जित्वायोधानांतवपश्यताम्॥ ४६ ॥न्यहनत्तावकांश्चापिसात्यकिःसत्यविक्रमः॥ निशितैर्बहुभिर्बाणैस्तेद्रवंतभयार्दिताः॥ ४७ ॥एतस्मि
न्नेवकालेतुद्रुपदस्यात्मजोबली ॥ धृष्टद्युम्नोमहाराजपुत्रंतवजनेश्वरम्॥ ४८॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ सच्छाद्यमानोविशिखैर्धृष्टद्युम्नेनभारत
॥ ४९ ॥ विव्यथेनचराजेंद्रतवपुत्रोजनेश्वर॥ धृष्टद्युम्नंचसमरेतूर्णंविव्याधपत्रिभिः॥ ५०॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५॥५६॥५७॥५८॥५९॥६०॥६१॥६२॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥७३॥ ॥ वहूनीति ॥ १॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

षष्ट्याचत्रिंशताचैवतदद्भुतमिवाभवत् ॥ तस्यसेनापतिःक्रुद्धोधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ ५१ ॥ हयांश्चचतुरःशीघ्रंनिजघानमहाबलः ॥ शरैश्चैनंसुनिशितैःक्षिप्रंवि
व्याधसप्तभिः ॥ ५२ ॥ सहताश्वान्महाबाहुरवप्लुत्यरथाद्बली ॥ पदातिरसिमुद्यम्यप्राद्रवत्पार्षतंप्रति ॥ ५३ ॥ शकुनिस्तंसमभ्येत्यराजगृद्धीमहाबलः ॥ राजानं
सर्वलोकस्यरथमारोपयत्स्वकम् ॥ ५४ ॥ ततोनृपंपराजित्यपार्षतःपरवीरहा ॥ न्यहनत्तावकंसैन्यंवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ५५ ॥ कृतवर्मारणेभीमंशरैराछंन्महा
रथः ॥ प्रच्छादयामासचतंमहामेघोरविंयथा ॥ ५६ ॥ ततःप्रहस्यसमरेभीमसेनःपरंतपः ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःसायकान्कृतवर्मणे ॥ ५७ ॥ तैरर्द्यमानोतिरथः
सात्वतःसत्यकोविदः ॥ नाकंपतमहाराजभीमंचार्छंच्छितैःशरैः ॥ ५८ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वाभीमसेनोमहारथः ॥ सारथिंपातयामाससध्वजंसुपरिष्कृतम्
॥ ५९ ॥ शरैर्बहुविधैश्चैनमाचिनोत्परवीरहा ॥ शकलीकृतसर्वांगोहताश्वःप्रत्यदृश्यत ॥ ६० ॥ हताश्वश्चततस्तूर्णंवृषकस्यरथंययौ ॥ स्यालस्यतेमहाराजतवपुत्र
स्यपश्यतः ॥ ६१ ॥ भीमसेनोपिसंक्रुद्धस्तवसैन्यमुपाद्रवत् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोदंडपाणिरिवांतकः ॥ ६२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०द्वैरथे
द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ बहूनिहिविचित्राणिद्वैरथानिस्मसंजय ॥ पांडूनांमामकैःसार्धमश्रौषंतवजल्पतः ॥ १ ॥
नचैवमामकंकिंचित्हृष्टंशंससिसंजय ॥ नित्यंपांडुसुतान्हृष्टानभग्नान्संप्रशंससि ॥ २ ॥ जीयमानान्विमनसोमामकान्विगतौजसः ॥ वदसेसंयुगेसूतदिष्टमे
तन्नसंशयः ॥ ३ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंयुद्धेचेष्टंतितावकाः ॥ दर्शयानाःपरंशक्त्यापौरुषंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ गंगायाःसुरनद्यावैस्वादुभूत्वाय
थोदकम् ॥ महोदधेर्गुणाभ्यासाल्लवणत्वंनिगच्छति ॥ ५ ॥ तथातत्पौरुषंराजंस्तावकानांपरंतप ॥ प्राप्यपांडुसुतान्वीरान्व्यर्थंभवतिसंयुगे ॥ ६ ॥ घटमानान्य
थाशक्तिकुर्वाणान्कर्मदुष्करम् ॥ नदोषेणकुरुश्रेष्ठकौरवान्गंतुमर्हसि ॥ ७ ॥ तवापराधात्सुमहान्सपुत्रस्यविशांपते ॥ पृथिव्याःप्रक्षयोघोरोयमराष्ट्रविवर्धनः
॥ ८ ॥ आत्मदोषात्समुत्पन्नंशोचितुंनार्हसेनृप ॥ नहिरक्षंतिराजानःसर्वथात्रापिजीवितम् ॥ ९ ॥ युद्धेसुकृतिनांलोकानिच्छंतोवसुधाधिपाः ॥ चमूंविगाह्ययु
द्ध्यंतेनित्यंस्वर्गपरायणाः ॥ १० ॥ पूर्वाह्णेतुमहाराजप्रावर्ततजनक्षयः ॥ तंत्वमेकमनाभूत्वाशृणुदेवासुरोपमम् ॥ ११ ॥ आवंत्यौतुमहेष्वासौमहासेनौमहाब
लौ ॥ इरावंतमभिप्रेक्ष्यसमेयातांरणोत्कटौ ॥ १२ ॥

॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥नागराजःकौरव्यस्तस्यसुताउलूपीतस्याःसुतइरावान् ॥२३॥२४॥२५॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ निष्ठानकःसव्यथःशब्दः ॥ ३१ ॥

तेषांप्रववृतेयुद्धंसुमहल्लोमहर्षणम्॥ इरावांस्तुसुसंक्रुद्धोभ्रातरौदेवरूपिणौ ॥ १३ ॥ विव्याधनिशितैस्तूर्णंशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ तावेनंप्रत्यविध्येतांसमरेचित्र
योधिनौ॥ १४॥ युध्यतांहितथाराजन्विशेषोनव्यदृश्यत॥ यततांशत्रुनाशायकृतप्रतिकृतैषिणाम्॥ १५॥ इरावांस्तुततोराजन्ननुविंदस्यसायकैः॥ चतुर्भिश्च
तुरोवाहाननयद्यमसादनम्॥ १६॥ भल्लाभ्यांचतुतीक्ष्णाभ्यांधनुःकेतुंचमारिष॥ चिच्छेदसमरेराजंस्तदद्भुतमिवाभवत्॥ १७॥ त्यक्त्वानुविंदोथरथंविंदस्यरथ
मास्थितः॥ धनुर्गृहीत्वापरमंभारसाधनमुत्तमम्॥ १८॥ तावेकस्थौरणेवीरावावंत्यौरथिनांवरौ ॥ शरान्मुमुचतुस्तूर्णमिरावतिमहात्मनि॥ १९॥ ताभ्यांमु
क्तामहावेगाःशराःकांचनभूषणाः॥ दिवाकरपथंप्राप्यच्छादयामासुरंबरम्॥ २०॥ इरावांस्तुरणेक्रुद्धोभ्रातरौतौमहारथौ॥ ववर्षशरवर्षेणसारथिंचाप्यपात
यत्॥ २१॥ तस्मिंस्तुपतितेभूमौगतसत्त्वेतुसारथौ॥ रथःप्रदुद्रावदिशःसमुद्भ्रांतहयस्ततः॥ २२॥ तौसजित्वामहाराजनागराजसुतासुतः॥ पौरुषंख्यापयंस्तूर्णं
व्यधमत्तववाहिनीम्॥ २३॥ सावध्यमानासमरेधार्तराष्ट्रीमहाचमूः॥ वेगान्बहुविधांश्चक्रेविषंपीत्वेवमानवः॥ २४॥ हैडिंबोराक्षसेंद्रस्तुभगदत्तंसमाद्रवत्॥
रथेनादित्यवर्णेनसध्वजेनमहाबलः॥ २५॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजानागराजंसमास्थितः॥ यथावज्रधरःपूर्वंसंग्रामेतारकामये॥ २६॥ तत्रदेवाःसगंधर्वाऋषयश्च
समागताः॥ विशेषंनस्मविविदुर्हैडिंबभगदत्तयोः॥ २७॥ यथासुरपतिःशक्रस्त्रासयामासदानवान्॥ तथैवसमरेराजाद्रावयामासपांडवान्॥ २८॥ तेनविद्रा
व्यमाणास्तेपांडवाःसर्वतोदिशम्॥ त्रातारंनाभ्यगच्छंतःस्वेष्वनीकेषुभारत ॥ २९ ॥ भैमसेनिंरथस्थंतुतत्रापश्यामभारत ॥ शेषाविमनसोभूत्वाप्राद्रवंतमहार
थाः॥ ३०॥ निवृत्तेषुतुपांडूनांपुनःसैन्येषुभारत॥ आसीन्निष्ठानकोघोरस्तवसैन्यस्यसंयुगे॥ ३१॥ घटोत्कचस्ततोराजन्भगदत्तंमहारणे॥ शरैःप्रच्छादयामा
समेरुंगिरिमिवांबुदः ॥ ३२॥ निहत्यतान्शरान्राजाराक्षसस्यधनुश्च्युतान् ॥ भैमसेनिंरणेतूर्णंसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ३३ ॥ सताड्यमानोबहुभिःशरैःसन्नत
पर्वभिः॥ नविव्यथेराक्षसेंद्रोभिद्यमानइवाचलः॥ ३४॥ तस्यप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरांश्चचतुर्दश ॥ प्रेषयामाससमरेतांश्चिच्छेदसराक्षसः ॥ ३५॥ सतांश्छि
त्त्वामहाबाहुस्तोमरान्निशितैःशरैः॥ भगदत्तंचविव्याधसप्तत्याकंकपत्रिभिः ॥ ३६ ॥ ततःप्राग्ज्योतिषोराजाप्रहसन्निवभारत॥ तस्याश्वांश्चतुरःसंख्येपातया
माससायकैः॥ ३७॥ सहताश्वेरथेतिष्ठन्राक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ शक्तिंचिक्षेपवेगेनप्राग्ज्योतिषगजंप्रति॥ ३८॥

॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥३७॥३८॥

॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥ ५४॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥८३॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥
तामापतंतींसहसाहेमदंडांसुवेगिनीम् ॥ त्रिधाचिच्छेदनृपतिःसाव्यकीर्यतमेदिनीम् ॥ ३९ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वाहैडिंबःप्राद्रवद्भयात् ॥ यथेंद्रस्यरणात्पूर्वंनमु
चिर्दैत्यसत्तमः ॥ ४० ॥ तंविजित्यरणेशूरंविक्रांतंख्यातपौरुषम् ॥ अजेयंसमरेवीरंयमेनवरुणेनच॥४१॥पांडवींसमरेसेनांसंममर्दसकुंजरः ॥ यथावनगजोरा
जन्मृद्नंश्चरतिपद्मिनीम् ॥ ४२ ॥ मद्रेश्वरस्तुसमरेयमाभ्यांसमसज्जत ॥ स्वस्रीयौछादयांचक्रेशरौघैःपांडुनंदनौ ॥ ४३॥ सहदेवस्तुसमरेमातुलंदृश्यसंगतम् ॥ अ
वारयच्छरौघेणमेघोयद्वद्दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ छाद्यमानःशरौघेणहृष्टरूपतरोभवत् ॥ तयोश्चाप्यभवत्प्रीतिरतुलामातृकारणात् ॥ ४५ ॥ ततःप्रहस्यसमरेनकुल
स्यमहारथः ॥ अश्वांश्चचतुरोराजंश्चतुर्भिःसायकोत्तमैः ॥ ४६ ॥ प्रेषयामाससमरेयमस्यसदनंप्रति ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ ४७॥ आरुरोह
ततोयानंभ्रातुरेवयशस्विनः ॥ एकस्थौतुरणेशूरौदृढेविक्षिप्यकार्मुके ॥ ४८ ॥ मद्रराजरथंतूर्णंछादयामासतुःक्षणात् ॥ सच्छाद्यमानोबहुभिःशरैःसन्नतपर्व
भिः ॥ ४९ ॥ स्वस्रीयाभ्यांनरव्याघ्रोनाकंपतयथाचलः ॥ प्रहसन्निवतांचापिशस्त्रवृष्टिंजघानह ॥ ५० ॥ सहदेवस्ततःक्रुद्धःशरमुद्गृह्यवीर्यवान् ॥ मद्रराजमभि
प्रेक्ष्यप्रेषयामासभारत ॥ ५१ ॥ सशरःप्रेषितस्तेनगरुडानिलवेगवान् ॥ मद्रराजंविनिर्भिद्यनिपपातमहीतले ॥ ५२ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थेमहारथः ॥
निषसादमहाराजकश्मलंचजगामह ॥ ५३ ॥ तंविसंज्ञंनिपतितंसूतःसंप्रेक्ष्यसंयुगे ॥ अपोवाहरथेनाजौयमाभ्यामभिपीडितम् ॥५४॥ दृष्ट्वामद्रेश्वररथंधार्तरा
ष्ट्राःपराङ्मुखम् ॥ सर्वेविमनसोभूत्वानेदमस्तीत्यचिंतयन् ॥ ५५ ॥ निर्जित्यमातुलंसंख्येमाद्रीपुत्रौमहारथौ ॥ दध्मतुर्मुदितौशंखौसिंहनादंचनेदतुः ॥ ५६ ॥ अ
भिदुद्रुवतुर्हृष्टौतवसैन्यंविशांपते ॥ यथादैत्यचमूंराजन्निंद्रोपेंद्राविवामरौ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप०द्वंद्वयुद्धेत्र्यशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ततोयुधिष्ठिरोराजामध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ श्रुतायुषमभिप्रेक्ष्यप्रेषयामासवाजिनः ॥ १ ॥
अभ्यधावत्ततोराजाश्रुतायुषमरिंदमम् ॥ विनिघ्नन्सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ २ ॥ ससंवार्यरणेराजाप्रेषितान्धर्मसूनुना ॥ शरान्सप्तमहेष्वासःकौंते
यायसमार्पयत् ॥ ३ ॥ तेतस्यकवचंभित्त्वापपुःशोणितमाहवे ॥ असूनिवविचिन्वंतोदेहेतस्यमहात्मनः ॥ ४ ॥ पांडवस्तुभृशंक्रुद्धोविद्धस्तेनमहात्मना ॥ रणेवरा
हकर्णेनराजानंहृद्यविध्यत ॥ ५ ॥ अथापरेणभल्लेनकेतुंतस्यमहात्मनः ॥ रथश्रेष्ठोरथात्तूर्णंभूमौपार्थोन्यपातयत् ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥करकर्षःशिशुपालपुत्रः॥३२॥

केतुंनिपतितंदृष्ट्वाश्रुतायुःसतुपार्थिवः ॥ पांडवंविशिखैस्तीक्ष्णैराजन्विव्याधसप्तभिः ॥ ७ ॥ ततःक्रोधात्प्रजज्वालधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ यथायुगांतेभूतानिदि
धक्षुरिवपावकः ॥ ८ ॥ क्रुद्धंतुपांडवंदृष्ट्वादेवगंधर्वराक्षसाः ॥ प्रविव्यथुर्महाराजव्याकुलंचाप्यभूज्जगत् ॥ ९ ॥ सर्वेषांचैवभूतानामिदमासीन्मनोगतम् ॥ त्रींल्लो
कानद्यसंक्रुद्धोनृपोऽयंधक्ष्यतीतिवै ॥ १० ॥ ऋषयश्चैवदेवाश्चचक्रुःस्वस्त्ययनंमहत् ॥ लोकानांनृपशांत्यर्थंक्रोधितेपांडवेतदा ॥ ११ ॥ सचक्रोधसमाविष्टःसृ
क्किणीपरिसंलिहन् ॥ दधारात्मवपुर्घोरंयुगांतादित्यसन्निभम् ॥ १२ ॥ ततःसैन्यानिसर्वाणितावकानिविशांपते ॥ निराशान्यभवंस्तत्रजीवितंप्रतिभारत ॥ १३ ॥
सतुधैर्येणतंकोपंसन्निवार्यमहायशाः ॥ श्रुतायुषःप्रचिच्छेदमुष्टिदेशेमहाधनुः ॥ १४ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंनाराचेनस्तनांतरे ॥ निर्बिभेदरणेराजासर्वसैन्य
स्यपश्यतः ॥ १५ ॥ सत्वरंचरणेराजन्तस्यवाहान्महात्मनः ॥ निजघानशरैःक्षिप्रंसूतंचसुमहाबलः ॥ १६ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वादृष्ट्वाराज्ञोऽस्यपौरुषम् ॥ विप्रदु
द्राववेगेनश्रुतायुःसमरेतदा ॥ १७ ॥ तस्मिन्जितेमहेष्वासेधर्मपुत्रेणसंयुगे ॥ दुर्योधनबलंराजन्सर्वमासीत्पराङ्मुखम् ॥ १८ ॥ एतत्कृत्वामहाराजधर्मपुत्रो
युधिष्ठिरः ॥ व्यात्ताननोयथाकालस्तवसैन्यंजघानह ॥ १९ ॥ चेकितानस्तुवार्ष्णेयोगौतमंरथिनांवरम् ॥ प्रेक्षतांसर्वसैन्यानांछादयामाससायकैः ॥ २० ॥ संनि
वार्यशरांस्तांस्तुकृपःशारद्वतोयुधि ॥ चेकितानंरणेयत्तंराजन्विव्याधपत्रिभिः ॥ २१ ॥ अथापरेणभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ सारथिंचास्यसमरेक्षिप्रहस्तो
न्यपातयत् ॥ २२ ॥ अश्वांश्चास्यावधीद्राजन्नुभौतौपार्ष्णिसारथी ॥ सोवप्लुत्यरथात्तूर्णंगदांजग्राहसात्वतः ॥ २३ ॥ सतयावीरघातिन्यागदयागदिनांवरः ॥
गौतमस्यहयान्हत्वासारथिंचन्यपातयत् ॥ २४ ॥ भूमिष्ठोगौतमस्तस्यशरांश्चिक्षेपषोडश ॥ शरास्तेसात्वतंभित्वाप्राविशन्धरणीतलम् ॥ २५ ॥ चेकितानस्ततः
क्रुद्धःपुनश्चिक्षेपतांगदाम् ॥ गौतमस्यवधाकांक्षीवृत्रस्येवपुरंदरः ॥ २६ ॥ तामापतंतींविमलामश्मगर्भांमहागदाम् ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्वारयामासगौतमः ॥ २७ ॥
चेकितानस्ततःखड्गंक्रोधादुद्धृत्यभारत ॥ लाघवंपरमास्थायगौतमंसमुपाद्रवत् ॥ २८ ॥ गौतमोपिधनुस्त्यक्त्वाप्रगृह्यासिंसुसंयतः ॥ वेगेनमहताराजंश्चेकिता
नमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ तावुभौबलसंपन्नौनिस्त्रिंशवरधारिणौ ॥ निस्त्रिंशाभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यामन्योन्यंसंततक्षतुः ॥ ३० ॥ निस्त्रिंशवेगाभिहतौततस्तौपुरुषर्षभौ ॥
धरणींसमनुप्राप्तौसर्वभूतनिषेविताम् ॥ ३१ ॥ मूर्छयाभिपरीतांगौव्यायामेनतुमोहितौ ॥ ततोभ्यधावद्वेगेनकरकर्षःसुहृत्तया ॥ ३२ ॥

॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥५५॥ ॥इतिभी०भै०भा०चतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥ ॥छ॥ ॥सइति॥१॥

चेकितानंतथाभूतंदृष्ट्वासमरदुर्मदः॥ रथमारोपयच्चैनंसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ३३॥ तथैवशकुनिःशूरःस्यालस्तवविशांपते ॥ आरोपयद्रथंतूर्णंगौतमंरथिनांव
रम्॥ ३४ ॥सौमदत्तिंतथाक्रुद्धोधृष्टकेतुर्महाबलः॥ नवत्यासायकैःक्षिप्रंराजन्विव्याधवक्षसि॥ ३५॥ सौमदत्तिरुरस्थैस्तैर्भृशंबाणैरशोभत ॥ मध्यंदिनेमहा
राजरश्मिभिस्तपनोयथा॥ ३६ ॥ भूरिश्रवास्तुसमरेधृष्टकेतुंमहारथम्॥ हतसूतहयंचक्रेविरथंसायकोत्तमैः ॥ ३७॥ विरथंतंसमालोक्यहताश्वंहतसारथिम्॥
महताशरवर्षेणच्छादयामाससंयुगे॥ ३८॥सतुतंरथमुत्सृज्यधृष्टकेतुर्महामनाः॥ आरुरोहततोयानंशतानीकस्यमारिष॥ ३९॥ चित्रसेनोविकर्णश्चराजन्
दुर्मर्षणस्तथा ॥ रथिनोहेमसन्नाहाःसौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ अभिमन्योस्ततस्तैस्तुघोरंयुद्धमवर्तत॥शरीरस्ययथाराजन्वातपित्तकफैस्त्रिभिः॥ ४१ ॥ वि
रथांस्तवपुत्रांस्तुकृत्वाराजन्महाहवे॥ नजघाननरव्याघ्रःस्मरन्भीमवचस्तदा ॥ ४२॥ ततोराज्ञांबहुशतैर्गजाश्वरथयायिभिः ॥संवृतंसमरेभीष्मंदेवैरपिदुरा
सदम्॥ ४३॥प्रयांतंशीघ्रमुद्वीक्ष्यपरित्रातुंसुतांस्तव॥अभिमन्युंसमुद्दिश्यबालमेकंमहारथम्॥ ४४॥वासुदेवमुवाचेदंकौंतेयःश्वेतवाहनः॥ चोदयाश्वान्हृषी
केशयत्रैतेबहुलारथाः॥ ४५॥एतेहिबहवःशूराःकृतास्त्रायुद्धदुर्मदाः॥ यथाहन्युर्ननःसेनांतथामाधवचोदय॥ ४६॥ एवमुक्तःसवार्ष्णेयःकौंतेयेनामितौजसा॥
रथंश्वेतहयैर्युक्तंप्रेषयामाससंयुगे॥ ४७॥ निष्टानकोमहानासीत्तवसैन्यस्यमारिष ॥ यदर्जुनोरणेक्रुद्धःसंयातस्तावकान्प्रति॥ ४८ ॥ समासाद्यतुकौंतेयोरा
ज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः॥सुशर्माणमथोराजन्निदंवचनमब्रवीत्॥४९॥जानामित्वांयुधांश्रेष्ठमत्यंतंपूर्ववैरिणम्॥अनयस्याद्यसंप्राप्तंफलंपश्यसुदारुणम्॥५०॥
अद्यतेदर्शयिष्यामिपूर्वप्रेतान्पितामहान्॥ एवंसंजल्पतस्तस्यबीभत्सोःशत्रुघातिनः॥ ५१ ॥ श्रुत्वापिपरुषंवाक्यंसुशर्मारथयूथपः॥नचैनमब्रवीत्किंचिच्छु
भंवायदिवाशुभम् ॥५२॥ अभिगम्यार्जुनंवीरंराजभिर्बहुभिर्वृतः ॥ पुरस्तात्पृष्ठतश्चैवपार्श्वतश्चैवसर्वतः॥५३॥ परिवार्यार्जुनंसंख्येतवपुत्रैर्महारथः॥ शरैः
संछादयामासमेघैरिवदिवाकरम्॥ ५४ ॥ ततःप्रवृत्तःसुमहान्संग्रामःशोणितोदकः ॥ तावकानांचसमरेपांडवानांचभारत॥ ५५॥ ॥इतिश्रीमहाभारते
भीष्मपर्वणिभीष्मवधप०सप्तमयुद्धदिवसेसुशर्मार्जुनसमागमेचतुरशीतितमोऽध्यायः॥८४॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥सताड्यमानस्तुशरै
र्धनंजयःपदाहतोनागइवश्वसन्बली॥ बाणेनबाणेनमहारथानांचिच्छेदचापानिरणेप्रसह्य॥ १ ॥

॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

संछिद्यचापानिचतानिराज्ञांतेषांरणेवीर्यवतांक्षणेन ॥ विव्याधबाणैर्युगपन्महात्मानिःशेषतांतेष्वथमन्यमानः ॥ २ ॥ निपेतुराजौरुधिरप्रदिग्धास्तेताडिताः
शक्रसुतेनराजन् ॥ विभिन्नगात्राःपतितोत्तमांगागतासवश्छिन्नतनुत्रकायाः ॥ ३ ॥ महींगताःपार्थबलाभिभूताविचित्ररूपायुगपद्विनेशुः ॥ दृष्ट्वाहतांस्तान्
युधिराजपुत्रांस्त्रिगर्तराजःप्रययौरथेन ॥ ४ ॥ तेषांरथानामथपृष्ठगोपाद्वात्रिंशदन्येभ्यपतंतपार्थम् ॥ तथैवतेतंपरिवार्यपार्थंविकृष्यचापानिमहारवाणि ॥ ५ ॥
अवीवृषन्बाणमहौघवृष्ट्यायथागिरिंतोयधराजलौघैः ॥ संपीड्यमानस्तुशरौघवृष्ट्याधनंजयस्तान्युधिजातरोषः ॥ ६ ॥ षष्ट्याशरैःसंयतितैलधौतैर्जघान
तानप्यथपृष्ठगोपान् ॥ रथांश्चतांस्तानवजित्यसंख्येधनंजयःप्रीतमनायशस्वी ॥ ७ ॥ अथात्वरद्भीष्मवधायजिष्णुर्बलानिराजन्समरेनिहत्य ॥ त्रिगर्तराजोनि
हतान्समीक्ष्यमहात्मनातानथबंधुवर्गान् ॥ ८ ॥ रणेपुरस्कृत्यनराधिपांस्तान्जगामपार्थंत्वरितोवधाय ॥ अभिद्रुतंचास्त्रभृतांवरिष्ठंधनंजयंवीक्ष्यशिखंडिमु
ख्याः ॥ ९ ॥ अभ्युद्ययुस्तेशितशस्त्रहस्तारिरक्षिषंतोरथमर्जुनस्य ॥ पार्थोपितानापततःसमीक्ष्यत्रिगर्तराज्ञासहितान्नृवीरान् ॥ १० ॥ विध्वंसयित्वासमरेधनु
ष्मन्गांडीवमुक्तैर्निशितैःपृषत्कैः ॥ भीष्मंयियासुर्युधिसंददर्शदुर्योधनंसैंधवादींश्चराज्ञः ॥ ११ ॥ संवारयिष्णूनभिवारयित्वामुहूर्तमायोध्यबलेनवीरः ॥ उत्सृ
ज्यराजानमनंतवीर्योजयद्रथादींश्चनृपान्महौजाः ॥ १२ ॥ ययौततोभीमबलोमनस्वीगांगेयमाजौशरचापपाणिः ॥ युधिष्ठिरश्चप्रबलोमहात्मासमाययौ
त्वरितोजातकोपः ॥ १३ ॥ मद्राधिपंसमभित्यज्यसंख्येस्वभागमाप्तमनंतकीर्त्तिः ॥ सार्धंसमाद्रीसुतभीमसेनैर्भीष्मंययौशांतनवंरणाय ॥ १४ ॥ तैःसंप्रयु
क्तैःसमहारथाग्र्यैर्गंगासुतःसमरेचित्रयोधी ॥ नविव्यथेशांतनवोमहात्मासमागतैःपांडुसुतैःसमस्तैः ॥ १५ ॥ अथैत्यराजायुधिसत्यसंधोजयद्रथोत्युग्रबलो
मनस्वी ॥ चिच्छेदचापानिमहारथानांप्रसह्यतेषांधनुषावरेण ॥ १६ ॥ युधिष्ठिरंभीमसेनंयमौचपार्थंकृष्णांयुधिसंजातकोपः ॥ दुर्योधनःक्रोधविषोमहात्माज
घानबाणैरनलप्रकाशैः ॥ १७ ॥ कृपेणशल्येनशलेनचैवतथाविभोचित्रसेनेनचाजौ ॥ विद्धाःशरैस्तेतिविवृद्धकोपैर्देवायथादैत्यगणैःसमेतैः ॥ १८ ॥ छिन्ना
युधंशांतनवेनराजाशिखंडिनंप्रेक्ष्यचजातकोपः ॥ अजातशत्रुःसमरेमहात्माशिखंडिनंक्रुद्धउवाचवाक्यम् ॥ १९ ॥ उक्त्वातथात्वंपितुरग्रतोमामहंहनिष्यामि
महाव्रतंतम् ॥ भीष्मंशरौघैर्विमलार्कवर्णैःसत्यंवदामीतिकृताप्रतिज्ञा ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अज्ञायमानेपश्चात्स्थिते ॥ २५ ॥ प्रत्यादेशंभर्त्सनं ॥ २६॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

त्वयाचनैनांसफलांकरोषिदेवव्रतंयन्ननिहंसियुद्धे ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोभवमात्रवीररक्षस्वधर्मंस्वकुलंयशश्च ॥ २१ ॥ प्रेक्षस्वभीष्मंयुधिभीमवेगंसर्वांस्तपंतंमम
सैन्यसंघान् ॥ शरौघजालैरतितिग्मवेगैःकालंयथाकालकृतंक्षणेन ॥ २२ ॥ निकृत्तचापःसमरेनपेक्षःपराजितःशांतनवेनचाजौ ॥ विहायबंधूनथसोदरांश्चक्क
यास्यसेनानुरूपंतवेदम् ॥ २३ ॥ दृष्ट्वाहिभीष्मंतमनंतवीर्यंभग्नंचसैन्यंद्रवमाणमेवम् ॥ भीतोसिनूनंद्रुपदस्यपुत्रतथाहितेमुखवर्णोंप्रहृष्टः ॥ २४ ॥ अज्ञायमाने
चधनंजयेपिमहाहवेसंप्रसक्तेनृवीरे ॥ कथंहिभीष्मात्प्रथितःपृथिव्यांभयंत्वमद्यप्रकरोषिवीर ॥ २५ ॥ सधर्मराजस्यवचोनिशम्यरूक्षाक्षरंविप्रलापानुबद्धम् ॥
प्रत्यादेशंमन्यमानोमहात्माप्रतत्वरेभीष्मवधायराजन् ॥ २६ ॥ तमापतंतंमहताजवेनशिखंडिनंभीष्ममभिद्रवंतम् ॥ निवारयामासहिशल्यएनमस्त्रेणघोरेण
सुदुर्जयेन ॥ २७ ॥ सचापिदृष्ट्वासमुदीर्यमाणमस्त्रंयुगांताग्निसमप्रकाशम् ॥ नसंमुमोहद्रुपदस्यपुत्रोराजन्महेंद्रप्रतिमप्रभावः ॥ २८ ॥ तस्थौचतत्रैवमहाधनुष्मा
न्शरैस्तदस्त्रंप्रतिबाधमानः ॥ अथाददेवारुणमन्यदस्त्रंशिखंड्यथोग्रंप्रतिघातमस्य ॥ २९ ॥ तदस्त्रमस्त्रेणविदार्यमाणंखस्थाःसुराददृशुःपार्थिवाश्च ॥ भीष्मस्तु
राजन्समरेमहात्माधनुश्चचित्रंध्वजमेवचापि ॥ ३० ॥ छित्त्वानदत्पांडुसुतस्यवीरोयुधिष्ठिरस्याजमीढस्यराज्ञः ॥ ततःसमुत्सृज्यधनुःसबाणंयुधिष्ठिरंवीक्ष्यभ
याभिभूतम् ॥ ३१ ॥ गदांप्रगृह्याभिपपातसंख्येजयद्रथंभीमसेनःपदातिः ॥ तमापतंतंसहसाजवेनजयद्रथःसगदंभीमसेनम् ॥ ३२ ॥ विव्याधघोरैर्यमदंडकल्पैः
शितैःशरैःपंचशतैःसमंतात् ॥ अचिंतयित्वासशरांस्तरस्वीवृकोदरःक्रोधपरीतचेताः ॥ ३३ ॥ जघानवाहान्समरेसमंतात्पारावतान्सिंधुराजस्यसंख्ये ॥ त
तोभिवीक्ष्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्त्वरमाणोरथेन ॥ ३४ ॥ अभ्याययौभीमसेनंनिहंतुंसमुद्यतास्त्रोसुरराजकल्पः ॥ भीमोप्यथैनंसहसाविनद्यप्रत्युद्ययौ
गदयातर्जयानः ॥ ३५ ॥ समुद्यतांतांयमदंडकल्पांदृष्ट्वागदांतेकुरवःसमंतात् ॥ विहायसर्वेंतवपुत्रमुग्रंपातंगदायाःपरिहर्तुंकामाः ॥ ३६ ॥ अपक्रांतास्तुमुलेसं
प्रमर्देसुदारुणेभारतमोहनीये ॥ अमूढचेतास्त्वथचित्रसेनोमहागदामापतंतींनिरीक्ष्य ॥ ३७ ॥ रथंस्वमुत्सृज्यपदातिराजौप्रगृह्यखड्गंविपुलंचचर्म ॥ अवप्लुतः
सिंहइवाचलाग्राज्जगामान्यंभूमिपभूमिदेशम् ॥ ३८ ॥ गदापिसाप्राप्यरथंसुचित्रंसाश्वंससूतंविनिहत्यसंख्ये ॥ जगामभूमिंज्वलितामहोल्काभ्रष्टांऽबराद्गा
मिवसंपतंती ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ इतिश्री० नै० भा० पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥८६॥ ॥ विरथमिति ॥ १ ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३ ॥

आश्चर्यभूतंसुमहत्त्वदीयाद्दृष्ट्वैवतद्भारतसंप्रहृष्टाः ॥ सर्वेविनेदुःसहिताःसमंतात्पुपूजिरेतवपुत्रस्यशौर्यम् ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवध
प०सप्तमयुद्धदिवसेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥८६॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ विरथंतंसमासाद्यचित्रसेनंयशस्विनम् ॥ रथमारोपयामासवि
कर्णस्तनयस्तव ॥ १ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेतुमुलेसंकुलेभृशम् ॥ भीष्मःशांतनवस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ २ ॥ ततःसरथनागाश्वाःसमकंपंतसृंजयाः ॥ मृत्यो
रास्यमनुप्राप्तंमेनिरेचयुधिष्ठिरम् ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योयमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ महेष्वासंनरव्याघ्रंभीष्मंशांतनवंययौ ॥ ४ ॥ ततःशरसहस्राणिप्रमुंचन्पांडवो
युधि ॥ भीष्मंसंछादयामासयथामेघोदिवाकरम् ॥ ५ ॥ तेनसम्यक्प्रणीतानिशरजालानिमारिष ॥ प्रतिजग्राहगांगेयःशतशोथसहस्रशः ॥ ६ ॥ तथैवशरजा
लानिभीष्मेणास्तानिमारिष ॥ आकाशेसमदृश्यंतखगमानांव्रजाइव ॥ ७ ॥ निमेषार्धेनकौंतयंभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ अदृश्यंसमरेचक्रेशरजालेनभागशः ॥
॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाकौरव्यस्यमहात्मनः ॥ नाराचंप्रेषयामासक्रुद्धआशीविषोपमम् ॥ ९ ॥ असंप्राप्तंततस्तंतुक्षुरप्रेणमहारथः ॥ चिच्छेदसमरेराजन्भी
ष्मस्तस्यधनुश्च्युतम् ॥ १० ॥ तंतुच्छित्वारणेभीष्मोनाराचंकालसंमितम् ॥ निजघ्नेकौरवेंद्रस्यहयान्कांचनभूषणान् ॥ ११ ॥ हताश्वंतुरथंत्यक्त्वाधर्मपुत्रोयुधि
ष्ठिरः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंनकुलस्यमहात्मनः ॥ १२ ॥ यमावपिहिसंक्रुद्धःसमासाद्यरणेतदा ॥ शरैःसंछादयामासभीष्मःपरपुरंजयः ॥ १३ ॥ तौतुदृष्ट्वामहाराजभी
ष्मबाणप्रपीडितौ ॥ जगामपरमांचिंतांभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ १४ ॥ ततोयुधिष्ठिरोवश्यान्राज्ञस्तान्समचोदयत् ॥ भीष्मंशांतनवंसर्वेनिहतेतिसुहृद्गणान् ॥
॥ १५ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेश्रुत्वापार्थस्यभाषितम् ॥ महतारथवंशेनपरिवव्रुःपितामहम् ॥ १६ ॥ ससमंतात्परिवृतःपितादेवव्रतस्तव ॥ चिक्रीडधनुषाराजन्
पातयानोमहारथान् ॥ १७ ॥ तंचरंतंरणेपार्थाददृशुःकौरवंयुधि ॥ मृगमध्यंप्रविश्येवयथासिंहशिशुंवने ॥ १८ ॥ तर्जयानंरणेवीरांस्त्रासयानंचसायकैः ॥
दृष्ट्वात्रेसुर्महाराजसिंहंमृगगणाइव ॥ १९ ॥ रणेभारतसिंहस्यददृशुःक्षत्रियागतिं ॥ अग्नेर्वायुसहायस्ययथाकक्षंदिधक्षतः ॥ २० ॥ शिरांसिरथिनांभीष्मःपा
तयामाससंयुगे ॥ तालेभ्यःपरिपक्वानिफलानिकुशलोनरः ॥ २१ ॥ पतद्भिश्चमहाराजशिरोभिर्धरणीतले ॥ बभूवतुमुलःशब्दःपततामश्मनामिव ॥ २२ ॥ त
स्मिन्सुतुमुलेयुद्धेवर्तमानेभयानके ॥ सर्वेषामेवसैन्यानामासीद्व्यतिकरोमहान् ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

भिन्नेषुतेषुव्यूहेषुक्षत्रियाइतरेतरम् ॥ एकमेकंसमाहूययुद्धायैवावतस्थिरे ॥ २४ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्र
वीत् ॥ २५ ॥ अनादृत्यततोभीष्मस्तंशिखंडिनमाहवे ॥ प्रययौसृंजयान्क्रुद्धःस्त्रीत्वंचिंत्यशिखंडिनः ॥ २६ ॥ सृंजयास्तुततोदृष्ट्वाहृष्टंभीष्मंमहारणे ॥ सिंहनादांश्च
विविधांश्चक्रुःशंखविमिश्रितान् ॥ २७ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंव्यतिषक्तरथद्विपम् ॥ पश्चिमांदिशमासाद्यस्थितेसवितरिप्रभो ॥ २८ ॥ धृष्टद्युम्नोथपांचाल्यःसात्यकिश्च
महारथः ॥ पीडयंतौभृशंसैन्यंशक्तितोमरवृष्टिभिः ॥ २९ ॥ शस्त्रैश्चबहुभीराजन्जघ्नतुस्तावकान्रणे ॥ तेहन्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ॥ ३० ॥ आर्यांयुद्धे
मतिंकृत्वानत्यजंतिस्मसंयुगम् ॥ यथोत्साहंतुसमरेनिजघ्नुस्तावकारणे ॥ ३१ ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तावकानांमहात्मनाम् ॥ वध्यतांसमरेराजन्पार्षतेनमहात्म
ना ॥ ३२ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतावकानांमहारथौ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौपार्षतंप्रत्युपस्थितौ ॥ ३३ ॥ तौतस्यतुरगान्हत्वात्वरमाणौमहारथौ ॥ छादयामासतु
रुभौशरवर्षेणपार्षतम् ॥ ३४ ॥ अवप्लुत्याथपांचाल्योरथात्तूर्णंमहाबलः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंसात्यकेस्तुमहात्मनः ॥ ३५ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामहत्यासेनयावृ
तः ॥ आवंत्यौसमरेक्रुद्धावभ्ययात्सपरंतपौ ॥ ३६ ॥ तथैवतवपुत्रोपिसर्वोद्योगेनमारिष ॥ विंदानुविंदौसमरेपरिवार्यावतस्थिवान् ॥ ३७ ॥ अर्जुनश्चापिसं
क्रुद्धःक्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ॥ अयोधयतसंग्रामेवज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ३८ ॥ द्रोणस्तुसमरेक्रुद्धःपुत्रस्यप्रियकृत्तव ॥ व्यधमत्सर्वपंचालांस्तूलराशिमिवान
लः ॥ ३९ ॥ दुर्योधनपुरोगास्तुपुत्रास्तवविशांपते ॥ परिवार्यरणेभीष्मंयुयुधुःपांडवैःसह ॥ ४० ॥ ततोदुर्योधनोराजालोहितायतिभास्करे ॥ अब्रवीत्तावकान्
सर्वांस्त्वरध्वमितिभारत ॥ ४१ ॥ युध्यतांतुतथातेषांकुर्वतांकर्मदुष्करम् ॥ अस्तंगिरिमथारूढेअप्रकाशतिभास्करे ॥ ४२ ॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितौघतरंगि
णी ॥ गोमायुगणसंकीर्णाक्षणेनक्षणदामुखे ॥ ४३ ॥ शिवाभिरशिवाभिश्चरुवद्भिर्भैरवंरवम् ॥ घोरमायोधनंजज्ञेभूतसंघैःसमाकुलम् ॥ ४४ ॥ राक्षसाश्चपि
शाचाश्चतथान्येपिशिताशिनः ॥ समंततोव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ ४५ ॥ अर्जुनोथसुशर्मादीन्राज्ञस्तान्सपदानुगान् ॥ विजित्यपृतनामध्येययौस्वशि
बिरंप्रति ॥ ४६ ॥ युधिष्ठिरोपिकौरव्योभ्रातृभ्यांसहितस्तथा ॥ ययौस्वशिबिरंराजानिशायांसेनयावृतः ॥ ४७ ॥ भीमसेनोपिराजेंद्रदुर्योधनमुखान्रथान् ॥
अवजित्यततःसंख्येययौस्वशिबिरंप्रति ॥ ४८ ॥ दुर्योधनोपिनृपतिःपरिवार्यमहारणे ॥ भीष्मंशांतनवंतूर्णंप्रयातःशिबिरंप्रति ॥ ४९ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ॥ इतिभी० नै० भा० षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६॥ ॥ ७॥ ॥ परिणाम्यगमयित्वा ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८॥ ९ ॥

द्रोणोद्रौणिःकृपःशल्यःकृतवर्माचसात्वतः ॥ परिवार्यचमूंसर्वांप्रययुःशिबिरंप्रति ॥ ५० ॥ तथैवसात्यकीराजन्धृष्टद्युम्नश्चपार्षतः॥ परिवार्यरणेयोधान्ययतुः
शिबिरंप्रति ॥ ५१ ॥ एवमेतेमहाराजतावकाःपांडवैःसह ॥ पर्यवर्ततसहितानिशाकालेपरंतप ॥ ५२ ॥ ततःस्वशिबिरंगत्वापांडवाःकुरवस्तथा ॥ न्यवसंतमहा
राजपूजयंतःपरस्परम् ॥ ५३ ॥ रक्षांकृत्वाततःशूरान्यस्यगुल्मान्यथाविधि ॥ अपनीयचशल्यानिस्नात्वाचविविधैर्जलैः॥५४॥कृतस्वस्त्ययनाःसर्वेसंस्तूयंतश्चवं
दिभिः ॥ गीतवादित्रशब्देनव्यक्रीडंतयशस्विनः॥ ५५॥ मुहूर्तादिवतत्सर्वमभवत्स्वर्गसन्निभम्॥नहियुद्धकथांकांचित्तत्राकुर्वन्महारथाः ॥ ५६॥ तेप्रसुप्तेबले
तत्रपरिश्रांतजनेनृप ॥ हस्त्यश्वबहुलेरात्रौप्रेक्षणीयेबभूवतुः॥ ५७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० सप्तमदिवसयुद्धावहारेषडशीतितमोऽ
ध्यायः ॥ ८६॥ ॥ ७॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ परिणाम्यनिशांतांतुसुखंप्राप्ताजनेश्वराः ॥ कुरवःपांडवाश्चैवपुनर्युद्धायनिर्ययुः ॥ १ ॥ ततःशब्दो
महानासीत्सैन्ययोरुभयोर्नृप ॥ निर्गच्छमानयोःसंख्येसागरप्रतिमोमहान् ॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजाचित्रसेनोविविंशतिः ॥ भीष्मश्चरथिनांश्रेष्ठोभारद्वाजश्च
वैनृप ॥ ३ ॥ एकीभूताःसुसंयत्ताःकौरवाणांमहाचमूम् ॥ व्यूहायविदधूराजन्पांडवान्प्रतिदंशिताः ॥ ४ ॥ भीष्मःकृत्वामहाव्यूहंपितातवविशांपते ॥ सागरप्रति
मंघोरंवाहनोर्मितरंगिणम् ॥ ५॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांभीष्मःशांतनवोययौ ॥ मालवैर्दाक्षिणात्यैश्चआवंत्यैश्चसमन्वितः ॥ ६ ॥ ततोनंतरमेवासीद्भारद्वाजःप्रता
पवान् ॥ कुलिंदैःपारदैश्चैवतथाक्षुद्रकमालवैः ॥ ७ ॥ द्रोणादनंतरंयत्तोभगदत्तःप्रतापवान् ॥ मगधैश्चकलिंगैश्चपिशाचैश्चविशांपते ॥८॥ प्राग्ज्योतिषादनुनृपः
कौसल्योथबृहद्बलः॥ मेकलैःकुरुविंदैश्चत्रैपुरैश्चसमन्वितः ॥ ९ ॥ बृहद्बलात्ततःशूरस्त्रिगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ कांबोजैर्बहुभिःसार्धंयवनैश्चसहस्रशः ॥ १० ॥ द्रौ
णिस्तुरभसःशूरस्त्रैगर्तादनुभारत ॥ प्रययौसिंहनादेननादयानोधरातलम् ॥ ११ ॥ तथासर्वेणसैन्येनराजादुर्योधनस्तदा ॥ द्रौणेरनंतरंप्रायात्सोदर्यैःपरिवारि
तः ॥ १२ ॥ दुर्योधनादनुततःकृपःशारद्वतोययौ ॥ एवमेषमहाव्यूहःप्रययौसागरोपमः ॥ १३ ॥ रेजुस्तत्रपताकाश्चश्वेतच्छत्राणिवाविभो ॥ अंगदान्यत्रचि
त्राणिमहार्हाणिधनूंषिच ॥ १४ ॥ तंतुदृष्ट्वामहाव्यूहंतावकानांमहारथः॥ युधिष्ठिरोब्रवीत्तूर्णंपार्षतंपृतनापतिम् ॥ १५॥ पश्यव्यूहंमहेष्वासनिर्मितंसागरोपमम्॥
प्रतिव्यूहंत्वमपिहिकुरुपार्षतसत्वरम् ॥ १६॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

शृंगाटकंचतुष्पथाकारं ॥ १७ ॥ शृंगाभ्यांशृंगयोः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

ततःसपार्षतःक्रूरोव्यूहंचक्रेसुदारुणम् ॥ शृंगाटकंमहाराजपरव्यूहविनाशनम् ॥ १७ ॥ शृंगाभ्यांभीमसेनश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ रथैरनेकसाहस्रैस्तथाहयप
दातिभिः ॥ १८ ॥ ताभ्यांबभौनरश्रेष्ठःश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ मध्येयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १९ ॥ अथोत्तरेमहेष्वासाःसहसैन्यानराधिपाः ॥ व्यूहं
तंपूरयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः ॥ २० ॥ अभिमन्युस्ततःपश्चाद्विराटश्चमहारथः ॥ द्रौपदेयाश्चसंहृष्टाराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ २१ ॥ एवमेतंमहाव्यूहंव्यूह्यभा
रतपांडवाः ॥ अतिष्ठन्समरेशूरायोद्धुकामाजयैषिणः ॥ २२॥ भेरीशब्दैश्चविमलैर्विमिश्रैःशंखनिःस्वनैः ॥ क्ष्वेडितास्फोटितोत्क्रुष्टैर्नादिताःसर्वतोदिशः ॥ २३॥
ततःशूराःसमासाद्यसमरेतेपरस्परम् ॥ नेत्रैरनिमिषैराजन्नवैक्षंतपरस्परम् ॥ २४॥ नामभिस्तेमनुष्येंद्रपूर्वंयोधाःपरस्परम् ॥ युद्धायसमवर्तंतसमाहूयेतरेतरम्
॥ २५॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम् ॥ तावकानांपरेषांचनिघ्नतामितरेतरम् ॥ २६ ॥ नाराचानिशिताःसंख्येसंपतंतिस्मभारत ॥ व्यात्ताननाभयकराउर
गाइवसंघशः ॥ २७॥ निष्पेतुर्विमलाःशक्त्यस्तैलधौताःसुतेजनाः ॥ अंबुदेभ्योयथाराजन्भ्राजमानाःशतह्रदाः ॥ २८॥ गदाश्चविमलैःपट्टैःपिनद्धाःस्वर्णभूषि
तैः ॥ पतंत्यस्तत्रदृश्यंतेगिरिशृंगोपमाःशुभाः ॥ २९ ॥ निस्त्रिंशाश्चव्यदृश्यंतविमलांबरसंनिभाः ॥ आर्षभाणिविचित्राणिशतचंद्राणिभारत ॥ ३० ॥ अशोभंत
रणेराजन्पात्यमानानिसर्वशः ॥ तेन्योन्यंसमरेसेनेयुध्यमानेनराधिप ॥ ३१ ॥ अशोभेतांयथादेवदैत्यसेनेसमुद्यते ॥ अभ्यद्रवंतसमरेतेऽन्योन्यंवैसमंततः
॥ ३२ ॥ रथास्तुरथिभिस्तूर्णंप्रेषिताःपरमाहवे ॥ युगैर्युगानिसंश्लिष्ययुयुधुःपार्थिवर्षभाः ॥ ३३ ॥ दंतिनांयुध्यमानानांसंघर्षात्पावकोऽभवत् ॥ दंतेषुभरतश्रेष्ठ
सधूमःसर्वतोदिशम् ॥ ३४ ॥ प्रासैरभिहताःकेचिद्गजयोधाःसमंततः ॥ पतमानाःस्मदृश्यंतेगिरिशृंगान्नगाइव ॥ ३५ ॥ पादाताश्चाप्यदृश्यंतनिघ्नंतोऽथपरस्पर
म् ॥ चित्ररूपधराःशूरानखरप्रासयोधिनः ॥ ३६ ॥ अन्योन्यंतेसमासाद्यकुरुपांडवसैनिकाः ॥ अस्त्रैर्नानाविधैर्घोरैरणेनिन्युर्यमक्षयम् ॥ ३७ ॥ ततःशांतनवो
भीष्मोरथघोषेणनादयन् ॥ अभ्यागमद्रणेपार्थान्धनुःशब्देनमोहयन् ॥ ३८ ॥ पांडवानांरथाश्चापिनदंतोभैरवंस्वनम् ॥ अभ्यद्रवंतसंयत्ताधृष्टद्युम्नपुरोगमाः
॥ ३९ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ नराश्वरथनागानांव्यतिषक्तंपरस्परम् ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० अष्टमदिवसयुद्धारं
भेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्री० नै० भा० सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

भीष्ममिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ संजयउवाच ॥ ॥ भीष्मंतुसमरेक्रुद्धंप्रतपंतंसमंततः ॥ नशेकुःपांडवाद्रष्टुंतपंतमिवभास्करम् ॥ १ ॥ ततःसर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात् ॥ अभ्यद्रवंत
गांगेयंमर्दयंतंशितैःशरैः ॥ २ ॥ सतुभीष्मोरणश्लाघीसोमकान्सहसृंजयान् ॥ पंचालांश्चमहेष्वासान्पातयामाससायकैः ॥ ३ ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणपंचालाः
सोमकैःसह ॥ भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णंत्यक्त्वामृत्युकृतंभयम् ॥ ४ ॥ सतेषांरथिनांवीरोभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ चिच्छेदसहसाराजन्बाहूनथशिरांसिच ॥ ५ ॥ वि
रथान्रथिनश्चक्रेपितादेवव्रतस्तव ॥ पतितान्युत्तमांगानिहयेभ्योहयसादिनाम् ॥ ६ ॥ निर्मनुष्यांश्चमातंगान्शयानान्पर्वतोपमान् ॥ अपश्याममहाराजभी
ष्मास्त्रेणप्रमोहितान् ॥ ७ ॥ नतत्रासीत्पुमान्कश्चित्पांडवानांविशांपते ॥ अन्यत्ररथिनांश्रेष्ठाद्भीमसेनान्महाबलात् ॥ ८ ॥ सहिभीष्मंसमासाद्यताडयामाससं
युगे ॥ ततोनिष्टानकोघोरोभीष्मभीमसमागमे ॥ ९ ॥ बभूवसर्वसैन्यानांघोररूपोभयानकः ॥ तथैवपांडवाहृष्टाःसिंहनादमथानदन् ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोरा
जासोदर्यैःपरिवारितः ॥ भीष्मंजुगोपसमरेवर्तमानेजनक्षये ॥ ११ ॥ भीमस्तुसारथिंहत्वाभीष्मस्यरथिनांवरः ॥ प्रद्रुताश्वेरथेतस्मिन्द्रवमाणेसमंततः ॥ १२ ॥
सुनाभस्यशरेणाशुशिरश्चिच्छेदभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसहतोन्यपतद्भुवि ॥ १३ ॥ हतेतस्मिन्महाराजतवपुत्रेमहारथे ॥ नामृष्यंतरणेशूराःसोदराःसप्तसंयु
गे ॥ १४ ॥ आदित्यकेतुर्बह्वाशीकुंडधारोमहोदरः ॥ अपराजितःपंडितकोविशालाक्षःसुदुर्जयः ॥ १५ ॥ पांडवंचित्रसन्नाहाविचित्रकवचध्वजाः ॥ अभ्यद्रवंत
संग्रामेयोद्धुकामारिमर्दनाः ॥ १६ ॥ महोदरस्तुसमरेभीमंविव्याधपत्रिभिः ॥ नवभिर्वज्रसंकाशैर्नमुचिंवृत्रहायथा ॥ १७ ॥ आदित्यकेतुःसप्तत्याबह्वाशीचापि
पंचभिः ॥ नवत्याकुंडधारश्चविशालाक्षश्चपंचभिः ॥ १८ ॥ अपराजितोमहाराजपराजिष्णुर्महारथम् ॥ शरैर्बहुभिरानर्च्छद्भीमसेनंमहाबलम् ॥ १९ ॥ रणेपं
डितकश्चैनंत्रिभिर्बाणैःसमार्पयत् ॥ सतन्नममृषेभीमःशत्रुभिर्वधमाहवे ॥ २० ॥ धनुःप्रपीड्यवामेनकरेणामित्रकर्शनः ॥ शिरश्चिच्छेदसमरेशरेणानतपर्व
णा ॥ २१ ॥ अपराजितस्यसुनसंतवपुत्रस्यसंयुगे ॥ पराजितस्यभीमेननिपपातशिरोमहीम् ॥ २२ ॥ अथापरेणभल्लेनकुंडधारंमहारथम् ॥ प्राहिणोन्मृत्युलो
कायसर्वलोकस्यपश्यतः ॥ २३ ॥ ततःपुनरमेयात्माप्रसंधायशिलीमुखम् ॥ प्रेषयामाससमरेपंडितंप्रतिभारत ॥ २४ ॥ सशरःपंडितंहत्वाविवेशधरणीतलम् ॥
यथानरंनिहत्याशुभुजगःकालचोदितः ॥ २५ ॥ विशालाक्षशिरश्छित्त्वापातयामासभूतले ॥ त्रिभिःशरैरदीनात्मास्मरन्क्लेशंपुरातनम् ॥ २६ ॥

॥ २७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५ ॥३६॥३७॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३ ॥४४॥ ॥इतिभी०नै०भा०अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ ॥८९॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥३॥ ४॥५॥६ ॥७॥

महोदरंमहेष्वासंनाराचेनस्तनांतरे ॥ विव्याधसमरेराजन्सहतोन्यपतद्भुवि ॥२७॥ आदित्यकेतोःकेतुंचच्छित्त्वाबाणेनसंयुगे ॥ भल्लेनभृशतीक्ष्णेनशिरश्चिच्छे
दभारत ॥ २८ ॥ बह्वाशिनंततोभीमःशरेणानतपर्वणा ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोयमस्यसदनंप्रति ॥ २९ ॥ प्रदुद्रुवुस्ततस्तेन्येपुत्रास्तवविशांपते ॥ मन्यमानाहितत्स
त्यंसभायांतस्यभाषितम् ॥ ३० ॥ ततोदुर्योधनोराजाभ्रातृव्यसनकर्शितः ॥ अब्रवीत्तावकान्योधान्भीमोयंयुधिवध्यताम् ॥३१॥ एवमेतेमहेष्वासाःपुत्रास्त
वविशांपते ॥ भ्रातॄन्संदृश्यनिहतान्प्रास्मरंस्तेहितद्वचः ॥ ३२ ॥ यदुक्तवान्महाप्राज्ञःक्षत्ताहितमनामयम् ॥ तदिदंसमनुप्राप्तंवचनंदिव्यदर्शिनः ॥३३॥ लोभमो
हसमाविष्टःपुत्रप्रीत्याजनाधिप ॥ नबुध्यसेपुरायत्तत्तथ्यमुक्तंवचोमहत् ॥ ३४ ॥ तथैवचवधार्थायपुत्राणांपांडवोबली ॥ नूनंजातोमहाबाहुर्यथाहंतिस्मकौर
वान् ॥ ३५ ॥ ततोदुर्योधनोराजाभीष्ममासाद्यसंयुगे ॥ दुःखेनमहताविष्टोविललापसुदुःखितः ॥ ३६ ॥ निहताभ्रातरःशूराभीमसेनेनमेयुधि ॥ यतमानास्तथा
न्येपिहन्यंतेसर्वसैनिकाः ॥ ३७ ॥ भवांश्चमध्यस्थतयानित्यमस्मानुपेक्षते ॥ सोहंकुपथमारूढःपश्यदैवमिदंमम ॥ ३८ ॥ एतच्छ्रुत्वावचःक्रूरंपितादेवव्रतस्तव ॥
दुर्योधनमिदंवाक्यमब्रवीत्साश्रुलोचनः ॥ ३९ ॥ उक्तमेतन्मयापूर्वंद्रोणेनविदुरेणच ॥ गांधार्याचयशस्विन्यातत्त्वंतातनबुद्धवान् ॥ ४० ॥ समयश्चमयापूर्वंकृ
तोवैशत्रुकर्शन ॥ नाहंयुधिनियोक्तव्योनाप्याचार्यःकथंचन ॥ ४१ ॥ यंयंहिधार्तराष्ट्राणांभीमोद्रक्ष्यतिसंयुगे ॥ हनिष्यतिरणेनित्यंसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ४२ ॥ स
त्वंराजन्स्थिरोभूत्वारणेकृत्वादृढांमतिम् ॥ योधयस्वरणेपार्थान्स्वर्गंकृत्वापरायणम् ॥ ४३ ॥ नशक्याःपांडवाजेतुंसेंद्रैरपिसुरासुरैः ॥ तस्माद्युद्धेस्थिरांकृत्वाम
तिंयुध्यस्वभारत ॥ ४४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० सुनाभादिधृतराष्ट्रपुत्रवधेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥८८॥ ॥ ८९ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥
दृष्ट्वामेनिहतान्पुत्रान्बहूनेकेनसंजय ॥ भीष्मोद्रोणःकृपश्चैवकिमकुर्वतसंयुगे ॥ १ ॥ अहन्यहनिमेपुत्राःक्षयंगच्छंतिसंजय ॥ मन्येहंसर्वथासूतदैवेनोपहता
भृशम् ॥ २ ॥ यत्रमेतनयाःसर्वेजीयंतेनजयंत्युत ॥ यत्रभीष्मस्यद्रोणस्यकृपस्यचमहात्मनः ॥३॥ सौमदत्तेश्चवीरस्यभगदत्तस्यचोभयोः ॥ अश्वत्थाम्नस्तथाता
तशूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ४ ॥ अन्येषांचैवशूराणांमध्यगास्तनयामम ॥ यदहन्यंतसंग्रामेकिमन्यद्भागधेयतः ॥ ५ ॥ नहिदुर्योधनोमंदःपुराप्रोक्तमबुध्यत ॥
वार्यमाणोमयाताभीष्मेणविदुरेणच ॥ ६ ॥ गांधार्याचैवदुर्मेधाःसततंहितकाम्यया ॥ नाबुध्यतपुरामोहात्तस्यप्राप्तमिदंफलम् ॥ ७ ॥

॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥ २०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ कूजतांअव्यक्तंध्वनतां स्तनतांउच्चैःशब्दायमानानां॥ २५॥२६॥ २७॥२८॥ २९॥ ३०॥३१॥३२॥३३॥

यद्भीमसेनःसमरेपुत्रान्ममविचेतसः॥ अहन्यहनिसंक्रुद्धोनयतेयमसादनम्॥८॥ ॥संजयउवाच॥ ॥इदंतत्समनुप्राप्तंक्षत्तुर्वचनमुत्तमम्॥ नबुद्धवानसिवि
भोप्रोच्यमानंहितंतदा॥ ९ ॥निवारयसुतान्द्यूतात्पांडवान्माद्रुहेतिच॥ सुहृदांहितकामानांब्रुवतांतत्तदेवच ॥ १० ॥नशुश्रूषसियद्वाक्यंमर्त्यःपथ्यमिवौष
धम्॥ तदेवत्वामनुप्राप्तंवचनंसाधुभाषितम्॥ ११ ॥ विदुरद्रोणभीष्माणांतथान्येषांहितैषिणाम्॥ अकृत्वावचनंपथ्यंक्षयंगच्छंतिकौरवाः॥ १२ ॥ तदेतत्सम
नुप्राप्तंपूर्वमेवविशांपते॥ तस्मात्त्वंशृणुतत्त्वेनयथायुद्धमवर्तत॥१३॥ मध्याह्नेसुमहारौद्रःसंग्रामःसमपद्यत॥ लोकक्षयकरोराजंस्तन्मेनिगदतःशृणु॥१४॥ततः
सर्वाणिसैन्यानिधर्मपुत्रस्यशासनात्॥ संरब्धान्यभ्यवर्तंतभीष्ममेवजिघांसया॥ १५ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचसात्यकिश्चमहारथः॥ युक्तानीकामहाराजभीष्म
मेवसमभ्ययुः॥ १६॥ विराटोद्रुपदश्चैवसहिताःसर्वसोमकैः॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेभीष्ममेवमहारथम्॥ १७॥ केकयाधृष्टकेतुश्चकुंतिभोजश्चदंशितः॥ युक्तानी
कामहाराजभीष्ममेवसमभ्ययुः॥ १८ ॥ अर्जुनोद्रौपदेयाश्चचेकितानश्चवीर्यवान्॥ दुर्योधनसमादिष्टान्राज्ञःसर्वान्समभ्ययुः ॥ १९ ॥ अभिमन्युस्तथाशू
रोहैडिंबश्चमहारथः॥ भीमसेनश्चसंक्रुद्धस्तेभ्यधावंतकौरवान् ॥ २० ॥ त्रिधाभूतैरवध्यंतपांडवैःकौरवायुधि॥ तथैवकौरवैराजन्नवध्यंतपरेरणे॥ २१ ॥द्रो
णस्तुरथिनःश्रेष्ठान्सोमकान्सृंजयैःसह॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धःप्रेषयिष्यन्यमक्षयम् ॥ २२॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्सृंजयानांमहात्मनाम्॥ वध्यतांसमरेराजन्
भारद्वाजेनधन्विना॥ २३॥ द्रोणेननिहतास्तत्रक्षत्रियाबहवोरणे॥ विचेष्टंतोह्यदृश्यंतव्याधिक्लिष्टानराइव॥ २४॥ कूजतांक्रंदतांचैवस्तनतांचैवभारत॥ अनि
शंशुश्रुवेशब्दःक्षुत्क्लिष्टानांनृणामिव॥ २५॥ तथैवकौरवेयाणांभीमसेनोमहाबलः॥ चकारकदनंघोरंक्रुद्धःकालइवापरः ॥ २६ ॥ वध्यतांतत्रसैन्यानामन्यो
न्येनमहारणे॥ प्रावर्ततनदीघोरारुधिरौघप्रवाहिनी॥ २७॥ ससंग्रामोमहाराजघोररूपोभवन्महान्॥ कुरूणांपांडवानांचयमराष्ट्रविवर्धनः ॥ २८ ॥ततोभी
मोरणेक्रुद्धोरभसश्चविशेषतः॥ गजानीकंसमासाद्यप्रेषयामासमृत्यवे ॥ २९ ॥ तत्रभारतभीमेननाराचाभिहतागजाः॥ पेतुर्नेदुश्चसेदुश्चदिशश्चपरिबभ्रमुः
॥ ३० ॥ छिन्नहस्तामहानागाश्छिन्नगात्राश्चमारिष॥ क्रौंचवच्चनदन्भीताःपृथिवीमधिशेरते॥ ३१ ॥नकुलःसहदेवश्चहयानीकमभिद्रुतौ॥ तेहयाःकांचना
पीडारुक्मभांडपरिच्छदाः॥ ३२॥ वध्यमानाव्यदृश्यंतशतशोथसहस्रशः॥ पतद्भिस्तुरगैराजन्समास्तीर्यतमेदिनी॥ ३३॥

॥३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ निष्कैरुरोभूषणैः ॥ ३७ ॥ योक्त्रैरीषायोजनरज्जुभिः रश्मिभिरश्वबंधनरज्जुभिः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०ऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥

निर्जिह्वैश्चश्वसद्भिश्चकूजद्भिश्चगतासुभिः ॥ हयैर्बभौनरश्रेष्ठनानारूपधरैर्धरा ॥ ३४ ॥ अर्जुनेनहतैःसंख्येतथाभारतराजभिः ॥ प्रबभौवसुधाघोरातत्रतत्र
विशांपते ॥ ३५ ॥ रथैर्भग्नैर्ध्वजैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्चमहायुधैः ॥ चामरैर्व्यजनैश्चैवच्छत्रैश्चसुमहाप्रभैः ॥ ३६॥ हारैर्निष्कैःसकेयूरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ उष्णीषैर
पविद्धैश्चपताकाभिश्चसर्वशः ॥ ३७॥ अनुकर्षैःशुभैराजन्योक्त्रैश्चैवसरश्मिभिः ॥ संकीर्णावसुधाभातिवसंतेकुसुमैरिव ॥ ३८ ॥ एवमेषक्षयोवृत्तःपांडूना
मपिभारत ॥ क्रुद्धेशांतनवेभीष्मेद्रोणेचरथसत्तमे ॥ ३९ ॥ अश्वत्थाम्निकृपेचैवतथैवकृतवर्मणि ॥ तथेतरेषुक्रुद्धेषुतावकानामपिक्षयः ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० अष्टमदिवसयुद्धेऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ वर्तमानेतथारौद्रेराजन्
वीरवरक्षये ॥ शकुनिःसौबलःश्रीमान्पांडवान्समुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तथैवसात्वतोराजन्हार्दिक्यःपरवीरहा ॥ अभ्यद्रवतसंग्रामेपांडवानांवरूथिनीम् ॥ २ ॥ त
तःकांबोजमुख्यानांनदीजानांचवाजिनाम् ॥ आरट्टानांमहीजानांसिंधुजानांचसर्वशः ॥ ३ ॥ वनायुजानांशुभ्राणांतथापर्वतवासिनाम् ॥ वाजिनांबहुभिःसं
ख्येसमंतात्परिवारयन् ॥ ४ ॥ येचापरेतित्तिरिजाजवनावातरंहसः ॥ सुवर्णालंकृतैरेतैर्वर्मवद्भिःसुकल्पितैः ॥ ५ ॥ हयैर्वातजवैर्मुख्यैःपांडवस्यसुतोबली ॥ अ
भ्यवर्तततत्सैन्यंहृष्टरूपःपरंतपः ॥ ६ ॥ अर्जुनस्यसुतःश्रीमानिरावान्नामवीर्यवान् ॥ सुषायांनागराजस्यजातःपार्थेनधीमता ॥७॥ ऐरावतेनसादत्ताअनपत्या
महात्मना ॥ पत्यौहतेसुपर्णेनकृपणादीनचेतना ॥ ८ ॥ भार्यार्थेतांचजग्राहपार्थःकामवशानुगाम् ॥ एवमेषसमुत्पन्नःपरक्षेत्रेर्जुनात्मजः ॥ ९ ॥ सनागलोकेसं
वृद्धोमात्राचपरिरक्षितः ॥ पितृव्येणपरित्यक्तःपार्थद्वेषाद्दुरात्मना ॥ १० ॥ रूपवान्बलसंपन्नोगुणवान्सत्यविक्रमः ॥ इंद्रलोकंजगामाशुश्रुत्वातत्रार्जुनंगतं
॥ ११ ॥ सोभिगम्यमहाबाहुःपितरंसत्यविक्रमः ॥ अभ्यवादयदव्यग्रोविनयेनकृतांजलिः ॥ १२ ॥ न्यवेदयतचात्मानमर्जुनस्यमहात्मनः ॥ इरावानस्मिभद्रंते
पुत्रश्चाहंतवप्रभो ॥ १३ ॥ मातुःसमागमोयश्चतत्सर्वंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्चसर्वंयथावृत्तमनुसस्मारपांडवः ॥ १४ ॥

र्वर्तमानइति ॥१॥ २ ॥ वाजिनांवेगवतांवाजिनामश्वानांबहुभिर्गणैःपरिवारयन्निितिगणशब्दाध्याहारेणद्वयोःसंबंधः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ पांडवस्यार्जुनस्य सुतइरावान् ॥ ६ ॥ नागराजस्यऐरावतस्य ॥७॥
॥८ ॥ ९ ॥ पितृव्येणअश्वसेनेन ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ साह्यंसाहाय्यं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७॥ २८ ॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३ ॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥

परिष्वज्यसुतंचापिआत्मनःसदृशंगुणैः॥ प्रीतिमानानयत्पार्थोदेवराजनिवेशने॥ १५ ॥ सोर्जुनेनसमाज्ञप्तोदेवलोकेतदानृप ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःस्वकार्यंप्रति
भारत॥ १६॥ युद्धकालेत्वयास्माकंसाह्यंदेयमितिप्रभो॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुयुद्धकालइहागतः ॥ १७ ॥ कामवर्णजवैरश्वैर्बहुभिःसंवृतोनृप॥ तेहयाःकांच
नापीडानानावर्णामनोजवाः॥ १८॥ उत्पेतुःसहसाराजन्हंसाइवमहोदधौ॥ तेत्वदीयान्समासाद्यहयसंघान्मनोजवान्॥ १९ ॥ क्रोडैःक्रोडानभिघ्नंतोघोणा
भिश्चपरस्परम्॥ निपेतुःसहसाराजन्सुवेगाभिहताभुवि॥ २०॥ निपतद्भिस्तथातैश्चहयसंघैःपरस्परम्॥ शुश्रुवेदारुणःशब्दःसुपर्णपतनेयथा॥ २१॥ तथैवताव
काराजन्समेत्यान्योन्यमाहवे॥ परस्परवधंघोरंचक्रुस्तेहयसादिनः॥ २२॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंकुलेतुमुलेभृशम्॥ उभयोरपिसंशांताहयसंघाःसमंततः॥ २३॥
प्रक्षीणसायकाःशूरानिहताश्वाःश्रमातुराः ॥ विलयंसमनुप्राप्तास्तक्ष्यमाणाःपरस्परम्॥ २४॥ ततःक्षीणेहयानीकेकिंचिच्छेषेचभारत॥ सौबलस्यानुजाःशूरा
निर्गतारणमूर्द्धनि॥ २५॥ वायुवेगसमस्पर्शान्जवेवायुसमांश्चते॥ आरुह्यबलसंपन्नान्वयःस्थांस्तुरगोत्तमान् ॥ २६ ॥ गजोगवाक्षोवृषभश्चर्मवानार्जवः
शुकः॥ षडेतेबलसंपन्नानिर्ययुर्महतोबलात्॥ २७॥ वार्यमाणाःशकुनिनातैश्चयोधैर्महाबलैः॥ सन्नद्धायुद्धकुशलारौद्ररूपामहाबलाः ॥ २८ ॥ तदनीकंमहा
बाहोभित्त्वापरमदुर्जयम्॥ बलेनमहतायुक्ताःस्वर्गायविजयैषिणः॥ २९॥ विविशुस्तेतदाहृष्टागांधारायुद्धदुर्मदाः ॥ तान्प्रविष्टांस्तदादृष्ट्वाइरावानपिवीर्यवा
न्॥ ३०॥ अब्रवीत्समरेयोधान्विचित्रान्दारुणायुधान्॥ यथैतेधार्तराष्ट्रस्ययोधाःसानुगवाहनाः॥ ३१ ॥ हन्यंतेसमरेसर्वेतथानीतिर्विधीयताम्॥ बाढमित्ये
वमुक्त्वातेसर्वेयोधाइरावतः॥ ३२॥ जघ्नुस्तेषांबलानीकंदुर्जयंसमरेपरैः॥ तदनीकमनीकेनसमरेवीक्ष्यपातितम्॥ ३३॥ अमृष्यमाणास्तेसर्वेसुबलस्यात्मजा
रणे॥ इरावंतमभिद्रुत्यसर्वतःपर्यवारयन्॥ ३४॥ ताडयंतःशितैःप्रासैश्चोदयंतःपरस्परम्॥ तेशूराःपर्यधावंतकुर्वंतोमहदाकुलम् ॥ ३५ ॥ इरावानथनिर्भिन्नः
प्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः॥ स्रवतारुधिरेणाक्तस्तोत्रैर्विद्धइवद्विपः॥ ३६॥ पुरतोपिचपृष्ठेचपार्श्वयोश्चभृशाहतः॥ एकोबहुभिरत्यर्थंधैर्याद्राजन्नविव्यथे॥ ३७॥
इरावानपिसंक्रुद्धःसर्वांस्तान्निशितैःशरैः ॥ मोहयामाससमरेविद्धापरपुरंजयः ॥ ३८ ॥ प्रासानुत्कृष्यतरसास्वशरीरादरिंदमः॥ तैरेवताडयामाससुबलस्या
त्मजान्रणे॥ ३९॥ विकृष्यचशितंखड्गंगृहीत्वाचशरावरम्॥ पदातिर्द्रुतमागच्छज्जिघांसुःसौबलान्युधि॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥४३॥४४ ॥ असिहस्तोदक्षिणबाहुविभ्रांतच्छेदः अपहस्तोवामबाहुविभ्रांतच्छेदः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥५७॥
ततःप्रत्यागतप्राणाःसर्वेतेसुबलात्मजाः॥ भूयःक्रोधसमाविष्टाइरावंतमभिद्रुताः॥ ४१ ॥ इरावानपिखड्गेनदर्शयन्पाणिलाघवम्॥ अभ्यवर्तततान्सर्वान्सौब
लान्बलदर्पितः॥ ४२ ॥ लाघवेनाथचरतःसर्वेतेसुबलात्मजाः॥ अंतरंनाभ्यगच्छंतचरंतःशीघ्रगैर्हयैः॥४३॥ भूमिष्ठमथतंसंख्येसंप्रदृश्यततःपुनः॥परिवार्यभृशं
सर्वेग्रहीतुमुपचक्रमुः ॥ ४४ ॥ अथाभ्याशगतानांसखड्गेनामित्रकर्शनः॥ असिहस्तापहस्ताभ्यांतेषांगात्राण्यकृंतत ॥ ४५ ॥ आयुधानिचसर्वेषांबाहूनपिवि
भूषितान्॥ अपतंतनिकृत्तांगास्तताभूमौगतासवः॥ ४६॥ वृषभस्तुमहाराजबहुधाविपरिक्षतः ॥ अमुच्यतमहारौद्रात्तस्माद्वीरावकर्तनात् ॥ ४७ ॥ तान्सर्वा
न्पतितान्दृष्ट्वाभीतोदुर्योधनस्ततः॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोराक्षसंघोरदर्शनम्॥४८॥ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंमायाविनमरिंदमम्॥वैरिणंभीमसेनस्यपूर्वंबकवधे
नवै ॥ ४९ ॥ पश्यवीरयथाह्येषफाल्गुनस्यसुतोबली ॥ मायावीविप्रियंकर्तुमकार्षीन्मेबलक्षयम् ॥ ५० ॥ त्वंचकामगमस्तातमायास्त्रेचविशारदः॥ कृतवैरश्च
पार्थेनतस्मादेनंरणेजहि॥ ५१ ॥ बाढमित्येवमुक्त्वातुराक्षसोघोरदर्शनः॥ प्रययौसिंहनादेनयत्रार्जुनसुतोयुवा ॥ ५२॥ आरूढैर्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयोधि
भिः॥ वीरैःप्रहारिभिर्युक्तैःस्वैरनीकैःसमावृतः॥५३ ॥हतशेषैर्महाराजद्विसाहस्रैर्हयोत्तमैः॥ निहंतुकामःसमरेइरावंतंमहाबलम् ॥ ५४॥ इरावानपिसंक्रुद्धस्त्वर
माणःपराक्रमी ॥ हंतुकामममित्रघ्नोराक्षसंप्रत्यवारयत्॥ ५५ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसःसुमहाबलः ॥ त्वरमाणस्ततोमायांप्रयोक्तुमुपचक्रमे ॥ ५६ ॥ तेन
मायामयाःसृष्टाहयास्तावंतएवहि ॥ स्वारूढाराक्षसैर्घोरैःशूलपट्टिशधारिभिः ॥ ५७ ॥ तेसंरब्धाःसमागम्यद्विसाहस्राःप्रहारिणः ॥ अचिराद्गमयामासुःप्रेत
लोकंपरस्परम् ॥ ५८ ॥ तस्मिंस्तुनिहतेसैन्येतावुभौयुद्धदुर्मदौ॥ संग्रामेसमतिष्ठेतांयथावैवृत्रवासवौ॥५९॥आद्रवंतमभिप्रेक्ष्यराक्षसंयुद्धदुर्मदम्॥इरावानथ
संरब्धःप्रत्यधावन्महाबलः॥ ६० ॥ समभ्याशगतस्याजौतस्यखड्गेनदुर्मतेः॥ चिच्छेदकार्मुकंदीप्तंशरावापंचसत्वरम्॥ ६१ ॥ सनिकृत्तंधनुर्दृष्ट्वाखंजवेनसमा
विशत्॥ इरावंतमभिक्रुद्धंमोहयन्निवमायया॥ ६२ ॥ ततोंतरिक्षमुत्पत्यइरावानपिराक्षसम्॥ विमोहयित्वामायाभिस्तस्यगात्राणिसायकैः ॥६३॥ चिच्छेद
सर्वमर्मज्ञःकामरूपोदुरासदः॥ तथासराक्षसश्रेष्ठःशरैःकृत्तःपुनःपुनः॥ ६४ ॥ संबभूवमहाराजसमवापचयौवनम् ॥ मायाहिसहजातेषांवयोरूपंचकामजं
॥६५॥ एवंतद्राक्षसस्यांगंछिन्नंछिन्नंबभूवह॥ इरावानपिसंक्रुद्धोराक्षसंतंमहाबलम्॥६६॥ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥आविष्टाःग्रहाद्याविष्टाः॥ ९२॥

परश्वधेनतीक्ष्णेनचिच्छेदचपुनःपुनः॥ सतेनबलिनावीरश्छिद्यमानइरावता॥६७॥राक्षसोप्यनदद्घोरंसशब्दस्तुमुलोभवत्॥ परश्वधक्षतंरक्षःसुस्रावबहुशोणितम्॥ ६८ ॥ ततश्चुक्रोधबलवांश्चक्रेवेगंचसंयुगे॥ आर्ष्यश्रृंगिस्तथादृष्ट्वासमरेशत्रुमूर्जितम्॥ ६९॥कृत्वाघोरंमहद्रूपंग्रहीतुमुपचक्रमे॥ अर्जुनस्यसुतंवीरमिरावंतंयशस्विनम्॥ ७० ॥संग्रामशिरसोमध्येसर्वेषांतत्रपश्यताम्॥तांदृष्ट्वाताद्दशींमायांराक्षसस्यदुरात्मनः॥७१॥ इरावानपिसंक्रुद्धोमायांस्रष्टुंप्रचक्रमे॥ तस्यक्रोधाभिभूतस्यसमरेष्वनिवर्तिनः॥ ७२॥ योन्वयोमातृकस्तस्यसएनमभिपेदिवान्॥सनागैर्बहुभीराजन्निरावान्संवृतोरणे ॥ ७३ ॥दधाररसुमहद्रूपमनंतइवभोगवान्॥ततोबहुविधैर्नागैश्छादयामासराक्षसम्॥ ७४ ॥ छाद्यमानस्तुनागैःसध्यात्वाराक्षसपुंगवः॥ सौपर्णरूपमास्थायभक्षयामासपन्नगान् ॥७५॥ माययाभक्षितेतस्मिन्नन्वयेतस्यमातृके ॥ विमोहितमिरावंतंन्यहद्राक्षसोसिना॥ ७६॥सकुंडलंसमुकुटंपद्मेंदुसदृशप्रभम्॥ इरावतःशिरोरक्षःपातयामासभूतले॥ ७७॥ तस्मिंस्तुविहतेवीरेराक्षसेनार्जुनात्मजे ॥ विशोकाःसमपद्यंतधार्तराष्ट्राःसराजकाः ॥ ७८ ॥ तस्मिन्महतिसंग्रामेताद्दशेभैरवेपुनः ॥ महान्व्यतिकरोघोरःसेनयोःसमपद्यत॥ ७९ ॥ गजाहयाःपदाताश्चविमिश्रादंतिभिर्हताः ॥ रथाश्वादंतिनश्चैवपत्तिभिस्तत्रसूदिताः॥ ८० ॥तथापत्तिरथौघाश्चहयाश्चबहवोरणे॥ रथिभिर्निहताराजंस्त्वतेषांचसंकुले॥ ८१ ॥अजानन्नर्जुनश्चापिनिहतंपुत्रमौरसम्॥जघानसमरेशूरान्राज्ञस्तान्भीष्मरक्षिणः॥ ८२॥ तथैवतावकाराजन्सृंजयाश्चसहस्रशः॥ जुह्वंतःसमरेप्राणान्निजघ्नुरितरेतरम्॥ ८३ ॥ मुक्तकेशाविकवचाविरथाश्छिन्नकार्मुकाः॥ बाहुभिःसमयुध्यंतसमवेताःपरस्परम्॥ ८४ ॥ तथामर्मातिगैर्भीष्मोनिजघानमहारथान्॥ कंपयन्समरेसेनांपांडवानांपरंतपः॥८५॥ तेनयौधिष्ठिरेसैन्येबहवोमानवाहताः॥ दंतिनःसादिनश्चैवरथिनोथहयास्तथा॥ ८६ ॥ तत्रभारतभीष्मस्यरणेदृष्ट्वापराक्रमम्॥ अत्यद्भुतमपश्यामशक्रस्येवपराक्रमम्॥८७॥तथैवभीमसेनस्यपार्षतस्यचभारत॥ रौद्रमासीद्रणेयुद्धंसात्यकस्यचधन्विनः ८८॥ दृष्ट्वाद्रोणस्यविक्रांतंपांडवान्भयमाविशत्॥ एकएवरणेशक्तोनिहंतुंसर्वसैनिकान्॥ ८९ ॥ किंपुनःपृथिवीशूरैर्योधव्रातैःसमावृतः॥ इत्यब्रुवन्महाराजरणेद्रोणेनपीडिताः॥ ९० ॥ वर्तमानेतथारौद्रेसंग्रामेभरतर्षभ॥ उभयोःसेनयोःशूरानाम्रष्यंतपरस्परम्॥ ९१ ॥ आविष्टाइवयुध्यंतेरक्षोभूतामहाबलाः ॥ तावकाःपांडवेयाश्चसंरब्धास्तातधन्विनः॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥ इतिश्री० नै० भा० नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥छ॥ ॥इरावंतमिति ॥ १ ॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

नस्मपश्यामहेकंचित्प्राणान्यःपरिरक्षति॥ संग्रामेदैत्यसंकाशेतस्मिन्वीरवरक्षये॥ ९३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०इरावद्वधेनवतित
मोऽध्यायः॥ ९०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥इरावंतंतुनिहतंदृष्ट्वापार्थामहारथाः॥ संग्रामेकिमकुर्वंततन्ममाचक्ष्वसंजय॥ १॥
संजयउवाच॥ ॥इरावंतंतुनिहतंसंग्रामेवीक्ष्यराक्षसः॥ व्यनदत्सुमहानादंभैमसेनिर्घटोत्कचः॥ २॥ नदतस्तस्यशब्देनपृथिवीसागरांबरा॥ सपर्वतवनारा
जंश्चचालसुभृशंतदा॥ ३॥ अंतरिक्षंदिशश्चैवसर्वाश्चप्रदिशस्तथा॥ तंश्रुत्वासुमहानादंतवसैन्यस्यभारत॥ ४॥ ऊरुस्तंभःसमभवद्वेपथुःस्वेदएवच॥ सर्वए
वमहाराजतावकादीनचेतसः॥ ५॥ सर्वतःसमचेष्टंतसिंहभीतागजाइव॥ नर्दित्वासुमहानादंनिर्घातमिवराक्षसः॥ ६॥ ज्वलितंशूलमुद्यम्यरूपंकृत्वाविभी
षणम्॥ नानारूपप्रहरणैर्वृतोराक्षसपुंगवैः॥ ७॥ आजघानसुसंक्रुद्धःकालांतकयमोपमः॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीमदर्शनम्॥ ८॥ स्वबलंचभयात्तस्यप्रा
यशोविमुखीकृतम्॥ ततोदुर्योधनोराजाघटोत्कचमुपाद्रवत्॥ ९॥ प्रगृह्यविपुलंचापंसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ पृष्ठतोनुययौचैनंस्रवद्भिःपर्वतोपमैः॥ १०॥ कुंजरै
र्दशसाहस्रैर्वंगानामधिपःस्वयम्॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यगजानीकेनसंवृतम्॥ ११॥ पुत्रंतवमहाराजचुकोपसनिशाचरः॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणम्॥ १२॥
राक्षसानांचराजेंद्रदुर्योधनबलस्यच॥ गजानीकंचसंप्रेक्ष्यमेघवृंदमिवोदितम्॥ १३॥ अभ्यधावंतसंक्रुद्धाराक्षसाःशस्त्रपाणयः॥ नदंतोविविधान्नादान्मेघा
इवसविद्युतः॥ १४॥ शरशक्त्यृष्टिनाराचैर्निघ्नंतोगजयोधिनः॥ भिंदिपालैस्तथाशूलैर्मुद्गरैःसपरश्वधैः॥ १५॥ पर्वताग्रैश्चवृक्षैश्चनिजघ्नुस्तेमहागजान्॥ भिन्न
कुंभान्विरुधिरान्भिन्नगात्रांश्चवारणान्॥ १६॥ अपश्याममहाराजवध्यमानान्निशाचरैः॥ तेषुप्रक्षीयमाणेषुभग्नेषुगजयोधिषु॥ १७॥ दुर्योधनोमहाराज
राक्षसान्समुपाद्रवत्॥ अमर्षवशमापन्नस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः॥ १८॥ मुमोचनिशितान्बाणान्राक्षसेषुपरंतप॥ जघानचमहेष्वासःप्रधानांस्तत्रराक्षसान्
॥ १९॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ वेगवंतंमहारौद्रंविद्युज्जिह्वंप्रमाथिनम्॥ २०॥ शरैश्चतुर्भिश्चतुरोनिजघानमहाबलः॥ ततःपुनरमेयात्माशरवर्षं
दुरासदम्॥ २१॥ मुमोचभरतश्रेष्ठोनिशाचरबलंप्रति॥ तत्तुदृष्ट्वामहत्कर्मपुत्रस्यतवमारिष॥ २२॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालभैमसेनिर्महाबलः॥ सविस्फार्यमह
च्चापमिंद्राशनिसमप्रभम्॥ २३॥ अभिदुद्राववेगेनदुर्योधनमरिंदमम्॥ तमापतंतमुद्वीक्ष्यकालसृष्टमिवांतकम्॥ २४॥

॥ २५ ॥ २६॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतिभी० नै० भा० एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥छ॥ ॥ ततइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥

नविव्यथेमहाराजपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ अथैनमब्रवीत्क्रुद्धःक्रूरःसंरक्तलोचनः ॥ २५ ॥ अद्यानृण्यंगमिष्यामिपितॄणांमातुरेवच ॥ येत्वयासुनृशंसेनदीर्घकालं
प्रवासिताः ॥ २६ ॥ यच्चतेपांडवाराजंश्छलद्यूतेपराजिताः ॥ यच्चैवद्रौपदीकृष्णाएकवस्त्रारजस्वला ॥ २७॥ सभामानीयदुर्बुद्धेबहुधाक्लेशितात्वया॥तवच
प्रियकामेनआश्रमस्थादुरात्मना ॥ २८॥सैंधवेनपरामृष्टापरिभूयपितॄन्मम॥ एतेषामपमानानामन्येषांचकुलाधम ॥ २९ ॥अंतमद्यगमिष्यामियदिनोत्सृ
जसेरणम्॥ एवमुक्त्वातुहैडिंबोमहद्विस्फार्यकार्मुकम्॥ ३० ॥संदश्यदशनैरोष्ठंसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शरवर्षेणमहतादुर्योधनमवाकिरत्॥ पर्वतंवारिधारा
भिःप्रावृषीवबलाहकः॥ ३१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयुद्धेएकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥ ॥छ॥ ॥छ ॥सं
जयउवाच॥ ॥ततस्तद्बाणवर्षंतुदुःसहंदानवैरपि ॥ दधारयुधिराजेंद्रोयथावर्षंमहाद्विपः ॥ १ ॥ ततःक्रोधसमाविष्टोनिःश्वसन्निवपन्नगः॥ संशयंपरमंप्राप्तः
पुत्रस्तेभरतर्षभ॥ २ ॥मुमोचनिशितांस्तीक्ष्णान्नाराचान्पंचविंशतिं ॥तेऽपतन्सहसाराजंस्तस्मिन्राक्षसपुंगवे ॥ ३ ॥ आशीविषाइवक्रुद्धाःपर्वतेगंधमादने ॥
सतैर्विद्धःस्रवन्रक्तंप्रभिन्नइवकुंजरः॥ ४॥दध्रेमतिंविनाशायराज्ञःसपिशिताशनः॥जग्राहचमहाशक्तिंगिरीणामपिदारिणीं॥ ५॥संप्रदीप्तांमहोल्काभामश
निंज्वलितामिव॥समुद्यच्छन्महाबाहुर्जिघांसुस्तनयंतव ॥६ ॥ तामुद्यतामभिप्रेक्ष्यवंगानामधिपस्त्वरन् ॥ कुंजरंगिरिसंकाशंराक्षसंप्रत्यचोदयत्॥ ७॥स
नागप्रवरेणाजौबलिनाशीघ्रगामिना ॥ ततोदुर्योधनरथस्तंमार्गंप्रत्यवर्तत ॥ ८ ॥रथंचवारयामासकुंजरेणसुतस्यते ॥ मार्गमावारितंदृष्ट्वाराज्ञावंगेनधीम
ता॥ ९॥घटोत्कचोमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्यतांतांमहाशक्तिंतस्मिंश्चिक्षेपवारणे ॥ १०॥सतयाभिहतोराजंस्तेनबाहुप्रमुक्तया॥संजातरुधिरोत्पी
डःपपातचममारच॥११॥पतत्यथगजेचापिवंगानामीश्वरोबली॥ जवेनसमभिद्रुत्यजगामधरणीतलम्॥१२॥दुर्योधनोपिसंप्रेक्ष्यपतितंवरवारणम्॥प्रभ
ग्नंचबलंदृष्ट्वाजगामपरमांव्यथाम्॥१३॥क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यआत्मनश्चाभिमानिताम्॥प्राप्तेपक्रमणेराजातस्थौगिरिरिवाचलः॥१४॥संधायचशितंबाणंका
लाग्निसमतेजसम्॥मुमोचपरमक्रुद्धस्तस्मिन्घोरेनिशाचरे॥१५॥तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबाणमिंद्राशनिप्रभम्॥लाघवान्मोचयामासमहात्मावैघटोत्कचः॥ १६॥
भूयश्चविननादोग्रंक्रोधसंरक्तलोचनः॥ त्रासयामाससैन्यानियुगांतेजलदोयथा॥ १७॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तंश्रुत्वानिनदंघोरंतस्यभीमस्यरक्षसः ॥ आचार्यमुपसंगम्यभीष्मःशांतनवोब्रवीत् ॥ १८ ॥ यथैषनिनदोघोरःश्रूयतेराक्षसेरितः ॥ हैडिंबोयुध्यतेनूनंराज्ञादु
र्योधनेनह ॥ १९ ॥ नैषशक्योहिसंग्रामेजेतुंभूतेनकेनचित् ॥ तत्रगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत ॥ २० ॥ अभिद्रुतोमहाभागोराक्षसेनमहात्मना ॥ एतद्धिवः
परंकृत्यंसर्वेषांनःपरंतपाः ॥ २१ ॥ पितामहवचःश्रुत्वात्वरमाणामहारथाः ॥ उत्तमंजवमास्थायप्रययुर्यत्रकौरवः ॥ २२ ॥ द्रोणश्चसोमदत्तश्चबाह्लीकोथजय
द्रथः ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्यआवंत्यःसबृहद्बलः ॥ २३ ॥ अश्वत्थामाविकर्णश्चचित्रसेनोविविंशतिः ॥ रथाश्चानेकसाहस्रायेतेषामनुयायिनः ॥ २४ ॥ अभि
द्रुतंपरीप्संतःपुत्रंदुर्योधनंतव ॥ तदनीकमनाधृष्यंपालितंतुमहारथैः ॥ २५ ॥ आततायिनमायांतंप्रेक्ष्यराक्षससत्तमः ॥ नाकंपतमहाबाहुर्मैनाकइवपर्वतः ॥ २६ ॥
प्रगृह्यविपुलंचापंज्ञातिभिःपरिवारितः ॥ शूलमुद्गरहस्तैश्चनानाप्रहरणैरपि ॥ २७ ॥ ततःसमभवद्युद्धंतुमुलंलोमहर्षणम् ॥ राक्षसानांचमुख्यस्यदुर्योधनबल
स्यच ॥ २८ ॥ धनुषांकूजतांशब्दःसर्वतस्तुमुलोरणे ॥ अश्रूयतमहाराजवंशानांदह्यतामिव ॥ २९ ॥ अस्त्राणांपात्यमानानांकवचेषुशरीरिणाम् ॥ शब्दःसमभ
वद्राजन्गिरीणामिवभिद्यताम् ॥ ३० ॥ वीरबाहुविसृष्टानांतोमराणांविशांपते ॥ रूपमासीद्वियत्स्थानांसर्पाणामिवसर्पताम् ॥ ३१ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धोविस्फार्य
सुमहद्धनुः ॥ राक्षसेंद्रोमहाबाहुर्विनदन्भैरवंरवम् ॥ ३२ ॥ आचार्यस्यार्द्धचंद्रेणक्रुद्धश्चिच्छेदकार्मुकम् ॥ सोमदत्तस्यभल्लेनध्वजंचोन्मथ्यचानदत् ॥ ३३ ॥ बा
ह्लीकंचत्रिभिर्बाणैःप्रत्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ कृपमेकेनविव्याधचित्रसेनंत्रिभिःशरैः ॥ ३४ ॥ पूर्णायतविसृष्टेनसम्यक्प्रणिहितेनच ॥ जत्रुदेशेसमासाद्यविकर्णंस
मताडयत् ॥ ३५ ॥ न्यषीदत्स्वरथोपस्थेशोणितेनपरिप्लुतः ॥ ततःपुनरमेयात्मानाराचान्दशपंचच ॥ ३६ ॥ भूरिश्रवसिसंक्रुद्धःप्राहिणोद्भरतर्षभ ॥ तेवर्मभित्त्वा
तस्याशुविविशुर्धरणीतलम् ॥ ३७ ॥ विविंशतेश्चद्रौणेश्चयंतारौसमताडयत् ॥ तौपेततूरथोपस्थेरश्मीनुत्सृज्यवाजिनाम् ॥ ३८ ॥ सिंधुराज्ञोर्द्धचंद्रेणवाराहं
स्वर्णभूषितम् ॥ उन्ममाथमहाराजद्वितीयेनाच्छिनद्धनुः ॥ ३९ ॥ चतुर्भिरथनाराचैरावंत्यस्यमहात्मनः ॥ जघानचतुरोवाहान्क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ४० ॥ तूर्णा
यतविसृष्टेनपीतेननिशितेनच ॥ निर्बिभेदमहाराजराजपुत्रंबृहद्बलम् ॥ ४१ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत् ॥ भृशंक्रोधेनचाविष्टोरथस्थोराक्षसा
धिपः ॥ ४२ ॥

॥४३॥ ॥इतिभीष्म०नै०भा०द्विनवतितमोऽध्यायः॥९२॥ ॥७॥ ॥विमुखीकृत्येति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

चिक्षेपनिशितांस्तीक्ष्णाञ्छरानाशीविषोपमान्॥ विभिदुस्तेमहाराजशल्यंयुद्धविशारदम् ॥ ४३ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०हैडिंबयु
द्धेद्विनवतितमोऽध्यायः॥ ९२ ॥ ॥७॥ ॥संजयउवाच॥ ॥विमुखीकृत्यसर्वांस्तुतावकान्युधिराक्षसः॥ जिघांसुर्भरतश्रेष्ठदुर्योधनमुपाद्रवत्॥ १ ॥
तमापततंसंप्रेक्ष्यराजानंप्रतिवेगितम्॥ अभ्यधावन्जिघांसंतस्तावकायुद्धदुर्मदाः॥ २ ॥ तालमात्राणिचापानिविकर्षंतोमहारथाः॥ तमेकमभ्यधावंतनदंतः
सिंहसंघवत् ॥ ३ ॥ अथैनंशरवर्षेणसमंतात्पर्यवाकिरन्॥ पर्वतंवारिधाराभिःशरदीवबलाहकाः ॥ ४ ॥ सगाढविद्धोव्यथितस्तोत्रार्दितइवद्विपः॥ उत्पपातत
दाकाशंसमंताद्वैनतेयवत्॥ ५ ॥ व्यनदत्सुमहानादंजीमूतइवशारदः ॥ दिशःखंविदिशश्चैवनादयन्भैरवस्वनः॥ ६ ॥ राक्षसस्यतुतंशब्दंश्रुत्वाराजायुधिष्ठिरः॥
उवाचभरतश्रेष्ठभीमसेनमरिंदमम्॥७॥ युध्यतेराक्षसोनूनंधार्तराष्ट्रैर्महारथैः॥यथास्यश्रूयतेशब्दोनदतोभैरवंस्वनम्॥८॥ अतिभारंचपश्यामितस्मिन्राक्षस
पुंगवे॥ पितामहश्चसंक्रुद्धःपंचालान्हंतुमुद्यतः॥ ९ ॥ तेषांचरक्षणार्थाययुध्यतेफाल्गुनःपरैः॥ एतज्ज्ञात्वामहाबाहोकार्यद्वयमुपास्थितम् ॥ १० ॥ गच्छरक्षस्वहै
डिंबंसंशयंपरमंगतम्॥ भ्रातुर्वचनमाज्ञायत्वरमाणोवृकोदरः॥११॥ प्रययौसिंहनादेनत्रासयन्सर्वपार्थिवान्॥ वेगेनमहताराजन्पर्वकालेयथोदधिः॥ १२॥
तमन्वगात्सत्यधृतिःसौचित्तिर्युद्धदुर्मदः ॥ श्रेणिमान्वसुदानश्चपुत्रःकाश्यस्यचाभिभूः ॥ १३ ॥ अभिमन्युमुखाश्चैवद्रौपदेयामहारथाः ॥ क्षत्रदेवश्चविक्रांतः
क्षत्रधर्मातथैवच ॥ १४ ॥ अनूपाधिपतिश्चैवनीलःस्वबलमास्थितः॥ महतारथवंशेनहैडिंबंपर्यवारयन् ॥ १५॥ कुंजरैश्चसदामत्तैःषट्सहस्रैःप्रहारिभिः॥ अ
भ्यरक्षंतसहिताराक्षसेंद्रंघटोत्कचम्॥ १६॥ सिंहनादेनमहतानेमिघोषेणचैवह ॥ खुरशब्दनिपातैश्चकंपयंतोवसुंधराम्॥१७॥ तेषामापततांश्रुत्वाशब्दंतंताव
कंबलम्॥ भीमसेनभयोद्विग्नंविवर्णवदनंतथा॥१८॥ परिवृत्तंमहाराजपरित्यज्यघटोत्कचम्॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतत्रतेषांमहात्मनाम्॥ १९॥ तावकानांपरेषांच
संग्रामेष्वनिवर्तिनाम्॥ नानारूपाणिशस्त्राणिविसृजंतोमहारथाः ॥ २० ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ व्यतिषक्तंमहारौद्रंयुद्धंभीरुभयावहम्
॥ २१ ॥ हयागजैःसमाजग्मुःपादातारथिभिःसह॥ अन्योन्यंसमरेराजन्प्रार्थयानाःसमभ्ययुः॥२२॥ सहसाचाभवत्तीव्रंसंनिपातान्महद्रजः॥ गजाश्वरथपत्ती
नांपदनेमिसमुद्धतम्॥ २३॥ धूम्रारुणंरजस्तीव्रंरणभूमिंसमावृणोत्॥ नैवस्वेनपरेराजन्समजानन्परस्परम्॥ २४॥

पितापुत्रंनजानीतेपुत्रोवापितरंतथा ॥ निर्मर्यादेतथाभूतेवैशसेलोमहर्षणे ॥ २५ ॥ शस्त्राणांभरतश्रेष्ठमनुष्याणांचगर्जताम् ॥ सुमहानभवच्छब्दःप्रेताना
मिवभारत ॥ २६ ॥ गजवाजिमनुष्याणांशोणितांत्रतरंगिणी ॥ प्रावर्ततनदीतत्रकेशशैवलशाद्वला ॥ २७ ॥ नराणांचैवकायेभ्यःशिरसांपततांरणे ॥ शुश्रुवे
सुमहाञ्छब्दःपततामश्मनामिव ॥ २८ ॥ विशिरस्कैर्मनुष्यैश्चच्छिन्नगात्रैश्चवारणैः ॥ अश्वैःसंभिन्नदेहैश्चसंकीर्णाभूद्वसुंधरा ॥ २९ ॥ नानाविधानिशस्त्राणि
विसृजंतोमहारथाः ॥ अन्योन्यमभिधावंतःसंप्रहारार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ हयाहयान्समासाद्यप्रेषिताहयसादिभिः ॥ समाहत्यरणेन्योन्यंनिपेतुर्गतजीविताः
॥ ३१ ॥ नरानरान्समासाद्यक्रोधरक्तेक्षणाभृशम् ॥ उरांस्युरोभिरन्योन्यंसमाश्लिष्यनिजघ्निरे ॥ ३२ ॥ प्रेषिताश्चमहामात्रैर्वारणाःपरवारणैः ॥ अभ्यघ्नंतवि
षाणाग्रैर्वारणानेवसंयुगे ॥ ३३ ॥ तेजातरुधिरोत्पीडाः पताकाभिरलंकृताः ॥ संसक्ताःप्रत्यदृश्यंतमेघाइवसविद्युतः ॥ ३४ ॥ केचिद्भिन्नाविषाणाग्रैर्भिन्नकुंभा
श्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतगर्जमानाघनाइव ॥ ३५ ॥ केचिद्धस्तैर्द्विधाच्छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथापरे ॥ निपेतुस्तुमुलेतस्मिंश्छिन्नपक्षाइवाद्रयः ॥ ३६ ॥ पा
र्श्वैस्तुदारितैरन्येवारणैर्वरवारणाः ॥ मुमुचुःशोणितंभूरिधातूनिवमहीधराः ॥ ३७ ॥ नाराचनिहतास्त्वन्येतथाविद्धाश्चतोमरैः ॥ विनदंतोभ्यधावंतविशृंगाइवप
र्वताः ॥ ३८ ॥ केचित्क्रोधसमाविष्टामदांधानिरवग्रहाः ॥ रथान्हयान्पदातींश्चममृदुःशतशोरणे ॥ ३९ ॥ तथाहयाहयारोहैस्ताडिताःप्रासतोमरैः ॥ तेनतेनाभ्य
वर्ततकुर्वंतोव्याकुलादिशः ॥ ४० ॥ रथिनोरथिभिःसार्धकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ परांशक्तिसमास्थायचक्रुःकर्माण्यभीतवत् ॥ ४१ ॥ स्वयंवरइवामर्देप्रजह्रुरितरे
तरम् ॥ प्रार्थयानायशोराजन्स्वर्गवायुद्धशालिनः ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ धार्तराष्ट्रंमहत्सैन्यंप्रायशोविमुखीकृतम् ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०संकुलयुद्धेत्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्व
यम् ॥ अभ्यधावतसंक्रुद्धोभीमसेनमरिंदमम् ॥ १ ॥ प्रगृह्यसुमहच्चापमिंद्राशनिसमस्वनम् ॥ महताशरवर्षेणपांडवंसमवाकिरत् ॥ २ ॥ अर्धचंद्रंचसंधायसु
तीक्ष्णंलोमवाहिनम् ॥ भीमसेनस्यचिच्छेदचापंक्रोधसमन्वितः ॥ ३ ॥ तदंतरंचसंप्रेक्ष्यत्वरमाणोमहारथः ॥ प्रसंदधेशितंबाणंगिरीणामपिदारणम् ॥ ४ ॥ ते
नोरसिमहाराजभीमसेनमताडयत् ॥ सगाढविद्धोव्यथितःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

समाललंबेतेजस्वीध्वजंहेमपरिष्कृतम् ॥ तथाविमनसंदृष्ट्वाभीमसेनंघटोत्कचः ॥ ६ ॥ क्रोधेनाभिप्रजज्वालदिधक्षन्निवपावकः ॥ अभिमन्युमुखाश्चापिपांड
वानांमहारथाः ॥ ७ ॥ समभ्यधावन्क्रोशंतोराजानंजातसंभ्रमाः ॥ संप्रेक्ष्यैतान्संपततःसंक्रुद्धान्जातसंभ्रमान् ॥ ८ ॥ भारद्वाजोब्रवीद्वाक्यंतावकानांमहार
थान् ॥ क्षिप्रंगच्छतभद्रंवोराजानंपरिरक्षत ॥ ९ ॥ संशयंपरमंप्राप्तंमज्जंतंव्यसनार्णवे ॥ एतेक्रुद्धामहेष्वासाःपांडवानांमहारथाः ॥ १० ॥ भीमसेनंपुरस्कृत्यदु
र्योधनमुपाद्रवन् ॥ नानाविधानिशस्त्राणिविसृजंतोजयेधृताः ॥ ११ ॥ नदंतोभैरवान्नादांस्त्रासयंतश्चभूमिपान् ॥ तदाचार्यवचःश्रुत्वासौमदत्तिपुरोगमाः ॥ १२ ॥
तावकाःसमवर्तंतपांडवानामनीकिनीम् ॥ कृपोभूरिश्रवाःशल्योद्रोणपुत्रोविविंशतिः ॥ १३ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चसैंधवोथबृहद्बलः ॥ आवंत्यौचमहेष्वासौकौ
रवंपर्यवारयन् ॥ १४ ॥ तेविंशतिपदंगत्वासंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चपरस्परजिघांसवः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वामहाबाहुर्महद्विस्फार्यकार्मुकम् ॥ भार
द्वाजस्ततोभीमंषड्विंशत्यासमार्पयत् ॥ १६ ॥ भूयश्चैनंमहाबाहुःशरैःशीघ्रमवाकिरत् ॥ पर्वतंवारिधाराभिःप्रावृषीवबलाहकः ॥ १७ ॥ तंप्रत्यविध्यद्दशभिर्भी
मसेनःशिलीमुखैः ॥ त्वरमाणोमहेष्वासःसव्येपार्श्वेमहाबलः ॥ १८ ॥ सगाढविद्धोव्यथितोवयोवृद्धश्चभारत ॥ प्रनष्टसंज्ञःसहसारथोपस्थउपाविशत् ॥ १९ ॥
गुरुंप्रव्यथितंदृष्ट्वाराजादुर्योधनःस्वयम् ॥ द्रौणायनिश्चसंक्रुद्धौभीमसेनमभिद्रुतौ ॥ २० ॥ तावापतंतौसंप्रेक्ष्यकालांतकयमोपमौ ॥ भीमसेनोमहाबाहुर्गदामा
दायसत्वरम् ॥ २१ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतस्थौगिरिरिवाचलः ॥ समुद्यम्यगदांगुर्वींयमदंडोपमांरणे ॥ २२ ॥ तमुद्यतगदंदृष्ट्वाकैलासमिवशृंगिणम् ॥ कौरवो
द्रोणपुत्रश्चसहितावभ्यधावताम् ॥ २३ ॥ तावापतंतौसहितौत्वरितौबलिनांवरौ ॥ अभ्यधावतवेगेनत्वरमाणोवृकोदरः ॥ २४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंभीम
दर्शनम् ॥ समभ्यधावंस्त्वरिताःकौरवाणांमहारथाः ॥ २५ ॥ भारद्वाजमुखाःसर्वेभीमसेनजिघांसया ॥ नानाविधानिशस्त्राणिभीमस्योरस्यपातयन् ॥ २६ ॥ स
हिताःपांडवंसर्वेपीडयंतःसमंततः ॥ तंदृष्ट्वासंशयंप्राप्तंपीड्यमानंमहारथम् ॥ २७ ॥ अभिमन्युप्रभृतयःपांडवानांमहारथाः ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःप्राणांस्त्यक्त्वा
सुदुस्त्यजान् ॥ २८ ॥ अनूपाधिपतिःशूरोभीमस्यदयितःसखा ॥ नीलोनीलांबुदप्रख्यःसंक्रुद्धोद्रौणिमभ्ययात् ॥ २९ ॥ स्पर्धतेहिमहेष्वासोनित्यंद्रोणसुतेनसः ॥
सविस्फार्यमहच्चापंद्रौणिंविव्याधपत्रिणा ॥ ३० ॥ यथाशक्रोमहाराजपुराविव्याधदानवम् ॥ विप्रचित्तिंदुराधर्षंदेवतानांभयंकरम् ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥४१॥ ४२॥ ४३ ॥ द्रोणादींश्चापश्यंतेतिसंबंधः ॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० चतुर्नवतित

येनलोकत्रयंक्रोधात्त्रासितंस्वेनतेजसा ॥ तथानीलेननिर्भिन्नःसुमुक्तेनपतत्रिणा ॥ ३२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोद्रौणिःक्रोधसमन्वितः॥ सविस्फार्यधनुश्चित्र
मिंद्राशनिसमस्वनम्॥ ३३ ॥ दध्रेनीलविनाशायमतिंमतिमतांवरः॥ ततःसंधायविमलान्भल्लान्कर्मारमार्जितान्॥ ३४॥ जघानचतुरोवाहान्पातयामासच
ध्वजम्॥ सप्तमेनचभल्लेननीलंविव्याधवक्षसि॥ ३५॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउपाविशत्॥ मोहितंवीक्ष्यराजानंनीलमभ्रचयोपमम्॥३६॥घटोत्कचो
भिसंक्रुद्धोज्ञातिभिःपरिवारितः॥ अभिदुद्राववेगेनद्रौणिमाहवशोभिनम्॥ ३७॥ तथेतरेचाभ्यधावन्राक्षसायुद्धदुर्मदाः॥तमापतंतंसंप्रेक्ष्यराक्षसंघोरदर्शनं
॥ ३८ ॥ अभ्यधावततेजस्वीभारद्वाजात्मजस्त्वरन् ॥ निजघानचसंक्रुद्धोराक्षसान्भीमदर्शनान् ॥ ३९ ॥ येभवन्नग्रतःक्रुद्धाराक्षसस्यपुरःसराः ॥ विमुखां
श्चैवतान्दृष्ट्वाद्रौणिचापच्युतैःशरैः॥ ४० ॥ अक्रुध्यतमहाकायोभैमसेनिर्घटोत्कचः॥प्रादुश्चक्रेततोमायांघोररूपांसुदारुणाम्॥४१॥मोहयन्समरेद्रौणिंमाया
वीराक्षसाधिपः॥ ततस्तेतावकाःसर्वेमाययाविमुखीकृताः॥ ४२॥ अन्योन्यंसमपश्यंतनिकृत्तामेदिनीतले॥ विचेष्टमानाःकृपणाःशोणितेनपरिप्लुताः ॥ ४३॥
द्रोणंदुर्योधनंशल्यमश्वत्थामानमेवच ॥ प्रायशश्चमहेष्वासायेप्रधानाःस्मकौरवाः ॥ ४४ ॥ विध्वस्तारथिनःसर्वेराजानश्चनिपातिताः ॥ हयाश्चैवहयारो
हाःसनिकृत्ताःसहस्रशः॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वातावकंसैन्यंविद्रुतंशिबिरंप्रति ॥ ममप्राक्रोशतोराजंस्तथादेवव्रतस्यच ॥ ४६ ॥ युध्यध्वंमापलायध्वंमायैषाराक्षसी
रणे ॥ घटोत्कचप्रमुक्तेतिनातिष्ठंतविमोहिताः॥ ४७ ॥ नैवतेश्रद्दधुर्भीतावदतोरावयोर्वचः ॥ तांश्चप्रद्रवतोदृष्ट्वाजयंप्राप्ताश्चपांडवाः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेनस
हिताःसिंहनादान्प्रचक्रिरे॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैःसमंतान्नेदिरेभृशम्॥ ४९ ॥एवंतवबलंसर्वंहैडिंबेनदुरात्मना॥ सूर्यास्तमनवेलायांप्रभग्नंविद्रुतंदिशः॥ ५० ॥
इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अष्टमयुद्धदिवसेघटोत्कचयुद्धेचतुरधिकनवतितमोऽध्यायः॥ ९४॥ ॥७॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥तस्मिन्महतिसंक्रं
देराजादुर्योधनस्तदा॥ गांगेयमुपसंगम्यविनयेनाभिवाद्यच॥ १ ॥ तस्यसर्वंयथावृत्तमाख्यातुमुपचक्रमे॥ घटोत्कचस्यविजयमात्मनश्चपराजयम् ॥ २ ॥
कथयामासदुर्धर्षोविनिःश्वस्यपुनःपुनः॥ अब्रवीच्चतदाराजन्भीष्मंकुरुपितामहम् ॥ ३ ॥ भवंतंसमुपाश्रित्यवासुदेवंयथापरैः॥ पांडवैर्विग्रहोघोरःसमारब्धोम
याप्रभो॥ ४॥ एकादशसमाख्याताअक्षौहिण्यश्चयामम॥ निदेशेतवतिष्ठंतिमयासार्धंपरंतप ॥ ५॥ मोऽध्यायः ॥९४॥ ॥७॥ ॥ तस्मिन्निति ॥१॥२॥३॥४॥५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अनुशयःपश्चात्तापः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥२२ ॥ २३ ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥ २९ ॥३०॥३१॥३२॥

सोहंभरतशार्दूलभीमसेनपुरोगमैः॥ घटोत्कचंसमाश्रित्यपांडवैर्युधिनिर्जितः॥ ६ ॥ तन्मेदहतिगात्राणिशुष्कवृक्षमिवानलः ॥ तदिच्छामिमहाभागत्वत्प्रसा
दात्परंतप ॥ ७॥ राक्षसापसदंहंतुंस्वयमेवपितामह ॥ त्वांसमाश्रित्यदुर्धर्षतन्मेकर्तुंत्वमर्हसि ॥ ८ ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंराज्ञोभरतसत्तम ॥ दुर्योधनमिदंवाक्यं
भीष्मःशांतनवोब्रवीत्॥ ९ ॥श्रृणुराजन्ममवचोयत्त्वांवक्ष्यामिकौरव॥ यथात्वयामहाराजवर्तितव्यंपरंतप॥ १० ॥ आत्मारक्ष्योरणेतातसर्वावस्थास्वरिंदम ॥
धर्मराजेनसंग्रामस्त्वयाकार्यःसदानघ ॥ ११ ॥ अर्जुनेनयमाभ्यांवाभीमसेनेनवापुनः॥ राजधर्मंपुरस्कृत्यराजाराजानमार्छति ॥ १२ ॥ अहंद्रोणःकृपोद्रौणिः
कृतवर्माचसात्वतः॥शल्यश्चसौमदत्तिश्चविकर्णश्चमहारथाः॥१३॥ तवचभ्रातरःश्रेष्ठादुःशासनपुरोगमाः॥ त्वदर्थेप्रतियोत्स्यामोराक्षसंतंमहाबलम्॥ १४॥
रौद्रेतस्मिन्राक्षसेंद्रेयदितेनुशयोमहान्॥ अयंवागच्छतुरणेतस्ययुद्धायदुर्मते: ॥ १५ ॥ भगदत्तोमहीपालःपुरंदरसमोयुधि ॥ एतावदुक्त्वाराजानंभगदत्तम
थाब्रवीत् ॥ १६ ॥ समक्षंपार्थिवेंद्रस्यवाक्यंवाक्यविशारदः॥ गच्छशीघ्रंमहाराजहैडिंबंयुद्धदुर्मदम् ॥ १७॥वारयस्वरणेयत्तोमिषतांसर्वधन्विनाम्॥राक्षसंक्रूर
कर्माणंयथेंद्रस्तारकंपुरा॥ १८॥ तवदिव्यानिचास्त्राणिविक्रमश्चपरंतप॥समागमश्चबहुभिःपुराभूदमरैःसह॥ १९ ॥ त्वंतस्यनृपशार्दूलप्रतियोद्धामहाहवे॥ स्व
बलेनोच्छ्रितोराजन्जहिराक्षसपुंगवम्॥ २०॥एतच्छ्रुत्वातुवचनंभीष्मस्यपृतनापतेः॥ प्रययौसिंहनादेनपरानभिमुखोद्धुतम्॥ २१॥तमाद्रवंतंसंप्रेक्ष्यगर्जंतमि
वतोयदम्॥ अभ्यवर्ततसंक्रुद्धाःपांडवानांमहारथाः॥ २२ ॥ भीमसेनोभिमन्युश्चराक्षसश्चघटोत्कचः॥ द्रौपदेयाःसत्यधृतिःक्षत्रदेवश्चभारत॥ २३॥ चेदिपोव
सुदानश्चदशार्णाधिपतिस्तथा ॥सुप्रतीकेनतांश्चापिभगदत्तोप्युपाद्रवत्॥ २४॥ततःसमभवद्युद्धंघोररूपंभयानकम्॥पांडूनांभगदत्तेनयमराष्ट्रविवर्धनम्॥ २५
प्रयुक्तारथिभिर्बाणाभीमवेगाःसुतेजनाः॥ तेनिपेतुर्महाराजनागेषुचरथेषुच ॥ २६ ॥ प्रभिन्नाश्चमहानागाविनीताहस्तिसादिभिः ॥ परस्परंसमासाद्यसंनि
पेतुरभीतवत्॥ २७॥ मदांधारोषसंरब्धाविषाणाग्रैर्महाहवे॥ बिभिदुर्दंतमुसलैःसमासाद्यपरस्परम्॥ २८॥ हयाश्चचामरापीडाःप्रासपाणिभिरास्थिताः॥चो
दिताःसादिभिःक्षिप्रंनिपेतुरितरेतरम्॥ २९॥ पादाताश्चपदात्यौघैस्ताडिताःशक्तितोमरैः॥ न्यपतंततदाभूमौशतशोथसहस्रशः॥ ३० ॥ रथिनश्चरथैराजन्कर्णि
नालीकसायकैः॥ निहत्यसमरेवीरान्सिंहनादान्विनेदिरे॥ ३१ ॥ तस्मिंस्तथावर्तमानेसंग्रामेलोमहर्षणे ॥ भगदत्तोमहेष्वासोभीमसेनमथाद्रवत् ॥ ३२ ॥

॥३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

कुंजरेणप्रभिन्नेनसप्तधास्रवतामदम्॥ पर्वतेनयथातोयंस्रवमाणेनसर्वशः ॥ ३३ ॥ किरञ्छरसहस्राणिसुप्रतीकशिरोगतः ॥ ऐरावतस्थोमघवान्वारिधाराइ
वानघ॥ ३४॥ सभीमंशरधाराभिस्ताडयामासपार्थिवः॥ पर्वतंवारिधाराभिस्तपांतेजलदोयथा ॥ ३५॥ भीमसेनस्तुसंक्रुद्धःपादरक्षान्परःशतान्॥ निजघा
नमहेष्वासःसंरब्धःशरवृष्टिभिः॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वानिहतान्क्रुद्धोभगदत्तःप्रतापवान्॥ चोदयामासनागेंद्रंभीमसेनरथंप्रति ॥ ३७ ॥ सनागःप्रेषितस्तेनबाणो
ज्याचोदितोयथा॥ अभ्यधावतवेगेनभीमसेनमरिंदमम्॥ ३८॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपांडवानांमहारथाः॥ अभ्यवर्ततवेगेनभीमसेनपुरोगमाः॥ ३९ ॥ केकया
श्चाभिमन्युश्चद्रौपदेयाश्चसर्वशः॥ दशार्णाधिपतिःशूरःक्षत्रदेवश्चमारिष॥ ४० ॥ चेदिपश्चित्रकेतुश्चसंरब्धाःसर्वएवते ॥ उत्तमास्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहा
बलाः॥ ४१॥ तमेकंकुंजरंक्रुद्धाःसमंतात्पर्यवारयन्॥ सविद्धोबहुभिर्बाणैर्व्यरोचतमहाद्विपः॥ ४२ ॥ संजातरुधिरोत्पीडोधातुचित्रइवाद्रिराट् ॥ दशार्णाधि
पतिश्चापिगजंभूमिधरोपमम्॥ ४३॥ समास्थितोभिदुद्रावभगदत्तस्यवारणम्॥ तमापतंतंसमरेगजंगजपतिःसच॥ ४४ ॥ दधारसुप्रतीकोपिवेलेवमकरा
लयम्॥ वारितंप्रेक्ष्यनागेंद्रंदशार्णस्यमहात्मनः॥ ४५॥ साधुसाध्वितिसैन्यानिपांडवेयान्यपूजयन्॥ ततःप्राग्ज्योतिषःक्रुद्धस्तोमरान्वैचतुर्दश ॥ ४६॥ प्राहिणो
त्तस्यनागस्यप्रमुखेनृपसत्तम ॥ वर्ममुख्यंतनुत्राणंशातकुंभपरिष्कृतम्॥ ४७॥ विदार्यप्राविशन्क्षिप्रंवल्मीकमिवपन्नगाः॥ सगाढविद्धोव्यथितोनागोभरत
सत्तम॥ ४८॥ उपावृत्तमदःक्षिप्रमभ्यवर्ततवेगितः॥ सप्रदुद्राववेगेनप्रणदन्भैरवंरवम्॥ ४९॥ संमर्दयानःस्वबलंवायुर्वृक्षानिवौजसा ॥ तस्मिन्पराजितेनागे
पांडवानांमहारथाः॥ ५०॥ सिंहनादंविनद्योच्चैर्युद्धायैवावतस्थिरे ॥ ततोभीमंपुरस्कृत्यभगदत्तमुपाद्रवन्॥ ५१ ॥ किरंतोविविधान्बाणान्शस्त्राणिविविधा
निच॥ तेषामापततांराजन्संक्रुद्धानाममर्षिणाम्॥ ५२॥ श्रुत्वासनिनदंघोरममर्षाद्गतसाध्वसः॥ भगदत्तोमहेष्वासःस्वनागंप्रत्यचोदयत् ॥ ५३ ॥ अंकुशांगु
ष्ठनुदितःसगजप्रवरोयुधि॥ तस्मिन्क्षणेसमभवत्सांवर्तकइवानलः ॥ ५४ ॥ रथसंघांस्तथानागान्हयांश्चहयसादिभिः॥ पादातांश्चसुसंक्रुद्धःशतशोथसहस्र
शः॥ ५५॥ अमृद्नात्समरेनागःसंप्रधावंस्ततस्ततः॥ तेनसंलोड्यमानंतुपांडवानांबलंमहत् ॥ ५६ ॥ संचुकोचमहाराजचर्मैवाग्नौसमाहितम्॥ भग्नंतुस्वबलंदृ
ष्ट्वाभगदत्तेनधीमता॥ ५७॥ घटोत्कचोथसंक्रुद्धोभगदत्तमुपाद्रवत्॥ विकटःपरुषोराजन्दीप्तास्योदीप्तलोचनः॥ ५८॥

॥५९॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥७६॥ प्रचस्कंदअवततार ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥८०॥८१॥८२॥८३॥

रूपंविभीषणंकृत्वारोषेणप्रज्वलन्निव॥ जग्राहविमलंशूलंगिरीणामपिदारणम्॥५९ ॥नागंजिघांसुःसहसाचिक्षेपचमहाबलः॥ सविस्फुलिंगमालाभिःसमं
तात्परिवेष्टितः॥ ६० ॥ तमापतंतंसहसादृष्ट्वाप्राग्ज्योतिषोनृपः ॥ चिक्षेपरुचिरंतीक्ष्णमर्धचंद्रंसुदारुणम् ॥ ६१ ॥ चिच्छेदतन्महच्छूलंतेनबाणेनवेगवान् ॥
उत्पपातद्विधाच्छिन्नंशूलंहेमपरिष्कृतम्॥ ६२ ॥ महाशनिर्यथाभ्रष्टाशक्रमुक्तानभोगता॥शूलंनिपतितंदृष्ट्वाद्विधाकृत्तंचपार्थिव॥ ६३॥ रुक्मदंडांमहाशक्तिंज
ग्राहाग्निशिखोपमाम् ॥ चिक्षेपतांराक्षसस्यतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यवियत्स्थामशनीमिव ॥ उत्पत्यराक्षसस्तूर्णंजग्राहचननादच
॥६५॥ बभंजचैनांत्वरितोजानुन्यारोप्यभारत॥ पश्यतःपार्थिवेंद्रस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥६६ ॥तदवेक्ष्यकृतंकर्मराक्षसेनबलीयसा॥ दिविदेवाःसगंधर्वामु
नयश्चापिविस्मिताः॥६७॥ पांडवाश्चमहाराजभीमसेनपुरोगमाः॥ साधुसाध्वितिनादेनपृथिवीमन्वनादयन्॥६८॥तंतुश्रुत्वामहानादंप्रहृष्टानांमहात्मनाम्॥
नामृष्यतमहेष्वासोभगदत्तःप्रतापवान्॥ ६९ ॥ सविस्फार्यमहच्चापमिंद्राशनिसमप्रभम्॥ तर्जयामासवेगेनपांडवानांमहारथान् ॥७०॥ विसृजन्विमलांस्ती
क्ष्णान्नाराचान्ज्वलनप्रभान्॥ भीममेकेनविव्याधराक्षसंनवभिःशरैः॥ ७१ ॥ अभिमन्युंत्रिभिश्चैवकेकयान्पंचभिस्तथा ॥ पूर्णायतविसृष्टेनशरेणानतपर्वणा
॥ ७२ ॥ बिभेददक्षिणंबाहुंक्षत्रदेवस्यचाहवे॥ पपातसहसातस्यसशरंधनुरुत्तमम्॥ ७३॥ द्रौपदेयांस्ततःपंचपंचभिःसमताडयत्॥ भीमसेनस्यचक्रोधान्निज
घानतुरंगमान्॥ ७४ ॥ ध्वजंकेसरिणंचास्यचिच्छेदविशिखैस्त्रिभिः॥ निर्बिभेदत्रिभिश्चान्यैःसारथिंचास्यपत्रिभिः ॥ ७५॥ सगाढविद्धोव्यथितोरथोपस्थउ
पाविशत्॥ विशोकोभरतश्रेष्ठभगदत्तेनसंयुगे ॥ ७६॥ ततोभीमोमहाबाहुर्विरथोरथिनांवरः॥ गदांप्रगृह्यवेगेनप्रचस्कंदरथोत्तमात् ॥ ७७ ॥ तमुद्यतगदंदृ
ष्ट्वासशृंगमिवपर्वतम् ॥ तावकानांभयंघोरंसमपद्यतभारत ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुपांडवःकृष्णसारथिः ॥ आजगाममहाराजनिघ्नन्शत्रून्समंततः
॥७९॥ यत्रतौपुरुषव्याघ्रौपितापुत्रौमहाबलौ॥प्राग्ज्योतिषेणसंयुक्तौभीमसेनघटोत्कचौ॥ ८० ॥दृष्ट्वाचपांडवोभ्रातॄन्युध्यमानान्महारथान्॥ त्वरितोभरत
श्रेष्ठतत्रायुध्यत्किरञ्छरान्॥८१॥ ततोदुर्योधनोराजात्वरमाणोमहारथः॥ सेनामचोदयत्क्षिप्रंरथनागाश्वसंकुलाम्॥ ८२॥तामापतंतींसहसाकौरवाणां
महाचमूम्॥ अभिदुद्राववेगेनपांडवःश्वेतवाहनः॥ ८३॥

॥८४॥८५॥८६॥ ॥ इतिभी०नै०भा०पंचनवतितमोऽध्यायः॥ ९५॥ ॥छ॥ ॥पुत्रमिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥ २२॥

भगदत्तश्चसमरेतेननागेनभारत ॥ विमृद्नन्पांडवबलंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ८४ ॥ तदासीत्सुमहद्युद्धंभगदत्तस्यमारिष ॥ पंचालैःपांडवेयैश्चकेकयैश्चोद्यतायु
धैः॥८५॥भीमसेनोपिसमरेतावुभौकेशवार्जुनौ॥ अश्रावयद्यथावृत्तमिरावद्वधमुत्तमम्॥८६ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व०भगदत्त
युद्धेपंचनवतितमोऽध्यायः॥ ९५॥ छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥पुत्रंविनिहतंश्रुत्वाइरावंतंधनंजयः॥दुःखेनमहताविष्टोनिःश्वसन्पन्नगोयथा॥ १॥ अब्रवीत्स
मरेराजन्वासुदेवमिदंवचः॥इदंनूनंमहाप्राज्ञोविदुरोदृष्टवान्पुरा ॥ २ ॥ कुरूणांपांडवानांचक्षयंघोरंमहामतिः॥सततोनिवारितवान्धृतराष्ट्रंजनेश्वरम् ॥ ३ ॥
अन्येचबहवोवीराःसंग्रामेमधुसूदन॥ निहताःकौरवैःसंख्येतथास्माभिश्चकौरवाः ॥ ४ ॥ अर्थहेतोर्नरश्रेष्ठक्रियतेकर्मकुत्सितम् ॥ धिगर्थान्यत्कृतेह्येवंक्रियते
ज्ञातिसंक्षयः॥ ५॥ अधनस्यमृतंश्रेयोनचज्ञातिवधाद्धनम्॥ किंनुप्राप्स्यामहेकृष्णहत्वाज्ञातीन्समागतान्॥६॥ दुर्योधनापराधेनशकुनेःसौबलस्यच॥ क्षत्रि
यानिधनंयांतिकर्णदुर्मंत्रितेनच॥ ७॥ इदानींचविजानामिसुकृतंमधुसूदन॥ कृतंराज्ञामहाबाहोयाचताचसुयोधनम् ॥ ८ ॥ राज्यार्धंपंचवाग्रामान्नाकार्षी
त्सचदुर्मतिः॥ दृष्ट्वाहिक्षत्रियान्शूरान्शयानान्धरणीतले॥९॥ निंदामिभृशमात्मानंधिगस्तुक्षत्रजीविकाम्॥ अशक्तमितिमामेतेज्ञास्यंतेक्षत्रियारणे॥१०॥
युद्धंतुमेनरुचितंज्ञातिभिर्मधुसूदन॥ संचोदयहयान्शीघ्रंधार्तराष्ट्रचमूंप्रति॥ ११॥ प्रतरिष्येमहापारंभुजाभ्यांसमरोदधिम्॥ नायंयापयितुंकालोविद्यतेमाध
वङ्कचित्॥ १२॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनकेशवःपरवीरहा॥ चोदयामासतानश्वान्पांडुरान्वातरंहसः ॥ १३ ॥ अथशब्दोमहानासीत्तवसैन्यस्यभारत ॥ मारुतोद्धूत
वेगस्यसागरस्येवपर्वणि ॥ १४ ॥ अपराह्णेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत ॥ पर्जन्यसमनिर्घोषोभीष्मस्यसहपांडवैः ॥ १५॥ ततोराजंस्तवसुताभीमसेनमुपा
द्रवन्॥ परिवार्यरणेद्रोणंवसवोवासवंयथा ॥ १६ ॥ ततःशांतनवोभीष्मःकृपश्चरथिनांवरः ॥ भगदत्तःसुशर्माचधनंजयमुपाद्रवन् ॥ १७ ॥ हार्दिक्योबाह्लि
कश्चैवसात्यकिंसमभिद्रुतौ॥ अंबष्ठकस्तुनृपतिरभिमन्युमवस्थितः॥१८॥ शेषास्त्वन्येमहाराजशेषानेवमहारथान्॥ ततःप्रववृतेयुद्धंघोररूपंभयावहम्॥१९॥
भीमसेनस्तुसंप्रेक्ष्यपुत्रांस्तवजनेश्वर॥ प्रजज्वालरणेक्रुद्धोहविषाहव्यवाडिव ॥ २० ॥ पुत्रास्तुतवकौंतेयंछादयांचक्रिरेशरैः॥ प्रावृषीवमहाराजजलदाइवप
र्वतम्॥ २१॥ सछाद्यमानोबहुधापुत्रैस्तवविशांपते॥ सृक्किणीसंलिहन्वीरःशार्दूलइवदर्पितः॥ २२॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपविद्धा

व्यूढोरस्कंततोभीमःपातयामासभारत ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनसोभवद्धतजीवितः ॥ २३ ॥ अपरेणतुभल्लेनपीतेननिशितेनतु ॥ अपातयत्कुंडलिनंसिंहःक्षुद्रमृगं
यथा ॥ २४ ॥ ततःसुनिशितान्पीतान्समादत्तशिलीमुखान् ॥ ससर्जत्वरयायुक्तःपुत्रांस्तेप्राप्यमारिष ॥ २५ ॥ प्रेषिताभीमसेनेनशरास्तेदृढधन्वना ॥ अपातयं
तपुत्रांस्तेरथेभ्यःसुमहारथान् ॥ २६ ॥ अनाधृष्टिंकुंडभेदिंवैराटंदीर्घलोचनम् ॥ दीर्घबाहुंसुबाहुंचतथैवकनकध्वजम् ॥ २७ ॥ प्रपतंतस्मवीरास्तेविरेजुर्भरतर्ष
भ ॥ वसंतेपुष्पशबलाश्च्युताःप्रपतिताइव ॥ २८ ॥ ततःप्रदुद्रुवुःशेषास्तवपुत्रामहाहवे ॥ तंकालमिवमन्यंतोभीमसेनंमहाबलम् ॥ २९ ॥ द्रोणस्तुसमरेवीरंनिर्द
हंतंसुतांस्तव ॥ यथाद्रिंवारिधाराभिःसमंताद्व्यकिरच्छरैः ॥ ३० ॥ तत्राद्भुतमपश्यामकुंतीपुत्रस्यपौरुषम् ॥ द्रोणेनवार्यमाणोपिनिजघ्नेयत्सुतांस्तव ॥ ३१ ॥ य
थागोवृषभोवर्षंसंधारयतिखात्पतत् ॥ भीमस्तथाद्रोणमुक्तंशरवर्षमदीधरत् ॥ ३२ ॥ अद्भुतंचमहाराजतत्रचक्रेवृकोदरः ॥ यत्पुत्रांस्तेऽवधीत्संख्येद्रोणंचैवन्य
वारयत् ॥ ३३ ॥ पुत्रेषुतववीरेषुचिक्रीडार्जुनपूर्वजः ॥ मृगेष्विवमहाराजचरन्व्याघ्रोमहाबलः ॥ ३४ ॥ यथाहिपशुमध्यस्थोदारयेतपशून्वृकः ॥ वृकोदरस्तव
सुतांस्तथाव्यद्रावयद्रणे ॥ ३५ ॥ गांगेयोभगदत्तश्चगौतमश्चमहारथाः ॥ पांडवंरभसंयुद्धेवारयामासुरर्जुनम् ॥ ३६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणिसंवार्यतेषांसोतिरथोरणे ॥
प्रवीरांस्तवसैन्येषुप्रेषयामासमृत्यवे ॥ ३७ ॥ अभिमन्युस्तुराजानमंबष्ठंलोकविश्रुतम् ॥ विरथंरथिनांश्रेष्ठंवारयामाससायकैः ॥ ३८ ॥ विरथोवध्यमानस्तुसौ
भद्रेणयशस्विना ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णमंबष्ठोवसुधाधिपः ॥ ३९ ॥ असिंचिक्षेपसमरेसौभद्रस्यमहात्मनः ॥ आरुरोहरथंचैवहार्दिक्यस्यमहाबलः ॥ ४० ॥
आपतंतंतुनिस्त्रिंशंयुद्धमार्गविशारदः ॥ लाघवाद्व्यंसयामाससौभद्रःपरवीरहा ॥ ४१ ॥ व्यंसितंवीक्ष्यनिस्त्रिंशंसौभद्रेणरणेतदा ॥ साधुसाध्वितिसैन्यानांप्रणा
दोभूद्विशांपते ॥ ४२ ॥ धृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्येतवसैन्यमयोधयन् ॥ तथैवतावकाःसर्वेपांडुसैन्यमयोधयन् ॥ ४३ ॥ तत्राक्रंदोमहानासीत्तवतेषांचभारत ॥ निघ्न
तांदृढमन्योन्यंकुर्वतांकर्मदुष्करम् ॥ ४४ ॥ अन्योन्यंहिरणेशूराःकेशेष्वाक्षिप्यमानिनः ॥ नखदंतैरयुध्यंतमुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ॥ ४५ ॥ तलैश्चैवाथनिस्त्रिंशैर्बाहु
भिश्चसुसंस्थितैः ॥ विवरंप्राप्यचान्योन्यमनयन्यमसादनम् ॥ ४६ ॥ न्यहनच्चपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ व्याकुलीकृतसर्वांगायुयुधुस्तत्रमानवाः ॥ ४७ ॥ र
णेचारूणिचापानिहेमपृष्ठानिमारिष ॥ हतानामपविद्धानिकलापाश्चमहाधनाः ॥ ४८ ॥

निपतितानि ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

जातरूपमयैःपुंखैराजतैर्निशिताःशराः ॥ तैलधौताव्यराजंतनिर्मुक्तभुजगोपमाः ॥ ४९ ॥ हस्तिदंतत्सरून्खड्गान्जातरूपपरिष्कृतान् ॥ चर्माणिचापविद्धानि
रुक्मचित्राणिधन्विनाम् ॥ ५० ॥ सुवर्णविकृतप्रासान्पट्टिशान्हेमभूषितान् ॥ जातरूपमयाश्चर्ष्टीःशक्तीश्चकनकोज्ज्वलाः ॥ ५१ ॥ सुसन्नाहाश्चपतितामुसला
निगुरूणिच ॥ परिघान्पट्टिशांश्चैवभिंदिपालांश्चमारिष ॥ ५२ ॥ पतितान्विविधांश्चापांश्चित्रान्हेमपरिष्कृतान् ॥ कुथाबहुविधाकाराश्चामरान्व्यजनानिच ॥ ५३ ॥
नानाविधानिशस्त्राणिप्रगृह्यपतितानराः ॥ जीवंतइवदृश्यंतेगतसत्वामहारथाः ॥ ५४ ॥ गदाविमथितैर्गात्रैर्मुसलैर्भिन्नमस्तकाः ॥ गजवाजिरथक्षुण्णाःशेरते
स्मनराःक्षितौ ॥ ५५ ॥ तथैवाश्वनृनागानांशरीरैर्विबभौतदा ॥ संछन्नावसुधाराजन्पर्वतैरिवसर्वशः ॥ ५६ ॥ समरेपतितैश्चैवशक्त्यृष्टिशरतोमरैः ॥ निस्त्रिंशैः
पट्टिशैःप्रासैरयस्कुंतैःपरश्वधैः ॥ ५७ ॥ परिघैर्भिंदिपालैश्चशतघ्नीभिश्चमारिष ॥ शरीरैःशस्त्रनिर्भिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ ५८ ॥ विशब्दैरल्पशब्दैश्चशोणितौ
घपरिप्लुतैः ॥ गतासुभिरमित्रघ्नविबभौनिचितामही ॥ ५९ ॥ सतलत्रैःसकेयूरैर्बाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ हस्तिहस्तोपमैश्छिन्नैरूरुभिश्चतरस्विनाम् ॥ ६० ॥ बद्धचू
डामणिवरैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ पातितैर्ऋषभाक्षाणांबभौभारतमेदिनी ॥ ६१ ॥ कवचैःशोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्चकांचनैः ॥ रराजसुभृशंभूमिःशांतार्चि
भिरिवानलैः ॥ ६२ ॥ विप्रविद्धैःकलापैश्चपतितैश्चशरासनैः ॥ विप्रकीर्णैःशरैश्चैवरुक्मपुंखैःसमंततः ॥ ६३ ॥ रथैश्चसर्वतोभग्नैःकिंकिणीजालभूषितैः ॥ वाजि
भिश्चहतैर्वाणैःस्रस्तजिह्वैःसशोणितैः ॥ ६४ ॥ अनुकर्षैःपताकाभिरुपासंगैर्ध्वजैरपि ॥ प्रवीराणांमहाशंखैर्विप्रकीर्णैश्चपांडुरैः ॥ ६५ ॥ स्रस्तहस्तैश्चमातंगैःश
यानैर्विबभौमही ॥ नानारूपैरलंकारैःप्रमदेवाभ्यलंकृता ॥ ६६ ॥ दंतिभिश्चापरैस्तत्रसप्रासैर्गाढवेदनैः ॥ करैःशब्दंविमुंचद्भिःशीकरंचमुहुर्मुहुः ॥ ६७ ॥ विब
भौतद्रणस्थानंस्यंदमानैरिवाचलैः ॥ नानारागैःकंबलैश्चपरिस्तोमैश्चदंतिनाम् ॥ ६८ ॥ वैदूर्यमणिदंडैश्चपतितैरंकुशैःशुभैः ॥ घंटाभिश्चगजेंद्राणांपतिताभिःसमं
ततः ॥ ६९ ॥ विपाटितविचित्राभिःकुथाभिरंकुशैस्तथा ॥ ग्रैवेयैश्चित्ररूपैश्चरुक्मकक्ष्याभिरेवच ॥ ७० ॥ यंत्रैश्चबहुधाच्छिन्नैस्तोमरैश्चापिकांचनैः ॥ अश्वानां
रेणुकपिलैरुक्मच्छन्नैरुरश्छदैः ॥ ७१ ॥ सादिनांभुजगैश्छिन्नैःपतितैःसांगदैस्तथा ॥ प्रासैश्चविमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिस्तथर्ष्टिभिः ॥ ७२ ॥ उष्णीषैश्चतथाचि
त्रैर्विप्रविद्धैस्ततस्ततः ॥ विचित्रैर्बाणवर्षैश्चजातरूपपरिष्कृतैः ॥ ७३ ॥

अश्वास्तरपरिस्तोमैरांकवैर्मृदितैस्तथा ॥ नरेंद्रचूडामणिभिर्विचित्रैश्चमहाधनैः ॥ ७४॥ छत्रैस्तथापविद्धैश्चचामरैर्व्यंजनैरपि ॥ पद्मेंदुद्युतिभिश्चैववदनैश्चारु
कुंडलैः॥ ७५॥ कॢप्तश्मश्रुभिरत्यर्थंवीराणांसमलंकृतैः ॥ अपविद्धैर्महाराजसुवर्णोज्ज्वलकुंडलैः॥ ७६ ॥ ग्रहनक्षत्रशबलाद्यौरिवासीद्वसुंधरा ॥ एवमेतेमहा
सेनेमृदितेतत्रभारत ॥ ७७॥ परस्परंसमासाद्यतवतेषांचसंयुगे ॥ तेषुश्रांतेषुभग्नेषुमृदितेषुचभारत॥ ७८॥ रात्रिःसमभवत्तत्रनापश्यामततोनुगान्॥ ततोव
हारंसैन्यानांप्रचक्रुःकुरुपांडवाः॥ ७९॥ रजनीमुखेसुरौद्रेतुवर्तमानेमहाभये ॥ अवहारंततःकृत्वासहिताःकुरुपांडवाः ॥ न्यविशंतयथाकालंगत्वास्वशिविरंत
दा॥८०॥ ॥इतिश्रीमहाभा०भीष्मपर्वणिभीष्मवध०अष्टमदिवसयुद्धावहारेषण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६॥ ॥ ९७॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ततोदु
र्योधनोराजाशकुनिश्चापिसौबलः॥ दुःशासनश्चपुत्रस्तेसूतपुत्रश्चदुर्जयः॥ १ ॥समागम्यमहाराजमंत्रंचक्रुर्विवक्षितम्॥ कथंपांडुसुताःसंख्येजेतव्याःसगणा
इति॥ २ ॥ ततोदुर्योधनोराजासर्वांस्तानाहमंत्रिणः॥ सूतपुत्रंसमाभाष्यसौबलंचमहाबलम्॥३॥ द्रोणोभीष्मःकृपःशल्यःसौमदत्तिश्चसंयुगे॥ नपार्थान्प्रतिबा
धंतेनजानेतच्चकारणम्॥ ४॥ अवध्यमानास्तेचापिक्षपयंतिबलंमम॥ सोस्मिक्षीणबलःकर्णक्षीणशस्त्रश्चसंयुगे॥ ५॥ निकृतःपांडवैःशूरैरवध्यैर्दैवतैरपि॥सो
हंसंशयमापन्नःप्रहरिष्येकथंरणे॥ ६॥ तमब्रवीन्महाराजसूतपुत्रोनराधिपम्॥ ॥कर्णउवाच॥ ॥माशोचभरतश्रेष्ठकरिष्येहंप्रियंतव॥ ७॥ भीष्मःशांतनव
स्तूर्णमपयातुमहारणात् ॥ निवृत्तेयुधिगांगेयेन्यस्तशस्त्रेचभारत॥ ८ ॥ अहंपार्थान्हनिष्यामिसहितान्सर्वसोमकैः ॥ पश्यतोयुधिभीष्मस्यशपेसत्येनतेनृप॥
॥ ९ ॥पांडवेषुदयांनित्यंसहिभीष्मःकरोतिवै ॥ अशक्तश्चरणेभीष्मोजेतुमेतान्महारथान् ॥ १० ॥ अभिमानीरणेभीष्मोनित्यंचापिरणप्रियः ॥ सकथंपांडवा
न्युद्धेजेष्यतेतातसंगतान्॥ ११ ॥ सत्वंशीघ्रमितोगत्वाभीष्मस्यशिबिरंप्रति॥ अनुमान्यगुरुंवृद्धंशस्त्रंन्यासयभारत॥ १२ ॥ न्यस्तशस्त्रेततोभीष्मेनिहतान्पश्य
पांडवान्॥ मयैकेनरणेराजन्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ १३ ॥ एवमुक्तस्तुकर्णेनपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ अब्रवीद्भ्रातरंतत्रदुःशासनमिदंवचः॥ १४ ॥ अनुयात्रंयथा
सर्वंसज्जीभवतिसर्वशः॥ दुःशासनतथाक्षिप्रंसर्वमेवोपपादय॥ १५॥ एवमुक्त्वाततोराजन्कर्णमाहजनेश्वरः॥ अनुमान्यरणेभीष्ममेषोहंद्विपदांवरम्॥ १६॥
आगमिष्येततःक्षिप्रंत्वत्सकाशमरिंदम॥ अपक्रांतेततोभीष्मेप्रहरिष्यसिसंयुगे॥ १७॥

॥ १८ ॥ हयंहययानंरथमितियावत् ॥ १९ ॥ २० ॥ भंडीपुष्पंमंजिष्ठापुष्पं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अन्वीयमानः अनुगम्यमानः ॥ २७ ॥ दक्षिणंस्वभुजंसंभृत्यसमुद्धृत्यशैक्षं
निष्पपाततस्तूर्णंपुत्रस्तवविशांपते ॥ सहितोभ्रातृभिस्तैस्तुदेवैरिवशतक्रतुः ॥ १८ ॥ ततस्तंनृपशार्दूलंशार्दूलसमविक्रमम् ॥ आरोहयद्धयंतूर्णंभ्रातादुःशासन
स्तदा ॥ १९ ॥ अंगदीबद्धमुकुटोहस्ताभरणवान्नृप ॥ धार्तराष्ट्रोमहाराजविबभौसपथिव्रजन् ॥ २० ॥ भंडीपुष्पनिकाशेनतपनीयनिभेनच ॥ अनुलिप्तःपरार्ध्ये
नचंदनेनसुगंधिना ॥ २१ ॥ अरजोंबरसंवीतःसिंहखेलगतिर्नृप ॥ शुशुभेविमलार्चिष्मान्नभसीवदिवाकरः ॥ २२ ॥ तंप्रयांतंनरव्याघ्रंभीष्मस्यशिबिरंप्रति ॥
अनुजग्मुर्महेष्वासाःसर्वलोकस्यधन्विनः ॥ २३ ॥ भ्रातरश्चमहेष्वासास्त्रिदशाइववासवम् ॥ हयानन्येसमारुह्यगजानन्येचभारत ॥ २४ ॥ रथानन्येनरश्रेष्ठंप
रिवव्रुःसमंततः ॥ आत्तशस्त्राश्चसुहृदोरक्षणार्थंमहीपतेः ॥ २५ ॥ प्रादुर्बभूवुःसहिताःशक्रस्येवामरादिवि ॥ सपूज्यमानःकुरुभिःकौरवाणांमहाबलः ॥ २६ ॥ प्र
ययौसदनंराजागांगेयस्ययशस्विनः ॥ अन्वीयमानःसततंसोदरैःपरिवारितः ॥ २७ ॥ दक्षिणंदक्षिणःकालेसंभृत्यस्वभुजंतदा ॥ हस्तिहस्तोपमंशैक्षंसर्वशत्रुनि
बर्हणम् ॥ २८ ॥ प्रगृह्णन्नंजलीन्नॄणामुद्यतान्सर्वतोदिशः ॥ शुश्रावमधुरावाचोनानादेशनिवासिनाम् ॥ २९ ॥ संस्तूयमानःसूतैश्चमागधैश्चमहायशाः ॥ पूज
यानश्चतान्सर्वान्सर्वलोकेश्वरेश्वरः ॥ ३० ॥ प्रदीपैःकांचनैस्तत्रगंधतैलावसेचितैः ॥ परिवव्रुर्महाराजंप्रज्वलद्भिःसमंततः ॥ ३१ ॥ सतैःपरिवृतोराजाप्रदीपैःकां
चनैर्ज्वलन् ॥ शुशुभेचंद्रमायुक्तोदीप्तैरिवमहाग्रहैः ॥ ३२ ॥ कांचनोष्णीषिणस्तत्रवेत्रझर्झरपाणयः ॥ प्रोत्साहयंतःशनकैस्तंजनंसर्वतोदिशम् ॥ ३३ ॥ संप्राप्यतु
ततोराजाभीष्मस्यसदनंशुभम् ॥ अवतीर्यहयाच्चापिभीष्मंप्राप्यजनेश्वरः ॥ ३४ ॥ अभिवाद्यततोभीष्मंनिषण्णःपरमासने ॥ कांचनेसर्वतोभद्रेस्पर्ध्यास्तरणसं
वृते ॥ ३५ ॥ उवाचप्रांजलिर्भीष्मंबाष्पकंठोश्रुलोचनः ॥ त्वांवयंहिसमाश्रित्यसंयुगेशत्रुसूदन ॥ ३६ ॥ उत्सहेमरणेजेतुंसेंद्रानपिसुरासुरान् ॥ किमुपांडुसुता
न्वीरान्ससुहृद्गणबांधवान् ॥ ३७ ॥ तस्माद्दर्हसिगांगेयकृपांकर्तुंमयिप्रभो ॥ जहिपांडुसुतान्वीरान्महेंद्रइवदानवान् ॥ ३८ ॥ अहंसर्वान्महाराजनिहनिष्यामिसो
मकान् ॥ पंचालान्केकयैःसार्धंकरूषांश्चेतिभारत ॥ ३९ ॥ त्वद्वचःसत्यमेवास्तुजहिपार्थान्समागतान् ॥ सोमकांश्चमहेष्वासान्सत्यवाग्भवभारत ॥ ४० ॥ दय
यायदिवाराजन्द्वेष्यभावान्ममप्रभो ॥ मंदभाग्यतयावापिममरक्षसिपांडवान् ॥ ४१ ॥ अनुजानीहिसमरेकर्णमाहवशोभिनम् ॥ सजेष्यतिरणेपार्थान्ससुहृद्ग
णबांधवान् ॥ ४२ ॥

शस्त्रादिशिक्षासंपन्नं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥७॥ ॥ वाक्शल्यैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पर्याप्तंप्राप्तं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

सएवमुक्त्वानृपतिःपुत्रोदुर्योधनस्तव ॥ नोवाचवचनंकिंचिद्भीष्मंसत्यपराक्रमम् ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मंप्रतिदुर्योधनवा
क्येसप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ वाक्शल्यैस्तवपुत्रेणसोतिविद्धोमहामनाः ॥ दुःखेनमहताविष्टोनोवा
चाप्रियमण्वपि ॥ १ ॥ सध्यात्वासुचिरंकालंदुःखरोषसमन्वितः ॥ श्वसमानोयथानागःप्रणुन्नोवाक्शलाकया ॥ २ ॥ उद्वृत्यचक्षुषीकोपान्निर्दहन्निवभारत ॥
सदेवासुरगंधर्वंलोकंलोकविदांवरः ॥ ३ ॥ अब्रवीत्तवपुत्रंससामपूर्वमिदंवचः ॥ किंत्वंदुर्योधनैवंमांवाक्शल्यैरपकृंतसि ॥ ४ ॥ घटमानंयथाशक्तिकुर्वाणंचतवप्रि
यम् ॥ जुह्वानंसमरेप्राणांस्तववैप्रियकाम्यया ॥ ५ ॥ यदातुपांडवःशूरःखांडवेग्निमतर्पयत् ॥ पराजित्यरणेशक्रंपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ ६ ॥ यदाचत्वांमहाबाहोगं
धर्वैर्हृतमोजसा ॥ अमोचयत्पांडुसुतःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ ७ ॥ द्रवमाणेषुशूरेषुसोदरेषुतवप्रभो ॥ सूतपुत्रेचराधेयेपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ ८ ॥ यच्चनःसहितान्स
र्वान्विराटनगरेतदा ॥ एकएवसमुद्यातःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ ९ ॥ द्रोणंचयुधिसंरब्धंमांचनिर्जित्यसंयुगे ॥ वासांसिससमादत्तपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ १० ॥ तथा
द्रौणिंमहेष्वासंशारद्वतमथापिच ॥ गोग्रहेजितवान्पूर्वंपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ ११ ॥ विजित्यचयदाकर्णंसदापुरुषमानिनम् ॥ उत्तरायैददौवस्त्रंपर्याप्तंतन्निदर्श
नम् ॥ १२ ॥ निवातकवचान्युद्धेवासवेनापिदुर्जयान् ॥ जितवान्समरेपार्थःपर्याप्तंतन्निदर्शनम् ॥ १३ ॥ कोहिशक्तोरणेजेतुंपांडवंरभसंतदा ॥ यस्यगोप्ताज
गद्गोप्ताशंखचक्रगदाधरः ॥ १४ ॥ वासुदेवोनंतशक्तिःसृष्टिसंहारकारकः ॥ सर्वेश्वरोदेवदेवःपरमात्मासनातनः ॥ १५ ॥ उक्तोसिबहुशोराजन्नारदाद्यैर्महर्षिभिः ॥
त्वंतुमोहान्नजानीषेवाच्यावाच्यंसुयोधन ॥ १६ ॥ मुमूर्षुर्हिनरःसर्वान्वृक्षान्पश्यतिकांचनान् ॥ तथात्वमपिगांधारेविपरीतानिपश्यसि ॥ १७ ॥ स्वयंवैरंमहत्कृ
त्वापांडवैःसहसृंजयैः ॥ युद्ध्यस्वतानद्यरणेपश्यामःपुरुषोभव ॥ १८ ॥ अहंतुसोमकान्सर्वान्पंचालांश्चसमागतान् ॥ निहनिष्येनरव्याघ्रवर्जयित्वाशिखंडिनम्
॥ १९ ॥ तैर्वाहंनिहतःसंख्येगमिष्येयमसादनम् ॥ तान्वानिहत्यसमरेप्रीतिंदास्याम्यहंतव ॥ २० ॥ पूर्वंहिस्त्रीसमुत्पन्नाशिखंडीराजवेश्मनि ॥ वरदानात्पुमान्जातः
सैषावैस्त्रीशिखंडिनी ॥ २१ ॥ तमहंनहनिष्यामिप्राणत्यागेपिभारत ॥ यासौप्राङ्निर्मिताधात्रासैषावैस्त्रीशिखंडिनी ॥ २२ ॥ सुखंस्वपिहिगांधारेश्वास्मिकर्तास्मि
हारणम् ॥ यंजनाःकथयिष्यंतियावत्स्थास्यतिमेदिनी ॥ २३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥२४ ॥ महाजनंजनसमूहं क्षयंगृहं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ प्रत्यादेशंनिराकरणं ॥ २८ ॥ निर्वेदंखेदं ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ उद्योगेयुद्धात्प्राक् ॥ ३७ ॥३८ ॥

एवमुक्तस्तवसुतोनिर्जगामजनेश्वर ॥अभिवाद्यगुरुंमूर्ध्नाप्रययौस्वंनिवेशनम्॥ २४ ॥ आगम्यतुततोराजाविसृज्यचमहाजनम् ॥ प्रविवेशततस्तूर्णंक्षयंशत्रु
क्षयंकरः॥ २५॥ प्रविष्टःसनिशांतांचगमयामासपार्थिव ॥ प्रभातायांचशर्वर्यांप्रातरुत्थायतान्नृपः ॥ २६ ॥ राज्ञःसमाज्ञापयतसेनांयोजयतेतिह ॥ अद्यभी
ष्मोरणेक्रुद्धोनिहनिष्यतिसोमकान् ॥ २७ ॥ दुर्योधनस्यतच्छ्रुत्वारात्रौविलपितंबहु ॥ मन्यमानःसतंराजन्प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥ २८ ॥ निर्वेदंपरमंगत्वावि
निंद्यपरवश्यताम्॥ दीर्घंदध्यौशांतनवोयोद्धुकामोर्जुनंरणे ॥२९॥ इंगितेनतुतज्ज्ञात्वागांगेयेनविचिंतितम्॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमचोदयत्॥३०॥दुः
शासनरथास्तूर्णंयुज्यंतांभीष्मरक्षिणः॥ द्वाविंशतिमनीकानिसर्वाण्येवाभिचोदय ॥ ३१ ॥ इदंहिसमनुप्राप्तंवर्षपूगाभिचिंतितम् ॥ पांडवानांससैन्यानांवधो
राज्यस्यचागमः॥ ३२॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणम्॥ सनोगुप्तःसहायःस्याद्धन्यात्पार्थांश्चसंयुगे॥३३॥ अब्रवीद्धिविशुद्धात्मानाहंहन्यांशिखंडि
नम्॥ स्त्रीपूर्वकोह्यसौराजंस्तस्माद्वर्ज्योमयारणे॥ ३४॥ लोकस्तद्वेदयदहंपितुःप्रियचिकीर्षया॥ राज्यंस्फीतंमहाबाहोस्त्रियश्चत्यक्तवान्पुरा॥ ३५॥ नैवचाहंस्त्रि
यंजातुनस्त्रीपूर्वंकथंचन ॥ हन्यांयुधिनरश्रेष्ठसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ३६ ॥ अयंस्त्रीपूर्वकोराजञ्छिखंडीयदितेश्रुतः ॥ उद्योगेकथितंयत्तत्तथाजाताशिखंडिनी
॥ ३७॥ कन्याभूत्वापुमाञ्जातःसचमांयोधयिष्यति॥ तस्याहंप्रमुखेबाणान्नमुंचेयंकथंचन॥ ३८ ॥ युद्धेहिक्षत्रियांस्तातपांडवानांजयैषिणः ॥ सर्वानन्यान्हनि
ष्यामिसंप्राप्तान्रणमूर्धनि॥ ३९॥ एवंमांभरतश्रेष्ठगांगेयःप्राहशास्त्रवित्॥ तत्रसर्वात्मनामन्येगांगेयस्यैवपालनम्॥ ४० ॥ अरक्ष्यमाणंहिवृकोहन्यात्सिंहंम
हाहवे॥ मावृकेणेवगांगेयंघातयेमशिखंडिना॥ ४१ ॥ मातुलःशकुनिःशल्यःकृपोद्रोणोविविंशतिः॥यत्तारक्षंतुगांगेयंतस्मिन्गुप्तेध्रुवोजयः ॥ ४२॥ एतच्छ्रुत्वा
तुतेसर्वेदुर्योधनवचस्तदा॥ सर्वतोरथवंशेनगांगेयंपर्यवारयन्॥ ४३॥ पुत्राश्चतवगांगेयंपरिवार्यययुर्मुदा॥ कंपयंतोभुवंद्यांचक्षोभयंतश्चपांडवान्॥४४॥ ते
रथैःसुप्रसंयुक्तैर्दंतिभिश्चमहारथाः॥ परिवार्यरणेभीष्मंदंशिताःसमवस्थिताः॥४५॥ यथादेवासुरेयुद्धेत्रिदशावज्रधारिणम् ॥ सर्वेतेस्मव्यतिष्ठंतरक्षंतस्तंमहा
रथम्॥ ४६ ॥ ततोदुर्योधनोराजापुनर्भ्रातरमब्रवीत्॥ सव्यंचक्रंयुधामन्युरुत्तमौजाश्चदक्षिणम्॥ ४७॥ गोप्तारावर्जुनस्यैतावर्जुनोपिशिखंडिनः॥रक्ष्यमाणः
सपार्थेनतथास्माभिर्विवर्जितः॥ ४८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ इतिश्रीभीष्मपर्वणिनै० भा० अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

यथाभीष्मंननोहन्याद्दुःशासनतथाकुरु ॥ भ्रातुस्तद्वचनंश्रुत्वापुत्रोदुःशासनस्तव ॥ ४९ ॥ भीष्मंप्रमुखतःकृत्वाप्रययौसहसेनया ॥ भीष्मंतुरथवंशेनदृष्ट्वासम
भिसंवृतम् ॥ ५० ॥ अर्जुनोरथिनांश्रेष्ठोधृष्टद्युम्नमुवाचह ॥ शिखंडिनंनरव्याघ्रंभीष्मस्यप्रमुखेनृप ॥ स्थापयस्वाद्यपांचाल्यतस्यगोप्ताहमित्युत ॥ ५१ ॥ ॥ इति
श्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मव० भीष्मदुर्योधनसंवादेअष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोनिर्ययौ
सहसेनया ॥ व्यूहंचाव्यूहतमहत्सर्वतोभद्रमात्मनः ॥ १ ॥ कृपश्चकृतवर्माचशैब्यश्चैवमहारथः ॥ शकुनिःसैंधवश्चैवकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ २ ॥ भीष्मेणसहिताः
सर्वेपुत्रैश्चतवभारत ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांव्यूहस्यप्रमुखेस्थिताः ॥ ३ ॥ द्रोणोभूरिश्रवाःशल्योभगदत्तश्चमारिष ॥ दक्षिणंपक्षमाश्रित्यस्थिताव्यूहस्यदंशिताः
॥ ४ ॥ अश्वत्थामासोमदत्तश्चावंत्यौचमहारथौ ॥ महत्यासेनयायुक्तावामंपक्षमपालयन् ॥ ५ ॥ दुर्योधनोमहाराजत्रिगर्तैःसर्वतोवृतः ॥ व्यूहमध्येस्थितोरा
जन्पांडवान्प्रतिभारत ॥ ६ ॥ अलंबुषोरथश्रेष्ठःश्रुतायुश्चमहारथः ॥ पृष्ठतःसर्वसैन्यानांस्थितौव्यूहस्यदंशितौ ॥ ७ ॥ एवंचतंतदाव्यूहंकृत्वाभारततावकाः ॥ स
न्नद्धाःसमदृश्यंतप्रतपंतइवाग्नयः ॥ ८ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजाभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चमाद्रीपुत्रावुभावपि ॥ ९ ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थिताव्यूह
स्यदंशिताः ॥ धृष्टद्युम्नोविराटश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ १० ॥ स्थिताःसैन्येनमहतापरानीकविनाशनाः ॥ शिखंडीविजयश्चैवराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ ११ ॥ चेकि
तानोमहाबाहुःकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ स्थितारणेमहाराजमहत्यासेनयावृताः ॥ १२ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासोद्रुपदश्चमहाबलः ॥ युयुधानोमहेष्वासोयुधा
मन्युश्चवीर्यवान् ॥ १३ ॥ केकयाभ्रातरश्चैवस्थितायुद्धायदंशिताः ॥ एवंतेपिमहाव्यूहंप्रतिव्यूह्यसुदुर्जयम् ॥ १४ ॥ पांडवाःसमरेशूराःस्थितायुद्धायदंशिताः ॥
तावकास्तुरणेयत्ताःसहसेनानराधिपाः ॥ १५ ॥ अभ्युद्ययूरणेपार्थान्भीष्मंकृत्वाग्रतोनृप ॥ तथैवपांडवाराजन्भीमसेनपुरोगमाः ॥ १६ ॥ भीष्मंयोद्धुमभीप्सं
तःसंग्रामेविजयैषिणः ॥ क्ष्वेडाःकिलकिलाःशंखान्क्रकचान्गोविषाणिकाः ॥ १७ ॥ भेरीमृदंगपणवान्नादयंतश्चपुष्करान् ॥ पांडवाअभ्यवर्तंतनदंतोभैरवा
न्रवान् ॥ १८ ॥ भेरीमृदंगशंखानांदुंदुभीनांचनिःस्वनैः ॥ उत्कृष्टसिंहनादैश्चवल्गितैश्चपृथग्विधैः ॥ १९ ॥ वयंप्रतिनदंतस्तानगच्छामत्वरान्विताः ॥ सहसैवा
भिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलंमहत् ॥ २० ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ बलवायसाः बलोदग्राःकाकाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ महासमुच्छ्रयेमहतियुद्धे युद्धेसमुच्छ्रयःपुमानितिमेदिनी ॥ २९ ॥ अभ्यायतीनामभिमुखमागच्छंतीनां

ततोन्योन्यंप्रधावंतःसंप्रहारंप्रचक्रिरे ॥ ततःशब्देनमहताप्रचकंपेवसुंधरा ॥ २१ ॥ पक्षिणश्चमहाघोरंव्याहरंतोविबभ्रमुः ॥ सप्रभश्चोदितःसूर्योनिष्प्रभःसम
पद्यत ॥ २२ ॥ ववुश्चवातास्तुमुलाःशंसंतःसुमहद्भयम् ॥ घोराश्चघोरनिर्ह्रादाःशिवास्तत्रववाशिरे ॥ २३ ॥ वेदयंत्योमहाराजमहद्वैशसमागतम् ॥ दिशःप्रज्व
लिताराजन्पांसुवर्षंपपातच ॥ २४ ॥ रुधिरेणसमुन्मिश्रमस्थिवर्षंतथैवच ॥ रुदतांवाहनानांचनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलम् ॥ २५ ॥ सुस्रुवुश्चशकृन्मूत्रंप्रध्यायंतोवि
शांपते ॥ अंतर्हितामहानादाःश्रूयंतेभरतर्षभ ॥ २६ ॥ रक्षसांपुरुषादानांनदतांभैरवान्रवान् ॥ संपतंतश्चदृश्यंतेगोमायुबलवायसाः ॥ २७ ॥ श्वानश्चविविधैर्ना
दैर्वाशंतस्तत्रमारिष ॥ ज्वलिताश्चमहोल्कावैसमाहत्यदिवाकरम् ॥ निपेतुःसहसाभूमौवेदयंत्योमहद्भयम् ॥ २८ ॥ महांत्यनीकानिमहासमुच्छ्रयेततस्तयोःपां
डवधार्तराष्ट्रयोः ॥ चकंपिरेशंखमृदंगनिःस्वनैःप्रकंपितानीववनानिवायुना ॥ २९ ॥ नरेंद्रनागाश्वसमाकुलानामभ्यायतीनामशिवेमुहूर्ते ॥ बभूवघोषस्तुमुल
श्चमूनांवातोद्धुतानामिवसागराणाम् ॥ ३० ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिपरस्परव्यूहरचनायांउत्पातदर्शनेऊनशततमोऽध्यायः ॥
॥ ९९ ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥अभिमन्यूरथोदारःपिशंगैस्तुरगोत्तमैः ॥ अभिदुद्रावतेजस्वीदुर्योधनबलंमहत् ॥ १ ॥ विकिरन्शरवर्षाणिवारिधा
राइवांबुदः ॥ नशेकुःसमरेक्रुद्धंसौभद्रमरिसूदनम् ॥ २ ॥ शस्त्रौघिणंगाहमानंसेनासागरमक्षयम् ॥ निवारयितुमप्याजौत्वदीयाःकुरुनंदन ॥ ३ ॥ तेनमुक्तारणे
राजन्शराःशत्रुनिबर्हणाः ॥ क्षत्रियाननयन्शूरान्प्रेतराजनिवेशनम् ॥ ४ ॥ यमदंडोपमान्घोरान्ज्वलिताशीविषोपमान् ॥ सौभद्रःसमरेक्रुद्धःप्रेषयामाससा
यकान् ॥ ५ ॥ सरथान्रथिनस्तूर्णंहयांश्चैवससादिनः ॥ गजारोहांश्चसगजान्दारयामासफाल्गुनिः ॥ ६ ॥ तस्यतत्कुर्वतःकर्ममहत्संख्येमहीभृतः ॥ पूजयांचक्रि
रेहृष्टाःप्रशशंसुश्चफाल्गुनिम् ॥ ७ ॥ तान्यनीकानिसौभद्रोद्रावयामासभारत ॥ तूलराशीनिवाकाशेमारुतःसर्वतोदिशम् ॥ ८ ॥ तेनविद्राव्यमाणानितवसैन्या
निभारत ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतपंकेमग्नाइवद्विपाः ॥ ९ ॥ विद्राव्यसर्वसैन्यानितावकानिनरोत्तम ॥ अभिमन्युःस्थितोराजन्विधूमोग्निरिवज्वलन् ॥ १० ॥ नचै
नंतावकाराजन्विषेहुररिघातिनम् ॥ प्रदीप्तंपावकंयद्वत्पतंगाःकालचोदिताः ॥ ११ ॥

॥ ३० ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० ऊनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥छ॥ ॥ अभिमन्युरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ लघुसुष्ठुचशीघ्रंशोभनंचयथास्यात्तथा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ आर्ष्यशृंगिमलंबुषं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

प्रहरन्सर्वशत्रुभ्यःपांडवानांमहारथः॥ अदृश्यतमहेष्वासःसवज्रइववासवः ॥ १२ ॥ हेमपृष्ठंधनुश्चास्यददृशेविचरद्दिशः॥ तोयदेषुयथाराजन्राजमानाशत
ह्रदा ॥ १३ ॥ शराश्चनिशिताःपीतानिश्चरंतिस्मसंयुगे॥ वनात्फुल्लद्रुमाद्राजन्भ्रमराणामिवव्रजाः ॥ १४ ॥ तथैवचरतस्तस्यसौभद्रस्यमहात्मनः॥ रथेनकांच
नांगेनददृशुर्नांतरंजनाः॥ १५ ॥ मोहयित्वाकृपंद्रोणंद्रौणिंचसबृहद्बलम्॥ सैंधवंचमहेष्वासोव्यचरल्लघुसुष्ठुच॥ १६॥ मंडलीकृतमेवास्यधनुःपश्यामभारत॥
सूर्यमंडलसंकाशंदहतस्तववाहिनीम्॥ १७ ॥ तंदृष्ट्वाक्षत्रियाःशूराःप्रतपंतंतरस्विनम्॥ द्विफाल्गुनमिमंलोकंमेनिरेतस्यकर्मभिः॥ १८ ॥ तेनार्दितामहाराजभा
रतीसामहाचमूः॥ व्यभ्रमत्तत्रतत्रैवयोषिन्मदवशादिव॥ १९॥ द्रावयित्वामहासैन्यंकंपयित्वामहारथान् ॥ नंदयामाससुहृदोमयंजित्वेववासवः॥ २० ॥ ते
नविद्राव्यमाणानितवसैन्यानिसंयुगे॥ चक्रुरार्तस्वनंघोरंपर्जन्यनिनदोपमम्॥ २१ ॥ तंश्रुत्वानिनदंघोरंतवसैन्यस्यभारत॥ मारुतोद्धूतवेगस्यसागरस्येवपर्व
णि ॥ २२ ॥ दुर्योधनस्तदाराजन्नार्ष्यशृंगिमभाषत ॥ एषकार्ष्णिर्महाबाहोद्वितीयइवफाल्गुनः॥ २३ ॥ चमूंद्रावयतेक्रोधाद्वृत्रोदेवचमूमिव॥ तस्यचान्यन्नप
श्यामिसंयुगेभेषजंमहत् ॥ २४॥ ऋतेत्वांराक्षसश्रेष्ठंसर्वविद्यासुपारगम्॥ सगत्वात्वरितंवीरंजहिसौभद्रमाहवे॥ २५॥ वयंपार्थंहनिष्यामोभीष्मद्रोणपुरोग
माः॥ सएवमुक्तोबलवान्राक्षसेंद्रःप्रतापवान्॥ २६ ॥ प्रययौसमरेतूर्णंतवपुत्रस्यशासनात् ॥ नर्दमानोमहानादंप्रावृषीवबलाहकः ॥ २७॥ तस्यशब्देनमह
तापांडवानांबलंमहत्॥ प्राचलत्सर्वतोराजन्वातोद्धूतइवार्णवः॥ २८॥ बहवश्चमहाराजतस्यनादेनभीषिताः॥ प्रियान्प्राणान्परित्यज्यनिपेतुर्धरणीतले॥ २९॥
कार्ष्णिश्चापिमुदायुक्तःप्रगृह्यसशरंधनुः ॥ नृत्यन्निवरथोपस्थेतद्रक्षःसमुपाद्रवत् ॥ ३० ॥ ततःसराक्षसःक्रुद्धःसंप्राप्यैवार्जुनिंरणे॥ नातिदूरेस्थितांतस्यद्राव
यामासवैचमूम् ॥ ३१ ॥ तांवध्यमानांचतथापांडवानांमहाचमूम् ॥ प्रत्युद्ययौरणेरक्षोदेवसेनांयथाबलः ॥ ३२ ॥ विमर्दःसुमहानासीत्तस्यसैन्यस्यमारि
ष॥ रक्षसाघोररूपेणवध्यमानस्यसंयुगे॥ ३३॥ ततःशरसहस्रैस्तांपांडवानांमहाचमूम् ॥ व्यद्रावयद्रणेरक्षोदर्शयन्स्वपराक्रमम्॥ ३४॥ सावध्यमानाचत
थापांडवानामनीकिनी॥ रक्षसाघोररूपेणप्रदुद्रावरणेभयात्॥ ३५॥ प्रमृद्यचरणेसेनांपद्मिनींवारणोयथा ॥ ततोभिदुद्रावरणेद्रौपदेयान्महाबलान्॥ ३६॥
तेतुक्रुद्धामहेष्वासाद्रौपदेयाःप्रहारिणः॥ राक्षसंदुद्रुवुःसंख्येग्रहाःपंचरविंयथा॥ ३७॥

॥ ३० ॥ ३१॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ सर्वपारशवैःसर्वलोहमयैः ॥ ३९ ॥ संस्यूतोग्रथितः ॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥५२॥५३॥५४॥ ॥इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० शततमोऽध्यायः ॥१००॥

वीर्यवद्भिस्ततस्तैस्तुपीडितोराक्षसोत्तमः ॥ यथायुगक्षयेघोरेचंद्रमाःपंचभिर्ग्रहैः ॥ ३८ ॥ प्रतिविंध्यस्ततोरक्षोबिभेदनिशितैःशरैः ॥ सर्वपारशवैस्तूर्णैरकुंठा
ग्रैर्महाबलः ॥ ३९ ॥ सतैर्भिन्नतनुत्राणःशुशुभेराक्षसोत्तमः ॥ मरीचिभिरिवार्कस्यसंस्यूतोजलदोमहान् ॥ ४० ॥ विषक्तैःसशरैश्चापितपनीयपरिच्छदैः ॥ आ
र्ष्यश्रृंगिर्बभौराजन्दीप्तश्रृंगइवाचलः ॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्रातरःपंचराक्षसेंद्रंमहाहवे ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैस्तपनीयविभूषितैः ॥ ४२ ॥ सनिर्भिन्नःशरैर्घोरैर्भुजगैः
कोपितैरिव ॥ अलंबुषोभृशंराजन्नागेंद्रइवचुक्रुधे ॥ ४३ ॥ सोतिविद्धोमहाराजमुहूर्तमथमारिष ॥ प्रविवेशतमोदीर्घंपीडितस्तैर्महारथैः ॥ ४४ ॥ प्रतिलभ्यत
तःसंज्ञांक्रोधेनद्विगुणीकृतः ॥ चिच्छेदसायकांस्तेषांध्वजांश्चैवधनूंषिच ॥ ४५ ॥ एकैकंपंचभिर्बाणैराजघानस्मयन्निव ॥ अलंबुषोरथोपस्थेनृत्यन्निवमहार
थः ॥ ४६ ॥ त्वरमाणःसुसंरब्धोहयांस्तेषांमहात्मनाम् ॥ जघानराक्षसःक्रुद्धःसारथींश्चमहाबलः ॥ ४७ ॥ बिभेदचसुसंरब्धःपुनश्चैनान्सुसंशितैः ॥ शरैर्बहुविधा
कारैःशतशोथसहस्रशः ॥ ४८ ॥ विरथांश्चमहेष्वासान्कृत्वातत्रसराक्षसः ॥ अभिदुद्राववेगेनहंतुकामोनिशाचरः ॥ ४९ ॥ तानर्दितान्रणेतेनराक्षसेनदुरा
त्मना ॥ दृष्ट्वार्जुनसुतःसंख्येराक्षसंसमुपाद्रवत् ॥ ५० ॥ तयोःसमभवद्युद्धंवृत्रवासवयोरिव ॥ ददृशुस्तावकाःसर्वेपांडवाश्चमहारथाः ॥ ५१ ॥ तौसमेतौमहा
युद्धेक्रोधदीप्तौपरस्परम् ॥ महाबलौमहाराजक्रोधसंरक्तलोचनौ ॥५२॥ परस्परमवेक्षेतांकालानलसमौयुधि ॥ तयोःसमागमोघोरोबभूवकटुकोदयः ॥ ५३॥
यथादेवासुरेयुद्धेशक्रशंबरयोःपुरा ॥ ५४ ॥ ॥इतिश्रीमहाभा० भीष्मपर्वणिभीष्मव० अलंबुषाभिमन्युसमागमेशततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७३ ॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ आर्जुनिंसमरेशूरंविनिघ्नंतंमहारथान् ॥ अलंबुषःकथंयुद्धेप्रत्ययुध्यतसंजय ॥ १ ॥ आर्ष्यश्रृंगिंकथंचैवसौभद्रःपरवीरहा ॥ तन्ममाचक्ष्व
तत्त्वेनयथावृत्तंस्मसंयुगे ॥ २ ॥ धनंजयश्चकिंचक्रेममसैन्येषुसंयुगे ॥ भीमोवारथिनांश्रेष्ठोराक्षसोवाघटोत्कचः ॥३॥ नकुलःसहदेवोवासात्यकिर्वामहारथः ॥
एतदाचक्ष्वमेसत्यंकुशलोह्यसिसंजय ॥ ४ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ हंततेहंप्रवक्ष्यामिसंग्रामंलोमहर्षणम् ॥ यथाभूद्राक्षसेंद्रस्यसौभद्रस्यचमारिष ॥ ५ ॥
अर्जुनश्चयथासंख्येभीमसेनश्चपांडवः ॥ नकुलःसहदेवश्चरणेचक्रुःपराक्रमम् ॥ ६ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरःसराः ॥ अद्भुतानिविचित्राणिचक्रुःकर्मा
ण्यभीतवत् ॥ ७ ॥ अलंबुषस्तुसमरेअभिमन्युंमहारथम् ॥ विनद्यसुमहानादंतर्जयित्वामुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ आर्जुनिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

अभिदुद्राववेगेनतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्॥ अभिमन्युश्चवेगेनसिंहवद्विनदन्मुहुः॥ ९ ॥ आर्ष्यशृंगिंमहेष्वासंपितुरत्यंतवैरिणम्॥ ततःसमीयतुःसंख्येत्वरितौनर
राक्षसौ॥ १० ॥ रथाभ्यांरथिनौश्रेष्ठौयथावैदेवदानवौ॥ मायावीराक्षसश्रेष्ठोदिव्यास्त्रश्चैवफाल्गुनिः॥ ११ ॥ ततःकार्ष्णिर्महाराजनिशितैःसायकैस्त्रिभिः॥
आर्ष्यशृंगिंरणेविद्ध्वापुनर्विव्याधपंचभिः॥ १२ ॥ अलंबुषोपिसंक्रुद्धःकार्ष्णिंनवभिराशुगैः॥ हृदिविव्याधवेगेनतोत्रैरिवमहाद्विपम्॥ १३॥ ततःशरसहस्रेण
क्षिप्रकारीनिशाचरः॥ अर्जुनस्यसुतंसंख्येपीडयामासभारत॥ १४॥ अभिमन्युस्ततःक्रुद्धोनवभिर्नतपर्वभिः॥ बिभेदनिशितैर्बाणैराक्षसेंद्रंमहोरसि॥ १५॥
तेतस्यविविशुस्तूर्णंकायंनिर्भिद्यमर्मसु॥ सतैर्विभिन्नसर्वांगःशुशुभेराक्षसोत्तमः॥ १६ ॥ पुष्पितैःकिंशुकैराजन्संस्तीर्णइवपर्वतः॥ संधारयाणश्चशरान्हेम
पुंखान्महाबलः॥ १७॥ विबभौराक्षसश्रेष्ठःसज्वालइवपर्वतः॥ ततःक्रुद्धोमहाराजआर्ष्यशृंगिरमर्षणः॥ १८ ॥ महेंद्रप्रतिमंकार्ष्णिंछादयामासपत्रिभिः॥ ते
नतेविशिखामुक्तायमदंडोपमाःशिताः॥ १९॥ अभिमन्युंविनिर्भिद्यप्राविशंतधरातलम्॥ तथैवार्जुनिनामुक्ताःशराःकनकभूषणाः॥ २०॥ अलंबुषंविनिर्भि
द्यप्राविशंतधरातलम्॥ सौभद्रस्तुरणेरक्षःशरैःसन्नतपर्वभिः॥ २१॥ चक्रेविमुखमासाद्यमयंशक्रइवाहवे॥ विमुखंचरणेरक्षोवध्यमानंरणेरिणा॥ २२॥ प्रादु
श्चक्रेमहामायांतामसींपरतापनाम्॥ ततस्तेतमसासर्वेवृताश्चासन्महीपते॥ २३॥ नाभिमन्युमपश्यंतनैवस्वान्नपरान्रणे॥ अभिमन्युश्चतद्दृष्ट्वाघोररूपंमहत्तमः
॥ २४॥ प्रादुश्चक्रेस्त्रमत्युग्रंभास्करंकुरुनंदनः॥ ततःप्रकाशमभवज्जगत्सर्वंमहीपते॥ २५॥ तांचाभिजघ्निवान्मायांराक्षसस्यदुरात्मनः॥ संक्रुद्धश्चमहावीर्यो
राक्षसेंद्रंनरोत्तमः॥ २६॥ छादयामाससमरेशरैःसन्नतपर्वभिः॥ बह्वीस्तथान्यामायाश्चप्रयुक्तास्तेनरक्षसा॥ २७॥ सर्वास्त्रविदमेयात्मावारयामासफाल्गु
निः॥ हतमायंततोरक्षोवध्यमानंचसायकैः॥ २८॥ रथंतत्रैवसंत्यज्यप्राद्रवन्महतोभयात्॥ तस्मिन्विनिर्जितेतूर्णंकूटयोधिनिराक्षसे॥ २९॥ आर्जुनिःसमरे
सैन्यंतावकंसंममर्दह॥ मदांधोगंधनागेंद्रःसपद्मांपद्मिनीमिव॥ ३०॥ ततःशांतनवोभीष्मःसैन्यंदृष्ट्वाभिविद्रुतम्॥ महताशरवर्षेणसौभद्रंपर्यवारयत्॥ ३१॥
कोष्ठीकृत्यचतंवीरंधार्तराष्ट्रामहारथाः॥ एकंसुबहवोयुद्धेततक्षुःसायकैर्दृढम्॥ ३२॥ सतेषांरथिनांवीरःपितुस्तुल्यपराक्रमः॥ सदृशोवासुदेवस्यविक्रमेणबले
नच॥ ३३॥ उभयोःसदृशंकर्मसपितुर्मातुलस्यच॥ रणेबहुविधंचक्रेसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ ३४॥

ततोधनंजयोवीरोविनिघ्नंस्तवसैनिकान् ॥ आससादरणेभीष्मंपुत्रप्रेप्सुरमर्षणः ॥ ३५ ॥ तथैवसमरेराजन्पितादेवव्रतस्तव ॥ आससादरणेपार्थंस्वर्भानुरिव
भास्करम् ॥ ३६ ॥ ततःसरथनागाश्वाःपुत्रास्तवजनेश्वर ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंजुगुपुश्चसमंततः ॥ ३७ ॥ तथैवपांडवाराजन्परिवार्यधनंजयम् ॥ रणायमहतेयुक्ता
दंशिताभरतर्षभ ॥ ३८ ॥ शारद्वतस्ततोराजन्भीष्मस्यप्रमुखेस्थितम् ॥ अर्जुनंपंचविंशत्यासायकानांसमाचिनोत् ॥ ३९ ॥ प्रत्युद्गम्याथविव्याधसात्यकिस्तंशि
तैःशरैः ॥ पांडवप्रियकामार्थंशार्दूलइवकुंजरम् ॥ ४० ॥ गौतमोपित्वरायुक्तोमाधवंनवभिःशरैः ॥ हृदिविव्याधसंक्रुद्धःकंकपत्रपरिच्छदैः ॥ ४१ ॥ शैनेयोपिततः
क्रुद्धश्चापमानम्यवेगवान् ॥ गौतमांतकरंतूर्णंसमाधत्तशिलीमुखम् ॥ ४२ ॥ तमापतंतंवेगेनशक्राशनिसमद्युतिम् ॥ द्विधाचिच्छेदसंक्रुद्धोद्रौणिःपरमकोपनः
॥ ४३ ॥ समुत्सृज्याथशैनेयोगौतमंरथिनांवरः ॥ अभ्यद्रवद्रणेद्रौणिंराहुःखेशशिनंयथा ॥ ४४ ॥ तस्यद्रोणसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदभारत ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंताड
यामाससायकैः ॥ ४५ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायशत्रुघ्नंभारसाधनम् ॥ द्रौणिंषष्ट्यामहाराजबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ४६ ॥ सविद्धोव्यथितश्चैवमुहूर्तंकश्मलायुतः ॥
निषसादरथोपस्थेध्वजयष्टिंसमाश्रितः ॥ ४७ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांद्रोणपुत्रःप्रतापवान् ॥ वार्ष्णेयंसमरेक्रुद्धोनाराचेनसमार्पयत् ॥ ४८ ॥ शैनेयंसतुनिर्भिद्य
प्राविशद्धरणीतलम् ॥ वसंतकालेबलवान्बिलंसर्पशिशुर्यथा ॥ ४९ ॥ अथापरेणभल्लेनमाधवस्यध्वजोत्तमम् ॥ चिच्छेदसमरेद्रौणिःसिंहनादंमुमोचह ॥ ५० ॥ पु
नश्चैनंशरैर्घोरैश्छादयामासभारत ॥ निदाघांतेमहाराजयथामेघोदिवाकरम् ॥ ५१ ॥ सात्यकोपिमहाराजशरजालंनिहत्यतत् ॥ द्रौणिमभ्याकिरत्तूर्णंशरजालै
रनेकधा ॥ ५२ ॥ तापयामासचद्रौणिंशैनेयःपरवीरहा ॥ विमुक्तोमेघजालेनयथैवतपनस्तथा ॥ ५३ ॥ शराणांचसहस्रेणपुनरेवसमुद्यतः ॥ सात्यकिश्छादया
मासननादचमहाबलः ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वापुत्रंचतंग्रस्तंराहुणेवनिशाकरम् ॥ अभ्यद्रवतशैनेयंभारद्वाजःप्रतापवान् ॥ ५५ ॥ विव्याधचसुतीक्ष्णेनपृषत्केनमहामृधे
परीप्सन्ससुतंराजन्वार्ष्णेयेनाभिपीडितम् ॥ ५६ ॥ सात्यकिस्तुरणेहित्वागुरुपुत्रंमहारथम् ॥ द्रोणंविव्याधविंशत्यासर्वपारशवैःशरैः ॥ ५७ ॥ तदंतरममेयात्मा
कौंतेयःशत्रुतापनः ॥ अभ्यद्रवद्रणेक्रुद्धोद्रोणंप्रतिमहारथः ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै०भा० एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ ॥ ७॥ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

ततोद्रोणश्चपार्थश्चसमेयातांमहामृधे॥ यथाबुधश्चशुक्रश्चमहाराजनभस्तले॥ ५९॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव० अलंबुषाभिमन्युयुद्धेएका
धिकशततमोऽध्यायः॥ १०१॥ ॥ ७॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ कथंद्रोणोमहेष्वासःपांडवश्चधनंजयः॥ समीयतूरणेयत्तौतावुभौपुरुषर्षभौ॥ १ ॥ प्रि
योहिपांडवोनित्यंभारद्वाजस्यधीमतः॥ आचार्यश्चरणेनित्यंप्रियःपार्थस्यसंजय॥ २ ॥ तावुभौरथिनौसंख्येहृष्टौसिंहाविवोत्कटौ॥ कथंसमीयतुर्यत्तौभारद्वा
जधनंजयौ॥ ३॥ ॥संजयउवाच॥ ॥नद्रोणःसमरेपार्थंजानीतेप्रियमात्मनः॥ क्षत्रधर्मंपुरस्कृत्यपार्थोवागुरुमाहवे॥ ४ ॥ नक्षत्रियारणेराजन्वर्जयंतिपर
स्परम्॥ निर्मर्यादंहियुध्यंतेपितृभिर्भ्रातृभिःसह॥ ५॥ रणेभारतपार्थेनद्रोणोविद्धस्त्रिभिःशरैः॥ नाचिंतयच्चतान्बाणान्पार्थचापच्युतान्युधि॥ ६॥ शरवृष्ट्यापुनः
पार्थश्छादयामासतंरणे॥ सप्रजज्वालरोषेणगहनेग्निरिवोर्जितः॥ ७ ॥ ततोर्जुनंरणेद्रोणःशरैःसन्नतपर्वभिः॥ छादयामासराजेंद्रनचिरादेवभारत॥ ८ ॥
ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत्॥ द्रोणस्यसमरेराजन्पार्ष्णिग्रहणकारणात्॥ ९ ॥ त्रिगर्तराडपिक्रुद्धोभृशमायम्यकार्मुकम्॥ छादयामाससमरेपार्थं
बाणैरयोमुखैः॥ १०॥ ताभ्यांमुक्ताःशराराजन्नंतरिक्षेविरेजिरे॥ हंसाइवमहाराजशरत्कालेनभस्तले॥ ११ ॥ तेशराःप्राप्यकौंतेयंसमंताद्विविशुःप्रभो॥ फल
भारनतंयद्वत्स्वादुवृक्षंविहंगमाः॥ १२ ॥ अर्जुनस्तुरणेनादंविनद्यरथिनांवरः॥ त्रिगर्तराजंसमरेसपुत्रंविव्यधेशरैः॥ १३ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुग
क्षये॥ पार्थमेवाभ्यवर्ततमरणेकृतनिश्चयाः॥ १४ ॥ मुमुचुःशरवृष्टिंचपांडवस्यरथंप्रति॥ शरवृष्टिंततस्तांतुशरवर्षैःसमंततः॥ १५॥ प्रतिजग्राहराजेंद्रतोयवृ
ष्टिमिवाचलः॥ तत्राद्भुतमपश्यामबीभत्सोर्हस्तलाघवम्॥ १६॥ विमुक्तांबहुभिर्योधैःशस्त्रवृष्टिंदुरासदाम्॥ यदेकोवारयामासमारुतोभ्रगणानिव॥ १७॥ कर्म
णातेनपार्थस्यतुतुषुर्देवदानवाः॥ अथक्रुद्धोरणेपार्थस्त्रिगर्तान्प्रतिभारत॥ १८ ॥ मुमोचास्त्रंमहाराजवायव्यंपृतनामुखे॥ प्रादुरासीत्ततोवायुःक्षोभयाणोन
भस्तलम्॥ १९॥ पातयन्वैतरुगणान्विनिघ्नंश्चैवसैनिकान्॥ ततोद्रोणोभिवीक्ष्यैववायव्यास्त्रंसुदारुणम्॥ २०॥ शैलमन्यन्महाराजघोरमस्त्रंमुमोचह॥ द्रोणेनयु
धिनिर्मुक्तेतस्मिन्नस्त्रेनराधिप॥ २१ ॥ प्रशशामततोवायुःप्रसन्नाश्चदिशोदश॥ ततःपांडुसुतोवीरस्त्रिगर्तस्यरथव्रजान्॥ २२ ॥ निरुत्साहान्रणेचक्रेविमुखा
न्विपराक्रमान्॥ ततोदुर्योधनश्चैवकृपश्चरथिनांवरः॥ २३॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥३८॥३९ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

अश्वत्थामातथाशल्यःकांबोजश्चसुदक्षिणः ॥ विंदानुविंदावावंत्यौबाह्लिकःसहबाह्लिकैः ॥ २४ ॥ महतारथवंशेनपार्थस्यावारयन्दिशः ॥ तथैवभगदत्तश्चश्रुतायुश्चमहाबलः ॥ २५ ॥ गजानीकेनभीमस्यतावावारयतांदिशः ॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवसौबलश्चविशांपते ॥ २६ ॥ शरौघैर्विमलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्राववारयन् ॥ भीष्मस्तुसंहतःसंख्येधार्तराष्ट्रैःससैनिकैः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरंसमासाद्यसर्वतःपर्यवारयत् ॥ आपतंतंगजानीकंदृष्ट्वापार्थोवृकोदरः ॥ २८ ॥ लेलिहन्सृक्किणीवीरोमृगराडिवकानने ॥ भीमस्तुरथिनांश्रेष्ठोगदांगृह्यमहाहवे ॥ २९ ॥ अवप्लुत्यरथात्तूर्णंतवसैन्यान्यभीषयत् ॥ तमुद्वीक्ष्यगदाहस्तंततस्तेगजसादिनः ॥ ३० ॥ परिवव्रूरणेयत्ताभीमसेनंसमंततः ॥ गजमध्यमनुप्राप्तःपांडवःसव्यराजत ॥ ३१ ॥ मेघजालस्यमहतोयथामध्यगतोरविः ॥ व्यधमत्सगजानीकंगदयापांडवर्षभः ॥ ३२ ॥ महाभ्रजालमतुलंमातरिश्वेवसंततम् ॥ तेवध्यमानाबलिनाभीमसेनेनदंतिनः ॥ ३३ ॥ आर्तनादंरणेचक्रुर्गर्जंतोजलदाइव ॥ बहुधादारितश्चैवविषाणैस्तत्रदंतिभिः ॥ ३४ ॥ फुल्लाशोकनिभःपार्थःशुशुभेरणमूर्धनि ॥ विषाणेदंतिनंगृह्यनिर्विषाणमथाकरोत् ॥ ३५ ॥ विषाणेनचतेनैवकुंभेभ्याहत्यदंतिनम् ॥ पातयामाससमरेदंडहस्तइवांतकः ॥ ३६ ॥ शोणिताक्तांगदांबिभ्रन्मेदोमज्जाकृतच्छविः ॥ कृताभ्यंगःशोणितेनरुद्रवत्प्रत्यदृश्यत ॥ ३७ ॥ एवंतेवध्यमानाश्चहतशेषामहागजाः ॥ प्राद्रवंतदिशोराजन्विमृद्नंतःस्वकंबलम् ॥ ३८ ॥ द्रवद्भिस्तैर्महानागैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ दुर्योधनबलंसर्वंपुनरासीत्पराङ्मुखम् ॥ ३९ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०भीमपराक्रमेद्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ संजयउवाच ॥

॥ मध्यंदिनेमहाराजसंग्रामःसमपद्यत ॥ लोकक्षयकरोरौद्रोभीष्मस्यसहसोमकैः ॥ १ ॥ गांगेयोरथिनांश्रेष्ठःपांडवानामनीकिनीम् ॥ व्यधमन्निशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः ॥ २ ॥ संममर्दचतत्सैन्यंपितादेवव्रतस्तव ॥ धान्यानामिवलूनानांप्रकरंगोगणाइव ॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नःशिखंडीचविराटोद्रुपदस्तथा ॥ भीष्ममासाद्यसमरेशरैर्जघ्नुर्महारथम् ॥ ४ ॥ धृष्टद्युम्नंततोविद्ध्वाविराटंचशरैस्त्रिभिः ॥ द्रुपदस्यचनाराचंप्रेषयामासभारत ॥ ५ ॥ तेनविद्धामहेष्वासाभीष्मेणामित्रकर्षिणा ॥ चुक्रुधुःसमरेराजन्पादस्पृष्टाइवोरगाः ॥ ६ ॥ शिखंडीतंचविव्याधभरतानांपितामहम् ॥ स्त्रीमयंमनसाध्यात्वानास्मैप्राहरदच्युतः ॥ ७ ॥

मध्यंदिनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ स्त्रीमयंअयंभीष्मःस्त्रींध्यात्वाचिंतयित्वा यद्वास्त्रीमयं स्वार्थेमयट् ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ वैश्रवणंकुबेरंचातिअतिक्रांताः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अद्राक्षमहंसंजयः

धृष्टद्युम्नस्तुसमरेक्रोधेनाग्निरिवज्वलन् ॥ पितामहंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ८ ॥ द्रुपदःपंचविंशत्याविराटोदशभिःशरैः ॥ शिखंडीपंचविंशत्याभीष्मं
विव्याधसायकैः ॥ ९ ॥ सोतिविद्धोमहाराजशोणितौघपरिप्लुतः ॥ वसंतेपुष्पशबलोरक्ताशोकइवाबभौ ॥ १० ॥ तान्प्रत्यविध्यद्गांगेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥
द्रुपदस्यचभल्लेनधनुश्चिच्छेदमारिष ॥ ११ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायभीष्मंविव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचत्रिभिर्बाणैःसुशितैरणमूर्धनि ॥ १२ ॥ तथाभीमोमहा
राजद्रौपद्याःपंचचात्मजाः ॥ केकयाभ्रातरःपंचसात्यकिश्चैवसात्वतः ॥ १३ ॥ अभ्यद्रवंतगांगेयंयुधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ रिरक्षिषंतःपांचाल्यंधृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥
॥ १४ ॥ तथैवतावकाःसर्वेभीष्मरक्षार्थमुद्यताः ॥ प्रत्युद्ययुःपांडुसेनांसहसैन्यानराधिप ॥ १५ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंतवतेषांचसंकुलम् ॥ नराश्वरथनागानांयम
राष्ट्रविवर्धनम् ॥ १६ ॥ रथीरथिनमासाद्यप्राहिणोद्यमसादनम् ॥ तथेतरान्समासाद्यनरनागाश्वसादिनः ॥ १७ ॥ अनयन्परलोकायशरैःसंनतपर्वभिः ॥ शरै
श्चविविधैर्घोरैस्तत्रतत्रविशांपते ॥ १८ ॥ रथास्तुरथिभिर्हीनाहतसारथयस्तथा ॥ विप्रद्रुताश्वसमरेदिशोजग्मुःसमंततः ॥ १९ ॥ मृद्नंतस्तेनरान्राजन्हयांश्च
सुबहून्रणे ॥ वातायमानादृश्यंतेगंधर्वनगरोपमाः ॥ २० ॥ रथिनश्चरथैर्हीनावर्मिणस्तेजसायुताः ॥ कुंडलोष्णीषिणःसर्वेनिष्कांगदविभूषणाः ॥ २१ ॥ देवपु
त्रसमाःसर्वेशौर्येशक्रसमायुधि ॥ ऋद्ध्यावैश्रवणंचातिनयेनचबृहस्पतिम् ॥ २२ ॥ सर्वलोकेश्वराःशूरास्तत्रतत्रविशांपते ॥ विप्रद्रुताव्यदृश्यंतप्राकृताइवमा
नवाः ॥ २३ ॥ दंतिनश्चनरश्रेष्ठहीनाःपरमसादिभिः ॥ मृद्नंतःस्वान्यनीकानिनिपेतुःसर्वशब्दगाः ॥ २४ ॥ चर्मभिश्चामरैश्चित्रैःपताकाभिश्चमारिष ॥ छत्रैःसितै
र्हेमदंडैश्चामरैश्चसमंततः ॥ २५ ॥ विशीर्णैर्विप्रधावंतोदृश्यंतेस्मदिशोदश ॥ नवमेघप्रतीकाशाजलदोपमनिःस्वनाः ॥ २६ ॥ तथैवदंतिभिर्हीनागजारोहा
विशांपते ॥ प्रधावंतोन्वदृश्यंततवतेषांचसंकुले ॥ २७ ॥ नानादेशसमुत्थांश्चतुरगान्हेमभूषितान् ॥ वातायमानानद्राक्षंशतशोथसहस्रशः ॥ २८ ॥ अश्वारोहा
न्हतैरश्वैर्गृहीतासीन्समंततः ॥ द्रवमाणानपश्यामद्राव्यमाणांश्चसंयुगे ॥ २९ ॥ गजोगजंसमासाद्यद्रवमाणंमहाहवे ॥ ययौप्रमृद्यतरसापादातान्वाजिनस्त
था ॥ ३० ॥ तथैवचरथान्राजन्प्रममर्दरणेगजः ॥ रथाश्चैवसमासाद्यपतितांस्तुरगान्भुवि ॥ ३१ ॥ व्यमृद्नन्समरेराजंस्तुरगांश्चनरान्रणे ॥ एवंतेबहुधाराज
न्प्रत्यमृद्नन्परस्परम् ॥ ३२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ आगस्कृदपराधी ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४॥ ४५॥ ४६ ॥ ४७॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यधिकशतत

तस्मिन्रौद्रेतथायुद्धेवर्तमानेमहाभये॥ प्रावर्ततनदीघोराशोणितांत्रतरंगिणी॥ ३३ ॥ अस्थिसंघातसंबाधाकेशशैवलशाद्वला॥ रथह्रदाशरावर्ताहयमीना
दुरासदा॥ ३४ ॥ शीर्षोपलसमाकीर्णाहस्तिग्राहसमाकुला॥ कवचोष्णीषफेनौघाधनुर्वेगासिकच्छपा॥ ३५॥ पताकाध्वजवृक्षाढ्यामर्त्यकूलापहारिणी॥ क्र
व्यादहंससंकोर्णायमराष्ट्रविवर्धनी॥ ३६॥ तांनदींक्षत्रियाःशूरारथनागहयप्लवैः॥ प्रतेरुर्बहवोराजन्भयंत्यक्त्वामहारथाः॥ ३७॥ अपोवाहरणेभीरून्कश्मले
नाभिसंवृतान्॥ यथावैतरणीप्रेतान्प्रेतराजपुरंप्रति॥ ३८॥ प्राक्रोशन्क्षत्रियास्तत्रदृष्ट्वातद्वैशसंमहत्॥ दुर्योधनापराधेनगच्छंतिक्षत्रियाःक्षयम्॥ ३९॥ गुण
वत्सुकथंद्वेषंधृतराष्ट्रोजनेश्वरः॥ कृतवान्पांडुपुत्रेषुपापात्मालोभमोहितः॥ ४०॥ एवंबहुविधावाचःश्रूयंतेस्मपरस्परम्॥ पांडवस्तवसंयुक्ताःपुत्राणांतेसुदारुणाः
॥ ४१ ॥ तानिशम्यततोवाचःसर्वयोधैरुदाहृताः॥ आगस्कृत्सर्वलोकस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव॥ ४२॥ भीष्मंद्रोणंकृपंचैवशल्यंचोवाचभारत॥ युध्यध्वमनहंका
राःकिंचिरंकुरुथेतिच॥ ४३॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकुरूणांपांडवैःसह॥ अक्षद्यूतकृतंराजन्सुघोरंवैशसंतदा॥ ४४॥ यत्पुराननिगृह्णासिवार्यमाणोमहात्मभिः॥ वै
चित्रवीर्यतस्येदंफलंपश्यसुदारुणम्॥ ४५॥ नहिपांडुसुताराजन्ससैन्याःसपदानुगाः॥ रक्षंतिसमरेप्राणान्कौरवावापिसंयुगे॥ ४६॥ एतस्मात्कारणाद्घोरो
वर्ततेस्वजनक्षयः॥ दैवाद्वापुरुषव्याघ्रतवचापनयान्नृप॥ ४७॥ ॥ इतिश्रीम॰भीष्मपर्वणिभीष्मव॰संकुलयुद्धेत्र्यधिकशततमोऽध्यायः॥ १०३॥ ॥ छ ॥
संजयउवाच॥ ॥ अर्जुनस्तान्नरव्याघ्रःसुशर्मानुचरान्नृपान्॥ अनयत्प्रेतराजस्यसदनंसायकैःशितैः॥ १ ॥ सुशर्मापिततोबाणैःपार्थंविव्याधसंयुगे॥ वासुदे
वंचसप्तत्यापार्थंचनवभिःपुनः॥ २ ॥ तंनिवार्यशरौघेणशक्रसूनुर्महारथः॥ सुशर्मणोरणेयोधान्प्राहिणोद्यमसादनम्॥ ३ ॥ तेवध्यमानाःपार्थेनकालेनेवयुग
क्षये॥ व्यद्रवंतरणेराजन्भयेजातेमहारथाः॥ ४॥ उत्सृज्यतुरगान्केचिद्रथान्केचिच्चमारिष॥ गजानन्येसमुत्सृज्यप्राद्रवंतदिशोदश॥ ५॥ अपरेतुतदादायवाजि
नागरथान्रणे॥ त्वरयापरयायुक्ताःप्राद्रवंतविशांपते॥ ६ ॥ पादाताश्चापिशस्त्राणिसमुत्सृज्यमहारणे॥ निरपेक्षाव्यधावंततेनतेनस्मभारत॥ ७॥ वार्यमाणाः
सुबहुशस्त्रैगर्तेनसुशर्मणा॥ तथान्यैःपार्थिवश्रेष्ठैर्नव्यतिष्ठंतसंयुगे॥ ८॥ तद्बलंप्रद्रुतंदृष्ट्वापुत्रोदुर्योधनस्तव॥ पुरस्कृत्यरणेभीष्मंसर्वसैन्यपुरस्कृतः॥ ९॥

मोऽध्यायः॥ १०३॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ अर्जुनइति॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेनतेनपथा॥ ७॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ महामात्रौश्रेष्ठौ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ भारतंभीष्मं लोमवाहिभिःलोमच्छे

सर्वोद्योगेनमहताधनंजयमुपाद्रवत् ॥ त्रिगर्ताधिपतेरर्थेजीवितस्यविशांपते ॥ १० ॥ सएकःसमरेतस्थौकिरन्बहुविधान्शरान् ॥ भ्रातृभिःसहितःसर्वैःशेषाहिप्र
द्रुतानराः ॥ ११ ॥ तथैवपांडवाराजन्सर्वोद्योगेनदंशिताः ॥ प्रययुःफाल्गुनार्थाययत्रभीष्मोव्यतिष्ठत ॥ १२ ॥ ज्ञायमानारणेवीर्यंघोरंगांडीवधन्वनः ॥ हाहाका
रकृतोत्साहाभीष्मंजग्मुःसमंततः ॥ १३ ॥ ततस्तालध्वजःशूरःपांडवानांवरूथिनीम् ॥ छादयामाससमरेशरैःसंनतपर्वभिः ॥ १४ ॥ एकीभूतास्ततःसर्वेकुरवः
सहपांडवैः ॥ अयुध्यंतमहाराजमध्यंप्राप्तेदिवाकरे ॥ १५ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंविद्ध्वापंचभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः ॥ १६ ॥ तथै
वद्रुपदोराजाद्रोणंविद्ध्वाशितैःशरैः ॥ पुनर्विव्याधसप्तत्यासारथिंचास्यपंचभिः ॥ १७ ॥ भीमसेनस्तुराजानंबाह्लीकंप्रपितामहम् ॥ विद्ध्वानदन्महानादंशार्दूलइ
वकानने ॥ १८ ॥ आर्जुनिश्चित्रसेनेनविद्धोबहुभिराशुगैः ॥ अतिष्ठदाहवेशूरःकिरन्बाणान्सहस्रशः ॥ १९ ॥ चित्रसेनंत्रिभिर्बाणैर्विव्याधसमरेभृशम् ॥ समाग
तौतौतुरणेमहामात्रौव्यरोचताम् ॥ २० ॥ यथादिविमहाघोरौराजन्बुधशनैश्चरौ ॥ तस्याश्वांश्चतुरोहत्वासूतंचनवभिःशरैः ॥ २१ ॥ ननादबलवान्नादंसौभद्रः
परवीरहा ॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णंसोवप्लुत्यमहारथः ॥ २२ ॥ आरुरोहरथंतूर्णंदुर्मुखस्यविशांपते ॥ द्रोणश्चद्रुपदंभित्त्वाशरैःसंनतपर्वभिः ॥ २३ ॥ सारथिंचास्यवि
व्याधत्वरमाणःपराक्रमी ॥ पीड्यमानस्ततोराजाद्रुपदोवाहिनीमुखे ॥ २४ ॥ अपायाज्जवनैरश्वैःपूर्ववैरमनुस्मरन् ॥ भीमसेनस्तुराजानंमुहूर्तादिवबाह्लिकम् ॥
॥ २५ ॥ व्यश्वसूतरथंचक्रेसर्वसैन्यस्यपश्यतः ॥ ससंभ्रमोमहाराजसंशयंपरमंगतः ॥ २६ ॥ अवप्लुत्यततोवाहाद्बाह्लीकःपुरुषोत्तमः ॥ आरुरोहरथंतूर्णंलक्ष्मण
स्यमहारणे ॥ २७ ॥ सात्यकिःकृतवर्माणंवारयित्वामहारणे ॥ शरैर्बहुविधैराजन्नाससादपितामहम् ॥ २८ ॥ सविद्ध्वाभारतंषष्ट्यानिशितैर्लोमवाहिभिः ॥ नृत्य
न्निवरथोपस्थेविधुन्वानोमहद्धनुः ॥ २९ ॥ तस्यायसींमहाशक्तिंचिक्षेपाथपितामहः ॥ हेमचित्रांमहावेगांनागकन्योपमांशुभाम् ॥ ३० ॥ तामापतंतींसहसा
मृत्युकल्पांसुदुर्जयाम् ॥ व्यंसयामासवार्ष्णेयोलाघवेनमहायशाः ॥ ३१ ॥ अनासाद्यतुवार्ष्णेयंशक्तिःपरमदारुणा ॥ न्यपतद्धरणीपृष्ठेमहोल्केवमहाप्रभा
॥ ३२ ॥ वार्ष्णेयस्तुततोराजन्स्वांशक्तिंकनकप्रभाम् ॥ वेगवद्गृह्यचिक्षेपपितामहरथंप्रति ॥ ३३ ॥ वार्ष्णेयभुजवेगेनप्रणुन्नासामहाहवे ॥ अभिदुद्राववेगेन
कालरात्रिर्यथानरम् ॥ ३४ ॥

दकैः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

मेदिनींप्राप्येतिशेषः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ माधवःसात्यकिः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै० भा० चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ दृष्ट्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

तामापतंतींसहसाद्विधाचिच्छेदभारतः ॥ क्षुरप्राभ्यांसुतीक्ष्णाभ्यांसाव्यशीर्यतमेदिनीम् ॥ ३५ ॥ छित्त्वाशक्तिंतुगांगेयःसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ आजघानोर
सिक्रुद्धःप्रहसञ्छत्रुकर्शनः ॥ ३६ ॥ ततःसरथनागाश्वाःपांडवाःपांडुपूर्वजाः ॥ परिवव्रूरणेभीष्मंमाधवत्राणकारणात् ॥ ३७ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्ष
णम् ॥ पांडवानांकुरूणांचसमरेविजयैषिणाम् ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधप० वार्ष्णेययुद्धेचतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥
संजयउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वाभीष्मंरणेक्रुद्धंपांडवैरभिसंवृतम् ॥ यथामेघैर्महाराजतपांतेदिविभास्करम् ॥ १ ॥ दुर्योधनोमहाराजदुःशासनमभाषत ॥ एषशूरोमहेष्वा
सोभीष्मःशूरनिषूदनः ॥ २ ॥ छादितःपांडवैःशूरैःसमंताद्भरतर्षभ ॥ तस्यकार्यंत्वयावीररक्षणंसुमहात्मनः ॥ ३ ॥ रक्ष्यमाणोहिसमरेभीष्मोस्माकंपितामहः ॥
निहन्यात्समरेयत्तान्पंचालान्पांडवैःसह ॥ ४ ॥ तत्रकार्यतमंमन्येभीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ॥ गोप्ताह्येषमहेष्वासोभीष्मोस्माकंमहाव्रतः ॥ ५ ॥ सभवान्सर्वसैन्ये
नपरिवार्यपितामहम् ॥ समरेकर्मकुर्वाणंदुष्करंपरिरक्षतु ॥ ६ ॥ सएवमुक्तःसमरेपुत्रोदुःशासनस्तव ॥ परिवार्यस्थितोभीष्मंसैन्येनमहतावृतः ॥ ७ ॥ ततःशतस
हस्राणांहयानांसुबलात्मजः ॥ विमलप्रासहस्तानामृष्टितोमरधारिणाम् ॥ ८ ॥ दर्पितानांसुवेशानांबलस्थानांपताकिनाम् ॥ शिक्षितैर्युद्धकुशलैरुपेतानांनरोत्तमैः
॥ ९ ॥ नकुलंसहदेवंचधर्मराजंचपांडवम् ॥ न्यवारयन्नरश्रेष्ठान्परिवार्यसमंततः ॥ १० ॥ ततोदुर्योधनोराजाशूराणांहयसादिनाम् ॥ अयुतंप्रेषयामासपांडवानां
निवारणे ॥ ११ ॥ तैःप्रविष्टैर्महावेगैर्गरुत्मद्भिरिवाहवे ॥ खुराहताधराराजंश्चकंपेचननादच ॥ १२ ॥ खुरशब्दश्चसुमहान्वाजिनांशुश्रुवेतदा ॥ महावंशवनस्ये
वदह्यमानस्यपर्वते ॥ १३ ॥ उत्पतद्भिश्चतैस्तत्रसमुद्भूतंमहद्रजः ॥ दिवाकररथंप्राप्यच्छादयामासभास्करम् ॥ १४ ॥ वेगवद्भिर्हयैस्तैस्तुक्षोभितापांडवीचमूः ॥ नि
पतद्भिर्महावेगैर्हंसैरिवमहत्सरः ॥ १५ ॥ हेषतांचैवशब्देननप्राज्ञायतकिंचन ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ १६ ॥ प्रत्यघ्नंस्तरसावेगंसमरेहयसादि
नाम् ॥ उद्वृत्तस्यमहाराजप्रावृट्कालेतिपूर्यतः ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यामंबुवेगंयथावेलामहोदधेः ॥ ततस्तेरथिनोराजन्शरैःसंनतपर्वभिः ॥ १८ ॥ न्यकृंतन्नुत्तमांगा
निशरेणहयसादिनाम् ॥ तेनिपेतुर्महाराजनिहताद्दृढधन्विभिः ॥ १९ ॥ नागैरिवमहानागायथावद्गिरिगह्वरे ॥ तेपिप्रासैःसुनिशितैःशरैःसंनतपर्वभिः ॥ २० ॥

ततइति सैन्येनेतिपूर्वस्मादनुकृष्यते हयानांसैन्येनपरिवार्यन्यवारयदितितृतीयेनान्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनै०भा०पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥छ॥ ॥ ततइति ॥१॥२॥३॥ द्वादशाख्यैः

न्यकृंतन्नुत्तमांगानिविचरंतोदिशोदश॥ अभ्याहताहयारोहाऋष्टिभिर्भरतर्षभ ॥ २१ ॥ अत्यजन्नुत्तमांगानिफलानीवमहाद्रुमाः ॥ ससादिनोहयाराजंस्तत्र
तत्रनिषूदिताः॥ २२ ॥ पतिताःपात्यमानाश्चप्रत्यदृश्यंतसर्वशः ॥ वध्यमानाहयाश्चैवप्राद्रवंतभयार्दिताः ॥ २३ ॥ यथासिंहंसमासाद्यमृगाःप्राणपरायणाः॥
पांडवाश्चमहाराजजित्वाशत्रून्महामृधे॥ २४॥दध्मुःशंखांश्चभेरीश्चताडयामासुराहवे॥ततोदुर्योधनोदीनोदृष्ट्वासैन्यंपराजितम् ॥ २५॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठमद्र
राजमिदंवचः॥ एषपांडुसुतोज्येष्ठोयमाभ्यांसहितोरणे ॥ २६ ॥पश्यतांवोमहाबाहोसेनांद्रावयतिप्रभो ॥ तंवारयमहाबाहोवेलेवमकरालयम्॥ २७॥ त्वंहिसं
श्रूयसेत्यर्थमसत्यबलविक्रमः ॥ पुत्रस्यतवतद्वाक्यंश्रुत्वाशल्यःप्रतापवान् ॥ २८॥ सययौरथवंशेनयत्रराजायुधिष्ठिरः॥ तदापतद्वैसहसाशल्यस्यसुमहद्बलम्
॥ २९॥महौघवेगंसमरेवारयामासपांडवः॥ मद्रराजंचसमरेधर्मराजोमहारथः॥ ३० ॥ दशभिःसायकैस्तूर्णमाजघानस्तनांतरे ॥ नकुलःसहदेवश्चतंसप्तभिर
जिह्मगैः॥ ३१ ॥ मद्रराजोपितान्सर्वानाजघानत्रिभिस्त्रिभिः॥ युधिष्ठिरंपुनःषष्ट्याविव्याधनिशितैःशरैः॥ ३२॥ माद्रीपुत्रौचसंभ्रांतौद्वाभ्यांद्वाभ्यामताडयत्॥
ततोभीमोमहाबाहुर्दृष्ट्वाराजानमाहवे॥ ३३ ॥मद्रराजरथंप्राप्तंमृत्योरास्यगतंयथा॥ अभ्यपद्यतसंग्रामेयुधिष्ठिरममित्रजित्॥ ३४॥ ततोयुद्धंमहाघोरंप्राव
र्ततसुदारुणम्॥ अपरांदिशमास्थायपतमानेदिवाकरे॥ ३५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०पंचाधिकशततमोऽध्यायः॥१०५॥ ॥छ॥ ॥छ॥
संजयउवाच॥ ॥ ततःपितातवक्रुद्धोनिशितैःसायकोत्तमैः॥ आजघानरणेपार्थान्सहसेनान्समंततः॥ १ ॥भीमंद्वादशभिर्विद्ध्वासात्यकिंनवभिःशरैः ॥ नकुलं
चत्रिभिर्विद्ध्वासहदेवंचसप्तभिः॥ २ ॥युधिष्ठिरंद्वादशभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत्॥ धृष्टद्युम्नंततोविद्ध्वाननादसुमहाबलः॥ ३॥ तंद्वादशाख्यैर्नकुलोमाधवश्चत्रिभिः
शरैः॥ धृष्टद्युम्नश्चसप्तत्याभीमसेनश्चसप्तभिः॥ ४ ॥युधिष्ठिरोद्वादशभिःप्रत्यविध्यत्पितामहम्॥ द्रोणस्तुसात्यकिंविद्ध्वाभीमसेनमविध्यत ॥ ५॥एकैकंपंचभिर्बा
णैर्यमदंडोपमैःशितैः॥ तौचतंप्रत्यविध्येतांत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः॥ ६ ॥ तोत्रैरिवमहानागंद्रोणंब्राह्मणपुंगवम्॥सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः
॥ ७॥अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः॥ संग्रामेनाजहुर्भीष्मंवध्यमानाःशितैःशरैः॥ ८ ॥ तथैवान्येमहीपालानानादेशसमागताः ॥ पांडवानभ्यवर्त
तविविधायुधपाणयः॥ ९ ॥तथैवपांडवाराजन्परिवव्रुःपितामहम्॥ससमंतात्परिवृतोरथौघैरपराजितः॥ १०॥ द्वादशसंख्यैः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

गहनेग्निरिवोत्सृष्टःप्रजज्वालदहन्परान् ॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः ॥ ११ ॥ शरस्फुलिंगोभीष्माग्निर्ददाहक्षत्रियर्षभान् ॥ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्गा
र्ध्रपक्षैःसुतेजनैः ॥ १२ ॥ कर्णिनालीकनाराचैश्छादयामासतद्बलम् ॥ अपातयद्ध्वजांश्चैवरथिनश्चशितैःशरैः ॥ १३ ॥ मुंडतालवनानीवचकारसरथव्रजान् ॥
निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्चसंयुगे ॥ १४ ॥ अकरोत्समहाबाहुःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ १५ ॥ निशम्यसर्व
भूतानिसमकंपंतभारत ॥ अमोघाह्यपतन्बाणाःपितुस्तेभरतर्षभ ॥ १६ ॥ नासज्जंततनुत्रेषुभीष्मचापच्युताःशराः ॥ हतवीरान्रथान्राजन्संयुक्तान्जवनैर्हयैः
॥ १७ ॥ अपश्याममहाराजह्रियमाणान्रणाजिरे ॥ चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ १८ ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ अपरावर्तिनः
सर्वेसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १९ ॥ संग्रामेभीष्ममासाद्यव्यादितास्यमिवांतकम् ॥ निमग्नाःपरलोकायसवाजिरथकुंजराः ॥ २० ॥ भग्नाक्षोपस्करान्कांश्चिद्भग्न
चक्रांश्चभारत ॥ अपश्याममहाराजशतशोथसहस्रशः ॥ २१ ॥ सवरूथैरथैर्भग्नैरथिभिश्चनिपातितैः ॥ शरैःसुकवचैश्छिन्नैःपट्टिशैश्चविशांपते ॥ २२ ॥ गदा
भिर्भिंदिपालैश्चनिशितैश्चशिलीमुखैः ॥ अनुकर्षैरुपासंगैश्चक्रैर्भग्नैश्चमारिष ॥ २३ ॥ बाहुभिःकार्मुकैःखड्गैःशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तलत्रैरंगुलित्रैश्चध्वजैश्चवि
निपातितैः ॥ २४ ॥ चापैश्चबहुधाच्छिन्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ हतारोहागजाराजन्हयाश्चहयसादिनः ॥ २५ ॥ न्यपतंतगतप्राणाःशतशोथसहस्रशः ॥ यतमा
नाश्चतेवीराद्रवमाणान्महारथान् ॥ २६ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंभीष्मबाणप्रपीडितान् ॥ महेंद्रसमवीर्येणवध्यमानामहाचमूः ॥ २७ ॥ अभज्यतमहाराजनच
द्वौसहधावतः ॥ आविद्धरथनागाश्वंपतितध्वजसंकुलम् ॥ २८ ॥ अनीकंपांडुपुत्राणांहाहाभूतमचेतनम् ॥ जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा ॥ २९ ॥ प्रियंस
खायंचाक्रंदेसखादैवबलात्कृतः ॥ विमुच्यकवचानन्येपांडुपुत्रस्यसैनिकाः ॥ ३० ॥ प्रकीर्यकेशान्धावंतःप्रत्यदृश्यंतसर्वशः ॥ तद्गोकुलमिवोद्भ्रांतमुद्भ्रांतरथकूब
रम् ॥ ३१ ॥ ददृशेपांडुपुत्रस्यसैन्यमार्तस्वरंतदा ॥ प्रभज्यमानंसैन्यंतुदृष्ट्वायादवनंदनः ॥ ३२ ॥ उवाचपार्थंबीभत्सुंनिगृह्यरथमुत्तमम् ॥ अयंसकालःसंप्राप्तःपा
र्थयःकांक्षितस्तव ॥ ३३ ॥ प्रहरास्मिन्नरव्याघ्रनचेन्मोहाद्विमुह्यसे ॥ यत्पुराकथितंवीरराज्ञांतेषांसमागमे ॥ ३४ ॥ विराटनगरेतातसंजयस्यसमीपतः ॥ भी
ष्मद्रोणमुखान्सर्वान्धार्तराष्ट्रस्यसैनिकान् ॥ ३५ ॥ सानुबंधान्हनिष्यामियेमांयोत्स्यतिसंगरे ॥ इतितत्कुरुकौंतेयसत्यंवाक्यमरिंदम ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३॥४४॥ ४५ ॥ ४६॥४७॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥५६॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६०॥ मणिरिंद्रनीलः ॥६१॥६२॥

क्षत्रधर्ममनुस्मृत्ययुध्यस्वविगतज्वरः॥ इत्युक्तोवासुदेवेनतिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ ३७ ॥ अकामइवबीभत्सुरिदंवचनमब्रवीत्॥ अवध्यानांवधंकृत्वाराज्यंवान
रकोत्तरम् ॥ ३८ ॥ दुःखानिवनवासेवाकिंनुमेसुकृतंभवेत् ॥ चोदयाश्वान्यतोभीष्मःकरिष्येवचनंतव ॥ ३९ ॥पातयिष्यामिदुर्धर्षंभीष्मंकुरुपितामहम् ॥ स
चाश्वान्रजतप्रख्यांश्चोदयामाससमाधवः ॥ ४० ॥ यतोभीष्मस्ततोराजन्दुष्प्रेक्ष्योरश्मिवानिव ॥ ततस्तत्पुनरावृत्तंयुधिष्ठिरबलंमहत्॥ ४१ ॥ दृष्ट्वापार्थंमहा
बाहुंभीष्मायोद्यतमाहवे ॥ ततोभीष्मःकुरुश्रेष्ठःसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ४२ ॥ धनंजयरथंशीघ्रंशरवर्षैरवाकिरत् ॥ क्षणेनसरथस्तस्यसहयःसहसारथिः ॥ ४३ ॥
शरवर्षेणमहतानप्राज्ञायतभारत॥ वासुदेवस्त्वसंभ्रांतोधैर्यमास्थायसत्वरः ॥ ४४ ॥ चोदयामासतानश्वान्विनुन्नान्भीष्मसायकैः ॥ ततःपार्थोधनुर्गृह्यदिव्यं
जलदनिःस्वनम्॥ ४५॥पातयामासभीष्मस्यधनुश्छित्त्वाशितैःशरैः॥सच्छिन्नधन्वाकौरव्यःपुनरन्यन्महद्धनुः॥ ४६॥निमेषांतरमात्रेणसज्यंचक्रेपितातव॥
चकर्षचततोदोर्भ्यांधनुर्जलदनिःस्वनम् ॥ ४७ ॥ अथास्यतदपिक्रुद्धश्चिच्छेदधनुरर्जुनः ॥ तस्यतत्पूजयामासलाघवंशांतनोःसुतः ॥ ४८ ॥ गांगेयस्त्वब्रवी
त्पार्थंधन्विश्रेष्ठमरिंदम ॥ साधुसाधुमहाबाहोसाधुकुंतीसुतेतिच ॥ ४९ ॥ समाभाष्यैवमपरंप्रगृह्यरुचिरंधनुः ॥ मुमोचसमरेभीष्मःशरान्पार्थरथंप्रति ॥ ५० ॥
अदर्शयद्वासुदेवोहययानेपरंबलम् ॥ मोघान्कुर्वन्शरांस्तस्यमंडलानिनिदर्शयन् ॥ ५१ ॥ शुशुभातेनरव्याघ्रौतौभीष्मशरविक्षतौ ॥ गोवृषाविवसंरब्धौविषा
णोल्लिखितांकितौ॥ ५२ ॥ वासुदेवस्तुसंप्रेक्ष्यपार्थस्यमृदुयुद्धताम्॥ भीष्मंचशरवर्षाणिसृजंतमनिशंयुधि ॥ ५३॥ प्रतपंतमिवादित्यंमध्यमासाद्यसेनयोः॥ व
रान्वरान्विनिघ्नंतंपांडुपुत्रस्यसैनिकान् ॥ ५४ ॥ युगांतमिवकुर्वाणंभीष्मंयौधिष्ठिरेबले ॥ नामृष्यतमहाबाहुर्माधवःपरवीरहा ॥ ५५ ॥ उत्सृज्यरजतप्रख्यान्ह
यान्पार्थस्यमारिष॥ वासुदेवस्ततोयोगीप्रचस्कंदमहारथात् ॥ ५६ ॥ अभिदुद्रावभीष्मंसभुजप्रहरणोबली ॥ प्रतोदपाणिस्तेजस्वीसिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ५७॥
दारयन्निवपद्भ्यांसजगतींजगदीश्वरः ॥ क्रोधताम्रेक्षणःकृष्णोजिघांसुरमितद्युतिः ॥ ५८ ॥ ग्रसंतइवचेतांसितावकानांमहाहवे ॥ दृष्ट्वामाधवमाक्रंदेभीष्मा
योद्यतमंतिके॥ ५९ ॥ हतोभीष्मोहतोभीष्मस्तत्रतत्रवचोमहत्॥ अश्रूयतमहाराजवासुदेवभयात्तदा॥ ६० ॥ पीतकौशेयसंवीतोमणिश्यामोजनार्दनः॥ शुशु
भेविद्रवन्भीष्मंविद्युन्मालीयथांबुदः॥ ६१ ॥ सर्सिंहइवमातंगंयूथर्षभइवर्षभम्॥ अभिदुद्राववेगेनविनदन्यादवर्षभः॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ सर्वतःइहामुत्रच ॥ ६६ ॥ अन्वक्पश्चाद्गामी ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ आपूर्णकलाभिरितिशेषः ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

तमापतंतंसंप्रेक्ष्यपुंडरीकाक्षमाहवे॥ असंभ्रमंरणेभीष्मोविचकर्षमहद्धनुः ॥६३॥ उवाचचैनंगोविंदमसंभ्रांतेनचेतसा ॥ एह्येहिपुंडरीकाक्षदेवदेवनमोस्तुते ॥६४॥ मामद्यसात्वतश्रेष्ठपातयस्वमहाहवे॥ त्वयाहिदेवसंग्रामेहतस्यापिममानघ ॥ ६५ ॥ श्रेयएवपरंकृष्णलोकेभवतिसर्वतः ॥ संभावितोस्मिगोविंदत्रैलोक्येनाद्यसंयुगे॥ ६६॥ प्रहरस्वयथेष्टंवैदासोस्मितवचानघ ॥ अन्वगेवततःपार्थःसमभिद्रुत्यकेशवम्॥ ६७॥ निजग्राहमहाबाहुर्बाहुभ्यांपरिगृह्यवै॥ निगृह्यमाणःपार्थेनकृष्णोराजीवलोचनः॥ ६८॥ जगामैवैनमादायवेगेनपुरुषोत्तमः ॥ पार्थस्तुविष्टभ्यबलाच्चरणौपरवीरहा॥ ६९ ॥ निजग्राहहृषीकेशंकथंचिद्दशमेपदे॥ ततएवमुवाचार्तःक्रोधपर्याकुलेक्षणम्॥ ७० ॥ निःश्वसंतंयथानागमर्जुनःप्रणयात्सखा॥ निवर्तस्वमहाबाहोनानृतंकर्तुमर्हसि ॥ ७१ ॥ यत्त्वयाकथितंपूर्वंनयोत्स्यामीतिकेशव ॥ मिथ्यावादीतिलोकास्त्वांकथयिष्यंतिमाधव॥ ७२ ॥ ममैषभारःसर्वोहिहनिष्यामिपितामहम् ॥ शपेकेशवशस्त्रेणसत्येनसुकृतेनच॥ ७३ ॥ अंतंयथागमिष्यामिशत्रूणांशत्रुसूदन॥ अद्यैवपश्यदुर्धर्षंपात्यमानंमहारथम्॥ ७४॥ तारापतिमिवापूर्णमंतकालेयदृच्छया ॥ माधवस्तुवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः॥ ७५॥ नकिंचिदुक्त्वासक्रोधआरुरोहरथंपुनः॥ तौरथस्थौनरव्याघ्रौभीष्मःशांतनवःपुनः ॥ ७६॥ ववर्षशरवर्षेणमेघोवृष्ट्यायथाचलौ॥ प्राणानादत्तयोधानांपितादेवव्रतस्तव॥ ७७॥ गभस्तिभिरिवादित्यस्तेजांसिशिशिरात्यये॥ यथाकुरूणांसैन्यानिबभंजुर्युधिपांडवाः ॥ ७८॥ तथापांडवसैन्यानिबभंजयुधितेपिता ॥ हतविद्रुतसैन्यास्तुनिरुत्साहाविचेतसः ॥ ७९ ॥ निरीक्षितुंनशेकुस्तेभीष्ममप्रतिमंरणे ॥ मध्यंगतमिवादित्यंप्रतपंतंस्वतेजसा ॥८० ॥ तेवध्यमानाभीष्मेणशतशोथसहस्रशः॥ कुर्वाणंसमरेकर्माण्यतिमानुषविक्रमम् ॥ ८१ ॥ वीक्षांचक्रुर्महाराजपांडवाभयपीडिताः ॥ तथापांडवसैन्यानिद्राव्यमाणानिभारत॥ ८२॥ त्रातारंनाध्यगच्छंतगावःपंकगताइव ॥ पिपीलिकाइवक्षुण्णादुर्बलाबलिनारणे॥ ८३॥ महारथंभारतदुष्प्रकंपंशरौघिणंप्रतपंतंनरेंद्रान्॥ भीष्मंनशेकुःप्रतिवीक्षितुंतेशरार्चिषंसूर्यमिवातपंतम्॥ ८४॥ विमृद्नतस्तस्यतुपांडुसेनामस्तंजगामाथसहस्ररश्मिः ॥ ततोबलानांश्रमकर्शितानांमनोऽवहारंप्रतिसंबभूव ॥ ८५ ॥ ॥इतिश्रीम० भीष्मपर्वणिभीष्मव० नवमदिवसयुद्धसमाप्तौषडधिकशततमोऽध्यायः॥ १०६॥ ॥छ॥ ॥छ॥

॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

युध्यतामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥१४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ एकतइतिद्वितीयांतात्तसिः एकंकेवलंमृत्युमेवाभ्येतीत्य

संजयउवाच॥ ॥युध्यतामेवतेषांतुभास्करेऽस्तमुपागते॥संध्यासमभवद्घोरानापश्याममततोरणम्॥ १ ॥ततोयुधिष्ठिरोराजासंध्यांसंदृश्यभारत॥वध्यमानंच
भीष्मेणत्यक्तास्त्रंभयविह्वलम्॥ २ ॥स्वसैन्यंचपरावृत्तंपलायनपरायणम्॥भीष्मंचयुधिसंरब्धंपीडयंतंमहारथम्॥ ३ ॥सोमकांश्चजितान्दृष्ट्वानिरुत्साहान्म
हारथान्॥चिंतयित्वाततोराजाअवहारमरोचयत्॥ ४ ॥ततोऽवहारंसैन्यानांचक्रेराजायुधिष्ठिरः॥ तथैवतवसैन्यानामवहारोह्यभूत्तदा॥ ५॥ततोवहारंसै
न्यानांकृत्वातत्रमहारथाः॥न्यविशंतकुरुश्रेष्ठसंग्रामेक्षतविक्षताः॥ ६ ॥भीष्मस्यसमरेकर्मचिंतयानास्तुपांडवाः॥नालभंततदाशांतिंभीष्मबाणप्रपीडिताः॥
॥ ७॥भीष्मोपिसमरेजित्वापांडवान्सहसृंजयान्॥पूज्यमानस्तवसुतैर्वंद्यमानश्चभारत॥८॥न्यविशत्कुरुभिःसार्धंहृष्टरूपैःसमंततः॥ततोरात्रिःसमभवत्सर्व
भूतप्रमोहिनी॥ ९ ॥तस्मिन्रात्रिमुखेघोरेपांडवावृष्णिभिःसह॥संजयाश्चदुराधर्षामंत्रायसमुपाविशन्॥ १० ॥आत्मनिःश्रेयसंसर्वेप्राप्तकालंमहाबलाः॥
मंत्रयामासुरव्यग्रामंत्रनिश्चयकोविदाः॥ ११॥ ततोयुधिष्ठिरोराजामंत्रयित्वाचिरंनृप॥वासुदेवंसमुद्वीक्ष्यवचनंचेदमाददे॥ १२॥ कृष्णपश्यमहात्मानंभीष्मं
भीमपराक्रमम्॥गजंनलवनानीवविमृद्नंतंबलंमम॥ १३ ॥नचैवैनंमहात्मानमुत्सहामोनिरीक्षितुम्॥लेलिह्यमानंसैन्येषुप्रवृद्धमिवपावकम्॥ १४॥यथा
घोरोमहानागस्तक्षकोवैविषोल्बणः॥तथाभीष्मोरणेक्रुद्धस्तीक्ष्णशस्त्रःप्रतापवान्॥ १५॥गृहीतचापःसमरेप्रमुंचन्निशिताञ्छरान्॥ शक्योजेतुंयमःक्रुद्धोव
ज्रपाणिश्चदेवराट्॥ १६ ॥वरुणःपाशभृच्चापिसगदोवाधनेश्वरः॥नतुभीष्मःसुसंक्रुद्धःशक्योजेतुंमहाहवे॥ १७॥ सोहमेवंगतेकृष्णनिमग्नःशोकसागरे॥आ
त्मनोबुद्धिदौर्बल्याद्भीष्ममासाद्यसंयुगे॥ १८ ॥वनंयास्यामिदुर्धर्षश्रेयोवैतत्रमेगतम्॥नयुद्धंरोचतेकृष्णहंतिभीष्मोहिनःसदा॥ १९ ॥यथाप्रज्वलितंवह्निंपतं
गःसमभिद्रवन्॥ एकतोमृत्युमभ्येतितथाहंभीष्ममीयिवान्॥२०॥क्षयंनीतोस्मिवार्ष्णेयराज्यहेतोःपराक्रमी॥भ्रातरश्चैवमेशूराःसायकैर्भृशपीडिताः॥२१॥
मत्कृतेभ्रातृसौहार्दाद्राज्यभ्रष्टावनंगताः॥परिक्लिष्टातथाकृष्णामत्कृतेमधुसूदन॥ २२॥जीवितंबहुमन्येहंजीवितंह्यद्यदुर्लभम्॥ जीवितस्याद्यशेषेणचरिष्ये
धर्ममुत्तमम्॥ २३॥यदितेहमनुग्राह्योभ्रातृभिःसहकेशव॥स्वधर्मस्याविरोधेनहितंव्याहरकेशव॥२४॥एवंश्रुत्वावचस्तस्यकारुण्याद्बहुविस्तरम्॥प्रत्युवाच
ततःकृष्णःसांत्वयानोयुधिष्ठिरम्॥ २५॥

र्थः॥ २० ॥२१ ॥ २२ ॥ अथेदानीं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विपरीतःक्षुद्रेषुपराक्रमी गतसत्त्वोगतबुद्धिः ॥ ४० ॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥४७॥४८॥४९॥५०॥५१॥

धर्मपुत्रविषादंत्वंमाकृथाःसत्यसंगर ॥ यस्यतेभ्रातरःशूरादुर्जयाःशत्रुसूदनाः ॥ २६ ॥ अर्जुनोभीमसेनश्चवाय्वग्निसमतेजसौ ॥ माद्रीपुत्रौचविक्रांतौत्रिद
शानामिवेश्वरौ ॥ २७॥ मांवानियुंक्ष्वसौहार्दाद्योत्स्येभीष्मेणपांडव ॥ त्वत्प्रयुक्तोमहाराजकिंनकुर्यांमहाहवे ॥ २८॥ हनिष्यामिरणेभीष्ममाहूयपुरुषर्षभम् ॥
पश्यतांधार्तराष्ट्राणांयदिनेच्छतिफाल्गुनः ॥ २९ ॥ यदिभीष्मेहतेवीरेजयंपश्यसिपांडव ॥ हंतास्म्येकरथेनाद्यकुरुवृद्धंपितामहम् ॥ ३० ॥ पश्यमेविक्रमंराजन्म
हेंद्रस्येवसंयुगे ॥ विमुंचंतंमहास्त्राणिपातयिष्यामितंरथात् ॥ ३१ ॥ यःशत्रुःपांडुपुत्राणांमच्छत्रुःसनसंशयः ॥ मदर्थाभवदीयायेयेमदीयास्तवैवते ॥ ३२ ॥ तव
भ्राताममसखासंबंधीशिष्यएवच ॥ मांसान्युत्कृत्यदास्यामिफाल्गुनार्थेमहीपते ॥ ३३॥ एषचापिनरव्याघ्रोमत्कृतेजीवितंत्यजेत् ॥ एषनःसमयस्ताततारयेमप
रस्परम् ॥ ३४ ॥ समांनियुंक्ष्वराजेंद्रयथायोद्धाभवाम्यहम् ॥ प्रतिज्ञातमुपप्लुव्येयत्तत्पार्थेनपूर्वतः ॥३५॥ घातयिष्यामिगांगेयमितिलोकस्यसंनिधौ ॥ परिरक्ष्य
मिदंतावद्वचःपार्थस्यधीमतः ॥ ३६ ॥ अनुज्ञातंतुपार्थेनमयाकार्यंनसंशयः ॥ अथवाफाल्गुनस्यैषभारःपरिमितोरणे ॥ ३७ ॥ सहनिष्यतिसंग्रामेभीष्मंपरपुरं
जयम् ॥ अशक्यमपिकुर्याद्धिरणेपार्थःसमुद्यतः ॥ ३८ ॥ त्रिदशान्वासमुद्युक्तान्सहितान्दैत्यदानवैः ॥ निहन्यादर्जुनःसंख्येकिमुभीष्मंनराधिप ॥३९॥ विपरीतो
महावीर्योगतसत्त्वोल्पजीवनः ॥ भीष्मःशांतनवोनूनंकर्तव्यंनावबुध्यते ॥ ४० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिमाधव ॥ सर्वेह्येतेनप
र्याप्तास्तववेगविधारणे ॥ ४१ ॥ नियतंसमवाप्स्यामिसर्वमेतद्यथेप्सितम् ॥ यस्यमेपुरुषव्याघ्रभवान्पक्षेव्यवस्थितः ॥ ४२ ॥ सेंद्रानपिरणेदेवान्जयेयंजयतां
वर ॥ त्वयानाथेनगोविंदकिमुभीष्मंमहारथम् ॥ ४३ ॥ नतुत्वामनृतंकर्तुमुत्सहेस्वात्मगौरवात् ॥ अयुध्यमानःसाहाय्यंयथोक्तंकुरुमाधव ॥ ४४ ॥ समयस्तुकृतः
कश्चिन्ममभीष्मेणसंयुगे ॥ मंत्रयिष्येतवार्थायनतुयोत्स्येकथंचन ॥ ४५ ॥ दुर्योधनार्थेयोत्स्यामिसत्यमेतदितिप्रभो ॥ सहिराज्यस्यमेदातामंत्रस्यैवचमाधव
॥ ४६ ॥ तस्माद्देवव्रतंभूयोवधोपायार्थमात्मनः ॥ भवतासहिताःसर्वेप्रयाममधुसूदन ॥ ४७ ॥ तद्वयंसहितागत्वाभीष्ममाशुनरोत्तमम् ॥ नचिरात्सर्वेवार्ष्णेयमं
त्रंपृच्छामकौरवम् ॥ ४८ ॥ सवक्ष्यतिहितंवाक्यंसत्यमस्मान्जनार्दन ॥ यथाचवक्ष्यतेकृष्णतथाकर्तास्मिसंयुगे ॥ ४९॥ सनोजयस्यदातास्यान्मंत्रस्यचदृढव्रतः
॥ बालाःपित्राविहीनाश्चतेनसंवर्धितावयम् ॥ ५० ॥ तंचेत्पितामहंवृद्धंहंतुमिच्छामिमाधव ॥ पितुःपितरमिष्टंचधिगस्तुक्षत्रजीविकाम् ॥ ५१ ॥

॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

संजयउवाच॥ ॥ ततोब्रवीन्महाराजवार्ष्णेयःकुरुनंदनम्॥ रोचतेमेमहाप्राज्ञराजेंद्रतवभाषितम् ॥५२॥ देवव्रतःकृतीभीष्मःप्रेक्षितेनापिनिर्दहेत्॥ गम्यतांस
वधोपायंप्रष्टुंसागरगासुतः॥५३॥ वक्तुमर्हतिसत्यंसत्वयापृष्टोविशेषतः॥ तेवयंतत्रगच्छामःप्रष्टुंकुरुपितामहम्॥५४॥ गत्वाशांतनवंवृद्धंमंत्रंपृच्छामभारत॥
सवोदास्यतिमंत्रंयंतेनयोत्स्यामहेपरान्॥ ५५॥ एवमामंत्र्यतेवीराःपांडवाःपांडुपूर्वजम्॥ जग्मुस्तेसहिताःसर्वेवासुदेवश्चवीर्यवान्॥ ५६॥ विमुक्तशस्त्रकव
चाभीष्मस्यसदनंप्रति॥ प्रविश्यचतदाभीष्मंशिरोभिःप्रणिपेदिरे॥ ५७॥ पूजयंतोमहाराजपांडवाभरतर्षभम्॥ प्रणम्यशिरसाचैनंभीष्मंशरणमभ्ययुः ॥५८॥
तानुवाचमहाबाहुर्भीष्मःकुरुपितामहः॥ स्वागतंतववार्ष्णेयस्वागतंतेधनंजय ॥ ५९ ॥ स्वागतंधर्मपुत्रायभीमाययमयोस्तदा॥ किंवाकार्यंकरोम्यद्ययुष्माकं
प्रीतिवर्धनम् ॥ ६० ॥ सर्वात्मनापिकर्तास्मियदपिस्यात्सुदुष्करम्॥ तथाब्रुवाणंगांगेयंप्रीतियुक्तंपुनःपुनः॥ ६१ ॥ उवाचराजादीनात्माप्रीतियुक्तमिदंवचः॥
कथंजयेमसर्वज्ञकथंराज्यंलभेमहि॥ ६२ ॥ प्रजानांसंशयोनस्यात्कथंतन्मेवदप्रभो॥ भवान्हिनोवधोपायंब्रवीतुस्वयमात्मनः॥ ६३ ॥ भवंतंसमरेवीरविषहे
मकथंवयम्॥ नहितेसूक्ष्ममप्यस्तिरंध्रंकुरुपितामह॥ ६४ ॥ मंडलेनैवधनुषादृश्यसेसंयुगेसदा॥ आददानंसंदधानंविकर्षंतंधनुर्नच ॥ ६५ ॥ पश्यामस्त्वांमहा
बाहोरथेसूर्यमिवापरम्॥ रथाश्वनरनागानांहंतारंपरवीरहन्॥ ६६ ॥ कोथवोत्सहतेजेतुंत्वांपुमान्भरतर्षभ॥ वर्षताशरवर्षाणिसंयुगेवैशसंकृतम्॥ ६७॥ क्षयं
नीताहिपृतनासंयुगेमहतीमम॥ यथायुधिजयेमत्वांयथाराज्यंभृशंमम॥६८॥ ममसैन्यस्यचक्षेमंतन्मेब्रूहिपितामह॥ ततोब्रवीच्छांतनवःपांडवान्पांडुपूर्वजः
॥ ६९ ॥ नकथंचनकौंतेयमयिजीवतिसंयुगे॥ जयोभवतिसर्वज्ञसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ७० ॥ निर्जितेमयियुद्धेनरणेजेष्यथपांडवाः॥ क्षिप्रंमयिप्राहरध्वंयदी
च्छथरणेजयम्॥ ७१ ॥ अनुजानामिवःपार्थाःप्रहरध्वंयथासुखम्॥ एवंहिसुकृतंमन्येभवतांविदितोह्यहम्॥७२॥ हतेमयिहतंसर्वंतस्मादेवंविधीयतां॥ ॥यु
धिष्ठिरउवाच॥ ॥ब्रूहितस्मादुपायंनोयथायुद्धेजयेमहि॥ ७३॥ भवंतंसमरेक्रुद्धंदंडहस्तमिवांतकम्॥ शक्योवज्रधरोजेतुंवरुणोथयमस्तथा॥ ७४॥ नभवा
न्समरेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥सत्यमेतन्महाबाहोयथावदसिपांडव॥ ७५॥ नाहंजेतुंरणेशक्यःसेंद्रैरपिसुरासुरैः॥ आत्तशस्त्रोरणेयत्तो
गृहीतवरकार्मुकः॥ ७६॥ ततोमांन्यस्तशस्त्रंतुएतेहन्युर्महारथाः॥ निक्षिप्तशस्त्रेपतितेविमुक्तकवचध्वजे॥ ७७॥

॥ ७८ ॥७९॥८०॥८१॥८२॥८३॥८४॥८५॥८६॥८७॥८८॥८९॥९०॥९१॥ परुषीकृतःरूक्षीकृतः ॥९२॥९३॥९४॥९५॥९६॥ युद्धदुर्मदंयुद्धोत्सुकं ॥९७॥ गमिष्यतियमक्षयंभीष्मइतिशेषः॥९८॥

द्रवमाणेचभीतिचतवास्मीतिचवादिनि ॥ स्त्रियांस्त्रीनामधेयेचविकलेचैकपुत्रिणि ॥ ७८ ॥ अप्रशस्तेनरेचैवनयुद्धंरोचतेमम ॥ इमंमेशृणुराजेंद्रसंकल्पंपूर्वचिं
तितम् ॥ ७९ ॥ अमंगल्यध्वजंदृष्ट्वानयुध्येयंकदाचन ॥ यएषद्रौपदोराजंस्तवसैन्येमहारथः ॥ ८० ॥ शिखंडीसमरामर्षीशूरश्चसमितिंजयः ॥ यथाभवच्चस्त्रीपूर्वं
पश्चात्पुंस्त्वंसमागतः ॥८१॥ जानंतिचभवंतोपिसर्वमेतद्यथातथम् ॥ अर्जुनःसमरेशूरःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥८२॥ मामेवविशिखैस्तीक्ष्णैरभिद्रवतुदंशितः॥
अमंगल्यध्वजेतस्मिन्स्त्रीपूर्वेचविशेषतः ॥ ८३ ॥ नप्रहर्तुमभीप्सामिगृहीतेषुःकथंचन ॥ तदंतरंसमासाद्यपांडवोमांधनंजयः ॥ ८४ ॥ शरैर्घातयतुक्षिप्रंसमं
ताद्भरतर्षभ ॥ नतंपश्यामिलोकेषुमांहन्याद्यःसमुद्यतम् ॥ ८५ ॥ ऋतेकृष्णान्महाभागात्पांडवाद्वाधनंजयात् ॥ एषतस्मात्पुरोधायकंचिदन्यंममाग्रतः ॥८६॥ आ
त्तशस्त्रोरणेयत्तोगृहीतवरकार्मुकः ॥ मांपातयतुबीभत्सुरेवंतवजयोध्रुवम् ॥ ८७ ॥ एतत्कुरुष्वकौंतेययथोक्तंममसुव्रत ॥ संग्रामेधार्तराष्ट्रांश्चहन्याःसर्वान्समा
गतान् ॥ ८८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ तेतुज्ञात्वाततःपार्थाजग्मुःस्वशिबिरंप्रति ॥ अभिवाद्यमहात्मानंभीष्मंकुरुपितामहम् ॥ ८९ ॥ तथोक्तवतिगांगेयेपरलो
कायदीक्षिते ॥ अर्जुनोदुःखसंतप्तःसव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ ९० ॥ गुरुणाकुरुवृद्धेनकृतप्रज्ञेनधीमता ॥ पितामहेनसंग्रामेकथंयोद्धास्मिमाधव ॥ ९१ ॥ क्रीडता
हिमयाबाल्येवासुदेवमहामनाः ॥ पांसुरूषितगात्रेणमहात्मापरुषीकृतः ॥ ९२ ॥ यस्याहमधिरुह्यांकंबालःकिलगदाग्रज ॥ तातेत्यवोचंपितरंपितुःपांडोर्महा
त्मनः ॥ ९३ ॥ नाहंतातस्तवपितुस्तातोस्मितवभारत ॥ इतिमामब्रवीद्बाल्येयःसवध्यःकथंमया ॥ ९४ ॥ कामंवध्यतुसैन्यंमेनाहंयोत्स्येमहात्मना ॥ जयोवास्तु
वधोवामेकथंवाकृष्णमन्यसे ॥९५॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ प्रतिज्ञायवधंजिष्णोपुराभीष्मस्यसंयुगे ॥ क्षत्रधर्मेस्थितःपार्थकथंनैनंहनिष्यसि ॥ ९६ ॥ पातयै
नंरथात्पार्थक्षत्रियंयुद्धदुर्मदम् ॥ नाहत्वायुधिगांगेयंविजयस्तेभविष्यति ॥९७॥ दृष्टमेतत्पुरादेवैर्गमिष्यतियमक्षयम् ॥ यद्दृष्टंहिपुरापार्थतत्तथानतदन्यथा ॥ ९८
नहिभीष्मंदुराधर्षंव्यात्ताननमिवांतकम् ॥ त्वदन्यःशक्नुयाद्योद्धुमपिवज्रधरःस्वयम् ॥ ९९ ॥ जहिभीष्मंस्थिरोभूत्वाशृणुचेदंवचोमम ॥ यथोवाचपुराशक्रंम
हाबुद्धिर्बृहस्पतिः ॥ १०० ॥ ज्यायांसमपिचेद्वृद्धंगुणैरपिसमन्वितम् ॥ आततायिनमायांतंहन्याद्घातकमात्मनः ॥ १०१ ॥ शाश्वतोयंस्थितोधर्मःक्षत्रियाणांध
नंजय ॥ योद्धव्यंरक्षितव्यंचयष्टव्यंचानसूयुभिः ॥ १०२ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ आततायिनमित्यस्यघातकमितिविशेषणमन्येभ्यआततायिभ्योन्यवच्छेदायोक्तं ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

निधनंनिधनहेतुः ॥ १०३ ॥ १०४ ॥ १०५ ॥ १०६ ॥ १०७ ॥ ॥ इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥
अर्जुनउवाच ॥ ॥ शिखंडीनिधनंकृष्णभीष्मस्यभविताध्रुवम् ॥ दृष्ट्वैवहिसदाभीष्मःपांचाल्यंविनिवर्तते ॥ १०३ ॥ तेवयंप्रमुखेतस्यपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ गां
गेयंपातयिष्यामउपायेनेतिमेमतिः ॥ १०४ ॥ अहमन्यान्महेष्वासान्वारयिष्यामिसायकैः ॥ शिखंड्यपियुधांश्रेष्ठंभीष्ममेवाभियोधयेत् ॥ १०५ ॥ श्रुतंहिकुरुमु
ख्यस्यनाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥ कन्याह्येषापुराभूत्वापुरुषःसमपद्यत ॥ १०६ ॥ इत्येवंनिश्चयंकृत्वापांडवाःसहमाधवाः ॥ अनुमान्यमहात्मानंप्रययुर्हृष्टमानसाः ॥
शयनानियथास्वानिभेजिरेपुरुषर्षभाः ॥ १०७ ॥ ॥ इ० भी० प० भीष्मवधप० नवमदिवसावहारोत्तरमंत्रेसप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥
धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंशिखंडीगांगेयमभ्यवर्ततसंयुगे ॥ पांडवांश्चकथंभीष्मस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ १ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततस्तेपांडवाःसर्वेसूर्यस्यो
दयनंप्रति ॥ ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेष्वानकेषुच ॥ २ ॥ ध्मायत्सुदधिवर्णेषुजलजेषुसमंततः ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यनिर्याताःपांडवायुधि ॥ ३ ॥ कृत्वाव्यूहंमहारा
जसर्वशत्रुनिबर्हणम् ॥ शिखंडीसर्वसैन्यानामग्रआसीद्विशांपते ॥ ४ ॥ चक्ररक्षौततस्तस्यभीमसेनधनंजयौ ॥ पृष्ठतोद्रौपदेयाश्चसौभद्रश्चैववीर्यवान् ॥ ५ ॥
सात्यकिश्चेकितानश्चतेषांगोप्तामहारथः ॥ धृष्टद्युम्नस्ततःपश्चात्पंचालैरभिरक्षितः ॥ ६ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजायमाभ्यांसहितःप्रभुः ॥ प्रययौसिंहनादेननादयं
न्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ विराटस्तुततःपश्चात्स्वेनसैन्येनसंवृतः ॥ द्रुपदश्चमहाबाहोततःपश्चादुपाद्रवत् ॥ ८ ॥ केकयाभ्रातरःपंचधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ जघनंपालया
मासुःपांडुसैन्यस्यभारत ॥ ९ ॥ एवंव्यूह्यमहासैन्यंपांडवास्तववाहिनीम् ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेत्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ १० ॥ तथैवकुरवोराजन्भीष्मंकृत्वामहा
रथम् ॥ अग्रतःसर्वसैन्यानांप्रययुःपांडवान्प्रति ॥ ११ ॥ पुत्रैस्तवदुराधर्षोरक्षितःसुमहाबलैः ॥ ततोद्रोणोमहेष्वासःपुत्रश्चास्यमहाबलः ॥ १२ ॥ भगदत्तस्ततःप
श्चाद्गजानीकेनसंवृतः ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तमनुव्रतौ ॥ १३ ॥ कांबोजराजोबलवांस्ततःपश्चात्सुदक्षिणः ॥ मागधश्चजयत्सेनःसौबलश्चबृहद्बलः ॥ १४ ॥
तथैवान्येमहेष्वासाःसुशर्मप्रमुखानृपाः ॥ जघनंपालयामासुस्तवसैन्यस्यभारत ॥ १५ ॥ दिवसेदिवसेप्राप्तेभीष्मःशांतनवोयुधि ॥ आसुरानकरोद्व्यूहान्पैशा
चानथराक्षसान् ॥ १६ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतवतेषांचभारत ॥ अन्योन्यंनिघ्नतांराजन्यमराष्ट्रविवर्धनम् ॥ १७ ॥ अर्जुनप्रमुखाःपार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ भी
ष्मंयुद्धेभ्यवर्ततकिरंतोविविधान्शरान् ॥ १८ ॥
॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१॥ २२॥॥२३॥२४॥२५॥ ॥ २६ ॥२७॥ २८॥२९ ॥ ३०॥३१ ॥३२ ॥ ३३॥३४॥३५ ॥३६॥३७ ॥३८॥३९॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ कामंस्वच्छंदं अभ्यसप्रक्षिप ॥४३॥४४॥

तत्रभारतभीमेनताडितास्तावकाःशरैः ॥ रुधिरौघपरिक्लिन्नाःपरलोकंययुस्तदा ॥ १९ ॥ नकुलःसहदेवश्चसात्यकिश्चमहारथः ॥ तवसैन्यंसमासाद्यपीडया
मासुरोजसा ॥ २० ॥ तेवध्यमानाःसमरेतावकाभरतर्षभ ॥ नाशक्नुवन्वारयितुंपांडवानांमहद्बलम् ॥ २१॥ ततस्तुतावकंसैन्यंवध्यमानंसमंततः॥सुसंप्राद्रवद्दशदि
शःकाल्यमानंमहारथैः॥ २२ ॥ त्रातारंनाध्यगच्छंततावकाभरतर्षभ ॥ वध्यमानाःशितैर्बाणैःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ २३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥पीड्यमानंब
लंदृष्ट्वापार्थैर्भीष्मःपराक्रमी ॥ यदकार्षीद्रणेक्रुद्धस्तन्ममाचक्ष्वसंजय ॥ २४ ॥ कथंवापांडवान्युद्धेप्रत्युद्यातःपरंतपः ॥ विनिघ्नन्सोमकान्वीरस्तदाचक्ष्वममान
घ ॥ २५ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ आचक्षेतेमहाराजयदकार्षीत्पितातव ॥ पीडितेतवपुत्रस्यसैन्येपांडवसृंजयैः ॥ २६ ॥ प्रहृष्टमनसःशूराःपांडवाःपांडुपूर्वज ॥
अभ्यवर्ततनिघ्नंतस्तवपुत्रस्यवाहिनीम् ॥ २७ ॥ तंविनाशंमनुष्येंद्रनरवारणवाजिनाम् ॥ नामृष्यततदाभीष्मःसैन्यघातंरणेपरैः ॥ २८ ॥ सपांडवान्महेष्वासःपं
चालांश्चैवसृंजयान् ॥ नाराचैर्वत्सदंतैश्चशितैरंजलिकैस्तथा ॥ २९॥ अभ्यवर्षतदुर्धर्षस्त्यक्त्वाजीवितमात्मनः ॥ सपांडवानांप्रवरान्पंचराजन्महारथान् ॥३०॥
आत्तशस्त्रोरणेयत्नाद्वारयामाससायकैः ॥ नानाशस्त्रास्त्रवर्षैस्तान्वीर्यामर्षप्रवेरितैः ॥ ३१ ॥ निजघ्नेसमरेक्रुद्धोहस्त्यश्वंचामितंबहु ॥ रथिनोऽपातयद्राजन्रथे
भ्यःपुरुषर्षभ ॥ ३२ ॥ सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यःपादातांश्चसमागतान् ॥ ३३॥ गजारोहान्गजेभ्यश्चपरेषांजयकारिणः ॥तमेकंसमरेभीष्मंत्वरमाणंमहारथम् ॥३४॥
पांडवाःसमवर्ततवज्रहस्तमिवासुराः ॥ शक्राशनिसमस्पर्शान्विमुंचन्निशिताञ्छरान् ॥ ३५ ॥ दिक्ष्वदृश्यतसर्वासुघोरंसंधारयन्वपुः ॥ मंडलीभूतमेवास्यनि
त्यंधनुरदृश्यत ॥ ३६ ॥ संग्रामेयुध्यमानस्यशक्रचापोपमंमहत् ॥ तद्दृष्ट्वासमरेकर्मपुत्रास्तवविशांपते ॥ ३७ ॥ विस्मयंपरमंगत्वापितामहमपूजयन् ॥ पार्था
विमनसोभूत्वाप्रैक्षंतपितरंतव ॥ ३८ ॥ युध्यमानंरणेशूरंविप्रचित्तिमिवामराः ॥ नचैनंवारयामासुर्व्यात्ताननमिवांतकम् ॥ ३९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्तेरथानी
कंशिखंडिनः ॥ अदहन्निशितैर्बाणैःकृष्णवर्त्मेवकाननम् ॥ ४० ॥ तंशिखंडीत्रिभिर्बाणैरभ्यविध्यत्स्तनांतरे ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंकालसृष्टमिवांतकम् ॥ ४१ ॥
सतेनातिभृशंविद्धःप्रेक्ष्यभीष्मःशिखंडिनम् ॥ अनिच्छन्निवसंक्रुद्धःप्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ४२ ॥ काममभ्यसवामावानत्वांयोत्स्येकथंचन ॥ यैवहित्वंकृताधा
त्रासैवहित्वंशिखंडिनी ॥ ४३ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाशिखंडीक्रोधमूर्छितः ॥ उवाचैनंतथाभीष्मंसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ सुदृष्टःक्रियतां नपुनर्द्रक्ष्यसिलोकमिममितिभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥५४॥ साधयस्वस्वीकुरुजहिवा ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

जानामित्वांमहाबाहोक्षत्रियाणांक्षयंकरम् ॥ मयाश्रुतंचतेयुद्धंजामदग्न्येनवैसह ॥ ४५ ॥ दिव्यश्चतेप्रभावोयंमयाचबहुशःश्रुतः ॥ जानन्नपिप्रभावंतेयोत्स्ये
द्याहंत्वयासह ॥ ४६ ॥पांडवानांप्रियंकुर्वन्नात्मनश्चनरोत्तम ॥ अद्यत्वांयोधयिष्यामिरणेपुरुषसत्तम ॥ ४७ ॥ ध्रुवंचत्वांहनिष्यामिशपेसत्येनतेऽग्रतः ॥ एतच्छ्रु
त्वाचमद्वाक्यंयत्कृत्यंतत्समाचर ॥ ४८ ॥ काममभ्यसवामावानमेजीवन्प्रमोक्ष्यसे ॥ सुदृष्टःक्रियतांभीष्मलोकोयंसमितिंजय ॥ ४९ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥
एवमुक्त्वाततोभीष्मंपंचभिर्नतपर्वभिः ॥ अविध्यतरणेभीष्मंप्रणुन्नंवाक्यसायकैः ॥ ५० ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासव्यसाचीमहारथः ॥ कालोयमितिसंचिंत्यशि
खंडिनमचोदयत् ॥ ५१ ॥ अहंत्वामनुयास्यामिपरान्विद्रावयन्शरैः ॥ अभिद्रवसुसंरब्धोभीष्मंभीमपराक्रमम् ॥ ५२ ॥ नहितेसंयुगेपीडांशक्तःकर्तुंमहाबलः ॥
तस्माद्यमहाबाहोयत्नाद्भीष्ममभिद्रव ॥ ५३ ॥ अहत्वासमरेभीष्मंयदियास्यसिमारिष ॥ अवहास्योस्यलोकस्यभविष्यसिमयासह ॥ ५४ ॥ नावहास्याययथा
वीरभवेमपरमाहवे ॥ तथाकुरुरणेयत्नंसाधयस्वपितामहम् ॥ ५५ ॥ अहंतेरक्षणंयुद्धेकरिष्यामिमहाबल ॥ वारयन्रथिनःसर्वान्साधयस्वपितामहम् ॥ ५६ ॥ द्रो
णंचद्रोणपुत्रंचकृपंचाथसुयोधनम् ॥ चित्रसेनंविकर्णंचसैंधवंचजयद्रथम् ॥ ५७ ॥ विंदानुविंदावावंत्यौकांबोजंचसुदक्षिणम् ॥ भगदत्तंतथाशूरंमागधंचमहाब
लम् ॥ ५८ ॥ सौमदत्तिंतथाशूरमार्ष्यश्रृंगिंचराक्षसम् ॥ त्रिगर्तराजंचरणेसहसर्वैर्महारथैः ॥ ५९ ॥ अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयम् ॥ कुरूंश्चसहितान्सर्वा
न्युध्यमानान्महाबलान् ॥ नवारयिष्यामिरणेसाधयस्वपितामहम् ॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मशिखंडिसमागमेअष्टाधिक
शततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंशिखंडीगांगेयमभ्यधावत्पितामहम् ॥ पांचाल्यःसमरेक्रुद्धोध
र्मात्मानंयतव्रतम् ॥ १ ॥ केऽरक्षन्पांडवानीकेशिखंडिनमुदायुधाः ॥ त्वरमाणास्त्वराकालेजिगीषंतोमहारथाः ॥ २ ॥ कथंशांतनवोभीष्मःसतस्मिन्दशमेहनि ॥ अ
युध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ ३ ॥ नमृष्यामिरणेभीष्मंप्रत्युद्यातंशिखंडिना ॥ कच्चिन्नरथभंगोस्यधनुर्वाशीर्यतास्यतः ॥ ४ ॥ ॥संजयउवाच ॥ ॥ ना
शीर्यतधनुश्चास्यरथभंगोनचाप्यभूत् ॥ युध्यमानस्यसंग्रामेभीष्मस्यभरतर्षभ ॥ ५ ॥

इतिभीष्मपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ समितिंजयःसंग्रामजित् समितियुद्धे ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ ११ ॥१२॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्रवतेद्रावयति ॥ २० ॥ २१ ॥ गतिधामआश्रयमितियावत् स्था

निघ्नतःसमरेशत्रूनूशरैःसंनतपर्वभिः ॥ अनेकशतसाहस्रास्तावकानांमहारथाः ॥ ६ ॥ तथादंतिगणाराजन्हयाश्चैवसुसज्जिताः ॥ अभ्यवर्ततयुद्धायपुरस्कृत्य
पितामहम् ॥ ७ ॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयम् ॥ ८ ॥ युध्यमानंमहेष्वासंविनिघ्नंतंपरान्शरैः ॥ पंचालाः
पांडवैःसार्धंसर्वेतेनाभ्यवारयन् ॥ ९ ॥ दशमेहनिसंप्राप्तेततस्तांरिपुवाहिनीम् ॥ कीर्यमाणांशितैर्बाणैःशतशोथसहस्रशः ॥ १० ॥ नहिभीष्मंमहेष्वासंपांडवाः
पांडुपूर्वज ॥ अशक्नुवन्रणेजेतुंपाशहस्तमिवांतकम् ॥ ११ ॥ अथोपायान्महाराजसव्यसाचीधनंजयः ॥ त्रासयन्रथिनःसर्वान्बीभत्सुरपराजितः ॥ १२ ॥ सिंह
वद्विनदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यांविक्षिपन्मुहुः ॥ शरौघान्विसृजन्पार्थोव्यचरत्कालवद्रणे ॥ १३ ॥ तस्यशब्देनवित्रस्तास्तावकाभरतर्षभ ॥ सिंहस्येवमृगाराजन्व्यद्रवंतमहा
भयात् ॥ १४ ॥ जयंतंपांडवंदृष्ट्वात्वत्सैन्यंचाभिपीडितम् ॥ दुर्योधनस्ततोभीष्ममब्रवीद्भृशपीडितः ॥ १५ ॥ एषपांडुसुतस्तातश्वेताश्वःकृष्णसारथिः ॥ दहतेमाम
कान्सर्वान्कृष्णवर्त्मेवकाननम् ॥ १६ ॥ पश्यसैन्यानिगांगेयद्रवमाणानिसर्वशः ॥ पांडवेनयुधांश्रेष्ठकाल्यमानानिसंयुगे ॥ १७ ॥ यथापशुगणान्पालःसंकालय
तिकानने ॥ तथेदंमामकंसैन्यंकाल्यतेशत्रुतापन ॥ १८ ॥ धनंजयशरैर्भग्नंद्रवमाणंततस्ततः ॥ भीमोप्येवंदुराधर्षोविद्रावयतिमेबलम् ॥ १९ ॥ सात्यकिश्चेकिता
नश्चमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ अभिमन्युःसुविक्रांतोवाहिनींद्रवतेमम ॥ २० ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाशूरोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ व्यद्रावयेतांसहसासैन्यंममहारणे ॥ २१ ॥
वध्यमानस्यसैन्यस्यसर्वैरेतैर्महारथैः ॥ नान्यांगतिंप्रपश्यामिस्थानेयुद्धेचभारत ॥ २२ ॥ ऋतेत्वांपुरुषव्याघ्रदेवतुल्यपराक्रमम् ॥ पर्याप्तस्तुभवान्शीघ्रंपीडिता
नांगतिर्भव ॥ २३ ॥ एवमुक्तोमहाराजपितादेवव्रतस्तव ॥ चिंतयित्वामुहूर्तंतुकृत्वानिश्चयमात्मनः ॥ २४ ॥ तवसंधारयन्पुत्रमब्रवीच्छांतनोःसुतः ॥ दुर्योधन
विजानीहिस्थिरोभूत्वाविशांपते ॥ २५ ॥ पूर्वकालंतवमयाप्रतिज्ञातंमहाबल ॥ हत्वादशसहस्राणिक्षत्रियाणांमहात्मनाम् ॥ २६ ॥ संग्रामाद्व्यपयातव्यमेतत्कर्मम
माह्निकम् ॥ इतितत्कृतवांश्चाहंयथोक्तंभरतर्षभ ॥ २७ ॥ अद्यचापिमहत्कर्मप्रकरिष्येमहाबल ॥ अहंवाद्यहतःशेष्येहनिष्येवाद्यपांडवान् ॥ २८ ॥ अद्यतेपुरुषव्या
घ्रप्रतिमोक्ष्येऋणंतव ॥ भर्तृपिंडकृतंराजन्निहतःपृतनामुखे ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वाभरतश्रेष्ठक्षत्रियान्प्रवपञ्छरैः ॥ आससाददुराधर्षःपांडवानामनीकिनीम् ॥ ३० ॥

नेअवस्थाने ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ आह्निकंदिवसकार्यं ॥ २७ ॥ शेष्येस्वप्स्यामि ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥इतिश्री०नै०भारतभावदीपेनवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥अर्जुनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

अनीकमध्येतिष्ठंतंगांगेयंभरतर्षभ॥ आशीविषमिवक्रुद्धंपांडवाःप्रत्यवारयन्॥ ३१ ॥ दशमेहनिभीष्मस्तुदर्शयन्शक्तिमात्मनः ॥ राजन्शतसहस्राणिसोव
धीत्कुरुनंदन॥ ३२ ॥ पंचालानांचयेश्रेष्ठाराजपुत्रामहारथाः॥ तेषामादत्ततेजांसिजलंसूर्यइवांशुभिः ॥ ३३ ॥ हत्वादशसहस्राणिकुंजराणांतरस्विनाम्॥ सा
रोहाणांमहाराजहयानांचायुतंतथा॥ ३४ ॥ पूर्णेशतसहस्रेद्वेपादातानांनरोत्तमः ॥ प्रजज्वालरणेभीष्मोविधूमइवपावकः ॥ ३५ ॥ नचैवंपांडवेयानांकेचिच्छे
कुर्निरीक्षितुम्॥ उत्तरंमार्गमास्थायतपंतमिवभास्करम्॥ ३६ ॥ तेपांडवेयाःसंरब्धामहेष्वासेनपीडिताः॥ वधायाभ्यद्रवन्भीष्मंसृंजयाश्चमहारथाः ॥ ३७ ॥
संयुध्यमानोबहुभिर्भीष्मःशांतनवस्तथा॥ अवकीर्णोमहामेरुःशैलोमेघैरिवावृतः॥ ३८ ॥ पुत्रास्तुतवगांगेयंसमंतात्पर्यवारयन्॥ महत्यासेनयासार्धंततोयुद्ध
मवर्तत॥ ३९ ॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मदुर्योधनसंवादेनवाधिकशततमोऽध्यायः॥ १०९ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥
संजयउवाच॥ ॥अर्जुनस्तुरणेराजन्दृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम्॥ शिखंडिनमथोवाचसमभ्येहिपितामहम्॥ १ ॥ नचापिभीस्त्वयाकार्याभीष्मादद्यकथंचन॥ अ
हमेनंशरैस्तीक्ष्णैःपातयिष्येरथोत्तमात्॥ २ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम्॥ ३ ॥ धृष्टद्युम्नस्तथाराजन्सौभद्र
श्चमहारथः॥ हृष्टावाद्रवतांभीष्मंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम्॥ ४ ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौकुंतिभोजश्चदंशितः॥ अभ्यद्रवतगांगेयंपुत्रस्यतवपश्यतः ॥ ५ ॥ नकुलःसहदे
वश्चधर्मराजश्चवीर्यवान्॥ तथेतराणिसैन्यानिसर्वाण्येवविशांपते॥ ६॥ समाद्रवंतगांगेयंश्रुत्वापार्थस्यभाषितम्॥ प्रत्युद्ययुस्तावकाश्चसमेतांस्तान्महारथान्
॥ ७ ॥ यथाशक्तियथोत्साहंतन्मेनिगदतःशृणु ॥ चित्रसेनोमहाराजचेकितानंसमभ्ययात् ॥ ८ ॥ भीष्मप्रेप्सुंरणेयांतंवृषंव्याघ्रशिशुर्यथा॥ धृष्टद्युम्नंमहाराजभी
ष्मांतिकमुपागतम्॥ ९ ॥ त्वरमाणंरणेयत्तंकृतवर्मान्यवारयत्॥ भीमसेनंसुसंक्रुद्धंगांगेयस्यवधैषिणम्॥ १० ॥ त्वरमाणोमहाराजसौमदत्तिर्न्यवारयत्॥ तथै
वनकुलंशूरंकिरंतंसायकान्बहून्॥ ११ ॥ विकर्णोवारयामासइच्छन्भीष्मस्यजीवितम्॥ सहदेवंतथाराजन्यांतंभीष्मरथंप्रति॥ १२ ॥ वारयामाससंक्रुद्धःकृपः
शारद्वतोयुधि॥ राक्षसंक्रूरकर्माणंभैमसेनिंमहाबलम्॥ १३ ॥ भीष्मस्यनिधनंप्रेप्सुंदुर्मुखोभ्यद्रवद्बली॥ सात्यकिंसमरेयांतंतवपुत्रोन्यवारयत्॥ १४ ॥ अभि
मन्युंमहाराजयांतंभीष्मरथंप्रति॥ सुदक्षिणोमहाराजकांबोजःप्रत्यवारयत्॥ १५ ॥ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ रभसंकृतोत्साहं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ प्रलयानिवप्रलयकालीनानिव ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ अद्भुतंअभूतपूर्वं ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

विराटद्रुपदौवृद्धौसमेतावरिमर्दनौ ॥ अश्वत्थामाततःक्रुद्धोवारयामासभारत ॥ १६ ॥ तथापांडुसुतंज्येष्ठंभीष्मस्यवधकांक्षिणम् ॥ भारद्वाजोरणेयत्तोधर्मपुत्रमवारयत् ॥ १७ ॥ अर्जुनंरभसंयुद्धेपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ भीष्मप्रेप्सुंमहाराजभासयंतंदिशोदश ॥ १८ ॥ दुःशासनोमहेष्वासोवारयामाससंयुगे ॥ अन्येचतावकायोधाःपांडवानांमहारथान् ॥ १९ ॥ भीष्मस्याभिमुखान्यातान्वारयामासुराहवे ॥ धृष्टद्युम्नस्तुसैन्यानिप्राक्रोशंस्तुपुनःपुनः ॥ २० ॥ अभ्यद्रवतसंरब्धोभीष्ममेकंमहारथः ॥ एषोर्जुनोरणेभीष्मंप्रयातिकुरुनंदनः ॥ २१ ॥ अभ्यद्रवतमाभैष्टभीष्मोहिप्राप्स्यतेनवः ॥ अर्जुनंसमरेयोद्धुंनोत्सहेतापिवासवः ॥ २२ ॥ किमुभीष्मोरणेवीरागतसत्वोऽल्पजीवितः ॥ इतिसेनापतेःश्रुत्वापांडवानांमहारथाः ॥ २३ ॥ अभ्यद्रवंतसंहृष्टागांगेयस्यरथंप्रति ॥ आगच्छमानान्समरेवार्योघान्प्रलयानिव ॥ २४ ॥ अवारयंतसंहृष्टास्तावकाःपुरुषर्षभाः ॥ दुःशासनोमहाराजभयंत्यक्त्वामहारथः ॥ २५ ॥ भीष्मस्यजीविताकांक्षीधनंजयमुपाद्रवत् ॥ तथैवपांडवाःशूरागांगेयस्यरथंप्रति ॥ २६ ॥ अभ्यद्रवंतसंग्रामेतवपुत्रान्महारथाः ॥ तत्राद्भुतमपश्यामचित्ररूपंविशांपते ॥ २७ ॥ दुःशासनरथंप्राप्ययत्पार्थोनात्यवर्तत ॥ यथावारयतेवेलाक्षुब्धतोयंमहार्णवम् ॥ २८ ॥ तथैवपांडवंक्रुद्धंतवपुत्रोन्यवारयत् ॥ उभौतौरथिनांश्रेष्ठावुभौभारतदुर्जयौ ॥ २९ ॥ उभौचंद्रार्कसदृशौकांत्यादीप्त्याचभारत ॥ तथातौजातसंरंभावन्योन्यवधकांक्षिणौ ॥ ३० ॥ समीयतुर्महासंख्येमयशक्रौयथापुरा ॥ दुःशासनोमहाराजपांडवंविशिखैस्त्रिभिः ॥ ३१ ॥ वासुदेवंचविंशत्याताडयामाससंयुगे ॥ ततोर्जुनोजातमन्युर्वार्ष्णेयंवीक्ष्यपीडितम् ॥ ३२ ॥ दुःशासनंशतेनाजौनाराचानांसमार्पयत् ॥ तेतस्यकवचंभित्त्वापपुःशोणितमाहवे ॥ ३३ ॥ दुःशासनस्त्रिभिःक्रुद्धःपार्थंविव्याधपत्रिभिः ॥ ललाटेभरतश्रेष्ठशरैःसंनतपर्वभिः ॥ ३४ ॥ ललाटस्थैस्तुतैर्बाणैःशुशुभेपांडवोरणे ॥ यथामेरुर्महाराजशृंगैरत्यर्थमुच्छ्रितैः ॥ ३५ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःपुत्रेणतवधन्विना ॥ व्यराजतरणेपार्थःकिंशुकःपुष्पवानिव ॥ ३६ ॥ दुःशासनंततःक्रुद्धःपीडयामासपांडवः ॥ पर्वणीवसुसंक्रुद्धोराहुःपूर्णंनिशाकरम् ॥ ३७ ॥ पीड्यमानोबलवतापुत्रस्तवविशांपते ॥ विव्याधसमरेपार्थंकंकपत्रैःशिलाशितैः ॥ ३८ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्त्वारथंचास्यत्रिभिःशरैः ॥ आजघानततःपश्चात्पुत्रंतेनिशितैःशरैः ॥ ३९ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायभीमस्यप्रमुखेस्थितः ॥ अर्जुनंपंचविंशत्याबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ४० ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

अप्रैषीत् उपसर्गात्पूर्वोऽडागमस्तु च्छांदसः एवमन्यत्रापि ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ द्वीप आश्रयः ॥४६ ॥ ४७ ॥४८॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥११०॥ ॥७॥

तस्यक्रुद्धोमहाराजपांडवःशत्रुतापनः ॥ अप्रैषीद्विशिखान्घोरान्यमदंडोपमान्बहून् ॥ ४१ ॥ अप्राप्तानेवतान्बाणांश्चिच्छेदतनयस्तव ॥ यतमानस्यपार्थस्यत
दद्भुतमिवाभवत् ॥ ४२ ॥ पार्थंचनिशितैर्बाणैरविध्यत्तनयस्तव ॥ ततःक्रुद्धोरणेपार्थःशरान्संधायकार्मुके ॥ ४३ ॥ प्रेषयामाससमरेस्वर्णपुंखाञ्छिलाशिता
न् ॥ न्यमज्जंस्तेमहाराजतस्यकायेमहात्मनः ॥ ४४ ॥ यथाहंसामहाराजतडागंप्राप्यभारत ॥ पीडितश्चैवपुत्रस्तेपांडवेनमहात्मना ॥ ४५ ॥ हित्वापार्थंरणेतूर्णं
भीष्मस्यरथमाव्रजत् ॥ अगाधेमज्जतस्तस्यद्वीपोभीष्मोऽभवत्तदा ॥ ४६ ॥ प्रतिलभ्यततःसंज्ञांपुत्रस्तवविशांपते ॥ अवारयत्ततःशूरोभूयएवपराक्रमी ॥ ४७ ॥
शरैःसुनिशितैःपार्थंयथावृत्रंपुरंदरः ॥ निर्बिभेदमहाकायोविव्यथेनैवचार्जुनः ॥४८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्व० अर्जुनदुःशासनसमा
गमेदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥७॥ ॥संजयउवाच॥ ॥ सात्यकिंदंशितंयुद्धेभीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ आर्ष्यशृंगिर्महेष्वासोवारयामास
संयुगे ॥ १ ॥ माधवस्तुसुसंक्रुद्धोराक्षसंनवभिःशरैः ॥ आजघानरणेराजन्प्रहसंनिवभारत ॥ २ ॥ तथैवराक्षसोराजन्माधवंनवभिःशरैः ॥ अर्दयामासराजेंद्र
संक्रुद्धःशिनिपुंगवं ॥ ३ ॥ शैनेयःशरसंघंतुप्रेषयामाससंयुगे ॥ राक्षसायसुसंक्रुद्धोमाधवःपरवीरहा ॥ ४ ॥ ततोरक्षोमहाबाहुंसात्यकिंसत्यविक्रमम् ॥ वि
व्याधविशिखैस्तीक्ष्णैःसिंहनादंननादच ॥ ५ ॥ माधवस्तुभृशंविद्धोराक्षसेनरणेतदा ॥ वार्यमाणश्चतेजस्वीजहासचननादच ॥ ६ ॥ भगदत्तस्ततःक्रुद्धोमाध
वंनिशितैःशरैः ॥ ताडयामाससमरेतोत्रैरिवमहागजम् ॥ ७ ॥ विहायराक्षसंयुद्धेशैनेयोरथिनांवरः ॥ प्राग्ज्योतिषायचिक्षेपशरान्संनतपर्वणः ॥ ८ ॥ तस्यप्रा
ग्ज्योतिषोराजामाधवस्यमहद्धनुः ॥ चिच्छेदशतधारेणभल्लेनकृतहस्तवत् ॥ ९ ॥ अथान्यद्धनुरादायवेगवत्परवीरहा ॥ भगदत्तंरणेक्रुद्धंविव्याधनिशितैःशरैः
॥ १० ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंकनकवैदूर्यभूषितामायसींदृढाम् ॥ ११ ॥ यमदंडोपमांघोरांचिक्षेपपरमाहवे ॥ तामापतंतींसहसा
तस्यबाहुबलेरिताम् ॥ १२ ॥ सात्यकिःसमरेराजन्द्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ ततःपपातसहसामहोल्केवहतप्रभा ॥ १३ ॥ शक्तिंविनिहतांदृष्ट्वापुत्रस्तवविशांपते ॥
महतारथवंशेनवारयामासमाधवम् ॥ १४ ॥ तथापरिवृतंदृष्ट्वावार्ष्णेयानांमहारथम् ॥ दुर्योधनोभृशंक्रुद्धोभ्रातॄन्सर्वानुवाचह ॥ १५ ॥ तथाकुरुतकौरव्यायथा
वःसात्यकोयुधि ॥ नजीवन्प्रतिनिर्यातिमहतोस्माद्रथव्रजात् ॥ १६ ॥

सात्यकिमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

तस्मिन्हतेहतंमन्येपांडवानांमहद्बलम् ॥ तथेतिचवचस्तस्यपरिगृह्यमहारथाः ॥ १७ ॥ शैनेयंयोधयामासुर्भीष्मायाभ्युद्यतंरणे ॥ कांबोजराजोबलवान्वारयामा
ससंयुगे ॥ १८ ॥ आर्जुनिंनृपतिर्विद्ध्वाशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ पुनरेवचतुःषष्ट्याराजन्विव्याधतंनृप ॥ १९ ॥ सुदक्षिणस्तुसमरेपुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचा
स्यनवभिरिच्छन्भीष्मस्यजीवितम् ॥ २० ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ॥ यदाभ्यधावद्गांगेयंशिखंडीशत्रुकर्शनः ॥ २१ ॥ विराटद्रुपदौवृद्धौवारयं
तौमहाचमूम् ॥ भीष्मंचयुधिसंरब्धावाद्रवंतौमहारथौ ॥ २२ ॥ अश्वत्थामारणेक्रुद्धःसमियाद्रथसत्तमः ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंतयोस्तस्यचभारत ॥ २३ ॥ विराटोद
शभिर्भल्लैराजघानपरंतप ॥ यतमानंमहेष्वासंद्रौणिमाहवशोभिनम् ॥ २४ ॥ द्रुपदश्चत्रिभिर्बाणैर्विव्याधनिशितैस्तदा ॥ गुरुपुत्रंसमासाद्यप्रहरंतौमहाबलौ
॥ २५ ॥ अश्वत्थामाततस्तौतुविव्याधबहुभिःशरैः ॥ विराटद्रुपदौवीरौभीष्मंप्रतिसमुद्यतौ ॥ २६ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामवृद्धयोश्चरितंमहत् ॥ यद्द्रौणिसायकान्
घोरान्प्रत्यवारयतांयुधि ॥ २७ ॥ सहदेवंतथायांतंकृपःशारद्वतोभ्ययात् ॥ यथानागोवनेनागंमत्तोमत्तमुपाद्रवत् ॥ २८ ॥ कृपश्चसमरेशूरोमाद्रीपुत्रंमहारथं ॥
आजघानशरैस्तूर्णंसप्तत्यारुक्मभूषणैः ॥ २९ ॥ तस्यमाद्रीसुतश्चापंद्विधाचिच्छेदसायकैः ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंविव्याधनवभिःशरैः ॥ ३० ॥ सोन्यत्कार्मुक
मादायसमरेभारसाधनम् ॥ माद्रीपुत्रंसुसंहृष्टोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ ३१ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धइच्छन्भीष्मस्यजीवितम् ॥ तथैवपांडवोराजञ्छारद्वतममर्ष
णम् ॥ ३२ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोभीष्मस्यवधकांक्षया ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्घोररूपंभयावहम् ॥ ३३ ॥ नकुलंतुरणेक्रुद्धोविकर्णःशत्रुतापनः ॥ विव्याधसायकैः
षष्ट्यारक्षन्भीष्मंमहाबलम् ॥ ३४ ॥ नकुलोपिभृशंविद्धस्तवपुत्रेणधीमता ॥ विकर्णंसप्तसप्तत्यानिर्बिभेदशिलीमुखैः ॥ ३५ ॥ तत्रतौनरशार्दूलौभीष्महेतोःपरंत
पौ ॥ अन्योन्यंजघ्नतुर्वीरौगोष्ठेगोवृषभाविव ॥ ३६ ॥ घटोत्कचंरणेयांतंनिघ्नंतंतववाहिनीम् ॥ दुर्मुखःसमरेप्रायाद्भीष्महेतोःपराक्रमी ॥ ३७ ॥ हैडिंबस्तुरणेराजन्दुर्मु
खंशत्रुतापनम् ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःशरेणानतपर्वणा ॥ ३८ ॥ भीमसेनसुतंचापिदुर्मुखःसुमुखैःशरैः ॥ षष्ट्यावीरोनदन्हृष्टोविव्याधरणमूर्धनि ॥ ३९ ॥ धृष्टद्युम्नं
तथायांतंभीष्मस्यवधकांक्षिणम् ॥ हार्दिक्योवारयामासरथश्रेष्ठंमहारथः ॥ ४० ॥ हार्दिक्यःपार्षतंचापिविद्ध्वापंचभिरायसैः ॥ पुनःपंचाशतातूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचा
ब्रवीत् ॥ ४१ ॥ आजघानमहाबाहुःपार्षतंतंमहारथम् ॥ तंचैवपार्षतोराजन्हार्दिक्यंनवभिःशरैः ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥४९॥ ५०॥५१॥५२॥५३॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ लोड्यतेंआकुलीक्रियते ॥५८॥ ॥ इतिभी० नै० भारतभावदीपेएकादशाधिकशततमोऽध्या

विव्याधनिशितैस्तीक्ष्णैःकंकपत्रैरजिह्मगैः॥ तयोःसमभवद्युद्धंभीष्महेतोर्महाहवे ॥ ४३ ॥ अन्योन्यातिशयेयुक्तंयथावृत्रमहेंद्रयोः॥ भीमसेनंतथायांतंभीष्मंप्र
तिमहारथम् ॥ ४४ ॥ भूरिश्रवाभ्ययात्तूर्णंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ सौमदत्तिरथोभीममाजघानस्तनांतरे ॥ ४५ ॥ नाराचेनसुतीक्ष्णेनरुक्मपुंखेनसंयुगे ॥ उरः
स्थेनबभौतेनभीमसेनःप्रतापवान् ॥ ४६ ॥ स्कंदशक्त्यायथाक्रौंचःपुरानृपतिसत्तम ॥ तौशरान्सूर्यसंकाशान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ ४७ ॥ अन्योन्यस्यरणे
क्रुद्धौचिक्षिपातेनरर्षभौ ॥ भीमोभीष्मवधाकांक्षीसौमदत्तिंमहारथम् ॥ ४८ ॥ तथाभीष्मजयेगृध्नुःसौमदत्तिस्तुपांडवम् ॥ कृतप्रतिकृतेयत्तौयोधयामासतूरणे
॥४९॥ युधिष्ठिरंतुकौंतेयंमहत्यासेनयावृतम् ॥भिष्माभिमुखमायांतंभारद्वाजोन्यवारयत् ॥५०॥ द्रोणस्यरथनिर्घोषंपर्जन्यनिनदोपमम् ॥ श्रुत्वाप्रभद्रकाराज
न्समकंपंतमारिष ॥ ५१ ॥ सासेनामहतीराजन्पांडुपुत्रस्यसंयुगे ॥ द्रोणेनवारितायत्तानचचालपदात्पदम् ॥ ५२ ॥ चेकितानंरणेयत्तंभीष्मंप्रतिजनेश्वर ॥ चि
त्रसेनस्तवसुतःक्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ५३ ॥ भीष्महेतोःपराक्रांतश्चित्रसेनःपराक्रमी ॥ चेकितानंपरंशक्त्यायोधयामासभारत ॥ ५४ ॥ तथैवचेकितानोपिचि
त्रसेनमवारयत् ॥ तद्युद्धमासीत्सुमहत्तयोस्तत्रसमागमे ॥ ५५ ॥ अर्जुनोवार्यमाणस्तुबहुशस्तत्रभारत ॥ विमुखीकृत्यपुत्रंतेसेनांतवममर्दह ॥ ५६ ॥ दुःशा
सनोपिपरयाशक्त्यापार्थमवारयत् ॥ कथंभीष्मंननोहन्यादितिनिश्चित्यभारत ॥ ५७ ॥ सावध्यमानासमरेपुत्रस्यतववाहिनी ॥ लोड्यतेरथिभिःश्रेष्ठैस्तत्रतत्रैव
भारत ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभी० द्वंद्वयुद्धेएकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥छ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अथवीरो
महेष्वासोमत्तवारणविक्रमः ॥ समादायमहच्चापंमत्तवारणवारणम् ॥ १ ॥ विधुन्वानोनरश्रेष्ठोद्रावयाणोवरूथिनीम् ॥ पृतनांपांडवेयानांगाहमानोमहाबलः
॥ २ ॥ निमित्तानिनिमित्तज्ञःसर्वतोवीक्ष्यवीर्यवान् ॥ प्रतपंतमनीकानिद्रोणःपुत्रमभाषत ॥ ३ ॥ अयंहिदिवसस्तातयत्रपार्थोमहाबलः ॥ जिघांसुःसमरेभी
ष्मंपरंयत्नंकरिष्यति ॥ ४ ॥ उत्पतंतिहिमेबाणाधनुःप्रस्फुरतीवच ॥ योगमस्त्राणिगच्छंतिक्रूरेमेवर्ततेमतिः ॥ ५ ॥ दिक्ष्वशांतानिघोराणिव्याहरंतिमृगद्विजाः ॥
नीचैर्गृध्रानिलीयंतेभारतानांचमूंप्रति ॥ ६ ॥ नष्टप्रभइवादित्यःसर्वतोलोहितादिशः ॥ रसतेव्यथतेभूमिःकंपतीवचसर्वशः ॥ ७

यः ॥ १११ ॥ ॥छ॥ ॥ अथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ घोराणिभयंकराणि अशांतानिअनुपरतानि ॥ ६ ॥ रसतेशब्दायतेव्यथतेबिभेतीवकंपतइवच ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अलक्ष्माणंप्रचंडलक्षणलक्षितं अवाक्शिराअधोमुखकोटिद्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आस्थायआलंब्य ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अस्त्रसमारंभः

कंकगृध्रावलाकाश्चव्याहरंतिमुहुर्मुहुः ॥ शिवाश्चैवाशिवाघोरावेदयंत्योमहद्भयम् ॥८॥ पपातमहतीचोल्कामध्येनादित्यमंडलात् ॥ सकबंधश्चपरिघोभानुमा
वृत्यतिष्ठति ॥ ९ ॥ परिवेषस्तथाघोरश्चंद्रभास्करयोरभूत् ॥ वेदयानोभयंघोरंराज्ञांदेहावकर्तनम् ॥१०॥ देवतायतनस्थाश्चकौरवेंद्रस्यदेवताः ॥ कंपंतेचहसंतेच
नृत्यंतिचरुदंतिच ॥ ११ ॥ अपसव्यंग्रहाश्चक्रुरलक्ष्माणंदिवाकरम् ॥ अवाक्शिराश्चभगवानुपातिष्ठतचंद्रमाः ॥ १२ ॥ वपूंषिचनरेंद्राणांविगताभानिलक्षये ॥
धार्तराष्ट्रस्यसैन्येपुनचभ्राजंतिदंशिताः ॥ १३ ॥ सेनयोरुभयोश्चापिसमंताच्छ्रूयतेमहान् ॥ पांचजन्यस्यनिर्घोषोगांडीवस्यचनिःस्वनः ॥ १४ ॥ ध्रुवमास्थाय
वीभत्सुरुत्तमास्त्राणिसंयुगे ॥ अपास्यान्यान्रणेयोधानभ्येष्यतिपितामहम् ॥ १५ ॥ हृष्यंतिरोमकूपाणिसीदतीवचमेमनः ॥ चिंतयित्वामहाबाहोभीष्मार्जुन
समागमम् ॥१६॥ तंचेहनिकृतिप्रज्ञंपांचाल्यंपापचेतसम् ॥ पुरस्कृत्यरणेपार्थोभीष्मस्यायोधनंगतः ॥१७॥ अब्रवीच्चपुराभीष्मोनाहंहन्यांशिखंडिनम् ॥ स्त्रीह्येषा
विहिताधात्रादैवाच्चसपुनःपुमान् ॥ १८ ॥ अमंगल्यध्वजश्चैवयाज्ञसेनिर्महाबलः ॥ नचामंगलिकेतस्मिन्प्रहरेदापगासुतः ॥ १९ ॥ एतद्विचिंतयानस्यमज्जा
सीदतिमेभृशम् ॥ अभ्युद्यतोरणेपार्थःकुरुवृद्धमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ युधिष्ठिरस्यचक्रोधोभीष्मश्चार्जुनसंगतः ॥ ममचास्त्रसमारंभःप्रजानामशिवंध्रुवम् ॥ २१ ॥ म
नस्वीवलवान्शूरःकृतास्त्रोलघुविक्रमः ॥ दूरपातीदृढेषुश्चनिमित्तज्ञश्चपांडवः ॥ २२ ॥ अजेयःसमरेचापिदेवैरपिसवासवैः ॥ बलवान्बुद्धिमांश्चैवजितक्लेशो
युधांवरः ॥ २३ ॥ विजयीचरणेनित्यंभैरवास्त्रश्चपांडवः ॥ तस्यमार्गंपरिहरन्द्रुतंगच्छयतव्रत ॥ २४ ॥ पश्याद्यैतन्महाघोरेसंयुगेवैशसंमहत् ॥ हेमचित्राणिशू
राणांमहांतिचशुभानिच ॥ २५ ॥ कवचान्यवदीर्यंतेशरैःसंनतपर्वभिः ॥ छिद्यंतेचध्वजाग्राणितोमराश्चधनूंषिच ॥ २६ ॥ प्रासाश्चविमलास्तीक्ष्णाःशक्त्य
श्चकनकोज्ज्वलाः ॥ वैजयंत्यश्चनागानांसंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ २७ ॥ नायंसंरक्षितुंकालःप्राणान्पुत्रोपजीविभिः ॥ याहिस्वर्गंपुरस्कृत्ययशसेविजयायच ॥ २८ ॥
रथनागहयावर्तांमहाघोरांसुदुर्गमाम् ॥ रथेनसंग्राममनदींतरत्येषकपिध्वजः ॥ २९ ॥ ब्रह्मण्यतादमोदानंतपश्चचरितंमहत् ॥ इहैवदृश्यतेपार्थेभ्रातायस्यधनंज
यः ॥ ३० ॥ भीमसेनश्चवलवान्माद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ वासुदेवश्चवार्ष्णेयोयस्यनाथोव्यवस्थितः ॥ ३१ ॥

उद्यममात्रं ननुपूर्ववदस्त्राणामुपस्थितिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ हेपुत्र उपजीविभिरनुगतैः ॥ २८ ॥ २९ ॥ पार्थेयुधिष्ठिरे ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तस्यधर्मस्यमन्युर्दैन्यं भारतींसेनामितिशेषः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा० द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥छ॥

तस्यैषमन्युप्रभवोधार्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः॥ तपोदग्धशरीरस्यकोपोदहतिभारतीम्॥ ३२॥ एषसंदृश्यतेपार्थोवासुदेवव्यपाश्रयः॥ दारयन्सर्वसैन्यानिधार्तराष्ट्राणि
सर्वशः॥ ३३॥ एतदालोक्यतेसैन्यंक्षोभ्यमाणंकिरीटिना॥ महोर्मिनद्धंसुमहत्तिमिनेवमहाजलम्॥ ३४ ॥ हाहाकिलकिलाशब्दाःश्रूयंतेचचमूमुखे॥ याहिपां
चालदायादमहंयास्येयुधिष्ठिरम्॥ ३५॥ दुर्गमंत्र्यंतरंराज्ञोव्यूहस्यामिततेजसः॥ समुद्रकुक्षिप्रतिमंसर्वतोतिरथैःस्थितैः ॥ ३६॥ सात्यकिश्चाभिमन्युश्चधृष्टद्यु
म्नश्चवृकोदरौ॥ पर्यरक्षंतराजानंयमौचमनुजेश्वरम्॥ ३७॥ उपेंद्रसदृशःश्यामोमहाशालइवोद्गतः॥ एषगच्छत्यनीकाग्रेद्वितीयइवफाल्गुनः॥ ३८॥ उत्तमास्त्राणि
चाधत्स्वगृहीत्वाचमहद्धनुः॥ पार्षतंयाहिराजानंयुध्यस्वचवृकोदरम्॥ ३९॥ कोहिनेच्छेत्प्रियंपुत्रंजीवंतंशाश्वतीःसमाः॥ क्षत्रधर्मंतुसंप्रेक्ष्यततस्त्वांनियुनज्म्य
हम्॥ ४०॥ एषचातिरणेभीष्मोदहतेवैमहाचमूम्॥ युद्धेषुसदृशस्तातयमस्यवरुणस्यच॥ ४१॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिद्रोणाश्व
त्थामसंवादेद्वादशाधिकशततमोऽध्यायः॥ ११२॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥भगदत्तःकृपःशल्यःकृतवर्मातथैवच॥ विंदानुविंदा
वावंत्यौसैंधवश्चजयद्रथः ॥ १ ॥ चित्रसेनोविकर्णश्चतथादुर्मर्षणादयः ॥ दशैतेतावकायोधाभीमसेनमयोधयन् ॥ २ ॥ महत्यासेनयायुक्तानानादेशसमु
त्थया॥ भीष्मस्यसमरेराजन्प्रार्थयानामहद्यशः ॥ ३ ॥ शल्यस्तुनवभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ कृतवर्मात्रिभिर्बाणैःकृपश्चनवभिःशरैः ॥ ४॥ चित्रसेनोवि
कर्णश्चभगदत्तश्चमारिष ॥ दशभिर्दशभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयन् ॥ ५ ॥ सैंधवश्चत्रिभिर्बाणैर्भीमसेनमताडयत्॥ विंदानुविंदावावंत्यौपंचभिःपंचभिःशरैः
॥ ६॥ दुर्मर्षणस्तुविंशत्यापांडवंनिशितैःशरैः ॥ सतान्सर्वान्महाराजराजमानान्पृथक्पृथक् ॥ ७ ॥ प्रवीरान्सर्वलोकस्यधार्तराष्ट्रान्महारथान्॥ जघानसमरे
वीरःपांडवःपरवीरहा ॥ ८ ॥ सप्तभिःशल्यमाविध्यत्कृतवर्माणमष्टभिः॥ कृपस्यसशरंचापंमध्येचिच्छेदभारत ॥ ९ ॥ अथैनंछिन्नधन्वानंपुनर्विव्याधसप्तभिः॥
विंदानुविंदौचतथात्रिभिस्त्रिभिरताडयत्॥ १०॥ दुर्मर्षणंचविंशत्याचित्रसेनंचपंचभिः॥ विकर्णंदशभिर्बाणैःपंचभिश्चजयद्रथम् ॥ ११ ॥ विद्धाभीमोनदद्धृ
ष्टःसैंधवंचपुनस्त्रिभिः ॥ अथान्यद्धनुरादायगौतमोरथिनांवरः ॥ १२ ॥ भीमंविव्याधसंरब्धोदशभिर्निशितैःशरैः ॥ सविद्धोदशभिर्बाणैस्तोत्रैरिवमहाद्विपः
॥ १३॥ ततःक्रुद्धोमहाराजभीमसेनःप्रतापवान्॥ गौतमंताडयामासशरैर्बहुभिराहवे॥ १४॥ भगदत्तइति॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ कर्मारिंशस्त्रोल्लेखनयंत्रं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ सात्वतस्यकृतवर्मणः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सैंधवस्यतथाश्वांश्चसारथिंचत्रिभिःशरैः ॥ प्राहिणोन्मृत्युलोकायकालांतकसमद्युतिः ॥ १५॥ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यमहारथः ॥ शरांश्चिक्षेपनिशितान्
भीमसेनस्यसंयुगे ॥ १६ ॥ तस्यभीमोधनुर्मध्येद्वाभ्यांचिच्छेदमारिष ॥ भल्लाभ्यांभरतश्रेष्ठसैंधवस्यमहात्मनः ॥ १७ ॥ सच्छिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसार
थिः ॥ चित्रसेनरथंराजन्नारुरोहत्वरान्वितः ॥ १८ ॥ अत्यद्भुतंरणेकर्मकृतवांस्तत्रपांडवः ॥ महारथान्शरैर्विद्धावारयित्वाचमारिष ॥ १९ ॥ विरथंसैंधवंचक्रे
सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ तदानममृषेशल्योभीमसेनस्यविक्रमम् ॥ २० ॥ ससंधायशरांस्तीक्ष्णान्कर्मारपरिमार्जितान् ॥ भीमंविव्याधसमरेतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत्
॥ २१ ॥ कृपश्चकृतवर्माचभगदत्तश्चवीर्यवान् ॥ विंदानुविंदावावंत्यौचित्रसेनश्चसंयुगे ॥ २२ ॥ दुर्मर्षणोविकर्णश्चसिंधुराजश्चवीर्यवान् ॥ भीमंतेविव्यधुस्तू
र्णंशल्यहेतोररिंदमाः ॥ २३ ॥ सचतान्प्रतिविव्याधपंचभिःपंचभिःशरैः ॥ शल्यंविव्याधसप्तत्यापुनश्चदशभिःशरैः ॥ २४ ॥ तंशल्योनवभिर्भित्त्वापुनर्विव्याधपं
चभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनगाढंविव्याधमर्मणि ॥ २५ ॥ विशोकंप्रेक्ष्यनिर्भिन्नंभीमसेनःप्रतापवान् ॥ मद्रराजंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २६ ॥ तथे
तरान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ ताडयामाससमरेसिंहवद्विननादच ॥ २७ ॥ तेहियत्तामहेष्वासाःपांडवंयुद्धकोविदम् ॥ त्रिभिस्त्रिभिरकुंठाग्रैर्भृशंमर्मस्वता
डयन् ॥ २८ ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोभीमसेनोनविव्यथे ॥ पर्वतोवारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवांबुदैः ॥ २९ ॥ सतुक्रोधसमाविष्टःपांडवानांमहारथः ॥ मद्रेश्वरंत्रि
भिर्बाणैर्भृशंविद्धामहायशाः ॥ ३० ॥ कृपंचनवभिर्बाणैर्भृशंविद्धासमंततः ॥ प्राग्ज्योतिषंशतैराजौराजन्विव्याधसायकैः ॥ ३१ ॥ ततस्तुसशरंचापंसात्व
तस्यमहात्मनः ॥ क्षुरप्रेणसुतीक्ष्णेनचिच्छेदकृतहस्तवत् ॥ ३२ ॥ तथान्यद्धनुरादायकृतवर्मावृकोदरम् ॥ आजघानभ्रुवोर्मध्येनाराचेनपरंतपः ॥ ३३ ॥ भीमस्तु
समरेविद्धाशल्यंनवभिरायसैः ॥ भगदत्तंत्रिभिश्चैवकृतवर्माणमष्टभिः ॥ ३४ ॥ द्वाभ्यांद्वाभ्यांतुविव्याधगौतमप्रभृतीन्रथान् ॥ तेपितंसमरेराजन्विव्यधुर्निशि
तैःशरैः ॥ ३५ ॥ सतथापीड्यमानोपिसर्वशस्त्रैर्महारथैः ॥ मत्वातृणेनतांस्तुल्यान्विचचारगतव्यथः ॥ ३६ ॥ तेचापिरथिनांश्रेष्ठाभीमायनिशितान्शरान् ॥ प्रेष
यामासुरव्यग्राःशतशोथसहस्रशः ॥ ३७ ॥ तस्यशक्तिंमहावेगांभगदत्तोमहारथः ॥ चिक्षेपसमरेवीरःस्वर्णदंडांमहामते ॥ ३८ ॥

॥ ३५ ॥ मत्वातृणेनतांस्तुल्यानितितुल्यशब्दोपादानान्नद्वितीयाचतुर्थ्यौकिंतुतुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यामितितृतीया ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥७॥ ॥ अ

तोमरंसैंधवोराजापट्टिशंचमहाभुजः ॥ शतघ्नींचकृपोराजञ्छरंशल्यश्चसंयुगे ॥ ३९ ॥ अथेतरेमहेष्वासाःपंचपंचशिलीमुखान् ॥ भीमसेनंसमुद्दिश्यप्रेषया
मासुरोजसा ॥ ४० ॥ तोमरंचद्विधाचक्रेक्षुरप्रेणानिलात्मजः ॥ पट्टिशंचत्रिभिर्बाणैश्चिच्छेदतिलकांडवत् ॥ ४१ ॥ सविभेदशतघ्नींचनवभिःकंकपत्रिभिः ॥ म
द्रराजप्रयुक्तंचशरंछित्वामहारथः ॥ ४२ ॥ शक्तिंचिच्छेदसहसाभगदत्तेरितांरणे ॥ तथेतरान्शरान्घोरान्शरैःसंनतपर्वभिः ॥ ४३ ॥ भीमसेनोरणश्लाघीत्रिधै
कैकंसमाच्छिनत् ॥ तांश्चसर्वान्महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् ॥ ४४ ॥ ततोधनंजयस्तत्रवर्तमानेमहारणे ॥ आजगामरथेनाजौभीमंदृष्ट्वामहारथम् ॥ ४५ ॥
निघ्नंतंसमरेशत्रून्योधयानंचसायकैः ॥ तौतुतत्रमहात्मानौसमेतौवीक्ष्यपांडवौ ॥ ४६ ॥ नशशंसुर्जयंतत्रतावकाःपुरुषर्षभाः ॥ अथार्जुनोरणेभीमंयोधयंतंम
हारथान् ॥ ४७ ॥ भीष्मस्यनिधनाकांक्षीपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ आससादरणेवीरांस्तावकान्दशभारत ॥ ४८ ॥ येस्मभीमंरणेराजन्योधयंतोव्यवस्थिताः ॥ बी
भत्सुस्तानथाविध्यद्भीमस्यप्रियकाम्यया ॥ ४९ ॥ ततोदुर्योधनोराजासुशर्माणमचोदयत् ॥ अर्जुनस्यवधार्थायभीमसेनस्यचोभयोः ॥ ५० ॥ सुशर्मन्ग
च्छशीघ्रंत्वंबलौघैःपरिवारितः ॥ जहिपांडुसुतावेतौधनंजयवृकोदरौ ॥ ५१ ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यत्रैगर्तःप्रस्थलाधिपः ॥ अभिद्रुत्यरणेभीममर्जुनंचैवधन्विनौ
॥ ५२ ॥ रथैरनेकसाहस्रैःसमंतात्पर्यवारयत् ॥ ततःप्रववृतेयुद्धमर्जुनस्यपरैःसह ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीमपराक्रमेत्र
योदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ संजयउवाच ॥ ॥ अर्जुनस्तुरणेशल्यंयतमानंमहारथम् ॥ छादयामाससमरेशरैःसंनतपर्वभिः
॥ १ ॥ सुशर्माणंकृपंचैवत्रिभिस्त्रिभिरविध्यत ॥ प्राग्ज्योतिषंचसमरेसैंधवंचजयद्रथम् ॥ २ ॥ चित्रसेनंविकर्णंचकृतवर्माणमेवच ॥ दुर्मर्षणंचराजेंद्रत्वावंत्यौ
चमहारथौ ॥ ३ ॥ एकैकंत्रिभिरानर्छत्कंकबर्हिणवाजितैः ॥ शरैरतिरथोयुद्धेपीडयन्वाहिनींतव ॥ ४ ॥ जयद्रथोरणेपार्थंविद्ध्वाभारतसायकैः ॥ भीमंविव्याध
तरसाचित्रसेनरथेस्थितः ॥ ५ ॥ शल्यश्चसमरेजिष्णुंकृपश्चरथिनांवरः ॥ विव्यधातेमहाराजबहुधामर्मभेदिभिः ॥ ६ ॥ चित्रसेनादयश्चैवपुत्रास्तवविशांपते ॥
पंचभिःपंचभिस्तूर्णंसंयुगेनिशितैःशरैः ॥ ७ ॥ आजघ्नुरर्जुनंसंख्येभीमसेनंचमारिष ॥ तौतत्ररथिनांश्रेष्ठौकौंतेयौभरतर्षभौ ॥ ८ ॥ अपीडयेतांसमरेत्रिगर्तानां
महद्बलम् ॥ सुशर्मापिरणेपार्थंशरैर्नवभिराशुगैः ॥ ९ ॥

र्जुनइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥ बर्हिणवाजानांमयूरपक्षवतांबाणानां ॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥ मागधोजयत्सेनः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

ननादवलवन्नादंत्रासयानोमहद्वलम् ॥ अन्येचरथिनःशूराभीमसेनधनंजयौ ॥ १० ॥ विव्यधुर्निशितैर्बाणैरुक्मपुंखैरजिह्मगैः ॥ तेषांचरथिनांमध्येकौंतेयौभ
रतर्षभौ ॥ ११ ॥ क्रीडमानौरथोदारौचित्ररूपौव्यदृश्यताम् ॥ आमिषेप्सूगवांमध्येसिंहाविवमदोत्कटौ ॥ १२॥ छित्त्वाधनूंषिशूराणांशरांश्चवहुधारणे॥पातया
मासतुर्वीरौशिरांसिशतशोनृणाम् ॥ १३ ॥ रथाश्चवहवोभग्नाहयाश्चशतशोहताः ॥ गजाश्चसगजारोहाःपेतुरुर्व्यांमहाहवे ॥ १४ ॥ रथिनःसादिनश्चापितत्रत
त्रनिषूदिताः ॥ दृश्यंतेवहवोराजन्वेपमानाःसमंततः ॥ १५ ॥ हतैर्गजपदात्योघैर्वाजिभिश्चनिषूदितैः ॥ रथैश्चवहुधाभग्नैःसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ १६॥ छत्रैश्च
वहुधाच्छिन्नैर्ध्वजैश्चविनिपातितैः ॥ अंकुशैरपविद्धैश्चपरिस्तोमैश्चभारत ॥ १७ ॥ केयूरैरंगदैर्हारैरांकवैर्मृदितैस्तथा ॥ उष्णीषैर्ऋष्टिभिश्चैवचामरव्यजनैरपि
॥ १८ ॥ तत्रतत्रापविद्धैश्चवाहुभिश्चंदनोक्षितैः ॥ ऊरुभिश्चनरेंद्राणांसमास्तीर्यतमेदिनी ॥ १९ ॥ तत्राद्भुतमपश्यामरणेपार्थस्यविक्रमम् ॥ शरैःसंवार्यता
न्वीरान्यज्जघानमहावलः ॥ २० ॥ पुत्रस्तुतवतंदृष्ट्वाभीमार्जुनपराक्रमम् ॥ गांगेयस्यरथाभ्याशमुपजग्मेमहावलः ॥ २१ ॥कृपश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः ॥
विंदानुविंदावावंत्यौनाजहुःसंयुगंतदा ॥ २२ ॥ ततोभीमोमहेष्वासःफाल्गुनश्चमहारथः ॥ कौरवाणांचमूंघोरांभृशंदुद्रुवतूरणे ॥ २३ ॥ ततोबर्हिणवाजाना
मयुतान्यर्वुदानिच ॥ धनंजयरथेतूर्णंपातयंतिस्मभूमिपाः ॥ २४ ॥ ततस्तान्शरजालेनसंनिवार्यमहारथान् ॥ पार्थःसमंतात्समरेप्रेषयामासमृत्यवे ॥ २५ ॥
शल्यस्तुसमरेजिष्णुंक्रीडन्निवमहारथः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोभल्लैःसंनतपर्वभिः ॥ २६ ॥ तस्यपार्थोधनुश्छित्त्वाहस्तावापंचपंचभिः ॥ अथैनंसायकैस्तीक्ष्णै
र्भृशंविव्याधमर्मणि ॥ २७ ॥ अथान्यद्धनुरादायसमरेभारसाधनम् ॥ मद्रेश्वरोरणेजिष्णुंताडयामासरोषितः ॥ २८ ॥ त्रिभिःशरैर्महाराजवासुदेवंचपंचभिः ॥
भीमसेनंचनवभिर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ २९ ॥ ततोद्रोणोमहाराजमागधश्चमहारथः ॥ दुर्योधनसमादिष्टौतंदेशमुपजग्मतुः ॥ ३० ॥ यत्रपार्थोमहाराज
भीमसेनश्चपांडवः ॥ कौरव्यस्यमहासेनांजघ्नतुःसुमहारथौ ॥ ३१ ॥ जयत्सेनस्तुसमरेभीमंभीमायुधंयुधि ॥ विव्याधनिशितैर्बाणैरष्टभिर्भरतर्षभ ॥ ३२ ॥
तंभीमोदशभिर्विद्ध्वापुनर्विव्याधपंचभिः ॥ सारथिंचास्यभल्लेनरथनीडादपातयत् ॥ ३३ ॥ उद्भ्रांतैस्तुरगैःसोथद्रवमाणैःसमंततः ॥ मागधोपसृतोराजासर्व
सैन्यस्यपश्यतः ॥ ३४ ॥ द्रोणश्चविवरंदृष्ट्वाभीमसेनंशिलीमुखैः ॥ विव्याधवाणैर्निशितैःपंचषष्टिभिरायसैः ॥ ३५ ॥

अपसृतःपलायितः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्री०नै० भारतभावदीपेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ कथमि

तंभीमःसमरश्लाघीगुरुंपितृसमंरणे ॥ विव्याधपंचभिर्भल्लैस्तथाषष्ट्याचभारत ॥ ३६ ॥ अर्जुनस्तुसुशर्माणंविद्धाबहुभिरायसैः ॥ व्यधमत्तस्यतत्सैन्यंमहा
भ्राणियथानिलः ॥ ३७ ॥ ततोभीष्मश्चराजाचकौसल्यश्चबृहद्बलः ॥ समवर्ततसंक्रुद्धाभीमसेनधनंजयौ ॥ ३८ ॥ तथैवपांडवाःशूराधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ अ
भ्यद्रवद्रणेभीष्मंव्यादितास्यमिवांतकम् ॥ ३९ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानांपितामहम् ॥ अभ्यद्रवतसंहृष्टोभयंत्यक्त्वामहारथात् ॥ ४० ॥ युधिष्ठिरमुखाः
पार्थाःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ अयोधयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयैः ॥ ४१ ॥ तथैवतावकाःसर्वेपुरस्कृत्ययतव्रतम् ॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयु
गे ॥ ४२ ॥ ततःप्रववृतेयुद्धंकौरवाणांभयावहम् ॥ तत्रपांडुसुतैःसार्धंभीष्मस्यविजयंप्रति ॥ ४३ ॥ तावकानांजयेभीष्मोग्लहआसीद्विशांपते ॥ तत्रहिद्यूतमा
सक्तंविजयायेतरायवा ॥ ४४ ॥ धृष्टद्युम्नस्तुराजेंद्रसर्वसैन्यान्यचोदयत् ॥ अभ्यद्रवतगांगेयंमाभैष्टरथसत्तमाः ॥ ४५ ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वापांडवानांवरूथि
नी ॥ भीष्मंसमभ्ययात्तूर्णंप्राणांस्त्यक्त्वामहाहवे ॥ ४६ ॥ भीष्मोपिरथिनांश्रेष्ठःप्रतिजग्राहतांचमूम् ॥ आपतंतींमहाराजवेलामिवमहोदधिः ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीमार्जुनपराक्रमेचतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथंशांतनवोभीष्मोद
शमेहनिसंजय ॥ अयुध्यतमहावीर्यःपांडवैःसहसृंजयैः ॥ १ ॥ कुरवश्चकथंयुद्धेपांडवान्प्रत्यवारयन् ॥ आचक्ष्वमेमहायुद्धंभीष्मस्याहवशोभिनः ॥ २ ॥ ॥
॥ संजयउवाच ॥ ॥ कुरवःपांडवैःसार्धंयदयुध्यंतभारत ॥ यथाचतदभूद्युद्धंतत्तुवक्ष्यामिसांप्रतम् ॥ ३ ॥ गमिताःपरलोकायपरमास्त्रैःकिरीटिना ॥ अहन्यहनि
संक्रुद्धास्तावकानांमहारथाः ॥ ४ ॥ यथाप्रतिज्ञंकौरव्यःसचापिसमितिंजयः ॥ पार्थानामकरोद्भीष्मःसततंसमितिक्षयम् ॥ ५ ॥ कुरुभिःसहितंभीष्मंयुध्यमानं
परंतप ॥ अर्जुनंचसपांचाल्यंसंशयोविजयेभवत् ॥ ६ ॥ दशमेहनितस्मिंस्तुभीष्मार्जुनसमागमे ॥ अवर्ततमहारौद्रःसततंसमितिक्षयः ॥ ७ ॥ तस्मिन्नयुतशोरा
जन्भूयशश्चपरंतपः ॥ भीष्मःशांतनवोयोधान्जघानपरमास्त्रवित् ॥ ८ ॥ येषामज्ञातकल्पानिनामगोत्राणिपार्थिव ॥ तेहतास्तत्रभीष्मेणशूराःसर्वेऽनिवर्ति
नः ॥ ९ ॥ दशाहानिततस्तप्त्वाभीष्मःपांडववाहिनीम् ॥ निरविद्यतधर्मात्माजीवितेनपरंतप ॥ १० ॥

ति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ निरविद्यतनिर्वेदंजगाम ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ निर्विण्णोविरक्तः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ब्रह्मलोकपराःबृहत्त्वान्महांतंलोकंप्रतियतमानाः ॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥

सक्षिप्रंवधमन्विच्छन्नात्मनोभिमुखोरणे॥ नहन्यांमानवश्रेष्ठान्संग्रामेसुबहूनिति ॥ ११ ॥ चिंतयित्वामहाबाहुःपितादेवव्रतस्तव ॥ अभ्याशस्थंमहाराजपांडवंवाक्यमब्रवीत्॥ १२ ॥ युधिष्ठिरमहाप्राज्ञसर्वशास्त्रविशारद॥ शृणुष्ववचनंतातधर्म्यंस्वर्ग्यंचजल्पतः ॥ १३ ॥ निर्विण्णोस्मिभृशंतातदेहेनानेनभारत ॥ घ्नतश्चमेगतःकालःसुबहून्प्राणिनोरणे॥ १४॥ तस्मात्पार्थंपुरोधायपंचालान्सृंजयांस्तथा॥ मद्वधेक्रियतांयत्नोममचेदिच्छसिप्रियम्॥ १५॥ तस्यतन्मतमाज्ञायपांडवःसत्यदर्शनः ॥ भीष्मंप्रतिययौराजासंग्रामेसहसृंजयैः ॥ १६ ॥ धृष्टद्युम्नस्ततोराजन्पांडवश्चयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वाभीष्मस्यतांवाचंचोदयामासतुर्बलम् ॥ १७॥ अभिद्रवध्वंयुध्यध्वंभीष्मंजयतसंयुगे॥ रक्षिताःसत्यसंधेनजिष्णुनारिपुजिष्णुना ॥ १८ ॥ अयंचापिमहेष्वासःपार्षतोवाहिनीपतिः॥ भीमसेनश्चसमरेपालयिष्यतिवोध्रुवम्॥ १९ ॥ मावोभीष्माद्भयंकिंचिदस्त्वद्ययुधिसृंजयाः॥ ध्रुवंभीष्मंविजेष्यामःपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ २० ॥ तेतथासमयंकृत्वादशमेहनिपांडवाः॥ ब्रह्मलोकपराभूत्वासंजग्मुःक्रोधमूर्छिताः॥ २१ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यपांडवंचधनंजयम्॥ भीष्मस्यपातनेयत्नंपरमंतेसमास्थिताः॥ २२॥ ततस्तवसुतादिष्टानानाजनपदेश्वराः॥ द्रोणेनसहपुत्रेणसहसेनामहाबलाः ॥ २३ ॥ दुःशासनश्चबलवान्सहसर्वैःसहोदरैः ॥ भीष्मंसमरमध्यस्थंपालयांचक्रिरेतदा ॥ २४॥ ततस्तुतावकाःशूराःपुरस्कृत्यमहाव्रतम्॥ शिखंडिप्रमुखान्पार्थान्योधयंतिस्मसंयुगे॥ २५॥ चेदिभिस्तुसपंचालैःसहितोवानरध्वजः॥ ययौशांतनवंभीष्मंपुरस्कृत्यशिखंडिनम्॥ २६॥ द्रोणपुत्रंशिनेर्नप्ताधृष्टकेतुस्तुपौरवम्॥ अभिमन्युःसहामात्यंदुर्योधनमयोधयत्॥ २७॥ विराटस्तुसहानीकःसहसेनंजयद्रथम्॥ वृद्धक्षत्रस्यदायादमाससादपरंतप॥ २८॥ मद्रराजंमहेष्वासंसहसैन्यंयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनोभिगुप्तस्तुनागानीकमुपाद्रवत्॥ २९ ॥ अप्रधृष्यमनावार्यंसर्वशस्त्रभृतांवरम्॥ द्रौणिंप्रतिययौयत्तःपांचाल्यःसहसोदरैः॥ ३० ॥ कर्णिकारध्वजंचैवसिंहकेतुररिंदमः॥ प्रत्युज्जगामसौभद्रंराजपुत्रोबृहद्बलः॥ ३१ ॥ शिखंडिनंचपुत्रास्तेपांडवंचधनंजयम्॥ राजभिःसमरेपार्थमभिपेतुर्जिघांसवः॥ ३२॥ तस्मिन्नतिमहाभीमेसेनयोर्वैपराक्रमे ॥ संप्रधावत्स्वनीकेषुमेदिनीसमकंपत॥ ३३॥ तान्यनीकान्यनीकेषुसमसज्जंतभारत॥ तावकानांपरेषांचदृष्ट्वाशांतनवंरणे॥ ३४ ॥ ततस्तेषांप्रतप्तानामन्योन्यमभिधावताम्॥ प्रादुरासीन्महाशब्दोदिक्षुसर्वासुभारत॥ ३५॥ शंखदुंदुभिघोषश्चवारणानांचबृंहितैः॥ सिंहनादश्चसैन्यानांदारुणःसमपद्यत॥ ३६ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०पंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अभिमन्युरिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥

साचसर्वनरेंद्राणांचंद्रार्कसदृशीप्रभा ॥ वीरांगदकिरीटेषुनिष्प्रभासमपद्यत ॥ ३७ ॥ रजोमेघास्तुसंजज्ञुःशस्त्रविद्युद्भिरावृताः ॥ धनुषांचापिनिर्घोषोदारुणः
समपद्यत ॥ ३८ ॥ बाणशंखप्रणादाश्चभेरीणांचमहास्वनाः ॥ रथघोषश्चसंजज्ञेसेनयोरुभयोरपि ॥ ३९ ॥ पाशशक्त्यृष्टिसंघैश्चबाणौघैश्चसमाकुलम् ॥ निष्प्र
काशमिवाकाशंसेनयोःसमपद्यत ॥ ४० ॥ अन्योन्यंरथिनःपेतुर्वाजिनश्चमहाहवे ॥ कुंजरान्कुंजराजघ्नुःपादातांश्चपदातयः ॥ ४१ ॥ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंकुरूणां
पांडवैःसह ॥ भीष्महेतोर्नरव्याघ्रश्येनयोरामिषेयथा ॥ ४२ ॥ तेषांसमागमोघोरोबभूवयुधिसंगतः ॥ अन्योन्यस्यवधार्थायजिगीषूणांमहाहवे ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्री
महाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपदेशेपंचदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ अभि
मन्युर्महाराजतवपुत्रमयोधयत् ॥ महत्यासेनयायुक्तंभीष्महेतोःपराक्रमी ॥ १ ॥ दुर्योधनोरणेकार्ष्णिनवभिर्नतपर्वभिः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धःपुनश्चैनंत्रिभिः
शरैः ॥ २ ॥ तस्यशक्तिंरणेकार्ष्णिर्मृत्योर्घोरांस्वसामिव ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोदुर्योधनरथंप्रति ॥ ३ ॥ तामापतंतींसहसाघोररूपांविशांपते ॥ द्विधाचिच्छेदतेपुत्रः
क्षुरप्रेणमहारथः ॥ ४ ॥ तांशक्तिंपतितांदृष्ट्वाकार्ष्णिःपरमकोपनः ॥ दुर्योधनंत्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ५ ॥ पुनश्चैनंशरैर्घोरैराजघानस्तनांतरे ॥ दशभिर्भ
रतश्रेष्ठभरतानांमहारथः ॥ ६ ॥ तद्युद्धमभवद्घोरंचित्ररूपंचभारत ॥ इंद्रियप्रीतिजननंसर्वपार्थिवपूजितम् ॥ ७ ॥ भीष्मस्यनिधनार्थायपार्थस्यविजयायच ॥
युयुधातेरणेवीरौसौभद्रकुरुपुंगवौ ॥ ८ ॥ सात्यकिरभसंयुद्धेद्रौणिर्ब्राह्मणपुंगवः ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनाराचेनपरंतपः ॥ ९ ॥ शैनेयोपिगुरोःपुत्रंसर्वमर्म
सुभारत ॥ अताडयदमेयात्मानवभिःकंकवाजितैः ॥ १० ॥ अश्वत्थामातुसमरेसात्यकिंनवभिःशरैः ॥ त्रिंशताचपुनस्तूर्णंबाह्वोरुरसिचार्पयत् ॥ ११ ॥ सोति
विद्धोमहेष्वासोद्रोणपुत्रेणसात्वतः ॥ द्रोणपुत्रंत्रिभिर्बाणैराजघानमहायशाः ॥ १२ ॥ पौरवोधृष्टकेतुंचशरैराच्छाद्यसंयुगे ॥ बहुधादारयांचक्रेमहेष्वासंमहा
रथः ॥ १३ ॥ तथैवपौरवंयुद्धेधृष्टकेतुर्महारथः ॥ त्रिंशतानिशितैर्बाणैर्विव्याधाशुमहाभुजः ॥ १४ ॥ पौरवस्तुधनुश्छित्त्वाधृष्टकेतोर्महारथः ॥ ननादबलवन्नादं
विव्याधचशितैःशरैः ॥ १५ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपौरवंनिशितैःशरैः ॥ आजघानमहाराजत्रिसप्तत्याशिलीमुखैः ॥ १६ ॥ तौतुतत्रमहेष्वासौमहामात्रौमहा
रथौ ॥ महताशरवर्षेणपरस्परमविध्यताम् ॥ १७ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥चित्रसेनइति पांडवपक्षीयःसुशर्मायमपरोवार्धक्षेमिर्नतुत्रैगर्तः ॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥३६॥३७॥३८ ॥३९ ॥ ४० ॥

अन्योन्यस्यधनुश्छित्त्वाहयान्हत्वाचभारत ॥ विरथावसियुद्धायसमीयतुरमर्षणौ ॥१८॥ आर्षभेचर्मणीचित्रेशतचंद्रपुरस्कृते ॥ तारकाशतचित्रेचनिस्त्रिंशौसु
महाप्रभौ ॥ १९ ॥ प्रगृह्यविमलौराजंस्तावन्योन्यमभिद्रुतौ ॥ वासितासंगमेयत्तौसिंहाविवमहावने ॥ २० ॥ मंडलानिविचित्राणिगतप्रत्यागतानिच ॥ चेरतु
र्दर्शयंतौचप्रार्थयंतौपरस्परं ॥ २१ ॥ पौरवोधृष्टकेतुंतुशंखदेशेमहासिना ॥ ताडयामाससंक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ २२ ॥ चेदिराजोपिसमरेपौरवंपुरुषर्षभ
म् ॥ आजघानशिताग्रेणजत्रुदेशेमहासिना ॥ २३ ॥ तावन्योन्यंमहाराजसमासाद्यमहाहवे ॥ अन्योन्यवेगाभिहतौनिपेततुररिंदमौ ॥ २४ ॥ ततःस्वरथमारो
प्यपौरवंतनयस्तव ॥ जयत्सेनोरथेनाजावपोवाहरणाजिरात् ॥ २५ ॥ धृष्टकेतुंतुसमरेमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् ॥ अपोवाहरणेक्रुद्धःसहदेवःपराक्रमी ॥ २६ ॥ चि
त्रसेनःसुशर्माणंविद्ध्वाबहुभिरायसैः ॥ पुनर्विव्याधतंषष्ट्यापुनश्चनवभिःशरैः ॥ २७ ॥ सुशर्मातुरणेक्रुद्धस्तवपुत्रंविशांपते ॥ दशभिर्दशभिश्चैवविव्याधनिशि
तैःशरैः ॥ २८ ॥ चित्रसेनश्चतंराजंस्त्रिंशतानतपर्वभिः ॥ आजघानरणेक्रुद्धःसचतंप्रत्यविध्यत ॥ २९ ॥ भीष्मस्यसमरेराजन्यशोमानंचवर्धयन् ॥ सौभद्रोराज
पुत्रंतुबृहद्बलमयोधयत् ॥ ३० ॥ पार्थहेतोःपराक्रांतोभीष्मस्यायोधनंप्रति ॥ आर्जुनिंकोसलेंद्रस्तुविद्ध्वापंचभिरायसैः ॥ ३१ ॥ पुनर्विव्याधविंशत्याशरैःसंन
तपर्वभिः ॥ सौभद्रःकोसलेंद्रंतुविव्याधाष्टभिरायसैः ॥ ३२ ॥ नाकंपयतसंग्रामेविव्याधचपुनःशरैः ॥ कौसल्यस्यधनुश्चापिपुनश्चिच्छेदफाल्गुनिः ॥ ३३ ॥ आ
जघानशरैश्चापित्रिंशताकंकपत्रिभिः ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायराजपुत्रोबृहद्बलः ॥ ३४ ॥ फाल्गुनिंसमरेक्रुद्धोविव्याधबहुभिःशरैः ॥ तयोर्युद्धंसमभवद्भीष्महे
तोःपरंतप ॥ ३५ ॥ संरब्धयोर्महाराजसमरेचित्रयोधिनोः ॥ यथादेवासुरेयुद्धेबलिवासवयोरभूत् ॥ ३६ ॥ भीमसेनोरथानीकंयोधयन्बह्वशोभत ॥ यथाशक्रो
वज्रपाणिर्दारयन्पर्वतोत्तमान् ॥ ३७ ॥ तेवध्यमानाभीमेनमातंगागिरिसंनिभाः ॥ निपेतुरुर्व्यांसहितानादयंतोवसुंधराम् ॥ ३८ ॥ गिरिमात्राहितेनागाभि
न्नांजनचयोपमाः ॥ विरेजुर्वसुधांप्राप्ताविकीर्णाइवपर्वताः ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिरोमहेष्वासोमद्रराजानमाहवे ॥ महत्यासेनयागुप्तंपीडयामाससंगतम् ॥ ४० ॥ म
द्रेश्वरश्चसमरेधर्मपुत्रंमहारथम् ॥ पीडयामाससंरब्धोभीष्महेतोःपराक्रमी ॥ ४१ ॥ विराटंसैंधवोराजाविद्ध्वासंनतपर्वभिः ॥ नवभिःसायकैस्तीक्ष्णैस्त्रिंशतापुन
रार्पयत् ॥ ४२ ॥ विराटश्चमहाराजसैंधवंवाहिनीपतिः ॥ त्रिंशद्भिर्निशितैर्बाणैराजघानस्तनांतरे ॥ ४३ ॥ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ समुदयंसंग्रामं भवेत्समुदयःसंघेसंयुगेचसमुद्गमेइतिमेदिनी ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥

चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौचित्रवर्मायुधध्वजौ ॥ रेजतुश्चित्ररूपौतौसंग्रामेमत्स्यसैंधवौ ॥ ४४ ॥ द्रोणःपांचालपुत्रेणसमागम्यमहारणे ॥ महासमुदयंचक्रेशरैःसं
नतपर्वभिः ॥ ४५ ॥ ततोद्रोणोमहाराजपार्षतस्यमहद्धनुः ॥ छित्त्वापंचाशतेषूणांपार्षतंसमविध्यत ॥ ४६ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायपार्षतःपरवीरहा ॥ द्रोणस्यमि
षतोयुद्धेप्रेषयामाससायकान् ॥ ४७ ॥ ताञ्छराञ्छरघातेनचिच्छेदसमहारथः ॥ द्रोणोद्रुपदपुत्रायप्राहिणोत्पंचसायकान् ॥ ४८ ॥ ततःक्रुद्धोमहाराजपार्षतः
परवीरहा ॥ द्रोणायचिक्षेपगदांयमदंडोपमांरणे ॥ ४९ ॥ तामापतंतींसहसाहेमपट्टविभूषिताम् ॥ शरैःपंचाशताद्रोणोवारयामाससंयुगे ॥ ५० ॥ साछिन्नाब
हुधाराजन्द्रोणचापच्युतैःशरैः ॥ चूर्णीकृताविशीर्यंतीपपातवसुधातले ॥ ५१ ॥ गदांविनिहतांदृष्ट्वापार्षतःशत्रुतापनः ॥ द्रोणायशक्तिंचिक्षेपसर्वपारसवींशुभा
म् ॥ ५२ ॥ तांद्रोणोनवभिर्बाणैश्चिच्छेदयुधिभारत ॥ पार्षतंचमहेष्वासंपीडयामाससंयुगे ॥ ५३ ॥ एवमेतन्महायुद्धंद्रोणपार्षतयोरभूत् ॥ भीष्मंप्रतिमहाराज
घोररूपंभयानकम् ॥ ५४ ॥ अर्जुनःप्राप्यगांगेयंपीडयन्निशितैःशरैः ॥ अभ्यद्रवतसंमत्तोवनेमत्तमिवद्विपम् ॥ ५५ ॥ प्रत्युद्ययौचतंराजाभगदत्तःप्रतापवान् ॥
त्रिधाभिन्नेननागेनमदांधेनमहाबलः ॥ ५६ ॥ तमापतंतंसहसामहेंद्रगजसंनिभम् ॥ परंयत्नंसमास्थायबीभत्सुःप्रत्यपद्यत ॥ ५७ ॥ ततोगजगतोराजाभगद
त्तःप्रतापवान् ॥ अर्जुनंशरवर्षेणवारयामाससंयुगे ॥ ५८ ॥ अर्जुनस्तुततोनागमायांतंरजतोपमैः ॥ विमलैरायसैस्तीक्ष्णैरविध्यतमहारणे ॥ ५९ ॥ शिखंडिनं
चकौंतेयोयाहियाहीत्यचोदयत् ॥ भीष्मंप्रतिमहाराजजह्येनमितिचाब्रवीत् ॥ ६० ॥ प्राग्ज्योतिषस्ततोहित्वापांडवंपांडुपूर्वज ॥ प्रययौत्वरितोराजन्द्रुपदस्यरथं
प्रति ॥ ६१ ॥ ततोर्जुनोमहाराजभीष्ममभ्यद्रवद्द्रुतम् ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यततोयुद्धमवर्तत ॥ ६२ ॥ ततस्तेतावकाःशूराःपांडवंरभसंयुधि ॥ समभ्यधावन्क्रोशं
तस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६३ ॥ नानाविधान्यनीकानिपुत्राणांतेजनाधिप ॥ अर्जुनोव्यधमत्कालेदिवीवाभ्राणिमारुतः ॥ ६४ ॥ शिखंडीतुसमासाद्यभरतानां
पितामहम् ॥ इषुभिस्तूर्णमव्यग्रोबहुभिःससमाचिनोत् ॥ ६५ ॥ रथाग्न्यगारश्चापार्चिरसिशक्तिगदेंधनः ॥ शरसंघमहाज्वालःक्षत्रियान्समरेदहत् ॥ ६६ ॥ यथा
ग्निःसुमहानिद्धःकक्षेचरतिसानिलः ॥ तथाजज्वालभीष्मोपिदिव्यान्यस्त्राण्युदीरयन् ॥ ६७ ॥ सोमकांश्चरणेभीष्मोजघ्नेपार्थपदानुगान् ॥ न्यवारयतत्सैन्यंपां
डवस्यमहारथः ॥ ६८ ॥

॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥

॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ॥ इतिभी० भीष्मव० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सुवर्णपुंखैरिषुभिःशितैःसंनतपर्वभिः ॥ नादयन्सदिशोभीष्मःप्रदिशश्चमहाहवे ॥ ६९ ॥ पातयन्रथिनोराजन्हयांश्चसहसादिभिः ॥ मुंडतालवनानीवचका
रसरथव्रजान् ॥ ७० ॥ निर्मनुष्यान्रथान्राजन्गजानश्वांश्चसंयुगे ॥ चकारसमरेभीष्मःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ ७१ ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाश
नेः ॥ निशम्यसर्वतोराजन्समकंपंतसैनिकाः ॥ ७२ ॥ अमोघान्यपतन्बाणाःपितुस्तेमनुजेश्वर ॥ नासज्जंतशरीरेषुभीष्मचापच्युताःशराः ॥ ७३ ॥ निर्मनुष्यान्
रथान्राजन्सुयुक्तान्जवनैर्हयैः ॥ वातायमानानद्राक्षंह्रियमाणान्विशांपते ॥ ७४ ॥ चेदिकाशिकरूषाणांसहस्राणिचतुर्दश ॥ महारथाःसमाख्याताःकुलपु
त्रास्तनुत्यजः ॥ ७५ ॥ अपरावर्त्तिनःशूराःसुवर्णविकृतध्वजाः ॥ संग्रामेभीष्ममासाद्यसवाजिरथकुंजराः ॥ ७६ ॥ जग्मुस्तेपरलोकायव्यादितास्यमिवांतकम्
॥ नतत्रासीद्रणेराजन्सोमकानांमहारथः ॥ ७७ ॥ यःसंप्राप्यरणेभीष्मंजीवितेस्ममनोदधे ॥ तांश्चसर्वान्रणेयोधान्प्रेतराजपुरंप्रति ॥ ७८ ॥ नीतानमन्यंतज
नादृष्ट्वाभीष्मस्यविक्रमम् ॥ नकश्चिदेनंसमरेप्रत्युद्यातिमहारथः ॥ ७९ ॥ ऋतेपांडुसुतंवीरंश्वेताश्वंकृष्णसारथिम् ॥ शिखंडिनंचसमरेपांचाल्यममितौजसम्
॥ ८० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेषोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ शि
खंडीतुरणेभीष्ममासाद्यपुरुषर्षभम् ॥ दशभिर्निशितैर्भल्लैराजघानस्तनांतरे ॥ १ ॥ शिखंडिनंतुगांगेयःक्रोधदीप्तेनचक्षुषा ॥ संप्रैक्षतकटाक्षेणनिर्दहन्निवभारत
॥ २ ॥ स्त्रीत्वंतस्यस्मरन्राजन्सर्वलोकस्यपश्यतः ॥ नाजघानरणेभीष्मःसचतन्नावबुद्धवान् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्तुमहाराजशिखंडिनमभाषत ॥ अभिद्रवस्वत्वरितं
जहिचैनंपितामहम् ॥ ४ ॥ किंतेविवक्षयावीरजहिभीष्मंमहारथम् ॥ नह्यन्यमनुपश्यामिकंचिद्यौधिष्ठिरेबले ॥ ५ ॥ यःशक्तःसमरेभीष्मंप्रतियोद्धुमिहाहवे ॥ ऋ
तेत्वांपुरुषव्याघ्रसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनशिखंडीभरतर्षभ ॥ शरैर्नानाविधैस्तूर्णंपितामहमवाकिरत् ॥ ७ ॥ अचिंतयित्वातान्बाणान्पितादे
वव्रतस्तव ॥ अर्जुनंसमरेक्रुद्धंवारयामाससायकैः ॥ ८ ॥ तथैवचचमूंसर्वांपांडवानांमहारथः ॥ अप्रैषीत्सशरैस्तीक्ष्णैःपरलोकायमारिष ॥ ९ ॥ तथैवपांडवा
राजन्सैन्येनमहतावृताः ॥ भीष्मंसंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरम् ॥ १० ॥ ससमंतात्परिवृतोभारतोभरतर्षभ ॥ निर्ददाहरणेशूरान्वनेवह्निरिवज्वलन् ॥ ११ ॥

शिखंडीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ विवक्षयाविचारेणसंशयेनवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ उल्बणमुग्रं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ भारतमहामात्रंभरतवंशश्रेष्ठं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ शर्म सुखहेतुत्वात्

तत्राद्भुतमपश्यामतवपुत्रस्यपौरुषम्॥ अयोधयच्चयत्पार्थंजुगोपचपितामहम्॥ १२ ॥कर्मणातेनसमरेतवपुत्रस्यधन्विनः ॥ दुःशासनस्यतुतुषुःसर्वेलोकाम
हात्मनः॥ १३॥यदेकःसमरेपार्थान्सार्जुनान्समयोधयत्॥नचैनंपांडवायुद्धेवारयामासुरुल्बणम्॥ १४॥ दुःशासनेनसमरेरथिनोविरथीकृताः॥ सादिनश्च
महेष्वासाहस्तिनश्चमहाबलाः॥१५॥ विनिर्भिन्नाःशरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले ॥ शरातुरास्तथैवान्येदंतिनोविद्रुतादिशः॥ १६ ॥ यथाग्निरिंधनंप्राप्यज्वले
द्दीप्तार्चिरुल्बणम् ॥ तथाजज्वालपुत्रस्तेपांडुसेनांविनिर्दहन्॥ १७॥ तंभारतमहामात्रंपांडवानांमहारथः॥ जेतुंनोत्सहतेकश्चिन्नाभ्युद्यातुंकथंचन॥ १८॥क्र
तेमहेंद्रतनयाच्छ्वेताश्वात्कृष्णसारथेः॥ सहितंसमरेराजन्निर्जित्यविजयोर्जुनः॥ १९ ॥ भीष्ममेवाभिदुद्रावसर्वसैन्यस्यपश्यतः॥ विजितस्तवपुत्रोपिभीष्म
बाहुव्यपाश्रयः॥ २० ॥पुनःपुनःसमाश्वस्यप्रायुध्यतमदोत्कटः॥ अर्जुनस्तुरणेराजन्योधयन्संव्यराजत ॥ २१ ॥ शिखंडीतुरणेराजन्विव्याधैवपितामहम्॥ श
रैरशनिसंस्पर्शैस्तथासर्पविषोपमैः ॥ २२ ॥ नचस्मतेरुजंचक्रुःपितुस्तवजनेश्वर ॥स्मयमानस्तुगांगेयस्तान्बाणान्जगृहेतदा ॥ २३ ॥उष्णार्त्तोहिनरोयद्वज्ज
लधाराःप्रतीच्छति॥ तथाजग्राहगांगेयःशरधाराःशिखंडिनः॥ २४ ॥ तंक्षत्रियामहाराजददृशुर्घोरमाहवे॥ भीष्मंदहंतंसैन्यानिपांडवानांमहात्मनाम् ॥ २५॥
ततोब्रवीत्तवसुतःसर्वसैन्यानिमारिष॥ अभिद्रवतसंग्रामेफाल्गुनंसर्वतोरणे ॥ २६॥ भीष्मोवःसमरेसर्वान्पालयिष्यतिधर्मवित् ॥तेभयंसुमहत्त्यक्त्वापांडवा
न्प्रतियुध्यत॥ २७॥ हेमतालेनमहताभीष्मस्तिष्ठतिपालयन्॥ सर्वेषांधार्तराष्ट्राणांसमरेशर्मवर्मच॥ २८॥ त्रिदशापिसमुद्युक्तानालंभीष्मंसमासितुम्॥ किमु
पार्थमहात्मानंमर्त्यभूतामहाबलाः॥ २९॥ तस्माद्द्रवतमायोधाःफाल्गुनंप्राप्यसंयुगे ॥ अहमद्यरणेयत्तोयोधयिष्यामिपांडवम्॥ ३० ॥ सहितःसर्वतोयत्तैर्भ
वद्भिर्वसुधाधिपैः॥ तच्छ्रुत्वातुवचोराजंस्तवपुत्रस्यधन्विनः॥ ३१ ॥ सर्वेयोधाःसुसंरब्धाबलवंतोमहाबलाः ॥ तेविदेहाःकलिंगाश्चदासेरकगणाश्चह॥ ३२॥
अभिपेतुर्निषादाश्चसौवीराश्चमहारणे॥ बाह्लीकादरदाश्चैवप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ३३ ॥ अभीषाहाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ शाल्वाःशकास्त्रिगर्ता
श्चअंबष्ठाःकेकयैःसह॥ ३४॥ अभिपेतूरणेपार्थंपतंगाइवपावकम्॥ (शलभाइवराजेंद्रपार्थमप्रतिमंरणे)॥ एतान्सर्वान्सहानीकान्महाराजमहारथान्॥ ३५॥

वर्मरक्षाहेतुत्वात् ॥ २८ ॥ समासितुंउपसर्पितुं नाशयितुंवा मर्त्यभूताःमर्त्यस्वरूपाः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ भूतेषुप्रेतेषु ॥ ५८ ॥

दिव्यान्यस्त्राणिसंचिंत्यप्रसंधायधनंजयः ॥ सतैरस्त्रैर्महावेगैर्ददाहसुमहाबलः ॥ ३६ ॥ शरप्रतापैर्बीभत्सुःपतंगानिवपावकः ॥ तस्यबाणसहस्राणिसृजतोदृढ
धन्विनः ॥ ३७॥ दीप्यमानमिवाकाशेगांडीवंसमदृश्यत ॥ तेशरार्तामहाराजविप्रकीर्णमहाध्वजाः ॥ ३८ ॥ नाभ्यवर्ततराजानःसहितावानरध्वजम् ॥ सध्वजा
रथिनःपेतुर्हयारोहाहयैःसह ॥ ३९ ॥ सगजाश्वगजारोहाःकिरीटिशरताडिताः ॥ ततोर्जुनभुजोत्सृष्टैरावृतासीद्वसुंधरा ॥ ४० ॥ विद्रवद्भिश्चबहुधाबलैराज्ञांस
मंततः ॥ अथपार्थोमहाराजद्रावयित्वावरूथिनीम् ॥ ४१ ॥ दुःशासनायसुबहून्प्रेषयामाससायकान् ॥ तेतुभित्त्वातवसुतंदुःशासनमयोमुखाः ॥ ४२ ॥ धरणीं
विविशुःसर्वेवल्मीकमिवपन्नगाः ॥ हयांश्चास्यततोजघ्नेसारथिंचन्यपातयत् ॥ ४३ ॥ विविंशतिंचविंशत्याविरथंकृतवान्प्रभुः ॥ अजघानभृशंचैवपंचभि
र्नतपर्वभिः ॥ ४४ ॥ कृपंविकर्णंशल्यंचविद्धाबहुभिरायसैः ॥ चकारविरथांश्चैवकौंतेयःश्वेतवाहनः ॥ ४५ ॥ एवंतेविरथाःसर्वेकृपःशल्यश्चमारिष ॥ दुःशास
नोविकर्णश्चतथैवचविविंशतिः ॥ ४६ ॥ संप्राद्रवंतसमरेनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ पूर्वाह्णेभरतश्रेष्ठपराजित्यमहारथान् ॥ ४७ ॥ प्रजज्वालरणेपार्थोविधूमइ
वपावकः ॥ तथैवशरवर्षेणभास्कररोरश्मिवानिव ॥ ४८ ॥ अन्यानपिमहाराजतापयामासपार्थिवान् ॥ पराङ्मुखीकृत्यतथाशरवर्षैर्महारथान् ॥ ४९ ॥ प्राव
र्तयतसंग्रामेशोणितोदांमहानदीम् ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांपांडवानांचभारत ॥ ५० ॥ गजाश्वरथसंघाश्चबहुधारथिभिर्हताः ॥ रथाश्वनिहतानागैर्हयाश्चैवपदा
तिभिः ॥ ५१ ॥ अंतराच्छिद्यमानानिशरीराणिशिरांसिच ॥ निपेतुर्दिक्षुसर्वासुगजाश्वरथयोधिनाम् ॥ ५२ ॥ छन्नमायोधनंराजन्कुंडलांगदधारिभिः ॥ पतितैः
पात्यमानैश्चराजपुत्रैर्महारथैः ॥ ५३ ॥ रथनेमिनिकृत्तैश्चगजैश्चैवावपोथितैः ॥ पादाताश्चाप्यधावंतसाश्वाश्चहययोधिनः ॥ ५४ ॥ गजाश्वरथयोधाश्चपरिपे
तुःसमंततः ॥ विकीर्णाश्चरथाभूमौभग्नचक्रयुगध्वजाः ॥ ५५ ॥ तद्गजाश्वरथौघानांरुधिरेणसमुक्षितम् ॥ छन्नमायोधनंरेजेरक्ताभ्रमिवशारदम् ॥ ५६ ॥ श्वानः
काकाश्चगृध्राश्चवृकागोमायुभिःसह ॥ प्रणेदुर्भक्ष्यमासाद्यविकृताश्चमृगद्विजाः ॥ ५७ ॥ ववुर्बहुविधाश्चैवदिक्षुसर्वासुमारुताः ॥ दृश्यमानेषुरक्षःसुभूतेषुचन
दत्सुच ॥ ५८ ॥ कांचनानिचदामानिपताकाश्चमहाधनाः ॥ धूयमानाव्यदृश्यंतसहसामारुतेरिताः ॥ ५९ ॥ श्वेतच्छत्रसहस्राणिसध्वजाश्चमहारथाः ॥ विकी
र्णाःसमदृश्यंतशतशोथसहस्रशः ॥ ६० ॥

महाधनाःबहुमूल्याः ॥ ५९ ॥ ६० ॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ॥ इतिभी०नै० भारतभावदीपेसप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ सममिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ व्यतिकरःक्षोभः

सपताकाश्चमातंगादिशोजग्मुःशरातुराः ॥ क्षत्रियाश्चमनुष्येंद्रगदाशक्तिधनुर्धराः ॥ ६१ ॥ समंततश्चदृश्यंतेपतिताधरणीतले ॥ ततोभीष्मोमहाराजदिव्यम
स्त्रमुदीरयन् ॥ ६२ ॥ अभ्यधावतकौंतेयंमिषतांसर्वधन्विनाम् ॥ तंशिखंडीरणेयांतमभ्यद्रवतदंशितः ॥ ६३ ॥ ततःसमाहरद्भीष्मस्तदस्त्रंपावकोपमम् ॥ त्वरितः
पांडवोराजन्मध्यमःश्वेतवाहनः ॥ ६४ ॥ निजघ्नेतावकंसैन्यंमोहयित्वापितामहम् ॥ ६५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिसंकुलयुद्धेसप्तद
शाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ समंव्यूढेष्वनीकेषुभूयिष्ठेष्वनिवर्तिनः ॥ ब्रह्मलोकपराःसर्वेसमपद्यंतभारत
॥ १ ॥ नत्वनीकमनीकेनसमसज्जतसंकुले ॥ रथानरथिभिःसार्धंपादातानपदातिभिः ॥ २ ॥ अश्वानाश्वैरयुध्यंतगजानगजयोधिभिः ॥ उन्मत्तवन्महाराजयु
ध्यंतेतत्रभारत ॥ ३ ॥ महान्व्यतिकरोरौद्रःसेनयोःसमपद्यत ॥ नरनागगणेष्वेवंविकीर्णेषुचसर्वशः ॥ ४ ॥ क्षयेतस्मिन्महारौद्रेनिर्विशेषमजायत ॥ ततःशल्यः
कृपश्चैवचित्रसेनश्चभारत ॥ ५ ॥ दुःशासनोविकर्णश्चरथानास्थायभास्वरान् ॥ पांडवानांरणेशूराध्वजिनींसमकंपयन् ॥ ६ ॥ सावध्यमानासमरेपांडुसेनाम
हात्मभिः ॥ भ्राम्यतेबहुधाराजन्मारुतेनेवनौर्जले ॥ ७ ॥ यथाहिशैशिरःकालोगवांमर्माणिकृंतति ॥ तथापांडुसुतानांवैभीष्मोमर्माणिकृंतति ॥ ८ ॥ तथैवतव
सैन्यस्यपार्थेनचमहात्मना ॥ नवमेघप्रतीकाशाःपातिताबहुधागजाः ॥ ९ ॥ मृद्यमानाश्चदृश्यंतेपार्थेननरयूथपाः ॥ इषुभिस्ताड्यमानाश्चनाराचैश्चसहस्रशः
॥ १० ॥ पेतुरार्तस्वरंघोरंकृत्वातत्रमहागजाः ॥ आनद्धाभरणैःकायैर्निहतानांमहात्मनाम् ॥ ११ ॥ छन्नमायोधनंरेजेशिरोभिश्चसकुंडलैः ॥ तस्मिन्नेवमहाराज
महावीरवरक्षये ॥ १२ ॥ भीष्मेचयुधिविक्रांतेपांडवेचधनंजये ॥ तेपराक्रांतमालोक्यराजन्युधिपितामहम् ॥ १३ ॥ अभ्यवर्तंततेपुत्राःसर्वेसैन्यपुरस्कृताः ॥ इच्छं
तोनिधनंयुद्धेस्वर्गंकृत्वापरायणम् ॥ १४ ॥ पांडवानभ्यवर्तंततस्मिन्वीरवरक्षये ॥ पांडवापिमहाराजस्मरंतोविविधान्बहून् ॥ १५ ॥ क्लेशान्कृतान्सपुत्रेणत्वया
पूर्वंनराधिप ॥ भयंत्यक्त्वारणेशूराब्रह्मलोकायतत्पराः ॥ १६ ॥ तावकांस्तवपुत्रांश्चयोधयंतिप्रहृष्टवत् ॥ सेनापतिस्तुसमरेप्राहसेनांमहारथः ॥ १७ ॥ अभिद्र
वतगांगेयंसोमकाःसृंजयैःसह ॥ सेनापतिवचःश्रुत्वासोमकाःसृंजयाश्चते ॥ १८ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

अभ्यद्रवंतगांगेयंशरवृष्ट्यासमाहताः॥वध्यमानस्ततोराजन्पिताशांतनवस्तव ॥ १९ ॥अमर्षवशमापन्नोयोधयामाससृंजयान् ॥ तस्यकीर्तिमतस्तातपुरा
रामेणधीमता॥ २० ॥संप्रदत्तास्त्रशिक्षावैपरानीकविनाशनी॥ सतांशिक्षामधिष्ठायकुर्वन्परबलक्षयम्॥ २१ ॥ अहन्यहनिपार्थानांवृद्धःकुरुपितामहः॥भी
ष्मोदशसहस्राणिजघानपरवीरहा ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तुदशमेप्राप्तेदिवसेभरतर्षभ ॥ भीष्मेणैकेनमत्स्येषुपंचालेषुचसंयुगे॥ २३॥गजाश्वममितंहत्वाहताःसप्त
महारथाः ॥ हत्वापंचसहस्राणिरथानांप्रपितामहः॥ २४ ॥ नराणांचमहायुद्धेसहस्राणिचतुर्दश॥दंतिनांचसहस्राणिहयानामयुतंपुनः ॥ २५ ॥ शिक्षाबलेन
निहतंपित्रातवविशांपते॥ततःसर्वमहीपानांक्षपयित्वावरूथिनीम्॥ २६॥ विराटस्यप्रियोभ्राताशतानीकोनिपातितः॥शतानीकंचसमरेहत्वाभीष्मःप्रतापवा
न्॥ २७॥सहस्राणिमहाराजराज्ञांभल्लैरपातयत्॥उद्विग्नाःसमरेयोधाविक्रोशंतिधनंजयम्॥२८॥ येचकेचनपार्थानामभियाताधनंजयम्॥राजानोभीष्ममा
साद्यगतास्तेयमसादनम्॥ २९ ॥एवंदशदिशोभीष्मःशरजालैःसमंततः॥अतीत्यसेनांपार्थानामवतस्थेचमूमुखे ॥ ३० ॥सकृत्वासुमहत्कर्मतस्मिन्वैदशमेह
नि॥ सेनयोरंतरेतिष्ठन्प्रगृहीतशरासनः॥ ३१ ॥नचैनंपार्थिवाःकेचिच्छक्ताराजन्निरीक्षितुम्॥मध्यंप्राप्तंयथाग्रीष्मेतपंतंभास्करंदिवि॥ ३२ ॥यथादैत्यचमूं
शक्रस्तापयामाससंयुगे ॥ तथाभीष्मःपांडवेयांस्तापयामासभारत ॥ ३३ ॥ तथाचैनंपराक्रांतमालोक्यमधुसूदनः ॥ उवाचदेवकीपुत्रःप्रीयमाणोधनंजयं
॥ ३४ ॥एषशांतनवोभीष्मःसेनयोरंतरेस्थितः ॥ संनिहत्यबलादेनंविजयस्तेभविष्यति ॥ ३५ ॥ बलात्संस्तंभयस्वैनंयत्रैषाभिद्यतेचमूः॥ नहिभीष्मशरानन्यः
सोढुमुत्सहतेविभो॥ ३६॥ ततस्तस्मिन्क्षणेराजंश्चोदितोवानरध्वजः ॥ सध्वजंसरथंसाश्वंभीष्ममंतर्दधेशरैः ॥ ३७॥ सचापिकुरुमुख्यानामृषभःपांडवेरिता
न्॥शरव्रातैःशरव्रातान्बहुधाविदुधावतान्॥ ३८॥ ततःपंचालराजश्चधृष्टकेतुश्चवीर्यवान् ॥ पांडवोभीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ ३९ ॥ यमौचचेकितान
श्चकेकयाःपंचचैवह॥सात्यकिश्चमहाबाहुःसौभद्रोथघटोत्कचः ॥ ४० ॥द्रौपदेयाःशिखंडीचकुंतिभोजश्चवीर्यवान् ॥ सुशर्माचविराटश्चपांडवेयामहाबलाः
॥ ४१ ॥एतेचान्येचबहवःपीडिताभीष्मसायकैः॥समुद्धृताःफाल्गुनेननिमग्नाःशोकसागरे॥ ४२ ॥ ततःशिखंडीवेगेनप्रगृह्यपरमायुधम् ॥भीष्ममेवाभिदुद्रा
वरक्ष्यमाणःकिरीटिना॥ ४३॥ततोस्यानुचरान्हत्वासर्वान्रणविभागवित्॥भीष्ममेवाभिदुद्रावबीभत्सुरपराजितः॥ ४४॥

॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ अदीनात्माअक्षीणस्वभावः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

सात्यकिश्चेकितानश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ विराटोद्रुपदश्चैवमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ ४५ ॥ दुद्रुवुर्भीष्ममेवाजौरक्षितादृढधन्वना ॥ अभिमन्युश्चसमरेद्रौपद्याःपंच
चात्मजाः ॥ ४६ ॥ दुद्रुवुःसमरेभीष्मंसमुद्यतमहायुधाः ॥ तेसर्वेदृढधन्वानःसंयुगेष्वपलायिनः ॥ ४७ ॥ बहुधाभीष्ममानर्छुर्मार्गणैःक्षतमार्गणैः ॥ विधूयता
न्बाणगणान्येमुक्ताःपार्थिवोत्तमैः ॥ ४८ ॥ पांडवानामदीनात्माव्यगाहतवरूथिनीम् ॥ चक्रेशरविघातंचक्रीडन्निवपितामहः ॥ ४९ ॥ नाभिसंधत्तपांचाल्येस्म
यमानोमुहुर्मुहुः ॥ स्त्रीत्वंतस्यानुसंस्मृत्यभीष्मोबाणान्शिखंडिने ॥ ५० ॥ जघानद्रुपदानीकेरथान्सप्तमहारथः ॥ ततःकिलकिलाशब्दःक्षणेनसमभूत्तदा
॥ ५१ ॥ मत्स्यपांचालचेदीनांतमेकमभिधावताम् ॥ तेनराश्वरथव्रातैर्मार्गणैश्चपरंतप ॥ ५२ ॥ तमेकंछादयामासुर्मेघाइवदिवाकरम् ॥ भीष्मंभागीरथीपुत्रंप्रत
पंतंरणेरिपून् ॥ ५३ ॥ ततस्तस्यचतेषांचयुद्धेदेवासुरोपमे ॥ किरीटीभीष्ममानर्छत्पुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मव०भीष्म
पराक्रमेअष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ एवंतेपांडवाःसर्वेपुरस्कृत्यशिखंडिनम् ॥ विव्यधुःसमरेभीष्मं
परिवार्यसमंततः ॥ १ ॥ शतघ्नीभिःसुघोराभिःपरिघैश्चपरश्वधैः ॥ मुद्गरैर्मुसलैःप्रासैःक्षेपणीयैश्चसर्वशः ॥ २ ॥ शरैःकनकपुंखैश्चशक्तितोमरकंपनैः ॥ नाराचै
र्वत्सदंतैश्चभुशुंडीभिश्चसर्वशः ॥ ३ ॥ अताडयन्रणेभीष्मंसहिताःसर्वसृंजयाः ॥ सविशीर्णतनुत्राणःपीडितोबहुभिस्तदा ॥ ४ ॥ नविव्यथेतदाभीष्मोभिद्यमा
नेषुमर्मसु ॥ संदीप्तशरचापाग्निरस्त्रप्रसृतमारुतः ॥ ५ ॥ नेमिनिर्ह्रादसंतापोमहास्त्रोदयपावकः ॥ चित्रचापमहाज्वालोवीरक्षयमहेंधनः ॥ ६ ॥ युगांताग्निसम
प्रख्यःपरेषांसमपद्यत ॥ विवृत्यरथसंघानामन्तरेणविनिःसृतः ॥ ७ ॥ दृश्यतेस्मनरेंद्राणांपुनर्मध्यगतश्चरन् ॥ ततःपंचालराजंचधृष्टकेतुमचिंत्यच ॥ ८ ॥ पांडवा
नीकिनीमध्यमाससादविशांपते ॥ ततःसात्यकिभीमौचपांडवंचधनंजयम् ॥ ९ ॥ द्रुपदंचविराटंचधृष्टद्युम्नंचपार्षतम् ॥ भीमघोषैर्महावेगैर्मर्मावरणभेदिभिः ॥ १० ॥
षडेतान्निशितैर्भीष्मःप्रविव्याधोत्तमैःशरैः ॥ तस्यतेनिशितान्बाणान्संनिवार्यमहारथाः ॥ ११ ॥ दशभिर्दशभिर्भीष्ममर्दयामासुरोजसा ॥ शिखंडीतुमहाबा
णान्यान्मुमोचमहारथः ॥ १२ ॥ नचक्रुस्तेरुजंतस्यस्वर्णपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंरब्धोभीष्ममेवाभ्यधावत ॥ १३ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ मर्मावरणंवर्मदेहचर्मवा ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आत्तमात्तंगृहीतंगृहीतं॥ ॥२६॥२७॥२८॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ भीष्मस्यधनुषश्छेदंनामृष्यंतमहारथाः ॥ १४ ॥ द्रोणश्चकृतवर्माचसैंधवश्चजयद्रथः ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्यो
भगदत्तस्तथैवच ॥ १५ ॥ सप्तैतेपरमक्रुद्धाःकिरीटिनमभिद्रुताः ॥ तत्रशस्त्राणिदिव्यानिदर्शयंतोमहारथाः ॥ १६ ॥ अभिपेतुर्भृशंक्रुद्धाश्छादयंतश्चपांडवम् ॥ ते
षामापततांशब्दःशुश्रुवेफाल्गुनंप्रति ॥ १७ ॥ उद्धूतानांयथाशब्दःसमुद्राणांयुगक्षये ॥ घ्नतानयतगृह्णीतविध्यध्वमवकर्तत ॥ १८ ॥ इत्यासीत्तुमुलःशब्दः
फाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तंशब्दंतुमुलंश्रुत्वापांडवानांमहारथाः ॥ १९ ॥ अभ्यधावन्परीप्संतःफाल्गुनंभरतर्षभ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्चधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः ॥ २० ॥
विराटद्रुपदौचोभौराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ अभिमन्युश्चसंक्रुद्धःसप्तैतेक्रोधमूर्च्छिताः ॥ २१ ॥ समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्रकार्मुकधारिणः ॥ तेषांसमभवद्युद्धंतुमु
लंलोमहर्षणम् ॥ २२ ॥ संग्रामेभरतश्रेष्ठदेवानांदानवैरिव ॥ शिखंडीतुरणेश्रेष्ठोरक्ष्यमाणःकिरीटिना ॥ २३ ॥ अविध्यद्दशभिर्भीष्मंछिन्नधन्वानमाहवे ॥ सार
थिंदशभिश्चास्यध्वजंचैकेनचिच्छिदे ॥ २४ ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोवेगवत्तरम् ॥ तदप्यस्यशितैर्बाणैस्त्रिभिश्चिच्छेदफाल्गुनः ॥ २५ ॥ एवंसपांडवःक्रुद्ध
आत्तमात्तंपुनःपुनः ॥ धनुश्चिच्छेदभीष्मस्यसव्यसाचीपरंतपः ॥ २६ ॥ सच्छिन्नधन्वासंक्रुद्धःसृक्किणीपरिसंलिहन् ॥ शक्तिंजग्राहतरसागिरीणामपिदारणीम्
॥ २७ ॥ तांचचिक्षेपसंक्रुद्धःफाल्गुनस्यरथंप्रति ॥ तामापतंतींसंप्रेक्ष्यज्वलंतीमशनीमिव ॥ २८ ॥ समादत्तशितान्भल्लान्पंचपांडवनंदनः ॥ तस्यचिच्छेदतां
शक्तिंपंचधापंचभिःशरैः ॥ २९ ॥ संक्रुद्धोभरतश्रेष्ठभीष्मबाहुप्रवेरिताम् ॥ सापपाततथाच्छिन्नासंक्रुद्धेनकिरीटिना ॥ ३० ॥ मेघवृंदपरिभ्रष्टाविच्छिन्नेवशत
ह्रदा ॥ छिन्नांतांशक्तिमालोक्यभीष्मःक्रोधसमन्वितः ॥ ३१ ॥ अचिंतयद्रणेवीरोबुद्ध्यापरपुरंजयः ॥ शक्तोहंधनुषैकेननिहंतुंसर्वपांडवान् ॥ ३२ ॥ यद्येषांनभ
वेद्गोप्ताविष्वक्सेनोमहाबलः ॥ कारणद्वयमास्थायनाहंयोत्स्यामिपांडवान् ॥ ३३ ॥ अवध्यत्वाच्चपांडूनांस्त्रीभावाच्चशिखंडिनः ॥ पित्रातुष्टेनमेपूर्वंयदाकालीमु
दावहम् ॥ ३४ ॥ स्वच्छंदमरणंदत्तमवध्यत्वंरणेतथा ॥ तस्मान्मृत्युमहंमन्येप्राप्तकालमिवात्मनः ॥ ३५ ॥ एवंज्ञात्वाव्यवसितंभीष्मस्यामिततेजसः ॥ ऋषयो
वसवश्चैववियत्स्थाभीष्ममब्रुवन् ॥ ३६ ॥ यत्तेव्यवसितंताततदस्माकमपिप्रियम् ॥ तत्कुरुष्वमहाराजयुद्धेबुद्धिंनिवर्तय ॥ ३७ ॥ अस्यवाक्यस्यनिधनेप्रादुरा
सीच्छिवोनिलः ॥ अनुलोमःसुगंधीचपृषतैश्चसमन्वितः ॥ ३८ ॥

व्यवसितंनिश्चितं ॥ ३७ ॥ निधनेसमाप्तौ ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ मुनितेजसाव्यासप्रभावेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

देवदुंदुभयश्चैवसंप्रणेदुर्महास्वनाः ॥ पपातपुष्पवृष्टिश्चभीष्मस्योपरिमारिष ॥ ३९ ॥ नचतच्छुश्रुवेकश्चित्तेषांसंवदतांनृप ॥ ऋतेभीष्मंमहाबाहुंमांचापिमुनितेजसा ॥ ४० ॥ संभ्रमश्चमहानासीत्रिदशानांविशांपते ॥ पतिष्यतिरथाद्भीष्मेसर्वलोकप्रियेतदा ॥ ४१ ॥ इतिदेवगणानांचवाक्यंश्रुत्वामहातपाः ॥ ततःशांतनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ४२ ॥ भिद्यमानःशितैर्बाणैःसर्वावरणभेदिभिः ॥ शिखंडीतुमहाराजभरतानांपितामहम् ॥ ४३ ॥ आजघानोरसिक्रुद्धोनवभिर्निशितैःशरैः ॥ सतेनाभिहतःसंख्येभीष्मःकुरुपितामहः ॥४४॥ नाकंपतमहाराजक्षितिकंपेयथाचलः ॥ ततःप्रहस्यबीभत्सुर्व्याक्षिपन्गांडिवंधनुः ॥४५॥ गांगेयंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ पुनःपुनःशतैरेनंत्वरमाणोधनंजयः ॥ ४६ ॥ सर्वगात्रेषुसंक्रुद्धःसर्वमर्मस्वताडयत् ॥ एवमन्यैरपिभृशंविद्ध्यमानःसहस्रशः ॥ ४७ ॥ तानप्याशुशरैर्भीष्मःप्रविव्याधमहारथः ॥ तैश्चमुक्ताञ्छरान्भीष्मोयुधिसत्यपराक्रमः ॥ ४८ ॥ निवारयामासशरैःसमंसंनतपर्वभिः ॥ शिखंडीतुरणेबाणान्यान्मुमोचमहारथः ॥ ४९ ॥ नचक्रुस्तेरुजंतस्यरुक्मपुंखाःशिलाशिताः ॥ ततःकिरीटीसंक्रुद्धोभीष्ममेवाभ्यवर्तत ॥ ५० ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यधनुश्चास्यसमाच्छिनत् ॥ अथैनंनवभिर्विद्ध्वाध्वजमेकेनचिच्छिदे ॥ ५१ ॥ सारथिंविशिखैश्चास्यदशभिःसमकंपयत् ॥ सोन्यत्कार्मुकमादायगांगेयोबलवत्तरम् ॥ ५२ ॥ तदप्यस्यशितैर्भल्लैस्त्रिधात्रिभिरघातयत् ॥ निमेषार्धेनकौंतेयआत्तमात्तंमहारणे ॥ ५३ ॥ एवमस्यधनूंष्याजौचिच्छेदसुबहून्यथ ॥ ततःशांतनवोभीष्मोबीभत्सुंनात्यवर्तत ॥ ५४ ॥ अथैनंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत् ॥ सोतिविद्धोमहेष्वासोदुःशासनमभाषत ॥ ५५ ॥ एषपार्थोरणेक्रुद्धःपांडवानांमहारथः ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्मामेवाभ्यहनद्रणे ॥ ५६ ॥ नचैषसमरेशक्योजेतुंवज्रभृताअपि ॥ नचापिसहितावीरादेवदानवराक्षसाः ॥ ५७ ॥ मांचापिशक्तानिर्जेतुंकिमुमर्त्यामहारथाः ॥ एवंतयोःसंवदतोःफाल्गुनोनिशितैःशरैः ॥ ५८ ॥ शिखंडिनंपुरस्कृत्यभीष्मंविव्याधसंयुगे ॥ ततोदुःशासनंभूयःस्मयमानइवाब्रवीत् ॥ ५९ ॥ अतिविद्धःशितैर्बाणैर्भृशंगांडीवधन्वना ॥ वज्राशनिसमस्पर्शाअर्जुनेनशरायुधि ॥ ६० ॥ मुक्ताःसर्वेऽव्यवच्छिन्नानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ निकृंतमानामर्माणिदृढावरणभेदिनः ॥ ६१ ॥ मुसलाइवमेघ्नंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ वज्रदंडसमस्पर्शावज्रवेगदुरासदाः ॥ ६२ ॥

अव्यवच्छिन्नाःसंतताः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ माघमाकर्कटीप्रोक्तातदपत्यंतुसेगवा यथामाघमांकर्कटींमातरंसेगवास्तदपत्यानिकृंतंति उदरस्थान्यपत्यानिपृष्ठंविदार्यबहिर्निर्गच्छंतितद्वदित्यर्थः तेनप्राणापहारिवेदनाजनकत्वं

ममप्राणानारुजंतिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ नाशयंतीवमेप्राणान्यमदूताइवाहिताः ॥ ६३ ॥ गदापरिघसंस्पर्शानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ भुजगाइवसंक्रुद्धाले
लिहानाविषोल्बणाः ॥ ६४ ॥ समाविशंतिमर्माणिनेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ अर्जुनस्यइमेबाणानेमेबाणाःशिखंडिनः ॥ ६५ ॥ कृंतंतिममगात्राणिमाघमांसेग
वाइव ॥ सर्वेह्यपिनमेदुःखंकुर्युरन्येनराधिपाः ॥ ६६ ॥ वीरंगांडीवधन्वानमृतेजिष्णुंकपिध्वजम् ॥ इतिब्रुवञ्छांतनवोदिधक्षुरिवपांडवान् ॥ ६७ ॥ शक्तिंभीष्मः
सपार्थायततश्चिक्षेपभारत ॥ तामस्यविशिखैश्छित्त्वात्रिधात्रिभिरपातयत् ॥ ६८ ॥ पश्यतांकुरुवीराणांसर्वेषांतवभारत ॥ चर्मार्थादत्तगांगेयोजातरूपपरि
ष्कृतम् ॥ ६९ ॥ खड्गंचान्यतरप्रेप्सुर्मृत्योरग्रेजयायवा ॥ तस्यतच्छतधाचर्मव्यधमत्सायकैस्तथा ॥ ७० ॥ रथादनवरूढस्यतदद्भुतमिवाभवत् ॥ ततोयुधिष्ठिरो
राजास्वान्यनीकान्यचोदयत् ॥ ७१ ॥ अभिद्रवतगांगेयंमावोस्तुभयमण्वपि ॥ अथतेतोमरैःप्रासैर्बाणौघैश्चसमंततः ॥ ७२ ॥ पट्टिशैश्चसुनिस्त्रिंशैर्नाराचैश्चत
थाशितैः ॥ वत्सदंतैश्चभल्लैश्चतमेकमभिदुद्रुवुः ॥॥ ७३ ॥ सिंहनादस्ततोघोरःपांडवानामभूत्तदा ॥ तथैवतवपुत्राश्चनेदुर्भीष्मजयैषिणः ॥ ७४ ॥ तमेकमभ्यरक्षं
तसिंहनादांश्चचक्रिरे ॥ तत्रासीत्तुमुलंयुद्धंतावकानांपरैःसह ॥ ७५ ॥ दशमेहनिराजेंद्रभीष्मार्जुनसमागमे ॥ आसीद्गांगइवावर्तोमुहूर्तमुदधेरिव ॥ ७६ ॥ सै
न्यानांयुध्यमानानांनिघ्नतामितरेतरम् ॥ असौम्यरूपापृथिवीशोणिताक्ताभवत्तदा ॥ ७७ ॥ समंचविषमंचैवनप्राज्ञायतकिंचन ॥ योधानामयुतंहत्वातस्मिन्स
दशमेहनि ॥ ७८ ॥ अतिष्ठदाहवेभीष्मोभिद्यमानेषुमर्मसु ॥ ततःसेनामुखेतस्मिन्स्थितःपार्थोधनुर्धरः ॥ ७९ ॥ मध्येनकुरुसैन्यानांद्रावयामासवाहिनीम् ॥
वयंश्वेतहयाद्भीताःकुंतीपुत्राद्धनंजयात् ॥ ८० ॥ पीड्यमानाःशितैःशस्त्रैःप्राद्रवामरणेतदा ॥ सौवीराःकितवाःप्राच्याःप्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ८१ ॥ अभीषा
हाःशूरसेनाःशिबयोथवसातयः ॥ शाल्वाश्रयास्त्रिगर्ताश्चअंबष्ठाःकेकयैःसह ॥ ८२ ॥ सर्वएतेमहात्मानःशरार्ताव्रणपीडिताः ॥ संग्रामेनजहुर्भीष्मंयुध्यमानं
किरीटिना ॥ ८३ ॥ ततस्तमेकंबहवःपरिवार्यसमंततः ॥ परिकाल्यकुरून्सर्वान्शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ८४ ॥ निपातयतगृह्णीतयुध्यध्वमवकृंतत ॥ इत्यासीत्तुमुलः
शब्दोराजन्भीष्मरथंप्रति ॥ ८५ ॥ निहत्यसमरेराजन्शतशोथसहस्रशः ॥ नतस्यासीदनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरम् ॥ ८६ ॥

बाणानांनेदंशिखंडिबाणेषुसंभव
ति तेषांमदंगेपुष्पतुल्यत्वात् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अग्रेतेषां मृत्योरितिचतुर्थ्यर्थेषष्ठी मृत्यवेइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ कालंमृत्युं ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ दक्षिणेनदक्षिणमार्गस्थंभास्करंचदृष्ट्वेत्यन्वयः ॥ १०१ ॥ संस्थातामरिष्य

एवंभूतस्तवपिताशरैर्विशकलीकृतः ॥ शिताग्रैःफाल्गुनेनाजौप्राक्शिराःप्रापतद्रथात् ॥ ८७ ॥ किंचिच्छेषेदिनकरेपुत्राणांतवपश्यताम् ॥ हाहेतिदिविदेवानांपा
र्थिवानांचभारत ॥ ८८ ॥ पतमानेरथाद्भीष्मेबभूवसुमहास्वनः ॥ संपतंतमभिप्रेक्ष्यमहात्मानंपितामहम् ॥ ८९ ॥ सहभीष्मेणसर्वेषांप्रापतन्हृदयानिनः ॥ सप
पातमहाबाहुर्वसुधामनुनादयन् ॥ ९० ॥ इंद्रध्वजइवोत्सृष्टःकेतुःसर्वधनुष्मताम् ॥ धरणींनसपस्पर्शशरसंघैःसमावृतः ॥ ९१ ॥ शरतल्पेमहेष्वासंशयानंपुरुषर्ष
भम् ॥ रथात्प्रपतितंचैनंदिव्योभावःसमाविशत् ॥ ९२ ॥ अभ्यवर्षच्चपर्जन्यःप्राकंपतचमेदिनी ॥ पतन्सददृशेचापिदक्षिणेनदिवाकरम् ॥ ९३ ॥ संज्ञांचोपाल
भद्वीरःकालंसंचिंत्यभारत ॥ अंतरिक्षेचशुश्रावदिव्यावाचःसमंततः ॥ ९४ ॥ कथंमहात्मागांगेयःसर्वशस्त्रभृतांवरः ॥ कालंकर्तानरव्याघ्रःसंप्राप्तेदक्षिणायने ॥ ९५ ॥
स्थितोस्मीतिचगांगेयस्तच्छ्रुत्वावाक्यमब्रवीत् ॥ धारयामासचप्राणान्पतितोपिमहीतले ॥ ९६ ॥ उत्तरायणमन्विच्छन्भीष्मःकुरुपितामहः ॥ तस्यतन्मतमा
ज्ञायगंगाहिमवतःसुता ॥ ९७ ॥ महर्षीन्हंसरूपेणप्रेषयामासतत्रवै ॥ ततःसंपातिनोहंसास्त्वरितामानसौकसः ॥ ९८ ॥ आजग्मुःसहिताद्रष्टुंभीष्मंकुरुपिताम
हम् ॥ यत्रशेतेनरश्रेष्ठःशरतल्पेपितामहः ॥ ९९ ॥ तेतुभीष्मंसमासाद्यऋषयोहंसरूपिणः ॥ अपश्यञ्छरतल्पस्थंभीष्मंकुरुकुलोद्वहम् ॥ १०० ॥ तेतंदृष्ट्वामहात्मा
नंकृत्वाचापिप्रदक्षिणम् ॥ गांगेयंभरतश्रेष्ठंदक्षिणेनचभास्करम् ॥ १०१ ॥ इतरेतरमामंत्र्यप्राहुस्तत्रमनीषिणः ॥ भीष्मःकथंमहात्मासन्संस्थातादक्षिणायने
॥ १०२ ॥ इत्युक्त्वाप्रस्थिताहंसादक्षिणामभितोदिशम् ॥ संप्रेक्ष्यवैमहाबुद्धिश्चिंतयित्वाचभारत ॥ १०३ ॥ तानब्रवीच्छांतनवोनाहंगंताकथंचन ॥ दक्षिणा
वर्तआदित्येएतन्मेमनसिस्थितम् ॥ १०४ ॥ गमिष्यामिस्वकंस्थानमासीद्यन्मेपुरातनम् ॥ उदगायनआदित्येहंसाःसत्यंब्रवीमिवः ॥ १०५ ॥ धारयिष्याम्यहंप्रा
णानुत्तरायणकांक्षया ॥ ऐश्वर्यभूतःप्राणानामुत्सर्गोहियतोमम ॥ १०६ ॥ तस्मात्प्राणान्धारयिष्येमुमूर्षुरुदगायने ॥ यश्चदत्तोवरोमह्यंपित्रातेनमहात्मना
॥ १०७ ॥ छंदतोमृत्युरित्येवंतस्यचास्तुवरस्तथा ॥ धारयिष्येततःप्राणानुत्सर्गोनियतेसति ॥ १०८ ॥ इत्युक्त्वातांस्तदाहंसान्सशेतेशरतल्पगः ॥ एवंकुरूणांपतिते
शृंगेभीष्मेमहौजसि ॥ १०९ ॥ पांडवाःसृंजयाश्चैवसिंहनादंप्रचक्रिरे ॥ तस्मिन्हतेमहासत्त्वेभरतानांपितामहे ॥ ११० ॥

ति ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ऐश्वर्येणस्वसामर्थ्येनभूतःप्राप्तःस्वच्छंदमृत्युत्वात् ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ १११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ १२२ ॥ ॥ इतिभी०नै०भा०ऊनविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तेभरतर्षभ ॥ संमोहश्चैवतुमुलःकुरूणामभवत्तदा ॥ १११ ॥ कृपदुर्योधनमुखानिःश्वस्यरुरुदुस्ततः ॥ विषादाच्चचिरंकालमतिष्ठन्विग
तेंद्रियाः ॥ १२ ॥ दध्युश्चैवमहाराजनयुद्धेदधिरेमनः ॥ ऊरुग्राहगृहीताश्चनाभ्यधावंतपांडवान् ॥ १३ ॥ अवध्येशांतनोःपुत्रेहतेभीष्मेमहौजसि ॥ अभावःसह
साराजन्कुरुराजस्यतर्कितः ॥ १४ ॥ हतप्रवीरास्तुवयंनिकृत्ताश्चशितैःशरैः ॥ कर्तव्यंनाभिजानीमोनिर्जिताःसव्यसाचिना ॥ १५ ॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वापर
त्रचपरांगतिम् ॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्शूराःपरिघबाहवः ॥ १६ ॥ सोमकाश्चसपंचालाःप्राहृष्यंतजनेश्वर ॥ ततस्तूर्यसहस्रेषुनदत्सुसमहाबलः ॥ १७ ॥ आस्फो
टयामासभृशंभीमसेनोननादच ॥ सेनयोरुभयोश्चापिगांगेयेनिहतेविभौ ॥ १८ ॥ संन्यस्यवीराःशस्त्राणिप्राध्यायंतसमंततः ॥ प्राक्रोशन्प्राद्रवंश्चान्येजग्मुर्मो
हंतथापरे ॥ १९ ॥ क्षत्रंचान्येभ्यनिंदंतभीष्मंचान्येभ्यपूजयन् ॥ ऋषयःपितरश्चैवप्रशशंसुर्महाव्रतम् ॥ २० ॥ भरतानांचयेपूर्वेतेचैनंप्रशशंसिरे ॥ महोपनिषदं
चैवयोगमास्थायवीर्यवान् ॥ २१ ॥ जपन्शांतनवोधीमान्कालाकांक्षीस्थितोभवत् ॥ १२२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्म
निपातनेऊनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ कथमासंस्तदायोधाहीनाभीष्मेणसंजय ॥ बलि
नादेवकल्पेनगुर्वर्थेब्रह्मचारिणा ॥ १ ॥ तदैवनिहतान्मन्येकुरूनन्यांश्चपांडवैः ॥ नप्राहरद्यदाभीष्मोघृणित्वाद्द्रुपदात्मजम् ॥ २ ॥ ततोदुःखतरंमन्येकिमन्यत्प्रभ
विष्यति ॥ अद्याहंपितरंश्रुत्वानिहतंस्मसुदुर्मतिः ॥ ३ ॥ अश्मसारमयंनूनंहृदयंममसंजय ॥ श्रुत्वाविनिहतंभीष्मंशतधायन्नदीर्यते ॥ ४ ॥ यदन्यन्निहतेनाजौ
भीष्मेणजयमिच्छता ॥ चेष्टितंकुरुसिंहेनतन्मेकथयसुव्रत ॥ ५ ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिहतंदेवव्रतंरणे ॥ नहतोजामदग्न्येनदिव्यैरस्त्रैरयंपुरा ॥ ६ ॥ सहतोद्रौपदेयेन
पांचाल्येनशिखंडिना ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ सायाह्नेनिहतोभूमौधार्तराष्ट्रान्विषादयन् ॥ ७ ॥ पंचालानांददौहर्षंभीष्मःकुरुपितामहः ॥ सशेतेशरतल्पस्थोमे
दिनीमस्पृशंस्तदा ॥ ८ ॥ भीष्मेरथात्प्रपतितेप्रच्युतेधरणीतले ॥ हाहेतितुमुलःशब्दोभूतानांसमपद्यत ॥ ९ ॥

कथमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

सीमावृक्षेइति ननुकौरवाणांतावद्भीष्मेसेनापतौपतितेभयमुचितंप्रधानविनाशेजयाशाविच्छेदात् पांडवानांतुकथंभयमप्येतेषांहर्षस्यकथनात् उच्यते पांडवानामपिमहद्भयमुपपद्यतएव संधिवांछाविच्छेदात् अयंभावः उभयोःसीमास्थानीयोभीष्मोजीवन्नस्माकंसंधिंकरिष्यति तेनचपुत्रसुहृद्विनाशधनव्ययप्रत्यवायानभविष्यंति हतेत्वेतस्मिन्सुतरांसंध्याशाविच्छेदएवजातइतिपुत्रसुहृद्विनाशादिप्रयु

सीमावृक्षेनिपतितेकुरूणांसमितिंजये॥सेनयोरुभयोराजन्क्षत्रियान्भयमाविशत् ॥ १०॥ भीष्मंशांतनवंदृष्ट्वाविशीर्णकवचध्वजम्॥ कुरवःपर्यवर्तंतपांडवाश्चविशांपते॥ ११॥ खंतमःसंवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः॥ ररासपृथिवीचैवभीष्मेशांतनवेहते॥ १२ ॥ अयंब्रह्मविदांश्रेष्ठोह्ययंब्रह्मविदांवरः॥ इत्यभाषंतभूतानिशयानंपुरषर्षभम्॥ १३॥ अयंपितरमाज्ञायकामार्त्तंशांतनुंपुरा॥ ऊर्ध्वरेतसमात्मानंचकारपुरुषर्षभः ॥ १४॥ इतिस्मशरतल्पस्थंभरतानांमहत्तमम्॥ ऋषयस्त्वभ्यभाषंतसहिताःसिद्धचारणैः॥ १५॥ हतेशांतनवेभीष्मेभरतानांपितामहे॥ नकिंचित्प्रत्यपद्यंतपुत्रास्तवहिमारिष॥ १६॥ विषण्णवदनाश्चासन्हतश्रीकाश्चभारत॥ अतिष्ठन्व्रीडिताश्चैवह्रियायुक्ताह्यधोमुखाः॥ १७॥ पांडवाश्चजयंलब्ध्वासंग्रामशिरसिस्थिताः॥ सर्वेदध्मुर्महाशंखान्हेमजालपरिष्कृतान्॥१८॥ हर्षात्तूर्यसहस्रेषुवाद्यमानेषुचानघ॥ अपश्याममहाराजभीमसेनंमहाबलम्॥१९॥ विक्रीडयानंकौंतेयंहर्षेणमहतायुतम्॥ निहत्यतरसाशत्रुंमहाबलसमन्वितम्॥ २०॥ संमोहश्चापितुमुलःकुरूणामभवत्ततः॥ कर्णदुर्योधनौचापिनिःश्वसेतांमुहुर्मुहुः॥ २१॥ तथानिपातितेभीष्मेकौरवाणांपितामहे॥ हाहाभूतमभूत्सर्वंनिर्मर्यादमवर्तत॥२२॥ दृष्ट्वाचपतितंभीष्मंपुत्रोदुःशासनस्तव॥ उत्तमंजवमास्थायद्रोणानीकमुपाद्रवत्॥२३॥ भ्रात्राप्रस्थापितोवीरःस्वेनानीकेनदंशितः॥ प्रययौपुरुषव्याघ्रःस्वसैन्यंसविषादयन्॥ २४॥ तमायांतमभिप्रेक्ष्यकुरवःपर्यवारयन्॥ दुःशासनंमहाराजकिमयंवक्ष्यतीतिच ॥ २५ ॥ ततोद्रोणायनिहतंभीष्ममाचष्टकौरवः॥ द्रोणस्तत्राप्रियंश्रुत्वामुमोहभरतर्षभ ॥ २६॥ ससंज्ञामुपलभ्याशुभारद्वाजःप्रतापवान्॥ निवारयामासतदास्वान्यनीकानिमारिष॥ २७॥ विनिवृत्तान्कुरून्दृष्ट्वापांडवापिस्वसैनिकान्॥ दूतैःशीघ्राश्वसंयुक्तैःसमंतात्पर्यवारयन्॥ २८॥ निवृत्तेषुचसैन्येषुपारंपर्येणसर्वशः॥ निर्मुक्तकवचाःसर्वेभीष्ममीयुर्नराधिपाः॥ २९॥ व्युपरम्यततोयुद्धाद्योधाःशतसहस्रशः॥ उपतस्थुर्महात्मानंप्रजापतिमिवामराः॥ ३०॥

क्तंभयंयुज्यतइति तस्माद्युक्तमुक्तंसेनयोरुभयोरितिहर्षकथनंत्वापाततोज्ञेयं ॥ १० ॥ पर्यवर्तंतपरिवृत्तवंतः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ व्रीडिताःव्रीडावंतः व्रीडाचान्यतः ह्रीश्चाकार्यकरणात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ पारंपर्येणक्रमेण ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ उपधानंउपबर्हं ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इहवीरशय्यायां ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ व्यवसायमुचितोद्योगं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ अन्वगृह्णात्अवतष्टंभे ॥ ४५॥

तेतुभीष्मंसमासाद्यशयानंभरतर्षभम् ॥ अभिवाद्यावतिष्ठंतपांडवाःकुरुभिःसह ॥ ३१ ॥ अथपांडून्कुरूंश्चैवप्रणिपत्याग्रतःस्थितान् ॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभी
ष्मःशांतनवस्तदा ॥ ३२ ॥ स्वागतंवोमहाभागाःस्वागतंवोमहारथाः ॥ तुष्यामिदर्शनाच्चाहंयुष्माकममरोपमाः ॥ ३३ ॥ अभिमंत्र्याथतानेवंशिरसालंबताब्र
वीत् ॥ शिरोमेलंबतेत्यर्थमुपधानंप्रदीयताम् ॥ ३४ ॥ ततोनृपाःसमाजह्रुस्तनूनिचमृदूनिच ॥ उपधानानिमुख्यानिनैच्छत्तानिपितामहः ॥ ३५ ॥ अथाब्रवीन्नर
व्याघ्रःप्रहसन्निवतान्नृपान् ॥ नैतानिवीरशय्यासुयुक्तरूपाणिपार्थिवाः ॥ ३६ ॥ ततोवीक्ष्यनरश्रेष्ठमभ्यभाषतपांडवम् ॥ धनंजयंदीर्घबाहुंसर्वलोकमहारथम्
॥ ३७ ॥ धनंजयमहाबाहोशिरोमेतातलंबते ॥ दीयतामुपधानंवैयद्युक्तमिहमन्यसे ॥ ३८ ॥ ॥संजयउवाच॥ ॥समारोप्यमहच्चापमभिवाद्यपितामहम् ॥ ने
त्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ आज्ञापयकुरुश्रेष्ठसर्वशस्त्रभृतांवर ॥ प्रेष्योहंतवदुर्धर्षक्रियतांकिंपितामह ॥ ४० ॥ तमब्रवीच्छांतनवःशिरो
मेतातलंबते ॥ उपधानंकुरुश्रेष्ठफाल्गुनोपदधत्स्वमे ॥ ४१ ॥ शयनस्यानुरूपंवैशीघ्रंवीरप्रयच्छमे ॥ त्वंहिपार्थसमर्थोवैश्रेष्ठःसर्वधनुष्मताम् ॥ ४२ ॥ क्षत्रधर्म
स्यवेत्ताचबुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ॥ फाल्गुनोपितथेत्युक्त्वाव्यवसायमरोचयत् ॥ ४३ ॥ गृह्यानुमंत्र्यगांडीवंशरान्संनतपर्वणः ॥ अनुमान्यमहात्मानंभरतानां
महारथम् ॥ ४४ ॥ त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगैरन्वगृह्णाच्छिरःशरैः ॥ अभिप्रायेतुविदितेधर्मात्मासव्यसाचिना ॥ ४५ ॥ अतुष्यद्भरतश्रेष्ठोभीष्मोधर्मार्थतत्त्ववित् ॥
उपधानेनदत्तेनप्रत्यनंदद्धनंजयम् ॥ ४६ ॥ प्राहसर्वान्समुद्वीक्ष्यभरतान्भारतंप्रति ॥ कुंतीपुत्रंयुधांश्रेष्ठंसुहृदांप्रीतिवर्धनम् ॥ ४७ ॥ शयनस्यानुरूपंमेपांडवो
पहितंत्वया ॥ यद्यन्यथाप्रपद्येथाःशपेयंत्वामहंरुषा ॥ ४८ ॥ एवमेवमहाबाहोधर्मेषुपरितिष्ठता ॥ स्वप्तव्यंक्षत्रियेणाजौशरतल्पगतेनवै ॥ ४९ ॥ एवमुक्त्वातुबीभ
त्सुंसर्वांस्तानब्रवीद्वचः ॥ राज्ञश्चराजपुत्रांश्चपांडवानभिसंस्थितान् ॥ ५० ॥ पश्यध्वमुपधानंमेपांडवेनाभिसंधितम् ॥ शिश्येहमस्यांशय्यायांयावदावर्तनंरवेः
॥ ५१ ॥ येतदामांगमिष्यंतितेचप्रेक्ष्यंतिमांनृपाः ॥ दिशंवैश्रवणाक्रांतांयदागंतादिवाकरः ॥ ५२ ॥ नूनंसप्ताश्वयुक्तेनरथेनोत्तमतेजसा ॥ विमोक्ष्येहंतदाप्रा
णान्सुहृदःसुप्रियानिव ॥ ५३ ॥ परिखाःखन्यतामत्रममावसदनेनृपाः ॥ उपासिष्येविवस्वंतमेवंशरशताचितः ॥ ५४ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ उपहितंउपधानीयंदत्तं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पांडवानभिसंस्थितान्पांडवानांसमीपवर्तिनः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ममावसदनेमन्निवासस्थाने ॥ ५४ ॥

५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ चक्षुषाहंतीतितथातं दृष्टिमात्रेणहननक्षमं ॥ ६८ ॥ ६९ ॥७०॥७१॥ ॥ इतिश्री०नै०भा०विंशाधि

उपारमध्वंसंग्रामाद्वैरमुत्सृज्यपार्थिवाः॥ ॥संजयउवाच॥ ॥उपातिष्ठन्नथोवैद्याःशल्योद्धरणकोविदाः॥ ५५॥सर्वोपकरणैर्युक्ताःकुशलैःसाधुशिक्षिताः॥
तान्दृष्ट्वाजाह्नवीपुत्रःप्रोवाचतनयंतव ॥ ५६॥धनंदत्त्वाविसृज्यंतांपूजयित्वाचिकित्सकाः ॥ एवंगतेमयेदानींवैद्यैःकार्यमिहास्तिकिं ॥ ५७॥ क्षत्रधर्मप्रश
स्तांहिप्राप्तोस्मिपरमांगतिं ॥ नैषधर्मोमहीपालाःशरतल्पगतस्यमे ॥ ५८ ॥ एभिरेवशरैश्चाहंदग्धव्योस्मिनराधिपाः ॥ तच्छ्रुत्वावचनंतस्यपुत्रोदुर्योधनस्तव
॥५९॥ वैद्यान्विसर्जयामासपूजयित्वायथार्हतः॥ ततस्तेविस्मयंजग्मुर्नानाजनपदेश्वराः ॥ ६० ॥ स्थितिंधर्मेपरांदृष्ट्वाभीष्मस्यामिततेजसः॥उपधानंततोद
त्त्वापितुस्तेमनुजेश्वराः ॥ ६१ ॥ सहिताःपांडवाःसर्वेकुरवश्चमहारथाः ॥ उपगम्यमहात्मानंशयानंशयनेशुभे ॥ ६२ ॥ तेभिवाद्यततोभीष्मंकृत्वाचत्रिःप्रद
क्षिणम्॥विधायरक्षांभीष्मस्यसर्वएवसमंततः॥६३॥वीराःस्वशिबिराण्येवध्यायंतःपरमातुराः॥ निवेशायाभ्युपागच्छन्सायाह्नेरुधिरोक्षिताः॥ ६४॥ निवि
ष्टान्पांडवांश्चैवप्रीयमाणान्महारथान्॥भीष्मस्यपतनेहृष्टानुपगम्यमहाबलः ॥ ६५॥ उवाचमाधवःकालेधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरम्॥ दिष्ट्याजयसिकौरव्यदिष्ट्याभी
ष्मोनिपातितः॥६६ ॥ अवध्योमानुषैरेवसत्यसंधोमहारथः ॥ अथवादैवतैःसार्धसर्वशास्त्रस्यपारगः ॥ ६७॥ त्वांतुचक्षुर्हणंप्राप्यदग्धोघोरेणचक्षुषा॥एवमु
क्तोधर्मराजःप्रत्युवाचजनार्दनम्॥६८॥तवप्रसादाद्विजयःक्रोधात्तवपराजयः॥त्वंहिनःशरणंकृष्णभक्तानामभयंकरः ॥ ६९ ॥ अनाश्चर्योजयस्तेषांयेषांत्व
मसिकेशव॥रक्षितासमरेनित्यंनित्यंचापिहितेरतः॥ ७० ॥सर्वथात्वांसमासाद्यनाश्चर्यमितिमेमतिः॥एवमुक्तःप्रत्युवाचस्मयमानोजनार्दनः ॥ तवैवैतद्युक्त
रूपंवचनंपार्थिवोत्तम ॥ ७१॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मोपधानदानेविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२०॥ ॥छ॥ ॥छ॥
॥संजयउवाच॥ ॥व्युष्टायांतुमहाराजशर्वर्यांसर्वपार्थिवाः॥पांडवाधार्तराष्ट्राश्चउपातिष्ठन्पितामहम्॥ १॥ तंवीरशयनेवीरंशयानंकुरुसत्तम ॥अभिवाद्यो
पतस्थुर्वैक्षत्रियाःक्षत्रियर्षभम्॥ २ ॥ कन्याश्चंदनचूर्णैश्चलाजैर्माल्यैश्चसर्वशः॥ अवाकिरञ्छांतनवंतत्रगत्वासहस्रशः॥ ३॥ स्त्रियोवृद्धास्तथाबालाःप्रेक्षका
श्चपृथग्जनाः॥ समभ्ययुःशांतनवंभूतानीवतमोनुदम्॥ ४॥तूर्याणिशतसंख्यानितथैवनटनर्तकाः॥ शिल्पिनश्चतथाजग्मुःकुरुवृद्धंपितामहम्॥ ५॥

कशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्युष्टायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ पृथग्जनाःप्राकृताजनाः भूतानिप्राणिनोगंधर्वादीनिवा तमोनुदंसूर्यं ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ परिदूयंतेपरितप्यंते ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विकुर्वतोविशेषेणकुर्वतः ॥ २६ ॥

उपारम्यचयुद्धेभ्यःसन्नाहान्विप्रमुच्यते॥ आयुधानिचनिक्षिप्यसहिताःकुरुपांडवाः॥ ६॥ अन्वासंतदुराधर्षंदेवव्रतमरिंदमम्॥ अन्योन्यंप्रीतिमंतस्तेयथापूर्वंय
थावयः॥ ७॥ सापार्थिवशताकीर्णासमितिर्भीष्मशोभिता॥ शुशुभेभारतीदीप्तादिवीवादित्यमंडलम्॥ ८॥ विबभौचनृपाणांसागंगासुतमुपासताम्॥ देवाना
मिवदेवेशंपितामहमुपासताम्॥ ९॥ भीष्मस्तुवेदनांधैर्यान्निगृह्यभरतर्षभ॥ अभितप्तःशरैश्चैवनिःश्वसन्नुरगोयथा॥ १०॥ शराभितप्तकायोपिशस्त्रसंपातमू
र्छितः॥ पानीयमितिसंप्रेक्ष्यराज्ञस्तान्प्रत्यभाषत ॥ ११ ॥ ततस्तेक्षत्रियाराजन्नुपाजह्रुःसमंततः ॥ भक्ष्यानुच्चावचान्राजन्वारिकुंभांश्चशीतलान्॥ १२॥ उपा
नीतंतुपानीयंदृष्ट्वाशांतनवोब्रवीत्॥ नाद्यातीतामयाशक्याभोगाःकेचनमानुषाः॥ १३॥ अपक्रांतोमनुष्येभ्यःशरशय्यांगतोस्म्यहम्॥ प्रतीक्षमाणस्तिष्ठामिनि
वृत्तिंशशिसूर्ययोः॥ १४॥ एवमुक्त्वाशांतनवोनिंदन्वाक्येनपार्थिवान्॥ अर्जुनंद्रष्टुमिच्छामीत्यभ्यभाषतभारत॥ १५ ॥ अथोपेत्यमहाबाहुरभिवाद्यपिताम
हम्॥ अतिष्ठत्प्रांजलिःप्रह्वःकिंकरोमीतिचाब्रवीत्॥ १६॥ तंदृष्ट्वापांडवंराजन्नभिवाद्याग्रतःस्थितम्॥ अभ्यभाषतधर्मात्माभीष्मःप्रीतोधनंजयम्॥ १७॥ दह्यतीव
शरीरंमेसंवृतस्यतवेषुभिः ॥ मर्माणिपरिदूयंतेमुखंचपरिशुष्यति ॥ १८ ॥ वेदनार्तशरीरस्यप्रयच्छापोममार्जुन ॥ त्वंहिशक्तोमहेष्वासदातुमापोयथाविधि
॥ १९ ॥ अर्जुनस्तुतथेत्युक्त्वारथमारुह्यवीर्यवान्॥ अधिज्यंबलवत्कृत्वागांडीवंव्याक्षिपद्धनुः॥ २० ॥ तस्यज्यातलनिर्घोषंविस्फूर्जितमिवाशनेः ॥ वित्रेसुःस
र्वभूतानिसर्वेश्रुत्वाचपार्थिवाः॥ २१ ॥ ततःप्रदक्षिणंकृत्वारथेनरथिनांवरः॥ शयानंभरतश्रेष्ठंसर्वशस्त्रभृतांवरम्॥ २२॥ संधायचशरंदीप्तमभिमंत्र्यसपांडवः
पर्जन्यास्त्रेणसंयोज्यसर्वलोकस्यपश्यतः॥ २३॥ अविध्यत्पृथिवींपार्थःपार्श्वेभीष्मस्यदक्षिणे ॥ उत्पपातततोधारावारिणोविमलाशुभा ॥ २४ ॥ शीतस्यामृत
कल्पस्यदिव्यगंधरसस्यच॥ अतर्पयत्ततःपार्थःशीतयाजलधारया ॥ २५ ॥ भीष्मंकुरूणामृषभंदिव्यकर्मपराक्रमम् ॥ कर्मणातेनपार्थस्यशक्रस्येवविकुर्वतः
॥ २६॥ विस्मयंपरमंजग्मुस्ततस्तेवसुधाधिपाः॥ तत्कर्मप्रेक्ष्यबीभत्सोरतिमानुषविक्रमम्॥ २७ ॥ संप्रावेपंतकुरवोगावःशीतार्दिताइव ॥ विस्मयाच्चोत्तरीया
णिव्याविध्यन्सर्वतोनृपाः॥ २८॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषस्तुमुलःसर्वतोभवत्॥ तृप्तःशांतनवश्चापिराजन्बीभत्सुमब्रवीत्॥ २९ ॥

॥ २७॥ व्याविध्यन्भ्रामितवंतः ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ निधनंनिधनहेतुः तद्विदोदेवरहस्यज्ञाः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ जगतिभूलोके ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥४८ ॥

सर्वपार्थिववीराणांसंनिधौपूजयन्निव ॥ नैतच्चित्रंमहाबाहोत्वयिकौरवनंदन ॥ ३० ॥ कथितोनारदेनासिपूर्वर्षिरमितद्युते ॥ वासुदेवसहायस्त्वंमहत्कर्मकरि
ष्यसि ॥ ३१ ॥ यन्नोत्सहतिदेवेंद्रःसहदेवैरपिध्रुवम् ॥ विदुस्त्वांनिधनंपार्थसर्वक्षत्रस्यतद्विदः ॥ ३२ ॥ धनुर्धराणामेकस्त्वंपृथिव्यांप्रवरोनृषु ॥ ३३ ॥ मनुष्याजग
तिश्रेष्ठाःपक्षिणांपतगेश्वरः ॥ सरितांसागरःश्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदाम् ॥ ३४ ॥ आदित्यस्तेजसांश्रेष्ठोगिरीणांहिमवान्वरः ॥ जातीनांब्राह्मणःश्रेष्ठःश्रेष्ठस्त्वमसि
धन्विनाम् ॥ ३५ ॥ नवैश्रुतंधार्तराष्ट्रेणवाक्यंमयोच्यमानंविदुरेणचैव ॥ द्रोणेनरामेणजनार्दनेनमुहुर्मुहुःसंजयेनापिचोक्तम् ॥ ३६ ॥ परीतबुद्धिर्हिविसंज्ञकल्पोदु
र्योधनोनचतच्छ्रद्दधाति ॥ सशेष्यतेवैनिहतश्चिरायशास्त्रातिगोभीमबलाभिभूतः ॥ ३७ ॥ एतच्छ्रुत्वातद्वचःकौरवेंद्रोदुर्योधनोदीनमनाबभूव ॥ तमब्रवीच्छांतन
वोभिवीक्ष्यनिबोधराजन्भववीतमन्युः ॥ ३८ ॥ दृष्टंदुर्योधनैतत्तेयथापार्थेनधीमता ॥ जलस्यधाराजनिताशीतस्यामृतगंधिनः ॥ ३९ ॥ एतस्यकर्तालोके
स्मिन्नान्यःकश्चनविद्यते ॥ आग्नेयंवारुणंसौम्यंवायव्यमथवैष्णवम् ॥ ४० ॥ ऐंद्रंपाशुपतंब्राह्मंपारमेष्ठ्यंप्रजापतेः ॥ धातुस्त्वष्टुश्चसवितुर्वैवस्वतमथापिवा
॥ ४१ ॥ सर्वस्मिन्मानुषेलोकेवेत्तिकोहिधनंजयः ॥ कृष्णोवादेवकीपुत्रोनान्योवेदेहकश्चन ॥ ४२ ॥ अशक्यःपांडवस्तातयुद्धेजेतुंकथंचन ॥ अमानुषाणिक
र्माणियस्यैतानिमहात्मनः ॥ ४३ ॥ तेनसत्त्ववतासंख्येशूरेणाहवशोभिना ॥ कृतिनासमरेराजन्संधिर्भवतुमाचिरम् ॥ ४४ ॥ यावत्कृष्णोमहाबाहुःस्वाधीनःकुरु
सत्तम ॥ तावत्पार्थेनशूरेणसंधिस्तेतातयुज्यताम् ॥ ४५ ॥ यावन्नतेचमूःसर्वाःशरैःसंनतपर्वभिः ॥ नाशयत्यर्जुनस्तावत्संधिस्तेतातयुज्यताम् ॥ ४६ ॥ यावत्तिष्ठंति
समरेहतशेषाःसहोदराः ॥ नृपाश्चबहवोराजंस्तावत्संधिःप्रयुज्यताम् ॥ ४७ ॥ ननिर्दहतितेयावत्क्रोधदीप्तेक्षणश्चमूम् ॥ युधिष्ठिरोरणेतावत्संधिस्तेतातयुज्यतां
॥ ४८ ॥ नकुलःसहदेवश्चभीमसेनश्चपांडवः ॥ यावच्चमूंमहाराजनाशयंतिनसर्वशः ॥ ४९ ॥ तावत्तेपांडवैर्वीरैःसौहार्दंममरोचते ॥ युद्धंमदंतमेवास्तुतातसंशां
म्यपांडवैः ॥ ५० ॥ एतत्तुरोचतांवाक्यंयदुक्तोसिमयानघ ॥ एतत्क्षेममहंमन्येतवचैवकुलस्यच ॥ ५१ ॥ त्यक्त्वामन्युंव्युपशाम्यस्वपार्थैःपर्याप्तमेतद्यत्कृतंफा
ल्गुनेन ॥ भीष्मस्यांतादस्तुवःसौहृदंचजीवंतुशेषाःसाधुराजन्प्रसीद ॥ ५२ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ क्षेमंहितं ॥५१॥ फाल्गुनेनयत्कृतंएतदेतावदेवपर्याप्तमस्तु चशब्दादेतावतांभ्रातॄणामंतादपीति॥५२॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ योज्ययोगधारणायुक्तंकृत्वा ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ इतिभी०नै०भारतभावदीपेएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

राज्यस्यार्धंदीयतांपांडवानामिंद्रप्रस्थंधर्मराजोभियातु ॥ मामित्रध्रुक्पार्थिवानांजघन्यःपापांकीर्तिंप्राप्स्यसेकौरवेंद्र ॥ ५३ ॥ ममावसानाच्छांतिरस्तुप्रजा
नांसंगच्छंतांपार्थिवाःप्रीतिमंतः ॥ पितापुत्रंमातुलंभागिनेयोभ्राताचैवभ्रातरंप्रैतुराजन् ॥ ५४ ॥ नचेदेवंप्राप्तकालंवचोमेमोहाविष्टःप्रतिपत्स्यस्यबुद्ध्या ॥ त
प्स्यस्यंतेएतदंताःस्थसर्वेसत्यामेतांभारतीमीरयामि ॥ ५५ ॥ एतद्वाक्यंसौहृदादापगेयोमध्येराज्ञांभारतंश्रावयित्वा ॥ तूष्णीमासीच्छल्यसंतप्तमर्मायोज्यात्मा
नंवेदनांसंनियम्य ॥ ५६ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ धर्मार्थसहितंवाक्यंश्रुत्वाहितमनामयम् ॥ नारोचयतपुत्रस्तेमुमूर्षुरिवभेषजम् ॥ ५७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेभी
ष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिदुर्योधनंप्रतिभीष्मवाक्येएकविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ ततस्तेपार्थिवाःस
र्वेजग्मुःस्वानालयान्पुनः ॥ तूष्णींभूतेमहाराजभीष्मेशांतनुनंदने ॥ १ ॥ श्रुत्वातुनिहतंभीष्मंराधेयःपुरुषर्षभः ॥ ईषदागतसंत्रासस्त्वरयोपजगामह ॥ २ ॥ सद
दर्शमहात्मानंशरतल्पगतंतदा ॥ जन्मशय्यागतंवीरंकार्तिकेयमिवप्रभुम् ॥ ३ ॥ निमीलिताक्षंतंवीरंसाश्रुकंठस्तदावृषः ॥ भीष्मभीष्ममहाबाहोइत्युवाचमहाद्यु
तिः ॥ ४ ॥ राधेयोहंकुरुश्रेष्ठनित्यमक्षिगतस्तव ॥ द्वेष्योहंतवसर्वत्रइतिचैनमुवाचह ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वाकुरुवृद्धोहिवलीसंवृतलोनचः ॥ शनैरुद्वीक्ष्यसस्नेहमिदंवच
नमब्रवीत् ॥ ६ ॥ रहितं धिष्ण्यमालोक्यसमुत्सार्यचरक्षिणः ॥ पितेवपुत्रंगांगेयःपरिरभ्यैकपाणिना ॥ ७ ॥ एह्येहिमेविप्रतीपस्पर्धसेत्वंमयासह ॥ यदिमांनाधि
गच्छेथानतेश्रेयोध्रुवंभवेत् ॥ ८ ॥ कौंतेयस्त्वंनराधेयोनतवाधिरथःपिता ॥ सूर्यजस्त्वंमहाबाहोविदितोनारदान्मया ॥ ९ ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतच्चसत्यंनसंशयः ॥
नचद्वेषोस्तिमेतातत्वयिसत्यंब्रवीमिते ॥ १० ॥ तेजोवधनिमित्तंतुपरुषंत्वाहमब्रुवम् ॥ अकस्मात्पांडवान्सर्वानवाक्षिपसिसुव्रत ॥ ११ ॥ येनासिबहुशोराज्ञा
चोदितःसूतनंदन ॥ जातोसिधर्मलोपेनततस्तेबुद्धिरीदृशी ॥ १२ ॥ नीचाश्रयान्मत्सरेणद्वेषिणीगुणिनामपि ॥ तेनासिबहुशोरूक्षंश्रावितःकुरुसंसदि ॥ १३ ॥
जानामिसमरेवीर्यंशत्रुभिर्दुःसहंभुवि ॥ ब्रह्मण्यतांचशौर्यंचदानेचपरमांस्थितिम् ॥ १४ ॥ नत्वयासदृशःकश्चित्पुरुषेष्वमरोपम ॥ कुलभेदभयाच्चाहंसदापरुषमु
क्तवान् ॥ १५ ॥

॥ २ ॥ जन्मशय्यागतंजन्मकालेशरशय्यागतं शरजन्मत्वात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ पुरुषेषुमानुषेषु एवंसत्यपिअतिसंभावितःपांडवानतिपीडयेरितिनिश्चित्यांतिरथोप्यर्धरथत्वेनगणितइतिभावः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ १७ ॥ त्वयासदृशोनाभवत्त्वयाजितइत्यर्थः इयंकथाराजधर्मे अनेननागायुतबलत्वंकर्णस्यसूचितं ॥१८॥ युधिसंप्रहारे ॥ १९ ॥ २० ॥२१ ॥ निर्वृत्तंसमाप्तं ॥ २२ ॥ २३ ॥ अवकीर्णस्त्य

इष्वस्त्रेचास्त्रसंधानेलाघवेस्त्रबलेतथा॥सदृशःफाल्गुनेनासिकृष्णेनचमहात्मना ॥ १६ ॥ कर्णकाशिपुरंगत्वात्वयैकेनधनुष्मता ॥ कन्यार्थेकुरुराजस्यराजानो
मृदितायुधि ॥ १७ ॥ तथाचबलवान्राजाजरासंधोदुरासदः॥ समरेसमरश्लाघिन्त्वयासदृशोभवत् ॥ १८ ॥ ब्रह्मण्यःसत्त्वयोधीचतेजसाचबलेनच॥दे
वगर्भसमःसंख्येमनुष्यैरधिकोयुधि॥ १९ ॥व्यपनीतोद्यमन्युर्मेयस्त्वांप्रतिपुराकृतः॥दैवंपुरुषकारेणनशक्यमतिवर्तितुम् ॥ २० ॥सोदर्याःपांडवावीराभ्रातर
स्तेऽरिसूदन॥ संगच्छतैर्महाबाहोममचेदिच्छसिप्रियम्॥ २१ ॥मयाभवतुनिर्वृत्तंवैरमादित्यनंदन॥ पृथिव्यांसर्वराजानोभवंत्वद्यनिरामयाः॥ २२ ॥ ॥कर्ण
उवाच॥ ॥जानाम्येवमहाबाहोसर्वमेतन्नसंशयः॥यथावदसिमेभीष्मकौंतेयोहंनसूतजः॥२३॥अवकीर्णस्त्वहंकुंत्यासूतेनचविवर्धितः॥भुक्त्वादुर्योधनैश्व
र्यंनमिथ्याकर्तुमुत्सहे॥ २४ ॥ वसुदेवसुतोयद्वत्पांडवायदृढव्रतः॥ वसुचैवशरीरंचपुत्रदारंतथायशः॥ २५ ॥ सर्वंदुर्योधनस्यार्थेत्यक्तंमेभूरिदक्षिण॥माचैत
द्व्याधिमरणंक्षत्रंस्यादितिकौरव॥ २६॥कोपिताःपांडवानित्यंसमाश्रित्यसुयोधनम्॥ अवश्यभावीह्यर्थोयंयोनशक्योनिवर्तितुम् ॥ २७॥दैवंपुरुषकारेणको
निवर्तितुमुत्सहेत्॥ पृथिवीक्षयशंसीनिनिमित्तानिपितामह॥ २८ ॥भवद्भिरुपलब्धानिकथितानिचसंसदि ॥पांडवावासुदेवश्चविदिताममसर्वशः॥ २९ ॥
अजेयाःपुरुषैरन्यैरितितांश्चोत्सहामहे॥ विजयिष्येरणेपांडूनितिमेनिश्चितंमनः॥ ३० ॥नचशक्यमवस्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणम्॥ धनंजयेनयोत्स्येहंस्वधर्मप्रीतमा
नसः॥ ३१ ॥अनुजानीष्वमांतातयुद्धायकृतनिश्चयम्॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरयुध्येयमितिमेमतिः॥ ३२ ॥दुरुक्तंविप्रतीपंवारभसाच्चापलात्तथा ॥ यन्मयेहकृ
तंकिंचित्तन्मेत्वंक्षंतुमर्हसि॥ ३३॥ ॥भीष्मउवाच॥ ॥नचेच्छक्यमवस्रष्टुंवैरमेतत्सुदारुणम्॥ अनुजानामिकर्णत्वांयुध्यस्वस्वर्गकाम्यया॥ ३४॥

क्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ निवर्तितुंनिवर्तयितुं ॥ २८ ॥ २९ ॥ पांडूनर्जुनंविहायचतुरः अर्जुनेनयोत्स्येअन्यान्विजेष्येइतिभावः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ विप्रतीपंविरुद्धं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्री० नै० भारतभावदीपेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्तोभीष्मपर्वार्थप्रकाशः ॥ ७ ॥

निर्मन्युर्गतसंरंभःकृतकर्मारणेस्मह ॥ यथाशक्तियथोत्साहंसतांवृत्तेषुवृत्तवान् ॥ ३५ ॥ अहंत्वामनुजानामियदिच्छसितदाप्नुहि ॥ क्षत्रधर्मजितॉंल्लोकानवाप्स्यसिधनंजयात् ॥ ३६ ॥ युध्यस्वनिरहंकारोबलवीर्यव्यपाश्रयः ॥ धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते ॥ ३७ ॥ प्रशमेहिकृतोयत्नःसुमहान्सुचिरंमया ॥ नचैवशकितःकर्तुंकर्णसत्यंब्रवीमिते ॥ ३८ ॥ ॥ संजयउवाच ॥ ॥ इत्युक्तवतिगांगेयेअभिवाद्योपमंत्र्यच ॥ राधेयोरथमारुह्यप्रायात्तवसुतंप्रति ॥ ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांभीष्मपर्वणिभीष्मवधपर्वणिभीष्मकर्णसंवादेद्वाविंशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ ॥ ७ ॥ समाप्तंभीष्मवधपर्वभीष्मपर्वच ॥ ॥ अस्यानंतरंद्रोणपर्वभविष्यति ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ तमप्रतिमसत्त्वौजोबलवीर्यसमन्वितम् ॥ हतंदेवव्रतंश्रुत्वापांचाल्येनशिखंडिना ॥ १ ॥

श्वेतोपाख्यानसमाप्त्यनंतरग्रंथप्रभृतिआपर्वसमाप्तिलिखिताटीकाअन्यैवनचतुर्धरप्रणीतेतिभाति टीकांतरपुस्तकेषूपलंभाल्लेखसादृश्याभावाच्च ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिआदिपर्वोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिकत्वंचेल्लिपिकरप्रमादात्तद्बोध्यं ॥

इदं भीष्मपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः ॥ १८१० ॥

द. न. १६[illegible]०८ मू. २०[illegible]-

॥ इति श्रीमहाभारते भीष्मपर्व समाप्तम् ॥

मू २२-५